

वैद्यक-शब्दसिन्धुः

आयुर्वेदीय-शब्दोपध-नाम-निर्णायको बृहत्कोषग्रन्थः ।

संस्कृत लाटिन हिन्दी तल्लङ्घितामिदं उक्तं न वचादि भाषाव्यवहृत
पथाय, शास्त्रिमननद्वय, विविध वेद्यक ग्रन्थेभ्यः समुद्धृत
प्रमाण प्रयोगात्मकमन्वितम् ।

कलिकातास्य गवणमेश्वर-संस्कृतविद्यालयस्य भूतपूर्व पुस्तकाध्यक्षेण
कविराज-उमेशचन्द्रगुप्तकविरत्नेन
सङ्कलितम् ।

गभर्णमेश्वर मेडिकल डिग्री प्राप्तेन, पारिस वैमिकेन सोसाइटी अमेरिका कमिक्ल
सोसाइटी लण्डन सर्जिकल एण्ड सोसाइटी, सोसाइटी अफ् वैमिकेन इण्डिया
(मैम्बर) प्रभृति विद्वान्सदस्य सदस्येन, निम्नी बमोद्यारिनाल आयुर्वेद
विद्यालयस्य कृतस्व परीक्षकण, कविराजिगिष्ठा डाक्टरिगिष्ठा-
द्वयराजिगिष्ठा परिचर्यागिष्ठा पाश्चन सुट्टियोग
मुमुतामुवाद प्रभृति गन्धकारेण

कविराज-श्रीनगेन्द्रनाथसेन-वैद्यशास्त्रिणा
मशोचित परिवर्द्धित प्रकाशितम् ।

VAIDYAK-SABDASINDHU.

REVISED & ENLARGED

BY

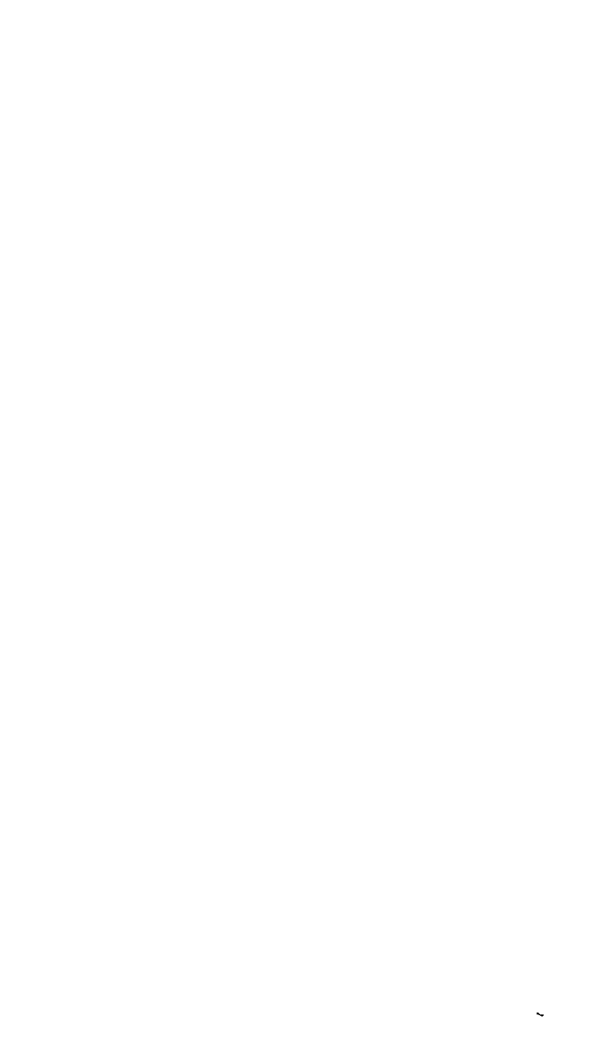
KAVIRAJ NAGENDRA NATH SEN

1911

Price 6 Piques

मूल्य ६) पयस्

(All Rights Reserved)

वैद्यक-शब्दसिन्धुः ।

आयुर्वेदीय-शब्दोषध-नाम-निर्णायको बृहत्कोषग्रन्थः ।

लाटिन संस्कृत हिन्दी तैलङ्ग तामिल-उल्कल वङ्गादि भाषाव्यवहृत
पर्याय गुणादिसमलङ्कृत, विविध वैद्यक ग्रन्थस्य समुद्धृत
प्रमाण प्रयोगादिसमन्वितयः ।

कलिकातास्य गवर्णमेष्ट-संस्कृतविद्यालयस्य भूतपूर्व पुस्तकाध्यक्षेण
कविराज-उमेशचन्द्रगुप्तकविरत्नेन
सङ्कलितः ।

गभणमेष्ट मेडिकल डिप्लोमाप्राप्तेन, प्यारिस केमिकल सोसाइटी, अमेरिका केमिकल
सोसाइटी, लण्डन सर्जिकल एण्ड सोसाइटी, सोसाइटी अफ केमिकल इण्डस्ट्री
(लण्डन) प्रभृति-विज्ञानसदसा सदस्येन, दिव्यी बनीयारिलाल आयुर्वेद
विद्यालयस्य भूतपूर्व प्रोफेसरेण, कविराजशिष्या डा. तारिषिचा
द्रव्यगुणशिष्या परिचर्याशिष्या पाचन सुविद्योग
सुसुतानुवाद प्रभृति ग्रन्थकारेण

कविराज-श्रीनगेन्द्रनाथसेन-वैद्यशास्त्रिणा
सशोधित परिवर्धित प्रकाशितश्च ।

VAYDYAK-SABDASINDHU.

REVISED & ENLARGED

BY

KAVIRAJ NAGENDRA NATH SEN

वङ्गाब्द १२२० । १९१४ ।

Price 6 Rupees

मूल्ये ६) पणमुद्रामात्रम् ।

कलिकातानगर्याम्

लोबारचित्पुस्तोडाणवर्त्मस्य समदशसण्कसन्ननि

नगेन्द्र इलेक्ट्रिक्-मेशिन्प्रिण्ट-ओयार्कस्यन्ते

यीकेवलरामचट्टोपाध्यायेन मुद्रित' ।

OUT OF STOCK.

PREFACE

ANCIENT KOSHAS — Dictionary or Kosha, as a rule, is a store-house of words in general specifying their applicable meanings and genders. Almost all the old Koshas or Sanskrit Dictionaries hitherto published have been composed in verse and divided into Vargas or groups and classified under different arrangements, such as Amarakosha, Hemachandrakosha &c

Dravyabhidhāna Nighantu, Dravyagunābhidhāna and Paribhāṣhā &c are Ayurvedic Medical Dictionaries. There are many of these Dictionaries, but all of them are entirely devoted to the description of synonyms, properties, tastes, irritating and cooling, qualities and vipāka or result of assimilation of individual medical drugs, minerals, animals and vegetables. Such works are composed in verse with explanations of drugs and other substances in different languages, viz — Bengali, Hindi, Mahrāshtra &c. Works under the name of Dravyabhidhāna, such as Ratnamālā, contain only lists of medical drugs, minerals, animals &c. Whilst works included under Dravyagunābhidhāna, such as Rājaballobhiya Dravyaguna, Śābdīchandrīka &c explain the names of medicinal substances with their properties, tastes &c. Paribhāṣhā is a treatise on medical technical terms, and general descriptions of Phānta, Kāṣhāya &c. They are Paribhāṣhāpradīpa and others.

The words contained in Sanskrit Dictionaries, innumerable as they are, are of seven kinds, so far as their construction and derivation are concerned, viz — वृत्ति (usage), स्वभाव (derivation), देशीय (local use), बाह्य (outward signs of things named), समान (comparison), बोध (inherent energy), and विदेशीय (names of foreign origin). Drugs used in medical sciences have their nomenclature in three different ways — (1) Some are known everywhere by one and the same name, (2) some by names used in hilly tracts of countries where they grow, and (3) others by different names given to them in different countries. The names of material objects are explained in different languages in different dictionaries, so as to render them intelligible to students conversant with any particular language. If however attempts were made to explain the words of material objects in one particular dialect, the result would be to make the vocabulary useless to those unacquainted with that language and thwart the very object of the compilation. It is, for this reason, absolutely necessary, that the names of medicinal drugs and other equally important substances

be explained in two or three well known current languages are some material drugs grown in hilly tracts mentioned in the *Sushruta Samhita* which are never to be seen in the plains, and consequently physicians know of their names and properties only in words of these are मेदा, महामेदा &c. These substances being scarcely now a days their discoverers have wisely suggested adequate substitutes in पद्मगन्धा, शारिङ्गा &c.

The ancient mode of teaching was to make the pupils get the *Kosha* part as being indispensably necessary for the purpose of studying science in general and the medical science in particular. This process of course resorted to by the few who happened to be gifted with a fine memory, but to others whose number was far more numerous, presented an insuperable barrier in the way of their medical study. It did not, however, dissuade them altogether from such a pursuit. It was not, however, to be denied that, this process of training proved eventually advantageous to the few medical students who achieved success and began life as the reliever of human sufferings. The endless fields of material objects, some nectar like, others possessing serious properties, some comprising our food affording nourishment both to our body and brain and some possessing healing and destructive properties, whilst others having killing properties. All these formed the exclusive subject of researches of the ancient Rishis—Aśvaghosha, Ātreya, Agnivesha and others. These Rishis after having ascertained the different properties of different drugs, had them passed through the hermits and others who used to spend their lives in the wilderness. With their wonted zeal and perseverance they carefully studied their efficacious qualities as affecting human system and introduced them in the medical science. They therefore firmly believed that, a thorough knowledge of these drugs formed the most important factor in the attainment of success in medical treatment, and the only way to utilise them as the means of reference was to get their accumulated treasures of experience by heart. They were therefore of opinion that, before commencing his practice the medical student must learn the *Dravyābhūdhanā* by heart, as the students of the Calcutta Medical College do pathology, for without a complete knowledge of the drugs—both theoretical and practical,—the very object of medical treatment would be defeated.

Thus the idea to get all the above mentioned ancient medical books by heart and to retain them in memory throughout lifetime without losing a single link of the entire chain, is positively impracticable and

decidedly discouraging to many who may be inclined to study the Hindu medical science

To compile therefore a dictionary of the description just given is indeed a hopeless task. To collect and collate words from different printed books and MSS of this country, the latter replete with the blunders of copyists, is a task as arduous as it is discouraging. Some times it becomes even hopeless to ascertain the real reading even by consultation with learned physicians. When such difficulties presented themselves in my way, all my endeavours to surmount them with the assistance of others proved fruitless.

It will thus be easy to imagine how very difficult it must be for one of my moderate ability to undertake a task hitherto unattempted by the best Pandits of the country. No one but those who have employed themselves in similar labours can at all realize the amount of tedious toil involved in the compilation of such a work. Indeed the prospect of success began to appear to me more and more gloomy, as I slowly pressed onward. The error and imperfections with which the compilation must abound even if it were destined to be completed, became more and more manifest, and my attempt to complete the work would have been nipped in the bud but for the encouragement I received by the example of old writers on the subject.

It is necessary to add that, in my alphabetical arrangements I have followed the method adopted in the *S'abdakalpadruma* and as a mark of my respect to the learned Pandits of my country I have assigned to it a separate space at the end.

For fear of unnecessarily increasing the bulk of the dictionary I have not followed the plan of *S'abdakalpadruma* in giving all the synonyms together. I have however, given the most selected medical terms with their medical meanings which are quite enough for my present purpose. Where a word conveys various meanings, I have endeavoured to show them as far as practicable, in their respective places. In the description of qualities and medicinal virtues of different drugs, the Rishis of different periods have held different opinions. In such cases, I have taken only two or three authorities generally accepted and avoided mentioning others whose opinions are either obsolete or not well grounded and consequently unnecessary for my present purpose. I have also attached at the beginning of the work a list of abbreviations of words required for reference. Pathology of diseases and the process of preparation of efficacious medicinal Oils, *Ghrītas* and compound medicines have been added by the special desire of the Mahārāja of Vizianagaram.

order to render the names of drugs intelligible to the people of different countries, I have given their meanings and explanations in the original Languages, viz —Latin, Bengali, Hindi, Mahārāshtra, Telegu, &c The Latin synonyms have been taken from Watt's Economic Products of India Udayachānd Datta's Materia Medica, Professor Wilson's Sanskrit-English Dictionary and Professor Monier Williams' Sanskrit-English Dictionary Hindi and other synonyms have been collected from Bhāvaprakāśa, Rājānighantu, Madanapālānighantu, Dhanvantarīnighantu &c For Telegu terms I am indebted to Mr. Rādhānāth Biswas, at whose request the Pandits of the Court of His Highness the Mahārājā of Vizianagram have rendered me the assistance I needed

As to the authors, both ancient and modern, from whose works I have collected the materials for my dictionary, I would give only a brief history of their lives and writings—

Charakasamhitā—a treatise on Kayachikitsā or treatment of internal diseases, is generally considered to be older than the Susrūtasamhitā, and it is the first medical work of the Aśreya school The origin and dissemination of this wonderful work are ascribed to the sage Bharadvāja At the close of Satyayuga when diseases began to show their appearance to an alarming extent, Bharadvajamuni, as president of the great council of Rishis, brought down A'yurveda, a part of Yajurveda, from heaven and gave instructions to his pupil Krishnātreya Agniveśa, one of the six pupils of Krishnātreya in common with his other fellow students, wrote a treatise on Kayachikitsā in accordance with his instructions, which being found to be the best was published in the name of writer and styled "Agni-ātantra" This work was subsequently re-edited and enlarged with elaborate explanations by Charakacharyya and published in his own name as "Charakasamhitā" He divided it into eight Sthānas or books, viz. Sūtrasthāna, Nidānasthāna &c The whole work contains one hundred and twenty chapters It is mentioned at the end of the Charakasamhitā, that Drīdhabalamuni of the Punjab completed the work by adding seventeen chapters to Siddhi and Kalpasthānas

According to Dr Udayachānd it would seem that, Agniveś'atantra was not edited and corrected by Charaka until after the period of Vābhata, he infers this from the mere fact that while mentioning the names of all the learned and celebrated Rishis of the time, Vābhata made no mention of the name of Charaka in his work This opinion of Dr Udayachānda Datta does not appear to be correct as Vābhata

mentions Charaka's name in many places of his work (See वासुड p 110 Vol I and pp 826—827 Vol II Bombay Ed)

Suśrutasaṃhitā—a treatise on surgery that ranks next to the Charaka-saṃhitā, but it is more systematically arranged than the latter and it is the oldest Saṃhitā of the Dhanvantari school. In the introduction to that work it is described that, Dhanvantari, the surgeon of heaven, descended to earth in the person of Divodāsa, king of Benares, for the purpose of teaching surgery along with the other branches of medical science. Suśruta, the son of Visvamitra Rishi, accompanied by his other colleagues, proceeded to Benares and attended the Lectures of Divodāsa on Sālyatantra or surgery and other kindred subjects. On their return, each of them wrote a treatise on surgery, but the one written by Suśruta was found to be the best and most complete. It is said by Dalvanachāryya, the commentator on the Suśruta, that at the time of war between the Bauddhas and Hindus, the Suśrutatantra was re-edited and made more comprehensive by the renowned chemist Siddhanāgārjuna with a supplement called Uttaratantra. Since that period it has been known by the name of "Suśrutasaṃhitā." The subjects of कृदभ and पञ्चर which relate to difficult delivery and operation of stone respectively are treated in so masterly a manner that, Dr Charles desired to see them. At his request Dr Durgadasa Gupta and myself translated them into English and submitted the same for his perusal. Dr Charles highly praised the process of delivery in difficult cases and even confessed that with all his great experience in midwifery and surgery he never had any idea of the like being found in all the medical works that came under his observation.

Ātrisaṃhitā—a treatise well known in the Punjab, and collected by Ātri Rishi, is as old as the Charaka-saṃhitā. The author of it is also an eminent writer of Law books.

Vābhata-saṃhitā—a compilation principally based on works belonging to both Ātreya and Dhanvantari schools. It is composed by Vābhatachāryya for the purpose of helping the beginner in understanding medical science. This is stated by himself at the end of his work (See Uttarabhaga, Chap 40). It is said, that Vābhata, formerly a Brāhmin, was persuaded by a Bauddha priest to adopt his religion, which he embraced in the latter part of his life. This opinion is cherished by the learned Pandits of Southern India. But according to the Rājataranginī, he lived at the time of Jayasimha, a king of Kāśhmīra, in the twelfth century A. D. or about 1118 to 1140 of the Śaka era. The above facts clearly shew that, Vābhata is posterior

to both Charaka and Susruta. His native place, as he states in his *Ashtangasangraha*, was somewhere in Sindhu-desa, to the south west of the Punjab.

Arunadatta, son of Mrigankadatta, is the author of a commentary on the *Vābhatasamhitā*, known by the name of "*Sarvāṅgasundarī*."

Hemadri—the celebrated compiler of the *Chaturvargachintamani*, has also written a commentary on the *Sūtrasthana* of the *Vābhata-samhitā*, which bears the appellation "*Ayurvedarāśyana*."

Chakradattasangraha—a treatise on Pathology and Therapeutics, is widely accepted by medical men as a most useful hand book on the Practice of medicine. The author, Chakrapanidatta, was a native of Birbhum District, and as stated in the introduction to his work, he was a disciple of Naradatta, a renowned physician of the twelfth century. It is also mentioned that, he was appointed by the king of Gour as a superintendent of his kitchen department.

Siddhayoga—a work on the treatment of diseases, was compiled by Vrindakunda. A commentary on this work styled "*Kusumavali*" is the work of Śrīkantha. Chakrapanidatta quotes in his compilation several passages from Vrindakunda's work, hence it is evident that the latter lived before the former.

Rasakaumudī—a work of physician called Mādhava, who, according to the old traditions, is supposed by some to have been the author of the *Nidānsangraha*, a well-known compendium by Mādhavakara. But there is internal evidence, which militates against the above supposition, *Rasakaumudī* describes, among other things, the use of opium and Hydrargyrum, which was unknown at the time Mādhavakara

Rasaratnakara—a treatise on the treatment of diseases by mercury. It is composed by Nityanātha. This author seems to have been a native of the North western Provinces and not of Bengal.

Yogachintamani—a compilation of numerous Yogas, i.e. combinations of peculiar drugs to cure diseases. It is written by Śrīharsha, who, according to the *Rājatarāṅgini*, lived in the century A. D.

Yogatāraṅgini—an authentic work on the use of quicksilver. It is the work of Trimallabhatta. This work is not so highly esteemed in Bengal as it is in the North western Provinces.

Vaidyajīvanam—is of a somewhat recent origin. The author, Lohimbarāja has skilfully described the ingredients of medicines while writing in the style of poetry.

Vaidyavimla and *Vaidyāmṛita*—two works of Nārāyaṇa on the

use of mercury. They are not fully appreciated by the physicians of Bengal. They seem to have been composed in the last century.

Sārkamudī—a treatise on the Practice of medicine. It is written by Anandavarmān in Sanskrit with explanations in Bengali as it is intended for those medical students who are not versed in Sanskrit. This work dates from the middle of the last century.

Bhūshajyātānī—a book on the use of quicksilver. It is seldom consulted by our Bengal physicians. It was compiled by Govindādāsa about the end of the last century.

Nadīprakāśa,—a treatise which deals with arteries, veins and nerves. It is composed by Sankarasena, the author of *Vaidyanoda* and *Rasa-sankara*. He is a descendant of Anandāsena, who comes of the Śākriyogotra.

Rasendrachintāmaṇi—a book on the use of mercury. It is the work of the poet Ramachandri, the author of the *Rudhavanoda Kavya*. This compilation is held to be the first of the works of similar pretensions. A treatise called *Rasapūjita* is also ascribed to the same author. Another book is said to be extant bearing the name of *Rasendrachintāmaṇi*, but we have not had any opportunity to have a glance at it.

Amarakosha,—a lexicon of undisputed excellence, and of the highest authority. It was written by Amarasimha during the reign of Vikramāditya. Although opinions of learned Sanskritists in connection with the date of Vikramāditya widely differ, still our conviction is that the king Vikramāditya, the founder of the Samvat era, flourished at 56 B. C., and that the author of the well known *Amarakosha* was also one of the jewels of his court. Amarasimha is supposed to have been a Buddha by religion, evidence whereof can be obtained from his lexicon. He has divided his work into several *vargas* or books.

The following is a list of commentators on the *Amarakosha* frequently referred to in the present work.—

1. A commentary by Mithuresa, the author of *Sābdaratnāvalī*.
2. A commentary by Kshīrasīmī, the tutor of Jyāpīdī, a prince of Kāshmir, who reigned, according to the *Rājataranginī*, during the years 705 to 731 A. D.
3. A commentary by Rāvamukutī who lived at the beginning of the fifteenth century.
4. A commentary by Bharata Mallika, son of Gaurāṅga Mallika, who was born of a Brāhmin family in the village called *Pātulpāra*, in the District of Bardwan. Not more than one hundred and fifty years ago.

this learned commentator blessed Bengal with his birth, and glorified his name by writing commentaries on the Raghuvamsa, Kumāra sambhava, Bhāṭṭikavīa and other master pieces of Sanskrit literature

Dhṛṇvantanīghantu—the author of this book is supposed to have been a contemporary with Amarasimha This Nighantu is considered as the highest authority by the Benares school

Hemachandrakosha,—well-known by the name of Abhidhāna chintāmaṇi It is an excellent lexicon by Hemachandrāchāryya, who as is said by Prof Wilson, was a Jaina by religion, and who, after spending the prime of his life at Pāṭaliputra, an ancient city of the Maurya race, devoted the latter part of his life to the furtherance of the Jaina creed in Guzerat He is supposed to have flourished in the twelfth century, or more approximately in the year 1230 of the Samvat era

Sabdamālā—a very brief dictionary, intended by the author, Rāmesvara Sarmā, to be supplementary to the Amarakosha It is supposed by Prof Wilson to have been anterior to Medinī In this book words are explained in the Bengali language

Nāmamālā,—a lexicon by Dhananjaya, who, according to Mr A Barua lived in the tenth century -

Bhūnīpratyogī,—a dictionary by Padmanābha Datta, the author of the celebrated Supadma Grammar It is divided into three chapters Padmanābha is evidently posterior to Medinīkara, as he cites the latter in his lexicon

Sabdīratnāvalī,—a production of Mathuresa, the well-known commentator on the Amarakosha, who, as Prof Wilson says, prosecuted his studies under the patronage of a Mahamedan, named Musha Khān. The author has rendered his work peculiarly interesting to his readers by giving variant forms of several words He is supposed to have lived in the sixth century of the Saka era

Jatādharakosha—a work of recent date It is written by Jatādhara, a native of Chittagong

Abhidhanaratnamālā—a valuable production of Halādyudha, the learned Pāṇḍita in the court of the king Lakshmanasenā The author was a native of Kerala and a Jaina by religion He has appended an index at the end of his work, where words importing vegetables and minerals are explained in the Bengali language

Rajānighantu—otherwise known as Abhidhānachudmaṇi It is composed by Narāhari Pāṇḍita out of the materials of several other lexicons, who gives his explanation in Maharāshtra, Kārnāṭic and similar other languages He is supposed by some to have been a

tive of Kṛṣṇa, and by others a Brāhmaṇa of the Decan. Accord-
ing to Udayachand's conjecture, he lived in the year 1725 of the
Samvat era. His work is held in high estimation throughout India,
for its full exposition of medical terms and pathology of diseases.

Bhāvaprakāśa—a comprehensive cyclopædia of medical science
It is written by Bhāvamisra, son of Lataka Miśra, in the year 1535,
or a little after that date. He has described, in his book, with full
detail the *Farangaroga* imported to India by the Portuguese, which is
considered to be a kind of venereal disease in our countries. Among
the vegetable drugs he has included *Topchini* and *Sohdrā*, which are
said to have been brought to India by the Chinese. It is a work of
great practical utility and is frequently made use of by the physicians
both of Bengal and Benares schools.

Mādhavanidāna—a work on Pathology and Diagnosis of
diseases. It is written by Mādhavakara in the eighth century of the
Christian era. It is affirmed by Prof. Wilson that, this book is translated
into Arabic and often referred to by the Mahamedan doctors.

Vyākhyāmadhukosha—a commentary on the above work. It is
prepared under the joint authorship of Vijaya Rakshita and Śrīkantha
Datta. The latter is also a commentator on the Siddhayoga.

Arkaprakāśa—a book written by a physician named Ravana. Here
a new system of treatment by means of tinctures is introduced by the
author.

Unādikosha—a part of Sanskrit grammar, which treats of words
derived from the suffixes un and others.

Chikitsākramakalpavallī—a work of Kṛṣṇātha Divedi, a native
of Benares. This book is generally used by the physicians in the
North western Provinces.

Asṭavaidyaka—a book on the treatment of the diseases of horses.
It is written by a veterinary physician named Jayadatta. This work
is of the highest importance in connection with the treatment of
domestic animals, and published by the Asiatic Society of Bengal
under the editorship of myself.

Sārngadharasangraha—a work of Sārngadhara, the well known
author of the Sārngadharapaddhati. It is highly esteemed by the
people of the North western Provinces. According to Burnell's account,
this author is posterior to Mahesvara, the writer of the well known
Viśvaprakāśa.

Rasendrasārasangraha—a treatise on the various preparations of
mercury and on the treatment of diverse diseases by it. It is written

by Gopāla Bhatta, who as Aufrecht supposes, lived in the thirteenth century of the Christian era

Nibandhasangraha—a commentary on the Sūśrutasaṃhitā, by Datanācāryya, who was a native of Ankolā, a village near Mathurā. It is stated in his book, that he was the son of Bharatapāla, a favourite to the prince Nripāla, and obtained material help from the comments, glosses and annotations of many authorities of that time, viz —Jejjata, Gayadāsa, Bhāskara, Madhava and others

Paribhāṣāpradīpa—a work by Govindadāsa Sena, son of Śrī Kṛṣṇaballabha Sena

Prayogāmṛita—the bulkiest work on the practice of medicine. It is compiled by Vaidyachintāmaṇi, who was a native of Niroi, a village belonging to the Śrīkhaṇḍa community. The author is said to have lived one hundred years before the present time.

Sādhachandrikā—a compilation of medicinal vegetables and minerals, with their effects on animal bodies. It is written by Chakrapānidatta, the well known author of the Chakradattasangraha. Names of articles are explained here in the Bengali language, which enhances its practical utility amongst the physicians of Bengal

Madanapālanighantu—a book, where names of articles are explained in the Hindi language. It was compiled by an anonymous author who called his work after the name of the prince Madanapāla in order to gratify his patron. This work is frequently consulted in the North-western Provinces for the purpose of getting the exact synonyms of medicinal articles. Numerous evidences shew that there were two other Nighantus, one by Bhojarāja, and the other by Śeṣharāja, but we have not seen them yet

Viśvaparakāśa—a lexicon by Mahesvara, who lived in the twelfth century or more approximately about the year 1111 A D. He is said by Prof. Wilson to have been born in the family of Śrīkrishna, the family physician of Sāhasānka, a king of Gādhīpura

Ajayapālasangraha—a book by Ajayapāla who was a Jaina by religion and posterior to Medinīkara

Dharanīkośa—a lexicon by Dharanidāsa, native of Kanouj

Triśāndarśeṣa—a supplement to the Amarakośa. It is composed by Purushottamadeva, a Jaina devotee, who divides his work into three chapters which are full of obsolete words

Hārāvalī—a dictionary of synonymous and homonymous words. The author of the book is supposed by Prof. Wilson to have lived in the ninth or tenth century

Medinikosha—otherwise known as Abludhanaratnamala,—is a lexicon of practical utility. The author, Medinikara, was posterior to Mahes'vara and anterior to Rayamukuta, and lived in the latter part of the fourteenth century. By the surname "Kara" he is supposed by some to have been born in the Vaidya family and a native of Bengal.

Ratnāvalī,—a Dravyabhindhana or a dictionary containing the names of articles of medicinal property in the Bengali Language. It is the production of Ma'dhava, the author of Rasakaumudī. He is said to have been a native of Bengal.

Rājaballabhiyadravyaguna—a work written by Rājaballabha, and edited with notes by Nārāyanadāsa. It is generally read with interest in Bengal. The author of this compilation lived in 1760 A. D.

Ratnamālā—is also a Dravyābhindhāna like Ratnavālī mentioned above. The author is supposed by some to have been a Bengali writer, and Prof. Wilson thinks him to be a Jaina.

In conclusion, the compiler of these pages records his sincerest gratitude towards the Mahārāja of Vizianagram for his disinterested munificence to promote the cause of medical education in India.

His best thanks are also due to Dr. Mahendralala Sarkara M. D., the prime mover of this plan, and the great helper in carrying into effect.

The compiler is thankful to Bābu Nīlamani Mukerjee M. A., B. L., Prof. of Sanskrit in the Presidency College, for his kind assistance. He is likewise grateful to Pandit Haris'chandra Kaviratna, Assistant Prof. of Sanskrit in the above college for his untiring labour in correcting proofsheets while carrying the work through the press.

CALCUTTA,

UMES'ACHANDRA GUPTA,

The 24th Sept. 1894 }

TRUE COPIES OF LETTERS

From Rājā Rājendralāla Mitra and Dr. Mahendra Lal Sircar.

With much pleasure I bear testimony to the Sanskrit Scholarship of Babu Umeshchandra Gupta, Kaviratna, Librarian of the Government Sanskrit College, Calcutta. He is a good grammarian and thoroughly conversant with Hindu Medical literature. The manner in which he has, on my recommendation & under the auspices of the Asiatic Society of Bengal, edited Jayadatta's *Asvavaidyaka*, a work on veterinary science, reflects great credit on him.

He is now engaged in the compilation of a comprehensive lexicon of Hindu Medical terms with copious references to, or quotations from, standard works. I believe that such a work is a desideratum and will prove a great help to those who study and practise Hindu Medical science as well as to those who direct their attention to Sanskrit literature generally. The leading Sanskrit lexicons do not include such technical terms or supply their precise scientific meanings.

8, Manicktallah, }
February 16, 1888 }

(Sd) Rājendralāla Mitra

51, Sankarītola, Calcutta.
The 29th Dec 1888

While reading *Charaka Sanhita* some years ago with Kaviraj Umesh Chandra Gupta for purposes of translation, I felt very much the want of a Dictionary of Sanskrit Medical Terms. And I actually formed the idea of compiling one. The terms that we met with in the course of our studies were being arranged in alphabetical order, and the work was proceeding at a pretty satisfactory rate, when from want of leisure on my part, it had to be discontinued. I am glad, however to see, that my friend and colleague did not abandon the idea, but has very commendably persevered in working it out, and he has now the satisfaction of having very nearly completed the compilation. From the first printed sheet before me and from the MS submitted to my inspection I am glad to be able to certify that much labor and research have been bestowed upon the compilation, and the Lexicon when published will supply a real desideratum.

(Sd.) Mahendra Lal Sircar,

विज्ञापनम् ।

इह खलु कोषापरनामधेयं शब्दभाण्डागारभूतं निष्कार्यनिर्णायक शास्त्रमभिधानं नाम । पुरा किलान्मदोये जनपदे सस्कृतभाषाया शास्त्रानुशोलनार्थं सौकर्यातिशयात् अन्यवर्णक्रमेणाभिधानरचनारतिः प्रचलितासीत् । तत्र प्राचीनकोषविषयक सन्निपेण किञ्चिदुच्यते । प्राचीन शब्दसाधारणाभिधानानि रचयित्वभेदेन बह्वन्यमरसिंहादिविरचितानि अमरकोषादीनि प्रसिद्धानि । तानि सर्वाण्येव तात्कालिकरीत्या सुखाभ्यासलाभार्थं छन्दोपनिबद्धानि । स्वर्ग-मर्त्यादिवासिदेवता मनुष्यादिवाचकानां शब्दानां यथाभागं पृथक्श्रेणीविभागेन स्वरादिवर्गविभागान् निर्माय वर्गमध्ये कचिदन्यवर्णक्रमेण, कचिदादिवर्णक्रमेण, कचिच्च क्रमभङ्गेन शब्दपर्याया गुम्फिताः प्राचीनकोषकारैः । कचिच्च ते पर्यायाः श्लोकसमापिता, श्लोकार्द्धसमापिताः श्लोकपादसमापिताश्च यथाप्रयोजनं दृश्यन्ते ।

एवमेव प्राचीनवैद्यकाभिधानानि निघण्टुद्रव्यगुणादीनि रचयित्वैवेतिशयात् नानाविधानि त्रिविधवैद्यकसङ्हिता-सङ्ग्रहादिचिकित्साग्रन्थेभ्यः समाहृतशब्दाद्युपादाने प्राचीनरीत्या छन्दोपनिबद्धानि, भूलतादिनाना-वर्गे खण्डे परिच्छेदैर्वा विभक्तानि । तेषु च वैद्यशास्त्रोपयोगिनामुद्भिज्ज-तत्त्वतादीनां जरायुजाण्डजस्त्रेदजानां पशुपक्षिकीटपतङ्गसरीसृपादीनां प्राणिनां खनिजलौहादीनाञ्च सलिङ्गपर्यायनामगुणादीनि सङ्गु विनिर्णीतानि । तत्र द्रव्याभिधानम् नाम चिकित्सीययोगि-सर्वविधद्रव्याणां सनामलिङ्गार्थपर्यायसग्रहः । तानि च रत्नमालादीनि बह्वनि वर्तन्ते । निघण्टुः द्रव्यगुणाभिधानञ्च द्रव्याणां सनामपर्यायार्थगुणदोषरसादि-सग्रहः । तेषु च धन्वन्तरि मदनपाल-राजनिघण्टु-दीनि प्रसिद्धानि । परिभाषा नाम पारिभाषिकशब्दार्थविनिर्णायको ग्रन्थविशेषः । तत्र परिमाणं क्वायं क्वायं फाण्टोणीदकं द्रव्यमात्रा क्वायादौ द्रव्यवारिमानं ब्रह्मगुणमात्रादिसाधनलक्षणानि रससाधनविधानप्रतिपत्तिधयं चौर छेद

गुडादिपाकसाधनलक्षणानि काथ्य-वारिपरिमाण-लौहमारण पाकलक्षणानि भावनाविध्यनुपानविधि बालौषधमात्रा-भेषजमात्रादीनि पञ्चकर्मादीनि च सविस्तरं वर्णितानि । ताश्च अन्यकारभेदेन परिभाषाप्रदीपादयो बहवः सन्ति । एतानि हि बाल्येष्व समभ्यस्तानि चिकित्सकानां कार्यकाले विशेषोपयोगीनि भवन्ति ।

आभिधानिकशब्दा असख्याः नानोपायसिद्धत्वात् नानाजातीयाश्च भवन्ति । तेषु केचित् नामवाचकाः, केचित् द्रव्यादिवाचकाः, केचिच्च द्रव्यगुणादिवाचकाः । नानोपायसिद्धेषु पुनः केचित् रूढिनिष्पन्नाः, केचित् स्वस्वप्रकृतिनिष्पन्नाः, केचन देश्योक्तिमिद्धाः, केचन विभिन्नलाव्भोपेताः, केचित् उपमानमिद्धाः, केचित् स्ववीर्यतः सिद्धाः, केचिच्चैतर देशनामतः सम्पन्ना इति सप्तप्रकाराः । तदुक्तं राजनिघण्टौ—

“नामानि क्वचिदिह रूढितः स्वभावा-

द्देश्योक्ता कचन च लाव्भनोपमाने ।

वीर्येण क्वचिदितराह्वयादिदेशा-

द्रव्याणां भ्रवमिति सप्तधोदितानि ॥”

द्रव्याभिधानेषु द्रव्यनामपरिचयस्त्रिधा भवति । यथा—कानिचित् द्रव्याणि नामसाधारण्येन सर्वत्र परिचितानि, कानिचित् पार्वतीय-नामभिः, कानिचिच्च देशभेदेषु नामभेदैः परिचितानि । तथा मेदादीनि यानि कतिपयानि द्रव्याणि, तान्यस्मदीये देशे दुरधिगमानि, तस्माच्च इदानीन्तनचिकित्सकैः प्रायेणैव न प्रत्यचीकृतानि, केवलमेवाभिधाने तेषां पर्यायगुणादिकं पठ्यते । अतः कार्यकाले अनुकल्पतया तत्तरस्थानेषु तत्तत्समगुणानि अश्वगन्धादीनि द्रव्याणि सग्रहादिषु व्यवस्थापितानि । येषाञ्च द्रव्याणां देशभेदेषु नामान्तराणि विद्यन्ते, तेषामवबोधनार्थमनुक-भापया अनुकननामभिः प्रसिद्धानौत्यभिधानकारैरभिधाय परिहृतिर्निर्या । तथा द्रव्याभिधानेषु द्रव्यनामानि भाषाभेदेन—कुत्रचित् वङ्गभाषया, कुत्रचित् हिन्दीभाषया, कुत्रचिच्च महाराष्ट्र-कर्णाटादिभाषया—अभिहितानि ।

प्रागुक्तकीपाभ्याम विना चाव्युत्पन्नच्छात्राणामिष्टशब्दार्थसमुद्भावन-मतीव दुष्करं भवतीति समान्तीय विद्यारम्भे एव सुकुमारमतिशिष्याणां

तदभ्यमनरोतिः चतुष्पाठेषु प्रवर्तिता । अतएव पुरास्मिन् भागवतवास्तव्ये-
ऽस्मदोये जनपदे माहित्य चिकित्सादिशास्त्राध्यापनरोतिः कानसापेक्षा-
प्यतोऽत्र फलोपधायिन्युपादेया चासीत् ।

विशेषतो वैद्यकद्रव्यगुणनिदानादौना सम्यगभ्यसन चिकित्सकाना-
मतोऽवश्यकम् । तथाहि—चिकित्साशास्त्रेषु चिकित्सकोपकरणद्रव्याणि
असंख्येयानि, तेषु कानिचित् विषमयानि कानिचिदाहारोपयोगीनि
कानिचित् कायपोषणानि कानिचित् प्राणहराणि कानिचिच्च रोगोप-
शमनानोति विभिन्नगुणानि दृष्ट्वा, प्रजाहिताय महर्षयो भरद्वाजादयो
द्रव्यज्ञानमूल चिकित्सितमिदं विचिन्त्य, द्रव्याणां परोक्षया तद्गुणसर्वोर्थ-
विपाकादिविज्ञानं सम्यगुपलभ्य, शिष्यपरम्परया कोषनिघण्टादौनि
लोके प्रचारितवन्तः । द्रव्यं हि नाम विभिन्नरसाययम्, भिन्नरसायय
त्वाच्च भिन्नगुणम् । तदेव च द्रव्यचिकित्सकस्य चिकित्सायां प्रधानमुप-
करणम् । अतः चिकित्साप्रवृत्तेरादौ रुग्निनिययादिशास्त्रपरिसमाप्त्य
नन्तरमभ्यासेन द्रव्यनामगुणादिपरिचयं कृत्वा चिकित्सके सर्व्वयत्नेन
द्रव्यगुणादिप्रयोगसाधनं कर्त्तव्यम् । चिकित्साशास्त्राध्यायिनाम् आदौ
कोषनिघण्टाद्यभ्यासेन विना द्रव्यनाम-गुणादिपरिचयप्रयोगसाधनम् न
सुलभं, साकल्येन च न सम्पद्यते । तदुक्तं राजनिघण्टौ—

“निघण्टुना विना वैद्यो विद्वान् व्याकरणं विना ।

अनभ्यासेन धातुष्कल्यो ह्यस्यैव भाजनम् ।”

अभ्यासेन द्रव्यनामपरिचयाभावे च चिकित्सकस्य प्रमादसम्भावना ।
द्रव्यगुणाद्यनभ्यासेन च तस्य चिकित्साकर्मणि शास्त्रनिर्दिष्टव्यवस्था-
विशेषेषु आशुचिकित्सासिद्धिमूलभूत द्रव्ययोगवियोगक्षमत्वम् न हि
स्फुरति । अस्फुरति च योगप्रियोगक्षमत्वे न हि सर्व्वदा सर्व्वत्र केवले-
नेव शास्त्रव्यवस्थापितव्यवस्थाविशेषेण उपक्रमसाफल्यं जायते । एत-
दर्थमेव शास्त्रकृद्भिर्महोर्विभिः दिग्दर्शनाय व्याधिविशेषेषु योगविशेषान्
व्यवस्थाप्य स्वधिया समुद्भाव्य योगवियोगक्षमत्वं विदुषामुपदिष्टम् । तदुक्तं
चरकेण—

“अस्त्वबुद्धेरयं यस्मात्तातिसङ्क्षेपविस्तरः ।

मन्दानां व्यवहाराय बुधानां बुद्धिहृदये ।

पञ्चाशत्को ह्ययं वर्गः कपायाणामुदाहृतः ॥

तेषां कर्मासु वाङ्मेषु योगमाभ्यन्तरेषु च ।

संयोगश्च वियोगश्च यो वेद स भिषग्वरः ॥”

अधुना तु कानवशात् ईरेजौशिचरोति. प्रचारेण सह आद्यवर्णक्रमभिधो नस्याविर्भावात् चतुष्पाठोभ्योऽप्यन्तर्हितप्राया प्राचीनरोति हतादरतया वर्तते । अतो वर्णमालानुक्रमणिकाभिधाने द्रव्यादिनिर्वाचनं तथावैधनिय मेनेव भवितुमर्हति यथा साधारणोपकृतिः सम्भवति । अतो वर्तमानाभिधाने द्रव्यनामनिर्वाचनमुक्तनियमेनेव सम्पादयितुं यथाशक्ति प्रयासः कृतः । न हि अभिधाने एकभाषया द्रव्यनामनिर्वाचनं विश्वजनौनमोघमुकरं भवति । अतो बहुविधेभ्यः कोपेभ्यः संहितादिभ्यश्च सहलख्य भारतस्य सर्वजातिगम्यैः हिन्दादिभाषागामभिः वैदेशिक-लाटिनादिभाषाशब्देभ्यः द्रव्यादिव्याख्यानं विहितम् ।

अस्मद्देशीयलिपिपुस्तकेषु लिपिकरप्रमादादिसङ्क्षेपे पुस्तकसंस्करणेषु च योग्यसमाकलनविरहात् प्रायेणैव भिन्नभिन्नपुस्तकेष्वन्तरान्तरा पाठवैषम्येण प्रकृतपाठ विनिश्चेतुं न शक्यते । स्थलविशेषे च भ्रमनिरासेन पाठसमन्वय कर्तुं वृथैवाशा हृदये लालिता । अतो विदितमेवैतत् यथा अभिधानप्रणयन-मतीव दुरूहो व्यापारः । तत्राप्येवा च महामहोपाध्यायेनापि आत्मनोऽभ्या-न्तगम्यता मनसि न विधेया । अस्मिन् कार्ये कदाचिद्दुर्दर्शिनोऽपि विदुषो भ्रमप्रमादो जायते, का कथा पक्षयग्राहिपण्डितस्येति । अत एवविधे दुरूह-विषये माहृशाणां लेखनोधारण साहसमिति विज्ञानतापि मया पराशुखतया न स्योयते । यतोऽत्र यदि अशतः त्रयोलाभो भवेत् तदपि वरमिति हृदि कृत्वा वदपरिकराऽहं याचे—सति भ्रमदर्शने मनस्विभिर्मनोपिभिः परिमार्ज-नीयमिति ।

अस्य रचनाप्रणाली शब्दकल्पद्रुमस्य प्रणाल्यनुसारिणी । अतः शब्दकल्पद्रुम इव अत्रापि चवर्णस्य स्वतन्त्र एव पर्यायः कृतः । “ज”कारः क+प योगेन निष्पन्नत्वात् सयुक्तवर्णो न स्वतन्त्रवर्णः । कादिसयुक्तवर्णत्वाच्चास्य अभिधानान्त-रेषु क्वचनमध्य एव पण्डितैः सन्निवेशः कृतः । स च सन्निवेशो युक्तिसङ्गतः प्रतिभाति । परमेतद्देशोपमहामहोपाध्याया शब्दकल्पद्रुमाभिधाने, महाराष्ट्र-देशोपाय विद्वांसो निघण्टुरङ्गाकरे, विचार्य यादृश्येव युक्ता चवर्णस्य स्वतन्त्र-

पर्यायं स्वीकृतवन्तः, वयमपि अत्र तदुक्तानुसारेण तत्प्रमाणानुसारेण वा तेषां मतवैपरित्याचरणे तदुक्तगौरवसम्पादनमभ्या वा स्वतन्त्रपर्यायं कृतवन्तः ।

द्रव्येषु यानि देशभेदेषु विभिन्ननामभिः परिचितानि, अत्राभिधाने तेषु द्रव्येषु सर्व्वदेशीयानां सुखपरिचयनाभार्यम् एता भाषा निर्व्वीचिताः नाना-
पुस्तकेभ्यः । यथा लाटिनो, वाङ्गाला, हिन्दो, महाराष्ट्री, कर्णाटो, तदनु-
प्राणिता च आन्ध्री, नाटो, तैलङ्गो, तामिलो, श्रीलङ्कालो चेति । तासु मतभेद-
भिन्नरूपाणि लाटिननामानि पाश्चात्यवैदेशिकानां बोधाय Dr Watt's Econo-
mic Products of India, Udayachand Datta's Materia Medica, Professor
Wilson's Sanskrit English Dictionary, Professor Monier Williams' San-
skrit-English Dictionary, Jayadatta's Asvavaidya ग्रन्थेभ्यः समाकलि-
तानि । वैद्यपतिनरसिंहपण्डितकृत राजनिघण्टुतो निघण्टुस्तरतश्च महाराष्ट्र-
कर्णाटनामानि तदनुप्राणितान्ध्रनाटादिनामानि च परिगृहीतानि । तदुक्तं
तत्रैव—

“व्यक्तोक्ततात्र कर्णाटमहाराष्ट्रीयभाषया ।

आन्ध्रनाटादिभाषास्तु ज्ञातव्यास्तद्वयाश्रया ॥”

यानि च हिन्दीनामानि तानि भाषप्रकाश-धन्वन्तरि-मदनपालनिघण्टुभ्यो
गृहीतानि । तैलङ्गनामानि महाराजश्रीश्रीश्रीश्रीविजयनगराधिपते सभा-
सद्विदुषामनुग्रहाज्ञानानि । वाङ्गालानामानि चास्मद्देशीयविविधकोषशब्द-
कल्पद्रुमादिभ्यः संगृहीतानि ।

अत्राभिधाने सर्व्वमेव सप्रमाणमभिधातुं प्रयत्नं कृतम् । द्रव्याणां सर्व्वं
कोषोपपर्यायशब्दाननियमस्य ग्रन्थेऽस्मिन् स्थानाभावात् परित्यक्तम् ।

अत्राभिधाने केवलमेशानुर्वेदोपयोगिनः शब्दा (रश्माश्यामादिशब्दानां
स्वर्गस्त्रोतरुखाद्यर्थान् परिहृत्य) तदुपयोगिनस्य एवार्था सङ्कलिता । द्रव्याणां
गुणदोषरसवीर्यविपाकादिवर्णनस्थले द्रव्यगुणाद्यभिधानेषु सुनीना मतभेदाना-
कलत्र्य अतिप्रामाणिकमेकं हे वा क्वचित् त्रीणि वा मतानि सामञ्जस्येनोपात्तानि ।
सच्चित्तोगलक्षणानि प्रसिद्धप्रचलितकतिपयघृततैलीपधानि च सपाठव्याख्या-
सहितानि विन्येस्तानि । अपिच रसोपरसधातुमणिसुक्तादिशोधनजारणमारणा-
दीनि सप्रमाणमुदितानि ।

अत्र द्रव्याणां प्रतिपर्यायशब्द सर्व्वभाषानामसन्निवेशनस्य औचित्येऽपि स्थानाभावात् पर्यायशब्दानामेकतम एव शब्दे भिन्नभिन्नभाषानामद्रव्यगुणादीनि विनिवेशितानि न तु सर्व्वत्र । अनेकार्थशब्दानाञ्च भिन्नभिन्नार्थे प्रयोगस्थलानि यथालाभं सप्रमाणोदाहरणं प्रदर्शितानि । प्रमाणभूतभूरिभूरिप्रयोज्यशब्दानां पुन पुनरुक्ते खगौरवधारणाय सूचीविधानपुरःसरं तत्सूचकवर्णसंक्षेपश्च ग्रन्थादौ विनिवेशितः ।

अधुना ये चास्योपादानभूता ग्रन्था वैद्यकसंहितानिघण्टुसग्रहकोषादयः प्रमाणत्वेन परिगृह्यतास्ते यथावकाशं सङ्क्षिप्तसमालोचनेन प्रदर्श्यन्ते । तेषाञ्च वैद्यकग्रन्थानां समालोचनसमारम्भात् पूर्व्वं स्तोकं स्थूलवृत्तान्तौ वैद्यकसङ्ग्रहाणामुच्यते । एतद्देशीया वैद्यकसङ्ग्रहग्रन्थाः सिद्धयोग-चक्रदत्त-सङ्ग्रहादयो सुश्रुतमानराजत्वात् पूर्व्वतनहिन्दुराजत्वकाले विरचिता आसन् । यतः तेषु ग्रन्थेषु सर्पादिविषाणां पारदगन्धकलीहाना (कादाचित्कव्यवहारमृते) स्वर्णरजतादीनां विदेशोत्पन्नान्यद्रव्याणाञ्च व्यवहारो नैव दृश्यते । अत इदमेव स्फुटं प्रतिभाति यत् तदा वैदेशिका राजानो भारते न समागच्छन्ति । परं वैद्यकरसग्रन्थाश्च रसकौमुदोरसेन्द्रचिन्तामणिभावप्रकाशादयो सुश्रुतमानराजत्वसमये लब्धजन्मानो सुश्रुतमानचिकित्सकमण्डलोषु रसविषादिचिकित्साभिः परा प्रतिष्ठामलभन्त । तेषु च रसग्रन्थेषु तदाऽऽनूतानि विदेशजाताङ्घ्रिफेनसोद्धारतोपचिनोप्रभृतिद्रव्याणि तद्गुणपरौक्ष्ण्या औषधत्वे परिगृह्यतानि । तेषु च रोगाणां कषायपाचनौषधादिव्यवस्थापुरःसरं चिकित्साप्रणाली सम्प्रदर्शिता । औषधतैलादिनिर्माणञ्च यथा क्रियते तस्य सरस्राप्रणाली सुखबोधाय दर्शिता । वैद्यकसङ्ग्रहेषु रसग्रन्थेषु च रोगविशेषेण निर्वाचितानि प्रायेण बह्विनि औषधतैलादीनि अन्तरान्तरा ईषद्वैशिष्ट्यं विना सर्व्वत्र एकनामानि साधारणानि च दृश्यन्ते । अतो रसग्रन्थेषु रसचटितौषधानि ऋते सर्व्वार्थेव तैलघृतौषधानि चरकादिभ्यः सङ्क्रान्तिरसङ्ग्रहेभ्यश्च परिगृह्यतानि स्वविरचितानि च वर्त्तन्ते । सिद्धयोगादिषु तु औषधादीनि कानिचित् संहितासङ्कलितानि, शिष्टानि च स्वरचितानि ।

चरकसंहिता हि कायचिकित्साप्रधाना आग्नेयसम्प्रदायस्य आदिमा संहितासु प्रथमा च । अस्या भगवान् कृष्णाग्नेयो वक्ता, अग्निवेशः श्रोता, चरकमुनिः प्रतिसंस्कर्त्ता च । तस्मादियं गुरुसूत्र-शिष्यसूत्रं प्रतिसंस्कर्त्तृसूत्र-

मयोत्थयतोऽवगन्तव्यम् । पुरा किल कृतयुगान्ते असुरनिषोडिता आर्या-
स्तत्रैव पञ्चालक्षेत्रे पञ्चनदप्रदेशे समापतिता वारिचायुक्षेत्रनगनदतत्कलताय
शेषविधप्रकृतिसौन्दर्यस्वभावगुणविमोहिता कृतनिवसतयः क्रमेण समाज-
बन्धनपुरस्सर तदुपयोगिजीवनोपायभूत कृषिरोति-नोति-स्वास्थ्यविधानादिषु
सन्ततसमालोचनया क्षत्रियादिसम्प्रदायविभक्ता, स्वस्वकार्येषु निरता आसन्
(ऐतरेयब्राह्मण.) । तेषु चिकित्सासम्प्रदायाध्यक्षेण भरद्वाजमहर्षिणा रोगा
क्रान्ताया मेदिन्या लोकहिताय यजुर्वेदाङ्गभूत आयुर्वेद, स्वर्लोकादानोत,
स्वशिष्याय कृष्णात्रेयायोपदिष्टः । सोऽपि तमग्निवेशादिशिष्यपट्कायोपदिष्ट-
वान् । अथ ते शिष्याः पृथक् पट् तन्त्राणि चक्रुः । तेषु प्रधानशिष्याग्निवेश-
कृततन्त्रमुत्कृष्टमुपादेयञ्चाजनि ।

अथ कदाचिच्चरकमुनि पञ्चनददेशे कायचिकित्साप्रधान तत् सङ्क्षिप्त-
तन्त्र प्रतिसस्करणमुखेन सविस्तर वर्णयन् स्वनाम्नाभिनवा संहिता प्रचारित-
वानिति चरकसंहिताया एव लभ्यते । “अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते ।”
शब्दाद्यष्टाङ्गमयो मा चैयमभिनवा संहिता यथास्थानमष्टभिर्भागेर्विभक्ता ।
अस्या च संहिताया खनिजोद्भिज्जप्राणिवाचीनि द्रव्याणि भागत्रयेण विभज्य
पुन प्राणिनो जरायुजादिभागचतुष्टयेन विभक्ताः, उद्भिज्जानि च वनस्पति-
वृक्षशूरोपधिचतुष्टयेन विभक्तानि । तानि च पुनरुद्भिज्जद्रव्याणि जवनोयादि-
पञ्चाशद्वर्णैः सविभक्तानि । अस्या भाषा न प्राञ्जला, प्राचीनत्वात् विषय
रचनापणालो च न सार्जिता परमतोव विक्षिप्ता । एभिः कारणैः गोमांसस्य
च व्यवस्थया संहिताया अस्याः समाजबन्धनस्य वात्यावस्थायामजातस्मृतिशास-
नायाम् उत्पत्तिरनुमीयते । अनेन वैदिकब्राह्मणप्रामाण्येन च चरकस्यापि
तद्देशवासित्वमसन्दिग्धम् । अस्या सिद्धिकल्पस्थानद्वय सप्तदशोपधाध्याये,
सयोज्य सम्पूर्णमकरोत्पञ्चनदपुरवास्तव्यो दृढबल इति अस्या एव संहिताया
सिद्धिस्थानपरिसमाप्तावुक्तम् । यथा—

“अखण्डार्थं दृढबलो जातः पञ्चनदे पुरे ।

कृत्वा बहुभ्यस्तन्त्रेभ्यो विशेषाच्च बलीययम् ।

सप्तदशोपधाध्यायैः सिद्धिकल्पैरपूरयत् ॥”

यत्तु उदयचन्द्रेषोक्त वाभटे अग्निवेशमेलहारोतसुप्तकथनादीनामेव उक्तं यो
दृग्गते न तु चरकस्य, अतः चरकस्य अधस्तात्त्वमप्यस्य स्वीकार्यमिति, तत्तु

भ्रान्तम्—तत्र भूरिप्रमाणदर्शनात्। See वाभट p 110 Vol I and pp 826—827, Vol II Bombay Ed वयन्तु अग्निवेशतन्त्रस्य संस्करण कूटलेखक क्षतमित्ययगच्छामः।

एवमेव सुश्रुतसंहिता शल्यतन्त्रोपदेशप्रधानाष्टाङ्गमयी धन्वन्तरिसम्प्रदायस्य आदिमा चरकादधस्तना च। अस्यां काशिराजरूपेणावतीर्णो भगवान् धन्वन्तरिर्वक्ता विश्वामित्रमहर्षिसुतः सुश्रुतः श्रोता, परमरासायनिक, सिद्धनागाज्जुनश्च प्रतिसंस्कर्त्ता। सूत्रादिपञ्चस्थानात्मके पूर्व्वतन्त्रे चिकित्स्तागदरसायनवाजोकरणतन्त्रे, सह सचिकित्सितशल्यतन्त्रं प्रधानतो वर्णितम्। कल्पे सचिकित्सितविषतन्त्रं। चिकित्सितं च स्थाने रसायनवाजोकरणतन्त्रे वर्णिते। उत्तरे च तन्त्रे शालाक्यकायचिकित्साकौमारभृत्यभूतविद्या वर्णिता।

एकदा सुश्रुताचार्यः पितुर्विश्वामित्रस्याज्ञया सद्योत्यायिमुनिकुमारैः सह वाराणसोभागत्य काशिराजदिवोदासादायुर्वेदं यजुर्वेदाङ्गभूतं शल्यतन्त्रप्रधानमष्टाङ्गमयमधीत्य सद्योत्यायिगणकृतसर्व्वतन्त्रप्रधानं सविशाध्यायशतसम्पन्नं तन्त्रं स्वनाम्ना प्रणिनाय। अथ यदा बौद्धाः प्रबला भूत्वा वादेन बुधान् परामूय वैदिकाः क्रियां विलोपयितुमारब्धवन्तः, तस्मिन्नेव बौद्धसङ्ग्रामसमये (ख्रिः सहस्राधिकवर्षपूर्व्व) जगति विश्रुतः परमरासायनिको बौद्धपालकः सिद्धनागाज्जुनः सुश्रुतं नाम तन्त्रं प्रतिसंस्करणमुखेन सूत्रादिपञ्चसु स्थानेषु अर्थवशाद्विभज्य सविस्तरं विशदञ्च व्याख्याय परिशिष्टभूते उत्तरे तन्त्रे शिष्टानर्थान् व्याकृत्य एकामभिनवा संहितां व्यरचयत्, सा सुश्रुतसंहितेति-लोके गीयते। इति डब्ल्यूःचार्यमतम्। अस्या भाषा प्राञ्जला, रचनारौतिश्च यथा-भागमानुपूर्व्विकी। अस्याञ्च वर्णितं शारोरास्थिमान्वाव्याकरणसरुग्विनिश्चय-व्रणचिकित्सितादिविज्ञानं तदा परां कोटिमधिरूढमित्यनिर्विकल्पं स्वीकार्यम्। तस्य च मूढगर्भाश्मरौप्रकरणमतीव प्रशस्तमुपादेयञ्च निदर्शनभूतम्। किमधिक, डाक्तार् (Charles) साहेबमहोदयः श्रीकुचवेङ्गारमहाराणो-चिकित्सकेन डाक्तार्दुर्गादासगुप्तेन मत्साहाय्येनानुद्यं विलायतभाषया प्रदत्तं मूढगर्भादिप्रकरणं समालोच्य सविस्तरं प्रशशस।

अभिसंहिता—कुत्रचित् पञ्चनदादिप्रदेशे सुप्रसिद्धा अभिसुनिप्रणोता चरकादिवत् प्राचीना च। संहितेयं नातिसंहिता नातिविस्तृता च। अयमेवादौ प्रामाणिकः असतिसंहिताकार आसौत्।

वाभटसहितापि—आत्रेयसम्प्रदायस्य धन्वन्तरिसम्प्रदायस्य च नानाचिकित्सा-
तन्त्रेभ्य आदावेव स्वयं सगृह्योतादष्टाङ्गहृदयसग्रहादाक्षय्य वाभटाचार्येण विर-
चिता । यदुक्तं तत्रैव—

“अष्टाङ्गवेद्यकमहोदधिमन्यनेन
योऽष्टाङ्गसग्रहमहामृतराशिराम् ।

तस्मादनल्पफलमल्पसमुद्यमाना

प्रीत्यर्थमेतदुदितं पृथगेव तन्त्रम् ॥” वा उ. ४० अ ।

एवमेवासौ खनान्नालङ्कारादिनानाशास्त्रं रचितवान् । श्रूयते च यद-
साधादौ ब्राह्मणधर्मावलम्बी नियतमेव वैदिकाचारमनुतिष्ठतिस्म । अथ
कदाचिदसौ बौद्धधर्मात्तत्त्व जिज्ञासमान, कमपि बौद्धाचार्यं गुरुत्वेनाङ्गी-
कृतम् । एव कियन्त कालमविचलितचित्तेन तमनुशोभयन् तस्य धर्मस्य
परमरहस्यमवगच्छन् तस्मिन्नतीव श्रद्धावानो यदा पूर्वाचार्यसमोपमाजगाम,
तदा गुरुणा तस्य तदधर्मानुरक्तिमवधारयता तदधर्मावलम्बनायैवासौ समुपदिष्ट ।
इति दाक्षिणात्यविदुषा किवदन्तो (Aufrecht's catalogue) । दाक्षिणात्य-
पण्डिता इममेव वाभटममरसिंहं ख्यापयन्ति । पर काश्मीरराजतरङ्गिणी-
समालोचनशा एवमवगम्यते यथा—सिंहगुप्तसुत परमबौद्धो वाभटाचार्यं
काश्मीरनरपतिजयसिंहस्य प्रजापालनसमये (ख्रि द्वादशशताब्द्या, शक १११८—
४०) वर्त्तमान आसीत् । तथा विजयनगराधिपस्य बुक्कराजस्य समसामयिकेन
माधवेन स्वग्रन्थे वाभट उद्धृत । इदमपि नववर्षशतमतोतम् । अतस्तस्मिन्नेव
समये वाभट संहितामकरोदिति माहृशा मतम् । अत वाभटसंहिता नाति
प्राचीना चरकसुश्रुतयोरधस्तना इत्यनुमोयते । अत्र सर्वविधान्येव चिकित्-
सिताङ्गानि तुल्य व्याख्यातानि । अस्यां मुष्टियोगरोगलक्षणादिकश्च विशेषत
प्रशंसनीयम् । अस्या भाषा विशुद्धा रचनारोतिश्च मार्जिता । वाभटस्य जन्मनि
नाना किवदन्ती श्रूयते यथा—केचित्त धन्वन्तरिसाह, केचिच्च त सागरमन्यना
दुङ्गूतमेकतमं रत्नम्, केचिच्च त कलियुगस्य प्रधानऋषिं गौतमबुद्धमाह ।

“अत्रि क्षतयुगे चैव ह्यपरे सुश्रुतो मत ।

कली यागभटनामा च ।” अत्रि ।

स्वरचिते तु अष्टाङ्गहृदयसग्रहे स सिन्धुदेगन इति स्वयमेवोक्तम् ।

यथा—

“भिषग्वरो वाभट इत्यभून्
पितामहो नामधरोऽस्मि यस्य ।
सुतोऽभवत्तस्य च सिद्धगुप्तः
तस्याप्यहं सिन्धुपु जातजन्मा ॥”

अरुणदत्तो भृगाङ्गदत्तस्य तनयो वैद्यवशे जातश्च । असौ हि सुप्रसिद्ध-
वाभटसहितायाः सर्वाङ्गसुन्दर्यास्यटोकाया विरचयिता ।

हेमाद्रिरतिप्रसिद्धो ग्रन्थकारः । असौ वाभटसहितायाः सूत्रस्थानस्य
आयुर्वेदरसायनाख्या टोकामकरोत् । चतुर्वर्गचिन्तामणिनामक. स्मृतिसंग्रहश्च
तस्यैवेति गौयते ।

चक्रदत्तसंग्रहः—चक्रपाणिदत्तविरचितो रोगाणाम् चिकित्सासंग्रहः ।
अत्रासौ माधवकरप्रणीतरुग्निश्चयग्रन्थस्यानुपूर्विकरोगानुक्रमेण ज्वरादि-
रोगाणां चिकित्सा वर्णिता । तत्र रोगाणां तत्प्रणेतसिद्धयोगां परमदृष्ट-
पाना इति संग्रहोऽयं सर्वत्र समादरेण परिगृह्यतो लोकहित संसाधयति ।

चक्रपाणिदत्तो वोरभूमिदेशवास्तव्यो विश्रुतरोध्रवलसञ्जदत्तकुले जातो
नारायणदत्तपुत्रो नरदत्तशिष्यश्च । स च विद्याकुलसम्पन्नस्य भिषजो भानु
दत्तस्यान्तरङ्गभावात् तदनु गौडराजस्य पाकशालाध्यक्षोऽभूत् । अतस्तस्यादु-
र्भावो द्वादशशताब्दग्रामनुमोयते । श्रूयते च यथा तस्य जन्मभूमावद्यापि तत्
प्रतिष्ठापितश्चक्रपाणीश्वर इति शिवोऽस्ति । अतोऽसौ धर्मेण श्रेष्ठ आसौदिति
बुध्यते । स्वसंग्रहस्य मङ्गलाचरणेऽपि आत्मन शैवत्वं विज्ञापितम् ।

“गौडाधिनाथरसवत्यधिकारिपात्रं
नारायणस्य तनयः सुनयोऽन्तरङ्गात् ।
भानोरनु प्रथितरोध्रवली कुलो न
ओचक्रपाणिरिह कर्त्तृपदाधिकारो ॥
य सिद्धयोगलिखिताधिकसिद्धयोगो-
स्तत्रैव निक्षिपति केवलमुद्धरेद्वा ॥”

सिद्धयोग — हृन्दकुण्डकृतोऽतिप्रामाणिकचिकित्सासंग्रहः । तस्य च कुसुमा-
वलो नाम टीका ओकण्डकता । यतश्चक्रपाणिं स्वग्रन्थे एतस्य ग्रन्थस्य समु
ल्लेख चकार, अतोऽयं चक्रपाणिरुद्धतन इत्यवगन्तव्यम् ।

रसकौमुदो—भिषजा माधवेन कृता । माधवेनात्र रसघटितानि दृष्ट-
फलानि औपधानि नानारसग्रन्थेभ्यः समाहृत्य स्वरचितानि च समायोज्याय
चिकित्सोपधसग्रहः कृतः, रोगविशेषेषु च विविधयोगाः स्वयमपि व्यवस्था-
पिता । ग्रन्थकारोऽयं निदानसग्रहकारो माधवकर इति वृद्धपरम्परया
श्रूयते । परं माधवाभिधेन केनापि भिषजा कृत इति प्रसिद्धिरलोकैवेत्यपि
सहसा प्रतिपत्तुं न शक्यते । यतो माधवकरस्य समये फणिकेणप्रयोगरसादि-
जारणमारणादिपुरःसरं रसप्रयोगस्य प्रचारो नासौत् ।

रसरत्नाकरो—नित्यनाथविरचितो महान् रसग्रन्थः । तेनात्र रसजारणा-
दिकं सविस्तरं प्रदर्श्य स्वरचितानि स्रष्टृहोतानि च तैलौपधादीनि बहूनि
सन्निवेशितानि । नित्यनाथो न बङ्गदेशवासी, ग्रन्थकृत् परं पश्चिमदेशज
इत्यनुमीयते ।

योगचिन्तामणि—श्रीहर्षसूरिविरचितः । अत्र सिद्धाः चिकित्सोपयोगिनो
बहवो योगा वर्तन्ते । तस्य समयं खलु एकादशौ द्वादशौ वा शताब्दौ ।
रातरः ।

योगतरङ्गिणी—नाम वद्यकरसग्रन्थः त्रिमल्लभट्टविरचितः प्रामाणिकश्च ।
ग्रन्थोऽयं नास्रदीये देशे तथाद्रियते यथा पश्चिमदेश इति ।

वद्यजोवनम्—हि लोलिम्बराजविरचितं नातिप्राचीनञ्च । तेनात्र काव्य-
करणच्छलेन चिकित्सोपकरणीयधानुपानादिकमुपदिष्टम् ।

वैद्यहन्त-वैद्यामृते—नारायणकृतरसग्रन्थौ । बङ्गदेशीयवैद्यैरनयोः सविशेष-
समादरो न क्रियते । (समयोऽष्टादशशताब्दौ) ।

सारकौमुदो—नाम आनन्दवर्मकृतार्वचोनावैद्यकसग्रहः, न्यूनाधिकसार्ध-
शतवर्षाभ्यन्तरे विरचितः । अत्र मूढानां सुखबोधार्थमौपधादीनि वङ्गभाषया
पत्रोक्तानि । अत्र स्वल्पबुद्धोनामिय व्यवहाराय परमोपयोगिनी जाता ।

भैषज्यरत्नावली—शताधिकवर्षपूर्वम् गोविन्ददाससेनेन सङ्कलिता । अर्वा-
चोनोऽयं रसग्रन्थोऽस्रदीये देशे कैचिदेव वैद्यैः व्यवह्रियते ।

नाडीप्रकाशो—नाडोविज्ञानग्रन्थः शङ्कृगोत्रजानन्दसेनवशजेन शङ्करसेनेन
विरचितः । वैद्यविनोदो रसशङ्करश्च तेनैव प्रणीतौ ।

रसेन्द्रचिन्तामणि—राधायिनोदकाव्यकृद्-रामचन्द्रकविकृतो रसग्रन्थः ।
ग्रन्थोऽयं सर्वैरसग्रन्थेषु प्राचीन इति लोके गीयते । अस्मिन् रसग्रन्थे

रसजारणादिकं सविस्तरं वर्णितम् । रसधारिजातोऽपि 'रामचन्द्ररचितः । अन्योऽपि रसेन्द्रचिन्तामणिः लुगदुकनाथविरचितो वर्तते । परं नास्माभिर्दृष्टः ।

अमरकोषोऽमरसिंहविरचितः । अमरसिंहोऽमरदेवो वा विक्रमादित्यस्य समये प्रादुर्बभूवेति निश्चय एव । परं विक्रमादित्यानां चयाणां कस्य समये जात इत्यत्र नानामतं दृश्यते । उइल्फोर्डसाहेबमते नव विक्रमादित्याः । सर्वेऽपि ते शालिवाहनादिभिर्यद्वमकुर्वन् । (D₁ K M B विद्याकल्पद्रुमे) परमाधुनिकैतिहामिकरहस्यानुसन्धितुमि^१ कारणप्रदर्शनपुरःसरं कदाचिदसौ (खृ^२ पूः ५६) प्रथमविक्रमादित्यनरपतेः सभायां नवरत्नेषु* एकतमत्वेन, कदाचित् भोजप्रबन्धं समालोच्य (A D ६६५—७०८ Dr Mitra and A D ५७८ Prof Wilson) धारानगराधिपते^३ द्वितीयस्य वृद्धभोजस्य सभायां तथाविधरत्नेषु अन्यतमत्वेन चोपस्थाप्यते । परमेषु कल्पत्रयेषु कः कल्पो मुख्य इति विनिश्चेत् न शक्यते । अस्माकन्तु संवत्प्रवर्त्तयिता विक्रमादित्यः A D ५६ अब्दे एवासौदिति विश्वासः । अमरसिंहो लोके बौद्धमतावलम्ब्यैति सुप्रसिद्धः । तदोयः कोषः प्राचीनरोत्या छन्दोपनिबद्धः सर्व्वकोष-थेष्टः परमोपादेयतया जगति सर्व्वत्रैव समादृतः । स कोषमिमं स्वर्गादिकतिपयेवर्गे^४र्विमज्ज्य वर्गमध्ये चान्तरान्तरा वर्णानुक्रमरीत्या विरचितवान् ।

अमरकोषस्य प्रचलितटीकाकृतां मध्ये—

मधुरेश^५ प्राचीनः शकस्य नरपतेः पष्ठशताब्द्यां प्रादुरासीत् । असौ कस्यचित् सुसलमानवीरस्य साहाय्येन सदैव शास्त्रानुशीलनमकरोत् इति उइल्सनसाहेबमतम् । शब्दरत्नावलीकारश्च स एव ।

घोरखामो काश्मीरपतिरललितादित्यस्य राजत्वसमये प्रादुरासीत् । जयापोडो नाम कश्चिन्नृपतिः अस्मादेव शब्दविद्यामधिगत्य अन्ते ललितादित्यपण्डित इति प्रसिद्धिमगात् । (खृ ७०५—७११) रातर ४ त ।

रायमुकुट (१४३० खृ अब्दे) प्रादुरासीत् । रातर १ ।

गौराङ्गमल्लिकात्मजी भक्तमल्लिको नातिप्राचीनो अन्यकारणीकाकारश्च ।

० धन्यश्रित्यपणकारसिंहशब्दोक्तालमपटकरकाविदासा ।

१ जातो वशादमरान्नपते सभायां रत्नाणि मे वरदक्षिणं विक्रमस्य ॥

असौ वर्तमानप्रदेशस्य पातिलपक्षीग्रामे सुकुलोनावैद्यवशे न्यूनाधिकसाध-
नतवर्षपूर्वं जात । कविरय सुप्रसिद्धः शाब्दिकः, कारकोष्ठासस्य रचयिता,
रघुवशमट्टिकाव्यकुमारसम्भवादीनां टीकाकारश्च । तत्कृतयामरकोषस्य टीका-
यैव तस्य महती कीर्तिर्भारते चिरं स्थास्यति ।

धन्वन्तरिनिघण्टुरपि अमरसिंहविरचितामरकोपसमसामयिक एवेति
प्रमाणतो लभ्यते । असौ तु षट्शतवर्षपूर्वतनः इति मधुसूदनमुत्तस्य मत-
सुदयचन्द्रेण स्वग्रन्थे समुद्धृतम् । तत्प्रणीतो निघण्टुः प्रसिद्धः प्रामाणिकश्च,
काशीप्रदेशे च समधिकं समालोचितो भवति ।

हेमचन्द्राभिधानमभिधानचिन्तामणिनाम्ना ख्यातं विशिष्टरीत्या भाग
द्वयेन विभज्य हेमचन्द्राचार्येण विरचितम् । तयोः प्रथमं स्वर्गादिभिः
षड्भिर्भागैर्विभक्तं, शब्दानां त्रैणोविभागश्च अन्यक्रमेण कृतः । द्वितीयश्च
नानार्थघटितः । परं हेमचन्द्रोऽवतरणिकायां स्वाभिधानस्य केवलं प्रथमं
भागस्य शब्दरचनाप्रणालीमुपवर्ण्य द्वितीयस्य न किमप्युक्तवान् । तथा प्रथमं
स्येव द्वितीयस्य टीकापि न दृश्यते । अतो द्वितीयस्य हेमचन्द्रकृतित्वमाशङ्क-
मानैर्विद्वद्भिर्महेश्वरकृतस्य नानार्थवर्गस्य सन्निवेशनं तर्क्यते ।

हेमचन्द्र हेमाचार्य्यतिर्वा प्राचीनजैनग्रन्थलेखको जैनधर्मावलम्बी
चासौ । असौ सवत्तयोदशशताब्द्यां (ख्रि. द्वादशशताब्द्यां) पाटलिपुत्रनगरे
स्वजीवनस्यादिमं भागं नानाशास्त्ररचनया यापयित्वा अन्तिमे वयसि गुज-
राट्प्रदेशं गत्वा तत्र जैनधर्मसंसारोचनया परां प्रतिष्ठामलभत, तत्रत्यश्च
संप्रकृति नरपति जैनधर्मं ग्राहयामास । अयं च पार्श्वनाथमतावलम्बी
हेमाचार्य्यश्च अस्मिन्नेव समये 'रज'पूतनरपति गुणमेरपालमपि जैनधर्मं
दौक्षितवान् । एवमपि प्रसिद्धिरस्ति यथासौ 'हलायुधगुरु' लक्ष्मणसेनस्य
सभायामासौ । (सवत् १२३०) इति उद्दलसनसाहचर्यस्य उद्धृतम् ।

शब्दमाला—च रामेश्वरशर्मकृतातिसंक्षिप्ताभिधानसंग्रहः, अमरकोपस्य
परिशिष्टभूता वङ्गभाषाया व्याख्याता च । इयं मेदिनीकारस्य पूर्वतन इति
उद्दलसंज्ञासङ्गममत् ।

नाममाला—धनञ्जयकृता । तत्र त्रैणोविभागस्यासङ्गात्वात् प्राचीनैवेयं
मित्यनुमोयते । धनञ्जयश्च दशमशताब्द्यां वर्तमान आसौ इति बहुयामतम् ।

भूरिप्रयोगो—दामोदरदत्तपुत्रेण सुप्रसिद्धसुप्रश्रव्याकरणकारेण पद्मनाभ

दत्तेन विरचितो भागवयेन विभक्तयः । पद्मनाभो मेदिनीकरस्याधस्तन-
आसौदिति स्वयमेव स्वयम्ये मेदिन्या उक्तेष्वात्प्रमाणीकृतम् ।

शब्दरत्नावली—सुशखानाभिधेयस्य कस्याचित् सुशलमानवोरस्याश्रयेण
अमरटीकाकृतमथुरेशनामरकोपस्यैव । शान्त्या विरचिता । तत्र शब्दानां भिन्न-
रूपाः पाठाः निर्णीताः ।

जटाधरकोप — चट्टग्रामवामि, टाधरेण विरचितः । जटाधरश्च अमर-
कोपादर्शेन स्वनाम्ना कोप प्रणिनय । अयं नातिप्राचीन इत्यनुमीयते ।

अभिधानरत्नमाला—हलायुधप्रणोता । इयं सक्षिप्ता स्वर्गभूनरक्तवारि-
मित्राख्यैः पञ्चभिर्भागविभक्ता । हलायुधो भट्टभास्करशिष्यः, केरलदेशो
ब्राह्मणोऽतिप्राचीनो बौद्धधर्मावलम्ब्यो च ख्रि. द्वादशशताब्द्यां वर्तमान आसौत् ।
तस्य चाभिधेने उल्लिख्यते अत्र निजद्रव्याणां मनोरमा सूचो वङ्गभाषया
व्याख्याता । एवञ्च अग्रते यथा हलायुधो लक्ष्मणमेनस्य समापण्डित
आसौदिति ।

राजनिघण्टु — अभिधानचूडामण्यपरनामधेयो वैद्यपतिनरहरिपण्डितेन
वैद्यकसंहितामरविश्वहनायुध धन्वन्तरिनिघण्टु-भट्टनपालनिघण्टुभोजराजशेष
राजादिकृतग्रन्थेभ्यः उपादनं नि ममाकलय्य आनृणभूमिगुड्यादिभिस्तयो
विशतिवर्गैः सविभव्य महाराष्ट्रकर्णाटादिभाषाभिर्द्रव्यादीनि व्याख्याय च-
रचितः ।

“धन्वन्तरीयमटनादिहनायुधादोन्

विश्वप्रकाशमरकोपस्यपराजान् ।

आलोक्य लोकविदिताश्च विचिन्त्य शब्दान्

द्रव्याभिधानगणसंग्रह एव सृष्ट ॥”

असौ कश्चाच्चित् कश्मोरपरियाराज्जात इति स्वयमेव स्वग्रन्थे स्तोचकार ।
मतान्तरे त्वसौ दाक्षिणात्यनिवसतिर्वाङ्मण इत्यभिधीयते । अत्र तेन शारीर-
रोगनामीपधद्रव्यगुणादिकं नानायुर्वेदीयाशेषविषयान् सविस्तरमुपवर्ण्य
चिकित्सकानां महानुपकारं साधितः । असौ नरहरिपण्डितो भट्टनपालादो-
नामधस्तनो, भट्टनपालादयश्च तद्बृहत्तना आसन् । तत्राद्युर्भावसमय (संवत्
१७२५) सार्द्धद्विगतवषपूर्वकं वासौत् । इति उदयचन्द्रः । निघण्टुरस्य

सत्करणान्तरमस्मदेषे देगे समादरेण परिगृह्यो मन्वेवेवानुशोलितो भवति ।

भावप्रकाशो—लटकसिन्ध्यात्मजभावमिथ्यविरचित' । 'अयमतिविस्तृत सख-
ग्विनिश्चयचिकित्सितचिकित्सासङ्ग्रहो नानाप्राचीनसहितामङ्ग्रह कोष निघण्टु
समानोषनेन स्वकल्पयया च रोगलक्षणविकित्सितपथ्यापथ्यद्रव्यद्रव्यगुणरस-
वीर्यविपाकजारणभारणगोधनादीनि समाकलय्य लिखित । असौ भावमिथ्यो
वैदेशिकपटुं गौलदेशोयेरानोतमुपदशरोगस्यैव प्रकारान्तरलक्षणसम्पन्न फरङ्ग-
रोग स्वग्रन्थे सचिकित्सित वर्णितवान् । अभिनवानि च तोपचोनोसोहारा-
दीनि कतिचित् वैदेशिकद्रव्याणि सगुणानि तत्र सन्निवेशितानि । तेषु
उपदशहर तोपचीनीमूल चोनदेशोयैर्भारतवर्षस्य गोयाप्रदेशे शतत्रयाधिक
वर्षाद्बहु खृ (१५३५) समानोतम् । इति ओयाइजसावस्य मतम् । सुतरा-
मेव भावमिथ्यस्याविर्भावस्तत्काले तदनन्तरकाले वागोत् । भावप्रकाशसङ्ग्रह
काशोप्रदेशे वङ्गदेशे च चिकित्सकैरधिक पठ्यते ।

माधवनिदान—माधवकरविरचितम् । अत्र माधवेन विविधप्राचीन
तन्त्रवेद्यकसंहितादिभ्यः कचिद्गदर्शोदरणेन क्वचिच्च स्वरचितभाषया भारसङ्ग्र-
हेण पर्यायानुक्रमतो विविधरागनिदानलक्षणादिक लिपिषु सन्निबध्य भार-
तभ्य चिकित्साशास्त्राध्यायिना छात्राणा महानुपकार साधित । इदं
माधवाचार्यविरचितमिति केषाञ्चित् मतम् । तत्र साधु, माधवकर कर
इत्युपाधिकोऽतिपुराकालो नो वेद्यजातीयो ग्रन्थकार आसौदिति प्रसिद्धि ।
ग्रन्थश्च चक्रपाणिदत्तो माधवोयनिदानस्य रोगानुक्रमणोपमुख्य स्वसङ्ग्रह
रचितवानित्यमो ग्रन्थकारश्चक्रपाणिदत्तस्योद्भूतन आसौदिति प्रतीयते । तथामौ
चक्रपाणि द्वादशगताब्दगोडराजस्य पाकगालाध्यक्षत्वं स्वग्रन्थे लिखित-
वान् । अपिच माधव स्वग्रन्थोपसंहारे—गो गोविन्द बृहभोजस्य पात-
ञ्जनवृत्तिकारस्य समये (सप्तमगताब्दग) यत्तमान आसौत् तत्कृतिसूक्ति-
कर्णामृतनामग्रन्थस्य मुक्तामालोकार गोविन्दाधस्तन गुरुमङ्गोक्तव्यात्मान तत्
समसामयिक तदधस्तन या प्रतिपादितान् । तस्य निदानमष्टमगताब्दग-
भारवोयभाषणानुवादितमारगोयैश्चिकित्सकैरधोतमिनि पुरातत्त्वविद उद्भू-
तसमाहवस्य मतम् ।

व्याख्यामधुकोषो—(माधवोयनिदानस्य टीका) वेद्यवर्योऽजियरचितेन

श्लोकगुह्यदत्तेन च विरचितः । तत्र द्वयोरेव नामदर्शनात् द्वयोरेव टीका-
कर्तृत्वमनुमीयते । श्रीकण्ठः इन्द्रकृतसिद्धयोगस्यापि टीकाकारः । कुसुमा-
वलो नाम्ना च सा प्रसिद्धा ।

अर्कप्रकाशो—नाम चिकित्सासग्रहो रावणेन प्रणीतः । रावणेनात्रा
भिनवा रोगाणां चिकित्साप्रणाली केवलेनैवार्केण प्रवर्त्तिता ।

उष्णादिकोष.—सिद्धान्तकौमुदोपभृतीनामध्यायविशेषः । यत्र शब्दाः 'उष्ण'
इत्यादिप्रत्यययोगेन सिध्यन्ति ।

चिकित्साक्रमकल्पवल्गो—काशीनाथद्विवेदिविरचिता, अयं वैद्यकचिकित्सा-
सग्रहः पाश्चात्यप्रदेशे प्रचलति ।

जयदत्तसूरिर्नातिप्राचीनोऽश्ववैद्यकप्रणेता । जयदत्तः शालिहोत्र-नकुल
भोजराजादिहताश्वशास्त्रेभ्योऽश्वानां शुभाशुभलक्षणं सारं निश्चितं चिकित्-
सितञ्च समाकलय्य स्वग्रन्थं रचितवान् । अयं प्रादुर्भावसमयनिरूपणमतीव
दुरुहमिति न चेष्टा कृता । ग्रन्थोऽयं वाङ्मालादेशस्य आसियाटिकसोसाइटी-
सभानुमत्या तत्कृतव्ययेन च सचिसटीकासमेतो मया संस्कृतः ।

शाङ्गधरसग्रह—सुप्रसिद्धशाङ्गधरपञ्चतिकांशेण शाङ्गधरेण विरचितः ।
ग्रन्थोऽयं नातिसङ्क्षिप्तः, नातिविस्तरश्च, बहुषु पाश्चात्यप्रदेशेषु प्रचलितः ।
अयञ्च ग्रन्थकारः विश्वप्रकाशकृष्णहेखरादधस्तन आसीत् । (Burnel's
catalogue)

रसेन्द्रसारसग्रह—प्रामाणिकरसग्रन्थः गोपालभट्टेन विरचितः । अत्र रस-
जारणमारण्यादिपुरःसरं रोगाणामशेषविधरसघटितयोगाः सङ्कलिताः । एतद्-
ग्रन्थकारः त्रयोदशशताब्द्यां वर्त्तमान आसीत् । (Aufrecht's catalogue)

हृदयणाचार्यो निबन्धसग्रहाख्यायां सुश्रुतटीकायां रचयिता । एष
श्रीभादानकदेशस्य शिशुतमपुरानगरौ सन्निहिते अङ्गोलानान्नि वैद्यस्थाने
सौरवशोयद्विजान्वये जातः । असौ गोविन्दपालस्य प्रपौत्रः जयपालस्य पौत्र-
नृपालभूपते प्रियतमस्य श्रीभरतपालस्य च पुत्र आसीत् । तेन जेम्सटग्यदास-
भास्करश्रीमाधवब्रह्मदेयादीनां टीकापञ्चिकाटिप्पणीः उपनीय निबन्धसग्रहो
रचित इति स्वयमेव स्वकृतटीकायामभिहितम् ।

परिभाषाप्रदीप—श्रीकृष्णवल्गुभसेनपुत्रश्रीगोविन्ददाससेनविरचितः ।

प्रयोगाभूतम्—अतिसुविश्रुतो वैद्यकचिकित्साग्रन्थो नृसिंहधन्वन्तरिशिष्य-

(१०)

वैश्वविद्यालयीय । अथ प्रत्येक. शीघ्रसमाजान्तर्गते नोरोनद्यामे
शताधिकवर्षपूर्व जात । अस्मिन् समानोचिते चिकित्सकानां नानाधोनादिपु

The first complete popular uniform
edition to be published.

Robert Louis Stevenson
[Photo P. L. S. 1907]

The
TUSITALA EDITION
OF THE WORKS OF
ROBERT LOUIS
STEVENSON

प्रजातः प्रसिद्धः ।
माकननात् सर्वत्र
॥

आमन् इति प्रमा
नदनपाननिघण्टु
नम्य नरपतेर्विनोद
धिकतरमानोप्यते ।
स हिन्दोभापया

विद्योताङ्गिताया
तः (नक १०४६)
स्तव्यप्य माहमाद्
। पुरातन्यपिदुद्गन्

॥ अजयपालो

स मक्तिनाया-

रयात्मकय । ग्रन्थो-

भागद्वयेन विभक्ता
पार्थसग्रह' (समय

नमालेत्थपरनाम्ना

कोषोऽयमन्यादिक्रमेण सुलभगम्यसुप्रशस्तसुष्टरीत्या विरचितः । कर इत्यु-
पाधिना वैद्यजातोयोऽय वङ्गदेशवासौ चेत्यनुमोयते । उडल्सनसाहवमतम् ।

रत्नावली—नाम द्रव्याभिधानं वङ्गदेशवासिना रसकौमुदीकारेण साध्वेन
विरचितम् । तस्या द्रव्यनामानि वङ्गभाषया कथितानि ।

राजवङ्गभीयद्रव्यगुण—राजवङ्गभक्त पर श्रीनारायणदासकविराजेन
सन्निस्तर व्याख्याय प्रतिसंस्कृतम् । राजवङ्गभक्तवैद्यपरम्परागतश्रुत्या अष्टादश
शताब्द्या (१७६०) वत्तमान आसीत् । ग्रन्थोऽय परिच्छेदपट्के अतोवसुधुश्रेष्ठा
विभक्तः प्रयोजनोपयोगो च । अय वङ्गदेशे प्रायेणायुर्वेदपाठार्थिभिः पठ्यते ।

रत्नमाला—नाम द्रव्याभिधानं केनापि वङ्गोद्यग्रन्थकाररचितमिति प्रतो-
यते । तस्यामुद्भिज्जगन्निजद्रव्याणि सपर्यायाणि वङ्गभाषया व्याख्यातानि ।
उडल्सनसाहवस्तु वीद्यग्रन्थकाररचितमित्याह ।

उपसंहारसमये मदनुकूल महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीश्रीविजयनगर
पतिमहोदयसमोपे विज्ञप्तिरियम्—

महाराजाधिराज ।

सामग्रीषु सुसज्जितास्त्रपि यथाभोष्टानुकूलासु च
श्रीविष्णोरिव लोकरञ्जनरते राजाधिराजस्य ते ।
आशास्यो यदि नाघटिष्यत कृपासयोग एव प्रभो
सिन्धोरन्तरलेप्यतेव मथनस्याशालता सा चिरम् ॥

आशसमानो देवस्य राजन्वत्तामविचिताम् ।

आयुषत्ताञ्च विनयनिवेदनपुरःसरम् ।

याचतेऽय जनो नित्यं हातञ्जत्वमनुष्मन् ।

देवपादाजमूलेषु देहस्येव विसर्ज्जनम् ॥

साधुहृदय डाक्टर नोमलेन्द्रलाल रत्नमालेयसमो
पाशेन बद्धोऽस्मि । अत्र चाभिधाने प्रेसिडेन्सिकलेजे न
नौनमणिन्यायालङ्कारेण मच्छुभाकाङ्क्षिणा महोपकार
सहकारिसंस्कृताध्यापकेन श्रीयुक्तहरिचन्द्रकविरत्नेन
महान् परिश्रमः कृतः । अतस्तयोर्भयोः सकाशे ।

द्वितीयसंस्करणस्य विज्ञापनम् ।

इह खलु जगति “कीर्तिर्यस्य स जोषतोति” यदुच्यते तत् सर्वथा
मन्यमेवानुभावयति अस्मान् महानुभवस्य लोकीत्तरविहारिणी विद्यारत्नोप-
नामकस्योमेशचन्द्रस्य क्लेशबहुला कृतिः वैद्यकशब्दसिन्धुनामकमभिधानम् ।
अतोतेष्वपि बहुतिथेषु दिवसेषु एतदेवास्माननिशमनुस्मारयति आयुर्वेदे
जनविद्यस्य विद्वद्वरस्य तस्य विद्यारत्नस्य विद्यावत्त्वं गुणगौरवम् पाण्डित्यं
ज्ञानगाभीर्यञ्च । न खन्ववगतमनेन महात्मना यदेकेन एव अवदानेन
जगता कोट्युद्महान् उपकार कृत इति मन्ये । पुरा तु अभिधानेन विना
आयुर्वेदस्य अष्टाङ्गनाम-स्थापकानामनुरागिणाञ्च आयुःशास्त्रालोचना नित
रामसुखकरो आसीत् । इदानीमुमेशचन्द्रेनायुर्वेदमनुगील्यता दुर्गमं वर्त्म
प्रसन्नोक्तम् ।

ग्रन्थस्यास्य रचनाकाले शोमता उमेशचन्द्रेण कन्निकाता सस्कृतविद्या
मन्दिरस्य पुस्तकालयस्याध्यक्षपदमलङ्कृतमासीत् । तत्रस्थ एवायमायुर्वेदा-
ध्ययनकाले आवागम्यमनुभूतस्याभावस्य पूरणार्थमभिधानमेकं रचयितुकाम
पुस्तकालयस्थान् बहून् आयुर्वेदग्रन्थानवलोक्य बहुपरिश्रमेण पाण्डुलिपि
सङ्कलय्य विजयनगराधिपतिरर्थानुकूल्येन मुद्रितवान् । अस्मददेशीयायुर्वेद
व्यवसायिना भाग्यवशाद् वा नियतेरवश्याभावितात् वा लोकान्तरमुपागते
उमेशचन्द्रे अभिधानस्यास्य सुद्रनाश व्यलुपत् । इदानीं पूर्वंमुद्रितपुस्तका
नामभावात् सर्वेषामेवायुर्वेदाध्यायिना महान्तमसुयोगं मन्यमानैरपि च
जोषति वङ्गदेशीय चिकित्सकसम्प्रदाये वङ्गीयजनकोत्तिग्रन्थरत्नमिदं बहुमूल्य
विलुप्तं चेत् तर्हि चिकित्सकसम्प्रदायानां वङ्गदेशवासिनाञ्च तत् कलङ्ककर-
मिति चिन्तयद्भिरस्माभिरैव तत्पुत्राणां सकाशात् ग्रन्थस्यास्य वैद्यकशब्द-
सिन्धुनाम्न स्वत्वं सुद्रनार्थं क्रीतम् ।

ततश्चैनं सशोधं सर्वाङ्गमम्पूर्णं कृत्वा पुनर्मुद्रणार्थं यत्ने कृतोऽपि बहु-
सम्यक्करा व्यतीता । कार्यबहुलतया अनवकाशत्वात् अभिधानसंस्करणभ्य
बहुग्रन्थसाध्यत्वात् शरीरस्यापि व्याधिमन्दिरत्वात् सत्वरं प्रकाशयितुं नाशक्यत ।

अंहतिः । स्त्री । रीने । मे तत्विक । पीड़ायाम् ।
अम । रानि ।

अङ्गि । पु । पाद । तबमूले । अम ।

अङ्गिपः । पु । ह्वे । हला ।

अङ्गिस्कन्धः । पु । गुल्फे । पीठान् छात्र,
छत्रम् । हे च ।

अकचः । वि । केशशब्दे । यान् गांशो नैर्द्धा ।

अकरा । स्त्री । आमलकीवृक्षे । आरगां शीछ ।
शच । See आमलकी ।

अकराकरमः । पु । अकर्करे । आरवदना ।
शास्त्र अकारादि चूदश्च ।

अकराम्भकः । पु । अकर्करे । आरवदना ।
वै निघ ।

अकर्करः । पु । स्वामभ्याते पण्डित्ये ।

अकल्करः । पु । आरवदना । फा अकर्करहा । प्र
अकल्करा । गुणा—वीर्योष्ण

यलकर कटु प्रतिश्यायशोथघातघ्नश्च । वै निघ
अकर्ण । वि । वधिरे । काणा । हे च ।

अकर्त्तनः । वि । वामन । वींठा ।

अकल्य । वि । रुधे ।

अकल्लः । पु । अकर्करे । आरवदना । अटी
वा । वै निघ २४ वा व्या ।

अकालकुमारण्डः । पु । अकालजकुमारण्डः ।
अगमद्वय जातं वृक्ष ।

अकालजम् । वि । असमयीत्यत्रे । Unsea-
sonable यथा—“अकालजन्तु विरस न धान्य
गुणवत् भूतम् ।” राज

अकालभोजनम् । स्त्री । अप्राप्ते कानि, अति-
प्राक्, कालोत्तीते वा भोजनम् । अग्राह्यं भोजनम् ।
तत्र गुणैरसामर्थ्यकरं शिरःपीडाविवृत्तिकादिस्थाधि-
जनकम् । यथा “अप्राप्तकालि भुञ्जानो रसमर्थं
तदुत्तरं । वाञ्छान् व्याधीनवाप्नोति सरणस्थाधि-
गच्छति ॥” भा पू १४)

अकालशयनम् । स्त्री । न यथायोग्यकालि
शयनम् । अग्राह्यं भद्रा । वा २ ८५ । गुणा
“अकालशयनात् स्त्रीमा प्रतिग्राह्यं प्रवीनस । अथ
शोकं शिरोऽन्ति य जायते चाग्निमन्दता ॥” का
अत्रि १ स्याने २३ च ।

अकुप्यम् । स्त्री । रुधे । रीधे । हला ।

अकुलः । वि । निरन्ध्रदेव । वीक्षणम् ।

चि १३ । लम् कर्णजटाहीनमध्यामम् । २
“लम् कर्णजटयेव अकुल परिकीर्तित ॥” का
१३ ।

अकूटः । पु । फलवृक्षविशेषे । आम्र फल १
लीके । रवा ।

अकूपारः । पु । कक्षपे । तिका ।

अक्षतारस्यूपः । पु । नक्षत्रक्षेत्रकटान्पिदा
वजित यूपे । स लघुरिति वै निघ ।

अकोटः । पु । Areca catechu (Areca
nut, The betel nut-tree) गुवाकवृक्षे
शोभिनिर्गोष्ठ । हि उत गुवा, गुपारी छोटो
म पोकल । तिका । फलगुणा—गुरु हिम २
कपाय कफपित्तहर मोहघ्न दीपण रुष्य सुखवैरुष्य
हरश्च । आद्र तत्—गुरु अभिष्यन्दि अभिघ्न दृष्टि
घ्नश्च । खिन्न तत्—निदोषघ्नम् । पुष्य—कपा
गधुर गुरु च । मृदु । गुवाकशिरः—भेदन भद
करश्च । च द । स्वादु तिक्त कपाय वल्य सुकृ
सुवरीगघ्नश्च । राज । नियांस—हिमी गुरु
विपाक उष्ण वातघ्न पित्तकर धार अम्र मोह
नर । ता । हिमी गुरु वातघ्न कृमिघ्नप्रिषल
थेति । रानि व ११ । पूज सङ्कीचक क्षमिघ्नश्च ।

आम तत—कपाज दुःखकण्ठशोधन सरम् उद
राभाह्वर स्त्री भपित्तरक्तामशमाश्च । गुरु पूज—
कण्ठशोधन रचनं पाचन रुचिकरश्च । पर्षेन विना
खादित—पाण्डु वातशोषादिरोगजनक भवति । रा,
नि व ११ । स एव पुगयाष्टमेदानमौकरीति—
शैली तैल्लण गौल्य वीर्यघ्न चञ्चल वरिगुल चन्द्रापुरी
य चैल्य इति । तेषु शैली—मधुरा रुष्य कटु
कपायाम्ना । तैल्लण—मधुर लघु दीपन रसान्ध ।
गौल्य—कटु कपाय पाचन द्रावक लघु च ।
वीर्यघ्न—कटु-कपायीणा दीपनी च । चञ्चलसुप्त
कोकण प्रसिद्ध—सुगन्धि दीपन पाचन पुष्टिकर
रसान्धश्च । वरिगुलमपि कौकण एव प्रसिद्ध—
विदीपहर शाल्य दीपनश्च । चन्द्रापुरीय—खादु-
कटु कपाय रुष्य दीपन पाचनश्च । शैलीपूज—
आमृदुशीय कपायमधुरम् ।

अक्रान्ता । स्त्री, पु । Solanum Indic-
um) The egg plant हस्तौषुषे । विराडि,
काण्डे । हि वरदण्डा, भटकटायो । मं च्छीरलो
पांडरी, वनभट्टी । उत् अक्रान्ति । ते प्राकुर

घट्टु । रसा । गुणा — उष्णवीर्या पाचनी संघा
हिषी च । चक्रद । राज । कटु तिक्त रसा उष्ण
लघु वातघ्नी ज्वरघ्नी अरोचकामकासघ्नी श्वासहृद्रोग
हरी च । रानि व ४ ।

अक्षयितक्षीरम् । क्ली । आमदुग्धे । रौंठा
श्व । तत् त्र्यो भप्रकीपि गुरु च । वै निघ ।

अक्षिका । स्त्री । The Indigo plant (In-
digofera tinctoria) नीलीवृक्षे । श च ।
नीनशीष्ट । हि नीली । म नीलीचे भाङ्ग, क
नीली, तें नल्लपेटु गरिट, पेटनीलिवट्टु । सा द्विधा,
नीली महानीली च । गुणा — कटु तिक्त रसा किर्या
कामकफामघ्नी लघु वातविपीदरगुल्फकमिज्वरघ्नी ।
रानि व ४ । रचनी मोहभ्रमामवातीदावर्तघ्नी च ।
भा पू १ भ । मद १ व । 'महानीली गुणाद्या स्यात्
रज्येष्ठा सुवीर्यदा । पूर्व्वोक्तनीलिका दिव्या मगुणा
सम्बन्धमेतु ॥' रानि व ४ ।

अक्षिन्नवर्त्म । क्ली । नेत्रवर्धनरोगविशिष्टे । अत्र
रोगे नेत्रयो पक्षाभाविषि धौतमधौत वा नेत्र
पुन पुनलगति । यथा "यस्य धौतान्यधौतानि
सम्बन्धन्ते पुन पुन । वत्मान्यपरिपक्वानि विद्याद
क्षिन्नवर्त्म तत् ॥' सानि ।

अक्षीका । स्त्री । नीलीवृक्षे । नीनशीष्ट । श च ।

अखट्ट । पु । (Buchanania latifolia)
पियालवृक्षे । पेशाशोन, पेशोन । देशेय वीज-
के पेशोनवीज ७ छावदानां वट्ट । हि
चिरीझी । म चारीली । गुणा — कफपित्तान्नत्र,
तत् फलगुणा — मधुर क्षिण्व हृद्य वातपित्तघ्न
गुरु सरं ज्वरदाहलणाहरश्च । तन्मज्ज — मधुर हृद्य
हृद्य वातपित्तघ्नं दुजर क्षिण्व विटभि आमवड
नञ्च । अक्ष पक्क फल — हृद्य गौत्र्य अरुक् गुरु च ।
तद्बीज — मधुर हृद्य पित्तदाहघ्नश्च । रानि व ११ ।
'चार पित्तकफान्नघ्नस्त फल मधुर गुरु । क्षिण्व
सर मरुपिभदाहज्वरलपापघ्नम् ॥ पियालमज्जा
मधुरी हृद्य पित्तानिनापह । हृद्योऽतिदुजर
क्षिण्वी विटभी चामवडन ॥' भा आमादि व ।

अखिल । पु । उत्तमवेद्ये । वै निघ ।

अखातम् । क्ली । देवखात । देवदीप । हि
च का ४ । पुष्करिण्याम् । अम ।

अखिलिका । स्त्री । A kind of gourd

(Momordica charantia) चुद्रकारवेष्ट्या ।
उच्छे । हि करेली छोटी । See कारवल्ली ।

अखुरोट । पु । आखीटे । आथवोट् ।

अग । पु । पर्व्वते । हि दाहाड । अगो द्विविध
आग्नेय सौम्यमेदेन । तयोर्विन्ध्य आग्नेय, हिमालय
सौम्य । आग्नेयगिरिजान्यौषधानि अग्निगुणभूयि-
ष्ठानि, सौम्यगिरिजानि च सोमगुणभूयिष्ठानि ।
"आग्नेया विन्ध्यशेलाद्या सौम्यो हिमगिरि
प्लुत । अतस्तदौषधानि सुरगुणाधि हेतुमि ॥"
भा । हचे । सपे । स्ये । हे च ।

अगज' । पु । तुसुरी । आर्द्रधान्ये । रौंठा
धने' । हि आर्द्रधनिया । मद । विशेषस्तुम्बूशब्दे
द्रष्टव्य । वन्दायाम् । वान्डी, पदशीष्ट ।

अगजम् । क्ली । Bitumen शिलाजतुनि ।
र, मा ।

अगद । पु । रोगे । A medicament
औषधे । रानि व २० । वा उ ३५ अ । दट्टुघ्नश्च ।
दोम्भर्ता । ति । रोगमुक्ते । रानि व २० ।

अगदम् । क्ली । आरोग्ये । रानि व २० । वा
उ ३५ अ ।

अगदङ्कर (ङ्कार) । पु । वैद्ये । रानि व २० ।
A physician चिकित्सक ।

अगदतन्त्रम् । क्ली । विषचिकित्साविषयकतन्त्रे ।
अगदतन्त्र नाम श्रव्याद्यष्टविधतन्त्रान्तर्गतवैद्यकाङ्ग-
विशिष्ट । तत्र सर्पकीटलूताहयिकामूषिकादिदष्ट-
विषव्यञ्जनार्थे विविधविष संयोगविधौपहतोपशमना
र्थम् । सु सू १ अ ।

अगदनस्यम् । क्ली । सर्पदंष्टादी नश्वविशिष्टे ।
सुकल्प ।

अगदाञ्जनम् । क्ली । विषमूर्च्छितादी अञ्जने ।
सुकल्प ।

अगान्धिकम् । क्ली । Sochal salt सोब
चलनवये । मठन वदण । भा । मद । See सोब
चलम् ।

अगरा (री) । क्ली । A kind of grass,
Deotár देवदान्याम् । देवशोडां । च टी
भ । पीतदेवदान्याम् । भा । रानि व ११ । See
देवशाली ।

अगरु । ली। अगुरुचन्दने । कृष्णागुरुणि । अश्व-
नाथे छन्दन । वा उ २७ अ । See अगरु ।

अगरुसारः । पुं । कृष्णागुरी । Aloe wood,
the black variety दाग अञ्जना ।

अगस्तिः । पुं । (Sesbana grandiflora)
वकनामकपुष्पशकहृत्ते । मे, तत्रिक । वरकूलगत
शीष्ट । हि हृत्तिया, वकुल, हृदन् वीलसरी । ते
लम्पयविसेचेद् । सं अगम्ना हृदगा । अगमि
श्वेतरक्तनीलपीतभेदेन चतुर्विध । गुणा — पिचकफ
हारित, यौगमननल हिमल योनिगुलदण्डाकुष्ठ-
शीथनाशित्वम् । अन्यसं—वकीऽतिगिगिरानिक
मधुर मदगभि पिचदाहकफशामयमघ्नी दीपन
य । रा नि व १० । अपरञ्च 'सुनिगिन्वी सरा
प्रोक्ता बुद्धिदा रुचिरा लघु । पाककानि तु मधुरा
तिक्ता चैव श्रुतिप्रदा ॥ विदोषशून्यकफहृत्पाण्डु
रोगविषापतुत् । शीकगुणहरा प्रोक्ता सा पक्ता रुच
पिचला ॥' परन्तु सुनिहस्य—कटु तिक्त गुरु
मधुर किञ्चिदुष्ण कृमिकफकण्डूविपरक्तपिचलस्य ।
वे निघ । पुष्पगुणा—शीतल गौल्य विदोषघ्न
अमघ्न बलासकासवैवर्ण्यभूतहर बलघ्नस्य ॥ रा नि व
१० । शीतवीर्य चातुर्थकज्वरहर नक्तामध्यक्ष तिक्त
कषाय कटु पीनसकफपिचवातघ्नस्य । भा पू १भ
ग व ।

अगस्तिकुसुम । पु । वकपुष्पे । वरकूल ।
विका ।

अगस्तिद्रु } पु । वकहने । विका ।
अगस्तिद्रुम }

अगस्त्य । पु । वकहचे । विका ।

अगस्त्यरसः । पुं । उदररोगघ्ने रसे । रस
गन्धक जैपालबीज-सीह शिलाजतु ताम्र - हरिद्राणां
प्रत्येक समभाग, एकत तिकटुधृत्तराजार्द्रकनिम्ब-
निगुण्डोसपुलोकापेरेकवार मर्या । अनुपा गुड-
हरीतकी, कम्पिलचूर्ण वा । रसा स ।

अगस्त्यहरीतकी । स्त्री । काष्ठे हिता । तत्-
पाकविधि—दशमूलादिकाप्यद्रव्याणि प्र २५ यथा
८५ हरीतकीगत । हरीतकीयवान् पीठलीकृतान्
एकत ८० गजले पक्का पादशिट काय कर्तव्य ।
अथ गुड १२॥ ग उक्तकायेन मोलयिला कुडव
मितघृततैलमज्जितमिरयिहरीतकीसहितं पक्का च
पादशिटोऽवसाय शीते पिप्पलीचूर्णे ॥० अथ य

प्रक्षिपेत् । शीतमे मधु ॥० ग मिरयेत् । मावा—
हरीतकीकृतं लक्ष्य च ती २ प्रत्यङ्ग खादित् ।
एतदनर्गता चौरपुष्पी—दन्तखडिका । च द
कास । मतान्तरे दशमूलद्रव्यं प्र ४ ती । दशमूली
स्वयगुमा शङ्खपुष्पी शटीं वनाम् । हनिपिप्पल्य
पामार्गपिप्पलीमुलचितकान् ॥ भार्गी-पुष्करमूलस्य
हिपलाग यवाटकम् । हरीतकीशतशेक जलपत्रा
ढके पचेत् ॥ यवक्षिप्रकषायन पूत तन्नाभया
शतम् । पचेद्गुडतुला दद्या कुडवश्च पृथक् कृतात् ॥
तैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च माषि
काम् । लिङ्गाद्दे चामये तत्र खाद्रेत्थ रसाय
नात् ॥ इति पाठ । रसर । प्रयोगा ह्य अति
शर ५ ।

अगाधम् । स्त्री । जने । ऋ च ४ का । छिद्री । मे ।

अगारधूम । २ । गृहधूम । कुं । वा उ
२८ अ ।

अगिर । पु । चितकहचे । जटा । See
चितक ।

अगुरु । स्त्री । (Aquilaria agallocha) A
fragrant wood अनामप्रसिद्धसुगन्धिकाठ
विशेषे । अञ्जनाछन्दन । हि अगर । ते हरगुह
चेद् । सं गिगवाचे भाड, कृष्णागर । तत्पुष्पाया
—वज्रिक, राजाष्टे, लीह, क्रमिजं, क्रिमिजं,
जोडक (अ), अनायज (हे), वशक (हा), लघु,
पिचिल (के), भृङ्गज, कृष्ण, दोहाल्य (र), रातक,
वर्णप्रसादनं, अनार्थक, असार, अग्निकाष्ठ,
क्रिमिजम्, काष्ठक । तस्य कृष्ण दाह
खाद मन्त्राय काठागुरु भेदेन पञ्चविधम् । रा
नि व १२ । तेषां विशेषास्तत्पुष्पायै मृग्या । अन्य
सामान्यगुणा—तिक्तता, उष्णता, कटुता, लघु
रुच्यता, प्रत्यक्षवायुवान्निमुखरीनाशित्वं, लघ्वं,
पिचल, लघु, तीक्ष्ण, कषायिरीगघ्नस्य । रा नि
व १२, वाचि ४५ । कृष्णागरु—गुणाधिक जले
मज्जति च । एतत्क्षेप—कृष्णागुरुसमगुण । भा
क व ।

अगुरु । पु । Aloe wood (or agallocha)
अगुरुहचे । अञ्जना शीष्ट । वा म, १५५ एलादि
व । "अगुरु श्रीवासक कुशुमम्" । कपिलगिग
पायाम् । हि कपिलवर्णं शीघ्रव । भा पू १भ वटा-
दि व । गिगपाहचे । गिगशीष्ट । मे रविकम् ।
अगुरुगन्धम् । स्त्री । हिगुनि । हि ५ ।

अगुरुसार । ५। कृपागुरुहवे । कान् अगुरु ।

See कृपागुरु । लीहे । रत्ना एकार्य ।

अगुरुसारा । ली । मिश्रपाहवे । भा

अगुरुमिश्रपा । ली । (Dalbergia Sisu)

मिश्रपाहवे । मिश्र । हि शीसव । अ टी सामी ।

अगूढः । ५। The castor oil plant (Ricinus communis) ज्यैतैरखे । ज्यैत-

ज्यैतैरखे । हि एरख । वै निघ । See एरख ।

अगूढगन्धम् । ली । (Ferula assafoetida)

हिहुनि । रानि व ६ । See हिहु । पलाखी ।

मृगनाभी । लघुने ।

अगृहि । ली । अभिलाषे । वा चि ७ अ ।

अगौका । ५। A fabulous animal with eight legs गरमे । पचिणि । सिहे । मे ।

अग्निः । ५। The fire of the stomach

जाठराग्नी । स चतुर्विध—मन्दतीक्ष्णविषमसम

भेदेन । यथा “मन्दतीक्ष्णोऽयं विषम समयेति चतु

र्विधः । कफपित्तानिलाधियात् तत्साध्याज्जाठरी

ज्जल ॥ विषमो वातजान् रोगान् तीक्ष्ण पित्त

निमित्तकान् । करीषप्रसूया मन्दो विकारान्

कफसम्भवान् ॥ समा समाग्रेरगिता साधा सम्यग्वि

पच्यते । स्वप्यापि नैव मन्दाग्रेर्विषमाग्रेस्तु दंष्ट्रिन ॥

कदाचित् पच्यते सम्यक् कदाचित् न पच्यते ।

तीक्ष्णाग्निरिति त विद्यात् समाग्निं श्रेष्ठ उच्यते ॥

मानि । तत्र चत्वार्य—“वामपाद्यांशित नामि कि

चित् सोमस्य मण्डलम् । तस्याध्वे मण्डलं सीर्थं तस्य

ध्वेऽग्निर्व्यवस्थित । जरायुमात्रप्रवृत्त काचकीर्ण

स्यदीपवत् ॥” भा । अपरच—“सूर्यो दिवि

यथा तिष्ठन् तेजोयुक्तैर्गन्धमभि । विशेषयति

सर्वार्थां पचत्वानि सर्वांश्च ॥ तद्वच्छरीरिणां भूत

ज्वलनोनाभिमाश्रित । सूर्ये पच्यते चित्र नाना

व्यञ्जनसंस्कृतम् । स्थूलकायेषु सत्त्वेषु यवमात प्रमा

णत । कृमिकौटपतत्रेषु बालमादोऽवतिष्ठते ॥

रस प्र । “पाचक रज्जकचापि साधकालीचके

तथा । भाजकश्चेति पित्तस्य नामानि स्थानभेदतः ॥

अग्न्याग्नेयं यज्ञत् श्रौतं हृदये लीचनदये । त्वचि

सर्वशरीरेषु पित्तं निवसति क्रमात् । पाचकं पचते

सुकृमिति ।” निदा । तेज पदार्थविगमे । आंशुन ।

हि भाग । अथ पथ्याया—वैश्वानर, वह्नि,

वीतिहोम, धनञ्जय, ऊपीटयोनि, ज्वलन, जात

वेदा, तनूनपात्, तनूनपा, वह्निगुप्ता, वह्नि,

गुप्ता, कृष्णवर्मा, शीचिकेश, उपबुध, आश्याश,

आश्याश, हृद्भातु, कृष्णातु, पावक, अनल,

रोहिताश, वायुसखा, वायुसख, शिखावान्,

शिखी, आगुगचधि, हिरपरिता, हुतभुक्,

हव्यभुक्, दहन, हव्यवाहन, सताधि, दमुना,

युक्त, चित्भातु विभावसु, सुचि, अप्पित्त,

(अटी), प्रधाकपि, जृम्भवान्, कपिल, पित्रल,

भरणि, अगिर, पाचन, विश्वप्सा, काग

वाहन, कृष्णाधि, भास्कर, जुहवार, उदधि,

वसु, गम, धिमाराति, तमीतुत्, सुशिख,

समजिह्व, अपपरिक, सव्यदेवमुख (ज) ।

अग्निताप गुणा—वात कफ सभ्रता शीत कम्पन्न,

आमाशयकर रक्तपित्तकीपनय । राज भा ।

चित्तके, छिन्नेर्गोष्ठे । सियो ग्रहणीचि, विल्लाद्य

हृते । वा सू १५ अ आरग्वधादि व । अग्निजार

हवे । रानि व २३ । पीतवालेकि । केशरे । पित्ते ।

अग्ने । निम्बुके । रानि व २१ । स्वर्णे । रानि

व १३ । भस्मातके । रानि व ११ । रक्त

चित्तके । रानि व ६ । च द ग्रहणी चि कपिल्याष्टके ।

अग्निक् । ५। An insect of scarlet col-

our इन्द्रगोपकौटविगमे । आंशोऽङ्गुली ।

सु मि अ , ह च ४ का । चित्तकहवे । वा चि ७

अ । भस्मातकहवे । भा पू १ भ ह व ।

अग्निकर्णी । ली । हचविगमे । वै निघ २ भ

अभिन्याम ज्वर चि ।

अग्निकर्म । ली । यन्यादिनामेषु दग्धगला

कादिभि प्रयोग्ये दाहकाव्ये । तत्र चारदाहाद्

रीय क्रियासु, न गुणेषु । तद्वत्तुविध रोगाधिष्ठान

भेदात्, यथा—श्लयविन्दुविलेखगुहशलाकाव

धवणानि । तस्य च कालं जरद्वीभाभासमयत

सञ्चतुषु प्रश्ल । तस्य पाव—दुष्खलमाहृद्

भीरुप्रभतिभिन्ना । तदुपकरण—पिप्पल्यजगृह्णी-

दन्तशरशलाकाजान्बोष्टेवरजोहा क्षीरगुहृष्टेहा

य । सु सू १२ अ । वा चि १५ अ ।

अग्निकाष्ठम् । ली । (Agallochum)

अगुरौ । “अग्निकाष्ठ करीरे स्थान् ।” रानि व २१ ।

शमीकाष्ठे । रानि व १२ ।

अग्निकील । ५। अग्निमित्रायाम् । अग्निज्वाला ।

अग्नि कुकुट । ५। जलदग्धव्योक्त्यायाम् ।

ज्वातु शृङ्गा ।

अग्निकुमारः । पु। अजीणाधिकारीकृत् रसा
यनवटीविर्गपे । यथा—“टङ्गण रसगन्धौ च सम
भाग त्वय विपात् । कपर्दं सर्जिका चारौ (यव
चार) मागधी विश्वमेपजम् ॥ पृथक् पृथक् कर्प
मात्र वसुभोगमिहोपधम् । जन्वीनाहर्दिनं घटौ
भवेदग्रिकुमारक । विमूचीयनवातादिशङ्क्रिमाधो
पशालये ॥” रस प्र रमेन्द्रचि । भप प्रयोगा सा
कौर सा स । द्वितीय यज्ञगार्धिकारि । पटुपञ्चक
पञ्चलवणम् । भृङ्गराजादिना प्रत्येक तिधा मर्द-
नम् । रसा स १११ योग । तृतीयो यज्ञग्राम् ।
अजमोदा वनयमानी । रसा स १२० योग, भैप ।
चतुर्थं सन्निपातञ्चरे हित । पाण्ड ४० तो गन्ध ४
तो हसपादी (शोणानिषा) रसे दिनेक मर्द-
यित्वा वटीकरणेन २ तो विषेण सह काचकृष्णं
निधाय सुखमवकथ्य बालकायन्त्रेण १२ प्रहदीप
शिखावदशी पाच्य । शीते विप ॥० तो मृचिचूण
॥० तो मिथत् । साचा रक्तिमिता । भा मय
१ भ । पञ्चम अजोणे, अत्र भाग्ययमिति एक-
भागापेनया, एव सर्व्वत । कपर्दं शङ्ख दग्ध्वा
जन्वीररसे शोधनीयम् । पठौ हृहदग्रिकुमार ।
अव रसापेक्षया द्विगुण गन्ध टङ्गणञ्च द्यम् । पटुनि
लवणानि । दादशैतानीति फलतयादिपवपटुकानि
द्रव्याणि रसतुल्यानि । रसा स १३८ योग
प्रयोग । सप्तमोऽप्यपरहृहदग्रिकुमार । अव
जातीफलं जातीफलजातीकोषी । वराङ्ग — गुडलक् ।
१३८ योग । अष्टमेऽग्रिकुमारे समभागमिति प्रत्येक
भागैक, वसुभागमिति भागाष्टकम् । रसा स १५६
योग । रस र उदरे ।

अग्निकुमारलीहम् । स्त्री । द्वीहाधिकारि
रस । रामठ — हिङ्गु । तुल्यहिङ्गुटङ्गणसेव्य धान्य
जीरकयमानीमरीचगुण्ठीनवङ्गैलाविङ्गानां प्रत्येक
१ तो नीह मध्यसम रसस्य ४ तो तन्मकथ्य च
४ तो । अनु घृतं मधु च । रसा स ३३४
योग ।

अग्निगर्भः । पु। अग्निजारहवे । रानि व ६ ।

अग्निगर्भा । स्त्री । (Acacia suma) शमी
हवे । शीरे गाछ । हि, मं शमी । गुणा —
तिक्ता, कटु, कषाया, शीता, लघु, रीचनी, कफ
कासश्वश्वसङ्कटाग्नि हृमिघ्नी । भा पू १ भ । See
शमी । मन्त्रापीतिमतीततायाम् । वड लडा-
रुष्टी । रानि ।

अग्निघृतम् । स्त्री । अग्निमान्नी घृतम् । घृत ४
श पिप्पल्यादिकन्कटव्य प्रत्येक ४ तो दधि ४
श काञ्चिक ४ श गुक् ४ श आर्द्रकरस ४ श ।
एभि यथाविधि घृत पचेत् । चद अग्निमा चि
पिप्पली पिप्पलीमूल चितको हृमिपिप्पली ।
हिङ्गुचञ्चामोर्दं च पक्षेव लवणानि च । द्वौ चारौ
हृदुपा चैव दशादशलोमितम् । अधिकान्निक
गर्भाग्निमेहमावासासमानि च । आर्द्रकरस रसप्रत्य
घृतप्रत्य विपाचयेत् ॥ इति पाठ ।

अग्निचूड । पु। तामचूडपक्षिणि । कुर्कुडा ।
रा हि कीमूडा, हि सुगा । स द्विविध वन्यास्य
भेदेन । तयोयास्य — वृहण, हृथ, वन्य, गुर,
गुक्ककफहत, क्षिम्भ, उण्वीथ्य, कषायरमथ ।
आरण्य — क्षिम्भ, वृहण, श्रेष्ठल, गुर, वात
पित्ततवनिविपमज्वरनाशकय । भा । हृथ
श्रेष्ठल लघु च । रानि व ११ । रुच स्वादु कषाय
पीतलघु । राज ।

अग्निज पु। अग्निजारहवे । रानि व ६ ।
भवातके । सुवर्णं । मांसधारी ।

अग्निजननी । स्त्री । भैपज्यमेतत् अग्निमान्नीप
गमनम् । रस चि । पलैक मूर्च्छितं सुतं
सरिच हिङ्गु जीरकम् । प्रतिकर्ष वचा गुण्ठी तस्य
सार्कवटवै । दिन पिष्टा लिङ्गेन्मापे मधुना वङ्गि
दीनये । कपक भक्ष्येष्टानु दाडिम नागर गुडै ॥
सार्कवटवै भृङ्गराजरसे । प्रयोग ।

अग्निजात । पु। अग्निजारहवे । रानि व ६ ।

अग्निजार । पु। A plant used in
medicine of stimulant properties
पथिमसमुद्रप्रसिद्धं स्वनामव्याते सागरसम्भूतीयं
विर्गपे । अथ पयागा, — अग्निनिर्यास, अग्नि
गम, अग्निज, बडवाग्निमन, जरायु-
अर्णवीथ्य अग्निजार, मिश्रफल । स
चतुर्वर्ण । तपु लीहितवर्णं श्रेष्ठ । “जाराभी
दग्धनस्यर्गो पिच्छिनं मानि भव । जरायुस्त
चतुर्वर्णं तेषु श्रेष्ठं सनीहितं” इति तत्त्व-
चरणम् । गुणा — कटुरस, उण्वीथ्य, लघुपाक,
कफ वायु सन्निपात यानरोमघ, पित्तकरय ।
“म्यादप्रजार कटुरण्वीथ्यं गुदासय वातकफाम-
यत् । पित्तप्रद सोऽधिकसन्निपातश्रुतिगीवा
मयनाशकय ॥” रानि व ६ ।

अग्निजातः । पु। अग्निजारे । रानि व ६ ।

अग्निजिह्वा (जिह्विका) । स्त्री । (Glossin Superba) लाइलीह्वे । रवा । ऐश-
नाश्रुमिन्ना । हि करिहारी । म कललावी ।
गुणा—सरा, तिक्ता, कटुका, तुवरा, तौष्णा,
उष्णा, पित्तला, सचारा, गर्भपातिनी, कुष्ठशीफा-
शोथ्रणशूलश्रेयसहमिजित्, कफवातघ्नी अतः शल्य
निकासिनी च । भा पू १ भ गु, व ।

अग्निज्वाला । स्त्री । Pothos officinalis
गजपिप्पल्याम् । शङ्खपिशूल । सा चविकाया
फलमिति प्राज्ञा । "चविकाया फलं प्राज्ञै
कथिता गजपिप्पली ।" भा पू १ भ । गुणा—
कटु, उष्णा, वातघ्नीमहत्, दीपनी, अतीसार
शसकण्ठामयकृमिघ्नी । लाइलीह्वे । अग्निजारे ।
जलपिप्पल्याम् । कौष्ठ । म जलपिप्पली ।
धातकीह्वे । रा नि, व २३ ।

अग्नितुण्डीरम । पु । अजोषाधिकारे रस ।
"इदं तु विषं गन्धमजमोदा फलविकम् । सर्जि
चारं यवचारं वज्रसैन्धवजीरकम् ॥ सौवचन
विडङ्गानि सामुद्रं चूपणं तथा । विषं सृष्टिमम सत्त्वं
जम्बीरास्तेन मर्दयेत् । मरिचामां वटी खदित्
वज्रमान्यप्रशान्तये ॥" अत्र वज्रशिवकं, अज
मोदा धमानी । विषमुष्टि, महानिम्ब, अस्य त्वक्
पत्र वा सत्वसमम् । रसास १३३ योग । द्वितीय
—अमृतवराटकमरिच हिमचमरभागिक कृते
प्रमथ । वटिका मुद्गसमाना कफपित्ताग्निमान्या
जीवह्वरा ॥ अत्र लिम्पाकरसै वटिका काश्वा ।
प्रयोगा अजीर्णै । अमृतवटीति भैष ।

अग्निदमनक } पु, स्त्री । (Medicinal
plant stimulant and
अग्निदमनी } stomachic, consider

ed as a small species of Cantuar-
cib) छद्रकण्टकहृचविट्टि । गणिकारीति प्रसिद्धा
गणित्री । दुरालभाभेदे । छात्रागभाट्टेन । म
धमासामेद, अग्निदवणा । वै निध । शोना ।
इति कचित् । अस्या पञ्चांशः—वज्रदमनी, वज्र
कण्टका, वज्रिकण्टकाडिका, गुच्छफला, छद्रफला,
छद्रकण्टकारी, छद्रदुपणा, छद्रकण्टकारिका,
मसालमाता, दमनी । गुणा—कटू, रुच्य, रुचि
करत्, अग्निदीपकत्वम् । रा नि व ४ । वातगुद
कफघ्नत्, शीघ्रघ्नत्वम् । वै निध ।

अग्निदीपन । पु । वरुणह्वे । वरुणग्राह ।
भा पू १ भ । [वरुण ।

अग्निदीपनी । वि । अग्निहृदिकयांम् । अग्नि-

अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिषती लता
याम् । वतांशुदेवी । म धीड मालकाङ्गनी । हि
उमिजिति । रा नि व २ भा पू १ भ ।

अग्निधमन । पु । कटुनिम्बे । रट्टेनिम्ब
कोडनिम्ब । म कटुनिम्ब । See महानिम्ब ।

अग्निनिर्यास । पु । अग्निजारह्वे । रा नि
व ६ । [नीके ।

अग्निपत्रो । स्त्री । अग्निवत्याम् । आग्नि्या इति

अग्निपाली (मालो) । पु । चितकचुपे ।
छिन्त । सद २७ ।

अग्निप्रस्तर । पु । अग्निजनकपाषाणे । छद्-
गदिव शो १४ । म गार ।

अग्निफला । स्त्री । महाज्योतिषतीलतायाम् ।
वड लतांशुदेवी । म धीड मालकाङ्गनी । रा नि
व ३ ।

अग्निभ । पु । सुवर्णे । रा नि व १३ ।

अग्निभा । स्त्री । ज्योतिषतीलतायाम् । वज्र-
शुदेवी । म छद्रमालकाङ्गनी । हि कचुपे । See
ज्योतिषती ।

अग्निभु । स्त्री । मण । जले । रा नि व १३ ।

अग्निमणि । पु । मूर्धकालमणी ।

अग्निमधन । पु । गणिकारिकायाम् । गणित्री
वा आग्निशु । रा नि व २ । See गणिकारिका,
अग्निमय ।

अग्निमन्य । पु । (Premna Seratfolia)
खनामन्तावह्वे । गणित्री, आग्निशु । हि इति,
अग्नेय, गणिकारिका । उत अग्निवय । ते, चित्रिमु
चेत् । अस्या पञ्चांशः—गणिकारिका, शीपणे,
कणिका जया, तेजोमन्य, हविमन्य ज्योतिष,
पादक, अरवि, वज्रिमन्य, मयन, (र) जय,
(भा), निरिकारिका (द्रव्याभि), पावकारिक
(गन्धमा), अग्निमयन, तत्करो, तेजोमन्य,

ताम । वतसाम् अश्ववेतसं । सवरमिति विफ-
लया सहितम् । भुजगवह्नी पर्य । सलिल बालकं
(बाला) । कनक धुसूर । पटुगण पञ्चलवणानि ।
वधो सुहो । सुष्टि घट्टापाटलायां कञ्जो वा ।
र सा स २२२ योग । रसरवाकरधृते
हितीय । सुष्ठितिका सुष्टीरी । मन्माराष्ट्री वृक्षयष्टि
वाभूनशो ।

अग्निमुखलवणम् । स्त्री । अग्निमान्ते ।

अच—चितकमूल, विफला, दलीमुल, विहङ्गमूल
कुहम्, एषां प्रत्येक चूर्ण सम, सञ्चसम मैश्व
एकव सुष्टोक्षीर सभाभ्य तत्काण्डमये दत्त्वा
पडनानिभ्य मृदावधौ क्षिपेत ॥ भेष ।

अग्निमुखलौह । पु, स्त्री । अर्णसि हित ।

विहङ्गमूलादीनां ८ पलम् । वारि द्रोणमित (२२
ग) । पादावशिष्ट काय कर्षण्य । अथ लौहपात्रे
२४ प छतनुष्णीक्य तत्र लौहस्य १० प दत्त्वा
कायेन सह पचत् । घनीभूते अवताय विडङ्गचूर्णस्य
३५ विकटुचूर्णस्य प्रत्येक २५ विफलाचूर्णस्य
च ५५ शिलाजतो १५ मधुन २४ प शर्कराया
२४ प मिश्रयेत् । रसेन्द्र चि । चक्रमते विहता
दीना प्रत्येक पलायक ६४ श जले पक्ता पादशिष्ट
कायो विधेय । अथ अज्भटा भूयामलकी ।
अटेति पात्रे मूलकम् । अथ विडङ्गस्य पलतय
व्योषस्य च प्रत्येक पट् तालक कल्कीकृत्य तत्,
तथा स्वर्णमाक्षिकेण मन शिलया विकटतेन वा
वारित लौहचूर्ण १२ प छतञ्च २४ प तस्मिन्
काये दत्त्वा एकव पाच्यम् । घनीभूत शीतले च
शर्कराया मधुनय शरावतय मिश्रयेत् । छतन
पेयम् । च द अग चि । अग्निलौह पय ।

अग्निमुख । ० भस्मातस्त्वाम् (अ) । डेना ।
लाङ्गलिकायाम् (०, श्रेणणांश्र्वीया ।

अग्निमुखी । स्त्री । भस्मातस्त्वाम् । डेना । मे
खचतुष्क । रवा । च ४४ भेदनीये । लाङ्गलि
काया, श्रेणणांश्र्वीया । मे खचतुष्क । भा पू २४
अने व । कष्टे । दौहडा । रा नि व ५ । भा पू ४
व । गुडूयाम् ।

अग्निरजा } पु । इन्द्रगोपकौट । आवाङ्-
अग्निरज्जु } पौवा । छि च ४ । An in-
sect of scarlet color

अग्निरस । पु । राजयन्त्रि हित । अन्य
अयकासे हित । तयो प्रथम—वज्रहाटकमतामां

भयैक द्विविपट् क्रमात् । तिकण्टकरसेभाव्य
दिनान्ते तद्विचूर्णयेत् । गुञ्जामात्र प्रयोक्तव्य सञ्चरे
राजयन्त्रि । सुष्टीमूलञ्च जम्बीरद्रव्यं स्यादनुपा
नकम् । खादेत् त्रिनिक्कम् । हीरकस्य १ भा
स्वर्णस्य २ भा रसस्य ३ भा गन्धकस्य च ६ भा । द्वितीय
—गुडसूत द्विधा गन्ध कुर्याद्यन्नेन कज्जली ।
तयो सम तीक्ष्णचूर्णं मर्दयेत् कतकद्रवै । द्विधा
माने कृतं गोल ताम्रपात्रे विनि क्षिपेत । आच्छादै
रण्डपत्रेण यामाहोऽप्युष्णता भवेत् । धान्यराशौ
न्यसेत् पथात द्वियामाने समुद्धरेत् । सपेय गालये
इत्ये सदो वारितर भवेत् । विकटु विफला चैसा
जातीफललवङ्गकम् । एषाञ्च परभागानां सम पूव्य
रसो भवेत् । सचूर्णालोडयेत् चीद्रेभ्यश्च मिक्क
द्वय द्वयम् । अयमग्निरसो नाम्ना चयकासनिहन्तन ।
इन्द्रवाक्शिकामुल भङ्गलणतिलै सह । भलयेत्
चयकासातो निक्कमात्र प्रशान्तये ॥ पारदस्य
१ भा गन्धकस्य २ भा । द्वयो सम तीक्ष्णलौहचूर्ण
निम्बलीफलरसेन कन्यारसेन वा प्रहरदय समर्द्ध
गोलकट्टला एरण्डपत्रै राच्छाद्य ताम्रपात्रे निवेश्य
च धान्यराशौ प्रहरदय अष्टराच वा न्यसेत् । अथो
डूय गालित जलवद्भवत् । विकट्टाद्विचूर्ण मिमित
पूव्यचूर्णसम (नवद्रव्यस्य ८ भा) याज्यम् । रस २ ॥
भावप्रकाशे, कतकद्रव = कन्यकाद्रवै । तथा
द्वियामाने—अष्टराचात् । नवभागीमित भा पाठ ।

अग्निरुहा । स्त्री । मासरोहिण्याम् । रा नि
व १२ ।

अग्निरोहिणी । स्त्री । मासरोहिण्याम् ।

गा. जट्वाशिणी । वा उ ३१४ । तन्नामकस्तुत्रेण
विशेषे । सा त्रिदीपजा । पित्रीत्यर्थमल ज्वरवत
मासदारणा कक्षाप्रदेशेषु यैः प्रसृज्यता स्त्रीटा
जायन्ते साऽग्निरुहिणीत्युच्यते । 'मलै पित्रीत्यर्थे
स्त्रीटा ज्वरिणी मासदारणा । कक्षाभागेषु जायन्ते
यैऽभ्यामा साऽग्निरुहिणी । पञ्चाष्टाक्षभ्रात्राश्च
पञ्चाहा हन्ति जीवित मिति" ॥ एतस्य चिकित्सितं
वा उ ३२४ मृग्यम् ।

अग्निलौह । पु । अग्निरुखापरनामकीऽग्राध्रीञ्च
रस । यथा—"निष्ठद्विवकनिगुष्ठीयुष्टीकुण्डलित
का-कटा । प्रत्येकशोऽष्टपलिका जलद्वीये विपा
चयेत् ॥ पलतय विडङ्गस्य व्योषं कषतय इषक ।
विफलाया पल पञ्च शिलाजतुपलं न्यसेत् ॥
द्वितीयपक्षितस्यापि वैकट्टतहत्य वा । पलडादग

दध रुक्मलीहस्य चूर्णितम् ॥ घृताञ्जतुविशतिभि-
र्मधुशर्करयोरपि । घनीभूते च शीते च दापयेद-
वतारिते । एतदग्निद्वयं नाम दुर्नामान्तर-
कर ॥ रुक्मलिका सुखीरी । अकृष्टा भूम्या
मलकी । विह्वतादीनां रसेनापि पाकव्यवहार ।
काय पादावशिष्ट । पाकावतरणकालि प्रक्षेपार्थ
विह्वतादीनां चूर्णम् विफलाद्याश्च मिलित्वा
पचयलानि । शिलाजतु १५ (शिवागडिकां करोत्या
शोधितम्) । दिव्यौषधि स्वर्यसाक्षिक मन शिलि ।
वैकडती वनपालङ्क । रुक्मलीह वज्रपाण्डादि ।
तस्य रसाग्रमीकरीत्या जारणपटनादिना मूध्रचूर्णित ।
घृतात् चतुर्विंशतिपलानि मधुशर्करयोरपि प्रत्येक
चतुर्विंशति । तस्य पूतं लौह दत्त्वा पश्चात् शर्करा
सहितं काय दत्त्वा पाक कार्य । अवतारणसमये
विह्वतादिवर्णप्रक्षेप । शीते पय्यपि च मधु दैय ।
रस र अर्श चि ।

अग्निवह्ना । पु । भस्मातकवह्ने । जेलांशोष्ट ।

मद व १ । चित्तकचुपे । छिउंशोष्ट ।

अग्निवती । स्त्री । आगिया इति लीकप्रति
होषधिविशेष ।

अग्निवर्धक (न) । त्रि । अग्न्यादीपके, मरि-
चादी । आग्नेयद्रव्यमावे । अग्निवृद्धिदत्त । राज ।

अग्निवल्लह्वि । स्त्री । जठरानलस्य वृद्धी ।
च द अर्श चि ।

अग्निवल्गुभ । पु । Resin सजयीनिशाख
विशेष । राज । दुर्गा । ह च । राजिव २१२ ।
मद व १ । See सर्ज ।

अग्निवल्ली । स्त्री । लताविशेष । र सा म
अभिन्नासज्ज स्वच्छन्दनायकरसे ।

अग्निवाह (हु) । पु । धूमे । ह च ४का ।

अग्निविकार । पु । तन्नामकरोगभेद । म
चतुर्भेद । शार्ङ्ग पू ७५ । See अग्नि

अग्निविवर्धन । ति । यमान्यानी ।

अग्निविसर्प । पु । See अग्निवीसर्प ।

अग्निवीजम् । स्त्री । सुवर्णं । विका ।

अग्निवोज । पु । अग्निमये ।

अग्निवीर्यम् । स्त्री । मण । राजिव ११ ।

अग्निवीसर्प । पु । (Pain from a boil)

विमपशं—यत्न मन्वाद् दीमाङ्गाराकीर्णनिव

भवति, शरीरे च य य दग्धं प्रति चलति सु स देश
शान्ताङ्गारवदसितो नीलो रक्ती वा भवति ।
तथा भट्टिति अग्निदग्ध इव स्फोटैराचितो भवति ।
अङ्गवाया सञ्जानाग निद्रानाग्रय भवति ।
लक्षणं—वातपित्तज्वरच्छर्दिमूर्च्छातीसारद्वयसै ।
अस्थिभेदाग्रिसदनतमकारोचकैयुत । करोति मर्ज
मङ्गच दीमाङ्गारावकीर्णवत् । य य देश विसर्पय
विसर्पात भवे म स । शान्ताङ्गारासितो नीलो
रक्ती वायु च चीयते । अग्निदग्ध इव स्फोटैः शीघ्र-
गवायुतश्च स । समानुसारो वीसर्पं स्यात्ततोऽ
तिवर्धनत । व्यथेताङ्ग हरेत्सञ्जा निद्राश्च श्वासमी
रयेत् । रिक्ताश्च स गतोऽवस्थानीङ्गौ लभते न
ना । क्वचिच्छमारतिशयो भूमिग्रथ्यासनादिषु ।
चेष्टमानस्य क्लिष्टो मनोदेह्यमोहवाम् । दुष्प्रकीर्णो-
ऽयुते निद्रां सोऽग्निवीसर्प उच्यते ॥ वा नि १२५ ।

अग्निहृदि । स्त्री । अग्निदीप्तौ । शूर्वाशुक्ति ।

अग्निशिखम् । स्त्री । सुवर्णं । राजिव १२ ।
Safflower (Carthamus tinctorius)
कुसुमपुष्पे । कूङ्कनमूल । Saffron (Crocus
sativus) कुङ्कुमे । भा पू २३ । मद व ३ ।

अग्निशिख । पु । कुकुमवह्ने । कूङ्काशोष्ट ।
रा नि व १२ । लाङ्गलिकावह्ने । विश्वनाशनिशा
शोष्ट । रवा । कुसुमवह्ने । कूङ्का शोष्ट । शर ।
पूतिकावह्ने । नाटो । शरणा १७९ शोष्ट । पम ।

अग्निशिखा । स्त्री । (Gloriosa superba)
लाङ्गलिकौषधौ । विश्वनाशनिशा । हि करिहारी ।
भा पू १३ गु व ।

अग्निशेखरम् । स्त्री पु । कुङ्कुमे । राजि
व १२ । कुसुमपुष्पे । लाङ्गलीवह्ने । विश्वनाशनाम
शाकभेदे ।

अग्निष्टोम । पु । सोमलतायाम् । सु चि
२८५ ।

अग्निष्ठ । पु । तण्डुलादिभर्जनार्थं लौहमय
पात्रे । उ०३५ ।

अग्निसंस्कार । पु । अग्निदाहकर्मणि ।

अग्निस्सर्गा । स्त्री । पपटीनाम सुगन्धद्रव्ये ।
सा च उत्तराङ्ग प्रतिज्ञा । भा पू १३ क व ।

अग्निस्सन्दीपन । ति । अग्निवर्धके । इति-
वर्द्ध । Increasing appetite

अग्निसन्दीपनरसः । पु। अग्निमान्ते रसः ।

यथा—पञ्चकीर्ण, मरिच, पञ्चसवण, यवचार, टण्डुल, सर्जिचार, जोरक, कृष्णजोरक, यमान्ती, वचा, मण्डुरिका, हिहू, चितक, जतीफल, ऊष्ठ, जातीकीप, विजातक, तिलिङ्गीलम्भक, अपा-
मार्गभण, विष, गन्धक, पारद, अभ, लौह, रङ्ग लवङ्ग, हरीतकी चेल्यो प्रत्येकमेकैको भाग
अमृतस्य २भा शक्वभस्मनश्च ४भा । भैष ।

अग्निसम्भव । पु। (Wild saffron)

अरपकुसुमहृत् । वनकुसुम । रानि व ४ । अग्नि
जारहृत् । रानि व ६ ।

अग्निसहाय । पु। वनपारावर्त । शूष्ठ ।

म हीयता मची । रानि व १८ । वायी ।

अग्निसाद । पु। अग्निमान्ते । रानिभिः ।
सा कौज्वि ।

अग्निसाध्य । वि। अग्निदाहसाध्ये । च द
अथ चि ।

अग्निसारम् । लौ। (A sort of collyrium)
रसाग्ने । रानि व १३ ।

अग्निसारा । स्त्री। फलयन्त्रासायाम् । रा
नि व २ । मन्त्रार्थम् ।

अग्निसुन्दररसः । पु। अजीर्णाधिकारे रसः ।
यथा—टण्डुल भागमेकश्च मरिचश्च द्विभागिकम् ।
आर्द्रकस्य रसेनैव भावना चाव दीयते ॥ अत्र लव
ङ्गम् । प्रयोगः ।

अग्निसेवनम् । लौ। अग्निवायाम् । आंशुन-
पोऽग्रान् । गुणा—शीतवातलघुकफविपघृष्ट
रक्तपित्तकरम् । सामाभिशब्दपाचनश्च । मद् १३५ ।

अग्निहानि । पु। अग्निमान्ते । रानि १५५ ।

अग्निहोत्र । पु। हृत्ते । अग्नी च । मे ।

अग्न्या । स्त्री। तित्तिरपचिणि । रवि । हन्ता ।

अग्न्याशय । पु। पकाशदे । गार्ग्यम् ।

अग्रम् । स्त्री। पञ्चपरिभाषे । "पारनाथे पञ्च
थ" । मे रत्तिक । हृत्तायदे ।

अग्रकाण्डः । पु। काण्डादि ।

अग्रज । पु। काकबिम्ब । भासपचिणि ।

अग्रजला । स्त्री। The fore part of the
leg अग्रजला । च च ।

अग्रधान्यम् । लौ। धान्यविशेषः । ज्ञात । वांछना ।

अग्रपर्या । स्त्री। A plant cowhage
शूकशिखाम् । आनाकुम्भी । पञ्च । See आत्म
गुता । अजलीमा हृत्ते च । र ।

अग्रपाणिः । पु। हस्ताय ।

अग्रपुष्प । पु। वृत्तसहृत् । वेत्ताग्रहृत् । पञ्च ।

अग्रमासम् । लौ। The heart हृदये ।
बुद्धायाम् । हृदयान्तर्गतमासश्चन्द्रिपरोगविशेषः ।
अग्रपाणिः । मुग्धा ।

अग्रलोडः । पु। चिञ्चीटकलुपे । छेच्छो,
छिच्छोडम् । गुणा—गुरुपाक, शीतल, अजी
र्णकरश्च । राज ।

अग्रलोहिता । स्त्री। चिञ्चील्लोहि । रानि व ७ ।

अग्रवीजः । पु। बीजाग्रहचमावे । यथा कुर-
ण्णादि । हृत्ते च । A viviparous plant
as the Gomphrena globosa &c

अग्रव्रीहिः । स्त्री। प्रसाधिकायाम् । नवाग्नेन
धत्ता । र मा ।

अग्रहायणः । पु। मार्गशीर्षमासः । अग्रहायण
गाम ।

अग्रिमा । स्त्री। लवलीहृत्ते । लोर्णा शाह् इति
गौडी । श च ।

अग्र्यु । स्त्री। अङ्गुली । आंशुल ।

अग्र्या । स्त्री। विफलायाम् ।

अग्रनम् । लौ। दधनि । महे । हन्ता ।

अग्रविष । पु। मर्षे ।

अघाट । पु। अपामाग । रा ।

अघ्रा । स्त्री। गवि । श ।

अघ्नरा । स्त्री। स्त्रीगन्धा । शोटी ।

अघोरनृसिहरसः । पु। मातृपातिकरम् ।
रसः । See घोरनृसिहरसः ।

अङ्कः । पु। अङ्गुली । आंशुल ।
व १८ । - । विष्णु -
दृष्टि ।

अच्युत' । पु। तन्नामकरभ्रनपुत्रहे । आठ
गुणवर्गः । तिमिरहे । प सु ।

अच्युतावास' । पु। प्रवृत्तहे । रा नि व ११ ।
उदुम्बरहे ।

अज' । पु। हागे । भा पू । स्वणमाधिके । हे
च । तन्नामकीपधिविशेषे, अजग्रहीतिव्याप्ते ।
अजनामकीपधिरजग्रहीति विनायते । च वि १५ ।

अजकर्ण' । पु। हागकर्णवृत्तगालतः
अजकर्णक' । विंशे । असन इति र मा ।
बालसर्ज इति रमा । पीतगाल इति च नाया
प्रसिद्धे । आगता, शिवाशान । हि आसन् ।
गुणा—कटुतिक्तकषाय उष्णवीर्य कफपाण्डुकण
रोगप्रमेहकृद्विषव्रणघ्नय । भा पू १भा वटा व ।
सर्जहे । रा नि व ६ । महासर्जतरी गालमेद
ण्व । सु सू अ २८, ५ गण उ ।

अजका' । स्त्री । अजागन्तने । हागपुरीषे ।
तन्नामककृष्णगतशीणितजनेतरोगविशेषे । आवास-
पिच्छलास्रदातामपिटिकाविरुक् । अजाविट्
सदृशोच्छ्रायका श्वाविग्यासजाजका । वा उ १०५ ।
अजकाजातम् । स्त्री । नेहतारकगतरीगविशेषे ।
तन्मास व्यथा, रज्जता, पुयसावय नेतयोर्भवति ।
लक्षण—अजापुरीषप्रतिमो रुजावान् सलीक्षितो
लीहितपिच्छिलास । विग्नश्च कृष्ण प्रचयोऽभ्युपैति
तश्चाजकाजातमिति व्यवस्थेत् ॥ भा नि ।

अजकेशी' । स्त्री । नीलीहे । वै निघ ।

अजगन्धा' । स्त्री । वनयमाख्याम् । चैव
अजगन्धिका' । यमाया । अम । रत्ना । वा-
यानो । (Ocimum gratissimum) ।
तत्पथ्याया,—वस्तगन्धा, खरपुष्पा, अविगन्धिका,
उगगन्धा, ब्रह्मगन्धा, ब्राह्मी, पूतिमथुरिका । गुणा
—कटु तीक्ष्णा रक्षा श्लेष्मा अग्निवर्द्धनी हृष्टिहास
करी लघु शूलवातकफघ्नी च । मद व १ । वन
तुलस्या । वा पूनमी । हि ववरी, ववड । तिलीणि ।
मद । म रानतुलम, तिलवण । रा नि व ४ ।
गुणा—लघु रुक्षा श्लेष्मा वातकफघ्नी च । मद व १ ।
वनयमाख्या । च द वि ज्व । "नीलिनीमजगन्धा ।"
फोफादी, वनयमानौति । च सू ४५ च सू २ शिरी
षि । वा वि १५५ । उ २२५ ।

अजगन्धिनो' । स्त्री । मेथगन्धाम् । गाडग-
निट । र मा ।

अजगर' । पु । ((Boa constrictor) संप
विशेषे । मद १२ । १०६ । विनेमय स्वविशेषे ।
गत्पथ्याय,—गयु, वाहन (५) । अयमर्गसि
हित । सु सू ४६५ ।

अजगस्तिका' । स्त्री । धवरीहे । वावूरे

अजगल्ली' । पुनमी । भा पू १५ पु ।
चुटरीगान्तगतबालरीगविशेषे । स च कफवातजन्तो
भवतीति । वा उ ११५ । विग्नश्च स्ववणा
यथिता नोरुजा मुद्रसन्निभा । पिटिका कफ
वाताभ्या बालानामजगस्तिका ॥ भा नि चुटरी ।

अजघोष' । पु । तयोद्गमविषसन्निपातज्वरा
न्यतमसन्निपातज्वरे । लक्षण—हृगलफसमानगन्ध
स्त्वन्मृगावाद्रिरुद्धगलरन्ध्र । अजघोषसन्निपाता
दातामात्र पुमान् भवति ॥ भा म १५ ।

अजटा' । स्त्री । (Flacourtia cataphracta)
भयामलक्याम् । ऊँहे आम्ना । रसे च अर्ग-
अप्रमुख लोह ।

अजडा' । स्त्री । भयामलक्याम् । कपिकच्छी ।
आर्णाकृष्णा, श्यामश्या । भा पू गु व । कुमरिचि ।
नङ्गमिचि । अति ।

अजडाफलम् । स्त्री । शुकगिम्बीफले । आर्णा-
कृष्णीयदा । च वि २५ हथचिरे ।

अजध्या' । स्त्री । A plant, (Yellow jas
min) स्वर्णयुधिकायाम् । हागसम् ।

अजदण्डी' । वृक्षदण्डीहे ।

अजनामकम् । स्त्री । माधिके । हे च ।

अजन्तुजघ' । नि । अकौटर्भाजते । च द
अ सा चि कृटनपुटपाके ।

अजप्रिया' । स्त्री । वदरीहे । वृन्गोष्ट ।
भा पू १५ फ व ।

अजबला' । स्त्री । कृष्णतुल्यम् । कांगून्गमी ।

अजभक्ष' । पु । वदरीहे । वावूरे, वावन ।
रा नि । (चा) चुट्टुरालभायो । रा नि व ४ ।

अजमल' । पु । गोधूमे । गम् । प मु ।

अजमासम् । स्त्री । हागमांस । See हाग
मासम् । वा सू ६५ ।

अजमोद' । पु । दीप्यक । वा म २५ अ वम-
कादि व । "कटुद्रवफानामोद ।"

अजमोदा(दिका) । स्त्री । (*Pimpinella* *Involucrata*, *Ligusticum ajwaen*, *Syn Apium involucratum*) । स्वनाम व्यातपण्यद्रव्ये । ब्राह्मी । हि अज्मद् । अज मोदा इति महाराष्ट्रकण्ठादेशे प्रसिद्धा । ते वाम । तत्पथ्याया, — खराह्वा, वसमोदा, उद्यमन्था, मकटी, मोदा, गन्धदला, हस्तिकावरी, गन्धपत्रिका, मायूरी, गिखिमोदा, मोदाका, बड्डीदीपिका, प्रसन्नकोशी, विशाली, हयगन्धा, उद्यमन्धिका, मोदिनी, फलमुन्ध्या, विशन्ध्या । गुणा — कटु, उष्ण, रुचा, वातघ्नो, रुन्ध्या, श्लाघानारोचकजठर नाशिनी च । रा नि व ६ । कटु, तीक्ष्ण, दीपनौ, वातकफघ्नी, उष्ण, विदाहिनी, हृदा, हृथा, बड्मला, लघु, नेत्ररोगक्षमिच्छर्दिहृक्वावस्तिहृजा पहा च । मद् व २ । कटु, तीक्ष्ण, आग्नेया, वातकफघ्नी, उष्ण, विदाहिनी, शुक्रवद्धनी, वल्ग्या, लघु, नेत्ररोगक्षमिविमिहृक्वावस्तिगुल्मी च । भा पू १४ व ३ । सि यो अग्निमान्धा चि । “विकटुक मजमोदा ।” यथा चि एलादिमन्थे । तथा यहणी चि चिचक गुडे । च मू ४ अ ४५ दृग् । वनयमान्या । यमान्याम् । सु मू ३८ पि व । ड । च सयहणी चि चिचकायगुडिकाया । मन्थापट्पलकष्टे । यहणी कल्याणगुडे ।

अजमोदाख्या । स्त्री । वनयमान्या । जैव यमान्या । रवा । हृत्तवद्वादिचूर्णे । यमान्या । रा नि ।

अजमोदायवटक । पु । आमवाने हित । च व यमान्यादिचूर्णे प्रथक १ पल, गुण्डा १० पलानि, हृद्दारक १० पलानि, हरीतका ५ पलानि, मन्थचूर्णसम गुड दत्त्वा एकत विमिश्रयेत् । च द भा वा चि ।

अजम्भ । पु । भिके । श र ।

अजया । स्त्री । विजयायाम् । भद्रा निविरिति भाषा । रा नि । [रहिने ।

अजरम् । स्त्री । खण । रा नि व ११ वि । जरा

अजरकम् । स्त्री । अजीर्णे । मि यो काम चि हृद् । च द पाण्डु चि योगराजे ।

अजरा । स्त्री । मृगशीर्षिकाया । उद्दिष्टि । शीर्षकशीर्षिकाया । हृद्दारके । रा नि व ७ । मृगशीर्षिकाया । मृगशीर्षिकाया । रा नि व ५ । आमगन्धा याम् । आनाङ्गी । भा पू १४ गु व ।

अजलम्बनम् । स्त्री । यातुनमीतोऽन्नने । श च । Antimony

अजलोमा(मो) । पु । शुकशिख्याम् । आनाङ्गी । रा मा । Cowach See आमगन्धा । महीपथिविग्रेषे । See महीपथि ।

अजवल्ली । स्त्री । मेघशङ्खायाम् । लाङ्गिण्डे ।

अजमृद्विका } स्त्री । A plant, describ
अजमृद्वी } ed as a milky and
thorny plant with a

front crooked figure like a ram's horn भा पू १४ गु व ३०१ । लाङ्गिण्डे, शोडन्निडी, छांगनदेते इति वङ्गभाषा । तिक्त शाकगण्णीय स्वनामव्यातवृत्ते । म मेघसेग । क उरियमर । रा नि व २ । क्षायलविषाणिका उत्तमारणी सिङ्गिकति । सु मू ३८ च । तत्पथ्याया — मेघवल्ली (भा), विषाणी (अ), विषाणिका, चक्र-येणी, अजगन्धिनी, मौर्वी, नेतौपधी, भावर्त्तिनी (र), मेघशङ्खी, वसिका, सर्पलङ्घिका, चक्षुष्या, तिक्तदुग्धा, पुच्छशङ्खी, कर्णिका । गुणा — कटु, तिक्ता, कफार्थ शूलशीघ्रघ्नी, चक्षुष्या, आसृष्टीग-विपकासङ्गहृद्घ्नी च । एतत्फल तिक्त कटुश्च कफ वातघ्न जठरानलदीपिकत् हृद्य रुच्य लवणरस अम्लरसश्च । रा नि व २ । वातला पाके रुचा पित्त व्रणश्लेष्मेनैवगुल्मी । मद् व १ । भा पू १४ गु व । कर्कटशङ्खे म च पुचनीवसङ्गस्तद्विशेष । सु मू ३० ड । भा ४४ र्वतीयहृत्ति । मेघशङ्खा, कर्कट शङ्खा वा । सु मू ३८ च वलीपञ्चके । वा चि ८८ । “अजमृदी जटाकम् ।” भा पू १४ अने व ।

अजन्थी । स्त्री । फटिकारिकायाम् । मा नि ।

अजह्वा । स्त्री । (*Corpopogon pruriens*) शुकशिख्याम् । आनाङ्गी । च टी ।

अजक्षीरम् । स्त्री । क्षामदुग्धे । वा उ ११ च । See क्षामदुग्ध ।

अजक्षीरनाश । पु । क्षामदुग्धे । टी ३३ । गाह । रा नि व २ ।

अजा । स्त्री । क्षामदुग्धे । तद्वामकमहीपथि विषय । तद्वामकमहीपथि, — “अजाम्नामकमहीपथि रा नि व ५५५ विनी । अजा महीपथी महीपथि-कुन्दे पाण्डुरा ३” सु वि ४८ । See महीपथि ।

अजागर. । पु। A plant (Eclipta or verbesino prostrata) अङ्गराजहने ।
 औमनाङ्ग । श र । मन्त्रासर्पे ।

अजाष्टतम् । स्त्री । छागीष्टने । गुणा — अजा
 ष्टतश्च चतुर्थ दीपन बलवर्धन । हृष्य पाके ऋतु
 प्रोक्त कासश्वासचयापहम् । कफाशोराजयक्षाणां
 नाशन परम मतम् ॥ वै निघ ।

अजाजिक (का) । प । पीतजीरके । रा नि
 व ६ ।

अजाजी (जि) । स्त्री । (Cuminum cymi-
 num) Cumin seed जीरके । वाणाञ्जीवां
 हि जीरा, कालाजीरा । स्थूलजीरके । वृद्धजीरके ।
 रा नि व ६ । च द सयस्वणी चि ब्रह्मकुम्भे । काकीदु
 स्वरिकायाम् । यङ्गदुग्धम् । अतजोर्गके । भा पू
 १ म ह व । च द सयस्वणी चि आयाम्नासिके । र
 सा समाधिचरमे । कणजीरके । सि यो दिवा
 राविज्वरे रुन्दे । "अजाजी गुडमुक्त्या विषमञ्जर-
 नाशिनौ ।"

अजातक्रमम् । स्त्री । छागीतमे । गुणा — अजा-
 तक्रं लघु क्षिप्र दाहगुल्माशोनाशन । विदोषशोय
 यक्ष्णीपाण्डुरोगहर्ष परम् ॥ वै निघ ।

अजातदन्त । वि । मासपट्कान्तीऽपि यद्य
 शिशोर्दन्तीदृशो न भवति ।

अजादनी । स्त्री । A small species of
 prickly night shade चुद्रदुग्धलाभायाम् ।
 रा नि व ४ ।

अजादुग्धम् । स्त्री । छागदुग्धे ।

अजानय } पु । A horse of good
अजानय } breed उत्तमाश्वे । जयदक्ष ।

अजान्ती । स्त्री । A potheb (Convol-
 vulus argenteus) नीलवृक्षायाम् । नील
 दोता, हांगलदेष्टे । रसा । तत्पञ्चाया, —
 नीलवृक्ष, नीलपुष्पी, अतिमोमशा, नीलिनी,
 दशलाकी, अन्तर्काठरपुष्पी (२), बलानी, हृष्य
 दारक (रा) । गुणा — कटुरसा, कासघ्नी, बीजला,
 गर्भजन्मघ्नी च । रा नि व २ । ब्रह्मदारके ।
 रा नि २२ ।

अजापकम् । स्त्री । पक्कष्टतविषये ।

अजापक्षकम् । स्त्री । यक्ष्णीने घृतम् । छाग-

ष्टत ३श छागविष्टारस ४श छागीदुग्ध ४श छाग
 दधि ४श छागमूत्र ४श प्रक्षेप यवक्षार ८ पत्र,
 यद्यविधि पाच्यम् । च द यक्ष चि । मैष ।

अजापय । स्त्री । छागदुग्धे । वा उ १३ अ ।

अजाप्रिया । स्त्री । बदरोष्ठवे । भा फ व ।

अजामासम् । स्त्री । छागमांसं । गुणा — लघु
 क्षिप्र किञ्चिच्छीत रुचिप्रदं स्फुरं पुष्टिक्तं बन्ध
 वातपित्तपञ्च । वै निघ ।

अजामूत्रम् । स्त्री । छागीमूत्रे । गुणा — कटु
 उष्ण रक्त नाडीविपन्न प्रीहोदरकफश्वासगुल्मोफ
 हर्ष लघु च । रा नि व १५ । वा उ २४ अ ।

अजामेद । स्त्री । छागवसायाम् । वा चि ३ अ ।

अजाविट् । स्त्री । छागविष्टायाम् । वा उ १० अ

अजाह्वा । स्त्री । आमगुसायाम् । आनाङ्गी ।
 अटौ भ । See अजहा ।

अजाक्षी । स्त्री । काकीदुस्वरिकायाम् । काक्
 दुग्धम् । म काना उन्मर । रा नि व ११ ।

अजाक्षोरम् । स्त्री । छागीदुग्धे ।

अजिततैलम् । स्त्री । नेवरीने हित तैलम् ।
 तिलतेल अर्धशरावक, मतान्तरं शरावकम् । आम
 लकोरस ४श दुग्ध ४श । कल्पाद्यै यष्टिमधु
 पलमितम् । च द नेवरीय चि । अकल्कीऽपि भवेत्
 यद्येव य साध्य केवलं द्रवे । स्नेहपाकविधौ यच्च
 प्रमाण नेरितं क्वचित् । स्नेहस्य कुडव तच्च पचेत्
 कल्कपलनं तु ॥ इति प्र म ।

अजिनम् । स्त्री । स्तनचक्षुषि । अम ।

अजिनपत्रा । स्त्री । A bat चक्षुष्याम् ।
 वाङ्मूर्च्छा छागुच्छिदी इति च लोके । रा नि व १२ ।

अजिनपत्रिका । स्त्री । चक्षुष्याम् । वाङ्मूर्च्छा,
 छागुच्छिदी । इ च । ऐचके ।

अजिनपत्रो । स्त्री । जतुकायाम् । छागुच्छिदी ।
 रा नि व १२ ।

अजिनयोनि । पु । An antelope हरिणे ।
 प सु ।

अजिर । पु । स्त्री । ददुरे । वाने । विपद्ये । तनी ।
 सञ्चर मे श्विकम् ।

अजिह्व । पु । मन्त्र । विक्वा ।

अजीर्गर्त । पु । सप ।

अजीर्णम् । क्लीं । अपाकरोगविषय । आसं
विदग्धश्च यत्तदजीर्णम् । भा म ख १ भ अ ष मा ।
तद्वायुव्युपान विषमभोजन - वेगविधाभ्य दिवान्द्रा
राविजागरणादिभिः कारणैरुत्पद्यत । उपमे
चाजीर्णरोगे यथासमये दृष्टानुपपन्नमपि न जीजन
न परिपाकमेति । आदी तन्निविधम्, आम विदग्ध
विदग्धाजीर्णभेदेन । तद्यन्त्रजरसगोपाहाररसज
दिनपाकिलाद्विदग्धमपि कल्पितम् । तेषु कफ
कोपादामाजीर्णं, पित्तकोपाद्विदग्धाजीर्णं, वायु
कोपाच्च विदग्धाजीर्णं भवति । रसगेषतया रसगोपा
जीर्णम् । माधव । वा नि १२४ । “गोमांस
भक्षकी मन्दजठराग्निभवेन्नर । प्राजापत्य चरेच्छु
स्तितृष्ण तथैव च ॥” इत्यादि कल्पाविपाक । See
अप्रिसान्यम् ।

अजीर्णकण्टकरस । पु । रसीय अजीर्णे
प्रजीज्य । रस र । र या स । सा की । भा ।
भैष । प्रयोगा ।

अजीर्णजरण । पु । कर्चूरे । See कचूर ।

अजोर्णी । वि । अजीर्णरोगयुक्ते ।

अजिय । पु । अजुनवृत्ते । य निघ ।

अज्झटा । स्त्री । भूयासलक्ष्याम् । छू रे आम्ना ।

हि भुव आसुरा । भा पु १ भ गु व ।

अज्झल । पु । कीर्त्तिने ।

अञ्चकम् । क्लीं । नेचे । रानि व १८ ।

अञ्जन । पु । गृहगोधिचायाम् । छिच्छिदी ।

अञ्जनम् } क्लीं । Anointing or mak-
ing clear नेत्रप्रसाधने ।

अञ्जनकर्म } दाञ्जन, आञ्जनाई, आञ्जन् इति

भाषा । गुप्ता इति पर्यायदेशः । अञ्जन क्रियते यन
तद्वय चाञ्जनं द्युतम् । तत्र पञ्चविधम्— सौवीर
मञ्जन प्रोक्त रसाञ्जनमत परम् । सोतोऽञ्जन तद
कश्च पुष्याञ्जनकमेव च । नीलाञ्जनश्चेति । तेषु
सौवीरं धूम रक्तपित्तहरम् । रसाञ्जनं विषहिका
विरोधघ्नं त्रणरोपणशोधनम् । सोतोऽञ्जनं पीताम्ब,
पुष्याञ्जनं सितं, नीलाञ्जनञ्च नीलाञ्जनमिति । वा ।
तत्र पञ्चविधमिति कालिकापुराणे, यथा—“सौवीरं
आम्बलं तुल्यं मयूरं शौकरं तथा । नञ्जिका मध-
नीलञ्च अञ्जनानि भवन्ति यद् ॥ खवद्वपुः सौवीरं
आम्बलं प्रसारं तथा । मयूरं शौकरं रज भेधनीलञ्च
तत्तमम् ॥ इत्येतादियोगेन सामान्यं दीपवर्जिना ।

यदञ्जनं जायते तु दञ्जिका परिकीर्तिता ॥” इति ।

गुण—नेत्रनेत्रमन्त्रकारिणमेव । पुनस्तत्त्रिविधं रसो
वटी तथा चूर्णमिति । “यथापुञ्च वनं तेषु खेह
माहर्मनीयिणे ॥” इति । तत्र पुनः प्रत्येकं त्रिविधं
यथा—“तत्रप्रत्येकं विधा प्रोक्तं निखणं रोपणं तथा
खेहनश्चेति लिङ्गानि । निखनं चारतीज्वाला
रत्नैरञ्जनं तु ख्यते । नेत्रवर्मागिराजालयोवयद्वाटक
स्थित । मुखनासादिभिर्दोषमुत्तक्षिप्य सावधेय
तत् ॥ कपायं तित्तकं चापि सञ्ज्ञेन रोपणं मतम् ।
खेहं यत् शैत्यान्त्यं स्यादृष्टेयं बलवदनम् । मधुर
खेहसङ्घं तत्तञ्जनं स्यात्प्रसादनम् ॥ इति दीप
प्रसादाय खेहनामार्थश्च तद्विहितः । एरण्यमात्रां वर्त्तिशु
निखनी स्यात्प्रमाणतः । सार्द्धं करेण कनित्वा रोपणी
वर्त्तिरिष्यते । क्रियते खेहनीवर्त्तिर्विहरणं कामवया ॥
रसाञ्जनं य मात्रा तु पिशा वृत्तिमिता मता ।
चूर्णं तु लखनं वैद्यैर्दिग्गलाकं प्रदीयत । रोपणं
दिग्गलाकं स्यात् चतस्रं खेहनाञ्जने ॥” हेमन्ते
शिखिरे मन्त्राङ्गे योमे श्रवणपराङ्गे वषासु वमन्ते
च सप्तदेव काल इति । भा पु ख २ भ । कज्जल ।
न च । सि यो कामलाचि रक्तपित्तचि ।
खोतोऽञ्जने । भा । सु चि २५ अ । रसाञ्जने ।
च द अ सा चि प्रियङ्गादि । रक्तपित्त चि ।
च इष प्रदेह्यत्कि । लग्नयोगिनेच । भा बालचि ।
सौवीराञ्जने । वा सू १५ अ अञ्जनादि । सु सू २८ अ ।
See अञ्जनविधि ।

अञ्जन । पु । ज्येष्ठी नाम प्राणिविज्ञे ।
छिच्छिदि ।

अञ्जनकेशिका } स्त्री । हृदयिलासिनीनाम
गन्धद्रव्ये । A vegetable
अञ्जनकेशो } perfume नलिकानाम
गन्धद्रव्ये उत्तरदिशि प्रसिद्धे । भा पु १ भ क व ।

अञ्जनगुडिका । स्त्री । विषुचिकायामीषध
वि पे । गुडपुष्पगन्ध, अप्रामागवीजं, अपराजिता
मूल, हरिद्रा, विकटु च । अञ्जनं कतञ्चम् । च
द अग्रिसाम्यवि ।

अञ्जनवयम् (वितयम्) । स्त्री । कालाञ्जन
सोतोऽञ्जन रसाञ्जनेषु । “कालाञ्जनसमायुक्तं सोतो
ऽञ्जनरसाञ्जने । रानि व २२ ।

अञ्जननामिका । स्त्री । वक्त्रगतनेत्ररोगभेदे ।
आञ्जो, आञ्जनाई । अथ वक्त्रमध्ये रज्जो
तामा मुद्रप्रमाणा विहिका भवति । वा उ ८ १४ व ।

“दाहतोदवती तासा पिडका वर्मसम्भवा । सङ्गी
मन्दराजा सूत्रा ज्ञेया साञ्जननामिका ॥” ना नि ।

अञ्जनभैरवः । पु । सात्रिपातिकञ्जरे रस ।

यथा,—“सूत तीक्ष्ण कणा गन्धमेकाग्रं जयपानकां ।
सर्वस्त्रिगुणित जम्भवारिणा च सुप्रेषितं । नेत्रा
ञ्जनेन हल्याश्च सर्वोपद्रवमुदतम् ॥” भैष ।
अत्र एकाग्रमिति प्रत्येकमेकाग्रम् । तीक्ष्ण तोक्ष्ण
लौहम् । र सा स सात्रिपाज्ज । अत्राञ्जन विधि ।

अञ्जनयुग्मम् । स्त्री । सोतीऽञ्जने रसाञ्जने
च । वा सु प्रियङ्गादि ।

अञ्जनरसः । पु । सात्रिपातिकञ्जरे रसम् ।
इह ईश पारद । मरिचचूर्णं समम् । र सा स
ज्व चि । अन्य सात्रिपातिकञ्जगदाह । तत्र बाह्विकं
हिङ्गु । रसकं स्पष्टिकारौ ।

अञ्जनविधिः । पु । नेत्रप्रसाधनमर्थं । यथा,
“अथ सम्पत्कदीपस्य प्राप्तमञ्जनमाचरेत् । अञ्जन
क्रियते येन तद्वज्रं चाञ्जनं मतम् ॥ रसी वटौ तथा
चूर्णमिति त्रिविधमञ्जनम् । यथापुञ्ज बल तेषु
खेदमाहुर्मनीषिणः ॥ तत्रत्येक विधा प्रोक्ता निखनं
रोपणं तथा । खेदनेत्येति” । तेषु निखनं चार-
तीष्णाश्चरमरञ्जनं नेत्रवर्मादिदीपहरम् । रोपण
सङ्गेह कपाय तित्क दृष्टिवलवदनञ्च ॥ मधुर खेद
मण्ड खेदने नेत्रखेदनार्थम् । हरेणमानो कुर्वीत
वटौ तीक्ष्णाञ्जने भिषक् । रसक्रियानुत्तमा स्यात्
त्रिविडगमिता मता । मध्यमा सा द्विविडग्रा हीना
लेकविडङ्गिका ॥ शलाका खेदने चूर्णे चतस्र
प्राहुरञ्जने । रोपणे ताम्र तिम सुस्तं उभे निखने
सूतम् ॥ मुखयो कुक्षिता हल्या शलाकाष्टाङ्गुली
मिता । अग्नजा धातुजा वा स्यात् कलाय परि-
मण्डता । भवर्णरजतोद्भवा शलाका खेदने यूता ॥
तामनीहामसञ्जाता शलाका निखनं मता ॥ अङ्गु-
लीतु गृह्णतेन रोपणे कथिता बुध ॥ अधानुग्रीवयन्
दृष्टौ अन्तःसञ्चारयेच्छने । अङ्गिने वर्मभी
किञ्चित् चालयेन्नैवमञ्जनं । अदेतीपचसम्बन्ध
निर्हन्तं नयने यदा । व्याधिदीपसु धीव्याभिरग्नि
प्रचालयेत्तदा । दक्षिणाङ्गुलकेनापि ततो काम
सवाससा । ऊर्ध्वार्थानि मण्डलं शीघ्रं वामेन
चेतरत । निशि स्वप्ने न मध्याह्नपानाग्रीणागतस्त्रिभिः ।
अक्षिरोन्मेषा दीपा सुवर्द्धितोत्पौडितदुता । प्रातः
सायं च तन्मन्त्रान्तरमकेतोऽञ्जयेत् सदा । कण्डूजात्ये
ऽञ्जनं भीमा धर्मं वा दीजयेत् पुनः । तीक्ष्णाञ्जनाभि

तप्ततु चूर्णं प्रत्यञ्जनं हितं । माघयेद भीत वमित
विरिक्ताशितरोगिणः । झुङ्ज्वरितभान्ताच्च शिरो-
रुक्शीपजागरे । अष्टष्टेऽर्कं शिरः स्नाते पीतयोर्धूम
मदायो । अजीर्णव्यर्कसन्तते दिवाभ्युपे पिपासिते ।
निश्वातं तर्पणं धीव्य गृह्यो मूडकाययो । काये
साधारणे प्रातः सायं बोधानशायिनः । यवमार्प
मयो पालीं नेत्रकीर्णादह्नि समा । वाङ्गुलीशो
दृढा कृत्वा यथास्य सिद्धमावपेत् ॥ भा ।

अञ्जनादिगणः । पु । अञ्जनफलनीमासी
पक्षीम्लरसाञ्जनमधुकानागाङ्गरूपी वर्गः । स च
विपानदाहपित्तघ्नः । वा सु १५ अ । सौवीराञ्जन,
रसाञ्जन, नागकेसरपुष्प, प्रियङ्गु, नीलीम्ल,
वीरणमूल, नलिनं, मधुक, पुष्पागच्छेति । सु स २८ अ ।

अञ्जनाधिका } स्त्री । लक्षणकार्पासञ्जने ।
अञ्जनिका } See कालाञ्जनी । अञ्ज
न्याम् । अञ्जनाई । अञ्जनी लिपकारिणी ।
हारा । हे च ४ का । सुद्रमूयिकायाम् ।

अञ्जनाम् । स्त्री । अञ्जनजनी । Liquid
collyrium

अञ्जनिक । पु । गन्धराधायाम् ।

अञ्जनी । स्त्री । कटुकायाम् । कालाञ्जना । रा
नि व ४ ।

अञ्जलि । पु । प्रसूतिद्वये, ३२ ती प प्र १ख ।
कुडवमाने । रत्ना नानार्थं । भा उ बाजी ।
करसमुष्टे । मे लविकम् ।

अञ्जलिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । सुद्र-
मूयिकायाम् । जटा ।

अञ्जलिकारिका । स्त्री । (Mimosa na-
tans) लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ । भा पु गु
व । (Lycopodium imbricatum) बराह
क्लातायाम् । वदाङ्गुली ।

अञ्जलिनी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।

अञ्जिष्ठ । पु । मूत्रं । उ ।

अञ्जीर । पु । Ficus carica, Psidium
pomiferum) समानाख्यातद्वये । वङ्ग
पेशांशांशांश्च । हि अञ्जीर । तत्पत्र्याय,—
मन्त्रल, काकोदुम्ब्रिकाफल । फलगुणा—शीतलं
खादु, गुण, रक्तपित्तवातघ्न क्रिमियल इत्युपीडा-
कफ कुष्ठवैरथ्य नाशित्व । मद व ६ ।

अटरूप । पु। (Justicia adhatoda)
वासकहृत्वे । रसा म मृत्तिकारिरस, कन्दर्पसारसैले
च । वा वि रश्च । See वासक ।

अटरूप } पु। वासकहृत्वे । रसा । च द

अटरूपक } रत्नविभक्ति ।

अटवी । स्त्री । भरख्ये ।

अटवोलता । स्त्री । कुम्भाटहृत्वे । कुम्भाट्टया
इति रत्ना ।

अटि । प । शराग्नियक्षिणि । हला ।

अटम् । स्त्री । अट्टे । मुक्ते च । मे टट्टिक ।

अट्ट' । पु। चीमे । पट्टिवत् । द्वितल इष्टकहृत्वे ।
घोटाणा घोटाणव ।

अट्टनम् । स्त्री । अम्भेद । तिका ।

अट्टहास (क) । पु। (Jasminum mul-
tiflorum,) कन्दपुष्पहृत्वे । दूँद यूनेन गीष्ट ।
रा नि व १० ।

अट्टालक । पु। उपरितल हृत्वे । घोटाणाव ।

अट्टालिका । स्त्री । राजीचित हृत्वे । डाल
घोटाणाव ।

अट्टगज । पु। चक्रमहं । टांकुने । See.
चक्रमहं ।

अट्टङ्ग । पु। गोधूमे ।

अट्टहु । पु। लक्ष्मणहृत्वे ।

अणु । पु। सूक्ष्मादे । अणुव्राह्मिनिशे स्यात् ।
मे णहिक । चीनधान्ये ।

अणुज्योति । स्त्री । लोकाट्टी । वा ग ५ अ
६९ शो ।

अणुतैलम् । स्त्री । कशगतरीगं तलविशेष ।
वा सू २० अ उ २२ अ ।

अणुमुष्टि । पु। विषमुष्टौ, महानिम्बे । रा
नि व ४ ।

अणुरेवती । स्त्री । (Croton polyandrum)
दलीहृत्वे । प सु । रा नि व ६ ।

अणुगोहि । पु। सूक्ष्मादे । रा नि व १६ ।
तत्पण्याय — प्रसातिका (र) ।

अण्डम् । पु, स्त्री । मुक्ते । रा नि व १५
डिम्बे । डिम्ब, आण्ड । तत्पण्याया, — पेशी,

कोप, (अ) । पेशि, कोश, पेशीकोप, (अट्टी) ।
डिम्ब मे । पेशी (क) । गुणा — कटुपाकि स्वादु
रुचिकर गुक्कर वातघ्नमहरश्च । गन्धमाज्जराण्डे ।
घोटाणी । वै निघ रश्च वा व्या विषगर्भसैले ।
सृगनाभी । बोधे । वि ।

अण्डक । पु। अण्डकोप । हे च । सुद
डिम्बे ।

अण्डकोटरपुष्पा । स्त्री । अजान्त्राम् । नीन
बुद्धा इति नीक । रत्ना ।

अण्डकोप । पु। कुट्मलि । हप ५ । अ ७
दोष । रा नि व १८ । ततपण्याया, —
रुक्, हपण, (अ) । अण्ड, पेश, अण्डक, (हे) ।
मीमा (ज) । फलकीशक (ति) । फल (क) ।
बीजपेषिका (रा) । अण्डकोपलक्षण — रत मूत्र
समावृष्ट धीशगमभवतिष्ठत । रत नावाण्युगल
प्रत्यागम चाण्डवसुल । भूणसीदरवेष्ट्या पण्या
उदरगह्वरे । तिष्ठेताकम्पशनादुमे कीपमायाति
तद्वयम । दक्षिणस्यात् स्थूलतर वामाण्ड निमलस्य
च । वाम रेतसिक मूत्र यतो दीर्घतर परात् ।
उपशुपरिमस्थाननरहन्नेन निर्मित । कीपो रेत
सिक मूत्रे धत्ताऽण्डयुगल तथा । तनीराभ्यकरी
रक्त सङ्घीचनगुणान्वित । तनीवाह्ययक्ष्मयो
लोमभि कतिभिषयन । तनीनिरक्षरण्यान्तरकया
भिद्यत द्विधा । तद्वर्द्धयसम्यान्त पुसीऽण्डयुगल
ननु । उदराद्वेत्तस मूत्रे पश्चाद्भागमवाण्डयो ।
नियत समनुप्राप्ते धरावायादिनिश्चित ॥ अविरिति
कथित ।

अण्डकोपक । पु। अण्डकोपे । शर ।

अण्डग । पु। गोधूमे ।

अण्डगज । पु। चक्रमहं सुपे । रा नि व ४ ।

अण्डज । पु। मन्वे । पक्षिणि । भा पू २ भ ।

अण्डजा । स्त्री । शरटे । वि । सुपे । मन्वे ।
पक्षिणि । मे जविक । सृगनाभी । वा हेमा ।

अण्डपर्ण । पु। मलाण्डतरी । अति ।

अण्डपेशी । स्त्री । कोपे । रुक्ते । हे च ।

अण्डस्कन्द । पु। अण्डपु स्कन्द इव, अण्डसाय
रीयवर्द्धे । तल्लक्षण यथा — प्रकीपान्द्राकृतानीना
कारणे पुष्कचोदिते । अण्डस्कन्दसुरद्राणी आयते
बहुमंशक । तस्य रश्च चिकित्साउ भेदश्चैव सम
स्त । प्रवक्ष्यामि यथायोग वाजिनां हितकाम्या ।

उपगौ दृषयेहा। योक्ताया यस्या संयुत । तस्या
सम्पन्नस्यै को रोगो वाताण्डमनक ॥ उदग्ग दम्प-
नस्यस्य तेन पादेन खलति । मध्यपृष्ठमा तस्याग
वदना मुक्तयोर्भवेत् ॥ शनसा मुक्तयोर्भवेत् रज्ज्वा
हृणतापि वा । भवन् पिप्पलेन दुष्टेन पिडकानाञ्च
सम्भय ॥ शनी पक्षौ तुरङ्गमा मुक्तौ यमा सर्वदनी ।
विकसन्नेन युक्तमा तस्या पुताण्मादिशेत् ॥ स्पर्शत
कठिनौ रुचौ रूपतर्दय यौ सद् । हृषणौ यमा
वाहसा मरकाण्ड प्रकीर्तित ॥ तस्मिन् सुखा
प्रयोग्या क्रिया पोताण्मधीधिता ॥ शनी त
कठिनौ रुचौ हृषणौ मन्दवेदनी । रुक्ममुचसा
वाहसा मुयकोशय शयते । शोभाण्ड स तु विनेय
ओपाण्डौ घेधयच्छिरी । निरुह कटुतेनेन चाङ्गे
स्वेदञ्च कारयेत् ॥ जयदत्त ५० अ ।

अण्डहस्ती । पु । चक्रमद्गुपे । रा नि व ५ ।

अण्डालु । पु । मध्ये । श च ।

अण्डिका । स्त्री । यवचतुष्टयपरिमाणे । च ।

अण्डिनी । स्त्री । मान्निपातिकयोनिनोगविजयि ।
लघुण्य — अतिकाय गृहीतायामरुग्णा म्निडिनो
भवेत् ॥ सु चि ।

अण्डौर । पु । पुरुष । मे रक्विक ।

अण्वस्थि । स्त्री । मणिवन्मादिष्ये मृत्तास्थि ।
सु शा ।

अण्वी । स्त्री । अङ्गुली ।

अतन्द्रा । स्त्री । काफि इति ग्याने फणि । ठा
इति च लोके । अति ।

अतरुणदारु } पु । हृष्टदारु । विज-

अतरुणदारु (क) } ठाडर । मि विधारा ।

‘अतरुणदारुनापरा ।’ भा म १ भ सन्धि
कच वि ।

अतलसृक् । स्त्री । जल । इ च ४ का ।

अतसी । स्त्री । (Linum Usitatissimum)

Common flax चुमाह्वे । तनिना । हि
तिसि । ते न त्रयमसि वेदु । तत्पश्चाया, — चणका,
उमा, चौमी, रुद्रपत्नी, सुवर्चला, (र) । पिच्छिला,
द्वी, मदगन्धा, मदीतकटा, चुमा, हेमवती,
मुनीला, नीलपुष्पिका, पाव्यती । गुणा — सधुरा
मलकारिका कफवातवर्दनी, दूषयित्त्री कुष्ठ
वातघ्नी च । रा नि व १६ । गुण्डडिष्टी विग्धा
गुरु वातासजिघ । मद् व १० ।

अतसीतैलम् । स्त्री । अतसीजाततैले । मनि-
नांन टेल । गुणा — सधुर विच्छिन्न वातान मद्
गन्धि कषाय कफहर कामहर । रा नि व १५ ।
आग्नेयं धिग्धीष्ण कफपित्तनुत् कटुपाकं मचलुय
यस्य वातहर गुरु । मलहत् रसत म्बादु पाहि
तर्दीपहृदघनम् । वन्नी पाने तथाभङ्गे नम्ये कर्णसा
पूरणे । अनुपानविधौ चापि प्रयोग्य वातशानये ॥
भा पु तलव ।

अतिकटु । वि । निम्बादिद्रव्य ।

अतिकण्ट (कः) । पु । मङ्गीचुरकी । दुरा
नभायाम् । मद् व १ ।

अतिकण्ड (क) । पु । हृमिकन्दनाममहा
कन्दशक । रा नि व ७ ।

अतिकाय । वि । मूलदह । दूध भवीद ।
‘अति हाय गृहीताया मरुग्णा म्निडिनी भवेत् ।’
मा नि ।

अतिक्रश । वि । अतिदुष्फल ।

अतिकेशर । पु । बुद्धकापुष्पह्वे । कोरुण
पेयीय पूष्पविशेष । हि कृजा । रा नि व १० ।
भा मू प ५ । कण्टकसेवयाम् । दौठा सेउति ।

अतिक्रान्ताविचणम् । स्त्री । यण्डममिहित
तत् । यथा चिक्किमितपु द्यात् “श्रीकस्याने
यदीरितमिति ।’ सु उ ६५ अ ।

अतिगण्ड । वि । हृहृण्ड । मे उचतुष्क ।

अतिगन्ध । पु । A sort of Jasmine
(Jasminum ambac) मृद्वरपुष्पह्वे । रा
नि व १० । गन्धकी । रा नि व १३ । (Michelia
champaca) चम्पकह्वे । रा नि व १० । मृद्वर
गुरुपु । रा नि व ८ ।

अतिगन्धक । पु । रम्भिकर्णनागह्वे । चम्पक
ह्वे । रा नि व १० ।

अतिगन्धा(लु) । स्त्री । पुतदातीलतायाम् ।
रा नि व ४ ।

अतिगन्धिका । स्त्री । पुतदातीलतायाम् ।
जिग्राशूज । रा नि व ४ ।

अतिगुहा । स्त्री । (Uraria logopoedes)
प्रतिपण्डाम् । श्लेष्टि ठाडुले । रसा । शल
पण्डाम् । मद् व १ । वा म् २८ अ । ‘लघ्वी
गुहासतिगुहाम् ।

अतिघूर्णता । स्त्री । अतिमिष्टा । भा म ४भ
मश्रिकानि । 'दद्यादादातिघूर्णता ।'

अतिचर । पु । पचिमेदे । इचविशेषे ।

अतिचरणा । स्त्री । तन्नामककफजग्रीनिरीग
विशेषे । अतिव्यायेन शीघ्रयुक्ता योनिरतिचरणी
अने । 'नैनातिचरणा ग्रीकसशुक्रातिव्यायत ।'
वा ३ २२५ । See अचरणा ।

अतिचरा(ला) । स्त्री । पञ्चचारिण्याम् । मद
व १ । (Hibiscus mutabilis) मूलपद्मि
न्याम् । द्रुमपत्र । रा नि व ५ । भा पू १ म See
मूलपद्मम् । भूतलणे ।

अतिच्छत्र । पु । रक्तकीकलाचे । उगता
धना । रक्त दूग्नेशडी । प सु । रत्ना । कृतायाम्
Mushroom वाटिश्चू, पौगानक्षीतु ।
मूलवृषविशेषे ।

अतिच्छत्रक । पु । भूतलणे । प सु । भूतलणे ।
'मश्रू । रा नि व ८ लणसाधारणे । इचविशेषे ।
यस्य मूले पत्रे वा वचाकार कटुरसय । रा नि ।
समपणहते ।

अतिच्छत्रा } स्त्री । शताशायाम् । उ १ ।
अतिच्छत्रिका } रा नि व ४ । मद व २ । वा
उ ६५ । 'अतिच्छत्रा पलङ्गया । सि यो उन्माद-
चि महापैशाचहृते । मश्रिकाया । गोदी । च
वि ५ । कृत्रवे । यस्य मूले पत्रे वा वचाकार
कटुरसय । भूतलणे । रा नि । विषाणिकायाम् ।
वा ५ २८५ । तन्नामकमहौषधी । See औषधि ।

अतिजागर । प । नीलक्रीडे । रा नि व १८ ।

अतिजृम्भ । पु । वायुरोगविशेषे । वै निघ ।

अतितपस्विनी । स्त्री । गोरचसुण्याम् ।
गोवक् छाकूनिश । भा पु १ म गु व ।

अतितर्पणम् । स्त्री । अतिलक्ष्मी । वा मू ८५ ।

अतितीव्रा । स्त्री । गन्धदुःशायाम् । रा नि व ८ ।

अतितीक्ष्ण । वि । रुचिदा । पु । श्रीभाजन
इषे । स्त्री । अजमोदायाम् ।

अतिलक्ष्मि । पु । पित्तज्वरोगविशेषे । वै
निघ ।

अतिलेजिनी । स्त्री । विषण्णाम् । तेज्रवत्,
देहवती । मद व १ ।

अतिदग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरीगे । अतिदग्ध
मांसावलम्बनं गावविशेषे शिराकायुस्यस्थिभ्या
पादनमतिमान्, अरदाहृदिपासामूच्छाशीपट्टवा
भवति । त्रणयाय चिरं रीक्षति रुद्धय विवशो
भवति । अत्रत्याग्निप्रतपन कार्यमुक्त तथौषधम् ।
इत्यादि । मु मू १२५ ।

अतिदाह । पु । अतिमन्तापे । वै निघ ।

अतिदीप्ति । स्त्री । श्वेतसुग्मायाम् । श्वेत
वाङ्मे ङ्गमी । वै निघ ।

अतिदीप्य (क) । पु । रक्तचितके । रा नि व ६ ।

अतिदुष्ट । पु । गीचरके । वै निघ ।

अतिदेश । पु । प्रकृतस्यानागतेन साधनम् ।
यथा—अनेनाथ वायुर्हृदं पतिष्ठते तेनोदावर्त
मादिति । मु ८ ६५ अ ।

अतिनिद्रता । स्त्री । कफहृज्ज्वरोगविशेषे ।
मु मू १५ अ ।

अतिपक्वमासम् । स्त्री । पाकाधिकसिद्धमासे ।
गुणा—अतिपक्वन्तु यन्मास विरस वातल गुरु ।
वै निघ ।

अतिपक्वचीरम् । स्त्री । अतिशतघनदुग्धे ।
यादुःपुष्प । इदम् अतिगुरु । 'भवेद्भरीयोऽति
शतम् । वा टी रसादौ चारपाणि ।

अतिपत्र (क) । पु । शाकवती । पौगुन
गीष्ट । रा नि व ८ । उन्मादचि महापैशाचहृते ।
हस्तिकन्दनाममहाकन्दे । रा नि व ७ ।

अतिपत्रा । स्त्री । (Sida cordifolia)
बलायाम् । वेण्डला । हि खरेनी ।

अतिपातितम् । स्त्री । अस्थिमहविशेषे । तन्मास्थि
नि शिथिलं भिन्नं भवति । स नि १५ अ ।

अतिपिच्छ । पु । अंतरकालुके । वै निघ ।

अतिपिच्छला । स्त्री । कुमायाम् । घृत-
द्राणी । वै निघ

अतिपिञ्जर } पु । दृष्टवर्णे । च ।
अतिपोडक }

अतिवला । स्त्री । (Sida rhombifolia)
शीतबलायाम् । शीतवर्ण वेण्डला, शीत वाङ्गि ।
हि क्वद्विया । म पिटारिची । मत्पण्याया —
बलिका, बल्या, विकडता, वायुपिक्का, घट्टा

शीता, शीतपुष्पा, भूरिवला, वृष्यगन्धिका । गुणा—सिका कटु वातघ्नी हृमिघ्नी दाहलक्षणाविष
च्छर्द्दिक्षेदीपशमनी च । रा नि व ४ । शीतला
मधुरा यलकास्त्रिक्त । त्रिधा याहिणी वातरक्त
रक्तपित्तघ्नी च । मद व १ । हरिर्महावला कृच्छ्र
भवेद्वाताशुलीमनी । हन्यादतिशया मेह पयसा
सितया समम् ॥ भा पू १ भ गु व । सु सू ३८ सशमने ।
च गु ४ अ । सु सू हृमिचि । चि क्र क वघ्नी
स्त्रीरोगचि । वा छ ४० अ । श्रेतवाद्यालकी ।
गौरचतुलाया । (श्रीवत् फाकुला), वलिश्री
किंटी । विष्णु नारायणतेजे । शतावरीयौ सा की ।
चि क्र क वघ्नी किराकादितैले ।

अतिबलिका } स्त्री । वाद्यालकी । रा नि व ४ ।
अतिबली }

अतिभारगः । पु । अश्वतरि । थंछन इति लोके ।

अतिभौ । स्त्री । चणप्रभायां । विद्या ९ ।

अतिभोजनम् । स्त्री । अतिमादया भोजने ।
गुणा—आलस्यगौरवाटीपसादाय कुरुतेऽधिकम् ।
सु सू ४६ अ कृताश्रय ।

अतिमङ्गल्यः । पु । (Aegle or cratoeva
marmeloos) विन्वहचे । रा नि व ११ ।

अतिमञ्जुला । स्त्री । कण्ठकसीधतीहचे । हि
सेवती गुलाव । (श्रीलाप, वरु (श्रीलाप) । भा
पू १ भ पु व । मद व ३ । See सेवती ।

अतिमण्डल । पु । भुधामनहचे । वै निघ ।

अतिमन्य (क) । पु । अग्रिमन्यवृषे ।

अतिमुक्त (कः) } पु । Mountain choney

अतिमुक्ताका } विनिशब्दे । अम । तिष्ठक

रख । (टैट, शीव । तत्पश्याया—पुष्टक, मन्त्रिनी,
ममरानन्दा, कानुककान्ता । नवमलिकामेदे ।
म ते रायविर । वाग्देव । (Goertnera
rocemosa) माधवीलतायाम् । प सु ।

‘अतिमुक्तमिच्छन्ति वायन्ती माधवीलताम् ।’
हला ४४ । अतिमुक्तम् नि सन्ने वायन्ती तिमि
दि च । मे तत्पशु । वा ३ १३ अ । “तयाति
मृत्कैरुत् ।” भा पू १ भ । गुणा—कृपाय
शीतल अमघ पित्तदाहज्वराभादहिकाच्छर्दिघ्न्य ।
रा नि व १० । See तिमिग । माधवा मधुरा

शीता लघु दीपव्यापहा । भा पू १ भ पु व
(क) हरिमये । हारा ।

अतिमुक्ततैलम् । स्त्री । अतिमुक्तकबीजतैले

गुणा—वातपित्तघ्न केय्य श्रेष्ठ गुरु शीतलघ्न
वा टी हमा ।

अतिमुक्ता । स्त्री । अतिमुक्तकायाम् । रा नि
व १० ।

अतिमोदनी (दिनी) । स्त्री । नवमलिकायां
रा नि व १० ।

अतिमोदा । स्त्री । (Jasminum arbore
um) नवमलिकायां । मेडेंडि । रा नि व १०
गणिकारौहचे स्वनाथा कौकणदेशे व्याप्ते
श्रिनिवि । रा नि व १० ।

अतियवः । पु । निशकयवे । लक्षवर्षे यवे
मद व १० । निशकौऽतियव स्मृत । यवादतियव
न्यून । भा पू १ भ धान्य ।

अतियुक्त । ति । बारवार प्रयुक्ते । भा म ख
१ भ अ सा । “क्षेपार्थैरतियुक्ते ।”

अतियोगः । पु । अतिशयितप्रयोगे । वा सु
१७ अ ।

अतिरक्त । पु । त्रिहुलि । वै निघ ।

अतिरक्ता । स्त्री । जवापुष्पहचे । वै निघ ।

अतिरसः । पु । पौष्टुके । श मा ।

अतिरसा । स्त्री । मूल्यायाम् । भूवशां । वै निघ
१ भ अप चि पलङ्कयतेति । राकायाम् । मद व
१ । यक्षीयदिसपुनि । रा नि व ६ । शतमूल्याम्
च सू ४ ।

अतिरुहा । स्त्री । मांसरीहियाम् । रा नि व
१२ । भा पू १ भ । मद व १ ।

अतिरुक्ष । ति । सेहगन्धे, कटु कीद्वनादौ ।

अतिरिचक । पु । काकील्याम् । दौकणी ।
वै निघ ।

अतिरोगः । पु । ध्वरोगे । राजयक्षणि । रा
नि द ०० ।

अतिरोमशः । पु । पल्लवाने । हारा ।

अतिरोमशा । स्त्री । नीलवृज्यायाम् । हार्शव
देष्टे । प सु ।

अतिलक्षितम् । स्त्री । अयुपवासे । यक्षपथे

—पञ्चमिदी इन्द्रमर्दय कास शोषी मुखस्य च ।
 चन्द्रश्यामोऽरुचिन्मुखा दीर्घल्य शीतनेत्रयो । मनस
 सञ्चमोऽभीक्ष्ण सूह वात समो हृदि । देहाप्रिवल-
 हानिय लहनेऽतिकृते भवेत् ॥ च द ।

अतिलम्बी । स्त्री । शताह्वयाम् । भा पू १८ ।

अतिलोहितगन्ध । पु । दमनकवृक्षे । पना ।
 प सु ।

अतिवर्त्तुल । पु । (*Sida rhombifolia*)
 कलाविविधे । गटेव वांछूना, कडाई । र मा ।

अतिविदाही । ति । राजसर्पपादौ ।

अतिविद्धा । स्त्री । दुष्टव्यधनविशेषे । प्रमाणा
 तिरिक्तविद्यायाम् । सु शा ८ ।

अतिविष (पा) । स्त्री । (*A conitum het-
 erophyllum*) खनामख्यातीपविषजातीयपण्ड
 द्रव्ये । आंउरेष्ट् । हि आतइप । अतिविषा सञ्चत
 भाषा । तं अतिवसचेद् । तत्पठ्याया, —बुण
 वल्लभा (भा) । शङ्क्रिका (शब्दर) विश्वा विषा प्रति
 विषा उपविषा अरुणा शङ्क्री मञ्जौषध (अ)
 कामोरा अंता (र) प्रविषा (के) अंतकन्दा
 शङ्का भङ्गुरा विष्या श्यामकन्दा विषरूपा वीरा
 साद्री अंतवचा असता । अतिविषा गुरुकणारुण
 भेदात् विधा रसवीर्यविषाकेषु तुल्या । गुणा —
 कटुणा तिक्ता कफपित्तज्वरघ्नी आमातीसारकासघ्नी
 विषघ्नी हृदिघ्नी च । रा नि व ६ । वा सू २५ अ
 वचादि । नागरातिविषाभया । च द ज्व चि
 पिप्पल्याद्यष्टते । मदनपालम् शुष्मकन्दोपविषयो
 यनुभदानाह अंत रक्त कृष्ण पीतलात् ते तासा
 यथापूर्वं श्रेष्ठा गुणीतमा सन्धदीपहरा शोषघ्नी
 श्लेष्मिक रोगघ्नी रसायनी च । मद व १ । अति
 विषाकटुको प्रथमोमाऽप्युगोमयजनेन मुह्यिजातव्या ।
 सा को ।

अतिवीज । पु । वल्लुकवृक्षे । वांछांशोह ।
 वै निघ ।

अतिवृहत्फल । पु । पनसवृक्षे । वींठोण
 शोह । भा पू १८ ।

अतिव्याध । स्त्री । अतिशयितयन्त्रायाम् ।
 पीडायाम् ।

अतिव्याध । स्त्री । व्याधमाधिके । अतिर
 दूष्टि कदा । अतिव्याधायो म पण । अति

व्याधामत कासी ज्वरच्छिं यम क्षम । लक्ष्णा
 चय प्रवतक रक्तपित्तञ्च जायते ॥ भा पू १८ ।

अतिशङ्कुली । स्त्री । तिलकृतरोटिकायाम् ।
 गुणा —रुक्षा अग्निपित्तासघ्नी गुरु विष्टम्भिनी न
 चक्षुष्या च । भा पू कृतान्नव ।

अतिशारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् । अनउ-
 मूल । र मा ।

अतिशूक । पु । यवे । यव । प सु ।

अतिशूकाज । पु । गोधूमे । गं । Wheat

अतिशृतचीरम् । स्त्री । अतिकथिते दुग्धे
 कवनभीज्यवत सञ्जाते । डेनां स्त्रीव । तद्गुरु
 तरम् । स्यान्निरुज शृत तद्विचित्रतरुणाग्नेपित्तम ।
 तथा शततम सार गुरु बल्यतम पथ ॥
 वा सू ५ अ अरु टी खरनाद ।

अतिशोष । पु । चयरोगे । See चय ।

अतिसय्या । स्त्री । वल्लीशृङ्गिभुनि ।

अतिसर्जनम् । स्त्री । वेधे । मे नपञ्चक ।

अतिसान्द्र । पु । राजसाध । वांछांशी, वनवर्णौ ।
 रवा ।

अतिसाम्या । स्त्री । कृष्णमुखगुञ्जावयाम् ।
 खतायष्टिभुनि ।

अतिसार । पु । पपटके । मद व १ । हि
 पापडा । उदराभयरोगविशेषे । See अतीसार ।

अतिसारकी । वि । अतिसाररोगिणि ।

अतिसारघ्न । पु । चैवपपटके । ट्फरणां पडा ।
 वै निघ ।

अतिसारघ्नी । स्त्री । अतिविषायाम् । वै निघ ।

अतिसारभेषजम् । स्त्री । लोभे । तद्रीनिवारके
 शोषरे ।

अतिसारवारणरम । पु । अतिसारे रम ।

“रक्त कृतकपुरं दुमेन्द्रियमंगुतम् । सञ्जाति
 सारग्रामं स्वावसीचीरभावितम् ॥” मे ।

अव कृतकपुर पककपुरम् । ग्वाखसीचीरं अहि
 फनम् । र मा स ।

अतिसारम्या । स्त्री । राधायाम् । वै निघ ।

अतिसृक्ष । वि । अतिशयम् ।

अतिमवनम् । स्त्री । अधिकमायया मवनम् ।

अतिमाम्या । स्त्री । वल्लीशृङ्गिभुनि । रा नि व १ ।

अतिसौरभः । पु। आसहचे । भा पू फ य ।

अतिस्कन्धा । स्त्री । रक्तकुलत्यकी । वै निघ ।

अतिस्थूलवर्त्मा । पु। दृष्टतणविशेषे । च ।

अतिसिग्धः । वि । अत्यन्तसिग्धे । तस्य लक्षणम्
—कफप्रसेक शिरसी गुरुतेन्द्रियविभ्रम । लक्षण
तदतिस्निग्धे रुचं तत प्रदापयेत् ॥ वै निघ ।
नसचि ।

अतिस्रवा । स्त्री । मयूरवल्ग्वाम् । गूश्वा ।
वै निघ ।

अतिक्षिप्तसन्धिः । पु। सन्धेरतिशयविशेषः ।
सन्धिच्युत सदुच्चैरवस्थान । तेन सम्यग्युक्तभयोरिवा
तिक्लान्तता वेदना च । सु नि १४ प । See भग्न ।

अतीसारः । पु। Diarrhœa or dysentery
अतीव सरति, प्रकृतिमतिक्रम्य गुदसर्गेण सरतीति
अतीसार । स्वशामन्यातीदरामयरीगे, बहुद्रवमल
नि सरणरीगे । तस्य निदानं गुरुभोजनादिकम् ।
तस्य निरुक्तिः —रसादिद्रवधातूनामग्नि मन्दीकृत्य
मलेन सह मिश्रितानां वायुना चाध प्रणुन्नानां
अतिनि सरणादतीसार उच्यते । तस्य च पूज्यरूप
—हृदयनाभिगुह्योदरादिस्थानेषु सूचीविज्ञवहेदना,
कायावसादवायुमलविवश्वतीदीदराशानापरिपाका-
दिकञ्च । स पड्डिध वातपित्तकफसन्निपातशोकापरि-
पाकजभेदाद्भवति । तत वातजे मलधारणता
फेनिलता रुचता पक्वता तथा गुदे सञ्च वेदनमल्पशी
सुहृन् सरणञ्च लक्षणं भवति । पित्तजे च मलस्य
हरितपीतलीहितवर्णता दृश्यामूर्च्छादाष्टा मन
धारे ज्वाला चतञ्च लक्षणम्, कफजे च शुक्लगाढ
सकफामग्निसीतलमला नि सरन्ति, रोगी मरो
माचक्ष्य भवति । सान्निपातिके च वातजादि लक्ष-
णाणि दृश्यन्ते, प्रायशश्चात्र मला शूकरवसा मान
भावनवारिवद्भवन्ति । शोके च गुन्नाफनसदृश
शीणित केवल मलमिश्रितं मलरहित वा सरति,
तत्र मलसहित चेत् दुर्गन्ध मलरहित चन्निगन्ध
भवति । आमोतिसारे च नानावर्णं वारंवारञ्चाति
माय्यते, तथा तवीदरगुलमतीव जायते । अती
मारस्य चासाध्यलक्षणम्—मलस्य कृष्ण विधता,
यकृतखण्डवत् कृष्ण रक्तवर्णता, दृढतैलवसामञ्ज
दधिदुग्धमासाधवनवारिसदृशता, कृष्ण नीलवर्णता,
इषत्कृष्णरुचिक्वणता, श्रित्विपुच्छवत् विविधवर्ण-
चन्द्रकयुक्तता, घनशवगन्धिमत्किमता, सुगन्ध-
पूतिगन्धवहलता च, तथा तृणाटाहन्कारदर्शन,

हिक्काशासपार्श्वगन्धेन्द्रियचित्तमीहा गुह्याभ्यन्तर
वनिपाक प्रलापय, तथा गुदसवरणाद्यमता बल
मासहीनता अतीवीदरामान शीघ्र, मलहारण
पक्वता सञ्चेऽपि यातस्य शीतलता उपद्रवाय ।
चिकित्सा लक्ष्यपदार्थं प्रदर्शनीया । अतीसारे नाना
विधद्रवधातुनि सरणम् अन्वय केवलमेव कफनिम
रणमित्यतिमारप्रवाहिकयोर्भेद । इति साधवकर
सयद्वादतीसारसयज्ञ । शार्ङ्गधरस्तु भयजसुक्ता
सनविधमाह । तस्य सम्प्राप्तिं सग्न्यापां धातुरन्त
कृशानु वर्षोमिथो मारुतेन प्रणम । इहोऽतीवाध
सरत्वेव यन्मादायाधि धीर त त्वतीसारमाह ॥
इन्नाभिपायुदरकुचितीदगलावसादानिलसन्निरोध ।
विट्कृत आधानमद्याविपाकी भविष्यतमस्य पुर
सराणि ॥ तस्य निदानम्—गुब्बतिस्निग्धरुचीण
द्रवम्यलातिशीतले । विरुद्धाद्यशनाजीर्णरसागौ
यापि भोजनं ॥ वेहादेरतिपुक्तस्य मिथ्यायुक्तविषा
प्रयात् । शोकादष्टाश्वमुद्यतिपानात् सामान्यपुंथ
यात् ॥ जलाभिरमणैर्वेगविधाते क्षुमिदीपत ।
वृष्णां भवत्यतीसारो लक्षणं तस्य वक्ष्यते ॥ सु उ
४० अ । स च वातपित्तकफसन्निपातशोकामजभेदात्
पड्डिध इति । अत्यातिमार लक्षणम्—चनिनेनाथ
पित्तन श्रेयणा चापि वाजिन । अतीसारस्तथा
चान्य सन्निपातेन जायते ॥ सङ्कोचिताङ्ग स्वादिन
सकफ योऽतिसार्यते । अन्य तनु सगन्धश्च पुरीष
बहु वा ह्य ॥ तस्य वातात्मक विद्यादतीसार
विचक्षण । पित्तजञ्चैव वक्ष्यामि श्रेयगञ्च समा
सत । स्वेददाहपरीतानां लक्ष्येन विमान् भिषक् ।
मावेण नीनरक्तेन विसगन्धेन पित्तजम् ॥ मन्दा
हारमथा वाही इहरोमातिपीडित । श्याम
मपिच्छलमिद्वेर्वियात् त्र्यंशसुद्रवम् ॥ सन्निपाता-
त्मकञ्चैव सञ्चेपां लक्षणेयुतम् । हिरुप हन्त्रं
नेयमतीसार विचक्षणे । अतीमारा समुद्दिष्टा
शान्तिहीवादिभि पुरा ॥ जद ४२ अ ।

अतुल । पु। कके । तिनकवृक्षे । श च ।

अट्टसि । स्त्री । तनिस्यन्ते । अपरितोषे ।

अतेजा । स्त्री । क्षायायाम् । रा नि व २१ ।

अत्क । पु। अङ्गे । उणा ।

अत्र । पु। सूयै । वै निघ । १ ।

अत्य । पु। अश्वे । बुझाय

अत्यग्निः । पु। बुधाधिव द अधिमा
चि । भयके । विजर ।

अत्यन्तपद्मा । स्त्री । कमलिनाम् । वै निघ ।
अत्यन्तशोणित । त्रि । अतिरक्ते । स्त्री ।
सुवर्णशोणिके । वै निघ ।

अत्यन्तसुकुमार । पु । (Panicum Italicum) कन्दलीह्वे । कडुस्थाम् । रा नि व १६ ।

अत्यम्बुपानम् । स्त्री । मावातिरिक्तवारिपाने ।
तद्दीपी यथा—अयम्बुपानात्त्र विपचनेऽत्र अन च-
पानाच्च स एव दीपः । तस्मात्त्रो वञ्चिविवद्वनाथं
गुहम्भवारि विवेदमुनिः ॥ इति जलपानलक्ष्यम् ।
रा नि व १४ ।

अत्यम्बु । पु, स्त्री । (Spondias mangifera) हवादे । उज्ज्वल । रा नि व ८ । See
तिष्ठिञी । वनमातुलुङ्गे । मातुलुङ्गे । त्रि अत्यन्ताम्बु
रसशुक्ते ।

अत्यम्बा । स्त्री । मातुलुङ्गाह्वे । वनवीजपुरे ।
मधुव्रजेषु, मधुव्रजां वा मधुव्रजेषु । रा नि व ११ ।
मधुव्रजाङ्गी । रत्ना तिलिद्याम् । शर ।

अत्यम्बुपर्णी । स्त्री । वज्रिगुरणे लताविशेषे ।
कडवडवेनि । हिंगुलीनि । रा नि व ८ । तत्पथ्याय,
—तीक्षा, कष्टूरा, वज्रिगुरण, करवडवञ्जौ,
वथ्या, अर प्यवासिनी । अमलीस्थाम् । अमरुतम् ।
गुणा—अत्यम्बुपर्णी तीक्ष्णा श्लेष्मलविनाशिनी ।
दातव्यदीपनी यथा गुञ्जये सामग्रापहा ॥ रा नि
व १ । मावा ३ भावा ।

अत्यय । पु । नाग्रे, दीपे, लक्ष्णे । रत्ना अने
व । स यतिर्क ।

अत्यर्क । पु । युक्ताकवचे । अथैत आकल्
गाह । रा नि व १० ।

अत्यानन्दा । स्त्री । कफज्वर्ययीनिरोधविशेषे,
येन स्त्री याम्यधर्मेण मन्त्रोप न लभत । अत्यानन्दा
न मनोप याम्यधर्मेण निन्दति । भा स ख ४४
यानिरोधवि ।

अत्यारक्ता । स्त्री । जवाप्यह्वे ।

अत्यान । पु । रक्तचिह्नक ह्वे । रा ।

अत्युग्रम् । स्त्री । हिडुनि । मन् व २ ।

अत्युग्रगन्धा । स्त्री । कृष्णमौक्त्याम् । कृष्णा
पराजितायाम् । अजमोदायाम् । मद व २ ।

अत्युदीर्णा । स्त्री । दुष्टव्यधनविशेषे । यत्र तोष
महादुष्टव्यधनं विधी भवति । मु शा ८८ ।

अत्यूह । पु । कालकृष्णपविषि । दास्युहे ।
मे हविक ।

अत्यूहा । स्त्री । नीलगङ्गाफालिकायाम् । नीलि
कायाम् । मे हविक ।

अत्रि । पु । अतिविशेषे ।

अत्रिगुजात । पु । चन्द्रे । हे ।

अदनम् । स्त्री । भवये ।

अदन्त । त्रि । दन्तहीने ।

अदल । पु । हिमालयह्वे । श च । घृते ।

अदला । स्त्री । घृतकुमायाम् । रा नि ।

अदश । पु । महामूलके । वड मूला ।

अदारिका । स्त्री । हचकमले, हचोतपने ।
उज्ज्वले कथन । वै निघ ।

अदिति । स्त्री । गति । के ।

अदृक् । त्रि । अन्धे ।

अदृग् । पु । घृते । उ ।

अदृढ । त्रि । अस्थिरे । स्त्री । दण्डविशेषे । वै
निघ ।

अद्रुतसार । पु । खदिरसार । रा नि व ८ ।

अद्यम् । स्त्री । धान्ये ।

अद्यतन । त्रि । अद्यमवे । आञ्जिकाव ।

अद्यनि । पु । अद्यौ । उ ।

अद्यश्चिना } स्त्री । आसन्नप्रसवायां गवि ।
अद्यश्चीना }

अद्रक । पु । महानिम्बह्वे । वै निघ ।

अद्रि । पु । पञ्चने । शैलह्वे । मे रक्षिके ।
परिमाणविशेषे ।

अद्रिकर्णो । स्त्री । अपराजितायाम् । अतीपरा
जितायाम् । रा नि व २१ ।

अद्रिका । स्त्री । धान्यके । दन्ते । महानिम्बे ।
मा पू १७ व ।

अद्रिज । त्रि । निद्रिजाते । स्त्री । शिलाजगुनि ।
रसा रत्ना । तुल्यह्वे । रा नि व ११ । मेरुके ।

अद्रिजतु । स्त्री । शिलाजगुनि । दृमा । भा ।

अद्रिजा । स्त्री । महामपिपभीह्वे । रा नि
व ६ ।

अनिर्वाण । पु। कफे। वै निघ ।
 अनिल । पु। वायौ। शाकतरो। अशुन
 गीष्ट । रा नि व २३ ।
 अनिलकपित्थक । पु। स्थूनामातक ।
 वै निघ ।
 अनिलकारक । पु। काञ्जिकमेद । वै निघ ।
 अनिलघ्न (क) । पु। (Terminalia bele-
 rica) विभीतकवृक्षे । रा नि व ११ ।
 अनिलज्वर । पु। वातिकज्वरे । स च साम
 निरामभेदात् द्विविध । च द । See ज्वर ।
 अनिलनिर्यास । पु। पिथालवृक्षे । पित्रा-
 शीज । स विवरा । वै निघ ।
 अनिलपर्यय । पु। वायुरोगे ।
 अनिलभुक् । पु। संपे । वै निघ ।
 अनिलरस । पु। रसोऽथ पाण्डुरोगे हित ।
 रस र ।
 अनिलरिपु । पु। एरण्डवृक्षे । वै निघ २३
 सन्धिञ्च चि रास्त्रादि ।
 अनिलहरम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । वै निघ ।
 अनिला । स्त्री । नद्याम् । खटिकायाम् । मूल-
 थडि । र ना ।
 अनीलाजीर्णम् । स्त्री । वाताजीर्णे । वा गु ञ्च ।
 अनिलाटिका । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ।
 अनिलान्तक । पु। इन्द्रदीप्त्ये । क्षिप्रश्रुजि ।
 हि इन्द्रोद् । रा नि व ८ ।
 अनिलापहा । पु। रक्तकुलशक । गानकर्त्रि ।
 वै निघ ।
 अनिलामय । पु। वायुरोग । वातव्याधी ।
 अनिलारिरस । पु। वातव्याध्यधिकारे रस ।
 'रसेन गन्ध द्विगुणं विमर्शं वातारिनिगुण्डिरमर्दिनेक ।
 निवेगयेताममये पुटे दातु सञ्च मृदावेष्ट्य च घानु
 काये । यन्ने पुटे गीमयचूर्णवस्त्रौ स्वभावशीत तु
 ममुद्धरेत्तम् ॥ निगुण्डिकावतहराग्निर्तापे मधुच्छ
 यत्वेन विभावयेत्तम् ॥' अथ वातारिरस एरण्डमूल
 रसे । अग्नि चितक । तीर्थे क्ताये । र मा म
 अनिलोचित । पु। नीलमापके । वै निघ ।
 अनिष्टा (ष्टा) । स्त्री । नामशला । रा नि ।

अनि.सारा । स्त्री । कदलीवृक्षे । कदाशीष्ट ।
 रा नि व ११ । वै निघ ।
 अनिचु । पु। (Chaccharum sponta-
 neus) इक्षुविशेषे । थाण्डा । र मा । आनाखी ।
 रबा
 अनीकस्थ । ति । अस्तिगिष्ठाविचक्षण्ये । मे
 घचतुक् ।
 अनीली । स्त्री । काण्डवृक्षे । र मा ।
 अनुक । पु। कामुके । अ ।
 अनुकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । म लीछ
 डीकेल ।
 अनुकर्णम् । स्त्री । कर्णसमीपे । वा शा ४४ ।
 अनुकर्षणम् । स्त्री । पानपात्रे । हारा ।
 अनुकल्प । पु। An alternative अभावे
 तद्वृण्डव्यापार्यक्षणे ।
 अनुकूलका । स्त्री । लघुदन्त्याम् । वै निघ ।
 अनुकूला । स्त्री । कम्बुदन्तीवृक्षे । रा नि व ६ ।
 अनुकूलिनी । स्त्री । क्षुद्रदन्त्याम् ।
 अनुग । पु। परिचारके । रबा ।
 अनुच्छ्वास । पु। श्वासरीवे ।
 अनुजम् । स्त्री । प्रपीण्डरीक नाम गन्धद्रव्यविशेषे
 शूङ्गविश । रा नि व १२ ।
 अनुजा । स्त्री । तायमाणलताशम । णीं ७३
 निश वता । रा नि व ५ । रत्ना-द्रुम् । भा पू
 १३ गु व ।
 अनुतक्रम् । स्त्री । तक्रानुपाने । जम्बा तक्र
 पिवेद्वृ । मि यो पाण्डुवि वन्द ।
 अनुतर्प । पु। वृक्षा । मुरापानपात्रे । भेष मे
 घचतुक् ।
 अनुतल्लेश । पु। उत्कृष्टशमावे । च स विगची ।
 अनुत्थितविज्ञा (शिरा) । स्त्री । दुःस्थान
 वन्नात् वेपमानाया यस्या शिराया शोणित
 समीची भवति । सु शा ञ्च ।
 अनुपजः । वि । अनुपदेशजाते । ते च कृते
 चरकोपस्यमश्वप्रवपादिनो भवन्ति । See अनुपवर्ग ।
 अनुपदीना । स्त्री । उपनद्धि । कृता, थङ्गा
 इत्यादि । हला ।

अनुपश्य' । पु। What increases the disease उपश्यविपर्येति व्याध्यसात्माश्रयधाम विहारादी । यथा—हेतुव्याधिर्विपर्यन्तविपर्यन्तार्थ कारिणा । श्रौषधान्नविहाराणामुपयोग सुखावह । विशादुपश्य व्याधे स हि सात्त्विकमिति श्रुत ॥ विप रीतीऽनुपश्यो व्याध्यसात्माभिसंज्ञित । सा नि पञ्चनिदाने ।

अनुपानम् । स्त्री । श्रौषधान्नपेयविधिषे । अन्न-
शान । तच्च श्रौषधपानानतर विलम्बा प्रयोज्य,
रात्रौ पुन पाचनमेव व्यवस्थेयम् । विलम्बा च
क्लामणमेतदीरुति रात्रौ पुन पाचनमेतदूचिरे ।
रा नि व २० । वातेऽनुपानं त्रिगुणं श्लेष्मिण
रक्षोष्य, पिते त्रिगु, खेहपाने उन्मोदकमित्यादि ।
मद व १३ । "चूणावलेहगुडिकाकल्मानामनु
पानक । वातपित्तकफोद्रेके विद्वेऽकपलमाहरेत् ।
शाङ्गं स ख ६ अ ।

अनुपालु । पु । पानीयानुके । रन आनु ।
रा नि व ७ ।

अनुपुष्य । पु । (Saccharum stri) शर्करा
लघे । श च । एङ्लघे । वेतस्ते ।

अनुबन्धी । स्त्री । लणायाम् । हिक्कायां । मे ।

अनुभास । पु । काकविधिषे । वै निघ ।

अनुभूति । स्त्री । विहतायाम् । ङङ्ङेति ।
हि निसीत्तर । See चिह्नत् ।

अनुमतम् । स्त्री । "परमतमप्रतिषिद्धम् । यथान्वी
ब्रूयात् समसम्" इति सु उ ६५ अ ।

अनुयव । पु । यवाश्रुनीऽनुयव । वा । नि शुक
यवे । छेमा । गुणा—उष्ण स्वीयंकरं मुखभेद
विमलकफघ्न पीनसश्वासकासीरुनभ्रकण्ठरोगघ्नय ।
वा शुकधान्यवर्गे ।

अनुरुहा । स्त्री । नागरस्तुषायां । नागवन्तु ।

अनुरेवती । स्त्री । चन्द्रत्याम् । रा नि व ६ ।

अनुलास । पु । मयूरपक्षिणि । मयूत् ।

अनुलाम्य । पु । मयूरपक्षिणि ।

अनुलेप } पु, स्त्री । चन्दनादौ । गन्धद्रव्या
अनुलेपनम् } लिपने । छन्नाति-रुमन ।

गुणा—अनुलेपनं वासुध्वादीर्गमवातजित् ।
सौभाग्यतेजस्ववर्णप्रोथोऽभिलषडन ॥ मन्त्र १२ ।
अपिच—अनुलेपनकं बन्ध तंज सौभाग्यप्रयकम् ।

तस्य प्रीतिप्रदं प्रोक्तं तन्मुष्काद्यमनाशन । दीर्गस्थ
वातह प्रोक्तं पूर्वोच्चार्येति श्रुतम् ॥ वै निघ ।
प्रीतिकर, प्रोज्ज्वलर, गुग्गवदन, दीर्गस्थहर, अम
पापतन्दाहरश्च । राज्ञ ।

अनुलोमनम् । स्त्री । अनुलोमकरणे । मलादि-
धानुना यथामागं गमनीयाये । गुणादि धातुव
यथोपलक्ष्यं शृंगनोपयोग्य । यथा—कृत्वा पाक मला
नाच्च भित्त्वा बन्धनधी नयेत् । तन्वानुलोमनं प्रोक्तं
यथा प्रोक्ता हरीतकी ॥ भा ।

अनुल्की । स्त्री । हिक्कायाम् । लणायाम् । मे ।

अनुवास } पु, स्त्री सौरभ्ये । खेहवस्ती ।
अनुवासन } खेहने । धूपने । मे । "य
अनुवासनक } खेहो दीयते स रुद्रानुवासन
नामक । तस्य मावा च
पलद्वयं तद्वद्वेति । भा ।

अनुवासनवस्ति । पु । खेहवस्ती । मावा
वन्ती । "अनुवासनभेदस्य मावावस्तिरुदीरित" ।
भा । स च तैलादिसेहोपकरणं सेहक्तायादिना
वा साध्यते गोमुष्काकारेण स्वणादिनिमित्तेन
गजदन्तादिजतेन वा नेत्रेण (शिष्टवाती वा तन) ।
नेत्र परिमाणं वयोभेदेन विविधम् । एकवर्षी
यात् षड्वर्षपर्यन्तं षडङ्गुल । अष्टवर्षे अष्टाङ्गुल ।
योडश्वर्षे द्वादशाङ्गुल । प्रत्येकस्य परिणाहो यथा-
क्रमं कनिष्ठिकानामिकामथमाङ्गुलि परिमित ।
एतपात्र प्रत्येकं यथाक्रमं साड्द्व्यङ्गुलं साड्द्व्यङ्गुलं
साड्द्व्यङ्गुलं च वस्तिमुखे सन्निवेश्यम् । वस्तिगण
प्रवेशनीयनेत्रमुखे च यथाक्रमं कदुग्गेनमयूरपुच्छं
मध्यनाडीवतं स्थूलं भाव्यम् । येन च द्रव्येणास्थापनं
त परिमाणं पूर्वोक्तवयोऽनुवृत्तमेव यथाक्रमं रोगिणी
हृद्गुलिपरिमाणं चतुरङ्गुलिमितमष्टाङ्गुलिमितं च
भाव्यम् । एवमुत्तरीतरे वयोऽनुवृत्तं देवादिसानं
वदनीयम् । ग्रीवीयस्य—पञ्चविंशतेरुद्रं नेत्रव्य
द्वादशाङ्गुलं मूलपरिणाहस्य अङ्गुलीद्वयग्रीवी
भाव्य । अङ्घ्रिनीपत्रनाडिकावधायभागं बदराव्य
मितं वा कलायपरिमितं वा द्विद्वयम् भाव्यम् ।
वस्तिवन्धनाय च नेत्रमुले कर्णिकादर्थे (रुग्नि)
कार्यम् । द्रव्यमानस्य रोगिणी द्वादशाङ्गुलि । अथ
कन्धे माधुकतेन यावत् । सु वि २८ अ । एत
प्रकरणं सु वि ३५।३६।३७ अ मय्य । विरेचन-
कतरावे ननं ज्ञातवन्नाय च । मुकुटाश्रयानुवासाय
वर्जितोऽनुवासनः । अथानुवासाय मध्यतः उपायः

सुदित शनै । भोजयिष्या यथाशास्त्रं कृतचक्रं
मण तत । उत्सृष्टानिलविष्णु च योजयेत् यैश्च
वस्तिना । सुनस्य यामपाय न वामजहाप्रसारण ।
कुशितापरजङ्घा नैव त्रिम्बे गृहे न्यतेम् । यथा
वस्तिमुखे सप्त वामहस्तेन धारयेत् । पीठयेदक्षिणेनैव
मध्यवेगेन धीरधी । जृम्भाकामसवादीय वस्तिकाले
न कारयेत् ॥ वै निधयस्मिन्विधि । अथाश्वस्य
यथा—अधानुवासनविशेषेनैवाभ्यासमय च । प्रव
स्यामि यथायोग्य शास्त्रदृष्टेन वर्मना ॥ काष्ठे देण्डे
रथोभिध शङ्खवशनलान्निभि । दादशाङ्गुलदीर्घं नु
परिषाहे पङ्कजुलम् ॥ कोलाभ्यामात्रच्छिद्रं नु
कुप्यास्त्रेय विचक्षण । मूलादनुक्रमक्षणास्यन्य
विशेषत । त्यक्ताङ्गुलानि चानि कणिकान्त्य
कारयेत् । पुटकस्य प्रथमाय मूर्ति वै चापि कणिके ॥
अनेनाभ्यासं कुप्यादनुवासनमेव च । यथायोग्य
भिषक् प्राज्ञ सर्वेरीगोपणान्तये ॥ अनुवासनवि
रणम्—विराट पञ्चरात्र वा सतरात्रमथापि वा ।
भोजयित्वा ह्ययं प्राज्ञो वसकं जेह्मभोजनै । भोजित
भोजनोक्तेन दिनान्ते चानुवासयेत् । निरुद्धदेना
हारमपराज्जे विचक्षण ॥ तिमिशारे प्रदातव्यौ
निरुद्ध शास्त्रकीविदे । इपसीच्छ प्रयीक्त्य
प्रथम पुटकीविदे ॥ द्वितीय तृतीय तौष्णी
चैव प्रकीर्त्तयौ ॥ ज द १६ अ ।

अनुवासनोपगवर्ग । पु । पङ्क्तिशदशक
नाम कपायवर्ग । यथा—राजासुरदाहविल्लमदन
शतपुष्पत्रयीरपुनर्नवाश्वदधामिमय्यथोपाहा इति
दशेशानि ॥ हथीरर्थमपुनर्नवा । च सू ४ अ ।
अनुवासाख्य । पु । अनुवासने । व निध ।

अनुवेक्षितम् । कौ । शास्त्रासु व्रणवन्धनमेदे ।
सू सू १८ अ ।

अनुशयी । स्त्री । सुत्ररोगात्सर्गत् पादरोग
विशेषे । तत्रचण यथा—गन्धोगमन्यशोधाच सवणा
मुपरिस्थिताम् । पादस्थानुशयी तान् विद्यादस्य
प्रपाकिनीम् । चि—हरेदनुशयी वय क्रियया
क्षेपविद्रेधे । भा पाद रो चि ।

अनुशस्त्रम् । स्त्री । त्वक्सारकफटिकाचजली
काप्रिचारनखादिरूपश्लेपे । तानि च शिशुभीरु
प्रभत्यर्थम् । सू सू ८ अ ।

अनुष्णम् । स्त्री । उत्पल । नीलपत्र । रा नि ।

अनुष्णवस्त्रिका । स्त्री । नीलद्रव्यायाम् । रा

अनुष्णवस्त्री । नि व ८ ।

अनुसार्यकम् । स्त्री । सुगन्धद्रव्यविशेषः । मे
हडीना ।

अनूचान । पु । उत्तमपैद्ये साङ्गवेदाभ्यासिनि ।

अनूप । पु । सहिषे । मे पतिक । अन्नुप्राय
दर्श । मे । तत्रचण यथा—“यत्न्युपकुप्यद्य वात
श्रेष्ठाभ्यामव्यवित । देशोऽनूप इति श्वात । तथा
गदीपन्मन्त्रेणान्यपुत्रीत्यस्य कुर्वन्मुत । एससारस
कारणचक्रवाक्रादिसंयित । सरो वराहमहिप-
करोरुहिकलाकुल । प्रभूतद्रुममृग्याश्वी नामा
शयफलान्वित । अनेकशालिकेदारकदलीसुषिभू
यित । अनूपदेशो ज्ञातव्यो वातश्रेष्ठाभ्यामव्यवित
मान्” । भा । गुण—गुरु, सान्द्र, पिच्छिल,
गंधुर, श्रेष्ठा, क्षिप्त, प्रमेहगलगन्धुपदच्छि-
करय । रा नि । राजवज्रभस्तु क्षिप्त शीतल
वातश्रेष्ठा गुरुच्छाह ।

अनूपजम् । स्त्री । आर्द्रके । रा नि व ६ वि ।
अनूपदेशोत्पन्नद्रव्यमात्रे । पु । हचविशिषे । आं
वग शीह । वै निध ।

अनूपदेश । पु । अनूपलक्षणयुक्तप्रदेशे । See
अनूप ।

अनूपमासम् । स्त्री । अनूपदेशस्थजन्तुमासे ।
See आनूपमासम् ।

अनूष्णम् । स्त्री । उत्पल । शुभ्रिद्रुम, शर्ना ।
रा नि व १० ।

अनृजु । वि । शठे । असरले । पु । तगरपुष्पहन्त्रे ।

अनेकादिग्वायु । पु । नानादिगुभवविसृजलवाते ।
एतौ एतौ वातां ।

अनेकप । पु । गजि । शंखौ । मद व ११ ।

अनेकान्त । पु । कचित्तया कचिदत्ययेति य
म । सू उ ६५ अ ।

अनेकमूक । वि । वाक्युतिरहिते । मे । अन्धे ।

अनोकह । पु । हचे । शीह ।

अन्त कण्डशल्यावलोकिनी । स्त्री । नाडी-
यलविशिषे । सा च दशाङ्गुला भवति । अत्रि ।

अन्तःकरणम् । स्त्री । अन्तरिन्द्रिये, मनसि ।

अन्तःकुटिलाः । पु । शठे । शीह ।

अन्तःकोटरपुष्पी (पिका) । स्त्री । नील
वृक्षायाम् । छांशलदेष्टे । प सु । बवा ।

अन्तःपदवो । स्त्री । सुपुण्याम्यनाङ्किकायाम् ।

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । भव्वातकृष्टे । गर्भिण्याम् ।
श च ।

अन्तःक । पु । काचनारहचे । यद्धकाक्षन ।
भा गु व । यमे । मन्निपातञ्जरविशेषे । तद्वचनं—
यथा—दाहं करोति यन्निपातमातनोति, मोह
ददाति विदधाति शिरःप्रकम्प्य । हिक्का करोति
कसनच समानुदीति, जानोति तं विबुधव्रजित
मन्तकाप्यम् । भा म १भ ।

अन्तरम् । स्त्री । अवकाश । हिद्रे । मध्ये । मे
रविक ।

अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

अन्तरायाम् । पु । आवेपकभेदे । लक्षणं यथा
—अङ्गुलीगुल्फजठरद्वन्द्वीगुलसंयुत । स्वायु
प्रदानमनिलस्रग्ध्रं क्षिपति वेगवान् ॥ विष्टव्याच
स्रग्ध्रमुभयपार्श्वं कफ वमन् । अन्तरारे धनुर्वि
यदा नमति मानव । तदा सीधन्तरायाम् कुरुते
मारुतो वनो ॥ भा । मा नि ।

अन्तरि(री)चम् । स्त्री । आकाशे । रा नि
व ११ ।

अन्तरिचजलम् } स्त्री । आकाशजले । वृष्टि
अन्तरीचजलम् } जले । See गगनाम् ।

अन्तरुहा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ।

अन्तर्जठरम् । स्त्री । कोष्ठे । कुक्षिमध्ये । अम ।

अन्तर्दधनम् । स्त्री । सुरावीजे । श च ।

अन्तर्दाह । पु । शरीराभ्यन्तरदाहे । शीघ्रैव
भिज्ज्वे ज्वाले । कोष्ठसन्तापे । रा नि व २० ।
मन्निपातञ्जरविशेषे । लक्षणं यथा—अन्तर्दाह
श्रेय वद्धि श्वयधुररतिरपि श्वास । अन्नमपि
दग्धकल्प सोऽन्तर्दाहार्दितं कथितं ॥ भा म १भ ।

अन्तर्धूम । वि । वटमुखदण्डिकाभ्यन्तरे अग्नि
दग्धे । च द यद्धो चि चिवकक्षारे ।

अन्तर्मूल । पु । मलानवधे । कथिदति ।

अन्तर्महानाद । पु । शब्दे ।

अन्तर्मुखम् । स्त्री । व्रणविसावणास्त्रविशेषे ।
लक्षणं यथा—तददन्तमुखं तस्य मध्यमध्यैर्मङ्ग-
लम् । अर्द्धचन्द्राननं चेतन् तथाश्वाङ्गुलं फलं ॥
कथिदति ।

अन्तर्मुखी । स्त्री । स्त्रीयोनिरोगविशेषे । तत्र
लक्षणं—अवयवमतिदृढाया भजन्त्यान्त्रं पीडित ।
वायुर्मिथ्याम्यसाक्षाया योनिर्मोतति संस्थित ॥
वक्ष्यत्याननं योस्या सास्थिमांसानिलाक्ष्मि ।
भ्रशान्तिं मेधुनासन्ना योनिरन्तर्मुखी मता ॥ च चि ।

अन्तर्वत्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् । अम ।

अन्तर्वमि । स्त्री । अपरिपाके । चिका ।

अन्तर्विद्रधि । पु । जठरान्तरस्यविद्रधिरीगे ।
लक्षणं यथा—पृथक् संभूय वा दीया कुपिता गुद-
रपिणं । वशीकृतं समुद्रप्रदमनं कुञ्चन्ति विद्रधिम् ॥
गुदे वक्षिमुचि नाभ्यां कुक्षौ वद्वणयोस्तथा । पुङ्ख्यौ
ग्रीहि यकृति हृदि वा क्लोषि चाप्यय । एषां
लिङ्गानि जानीयाद्वाद्यविद्रधिलक्षणे ॥ भा ।

अन्तर्वृद्धि । पु । अन्तर्द्विरीगे ॥ See अन्त
हृदि ।

अन्तर्वध । पु । मध्यवेधे । मध्यपीडायाम् ।

अन्तश्शय्या । स्त्री । मरणे । मे ।

अन्तस्नेहफला । स्त्री । श्वेतकण्ठकायाम् ।

अन्तावसायी । (स्त्री) पु । नापिते । मे ।

अन्तिका । स्त्री । सातन्त्रायाम् । छात्रकृषा ।
चुष्याम् । मे कविक ।

अन्त्य । पु । मृतायाम् । मे ।

अन्त्यपुण्या । स्त्री । धातकौष्ठे । वै निघ ।

अन्त्वम् । स्त्री । पुरीतति । नाडीकृडि । रा नि
व १८ । उक्ता साक्षात्तयो व्यासा पुसामन्त्राणि
मुरिभि । अर्द्धव्यामेन हीनानि योषितोऽन्त्राणि
निर्द्दिशत् ॥ साईविद्यामाम्यन्त्राणि पुसां स्त्रीणां-
महं व्यामहीनानि । सु शा ५५ । असृज ब्रह्म
यथापि य प्रसाद परी मत । त पञ्चमान पित्रं न
वायुष्याप्यनुधावति । ततोऽस्यान्त्राणि जायन्ते गुद
वक्षिद्य दन्ति ॥ इति तदुच्यते । सु शा ४५ ।

अन्त्वकूज । पु । वायुरोगविशेषे । नाडीगर्भे ।
सु नि १५ ।

अन्त्वकूजनम् । स्त्री । अन्तध्वनी । अर्धोऽङ्का,
वाद्येदवा इति भाषा । नि ।

अन्त्वपाचम् । स्त्री । स्यावरविषान्तर्गतलवहार-
नियोसविशेषे । सु कल्प २५ ।

अन्त्ववस्त्रिका । स्त्री । महिषवस्त्रां । रा नि व १ ।

अन्त्ववस्त्री । स्त्री । सीमवस्त्रीलतायाम् ।

अन्तर्द्विः । स्त्री । Hernia खनामग्यात रोगविशेषः । तल्लक्षणं यथा—वातकीपिभिराहारै रीततोयावगाहनैः । धारणं रणभाराध्वविषमाङ्ग-प्रवर्तनैः ॥ चौभणौ चौभितोऽन्यैश्च चूद्रान्तावयव यदा । पवनो विगुणौहृत्य रुनिवेशदधौ नयेत् । कुर्थाङ्गुलसम्स्थित्यो गन्ध्याभश्च यद्यु तदा ॥ उपेक्ष्यमाणश्च च सुखद्विष्टम् आपानरुक्लम्भवती स वायुः । प्रपीडितोऽन्तः स्वनवान् प्रयाति प्रभापय त्रेति पुनश्च सुता ॥ अन्तर्द्विरसाधोऽयं वातद्वि समाहति । सा नि ।

अन्वाद् । पु । आभ्यन्तरकर्मौ । सा नि । गङ्गा ० अ । See कृमि ।

अन्वालयी (सा) । स्त्री । वातत्रेभजन्यचुड
अन्वालयी (सु) । रोगविशेषः । तल्लक्षणं—घनामधक्ता पिडकामुद्रता परिमण्डला । अन्वालयी मन्पुष्या ता विद्या रूपवातनाम् ॥ सा नि ।

अन्वी । स्त्री । हृद्ददारकलतायाम् । अ टी ।

अन्यकम् । स्त्री । अङ्गारि । रत्ना ।

अन्दिवा । स्त्री । चुट्टाम् । अ टी ।

अन्य । वि । नेचहीने । स्त्री । तिमिर । ने धदिक । (अन्य) अन्ने । रा नि व २० । जने । भरत ।

अन्यक । पु । तन्वुरी । कौञ्जकम् । भा पु १ भ इ व ।

अन्यकाक । पु । काकाकारे पाल्मणि । प्रांण दोडि । म भेदशुभा । विका ।

अन्यकार । पु । आलीकाभावे । तत्पथ्याय, —ध्वान्त तमिच तिमिर तम (अ), भूच्छाय (रा), अश्वतमास अश्वतामस सन्तमम अवतमम । गुणा —भयद्विष्टेजीवरोधकर रोगजाकश्च । राज ।

अन्यकूप । पु । मोटे ।

अन्यता । स्त्री । पित्तरोगे । वै निध ।

अन्यपूतना । स्त्री । बालकयष्टपीडाविशेषः । लक्ष्णम्—यो वेदि मनमतिशयकासद्विक्काच्छर्त्तं भिज्जैरसहिताभिरयमान । दुष्णं सततमध शय्योऽखगभिन्नु मुमुभिपजोऽन्यपूतनामम् ॥ चि—तिक्तद्रमपत्रमिडजले गान । गुरास्त्राधिततैलम् । पिप्पल्यादिमिश्रतृतादिकश्च । सु उ २७।३२ अ ।

अन्यमूपा । स्त्री । वज्रमूपापरनामके औषध

पाकार्धं यन्निविष्टे । तस्य लक्षणं यथा—अन्यमूपा तु कर्तव्या गोमनाकाग्निसन्निभा । सैव चिद्रान्विता मध्ये गम्भीरा सारणीचिता ॥ ही भागौ तुपदेग्नस्य एका वन्ध्रीकमत्तिका । लोहकिट्टस्य भागैक श्वेत पाषाणभागिकम् । नरकेशसम किञ्चित् क्षागीक्षीरेण पिपयेत् ॥ यामद्वय दृढ मर्दय तेन मूर्पा सुसम्पुटम् । शीपयित्वा रस चिया तत्कल्के सनिरोधयेत् । वज्र मूपा समाग्याता सम्यक्पारदसाधिका । र सा स । कथिदति ।

अन्यमूपिका । स्त्री । देवताङ्गुले । देवाङ्गुलि । लक्षणविशेषः । श च ।

अन्याहि । पु । कुंचिया मीने । कुंचिया, खल्लाटे । विका ।

अन्याहुली । स्त्री । आहुत्यनामकशिखीफल वनस्पतिविशेषः ।

अन्यिका । स्त्री । सर्पप्या । स्त्रीविशेषः । ने कविक । नेवरीगविशेषः । श र ।

अन्यु' । पु । कृपे । विका ।

अन्युल । पु । शिरीषवृक्षे । श च ।

अन्नम् । स्त्री । शस्ये । व्रीहियवादी खाद्यद्रव्य मावे । चर्यचोयलेष्टपेयभेदेन अन्नं चतुर्विधम् । केऽपि च निषेधचर्त्तव्यचौद्यखाद्यभेदेनाष्टधा वदन्ति । राजनिघण्टुकारीऽपि अन्नमष्टविधमाह चर्यादिभेदेन । व २० । भक्ते । जाठ । तत्पथ्याय,—भक्त अन्य भिन्ना (अटी), अष्ट कसिपु जीवातु (ज), क्रूर (रा), जीवनक (हे), क्रूर आर्षुष्टिकं जीवनि प्रसादन (शब्द र) । तत्र तण्डुलपरिमाणपेचया पञ्चगुणजले सहम् । अन्न पञ्चगुणे साध्यम् । च द ज्व चि । प प्र २४ । श्वित्रतण्डुले यथा—जस्यक्षेत्रगत प्राटु मनुष्य धान्यमुच्यते । आम वितुपमित्युक्तं श्वित्रमन्नमुदाहृतम् ॥ वशिष्ट । तथा जगदान्धमाणातोऽन्नं चतुर्विधम् । चतुर्विध भवेद्भक्त जलदानप्रमाणतः । तत्र भक्त विनिपी च यवागु पेयया सह ॥ प्रयोगरत्नाकर' । अन्नगुणा—अग्निकर पथ्य तपणं मूचलं लघु च । तत्र अघोतमन्नमनुत्तमाङ्ग—शीतलं गुरु हृद्यं कफजनक । सुधीतमन्नं लघु विशदं गुणकरञ्च । भृष्टतण्डुलज मन्न—हृद्यं सुगन्धि कफघ्नं लघु च । अतिक्षिप्र —ज्वालिकरं, तण्डुलाश्वितं—दुर्जरम् । मन् य ११।२ । धान्यान्ने पाचितं भक्तं लघु अग्निप्रदी पकं रुचिप्रदम् । वै निध । मृदितद्रुमं भक्त—

स्नातुं शीतलं रुच्यं अप्रिदीपनं पाचकं पुष्टिकरं
 यक्ष्णशमनम् । रात्रीं भक्षितं—रुच्यं दलितकरं
 दीपनमशीघ्रम् । सुदृग्धपुल्ल—कफज्वरं, शर्करा
 मित्रं—पित्तज्वरं हितम् । आशमनं—लघु शीतल
 मृषिकरं भृशं हृष्यं निद्राहृषिकरं व्रणशोधनम् ।
 यावकाश—गुरु स्नातुं हृष्यं क्षिप्तं गुरुज्वरकण्ठ
 रोगकामेक्षम् । क्षिप्राश्र—तपणं गुरु हृष्य
 धातुवर्द्धकम् । योगक्षमाश्र—गुरु घन कासशाम
 प्रश्नं । कौद्रवाश्र—हृषिकरं मधुरं प्रमेहघ्नं मूत्र
 दोषघ्नं वृश्नाश्रं हृष्टिकफवातामदाघ्नम् । ग्यामा
 काश्र—रुच्यं ननु रुच्यं दीपावत्यं वातकरं मेह
 गलरोगमूत्रकृच्छ्रघ्नम् । नीवाराश्र—हृषिकरं लघु
 दीपनं गुरुवातहृत् यक्तुक्षीरशामनम् । कुल
 त्याश्र—मधुरं रुच्यम् उष्णं लघु कटुपाकिं दीपनं
 कफवातहृत् निद्राशमकरम् । माषाश्र—दुर्जरं मांस
 हृषिकरं गुरुवातघ्नं हृष्यम् । शिखराश्र—मधुरं रुच्यं
 वातपित्तकीपनम् । वैदलाश्र—गुरु हृषिकरं ।
 आटकाश्र—गुरु कफपित्तघ्नम् । सज्जोदनं—कफ
 करं विदीपकरं अप्रिमान्यकरम् । शाकाश्र—
 लिखनं रुच्यं दीपद्रावकम् । मासीदनं—धातु
 वर्द्धकं क्षिप्तं गुरु च । फलाश्र (फलाश्र)—रुच्यं
 गुरु फलसमगुणम् । पष्टिकं साधारणगन्धम्—
 दीपनं वात्यं पाचनं विदीपनं चक्षुर्विपन्नम् । नवाश्र
 मधुरं क्षिप्तं गुरु मलसंश्लान्नं रक्तपित्तघ्नम् ।
 उष्णाश्र—दीपनं लघु अमकरं मदाव्यथारक्तपित्त
 प्रमेहवातकरं कासशामकं व्याधनगुणजाद्यक्षत
 काशहरम् । शीताश्र—शीतलं लालामावकम्
 अप्रिमान्यमिहमूच्छादिहरम् । वै मिध । क्षिप्राश्र
 —दुर्जरं ग्लानिहरम् ।

अन्नकाल । पु । भोजनसमये । तत्रचणं,—
 “धनुं सम्भवति पक्षेपु रसदीपनमेषु च । कालं वा
 यदिवाकाली सीदन्नकाल उदाहृत ॥” भा ।

अन्नकोष्ठ । पु । तण्डुलधात्यादिरुच्यवाधारे ।
 गोला, भवादि ।

अन्नगन्धि । पु । अतिमारुतीने । त्रिका ।
 मण्डलम् । मं ह्यवणम् ।

अन्नजम् । स्त्री । वैदियसिक्तामण्डे । म तिन
 दिवमाचौ शिलीदिज ।

अन्नजा । स्त्री । हिकामेदे । पलाशै रतिमयुक्तं
 सक्षमा पीडितोऽनिल । हिकयलूङ्गी भूत्वा तां
 नियादन्नजां भिषक ॥ भा ।

अन्नद्रवशूल । पु, स्त्री । परिणामणने । तल्ल
 चण यथा,—यदा जोष्यत्तुजौणे वा यच्छूलऽप
 जायते । पयःपथ्याप्रयोगेन भोजनाभोजनेन च ।
 न शस्यति नियमात् सीदन्नद्रव उदाहृत ॥ मा नि
 See पक्षिणम् ।

अन्नद्रवाग्र्य । पु । अन्नद्रवणने । मा नि ।

अन्ननाडी । स्त्री । अन्नपाकनाडाम् । मा च
 २० हलमिता कलापेनीनिमित्ता । तदुक्तं—हल
 विशतिप्रमाणा कलापेनीविनिमित्ता । अन्नपाक
 क्रियाया च पाकनाडी प्रकीर्तिता ॥ ऊर्ध्वं शी
 सुखनामाय अर्धो, शी गुदनामक । कण्ठादामा
 शय यावदन्ननाडी तु कथ्यते ॥ ततश्चाशयसंख्यात
 स्थूलान्तं स्थूलमन्तक । आमाशयात् समारभ्य
 भागं प्रथमं आन्तिक । यद्येषां चान्यधिष्ठान
 बुधैराद्यै प्रकीर्तितं । ततः पक्षाशयं प्रोक्तं
 परिधारणात् ॥ स्थूलान्तस्याप्यधीभागं सरलो
 गुदसंज्ञक । अन्नकिट्टं मल सव्यं वह्नि सारयत्यम् ॥
 श्वासनाद्या स्थिता पयादन्ननाद्यन्त्रवाहिनी । अध-
 न्नात् कण्ठलोभूता नाडी चोदरमध्यगा ॥ कण्ठा
 दधोगतिनाडी भित्त्वा वक्षस्थलाग्रयोः । पेग्नीमुख
 हयवतीं प्रविष्टेयमधीगुहाम् । इत्यादि । आतेय ।

अन्नप्राशनम् । स्त्री । पठ अष्टमे वा मासि
 बालस्यान्नभोजने । भा ।

अन्नमण्ड । पु । भक्तमण्डे । लाटव माण्ड ।
 गुण्या—सुशोधनी बन्धिविशोधनय प्राणप्रदं शोथित
 वर्द्धनय । ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता धातुश्रये
 दष्टगुणो हि मण्ड ॥ च द अप्रिमा चि ।

अन्नमय । पु । स्थूलशरीरे ।

अन्नमयकोश । पु । शरीरे ।

अन्नमलम् । स्त्री । पुरीषे । मदे ।

अन्नरस । पु । भक्तमण्डे ।

अन्नलिप्ता । स्त्री । अन्नभोजनेऽकायाम् । सुधा
 याम् । वै निध । प्रकृतिगाभिसनीऽन्नलिप्ता ।
 च द ।

अन्नवहा । स्त्री । धरणीकुशलं । याभ्यां भुक्तं
 सन्नसुदरं नीयते । सु शतं रुच्यं । तथीमूलमासा
 शय, अन्नवाहियमन्यम् ।

अन्नवाहिस्रोत । स्त्री । गलनाड्याम् । शरीरा
 न्गी ।

अन्नविकारः । पु। Seminal secretion
नक्तविक्रतो ।

अन्नविपाकनाडी । स्त्री । अत्राज्याम् ।
यथा—विश्वविधिना पक्वमन्नं सत्त्वानि जीयेत् ।
अन्नयासो रमे पिष्टो म्नात्माक्रियोऽन्ननाडिकाम् ॥
आमारम्भु नामारम्भुचातिक्रम्य सुखं विरेत् ॥
निरुण्णुपजिह्वा सा सञ्चया आसनाडिका । जिह्वा
प्रयाति पश्चाच्च पात्रनाडौ ततोऽभिव ॥ किञ्चि
दृङ्मुखी भुक्ता पिण्डं यस्यति यद्वत । आदिरम्भु
प्रविष्टं चेदन्नं कार्मण्यं सरेत् ॥ द्वितीयं च य
पुत्रा चणैर्न प्रकृतिर्नृणात् । अतो नैवातिस्वरण
श्रेयं पानान्नकाम्ये ॥ आचये ।

अन्नशेषः । उच्छिष्टाद्ये । एते । भात ।

अन्नाजीर्णम् । स्त्री । अन्नं मुक्तं तदजीर्णं चेति
अन्नाजीर्णम् । भा म १७ आमासीमा । “अन्ना
जीर्णाप्रवृत्ता चीमयन् ।” तन्नामकग्रन्थे ।

अन्नाद्यम् । स्त्री । अन्ने । भात । रा नि व २० ।
घान्ते ।

अन्नाशयः । पु । उदरे ।

अन्यकास्का । स्त्री । शक्यकौटे । हारा ।

अन्यतोवातः । पु । सञ्वाचिगतरोगे । अत्र
वा अन्यवावस्थितस्य वायोरन्यत्र वेदनोत्पादकत्वा
त्तन्नाभिधानम् । लक्षणं यथा—“यस्यावत्कथ
शिरिहनुस्य मनागतो वाय्वनिलोऽन्यतो वा ।
कुर्वाद्गर्ज वै भुवि लोचने च तमनातोवातमुदा
हरन्ति ॥” मा नि ।

अन्यपुष्टः । पु । कोकिलि । कोकिन ।

अन्यभृत् । पु । कीकिले । हना । काके । हे च

अन्यभृत् । पु । कोकिले । रजा ।

अन्यलोहम् । स्त्री । कांक्षधाती । वै निघ ।

अन्या । स्त्री । हरीतकाम् । वै निघ ।

अन्येद्युक्ताः । पु । उर एते मज्जन्ते विषमञ्जर
विशेषे । तत्र चण—“अथेद्युक्तास्तीरावार्दककालं
प्रवर्तन्ते” इति । मा नि ।

अन्वाशनम् । स्त्री । कम्पशालायाम् । हला ।
रोहवर्षी ।

अन्वासनम् । स्त्री । अनुवासने । देश्वरि ।

अन्वाहिकः । वि । प्रात्यहिके ।

अप् । स्त्री । जले ।

अपः (स्) । स्त्री । जले ।

अपक्वः । वि । पामे, अमृत । दंष्ट्रा । तत्
पथाय,—अतिष्ठ आम अमृत (र) । सैले विषय
विद्यात् पक्वे चापक् एव च । प प्र ।

अपक्वकदली । स्त्री । अपक्वकदलीयाम् । दंष्ट्रा
दन्ता । म जुष केलि । गुणा—अपक्वकदलीय
मानस्यकार सतम् । तिक्तं कपार्थं रुच्यं रक्तपित्त
व्याहार । मेढ्राधिरोगरक्तातिसाञ्ज्वरविनाशकम् ।
वै निघ ।

अपक्वमांसम् । स्त्री । अमिहमांसि । दंष्ट्रा
दन्ता । गुणा—अपक्वमांसं भवेन्मांसं रक्तदीपक
सतम् । वातादिदीपजनकमिति मांसविदां सतम् ।
वै निघ ।

अपक्ववस्तु । स्त्री । असिद्धे अगते च वस्तुनि ।
र मा ।

अपक्वचीरम् । स्त्री । अपक्वदग्धे । दंष्ट्रा दन्ता ।
गुणा—अभित्यन्दि गुरु च ।

अपघ्नः । पु । शरीरावयवे । अङ्गे । अम ।

अपघातः । पु । अस्वाभाविक मरणे ।

अपचायितः । पु । रोगे ।

अपचारः । पु । अजीर्णे ।

अपची । स्त्री । गण्डमालाव्यगलरोगविशेषे । तस्या
लक्षणम्—हृल्लभ्य कक्षाचक्षयाद्दृश्यमन्यागलेषुपि
तनुं नन्द । यन्नि स्थिरं हृत्तमयायत वा क्षिप्तं
कफशूलान्तरजं करोति ॥ तं यन्निभिश्चामलकाभ्य
मात्रैश्चमन्यागुज्जाप्रतिमैस्तथान्यै । अनन्यवर्णैरुप
चीयमानं चयप्रकयादपचीं वदन्ति ॥ कण्डूयुतास्ते-
ऽन्येन प्रमित्रा स्वस्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये ।
मेदककाश्यां खलु रोग एष सुदुस्तरि वर्णमणानुवन्धी ॥
सु नि ११अ ।

अपटुः । वि । रीतिवि । रा नि व २० ।

अपतन्वः । पु । मन्त्राभ्यावशात्तन्वाधिरोगे ।
अपतन्वकाः } अत्र कुपितो वायुर्दृष्टं चरन

हृदयशिरःश्लेष्मिप्रपन्नसत्तन्वाधिरोगे पीडयन् दीह
धनुर्वि नवमाचितश्च करोति । तेन मूर्च्छां सस्था-
चता नि मज्जता आसं पाठित्यं कपोतवत्तृणजनं च
जायते । लक्षणं—क्रुद्धं सै कोपनैवाशु म्याना
दृष्टं प्रपद्यते । पीडयन् हृदयं गत्वा शिरःश्लेष्मं च
पीडयन् । धनुर्वन्मन्त्रेणावाशाचिपिन्धीहृत्पेदा ।
स क्रुद्धादुक्कृष्टवापि सत्त्वाचोऽथ निमीलकः ।

कपीत इव कजेष्ठ निमृश सोऽपतन्त्रक । मा
नि वा व्या । अयापतन्त्रकेनात्तमातुरं नापतर्पयेत् ।
निरुद्धवनि वमनं मेवयेन्न कदाचन ॥ इत्यादि
चिकित्सा ।

अपतर्पणम् । स्त्री । दृष्टभावे । लङ् । हारा
च द रक्तपित्तं च । प्रणीक्यायीपशान्वयमाये
उपक्रमे । सु चि १५ ।

अपतान } पु । वातव्याधिविगमे । अप
अपतानक } दृष्टिनाश सप्रानाशश्च भवति ,
कण्ठस्थानमव्यक्त कूजति , वायुर्बद्धा हृदयमाक्रा
मति तदा मुच्छा , यदा च हृदयाञ्जलति तदा
स्वास्थ्यं जायते । लक्षणम्—दृष्टि मन्त्र्य सनाद्य
इवा कण्ठेन कूजति । हृदि मुक्ते नर स्वास्थ्य
याति सोहं हन पुन । वायुना दाहण प्राहरेके
तमपतानकम् । मा नि वा व्या । गर्भपातादि
निमित्तं स न मिश्रति । अपतानकनि शक्त दश
मूलीगतं जलम् । तैलेन सह न स्वेद तथा तीक्ष्ण
नावनम् । खोतीविणोघन पश्चात् सर्पिपानं हितं
भूतम् ॥ साधारण्यं च ।

अपत्यम् । स्त्री । पुत्रे ।

अपत्यजीवः । पु । पुत्रजीवहृत् । जिघ्राशूत
गोष्ठ । रा नि य ८ ।

अपत्यदा । स्त्री । पुत्रदालतायाम् । रा नि व ४ ।

अपत्यपथ । पु । योनी । हे च ।

अपत्यशत्रु । पु । ककटे । श च ।

अपत्यसिद्धिस्तु । पु । पुत्रजीवहृत् । वे निघ ।

अपत्यवसिका । स्त्री । महिषवल्गा । गो
वज्रविशेष । मल्लोकोमवल्ली । रा नि व ३ ।

अपचा । स्त्री । पथहचनिशेधे । नेवतीति मष्टा
राश्रादी व्याने ॥ वै निघ ।

अपथम् । स्त्री । योनी । श २ ।

अपथ्यम् । स्त्री । अहिते वस्तुनि ।

अपथ्यज्वर । पु । कुपथाज्वर । अपथाजि
मदाभवे च हेतुहेतुज्वरे पित्तसुदाहरति । दाहश्च
श्लेष्मश्च शिरीयथा च कीडाभिहति कथिसीदकण्डू
मलातिपातस्ततिवृद्धता च अपथादीवेष भवेज्ज्वरे
च ॥ वै निघ २भा ज्व ।

अपद । वि । पादस्त्रीने पद्मी । पु । सप ।

अपदरुहा } स्त्री । उदायाम् । वान्तरा ।
अपदरोहिणी } म यादागुन । वै निघ ।

अपदेवता । स्त्री । पिशाचादौ ।

अपदेश । पु । अनेन कारणेनेत्यपदेश । यथी
पदिग्यते मधुरेण श्रेष्ठाभिर्वर्तेते । सु उ ६५ अ ।

अपवाहुक । पु । वातकफजे असगतवातव्याधि
विशेषे । लक्षणम्—असदंशस्थितौ वायु शीपये
श्लेष्मन् । शिरायाकुप्य ततश्चो जनयेदपवाहु
कम् ॥ मा नि ।

अपरम् । स्त्री । गजपथादंशे । मे रत्तिक ।

अपरा । स्त्री । जरायी । हि आपर । भा म
४ भ प्रपतीपद्रवचि । जठरादपरा यदि । पञ्च
तन्मावमनीबुद्धाह्वारा एवापरेत्युच्यते , तेषामेव
प्रकृतं रूपचात् ।

अपराजितधूप । पु । धूपोऽयं सव्यज्वरघ्न ।
स च गुग्गुलुगन्धद्वयवचामर्जनिकाकांगुरुदेवदाह-
हृत । पुरश्चासमवाचसर्ज्येयादि । च द ज्व चि ।

अपराजिता । स्त्री । खनामव्यातन्त्रतायाम् ।

(Clitoria Ternatea) अर्जवाञ्जिता । हि
विण्मूकानि । ते दत्तनेलगुमिरि । विण्मूकान् ।
गन्धविण्मूकान् । ततपथाय ,—आस्तीता , मिरि
कर्णौ विण्मूकान्ता (अ), मिरिशालिनी (के), दुर्गा
(ग), अम्पीटा (अ टी), गवाची अचलुनी श्वेता
श्वेतभण्डा गवादनी (र), अद्रिकर्णौ कटभी दधि
पुष्पिका गङ्गभी सितपुष्पी श्वेतस्यन्दा भद्रा सुपुवी
विषहन्ती नगपथ्यायकर्णौ अशाह्वादिधुरी । गुणा
—कटु तिक्ता कफवातघ्नी शोथघ्नी कासघ्नी कण्ठा
च । रात्र । विदीपशमनी चक्षुष्या विषदीपघ्नी
पित्तघ्नी हिमा तिक्ता च । रा नि व ५ । भा
पु १भ गु व । एषा श्वेतनीलमेद्मं हिदा , तयो
र्विशेषा श्वेतनीलापराजिताशब्दे ख्या । पीत
निगुण्डाम् । जयनीहृत् । श्वेतापराजितायाम् ।
रा नि व २३ । शालपथ्याम् । भा पु २भ ।
श्वेतमिश्रवारि । श्वेत्तनिनिम्ब । ब्रह्मा । शमीभेद ।
रा नि व ८ । जयनीहृत् । रा नि व ४ ।
शेफालिकायां । रा नि व ४ । शङ्खियां । तपु
भेद । रुपुपामेद । रा नि व ४ ।

अपराह्ण । पु । दिवसशेषभागे । अयश्च प्राह
मध्य । सु गू ६ ।

अन्नविकारः । पु। Seminal secretion
भक्तविकृती ।

अन्नविपाकनाडी । स्त्री । अन्ननाद्याम् ।
यथा—विचित्रविधिना पक्वमन्नं सत्त्वानि जीयते ।
अन्नयासी रमे पिष्टी लालाक्षित्रीऽननाडिकाम् ॥
आसरन् नृ नासरन्मुखातिवस्य सुखं विंशत् ॥
निरुण्णुऽप्रजिह्वा सा सन्दथा आमनाडिका । जिह्वा
प्रयाति पथाच्च पाकनाडी तयोऽभिस ॥ किञ्चि
दृजं मुखी भुला पिण्डं यमति यवत । आदारन्
प्रविष्ट चेदन्नं कामैर्विनि सरत । द्वितीयं चव-
युना चलेन प्रकृतेष्वलात् । अती नवातिस्वरण
श्रेय पात्रात्रकम्पि ॥ आचैय ।

अन्नशेषः । उच्छिष्टाश्च । एष्टोऽं भात ।

अन्नाजीर्णम् । स्त्री । अन्नं भुक्तं तदजीर्णं चेति
अन्नाजीर्णम् । भा म १ भ आमातीसा । “अन्ना
जीर्णाद्भुता जीभयन् ।” तन्नामकशूलरीगे ।
अन्नाद्यम् । स्त्री । अन्ने । भात । रा नि व २० ।
धाम्ये ।

अन्नाशयः । पु । उदरे ।

अन्यकारुका । स्त्री । शङ्खकीटे । हारा ।

अन्यतोवातः । पु । सन्वाचिगतरीगे । अत
या अन्यत्रावस्थितस्य वायोरन्यत्र वेदनीत्यादकला
अधामिधानम् । नक्षत्रं यथा—‘यस्यावटूकर्णं
शिरीःसुस्य मनःप्रागती वाय्वगिनीऽन्याती वा ।
कुप्याद्वर्जं वै भुवि नीचने च तमनःतोवातमुदा-
हरति ॥’ मा नि ।

अन्यपुष्टः । पु । कौकिले । कौकिल ।

अन्यभृत् । पु । कौकिले । हला । काकि । ई च

अन्यभृत । पु । कौकिले । रत्ना ।

अन्यन्योद्भृत् । स्त्री । कांश्चाती । य निघ ।

अन्या । स्त्री । इरीमकाम् । वे निघ ।

अन्येद्युष्कः । पु । उरःपदश्रेऽङ्गस्य विषमज्वर
विशेषः । तत्रार्थः—‘अन्येद्युष्कस्तस्योराबादेककाल
प्रवर्तते इति । मा नि ।

अन्वाशनम् । स्त्री । कम्पनाद्याम् । हला ।
नेह्वनी ।

अन्वासनम् । स्त्री । अजवाषो । अस्वद्वि ।

अन्याहिक । वि । प्रायश्चित्तः ।

अप् । अ । जने ।

अपः(स) । स्त्री । जने ।

अपक्वः । वि । अमे, अग्रते । कौंठा । तत
पर्याय,—असिद्ध आम अग्रत (र) । तैले विपथ्य
विद्यात् पक्ते चापक्ते एव च । प प्र ।

अपक्वकदली । स्त्री । अपक्वभ्रायाम् कौंठा
कला । म जुष केले । गुणा,—अपक्वकदलश्चैव
मनस्तम्भकर मतम् । तिक्तं कपायं रूचश्च रक्तपित्त-
हृषाहर । मेहाक्षिरीगरक्तातिसारज्वरविनाशकम् ॥
वै निघ ।

अपक्वमांसम् । स्त्री । असिद्धमांसं । कौंठा
मांसम् । गुणा—अपक्वम् भवेन्मांसं रक्तदीपकर-
मतम् । वातादिदीपजनकमिति मांसविदां मतम् ॥
वै निघ ।

अपक्ववस्तु । स्त्री । असिद्धे अग्रते च वस्तुनि ।
र मा ।

अपक्वक्षीरम् । स्त्री । अपक्वदुग्धे । कौंठा इध् ।
गुणा—अभिष्यन्दि गुरु च ।

अपघ्नन । पु । शरीरावयवे । अङ्गे । अम ।

अपघातः । पु । अस्वाभाविक मरणे ।

अपचायित । पु । रोगे ।

अपचारः । पु । अजीर्णे ।

अपची । स्त्री । गण्डमालाख्यगलरीगविशेषः । तस्या
लक्षणम्—हृन्मध्यकक्षाचक्रवाहुसंभ्रमं चाग्रेनूपचि-
तसु मेद । यस्य स्थिरं हृत्तमयायत वा स्थिरं
कक्षस्थान्तरं करोति ॥ तं यस्मिन्निशामयकास्थि-
मात्रैर्मन्याङ्गजालप्रतिमैस्तथान्यै । अनन्यवर्णैरप-
चीयमानं चयप्रकपादपचीं वदन्ति ॥ कण्डूयुताक्षे-
ऽन्यङ्गं प्रभिनां स्वयन्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये ।
मेदःकफाभ्यां खलु बीगएष सुदुष्मरी वर्णयणानुचक्षी ॥
सु नि ११५ ।

अपटु । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

अपतन्त्रः । पु । स्वामग्न्यातवातस्याधिरीगे ।

अपतन्त्रकः । अत कुपितो वायुर्द्वं चरन्
रुदयशिरःश्लेष्मभिप्रपन्नमन्तान्प्याम पीडयन् दृष्ट
धनुर्विव नतमान्तिव करोति । तेषु सूक्ष्मां स्तम्भा-
वता निमगता आसंताडित्वा कपीयवतृज्ज्वल च
पायते । लक्षण—कुष्ठं स्वे कौपनैवायु स्थाना
दृष्टं प्रपद्यते । पीडयन् रुदयं गत्वा शिरःशरीरे च
पीडयन् ॥ धनुर्वन्नमधेद्वावासाभिपेक्षीदृष्टेतादा ।
स हृत्प्रादुर्द्वयस्यैव सन्वाचीय निमीलनः ॥

युक्ता स्थानस्थिताश्च ये । स्वकम्प कुर्वन्ते देही
धार्यन्ते तेरनामय ॥ च । स्त्री । गुदे । गण्ठाव ।
रा नि व १८ । वा म ११ अ ।

अपानदेश । पु । गुददेशे । वै निघ ।

अपासार्ग । पु । (Achyranthus aspera,
Bidentata) खनामख्यातवृषे । आशीष् । हि
लट्जीरा, चिरचिरा । अश्वकुडक रति । सु म २८ ।
शिरा चि । ते उत्तरेष्ठी । म आघाडा । तत्-
पथाय, —शैखरिक धामार्गव मयूरक प्रत्यक्षपर्णी
कोशपर्णी किनिही खरमुच्चरी (अ), अपाद्रक
किनि कोशपर्ण चमत्कार (शङ्कर), मैत्रेय
अधामार्गव कोशपर्णी (अ टी), स्थलमञ्जरी
प्रत्युष्णी चारमध । अधोघण्टा शिखरी (र),
दुग्धा (भा), दुग्ध अधश्लथ कानौरक मकंटी
दुरभिग्रह वासिर पराक्षुष्पी कण्ठी कर्कटपिप्पली
कटुमञ्जरीका अघाट चरक पाण्डुकण्डक माला
कण्ट फल मालाकण्ड आघाट । स विधा—
अतल्लक्ष्मणभेदात् मित्रोऽपि गुणे समग्र । गुणा
तिक्ष्णी कटु कफघ्न अग्नि कण्डू दुरामघ्नी रक्तघ्न
शाही बालिहृत । रा नि व ४ । सरस्वीती ।
वा म १५ अ । शिरोविरेचने । च द सन्नि
पातज्वरचि । 'प्रतिपर्णी त्वपामार्ग' दीपन
तिक्त कटु पाचकी रोचन हृदिकफभेदीवातघ्न
हृन्निग्राहनाग्नौ कण्डूदिक हन्ति । भा पू १५ ।
तत्पच रक्तपित्तघ्नम् । मद्र व १ । अतथापामार्ग
कान्तु तिक्ष्णी शाहक सर । किञ्चित्कटु कान्ति
करी पाचकीऽग्निप्रदीपक । नखे वाक्ती प्रशम
न्याकफकण्डू दुरापह । दुर्नामान रक्तघ्न भेदी
रुग्दरे तथा । वातसिन्धुपची दृढवान्यामाना
विनाशक । रक्षापामार्ग किञ्चित्कटु क शीतल
शृत । मन्वावष्टम्भवमिहृदातविष्टम्भकारक । कचो
व्रण विषे वाते कफ कण्डू नाशयेत् । बीजमस्य
रसे पाक्षि दुर्जर स्वादु शीतले । मन्वावष्टम्भक
रुच बालिहृत रक्तपित्तजित् । तीयापामार्गकथीक
कटु शीयकफापह । काम वातघ्न शीपघ्न नाशये
दिति च शृत । वै निघ ।

अपासार्गजटा । स्त्री । अपामार्गमूल । नि यो
द्वतीयकज्वर शीकण्ड । "अपासार्गजटाकोट्टा ॥"
च द सन्निपातज्व चि । एतद्वन्धन द्वतीयकज्वरे
हितम् । अपामार्गस्य मूलच सङ्गस्थालिप्तान्न ।
वधोयाहामहमेन सञ्ज्वरविमोचकम् ॥ वैनाकम् ।

अपामार्गतण्डुल । पु । अपामार्गबीज ।
च सू ४ अ । See अपामार्ग ।

अपामार्गतैलम् । स्त्री । शिरांगीने । अस्य
पाठ —अपामार्गफलश्रीपनिशाचवकरामठे । सवि
ड्वै श्रत सूत्रे तैल नस्य कमीन् जयेत् ॥ अत्र
चवक —(ईच्छता) तैल ४ श कल्क १ श ।
प्रयोगा । च द ।

अपामार्गचार । पु । अष्टविधचारान्यतम
चारे । एष गुणशूलघ्न । भा पू १५ ह व ।

अपामार्गचारतैलम् । स्त्री । कर्णरीने ।
तिलतैल ४श अपामार्गचार २श वारि १६श
एकविंशतिवारान् परिस्राव्य चारवारि कुर्यात् ।
(सतान्ते तु चारपरिमाण २६प वारि च १२श ।
कल्कद्रव्य शरावमित । च द भेष कर्णरी चि ।
अपामार्गचारजने तत्कृतकल्केन साधित तिलज ।
अपहरति कर्णनाद बाधिर्यञ्चापि पूरणत ॥ अपा
मार्गचारस्य १६ श जलस्य २४ श एकविंशति
वारान् परिस्त्राव्य ते १६ श तैलश्रीपभयात् जले
मालीङ्गापामार्गचारकल्की देय, पिष्टीभूतात्
कल्कात् पृथग्भूत तैल याद्व न तु मालनीयम् । इति
प्रयोगा ।

अपालापमर्म्भ । स्त्री । पृष्ठवशवच'खल्यो
रन्तरालभाग । तथा तथीरेव च पृष्ठोरसीर्ये पार्श्वे,
तथोरपरिभागधीरंसकटयोरेधोऽपालापाखि पे मर्म्भ
स्त्रीति नियम् । वा शा ४अ ।

अपामनम् । स्त्री । मानवे । अम ।

अपीनस । पु । नामारीगविशेषे । शीनसद्वर्ग ।
लक्षण यथा—'आनस्यते यस्य विधूयते च पाप
च्यते क्षिदाति चापि नासा । न वेति यो गन्धरसाय
जन्तुजुष्ट व्यवथेत् तमपीनसेन ॥ तद्वानिलस्येभमर्भ
विकार नृणात् प्रतिश्यायसमानलिङ्ग' मिति । सु
चि २अ । तथा "यो मस्तुलुङ्गादनपीतपक्त कर्ष
स्वदेन्द्रादमपीनस स ।" च चि ।

अपुच्छा । स्त्री । शिशपाठवे । श र ।

अपुष्ट । चि । अपरिपके । दृढि ।

अपुष्प । पु । उद्वरजये । यङ्गून्मृग गाह ।
। पु । पनमद्वि । कौठेनागाह ।

१ । अपुष्पजातजनकच

अपरिस्तान । पु । रक्ताग्नानपुष्पवर्णि । रा नि व १० ।

अपरिदु । अ । अय । परदिने ।

अपर्वदराड । पु । गमजने । वाञ्छवान् । रा नि व ८ ।

अपलापः । पु । तन्नामकशिरामगणि । अ स कूटाधीभागे पाथोपरि च तस्य स्थान । सु शा ६ अ ।

अपलापिका । स्त्री । पिपासायाम् । ङे च ।

अपवनम् । स्त्री । कृतिमवने । ङे च ।

अपवरक । पु । गर्भगृहे । हला ।

अपवर्ग । पु । अभिव्याप्तापकर्षणे । यथा—सेच्या विधीपसृष्टा अन्यत्र कीटविषादिति । सु उ ६५ अ ।

अपविषा । स्त्री । निविषतणे । रा नि ।

अपशोक । पु । अपशोकवत् । रा नि व १० ।

अपसव्य । वि । दक्षिणे । प्रतिङ्गुले । मे ।

अपस्कर । पु । मनहारे । पुनैपे । धर ।

अपस्तम्भ(स्व)मग्नी । स्त्री । तन्नामकशिरामगणि । तस्य स्थानं वचसः पश्यत्य वायुवाहिनी नाथी । “उभयतोरसी नाथी वाताग्ने अपस्तम्बी नाम ।” सु शा ६ अ ।

अपस्तम्भिनी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलताविभेदे । वै निघ ।

अपस्तरम् । अव्यय । स्वभावस्तरादपगते । स्त्रीनस्त्रे । वा शा ५ अ ४० श ।

अपस्मार (-स्मृति) । पु । Epilepsy स्वतन्त्रमप्रतिहतवर्तयाधी । अपस्मान्, गृणी । स क्रिप्ते । स चतुर्विधं वातवित्तकफसन्निपाते । अन्य च साधारणलक्षणं ज्ञानाभावसम्बन्धादिकम् । यथा—तम प्रवेशं सरणी दीपेद्रेकहृतयूते । अपस्मार इति ज्ञेयी गदी घोरचतुर्विध ॥ तस्य सनिदानं सम्यगिति—चिन्ताशीकादिभिः क्रुद्धा दीपा हन्ती सतीति स्थिता । हला । गृहेरपश्चमपमार प्रकुञ्चते । शब्दस्य गन्धता खेदी ध्यानं सूच्यते प्रमुटता । निद्रानाशयं तस्मिन् भविष्यति भवदश ॥ इति सा पूर्ववत्पम् । वातिकरूपम्—कम्पते प्रदग्ने दन्तान् मेणोदामो यस्मिन्पि । परदारुणलक्षणानि पण्डितपाणि चानिमात् ॥ पीतशोकावकाच पीता रघुपदार्शन । सतशोकावनलयापमोकरुदार्शो च

पैतिक । अपस्मिनावकाचान् शीतपटावकाचान् गुरु । पश्यन् गलानि रूपाणि श्रेयिकी मृचते चिरात् ॥ सर्वैरेभि समस्येयं लिङ्गेजोस्तिदीपन । स चासाधीमतीय स्यात् शीतस्थानकथय इत्यादि । मा नि । पद्यापथ्यं यथा—पस्तिवातोहवे पूर्व्यं पैतिके च विरचनम् । वगन श्लेष्मके चापि पर धूपनमत्र नम् ॥ नथ्य गिराव्यधीदानं वासनं वस्यनं भयम् । तर्जनं ताडनं हर्षो घूमपानस्य विगम्य । धीर्धैर्य-त्यादि विज्ञानं राभसमध्यस्थानानि च । लोहिता गान्धो ज्ञा गोधूमा प्रतनं हवि । कृष्णामिष धद्रमा दुग्धं ब्रह्मदीलं वचा । पटीलं हृत्कुभात् वानुकं मृदा दाडिमम् । शोभाजनं पयःपटीं द्राक्षा घावी पदपकम् । तैलं खरायमवचं गंगाशु चरीतकी । अपगारागन्तिं वृणा पयामेतदुदीरितम् । चित्तां शीकं भयं श्लोघमशुचीयशनानि च । समं सव्यं विरुद्रात्र तौलीयेण गुरु भोजनं । अथाप ग्गारे जयदत्तं यथा—“पतत्यकस्मादो भूमौ सस्मादो गतचित्तन । सम्प्राशयोऽपि यः शीघ्रं सीपस्मारीति कौर्तित ॥ उन्मादीव क्रियां सज्जो गतं कुर्यात् इचिचण । हृतस्यातिपुराणस्य तस्य पानं च, शस्यते ॥”

अपाधातु । पु । रसजलमुचस्वेदमेदकफपित्तरतादी । भा स १ म अतिसा चि । “सद्यः स्यापाधातुरग्निं प्रह्व ॥”

अपापित्तम् । स्त्री । चित्तकहणे । अम ।

अपाक । पु । अजीर्ण । पाकामाव । उदरा गय ।

अपाकशाकम् । स्त्री । आर्द्रके । आर्द्रा । म आले । रा नि व ६ ।

अपाङ्ग । वि । अङ्गहीने । मे । पु । नेत्रप्रान्ते । रा नि व १८ । तिलके । मे गतिकम् । तन्नामक मगणि । ततस्त्वैककाल्यकरमग्न्यान्तममग्नहरी वा । सु सा ६ अ ।

अपाङ्गक । पु । अपामार्गचुपे । आर्णोङ् । जर ।

अपाटवम् । स्त्री । रोगे । जाये । रा नि व २० ।

अपान । पु । रुदापानवायो । अम । अपान पवनी मस्याष्टपदात्तपार्श्वान् । ङे च ४ । हृत्परी वन्मिदं च गभूरवहनी गुदं । अपानम्यान यन्तस्य गभोगुतशक्तिसि स । रुज्यान्तं गभूर्गो च

युक्ता म्यानस्थिताय यः । स्वकम्भं कुर्वन्ते रश्मौ
धार्यन्ते तेरनामय ॥ च । स्त्री । गुदे । तन्वाय ।
रा नि व १८ । वा म ११ च ।

अपानदेश । पु । गुददेशे । वै निघ ।

अपामार्ग । पु । (Achyranthis aspera,
Bidentata) खनामप्यातृषुपे । आभीड । हि
मटजीरा, चिरचिरा । अम्भकुडक इति । सु मू १२।
शिरा चि । तें उचरेणी । म भाषाडा । तत्-
पथीय, —शेखरिक्त धामार्गव मयूरक प्रत्यक्षपर्णी
कोशपर्णी किनिही खरमुच्चरी (अ), अपाद्रक
किनि कोशपर्ण चमत्कार (गञ्जर) शेखरेय
अपामार्गव कोशपर्णी (अ टी), म्यलमञ्जरी
प्रत्युषी चारमधः अधोघटा शिखरी (र),
दुर्गंहा (भा), दुर्गंहा अधश्च कान्तीरक मकंटी
दुरभियह बासिर पराक्षुषी कण्ठी ककटपिप्पली
कटुमञ्जरीका अघाट चरक पाण्डुकण्टक माला
कण्ट फल मालाकण्ट अघाट । स विधा—
श्वेतलघ्वरक्तमेदान् भिन्नोऽपि नृपे समय । गुणा
तिक्ष्णी कटु कफघ्न अर्ण कण्डूदुरामघ्नी रक्तघ्न
शाही बान्तिहत् । रा नि व ४ । सरस्तीजी ।
वा मू १५ च । शिरोविरचने । च द सन्नि
पातज्वरचि । “पृथ्विपर्णी त्वपामार्ग । दीपन
तिक्त कटु पाचको रीचन हृदिकफमेदीवातघ्न
हृन्निगन्धानां कण्डादिक हन्ति । भा पु १भ ।
तण्व च रक्तपित्तघ्नम् । मद व १ । अतश्चापामार्ग
कान्तु तिक्ष्णी शाहक सर । किञ्चित्कटु कान्ति
करी पाचकोऽग्निप्रदीपक । नये वाल्मी प्रशस्त
म्याक्कफकण्डूदुरापह । दुर्नामान् रक्तघ्न मेदी
रुग्दरे तथा । वातसिन्धुपची दद्रुवात्यामानां
विनाशक । रक्तापामार्गक किञ्चित्कटुक शीतल
भूत । मन्वावटभ्रवमिहृदातविटभ्रकारक । कची
व्रथ विष वात कफ कण्डू च नाशयेत् । बीजमस्य
रमे पाकि दुर्जर स्वादु शीतल । मलावटभ्रक
रुच बान्तिहत् रक्तपित्तजित् । तीयापामार्गकदीक
कटु शीथकफापह । कास वातघ्न शीथघ्न नाशये
दिति च भूत । वै निघ ।

अपामार्गजटा । स्त्री । अपामार्गमूल । सि यो
हतीयकज्वर शीकण्ड । “अपामार्गजटाकीका ॥”
च द सन्निपातज्व चि । एतद्वन्धन हतीयकज्वरे
हितम् । अपामार्गस्य मूलच सन्ध्याचालितानन ।
अभीयाहामहस्तेन सञ्ज्वरविमोचणम् ॥ वैज्यकम् ।

अपामार्गतण्डुल । पु । अपामार्गबीजे ।
च मू ४ च । See अपामार्ग ।

अपामार्गतैलम् । स्त्री । शिरारोगि । अस्य
पाठ —अपामार्गफलश्रीपनिशाचवकरामठे । सवि
इहै ग्रत मुचे तैल तस्य हमीन् जयेत् ॥ अत्र
चवक — (हैछता) तैल ४ श कल्क १ श ।
प्रयोग । च द ।

अपामार्गचारः । पु । अष्टविधचारान्यतम
चारे । एष गुण्यग्लव । भा पू १भ इ व ।

अपामार्गचारतैलम् । स्त्री । कर्णरोगि ।
तिलतैल ४श अपामार्गचार २श बारि १६श
एकविंशतिवारान् परिस्त्राय चारवारि कुर्वीत ।
(मतान्तरं तु चारपरिमाण २६प बारि च १८श ।
कल्कद्रव्य शरावमितं । च द भेष कर्ण री चि ।
अपामार्गचारजले तत्कृतकल्केन साधित तिलज ।
अपहरति कर्णनाद बाधिर्यचापि पूरणम् ॥ अपा
मार्गचारस्य १६ श जलय २४ श एकविंशति
वारान् परिस्त्राय तै १६ श तैलगोपभयात् जले
नानीद्यापामार्गचारकल्की द्रव्य, पिप्पलीभूतात्
कल्कात् पृथग्भूत तैल याद्य न तु गालनीयम् । इति
प्रयोग ।

अपालापमर्म्भ । स्त्री । पृष्ठवशवच स्थलयो-
न्मत्तारालभागे । तथा तयोरेव च पृष्ठोरसीयं पात्रं,
तयोरपरिभागयोरसकूटयोरधोऽपालापत्रि द्वे मर्म्भ-
नीति ज्ञेयम् । वा शा ४च ।

अपासनम् । स्त्री । मारणे । अम ।

अपीनस । पु । नासारोगविशिष्टे । श्रीमत्वांश ।
लक्षण यथा—“आनृद्यते यद्य विषृज्यते च पाप
यते क्षिदाति चापि नासा । न वेत्ति यो गन्धरसांश्च
जन्तुशुद्धं व्यवस्थेत् तमपीनसेन । तच्चानिन्द्नेभमर्भं
विकारं वृथात् प्रतिग्यायसमानलिङ्ग” मिति । सु
चि २च । तथा “यो मस्तुनृग्वहनपीतपक्व कफ
सवेद्वातमपीनस स ।” च चि ।

अपुच्छा । स्त्री । शिशपाहवे । श र ।

अपुष्ट । चि । अपरिपक्वे । कठि ।

अपुष्य । पु । उदुम्बरवृक्षे । यङ्गुमूल गांश्च ।

अपुष्यफलद । पु । पनसवृक्षे । दौर्भागशांश्च ।

अफणस । रा नि व ११ । अपुष्यजातफलद्वच
माते । रा नि ।

अपूपः । पु । पिष्टके । हला । भुवि पिष्टे ।
म धारणे । गोधूमसूत्रपिष्ट गुडेन युक्त जलेन
सम्बद्ध । तद्देह्यो वस्तुलभिना घृते विपक्वा भवन्ति
चापूपा । बल्या हृदा रुचिदा गुरवो हृष्याथ
तुष्टिदा प्रोक्ता । पित्तानिलशमनकरा मधुरा
प्रोक्ता । वै निघ । गौडिद्रुजै । इति च
केचिदाहुः । गोधूमे । रा नि व १६ ।

अपूप्यः । पु । गोधूमे । गोधूमचूणे । मयदा ।

अपूरणी । स्त्री । शाकलीहृत्वे । शिबूलगांष्ट्र ।
श च । कापासहृत्वे ।

अपेकः । पु । दुरालभायाम् ।

अपेतरीक्षसी । स्त्री । तुलसीक्षुपे । रा नि व
१० । कृष्णतुलसा । दांल तुलसी । म काली-
तुलस । भा पू १३ गु व सर्वथा । वादूहे ।
र मा ।

अपीगण्डः । वि । बलिभे । विकलाङ्गे । पु ।
शिरो । मे उच्चतुक् ।

अपीङ्गिका । स्त्री । पृथिकाशक । पूहे ।
अपूङ्गी ।

अप्रम् (स्) । स्त्री । जले ।

अप्यित्तम् । स्त्री । चित्तकहृत्वे । अम ।

अप्रकाण्ड । पु । काण्डरहितहृत्वे । किण्डि
कादी । अम ।

अप्रकृष्ट । पु । काकि । श र । वि । अधमे ।

अप्रतिकार्य । वि । दुधिकित्वा ।

अप्रसवधर्मी । ति । य पुरुष प्रसवधर्मी न
भवति । "वहवन्तु पुरुषाथेतनावन्तोऽगुणा अवीज
धर्मिणोऽप्रसवधर्माणो मज्यस्यधर्मिण्येति" सु
शा १५ ।

अप्रहत । वि । मानहृत्वे । देवदाव हूनि ।
म मानभूति । गिलभूगो । रा नि व १ ।

अप्रिया । स्त्री । मद्रोमर्थे । मिडौ गौष्ट्र ।
योदात्मिन्ये । दांउशां नोष्ट्र ।

अप्रेतराक्षसी । स्त्री । तुलसीहृत्वे । र मा ।

अप्रोट । पु । भारवाजापपल्लवि । वै निघ ।

अफल । पु । फलहीनहृत्वे । तडि गौष्ट्र । म
वाभगृह । ई च हृका । वि । यो न फलति ।
श च ।

अफला । स्त्री । भयामनका । काठधावीहृत्वे ।

भा रा नि व ११ । लघुकारवेत्तके । आमलकी
हृत्वे । भा पु १३ । कुमार्थाम् । घृतकुर्वी
श च ।

अफेनम् । स्त्री । अहिफेने ।

अफेनफलम् । स्त्री । अहिफेनफल । पौंउ
टेंडि । मेघ स्त्री रोग चि ।

अफलम् । स्त्री । आफकी । आवि* । मं अ
कडरी । फा कफफून । हि अफोम । आ लव
स्वाम् । वै निघ । See अहिफेनम् ।

अवरम् । स्त्री । अन्तर्वस्त्रे । मे रतिक ।

अवला । पु । वरुणहृत्वे । श च ।

अवालुक । पु । पानीवालुके । रा नि व ७ ।

अविला । स्त्री । मेथाम् । डेडी ।

अवेद्य । पु । मत्स्ये ।

अज । पु । निचलहृत्वे । शङ्ख । धनन्तरौ
हिजलहृत्वे । सञ्जत मे जहिके ।

अजम् । स्त्री । पचे । प सु । रा नि व १० ।
See कमलम् ।

अजकर्णिका । स्त्री । कमलबीजक्रीणि । वै
निघ ।

अजकेशर । पु । पद्मकेशरे । च द ।

अजभोग । पु । कमलकन्दे । श च ।

अजबीजमृत् । पु । अतकारवीरहृत्वे । वै निघ
अजाहम् । क्रो । बानके । वांला । म बाला
वै निघ ।

अलिनी । स्त्री । पद्मिनी । गणेश बांङ्ग ।
रा नि व १० । पद्ममृहे ।

अव्द । पु । मुलाया । मि यो ज्वर किरातादि ।
च द वावज्ज वि । किराताद्यास्यदीक्षा ।
नागरमुलाया । नागरमुडा । म नागरमीथ । मद्र
मुलाया । म भद्रमीथ । मद्र १३ । मेवे । मि
दहिके । क्रो । अमक । र मा ।

अव्दनाद । पु । मेघनादहृत्वे । नौटानटे ।
स्त्री । शङ्खिनी । मिथो । म वावुज्ज । वै निघ ।

अव्दसार । पु । मपूर्वदे । रा नि ।

अब्धि । पु । मसुदे । रमा ।

अब्धिकफ । पु । मसुदेकेने । मसुदेकेने ।
भा पु १३ द व । गुणा — रुचिकर । मसुदे

स्तवरी लः । "चक्षुष्य ज्ञोतलक्ष्य पटलादिभ्या
हर । सर्वथ विपदीपन्न कर्णशूलहर पर ।
कफश्च कण्ठरोगश्च पित्तक्षैव विनाशयैत् ॥" वै
निघ ।

अब्धिज । पु । समुद्रफेने । रवा (जी) ।
अश्विनीकुमारी ।

अब्धिजा । स्त्री । सुराया । हे च ।

अब्धिङ्गिणी । पु । समुद्रफेने । वै निघ ।

अब्धिफलम् । स्त्री । समुद्रजातफले । महा
रागदो व्याति औषधविशेषे । समुद्रफल इति
लोके । गुणा—फल समुद्रस्य कटूष्णकारि वाता
पक्व भूतनिरोधकारि । विदीपदावानलदोषहारि
कफामयशान्तिविरोधकारि । रा नि ।

अब्धिफेन । पु । समुद्रफेने । रा नि ।

अब्धिमण्डुकी । स्त्री । मुक्ताम्फोटे, शक्तिकाया ।
किंकर । मट व ४ । न मोतीसीप । हे च
४ का ।

अब्धिहृत् । पु । शाखिमूलवृक्षे । काकातो
दासीति लोके ।

अब्धिसार । पु । रवे । वै निघ ।

अब्धिहिङ्गिणी । पु । समुद्रफेने । रा नि ।

अब्धम् । स्त्री । अमघाती । सुलायाम् । रा नि

अब्धिरच्यकम् । स्त्री । मेधुने । तिका ।

अभक्तच्छन्द । पु । श्रीचक्रभेदे । यत नाम्ने
भवेच्छन्दो सोऽभक्तच्छन्द उच्यते । See श्रीचक्र ।

अभयम् । स्त्री । उग्ररी । वीरणमुनि । देवता
मूल । रा नि व १२ । मट व ३ । अभ । भैष
कुष्ठचि कन्दर्पसारतैले ।

अभयदा । स्त्री । भयनामलक्ष्मी । लूँहे आंगना ।
म भूम आवली । वै निघ ।

अभयनृमिहिरस । पु । रसीय्य अतीसार
रक्षणीयद्विहीत । मावा १ गुञ्जा । अनुपानं
औरकचूर्णे मधु च । द्रव्याणि हिङ्गुलजिकटुविप
औरक टङ्गण रसगन्धकाभाणि प्रत्येकं समभागानि
सर्वसममधिकेनम् । निम्बुकरसीम सहन । भैष ।

अभया । स्त्री । (Terminaria chebuli,
chebulic myrobalan) हरीतकीभेद । प
म । "पचासा चाभया मेधा ।" रा नि व ११ ।
इयं चाभ्येन चाभया जायते । गुण—चक्षुष्या ।

भा पु १भ । अमृतापरनामीति अरुण, वा मू
३५ अ वचादिव । "नागरातिविषाभया ।"
च द कफज्व चि आम्लक्यादि । "आमलक्य
भया कृणा ।" See हरीतकी । चेतनिगुण्या ।
महिष्नामा । जयन्त्या । जयाया । गिञ्जि ।
मृणानि । काञ्जिके । काञ्चनहृत्तये । रा नि
व १० ।

अभयायमोदक । पु । विरेचनाधिकारि ।

अथ हरीतकादीना चूर्ण प्रत्येकं पलमितं दन्वा ६
तोलकानि, शर्करा १२ पलानि, चिह्वायाय पल
इयमेकैव मधुना मोदकं कृत्वात् । च द विरेचना
धिकारि ।

अभयारिष्ट । पु । अग्नेऽधिकारि अरिष्ट । अत
हरीतकी १२॥० श द्राक्षा ६॥० श मधुकपुष्य १०
प विडङ्गश्च १० प वारि २५६ श श्रेय ६४ श
गुड १२॥० श । गोचरादीनां प्र चूर्णे २प
प्रवेप । भप ।

अभयालवणम् । स्त्री । औषधमिदं यत्कृतुं ग्रीष्मा
धिकारि देयम् । आंगना, अंगना, आरुन्,
गिञ्ज, आंगना, वदन, आंगना, वामक, गोंगूर,
गुड, वटवादी, नाणिकवज्र वा शर्कराशुनि,
शर्कराणी, कूडचि, चोरा, शूनर्वा, एषां प्रत्येक
समूलपत्रशाख समभागं कुटयित्वा हृष्टिकाभ्यन्तरे
स्थापयित्वा च तिलनालाभिना दहेत् । ततो भस्म
१६ प जल ६४ श श्रेय १६ श चारविधिना
एकविंशतिवारं नि सान्ध्यं चारं कार्यं । ततः स
चार, गोमूत्र १६ श सैन्धवं १६ प हरीतकीचूर्णं
८ प मुख्यमेकैक्यं पक्वम् । पाकसिद्धौ घनीभूते
च प्रवेप —कृष्णजीरकं हिङ्गु विकटु यमानी कुष्ठ
गट्टी च, एषा प्रति ४ ती । सा की रस र ।
भैष प्रयोगा ।

अभयावटी । स्त्री । गुन्धाधिकारि । "अभया
भरिच कृणा टङ्गणश्च समाश्लिक्त्वा । सर्वचूर्णं मम
भागं दद्यात् कान्कजं फलम् ॥ सर्वोपरीण
मकुल्यादवटीं विन्नकनायवत् । वटीद्वयं शिषामेकां
पिष्टा तच्छूनवारिणा ॥" अथ कान्कजं फलं
जैपालम् । शिषा हरीतकी । र मा स । एषा वटी
भैषज्यरक्षावत्सामुदरे धृता ।

अभयाष्टकम् । स्त्री । अष्टहरीतकीभवे ।
यथा—"६ पुष्पमशान्ताति ६ ६ चापि शुद्धा
नृ तथा मयसु । अन्य प्रयोगादभयाष्टकं विमम

रात्रेण पुनर्युवा स्यात् ॥” इत्यादि प्रयोगा
रसायन ।

अभावः । पु । मरणे । असत्त्वे । मे वतिक ।

अभिघातः । पु । आघाते । शस्त्रमुष्टिलगुडा
दिभिर्हनने । भा म १भ आगन्तु ज्वर लक्षणम् ।
“अभिघाताभिपदाभ्याम् ।”

अभिघातज्वरः । पु । आघातजन्यागन्तु-
ज्वरे । “अभिघाताभिचाराभ्या—आगन्तुर्जायते ।”
मा नि ज्व । अपिच—“तवाभिघातजो वायु
प्रायो रक्त प्रदूष्य च । सव्यथाशोफवैवण्यं करोति
सरुज ज्वरमिति ॥” च । अत्र ज्वरे दोषा
नारम्भका परन्तु पश्चादनुबन्धिनः स्युः ।

अभिघारः । पु । घृते । म तूप । रा नि व १५ ।

अभिचारः । पु । मन्त्रादिना मारणादिप्रयोगे ।
मन्त्रादिद्वारा पीडाया वा । र सा । कृत्याद्युत्पादने
वा । भा म १भ आगन्तुज्व । “अभिचाराभि
शापत ।” यन्त्रमन्त्राद्यवपीडने । “अभिचाराभि
शापीत्ये ।” रत्ना । ज्येनादिग्रामज्वरज्वरे । “अभि
चाराभिशापाभ्यां मीहलूणा च जायते ।” मा
नि ज्व ।

अभिज्ञः । वि । कुशल ।

अभिज्ञाप । पु । सञ्ज्ञाज्ञतापे । अथ ज्वरे ।
गज वै ।

अभिनवकामेश्वरः । पु । बाजीकरणमिदं
मेपजम् । “तोलकैक समादाय पृथग्व्यक्तकृतयो ।
रत्नीपलदलाम्नीभिर्मर्दयेत् दिदसवयं । मर्दयित्वा
पुनर्दधे गन्धं मापचतुष्टयम् । तस्यैव पत्रतीक्ष्ण
पुनदत्त्वा च गन्धकम् । शङ्खिन्यायापि तीक्ष्णं रुद्धा
कोचघटे दृढे । ततस्तु बालुकायन्ते पचद्दयामतप
तत । काचकृष्या समाह्वय सिद्धमृतमत्त परं ॥”
रत्निकापञ्चकं खादेत् । रस र ।

अभिन्यासः (क) । पु । सन्निपातज्वरविशेषे ।
तल्लक्षणम्—“वयं प्रकुपिता दोषा चरन्तीति ज्ञु
गामिन । आमाभिद्वया यथिता बुद्धीन्द्रियमनो
गता । जनयन्ति महाघोररुमभिन्यासं ज्वरं दृढम् ॥
युतौ जेतुं प्रसुमिं स्यात्तं चेटां काश्चिदीहृतं । न
च दृष्टिर्भवेत्तस्य समया दपदर्शने । न घ्राण न च
संस्पर्शं शब्दं वा नैव ज्ञायते । शिरो लोडयतः शीघ्रं
माहार नाभिनयति । कुजति, तुष्यते चैव परि-
वर्तनमनीहने । अन्यं प्रभापते किञ्चिदभिन्यासं स

उच्यते ॥ ग्रन्थाग्यात स भूयिष्ठ कश्चिदेव प्रमु-
च्यते ॥ मा नि ज्व । अथ तन्नात्तनीकलक्ष-
भायप्रकाशे न्ययम् ।

अभिपीडनम् । क्ली । अभिघारे ।

अभिमन्यः (मन्यु) । पु । नेतरोगे । विका ।
See अधिमन्य ।

अभिमर्दः । पु । अवमर्दः ।

अभिमर्षणम् । क्ली । यक्षपिशाचादिभूतकृत
पीडाया । र सा ।

अभिमानितम् । क्ली । मैथुने । विका ।

अभिरूपः । पु । बुधे । रत्ये । मे पचतुष्क ।

अभिलकपित्यः । पु । शमातकहचे । आण्डा
गोष्ठे ।

अभिलावः । पु । छेदे । अम ।

अभिलापः । पु । रमणेच्छायाम् । रत र ।

अभिशापः । पु । डिजातिभिः क्रोधाद्बुद्ध्याति
भारधारणे । र सा । ब्राह्मणगुरुहृदसिद्धादिदत्ते
शापे । भा म १भ । तज्जातागन्तुज्वरलक्षणं—
“अभिचाराभिशापाभ्यां मीहलूणा च जायते ।”
मा नि ज्व ।

अभिशापज्वरः । पु । तज्ज्वरज्वरे । See
ज्वरनिदानम् ।

अभिषङ्गः । पु । मृतविषादिसत्त्वमे । यक्ष
पिशाचादिकर्तृकपीडाया । र सा । काम
शोकभयक्रोधभृतादीनाम् आवेगे । भा म १भ
आगन्तुज्वर लक्षण । रत्नप्रभृतिभिरभिधरणे । रत्ना ।

अभिषङ्गज्वरः । पु । ज्वरविशेषे । भू च
भूताग्राव्यजतो भवति । स कामादिजनेदेन पडिध ।
शङ्ख । लक्षणं यथा—“अभिघाताभिचाराभ्या-
मभिषङ्गाभिशापत । आगन्तुर्जायते दीर्घैर्यथास्व
त विभावयेत् ॥” मा नि ज्व । कामशोकभयक्रोधे
अभिषङ्गस्य यो ज्वरः । सोऽभिषङ्गज्वरो ज्ञेयः यद्य
भूताभिषङ्गः । च ज्व नि ।

अभिषवम् । क्ली । काष्ठिके । रा नि व १५ ।
ताडनीनामसुरायाम् । ताडि । मं ताड्याचोदाह ।

पु । श्वने । मयसन्धाने । मे वचतुष्क ।

अभियुक्तम् । क्ली । कायैलादौ प्रसिद्धे फल
विशेषे । गण्डा । च चि चयनप्राश । पु । तद्वच्चै-
सु ।

अभिषुतम् । क्री । पण्डाश्याम् । गडाकी-
काञ्चिके । अम ।

अभिषुविक्रान्तम् । पु । साधवी सुरायाम् ।
वै निघ ।

अभिपेक' पु
अभिपेचनम् क्ली } नाने ।

अभिष्यन्द । पु । नेत्रशूलरोगे । टांक उठा ।
स चतुर्विधो वातादिभेदेन । See नेत्राभिष्यन्द ।
अतिहृदौ । अखावे । मे दक्षतुक् ।

अभिष्यन्दी । वि । दीपधातुमलनीतसा क्लेद
जनने । कसुमा टी ज्वरे । स्रोत खाविद्रव्ये ।
वा टी हेमा । कफक्षपदार्ये द्रव्यादिके । तत्रक्षप
यथा,—पैक्षिल्याद् गौरवाद द्रव्य रुद्धा रसवहा
शिरा । धर्त यद् गौरव तत् स्वादमिष्यन्ति यथा
दधि । भा मि ।

अभिसर । परिचारके । रत्ना । प्राणाभिसर
उच्यते । च ए २५ ।

अभिसार । पु । शकुलीमल्ये । शील मांछ ।
मद व १२ । बले । वा । धर । मल्ये ।

अभिहिता । स्त्री । जलपिप्पल्या । वै निघ ।

अभीक । पु । कामुके । मे कचिक ।

अभीरणी । स्त्री । दुन्दुभसर्पे । वै निघ ।

अभीरु । स्त्री । Asparagus racemosus
शतमूल्याम् । हि शतावर । वा ए १५ अ । द्रव्या
दिव । गुग्गा भीरु शतपाकी प्रियपु । अयगम्भा
शताभीरु । सि यो यच्च चि तयोदशाङ्गे । मद्धा
शतावर्थ्याम् । रसे चि ८५ । 'प्रलचाभीरुवेवा
यम् ।"

अभीरुपत्नी(तिका) । स्त्री । शतावर्थ्याम् ।
अम ।

अभीशु (पु) । पु । प्रयत्ने । नांश्रा । मे ।

अभीषङ्ग । पु । आक्रीमे ।

अभीष्ट' । पु । तिलकक्षुपे । छिन गांछ । रा
नि व १० ।

अभीष्टगन्धक । पु । साधवीलतायाम् । मद
व १ ।

अभीष्टा । स्त्री । रेशक-अश्वद्रव्ये । उग्रुक् । श च ।

अभुक्त । वि । कृतीपवासे । अभुक्तय दिवा
निद्रा पापाणमपि जीर्यति । वै निघ ।

अभुरण । वि । अरीमिषि ।

अभेद्यम् । क्ली । हीरके । रा नि व १३ ।
See वज्रम् ।

अभेपजम् । क्ली । विपरीतीपधे । उट्ठो ठेव ।
तच्च द्विविध बाधन मानुषाधनञ्च । "अभेपजमिति
त्रेय विपरीत यदौपधम् ।" च चि १५ ।

अभोजनम् । क्ली । उपवासे अमातभोजने वा
उट्ठोष वा अण्डाण्यंशव । "अजीर्णे भोजन
येषा कीर्ण येषामभोजनम् । रातावभोजन येषा
तेषा नश्यन्ति धातव ॥" सयह ।

अभ्यङ्ग । पु । तिलकल्के ।

अभ्यङ्ग । पु । तलादिमहने । आठा कटन'
उत्त गांश । "सृष्टिं दत्त यदा तेष भवेत्त्वाङ्ग
सङ्गतम् । सीतीभिलपयेद्वाङ्ग अभ्यङ्ग स उदा
हृत ।" च द ज्व चि । गुणा—जलसिक्तस्य
वर्धने ययामूलिऽदुरालरी । तथा धातुविहृदिहि
स्नेहसिक्तस्य जायते । शिरामुखे रीमन्पैधमनीमिष
तर्पणम् ॥ सुपु । स जरायमवातहा । दृष्टिप्रसाद
पुष्टाय स्वप्नसुखकदार्यङ्गत् । वा ए १५ । स च
शिरःश्वस्यपादेषु विगेषेयानुशीलनीय । र भा ।
अभ्यङ्गो वातरोगघ्न धातुसाध्य बल सुख । निद्रा
वर्णस्रदुलानि कुतत दृष्टिपुष्टिहृत । शिरीऽभ्यङ्ग
शिरानृमिकिशदा शोचिपुष्टिहृत । कशप्रसाधन
कोग्य रजोजन्यमलापहा । मद व ३ । तैवेन
शिरीमहने । भा । सदीपस्य त्रणस्य दीपोपशम
नार्थ साहवायञ्च उपक्रमविगेषे । सु चि १५ ।

अभ्यञ्जनम् । क्ली । तैले । छ च । तेलमहने ।
रा नि व १० ।

अभ्यन्त । वि । आतुरे । अम ।

अभ्यन्तरायाम । पु । तन्नामकधनुमभरीग
विगेषे, अन्तरायामे । येन कुपितोबलवान् वायु
अङ्गुलिबन्धोद्धत्यगलदेगादिकमभिप्रपन्न धायुमसृज
माकधनु मागव क्रीडानत करोति । तत्र चाचि
सम्भता हनुसम्भादि च जायते । लघुपम्—
"अङ्गुलीगुल्फजउरद्वयोगधुमशित" । धायुप्रतान
मनिनी यदादिपति वेगवान् । विटभाचनमहनु
भंगपाथ कफ वमन् । अभ्यन्तरं धनुमिव यदा

नमति मानव । तदास्याभ्यन्तरायाम् कुरुते मारुतो
बली ॥” मा नि वा व्या ।

अभ्यमित. । ति । आतुरे । अस ।

अभ्यवकर्षणम् । स्त्री । शल्यादुत्पाटने ।

शेन तोला, कौंठे तोला । अभ ।

अभ्यवहरणम् । स्त्री । भोजने ।

अभ्यवहार । पु । आहारि । रवा ।

अभ्यान्त. । ति । रोगिणि । अस ।

अभ्याहार' । पु । भक्षणे । स च चयचोष्य
लेह्यपेयभेदेन चतुर्विध । सु ।

अभ्यूपः । पु । ईपत्यककलायादी । तत्पथ्याय—
अभ्योप । (अटी भ) अभ ।

अभ्रम् । स्त्री । मुक्ताया । मेघे । रा नि व ६ ।
अभ्रकधाती । रा नि व १३ ।

अभ्रकम् । स्त्री । भद्रमुक्तायाम् । कपूरे । सुवर्णे ।
वेवे । Talc स्वनामभ्यातधाती । अङ्गुल ।
हि अभ्र । तत्पथ्याय—गिरिज अभ्र (अ)
गिरिजामल गौश्यामल (स्वामी), गिरिजावीज
गरजध्वज (के), निम्गल मे), उभ (क), घन
व्योम अब्द (र), अभ्र भद्र अम्बर अन्तरीक्ष
आकाश बहुपञ्च ख अनन्त गौरीज गौरीजय (रा) ।
गुणा—गुरु हिमं बन्ध कुष्ठमेहविदीपघ्नश्च ।
सद व ४ । रसायन तिग्म बलवणाग्निवडकत्वश्च ।
राज । अभ्रक चतुर्विध—ये तपीतलोहितनील
भेदात् भिन्नभिन्नक्रियायां प्रयुज्यते । यथा—ये त
तारे, पीतारक्त काश्चने, नीलच व्याधी प्रजीय
यधीक्षर गुणाश्च । तेषु नीलाभ ददुरनागपिनाक
ध्वजभेदेन चतुर्भेदम् । परीक्षा गुणाय यथा—अग्नी
क्षिप्त ददुर भेकरव नाग फुकारं पिनाक धनु स्व
वज्रश्च न विकारं धत्ते । एषां सेवनेन गुणी तृणी
कुष्ठौ च नीरीगौ भवति । रा नि व १९ । कुष्ठ-
प्रदं पिनाक स्यात् ददुर मरणप्रद । नाग दैवगतं
नित्य व्याधि कुष्माग्रन्दरम् । रसं रसायने चैव
योग्य वज्राभक्तं प्रिये । तस्माद्व्याभ्रकं वाणम् ।
र सा स । अग्नीधितामदीपा, —पीडा विधत्ते
विविधा नगणां कुष्ठ स्य पाण्डुगदश्च ग्रीध ।
दन्तपादं पीडाश्च करीयग्रहमभ्रं शिशिदं गुरुता
गत् स्यात् ॥ अभ्रगोधनम्—१ । वक्रपुष्परदेन पिट
मन्त्रक वक्रगुरुणकन्दमध्ये निरुद्धा गीष्मभूमितले
नाम स्याप्यम् । २ । विकलाकाशगोमुसदुग्ध

काञ्चिकेषु भस्त्राग्री पुन पुन तप्त तप्त सेचित
शुद्ध भवति । ३ । अभ्र मतवार तप्त तप्त बदरीकाधे
नि क्षिप्तं गृह्य भवति । र सा स । अभ्रपत्राणि
पृथक्कृत्य चूर्णयित्वा चूर्णयेत् दिनेकं तानि काञ्चिक
पशुपितानि काञ्चिकेन पुन पेपयेत् । ततो माण
कादिरसेन प्रत्येकमेकश्च च पुन पुनर्मावयित्वा
सपिप्य च पुटपाकेन पुन पुन दहेत् यावन्न निय
न्द्रतामागच्छति इति । विशेषपुष्टिं अस्त्रपिचि ।
“आगु भक्तोदके पिटमभ्रकं तप्त सन्धितम् ।
कन्द माणास्थिसंहारं खण्डकर्षं रमेत्तथा ॥ तण्डु
लीयश्च शालिश्च कालमारीपजेन च । हथौर
हृत्ती भृङ्ग लक्षणा केशराजजै ॥ पेपण
भावनं कुर्यात् पुटज्ञानेकशो भिषक । यावन्नि
चन्द्रकं तत् स्यात् शुद्धिरिव विहायस ॥”
च द । अभ्र पाठे कन्द ७७ । कालमारिप
दृश्यते ठाँशीनरटे । अभ्रमारण—१ । अभ्रक
स्थानिकामये संस्थाप्य कदलीचारेण गोमयाग्निना
तावत् पचेत् यावत् स्थालीवक्ति मिटूर न भवेत् ।
तत अवतार्य दुग्धे सन्धित्य सूक्ष्म चूर्णयेत् । २ । मुक्ता
कायेन, पुनर्णवाकायेन, कासमहकायेन, पर्णरसेन,
पञ्चकोशरेण च प्रत्येकं मह्यं यित्वा प्रत्येकं पुटत्रये
देयम् । तथा घटजटाकायेन समर्थं पुटत्रय देयं ।
ततो मूपलीकायेन वि पुटेत् । ततो गीच्छर-
कायेन वि शुक्रशिखीकायेन वि पचेत् । तत
मुचुकुन्दकीकिलाक्षकायेन प्रत्येकं द्विरात्र पचेत् ।
तत नीध्रकायेन दुग्धेन दध्ना घृतेन मधुना शर्करया
च प्रत्येकमेकं पुट दत्त्वाभ्रं भारयेत् । ३ । रश्मादि-
चारजेन पिश चक्रौकृतं कदलीदनमये संस्थाप्य
व्यजनानिलेन ज्वालितेषु दुग्धेभ्योषु मुष्णार्कभूला
जलेन पुटेत् । र सा स । अथ विविधाधिकारि
अभ्रकविधि यथा—क्षणाभ्रपत्राणि पृथक्कृत्य चूर्ण
येत् । अथ तद्वर्णं शिलायां पिश वस्त्रपूतं काथ्यम् ।
ततो भेकपर्णी (शूङ्गूडि) रसे आपीया दिनत्रय
स्थापयेत् । अथ तदुद्भूतं हैमनिकधान्यकाञ्चि
केन सपिप्य पुनर्भेकपर्णीरसेनालीया स्थाल्यां पचेत् ।
अथ तदुद्भूतं पिण्डुत्वा तामादितममध्ये निधाय
भस्त्राग्री दहेत् यावदभिर्नीलवर्णा न नश्येत् । अथ
दुग्धे निधाय दुग्धेन तदनन्तरं जलेन धावयेत् ।
धावनानन्तरं सुपेपितं निश्चन्द्रकं कुर्यात् । च द
रसायने ।

अभ्रद्वय । पु । बायो । पाणि ।

अभ्रनामक' । पु । मुक्तायाम् । श र

अभ्रपटल । पु, स्त्री। अभके। अङ्कुव। वै निघ ।

अभ्रपुष्प । पु। धेतमलतायाम्। भा पु १ भ गु व। वारिवितसे। अम। स्त्री। जने।

अभ्रमासी । स्त्री। आकाशमासीलतायाम्। शृङ्ग छर्जेमासी। रा नि ।

अभ्ररोहः । पु, स्त्री। वैदूर्यमर्णा। रा नि व १३।

अभ्रवटिका । स्त्री। रसविशेषोऽयं ज्वरातिमार गदे प्रयोज्य। अत्र त्र्योषचूर्णे कर्पमानम्। केश राजादीनां स्वरसं गतीम्रिती दीय। शीघ्रसुन्दर कस्याह जयन्त्या भ्ररसं तथा। मण्डूकपर्णां स्वरसं तथा शक्राशनस्य च। ये तापराजितायाय स्वरसं पणसंभव। दापयेत्तव तुल्यं विधिं कुण्ठनी भिषक्। रसतुल्यं प्रदातव्यं चूर्णे भरिचं संभव। दीय रसांभागेन चूर्णे टङ्गणसंभवम् ॥” मईयिला कलायप्रमाणा वटी कार्या। रस र सा स। भेषज्यरत्नावत्राभियमेव यदृष्ट्या महाभ्रवटिका उक्ता। इयमेव प्रयोगाद्यते यदृष्ट्या रसाभ्रवटी। शुद्धरस २ ती शुद्धगन्ध २ ती कज्जली कला जारिताभ २ ती भरिचूर्ण २ ती टङ्गण १ ती केशराजादिरसस्य प्रत्येक १ ती, वटी कार्या। अन्या यदृष्ट्याम्—पक्वेष्टकाहरिद्राभ्यां मगारधूसकेन च। शीघ्रित पारदस्यैव कषाह तुलया धृतम् ॥ भ्रद्राजसे शुद्ध गन्ध रस संश्रितम्। ह्याभ्यां कज्जलिकां कला भावयेत्तु भेषजै। सिन्दूरारदलरसे मण्डूकपर्णिकारसे। केशराजसे चैव शीघ्रसुन्दरजे रसे। रसेऽपरा जितायाय सोमराजीरसे तथा। रक्तचिवक पत्रीत्ये रसं च परिभाविता। रसमानसमानेन कायायां शोषयेद्विषक् ॥ वटी सयपमिता। इविज्जा, ईष्टेकूर्ण ७ शुद्धधुन्मोक्षित वन १ जोला, डीराद-मोक्षित गन्ध १ जोला दहानि क्व। निभिन्ना, थूलकुडि, गिना, केडव, अणवाजिजा सोमदाज, गोपटिडेव दमे भादना। भेष यदृष्टी। प्रयो

गाधतीक्षाभ्रवटिकायामभ्रकम्पकी भाग पारदसम इति विज्ञेय ।

अभ्रवाटक । पु। आमातरुवृक्षे। आंगड गीष्ट। रा नि व ११।

अभ्रवाटिक । पु। शामातके। जटा ।

अभ्रसार । पु। भीमसेनोक्तपूर्णे। वै निघ ।

अभ्राह्मम् । स्त्री। कुडुमे। मद व ३।

अभ्रूप । पु। तालुरोगविशेषे। तेन सञ्ज लीक्षित शीणितोऽयं शीघ्र ज्वरतीव्रवेदनायुक्तो भवति। तदुक्त शीघ्रमन्त्रो लीक्षित शीणितोऽयं नेद्योऽभ्रूप सञ्जरलीव्रक च। भा म ४ भ सुवरी च ।

अम । पु। रोगे। वि। पक्षफलादी। श र ।

अमङ्गल । पु। एरण्डवृक्षे। ण च ।

अमण्ड । पु। एरण्डवृक्षे। प गु। हारा ।

अमन्द । पु। वृक्षे। श ।

अमध्यस्थधर्मिणी । वि। या चेतनजडी मध्यममन्यवर्तिनी न भवति। तथा केवल जडमयत्वात् पुरुषस्य च तथात्वात्। सु शा १ अ ।

अमर । पु। अस्त्रिसहारे। शङ्खोष्ठी। रवा। वजीरुमे। मिज्जु। मे रतिक। रुद्राक्षे। श र । पारदे। रा नि व १३। हस्तिनि। स्त्री। सुवर्णे। व निघ ।

अमरकरणा । स्त्री। गजपिपपल्याम्। वै निघ । २ भ पाण्डु च भूनिष्वादिगुटी ।

अमरकण्टिका । स्त्री। जतावर्ध्याम्। रा नि व ४ ।

अमरकन्द । पु। कन्दविशेषे। वै निघ ।

अमरकाण्डिका । पु। इषिकाख्याम्। दिशोऽङ्गी। भैष वा व्या सिद्धना शुग्गली ।

अमरकाष्ठम् । स्त्री। देवकाष्ठे। देवदात्र ।

अमरकुसुमम् । स्त्री। लवङ्गे। वै निघ चयरी वैलीरु च रसे ।

अमरज । पु। दुग्धविद्रव्ये। उद्वेदादना। रा नि। देवदाहणि। नदीवटे। वै निघ २ म यव्यादि ज्व ।

अमरतरु । पु। देवदारी। वै निघ मा ज्व चकादि । “किरातामन्तरसना ।”

अमरदारु । पुं, स्त्री । तैलदेवदारुणि । रा नि व १२ । चि प्रा क वल्ली स्त्रीरो चि । तैलदेवदारुहवे । मन्त्रादेवदारु ।

अमरद्रु । पु । विट्खदिरहवे । उयेवांवा ।

अमरपुष्पम् । पु, स्त्री । पुगफले । काशहणे । आम्ने । केतके । मे पपञ्चक ।

अमरपुष्पक । पु । काशहणे । क्कम् । प सु । काशभेदे । र मा ।

अमरपुष्पिका } स्त्री । चीरपुष्पीहणे । छांव
अमरपुष्पी } वांछनी, छांव शङ्किता ।
रमा । काशहणे ।

अमर(ल)रत्नम् । स्त्री । स्फटिके । रा नि । काचे ।

अमरवल्ली । स्त्री । आकाशवन्नाम् । म अमर-
वेल । हि अमरवेलि । आनांवाजता । भा
पू १३ ग व । मट य १ । सान्नेतिष्यात
लतायां । गुणा—वृष्यवल्ली मलकारी पर वृष्या
रसायनी । मूलकत् खेदनननी पुटिदा कार्य
वारिणी । औषदशिकरीगांश रक्तदीप हरेदियम् ॥
वेद्यकम् ।

अमरसर्पप । पु । देवसर्पपे । वाहे । वै निघ ।

अमरसुन्दरी । स्त्री । ज्वराधिकारे रस ।
पाठी यथा—विकटु त्रिफला चैव यत्किं रेल
कानलम् । चातुजात सप्त लीह पारदी विपगन्ध
कम् । समभागमिदं चूर्णं तन्मात्रं द्विगुणं गुड ।
कीलप्रगणां गुडिकां प्रातस्तथाद्य सेवयेत् ॥
इत्यादि । प्रयोगा ।

अमरा । स्त्री । द्रव्यायाम् । मे रत्निक । गुडच्यां ।
र मा । इन्द्रवारुणीलतायां । नांवांशशशां । रा
नि व ३ । नीनद्रव्यायां । मृदुकन्यायाम् । रा नि
व ५ । नीलीहवे । भेषजद्रव्याम् । वृष्यकाल्यां ।
विह्वलि गीह । रा नि व २ । नदीवटे । रा
नि व ११ । अरायी । मे रत्निक । गमनाशाम् ।
झुल । भैप स्त्रीरो । नाभिनालायाम् ।

अमराहम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा सु १५
ज्वादि अरुण । "शक्तिर्व्याघ्रनखोऽमराहमगुरु ।"

अमरी । स्त्री । नीलद्रव्यायाम् । कृष्णनिर्गुण्यां ।
गुल्यायाम् । भूर्गी । वै निघ ।

अमरफलम् । स्त्री । उत्तरदेशप्रसिद्धफले ।

गुणा—अमरीश फल शीत मलद्रवकर मतम् ।
सर दाह रक्तपित्त कामला सूत्रकृष्णकम् । सूत्रा
ग्रमरीश्च हन्तीति ऋषिभिः परिकीर्तितम् । वै
निघ ।

अमरेन्द्रतरुः । पु । देवदारुहवे । वै निघ २३
ज्व निगुण्डीधूपे ।

अमलम् । स्त्री । अमृके । मे लविक । समुद्र
क्षेने । र मा । कर्पूरे । वै निघ २३ अपम्या
चि । रौप्यमाचिके । पित्ते । कतकहवे । गन्ध
द्रव्यविशेषे ।

अमलदीप्ति । पु । कर्पूरे । च द ।

अमलपतञ्जी । (इन्) पु । हसे ।

अमलमणि । पु । स्फटिके । रा नि व ११ ।
कर्पूरमणौ । कर्पूवर्गकृष्णविशेष ।

अमलरत्नम् । स्त्री । स्फटिके । रा नि व ११ ।

अमला । स्त्री । महानील्याम् । दड नील ।
रा नि व ४ । सेहणभेदे । रा नि । भूम्याम
लक्याम् । अम । नाभिनालायाम् । आमलक्याम् ।
आग्नां । प्रयोगा चन्द्ररीग चि ।

अमलाज्मटा । स्त्री । भुधान्याम् । ऊँहे
आग्नां । च ठी भ ।

अमस । पु । रोगे । उ ।

अमानस्यम् । स्त्री । पीडायाम् । दु खे ।

अमिलातकम् । स्त्री । विलाय्ये पुष्पे । हला ।

अमिलातका । स्त्री । महाराजतरुणीपुष्पहवे ।
देल । रा नि व १० ।

अमूना । स्त्री । अपिशिखाहवे । ईशान्द्रुमिन्ना ।
वै निघ । अर्कपत्रायाम् । के ।

अमृणालम् । स्त्री । नामजके । श्वेत-उन्नीव ।
रा नि व १२ । भा पू १३ क व । मट
य २ । उशीरे । वेर्णाव भूल । रत्ना । रा
नि व १२ । च द अश्वि प्राणदागुडिका ।

अमृत । पुं । पारदे । रा नि व १२ । वनमृदे ।
रा नि व १६ । See मकुठक । अवि २ स्थान
२ अ । धन्वन्तरी । ना धन्वन्तरिदेवयो । मे
तविक । वाराहीनाममहाकन्दभाके । उग्र्यांवांवा ।
रा नि व ७ । स्त्री । पीयूषे । सनिले । रा नि
व १४ । छते । मे रा नि व १५ । वै निघ
वा व्या भुजङ्गीगुटी । "अमृत यज्ञश्रेष्ठे स्वात्

कृतौ नाम्नातीति प्रसिद्धे कानुलदेशजफलविशेषे ।
पञ्जावे च नाक् इति ख्याते । गुणा — गुह्र वातघ्न
स्वादघ्न रुचिज्ञात् शक्ताक्षय । मद व ६ । अमृतस्य
फल धातुवर्द्धकं मधुरं गुह्र । रुच्यक्षान्न वातहर
विदीपय च शामकम् ॥ वै निघ । लघु हृथ्य रसादु
विदीपयश्च । इदञ्च सुहृन्मदश्च प्रचुर लभ्यते ।
भावमित्र । पु । पान्द । हृद्दिहामकीपवे । पटील
हृत्वे । रा नि व ३ । धावीहने । आपनाशोछ ।
मद ।

अमृतफला । स्त्री । द्राक्षायाम् । किम्पिम् ।
हि किम्पिम् । आमलकाम् । रा नि व ११ ।
लघुखर्जुरीहृत्वे । छोटि थैडून्मद शोछ । अत
द्राक्षाया । कीङ्गणे उत्तरा उत्तरीति च ख्याता ।

अमृतवन्सु । पु । अश्व । वै निघ ।

अमृतभस्मातकावलेह । पु । कुष्ठाधिकारोऽव
लेह । यथा भस्मातकप्रस्थयुग (४५) श्लिवा
द्रोणजले (६४५) क्षिपेत् । प्रस्थार्धं गुडूच्याय
(४५) क्षुष तवात्मसि क्षिपेत् । शरावमाचक
सर्पि (१५) दुग्ध रसादक (१६५) तथा ।
सिता प्रस्थमिता (२५) दद्या प्रस्थाई (१५)
माक्षिक क्षिपेत् । सञ्वाणोक्च भाण्डे तु पचन्तु
हस्तिना शनै । सञ्जद्रवे घनीभूत पावकादधवार
येत् । तत्र चेष्वाणि चूणानि ब्रूमी विन्वविषामृता ।
वाक्कुक्षी चाय ददुन्न पित्रुमर्दी हरौयकौ । अक्षी
धावी च मञ्जिष्ठा मरिच नागर कणा । यमाती
सन्धय सुप्त त्वगेला नामकेशरम् । पर्वट पत्रक
बालमुशीर चन्दन तथा । गोक्षुरश्च च बीजानि
कच्छरी रक्तचन्दन । पृथक् पलाहमागाना (प्र ४तो)
चूर्णमैषामिष्ट क्षिपेत् । पलमावमिदं प्रातः समश्रो-
याज्जनिन हि ॥ विषा — अतिविषा, अमृता — गुडची ।
वाक्कुक्षी — सीमराजौ । अच — विभीतके । पत्रक
— तेजपत्रक । बाल (वांला) । कर्कर — शटी
एकाङ्गी या । भा म ४५ कुष्ठ चि ।

अमृतभस्मातकी । स्त्री । रसायनोऽय योग ।
रस र । अच पक्वभस्मातकफल, विदलमिटकाचूष
घट्टं प्रचालितञ्च गुह्र कृत्वा पुनसहिदगीकृत्य ६४
प बारि ५१२ प ग्रिप १२८ प शीतल चीर
१२८ प तत्वादशेषे शीते च घृत ३२प ततश्च सुद्रा
पाकऽवसार्य, खण्डय १६प मिश्रयित्वा दिनसप्तकं
भ्यापयेत् । भस्मातकानां पत्रनीडूगानां हलायु
तानाश्च यदादकं स्यात् । तस्यैकका चूर्णकणैर्विघ्नय

प्रचालयित्वा विस्फेज्यमाने । गुह्र पुनसहिदली
लवञ्च तत पचेदप्सु चतुर्गुणात् । तत्वादशेषं परि
पूतश्रीत क्षीरेण तुल्येन पुन पचेत्तम् । तत्वादशेषं
पुनरेव शीत घृतेन तुल्येन पुन पचेत्तम् । तदर्थ्या
शर्करया विमिश्र तत खजिनोन्मालित विधाय ।
तत्सन्तरावादुपजातवीर्यं सुधामृतादप्यधिकत्वमेति ।
रस र रसायन । सा की । भैष कुष्ठाधिकारे ।
अन्या च विविधाधिकारे — सुपक्वभस्मातकफल
हिखण्डित ८५ बारि ३२५ (जले हृगुण्यामावात्)
पादशेष ८५ कृतौ शान्च । अथ दुग्ध ३२५
घृतञ्च शरावद्वय (४५) दत्त्वा तावत्पचेत् याव
हनता न गच्छेत् । घनीभूते शर्करया १६ पलानि
मिश्रयित्वा दिनसप्तकं स्थापयेत् । च द रसायने ।
पाठी यथा — सुपक्वभस्मातफलानि सम्यक् द्विधा
विदायादकसन्धितानि । विषाच तीयेन चतुर्गुणेन
चतुर्गुणेन व्युपनीय तानि । पुन पचेत् क्षीर
चतुर्गुणन घृतांशदुक्तेन घन यथा स्यात् । शिती
पलापीडशभि पलेन विमिश्रा सन्ध्याय दिनानि
मन इत्यादि । घृताच्चतुर्गुण क्षीर घृतस्य प्रस्थ
इत्यते इति । च द विविधाधिकारे ।

अमृतमञ्जरी । स्त्री । गोरक्षदुग्धक्षिपे । रा
नि व ५ । सामान्यज्वरे रसविशेष । 'हिहल मरिचं
टङ्ग पिप्पलीं विपमेव च । जातीकीप सम सर्व्व
जम्बीराक्षिर्विमर्दयेत् ॥ भावा २ वा ३ गुञ्जा । अत्र
जातीकीपं (क्षत्रिणी) । अन्या कासाधिकारे, पाठ
सुल्य एव । र सा स ।

अमृतमण्डुर । पु । परिणामश्ले दिष्ट ।
पाठ — 'मण्डुरस्य पलान्मष्टौ शतावर्थांरसतथा ।
क्षीराज्यं दधि प्रत्येकं पिष्टा चतुःपलं पचेत् ॥'
इत्यादि । लोह ८५ शतावर्थादीनां प्रत्येकं चतु-
पलञ्च एकत्र पचेत् । रस र ।

अमृतमन्य । पु । दुग्धादिपरिणीलिते मन्ये ।
प सु २० व ।

अमृतयोग । पु । नक्षत्रयोगविशेषे दिनकरकर
युक्त सीमसीयेन वापि तुरगसहितभौम सीमपुत्री
शुक्राधा । सुरगुरुरपि पुष्ये रेवती युक्तवारि
दिनकरयुक्तयुक्ता रोहिणी सौख्यहेतु । अति
२ स्या ६५ ।

अमृतरसा । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । प्यात्रुद्र ।
इति लोके । मं कानिद्राख । रा नि व ११ ।

अमृतलता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।
हा अवि ।

अमृतलतादिष्टम् । स्त्री । पाण्डुरोगाधिकारे
ष्टम् । तस्य पाठ — अमृतलतारसुकन्त प्रसा
धित तुरगविद्धि सर्पि । चौर चतुर्गुणमेतदितरेषु
हलीमकारेण्य ॥ भा म २५ ।

अमृतवटक । पु । सन्निपातातिसारे हित ।
हा अवि ३ स्था ३ अ । पाण्डु चि ।

अमृतवटी । स्त्री । अप्रमान्ये रसविशेष ।
अमृतवराटकमरिचै द्विपञ्चनवभागिकै क्रमशः ।
विप २ कडि ५ मरिच ८ तो । जलेन मुद्गसमाना
वटी काया । भेष ।

अमृतवर्तिका । स्त्री । मृत्युञ्जयतन्त्रोक्त रसा
यनवर्त्ता । तत्साधनं यथा—विकटु विफना
द्राघ्नी गुडूची चिचक नागकेशर गुण्डी भद्रराज
निगुण्डी हरिद्रा दाहुरिद्रा शक्राशन (जिङ्गि)
त्वंगेला नाभ्यारीलक् विडङ्ग वचाना चूण प्रत्येक
२५ कामरूपदेशीयगुडस्य च ५० प एकत्र समय
३६० वर्तिका कार्या । प्रत्यह भोजनान् प्राक्
संख्यायां वा शीतलजलेन एकैकं सेव्यम् । भेष ।

अमृतवल्लरी । स्त्री । गुडूच्याम् । भा पू
१५ गु व । उपोदक्षाम् । वडु श्रूदे ।

अमृतवल्लिका । स्त्री । चितकृतप्रसिद्ध गुडू-
अमृतवल्ली । च्याम् । २ मा । रा नि
व ३ । अवि २ स्था २ अ । अमृतस्य च वल्ली
सा हितकारिणी विपापहा । किञ्चित्किञ्च जरा
व्याधिहरी कुष्ठामनाशिनी । कामलव्रणश्लेष्मणी
अपिभि परिकीर्तिता । व निघ जीणज्व
हरीतकीपाके ।

अमृतसङ्गम । पु । खर्परिकायाम् । शोणव ।
म कलखापरी । वै निघ ।

अमृतसञ्जीवनी । स्त्री । गोरक्षदुग्धीनामनुपे ।
रा नि व ५ ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ५ ।
अमृतसहोदर । पु । घोटके । जवद ।

अमृतसारज । पु । गुडू । गुड । म काकवी ।
रा नि व १४ । तवराजखण्डे । नदीत ।
रा नि व १४ । दण्डाज्वरदाहरत्तपित्तघ्न ।

अमृतसारजा । स्त्री । शकरायाम् । छिनि ।
म खड्गसाकर ।

अमृतसारताम्रम् । स्त्री । रसायनाधिकारे ।

अमृतसोदर । पु । घोटके । रा नि व १८ ।

अमृतस्रवा । स्त्री । चिचकटदेशे स्वनामप्रसिद्ध
लतायां । रत्नप्री नटी । अमृतवल्ली । तत्
पर्याय — वृक्षरुहा उपवल्लीका घनवल्ली सितलता ।
गुणा — इषक्तिरसायनी, विषघ्नी, व्रणकुष्ठामकाम
लाशोफजिघ्न । रा नि व ३ । चापमाषायाम् ।
रा नि व ५ । भावा ३ माषा ।

अमृतहरीतकी । स्त्री । अजीर्णे । यथा—
धातुक जीरकश्चैव मुस्तक पटुपञ्चक । यमान्या
मउपवज्ज लवङ्ग विकटुन्यथा । प्रत्येक समभागान्
अमृचूर्णानि नारयेत् । सर्वचूर्णसम दद्यादभया
चूर्णसंस्कृतम् ॥ सा की । तन्ने समुत्स्निग्धशिवा
शतानि तद्बीजमुद्भूतं च कोशलेन । पडुपण पञ्च
पटुनि हिङ्गुचारावाजीमजभीदकच । चुम्बेण
संभाव्य तत्रा समान क्षिपेत् शिवाबीजनिवास
मये ॥ प्रयोगा ।

अमृतक्षार । पु । नवसागरे । वै निघ ।

अमृता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा नि व ३ ।
२ मा । आमनस्यां । रा नि व ११ । हरी
तज्जा । प सु । 'स्थूलमांसमृता मृता ।' इय
चव्याजाता । रा नि व ११ । तुलस्यां । काष्ठ
धावीवृक्षे । भा । मदिराया । रा नि व १४ ।
इन्द्रवारण्यां । रा नि व ३ । पारावतपर्वा ।
नटी सृष्टेः । रा नि व ३ । गोरक्षदुग्धया ।
क्षणातिविषायाम् । रक्तविहवायां । रा नि
व ६ । दूध्याया । पिप्पल्याम् । मे । लिङ्गिन्या ।
रा नि व ३ । नीलदूर्वायां । रा नि व ८ ।
श्वेतदूर्वायाम् । नागवल्लीयाम् । पीन । राधा
याम् । गडवल्लीयाम् । व निघ ज्य चि । मृत्यु
प्रभायाम् । खड्गेलितव्यातलतायाम् । कन्द
गुडूच्याम् । मण्डिकारिकायाम् । मद व ४ ।
प्रयोगा । गुडूचीति चिचकगुडे । वा म १५ ।
आरन्वधादि । निस्वाम्ता मधुरसा गुब्रह्मपाटा,
पसकादी अरुण । शङ्खमृता दण्ड जीवन्मृता ।
चि २ अ किरातादि । किरातातिक्तममृता ।
च द वातज्ज चि । किराताज्जामुसीदौष—
च द पित्तज्व लीप्रादि । च मृ ४ अ ।

अमृताय्यगुग्गुलु । पु । वातरक्ते । गुडूची
० श गुग्गुलु १ श विफला प्रत्येक १ श वाटि
६४ श मर्दुय पाच्यम् । पादमिष्टि दानयित्वा

तावन्मुनः पाच्यं यावत् तद्यनोभूतं भवति । घनो
भूते दन्त्यादिचूर्णं प्रत्येकं ४ ती विवृणुष्वं २ ती
द्रुपदुष्णतासत्वे प्रक्षिप्य मर्दयेत् । घलापनं वीक्ष्य
मावा देया । च द वातरो चि ।

अमृताख्यलौहः । पु. ली. रक्तपित्ताधिकारे
लौह । पाठी यथा—अमृता विहता दन्ती श्रावणी
खदिरौ ह्य । चित्तकी भृङ्गराज्य कीकिलाच
सपत्नर । पुनर्णवा यत्ताता शिशुमोर्ददारका ।
गवाची पौवरी कदम्बिका तालमलिका ।
नागवला कणामुल कुष्ठ ब्राह्मण्यष्टिका । पक्षीम
तानि चैतानि जलद्वेगे विपाचयेत् । अष्ट-
भागावशेषन् कपायममृतारयेत् । त्रिफलायालया
प्रथं जलाष्टगुणपाचित । तस्मादष्टावर्गपत्र कपाय
सुपरिस्तुतम् । माचिवेण हवत्यापि पुटितस्य यथा
विधि । अयमधूर्णितं पूतं पन्थोडशसंज्ञितम् ।
पलान्धस्य तावन्ति तावन्ति गन्धकस्य च । हे हे
पले रसस्यापि खलितस्य विधानतः । गुडस्य च
पवान्धस्य सितायाम् वाथ पैक्षिके । रक्तपिप्पे तु
खलेन मल्लेष्टा वापि कासवे । गुग्गुलीहिपल
दत्त्वा प्रथमेकान्तु सर्पिषः । एव पाकविधिनागु पचे
हौह समाहित । शीतेऽवताय सधुन चिपेदष्ट
पले भिषक् । माचिकस्य विगुडस्य हिपल रजस
चिपेत् । शिलाजोतोसद्या चूर्णं पलाइसकित
भिषक् । तथेपा ग्रविनेचूर्णं पत्रमानं पथक् पृथक् ॥
इत्यादि । अमृतादिभ्रातृपथद्वयानाम् प्रत्येकं पल
मितं, वारि ३२ श शेष ८ श । विप्लवा मि २
श वारि ३२ श पथ ८ श । जोधितलौह १६
प अमृ ४ प रसगंधकौ ४ प रजस ८ प
गुग्गुलु २ प हृत् २ श । एकव लौहपाक काय्य ।
शीतले प्रथे सधु ८ प स्रष्ट माचिक २ प शिलाजनु
४ ती । अथ श्रावणी मुण्डितिका । मोरटमिच्छ
मूल । दारकी हृददारका । दर्भ उतुगल ।
पौवरी शतावरी । गवाची मोरचककंदी । नाग-
वला मोरचवाकुलिया । कुटपुजराभ्यां कार-
यन्त्रिमेटेन गृह्यम् । अथवा भागद्वयपरम् ।
माचिकेण हतस्य निगल्यमारितस्येयम् । उटितस्य
सामान्यविशेषपुटितस्य । पलान्धभूयैत्यत्रापि पुटित
येति सप्रच्यते । तेषां प्रथमपरिच्छेदीकृतान्
रसायनाधिकारे पत्यमाणं हृदहृतसारोक्तं मोक्षाम
समभिहितं विधिना वा चूर्णितं पुटितं ॥ २ ॥
तावन्ति गन्धकस्येति चत्वारि पदानान्तर्यं । गन्धक
शुद्धिविधियं यथा—गन्धकं समानीय तबनीया

सतच्छवि । तसर्पिषि त्रिपकस्य यावत्तैलनिभ
भवेत् । घन्तेषाम्भारितदृत्वा टाक्षीतिफलासमि ।
एव गन्धाम्भारयत् तस्यैवममृ योनयेत् । अथ
रसस्येति पारदरसस्य पलद्वय । खलितस्य मूर्च्छि-
तार्थेयम् । मुष्कं खत्रिजलादिषु श्रीपक्षचूर्णं
रसं वा दत्त्वा विमर्दं निमोक्षोकरणमभिधीयतः ।
तथ तावत् पारदे सिद्धदीपवयनिवारणार्थं विभि-
द्रवं प्रत्येकं समधा मूर्च्छनं कार्यम् । पटु लवण
अलम्बुषु कुलाहनं कियं मुरावीज । माचिकस्य
विगुडस्येति मन्पतं शोधितया नैयम् । चित्त
काण्डचूर्णाणि प्रत्येकं पलमादापि । चतुर्जातका
दीना प्रत्येकं समधपाम् । रज र रक्तपि चि ।

अमृतागुग्गुलु । पु । राजयन्त्रणि हित ।
प्रथं गुडं च्वा प्रप्याऽथ प्रत्येकं त्रिफलापुर । पक्षा
द्वान्धस्य शिष्टे पाकाहने तत्र चिपेत् । कोणे
दन्त्यस्यवाश्रीपथिऽथ विप्लारज । प्रत्येकं समधपलिक
हृत्चूर्णं च कार्ष्णिकम् ॥ रम र वा र चि ।
चक्रपाणिमने तु गुडचूची ४ श गुग्गुलु २ श आम
लसी २ श शिमीतका २ श पुनर्णवा २ श हरी
तकी २ श एकान्तु कुटुम्बिका ६४ शरावतागिणि
पत्ता १६ श गवाचिशिष्ट काथ काथ । अथ
गान्धिला पुन पक्षा घनोभूते तत्र दन्त्यादिचूर्णं
प्रत्येकं ४ ती हृत्य २ ती प्रवेष्टव्यम् । प्रविपथ
द्रुपदुष्णतायां देय । मावा च यथाप्रिवल देया ।
च द वा र चि । पाठी यथा—अमृतायाय
दिप्रस्य प्रस्यमेकान्तु गुग्गुली । प्रथेकं चिप्लवा-
प्रथं वपासप्रस्यमेव च । सन्धमेकव सहृद काथ
वेन्नलशेषेऽभसि । पुन पदस्याद्वेप यावत्तान्दल
मागत । दन्ती चित्तकमूतानां कणा विचकल
चिक । गुडचूलखिडङ्गायां प्रत्येकाहपलीमित ।
हृत्य कार्ष्णिकान्तु सन्धमेकव चूर्णयेत् । सिद्धे
की च चिपेत्तत्र अमृतागुग्गुली परमिति ॥ च द ।
अत्र भावप्रकाशेऽपि वातरक्ते उक्तं । पाठस्य
समीक्ष्यस्तु एवेति पाठी न लिखित । भा
स इभ ।

अमृताहुरलौह । पु. ली. उपदेशे लौह
चिपेत् । तत्र पात्र — पारद गंधक लौह
सम् तास्यं सगुग्गुलु । भस्मात् पलिक सव्य
धाव्या मार्ज पञ्चकम् । ह्यत्र पथाहरीतकी
नीभान् पीडशिक इवि । पचेप्रस्य वराजाये
नीहपात्रे विधानवित । सुविद्धं तत्समशीयात्
सम्पूज्य गुरुदेयता । समर्थं सधुसर्पिर्भां गुवाहृष्ट्या

दिने दिने । अतानुपान पयसा नागिकेलीदजेन वा । कुठोकाभूतकाडुरलौहदस्य विफलाभागमेद, अत पाठइयम् । प्रयोगा उ द चि । शिपजमिद कुष्ठरीगे हितम् । अथ पलमेक रसस्येति रस सिन्दूरमिति केचित । अपरे हिङ्गुलोत्पारद व्यवहरन्ति । इहास्तु रससिन्दूरमेव व्यवहरन्ति । रसादिसर्वमेकौहृत्य लौहपात्रे टिफताकाघेन पचेत् । पाकगण्डे विफलाचूर्णं देयम् । र सा स रस र । कुठोको यथा—“इताश्मुखसगुह पलमेक रसस्य वै । पल लौहस्य तामस्य पल भद्रातकस्य च । गन्धकस्य पलचेकसधकस्य च गग्गुली । हरीतकीविभीतरीयुष्मं कर्पूरय हयो । अटमापाधिकं तव धात्रा पाणितलानि षट् । घृत द्वाष्टगुण लौहार्त दारि शक्तिफलाालगम् । एकौहृत्य पचेत्याने नीहे तद्विधिपूजकम् । पाक मेतस्य जानीयात् पाकच कुष्ठनी भिषक्” । इत्या दि । इताश्मुखसगुह यथा रसार्णवे—रसस्य पञ्चमाग्नेन गन्धेन लौहपात्रके । लौहद्वयेन च तथा दक्षैषत्रयनीतक । सह नाजजलिङ्गत्वा पिट गलिचिकाद्वये । वृहद्वीथ्यास्तु पित्तेन वेष्टित्वा निधापयेत् । हृत्पिकाया सुप्त निद्रा शनैश्च हस्तिना पचेत् । गन्धगन्धस्य यावत्स्यात् तदुताशसुप्त विदु ॥ कथितु इताश्मुखसगुहमिति गुग्गुलुपथस्य सप्त धाति । तेन शोधनत्रारणादिक्रमेण सज्येपाभग्री शोधनमाह हरीतकीविभीतरी साह पंड्य प्रयगिति वचनात् । हरीतकास्तु ५ तो विभी तस्याय आमलका षट् पाणितल १२ ता । मिलितविफला १६ प पाकापजल १६ ण जप ४३ घृत १६ प लौहपात्रे पाच्यम् । वस्त्रवीडित यदा न निस्सरति सुद्रा च भवति तदावसाथ चूर्णप्रक्षेप । पल पात्रे सावधानेन भाव्यम् । अथ सारलौहवदस्य क्रिया ज्ञेया । इहदपि अष्टताडुर लौह कुष्ठे उक्तम् यथा—“त हिङ्गुलसम्भूतं ताम तद्दिगुण भवेत् । सुजीर्णवीह तत्तुल्यमभ भद्रातक तथा । तामदिगुणगन्ध गुग्गुलुसहिधा मत । विफलायामनया चूर्णे प्रत्येकं सूततृणक । ताराहत गुण सपि तैलमेरुज दिधा । रसाश्चनशाभतुल्य पञ्चा चैवास्तद्वत् । चतुर्गुणधूतार्न लात्रिनीयमव तारयेत् । इत्यादि । भय प्रयोगा कुष्ठचि । अप रसेन्द्रसारसपट्टी पाठ प्रायेण तुल्य एव । तेन गन्धकस्य पलचेकमिय—“अथकस्य पलचेक गन्धकस्य चतु पलमिति ।” कपूरय ह्योरिति प्रत्येकं कपूरयमिति । घृत द्वाष्टगुणमित्यत—“घृत

द्वाष्टगुण” मितिभेद । अमृकस्य पलत्रैव गन्धकस्य चतु पलमित्यत प्रयोगामृतपाठ न साधु मन्यन्ते भद्रादयो विणिष्टवैद्यारेति । रसा सटी । रसरत्नाकर प्रयोगामृतेन तुल्य एव केवल द्वाष्टमापाधि कमित्यत अटमापाधिकमिति भेद । रसेन्द्रचित्ता मणौ च ‘अटमापाधिकानि’ घृत त्वष्टगुणमिति पाठभिन्नतानि । रसे चि कुष्ठ । सा कौ । अन्य दसपित्तो उक्तम् ।

अमृतादि । पु । कपायद्रव्यसमूहे यथा—अमृतपपटो न गुल्मक सप्तपण खदिरममित्येव निपक हे ररिष्टे’ इत्यादि । अथ विसर्पविस्फो टके हित । असितवेव श्यामा लता रसर । च द विसर्प चि । सा कौ । प्रयोगा । अपर मूलकच्छे यथा—अमृत नागर धात्री याजिगन्धा विकट्टक । प्रविषेद्वातरोगात् सयन्नी मूलकच्छ वान् ६ भैष ।

अमृतादिवटौ । स्त्री । विष २ भा कपहं-भम् ५ भा सरिच २ भा जलेन सुद्रमाना वटी-कार्था । इय कके विदीपेऽग्निमान्ये च हिता । भा म १ भ ज्वरचि ।

अमृताद्यगुग्गुलु । पु । अथ मेदीरोगे हित । यथा—अमृता वृष्टिष्वेक्षवतसक कलिपथ्यामलकानि गुग्गुलुम् । क्रमवृद्धमिदं सधुभुत पिडकास्थीन्य-भगन्दर जयेत् ।’ अत तृष्टि सूक्ष्मला । वेद विडङ्ग । वत्सक वृष्टजवक् । एषा क्रमवृद्धा भागी याश्च । भैष मेद । भा म ३ भ मेदचि ।

अमृताद्यघृतम् । स्त्री । वातरक्ते हित । घृत ४ श चन्द्रवृक्ष १ श । पाककानि आमलकौरम ४ श वारि १२ श दत्त्वा पाच्यम् । आरम्बध गोगालुफत्रमञ्जा । नीर श्वेतगुणवा । चुरक कीर्तिनाचमुत्रम् । गन्धस्य परण्डमुल । घन सुप्ता । च द वातरोग चि । भा म २ भ ।

अमृताद्यचूर्णम् । स्त्री । आमवाते । गुडची नागरसीचुरकटिक्तिकावकचूर्णानि प्रत्येकं सप्त भागानि । भा म २ भ ।

अमृताद्यतैलम् । स्त्री । गलगण्ठादौ हितम् । तुष्टिततिलतैल ४ श गुडच्यादीनां शतपल वारि ६ ण प १६ ण । उक्तद्रव्याणां मिलितकक्क १ श । तैलपाकविधिना पाच्यम् च द गलगण्ठ चि । यथा गुडच्यादीनां प्रत्येक १ प वारि १२८ प । तैल पिष्टमृतमग्निमिहिंगिताहोवत्सक

पियलीमि । सिद्ध मलापेतसदेवदाह हिताय
निथ गलगण्डरोगी ॥ तैल ४ श कल्पाय—
७७लक, निमिर्शन, ७७डकाडेनी, केनेकडा,
कूटेजयद्, पिथून, वेडेना, वेडन, मेवना ।
मिलित १ श । भेष । मिह बलाभ्यामिति । च द ।

अमृताफल. । पु. क्ली. पटोले । भा पू. भ ।
कावेनप्रसिद्धफलवृक्षविशेषे, रुचिकरी वा, नाम्पाती
इति म्लोके । मद व ३ ।

अमृतारिष्टम्. । क्ली. अरिष्टमिद विषम
ज्वरादो हित । अत्र गुडूच्या पलशत दशमूल्य
तथा एकत्र द्रोणचतुष्टयत्रले पक्का पादरेष याव ।
अथ तत्र काये गुडस्य तुलावधे (७१॥० ग्रव) गोल
धिला, कृष्णजीरस्य १५ प पपटस्य २५ । तथा
सप्तपर्ण तिकटु मूलक नागकेशर कटुव्यतिविधेन्द्र
यवादीनाञ्च प्रत्येक चूर्णपलं निचिप्य आततपात्रे
मासमात्रे स्थापयेत् । तेनान्नक्तुसिकेनारिष्ट जायते ।
भेष ।

अमृताण्व. । पु. रसीय अतिसारे ज्वराति
सारे च हित । मावा १ सा । अनुमान धान्य
जीरक शालबीजाना यथालाभ द्यम् । द्रव्याणि यथा
हिङ्गुलीयरस-लौह-गन्धक टङ्गण शटी धान्यक-
झीवर-मुमकास्वहाजीरकातिविपाजीरकाणि छागौ
चीरेण सह धेत् । भेष । रसर । अजाजी जीरकम् ।
वृणमिथा अतिविषा । धान्यजीरकयुषेणेति यूषे
प्रतस्तत्र सुदी नयम् । रसा स अतिम्रा चि ।

अमृताण्वरस. । पु. कामहरीय रस ।
अत्र अमृता गुडूची । पक्क पक्काष्ट । रसा सं
कासचि । रसर । भेष । द्वितीये रस वाजी
करणाधिकारि । अत्र सतभम् रससिन्दूरम् । र
सा स । अत्र कासि—“राक्षा विडङ्ग विफला
रसगन्धकटुविक । अमृता पक्क चौद्र विपतुल्य
सूचूर्णितम् ॥” मावा २ गुञ्जा । रसर कासचि ।
अत्र राजवृक्षणि—“पारदगन्धक गुड सतलीहस
टङ्गण । राक्षा विडङ्ग-विफला देवदारु कटुवयम् ।
अमृता पक्क तुप विषद्यापि निचूर्णयेत् । मधुनाच
वटी काथा ॥” प्रयोगा । अत्र रसिन्दूरारुते रसा
यगाधिकारि । “सतभम् चतुर्भा लौहभम् तदा
टक । अमभम् च पदभाग गन्धकस्य च पक्कम् ।
भावयेत्तिकुणाद्रायेनतमसं भृञ्जद्रवे । शिपुवति
कटुकायेर्भावयेत् सतथा पृथक् । सत्यगुणा कणा
योऽद्या गुडे मिथ पुनतने ॥” मावा निमित्ता ।
रसा स प्रयोगा रमावने ।

अमृताण्वलौहम्. । क्ली. ऊहाधिक
“तिकटुविफलालीह समभाग विचूर्णित । स
पामपि चूर्णानामर्द्धभाग शिलाजतु । गुडूचीस
देया भावना रविरग्निभि । वारव्य तत
धृतेन सह सह धेत् ॥” मावा १ सा मधुना लेह
रसर प्रयोगा । अथम् अमृताण्वरस इति
ऽप्युक्त । प्रयोगा ।

अमृतावटिका (गुग्गुलु.) । क्ली. स
व्रणघ्नी वटिका । व्रणशोथे इति च द । “अमृ
पटोलमूलविफलातिकटुकमिधानाम् । समभाग
चूर्णं सञ्चसमी गुग्गुलीभाग ॥ प्रतिदिवसमेक
गुडिका खादेद्वचसायाम् । रसर ।” अत्रमा
दधिक न कर्तव्य कीडादिकवृद्धाण्यमपि । प्र
गा । द्वितीया वृद्धदमिधाना व्रणे हिता । यथा
“अमृताया पलशत दशमूलशतं तथा । पाठा मू
वला हं च तथा गन्धवृक्षलक ॥ पृथग्दशपलानि
नभयानां शत तथा । विभीतकशते हं च धा
शतचतुष्टय । गुग्गुली प्रथमसुक्त जलद्रोण
निशाम् । एका पथुयिता पक्का चतुर्थीशामनी
ते ॥ काये गुग्गुलुमालीह लौहपात्रे पचेद्दध्ना
शोते चैतानि सचूर्णं प्रचिपेत्पलिकानि गु
विफलाविहतादनीव्योषहिन्नाश्चगन्धकान् । विड
चिवक चीचं सूक्ष्मलां नागकेशरम् ॥” इत्यादि
पीडलिषडगुग्गुनुना सह पथुयित कर्तव्य । तर
ऽपरदिने कायकरम् । कौशोरगुग्गुनुवत् सर्व
मपरं ज्ञेयम् । प्रयोगा व्रणचि । रसरवाकरुधतपात्रि
स्तुन्यएव । तत्र अत्र पची यथा—धृतपिष्टितगु
गुलु १६ प कापार्थ गुडूची १०० प दशमूल
१०० प आकनादी, मूत्रा, वाडियाला, अत्र
वाडियालामूत्र, एरण्डमूल, प्रत्येक १० प साम्य-
हरीतकी १००, वड्डा १००, आमलकी ४००,
पाकार्य द्य जल द्रोणत्रयमित (१६२१) अत्रैव
पीनीवड गुग्गुलु दत्त्वा पाकशेषजन ४८ श
कर्तव्यम् । अत्रैव काशे काथस्यापितगुग्गुलि पिडा
पाचनीयम् । सिद्धे प्रचेपाद्य विफला एहमूल
विकटु दलीमूल गुडूची अथगन्धा विडङ्ग तेजपत्र
गुडत्वक् मूत्रेणा नागेश्वर गुण्डा, एया प्रत्येक
१ प एकीकृत्य विग्गभाछे स्याथम् । मावा ८
मापा । चमोदकमनुदेयम् । रसर व्रणशोथ
चि । मा ७७ । अत्रा ऊहरीगे वातरक्ते च
हिता । तथा अत्र पाठ—अमृताया पलशत
दशमूल्यस्तथाशत । पाठा मूत्रा वला तिका

दार्ढी गन्धर्वहस्तका । एषां दशपलान् भागान् विभीतक्या शतं हरित । हे शने च हरीतक्या आमलक्यास्तथा शतम् । जलद्रीणतये पक्ता अष्ट भागाश्चिपित । प्रस्य गुग्गुलुमाह्वय प्रस्थार्धं च घृत पचेत् । पाकसिद्धौ प्रदातव्यं गुडं च्या सत्त्वमेव च पलद्वयं तथा गुण्डा पियल्याथ पलद्वयम् ॥ इत्यादि । भैष कुष्ठ चि ।

अमृताष्टक । पु। क्ली । गुडं च्याद्यष्टद्रव्यसिद्ध कषयैः । एष पित्तश्लेष्मज्वरे हित । च द चि । “गुडं चोद्ध्यवारिष्टपटील कटुरोहिणी । नागर चन्दनं सुप्तं पिप्पलीचूर्णं सयुतम् । अमृताष्टक इत्येष पित्तश्लेष्मज्वरापहः ॥” अरिष्ट निम्बलक् । रोहिणी कटुको । एषां प्रति २० रत्तिकं वारि ३२ तो ग्रैष ८ तो । प्रसेपार्थं पिप्पलीचूर्णं ॥० तो । सा क्ली । [व ४ ।

अमृतासङ्गम् । क्ली । खर्परिकातुल्यं । तत् पथ्याय, —कर्परिकातुल्यं, अङ्गन (हे) । मद ।

अमृतासङ्गम् । पु । खपरीतुल्यं । ऊँ ८ । मं मोरचूत । वैनिघ ।

अमृताङ्गम् । क्ली । अमृतफलं, नास्पातीति लोके । हि अपी । मद व ६ । गुणा —गुरु वातघ्न खादु विदीपघ्नश्च । ‘नास्पाती’ सुक्ष्मदेशं प्रचुर लभ्यते । भा । खर्वूजे । मद व ६ ।

अमृताह्वयतैलम् । क्ली । वातरक्ते तैलम् । पाठी यथा —“गुडं चो मधुकं रूक्षपञ्चमूलं पुनर्णवा । राक्षां सरण्डमूला च जीवनीयानि लाभत । पलानां शतिकं भोगैर्बला पञ्चशतं भवेत् । कील विल्वं यवान् माषान् कुलत्थायाडकीन्मितान् । काश्मर्याणाञ्च गुण्डानां द्रोण द्रोणशतेऽध्वस । साधयेज्ज्वरं घृतं चतुर्दशैश्च शययत् । तैलद्रोण पचेत्तेन दत्त्वा पञ्चगुणं पय । पिष्टा विफलकश्चेव चन्दनोशीरकशरम् । पचैलागुरुकुष्ठानि तगरं मधु यष्टिकां । मञ्जिष्ठादपलञ्चैव तत्सिद्धं सञ्चयीमि कम् ॥” भा म १२५ वातरोगचि ।

अमृति । स्त्री । जलपात्र विग्रहे ।

अमृतेखररस । पु । अयं रसो यक्षणि हित । रसभक्ष्यामृतासल्य लोहं मधुहृतावितम् । अमृतं शरनामार्थं यद्गुह्यो राजयक्षणि ॥ भा म १२५ । रसे चि । प्रयोगा ।

अमृतोत्था । स्त्री । सुधामूलायाम्, मालम् निष्करोति भाषा । अचि ।

अमृतोत्पन्नम् । क्ली । तल्ये । खर्परीतुल्ये । खापर । म कालखापरी । रा नि व १३ । [नि व ।
अमृतोत्पन्ना । स्त्री । गृहमक्षिकायाम् । रा
अमृतोद्भव । पु । धवलन्तरो । रक्षा । क्ली । तुल्ये । रा नि व १३ । खर्परीतुल्ये । खापर । रा नि व । आमलक्याम् ।

अमृतोपमम् । क्ली । खर्परीतुल्यं । ऊँ ८ । म मोरचूत । वै निघ । द्रव्ये । वै निघ ।

अमृतोपहिता । स्त्री । तोपविनी इति ख्याते ।

अमेध्यम् । क्ली । पुरीषे । शर ।

अमोघा । स्त्री । पाटलावृक्षे । भा । श्वेतपाट नायाम् । हरीतक्याम् । विडङ्गे । मे । श्वेतपाट लायाम् । पञ्चभेदे । रा नि व २३ ।

अम्वक । पु । वज्रलवङ्गे । जटा । क्ली । नेत्रे । हे च । ताम्ने । रा नि व २३ ।

अम्वरम् । क्ली । कापासे । दांशोम् । रसा । अभधाती । अडुव । रा नि व १३ । भैष । वसनं कुसुमाकरे । तन्नामकगन्धद्रव्ये । विश्व ।

अम्वरट । पु । कापासहृद्वे । वै निघ ।

अम्वरा । स्त्री । कापासज्वे । पसु ।

अम्वरातक (रीय) । पु । आम्नातकहृद्वे । आण्डां शीर्षे । जटा ।

अम्वरि (रीय) । पु, क्ली । आम्नातकहृद्वे । भजनपात्रे । अम ।

अम्वष्ठ । पु । दृशविग्रहे । स्त्रीदाया वैश्यकन्यायां ब्राह्मणाज्याते ब्राह्मणनिर्गद ।

अम्वष्ठका (की) । स्त्री । (Stephanura
अम्वष्ठा (ष्ठिका) । hernandifolia Syn
cissampelas hexandra) पाठाया । निम्बवा । आन्नादि । रा नि व ६ । पटाङ्ग इति हिमालये । भाष्या । रसा । लक्षणामुले । भष स्त्रीरोग चि पुण्यानुगचूर्णं । अक्षनीयाम् । आम् द्रव । रा नि व ५ । भा पू १२५ । युधिकायाम् । यूरे । पसु । मयूरनिखायाम् । वा न् प्रियङ्गा दि । “अम्वष्ठामधुकं अम्वरारो ।” आम्नातके । आण्डा । सुद्रुष्टपविग्रहे । अम्नाडा, अम्वरी इति च दक्षिणापथे । हि मोदया । माक्षिका माकु रण्ड इति च पश्चिमदेश ख्याता । भूमिना । तत्

१. ११, - २ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 २. १२, - ३ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ३. १३, - ४ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ४. १४, - ५ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ५. १५, - ६ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ६. १६, - ७ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ७. १७, - ८ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ८. १८, - ९ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 ९. १९, - १० दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.
 १०. २०, - ११ दिवस : १००० रु. २००० रु. ३००० रु. ४००० रु. ५००० रु.

[illegible]

पञ्चमी । सा । अङ्कान्तः । "ॐ नमः" ।
 सा । "इन्द्राय नमः" । अङ्कान्तः । अङ्कान्तः ।
 सा । अङ्कान्तः ।

अस्या (निका) । १ । ५५-५५ । ५५ ।
पादादा । का हन्ति । वा मि ५ ।

श्रमिकाः श्रीः अग्रजान् । अग्रजान् । मा
पुत्रम् । अग्रजान् । अग्रजान् । अग्रजान् । अग्रजान् ।
८ । अग्रजान् । अग्रजान् । अग्रजान् । अग्रजान् ।

अस्तु । २० । अथ नातिदक्षः साधनाय
 त्वत्प्रवृत्तिस्तथा । "विद्यायास्तु प्रवृत्तिः"
 अथ श्रुतिः पुनश्च नातिदक्षः ।

अस्युक्त । प । य ताक'सन्तरे । यत्तरुते ।

अभ्युक्तगण्या । पुं । मके । तिका ।

अभ्युपान्द । पं । गङ्गायक । पैरित ।

अनुकिरात (ट) । प । ग्गो । विता ।

अस्यवौश । पं । गोधायाम । शिगुसारे । तिका ।

अम्लकुण्डो (टिका) । फी । जलकुण्डा ।
भाददेडी । # पानकोडी । See 14 ।

अभ्युक्ताम् । पं । गोधायाम् । पं निघ ।

अभ्युदायः । स्त्री । अक्षयिपुष्पा । मृच्छा
पान् । ये मित्र ।

अश्वकेश्वर । ५ । क्षीणवृद्धये । जेवू । र । मा स ।

अभ्युचर । पु । नलचरे । कसटे । वै निघ ।

अम्बुचामरम् । स्त्री । शैथाने । जटा ।

अमुच्चारिणी । स्त्री । मूलपश्या । इ धल
पश । यैः निघ ।

[illegible]

अथर्ववेदः । १ । अथर्वश्रुतिः । अथर्व । अथर्ववेदः ।
१ । १ । अथर्वश्रुतिः । अथर्व । अथर्ववेदः ।
अथर्वश्रुतिः । अथर्व । अथर्ववेदः ।

अथ-सामन्तरं । । २० । धर्मोपासकः ।

गम्युट । प । दानवद्वय । दानव । म
द्वय । प । २ ।

अज्ञानम् । पृ. १३५ । रि. ३ ।

[illegible]

सम्बन्ध १५। वास्तविकता। मनुष्यत्व।
१५।

सम्यग्धि । ३ । गान्धे ।

अभ्युत्थितेन । ५ । अष्टमः । भा ।

अथ ध्यायाम् । ॥ १ ॥ अथ ध्यायाम् । ॥ १ ॥

ਅਸਰ ਨਾਮ ॥ ੧॥ ੨੦੦ ॥ ੧੦੦ ॥ ੧੦੦ ॥ ੧੦੦ ॥

अस्युप । ५ । अस्मात् । आशुते । (वा १)
- । अस्मात् । ६ ।

अभ्युपला (त्रिका) (पत्रो) । मी । उष
टायाम । इना ।

अभ्युपसाद } पुं । निष्प्रलोपप्रत्यये । रा
अभ्युपसादन } नि य ११ । See कृतक ।

यस्य प्रसादनफलम् । स्त्री । निगमौदयि ।
यै निग ।

अभ्युदयः । पं । मध्ये । दमके । अ । सुगद्वे । के ।

अस्य स्यरक. । ५ । कान्तापामार्गे । वै निघ ।

अथ सातवज । पं । शब्दः । १४ ।

अस्य सव्य (च) । पं । इसके । सिद्धि । के ।

अथ यष्टिका । स्त्री । भाग्यं । वाग्धृष्टौ ।

रभा ।

अम्बर । पु । शराध कान्ते । गोवराट । (का)

अथ रु (री) छ । प्रं. स्त्री । पक्षे । रा ।

अस्म्य रुद्धा । म्यो । पश्चिन्या । स्थानपश्चिन्याम् ।

वैमिष ।

अम्बुवल्ली । स्त्री । काण्वेष्ट्याम् । वै निघ ।

अम्बुवल्ली । स्त्री । चण्काण्वेष्ट्या । जलपिप्पल्या । वै निघ ।

अम्बुवारिणी । स्त्री । खलकमलिन्याम् । वै निघ ।

अम्बुवासिनी । स्त्री । रक्तपाटले ।

अम्बुवासी । पु । रक्तपाटले । वै निघ ।

अम्बुवाह । पु । सुसके । चिक्रकवन्त्री प्रदरवि ।

अम्बुवेतस । पु । जलवेतसे । स लहला बतपथाय,—परिव्याध विदुष नाट्यो (अ) ।

अम्बुशिरोपिका } स्त्री । जनशिरीषे । वै
अम्बुशिरोपी } निघ । तत्पथाय —

शिरोपिका टिखिनिका दुब्बला बागिशिरीपिका । अशा गुणा,—विदीपविपकुष्ठार्गनाग्निनी । भा ।

अम्बुशुक्ति । स्त्री । जलशुक्तो शिग्रुक । भ जलशिपी । वै निघ ।

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकसि । जौक ।

अम्बुसादनम् । स्त्री । निमालीवीजे । वै निघ ।

अम्बुसारा । स्त्री । कदलीवने । भा पू१भफव ।

अम्बुसाह । पु । कुन्दप्रपुपे । वै निघ ।

अम्बूक । पु । लकुचह्वे । के ।

अम्भ । पु । जने । रानि व १४ । वालनासीपथ विग्नि । अ ।

अम्भपा । पु । चातकपक्षिणि ।

अम्भसार । पु । मुक्ताया । वै निघ ।

अम्भसू । स्त्री । शम्बूक । म धुके । धूसे । हि ।

अम्भोजम् । स्त्री । पद्मे । वारिवतसे । पु । एकराट्ये । सारसपक्षिणि । के ।

अम्भोजनाल । पु । पद्मनाले । वै निघ ।

अम्भोजा । स्त्री । वक्षोयष्टीमधुनि । वै निघ ।

अम्भोद । पु । भद्रसुनायाम् । रानि व ६ ।

अ द यञ्चि एलादिमये । प्रपीष्टरीके । पनु । स्त्री । कांशे ।

अम्भोधर । पु । सुसके । मेघे । समुद्रे । शण्डर ।

अम्भोधिपल्लव । पु । प्रवाल । म पावने । रानि व ११ ।

अम्भोरुहम् । स्त्री । पद्मे । चदरपिचि । पु । सारसपक्षिणि । अ ।

अम्भोरुहकेशरम् । स्त्री । पद्मकेशरे । च द रपिचि ।

अम्भ । पु । आम्रह्वे । आंशीष्ट । रानि ।

See आम्र । माचिकाया । भूदिना । हि मोध्या । अम्भवेतसे । रानि ।

अम्भम् । स्त्री । आम्रफले ।

अम्भगन्धहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma reclinata) आम्रहरिद्रायाम् । आंशुन । हि आम्रहृदी ।

अम्भवेतस । पु । अम्भवेतसे ।

अम्भसार । पु । अम्भवेतसे । रानि ।

अम्भात (क) । पु । (Spandias mangifera) Hogplum आम्भातकह्वे । आंशी । हि अम्भाडा । म अवाडाचे भांड । श मा । बिका । See आम्भातक ।

अम्भ । पु । पद्मसन्धतमरसे । अश्वत्थ । म च जम्बीरमातुगुहफनापि व्यक्त । गुणा—लघु उष्ण, रुचिकर, दीनिकर, हृदयतपण, वाताग्नीमान, बन्ध, कण्ठदाहकरय । रानि व २० । तदिपाकीऽम्भ तदिपाकगुणस्तु पित्तहत वात श्लेष्मरीगुणश्च । सुसू । प्रीतिकर पाचन मार्धकरय । अतिमेवनात् भालिकुष्ठकफपाण्डुकार्ग्यकाम जनक । रानि व १२ । पाचन रुचिकर पित्तल कफजनकी रक्तवर्द्धक लघु स्निग्ध उष्णवीर्य स्वर्गशीतल सद्योचन क्षेदनी वातघ्न क्षिप्त तोष्ण सारक भृक्षविश्वानाहृष्टिष्ठ हृदयपथ । अतिमेवने—अमल इडाहृतिमिरज्वरघ्न, शीघ्रविस्फोट गुहपाण्डुत्वहृत् । भा पु १३ । लघु पाचकल पित्तघ्ने भवातिस्तेदवमुष्णत्व वातघ्नत्वच । १३ ।

अम्भम् । स्त्री । अम्भवतमफले । कात्रिके । घोल । रानि । बदरफन । सि या अरोचक वि । ववरचन्द्रे रानि व १२ ।

अम्भक । पु । लकुचह्वे । शर ।

अम्भकरञ्ज । पु । करञ्जविधे । टुट्ट । ततफलगुणा—पिपासाघ्न गुरु रुचिकर विन करय । शान ।

अस्त्रका । स्त्री । पालशशाकि । पांशु भांशु ।
पशु । पलाशीलतायाम् । रा नि, व ४ ।

अस्त्रकाञ्चिकम् । स्त्री । काञ्चिके । काञ्चि ।
च द यक्षणी चि मद्यापटपलहृते ।

अस्त्रकाण्ड । पु । मत्तरसोमे । वै, निघ, । स्त्री ।
लवणहणे । लोणी घाम । रा नि व ८ ।

अस्त्रकूचि । पु । हचविशिषे ।

अस्त्रकेशरः । पु । सातुलुके । टावालेवु ग्राह ।
पशु । दाडिमहचे ।

अस्त्रकेशरी । पु । अस्त्रसनिम्बुकहचे । गोंडा
लेवु । वै निघ ।

अस्त्रकोश. (शाकः) । पु । तिलिडीहचे ।
मद व ६ ।

अस्त्रगोरस । पु । अस्त्रके । टक् धोन ।
म अ वटताक । वै निघ ।

अस्त्रचाङ्गेरी । स्त्री । चाङ्गेरीभेदे । टक् आ-
वण । च चि ३ अग्रु तेली ।

अस्त्रचुक्रिका । स्त्री । चिचाम्ने । तैत्तुगेव
अक्षम । रा नि व ११ । See चिचाम्ने ।

अस्त्रचूड । पु । शाकाम्ने । चिचाम्ने । तैत्तु
लेव अक्षम । रा नि व ११ । अस्त्रशाकि । चूका
पांशु । रा नि ।

अस्त्रजम्बीर । पु । अस्त्रसनिम्बुकहचे ।
टक् लेवु ग्राह । म इडनिवु । रा नि व ११ ।

See निम्बुक ।

अस्त्रटक । पु । अस्त्रकहचे । अस्त्र कुठाई ।

अस्त्रत्वक् । पु । प्रियालहचे । मं चारीनी ।

अस्त्रदोलक । पु । चुक्रे । चूका पांशु ।
मं अ बोली । वै निघ ।

अस्त्रद्रव । पु । बीजपूरादिरसे । भा म
१ म निम्बुकज्व चि । "अस्त्रद्रव सगमयेद्रसमा ।"

अस्त्रद्रव्यम् । स्त्री । अस्त्रवेतस । थैकल । म
आम्बवेतम । रा नि व ६ ।

अस्त्रनिम्बुक । पु । महास्त्रनिम्बुके । गोंडा
लेवु । म सोडे इरनिम्बु । वै निघ ।

अस्त्रनिशा । स्त्री । श्याम् । शी । रा नि ।

अस्त्रपञ्चकम् । स्त्री । १ कोलदाडिमहचाम्

चुक्रिकास्त्रवेतमेपु । २ जम्बीरनारङ्गास्त्रवेतसतिनिडा
बीजपूर्वपु । रा नि व ११ । See पञ्चाम् ।

अस्त्रपत्र । पु । दण्डानुके । शीम् आम् । वै
निघ । अम्बलकहचे । रा नि व ६ । सुद्रपत्र
तुमतीहचे । रा मा ।

अस्त्रपत्रम् । स्त्री । चुक्रिका । रा नि व ७ ।

अस्त्रपत्रक । पु । भण्डायाम् । अम्बलकहचे ।
अस्त्र कुठाई, आवुठे । रा नि व ६ । मद व १ ।

अस्त्रलीणिकायाम् । आम्बल । भा पु १ व ।

अस्त्रपत्रा । स्त्री । मत्तरायां । उड्डा । पशु ।

अस्त्रपत्रिका । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । मूदे
रूनी । रूनी इति लोके । आवेता इति हिन्दो ।
रा नि व ५ ।

अस्त्रपत्रो । स्त्री । पलाशीलतायाम् । रा नि व
४ । चाङ्गेर्या । रा नि व ५ । सुद्रास्त्रिकायाम् ।
शूद रूनी ।

अस्त्रपनस । पु । लिङ्गचहचे । डेलो,
मांदात्र ग्राह । म ओटीवे भाड । वै निघ ।

अस्त्रपर्णिका } स्त्री । हचविशिषे । सुरपञ्चाम् ।
अस्त्रपर्णी } भा । गुषा—अस्त्रपर्णी वात
कफयून्य च विनाशिका । वै निघ ।

अस्त्रपादप । पु । हचाम् । तैत्तु ग्राह ।
मं कोव वी । व निघ ।

अस्त्रपित्तम् । स्त्री । रोगविशिषे । तज्जचणम्—
विदग्ध दुष्टास्त्रविदाहि - पित्तप्रकीर्ण पानाग्रसुजी
विदग्ध पित्त स्त्रहृत्पचित्त पुरा यत्तदस्त्रपित्त
प्रवदन्ति सन् ॥ अविपाक क्रमोत्प्रेक्षित तिकास्त्री
हारगीरव । इत्येकदाहाहचिभिरस्त्रपित्त वदेहि-
पक् ॥ तज्ज विधा—अधोगमूत्रगद्येति । मा नि ।

अस्त्रपित्तान्तकमोदक । पु । अस्त्रपित्त
योगविशिषे । अत्र शुष्णी ८ प पिप्पली ८ प
गुवाकचूर्ण ८ प हत ४३ एकव पाक । पाकसिद्धी
प्या प्रसेप यथा लवणचूर्ण वचाचूर्ण कुष्ठचूर्ण
नागकेशरचूर्ण यमानीचूर्ण रक्तचन्दमचूर्ण रात्रा
चूर्ण क्षणजीरकचूर्ण यष्टिमधुचूर्ण देवदारुचूर्ण
चिकनाचूर्ण तिलपत्रलगेलाचूर्ण रोम्यव हृषुपाफल
चूर्ण शटोमटनकटफलचूर्ण जटामासीचूर्ण अम
रुद्र रौध तानीशचूर्ण पत्रकाष्ठचूर्ण मूलाचूर्ण
वराहमालाचूर्ण वशसीचम पिप्पलीमूलचूर्ण

गतावरीचूर्णं जातीफलचूर्णं काकोलीदुस्तक-
पिप्पली कर्पूरविडङ्गवनयमानोनां चूर्णं बला
गुडश्चपामागवोजगीचुरवीजचन्दनदेवताडानां चूर्णं
लोहकायञ्चेति द्रव्यजातप्रत्येक २ ती स्वर्ण
१ ती । भेष ।

अम्लपित्तान्तकरस । पु । रसोऽयमम्ल
पित्तघ्न । रसे चि । अत्र तुल्यां पथ्यामिति सञ्च
चूर्णसमां हरीतकीम् । रसास । अतस्तार्क-
लाहानां तुल्या पथ्या विमर्दयेत् । माषमात्रं लिहंत
चौद्रेरम्लपित्तप्रशान्तये ॥ भेष ।

अम्लपूरम् । क्ली । हचाखे । रानि व ६ ।

अम्लपुष्पिका । स्त्री । आरण्यप्रणहचे । वज्र
अण । म राण्यताग । वै निघ ।

अम्लपूरम् । क्ली । तिलिद्याम् । ठेठून् ।
म कीकस्त्री । रानि व ६ ।

अम्लफल । पु । आमहवे । रानि व ११ ।

अम्लफलम् । क्ली । हचाखे । ठेठून् । रा
नि व ६ ।

अम्लफला । स्त्री । कत्यारिकायाम् । म लव
क्यारी । वै निघ ।

अम्लवटार । पु । अम्लकीलिकायाम् । टक
दून् । चमू ४अ ।

अम्लभेदन । पु । अम्लवेतसे । रानि । चुके ।

अम्लमारोप । पु । अम्लशकविशेषे । अथल
नटिशं । हि सारा । गुणा—'अम्लमारोपको
दीपकोपनी मधुर पटु ।' वै निघ ।

अम्लमूलकम् । क्ली । व्युपित्काक्षिकपक्कमूलकी ।
"काक्षिकं व्युपित पक्कं मूलकं लक्ष्ममूलकम् ।
पम ३ख । च द सयहणी चि हहहृक् ।

अम्लमेह । पु । पित्तजन्यमेहरीगभेदे । अद
रोगो अम्लरसगन्ध मेहति । मु नि ६अ ।

अम्लरुहा । स्त्री । मालवदेशप्रसिद्धनागवल्लीभेदे ।
गुणा—रुचिकरी दाहघ्नी गुणहरी मदकरी अग्नि
बलवर्धनी आशानहरी च । रानि ।

अम्ललोणिका । स्त्री । (Oxalis cornicu-
lata) चाङ्गेर्यां । आम्ररस

आद । मं चुका । चटो । तत्पथ्याय—चाङ्गेरी
पुनिका दमगठा अम्लहा (अ) । गुदा—दीपनी
रुष्या रुषीया कफवातघ्नी पित्तला अम्ल

ग्रहण्यं कुष्ठातीसारघ्नी त्र । भा पू १ म ।
भावा २—३ मापा । पालकविशेषे । चूर्ण-
पीतङ्ग । रसा ।

अम्लवती । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । आम्ररस ।
रानि व ५ । चुटामिकायां । थून् इनी ।

अम्लवर्ग । पु । चाङ्गेरी लज्जुचा अम्लवेतस
जम्बीरक वीजपूरक - नागररु दारुमि कपित्थाम्ना
वीजाम्नाकास्वहाकरनर्हं कतिन्दुककीलति तिलीपु ।
अम्लघासहितं हिरितदुरितं पञ्चाक्षकं तद्वयं, विज्ञेय
करमर्हं निम्बुकथुत स्यादम्लवर्गाह्वयम् । रानि व
२२ । अम्लवेतसजम्बीरगुडाम्लचणकांशका । नाग
रुद्र तिलिडी च विद्याफलञ्च निम्बुकम् । चाङ्गेरी
दारुमिचैव करमर्हं तथैव च । एष चाक्षगण
प्रोक्तो वेतसास्त्रसमायुतः ॥ रसा स ।

अम्लवल्ली (सिका) । स्त्री । विपरीकन्दे ।

अम्लवाटक । पु । आमातकहचे । मं भावा
टा । वै निघ ।

अम्लवाटा } स्त्री । अम्लरसयुक्त-नागवल्ली
अम्लवाटिका } भेदे । अम्लरसविशिष्टे पीत-
अम्लवाटी } विशेष । म अवाडे पर्ण ।

रानि व ११ । अस्या गुणा,—अम्ल तिक्त-कटु
रसा रुचा उष्णा मुखपाककारिणी विदाहिनी
रक्तपित्तप्रकोपकरी विटम्बिनी वायुनाशिनी । रा
See नागवल्ली ।

अम्लवातक (वाडक) । पु । आमातक
हचे । आम्रं पीतं ।

अम्लवाप्य । पु । चाङ्गेर्याम् । आम्ररस ।
म चुका । वै निघ ।

अम्लवास्तु (स्तू)कम् । क्ली । चुकनामपथ
शक्ति । अम्लवेदुष्यां टांभावोऽस्तीति भाषा ।
रानि व ३ ।

अम्लविदुल । पु । अम्लवेतसे । वै निघ ।

अम्लवीजम् । क्ली । हचाखे । ठेठून् । रा
नि व ६ । See तिलिडी ।

अम्लवृक्ष (कम्) । क्ली पु । हचाखे । ठेठून् ।
भा पू १ म ।

अम्लवेतस (क) । पु, क्ली । (Ruxem
vesicarius) country sorrel अम्ल
म्यातस्ये । अम्लवेतस । हि आम्रमटाम् । देह

इति च द । च द ज्व चि । सिन्धुचूपणै साम्ब
वेतसै । च गु २ अ । तत्पथ्याय,—अम वीधि
रसाम्ब आम्बवेतस वेतसाम्ब अम्बसार शतवंधी
वेधक भीम भेदन अम्बाडुश भेदी राजास्व
अम्बभेदन रक्तसार फलाम्ब अम्बायक सहय
वेधो वीराम्ब गुन्धकेतु वरामिध शङ्खद्रावी मास
द्रावी (रा), वराङ्गी (र) चुक्र (च) । गुणा—
अथस्त्र कपायीण वातघ्न कफाशोगुन्धारीवक
हरश्च । भोटदेशे प्रसिद्ध । रा नि व ८ । लघु
दीपनमन्यस्त्र भेदन हृद्दीगुल्लगुच्छघ्न पित्तघ्न नीम
हर्षण रुचि विष्णुवदीपहर प्रीहोदावर्चघ्न ह्रिका
नाह्यरुचि श्याम कासाजीर्ण वान्तिहर वातकफघ्न
रोगघ्न क्षामासद्वकचरणकाम्बतुल्यगुण नौहृत्ची-
द्रावकश्च । भा पु १ भ । तत्पथ्याय—दीपघ्न
गुरु दारकश्च । राज । चुक्र । फूर्का पीनङ् ।
हि चुक्रिका शाक । प सु । अम्बनीण्याम् । च द
काङ्गाय गु ।

अम्बशाकम् । स्त्री । वृचाम्ब । प्लेपून । रा
नि व ६ । पु । चुक्रनामपयशाके । अम्बकूटारि,
टैक पीनङ्, फूर्का पीनङ् । तत्पथ्याय—
शाकाम्ब यक्ताम्ब अम्बचक्रिका चिघाम्ब अम्बचूड
चिघासार । गुणा—अथस्त्र वातघ्न दाहघ्ने मघ्नश्च ।
सर्गकरम्य तस्य गुण—दाहपित्तकफहरत्वम् । रा
नि व ७ ।

अम्बशाकाख्यम् । स्त्री । चुक्रनामरूपवशाके ।
टैक पीनङ् । म घोरचुक्र । रा नि व ७ ।

अम्बष्टा । स्त्री । चाङ्गेय्याम् । म आयोती ।

अम्बसरा । स्त्री । नागवक्षीभेदे । रा नि व ६ ।

अम्बसार । पु । अम्बवेतसै । रा नि व ६ ।
निम्बुके । रा नि व ११ । हिमालहवे ।
रा नि व ८ ।

अम्बसार (कम्) । स्त्री । काञ्चिके । चुक्र
नामककाञ्चिकभेदे । रा नि व १५ ।

अम्बस्त्वान्ध । पु । अम्बरसान्वित द्रव्यसमूह ।
“मन्त्री धातीफनास्त्रीका मातृगुणास्त्रवेतसम् ।
दाङ्गिम रजत ताम्र चुक्र परिवत दधि ॥ पाञ्च
मामुताक भञ्ज कपित्थ करमहकम् ।”
वा सु १०।२२५ ।

अम्बस्तम्भनिका । स्त्री । तिन्निश्या । वै निघ ।

अम्बहरिद्रा । स्त्री । शृङ्गाम् । रा नि व ६ ।

अम्बा । स्त्री । चाङ्गेय्या । आम्बदल । रा नि
व ५ । यनमातृगुणै । अम्बवेतसै । रा नि व ६ ।
श्रीवल्लीवने । वर्षाङ्गिनि । रा नि व ८ ।
तिन्निश्या । रा नि व ११ । भा पू १ भ फनव

अम्बाङ्गुशः । पु । अम्बवेतसै । रा नि व ६ ।

अम्बाटन । पु । महासहाहवे । मे शौङ्गि
विशेष । आङ्गना इति च भाषा । हि कट्सुरया
लानगुलमख्खन । आपनाट् इति लघिणदेशे ।
वाङ्गभूषण इति च गौडे श्वात । गुणा—कपायी
मधुरमिक्त उष्णवीर्य दिग्धय । भा पु १ भ पु व ।
ध्व स भ योनिरी चि । चिक्क क वल्ली गर्भवेदना
हरयोगे ।

अम्बाव्य । पु । करुणनिम्बुके । नावाङ्गान्-वदू
गाङ् । प सु ।

अम्बात. (क) । पु । अम्बाटनहवे । भा पु
१ भ पु व ।

अम्बातकी । स्त्री । पलाशीलताया । रा नि व ।

अम्बाटान । पु । कुरण्टकहवे । पीयावासा
इति प्रसिद्धे । वाणपुष्प इति गौडे ।

अम्बादि । पु । तिन्निश्याम् । रा नि व ६ ।
चुक्रनामकपयशाके । रा नि व ७ ।

अम्बाध्युपित । पु, स्त्री । सज्जगताचिरीगे ।
लक्षणम्—“श्याव लोहितपथ्य न सज्जगताचि प्रप
च्यते । सदाहृण्येय सामावमम्बाध्युपितमन्त्रत ॥”
मा नि । करुणनिम्बुके ।

अम्बान । पु । (Gomphrena globosa)
वन्धुजीवकहवे । वाङ्गनीयुक्त । विका । भ्रिष्टिका
भेदे । अम्बानो भ्रिष्टिकाभेदे । विश्व । अम्बा
टनहवे । आङ्गना इति भाषा । भा म ४ भ
योनिरी चि । “यदग्रमधुकुक्षद्राम्बाणै ।” महा
सहायाम् । मे नविक । महाराजतरणीहवे । रा
नि व १० ।

अम्बानम् । स्त्री । पत्रे । श र ।

अम्बाना । स्त्री । महासंवतीपुष्पहवे । दड़ दन-
सेउडै । म घोर राणावती । वै निघ ।

अम्बानिनी । स्त्री । पद्ममूले । पद्मिन्याम् ।
विका ।

अम्बास्त्रा । स्त्री । चाङ्गेय्या । आम्बदल शीर्ष ।

अस्त्रायानो । स्त्री । मल्लिकाभेदे । म नेवाली ।
वै निघ ।

अस्त्रिका । स्त्री । तिलिडीवृक्षे । प सु रा नि
व ११ । आमे । रा नि व ३ । पलाशीलताम् ।
माचिकायाम् । भृङ्गिनां । रा नि व २३ । येतास्त्रि
कायाम् । चाङ्गेयाम् । रा नि व २३ । अस्त्रीङ्गारे ।
मे । अशरीरगे तिलिङ्गार्थे, एव सञ्जव दीपन
योगे । पुरीषसङ्गृहणादौ पुनरस्त्रिका श्यामच्छद
वडदारके । सि यो अग्रिमुखचूर्णे हन् । सि यो
शरीरच चि ।

प्रस्त्रिकाकन्द । पु । मं अस्त्रनालिकायाम् ।
वै निघ ।

अस्त्रिकापानम् । स्त्री । तिलिडीपानके ।
ऐरुण्णीनां । पक्कतिलिडीक वारिमर्दित शर्करा
सरिचलवद्भक्तपूरमिश्रित पानकमुच्यते । “अस्त्रि
काया फल पक्क मर्दित वारिणा दृढम् । शर्करा
सरिच मिश्र लवङ्गैस्तुसवासितम् । अस्त्रिकाफल
सम्भूत पानकम् वातनाशनम् ।” भा पू पानकवर्ग ।

अस्त्रिकावटक । वटकविशेषे । अम्लवडा ।
भोतीवरा इति लोके । “अस्त्रिकां खेदयित्वा तु
जलेन सह मद्धयेत् । तद्वीरे कृतसम्कारे वटकान
मज्जयेज्जन । अस्त्रिकावटकास्ते तु रुच्या वज्रिप्रदी
पना ॥” भा ।

अस्त्री । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ २४ मदादय
च खजूरदिमन्त्रे । चुक्रिकाया । ऐरुण्णीनां ।
तिलिङ्गाम् । रा नि व ११ । मा पू १४ फलन ।
चाङ्गेयाम् । मे लङ्कि ।

अस्त्रीका । स्त्री । तिलिङ्गाम् । अ टी । “अस्त्री
ङ्गारे । सु नि ६ थ ।

अस्त्रीकाफलम् । स्त्री । तिलिडीफलम् । तद्
गुणा—शुष्क सन्दीपन भेदन वृणाघ्न लघु कफ
वातघ्नी पण्ड । वा सू ६ थ । “अस्त्री हि चाव्यफलम्
विपक्व तदसपित्तमकरं विदाहि । वातामये शल
ग्दे प्रशस्त पक्व तथा शीतगुणीपपन्न ॥” अवि
१० थ ।

अस्त्रीय । पु । अस्त्रवेतसे । वै निघ ।

अस्त्रीटक । पु । अस्त्रन्तकवृक्षे स्वमासैव
प्रसिद्धे । हि आमरीडा । अम्लकूटहि । रवा ।

अस्त्रीटज । पु । चाङ्गेयाम् । ५ मन्दन

पाठा । च द चातुर्थं ज्व चि । “अस्त्रीटजसहस्रेण
दलन ।”

अस्त्रीतमम् । स्त्री । दाडिमे । प सु ।

अयनम् । स्त्री । मापपट्क व्याप्य भानीरुद्रद
लिण्णती वा गतौ । मे नविक । तच्च द्विविधम्—
उत्तरायण दक्षिणायनञ्च । तयोराय वषाशरद्धे म
न्तात्मक, तव भगवानाध्यायान्ते सीमोऽस्त्रनवण
मधुराय रसा बलवन्तो भवन्त्युत्तरीत्तरञ्च सञ्च
प्राणिनां बलमभिवृद्धते । द्वितीयञ्च शिशिरवसन्त-
यौषात्मक तत्र भगवानाध्यायान्तेऽर्कं तिक्तकपाय
कटुकाय रसा बलवन्तो भवन्त्युत्तरीत्तरञ्च सञ्च
प्राणिना बलमपह्रीयते । सु सू ।

अयम् । स्त्री । लोहमात्रे । रवा । च द
अयसम् । पाण्डु चि । कान्तलीहे । प सु ।
मुखलीहे । रा नि व १३ ।

अयस्कान्त । पु । कान्तलीहे । रा नि व १२ ।
लीहचुम्बुके । कान्तपाषाणे । हृष्टक शीथव ।
गुणा—लेखन शीतो सेटीविषघ्नय । मद व ४ ।

अयस्कान्तशिला । स्त्री । लीहचुम्बुके । हृष्टक-
शीथव । वै निघ

अयस्कार । पु । जहायभागे । विका ।

अयस्कोट । पु । लौहकिट्टे । वै निघ ।

अयानम् । स्त्री । स्वभावे । हारा ।

अयाह्वम् । स्त्री । कान्धधातौ । वीं ग्रा । वै निघ ।

अयुक्छद । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम गीह ।
हि च ।

अयुग्मक । पु । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।

अयुग्मच्छद । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम
गीह । अ टी ।

अयुग्मपत्र । पु । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।
अयुग्मपर्ण । पु । सप्तपर्णवृक्षे । वै निघ ।

अयोग । पु । विश्लेपे । कडिनीयमे । वृटे ।
मे नविक ।

अयोगुड । पु । लीहगुडिकायां । “वरमासी
विषविष कथित ताहमेव वा । पीतमथप्रिमन्तनी
भक्षितौ वाय्वयोगुड ॥” थ ।

अयोगम् । स्त्री । कुपल । वाणादा । अस्त्री

अरण्यवास्तुक' । पु । कुणञ्जरचपि । वन-
वेष्टे । मरणवाकवत । रा नि, व ५ । Sec
कुणञ्जर ।

अरण्यशालिः । पु । Wild rice. नीवार
धान्ये । उडिधान । म देवभात । रा नि व २३ ।

अरण्यशुनः । पु । वनकुदुरि । नेकडेवाव ।
व निघ ।

अरण्यशूरण । पु । वनजशूरणे । वृन्नां गुण ।
म गोडाशूरण । रा नि व ७ ।

अरण्यश्वा । पु । कपी । वानन । रुच ।
चित्रकव्याघ्र ।

अरण्यसम्भूत । पु । कर्कटके । बौद्धलोम ।

अरण्यहलदीकन्द } पु । वनहरिद्राद्याम् ।

अरण्यहरिद्रा (स्त्री) } वनश्लूष । हि वन
हृदि । गुणा—कुष्ठं वातरक्तघ्नय । भा प्र १ म
ह व । कटु मधुरा रुचा अग्निदीपनी तिक्ता
कुष्ठवातघ्ना रक्तदीपविपश्वासकामहिक्राय नाशयित्वा
व निघ ।

अरति । स्त्री । अनिच्छायाम् । अम्नास्थ
चिन्तयात्यर्थमरति कथ्यत बुधै । भा । औदासीन्ये ।
पित्तरीगे ।

अरतिः । पु । निष्कमिन्सुष्ठौ । विडत रुनिष्ठा-
श्रुति मूढि । रा नि व १८ ।

अरस । पु । नेवरीगविशेषे । वै निघ । अरस
शब्द पश्य ।

अरलः । पु । श्योणाकहले । श्योणां गीह ।
अम ।

अरला । स्त्री । रसपत्रायाम् ।

अरलु. (क) । पु । श्योणाकहले । श्योणां
गीह । हि अम । म टेडु दिडा । श्योणापाठा
इति भा म १ म अतिसा चि गन्नाधरचूर्णे । “नागर-
पाठारुघातकीकुसुमे ।” च द गभज्जने । वै
निघ अतिसा चि अम्बडादि । वेतसवधि ।

अरलुमुटपाक । पु । श्योणाकलकृतमुटपाके ।
साधनविधि कुटजमुटपाकवत् । ‘अरलुकृतयैव
मुटपाकीऽग्निदीपन । मधुमीचरसाभ्यां युक्त
स्रव्यातिसारजित् ॥’ शार्ङ्ग म ख १ म ।

अरविन्दम् । स्त्री । पद्मे । पद्म । रा नि व

१० । ताम् । रा नि व १३ । कोकनद । त्रिकुटय
नीलोत्पल । रा नि व १० । पु । सारसप्रचिणि
अम ।

अरविन्दलप्रभम् । स्त्री । तामे । जग
वै निघ ।

अरविन्दनी । स्त्री । पद्मसमृ । र सा
अराल' । पु । Resin सर्जरसे । धूना । वि
धुना । म राल । शाखहले । सचहस्तिनि । मे ।

अरि' । स्त्री । म्नामव्यातखदिरि । श्रितिविदेश्य
मं अरि । क शीशुरि । तत्पद्माय,—सन्दानिका
दायी, खदिरपविका । गुणा—कपाया कटुक
तिक्ता रुचिपित्तघ्नी च । रा नि व ८ ।

अरिपूरिम । पु । विट्खदिरि । अग्रवात्ना ।
म गभीरहवर । व निघ ।

अरिमः । पु । विट्खदिरि । अग्रवात्ना ।
रत्ना । भेष सुखरी चि ।

अरिमह' । पु । काममह'चुपे । वाणवांशना ।
म कामविदा । रा नि व ४ । एतत्पत्र रुचिकरं
व्य विषकासारकं मधुरं दातृकफघ्नं पाचकं कण्ड
शोधनं विमेषेण कासहरं विषघ्नं धारकं लघु च ।
भा प्र १ म ।

अरिमेद' (क) । पु । (Accacia farne-
siana, syn mimosa) विट्खदिरहले ।
विट् खदिर, अग्रवात्ना, दुर्गन्धधिव । म
गम्भीरहवर । क करवहेत् । हि गम्भातुन । पसु ।
तत्पद्माय,—अरिमेद, रिमेद, गोधास्तम्भ,
अरिमेदक, अहिमार, पृतिमेद, अहिमेद,
विट्खदिर । गुणा—कपाय उष्ण तिक्त भुक्तघ्न
शोफातिसारकामघ्न विमर्षघ्नय । रा नि व ८ ।
मुखदन्तरीग्न कण्डूविषघ्नं पाक्षिककुष्ठघ्नय ।
मद व ५ । कपाय उष्ण तिक्त भुतविनाशो मुख
रोगदन्तरीग्नरक्तदीपकण्डूक्षमिकफशोधातिसारकास
विमर्ष विषकुष्ठघ्नय । भा प्र १ म वटादि । भेष
सुखरी चि । च म ४ थ । सावा १ ती ।

अरिमेदाद्यतैलम् । स्त्री । मुखरीगे हितम् ।
मूर्च्छितसिलतैलं पत्र कायाय खण्ड्योक्तारिमेदलक्
(विट्थनिन, दैतिनाटयन वा अग्रवात्ना)
१२३ ग वारि ६४ ग पादशेष १६ ग । कल्क
द्रव्याणां मन्त्रिष्ठादीनां प्रत्येक २ ती । तसौ वस्त

पूतकायकक्षाभां तैलपाकविधिना तैल पवेत् ।
च द मुखरोचि ।

अरिष्ट । ५ । Soapberry plant

(*Sapindus trifolius*) रौठाकृषे ।

रौठाकरुषे । रानि व २ । त्रिटे गाँह । मे ।

प्रा — अरिष्ट कटुक पाके तोषायोष्य

खिन्न । गर्भपातकर प्रोक्तो लन क्षिप्रक्षिदीपका ।

एह्योदादाह्यलगायनय प्रकीर्तित । वै निघ ।

लसुने । पसु । रानि व २३ । पसु वा २१ ।

निम्बकृषे । रानि व २३ । पसु वा २१ ।

गुडूपादि । “गुडूचो पत्रकारिष्ट—” च द पित्त

श्रेष्ठ च द ताटके—“गुडूचो न्युक्तकारिष्ट—”

सु ४३५ समीधने । काके । हारा । कड

पचिषि । मे । सुरादिष्वे । “ओषधयुक्तमंदा

कारे कृत मयमासव । स एव क्षयितौषधैररिष्ट ।”

वा टी हेमाद्रि । कायसिद्धे अरिष्ट । शाङ्ग ।

अरिष्ट कायसिद्ध स्यात् । पम ३ । तदगुणा—

यथाद्रव्यगुणोऽरिष्टं सद्यो मद्यगुणाधिक । यक्ष्णो

पाण्डुकृष्णं शीघ्रशीतोदरज्वरह । गुणकृमिघ्न

कषाय कटुवातलघु । वा मद्यव । इष्टविकार

संहितामया चिकित्सक दनौ पिप्पल्यादि भूरिमेघज

कायादिसक्कारवागरिष्टोभिधीयते । गुण—

पथं शोधयक्ष्णोन्नेषरीगृह्यत्वम् । राज । आश्लव्य

सुरया सख्यक् द्रव्याणि विविधानि च । समान्ते

परिष्ठाव्य रत्नं वक्ष्ये गालयेत् । एवोऽरिष्टोभि

धनेन भिषग्भिः परिकीर्तितः । अवि । पक्षीयवासु

सिद्धं यत् नद्य तस्यादरिष्टकम् चिदीषन्न गभं

घातकं यक्ष्णोपन्नच । भा पु मद्यव । कौ । पाद

ललेन विभागदधिकृते तक्के । पानि । रानि व १५ ।

मृत्तिकागारे । रत्ना । आसवे । मरुचिषि ।

वि । अरुमे । सख्य मे । मद्यसामान्ये ।

रानि व १४ ।

अरिष्टक । ५ । जेगिलकृषे । सि यो दाहज्वरे

शोकस्थ । “क्षेमादरिष्टकस्य च ।” निम्बकृषे । अद

निम्बकोमलपत्रव । च द पित्त ज्व शिरोक्षेदे ।

रौठाकरुषे । मद्य व ३ । सरलदुमे । रत्ना । कौ ।

मद्य । म ।

अरिष्टत्रयम् । कौ । खल्लारिष्ट वेधारिष्ट

कोटारिष्टमेति त्रयारिष्टत्रये । तत्र खल्लारिष्ट

पञ्चविधं तदथा—भोजनारिष्ट-कायाधरिष्ट दम

भेदियाधरिष्ट द्रव्येन्द्रियादिष्ट रश्नेन्द्रियादिष्ट ।

तत्र प्रथमे रोग विना होमवर्णता दुर्गन्धकृता

भोजनगन्धिता च भवति । द्वितीये काया

परास्फुल्लता विगता सखिद्रता वा भवति ।

तृतीयादौ नासामेद्राधिपायुष्मोऽकृष्णात् रक्तसाव

यक्ष्णादिवाधित्ये निम्ना कठिना सत्त्वा च भवति ।

वेधारिष्ट वेधाप्योपसर्गज । स च अरिष्ट रवि

तापेन, प्राङ्गवि मालाभावाच्च जायते । तस्मिन्

जाते सञ्चरता अयोमुखता आसकासौ सत्त्वा

हतादि भवति । कोटारिष्टे वाजिनां कठरे कोट

गुच्छा जायन्ते, तेन, वाजिन खीदन्ति । जय

दत्त २३ २४ च ।

अरिष्टफल । ५ । कटुनिम्बकृषे । रानि व २ ।

अरिष्टसत्त्वणम् । कौ । सख्यलघुषे । “रोगिणो

मरणं यथादवस्थाभावि लघुते । तत्रचचमरिष्ट

स्याद्रिष्टेषां पित्तदुष्यते ।” भा ।

अरिष्टा । कौ । कटुत्वाम् । रानि व ६ । च

सु ४३५ । पसु । रत्ना । वै निघ २३ । विषमज्व

पटीलादौ । नागवलायां । रानि व ४ । मद्य ।

अरिष्टाह्न । रौठाकरुषे । रौटे । वै निघ

२३ उन्मा पि ।

अरु (सु) । ५ । आरववष्वे । गोर्नानि

गाँह । रत्नखदिरे । चतमये । मर्षाणि । सभि

स्याने । उ ।

अरुक् । वि । सुखे ।

अरुक्ष्ण । वि । सुखे ।

अरुद्धिमेघ । कौ । निमरीगभिवे ।

अरुचि । कौ । खगामप्याहारोने । अरुचि,

अत्रोक्तं त्रागं । सत्यामपि बुभुक्षायां भोजन-

सामर्थ्यं । भोजनगन्धायाम् । भा म १३ अत्रोक्तं ।

Sec करोषक ।

अरुज । ५ । आरववष्वे । वड गोर्नान् ।

रानि व २ । कौ । कुहमे । सिन्दूरे ।

अरुण । ५ । कीकिलाधमेदे । कुलेशोड़ा ।

अतिविषायाम् । श्लोषाकृषे । पसु । मन्त्रिहायां ।

चक्रं कृषे । मे । पुत्रागृहमे । रानि व १० । गुडे ।

रानि व १४ । विमरकृषे । मद्य व २ । रत्नायामार्गे ।

रत्नकरौरे । वै निघ । कुहमेदे । अरुणम्—

वातेनाश्वासमानि तन्नि विस्वीरि लोदमेदसाप

पुत्रानि चरुधानि । सु नि ५५ । वि । रत्नवर्णे ।

तामुष्णम् । चिन्तामूलफलजाये यामं खले
विमर्शयेत् । तत्रोक्तं बभ्रवेष्टे दोलायनेषु
तत्तके । चिन्तामूलयुते पञ्चाशत्तुयांमात् समुत्तरेत् ।
वटिकाक्षप्रभा नाम जराशूलविनाशिनौ । सप्त-
प्रयोगेषु मुख्यं तुल्यी भवेत्तर । पलाशवोजतैलस्य
क्षयनेक गर्वा पय । अगुपाममिदं पाता दशनाग
बली भवेत् ॥ प्रयोगा रसायना ।

अर्कप्रिया । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृद-
हृदिशं गीह । जवायाम् । रा नि व १० ।

अर्कभक्ता । स्त्री । ब्राह्मणां आक्षीर्णाक । आदित्य
भक्तायाम् । हृदहृदिशं, छन्दे इति च भाषा ।
हि इवइल । स सूर्यकुलवक्त्रो । रा नि व
४ । र मा ।

अर्कभूति । स्त्री । ताम्रभञ्जनि । वै निघ २भ
चोरताम्ररसे, सयङ्गो चि ।

अर्कमूर्तिरसः । पु । रसोऽयं साविपातिक
क्षरे प्रयोग्य । द्रव्याणि चास्य रसगन्धकलीह
विधाणि । अथ लौहस्याटी भागा पारदस्य भाग
इय, गन्धको द्विगुण, विषस्य च षोडशांशो वाद्य ।
अयमेव विदीपदावागल कथ्यते यदाय ताम्रपात्र
स्थापित पुन निम्बकरसपित्तवर्गकण्टकायार्द्रक
रसेर्भाज्यते । भेष ज्व चि ।

अर्कमूलम् । स्त्री । तन्नामकहचमूले । च द
अभिमा चि चारगुहे ।

अर्कमूला । स्त्री । *Aristolochia Indica*)
इंशरमूल्याम् । ज्ञेनेत्र भूल । रजा ।

अर्कलवणम् । स्त्री । अर्कचारे । वै निघ ।

अर्कवल्लभ । पु । वसुकीवह्वे । वाङ्मनिष्क,
इष्टुत्र छती । म दुपारी । रा नि व १० ।

अर्कवल्ली । स्त्री । आदित्यभक्तायां । हृदहृदे ।
वै निघ ।

अर्कवेदम् (धम्) । स्त्री । तालीशपत्रे । प
सु । रा नि व ६ ।

अर्कसुता । स्त्री । जन्तापराजितायां । वै निघ ।

अर्कसुधा । स्त्री । अर्कोत्पसुधायाम् । आ-
न्नेर हृष । युष — गुण्यरोगस्य नाशिनौ । वै
निघ ।

अर्कहिता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृद-
हृदिशं । स सूर्यकुलवक्त्रो । रा नि व ४ ।

अर्कचौरम् । स्त्री । अर्कचनियांशे । आ-
न्नेर आणे । गुणा — क्षमिघं वृषघ्नं कुठारी
दरेषु च पित्तम् । राज । तिक्तस्य वृषघ्नोऽर्थे सप्त
द्विगुणं गुणीदरकुष्ठहरं विरचने हिमस्य । भा पू
१भ । च द अर्ग चि ।

अर्कादिगणः । पु । अर्कालकनागदन्तीविशल्या
भार्गी रा ब्राह्मिकालीप्रकीर्णा - प्रत्यक्षपुष्पी - पीत
तैलोदकीर्णायेतायुक्ततापसहचरा इति । अर्कालकं
करध्वज्यमागदन्तीमयूरकभार्गीराक्षेन्द्रपुष्पीचुद्रयेता
मचार्येताहृदिकाल्यलवणास्तापसहचरेति ॥ सु ए
३८८ । गुणा — कफमेदोविषघ्न क्षमिकृष्टघ्न
विशेषाङ्गुलीधनस्य । वा मू १५ अ ।

अर्काश्मा । पु । सूर्याकान्तमणौ । हूनी, पात्रा
इति च लोके । इला ।

अर्काङ्ग । पु । तालीशपत्रे । सूर्याकान्तमणौ ।
अर्कह्वे । अम ।

अर्की । पु । मयूरे । मयूर । म मीरी । वै निघ ।

अर्केश्वररसः । पु । रसोऽयं वातव्याध्युपशमनी
द्विविधः । तृतीयो रक्तपित्ते, चतुर्थं कुठारिकारः ।

“रसस्य भागाश्वलारी गन्धकस्य दशेव तु । ताम्रस्य
वाटिकायाश्च दत्त्वा चैनामधीमुद्धीम् । सम्यक्
निबध्य तस्याथ दद्याद्द्वै शरावक । भाण्डे
निबध्य यत्नेन भक्षणार्थं भाण्डकम् । अग्नि
प्रज्वालयेदाम मुखं तस्य निबध्य च । स्वाङ्गशीत
समुद्भूतं तत्ताम् चूर्णयेद्भृशम् । भाषवेदकदुधेन
पुटिला दशधा पुन ॥” रसे चि । रसेन्द्रसार-
सयस्य अयमेव कुष्ठे हृत । विशेषस्तु — तद गन्ध-
कस्य ताम्रचक्रिकायाश्च १२ भागा उक्ता । इति
प्रथम ॥ “रसेन गन्धं द्विगुणं विमर्शं ताम्रस्य
चक्रिणं सुतापितेन । आच्छादयित्वाथ तत प्रयत्नात्
चक्रे विलम्ब्य तत प्रगट्य । सचूर्णं च दादश
धाकदुधे पुटेन वक्रिक्त्रिफलाजलेषु ।” भाषा २२ ।
इति द्वितीय ॥ रसे चि । “सुताकं स्यततामुष्णं
स्यतामथ समाचिकम् । अथताम्ररसेर्भाज्यं तिसप्तक
पुटे पचेत् । वासाचौरविदारोभ्यां चतुर्गुणाप्रमा
थत । भक्षयम् ।” अथ अर्क ताम्रम् । अथता
गुडूषी । मात्रिकं स्वर्णमाचिकम् । र सा स रक्त
विमर्श । इति तृतीय ॥ चतुर्थं कुठारिकारः ।
“पलाशीशस्य चत्वारि धनेर्द्वादश तावन्ती । ताम्रस्य
चक्रिका दीया रसस्योद् शरावक । दत्त्वा विषह
भाण्डस्य पूरयेद्भक्षणा हट । अग्नि प्रज्वालयेदाम

इय शीत विष्णुर्णयेत् । पुटेद्वाद्यथा सूर्यादुन्धेना
लोलित पुन । वरापावकधङ्गाना द्रवस्त्रिभि
विभाषयेत् । अयमकेशरो नाद्या रक्तमण्डलकुठ-
जित् ।” अत्र ईशं पारदं, तथ्य चत्वारि पमानि ।
वर्लेगन्धकस्य च द्वादशपलानि । र सा म ।

अर्कोत्तमा । स्त्री । वर्णयाम् । वायूईरुण्मो ।

अर्कोपल । पु । सूर्याकान्तमणौ । आठम-
पांश्वर इति लोके । रा नि व ११ ।

अर्गट । पु । आर्तगल इति प्रसिद्धे कण्टकवृक्ष-
विशेषे । नीनशाभि । हि आर्तगल । म एरण्यो ।
गुणा—शीत व्रणशोधनरोपणय । मद व ५ ।
तथा । “अर्गटस्तुवर शीतबीयां व्रणविशोधन ।
व्रणरोपणकृत्रैश्च पुष्पमय मधु व्यतम् । तिक्तच
ज्वरपित्तघ्न कफरक्तवजापहम् ।” वै निघ ।

अर्गलम् । स्त्री । मासे । वै निघ ।

अर्घटम् । स्त्री । भयनि । चार ।

अर्घ्यम् । स्त्री । आर्घ्यमधुनि । See मधु ।

अर्घ्याट (ल) । पु । शकलायाम् । ओकडा,
छेकडा । शकला चालुपत्र र्णादध्यंतीर्घ्याटयो
मत, इति द्रव्याभि ।

अर्घ्यात । पु । अर्घ्याटे । ओकडा । द्रव्याभि ।

अर्घ्याई । पु । सुपुङ्गवश्चे । रा नि व १० ।

अर्चि । स्त्री, स्त्री । कान्तौ । अग्निज्वालायाम् ।

अर्जक । पु । सुद्रुतलसीरुचभेदे । वायूई

रुण्मो । हि वावरी । म अज्वन्ता । क गेर ।

ते तेजगन्धैरेव । तत्पथ्याय,—अतच्छुद्ध गन्ध

पत्र पाता कुठेरक । “वर्षरिकाकारो लज्जमय

रौक मृक्षपत्र निर्गन्ध अतकुठेरक (वायूई) ।”

सु सु ३८५ सुरसादी च । अतवर्णयाम् । भाता

वायूई । भा पू १८ । अतपथास तोकुमावी इति

लोके । सियो विमूषी चि वमनशाली । अजक अत

कफरक्तभेदान्निभेद तुल्यगुणय । गुणा—कट्ण

वातकफरीग्न नेवरीगहर दध्य सुखप्रसवकरय ।

रा नि व १० । अतपलामश्चे । See ववरी ।

अर्जकज । पु । असनश्चे । आसना, पित्रा-

शान ।

अर्जुन । पु । (Tarminalia Arjuna or

Pentaptera arjuna.) खगामख्यातश्चे ।

अर्जुन गौह । हि कट्, कोह । म अजुनसादवा ।

क सारदील । ते महिचेदु । तत्पथ्याय,—नदी

सर्ज् वीरत ६ इन्द्रदु ककुभ (अ), इन्द्रदुम

(शब्दर), शम्बर, पार्थ चित्रधीधीधनश्च वैरातश्च

किरोटी गण्डीवी कर्णारि करवीरक कौन्तेय

इन्द्रसुनु गण्डीरी शिवमल्लक सव्यसाची वीरदु

रुणसारथि प्रयाज फाल्गुन धन्वी । गुणा—

कषायीण कफघ्न व्रणशोधन पित्तशमल्लणाहर

वातकोपनय । रा नि व २ । शीतल हृद्य

क्षतक्षयविषरक्तहर मेदीमिहव्रणघ्न तुवर कफपित्त

घ्नय । भा पू १८ वटादिव । वा सू ५ अ

न्ययोधादि । “जम्बूद्वयाजुनकपीतनसीमवल्क ।”

मात्रा २ तो । नेत्रशकगतरीगे । लक्षणम्—

“एकी य शश्वद्विरोपमय विन्दु शकस्थी भवति

तमजुन वदन्ति ।” मा नि । मयूर । मी

तविक । नि । अतवर्णे ।

अर्जुनम् । स्त्री । दण्मपि । हला । सुवर्णे ।

म नविक । कासवर्णे । र मा । दमभेदे ।

अर्जुनघृतम् । स्त्री । इद्रीगे हितम् । अत्र

कायायमजुनत्वक् ६४ प पाकार्ये जल ६४ श

शेष १६५ कल्क १ श घृत ४ श । मूर्च्छित-

घृत ४ श अजुनखरस १६५ अजुनत्वक्कल्क १ श

एकत्र पाथम् । च द इद्रीग चि । “पार्थस्य

कल्कखरसीन सिद्ध अन्न घृत सर्वहृदामयेषु ।”

घृत ४ श अजुनखरस ४ श कल्काय अजुनत्वक्

१ श । सा कौ । भेय भा रस र ।

अर्जुनत्वक् । स्त्री । अजुनत्वक्कले । अर्जुन-

हान । च द च सा चि शकत्वादि ।

अर्जुननामाख्य । पु । अजुनश्चे । भा ।

अर्जुनसुधा । स्त्री । अजुनीयसुधाया । अर्जुन-

काठैव दूत । गुणा—“सुधा अजुनजा प्रोक्ता

कफस्य च विनाशिनो ।” वै निघ । द्रव्यगुणे ।

अर्जुनाख्य । पु । कामवर्णे । र मा । अजुन

श्चे ।

अर्जुमाद । वि । दमकामछादके । च चि

२ च ।

अर्जुनाश्वघृतम् । स्त्री । प्रमेहे घृतम् । यथा—

“अजुनपटोषनिम्बं सुवषादीप्यकरसासमिद्धे ।

भस्मातकागुदघने सग्दानलपन्दनीशोरे । गोपुरक-

शोमवल्के नवपटोषैर्दण्डा विफला । अत्र

नकाजुनाया दीप्यदुग्धेन चैव लोत्रेच । मज्जिहा

तिविधायां कम्पकपाठे पधौलम् । कफवातीत्य
मेते पिगलते साधयेकपि ॥ भा म १३
मेरचि ।

अर्जुनी । स्त्री । गवि । गादे । मे नधिक ।

अर्जुनीपमः । पुं । शाकद्रुमः । टीक्ष्ण-ग्रीवः ।
र मा । शालरुचे । रवा ।

अर्णः । पुं । शाकद्रुमे । टीक्ष्णः । म च ।

अर्णः (स्) । स्त्री । जले । रा मि व १० ।

अर्णभवः । पुं । शः । वै निघ ।

अर्णवः । पुं । समुद्रे । रवा ।

अर्णवज
अर्णवजमलः } पुं । समुद्रफेने । रवा ।

अर्णवफेनः । पुं । समुद्रफेने । रवा ।

अर्णवमलः । पुं । समुद्रफेने । रवा ।

अर्णवोद्भवः । पुं । अपिशाररुचे । रा मि व ६ ।

अर्णोदः । पुं । कुलके । रा मि व ६ ।

अर्णोभवः । पुं । गङ्गे । रा मि व १३ ।

अर्त्तगलः । पुं । नीलभिण्ड्याम् । नीलशङ्खे ।

सु द्रव्यस, च । आगद इति श्वाते फलरुचे । रवा ।

अर्त्तिः । स्त्री । रोगे । रा मि व २० ।

अर्थः । पुं । विषये । घने । दाचने । कारणे ।
वस्तुनि । अभिधेये । निवृत्तौ । प्रयोजने । मे
यदिक ।

अर्थचम्पिका । स्त्री । ककंटगद्राम् । कौटुम्भी ।
शूत्रे । वै निघ ।

अर्थप्रसादनी । स्त्री । धामनरुचे । वै निघ ।

अर्थसाधकः । पुं । पुत्रजीवरुचे । भूजजीव ।
मद व १३ ।

अर्थसाधनः । पुं । पुत्रजीवरुचे । मद व १ ।
रोठाकरुचे । मद व ५ ।

अर्थसिद्धः (क) । पुं । पुत्रजीवरुचे । श्वस
निर्गुण्य । कृष्णनिगुण्ड्याम् । रा मि व ४ ।

अर्थोपपत्तिः । स्त्री । 'यदकौर्त्तितमयाहापदति' ।
सा सु उ ६५५ ।

अर्थ्यम् । स्त्री । शिलाजतुनि । मे यदिक ।

अर्दनि । पुं । अप्रिरीगे । अ टी ।

अर्द्धितम् । स्त्री । तन्नामकवातव्याधौ । अर्द्ध

पाठविशेषः । तस्य मलस्यम्—“अर्द्धाद्वरतो
ऽप्यथे खादत कठिनानि च । हस्ततो ज्वरतो
भारादिपमाश्रयनागनाम् । शरीरमासीद्विषक-
मलाटेष्वप्यमिग । अर्द्धयत्निलो वक्त्रमहित
जमयेत्ततः ॥ वक्त्रोभवति वक्त्रार्द्धे योवा चाप्य
वर्गते । शिरस्यलति वाक्त्रांशो नेत्रादीनाञ्च
येज्यम् । योवाधिषुकदन्तामा तस्मिन् पाथ च
वदमा । तमद्विषमिति प्राह ॥” मा नि । अत्र
रोग यस्मिन् पाथे अर्द्धित तस्मिन्नेव पाथ योवा
दीनां वेदमा भवतीति बोध्यम् । विवपातीति
अतिधीने निमेषयन्त्ये च रोगिणि तदसाध्य भवति ।
अर्धोपध—तिसकम्पयुक्तसोमकम्पादिकम् । “वेष्ट
पागानि गरुक्ष भाग्यान्यनिलहन्ति च । उप
नामस्य श्वस्यन्ते स्वेदनञ्च तथार्द्धितम् ॥” “तन्नाम-
कायरोगविशेषे । एतस्य—एतद्वयस्य विष्टेपात्
घोणभेदाश्च बुद्धिमान् । नासापुटविकाराश्च अर्द्धित
रोगमादिगन्तु ॥” जयद ५५५ ।

अर्द्धम् । स्त्री । समागि । पु । खण्डे । मे ।

अर्द्धकः । पुं । जलसप । वै निघ ।

अर्द्धकपाटसन्धिकः । पुं । वाह्यदीर्घकपा
लीतगल्पपालि कण्ठभन्नालतिविशेषे । सु सु
१६५ ।

अर्द्धकौशिकी । स्त्री । हृदयार्थे गलधारा
विशेषे । सु सु ५५ ।

अर्द्धखारी । स्त्री । खारीमानाड १२८५ ।

अर्द्धचन्द्रः । पुं । मयूरविच्छेदे । मयूरशूल्फे
छाद । छे च ।

अर्द्धचन्द्रम् । स्त्री । अहुलितोरणे । हारा ।

अर्द्धचन्द्रा । स्त्री । विवृति । रा मि व ६ ।
कृष्णतिवृति । कालतेउडौ । भा पु १३ ।

अर्द्धचन्द्राननः । पुं । अलमुखनामकविस्वा
व्यास्ये । अम ।

अर्द्धचन्द्रिका । स्त्री । कण्ठकोटालतायां । रा
मि व ३ । कृष्णवृत्ति । मद व १ ।

अर्द्धचौलकः । पुं । कुपांशे । कौटुम्भी । हारा

अर्द्धतिक्ता । पुं । किराततिक्ते । नेपालदेशज
निम्बविशेषे । रा । भा पु १३ ।

अर्द्धधारकम् । स्त्री । तच्च
भेदनाथम् । सु सु ५५५ ।

अर्द्धनारीश्वररस । पु । रसोऽयं सान्निपातिक
ज्वरे गुष्माभाव नयकक्षणि योज्य । अपरे
जीर्णविषमज्वरे नयमित्याहुः । तेन तत्तृचणमेव
वामाक्षज्वरो नश्यति । अस्य द्रव्याणि रसगन्धक-
विषटङ्गानि समभागानि कज्जलीवत् कृत्वा कृष्ण-
सर्पमुखाभ्यन्तरे भ्यापयित्वा तन्मुखं सप्ता सलिप्य
स्रग्नाष्ट्रे स्थापयेत् । ऊर्ध्वाधो लवणदानपुष्पकं ततो
भाष्माह्वयं तीव्राग्नी ४ ग्रहर पचेत् । भैष । अत्र
"द्विकं याद्वच्च तत्सम" मिति मिलितरसगन्धकयो
समम् । "जैपाल तश्चमिति" विषतुल्य जैपाल
देयम् । "मरिचच चतुर्गुणमिति" एकभागापे-
क्षया मरिचस्य चातुर्गुणम् । श्रीकण्ठ । सीसे
यस्मिन् मिलितरसगन्धकापेक्षया चातुर्गुणमित्याहुः ।
व्यवहारोऽप्यनेनैव । "रसगन्धौ समौ शुद्धौ विष
याद्वच्च तत्सम" । जैपाल तत्समं याद्वच्च मरिचच
चतुर्गुणम् । त्रिफलाया रसेभ्यो भावना पचधा
कृता ॥" र सा स जीर्णं विषम-ज्व चि । अन्य
पाठ शुद्धसुत तथा गन्ध विष तामुस्य भक्ष च ।
समभागैर्न स्रग्नाष्ट्र वारिण्या पेययेद्दृढ । चक्राकार
समद्वया सर्पतुल्येन सन्धयेत् । तत्तुल्यलेपनद्वया
रौद्रे दद्याद्विचक्षण । स्यात्तुल्ये लवण किञ्चित्
शोपरि च गोलक । ततो लवणक दत्त्वा सिक
ताभिः प्रपूरयेत् । चतुर्भिः प्रहरैर्ज्वालामन्दमध्य
खरक्तमातु । शीते तद्गोलकं नीत्वा दूरीकृत्य च
लेपनं । भक्ष स्रग्नाष्ट्र यत्नेन खल्ले कुशार्द्धिमद् न ।
यथमावन्तु तत्तुल्यं नये दद्यात् सुरैर्यदि ॥ प्रयोगा-
न्व चि ।

अर्द्धपलम् । स्त्री । कर्षद्वये । ४ ती । स्यात्कपा-
भ्यामर्द्धपलम् । प अ १ख ।

अर्द्धपादा । स्त्री । भूम्याललकाम् । वै निघ ।

अर्द्धपारावत । पु । वनकुङ्कुटे । चिदकण्ड
पारावते । भूक्तिर्गोश्रवा । तित्तिरपचिणि । अति ।

अर्द्धपुष्पा । स्त्री । मन्नाबलायाम् । श्रीउदयदेवना ।
वै निघ ।

अर्द्धभोजनम् । स्त्री । अर्द्धांशने । आन्तर्येण
शोऽश्व ।

अर्द्धमाचिक । पु । निरुद्धणाधिकारे तन्नामक
वक्षी । "दशमूलैकभायेषु श्रुताद्वाचं प्रपेक्षयेत् ।
सैन्धावच मधुनो द्विपलं द्विपलं तथा । तैलस्य
पलमेकानु पलमेकत्र दीजयेत् । अर्द्धमाचिक-

सञ्जीव्य वसिष्ठयो निरुद्धवत् । न च खेटी
न च खेद परिहारविधिर्न च । आनियानुमती
ह्ये प सत्त्वरीगनिवहण । इति च द ।

अर्द्धमासूरी । स्त्री । लेखनार्थमक्षधाराविशेषे ।
सु सू ८ अ ।

अर्द्धरात्र । पु । रात्रार्धभागे । कृश्वत् वाजि ।

अर्द्धवीरच्छा । स्त्री । कृष्णदूर्ध्वायाम् ।

अर्द्धश(स)फर । पु । दण्डपालाख्यचन्द्रमस्य
विशेषे । दौडिका वा डान्दकाणां शब्द । हारा ।

अर्द्धशराव (क) । पु । प्रसतिद्वये । ३२
तो । प प्र १ख । भा ।

अर्द्धसह । पु । पेशके । शीता । म दुषड ।

अर्द्धांशोनजलम् । स्त्री । अर्द्धांशेन हीने पक्क
जले । इदं वातपित्तघ्नम् । रा नि य १४ ।

अर्द्धालिग । पु । जलसर्पे । वै निघ ।

अर्द्धावभेदक । पु । शिरीरीगभेदे । आध-
कशोऽने श्वा । निदानलक्षणे— "रुक्षाशनाध्यशन-
प्राग्वातावश्यायमैद्युनै । वेगसन्धारणायासव्यायामै
कुपितोऽनिल । केवल सकफो बाह्यं गृहीत्वा
शिरसो बली । मन्यामूशङ्ककणाचिललाटाङ्गेति
वेदना । शस्त्रारणिनिभो कुर्यात्तीव्रां सोऽर्द्धाव
भेदक ॥" मा नि । अपिच यस्मिन्तमाङ्गाद
सतीव जन्तो सम्भेदतोदममश्लजष्ट । पचा
द्दशाहान्यवायकक्षात्साङ्गभेदं नितयाद्वावस्येत् ॥
सु उ २५ अ ।

अर्द्धांशनम् । स्त्री । अर्द्धभोजने । श च ।

अर्द्धेन्दु । पु । नखचित्रे । अतिप्रौढस्त्रीयोनी
अङ्गुलियोजने । मे दतिक ।

अर्द्धेन्दुशकला । स्त्री । नासारीगविशेषे ।
कपालरोगभेदे । शीठरीगे । अज्वदरीगे । गल
रोगे । तामुरीगे । कर्णरोगे । वै निघ ।

अर्द्धोदकक्षीरम् । स्त्री । अर्द्धोदकप्रतदुग्धे ।
अर्द्धजले निरुद्धम् । "अर्द्धोदकं पयं मिष्टमा
माहृततरं श्रुतम् ।" हिमाद्री चारपाणि ।

अर्भा (क) । पु । बालके । रा नि व १८ ।
जग् । मे कतिक । पञ्चजातमिश्री । रा नि
व १८ ।

अर्भा । स्त्री । गुण्णुली । उगृञ्चन । "अमाचू-
अच्युतम् ।" प्रयोगा भद्र चि ।

अर्मण' । पु। द्रोणपरिमाणे (१२ सेर) । प
प्र १४ । च द अ सा वि कुटजावलिष्ठे ।

अर्मन् । कौ। निधरीगवि ये । छत्रांग ।
तच्च पञ्चविधम्—प्रसाध्यम्, प्रक्षायम्, रक्षायम्,
मांसायम्, दायम् चति । लक्ष्य स्वस्वपदांश्च
मयम् ।

अर्यमा । पु। अर्कवत् । रा नि व १० । सूर्य ।

अर्व्वण
अर्व्व (न) } पु। अर्वे । भा पू ।

अर्व्वतौ । स्त्री । वडवायाम् । कुम्भदास्याम् ।
मे ततिक ।

अर्व्वुद । पु, कौ। पुरुषे । दशकोटिपरिमाणे ।
मे दविक । मांसकौलकाकाररोगविशेषे । अर्दु ।
हि रसोत्त । वातजपित्तजकफजरक्तजमांसजर्मदी-
जाभ्यन्तुदरिद्रुदमेदनाद्यौ । लक्षण—गात्रप्रदेशे
क्षिप्रेण दीपा समुच्छिन्ता मांसमसृक् प्रदूय ।
उत्त स्त्रिरं मन्दरज मरुतमगन्धमूल पिरुड्ड
पाक । कुर्वन्ति मांसोच्छ्रयमदगाधं तद्वुद शास्त्र
विदो वदन्ति । बानेन पिप्पेन कफेन चापि रक्तज
मांसज च मदसा वा तज्जायते तस्य च लक्षणानि
यस्य समानानि तदा भवन्ति ॥ भा नि । सु नि
११ अ । “दीप प्रदुष्टो रुधिरं शिरासु सम्भ्रूय
सद्यो गतस्तु पाकम् । सञ्जायन्म्रासति मांसपिण्ड
मासादुत्प्रेरावितमाश्च हृदि । स्ववदजस्य रुधिर
प्रदुष्टमसाध्यमेतदुधिरात्मकं स्यात् ॥” इति दन्त
रोगमेदे । नेत्ररोगमेदे । शालुरोगे तत्र लक्षण—
तालुमध्ये रक्तज पित्तलक्षण पत्रकर्णिकावले सरैरिव
पात्रं तो दीर्घमासादुत्प्रेरावितं शीघ्रं चन्दु विद्यते ।
“पत्राकारं तालुमध्ये तु शीघ्रं विद्यादुत्प्रेरावितं पित्त
लिङ्गम् ॥” भा म ४ म सुखरो चि ।

अर्व्वुदाकार' । पु। बहुवारवत् । छानिडा
गांश्च ।

अर्व्वुदाद्रिज । पु। मेघग्राम् । मेघ-
जिडा । स सुरदारमिग । वै निघ ।

अर्व्वरम् । कौ। आङ्गुल्यनामस्ये । कायरी
तद्वत् इति प्रसिद्धे । न तद्वत् । वै निघ १४
सयस्यो चि तापोशादिष्वे ।

अर्श (स्) । कौ। The piles or haemo-
rrhoids ज्वरामप्यातगुदरोगविशेषे । तत्
पथ्याय,—दुर्नामसं (च), दुर्नाम, गुदकोष्ठ, गुदा

दुर (रा), अगामक (शब्दर) । लक्षणम्—दीपास्त
सांसुद खादभ्यन्तरत सांसचतुष्टुलिमिता य
माको गुदमिति लक्षणे, सा गुदमाको ग्रहावतनिम
बलितययुक्ता । तस्या सांसोष्ठुलिमितार्थ
गुदोष्ठ । गुदोष्ठादुष्टुलिमितोऽयं सम्बन्धो नात्र
प्रथमा बलि तदुपरि सांसोष्ठुलिमितोऽथो विष
ज्योगोनाम द्वितीया, तद्वत् सांसोष्ठुलिमितोऽयं
प्रवाहनीनाम तृतीया बलिरुच्यते । तास्येव मांस
दुरा जायते । तस्यार्थं यद्विधं वातजादिमदात्
प्रकरणमिदं गुदार्थं परं धीयम् । तन्निदानं यथा—
“दीपास्तसांसमेदांसि सन्धूय विविधाहृतोर्न
मांसाङ्गुल्यनामादी बुध्नन्तःशंसि तां जगु ।”
इति । “पृथग्दीपे समस्ये शीघ्रितात् सहजानि च ।
अर्शसि घटप्रकाराणि विद्यादुदन्तलवये ।” साधा
रणचिकित्सा—अथ तयामपानौषधादिकं सेव्य
येन वायोग्नलोम अप्रिवलज्जहिय जायते ।
“दन्ताय वेतनं योऽभ्येतादायापि च वेतनं ।
अथापयस्य जुहुयाच्चपेराशोऽसौ भवेत् ॥” इति
कार्श्वविपाक । पथ्य—“विरेचनं क्षेपनमसनीष
धाराभिश्चस्तान्धरितच कम् । पुरातना लोहित
भ्राणयश्च सुवटिकाशपि यथा कुलत्वा । गोधास्य
सर्पान्गजोच्छ्रूयन्—द्राविन्—कुलिङ्गाजखरीतुकोशा ।
तरुपापाशयमालकाका येऽन्येऽपि मांसा प्रसङ्ग
तेऽपि ॥ पटोलपत्तुरस्तेनवज्जिपुनर्यथाशरत्पाशु
काणि । जीवन्ति वा दन्तयडा सुरा च घृष्टिवयस्या
नवनीततम् । कञ्जोलभाषीरुचक कपित्थनीद्रादि
मूमादापयांसि चापि । भक्षतक सर्वपलञ्च तेष
गोमूत्रसौवीरुषीदकाणि । वातापच यश्च यदपि
कारि तदप्रमाणं हितमग्रसिध ॥” इति । अपथ्य—
आनपमानिर्धं मत्स्यं पिच्छाको रुधिरपिष्टक । माषान्
करोरे निष्पाव विलु तुम्होऽपुष्टिका । पष्ठाम्
शालुकं सव्यं विष्टभीनि गुदपि च । आतप जल
पानानि वमनं बलिकम्बच । विरुजानि च सव्याधि
मारुत पूर्व्वदिक्ष्वम् । वेगरोधं क्षिप्रं घृष्टयानसुम्
कट्कासन । यथाय दीपलक्षान्नमसं परिवर्ध-
यित् । यत्पथ्यं यदप्यथं वक्ष्यते रक्तपिनिर्ग ।
रताशोऽरोगिणां ततदपि विशाद्विशेषत ॥” इति ।

अर्श कुठारदस । पु । रसोऽयं अर्शसि हित ।
पाठ—“ग्रहसूतं पल्लवेकं द्विपलं यदगन्धकं ।
यततामसं सौष्ठवं प्रथेकञ्च पलवयम् । विकटं
लाङ्गुलीं दन्तौ चित्तकं पुष्करं तथा । प्रत्येकं
द्विपलं योज्यं यवचारश्च टङ्गश्च । समो पञ्चपञ्चो

योऽयौ सैम्ब पलपञ्चक। हाविशश्च गवां मूत्र
सुहीचौर तदङ्क। सर्वं गृह्णिना माच्य याव
नाशति पिच्छताम् ॥” इति मात्रा मापद्वयम्
रस र प्रयोगा। रसेन्द्रविनामथौ रसगन्धौ न
धृतौ। सुहीचौरश्च गौमूत्रसम दत्तम्। पुष्करस्थानि
पिलुकमिति उक्तम्। अन्य—“गृह्णतु हिषा
गन्धं गृह्णतु लोहच तामक। प्रलेपनं हिपल दनी
वृषण शरण तथा। शुभाटङ्गयवचारसैम्ब
पलपञ्चक। पलायक सुहीचौर हाविशश्च गवा
जले। आपिण्डित पचैदमौ खादेन्माषद्वय तत ॥’
र सा स। शुभा वणलीचना।

अर्शसूदन। पु। शरणे। ७७।

अर्शम्। स्त्री। अर्शरीगे। ३२।

अर्शस। वि। अर्शयुक्ते।

अर्शी। वि। अर्शयुक्ते। ३२।

अर्शोन्न। पु। शरणे। ७७। रा नि व ७।
भजातके। डेना। सजिचारे। गाजिमाणि।
तेजवले। तेजवन। शेतसप्पे। शेत मविवा।
कटुशरणे। वुनो ७७। वै निघ।

अर्शोन्नवर्ग। पु। कुटजविल्वचिवकनागराति
विषामयाधन्यासकदारुहरिद्रावचाचव्यानीति। अथ
हृदयदशक प्रभावादर्शोन्न। च सू ४।

अर्शोन्नवल्कला। स्त्री। तेजवले। तेजवन।
वै निघ।

अर्शोन्नो। स्त्री। तालमूल्याम्। रवा। मे
नदिक। भजातके। वै निघ।

अर्शोज। पु। भगन्दररीगे।

अर्शोयन्त्रम्। स्त्री। अर्शोदग्नाथ गोलनाकार
यन्त्रे। “अग्ना गोलनाकार यन्त्रक चतुरङ्गुल।
नाष्टे पञ्चाङ्गुल पुष्प प्रमदना पङ्कजुल। द्विच्छिद्र
दग्ने व्याधे कैचिच्छिद्रनु कम्पयि।” अत्रि।
नयद ५३ अ।

अर्शोवर्त्मन्। स्त्री। नेत्रवर्त्मगतरीगविशेषे।
नेत्रवर्त्मनि ककटीबीजवत् सन्धवेदनमखण्णीया
या पिठका भवति तत्। “एवौबीजप्रमिता
पिठका सन्धवेना। यस्मात् खराय वमस्यास्तद
शोवर्त्म कौत्सवे ॥’ एषा सन्निपातजा। मा नि।
सङ्क—पिठका सन्निपातेन तदशोवर्त्म निश्चिन्ते।
इति विन्यरहिते—निमि।

अर्शोहररस। पु। रसोऽय अशसि हित।
पाठो यथा—“रसवैकान्तगुडाभकान्मभक्ष्य सग
न्धक। तुल्यांशं मर्ह्येचाद्रंदाडिमौल्यै रसेसत।
भचयेन्नापसेकन्तु अशसा नाशने रस ॥” रस र।

अर्शोहित। पु। भजातकहृत्ते। विका।

अर्हम्। स्त्री। सुवर्णे। मोर्णा। वै निघ।

अर्हा। स्त्री। वायसान्नालतायाम्। वनानिठा।
वै निघ।

अलम् (कम्)। स्त्री। हरितालके। रा नि व
१३। सि यो कास चि मन शिलादिधूमपाने
हन्द। “मन शिलाल सरिच” इति। हथिकपुच्छ
पण्डके। विष्टेन ह्ण। हे च। कडील।
वै निघ २४ वा व्या प्रत्यक्षीला चि। भङ्गीयुक्त
केशे।

अलक। पु। चित्र कुकुरे। पाणनाङ्कुर।
चूर्णकुन्तले।

अलकप्रिय। पु। कृष्णभजातके। कान डेना।
म विवलाजटा। बीजकहृत्ते। हि विजयसार।
सद व ५।

अलका। स्त्री। वसायाम्। छर्कि। वै निघ।

अलकाह्वय। पु। कटुनिधे। कटु निम्।
वै निघ।

अलक्त (क)। पु, स्त्री। Lac, the red
animal dye so called लाचायाम्।
आनुठा, नाश, को गीना। हि लाही। म
अलिता। क अलतये। ततपशय, —राखा
याव दुमालय रवा अरक जतुक थावक अल
क्तक रक्त (शुद्ध), पलङ्गपा क्रिमि वरवणिनी।
गुणा—तिक्ष्ण कफवातामयघ्न रुची व्रणघ्न।
रा नि व ६। वर्णकर हिम वल्य द्विध सप्त
सुवर अनुष्ण कफ पित्त रक्त हिक्का कास श्वरघ्न
व्रणघ्न चतवीसपङ्कमिकुष्ठहर। अलक्तको विशेष
पेण व्यञ्ज। भा पू १४। अलक्तको रजो
रोधी रक्तपित्तघ्नापह। प्रदरखाप्यतीसारं सरक्त
क्षपयेत्प्रुवम् ॥” अत्रि।

अलगण। पु। नेत्ररीगविशेषे। वै निघ।

अलगर्द। पु। सर्पविष। खलटोड़ा, खल
बोड़ा।

अलगर्दी। स्त्री। सविजनालकानाम्। दिवाक

अलिपकः । पु । भमर । कौकिल । कुङ्कुरे ।
सर्व्वद मे कचतुष्क ।

अलिपत्रिका । स्त्री ' हगिकाया । दिक्षाती ।
रा नि व ५ ।

अलिपर्णिका (र्णी) । स्त्री । वृश्चिकान्या ।
विष्ठाति, विष्ठाटी । रा नि ष ६ ।

अलिप्रियम् । ली । रत्नीप्लि । त्रिका । पु ।
 धाराकदम्बवृत्ते । आम्बुत्ते । श र । कदम्बवृत्ते ।
 भा पू । भ ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलाहने । भांकल
गाह । प म । भूजम्बूहते । यै निघ ।

अलिप्सा । स्त्री । अनिच्छायाम् ।

अलिमकः । पु । भेके । कीकिन । भमरे ।
पद्मकेशरे । मधुकवचे । मे कचतुष्क ।

अलिमोदा । स्त्री । गणिकारिकायां । शनिद्वि ।
रा नि व ६ ।

अलिमोहिनी । स्त्री । कविकाप्यहचे । रा
नि व १० । कविका पश्य ।

अलिम्पक (स्वक) । पु। कीकि । मधु
मच्चिकायाम् । कुकुरे । पशुकेशरे । वै तिघ ।

अलिवल्लभा । स्त्री । रक्तपाटलाद्या । भा पृ
३५ ।

अलिवाहिनी । स्त्री । कीकणदेशप्रसिद्धे वैदिका
 भुवे । केवेर इति भाषा । रा नि व १० ।

अलिसमाकुल. । ५। पुष्पवृक्षविशेषे । दवण-
सिवन्तीति महाराष्ट्रादौ । वै निघ ।

अलो (इन्) । प । ह्यिके । भमरे । मं ।

अलीकम् । कौ । नलाटे । हे च ।

अलीकमत्स्य । ५ । अङ्गारस्विन्नतिष्ठतेलभट्ट-
मापपिटके । यथा—“मापपिटिकया त्रिप्तं नाम-
वह्नीदलेभं हत् । तत्तु सखेदधेदुक्ता स्यान्व्यामहा
रकोपरि । ततो मिकाभित्तिं खण्ड्यं तिनतैलेन
मज्जयेत् । अलीकमत्स्यं उत्तीर्य प्रकारं पाक-
पण्डितैः । तं वृत्ताकमट्टिषेण दातुं कन च भक्षयेत् ॥
भा पु २४ ।

अलानकम् । स्तो । वद्धे । हे च ।

अलोष्ट. । पुं । तिलकवर्धे । तिल शाह् । वं
मिष, ।

अलु' । पु स्त्री । गलतिकायाम् । । आसौ ।
तुलसौष्ठवे । स्त्री । मूले । मे कडिक ।

अलुकम् । ली । आलकसाधारणे । अलु ।
गुणः — आलक शीतल आग्नेय मलमग्न मधुर
रस रक्त रस्य दर्जर दस्यवर्धन स्तनवर्धन मलमूत्र
वक्षवातहृदिकर रणप्रसन्न । वै निघ । एतस्य
राजा राजालुश्चैतत्तुणवन्कागालुमदन बहु
विधम् । विषय पदार्थे हृष्ट । आलुबोहार
इति प्रसिद्धे काण्डशैव्यफले । आमिषे ।

अलोमश । ५ । मत्स्यविशेषे । तत्र चण-
वितस्मिपरिमित श्वेताङ्ग मूष्णशङ्कय । तन्मास
यत्रकर वीर्यप्रकर पृथिकरघ । रा नि व १० ।

अलोमशा । स्त्री । हृत्विशिष्टे । म कागभाड ।
वै निघ ।

अलोहितम् । क्षी । रक्तापघ्नी । दूषद्रक्तपघ्नी ।

अल्पा । पु । वृक्षविशेषे । शरीरावयवे । वै निघ ।

अल्पक । प । यासच्चुपे, दुरालभायाम् । रा ।

अल्पकेशिका { स्त्री । भूतकेश्या । चाननकक्षा ।

अल्पकेशी ऽ प ह । र मा र वा ।

अल्पगन्धम् । क्ली । रक्तकोरवे । रक्तकमलं ।
यै निघ ।

अल्पगोधूम । ५ । तृणगोधूमे । प म । मद
व १० ।

अल्पघण्टिका । क्री । ऋक्षगणपुष्पाम् । नष्ट
भगशाह । म लुताग ।

अल्पतनु । त्रि । खर्व्वे । अस ।

अल्पनायिकाचूर्णम् । स्त्री । औषधमिदं
यङ्ग्यां हितम् । पाठ—'दिशाथ पञ्चलवण
प्रत्येकं ब्रूषणं पित्तं । गन्धकात्मापकान्तौ चतुर्ती
मापकान् रसात् । इन्द्राशनात्पलं शाण्डितया
धिकमिदमेतत् । खादिक्रियैर्हृताच्छामनुपेयस्य
काञ्चिक ॥" र चि ।

अल्पनिद्रता । स्त्री । पित्तजन्यनिद्रास्यतारोगे ।
 वै निघ ।

अल्पपत्र. । पु । चद्रपवतुलसीशुषे । र मा ।
 क्ली । रक्तपत्रे । र मा ।

अल्पपत्रक । पु । गिरिजमधुकण्ठे । आशङ्क
मोक्ष गाह् । रवा ।

अल्पपत्रिका । स्त्री । रक्षापामार्गचुपि । रा
नि व ४ ।

अल्पपत्रा । स्त्री । मिथेयायाम् । रुषल्याम् ।
ताम्बूना । वै निघ ।

अल्पपद्मम् । स्त्री । रक्तपद्मे, रक्तीपते । वै
निघ द्र०गु ।

अल्पपर्णिका } स्त्री । रुद्रपर्णाम् । मृगानो ।
अल्पपर्णी } वै निघ ।

अल्पपुष्पिका । स्त्री । पीतपद्मवरे । शीत-
पूज रुद्रो । वै निघ ।

अल्पप्रमाणक । पु । लतापनसि । र मा ।
चलानक । षष्ठा तवभूज, धवभूज इति भाषा ।
वै निघ ।

अल्पमस्तक । पु । विवकचुपे । वै निघ ।

अल्पमक्षिका । स्त्री । मलिकाविशेषे । छोटि
माशे । वै निघ ।

अल्पमानक । पु । दिव्यगन्ध तुलसाम् । र ।

अल्पमारिप । पु । चन्द्रमारिपे । कौटोमटिश, रा
टागानटिश । हि अल्पमक्षपा । म धीर
ताडुवजा । अम । तन्शाकगुणा — ल शीतशार्द
रुच । पित्तघ्न कफनाशन । मलमूचनि शारक रुच्य
दोषघ्न विषघ्न । भा पू १४ । See तण्डुलीय ।

अल्परसा । स्त्री । हितवधाम् । रा नि व २३ ।

अल्पवत्तक । पु । तित्तिरपचिणि । मद
व १२ ।

अल्पशुक्रता । स्त्री । पित्तजलशुक्रात्यतारोगे ।
वै निघ ।

अल्पशोफ । पु । सञ्वाचिरीगे । वै निघ ।

अल्पक्षुपा । स्त्री । इस्त्रलज्जालुकाया । वै निघ ।

अल्पायु । पु । कागे । वि । शोगम ।

अल्पास्थि । स्त्री । परपकफल । रुमगा । रा
नि व ११ । भा पु १४ ।

अल्पिका । स्त्री । वनमक्षिकाजातो । हे च ४ ।
रुद्रपर्णाम् । भा पू १४ ।

अल्लक । पु । कङ्कालविशेषे । रुद्रवृक्ष । धान्यके ।
धने । वै निघ ।

अल्लका । स्त्री । धान्यके । धने । वै निघ ।

अल्ला । स्त्री । मातरि । धान्यके । धने ।

अल्लु । स्त्री । आलूके । आनूवांशवा इति लोके ।
मद व ६ ।

अवकर । पु । सभाज्जनादिनिविन धूल्यादो ।
जङ्गल । तत्प०य — सडर (अ), अवलर
(अटी सडार (शडर) ।

अवकुन्थनम् । स्त्री । आतनाद ।

अवकुश । पु । गोलाङ्गुलवानर । अर पर्यन्तम
जातीय । सु सू ४६ अ ।

अवकूलनम् । स्त्री । अघ्रातुभीकरणे । च द
अतिसा चि । “अङ्गारिष्वकूलयेत् ।”

अवकेशो । वि । अफलहवे । हे च ।

अवक्र । पु । सरलहवे । गदल गांङ् ।

अवगण्ड । पु । गण्डदेशस्थवर्ण । वृद्धे-
र्गण्डि । म पुटकुली । विका ।

अवगथ । पु । प्रात स्नाने ।

अवगाह । पु । स्नाने । स्नानगृहे ।

अवगाहनम् । स्त्री । स्नाने । मञ्जनपूवक
स्नाने । तत्प०य — अवगाह वगाह निमञ्जन
शिरान अग्निसि मञ्जन (के) ।

अवगाहस्त्रेद । पु । अवगाहनेन स्त्रेदे । वा
सु. १७अ ।

अवगौर्ण । पु । अपानानिर्गम द्रव्ये ।

अवगुण्ठनम् । स्त्री । योषितशिरप्रावरणे,
स्त्रीमुखान्धादने ।

अवगुण्ठितम् । स्त्री । चूर्णिते । गुंङा । विका

अवग्रह । पु । गगललाटदेशे । हाग ।

अवग्राह । पु । अवहारक । हाग्र इति
लोक ।

अवघात । पु । आघात विशेषे । तण्डनादि
कण्ठने, ह । टागकौड़ा । अपघी ।

अवचूर्णम् । स्त्री । मूलचूर्णे । मोठो गुंङा ।

अवचूर्णित । वि । चूर्णित । तत्प०य —
अवधस्त अपधस्त । अटी ।

अवचूलकम् । स्त्री । चामरे । वि ।

अवच्छक । पु । भक्तिमति रीतिवि । वै निघ ।

अवट (टी) । पु । नाकीवचे । अवे । मे ।

अवट्टीट' । वि । नतनासिके । शीर्षा । आम् ।

तत्प १८, —अवनाट अवभट । अ ।

अवटु' । स्त्री । स्त्री । शीर्षापाश्र्वाभे । रवा
रा नि व १८ । पु । हृत्वि १५ । उ । ऋ ।
कृषे । १ ।

अवड । पु । मध्याश्र्वाभे । वै निघ ।

अवतस । प । स्त्री । कर्णभयवे । अ ।

अवतमसम् । स्त्री । अन्वाश्र्वाभे । अ ।

अवतानम् । स्त्री । चन्द्रातवे । टातोऽश ।

अवतप । प । अजाविज्वरे । गजव ।

अवतारणम् । स्त्री । भृशादियष्टे । वस्त्राश्र्वा ।
ने षप ३६ ।

अवतारणिका । स्त्री । नीकायाम् ।

अवताका (दा) । स्त्री । खवद्रभायां गवि,
पतितगर्भायां गवि । इला ।

अवदन्त । पु । बालके । शीर्षा । वै निघ ।

अवदश । पु । सुरापानाच्चिजनकमत्यद्वये ।
छाटे । इना । मिश्रवृत्त । कृष्णशिरौ । खनिवे ।
वै निघ ।

अवदलनम् । स्त्री । मूर्जकशायाम् ।

अवदात । पु । श्वेतवर्णे । पीतवर्णे च । अ ।

अवदानम् । स्त्री । उशीरे । अ टी । खनिवे ।
थोऽश ।

अवदान्त । पु । शिशुवृत्ते । व निघ ।

अवदारणम् । स्त्री । खनिवे ।

अवदाह (कम्) । स्त्री । लामञ्जकवृत्ते ।
वेदान्ताश्र्वाभे । भा पू १७ । वीर्य
सूत्र । शक्रवर्णा । ग पिबलावाला । वै निघ ।

अवदाहिटम् । स्त्री । वीर्यसूत्र । शक्रवर्णा ।
अ टी ।

अवदाहिटकपथम् । स्त्री । उशीरे । अ
टी भ ।

अवदोर्णम् । वि । द्रवीत घृतादौ । विदारिते ।
छाटे ।

अवदोह । पु । दुग्धे । चिका ।

अवध्वस । पु । अवचूर्णने । छुंछा कृत्वा । ने ।

अवध्वस्त । वि । अवचूर्णिते । ने तचतुष्क ।

अवनम् । स्त्री । शीर्षे । अ ।

अवना (नो) । स्त्री । धायमाश्र्वा । शीर्षा-
शानिष्ठा, वशा नडा । रा नि व १५ ।

अवनाट । वि । नतनासिके । शीर्षा । अम् ।

अवनीमारा । स्त्री । कदल्याम् । वै निघ ।

अवन्ति (न्ती) सोमम् । स्त्री । काञ्चिके । प
उ । छारा । रा नि व १५ ।

अवपाटिका । स्त्री । शुद्धरीमान्मर्गतयकरोने ।
"अलोय स्त्री यन् हृषाडलाद्वक्तेत् स्त्रिय नर" ।
हस्ताभिघातात्पवा चक्षुर्हर्तिने बलात् । यक्षा
वपाज्जत चक्ष तां विद्यादवपाटिकाम् ॥ मा नि ।

अवपोड । पु । पञ्चविधनक्षकान्दतमे शिरी
नधे । स च शीघ्रनक्षकान्मने न विविध । अ
पौर्वाते यक्षान स अवपौड इति । तपोऽश दीयते
यगात् अवपौडस्त द्युत । कल्पोहतादीवधाय
पीडितो मिसुत रस । सोऽवपौड सहुष्टि
तीक्ष्णव्यसम्भव । स गलरीमादो भक्ष ।" प प
४७ । "गलरीमे सन्निपाते निद्रायां विषमज्वरे ।
मनोविकारे कृमिषु युज्यते चावपौडनम् ॥" व,
निघ १८३६ ।

अवपाटुक । प । See अपवाटुक ।

अवभासिका (नो) । स्त्री । वर्षच्छायाप्रका
शिकायां त्ववि । सा च क्रौडरष्टादशभागप्रमाणा ।
अनीलेन वाहितेन चर्म्म । सु ग्रा १५५ ।

अवभ्रट । वि । नतनासिके । शीर्षा । इति
लौकिके । अम् ।

अवमन्य (क) । पु । श्करीगमेदि । लक्ष
णम्—"दीर्घा बह्वक्ष पिडका दीर्घान्ते मध्यतस्तु
या । सोऽवमन्य कफाश्र्वाभ्यां वेदना रीमर्ष
हत् ॥ सु नि १४५ । कर्णपाक्षोरीगमेदि ।
सु रा १६५ ।

अवमर्द् (नम्) । पु, स्त्री । पीडने । अम् ।

अवमोटनम् । स्त्री । आमोटने । मोह्छा-
उन । मा नि वा व्या ।

अवयव' । पु । श्वेतरावधे । रा नि व १८ ।

अवयवस्थानम् । स्त्री । शरीरे । व, निघ ।

अवयवी । पु । पचिणि । वै निघ ।

अवरम् । स्त्री । गजपश्यादादी । अम् ।

अवरदारुकम् । स्त्री । सन्नामकस्यावरविषा
न्मत्तपत्रविधिः । सु कल्प २५ । See पत्रविषम् ।
अवरिका । स्त्री । घस्याक । धन । रा
नि व ६ ।

अवरोह । पु । वटादिहस्तयाधोविनक्षि काण्डा
कारावयवविधिः । वटोद्विज नां ।

अवरोहक । पु । अश्वगन्धायां । मद व १ ।

अवरोहशाखो । पु । प्रचहति । पीकूड
शाख । रा नि व ११ ।

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्धायां । रा नि ।

अवरोहो (इन्) । पु । वटवले । वटोशाख ।
रा नि व ११ ।

अवलम्ब । पु । मध्यपदं । मां ।

अवलम्बन (क) । पु । श्लेष्मिणि । तस्य
स्थान इदं तत्कम् च स्वशरीरा इदं यालम्बन
विकसम्भारणम् । भा ।

अवलम्ब । पु । श्वेतवर्णं । गामिनि ।

अवला । स्त्री । नाश्याम् । रवा । प्रियङ्गु ।
प्रयोगा गलमण्डे । "मधुलीप्रावलासर्ज ।"

अवलुञ्चनम् । स्त्री । सुखने । शैविन्ये । सु ५
२५ अ ।

अवलेप । पु । मर्त्ये । निपने । भूषणे । मे
पचत्क ।

अवलेपनम् । स्त्री । निपने । सचये । जेष्ठां,
मांशान् ।

अवलेह } पु स्त्री । लेह्यपदं । छटिवाव
अवलेहिका } लेह्य । जिह्वा आस्वादेन ।

साय सादवलेहिका । च द ऊरु चि । कायादे
पुन पाकात् घनवमवनेह । "कायादेय पुन
पाकाद्वन च स रमक्रिया ।" प प्र १५ । मावा
च तस्य पक्षनिता । "सौवलेह्य नैह सात-
त्याता सायलोनिता । छिता चतुर्गुणा काया
पुर्णव हिगुणो गुड । द्रव चतुर्गुण दद्यात् ।
सपके सनुमस्य सादवलेहोऽयम् सज्जति । दुग्धमिशुरस
युध पचमूलकपायज । मासाकाय यथायोग्यमनुपान
प्रशस्यते ।" भा । अयमुद वक्रगदहर सायय
प्रयोग्य । पञ्चजनुद्वी या सा सायमव
लेहिका । अ ।

अवलेहनम् । स्त्री । लेहने । छटि ।

अवल्ल । पु । मेषपङ्कजाम् । वेडाशिट्टे,
शाडवशिट्टे । व निघ ।

अवलाजा । स्त्री । कणसीमराज्याम् । शंकु ।
भय भत्रा गुडे ।

अवल्लुज (जा) । पु, स्त्री । कणसीमराज्यां ।
सु चि २५ अ । सोमराज्याम् । शंकु ।
भा पु १ भ भय कुष्ठ चि ।

अवल्लुजवीजम् । स्त्री । सोमराज्यबीज ।

अवल्लुजीजम् । स्त्री । सोमराज्यबीज ।

अवशक्त्यिका । स्त्री । जानुदेश । पदचन्दन
वस्त्रविधिः ।

अवश्या } पु, स्त्री । तुपारे । भा न ४भ
अवश्या } शिरीरोग च विभेदके । प्राग्वा-
तावग्यायमैधुने । भद्रा गुडे ।

अवश्याय । पु । शिशिरे । च द पि ज्व
सहीकादि । "अवश्यायक्षित पात्रम् । तुपारे ।
भा न ४भ नासारी । "अवश्यायकमैधुनदास्य
सेके ।"

अवश्याया । स्त्री । कन्धटिकायाम् ।

अवष्टम्भ । पु । स्वर्णे । मे ।

अवष्माणम् । स्त्री । भक्षणे । हे च ।

अवसक्त्यिका । स्त्री । खट्यायाम् । वाटि ।
तनपत्राय — पश्चिमिका परिकर पथङ् । हे ।

अवसाद । पु । अवसन्नतायाम् ।

अवसादनम् । स्त्री । उन्नतव्रणस्य निक्षीकरणे ।
सु चि १५ ।

अवसादनो । स्त्री । सहाकरञ्जे ।

अवसितम् । स्त्री । मत्तितथान्ये ।

अवसेक । पु । रत्नमीचये । च वि २५ ।

अवसेकिस । पु । घटके । बड़ा । व निघ ।

अवसेचनम् । स्त्री । जलसेचने । सु ।

अवस्कन्द । पु । अवगाहनपाने ।

अवस्कयनी । स्त्री । बहुनिमान्तरप्रभृतायां
मवि । क्लेशेन गांहे ।

अवस्कर । पु । विद्यायाम् । गुह्यदेशे । मे

रचतुक् । सप्ताज्जभादि निमित्त धूल्यादी ।
आवर्जना ।

अवम्बरक' । पु । सप्ताज्ज'न्याम् । कौटि ।

अवहस्त । पु । हस्तपृष्ठे । शृङ्गापत्रिडाग ।
हे च ।

अवहार (क.) । पु । याहाख्यजलजनी ।
, हाश्रव, खलशृङ्गी । मे रचतुक् ।

अवहालिका । स्त्री । प्राचीरे । प्रीतिर ।

अवलिप्तसन्धि' । पु । सन्धिविग्रहे । सन्धि
च्युत सन् नीच उखेनावम्यानम् । सन्धस्थोरतिक्ता
नता वेदना च । सु नि १५ अ ।

अवक्षेपणी । स्त्री । बलगायाम् । दाशानम् ।
ह च ।

अवाक्पुष्पो । स्त्री । हेमपुष्पा । र सा ।
मधुरिकायाम् । गोवो । रवा । रा नि व ४ ।

अवाक्पुष्पायाम् । पुष्पा । म वडौशोक । रा नि
व ४ । च द अर्गं चि सुनिपद्य चाङ्गेरीष्टने ।
चोरपुष्पायाम् । छावहनी छावथङ्कौ । रवा ।

अवाक्शौरा (स) । पु । निधमिरक्ते ।

अवाचान । वि । विपथस्त । मे नचतुक् ।

अवाच्यदेश । पु । धीनौ । विका ।

अवानम् । स्त्री । शकफलादौ । श र ।

अवारम् । स्त्री । नयाद् पूर्वपारे । उपाव ।

अवारपार । पु । समुद्रे ।

अवि । पु । मेघे । भा पु । मुषिके । कम्बले ।

म । मन्थमेदि । प्राचीरे । वायी । स्त्री । कुलत्थि

, काया । वनकुलथ । अवि कुलाली चचुषा

कुम्भकारी कुलत्थिका । र मा । मेध्याम् ।

विका । कृतमत्या । अम ।

अविकम् । स्त्री । हीरके । रा नि ।

अविकमासम् । स्त्री । मयमासे । वै निध ।

अविगन्धनी } स्त्री । अजगन्धायाम् । वन-
अविगन्धिका } गान् । तिलोष्णीवज्वरीति
अविगन्धो } च लोके रा नि व ५ ।

अविगन्' (घ.) । पु । पानोयामलके । सा सु ।

करमहंघे । कवमूर्ता शिख । म करयद । अम ।

अवितक्तम् । स्त्री । मेघौतके । डेङ्गान् इक्ष्वर

घोन । गुणा — अवितक्तमपथ स्थदख दुग्ध

कारक । दोषन कटुकक्षौण लखन स पित्त

रक्तदीपकरशैव कफवातविनाशकम् । इक्ष्वगु ।

अवित्यजः । पु । पारद । शब्दकल्पद्रुम

रा नि व १२ । अत अवित्यज इत्येव पार

रात्रनिघण्टौ दृश्यते ।

अविदग्ध । वि । अनर्द्ध । विजयर अजीर्णचि

अविदग्धम् } स्त्री । मेघौदुग्धे । हला । See

अविदुग्धम् } आविकचीरम् ।

अविदु(दू)प्यम् । स्त्री । मेघौदुग्धे । डेङ्गान्

इध । हला ।

अविद्वकर्णा । स्त्री । पाठायाम् । आकुनादि

अ टो । सा कौ । जातोफलावद्याम् । भूराजि

डौमवाक् । अ टो ।

अविद्वकर्णिका (णी) । स्त्री । पाठायाम्

आकुनादि । अ टो । जातोफलावद्याम् ।

अविद्धा । स्त्री । दुष्टशिराव्यधने । "बहुश्रुत

हीनशस्त्रप्रणिधानेनोपविद्धा ।" सु शा ८ अ ।

अविन्दन । पु । वाडधाननि ।

अविपक्ति (त्ति) करचूर्णम् । स्त्री । अद्विपिमा

धिकारे हितकर चूर्णम् । पाठ — तिकटु त्रिकला

सुप्त वीरुख विलङ्घनम् । एलापवध सज्जेश सम

भाग विचूर्णयेत् । घाबल्येतानि चूर्णानि लवणं त

भवेत् । सज्जचूर्णद्विगुणित विहचूर्णं च दापयेत् ।

सज्जचूर्णकौकृत यावत्तावच्छकरयावितम् । सज्जचूर्ण

कृत पावे क्षिप्रभास्ते निधापयेत् । भीजनादौ

सतीज्ज्वे च मध्वाज्याभ्यामिद शुभम् ॥' र सा स ।

मेघ । प्रयोगा सा कौ । त्रिकटुादि प्रत्येक १ तो

लवङ्गचूर्णं ११ तो त्रिहन्मूलचूर्णं ४४ तो शकरा

६६ तो ।

अविपट । पु । ऊर्णामययन्त्रे, कम्बलादी ।

अविपाक' । पु । अपरिपाक ।

अविप्रियः । पु । ग्यामाकटवले । भाग्यं घाग ।

रा नि व १६ ।

अविप्रिया । स्त्री । श्यामालतायाम् । रा नि ।

श्यामालतायुषे । रा नि व ५ ।

अविभुक् । पु । व्याघ्रे । स नाकगा । वै निध ।

अविमरोष(स)म् । स्त्री । आविचीरे । डेडीव
इष्ट । हला ऐ च ।

अविमुक्तक । पु । माधवीलताया । वै निघ ।

अविमुक्ता । स्त्री । तन्दुकहन्त्रे । डेडीव ।

हि केदु । म टेभुरणी । काकतिन्दुके । वै निघ ।

अविमोचम् । स्त्री । आविकचीरे । र मा ।

अविला । स्त्री । मेयाम् । ऐ च ।

अविवृत्त । पु । मेघशङ्खाम् । मेडाभिः ।

अविशिरम् । स्त्री । म्यावत्फलने । एड्डेडेर
रुन । वै निघ ।

अविश्वासा । स्त्री । चिरप्रभूतगवि । श च ।

अविष । पु । समुद्रे । आकाशे ।

अविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । रा नि व ६ ।

निर्विषवर्ण । निर्विषी शोम । वै निघ ।

अविसीढम् । स्त्री । अविचीरे । डेडीव इष्ट ।

अविस्रम् । वि । पुतिगम्बरहिने । च चि २अ ।

अवी । स्त्री । दनकुलये । र मा । कतुमया

भियाम् । ऐ च ।

अवीजधर्मी । वि । यो बीजधर्मी न भवति ।

सु शा १अ ।

अवीजा । स्त्री । गोलनीसदृशगुणद्राचाम् ।

किन्मिन् वेदाना इति लोके । "अवीजान्या

स्वल्पगुणा गोलनीसदृशी गुणै । भा ।

अवोदुग्धम् । स्त्री । मेघोदुग्धे । अ द ।

अवोमूत्रम् । स्त्री । मेघोमूत्रे । च द ।

अवुक । पु । काने । श र ।

अवृद्ध । पु । पुष्पहृत्तमेदि । म पत्थरफुल्ल । वै

निघ ।

अवेद्य । पु । गोवसे । श र ।

अवेला । स्त्री । पूगवर्जने । छिवन उपावि ।

अवोदम् । स्त्री । आद्रके । म्हा ।

अव्द । पु । बत्तरे । दुष्कक । मेधे । (चटी

रा) । स्त्री । अमे ।

अव्दसार । पु । कर्पूरे । रा ।

अव्यक्तम् । स्त्री । मन्त्री । "अविलस्य जगत

समस्तैर्गुरुर्यत्त मास ।" सु शा १अ । आत्मनि ।

८१ ।

अव्यक्तराग । पु । ईषस्तेहितवर्णे । तत्
पर्याय, — चरण (अ) ताम गौर । (ज) ।

अव्यक्ता । स्त्री । कृष्णगोकण्याम् । कां अण

डाञ्जिता । सं काली गोकर्णी । वै निघ ।

अव्यङ्ग । अविकलाङ्गे । स्त्री । एकशिख्याम् ।

आनाङ्गुनी ।

अव्यञ्जन । वि । शङ्खहीने । हला ।

अव्यङ्ग (खडा) । पु, स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।

डूँहे आमना । कपिकच्छी । आनाङ्गुनी । च

चि इष्ट ।

अव्यया । स्त्री । स्थलकमनिन्याम् । इलपन्न ।

भा पू १भ । रा नि व ११ । इरीतवाम् ।

महाशायण्या । भूषिणी । भा पू १भ गु व ।

आमलक्या । लक्षणाया । लक्ष्मीभूला ।

अव्यथि (घी) । पु । अथे । वा सु ४अ

प्रकास्या ।

अव्यथिप । पु । समुद्रे । मूर्धे । सि की ।

अव्यथिपी । स्त्री । पृथिव्याम् । अद्वारने ।

अव्यथ्या । स्त्री । इरीतवाम् । भा पू १भ ।

अव्यधा । स्त्री । दुष्टगिरावेधने । "अशस्त्रकृता

अव्यधा ।" सु शा १अ ।

अव्यया । स्त्री । गोरखसुण्या । गोवधकाङ्गुनी ।

म गोरखमुडी । वै निघ ।

अव्रणशुक्र । पु । नैवस्य कृष्णभागवतरीग

विशेष । अयमभित्यन्तज्ज्वालायुक्त शङ्खेन्दुकन्द

स शब्दार्थ नभस्यतनुमेघाकृतिय सुसाध । लक्षणम्

— छे समीप न भवेत्तु यद्य न चावगाढ न

सखवेदि । न वेदनावन्न च युष्मशुक्र तत्सिद्धिमा

प्रीति कदाचिदेव । सित यदा भाव्यसितप्रदेशे

स्यन्दात्मक नातिगन्धयुक्त । विद्याधरीवामदलान्

कारि तदव्रण साध्यतम वदन्ति । सु उ ५ अ ।

स्यन्दात्मक कृष्णगत सचीप शङ्खेन्दुकन्दप्रति

मावभास । वैद्यायसाधप्रतनुप्रकाशमयान्न साध्य-

तम वदन्ति । गभीरजात बहुलच शृङ्ख चिरीन्नि

तक्षापि वदन्ति कृष्णम् । विच्छिन्नमध्य पिशिताग्नं

वा चलं शिराप्रक्षमदृष्टिहृत् । हिलागतं लोहित

मन्तय चिरीत्यतक्षापि विवर्जनीयम् । भा नि ।

अव्यकुम्भी । स्त्री । पानीधीपरिजम्बे । पान ।

र मा ।

अशनम् । स्त्री । भोजने । असे । रा नि व २० ।
पु । पीतशान्ति । च म ४५ ४२ दशक । चित्तक
हवे । भक्तकहवे । वै निघ ।

अश(स)नकः । पु । अशनपुष्पाकारधान्यविशेषः ।
स म ४६ अ ।

अशनपर्णी । पु. स्त्री । विजयसार इति प्रसिद्धे
हवे । मारटो इति च पश्चिमदेशे । तत्पश्चात्, —
वातक शीतल शीतलवातक अशनपर्णी सनपर्णी
शणपर्णी शीत शीतक । मोकण्योन्मताया ।
अपवाङ्मिता । अम ।

अशनपुष्प । पु । अशनपुष्पाकारशाली । मृष्टिक-
धोत्रविशेषः । स म ४६ अ ।

अशनमल्लिका । स्त्री । आम्बोतायाम् । शोषद
गोनौ । च द ।

अशना (या) । स्त्री । क्षुधायाम् । हला ।
गुह्यनिषावे । श्वेत वर्धति वा श्वेत शिम् । रा
नि व ७ ।

अशनि । पु. स्त्री । हीरके । शीट । वै निघ ।

अशका (खा) । स्त्री । शूलोदगे । शाखा
शयलतायाम् । रा नि व ८ ।

अशान्तगन्धाव्या । स्त्री । आसहरिद्रायाम् ।
आम आम् । सं अश्विहलद । वै निघ ।

अशितम् । स्त्री । भक्षणे । खादने । इ च ।

अशितभ्रवः । पु । अश्वे । भात ।

अशितलता । स्त्री । मौलदूर्वायाम् । मौल
पूर्वा । वै निघ ।

अशिरम् । स्त्री । हीरके । रा नि व १३ ।
See चक्रम् ।

अशिशिखो । स्त्री । खनामत्यातशिश्वीवि ॥ य ।
श्वेत शिम् । ग धीरथेतवावे । गुणा — मधुरा
' कषया स्त्री अपिपत्तौ ब्रणदीपघ्नौ शीतला रुचिकरी
च । रा नि व ७ ।

अशिश्विका । स्त्री । अनपत्यायाम् । ऐ क्षीन
मृगान् गोहे । श र ।

अशीता } स्त्री । भूमिज्जभाण्डे । वै निघ ।
अशुक्ता }

अशुक्ता । स्त्री । वीरोधान्ये । वै निघ ।

अशुचिः । नि । अपवित्रे ।

अशूकज (कः) । पु । सुष्ठुशाधौ । रा नि
व १२ ।

अशृतम् । स्त्री । अपके ।

अशोकः । पु । (Saraca Indica, Jones
sia Asoka) लक्ष्मणमतहवे । अशोकग्राहि
मे । हि अशोकी । स खीहितकुसुम इति । द
म ३८ लोधादि । तत्पश्चात्, — अश्वनामि
वीतशोक श्च मा ' , शोकनाश विशोक
वञ्जुलद्रुम वञ्जुल मधुपुष्प अपशोक कङ्कहि
केलिक रत्नपत्र चित्त विचित कर्णपुर सुभग
दोषलो ताम्रपत्र रोगितह हेमपुष्प वामादि
यातन पिण्डोपय नट रामा पत्रवद् (रा)
कान्तादिदोषद (वि), चक्रगुच्छ (श)
अशोकहलगुणा — शीतल हृद्य पित्ताह्न गुरु
शूलोदराभ्रान्न रक्तरोधक क्षमिघ्न । रा नि
व १० । तिक्त याही वण् कषाय अपची
दण्दाहक्षमिणोपविपरकघ्न । भा पु १३
मावा २ तो । चेतसे । तिनिगि । वै निघ । स्त्री ।
पारदे । मे ।

अशोकघृतम् । स्त्री । प्रदराधिकारे प्रयोगः ।
पाठ — पशोकवल्कलपत्र तोयादकविपाचितम् ।
पादस्थेन घृतप्रस्थ जीरककायसंयुतम् । तण्डुलामु
तजाचीर घृततुल्य प्रदापयेत् । तमेव केशराजस्य
प्रत्येक भिषग्वर । जीवनीये पियानेस्तु पक्षे
संसाधने । यथाह्वाशकमूलस्य महीका च
शतावरी । तण्डुलीयकमूलस्य कर्कुरेभि पला
तके । शर्कराया पलान्यष्टौ सिद्धशीत प्रदा
पयेत् । जीरकपत्रभक्तो मेदि काकील्यौ सर्पपणिके ।
जीवन्ती मधुकसेति दशकी जीवनी गण ॥ मेघ ।
प्रयोगा अष्टगदर चि । गत्यघृत ४ श कायार्थम्
अशोकमूलस्य २ श जल १८ श, शिप ४ श ।
तथा जीरक २ श जल १६ श शिप ४ श केश
राजस्य ४ श तण्डुलीदक ४ श कागदुग्ध ४ श ।
कल्पाथ जीवकस्य भक्त मेदा मद्यमेदा काकीली
वीरकाकीली सुद्वर्णी मापपणी जीवन्ती यष्टि
मधु पियालवीज पर्यकफन रसाञ्जन यष्टिमधु
अशोकमूल द्राक्षा शतावरी तण्डुलीयकमूलस्यैर्वा
प्रत्येक २ तो १ पाकानि शर्करा मिश्रणीया । मेघ ।
सा की ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कदुनिताय
कदेकी । रा नि व ६ ।

स्थापने । See कटुकी । लताशीके, स च अशीक
दलसदृशदल । रवा ।

अशीका । स्त्री । कटुरीहिण्याम् । कटुकी ।
मे । भा पू १भ ।

अशीकारि । पु । कदम्बहृत् । कदम्बगोष्ठ ।
म कलम्ब । श च ।

अशीथनेत्रपाक । पु । विनाशीथ नेत्रपाके ।
नचणम्—शोथहीनानि लिङ्गानि नेत्रपाके लग्नी
यन्ते । मा नि । कण्डूपदेहायुक्त पक्षीदुस्वरनिभ
सरशी च भवति ।

अशम । स्त्री । स्वर्णमाचिके । व निघ ।

अशमकदली । स्त्री । कदलीव ये । पांशुड
दली । म लोखडकील । रा नि व ११ ।

अशमकरम् । स्त्री । स्वर्णं । रवा ।

अशमकच्छुहा । स्त्री । वेन्व रश्ने । स वेन
गर । व निघ ।

अशमकेतु । स्त्री । चुद्रपाषाणभेदचुपे । पांशुत्र
तृव । रा नि व ५ ।

अशमगर्भ । पु । हरिष्णौ । पांशु इति लोके ।
भा पू १भ । स्त्री । मरकतमणौ । हं च ।

अशमगर्भक । पु । तिनिशहृत् । मद व ५ ।

अशमगर्भजम् । स्त्री । मरकतमणौ । पांशु ।
रा नि व ११ ।

अशमघ्न । पु । पाषाणभेदचुपे । पांशुवकूट ।
रा नि व ५ । भा पू १भ ।

अशमजम् । स्त्री । मुण्डलीहृत् । रा नि व ११ ।
च द पाण्डु वि । शिलाजतुनि । मद व ४ ।
दमा । प मु । र मा । रा नि व ११ ।
मैरिके ।

अशमजतु (कम्) । स्त्री । शिलाजतुनि । च ।
द पाण्डु चि योगरात्रे । रा नि व ११ । सि
यो र पि चि खण्डखादे । "गुभाग्मजतुक
तथम् ।"

अशमन् । पु । प्रनरे ।

अशमन्ता (क) । पु । पाषाणभेद । च म्
१५ । कीविदारचमटमिद्वपये चद्योड इति
पौकशमिहं हृत् । भा स ४भ २२ चि ।
"अशमन्तानि हृत् ।" च म् ४ च ।

उद्दालकहृत् । भा पू १भ । कीविदारहृत् ।

भा पू २भ । चुके । कूट । र मा । दण
विशेषे । अशमकूटरे । सु चि २५ अ । खनाम
व्यातहृत् । आनुष्ठे इति च लोके प्रसिद्धे ।
म अमर । ततपथाय,—इत्युक् कुवाली अश
पच अश्वत्थक् नीलपत्र यमनपत्रक । गुणा—
मधुरकपाय शीतल पित्तघ्न भृतनिवारण्य ।
रा नि व ८ ।

अशमन्त(क)म् । स्त्री । चुद्रास् । मे ननिक ।
दीपाधारहृत् । आनुष्ठे । मे ।

अशमपुष्पम् । स्त्री । त्रैलज्जे । शिलावग । अम ।

अशमभाण्डम् । स्त्री । नौहभाण्डविशेषे ।
शमीगमिष्ठा । श च । खड्गे । शंग इति भाषा ।

अशमभित् । पु । पाषाणभेदे । पांशुवकूट ।
प मु रवा । कवाठवकहृत् । कवाठिष्ठा इति
लोके । र मा । कवाठचक्रमिति । रवा ।

अशमभेद (क) । पु । (Coleus amboin-
cus, Syn, Coleus aromaticus) चुप
विशेषे । पांशुवकूट, शिमागंठ, शोभाको इति
भाषा । रु म् १८, १८ अ । हि पादरचुर ।
ततपथाय,—अशमभेद अशमभित् (र), अशमघ्न
शिलाभेद अशमभेदक अथवा उपलभेदी उपलभित
शिलागर्भज नगमित् । सशीघ्र । या म् १५,
१६ अ । "वज्रलदारपिक हकहपागमभेद ।" गुणा
—शीतल तुवर बलिशीघ्रन सारक तिक्त
प्रमेहाश कृच्छ्राग्नरीघ्नय । मद व १ । मधुरनिक
मेहहृत्पादाकमुवकृच्छ्राग्नरीघ्न शीतलय । रा
नि व ५ ।

अशमयोनि (नी) । पु, स्त्री । नीलमणौ ।
च टी । अशमन्तकहृत् । आनुष्ठे । मद व १० ।

अशमरी । स्त्री । Stone or Gravel बलि
पाषाणरीग । शिला पांशुद्वी । मं मृत्खडा । मा
चतुर्विधा शिलाविधाना च—द्रव्यमा वातेन
पित्तेन प्रकृत्य इति । तवाशशीघ्रनशीलपाष्य
कारिण प्रकृति यथा सूचयतीति प्रविश
बलिमग्नरी जनयति । तामा पुष्पपाषाणि बलि
पौकरीचकी मुवकृच्छ्र बलिगिरीमुवकृच्छ्रादिना
कृच्छ्रा उवरागमाग्नरी बलिभित् मुवकृच्छ्र । तामा
नाभिभित्तिनीमिहनेप्रत्यतमाकन् मेहरी इत्या
ग्नपादाग्नरी सपरिभ्रमता मृचिद्विषय

गोमदकप्रकाशमनाविष्ट समिकतं विमुञ्जति । धावन
लङ्घनप्लवनपृष्ठयानाभ्यगमनेत्यास्य वेदना भवति ।
अथ श्रेष्ठागमरी श्रेष्ठसलमप्रमथवहरतोऽर्धसुप
लिप्याध परिहृदि प्राप्य वसिष्ठसमधिष्ठाय स्तौती
निरुणति । तस्य मूत्रप्रतीघाताहास्यते मित्यते
मित्यत इव च वनिर्गुरु शीतय भवति । अगमरी
चात्र श्रेष्ठा विधा मष्टी कुकुटाश्रया मधुक
पयवणाभा च भवति । पितागमरी मन्त्रा पीता
वभासा कृष्णा भद्रातकास्थिप्रतिमा । तातागमरी
ग्यामा परुषा विपमा खरा कदल्यपुष्पकदल्यका
चिता च भवति । शक्रागमरी शक्रनिमिका भवति
तेन सा मूत्रकृच्छ्रं वनिवेदना उपपद्यीय श्रयधुना
पादयति पीडितमात्रं च तत्रैव विलय गच्छति ।
प्रतिक्रिया, अश्वरी दारुणी व्याधिरन्तकप्रतिभी
मत । तद्विषी मेषजै साध्य प्रहव्यकदमर्षति ।
तस्य पृष्ठेषु रूपेषु कीडादिक्लम इत्यते । सु नि
३ अ ।

अश्वमरोक्षच्छ्र । पु । मूत्रकृच्छ्रे । वै निघ ।

अश्वमरीघ्नः । पु । वरुणहवे । यदुल गीह ।
म वायवरणा । तिका ।

अश्वमरीप्रियः । पु । महाशालिधान्ये । ग मु ।

अश्वमरीभेदः । पु । पाषाणभेदहवे । म्द व १ ।

अश्वमरीभेदनः । पु । पाषाणभेदके । पांशव
कृष्ण । वै निघ ।

अश्वमरीरिपुः । पु । वृहच्चणके । वड ठणा ।
रवा । जेवेचौ । खनां । हि मुहा ।

अश्वमरीशर्करा । स्त्री । तन्नामय रोगविशेषः ।
शर्करा सिकता मेही भस्माख्योऽश्वमरीवैकृतम् ।
अश्वमर्या शर्करा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जनवेदना । पवनेऽनु-
गुणे सा तु निरेल्ल्या विशेषतः । सा भिन्नमूर्तिं
वांतेन शर्करेत्यभिधीयते । हृत्पीडासक्त्यिमदन
कक्षिशूल सवेपथु । तृणीहमीऽनिल कार्ण्य
दोर्जल्य प्राशु गात्रता । शरीचकाविपाको गु
शर्कराच भवति च । सूत्रमार्गप्रस्ता सा सना
कुर्वादुपद्रवान् । दोर्जल्य सदन कार्ण्य कक्षिशूल
शरीचका । इत्यादि । सु नि ३ अ ।

अश्वमरीहरः । पु । देवधान्ये । देशान ।
वरुणहवे । म वायवरणा । र मा ।

अश्वमर्याहरणयन्त्रम् । स्त्री । तदाहरणयन्त्रे ।
अग्न्याहरण संपर्कावयवमसत । कटिदति ।

अश्वमलाक्ष (चा) । स्त्री, स्त्री । शिखाजनुनि ।
रा नि व १३ ।

अश्वमसभावम् । स्त्री । शिखाजनुनि । र सा
स ।

अश्वमसारः । पु, स्त्री । लीहे । अम । लीहादि
धातो । सारलीहे । हेऽन्ता १ ।

अश्वमसारा । स्त्री । काठकदल्याम् । पांशोड
कणा । वै निघ ।

अश्वमसुता । स्त्री । पाठायाम् । आदनाति ।
म पद्माङ्गमूल । वै निघ ।

अश्वमहा (हन्) । पु । पाषाणभेदके । पांशव
कृष्ण ।

अश्वमहत् । पु, स्त्री । कवाटवक्रचुप । कवाडिन् ।
रवा । शिखाजनुनि ।

अश्वमीरः । पु । मूत्रकृच्छ्रे । उणा ।

अश्वमीत्यम् । स्त्री । शिखाजनुनि । रा नि
व १३ ।

अश्वामा । स्त्री । शेतविहतायाम् ।

अश्वम् । स्त्री । रुधिरः । व्रक । अ टो ।
नेतोदके ।

अश्वत्ता । स्त्री । शरीचके । रा नि व १० ।

अश्व्यु । स्त्री । नेवजने । छन्द्रेण खन । अम ।
तत्पर्यायः,—नेवान् रोदन अथ अम अश्व
वाय (च), लोच (ज) ।

अश्वनाली । स्त्री । भगन्मरीगे । वै निघ ।

अश्वपातः । पु । अश्वस्य चक्षुषोरध प्रदेशे ।
“अश्वपात स हिट प्रदेशश्चक्षुषोरध । तत्वावर्तौ
भवेन्नैव स्वातिन कुलनाशन ।” जयद ३ अ ।

अश्वः । पु । शीटके । घोडा । तन्मांसगुणा
—टण वातघ्न लघु बज्रकरः पिच्छाहृत्ताकमति
सेवनाहवति । रा नि व १० । लघुण बज्रिकफ
पित्तकर वातहत हृदय चक्षुष्य लघु मधुरश्च ।
भा प । अश्वेन अश्वसगुणा—वातकीपना
स्यैव्येवलाप्रकारिचम् । राज । “हामी लघो
नद्यानुय विम स परिकीर्तित । ग्रन्थ हट
मन्त्रश्च चक्षिमन्त्रग खन ॥ पापिन ॥ कल्पार्थं कृषा
दुष्टा देवा प्रकीर्तिता । विरपा विपमायैव
शूद्राधृष्टा उदाहता ॥” उतमा मध्यमा नीवा
कनीयांससायापरे । चतुर्था वाजिनी भूमौ जायते

दंशस्ययात् ॥ ताजिका खरशाणां उचराशो
 तमा हया । गोजिकाणां किकाणां प्रोढाहाराय
 मध्यमा ॥ भास्वजाथीत्तमांसाय राजशलाय
 मध्यमा । भोजरा शारराथैव सिन्धुपारा कनी
 यस ॥ अन्यदेशोद्भवा ये च नीचनीचाश्च स्मृता ।
 वाजिनो जलजा केचिदङ्गजातामथापरे ॥ समीर
 प्रमवाशान्ते जलकसृगजालया । जनीद्भवा द्विजा
 तीया चक्षिया रेडिमन्वा ॥ समीरप्रमवा वेण्या
 एणो नूकान् यदृजा । विवेकी मष्टणी विप्रसृजन्म्वी
 चक्षियो बखी ॥ दृष्टभावमथा वेण्य शूरी नि सल
 कातर । बाह्ण सामवाही च भद्रवाही च
 चक्षिय ॥ उपादातीन् वेण्य साच्छदो दण्डेन
 ताडित । पुष्पगन्ध सदा विप्र चक्षियोऽगुरुगन्धक ॥
 छतगन्ध सदा वेण्यो सीनामीदी च शूद्रक ।
 विप्राहां वाजिन मर्त्ये चक्षियो भूपते सदा ॥
 हो वेण्यस्याय शूद्रग्य गन्ध एव सुवावह । केचिदि
 चक्षिन् भूपानां सर्वेऽश्वा वाहनीचिता ॥ तन्मर्थे
 भूतली यक्षाच्छालिहोत्रेण निमिता । बाह्णया
 चेमकृत्येषु सिद्धि गच्छन्ति वाजिन ॥ चक्षिया
 युद्धकार्येषु वेण्या विसाजने सदा । शूद्राशान्येषु
 कृत्येषु जालेव वाजिन मदा ॥ आरौहिरव्य
 कार्येषु यदीच्छेच्छाशती श्रियम् ।' इति अथ
 जाति । नकुल २२॥ "मत्त वर्षा भवन्तीह
 सर्वेषां वाजिनो भव । तानह कौर्तयिष्यामि
 भेजेताताननेकधा ॥ मितोरत्नमथा पीत सारङ्ग
 पित्त एव च । नील कृणीय सर्वेषां श्वेत
 येष्ठतम स्मृत । पशार्हा भूपतेर्वाजी मन्वश्चेत्
 प्रशस्यते । तदभावे यथा प्रोक्तमथा श्रेष्ठा
 क्रमेण च ॥ श्वेत प्रायेयसडाशो रत्न कुडुम
 सन्निभ । हरिटासट्य पीत साङ्ग कबुर
 स्मृत ॥ पित्त कपिलकाकारी नीलो दूषायमन्निभ ।
 कृष्णो जम्बूफलाकार शास्वजो सुमुदाहृत ॥
 पीताम्ब श्वेतपात्री यन्मथा स्थावितनीचन ।
 चक्रवाक म विनेयो राजार्हा वाजिसमम् ॥
 मध्यस्थो ह्यो यन्म भवेन्नेककण्ठक । म वाजी
 वाजिमेधाश्च श्यामकण प्रकीर्तित ॥ मुखे
 चन्द्रकमलोती जल फलमनाहृति । श्वेतपात्र
 म विषयी, मविद्यान् म पूजित ॥ नकुल
 २३ ॥ सादे यवकथ पीतमङ्गल तपोधने ।
 प्रमाण शानिहीन पशार्हाशान्यविशारदे ॥ हस्ती
 ह्युत्तमा विजया चतुर्दशरया स्मृत । चतुर्हस्तो
 विजयत शालोककलमा ह्य ॥ चरिहस्ती

हीनस्तु भवेन्मध्यस्तुरङ्गम । सुष्टिश्चैव हस्तेन
 हीनशाय्यधम स्मृत ॥ उडमानप्रमाणस्तु परि
 णाह विनिर्दिष्टम् । उत्तमाणां च मथ्यानां हीना
 नाश्वव वाजिनम् ॥ अङ्गसप्तमहस्तस्तु श्रेष्ठ
 दृष्टेण निर्दिष्टम् । पङ्क्तिमुष्टिर्विहीनैश्च मध्य
 मश्च विचक्षण ॥ पञ्चहस्तप्रमाणस्तु जघन्य समु
 दाहृत । हाचिभद्रकुल वक्रमुत्तमाश्वश्च कौर्तित
 तम् ॥ पृष्ठ वच कटिश्चैव मन्त्रतुल्य मन्त्रि
 णित । अङ्गुलान्यहीनस्तु मुख्यादि मध्यमाधमम् ॥
 निर्दिष्टमस्तिमाथैव वाजिशाल्यविशारद । सप्ताङ्गुल
 खुरश्व उत्तमाश्वश्च कौर्तित ॥ पङ्क्त्युली भवे
 न्मध्यो जघन्यस्तुरङ्गुल । पीठशाङ्गुलदीर्घा तु
 जङ्गा चैवोत्तमा स्मृता ॥ चतुर्दश तथा मध्ये
 हीने च हादशाङ्गुल । एवविधप्रमाणस्तु निर्दिष्ट
 शास्वशालिभि । अपादात्पुच्छमूलस्तु दैर्घ्येणाश्च
 प्रमाणयेत् । खुरान्तात्तु दयावद्दूडमानेन बुद्धि
 मान् ॥' इति परिमाणादि । जयद ३३ ॥
 "अथानां जयदेशान्तु प्रवत्याम्यनुपूर्वम् ॥ उत्तमा
 नाश्च मथ्यानां हीनानां यत्त सध्व ॥ उत्तमा
 नाजिका प्रोक्तान्मथा पारमिकाश्च ये । किकाणा
 श्वैव ये वाह्य पृष्ठजा ये च कौर्तितम् ॥ तुरी
 जाताय कोराय भृकुटामाण्डजाय ये । पादता
 सैन्धवा मथ्यास्तथा सारस्वता हया ॥ सुमालाया
 कुलाश्वैव जटदेशोद्भवा ये । अधमादङ्गुले साह
 ह्ये प्राग्दक्षिणीद्भवा ॥ हस्तदीर्घाश्चित्तरीया इत्य
 कथां महाजवा । महाकाया महोरस्का निष्ठासा
 नाजिका मता ॥ अन्यन्मविनत यथा निर्मासश्च
 मुख भवेत् । पीनेन कटिदृग्म मुखराय भवन्ति ते ॥
 अथन्याय महासारा सयामि चैव पूजिता । अपि
 शस्तहस्ताङ्गाश्च नैव सुष्ठानि सादिनम् ॥ पारमीका
 ताजिकाभा किकाणा केचिदुद्भवा । स्थूला
 द्रव्यशरीराय प्रधाना पीडशका ॥ केचिन्मन्त्र
 जातानां मथ्यमानाश्च वाजिनम् ॥ ताजिक सट्य
 वक्र बाह्येन विनिर्दिष्टम् ॥ सुहस्त-हस्तीण्य
 सप्रमाणन मथ्यन । मुकुटान्त समुष्टि विद्धि
 स्थली मजगजव ॥ पतिम्यन्ती, तिसीण्य इत्य
 दीर्घान्मृगस्था । तुल्य कौर्तितो वाजी शूद्रवक्र
 मुखश्च य ॥ किकाणाकारदृष्टम् भवेन्मन्त्रविकी
 हय । शान्ताश्च प्रमादेन केवलं नैव तत्रम् ॥
 सिन्धुदेशोद्भवी वाजी पृष्ठ-वाहकोरक । शान्त
 खापि दीर्घश्च तस्य पृष्ठ-प्रकीर्तितम् ॥ शान्ता
 चैव जघेनापि चतुर्दशरया ॥ शान्तिमन्त्रोत्तमी

याति ताजिकादधिकमया ॥ परिण्डलदेहान्त
तीक्ष्णकर्णमुखा हया । पक्षदेशीइवा दृष्टान्तया
सारस्वताय ये ॥ लम्बकणीऽजटशैव आकुल
परिकीर्तित । साम्बल मिष्टजानुश्च जटालया
कुलीपम ॥ वर्तुलथापि इव्यग टट्टण परि
कीर्तित । दानिण्याथी भवेद्गुणो योऽध्व
मन्ववाजिनाम् ॥ जवहीना सदादुष्टा पल्लदेश
समुद्भवा । वाजिवहेशराणाञ्च देश विन्याहिस
क्षण ॥ इति ज-मदेश । काकुदी जण
जिह्वश्च जणशेफाण्डतान्क । करालो हीनदन्तश्च
शङ्खी चाधिकदन्तक ॥ एकाण्डशैव जाताण्ड
कलुकी विसरी तथा । साजारापदो व्यानाभस्त्रि
कर्णो हिरतुरी सनी ॥ यमजो वामनश्चैव कुल
नितिरसन्निभ । (काकतितिरसन्निभ । इति
वा पाठ) । वानराचो विडालाचो सुपली चन्द्र
हृदक ॥ येषां पृष्ठे हतो भर्ता जातदन्तस्तथैव
च । एते दापान्विता वाहा न याह्या भूति
मिच्छता ॥ धनप्राणहरा ह्येते वसुवियहकारका ।
एषा चिह्न प्रवृत्तामि येन जानन्ति सादिन ॥
पृष्ठवास्तानुसारिण हुनीना वचन यथा । आवर्त्ता
यस्य ककुदी काकुदी स उदाहृत ॥ करालो
चाधरे दन्तो जायत यस्य चीत्तरा । चतुर्भि
पञ्चभिर्देव हीनदन्त प्रकाशित ॥ सप्तभिश्च
ष्टभिर्दन्तै व्यातथाधिकदन्तक । अद्भुतपल्लसडाश
कागशङ्खीपममया ॥ जम्बूवदरुपय तथाचामल
कीपम । आम्बास्थिसदृश्यापि हरौतका फली
पम ॥ दग्धचक्षुर्निभयापि वानुसम्मान एव च ।
कील कर्णान्तरे यस्य केशान्ते चापि दृश्यते ॥
धीरेय सव्यपापानां शङ्खी वाह स कीर्तित ।
एवविदेन शङ्खेन शङ्खी राष्ट्रन वामयेत ॥ एवम
लम्बमानेन मुक्तेषुकाण्डमन्तक । अत्यन्तरीमशा
भ्यान्तु ताभ्या जाताण्ड पच्यते ॥ खन्धे वलमि
याज्ञेय अमदेश तथैव च । अन्ववर्णो भवेदाजो
कलुकी स प्रकीर्तित ॥ यस्यान्ववर्णरश्मौ स्यात्
पाद कुर्वे च वाजिन । साजारापान् प्रीतोऽसौ
न धन्य कुलनाशन ॥ अन्ववर्णस्य वाहस्य शिर
क्षण यदा भवेत् । तिसरी नाम स प्रीतो भव
कुलविनाशन ॥ इत्यादि । मुखरीगोऽचिरोग्य
लिङ्गित । कण्ठागय नासय यासो हिहा व्रण
मया ॥ अ द ३५ ।

अश्वक । प । कृतिरूपविधि । वै निघ ।

अश्वकान्दिका । पु । अश्वगन्धायाम् । रवा ।

अश्वकान्दिका । स्त्री । वनस्पतिविशेषे । अश्व
गन्धायाम् । र मा ।

अश्वकर्णः (काः) (रिका) । पु, स्त्री

Shorea robusta) शालवृक्षे । शाल शीङ्
सु ए ३८५ । च ग ४५ । मर्जरसमेदे
मर्जरशाल—विशेष । रा नि व २३ । शाङ्
इति च नीके । ततपथ्याय —जरणदुस ताचा
प्रसन्न शय्यमन्तरण धन्य दोषघर्षण कुशिक
काशिक । भा स ४८ रिवतीच । धवाश्वकर्ण
ककुभ । गुणा —कट तिक्त क्षिण्ण रक्तपित्तघ्न
करोविष्पीडकशूलघ्न । रा नि व २ । कषाय
व्रणस्वेदकफक्षमिघ्न व्रतविद्रधिवाधियथोनिर्कण
रोगघ्नय । भा पू १५ वटादिव । मात्रा
२ माषा । पलाशभेदे । सु म् ३६५ । शरीरे ।
वताशानि । शिशाङ्गि लता । प सु ।

अश्वकर्णम् । स्त्री । काण्डभग्ननामास्थिमह
विशेष । यदास्थि अश्वकर्णवद्वृत्तं तिष्ठति ।
सु नि १५५ । See भग्नम् ।

अश्वकातरा (रिका) } स्त्री । हयकातरा

अश्वकाथरिवा } याम् । शोङ्

काथरा । सं घोडेकाथर । गुणा —विक्ता वातघ्नी
दीपनी । काथरा हयपथ्याये काथरा वै प्रकौ
र्चिता । रा नि ।

अश्वखरज । प । अश्वतरे । शृङ्गात्र ।
रा नि ।

अश्वखुर । पु । नाखीनामगन्धद्रव्ये । नथी ।
रवा । घोटकखरे । रा नि ।

अश्वखुरा (री) । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।
रा नि व ३ ।

अश्वगन्धा (म्बिका) । स्त्री । (Withania
somniafera or physalis flexuosa)
स्वनामस्तारघुपविशेष । अश्वगन्धा । हि असगन्ध,
वागहीमिडी । स आमध, आमाम्, अगुर, आस-
धिका । रा नि व ४ । तत्पथ्याय, —अश्व
कान्तिका काम्बुका अश्ववरीहक (र, अश्वरीह
'र, हयगन्धा वाजिगन्धा अश्वगन्धिका वल्या
तुरगगन्धा कम्बुका अश्ववरीहिका तुररी वज्रा
वाजिनी अश्वरीहिका वराहकर्णो हया पुष्टिदा
बलदा पटि पीडरा पलाशपथ्यो वातघ्नी ग्रामला
कामगन्धिनी काना प्रियकरी गन्धपथी हरप्रिया

वाराहपत्नी वाराहकृष्ण । गुण्या—सा शुक्रवर्द्धि
करत्वात् शुक्रला । तथा कटूणा तित्ता बन्धा
यातद्वरी कासश्चासचयत्रणघ्नी च । रा नि व ४ ।
रसायनो वातघ्ने श्मश्रुघ्नी च । भा म ख
१भ । अश्वगन्धानिलघ्ने श्मश्रुघ्नी चयापहा ।
बन्धा रसायनी तित्ता कषायोणातिशुक्रला ॥
मद व १ । वातकफघ्नी श्वितशोथचयरीगघ्नी
बन्धा रसायना तित्ता कषाया उष्णा अतिशुक्रला
च । भा पू १भ । माता २ ती । तत्तशोधन
यया प्रयोगा—पञ्चपल्लवतीयेन गन्धान चान्नन
तथा । शीपणञ्चापि सक्तारो विषयवाच वन्तः ॥

अश्वगन्धाष्टतम् । क्ली । प्रथम बालरोगाधि
कारे । पाठ—“पादकल्कः श्लुगन्धाश्च चौरि दश
गुणे पचत ।” छत ४श अश्वगन्धाकल्क १श
दुग्ध ४श जल १६श । सा कौ । मतान्तरे
दुग्ध ४० श । भैष । द्वितीय वातव्याधौ—
“अश्वगन्धाकपाये च कल्के चौरि चतुर्गुणे । छत
पञ्चनु वातघ्न ।” अश्वगन्धा ६। श वारि ६४
श शेष १६श छत ४श दुग्ध १६श यथाविधि
पाच्यम् । च द वा व्या वि । मतान्तरे छत
४श आद्रोक्षगन्धामूल ६४ प जल ६४श शेष
१६श दुग्ध १६श अश्वगन्धाकल्क ८ प । प्रयोगा
वा व्या वि । तृतीयचतुर्थे हृद्दमिधान वात
व्याधौ हृद्ये च छते । पाठौ—“अश्वगन्धापल्लवत
जलद्रोणे विपाचयेत् । अष्टाश्लेषे गृहीयात्
सुपूत त रस तथा । जलद्रोणद्वये क्वागमासापल
शतद्वयः । पञ्चकाहन कक्ष्य काथ पाकाव
श्रुपित । काथद्वये तथा गव्यचौरप्रत्यचतुर्थे ।
काकोली मधुक मेदे जीवन्ती जीवक बन्धा । एला
गतावरी द्राक्षा विदारी कृष्णजीरक । मृद्वर्णौ
शुक्रशिखी पिप्पल्युपभक् तथा । एतेषा काधिके
भागे छतप्रत्य विपाचत । मिता चतुर्थेन शीत
चिपेभ्यः पुनराटकम् ॥” प्रयोगा । “अश्वगन्धा
पल्लवत श्वदंशसमुत्थित । पुण्येऽहनि समुत्थ
साधयेत् शुष्णकुठितम् । द्रोणऽभ्रमि श्वेत्सावत्
यावत्पादावश्रुपित । सपिप्रत्य पचयेत्त गव्य
चौरि चतुर्गुणम् । कषाय क्वागमासस्य दद्याच्छत
द्वयश्च । कल्कानि प्रक्षालितानि कषमावापि
दापयेत् । काकोलीपुष्पशुद्धी हे हे मेदे इ च
जीरके । स्वयंगुता चयभक्ती एषा मधुकमेव च ।
शरीकाश्रुपण्यौ च जीवन्ती चपला बन्धा । नारा
यणी विदारी च दत्ता सन्धिविपाचयेत् । तिता

माक्षिकयो ग्रीत गृहीयात् कुड्वे पृथक् । लिह्या
त्याणितलम् ॥ अथ क्वागमासशतद्वये जलद्रोण
द्वय, तुलाद्रव्ये जनद्रोण इति वचनात् । छत ५ श
अश्वगन्धा १२॥० श जल ६४ श पादाप १६ श
क्वागमास २५ श जल १२८ अ पादमप ३२ श
गव्यदुग्ध १९ श । कल्कार्थे काकोल्यादिकस्य
मिलितं य श्राव । श्वपण्यौ मृद्वर्णौ मापपर्णी
च । पाकसिद्धौ शीत च शकरा ॥० श मधुनय
श्रावा देय । रस र । भैष ।

अश्वगन्धातैलम् । क्ली । प्रथम वातव्याधौ
हितम् । तिलतेल ४श क्वादायमश्वगन्धा १२॥० श
वारि ६४श मष १६श दुग्ध १६श मणालादि
कल्कद्रव्याणा मिलित्वा १श यथाविधि पाच्यम् ।
च द प्रयोगा । मिश्रभावेनेत् काश्चाधिकारे
उक्तम् । द्वितीय सायणाधिकारे—अथ कल्का
यांश्वगन्धादीना मिलितश्रावमित, दुग्ध १६ अ
तिलतैल ४ श । अश्वगन्धावरोकुष्ठमासीसिद्धौ
फलान्वित । चतुर्गुणं दुग्धेन तिलतैल विपाचयेत् ॥
च द ।

अश्वगन्धाद्यचूर्णम् । क्ली । स्वरभङ्गनाशन
मिद । यथा—“अश्वगन्धजमीदा च पाठा चिकटुक
विक । शत, प ब्रह्मवोज सन्धवज सन समम् ।
एतद्वज वचा चैव चणित मधुसपिपा । भवेत्त
कषमावन्तु जीर्णा चौरिभीजम् ॥” अथ ब्रह्म
वोज पनाशवोज सन्धवज शाल्म ॥ रस र ।

अश्वगन्धिका । स्त्री । अश्वगन्धा । रा ।

अश्वगोष्ठम् । क्ली । बाजिशालायाम् । आंठा
वन ।

अश्वघ्न । पु । श्वेतकरवीरश्चेत् । चैतद्वज्रवी
शीघ्र । रा नि व १० ।

अश्वजीवन । पु । चणके । छेना । हि
चना । वै निप ।

अश्वतर । पु । अश्वतरजे । स च अश्याय
गर्भाभाजात । श्वेत्कोट घोड़ा । तन्मास बन्ध
ह हण कर्कपितकरश्च । मद व १२ ।

अश्वत्य । पु । (Icus religiosus, Syn,
Urutigmareligiosum) सनामग्यातश्चेत् ।
आलोथि गीह । हि विपर । मं विपम । रावि
चेत् । तं कुलुश्विचेत् । प म । सु म १८८
श्वीषादि । तन्पण्याय,—क्षरावय अश्व

(वि), बोधितरु कृष्णावास (रे) चैत्यहच (र),
नागवन्धु, देवात्मा महाद्रुम (श) कपीतन
(मे), बोधितुम चलदल पिप्पल कुञ्जराशन
(अ), अश्वत्थावास चलपत पवित्रक शभद
बोधितहच दानिक गजभचक शोमान् चौरद्रुम
विम मङ्गल्य श्यामल गुह्यपुष्प सेव्य सत्य शुचि
द्रुम धनुर्हन् । गुणा—मधुर कषाय शीतल
कफपित्तघ्न रक्तदाहशमन योनिदोषघ्न अश्वत्थ
हचस्य फलानि पक्वान्तरौव द्रव्यानि च शीतलानि ।
कुर्वन्ति पित्तास्रविषार्तिदाह पिच्छर्हि शोषार्ति
दोषनाशम् ॥ रा नि व ११ । दुर्जर शीत ।
मद व ५ । पित्तश्लेष्मज्जणामजित् गुरु सुवरक
योनिशोधन वण्ण्य । भा पु १३ वटादिव ।

अश्वत्थकम् । स्त्री । मयिकापुष्पदली । मलिन
फूलव पांशु । वै निघ ।

अश्वत्थफलका (ला) । स्त्री । हृद्युपाया ।
हृद्य दृक् । हि हीमवेर । म लघुशरणी । भा पु
१३ ।

अश्वत्थमित् (मेद) । पु । नन्दीहचे । हि
वालियापीपर । भा पु १३ वटादिव ।

अश्वत्थसन्निभा । स्त्री । अश्वत्थायाम् ।
शृङ्गा अश्वत्थ । रा नि व ११ ।

अश्वत्था (त्थी) । स्त्री । क्षुद्राश्वत्थहच । शृङ्गा
अश्वत्थ । रा नि व १ । शीवलोहचे । रा नि
व ८ ।

अश्वत्थिका (त्थी) । स्त्री । क्षुद्रपत्राश्वत्थहच ।
शृङ्गा अश्वत्थ । हि पिप्ली । म अश्व शी । क हिन-
रणि । तत्पश्याय — लपपत्नी पवित्रा क्रस्मपिका
पिप्पलीका वनम्या । गुणा—मधुरा कषाया रक्त
पित्ताग्नी विषजो दाहघ्नी गर्भिण्यां हिता च । रा
नि व ११ ।

अश्वदद्रुक । पु । गोचुरहचे । वै निघ ।
हिमजनुविशेदे । सु ।

अश्वदद्रा । स्त्री । गोचुरकी । भा प १३ ।

अश्वनाला । स्त्री । शस्त्रसर्पनामक सर्पविशेदे । वि ।

अश्वनाश (क) (न) । पु । श्वेतकरवीर ।
रा नि व १० ।

अश्वपर्णिका (र्णी) । स्त्री । भतकीशीलता
याम् ।

अश्वपाल । पु । अश्वरक्षक । मरिय इति
भाषा ।

अश्वपुच्छकः । पु । खड्गलतायाम् । श च ।
तत्रवारुणव शीर्ष ।

अश्वपुच्छा । स्त्री । श्वपिण्या । छाकूनिश्री ।
मापपण्याम् । रा नि व ।

अश्वपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । मापपर्णी
लतायाम् । पाशंगी । रा नि व ४ ।

अश्वपुटभावना । स्त्री । हातिशल्पपरि
मितद्रव्यस्य भावनायाम् । वै निघ ।

अश्वपुत्रो । स्त्री । सत्रकीहचे । रत्ना । द्रवन्त्या ।
हेमूनकाणि । वै निघ ।

अश्ववला । स्त्री । मेधिकायाम् । नारीशकी ।
नारीशोक । गुणा—शकसाश्वल रुचं बहवि
ष्णुमाश्वतम् । सु । See नारी ।

अश्ववाल । पु । काशदण । विका ।

अश्वभा । स्त्री । सौदामन्याम् । विश्वा ।

अश्वमारक । पु । श्वेतकरवीर । श्वेत
कावी । उपोदिकायां । श्वे । पालङ्गमाके ।
सु चि १५ । करवीरे । सु म् ३८ । लाघा
दिव । भा पु १३ । श्वेतकरवीरमूले । इदं
म्यावरविषान्तगतमूलविषम् । एव मुगन्वरोहिष
मपि । सु कल्प २५ । See मूलविषम् ।

अश्वमाराख्य । पु । (Nerium odorum)
श्वेतकरवीरहचे । श्वेतकरवीरी शीर्ष । रा नि
व १० ।

अश्वमाल । पु । सर्पविशेदे । वै निघ ।

अश्वमृचम् । स्त्री । घोटकमृचे । घोटकाव मृच ।
गुणा—तिक्तोष्ण तीक्ष्ण विषघ्न वातकीपशमन
पित्तका दीपनच । रा नि व १५ । मेदि
कफदद्रुकमिषच । मद व ८ ।

अश्वमूत्रिका (त्री) । स्त्री । शङ्खकीहच ।
जटा ।

अश्वमोहक । पु । श्वेतकरवीर । वै निघ ।

अश्वयानम् । स्त्री । पशेन भगवे । घोटका
छा । गुणा—घोटकाहोहण वातपित्ताग्निघ्न
हास्य । मेदीवर्णकफघ्न हित तद्विना वरम् ।
दिग्गश्या ।

अश्वयुज । पु। आश्विनमासि । सु सु ६५ ।
 अश्वरक्षक । पु। अश्वपान् । घोडांव महिष ।
 अश्वरिपु । पु। करवीरहृत्ते । महिषे । भा ।
 अश्वरोधक । पु। श्वेतकरवीरहृत्ते । श्वेत
 करवी शीष्ट । रा नि व १० ।
 अश्वरोहका (हा) । स्त्री । अश्वगन्धायां ।
 अश्वलम् । स्त्री । लुटलणविधिषे । णोडेनव ।
 “अश्वलघटय बल्य रुच्य पशुहितावहम् ।” वै
 निघ ।
 अश्वलोमा । पु। सर्पविग्रह । चिका ।
 अश्ववराह । पु। वाराहीकण्टे । व निघ ।
 अश्ववर्च (स्) । स्त्री । अश्वविष्टायाम् । घोडांव
 नाम ।
 अश्ववह (वाह) । पु। अश्ववाहकं । जटा ।
 अश्ववारण । पु। गवधे । ह च । [हीवादी ।
 अश्ववैद्य । पु। अश्वशान्त्व प्रणतरि शालि
 अश्ववैद्यकम् । स्त्री । अश्वविकल्पाशाल्ये । तच्च
 वरविध शालिहीचनकुलभोजयज्यदत्तादिप्रणौतम् ।
 अश्वशाला । स्त्री । मन्तरायाम् । हला ।
 अश्वहन । पु। करवीरहृत्ते । रत्ना । भैष
 भय वि निशाद्यतले ।
 अश्वहा । पु। श्वेतकरवीरहृत्ते । रुद्र व ।
 अश्वहारा (रिका) (री) । स्त्री । श्वेतापरा
 जितायाम् । कृष्णापराजितायाम् । वै निघ ।
 नखानामगन्धद्रव्यविग्रह ।
 अश्वहा । स्त्री । अजमोदाया । अश्वगन्धायां । अपा
 मार्गे । इन्द्रवारुणा । वाधांनमना । घोटकां ।
 अश्वतक्रम् । स्त्री । घोटकातक्रे । घोडांव
 हृत्तेव घोण । गुणा — अश्वतक्रन्तु तुवर किञ्चि
 दातकर मत । अपिदीनिकर रुचं नेत्रा मूर्च्छां
 कफापहम् ॥ व निघ ।
 अश्वान्तक । पु। श्वेतकरवीर । रा नि व १० ।
 अश्वारि । पु। करवीरहृत्ते । भैष कृष्ट चि ।
 मरिषाद्यतले । महिषे । जटा ।
 अश्वारोह (क) । पु। अश्वगन्धायां । रत्ना ।
 अश्वारोहा । स्त्री । इन्द्रवारुणा । वाधांन
 मना । अश्वगन्धायां । भै ।

अश्वाल । पु। उशीरे । लुटकाशरणे । रा
 नि व ८ ।
 अश्वारोहक, (हिका) । पु, स्त्री । अश्व
 गन्धायां । र मा ।
 अश्वसना । स्त्री । चङ्गौ । घोटक्याम् । वै निघ ।
 अश्वह्वा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । व निघ वा
 व्या शतावरीतैले, नारायणतैले ।
 अश्वह्वादिखुरा (री) । स्त्री । श्वेतापरा
 जितायाम् । रा नि व १ ।
 अश्वच्छ । पु। देवसपपहृत्ते । अम । इष्ट
 भेदे । रा नि ।
 अश्विजौ । पु। अश्विनौकुमारा ।
 अश्विनो । स्त्री । जटामासाम् । वै निघ ।
 अश्विनौ । पु। अश्विनौकुमारद्वये । रत्ना ।
 अश्विमेषजम् । स्त्री । लङ्मेषशृङ्गा । गेडा-
 शिष्टे । वै निघ ।
 अश्वोद्यतम् । स्त्री । घोटकीक्षीरीत्यनवनीतज
 हृत्ते । गुणा — कटु मधुर कषायम् इषहीपन गुरु
 मूर्च्छाहृन् वाताल्पकरच । रा नि व १५ ।
 अश्वोदधि । स्त्री । घोटकीदुग्धजातदध्नि ।
 घोडांव महे । म घोडिचिदधि । क कुटिरियसो
 सरु । गुणा — “मधुरकषायरुच कफरीगमूर्च्छा
 हर इषहातन दीपन नेत्रदीपघृष्ट ।” रा
 नि व १५ ।
 अश्वोनवनीतम् । स्त्री । घोटकीदुग्धजात
 नवनीत । घोडांव हृत्तेव ननी । गुणा — कषाय
 वात कफघ्न चक्षुष्य कटु उष्ण इषद्वातलघ्न ।
 रा नि व १५ ।
 अश्वीयम् । स्त्री । अश्वसमुहे । दि । अश्वहित ।
 भै यविक ।
 अश्वीक्षीरम् । स्त्री । घोटकीदुग्धे । गुणा —
 उष्ण रुच्य बल्य वात कफघ्न — एकशफक्षीरमाव
 लवणाक्ष लघु स्वादु च । मद व ८ ।
 अश्वेता । स्त्री । कृष्णापराजितायाम् । कृष्णाति
 विषायाम् । वै निघ । नाभ्यारोहते । रा नि ।
 अष्टकटूरतैलम् । स्त्री । तैलनिष्ठ वातरले
 जकलमे च हितम् । तैल ४ श दधि ४ श तन
 ३२ श विष्पनीगुण्डा प्रत्येक पलद्वयं (मत्तानरे

मिलितपलद्वयम्) । यथाविधि पाच्यम् । च द
ज स चि । अग्नेहृदधि अष्टततक याज्ञम् ।
रस र ।

अष्टकर्म । क्ली । अष्टादश रसकक्याणा मध्ये
खेदनादि दीपनपत्र्यन्ते तत्ताविधिसस्कारण ।
खेदन मर्दनञ्च मूर्च्छनीत्यापनस्तथा । पातन
वीधाञ्चव नियामनमत परम । दीपनञ्चेति सस्कारा
सूत्रयाष्टौ प्रकीर्तिता ॥ र सा स । विकटु
विफला चित्रककन्यायुक्ते काश्चिक चतुर्गुणवस्त्रेण
दिन खेदनम् । गृहवसेष्टकाजाजीदम्बीणागुड
संश्लेषे प्रोडशशि सकार्जिक विदिन मर्दयेत् ।
विफला चित्रककन्या वा मूर्च्छना । इत्यादि ।

अष्टका । स्त्री । हृचमर्दे । हे च ।

अष्टगाध । पु । ऊर्णनाभे । शंखड्या ।
शरमे ।

अष्टगुणमण्डः । पु । अष्टसुद्वतण्डुलान् चतु
दंशगुणं तोये प्रक्ता, तत्र हिङ्गुसैन्धवधातुगुण्यौ
नरिचपिप्पलीचणानि भस्मिया अस्किथके गृहीत
मण्डे । गुणा—सुधावदन बलकर वस्ति
शोधनय । वै निघ । अथ तण्डुलयाष्टभागा
सुद्वय च खलार ।

अष्टधातुः । पु । स्पर्णरोप्यतामशीपपित्तनरुज
कान्तलीहृमुण्डलीहृतीक्षणीहेपु । र सा स टी ।

अष्टपटौ । स्त्री । वेल् इति ग्याते पुष्पचुपे ।
वेल्फुलव शीष्ट । गुणा—शीता लघु कफपित्त
विपघ्नौ च । मद व ३ ।

अष्टपलम् । क्ली । शरावमाने । एव जेद । भा ।

अष्टपल्लवतम् । क्ली । यक्ष्णोनेने । पाकविधि—
भरिचादि १ प गुड १ प हृत ८ प वारि ३२
प एकत्र पाच्यम् । च द ।

अष्टपात् (द) । पु । काम्भीरदशयशरमे ।
मद व १२ । ऊर्णनाभे । ऋ च ४ का ।

अष्टपादप । पु । हृचमर्दे । वै निघ ।

अष्टपादिका । स्त्री । शारदसन्निकायाम् ।
दाहिनसिका । रवा । आम्कीताया । शंशय-
गोनी । प सु व ११ ।

अष्टभाव । पु । सप्त खेद रोमाश्च खरभद्र
प्रेमय्य कम्प वैषम्यामुपातेषु । वै निघ ।

अष्टमङ्गल । पु । पक्षीर, सुरकशास्त्रे गम्भ
वाजिनि । हे च । यस्य पादा सिता सर्वे पुच्छ

वर्ची मुख तथा । मूहनाथ सिता यस्य त विषय
दटमङ्गलम् ॥ ज द ३३ । क्ली । ब्राह्मणयवाप्रि
मण्डतसूर्याश्चष्टपचारचर्थासु । वै निघ ।

अष्टमङ्गलघृतम् । क्ली । यालरोगशमने सर्पिषि ।
तदाटोपधिपक्व बालानां हितम् । वचाकुष्ठ
ब्राह्मोसधपशारिवासैस्वपिप्पलीकक्केनाटम हृत
घृतपाकविधिना पाच्यम् । घृत ४ श कल्कद्रव्य
वचादीनां मित्रितशराव दत्त्वा जलाढवन पाच ।
च द बाल चि । भा रव र ।

अष्टमधुजाति । स्त्री । माक्षिक भामर चौद्र
पोतिः ५ क्वातकार्थोद्दालदाहपु । वै निघ ।

अष्टमानम् । क्ली । प्रसृतिद्वये, ३२ ता ।
अर्क जेव । प प्र १ ख ।

अष्टमिका । स्त्री । तीलचतुष्टयपरिमाणे । प ।

अष्टमी । स्त्री । चौरकाकील्याम् । वै निघ ।

अष्टमूचम् । क्ली । गोष्ठागमपसहिषाश्चक्षुः
गृहभीमुखेषु । वै निघ ।

अष्टमूलम् । वि । खद्यांसशिरास्त्रायुष्यसभि
कोष्ठाममूलपु । सु चि १ अ ।

अष्टमौक्तिकस्थानम् । क्ली । गृहहसिप
मन्यमेधवशशकरशक्तिपु । वै निघ ।

अष्टलौहकम् । क्ली । स्पर्णरोप्यतामरुजशीप
पित्तलकान्तलीहृमुण्डलीहृतीक्षणीहेपु । पखलीह
समायुक्त कान्तमुष्णकतीक्षकम् । कल्पित कथितौ
धीररुष्टलौहोभिधी गण ॥ रा नि व २२ ।

अष्टवर्ग । पु । A class of eight prin-
ciple medicaments, Rishabhaka &c
मदागटोपधिगण । यथा—मृदामहामेदाजीवकर्म
भक्तकृद्भिद्रिकाकोलीचौरकाकीलीपु । प रु ।

जीवकर्मभक्तौ मद काकोल्याद्भिद्रिका । एकत्र
मिन्त्रितैरयेरष्टवर्ग प्रकीर्तित ॥ रा नि व २२ ।
गुणा—“शीतानीतिशुक्ल हृद्य दाहपित्तरक्त
शीपघ्न मन्यकृत गर्भदायक ।” मद व १ ।
“रक्तपित्तव्रणवायुपित्तभाशकय ।” राज । “हिम
स्वादु हृद्य गुरु भद्रसन्धानकृत् कामवलासवर्ध
वदन दण्णादाहज्वरमेकचयहरय ।” भा पु १ भ ।

अष्टवर्गप्रतिनिधि । पु । मृदादीनामभाव
तद्युन्यगुणद्रव्ययत्तये । तच्च मृदामहामृदाभावे
शतावरी, जीवकर्मभक्त्यानि भूमिकुषाण्डमूर्ध,
काकोलीचौरकाकील्याभावे अयगन्धामूल, यद्वि

हृदिस्थाने वाराहीकन्दं तत्तुल्यगुणं चिपेत् । भा
पु १ भ । "मेदाभावे अश्वगन्धा महामेदे च
शरिषा । जीवकर्षकभावे गुडूची वशीचन ।
हृद्भावे बला देया हृद्भावे महाबला ।" इति
च मतान्तरम् ।

अष्टविधानम् । क्ली । चर्यचौषनिष्ठपेयखाद्य
भोज्यभक्ष्यनिष्ठैरुपे भोजनद्रव्यै ।

अष्टाङ्गम् । क्ली । आयुर्वेदस्य स्थानाष्टके ।
तद्यथा—शल्य, शलाका, कायचिकित्सा, भुत
विद्या, कौमारभ्य, अगदतन्त्र, रसायन, बाजो
करणचैति । कायबालयष्टीर्वाङ्गशल्यदृष्टाञ्जरा
हयान् । अष्टावङ्गानि तस्याह । वा म १ अ ।
द्रव्याभिवान गदनिश्चय शल्य काय भूतनिश्चय विष-
निश्चय रसायन बालचिकित्सासु च । वेदकम् ।

अष्टाङ्गघृतम् । क्ली । बाजौकरणमिदं घृतम् ।

अष्टाङ्गधूप । पु । ज्वरघ्नाय धूपं गुग्गुलु
निम्बपत्र चचा कुष्ठ हरीतकी यव श्वेतसंघप घृतहृत ।
पलडया निम्बपत्र चचा कुष्ठ हरीतकी । सपपा
सयवा सर्पिर्धूपनं ज्वरनाशनम् ॥ च द ।

अष्टाङ्गयोग । पु । योगविशेषः । तद्यथा—
कटफल पीत्तर शङ्खो व्योषं यासय कारवी । इति
सयह ।

अष्टाङ्गरस । पु । अर्शाधिकारः । लोहकिष्ट
मण्डूरं फलचर्यं तिफला । र सा स । गन्धं रसन्द
भृतलीहकिष्टं फलचर्यं चूपणवज्रिभङ्गम् । कृत्वा
समं अष्टश्लिकागुडं चौरसेनं यामवित्तय विमयम् ॥
माता निकमिता । र सा स ।

अष्टाङ्गलवणम् । क्ली । कफजन्ममदायये
योगविशेषः । यथा—“सोवचलमज्ञात्री च हृत्पाद्य
साधवतसं । लवेलामरिचाङ्गं शकराभाग्योजि
तम् । एतन्नवमज्ञाङ्गमप्रिस्नीपन पर । मदायय
कफशये दद्यान्नीतोविशीधनम् ॥ अर मदायय
चि । अज्ञात्री श्रीरक्तं हृत्पाद्यं महादकम् । र सा
सं । सोवचलमज्ञात्रीरक्तं हृत्पाद्यं वेतसायनीपिकानां
प चूर्णे समं तन्मास्ररिचानां प्रतिकमदभात ।
शकराया भागेनैक एकं मिश्रयेत् । च द मदायय
चि ।

अष्टाङ्गवेद्यकम् । क्ली । शालादकायागता
अश्वविषबाजोरमादनेषु अष्टाङ्गवेद्यकेषु ।

अष्टाङ्गद्वयम् । क्ली । बाभट्ट विरचितं वैद्यक
रसे । पटो च तानि अष्टाङ्गानि तत्रां द्वयेकं द्वयम्

सारतरसयहणात् । क्रियतेऽष्टाङ्गद्वयम् । वा
सु १ अ ।

अष्टाङ्गावलेह (हिका) पु क्ली । सन्नि
पातज्वरहिकाश्रासादी हित । कटफल कुष्ठ
कर्काटशङ्खी गुल्ली पिप्पली मरिच दुरालभा कृष्ण
श्रीरक्त, एषां समभागचूर्णे आर्द्रकरसेन लेह्य । भेष
ज्वर चि । लेह्ये न मधुना तस्य शौतापचारित्वात् ।
सन्निपाः पु सर्वेषु न चीद्रमवचारयेत् । शौतोप
चारि चोद्रे स्याच्चीतच्चाव विरध्यते ॥ भा म १
भ । सा कौ । च द ।

अष्टादशधान्यम् । क्ली । कलायगीधूमादकी
यवयावनालशालिचणकमसूरातर्सीकुडितिलकुलत्थ-
श्यामाकमापराजनापवत्तुलहरिकककुत्तरणीषु । वै
निघ ।

अष्टादशमूलम् । क्ली । विन्वाग्रिमन्थ्योणाक
गाभ्मारीपाठापुनणवावाग्यालकमापपर्णीजीवकैरण
र्षभक जीवनी शतावरी शरेचुदभकास शालिधान्य
मूलेषु । वै निघ ।

अष्टादशशतिकमहाप्रसारणीतैलम् । क्ली ।
वातव्याधी हित । समूलपत्रप्रसारणी ३००० श
शतावरी १२०० श अश्वगन्धा १२०० श केतकी
१२०० श दशमूलं प्रत्येक १२०० श वाद्यालक
१२०० श भिण्टी १२०० श एकदं शतद्रोणे जन
पक्षा द्रोणावधि काशीऽवताय । काश्चिकम् द्रोण
द्वय । दधिदुग्धयुक्ते चुरसच्छागमांसरसानां प्रत्येक ८
श एकदं कल्केन सह तैलद्रोण ३२ श पाथ्यम् ।
कल्कद्रव्यं प्रत्येक पलद्वयम् । शौवासी नवगोत
खीटी । कुन्दुर कुन्दुरखीटी । च द वाञ्छा चि ।

अष्टादशाङ्ग । प । सन्निपातज्वर कषाय
विशेषः । स चतुर्विधः—दशमूल्यादि भुजिम्बादि
द्राघानि मूलकादियेति । तत् प्रथम—“दश
मुन्नी शटी शनी पीत्तरं सदुरालभा । भार्गवृट्ठ
बीजघ्न पटोले कटुराणि । अष्टादशाङ्ग इत्येष
सन्निपातज्वरापह—” “नितीये यथा—“भुजिम्
बाददशमूलमष्टीपथाङ्गं तिन्त्रीबीजं धनिष्ठकषा-
कषाय । तन्मास्रपकसागं पिदाहभीहृत्पासादि
रक्तमग्निं ज्वरमागं रज्जिः कर्तव्यं यथा—
“द्राघागता शटी शनी रक्त रज्ज-भ । आनं
कटुका पाठा भुजिम्बा सदुरालभा । उज्जैरं पदकं
धान्यं बालक कटुराणि । दुग्धं त्रिभुज
सटी श्रीरक्तवापहः । चतुर्विधं—“दश
पदटोश्रीरक्तवापहः । विषमा पदकं

असुरा । स्त्री । रजपात् । नाजि । हरिद्रायां ।
मे रतिक् ।

असुराक्षम् (क्षा) । स्त्री, स्त्री । कांसे । ६ च ।

असुराक्षपतङ्ग । ५ । तेनपायिपतङ्ग । उवा
गोका आर्णोणा । "असुराक्षपतङ्गस्य विट्बुध
मधुसयुतम् । वैयकम् ।

असुराक्षविट् । ५ । कांसेमल । वै निघ २४
ज्व असुराक्षजने । [अ टी भ ।

असुरी । स्त्री । राजिकायां । नाग्निमयि ।

असुस्थ । वि । रोगयुक्त ।

असृक् । स्त्री । मृदानामगधत्वे । कुटुम् । रा
नि व १२ । रक्ते । रा नि व १८ ।

असृक्कर । ५ । शरीरस्थगसधाती । इ च ।

असृक्प (पा) । ५, स्त्री । जलीकायाम् । अ टी भ ।

असृगुत्य । ५, स्त्री । केशर ।

असृग्गद । ५ । कोहे । वै निघ ।

असृग्दर । ५ । असृग्दर्यते व्यत्यते चनेनेति
भा रक्तप्रदरे । अर्धवदनां । कि परदीना । लक्ष्य
"विस्मयसाध्यशनादजीर्णान्नप्रपातदतिभेद्युनात् ।
यानाभ्यशोकादतिकर्षणात् भाराभिघाताच्छयना
द्दिवा च ॥ असृग्दर भवेत्कर्ष साङ्गमद् सवेदनम् ।
तत्प्रातिहती दान्य भमा म्च्छा मदन्तया ।
दाह प्रनाप पाण्डुत्व तन्त्रा रोगाय वातजा ।"
मा नि । वातजादिभेदात् स चतुर्विध । अतु
कालभिन्नायकालऽपि अधिकारवसावोऽसृग्दर एव ।
म शा २२ । यद्यप्य यदप्य वा रक्तपित्तपु कौर्त्त
स । प्रदरऽपि तथा दीप तन्त्राग्नी भजेत्यजित् ॥
इति पथ्यापथ्यम् ।

असृग्दरशैलेन्द्रस (मर्वाङ्गसुन्दर) ।

५ । रक्तप्रदरोक्तरसि । पाठो यथा—गगन शोधित
याक्ष पलकमिष्टकासम् । टङ्गस्य व्यासतुघांश
शाणाङ्गं विमुगन्धिकं । कपूरनलदक्षैव जातीकीप
फल घन । नाग शर लवङ्गश्च कुष्ठ सविष्णु तथा ।
जम्बून वटिका कांसा क्षायाया शीपयेत्तु ताम् ।

प्रदरस्य विनाशाय द्रष्ट सञ्जाङ्गसुन्दर ॥ प्रयोगा
अदर चि ।

असृग्धरा । स्त्री । चण्डि । अ टी भ ।

असृग्म । स्त्री । स्वर्णशङ्के । स्वर्ण गिति
भाति । हि सोनगर । वै निघ ।

असृत्तम् । वि । अमिष्टे । अपक । रत्ना ।

असृपाटो । स्त्री । रक्तधारायाम् । अ टी सा ।

अस्तम् । स्त्री । गन्धो । इ च ।

अस्तमती । स्त्री । शालपत्रांम् । शर ।

अस्तम् । स्त्री । आयुध, चापे । करवाने । स
रक्षिक । व्याघ्रादि ।

अस्तचिकित्सक । ५ । अस्तवेद्ये । सु ।

अस्तचिकित्सा । स्त्री । अस्तादिना व्रणधत्तादि
प्र ति कारे । सु । [इति भाषा । रत्ना ।

अस्तजित् । ५ । कवाट्यकृष्टे । रुदाष्टिवष्टे

अस्तवेद्य । ५ । अस्तचिकित्से । वै निघ ।

अस्ताघात । ५ । अस्तप्रयोगे । अक्षरुत्ता ।
वै निघ ।

अस्थि (कम्) । स्त्री । बीजे । मेदीजधाती ।

हाड । रा नि व १८ । अस्थिस्वद्वय—रुदी यम्
स्वाभिना पक वायुना चातिशोधितम् । तदस्थिच्छा
लमती स सार सर्वविषहे ॥' तत्त्वम् च धारण ।
तथाप्य च मानपदेहे १०० । तेषां १२० शाखाः,
११० योनिपात्रं पृष्ठोदरीम् सु, ६३ योनायां प्रत्य
ईच्छेति । एकैकस्याम्पादाङ्गुल्यां त्रीणि त्रीणि तानि
पञ्चदश । ताङ्गुलं गुलफमन्तानि दश । पाण्णां
सिक, जहाया दे ज्ञान्यक एकमूरारिति । विश
देवमेकमिन् सकृदिनि भवति । एनेतरसकृदि
बाह्व च व्याख्याती । शीघ्रा पञ्च तेषां गुदभग
नितम्बेषु चलानि द्विकमन्वितमेक, पाश्च पट्ट-
निशत्, एवम कम्भिन्, न्तिथेऽप्येव । पृष्ठे विशत् ।
अष्टावुरसि । हे अलकमज्ञे । शीघ्राया नवकं ।
कच्छनाया चलारि, हे हन्ती, दन्ता द्वाविशत्,
नासायां त्रीणि, एकं तालुनि, गच्छकर्णशङ्के पु एकै
क, पट्ट शिरसि । तस्य पञ्चचिधम्—कपाल रुचक
तर्ण वलय नलकभेदन । तव जानुनितस्वस्त्व
तालुशङ्कसस्तकास्थीनि कपालपदवाच्यानि । दन्तास्थि
रुचकमिति, नामाघोवाकर्णेनास्थीनि तर्णमिति,
हस्तपादपात्रं पृष्ठोदरपक्षोऽस्थीनि वलयमिति, अथ
शिरानि च मलकमिति उच्यते । सु शा ५५ ।

अस्थिस्तत् । ५ । मेदीधाती । इ च ।

अस्थिगतज्वर । ५ । तदाश्रितज्वरे । लक्ष्य

यथा—भेदोऽस्या क्रूरम आमी विरेकश्चदिरय
च । विरेपणश्च गाघाणां विद्यादस्थिगतं ज्वरे ॥"

वै निघ । वान्तिजीवध, वस्तिकस्य, अथ्यहीडनं नि
च प्रहोकार ।

अस्थिग्रन्थि । प, स्त्री । ग्रन्थिरीगे ।

अस्थिच्छलितम् । स्त्री । तन्नामकाकाण्भग्रा
स्थिविगदे । हृददण्ड, चन्द्रखण्डयुतौ । 'पार्श्वयो
रस्थि हीनोद्धतम् ।' सु नि १५ अ । See भग्नस ।

अस्थिज । प । मज्जायाम् । रा नि व १८ ।

अस्थिजननो । स्त्री । वसाधातौ । मदीधाता
वै निघ ।

अस्थितुण्ड । पु । पश्चिमिगण । श मा ।

अस्थितोद । पु । अस्थिनि मुक्षीनिदवन्देना
याम् । अस्थिपोडायाम् । व निघ ।

अस्थिपञ्चर । पु । कडाल । रा नि व १८ ।

अस्थिफल । पु । पनसृष्टे ।

अस्थिभङ्ग । पु, स्त्री । तन्नामधेयरीगे । अस्थि
विश्लेष्टे । स द्विविध सन्धिमुक्तकाण्डभग्नभेदेन ।
तयो सन्धिमुक्त पञ्चविध । काण्भग्नय द्वादश
विध । सु वि ३ अ । विगेषा स्वस्वपार्श्वे खग्या ।
अस्थिसंहारे । शंडकोडा । See भग्नम् ।

अस्थिभक्ष । पु । कुकुरे । श्रगादे । हारा ।

अस्थिभक्षा । स्त्री । ओषधिबिषय । घायमारौ
इति महाराष्ट्रादौ । व निघ ।

अस्थिमर्म । स्त्री । तददृष्टमव्यक्तम् । तत्र कटी
गणसंज्ञकं ह, जितम्बे ह, अंसफलके ञ, शङ्ख
योध ह इति । सु शा ५ अ ।

अस्थिराष्ट्रिक । पु । हिलालहल ।

अस्थिशृङ्खला (लिका) । स्त्री । अस्थि
संहारे । शंडकोडा । हि अस्थिशृङ्खल । गुणा
—हृष्या श्रेयला मधुरा पित्तशक्तानिलघ्नी च ।
मद व ११ ।

अस्थिसङ्घात । पु । अस्थिमेलनस्थलेषु ।
रानि षटादश—'गुल्फे पञ्च जानुन्येकम् वज्रम्
कटिदेशे समस्ते चैकैकम् । चतुदशास्यां सङ्घाता ।
तथा तथो गुल्फजानुवङ्गण्यु । ऐतनेतरसकृद्विषाक
अ व्याप्यतो । विकगिरसोरैकैक ।' सु शा ५ अ ।

अस्थिसन्धानकर । पु । मज्जे । वै निघ ।

अस्थिसन्धानजननो । स्त्री । अस्थिसंहारे ।
शंडकोडा । वै निघ ।

अस्थिसन्धि । पु । अस्थिमेलनस्थाने । मध्य
स्थानेषु । ते द्विधा स्थिरा अचलाश्चेति । सु शा
५ अ । See सन्धि ।

अस्थिसन्धिक । पु । अस्थिसंहार । भैष ।

अस्थिसमुद्भव । पु । मज्जनि । वै निघ ।

अस्थिसम्बन्धन । प । रानि । दूता । वै
निघ ।

अस्थिसम्भव । पु, स्त्री । मज्जनि । शक्रधातौ ।
व निघ ।

अस्थिसम्भवस्नेह । पु । मज्जनि । वै निघ ।

अस्थिसहति । पु । अस्थिसंहारे । मद व ३ ।

अस्थिसंहार (क) । पु । Vitis quad-
rangularis, Syn Cissusquadrangu-
laris) स्वनामख्यातहले । शंडकोडा, शंडकोडा,
शंडकोडा हि हरसदरी, हरकीडी हरसंहारि ।
तत्प्रायः—वज्रवल्ली यन्त्रिसान् कुलिश अमर
(र), शिरालक (ग), अस्थिसंहारी वज्रादौ
अस्थिशृङ्खला । गुणा—शीतल हृष्य वातघ्न
अस्थिसन्धानहल । मद व १ । अस्थियोजन वात
घ्नोपहर उप मर कृमिघ्न नेचरीगघ्न कृच
म्बादु हृष्य लघु पित्तलघु । भा पू म । काण्ड
लग्निरहितमस्थिशृङ्खलाया माघाद्य हिदलमकचुक
तदद्वय सम्पिष्ट तदनु ततनिलस्य तैले सम्पक
वटकमतीव वातहारि ॥ भा । च द अपि अथ
गुडौ । माघा शुकचूर्ण १८ र । हनिगुग्गुलम् ।
शंडकोडा । इति ठाके ।

अस्थिसंहारिका (री) । स्त्री । अस्थि
संहारे । भ पू १ म ।

अस्थिसहत् । पु । अस्थिसंहारे । च ८ । भैष
भग्न चि ।

अस्थिसार । पु । मज्जायाम् । रा नि व १८ ।

अस्थिसारस्थिता । स्त्री । मज्जायां ।

अस्थिस्नेह । पु । मज्जनि । रा नि व १८ ।

अस्थिस्नेहसञ्च । पु । मज्जायाम् । नगण्ड
इति लोके । रा नि व १० ।

अस्थिस्नेहसंहार । पु । मज्जनि । नगण्ड ।

अस्थिघटाह (कम्) । स्त्री । दन्तादि ।
दन्तादिनिघ । रा नि व ११ ।

अस्यशी । स्त्री । आकाशवस्त्रा । आनाद
गता । रा नि व २ ।

अस्फोट' । पु । काशनहचे । वै निघ ।

अस्मन्तम् । स्त्री । बुद्ध्याम । उन्नन, आका ।
इति लोके । म चुल । अ टी भ ।

अस्मित । ति । विकर्मि । फूटछ । वै निघ ।

असम् । स्त्री । शोणित । रा नि व १८ । केशर ।
कुम्कुम् । च द । नयनजल । रत्ना । पु ।
आखाव । विजय । कीण । केश । मे ।

असकण्टः । पु । वाण । ह । वाण ।

असखदिरः । पु । रक्तखदिरहन । गाल
थयैव । म रक्तखिर । रा नि व ८ ।

असघ्नः । पु । तेजवल । तेजवल । व निघ

असजम् । स्त्री । ममि । रा नि व १७ ।

असजित् । पु । वनस्पतिविशेष । कपाट
वेष्टे इति भाषा । र सा ।

असपः । पु । जलीकायाम् । ज्यौक । मलुण ।
छावणोका, उकून । रा नि व २३ ।

असपत्न' (क) । पु । भेष्टाहचे । रा नि व ४ ।

असपा । स्त्री । जलीकायाम् । ज्यौक । मे ।

असफला (ली) । स्त्री । शङ्ककौहचे । शालूहे
गोह । रा नि व ११ ।

असमाटका । स्त्री । रसधात्री । रा नि व १८ ।

असरेणु । पु । सिन्दूर । मे ।

असरोधिका (नो) । स्त्री । ललातुका
लतायाम् । गङ्गावती वती । रा नि व ५ ।

असविन्दुच्छदा । स्त्री । ललथाकन्दे । रा
नि व ५ । [वै निघ ।

असशिखो । स्त्री । रश्मिख्या । वाडीभिम् ।

अससायक । पु । नाराचाली । लोहाग्रवाण ।

अससुतो । स्त्री । रक्तसावि । वै निघ ।

असार्जक । पु । रक्ततुलसीहचे । वाडी-
पूजनी । श्वेततुल्यम् । शान्ता पूजनी । म पादरी
तुलस । व निघ ।

असाक्ष' । पु । स्त्री । क्रुद्धमे । मद व ३ ।

असु । स्त्री । नेत्रवारिणि । अनुनिरोधान् पीमसा
द्युत्पत्ति । वा सु, ४५ ।

असुकः । पु । अधोरहचे । आठिष्ठ ग्रीह । रत्ना ।

असुवाहिनी । स्त्री । अनुवाहके धमनीद्वये ।
सु शा ८५ ।

अस्वन्त' । पु । बुद्ध्याम् । उन्नन ।

अस्वास्थ्यम् । स्त्री । पीडायाम् ।

अहः । स्त्री । दिवसे । अम ।

अहङ्कार' । पु । चेतनपुरुषस्य चेतने, इन्द्रि-
यादिनिखिलशरारख्यापी योऽहभावसिद्धिप्रवर्तित
रेव । स च त्रिविध षेकारिकातेजसभूतभेदेन ।
तल्लिङ्गाय महत्तल्लिङ्ग एवाहङ्कार उच्यते ।
तत्र वकारिकादहङ्कारात् तेजससहायात्तल्लक्षणा
न्येव एकादन्धियाणि उच्यन्ते । भूवादरेपि
तेजससहायात्तल्लक्षणा न्येव पञ्चतन्मात्राणि उच्य-
न्ते ।' सु शा १५ ।

अहृतम् । स्त्री । नूतनवस्त्रे । हला ।

अहरदृक् । पु । गघ्ने । शकुनि । वै निघ ।

अहर्ज्यवः । पु । सम्बर । के ।

अहर्षण' । पु । मांसि । हारा ।

अहर्वान्धव । पु । अकहचे । ह च । [ह च ।

अहर्मणि । पु । अकहचे । आकन ग्रीह ।

अहर्मुखम् । स्त्री । प्रातःकानि ।

अहल्य । ति । अनाकृष्ट भूमी ।

अहस्कर । पु । अकहचे । रे च ।

अहस्यति । पु । अकहच । मर्थे । अम ।

अहि । पु । गीपके । गीर्वा । प्रयोगा, वसन-
कुसमाकररस । र सा म । सर्वे । सद व २२ । उद-
रावन्त । हारा । वस्त्रीहचे । तनशा शिखू । हे च

अहिस्ता । स्त्री । (Cyparis sepiaria)

कण्ठकपालोहचे । दौंटे । शुडकौंटेनी । रत्ना ।

आमवातप्रस्रपे । गुण — विपशोथहरत्न । राज ।

अहिक (का) । पु, स्त्री । शाकलीहचे ।

भिन्न ग्रीह । म सावरी । श च ।

अहिकान्त । पु । वादी । १ च ।

अहिकुटी । पु । भारहान्पक्षिणि । वै निघ ।

अहिगन्धफला । स्त्री । मल्लकौहचे । रा नि

व ११ । [म सापगध । व निघ ।

अहिगन्धा । स्त्री । सपगन्धायाम् । ब्राह्मादिभ्यः ।

अहिच्छत्र । पु। मेघमन्त्रा। वेङ्गानिष्ठे।
इ च ।

अहिच्छत्रा । स्त्री। शताब्दाद्युपे। नोवी।
उत्कर्षा। रा नि व ४। शर्करायाम्। छिनि।

रा नि व १४। [वि निघ ।

अहिजाह्नक । पु। ह्रस्वनामि। कौकुलाग।

अहिलिङ्गिका । स्त्री। महाशतावध्याम्।
वड भतभूनी। व निघ ।

अहितद्रव्यम् । स्त्री। स्वभावत एवाहित
द्रव्येषु। यथा—शिल्पीधान्येषु यौक्ते मापकलाय
फनेषु डडक, शाकेषु सर्पपशाकम्, मांसेषु
गोमांस वसासु माद्विषो, दूधेषु मेथीदूध, तैलेषु
कुसुमैतल, इक्षुविकारेषु फाणितश्च। भा पू १५।

अहितपदार्थ । पु। हृदयमण्ड्या, पुतिमांसे,
प्रभातनिद्रायां, मेषुने, दधनि चेत्यादी।

अहिताहार । पु। अहितकरद्रव्यमन्त्रये।
गुण—पीडाजनकत्वम्। वा सू २५५।

अहित्य । पु। वनमेधिकायाम्। वनमेधि।
अहित्योऽस्यगुणमहाजिनां स तु पुजित। मद
व २।

अहिद्विष्ट । पु। नकुले। मयूरे। म, पचतष्क।

अहिनिर्मोक । पु। सपनिर्मोक। भा।

अहिपत्रक । पु। निविध सर्पदिजिधे।

अहिपुत्रक । पु। तराली। हारा।
नोकाविमेष।

अहिपुष्पम् । स्त्री। नागकेशरपुष्पे। च द।
कुम्भीकातेन। सु चि ३०५।

अहिपूतन (ना) । पु, स्त्री। बालरोगान्ध
तमे रोगविशेषे। शिशुश्च अशुभ। यथा—
‘शङ्खत्समायुक्तेऽधीतेऽपाने शिरीर्भवेत्। खिन्ने
वासायमाने वा कण्ठरक्तकफोद्भवः ॥ कण्ठयुना
ततश्चिप स्फोटं भावय जायते। एकीभूतं व्रण
धोर तं विहादद्विपूतनः ॥’ सा नि चन्द्ररोग।

अहिफल (ला) । पु स्त्री। दोषककटिका
याम्। लषा कौकुल। मटरकांङ्गी।

अहिफेनम् (कम्) । पु, स्त्री। Opium
poppy, Papaver somniferum खनाम
प्यातसारजबमीषोपधि। प सु। आग्निम्।

हि अफिम्। मं अफूकडरी, अफून। आफन इति
मानवे प्रसिद्ध। त नलमपु। “उक्तं खसफलक्षीर
माफूकमहिम्नकम्।” भा पू १५। अहिफेनं
चतुर्विधं जारण मारण धारण सारणमेदात्। तत्र
शेतवर्णे जारण, क्षणवर्णे मारण, पीतवर्णे धारण,
कर्जूरं सारणश्च। जारणमग्नं जारयेत्, मारण
सन्धु कारयेत्, धारणं वधस्तम्भ, सारण मलसार
णं च करोति। सामान्यतो गुणा—सन्निपातघ्न
हृद्य बल्य मोहदघ्न। रा नि ६। आफकं जीपण
यादि श्रेष्ठं घ्न वातपित्तकरश्च। मद व १।

अहिफेनवटिका । स्त्री। योगोऽय रक्ताति
सारं। खर्जूरं पिण्डखर्जूरम्। र सा स। [शशि।

अहिफेनवीजम् । स्त्री। खसखसे। शूळ,

अहिफेनासव । पु। आसवीऽयमतोसार
विस्त्रोहित। भावाहं मापकमिता। अत्र मधुक
मयस्य (मूडेग्राव १८) पलशत (१२०० ग्रे)।

अहिफेन ४ प मुक्तक जातोफलेन्द्रवैलानां प्रत्येक
पलमेकत्राहतपावे मासमेक म्यापयेत्। भेष ।

अहिभयदा । स्त्री। भूयामलकाम्। छूँहे
आम्ना। रा नि व ५।

अहिभुक् । पु। मयूरे। रा नि व १६। ताल्यं।
सी। चन्द्रसापसद इति प्रसिद्धे वृक्षे। नाकुलीनाम

महाकन्दशके। रा नि व ७। गन्धनाकुल्याम्।
रा नि व ७। See नाकुली।

अहिमर्द्दनी । स्त्री। गन्धनाकुल्याम्। वांश
विशेष। अहिलताविशेषे। सापसद इति प्राच्ये।

रा नि व ७। See नाकुली।

अहिमार (क) । पु। विट्खदिरि। अत्र
वावला। मं गन्धीह्वर। रा नि व ८।

अहिमेद (क) । पु। विट्खदिरि। अत्र
वावला। मं गन्धीह्वर। रा नि व ८।

अहिरिपु । पु। मयूरे। रवा।

अहिलता । स्त्री। सापसद इति व्यातलता
याम्। गन्धनाकुल्याम्। रा नि व ७। See
नाकुली। ताखूल्याम्। पीतं ग्राह्य। रा नि व ११

अहिलोक्तिका । स्त्री। भूयामलकाम्। छूँहे
आम्ना। वि निघ । [वि निघ ।

अहिल्या । स्त्री। वनमेधिकाया। वनमेधि।

अहिवल्ली । स्त्री। नागवह्ना। भेष भ अभि ।

अहिविषापहा । स्त्री । अहिलतायाम् ।
साससद । व निघ ।

अहिस्कन्धः । पु । गुल्फ । पीश्वेव उल्लेख ।

अहो । स्त्री । गवि । गौडी ।

अहीन्द्रः । पु । शारिवायाम् । अमल्यमूल । च
द यक्ष चि लवङ्गादिचूर्ण ।

अहीरणिः । पु । हिसुखसर्पे । अश्विनौ इति
लीके । हारा ।

अहीरुहः । पु । शाकहृत्वे ।

अहेर । स्त्री । शतमुत्थात् । अम ।

अहीरान्नम् । स्त्री । दिवाराचे ।

अह्याटः । पु । उकुडा इति प्रसिद्ध छप्पे । पत्तु ।

अह्वला । स्त्री । भङ्गातकहृत्वे । डेढां ग्राह ।
श च ।

अक्षः । पु । (*Terminalia bellerica*)
A tree bearing medicinal fruit
विभीतकहृत्वे । वषट्ठां ग्राह । हि तिनाण । रा
नि व ६ । भा म ४ म अञ्जने, 'अम्बुचकाहैर्मल
मायसन्तु ।" सि यो सिद्धसतथोने कृ काम हन्त ।
यप्ता एलादिमन्ये हन्त । कर्पपरिमाणे । पप्र ।
इन्द्राचे । सर्प ॥ मे । रुद्राचहृत्वे । भा अने व ।
यासे । कर्पमर्के । देवशरीरहृत्वे । शिवीश्वविशेष ।
रा नि व ८ । स्त्री । विषयेन्द्रिये । रा नि व १८ ।
वा शा ३५ । सौवर्चललवणे । तुल्यकी । तूँते ।
मे पदिक । पद्मवीजे । विभीतकफल । रा नि
व ११ ।

अक्षक । पु । विभीतकहृत्वे । भा पु १ म ।
तिनिगहृत्वे । र मा । "विश्वसन्मम पिबेत् ।" च
द ज्वरातिषा चि । रुद्राचहृत्वे । श र । इन्द्राच
हृत्वे । सर्पे । तीलकश्चपरिमाणे । मे पदिक ।

अक्षकारका । स्त्री । घृतकुमायाम् । गूढ
द्रुमात्री । वै निघ । [पाण्डु चि ।

अक्षकाष्ठम् । स्त्री । विभीतककाष्ठे । च द
अक्षगण । पु । योवादीन्द्रियसन्नात ।

अक्षगन्धिनो । स्त्री । अतिवन्नाता । वै निघ ।

अक्षत । पु । यवे । (वट) आतपतण्डुले । रा
नि व १६ । शम्भाचे । अटो भागु । स्त्री ।
लाजिपु । अहे । मे । यवे । प म । "लाजिपु थिय
द्विहिते । यवेऽपि क्विप् ।" मे तदिक । क्षिप्त्तु

अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहु । वि । अत्रणे ।
अक्षिते । मे । अखण्डिते । श र । [व ४ ।

अक्षतगुला । स्त्री । महासमद्वाद्युपे । रा नि

अक्षतरोगः । पु । उपनखरीगे । आंठुल
शंड । लक्षण—“कुश्याल्पितानिल पाक ग्ल
मासि सकृज्वर । विषमचतुरोगश्च विद्यादुपनख
तम् ॥” वा उ १३५ । [श च ।

अक्षता । स्त्री । ककटग्रहा । वौकुडांशुश्री ।

अक्षतैलम् । स्त्री । विभीतकतैले । वषट्ठां
वोक्तेन डेढन । वा उ १३५ । See विभीतक
तैलम् ।

अक्षधर । पु । (*Trophis aspera*)
शाखीटहृत्वे । शेटा ग्राह । भूरिम ।

अक्षधूर्त्त (तिल) । पु । शंड । हि
बेल । हारा ।

अक्षपाक । पु । सचललवणे । वै निघ ।

अक्षपिण्ड । पु । शङ्खपुण्याम् । वै निघ ।

अक्षपीड । पु । अंतवुङ्गायां । अंतवुङ्गामूले ।
रसेन्द्र चि ८५ । दुरालभायां । सु चि ८५ ।

अक्षपीडका (डा) । स्त्री । अंतवुङ्गायां । प
मु । यवतिक्तलतायाम् । रा नि व ३ ।

अक्षम । पु । मूलमूलके । वनचटके । वै
निघ । स्त्री (मा,) अचाली । ईयायाम् । श र ।

अक्षर । पु । अपामार्गे । हि च । स्त्री । जले ।

अक्षरुचकम् । स्त्री । यतिकालवणे । गोवा ।
म मीरमिट । वै निघ ।

अक्षवीर्यवान् । पु । अंतकरवीर । वै निघ ।

अक्षशिरोधिजा । स्त्री । मन्दाप्रशिखायां ।
वै निघ ।

अक्षसस्यम् । स्त्री । कपिलफन । मं कविठ ।
व निघ ।

अक्षारलवणम् । स्त्री । अक्षविमलेश्वरादी ।
यथा—“गोवीर गोष्ठतद्यव धान्य सुद्रानिला
यवा । सामुद्र सैश्वर्यश्च अक्षारलवणं यतम् ।”
हारा लता ।

अक्षि । स्त्री । नेवे । रा नि व १८ ।

अक्षिक । पु । (*Dalbergia oucujien-*
sis) रश्मिहृत्वे । आडेठ ग्राह । रया ।

अचिकूटः (क) । पु। Eye ball ईवि काया । छट्ठव जात्रा । वा सु २५ । गजावि-
पुटके । हे च ।

अचिकूणितम् । कौ। अपाङ्गदृष्टौ ।

अचिगोल । पु। The ball or globe of the eye नेत्रतारकी ।

अचिच्छादनम् । कौ। अचिवर्गानि । रत्ना ।

अचिपञ्चकम् । कौ। श्रीव लक् रमना नेत्र नासा चेति । रानि व १८ ।

अचिपटलम् । कौ। A coat of the eye नेत्रपटले ।

अचिपक्ष्म । कौ। The eye lash नेत्र लोधि । छट्ठव जात्रा लोधि ।

अक्षिपाकात्यय । पु। कृष्णगं अक्षिरोग विरुपे । लक्षणम्—“लथाशुपात पिडका च नेत्रे यस्मिन् भवेत् सुहृन्निभश्च शुक्लम् । तदप्यसाध्य भ्रम दन्ति केचित् अन्यच्च यत्तिगिरपचतुल्यम् । अतः समाक्रामति सज्जतो हि दीपेण यथासितमश्नन् च । तमक्षिपाकात्ययमक्षिरोग सञ्जातक वञ्चितस्य साह ॥” मानि ।

अक्षिपोलु । पु। महानिखे । वै निघ ।

अक्षिमेपजम् । कौ। अतलोधे । मद व १ । पट्टिकारोत्रे । रानि व ६ ।

अक्षिरोग । पु। नेत्ररोगे । See नेत्ररोग ।

अक्षिव । पु। (Guilandina or Hyper anthera morunga) श्रीभाञ्जनहचे । अत्र १ । हि मिपु । मरिचे । रानि व ७ । कौ। सासुद्र लवणे । अटी म ।

अक्षिविचूर्णितम् । कौ। अपाङ्गदृष्टौ । हे च ।

अक्षिवैराग्यम् । कौ। नेत्रविरक्तताया । “चकीरम्याक्षिवैराग्यम् ।” वा सु ७५ । [अ ।

अक्षिसेचनम् । कौ। नेत्रनिनोदे । वा सु २३

अक्षिहुण्डनम् । कौ। नेत्रयुदासे । मानि विजर । [रत्ना ।

अक्षौक । पु। हचविगेषे । आडे ७ । इति लोकी ।

अक्षीव । पु। वचिरे । वर । श्रीभाञ्जनहचे । गजिना । मे वचिकं । च सु ४५ । लमिद्रव । चि ३५ । महानिखे । भा पू १५ । वि । अमते । मे । कौ। सासुद्रलवणे । जाडे । भा पू १५ । मरिचे ।

अक्षेय । पु। रत्नाके । अर्कमन्दारे । वै निघ ।

अक्षोट (क) (की) । पु. स्त्री । (Jug- lans regia) गिरिजपौली । आक्टाट्टे इति नोके । आखोट इति हिमवति प्रसिद्ध । भा अत्रोड । की खखोट । हि खरोटनासपाती । तत्पथ्याय,—अक्षोट, अक्षोटक, आखिट, पञ्चत पौलु, कपराख कन्दराख आक्षोट (ख), आम्कीठक (गार) । गुणा—मधुर बन्ध क्षिग्धीय वातपित्त रक्तदोषहर शीतल कफ कोपनश । रानि व ११ । मधुर बन्ध गुरु लण सारक वातशय । मद व ६ । अक्षोटकीपि वातादसङ्ग कफपित्तहृत् । भा मि ।

अक्षोटतैलम् । कौ। अक्षोटकलोत्पत्तैनि । आक्टाट्टेव तेल । गुणा मूलकतैलवत् ।

अक्षोटक । पु। अक्षोटहचे । रमा ।

अक्षोहार । पु। मधुवर्ज्याम् । वै निघ ।

अक्षम् । कौ। सौवचललवणे ।

आ ।

आकर । पु। खनी । धनि । अम ।

आकरजम् । कौ। रत्न । वै निघ ।

आकर्णम् । कौ। गवणे । का १, लोना ।

आकाप । पु। इन्द्रिये । मे पतिक ।

आकर्षक । पु। जिताने । हृष्टक आशत्र । ममा ।

आकनी । स्त्री । चटकाया । जाडे । वै निघ ।

आकान्प । पु। रोगे । हे च ।

आकाक्षक । पु। तमसि । नीचे । दरी । उत्कलिकायाम् । म कषणम् ।

आकम् (क) । पु। अककराया । आक्कर रा । वै निघ १५ अरो वि आक्कराया ।

आकषः । पु । निकषप्रसरः । शर ।

आकारः । पु । आकृती । मूर्ति । अम ।

आकारकरभः (भा) । पु, स्त्री । अकराभकः ।

आकत्रकना । भा म १ भ ज्वरघ्नीवटी (शाङ्ग) ।

आकाशः । पु, स्त्री । अभधाती । रा नि व १३ ।
पञ्चभूतान्तमभूते । शृणु, आकाश । तत्पथ्याय —
यो यो अभ व्योम पुष्कर अस्वरनभ अनल सुर-
वर्म अनरीच अन्तरिच गगन ख विद्यत् विष्णुपद
विहाय (अ), नाक अनङ्ग नभस मेघवेगम सहा
विलं (ज), मरुद्वर्मन् मेघवर्मन् विपिष्ट (शब्दर) ।
अस्य विशेषगुण शब्द, स नित्य अशरीरो च,
तस्येन्द्रिय कर्ण ।

आकाशपटलम् । स्त्री । अभधाती । वै निघ ।

आकाशमासी । स्त्री । Small variety
of जटाभासो produced in Kedāra
mountain गजजटाभासाम् । आकाशकुटो-
भांशौ । तत्पथ्याय, — निरालभा खसम्भवा मूल
पर्वी गौरी पर्वतवासिनी अभमासी । अस्या
उत्पत्ति केदारभूमी । गुणा — शीतला शीफघ्नी
व्रणनाडीघ्नी लूनागह्मजालादिरोगघ्नी वर्णकरौ
च । रा नि व १२ । पशु ।

आकाशमूली । स्त्री । जलोपधी । पांन ।
हारा ।

आकाशवल्ली (सिका) (सो) । स्त्री ।

Cassaya filiformis खवल्लीविशेषः ।
आलोक जटा, आकाशदेव । कौं अमरवल् ।
आकाशवेलि, नलसुदवेलि इति च पाशाले ।
खवल्ली दुष्पशा व्योमवज्रिका अमरवल्ली ।
गुणा — यादृशी तिका पिच्छला नेत्ररोगघ्नी
अपिबर्धनी इत्या पित्तघ्नी भामनाशिनौ च । भा पु
१ भ । मद व १ ॥ मधुरा कटु पित्तघ्नी गुक्क
हृत्तिकरी रसायनी वल्ग्या । रा नि व ३ ।

आकाशसलिलम् । स्त्री । आनरीचजले ।

यर्षोदके । रुटिज खल । मं पावसावेपाणी । गुणा
— मधुर रुच्य दीपनं पथ्यं हृणाघ्नं यमघ्नं मेह
घ्नं । तथा "सद्यो हृष्टान् भूमिष्य कप दीप
दायकः । चिरस्थितं जलं खलं पथ्यं स्वादु सुखाव
हम् ।" रा नि व १४ ।

आकुक्षन्म् । स्त्री । मरीचो । पु मू २५ प ।

आकुक्ष । पु । अशर्भदे । Sec अश ।

आकुलकृत् । स्त्री । अककंगायाम् । आकत्र
कर्ता । भा म १ भ जिघ्रकञ्च चि । "किरात
तिक्ताकुलकृत् कुलिङ्ग ।"

आकुला । स्त्री । तक्षपकगीधूमादी । इति
पोडा । इति भाषा । "तमैरपकगीधूमराकुला
परिकीर्तिता । आकुला गुरवो ह्यथा मधुरा वल्
कारिण ।" रा नि व १६ ।

आकृतिः । स्त्री । रूपे । शरीरे । लक्षणे । ने
तत्रिक ।

आकृतिच्छत्रा (त्री) । स्त्री । जलोपधी ।
पांन । कीषातकीलताया । श्वेत घोषा । रसा ।

आकृन्दः । पु । क्रन्दने । आकृन्ते । नैदविके ।

आक्रीड । पु । ग्रामान्तीयानि । अम ।

आक्रोष (नम्) । पु, स्त्री । अभिपक्षे । प्रापे ।
हृ च । अम ।

आक्लेदिभावः । पु । आर्द्रकारिलगुणहृती ।
च द विदग्धाजीर्णं चि ।

आखनिकः । पु । शकरे । मृपिके । ने ।

आखुक । पु । मृपिके । रजा । वल्गुमृपिके ।
मद व १२ । शकरे । हृ च । देवताहृत्वे । रसा ।

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । सुदुर्मृपिककर्णा ।
हेनूवकाणी, मूषाकाणी । म लघु उ दीर्घकाणी ।
वै निघ ।

आखुकर्णी । स्त्री । Salvinia cucullata

जलजमृपिककर्णाम् । हेनूवकाणी पांन, मूषा
काणी इति भाषा । हि म भोपली । व वल्लीहृत्वे ।
तत्पथ्याय, — कृपिका द्रवकी उन्मृकणी न्ययोधी
मृपिकपर्णी हृषिकर्णी बहुकर्णिका माता मूषीपरी
चष्टा शम्बरी बहुपादिका प्रत्यक्षेणी हया पुत्र
श्रेणी अट्टिभ चित्रा सुयणी शतमुलिका आधु
कर्णिका मृपिकपर्णी प्रतिपर्णिका सहस्रमूषी
विक्रान्ता पञ्चश्रेणी । सा द्विधा ब्रह्मा दीर्घा च ।

ब्रह्मगुणा — कटुणा कफापतहरी आनाहज्वर
शूलानिहरी पाचनी च । रा नि व ३ । द्रवकीषपे ।
कागप्रयौ । रा नि व ४ । दन्तोभेदे वउप्रयौ ।

गुणा — कटुतिक्तपाया शीता लघु कटुविपाका
मृत्कफकृमिघ्नी च । भा पु १ भ । कटुका तिक्ता
उष्णा शीतला रसायनी सग्रा खप कपाया कृमि
शक्तिमृत्कृमिघ्नमेह कृच्छ्री च । हृदयो शीतला
मधुरा रसवत्यनी अमृता रसायन शूलघ्नी ज्वर

हमिन्नखाखुविपत्ती च । वे निघ । राज । सि
यो हमि चि हमिन्नपूषिकायां श्रीकण्ठ ।

आखुगन्धो । स्त्री । कर्पूरहृदिद्राया । वे निघ ।

आखुजित् । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।

आखुपर्णा (र्षिका) (र्षी) । स्त्री । खल
सूषिककण्ठा । वज्र देहूतकाणि । हि सूषाकाणां
वा उन्दुरकत्री । रत्ना । ऋषदन्त्या । मूत्र दन्ती ।
हृषदन्त्या । कान् दन्ती । रत्ना । वृहदन्त्याम् ।
भा पूरभ । मण्डूकपर्णांम् (थूलद्रुति) । च द
हमिचि ।

आखुपाषाण (क) । पु । A kind of
mineral, loadstone लोहचुम्बुके । हृषूक
गोत्रे । आखुपाषाणनामाऽयं लोहसङ्करकारक ।
रानि व ११ गुणा — द्रिघ्य पारदस्य नियामक ।
लोहमेदकरयेव वीर्यकृत् कानि व ११ । विदोषस्य
व्याधीनां नाशक परिकीर्तित । अशुद्ध स तु
विशेष सप्तधातुविनाशकृत् । दाह चित्तभयचैव
लालावाव तथा सति । अनेकवेदनाद्यैव बहु
व्याधि त्पां तथा । कर्णोत्ती मूर्खहर्त्तु न दातव्य
कदाचन । तस्मिन् नैव वाच्य प्राणघातकरो
ह्यसी । वे निघ ।

आखुफला । स्त्री । इषदन्त्याम् । वे निघ ।

आखुमुक् । पु । रत्नापासाग्रे । विडाले । मद
व १२ । [मुषिक ।

आखुमासम् । स्त्री । सूषिकमांसि । See

आखुविषम् । स्त्री । दाहमोषि । दीवमूत्र ।
पशु ।

आखुविपजित् । पु । सप्तपण्डये ।

आखुविपहा (पापहा) । पु । ईवताह
हसे । पशु । दीतदेवदानीलताया । रानि व १ ।

आखुश्रुति । स्त्री । चन्द्रसूषिककण्ठा । छोटि
देहूतकाणि । रानि व २ ।

आखेट (क) । पु । मृगयायां । अम । अर ।

आखेटगोपक । स्त्री । कुसुमद । खड्ग ।

आखोट (ङ) । पु । अधोद्वज । आद्
घोटे । रानि व ११ । See अघोट ।

आखोटक । पु । मृगयाकुशल कुश ।

निकाशे दूडन । मृगयाय — विचकद् । हा ।

आगति । स्त्री । मृगयायां । रानि ।

आगन्तु (क) । वि । आगमनशीले । अम ।

आगन्तुकज्वर । पु । अभिघाताद्युत्पन्ने ज्वरे ।

“एव गणित आगन्तुज इति । आगन्तुजशब्दे नामि
घातादयो हेतव उच्यन्ते । कुतचिद्वाप्य काथ्य
कारणयोरमदोषचारादागन्तुजा अभिघाताद्यनेक
कारणयोगादनेके भवन्ति । तथाप्यागन्तुजत्वे न
साध्यादागन्तुकोऽप्यत्रैक एव गणित । अभिघाता
भियद्वाभ्यामभिघाराभिशापत । आगन्तुजायते
दोषैर्दृष्टा स्व त विभावयेत् ॥ ये भूतविषयानुप्रि
चतमन्नादिसमावा । रागद्वेषभयाद्यैव ते श्रु राग
नवी गदा ॥ भा म ११ ज्व चि । आगन्तुर्हि
व्याप्यपूर्वां जायते पशान्निजैर्दीपैरनुषध्यते इति ।
चर ।

आगन्तुत्रण । पु । सद्योत्रणे ।

आगम । पु । आम्ने । “आगमनादागम
शास्त्रम् ।” सु म ४० अ ।

आगमावर्त्ता । स्त्री । इयिकालीचुपे । विष्ठाति
गोष्ठ । रानि व ४ । चन्द्रमेयमृग्याम् । वे निघ ।

आगस्यम् । स्त्री । वकपुष्पे ।

आगारम् । स्त्री । गृह । अटी । [सु चि १५]

आगारगोधिका । स्त्री । गृहगोधिकायां ।

आगारधूसम् । पु । गृहधूम । शूल । वे निघ
२१ वा व्या त्वक्तुसतायाम् ।

आगारधूमाद्यतेलम् । स्त्री । उपग्न दित ।
गृहधूम ११ हरिद्रा २१ सुराकिट्ट (मरुद्र
छोको) ११ एभि पलवय तैल पक्वत् । च द
उद चि । [वाग्भूतशा णि । सु चि १५ म ।

आगारलोमिका । स्त्री । गृहलोमिकायां ।

आग्नेयम् । स्त्री । सुवण । रानि व ११ । एन ।
पाणिनि । रत्ने । इ च । पु । वासायां । वे निघ
ज्व लाघातल । वि । पिनीटीपक, सुधाजनने ।
तद्व कटुमलवणम् । सु म् ।

आग्नेयवायु । पु । अग्निवायुसमीरण ।
अग्निवायुव वायु । “वायुवायुवदुष ।” भा ।

आग्नेयी । स्त्री । अग्नेय २१ मृगयाकथायायाम् ।
“पद्मरागादथा धवमादेयो परिकीर्तता ।” ल द ।

आपमाम । पु । विषकण्डे । [अम ।

आपहायणिक । पु । चन्द्रहायणिक ।

आघट्टक । पु । रत्नापासादुप । रानि व १२ ।

आघाटः । पु। अपागोर्गै । रा नि व ४ ।
 आघातः । पु। हनने । छेदने । छाँटे वाग्री ।
 आघातज्वर' । पु। अभिघातजन्यज्वर । See
 आगन्तुज्वर ।
 आघारः । पु। घृण । हाना ।
 आघ्राणम् । स्त्री। नामया घ्राणयन्त्रेण । ग्रीवा ।
 तना । ई च ।
 आघ्रातः । वि। शिष्टिने । मे । दप्ति । ई च ।
 आङ्गम् । वि। कौमलाङ्गे । तिका ।
 आङ्गारम् । स्त्री। अङ्गारसमुच्च । अटी रा ।
 आङ्गिकः । पु। अश्वत्थवे । रा नि व ११ ।
 आङ्गुष्ठि' । स्त्री। अङ्गुलीयके । आंजे ।
 आचः । पु। आच्छाक पुष्पवृक्षे ।
 आचमनम् । स्त्री। शीवेरे । वांजा । भोजनान्त
 मुखध्याने । आचोः । मद व १ ।
 आचमनकः । पु। निष्ठीवनपात्रे । शिङ्गानि,
 डाँवर ।
 आचान्तः । वि। कृताचमनी ।
 आचाम । पु। आचमने । शर । भक्तमण्डे ।
 रत्ना ।
 आचामनक । पु। कटकीले । शिङ्गानि ।
 तत्पर्यायः,—म्रीण कठकील पतदयह (हा) ।
 हारा ।
 आचार । पु। सदाचरणे । 'मौ सद्भि मम
 'कुप्यात् खेह सखु च सख्या । ससर्ग साधुभि कुप्या
 दित्यादि ।' भा ।
 आचारी । स्त्री। हिलमोचिकायास् । शिङ्क
 शीक । इरहर इति लीके । गुण — शोथकुष्ठ
 कफपित्तघ्नी । भा पू १ भ ।
 आचितम् । स्त्री। दशभारतितमानविशेषे ।
 २६ मण । अम । इयुतपत्रे । 'पलागामयुतदये ।
 ' न तविक ।
 'आचु' । पु। आच्छाकवृक्षे । आच्छाकवृक्षे ग्रीह ।
 मेष । कन्दर्पसारतेन । [र मा
 आच्छाकाः । पु। रञ्जकद्रुमे । आच्छाकवृक्षे ग्रीह ।
 आच्छाद । पु। वस्त्रे । कापड ।
 'आच्छादनम् । स्त्री। कापामे । वस्त्रे । रत्ना ।
 ' पिधाने । मे नक्षत्रक ।

आच्छादनफला । स्त्री। रक्तकापसि ।
 आच्छादनौ । स्त्री। कापाम्नाम् ।
 आच्छुकः । पु। (Morinda retrofolia,
 and morinda citrifolia, and morinda
 tinctoria) स्वनामव्यासहच । अहि, आर्द्ध
 ग्रीह । हि आल । र मा ।
 आच्छोदनम् । स्त्री। सुगन्धाम् । अम ।
 आजम् (कम्) । स्त्री। एते । जडा । काग
 एते । च वि र पि ।
 आजनवनीतम् । स्त्री। कागदुग्धजातनवनीते ।
 गुणा — मधुर कषाय तिदीपन चक्षुष्य दीपन
 वायुघ्न । रा नि व १५ । नवीत्य नवनीत सद्य
 कासघ्न वृष्य नेत्ररोगघ्न कफघ्न दीपनच । अति
 प्म । See कागवनीतम् ।
 आजग्मसुरभिपत्रः (त्रा) । पु, स्त्री। मरुवक
 वृक्षे । शङ्खजम्बी । नाशपत्रा इति च लीके ।
 रा नि व १० ।
 आजमूत्रम् । स्त्री। कागमूत्रे । मद व ८ ।
 आजरस । पु। कागमासकाये । च द यञ्ज ।
 आजवस्त्र । पु। वनतुलस्याम् । वनजम्बी ।
 हि श्वेतवर्चरी । म राणतुलसमेद । प्रा आजवला ।
 गुणा — 'आजवस्त्र कटुधीण शीतो दाहकर'
 प्रिय । रची कृष्यो दीपक स्यात्तु पाके च
 पित्तल । तिष्ठत्य मधुरयेन सुखप्रसवकारक । त्र्यक्षी
 वातहरयेव कफनेत्ररुजापह । मूत्रकृच्छ्रादिविषे
 कामलाकुम्भकामला । आनाहवातशलाग्रिमाद्य
 कृमिपक्विक्रिमीन् । रक्तदीपशसकासददुहत्याश्च कृ-
 ज्वरान् । कण्डूकुष्ठवर्माश्च नाशयेदिति कौत्तित ।
 सुगन्धजातमे प्रोक्त कटुधीण्य तमिक्तत् । सुगन्ध
 पित्तकृद्भिद्राजनकी वान्तिवातघ्नत । गृहवाधा
 पात्र शूल कामशस कफाञ्जयेत् । शीथश्चाङ्गस्य
 दौर्गन्ध्य नाशयेदिति कौत्तित ॥' वै निच ।
 आजक्षोरम् । स्त्री। कागदुग्धे । गुणा — आज
 गन्धगुण याक्षी दीपन लघु चयाशीज्जीसारप्रदरान्
 भमचरन्न । एतच्च दुग्ध राज्वरीगन्धम् । मद व ८ ।
 काग कषाय सूरस्य शीतं याहि लघु पिच
 चयापहारि । कामज्वराणां रुधिरातिसारि हित
 पयश्कागनज तिलोपजित् । अति प्म । वा टी,
 हमा ।
 आजान्म्य । पु। कुनीयार्थे । ई च । तदुक्त

—“शक्तिभिर्ब्रह्मदया खलनोऽपि पदे पदे ।
आजानन्ति यत सज्जमानेयास्तत आता ।”
शालिहोत्र ।

आज्यम् । स्त्री । घृते । रा नि व ५ । शीवासे ।
तेर्जि तेज इति कथित । शब्दकल्प ।

आञ्जिनेय । पु । जनुविशेषे । आञ्जनाहे,
आञ्जनि । श मा ।

आटरूप } पु । (Justicia adha
आटरूप (पक) } toda Adnatoda
vasica) वासकसुपे । छोटि वांगरु, गुड
वांगरु वा वांगली । हि अरुपा । स अडुनमा ।
रा नि व ४ भा पु १४ । सि यो र पि चि स्रवान
योगे । “अटरूपकनिर्गुह्ये ।” ‘राजहवाटरूपकौ ।’
सि यो ज्वरे । See वासक ।

आटि (ठो) । पु स्त्री । (Turdus g
ginnianus) शरारिपक्षिणि । अत्रान प्राथि ।
स वगलीपक्षीण । मद व १२ । See आडी ।

आटीकर । पु । हृदि । वै निघ ।

आठौसुखम् (वदनम्) । स्त्री । व्रणविस्त्रा
वणाय अस्त्रविशेषे । म मू ८ क । शरारिचक्षुवदा
कारत्वात् तथाभिधीयते । ‘कुशाटीवदने साव्ये
कङ्कुल सात्थी फलम् ।’ अत्रि ।

आटीप । पु । लदरमन्त्रे सुवेदनगुडगुडाशब्दे ।
स च वायुजन्मो भवति । मा नि । ‘आटीपी गुड
गुडाशब्दे प्रोक्ती जडरसधरा ।’ भा ।

आडम्बर । पु । Eyelid निवच्छद । ष्टेवव
पांज ।

आडि । पु । शरारिपक्षिणि । अत्रान प्राथी ।
मद व १२ । सव्यविशेष । आड पांछ । गुणा —
गुरु क्षिप्र वातश्लेष्मकीपन धलकर शुक्रनिधा
विषहृक्च । राज ।

आडिका (डो) (डोको) । स्त्री । शरालि
पक्षिणि । मद व १२ । गुणा — “आडी वात-
विकारकासङ्गननी बल्या हपा दीपनी ।” अत्रि
२२४ ।

आडक । पु स्त्री । शमीधान्यविशेषे । अत्रहव ।
हि टो । प म । अटशरावमित धान्यमानविशेषे ।
आडि । स पायली । प्रत्यक्षतुष्टे । “चतु
प्रत्यमयाडकम् पुष्कलचतुष्टयमित माने । पुष्क

लानि तु चत्वारि आडक परिकीर्तित । तत्
पथ्याय — भाजन पात्र कांसपात्र चतुष्टयपलम्
भा) ।

आडका । स्त्री । सुराष्ट्रज आडकीविशेषे ।
टुम्ब । तत्पथ्याय — कसोदवा । द्रवद्रीणचतुर्थ
भागे (८ वा ७ गुण) । See आडकी ।

आडकिक (कीन) । वि । आडकमित
वपनयोग्यवेर्चे । अम ।

आडकिका । स्त्री । आडका । वै निघ ।

आडकी । स्त्री । (Cajanus indicus,
syn cytissus cajan) शिम्बीधान्यविशेषे ।
अडव, आहैनि । हि रहर, टर त्वरौ, टुमुर ।
हिमा । तत्पथ्याय, — तुवरौवया करवीरभूजा
वृत्तवोजा पीतपुष्पा (रा) मृत्तान (शब्द), काची
मृत्ता तुवरिका मृत्तालक सुराष्ट्रज (अ), मृत्तालक
(अ टी) । सा अंतररूपीतमेदातिधा । तत्र साधा
मृणाडकीगुणा — कपाया मधुरा कफपित्तजित् दूष
हातकरी रुच्या गुरु याहिणी च । इति विदला
डकीगुणा । रा नि व १६ । “आडकी तुवरा रुचा
मधुरा शीतला ल । याहिणी वातजननी वर्या
पित्तकफास्रजित् ।” भा पू १४ । “सदु कपाया
च सरक्तपित्त स्रत कफ हलि मुखव्रणश्च । गुरु-
ज्वरारीचककासश्च द्विद्विगदुर्नामहरावौ स्यात् ।”
अत्रि ११५ । अतोडकी दीपकरी । रक्ता — बल्या
रुच्या पित्ततापघ्नी च । पीता — दीपनी पित्त
दाहघ्नी च । रा नि व १६ । परिमाणभेदे । आङ्गि ।
मे कतिक । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । हे च । गोपी
चन्दने । तन्नामकगन्धद्रव्ये । अ टी ।

आडकीयूय । पु स्त्री । तुवरौयूय । अड
वेव कोण । गुणा — मलम् । रा नि व १६ ।
“भवेदाडका मधुरश्च यूय विशेषण वातनिवा
रणश्च । शोभापहं पित्तहरं मरणां ।” अत्रि
१२५ । [हरिद्रादी ।

आव्यपवन । पु । अहमधारी, वा वषा
आव्यवात । पु । वातरक्ते, वातरोगभेदे ।
लक्षण — “चल क्षिप्ते सदु शीत शीकीडेपु
सदुक्षया । आव्यवात इति नेघ सलक्ष्मी भेदसा
हत । च ।

आव्या । स्त्री । अजनीदायाम् । आङ्गनी ।
वै निघ ।

आणिः । पु। स्त्री । तन्नामवासमस्थाने । इदं
स्नायुमम् । तस्य च स्थानम् जानुर्धोभयपार्श्वतो
ऽङ्गुलिधर्मितम् । सु श्रा ६ अ ।

आतङ्गः । पु। ज्वरे । रीने । रत्ना । सनापे ।
शङ्कायाम् । मे कविक ।

आतञ्चनम् । स्त्री । तर्पणे । अम । उपद्रवे ।
निषेधे । सु प्रतीवापे ।

आतनम् । स्त्री । दर्शने ।

आतपः । प । रौद्रे । तपःप्रायः, —किरण
तेज (नि), रौद्र प्रकाश द्योत (ख) दिनज्योति
सूयालोक दिनप्रभा रविप्रकाश प्रद्योत तनारि-
तापन द्युति । एतस्मैवन स्वेदमर्द्धारक्तदृशा
दाहयमकर पित्तवैवर्ण्यकरश्च । मद व १२ ।
कटु कच नेत्ररोगप्रकोपनश्च । रा नि ।

आतपतण्डुलः । पु । अतिहतण्डुलि । आत्मा
छात्र ।

आतपत्रम् (कम्) । स्त्री । हवे । रत्ना ।

आतपर्णिका (र्णी) । स्त्री । चीन्मिकायाम् ।

आतर्पणम् । स्त्री । तृप्ती । मे ।

आतपशुष्कः । त्रि । रौद्रशुष्के ।

आतपाभावः । पु । छायायाम् ।

आतापि. (पी) । पु । चिह्नपचिणि । छिन
शुक्ली । म शशमारी । हला ॥

आतायी । पु । चिह्नपचिणि । छिन । अम ।

आति । पु । शरारि पचिणि । हला ।

आतुः । पु । उडूप्ते । डेली, गांव ।

आतुरः । त्रि । रोगिणि । रा नि व २० । द्युति
निर्देशकारित्वमभीकृत्यमयपि वा । आपकलञ्च
रोगाणामातुरस्य गुणा मता ॥ भेष ।

आट्टय्य । पु । (Annona reticulata)
The custard apple tree आता इति
प्रसिद्धकलहस्ते । आंठां गीह । हि सरीका ।
म सितफलीधेकाङ्क । स्त्री । तत्फलन । फलगुणा
—हृदिपचनक रक्तवर्धक स्वादु शीतल हृद्य बल्य
मांसकर दाहप्रक्षिप्तवातघ्नश्च । राज ।

आत्मगन्धकः । पु । गन्धकीले । म रत्नाबीज ।
वै निघ ।

आत्मगन्धिहरिद्रा । स्त्री । कर्परहरि
याम् । म कापूरहलदी । वै निघ ।

आत्मगुप्ता । स्त्री । (Mucuna pruriens,
Carpopogon pruriens) कपिकच्छी ।
आनादूनी, दग्ना, दुर्गाव उड, उग्रशिथी इति
च । हि कोच । म कुहिरौ । ते दुल्लगुडि । गुणा
—गुक्तवर्जनी मधुरतिक्ता मांसवर्धका गुरु
वातघ्नी बल्य कफपित्तरक्तघ्नी च । तवीज—वात
घ्नम् अतिगुक्तवदकश्च । भा पू १ भ मद व, १ । तत्
फल स्त्रीषु हर्षजनकत्वात् वाञ्छीकरणम् । वा स
१५ अ दूध्यादिव । स्वादु त्वया वातघ्नी शीतपित्ता
खण्डी व्रणघ्नी च । रा नि व ३ । दुब्धान्तानिम्बवास
तागुप्ता । शतावध्याम । रा नि व ३ ।

आत्मग्राहो । वि । कुचिमरी, खीदरपूरकी ।

आत्मघोषः. (पा) । पु, स्त्री । काके । हारा ।

आत्मजः । कुकुटे । श च ।

आत्मजा । स्त्री । कन्यायाम् । शूकशिव्याम् ।
च वि ३ अ ।

आत्मनौनः । पु । पथे । रा नि व ३० । पु ।
प्राणधारे । पुत्रे ।

आत्ममूली । स्त्री । दुरालभाया । म धामासा ।
श मा ।

आत्मभरिः । त्रि । आयुने । अम ।

आत्मरक्षा । स्त्री । महन्त्रवारणोलताया । वड
शोकांज कल नती । रा नि व ३ । मद द व १ ।

आत्मवत् । वि । यववति, धृतिमति ।

आत्माविज्ञानम् । स्त्री । योगाभ्यासममाधिना
परमात्मस्वदपविणाने । वा म् १ अ ।

आत्मशल्या । स्त्री । शतावर्था । शतभूमी ।
रा नि व ४ ।

आत्महत्या । स्त्री । स्वेनैव स्वकीयप्राणनाशे ।
आत्मघाते ।

आत्मा । पु । शरीरे । मे मतिर । जीवे । बायो ।
अग्नी । मे च । मनसि । मे ।

आत्माशी (इन्) । पु । मस्यविशये । तिका ।

आत्मोद्भवा । स्त्री । (Glycine debilis)
मापपत्त्या । मोक्षणि । वनमुद्धे । रा नि व ५ ।
कन्यायाम् ।

आत्यूकः । पु । वक्त्रे ।

आलूहः । पु। Gallinule दाचूषपचि।
आत्रेय । पु। An essential juice of
the body शरीरस्य रसधातौ । रुच ।

आत्रेयिका (यी) । स्त्री । अतुमया स्त्रिया ।
ह्ला । मे यतिकं

आदर्श । पु। दर्पणः टीकायाः । प्रतिपुमक ।
मे श्रविक ।

आदर्शमण्डल । पु। मण्डलिजातीयमप
विधिः । सु कल्प पूष । Sec सर्प ।

आदानम । स्त्री । अद्यान्तारविगये । रुच ।
निदाने । रोगलक्षण । रानि व २० ।

आदाना (नी) । स्त्री । अभिधीवायाम ।
दुल्ल । हि खोणा ननुवा । रमा । भैरुपुरो
चि महानीलसैमि ।

आदिकारणम् । स्त्री । निदाने । अम ।

आदित्य । पु। अर्कचतुः । अतःकचतुः ।
आरुन्त गाश् । म्ये । अम ।

आदित्यकान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम ।
ह्रड्डिडा । वै निघ

आदित्यतेजा । स्त्री । आदित्यभक्ताया । ब्राह्मी
शकै ।

आदित्यपत्र (क) (त्रा) । पु, स्त्री ।
आदित्यभक्ताभदे । ह्रड्डिडा डेद । गुणा —
कटु उष्णवीर्यं कफघ्न वातरीघघ्न दीपन जाडर
गुक्कण शरीषकघ्न । रानि व ४ । अकहचै ।

आदित्यपर्णिका (नो) (र्णी) । स्त्री ।
आदित्यभक्तायाम् । ह्रड्डिडा । तन्नामकौषधि
विगये । दाक्षीण्य । या मूयकान्तेति भण्यते,
चौरस्य यन्ता सुवर्णाम्, पुष्पाणि च मूर्ध्मण्डलाका
राणि । च चि १५ सु चि १५ अ । तया सपञ्च
कोमलदलहिमालयजम्बूलप्रधानमुपि । मू ५६ खीति
लाके । मूयमखी रक्षण यथा — मुनिनी पञ्चमि
पत्र सुरकाशुककोमल । आदित्यपर्णिनी जया
सदादित्यानुवर्तिना । आदित्यपर्णिनी जया तयैव
हि हिमचये ॥ सु चि १० अ ।

आदित्यपाक (गुडूचो) तैलम् । स्त्री ।
एतत्तैलं कुडुहरं । मञ्जिठा लाक्षा विफला हरिद्रा
मम शिला हरिताल गन्धकचूर्णं समभागैः तल
पाच्यम् । अतः जल विना पाकानुपपन्न तैलमम

जल दत्ता जलशोषपथक्त सचूर्णं तैलमातने
स्याप्यम् । तैल १ श द्रव्य १० शरावांश । च द द्रुद्र
रोचि । अत्यन्त केशरीपथे हितम् । तेनमित
वटादुर भक्तिशोचूने न गुडूचोस्वरसंज्ञ रौद्रपक्व
करणोयम् । रसर रचुरोचि ।

आदित्यपुष्पा । स्त्री । धातकौपयचुपे । शोश्
द्रुत । चौरकाकीर्त्या ।

आदित्यपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । अकहचै ।
लाभिताकचुरे । दक्षाकन्त । म अर्कपुष्पी ।
रम ।

आदित्यवन्धु (न्या) । पु स्त्री । पद्मे ।
मन्ववत । ह्रड्डिडा ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । (Cleome viscosa
Polanisia viscosaandra) खनामप्यातनुपे ।
वन भन्त उट्टे, ह्रड्डिडा इति भाषा । हि
हन्त । म मूय पुनवधौ । आदिता आदित्यभक्ति
इति च दर्शयिष्यमाणा । तत्प्रायः — वरदा अर्क
भक्ता सुवर्णला मूर्ध्मलता मूयवता अर्ककाला
मण्डूकपणा मुरमभवा सोरि मृगजा अकहिता
वरिष्ठा मण्डूकी समनासा देवी सातगुल्लभा
विक्रान्ता भास्करिष्ठा । सा श्रितपोतमेदन विधा ।
गुणा — शीतला तिक्ता कटु कफघ्नो त्वग्नीपकण्ड
व्रण कुष्ठ भतगङ्ग जीतज्वरघ्नी च । रानि व ४ ।
तथा म्नापाकरमस्य गुरुत्व धाररसत्वं अपित्त
वक्षकाल विटभिल्व वातहरत्वञ्च । कथयन्तुर्घ्नी
च द । हिमा रुच स्वादुपाका सरा गुरु कटु
रपित्तला चारा विटभक्कवातघ्नी । रूपमा च
तिक्ता कपाया उष्णा सरा रुक्षा तत्र कटु कफ
पित्तरक्तशामकजामहचिज्वरघ्ना । निष्कोटकुष्ठमेहा
सद्योनिरोधकमिषाण्ड घ्नी च । भा ।

आदित्यवल्लभा (ल्लिका) (ल्लो) । स्त्री ।
आदित्यभक्तायाम । व निघ ।

आदित्यप्रवृत्त । वि । शुकशीणितान्वयने ।
ये रोगा शुकशीणितान्वया कुलाश्रमप्रधतय ।
तस्य पुनर्विधा माहजा विहजारेति । सु च
२४ अ । ए । आध्यात्मिका इति कथ्यते ।

आदिमा । स्त्री । भूमौ ।

आदिवृत्त । पु । अमलकहचै । म आपटा ।
वै निघ ।

आदीनव । पु । दीप । राश । क्रि । अम ।

आद्य । पुं । अद्भुते । रवा । कौ । धान्ये । रा
नि व १६ । मि । भलणीयद्रव्य ।

आद्यधातु । पु । शरीरस्थरसधातो । वै निघ ।

आद्यपुष्पम् । कौ । तिभागकुटुम्भीपेतकीवेर
चन्दमे । "तिभागकुटुम्भीपेत तदुक्तस्याद्यपुष्पकम् ।"
रा नि व २२ ।

आद्यमायवा । पु । पञ्चगुणापनिमित्तमाय
माणे । ६ वृत्ति । अम । ८० गुत्राया । वै निघ ।

आद्यमाया । स्त्री । मायपर्णोन्मितायाम् ।
नोवांगी ।

आद्या । स्त्री । भुमी । वै निघ ।

आद्यून । ति । पीदरीके । अम ।

आर्ट (कम्) । कौ । (Zingiber offici-
nale) Common ginger मूलविभे ।
आना । हि अदरख् । ते अन्न । गुणा — "कफ
वातघ्न सरकरं विवस्त्रागाहगुल्लघ्न कटूष्ण रुच्य द्रव्य
वृक्षस ।" सु म ४५ अ । पु । जलमाजोर ।

आधमनम् । कौ । स्त्रीती ।

आधानम् । कौ । गर्भाधाने । [का ।

आधानिकम् । कौ । गर्भधारणसम्कारे । नि

आधार । पु । अधिकरणे । आलवार्त्त । मे ।

आधि । पुं । मनोव्याधया । प्रत्याशाया । मे ।

आधिदैविक । वि । देवताधिकृते ।

आधिभोग । पु । अश्वगवाहुपभोगे ।

आधिभौतिक । वि । चित्वादिमन्त्रते ।

आधिमन्यव । पु । ज्वराग्रो । हारा ।

आधिशमी । स्त्री । शमीमिदं । वै निघ ।

आधोरण । पु । हस्तिपके । हला ।

आधातः । पु । वायुरोगभेदे । मे तविक ।
कौ । उदरस्त्रीती । अ द अग्निमा चि पथाविक ।
वि । दग्धे । स्त्रीत ।

आधान । पु, कौ । वातव्याधिविग्रथे । आनाह
उदरस्त्रीती । (गृष्टे शींशी) स्वदप यथा—
साटीपमत्युक्तमाधातमुदर भगम् । आधान
लानोधात्पीर वातनिरोधजम् । आधाने
दीपन पाचन तत । फलवर्तिक्रिया
लङ्घन पूज्य च शोधनम् ॥ सु नि १५ ।
मिति
लङ्घन पूज्य
क्रियावर्तिक्रिया

आधानी । स्त्री । नत्तिकानामवर्णिगृध्वे । रा
नि व १० ।

आध्या (नम्) । स्त्री, कौ । स्मृती । चिन्तायाम् ।
अम शर ।

आध्यात्मिकः । ति । आत्मसम्बन्धीय ।

आनः । पुं । अन्नमुग्रशामे । उष्णसि । वहि
मुंश्यामे । हे च । [मा ।

आनन्द । पु । सम्पदे । मये । राजनम् । हवे ।

आनन्दपटम् । कौ । गवीटावने । हाग ।

आनन्दप्रभवम् । कौ । रेतसि । वीथ्ये । हे च

आनन्दभैरव । पु । शीताहसप्रपाते रस ।
व्योपं विकटु, विषल्या मरिचस्य च पृथग्भागद्वयम्
शाद्यम् । "हिङ्गुलस्य विष व्योष मरिच टङ्गण
तथा । जातीकोपं सम चूर्णं जम्बीरद्रवमहिं तम ।
रक्तिमानां वटीं कुर्यात् ।" द्वितीय ज्वराति
सारि । "हिङ्गुलस्य विष व्योष टङ्गण गन्धक सम ।
जम्बीररससंयुक्तं मह्येद्यामकद्वयम् ॥" भावा १२ ।
तृतीय प्रमेहाधिकारे । अत्र रस पारदभञ्ज ।
"वह्मभञ्ज सत स्वर्ण रस चौट्रे विमर्दयेत् । दिग्गज
भञ्जयेन्नित्यम् ।" र सा स ।

आनन्दभैरवी (वटी) । स्त्री । शीताहसप्र
पाते रस । हिङ्गुल विषं विकटु मरिच टङ्गण
(जोशीशी) विषली जातीकोप (कश्मिरी) द्रव्याणि
समभागानि । विषं विकटुकं गन्ध टङ्गण सत
शुल्कं । पुसूरस्य च बीजानि हिङ्गुल नवम घृतम् ।
एतानि समभागानि दिगैक विजयाद्रव मह्ये-
क्षणकामानु वटीपानन्दभैरवी । भञ्जयेत् पित्रेशानु
वरीमूलकपायक ॥" र सा स ।

आनन्दमयकोष । पु । कारणशरीरे । सुपुती ।

आनन्दा । स्त्री । विजयाया । जिह्वा । हि
भाङ् । वार्पिकीपुष्पवृक्षे । देनकूल । हि बला ।
भा पू १ भ पुव । आरामशीतलायाम् । रा नि व
१० । सुद्रपर्णा । वै निघ ।

आनन्दी । स्त्री । आका प्राञ्ज उति प्रविष्ट
वृक्षे । श च । आरामशीतलायाम् । रा नि व १० ।

आनन्दोदयरस । पु । पाण्डुरोगे रस ।
"पारद गन्धक लौहमसक विषमेव च । समाश्र
मरिच चाट टङ्गणस्य चतुर्गुणम् । अक्षराजमे

सम भावनायास्तदादिमे । गुह्यादय पण खण्डे
खादंमय ।" भेष पाण्डु च ।

प्राननम् । क्ली । सुवि । रा नि व १८ ।

प्रानय । पु । उपनयने ।

प्रानर्त्त । प । जले । मे तत्रिक ।

प्रानाखु । पु । इच्छतुल्यायाम् । प गु ।

प्रानाह । पु । विस्मृतरोधकश्याधी । भूटो ।

तस्य लक्षण — "आम ऋकृडा निचित क्रमेण भूधो
विवह विगुणानिलेन । प्रवचमान न यथास्वमेन
विकारमानाहसुदाहरन्ति ।" भा । मा नि ।

प्रानील । पु । नीलवर्णाश्च । रङ्गे । म कथिल ।
हं च । वि । ईषद्रीलवर्णे ।

प्रानुलोमन । वि । अनुलीमकारिणि । च
द अर्गं च ।

प्रानुलोम्यम् । क्ली । सारल्ये । च द अर्ग ।

प्रानुवासनिकम् । क्ली । अनुवासनवत्सो । च
चि २७ । See अनुवासनवत्ति ।

प्रानूप । पु । सहिषे । जटा । अनारस इति
ख्यात वृक्ष । हिमालये । दृष्टलगाश्च । प सु ।
अनुपदेशवासिप्राणिमाने । देशविशेषे । क्ली । भीम
जलविशेषे । तन्निरुक्तिगुणा — रङ्गवृद्धवृक्ष
वातश्यामयान्वित । देशोऽनूप इति ख्यात
प्रानूप तद्वत् जलम् ॥ इति । See अनूप । जले ।
रा नि व १४ । See जलम् ।

प्रानूपजलम् । क्ली । अनुपदेशम्यजले । तद्गुणा
— स्वादु सिग्ध गुरु पित्तहर पामाकण्डूवात
कफञ्जरकरश्च । रा नि व १४ ।

प्रानूप-जाङ्गल-साधारणमासम् । क्ली ।
रुद्र हरिण मृगक्रीड सारङ्गाणां मासेषु । तच्च जघ
स्वादु वल्य हृद्य रुच्यश्च । रा नि व १० ।

प्रानूपपक्षिमासम् । क्ली । सारसश्चषक
वाकादिमासे । गुणा — शीतल सिग्ध वात कफघ्न
गुरुच । रा नि व १० ।

प्रामूपभूमि । स्त्री । सजलभूमौ । See
अनूप ।

प्रानूपमासम् । क्ली । कुलिचर इव कौशम्य
पान्तिमन्यानां मासेषु । तच्च गवय रुद्र ऋगक्रीड
गल्फादय । रा नि व १० । गुणा — मधुरं पिग्धं

गुरु अग्निमान्द्यकरं कफकर मासपीपक अभिष्यन्दि
प्रायेण हितम् । भा पू १८ । सि यो वा न्या
शाल्येण स्वेद ।

प्रानूपवर्ग । पु । तद्देशस्यप्राणिवर्गे । प्रानूप
वर्गस्तु पञ्चविध । तद्यथा — कुलचरा इवा
कौशम्या पादिनी मत्स्यार्थेति । तच्च गजगवयादय
कुलचरा पशव । तन्मास वातहर हृद्य मधुर
मिथ्यादिगुणयुक्तम् । हसमारसादय इवा सङ्घात-
चारिण्य — तन्मास रक्तपित्तादिहरम् । श्व
शङ्खनखादय कौशम्या — तन्मास स्वादुरसपाक
त्वादियुगम् । कृष्णकुम्भीरादय पादिनय । सु
म ४६ अ । प्रानूपानेषु विज्ञेया श्रेष्ठा वात
कीपना । अति २० अ ।

प्रान्तरि (री) जलम् । क्ली । आकाश
सन्निह । तच्चतुर्विध भवति धार कार तीधार हैम
भेदात् । तेषु धार वर्षोद्भव, वर्षोपनीद्भव कारम्,
नौद्धारतीय तीधार तथा प्रातर्हिमोद्भव हैममिति ।
धारमपि द्विविध सासुद्रगात्रभेदात् — तथोर्गात्र
गुणाश्चमदीय पाचनश्च । तदुक्त आग्निने स्वाति
विशाखस्यै रवौ मेघो यदपति वारि वद्गात्र, तथा
मार्गशिर्षादिनक्षत्रेषु मेघो यदपति तीय तन्मासुद्र
ज्येष्ठा । तत्परीक्षा दक्षिणमे रीष्यपात्रे शाल्यो
दनपिण्ड विसृज्य वर्षायां धृत न विकारमेति सुह
र्षेण तदा गात्र ज्येष्ठा । तच्च जल गात्र स्वादु
शीतल रुचिप्रद कफ पित्तघ्न निर्दोष स्वच्छ लघु
नित्यगुणाधिकश्च । तथा सासुद्रजन्य शीतं गुरु
कफवातकरं । यथा चिचानचले पतित तद्गुणाश्च
गात्रवद्भवति, तथोभयविधमेव वारि रसाशय
वशाद्भुवि पतित नानारसत्वं याति । रा नि व १४ ।
See गगनाब्जम् ।

प्रान्त्वम् । क्ली । अन्वे ।

प्रान्तिक । वि । अन्तसम्बन्धे ।

प्रान्दोलनम् । क्ली । कम्पे ।

प्रान्थसिक । वि । पाचके । अम् ।

प्रान्थुदेशपूगम् । क्ली । तद्देशीयपूगफले ।
गुणा — पाके मधुरं किञ्चिदक्ष तुषरं वातकफघ्न
मुखजापकरश्च । वै मिष्ट ।

प्राप । (म) क्ली । पलमसुह । पु । अष्टवम
तमे । क्ली । शमके । रा नि । अम् ।

आपक्वम् । वि । इयत्पक्वे कलावाटी । अम ।
गोटिका इति कचित् ।

आपगाजल (वारि) (सलिलम्) । स्त्री ।
नदीजले । गुणा—“नाट्यं दीपन रुच्य वातल
ला लेखन” । मद व ८ । See नदी ।

आपणः । पु । हृष्टे । पण्यविक्रयन्याये । अम ।

आपतिक । पु । गणपतिणि । वाङ्मयी ।

आपनम् । स्त्री । मरिचि । श च ।

आपनिवा । पु । इन्द्रनीलमयी ।

आपन्नसत्त्वा । स्त्री । गर्भवतीनाम्ना । रा नि
व १८ ।

आपस्तम्बिनी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

आपाक । पु । पायान् इति कुम्भकारस्य आर्द्र
गुक्तसत्त्वावदाहस्याने । जटा ।

आपानम् । स्त्री । पानभूमौ । हला ।

आपालि । पु । केशकौटे । ऊकूण । अम ।

आपिञ्जरम् । स्त्री । स्वर्णे । गोर्वा । रा नि
व १३ ।

आपीत । पु । तुण्णीश्चे । पून गाँछ ।
गुणा—कटु कषायी मधुर खण्ड तिक्त याक्षी
हिमो ज्येष्ठ तृण कृष्ट रक्तपित्तघ्नय । भा पु १४ ।
स्त्री । रौप्यमालिकधाती । स्वर्णमालिके । रा नि
व १३ । पञ्चकिशरे । मद व ३ ।

आपीनम् । स्त्री । अधमि । हला । सुवर्ण
सुव्याम् । गोर्वाभूरी । अम । पु । कृपे ।

आपुप (पूप) । पु । पिटके । रत्ना ।
आनूपजन्तुभावे । राज्ञ ।

आपूष्य । पु । शलुके । चूषके । छाँडू, “अश्वदा
वेषम्” । विका ।

आपूर्यमाण । पु । शुकपल ।

आपूपम् । स्त्री । रत्ने । दा, द्रष्ट । रा नि व १३ ।

आस । वि । विश्वनाचि । रज्ज्वमोभ्या
‘निमुक्ता तपोनानन्दन ये । येषां विकल्पममल
नानलयाहृतं मदा । आसा शिष्टा विदुषाम् तेषां
वाङ्मयसम्पत्म्” । शर ।

आसा । स्त्री । जटायाम् । हारा ।

आप्यम् । स्त्री । सङ्घीषधौ । वूड । अटी ।
भा पु १४ । वि । जलविकारजे पेनादी ।

आप्यायनम् । स्त्री । तर्पणे । ग्रीष्मने । रा नि ।

आप्लु(झा)व. (झुतम्) । पु, स्त्री । जने ।
अम । हे च ।

आफिङ्गम् । स्त्री । अहिफेने । श च ।

आफोनम् । स्त्री । अहिफेने । वै निघ ।

आफु(फू)कम् । स्त्री । अहिफेने । आभिष ।
भा पु १४ ।

आवाधा । स्त्री । पीडायाम् ।

आव्दिका । स्त्री । तन्त्रिण्याम् । श र ।

आभा । स्त्री । वज्रूनि । दांदा । म बाभू ।
भा पु १४ टादिष । च द भग्न वि वा व्या णरख
पाकि । भा विकगल चि । महाशतावध्याम् । See
वर्वर ।

आभागुगुलु । पु । भग्नाधिकारे, भग्नसन्नि
च इति कार । आभावज्वूले । दांदा । “आभा
फलविकव्योष सर्वैरेभि समौहते । तुल्यी गुग्
गुजरागोष्ठ्यो भग्नसन्निप्रसाधक ॥ च द भग्न चि ।
आभोलम् । स्त्री । शरीरपीडायाम् । वै निघ ।

आम । पु । व्याधमात्रे । मे । मन्त्रवैषम्यरीने ।
रा नि व २ । अपक्रान्तजरसे । सि धी अजी चि
हन् । तल्लक्षण यथा—“आहारस्य रस सारी यो
न पक्वोऽशिलाघवाग । आमसर्गां स लभत बहु
व्याधिसमाश्रय । आमसन्नरस केचित् केचित्तु मल
मध्यम् । प्रथमा दोषदुष्टि वा केचिदामं प्रचक्षते ॥
उपशयोऽप्यरमत्वेन धातुमाद्यमपाचितम् । दुष्ट
मासाश्रयगत रसमामं प्रचक्षते ॥” इति । पिच् र ।
यद्रप्रकाराजार्णरीमेषु । See अजीर्णम् ।

आमक । पु । कषाण्डे ।

आमगन्धि । वि । विषगन्धशुक्ते । औग्गटे
गुरुषुड । अम ।

आमगन्धिहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma
reclinata) आग आदा । हि आमहलदी ।
वै निघ ।

आमग्नी । स्त्री । कटुजायाम् । रा नि व १ ।

आमचनक । पु । अपकचणके । दांदा
होवा । मं कवे आद चीनहरमरे । कं रहिला

हृत्सिधवर्कम् । गुणा—शीतल रूच्य संपर्पण
हृणादाहहर गौल्य अमरीशोषण कषाय इष
कटुवीर्य्य । रा नि व १६ ।

आमज्वर । पु । अपक्वज्वरे । कौठा ज्वर ।
‘लालाप्रसेकी हृत्तासद्दद्याग्नुगोचकम् । तन्मा
लस्याविपाकाय वैरस्य गुरुगतया इत्यादि
आमज्वरस्य लिङ्गम् ॥ मा नि ।

आमण्ड' (क) । पु । एरण्ड २६ । पृ ८ ।
गुणैरण्ड । रा नि व ८ । भा पु १३ ।

आमण्डवास । । प । आसवे । वै निघ ।

आमतिन्तिडि' (डो) । स्त्री । अपकृतिन्ति
डाम् । कौठा तैलून् ।

आमनस्यम् । स्त्री । वैमनस्य । दु खे, पीडा
याम् । अस ।

आमपत्रिका । स्त्री । चित्रीशक्ते । म चिचिल ।
व निघ ।

आमपीनसम् । स्त्री । कफे । कफाक्रमणे ।
गर्दि ३७ न ।

आमय । पु, स्त्री । कृष्णागुणि । रसा । कुठे ।
दूड । रा नि व ११ । मि यो अप चि । ‘गिरीप
लग्नमयै ।’ भा म १३ ज्व वि शालूरपण्यादि
मूलामयमधुमता । रोगे । उष्ट्रे । रा नि व २० ।

आमयव्यास । वि । रोगिणि ।

आमयावो । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

आमरक्तम् । स्त्री । रक्तमाशयरोगे । मा नि ।
See अतिसार ।

आमरस । पु । अपक्वरसे । मि यो अजी चि
श्रीकण्ड ।

आमल (क) । स्त्री । आमलक्यो । आमला
ग्राह । आमकववे । वामिक ग्राह । श च । काठ
धात्रीफल । काठ आम्ला । See काठधात्री
फलम् । पत्रकाठे ।

आमलकचूर्णम् । स्त्री । रसायनाधिकार ।
च वि १५ ।

आमलकगुण्ड । पु । काठामलक । ‘मुक्ताम
लकगुण्डयो ।’ च द ज्व पञ्च ६ ।

आमलका (को) । स्त्री । (Phyleanthus
emblica Syn Imblica officinalis)

स्वनामख्यातहस्ते । आम्ला ग्राह । हि अथोरा ।

म आवले । क नेत्रि । उत्त, ऋडा । तत
पथार,—तिथ्यफला अमृता वयस्या वयस्या
वायस्या (अ), अकरा (श), बहुफली (मे),
श्रीफली धातिका शिवा शान्ता धात्री अमृतफला
हृथा व्रतफला रोचनी (रा), पञ्चरसा
(शङ्खमा), कर्णफला तिथ्या (र) । आमलकौ
गुणा हरीतकौतुल्या । विश्वप्रभु रक्तपित्त
प्रमिश्रणालिकरो स्वास्थ्यकरो रसायनी अमरसा
च । म द व १ । भा पु १३ । कषायाम्ना
मधुरा शीतला लज्ज दाह पित्त वमि मेह शोषघ्नो
रसायनी च । रा नि व ११ । अष्टा फलमपि
अम्लत्वान्मायु माधुर्य्येण पित्त रक्त कषायत्वात्
कफघ्न हन्ति इति विदोषण । म द व १ । आम
लस्य फल शुष्क तिक्तमम्ल कटु स्मृतम् । मधुर
तुवर केय भग्नसन्धानकारकम् । तथा आमलकास्तु
हृत्स्य सत्तातु तुवरा मधु । इमिक्कडातपित्तघ्नौ
चान्ये तु फलबहुणा । वै निघ । अम्लमाम्लक
मृदुशीतवीर्य्यत्वात् पित्त शमयति । सु म् ४५ प ।
तान् गुणामाणि कश्चाणि विद्यादामल कीचपि ।
यानुमानि हरीतका वीर्य्य तु विपर्य्यय ॥
च चि १५ । काठधात्रीफल स्वाद कषाय कटु
शीतपित्तासदीपणञ्च । भव्यामलक्याम् ।

आमलकायमम् । स्त्री । रसायनविशेषे । इदं
ब्रह्मरसायनमपि कथ्यते । आमलक निरस्थि यद्योऽ
विधिना शुष्क ऽश् जीवनीयादिक मिलित ऽश्
दशगुणवारिणा क्वाथयित्वा पादशये पुत क्वाथ
याज्यम् । तत्र चर्णे यथाविहिताग्निना माध्यम ।
च चि १५ ।

आमलकावलेह । पु । रसायनविशेषे ।
च चि १५ रसायनाधिकारे ।

आमलकीपत्रम् । स्त्री । तालीशपत्रे । वै निघ ।

आमलक्यादि । पु । तदादिवर्गे । आमलकी
हरीतकी पियनी विभीतकपेति । आमलक्यादि
रित्येव गण सञ्चरारापह । चतुर्थी दीपनो हृद्य
कफारीचक्रमाशन ॥ सु म् २५ प ।

आमलक्यादिचूर्णम् । स्त्री । मज्जज्वरे हिमं
मेदि दीपनञ्च । आमल चिदक पण्ठा पियनी
मेरुच तदा । चूरीतोऽय गन्धी श्रेय मज्जज्वरहर
पर ॥ भा म १३ ज्व वि ।

आमलच्छद । पु । तालीशपत्रे ।

आमलायलीहम् । श्री । रक्तपित्ते रस विरोध । अथ लौह सध्यचूर्णसम । आमला पिप्पलीचूर्णं तुल्यया सितया सह । रक्तपित्तहर्त्रं लौहं योगरात्रमिदं स्मृतम् ॥ रसा स ।

आमलो । श्री । भस्मात्मकताम् । वै निच ।

‘आमवात’ । पु । Acute rheumatism भलचणविशिष्टवातरोगविशेषे । **‘आमवात’ ।** “अन्नमहोऽश्नचित्पुना चालस्य गौरव ज्वर । अपाक शूलताङ्गानामामवातस्य लक्षणमिति तन्ना लरम् । विरुद्धाहारवर्धताभ्यां सन्दाग्नेर्निषलस्य च । शिथ्य भुक्तवती क्षत्र व्यायाम कृञ्जतमया ॥ वायुना प्रेरितो एतान् श्रेयस्यान प्रधावति । तेना त्यर्थं विदग्धोऽसौ धमनौ प्रतिपद्यते । वातपित्त कफैर्भूयो दूषित सोऽन्नजो रस । सोऽताम्यमिथ्य न्ययति नानावर्णोऽतिपिच्छिल । जनयथागु दीर्घस्य गौरव हृदयस्य च । व्याधीनामाययो ह्येष आमसञ्ज्ञोऽतिदाहण । शुगपत्कुपितावनन्तिक सन्धिप्रवेशकौ । मन्त्र वा कुर्वतो गाव आमवात म उच्यते ।” मा नि ।

आमवातगजसिंहमोदक । पु । आमवात हितकर । अतादौ खण्ड किञ्चिज्जलस्य समित्या सह प्रिसन्नापे उष्णीकृतं ततश्चूर्णादि सद्यः प्रचिप्य मोदकवत्पचन् । तनी हृतं सधु च प्रचिपेत् । “गुण्यो चूर्णस्य प्रत्येकं यमानाय पलाटक । जीरकस्य पत्रं च धान्यकञ्च पलद्वय । पल्लकं शतपुष्पाया जवङ्गस्य पलं तथा । टङ्गणस्य पलं भृष्टं मरिचस्य पलानि च । विहताविफलाचारपिप्पलीनां पलं तथा । शश्वला तेजपत्रञ्च चविकानां पलं तथा । अभ लौहं तथा चङ्गं प्रत्येकञ्च पलं पलम् । एतयोः सर्वचूर्णानां खण्डं दद्यात् गुणवय । हृतं सधुना मिथ कर्पमावन्तु मोदक ॥ रसा स ।

आमवातारिगुडिका (वटिका) । श्री । आमवाते रस । रस गन्धक सोहाना सैम्ब लौह तास शङ्खभण्ड—एषां प्रति १ ती गुग्गुली १४ ती विफलाचूर्णे १॥ ती चित्तकचूर्णे १॥ ती सज्ज हृत्तेन विमर्शं बटी कार्या । सा की । रसर । रसगन्धकलौहाश्च तुल्यं टङ्गणसैम्ब । समभाग विष्ण्याव चूर्णादिगुणगुग्गु ॥ गुग्गुली पादिक दीये विहतामूलवन्कलम् । तत्समे चित्तक दीये हृतं परिमर्दयेत् । खादिन्नावहय चास्य विफला चूर्णयोगता ॥ इति । रसगन्धौ वरावङ्गिगुग्

गुग्गु क्रमवद्धित । एतदेव तन्नेन मन्त्रेदिति चिह्नणम् ॥ इति च । रसा म । पाठात्तरे—रस गन्धकलौहाकृतुल्यटङ्गणसैम्बान् इति । तथा—रसगन्धकलौहाकृतुल्यटङ्गणसैम्बान् इति च ।

आमवातिश्वररसः । पु । आमवाते रस । अथ गन्धकादिसर्वं द्रव्यं पञ्चाङ्गुलरसे इति, एरुण गुलरस । पुन पुनरिति सप्तवारं भावयेत् । तत मचूर्णं पञ्चकोमकार्यं २० यागान् भावयेत् । तत टङ्गणादिसर्वं योग्यम् । पाठ—युद्धगन्ध पलाटञ्च मृततामसञ्च तन्म । ताम्राहं पारदं शुद्धं रसतुल्यं मृतायस । सर्वं पञ्चाङ्गुलैर्नैव भावयेत् पुन, पुन । मचूर्णं पञ्चकोमोयं कार्यं सर्वं विभावयेत् । रौद्रे विशतिवर्णाय गुग्गुलीनां रमेदण । भृष्टटङ्गण चूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत् । टङ्गणाहं विडं दीय मरिचं विडतुल्यक । तिन्त्रिङ्गिचारतुल्यञ्च मृत तुल्यञ्च दन्तिक । विकटु तिफलञ्चैव सवङ्गं चाहं भागिक । आमवातिश्वरी नाम विष्णुना परि कीर्तित ॥ रसा स ।

आमशूल । पु । The cholice pain arising from indigestion आमजन्य शूलरोगमेद । तञ्जचण यथा—“आटीपट्टास वमीगुरुत्वसौमिल्यमानाहकफप्रसेके । कफस्य लिङ्गेन समानलिङ्गमाभीष्टव शूलदाहरन्ति ॥” इति निदानम् ।

आमाजीर्णम् । श्री । आमरसाजीर्णे ।

आमातीसारः । पु । Dysentery षड्धातीसारान्यतमे रोगविशेषे । अस्य सम्प्राप्ति—अन्नाजीर्णात्प्रदुता चीमयन काष्ठ दीपा धातु सद्धान् मलाय । नानावर्ण नैकञ्च सारयन्ति शूलो पेतं पटमेन वदन्ति ॥ सद्यमेभिदोपैथ न्यस्तमप स्ववमोदति । पुरीषं भृशदुर्गन्धि पिच्छिलेष्टासं सञ्ज्ञितम् ।” मा नि ।

आमानुबन्ध । पु । आमसातल्ये । सज्जदा आमसञ्चये । च द यश्च चि शुष्णादि ।

आमान्नम् । श्री । अपक्वाणे । कौंठा वा आंठणं चांठेन ।

आमान्नम् । श्री । बालासं । कठि आम् । गुण—“कषायमन्त्ररस रस्य वातपित्तवहकश्च ।” मा पु १ स ।

आमावस्था । श्री । अपक्वावस्थायाम् ।

आमाशय । पु। आमस्थाने । स च नाभि
सन्धीर्मध्यभागे । "नाभिसन्धान्तरं जन्तीरमाशय
इति स्मृत ।" रानि व १८। च । प्रवाहिका
रोगे । आमाशो (दोश) । See प्रवाहिका ।

आमिषम् । स्त्री । मांसधातोः । मांसे । रानि
व १०। भोग्यवस्तुनि । भेषजिक । तिका ।

आमिषकरम् । स्त्री । शोणित ।

आमिषगन्धिनौ । स्त्री । पूतन्या । श्रुतिना ।

आमिषप्रिय । पु। कण्डूपविणि । रांश्च प्रश्रौ,
काकप्रश्रौ । रानि व १८ । वि। मांसभक्षके ।

आमिषभूक (पाशो) । ति। मत्स्यमांसभक्षके ।

आमिषस्नेह । पुं। वसायाम् ।

आमिषी । स्त्री । जटामांस्याम् । अटी भ ।

आमि(मी) छा । स्त्री । चोरसायाम् । छांनो
इति लोके । ताम्रकूपिकायां । सन्तानिकायाम् ।
"तमे पक्षे च पथमि दक्षिणीनं जातायां दुग्ध
विक्रतो । अतो चौरि दधि क्षिप्तमामिच्छा कथ्यते
बुधे ।" इत्या ।

आमिचौयम् । स्त्री । दधनि ।

आमुप । पु। (Bambusa Spinosi)
कण्टकयुक्त वनविशेषे । देउड़ु वीच । ग च

आमोद । पु। दूरगामिगन्धे । शतावध्याम् ।

आमोदक । पु। यमानिकायां । वे निघ ।

आमोदजननी । स्त्री । नागवज्रा । औन ।
वे निघ ।

आमोदा । स्त्री । शतावध्याम् । शुल्फायाम् ।

आमोदी । वि। कुष्ठवामने । कपूरादिवटिका
रुतनुद्यम्ये । अ टी ।

आम्बोली । स्त्री । रक्तकुरण्डकमिद, कोटय
द्वय समाधाय क्वात । ब्रह्मरक्षितिरिण्ये । (भारत
रक्ष) ।

आम्बसिक । पु। मत्स्य । वि। जलमन्त्रयोग्य ।

आम्ब । पु। (Mangifera indica) Man
go tree अनामघातवृक्षे । आम्रं गृह्ण । म
योगदम् । अं माविमकम् । तं माविदि ।
मत्स्यपक्षा, —चूतक (मं), विजयवध (भा)
वध (मध्य र), कम्पल (अम्बोली) इत्यादि ।
(मं), चूत रसात् सोमसदेनं मन्त्रकार (अ)

साकल्यं पट्टपदातिथि मधुदत वसन्तद्रु पिकप्रिय
स्त्रीप्रिय गन्धवन्तु अलिप्रिय (शञ्जर), शरैट
मदिरासख (ज), पिकवन्तु (ति), कैशवायुध
कोपी परपुष्ट महीतृमव (शब्दसा) कामशर
कामवज्रभ कामाङ्ग कौरिष्ट माधवदुम भङ्गा
भीट सौधुरम माधुली कीकिलीतृमव वसन्तद्रुत
अम्बफल सोदाव्य मन्त्रालय मध्यावास सुमदन
पिकराग वृषप्रिय प्रियन्तु कीकिलावास । आम
पञ्चविध साधारण्यम् कोशस राजास महाराजास
रसालासाय । एषां विविधा स्वस्वपर्याये
मय्या । बालासादिगुणा यथा—कषायाम्बरस
मुगन्धि कण्ठरोगघ्नम् अघ्निकरश्च । यदि मेहरण
कफघ्नितृमवघ्नश्च । मद व ६ । पित्तप्रकीपवातरक्त
करं लवण्यादिना रुचिकरश्चेति । वृद्धास्थि पिता
निलकफकर बालवर्द्धक । पक्व तन्निदीपशमन
स्वादु पुष्टिकर गुरु धातुवृद्धिकरं सन्तपण कान्ति
कारि दृष्टाश्रमघ्नश्च । रानि व ११ । वा म
१५ अ न्यवीधादि । तक्षकप्राय गुरु वातहर म,
रास्त्र पित्तप्रकीपणश्च । कृतिमपक्व पित्तघ्नम् ।
पथ्युपिताम् रुच्य बल्य वीर्यकर लघु शीतलं वात
पित्तहरं सारकश्च । गालितामरस बल्य गुरु
वातहर सारक अरुच्य अतिरपण हृदय कफ
वर्द्धनय । आम्रस्वण गुरु अतिरौचनं दुश्गरश्च ।
दुग्धाम हृद्य बल्य स्वादु गुरु शीतलं रुच्य हृदय
बल्यश्च । आमातिथोगे मन्त्राग्निव विषमञ्जरं रक्षा
मय बहुगुदीदरं नेत्रामयश्च करोति । भा पु १ भ ।
अपक्वमास फलमेष शल मर्यादि पितामहि
कीपणश्च । तथा विषक मधुरश्च चाक्ष मय सविता
मयनाशनश्च अति १८५ । स्त्री । आमफल । पञ्च,
८ तो । प म १ ख ।

आम्बगन्धक (धृत) । पु । समहोमसुधे ।
मं कोतु वा । रानि व ४ ।

आम्बगन्धा । स्त्री । कपूरहरिद्रायाम् । अं-
यान । वि कर्पूरहरि । भा पु १ भ ।

आम्बगन्धिहरिद्रा । स्त्री । आमहरिद्रा ।

आम्बतैलम् । स्त्री । आमालिप्तेन । आलव
द्रुते टेटन । कुदा —दधनि मधुरं मन्त्र
पित्तघ्नं वातघ्नकश्च रश्च हृदय विमदश्च । मद
व ८ । मदकारणमोषनिघ्नमृत्तुम वात
कण्ठहरं दुग्ध मधु कषायघ्नं वृद्धाहृदिकरश्च ।
वदि १४ अ ।

आम्रत्वचा । स्त्री । आम्रत्वक् । आम्रत्व
छात्र । गुण — कषाय । रा नि व ११ ।

आम्रनिशा । स्त्री । आम्रहरिद्रायां । व निघ ।

आम्रपल्लव । पु । स्त्री । आम्रकिसल । च
म छटा । गुण — रुच्य कफपित्तप्रश । भा पु
१४ ।

आम्रपुष्पम् । स्त्री । आम्रमुकुट । आट्टान
वोन । गुण — रुच्य दीपनश्च । रा नि घ ११ ।
अतीमार कफपित्तप्रमेहश्च रक्तपित्तकार शीत वात
लक्ष । भा पु १४ ।

आम्रपेशिका (शो) । स्त्री । गुणाम्रखण्डे ।
आम्रकृत, आम्रग्री । म आवीश्री । गुण — आम्र
मधुरा कषायरसा भेदिका वातकफघ्नी च । भा पु
१४ ।

आम्रफलम् । स्त्री । आम्र ।

आम्रफलपानकम् । स्त्री । आम्रफलकृत
पानकविशेष । आट्टान पाना । “आम्रमास जल
विद्रु मर्दित द्रवपाणिना । सिताश्रीताम्बुसयुक्त
कर्पूरमरिचान्वित । प्रपाणकमित्थेष्ठ भोमसेनेन
निर्मित । स्वयी रुचिकर वल्यं शीघ्रमिन्द्रियतृपणम् ॥
भा पु १४ ।

आम्रमयः । ति । आम्रकृत ।

आम्रमूलम् । स्त्री । आम्रशिकायां । आट्टमन
निकट । गुण — सुगन्धि रुच्य मयाहि शीतलक्ष ।
रा नि व ११ ।

आम्ररसाकृति । पु । रसालाभेद । किञ्चि
त्कुड्मुमयुक्ता विमलद्विगलिता । सशर्कर
भवेत्कीता पक्वाम्रससन्निभा ॥ पीता शिखरिणो
या सा लघ्नी वर्णवती हि सा । सुकृत्वा भारा
वल्या वातपित्तहरापरिति ॥

आम्रलेहः । पु । आम्रकृतलेह । हि रायत ।
आम्रव छाट । ‘तद्वशात् भर्जयित्वा सट् वेष्टुञ्च
शर्करां । सैखव सरिच हिह्नु भजित तत्र
निविपित् । रुचिकृत्वाश्च निहोऽथ मधुगन्धनिकारक ।
हृद्य विथी गुरुधी पाकविद्याविशारद ॥’
वै निघ ।

आम्रवन्द । पु । आम्रवन्दायाम् । आ
गाछेव बान्नुता । वै निघ २४ ज्व चि ।

आम्रव(वा)ट । पु । आम्रातक । मद व ६ ।

आम्रवीजम् । स्त्री । आम्राण्या । आम्र
आंजे वा कुण्ठी । हि कीटनीया । गुण — कषा
उत्तरीमारघ्न उपदग्ध मधुर प्रदयदाहघ्नश्च । भा
आम्रवेतस । पु । आम्रवेतसे । रा नि घ ६
आम्रहरिद्रा । स्त्री । आम्रनिशायाम् । आ
हनुम् । गुण — “तिका चाम्ना रुचिप्रदा
सुधुप्रदीपनी चीना तुवरा च सरा मता । कष
धीप्रघ्न काम आम्र हिक्का ज्वरं तथा । कुम्भी
रपदीप नाशयत् ॥” वै निघ ।

आम्रात (क) । पु । The hogplum
(Spondias mangifera) मन्मानमसिद्धे
वृक्षनिर्जिते । आम्रडां गाह । हि आम्राडा । रु
हरजानिआवा, आवाडे । तत्पदार्थ, — पीतन
कपीतन त्वपाकी र), मधुराम्रक (श),
पीतनक कपीचता गमसाटिक भट्टीफल रसाद्य
तामीर कपिप्रिय आम्रगतक कपिवृत्त अम
रौष (ज), आम्रात अमात (शन् मा)
अमातक अध्वगभाग्य (वि) । फलगुण —
“आम्रातमल्पवातघ्न गुदघ्न रुचिकृत्पर । पक्व
तुवर स्वादुरसवाक हिम क्षुत् । तर्पण त्रैभल
विश्व हृद्य विटग्नि हृदय । गुरु हृद्य मरुत्पित्त
क्षत दाह च्यासजित् । आम्र फल कषायाम्र ।
पक्व तत्र मधुराम्र विश्व पित्तकफघ्नश्च । रा नि
व ११ । आम्रावर्त्त । आम्राट्टे, आम्रम
इति प्याने । “पक्वश्च सहकारक्य कट विम्लारितो
रस । घमशुष्की हृष्टन्त आम्रातक इति क्षुत् ॥”
स्त्री । आम्रातकफल । आगडा । राजाम् । भा
प १४ ।

आम्रातक । पु । पलाशिकायाम् । रा नि व
२२ । च मू. ४ प्र ।

आम्रावर्त्त । पु । Inspissated mango
juice आम्रातके । आग्राट्टे आग्राट्टे, अमाट्टे
इति च प्रसिद्धे । हि अम्वट । म आवरसा
चौदीक्षी । विधि — पक्वाम्रस पटे विम्लारित
रोद्रशक्त आम्रावर्त्त लव्यते । गुण — लघ्नाच्छि
वातपित्तघ्न सारक रुच्य लक्ष । भा पु १४ ।

आम्रास्थि । स्त्री । आम्रवीजस्थि । आट्टमन
आंजे । च म ४ प्र ।

आम्र पु । तिलिद्याम् । टैण्डन गाह ।
आम्रवेतसे । मद व ६ । वै निघ २४ वा व्या प्रत्य

हीनः चि वि । अक्षरसि । “अम्ना पाचकी रुच्य
ननु पित्तकफप्रद । क्षिण्णीय क्षेदनश्च बाष्पे
शीतलताकर । त्रिम्भीश्च सारकश्च स्यात् भुसङ्गी
चगकारक । दिशरोमणा हृष्येद्य वातनाशकरी
मत । अम्यात्सेत्नेनैव तिमिर दाहलब्धभसा ।
अक्षरकण्डुपाण्डुरीगविमप-कीटकुहहृत ।” वै निघ ।
आम्नाका । स्त्री । नागरदेशप्रसिद्ध पलाशीनता-
याम् । वै निघ ।

आम्नाटक । पु । चुक्रुचुपे । छुक्ता । र मा ।

आम्नापञ्चकम् । स्त्री । अक्षरसमुच्चयफलपञ्चके । उवा
—कोल दाडिम इत्याद्य चुक्रिकाश्चवेतसै पञ्चाम्ना
फलम् । कून, डोगिम, टेंडून, छूकापान्, ७
थैकन एते पाँचौ अमञ्जरा । जम्बीर नारिद्राख-
वेतस तिलिङ्गी बीज पुरकमिति वा फलाखपञ्चकम् ।
रा नि व २२ पञ्चाम्ना ।

आम्नापत्रक । पु । चुक्रायाम् । टुक पाँचङ् ।
वै निघ ।

आम्नापत्रो । स्त्री । पलाशीनताया । वै निघ ।

आम्नापित्तम् । स्त्री । स्वनाम-यातरोगविग्रहे ।
See अक्षपित्त ।

आम्नाफलम् । स्त्री । कश्चित्फलम् । वै निघ ।

आम्नालोठिका । स्त्री । सुप्रविद्यायाम् । वै
निघ ।

आम्नालोणिका । स्त्री । अम्नीलोणिकायाम् ।
आम्नीलम् ।

आम्नावल्लत्वम् । स्त्री । पित्तजन्यरीगविग्रहे ।

आम्नावती । स्त्री । अम्नीलोणिकायाम् । म
आवधनी । वै निघ ।

आम्नावग । पु । आम्नावगे । See आम्नावग ।

आम्नावल्ली । स्त्री । आवटवेल इति महाराष्ट्र
प्रसिद्धमतायाम् । गुणा — “आम्नावल्ली दीपनी
स्थाप्रीलाभा रुचिदा मता ।” वै निघ ।

आम्नावस्तुक । पु । चुक्रिकायां । छुक्ता देवता ।
वै निघ ।

आम्नावेतस । पु । अम्नावेतसे । See अम्ना
वेतस ।

आम्ना । स्त्री । तिलिङ्गीकायाम् । त्रिजिनी
मतायाम् । रा । लोहनाम् । रा नि व ८ ।

आम्नातक । पु । आम्नातके । र मा ।

आम्नातकी । स्त्री । पलाशीनतायाम् । रा
नि व ४ ।

आम्नानिकः । पु । पीतकिण्डीसुपे । र मा ।

आम्नि (स्त्री)का । स्त्री । आम्निकायाम् ।

टेंडून ग्रीह । अम्नीदारे । रा मा ।

आयत । ति । दीर्घे । विसृत ।

आयतच्छदा । स्त्री । कदलीवृक्षे । म द व ५ ।

आयतनम् । स्त्री । अधिष्ठाने । आयथी । इती ।
भा ।

आयतपत्रा(चो) । स्त्री । कदलीवृक्षे । ति का ।

आयसम् । स्त्री । तीक्ष्णवीह । रा नि व १३ ।

लौहसामान्ये । र मा ।

आयसमलम् । स्त्री । मण्डुरलीह । च द पाण्डु-
वि । लौहमलम् ।

आयस्त । ति । तजिते । चित्रे । मे तचिक ।

आयाम । पु । वातरीगमे । स विविध, अम्ना-
न्तरायाम्, बाष्पाकरायामश्चेति । दीर्घे । अम ।

सङ्कुचितायदेशस्य त्रयस्य दीर्घोत्करणे । सु चि १५ ।

आयामकाञ्चिकम् । स्त्री । यक्षपक्षिकारि-

निलुपट्टरद्वितयवे । चतुर्गुणजलसाधितयवमण्ड १६

श (यव ८ प जल ६४ श ३ १६ श) यव

जल ८५ मध्यविवमूलकान् ६८, बारि ६४ श

एकच रयापनीयम् । तवी यवसारादिक प्रत्येक

पञ्चद्वय (१६ तो) तथा विष्पल्कादीनां प्रत्येक

फलमित (८ तो) तत्र दत्त्वा विष्टड्यते पञ्चदश

दिन यावत् स्थापयेत् । च द यक्षचि । भय ।

आयास । पु । आनी । ऐ च ।

आयु । पु स्त्री । जीवितकाले । जटा । औषधे ।

हृते । रा नि व १५ । वसानाय । रा नि व १८ ।

आयुशेष । पु । अम्नी ।

आयुधदीर्घपृष्ठ । पु । सपे । जरा ।

आयुधधर्मिणी । स्त्री । ज्योतीसुपे । रा मा ।

आयुर्द्रव्यम् । स्त्री । औषधे । र मा ।

आयुर्योग । पु । औषधे । रा नि व २० ।

आयुर्वेद । पु । कर्मेदेसोपवेदविग्रहे चक्षु-
वेदाभावे इत्यादिगानाटकसम्प्रदाये धन्वन्तर्याय

प्रणीतचिकित्साशास्त्रे । “इह खनादुर्वेदा नाम
दन्वाहमदध्वदेदानुपायेष प्रजा प्रोक्तमध्वम

मध्यायसदृसस कृतवान् स्वयम् ।" तन्निरुक्ति
यथा—आयुरग्निन् विद्यते, अग्नेन वा आयुर्विन्द
तोल्याज्वेद इति । सु सू १३ । आयुर्विन्द इति
व्याधे निदान शमन तथा । विद्यते यच्च विद्वि
स आयुर्वेद उच्यते ॥ वैद्यशास्त्रे । हिताहित सुख
दुःखमायुक्तस्य हिताहित मानस्य तच्च यचोक्तमायु
र्वेद स उच्यते ॥ च सू ३ ।

आयुर्वेदमयः । चि । आयुर्वेदामिने ।

आयुर्वेदो । पु । वैद्ये । रा नि व २० ।

आयुष्कर । चि । परमायुर्जनके ।

आयुष्मान् । पु । तमीययोगे । जीवकमहावृषे ।

रा नि व ५ । चि । दीर्घजीविनि ।

आयुष्यम् । चि । पथ्ये । आयुर्हितकरे । रा
नि व २० ।

आयुम् । स्त्री । जीवितकाले । अम ।

आरः (क.) । पु । हरिताले । रक्तन इति
गोडदेशस्थाने मधुराम्रफलहने । रसा । स्त्री ।
सुखलीङ्ग । रा नि व १२ । 'आर वास्यम्' इति
ताव । मेघनादरसे । पित्तले । भा ।

आरकूट । पु । स्त्री । ताम्रयशद्वीरुपधातो,
पित्तल । शिठल । हि पीतरी । रा नि व १२ ।

आरक्तम् । स्त्री । रक्तचन्दने । चि । ईषत् सम्यक्
वा रक्तवर्णे ।

आरक्तपुष्पो । स्त्री । वन्यजीवकहले । वाङ्मनी ।

आरग्वध । पु । Cassia fistula) अरग्वध
ह्व । वड शोम्नाल, मोंगाशु, बांशगनडी,
वानग्नगडी । हि आमलताष्ट, भगवद्दिडा, शीष
हाली । स धोरवाहावा । ते रक्तविदु । सुशालु
फल वा पत्र । तत्पय्याया—चक्रपरिबोध (दे),
जठरनुत् (शं), राजहजल सम्पकं चतुरङ्गुल
शब्दात् आरेवत व्याधिघात कृतमाल सुवर्णक
(ख), मर्याद रोचन दीर्घफल उपद्रुम प्रयुक्त
हिमप्रुष राजतक कृतम मङ्गाकर्णिकार ज्वरा
नक्त भगज खण्डपुष सण्डं कुष्ठदहन कर्णो
भरणक मङ्गाजग्नम कर्णिकार खण्डाह ।
तच्च अल परिमाज्जने फल, वडि परिमाज्जने
कुलादी पत्र बाह्यम् । सि बोपित्त ज्वरादादी
श्रीकण्ठे । सुशालुफल । च द पित्त ज्व चि ।
"आरग्वधयोधापि ।" च द वात श्लेष्मा श्व
आरग्वधादि । "आरग्वध यन्त्रिक मुक्त तित्ता ।"

आरग्वध चिरमालक । उ । सु सू १८५ । आ
रग्वधपत्रे । च सू २३ १ म पले । See अरग्वध ।

आरग्वधपञ्चकम् । स्त्री । वातकफज्वरे कषाय
विशेषे । यथा—आरग्वधसिक्तकरीहिणी च इती
तकीपिप्पलिमूलमुष्मा । हा अचि २२५ न २३ ।

आरग्वधादि । पु । आरग्वधेन्द्रयव पाटलकाक
तिक्ता निम्बायता-मधुरसा-सुवर्णचपाडा । भुनिम्ब
सैयज पटील करञ्जयुग्म समच्छदाग्रि सुपवी फन
वाणवीष्टा । इत्यादिग्री गण हर्दि कुष्ठविषमज्वर
कफकण्ठुतिप्रमेहदुष्टज्वरशोधन, विशपती बलाह
घ्नय । वा सू १५३ । सु सू १८५ । आरग्वध दि
पञ्चद्रव्यकृतकषाये । वातश्लेष्मज्वरे, च द । आरग्वध
यन्त्रिकमुक्तितक्ताहरीतकौभि कथित कषाय ।

आरग्वधाद्यतैलम् । स्त्री । योनिव्यापदधि
कारे तैलम् । सुपपतैल ४३ गद्दं भस्म ४३ आ
रग्वधमूलक १५ गद्दचूर्ण २५ हरिताल २५ एतन्न
पाच्यम् । च द योनिव्या चि । कुष्ठरोगे च तैले ।
आरग्वधलक् चटलक कुष्ठ हरिताल मन शिला
हरिद्रा दाहहरिद्रा च, एषां मिलितपादिककण्ठेन
तैलप्रस्थ विपचेत् । च द कुष्ठ चि ।

आरट्टल । पु । तद्देशीयार्थे । आववो
वोडा । जटा ।

आरणालम् (कम्) । स्त्री । काञ्चिके । आमानी
कौञ्चि । यच्च निस्तुपीकृते आमैर्गन्धिमे संघर्षते
तदारणानुच्यते । प प २४ । आरणालस्तु
गोधुमैराने स्यान्निस्तुपीकृते । पक्षैरासन्धितं
तनु सौवीरमद्वय गुणै । भा पू सभानव ।

आरणि । पु । कुलद्वयके आवर्ते । हारा ।

आरण्यगोमयः । पु । वन्यगोमये । वन्यघुटे ।
च चि १३ ।

आरण्यपशुः । पु । वन्यपशो । स समधा—
चक्र मण्डप शानर सरीसृप वरु इत्यत युगा ।

आरण्यमञ्चिका । स्त्री । दंशके । ऊर्णमाहि ।
रक्षा ।

आरण्यमुह । स्त्री । मुहपण्याम् । शृङ्गानी ।
रा नि व ५ ।

आरण्यविम्बिका । स्त्री । गुण्योक्त्याम् ।
यूनां तेलान्कुष्ठ । रा नि व २२ ।

आरुख्योपलभस्व । स्त्री । वनकरीपलम्पनि ।

विजयूँटेइ छारे । व निघ २ भ ज्व भञ्जोरसी ।

आरति । स्त्री । सख्यचित्तले ।

आरम्भ । पु । उद्यमे । ववे । दर्प । मे ।

आररः । पु । शब्दे । भनौ ।

आरस्यम् । स्त्री । विस्वाद ।

आरक्ष । पु । गजकुम्भाधीभागे । हला । ऐ च ।

गजकुम्भसन्धिभागे । तिका ।

आरा । स्त्री । चर्मभेदकाले । सा व्यधनप्रयो

जना । लक्षण — “आराह्णान्द्रुलङ्घना सातत्यवेग

नघोरेत चतुरवा—” अवि सु चि २५ । आरा

मुखी नाम जलपचिणि । अम ।

आराग्रम् । स्त्री । अईच- । यस्त्रुले । आरा

यन्तु मुख तेषाम् । पुपपवादिभेदत ॥” हला ।

आराधनम् । स्त्री । पवने । मेनचतुष्क ।

आराम । पु । उपवने । ‘नगरात्रातिदूरेण

य सङ्कपरीपित । तद्वत् स आरामस्तथोपवन

नृच्यते ॥” हला ।

आरामघोति (लिका) । स्त्री । पतयाक

विशिष्टे, पश्चिमदेश प्रसिद्धे । गुणा — “आराम

घोलिका चास्त्ररुचा रुचामिलापहा । पित्तश्ले

करी चान्या मूत्रा जीर्णज्वरापहा ॥” रानि व ७ ।

आरामवल्किता । स्त्री । मल्लिकाविशेषे ।

रानि व २२ ।

आरामशीतला (ली) । स्त्री । रामशाकीति

महाराष्ट्रजाते सुगन्धपत्राकविशिष्टे । आराम

शीतलापि पश्चिमदेशे कथ्यते । वव्यादिगणे धृता ।

गुणा — तिका शीतला पित्तघ्नी पाह शोषहरा

अण्विच्छोटकघ्नी च । रानि व १० । शीता कटु

पित्तकफामघ्नी च । मद व १ ।

आरामुखम् । स्त्री । व्यधनाग्रशस्त्रविशिष्टे । सु

२८५ ।

आरालिक । पु । पाचके । अम ।

आरि (री) । पु । कष्टकण्ठे । खदिरसार ।

अत्रेण । आ — कटु तिक्त कफवातघ्नोण अण

कण्ठरीगण रुच्य शोषनच । रानि व ८ ।

आरु । पु । (Lager stroemia rigia)

हृष्यशेषे । ककटे । यक्रे । मे रक्षिक । कुमान्द्र

जताशम् । अनायाम् ।

आरुक्कम् । स्त्री । हिमालयदेशजाते । खगामको

पधिविशेषे । आरु इति भाषा । तत्पर्याय — वीर

सेनं वीर वीगरुक् । पत्रपुष्पादिभि न तस्य चातु

जात्य, सन्नाय्येव गुणै तुल्यानि । गुणा — “कारकं

वातमेधामं कफघ्नच । मद व ६ । मधुर हिम

अम प्रमेह अरुक्कदीपघ्नच । रानि व ११ । पु ।

कानैलदेशे चालुबुखार इति पाने छायाद्रव्ये ।

गुणा — “आरुको दाहो तुवरो ह्य भीतो गुरु

भूत । मन्त्रावटम्भको दाहो भेदी चीण कफा

पह । पित्तहृत्पाचकशार्दी मधुरय सुखप्रिय ।

सुखस्वच्छकरथै मेहगुणार्थानुत्तर । रक्तवातरुजा

हन्ता स पक्वो मधुरो गुरु । कफपित्तकरयोषो

रुथो धातुविशैक । वै निघ ।

आरुष्कर । पु । भन्नातकण्ठे । वै निघ ।

आरुटपक । पु । वासाय । च चि २५ ।

आरेवत । पु । खुलाग्वध अ । वरुणांगीज् ।

रानि व ८ । भा म १ भ चित्तममज्व चि । “पथा

रेवतरामसेनकरजी ।” सु सु २८५ लाजादिव ।

स्त्री । आरेवतकण्ठफले । थैज्वरिणश्च । अम ।

आरोग्यम् । स्त्री । रोगनिमुक्ती । आरोग्य

वर्धित्वं रानि व २० । “वलाधि शान्तमारोग्य ।’

वर ।

आरोग्यपञ्चकम् । स्त्री । पथ्यारग्वधतिका

चित्रशालकषु । एतच्छिद्र पाचन सामे जीर्णवरे

हितम् । भा म १ भ ज्व चि ।

आरोग्यशाला । स्त्री । चिकित्शालये ।

आरोग्यशिखो । स्त्री । आरग्वधच ।

शौक्ता । हि घनवहेडा । म लघु बाहावा ।

मद व १ ।

आरोग्याम्बु । स्त्री । पादशोथजले । “पाद

श्रेष्ठानु यत्तोय आरोग्याम्बु तदुच्यते । भा ।

आरौह । पु । अरौहे । वस्त्रिया शिखी ।

रानि व २० । परिमाणविशिष्टे । ऐ च । गताया

रौहके । मे हृषिक ।

आरग्वध । पु । आरग्वधच ।

आर्यम् । स्त्री । तन्नामप्रसिद्धमधुमेद । “मधुक

हृच्चनिर्यास जरुकाज्जोयमोहवा । अरुकाज्जो

रानि व २० । तत्तक मालवे पुन । तौलातुल्यान्तु या पोला

मल्लिका पटपदीपमा आरुकाज्जोतकत वर-

नायमिष्यरे अग । गुणा — “चतुर्थ कफपित्तघ

कटु कषाय पाके तिक्त वल्गुष्टिकरञ्च । अम दोषमिति । भा । मविक्रामीत्युक्त्या यामाया षट्पदस्रिभा । तदुदभूत यदाव्यासं तदार्थं मधु वण्णते । एतद्विज्ञापयन् । रा नि व १४ ।

आर्घ्यशर्करा । स्त्री । आर्घ्यमधुस्रतगवराया । इय गुर्धराव्यंमधुवृत्त्या । रा नि व १४ ।

आर्घ्या । स्त्री । मधुमल्लिकाविगये । सा च पीत तुण्डा भमरसदृशा । रा नि व १४ Sec आर्घ्या ।
आर्त्तं । वि । पीडिते ।

आर्त्तशूल. (न.) । पु. स्त्री । (*Barleria coerulea*) नीलभिष्टा । नीलगौण्डि । हि कटसंख्या । म कालाकोराष्टा । रा नि व १० । च द अम चि कषायघृते । सु मु ३३८, ३६ सग्री धने । See नीलास्त्रान । गुण — 'उष्ण तिक्त कटु तात कस्र्म शोथकण्डूशूलकुष्ठतण्डुल' । ने निध । भैष रुखरोचि । रक्तभिष्टीहये । भा पू १५ ।

आर्त्तवम् । स्त्री । स्त्रीपुष्पे । तस्य प्रवृत्तिनिवृत्ति काल द्वादशवर्षादिपञ्चाशद्वर्षमित् । तच्च प्रति मासमुपचित वायुर्धोनिमुख नयेत् धमनीदयेन । सु शा ३२ । तत्स्वरूप — 'रक्षादेव रज स्त्रीणां मासि मासि च द्रव्यं सवेत् । तद्वर्षाद्दशाष्टौ याति पद्यागतं च्यव ॥ मासिनीपचित काले धम तीक्ष्ण दार्ढ्यं । इपदिवर्षे कृष्णश्च वायुर्धोनिमुख नयेत् ॥ शशास्त्रप्रतिम यच्च यक्षा लाचारमीपम । तदार्थं च प्रशंसति यदासी न विरजयेत् ॥' इति गभार्त्तव लक्षणम् । सा । पुष्पे । वि । कृज्ज । मेरुचिक ।
आर्त्तवो । स्त्री । घोटकायाम् । रा नि व १६ ।

आर्त्ति. । स्त्री । पीडायां, वेदनायां । रा नि व ।
आर्द्र. । वि । सज्जले वस्तुनि । छिन्ना । हि ग्रीवा ग्रीवा । म आर्त्ति । तच्च सरसनीरसमिदं विधा । तथोर्वाभूकायम् आर्द्रम् । नीरसमपि सदुग्धगुणरस मिदात् विधा । तथो वटार्थत्याय नीरसम् । सङ्गधमपि विधा सदुतीक्ष्णमिदं । तथी शातलाया ग्रीवा दुग्धिकाया स्रव इति । यथा — आर्द्र-
त्रय विधा प्रोक्त सरस नीरस तथा । सदुग्ध गुण रसक विधा नीरसगुण्ये । बाभूक साधपं शाक निगुण्णैरुण्णमार्गम् । धनू रायसिद स्रवमाष्टं सरसमुच्यते । वटार्थप्रकरीण्य आर्द्रं त्रयम् नीरसम् । सदुग्धम् विधा प्रोक्त सदु तीक्ष्ण-

मिति क्रमात् । शातना यश्च ७ दुग्ध सौम्यवान् तोणका । दुग्धकार्कशीरीकाया सदुग्धा प्रकीर्तिता । प प्र । छिन्ने । से ।

आर्द्रकम् । स्त्री (*Zingiber officinale*) Common Ginger, आमम्यातकम्नाम विमेष । आर्द्रा । हि आदरम् । म आर्द्र । क अक्ष, अटका । ताप्याया — शब्देन कटुभट कटारट (क), रज्जमूल मूलन कदर वर मण्डौ र्भूकतेष्ट अक्षपञ्चकपाकशाक आन्दाव्य-राष्ट्रस्य स्रवकाक शार्द्रं आर्द्रं शाक मन्धाक । गुण — शुण्ठीसम, अणु कटुमपि पाके मधुर, प्राग्भोजनम सलक्षणं सति अग्निवीर्य रचिकर जिह्वाकण्ठ शोधनञ्च भवति । श्रोत्रे शरदि च न सीरम् । भा पु १५, वा । आर्द्रक तामर, अमिदा दोषनं गुरु । सद व २६ ।

आर्द्रकस्वरस. । पु । आर्द्रकस्य स्वरस । आर्द्रात्र द्रव । च द ज्व चि कषयधारणे ।

आर्द्रचिकणम् । स्त्री । आमचिकणमुवाकि । शैवा छिन्नित्तोत्रि । रा नि व १३ ।

आर्द्रजम् । स्त्री । सङ्गाम् । रा नि व ६ ।

आर्द्रदाडिमनिर्व्यास । पु । आर्द्रदडिम फलस्वरस । सि यी अरोच चि शोकाण्ड ।

आर्द्रमरिचम् । स्त्री । आममरिच । दौण्ड गतिष्ठ । गुण — 'आर्द्रं तु मरिचं तिष्ठिशीलं पाके रसे मधु । अपिचलञ्च कटुकं गुणं चाग्नि प्रदीपाम् । तिक्तञ्च रुचकं स्वादु कफघ्नताहर पर । इन्द्रोमञ्च लम्बीव नाशयेत् । धे निव ।

आर्द्रमापा । स्त्री । Leguminous shrub, (*Glicine debilis*) वामुद्गे, मापपण्या । रा नि व ३ ।

आर्द्रवटक । पु । आर्द्रावट इति प्रसिद्धे भोज्यद्रव्ये । तत्प्रकरणं यथा — मुद्गपिट्टरचितान् वटकासौलपाचितान् इत्युच्यते । क्त्वा तच्च भट हिश्रुमन्विचक्रकजीरकचूर्णं निम्बरस यवाञ्च युक्ता इत्या भिद्यते । अथ तद्वद्रमपूरक इत्या मुद्गपिट्टानि पच्यन्ते । तानि च पिष्टकानि क्षपितं मल निमज्ज्यानि । इतिव्या विरचितान् यानि लन पाचितान् । इमेन चलेत् सत्यं तस्मिन् इष्टं विनिर्दिष्टम् । भट हिश्रुद्रव्ये मुक्ता मरिच जीरक तथा । निम्बरस यवाञ्च युक्ता सर्वे विनिर्दिष्टम् ।

इदमिति पचेत् सम्यक् स्यात्प्राप्तान्ताकोपरि ।
तस्यान्तु गोलक कुत्र्यात तन्मध्ये पूरणं क्षिपेत् । तैल
सान् गोलकान् पक्वा कृपितायां निमज्जयेत् ।
गुणा—गोलका पाचका प्रोक्तास्तेनार्द्रवटका
क्षिपि । भा पू १४ ।

आर्द्रशकम् । स्त्री । आर्द्रके । रा नि व ६ ।

आर्द्रा । स्त्री । क्षणातिविषायायाम् । पटनक्षत्रे ।

आर्द्रक । रा नि व ६ ।

आर्द्रास्यम् । स्त्री । आर्द्रके ।

आर्द्रिका । स्त्री । चूदाद्रिके । भा पू १४ ।

आर्द्रधनिकायाम् । 'रौद्रि शन' । गुणा—'ति-
मधुरा मृच्छा पिप्लव न करोति । आर्द्रिका
मेदिनी गुर्वी तोष्योष्ण नीपनी च सा । कटुका
मधुरा पाके हृत्वा वातकफापहा ।' वा सू ६५ ।

अर्धभी । स्त्री । कपिकच्छुलतायाम् । आना-
वृत्ती । रा नि व ३ । See आत्मगुमा ।

आलम् (कम्) । स्त्री । हरितात्रे । प मु । शाङ्ग ।

आलगद् । पु । Species of cobra
अलगद् । जलसप्त ।

आलद्रूपक । पु । तन्नामकप्रतुदपविष ।
सू ४६५ ।

आलवाल । स्त्री । तन्मूलादौ जलसेचनार्थे
उच्चवेदनविशेषे । आन् ।

आलविष । पु । यस्य आले (छले) विषमसि ।
ते च हृदिकनिश्चरराजीवमत्स्यीक्षिचिह्ना समुद्र-
विशेषा । सु कल्प ३५ ।

आलविषा । स्त्री । लक्ष्मसाध्यालूतमिदं । अमांश
विष मादण्णा विमेष । सु कल्प ८५ ।

आलस्यम् । स्त्री । अलसतायाम् । सामर्थ्येऽपि
कामप्लुतादि । तत्प्रायाया, -अलसता तन्दा
कौशिक (हि) मन्दता काष्ठप्रदेय । तन्मूल्य
यथा—'शक्तस्य चाप्यनुसृष्ट कर्मस्त्रालस्यमुच्यते ।'
भा भ १४ लव चि । 'आलस्य मधुरास्यता ।

आलातम् । स्त्री । अक्षारे । रा नि व ० ।

आलानम् । स्त्री । गजवन्धननक्षत्रे । इला ।
रक्षा । मे ।

आलाव (वु) । स्त्री । अलावाम् । नाडि ७
नाडिप्रव मठा । न र ।

आलावर्तम् । स्त्री । वल्मजने । काण्डव
पांथा । छे च ।

आलास्य । पु । कुम्भी । छे च ।

आलि । पु । हृदिके । भमरे । मे लडिक ।

आलिङ्गनम् । स्त्री । आलेये रवा ।-

आलिङ्गुर । पु । अलिङ्गुरे । आना । तिका ।

आलिम्पना । स्त्री । तस्यो तिका ।

आलिवक्त्रा । स्त्री । शनिम् इति लोके ।
आशालवीन इति गुजरे । वे निघ २४ वा व्या
कटीवा चि ।

आली । स्त्री । कफोषो । मे लडिक । हृदिके ।
अटी भ । सेती । शरर ।

आलोढम् । स्त्री । सेहने । अशिते ।

आनोनकम् । स्त्री । रत्ने । द्राक्षि । छे च ।

आलु । पु । कीदृशदेशप्रसिद्ध कन्दविशेषे ।
काशालु । स काशालु । शरणे । आलुके । पेचके ।
रा नि व ७ स्त्री । चूद्रजलाधारे । गलनिकाया ।
विका । स्त्री । मेलिके । मूल । तिका । गौन
आलु इति खाने कन्दविशेषे । मे । गुणा—
रक्तपित्तघ्न गुरु स्वादु शीतल सन्त्य गृहककरच ।
द्रव्याभि ।

आलु लुक । पु, स्त्री । An esculent
root, (Arum campanulatum) कन्द
शकविशेषे । आलु गोष्ठि । स बहुधा—काठालुक
शङ्खालु-हन्तालु रत्नालु पिच्छालु मध्यालु-मेदालु ।
ततः काठालुक काठियुक्त (हि कठाक), शङ्ख
लुक अतिता (शङ्खा इति लोके), हन्तालुक
दीर्घतायुक्त मध्यामरीरम्, रत्नालुक (रत्ना
तल्पा), पिच्छालुक (हि वल्गुसुयनी), मधु लुक
मिट रीमयुक्त (हि दीर्घसुयनी) इति च । गुणा
—मलमूयनि सारक रुच दुर्जर रक्तपित्तघ्न वात
कफघ्न बन्ध हृष्य सन्त्यवदनघ्न । भा पू १४ ।
आलुक शीतल सन्त्य विप्रभिमधुर गुरु । राज ।

आलुकी । स्त्री । रत्नालुमेदं । द्राक्षि आलु ।
हि चरुद्र । या दीर्घा कठिमा तस्वी च । गुणा—
बलकृन् । विप्रभा गुर्वी हृदयकफघ्नी विटभिनी,
तैलमजितालकवधिकरो च । भा पू १४ मांश ।

आलुकाम् । स्त्री । एलवालुके । आलुके । रा
नि व ४ ।

आलेपः (नम्) । पु. क्ली । जातमात्रशोयत्रणादी यथोक्तौपधलेपे । सु वि १ अ ।

आलेपम् । क्ली । पत्रकाष्ठे । हे निघ ।

आलेशः । पु । अश्मुखरोगे । तत्र हनुदन्ती न सम्यग्दृष्टव्यं यन्त्रणमुत्पादयति, तेन श्रीऽस्वस्थ अनिच्छया स्तोकं खादति भग्नकासी क्षीणबलश्च भवति । “हनुदेगं यदा दन्ती भवत्यन्तराशयः । आलेश इति तं विद्यात् अन्तरासमुद्भवम् ॥ तेनाशो दुर्गन्धार्थं मन्दं पिबति खादति । अर्जर कासने चैव बलाच्च परिहोयते ॥” ज द २८ अ ।

आलोकः (नम्) । पु. क्ली । दर्शने देवी । दीपे । मे ।

आलोचकः । पु । तन्नामकादौ । तस्य स्थान नेत्र । स च रूपादि दर्शयति । सु पू ११ अ । क्ली । तन्नामकपिप्पि । भा ।

आलोचनम् । क्ली । दर्शने ।

आलोडनम् । क्ली । मिश्रणे । उत्तेजने ।

आलोलः । पु । कम्पे । वि । कम्पिते । लम्ब रानि ।

आलूकम् । क्ली । आलुके । आलू । हि आउ आलुवीखार । गुणा—रसत शीत स्वादस्त्र वात पित्तकरञ्च । मट व ६ ।

आवट्टजः । पु । उत्तमाश्वे । पारसीभाष्ये । गौतमी षोड्ज । चिका ।

आवपनम् । क्ली । भास्त्रे । वीजवपने । अम ।

आवरकः । वि । आच्छादके ।

आवर्त्तः । पु । भस्मे । भा म ३ भ उदा चि । राजावत्-भस्मौ । रा नि व १३ । तन्नामकमक्षस्थाने । स्थान च तस्य भूदधीपरि निखदेश । तदस्यै वैकल्य करमप्यद्वये । सु शा ६ अ । शुभाशुभसूचनेऽप्यस्य रोमावर्त्तः । ते च पञ्चवर्त्तप्रकाराः । तद्यथा—विंशतिस्तु शुभा प्रोक्ता षट्समन्वधिका श्रुता । उत्तरोष्ठ प्रपाण स्यात् तवावर्त्ता शुभावहा ॥ सङ्कोष तथा प्रोक्ता सञ्चकामफलप्रदा । त्र्ययैवाय चत्वारो वाजिनो यस्य रोमजाः । द्वौ बालाजिनौ यस्य स तु धन्यतमः श्रुतः ॥ आनु पूर्व्या स्थिताश्वे ललाटे रोमजास्तय । नि योषो नाम सा स्याता भर्तु सञ्चयसाधिनी ॥ शिरः केशालये मञ्जी श्वो गामाभिधायते । तवावर्त्तः श्रुतोऽहस्य भुजपथवर्धनः ॥ घट्टावन्ममी

पथ्यो निगात्र कीर्त्तनी बुधः । तस्मिन्नेव मणिनाम रोमजः शुभकृत् श्रुतः । कर्णमूले तथा वाक्त्रो केशान्ते मन्त्रके तथा । आवर्त्ता पूजिता नित्यं विगेषेण तु मन्त्रके ॥ आवर्त्ता उच्य चत्वारो वाजिनो वचसि स्थिताः । एकं कच्छे भवेत् स्रष्ट स धन्यः सञ्चकामदः ॥ रम्ये चैव तदा भर्तुः रोमितायप्रदी भवेत् । उपरम्ये भवेच्चैव रोमजा याति जिता ॥ गृहचक्रगदावर्त्तः पञ्चोपमाश्च वै । विगेषेण शुभा प्रोक्ता रोमजा शुभदेगजा ॥ अत ऊह्य प्रवक्ष्यामि रोमजानतिनिन्दितान् । भर्तुः केशवर्त्तान् सञ्चान् धनमाणापहारकान् । नोमिकापट्टयोर्मध्ये प्रदेशं प्रोष चष्यते । तत्र भर्त्ताईनाशाय रोमजश्च प्रकीर्त्तितः ॥ उत्तरे नासिकाच्छिद्रात् स्वामिनः केशकारकः । गच्छेद्यो यैव भर्त्ता हन्यावर्त्ता दुरासदः ॥ अधुपातं समुद्दिष्ट प्रदेशश्चक्षुर्धोरथ । तवावर्त्ता भवेद्भीमः स्वामिनः कुलनाशनः ॥ अपाङ्गाद्यङ्गुली चैव प्रदेशः गृह चष्यते । तस्मिन् भर्तुर्विनाशाय भवेद्वाह्यः रोमजः ॥ भूप्रदेशसमुद्भूत आवर्त्ता नैव पूजिता । सुहृद्वियोगकृत् स स्याद्भर्त्ता रथावसादकः ॥ मन्त्रो योवां शिरो विद्यात्तत्रावर्त्तं तु कुम्भितः । कचयोऽपि सद्यसे स्वामिनाश्चाय घातयेत् । चिउकस्य समीपस्थी वामदक्षिणभागतः । प्रदेशस्तु हनुर्गामं तवावर्त्ता हि दारुणः ॥ अधरोष्ठस्य बाधस्ताविबुधः हि प्रसिद्धकम् । तस्मिन् पादोभवेद्भर्तुः कर्णयोऽपि रोमजः ॥ कण्डस्थाश्च निगालस्य मध्ये गलक चष्यते । तवावर्त्तः श्रुतः पप स्तम्भस्त्विगतय यः ॥ अधस्ताज्जङ्घयोश्चैव यन्त्र्यं कूर्च इति श्रुतः । तवावर्त्तः श्रुतो भर्तुः सद्यसे जीवितान्तकृत् ॥ भूचादष्टाङ्गुलं चोष्ठं पाशं योस्तु कला श्रुता । तत्र भर्तुः शराघाते जीवितान्तकः रोमजः ॥ ककुद इव भर्त्तव्यं सुव्यक्तमुपलक्षयेत् । वाजिनो यस्य तत्र स्यादावर्त्तः स्वामिनाशनः ॥ ककुदस्य पुरोभागे समीपे वट्ट चष्यते । भर्तुः सुतसमेतस्य तस्मिन्नाशाय रोमजः ॥ कौकमे तु च यस्य स्यादावर्त्तः सखे दारुणः । रणे हतः समं भर्ता क्रव्यादभिः च विलुप्यते ॥ श्राद्धे चैवासने चापि हृदये चैव जानुनि । आवर्त्ता स्वामिनाशाय भवत्येव न सद्यः ॥ पञ्चथी रोमजो यस्य स चाशो नयति चण्डम् । सपञ्चबाध भर्त्ता नोदाराभ्यु यथा रविः ॥ कर्चस्थाश्च प्रदेशान् कुम्भिकं परिकीर्त्तितः । अधन्यतव वाहस्य जङ्घीजां तु गीय यः ॥ नाभिजो मुक्कजश्चैव विकल्पश्च विगेषतः । पूच्छमूलस्थितश्चापि नैव

ध्व प्रकीर्तित ॥ कुक्षो व्याधि नियन्त्रि रोमज्ज
कुक्षिसन्ध्या । पायुक्षीरनिमज्जस्य नैव ध्वान्त
कीर्तिता ॥ मिकपिण्डे स्वरने चैव यस्यावर्त्तो
हि वाजिन । लिङ्गावर्त्त स विख्यातो भगु
सन्धानाशक्त ॥ शतपादौति विख्यातमद्या ये
मुकुलोपर । आवर्त्तश्चैव सहात पादुकाद
पादुक् ॥ युक्तिदेशवलीटय आवर्त्त कीर्तिनी
ऽप्या । वाजिद्वन्द्वत सम्यक् शुभाश्रमनिवेदक ।
शतपादौसनाकार शतपादौति कीर्तित । अतो
हकुलसङ्गाश मुकुल समुदाहृत ॥ आवर्त्तमभितै
वाले सहातो रोमपुष्पको । युक्तिय युक्तिसामानै
रोमभिव्यक्तचणै ॥ वर्मावलीटकाकारोऽवलीट
परिकीर्तित । पादुक् पादुकाकारस्तथा चैवाह
पादुक् ॥ बाल विषमस्थाने निहिङ्गमतिमान्
भिषक् । शास्त्रमागानुसारेण यथा प्रोक्त विचक्षणै ॥
एतेषामेव सर्वेषामावर्त्तानां तपाधनै । रोमजैति
क्ता सप्ता वाजिलक्षणवैदिभि ॥ शुभाश्रमी तु
यमो तवैको न फलदः । एको ह्येवा दृष्ट्याप
तेन दीवो न दुष्यति ॥ अपथा विजसुख्याय वेगादि
गुणवान् इय । दत्ता ग्राह्य क्रियेव दुरावत्तमु
काकुदी ॥ शोचो रोमजयेव रोचमानमयेव च ।
अहदी सुपक्षी चैव राज्यरवप्रद सदा ॥ प्रपाणे
माहते विद्याल्लाटे च हुताश्रमम् । सरसि
चात्रिनी देवी चन्द्रस्थी च मृदङ्गिनी ॥ रत्ने
स्फुटविशाली च उपरत्ये हरीहरि । इत्येव
पूजिता छीते दशावर्त्तास्तु वाजिन ॥ अथैकेन
विष्ठीनायेनैवपुरश्चमास्तदा ॥ क्ली । खण्डमाचिके ।
रानि व १२ । तद्वे । रा । रुदनाद्या शङ्खवत्-
सदृशे वक्षिष्ये ।

आवर्त्तक । पु । कीटविक्रमे । तद्वृत् वायु
जन्मरीमा जायन्ते । सुलभ्य दम् । राजावर्त्तमणो ।
रानि व १२ । क्ली । म्यलपन्ने । रीयमाचिके ।
रानि व १२ ।

आवर्त्तकी । स्त्री । सनामख्यातलतायां, कोक-
आदिदेशे अङ्गुली तलाडवङ्गी भगतवङ्गी इति च
मोसहायां । गोर्धाम्बू । तत्पर्याय — तित्तुकिनो
विभाक्षी विषाणिका रङ्गलता मनीषा रक्तपुष्पी
मदतालो पीतकीला चर्मरङ्ग मङ्गाताक्षी । गुणा
— कषायोष्णा सदा तिक्ता रसायनी हृत्वा वाताम-
घातरक्त शोथ-मेहघ्नी । — मद व १ । कषायाक्षा
शोतला पित्तहा । रानि व १२ । हृद्वह्याम्, भद्र
द्व्याम् । रानि व ६ ।

आवर्त्तनम् । स्त्री । आनीदने रक्षादीनाम् ।
आङ्गेन । धातुगालने च ढी ।

आवर्त्तनो । स्त्री । (Helicteres Isora)
आत्महा इति ग्यार द्रव्ये । आनीमाङ्ग ।
माफनी । धातुगालनपादे । भूही । शर ।
तत्पर्याय — तेजसावत्तनी गुणा मृप ।

आवर्त्तपूलोका । स्त्री । पुलकाभिः ।

आवर्त्तमाण । पु । राजावर्त्त नामकोपरवे ।
रानि व १२ ।

आवर्त्तितो । स्त्री । चन्द्रश्रीश्चे । रमा

आवलीकन्दः (क) । पु । मालाकन्द । रा
नि व ३ ।

आव(व)ह्यम् । स्त्री दीव्यम् ।

आवसय । पु । स्त्री । गृहे । इ च ।

आवसितम् । स्त्री । निवृत्तीकृतधान्ये । वङ्गान
धा । इ च । परिपक्वमर्दितधान्य । भरत ।

आवस्थिक । वि । अवस्थोचित । सुवि २८८ ।

आवा(वा)धा । स्त्री । पीडायाम् । शर ।

आवाप । पु । आलवादे । कम्के । प्रप १५ ।
नि छिपे । सु चि १५ । निष्प्रतमृगो । अज ।
पाते । शब्दः ।

आवारि । स्त्री । इङ्गुह । डाँटानि । सप्ता ।

आवास । पु । गृहे । इ च ।

आवि । पु । पविणि वैनिघ ।

आविक । पु । कम्बले । इ च । इला । वि ।
मेषसम्बन्धिनि । स्त्री । मेषमासादी । मेघीदग्ध ।

आविकष्टतम् । स्त्री । मेघीवर्त्तनीतजातघ्ने ।
डेडीर झुधर पि । गुणा — लड्ढपाक पि-कीपन
यानिदीये कफे वाते शोके कम्पे च हितम् ।
रानि व १५ । पाके लज्जाविक सर्पि सखरीगे
विषापह । दीपन कफघातघ्न जुष्टुकोदरापहम् ॥
अपि ८५ ।

आविकदधि । स्त्री । मेघीदग्धकृतदधनि ।
डेडीर दहे । हि मेडीके दधि । गुणा — शुष्क
सुखिध कफपित्तकर वात रक्तघात च पथ्य शोक
प्रपञ्चघ्न । रानि व १५ । मुखरोग परहित, हृद
फल । आविक पित्तहृत्वातशमन कफकापन । गुणा
कुष्ठरोगे च रक्तपित्तो ग शयते । अपि ८५ ।

आविकनवनीतम् । स्त्री । मेघीदुग्धजात-
नवनीतम् । डेडीव दुग्धव ननि । गुणा — पाके
हिम लव सारकं योनिशूनं कफं वाते अर्शसि च
सदा हितम् । ऐडक नवनीतं क्षिप्य गुरु सदीप
मेधादत्तं गुरु पुष्टिस्थोलासन्दाग्निदीपनञ्च । रा
नि व १५ ।

आविकमासम् । स्त्री । मेघमासि । डेडीव
मासम् । गुणा — मधुर ईषत्गुरु मलकरञ्च । आज-
मासादिषीः गुणं तन अत्युष्ण क्षिप्रं गुरु सदीप
अमिद्वन्दि च । वासू ६५ ।

आविकसूत्रम् । स्त्री । मेघीमूत्रम् । डेडीव मूत्रम् ।
गुणा — तिक्त कटुकम् उष्णं क्लृप्तं अर्शं शूलोदर-
रक्त-शोफ मेघ विषञ्च । रा नि व १५ । शोफकुष्ठा-
शोमेहवर्चोघृच्छञ्च । मद व ८ ।

आविकक्षीरम् । स्त्री । मेघी ग्धम् । डेडीव
दुग्धम् । मे मेडिचे दुग्धम् । गुणा — स्वादु अम्लपाक
क्षिप्रोष्णञ्च पित्तकफोत्प्लव्यं वृश्च क्षिकाश्यासा
निलग्रञ्च । वाटी चारपाणि । लोमश गुरु कफ-
पित्तहर स्थूल्यग्र मेघञ्च वातप्रकीर्षे पथ्य अनिलजे
कास हितञ्च । रा नि व १५ । वातव्याधिहर
क्षिकाश्यासपित्तकफप्रदञ्च । वासू ५५ । औरध
मधुर रूचमुष्ण वातकफापह । न गन्त रक्तपि-
ना वातिकानां हित भवेत् । अवि ८५ ।

आविकी । स्त्री । कम्पन । शीन । शल्लका ।
वै निघ ।

आविग्नः । पु । करमद्देहचे । पाणि आत्मा ।
शर । अ गी स ।

आविष्ट । इक्षुविशेषे । हि आवुष्टा । स आपट्टा ।

आविधः । पु । विधनास्त्रे । डोण्ड, डुनश्च ।
अम

आविरः । पु । प्रसववेदनायाम् । मानि मूदगर्भम् ।

आविलम् । स्त्री । काबिलदेशीयफलविशेषः ।
सेषो इति लोके । स धोरसेवफट्ट । धि । कलुपे ।

आविलकन्द । पु । मालाकन्दे । रा नि व १ ।

आविलमत्स्यः । पु । मत्स्यविशेषः । तल्लक्षणं
यथा — गुभाङ्गं तामपच स्तुनाङ्ग्यम् । गुणा —
अतिरूपं मधुरं मल्यं वीर्यपुष्टिदहनं गुणाद्वय
रा नि व १० ।

आविला । स्त्री । मत्स्यः । पात्रेयाम् । आन
रुण । मं बासीदी । अम ।

आविहत्त । पु । मेघश्याम् । मेडामिड्ड ।
आविष्टः । वि । प्रेतादिभिरुद्दीतः । डूट
प्राङ्गं । हारा ।

आवो । स्त्री । प्रसववेदनायाम् । सु नि ८५
प्रसवन्दिने मूत्रकफप्रसिकादौ । भिज ४ ।

आवेगो । स्त्री । हृद्ददाङ्कन्तायाः । वीद-
जवक । रा नि व । रसा । मद व १ ।

आवेशः । पु । अपस्माररोगि । कै च । भूतसत्ता
रा नि व २० ।

आवेशनम् । स्त्री । शिल्पशालायां । हला ।
भूतावेशः । मे नवतुक् । मन्त्रेण भूतमाजप शिरो
सन्निवेशने । 'व्यावेशनताडनै ।' च दन्व चि ।
क्राधि । धरणि ।

आवेशनमन्त्रः । पु । येन मन्त्रेण भूतादङ्क-
शरीरे विशन्ति । अवि १५५ ।

आवेशिकः । वि । आगतुकि । अम ।

आवेष्टकाः । पु । प्राचीरादौ । आँछिन, वेडा ।

आवोधनः । स्त्री । ज्ञाने । वृद्धौ ।

आशनः । पु । असनश्चे । विरूप-काप ।

आशयः । पु । आधारः । अभिधायः । पनसर्वे ।
मे । अजीर्णे । Organs or receptacles

कोष्ठागारं अश्रुषालं । आशया सम — वात
पित्त-कफ-रक्तं पक्वं भूवामाशया, स्त्रीषामतिरिक्ती
गभाशय इत्यष्टौ । सु शा ५५ वायु स्विद्यत
हृत्तोरशय करोति । आशयाभ्यासयोगेन करीया
गयसम्भवम् । सु शा ४५ । तत्र चरी रक्षाशय,
तदध शेषाशय, तदध आमाशय, तदध
पक्वाश्यादृक् यक्षणी नाम या कक्षा सैव पाचका
शय । नाभेऽङ्गमन्याशय मध्यभागे स्थितः ।
तस्योपरि तिल तदधो वाताशय । तदध पक्वाशय
स एव मलाशय । तदधो वनि स एव मूत्राशयः ।
भा पू । वामटन्तु नाथीस्रव्य अश्या अश्रुका
चक्षन्ते, ते च गभाशय मनी च । तत्र गभाशय
पित्तपक्वाश्यान्तरं, प्रवृद्धौ स्त्री स्त्र्याशयौ च ।

आशयफलम् । स्त्री । पनसः । विश ।

आशयाशः । पु । वायो । अटी । अटी ।

आशा । स्त्री । वषायाम् । अम ।

आशाटः । पु । पलाशदण्डः । अ । हृत्तेशमासः ।
विरूप । अ टी ।

आशापुरसम्भव । पु । भूमिजगुग्गुलो ।
 आशापूरी धूप इति लोकी । रा नि व १२ ।
 आशाबन्ध । पु । मर्कटजालके । तां डभां व
 छान । मे धचतुष्क ।
 आशित । वि । मुने । अशिते । जटा । क्ली ।
 भोजने ।
 आशितम्भवम् । क्ली । अदादी । पु । तनी । नी ।
 आशिता । वि । अतिशयभोहरि । हे च ।
 आशिर । पु । अघी । छणा ।
 आशी (शी) । स्त्री । संपदने । मे । सप
 विषे । शर । आशी तालुगता दष्टा तथा दष्टा न
 औचित्ये विपविद्या । हहिनामकीपधे । रा नि व ५ ।
 आशीत (क) । पु । अहिल्लक इति खाते
 पथञ्चविधि । रवा ।
 आशीविष । पु । सपे । मद व १२ । अम ।
 दर्बीकरमपे । सु क प ४ अ ।
 आशु । पु । क्ली । धान्यसामान्ये । रमा । वपा
 भव पटिकादित्रीहविग्निषे । आडेभ धा । मे
 शक्ति । “आशुभकीदके पिटम ।” च द च पि
 धि अश्वगुडौ । गुणा — सधुर पाकेऽस्य पिचकर
 गुरुय । राज ।
 आशुकारो । पु । पित्तोन्मेषसन्निपातश्वरे ।
 लक्षण — “अतिठारी भस्मी मुष्कां खराकमधव
 च । गते च विन्दवी रक्ता ग्राहीऽतीव प्रजायते ।
 पिथोन्मेष लिङ्गानि सन्निपातस्य लक्षयेत् ॥”
 भा म १ भ ।
 आशुकोपित । पु । सध्यदेशजातवक्तकगन्धी ।
 धकीर धान इति प्रसिद्ध । रा नि व १६ ।
 आशुग । पु । वायौ । अम ।
 आशुतोष्णकम् । क्ली । ताम् ।
 आशुप । पु । वशविग्निषे । वेडेड दौंश ।
 श च ।
 आशुपत्नी । स्त्री । शङ्खलीलायां । रूद्रवली
 लज्जा । रवा ।
 आशुमण्ड । पु । आशुभक्तमण्ड । आडेभ-
 ठा लेश मण्ड । गुणा — याही सधुर कफकर तपस्य
 चयदोषशुक्लवर्णनय । अवि १५ न २३ अ ।
 आशुवीहि । पु । वीरीधान्ये । रवा । आग
 धान्ये । अटी भ ।

आशुशुक्लणि । पु । अघी । रवा ।
 आशुकेटी । पु । पर्वने । शमा ।
 आशुगोतनम् । क्ली । नेत्रसेचने । वा टी हेमा ।
 चक्षु पूरण । प्रयोगा । तस्य लक्षण — “अथ आशु
 तनं काथ्य निशयां न कथञ्चन । उन्मीलिते
 ऽचिद्विषाथ्ये विन्दुमिर्झद्गुलाहितम् । काथ्यौद्रासव
 सेहविष्णूना यत्तु पातन । यद्गद्गुलीप्रिते नेत्रे
 प्रोक्तमाशुगोतन इति तत ॥” इति । भाषा च लेखने
 ८ विन्दव, सेहने १० विन्दव, रोपणे १२ विन्दव,
 शीते चोष्णा योष्णे च शीता विन्दवी भवेयु ।
 तद्य वाते तित्त, पित्ते क्षिप्त्, कफे च तिकीष
 रुच हितम् । वै निघ ।
 आशुय । पु । आधारे । जटा । गृहे । हे च ।
 आशुयाश । पु । चित्रकण्ठे । अघी । अम ।
 आशुव । पु । क्लेशे । मे ।
 आशुष । पु । आतिष्ठने । रवा ।
 आशुत्यम् । क्ली । अशुत्यफले । अम ।
 आशुयुज । पु । पष्ठमासे, आश्विने मासि ।
 आश्विन । अथ रवे कन्याराशिस्थिति ।
 आश्विन मास । अम ।
 आश्विनेयौ । पु । अश्विनीकुमारौ । अम ।
 आश्वीनम् । क्ली । एकैनाश्वेन एकदिनमर्थे
 पथि । अम ।
 आपाढ । पु । खनामखनाततृतीयमासे । यत्र
 रवेनिधुनराशिस्थिति । अम । पलाशदण्डे । मे ।
 आपाढकम् । क्ली । प । श्वीजि ।
 आसङ्गा । स्त्री । सौराष्ट्रमृतिकायां । रा नि
 व १३ ।
 आसङ्गिनो । स्त्री । चक्रवायौ । घूर्वनि
 वाजिंग । तिका ।
 आसङ्गिम । पु । कण्वन्मनाक्तविशिष्टे । स
 चाभ्यन्तरदोर्धकपालि । सु म १६ अ ।
 आसत्ति । स्त्री । सङ्गमे । मे ।
 आसन । पु । जीरकट्टमे । मे । नविक । क्ली ।
 गजकर्म । हला । पीठिकाया । भिङ्गि ।
 आसनपर्णी । स्त्री । अपराजिताया । मे
 गोकर्णवती । व निघ ।
 आमन्द । पु । स्यामन् । मे । दविक ।

आसन्दो । स्त्री । लघुखटिकायाम् । हारा ।

आसन्नकाल । मत्स्यकाले ।

आसवः । पु । मयमात्रवचने । वा, टी प्रमा ।
मयविशेषे । अपक्वौषधसिद्धमयम् आसव उच्यते ।
“यदपक्वौषधान्मुष्मा सिद्ध मय स आसव ।
गोधुरिचुरसै पक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । प प्र १ ख ।
गुणा—“आसवस्य गुणा चोद्या वीजद्रव्यगुणै
समा । भा पू मयव । द्रवेषु चिरकालस्य यद्व्य
सम्भितं भवेत् । आसवारिष्टमेतैस्तृणैश्चते भेषजो
षितम् ॥ वै निघ सेहविधि । धान्यास्त्री । वै निघ ।
See अरिष्ट ।

आसवद्व (म) । पु । असनद्वने । तालद्वने ।
रा नि व ८ ।

आसारणः । पु । हचमेदे । भेष ।

आसीनप्रचलायितम् । स्त्री । निद्रादेश
गोपविष्य दीलने । छून्नि । रात्र ।

आसुतम् । स्त्री । चिरकालस्थिताम् कन्दादि
युक्तमासुतमुच्यते । यदुक्ता कन्दमूलफलाद्यश्च लवणी
दकमयुतं । सम्भानाश्चिरकालाश्चमासुत परि
कीर्तितम् ॥ वा टी के ।

आसुति । पु । मयसन्धाने । गद टो ओग्रान् ।
हे च ।

आसुतीबल । पु । ग्रीष्मके । हे च ।

आसुरम् । स्त्री । विरलवणे । रा नि व ६ ।
विटे नवण । भा पू १ भ । सामुद्रलवणे । मद व २ ।

आसुरी । स्त्री । अंतसर्पणे । श्वेतगुग्गुलि
द्रव्य प्राप्ते । प म् । रसास । च द यक्ष पि
आयामकाञ्चिके । रक्तसर्पणे । प्राङ्गुलिनिषा । रा
नि व १६ । केदमदात्मक चिकित्सा विविधा सता ।
श्व ।

आसिक्य । पु । नपुंसकविशेषे । तत्राक्षय—
“विषील मन्मथीयत्वादसिद्ध पुरुषो भवेत् ।
स यत्ने प्राप्य लभते भोजनप्रतिमसमयम् ।” सु
जा १ च ।

आस्कन्दनम् । स्त्री । सगोषणे । समविक ।

आस्कन्दितम् (कम्) । स्त्री । अयम् पक्षम
गतिमदे । हे च । सा च गति सत्यगतिरित्युक्तम् ।

आस्तरणम् । स्त्री । कुये । दसिपुत्रस्यति
कमल । दून् । हला ।

आस्तिकमतः । पु । उत्तमवैद्य ।

आस्था । स्त्री । यत्रे । अनेलायाम् । पान
मे यदिज । जल । हे च ।

आस्थागम' । पु । जले । हे च ।

आस्थान । स्त्री । आश्रमे । सभाया ।

आस्थापनम् । स्त्री । निरुद्धवर्तौ । भा ।
निरुद्ध ।

आस्थापनोपगवर्ग' । पु । आस्थाप
पञ्चविंशमहाकपायवर्ग । यथा—“विहङ्गलिपि
कुष्ठ सूर्यप वचा वल्क कफल-शतपुष्पा मधुका
फलानि”ति दशमानि आस्थापनीपगानि म
तेडेडी, विष, पिप्पल, कुड, गरिमा
देउयव, शुष्का, शङ्खिमुद्ग, उ यन्नानि
च सू ४ थ ।

आस्यदम् । स्त्री । स्थाने । हे च । प्रति
अम ।

आस्यन्दनम् । स्त्री । अतिकम्पे । स्यन्दने ।

आस्तान । पु । कम्पिकाफालने । हा

आस्तालनम् । स्त्री । तादने । आटीये ।

आस्कोट (क) । पु । अकहणे । आ
ग्राह । गिरिजपीनुनि । आद्वैतादिक
रा नि व १० । श र ।

आस्कोटनी । स्त्री । वेधनिकाया । त
अम ।

आस्कोटा । स्त्री । नवमश्रिकायाम् । रा
१० । नोगाणि हून् । भा ।

आस्कोत (क) । पु । स्नानाभ्यासलता
शपिवर्गानी । र सा । रत्नाकहणे । भा पू
भेष नेवरी चि । कीविदारहणे । नरुका
हि कथनार । मद व १ । भपलागहने । प

आस्कोतका (ना) । स्त्री । (Clitoria
natea) अपराजितासामान्य । प म् । भ
१ भ विधतेले । भा म ४ भ पूतनायक
“आस्कोता चैव योग्या सु” । नतावि
शोधनानौ इति स्थाने । तं अङ्गविमर्शे

शारिवायाम् । सु वि १, १८ अ । वै निघ
जौयज्व चौरुचादिने । काहमत्रिकायाम् ।
प म । रा नि व १२ । अतसारिवायाम् ।
भा पू २३ । नवमत्रिकायाम् । मे तचिक ।
आस्यम् । कौ । २ वि । सुस्वाभ्यन्तरे । रा नि
व १८ ।

आस्यदेश । पु । मुखमर्थे ।

आस्यपत्रम् । कौ । पत्रे । अ च ।

आस्यपुष्प । पु । अतकिनिघौषे । वै निघ ।

आस्यफल । पु । अतधुनूरुहो । एत धूतूत ।
म अतधोवा । वै निघ ।

आस्यलाङ्गल । पु । गुरु । वन्यगुरु । छ च ।

आस्यलोम । कौ । रसगुणि । दाडि गौप । म ।

आस्यवेरस्यम् । कौ । दुग्धविमोदि ।

आस्यशाखोट । पु । गुणविशेष । आम्
शाङ्ग । गुण । —“वददुष्टा शाखोट स पित्त
कफनाशन । वातलघु कृमि हन्ति पाण्डुताज्वर
कासला ।” अत्रि ।

आस्या । कौ । सपवेशने । निरुद्योगीपवेशने ।
अम ।

आस्यासव । पु । लालाया । माल, धूतू । छ च ।

आसव । पु । प्रसावे ।

आसावी । पु । अद्वय पादरोगमेदे । लघु
—“आसाविष विज्ञानीयात छेदसवतल इयम् ।”
ज ६ १८ अ ।

आसाद (नम) । पु, कौ । स्वादपद्वये ।

आहक (ज्वर) । पु । नासाज्वरे । नागा-
ज्वर । तज्ज्वर —“तनुना रक्तमोघन युक्ती नासा
पुटानरे । गावशूलज्वरकर श्लेष्मा ह्लाहक
ज्वर ।” व निघ ।

आहतम् । कौ । पुरातनवस्त्रे । नववस्त्रे । मे
तविक ।

आहर । पु । चञ्कासि । अन्तमुखनिश्वासे ।
छ च ।

आहरणम् । कौ । सञ्चयकरणे । म ।

आहलीवम् । कौ । आसालबीज इति गुज
राटे प्रसिद्धे । गुण —आहलीव मत्तं शीघ्रं तिक्तं

त्वग्दोषनाशनं । वातं गुणं नाशयतीत्येवं प्रोक्तं
चिकित्सके ॥ वै निघ ।

आहा । स्त्री । वणिग्द्रव्यमेदे । च ६ ।

आहार । पु । द्रव्यगलाध करणे । गेना,
वांश । तत्पर्याय, —नप निघष आद (च),
जमनं विषय (प टी) प्रत्यवमानं भक्ष्य चशन
(१), अम्यवहार स्वेदनं निगर (रा) । भोजन
द्रव्ये । द्रवाद्रवत्वात् स विधा, पुनय विविध —
स्वभावगुरुसौभाग्यं सम्कारगुरुर्येति । वा ।
“प्राणिनां पुनर्मुलमाहार बलवर्धनसाध स पदसु
रसिजायत ब्रह्मादिरपि च लोकाद्याहार स्थित्यु-
त्पत्ति विनाशहेतु राहारादिवाति हृदिवलमारीय
वर्णेन्द्रियप्रसादय, तथाहारवैयस्यादस्त्रायम् ।”
सू ४६ अ । गुण —बलकृत् सद्य प्रोषण
द्वेष्टहारक । ओजमेज स्त्रीसाहृतिष्पत्तिमति
प्रदय । मद व ११ । तत्पाकप्रकार —यात्यामा
शयमाहार पूर्व प्राणानिनिहित । माधुर्यं केन
भारद्य पदसोऽपि लभेत स । अथ पाचकपित्त
विदग्धयास्त्रता व्रजेत् । तत समानमरुता यक्ष्णी
मभिनीयते ॥ यक्ष्ण्यां पच्यते कौष्ठवज्रिना
जायते कटु । रसो भवति सन्ध्यादपकादाम
सम्भव । वक्ष्णेन माधुर्यं विमथतां याति तत्र स ।
पुणाति धातून्खिलान् सम्यक् पक्वोऽश्नतीपम ।
मन्दवज्रिविदग्धय कटुरसो भवेदस । विषभाव
व्रजेतिपि कृष्यादा रोगसङ्गरम् ॥ शात्रं पू ६ अ ।

कौ । अत्रे । प सु । अर्धाहारि । विद्यादर्धाहार

माहारश्चम् । रा नि व २० ।

आहारशोषण । पु, कौ । कृष्णजीरके ।

आहारसम्भव । पु । शरीरव्यरसधाती । छ च ।

आहारस्थानम् । कौ । निजगादिदिग्ने ।

“आहारनिर्हारविहारयोग सदैव सन्निविजने
विविधा ।” भा ।

आहार्य । पु । अपालिकभयतो य स आहा

यपालिनाम । तन्नामककर्षेबन्धनाकृती । सु ८

१६ अ । वि । आहरणाहं (कथमलादी) । आग

नुके । तिका ।

आहाव । पु । निपानजलायये । ओवाळा ।

छ च । अम ।

आहुली । स्त्री । आह्वये ।

आहुल्यम् । कौ । काश्वीरद्वये ‘तरवद’

इति ग्यात चुपविगये । हि भुञ्जितपद । म रा ।
वडु, आविर । तत्पथ्याय,—हलराप्य तगरं
सरवट शिन्धीफले सुपुष पीतपुष काचापुषक
रूपमाद्रल्यक शरत्पुष । गुणा—पाण्डुय तिक
शीतं चक्षुष पिच्छादृष्टं सुस्वरीगन्धं कठरुच्यति
जन्तु गूलन्नपन्नस्य । रा नि व ४ ।

आहूरफेनस । स्त्री । अहिफेने । भेष शीघ्रं चि
क्षेत्पालरसे ।

आहेयम् । स्त्री । विषे । ति । अहिसम्भिनि ।

आह्लिकम् । स्त्री । भोजने । हारा । मे ।

आचारणा । स्त्री । मेथुन मलाक्षीने । छेनाणि
अथवादि । अम ।

आचिकः । प । आन्हुकहने । आहूरगेव
शीङ् । र मा । ह्यगज्वरे । गज वै ।

आचिकशीधु । पु । विभीतकगुहकान् धातकी
पुष्पकतवीक्षामये । गुणा—आचिक पाण्डुरीगन्ध
वत्य स्यादको लघु । कषायमधुर शीधु पित्तघ्नी
ऽरुक्प्रसादन ॥ सु स ४५ अ ।

आचिकी(सुरा) । स्त्री । विभीतकलक्ष्णानि
तण्डुलकान्सुरायाम् । सा च पाण्डुशीफार् पित्ता

सकफरुहणी किञ्चिन्नातकरी रक्षा दीपनी रक्षनी
लघुय । मद व ८ । विमिश्रन्तसुरेति कचित् ।
आचोव' । पु । शोभाजनहवे । मुखिता शीङ् ।
अ टी रा ।

आचेप. (काः) । पु । यातरीगविजिषे । कुपितो
वायुधर्मनी प्राण रुग् सञ्चरणाद्वेह चालयन्
आचेपक जनयति । लक्षणा—यदा त धमनौ
संस्थां कुपितोऽभ्येति मारुत । तदा विप्लव
मुग् रुग्नेह रुग्धर । रुग्मुग्मदाचेपादाचेपक
इति धृत । मा नि वा व्या । स चतुधा—वाता
दिभेदन । मदाधरन्तु आचेपकमेकमेव कारणेदा
श्चतुर्विध कथयति । पित्तघ्नी वाचिती वायुवायु
रव च केवल । कुष्मादाचेपक चान्यश्चतुर्थमभिवा
तज ॥ आचेपके शिरां विधीत कुष्मादातहर्ग
द्वियां । तीक्ष्णं प्रथममैनस्ये स्यात् सार्गं स विदति ॥
इति । अथ आचेपकलक्षणं यथा—“गता द
पूज्यकादन पुन पथाश्च गच्छति । सन्नाही वेद
नाचैय तस्याचेपकमादिशति ॥” अ द ५५ अ ।

आचोटः । पु । गिरिजाचोटहवे । आचोटि
शीङ् । इति लोके । श र । See आचोट ।
आचोड' । पु । आचोटहवे । अ टी म ।

इ ।

इ' । पु । पुरुषीचने । हला ।

इकाटः । पु । वशादुने ।

इकटः । पु । लक्षविगये । ऐकट् । प सु ।
तत्पथ्याय,—इडमूल (ति), कीशार्द्र इत्कट
(हा), वडमूलक (भा) । वदरहवे । रजा ।

इङ्गः । ति । जहमे । ई च ।

इङ्गल' । पु । इङ्गदीहवे । जिशांशूज । हि
गणवेटे । वै निघ ।

इङ्गुद (दी) । पु, स्त्री । स्नानामग्यायमदगन्धि
हवे । ऐङ्गाटे इति प्रसिद्धे । सु स ३२ अ ।
तत्पथ्याय,—इङ्गुद तापघ्नक (अ), इङ्गुन
(म), हिङ्गुपत्र विषकण्ड अनिलान्तक गौरलव
तनुपत्र गुणारि विषहृत् तापघ्नसु सोत्पकण्ड

तेनफल पुतिगन्ध विगन्धक क्रीष्टफल । कफ
शमने । “पुचजीवके पुचजीवकफले ।” जिशांशूज ।
सि यो कास च मन शिलादिधूमपाने हन् ।
“सुमेङ्गुदै पिवेत् ।” हन् । गुणा—मदगन्धि
कटुरुक्षा फेनिला लज रसायनी हृमिवातकफ
प्रणघ्नी च । रा नि व ८ । कुष्ठभृशयक्षत्रण
विषहृमिघ्न लण् श्वितगुलघ्न तिक्त कटुय ।
भा पू १ म वटादि । मद व ५ । “अम पुष्पम्
मधुरं जिह्वयोश्च स तिक्तक । वातं केशं आशयति
च ।” व निघ । तत्प
यातय पात्रमैह दम् ।
पर्या ।
इङ्गुदी
—हि
अ

इक्षुदीचारः । पु। तन्नामकवृक्षचारः । च चि १ अ ।

इक्षुल (ली) । पु, स्त्री । इक्षुदीवृक्षः । रा नि व ८ । स्त्री । हिङ्गुनि । मा नि विज २ ।

इच्छामेदी । पु । मेदकरसविशेषः । 'तुल्य टङ्गणपारद समरिच तुल्याशक गन्धक । विद्या च द्विगुणा ततो नवगुण जैवालचूर्णं विभेत् । गुल्फक प्रतिमो रसी हिमजले ससेवितो रचयेत् ।' अथ प्रत्येकमेकभागतुल्य जैपालचूर्णं नवगुणत्वं । द्वितीये पाठे जैपालस्याष्टौ भागा गन्धकस्य द्वौ भागौ । स यथा—जैपालाष्टौ द्विकौ गन्धस्ति शुण्डी सरिच द्विकः । एक सूत गोक्षौका गुञ्जा मावा वटीकृता ' इत्यादि ॥ तृतीये गदगुरारीक्षा मेदिरसे वलिगन्धक, गगनमधे, अकंसासे, जैपाल चूर्णं सञ्चूषणसम भट्टराजरसे दिनद्वय मह्यम् । पाठौ यथा—रसखिगगनार्क भट्टराज विषच विकटुनिफलमेतत् टङ्गण भट्टमेभि । सममिह जयपालोद्भूतचूर्ण विमह्यं विनिश्चमनिश्चमेतद्भट्ट राजीत्यवारा ॥' चतुर्थी यथा—'शुण्डी सरिच संयुक्त रसगन्धकटङ्गण । जैपालास्त्रिगुणा प्रोक्ता सञ्जमेकत् चूर्णयेत् । इच्छामेदी द्विगुण स्यात् सितया सह दापयेत् । याचन्तुल्यका पीतान्नावद् वारान् विरेचयेत् ॥' तस्मिन् खदितयम् । र सा स विरेकाधिकारः ।

इच्छामेदी (गुडिका) । स्त्री । मेदकरसमेदः । अथ जैपालचूर्णं सञ्चतुल्यं याद्व । 'पारद गन्धक ऊर्ध्वासौभाग्य पिप्पलीयस । समानि जयपालानि क्रियन्ते रत्नमाय च । शीतल रचयेत् सप्तगुणैश्च प्रमायति ।' र सा स ।

इक्षुक । पु । मातुलुङ्गवृक्षः । ठावा लवु गाँछ । श च ।

इञ्जल । पु । (*Barringtonia acutangula*, Syn, *Eugenia acutangula*) द्विजम्बवृक्षः । द्विजम् । समुद्रफल इति च लोकाः । गुणा—'शीतल सदाहो वातकीयल विग्रपथ विप्लव । मद व ५ । कृष्टश्च वातकीयाय । मा पु १५ । रसलघुति । हृ च । See द्विजल ।

इक्षा । पु । मन्त्रविशेषः । अक्षानां । विका ।

इक्षुक । पु । इक्षुकमन्त्रः । छारा ।

इट्चर । पु । पण्डे । र्याँड । अम ।

इडव । पु । गोपतौ । र्याँड । हृ च ।

इडा । स्त्री । शरीरवामभागस्थनाडा । वाम मुक्ताधस्या धनुर्वक्त्रा वामनासिकापथ्यन्तगता या नाडी सा इडा इत्युच्यते । हृ च । स्त्रीगवि । प्रथिया ।

इडाचिका । स्त्री । वरटायाम् । वान्ता । श च । गन्धीन्याम् ।

इडाजात । पु । भूमिजगुगुलौ ।

इडिक (क्क) । पु । वन्यच्छागे । वानरे । हारा ।

इडिका । स्त्री । प्रथियाम् । शब्दर ।

इडुर । पु । वृषे । अ टी । स्वामिनि ।

इगङ्गरो । स्त्री । पक्षाप्रविशेषः ।

इत्कठ (र) । पु । सनामख्यातशुपविशेषः । ऐश्वर्य, उरुडा, ऐकड़ इति च । र मा । च म् ४ अ । तत्पदाय, —वङ्गमूल वाटीदीघ खरच्छद । (र) ।

इत्कटा । स्त्री । सूक्ष्माविका दीर्घलीहितयटिका काष्ठविशेषः । वा म् १५ अ । वेदन्तरारिव । गोकटुकैकटसहाचरवाणकाशा ।

इत्किला । स्त्री । गोरीचनाख्यगन्धद्रव्ये । श च ।

इदङ्कार्या । स्त्री । दुरालभायाम् । श च ।

इहम् । स्त्री । रोद्रे । दीर्घा । मे ।

इधम् । स्त्री । अग्निदीपनकाष्ठं । ज्ञानानिकर्षि । अम ।

इनानी । स्त्री । वटपत्रीवृक्षः । पादवक्रूणा विग्रह । रा नि व ५ ।

इन्दमरम् । स्त्री । (*Nymphaea coerulea*) नीलकमले, नीलपद्मे । श मा ।

इन्दिन्दिर । पु । भमरे । विका ।

इन्दिरा । स्त्री । लज्जा । तिका ।

इन्दिरामन्दिरम् । स्त्री । विष्णो । राज ।

इन्दिरालय । पु । (*Nymphaea lotus*) पद्मे । श र ।

इन्दिरायरम् । स्त्री । नीलपद्मे । प सु म र ।

इन्दि(न्दी)वरम् । स्त्री । नीलपद्मे । नो

प सु म मा । एतत् मे

पर किञ्चिद्दीनगुणम् । भा पु १ भ । See नीलीपत्रम् ।

इन्द्रोवरः । पु । स्थूलपत्रहृत् । सु सु = अ । कृष्टकभेदे । 'कृष्टकामेद दीर्घपत्नी बहुल पुष्य ।' उ सु चि ७ अ ।

इन्द्रोवरा (रा) । स्त्री । शतमूल्याम् । प सु रा नि व १० । अजयङ्गाम् । ङि९भूषी । प सु । इन्द्रचिभ्याम् । दांशानशः । रा नि व १ । कदलीहने । व निघ । See इन्द्रवारुणी ।

इन्द्रोवरिणी । स्त्री । उत्पत्तिनाम् । कुम्भेन बाण्ड । रा नि व १० ।

इन्द्रोवारम् । स्त्री । नीलपत्रे । मे राज ।

इन्द्रु' । पु । कर्पूरे । अम रा नि व ८ । भा म ४ भ नेवरीय चि । "मृष्टिकशङ्काभीन्द्र ।" भा म १ भ तन्निज्ज चि । "तुरङ्गलालालवथोत्त मेन्दु । लवङ्गेन्दुसवासितम् ।" भा पू पानकव ।

इन्द्रुक । पु । अमृतकहने । रा नि व ८ । कसुककन्दे । वै निघ ।

इन्द्रुकमलम् । स्त्री । कृष्टदे । श्वेत्पुष्पन, श्वेत् पुष्पि इल । रा नि व १० ।

इन्द्रुकलिका । स्त्री । कीटकहृत् । केशा ग्राह । श्वेतकीटकाम् । रा नि व १० ।

इन्द्रुकान्त । पु । चन्द्रकान्तमणौ । रा नि व ११ । स्त्री । राशौ । हे च ।

इन्द्रुखण्डा । स्त्री । कर्कटगङ्गा । दौर्द्धाशृङ्गो । रा नि व ६ ।

इन्द्रुचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । वै निघ ।

इन्द्रुपत्र । पु । रजहृत् । सयह ।

इन्द्रुपुष्पिका (प्पी) । स्त्री । लाङ्गलीहृत् । देशलाङ्गुल । रा नि व १ ।

इन्द्रुपोदकी । स्त्री । वेङ्गिकाया । लडादिशेष । रा नि व २१ ।

इन्द्रुफल । पु, स्त्री । आमातके । आमडा गाड, आमडा । वै निघ ।

इन्द्रुमुखो । स्त्री । पद्मिनाम् । पद्मेन बाण्ड । वै निघ ।

इन्द्रुर । पु । मृषिके । अयं वि-शय, विलश

यत्नादतन्मास वातघ्न मधुरं हृदय वदविष्कृत दोषोऽप्यस्य । भा पु १ भ ।

इन्द्रुरकार्णिका (र्णी) । स्त्री । आसुरकर्णी लतायाम् । शैबूरकर्णी । हि मूषाकाणी ।

इन्द्रुरत्नम् । स्त्री । सुतायाम् । प सु रा नि व ११ ।

इन्द्रुरसा । स्त्री । पिटकभेदे । औषगा । यथा—“पटिकानाश्च शालीनां पिट वामाश्च शर्करा । किञ्चिद्वाच समष्टौ द्वितीये दिवसे तत । वसुधान् धटकान् कृत्वा घृते पक्ता प्रथमतः । गुणा—तेतिशोताश्च हृद्याश्च मलपुष्टिकरा सता ।” वै निघ ।

इन्द्रुरा । स्त्री । सीमराज्याम् । वै निघ ।

इन्द्रुराजि (जो) । स्त्री । सीमराज्या । वै निघ ।

इन्द्रुलेखा । स्त्री । (Asclepias acida) गुडूच्याम् । त्रिका । सीमराज्याम् । वै निघ । सीमलतायाम् । मे मृचतुक् । यमान्या । श सा ।

इन्द्रुलोह(कम्) । स्त्री । रौप्ये । रा नि व ११ ।

इन्द्रुवज्रिका (जो) । स्त्री । सीमलतायाम् । गुडूच्या । जटा । सीमराज्या । यमान्या । वै निघ ।

इन्द्रुशकला । स्त्री । सीमराज्या । वै निघ ।

इन्द्रुशफरी । स्त्री । अमृतकहने । रा नि व ८ ।

इन्द्रूर । पु । मृषिके । रा नि व ८ ।

इन्द्रु' । पु । देशराजे । मे । कृटजहृत् । भा पु १ भ । इन्द्रवे । भेष भवात् गुड । च द पित श्लेष्म ज्व चि कण्टकाश्वादि । "नागरैन्द्रयवासकम् ।" भा म ४ भ मग् चि । "विफलेन्द्रयवासकम् ।" चन्द्रे । रवा । योगभेदे । मे रहिक । अनरा क्मनि । स्वावरविषभेदे । हे च । ब्रह्ममहाकाल लताया । वै निघ ।

इन्द्रकर्णक । पु । रक्तैरुण्डे । लाल डेलेण्डा ।

इन्द्रकोप । पु । निर्धुम् । निवासे । तमङ्गके । णीजना । हे च हला ।

इन्द्रगुप्तम् । स्त्री । उशीरे । वेणीव गुम् । अ टी म ।

इन्द्रगोप । पु । (Coccinella of various kinds) यक्षगोवे । तम्पयाय,—अग्रिरजा वेराट तितिभ अप्रिक (च) शक्रगोप कपाध

रक्तवर्ण (रा) कीटिल (ज), कीटिर (मे),
ताम्रकिमि (ह)। तीज वीरवधूरी इति च
प्रसिद्धे। मयमली, छेष्टि केवूहे इति लोक।
हारा। रा नि व १६।

इन्द्रचन्दनम्। स्त्री। हरिचन्दने। रक्तचन्दने।
रा नि व १९।

इन्द्रचिमिटा (टी)। स्त्री। इन्द्रवारुणीलताया।
युग्मफललताया। त्राशालशश। म लवुकावरल।
तत्पत्न्याय, — इन्द्रीवरा युग्मफला दीर्घवृन्ता उत्त
मारुणी पुष्पमञ्जरिका द्वीषी करुणा नालका।
गुणा — कटु शीता पित्तश्लेष्मकासदीपनरक्तमिद्री
चनुष्या च। रा नि व २।

इन्द्रच्छन्दम्। स्त्री। सप्तसगुच्छहारे। ह च।
इन्द्रज.। पु। इन्द्रयवे। वै निघ २भ ज्व चि
यन्यादिकपाये। कुटजवृक्षे। वै निघ अ सा
चि कुटजचूष।

इन्द्रजतु। स्त्री। शिलाजतुनि। वै निघ।

इन्द्रजम्बूकवत्पात्रा। स्त्री। कृष्णसारिवाया।
भा पू १भ। See कृष्णसारिवा धनन्ता च।

इन्द्रजिह्वा। स्त्री। वाङ्मालीवृक्षे। ऐश्वर्नाङ्गुल।

इन्द्रतरु। पु। अमृतवृक्षे। वै निघ।

इन्द्रतूल(क)म्। स्त्री। आकाशे लड्डीयमान
सुखे। आकाशगुडिव शृङ्गा। कापास। अकवक्ष
तूलके। तिका।

इन्द्रदारु। पु। देवदारुवृक्षे। तेलदेवदारुवृक्षे।
भा पू १भ।

इन्द्रद्युति। स्त्री। चन्दने। वै निघ।

इन्द्रद्रु (म)। पु। अमृतवृक्षे। श र। अम।
कुटजवृक्षे। रा नि व ६। देवदारुवृक्षे। भा
पु अने।

इन्द्रनील। पु। मरकतमणौ। नीलकाष्ठानि,
पीप्रा। ह च। भा पु १भ। “वीरमये
चिन्नील वीरखेरीलतां व्रजित। इन्द्रनीलमिति
ज्ञातम्।” इति परीक्षा। (क) श र।

इन्द्रपर्णी। स्त्री। इन्द्रवारुण्या। त्राशालशश।
लाङ्गलिकाया। ऐश्वर्नाङ्गुल। सु चि १० अ।

इन्द्रपुष्पम्। स्त्री। लवटे। र सा स पुष्यवन्दनम्।

इन्द्रपुष्पा (प्यिका) (प्यी)। स्त्री। लाङ्गली
वृक्षे। ऐश्वर्नाङ्गुल। प म रसा। पत्नीकरने।

नांते। कण्टकीकण्टपुष्पकरञ्ज कलिकारिकैल्यन्ते।
सु स ३० अ अर्कादि उ।

इन्द्रवज्रवठो। स्त्री। अपस्माराधिकारे। अत
तार रीढ्यम्। ताप्य क्षणमात्रिकम्। पाठ —
“मृतमृतामक तीक्ष्ण तार ताप्य विषं सम। पञ्च
केसरसयुक्तं दिनैकं महद्येद्वै। सुक्ष्मप्रिविजयैरण्
वचानिषावगूरये। निगुच्छाय द्रवैर्मर्द्यं तक्ष्ण
पाचयेत्पुन। कङ्कणीसर्पपोलेन तैलेन गन्धसयुत।
तत पक्वा समुद्धृत्य चणमात्रा वटीकृता।” अत्र
पानमाद्रकरस। र सा स। वमनिन्द्व, अज
नोह, कृपा, श्वर्गमात्रिक, विष, पण्डितशव
मार्ताग। मर्दनप्रदा मनशोभिज्जु चित्ते,
मिक्कि, एवञ्च, वट भिम्, एव एव निमिन्ना
वम।

इन्द्रभेजम्। स्त्री। गुच्छाम्। श र।

इन्द्रमद। पु। तरुगुच्छज्वरे। गजवै।

इन्द्रमहाकासुक। पु। कुक्षुरे। तिका।

इन्द्रयव (वम्)। पु, स्त्री। (Seed of ho
larrhenia antidysenterica) कुटजबीजे।
इन्द्रयव। हि उत् इन्द्रयव। म इन्द्रयव, कुशा
चेवी। क की. सिनेयबीज। तत्पत्न्याय — कलिङ्ग
भद्रयव (अ), कनिङ्गक (र), शक्राष्ट शक्र
बीजवत्सक वत्सकबीज कनिङ्गबीज कुटज कुटज
बीज भोज। इन्द्रशब्दपठ्याग्रमात्र कुटजवाचकम्।
ध्वजुरि। भा पू १भ। वा सू १५ अ।
“आरम्भेन्द्रयवपाटलिकाकतिका।” च द पित्तज्व
चि। “तिकाइन्द्रयवे कृतम्।” गुणा — कटु
तिक्ष्ण शीतल कफवातरक्तपित्तहर दाहघातोसारघ्न
नानाज्वरघ्न शूलघ्नय। रा नि व ६। विदीपन
धारकं कटुशीत दीपन ज्वरातोसाररक्तार्शोविम
बीजसङ्कुलवातकृकफशूलघ्नय। भा पू १भ।
इन्द्रया इति राजनिघण्टु।

इन्द्रलुस(क)म्। स्त्री। Baldness गन्धु
कण्टरीणि। टैन्टु टैग। म साङ्गरीय। तत्
पत्न्याय, — इन्द्रलुसक केसर इन्द्रलुस (रा),
इन्द्रलुसक (भू)। तत्पत्न्याय — “रीसङ्गपानुस
पित्त वात सङ्गमृत्ति।” प्रकाशयति रामानि
तत धोषा मशोषित। रूपादि रीमङ्गपाय
सती, न्येयाममन्त्रय। तदिन्द्रलुस साङ्गिय २ अनेति
अ विभाज्य। सु नि १० अ। इन्द्रलुस

प्रमथुणि भवति मालिन्य शिरीर्षवेव रुज्या
सवेदेति कार्ष्णिक्कम् । सा नि विज २ ।
रुहेति । विज २ भोज । पु । रा नि व २० ।

इन्द्रलोहकम् । स्त्री । रीत्ये ।

इन्द्रवचा । स्त्री । इन्द्रवच । रा नि व २ ।

इन्द्रवटी । स्त्री । प्रमथधिकारि । पाठ — “सुतं
सुतं सुतं वदन्मज्जन्त्य त्वचान्वित । तुर्यांशं मह्यम्
खने शान्त्या मूलजटव । सावा १ सा । २
सा सं । सा कौ । वदन्मिन्व, वद एव, अर्द्धन-
हान मगडांग ।

इन्द्रवक्षरी । स्त्री । इन्द्रवारुणोलताया । वार्धन
भर्ता । रा नि व ३ । वै निघ २भ कर्णक
सन्निपात रोहितकादिभ्ये ।

इन्द्रवसिका (स्त्री) । स्त्री । इन्द्रवत्सला । गोप
वत् । सु ।

इन्द्रवस्ति । पु । तन्नामकमस्थाने । प्राग्भव
डिग । तस्य म्यान प्रतिपार्श्वजइयो सन्धि । सु
शा २५ ।

इन्द्रवारुणिका (स्त्री) । स्त्री । (Eucumis
madiaspatanus, cunnis melo) इन्दी
नामलतायाम् । प सु । वार्धन नांडू, वार्धन
भर्ता, वृंदवर्ती । हि इन्द्रारुण, वडी इन्द्रफला ।
स इन्द्रवारुणी । तत्पर्याय — विशाला (अ),
ऐरी चिवा गवाची गजविर्मिता भटा मृगंशार
पिटडीकी मृगादनी (र), चिवफला (ज), इन्द्र
वारुणिका (श) इन्द्रा अरुणा गवादनी चुद्रसहा
इन्द्रविर्मिता मृग्या विपन्नो गणकर्णिका असरा
माता सुकर्णी सफला तारका इमभाची पीतपुष्पा
इन्द्रवत्सरी हेमपुष्पी चुद्रफला वारुणी वालकप्रिया
रक्तेव्दार विपलता शक्रवल्ली विपापहा अघता
विषवल्ली । गुणा — तिक्ता कटु शीता रचनी
गुणपिपीदरश्रेष्ठमिक्तमिक्तज्वरघ्नी च । रा नि
व ३ । सा इन्द्रदीघमेदेन दिष्टा । नव उष्ण
कामलापिक्तकफघ्नी हृदि रज्ज्वासासकृद्गुणप्रयत्नत्रण
प्रमेहमुदगर्भगलगणविघ्नी च । भा पु १भ ।
‘लघून्द्रवारुणी प्रोक्ता पार्क कटो च तिक्ता ।
शीता सरीषवीर्या च लघ्वी चैव प्रकीर्तिता ।
अन्येन्द्रवारुणी कण्ठरुजघ्न शीपद तथा । नाशये
दिति समोक्ता गुणायाम् तु पृथक् । रमे वीर्ये

च पार्क चाधिका प्रोक्ता गुणैरियम् ॥” वै निघ ।
गोमनकमृग्याम् । च द लाघातैल ।

इन्द्रवि(स्र)डा । स्त्री । वातपित्तजन्यगुदरोगान
गंतमणगमविमये । न दथ — “पद्मकणिं नवकधि
पिडकां पिडकाक्षिताम् । इन्द्रहडानु तां विद्या
वातपित्तोत्थितां भिपगिति ॥” सा नि । तन्नाम
काथरीने । See इन्द्रहड ।

इन्द्रवीजम् । स्त्री । इन्द्रवज । च द सि यो
साद्रिपातितज्व चि अष्टादशाङ्गे । “तिक्तेन्द्रवीज
घनिकेभकपाकपाय ।”

इन्द्रवृक्ष । पु । सुफवर्जितकुलचलाश्चविमये ।
लक्षण यथा — “विरोध नेव यो याति दृष्टाश
सुकवर्जित, इन्द्रहड स विख्यातो भर्तुं कुल
नाशन ॥” न द २५ ।

इन्द्रवृक्ष । पु । द्विष्टारुहचे । जटा । श्वेतकुटज
हृत् । अर्जुनहृत् । भा म ४भ । “सीमवल्लीमिन्द्र
हृत् ॥”

इन्द्रसुतः । पु । अर्जुनहृत् । रा नि व २ ।

इन्द्रसरस (सा) । पु, स्त्री । निर्गुणोहृत् ।
निर्भिन्ना गाह । रवा See निर्गुण्यी ।

इन्द्रसुरा । स्त्री । गोरलककटिकाया । वार्धन
भर्ता । सु चि २०५ । “गुडूचीन्द्रसुरा ।”

इन्द्रसुरिप. (स.) । पु । निर्गुणोहृत् । निर्भिन्ना
गाह । मी डी इति काव्याम् । र मा ५भ ।

इन्द्रसूनु । पु । अर्जुनहृत् । रा नि व २ ।

इन्द्रस्वरस । पु । हटिजले । च द अश चि
नागाजुनयोने ।

इन्द्रा । स्त्री । फलिज्भकहृत् । वैष्ठा क्षात्रीव ।
मे रदिक । भा म ३भ मेद चि । इन्द्रवारुणाम् ।
रा नि व ३ ।

इन्द्राग्निधूम । पु । हिमे । हारा ।

इन्द्राणिका । स्त्री । निर्गुणोहृत् । प सु ।
नीनसिन्दुवारे । रा नि व ४ । जातीफलदिवटि
काया ।

इन्द्राणिकापत्रम् । स्त्री । निर्गुणोहृत् । जाती
फला वटी ।

इन्द्राणी । स्त्री । (Vitex nigundo) कृष्ण
निगुण्डायाम् । वार्धन निर्भिन्ना । रि शम्भु ।
स्त्रीन्द्रिये । ‘इन्द्राणी करण स्त्रीणा पौनोमानिदु

वारयो । मे षविक । मूलेलाया, मूलैलायाम् ।
रा नि व ६ ।

इन्द्राध । पु । कर्द्विगिषे ।

इन्द्राभा । स्त्री । कङ्कपचिमेदे । वै निघ ।

इन्द्रायुधम् । स्त्री । यजकमणी । शोत्रद । रा
नि व ११ । स्यादग्निपालार्गतकन्दविषे । वा उ
११ अ । च चि १६ अ । स्त्री । इन्द्रायुधवदूरे
राजि सविपजलायुक्तायाम् । सु घ ११ अ । See
जलायुका ।

इन्द्रार्धपादप । पु । क्रमुकउचे । उभावि
गांश्च । रा नि व ११ । See अकोट ।

इन्द्राशन (क.) । पु । (Abrusprecato
rius) सविपाउचे । मिक्किगांश्च । जातीफलानि
वशा । गुञ्जायाम् । रूँच । कुटौपधे । कूड ।
हारा ।

इन्द्राह्वा । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । मद
व १ ।

इन्द्राक्ष । पु । अपमकनामलताकन्दे । श्व
उद । भा पू १भ ६ व मद व ।

इन्द्रियम् । स्त्री । (Organs of senses)
ज्ञानकर्मादिसाधनेषु चक्षुरादिषु । ज्ञान उ कर्म-
साधनव उभाग्रजुठ छत्र अङ्गति । इन्द्रियाणि
विविधानि बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियात्तरिन्द्रियभेदेन, तेषु
श्रोत्र तन् चक्षु रसना प्राणाभिधानानि ज्ञानेन्द्रियाणि,
वाक् पाणि पाय पादोपम्यनामानि कर्मेन्द्रियाणि
एतदुभयात्मक मन, समष्टा एकादशेन्द्रियाणि ।
तथाहि—“वैकारिकादहङ्कारात्तैजससंज्ञायात तल्ल
चक्षान्येवैकादशेन्द्रियाण्युत्पद्यन्ते । तद्यथा—श्रोत्र
तन् चक्षुश्चिह्नाप्राणवर्गधनोपम्यपायुपादमनासीति ।
तत्र पुष्पाणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि । इतराणि पञ्च
कर्मेन्द्रियाणि । उभयात्मक मन । भूतादेरपि
तैजससंज्ञायातल्लक्षणांश्च पञ्चतन्मात्राण्युत्पद्यन्ते ।
तद्यथा—शब्दतन्मात्र स्वगततन्मात्र रूपतन्मात्र
रसतन्मात्र रसतन्मात्रमिति । तथा विगिषा
शब्दस्पर्शपरमगन्धानेभ्यो भूतानि व्योमानिमानस
जलोच्च । एवमेषा तन्वचतुर्विधतन्मात्राणां ।
तत्र बुद्धीन्द्रियाणां प्रज्ञादयो विषया । कर्मेन्द्रि
याणां यथासंख्य वचनादानानन्दविश्राविहरणां ।
अन्यक मन्त्रानुद्धार पञ्च तन्मात्राणि चेत्यष्टौ
पुरुषा, तेषां योऽयं विचारः । समदवा

विषयोऽधिभूत । स्वयमध्यात्ममधिदेवतञ्च । अथ
बुद्धेर्ज्ञा, अहङ्कारस्य श्रर, मनसश्चन्द्रमा, दिग्
श्रोत्रस्य, त्वचो वायु मृत्तयश्चुपी, रसनस्याप,
पृथ्वी प्राणस्य, वचसोऽग्नि, हस्योरिन्द्र, पादयो
विंशु, पायोर्मिव, प्रजापतिरुपम्यस्येति । आयुर्वेदे
भौतिकानौन्द्रियापीन्द्रियार्था वर्या ।” सु, शा
१ अ । अन्तरिन्द्रियाणि पुन चत्वारि मनोबुद्ध्या
हृद्धारचितानि । मनमावदिन्द्रियनियामक । एव
चतुर्दशेन्द्रियाणां नियन्तारयतुर्गदेवता । तत्र
कर्णस्य देवता दिक् त्वचो वात, नेत्रस्य सूर्य,
रसनाया वरुण प्राणस्याग्नि, वाची वज्रि, हृत्त-
स्येन्द्र, पादस्य विष्णु, पायोर्मिव, उपस्यस्य
प्रजापति, मनसश्चन्द्र, बुद्धेयतुमुख, अहङ्कारस्य
शिव, चित्तस्याच्युत । इति वेदान्त । रेतसि ।
रा नि व १८ । मे यविक । विका । भा म
१ भ उ व चि ।

इन्द्रियकर्म्म । स्त्री । चक्षुरादीनां शब्दाकर्ण
स्यग्रहण रूपदर्शन रसग्रहण गन्धग्रहण वचनादान
त्रिसर्गमनानन्दाख्यानि । सु शा १ अ ।

इन्द्रियगोचर । वि । इन्द्रियविषये ।

इन्द्रियग्राम । पु । शरीरे । वै निघ । इन्द्रिय
समूहे ।

इन्द्रियघ्न । पु । चक्षुरोगविगिषे । छत्स्व शनौ ।

इन्द्रियज्ञानम् । स्त्री । इन्द्रियजन्यज्ञाने ।

इन्द्रियबुद्धि । स्त्री । इन्द्रियजन्यज्ञाने ।

इन्द्रियवर्ग । पु । एकादशेन्द्रियेषु, इन्द्रिय
समूहे । See इन्द्रियम् ।

इन्द्रियवैकल्यम् । स्त्री । इन्द्रियदुष्कृतताया ।
वै निघ ।

इन्द्रियसन्ताप । पु । इन्द्रियवैकल्ये ।

इन्द्रियस्वाप । पु । प्रलये । निद्रायाम् । चेता
नाश । रा नि व २० ।

इन्द्रियागोचर । वि । चतीन्द्रिये ।

इन्द्रियायतनम् । स्त्री । शरीरे । हे च ।

इन्द्रियार्थ । पु । इन्द्रियजन्यज्ञानविषयेषु । यथा
रूपरसगन्धस्पर्शगन्ध । अम ।

इन्द्रोत्तरसायनम् । स्त्री । इन्द्रकथितरसायन
वर्ग । इन्द्रा । शरीरान्तरी । मन्त्रावल्याम् ।
वज्र पुनर्बुद्धि । रा नि १ अ ।

इन्द्रोपलम् । स्त्री । नीलचरके । प सु ।
 इन्धनम् । स्त्री । काष्ठे । अग्निप्रालनाद्यर्थे तण्काठे ।
 यम ।
 इभः । पु । हस्तिनि । यम । नागकेशरे । च ।
 इभकणा । स्त्री । (*Pothos officinalis*)
 गजपिप्पल्याम् । र सा । भा पु १भ । अ २
 सि यो सान्निपातिकाच्च अष्टाङ्गकपाये । 'धनिकेभ
 कणाकपाय ।'
 इभलया (पाण) । पु, स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
 भैष च द यद्वणी चि कल्याणगुड ।
 इभकेश(स)रः । पु । नागकेशरवृत्ते । भैष ।
 स्त्री । नागकेशरपुष्पे । चि क्र क प्रदरचि ।
 सु चि ३८८ ।
 इभगन्धा (न्धिका) । स्त्री । स्थावरविपान्त
 गन्तव्यनामकफलविधे । सु कम्प २५ ।
 इभदन्ता । स्त्री । हस्तिगुह्ये । शक्तिर् ६७ ।
 रत्ना । नागदन्ताम् । र सा ।
 इभदन्ताह्वा । स्त्री । चिल्लीशके । वै निघ ।
 इभपत्रिका । स्त्री । चिल्लीशके । व निघ ।
 इभपुष्पम् । स्त्री । नागकेशरे । भैष मु रो चि
 हृत् खदिरद्वयम् ।
 इभपोटा । स्त्री । करिणायके ।
 इभबला । स्त्री । नागबलाया । व निघ चय चि
 वासायवृत्ते ।
 इभमज्जकः । पु । पुतदानीलताया । वै निघ ।
 इभमाचल । पु । सिद्धे ।
 इभमूलकम् । स्त्री । हस्तिमूलके । गन्धद्वये ।
 वै निघ ।
 इभशुण्डी । स्त्री । हस्तिशुण्ड्याम् ।
 इभया । स्त्री । मर्षलीरीवृत्ते । ज्ञानाधिर् ३ ।
 र सा ।
 इभाष्य । पु । (*Musaferrea*) नागकेशर
 वृत्ते । त्रिका ।
 इभावती । स्त्री । वटपत्रीवृत्ते । शीथवृक्षा ।
 इभी । स्त्री । हस्तिनाम् । शक्तिनी ।
 इभीपणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । ग च ।
 इभ्या । स्त्री । (*Boswellia thurifera* or
serrata) शल्लकीवृत्ते । करिणा । मे यद्विक ।

इरणम् । स्त्री । ऊपरभूमौ । न टो र ।
 नि व २ ।
 इरा । स्त्री । सुरायाम् । भूमौ । जले । मे ।
 इराचरम् । स्त्री । करकायाम् । वर्षात्र
 इरावतः । पु । नागवृत्ते । नावांश ।
 इरावती । स्त्री । वटपत्रीपाषाणभेदे ।
 शीथवृक्षा । रा नि व ५ ।
 इरावेक्षिका । स्त्री । इरिवेक्षिकायाम् ।
 इरिवेक्षिका ।
 इरिक्कीलः । पु । अदीलवृत्ते । आदका
 वै निघ ।
 इरिणम् । स्त्री । ऊपरभूमौ । ज्ञानाधिर् ३ ।
 अजय । रा नि व २ ।
 इरिम । पु । अरिमदे । उद्वेगवृत्ता ।
 इरिमेट. (कः) । पु । अरिमदे । विष्टे
 रा नि व ८ । भा पु ४भ सु रो चि । 'क
 रनवाखदिरिरिमेट ।" See अरिमेट ।
 इरिवेक्षि (का) । स्त्री । सन्निपातजन्मे
 जातव्रणजन्यपौडाविशेषे । तस्य लक्षणम्—'पिड
 सुप्तमात्रस्थं हृत्तामुद्यत्तजाज्वरा । सञ्ज्ञाति
 सर्वनिद्रा जानीयादिरिवेक्षिकां ॥" निदानम् ।
 इर्म(म्) । स्त्री । वृत्ते । चते । यम ।
 इर्वारु । पु, स्त्री । कर्कटोनामफलशके ।
 पथ्याय,—उज्ज्वार (भ), ईज्वार (शब्द
 कौकुड शीष्ट । प सु । यस्या गुणा—सा
 अजीर्णकारिण शीतलत्वश्च । पक्वफलगुणा,—द
 हर्द्दं दृष्ट्या कान्ति नाशित्वश्च । See कर्कट
 रोमशकर्कटीति । ड । सु सू ४२ अ मधुर
 इर्वारुशक्ति. (का) । स्त्री । फुटीति
 निर्मिन्नकक्याम् । कूटे । हारा ।
 इर्वारुलुः । पु, स्त्री । कर्कटिकायाम् । कौकुड
 अ टो रा ।
 इला । स्त्री । स्त्रीगवि । धृतिव्याम् । मे ।
 इलि(ली)(स्त्रि)य । पु । मत्स्यविशेषे । ईश
 गाष्ट । चि ह्रीलसा । हारा । तत्पथ्याय,
 वारिकपूर गाष्टेय शफराधिप जलताल (वि
 हनीय राजशफर इलीय जलतापो जलतापि
 (शब्द) । गुणा—इलीयी मधुर खित्री रीच

इक्षुर्देन । पित्तकृत्त्वफक्तिकिचिद्वृष्टं धीऽनिला
पह । भा पू २३ । पित्तश्लेष्माप्रिवहक मधुर
हृद्यश्च । राज ।

इली । स्त्री । करवालिकायाम् । हूवि, कांठेवि ।
अ टी रा ।

इल्लल' । पुं । पविमेदे । श च ।

इल्लल' । पु । मयभेदे । मे लविक ।

इमि(शी)का । स्त्री । गजाधिगोलके । शर
काण्डे । श्वकांठे । अ टी भ ।

इय' । पु । आग्निमासि । अम ।

इयिका । स्त्री । गजाधिगोलके । अ टी रा ।

इपिर । पु । अप्रौ ।

इपोका । स्त्री । काण्डणे । हला । शरकाण्डे ।
अ टी भ ।

इपु (क') । पु । शरखणे । प सु ।

इपुगोलका । पु । कीकिलाचह्वे ।

इपुपत्रिका (त्री) । स्त्री । अकंमूलायाम् ।
द्रव्येन मूल । र मा ।

इपुपुहा (ह्रिका) । स्त्री । शरपुहायाम् ।
वा नील । हि शरफोका । रा नि व ४ ।

इष्ट । पु । एरण्डह्वे । श च । स्त्री । उशीरे ।
अ टी भ ।

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिष्पाषाण्यंदग्धसत्खण्डे ।
तत्पण्याय,—इष्टका । ईष्ट । सयष्ट ।

इष्टकापयम् । स्त्री । लामज्जके, वीरणमूले ।
वेणात्र मूल । रा नि व १२ ।

इष्ट(ष्टि)कापयकम् । स्त्री । लामज्जके । भा
पू १३ । मद व ३ ।

इष्टकालय । स्त्री । दग्धयत्निकाखण्डरचित गृह
विशेषे । तदगुणा,—शीतकाल भवेदुष्ण वीष्म
काले च शीतलम् । चाणक्य ।

इष्टगन्ध । वि । सुगन्धी । अम । स्त्री । बालु
काया । मे घञतुल्यं ।

इष्टा । स्त्री । शमीह्वे । रा नि व ८ ।

इष्टु । स्त्री । इक्षायाम् । उ ।

इष । पु । वसनकाले । सि की ।

इष्य । पु । वसनकाले । ह ।

इहामृग । पु । इहाहक ।

इहाहक । पु । कुकुरप्रमाण कपिलार्ण हरिणप्र
हिमजलुविगिषे । षोड ।

इक्षुव । पु । इक्षुसाधारणे । श र ।

इक्षु । पु । Sugarcane (Saccharum
officinatum) खनामख्यातमधुरह्वे । आरु
ग्रीह । हि गाण्डा, उख, ते चरकु । मा ऊ स् ।
स द्वादशविध—पीण्डक, भीरुक, वश्मक,
शतवीरक, कान्दार, तापसेक्षु (फारोक्षु),
काठेक्षु, सूचिपत्रक, नैपाल, दीघपत्रक, नीलक
कीशकृतेति । भा पू २३ । श्वेतपुण्ड्रकरज्जलण्यरक्त
मेदात्यवधा । रा नि व १४ । स वर्णत पद्मेद,
श्वेतकृष्णतामरसालेपतृकृष्णमिश्रवण इति । स च
पीण्डकानुवासिकशतपञ्चकान्दारनैपालदीर्घपत्रादि
मेदाह्वविध । वा टी ईमा । एतद्विज्ञेयास्तत्तत
पञ्चांशे द्रष्टव्या । सा गुणा—“इक्षुदग्दी रसे पाके
मधुरी वातकारक । क्षिण्वी गुरुभूतलथ शीती
हृथी बलप्रद । कफपुष्टिद्विहृमिकात्यामन्तकर
सर । रक्तहृत्वातपित्तानां नाशनी सुनिभि कृत ॥”
व निघ । “अभुक्ते पित्तहृत्वेति भुक्ते वातप्रवीपना ।
भुक्तमर्थे गुरुतरा इतीक्ष्णा गुणास्तय ॥ पित्त
दाहहरी हृथ्यसेजीवजिवहर्देन । हृथी रक्तासपित्त
शमनमनपटु शीतल श्लेष्मदीऽल्पनिग्धी हृद्यश्च
रथी रचयति च मुद मृत्युञ्जि विधत्ते । कान्ति
देहस्य दन्ते बलमतिरुक्ते हृथ्यकृतिदायी दन्ते
निष्पीड्य काण्ड मृदयति रसितो मीहमयेक्षु
दण्ड ॥” रा नि व १४ । इक्षु मूले मध्य च
मधुर, अथे द्रव्यी च लवणरस । बालित्व कफ
करी मेदीमेहकरय । युवा च वातघ्न स्वादु
पित्तघ्न इयत्तीक्ष्ण्य । भा राज । मूलादृह्य
मधुरा मध्येतिमधुरामघा । इक्षुवसेऽपभाण्ड
क्षमाक्षयणीरसा । इति दृष्टदण्डमूलमधायगुणा ।
रा नि व १४ कीकिलाचह्वे । दूनेशफा ।
रा नि व ४ ।

इक्षुका । पु । इक्षो । इक्षुगन्धाय । काशट्ण ।
भूमिकुमाण्डे । काशील्या । वै निघ ।

इक्षुकाण्डिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे । काशील्या ।
भूमिकुमाण्डे । वै निघ । वा टी ईमा ।

इक्षुकान्दा । स्त्री । श्वेतभूमिकुमाण्डे । वै निघ ।

इक्षुकाण्डः । पु । काशहणे । देव । रा ति
व ८ । सुजायाम् । श्वर्गोक्षा । श च ।

इक्षुकाशः । पु । काशहणे । मद व १ ।

इक्षुकीयः । त्रि । इक्षुयुक्तदेशे ।

इक्षुगण्डिका । स्त्री । काशहणे । वै निघ ।

इक्षुगन्धः । पु । काशहणे । भा । चूटगीचुरक-
वचे । रा नि व ४ ।

इक्षुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । कीकिलानि ।
कूलथोडा । मद व १, मे । गीचुरके । प सु
भा । क्षीरविदार्याम् । छूँईकूमडा । मद व
१ श र, रा ति व ७ । वाराहीकन्दे, काश
हणे । भा पू १३, मे । प्रगाव्याम् । भा अने ।
मे घचतुक् । श्वेतभूमिकुम्भाष्टे । अम मे ।
भूमिकुम्भाष्टे । श र ।

इक्षुजटा । स्त्री । इक्षुमूले । चि क्त का प्रदरचि ।

इक्षुतुल्या । स्त्री । इक्षालिकायां । आनाथ,
हेरुविशेष, थोंगडा । प सु । काशहणे । र सा ।
यावनालि । पौ० उन्नव, यनाव ।

इक्षुदर्भा । स्त्री । खनामस्यातद्वर्णविशिष्टे । नटां ।
म आशालु । तत्पर्याय, — सुदभा पताल हण
पविका । गुणा — मधुरा विग्धा इषत् कपाया
कफपित्तघ्नी रुखा लघु सन्तर्पणी च । रा
नि व ८ ।

इक्षुनेत्रम् । स्त्री । इक्षुमूले । येनेक्ष पुनरुत्पद्यते ।
आटेक मूल, आटेक उर्गा वा टोकर ।
रा नि १४ ।

इक्षुपत्र (का) । पु । यावनाल इति शिखी
धार्थ । जोबायास इति लोके । रा नि व १६ ।

इक्षुपत्री (णी) । स्त्री । वचायां । शुक्लभूमि-
कुम्भाष्टे । व निघ ।

इक्षुपाकः । पु । गुड ।

इक्षुपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् । रा ति व ४ ।

इक्षुमः । पुं । शरहणे । रा नि व ८ ।

इक्षुवालिका । स्त्री । खाण्डिकायां । थोंगडा ।
रा नि व ८, प सु ४५ शूल चि । कीकिलानि ।
कूलथोडा । चि तालमाखना । भा पु १३ ।
मद व १ । इक्षुगन्धायाम् । र सा । काशहणे ।
रा नि व ८ ।

इक्षुभक्षिका । स्त्री । इक्षुसन्निपासकम् ।
आङ्गोडा दण । वै निघ ।

इक्षुमद्यम् । स्त्री । इक्षुविकारजनये । "इक्षुदण्ड
मरीचश्च वदरश्च तथा दधि । शिपे तु लवण दत्ता
इक्षुमद्य प्रकीर्तितम् ॥" वै निघ ।

इक्षुमूलम् । स्त्री । इक्षुमूले । आटेक मूल ।
राज । प सु ४ अ ।

इक्षुमेदः । पु । इक्षुवाटिकायां । आङ्गोडा ।

इक्षुमेहः । पु । तन्नामककफजमूत्रदोषविशेषे ।
लक्षण — "इक्षीरसमिवावर्धे मधुरश्चेक्षुमेहत ।"
सा नि ।

इक्षुयोनिः । पु । पुण्ड्रकीची । करदशाधि
नामिची । अथ पुण्ड्रकमेद । रा नि व १४ ।

इक्षुर. (क.) । पु । कीकिलानि । कूलथोडा ।
चि तालमाखना । र सा भा उ ख । "द्रावा
संचरणीचुरास महती ।" अथ तहीजं याक्षम् ।
सा को मद्वाकामेश्वरमोदके । प सु, ४५ ।
इक्षी । गीचुरके । श र । काशहणे । देव ।
स्थूलशरी । रा नि व ८ । "खयक्षुमिचुरकयो ।"
सु चि २६ अ । भा म १३ मृ घा चि ।
शरहणे । काशहणे । रा नि व ८ । लक्ष्मी ।
रा नि व १४ ।

इक्षुरवीजम् । स्त्री । कीकिलानि । मेघ ।
ध्व भ चि ।

इक्षुरस । पु । काशहणे । भा पु १३ गु व ।
इक्षी रसे । आटेक दण । तद्गुणा — स मधुर
वातं वदयति शीतवीथ्यत्वात् सु सू ४० अ । "इक्षी
रसी शुक्ल त्रिगुणी हृद्य कफमूत्रहृत् । हृद्य
शीतोऽसपित्तघ्न स्वादुपाकरश्च सर ।" चारपाणि ।
एतदयभागरसगुणा — "सीदे सलवण । मध
काण्डे पु माधुष्यमिचीर्मूलायपयसु । माधुर्ये सान्न
लवणं विदाही तेन यान्त्रिक ।" इमाद्री चार
पाणि । दन्तपीडितरसगुणा — दन्तपीडित शकरो
रस दाहघ्नलादिभिर्गुण । वा टी हन्ता । यक्ष
पीडितरसगुणा — "विदाही गुणविद्युत्भी च ।
वा टी हन्ता । "यक्षेण पीडितरस हृद्ययो
गुणश्च हृद्य कफघ्न कुपतेऽप्य सुशीतलघु । दाहि
विदाहिव्यज्जलं सुशीमन्त्र ससंविती रुधिर
पित्तघ्नं निहन्ति ॥ दन्तेनपीडितरसी रुधिरहृ
शुक्ल सन्तर्पणी बलकर कफहृत्सुमद्र । विद्युत्

कारि कश्चिन्मय तथैव पित्तदीप निहन्ति सकल
यमनख शीघम् ॥” अथ पथ्युपितरसगुणा — रस
पथ्युपितो नेटस्तापहेकमते गुरु । कफपित्तकर
श्रीषी भेदनी वायु मूलस ॥ अथ पकरसगुणा —
पको गुह्यतर स्निग्ध सुतीक्ष्णकफवातहा । पित्तघ्नी-
पि विशेषेण गुन्नातीसारकासघ्ना ॥ अथ फाणित
रसगुणा — फाणितं गुन्वभित्तिदि हृद्यं शुक्ललस
तत् । पित्तघ्नं च मधुर रक्तदीपनिसुदन ॥”
अति १०७ । पीयूषीपमितस्त्रिदीपशमना स्याद्वन
निषीदित । यन्त्रजी रस सोक वानिहर
वातजनन नाशकर प्रतिग्राह्यकरय । तथा
पथ्युपित म कफवातकरय भवति । पक्व इक्षुरस
स्निग्ध कफवातघ्न अतिगुरु अविपाकीन विदाही ।
रा नि व १४ ।

इक्षुरसकाय । पु । इक्षुगुडे । हे च ।

इक्षुरसविकार । पु । इक्षुगुडे । इक्षुरसस्य
समलवाशाहोदमलविकार फाणितगुडमत्स्याण्डिका
शर्करामेदात् पञ्चविध । गुणा — “घतक्षीरहिता
हृत्वा रक्तपित्तानिलापहा । मत्स्याण्डिका खण्ड
सिता क्रमेण गुणवचरा ॥” वा टी हेमा ।

इक्षुरसशुक्तम् । स्त्री । इक्षुरसेन सतैलेन कन्द
शाकफनैरागतमक्षता गतमिक्षुरसशुक्तम् । प प्र
३६, । गुणा — गुरु अनभिस्यन्दि च । सु सू
४५ अ ।

इक्षुरालिका । स्त्री । इक्षुरालिकायाम् । आनाथु ।
रता । च चि २३ हृद्यवीर्या ।

इक्षुवल्लको (रो) (स्त्री) । स्त्री । कृष्णचौरविदा
याम् । कान हृद्देह्मर्डा । रा नि व ७ ।

इक्षुवाटिका (टी) । स्त्री । पुण्ड्रकीची । रूडि
आथ । करङ्गालीची । रा नि व १४ ।

इक्षुविल्लति । स्त्री । खण्डे । शीड । रवा ।

इक्षुविदारिका (रो) । स्त्री । भूमिकृष्णाण्डे ।
प सु ।

इक्षुवेष्ट. (ल) । पु । सुञ्जतणे । भा पू १७
गु व ।

इक्षुशाकट(किन)म् । स्त्री । इक्षुचित्रे ।

इक्षुसार. । पु । इक्षुगुडे । आथेद खण्ड ।
रा नि व १८ ।

इक्षुरक(वोज)म् । स्त्री । कीकिलाचरीजे ।
कूनिश्रीश्रीश्री वीज । योगरत्न केशरपाके मत्स्या
कामेश्वरमोदके च ।

इक्ष्वाकु । स्त्री । A bitter gourd emu-
tic तिक्ततुम्बाम् । तिङ्नाडे । प सु सु सू ४३
च । भा म ४७ यी व्या चि । ‘इक्ष्वाकुवीर्यदन्ती ।’
See कटुस्त्री ।

इक्ष्वाद । चि । इक्ष्मचके । च चि २७ ।

इक्ष्वादि (क) । पु । काशतणे । रा नि व
८ मद व १ ।

इक्ष्वालि (क) (का) । पु, स्त्री । काशतणे ।
गद व १ । र मा । वै निध काम चि इक्ष्वाय
लेहे । इक्षुविजये । आनाथु, श्रीश्री इति केचित् ।
वनखण्डिकाया । च द तथा सि धी यज्ज चि
बलायष्टते । ‘इक्ष्वालिका विषयम् ।’

ई ।

ईज्या । स्त्री । भूमी । गवि । वै निध ।

ईडा । स्त्री । नायाम् । नाडीविदग्ध ।

ईद्या । स्त्री । भूयामलकाम् । वै नि ज्व चि ।
“मीषीयामलकी ।”

ईति । स्त्री । डिम्बे । मे । राज्ञीपञ्चविजये ।
सा पडिधा — अतिहृष्टरनाहृष्टि श्लभा मूषिका
शुका । अथाद्यराजान पडते ईतय युता ॥

ईक्षितफल । पु । नारिकेलतणे । वै निध ।
ईरिणम् । स्त्री । कपरसेवे । लोणी लाश्री ।
“ईरिण तूरे ।” मे अतिक ।

ईरित । चि । क्षमिते । चित्रे । अम ।

ईर्मम् । स्त्री । व्रणे । हारा । चने । घा । अम ।

ईर्वा । पु, स्त्री । कक्याम् । ईर्वा शृङ्ग ।
मूष्याम् । रूढी । श र ।

ईर्वाकशुक्ता । स्त्री । खमूञ्ज इति प्रसिद्ध
फलवतायाम् । वै निघ ।

ईर्ष्यकः । पुं । दृष्टियोन्यायस्त्रीवे । लक्षण—
“दृष्टा व्यवायमन्यो व्यवाये य प्रवर्तते । ईर्ष्यक
स तु विनयो दृष्टियोनिय स प्युत ॥” सु ।

ईश । पुं । पारदे । अन्नगरसे । र मा सं ।
पञ्चवक्त्रसे । वै निघ ज्व चि ।

ईशलिङ्गिनी (ङ्गी) । स्त्री । भवलिङ्गीलतायां ।
पञ्चगुलि द्रुति पाथान्ये । भा म ४ भ यो व्या
चि । “विश्वधाम्नेशलिङ्गिनी ।”

ईशा । स्त्री । लाङ्गलदण्डे । मे शहिक ।

ईशादन्तः । पुं । हस्तिदन्ते । श र । (ल, ली)
चदयदन्तिनि । हे च । त्रिका ।

ईशानः । पुं । शमीहृत्ते । रा नि य २२ ।

ईशानवायुः । पुं । तद्विभववाति । स च कटुक ।
वै निघ ।

ईशाना (नो) । स्त्री । शमीहृत्ते । रा नि य ८ ।

ईशावसः । पुं । कर्पूरमेदे । गुणा—“भेदी हृष्यो
मदापह । अतिशुभ्रोन्मादवपाशमकासहमिचयान् ।
खेदघ्नेवाङ्गदाहृत्त नाशयेन् ॥” वै निघ ।

ईशिर । पुं । अग्नी । त्रिका ।

ईश्वरः । पुं । पारदे । भैष ध्व भ चि चन्द्रोदय
मकरध्वजे । वित्तनि । रस र एकादशायसे ।

ईश्वरमल्लिका । स्त्री । वकहृत्ते । वै निघ ।

ईश्वरमूलकः । पुं, स्त्री । तरुमेदे । ज्ञेयव मूल ।
भैष कुष्ठ चि कन्दपसारतेले ।

ईश्वरी । स्त्री । बभ्याककोटिकौलताशाम् । वै

निघ २भ वा व्या महाविषमर्मेतेले । विहिन्याम् ।
जीवन्त्याम् । नागदमन्याम् । नाकुलीकन्दे । ह
जटाशाम् । खण्डोदका । रा नि य १ ।

ईषः । पुं । आग्निने मासि । अ टी म ।

ईषत्पाण्डुः । पुं । धूपवर्णः । शम ।

ईषदुष्णः । वि । कवीन् । अन्न उष्टं । हे च ।
वै निघ ।

ईषहोर्धम् । स्त्री । वातामफले । वीनाम रत्न ।
वै निघ ।

ईषहीजा । स्त्री । वेदानां इति ख्यातफलहृत्ते ।

ईषादन्तः । पुं । दीर्घन्तगजे । हे च ।

ईषिका । स्त्री । अचिक्वटे । राजाधिनीलके ।
तुलिकायाम् । हे च ।

ईषिकास्त्रम् । स्त्री । अस्त्रविशेषः । धन वासवी
इशानां पञ्चच्छेद कृत । “ईषिकास्त्र समुद्गुण
पञ्चच्छेद व्यधादयम् ॥” नकुल १२ ।

ईषीका । स्त्री । वीरणादिशलाकायाम् ।

ईष । पुं । वसन्तकाले । उषा ।

ईष्टा । स्त्री । चेष्टायां । बाढ्यायां । त्रिका ।

ईष्टामृगः (हृक्) । पुं । कीकि । रत्ना । कुङ्कु
वद्वरिष्ठातिकपिलवर्णजनुविशेषः । योशं । रा
नि य १८ । (हृक्) । श र ।

ईक्षणम् । स्त्री । नेत्रे । रा नि य १८ । दर्शने ।
मे णविकं ।

ईक्षणिकः । पुं, स्त्री । इक्षुरिखाद्यवलीकनेन
शभाशुभकथनजीविनि ।

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ ।

उ ।

उकनाहः । पुं । पीतरक्तवर्णघोटके । हे च ।
लक्षण—“रक्तपीतकपायोत्पवर्णनी यस्य दृश्यते ।
उकनाह स विख्यातो वर्षी वाहस्य देहज ॥” ज
द २३ ।

उकुण । पुं । शिर कोटे । नाथीव उकून ।

उक्तेदः । पुं । वमी ।

उख(ष)रम् । स्त्री । बारभूसी । यवीन वीन ग
रीहति । चारुशक्तिकायाम् । मोर्वा । व निघ ।
रा नि य २ ।

उख(प)रजम् । स्त्री । पांशुलवणे । मोर्वा ।
रोमकनाधि अयस्कान्ममेदे । लवणे । रा नि य २० ।

उखर्वलः । पुं । यि । हि उखल ।

तत्पथ्याय, — उखल भूरित सुदृष्य दृणीतम ।
युथा — वनद रुचिजनक । पयना सदा हितय ।
रा नि व ८ ।

उखल । पु । उखललहने । रा नि व ८ ।

उखा । स्त्री । रत्नमय्याल्याम् । रात्रिवाव
झौडी । हि भरयियाभाहू । अम ।

उख्य । वि । उखासंक्नुने, मांसादौ । हि द्वाष्टि
कावाव । अम ।

उग्रम् । स्त्री । वज्रनाभनामकविधि । रा नि व ६ ।
पु । शोभाञ्जनहवे । श च । पृष्ठय्यौ । वि ।
उकटे । कटुके । मौल्ये । रौद्रे । मे ।

उग्रकाण्ड (क) । पु । कारवेल्के । कटवना
गाँह । रा नि व ३, मद व ७ । काण्डवल्ली ।
See काण्डवल्ली ।

उग्रगन्ध । पु । गृक्षरसीने । रा नि व ७ ।
कटफलहवे । रा नि व ८ । रक्षरसीने । अजक-
हवे । चद्रगुलसीहवे । रा नि व १० । रसीनमात्रे ।
भा पु १३ व ४ । चयकहवे । श च । स्त्री ।
हिङ्गुनि । रा नि व ६ । वि । उक्तगन्धयुक्ते ।

उग्रगन्धा (निका)(न्धी) । स्त्री । वन
यमान्याम् । वनयुगानि । भा पु १३, मद व ७
अनमीदायाम् । रात्रिनी । भा पु १३ । वचाया ।
वट । प सु, रा नि व ६ भा अने, वै निघ
सा ज्व अकादौ । महाभरीवचायाम् । हि कुलि
ञ्जल । भा पु १३ व ४ । श्य सुगन्धवचाप्युच्यते ।
क्षिकिकाया । ईष्टे । मे । अजगन्धायां । रा
नि व ४ । (गन्धिका) अजमीदाया । वा युगानि ।
रा नि व ६ । सि यो यज्ज चि एलादिमन्ये ।
(गन्धी) गृक्षरसीने । मद व ७ ।

उग्रनासिका । वि । दीर्घनासिके । नेके ।
ह च ।

उग्रपत्रक । पु । महानील्याम् । वै निघ ।

उग्रभा । स्त्री । शीघ्रस्रक्त्रायाम् । वै निघ ।

उग्रवीर्यम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

उग्रा । स्त्री । घन्धाके । धने । रवा । यमान्या ।
रा नि व ४ । सविदामन्त्रायाम् । गीतां । अवि ।
वचायाम् । भा म १३ कर्षकज्य चि । “कटु
विक्रीयाधनक्रुद्धलोभि । वै निघ छ चि

वचादिचूर्णे, कुटजनैश्च । क्षिकिकायाम् । ईष्टे ।
ह च ।

उङ्गुण । पु । उत्कुणे । उङ्गुण । श मा ।

उचित । वि । अभ्यन्ते । परिमिते । मे तविक ।

उच्च । पु । नारिकेलहवे । रा नि व ११ ।

सरलदेवदारौ । वि । उन्नते ।

उच्चट । पु । वङ्गे । वै निघ ।

उच्चटा । स्त्री । (Abrus precatorius)

स्वनामव्यातचुपे । उक्ता, उक्तामूल, कूँ-
ग्रांश्च । इति च प्रसिद्धे । ते गुडतु गमुने । रवा ।
महाभक्षातकगुडे । लयनभेदे । ह च सु चि
२६ अ । रक्तगुञ्जायाम् । रा नि व ३, वै
निघ २३ चय चि इत्यादिमीदके । भुषाव्याम् ।
हृष्टे आम्ना । रा नि व ५ । नागरसुसायाम् ।
रा नि व ६ । श्वेतगुञ्जाया । ‘श्वेतगुञ्जीवटा
प्रोक्ता ।’ भा म १३ गु व । दृष्यविशेषे ।
निर्विषी वा चैत्र्या । ततपथ्याय, — चूडाला
चक्रला (च), अम्बुपवा जटिला गृक्षला उत्तानक
गृक्षला (र) । अ टी म ।

उच्चटापत्र । पु । चद्रतालीशपत्रे । वै निघ ।
स्त्री । विषीटकपत्रे ।

उच्चटाफलम् । स्त्री । रक्तगुञ्जाया । वानकूँठ,
उक्ता फल । भैष कुष्ठ चि महाभक्षातकगुड ।

उच्चटामूलम् । स्त्री । विषीटकमूल । चैत्र
कोन मूल, उक्ताव मूल । सु चि २६ अ ।

उच्चतर । पु । नारिकेलहवे । रा नि व ११ ।

उच्चन्द्र । पु । निशाचतुदग्रहरे । श र ।

उच्चय । पु । परिधानवस्त्रय्यौ । ह च । रागौ ।

उच्चलम् । स्त्री । मनसि । ह च ।

उच्चललाटा (टिका) । स्त्री । महण्यायां ।

हारा । उच्चललाटविशिष्टायाम् । तिका ।

उच्चाठनम् । स्त्री । उत्खातने । उन्नामकद्रव ।
पट्कान्नामगताभिचारकान्यविशेषे । तन्त्रम् ।

उच्चार । पु । विज्ञायाम् । रवा ।

उच्चिहट । पु । उच्चिहट्टनामकोटे । उच्चिहट्टे ।
दृष्यगुडमन्ये । मे दृष्यतुक् ।

उच्चिहट्ट । पु । A sort of cricket
उच्चिहट्टे । उच्चिहट्टे । रा नि व १८ । नात

प्रकृति कीटविशेषे । तद्विषय लक्षणम्—‘हृत्पलीमी-
सिद्धिरेन लब्धलिङ्गी रश्मिर्मान् । दष्ट ग्रीतो
दकेनैव सिक्ताम्यज्ञानि मन्यते ॥’ तद्वदे वातजन्य-
रोगा भवन्ति । सु कल्प म्त्र ।

उच्चूलः । पु । ध्वजीङ्गमुखकृच्चै । हे च ।

उच्चैःश्रवाः । ति । वधिर । प । घोटकमेद ।

उच्छादनम् । स्त्री । गन्धद्रव्येन शरीरमार्जने ।

अ टौ । ततपथ्याय,—उत्सादन उद्वर्तनम् ।

उच्छिलीन्मृम् । स्त्री । गोमयच्छवाके । कौडव
छाती । भागवते ।

उच्छिष्टमोदनम् । स्त्री । सिक्थके । रा नि, व ।

उच्छीर्षकम् । स्त्री । उपाधाने । ताकिश ।

हला । पु । श्रव्यादीषविशेषे । सु चि ३६ अ ।

उच्छूनः । ति । स्त्रीते । वर्द्धिते ।

उच्छेदः । पु । उन्मूलने ।

उच्छ(च्छा)यः । पु । उच्चताया । अम ।

उच्छ्रितः । पु । सरलदेवदारुहवे । वे निघ ।

उच्छसितः । ति । प्रफुल्ले, विकसिते । हे च ।

उच्छासः । पु । प्राणने । मे सतिक् । अलसुख
यासे । ऋ च ।

उज्जासनम् । स्त्री । मारण । अम ।

उज्जृम्भित । ति । प्रफुल्ले । स्त्री । चेटायां । अम ।

उज्ज्वल(न)म् । स्त्री । सुवर्ण । रा नि व १३ ।
पु । धान्यमेद । च ।

उज्ज्वला । स्त्री । कुमरिचि । ज्ञाताविष्ट । अमि ।

उज्जटा । स्त्री । भुम्भामलका । छूँहे आत्ता ।

उज्जः । पु । उज्जगिनि । मृटा ।

उट । पु । मुक्तहणे । वे निघ ।

उटजा । स्त्री । पानीयगलाया । पर्यगालाया ।
वे निघ ।

उटि (डि)का । पु, स्त्री । नीवारधाने । उडि
दान । मद व १० । गुणा—‘उडिका तव
कपिता बन्धा श्रेयसिविषयी ।’ राज ।

उट्टम् । स्त्री । मूचे । अम्यमेद ।

उडु । स्त्री । उदके । अ टौ भ ।

उडुप । पु स्त्री । गलके । उडना, नाड़ । तत्

पथ्याय,—झव कील (अ), मेलक उडूप तारण
तारण तारक (शन्दर) । पु । चन्द्रे ।

उडुपतिः । पु । सोमलतामेदि । सु चि २६ अ ।

See सोम । चन्द्रे ।

उडुपप्रिया । स्त्री । कमनिद्या । भ्रातृव सोड ।
मद व ३ ।

उडुपथ । स्त्री । आकाश । (ह) ।

उडुस्वरः । पु, स्त्री । उडुस्वरहवे । यच्छुभ्र
ग्रीह । अम । ततपथ्याय,—कमिकण्टकं कृमि
कण्टकं क्रिमिकण्टक (मे), पानिभुल पुण्डरीना
(श), जलुफल यनाङ्ग हेमदुग्धक (अ), ब्रह्महव
(र), हेमदुग्धी यज्ञफल यज्ञोडुस्वर (शन्दर),
मदाफल चौरहव सुचतु स्यतवक्कल (अ) ।
अथ गुणा हिम रुच गुरु पित्तकाशानुत् मधुर
तुवर वर्ण ब्रणशीघनरीपन । कुष्ठरोगविशेषे ।
मे । लक्षणम्—‘उडुस्वरफलाभास कुष्ठमोडुस्वर
वदेत ॥’ सा नि । तामे । प सु कथमाने
(२ ती) । प प्र ।

उडुस्वरदला । स्त्री । दलीहवे । रा नि व ६ ।

उडुस्वरपर्णी । स्त्री । दलीहवे । श च ।

उड्डामर । ति । अहे ।

उड्डामररसः । प । पित्तगुणाधिकारे रस ।
पाठ—‘गुहसूत सम गन्ध सूताश सतवाग्न ।
पञ्चाश शकहवस्य द्रवमर्दे दिनद्वयम् । सर्पोलीत्यै
द्रवैश्याङ्गि रुद्धा गजपुटे पथित । पञ्चधा भूधरे
वाध चूर्णं जैपालतुल्यकं । विगुञ्ज भवतीत्यै
पित्तगुणप्रशान्तये । द्राक्षाहरीतकीकायमनुपात
प्रकचयेत् ॥’ रस र गुञ्ज चि । गीत्रा ७ उ
गुरुक ७ उ ताप १० मिदि उ । शेषा ३
शिवीष एव नागेश्वरेण रस गर्दनोत्र ज्वरोर
पङ्कगाश धात्रा छूँहे दिन दर्शनपूर्वकं गण
पुटे छूँधवयस्त्रे पाकं दग्निश दिवाभागे ह्री
दत्त । नीतल इहेने पाने उयध-माजार्ग अथ
पाण्डूर्गेव मरिच मिश्रितं कविश्रा ७ इहे
नाजार्ग पुते गडिशा सेवनं कविषे ।

उडु (पुष्प) । पु, स्त्री । जवापुष्पहवे । जवा
पुष्पे । वे निघ ।

उडु । पु, स्त्री । जवापुष्पहवे । जवापुष्पे । जवा,
छानदेनेन शोभाय । VI।

उत्कुक। पु। मलाशय। सु शा ५५। स
चान्द्रेण्य शीतलक्रिमभव। सु शा ४५।
“मुमुक्षुपावरणी इ कदतसाद्यंती। उत्कुक
शेषं मज्जे मयाने महता न हि” अत्रि।

उत्कट। पु। (Sichhtrum sara)
शरकाण्ड। अत्र गीह। रा नि य ८। सुद्र
सुपविशेष। उद्ग, कानियाविषय। प सु।
इषो। रक्तेषो। रा नि व १४। मदे। श र
मप ने रो चि। मज्जनिनि। हारा। स्त्री।
Wood cassia or its bark इषमद।
उताविरेपे। नागना। Wil गुह्वनि। पात्र
ठिनि। प सु, रा नि य ६। हारा। “उ
कुमुमे। हारा। तेजपथे। अ टी म। ति।
उत्तान्। सौत्रे।

उत्कटा। स्त्री। विह्वलीपिप्पयाम्। बाणिभूग।
त्रि श्वेतवृक्षी। म राषपिपि, उत्कटारा।
गुणा—“सहली कटुगुणा च वानुघ्नी दीपनी
परा। कफघ्नासस्मीरानिग्मनी कीटशोधनी।”
रा नि व ६। “उत्कटा रुचिदा चीगा तिका
इषाप्युदाहता। मृतकम् पितृवात मेह उणाच
हृद्गुज। विस्कोटक नाशयति बीजमस्यान् शीतल।
इष तत्रिकरखेव मधुरच प्रकीर्तितम्” वै निघ।

उत्कटा(टुका)सनम्। स्त्री। कठिमानने।
निरासनाश्वती। सु चि ६ अ।

उत्कण्टकम्। स्त्री। उकडा इति ख्यात इव
भेदे। च चि ३ अ।

उत्कण्ठा। स्त्री। इष्टलाम कालपेपासविशु
तायां। अम।

उत्कता। स्त्री। (Pothos officinalis)
गजपिप्पयाम्। श च। उत्कण्ठाधाम्।

उत्कर। पु। रक्तेषो। वरु हेम्। रा नि व
१४। धान्यादिराशी। अम। उत्कारिकायाम्।
भूक्तिम्। मप शल चि।

उत्कर्ण। पु। वायुज्याशरीरे। अवाश्व
कणपुच्छगावापि सन्धीभवन्ति। “वर्णा सभौ तथा
पुच्छ स्तभ गावमकिञ्चन। वातात्मकेन वाह्य
भवेदुक्तपक्षेन हि” ज द ५४ अ।

उत्कर्पनम्। स्त्री। अधोगतस्य ऊर्ध्वकपने। सु
चि १५ अ।

उत्कलिका। स्त्री। उत्कण्ठाधाम्। हारा।
कलिकायाम्। दूङ्गि। निका।

उत्काका। स्त्री। प्रतिवर्पमृतायां गवि। श च।

उत्कारिका। स्त्री। रोटिकर्मा। वृत्ते। वा
टी हमा। यवमापेक्ष्यबीजातसीकुसुम्बीजादिभि
पिष्टस्निग्धैर्मिकाकृतिष्वेदनीपाय स उत्का
रिका। भूक्तिम्। अरण, वा सु १० अ। गुटिका
याम्। वङ्गि। सु चि २६ अ। लक्षिकार्या।
वाहे, टाइनटांग। सु चि १४ अ।

उत्कास (नम्)। पु, स्त्री। कासि। उश्कानि।
च द यण चि।

उत्कुक्षि (का)। पु, स्त्री। (Nigela in-
dica) स्पृशजगजीरके। दोंटी कुक्षीद्रे।
रवा। कृतिजनक। गशडवी वट।

उत्कुटम्। स्त्री। उत्तानशयने। चि२ हरेश
अग्रम। हारा।

उत्कुण। पु। केशकीटे। उकुण। इ च।

उत्कूट। पु। उण्वारण्य। हारा। छांटा।

उत्कोठ। पु। कीटरोगभेदे। लक्षण यथा—
“असम्यग्मनीदीपवित्त्रेषानिलयटै। मण्डलानि
मज्जन्तूनि रागवन्ति वहुनि च। सानुवन्धु म
प्रागे र्वीठ इति कथ्यते।” भा म ४५ शी
पि चि।

उत्क्रान्ति। स्त्री। स्रवो।

उत्क्रोश। पु। ऐचके। व निघ। मखधाति
पचिषि। गीहवाडा पांथी। रवा। गुणा—
रतपित्तघ्न शीतल निग्ध इष्य वातकर रवे
पार्के च मधुर। सु मू ४६ अ। कुररपचिषि।
वर्कटे पांथी। हला।

उत्क्लिष्टवर्म। स्त्री। क्लिष्टवर्मानामरीगविशेषे।
See क्लिष्टवर्म।

उत्क्लेश (द)। पु। गरीरस्यदीपस्य उपस्थित
वसनलम्बिव। वसनेच्छाया। च द ज्व चि।
“उत्क्लेशशयीपश्यामति।” वसनीपस्थितिरिव। भा
म भ १० अ ज्व चि। “गौरव शीतमुतक्लेशः”
“उत्क्लिष्टात्र न निगच्छेत्पक्षिकहीवनेरितं। हृदय
पीडयते चास्य तमुत्क्लेशं विनिर्दिशेत्” सु
शा ४ अ।

प्रकृति कौटविशेषे । तद्विषय लक्षणम्—‘दृष्टलीमो
षिटिङ्गेन सञ्चलिको भृशार्त्तमान् । दष्ट शीतो
दकेनैव सिक्ताम्यङ्गानि गन्तव्ये ॥’ सद्दष्टे वातजन्य
रोगा भवन्ति । सु कल्प पञ्च ।

उडूल । पु । अजीर्णमुखकृच । ह च ।

उडैःश्रवाः । ति । बधिर । प । घोटकभेद ।

उच्छादनम् । स्त्री । गन्धद्रव्येन शरीरमाश्रमे ।

अ टी । तत्पथ्याय,—उत्सादन उद्वर्णनम् ।

उच्छिलीन्त्रम् । स्त्री । गोमयच्छत्वाके । दौडक

ह्राडी । भागवते ।

उच्छिष्टमोदनम् । स्त्री । सिक्थके । रा नि व ।

उच्छीर्षकम् । स्त्री । उपाधाने । उाविश्र ।

हला । पु । श्रयादीपविजिषे । सु चि २६ अ ।

उच्छून । ति । स्फीति । वर्द्धन ।

उच्छेद । पु । उन्मूलने ।

उच्छ्र(च्छा)य । पु । उच्चतायां । अम ।

उच्छ्रितः । पु । सरलदेवदारुहने । वे निघ ।

उच्छ्रसित । चि । प्रफुल्ले, विकसिते । ह च ।

उच्छ्रास । पु । प्राणने । म सविक । अन्तमुख

श्रासे । ह च ।

उज्जासनम् । स्त्री । मारण । अम ।

उज्जृम्भित । चि । प्रफुल्ले । स्त्री । चेटायां । अम ।

उज्ज्वल(न)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ ।

पु । धान्यभेदे । च ।

उज्ज्वला । स्त्री । कुमरिचि । नृकांविठ । अचि ।

उज्जटा । स्त्री । मुश्यामनका । डूँहे आम्ना ।

उज्ज्व । पु । उज्जृम्भिते । जटा ।

उट । पु । शुकलणे । वे निघ ।

उटजा । स्त्री । पानीयशलाघा । पर्यशालाया ।

वे निघ ।

उटि (डि)का । पु, स्त्री । नीवारधान्ये । उडि

वान । मद व १० । गुणा—‘उडिका तत

कथिता बन्धा शेषविवर्द्धनी ।’ राज ।

उटङ्गम् । स्त्री । मूचे । अस्त्रभेदे ।

उडु । स्त्री । उदके । अ टी भ ।

उडुप । पु, स्त्री । गलके । उडना, मोड़ । तत्

पथ्याय,—डूव कोल (अ), मेलक उडुप तरण
तारण तारक (शब्दरे) । पुं । चन्द्रे ।

उडुपतिः । पु । सीमलताभेदे । सु चि २२ अ ।

See सीम । चन्द्रे ।

उडुपप्रिया । स्त्री । कमनिन्या । अश्वत्थ खंड ।

मद व ३ ।

उडुपथ । स्त्री । आकाश । (ह) ।

उडुस्वर । पु, स्त्री । उडुस्वरहचे । वज्रभूत

शीष्ट । अम । तत्पथ्याय,—क्रमिकण्टक क्रमि

कण्टक क्रमिकण्टक (मे), पानिभुक् पुष्पहीना

(ग), जनुफल यज्ञाङ्ग हेमदुग्धक (य), ब्रह्महृष

(र), हेमदुग्धी यन्त्रफन यज्ञीडुस्वर (शब्दरे),

सदाफल क्षीरहृष सुचतु श्वेतवल्कल (ज) ।

अप्य गुष्ठा हिम रुच गुरु पित्तकक्षाघतुत् मधु

तुवर कण्ठे व्रणशीधनरोपन । कुष्ठरोगविशेषे ।

मे । लक्षणम्—‘उडुस्वरफलाभास कुष्ठमौडुस्वर

वदेत ॥’ मा नि । तामे । प सु कर्षमाने

(२ ती) । प प्र ।

उडुस्वरदला । स्त्री । दलीहचे । रा नि व ६ ।

उडुस्वरपर्णी । स्त्री । दलीहने । अ च ।

उड्डामर । ति । अरे ।

उड्डामररसः । पु । पित्तगुल्माधिकारे रस ।

पाठ—‘गृह्यत सर्वं गन्ध एताश्च स्यतामश्च ।

पञ्चांश शकलवच्य द्रव्यसंघे दिनद्वयम् । सर्पास्त्रीत्यै

द्रव्यैश्चाङ्गि रुद्धा गजपुटे पथित । पञ्चधा भूधरे

वायु चूर्णे जैपालतुल्यक । त्रिगुञ्ज भवयेद्याच

पित्तगुल्मप्रशान्ति । द्राक्षाहरीतकीकायमनुपान

प्रकल्पयेत् ॥’ रस र गुण चि । - पात्रा १ उ

गुरुद १ उ पात्र १० मिदि उ । शेषेण वा

शिवीष एव नांशेषवेव वग र्दनीय द्रव्येव

पञ्चमांश द्वावा ह्रै दिन नर्दनपूर्वक गृह्य

पुटे ब्रूधवद्ये पात्र करिषा विवातांशे हृष

दव । गौतम हठेने पवे षड-मातांश ज्वर

पांनचूर्णेव सहित मिश्रित कविश्रा ३ रुत

नांजांश घृते मांतिश्रा सेवन कविषे ।

उड्र (पुष्य) । पु, स्त्री । जवापुष्यहचे । जवा

पुष्ये । वे निघ ।

उड्र । पु, स्त्री । जवापुष्यहचे । जवापुष्ये । खर्वा,

हीनदेनीय पोलाप । VI]

उत्कुक. । पु। मनाशये। सु शा ५५। स
वान्देण्य शोचितकिट्टमभव । सु शा ४५।
“कुमुदावारणी हि कदमतस्यैतथी । उत्कुक
शेषे मज्जे मयाने महता न हि ॥” अवि ।

उत्कट । पु। (*Sachharum* ५११)
शरकाण्डे । अत्र गीह । रा नि प ८। छद्र
पपविशेषे । उरुडा, कानिशाविषय । प सु ।
इषी । रत्नेषी । रा नि व १४। महे । अ र
भय ने रो चि । मत्तलनिनि । हारा । ली ।
Woody cassia or its bark हचभेद ।
क्षताविशेषे । क्षान्ता । Wil गुडचवि । मोव
छिनि । प सु, रा नि व ६। हारा । गण्ड
कुमुमे । हारा । तेजपथे । अ टी भ । ति ।
उत्तान । तीक्ष्णे ।

उत्कटा । स्त्री । सिहलीपिप्पयाम् । वनपिशुन ।
हि त्रितयुषी । म राणपिपलि, उत्कटारा ।
गुणा—“सहली कटुकता च जलघ्नी दीपनी
परा । कफघ्नसर्पराक्षसघ्नी कीटशोधनी ।”
रा नि व ६। “उत्कटा रुचिता चोषा तिका
व्याप्यदाहता । मूत्रकृच्छ्र पित्तघात मेघ वृणाद्य
हृद्रुज । विष्कीटक नाशयति वीजमम्यान्तु शीतल ।
हृष्य हृत्तिकरश्चैव मधुराश्च प्रकीर्तितम् ॥” वै निघ ।
उत्कटा(टुका)सनम् । स्त्री । कठिमानमे ।
भिरामवस्थितौ । सु चि ६ अ ।

उत्कण्टकम् । स्त्री । उरुडा इति प्यात हच
भेदे । च चि ३ अ ।

उत्कण्ठा । स्त्री । इष्टलाभे कालउपासहिष्णु-
ताया । अम ।

उत्कता । स्त्री । (*Pothos officinalis*)
गजपिप्पयाम् । श च । उत्कटायाम् ।

उत्कार । पु। रत्नेषी । व्रद्ध श्रेष्ठ । रा नि व
१४। वायादिराशौ । अम । उत्कारिकायाम् ।
शुक्तिम् । भय शल चि ।

उत्कर्ष । पु। वायुज्वाररोगे । अवाग्रथ
कणपुच्छगामाणि मन्त्रीभवन्ति । “वर्मा मन्त्री तथा
पुच्छ सप्त गावमक्षिपन् । वातात्मकेन बाह्व्य
भवेदुत्कर्षकेन हि ॥” ल द ५४ अ ।

उत्कर्षनम् । स्त्री । पथीगतस्य ऋक्षाकर्षणे । सु
चि १५ अ ।

उत्कालिका । स्त्री । उत्कल्यायाम् । हारा ।
कलिकायाम् । रूङ्गि । त्रिका ।

उत्काका । स्त्री । प्रतिवर्षप्रगताया गदि । श च ।

उत्कारिका । स्त्री । रोटिकाया । वज्जे । वा
टी हमा । यवमापरण्वीजातसोक्तुसम्बोजादिभि
पिष्टैस्त्रिभैर्लम्बिकाकृतिय स्वेदनीपाय स उत्का
रिका । शुक्तिम् । अरुप, वा म १० अ । गुटिका
याम् । वङ्गि । सु चि १६ अ । सत्सिकाया ।
वाहे, टोश्नटोङ्ग । सु चि १४ अ ।

उत्कास (नम) । पु, स्त्री । कासे । उरुदामि ।
च द यम चि ।

उत्कुञ्चि (का) । पु, स्त्री । (*Nigella in-*
dicata) स्यादलङ्कारकम् । रोटि रूपाक्षौटव ।
रवा । कुपिघ्ननहये । मशैडव्री वट ।

उत्कुटम् । स्त्री । उत्तानशयने । छिन् इदेश
अशन । हारा ।

उत्कुण । पु। केशकीटे । उरुण । इ च ।

उत्कूट । पु। उगवारण । हारा । छाटि ।

उत्कूठ । पु। कीटरीमभेदे । लक्षण यथा—
“यस्यग्रमनोदीर्घपिण्डेसानिलगष्टे । मण्डलानि
समृच्छन्ति रागवन्ति बहुनि च । सानुवन्धस्तु स
प्रागेव कीट इति कथ्यते ।” भा म ४५ शी
पि चि ।

उत्क्रान्ति । स्त्री । मत्तौ ।

उत्क्रीश । पु। देचकी । व निघ । मत्तघाति
पक्षिणि । गच्छवाडी पोथी । रवा । गुणा—
रत्नपिच्छ शीतल मिथ हृष्य वातकर रसे
पाके च मधुर । सु म १६ अ । कुररपक्षिणि ।
दुर्दण्टे पोथी । हला ।

उत्कृष्टवर्म । स्त्री । क्षिप्तवक्त्रनामरीमविशेषे ।
See क्षिप्तवक्त्र ।

उत्कृष्ट (द) । पु। शरीरस्यदीपक उपस्थित
वमनत्वमिव । वमनेच्छाया । च द ज्व वि ।
“उत्कृष्टशरीरशायति । वमनोपस्थितिरिव । भा
म भ २० अ ज्व वि । ‘गौरव शीतमुतकेश ।’
उत्तमिश्वात्र न गच्छेत्तस्यैकहीनेरित । इदं
वीक्षते चाप्य तमुत्कृष्टं विनिर्दिशेत् ॥” सु
शा ४ अ ।

उत्कृष्टक. । पु. अग्निप्रकृतिकौटविंशये । ता
दष्टे पित्रजग्यरीमा भवन्ति । सु कल्प ८५ ।

उत्कृष्टनवस्ति. । पु. स्त्री. वसन्तिभद. य
पूज्यम् एरण्डीजीर्वादिक्लेन उत्कृष्टगनाद्य दीयते ।
“दद्यादुत्कृष्टं पुत्रम्—एरण्डीजं मधुकं पिप्प
पली सैन्धव वचा । हृषपाफलकलत्रं वल्गिरुत्
कृष्टं न प्रयत ॥” वै निघ वसन्तिविधि ।

उत्खला । स्त्री. सरानामगम्यद्रव्ये । सूत्रां नी ।
श च ।

उत्त. । वि. आर्द्रद्रव्ये । जिज्ञा ज्ञया । अम ।

उत्तमम् । स्त्री. उत्तमानि । वि. तमे । ज्ञाते । मे ।

उत्तम. । वि. उत्तकष्टे । पु. अश्वनिष्ठे ।
लक्षण—अध्वन्याय मघासारा सयामे चैव
पूजिता । अपि श्रव्यताद्वाय नैव मुञ्चन्ति
सादिन ॥ ज द ३५ ।

उत्तमफलनी । स्त्री. (Aclepias rasea)
दुग्धिकायाम् । छेष्टि शिखरे । प सु ।

उत्तमवारि । स्त्री. तण्डुलोदके । च द मधु
कादौ । उत्कृष्टजने ।

उत्तमवैद्य. । पु. कृतसाङ्गवेदाध्ययने दैवे ।

उत्तमा । स्त्री. दुग्धिकायाम् । छेष्टि शिखरे ।
प सु, रवा । मा शिलायाम् । प सु । भूम्याम
लक्ष्याम् । वै निघ । विफलायां । भा स १५
सम्बिकज्व चि । ‘शटीतुरादत्तमा ।’ सुसाधा ।
ह च । तन्नामकशकदीपविशेषे । ‘सुद्रमापोपमा
रक्ता पिडका रक्तपित्ता । उत्तमैषा तु विना या
शुकाजीर्णमिषिता ॥’ सु रि शू दी नि १४५ ।
उत्तमाङ्गम् । स्त्री. मन्त्रके । रा नि य १८ ।
वि । उत्कृष्टाङ्ग ।

उत्तमारणो । स्त्री. इन्दीवरानतायाम् । इन्द्र
विर्मिष्टा । रा नि १० । इन्द्रवारण्याम् । वा
उ १०५ । योधामन्त्रिकाया । सूहे । स चि ६५ ।

उत्तरकाल । पु. भाविकाले ।

उत्तरङ्गम् । स्त्री. दारण्योपरित्यक्तावविशेषे ।
“उत्तरं मय तित्यक् दारण्योपरि दास यत् ।’
हला ।

उत्तरच्छद । पु. उत्तरीय । आच्छादनवस्त्रे ।

उत्तरवस्ति. । स्त्री. निरुद्धं उत्तरदेवस्त्री ।
निरुद्धं गत्र पत्र भिद्भिन्नि । निरुद्धादुत्तर

दानादुत्तरवसिसना । तत्र नैवपरिमाण १२
अङ्गुलम् । तच्छिद्र माजतोहनाच्छिद्रपरिमित ।
खेहमात्रा पञ्चवर्षीये बाले षष्ठ प वट्टु १ प ।
स्त्रीणाञ्च कनिष्ठिकास्थूल दशाङ्गुल नैव । खेहमात्रा
च १ प । तदुक्त—“इदं दशाङ्गुलक नैव सध्ये च
कृतकर्णिक । मालतोपुण्ड्रनाभं छिद्रं सधंपनिर्गम
मालानां पञ्चवर्षीयामयो मातादपालिनी । तदु
पलमात्रा च तैश्चक्षीका भिषग्वर । अथाभ्यापन
शुड्य त्वमस्य स्नानमोजनै । स्थितस्य जानुमात्रेण
चापि निग्धशलाकया । क्षिप्रया सिद्धुमात्रेण ततो
नैव नियोजयेत् । अने शनघृथाभ्यामं मेरुपुण्ड्र
लानि पट् । ततश्च पीडयेद्भस्मि शनैर्तत्र निरुत् ।
तत प्रत्यागने जेह्र क्षेह्रवसिक्तमो भित । स्त्रीणां
कनिष्ठिकास्थूल नैव कुप्यादशाङ्गुल । अनेर्निष्कम
माधेय सूत्रं गत्र विचक्षणै । योनिमात्रपु नारीणां
क्षेह्रमात्रा द्विपाणिकौ । उक्तानाथै स्त्रिय दद्यादूर्ध्व
जान्वै विचक्षण । अप्रत्यागच्छति भिषक् वस्तुवृत्त
सहित । भूयो वसतिविधातव्य सयुक्तं शोधनैर्गणै ।
फलवर्षि निदध्यादा योनिमार्गे दृढां भिषक् ।
मूर्ध्वैविनि स्त्रता निग्धा शोधनद्रव्यसमुत्तमा । दण
सां तथा वनौ दद्याद्वनिविशारद ॥” शार्ङ्ग ।
पलाङ्गमुचरी वनि मात्रावस्ति पलङ्ग । यापना
खेह्रवस्त्री च दावेतो पट्पलावितो । पिच्छावस्ति
भवेप्रस्य पादौ शौचितीउपर ॥ आनन्दस्नान ।

उत्तरवायु. । पु. तदिह्मभवमाकृत । स च शीत
निग्ध दीधप्रजीपकर क्षेदन प्रकृतिस्थाना वज्रद
सदु चतनीयविधातानां विशेषेण गुणकरद ।
मन् व २२ ।

उत्तरवारुणी । स्त्री. इन्द्रवारण्याम् । वार्थो
नशी । र सा स वैकान्तगारणे । मेव कुष्ठ वि ।
“शिला चोत्तरवारुणी ।” ज्व चि कुल्लवधूरस ।
उत्तमारुणीति वा उ ३० अ वै निघ २५ काष्ठ
चि वारुणोपधुम् ।

उत्तरायणम् । स्त्री. मकररंजकान्तिनी निष्ठुन
सक्रान्तिसमाप्तिपथ्यन्तालि, सवितुरुत्तरमार्गमति
रपे वा काल । तदादान जानीयान्, यतस्तदा
नूनां प्रतिदिन सारमादत्ते, आदित्यपवादी भुव
सीम्यगुणहरत्वात् । वा सू २५ ।

उत्तरासङ्ग । पु. उत्तरीयवस्त्रे । ऊङ्गुनि ।
अम । तत्पर्याय,—उत्तरीयं प्रावार उत्तराव
वस्तिका सञ्ज्ञान (अ), कक्षा (का) ।

उत्तरिणी । स्त्री । उत्तमारण्यम् । गुणा —
 “उत्तरिणी तु कटुका शीता नेत्रा लघु धृता ।
 उष्ण विन्ध्या सारका च तुवरा व्रणरीपथी ।
 काष्ठव्रणहन्निश्वरपित्तप्रमेहकान् । कफकुष्ठ
 प्रलापीय वात तन्त्राच दटुक । धयकाश्च मूलकम्
 योनिरोगश्च शोथक । नाशयेदिति सम्प्रोक्ता सुख
 प्रसवकारिणी । शकाम्बराश्च वीर्या तिका
 हृत्स्थ कुष्ठहत । कफवातहरा भीमा फल त्वस्या
 पटुका । तिक्तमुष्णश्च कटुक रतु चाग्निप्रदोपक ।
 पित्तकोपकरश्चैव शिथिल विपनाशनम् ॥” वै निघ ।
 उत्तान । ति । ऊर्ध्वस्थमिते । ६२ इहेष्ट
 शोश् । मे नविक । स्त्री । जलि । हे च ।
 उत्तानवा । पु । (Cyperus) दुसामेदि ।
 नांश्वनूजा । उच्चटायां । ऊँचूना, निर्विषी । र
 मा । रवा ।
 उत्तानपत्र (क) । पु । रक्तैरुण्डे । रा नि
 द ८ । भा पू १३ गु व । मद य १ । श्वेतै
 रण्डे । वै निघ ।
 उत्तानशय । पु । स्तन्यपायिशिशी । अतिशिशी ।
 अम ।
 उत्तानशायी । वि । उत्तानशायिनि । वै निघ ।
 उत्ताप । पु । रजसि । उष्णतायाम् ।
 उत्तापनम् । स्त्री । उष्णताकरणे ।
 उत्तार । पु । वमने ।
 उत्ताल । पु । मकटे । मे लविक । वि ।
 उल्लटे ।
 उत्तुङ्ग । वि । उच्च ।
 उत्तुङ्गको । स्त्री । दूरश्चरे । व निघ ।
 उत्तुङ्गित । वि । निगत । सु चि २२ ।
 उत्तुप । पु । लाजायाम् । श्वे । हारा ।
 उत्तेजि(रि)तम् । स्त्री । अदृश्य मध्यवेगगति
 विधे । इयं चतुष्टयमगति । “उत्प्लुतीत्प्लुत्य
 गमने कोपादिवाङ्मते पदे ।” हे च ।
 उत्तोलनम् । स्त्री । उत्त्नेपथे ।
 उत्थानम् । स्त्री । मलोद्गम । रवा । मलरीगे ।
 पीदये । हर्षे । हे च मे नविक ।
 उत्थित । पु । सरलश्च । रा नि, व १२ । वि ।
 उत्थ । मे नविक ।
 उत्थिताङ्गुलि । पु । अपटे । ज्ञानङ्ग । अ च ।

उत्पत । पु । पक्षिणि । तिका ।
 उत्पतनम् (पत्ति) । स्त्री, स्त्री । उत्पत्ती ।
 ऊर्ध्वगमने । न नचतुक् । जन्मनि ।
 उत्पल(क)म् । स्त्री । Blue lotus नील
 कमल । नीलगन्ध । रा नि व १० । सु सु ३८
 उत्पलादी ड । च सु ४३ । च द र पि चि ।
 कृष्टे । कूड । ते चैगलिकोटु । प सु विष ।
 प्र कस्तुरीमोदके । र सा स । च द पि ज्व
 नीग्रादि । “लीनीत्यन्नास्यतापश्च ।” लाक्षादितैले ।
 वै निघ अश्च चि ज्रीवेरुद्धत । शालूके । प सु ।
 स्वनामव्यात कमलजातीयपुष्पे । शुक्तिं दून, श्वेता
 कूण । द्विकोजि । म उत्पल । सु चि ३२ ।
 गुणा — कषाय मधुर शीतल पित्तकफरक्तघ्नश्च ।
 राज । शीतल खादु रक्तपित्तघ्न दाहयमवमि
 भान्तिहृमिहरश्च । रा नि व १० । सामान्ये
 नीचन शीत खादु दाहहर मत । रक्तदोष यम
 वालि भान्ति जूर्ति कमीन् जयेत् । द्रव्यगुण ।
 नीलीत्यने । रोगशुक्ति । सि धी र पि चि
 सिद्धतमयोगे, श्रीवाङ् । “वासा कषायीत्यल
 म्प्रियङ्गु ।” सि धी यञ्च चि च्यवनप्राग्नि ।
 वा सु १४ अ, अन्ननादि । पशकाठे । पथ्यीत्यल
 धान्तीरिणीविश्वै ।” च द ज्वराती चि
 घनजलादि । पुष्पे । मे । जलजातपुष्पमात्रे । अम ।
 उत्पल । वि । मांसयन्त्रे । हे च ।
 उत्पलक । पु । चैवकरीधे । वनधूटे । प्र र
 सा स दध्यमारणे । नीलीत्यने । नीलगन्धि ।
 रा नि व १० ।
 उत्पलकान्द । पु । शालूके । रवा ।
 उत्पलकुष्ठक । पु । कुठौपथी । वै निघ ।
 उत्पलकेसरम् । स्त्री । पञ्चकेश्वरे । मेघ छदरी
 वि कमकते ।
 उत्पलगन्धिकम् । स्त्री । अतिमुरभिचन्दन
 विशे । श मा ।
 उत्पलगोपा । स्त्री । श्वेतशरिवायाम् । ८२७
 शशाङ्ग । वै निघ ।
 उत्पलदलम् । स्त्री । तन्नामकाश्चविश्वे । तश्च
 हृदने मन्त्रे च प्रयुज्यते । लक्ष्य यथा — “उत्पला
 ध्वजधाराण्ये हृदने हृदने सदा ।” अति ।
 उत्पलपत्र(क)म् । स्त्री । वैद्यकाभ्युक्तिं हृदने
 हृदने च । तत्परिमाणं दृष्टव्यम् । सु सु ८२ ।

मद व १४ अ । तिलके । धरणि । कुवनयपत्रे ।
हे च ।

उत्पलमेद्यकः । पु । हस्तायतसमीभयपालि
कर्णधन्वाकृतिविशिष्टे । सु सू १६ अ ।

उत्पलमृत् । स्त्री । सौराष्ट्रसृत्तिकाया । च द
र पि चि ।

उत्पलशारिवा । स्त्री । श्यागालतायाम् । प
सु । र सा । अनतमूले । अम । भेष ध्व
भ चि ।

उत्पलपट्कम् । स्त्री । योगविशिष्टे । 'उत्पल
धान्यक गण्डो प्रशिपणी बलायुत । बालविल गवां
तक्रेणाल्युत्थेन च पेक्षयेत् । तेन खानकृत मण्ड
द्वयमागोय शीतलम् । ज्वरातिसाररोगमत हुताग्ना
बतामदम् ॥' हा अवि ३५था ३५ ।

उत्पलादि । पु । कषायवर्गवि धे । उत्पल
रक्षोत्पलकु, दसौगन्धिककुबलयपण्डरोकानि मधुक
क्षेति । गुणा — "उत्पलादिरय दाहपित्तरणप्रणा
शन । पिपासाविपद्भोग्च्छर्दिमूर्च्छाहरो गण"
इति ॥ सु सू ३८ अ । भावप्रकाश त्वयविध ।
यथा — "उत्पल नीलमरुता कक्षार कुसुद तथा ।
श्यामीजच्च मधुकुत्पलादिरय गण ॥ सुशीतलो
हस्येव दाह दणा रुदामयम् । रक्तपित्तच्च
मूर्च्छाच्च तथा छर्दिमरोचकम् ॥" इति ।

उत्पलिनी । स्त्री । कुसुदपण्ड । उन्निद्रुल्लव
श्रोत्र । खड्गकमलिन्या । हि लीजिकीटी । गुणा
— हिमा तिका रतामरप्रो पित्रिणी तापकफकाश
दणाश्रमवमिनी च । तत् । वीनगुणा — स्वादु
रुचं हिम गुरु च । र नि ३ १० ।

उत्पली । स्त्री । तुषपचाम् । कुसुद छांगु ।
मे लविके ।

उत्पाट (त) । पु । कर्णपालीगतरीगे । तत्र
चण — "गुष्माभरणमयोगाफुनाडपथादति । शीथ
पात्ता भवेत्पाथ दाहपाककानित । रक्षो ना
रक्तपित्ताभ्यामुपात स गदा मत ॥" मा नि ।
कर्णपात्ता उपद्रव । सु उ २० अ ।

उत्पाठनम् । स्त्री । बायुज्यमणवेदनाविधि ।
उत्सर्गमे । सु सू २२ अ ।

उत्पादक । पु । शरम । चि च ।

उत्पादशयन । पु । टिभिप चवि । ५ अ ।

उत्पादिका । स्त्री । उपजिह्विकायाम् । हारा
हिलमीचिकायाम् । शिष्ट । उपोन्तिकाया । शूदे ।
विका । देहिकानामकौटविशिष्टे । श च ।

उत्पार । पु । गृहघृते ।

उत्पाली । स्त्री । आरोम्ये । श च ।

उत्पिञ्जल' । वि । नृशमाकुले । छे च ।

उत्पिष्टसन्धिः । पु । सन्वेत्तुपेयगे, अग्निहो
घर्षणे । तेन सन्वायुमयत गोपी वेदना च भवति ।
सु नि १५ अ । See भयम् ।

उत्पौड' । पु । सुरामण्डे । केने ।

उत्पुटक । पु । कर्णपालीगतरीगविशिष्टे । सु
सू १६ अ । कर्णपालीवेधोपद्रवे । सु ।

उत्प्राण । पु । श्वासे । वै निघ ।

उत्प्लवन । स्त्री । उल्लवने । नाशान ।

उत्फाल । पु । उत्प्लवने ।

उत्फुल्ल' । वि । विकसिते । छे च । स्त्री ।
खान्द्रिये । मे ।

उत्स' । पु । प्रसवये ।

उत्सङ्ग । पु । क्रीडे । रा नि ५ १८ । "क्रीड
मङ्गलधीकङ्ग प्राग्भागी वपुष क्षृत ।" राज ।
प्रणवस्तुप्रदेश । सु चि १५ । पर्वतमध्यदेशाकार
प्रणवस्यविशिष्टे । वा म २८ अ ।

उत्सङ्गपिडका । स्त्री । खचण — नेत्रवर्णगत
रीगविशिष्ट । नवाधीवर्मानि सञ्जातपिडकाया । रा
च खूला कण्टमती, अधीवर्मानि सोसङ्गा वर्णा
भ्यतरगुर्वी, वह्निस्तामाना पूया च । "कण्ठर
मुखी तासा नाशो वल्लभ या । सोतद्वीकङ्क
पिडका सर्वज्ञा खूलकगुरा ॥" मा नि ।

उत्सङ्गी । पु । नाडीप्रणविशिष्टे । नाडी वा । सु ।

उत्सर्ग । पु । त्यागे, दाने । वर्जन । हे ।

उत्सर्जनम् । स्त्री । दाने । अम ।

उत्सर्जनी । स्त्री । गदस्य द्वितीयधनो । लघु
यथा — "उत्सर्जनी तु तदध सा साहायुमे
सहिता ।" भा ।

उत्सर्ग्या । स्त्री । प्रातःप्रणमनकालायां गवि ।
गान गङ्गोरो रोगा गांठी । कटा ।

उत्सव । पु । इत्यामसदे । उत्सव । उत्सव ।
का । मे पवित्रे ।

उत्सादनम् । स्त्री । उत्सर्गः । भा म ४४ ने-
री चि । "ता प्रोचन्तीत्सादननिपनादीन् ।"
"उत्सादनाद्भवेत् स्त्रीणां विज्ञेयात्कान्तिमइषु ।" सु
चि २४ अ । उत्सर्गः । रया अने । समुल्लेखो ।
मे तचतुक्त । निमग्न्य त्रण्य ज्ञानतोकरणे ।
सु चि १ अ ।

उत्सादित । वि । निमग्नोत्सादितः ।

उत्साह । पु । मनेस उत्साहे । अम ।

उत्साहयुक्त । पु । शरमे । मद व १२ ।

उत्साही । पु । भक्तरोमिणि ।

उत्तिहनम् । स्त्री । नासया ऋद्धंशमधारणे ।
वा मू ।

उत्सुक । वि । उत्सुकितो । व्यय ।

उत्सूर । पु । सन्ध्याकाले, दिनावसाने । हे च ।

उत्सृष्ट । वि । त्यक्ते । अम ।

उत्सेचन । स्त्री । ऊर्द्धुसिके । उपशान् ।

उत्सेध । पु । शरीरौघले । दहे । अम ।

उत्स्रय । पु । मन्दहास्ये । वे निघ ।

उत्क्षिप्तः । पु । धुसूरफले । श च ।

उत्क्षिप्तिका । स्त्री । प्रातड्विग्रहे । हे च ।

उत्क्षेपणम् । स्त्री । व्यजने । धान्यमहनवस्तुनि ।
ह च ।

उत्क्षेपमर्गः । स्त्री । शब्दद्वयोपरिकेशप्रान्तात्थ
मन्धि । तव विशल्यमन्धणा युगल तन्नामैव
तिष्ठति । सु शा ६ अ ।

उद(क)म् । स्त्री । जने । श र, रा नि व १४
पु । करिग्रहलायाम् । हला ।

उदकप्रक्षेपणम् । स्त्री । जलप्रक्षेपेण जलस्य
मौतीकरणोपाये । सु मू ४५ अ ।

उदकमञ्चिका । स्त्री । जलप्रसाधनायमाधार
विधेः । सु मू ४५ अ ।

उदकमञ्जरीरसः । पु । रसोऽयं निरामञ्जरी
द्वय । गात्रा २२ अनुपानं चाद्रकरसः । अत
ऊषण मरिचं शकरा विध । मत नरे शकरा
सम्बन्धसमा । चिराच २४ प्रहरपर्यन्तम् । पाठ
— "सुतो गन्धद्वयं सीपणं स्यादन्तेष्टुल्या शकरा
मस्यपिपै । भूयो भूयो भावयेत् चिराच यद्वी
द्वयं मन्त्रवेरस्य वारा ॥" पात्रा १ उ गङ्गा १

उ मोशोर्गाव थै १ उ गङ्गा १ उ विष ४
उ । वेह वेह छिनि ४ भाग वनेन । अत
शर्करास्याने मन शिलादानेन चन्द्रगुह्यररसी भवति ।
र सा स ।

उदकमेहः । पु । कफीत्यमेहविग्रहे । लक्षण
— "अच्छं वसु सितं शीतं निगन्धसुदकीपम । मेह
सुदकमेहेन किञ्चिदाविनपिच्छिमम् ।" मा नि ।

उदकावहस्रोतः । स्त्री । जलवहनाद्याः । ते
च दे तथोर्मूल तातु स्त्रीम च । सु शा २ अ ।

उदकवहा । स्त्री । सूत्रवन्निमभिप्रपन्ने धमनी
द्वये । तथोर्मूल तातु स्त्रीम च । सु शा २ ।

उदकपट्टपल(घृत)म् । स्त्री । अर्शोरोगे । तिल
तैल ४ अ वारि १२ अ दुग्ध ४ अ यवचारादीनां
प्रत्येक पल कल्प दत्त्वा पचेत् । पाठ — "सचारै
पञ्चकीलेषु पात्रिकैस्त्रिगुण्योदकी । समचीरं घृत
प्रस्य ज्वराशं प्रीहकासहत् ॥ घृत ४ अ ज्वन
१२ अ दुग्ध ४ अ पक्ष दान, यवकाव
अष्टाक १ अ (५ तो) । देश कक । च द
अश चि ।

उदकिका । स्त्री । बलानामनुपे । वेडेन ।
रा नि व ४ ।

उदकी । स्त्री । पाठायाम् । आकुनादि । वे
निघ यष्ट चि २ अतिविषादि ।

उदकीर्ण (र्य) । पु । महाकरञ्जे । उद्द-
रवज्ज । हि अरारि । रा नि व २ । र मा
भा पू १ म गु व ।

उदकीर्या । स्त्री । पूतीकरञ्जे । नाटोकरञ्ज ।
वा ठौ हिमा । वा म १५ अ अर्कादि ।
"प्रत्यक्पृथ्वीपीततैलीदकी-री ।" च मू २५ अ मने,
फलिनोव १ अ । सु मू २२ अ कफशमने ।

उदकीदरम् । स्त्री । जलीदरनामरोगे । See
दकीदरम् ।

उदक्या । स्त्री । रजस्वलायाम् । अम ।

उदगयनम् । स्त्री । उत्तरायणे । अम ।

उदगदन् । वि । महादन्तकरिणि । ह च ।

उदगुह्य । वि । उत्तरगुह्ये ।

उदञ्चनम् । स्त्री । पिपाने । टाङ्गी । हला ।

उदगण्डपालः । पु । मन्त्रविग्रहे । डानटोर्गा
गिह । मे लपचक ।

उदया । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् । जाल
गिपड़े । रा नि व १६ ।

उदधि । प । समुद्रे । रवा । [अन्धि कफ ।

उदधिकफः । प । समुद्रफेने । च द । Sec

उदधिफलम् । स्त्री । समुद्रफेने । वे निघ ।

उदधिफेनः । पु । समुद्रफेने । च द रस र
वाल चि । Sec अग्निस्फ ।

उदधिमलः । पु । समुद्रफेने । राज ।

उदधिलवणम् । स्त्री । समुद्रलवणे । भा ।

उदधिशुक्तिः । स्त्री । मुक्तास्कीटे । समुद्रजन
विशुक् ।

उदधिसम्भवम् । स्त्री । समुद्रलवणे । पांशु
लवण । भा पु १५ ।

उदन्तिका । स्त्री । दन्ती । हारा ।

उदन्या । स्त्री । पिपासायाम् । रा नि व २० ।
Sec दन्ता ।

उदपर्णी । पु । कृधान्यविशेषे । सु सू ३८ अ ।

उदपान' । प, स्त्री । कृप । अम ।

उदमन्य' । पु । उदकप्रधानमन्ये । च सू ६ अ ।
जलालोडितसघटशक्तौ । स च शीमे सेव्य । भा ।
प सु ।

उदमानम् । स्त्री । वारिमानाढके ।

उदम्बरः । पु । शरीरजलमिमेद । शाङ्ग ७ अ ।
Sec कृमि । स्त्री । ताम्बे । ताम्बा । अ टी ।

उदय । पु । उत्पत्तौ ।

उदयभास्करकर्पूरः । पु । भस्मान्मल्यत कर्पूरे ।
स च पक्व । सदलनिदलमिमेद विमेद । गुणा
—“धीत सर स्वच्छक सम्यक्ता कठिन कटु
समुदित साह्यैपकीऽप्रेलं । श्रीद पित्तकर
कफकृमिविपान् वातच नासाशुति जालासावगल
यद्वा च शमयेत् जिह्वाजलपक्व ।” वे निघ ।

उदयभास्कररस । पु । कुष्ठाधिकारे रस ।
अथ केवलं गन्धकेन सृत ताम दशभागम् । असृत
त्रिष, तस्य द्वौ भागौ । र सा स । पाठ —
“गन्धकेन सृत ताम दशभाग समुद्धरेत् । उपथ
(षा) पञ्चभाग (ना) स्वादसृतच द्विभागिक । श्लेष
चूर्णैर्कृतं सर्वे रक्तिकैकप्रमाणत । दातव्यं कुष्ठिने

॥ उपथ म्याने द्वायथमिति । इति चि ।
“पिप्पली पत्रभागा स्वादिति ।” सा को । टी ।
१० तो पिप्पल ५ तो शृङ्गीविष २ तो
ज १० पिप्प रक्तप्रमाणा बटी काया । पाठसुवे
पिप्पलमूल ५ तो अत्रमते विकट्टे ५ तो ।
अन्य चिकित्सासि । पाठ — “धान्याम सतक १५
शेतापागार्गजद्रवे । तुल्याम मर्दयेवाप्रियन्ते पाता
नक्षि पचेत । कटुलघ्नस्तु सयाची रसी हृदय
भास्कर । श्वाभं पत्रविध हन्ति दिग्ब्रमदुपानत ॥
रस र । अत्र पांशु, शमक पांशुतांशे श्वेत
आपांश्वमे पाडिग्रा पांशुनवद्वे पांशु कविले
यत्नेव उर्ध्वतांशे ये वस्त नांशे, जंश
उदग्रतांशव वन ।

उदरम् । स्त्री । नाभिलतमध्यभागे । पेट ।
तत्पथाय, — पिचिष्ठ कुचि कची जठर तुन्द
तुन्द (अ) । रा नि व १८ । तन्नामकरीने ।
उदनि वोग । तदवविधम् — वातपित्तकफसमि
पातै चतुर्विध झीहजन्य मलसञ्चयजन्य चतजन्य
मलसञ्चयजन्यचेति । अथ निदानं — अग्निमान्द्या
जीर्णमलसञ्चयादिकम् । कुपितवातादिभि खेद
वहाम्बुवहस्रोतसि रुद्धे, तथा प्राणापानाभ्यामश्री
दूषिते तदुत्पद्यते । साधारणलक्षणे — “आधान
गमने, शक्तिदीर्घव्यं दुःखनाश्रिता । शीफ सदन
मङ्गानां सङ्गो वातपुरीषयो । दाहदृष्टा च सर्वे
जठरेषु भवन्ति हि ।” सु नि ७ अ । “सर्व
मेवोदर प्रायो दीपसहतिज मत । अतो वातादि
शमनो क्रिया सर्वा प्रशस्यते ॥ वज्रिर्मन्दलमायाति
कुचो दीपप्रपूरिते । अजीर्णाक्षिनेयाग्नेमन्दाश्री
मलसञ्चयात् । रुद्धा खेदान्मुवाहिषी कनयन्मुदरं
गुणा । आधानमामताव्यल गतिरन्या कृशाङ्गता ॥
शीथ सदासङ्गानां दाहमन्दा विषमता । विद्धात
सङ्ग पादाभ्या शीथश्यामलसञ्चयम् । पूर्वैरुपम् ।
औदकानुपशं मांस शाक पिष्टकृत तिला । व्याया
माध्यदिवास्त्रप्रतापन विवर्णयेत् ॥ तथोणलवणा
क्षानि विदारिणी गुरणि च । नायादन्नानि कठरी
तोयपा विवर्जयेत् ॥ रस र ।

उदरग्रन्थि । पु । अग्मरीरीने । गुक्करीने ।
ह च । अन्ते । औ१६ । जीर्णि । Wj

उदरताण । स्त्री । उदरवन्धन वस्त्रादी । हे ।

उदरथि । पु । समुद्रे । मूर्ध्ने । हे ।

उदरनाडी । स्त्री । अन्तनाशाम् ।
 उदरपरीक्षा । स्त्री । जठरपरीक्षायाम् ।
 उदरपिशाच । पु । स्वाप्रभञ्जके । हे च ।
 उदरपौडा । स्त्री । उदरामये ।
 उदरभङ्ग । पु । अतिसाररोगे ।
 उदररस । पु । उदरभक्षणकरमे ।
 उदरव्याधि । पु । उदरामये ।
 उदरस्फुटा । स्त्री । आगवनाम् । य निघ ।
 उदराग्नि । पु । जठराग्ने ।
 उदरानलपत्रक । पु । त्रुतालीशपत्रे । वै निघ ।
 उदरामय । पु । अतिसाररोगे । See अतिसार ।
 उदरामयकुम्भकेशरी । पु । पीडाधिकारि रस । अथ शूल ताम्र, कटुक तिकटुसम लवणानि पञ्चनवणानि, कणामूल पिप्पलीमूलम् । अथ हृदा चयं चित्तकचूर्णं च न प्रयच्छन्ति । पाठ—“रसगन्धकभक्षताम्यक कटुकचारयुत सट् द्वय । कणामूलकचयचित्तक समानि लवणानि रामट । समभागमिदं विभाव्येत खरतापे लघु जम्बुवारिणा । उदरामयकुम्भकेशरी रस एव प्रथि तीक्ष्ण मापक ॥ सुरवार्युत दापवेद्विषक् । र सा स । पीन, शरुद, तंता, जिकटे, यव शनि, मोक्षशनि टेव, पिप्पलीमूल, छे, छितान मूल, पञ्चनवण, यमान एव हि प्रोक्तोक्त समान भाग । लवण रसे मर्दिन । पात्रा १ गोषा ।
 उदरारि रस । पु । उदराधिवानि रस । वज्रीधारिण कुडीधारिण । पाठ—“पारद युक्ति तुल्यस्र जैपाल पिप्पलीसम । आरग्वधफलाम्नाञ्जा वज्रीक्षीरेण मद्ध्येत् ॥ मापमात्रा वटी खादित स्त्रीणा जलादर जघत् । चिन्ताकम्बरसञ्चानु पथ्य दध्नी दन हितम् ॥” र सा स ।
 उदरावर्त्त । पु । नाभौ । रा नि व १८ ।
 उदरावेष्ट । पु । शरीरकृमिभेदे । पाठिह्मि । शास्त्र ७५ । See कृमि ।
 उदरिण्यो । स्त्री । गर्भवत्या । ६ च ।

उदरिल । वि । महीदरयुक्ते । ऊँडीयूळ । ३ च ।

उदरो । वि । उदरिणि । हे च ।

उदर्क । पु । धुनूरहने । मदनकण्ठके । त्रता रौणे । मे कतिक ।

उदर्चि । पु । अग्नौ । मे ।

उदर्दः । पु । Erysipelas रोगविशेषः । तत्र क्षण यथा—“वरटीदटसम्यान् शोष सञ्चायेने वहि । सकण्ठ सीदवहुल क्षिप्त्वा विदाहवान् । उदर्दमिति तं विद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिके शीतपित्तमुदर्दं च कफाधिकम् ॥” मा नि ।

उदर्दप्रशमनवर्ग । पु । उदर्दशमनयोगविशेषः । यथा—तिन्दुक पियाल वदर रुदिर कदर समपर्णा अकणानुनासनादिमेदा इति दश । तैल, पिशाच, कूल, मिव, धेतधमिव, छाति, शीत, अर्जून, पीतशोण विटथमिव । च मू ४५ ।

उर्द्व । पु । Scarlet fever ज्वरविशेषः । Wil

उदलावणिक । वि । खवणीदकसिद्धव्यञ्जने । हला ।

उदग्नि । स्त्री । अद्वजलतक्ते । अक्षिद जनयूळ शोण । र सा अम । दध्यक्षी यदि समे तदुदग्निदाह । रा नि व १५ । प प्र ३५ । गुणा—सिपेन कुठनाशन लघ्नादाहमुखशोषघ्न । राज । पित्तत्रेपानम् । रा नि व १५ ।

उदाल्यूह । पु । जलकाके । पानकोडी । वै निघ ।

उदान । पु । कण्ठस्थवायौ । उदान कण्ठ दशस्थ । भा । उदानस पुन ख्या नाम्बुन कण्ठ एव च । वाक्प्रवृत्ति प्रयत्नोर्वाक्प्रवृत्तादि कम्प च ॥” च । “उदानो नाम यन्मुमुषैति पवनोत्तम । तन भावितगीतादिविगयो, भिप्रव सते । उदजलुगतान् रोगान् करोति च विग पत ॥” सु नि १५ । “हृत्तम उदनयमम् ।” वा स ११ अ । उदरावर्त्त । सपे । नाभौ । मे नविक । पक्षणि । श र ।

उदार । पु । दीपशाली । अश्वविशेषः ।

उदावर्त्त । पु । नाभौ । सपविगणे । Dis

case of the bowells, this passion
रोगविग्रह । मूत्रा । मे । हे च । रोगेपाने
मलमूत्रवायुरधी भवति । तस्य निदानं समामिष ।
“वातविज्ञं ज्ञानासुचवीह्वारयमोन्मिषाशुषोष्ठा
सनिद्रापां ध्वोदावर्तसम्भारः” कर्मण्य सन्त्य
यदा—वातमूत्रपुरीषाणां सङ्कीर्णान् क्लीरुजा ।
कठरे वातजागान्ये रोगा २५ वातविग्रहात् ॥
आटीपगमो परिकर्तिका च सङ्ग पुरीषस्य तयोर्
वात । पुरीषमास्यादयवा तिरिति पुरीषवेगेऽभि
हते नरस्य । वक्षिमेहनयो गल मूत्रहृत् शिरो
रुजा । विनामो वद्व्यानाह स्याद्विज्ञ मृतनिर्गमे ॥
मन्याग-सम्भारिरोविकारा जृम्भोपघातात् पवना
कका स्युः । तदाचिनासावदनामयाय भन्ति
तीत्रा सहकर्णरोगे । आन्दर्भ वाय्वथ शीकजं
वा नेनीत्क प्राप्तमनुसता हि । शिरोगुक्त्व
नयनामयाय भवति तीत्रा सह पीनसो ॥ मन्वा
भम्भ शिर गल आर्द्रताहावभदो । इन्द्रिया
णाञ्च दीव्यथ चवधो स्याद्विधारणात् ॥ कण्ठार
पूर्णत्वतोव तीद कृज्य वायोरथवाप्रहति ।
उद्गारवेगेऽभिहते भवति घोर विकारा पवन
प्रमुता ॥ कण्ठ कौठारु च व्यङ्ग शोथ पाष्ठास्य
ज्वरा । कुष्ठपीपपञ्चनामा हृद्दिनियन्त्रजा गदा ॥
मृताशने ने गदसुक्कयोथ शोथोरुजा सूत्रविनियन्त्र
शुक्रागमरी तत्सवण भवेत् त त विकारा विह्व च
युक्ते ॥ तन्द्राहमहावहचि यमस्य सुधाभिघातात्
कण्ठता च दृष्टे । कण्ठास्यशोथ श्वणावरोध
तणाभिघातात् उदये व्यथा च ॥ आन्तस्य निद्रास
विनियन्त्रेण हृद्दीगमीह्वावधवापि गुग्गु । जृम्भाह
महोऽन्विशिरोऽतिजाञ्च निद्राभिघातादयवापि तन्द्रा ॥
वायु कोरानुगी रुधै कपायकटुतिक्तै । भोजनं
कपित सय उदावर्त्त करोति च ॥ वातमूत्रपुरीषा
रुक्कफमेदीवहानि वै । सोतास्युदावर्त्तयति पुरीष
चातिवर्त्तयेत् ॥ ततो ह्वन्निग्लान्तं ह्वामारति
पीडित । वातमूत्रपुरीषाणि कृच्छ्रेण नभने नर ॥
इति । मा नि । ‘विह्व सुधापवतिलादिशाक
यामीदकानूपरस्येवा ॥ ननैथ रुष्टानिलविह्वि
रद्यात् तथा प्रसन्ना गुडशीधुपायी ॥ रस र ।

उदावर्त्ता (हृत्ता) । स्त्री । Difficult
menstruation वायुजन्मस्त्रीयोतिरीगविशेषे ।
सा कष्टेन सफेनिल रजो मुच्यति । “सफेनिल
रुदात्रा रज कृच्छ्रेण मुच्यति ।” भा म ४८ धी
० नि ।

उदितः । प । नीकारं । उडिरी । प सु ।
उदीच्यम् । स्त्री । श्रीवेरि । युग्म वाना । प
ग । रा मि व १० । त कुरुवेत् । सि यी ज
च पङ्कपाभीय । “चन्दनोदीच्यनागै ।” सि
थी च मि किरातादौ । “चन्दनोदीच्यनकै ।”
उदीच्यकाष्ठम् । स्त्री । तोपचनीतिह्यतद्वये ।
वै निघ ।

उदीच्यम् । स्त्री । दमो ।

उदु (दू)खलम् । स्त्री । गुग्गुली । मे । खोद
भाण्डे । शातमिष्टे इति लीके । तन्मुक्तकान्ना
धंपाये । उथ्ली इति च लीके । अम ।

उदुम्बर । पु । Glomerous fig tree,
(Ficus glomerata) यनाह्वय । तत्
पत्राव, —घोरवृक्ष हेमदुग्ध सदाफल कालकृत्य
यद्योग्य यनीय सुप्रतिष्ठित शीतवत्क यज्ञार
अनुफल पयस्य पवित्रं मीय शीतफल
कमिकण्ठक कमिकण्ठक किमिकण्ठक (मे) पाणि
भक् यनाह्वय वृक्षश्च यनीडम्बर (शब्दर)
सुचु शीतवत्कल (ज) । यक्षदुग्ध शीह ।
गुर्ज हि गुलार । म उद्वराचेभाड । उन्
उदुम्बर । ज द । सु म १८ च नयोधादि ।
गुणा — “उदुम्बर शीतल स्याद्भस्मानकारक ।
व्रणरोपणकुटुचो मधुरस्तुवरो गुरु । अस्थिसक्तान्
हृदयोर्ध्वं कफपित्तातिसारकान् । यीनिरीश नाश
यति वत्कचैवाभ्य शीतल । दृग्धद तुवर गर्भे व्रण
नाशकरं मृत । कीमलसाम्य च फल स्रम्भस्तुवर
मत । हितफानि तपापित्तकफरुक्तावह । मध्यम
कीमल स्यादु शीतल तुवर मयम् । विनलपामीद
कर रक्तस्तुतिवमोदरम् ॥ वै निघ । व्रण
गुरु कफपित्तप्रय । हिम रुच पित्तकफाशनि
मधुर वग्नं व्रणशीघनरीपण्य । मद व ५ ।
भा पु १८ वटादिव । तथा अस्य पक्वफलगुणा
मधुर हिम कमिकर रक्तपित्तगुणादाहमृच्छाप्रय ।
सुपक्वफलगुणा — अतिशीतल मधुर पित्तप्रमणीय
प्रय । अपक्वफलगुणा — कपायल दीपनल रुचि
करल मासकरल शोणितविकारजनकतल । अम
वत्कलगुणा — शीत कषाय व्रणघ्न गभसरुच्य
मन्यजाकच । रा नि व ११ । कुष्ठविशेषे ।
तामे । रा नि व १० । अनुफल । भा पु ५८ ।
स्त्री । कर्षे, २ ती । प प्र १ ख । तावे । मद

व ४ । तो जमाते । वै निज पासा वि गिफलादि
सहे । केन । धिका ।

उदुस्वरच्छदा । स्त्री । शब्दभीषच । सद
४ । ।

उदुम्बरदला । स्त्री । प्रसूदनीकृत । रा नि
व ६ ।

उदुम्बरपणी । मी । दत्तोद्भवे । प सु । र
मा । लज्जदत्तोद्भवे । भा पु । म ।

उदुम्बरमशक । पु । मूषिक । वै निघ ।

उदुम्बरो । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । म
कालाडवर । रा नि व ११ ।

उदूखलम् । श्री । तण्डूलादि कण्डनार्थं काष्ठ
पात्रे । उथलि । गुग्गुली । मे लविकं ।

उदूखलसन्धि । पु । उदूखलाकार योबीड
गत सन्धी । भा । कषावहृषदशनसन्धि । सु
शा ५ अ ।

उष्ट । ति । म्यूल । मे ।

उद्गम । पु । वान्ती । वनि । वै निघ ।

उद्गमनीयम् । स्त्री । घृतवन्धे । यम ।
धोत्रा कापड ।

उद्गार । ५। उत्पन्न । कल्पजने ।
 देकूव इति भाषा । जटा । ग्लानिरोज घनान्
 दुःखदशोषांश्च यमोद्भवात् । उदानकीपादाहार
 ग्राथिरत्नाश्च यद् भवेत् । पवनन्याईगमन तनु
 द्वार प्रवचन ।' शास्त्र २५ अ । कृशाम् ।
 रा नि व २० ।

उदुगारकमणि । पु । प्रवालि । जना । म
पोषले । रा नि य १३ ।

उद्गारणम् । ली । उद्गारकरणे ।

उद्गारशुद्धि । स्त्री । उद्गारानवरीधे, सधमा
स्त्रीद्गारभावे ।

उद्गारशोधन । पु, स्त्री । श्वेतजीरके । कण
जीरके । भा प्र १४ ।

उद्गारशोधिनो । स्त्री । जोरके । य निघ ।

उदुगीरणम् । स्त्री । उद्गारे । वसो । यिञ् र ।

उद्गाह । पु । उद्गारे । छेदूय । व निघ ।

पृष्ठ १५। देहल वाया। म घनिक। इल
पृष्ठ १६। ह घ।

उदुघटम् । श्री । वाताकुपये । वे निघ ।

उद्धर्षणम् । पातादिघटने । इटकखण्डोद्
घर्षण कण्टकोडनाश शिरामुख्यरक्तत्वच ।
राश ।

उदुघसम् । स्त्री । मासि । जारा ।

उदुघाटक(ग)म् । स्त्री । कृपाञ्जलीशोभनायै
सुरञ्जघटे । तत्पण्याय — घटीयन्म् । अ ।

उद्घात । पु । पादगलने । कालभेदे । स
तवि । पवनान्वासयोगाय कुम्भकादिभ्यः । विश
तविकम् । अन्वे । दिका ।

उद्देश । ५। मगकुण । उद्गुण । हे च ।

उद्दण्डपाल । ५ । मत्प्रविश्वे । पाङ्क्ति
नाष्ट । संप्रविश्वे मे ।

उद्दानक । पु । शिरोपहृत्ते । रा नि व र ।
 ते कौडगोमपृष्ठ । चक्षुराम् । विश्व ।

उद्दानम् । कौ । चुम्बोविग्रहे । उदम । बाह
वायो ।

उद्गन्तुर । वि । उत्कटदन्त, कर्गलदन्त । मे ।

उद्धारदा । स्त्री । शाकतरौ । शेषुन । म साग ।
वे निघ ।

उद्दारा (रो) । स्त्री । गुडूस्थाम् । ग च ।

उडाल (क) । पु। (*Cordia myxa* or *Latifolia*) बहुवारहचे । जनिता गाछ ।
हि बहु आदि, लसता । प सु । अम रा नि
व ११ । Sec बहुवार । आरणकोदये ।
सद व १० ।

उद्दाला । स्त्री । आरौ इति मन्त्राणां ।

उद्दिष्ट । पु । बदरसूचि ।

उद्दोष (प्र) । पु । गुग्गुली । य टौ भ ।

उद्दीपक । त्रि । मोक्षकारिणि ।

उद्देश । पु। गिरिगणकुपे । हारा । समास
कथने । समासकथनमुद्देश, यथाशब्दमिति ।
सु उ ६५ अ । उपदेश । हारा ।

उद्देष्टिका । स्त्री । उत्पादिकाया । बालनी इति
 स्यात् । महाराष्ट्रकीटविशेषे । पेंदे । पोंदा ।
 द्वारा ।

उद्धम । पु । कष्टवास ।

उद्धरणम् । श्री । रोगाद्ये ।

उद्धानम् । स्त्री । चुड़ाम् । अ टी भ ।
 उद्धान्त । पु । निमंदकरिणि । अम ।
 उद्दारा । स्त्री । गुडूच्याम् । श च ।
 उद्दूलनम् । स्त्री । सतललवङ्गकपूरकमूरीमरिच
 तक्चूर्णेपु । पाकराज ।

उद्दूषणम् । स्त्री । रोमाश्चे । हला ।
 उद्दृत' । वि । परिभुक्तोज्झिते । मे तविक ।
 उद्दव' । वि । विकसिते । हे ।
 उद्दट' । पु । कच्छदे । यप । मे टविक ।
 उद्दवः । पु । उत्पत्तौ । अम ।
 उद्दाव । पु । उष्णि ।
 उद्दिज । वि । उद्दिजे । अ टी र ।
 उद्दिज्ज' । वि । उद्दिदी जाते । इन्द्रगोप मण्ड-
 कादौ । अम ।

उद्दित् (द) । वि । गुल्मादौ । तच्च पञ्चधा—
 तव गुल्म खता बह्वी तृणस्य । अम ।
 उद्दिदम् । स्त्री । भूमिदुष्टिय उद्दमज्जलस्थाने ।
 वा टी हेमा । सामुद्रलवणे । पांछी लवण ।
 र मा । Culinary salt साम्बिलवणे । रस
 र अर्थ चि । वि । तवादौ ।

उद्दूत' । वि । उत्पन्ने, जाते ।
 उद्देद । पु । अद्दुरे । रा नि व २ ।
 उद्दम' । पु । उद्देगे । अम ।
 उद्दम । पु । उद्दामे ।
 उद्दामम् । स्त्री । उपवने । उद्दाम स्वयमपरै
 समन्तु लोकेरन्धेयां विभववताश्च पुष्यवाटी । हला ।

उद्दाव । प । मित्रणे । सद्योजने ।
 उद्दोग । पु । चेष्टायाम् ।
 उद्दोत । पु । ओतिवि आलोकै । ह ।
 उद्द । पु । जलमाजारे । उद्दिडाग । हारा ।
 उद्द । पु । जलकुले । धेडे इति भाषा । विका ।

उद्द । पु । हृचविशेषे । कूट्ठरभौका ।
 उद्द । पु । पाचके ।
 उद्द । पु । रक्तविषम् । वं निघ ।
 उद्द । स्त्री । पानाश्वरोग । मत्त
 उद्द । पु ।

उद्देक । पु । रजोगुणे । रा नि व २१ । मत्त
 निम्बे । भा म १भ ।

उद्दत्तर' । पु । सवम्भरे । हे च ।

उद्दमनम् । स्त्री । उद्दिश्ये, वानौ । दमिदरा ।

उद्दत्तनम् । स्त्री । विलेपने । घषणे । मे नव
 तुष्क । तद्गुणा — "उद्दत्तनं वातहर कफमदोर्गि
 चापहम् । शिरीकरणमज्ञाना त्वक्प्रसादकर
 पर । उद्दत्तनं हरिद्राद्यै कष्टवैषण्यं रौत्यजिन ।
 तिलिनीधत्तनं कष्टरौचल्यदोपनाशनम् ॥" रात्र ।
 "उद्दत्तनं कफहरं मेदस प्रविलापनम् । शिरी
 करणमज्ञाना त्वक्प्रसादकर परम् ।" वा मू २३ ।
 "उद्दत्तनं वातहर भाजकानलदोपन । गातम्यि
 त्वसुखिताल्वक्प्रसादसदुल्लसत ॥" मद व ११ ।
 मद्द'ने । ख द विष्चि ।

उद्दह । पु । पुत्रे । उदानवायो । स्त्री । कन्या
 याम् ।

उद्दान्त' । पु । निमंदगजे । वि । उद्दमित ।
 मे तविक ।

उद्दासनम् । स्त्री । मारणे, बधे । अ ।

उद्दाहनो । स्त्री । वटाटके ।

उद्दिडाल । पु । जलविशाले । उद्देताल इति
 भाषा । रैडे इत्यपि कश्चित् ।

उद्दत्त । वि । उत्थिते ।

उद्देगम् । स्त्री । गुवाकफले । रा नि व ११ ।
 पु । आशङ्गायाम् । विका । चाश्वन्ते ।

उधस् । स्त्री । आपीने । गाडीय पांशान ।
 हला ।

उधस्य । स्त्री । टुम्बे ।

उधान(र)म् । स्त्री । चुड़ाम् । अ टी भ ।

उन्दक । पु । धवत्रयावनालि । भाता जनांश,
 गृध्रादा । रा नि व १६ ।

उन्दर । पु । मूषिके ।

उन्दिरमारी । स्त्री । मुद्रिकाया, तन्नाया
 कांडण प्रसिद्धाया । हेन्ववादी । गुणा — मुद्रि
 कारो तु कटुका नेपथ्य चालुविषापहा । त्रणदायं
 नेवरोग नाशनेदिति च श्रुतम् ॥" रा नि व १६ ।

उन्दुक । पु । शरीरैकदेशे । भा ।

उन्दुर । पु । मूषिके ।

व ४। तीउमावे। वै निघ पाता चि विफनादि
सिहे। मट। विका।

उदुम्बरच्छदा। स्त्री। उदुम्बरीश्वरे। मट
व १।

उदुम्बरदला। स्त्री। उदुम्बरीश्वरे। रा नि
व १।

उदुम्बरपर्णी। स्त्री। दलीश्वरे। प सु। र
मा। लउदुम्बरीश्वरे। भा पु १ म।

उदुम्बरमशक। पु। मूषिक। वै निघ।

उदुम्बरी। स्त्री। काकीदुम्बरिकायाम्। म
लाडवर। रा नि व ११।

दूखलम्। स्त्री। तच्छूलादि कछुगर्थे काठ
वि। उथनि। गुग्गुली। मे लविक।

दूखलसन्धि। पु। उदुम्बराकार-श्रीकोट-
तमश्री। भा। कञ्जावडपदसन्धि। सु
शा ५ य।

उट्ट। वि। मूल। मे।

उट्टगम। पु। बाली। दनि। वै निघ।

उट्टगमनीयम्। स्त्री। धौतवने। दन।
श्रीश्री कापड।

उट्टगार। पु। उट्टगने। उट्टगने।
उट्टग इति भाषा। उट्टा। "उट्टगनेरात्र ददत्
दुच्छादनीश्वरे यमोदवान्। उट्टगनीश्वरा-
नाशिरत्नाश्च गदमवन। पदमनीश्वरमन तनु
शरीरं प्रवधत्।" मट व १५। उट्टगम्।
रा नि व १०।

उट्टगारकमणि। पु। प्रवाल। श्री। म
श्रीरत्न। रा नि व १।

उट्टगारणम्। स्त्री। उट्टगारकमे।

उट्टगारगुह्यि। स्त्री। उट्टगारगुह्यि, उट्टग
श्रीश्रीभावे।

उट्टगारशोधन। पु। स्त्री। उट्टगारशोधन, उट्टग
श्रीरत्न। भा पु १ म।

उट्टगारशोधनी। स्त्री। उट्टगारशोधनी, उट्टग
श्रीरत्न। भा पु १ म।

उट्टगारणम्। स्त्री। उट्टगारशोधनी, उट्टग
श्रीरत्न। भा पु १ म।

उट्टगाह। पु। उट्टगार। उट्टग। वै निघ।

उट्टय। पु। उट्टगार। उट्टग। वै निघ।

उट्टघटम्। स्त्री। बालाकुत्रये। वै निघ।

उट्टघर्षणम्। दातादिघर्षणे। उट्टकखरुणीट्
घर्षणे कट्टकोटनाम्। मिरासुखवारकवध।
रात्र।

उट्टघसम्। स्त्री। मांसे। शारा।

उट्टघाटक(ग)म्। स्त्री। उपायश्रीतीव्रनाथे
सरजुघटे। तत्पथ्याय—घटीदनम्। म।

उट्टघात। पु। पादस्तुलने। कालभेदे। मे
तवि। पवनोपायश्रीयोगत्र कुम्भकादिपे। विघ
तविकम्। अन्ने। विद्या।

उट्टश। पु। मन्त्रकृते। उट्टद। वै व।

उट्टहडपाल। पु। मन्त्रविधिषे। मीडिडा
नाह। सर्वविधिषे मे।

उट्टानक। पु। गिरीपदवे। रा नि व ८।
ते कौडगीगुपुषु। उट्टगाम्। विघ।

उट्टानम्। स्त्री। बुद्धीविधिषे। उट्टमे। बाह
वाणी।

उट्टानुर। वि। उट्टकटदने, कगलदने। म।

उट्टारटा। स्त्री। भावतरी। लोउने। मंसाग।
वै निघ।

उट्टारा (रो)। स्त्री। गुडूषाम्। ग. घ।

उट्टाल (क)। पु। (Cordia myxa or
Latifolia.) बहुवारहरे। छानिटी गीह।
हि बहुचारि, लमाश। प सु। अम रा नि
व ११। See उट्टार। आरपकीटवे।
मट व १०।

उट्टाला। स्त्री। आगे इति मङ्गारादे।

उट्टिट। पु। उट्टरउत्ते।

उट्टोप (प्र)। पु। उट्टुली। अ टी म।

उट्टीपक। वि। मीमाकारिणि।

उट्टेश। पु। मितिउट्टे। हारा। गुग्गु
उट्टे। "उट्टेशकट्टुनूट्ट", यथागम्यमिति।
उट्टेशकट्टु। उट्टेश। मारा।

उट्टेहिवा। स्त्री। उट्टादिकान्। वा
उट्टेशकट्टुनूट्ट। उट्टेशकट्टुनूट्ट। (प्रा)
उट्टेश।

उट्टम। पु। उट्टगाम्।

उट्टमणम्। स्त्री। मीमा

पिप्पलिका तथा । विङ्गश्च टेवदारु किण्ठक
कटुकी तथा । कण्टकारी च यष्टीन्यव चित्तक
मेव च । बला च पिप्पलीमूल मूलच वीरण्य
च । श्रीभाजनस्य बीजाणि तिहता चेन्द्रवारुणी ।
वङ्ग रूपाग्रभक्त्य प्रवाल समभागिक । सर्व्वचूर्ण
समं लोह सलिलेन विमर्द्दयेत् ॥ । र सा स ।

उन्मादभञ्जिनो । स्त्री । उन्मादाधिकारे रस
विशेषे । अत कटुरोहिणी कटुकी । गिरिमल्ली
बीज कुटजबीज । पाठ — “यस्य मन शिलाचूर्णं
सैन्धव कटुरोहिणी । वचा शिरीषबीजश्च हिङ्गु च
श्वेतसर्पप । करञ्जबीज त्रिकटु मूल पारावतस्य
च । एतानि समभागानि गीमूत्रैर्वटिका कुरु ।
गिरिमल्लीबीजसमां छायाशुक्राच्च कारयेत् । प्रातः
सन्धानिशिकानि च तुषोरञ्जनं क्लृप्तम् । मधुरादि
रसे चाञ्जरा राजावपि जलीन च ॥’ । र सा सं ।

उन्मादाङ्गुशरस । पुं । उन्मादे रस । पाठ
— त्रिदिनं कनकद्रावेर्महाराष्ट्रीरसै पुन । विप
सुष्टिद्रवै सूत समुत्थाप्याकंचक्रिका । कृत्वा तप्ता
सगन्धानां युक्ता बन्धनमाचरेत् । तत्समं कानक
बीजमभक्त गन्धक विप । मर्द्दयेत्त्रिदिना सर्व्वं यत्न
माच प्रयोजयेत् । कनक धुतूरबीज । महाराष्ट्री
जलपिप्पली भार्गो वा । विपसुष्टि कुचेलक ।
एभिर्द्रव्यैः पातनं कार्य्यं । पारदादिकं समभाग
याद्यम् । उन्मादगङ्गाद्रुग् इति नामान्तरम् । सैप
रसे चि ।

उन्मादिनी । विजयायाम् । जिह्वि ।

उन्मानम् । स्त्री । द्रव्यतोलकपरिमाणे । पु ।
द्रीणपरिमाणे । प प्र १४ ।

उन्मार्गी । पु । पक्षविषमगन्दरान्यतमभगन्दर
रोगविशेषे । अर्धङ्गनम् । तस्य लक्षणम्—
“मूढेन मांसलुब्धेन यदस्त्रिगल्यसन्नेन सदाभ्यव
हृत यदावगादपुरीषोन्मियमपानेनाध प्रेरित अस
म्भागतं गुदं क्षिपीति, तदा अतनिमित्तं कोय
अपजायते । तस्मिन् क्षते पूयवधिरावकीर्णमांस
कोय भूमाविव जलमक्षिप्रायां क्लृप्तं सञ्जायते ।
ते भक्षयन्तो गुदमनेकधा पात्रतो दारयन्ति, तस्य
तेमांसं क्लृप्तं वातमूत्रपुरीषरतांसि अतिनि
सरन्ति तं भगन्दर उन्मार्गिमित्याचक्षते ।” सु
नि ४ अ ।

उन्मीलनम् । स्त्री । उन्मेषे । ई च ।

उन्मुख । वि । ऊर्द्धमुखे ।

उन्मूलित । वि । उन्मूलित । ई ।

उन्मेष । पु । नेमीन्मीलने । ई च ।

उपकण्ठम् । स्त्री । अश्वत्थाम्बन्धित । कण्ठ
समीपे । ई च ।

उपकरणम् । स्त्री । उपादाने ।

उपकारिका । स्त्री । मूषकारिकायाम् । वै
निघ २४ अशं चि विङ्गङ्गादिचूर्णलेहे ।

उपकार । पु । विकीर्णपुष्पादी । ई ।

उपकारिका । स्त्री । पिष्टकभेदे । मे कपचक ।

उपकारी । स्त्री । गान्धर् । भरत द्वि की ।
वि । उपकारके ।

उपकार्या । स्त्री । राजगृह । अ । धान्यरक्षण
स्थाने । गौर्गा ।

उपकालिका । स्त्री । जीरकादि । श्वेतजीरके ।
कलीङ्गीजीरके । मद व २ । हृणजीरके ।
भा पु १४ । पिपपत्न्याम् ।

उपकुञ्चः (क.) । पु । हृणजीरके । वै निघ ।

उपकुञ्चि (का) (ञ्चो) । स्त्री । कलीङ्गी
जीरके । हृहजीरके । सूक्ष्मायाम् । अम । हृण
जीरके । स्वल्पजीरके । छोटि खीवा । भा पु
१४ रत्ना । गुणा — “तिक्ता जट्टी बीशा च
दीपनी । हृथा चाजीर्णशमनी गर्भाशयविशोधिनी ।
आभ्रानवातशूलश्च रक्षापित्त क्लीबथा । कफ पित्र
चामदीप वात शूलच नाशयेत् ॥” वै निघ ।

उपकुम्भा । स्त्री । दन्तीहते । वै निघ ।

उपकुल्या (का) । स्त्री । दन्तीहते । वै निघ ।
सु, रा नि व ६ । च द अस्त्र चि एलादी ।

उपकुश । पु । Gum boil तन्नामकदन्त
वेष्टपित्तरक्तज्वरोगविशेषे । तत्र वेष्टदाहपाकदन्त
चलन आघटिते रक्तखाववेदने, सुते च रक्ते
म्कीतिमुखपूतिता च जायन्ते । अर्थ — “वेष्टे पु
दाह पाकश्च ताप्य दन्ताचलन्ति च । आघटिता
प्रसवन्ति शोणितं मन्वेदन । आभ्रायन्ते सुते रक्ते
सुखं पूति च जायते । भा म ४४ मू री वि ।
अशुखरोगे, तत्र दन्तमांसद्रुधिरसाय दन्त
चलनश्च भवति । अ द ।

उपकूप । पुं । दीधिशायाम् । ई च ।

उपकोलिका । स्त्री । हृणजीरके । भा ।

उपक्रम । पु। चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।
आरभे । मे मचतुष् ।

उपक्रोष्टा । पु, स्त्री । गद मे ।

उपगृह्ण । स्त्री । आलिङ्गने । अ ।

उपघात । पु। रोगे । रा नि व २० ।

उपघातक । पु। आरम्भधत्वे । वै निघ ।

उपघ्न । पु। निष्ठापये । अम ।

उपचक्र । पु। ह्रस्वविभेदे । ङवोव । “चकी
रागुपचक्रकान् ।” च वि २३ । तस्मान्मुखा—
“कषाय म्नादुलवणस्त्वय कैश्वी रुचिप्रद । सु मु
४६ अ । ह्य न र उणवीर्यं कटुपाकि बलाग्रिवद
कच । राज । See चक्रवाक ।

उपचर्या । स्त्री । चिकित्सायाम् । सेवायाम् ।
रा नि व २० । ह्य न ।

उपचक्षु । स्त्री । चक्षु प्रतिनिधौ । चक्ष्मा इति
भावा ।

उपचार । पु। वि कक्षाया । सेवायाम् । रा
नि व २० । ह्य च ।

उपचार्य । पु। चिकित्सायाम् । ह्य च ।

उपचित । वि। दम्भे । मे । पुष्टे ।

उपचित्र. (त्रा) । पु स्त्री । उपचित्र इति
मद व १ । प्रमिरर्णाद्ये । छाङ्गिणी । रा नि
व ४ । दन्तीहत्वे । प सु । र मा । आशु
कर्णाम् । हेनूवदाणि शान्ता । मे । हृहृहत्वा ।
भा पू १३ । व निघ वा व्या विपगर्भतैमे ।

उपचित्रका । स्त्री । ह्रस्वदत्त्याम् ।

उपचिह्नी । स्त्री । श्रितचिह्नीशक्ते । श्रेष्ठचिह्नी
(वेदोपशिर) । रा नि व ० ।

उपजिह्वा (हिक्का) । स्त्री । जिह्वागतमुख
रोगे । दुष्टकफरक्ते जिह्वाह्रस्मय निवर्तते लाला
सावकसूदाहशीपानुत्पादयत । मा नि । मच
पम्—“जिह्वापदय शयसुहृदि जिह्वानुप्रल्लात
कफरुधोनि । प्रमेककण्डुपरिदाहयुक्ता प्रकप्यत
सोऽनुपजिह्विकेति ।” सु नि १६ अ । कीट
विभेदे । णेदो णोका । ह्य च । मुलजिह्वा
याम् । आलिङ्गिव । रा नि व १८ । अदस्य
मुखरीगमेदे । अच जिह्वाध कीति । लक्ष्यम्—
“पथकादय जिह्वाया शयसुहृदय जायते । न विद्या

उपजिह्वाव्य मुखरीगन्तु वाजिन्याम् ॥ ज द
२८ अ ।

उपतप्ता । पु। रोग । अ टी भ ।

उपताप । पु। रोगे । उक्ताप । मे पचतुष् ।

उपदग्ध । वि। इषदग्धे । औका । सु मु
४६ अ ।

उपदन्त । पु। इन्तुसुरा । रीति धन ।

उपदश । पु। The venereal disease
समश्लेषुपे । रा नि व ४ । शिमु हने । मङ्गिणी
गाङ्ग । रा नि व ० । चचणे । छाङ्गि । ह्य न ।
सि यो मदा चि । “स्वस्वी समक्ता पिशितोप
दशाम् ।” व्यञ्जने । रा नि व २० । मेदुरोगे ।
वा ३ वोगे । निदानादि—“हृत्तामिषाताम्रवदन्त
पातादधावनादल्युपसंवनादा । योनिप्रदोषाच्च भवन्ति
शिरःपक्षीपदशा विविधापचारे ॥ स च वातादि
मिदापचधा । तल्लक्षण—“सतोदमेदे” म्भुरण्ये
सक्तण्ये स्त्रीट्येवस्थेत्ववनीपदश । पीतेवहुक्तं दयुते
सदाहै पित्तेन रक्तापिशितावभासे । स्त्रीटे
सक्तण्ये रुधिर स्वत्वा रक्तात्मक पित्तसमाननिद्र ।
सक्तण्युरे शोथयुतैर्महद्भि र्गुणैर्धने सावयुते
कफेन । नानाविधस्त्रावरुजोपपन्नमसाध्यमाहुस्त्रि
मनीपदशम् ॥ मा नि । “अतिसेदुनादतिव्रज
चथाडा तथा ब्रजचारिण्यौ धिरोत्सृष्टा रजस्वला
दीघरीमा कर्कशरीमा सङ्गीर्णरीमा निगूढरीमा
मत्स्यहारा महाहारासप्रियासकामा अचौत्यसम्भिल
प्रचालितयोनि मशानितयोनि योनिरीगोपचष्टा
स्वभावती वा दुष्टयोनि विधोनि वा नारीमयद्य
मुपसेवमानस्य तथा करजदशनविपक्षनिपातना
दद नाहृत्तामिषाताम्रलुपदी रमनादचौत्यसम्भिल
प्रचालनादवपीङ्गनाक्कुक्रमुववेगवि धारशान्द्रमुनाने
वाप्रवा नादिभिर्मेदुमागस्य प्रकुपिता दीषा धनः
धनं वा शययुमुपजनयति तमुपशमावचने ।”
सु नि १२ । असाध्यलक्षणं । विशीर्षमास
हमिभि प्रजस्य मुक्तावग्रे परिवर्जयसम् ।
पथ्य यथा—हृदि विरेकी ध्वजमण्नाडोदीधी
जलौका परिपातनय । सेक प्रमेदी यवमालय
धन्वामिधं सुदरुषो ह्यतानि । वज्रिक्तं शिपुल
पटील शालिचक्राक वनमुलकच । तिक् कषाय
मध इषवादि तैलच दन्तापदशरीरम् इति ।
अदस्य यथा—“निवाजिदी मूलवेदं गुप्त्र

गुडम् । आयासमग्न तक्रस वज्रवेदुपशवान् ॥”
पथापथम् ।

उपदेशक्षमः । पु। शिशुहृत्वे । वै निघ ।

उपदलम् । स्त्री । पुष्पदल । कूलेन प्रापङ्गी ।

उपदी । स्त्री । वन्दाकी । गान्धु । मं वादा
गुल । रा नि व ५ ।

उपदौका । स्त्री । उपजिह्वाकौटे । हे च ।

उपदेवता । स्त्री । यच्चभूतपिशाचादी ।

उपदेश । पु। हुक्तके । हे च । स्थितकथने ।
एवमित्युपदेश यथा—“तथा न जाग्ययात्राभौ
दिवास्त्रप्रच वज्र येत् ॥” सु उ ६५ अ ।

उपदेह । पु। उपलेपे । अल्लेप, गलम् । वै
निघ ।

उपदेहिका । स्त्री । उपजिह्वाकौटे । हे च ।

उपद्रव । पु। उपसर्गे । तत्क्षयम्—“रोगार-
भकदोषस्य प्रकीपादुपजायते । योऽन्वी विकार
स दुर्धरुपद्रव इहोदित ॥” भा ।

उपधातु । पु। Secondary secretion
देहस्य सप्तविधधातुषु । यथा—“सन्त्य रजो वसा
स्वेदी दन्ता केशास्यैव च । भीज्य सप्तधातुनां
क्रमात्मनीपधातव ॥” भा । सन्त्यरजोवसास्वेद
दन्तकेशीजांसि धातुनां सप्तपधातव इति शार्ङ्ग ।
A semi metal स्वर्णमाचिकादिगोणधातुषु ।
ते च सप्तविधा—स्वर्णमाचिक, तारमाचिक,
तुल्य, कांय, पिचल, सिन्दूर, शिनाजतु चैति ।
तत्र स्वर्णमाचिक स्वर्णस्य, तारमाचिक रौप्यस्य,
तुल्य ताम्रस्य, कांय ताम्र रुद्धयो, पिचल ताम्र
यशदयो, सिन्दूर शीपकस्य, शिनाजतु च लौह
स्योपधातु । सतान्तरे तु माचिकतुल्यकामनीना
अनरसाभ्रनमन शिलाहरितालिषु । गुणा—“उप
धातुषु सर्वेषु तत्तद्भातुगुणा अपि । सन्ति कि तेपु
तेऽवीनासत्तदशाल्यमावत ॥” भा म १२ धातुव ।

उपधानम् । स्त्री । विष । उपवहे । दांभिभ ।
मे नचतुक् ।

उपधानोय । स्त्री । उपधाने । शब्दर ।

उपधूपित । वि । आसन्नासमये । हारा ।
आसन्नसरणे । मे ।

उपनखम् । स्त्री । चिप्पगुन्यरीने । आङ्गु-
ली । लक्षण—“नखमासमधिष्ठाय पित्त वातय

वेदना । करोति दाहपाकी च तं व्याधि विप्प
मादिशेत् । तदेव क्षतरोगाव्य तयोपनखमिष्यति ॥
सु नि १३ अ ।

उपन (ना) यः । पु। उपनयने । हे ।

उपनयनम् । स्त्री । वर्षतयाया यन्मूत्रधारण
रूपसंस्कारविधि । शैष्ठ्य (५७३) । त्रिका ।

उपनाह । पु। स्त्रीविधि (शाल्यणादी) ।
मेरु । वचाकिम्वगताद्वादेवदाव्यादिभि य
क्रियत स्वेद स उपनाह । वा टी हेमा । लेपे ।
विश्व हृचतुक् । नेत्रसन्निरोगे । कृष्णमण्डलवृष्टि
मण्डलसन्नी इपत्पाकी सन्त्यवेदन कण्डूबद्धी
यन्निर्जायते ॥ लक्षणम्—“यन्निर्नास्ती दृष्टिसं-
वपाकी कण्डूप्रायो भीरुजन्मूपाह ॥” मा नि ।
हृत्त्रायाम् । विश्व ।

उपनाहनम् । स्त्री । लेपने । च द वा व्याचि ।

उपनाहस्वेदः । पु। उपनाहनन्यधर्मे । वात
कफजल्यशीफयोऽपक्वमभेदे । “अधोपनाहस्वेद
कुत्थाहातहरीपचै । प्रदिश्य देहं वातार्तं घोर
मासरसान्विते ॥ आम्नपिष्टं सलवणे सुखी
क्षेपस्युते ॥” एवमेत महाशाल्यणादिज्ञेय । सु
चि १ अ ।

उपपुष्पिका । स्त्री । हाफिकायाम् । शई ।
हारा ।

उपप्लव । पु। विप्रवे । उ९पा७ ।

उपप्लुता । स्त्री । Morbid sensibility
of the uterus योनिरोगे । लक्षण यथा—
“गभिरा श्लेष्मलाभ्यासात् हृदि आसविनिश्रुतात् ।
वायु क्रुद्ध कफ योनिमुपनीय प्रदूषयेत् ॥ पाण्ट-
सतीदमासाव श्वेत सवति वा कफम् । कफवाता
मयव्याघ्रा मा स्वाद्योनिरुपप्लुता ॥” चर ।

उपभूती । स्त्री । मृदानील्या । वै निघ ।

उपभोगः । पु। भोगे । भोजनाधिकभोगे ।
अम ।

उपमाता । स्त्री । धार्या । दाई ।

उपमेतः । पु। शाल्यहृत्वे । श च ।

उपयन्त्रम् । स्त्री । पञ्चविंशतिविधशल्याहरणी
पाययन्त्रभेदेषु । तानि प्रायशी लोहानि भवन्ति ।
तानि च रज्जुवैशिकापट्टकम्भानवक्त्रकलतावक्त्रा
हीलाग्नसङ्करपाणिपादलाङ्गुलिजिह्वादनखतुङ्ग

बाणाश्च कटकशास्त्राहोवनप्रवाहपुष्पायस्कात्मयानि
चारादिभेदजानि । सु पू ७५ ।

उपय(या)म । पु । विवाहे । अ ।

उपरक्त । ति । पीडायुक्ते ।

उपयोग । पु । औषधक्रियाया । औषधसेवने ।
भातृकृत्ये ।

उपरत्नम् । स्त्री । गीष्मरत्ने । भा । गेमेद पद्म
राग वद्व्येप्रशस्तिषु । प मु । काच स्फटिक युक्ति
शब्देषु । “उपरवानि काचश्च कर्पूरागमा तथैव च ।
सुता युक्तिसया शङ्ख इदादौनि बह्व्यपि ॥” गुणा
—रत्नतुल्या किन्तु किञ्चिद्दीना । भा पू १५ ।

उपरन्ध्रम् । स्त्री । अथस्य उदरगद्गरोपरिभागे ।
क द २५ ।

उपरस । पु । A secondary mineral
गीष्मरत्नेषु, उपधातुगणे । ते च हिङ्गुलाभतालक
शिलावीतीऽञ्जन टङ्गण राजावचक पुष्पुक स्फटिक
शङ्ख खटौ गेरिक कासीश्च रसक कप-
ठिकता बीला कडुहक सौराष्ट्री च । गुणैः सूत्र्य किञ्चि
दुष्णयुता । भा पू १५ धातुष । यथा— खेचरा
ञ्जनकडुगभाल गेरिक चित्ति । जैन्याञ्जन
समिधा सस्युपरसा युधा ॥ कल्पिवरीरौ
चपलाकपद्मसंलक्षित्त्वरुक्मज्जिजानान् । पाषाणि
नोषादरयद्रयुक्तानित्यष्टकं सतसमानमाह ॥ रा
नि व २२ । गन्धक वज्रवेक्रांत । हीरक दग्ध
हीरकश्च) वज्राभ तालक शिला । खपर शिख
तुण्डश्च विमल हेममालिकम् । काशीश्च काल
पाषाण वराटाञ्जनहिङ्गुलम् ॥ गेरिक शङ्खभूलाग
टङ्गणश्च शिवाजतु । एत औपरसा मीका ।
र सा स ।

उपरोधकम् । स्त्री । गर्भगृहे । श च ।

उपल । पु । पाषाणे । रत्ना । म ।

उपलभित् । पु । पाषाणभेदके । रा नि व ५ ।

उपलभेद (दी) । पु । करज्यादिपाषाण
भेदके । रा नि व ५ ।

उपलवीरुत् । स्त्री । शुक्तिनाम् । अ च ।

उपला । स्त्री । शकरायो । बालुकायाम् । मे ।

उपलात्यक । पु । दद्रुप्रद्वे । दादमर्द्धनो ।

उपलानिका । स्त्री । लणायाम् । वै निघ ।

उपलासिता । स्त्री । तटोशकरायो । वै निघ ।

उपलिङ्गम् । स्त्री । उपद्रवे । अरिष्टे । इ च ।
उपलेप' । पु । चन्दनादिलेपने । मुखलितता
याम् । सु चि ३१५ ।

उपलेपनम् । स्त्री । शीमयादिलेपने । तिका ।

उपलीहम् । स्त्री । स्पर्णादिधातुविशेषेषु । यथा—
‘भर्णे तारं तामनाग रसे कालश्च तौषाक ।
मुष्टान्तमटथा लोह कास्थार धीपक तथा । उप
लोहा समान्यता ॥ वै मयष्टे ।

उपवट । पु । पियालवृक्षे । चारवृक्षे । रा नि
व ११ । See अखट ।

उपवनम् । स्त्री । वहिरुद्याने । अम ।

उपवनस्य । पु । तुल्ये ।

उपवह्निका (स्त्री) । स्त्री । अस्रतमवालता
याम् । रा नि व ३ ।

उपवर्हः (यम्) । पु, स्त्री । उपधाने । वाणिश्च,
उत्किञ्च । हला ।

उपवस्तम् । स्त्री । उपवासि । अम ।

उपवास । पु । लङ् । क्रीडादिपरित्यागे ।
“उपवाहन्त्यपारम्भ नहवासी गुणैर्हिय । उप
वास स विजिही न शरीरस्य शीयण ॥” च मू
१५ ।

उपवाह्य । पु । राजवाहकवृत्तिनि । इ च ।

उपविषम् । स्त्री । कृतिमविषे । इ च । गीष्म
विषमिति । भा । ततपण्याय, —चार, गर (हे) ।
एक सविष दूषोविषसश्च अपर अविष तदेव गर
सञ्जक । तच्च अटविष ।

उपविषपञ्चकम् । स्त्री । मुष्कककरवीरलाङ्गली
कुचेलकपु । रा नि व २२ । करवीरान्धसूर
लाङ्गनीयुष्कादिर्जन वज्रश्च । प मु । अक्षवीर
सुहावीर लाङ्गली करवीरक । युष्कादिर्जन
धुल्लश्चेति सम । भा । दुग्धपृथपादे दीक्षायन्तेषु
प्राचिते तन्मन्त्रे श्रुतिर्भवति । र सा म ।

उपविषा । स्त्री । रक्षातिविषायायाम् । अतिवि
षायाम् । रा नि व ६ ।

उपविषाणिका । स्त्री । रक्षातिविषायायाम् ।
मन् ५ ।

उपविष्ट । वि । आसीने । यदा ।

उपविष्टक । पु । गभजराग ।

उपवीतम् । स्त्री । यामवे । अम ।

उपवेद । पु । आशुवन्द ।

उपवेश । पु । उपवेशने ।

उपवेशनम् । स्त्री । स्थितौ । वसा । गुणा —

मेदोदीक्षितशेषसोक्तमायसुखकरम् । राज ।

उपव्याघ्रः । पु । चित्रके । छित्ते वाप । रा
नि व १६ ।

उपशमः । पु । शान्तौ । हे च ।

उपशमक्रमः । पु । सावाग्नौषधे । व निघ ।

उपशय । पु । व्याधिनानहेतोः । लक्षणं —

“हेतुव्याधिविपर्ययस्य विपर्ययसार्थकारिणाम् । औष
धान्न विहारणानुपयोगः सुखावहः । नृणामुपशय
विधात स हि सामान्यमिति श्रुतः ॥” मा नि ।

उपशान्तिः । स्त्री । शरीर्ये ।

उपशायिता । स्त्री । रोगमुक्तिसाधनभूतपथ्ये ।

उपशौर्यकः । पु । बालरोगे । कपालरोगे ।

उपसन्नवर्तनम् । स्त्री । दुष्टवर्णविशेषः । चर ।

उपसम्पन्नम् । स्त्री । दृष्टौ । हला । ति ।

निहते । सुसंस्कृतं । “उपसम्पन्नमुद्दिष्टं निहते च
सुसंस्कृतं ।” मे नपञ्चक ।

उपसव्यानम् । स्त्री । परिधानवस्त्रे । अम ।

उपसत्तिः । स्त्री । सेवायाम् । मे तचतुक् ।

उपसरः । पु । प्रथमगर्भधारणे ।

उपसर्गः । पु । पिशाचादिबाधायाः । मिश्ररोगे ।
मे तचतुक् ।

उपसर्ग्याः । स्त्री । वर्षप्रसवित्वा गवि । बह्व-
विडेनो गौडौ । ह ना ।

उपसूर्य्यकः । पु । खद्योते । स्त्रोऽप्यु । पौका ।
स्त्री । चन्द्रमूर्धन्यकः । अ ।

उपसृष्टम् । स्त्री । मैद्ये । तिका ।

उपसेकः । पु । व्यञ्जने । येन दनं भुज्यत । वा ।

उपस्कारः । पु । वेश्यायै । दाहने । हला ।

उपस्यः । पु । मित्रे । योना । रा नि व १८ ।
सल्लदारः । श र । स्त्रीडे । म ।

उपस्यपत्रम् । स्त्री । अश्वत्थपत्रके । “पित्तत्रेण नि
शयने गृध्रे वा पुनवेपु येति ।” चर ।

उपस्याता । पु । स्त्रिवारकः । रत्ना ।

उपस्नेहः । पु । उपस्नेपे । स्नेहयुक्ततायाः । सह
युक्तान्नरसः । सु नि ६, ७ अ ।

उपस्पर्शः । पु । स्पर्शे । आचमने । मे तचतुक् ।

उपहृतः । ति । नटे । अशुद्धद्रव्ये ।

उपह्वरः । स्त्री । निज्जनम्याने । निकटे । पु ।
रथे । अ ।

उपाकृतः । पु । उपद्रवे । हे । यज्ञे मृतपशौ ।

उपाङ्गः । पु । चित्रके । कटा । तिलके ।

उपाङ्गचिकित्सा । स्त्री । क्षिन्नादिप्रतीकारे ।

यथा — “क्षिन्नं भिन्नं तथा भग्नं चतुर्भिः पितृभिः च ।
तेषां दम्भप्रतीकारः प्रोक्तोऽपान्तरिकः ॥” वै
निघ । अचि १२था १ अ ।

उपाञ्जनम् । स्त्री । अनुलेपने ।

उपात्तः । पु । अमदगजे । हला ।

उपाधानम् । स्त्री । उपधाने । वाणिभ ।

उपानद्धारणम् । स्त्री । चक्षादिपादुकाधारणं ।

जूलो पत्रा । गुणा — “उपानद्धारणं नेत्रा
माशुष्य पादरोगक्षत् । सुखप्रचारमोषस्य वृष्यस्य
परिकौत्सितम् । पादाभ्यामनुपाङ्गां सदा चक्रमर्षं
दृष्ट्वा । अनारोग्यमनाशुष्यमिन्द्रियघ्नमदृष्टिदम् ॥”
वै निघ ।

उपाश्रयः । पु । सत्तत्त्वनिनि । हला ।

उपासः । पु । उपवासः ।

उपासनम् । स्त्री । उपपाशाम् । अम । आसने ।
मे ।

उपासना । स्त्री । सेवायाः । अम ।

उपास्तिः । स्त्री । सेवायाः । हे च ।

उपास्थिः । स्त्री । कोमलास्थिभिः । दक्षि शङ ।
अम ।

उपेक्षा । स्त्री । त्यागे । अनादरे ।

उपोती (टका) (दकी) । स्त्री । A po-
thorb Basella rubra or lucida)

पूतोकायाम् । दृढं पुंके शीक । स राजपिण्डः,
माङ्गरी रुद्रवलि मयाला खण्डपाशक्येति च
ख्याता । तत्पुंका । — उपोदिका (राज) उपो
दोका (म) उपोती (मन्दर) इति द्रविया (मन्दना)
अपोदिका (अ टी खा), पूतोका (अ टी
म) क नदी पितृभ्यां पितृलक्षणा माङ्गरी

सदृशक विंशला बलिपीदकी पुतिका । गुण —
गुर्वी सरा सदधी च । वा सु ६५ । कपायोणा
कटुका मधुरा निद्रालयनी रुखा विट्वाग्नेमकारी
च । रा नि व ० । स्वादुपाकरमा ह्या वातपित्त
मृदापहा । उपोदिका सरा क्षिप्वा यथा श्लेष्म
करी हिमा । सु सू ४५ अ । उपोदकी विधा
सामान्या सुद्रव्या वनशा चेति । हितोद्या रस
वीथविपाकेषु मूत्रसमा । दतोद्या तिहा कटूणा
रीचनी च । रा नि व ० । “गारकत्व त्रिगुल्यं
व्याल श्लेष्मकरच हिमलच ।” राज ।

उपोदि(दी)का । स्त्री । उपोदकाम् । वरु
श्रुते । पुदिनेति च ग्याता । च म् २५ । See
उपोदकी ।

उपोदिकातैलम् । स्त्री । सुरीग हित ।
उपोदकीनां चार २३ वारि १६ श एकविंशति
वार विंशत्य चारोदकं कार्यम् । तैल ४ श
नवण १३ एकव पाच्यम् । च द सुदरी चि ।

उपोष । पु । उपवासि ।

उपोषणम् । स्त्री । उपवामि ।

उप्त । वि । कृतवपने ।

उप्यम् । स्त्री । वपनवेवे । रा नि व २ । [भा ।

उभयकण्टका । स्त्री । वदरवृज । कूलगाह ।

उभयभागहरम् । स्त्री । ऊर्द्धाधोभागहरापथे ।

वामक उ वेष्ट उषध । सु सू ४१ अ ।

उभयलिङ्गिनो । स्त्री । लिङ्गिणाम् । पञ्चगुह्यं

यति लोके प्रसिद्धा । वि क्र क यथा चि ।

उमा । स्त्री । अतश्चाम् । भगिनी । रा नि व

१६ । हरिद्रायाम् । कान्तौ । मे मडिक ।

उमाकट । पु । उमाधूलो । भगिनीव पुनि ।

उम्पा(म्पिका)(शालि) । स्त्री । शालिधान्य

विशेष । गुण — मधुरा क्षिप्वा मुग्धा कपाया

पित्तश्लेष्मणी रुखा वातघ्नी च । रा नि व १८ ।

उम्बर । पु । उदुम्बरश्चे । यक्ष्मूव गाह ।

हृ च । गुण — क्षिप्वा स्वादादिगुणयुक् उष्ण

वीथ कफपित्तकरी गुरुय । वा ।

उम्बिका (म्बी) । स्त्री । यमान्याम् । चई

पक्व लघानलसंघट यवगोधूममद्यम् । गुण —

“कफकरत्व बलकरत्व लघुत्व पित्तानिलापहाति

त्वच । भा ।

उम्यम् । स्त्री । I field of linseed (Lin-
um utila tissumum) अतसीवेवे । हरि
द्राक्षणे । म हिष्पाधरकोपय ।

उर । स्त्री । वसति । अम । “नामेर्वितलिसावच
कण्डदेशात् पङ्क्तुल । उरसस्तट विज्ञानीयात्
शषत्तु हृदये सतम् ।” भा । वि । येष्टे । मे ।

उर क्षतम् । स्त्री । उरीक्षणे । चयरीगे ।

उर क्षतकास । पु । चयकासरीगे । क्षुण्डे
रुज काम । “अतिशयवायुभाराध्व युद्धाग्रज
निवर्हि । रुचस्तीरक्षतं वायुर्गच्छेत्ता कासमाव
हन् ।” निदानम् ।

उरग (ङ्ग) (ङ्गम) । पु । सपें । स्त्री ।
शीपके । सद व १४ । रस र ह चि एकादशा
यसे । नामकेश्वरश्चे ।

उरगष्टहम् । स्त्री । सपष्टरि ।

उरगारि । पु । कौक्षपक्षिणि ।

उरगाशन । पु । गरुडे । जटा ।

उरगेन्द्रसुमन । स्त्री । नागकेश्वरि । भा म ४
म । “व्योवाग्नीददलीरगेन्द्रसुमन ।

उरङ्ग (म) । पु । सपें । च टी रा ।

उरच्छ । पु । गुह्ये । मे दपटेर इति पाथाल्य
भाषा । भा पु १५ ।

उरण । पु । मेवे । अम । स्त्री । रीथे ।

उरणा । स्त्री । मेथाम् । डेडी ।

उरणारय (च) क । पु । ददुर्गश्चे । दांदि
मर्दन । हि एडाचि । जाकन्ता गाह इति च
केचित् । च टी स्ता । श र । चारवधश्चे ।

उरभ्र । पु । मेवपशी । प सु ।

उरभ्रमारिका । स्त्री । वातप्रकृतिक्तीटविशेषे ।

तट्टे वाजुरीग भवति । सु कल्प ८५ ।

उरसिज । पु । मने । रा नि ग १८ ।

उरात् । पु । क्षणज्ञानीधन्याणुवर्णादे । लघण
— उरात् क्षणज्ञानुक्त भनाकपाणुस्तु यो भवेत् ।
क द १५ ।

उरीहा । स्त्री । कारवेक्षके । करना, उच्छे ।

उरुकाल (क) । पु । महाकालखतयाम् ।

मरुतलकलेत्र गाह । विका ।

उरुमाल । पु । पलत्राकविशेषे । मावीकल

इति पायालभाषा । तत्पर्याय — शिथिलकन ।
फलगुणा — “उल्माल पियालस ह हण गुरुशीतलं ।
म्यानुपाकरस शिथि विटभि कफगुणहृत् ॥” वा ।

उरुवुकः । पु । श्रैतैरण्डे । परण्डहवे । अम ।
उरुवूकः । र सा स । उदरहर्षी । रतैरण्डे ।
उरुवुकः । रा नि व ८ ।

उरुस्तम्भा । स्त्री । कदम्बीहृत् ।

उरीग्रह' । पु । हृदयरीगविशेषः । अथांग
इति भाषा । लक्षण यथा — “अयमिच्छन्दिगुल्यम्बु
युक्पूव्यामिषागनात् । सान्न मास यक्षत्पीडो
सर्गो हृदियंदा भवेत् । उरीग्रह तदा कुचौ कुरत
कफमारुतो ॥ न वामपाशे न च दक्षिणां
वृक्षस्य मध्ये परिहृत्तिमिति । उरीग्रह तं प्रवदन्ति
रोग वृक्षाद्यतस्य शिरातगुल ॥ दीप्यन्त्य दुर्बला
प्रिस कार्ग्य मासाभिकाहितम । जायते कृणवर्णल
पीतकक्षापि जायते । द्विजिह्वसदृश कथित
कथितकृष्णसन्निभ । ज्वरीरुचि पिपामा च
शीथशतिप्रकीपने ॥” नि । हृदयवेदायां ।

उरोजः । पु । सने । हे च ।

उरोघातः । पु । हृद्रीगः । च द ।

उर्णनाभ । पु । See ऊर्णनाभ ।

उर्णा । स्त्री । See ऊर्णा ।

उर्णायुः । पु । See ऊर्णायु ।

उर्द्र' । पु । जनविडालि । उर्दिडालि । श र ।

उर्मीकफ । पु । समुद्रफेने ।

उर्वी । स्त्री । शीषके ।

उर्वीरु' । पु । इव्वारुके । कौंकूड । भरत
हिरुपकीषय । भा स इभ अग्न च वरुणगुडे ।

उर्वी । स्त्री । तन्नामकमश्वत्थानि । तस्य स्थान
मूरुसव्यदेश । सु शा ६५ । वेकालकरमश्वान्य
तममश्वहवे । सु शा ५५ ।

उल(लु)प' । पु । प्रतानवत्यां खताया । सा गु
वपुषीष्टासातानुलीप्रधति । तत्पर्याय — वीरुत्
गुम्भिनी (अ) प्रताना (ज) प्रतानिनी वीरुधा
वदन् (शब्दर) अ टी सा । स्त्री । लणविशेषे ।
उलूथङ् । विश । नि ।

उलु(लु)पी । पु । शिथिके । उल्लोच' । अम ।
तदाकारमीने । श र । उपल इति स्थाति मध्ये ।

शिथुमारारुहतिमस्यभदे, स कलिङ्गादिदर्शपु हृष्यते ।
शीथ इति स्थातमस्ये । भौगल इति च केचित् ।
शिथुमार इति सज्जमे । “चलप शिथुमार स्यात्
चलुपी शिथ्यकमदा ।” अ टी भ ।

उलुस्वा । स्त्री । यमान्याम् । वै निघ ।

उलूकः । पु । पित्तक । ५१७ । न कविक
प सु । र मा । तन्मास — “उलूकश्च यकांस
पित्तल भान्तिकारक । वातप्रकीपनश्चैव ।”
वै निघ । स्त्री । म्यामत्यातलणे । उलूथङ् ।
तत्पर्याय, — मूत्रय स्यलक दर्भ कूर्पाज
खरच्छद उलप उलूप । रा ।

उलूकपाद' । पु । अथस्य पादरीगविशेषः ।
लक्षण — “कृचमाहत्य य शीथी जहायामुपजायते ।
उलूकपादो विशेष ।” ज द २८ अ ।

उलूखल(क)म् । स्त्री । उदूखने । भर ।
गुग्गुली । अम ।

उलूखलसन्धि' । पु । कचावज्जणदग्नसन्धिपु ।
सु शा ५५ ।

उलूतः । पु । अजगर संपे । वि ।

उल्कामुखौ । स्त्री । म्गालीविशेषे । हारा ।
शौथलमग्नान । तत्पर्याय, — म्गालिका खीना
लिका दीप्तजिह्वा किति । वि ।

उल्लुकम् । स्त्री । ज्वलदङ्गारे । हारा । उल्का
के ।

उल्लङ्घन । स्त्री । अतिक्रमणे । डिप्रान ।

उल्लस' (नवाम्) । पु, स्त्री । रीमाच । हे च ।

उल्लाघ । पु । रीगमुक्तौ । रा नि व २० ।
मरिचे ।

उल्लाप । पु । कातरधनौ ।

उल्लौ । स्त्री । पलाण्डो । रा नि व ७ ।

उल्लुसम् । वि । निरन्तरं हृदनातिशयमापुप
च्छिन्नलात् पिटमिवीधुपपिष्टम् । सु उ ६४ अ ।

उल्लेखनम् । स्त्री । चमने । र मा खनने ।

उल्लोच । पु । चन्द्रातपे । हता ।

उल्लोलः । पु । महातरङ्गे । बड़ ठेटे । तस्य
पर्याय, — कल्लील ।

उल्लवम् । स्त्री । जरायौ । अम कलने । मु शा
१० अ ।

उल्लवणम् । स्त्री । घातादिजन्मविकारे ।

उशिक् । पु । हृत् ।

उशी । स्त्री । वाय्वाङ्गा । उ ।

उशीर (क) । पु, स्त्री । The root of a fragrant grass (Andropogon muricatum) स्वनामज्जातसुगन्धवृक्षमूलम् । वीर्यमूलम् । सुस्वाखामज्जक इति पायाली । गुरु-वेर्णां भूत । मवासा । तं वडिर्विषु । च सु । तत्पद्याय, —अभय नलट्टे च अश्वनाल जवाशय आमज्जक लउमय अवदाह इष्टकापय उपीरं स्याल्लखु लयं अवदान इष्ट कापय अवदाहट्ट कापय इन्द्रगुम (च टी), उशीरक (र), जलवास हरिप्रियं वीर वीर्य समगन्धिक रणप्रियं वीरतक मिशिर शीतमूलक वितानमूलक जलामीट सुगन्धिक सुगन्धमूलक सुगन्धिमूल कथु (रा) । गुणा—शीतल तिक्त दाहहर शमनं पित्तज्वरघ्न कलसीगन्धकरश्च । रा नि व १२ । उशीरं वेद नौगन्धा दाहपित्तसरीरजित । राज । पाचन शीतल मन्थन तिक्त मधुरं ज्वरघ्न वान्तिघ्न उन्म सताहरं कफपित्तहृणाघ्न रक्तघ्न वीर्यपदाहमूत कृद्वघ्नश्च । भा पू १३ । मद व २ । वानके । वांता । मुसायटादगाङ्गे ।

उशीरादि । पु । तृतीयकज्वरे कषाय । “उशीर चन्दन मुले गुडचोधाननागर । अश्वसा कथित पेयं शर्करामधुयोजित ॥ भैष औषज्ज वि । विताय ज्वरासीसार । तस्य द्रव्याणि—उशीर बालज मुल धन्याक शण्डी बराहकान्ता घातकी रीध विलेयी च । सा की ।

उशीरी । स्त्री । चद्रकागल्लणे । छोटि केण्ठे । तत्पद्याय, —मिदि गुडा अश्वाल नीरुज शर । गुणा—मधुरशीता पित्तदाहघ्नयन्त्रीच । रा नि व ८ । उप । पु । गुग्गुली । रात्रये । मे वदिक । चारुसक्तिकायाम् । श र । स्त्री । पांशुजलवणे । पांशु मूलां नवण । प सु ।

उपक । पु । टङ्गणवारि । मोक्षश्री । रत्ना । घनिकालवणे । प सु ।

उपणम् । स्त्री । गुण्याम् । मरिचे । रत्ना । भा पू १३ । उदकमञ्जरी । च द च सा चि । “विन्धोषादि ।” सि धी अपिमा नि हृष्ट पुकस्याने । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ ।

“वधीषणकया समा ।” विकटुके । वे नि च २३ ज्व वि मैत्र्यागच्छने ।

उपणा । स्त्री । पिप्पल्याम् । कषायाभूषणा म्रियाम् । मे णविक । गुण्याम् । चविकायाम् । र मा । गजपिप्पलीमूले । अम । भा पू १३ । कट्फले । मरिचे । मन्त्रिपातज्ज चणकासुङ्गलने । गजपिप्पल्याम् । व निघ २३ जिघ्रकसन्निपा ज्व चि ।

उपप । पु । मूत्रे । अप्रो । उ ।

उपपसृत । स्त्री, पु । चारुसक्तिप । के ।

उपरा । स्त्री । चारुसक्तिकायाम् । शत्रिगो । रत्ना ।

उपर्वुध । पु । रक्तविकके । वा छिउ । श च ।

उपस् । स्त्री, स्त्री । प्रत्यये । मे सविक ।

उपसी । स्त्री । सन्ध्याकानि । मे ।

उपा । स्त्री । गवि । गांहे । जे च । राचौ । म राविशदे । अ । स्याल्याम् । च टी रा ।

उपाकल । पु । कुकुटे । त्रिका ।

उपाचार । पु । टङ्गणे । मोक्षश्री । चार सक्तिकायाम् । रत्ना ।

उपित । वि । दग्धे । व्युधिते । मे ततिव ।

उपोर । पु, स्त्री । वीर्यमूलम् । च टी रा । च द र पि वि दृव्याद्यतेन ।

उट्ट । पु । स्वनामव्यातपशुविधि । उटे । हि उट् । तत्पद्याय, —क्रमेलक मय महाङ्ग (अ) दीघमति बली करम दासिरक धूसर लक्ष्मी वरण महाजह जयो जाह्निक दीघ शङ्खक मङ्गान् महादीव महानद महाध्वग महापृष्ठ बलिह (रा) दीर्घजह दीदी धूसक शरभ (ज), क्रमेल कण्टकाशन भीलि वक्रकर अध्वग मय द्विप वक्रवीव (अध्वर), वासल कुलनाश कुश नासा मरुप्रिय विक्रान्त दुगलहन भतप्र दासिर दीर्घवीव केलिकोष (हे) कुवाङ्गल बलिग्वह (श), दीर्घध्वग (मं) । तन्मांसगुणा—विदीप शमन मलप्रतिप्रद रुच्य मधुरं वीर्यवर्धनश्च । रा नि व १० । शीतल च लडुल विदीपहरल पुष्टि करल रुच्य वीर्यवर्धनश्च । रा नि व १३ । कटु शीघ्रकामिविहरं दीपम वातकफघ्न कण्ठगुनी दरुश्च । भा पू १३ ।

उष्ट्रकण्टकः । पु। सकण्टकगुद्रविशेषे। ठाकूर-
कौण्डे। च द। गीचुरे। भैष मन्वा चि 'उष्ट्र
कण्टकमूल।"

उष्ट्रकाण्डिका (रुडी) । स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषः।
उँँँँँँँ इति भाषा। म उष्ट्रकटारा, उष्टाटी।
तत्पर्यायः, —रक्तपुष्पी करभकाण्डिका रक्ता
लोहितपुष्पी वर्णपुष्पी। गुणा —तिक्ता उष्णा रुच्या
हृद्रोगहरी। तक्षीज मधुर शीत श्व सन्तर्पणञ्च।
रा नि व १०।

उष्ट्रग्रीवः । पु, स्त्री। पित्तजन्यभगन्दरोगभेदः।
"पित्तानु प्रकुपितं अग्निनेनाध प्रणुन्न पूजवदयस्थित
रक्ता तन्वीः, क्षित्वासुष्ट्रशीपाकारा पिडका जन
यति। सास लब्ध्वादेन् वेदनाविशेषान् जनयति।
अप्रतिक्रियमाणं च पाकः, पैति। त्रणय कठिन
सरसौ कण्डूप्राय पिच्छिलमजसमायाव स्रवति।
उपेक्षितश्च वातमूलपुरीपरतासि विरुजति। त
भगन्दर परिखाविणमिल्याचक्षते।" सु नि ४ अ।
प्रक्षीपणै पित्तमतिप्रक्षीपित करोति रक्ता पिडका
गुदागतताम्। तदाशुपाकां हिमपुतिवाहिनी भग
न्दर नृष्टगिरीधर वदेत् ॥ नि।

उष्ट्रधूसरपुच्छिका । स्त्री। अधिकान्याम्।
विष्ठाति। र सा।

उष्ट्रपादिका । स्त्री। मदनमालत्याम्। शता-
गानी, शोणवमानी च इति लोका। र सा।
तत्पर्यायः, —शीतभीरु भद्रवर्णौ भूमिमत्ता अष्ट
पादिका (रा)।

उष्ट्रप्रमाण । पु। काशीरुष्ट्रशीयशरभे। मद
व १२।

उष्ट्रप्रिय । पु। मः भूमिजातकण्टकवृक्षविशेषः।
ठाकूरकौण्डे गाँइ। छि करीज, टाउर। गुणा
करीरशब्दे मृग्या। भा पु १४।

उष्ट्रभक्षिका । स्त्री। चन्द्रदुरालभाया। रा
नि व ४।

उष्ट्रभक्ष्य । पु। वंशकरीर। दौलन्द कौंड।
प म।

उष्ट्रमूलम् । स्त्री। उष्ट्रस्य मूत्रे। गुणा —कटु
तिक्त लवण पिशकोपलं मधुम् उदररोगघ्न
यातदीपकञ्च। रा नि व १५।

उष्ट्रगिरीधरम् । स्त्री। उष्ट्रग्रीवभगन्दरे।

उष्ट्रिका (दी) । स्त्री। श्विकाविशेषः। वि
रा नि व ८। मृदाव्यविशेषे। हारा
भाष्यायाम्। उँँँँँँ। मे श्विका। त
गुणा —कृष्णोद्यपित्ताश कफाटीपानाहोदय
गुण्यशमनाश्लिम् इषट्प्रचोणलवण, कुष्ठ
पित्तघ्न अशोघ्न कफाटीपघ्न आमाहृर हृ
दरश्ममघ्नञ्च। रा नि व १५। लघु
लवण दीपन तथा क्लमिकुष्ठकफानाहरीयो
परम्। भा पु १४। रुच तथीय स्रवण
निवारण वातविकारहारि। लघु प्रशस्त
दधिगुणा —अशं कुष्ठ क्लमि यक्षीदररीम
कटुल स्वादुलञ्च। नवनीतगुणा —विपाके श
लघुल व्रणक्लमिकफकामवातविघ्नलञ्च। ह
—शीतमधुरल विपाके कटुल क्लमिकुष्ठग
नाश्लिञ्च। पाके कटु शीपक्लमिविघ्न
वातकफघ्न कुष्ठगुक्षीदरलञ्च। अत्रि ८४।

उष्ट्रीचीरम् । स्त्री। उष्ट्रीदुग्धे। See उष्ट्र

उष्ण । पु। शीघ्रं। वि। उष्णस्पर्शं। उष्ण
पनायै। रा नि व। स्त्री। श्वरविशेषः।
वातकफौ हन्या। भा।

उष्णक । पु। पूगवृक्षे। ज्वरे। शीघ्रर्तो।
अतुरे। धर। मे।

उष्णगण । पु। मद्रदाब्जादौ। विप्लव
सु वि १७ अ।

उष्णगन्धा । स्त्री। क्लिन्ननववे। श
वट। वे निच।

उष्णजनम् । स्त्री। See उष्णोदक।

उष्णफला । स्त्री। लताविशेषः। कूगूद
मं गीड़ितोडनी। वे निच।

उष्णमल (मूत्र)त्वम् । स्त्री। पित्तजन्य

उष्णरश्मि । पु। अर्कवृक्षे। अम। मूत्र

उष्णवह्नी । स्त्री। माग्विषाम्। अनुर

उष्णवात । पु। मुषाघातविशेषः। लघु
—"व्याधामाघातयै पित्त वस्ति प्राप्याश्लि
वस्ति मेदु गुदचेध प्रदहन् सामदीप्य।
ह्यारमयथा सरा रा नि व ४। कृष्णामुम
अमोहव्याघात वस्ति ताम् ॥ भा।

उष्णवारणम् । स्त्री। हवे। हारा।

उष्णवाय्व । पु। नेत्रजन्य। सौदे। वे नि

उष्णविदग्धदृष्टि । पु। दृष्टिगत रोगविशेषः ।
 उष्णवोर्त्य । पु। शिशुमारः । स च । स्त्री ।
 कटस्त्र्याशयधवा । गुष्णा — “लघु कफवातघ्न पित्त
 कर हृष्य भमलङ्घानिस्वेददाहगुपाकतां करोति ।
 सु स् ४१ अ । नि । तीक्ष्णवीर्य ।

उष्णसुन्दर । पु, स्त्री । विमोक्तकृद्वे । विमोक्तके ।
 उष्णस्निग्ध । नि । तत् यथातन्त्रं वतु । सु
 सु ४१ अ ।

उष्णा(ष्मा) । स्त्री । चयरीदे । सन्ताप । पिप्पे ।
 वै निघ । रा नि व २० ।

उष्णा(भि)गम । पु । यौगकाल । अम ।

उष्णाङ्गत्वम् । स्त्री । पित्तजन्यरोगः ।

उष्णान्नम् । स्त्री । उष्णभोजे । See अन्नम् ।

उष्णासु । स्त्री । सुखोदके । “उष्णासु च
 सुखोदकम् ।” प प्र १४ । See उष्णोदकम् ।

उष्णासह । पु । शरत्कालः ।

उष्णिका । स्त्री । यवाग्राम् । शङ्के । रत्न ।

उष्णोप । पु, स्त्री । शिरःप्राये । प्राग्गुडी । हि
 पाग । धारणगुष्णा — शुचिदं केश्य रजोहातातप
 प्रच । मद व ११ । चक्षुष्यमायुर्बर्हिकल शीतीणादि
 निवारणश्च । राज ।

उष्णोदकम् । स्त्री । अष्टमांशावशिष्टे, चतु
 भांशावशिष्टे, अष्टागिष्ट वा पकजले । प प्र १४ ।
 तस्य विविध पादहीनार्द्धहीनविभागहीनवान् ।
 “तत्पादहीनं वातघ्नमर्द्धहीनम् पित्तघ्नम् । कफघ्नं
 पादशेषस्य पानीयं लघु दीपनम् ॥” पादहीन
 हिमन्ते पादादूर्ध्वं शरदि, तथादूर्ध्वं शेषितं प्राङ्-
 वसनयोर्ध्वं हिम पथ्यच । विशेषा स्वस्वपथ्यायपु
 स्यम् । गुष्णा — सदापथ्य कासज्वरविविधकफ
 वातघ्न दीपन वमिशीघ्रनञ्च । रात्रौ तत्र श्लेष्मघ्नत्व
 वातकषिल अजीर्णजारकतञ्च । दिवा तत्र वारि
 नक्तं जाड्य गच्छति अतस्तत्र रात्रौ पेयः । एव रात्रि
 तत्रमपि दिवा गुरु स्यात् अतस्तदपि दिवा न पेयः ।
 तदालम्बनं तत्र जल सप्ता पेयम् । रा नि व १४ ।
 “कफमदीर्घनिशामघ्नं दीपनं वमिशीघ्रनञ्च । यास
 कासज्वरहर पथ्यमुष्णोदकं सदा ॥ यत् काथ्यमात्रं
 निज्जैर्ग निष्फेनं निम्बलं लघु । चतुर्भागावशेषन्तु
 ततोर्ध्वं गुणवत् स्यूतम् ॥ नच पथ्युदितं देयं कदा

चिद् वारि जानता । अस्त्रीभूतं कफोत्क्षेपि न
 दितं तत् पिपासवे ॥ मययोनात् समुद्भूते रोगे
 पिपीत्येते तथा । मन्निपात समुत्प्रे च शतशीत
 प्रशस्यते । सुपु ॥

उष्णोपगम । पु । यौगकाल । अम ।

उष्ण (क) । पु । नारः । र गा । चयरीदे ।
 रा नि व २० । यौगकाल । अम । वसन्तकाले ।
 उष्णताया । आतुरे । मे कविके ।

उष्णजम् । स्त्री । लघुणसाधारण्ये । रया ।

उष्णभय । पु । मूर्ध्ने ।

उष्णस्वेद । पु । उष्णजन्यघर्मे । यथा — “उष्ण
 स्वेदं प्रयोक्तव्यं लोहपिष्टेष्टिकादिभिः । प्रतप्तै-
 रस्यसिक्तैश्च कापे रत्नकवेष्टितम् ॥ अथवा वातशि
 रसं द्रव्यक्ताहरसान्निभिः । उष्णघटं पूरयित्वा
 पात्रं क्षिद्रं निधाय च । विदुष्यात् त्रिविधं वा
 धातुजां काठवज्रजाम् । । सुखोपविष्ट
 स्वभक्तं गुरुप्रावरणाहृतं । हस्तिगुण्डिकाया नाद्या
 स्वेदशततरोमिणम् ॥ अतः वातघ्नद्रव्यभागा —
 शालपर्णी १ भ पृथिवर्णी २ २ कण्टकारी ३ भ
 हहती ४ भ गोक्षुर ५ भ विल्व ६ भ गणिकारी
 ७ भ श्यशाक ८ भ पाटलि ९ भ गाधारी
 १० भ । वै निघ स्वेद ।

उष्णा (पन्) । पु । सन्तापे । पिप्पे । चयव्याधी ।
 रा नि व २० । यौगकर्ता । अ टी नीलकण्ठ ।

उष्णागम । पु । यौगकाल । उच्तापे ।

उष्ण (स्त्रा) । पु, स्त्री । हृष्ये । अज्जुग्या ।
 शङ्के । उपविष्टायाम् । आश्वकर्णायाम् । देनूव-
 कणि । मे रक्षिक ।

उसोया । स्त्री । गवि । के ।

उच्च । वि । धीने । सिक्ते ।

उच्चणम् । स्त्री । संचने ।

उच्चतर । पु । महाहृष्ये । छे च ।

उच्चा (नू) । पु । हृष्ये । भा पू १ भ । कपम
 कौषधे । रा नि व ५ ।

उच्चाभद्र । पु । हृष्ये । वै निघ ।

उच्चाल । पु । यानरे । वै निघ ।

ऊ

ऊची । स्त्री । भृष्टद्रव्यविशेषे । कटाणोड, इति लोके । See ऊखी ।

ऊज्ज । पु । दनि । चर ।

ऊध । स्त्री । आपोने । अम ।

ऊधस्यम् । स्त्री । दुग्धे । रा नि व १५ ।

ऊखी । स्त्री । यवगोधूमयीरुद्वेपकमञ्जरी लणा शिना भर्जिता ऊखीत्युच्यते । 'मञ्जरी लवपका या यवगोधूमयोर्भवत् । लणाननेन समृष्टा बुधेरूखीति सा खता ॥ गुणा—कफदा घ्न्या मधो पित्ता निलघ्नी च । भा पू १४ ।

ऊरणः । प । मेवे । प सु ।

ऊरुः । पु । जानूपरिभागे । ऊर्ध्व । रा नि व १८ ।

ऊरुपर्वा । पु स्त्री । जानी । शंठे । अम ।

ऊरुमाण' । पु । मायोफल । सु सू ४६ अ ।
See ऊरुमात्र ।

ऊरुसन्धि । पु । जानूपरिस्थमभिस्थाने । सु ।

ऊरुस्तम्भाः । पु । Paralysis of the lower extremities वातरूपजन्मरोगविशेषे । आश्रयात् इति कैचित् । निदान सम्प्राप्ति तथा—'श्रीतीक्ष्णद्रवसगुष्कगुरुक्षिण्वे' निपविते । जीर्णाजीर्णे तथायाससङ्गीभस्वप्रजामरै ।—सङ्क्षेपे निद पवन साममल्यसञ्चितम् । अभिभवेतरं दीपमूक सेव्यतिपथते । सक्थमिनो मपूथान् श्रमणा निमित्तेन च । तदा सभाति तेनीः सखी शीतावचेतनी ॥ इति । परकायाविव गुरु स्यातामतिभ्रम्ययी । व्यानाग्रमर्द्धसैमित्यतन्द्राकृष्टे रुचिज्वर । सगुको पादसदनकृच्छीहरणसुतिभि । तमुरुक्तभित्त्याहराश्रयातमथापरे ॥' इति रूपम् । मा नि । ऊरुस्तम्भे विधि कार्या वातकोपी

फ रुचे पयाहात
कयवकोद्रवमीदन ।
हितम् । बानूक
। गुष्कमूलकयुधिष
शयार्थे व्याघ्राश्वेन
कामयत् प्रात प्रति
स र ।

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कटग्रीवा । रा नि व ११ ।

ऊर्ज्ज । (क) । पु । दन । कार्त्तिकमासे । हे च ।
स्त्री । जन । श र ।

ऊर्ज्जा । पु । उखादि । वा म १५ ।

ऊर्जनाभ' । पु । मर्कटके । गीकड्या । अम ।

ऊर्जनाभि । पु । ऊर्जनाभि । श र ।

ऊर्णा । स्त्री । मेपलीनि । 'ऊर्णा मेरादिशीघ्र स्यात् ।' गुमध्यावत् । 'अन्तरावर्तक सुवी ।' मे शदिक ।

ऊर्णायु' । पु । कम्पने । मेवे । प सु । ऊर्ण नाभौ । हे च ।

ऊर्ध्वकण्ठा (गिहका) (गटी) । स्त्री । महा शतावध्याम् । रा नि व ४ ।

ऊर्ध्वका । स्त्री । वायुजन्मरोगविशेषे । ऊर्ध्वक ।

ऊर्ध्वग । पु । अन्धिमञ्जरीने ।

ऊर्ध्वगुणभूयिष्ठ । वि । वमनद्रव्यमात्रे । सु सू ४१ अ ।

ऊर्ध्वगुद' । पु । गुदीर्गरीने ।

ऊर्ध्वग्रहः । पु । अश्वस्य यहदीपजन्मरोगविशेषे । तस्य लक्षण—जिह्वास्थकण्ठल दर्शनघरणनाशयेति । 'श्याम जिह्वामुख यस्य नष्टदृष्टिभूतिभवेत् । अङ्ग यहकृत दीप तस्य दीनस्य निर्दिष्टे ॥' ज ०० अ ।

ऊर्ध्वजलु । स्त्री । स्नायुसन्धेरुद्गुभाग । अरुणदिन ऊर्ध्वज' । 'ऊर्ध्वजुरीग्री । तस्य रोगेषु ।' च द ज्व ।

ऊर्ध्वजानु' । वि । अङ्गुली । उपरिस्थजानुकै । भा ।

ऊर्ध्वज्ञ । वि । ऊर्ध्वजानी ।

ऊर्ध्वतिक्त' (क) । पु । नेपालनिम्बे ।

ऊर्ध्वनाडो । स्त्री । नाडीविशेषे ।

ऊर्ध्वपातनम् । स्त्री । रसस्त्रीमेतत्तद्विषयस्य यथा—रस १४ तास १४ नर्द्धयेत्, यावन्न पिण्डतः पातनायन्न तदस्यभास्ते

यन्मन्त्रि सम्यक् निरोधयेत् । अथ तदध वङ्गि
ज्वालयेत् । 'म्यालोभङ्गि जल दद्या वङ्गि प्रज्वा
लयेदध । एतद्विद्याधर यन् पातनायन्मालयि ॥'
पातनायन्मालयि पातनायन्मालम् । हस्तिकोपरि
तलभागान्यो हस्तिकाशोद्गु खीं विन्यस्याधीष्ठा
काम्यन्तर पाच्यसूतादिकं निवेद्य च हनो सन्धि
निरोधयेत् । तत उपरितलम्यान्वा जल दद्या
अधो वह्नि प्रज्वालयेदिति । ० र मा स । एदणो
होत्रिर्भित्तव पिण्डिउ गताऽऽ त्रम नाधिग्र
तांशव भूये आव एरुणो होत्रि वगाहेशो
उत्तेश्वर मन्त्रिभूय उत्तकापे नेपिग्रा उरु
कविदे । पत्रे उपविहृ हस्तिकाग्र जल पूरा
कविग्रा आन दिदे । मिह ह्हेले नागाहेशो
होत्रिर्गोत्रे ये लूवा नापिग्राह् तांश यद्वे
लेशो तांश ह्हेले पांश वादिव कविदे ।

ऊर्ध्वपाद । पु । कासीरुदेशीयशरभमर्गे । अष्ट
पादपशुविधिषे ।

ऊर्ध्वभागहर । वि । वमनद्वये । सु मु १५ ।
See वमन ।

ऊर्ध्वरेता (म्) । पु । अश्वनिल शुकविशिष्टे ।
मैघुनादौ य ॥ ७ ॥ न भवति ।

ऊर्ध्ववर्त्ति । पु । - काशयूनरीग । लक्षण
यथा— ८ ॥ २१ ॥ वाजी खादित पुन ।
मुखेन मोहिरत्या ॥ १५ ॥ उर्ध्ववर्त्तिनम् ॥ ज द
४३ अ ।

ऊर्ध्ववात । पु । वायुरोगभेदे । उद्गारि । उक्त्व ।
लक्षण— 'अथ प्रतिपत्ती वायु श्रेयसा माहतेन
च । करोत्युद्गारबाहुल्यमूर्ध्ववात स उच्यते ॥'
निर्णयनम् ।

ऊर्ध्ववायु । पु । ऊर्ध्वगतवायी । उद्गारवायुः ।
दासरोगे । भा ज्ञ चि ।

ऊर्ध्वशोधनम् । ली । अरिष्टकफल । नीठे
फल । वमने ।

ऊर्ध्वस्वांस । पु । नासरोभेदे । 'ऊर्ध्व शसिति
यो दोधेन च प्रत्याहरत्यध । श्रेयाहतमुखसोता
कुडगम्बहाति ॥ ऊर्ध्वदृष्टिविषयस्य विमानाच्च
इतन्मत् । प्रमुञ्चन् वदनात् य यज्ञासीरति
पौडित । ऊर्ध्वशोष प्रकृतिरुच दासी निःश्वसत ।
मुखतस्तस्यास्य नीठे दासलस्यैव सत्यम् ॥ भा
॥ See गृह ।

ऊर्ध्वस्थिति । पु । अश्वयोर्ध्वान्तं । विका ।
ऊर्ध्वसित । पु । कारवेगे । रुद्रगा उच्छे ।
विका ।

ऊर्मण । पु । शीघ्रपरिमाणे ।

ऊर्मि । पु, स्त्री । तरङ्गे । दुःखे । वेदनायां ।
पीडाया । वेगे । भङ्गे । से महिक ।

ऊर्मिक । पु । अथवा पादरोगभेदे । लक्षण
— 'ऊर्मिकशोमिसम्यानैर्बलिभि खुरसम्ये ॥'
ज द १२ अ ।

ऊर्मिका । स्त्री । उतकफ्तायां । तरङ्गे । भङ्ग
नाद् । वमनभङ्गे । अङ्गुलीयके । छि ।

ऊर्व । पु । बाडवायी ।

ऊर्वरा । स्त्री । मन्त्रशशाङ्काया भूमी । शब्द र ।

ऊर्वी । स्त्री । रुक्म्यमर्गभेदे । सु ।

ऊर्वह्मम् । ली । गोमयच्छविकायाम् । उवृत्ते
छाज । हारा ।

ऊर्पा । स्त्री । द्रवताडकद्रवे । श च ।

ऊलुपी । पु । शिद्युमारे । अ टी ।

ऊलूक । पु । पेषकी । अथ प्रसहजातीय ।
पतन्नासम् उलूवीध्यम् । एतद्वचनात् शोपमस्य
कीनादाः क्षीणशुक्ता च जायन्ते । भा पु १५ ।
'उलूकपल्ल सान्निकार वातप्रकीपकरश्च ।'
म १ व ।

ऊष । पु । चारुस्तिकाया । अम । सव्याया ।
रन्ध्रे । मे । ली । प्रभात । श र ।

ऊषक । पु । कहर इति प्रसिद्धे वृष्यकन्दे ।
वा सु १५ अ ऊषकादि । 'ऊषकलुत्यक हिङ् ।'
चारुस्तिकायाम् । 'ऊषक चारुस्तिका, वारा
णसीसमीपे वनदण्डेन शास्त्रेण भवति । अन्ये
तद्वद्रव्यान्तरमात्र । सु सू २८ अ उ । ली ।
प्रस्थे । श र ।

ऊषकादिगण । पु । ऊषकलुत्यकहिङ्
काशोसहयसैश्वरिशलाशुनोति गण । गुणा—
मृत्तुक्कायमरीगुणमद कफघ्न । 'ऊषकलुत्यको
हिङ्काशोसहयसैश्वरं सशिलाजनु । वा सु १५
अ । च द कपायघ्न ।

ऊषणम् । ली । मरिच । 'उपच मरिचे लोवम् ।
म सविक् । प सु । भा प १५ अ १ ।

पया । च द कफज्व धि सिन्धुपारादि ।
“सिन्धुवारदलकाय सोपण कफजी ज्वरे ।”
गुण्याम् । भा पू १ भ ह व । पिप्पलीम् ।
भा पू १ भ ह व । पु । चितकहचे । भा पू
१ भ ह व ।

उपण्या । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।
भा पू १ भ ह व । चविकायाम् । प म । See
चव्यम् । गुण्या । वै निघ ।

ऊपर । पु । चारभूमौ । रा नि व २ ।

ऊपरक(ज)म् । स्त्री । औपरके । पांयलवणे ।
औपरलवणे । रोमकनामायस्कान्तभटे । रा
नि व १२ ।

ऊपरदणम् । स्त्री । खनामव्यातवणे, घास
विशिषे । गुणा — बलद रुच्य पशनां स्तिष्ठ । रा
नि व ८ ।

ऊपवान् । वि । ऊपरे । अम ।

ऊपसूतम् । स्त्री । सत्तिकालवणे । ‘ऊपसूत
बालुकेभ शलमूलाकरोद्भव । लघण कटुक छदि
विहितं कटु बोध्यते ॥’ सु सू ४६ अ ।

ऊपचार । पु । चारसत्तिकायाम् । लोभा-
भागे । गुणा — “उष्णोऽनिलघ्न प्रक्षेदी ऊपचारी
बलापह ।” सु सू ४६ अ ।

ऊपाकर । पु । कुकुटे । श र ।

ऊपापानम् । स्त्री । मत्पजलपात्रे । तत्र
विधिगुणा — अग्रस प्रसूतीरदो रवात्रमुदिते
पित्रे । वातपित्तककान् जिवा जीवेर्यज्ञं
मुञ्चोति ॥ तथा — प्रश्नं शीघ्रयद्व्यो ज्वरजठरजरा
कुष्ठमेदीविकारा । सूत्राघातात् पित्तप्रवणगलशि
योनिगुलाभिरोगा । ये चाग्रे वातपित्तचतस्र
कफकृता व्याधय सन्ति जलोन्मादभ्यासयो
गादपहरति पय पीतमले निशया । विगतघ्न
निशीथे प्रातस्तथाय निय पितति खड्गवरी यो
नामरश्मिण वारि । स भवति सतिपूष्यवृषा
सार्धं तुल्यो बलिपतितविहीन सन्नागवैविमुक्त ॥”
भा ।

ऊपक । पु । पित्रे । रा नि व । शीघ्रसूती ।
ज्योष्ठापाटो औपकतु ।

ऊप्ता । पु । उचतायाम् । चयरीणि । वै निघ ।

ऊप्तापह । पु । जमन्तज्जती । वै निघ ।

ऊह । पु । तक् ।

ऊहिनी । स्त्री । सम्भार्ज्याम् । खोणे ।

ऊह्यम् । स्त्री । “यदनिर्दिष्ट बुद्धिमता तदह्य ।”
सु उ ६५ अ ।

ऋ

ऋक्यम् । स्त्री । खर्ण । धने । अम । सु सू
३८ अ ।

ऋक्य । पु । धने ।

ऋचो(जी)पम् । स्त्री । भाटे । लांया । ह च ।

ऋजोक । पु । धूम ।

ऋजुश्रेणी । स्त्री । सूत्राया । रवा ।

ऋजुसर्प । पु । सर्पविशिषे । दर्शिकरमर्षे ।
स कल्प ४ अ । See सर्प ।

ऋञ्जासनः । पु । रंधे । सिद्धा की ।

ऋतम् । स्त्री । जले । मं । उच्छशील ।

ऋतु । पु । वसन्तादिषड्विधकाले । रवे राशि

सक्रमात् यत दीपाणां चयकोपसमा भवन्ति ते
ऋतव चच्यन्ते । “चयकोपसमा यच्चिन् दीपाणा
सम्भवन्ति हि । ऋतुपटक तदाग्यात रवे राशिषु
सक्रमात् ॥” भा पू १ भ ऋतुचय्या । ते च
मिशिर वसन्तशीत - वर्षा शरद्धेमन्तसंज्ञा दापो
पचयप्रकोपोपशममनिमित्तानि भवन्ति । तदुक्तं
— साधादयो द्वादशमासा विमासिकसमुद्रता
पटुतवी भवन्ति । ते मिशिरवसन्तशीतवर्षा
शरद्धेमन्ता । तेषां तपस्तपस्यां मिशिर,
मधुमाधवी वसन्त, शुचिशुक्ली शीत, गभी
नभ्यस्थी वर्षा, इषीर्जा शरद्ध, सप्तसप्तली
हेमन्त इति । भा
मागशीर्षी हेमन्त

वसन्त, वेशाखज्येष्ठी शीत, आषाढश्रावणी प्राष्ठ
इति" च सतान्तरं । सु सु ६५ । शीतो
मेघघ्नी भीक प्राष्ठस्थिपुनककोटो ! निहकस्य
कृता वर्षा तुलावधिकयो शरत् । धनुषांष्टी
च ऐमलो वसन्त कुशभीमयो । भा ।
अतो तु तस्य मेघवध स्त्रीकुञ्जनि यथा—शीत
शीतपा । तव फाल्गुनादिज्येष्ठाता शीम,
आषाढायाश्रिनाला वर्षा, यासिंकादिमाघान्ता
शीत इति । ऋतुसप्तपादिकं यथा— तव वर्षा
स्वीपधयस्तद्वर्णोऽप्यवीर्यां आपधामसम्रा चिति
मलप्रायास्ता उपपुज्यमाना नभसि मेघावतते जल
प्रतिघ्नायां भूमौ किन्नदेष्टानां प्राणिनां शीतवात
विटभाप्रीनां विदसन्ते, विदाद्यापितसञ्चयमापा
दयन्ति, स सञ्चय शरदि प्रविरलमेधे वियुप
यस्यति पटोऽकंकिरणप्रविलापित पेशिकान् व्याधीन्
जनयति । ता एवोपधय कालपरिणामात्यरि
णतवीर्यां बलवन्त्यो ऐमन्ते भवन्त्यापध प्रसम्रा
क्षिप्वा चत्यर्थे मुख्यता उपपुज्यमाना मन्दकिरण
त्वाद्धानी सतुपारपवनीपमभितदेष्टानां देहिना
मविदग्धा स्नेहाच्छेत्वाद्गौरवादुपलैपाच श्रेष्ठ
सञ्चयमापादयति, स सञ्चयो वसन्तोऽकारिप्रविला
पित ईपत् सन्देष्टानां देहिनां श्रेष्ठिकान् व्याधीन्
जनयति । ता एवोपधयो निदाघे नि सारा रुचा
अतिमात्र लघुो भवन्त्यापध ता उपपुज्यमाना
सूर्यप्रतापीपयोपितदेष्टानां देहिनां रीत्याल्लवला
देश्याय बायो सञ्चयमापादयन्ति, स सञ्चय
प्राष्ठि चाल्यै जलोपकिन्नायां भूमौ किन्नदेष्टाना
प्राणिनां शीतवातवैरितो वातिकान् व्याधीन्
जनयति । तव पूषाहे वसन्तस्य लिङ्ग मध्याह्ने
यौमसापराधे प्राष्ठ प्रदीपे वापिक शारदमर्
रावे प्रत्यूपसि ऐमन्त उपलघयेत् । एवमहीरात्र
मपि वधमिव शीतोऽलचण दीधीपवधप्रकीपाप
शमैर्ज्ञानोधात् । ऋतूनामत ऊर्ध्वमव्यापन्नानां लघ
णानि यथा—वायुज्वात्युत्तर शीतो रजीधूमा
कुला दिश । ऊर्ध्वनुपार रुचिवा हिमान्ना
जलाशया ॥ दपिता ध्वाङ्ग-खड्गाह महीरोरभ
कुधरा । रीप्रमिधकुप्रागा पयिता हिमसाक्ष्ये ॥
शिशिरे शीतमधिकं वातदृष्टाकुला दिश । उप
ऐमन्तवसञ्च विज्ञेय लचण बुधे ॥ दिक्षौ वसन्ते
विमला काननैरुपभीमिता । किंशकाभीजवकुल
पूषाभीकादिपुषिते ॥ कीकिलापटपदगणैरुप
गीता मनोहरा । दक्षिणानिलसवीता सुसुखा
पन्थलीम्बला ॥ शीमे तौष्णाशरादिवी मारुती

भैरव तौस्तुम्भ । भूतता मरितस्तन्वो दिश प्रज्ज-
लिता इव ॥ भान्धकक्रातुगुला पय पानाकुला
रगा ॥ ध्वस्तवीरुपलता विपर्णादितपादपा ॥
प्राष्ठयम्परमानह पयमानिलकपिते । अम्बुट
विशुदधीतप्रसूतैस्तुलसने ॥ कीमलम्यामशम्पाद्या
शकगोपाज्ज्वला मही । कदम्बनीपकुटजसञ्ज किताकि
मुपिता । तव वर्षासु नयम्भ पूरीङ्गप्रतटदुमा ।
वाय प्रोत्फुत्रकुमुदनीलोपलविराजिता ॥ भुर-
व्यकरयलदग्धा बहुशम्योपभीमिता । नातिगर्जत्
सवन्मेघनिदवाकंदहं मभ ॥ यभुरुण शरवकं
शेताभविमल मभ । तथा सरांस्थम्बुदृष्टैर्भान्ति
हसंसघटित ॥ पदशृङ्गदुमाकीणा निधीप्रतसमेपु
भू । वापसताहभ्यूककाशासनविराजिता ॥ भगुणै
रतिपुत्रेषु विपरीतेषु वा पुन । विपनेष्वपि वा
दीपा कुप्यन्त्युपु देहिनां ॥ हरेदसन्ते श्रेष्ठाण
पित शरदि निहरेत् । वर्षासु शमयेद्वापु प्राग्वि
कारसमुच्छयात् ॥" सु सु ६५ । स्त्रीकुसुमे ।
अम । Sec ५५, आर्तवच ।

ऋतुजन्मा । स्त्री । पुनर्नवायाम् ।

ऋतुपरीक्षा । स्त्री । आतवपरीक्षायां । तथया
—“ऋतो कण्डूयन यीमौ क्षिचिदहं च वेदमा ।
बाहुल्य खल्यता वापि चानुवन्धितमस्य वा । संरीध
सर्जधा वापि वेद्यान्वेतानि यवत । आमयेध
खिनेष्वेव भिषग्भिर्योपिता सदा ॥" अवि ।

ऋतुमती । वि । रज स्वलाया स्त्रियाम् । तत्
पर्याय,—रजस्वला स्त्रीधर्मिणी अवी आवेयो
मलिनौ पुण्यवती उदधा । अ । तल्लक्षण यथा
—“दीनप्रसन्नवदनां प्रकिन्नालमुखहिजा । नरकामा
प्रियकथा सनकुल्यचिमुर्हंजाम् ॥ स्फुरद्गजकुच
श्रीलिनाभ्यूरुघनम्बिच । हर्षांतसुकपराचापि
विद्याहतुमतीमिति ॥ नित्ये दिवसंतीत सद्बुच
त्यन्वुज यथा । ऋती व्यतीते नाभ्यांस्तु योनि
सन्नियते तथा ॥ मासेनीपचित काले धमनीभ्यां
तदानेवम् । ईयकृण विदग्धश्च वापुयोनिमुख
नयेत् । यदपाहादशाल्कानि वत्तमानमद्य पुन ।
जरापकशरीराणा याति पचाशत चयम् ॥" सु
ग २१ अ ।

ऋतुराज । पु ।

ऋतुवैषम्यम् । स्त्री । ऋतुचर्याविपरीताधरणि ।
भा म ४८ । 'ऋतुचर्याविपरीताधरणि ।'

ऋतुशूलम् । स्त्री । ऋतुकाले रजोरोधजन्य
शूलरोगे । 'पुष्पस्य वातादिभिरुत्पन्नं तस्य कारणम् ।
मूलं पित्तं त्रिगुणं धनं तस्य विनिर्दिष्टम् । योना
नामी तु शूलानि ऋतो परमदाहणम् ।' रस र
यो प्या चि ।

ऋतुपट्कम् । स्त्री । हिमशिखरस्य उत्तरीयवप
शरत्सु । 'वपकीपसमा यमिन् दीपाणां तस्य
वन्ति हि । ऋतुपट्कं तद्वत्प्रातः रवेरागिणु मक्ष
मात् ॥' भा ।

ऋतुसन्धिः । प । ऋतुद्वयसंज्ञे पसमये । स च
ऋतुद्वयस्याद्यन्तसमाह्वयः । तदुक्तं "कल्योक्त्या
दिमहाऽऽतुसन्धिरिति ध्रुत । ततः पूर्वोविधि
स्याद्य संवत्सरे परी विधिरिति ॥' वा ।

ऋतुसम्पिता । स्त्री । सुनिवर्जूरिकायाम् ।
वै निध ।

ऋतुसाता । स्त्री । रजोदन्तावतुषेऽङ्गि साता-
याम् । "पूर्वे पणोदतुषाता वादृशं नरतन्त्रम् ।
सादृशं जनयेत् पुन ततः पणोत्पत्तिं प्रियं ॥' स आ
२ अ ।

ऋतुहरीतकी । स्त्री । ऋतो ऋतो हरीतकी
भक्षणविधौ । यथा—'सिन्धुयगकंरागुण्डीकणा
मधुगुडं क्रमात् । वपादिवभवा स्यात् रसायन
गुणेषिणा ॥' च द । भगरन्तु रौममधिकृत्याह ।
सौमं तुल्यगुडां सुसेभ्वयुतां मेषावनडागरे साह
शकरया शरयमनया शुद्धां तुपारागमे । पिप्
पल्या शिगिरे वसन्तसमये चैद्रेण सजीवितामित्य
प्राप्य हरीतकीमिव रुज्जी नम्यन्तु तं प्रथम ॥
प्रयोगा वाजी ।

ऋधम् । स्त्री । सम्पकधान्ये । अम । पक्वमद्वैत
धान्ये । निर्मुषैकतवाये । अ टी ।

ऋद्धिः । स्त्री । कोशयामलप्रसिद्धे ऋद्धिद्वेष्टेति
च गौडप्रसिद्धे स्वनामग्यातवताकन्दे । यदुक्तं
'ऋद्धिद्वेष्टे चैकद्वी भवतः कोशयामनः । येन
रोमान्वितं कन्दो लताजातः सन्धुः । तस्य शक्ति
समा ऋद्धिवासावर्त्तकत्वा च सा । प्रयोगेन ज्ञेयः
'यथासाधे प्रयोगयेत् ॥ रा ति व ५ । तत्पञ्चांग —
योग्यं सिद्धिं लक्ष्मीं च प्राणप्रदाहन् (२) प्राणदा
जीवदाक्षीं सिद्धा योग्या चतनोया रयाङ्गी मन्त्रा

नीककान्ता जीवयेष्टी यशस्या । गुणा—हृदिगुण
तुल्या वल्ल्या विनीपक्षी गृहला मधुरा गुरु
वर्त्मयथ्वरी मुक्ताङ्कितपित्तहरी च । भा पू
१८ । मन्त्रावाधना । वा सू १५ अ पदकाङ्गी
चरण । "पदकपङ्कजाहृदिगुणदा । एतदभावे
वाराही योग्या ।"

ऋदिजा । स्त्री । सप्रेमभावां । तत्पराकायां ।
प सु । अथा कन्तीयात् । भा म १८ ।

ऋभुच्चः । प । वधे । स्वर्गे । रायगु ।

ऋश्यः (प्यः) । सगे । रुक्मगे । "ऋषी गोसा
पक्षी लीले स रोग इति कौत्सितः ।" भा म
१८ । तन्नासगुणा—कपाय मधुरं वातघ्नं पित्तघ्नं
द्वय शीतं वसिष्ठोपमं च । सु म ४९ अ ।

ऋपभः । पु । ऋपभक्तिः । कपटभू । कुभीर
पुच्छः । मे । सु वि १० अ वलीवर्द्धे । वृष । मांस
गुणा—अतिगुरु तिग्मं पित्तघ्नं कृमिघ्नं हृष्यं
वातघ्नं वल्यं पीनस्रस्त्रं । भा पू १८ ।

ऋपभक्तः । पु । One of the eight
medicaments, carpopogon pru
riens स्वनामग्यातवधे । ऋपभ इति गौडे
कायमेव च प्रसिद्धः । अथ उक्तं । तत्पञ्चांग —
हयः कपभः वीरः (२), पृथिवीपतिः (मे) ।
गोपतिः धीरः निपाणी दुर्धरः ककुद्धान् दुर्धरं
बोद्धा एष्टी हयभः धूयः रूपतिः कामोः कचप्रिय
उच्चा लाङ्गली गौ वसुरः वसुरः गोरः वनवासी ।
जीवकपभकयोः दत्तमितिमाह मिश्रभावे—'जीवकप
भक्तौ ज्यैष्ठ्ये हिमाद्रिशिखरीद्वयोः । रसीनकन्द
वकन्दौ निमारा मूलापवकौ । जीवकः कृचका
कारः ऋपभो हयगजवत् ॥' गुणा—जीवकप
भक्तौ कथ्यो शीता गुणकफपदो । एतदभावे
विपरीतमूलं प्रयोज्यम् । भा प १८ । मधुरं
शीतं पित्तघ्नं विरेचनम् । शूलोपकरी दाह
चयज्वरहरः स । रा नि य ५ । "ऋपभक्तौ
हयभक्तः ।" सु चि ८ अ ।

ऋपभो । स्त्री । करिफल्गुलतायाम् । आर्णा
कुभी । र मा । नराकारयोषिति । शिरालाशाम् ।
विषवायाम् । अ भविदा ।

ऋपि । पु । गीरजनायां । वै निध ।

ऋपिकम् । स्त्री । लताविशेषः । सिध्दिलता ।
प सु ।

ऋषिकुल्या । स्त्री । गंगा । २ ।
 ऋषिजाह्नलक (ला) (लिका, की) ।
 स्त्री । ऋषगन्धायाम् । गर्भशक्ता । रवा ।
 ऋषिपुत्रक । पु । दमनकह्वे । वै निघ ।
 ऋषिप्रोक्ता । स्त्री । मापवर्णास्ताया । प २ ।
 ऋषियेष्ठ । पु । पण्डरीकह्वे । ऋदा ।
 ऋषियेष्ठा । स्त्री । ऋदा । ह्वा । वै निघ ।
 ऋषिसृष्टा । स्त्री । ऋहो । मद व १ ।
 ऋषीक । पु । काशह्वे । मद व १ ।
 ऋथ्य । पु । हरिणे । श्वेतकुठे । श्वयशसे ।
 नीलहरिणे । एतन्नाम कफघ्न विघ्न किञ्चिदात
 वडक लघु बन्धव । भा पू १ भ ।
 ऋथ्यगता । स्त्री । मापवर्णा । भावगौ । श २ ।
 ऋथ्यगन्धा (न्धिका) । स्त्री । ऋषिजाह्नलाया ।
 र मा । तत्पथ्याय — ऋषगन्धा ऋषि
 जाह्नलिकौ हृददारक । अतिशलायाम् । धौर
 विदाया । श २ । श्वेतशर्करकन्दे, रक्तशर्कर
 कन्द । वै निघ ।
 ऋथ्यनिघ्न(क)म् । स्त्री । महाकुशमेद । तथ्य
 लघणम् — ऋथ्यजिह्वा प्रकाशखरत्वानि ऋथ्य
 जिह्वानि । सु नि ५ अ ।
 ऋथ्यपुष्पो । स्त्री । अतिशलायाम् । वै निघ ।
 ऋथ्यप्रोक्ता । स्त्री । श्वेतवाग्रालक । प सु ।
 शतमूल्याम् । महाशतावर्था । महाशलायाम् ।

ऋषिकुलतायाम् । भा पू १ भ ग व । पीत
 वाद्यावके । रभा । मापवर्णाम् । च सू ४ अ ।
 "ऋष्यप्रीनाशतावधतिवलायुकश्चिपु ।" से
 तचतुष्प ।
 ऋथ्याघ्ता । स्त्री । नागशलायाम् । बलायाम् ।
 वेडवर्णा । वै निघ ।
 ऋत्त । पु । भद्रके । रा नि व १२ । तन्मास
 गुणा — विष्णु गुण इत्य आदु उग वातघ्नम् ।
 मन् व १२ । हरिणे । ह्वा । हतवेधने । घोषा
 लता । मे पक्षिक । श्रौणाकह्वे । रा नि व २ ।
 ऋत्तगन्धा । स्त्री । हृददारकह्वे । रौद्र
 ताङ्क । ऋषिजाह्नलाया । र मा च सू ४ अ
 ह्वे । श्वेतभूमिफलाये । वै निघ ।
 ऋत्तगन्धिका । स्त्री । कणभूमिकुफाये । हृद
 दारकलताया । वै निघ ।
 ऋत्तप्रिय । पु । ऋषभकचप । रा नि व ५ ।
 ऋत्तमुखयन्त्रम् । स्त्री । सन्तशतान्ये यन्त्रविशेषे ।
 अति ।
 ऋत्तर । स्त्री । वारिधारायाम् । मे ।
 ऋत्तविट् । स्त्री । तैलपायिविठाशाम् । आर्शो-
 भावे नाति । वै निघ २ भ अर्शं चि कणशिरौष
 लेपे ।
 ऋत्तार्हा । स्त्री । महाभेदाखताचपे । रा
 नि व ५ ।
 ऋत्तपे । पु । चन्द्रे । ह ।

ए

एककन्द । पु । पानीयालके । पावशाक इति
 प्रसिद्धे कन्दशर्के । शोनाकरू । प सु ।
 एककुष्ठम् । स्त्री । हृद्रक्तमेद । लघणम् —
 अलेदने महाशक्तु यन्मास्यशकलीपसं । तर्दक
 कुष्ठम् । मा नि । एककुष्ठ चर्मदलमिति कचित् ।
 कृष्णारण्येन भवेच्छरीर । तदककुष्ठ प्रवदन्य
 साध्यम् । सु नि ५ अ ।
 एकचर । पु । गण्डके । शङ्खाव । त्रिका ।

एकटक् (ष्टि) । पु । काके । ह्वा । वि ।
 काणे । दांभा । हे च ।
 एकपत्र (क) । पु । चण्डालकन्दविशेषे ।
 रा नि व ७ । श्वेततुलस्या । र मा ।
 एकपत्रा (त्रिका) । स्त्री । सुगन्धश्याम् ।
 शृङ्गणै । मालवे पलाश इति ख्यातं गन्धपत्रह्वे ।
 रा नि व ६ । पाशुरतुलसीह्वे ।
 एकपत्री । स्त्री । नागवक्रोहतायाम् । वै निघ ।

एकभक्तव्रतं । स्त्री । रात्रिभोजनाभाव विशिष्ट दिवाभोजने । “दिनाहसमयेऽतीते भुज्यते नियमेन यत् । एकभक्तमिति प्रोक्तं रात्रौ तत्र कदाचन ।” स्कन्द पु ।

एकमूल' । पु । पुण्डरीकहचे । प्रभुविश्र ।

एकमूला । स्त्री । शापपण्याम् । अतस्याम् । भग्निना । सयष्ट ।

एकरजः । पु । भृशराजहने । भीमराज , भेदराज । जटा ।

एकरन्ध्रः । पु । नदीघटे । घे निघ ।

एकवर्णी । स्त्री । वाद्यभेदे । ततपद्यांघ — करताली । कदमाला कलङ्का । शब्दर ।

एकवर्षीया । स्त्री । एकवर्षायां गवि । एव बह्वेव वाङ्मय । हे च ।

एकवाद्यः । पु । डिण्डिम वाद्ये । शब्दर ।

एकविंशतिगुगुलु । पु । कुठरीगे । च द कुठरि । चित्रक त्रिफला व्योषमजार्जी कारवीं वचाम् । सैन्धवातिविषे कुठर चयैलायावयकजम् । विडङ्गान्यजमीदाद्य सुमान्यमरदाक च । याव न्येतानि चूर्णानि सावन्मावन्तु गुग्गुलु । सहभ्य सर्पिणा साङ्गे गुडिका कारवीरिण्यक् । प्रातर्भोजन काले च भक्षयेत्तु यथाबलम् । चिञ्चामूल, जिङ्गला, जिङ्गरे, जीवे, कृष्णजीवे, वट, मैत्रव, आठईठ, कूड, छे, एनाईठ, यव फान, विडङ्ग, यमानौ, गुञ्ज, देवमारु अतोक समडाग । मर्कटूर्णमनं गुग्गुलु शूतेन सहितं गर्दनां शूककं गुडिकं कविवे ।

एकवीर' । पु । स्वनामव्यातहचविशेषे । एक वीर । गडुविकेक । तत्पद्यांघ, —महावीर सङ्गवीर सुवीरक । गुणा — कटुक तीक्ष्णवातघ्न चण्डप्रसीकटिशलाभिघातघ्न । रा नि व ८ ।

एकवीरा । स्त्री । वन्ध्याककौल्याम् । गुणा — “एकवीरा कृता तिला चालुणा वातघ्ना कृता । पचाघातं पृष्ठकटीशूलचैव विनाशयत् ॥” घे निघ ।

एकवृन्द । पु । तन्नामककण्टरीगविशेषे । धन दुष्टकफशोषिताभ्या कले दाहकण्टमदीयत्वात्की पच सदुद्भूतौ हणय शोथी जायते । लक्षण — “होमोमती य त्रयसु सदाह कण्टुन्तिोऽपाक्य गदुगुरय । गार्धेकहन्द परिकल्पितोऽपि व्याधि

मलासचतजप्रसृत ॥” सु नि १६अ । मा नि ।

एकवृक्षः । पु । गलरीगे । घे निघ । स्थान भेदे । चतुःश्रीशान्ते — यव वृक्षान्तर नेत्यते ।

एकशफ' । पु । चोटके । विका । एकशुर-अनुभाते । यथा — “खरीऽश्नीयतरी गौर शरभ यस्मरी तथा । एते चैकशफा ख्याता ।” भा ।

एकशफक्षीरम् । स्त्री । अदिभागशुरपशुदुग्धे । श्रुतयोडां प्रभुनांवेष्ट इध । गुणा — उष्ण तैल शफ लघु शाखावातहरं साम्बमीपल्लवण जड़ता करमिति । वा टी ईमा । “वल्गुनेकशफ पशु” इति चरक ।

एकशिखा । स्त्री । पाठायाम् । आकृनादि । प सु ।

एकशृङ्ग' । पु । गण्डके । प्रभुनां । घे निघ ।

एकसूत' । पु । उमक वाद्ये । शब्दर ।

एकहस्ती । स्त्री । अश्वस्य शोभनवल्गुभेदे । ‘दिहस्ती चैकहस्ती च शुभगा शोभना भता ।’ ज द ७अ ।

एकहायनी । स्त्री । एकवर्षीयाया गवि । अम ।

एकाङ्गम् । स्त्री । चन्दने । हारा ।

एकाङ्गवात' । पु । पञ्चवधरीगे । प्रभुनां । मा नि । See पञ्चवध । अश्वस्य वातव्याधिरोग विशेषे । ‘एक प्रलम्बते कर्णं शरीराद्वयं गृह्यति । शूनी भवति चाश्वस्य रोगे एकाङ्गसंज्ञके ॥’ ज द ५५ अ ।

एकाङ्गी । स्त्री । सुरामांस्यां । श्रुतांशौ नागकं गुरुज्वादिनाम् । गुणा — तिला हिमा स्वाही लघु वातपित्तघ्नी ज्वरभूतकण्टरी कुठ कासघ्नी च । भा पु १५ । कटु कषाया मम मूर्च्छाहृणाविपदाहरी च । रा नि व १२ ।

एकाङ्गु । पु । तन्नामकदीपान्विताय । ‘एकेन लग्नमानेन मुक्तौषेकाष्टसङ्क । ज द ३ अ ।

एकादशशतिकांमहाप्रसारणीतैलम् । स्त्री । वातव्याधी । “शाखामूलदले” प्रसारणतुलासिद्धं कुर्याद्विदुः, जिह्वायाश्च तुल्यं तुमि रुच्यते रात्रौ शिरीषासुता । दवाद्वायु सकृत्काष्ठगते नि काय कृष्णाशिके, तीये तैलघटं तुवायुकलसी दस्तादकं मधुम् ॥ — यथाकाष्ठगतादधेचरसय चीराय दस्तादकं, प्रकाककटजीवकायविकया काकोलिका

ककुुरा । मृषीला घनसारकुन्दसरला काम्भीर
मासीनलै, कालीयोत्पलपद्मकादयनिशा ककुलक
पत्तिके ॥ चाम्पेयामयचोचपूगकट्टकाजतीकना
भीरुमि, श्रीवागामरदारुचन्दनवचाशैलपसिन्धु
इवे । तैलाभोदकटभरादिनिनिनाहरीरकधोरके,
कसूरी दशमूल केतक नत श्यामाशम्याम्बुमि ।
कौन्तो वाचजशककीफल जग्यामा शताह्वामये,
भज्जात विफलाज केसर महायामा लवङ्गान्विते ।
सन्धोवेक्षिपलेमहोषसि पचमन्देन पावेघिना ॥”
तिलोत्तल ७४५ काथीर्द ममूनपज्जशा । गुरु
ताह्लिनि ७११०५ नौलशोते गुलक, एवउ
मूल अत्रोक्त २६५ रात्रा, शिवीवहाल
देवदात्र, केस्यार मूल अत्रोक्ते ७१०५ जल
७४००५ शेष ७४५ कांछि ७४५ मधिउ
१७५ सुक १७५ हागमा म ८५ जल ७४५
शेष १७५ ईश्वर १७५ हृष्ट १७५ ।
कक्षार्थ पिडियन, कांङ्गाग्रो, जौवनीय
दशक वा अठेवर्ग, काकोनी, मञ्जिष्ठा, दीव-
काकोनी, आनाकुशीर मूल होट एनाईठ,
कपूर, कुन्दुकोठो मरुनकाठ, कुङ्कुम,
जटामासी, नवी, कृष्णशुब, गोलोपन, पत्र
काठ, हवित्रा, ककोल, गेटेला, टापाकलि
वा नागेश्वर, वेणाव मूल, सुडजक, सुपारि,
आशफल, लताकुञ्जरी, शतमूली, लवणकोठो,
देवदात्र, थेतटना, वट, शैलज मैसकव,
भिलारस, मूला गुरुताह्लिमूल पुनर्नवा,
नातूका, गुरुशो मृगनाभि, दशमूल, तगना
कल, त्रिशू शाल, केसा, उगवमूल अथ
गका, वाला वेणुका, वसाञ्जल, शिमूलमूल, कट
फल, अशुब, आनानता वा अनजमूल, बूड,
डोहार मूला, त्रिकला, सुतूका पत्र, नागेश्वर,
लवण, त्रिकट्ट अत्रोक्त ७ पल । प्रयोगा भेद ।
ध्याममिति पाठे गन्धधम् ।

एकादशायस । पु । ब्रह्महृष्टाधिकारि, पाठ —
“वृत्ताय पुरुष शूल खगो दरदगम्बकौ । गगन
पुष्पराजघ शीघ्रितजेवरीरौ । विडम्बिफला
हिङ्गुमानोजीरकहय । सर्जाफलवधाम्बु मरिच
पिप्पलीहय । चवी दुरालभा वडि मृष्टीद्रावे
विमर्हयत ॥” पुरुष रस । खग स्वर्णसाधिकम् ।
पुष्पराग तन्नामकमणि रसाञ्जन वा । शीघ्रित
कुन्दम । ईश्वर पिपल । रस र ब्रह्मचि ।

प्रयोगायते तु गन्धध्याने शुद्ध, मृष्टीद्रावेविमर्हये
दिव्यत “भावयेदाद्रकद्रवे” इति पाठान्तर । प्रयोगा
यते पुरुष गुग्गुलु । पुष्पराग रसाञ्जन । शीघ्रित
ताम । ईश्वर रस । जातिलीहं पारद गन्ध
ताम स्वर्णसाधिक अम हिङ्गुल कुङ्कुम पोखुराज
मणि शीघ्र पिपल विडम्बि फिला हिङ्गु यमानो
जीरकं हृष्टजीरक पिपाकफल वधा कर्कटग्रही
मरिच पिप्पली गजपिप्पली चवी दुरालभा
विषकमूल एवा प्रति सन्नाम । आद्रकरीसन
भाव्य ।

एकादशेन्द्रियम् । स्त्री । शीतलकचसूरना
प्राणवाक्पाणिपायूपम्रपादमनसु । एषु प्रथमं
पञ्चानेन्द्रिये, अन्यथ कर्मेन्द्रिय । सु शा १५ ।

एकादिवीर । पु । एकवीरहचे । वै निघ ।

एकान्त । पु । यदवधारणोच्यते । यथा—
“विहृद् विरेचयति मदनफलं वामयतीति । सु उ
६५ अ ।

एकाष्टी । स्त्री । कार्पाथा । कार्पासबीजकीये ।
वै निघ ।

एकाष्टीका । स्त्री । पाठायाम् । आरुनादि,
तिमूका । वै निघ ।

एकाष्टील (ला) । पु, स्त्री । वकहचे । अम ।
हि हृष्टहोल सरी । भा पु १५ । (ला) पाठायाम् ।
र मा । रा नि ६६ । वनतिक्रियायाम् । मे
लक्षतुष्क । पुष्पवचमेद । भा पू १५ । See
अमन्य ।

एकाह्वा । स्त्री । एकवपाया गवि । अम ।

एकाक्ष । पु । काके । त्रि । एकनेत्रे । काणी ।
श च ।

एकौपिकतैलम् । स्त्री । तन्नामकतैले । गुणा
—हिम पिपल वातघ्नेष्वरुच । म ५ ।

एकौपि(कोशि)का । स्त्री । वकपुष्पहचे ।
पाठायाम् । आरुनादि । तिहतायाम् । “एकै
शिकाजग्रही च” । सु सु २६ अ चि १०,
१८ अ । तमल मधुरम् अतिशीत पिपल्लवं वात
कोपन घ्नैवर्हणम् । सु सु ४५ अ ।

एकौपी । स्त्री । पाठायाम् । आरुनादि । म महाड
मूल । वै निघ ।

एकोशि(यि)का । स्त्री । पाठायाम् । आरु-
नादि । र मा । वकहचे इति कैचिन् ।

एडः । त्रि । अधिर । दांता । अम ।

एडका (काख्यः) । प । पृष्ठपङ्क्तिः । डेड ।

प सु । यनपङ्क्तिः । त्रिका । "एडक पृष्ठ
पङ्क्तिः स्वाभिद पृष्ठसु दुग्धक । एडकस्य पल
त्रय मेधामि प म गुणै । भेदपृष्ठोद्भव मांस
घ्न्य हृद्य यमापहम् । पित्रश्रेष्ठकरं किञ्चिदात
व्याधिविनाशनम् । भा पू १भ मांसव । तस्य
वि. पे । (शङ्गना) । सु चि ७थ । मन्त्रिणायां च ।

एडकघृतम् । स्त्री । एडकायनोतीत्यघृत ।
गुणा — अतिगुरुत्वाद्धन्य सुकुमाराणाम्, बुद्धिपाटव
करं बलकरञ्च । रा नि व १५ ।

एडका । स्त्री । मेषां । डेडौ । अ टी रा ।

एडगज. (जा) । पु स्त्री । चक्रमर्द्धधुपे ।
छाकनां ग्रीह, छाटिकांठा इति च भाषा । रा
नि व ५ । भा पू १भ मोमराजतले । च म
३ अ । वर्धनायां । वन एलाटि । च द कठचि ।

एडमूक. । त्रि । अधिर । बाजशुक्तिवर्जिते ।
कांठा (वांठा) । मे कचमुक् ।

एडहस्ती । प । चक्रमर्द्ध । छाटना ग्रीह ।

एडुक । त्रि । अधिर । मे ।

एण । पु । हरिणे । रा नि व १२ । कृष्णस्य
विशेषे । कृष्णशान्तिः । हि करीमादलहरिणः ।
अयं लज्जालजातीय । अस्य नामगुणा — कपाय
मधुर इव रसपित्तकफवातघ्न रुचिकर धारक
बन्धु । सु सु १६ अ । भा पू १भ । विशेषतो
ज्वर प्रशक्तमिति चक्रपाणि । लघु शीतल हृद्य
विदोषहर पङ्क्तिज रुच्यञ्च । रा नि व १७ ।
"शङ्किना हरिण श्रेष्ठ बन्धो नीचनदीपन ।
विदोषघ्नो लघु पाके मधुरो ज्वरिण इति । चत
स्रयाशसो पाण्डावरीचकनिषीडिते । कासश्वासा-
तुराणाञ्च एणमास सुखावहम् ॥" अति २० अ ।

एणक । पु । हरिणे । श र । कृष्णसारि ।

एणोटाह । पु । सतिपातज्वरविशेषे । लक्षण
— "परिधावतीष गात्रे रुक्पात्रे भुजङ्गपतङ्ग
हरिणगण । विपद्युमत सदाहस्येणीदाहज्वराजंभ्य ।"
भा ग १भ । रुक्पात्रे पौडाभाजने, गामस्य
विशेषणमेतत् ।

एणीपद । पु । मण्डनिसप । सु कल्प ४थ ।
See सप ।

एणीपदी । स्त्री । असाध्यामृताभेदे । सु कल्प
८थ । See लूता ।

एतः । पु । हरिणे । श र । घोटके ।

एतनः । प । मिश्रासे । छे च ।

एतशः । पु । घोटके ।

एता । स्त्री । हरिम्याम् । वे निघ ।

एधतुः । पु । पुनये ।

एरकम् । स्त्री । हीमलतले । (शङ्गना) । वै
निघ । See एरका ।

एरका । स्त्री । सुखाहण । तणविशेषे । (शङ्गना) ।
म मोघोहण । च मू ३ अ । ततपथाय, —
गुच्छम् । शिन्धो गुच्छा शरी । गुणा — हिमा
शकृद्विकरी चक्षुष्या वातकीपना । मूत्रकृच्छ्रामरी
दाहपित्तशोणितनी च । रा नि व ८ । जीता
हृद्या चक्षुष्या वातकीपनी मूत्रकृच्छ्रामरीदाहपित्त
शोणितनी च । भा पू १भ ।

एरक (झौ) । पु, स्त्री । मर्याभेदे । अन्नप्रा
गाह, एलेन गाह, वागकृत्ता हि अरुद्रा ।
गुणा — मधुर क्षिप्त विटशो शीतल गुरु ।
भा पू १भ मत्स्याव । मन्त्रिणायां च ।

एरगड । पु । Castor oil plant (Ric-
nus communis) खनामव्यातव्यविशेषे ।
डेवेष्टी ग्रीह । हि एरगड, रेडि । ते आमिद
पृच्छु । ततपथाय, — तिपुटी फल (हा),
रुवूक् (र), व्याघ्रपुच्छ गन्धर्वहस्तक उरुवुक
रुवुक चित्रक चक्षु पञ्चाङ्गुल मण्ड वरमान
व्यङ्गमक (अ), एरगडक (भ), इष्ट अमल्ल
तुच्छद्र त्रयङ्ग शूशशु (ग), विपुटी व्याघ्रदल
(शब्दमा), उरुवुक रुवूक् रुवुक रुवुक रुक
अमल आमल व्यङ्गमन (अटी भ), दीप
दन्तक (ज) काल तरुण शक्त घृतादि
दोषपक्व । एरगड विविध स्थूलशूकरैर्भेदेन
गुणा — मधुरीण गुरु शूलशोथकटिशूलवक्षिशूल
शिर शूनोदरज्वरप्रधशासकफानासकासकुक्षामदीप-
वातहरण । तत्कीमलपत्र गुन्धवक्षिशूलकफवायु
हनिविह्वलम् । तन्मज्जगुणा — मलमिदक वात
कफीदरुच्य । भा पु १भ गु व । अदीरुच्छ
मूलगुणा — शूलवायुकफनाशित्य शुक्रजनकत्व ।
आमवातनाशित्य अतिदोषमल पित्तकीपनत्वञ्च ।
राज । अतादीनां गुणा मन्त्रपथायि मय्या ।

एरगडक । पु। एरखे । भरत ।
एरगडजम् । स्त्री। एरखतैले । वा ।
एरखतैलम् । स्त्री। Castor oil एरख
 बीजीवतैले । प्रा एरतेल । डेवेवेणव डैल ।
 डि रेटिका तेल । गुणा — मधुरगुरुश्लेष्मवईकल
 वातरक्तगुणघ्नोपाजीषज्वरघ्नत्वच । राज । रूप
 निक्त ईषकटुक रैचक गुन्मानिल फोदरमुफहडि
 विषमज्वरकद्यादिशीघ्रजय जयेत । तीक्ष्णीय
 पिच्छिल विषखेति रक्तैरण्जतैलगुणा । वा टी
 हिमा तैलव । एरखतैल रुमिदीपनाशन वाता
 मयघ्न सञ्जाद्रिशूलघ्न । कुष्ठघ्न स्वादु रसायने श्रेष्ठ
 पित्तकोपन अतिदीपनघ्न । रा नि व १५ । "एर
 खज घनघ्रापि शीतमेव सृष्टं स्मृत । चक्षुस्तिज्जा
 कं गुरुशूलानाहविषम्वगुत् ॥ तैलमेरखज वल्य
 गुण्य मधुरं तथा । तीक्ष्णीय पिच्छिल विषरक्त
 मीरखसम्भवम् ॥ अति १४ थ ।
एरखतैलमूर्च्छा । स्त्री । मूर्च्छाद्रव्याणि—
 मन्निष्ठा मुक्तकं धान्य विफला जयन्तीपत्रं बालक
 वनखर्जुरी वटघ्नदा हरिद्रा दासहरिद्रा नलिका
 केतकी (केशव नामान) दधि का चक्रघ्न ।
 हरिद्रादिपत्रायेन पूज्यवत् मूर्च्छा कार्या ।
एरखपत्रविटपा (त्रिका) (त्री) । स्त्री ।
 रुम्बदनीवृक्षे । रा नि व ६ ।
एरखफल । स्त्री । रुम्बदनीवृक्षे । रा नि
 व ६ । भा पू १४ ।
एरखमूलम् । स्त्री । एरखशिफाया । च द
 विषमञ्च चि "एरखमूलसिद्ध वा ।
एरखजोमम् । स्त्री । एरखफल ।
एरखशिफा । स्त्री । एरखमूल । भा वा व्या ।
एरखसप्त(द्वादश)क । पु । शूलरीणि । अथ
 चारादीनां मायचतुष्टय प्रवेष्टम् । पाचनादि
 द्रव्याक्तपादिक । प्रवेष्ट पादिक क्वाथ्यात् ।
 तथा माषिकं हिङ्गुसिन्धुत्वं जरणायाल शोषिका ।
 इति परिभाषानियमान् । पृथिवर्षाद्वयका चाकृ
 निया, अस्या कलस्त्रीपत्रतुल्यदोषपत्रा च । च द
 मूल चि । एरखमूल वेलङ्गान, टाकुनिश,
 गि हृष्टूछीटाकुनिश, होमशूल पाथरकुचि,
 गोक्षुर अत्रोत्के २० रति । दन्ताव हिङ्गु
 दैरुव, एरखतैल अत्रोत्के १ नाश । इति
 एरखमनक । एरखबीज एवखमूल, वृहती,

कण्टिकावी, गोक्षुर, शालपाथि, टाकुनिश,
 भृङ्गाणी, मांवाणी डानकुनी, मिश्रपूछीटाकु-
 निश, थागडाभूत अत्रोत्के १० व । अत्रोत्के
 यवफाव ४ ग । एरखद्वादशक ।
एरखडा । स्त्री । वृहद्वलीवृक्षे । मद व १ ।
 दिपपल्याम् । श च ।
एरखडादि । पु । तदादिद्रव्यवर्गे । यथा—
 "एरखशारिवाद्राचा शिरीष प्रसारणी । माष
 सुद्राग्यपरिण्या विदारीकन्दकैतकी । एरखडादि
 गयो हौष वातपित्तविकारगुत् ॥" रसचन्द्रिका ।
 एवखमूल, आखमूल, किमगिम्, शिवीष,
 गुरुडाभूनिश, भृङ्गाणी, मांवाणी, डूईकुम्डा,
 केतकीमूल अत्रोत्के १८ व ।
एव्वार (रुका) । पु, स्त्री । ककंटीलताया ।
 कौकुड वा कुटी ग्राह । डि फुट । ते नक्षदीष ।
 शीषककंटी । विज र । ततपर्याय, — व्यालपत्रा
 लोमशा म्युला तोपफला हस्तिदन्तफला ककंटी ।
 सा महत्तु चद्रमेदन द्विविधा । गुणा — पित्तहरी
 शीतला मधुरा मूत्रोषघ्नी रुचिकरी सन्तापमूच्छा
 हरी च । अतिसेवनात् वातकोपभरी च । रा
 नि व ७ । शीतला रुचा मधुरा याहिणी गुरु ।
 आमा सा रुचा पित्तघ्नी च । पक्का तूणाप्रिपित्तहरी
 च । भा पू १४ शा व । कीमलेश्वारक तित्त
 लतु स्वाहसिमूलम् । शीत रुच रक्तपित्तमूल
 लच्छासदीपज । तत्पक्ष पिच्छल चाग्निदीपनच
 ह्वापह । उष्ण त्रिदीपगमन रुमिदाहहर भतम् ।
 गृहे कीर्णान् तज्जलेयमुष्ण पित्तकर मत । कफ
 वायुनाशकर प्रीतमाशुष्विदजने । चद्रमेवाहक
 शीत मधुर रुचिकारक । कासपीनसकारि स्यात्
 पाचक यमपित्तह । आधानवायु शमन । वै
 निध । विनश्यद्वर्ग ।
एव्वारुक्तम् । स्त्री । ककंटीकफल । कौकुड ।
एव्वारुतैलम् । स्त्री । ककंटीबीजतैले । कौकुड
 बीजत्र डैल । गुणा — विभीतकतैलगुणम् ।
 वातपित्तघ्न केश्य शीषकरं गुरु शीतलघ्न । वा
 तैलव ।
एल । पु । एलाया । एलपानुके । गि यो
 अरीच चि शीकण्ड । "राधेलहिङ्गुमवखीन
 माना ।" च द वात ज्व राधादि ।
एलक । पु । मेवे । रा नि व १८ ।

एलङ्गः । पु। मन्त्रविशेषे । रायकटा । वाग्-
शीङ्गा, एण्णा । गुणा—मधुरी हृषा दाही
कफवातघ्न मेधापिपुष्टिकर शीतल गुणः । रा
नि व १८ ।

एलवालम् । स्त्री । एलवालुके । भा म ४४
ने रो चि मामान्वाग्ने । "सैन्धव चैलवालम् ।"

एलवालु (कम्) । स्त्री । Name of a
perfume, a red powder sold under
thysc names, seed of some plant
खनामप्रसिद्धगन्धद्रव्यविशेषे । अम । ग र ।
कडोलसट्ट कृष्टगन्धि । भा म १४ । एला
वान्नुक् । हि एलवा । म कलगङ्गे । ते कुतुर
बुडमचेट्टु । तत्पथ्याय,—वाल (उ) ऐलिय
सुगन्धि हरिवातुक वालक (अ), हरिवातुक (अ
टी), ऐलवालुक ऐलवालु (शब्द र), वागक
एलवालुक कपित्थलक गन्धलक कृष्णाभी कपित्थ
गन्धालक । गुणा—कटुपाक कपाय लघु शीतल
कण्टकृष्टलमिघ्न दण्णाच्छर्दि कफपित्तरक्तमूत्रहर ।
भा पू १४ । मद व ३ । अलुयं कपाय कफ
वाततुल्य मूर्च्छाञ्जरदग्ध्न रीचनञ्च । रा नि
व ४ । वा सू १५ अ रीधुादि । कृष्ट
लमिघ्न विपघ्न हृदीगन्धरञ्च । प २८ । "सैन्
वालुपरिमेलवमीचा ।" उञ्जरल इति च सू
४५ । बालके । वान्ना । वे निघ २४ र पि
चि दूर्ध्वाघट्टे ।

एला । स्त्री । Cardamom, the seed of
Elettaria cardamomum खनामध्यात
पण्ड्रव्ये । एलाशैठ । हि श्लोचीपूरवी । मं
एलची । ते यवडुलकि, ण्टुकचेट्टु । तत्पथ्याय,
—निक्कुटी (अ टी), चम्पसम्भवा (हा) द्विवीहवा
(कि) बहुलगन्धा ऐन्टी ट्राविडी कपीतपथी बाला
बलवती हिमा चन्द्रिका सागरगामिनी गन्धालीगर्भ
एलीका कायस्था । एला दिधा—सूष्मा स्थूला
च । सूष्मा गुजराटी, स्थूला च वडुएलाचि इति
भाषा । एतदुभयगुणा—शीतलतिकोण सुगन्धि
पित्तघ्न कफघ्न हृदीगन्धर मलासिंवान्तिप्लव्न ।
रा नि व ४ । पित्तकफनाशिल शूलकीडवृत्ता
दण्णाच्छर्दि वायुनाशिलम् । राज । सूक्ष्मा
विशेषगुणा—सूत्रकच्छुनाशिल कफदासकासाशो
हरलञ्च । स्थूला कटुका पाके रसे चानल-
३ । इक्षीणा स्त्री मपिनासकण्डूनासट्टपा

पदा । घृतासविषयस्याश्विरीरुग्निनासनुत् ॥
भा पू १४ । नील्याम् ।

एलागन्धिकम् । स्त्री । एलवालुके । रा नि
व ४ ।

एलादिगुडिका । स्त्री । रक्तपिप्पे दिता ।
मधुना तोलकद्वय भक्ष्य । एलापदलचीडाचा
पिप्पल्यादपल तथा । सितामधुकखरून्महोकाय
पन्थीगिता । सचूर्णं मधुना युक्ता गुडिका कारये
द्विपक् ॥ च द । रस, र । एलावीड, तेजपत्र,
उडुडक् प्रतोक १ तो पिप्पू ४ तो
मर्कवा, यष्टिमनु, पिण्डुथेड्ड, लांका प्रतोक
८ तो सचूर्णं मधुना गुडी कार्या । सा स्त्री ।

एलादिगण । पु । एलादिद्रव्यवर्गे । स च
एलायुग्मतुरुक्त कृष्टफलिनी मासी जल ध्यामकसुका
चौरक चौच पत्र तगर ख्यौलिय जातीरस युक्ति
व्याघ्रनखामरादगुरुशीवाचककुडुमचछा-गुग्गु-
द्विधूपखपुपुरागनागाद्व्यामक । गुणा—वात
कफघ्नी विपघ्नी वयंमसादन कण्डूपिटिकाकीट
घ्नय । वा सू, १५ अ । वा टी ममा ।

एलादिचूर्णम् । स्त्री । हृदीधिकारे । च द
मेष । पाठ—"एलाल् मरिच गुग्गु पिप्पली
नागकेशर । यद्योत्तरं भागहृदा चूर्णं सितया
सम ॥" रस र राजयन्त्र चि ।

एलादितैलम् । स्त्री । वातव्याधी । तिलतैल
४ श एलादीनां कल्क मिलितशरावमित दुग्ध
१६ ग दधि १६ श वागालककाय १६ श
वागालक १२४ श जल ६४ श जैष १६ श
एला सुरामासी सरलकाठ शैलजं देवदाह रेणुक
चौरपुष्पी शटी अटामांसी चण्णककली नागकेशर
यन्त्रिपर्ण गन्धरस खट्वासी तेजपत्र चरीरमूल
चन्दन कुन्दुखोटी नखी बालक गुडलक कृष्ट
वालागुद मुलकं सामुद्रककंठ श्वेतचन्दन मन्निष्ठा
जातीफल कुडुम पिडिङ्गपुष्प शिलारस अगुद
एषां प्रति २ तो । च द ।

एलादिमन्य । पु । यक्षरागि । एलादीनां
(एला यमानी आमलक-हरीतकी विभीतक
खदिरसार निम्ब पीतशान शाल विडङ्ग भद्रा
तकाम्बि चवकमूल त्रिकटुक सुशक पडपटी
प्रत्येक ८ प एकत १५ श जलेन साधयित्वा
१०० शरावावशिष्टे काय वस्त्रपूत याप । तेन
हृतं (११५) विपाच्य पाकशेषे शर्कराया २० प

विधानाया ६ प मधुन ३२प प्रविष्ट सन्यन
मानोदयेत् । नृ ६ वा य चि । ३५
टीका प्रक्रिया ज्ञेया । मतान्तरं तु एलादीना
कं ३ प ६ तो २ र अन ६४ प्र ।

नम् । स्त्री । फलविष्प । तादृश्या द्यवृ ।
इवफल । गुणा — आसमेवानमस्य तादृश
गुरु स्मृतम् । वातप्रक्षेप सम्प्रीत एक तन्त्री
मधु । चलकशातपिकृत्तयपिमि पक्विकोभि
॥ रा नि व ११ ।

पत्र । पु । सपविष्टे ।

पणी । स्त्री । वृषविष्टे । दांटे आन
टी, एतापि । राधायाम् । भा पु १ भ ।

फलम् । स्त्री । एलवालुक । रा नि व ४ ।
मधुकव । नडेव ग्राह्य । वै निघ ।

वालुकम् । स्त्री । एलवालुक । रा नि व ४ ।
गन्धिमसट ॥ कृष्णमसृग् । सु सु ३० प्र ।

वू । स्त्री । चलायाम् । लादे । प्र टी ।

युग्मम् । स्त्री । एका मूत्रा चला स्थला
। छोट एलाठ वड एलाठ । वा म १५ प्र
दि । 'एलायुक्तुर्गुणकुष्ठफनिना ।'

लु (कम्) । स्त्री । एलवालुक । रा नि
६ । भा पु १ भ ।

एलाघ्नम् । स्त्री । एलवालुक । रा नि व ४ ।
एलीका । स्त्री । सुग्रीलायाम् । रा नि व ६ ।
एलोय । पु । एलवालुक । वै निघ ।

एलुकम् (काख्या) । स्त्री, स्त्री । एलवालुक ।
सु चि १२ प्र ।

एल्यम् । स्त्री । एलवालुक । सु चि १२ प्र ।

एल्वालु(ल्वालु)कम् । स्त्री । एलावालुक ।
रा नि व ४ । मद व २ ।

एल्वालु । स्त्री । एलवालुक । भा ।

एषण । पु । सल्लकीवृत्ते । वै निघ ।

एषणिका । स्त्री । स्वर्णादिपरिमाणुसायाम् ।
गिह्ति । प्रम ।

एषणी । स्त्री । Probe ब्रणमार्गानुसारिण्या
कायाम् । मा च गण्डू पदाकारमुखी । गतिरन्वेषण
श्रृङ्गा गण्डू पदमुखिणी । भेदनायै परा मूची
मुखा मूलनिविष्टा । इति ॥ सु सू ८ प्र । तुला
भिदि । निष्ठि । 'एषणीब्रणमार्गानुसारिण्याच्च
तुलाभिदि । मे णविक ।

एष्य । वि । एषणाङ् । नायादी रोग ।

एष्या । स्त्री । आसलकीवृत्त । रवा ।

ऐ

शफम् । स्त्री । गट् भाध्व । म । See
भीष्टम् । वि । एकत्रयसम्प्रीये । [भव ।

हाहिक । वि । एकदिनसम्पन्ने । एकदिनान्तर
हाहिकज्वर । पु । एकान्तरगतज्वरे ।

ee अन्येयुक्त । [प्रम । भैप ।

द । पु । इन्द्रदीवले । स्त्री । इन्द्रदीपल ।

दुक । स्त्री । एडुके । छिट्टेदडा ।

र (णिय) । वि । एषमृगचक्रादी ।

णक । वि । एष मृगघातके । व्याक ।

येयकम् । स्त्री । एलवालुक ।

द्वो । स्त्री । सीमरायाम् । रा नि व ४ ।

ऐन्द्रयव । पु । इन्द्रयवे । मद व १ ।

ऐन्द्रलुप्तिक । वि । इन्द्रलुप्तरीगविष्टे । टेटका ।

ऐन्द्रवारुणो । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
वांशानभनी । मद व १ ।

ऐन्द्र । पु । काकि । मे रदिक ।

ऐन्द्री । स्त्री । स्थूललायाम् । सूक्ष्मलायाम् । रा
नि व ६ । व निघ २ भ तालीग्रादिचर्ष । इन्द्र
वारुणा । वांशानभनी । प सु रा नि व ३,
च सु ४ प्र । गोरचककेश्या । च सु ४ प्र प्रजा
स्यापने । भा प्रने ।

ऐन्द्रोफलम् । स्त्री । इन्द्रधारणीफल । वांशानभनी
फल । च द ३ मा चि । "पञ्चैन्द्रीफलमृगजम् ।"

ऐन्द्रीरसायनम् । स्त्री । रसायनविशद । अत
ऐन्द्री (गोवर्धनकूट), मत्स्याची (उडुगीर

भूत), प्राणसंघर्षा (अवर्धना (उभय), अन्नपुत्री (जानकूनी), ऐन्द्रादिविधानानां प्रत्येक गवतय केवल स्पर्ण व्यवस्थे विषय तिल घृतय च पल । च चि १५ ।

ऐभी । स्त्री । अग्निघोषालतायाम् । रा नि व २ ।

ऐरावत । पु । अकुवहन । गान्धाव । नाग रज्ज । नागान्ना (ननु) म तवतव । रा नि व ११, प सु । चन्द्रभीषान्तरखर्जूर । स्त्री । एलाकर बीरे । रत्ना । एरावतफले । तत्फल अस्वरूपपित्त कृद्गन्तव्य । गु गु ६६ अ ।

ऐरावतक । पु । हस्तिगुम्फा । अतिष्ठ । च चि १५ । नागरज्जहले । नै निघ ।

ऐरावतपद्मी । स्त्री । काकजडाधाम् । सदा ज्योतिष्मतीलतायाम् । २७ लताकृष्टको ।

ऐरावती । स्त्री । वटपत्रपाषाणभेदसुप । १५ शीथत्रकुटि । रा नि व ५ । नागरज्जह । भा । गुणा—“ऐरावती रस पाके त्वक्षीणा च सुगन्धिका । वात कास श्वाससृज नाशयेदिति कीर्तिता ॥” वै निघ ।

ऐरिणम् । स्त्री । सैन्यनवर्ग, पांशु नवर्ग । रा नि व ५ ।

ऐरियम् । स्त्री । मये । नै निघ । एलवानुके । चम ।

ऐर्वीरः । पु । कर्कटोविशेष । वडु वैकुण्ठ । मद व ७ । च द प्रदर वि । Sec एवाव, ककटी ।

ऐलवालुकम् । एलवानु । श र ।

ऐलेय(क)म् । स्त्री । मलकायाम् । एलवानुके । चम । ‘ऐलेयविश्वधान्याकम् ।’ मि श्री, च २ र पि चि वामाखण्डकुभाण्डे ।

ऐल्वालु । स्त्री । एलवानुके । मद व २ ।

ऐशमूलम् । स्त्री । लाङ्गलीमूल । त्रेमूलामूलि शत्रु मूल । रस र शाल चि ।

ऐशान' । पु । ईशानकोणभववायो । स च कटके शीतलय । भा ।

ऐश्वर्यम् । स्त्री । श्रेष्ठभूरुके । व निघ ।

ऐपिका । स्त्री । पाठायाम् । तिहतायाम । वै निघ ।

ऐत्तवम् । स्त्री । इणुविकार, गुडादा । दन्त मय । जटा ।

ऐत्तवी(सुरा) । स्त्री । इणुसकृतमये । तन्मय गुणा—शीतल अतिमादक । रा नि व १५ ।

ओ

ओक । पु, स्त्री (कम्) । रुहे । आश्रमे । अम ।

ओकणः । पु । केशकोटे । उकुण । श र ।

ओकणि, (नो) । पु, स्त्री । उकुण । श र ।

ओकुल' । पु । गोधूमकृत तमापके स्वागविशेष । तत्गुणा—गुरु प्रथ्य मधुर मलकारी रस वाता पृष्ठ विष्व हृद्य मदविष्वदनश । रा ।

ओकोदनी । स्त्री । यूके । उकुण । श र ।

ओक्कणी । स्त्री । उकुण । श र ।

ओजः (स्) । स्त्री । वर्ध । मे सचित । तजमि । रसादिअधधातुसारभागधातुविशेष । गुणा—सज्ज शरीरस्थितल विम्वल शीतलल स्थिरल गुणवणल कफात्मकल शरीरवलपुष्टिकारिलल । इदि तिष्ठति यच्छुद्ध रक्तभीषकभीषक । ओज शरीरे

सञ्जात तन्नाशानाशमन्वति । वै निघ । अष्टविन्दु प्रमाण तदीयदत्त संपीतक । अग्निघोषात्मकलेन विरुप वणितव्य तत् ॥ चर । ओजय तेजोधातुर्भा गुकालानां पर अतम् । हृदयस्थमपि व्यापि दक्ष स्थितिनिवन्धनम् ॥ वा । दीप्ती । मे ।

ओजस्कर । वि । ओजोधातुवहके ।

ओडिका (डी) । स्त्री । नोवारे । उडिवाञ्छ । प सु । तत्पण्याय—नीवार ओडो (र) । गुणा—शीषणी रक्षा कफवायुहृदिकरी पित्त नाशनी च । राज । Sec नीवार ।

ओड' (क) । पु । The China rose (Fibiscus mutabilis) जवाकसुमहवे । जवाकुल्लेख शीघ्र । हि वीडकुल । म जासविन्द । रा नि व १० । गुणा—संयाही केशहितय । भा

पू १ म पुष्य । मलमृगस्तभनरस्तनय । राज ।
कटुरथ इन्द्रलुमहर विष्द्विंजनुजमक मर्षा
राधनय । रा नि व १० । माता १ मा ।

श्रीङ्ग(ङ्गा)कार्या । स्त्री । जवापयः । रा
नि व १० ।

श्रीङ्गपर्याय । पु । मूर्धकानपुष्यवत् रुनाम
खाते । खवा । अम ।

श्रीङ्गपुष्पम् । स्त्री । जवापुष्पम् । वृक्षवत्
रूल । प म । See श्रीङ्ग ।

श्रीङ्गपुष्पा । स्त्री । जवापुष्प । वै निघ ।

श्रीढापलङ्कपा । स्त्री । गीरधमुण्डाम । वै
निघ ।

श्रीतु । पु स्त्री । विडाने । विडान । अम ।
वनविडाने । वै निघ ।

श्रीद । पु । अमे ।

श्रीदन । पु । अद्वै सिकये । स च मण्डादिभ्यो
युक् । वा टी ईमा । स्त्री । भक्ते । प सु ।
अमे । रा नि व २० । पिङ्गलि । सा कौ
ज्व बलि ।

श्रीदनपाकी । पु । नीलकिण्ट्याम् । च वि
२५ चन्द तैल ।

श्रीदना (निका) (नौ) । स्त्री । महासमझा
याम् । वेडेलाविशेष । बाघ्यात्रके । वेलेन ।
रा नि व ४ ।

श्रीदनाक्षया (ह्वा) । स्त्री । महासमझाया ।
रा नि व ४ । बाघ्यात्रके । द्वि खिरिहिटी ।
मद र १ ।

श्रील (ल) । पु । खनामखातकन्दशक्ति ।
७ ल गीह । र मा, भा पू १ म । गुहा —
अधिकर ककष कषिकर लघु अशसि पथ ।
यासकन्दश्च दीपल इति । राज । See श्रील ।
वि । आर्द्रे । मे खनिक ।

श्रील(ल)कन्द । पु । शूरणे । ७ ल । र मा ।
वनीले । यूना ७ ल । पानीधमकत्वध्याम् ।

श्रीध । पु । दाहे । श्रीध श्रीध इति पर्यायशब्दः ।
अम भरत ।

श्रीधण (णि) । पु । कटुरक्षि । खान ।
ह च । (श्री) पुरातिशक्ते । श्रुतिशक्ति । गुण
—कफवायुनाशितम् । राज । पुननवायाम् ।

श्रीधम् । स्त्री । श्रीधे ।

श्रीधधि । स्त्री । फलपाकान्द्रचादौ, कदली
धान्यादिके । ह च । द्रव्येषु । तानि पुनरीषधय ।
ताय विविधा स्थावरा जङ्गमाय । तासां स्थावरा
चतुर्धा यथा—वनस्पति, हृद्य, वीर्य, श्रीधधि
येति । तासु अपुष्पफलवान् वनस्पति, पुष्प
फलवान् हृद्य, प्रतानवती खता, फलपाकनिष्ठा च
श्रीधधि । जङ्गमा अपि चतुर्धा जरायुजाण्डजस्वेद-
जोहिन्नभिदरा । तत्र पशुमनुष्यान्नादयो जरा
युजा । मृगसर्पसरोरुपभृतयोऽण्डजा । क्षमिकीट
प्रभृतय स्वेदजा । मण्डूकादय उहिज्जा इति
सु सू १५ ।

श्रीधधिरण । पु । रागायनिकीषधिरण्ये ।
ता सीमसमवीर्या महीषधय इति ख्याता ।
तासाञ्च सीमवत्क्रियाशो सुतय ग्राह्ये कथिता ।
तायाष्टादशधा—पञ्चगरी चैतकापीतो कृष्णकापीतो
गीनसी वाराही कन्या कृदा अतिच्छता करिण
अजा चक्रका आदित्यपणिनी मन्त्रसुवचला यावणी
महानावणी गोलोनी अजलोनी महावेगवती
चति । एतायाश्चुदगिर्यादिषु ख्याता—“आसाद्य
या चीरवलमासां चीर कुड्वमितं सहदेव उप
भुञ्जीत । यास्तु सचीरा मूलवत्य तासां प्रदेशिनी
प्रमाणानि लीणि काष्ठानि प्रमाणमुपयोमी । चैत
कापीतो समूलवता भव्यितया । गीनस्यजगरी
कृष्णकापीतो गानखमुष्टि खण्डश कल्यविला
चीरेण विवाद्य परिस्वावितमभिदुतश्च सहदेवोप
भुञ्जीत । चक्रकाया पथ सहदेव । मन्त्रसुवचला
समराच, उपमीकन्या । भव्यकल्पेन शिपायां पञ्च
पलानि चीराटककथितानि प्रत्येवशिष्टेऽवताय
परिस्वाय सहदेवोपभुञ्जीत । सीमवदाचारविहारी
व्याख्यातो किवलन्तु नवनीतमथद्वायै शेष सीम
वदानिमगादिति । अथासौ पृथग्विज्ञानमुत्थय
—मण्डले कपिनेत्रि सपांमा पञ्चपणिनी ।
पञ्चविप्रमाणा वा विज्ञेयाजगरी बुधे ॥ नियवा
कनकाभासा मूल शङ्खनिसमिता । सर्पाकारा
लोहिताना चैतकापीतइत्यते ॥ द्विपणिनी मूलभ
वामदण्ड कृष्णमण्डला । द्वारविमात्रा जा गीवाद्
गीनसी गीनसारति ॥ सचीरा सीमशां रुद्रे रसे
नेष्टसमीपमा । एव उपरसाचापि कृष्णकापीतिमा
नित् ॥ कृष्णसपस्वदेन वाराही कन्दसम्भवा ।
एकपमा महावीर्या भिन्नाजनसमम्भवा ॥ कताति
व्यमके विद्यात् रक्षीष्टे कन्दसम्भवे । जरायु

निवारिणी श्रुतकापोतिसंस्थिते ॥ कालेद्वाग्निमि
पत्रेर्मयुराङ्गरक्षीपमे । कदजा काञ्चनक्षीरी
कल्याणाम महीपथी ॥ करेणु सुवह्वीरा कटेन
गजहृदिणो । हस्तिकणपलाशस्य तुल्यपणा द्विप
थिनी ॥ अजासनाभकन्ता तु सचीरा चुपपिणी ।
अजा महीपथी ज्ञेया शङ्खकुन्देन्दुपाण्डुरा ॥ श्रेता
विचित्रकुसुमा काकादन्त्या समां चुपां । चक्रकामी
पथिं विद्याञ्जरास्युनिवारिणीम् ॥ मुलिनी
पञ्चमि पत्रे सुरक्ता शुककमले । आदित्यपार्थिनी
ज्ञेया सदादित्यानुवर्तिनी ॥ कनकाभा जलान्तेषु
सञ्चत परिसर्पति । सचीरा पञ्चिनीप्रत्या दवी
ब्रह्मसुवर्चला ॥ अरविमात्रचुपका पञ्चदंष्ट्रुल
सन्धित । पुष्पैर्नीलोत्पलाकार फलेयाञ्जनसन्निभे ।
श्रावणी महती ज्ञेया कनकाभा पथिनिनी ॥
श्रावणी पाण्डुरामासा महाश्रावणिनचणा ।
गोलामी चाजलीमी च रोमरा कन्दसम्भवे । हस
पादीव विच्छिन्ने पत्रमूलसमुद्भवे । अथवा शङ्ख
पुष्पी च समाना सर्वरूपत । वेगन महताविष्टा
सर्पनिर्मोकसन्निभा । एषा वेगवतीनाम जायते
ह्रस्वदक्षये ॥ दिवसुन्दे द्रवरे तथा सिन्ध्या
महानदे । दृश्यते च जलान्तेषु भये ब्रह्मसुवर्चला ॥
आदित्यपथिनी ज्ञेया तथैव हि हिमचये । दृश्यत
ऽजगरी नित्य गीनसी चाम्बुदागमे ॥ कामीरेपु
सरी दिव्य नासा चुद्रकमागमम् । करेणुमल
कन्या च ह्यतिवर्चनी तथा ॥ गोलोमी चाज
लीमी च महती श्रावणी तथा । वसते क्षण
सर्पाख्या गीनसी च प्रदृश्यते ॥ काशिका सारत
तीत्वा सञ्जयन्त्यास्तु पूज्यत । चितिप्रदशो वनीकै
राचिती योजनत्रय ॥ विजया तत्र कापोता ज्ञेया
वओकसूदसु । मध्ये नलसेवी च वेगवतीपथा
धुवा ॥ काशिका पाण्डमासाञ्च मध्येनामुपो
पित । सोमवन्ताय वर्चेत फल तावच्च कौषि
तम् ॥ इत्यादि । गुणा — युवान सिधिविकान्त
काल श्रुतनिगादिन । कुथुरता क्रमेणैव सिद्धता
पुष्प नरम् ॥ अङ्गदो कुण्डली मौली दिव्यस
चन्दनादर । अरयमीधसद्वली समध्यन्दुदुग्म ॥
मज्जनि पथिणी येन जलसन्धाय तीक्ष्ण । गत
सोपधिसिद्धय सोमसिद्धगति परा ॥ सु वि
३० ॥

श्रीपथी । स्त्री । श्रीपथी । भरत । लघुहस्ते ।
वै निघ ।

श्रीपथीपति । पु । कपूर्व । हं च ।

श्रीपथीश । प । कपूर्व । अम ।

श्रीष्ठ । पु । दतच्छेद । उभयतः । रा नि
व १८ ।

श्रीष्ठधर । प । श्रीष्ठ । ठाठे । तत्पथ्याय, —
रदनच्छेद दशावास अ), दन्तवास दन्तवन्त
रदनच्छेद (रा) ।

श्रीष्ठपाक । पु । तन्नामकरीगविगमे । उष्ठेक्षण ।
मा नि ।

श्रीष्ठपुष्प । पु । दन्तुजीवपुष्पवत् । पाङ्गुली गाष्ट ।
रा नि व १८ । सेल दन्तुजीव ।

श्रीष्ठप्रान्त । पु । रात्रभाग । रवा ।

श्रीष्ठफला (भा) । स्त्री । विम्बोलतायाम् ।
उजाकुल । भ गीहतीडनी । वै निघ ।

श्रीष्ठरञ्जनो । स्त्री । ताम्बूल । पाण । प म ।

श्रीष्ठरोमः । पु । आद्याश्वतरोगविगमे, श्रीष्ठ
ब्रणोदो । वातकपित्तजन्ने भिक्तसात्रिपातिवराज
मासजगदीनामिघातजन्नेदादष्टाविध । तत्र कर्कशला
दिलक्षणा वातजा पिष्टकाचितत्वादिलक्षणा
पित्तजा, कण्ठमूलादिलक्षणा कफजा, क्षणपीत
शेतत्वादिसर्पान्तेणमुता सन्निपातजा सबद्रव
खत्तूरफलवर्णल दिव्यरत्न रत्नजा, गुरुमूल ता
दिलक्षणा मरुता, सर्पिर्मण्डलवर्णलादिनक्षणा
सेदीजा, चतुर्जातत्वादिलक्षणा शोभघातजा इति ।
भा म उभ सुखरी चि । “आनूपविशितसौर
दधिमत्प्रातिसवयान् । मुखपथे गगान् कथु
कुडा दीपा कफोत्तरा ॥ इति । मा नि ।

श्रीष्ठ (ष्टी) । स्त्री । विम्बा । उजाकुल ।
प म ।

श्रीष्ठधरौ (र) । प, स्त्री । श्रीष्ठय ।

श्रीष्ठो । स्त्री । विम्बोफल । उजाकुल ।

श्रीष्ठोपमफला (लिका) । स्त्री । विम्बिषया ।
उजाकुल गाष्ट । वि कन्दक । भा प १८ ।

औ

औख्य । नि । स्यानीपके असादी ।

औड(डु)स्वरम् । औ । कुठरोगविमप मे ।
तव लघण—'रदाहरागका'मि परोत रोम
पिघर । औदुम्बरफलाभास कुठमोडस्वर परेत् ॥'
मा नि । तामे । जटा । उदुम्बरफले । नि ।
उदुम्बरसम्भिति ।

औडुपुष्पम् । औ । जवापुष्प । हे च ।

औलुक्कम् । औ । उकण्ठायाम् । र च ।

औदनिक । प । एकारे । भम । [धटुके ।

औदरिक । वि । क्षिति । उदरमातपीपके ।

औदर्यम् । औ । तामे । मदनफल । उदुम्बर
फले । [हे च ।

औदधित(क्व)म् । औ । अङ्गलपुष्पकीने ।

औदुस्वरम् । औ । तामे । हारा । महाकुल
रोमक्षिपे । गुण्य—'पित्तेन पदोदुम्बरफलाह्वयि
वर्णानि औदुम्बराणि ।' सु नि ५५ । उदुम्बर
फले । नि । उदुम्बरसम्भिति ।

औदुम्बरच्छद । पु । दन्तीले । व निघ ।

औदुम्बरो । स्त्री । क्लमिदे ।

औहाल(क)म् । औ । स्वर्णपे शमीककारि
कीटकृतमधुनि । उद्गाथ । रा नि व १५ । गुण्य
—कशाय सण कटु उहविषम, गि च । राज ।
राजनिषण्डुस्तु भूमे उद्वन्नात् औहालकाभिधा
कपि कोटा तै वऔकसभोप सचित मधु ।
"औहाल कपिला कोटा रक्त रक्तना म्लता
वन्दीवल्लसदुल्लसमोहालकफलोदयत । कुठार्दि
दीपन्न सत्वसिद्धिदयेति । रा नि व १४ ।
प्रायोवऔकमध्यस्था कपिता म्लकौटका ।
कुण्यनि कपिल खल्प तवग्राहीहालक मधु ॥
रूप सव्य कुठविषम कषाय उष्णमस्र कटुपात्र
पित्तकरच । भा पु २५ मधुव ।

औहालकयर्करा । औ । अहालमः कृतशक
राया । सा गुणरीहालमधुमहृशो । रा नि व १४ ।

औडिजम् । औ । पाण्डुलवणे । गोत्रा । रा
नि व ६ । शाभरिलवणे । [राज ।

औडिदम् । औ । औडिदलवणे । गोत्रा ।

औडिदजलम् । औ । उडिदी जात जले ।
प्रकारसमिले । तव गुण्य—मधुर पित्रागमन रवि

दाहि च । राज । लव । रा नि
"विदाय भमि निर्या यत् मद्यथा धार
ततोवर्माहि" नाम वदन्तीति मद्यपय
वारि पित्तघ्न अविदायतिश्रीतन । औ
वन्दीपीपहातकर लव ॥' भा पु १३
वर्षासु ग्राहि पथ्यम । मन् ।

औडिदद्वयम् । औ । उडिद्वय इति
इत्युडिम् । तव वास्पतिलतावानस्पत्योप
Sec च सू १५ वनस्पत्यानि ।

औडिदलवणम् । औ । पाण्डुलव
धेयलवणे, यद्गूरुभत स्यमुत्पयत । (म
यो यह धि विवगुडिकाया । च द ३
एत । गुण्य—चारयुक्त गुरु कटु हि
वातघ्न । भा पु १५ व २ । रत्नल
वातातुषोमनघ । र द व २ । तीक्ष्ण
जनक चारयुक्त कटु तिक्त कीटचपुत
घ्न । राज ।

औधस्यम् । औ । पगदुम्ब्रे ।

औनोतम् । औ । अशरीरविमपे ।
नाभिध्वन्यासयहृषाश्रीसदावर्जनात शु
नच्युत मेहने प्रतिहन्त्य तेन मूलकष
तत शीघ्रित कुपित रूहने शल जनयति
क्षिप्त मज्ज कण्डु मदिडकायुक्त सचिकार
स्वस्थान्नन प्रविशति । ज द ५१ थ ।

औन्दुवरम् । औ । तामे । भा म ।

औपधेयम् । औ । रघचक्रे ।

औपरोधिक । पु । वीजुदण्डे । र ।

औपवस्तम् । औ । उपवासि । लवने ।

औपसर्गिक । पु । सन्निपातादिरा
तव्य लघण—कफीडनुलोमवातन यदि
भवत् । स्वेदशयानिभिज्जुस्तदा भवति
तत्तिलोस पनस्तेन स्वाप्यमायाति त
औपसर्गिक एवान्य सन्निपात उदा
वन्तशाल ।

औपस्थम् । औ । उपस्थेन्द्रियसुव ।

औपोनम् । औ । वण्यलवणे । रा नि

औमोनम् । औ । अतमोधिपे । भनिना

औरभ्र (क) । पु । कण्ठवधे । तत

—ऊर्णायु आधिक रक्तक । ६ । मेपे । ह
च । कौ । मेपमांसे । ग्रांणाय गोश । म मडी
करमांस । गुष्ठा—सधुरं शीतलं गुण विटभि
हं हण्ड । मेपसमुद्भि । ऊर्णावस्त्रे । रा नि व १० ।
श्रीरिणम् । कौ । सत्तिकालवण । यवचार ।
जावा । वै निघ ।

श्रीरुवुकम् । कौ । एरण्डतैल । च द ।

श्रीर्वम् । कौ । सत्तिकालवण । यवचार ।
पांशुलवणे । रा नि व ६ ।

श्रीलम् । कौ । श्वेतशूरणे । वै निघ ।

श्रीलूकम् । कौ । उलूकसमुद्भि । जटा ।

श्रीशीरम् । कौ । प । बालके । ताना । चामर
दण्डे । आसने । नि । उशीरजे । मे रतिक ।

श्रीपणम् । कौ । कटुरसे ।

श्रीपधम् । कौ । शण्डाम् । रा सा रा श्रीपध
मारणये । रोगघ्नद्रव्ये । ऐषध । तत्प-पथ,
—भेपज भेपज्य अगद जायु (य) जेष आयु
योगि गदाराति अमृत आयुद्रव्य (वै) । 'वैद्यो
व्याधि हरणेन तद्व्य प्रोक्तमीपधम्' । अति ।
श्रीपध पचविधम् । यथा—रसघृणकपायावल्लभ
कल्का । "तत्र पचविधं प्रोक्तं स्वसयोगविशेषतः ।
रसघृणं कपायश्चावनेन कृत्वा इत्यपि ।" तत्र पुन
द्विविधं श्रीपधनशमनलक्षणं । तयोः प्रोधनरूप
वर्णिविरेकवसनम् । कुपितदीपान् वद्विर्नसा
रोगोपशमा करोति । शमनरूपं तैलघृतसमुप
न्यायानस्थितानामेव साम्यहतु । वा टौ अरुण ।
तत्र वातस्य वलि (गुदप्रणिधयस्त्रेहृदि) । पित्तस्य
विरेक (मुखपीतं गुदमांसात् स्थितस्य नि सा
रण) । कफस्य वसन (मुखं पीतं तत्रैव दीपस्य
नि सारणम्) । शमन—वातस्य तैल, पित्तस्य
घृत, कफस्य च मधु । विश्वश्रेष्ठजानि श्रीपधानि
क्रियाविधौ प्रशस्तानि तथा वनोपवनजानि ।
वनोष्णशानादिजानि न यास्याणि । आपधाह
रणमन्त्रोऽयं स्थिताभावानीक । आपधद्रव्याद
यद्वयं यथा—खदिरादीनां सारं, निम्बादना
लकं, दाहिमादीनां फलं, पटोलादयं कदं याच्य ।
सारं स्यात् खदिरादीनामित्यादि । शाहधरमते
न्ययोपाद लकं योजकाद सारं तालीशादं
पत्रं विफलादयं फलं याच्यमिति । काष्ठगर्भसह
भूषणानां वल्कलं जम्बमूलानां सर्वशो याच्यमिति ।

अतिस्फुलजटायास्त्वच तथा सूक्ष्ममूलानि सर्वशो
याच्याणि । यत्र द्रव्याङ्गावयवी यादयो निदृष्ट,
तत्र तादृश एव याच्य । यथासृतादिकषाये
अगतादीनां पत्रमेव याच्यम् । अङ्गसामान्योक्तो
मूलवल्कराम् 'अङ्गेऽप्युक्तो विहितस्तु मूल' मिति
वचनात् । विषयभेदे कतुद्रव्ययद्वयम्—शरदि
स्वरसोपधं सत्यकार्याये, विरेकवसनार्थं वसन्ते ।
शिशिरं मूलं, योगो पत्रं, वर्षावसन्त्यो लङ्कन्दी,
शरदि चीरं यद्युत्पुष्य फलं च वसन्ते सारं च
याच्यम् । सामान्योक्तो—मृत्पात्रं, तत्पत्रे नीलो
त्पलं, शक्रस्य गोमयस्य, चन्दने रत्नचन्दनं,
सर्पपे सिन्हायं, लवणे सैन्धवं सूते गोमूत्रं, घृत
दुग्धेषु गव्यमेव, अतुष्यदे स्त्री, पचिणि पुमान्,
वयस्यलाङ्गलानां चर्मादि हिला याच्यम् । मांसे
कवित्राञ्च स्त्रीवचं गृह्णीयात् । अनुक्ते यद्वयं
यथा—कालानुक्ते प्रभातं, अङ्गेऽनुक्ते जटा, भागेऽ
नुक्ते साम्यं, द्रव्येऽनुक्ते जलं । प १ १४ । चूष
लहासवकार्यं तु श्वेतचन्दनं कायपत्रे रक्तचन्दनं
याच्यम् । भक्षणीयोपधविधानि—अजमीदीनां
यमानो, वाङ्मनस्ये तु वषा याच्य । भा ।

श्रीपधकालः । पु । श्रीपधसेवनस्य समयः ।
स च दशविधः—निर्भक्तं प्राग्भक्तमधीभक्तं मध्ये
भक्तमन्तराभक्तं समभक्तं सादुक्तं सुहृदुक्त्यांसं यासा
न्तरश्चेति । तत्र निर्भक्तं केवलमौपधपुपुज्यते ।
प्राग्भक्तं तत्र प्राग्भक्तस्थीपुपुज्यते । अधोभक्तं
यद्वातान् पायते । मध्येभक्तं यन्वाध्यं भक्तस्य
पीयते । अन्तराभक्तं ताम यदन्तरा पीयते पृथ्वा
परयोर्भक्तयोः । समभक्तं श्रीपधेषु यन्वाध्यते भक्तम् ।
सादुक्तं नाम यद्वातस्यादावन्ते च पीयते । सुहृदु
क्त्यांसं समभक्तमभक्तं वा यदापध सुहृदुक्त्यपुपुज्यते ।
यासान्तरं यत्पिष्टव्यामिश्रम् ।" तत्र निर्भक्तगुणा
—"वैद्यार्थिकं भवति भेपजमन्त्रहीनं" मित्यादि ।
प्राग्भक्तस्य यथा—'श्रीप विपाकमुपपाति बलं
न । ईश्यादित्यादि ।" अधोभक्तस्य यथा—'पीत
यदन्नमुपमुष्य तदूर्ध्वकाये हन्याद्भक्षान् बहुविधांय
नृश दधाति ।' मध्येभक्तस्य यथा—'मध्यं तु
पीतमुपहृत्यविचारि भावाद् ये मध्यदेहमभिमुख
भवन्ति रोगाः ।" अन्तराभक्तस्य यथा—'हृदय
मनोबलं हरन्त्वतिदीपनीयम् ।' समभक्तस्य यथा—
'पथं समभक्तमवालययीहि निव्यमित्यादि ।" सु
उ ६४ अ ।

श्रीपधालयः । पु । श्रीपधस्य । ऐषधय इव ।

श्रीपधि (धी) । स्त्री । गुडूआ । रा-या ।
दूषायाम् । येगदूषायाम् । हरीतवाम् । मने ।
श्रीपधे । रवा । फलपाकान्तव्यादी । जे च ।

श्रीपधिरग्न्य । प । आग्रागेन ज्वरातिकरौप
धीना गन्ते । च द ज्वरातिमार चि ।

श्रीपधिप्रतिनिधि । प । यदीपधे न लभ्यत
तस्य प्याने तथामग्न्यप्यान्तरयद्वे । यथा—
सिद्धाभावे प्याग्न्या सहाभिते च शरिवा । जीव
कर्पमकाभावे गुडूची वग्नोचना इत्यादि । चिव
कामावे दन्ती अपामाग्न्यागो वा धन्वशाभावे
दुरालभा, तगराभावे कृन् मूबाभावे जिह्मिभौत्वक
अहिस्वानक्षणाभावे मानकसमूरपुण्ड्रयद्वे वकुला
भावे कङ्गारीत्यलपद्मयद्वे । नौ नीत्यनाभावे
लवङ्ग, अर्कादिचीराभावे तत्पत्ररम, पुष्करमुला
भावे कुष्ठ, लाङ्गलकीधन्यपर्णाभावे कृष्ण याष्ट ।
भा पू १भ । चविकाभावे गजपिप्पलो, पिप्
पलोमूलम्, मोमराग्यभाव चक्रमर्दफलम् दाञ्च
भावे हरिता रसाधनस्याभावे दार्वाक्काय,
श्रीगण्डदभावे फटिकारो तालीशाभाव स्वर्णतानी
भाग्यभावे तालीश कणकारीमूल वा रुचकस्या
भावे पाण्डुलवण, यटीमध्वभावे धातकोपुण्ड्र
अमवेतसाभावे चुक गवाभाव याक्षारीफलम्
तदभावे पीतशालपुष्प, नवामावे लवङ्गम्, कम्बुध
भावे काकोली, तदभावे जातीपुष्पम् कर्पूराभावे
यन्त्रिपर्णी (श्रीठिग्राणा) समन्विमुनक वा, कुडुमा
भावे कुसुम, शीखण्चन्दनाभावे कपर्जम् तदुभया
भावे रक्तचूर्ण याष्ट । मध्यभावे जीणगुड
पुरातनाभावे रामचतुष्टयशुक् गुड नीराभावे
शौद्धी मासुरय रस, शक्कराभावे खण्ड शाल्य
भावे धटिक, दाडिमाभावे चाम्प, मीराष्टमृद
भावे पडपपटी लोहाभावे तन्माल, चयगजपिप्
पल्याभावे पिप्पलीमूल रक्तिकाभावे तानमुन
याष्टम् । भाजुफलमिति ववित । प प्र १ख ।

श्रीपधिवीर्यम् । स्त्री । श्रीतीगादिद्वय । तव
श्रीतमुण रुच त्रिभ तीक्ष्ण मृदु पिच्छिल तीव्र
विश्रुतेति । तदुक्त "वीर्यं द्विविधमुण श्रीत
आप्रिधीमीयत्वाज्जगत । कचिदटविषमाहुवण
श्रीत विर्य च विश्रु पिच्छिल मृदु तीक्ष्णचैत्ये
तानि वीद्याणि समलगुणीत्वाद्द्रसमभिभूयात्मकम्
कुञ्जतीति । सु मू ४० च ।

श्रीपधीपञ्चासृतम् । स्त्री । गुडूचीगीचरमुधली
मुख्योष्णतावरौप ।

श्रीपर(क)म् । स्त्री । अयस्कालभद । पाण्ड
लवणे । मृत्तकालवणे । शीतौ दून् । तत्पथाय,
—साव्यगुण सञ्चरस सञ्जसमलवण ऊपरज ऊप
रक साव्यर बहुलवण मेलकालवण मिश्रक । सैन्धव
लवणे । ऊपरदेशजलवणे । गुणा — चार तिक
वातकफघ्न विदाहि पित्तहृत् याहि मूत्रशोधकश्च ।
रा नि व ८ । नारि । मूत्र व २ ।

श्रीष्टकम् । स्त्री । उष्णमत्त ।

श्रीष्टतक्तम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धजातघानि । गुणा
— श्रीष्ट तक्तु विरस गुरु हृत्तश्च दीपलम् ।
पौनस्योमकासपु श्लेष्ममुत्रम् । दे निध ।

श्रीष्टनवनीतम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धजातनवनीत ।
गुणा — लवुपाक शीतल व्रणक्षमिकफरक्तदीपघ्न
वातघ्न विषघ्नश्च । रा नि व १५ ।

श्रीष्टमूत्रम् । स्त्री । उष्णमूत्रे । गुणा — उष्माद
शफाण क्षमिश्लीदरघ्नश्च । मद व ८ ।

श्रीष्टक्षीरम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धे । See उष्ट्री ।

श्रीष्ट्रीष्टतम् । स्त्री । उष्ट्रीनवनीतजघ्न । गुणा
— मधुर पाके कटु शीतल क्षमिकुष्ठहर वातकफ
गुनीदरघ्नश्च । रा नि व १५ ।

श्रीषाम् । स्त्री । उष्णतायाम् ।

क

कम् । स्त्री । जल । रा नि व १४ । मुखे । म ।
केष्टे । धर । प्र । चन्द्रो । वायी । यम । मृष्टे ।
आत्मनि । मयूरे । मे । मनसि । शरीरे । नाले ।
धने । शब्दे । इति चनेकार्यकाय ।

कस । पु, स्त्री । कसमाचिक (सहायताके) ।
पानपने । अ टी ।

कसम् । स्त्री । पु । तामवद्वयापधातो, काश्च

धातो। र्नीमां। प २। आन्ध्रपरिमाणे (८३)।
भा। तैजसपातसाते। तिका।

कसकम्। स्त्री। पपरागीश। ५८ श्रवणपम्।
१ च। काको।

कांसजरीतको। स्त्री। शोधाधिकार। धुरी
तको १०० शत, अश्वमूत्र प्रत्यक्ष ५५ तो १॥०
माया मिनित २४५ बारि ५२२ प (६४३) ग
१२८ प (१८ ग) परातनगु १०० प। पक्षा
नेववृत्त, गुणोच्चूर्ण ८ तो मरिचचूर्ण ८ तो
पिप्पलीचूर्ण ८ तो गवक्षार ८ तो गुडनक २
तो लजपत्र २तो एलाचूर्ण २ तो प्रदोषी
दय। मधु २ ग वा १६ प। सतान्तर काय
८ ग। पाठ—दिपञ्चमुलस्य पञ्चदशाय कम्,
भयानाञ्च शत गुडाञ्च। मह सुमिदी च विनीय
चूर्णं श्लेष विनीयस्वम्पस्थिने च। प्रख्यादमान
मधुन सुशीत किञ्चिच्च घृणादपि यावद्गुकात
एकान्तत प्राप्य ततश्च अक्षतु शक्ति निहन्ति
अथगु प्रवृद्ध' मिलादि। सा को।

कासास्थि। स्त्री। कांस्थधातो। र्नीमां। "कस
शु कास्थ कसास्थि"। तिका।

कमोज्झवा। स्त्री। भौराष्ट्रकृतिकायाम। ६ च।

ककन्द। पु। मण। उणा।

काकरीमुख। प। कंज। रा नि व १८।

ककारपूर्वद्रव्यम्। स्त्री। ककारपूर्वद्रव्यम्।

तानि यथा—कटुक कालशाक, कृपाण
काकटी, ककभु, ककोटश कांदि, करसर
करीर, कतक कगर, काञ्जिकखेति रक्तपिप्प
वन्धम्। भा म र पि पि।

ककुङ्गिनी। स्त्री। ज्योतिमतो नतायाम।
गजाकट्टिनी। भा म १५।

ककुञ्जल (ला)। पु स्त्री। चातकपक्षिणि।
राज।

ककुण(न)क। प, स्त्री। कालरोगविशिष्ट।
See ककुणक।

ककुत् (द)। स्त्री, पु, स्त्री। हवाङ्ग। वैज्ज
कुंठे। प्राधान्ये। अम। ध्वजे। म। दर्शिकर-
मपमेदं। सु कल्प ४३। See मप।

ककुझतो। स्त्री। कटो। पीछा, तिडश।
अम। ति। ककुझिष्टे।

ककुझान्। पु। कपभकपि। रा नि व ५।
तन्नि। ई च।

ककुन्दरम्। स्त्री। नित्यगताधिकारिने वक्तु
यत्ने पृथगस्थिते मध्ये। मेरुगन्धोभयत पात्रं जघ्ना
नदिभागं उपदधन्त्य स्थानम्। तत स्थानान
मधुनाये चेष्टीपघातय। गु शा ४३। ककुन्दरी
ग मध्येषां स्नाता जघनकपको। रा नि व १८।
प। अश्विगप। गुणा—"ककुन्दर" कटुभित्त
अरधशीतकृष्णत। रक्तकफदाहानां, तपायाय
विनाशन॥ अम्याद्र्मूलस्य रत्नं धारित सुखदीप
नन। वै निध।

ककुप्। स्त्री। नम्यकामाभ्यां। प्रवेष्टाम्। मे
भक्तिक।

ककुभ'। पु। अज्जुनश्चे। प म। ३५।

ककुभत्वक्। स्त्री। अज्जुनत्वक्त्वक्। च द।
ति यो यन्म नि ककुभादौ।

ककुभशाखा। स्त्री। भाग्याम्। रथा।

ककुभादनी। स्त्री। तलीनामकगन्धद्रव्ये। श
च।

ककूणक। प, स्त्री। शिशोर्नतवर्णजराणि।
वेतो। हि कोयुवाक। मन्थयथा—"ककूणक
चीदोपाच्छिद्यनामधिवर्मानि। जायते तेन तत्रैव
ककूणक सवेन्मुश। शिग, कुर्यात्तलाटाधिकृट-
नामावप्रप। शको नाकंप्रभा दटु न वर्गान्मौल
नचम॥ सा बालरी नि। ककूणक चीर
दीपास्थिनामलितवर्मानि। जायत सकृज्ज ने
ककूणक सवन्मुश॥ भा म ४३।

ककूल (क) म्। स्त्री, पु। मोशकदादिचूर्ण-
सन्तरे। वा टौ अरुण। अणुपपचनय सख्य
पाने। 'ककूल शकुभि कौर्णे स्वमे ना तु तुषा
नन। तन च सख्यमुत्तानमपुपचनपा?
खल्यत'। वा टौ ईमा।

ककोरुक। पु। कर्मिर्दे। See कूमि।

ककोल (क)। पु स्त्री। (Possibly
the fruit of coccullus indicus)
काकोनीतिख्यात सुगन्धद्रव्यमेदं। वैज्ज। हि
शीतलचिनि। तमपथ्याय, —ककोल (राज),
कोशफन कोलक कोपफन फल (अ), कोरक
(मे), काकोल गन्धव्याकुन तैलसाधन (श), कतफन
कटुकफन देय स्थूलमरिच ककोल माधवीचित

कटफल काल मरिच । गुण — “ककील कटकी
हृद्य सुशब्धि कफवातजित् ।” राज भजुनिपे ।
कटुतिक्तोष्ण सुखमाद्यहर दीपनं पाचनं कष्यञ्च ।
रा नि व १२ । “ककील कीलक प्रोक्त तथा
कीपफल स्मृतं । ककील भय तौषणीयं तिक्तं
हृद्य रुचिप्रदं । आग्नेदीगन्धहृन्गकफवातामपाय्य
हृत् ।” भा म । च द यन्म चि खवडादो,
माता २ रति । गन्धश्री । च द वा व्या
एकादशशतिकप्रसारणीतेति ।

ककखट । वि । कटिने । प । खटिकायाम् ।
शडीगणे, भूगवडि । भम ।

ककखटपत्रक । पु । (Corchorus olito-
rius) हृद्यविशेष । पीठे गांछ, कोष्टे । तत्
पर्याय, — पट राजग्रण शाधि चिति । शब्दमा ।
मच्छाकगुणा — मधुरं दुर्जरं गुरुपाकि च । राज
शा व ।

ककखटी । स्त्री । खटिकायाम् । शडि । धिका
शैलव ।

ककित्य । पु । कपित्थके । अ टी ।

ककङ्कः । पु । महाराजचूत । रा नि व १८ ।
चन्दने । पक्षिविशेष । कौक गांवि, हाडगजा ।
म कडिक । हारा । तत्पर्याय, — लोहपृष्ठ
(अ), सन्दशवदन खर रणालङ्करण भ्रुर भामिप
प्रिय (रा) अरिष्ट कालपृष्ठ किशोर लोहपृष्ठक
(ज) दीपपाद दाघपात् (शब्दर) कमलच्छद
कीलपुच्छ (ह) महाराजचूत (रा) । गुणा —
हृद्यो वीर्यविवर्जन कफहर कङ्कलया भासक ।
अति २२ अ ।

ककङ्कट (क) । प । कदर । शनिन । हारा ।

ककङ्कटेरी । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

ककङ्कणम् । स्त्री । हस्तभूषण । तत्पर्याय, —
करभूषण (अ), कौन्तक (शब्दर), हस्तभूष
मण्डन शिखर (वि) । वै निघ ।

ककङ्कत । पु । हृद्यविशेष । शेषाङ्गुन, वेडेठी ।
व निघ २४ अतिषा पथ्ये । कौ । केशमार्जने ।
कौकूरे । हला । तत्पर्याय, — प्रसाधनी (अ),
कडती कडत प्रसाधन (अ टी) केशमाज्जम (ज)
फणि फणिका (शब्दर) । गुणा — धूलिजनु
मधुकण्डू शिरोरोगघ्नम् । “कडती कान्तिजननी

कण्डूघ्नो मुहुरोगजित् । केशप्रसादनी केश्या
रजीजन्यमलापहा ॥” राज ।

कङ्कति(ती)का । स्त्री । केशप्रसाधनार्थद्रव्ये ।
छिन्ननि । कौकूरे । भम । अतिबलायाम्
मागबलाया । गौत्रफाङ्गुनिश्री । भा पू । भ
गु व ।

कङ्कत्रोट (टि.) । पु । स्वनामख्यातमस्त्री ।
कैंकिना गांछ । तिका । हारा । जटा ।
खडिग्रमस्त्री । शनिनी गांछ । श २ । तत्पर्याय,
जलव्याध (वि) जलमूचि । (ज)

कङ्कदम् । स्त्री । सुवर्णे । वै निघ ।

कङ्कपुरीषम् । स्त्री । कङ्कविद्याया । इदं ग्रण
दारणम् । सु सू २६ अ ।

कङ्कभोजन । पु । अजुनहचे ।

कङ्कसुख । पु । स्त्री । सन्दश । गांङ्गानी । हे
च । “शल्य मरुच्छीदरति च यस्मात् यन्नेष्वत
कङ्कसुखं प्रधानम् ।” सु सू ७ अ ।

कङ्करम् । स्त्री । कङ्करे । उक्कविशेष । हे च ।
वि । कुभिते ।

कङ्कराल । पु । पिता इति प्रसिद्धं हृद्ये । पेंठा
गांछ । वै निघ ।

कङ्करोल । पु । (Alangium hexapeta-
lum) निकोचकहृद्ये । कौकङ्ग गांछ । अ
च । लताविशेष । कौकरोल ।

कङ्कलोढाम् । स्त्री । चिञ्चोटकमूले । केष्टका,
छिफोङ्गम् । राज ।

कङ्कशतु । पु । श्रिपण्याम् । श च ।

कङ्कशाय । पु । कुकुरे । श मा ।

कङ्का । स्त्री । गोशीपचन्दने, पद्मगन्धे । “गोशीप-
चन्दनं कृष्णताम्रमुपलग्निकम् । कङ्का श मा ।

कङ्काल । पु । शरीरास्थिनि । समुदितशरी
रास्थिसङ्घात तस्यासरहिते । अ टी भ । तत्
पर्याय — करण्ठ अस्थिपञ्जर । (वि) ।

कङ्कावोजम् । स्त्री । गोशीपचन्दनबीजे । योग
रव उ ख केशरपाके ।

कङ्किरातम् । स्त्री । कङ्कटक । वरुणैगे ।
हला ।

कङ्कु । पु । कङ्कुटण । दिहपकोव ।

कङ्कुष्ठ(क)म् । स्त्री । हिमवत्यादशिखरजे
हरितालव्यापाणविशेष । घृषित इति । र सा
स । पार्वतीयमृत्तिकाविशेष । तत्पलाय,—
कालकृष्ट विरङ्ग रज्जुदायक रचक पन्नक जीधिर
कालपानक । मंदगुणा—“कङ्कुष्ठश्च हि धा प्रोक्ता
तारहमाभ्यन्तया । कटूष्ण कफवातघ्न रचक
त्रणशूलहन् ॥” रा नि व १३ । तथा हिम
वत्यादशिखरे कङ्कुष्ठमुपनायते । तत्रैक रक्तकाल
स्यात्तदन्यदण्डकं सूतम् ॥ पीतप्रभं गुरु तिग्म
श्रेष्ठ कङ्कुष्ठमादिशत । श्याम पीत लघु त्यक्तसत्व
नेष्ट तयाण्डक ।” शोधनं शङ्खशब्दं मृगम् ।
भा पू १भ ।

कङ्क्रे । पु । काकविशेष । वकपक्षिणिका ।
कङ्क्रेल (लिः)(क्षि) । पु । अशोकै । हला ।
रा नि व १० । तिका ।

कङ्क्रेलः । पु । वानूकशकै । श भा ।

कङ्क्रेक्षि । पु । अशोकहृत् । ह च ।

कङ्कोल(क)म् । स्त्री । खनामग्यातसुगन्धपत्र
द्रव्ये । शीतलचिनीति लोके । भा । गुणा—
कटुतिक्ठीष्ण मुखजास्त्रहर दीपन पाचन रुच्य
कफवातघ्न । रा नि व १२ । लघु तीक्ष्ण हृद्यं
हृद्दीगान्धताहरच । भा पू १भ । “कङ्कोलकफल
पृक्ता” । अभावे जातीपुष्प, तदभावे लवङ्गम् ।
भा म ४भ कर्णरी धि सामान्याङ्गने । “शुद्धी
कङ्कोलकास्य ।”

कङ्कोलकी (तिक्ता) । स्त्री । कङ्कोलहन् ।
कङ्कोली कङ्कोलीति पश्चिमदर्श । गुणा— तिक्त
कङ्कोलकी याङ्गिण्युष्ण रुचिकरी मता । मलाव
दग्भकरणी पित्तघ्ना चाग्निदोषनी । कफ प्रमेह
कुष्ठञ्च जन्तुष्वेव विनाशयते । वै निघ ।

कङ्कुः (क) । पु । शोभि । ह च ।

कङ्कु । पु, स्त्री । (Panicum Italicum)
प्रियङ्गुपरनामधेये लघुधान्यविशेष । कानि स्थान
वा मानि । ते भ्रूकणयुचेष्टु, कीदृशु । प सु ।
तत्पर्याय,—प्रियङ्गु (अ) कङ्कु, प्रियङ्गु (अ
टी) । येतपीतकण्णरक्तरीदाचतुर्भा । भग्नसन्धानो
ह हृषी गुरुय । वा टी क धान्यव । धातुशोधनी
पित्तश्रे मर्त्री रक्षा वातवड्कापुष्टिकरी गुरु
भग्नसन्धानकरी च । राज । मधुर रुच्य कषाय
स्वादु शीतल वातकृत्पित्तदाहघ्न रच भग्नसन्धान

कृत । रा नि व १६ । “कङ्कुधान्यं धातुशुद्धि
करं वातकर-गुरु । अष्टिमस्थानकटुचमशानाच
हितावहम् । कफघ्नश्च गुणाधिरा पीत मुनिभि
रोरितम् ॥” वै निघ । “स्त्रियां कङ्कु प्रियङ्गु ह
कणा रक्ता सिता तथा । पीता चतुर्विधा कङ्कु
मर्सा पीता वरा सूता । कङ्कु भग्नसन्धान
वातकटुह हृषी गुरु । रक्षा श्रेष्ठमरातीव शोभीता
गुणकटुभृशम् ॥” भा ।

कङ्कुका । स्त्री । कङ्क्री । प्रियङ्गो । रक्षा ।

कङ्कुणिका (णी) । स्त्री । मद्याज्योतिषतो
नताया । रा नि व ३ । कङ्कुणानामलघुधान्ये ।
काणिनी धान । रा नि व १६ ।

कङ्कुणीपत्र (त्रा) । पु, स्त्री । पण्यस्थानाम
लघुविशेष । रा नि व ८ ।

कङ्कुनौ । स्त्री । प्रियङ्गो । कङ्कुणीधान्यं । रा
नि व १६ ।

कङ्कुनौका । स्त्री । कङ्कुनीधान्यं । चक्र ।

कङ्कुल । पु । हृत् । श च ।

कङ्कुः । स्त्री । कङ्कुधान्ये । अ टी ।

कच । पु । बालकै । राणा । भा म १भ तन्नि
क ज्व वि । “मरिचकचपचम्पचावचारुका” ।
रा नि व १८ । कैग । अम । गुक्त्रणि । मे
चक्षिक । वस्त्रे । जटा ।

कचङ्गल । पु । समुद्र । तिका ।

कचटम् । स्त्री । कचटशकै । भा पू १भ ।
लणे । पक्षे । उष्णा ।

कचदग्धिका । स्त्री । अलावाम् । गाडे ।

कचद्रावी । पु । अश्ववेतसे । प सु ।

कचपत्त । पु । केशसमूह । अम ।

कचमाल । पु । धूमे । हारा ।

कचरिपुफला । स्त्री । मद्याज्योतिषतो वड
नीहे गाह्य । रा नि व ८ ।

कचहस्त । पु । केशसमूह । अम ।

कचा । स्त्री । हस्तिनाम् । मे चक्षिक ।

कचास्तु । पु । विविधे । सर्पे । मे चक्षिक ।

कचाटुर । पु । पक्षिविशेषे । उष्टक । दान्युष्ट
पक्षिणि । तिका ।

कचामोदम् । स्त्री । जीवेत् । बाजा । रा नि
व १० ।

कची । स्त्री । कुषायिबीजे । रस र बाल पि ।

कचु । स्त्री । In esculent root, (Ar
um colocasia and other kinds)
स्वनामव्यातवृक्ष । कचु ग्रीष् ।

कचूरकम् । स्त्री । कचूरे । दचु । व निघ २भ
अग चि विपीलिकातने ।

कचेरुक । पु । कचरो । कचुर । र ना ।

कचोर । पु । कचूरे । व निघ २भ अग चि
भलातक इरोतको ।

कचोरा । स्त्री । शानिधान्यविशेष । मा पिचग्री ।
अति १५ अ ।

कचुटम् । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । दौण्ड ।

कचुरम् । स्त्री । तले । मे रतिक । वि । मलिनै ।

कचुर । पु । कचुनामककन्दशाक । कचु ग्रीष् ।

कचोरम् । स्त्री । गन्धाम् । प म् ।

कचोरक । पु । गन्धशयाम् । चक्र ।

कच्छ (क) । पु । जलप्रायदेगे । कांछाङ् ।
See अनूप । तुन्नकटमे । जून् ग्रीष् । म कटिक ।
नन्दीहने । परिधानाचल । कांछा । इ च ।
जलप्राने । अम ।

कच्छकारण्डन । पु । अथत्यभर्द । गन्धो अर्थ ।

कच्छ(च्छा, च्छो)टिका । स्त्री । कच्छे ।
दांछा, कांछा । श र ।

कच्छप । पु । स्वनामव्यातशत्रुविशेष । कांछिम
उन्नि, कांछा, वानकांछ । म कांछव । तत्
पश्याय, — कृष्ण कमठ (अ) कौडपात्र चतुर्गति
नैलिय (ह), गूढाङ्ग धरणीधर कच्छट पञ्चला
बास कठिनपूटक (रा) माषाद पञ्चगुण कौडङ्ग
(शब्दर), जलविन्ध (च), उड्डट (मि) कौडङ्गि
पञ्चाङ्गगुण (वि) पञ्चनख गुह्य धीवर जल
गुण (ज) । एतन्मासगुणा — वातहर शक्र
चक्षुष्य बन्ध मध्याह्निकर पथ्य शीघ्रघ्न । तच्च
पिचहर । तत्पान् कफघ्न । तदण्ड स्वादु
बाजीकरघ । रा नि व १८ । “कच्छपी
मधुर स्वादु गन्धहृदिकरी मत । वातघ्नोऽप्यजगमो

उहृषो रूच एव च । अति २२ अ । नन्दीहने ।
पून् ग्रीष् । रा नि व १२ । मदिरायन्ते ।
अ च । श्रेष्ठजन्मतालुरोगविशेष । तव कृष्ण
वटकमोऽवेदन मातिशयोऽतिशीघ्र जायते ।
“कृष्णोऽवेदनोऽशौघजन्मा रोगी श्रेष्ठ कच्छप
श्रेष्ठल स्यात् ।” भा म ख ४भ सुखरो चि ।

कच्छपयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकयन्त्रविशेष ।
लक्षण—‘जलपूषपात्रमध्ये दत्ता खपरंशु विलीणै ।
तदपरि रसविद्धि स्याप्य सूतो मृद कुण्डाम् ॥
लघुलीङ्गकोटारिकया कृतपटुस्यन्त्रिलिपमास्थाय ।
दद्यात्तदुपरि सिकता चैकाङ्गुलिपरिमाणापि ॥
तत् खपरं पृथक् चाङ्गारकवनोपलेनोपचितम् ॥’
अति । “जलपूषपात्रमध्ये कृता पुटकपरं सुवि
लीणै । तदुपरि विडमध्यगत सूत स्याप्य
कोट्या ॥ लघुलीङ्गकोटारिकया कृतपटुस्यन्त्रि
मास्थाय । पूषान्तरपुटखपरमध्ये अङ्गारै खदिर
काठभव । स्वदनतो मर्द्दन्त कच्छपयन्त्रस्थिती
रसो जयति ।’ इदमेव कच्छपयन्त्र आकण्डमुनि
वेशित जलपन्निकामुखस्थितशरावे दत्ता रस
सन्धेन प्रकीर्णवदनेन सञ्चमाख्याय उपरि सिकता
भिरङ्गुलिमानेमास्थाय भूमिभागे कुकुटपुटादध
कच्छपयन्तोऽयमौचित्या ।

कच्छपि । पु । क्षुद्ररोगे । तालुरोगे ।

कच्छपिका । स्त्री । विषमुटी । सङ्गान्त्रि ।
रा नि व ४ । कृष्णनिगुण्डाम् । वै निघ ।
वातघ्नोऽप्यजगमोऽपि कानाम क्षुद्ररोगविशेष ।
यन्त्रय पञ्च वा पञ्च वा दारुणा कच्छपीव्रता ।
कफानिलाभ्यां पिडका ज्ञेया कच्छपिका बुधै ॥”
इति । निदा ।

कच्छपी । स्त्री । क्षुद्ररोगे । मे पत्रिक । कच्छ
पिकायाम् । भादि कांछिम् । अम ।

कच्छपीलि (का) । स्त्री । जलवेतसे । वै
निघ ।

कच्छरा । स्त्री । दुरालभायाम् । ते ।

कच्छरुद्धा । स्त्री । दूज्यायाम् । कटा । नागर
मुक्ताया । “नागरीया कच्छरुद्धा ।” रा नि व ११ ।

कच्छलकारक । पु । कागदये ।

कच्छा । स्त्री । मट्टमुक्तायाम् । ईतदूज्यायाम् ।
चीरि (डि) काया । किंकिं पीका । वाराहीकन् ।
मे कटिक ।

कच्छाटिका । स्त्री । परिधानाद्यल । काष्ठा ।
कच्छान्तरुहा । स्त्री । श्वेतदृश्यायाम् । श्वेत
पूरी । रा नि व ८ ।

कच्छारुहा । स्त्री । मणिकेतव्याम् । वै निघ ।

कच्छालङ्कारकः । पुं । काश्मलके ।

कच्छु(च्छू) । स्त्री । खजूरीगे । फूलदाना ।

तल्लक्षण—“सूक्ष्मा बह्वः पिङ्गका साववत्य
पामेलुक्ता कण्ठमय सदाह्व । सैव स्फोटितौघ
दाहरेपेता श्रिया पाण्ठी कच्छुरया स्फिचोय ।”
मा नि ।

कच्छुकान्तनः । पुं । अहिजाया । गया
अश्वले । के ।

कच्छु(च्छू)घ्ना (घ्नी) । स्त्री । पटोल । छदुपा
फलवृषे । रा नि व ४ ।

कच्छु(च्छू)मती । स्त्री । शकस्मिन् । श च ।

कच्छु(च्छू)रः । वि । कच्छुरोगयुक्ते । धोम
बोगी । पुंयले । मे रविक ।

कच्छु(च्छू)रा । स्त्री । कपिकच्छी । आमा
दूनी । रा नि व ३ । रक्तदुरालभाया ।
श्रुवलिता विमेष । कर्पूरगव्याम् । आम्बर
द्राव्याम् । महाबलायाम् ।

कच्छुरालः । पुं । शलुहले ।

कच्छुरो । स्त्री । धातव्याम् । धादेष्टुल ।

कच्छेष्टः । पुं । कच्छपे । रा नि व १२ । स्त्री ।
भद्रमुक्तायाम् ।

कच्छाटिका । स्त्री । परिधानाद्यल ।

कच्छोत्था । स्त्री । सुक्ताया । रा नि व ६ ।

कच्छोरम् । स्त्री । शठ्याम् । र सा ।

कचुट । स्त्री । जलपिपल्याम् । वै ।

कचुर । स्त्री । सक्ते । मे ।

कचू । स्त्री । खनामप्यात कन्दविशेषे । कटू ।

कजम् । स्त्री । कमले । अमृते । मे कदिव ।

कज्जलम् । स्त्री । नीलकमले । अमृते । काश्मल ।
३ च । दिका वि यो कामला पुं । वि ।
कज्जल्याम् । अवि ।

कज । स्त्री । पत्रे । रा ।

कज्जलं । स्त्री । अमृते । काश्मल । पुं । मेषे ।
शङ्खमा ।

कज्जलध्वजः । पुं । दीपाधारे । भिल्लसूत्र ।
तत्पठ्याय, —कज्जलरीचक कीर्तनीहच दीप
हच शिखरतल दीपध्वज (ज) जीमूषाहच
(वि) ।

कज्जला (लिः) (लिका) (ली) । स्त्री ।
मीम्विशिष्टे । Sulphuret of mercury
(Aethiop's mineral) मर्दितरसगन्धके
कज्जलीति लोकी । शर । “एषा कज्जलिका क्वाता
हृष्टी बोध्यवदनौ । नानानुपानवीनेन सर्वव्याधि
विनाशिनौ ॥ वै निघ २३ । “जपापत्ररसेनाय
वदमानरसेन च । रस समीधरेणेन तत्समं शोध
येद्वलि ॥ भद्रराजरसे पिशा शोधयेदंकरम्मिनि ।
समधा वा विधा वापि पश्यान्पुष्प कारयेत् ।
चूर्णयिषा सम दन रसेन मद्य मष्टेत् । नटपु
यदा चूर्णं भवेत्तज्जलसंभिम् ॥ भा स १३ ।
‘गृहसत गन्धकच सम सकर्तयेद्विनि । मिश्र
कज्जलीभूत ततो वीगेषु योजयेत् ॥ पृथग्वीगेषु
यतीतो सर्वा पारदगन्धको । तत्र भागद्वय वीज्य
कज्जलस्येति नियम ॥ यावान् स्वादधिक सुतात
तावन्तं गन्धक पुन । क्षिपेद्योगे विधानश्री नाव
कार्या विचारणा ॥ दत्त सुतीक्ष्णिकी योगे गन्ध
पापापयो भवेत् । तत्र तन्मात्रत कुर्वादादावेव
दि कज्जल ॥” अवि ।

कक्षटः (ङ्) । पुं । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
वै निघ । जलतण्डुलोयापरनाम खनामग्यात
शक्ते । कौण्डिनाम । र सा । हि चवडाभेद ।
कलाटिवाणके । च द, सि यो कक्षटादि ।
चौराङ्गशकभेद । भा स १३ अ सा वि ।
तत्पठ्याय, —जलधु माङ्गली लाङ्गली (श),
शारदी तीक्ष्णपिपली शकुलादनौ (र), जल तण्डु
लीय । गुणा —धारकत्व हिमत्व पित्तरक्तनाशित्व
लघुत्व । राज । वातहरत्व तिक्तत्व । भा
पु १३ शा य । कक्षटी हि कक्षटभेद ।

कक्षटपत्रकम् । स्त्री । कक्षटच्छेद । कौण्डि
नाम । र र यक्षणीकवाटरसे ।

कक्षटपल्लव । पुं । कक्षटे । सि यो यक्ष नि
जम्बादि ।

कक्षटादि । पुं । अतिसारे कषायविशेषे ।

अथ कञ्चुटादीना पत्र याज्ञम् । “कञ्चुटदाडिम
जम्बूङ्गाटकपत्रक्रीवर । जलधरनागरमहितं गङ्गा
नापि वेगिनीं कथ्यात् ॥ च द अ सा ।
कौंठड़ा पांठा, दाडिगपांठा, कामपांठा,
शिङ्गेड़ा पांठा, वाला, मूठा, ठूँटे, अटोकर
२७ र खल ॥ ० १ शेष ७ आदि पौशा ।

कञ्चुटावलेह । प । यक्षप्रधिकार—अथ
कञ्चुटम् (कौंठड़ापांठा) १ श तालमुल्या १ श
जल १६ श शेष ४ श, काये शकरा १ श पक्का
पादशिष्टे तत्र बराहकान्ता घातकी पाठा विन्वपेशो
पिप्पली भद्रापरान्तिविषा यवचार सौवचल रसा
झन मोघरसाना प्रत्येक चूर्ण कर्षमित दत्त्वा
पाकशेष कुर्यात् । शीत मधुन कुडवार्यं दीयम् ।
च द । सा की । कौंठड़ा १ श तालमुली १
श खल १७ श शेष ४ श चिनि १ श पाक
कविशा पादशेष हईले, ताहाते बराहकांठा,
धाईफूल, आक्नामिभूल, बेल्गुंटे, पिपूल,
मिक्कि, आतईट, यवफार, मछन लवण, वसा
झन एव मोचवम अटोकर चूर्ण २ तोला
दिशा पाक शेष कविबे । शीतल हईले मधु
१ पौशा दिवे ।

कञ्चुड । पु । कञ्चुटप्रमेद । ततपथ्याय —
कञ्चुट काच चक्रमह चक्षुष (श) ।

कञ्चन । पु । काञ्चनहले । वै निघ ।

काञ्चुक । स्त्री । काञ्चिके । कौंठि । अ टो म ।

काञ्चिका । स्त्री । वेणुमाखाया । रुक्मि । श
च । ततपथ्याय—कञ्चिका हण । (श) ।
चद्रफोटे । रा नि व २० ।

कञ्चु (क) । पु । सर्वत्रचि । सापेव धोणन ।
है च । छट्टे । चीलके । कौंठुलि । औपधविश्वे ।
मे कविक ।

कञ्चुकशाक । पु । शाकविश्वे । गुष्ठा—
“कञ्चुकी शाकहण्डल घातला याङ्गिणी सता ।
चक्ररी कफपिना । नाशनी परिकीर्तिता ॥”
वै निघ ।

कञ्चुका । स्त्री । चद्रमायाम् । कञ्चुकशाक ।
वै निघ ।

कञ्चुकालु । पु । मपे । शाकमप । फेउटे
शाप । श च ।

कञ्चुकि । पु । यव । रा नि व १६ ।

कञ्चुको । पु । चणहने । सप । यव । रा
नि व १६ । जङ्गकहव । मे नचतुष्क । तन्नामक
दीवान्तिघोटके । लक्षण यथा—‘स्कन्धे वचसि
शहीय असर्दग तथेव च । अन्यवर्णो भवेदाजो
कञ्चुकी स प्रकोचित ॥’ ज द ३ अ । स्त्री ।
चौरीशहवे । र सा । कौंठड़ा । र सा स ।
उन्चौरसागर । चौरकञ्चुकीति रम र वज्रि
भद्रातक महाभद्रातकगुडे । शरपङ्क्यायाम् ।
कञ्चुकशाके । औपधिविश्वे । मे ।

कञ्चुलिका । स्त्री । अङ्गरचिखाम् । काचलोति
भाषा । है च नाना ।

कञ्चु । पु । कंग । म जन्वि । स्त्री । अमृत
पत्रे । वै निघ ।

कञ्चुक । पु । पचिविश्वे । मयना पाथि,
काङ्गला । श च ।

कञ्चन (ल) । पु । कञ्चकपचिषि । श च ।

कञ्चमूलम् । स्त्री । कमलकन्ते । वै निघ ।

कञ्चयोनि । पु । गालूके । कञ्चय पप्रम्य
यीनिह्यति । श च ।

कञ्चुर । पु । गजे । कृमि । स्त्री । धातकाम् ।
पाटलायाम् । उदरे । मे रुक्मि ।

कञ्चुलिका । स्त्री । अङ्गरचिखाम् । कौंठुनी ।
है च ।

कञ्चुर । पु । जठरे । गजे । मे रुक्मि ।

कञ्चिकम् । स्त्री । काञ्चिके । अ टो म ।

कञ्चिका । स्त्री । भाग्या । वाभूनशो । श र ।

कट । पु । करिगण्डमल । किलिप्रके । मोघ्र,
भ्रमरी, भ्रमरपत्र वट्ट । म टट्टिक । हवे ।
धरणि । कटिप्रदेश । शवे । नने । समय । है च ।
स्त्री । अथचालनाय रचितममो । ज द ७ च ।

कटक । पु । स्त्री । साम्बलववे । कटुकट ।
श्व । परिहाय । हारा । हलिदलमगने ।
कविक । पञ्चतमानुभूमौ । वि ।

कटकी । पु । गजे । श र । पञ्चत ।

कटकोल । पु । निहोवपपाव । निहानि ।

कटखदिर । पु । काके । मगने । मे ।

कटखाटकः । पु। काचनवण । काचकलसे ।
बलिपुटे । जम्बुके । अश्विनि । म कपञ्चक ।

कटङ्कट । पु। अश्वी । दारुहरिद्राया । भैष
सु रो वृहत् खदिरवटी ।

कटङ्कटा । स्त्री । आच्छुकवत् । आच्छूकत्व
गच्छ । द्रव्याभि । तत्पर्याय, —महाभद्रा पीत
भद्रा पीतदारु विदारिका ।

कटङ्कटो । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । वै निघ ।

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । प मु ।
हरिद्रायाम् । विका ।

कटपञ्चकम् । स्त्री । अथचालनाय पञ्चविध
भूमिपु । एका मण्डलाकारा, द्वितीया चतुरस्रा,
तृतीया गोमूत्रा, चतुर्थी चङ्चला पञ्चमी गाम
पाशा चेति । तदुक्तं नकुलन । “धनुरष्टादश
योग्य वाजिना मण्डल क्रमात् । सङ्कीर्णयोग्य
यावद्यावत्कटकपञ्चकम् । तद्वर्ग मण्डली योग्या
गोमूत्रा तदनन्तरम् । ऋजुवक्त्रम् वर्त्तु च गोमूत्रा
सर्व्वकम्पम् । युज्यमाना न दृग्गन्ते प्रायशी हि
विचक्षणै । ज द ७५ ।

कटप्रोथ । पु। क्विचि । कट्याम् । श चि ।

कटभङ्ग । पु। हस्तेन शस्त्रेर्द । हारा ।
शोके अथ तोना । शङ्का । विका ।

कटभि. (भौ) । स्त्री । कण्टकशिरौषे ।
नैटिशिरोष । रत्ना लताशिरौष । ८५७ अथ
राखिता । प मु । लङ्गोतिभस्तीलतायाम् ।
लङ्काकृत्तौ । रा नि व ३, २३ । वै निघ २५
उन्मा चि निशाद्विहृत । मृष्या । उल्लभूनी ।
रा नि व २३ । अपराजितायाम् । अप चि
मृत्तिसागररसे । किण्वहन्परनामधेयहलविशेषे ।
सा द्विविधा कृष्णश्वेतमेतेन । तथैवेता पुन
महान्स्वभेदेन द्विविधा । कृष्णाया गुणा — कटणा
गुणश्री विषाधानगुणश्री वातकफाश्री च ।
येता तत अधिकगुणवृत्ता । रा नि व २ ।
“कटभी कटुका चीणा सुवरा तिक्का मता ।
नाडोन्नय रक्तकज प्रसह्य विषं हसोन् । येतकृत्
कफश्च विदीपय ब्रणन्त्या । शिरोरोगमजीर्णं
नाशयेदिति कीर्तिता । फलच्छाया धातुवृद्धिकर
करुवर्कच । मियासी, त्या गुह्यो यन्वी
बातविनाशन ।” इति महायतकटभी तत्फल
निर्यागगुणा । “इदा च कटभी चीणा कटुका

कुण्डहा मता । कफहा रक्तदोषघ्नी मेदीरोगहरा
परा । नाडोन्नय विष मज्ज हसोथैव विनाशयेत ।
कटभीवतफलगुणा चेथा ।” इत्येककटभीगुणा ।
वै निघ ।

कटभीत्वक् । स्त्री । कटभीवन्कले । च द
उन्मा चि ।

कटमानिनो । स्त्री । मदिरायाम् । श च ।

कटम्ब(म्भ)रा (टुम्भरा) । स्त्री । कटुका ।
कर्कटी । मे । र भा भा पू १५ गु. च ।
कटभी महाली च । सि यो उन्मा चि
श्रीकण्ठ । “कटम्भरा हयिकाखी ।” गन्धप्रसारणा ।
शङ्काश्लि । दन्तीवत् । गोधया । बन्धा ।
हारा । श्लोणाकवत् । भा पू १५ अने ।
करिण्याम् । कलस्त्रिकाया । मूल्याया । पुन
र्णवाया । मे रचतुक् । राजवलाया । अम ।
महाभलायाम् । रा नि व ४ ।

कटम्भरः । पु। श्लोणाकवत् । रा नि व २ ।
कटभीवत् । वै निघ ।

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नष्टौ ।
इति गोडे । हारा । औषधिर्विगुणे ।

कटसारिका । स्त्री । क्षिण्टीसामान्ये । खीणि ।
हि कटशर्करा । भा पू १५ ।

कटाकु । पु। पचिविगुणे । उणा ।

कटायणम् । स्त्री । वीरले । ८५७ । श च ।

कटाह । पु। कृष्णकर्पूरं । मे हातक । जाय
मानविषाणायभागे महिषशिशौ । हारा । तैल
पाकपात्रे । कडा । श च । मृदे । विका ।

कटाहक । पु । मातुलुङ्गादेरन्ध्रनरस्याह
वद्भागे । आति । अचि सू १० अ ।

कटाक्षयम् । स्त्री । पञ्चकन्दे । पञ्चमन । गङ्गा ।
रा नि व १० ।

कटाक्ष । अपाह्वटो । अम अयस्य शत्र
कर्णधोरन्ध्रभागे । ज २ २५ ।

कटि । पु. स्त्री । श्लोणाम् । वीर्याण । रा
नि व १८ । तत्पर्याय — श्लेषिकलक श्लेषी
ककुप्रती कट (अ), कटो श्लेषी श्लेषिकल (अ
टी), फलव कटोरं काचीप (हे), कण्ठ
(ज) ।

कटितटम् । क्ली । नितम्बे ।

कटिवस्त्रम् । क्ली । रसनायाम् । म रतिक ।
कटीवस्त्रे । सुद्रघण्टिकायां । घूर्ध्व । क ।

कटिदेश । पु । कट्याम् । कौकिल ।

कटि(टी)प्रोथ । पु । क्लिप्ति । रा नि व
१८ । कटिप्रशम्यमांसपिण्ड । पाण्ड्या (पेटनी) ।
अम ।

कटिरोहक । प । रिपन्नाङ्गागारोहके । श
मा ।

कटिलम् । क्ली । कार्द्वेक्षणम् । भा पू १४ ।

कटिल्लक । प । कारवेणके । कवन् । प म ।
रक्तपुननवायाम् । मे कचतुष्क ।

कटिशोषक । प । कटिप्रश । कौकिल ।
हला ।

कटिशूल । प । कटिदण्डस्थे शूलरोगे । कूम्भौ
इति भाषा ।

कटिशृङ्खला । स्त्री । कटिकिङ्कन्याम् । वोगरेत्र
धूर्ध्व । हाग ।

कटिसूत्रम् । क्ली । कटिभूषणविशेषे ।

कटि (इन्) । पु । हस्तिनि । खदिरवने ।
रा नि व ८ । स्त्री । शोणिकलक । कौकिल ।
अम । पिप्पल्याम् । म टडिक । क्लिक्प्रदेशे ।
रवा ।

कटीकतरुणम् । क्ली । नितम्बगत सन्धिभूषण ।
तन्म्यान पृष्ठदण्डोभयत जघनपात्रं वहिभाग
ईषधीचै । पृष्ठदण्डोभयत प्रतियोषोकाण्ड
अस्थिनौ । अम । म शा ६४ ।

कटोकपालम् । क्ली । कटीफलकं । विज र ।

कटीयह । प । कटीगतवातरीग । कौकिल
रेत्र वात । लक्षण — “वायु कट्याग्रित नभ
सामो वा जनयेद्भुजम् । कटियह स एवोक्त पद
सक धीर्योवधात ॥ भा म १४ ।

कटीर । पु । क्ली । जघनमूलं । जटा । कटि
देशे । कौकिल । हे च । कटिपात्रे । अ टी ।

कटीरक । नितम्बस्थलम् । रा नि व १८ ।

कटु । स्त्री । लतायाम् । राजिकायाम् । म
टडिक । कटुकाम् । कटोको । रा नि ८ ६ ।
कटुवशा । लताविशेष । रा नि व २ ।

श्रियद्भुजसे । ह च । कटुपटीलि । डि९भजता ।
वै निघ भ जन्मा चि । चम्पकहृत्ते । अकहृत्ते ।

श च । जलजलणदिशिधे । ऊषकविधे । छातावि
विष । श र । कटजतरौ । राजसर्पपे । हारा ।

चीनकर्पूरे । रा नि व १२ । वायुप्रगुणभयिष्ठे
पद्मस्यतमरमे । शोणद्रुम । म तिखट् । म

सरिचार्दो व्यक्त । रा नि व २० । तस्य लक्षण
— यो जिह्वाय बाधत उद्वेग जनयति शिरी

रुन्धित नासिकाच्च सावयति स कटुक ॥” सु मू
४२ अ । अमिच “मधेददीयो रसना निपात तद

तीव च । विदहन्मुखनामाधि मसाव म कट
स्मृत ॥ चर । गणा — उष्णलघुरस मुख

शीघ्रन प्राणादिविरचन हृमिहरथ । तदिपाकीरपि
कटु तदिपाकगुणाय वातला कफ पित्तत्रा

वायुप्रगुणभयिष्ठाय । सु मू २ अ । कफकण्ठ
दोष शोफ मन्दान्निष्ठ शिचरीगत्र । अतिमिवितथेत

चघवीर्येषलक्ष्यद्य करोति । रा नि व २० ।
कटुगुणय तीक्ष्णय विशदो वातपित्तकृत् । श्रेष्ठकफघ

राग्रेय क्लमिकण्डूविषापन्न । कचस्तन्यहरयापि
मेद स्थौल्यपकर्षण । अयुनी नासिकायाधि

जिह्वाशीडेजकी मत । दीपन पाचनी कच
नासिकाशीषणी भृशम् । क्रोदमेदीवसाम्पशक

न्यूषोपशीषण इति मतान्तरम् । शीतिपुकी
आन्तिनाहमुखतालोपशोपहत ॥” भा म

१४ । चि । कटनि तिखरमे । रवा ।
सुगन्धे । मे । दुर्गन्धे । तौक्लि । अ टी स्वा ।

कटुक । पु । तन्नामकरसपाकं । सु मू ४० अ ।
कटुरस । कटुपटीलि । वै निघ २४ ज्व चि

कटुफलादी । मृगस्थलधे । श र । कटजहृत्ते ।
अकहृत्ते । श च । आद्रक । राजसर्पपे । हारा

अयुने । मे । क्ली । विकटी । मे कटिक ।
सरिचे । रा नि व ६ । भा म १४ जलकृत्त

म ज्व चि । “कटुकटफलाधोधरे । कटुका ।
च द कफज्व चि । “कटुक चित्तक निम्बम ।

कटुकण्टक । शान्कलीहृत्ते । रा नि व ८ ।
कटुकवयम् । क्ली । विकटी । च द ज्व चि

कवलधारवे । “सैन्धव कटुकवयम् ॥”
कटुकन्द । पु । शिपुहृत्ते । गजिना गोश्च ।

आद्रकै । आर्द्रा । लघुने । म दचतुष्क । क्ली ।
मुखके । भूना । प म ।

कटुकन्दरौ । स्त्री । गोविन्दौति कीदृशे प्रसिद्धा ।
प्रा वाचंभी । गुणा—“कटुकन्दरिका चीणा
तिक्ता वातकफापहा । विसर्प्यादीप्राशयति ।”
वै निघ ।

कटुकफलम् । स्त्री । ककीलकी । कटकां ।
रा नि व १२ । वै निघ २५ वा व्या । मद्धा
रामादी ।

कटुकरस । पु । पङ्कमान्तमरसविशेष ।
शानवस । See कटु ।

कटुकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कटुकी ।
वा चि १५ । पटोलादी । “पत कटुकरोहिणी ।”
चंद ज्व चि मलाद्यगणे । “बलाकटुकरोहिणी ।”

कटुकवर्गः । पु । कटकट्यममूहः । यथा—
शियुमधुशियुमलकलगुनसुमुखसितशिफकृदवदाक
क्रेणुकाबलगुजफल चण्डागुग्गुनु सुसलान्नलिका
गकनामापीलुप्रभृतीनि पिप्पल्यादिगण सालसा
रादिगण मुरसादिगणवृत्ति । मखिना, रक्त-
मखिना, मूला, वसुन धेतुलनी, गोरी,
कूड़, देवपाक, वेणुक, सोमबाजोबीज, शच
पूनी, गुग्गुलु, मूला विषलाश्रुनिगा, श्लोणा
पात एव पीलु प्रकृति- पिप्पलादि
(पिप्पल, पिप्पलमूल, छै, छिजवमूल, शूठ,
गविच, गजपिप्पली, वेणुक एला, यमानी,
इल्लव, आकुनादि जीवक, सर्षप, घोड़ा
निम्, मदनफल, हिडू, वामुनशटी, मूर्लीमूल,
आतईच, वच, विडम एव कटवी), सु-
सादि (तुलसी, धेतु तुलनी गजपलाश,
बावई तुलनी, गरुड, महागरुड, राई
मरिषा, बनबावई कामरुद, हैछता, बन
तुलनी, विडम, बटुक, धेतुनिमिषा,
नीलनिमिषा, कुरुशोका, इन्डका
पारा, वामुनशटी, केडुशरूटी, गुडकाईली,
घोड़ानिम्) ३ शालगारादिगणके (शाल,
पिशाचाल धमिर, धेतुधमिर, विटधमिर,
शुपात्रि, कूर्पगज, वेणुपूनी, तिलूक, चनन,
रक्तचनन, मिठ, शिरीष, वरु, धव, अर्जुन,
ताल, धेतुन, करुण, नाटीकरुण, कृपाशुकर,
अशुकर, कटोनाम) कटुर्वा कटु । सु म
४१ ५ ।

कटुकवल्ली । स्त्री । कटुनामलताविशेष ।
कटुकी । ते रेमट्ट । गुणा—कटु शीता कफ-
श्यासनी नानाज्वरहरा रुचा राजयक्ष्मी । रा
नि व १ ।

कटुकशर्करा । स्त्री । पिप्लोपञ्जर कटुरोहिणी
शर्करायोगः । अतः प्रत्येक तीलकमितः । वेधप्रसारके
कटु । चक्रानु कटुरोहिण्या १२ मा मित्ता
याथ २ मा ।

कटुकसेहः । पु । सर्पपञ्चे । वै निघ ।

कटुका(क्षौ) । स्त्री । (Picrorrhiza kur-
roa) कटुकाम् । कटुकी । हि कटुकी । ते
नलकालकर । केदारकटुकीति दाक्षिणात्ये,
प्रसिद्धा । रा नि व ६ । तत्पथ्याय,—
जननी तिक्ता रोहिणी तिक्तरोहिणी चक्राङ्गी
मत्स्यपिप्ता नकुला शकुलादनी सादनो शतपथा
हिजाङ्गी मलमेदिनी अगोकरोहिणी कृष्णा कृष्ण
भदा कृष्णमेदी मद्वापथी कटुी अङ्गनी काण्डरुहा
कटु कटुरोहिणी केदारकटुका अरिष्टा पामनी
(रा), धन्वन्तरिध्या वान्तिदा (श), कटुचरा
कटुचरा अशोका (च), काण्डरुहा तिक्त रोहि
षिका (र) तिक्तिका । द्रव्याभि । “कटुका
मृगवारिणा ।” च द पिप्लोपञ्ज चि । “सिता
कटक्या युक्ता पीला चीणेन वारिणा ।”
आयुर्वेदसार । गुणा—सारकलकफघ्नी । राज ।
तिक्तातिकटु शीता पित्तरक्तदाहबलासारोचकघ्नी
च । वा । श्यासज्वरभदनी (अर्षात्) महम
वह वा मलपिण्डित मलादिक भित्वाध पातयति ।
चक्र द । कटु तिक्ता रुचा शीता लघु भेदका
नीपनी हृदययात्री कफपित्तज्वरप्रमेहश्यासकासरक
दाहकृमिघ्नी च । भा पू १५ ६ व ।
कटुगुण्याम् । तिक्ताङ्गी । सुशुभ्रसुषुषे । रा नि
व १४ । पीतरोहिण्या । नेत्रपाषाण इति लोके ।
रवा । लताकमध्याम् । च द व्या व्या चि ।

कटुकाख्या । स्त्री । कटुकाम् । सु ।

कटुकाद्यलीहम् । स्त्री । शीघाधिकारि ।
पाठ—“कटुक पूष्य दली विहङ्ग विक्रमा तथा ।
विषका दधनाद्य विहङ्गारणविपुलम् ॥ भूपाले
नानि रुन्धानि हिगुण स्यादधीरज । दीर्य
नृप्यन्तम यथ दयमुनामन ॥ भेद रस शीघ चि ।
जिकटु, कटुकी, मयूरीमूल, विडम, जिह्वा,

चिताव मूल देवनांव, तेउडौमूल, गजपिप्लुन,
-समुदाय मगान भाग। मर्कटिष्ठा नोहर्ष।

कटुकापाली। स्त्री। कण्टकापालोहवे।
कैटोडडौडौनी। रत्ना। प सु।

कटुकारोहिणी। स्त्री। कटुका। रा नि व
६। च द पित्त ज्व चि महीकादो। “कटुका
रोहिणी समा।”

कटुकालावु। प। तित्तुस्वाम्। तिन्नाडे।
र मा।

कटुको। स्त्री। कटुकाम्।

कटुकौट (क)। पु। मशक। ७१। जटा।
कटुक्काण। प। टिट्टिमे। तिजिद भाथी।
हे च।

कटुग्रन्थि। स्त्री। पिपपलीमूले। गुण्डाम्।
रा नि व ६। लग्ने। वै निघ।

कटुङ्गता। स्त्री। नित्यकम्पसमाचारनिदुरत्वे।
हारा।

कटुचातुर्जातकम्। स्त्री। समभागत्वमेला
पदमरिचेषु। “एलात्वकपदकैस्तु यैर्मरिचेन सम
वितै। कटुपूजमिदचातुर्जातकमुच्यते ॥ रा
नि व २२।

कटुच्छद। पु। तगरहवे। श र। सुगन्धा
जंके। गङ्गाङ्गनी। वै निघ।

कटुजीरक। पु। जोरके। रा नि व ५।

कटुता (त्वम्)। स्त्री, (स्त्री)। तीक्ष्णतायाम्।
शाल। दीगन्धे।

कटुतिक्त (क)। पु। किराततिक्तकी।
छिन्नता। भा पु १५। महागणहवे। वड अण।
गणधने। रा नि व ४।

कटुतिक्त(क्ति)का। स्त्री। महागणे। प सु।
कटुत्थाम्। तिन्नाडे। श र।

कटुतिक्ता। स्त्री। कटुत्थाम्। तिन्नाडे।
कटुत्थाम्। कटुत्थाम्। तिन्नाडे। रा
नि व ३।

कटुतिन्दुक। पु। कचेनक। तुंजिना।
श च।

कटुतुण्डिका (ण्डी)। स्त्री। तित्तुत्थाम्।
कटुत्थाम्। तिन्नाडे, कटुत्थाम्। म

क कटुतोडली, कहिसोडे, सीतकुदर, वन
टिडुराकडुभा। गुणा—कटु तिक्ता कफनाशि
विपद्भी शरीरचक्ररक्तपित्तघ्नी रीचनी च। रा नि
व ३। विस्वाम्। तेनाकुटा।

कटुतुम्बि(स्त्री)का। स्त्री। Wild variety
of lagenaria vulgaris तिक्तालावाम्।
तिन्नाडे। हि कटुतुम्बिया, तुम्बी, तीत्लाकी।
म क कटुभोपला कटुदुधी, कहिसीरे। ते चेति
आनव। तनपर्याय,—फलिनी चर पिण्डफला
(ज), तम्बा (मे), इचाकु (अ), तित्तुम्बी
कटुकावाव नृपात्मजा (र) तिक्तका कटुतिक्तिका
वृक्षफला राजपुत्री तिक्तवीजा तुम्बिका। गुणा—
पाण्डुकामिककफातनाशित्व लवपाकित्वञ्च। राज।
“कटुतुम्बी रसे पाके कटुहृद्या च शीतला।
श्रीका वानिकरी श्वासकाश हृच्छेधनी मता।
वातशीफत्रणविषमलपित्तज्वरापहा। पर्ण पाके
तु मधुर मूवशीघ्रनमुत्तमम्। पित्तशान्तिकर
त्रिय फले पण्यसमा गुणा ॥” वै निघ।

कटुतुम्बिनी। स्त्री। तिक्तालावाम्। रा नि
व ३।

कटुतैलम्। स्त्री। सापपतैने। मविधाने ७८७।
हि कटुतैलम्। म शिरशेल। गुणा—कटु तिक्त
तथा शोहि उष्ण स्या कफनाशतुलु। कृमिपाण्डू
शीघ्रन स्यात्पित्तकृसापप सुतम्। कणरीगे कृमि
रीगे तथा वातामयषु च। कण्ठकुष्ठामये चैव कफ
मंदीगुणेषु च। प्रशस्य सापपचैव रोगाणाञ्च
विभावयेत्। वनिकम्पिनी गन्ध पित्तदाहकर
महत्।” अवि मू १४ अ। कटुण तीक्ष्ण
लु कफश्रुक्रान्तिदहरं पित्तामकोठकुष्ठार्शोश्मज्जन
शिव। वा टो हमा तैलव। “सापप तिक्त
कटुण वातकफविकारघ्नम्। पित्तामकोष्ठं कृमि
कुष्ठं तिलजवच्च चतुष्टयम्।” रा नि व १५।

कटुतैलमूर्च्छा। स्त्री। सफेनतामतादिदीप
नाशायमामतैलस्य पाकेन निष्पन्नीकृतप्राप्तताय
सज्जदरिद्रादिवाग्निपेण जने जने शीतलोकरदे।
तेन पाककाले स्त्रीणादुपयोग्य जायते। मूर्च्छा
द्रव्याणि यथा—आमलकी हरिद्रा मुष्ठा विम्वल्
दाहिमन्त्रक नागेश्वर कृष्णजीरक आमलकं मन्तुका
विभीतकञ्च। दयया रजनीमुष्ठाविम्वल्दाहिम
किशोरे। कृष्णजीरककीदृशजिके कविभीतके।
एते समामे प्रस्ये च कपमात्र प्रयोक्तव्यम्।

अरुणाद्विषल तव तीयचादकमभियम् । कटुतेनं
पचेनेन आमदीपहर परम् ।” भैष ज्व चि ।
८८७ ४५ भाक कविश्र निष्कन हरेले,
नागहिवा अक्षे मज्जनहविश्र तांशव पव
मज्जनगिष्ठि ८९७वे अग्राज्ज द्रवा क्रमे क्रमे
अक्षेप दावा उक्थ डेलनके भटेन भो
नीतन वरिवा । पवे १७५ जले भाक
कविवे । गिष्ठि २१ ७ अग्राज्ज द्रवा
अतोक् २ डोना दिवे ।

कटुत्रय(त्रिक)म् । स्त्री । त्रिकटुकी । उ०, ४,
पिप्पल, त्रिचि । रा नि व २२ । भा ।

कटुदला । स्त्री । कर्कटिकायाम् । कैंडू ।
रा नि व ७ ।

कटुदुग्धिका । स्त्री । तिगलाभा । वै निघ ।
कटुनिष्पाव । पु । नदीनिष्पावधान् । श च ।

कटुपत्रः (क.) । पु । पपटे । ८९९पापडा ।
सिताजंकी । धेउपत्र शूद्रतूलमी । रा नि व ५ ।

कटुपत्रिका (स्त्री) । स्त्री । लोचुचुपे ।
कारोहवे । रा नि व ८ ।

कटुपर्णिका (स्त्री) । स्त्री । चीरिणा । दन्मूल
चोक् इति ल्यते । “कटुपर्णी हैमवती हैम
चीरी हैमावती । हैमाहा पीतदुग्धा च तन्मूल
चोकमुच्यते । गुणा — हैमाहा रचनी तिका
मिदिमुत्कं शकारिणी । कमिकण्डूविषानाहकफ
पित्तामकुष्ठसुत् ५” भा म १५ ।

कटुफल । पु । पटीले । रा नि व १ ।
बकोलहने । तिक्तकर्कटिकायाम् । कारवेहकी ।
स्त्री । इन्द्रयवे । वै निघ १५ वा व्या ।

कटुफला । स्त्री । शीवलीकयटकहले । तिका
लाभाम् । रा नि व १ । बहल्या । कण्ठकायाम् ।
चिखीटके ।

कटुभङ्ग । पु । शृङ्गाम् । चिका ।

कटुभद्रम् । स्त्री । शृङ्गाम् । रा नि व ६ ।
आद्रके । भा पू १५ ।

कटुमञ्जरिक (का) । पु, स्त्री । शृङ्गापामाग ।
पेउ आभा । रा नि व ४ ।

कटुमूलम् । स्त्री । विपपलीमूले । रा नि व ६ ।

कटुमोदम् । स्त्री । गन्धराज । थापानी । रा
नि व १२ ।

कटुभरा । स्त्री । प्रसारग्याम । श्रुडांशविश्र ।
च द वा व्या णकादशशतिकप्रसारणीतेन ।

कटुरम् । स्त्री । तक्के । घोल । मटा ।

कटुरव । पु । मेके । रा नि व १६ ।

कटुरा । स्त्री । आर्द्रहरिद्राया । कैंड शविश्र ।

कटुरुणा । स्त्री । विहताया । रवा ।

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । र मा ।
रा नि व ६ । वा ग १ । अ पटीलादि । च
द पिच ज्व चि दुरालभादि । “भनिम्बवामा
कटुरोहिणीनाम् ।” च द कफज्व चि मुस्तादि ।

“विफला कटुरोहिणी ।” अष्टादशाङ्कपाये ।
“पटील कटुरोहिणी ।” च द ज्व चि शृङ्गादि ।

कटुलता । स्त्री । कटुकाम् । बट्के । भैष ।

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । तिक्तवाक्ताका । डेउ
देउण । श्वेतकटुकार्याम् । रा नि व ४ ।

(किनी) । सुद्रवह्याम् । व निघ ।

कटुवाप्यिका । स्त्री । महाराष्ट्राम् । प सु ।

कटुविपाक । पु । द्रव्यय पाककटुले । तदा
श्वयच कट तिक्तकापायरसद्रव्यमात्रम् । कटुविपाक
वन्तु ला वातलं शुक्लघ्न कफपित्तघ्नश्च । सु
सू ४० अ ।

कटुवोजा । स्त्री । विपपण्या । रा नि व ८ ।

कटुवोरा । स्त्री । (Carpici) Carpicum
कुमरिच । नक्षत्रविष्ट, शास्त्रविष्ट, खान ग्राह ।
हि लालमरिच । गुणा — ‘कटुवीराग्निगमी
दाहिनी बलासघ्नी अजीर्णविमूचीत्रणकंदघ्नी तन्द्रा
मोहप्रलापस्वरभङ्गारोषकघ्नी । सन्निपातजडीमूर्त
हृत्तन्त्रिपञ्च मर जीवयति ।” अति ।

कटुशृङ्गाट(ल)म् । स्त्री । चिवकटदेशप्रसिद्ध
गौरसुवर्णशक्ते । रा नि व ७ ।

कटुसिंहपुत्री । स्त्री । सुद्रवश्रिपण्याम् ।

कटुसिंहो । स्त्री । कटुवार्त्ताकाम् ।

कटुसेह । पु । (Sinapis dechotoma)
सपपहसे । चिका । कटुतेले । रुध बाख चि ।
गौरसपपे । रा नि व ७ ।

कटुशुद्धी । स्त्री । कारवेह । डेउ श्राह । रा
नि व ७ । कर्कशाम् ।

कटुत्वाट(क)म् । स्त्री । शृङ्गाम् । आर्द्रके ।
आश । र मा ।

दरी। स्त्री। गीबिन्दीति कोदणं ख्याती
गुणा—विस्चूचीनी कट्टा कफवातहृ।
नघ ।

वणम् (णा)। स्त्री। पिप्पलीमूले।
म। रा नि व ६। पिप्पल्या। वै निघ।
रम्। स्त्री। मृत्पात्रे। कट्टे। श च।
रा। स्त्री। सनामव्यातपात्रे। टैट्टे, कट्टेश।
।

ल। पु। कट्टरवे। उणा।
त। स्त्री। कतकफले। निर्गनीकम्।
तैलम्। स्त्री। ज्वरे विदाहं च हितम्।
तैलतिलतैल ४३ कल्कट्टयाणि समट्टा १ श
२४ श यथाविधि पाच्यम्। सचलनवण
कुठ मूत्रामूल लाक्षा हरिद्रा मञ्जिष्ठाचेति
णि। 'सुवचिवा नागरकुठमूत्रालाक्षानिशा
तपट्टिकाभि। तैल ज्वरे षड् गुणतकसिद्ध
वनाच्छीतविदाहनुष। वै निघ।

र। पु। छद्रखड्गे। कट्टिशी।
ट्टणम्। स्त्री। गन्धवणे। सि या वा या
माषवलादि। सुगन्धरीह्ववणे। वा। कर्पूर।
उ ३०४। Sec कट्टणम्।

तल। पु। (Myrica sapida) सनाम
हने। कट्टेकन, कट्टेहान। भि कायफर।
कायफल किमिवात्र। त पापरुडम्।
। २ मा। तत्पथाय,—शीपणिका
दका कुम्भी केटव्य (प), काफल कुम्भीपाकी
पपु कु, क्षी (शब्दर) लक्फल (द्रव्याभि),
क सोमहव रोहिणी (र) नामानु अरण्य
लणगर्भं प्रभेतमी भगवती महाकुम्भी राम
कमुदा उद्यम्य भद्रारजनक लवुकामय
नी। गुणा—कट्ट, उण कासनामज्वरघ्न
रुद्धर दध्य सुखरीगशालिकरय। रा नि
। सु म् २८ प खीप्रादि ड। सु म्
सुरसादी ड। वातांकहृचे। व निघ।
कट्टफल। गुणा—तुवर तिरु कट्ट वात
वर्णं दासाय प्रदेहकामकामनायविप्रच।
। मद व १। सि यो कट्टरवावनेड।
। १५ प। पपकादी पक्षेण। "कट्ट
कतकाफलम्।' वा म् १५ प शीप्रादि
। "निदिनोसुरावट्टपञ्चुता।' वा

स १५ प सुरसादि। 'खरवुसवपकर्णी कट्ट-
फल कासमह।' च द पिच ज्व कलिङ्गादि।
"कलिङ्ग कट्टफल सुसम्।" कट्टोने। रा
नि व १२।

कट्टफला। स्त्री। गाभारीवृक्षे। र मा। रा
नि व ८। वृक्षे। काकमाच्याम्। वाताङ्गा।
रा नि व ४। देवदाल्या। देवताङ्गा। रा
नि व १। सुगन्धार्क। रा नि व ०।

कट्टफलादि। पु। कासरीने कपायविणये।
पाठ—'कट्टफल कट्टण भार्गी सुम धान्य वचा
भया। शङ्खी पपटक शङ्खी सुराहच जले घृत।
मधुहिङ्गुत देयम् ॥' अम प्रसेष्यहिङ्गमधुनी
माप। उत्तमादी पलाशादिक देयम्। मायिक
हिङ्गुसिन्धुमिव्यादि परिभाषावचनात्। च द
कास चि।

कट्टफलादिपानम्। स्त्री। दीर्घकालानुबन्धि
ज्वरे हित। गुणा—विदीपदाहृद्वणाघ्नम्। कट्टफल
निफला देवदारु रक्तचन्दन पक्षकफल (फलम्)
कट्ट, कौ पत्रकाठ चशीरवेति द्रव्याणि एषा म १६
रक्तिक वारि २३ श्रे १ श। भा म १४ ज्व चि।
कट्टक। स्त्री। कतकफले। निर्गन्धकम्।

कट्टङ्ग। पु। तिलुकवृक्षे। टैट्ट ग्रीष्। वा
टी वसकादिगण हिमाद्रि। श्लोणाकवृक्षे।
श्रीग्रीवाङ्गा। रा नि व ८। मैप स्त्रीरी
पुष्पाङ्गवृक्षे। च मु ४४ ११ दशके। वै निघ
अप चि कट्टादिहिले। वा म् २५ प अम
छादी। "कट्ट कमलोद्भव रज।" सु म्
२८ पञ्चठादि। स्त्री। तुमृकफले। श्रीग्रीवम्।
"कट्टङ्गफलाजमोद ।

कट्टस्वरा। स्त्री। प्रसारणम्। ज द।

कट्टरम्। स्त्री। Butter milk दधिद्विहृ।
विका। दधिमरे। र मा। तके। 'तक कट्टर'
मिलने। प प्र २४। व्यञ्जने। उणा।

कट्टरतैलम्। स्त्री। Sec कट्टरतैलम्।

कट्टो। स्त्री। कट्टका। कट्टेरी। रा नि व ६।
व निघ २४ कट्टकृत्तव चि। वैप कुट्ट पि
भक्षातकगृह्। सु म् ४० प। कट्टकवृक्षा।
कट्टेरीमटाविन्द। रा नि व ०। तत्पथाय,
—कट्टकवृक्षो मुकाया काठपट्टिका सुप्रसो म्हा

श्री पशुमोक्षनिका कटु । गुणा—मधुरत्व शीतल
विकारित्व कफ श्लेष्म चयनिवारणत्वञ्च ।

ठरः । त्रि । कठिनी । जटा ।

ठा । स्त्री । करिण्याम् । श च ।

ठाकु । पु । पचिणि ।

ठाहकः । पु । A gallinule दालूह
पचिणि । श र ।

ठिका । स्त्री । तुलसीहृद्ये । खटिकायाम् ।
व निघ ।

ठिञ्जरः । पु । (Ocimum sanctum)
अर्जकहृद्ये । मूत्रपूजनी दृढ । रा नि व १० ।
पणसे । दान पुष्पमी । भा पु १भ पु व ।

कठिनम् । स्त्री । यवान्यजात्रीनिकटुमनिम्बादि
द्रव्येषु । श च । म्याल्याम् । त्रि । मन्त्रे । मे ।

कठिनमृष्टः (क) । पु । कृष्णे । रा नि व १२ ।

कठिनफल । पु । कपिलहृद्ये । रा नि व ११ ।

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् । म नविक ।
काकीदुम्भरिकायाम् । रा नि व ११ ।

कठिनिका । स्त्री । खटिकायाम् । थडौ ।
हारा ।

कठिनो (क) । स्त्री, पु । खटिकायाम् ।
थडौ । र मा । प सु, त्रिका । मे नविक ।

कठिनोपल । पु । कोरुमीशाली । भादिधातु
विदेश । रा नि व १६ ।

कठिष्ठ (क) । पु । कारवेण्ड । कन्नना,
उच्छे । प सु । भा पु २भ । कर्कट । दौद्राण,
वनदौद्राण । प सु, च चि ३भ । “ककटो
ऽरण्यासम्भूत कठिष्ठ भठघातक ।” वै निघ ।
पुनर्नवायाम् । रा नि व ५ । मेघ मध्यमनारायण
तैने । रक्तपुनर्नवाया । भा पु २भ । तुलसी
हृद्ये । त्रिका ।

कठिष्ठ (क्षि)का । स्त्री । (Momordica
chianartia) कारवेण्डहृद्ये । उच्छे गाह् ।
तुलसी । रक्तपुनर्नवाया । शीमाधृष्या । ज द
१० च ।

कठोर (न) । ति । कठिने । च टौ ।

कडकम् । स्त्री । सामुद्रिकवृक्ष । कडकट ।
र मा ।

कडङ्गर । पु । तुषे । वै निघ ।

कडङ्ग । पु । सुराविशय । चणा ।

कडङ्गर । पु । बुधे । तूय, आर्गु । इ च ।

कडम्ब (का) । पु । कलम्बिका । शाक
नाडिकायाम् । डोंढि । See कलसी ।

कडम्बो (म्बुका) । स्त्री । कलम्बीशाके । श र ।

कडार । पु । पिङ्गलवर्णे । अम ।

कडुहृत्वी । स्त्री । चन्द्रकारवेणे । छोटि उच्छे ।
रा नि व ७ ।

कण । पु । पिप्पल्या । वा मू १५ अ शाधनव ।
‘कणलवणवचैना ।’ कणोऽतिमूक्षे धानाणि ।
मे षड्वि । नेष्टि । इ च । वनजीरके । रा
नि व ६ ।

कणगुगुलु । पु । श्वेतजीरके । खनामग्यात
गुगुली । शुभ्रगुणविशेष वर्णशुभ्र । तत्
पथ्याय — गन्धराज स्वर्णवर्ण सुवर्ण कनक
वर्णपीत सुरभि पलङ्कय । गुणा — कटूष्ण सुरभि
वग्नर रसाग्नि । रा नि व १२ ।

कणजिह्विका । स्त्री । महाशमद्रायाम् । वड
वेडेना । सारिवायाम् । बहुपुत्रिकायाम् ।
शुभ्रमूली वा ह्रै आना । रा नि व २१ ।

कणजोर (कम्) । पु, स्त्री । शुक्रजीरके ।
मद व २ । चन्द्रजीरके । श च । रा नि व ६ ।

कणजीर्ण । स्त्री । श्वेतजीरके । रा नि व ६ ।

कणनिर्याम । पु । गुग्गुली । रत्ना ।

कणप्रिय । पु । मृगचटके । वै निघ ।

कणभः । पु । पथ्यहन्निविश । कुनठिन्ना । रत्ना ।
तन्नामककोटि । तट्टलक्षणा—विषय श्वय
गुल ज्वरकटिहरयापि च । लक्षण कणभेद
दृश्येवावसीदति ॥ मा नि । अप्रिप्रकृतिकोट
विशय । तेन दष्टे पित्तरीगा भवन्ति । अन्य
जातीयकोटि । स चतुर्विध — “विकणक कुली
हलिकच अपराजितयेति । तैत्त्य श्वयमुदर-
मर्दो गुरुता गावाणां दृष्ट कणता च भवति ।
सु कण्य ८५ ।

कणभचकः । पु । श्यामचटके । भारितपचिणि ।

वान्हे । कणभे । रा नि, व १८ ।

। पचतिष्ठ ।

ह्यही । स्त्री । लताशरीरि । प सु ।

पा । स्त्री । विपपल्याम् । प सु रा नि व ६ ।

रके, गुल्लजीरके, कृष्णजीरके । भा पु १ भ ।

भीरुमक्षिकायाम् । कूटोत्प्लवा । हारा ।

कणो जीरककुभीरुमक्षिकाविपपलीषु च । मे

दिक ।

णान्जटा । स्त्री । विपपलीमूत्रे । वे निघ २

अजोर्ध्ववधानलक्षणे ।

णाटीन (र, क) । पु । खञ्जनपक्षिणि ।

वेका । श र ।

णादिगण । पु । विपपल्यादिगणे । स च

—विपपलीविपपलीमूलचञ्चलिकानागर । मरिचै

लाजमादन्तपानारेणुकेजीरकस । भार्गवमहाविष्य

फलं हिद्रु रोहिणिसपपम् । विहङ्गातिविषे मू

चैत्ये कौर्तितो गण ॥ च २ कफज्व चि ।

कणादिवटी । स्त्री । शीपदाधिकारे । "कणा

वधादावपुनर्नवानो चुण सविल्ल समहहदारकम् ।

समह्रा चैतस्य निहन्ति वल्ल सकाञ्चिक शीपद

सुपवेगम् ॥" पिप्ल, वट, देवदारु चेत

पूणा, वेनछान् इकमायकबीज, अतोकेत्र

हर्ष समभाग । बाजा ७ व्रति । अरुपान

कैजि । र सा स ।

कणादीप्य । पु । श्वेतजीरके । रा नि व ६ ।

कणादलीहम् । स्त्री । अतिसागधिकारे ।

योगरत्नाकराय । अ । "विषगन्तियेन श्वेत

विकटुविम्विकल्यामि । र सा स । 'कणा

नागरपाठाभिलिखितविषय च । विषचन्दनहीवरै

सम लोह प्रदापयेत् । सत्वासीसारशमन मयह

यहणीहर ॥' विषगन्तिय विमदविफलैः

पिप्ल उठे आकनादि, आम्ला, वट्टा, हवी

डकौ, शृङ्गा, छिन्त, विडङ्ग, वट्टचम्पन, वेन

उठ, वाला समभाग । सर्पहर्षमगान लोह ।

खल मर्दन । रस र । र चि ८५ ।

कणाह्वा । स्त्री । श्वेतजीरके । रा नि व ६ ।

कणिक । पु । विपपल्याम् । शुकगोधूमचूण ।

रा नि व १६ ।

कणिका । स्त्री । अप्रिमयहवे । अतिमृत्रवर्णु ।

मे कविक । "शुकगोधूमचूर्णम् कणिका समुदा

हता ।" रा नि व १६ कणाया । तण्डुल

विगणे । अ टी रा ।

कणितम् । स्त्री । आर्षनादे । ह च ।

कणिशम् । स्त्री । शम्भुश्रयाम् । शशाङ्गि

गीष । अम । ह च ।

कणो । स्त्री । इयकणलतायाम् । श र ।

कणिकाया । अ टी भ ।

कणोक् । नि । अत्यल्पे । उ ।

कणीचम् । वि । अत्यल्पे । उ ।

कणीची । स्त्री । गुह्यायाम् । किराचीति स्थाता

याम् पथितलतायाम् । शटकं । मे चविक ।

कणीनिका । स्त्री । नेतारकायाम् । टण्डु

ताया ।

कणेर । पु । कणिकारहण । कण्टकूल,

छानेर कवरी । चणा ।

कणिरा । स्त्री । हलित्याम् । श च ।

कणेर । पु । कणिकारहवे । म ।

कण्ट । पु । वट्टलहवे ।

कण्टक । पु । स्त्री । गोपुत्रगुपे । रा नि व ४ ।

मदनहवे । भग्ननाकैटे । रत्ना । मत्स्यादि

कोकसि । गण्डादिना कैटे । दुमाहे । ग्राह्य

कैटे । मे कविक । विम्वहवे । इन्द्रदीहवे ।

वनमुहे । पूगानी । वल्लूरकहवे । वावली ग्राह्य ।

रोमाधे । विका । पञ्चबीजे । वेणो । ह च ।

कण्टककरञ्ज । पु । करञ्जभेद । कौटे

ववञ्ज, गौटेकरञ्ज । अ टी भ ।

कण्टककिशुक । पु । कण्टकीपारिजाते ।

पानिधामान्नाय । म पाशारा । वे निघ ।

कण्टककोट । पु । कण्टकयुक्त कोटविगणे ।

उठेना पोका ।

कण्टकच्छद । पु । श्वेतकेतकहवे । वे निघ ।

कण्टकतयम् । स्त्री । कण्टकारीवये । रा नि

व २२ । इहती कण्टकारी गोचुरह । गुणा —

"कण्टकवितय प्रीत विदीपभमनाशकम् । अत्र

पित्तघ्न हिक्काश तन्त्रालापश नाशयेत् ।" वे निघ ।

See कण्टकारीवयम् ।

कण्टकदन्ता । स्त्री । केतकीहवे । वे निघ ।

कण्टकद्रुम । पु । शकलीहवे । रा नि व

८ । छदिरहवे । र सा ।

कण्ठीहृत् । रा नि व ५ । कर्कोद्याम् ।
कण्ठीहृत् । रा नि व ७ । हृत् । रा नि
४ ।

कण्ठलः । प । वाक्लहृत् । वाक्ल ग्राह् । श
वै निघ ।

कण्ठवल्ली । स्त्री । ग्रीवलीहृत् । वाघेण्टीति
कीडये प्रसिद्धतायां । वै निघ ।

कण्ठवल्ली । स्त्री । ग्रीवलीहृत् । रा नि व ८ ।

कण्ठावार्त्ताको । स्त्री । कण्ठकृत्तवार्त्ताकां ।

कण्ठावेषुन ग्राह् । रा नि व ७ ।

कण्ठहृत् । प । तजफलहृत् । तजफल इति
पात्रतोये । रा नि व ११ ।

कण्ठसारका । स्त्री । श्वेतकिण्टीहृत् । वै
निघ ।

कण्ठकारी । स्त्री । पनसहृत् । वै निघ ।

कण्ठाकुम्भाडु । पु । कण्ठकृत्ताविधिः ।
कुमिरके इति भाषा । च द ।

कण्ठाफल । पु । धूमूरहृत् । रा नि व १० ।
पनसहृत् । कण्ठाग्न ग्राह् । रा नि व ११ ।

कण्ठारवो । स्त्री । वासाधाम् ।

कण्ठारिका । स्त्री । अग्निदसनीहृत् । कण्ठ
कार्याम् । रा नि व ४ ।

कण्ठार्गलः (तर्गला) । पु, स्त्री । नील
किण्ट्याम् । रा नि व १ । See नीलाम्बान ।

कण्ठार्हलता । स्त्री । नीलकिण्ट्याम् ।

कण्ठाल । पु । मदनहृत् । रा नि व ८ ।
पनसहृत् ।

कण्ठानिका (ली) । स्त्री । कण्ठकार्याम् ।
वै निघ ।

कण्ठालु । पु । वर्गूरहृत् । रा नि व ८ ।
वर्ग । रा नि व ७ । हृत् । वाक्ताकीहृत् ।
रा नि व ४ । कर्कोटीमेदि । रा नि व ७ ।

कण्ठाह्वयम् । स्त्री । पञ्चरन्ध्रे । रा नि व १० ।

कण्ठिका । स्त्री । अतिवृद्धायाम् । वै निघ ।

कण्ठी । पु । श्वेताधामाये । अधामाये । रा नि
व ८ । मोचुने । छट्ठीहृत् । रा नि व ४ ।
अदिरे ।

कण्ठ । प । गले । रा नि व १० । मदनहृत् ।
मे ठडिकं । खरे । हारा ।

कण्ठकुजः (क) । प । सन्निपातज्वरविधिः ।
लक्षणं यथा — “शरीरं कण्ठग्रहदाहमोहकम्
ज्वरी रक्तसमीरणार्ति । हृत्तुयइस्तापविलापमूर्च्छां
स्यात् कण्ठकुजं खलु कटसाध्य ॥” भा ज्व वि ।

कण्ठकुजनम् । स्त्री । गलज्जने । गलां डां ।

मा नि । ‘प्रतत कण्ठज्जनम् ।’

कण्ठकुलिका । स्त्री । वीणानामक वाद्ययन
विशेषे । छे ।

कण्ठग्रह । पु । कण्ठकुजके । भा स १८
ज्व । इह ह्यो कर्णकण्ठग्रहौ ।

कण्ठतलासिका । स्त्री । अश्वत्थनर्ज्ज्वा ।
श मा ।

कण्ठनाडी । स्त्री । कण्ठनाद्याम् । गंगार
नदी । भा ।

कण्ठनीडक । पु । चिह्नपक्षिणि । चिह्नशैली ।
विका ।

कण्ठनोलक । पु । उल्काधाम् । गभीर ।
श मा ।

कण्ठपाशक । पु । करिगलवेष्टनरज्ज्वा । श मा ।

कण्ठबन्ध । पु । करिकण्ठध्वनरज्ज्वा । हे च ।

कण्ठमणि । पु । ग्रैवेयमणौ । विका ।

कण्ठरोहिणी । स्त्री । गलरोहिणीनामक कण्ठ
गत रोगविशेषे । सुयु ।

कण्ठलता । स्त्री । कण्ठभूषणे । अश्वत्थने ।

कण्ठशालुक (शूक) । पु । कण्ठगतमुख
रोगविशेषे । अथ कफकीपात्रहृत् शालुककन्दव
हृदरास्याकृति खरुग्गं कठिनय यन्निभवति ।
अथ कण्ठकशूकवहेत्तनां जनयति प्रस्रसाध्य ।
मा नि । लक्षणम् — “कीलायिमाव कफसम्भवी
यो यन्निगंले कण्ठकशूकभूत । खर स्थिर शब्द
निपातसाध्यत कण्ठशालूकमिति ब्रुवन्ति ॥” सु
नि १६ अ ।

कण्ठशुण्डी । स्त्री । गन्धशुण्डीनाम कण्ठगत
रोगविशेषे । सुयु ।

कण्ठशुद्धि । स्त्री । गलस्थ कफाद्यनिवर्त्ते ।
गलां शुद्धी ।

कण्डशोष । पु। पित्रजन्यरोगविशेषे ।

कण्ठा । स्त्री । गलदेशः ।

कण्ठाग्नि । पु। पचिषि । पिका ।

कण्ठाल । पु। घरणे । उष्ट्रः । म । गोथी
प्रभेदे । मे ।

कण्ठालङ्कार । पु। 'काशः । कण्ठं घातम् ।
रा नि व ८ ।

कण्ठाला । स्त्री । जालगोषिकायाः । पिका ।

कण्ठालु । स्त्री । कण्ठपुङ्खायां । विपर्णाग्रामक
कन्दशक्तिः । रा नि व ० ।

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठमालायाम् ।

कण्ठो । स्त्री । गलि । च टी भ । अश्वकण्ठ
वेष्टनरञ्जी (वर्षादी) । श मा ।

कण्ठो (न) । पु। कलाये । गटेऽत्र । रा नि
व १६ ।

कण्ठोरव । पु। प्रसङ्गजातोयि विह । हारा ।
पारावतः । रा नि व १० ।

कण्ठोरवो । स्त्री । वासकपुष्पपत्र । वामक
गाहः । रा नि व ४ ।

कण्ठोल । पु। कर्मलके । उष्ट्रः । मे लविक ।

कण्ठोला । स्त्री । द्रोणीभेदे । मे लविक ।

कण्ठय । नि । Expectorants स्वरचरे ।

कण्ठयवर्गः । पु। स्वयमहाकषायवर्गे चतुष्कस्य
तृतीयदशके । यथा—“सारिवत्तुमूल मधुकपिप
पत्नी द्राक्षा विदारो कैटवं हसपादो वृहती कण्ठ
कारिका” इति दशैसाणि कण्ठयानि भवन्ति ।
अनञ्जमूल हेक्कमूल, यष्टिमधु, पिप्पल, लाक्षा,
कुङ्कुमूङ्गा, कटुफल, धूलकुङ्कि दिवङ्गी,
कण्टकशो । च ६ ८५ ।

कण्डक । पु। कासामयविशेषः । मे निघ ।

कण्डनम् । स्त्री । निम्बुकीकरणे । कौड़ा ।
६ ५ ।

कण्डनो । स्त्री । लल्लुखले रुधने । विजा ।

कण्डरत्नम् । पु । त्रणरोगे । हृन्जनि ।
मे निघ ।

कण्डरा । स्त्री । अश्विचतुःस्थूलिरायाम् ।
महाक्षायी । वङ्गद्राक्षु । रा नि व १८ । सा
च शरीरे सङ्गता प्रोक्ष्य । यथा—पादयो चतस्रः,

दक्षयो चतस्रः, पृष्ठ चतस्रः, शीवायाश्च चतस्रः
इति । करपादस्य कण्डराणां प्रोक्षकपा मखा
जायन्ते । पृष्ठकटिकण्डराभ्यो विस्त्र, शीवाहृदय
कण्डराभ्यो मेरुश्च जायते । सु ग्रा १५ । मन्त्र
सायव प्रोक्ता कण्डरास्तासु प्रोक्ष्य । प्रसारणा
कुचनयो वृष्ट तासां प्रयोममम् ॥ भा ।

कण्डवल्ली । स्त्री । काण्डवल्गाम् । रुद्रना ।
मे निघ ।

कण्डौरः । पु। लघुकारवेष्टकी । च चि १५
अमरुतले । पीतमुद्गे ।

कण्डु (खडू) । स्त्री । वायुजन्यकण्डूयादी ।
तत्पर्याय,—खडू कण्डूया (च) कण्डूति
(च टी) कण्डूशाम् (रा) । हृन्जना, श्रीठङ्गिनि ।
कण्ठरोगविशेषः । यक्षशिख्याम् । आनाकुम्भी ।
रा नि व २० ।

कण्डुघ्न । पु। श्वेतसर्पवे । मे निघ । आरम्भ
वृत्ते । रा ।

कण्डुर । पु। कारवेष्टलतायाम् । कुन्दरत्ने ।
रा नि व ३ ।

कण्डुरा । स्त्री । कपिकण्डुलतायाम् । कर्पूर
कण्ठोरककन्दे । रा नि व १ । अन्धस्त्रपण्याम् ।
वह्नीमृद्वग । रा नि व ३ ।

कण्डू (खडू) ला (लो) । स्त्री । अन्धस्त्रपण्याम् ।
रा नि व ३ ।

कण्डूकारी । स्त्री । यक्षशिखीलतायां । आना
कुम्भी रा नि व १० । वा सु १५ च विदा
र्यादि । ‘कण्डूकारी जीवनङ्गमसञ्जे ।’

कण्डूका । स्त्री । काकतुण्ड्या । कुँठ वा दन्त-
कश्चन । व निघ ।

कण्डूघ्न । पु। आरम्भवर्धनः । वङ्ग शोभायु ।
रा नि व २ । गौरसर्पवे । रा नि व १६ ।

कण्डूति । स्त्री । खडूनाम् । धूजनानि । रा
नि व २० ।

कण्डूमका । स्त्री । कीटविशेषः । सा च कण
सार कुङ्कक इति रक्त यववर्णो भ भूकुटी
कीटिकश्चेत्येवविधा । तेदन्त्य दशकण्डू भवति पीत
केनागमय वक्रात् तद्वष्टे च रोगी पीताह
अश्वीमागज्वरादिभिरभिहृत्यते । सु कल्प ८५ ।

कण्डूयनम् । स्त्री । कण्डू । खन्वा । छलकूनि ।

रा नि व २० ।

कण्डूयना । स्त्री । कण्डूल्याम् । छलकूनि ।
अम ।

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । रा नि व २० ।

कण्डूरः । पु । माणके । प सु ।

कण्डूरा । स्त्री । शकश्चिन्वीलतायाम् । आला
कूनी । अ टो ।

कण्डूलः । पु । शरणे । वृत्तो ऽण । रा नि
व ७ । ति । कण्डूयुक्ते ।

कण्डूला । स्त्री । अलम्बपर्णीलतायाम् । वसौ
७ण, अथववन । वै निघ ।

कण्डेरः । पु । तण्डूलीये । भा ।

कण्डोघः । पु । शूककोटे । उट्टो पोंका ।

कण्डोलः । पु । उट्टे । चणा । गोष्पोमेदे ।
वशादिनिर्मितधान्यरक्षणभाण्डे । डोण । अम
तत्पण्याय,—पिट पिटक पेटक । भ ।

कण्डोलकः । पु । कण्डोल । डोल । छ च ।

कण्डोलवीणा (स्त्री) । स्त्री । चण्डालवीणायां ।
कैमड़ा । अम । तत्पण्याय—चण्डालिका
चण्डाला वल्लकी कटोलवीणा (भ) कण्डोली ।
शब्दः ।

कण्डोघः । पु । शूककोटे । उट्टो पोंका ।
श च ।

कण्वः । स्त्री । पापे ।

कतः (क) । पु । (Strychnos potator
nm) The clearing nut plant निम्बली
फलवृक्षे । निर्माणा वृक्ष । म क चोत्तु, चिधि
काथि । तत्पण्याय,—अम्बुप्रसाद कत तिलफल
रूप्य देहनीय गुच्छफल कतकफल तिलमरिच ।
गुष्पा—कटुतिक्ष्ण चक्षुष्य कृमिदोषघ्न कषि
हन् यक्षप्रय । तद्बीज जलप्रसादनम् । रा नि
व ११ । "कतकस्य फल मेघत्र जलनिम्बलताकरम् ।
वातश्लेष्महर शीत मधुर तुवरं शुद्धम् ।" भा म
आमय । कासमर्दे । कुचेमके । र मा । अ
८, ४ अ विपन्नम् । लम्बीरवृक्षे । चिका ।

कतकम् । स्त्री । कतकफलम् । निर्माणा वृक्ष ।

कतकफलः । पु । कतकवृक्षे । निर्माणा वृक्ष ।
रा नि व ११ । तमालवृक्षे । स्त्री । वारिप्रसादन
फलम् । निर्माणा । वा सू १५ अ पक्ष्मकादि ।
सु सू ३८ पक्ष्मकादौ । "कटुफल कतकफलम् ।
शशकपुरीषप्रतिमफेनमम्बुप्रसादनम् ।" ड ।

कत्तृणम् । स्त्री । (Andropogon schoe-
nanthus) गन्धहृषे । त्रानकपर्शुर । प सु ।
हि रोहिष, सोधिषा च । ते कामचिगन्धि,
वृत्तिकूर । म कं लाहानुरोहिषम् । किरुगजनि ।
द्वितीय रोहिषवृक्ष, वाटुरोहिषम् । हरियगजनि ।
तत्पण्याय,—पीरं सीमन्तिक ध्याम देवजम्बक
रोहिष्य (अ), सुगन्ध वृक्षश्रीतं सुश्रीतल रोहिषवृक्ष
कामृषं । भूति भूतिक श्यामक ध्यामक पुति
सुदृगल क्रस्वदीर्घमेदाम् तद्विविधम् । गुणा
—क्रस्वं कटुतिक्त कफघ्न श्लेष्मशल्यादिदोषघ्न बालयक्ष
घ्नश्च । दीर्घं तिक्त कटूष्ण कफघ्नतृण भूतयक्ष
विषदोषघ्न व्रणघ्नतरीपघ्नश्च । रा नि व ८ ।
तुवर तिक्त कटुपाक इन्द्रोदकण्डरोगपित्तरीग्न
रक्तदीपशूलकासकफज्वरघ्नश्च । भा पू १५ गु
व । "रोहिष कटुक पाके तिक्तोष्ण तुवर जयेत् ।
इति मारुतपित्तास चण्डाक्षकफज्वरान् ।"
सद व १ । अ सू ४५ सत्यजनने । सि यो
च द कास चि कटुफलादौ । वृद्धिपण्याम् ।
जंकूले । मे णवि ५ । "कटूष्ण वृक्षमित्पण्याम् ।"

कत्तोयम् । स्त्री । मये । मेरेय । चिका ।

कसवरम् । स्त्री । कसवे । कौश । श च ।

कथरी । स्त्री । कथायाम् । रा नि व ८ ।

कथाप्रसङ्गः । पु । विपवेद्ये । छ च । ति ।
वातुले । चिका ।

काथिका । स्त्री । तक्रादिसाधितखाद्यद्रव्यविशेष ।
कठोति मझाराट्टे । प्रकरणम् यथा—नालक
मधुर तक्र संस्वेन तथा युतम् । पिट मरीच
चाणक्य निचिष्य सुनिधाय च । तत्रस्याख्या
वृत्त बाध तेल तथा च निचिपेत् । तस्मिन्निशा
रामठच पयात् म्याली पिधाय च । तक्रार्थे निधि
पेचस्या पिधाय च पुन चिपेत् । सुदुदीपनिपयन्
पञ्चा सा काथिकाभिधा । काथिका पाचनी कथा
खद्यो च वज्रदीपनी । कफानिलविषमक्षी कश्चित्
पित्तप्रकीपनी ।" वै निघ ।

कदम्बम् । स्त्री । मारणे । जटा ।

कदम्बम् । स्त्री । कुमिताम्ने । कदम्बान्ने । जटा ।

कदम्ब । पुं । (Anthocephalus Kadamba, Syn Nauclea Kadamba)

स्वनाम्न्यातश्च । कदम्ब ग्राह्य । म कल्लु । क

कडो । ते कडिमिचेदु । तत्पर्याय, — गोप

प्रियक इलिप्रिय अशीकारि निम (श) ।

कादम्ब (श टी), पट्पट्टे प्राग्नेय इरिमिय

(र), काल (से), इक्षुपुष्प सुरभि मलनाप्रिय

कादम्बार्थं सोधुपुष्प कीर्णपूर्णं महाका कर्णपूरक ।

र मा । साधारणगुणा — मधुर शीत कपाय

खवण गुरु सर विट्प्रकृतु रक्ष कफक्षयानिल

प्रदय । "कदम्बस्तिककटुक कषाधी वातनाशन ।

शीतल कफपित्तादिनाशन श्रमवर्धन ॥ रा नि

व ८ भा पू १५ । कदम्बिका तु मधुरा शीतला

तुषरा गुरु । मज्जमन्थकौ चारा रक्षाक्षयकफ

प्रदा । वातला सुनिर्मि प्रोक्ता फल लम्बास्तु

शीतल । तुषर मधुरं पित्तरक्तदोषहर- मतम् ॥

दे निघ । अत्र साङ्ग — "गोपी महाकदम्ब

स्याश्चाराकदम्ब इत्यपि । द्वितीयोऽस्यप्रसारश्च इक्षु

पुष्प कदम्बक" इति मेदे तथा रवेऽपि "हारि

द्रक्षु रजोविल । धूलौकदम्बको धाराकदम्ब षट्

पट्टप्रिय इक्षुपुष्प कैशराद्य प्राग्नेयश्च कदम्बक ।

गोपी महाकदम्बोऽपि तथा बहुफलो मत ॥"

श टी भ । सु सू ३८ अ लीलादी । वा सू

१५ अ मयोधादी । सर्वपत्रे । मे देवताड्डवे ।

रत्ना । स्त्री । भाषिके । छे च ।

कदम्बक । पु । कदम्बवृक्षे । तिका वमी ।

हरिद्रुवृक्षे । रा नि व ८ । सर्वपत्रे । प सु

छे च । अक्षय पादरोगमेदे । लक्षण — "कदम्ब

फलमात्रस्तु मधुकीमध्यस्थित । मासादुर

कदम्बाच्च श्रेष्ठोऽपि तसम्भव ॥" क द ३८ अ ।

कदम्बका । स्त्री । कलङ्गस्याम् । दे निघ ।

कदम्बद । पु । सर्वपत्रे । श च ।

कदम्बनिर्ग्याम् । पु । कदम्बस्य वेष्टके ।

कदम्बप्रजाते । च ए ४ अ ।

कदम्बपुष्प । पु । हरिद्रुवृक्षे । स्त्री । कदम्ब

कुसुमे ।

कदम्बपुष्पा । स्त्री । महाशयव्याम् । गोरक्ष

सुशीति प्रसिद्धा । मूत्रौघौ । रा नि व ५ ।

कदम्बपुष्पिका (प्यौ) । स्त्री । महाशय

शिकाया । मूत्रौघौ । हि गोरक्षमुष्टौ । भा पू

१५ । सु चि १८ अ । "कदम्बपुष्पौ सन्दारी ।"

कदम्बवायु । पु । सुगन्धवायौ ।

कदम्बा (स्त्री) । स्त्री । देवदालीवतामाम् ।

रा नि व ३ ।

कदम्बिका । स्त्री । कदम्बवृक्षे । वे निघ ।

कदरः (रा) । पु, स्त्री । A white sort

of mimosa श्वेतखदिरः । शीतलित्वेन ।

ते तेजस्तुम्बेदु, वेणुतुम्बेदु । तत्पर्याय, —

सोमवृक्ष (अ), ब्रह्मवृक्ष स्वदीरोपम ।

वर्धकवृक्षे । दौर्गन्धौ शब्दा ग्राह्य । र मा ।

"खदिराकृति श्वेतसार ।" वा सू १५ अ

असनादिव । "खदिरकदरमण्डौ ।" कदर

खदिराकर श्वेतसार । सु सू ३८ अ ४ । अ

सू ४ अ ४३ दशके । ककचे । मे ।

कदरम् । स्त्री । व्याधिमिदे । कृष्ण शीते, कृष्ण,

श्वेतशुष्ण । मे रविक । लक्षणम् — "श्वेतोऽप्यति

पादे श्वते वा कष्टकादिभि । यन्मि कीलवदुत्

सन्नी जायते कदरं हि तत् ॥" मा नि, सु नि

१५ अ । पायसमेदे । श मा ।

कदल (क.) । पु । कदलीवृक्षे । पत्रिपण्णौ ।

कदलिका । मे । प्र र ।

कदलम् । स्त्री । नरादुरे । कपालि । मे लम्बिका

कदला । स्त्री । कदलीवृक्षे । पुत्रिपण्णौ ।

कदले । शाकलीवृक्षे । खम्बिकाया । मे लम्बिका ।

कदलिका (स्त्री) । स्त्री । (Musa sapient-

tum) स्वनामख्यतवृक्षे । कर्णा ग्राह्य । हि कैरा,

सर्वेज्ज, केलापेड । ते अरटिचेदु, बुद्धगिदु,

दौर्गन्धौ । तत्पर्याय — वारणवृक्ष रक्षा मोषा

अ घमत्फला काशीला (अ), कदल वारवृक्ष

वारणवृक्ष (अ टी), सुफला सुकमरा सक्तफला

गुच्छफला इक्षुविषाणी गुच्छदलिका नि सारा

राजिटा बालकप्रिया उरुसम्भा भातुफला वनस्पती

(रा) तत्पत्रो जगरीषधि (श) कदलक मोषक

रोषक लोषक वारवृक्ष (शब्द) वारणवृक्षभा

चर्मन्वती आयतच्छदा तनुविषा (ति) । कदली

बहुधा—काष्ठकदली, गिरिकदली, सुवर्णकदली,
महेन्द्रकदली, लणकदली चेति । “गायित्री
सर्वाद्यतचप्यकाया भेदा कदल्या बहुवोपि सन्ति ।
उक्ता गुणान्यधिका भवन्ति निर्दिष्टता म्याजगता
च तेषाम् । रा नि व ११ । अमृतचम्पक
सर्वसामिण्यादय इति । भा । आसौ विशेष
तत्त्वपदार्थि द्रव्या । सामान्यतः कदलीगुणा—
शीत ।। गर्वा हृत्वा विग्ना मधुरा पित्तकविकार
योनिः ।। यामररक्तपित्तघ्नी । कदलीफलं मधु-
शीतं विटग्निं कफकरं गुणं प्रियं पितामहहृदाह
पतस्यवातहरम् । पक्वफलं—कषाणं मधुरं शीतलं
पितामहं गुणं मन्दाग्नीं श्वपथं शुक्रवहनं क्लमहं वा-
ह्नं कामिदं शोताघ्नीं सुखदं कफलागकरं दुजरं
सन्तर्पणचेति । ‘हृदं मनार्थं कफहृत्किंकि-
शालं च सन्तर्पणमेव वक्ष्यम् । रक्तं सपित्तं यस्मिन्
दाह रक्ताफलं हृत्ति मदा नराणाम् ॥ सयाद्य
पक्वं सुधातलं च कषायार्थं वातकफं करोति ।
विटग्निं बन्धं गुणं दुजरं च पारण्यरक्ताफलमेव
तद्वत् ॥’ अत्रि १० च । कदलीशरीरे कृष्णगौर ।
पुत्रिपण्या । छात्रनिश । मे ।

कदलि(लो)क्षता । स्त्री । ककटोभेद । वे-
निघ ।

कदलोकन्द । पु । रत्नामूले । कलात्र एते ।
हि किंका । ते अट्टिदु प । गुणा—‘शीतलं
कदलोकन्दो बल्यं केश्याऽस्त्वित्तित् । वक्रिहृद्दाह-
हारी च मधुरो रुचिकारकः ॥’ मद व ६ ।

कदलोकुसुमम् । स्त्री । रत्नापये । कलात्र
मोठा वा फूल । गुणा—‘कदल्या कुसुमं विग्ने
मधुरं तुवरं गुणं । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तघ्नं
प्रणत् ॥’ वे निघ ।

कदलीजलम् । स्त्री । कदलीरसे । कलात्र
जल । गुणा—कदल्यान्तु कालं शीतं साहकं
मूत्रकृच्छ्रहृत् । मेघ दशा कर्णरोग चातिसारश्च
नाशयेत् ॥ अस्त्रिखाव रक्तपित्तं विष्काट रक्त-
पित्तक । योनिदोषश्च दाहश्च नाशयेत् ॥ ‘सार-
कदल्या सयाहो चाग्निशो गुणशीतलं । दह्नाह
मूत्रकृच्छ्रातिशारनेहाय सोमकम् । अस्त्रिखाव
रक्तपित्तं विष्काटार्थं च नाशयेत् ॥’ व निघ ।

कदलोदण्ड (नाल.) । पु । धीह इति
प्रात माषाह्नमभेद्यकामलदण्डवद्भाति । श च ।
गुणा—‘योनिदोषहरो दण्ड कदलीऽस्यन्द-

यथै । रक्तपित्तहर, शीत मुदयोऽग्निप्रमथन ॥’
कदलोन्मूलम् । स्त्री । कदलीमूले । गुणा-
—‘बन्ध वात पतत्रं गुण च ।

कदलीमृग । पु । श्वलमृगे । “स प्रायश
पृथर्द्धं प्रसिद्ध । स गुह्यतमविज्ञासमानाकारी
विनेय ॥” सु चि ८८ ।

कदलीवल्कलम् । स्त्री । प्रविशायां कदली
लाघ । कलात्र पेटो । गुणा—‘तिक्तं कटुं क्षु-
वातहरम् । वे निघ ।

कदलीमार । पु । कदलीरसे ।

कदलीक्ष्या । स्त्री । फललताभेदे । अनां गाह,
हैकूरु गाह ।

कदम्ब । कृमिनाश ।

कदाख्यम् । स्त्री । कुडीयधी । कूड । श च ।

कटाचि (न्) । स्त्री । कुत्तितनेचे । टेश ।

कदुण्यम् । वि । ईर्षदुषे । अम । स्त्री । उष्ण
वायान् । अम । तत्त्वपदार्थ,—कोष्ण कषीण
मन्दाण ।

कटु । पु । पिक्वलरसे । प्रिधानरसे । च टी ।

कनक । पु । कावमर्द्धश्रे । रा नि व ४ ।

शयपालहवे । रक्तपलाशश्वे । च वि १५ ।
नागकेशरवृक्षे । टङ्ककाशं भूलेन गाह । चम्पक
वृक्षे । कौणिनिर्ठापा वा ठापाशूलेन गाह ।
लण्णागवृक्षे । मे कविक । धूलूटले । प सु ।

‘निशाकनककल्पाभ्यां ।’ कनकगुणग्वी । रा
नि व १२ । खापातरी । श मा । लण
धूलूरे । रा नि व १० । कनकधूतर्वा । मेघ
वातरक्तचि विषतिन्तले । स्त्री । सर्वे । टङ्कवे ।

कनककन्दपरसः । पु । वाजीकरणे औष-
धम् । अथ हेमाद्रमुदरतुल्य एव त्विलमत्र सर्वे
वेदास कान्तलोहश्च रसपाद द्यम् । पारा,
गन्धक अत्रोक्तं मनःशङ्क । काष्ठलोह,
वैरकाष्ठ, एवम् अर्ग अत्रोक्ते पारात्र
चतुर्थे । अत्रे कञ्जनि करिशा तात्र
पाण्य काकजुम्बेरं व्रत, मन्दिवात्र डैतल,
काल धूतवात्र व्रत वात्र अत्रोक्ते तिन दिन
माफिदे । अत्रोकाहेन बालूकापण्ये यन् यन्
पाक करिशा, बालूका तथै हरेण खान निवा
हेवे । गौतम हरेण नामादेश उषध अश्न

करिवे । अश्वान घृत छिनि ७ मधु ।
रस र ।

कनकगैरिकम् । स्त्री । अथशरत्तगैरिकै ।
गोनांगेरि । भा म ४ म विषधि ।

कनकचम्पक । पुं । चम्पकविशेष । कनक
छापा ।

कनकजोह्व । पुं । राले । धूना । रा नि
व ११ ।

कनकतैलम् । स्त्री । सुद्रोगाधिकारे तैलम् ।
“मधुकम्य कषायेन तैलस्य कुडय पचेत् । कनक
प्रियङ्गुमक्षिष्टाचन्दमौत्पलकेश्वरे । कनक नाम
तत्तैलं सुखकान्तिकरं परम् । अमोक्षनौनिकाव्यङ्ग-
शोधनं परमादितम् ॥” अ द । तिलतैल १ श
हाथाये—यटीमधु १ श कल १६ श श्रे ४ श ।
कनकाये—प्रियङ्गुमक्षिष्टारक्तचन्दम मौलीत्पलनाने
शराणां प्र ४ ती ।

कनकपराग । पुं । सुवर्णरेषी ।

कनकपल । पुं । स्वर्णादिपरिमाणकचोडय
माषके । १७ माषा । चारा ।

कनकपुष्पिका (धो) । स्त्री । गणिकादि
कायाम् । हुमीपले । उगटे कपन । इ निध ।

कनकप्रभ । पुं । सोमलताभेदे । सु नि २८ ।
अ । See सोम ।

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिर्मतोत्पलतायाम् ।
वङ्ग लताकृष्टे । रा नि व २ । पोतयूथिकायां ।
स्रग्धूपिकायाम् । गृहे । रा नि व १० ।
अवरातिसारीके रसविशेषे । अथ सुवर्णबीजं कृष्ण
धूसरबीजम् । मरालपाठं घालकुनोति ख्यात ।
कषादि विजयाकाये । “सुवर्णबीजं मरिचं मराल
पाठं कषा टक्कणक विषय । गन्ध कषादिदिवस
विमये गुग्गुलुमाषावटिका विदध्यात् ॥” कानधूत
द्वारबीज, मरिच, धानकुनो, पिप्पल, गोहागार
थदे, विष गन्धक ममडाग । सिद्धि र वन
मर्दन । र सा सं ।

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकैतकीहले । रा
नि व १० ।

कनकप्रसून । पुं । धूलिकदने । इ निध ।

कनकमोचा । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । छापा-
कना ।

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् । छापा-
कना । रा नि व ११ ।

कनकरस । पुं, स्त्री । हरिताले । रा नि व १२ ।

कनकलोहव । पुं । मजरसे । धूना । रा
नि व १२ ।

कनकवतोरस । पुं । अर्शोऽधिकारे रस ।
पाठ — “गृहसूतं समं गन्धं तालसिन्धुत्वलाह्वली ।
फलमुन्नीपलकैकं लघुनद्य चतुष्पलं । कारवेष्टया
द्रवैर्मयं दिनेन घटकीकृतं । गुग्गुमात्रं सदा खादेत्
पायुज्जापि नाशयेत् । रक्तवातकफोत्थानि अशसि
नाशयेद्धुवम् । वटी कनकवती नाम अतुपायश्च
कल्पे । भस्मातचिफला दन्तो वक्रिचूर्णं समं सम ।
सैन्धवं सर्वतुल्यं ग्राह्यं जयेत् खर्परे चरे । मृद्वग्निना
भवेत्पिष्टं । कर्पतर्कं पिबेन्नरः । पीवा, गन्धक,
हरिताल, नैऋतवनग, त्रेणनाञ्जुनिशा, हेम्वयव,
तिन्नाडे अत्रोत्के १ पल, वज्रम ४ पल,
उच्छेपाताव वनं मर्दन । वटी १ कूट ।
रस र ।

कनकबीजम् । स्त्री । धूसरबीज । कनकसुन्दर
रसे । See कनकसुन्दररस ।

कनकसङ्गीचरस । पुं । कुडाधिकारे रस ।
पाठ — “सुतस्वर्णाधिकं गृह्य गृहसूतं त्रिभिः सम ।
अक्षैर्मयं तु तट्टीलं पिष्टं तुल्यं च गन्धकं । कटुतेज
युतं पाच्यं क्षौद्रं च मृदुनाग्निना । द्रवे क्षौद्रं विष्-
ण्याय वक्रिमुलकटुचिकै । त्वग्निद्वक्त्रविषैस्तुल्यै
स्त्रिगुणं विफला विषात् । अजामूचे दिग्ग पिष्टा
गुञ्जीका भचयेदटीम् ॥” क्षमेय २ गुग्गु । अतुपाय
वाक्कुचोत्तैल निष्कमित । रस र । शर्ण, अज ३ ४
एक एक भाग, पीरा ७ भाग, गन्धक ७ भाग,
अम्लरस पेयण ७ गोलकौकरणपूर्वकं मेहे
गोलक लोहपात्रे सर्वपात्रेनैव सहित
पाक करिष्य, डाजा डाजा हहेले नामाहेरा
हूर्ण करिवे ७ तांशते छिन्नामूल, जिक्कट्ट,
कुडुचक्, विड्म, विष अत्रोत्के एक एक
भाग ७ जिक्कना ७ भाग निशा हागमूत्रे
माडिशा वटी करिवे ।

कनकसुन्दरस । पुं । अवरातिसाराधिकारे
रस । विजयाद्रवे गुग्गुलुमाषायां । कनकस्य बीजं
धूसरबीजम् । अथ टक्कणस्थाने अधकं पठति
केचित् । “गृहसूतं समं गन्धं मरिचं टक्कणं तथा ।

अर्णवीज सम सर्व्य भार्गोद्रावैर्दिनादक । मृततुल्य
रसकमुन्दर ॥ माणा २२ । अथ
—“हिङ्गुल मरिच गन्ध पिप्पली टङ्गुल विष ।
कनकस्य च वोजानि समाश विजयाद्रथ । मधुये
द्याममावशु चणमावा वटी कृता ॥” हिङ्गुल, मरिच,
गङ्गक, पिप्पल मोशोगात्र थंठे विष, दूडुवा-
वीज समान भागे मिश्रित वाथे गर्दन
कवित्वे । वटी छणकप्रमाण । भेष । दतोय
यक्षाधिकारि । तच—कृष्णतु चित्रक । तुर्यभागेन
चतुर्थभागेन । पाठ—रसस्य तुल्यभागेन त्रैसमस्य
प्रयोजयेत् । मन शिला गन्धकश्च तुल्य मात्रिक
तालक ॥ विष टङ्गुलक सर्व्य रसतुल्य प्रपायेत् ।
मह्यैर्यावन्नेकष खल्लपात्रे च निम्बले । जयन्ती
भङ्गराजोत्पे पाठाया वासकस्य च । अगस्तिलाङ्ग
लाभ्रीनां स्वरसेच पृथक् पृथक् । भावयित्वा विंशो
प्याथ पुनश्चाद्रकवारिणा । समधा भावयित्वा च
रस कनकमुन्दर ॥ गुञ्जाह्वय तत्र वास्य राजयक्षा
प्रशालये । मधुना पिप्पलीमिवा मरिचैवा घृता
चित् ॥ सद्रिपाति प्रदातव्यमार्द्रकस्य रसेन वै ॥
अयपालरजोमिवा गुग्गिने शूलनीमिणि । अस्त्रवर्ज्यं
भवेत्पथ्यम् ॥ २ सा स । पात्रा, गन्धान
गङ्गक, दूँठ, शर्णाकिरु, हरिताल, विष,
मोशोगा अत्रोत्के समान भाग, पोरान
छूर्णा, शर्ब । अन्नखी, छिते, वागक, वक,
देशगात्रुनि, डीमवाक, आकुनामि हेहादेव
वसे एक एक भावना । पदे आमात्र द्रमे
१ भावना ।

कनकस्तम्भा । स्त्री । सुवर्णकदलीहते । छंपा
कणा गौह । रा नि व ११ ।

कनकचार । पु । टङ्गुलचारि । मोशोगात्र
थंठे । रा नि व ११ ।

कनकचीरी । स्त्री । सुवर्णचीर्याम् । शेशान
कंठि, मोषाधिद्वे । पीतकण्टकधुनूरे । सात
लायाम् ।

कनकान्त(र)क । पु । कीविदारहते । उक्त
काश्चन वृत् । रा नि व १० । See काश्चमार ।

कनकारिष्टम् । स्त्री । अर्णोधिकारि चरकीक
अष्टि विग्रहे । दहणीरीगेऽपि प्रशस्तमतम् ।
पर वि २म अ ।

कनकालुका । स्त्री । सुवर्णकान्ते । दहणी ।

कनकासवः । पु । द्विकाशमि आसव । पा
“सद्यः कनक शाखासुलपवकाने सद्यः सतततुल्य
यात्र हृषमल्लतचक्रधा । मधुक मागधी व्या
केशरं विश्रमेपज । भार्गो तालीशपवच सद्यः
पथ्यम् । सगृह्य धातकीमूष्य टाकाया प
विश्रतिम् । जलद्रीणह्वय दत्त्वा शर्करायास्तुला तय
चौद्रस्यास्तुलात्रापि सर्व्य संनिश्रय यन्नत । भा
मिच्छि चाह्वय निदध्याम्मासमावकम् ॥” दूडु
वाव फल मूल गङ्ग भाथा मिलित ४ प वागक
मूलेव छान ४ प पिप्पल, यष्टिपु, कण्टिकारि
नागेश्वर, उँठ, वाग्नशान्ति, तालीशप
अत्रोत्केन छूर्ण २ प धाहेङ्गुल १७ प ला
२० प जल १२२ अ शर्करा १२५ अ म
७० मेत्र एकत्र कलमे १ मास वाधि
हौकिश नहेवे । भेष ।

कनकाह्व (य) । पु, स्त्री । श्वेतधुसूरे
तण्डुलीयशाके । वै निघ । जैपालह्वे । प सु
धुनूरह्वे । रा नि व १० । नागकेशरह्वे
रा नि व ६ । र मा ।

कनकोद्भव । पु । महासर्जह्वे । वै निघ ।

कनन । वि । काने । काणा । श च ।

कनिकया । स्त्री । समितायाम् । अ वि ।

कनिकिः । स्त्री । शूरणे । उल । प सु
गुञ्जाया । कूँठ ।

कनिष्ठकम् । स्त्री । शूकलणे । श च ।

कनिष्ठा । स्त्री । अङ्गुष्ठाव्यधमाङ्गुली । कठे
आङ्गुल । रा नि व १८ ।

कनी । स्त्री । कन्यायाम् । द्वि च ।

कनौचि । स्त्री । गुञ्जालताया । कूँठ गौह
श र । सुपथलताया । उणादिकीष ।

कनोनिका (नी) । स्त्री । अचितारकी । रा
नि व १८ । अथय नासासमीपमानी । अ द
२५ । कनिष्ठाङ्गुला । मे कचतुक् ।

कनीयसम् । स्त्री । ताव । द्वि च ।

कनीयान् । पु । सीमलतामिदं । सु वि २६
अ । See सीम । ति । अनुजि । तिका ।
अथय । मे ।

कनीय.पञ्चमूलम् । स्त्री । निकष्यकाह्वतीह्वय

पृथक्पर्णीविदारिगन्धासु । विकण्टक गीचुरे ।
विदारिगन्धा शालपर्णी । सु स १८ अ ।

कनेरा । स्त्री । हस्तिनाम् । वै निघ ।

कन्तु । पु । हृदये । वै निघ ।

कन्या । स्त्री । सतकपटे । कौश । अम ।

चीरे । तूलपूर्णगतवस्त्रे । लेष ।

कन्यारी । स्त्री । खनामव्यातहव । रुग्णिमम ।

मं कं कोयारी, कांतरु, फणीनिबहु ग कोइये ।

गुणा — कटुतिक्तोष्ण वातकफघ्नी शीघ्रघ्नी दीपनी

रुचिकरी रक्तपयिरुग्नाघ्नी ज्वरघ्नी च । रा नि

व ८ ।

कन्द । पु, स्त्री । (Arum campanula

tum) A bulbous or tuberous root

फलहीनोपधिमूल । योनिरोगविशेषे । शोनिक्म

श्रेण । See कन्दरोग । हृदीवरे । रा नि

व २३ । रक्तमूलके । कामालके । श्वेतशृण

बहुपुटकन्दविशेषे । सपञ्चकमिति लोके । ड ।

सु सु २८ अ पित्तशमेने । हस्तिकन्दे । वै निघ

अलस चि हस्तिकरयोग । शूरणकन्दे । र मा

स । मि यो वाहुशालगुडे । च ६ अ पि चि

अभयचि । शालूके । प ह । श्लगम इति

प्रसिद्धे मूलविशेष । रज्ज्वने । रा नि व ७ ।

सुगन्धिलषविशेषे । रामकर्पूत्र । प म । गुडे

शर्कराया । मृणो, जूरे । च ६ अं चि

काडायनमोदके । पिण्डालुके । सुखनीति म्यानि

कन्दे । शस्यमूले । म दधिक ।

कन्दक । पु । मुखाली । रा नि व ७ । वम

शूरणे । वन उल । भेष कुत्र चि कन्दपसारतैमि ।

कन्दगुडूची । स्त्री । गुडूचीविशेष । गुणा —

‘कन्दोद्भवा गुडूची च कटुणा सन्निपातहा ।

विषघ्नी ज्वरमुतघ्नी बन्धोपलितनाशिनी ॥ रा

नि व ३ ।

कन्दग्रन्थि । पु । पिण्डालुगामकन्दशके । रा

नि व ७ । श्वेतराजालुके । वै निघ ।

कन्दजघिपम् । स्त्री । कन्दजातविषे । तषाट

विषम् । यथा — ‘शक्तु क सुस्तकं कौश दर्वीक

संपत्तया । सेकत वसनाभश्च शङ्खी चैव विश

वत ॥ इति । एतानि श्रीषधायै शास्त्राणि । अप

राणि च द्रव्य नामानुसंगानि न भैषज्यरसायने

प्रयोज्यानि । तस्मिन् — ‘विषभाग्यशकवत् स्थलान्

कृत्वा तु भाजने । तत्र गीमूतक चिथा प्रत्यह
नित्यनूतन । शोषयेत्त्रिदिन पूर्वं धत्वात्तीक्ष्णतपे
तत । प्रयोगेषु प्रयुज्येत भागमानेन तद्विषम् ॥”
इति ।

कन्दटम् । स्त्री । गृहोत्पन्नि । श्वेतशुक्ति ।

कौञ्जी इति पयिमदङ्ग । श र ।

कन्दतणम् । स्त्री । तणविशेषे । शुष्ठुत्त ।

व निघ ।

कन्दनालका । स्त्री । गीजिह्वाया । वै निघ ।

कन्दपञ्चकम् । स्त्री । तैलकन्दाग्निनेत्रकन्द

मुक्तकण्डोडकन्दरुदनीकन्देषु । गुणा — ‘कन्दस्य

पञ्चक प्रोक्त तामादिस्मारक । सव्वरीगहर

प्रोक्तमते विषपञ्चकम् ॥’ वै निघ ।

कन्दपत्र । पु । महातालीशपत्रे । वै निघ ।

कन्दफला । स्त्री । चन्द्रकारवेष्टके । उच्छे

गाह । विदार्या । जूरेकुम्भा । रा नि व ७ ।

कन्दबहुना । स्त्री । त्रिपर्णीनामकन्दे । वन

काशमी । रा नि व ७ ।

कन्दमूलम् । स्त्री । मूलके । मूला । हि मूलि ।

रा नि व ७ ।

कन्दर । पु । श्वेतखदिर । चन्द्ररोगविशेषे ।

See कदर । कौ । आर्द्रके । शृण्वा । रा नि

व ६ । मिरिगुडायाम् ।

कन्दराल (क) । पु । प्रचञ्चे । पीडूङ्ग

गाह । मर्माण्डहव । गान्धीमाट इति भाषा ।

कन्दरूल । पु । कटुशूण्णे । वै निघ ।

कन्दरोग । पु । An affection of the

feminine organ considered as a

fleshy excrescence but apparently

prolapsus uteri योनिरोगविशेष । शोनि

क्म । म च वातादिभेदे चतुर्विध । तस्य

निदानलक्षण — दिवानिद्रातिमैथुनादि कारणे

दीपा प्रकुपिता पूयरात्रि मन्दारफलमृद्वग् कन्द

मुत्पादयन्ति । दिवान्द्रादतिमैथुनाद्यामादति

मैथुनात् । यथाच नखदन्ताद्यैवाताया कुपिता

यदा ॥ पूयशीघ्रतसङ्गाग लक्षणाकृतिसन्निभ ।

उत्पद्यते तदा योनी नाम्ना कन्द स योगिज ॥

रुच विषये स्फुटित वातिक न विनिर्दिशत् । दाह

रानज्वरयुतं विदायिककन्तु तम् ॥ नीलपुष्पमयी ॥

काश कण्डू मूल कफामक । सञ्जलिङ्गसमायुक्त
सन्निपातात्मक विद्रु ॥ मा नि ।

कन्दरोहवा । स्त्री । जुटपापाणमिदहच ।
गांधर्वकृत् । रा नि व ५ ।

कन्दरोहिणी । स्त्री । कन्दगुह्या । रा
नि व १ ।

कन्दर्पकूपः । पु । योनी ।

कन्दर्पजीवः । पु । कामजह्व । रा नि व ५ ।

कन्दर्पज्वरः । पु । कामे ।

कन्दर्पसुशलः । पु । Membrum virile
निम्ने । विका ।

कन्दर्पसारतैलम् । स्त्री । कृष्णधिकारे तैलम् ।
यथा—कटुतेज ४ अ । कर्तार्य—छातिम-
हान, कालिञ्जाकडा, गुलक, निमहान, शिरीष
हान, घोडा निम् वा तिङ्गपत्रता, जम्बू
पत्र, तिङ्गलाडे, राधानशशाव मूल वा
गौरककाकुले, हरिद्रा एतौके १० अ
जल ७४ अ शेष १७ अ । गोमूत्र १७ अ
शोणालुपाता, भौमराज, जम्बूपत्र, दूतवा
पाता, हरिद्रा वा आम्ला, मिर्चि, चर्द्ध
पत्र, गोमय, आकनपत्र, सिञ्जेर पाता
एतौके व वरम ४ अ । कर्तार्य—भाकानफल,
वट, ब्रह्मशाक, तिङ्गलाडे, चिंतामूल, गोमू
त्रि, कूटिला, मनहान, आम्ला, धुमेनटे,
गैटेला, शोणालि, आकन-आटा, बाल
कापना, केशेर मूल, आडि, मन्त्रिष्ठा, घोडा-
निम् वा तिङ्गपत्रता, राधानशशाव, विह्वति
मूल, पद्मताम्रिष्ठा, कापरागो, मूर्का,
छातिमहान कूडाछहान, निम्हान, घोडा-
निम्, गुलक, सोमराजीमूल, हाकूचबीज,
चाकन्नावीज, धमे, भौमराज, यष्टिनरु, कून्
राधोटी, (कन्दकानि पाठ) वन गुल, अटी,
कटुकी, मारहरिद्रा, तेडेडी, पद्मकाष्ठ,
निगूत्रमूल, अण्डक, दूड, कटुकल, हटाना मी,
कर्पूर, मिर्चि पाता, एण्डि, उड्डरु
हृन्मूल, टोडकी, बहेडा एतौके
२ टोला । मा का मेष पाठ मयई मय ।

कन्दन । पु । कपाने । कनक । धरणि ।
प्रपातामरी । इ च । स्त्री । शिखीमुदये ।

विका । कमलबीजे । कदलीपथे । भाट्के
रा नि व ६ । शूरपे । भा पू १ म शा व
गण्डपथे । अदुरे । कीमलशाखायाम् ।

कन्दलता । स्त्री । मालकन्दे । रा नि व ०
जुटकारवज्जाम् । वै निघ ।

कन्दलिन् (ली) । पु, स्त्री । पत्रबीजे । पत्र-
बीज । रा नि व १० । सु सू ३८ अ निघ
यमने । मगविशेषे । गुल्ममेदे । मे लचिक ।

कन्दलीकुसुमम् । स्त्री । शिखीम् । कोडक
छांती । श च ।

कन्दवर्गः । पु । कन्दजातिमाने । गैटो
गैडू । यथा—विदारीकन्दगतावरौम्यालविम
करीषगङ्गाटपिण्डा नुमधालुहल्यालुकाशालुगङ्गा
रकालुकैन्दोवरीयलकान्दादिषु । गुषा—रक्तपित्त
हराणि शीतानि मधुरानि गुह्यणि वङ्गगुल्मकाराणि
स्तन्यवह्निकाराणि च । सु सू ४६ अ । “शरण
पिण्डपिण्डालु पलाणुगुल्मक्षया । मातृलपय
कन्द स्यान् हस्तिकन्दस्तथा पर । बराहकन्द
अप्यथ कन्दसाक्षा इमे ज्ञेयाः ॥” अत्रि १६ अ ।

कन्दवर्धनः । पु । Esculent root शूरपे
रा नि व ० । कटुशूरपे । वै निघ ।

कन्दवल्ली । स्त्री । बन्धाककीटकाम् । रा नि
व ३ । समिकुपाण्ड । वै निघ ।

कन्दविषम् । स्त्री । यस्य कन्दे विषं वर्तते
कालकूट वसनाम - सर्प पालक कर्दम बैराटक
सुस्तक यद्वी पुष्परीक मूलक हलाहल महाविष
कर्कटकानोति तयोदश कन्दविषाणि । एषु वृत्त
नामानि चत्वारि, सुस्तके द्वे, सर्पपाणि पदे,
मिष्टानि एकैकमेवेति । “गुषा—कन्दानि न
तोषाणि तेषां वक्ष्यामि विस्तर । स्वप्नांशानि
कालकूटे विषयु लभ एव च । शीतलशो वसनामि
पोतविषं वनेवता । सर्पे यातवैगुण्यामानादी
यन्निगम च । शीतलीक्यवाक्यही दालकीरु
मताविह । प्रथेक कर्दमाती तु विजमेदी मेव
पीतता । बैराटकीनाद्रु खे शिरोगेय जायव ।
मावसन्तो विषयुष जायते मुनकेन तु । मन्त्रोविष
पादमाददीदगविषय । पुष्परीकेषु रक्तल
मल्लीहृत्पुनयोदने । बैराट मूलकेनादिर्दिक
शोकाप्रमुता । चिरयोच्छसिति श्यावी गरी
हलाहलमे । महाविषय पदय यन्निगुहीनी

भक्षम् । कर्कटोत्पत्तयुई हसदनान्दशत्यपि ।
कन्दशाब्दमोदार्थि प्रमुक्तानि तथोदय । रुचमुप
तया शीला सूत्रमाप्यवधाय च । विक्राशि विशद
श्रेय लघुपाकि च तत धृत । सजाणि कुशलश्रेया
न्देतानि दशभिर्गुणे ॥" सु कल्प २५ ।

कन्दशाक । पु । See कन्दवर्ग ।

कन्दशालिनो । स्त्री । यस्याक्तर्कोटशाम् ।
वै निघ ।

कन्दशूरण । पु । शूरणकन्दे । ऽण, कट्टे ऽण ।
रा नि व ७ ।

कन्दसज्जम् । स्त्री । (Prolapsus uteri)
योग्यसि । शोनिवक्रश्रीणि । पिका । See
कन्द and कन्दरीय ।

कन्दा । स्त्री । कन्दगुडूथाम् । वै निघ ।

कन्दाद्य । पु । धारणीनाममहाकन्दशके ।
धवणीकम् । रा नि व ७ । वै निघ ।

कन्दामृता । स्त्री । कन्दगुडूथाम् । रा नि
व ३ ।

कन्दाह । पु । कन्दशूरणे । रा नि व ७ ।

कन्दाहु । पु । विपणीलशायाम् । कासालुके ।
धारणीनाममहाकन्दशके । रा नि व ७ ।

कन्दरी । स्त्री । सज्जालुकायाम् । श चि ।

कन्दो । पु । कट्टशूरणे । रा नि व ७ ।

कन्दु । पु, स्त्री । लोहमयशुभावे । तांश्र ।
तत्पार्थाय, —खेदनी । अ । हला । सुराकरण
पावे । गेहुक ।

कन्दुकम् । स्त्री । पुष्पफल । चकुर । वै निघ ।

कन्दुपक । वि । ललोपसक विना केवलपात्रे
अभिना भटतच्छादी । यथा—'कन्दुपकानि
तेलानि पावश दधि शक्नव । डिजेरसानि भीन्यानि
यद्रगेहकृतान्यपीति' धृत ।

कन्देष्ट । पु । काशभेदे । देहम् । वै निघ ।

कन्दोट । पु, स्त्री । मुक्तीपल । कुमुद ।
नीलोपले । श १ ।

कन्दोत । पु । कुम्भे । चिक । श्वेतपत्रे ।
शर ।

कन्दोत्थम् । स्त्री । नीलोपले । नीलगन्धि ।
रा नि व १० ।

कन्दोहवा । स्त्री । कन्दगुडूथाम् । रा नि
व ३ । शुद्रपापाणभेदायाम् । रा नि व ५ ।

कन्दौपधम् । स्त्री । पार्द्रके । वै निघ ।

कन्ध । पु । मेघे । शब्दर । अभकधातो । कि ।

कन्धर । पु । मारिषशके । मेघे । स्त्री । ससा
रभ्य दध तक्त कन्धरमिष्यते । कु टी शीकण्ड ।
सवेष्ट दधि कन्धर । सि यो षट्कन्धरतेनि ।

कन्धरा । स्त्री । मानविशेषे । वै निघ । शीवा
याम् । रा नि व १८ ।

कन्धि । स्त्री । शीवायाम् । हारा । पु ।
समुदे ।

कन्धुक (का.) । पु । भूमिवदरे । आरण्यवदरे ।
वन कूल । वै निघ ।

कन्नम् । स्त्री । मूच्छायाम् । श मा ।

कन्यका । स्त्री । गृहकन्यायाम् । श्रुतकुमात्री ।
रा नि व ५ । कन्यायाम् । दृष्टो ।

कन्यसा । स्त्री । कनिष्ठाङ्गुली ।

कन्या । स्त्री । वृत्तकुमार्याम् । श्रुतकुमात्री ।
रा नि व ५ । म्यूलैलायाम् । रा नि व ३ ।

वाराहीनाममहाकन्दशके । रा नि व ७ ।
कुमार्याम् । रा नि व १८ । नार्याम् । महीषधि
विशेषे । See औपधि । यस्याक्तर्कोटका । रा
नि व ३ । (Aloes perpoliat) भूवन्दव
इति ख्यातद्रव्ये । बन्दायां । वान्धवा । कन्द
गुडूथाम् । वै निघ ।

कन्याट । पु । जम्पटे । काशुक । हारा ।
आभ्यन्तरगृहे ।

कन्धिका । स्त्री । कन्यकायाम् ।

कन्धुपम् । स्त्री । वक्षपुष्पे । हारा । यस्या
क्तर्कोटकीफले । भा पू १३ ।

कपटम् । स्त्री । चीहादेवदारुणि ।

कपटचीडा । स्त्री । चीहानामदेवदारुहविषे ।
रा नि व १२ ।

कपटा । स्त्री । जसहृष्ट्याम् ।

कपटिनी । स्त्री । चीहानाममग्नद्रव्ये श्वेदारी
वा । रा नि व १२ ।

कपटो । स्त्री । पणिमादभेदे । एष औकाङ् ।
श १ ।

कपटेश्वरी । स्त्री । श्रेतकण्टकायाम् । रा नि
व ४ । ऋस्वतृहत्याम् । व निघ ।

कपर्दः । पु । वराटकै । कफि । तत्पथ्याय, —
 उद्वाहनी (हे) वराट वराटक कपर्द
 वराटिका चराचर चर वर्ज्य वालक्रीडक ।
 तद्देदा यथा—सुवर्णवर्णा सिंहो धूमवर्णा व्याघ्री
 पीतवृष्टा सितीदरा मृगो श्वेतवर्णा ह्यसी बिन्दना
 नातिदीर्घा च । गणा —कटुतिक्तीणकर्णशूलग्रण
 गुलशूलनेत्रदीपनाश्रितानि । रा नि व १३ ।
 “कपर्द कटुकशीघ्रो हृष्यशामिप्रदोपन । तिक्त
 शीत कणशूल ग्रण नेत्रकषापह । यक्ष्णी गुन्ध
 शूलानि परिणाम द्यय तथा । वात कफ नाशयतो
 त्वेव प्रीतो मनीषिभिः ॥” वै निघ । शोधन
 शङ्खशुद्धे स्युम् ।

কপর্দ করস। ৫। রক্তপিচাধিকারে রস /
 “স্বত বা মুষ্ণিত স্বত কাপাসপুষ্পজৈর্দধৈ । সর্দৈ
 দ্বিনমেকানু তেন পূর্য্য বরাটিকা । নিরুদ্য চাম্ভ
 সুদায়া ভাণ্ডে কুড়া পুটে পচেত্ । শুভ্রত্ব চূর্ণয়ে
 ক্ষুণ্ণ মরিত্চিদিগুণে সঙ্ঘ । গুল্মেকক চূতৈর্লোহ
 রক্তপিচ নিয়চ্ছতি । কপর্দ করসৌ নাম অসাদ্য
 সাধয়ত্বলম্ । শুদ্রমরফল পক্ক স্বত পাণ্ড
 সিলাপুত । ভবঘ্নৈরিত্চৈয়ুগলম্ স্যাদ্রক্তপিচনুত্ ॥”
 রস ২ । কাপাসফুলের রসে একদিন মর্দিত
 মুষ্ণিত পারল ২ তো কড়ির ভিতর ভরিয়া
 কড়ির মুখ বন্ধ করিবে। পরে সেই
 কড়ি অন্ধনুষ্ণাত্ম রাখিয়া পুটপাক করিবে।
 গীতঃ হইলে তুলিয়া ৪ তো মবিচেব সঙ্গে
 একত্ব চূর্ণ করিবে। মায়া ১ কঁচ ।

कापट्वा । स्त्री । घटाटक । वै निघ ।

कपट्टिः । पु । कपट्ट के । रा गि व १३ ।

कपट्टिका । स्त्री । वराटिकायाम् ।

कपर्दिंकाक्ष. । पुं । काचावपशिषि ।

कपाटम् । झो । हाराष्ट्रादिके । खण्डि ।
 तत्पथ्याय — चररं (भ) कवाट कपाटी कवाटी
 चररी चररि (भ टो) हारकण्टक चसरं
 (शब्द) ।

कापाटशयनम् । श्री । सभाशयने । सु चि
३५ ।

कपाटमन्त्रिक. । पु । अभ्यन्तरदीर्घकपालि

रिसरात्यपालिरित्येव कस्यैवभनाकृतिविशेषे । सु
८ १६ अ ।

कपाटिनो । स्त्री । श्रीङ्गानामदेवदारुमेदे ।
शक्रकार्कविनेष । रा नि व १२ ।

कपाल. । पु, स्त्री । मृक्षयघटादिखण्डे । शीघ्रं,
 । शान्ताकृति । रा नि च १८ । भा म ४ म
 सु रो चि । मक्षकाद्यस्त्रिषु । तानि च नितम्ब
 तानुदंशमदंश मसक गण्डस्थल आनु गण्ड वक्ष
 शिरोऽस्थोनि । सु शा ५ अ । काकादनीहवे
 कीकिलाक्षवृत्ते ।

कपालकुष्ठम् । क्ली । महाकुष्ठमंद । अथ
लक्षणम्—‘कृष्णकपालका-प्रकाशानि कपाल
कुष्ठानि ।’ सु नि पूञ्च । ‘कृष्णारुण कपालाभ
यद्रुच परुष तनु । कपालतोदशाङ्गुल्य तत कुष्ठं
विषम खतम् ॥’ भा ।

कपालनालिका । स्त्री । तकुद्या । टेटो ।
विका ।

कपालरोगः । पु । शिरोरोगे ।

कपालस्थि । क्ली । स्वनामग्यातशरीरमध्यस्थ
कर्पूरसदृशस्थिति । “जातुनितम्बासतालुगणशब्द
शरीरोऽस्थिनि तन्नाम्नाभिधीयन्ते” । सु शा ५५ ।

कपालिका । स्त्री । दन्तरोमविग्रहः । तल्लक्षण
—कपालेखिव दीर्घसु दन्तानां सेव शर्करा ।
कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनो ॥ मा
नि सु नि १६ । श्वकर्पणिकायाम् । सु नि
१७ ।

कपाली । स्त्री । विडङ्गायाम् । रा नि ष ६ ।
 वारोपरिस्थितकाष्ठविशिष्टे ।

कपिः । पु, म्यो । वानरे । रवा । सिद्धे ।
 शिवाग्रम् । रा नि य १२ । आमातके । शूल
 शिम्बाम् । करन्नविश्व । य च ।

कपिकच्छु (च्छू) । स्त्री । शूकशिव्याम् ।
 अनाकुली । सि यो स्यात् चि । 'कपिकच्छु'
 घटा तन्म् ।' See आत्मगुहा ।

कपिकच्छुफलम् । लो । एकशिखा । फले ।
 आनाङ्गैव वीक्ष ।

कपिकच्छुफलोपमा । श्री । अनुकायाम् ।
अनुकारोति मासवे । रा नि ष १ ।

कपिकेकुरा । स्त्री । शुकशिव्याम् । प सु ।
 See आत्मगुता ।
कपिकन्दुकम् । स्त्री । शिरोऽस्थिनि । नाशत्र
 शूनी । श च ।
कपिका । स्त्री । नीलसिन्धुवारहवि । रा नि व
 ४ । चकहवे । रवा ।
कपिकोलि । पु । श्मालकीलिकाया । ८९३
 दूग । र मा ।
कपिगन्धिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
कपिचञ्चल । पु । तुलके । शिनात्रस ।
 शब्दर ।
कपिचूड (डा) । पु स्त्री । आमातकहने ।
 आमड़ा गाँह । रा नि व ११ ।
कपिचूत । पु । अश्वत्थमेदे । गन्धोपिष्टुग ।
 गजकुण्डसङ्गीरा इति । भा पू १३ दटा व ।
 आमातकहने । तिका ।
कपिज । पु । विह्वके । शिनात्रस । रा
 नि व १२ ।
कपिजङ्घिका । स्त्री । तैलपिपैलिकायाम ।
 श च ।
कपिञ्चल । पु । 'A bird the franco
 line partridge चातकपचिणि । फटि कखन
 पांथि । गौरतिचिरी । पांशानाडा पांथि ।
 कपिञ्चल इति प्राञ्चै कथितौ गौरतिचिरी । भा ।
 तन्मांसगुणा — शीतल मधुरं लघु अतएव रक्तपिप्पे
 रक्तश्लेष्मविकारि मन्दघातविकारि च प्रशस्तं । चक्र
 ६ । तथा एतस्य मांसं चटकमासाच्छीतल । इत्य
 रीचकच । रा नि व १० । शिलारसे । शिना
 त्रस । काकातुया इति ज्ञाति पचिणि । केचित् ।
कपिञ्चला । स्त्री । शालिधान्विशिष्टे । सा
 श्रेष्ठकरी । अति १५ अ ।
कपितैलम् । स्त्री । शिलारसे । रवा । तुलके
 मानकगन्धद्रव्ये । भा ।
कपि(वि)त्य (क) । पु । (Feronia ele
 phantum) खनानख्यातहवि । दृश्ये गाँह ।
 हिं कीइए । स कविठ । के वेलसु । टे वेलगचेडु ।
 प सु । मत्पण्याय — दधित्य ग्राहो मन्ध
 दधिकल पुष्पफल दन्तशठ (अ), कन्धि (भ),
 कपित्य (अ टो), देवपादाय (अ), मालूर

मन्नस्य नीलमल्लिका यादिकल चिरपाकौ यन्त्रि
 फल कुचफल कपीष्ट गान्धफल दन्तफल
 करभवल्लभ काठित्यफल करञ्जफलक । गुणा
 — मधुराम्ब कपाय तिक्त शीतल इष्य
 पितामूलघ्न सयाही वृणघ्न । आम कपित्यम
 स्त्रीण कफघ्नं याहि वातल । दीपवयहर पक्
 मधुरास्वरस गुरु । अपिच । आम जिह्वाजात्यकरं
 विदीपवर्द्धन विषघ्न रीचक सयाहि । पक्व यास
 वमित्यमक्तमहरं हिक्कापनादाम् । रा नि व ११ ।
 “कपित्यमस्र मधुर कपाय विशल गुरु । कासाति
 सारऽद्रोगच्छेदि कफरुजापहम् । कपित्य मधुरं
 शीत कपाय याहक लघु” ॥ अति सू १० अ ।
 तत्फलमस्रं ध्रुवाय शमयति रूचवीर्यलात् । सु
 सू ४० अ । अपिच — “कपित्यमस्र सयाहि कपाय
 लघु लखन । पक्व गुरु लघाहिक्काशमन वात
 पिघ्नजित । सादस्य तुवर कण्ठभीषन याहि
 दुर्जरम् ॥ भा । अश्वत्थहवे ।

कपित्यतैलम् । स्त्री । कपित्यबीजतले । गुणा
 — “कपित्यतैल तुवर स्वादु चासुविभापहम् ।”
 वै निघ ।

कपित्यत्वक् । स्त्री । पलवाटुके । रा नि व ४ ।

कपित्यपत्रा (णी) । स्त्री । इचविशेषे । कपि
 त्यालीति कवटपचीति महाग्राह । शुकविश्रङ्गात्र
 गाँह । रवा । गुणा — कपित्यपत्रा तीक्ष्णोष्ण
 पाके कट्टी च त्वरा । रसे तिका कृमिकफमेदनेह
 विध जयेत् । सायुरोग नाशयति ।” वै निघ ।

कपित्यानौ । स्त्री । कपित्यपत्राम् ।

कपित्याम्ब । पु । आममेदे । वै निघ ।

कपित्याज्जेक । पु । शैतार्जके । तुलसीमेदे ।
 मद व ३ ।

कपित्यास्य । पु । वानरविशेषे, नीलाद्रुक्षि ।
 भूशण्डा । तिका ।

कपित्याष्टकचूर्णम् । स्त्री । यष्ट्यधिकारि ।
 अत्र यमान्मादीनां प्रत्येक कमेकैक भागं महादकादि
 दाडिमालानां प्रत्येक भागवयम्, शकराया यष्ट्
 भागान् कपित्यष्टकचूर्णं चाष्टभागान्कम मेल
 यत् । शकराया अष्टोत्तरशतभागा इति वा डो ।
 कश्चि “वक्रुणसिने कपित्याष्टकये पठति । सुकरा
 मन्मते यमान्मादीनामेकैकभागस्यैव कपित्यस्यष्टौ
 भागा कपियाच यष्टुणा मित्रा मयनि । अपरे

य सर्वेष्वपि विद्या पद्मयुगिता अष्टगुणकपित्थचूर्णं
ददति । च द । अग्नि चित्रम् । जलं बालकी ।
यमानी, पिप्पलमूल, उडुवृक्ष, तेलपत्र,
एलाईच, नागेश्वर, उठ, गरिष्ठ, चितेर मूल,
बाला, जौबक, धने, मोवर्चमूलवर्ण प्रत्येकं
१ भाग, तिष्ठिडी, धाईकुप, पिप्पल, वेण
उठ, पाटिशा लोथ, दाडिमहान प्रत्येकं
३ त छिनि ६ त कपित्थचूर्ण ८ त ।

कपिनामा । पु । गिलारसे । रत्ना ।

कपिपिप्पली । स्त्री । रत्नापामर्ग । भा पू
२भ । वानरपिप्पल्या । वै निघ । मूर्थावर्तनुपे ।
र मा ।

कपिपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । कपिकच्छु
लतायाम् ।

कपिप्रभा । स्त्री । शूकशिम्या । आलाकुनी ।
श र ।

कपिप्रिय । पु । आमातकवृक्षे । रा नि व ११ ।
कपित्ववृक्षे । भा ।

कपिभूत । पु । पारिशाथले । वै निघ ।

कपिरस । पु । गिलारसे ।

कपिरसाव्य । पु । आमातकवृक्षे । रा नि
व ११ ।

कपिरोमफला । स्त्री । कपिकच्छी । रा नि
व २ ।

कपिरोमा । स्त्री । कपिकच्छी । रत्नाकाया ।
रा नि व २ ।

कपिल । पु । गिलारसे । रत्ना । कुकुरे,
हारा । पिपल । मूषिकगोद । तद्वृक्षे वृषकीय
ज्वर यन्त्राव । सु कल्प ६५ । वि । पिप्पलवर्ण ।

कपिलच्छाया । स्त्री । मगनापी । भा म ।
See कमुरिका ।

कपिलद्राक्षा । स्त्री । कपिलवर्णवृक्षद्राक्षविशेष ।
आहुर इति यस्या प्रसिद्धि । आहुर । तत्
पदार्थ — वृक्षको गोलनी कपिलफला अमृतसरसा
दोषकता मधुवरी मधुकला मधुपुत्री हरिता हार
हारा मुक्ता शरी रिमोरा पदिका ऐमवती
शतबीजा काशीरा । गुण — मधुरा शीतला
हृद्या मदहृदा दाहहृत्प्राणरयामवपाह्वामशी
च । रा नि व २ । अमृतसे ।

कपिलद्रुमः । प । बार्चीशामसुगन्धकाठ ।
श च ।

कपिलफला । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । आहुर ।
रा नि व २ ।

कपिललोहम् । स्त्री । पिप्पली । छे च वै निघ ।

कपिलशिशया । स्त्री । Tawny leaved
sisu (Dalbergia sisu) कपिलपत्रशिपा
वृक्षे । कपिलपत्र शिष्टु ग्रीष् । म क पिपला
शिशव । ह्रीवदकोट । ततपदार्थ, — कपिला
पीता सरियो कपिलाची भगनाभा कुशिशया ।
गुणा — तिक्ता शीतवीर्या शमनी वातपित्तज्वरघ्नी
हृद्दिहिकानिवारणे च । रा नि व २ ।
कटुका तिक्ता वपाया शीघ्रघ्नी उषवीर्या मद कुह
शिववमिक्रमिहरी मस्तिरुजाग्रणदाहरच्छलासमी
गर्भपातिनी च । भा पु १भ वटा व ।

कपिला । स्त्री । पिप्पली । भा म १भ । राज
रोती । पिठलविशेष । गृहकथायाम् । रा नि
व ५ । रत्नाकायाम् । देवकुवीर्य । रा नि व २ ।
कपिलशिशयायां रत्न शिष्टु । रा नि व २ ।
निर्विषजलायुकायाम् । निर्विषज्जौक । सु सू १२
अ । See जलायुका । स्वयवशकाम् । नुमेद ।
मे खनिक । कच्छुमाज्जलतामिद । See लता ।

कपिलाधिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ।

कपिलार्जक । पु । कपिलवर्णतुलसीवृक्षे ।
प्राधुपत्र इलंगोवृक्ष । छे निघ ।

कपिलाची । स्त्री । कपिलशिशयायाम् । रा
नि व २ । मगनापी । रा नि व ३ ।

कपिलिका । स्त्री । शतपदीमेद । पिपीनिका
विशेष । सु कल्प ८५ । See शतपदी, पिपी
लिका ।

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छान् । आला
कुनी । रा नि व २ ।

कपिलोमा (ला) । स्त्री । रत्नाकाया । अहुर ।
रा नि व २ ।

कपिलोहम् । स्त्री । पिप्पली । छे च । राज
रोती । डाग पिठल ।

कपिलक । पु । कपिलवृक्ष । कमलांशु डि ।
व निघ ।

कपिह्निका । स्त्री । कपोविशेषः । गजभिभूत
रा रुमलाञ्छि । र मा ।

कपिवदन्य । पु । अस्त्रातकहवे । आम्डा
गाह ।

कपिवह्निका (ह्नी) । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
भा पू १४ । कपिलहवे ।

कपिवास । पु । पारिभाष्ये । गजाभिभूत ।

कपिविरोचनम् (विरोधि) । स्त्री । मरिचे ।
रा नि व ६ ।

कपिवीजम् । स्त्री । एकशिखीवेजः । आना
रुगीनोष्ठ । भेष कामेश्वरमीदके ।

कपिहृत् । पु । पारीशायन्ये । वे निघ ।

कपिश । पु । सिद्धकनामगन्धद्रव्ये । भिना
रुम । पाचामये । व निघ । ति । श्यामवर्णे ।
मे शक्तिः ।

कपिशा(शो,शिका) । स्त्री । मुरायां । तिका ।
माधवीलतायाम् । मे शक्तिः ।

कपिशायनम् । स्त्री । मद्यविशेषः । तिका ।

कपिशोर्षकम् । स्त्री । हिङ्गुल । श च ।

कपिहस्तक । पु । कपिकच्छां । रम र ।

कपोकच्छु । पु । कपिकच्छुलतायाम् । आना
रुगी । श र ।

कपोन्य । पु । चौरिकाहवे । जटा ।

कपोत । पु । श्वेतवृक्षाहवे । र मा ।

कपोतक । पु । अचहवे । रा नि व ११ ।
शिरोषहवे ।

कपोतन । पु । उदुम्बरहवे । गच्छज्जुपु । हि
गुलार । ण द । आमातके । आम्डा । वा सू
१५ अ । लघोधादो । प सू ४ अ । शिरोषहवे ।
रा नि व २ । अथत्यहवे । मे मचगुल । गुवाक
हवे । विलहवे । श र । गण्डमुण्डे । गृकलाश्रिणि ।
रत्ना । अचहवे । रा नि व २१ ।

कपोन्द्र । पु । हनुमति । श र ।

कपोष्ट । पु । राजादनोष्ठे । व निघ । कपिल्य
हवे । रा नि व ११ ।

कपोत । पु । पारावतपक्षिः । शृङ्गकपोतः ।
श्रीशङ्का, कहेन्द्र । मे परेवा । हि कथुतर । तत्

पर्यायः—कलरव पारावत (अ) पारावत
क्षिप' रत्नलोचन (रा) रत्नहृत् (की) गृह
कुकुट । तन्मांसगुणा—यलवीर्यवर्धन स्वादु
कफपित्तासदीपजिह्व । रा नि व १७ । कपोत
मांस पाण्डो रज्ये । च ७ पाण्डु वि योगराजि ।
पारावतो गुरु लिप्थ रत्नविज्ञानिलापह । सदाहो
शीतलमज्जने कथितो वीर्यवर्धन ॥ भा पू २४ ।
रमे पाके च स्वादु कपाय विपदह । राज ।
कपोतो हृष्यो यन्थी वातपित्ताग्नाशन । तपण
गृहजननो हितो नृणां गुणप्रद ॥ अति २१ अ ।
See पारावत । पक्षिविगणः । यूयु । मे विश्व
तविके । तत्पर्याय —चित्तकण्ठ (म) कीकदेव
धूसर धूमलोचन दहन अग्निसहाय भीषण शृङ्ग
नाशन । तन्मांसगुणा—यलवीर्यवृद्धिकरल शीतल
कपायस्वादुल कफ पित्तासनाशित्व विगृहत्वच ।
मृषिकमे । सु कल्प ६ अ । कपोतम्भे ।
पारदे । मज्जिचारे । पक्षिमात्रे । पारौशवृत्ते ।
गजाभिभूत । भा ।

कपोत(क)म् । स्त्री । Antimony सीवी
राश्री । रा नि व १२ । कपोताञ्जने । मे तविके ।

कपोतकनिषादी । पु । अग्नय वातव्याधि
मेद । लक्षण यथा—लज्जादुघापितशपि पुनयः ।
याति मेदिनी । कपोतकनिषादीति स ज्ञेय
लज्जजीवन ॥' ज द ५५ अ ।

कपोतचक्र । पु । कवाटचक्रवृत्ते । रत्ना ।

कपोतचरणा । स्त्री । लक्ष्मीनामगन्धद्रव्ये ।
ननुका । जटा ।

कपोतपर्णी । स्त्री । एतायाम् । एताहिह
गाह । रा नि व १२ ।

कपोतपुटम् । स्त्री । औषधपुटविशेषः । लक्षण
यथा—यत् पुट दीयते स्वाति अटलज्जावर्णीपले ।
कपोतपुटमतश्च कथितम् ॥' भा म १४ ।

कपोतपुरोष । पु । पारावतविहाया । एष
ब्रणदारण ।

कपोतवक्रा (क्ता) । स्त्री । कालनाथ्याम् ।
केउभाठुडी । कठह । च द शरी चि कपाय
तेले ।

कपोतवद्धा । स्त्री । ब्राह्मणी । भा म ४ म
पूतना यद वि । कपोतवद्धाश्रीणाक ।
अक्षकटकीति प्रविज्ञायां लताया । सु सू १८ अ ।

“कपोतवङ्गसुतचला । अन्ये “श्रीगोपसङ्गपदस्तस्य
विटपठचे’ इति द्रव्यान्तरमाहु । उ । सु वि
०५ ।

कपोतवर्णा (र्णी) । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । रा नि
व ६ ।

कपोतवाणा । स्त्री । तलुकायाम् । रा नि
व १२ ।

कपोतविष्टा । स्त्री । पारावतपुरीषे । इयं
व्रणदारणी । सु सू २६ अ ।

कपोतवेगा । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाक्षुपे । रा
नि व ५ ।

कपोतसारम् । स्त्री । सीतीऽञ्जने । रा नि
व १३ ।

कपोताङ्घ्रि । स्त्री । नलिकायाम्, गन्धद्रव्यं
विशेषे । अम ।

कपोताञ्जनम् । स्त्री । नीलाञ्जने ।

कपोताण्डोपमफलम् । स्त्री । निम्बूमेदे ।
वै निघ ।

कपोतारि । पु । श्वेनपक्षिणि । श २ ।

कपोतिका । स्त्री । चाणक्यमूलके । कीमल
मूलके । वै निघ ।

कपोल । पु, स्त्री । मसके । गण्डमूल । शीत ।
रा नि व १८ । स्त्री (ली) । जालव्यभागे ।

कपोलफलकम् । स्त्री । प्रशस्तगण्डमूले ।

कप्याख्यः । पु । सिद्धके । शिनात्रस ।

कप्यास । पु । वानरगुदे ।

कफः । पु । Phlegm शरीरस्य सौम्यधातु
विशेषे । त्रैधा । सत्पथ्याय — क्लेदन (श)
श्रेष्ठा सहाय सोम्यधातु घन वली । गुणा —
“श्रेष्ठा गुरु द्रव्यघट्ट प्रसक्तु क्लिप्त पटु
शीतजडय गौणवान् । शीते वसन्ते च श्वश्रु
निशामुषि पूर्वोऽङ्गि भुजोपरि च प्रकप्यति ॥
रा नि व २१ । तत्प्रकीर्णकारणम् यथा—
“गुरुमधुररसातिक्लिप्तदुग्धेष्टमस्यद्रवदधिदिननिद्रा
पूप - सर्पि प्रपूरे । तुङ्घिनपतनकाले श्रेष्ठा
सम्प्रकीर्ण प्रभवति दिवसादौ भुजसाधे वसन्त ॥
इति । तत्कारणं यथा—सौम्य मधुरासता शिशि
रता शोक्ता प्रसेकी मलप्राप्त्यर्थं स्थिरता रसय
लवण कण्डूयतिस्त्वल्पा । आत्मस्य चिरकारिता

कठिनता शोधावचिक्लिप्ता । तन्द्रावमुपदेष्ट
कासगुरुता एता कफोत्था रज ॥ इति ।
तच्छान्तिहेतुर्यथा—“गुरुशीतमृदुक्लिप्त मधुरस्थिर
पिक्विला । श्रेष्ठा प्रशम यान्ति विपरीतगुणै
र्युष्णा ॥ इति । माधुर्यापिक्विलत्वाच्च प्रक्लेदि
त्वात्तथैव च । आमाशये सम्भवति श्रेष्ठा मधुर
शीतम् । श्रेष्ठा श्रेयो गुरु क्लिप्त पिक्विल
शीत एव च । मधुरस्त्वविदग्ध आहिदग्धो लवण
भूत । सु सू २१ अ । श्रेष्ठा श्रेयो गुरु
क्लिप्त पिक्विल शीतलक्षणा । तमोगुणाधिक
स्वादुविदग्धो ल यो भवेत् ॥ इति स्वरूपम्
तस्य । स्थानभेदेन तस्य नामानि यथा—क्लेदन
आलम्बनो रसन स्नेहनयेति स्थानभेदेन । तानि
च स्थानानि यथाक्रम आमाशयद्वयकण्डशिर
सम्भय । ततस्थानगतानाञ्च तेषां कर्माणि यथा
—क्लेदन क्लेदयत्यन्नमन्यानि च श्रेष्ठास्थानानि
सदकाम्पणानुगृह्णाति । रसयुक्तात्मवैर्येण हृदय
स्थावलम्बनम् । त्रिकसम्भारणस्यापि विदधाल्ब
लम्बन ॥ उभावपि तत सीमो तिष्ठतयान्तिके
यत । यतो रसान्विजानीतो रसगारसनो समी ।
स्नेहन स्नेहदानेन समस्तेन्द्रियतर्पण । श्रेष्ठा
सर्वसम्बन्धी सश्लेष विदधाल्बमी ॥ भा स १५ ।
अवलम्बक इत्येक क्लेदक श्रेष्ठाकोऽपर । बोधक
नर्पकयेति श्रेष्ठा पञ्चविध भूत इति ॥ तेषां
लक्षणाणि—कफधाम्यान् श्रेष्ठाणां यत्करीत्यव
लम्बन । ततोऽवलम्बनव्याप्ति श्रेष्ठा प्राश्ल्युर
स्थित । आमाशयाशित सीऽन्नक्लेदनात् क्लेदक
भूत । श्रेष्ठा श्रेष्ठाणात् सर्वे स च सर्वो
व्यवस्थित । रसनावस्थितलेषु बोधको रसबोध
नात् । शिरसि प्रस्थितशासी तर्पक । वा टी ।
श्रेष्ठाधाम्याच्च श्रेष्ठाणां यत्करीत्यवलम्बन । अतोऽ
वलम्बक श्रेष्ठा यत्प्रामाशयस्थित । क्लेदक
सीऽन्नसहातक्लेदनाद्रसबोधनात् । बोधको रसना
स्थायो शिरसस्थोऽचित्तपणात् । तर्पक सन्धि
सश्लेषात् श्रेष्ठा सन्धिषु स्थित ॥ वा । कपित्थ
इति । रा नि व ११ । समुद्रफेने । च द
अत्र चि प्रलेपे ।

कफकूर्चिका । स्त्री । जालायाम् । मूषत्र
नाग, शूद्र । इ च ।

कफकोतुरस । पु । कफरोगाधिकारे रस ।
मागधी पिप्पली । र सा सं । पाठ —“टङ्गण
मागधी शङ्ख वत्सनाभं सम समं । आद्रककरसी

नाथ दापयेद्वावनातयम् । गुञ्जामात्रं प्रदा-
तव्यम् ॥” द्वितीये यथा—“दग्धशङ्खं विकटुकं
टद्वयं समभागिकम् । विषञ्च पञ्चभिस्तुल्यमाद्रं
तोषेण मद्दयेत् । वारतयं रक्तिकाञ्च वटौ कुथौ
द्विचत्वारः ॥” सायं प्रातराद्रं करसेन दीय । भेष-
कफज्वं चि ।

कफगण्ड । पु । गलरोगे । तस्य लक्षणम्—
“स्थिरं सवर्णं गुरुकृच्छ्रं शीतो मर्द्यायापि
कफात्मकम् । पादस्थयुक्तशिरःक्षिपाको यदृच्छया
पाकमियात् कदाचित् । वैरस्यमास्यस्य च तस्य
जलीभवेत्तथा तालुगलप्रशोधः ॥” मा नि ।

कफगुल्म । पु । श्लेष्मजगुल्मे । तस्य रूप—
“नेमिल्य शीतज्वरं गात्रशोथं कफाकारचिह्नं
वापि । श्लेष्म रुग्णत्वा कठिनीम्रतलं गुञ्जस्य रूपाणि
कफात्मकस्य ।” शीतं गुरुद्विग्वत्तवेदनञ्च सम्पूर्णं
प्रत्यपनं दिवा च । गुञ्जस्य हेतुः कफसम्भवस्य सम्बन्ध-
दुष्टो निश्चयात्मकः ॥” च चि १५ ।

कफघ्न । वि । श्लेष्मनाशकः ।

कफघ्नो । स्त्री । शुकनासायाम् । इषुषामेदे । रा-
नि व ४ ।

कफज्वर । पु । श्लेष्मज्वरज्वरे । See ज्वर ।

कफ(फो)णि (णो) । पु, स्त्री । भुजमध्य-
स्थौ । कण्ठे । रा नि व १८ ।

कफनाडो । स्त्री । दन्तमूलगतरीगविशेषः ।
नाटोत्रं शोभाय कफज्जलं नाडी । यथा—दन्त-
मूलगता नाड्यं पञ्च श्लेष्मा यथेरिता । श्लेष्मा
कफाद्वृध्नाजुनपिच्छिलासा स्तभा सकण्डुरकजा-
रणमोपवृद्धा ॥” मा नि ।

कफप्रकृति । स्त्री । स्थिरचित्ततान्त्रिकेश-
लादौ । कफाशोभ ।

कफमन्दिरम् । भण्डमेदे । मांडु, फेन ।

कफरुद्धा । स्त्री । नागरकुसायाम् ।

कफरोग । पु । कफज्वररोगमात्रे ।

कफरोहिणी । स्त्री । कफज्वररोगविशेषः ।
तस्य लक्षणं यथा—“शीतोमिरीषिभ्यश्चि मन्द-
पाका धिरादुता या कफसम्भवा सा । मा नि ।
See रोगरोहिणी ।

कफवर्धक । नि । श्लेष्मवर्धकः ।

कफवर्धन । पु । पिच्छीतगरुध्वे । विक्रा ।
चि । कफवर्धकः ।

कफविरोधि । स्त्री । मरिचे । रा नि व ६ ।
वि । श्लेष्मरोधकः ।

कफसशमनवर्ग । पु । कफशान्तिकारद्रव्य-
गणेषु । यथा—“रुचचारकषायतिक्तकटुकव्यायाम-
निष्ठोवन धूमायुष्मिरोविरेकवसनखदीपवासा-
दिकम् । स्त्रीसिवाधनियुज्जगारजलक्रीडाङ्गना-
सेवनं पानाहारं विहारं भेषजमिदं श्लेष्माणस्य
जयत् ॥” भा पू २५ ।

कफसम्भव । वि । कफोत्पत्त्यै ।

कफस्थानम् । स्त्री । कफाशयेषु, आमाशये
कण्डुशिरं सन्धिषु । सु सू २१ ३ ।

कफस्त्राव । पु । श्लेष्मसन्निगतरीगविशेषः । लक्षणं
यथा—“पाकं सखी सखवेद्यस्तु पूयं पूयासावोऽसौ
गदं सखजस्तु । श्वेतं सान्द्रं पिच्छिलं सखवेदि-
श्लेष्मासावोऽसौ विकारो मतस्तु ॥” मा नि ।

कफातिसार । पु । कफज्यातिसारे । सा-
चिकित्सा—“श्लेष्मातिसारं प्रयत्नं हितं लङ्घनं
पाचनं । योज्यशमातिसारश्री यथोक्तौ दीपनी-
गणः ॥” तस्य लक्षणं यथा—युक्तं सान्द्रं सकफं
श्लेष्मयुक्तं विस्त्रं शीतं हृष्टरीमा मनुष्यः । मा नि ।

कफान्तक । पु । वर्धकवर्धके । दादनां शोष्ठः ।
रा नि व ८ ।

कफापट्टा । स्त्री । कौरके ।

कफारि । पु । आर्द्रके । यष्ट्या । रा नि
व ६ ।

कफो (इन्) । वि । कफयुक्ते । अम । पु ।
गजे । शोभे ।

कफिलु । वि । कफयुक्ते । उष्णा ।

कफोत्कट । वि । कफप्रधाने । च दं साभि-
पातकज्वं चि । “कण्ठया च कफोत्कटे ॥”

कफोत्कृष्ट । पु । नेत्ररोगमेदे । लक्षणम्—
कफेन पश्येद्रूपाणि विग्रहानि च सितानि च ।
मल्लिङ्गशक्तितानीष परिणाद्यानि मानवः ॥ मा नि ।

कफोलि । पु । स्त्री । भुजमध्यस्थौ । कण्ठे ।

कफोत्क्षेप । पु । कफस्थं वमनोपस्थितौ ।

कफोदरम् । स्त्री । कफज्वररोगे । लक्षणं
—“यक्ष्मीतले एतन्निरावणं गुरु निरं रक्तं

नवाननस्य । त्रिष्व सद्यन्तीफुल्लं मसादे कफी
दर तद्य चिराभिहृदि ॥' सु नि ७५ ।

कवन्धम् । स्त्री । जल । रा नि व १४ । पु ।
उदर । भ ।

कवित्य । पु । कपित्थ ४७ । अ टी ।

कम् । अव्यय । मन्त्रकः । ग धि ।

कमठ । पु, स्त्री । कच्छपः । भाण्डविशेष । मे
ठतिक । शश्रुता । भञ्ज । धरणि । व ॥ शर ।

कमठी । स्त्री । कच्छपान् । अम ।

कमण्डलुः (तरु) । पु, प्रलम्ब । पाण्डु
गाछ । प सु । करकि । शशांगौत्र पाण्डु ।
मे लघुत्वा । अश्वत्थमेदि । गजकण्डसहोरा । अना
भिपू । भा पू १३ वटा व ।

कमण्डलूफल । पु । पपीतकश्च । टी ११ ।

कामन । पु । अशोकह । न नमिक । मदने ।
वि । कामुके ।

कामनच्छद । प । कडपचिणि । ६ च ।
क्षौषपचिणि ।

कामन्धम् । स्त्री । जने । अ टी रा ।

कमलम् । स्त्री । *Nelumbium speciosum*
or *Nymphaea nelumbo* पद्मसामान्ये ।
पद्म । ते तामर । तद्य श्रैतरुभोलमेदन विनि
धम् । तत्पथ्याय, —पद्म पाथीय नल नलिनं
अभीज अम्बुजम् अम्बुज यौ अम्बुरोह अम्बु
पद्म सुजल अभीरुह सागस पद्मज सरसोरुह कुटप
पद्मरुट् पद्मजम् पद्मरुह पाथीरुह पुष्कर वाजं
तामरस कुशशय कुञ्ज कज अरविन्द शतपत्र विस
कसुभ सहस्रपत्र सद्योतपल वारिरोहं वरसिज
सलिलज पद्मेरुह राजीव । कामलगुणा — शीतलं
वर्णकरं मधुर पित्तकफघ्न दण्डादहरत्तविष्कोटक
विषविषमर्धर । शीतं शीतल मधुर कफपित्तघ्नम् ।
रक्तभीलं तु तप्पाहल्यगुणं भवत । भा पू १३ ।
पु । मृगविशेष । मे लविक । सारसविहङ्गमे ।
अम । तामे । क्षौद्रि । मेपजे । मे लविक ।
पद्मकाष्ठे । कुटुमे । मूत्राशये । जल । रा नि
व १४ । पु । मृगविशेष ।

कमलकन्द । पु । शाखूके । पद्मवर्ण ।
गुणा — शाखूक कटुकयौक्त तुषरी मधुरी
गुण । मलमात्रकरी रुची नेत्रो हृदय शीतल ।

तुर्जरी राहको रत्नापिने दाह दया कफ । पित्त
वातघ्न गुणध पित्त काश लघोक्षया । सुखरसेन
रक्तदीप नाशयेदिति ध द्यूत ॥' वै निघ ।

कमलकर्णिका । स्त्री । पद्मबीजकोणे । पद्मवर्ण
छादि । गुणा — बीजकोशस्तु मधुर त्वर
शीतलो लघु । तिथी सुखस्वच्छाकारी रक्तदीप
दयाहर ॥' वै निघ ।

कमलकेसरः । पु, स्त्री । पद्मकिष्कन्के । पद्म
रक्तवर्ण । गुणा — शीतल याही मधुर कटु
रुच शर्मण्यैकर कच्छय ।' वै निघ ।

कमलच्छद । पु । कडपचिणि । पद्मच्छद ।

कमलनालम् । स्त्री । पद्मनालायत । पद्मवर्ण
छादि । वै निघ । See नृपालम् ।

कमला । स्त्री । वरसिद्धि । मे लविक । निम्बुक
विशेष । कम्पा मेषु, मदवती मेषु । तल
सार ।

कमलाक्ष । पु । कमलबीज । पद्मबीज ।
गुणा — स्नादुरुच्य पाचन कटुक द्यूत ।
शीतलसुवरक्षितो गुरुविष्टम्भकारक । गर्भन्यति
करो रुचो हृद्यो वातकरो मत । क्षफहृन्नेत्रो
याही वल्य पित्तविनाशन । रक्तवर्णमिदाहासा
पत्यनाशकरो मत ।' वै निघ छद्दि चि वमना
न्तयोगे ।

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्नाम् । गुणा — शीतला
गुरु मधुरा लवणा रक्षा पित्तासृष्टफणी वात
विष्टम्भकारिणी च । भा पू १३ पुष्यव । तत्
छद — शीतलसुवरी मधुरी मत । तिक्त पात्रे
ऽतिक्टुक ७ पुर्वे दाहको मत । वातरुत कफ
पित्तानां नाशको मुनिभि द्यूत ॥' वै निघ ।

कमलोत्तरम् । स्त्री । कुसुमपुष्पे । ६ च ।

कमा । स्त्री । शोभायाम् । रा ।

कमोदपुष्पम् । स्त्री । जलपुष्पविशेष ।

कम्प । पु । वेपथी । रा नि व २० ।

कम्पन । पु, स्त्री । कम्पे । मे लविक । शिशिर
काले । रा नि व २१ । तन्नामकक्षीलील्लवणमि
पातज्वरे । लक्षणम् — "जडता मद्गदा बाधो
रावो निद्रा भवयति । प्रसवे नजने चैव सुख
माधुर्यमेव च । कफोत्पन्नस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य
लक्ष्येत । कम्पनसंज्ञक ॥' भा स ख १३ ।

कम्पलक्ष्मा । स्त्री । माधो । य ८ ।

कम्पवायुः । पु। वायुरोगविशेषे। “सर्वाङ्ग-
कम्प शिरसी वायुर्वेपथसंश्रक ।” मा नि ।
कम्पाक' । पु। वायौ । हे च ।
कम्पितम् । स्त्री । चलने । श र । ति । कम्प-
युक्ते ।
कम्पिलः । पु। श्रुतविद्वतायाम् । वै निघ
२ भ ।
कम्पिला । स्त्री । कुमायाम् । घृतकूमात्री ।
कम्पिलः (क) । पु। रेणवदुष्कारोचन्याम् ।
रुमनाङ्गि । र मा । रा नि व १३ ।
तत्पर्याय,—कम्पीलक रक्ताङ्ग रेखी, रेखनक
रक्षक लोहिताङ्ग रक्तचूर्णक' । गुण—विरे
षकल कटुत्व उष्णत्व खण्ड्य ब्रण कफ तनुक्रिमि
नाशिलश्च । रक्षनके । वा सू १५ अ विरेषने ।
कुडुमे । च द ज्व पि सुप्तादिगणे । नीलौ
कम्पिलक मिहत् । कम्पिलकौ रीचनिक खनाम
ध्यात ” । ड ।
कम्पिलमालक । पु। वकुलभेदे ।
कम्प । वि । कम्पयुक्ते । भम ।
कम्बर । पु। कम्बूरवर्ण, चितवर्ण । शब्दर ।
कम्बलः । पु। लोणिकाशके । वनश्चनिश ।
प सु । मेवादिरोमजातवस्त्रादौ । रुद्रण । भम ।
तत्पर्याय,—रक्षक (भ) वेशक रीमयीनि
वेष्टका (शब्दर) प्रावार (ज) । साधायाम् ।
रत्ना । नागराजे । कसौ । उत्तरासङ्गे । मे
लचिक । मृगभेदे । जटा स्त्री । जले । मे
लचिक ।
कम्बलांशुक । पु। लोणिकाशके ।
कम्बलिवाद्यकम् । स्त्री । द्व्यवाद्यश्रवकटे ।
गङ्गा शङ्खे । भम । तत्पर्याय,—गन्तो (भ)
माथो (प टी) ।
कम्बलातायी (न) । पु। शब्दचिह्ननाम पचि
विशेषे । के । अच्युतिग ।
कम्बि । स्त्री । दल्येयाम् । श भ । वंशजि ।
वैष्णव शिव । मे बहिक । वशादुरे ।
कम्बु (क) । पु, स्त्री । शङ्खे । भौक । रा
नि व १३ । शब्दके । वलय । रजि । मे बहिक ।
शेषितवहनायाम् । वीवापा । मलके । ननि,
रङ्ग । च भ । मानभेदे ।

कम्बुककुसुमा । स्त्री । शब्दपुष्पाम् ।
कम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धावृत्ते । र मा ।
कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धावृत्ते । रा नि
व ४ ।
कम्बुकिनी । स्त्री । चिरीशब्दे ।
कम्बुकी । स्त्री । चिरीशब्दे ।
कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाङ्गतिरेखावयाव्याघ्रीवा
याम् । रा नि व १८ ।
कम्बुज । पु। शब्द ।
कम्बुपुष्पी । स्त्री । शब्दपुष्पीलतायाम् । रा नि
व ३ ।
कम्बुमालिनो । स्त्री । शब्दपुष्पीलतायाम् ।
रा नि व ३ ।
कम्बू' । स्त्री । शब्द । वलय ।
कम्बूपूतः । पु। शब्द । भौक । रा नि
व १३ ।
कम्बीजः । पु। शब्दविशेष । इतिविशेषे । मे
लचिक ।
कम्बुतायी(इन्) । पु। शब्दचिह्न ।
कम्भारो । स्त्री । गावार्थ्या । शमीत्र शीह ।
रा नि व ८ ।
कम्बु । स्त्री । उशीरे । रा नि व १२ ।
कम्बुः । वि । मेयुनेच्छायुक्ते । भम । काशुक ।
कायस्था । स्त्री । इरीतव्या । काकील्या । अ
टी खा । सूजैलाया । च द उन्मा चि मद्वा
पेशाचष्टे ।
कयाह' । पु। पक्षतालसदृशवयोश्च । लचण
यथा—“पक्षतालनिभो वाजी कयाह परि
कौर्तित ।” अ द १५ ।
करसहा । स्त्री । खण्डीरीलतायाम् ।
कर । पु। आङ्गुल्यवृत्ते । तवरङ्ग, इति काग्रीरे ।
रा नि व ४ । वर्धपले । रम्भी । पाथी । छल
दल्ले । मे रहिक । इने । रा नि व १८ ।
करक । पु। दाहिवृत्ते । रा नि व ११ ।
पलाशवृत्ते । हारा । वकुलवृत्ते । कोविदारवृत्ते ।
द्रुङ्गाङ्कमदृक् । रा नि व १० । See काय
मार । करवीरवृत्ते । रा नि व ८ । मारिकेला

स्थिति। गोला। रा नि व ११। नाटा इति।
प्रसिद्धे करञ्जवृक्षे। हे च। कुसुमवृक्षे। पवि
विशेषे। मे कविक। क्ली। करङ्गे। गीमपञ्चवे।
विका।

करकचः। पु। नखे। वै निघ।

करकट'। पु। भरद्वाजपक्षिणि। वै निघ।

करकाण्टकः। पु। नखे। विका।

करकशालिः। पु। रसालिची।

करका। स्त्री। कारवत्त्राम्। कदना। रा नि
व ०। वर्षोपले। अम।

करकाजलम्। स्त्री। दिव्यजलभेदे। "दिव्य
वायुप्रिसर्गोपात् सङ्गता खात्यतन्नि या। पाषाण
खण्डवक्षापसा कारक्रीडयतीपसा। करकाज
जल दक्ष विशदं गुरु च स्थिर। दारुण शीतल
सान्द्र पित्तद्रव्यकफवायुकृत् ॥" वैद्यके।

करकाशु। स्त्री। करकजने। वै निघ।

करकाभाः। पु। नारिकेलवृक्षे। विका।
स्त्री। करकजने।

करकुड्मलम्। स्त्री। कराङ्गुली।

करकृष्णा। स्त्री। कौरके। वै निघ।

करग। पु। ज्येष्ठपक्षिणि। शिक्रे शीथी।

करग्रहः। पु। विवासे। विका। करग्रहणे।

करघर्षणः। पु। दधिमन्यनदण्डे। श च।

करघर्षी। पु। चन्द्रमन्यनदण्डे। छोटि नडेनि।
हि क्षीटोरयी।

करघाट। पु। तन्नामकस्यावरविषभेदे, यस्य
तपि निर्घासे च विष यत्तते। अय मुलविषोऽप्यु
च्यते। सु कल्प २५।

करङ्ग। पु। मन्त्रके। विषय कविक। अश्व
नारिकेलफलाग्रिणि। नारिकेलद्वय स्थान,
गोला। श च। कदाले। रा नि व १८।

करङ्गशालि। पु। करदनामेधी। म रस
दाहि। कं रसानुस। गुणा—मधुर शीतल
रुचिकृत् शृङ्ग पित्तघ्न दाहहर हृद्य तञ्जी
मलवर्धनय। रा नि व १४।

करङ्गीभूत। वि। अश्विमात्रण स्थित। भा
म ४३ गम चि। "करङ्गीभूतकीमुङ्गा।"

करचन्द्र। पु। मधे। शृङ्गर।

करच्छद'। पु। शाखोटवृक्षे। शैठुर्गो गीह।
हि शिहीडा। भा।

करच्छदा। स्त्री। सिन्दूरपुष्पा। रा नि
व १०। शाकतरी।

करजः। पु। करञ्जवृक्षे। उश्वकरञ्ज गीह।
नखे। क्ली। व्याघ्रनखे। नथी। मे लविक।

करजास्थः। पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। नथी।

करज्योडिः। पु। हस्तज्योडिमहाकन्दशाके।

डाङ्गुलोडि। रा नि व ०। काष्ठपाषाणभेदे।

करज्योडिकन्द'। पु। तन्नामकवृक्षकन्दे।
एषा गुण रसवत्तद्वृक्षज। रा नि व ०।

करञ्ज' (कः)। पु। (Pangamia glabra
Syn galedupa Indica) स्वनामख्यात
वृक्षे। उश्व करञ्ज गीह, उश्वकरञ्ज गीह।

हि करजुषा करोदा। कण्टकरेवी। तं कानुग
चैटु। स च पङ्क्ति—तत्तैक उश्वकरञ्ज,

द्वितीय नाटिकाकरञ्ज, तृतीय दौंटा वा शैठे-
करञ्ज, चतुर्थ भाङ्गुडकरञ्ज, पञ्चम विषकरञ्ज,

शेष अम्लकरञ्ज इति वङ्गे कथ्यते। कण्टकरिजा
करञ्ज। घोराकरञ्ज। भा। तत्र प्रथमस्य पथ्यीय

—धिरविलो गन्धमाल करञ्ज करञ्जके। द्विती
यस्य यथा—प्रकीर्त्य पूतिकरञ्ज पूतिक कलि

कारक। तृतीयस्य—पङ्क्त्य। चतुर्थस्य—मकटो।
पञ्चमस्य—अङ्गारवल्ली। षष्ठस्य—करमर्द्धे वने

चुट्टा करान् करमर्द्धक इति। गुणा—कटुक
तीक्ष्ण वीर्योष्ण अनिलघ्न कुष्ठोदावर्तगुणार्शो

व्रणहन्तिकफघ्न। करञ्जपत्र कफवाताश्रम हनि
शीघ्रहर मेदन पाककटुक वीर्योष्ण पित्तघ्न खण्ड

च। तत् फलं कफवातघ्न मेहार्शं हनिशुक्रघ्नच।
घृतपूष्णकरञ्जीऽपि करञ्जसङ्गो गुणै। भा, पू

१३ गु व। तत्पुष्प—उष्णवीर्य पित्तघ्न
कफघ्नच। तद्वटुरा—अग्निदीपना रसे पाके च

कटुका पाचना कफवातार्शं कुष्ठ हनि विषघ्न
शीघ्रहराच। वै निघ। केचित्तु महाकरञ्जवृक्ष-
करञ्ज पूतिकरञ्ज गुच्छकरञ्ज करञ्जिकादिभेदानाह।

तर्था गुणा स्वल्पपथ्ये मृग्या। शङ्कराजि। जटा।
करञ्जफले। वि यो हृद्दग्निमुखधूर्णे।

करञ्जतैलम्। स्त्री। तन्नामकफलोत्पत्तै।
करञ्जतेज। गुणा—तिक्त नालुपघ्न। वा टी।
निवरीगन्ध दातरीगन्ध तीक्ष्णगुण कुष्ठकृत्ति

विचर्हिं काहर लेपेन ॥ नानाविधचर्मरोगघ्नश्च ।
रा नि वं १५ । किटिमग्न क्षमिन्न रुचिपित्तदीप
करश्च । राज ।

करञ्जद्वय(युग्म)म् । स्त्री । उश्चरुद्रक्ष, नांते-
कद्रक्ष इति द्वये । "एकश्चिरविल्व द्वितीय
कण्टकौ विटपकरञ्ज ।" इत्यविटपकरञ्जौ । सु सू
२८ अ उ श्यामादि । सि यो उमा चि ।
"करञ्जौ देवदारु च ।" (एक पूतिकरञ्जश्चिर-
विल्वश्च, द्वितीय नक्षमालाश्च ।) वा सू १५ अ
आरग्वधादि । "भृनिस्वसैय्यकपटीलकरञ्जयुग्मम् ।"

करञ्जफल (क) । पु । कपिल्यह्वे । रा नि
व ११ ।

करञ्जतेह । पु । करञ्जतेह । रा नि व २ ।
See करञ्जतेहम्

करञ्जाद्यष्टतम् । स्त्री । सप्तमे । पाठ—
"करञ्जनिस्वार्जुनशाखजम्बूवटादिभि कल्ककपाय
सिद्ध । सर्पिर्निहन्त्यादुपदशदोष सदाहपाक क्षुति
रागयुक्तम् ।" वटादीनां त्वकपायेनां तेषामेव
कल्केन तैल पाच्य । तैल ४ अ कायद्रव्य ४ अ
जल ६४ अ शे १६ अ कल्क १ अ । अ द ।

करञ्जिका । स्त्री । कौण्टेकरक्ष इति खोके ।
गुणा—कण्टयुक्त करञ्जसु पाके कटुश्च तवर ।
वाहकशीघ्रवीर्य स्यात्तित्त प्रोक्तय मंहृदा ।
कुष्ठार्थोन्नपवातानां क्लीपानां नाशन पर । उपपनु
वीर्यं चोर्ष स्यात्तित्त वातकफापहम् ॥ वै निघ ।
मन्त्रमालफले । सु चि २५ सद्योन्नये ।

करञ्जौ । स्त्री । महाकरञ्जौ । श च । उश्च
कद्रक्ष । हि अरारि । गुणा—सक्तनी तित्ता
गुणो कटुपाका वीर्याणां पितामोर्वनित्तमिकुष्ठ
ममेहघ्नौ च । भा पु १४ । करञ्जवज्राम् ।

करट (क) । पु । कुसुमह्वे । रत्ना । करि
गण्यसे । दशा । वायस । मे ।

करटयो । स्त्री । इचमूषिकायाम् । रस र
अन्वशदि वि ।

करटा । स्त्री । दुष्टदोद्यायां गवि । हे च ।

करटो(टिनो) । पुं, स्त्री । दक्षिणि । इतिनाम् ।
हे च ।

करटु । पु । ककरटुपदिचि । कर्कटिज्ञा गको ।
हे च ।

करण । पुं । जम्बोरह्वे । दशा । स्त्री । रत्नी ।

गात्रे । विषयेन्द्रिये । "क्रियामेदेन्द्रियचेतकाय
सर्वेश्वनेषु च । कायस्य साधने कौवम् ।" मे
पत्रिक ।

करणत्वाणम् । स्त्री । सक्तके । हे च ।

करणा । स्त्री । करणानिम्बुके ।

करणाधिप । पु । जीवे ।

करण्टक । पु । पञ्चकान्ते ।

करण्टु । पु । खोणिकाशास्त्रे । वनशुनित्रा ।
प सु ।

करण्डः । पु । मधुकीये । मोर्छक । दलाटके ।
करण्डा । शूनेन गात्रि । मे डत्रिक । कारण्डव
पक्षिणि । शरा ।

करण्डफल (क) । पु । कपिल्यह्वे । रा
नि व ११ ।

करण्डा । स्त्री । यकति । कालखण्डे ।

करण्डो (इन) । पु । मख्ये । त्रिका ।

करतल । पु । हस्ततले । शोत्रे त्रेतरे ।
हि ह्वेली । "कई करमले खूत ।" रा नि
व १८ ।

करताली । स्त्री । वाद्यविशेषे । कठान ।
हस्ततलध्वनी । शतताली ।

करतण्डम् । स्त्री । श्वेतकेतके ।

करतोयम् । स्त्री । वर्षापलजले । शौण्डेन्न खन ।

करद्रुम । पु । कारल्लारह्वे । दूँठिना । रा
नि व २ ।

करपत्रम् । स्त्री । क्रकचास्त्रे । कद्राठ, दौंठि ।
सू सू ८५ । तत्र छिदननिखनकम्पणि प्रयुज्यते ।
यथा—"मिहं दृष्ट्वा करपत्रानु खरसार दशाहुज ।
विस्तारे द्वाह्वल मूष्णदण्डमकारदन्धनम्" । अत्रि ।

करपत्रवान् । पु । मालह्वे । श च ।

करपत्रिका । स्त्री । कलक्रीड़ायाम् । जटा ।
तिलपत्र्याम् ।

करपर्णः । पु । मिण्डाह्वे । रा नि व ४ ।
रज्ज्वर्ये । रा नि व ८ ।

करपद्मव । पु । पद्मली । रत्नकम् ।

करपाचम् (त्रिका) । स्त्री, स्त्री । लज्जो
याम् । शरा ।

रवी। स्त्री। हिङ्गुपत्राम् ते कोष्प। भा
१ भ यु व। यमानां। राजिकायां। सु सु
१६ अ।

रवी(र)भुजा। स्त्री। आढकोष्ठचे। आदेशे।
रा नि व १६।

रवीरः। पु। (Nerium odorum)

Sweet scented oleander उपविषजातीय
जलामप्यातव्ये। रवीरौ गांश्च। हिं कण्ठेली।

म कण्ठे, कङ्गेर। क वाफषलिगे। तें गन्नेर।

चतुर्थां श्वेतरक्तपोतकृष्णभेदेन। तत्र श्वेतकरवीर

गुणा—कटु तीक्ष्ण कुष्ठकण्डूघ्न त्रणविषविस्फोटघ्न

हृद्यनुक्षिप्रदथ। रा नि व १०। सु सु

१६ अ शिरीषिरेचने। रक्तवर्णं शोधकं स्यात्कटु

मात्रे च तिक्तक। कुष्ठादिनाशको क्षिपात् इति

रक्तगुणा। निघण्टो पाटलभेद उक्त—अथ

पाटलवर्णक। शीर्षपौर्वा कफं वातं नाशयेदिति

कोनित। रक्तादिचतुर्भेदगुणा श्वेतव्याख्यत्।

वै निघ। अर्जुनवृक्षे। भुजाढकोष्ठचे। टोडर

रुणाश्च गांश्च। प सु। हिङ्गुपत्रे। सीमलताभेद।

सु वि १६ अ। See सीम।

रवीरक। पु। श्वेतकरवीरवृक्षे। तन्मूल

विषे। हि च। अर्जुनवृक्षे। रा नि व ६।

रवीरकन्दसञ्च। पु, स्त्री। A species

of onion or bulb तैलकन्द। गलाधू

तिमेव। रा नि व ७।

रवीरका। स्त्री। मनशिलायां। वै निघ।

रवीरणी। स्त्री। करवीरणी ककरखिरणी

इति कौटिल्यदेशप्रसिद्धे पुष्पवृक्षविशेषे। या रक्त

जायते। गुणा—तिक्ता चीष्णा च

रा। आद्यानवाते कटि

मासारोगे—“रक्तकरवीरपुष्प जात्यासुषाग्ग
मल्लिकायाय। एते समन्तु तैल मासारोगनाशनं
श्रद्धम्॥” च द। अशन पीतशाली (पिशिणीन)।
पाक पूर्व्ववत्।

करवीरानुजा। स्त्री। आढकां। हि रहर।
वै निघ।

करवीरिका। स्त्री। मनशिलायां। र सा स।

करवीरी। स्त्री। श्रेष्ठगव्याम्। मे।

करवीर्य्यं। पु। विकित्सकविशेषे।

करशाखा। स्त्री। अङ्गुली। रा नि व १८।

करशीकर'। पु। वमने। करिण्डनिगंत
जलकण्ठे। हला।

करशूकः। पु। नखे। विका।

करशोथः। पु। (Oedematous swell-
ing of hand) हस्तशोथे। शोथव दक्षां
फोणा।

करसम्भवम्। स्त्री। रीमकजवणे। गांश्च नि
गवणं। रवा।

करसादः। पु। हस्तदीर्घल्ये।

करहा [न्]। पु। मदनवृक्षे।

करहाटः (क)। पु। मदनवृक्षे। प सु,
रा नि व ८। योगरत्न उ ख केशरपाके सु
कल्प ७ अ। महापिण्डौतरी। रा नि व ६।
सु वि १८ अ। पञ्चकन्दे। मे। अककंरायां।
आकत्रक्या। श्वेतमदने। वै निघ।

करहाटक। स्त्री। खर्षे। अ।

करायम्। स्त्री। करिण्डकरे। हला।

करायागमः। पु। करवीरः।

करं कषाय कटूश्चमेतत्कफकारि भूरि । यासा
निलारोचकसज्जलदक्षिणजंघदीपहारि ।” रा
नि व ८ । गुरु मेदि श्रेयसलघ । मद व ७ ।
श्रेयसाश्रित कषायल दाहजनकलघ । राज ।
घटे । मे । स्त्री । करीरफल ।

करीरकुण' । पु । करीरफलकाले ।

करीरफलम् । स्त्री । करीरबीजे, ठो ट् इति
स्थानफलम् ।

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
त्रिंशं शोका । घणा । मन शिवायाम् । द्वे च ।

करीरिका । स्त्री । हस्तिदन्तमूले । त्रिका ।

करीरी । स्त्री । हस्तिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
मे रदिक ।

करोयः । पुं स्त्री । शक्तगोमये । वनभवकरीष
म् । विगर्घ्ठे । वि यो मदा वि । “वनकरोष
प्राणात् कलपानात् ।”

करीषाग्नि । पु । शीतयाप्री । घृष्टेय चाञ्जन ।
हारा ।

करुण । फलितवले । करुणसु रसे इवे । मे ।
मल्लिकावले । द्वे च । (Citrus Decumana)
स्वनामध्यातमिषुकवले । करुणीज्जुष भाह ।
प सु । गुणा — कम्पवायुसमेदोघ्न पित्तकोपनघ ।
राज ३५ ।

करुण(णा)मल्लो । स्त्री । The plant
Jasminum Sambac नवमल्लिकायाम् ।
म च ।

करुणा । स्त्री । दयायाम् । हृगलावे । वै निघ ।
करुणो । स्त्री । शीघ्रपुष्पाम् । पुष्पवृक्षविशेषे ।
तत्पुष्पाय, — शीघ्रपुष्पो रक्तपुष्पो चारिषो राज
मिया राजपुष्पो घृष्ठा ब्रह्मचारिणो । रा नि व
१० । See करवीरुषो ।

करुपकम् । स्त्री । फलविशेषे ।

करेठ । पुं । नखे । त्रिका ।

करेठव्या । स्त्री । पद्मपुष्पविधि । शनिगणकी ।
त्रिका ।

करेटु (क) । पु । कण्टेरो । कर्कटिश्च भाषो ।
रसा । गले । त्रिका ।

करेटुक । पु । करेटुपचिचि । ककटे ।

करेणु'(क) । पु । गले । स्त्री । हस्तिन्या ।
मे षचिक । कर्णिकारवले । विश्व । महोषधि-
विशेषे । सचीराग्राकारकन्दवृक्षविशेषे । यथा—
करेणु सवहुचौरा कन्देन गजरूपिणी । हस्ति
कर्णपलाशस्य तुल्यपथा द्विपणिनी । सा च सोम
रसतुल्यगुणा । सु चि ३० अ । See शोषधि ।
करेणुकम् । स्त्री । कर्णिकारफलम् । तत्र विषमय
मिति ज्ञेयम् ।

करेणुका । स्त्री । हस्तिन्याम् । शब्दर ।

करेणुभू' । पु । पालकाख्यमुनी । त्रिका ।

करेणुसुत । पु । पालकमुनी । त्रिका ।

करेणू' । पु, स्त्री । हस्तिनि । हस्तिन्याम् ।
च टी रा ।

करेनरः (वर) । पु । मूषिके । सिद्धके ।
मिनाङ्गम् । वै निघ । रा नि व १२ ।

करेन्दुक । पु । मूषिके । रा ।

करोटः (टि', का, टी) । पु, स्त्री । शिरो
स्थिति । रा नि व १८ ।

करोत्तम । पु । मयमण्डे । द्वे ।

करोहेजन' । पु । कृष्णसर्पे । वै निघ ।

कर्क' । पु । शूकरवर्णाये । ज द । कुलीरके ।
दपणे । घटे । मे कविक । कर्कटवले । कौकटान् ।
रा नि व ११ । कडपचिचि । मानमेदि । वृक्ष
विशेषे । काकि । शिरोऽवचालने । द्वे च । कडरे ।
वदरीवले । विन्धवले । गन्धते । वै निघ २५
शङ्खीकवाटरसे । चपी ।

कर्कचिर्मिटिका (टी) । स्त्री । Small
cucumber चिमिठायाम् । कर्कटीमेदि । रा,
नि व ७ ।

कर्कटम् । स्त्री । विषमेदि । प सु । See
ककटकम् ।

कर्कट' । पु । The Numidian crane-
कर्कटे । कर्कटि भाषी । गुणा — वातघ्न शूल
प्रद शमयय । षवि २२ च । स्वनामध्यातवले ।
कौकटान् । तत्फलगुणा — कषय कषाय अति
दोषन कफपित्तकरं दाहि चरुष्य मधु शीतलघ ।
रा नि व ११ । शाट्ठवीकले । शानुषाम् । मे
टविक । कुलीरके । समुद्रककटे । च द भा

प सु । भा पु १भ । ति । दन्तुरे, मुद्गर, भीषण ।
 पु । मञ्जरुपते । शृङ्गनट्टण । मे लघिषे ।
 मन्नामकदन्तरीगे दन्तोपरिदन्तोद्देनरूपे । दौंटेउ
 उभय दौंउ ठाँ । सक्षचणम्—शने शने प्रकुर्वते
 बायुर्दन्तमाश्रित । करालान् विकटान् दन्तान्
 कराली न स सिध्यति ॥ भा नि । कसूरीरगे ।
 सु सू ४६ अ । गुणा—कटाक्षवत् । स्त्री । कृष्णा
 रंके । कृष्णवर्चुरकी । तैलेन घृतेन वा कृते वेमवारिः
 इति पाकराज ।

करालकलिकः । पु । क्रन्दप्रपन्नश्चे । प सु ।
 करालत्रिपुटा । स्त्री । लङ्कानामग्निधीधान्ये ।
 टेउउं धान । रा नि १६ ।
 कराला । स्त्री । अनन्तमूले । अनलमूल । प सु ।
 विडम्बायाम् ।

वारालाङ्गम् । स्त्री । विडम्बे । वै निघ ।
 करालास्थः । ति । दन्तुरवदने ।
 करालिकाः । पु । हवे । हे अ ।
 कराली । स्त्री । अग्निजिह्वायाम् । पु । (किन्)
 महादोषावित्ताश्रे । यस्य नीचत ऊर्ध्वं वा एको
 दन्तुरो दन्तो जायते स कराली । न द ३५ ।
 करिकः । पु । विट्खदिरः ।

करिकाणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भेष वाजो
 कामेश्वरमोदके ।

करिकाणावल्ली । स्त्री । अक्षिकालतायाम् ।
 छरे शोह । रा नि व ६ ।

करिकर्षपलाशः । पु । इक्षिकर्षपलाशः ।
 भेष अ पि सन्वतीभद्ररसे ।

करिकावलः । पु । विधाने । हारा ।

करिका । स्त्री । कारीरवे । कठिकाशे ।
 रा नि व ८ । नखपते ।

करिकुम्भः । पु । गजकुम्भः ।

करिकुम्भाकः । पु । नागकेशरचूर्णं । हारा ।

करिकुसुम्भः । पु । नागकेशरवे । नागकेशर
 चूर्णं । हारा ।

करिकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिकेसरम् । स्त्री । नागकेशरे । वै निघ आद्य
 चि च्छावलेहे ।

करिचर्म । स्त्री । गजचर्मपि ।

करिच्छदम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा ।

करिज । पु । गजशावके । म भा ।

करियो । स्त्री । इक्षिन्याम् । अम । तत्पण्याय,
 —वेषुका वशा (अ), कुञ्जरी (श) गवेर (मि),
 करेषु करेषु करेषुका रेषुका वासिता वासा
 इक्षिनी (शब्दर), कटभरा पुष्परिपो कषा
 गणिका गजयोपिम् (अ), पपिनी (अ टो) ।

करिदन्तः । पु । गजदन्ते ।

करिदन्ताभम् । स्त्री । मूलके ।

करिदन्तौ । स्त्री । नागदन्त्याम् ।

करिदमनः । पु । नागदमने । नागवन्तौ ।
 भेष स्त्रीरोगचि ।

करिदारकः । पु । सिंहे । श अ ।

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषः ।

करिपत्र(क)म् । स्त्री । तालीशपत्रे । टानीय
 भञ्ज । रा नि, व ६ ।

करिपिप्पलौ । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । गज
 भिभूज । प सु । भा पु १भ ।

करिपोतः । पु । करिशावके । इला ।

करिभः । पु । अश्वत्थवे । चैलवे । चिका ।

करिमाचलः । पु । गजमाचले । सिंहे । निवा ।

करियादः । स्त्री । जलइक्षिनि ।

करिरः । पु, स्त्री । वशादुरे । दौंटेउ कौंउ ।
 अरुणगुर्को ।

करिवल्ली [सिका] । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिशावकः । पु । दमवर्षपर्यन्तइक्षिशिरी ।
 म भा ।

करिस्कन्धः । पु । गजांस्यले ।

करी (इन्) । पु । इक्षिनि । रवा ।

करीर । पु, स्त्री । वशादुरे । दौंटेउ कौंउ ।

गुणा—कटुतिक्तान्न कषाय खण्ड शीतल पित्त
 रक्तदाहहृच्छृङ्ग खचिहृक्ष । एतत्पल्लवं निर्गुणं । रा
 नि व ० । (Capparisaphylla) मरुजे
 उद्ग्रमियवत् । करीज, कषडा इति लोके । म
 नेपती । क निषत्तिगे । ते एतुगदन्तसमीदय ।
 रा नि व ८ । तत्पण्याय,—ककर ककष
 (अटो), यन्त्रिज निषत्तिका करिर गुदपत्र
 ककरक तोषकायक । गुणा—“करीरमाशान

कर कषाय कटूणमेतत्कफकारि भूरि । शशा
निलारोधकसञ्जलद्वदन्तिखर्जूरणदोषहारि ।” रा
नि व ८ । गुरु मेदि श्रेष्ठलघु । मद व ७ ।
श्रेष्ठनाशिल कषायत्व दाहजनकत्वञ्च । राज ।
घटे । मे । स्त्री । करीरफल ।

करीरकुण । पु । करीरफलकाले ।

करीरफलम् । स्त्री । करीरकोणे, ठोँट् इति
ख्यातफले ।

करीरा । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
शिंशिं गोका । उष्ण । मन शिंशायाम् । हे च ।

करीरिका । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । विका ।

करीरी । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चौरिकायाम् ।
मे रत्निक ।

करीप । पु । स्त्री । युष्कगोमये । वनभवकरीपि
ना । दिग्घूँटे । सि यो मदा पि । ”वन्धकरीप
प्रायात् कलपानात् ।”

करीपाग्नि । पु । गोमथाग्नौ । घूँटेण चाञ्जन
हारा ।

करुणः । फलितवृक्षे । करुणसु रसे वृक्षे । मे ।
मल्लिकावृक्षे । हे च । (Citrus Decumana)
स्वनामख्यातनिम्बकवृक्षे । कर्दुर्गोमयुद्ध गाँह ।
प सु । गुष्ण — कफवायामभेदोन्न पित्तकोपनञ्च ।
राज १५ ।

करुण(णा)मल्लो । स्त्री । The plant
Jasminum Sambac नवमल्लिकायाम् ।
श च ।

करुणा । स्त्री । दद्यायाम् । हृगलावे । वै निघ ।
करुणो । स्त्री । वीषपुष्पाम् । पुष्पवृक्षविशेषे ।
तत्पुष्पांश्च, — वीषपुष्पो रक्तपुष्पो चारिषो राज
मिया राजपुष्पो सृष्टा ब्रह्मचारिणी । रा नि व
१० । See करवीरपुष्पो ।

करुणकम् । स्त्री । फलविशेषे ।

करिठ । पुं । नखे । विका ।

करिठव्या । स्त्री । धनवृक्षविधि । क्षीरमण्डी ।
विका ।

करिडु (या) । पु । कर्कटेरो । कर्कटिशां गाँथी ।
रसा । गणे । विका ।

करिडुक । पुं । करिडुपक्षि । ककट ।

करिणु (काः) । पु । गजे । स्त्री । इक्षिन्या ।
मे रत्निक । कर्णिकारवृक्षे । विश्व । महीषधि-
विशेषे । सचीरगजाकारकन्दवृक्षविशेषे । यथा—
करिणु सवहुचीरा कन्देन गजरूपिणी । इक्षि
कर्णपलाशस्य तुल्यपर्णा द्विपर्णिनी । सा च सोम
रसतुल्यगुणा । सु चि १० अ । See बीषधि ।
करिणुकम् । स्त्री । कर्णिकारफले । तत्र विषमय
मिति श्रेयम् ।

करिणुका । स्त्री । इक्षिन्याम् । शब्दर ।

करिणुभू । पु । पालकाख्यसुगौ । विका ।

करिणुसुत । पु । पालकसुगौ । विका ।

करिणू । पु, स्त्री । इक्षिनि । इक्षिन्याम् ।
च टी रा ।

करेनर (वर) । पु । मृषिके । सिद्धके ।
शिनायन । वै निघ । रा नि व १२ ।

करेन्दुक । पु । भूलूथे । रा ।

करोट (टि, का, टौ) । पु, स्त्री । शिरी
ऽस्थिनि । रा नि व १८ ।

करोत्तम । पु । मध्यमण्डे । हे ।

करोद्देजन । पु । कृष्णसर्पे । वै निघ ।

कर्कः । पु । युक्तवृक्षाद्ये । न द । कुलीरके ।
दर्पणे । घटे । मे कटिकं । कर्कटवृक्षे । कौकटद्राग ।
रा नि व ११ । कडपक्षिणि । मानभेदे । वृक्ष
विशेषे । काकि । शिरीऽवचालने । हे च । कडरे ।
वदरीवृक्षे । विन्धवृक्षे । गन्धते । वै निघ २५
यक्षणीकवाटरसे । चप्री ।

कर्कचिर्मिटिका (टी) । स्त्री । Small
cucumber विभिटायाम् । ककटीभेदे । रा
नि व ७ ।

कर्कटम् । स्त्री । विषभेदे । प सु । See
ककटकम् ।

कर्कट । पु । The Numidian crane.
ककरटो । कर्कटि गाँथी । गुष्ण — वातघ्न युक्त
मद शमघ्नय । चवि २२ च । स्वनामख्यातवृक्षे ।
कौकटद्राग । तत्फलगुणा — रुच्य कषाय क्षति
दोषन कफपित्तकरं वाहि वरुण मृग शीतलञ्च ।
रा नि व ११ । प्राकलीकरी । शामुङ्गाम् । मे
टविक । कुलीरके । शामुद्रककटे । च द ना

व्या एलादितैले। सप्रिपातविशेषे। See कक-
टक। पद्मकन्दे। जटा। विल्वचे। रस र
वाल्चि। दांटे अमिना। इति स्वातन्त्र्यविशेषे।
तत्पथ्याय,—ककं चूद्रधात्री चूद्रामलकसंज्ञ
ककफलं। रा। गोचुरे। ककंटग्रन्थे।
कौंकड़ाश्री। च द वा व्या एकादशशतिका
महाप्रसारणौतैले।

ककंटकम्। स्त्री। काण्डमप्रनामास्त्रिभङ्ग-
विशेषे। तत्र "समुत्सुभयतोऽस्त्रि मध्यमप्र यन्ति-
रिवीव्रतम्।" सु नि १५ च। See भयम्।
त्रयोदशविधव्यावरकन्दविषान्यतमविषे। सु कस्य
२५। See कन्दविषम्।

ककंटकाः। पु। स्त्री। रा नि व १४। ककंटे।
कौंकड़ा। रत्ना। अपलशतु (श), वट्टि कुटी
चर (वि), योडशाहि, वट्टियर (हे), ककंट
कुलीर, कुलीरक सदृशक पद्मवास तिर्यग्गामो।
गुण्य—ककंटं सृष्टविष्णुस सन्धातानिलपित
जित्। राज। तावेषी। वै निघ २५ वा
व्या एलादितैले। पविविशेषे। ककंटै। काष्ठाम
लके। मध्यहीनप्रवृत्तवातादिमन्त्रसप्रिपातज्वरे।
तेन व्याधिविपुयादिदण्डादाहादिगौरवाप्रिमान्यादि
रोगा जायन्ते तथा नदीहवाश्चनिरीषादयस्य भवन्ति।
भा म १५। ककंटग्रन्थे। कौंकड़ाश्री। भैष
च पि चि वट्टिचूधावतीगुडिकायां।

ककंटकास्त्रि। स्त्री। कुलीरकास्त्रिनि। कौंकड़ा
त्रि। १५।

ककंटकी। स्त्री। ककंटग्रन्थम्। वा चि
१५। ककंटसियाम्। पीतघीपायाम्। र।

ककंटचरणः। पु। कुलीरकपादे। कौंकड़ा
गौ। १५ र वाल चि।

ककंटच्छदा। स्त्री। पीतघीपायाम्। शीत-
घोषा। वै निघ।

ककंटवल्ली। स्त्री। गजपिप्पल्याम्। शक
शिव्याम्। अपामार्गे। वै निघ।

ककंटशृङ्गिका। स्त्री। ककंटग्रन्थम्। मद
व ११।

ककंटशृङ्गो। स्त्री। (Rhus succedanea
Syn Acuminata) खनामप्यातककंटदंश-
कारौषधी। कौंकड़ाश्री। हि ककड़ाश्री

ककर्मि। मं काकड़ासिंगी। कं ते ककांटग्रन्थी।
तत्पथ्याय,—ककंटग्रन्थिका (शब्दर), ककं
टाव्या महाघोरा गङ्गी कुलीरग्रन्थी चकादौ
कुलिङ्गी कासनाशिनो (२), घोषा वनमूङ्गना
चका शिखरी ककंटान्ना ककंटो विषाणिका
कोलिता चन्द्रासदा मवाङ्गा। गुण्य—गुरुव्या तिका
वातघ्नी हिक्कातीसारकासघ्नी आसरक्तपित्तघ्नी च। रा
नि व ६। कथाया वमिघ्नी ज्वरघ्नी हृद्या चयकासघ्नी
जङ्घवातघ्नी च। मद व १। लघ्नाचिघ्नी। भा पू
१५। महाघोषायाम्। वट्टि घोषा।

ककंटो। स्त्री। ककंटग्रन्थम्। भैष वालचि
ककंटोदि।

ककंटारव्यः (चः)। पु। ककंटिकालतायां।
ककंटारव्या (झा)। स्त्री। ककंटिकायां।
कौंकड़ा। र ना। रा नि व ६। सिद्धीहि
या चि द्राचालेहे। वै निघ ज्व चि कुलव्याय
घृते। ककंटग्रन्थां। वै निघ चय चि लव
शिवगुटी। सु चि २५। वा चि ४५। भैष
शिलाजतुवटी।

ककंटालिलेहः। पु। मालरीगे। "ककंटालि
विषागुण्डीघातकौविल्ववालकौ। मुस मज्जा च
कीलस्य मधुमा सह लेहयेत्॥ इति ज्वरमतीसार
द्वारं यष्टीयगदम्।" रस र वाल चि भैष।
दकंटिश्री, आठहेट, उठे, धादेमून, देन
उठे, वागा, मूठा, कून आठिर शङ्खर्पु म
ठांश।

ककंटान्नः। पु। विल्वचे। रा नि व ११।

ककंटान्ना। स्त्री। ककंटग्रन्थम्। रा नि व ६।

ककंटि (का)। स्त्री। A kind of
cucumber (Cucumisutlatissimus
Rox) खनामप्यातकलतायां। कौंकड़ा गौहि।
ते नकदीस। हि कौंकड़ा। उन् फुटिकौंकड़ा।
तत्पथ्याय,—ककंट (शब्दर), कटुहला कर्दा
पनिका पीनसा मूचफला चपुषा हस्तिपर्णी लीमम
काण्डा मूचला वडुकन्दा (रा), ककंटोच
यानगु (र), चिमंटी बालुकी एव्वाव चपुषी
(हे)। सा दिधा ज्वरदीर्घमेदन। गुण्य—खाद
गुरु अजीर्णकरो शोथला च। तत्पकफल दाह
कट्टिदण्डाक्रान्तिघ्नं। राज १५। लघ्नायां
कटुका तिका पाचकाग्निप्रदीपनी। जङ्घा

हिमो शोभा मूचदीवागमरीहरा । मूचकृष्ण
नि दाहं शमयेव विनाशयेत् । सा पक्ता रक्त
वस्य कारिष्युषा बलप्रदा ॥ इति प्रथमा ।
तोया चपुषी ककटी (तीक्ष्णककटी) । गुणा
-रूपा मधुरा वातकारी शीता मूचप्रदा गुर्वी
फलहास्त्रनाशिनौ । वमि पित्त भ्रम मूचकृष्ण
वागमरी हरत् ॥ वै निघ । सर्व्वा ककटिका
गौरदि जाता न हिता । परन्तु हेमन्तजा
पिकरी पित्तघ्नी च भोज्या । सा चार्द्रपक्वा न
त्या तेन योगं जनयति । सम्यक्पक्वा मधुरा
फलोष्ण । भा न १४ अग्र चि । See
नीर ।

ककटिनी । स्त्री । दाहहरिद्राया । माक्रश्रिद्रा ।
नि व ६ ।

ककटी । स्त्री । ककटक्षियाम् । वनककटिका
याम् । रा नि व २२ । ककटिकालताया । रा
न व ७ । ई च । बालुकीति हला । वदयाम् ।
ग्राह । मद व ५ । घण्टावदरे । पद्मकणि
तायाम् । कीमलश्रीफल । वै निघ । दिनदाल्या ।
रा पू १४ गु व । गौरवककटिकायाम् । र
स रसशोषने । शाखलीफल । म । ककट
ह्वी । रा नि व ६ । सपे । श र ।

ककटीबीजम् । स्त्री । ककटीफलबीजे । कूटि
त्र । च द अग्र चि कुभावलेहे ।

ककटु । पु । करटुपचिषि । कर्कटि भासी ।
रा ।

ककड । पु । खटिकाया । शङ्खिमाणि । र मा ।

ककन्द (मू, मू) । पु, स्त्री । (Zizy
phus jujuba) छद्वदरवृक्षे । रा नि व
२ । चि यो कास चि नवाङ्गयुषे वचादियुषे च ।
ययामलकदाहिमककन्सुसूलकयुष्टके । शगाल
शोष्ण । निशङ्क । च मू ४५ ।

ककन्सु(क)म् । स्त्री । वदरीफल । छोटि कूल ।
रा —मधुर विषं गुरु पितामिलघ्नं वातपित्त
हरत् । मद व ६ । विलफल । वेल । वै निघ ।
ककन्सुकी । स्त्री । वदरीमेदि । मद व ६ ।
वदवदरवृक्षे । छोटि कूल । र मा । रा नि
व २१ ।

ककफल । पु । ककटवृक्षे । कौकट्राग ।
रा नि व ११ ।

ककर्कः । पु । कडरे । कौकट्र । सुहरे । हारा ।
अस्थिनि । स्त्री । चूर्णजनकपापाणखण्डे । घूटिः ।
दर्पणे । हारा । तरुणे पत्नी । हला ।

ककर्कट । पु । पचिविशेषे । कर्कटे ।

ककर्कराङ्ग । पु । कालकण्ठपचिषि । श मा ।

ककर्कराटु. (कः) । पु । कटाक्षे । भटा ।
ककर्करटुपचिषि । श र ।

ककर्करान्ध(न्ध)कः । पु । अन्धकूपे । तिका ।

ककर्कराल । पु । चूर्णकुन्तले । ई च ।

ककर्कराक्ष । पु । खड्गनपचिषि । हारा ।

ककर्करिका । स्त्री । चक्षु खर्म्माम् । छोट
कर्कर कर्कर ।

ककर्करी (रिका) । स्त्री । घनालजलपात्रे ।
श्री । अम । चणा । तत्पय्याय, —पालु
गलनिका (च), पालु चार (च टी) ।
तण्डुलधावनपात्रे । गलनिकाया । भाण्डविशेष ।
पत्रे । दर्पणे । मे रविक ।

ककर्क । पु । कुभाण्डे ।

ककर्करटु । पु । करटुपचिषि । कर्कटे भासी ।
रवा ।

ककर्कवल्ली । स्त्री । अपामार्गवृक्षे । गर्गपिप्प
ल्याम् । शुक्रशिम्ब्याम् । वै निघ ।

ककर्कश । पु । द्रुममेदि । मे शविक । कम्बिले ।
कम्बलांशुङ्गि । अम । कासमहं । पटोले ।
प सु रवा । गुडलचि । वै निघ । वि । अम
सुषं । निद्रये । मे शविक ।

ककर्कशच्छद । पु । पटोले । रा नि व २ ।
पाटलवृक्षे । पांशुन ग्राह । शाखीटवृक्षे । तिका
वनी । शाकवृक्षे । कण्ठकुभाण्डे । वै निघ ।

ककर्कशच्छटा । स्त्री । घोषाया । शिङ्गा ग्राह ।
हिं तोरद । दम्भावृक्षे । रा नि व २ ।

ककर्कशदल । पु । पटोलफलवृक्षे । र मा ।

ककर्कशदला । स्त्री । दुग्धिकायाम् । कीदृशै
कुर्वन्तीति ख्याता । रा नि व ८ ।

ककर्कशपत्रिका । स्त्री । कर्कशदलायाम् ।

ककर्कशा । स्त्री । ठण्डिकाशीवृक्षे । दिहाति
ग्राह । रा नि व ८ । अस्त्रनीपमद्व्याम् । वन
वदरे । वै निघ ।

ककौशिका । स्त्री । बनकोल्या । यूना कुम ।
र सा ।

ककौसारम् । स्त्री । दधिगन्ती । दारा ।

ककौकः । पु । ककौटिकायाम् । कौटुम् ।
पयापये ।

ककौरुः । पु । (Beninkasa cerifera)
कुपाण्डमेद । विनाति कुम्फा । चत् कखाङ् ।
कुपाण्डोवीजं कुशावलेष्टि । कनिष्ठलतायाम् ।
उत्तमूल वा श्वमूल । रवा । अतिपुष्टकुपाण्डे ।
हि कौडङ्गो, कौडङ्गो । ते गुम्फितोमे । कुपाण्डो
तु भृशं लघु ककौरु परिकीर्तिता । गुणा—
ककौरु रात्रिषु शीतला रक्तपित्तघ्नी गुरु ।
पक्वा तिकाघ्निलननी सचारा कफपातशुक् । भा
पू १५ भाकव । तैलगुणा विभीतकतेजवत् ।
स्त्री । कुपाण्डोलतायाम् । इला ।

ककौरुकः । पु । (Convolvulus Pancu-
culatus) कालिन्दहत्वे । उत्तमूल । म खड्ग्या ।
रवा । कुपाण्डे । प मु । सु चि १८ अ ।

ककौरुः । स्त्री । कुपाण्डोलतायाम् ।

ककौतनः (र) । पु । रत्नविशेषे । सिग्धा
विशुद्धा समरागिण्य आपोतवर्णां गुरवी विचिता ।
वास-व्रण व्याधि विपज्जिताय ककौतनात्ते परमा
प्रविता ।" गारुड । विपशान्यर्थे बौध्दधर्ममेदे ।
"ककौतनं मरकतम् ।" वा उ १६ अ ।

ककौधुको । स्त्री । भृवदध्याम् । वै निघ ।

ककौट (का) । पु । विलहत्वे । मे कच
तुर्क । कौटलील इति प्रसिद्धफलशाकलतायाम् ।
च द ज्व चि शाकविधौ । "ककौटिक पर्यट
कम् ।" एतत्फलस्य स्थावरविषान्नगन्तफलविश
वर्तते । सु कल्प २५ । See फलविषम् । एत
दुभयगुणा—कफपित्तघ्न शुक्रनाशनं रुचिकरम् ।
"ककौटिकं फलं त्रैयं कारवेन्नकवद्गुणम् ।" राज
१५ । ककौटिकं तिदीपनं रुचिजन्यधुर तथा ।
अवि १६ अ । इन्द्रदण्डे । रा- नि व १४ ।
सर्पविशेषे । मे ।

ककौटिका (की) । स्त्री । फलशाकविशेषे ।
गौग कुम्फा । मं कौडलि । गुणा—सूयाघात
हर प्रमेहघ्न कृष्णामरीभेदनं विष्णु वसन्धनं वपा
तिशमनं पुष्टिकरं हृद्य खादु शरीरकफघ्नं यत्न
पित्तघ्नम् । रा नि व ७ । ककौटिकी रुचि

करो कटुः दीपनो तितीषा वातकफघ्नी विप
पित्तघ्नी च । वै नि । पीतघोषायाम् । शीतलता
वा शिङ्ग । म कटौली, काकली । रवा ।
कीशान्तकाम् ।

ककौटकीफलम् । स्त्री । घोषफले । इय
कुपाण्डे । भिन्नाफले । वै निघ । ककौटफले ।
कौटुम् ।

ककौटजः । पु । फललताविशेषे । कौटुम् ।
ककौटपत्रम् । स्त्री । ककौटदले । कौटुम् ।
पात । एतद्वसने हितम् । वा ज्व चि १५ ।

ककौटमूलम् । स्त्री । ककौटकमूले । कौटु
रोगमृग । सि यो कास चि । "नरं ककौट-
मूलं म्यात् ।" च द पाण्डु चि ।

ककौटिका । स्त्री । कुपाण्डोलताया । विनाति
कुम्फा । तत्पर्याय—कुपाण्डो ककौटी ।
ककौटके । कौटुम् । रा नि व ७ ।

ककौटिकाकन्दरजः । स्त्री । खेकसाम्भ
धम् । भा म १५ शीतलाह्न श्व ज्व चि ।
"ककौटिकाकन्दरस कुलत्वं ।"

ककौटो । स्त्री । ककौटिकाया । कौटुम् ।
देवताकृते । मेवाताङ्ग । वै निघ ।

ककौलम् । स्त्री । कडीली । कटुम् । रा नि
व १२ ।

कर्चुरिका (री) । स्त्री । कटुङ्गीति प्रसिद्ध
मिष्टकमेदे । पाकराग ।

कर्चु (चू) रम् । स्त्री । सुवर्णे । मेरविक । हरि
तालविशेषे ।

कर्चुर (का) । पु । एकाङ्गीनामविशुद्धम् ।
एकाङ्गी । हि कचूरा । तं श्रीकान्तिकर्षा । म
क कचीरा । योग रवा बाजीक । तत्पर्याय, —
द्रावित काशश्च दुर्लभं गन्धमूलकं वेधसुखा गन्ध
सारं कर्णं कटाल । गुणा—कटु तितीष
कफकासघ्न सुखवैशद्यकर गन्धगुणघ्न । रा नि
व ६ । दीपनं रुच्यं सुगन्धी कटुपाकं कृष्णार्ण
व्रणकासघ्नं लघु श्वासगुणकामिघ्नम् । भा पू
१५ । कर्चुरकन्द । (क) चामरिद्रायाम् ।
कौटुम् । अटी सा । मृगाम् । मेरविक ।
वै निघ २५ ज्व चि । See शरी ।

कर्ण. १। स्वनामप्रसिद्धदोषपञ्चक. कानां
शोभा ग्राह. च द वि ज्व चि. "दोषपञ्चक
कर्णास्तेनैव छदिरसंयुतम्." श्रवणेन्द्रिये. रा नि
१८. सुवर्णाली. शोभां नू. "सुवर्णाली सुता
वपि." मेघदि. मधुरत्वचि. शीतठिति. अर्कं
मन्दारे. वे निघ.

कर्णक. १। मध्यविशेषे. तन्नामकसन्निपात
विशेषे. कर्णभूमी. लघुच. "दोषपञ्चक जनिता
किञ्च कर्णमूले तीव्रा ज्वरे भवति तु श्रययुष्येधा
च. कण्ठपक्षी वधिरता वसर्ग प्रलाप प्रसेदमोह
दृष्टानि च कर्णिकाख्ये." भा ज्व चि.

कर्णकण्डु (खडू). १. स्त्री. कण्ठोत्तोगत
रोगविशेषे. तस्य निदानं यथा—"मासत कण
युक्त कर्णकण्डु करोति च." मानि.

र्णकदली. स्त्री. श्रवणविशेषे. छि.

र्णकिट्टम्. स्त्री. कण्ठस्थे.

र्णकोटा (टी). स्त्री. (Julus corni-
ce) कर्णमूलोकायाम्. शतपद्याम्. कर्ण
कोटिशो, केन्द्रूहे. हि काणसखाद. हे च.
तत्पर्याय, —कर्णमूलोका शतपदी (छि)
चेवाद्वा प्रथिका कर्णदुन्दुभि.

र्णकुहर. १। कर्णरन्ध्रे. कान्तेन छिज.

र्णस्त्रोड. १। कण्ठरोगविशेषे. कान्तेन
भित्तमर्गसंज्ञा. ठे. ठे. नच. तस्य लघुच—
"वायु पितादिभिर्मुक्त वेद्यघोषसम स्वनम्.
करोति कण्ठो स्त्रोड कण्ठे च उच्यते." मा नि.
अत्र वायु पितादिसहित कर्णे वेद्य
घोषवच्छब्दसुत्यादयति.

कर्णगूय. १। कण्ठमल. कान्तेन श्लो. १.
राट.

कर्णगूयक. १। कर्णरोगविशेषे. यथा—
"पित्तोद्यमोपित श्लेष्मा जायते कण्ठगूयक." मा नि.

कर्णछिद्रम्. स्त्री. कर्णरन्ध्रे.

कर्णजलूका. स्त्री. (Julus) कर्णमूलोका
याम्. शर.

कर्णजलीका (का). स्त्री. १। शतपद्याम्.
कर्णकोटिशो. हि काणसखाद. हे च.
चटीभ.

कर्णजालूकः. १। कर्णमूलोकायाम्.
केन्द्रूहे.

कर्णजार्श. स्त्री. कर्णशोरीगे. कान्तेन
अर्श. "प्रकुपिता दीपा श्रोतादिप्राणवदनेषु
अर्शास्तु पतिवर्षयन्ति. तत्र कर्णजेषु वाधिर्ये
पुति कर्णता च." सु नि २५.

कर्णजाडम्. स्त्री. कर्णमूले.

कर्णजोरकम्. स्त्री. चन्द्रकीरकी. रत्ना.

कर्णज्योतिः. स्त्री. कर्णकोटायाम्. २
निघ.

कर्णदुन्दुभि. स्त्री. शतपद्याम्. केन्द्रूहे.

कर्णधारिणी. स्त्री. दन्तिनी. शोभनी.

कर्णनाद. १। कर्णश्रोतोगतरीगे. कान
श्रो. श्रो. श्रो. कर्णश्रोतोगतबाध कर्णे भेरी
शब्दश्चन्द्रपद्मादनश्चन्द्रनिश्चुत्पादयति. मा नि.
"यदा तु नाडीषु विमर्गमागत स एव शब्दाभिवादात्
तिष्ठति. श्रव्योति शब्दान् विविधान् तदा नर
प्रणादमेव कथयन्ति चामयन्." सु च २०. च.

कर्णनिघर्षक. १। कण्ठशोधन्याम्. कान-
शुक्ति.

कर्णपाक. १। कर्णश्रोतोगत रोगविशेषे.
कर्णशोका. "कर्णपाकस्तु पित्तेन कोटविकीट
कृत्तव्यः." मा नि.

कर्णपात्रक. १। कर्णवायुभाणविशेषे.
कान्तेन शोभा.

कर्णपाली. स्त्री. कर्णश्रोतोगतरीगे. कान्तेन
शोभा. श्रो. स पञ्चविध—परिपीटीयाती
नम्यदुःखवर्द्धनपरिलिप्तिर्भेदन, एषा लघुणाणि स्रस्र
पथ्यायै मय्याणि. सु चि २५. च.

कर्णपुत्रिका. स्त्री. कर्णशुल्क्याम्. मोरट
लतायाम्.

कर्ण(कीर्ण)पुष्प. १। नीलकिण्ड्याम्.
मोरटे. रा नि १२.

कर्णपुष्पिका. स्त्री. चट्टकाश्याम्. छि.

कर्णपूर. १। मालयहे. रत्ना. शिरोवर्द्धे.
नीलीपले. मे. अमीकहचे. रा नि १०.
मन्दीहचे. तिका.

कर्णपूरक. १। कण्ठशोधने. कण्ठशोधने.

रा नि व ८ । अशोकहृत् । रा नि, व १० । तिस्रै ।
वे निघ ।

कर्णपूरणम् । लो । तैलादिभि, कर्णपूरणे ।
कांठे तेलं प्रोक्ष्य । “कर्णं प्रपूरयेत् सम्यक्
कैश्चाद्ये गात्रया भिषक् । भीरुं श्रुतिर्न बाधियं
स्याद्विषं कर्णपूरयात् ॥ रसाद्ये पूरणद्वये भोजना
त्पाक् प्रशस्यते । तैलाद्ये पूरणे कर्णे भास्करेऽलमु-
पागते ॥ खेदयेत्कर्णदेशंशु परिवर्तनमायिन ।
मूत्रे खेदरत्ने शीघ्रे पूरणे च ततो भिषक् ।
स्वस्थस्य पूरितं रवेत् मादाग्रतमवेदने । शतमात्रं
श्रोत्रगदे शिरोरोगे तथैव च ॥” वेदाकम् ।

कर्णप्रतिनाहः । पु । कर्णरोगविशेषे । “स
कर्णगुणे द्रवता यदा गतो विधायितो प्राणमुखं
प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारो
मिरसीऽर्शनेऽनृत् । ना नि ।

कर्णफलः । पु । (Ophiocephalus kur-
raway) मत्स्यविशेषे । कांणि गोह । गुणा
—अजीर्णकफकर । राज १५ ।

कर्णवन्धनाकृतिः । स्त्री । कर्णवैद्यनामकरं
तद्वन्धनाकृति । सा पञ्चदशविधा । यथा—भेभि
सन्धानक, उत्पलभेद्यक, वल्लरक, आसस्त्रिम,
गण्डकर्णं, आद्यायं, निर्वेधिम, व्यायोजिन,
कपाटसम्भिक, अर्धकपाटसम्भिक, सच्चित्त,
हीनकर्ण, वलीकर्ण, यष्टिकर्ण, काकीरुहक इति
सु १८५ । विशेषा स्वस्वपर्याये गम्या ।

कर्णभूषणम् । स्त्री, पु । अशोकहृत् । माग
कैशरे । प ५ ।

कर्णमहुरः । पु । (Silurus unius) मत्स्य
भेदे । कांणमाश्रय । वे निघ ।

कर्णकलम् । स्त्री । कर्णगुणे । हारा ।

कर्णमूलम् । स्त्री । कर्णस्य मूलदेशे । कर्णभूमी ।
मा ख नि ।

कर्णमीचक । पु । कर्णस्त्रीटायाम् । कांण
हिङ् । वे निघ १५ र. पि चि दूष्यायतेले ।

कर्णमीटा । स्त्री । सर्वरहसे । वे निघ ।

कर्णमीरट । पु । कर्णमीटायाम् । कांणहिङ्,
आन्विङ् । रसेन्द्र चि मूयं पातकताम् । काण
हिङ् । “जलप्यथमम कर्णमीरट । सा कौ
दूष्यायतेले ।

कर्णरोगः । पु । कर्णजव्याधी । काण
द्रोण । तस्य निदानादि ।—नादोऽतिरुक् कर्णं
मज्जस्य शीघ्रं सावस्तुपाश्र्वपक्षं तातात् ।
शीघ्रं सरागोदरणं विदार, सपीतपुतिस्ववच
पित्तात् । वैद्यकण्डून्धिरशीघ्रपक्षिभक्षुविसल
रुण कफाश्च । सव्यापि रुपापि च सन्निपातात् कारव
तत्राधिकदोषवर्ध ।” ना नि । कर्णरोगा साक
खेनाटाविंशतिविधा । यथा—“कर्णशूल प्रधा
दय बाधियं खेद एव च । कर्णसाध कर्णहृत्
कर्णगुणसाधेव च । कृमिकर्णप्रतिनाही विद्रधि
विंविधस्तथा । कर्णपाकः पुतिर्कर्णं तस्यैवार्धगुनि
यम् । तथार्धदं सप्तविधं शीघ्रपापि चतुर्विधं ।
एते कर्णगता रोगा अष्टाविंशतिरिति ॥” वे
निघ ।

कर्णलतिका । स्त्री । Lobe of the ear.
कर्णपात्री । काण्डग्न पात्र । ई च ।

कर्णवंशः । पु । मये । हारा ।

कर्णवर्जितः । पु । सपे । शच । चि । कर्ण
हीने ।

कर्णवशः । पु । मय्यविशेषे । काण्डग्न । तस्य
लक्षण—वृत्त गोल कृष्ण शरकराय । तन्मात्रं
गुणा—दीपन पाचनं पथ्य इय्य वल्लपुटिकरघ ।
वेदाकम् ।

कर्णविद्रधिः । पु । Ulceration of the
ear कर्णस्त्रीतीगत्स्त्रीटके । स विविध दोष
जागन्तुकभेदेन । तेन तीक्ष्णमिर्ममवकीडा हाह
सन्तापा अदणमावाय भवन्ति । ना नि । अपिच
“यताभिघातप्रभवस्तु विद्रधि भवेत्तथा दीपकृती
ऽपर पुन । सरक्तपीतारुणमस्रमाधवं प्रतीद
धूमायनदाहचोद्यवान् ।” सु च २०५ ।

कर्णविधिः । पु । कर्णखेदनादी । तद्विधि
यथा—“खेदयेत् कर्णदेशंशु किञ्चिद् पात्रं
मायिन । मूत्रे खेदयेत् शीघ्रं शीघ्रं प्रपूरयेत् ।
कर्णं पूरितं रवेत् शत पञ्चशतानि वा । सप्त
वापि मात्रायां शीघ्रकण्डशिरोगदे । सप्तमं पूरणं
उत्तमं भोजनात्पाक् प्रशस्यते । तैलाद्ये पूरणद्वये
भास्करेऽलमुपागते ॥” भा ।

कर्णवेधनिका (नो) । स्त्री । कर्णक
वेधनास्त्रे । हारा । कर्णवेधनास्त्रे । यथा—“कर्ण-
पात्री च वल्लं वल्लयाय शस्यते । सन्निपात
सुपिरा तद्वत्सा कर्णवेधनी ॥” अपि ।

कणव्यधः । पु। कर्णवेधने । कर्णवेधः ।
“स च रचाभूषणनिमित्तं, पठे समी वा मासि
कर्णस्य अथवा न जन्मकालादहं किन्तु संयम-
रादिमात्रपदाय पठ माघ समी वा मास्य
गुणशक्तिं वेधः ।” सु सु १५५ ।

कणभुस्कुली । स्त्री । कर्णगोलके । कर्णमध्य
वर्तिनि आकारे । हे च ।

कर्णशूलम् । पु. स्त्री । Carache कर्ण-
क्षीतोक्तारोगविशेषे । कर्ण शूलन, कर्ण काय
फोन । तत्र शीघ्रमाहत प्रतिक्षीम विषरन् दाहप
यलमुपादयति । क्षुपितरक्तं कफेन पित्रेण वा
धेन केनचिदाहत भवेत्, तल्लक्षणमपि प्रदर्शयति ।
मा नि । तदुक्तं—“समीरण शीघ्रगतीत्यथाचर
समन्तत शूलमतीव कर्णयो । करोति दीपेय
यथासमाहतं स कर्णशूल कपित्थी दुराचरः ॥
सु सु १०५ । इत्युक्तमितीवैद्यं यस्य भिन्दमि
मानिष । कर्णयोः कुहते यल कर्णशूल
तदुच्यते ॥” सु नि १५ ।

कर्णशूली । वि । कर्णशूलपुक्ते ।

कर्णशेखरः । पु। शालहवे । रत्ना ।

कर्णशोथः (क) । पु। कर्णक्षीतोक्तारोग
विशेषे । “कर्णशोथार्बुदाभ्यां च जानीयादुक्त
लक्षणे ।” मा नि । “तेषु रुक् पूतिकर्णस्य
वहिरलक्ष बाधने ।” भा उ १०५ ।

कर्णस्रवः । पु। The discharge of
pus from the ear कर्णक्षीतोक्तारोगविशेषे ।
काणेत्र शूद । तस्य निदानरूपाणि—“शिर-
ऽभिवातादथवा निमज्जती जले प्रपाकादथवापि
विद्रधे । सवेदि पूयं श्वषणीऽनिलाहत स कर्ण
स्रव इति प्रकीर्तित ॥” मा नि ।

कर्णसमीपः । पु। शब्ददेशे । रा नि व १८ ।

कर्णसूटी । स्त्री । कोटविशेषः ।

कर्णस्कोटा । स्त्री । खनामख्यातलतायाम् ।
कर्णहिङ्गा कर्णकोटि । न काणफोडी ।

गुणा—कटुतिक्तहिमा विषघ्नी शङ्खुतादिदीपघ्नी ।
रा नि व ३ । “कर्णस्कोटा तु कटुका चीणा चापि
प्रदीपनौ । शतगुणोदरप्रौढकषयप्रणविषापहा ।
कफपित्तज्वराणां हृत्कफपृष्णविनाशिनौ । सा तु
पीता बुधेन्द्रयो आहने च प्रशस्तिका ॥” वै निध ।

कर्णस्रावः । पु। कणस्रवादे ।

कर्णाख्यः । पु। श्वेतभिष्याम् । वै निध ।

कर्णाक्षलिः । पु। कर्णमूलस्थाम् ।

कर्णाटो । स्त्री । हसपादीचुपे । रा नि व ५ ।

कर्णान्दुः (न्दूः) । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कर्ण-

उडुका इति भाषा । हे च ।

कर्णभरणकः । पु। चारवधहवे । वडु

गोशान् । रा नि व ८ ।

कर्णामोटः । पु। खनामख्यात श्वविशेषे ।

कर्णागाहः । चक्र ।

कर्णाराः । स्त्री । कर्णवेदन्याम् । चिकित्सा ।

कर्णारिः । पु। प्रज्जुनहवे । गदीसल्लहवे ।

भाजन् इति लोके । रा नि व ८ ।

कर्णार्बुदः (र्य) । पु। कर्णक्षीतोक्तारोग

विशेषे । “कर्णशोथार्बुदाभ्यां च जानीयादुक्त
लक्षणे ।” मा नि ।

कर्णिकः । पु। गणिकाटिकायाम् । पञ्चकोषे ।

समिपातज्वरविशेषे । लक्षणे—“दीपवयेष कृमिता
किल कणमूलं तीव्रा ज्वरे भवति तु श्वषण-
यथा च । कण्ठशरी वधिरता श्वसनं प्रलाप
पक्षेदमीहदहनानि च कर्णिकाख्ये ।” भा स १५ ।

कर्णिका । स्त्री । दाहणपीडायां भा उ ३५

च । मृदाप्रिमन्यहवे । वडु आशुगुह । रा नि

व ८ । वै निध २५ कासरोग रुद्रपपण्याम् । करि

शृङ्गाग्रभागरूपाकुली । करमध्याकुली । हे च ।

क्रमुकादिच्छदांशे । र्वीठे । न कविक । पद्मिनी

नाले । हे च । स्त्रीयोगी कर्णिकाकारे मांसयन्त्रि

रूपरोगे । मा स ४५ योनिरी । लक्षणे—

“कर्णिका कर्णिका योनीं श्वास्त्रमभ्याच जायते ।”

मा नि । कठिन्याम् । श्वतपत्रायाम् । मेउंति

शृङ्गाद । वीजमाटकायाम् । वीजकोषे । वीजकोषस्य

कर्णिका । पञ्चठाकि वा फोणन । हारा ।

गुणा—तिक्ता कषाया मधुरा हिमा मुखवैशद्यकृत्

लघ्वी दण्डालकफपित्तघ्नी च । भा पू १५ ।

कर्णिकारः (क) । पु। A sort of

cassia (Cassia fistula.) रुद्रमध्यागुहवे ।

छोटो गोशान् गाह । न लघुपाहवा । वै निध

गङ्गे । तत्पर्यायः,—द्रुमीणस्य परिष्ठाप (५),

हृदीणस्य (८) । गुणा—तिक्तारसः कटुश्च

कफशूल रुद्ररक्तनिरोधकः प्रवृत्तः गुणवत् ।

राजिवर। (Pterospermum acerifolium) द्रुमोत्पलि। उन्मृष्टं कश्मलं। हिं कलि
भार, कनिभार। तं रत्नचंद्र, कौङ्गोगुचेद्रु,
गोगुचेद्रु। गुणा,—कटुतिक्त लघु शोधनस्तुवर
रक्षण सुखद शोथशंभारकृत्तणकुष्ठहरय। रा
जिवर। स्थलपत्रे। रसा। उष्ण। उष्ण।
रसा।

कर्णिकारिका। स्त्री। शरिद्राहवे। वै निघ।

कर्णिकी (श्म)। पु। गजि। जटा।

कर्णिनः। त्रि। विहृदकणै।

कर्णिनौ। स्त्री। Disease of the Uterus or Polypus uteri श्लेष्मजन्यस्त्रीयोनि
रोगविशेषे। यम योनौ श्लेष्माच्छ्रमा कर्णिकाकार
यन्निर्गच्छते। भा म ४ म योनिरोचि। 'कर्णिन्यां
कर्णिका योनौ श्लेष्माच्छ्रमां प्रजायते।' सु च
३८५। "अकाले वाहमानाया गर्भेण पिहितो
ऽनिल। कर्णिका जनयेद्योनौ श्लेष्मरक्तो म सूच्छित।
रक्तमार्गविरोधिन्या सा तया कर्णिनी मता।' च।
कर्णी। पु। भारग्वधवे। राजिव २२। योषा
पात्रभागे। गणिकारिकायाम्। वै निघ। त्रि।
प्रशक्तकणै। कर्णयुक्ते।

कर्णीरयः। पु। स्तम्बवाहयाने। छोपांग,
थंरि, डूनी। चटोम।

कर्णीवान्। पु। भारग्वधवे।

कर्णेजपमन्त्रः। पु। विषनाशनमन्त्रविशेषे।
"श्रीं हर हर नीलवीर्येश्वराय नमः स्रजं जटाशमण्डित
खल्लेन्दुकूतमन्त्ररूपाय विषसुपसहर उपसहर
हर हर नास्ति विषं नास्ति विषं नास्ति विषं
उच्छिरे उच्छिरे उच्छिरे। इति कर्णेजपमन्त्रेण
वारं वारं तासुमुख सिचेत् शीतवारिण्या वार
पटुकम्।" अत्रि ३५५।

कर्णेन्द्रियम्। स्त्री। श्वषणेन्द्रिये। कर्ण।
'अत आकाशतन्मात्रनिम्नितम्।' सु शा १५।

कर्णोष्णम् (गर्भा)। स्त्री, स्त्री। कर्णरोधि।

कर्त्तनम्। स्त्री। छेदने। मे नविक। तर्कूटे।
विषा।

कर्त्तरी। स्त्री। कृपाश्याम्। कांठात्रि। श्वश्रु-
भक्तगोपयते शस्त्रे। कांठा, कूत्र व्युत्ति। सु-
वि च यथा च "आयुस्त्रिगर्भस्थानां केवादी

मात्र कर्त्तने। विविधाकृतयो योज्या कर्त्तव्यं
कर्त्तरीणिभा।' अत्रि।

कर्त्तरीयम्। स्त्री। श्यावरविधानगंतव्यकार
निर्यासविषमदे। सु कल्प २५।

कर्त्तरीयुगम्। स्त्री। सिन्धुवारद्वये। निर्भिना-
पत्र।

कर्त्तिका। स्त्री। मध्यमाङ्गुली। इति
गणायभागे।

कहः। पु। कहने। शर।

कहट। पु। करछटे। पदे। मे ठविक।
गणाले। जलजलणमात्रे।

कहंनम्। स्त्री। कुचिशब्दे। गोटेट्र डाक।
हं च।

कहंमम्। स्त्री। गन्धरावे। राजिव १२।
सुचि २५५। नांसि। श च। त्रयोदशविधकन्द
विधान्यतमविषमदे। प सु सु कल्प २५। See कन्द
विषं। पत्तंकहं माख्यनेत्रोर्गे। See वत्तंकहं स।

कहंमः (क)। पु। पडे। कांठा। तत्
पथाय,—निषहर, जखान पड साद (च),
दम (मे)। गुणा—"कहंमो दाहपित्तार्ति-
शोघघ्न शीतल सर।" भा। शालिधान्यविशेषे।
भा पू १ म शकव। See शालि। पत्रिनी
कहंमे। "पुनर्पत्रा कहंमकष्टकार्या।" सु चि
२५५। राजिमक्षपविशेषे। सु कल्प ४५। See
सर्पं। अत्रे। वै निघ।

कहंमविसर्पं। पु। विसर्परोगमदे। लक्ष्य
यथा—"कफपित्ताज्वरस्तम्भो निद्रा तन्द्रा शिरो
रजा। अज्ञापसादविचेष्टो प्रलेपाचोचकसभा।
मूर्च्छाप्रिहानभिर्देह्या पिपासोन्द्रियगौरवम्।
आमोपवेशन लेप शीतसाद्य विसर्पति। प्रायेण
माशय रक्तमेकदेश म चातिरक्त्। पीडकैरव-
कीर्णोऽतिपीतलोहितपाण्डुरे। क्षिणोऽसिमी मेघ
काभो मलिन शोफवान् गुरु। गभीरपाक
प्राण्योभा स्पृष्ट क्षिणोऽवदीर्यते। पक्ववच्छीणं
मांसय स्पष्ट सायुश्चिरागण। श्वघ्नो च बीसप
कहंकाख्यमुशनि तम्।" ना नि।

कहंमाटक। पु। विद्यादिनिषेपस्थाने। शर।

कहंमो। स्त्री। सुहरवे। शूलाद्रुज्जग्राह।
राजिव १०।

कपटः(कः) । ५ । लकके । लता इति लोकी ।
नेता, नेकड़ा । अम ।

कर्परः । ५ । खपरे । मृदुलखण्डे । ज्वालातम
कपाले । उष्ट्र काटेथोना । वा चि १५ ।

“स्वभाकारमपूपपचनपाय न्यून कर्पर इत्युच्यते ।”
ताडश वा ताडु । वाटी ईमा । कपोले । त्रिका ।
शर्कराया । उदुम्बरवृक्षे । अथ । मलकास्थिनि ।
शोधनि धूनि । कटाई । अममेदे । मेरुविक ।

कर्परशः । ५ । मलकपालखण्डे । थोनादुठो ।
अर ।

कर्परालः । ५ । अचोटवृक्षे, गिरिजपौलुवृक्षे ।
आकुण्ठ इति भावा । भा ।

कर्परिकातुत्यम् । लौ । खपरे । थांगर ।
वे निघ । तुल्यामिधे । त्रुंठे । ई च ।

कर्परी । लौ । A collyrium extracted
from the Amomum anthorhiza
कायोद्वयतुल्ये, तुल्यामने । पाश्चिमात्र काथेर
त्रुंठिना ।

कर्परीतुत्यम् । लौ । खपरे । कर्परिकातुत्ये,
रसके । त्रुंठिनादिनेष । हि खपरियादीया ।
“कर्परीतुत्यक तुल्यादन्यत् तद्रसकं भूतं । ये गुणा
सुत्यके प्रोक्तास्ते गुणा रसके भूताः ॥” वैद्यक ।

कर्पासः (क) । ५ । खनामल्यातवृक्षे ।
कांगांग ग्राह । ई च । मद व १ ।

कर्पासफलम् । लौ । कर्पासबीज । कांगांगेर
बीज । “कर्पासफलमिदं कपायं मधुरं गुणः ।
मातृशंभवर रस्य विगमेथास्यवर्जितम् ॥

कर्पासी । लौ । कर्पासवृक्षे । मद व १ ।

कपूर. (क.) । ५, लौ । (Cinamomum,
camphora,) Camphor खनामल्यातपत्र
द्रव्ये यमतरुनियांसद्वये । कणू व । हि कापुर ।
ते कपूरसु । तत्पर्याय, —सोमसंश सितामक
(र), तदसार (डा), भयाद्रय (वि), इतु
हिमाद्रय चन्द्रमय वैधक रश्मसारक (शब्दर),
शोक्मरोषि भयवैधक विषु शीतमयख (म)
घनसार चन्द्रसंश जैदावक यो कुष्ठेदायक
सिताम हिमवायुका कोपधीम इत्यु विजराज
नक्षत्रे निशापति यामिनीपति शशधर सोम

चपाकर (च), हिमाद्र चपापति (कि),
सिताम (चटो), घनसारक सितकर शीत
श्याड शिला शीतांश हिमवायुका हिमकर
शीतमम श्यामव यमांश स्रष्टिकाम हिमांश
कारमिहिका ताराभ चन्द्राद्रिक चन्द्र लोक
तुवार गौर कुमुद । स पक्षापक्रमेदाद्विधि ।
तयोपक गुणवत्तरं भवति । स च पीतास भीम
सेन सितकर शङ्करावास पांश पिष्ठाब्दसार हिम
वायुका जूतिका तुवार हिम शीतल पक्षिकाया इति
वृद्धमेद । गुणा — शीतल तिक्त सिग्धीष कटु
शेभरक्तपित्तघ्न वृथादाहकण्ठदीघघ्न । स तिक्त
सुरभि शीत कर्पूरी लघुलिखन । वृथायां मुख
शोथे च वैरस्ये चापि पूजित ॥ सु सू ४६५ ।
तत्र नूतनकर्पूर सिग्धीषिक्त स्यादाहघ्न ।
पुरातन दाहशीतघ्न । शीत स यमद, इति । स
पुन शिरीषमध्यतलजमेदेन त्रिविध । तत्र शिरी
जात कर्पूर सभायजात । मध्यज पचजात ।
तलज तलजात । तथा सभायमेस्थित येष्ठ ।
सभावाद्यस्थितो मध्यम । तथा शिरीषो भास्वान्
विदर्शपुलक । मध्यज सामान्यपुलक स्वच्छय ।
तलज गौरवर्ण । यस्याममध्यज स स्वच्छ यम
ईयत् हरिद्रामय स्यात् । यो वाद्यजात स सुदृढ
यमदय पुलकच कमयेत् । इति कर्पूरलक्षणम् ।
तद्रक्त पीतासी भीमसेनसदृशसितकर शङ्करावास
संश, पांश पिष्ठाब्दसारसदृश हिमयुता वायुका
जूतिका च । पयादस्यास्तुवारसदृपरि स हिम
शीतल पक्षिकाया (पक्षिकाया) कर्पूरमेद ।
अपिच कर्पूरी नूतनसिक्त सिग्धीषासदाहघ्न ।
चिरस्थो दाहशीतघ्न स शीत यमकतर । शिरी
मध्य तलमेति कर्पूरत्रिविधं भूतम् । शिरसभाय
संघात मध्य पचदक्षे तल । भास्विदर्शपुलक
शिरीजायन्तु मध्यम । सामान्यपुलकं स्वच्छ तले
चूर्णं गौरक । सभायमेस्थित येष्ठ सभावाद्ये च
मध्यमम् । स्वच्छनीयत् हरिद्रामं यमं तन्मध्यजं
भूतम् । सुदृढ यमदयच पुलक वाद्यजं वदेत् । अपि
च स्वच्छ भङ्गारपच लघुतरविशदं तीक्ष्णं तिक्तं
चेत् खादं शैत्य सुदृढ यमदपरिमलानोद
सीरभ्यादयि । निक्षेप दादायक यमतरमिति चेत्
राज्याय प्रशस्तम् । कर्पूरं वायुया चेत् वृक्षतर
शमने स्कीटदायि प्रशाय । पा निघ १९ । कर्पूर
कन्दे । मठी । चार्द्रहरिद्रायाम् । कौठादुज्ज ।
अ च ।

कपूरतुलसी । स्त्री । कपूरमन्त्रितुलसीभेदे ।
कर्पूरमानो जूमी । वै निघ ।

कपूरतैलम् । स्त्री । कपूररसे । कर्पूरर
तेन । गुण — कटुश्च त्व वातरोगघ्नत्व कफाम
हरत्व दन्तदाटीकरत्वे पित्तहरत्व च । रा नि व. १५।
श्रीवेदे । वाग् ।

कपूरनालिका । स्त्री । पक्वान्नविशेषे । कर्पूर-
नाश्री, नेत्रश्री इति च ख्याता । यथा—
“हृताब्ध्या समितया जला खम्बपुटे तत । खड्गो
नृषकपूरप्रयुता सितयान्त्रिते । पचेदाज्येन सिद्धेया
श्रीया कर्पूरनालिका । स्यात्सहस्री श्रीया गुणै
कपूरनालिका ॥” भा ।

कपूरमणिः । पुं । पाषाणभेदे । अंशु-
विशेष । गुण — “मणि कपूरकक्षित कटुशीघ्री
त्रयापह । लब्धोपवातदोषादोन् नाशयेत् ।” रा
नि व. १३ ।

कपूररसः । पुं । रसविशेषेऽतिसाराधिकारे ।
“दिङ्मुलम् अङ्गिकेन च सुसङ्केन्द्रयवं तथा । जातो
फलघ कपूरं सर्वं समर्द्धं यवत । जनन वटिका
काव्यां दिगुद्यापरिमाणत ॥” इत्यादि । मेष अति
सा चि । रसकपूरे । रसकपूर । तत्करणविधि—
“यद्वस्तुसम कुर्यात् प्रत्येकं गैरिकं सुधी ।
प्रटिका खटिका तदत् स्फटिका सिन्धुजम् च ।
बद्धोक्तं चारुलवध भाण्डरक्षकमृत्तिका । सर्वाण्ये
तानि सङ्ख्यां वाससा चापि शोधयेत् । पमिषूषे
पुनं सूत यावयामं विमर्द्धयेत् । तत्र चूर्णं समस्तघ
स्वादीमथै परिचिपेत् । तया स्यात्वा सुखे
स्वादीमपरां धारयेत्समाम् । सवस्त्र कुटितमृदा
सुद्वयेदनयोर्मुखे । संशोष सुद्वयेनूयो भूय संशोष्य
सुद्वयेत् । सख्यविशोष्य सुद्वी तां स्वालीं पुत्रां
निधारयेत् । अग्निं निरालं दद्यात् यावद्दिन
चतुर्थी । अङ्गारोपरि तदन्त रसेयवाद्दहनिष ।
मनेरुहाटयेयन्मर्द्धेयालीगतं रसे । कपूरवत्
सुभिलम् मृदोवाद्दहयत्तम् । तदेव कसुमचन्दन
कसुरकुडुमेयुक्त । खादन्दरति किरङ्ग व्याधि
सापद्वं सपदि । विन्दति वङ्ग दोमि पटि बोध्यं
वसे विमुच । रमयति रमयौमतक रसकपूर
सर्वत्र सततम् ॥” भा । निमिशानि, त्रिपूक,
कृन्धकि, एहेकिवि, गेहकवगण, डेहेमनि,
वाग्निगण, शोधानि अथोक हर्ष एक

एक भाग, एकभाग पात्रात्र गरिष्ठ एक
अंशु नाडिगा शान्दीमथो पाक करिषे ।

कपूरहरिद्रा । स्त्री । स्वनामत्वात्तद्वत् ।
आम आता । हिं कपूररदनदी । तं कपूर
हरिद्रमनेष्वविशेष । गुण — शीतला वातला-
मधुरा पित्तघ्नी तिक्ता सर्वकण्टघ्नी च ।
भा पू १म ।

कपूरा । स्त्री । तरुणा ।
कपूररादितैलम् । स्त्री । यीनिरीगे हितम् ।
पाठ — “कपूरमल्लतकमङ्गचूर्णं चारी यवाभाघ
मन शिला च । तेल विपक्त हरिताक्षमित्रं रोमाचि
निमूलयति चवीन” । कपूररादिमि कच्छ ।
सिद्धे हरिताक्षचूर्णं पादिक प्रवेप्यम् । तिलतेन
१म कङ्क—कर्पूर, डेनात्र मुनी, शङ्खचूर्ण,
यवकात्र एवं मनहान अथोक ४ डोला,
कण ४म । पाक मिश्र हहेले, हरिताक्षचूर्ण
एक पौञ्च वा २० डोला अंशेप निवे ।

कपूरशसा । पुं । चपरवविशेषे । हिं कपूर
चानिया । स्फटिके । वै निघ ।

कर्म । पुं । सूचिक ।
कर्वरः । पु, स्त्री । पुण्ड्रिको । पुं डिहेकू ।
रा नि व. १४ । खर्ष । धसूररसे । व्याप्रे ।
ने रतिक ।

कर्वरः । स्त्री । शगल्या । व्याप्रा । ने रतिक ।
दिङ्मु पवाम् । अटा ।

कर्बुदार (कः) । पु । भोलकिण्डाम् । म
च । शेतकाघने । पसु, चमू ४म । गुण —
यादिल रक्तपित्तो हितत्व । राज । शेतसु भावनी
याको तुवरी मधुर क्षुत । कच्ची रूप आसकास
पित्तरक्तविकारहा । अतप्रदरुग्ग्रीको गुणायान्
तु रक्तवत् ॥” वै निघ । च । (च) श्रीसालकच ।
छानतागोह । सु सु. ४ रम ।

कर्बुरम् । स्त्री, पुं । खर्ष । हिं च । हरिताले ।
चम । (र) धसूररसे । मयश्या । पसु ।
चामहरिद्राया । कौठा हसू । वै निघ ।
अले । ने ।

कर्बु(र्व)रः (कः) । पुं । (Curcuma Zer-
umbet Rox) मयश्या । चम । चाम
हरिद्राया । हिं कचोहलदी । चठीमर ।
नदीनिपाववाले । रा नि व. १६ ।

कर्मफलः । पु। साकुलखड्गवे। रा नि व ६ ।
रा । स्त्री । सविषजलायुकाभेदे । तदाकृति
 ,—वस्त्रिमव्यवदायता किन्नोद्भूतकुचि । सु स
 च । See कलायुका । पाटलाहवे । वल्ल
 म् । वावृहेज्जमी । मिरविक ।
कर्म । स्त्री । खर्च । हरितालि । तिका ।
मै । स्त्री । यत् कुञ्चन्ति तत्कर्म । सु स ४१
 । तत्र विविध पूर्वकर्म प्रधानकर्म पथात्कर्म
 ति । सु स ५५ ।
कर्मकण्ट । पु । पपंटे । के ।
कर्मकरी । स्त्री । मूर्ध्नायां । वै निघ । विविक्ता
 तायां । मिरवतुक् ।
कर्मकारः । पु । हवे । श ।
कर्मज । पु । वटहवे । जटा ।
कर्मपुरुष । पु । जीवे, “यस्मिन् विक्रिस्ता
 सते स एव कर्मपुरुषविक्रिस्ताधिकृत ।” सु
 ११५ ।
कर्मफलम् । स्त्री । कर्मरत्नफलः । रत्ना ।
 कर्मविपाकि । मेलवतुक् । सुखे । दुःखे । तिका ।
कर्मभू । स्त्री । कर्पितभूमौ । हे ।
कर्ममूलम् । स्त्री । कुशे । दूध । श च ।
 ररहवे ।
कर्मरत्न । पु । (A verrhoa arambola)
 खनामखगातहवे । कर्मरात्रां ग्राह् । स कर्म
 रात्रे भाड । तत्पर्याय, —शिराल, वृद्धदन्त,
 रत्नाकर (श), कर्मर, कर्मरक, पीतफल,
 कर्मर, सुद्धर, घराफल, कर्मरक । फल
 शुष्ण —अमृतम् उष्णल वातहरल पित्तजनकल ।
 पक्वस मधुराम्लल वल पुष्टि रुचि करल्ल । रा नि
 व ११ । कटुपाकिल अमृपित्तकारिल तीक्ष्णल्ल ।
 राज १५ । “कर्मरस्य फलचामं यश्चाश्च वात
 नाशने । एष पित्तकरश्चैव तत्पक्व मधुरं मतं ।
 अमृतं वलपुष्टीमां रुचेर्येव तु वर्धकम् ।” वै
 निघ । “कर्मरत्न हिमं शशिं श्लाघन् कफ
 वातहृत् ।” भा ।
कर्मरौ । स्त्री । The manna of the
 bamboo वंशलोचनायाम् । वै निघ ।
कर्मविपाक । पु । पूर्वकर्मप्रत्ययभाष्यफल
 भूते रोगादौ ।

कर्मरः । पु । वंशे । कर्मरत्न । रा नि व ११ ।
कर्मरकाः । पु । कर्मरत्नहवे । वै निघ ।
कर्मरह । पु । मनुष्ये ।
कर्मरिका । पु । शाखीटहवे ।
कर्मन्द्रियम् । स्त्री । कर्मासाधनेन्द्रिये पायादि
 पञ्चके व्यस्ते समस्ते च । यथा,—वाक्, पाणि,
 पाद पायुरपस्थश्च । वै ।
कर्क । पु । मूषके । कामे । छणा ।
कर्करः । पु । व्याघ्रे । मे ।
कर्करौ । स्त्री । चिद्रूपव्याम् । के । व्याघ्राम् । मे ।
कर्करिका । स्त्री । कव्वर्याम् ।
कश्य । पु । कचूरे । आग्नौ । चि कचूर ।
 रा नि व ६ ।
कर्प । पु । औपधमचणादौ भागधीमाने । सु स
 षोडशमापात्मक । १६० र । च । तीलकद्वयात्मक
 परिमाणादिमाने । “कीलद्वयम् कप स्यात् ।”
 प प्र १४ । तत्पर्याय, —सुवर्णं च विह्वले
 पदक पिबु पाणितल सडुम्बर तिलुके कवड
 यड । वै । दशमापकात्मककालिद्रमाने ।
 “कर्पं स्यादशमापक ।” श्राद्ध पू । भ । सुयुतश्च
 पञ्चरक्तिकमापमुज्जा १६मापात्मक कर्पं कथयन्ति ।
 धरणद्वयात्मकत्रीह्यादिमाने ८० र । विभीतक
 हृष्टे । श र । स्त्री । सुवर्णे ।
कर्पक । पु । अयस्कान्तमणौ ।
कर्पणम् । स्त्री । कशीकरणे । हे च ।
कर्पणि । स्त्री । अतसीहृष्ट । मणिना ग्राह् ।
 चडा ।
कर्पणी । स्त्री । चीरोणीपुटे । रा नि व ११ ।
 श्रेतवचायां । वै निघ ।
कर्पणीया । स्त्री । काशहृष्टबीजे । वै निघ ।
कर्पफल । पु । विभीतकहवे । वटहृष्ट ।
 रा नि व ११ । मा पू १५ । मज्जातकहवे । वै निघ ।
कर्पफला । स्त्री । आमलकहवे । आम्रिना
 ग्राह् । रत्ना ।
कर्पचिम् । स्त्री । तीलकपरिमाणे । प प्र १४ ।
कर्पिका । स्त्री । काशबीजे । वै निघ ।
कर्पिणी । स्त्री । चीरोणीपुटे । शीरुदे ग्राह् ।
 रा नि व ५ । वै निघ

कर्पूः । पु। करीपात्री। जीविकायाम् । म
वहिक ।

कर्पूः । स्त्री। अथनरपशसेसदीर्घं नृपे खात
विशेषे । च सु १४५ । करीपात्री । व निघ ।
नदीमात्रे । र ।

कर्पूखेदः । स्त्रीदविशेषे । लघुच यथा—“खान-
येच्छयेनस्याध कर्पू स्थानविभागवित् । दीर्घैर-
धुमैरक्षरै तां कर्पू पूरयेत्तत । तस्यामुपरि
शय्यायां स्वपन् स्विद्यति ना सुखम् ॥” च सु
१४५ ।

कलः । पु। शालहृषे । भागशाह । रानि
व ८ । स्त्री । श्रुते, रितसि । मे लङ्क ।
वदरीगुह्ये । वै निघ २४ सप्तद्विषी धि व्योपादि
चूषे । वि । च जीये । मे ।

कलकाः । पु। शकुलमत्स्ये । हे च । वेतसहृषे ।
कलकाण्डः । पु। हृषे । पारावते । कीकिले ।
मे ठपुत्तक । शकपलिधि । टेशां भाषी । प सु ।
हृषे । कलध्वनी ।

कलकफलः । पु। दाडिमहृषे ।

कलकलः । पु। सर्वजिन्यासे । धुत्ना । मे
लघुत्तक ।

कलघण्टा । स्त्री । श्यामालयायाम् ।

कलघण्टिका । स्त्री । लण्णशारिकायाम् ।
शंगानता । भा पू १४ । See अनन्ता ।

कलघोषः । पु। कीकिले । शर ।

कलङ्कः । पु। लौहमले । क्रीडे । अपवादे ।
मे कविक । मत्स्यमेदे । वै निघ । चिह्ने । मांश ।

कलङ्कषः । पु। सिरे । श्रमा ।

कलङ्गी । वि । लौहमलयुक्ते ।

कलङ्गुरः । पु। आवर्त्ते । वि ।

कलजः । पु। कुकुटे । वै निघ ।

कलजातः । पु। लघुममाली । कृन्मा धान ।

कलञ्जः । पु। ताम्रकुटे । दोरुनां ताम्रक,
वर्षीन ताम्रक । हि ताम्राक, सुरतो । धूमपशी
धूमपानगुण्या—“कलञ्जसवेष्टनधूमपानाम् स्याद्वल्-
गुहिसु खरीगहानि । कफप्रमामज्वरहानिहृष
गान्धर्वविद्याप्रवण कसेव्यम् ॥ इति विष्णुसिद्धान्त
सारावली । संख्याविशेषे यथा—“संख्याली प्रीयते

गुण्या स तिसीरूपकं भवेत् । रूपकं द्रष्टुमि शीत,
कलञ्जी नाम नामत ।” युक्तिकल्पद्रुम । वैद
मतायाम् । विपासद्वयमगपचिषी । विका ।

कलटम् । स्त्री । रक्षाच्छादने । णं ।

कलतूलिका । स्त्री । कासुकायाम् । वि ।

कलत्रम् । स्त्री । यीषी । रानि व १८ ।
भार्यायाम् । मे रविक । भगे । विका ।

कलधूतम् । स्त्री । रीष्ये । कृपा । रानि
व १९ ।

कलधौतम् । स्त्री । रजते । कृपा । सप्ये ।
जोगी । रानि व १९ ।

कलध्वनिः । पु। मयूरे । पारावते । कीकिले ।
मे. नचतुक् ।

कलनः । पु। वेतसे । वृत्तशाह । । रानि व
८ । स्त्री । एकमासिकगर्भे । गर्भवेष्टने । हृषा ।

कलनादः । पु। कलहृषे । वै निघ ।

कलन्धुः । पु। घोलीभाके । रानि व ० ।

कलभः । पु। पञ्चवर्षपर्यन्तकरिशावके । छडे ।
हृषा । धुसूरहृषे । रानि व १० ।

कलभवल्लभः । पु। पीलुहृषे । रानि व ११ ।

कलभवल्लभा । स्त्री । पिका । रानि व १९ ।

कलभौ । स्त्री । चक्षुक्षुपे । रानि व ४ ।

कलसः (शालि.) । पु। शालिधान्यविशेषे ।
द्रोणश्रु धान । रानि व १६ । मगधादिषु प्रसिद्धे
धान्यविशेषे । कृन्मा धान । स एव मगधतुल
इति काशीरदेशे ख्यात । “कलस कालविप्लवात्
नायते स हृष्टने । काशीरदेश एवोक्तौ महा
तण्डुल एव च ॥” भा । कलसक । के ।
कलामक । हे । गुण्या—अथ महती हीन
गुण्या खादुपाकरसलादिगुणाय । वा १६५ ।
हेमाद्रि धान्यवर्गे । पित्तशयकर हृष मधुरहृष ।
रानि व १६ । कलमीऽष्टक्विदीपन्नपुण्यय
कपायवान् । राज १५ ।

कलसा । स्त्री । शालिधान्ये । सा च श्रेष्ठपित्त
हा । अन्या च लघु पथ्या वातश्लेष्मवर्द्धनी च ।
अत्रि १६५ ।

कलमोत्तम (मा) । पु. स्त्री । सुगन्धमात्री ।
रानि व, १६ ।

तन्त्र. (क') । पु। कदम्बविशेषः । विश्व । शाक
द्वितीयम् । अम । शरी । मे । बतिक । सर्पप ।
राकदम्ब । कृमिकृमम् । रा नि व ८ ।

तन्त्रकम् । लो । कालीयकी । गीतकम् ।
नम ।

तन्त्रशालि । पु । शाखिधान्यविशेषः ।
नमो धान ।

तन्त्रिका । पु । पवित्रविशेषः । छटेक प्रको ।
निध ।

तन्त्रिका । लो । कलन्त्रीशाके । दन्तमौ
नाक । श ८ । द्योवापथाभायाम् । द्रिष ।

तन्त्रिको । लो । पवित्रमिदं ।

तन्त्रो । लो । *Convolvulus repens*
नमोखातजलजशाकविशेषः । दन्तमौनाक । द्रि
रेड । तै । मोनेवलिचेदु । पसु । तत्
व्याप, —कलन्त्री कलम्बू कलम्बिका । शब्दर ।
व्या —कल्यदुग्धयुक्तयेमकत्तल मधुरत्वं कपायत्वं
रसत्वं । राज २५ । "कलन्त्री कल्यदा प्रोक्ता
महारा युक्तकारिणी ।" भा । उपोदव्याम् ।
पूहेनाक । रा नि व ० ।

तन्त्रु (म्बु) । पु, लो । कलन्त्रीशाके । श
८ । See कलन्त्री ।

तन्त्रुका । लो । जलजशाकविशेषः । दन्तमौ
नाक । मैघशूलचि शम्बुकादिगुडी ।

तन्त्रुटम् । लो । दैवद्वीने । मदनीते ।
हारा ।

तन्त्रु' । लो । कलन्त्र्याम् । श ।

तन्त्रुज । पु । सज्जंसे । धूर्ना । वै निध ।

तन्त्रुव । पु । शृङ्गपारावते । अम । कौकिले ।
रा नि व ८ । वनकपोते । वै निध ।

तन्त्रुल । पु । जरायो । लो । मिथिल युक्त
शोणितद्रुपगर्भे ।

तन्त्रुलज । पु । राले । धूर्ना । रा नि व १२ ।

तन्त्रुलजोद्भव । पु । शाखहले । रा नि व ८ ।

तन्त्रुविह । पु । चटकपविशि । अम रमा ८ ।
कलिङ्गकहले । पारावते । शाल्यचटके । मे
कचतुक् । कृष्णचटके । सु ४४५ । श्वेत
धामरे

कालश' (स) । पु । द्रोणपरिमाणे । ७२ अंगु ।
जलपात्रविशेषः । घटे । प १४ । तत्पण्यां —
घट, कूट, निप (च), कलस, कलसि,
कलमो कलश (बटो), कुम्भ करोर (टि) ।

कालशि. (शौ) । लो । इन्द्रियण्याम् । छाकु-
निश । रमा ।

कालसि. (सो) । लो । *Hemionitis cor-
difolia* इन्द्रियण्याम् । छाकुनिश । पसु ।
रा नि व ४ । सुसू २२५ सियो । च द ज्व चि किरा
तादी । यक्ष चि बलाद्यहते । वा चि १५ । "कौल
सूक्ष्माक्षकलसो ।"

कालसिका । लो । इन्द्रियण्याम् । मे ।
कलसे । के ।

कालह. । पु । सुण्याम् । हिं सुखीरो । वा सु
सुरसादिषु ।

कालहस । प । राजहंसे । कादम्बे । वाणि
हंस । रमा । "पञ्चराधूसरेहंसा कलहसा इति
कृता ।" हला । द्योतवर्णहंसे । जलकुडुटे ।
वै निध । तत्पण्यां, —कादम्ब (ख), कलनाद
मरालक (रा) ।

कालहसकम् । लो । अरोधकाधिकारे कवल
भावम् । अथ कवले धृते मुखवैशद्य दक्षिण
भवति । च द अरो चि । "अष्टादशमिमुपलानि
दश मरिचानि मिश्रित्य पिप्पल्य । आद्रकपल
गुडपल प्रत्यक्षमाराणालय । विडलवर्णसहित
मत्त खजास्त सुरभिगन्धाय । व्यञ्जनसहस्रधाति
म्रिय श्रेष्ठं मुखमुद्दिहत् ।" रस २ ।

कालह । पु । खड्ग । मे ।

कालहनाशनः । पु । कुटजहवे । पुत्रीकरले ।
नाटो । रमा ।

कालहप्रिया । लो । शारिकायां । वाणि
प्रायै । रा नि व १८ ।

कालहाकुला । लो । शारिकायाम् । वै निध ।
कला । लो । विशालाङ्गकके कालपरिमाणे ।
सुसू २५ । स्त्रीरजवि । *Cellular tissue*
and *fascia of the body* शरीरप्रत्यङ्ग
विशेषः । ता सत—मांसधरा (मिरायाद्यादि
स्याने), रक्तधरा (मांसान्ध मिरा यन्तुडोहानौ
च), मेदीधरा (सूक्ष्मास्यापरिसरकनिष्ठरूपधारे),

त्रे कधरा (सन्धिव्यानेषु त्रे षस्यविच्छिन्नपदाद्येषु),
पुनरीषधरा (या पक्षाशयस्याक्षरजन्यमलरक्षिणी),
पित्तधरा (यव भुक्तद्रव्याणि चामाशयापक्वाशय
प्राप्य तिष्ठति), शक्रधरा (सर्वकायव्यापिनी) ।
सु.शा.५.अ. । कलाखरूप—“धातुमिदं प्रति
स्वन्नान् सन्तताय जरायुना । केषणा वेदित्तयापि
कलाभागान्त्वान् विदुः । धात्वाशयान्तरे धातोर्ध
क्ते दन्तधितिष्ठति । देहोभणाभिपकथ सा कनेत्य
मिधायते ॥” भा.स.१.भ. । यानिनी जहापाथ
भागे । ज.द.२.अ. । मन शिलायाम् । चन्द्र
पीडशान्ति । हृदौ । तिका । अ.शे. । नीलदिक ।
कलाकारः । पु. । हचविर्जये ।

कलाकुलम् । स्त्री । विप्रे । रामियद् ।

कलाङ्गुरः । ५ । The bird Ardea
Sibirica सारसपक्षिणि । त्रिका ।

कलाह्लि. । पु। शालिधान्यविशेषः । च सु
२०५ ।

कलाचिका (ची) । स्त्री । प्रकीर्ण । कफोप
रधी नष्टिबन्धपर्यन्ते । हे प । अथस्य जानुनो
ऽधिमै भागे । ल द २५ ।

કલાજાજી । સ્ત્રી । કારવ્યામ્ । કૃષ્ણજીરને ।
કાનસૌત્રે । દિ કલો જો મણ્નરૈલા ।

कलाटक' । पु । गरुडशाली । रामि व १६ ।

कैलाटीनः । ५ । The white water-
wagtail खड्गनपविषि । हारा ।

कलादः । ५ । खण्णकारे । त्रिका ।

कलाधिकः । पुं । कुकुटे ।

कलानुनादौ (न्) । पु। कलविदे । चटकी ।
षातके । भमरे । मे नष्टक ।

कलापः । पु । मयूरपुच्छः । हला । संहता ।
काश्याम् । मे पत्तिकः । क्ली । पद्मवीजः । यशवीजः ।
वै निघ ।

कलापक । पुं । करिकाण्डवन्द्ये । ३६ ।

कलापिन् (पो) । ५ । मयूरे । इला ।
कोकिले । प्रघट्टे । गोरूड ग्राह । मेनघट्टक ।

कलापिनी । स्त्री । नागरमुखायाम् । नाश्व
भुज । रा नि व ६ । रातो ।

कलामकः । ५ । कलमधान्ये । ६ च ।

कलाय' । ५ । -(Pisum sativum)

Name of various leguminous seeds मटर इति ख्याते शिम्बीधान्ये । रमा । मायकापरन्तमधेये शिम्बीधान्यविशेषे । दीर्घा मटेन, छठछा मटेन । हि कराव । तें पेहइव । तत्पर्याय,—सतीलक, हरण खण्डिक (फे), विपुट, अतिवर्धुल (र), सुखचणक, शमन, नीलक, कष्टी, सतील, सतीन हरणक, सती मक । स द्विविध—त्रिपुडी वर्धुलय । गुणा—अतिवातल । वा सू शिम्बीधान्यव । पित्तदाह कफघ्न शीत कषाय रुचिपुष्टिप्रद आमदीप करक्य । रानि व १६ ।

कलायकः । पुं । कलमशाली । कलमशाली ।
 रा नि व १६ । गुणा — “किञ्चित्कषाया मधुरा
 प्रदिष्टा रक्तप्रशान्ति जनयन्ति वल्या । किञ्चित्
 सवात विनिर्गन्ति पित्त कषायका शुद्धसमीन
 दपा ।” अवि १५अ ।

कलायका । स्त्री । मत्स्याद्यां । शिक्षे । गृह
दध्याया । वै निध ।

कालायखञ्जः (खण्डः) । ५ । बाबुरीगमदे ।
 खञ्जम्—“कम्पते गममारब्धे खञ्जप्रिव
 लक्ष्यते । कालायखञ्ज तं विद्याम्नास्तन्निप्रवन्नम्”
 सु नि १४ । “क्रम कालायखञ्जस्य खञ्जपद्मोरिव
 स्मृत । विशेषात् स्नेहेन कर्मै काव्यमप
 विचक्षणं ॥”

कलायशाकम् । स्त्री । शाकविशेषः । हि
 केराडशाकः । गुणः—“कलायशाकः शि
 स्नाङ्गेषु तिक्तं त्रिदीपनित्” । भा पू १ भ शाकव ।
 “कलायशाकः पित्तघ्नं कफघ्नं वातघ्नं गुणः । कथाया
 नुरसचैव विपाकि मधुरश्च तत् ॥” सु सू ४१५ ।

कलायसूप । पु । कलायकृतयूषे । गुण-
 "कलायसूप कथितो लघु याही सशैतल ।
 रुच्यो मध्य पाककाले स्वादसंगदपिचतु ।
 अरीचकहरयासौ कफनाशकरो भत ॥ वै निघ ।

कलाया । स्त्री । गण्डद्वयायाम् । श्रेतदूर्वायाम् ।
श्रेतदूर्वा । रा नि व ८ । कृष्णचण्डके । कान्
छोना । प सु ।

कलारुहा । स्त्री । स्वर्णकृतकीवृक्षे । रानि
४१० ।

कलालापः । पु । भमरे । रां नि ष ६ ।

कलाविक. । ५ । कुकुटे । त्रिका ।

कलाविकल' । पु । चटके । शर ।

कलाविद्ध । पु । कलविदपचिषि । के ।

कलि । पु । विभीतकह्वे । भा म १ भ मेद
'चि । स्त्री । कलिकायाम् । भेलदिकं । श्रुत
धुसूरके । भद्रातकह्वे । वै निघ ।

कलिक । पु । कौचपचिषि । ट्ठाचवक ।
वृश्चान्भेद । वीटशर धान ।

कलिका । स्त्री । वृश्चिकान्याम् । विहातिगोह ।
रा नि व २ । शरपुशायाम् । पुष्पकोरके । इल
नोलिकायाम् । वै निघ । पुष्पविशेषे । कण्टक
भूष ।

कलिकार' । पु । धूम्राटपचिषि । रिट्ठे ।
पोतमसकपचिषि । करग्रहवे । मे । जलपिप्प
ल्याम् । वै निघ ।

कलिकारक । पु । पुतिकरञ्जे । णट्टाकरञ्जे ।
नाणैदवञ्ज । अम ।

कलिकारिका । स्त्री । लाङ्गलीह्वे । विश
काशनिश । वै निघ । तत्पर्याय, —वक्रिब्रह्मा
(भा), लाङ्गली हलिनो गमपातिनी दीप्ता विशल्या
अग्निमुखी हली नहा इन्द्रपुष्टिका विद्यभ्रजाला
अग्निनिष्ठा व्रणहत् पुष्पसीरभा स्वधपुष्पा वचि
शिखा इन्द्रपुष्टिका ।

कलिकाशितम् । स्त्री । अग्नीके । के ।

कलिकोत्तम । स्त्री, पु । लवङ्गे । गन्धशालौ ।

कलिङ्ग(क)म् । स्त्री । इन्द्रयवे । च द पि ज्व
कलिङ्गादि । कलिङ्ग कटफल सुप्त पाठा तित्त
करोद्विषो । 'च द ज्वराति चि । शर । "दाव
पाठाकलिङ्गकम् ।"

कलिङ्ग (क) । पु । वृक्षह्वे । पाङ्कड गोह ।
कुटजह्वे । कूफठि गोह । शिरोवह्वे । रा नि
व २ । इन्द्रयवे । रवा २ । र. सा स चि यो
राविज्वरे । कलिङ्गकसामलकी । सि यो
पिप्पल्यादिह्वे । पुतिकरञ्जे । पचिविशेषे । किङ्ग ।
मे गतिका । वा चि १५ । तरन्वुजे । उग्रभूष ।
गुणा — मधुर शीतली हृथो मल्य पित्तदाहघ्न
सन्तपण् बीज्यकरश्च । रा नि व ७ । चातक
पचिषि । इजा । विभीतकह्वे । विका ।

कलिङ्गज । पु । इन्द्रयवे । वै निघ ।

कलिङ्गद्रु' । पु । कुटजह्वे । भा म १
कास चि । "कलिङ्गद्रुफलं रज ।"

कलिङ्गयव' । पु । इन्द्रयवे । च द । सि यो
लवणोत्तमाद्यचूर्णे ।

कलिङ्गवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा नि व २ ।

कलिङ्गशुण्ठी । स्त्री । तद्देशेन शुण्ठीविशेषे ।
गुणा — तिक्ता पलकरो अग्निदीपनो अजीर्णहरी
मालकातिसारघ्नो । सा यवचारयुक्ता गर्भिण्या
वाग्निं हरेत् । अग्नि ।

कलिङ्गा । स्त्री । कर्कटशङ्खाग्राम् । र मा ।
श्रेयसविहतायाम् । श च ।

कलिङ्गादिकपायः । पु । "कलिङ्गका पटो
लस्य पच कटुकरोद्विषी" इत्यतद्भक्ष्यकृतकपाये ।
स च सन्ततादोनां शमन । वा चि १५ । कषा
योऽयं पित्तज्वरघ्न । च द पित्तज्व चि ।

कलिङ्गाद्यगुडिका । स्त्री । ज्वरातिसारे ।
पाठ — "कलिङ्गविल(निम्ब)गम्भ्यामकपिल्य सर
साधन । लाघा हरिद्रे त्रीवेरं कटफल शुक्ल
नासिका । लोघ्न नीचरसं शङ्ख घातकी वटशुद्धकं ।
पिशा तण्डुलतोयेन वटकानचसन्निभान् । छाया
शुष्कान् पिबेत् ॥ इन्द्रयवादानां प्रत्येकं समभाग
गृहीत्वा तण्डुलोदकेन विमय वटो काय्या छायायां
शोषणीया च । शुक्लासिका श्लेष्माकलक । च
द भैष । चम्पकयेति केचित् । "जलमष्टगुणं दत्त्वा
पलं कण्ठिततण्डुलात् । भाषयित्वा ततो वाद्य
तण्डुलोदककम्पणि ॥" प प्र ३५ ।

कलिञ्ज । पु । कुलिञ्जमे । वै निघ २५
जित्तकज्व चि । कटे । शीघ्र ।

कलितरु । पु । विभीतकह्वे । वै निघ सर
भेदचि ।

कलिद्रु (म) । पु । सरलदेवदारी । भद्रा
तकह्वे । विभीतकह्वे । रा नि व ११, भा म १५
कण्डकुज ज्व चि । "किरातकटुकाकषा कुटज
कण्टकारीश्रीकलिद्रुकिलिमाभया ।"

कलिन्द । पु । सूयें । विभीतकह्वे । रा नि
व २३ । भेलकह्वे । सरलदेवदारी । वै निघ ।

कलिन्दक । पु । कर्कोरी । तरन्वुजे । वै
निघ ।

कलिप्रद । पु । मयशालायाम् । व निघ ।

कलिप्रियः । पु । वानरे । श र ।

कलिफलम् । स्त्री । विभीतकफले । च द ।

कलिम । पु । शिरोपहत्वे । वै निघ ।

कलिमार' (क) । पु । पूतिकरञ्जे । कण्टक
वति करञ्जे । अ टी र ।

कलिमालः (ल्य.)काः । पु । पूतीकरञ्जे ।
नाणिकदण्ड । रा नि ष ६ ।

कलियुगालयः । पु । विभीतकहत्वे । भा
पू १भ ।

कलियुगावासः । पु । विभीतकतरो । भा ।

कल्मषः । पु । विभीतकहत्वे । छे ष ।

कलिसोदरा । स्त्री । अस्त्रिसहारिणी नाम
सतायाम् । शङ्खोष्ण ।

कलिहारो । स्त्री । खाङ्गल्याम् । विषनाशू-
निघ्न । छि करिहारो । भा पू १भ । वै निघ
वा व्या मन्त्राविपगर्भतेले ।

कली । स्त्री । कलिकायाम् । अ टी भ ।

कलुः । पु । गरुडशाली । अक्षिब्रोज क्षीञ्ज ।
रा नि ष १६ ।

कलुक्ता । स्त्री । उल्कायाम् । मदिरागृहे ।

कलुष (पा) । पु, स्त्री । मृदिपे । रा नि व
१२ । मरुलिसर्पे । सु कल्प ४भ । See सर्प ।

कलुषमञ्जरौ । स्त्री । जिह्विन्याम् । वै निघ ।

कलीवरम् । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ ।

कलोद्भव' । पु । कलमशालो । कनमा धान ।
रा नि व १६ ।

कल्क (ल्यम्) । पु, स्त्री । रसपिष्टद्रव्यपिष्टे ।
खलु वाणि जवा । यत्पिष्ट रसपिष्टानां सत्कल्कं
परिकीर्तितम् । च । मन्त्रादिपेपितद्रव्ये । "कल्को
मन्त्रादिपेपिते ।" रा नि ष २० । तस्य माया
कर्षमिता । तस्य मधुघृततैलमात्रा द्विगुणा, सिता
गुडं सभं, द्रवाय चतुर्गुणा याद्या । प म १४ ।
घृततैलादिशये । मी कदिक । घृततैलादिपाद-
द्वयदि पेपिते द्रव्यद्रव्ये । "द्रव्यमात्रं शिलापिष्ट
गुणं वा लक्षमितं । तदेव सुरभिं पूष्यं कल्कं
इत्यभिधीयते ।" प म १४ । द्रव्यमात्रे शिला
पिष्टं गुणं वा सजलभवेत् । प्रचिप्य गालदीहन्ने
सम्पादककर्षमितम् ॥ भा । "य" पिष्टपाद

पिष्टानां स कल्क इति कीर्तित' । इह द्रव्यव-
साचात्कल्को दृषदि पेपित । मात्रा पिपुमिता
तस्य द्विगुण मात्रायादिकम् । सिता गुडं सभं
द्रवाय दद्यात्तुर्गुणा ॥" इति कल्कविधि ।
कर्षमल । श र । तुरकानामगन्धद्रव्ये । निनात्रम ।

रा नि व १२ । See सिद्धक । विष्टायाम् ।
किट्टे । मे कदिक । करिदन्ते । वै निघ ।

कल्कफलः । पु । दाडिमहत्वे । रा नि व ११ ।

कल्करोधः । पु । पट्टिकारोधे । रा नि व ६ ।

कल्किवृक्षः (धर्मघ्नः) । पु । विभीतकहत्वे ।
रा नि व ११ ।

कल्पः । पु । विधी । रोगमुक्तौ । कल्पहत्वे ।
रा नि व २० । स्त्री । मये ।

कल्पका । पु । नापिते । श मा । कर्षूरे ।
भा पू १भ ।

कल्पतरुः । पु । कल्पहत्वे । क्लृप्तकहत्वे । रा
नि व ११ । तन्नामकज्वरघ्नरसे । पाठ—"रस
गन्ध विषे साद्य समभाग विचूर्णयेत् । भाषयेत्
पञ्चभि पिष्टं क्रमशः पञ्चवासरम् ॥ निगुण्यौ
स्वरसेनैव मर्दयेत्सप्तवासरम् । आद्रं कस्य रसे
नेव भाषयेच्च मित्रा पुन ॥ सर्षपाभा वटी कार्या
क्षायया परिशीलिता ।" जीर्णज्वरे विषमज्वरे
च २१ वयं प्रयोज्या । कजलीपिप्पलीयुतसुण-
जल पाययेत् । शर्करया दधि देय क्षापयेच्च ।
भेष क्व चि ।

कल्पद्रु. (म) । पु । कल्पतरो । क्लृप्ताख्य-
हत्वे । गोर्गाम् शाह । वै निघ ।

कल्पनम् । स्त्री । क्लृप्ता । कर्त्तृने । तिका ।

कल्पना । स्त्री । हस्तिज्जायाम् । अम । रस
नायाम् ।

कल्पनो । स्त्री । कर्त्तृत्वात् । कौटो । छे ष ।

कल्पपादप । पु । कल्पहत्वे । विभीतकहत्वे ।

कल्पसूक्ष्म । पु । विभीतकहत्वे । कल्पपादपे ।
अम । रवा ।

कल्पा । स्त्री । श्रवणातोहत्वे । श्रुतान्तात्मनौ ।
मये । वै निघ

कल्पाङ्ग । पु । पपंटे ।

कल्पान्तः । पु । प्रसयकाक्षि । अम ।

कल्पित' । पु । सञ्चित इतिनि । म ।

कल्याणम् । क्री । पापे । करपुच्छे । त्रिका ।
 कल्याणः । पु । सुगन्धशाली । रानि व १६ ।
 कृष्णपाण्डुरवर्णे । कृष्णवर्णे । राघवे ।
 कल्याम् । क्री । सुरायाम् । हला । प्रभाते । मे-
 यदिकं । मधुनि । हे च । वि । बाव्युतिरहिते ।
 नीरोगे । सुचि २६ च । “कल्याखोदयवयस ।”
 दवे । मे यदिक ।
 कल्याजग्धिः । क्री । प्रातर्भोजने । जटा ।
 कल्यात्वम् । क्री । आरोग्ये । ज ।
 कल्याद्रुमः । पु । विभीतकवृक्षे । वै निघ ।
 कल्यापत्रिका (त्री) । क्री । रत्नापामार्गे । मे ।
 गान आंगा ।
 कल्यावत्तः । पु । प्रातराग्नि । त्रिका ।
 कल्या । क्री । मद्ये । मे यदिक । इरीतक्याम् ।
 शर ।
 कल्याङ्गः । पु । पर्यटचपे । फे९पांगडा ।
 रानि व ५ ।
 कल्याणम् । क्री । सुवर्णे । सुखे । रानि व
 १२ । पु । लघुसज्जं वृक्षे । शीत शीह ।
 कल्याणकः । पु । पर्यटके । फे९पांगडा ।
 वै निघ ।
 कल्याणगुडः । पु । यक्षप्रधिकारे । पाठ —
 “प्रत्यययेषामलकीरसस्य यक्षस्य दत्तावतुला
 गुडस्य । पूर्णोक्तयेष्यिककीरवयव्योमेभक्त्या
 इववाजमोदे । विद्वद्भिन्नुमिकलायमानोपाठाग्रि
 बाव्येय पलप्रमाणे । दत्ता विद्वद्भिन्नुमिकलाय
 चाठावटो च तैलस्य पचेद् यथावत् । तं भक्ष्ये
 दक्षफलप्रमाणं यथेष्टचेष्ट चिसुगन्धियुक्तम् ।”
 पाकनियम — आमलकीरससा १२श इक्षुगुडा
 १।०श यथाविधि एकत्र पचेत् । शिष्टप्राये पाके
 पिप्पलीमूलादोनां प्रत्येकं पल (८ तो), विद्वच्चूषस
 शराव (८ प) तैलस्य च शराव (८ प) प्रक्षिपत् ।
 यथा चिसुगन्धस्य इषक् पल मिश्रयेत् । यथा
 विहता तैलमज्जिता देसा इति ठहा । प्रवेप
 द्रव्याणि—पिप्पलीमूलं कीरकं चन्यं विकटु
 मग्नपिप्पली इववा वनयमानो विद्वद्भिन्नुमिकला
 यमानो पाठा चित्रकमूलं धान्यकस्य । च
 दधत्ति । रसर, भैष ।
 कल्याणघृत(पानोय)म् । क्री । विषघ्नघृते

सन्नादे च । पाठ — “विद्वद्भिन्नुमिकलायमानोपाठाग्रि
 हरेणव । तालोदपत्रमज्जिताकीशरीरपलपत्रक ।
 दाडिम मालतीपुष्प रजनी शरिरे भिरे । प्रियङ्गु-
 क्षगर कुष्ठ वृक्षौ चैलवालुके । सचन्दनगवाक्षीभि
 रिते सिद्ध विद्यापह । सपि कल्याणक ।
 प्राशनमशनी, खिन्ना, वेणूक, मेवनाक,
 एगवानूक, शीतपानि, तगरपौडका, हरिद्रा,
 मोदशविद्रा, अनसमूल, शीतानता, त्रिभङ्ग,
 नीलोत्पल, एलाह, मज्जिठा, मल्ली, माडिम,
 नागेश्वर, तानीश्वर, वृक्षौ, मालतीपुष्प,
 विद्वद्भिन्नुमिकलायमानोपाठाग्रि, मज्जिठा,
 एलाह २ तो घृत ३२ प जल १७ श ।
 एवञ्च घृत दिगुणं जल चतुर्गुणं च दुग्ध दत्त्वा यदा
 पचितं तदा चोरकल्याणमुच्यते । सा कौष्ठन्मा
 चि । सु कल्प ७५ । भैष । अन्यत् दाहाधिकारे
 महुत् कल्याणक घृतम् । पाठ — “चतुर्गुणे प्रवा
 यव्यो रसे चौर चतुर्गुण । सपि प्रत्य वलाजानी
 मज्जिठा पीवरी निशा । काकोल्यो मधु सिद्धे । हे
 कृद्धी हे देवदारु च । एषामष्टपल कल्या
 पचेत्कल्याणक महुत् । घृत ४ श शतमूलोदम
 १७श इक्षु १७श । कर्क — जोरा चेत वेलेडा,
 मज्जिठा, अश्वगन्धा, हरिद्रा, काकोली, कीर-
 काकोली, यष्टिमधु, मेदा, महामेदा, शक्ति,
 वृक्ष, मेवनाक । एलाह ८ तो । रसर ।
 कल्याणलेहः । पु । वातव्याध्याधिकारे चिकित्सा
 शास्त्रे च । पाठ — “सहरिद्रा वषा कुष्ठ पिप्पली
 विषभैषजं । अजानी वानमोदा च यटीमधुक
 सैन्धवम् । एतानि समभागानि श्लक्ष्णपूर्णानि
 कारयेत् । तच्चूष सपिवालीया प्रत्यह भक्ष्ये
 न्नर । एकविंशतिरात्रेण भवेच्छुतिधरी नरः ।”
 अजानी गौरकी, अजमोदा यमान्याम् यटी यटी
 मधु, मधुक मधुकपुष्पे । मडेलमूल । च द वा
 व्या चि । रसर । भैष ।
 कल्याणवोज । पु । मधुरवृक्षे । रानि व १६ ।
 कल्याणसुन्दराभ्रम् । क्री । राजयक्षपि
 रस । पाठ — “व्याधमेकपलिकं पुटने सुजीव
 घावी पयोद वृक्षौ शतमूलकेषु । पिलापिमन्य
 जलवासक कण्टकारो शीपाक पाटलिबलाय रसे
 रमोषाम् । सफ्रिदितं पलमिसे इयगेकमय ।
 गुडाममा सुवलिता वटिका कृता च ।”
 माद्रिड अल ८ तोना, आमना, मूला,

बृहती, शतभूमी, ऐन्दु, विषण्व, गगिनि,
वागा, शंकरपञ्च कटिकात्री, शोभा,
पावन, वेलेडा, अटोटेकर १ गमिष्ठ वसे
नर्दिन। भेष ।

कल्याणिका । स्त्री । मन शिलायाम् । रा नि
व १३ ।

कल्याणिनी । स्त्री । मलानामधुपे । वेलेडा ।
रा नि व ४ ।

कल्याणो । स्त्री । रालहवे । सजहवे । ये
निघ । गवि । रा नि व १८ । सापपण्याम् ।
रा नि व ३ । स्वर्णपविकायाम् । मोर्णापाडा ।
मोर्णाभूथी ।

कल्ल । त्रि । वधिर । विका ।

कल्लता (त्वम्) । स्त्री । बाधिर्ये । सरमेई ।
ह च ।

कवकः । पुं । घासे । कवले । ह च । स्त्री ।
छवाके ।

कवचः । पु, स्त्री । पपटके । “कवचं स्यात्
पपटके ।” रा नि व ५ । २३ । वचा कवच
कच्छुरा ।” गहभाण्डहवे । गाझीभाट इति
लीले । लचि । नारिणि । भूर्जहवे । गन्दी
हवे । मे चविक ।

कवचनामकः । पु । पपटके ।

कवचपत्रम् । स्त्री । भूर्जपत्रे । श च ।

कवचाख्य । पु । अश्वसुरे । नखीनामगधद्रव्ये ।

कवचोयन्त्रम् । स्त्री । ओषधपाकार्ये यन्त्र
विशेषे । तद्यथा—“नातिहस्ता काचकृपौ न
चातिमहती दृढा । वाससा कर्मात्मेन परिहृत्य
समन्तत । सलिप्य मृदुमृत्सामि शोषयेद्वा
रमिना । निधाय भेषजं तव सुखमाकादधेत्तत ।
कठिन्या दृढया वापि पचेत्यन्त्रे विधानत । कवची
यन्त्रमेतदि रसादिपचने मतम् ॥” आच्येय ।

कवटौ । स्त्री । कवाटे ।

कवड । पुं । कवले । गङ्गुष । रवा ।

कवडग्रह । पु । कपो । २ इहे डोर्णा । प
म १४ । च ८ खदिरवटी ।

कवयि. (यी) । स्त्री । (Cous coborus)
मगरविशेषे । इहे मोह । तत्पर्याय, —कल्लच

पृष्ठौ (वि) । कविका (भा) । कवची (के) ।
गुणा —मधुरा क्षिप्ता कपाया रक्षा ईष्यधिकरी
वत्या वातघ्नी च । भा । हारा ।

कवरः । पुं, स्त्री । कवर्ध्याम् । वनतुलनी ।
विष्ठा । खवणे । अस्त्रे । मे । ह च । सातद्र
लवणे । र मा ।

कवरा (री) । स्त्री । वर्षरायाम् । वावुरे ।
इति भाषा । श र । वनतुल्याम् । अम ।
वर्षरकहवे । वावरा ग्रीह । रक्तकरवीरे ।
मन शिलायाम् । हिङ्गुपत्राम् । रा नि व ६ ।
केशविन्यासे ।

कवरोक । पु । सुगन्धपत्रवृक्षविशेषे । इणान
तुलनी । यथा—“कसूरिकास्त्रे डगन्ध कवरीक
साममक ।” इति द्रव्याभिधानम् । यस्यचन
के । कावरी छोर्णा ।

कवरीकाला । स्त्री । मन शिलायाम् ।

कवरोकूटकः । पु । कवर्ध्याम् । विष्ठा ।

कवलः । पु । चिनिचिमसरे । वेले मोह ।
श च । यासे । रवा । मण्णुपण्डये । कुनकुण,
रुद्धि कवा । सा मावा या सुखे धृता सुख सञ्जा
यते । “सुखं सञ्जायते या तु सा मात्रा ववले
हिता ॥” भेष । See मण्णुप ।

कवलग्रहः । पु । कर्षपरिमाये । सु । सुखे
कवलस्य यक्षी धारणम् । तस्य विधिर्यथा—“तत्र
निकटुकवचासर्पपट्टरीतकीकल्कमालीय तैलशुक्र
सुरासूतचारमधुनामन्यतमेन सलवणमभिप्रतप्तमुप
स्त्रिभ्रमदित गलकपीलललाटप्रदेशे धारयेत् ।
तावच धारयितव्योऽनन्यमनसोऽनन्तदेहेन यावन्नीष
परिपूषकपीलल नासासोतीनयनपरिप्लावय भवति,
तदा विमोक्तव्यं पुनश्चाप्यी गृहीतव्यं” इति ।
सु चि ४० अ । गुणा—“कवलं कुरुते
काङ्क्षा भवेत्तु हरेत् कफम् । त्र्यां तीपथ वैरस्य
दन्तचालस्य नाशयेत् ॥” वै निघ । स चतुर्विध
—खेही प्रसादी श्रीधी रोपणयेति । तत्र वति
खेही क्षिप्तीषेर्द्रव्ये, प्रसादनी पिसे खादुभीते ।
शोधन कफे कटुश्चलवण रक्षीणेषु । रोपणी त्रये
कपायतिष्ठमधुरे कटुण्येय । तस्य मावा सा या
सुखसञ्चारिणी भवेत् । “चतुर्धा कवलं खेही
प्रसादी शोधिरोपणी । क्षिप्तीषे खेहीकी वार्ते
खादुभीते प्रसादन । पिसे कटुश्चलवणे रक्षीण्ये

वन कफ । कषायतिक्तमधुरे कटुणो रोपणो
ये । तथा, सुख सञ्चार्यते या तु सावा सा
ले द्यूता ॥” सु चि ४०८ ।

लिका । स्त्री । Bandage बन्धन
छटुभरादिवस्त्रले । सु सू १८५ । चि
१ ।

लित । त्रि । बदरीहले । इला ।

ली । स्त्री । भुक्ते । ज ।

स । पु । कष्टकगुणे ।

टच(व)क्रम् । स्त्री । खनामख्यातह्वे ।
कगदिया, कषाटवेदु । वेष्टुषा इति च
मा । र मा । सत्पथ्याय, —वक्राय, कपोत
। असनि । र ।

ारम् । स्त्री । पशे । विका । पु । (Tan-
lus falcinellus) पक्षिविशेष । कर्नात्र
भी । वे निघ ।

वे (कम्) । स्त्री, स्त्री । खलोने । नागशम ।
वेका । स्त्री । केविकापुष्पह्वे । केरव इति
हृषदेशे प्रसिद्धे । रा नि व १० । ते पुष्प
पुष्प, खडिने । हि कडिभासी । नागशम ।
योग्यो । ते मन्त्रविशेषसु । विका ।

वञ्चुक* । पु । पक्षिविशेष ।

व(गि)त्य । पु । कपिलह्वे । च टी ।

वयम् । स्त्री । खलोने ।

वराजः । पु । वेद्ये । कविशेहे ।

लम् । स्त्री । उत्पले । नौमपत्र । श च ।

डवक्र । पु । कषाटवक्रह्वे । र मा ।

णाम् । त्रि । ईषदुष्ये । अम । स्त्री । उष्ण
म् ।

रा । स्त्री । अशदिवाङ्माम् । हे च । मांस
ह्वाम् । भा पू १३, गु व ।

का । स्त्री । अणकषायाम् । अमित्रकणां ।
र सु वि लौहायते ।

पु । पु । भक्ते । वक्ते । रा नि व २० ।

रु (रू)का । पु, स्त्री । पृष्ठकीकसे । पृष्ठा
ने । गिठेर पीड़ा । इला । स्त्री । खनाम
मषासे । केशुर । र मा । See कसेर ।

कशेरु(रू)कम् । स्त्री । कशेरुणि । केशुर ।
प सु ।

कशेरु(रू)का । स्त्री । पृष्ठास्थिनि । पृष्ठवशे ।
रवा । वै निघ । कशेरौ । केशुर । अम ।

कश्मलम् । स्त्री । मूर्च्छायाम् । मोह । अम ।
पापे । शब्दर ।

कश्मोरजम् (जम्) । स्त्री, पु । कुडुमे । च टी
रा ।

कश्यम् । स्त्री । मय । पु । अश्वे । मे यद्विक ।
कषाह्वे । हे च । अश्वमथभागे । वै निघ ।

कश्यप । पु । मक्षमर्दे । विश्व । मृगविशेषे ।
मे ।

कष । पु । कषपट्टिकायाम् । कट्टिनाथत्र ।

कषण । पु । शलाटी । स्त्री । कण्डूयने । नि ।
अपक्वे । श च ।

कषपापाणः । पु । स्वप्नमयी ।

कषाय* । पु । कपिलह्वे । महासर्जह्वे । वै-
निघ । मण्डलिसर्पे । सु कष ४५ । Decoction
of infusion कथितेर्वस्तुभि कृते क्षायमात्रे ।
पीडयगुणाभसा पक्व चतुर्भावावशिष्टक्षायः कषाय
उच्यते । र मा । 'पादशिष्ट कषाय स्याद् य
पीडयगुणाभसा ।' भा । अष्टभावावशिष्ट इति ।
माह १५ । कषाया पचविधा स्वरसकल्क
कायस्मिफाष्टमर्देन यद्योत्तरं लघवश्च भवन्ति ।
स्योपाकह्वे । शोणी गाह् । घरणि । धवह्वे ।
शोनी गाह् । लज्जुचव्वे । डेला गाह् । रा
नि व २ । निर्यासे । विलेपने । अन्नराने । मे ।
पु स्त्री । An astringent flavour पङ्कसा
न्यतमरसविशेषे । कषा । स पूनोफलादी स्वाद्य ।
रा नि व २० । स च मृत्पिण्डगुणवद्भुल हिमगुरु-
रुच क्षभी शमन दाहो मुखग्रन्थिनिघ्नस्तम्भादि
ज्ञात् तद्विपाकीऽपि कटु, तद्विपाकगुणश्च वातज्ज्ञात्
कफपित्तघ्नश्च । दीपन पाचन शोकोदोषक
शैथिल्यकर अतिशैथिल्य पाण्डु करोति च । यो
पक्व शोषयति निघ्नो क्षमयति कष्ट भ्रामति हृदयं
कषति पीडयति स कषायक । सु सू ४२५ ।
अन्यच्च । कषाय शोषश्च क्षभी त्र्यपाकार्णि
नामन । कफशोषितपित्तघ्नो रुच शोतो, गुरु-
क्षया ॥ राज । वेपथ क्षमजाद्योर्वै रसन योग्यौ
द्रव । भ्रामतीव च स कष्ट कषाय स विक्वा

शयि ॥ च । अतिपुक्तस्य तस्य गुणः—सोऽतिपुक्त
शूलाभान्नस्योदाचेपणादिकृत् । भा. । कषायस्य
कल्मसं पचयिष्यम्—स्वरसकल्मसतः शीतफाण्डभेदेन
एषाच तथापूर्वं मलाधिक्यम् । च सू ४५ ।
“स्वीरस स्वरस प्रोक्त कल्मसो दृग्दृष्टि पेषित ।
क्षयितस्तु शत शीत शर्करोमुपिती मत् । चितीण
तोये नृदित फाण्ड इत्यभिधीयते । पचेतास्तु
समुद्दिष्टा कषायाणां प्रकल्पना ॥” प प्र १४ ।
कषायपाकविधिः । “तत्र कैचिदाहुः त्वक्पचमूला
दीनां भागस्तद्वर्गुण्यजभावाय चतुर्भागावशेषं
नि काष्यापद्धरेत् । अथवा तमोदकद्वये त्वक्पच-
मूलादीनां तुलामावाय चतुर्भागावशेषं नि काष्या
पद्धरेत् ।” सु चि ११ अ । वि । सुगन्ध ।
विका ।

कषायकृत् । पुं । रक्तलोभे । जटा ।

कषायजलम् । स्त्री । अथाश्लोदुस्वरशिरोप
वटसिद्धे जले ।

कषायदन्तः (दशन.) । पुं । मूषिकभेदे ।
अस्य यत्र यत्र पतति तत्र शीघ्रकीयादयो जायन्ते ।
वा उ १८५ । सु कल्प ६५ ।

कषायनित्यः । वि । नित्यमतिमात्रकषायरस
सेविनि । च ।

कषायफलम् । स्त्री । पूरकले । वै निघ ।

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधान्ये ।
जनान्नविन्दव । रा नि व १६ ।

कषाययोनिः । स्त्री । कषायाधिकरणे । सा
च पचधा—मधुरकषाय अम्लकषाय कटुकषाय
तिक्तकषाय कषायकषायश्चेति । च सू ४५ ।

कषायवर्गः । पुं । कषायरसद्रव्यगणे । कषा
जिनिवत्तवर्गः । विफला शूलकौ जम्बूसंवकुल
तिलुकफलानि त्रयोषाद्यम्बुष्टादिमिषड्वादिशोभा
दिशालसारादीनि कतकमाकषायाण्यभेदकवनस्यति
फलानि कुरवककीविदारकजीवनीचिह्नौपालङ्गा
सुनिषणादिनोवारकादयः सुझादयश्च समासेन
कषायवर्गः । सु सू ४२ अ ।

कषायहृत् । पुं ।
फलहृत् । च चि ४५ ।

कषायस्कन्धः । पुं ।

च चि

खमायाम् । रा नि व ४ । आमातवे
खर्जुरीहृत् । वै निघ ।

कषायो (हन्) । पुं । सर्जहृत् । शूनात्र गौर
शालहृत् । रा नि व ६ । जटा । खर्जुरीहृत् ।
धेनुत्र गौर । खर्जुरहृत् । रा नि व ११ ।
शाकहृत् । सुद्रपगसे । वै निघ ।

कपिका । स्त्री । पचिजाती । उषा ।

कपेरुका । स्त्री । कशेरुकायाम् । गुर्गाहि । च
टो रा ।

कष्टम् । स्त्री । पीडायाम् । हे च ।

कष्टकारकः । वि । पीडाकरे । विका ।

कष्टस्थानम् । स्त्री । पीडाजनकस्थाने । हारा ।

कटिः । स्त्री । पीडायाम् । वै निघ । कषपदि
कायाम् । के ।

कठोरम् । स्त्री । रज्जे । वज्र । रमा ।

कसका । स्त्री । कासमर्द्द । वै निघ २५
कुलत्यादहृत् ।

कसनम् । स्त्री । कासे । वेदनाविशेषे । च द
र पि चि ।

कसनमर्द्दनः । पुं । कासमर्द्दहृत् । कां
रगन्त । वै निघ ।

कसना । स्त्री । कृच्छ्रसाध्यलूताविशेषे । See
लूता ।

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकहृत् । वाक्
गौर । श च ।

कसिपुः । पुं । अग्ने । जटा ।

कसेरु । पुं, स्त्री । Back bone. इहासिनि ।
मेरुपञ्च । रा नि व १८ । सुतायाम् । ‘कसेरु
भेद्रसुतके । रा नि व १२१ । (Scirpus
kysoor) सनामख्यातवृक्षविशेषे । केसुर ।
म का कसेरुवा । सेकिमगर्द । तगमडु । ते इति,
कीति । तत्र द्विविधे राणकसेरुर्द्वे विधौटथ ।
तयो विधौट सुताकृति लघु च । सा गुष्ठा—
मधुरं तुषरं गुरु । पित्तघ्नोष्णित
॥” भा । कषाय अस्य
शीत दाहघ्नमन्न ।
कामलाहरे पित्तनाशकरश्च ।
शीतलश्च । रा नि १५ ।

रा
वे
च

कसेरुकः । उं । कसरी । नागरमुखाके । स वि १० च ।

कसेरुका । झी । कसेरी । केरुद्र । रा नि ५ ८ । इडास्थिति । गृध्रपठ । रा नि ५ १८ । कसोरम् । झी । पिष्टटे । गिहूठी । वङ्गे । ६ च ।

कस्तोरम् । झी । रङ्गे । डाङ् । प सु ।

कस्तु(स्तु)रिका (रो) । झी । यगनाभी ।

गुग्नाङ्गि । हि कस्तुरी । ते कस्तुरिपिप्पि ।

तत्पण्याय, —मदाद्र (मि) । यगनाभिजा । गन्ध-
बुलि (हि) । यग्मद । कसरी (य) । यग ।

यगो । गामि । मद (म) । चखजा (वि) ।

कस्तुरिका । गामि । लता । योजनगन्धा । मग ।

गन्धबोधिका । कासाङ्गी । धूपसघारी । मिश्रा ।

गन्धपिशाचिका (शम्बर) । वातामीद । योजन

गन्धिका (रभम) । मदनो । गन्धकेलिका । वेध

सुखा । माञ्जरी । सुभगा । बहुगन्धदा । सद्य

वेधो । ग्रामा । कामान्धा । चगाण्डा । कुरङ्ग-

गामि । खलिता । ग्रामला । मोदिनी । सा

वेधा—कामरूपोद्भा, नैपालो, कामरी च ।

तत्र प्रयत्ना कृपा श्रेष्ठा च, द्वितीया मौलवर्णा

मध्यमा च, त्रेशा चयमा । भा । गुष्ठा —“कस्तुरी

हृदि दोग्धरत्नपिपकफापरा । राज । कटु

तिक्ता चपा यकला गुष्ठा शीतघ्नी वातघ्नोष्ण

सघारा चेति ।” भा । “चक्षुष्या सुखदोषघ्नी

किंलासकुष्ठघ्नी च ।” मद । तथा “कपिला

पेङ्गला कृष्णा कस्तुरी विविधा क्रमान् । नैपालेऽपि

‘कामरी कामरूपे च जायते । सार्व्वेष्वा

रिका ततश्च तिक्ता श्रेया कुलित्यापरा

१ । सा यदा यगनाभित क्रमवशाद्देशा

श्रीविता पवेत्यादिदिगद्वेषु जनिता कस्तु

सूयते । पूर्णाङ्गतिस्तु खरिका तिक्ता

निवामां शौलेत्येवमसङ्गो च कुलितिका च ।

महिता चिह्ना स्यात् ।

शिमिशिमिति चिरं चर्मगन्ध-

प्रमत्ता वरघन्तगुणा राजते

कस्तुरीपरीचालचपम् । अन्य

च हरिषे शीघ्रे रीतिषि च मन्द

गुरे च तद्वत् कस्तुरी बहुलपा

कस्तुरीयगलचपम् । या क्षिप्वा

विनिश्चिता पीतता पादकैऽनानि मे

भवति वृत्तवट भस्मादेव सय ।

तुलायां कलयति गुरुतां महिता द

कस्तुरिकीयं खलु कृतमविमि क्वचिमा

कमिकस्तुरीलचपम् । रा नि ५

धुस्तुरवे । वे निघ ।

कस्तुरि(रो)क । उं । करवीरवर्धे ।

कस्तुरिस्तुगाण्डज । उं । यगनाभी

रस । “इहलस विप टङ्ग भातीकोषफल

मरिचं पिप्पली चैव कस्तुरी च समाश्लि

रतिर्यं खादेत् ।” शिबूग विष, मोक्ष

टैव, वाङ्मन, यन्त्रिजो, मन्त्रिष्ठ, पिप्पूग,

नाति गनडांग । जले र्दहन । र सा सं ।

ज्व वि । इहत् यथा—“यगमदश्मि

धातको भूकश्मि रजतव नक्तुता विदुमो लौ

पाठा । कमिरिपुषनविश्व वारितालाभधाम

रविदधरसपिष्ट कस्तुरीभैरवोऽयम् । आद्रकस

रवे पेयी विषमञ्जरमायन । गुग्नाङ्गि,

कपूर, उर्मा, शार्देकूग, आनाङ्गुर्वीज, कृपा,

लोणा, मुळा, अवांग, मोक्ष, आदनाभि

मूग, विङ्ग, मुळा, उर्ध्व, वांगा, हरिडांग,

अव एव, आम्ना गनडांग । आकम्पणज्वरमे

र्दहन । नाङ्का १ त्रिष्ठि । रस र ज्व वि ।

कस्तुरीमसिका । झी । यगनाभी । वे

निघ । मन्त्रिकापुष्पचर्मदे (या यगमदवाधा

भवति) । गुष्णे वारिकादिगुण्या । रा नि

५ १० ।

कस्तुरीमसिका । उं । Musk deer यग

विशेष । यलाखे कस्तुरी जायते । वे निघ ।

कस्तुरीमोदक । उं । प्रमिष्टाधिकारे । पाठ

—“कस्तुरी जनिता यदा निपला नीरकवयम् ।

कदलीनां फले पतं खर्गं र लघुलीला

‘कास्यस्य बीजस्य मापमात्रं समं समं । धावन्त्यानां नि
चूर्णां निद्रिगुणा सितशर्करा । धावोरसेन पयसा
कुशाखसरसेन च । विपचेत् पाकविद्बैद्यो मन्दमन्देन
वज्रिना । । मात्रा अचमिता । अत्र
वनिता मियद्गु, सुद्धा कष्टकारो, खोरकश्च
खोरक कणखोरक । सम्बचूर्णोत्त चतुर्गुणेन
धावादि रसेन पचेत् । १ सा सं ।

कस्तूरीहरिणः । पुं । मृगनाभिहरिणे । वै
निघ ।

कस्यम् । स्त्री । सरायाम् । इला ।

कक्षकम् । स्त्री । कक्षार । कुम्भिकूल । भा पू
१ म गु व ।

कक्षारम् । स्त्री । (Nymphaea lotus)
कुमुदप्रभे । श्वेतकुम्भि, शोभा नाग, नीलकुम्भि,
शोणकुम्भि । ते कीदृशापरमावुडि वासनगलकल
व । तत्पण्याय, —सौगन्धिकं (प) । रा नि
व १० । पि क क कक्षरपाके । “कक्षारपञ्चो-
त्पलचट्नाम् ।” गुणा — शीतल ग्राहि विष्टभि
गुरु रुच्य । भा पू १ म पु व । कषायमधुर
‘शीतलं कफपित्तरक्तघ्न । राज । “कक्षारं
ग्राहि विष्टभि खातिशीतं तथा मम । गुरु रुच्य
समुद्दिष्टम् ।” वै निघ । रत्नोत्पले वृक्षप्रभे
इति लोके । अन्ये तु सौगन्धिकोत्पलमाह ।
सु सु १८ प । द्रव्यत् श्वेतरक्तकमले । कमल
साधारणे । वै निघ ।

कक्षाराद्यष्टम् । स्त्री । इद्रीगाधिकारे ।
पाठ — “कक्षारगुणले पत्र कुमुद मधुयष्टिका ।
पद्माब्जनाथ तत्काये जीवनीयोपकल्पिते । घृत
पक्व नव पीत रक्तपित्तासगुणानुत् ।” रस र ।

कक्षः । पुं । वक्त्रपक्षिणि । अम ।

कक्ष । पुं । अक्षरकोटरे । कौकुवर्गम् ।
रवा । मद्भिदे । लतायाम् । अम । से यद्विक्तं ।
गुग्गुली । वै निघ । शृङ्गवर्धे । च । शृङ्गवने ।
पावे । ऐ । कक्ष । अरखी । गृहमकोटं ।
पाय ।

कक्षधरमर्मम् । स्त्री । मर्मणामविशेषे । यत्र
वैकल्पिकारममर्मा इयमधिबसति । यस्य च स्थानं
वक्ष्यकयोग्यभाग । सु मा ६ प ।

कक्षरुद्धा (घोस्या) । स्त्री । नागरमुखायाम् ।
रा नि व ६ ।

कक्षत्रयः । पुं । कुकुरे । वै निघ ।

कक्षा । स्त्री । बाह्योर्मौ । रा नि व १८ । पि
कोपजन्यसुदरीगविशेषे । कौकुविड्गानि । स
णम् — “बाहुपार्श्वसकलेषु कणखोटां सवेदना
पित्तप्रकोपसम्भूता ‘कक्षामित्यभिनिर्दिशेत् ।” भा
नि सुदरीग - चि । तथा यक्षीपवीतप्रतिमा
प्रभृता पित्तानिलात्ताजनिभास्तु कक्षा ।” च
कनेति कक्षासन्नेषु प्राचीदेशेषु खानिलात् । वा च
११ प ।

कक्षान्तरे । स्त्री । अन्तरं । गर्भागारे ।

कक्षापटः । पुं । कौपीने । इला ।

कक्षीत्या । स्त्री । मद्रमुखायाम् । ऐ ।

कक्षाफलः । पुं । कण्ठीदुम्बरफले । काण्डपूम् ।
वै निघ ।

कक्ष्या । स्त्री । इहिकायां । ऐ च । काष्ठा ।
इक्ष्माप्रकीर्ते । अम । मये । कटिस्थने । -च डी
म । से यद्विक्तं । गुञ्जालतायाम् ।

कांश्य(स्य)नीलः । पुं । मृपातुल्ये । ऐ च ।
तुल्ये । ऊँरत । प सु । तुल्याञ्जने ।

कांसपात्रम् । स्त्री । चादकपरिमाणे । भा ।

कांसिका । स्त्री । मुद्गपण्याम् । रा नि, व ३ ।

कांसौ । स्त्री । खोराष्ट्रचिकायां । प सु ।
कांस्यधातो ।

कांसौयम् । स्त्री । कांस्यधातो । रा नि व ११ ।

कास्य(क्ष)म् । स्त्री । पामपात्रे । से यद्विक्तं ।

White copper or brass, Queen's
metal ताम्ररज्योरुपधातो । कौमा । पि
कांसा । म क कंसे कसु । भा । ‘तत्पण्याय, —
कंसं । कसाम्यि । तासाश्च (वि) । प्रकाशं । व
अन्वजं । विद्युत्प्रियं । घट्टाशब्द । अमुरा
(ऐ) । सौगाटक । घोष । घोरगुथं । घोरपु
दीप्ति । कांस । “ताम्रं तपुजमाख्यातं काम
घोषघ कसकम् । उपधातुर्भेदेकांश्य इयोत्तरणि
‘रज्यो । कांस्यस्य तु गुणा नैया स्वयोनिसदृशा
जने । संयोगजप्रभावेन तस्यान्वेषि गुणा कृता ।
कांस्यं कषाय तितीष्य स्थिरं विशदं सरं । गुरु
मेघदितं कंसं कफपित्तहरं परं ।” तक्कीयणम्
— “पण्डीरूपं पवाणि कांस्यस्याग्नी प्रतापयेत् ।
पिपिचेत्तप्तमानं तैलं तन्ने च काश्चिह । गोमूत्रे

च कुलत्यानां कपाये च त्रिधा त्रिधा । एवं कांस्यस्य
रौतेय विग्रहि सम्मजायते ॥” मारणविधि —
“चर्कचौरेण सम्पिटी गन्धकलेन खेपयेत् । समेन
कांस्यपाणि गृह्णान्यद्रवेगुं ॥ ततो मृपापुटे
हत्वा पचेद्भजपुटेन च । एव पुटदयात्मास्य
रौतेय सियते भुवम् ॥” भा पू ११ । यदस्य
गुणा — “कांस्यं तिरुगुणचक्षुषं वातकफविका
रघ्न । रुच कषायरुच्य खवदीपनपाचन पथ्यम् ॥
श्वेत दीप्त मृदुज्योति रूढाश्च क्षिप्तिर्नैल ।
घनाग्निस्त्वह्नाह्न कांस्यसुभममौरितम् ॥” रा
नि व १३ ।

कास्यनील । पु । नीलतुल्ये । तत्पर्याय —
मृपातुल्य । ईमतारं । वितुन्नक । इ ।

कास्यपात्रम् । स्त्री । पात्रकपरिमाणे । भा ।
आटेनव । कांस्यनिर्मित पात्रसमूहे ।

कास्यपिष्टीरस । पुं । पाण्डुधिकारे । पाठ —
“सूताम्यथाकंठयेकं कृत्वा पिष्टि समन्धका ।
सूतामे नागवज्राय द्रव्ये पिष्टा प्रलपयेत् । ताम्र
पर्वो प्रलिप्येतां रुद्धा गजपुटे पचेत् ।” दिगुघ्न
भूयणेन सेव्यम् । ८ चि २५ । पात्रा ६ उ
ठांमा १७ शक्रक ६ उ ।

कास्यालुकम् । स्त्री । कासालुके । See
कासालु ।

काक । पु । वायसे । वायसमेदे । छात्रकाक ।
तत्पर्याय, — करट । चरित । बलिपुट ।
सकृत्प्रज । भ्रातृ । आमघोष । परभृत् ।
बलिभुक् । वायस । वातजव । यल । दीर्घायु ।
एषक । कृष्ण । यामीन । पिग्म । कटखटादक ।
दिक । काग (ज) । गृह्णन्निभुक् (के) । एक
दृक् । अन्यभृत् । घूकारि (इ) । एकाक्ष (श) ।
काणूक- (उ) । कारव । नगरीक । परभृत् ।
प्रकज । सत्यवाक् (वि) । काण । घृलिजह ।
निमित्तकृत् । कौशिकारि । कौशिकाराति ।
चिरायु । सुखर । खर । महालील । चिर
जीवी । चलाचल (रा) । करटक । नागवीरक ।
गूढमेयम् । लुष्टाक । यावक । सर ।
प्रकजास । यमदूतक । मलभुक् । दिककार ।
अप्रकट । वातज्वर (शब्द) । कटखटिर
(सी) । एतो प्रसज्जतोद्यी । तन्मांसगुणा —
अयस्कर चक्षुष्य उदण लघु दीपनघ्न । रा नि
व ७ । शोषरोमे हित रसवीर्यविपाकेषु सिद्धा

दिभि सम । सु मू ४१'५ । काकजङ्घायां ।
कांठोष्ठकौडेनौ । ज्योतिषत्वात् । मठाकृष्टौ
काकोल्यां । गुञ्जायाम् । कोकिले । वै निघ ।
पीठसर्विणि । षोडश । परिमाणमेदे । मिर
चाक्षने । काकीदुम्बरहृत्ते । स्त्री । काकसमूहे
मे कहिक । काकमांसन चक्षुष्य लघु चाग्नि
पदीपनम् । धातुहृषिकरं इत्य चतुरोग चर्ध
हरेत् । कृष्णकाकस्य मांसं नु श्रेय काकसम
गुणे । वै निघ ।

काककङ्कु । पु । चीनक इति प्रसिद्धिवाच्ये ।
इ च । गुञ्जरसे । वै निघ ।

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूरीहृत्ते । भा ।

काककण्टक । पु । जलचरणचिविशेषे ।
पानन्दोऽङ्गि । वै निघ ।

काककला । स्त्री । का-जङ्गाहृत्ते । केउत्रा
ठेडा । गटा ।

काककुङ्गलम् । स्त्री । नीलपत्रे । वै निघ ।

काककुष्ठम् । स्त्री । कङ्कुष्ठे ।

काकघ्नो । स्त्री । महाकरच्छने । रा नि
व २ ।

काकचिच्छा (चि, च्छो) । स्त्री । गुञ्जायां ।
कूट । चिका । रक्तगुञ्जायां । भा पू ११ गु व ।

काकच्छद (दि, दि) । पु । खट्वन
पक्षिणि । श र । चापपक्षिणि । नौगर्द्धपाक्षी ।
चिका ।

काकजङ्घा । स्त्री । गुञ्जायां । र मा । (Lees
lurta) स्वनामन्यातच्छपे । केउत्राठेडा,
कांठोष्ठकौडेनौ । मसीति पायात् । र मा ।
तत्पर्याय, — काकाङ्गी । काकाघी । काक
नासिका (शब्द) । काका (सी) । काकनासा ।
काकफला (ज) । कृषीवल (र) । काकाडा (च
टो) धाङ्गजडा । काकाडा । सुलोमशरा । पारा
वतपदी । दासी । नदीकान्ता । सा चतोपयोगिनी
व । गुणा — तिपीणा क्रमिग्रन्थकपापघ्ना वाधि
यघ्नो अजीर्णघ्नो क्षीर्णविषमज्वरनाशिनी । रा
नि व ४ । “काकजङ्गाजटा निश्रेण जलसिद्धि
रभि स्थिता । हिमा कषाया तिला कफपित्तघ्नी
अरपित्तास्रग्रन्थकपट विषहनिघ्नी च ।” भा पू
११ । “एतदन्धम एकादिकत्वेरे हितम् ।” च
द ज्व चि ।

काकजम्बुः (जम्बू) । स्त्री । (Ardisia so lanacea) मन्नामप्यातजम्बुवृक्षविशेषः । भूमि जम्बुवृक्षः । कुंहेखाम्, वनखाम्, छोटे खाम् गाँह । मं नदीतोरेखा । कं तोरेनेरिखु । तत्पथ्याय, —काकफला । नादेयी । काकवल्गुमा । भङ्गेटा । काकनीला । भाङ्गजम्बू । घनप्रिया । गुणा — कपाया चम्रा गुप्त, पाके मधुरा दाह यमातिसारघ्नो शीघ्रपुष्टिवर्धकः च । रा नि ३ ११ । र मा । भाग्यरश्मिवृक्षः । वै निघ ।

काकजानु । स्त्री । काकजहायाम् । चक्र ।

काकजानुका । स्त्री । काकजहायाम् । मेष स्त्रीरोग चि । रस र प्रदरे ।

काकजिह्वी । स्त्री । गुञ्जायाम् । के ।

काकडुम्बुरः । पु । कृष्णदुम्बुरे । शूद्रदुम्बुर ।

काकणम् । स्त्री । A leprosy with black and red spot मङ्गाकुष्ठरोगविशेषः । तस्य च यथा — काकणनिकाफलसदृशानि भतीव रक्त कृष्णानि काकणकानि । शीपधीपादीनि सामान्य-लिङ्गानि । त्वक्कीचमेदस्त्रपनाङ्गसादाय भवन्ति । सु नि ५५ ।

काकणप्लवटी । स्त्री । कुष्ठश्रीपथः । पाठ — लोहभक्ष विष वज्रि कटुका विकटुमयः । तुल्यांश्च पुंश्चित् भाव्यं काथेनानेन सहितः । पथ्यानिश्च निङ्गानि खदिरं वासकीऽसृता । गलैरष्टादशैश्च मलकापार्थं भावने द्वितं । मासमात्रं लिङ्गे चोद्रे काकणं हन्ति तद्वटी । रस र । लोह, विष, छिन्नार मूल वा डेली, कटुकी, जिङ्गुली, जिङ्गुट्टे एवं जिमम् प्रत्येक एक मग्नं भागः । भावनं जवा — हरीतकी, निमहाण, विङ्गुज, धमिर, वागाहान, गुणध ।

काकणन्तिका (न्तो) । स्त्री । रक्तगुञ्जायां । गुञ्जायां । सु चि १८५ । प सु । रक्तकमल वृक्षः । वै निघ ।

काकणान्तकः । पु । सिन्दूरः । वै निघ ।

काकण्डा । स्त्री । काकनासायाम् । शूद्रं प्रेत कूँठ । रा नि ३ १ ।

काकतिलका । स्त्री । लताकरश्मौ । वै निघ । मा ।

भा पू १५ । श्वेतगुञ्जायाम् । प्रेत कूँठ गाँह । र मा ।

काकतिन्दुः (कः) । पु । (Diospyros tomentosa) तिन्दुकविशेषः । मोड़गा गाँह, कुठिना गाँह, ठेन, मोड़गा ठेन । मा । तत्पथ्याय, —काकिन्दु । कुलक । काकपोलुक (च) । काकपोलु । काकण्ड । काकमूष्य । काकाह । काकवीजक । फलगुणा — गुह कषा यास्य वातविकारघ्न मधुरम् । पक्वं यमिपित्तघ्न मीषलफकारण । रा नि ३ ११ ।

काकतुण्डः । पु । कृष्णागुरुणि । वै च । जल चरपचिविशेषः । वै निघ । च सु २७५ । शीवो गतवाकतुण्डाकारसन्धी । स च इतुहयसन्धि । मा ।

काकतुण्डफला । स्त्री । काकनासायाम् । शूद्रं प्रेत कूँठ, प्रेत केडुशाई, शूँटी वा रक्त-कथन, वड़ प्रेत गुड़काँडेगौ । भा पू १५ ।

काकतुण्डा (शिडका) । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । प्रेत कूँठ । मङ्गाश्वेतकाकमाथ्याम् । वड़ प्रेत गुड़काँडेगौ । वै निघ । काक विद्यायाम् । कूँठ गाँह । इला ।

काकतुण्डी । स्त्री । गुञ्जायाम् । वै निघ । राजरीतो । शिखनविशेषः । रा नि ३ ११ । लघुरक्तकाकमाथ्याम् । वै निघ २५ भुतज्व चि । खनामख्यातलतायाम् । केडुशाई, प्रेत कूँठ । तत्पथ्याय, —काकपोलु । काकशिखी । रक्तला । ध्याहादनी । वक्रमल्ल्या । दुर्गोहा । वायसादनी । ध्याङ्गनखी । वायसी । काकदन्तिका । ध्याह दनी । काकादनी । काकादनी । र मा स । गुणा — कटुतिक्तोष्ण रसायनी वातदीपघ्नी हृत्वा पलितृप्ती च । रा नि ३ १ ।

काकदन्तिका । स्त्री । काकादनीलतायाम् । प्रेत वा रक्तकूँठ । दन्तीवृक्षः । रक्तकाकमाथ्यां । वै निघ ।

वृक्षविशेषः ।

माडवाघ्नौ ।

वक्रवृक्षः । १ ५ ।

काकनासा । स्त्री । (Solanum indicum) मन्त्रैतकाकमायाम् । बड़ देत गुड़काँडेनी । रा नि व २ ।
 काकफल । पु । निम्बहवे । काकजम्बाम् ।
 वनवास । रा नि व २।२१ ।
 काकफला । स्त्री । काकजम्बूहवे । रा नि व ११ ।
 काकवन्ध्या । स्त्री । एकमात्रमसमायां माथा ।
 काकभण्डौ । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै निघ ।
 काकभाण्डौ । स्त्री । महाकरच्छहवे । रा नि व २ । लघुरक्तमाचिकायां । गान गुड़काँडेनी । वै निघ ।

काकनासिका । स्त्री । रक्तविहतायाम् । रा नि व ६ । काकजम्बाम् । काँटे गुड़काँडेनी ।
 भम । रा नि व ४ । गलनाफले । जेज्जटेसु
 वासाफलबद्धयते । सि यो यक्ष च ध्वन
 प्राय । सा को । “काकोलोकाकनासिका ।”
 काकनिद्रा । स्त्री । बन्पनिद्रायाम् । काक
 त्वा ।

काकनौला । स्त्री । काकजम्बूहवे । वनवास ।
 रा नि व ११ ।

काकन्ती । स्त्री । कण्ठशिव्याम् । कानिम् ।
 र मा ।

काकन्दी । स्त्री । विद्यायाम् । डैरून ।

काकपदम् । स्त्री । कपालोपरिमिरपथ्यन्तं
 मुखन काकपदमुच्यते । “मूक्षि काकपदद्वला ।”
 सु कस्य २५ ।

काकपर्णी । स्त्री । सुद्रपर्ण्याम् । भूगानी । भा ।
 काकपत्र । पु । शिखण्डके । छूनि । बाला
 नालु शिखा मोक्षा काकपत्र शिखण्डक । भम ।
 काकपौलु (क) । पु । काकादनोलतायां ।
 ब्रह्म गुड़काँडेनी । श्वेतगुञ्जायाम् । देत कूँठ ।
 रा नि व २ । रक्तगुञ्जायाम् । भा पू १भ ।
 काकतिन्दुके । माकुड़ा गाँव, कूठिगा, माकुड़ा
 केम् । भा । भम ।

काकपुष्प (ष्ट) । पु । कोकिले । श २ ।
 ६५ ।

काकपुष्पम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । सुगन्धहवे ।
 वै निघ ।

काकमाथा । स्त्री । काकनासायाम् । महा

श्वेतकाकमाथाम् । बड़ देत गुड़काँडेनी ।
 रा नि व २ ।

काकफल । पु । निम्बहवे । काकजम्बाम् ।
 वनवास । रा नि व २।२१ ।

काकफला । स्त्री । काकजम्बूहवे । रा नि व ११ ।

काकवन्ध्या । स्त्री । एकमात्रमसमायां माथा ।

काकभण्डौ । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै निघ ।

काकभाण्डौ । स्त्री । महाकरच्छहवे । रा नि व २ । लघुरक्तमाचिकायां । गान गुड़काँडेनी ।
 वै निघ ।

काकभोर । पु । पेषके । रत्ना । तिका ।

काकमहु । पु । दाल्पुष्पचिणि । डाहक ।
 हारा । तिका । “काकमहुर्गलरडे ।”

काकमहुः (क) । पु । महाकालवतायाम् ।
 मोकानकृणेरनता । प सु ।

काकमासम् । स्त्री । वायसमांघे । See
 काक ।

काकमाचिका (ची) । स्त्री । खनामख्यात
 पत्रमाकविशेषे । केडेग्राहूँटी, काँटे गुड़-
 काँडेनी । हारा । हि कवेष्ठा कावद । काके ।
 भं क कवथा । रा नि व ४ । तत्पथ्याय —
 वायसी (ष) । काकमाचिका (शब्दर) । काका
 (मे) । घनाघना (श) । ध्याह माघी । वाय
 साक्षा । सव्वतिका । महुफला । कटुफला ।
 रसायनी । गुच्छफला । काकमाता । खादुपाका ।
 सुन्दरी । तिकिका । बहुतिका । गुष्पा — तिका
 रसीष्ठा कफघ्नी श्लाम्भ शोफघ्नी कुष्ठघ्नी कण्डूघ्नी
 विदोषघ्नी क्षिण्ण्वा खरदा शकदा रसायनी
 शोषगुक्षार्श्वरमेहघ्नी कटु चक्षुष्वा हिकाच्छहि
 हद्रोगघ्नी च । भा पू १भ । तिका सा पित्त
 वर्धयति उत्थकोय्येत्वात् । सु य, ४०५ । काक
 माघी श्वेतारक्तमेदिन विधा । तयो श्वेता महा
 श्वेता काकमाघी (म काह्ण्डोली धीरश्वेतकावली),
 द्वितीया लघुरक्तकाकमाघी, रक्तकाह्ण्डोली लघु
 रक्तकावलीति मन्त्राराज्ञादी ख्याता । तयो श्वेता—
 “मधुरा च रसायनी । शीता कषया कटु च
 तिका चीष्ठा वमिषदा । तनीदाब्धकरी शीता
 कफघ्नीशामनाशनी । बलीपलितपित्तघ्नी श्वेत

कुठापडा मवा" इति । "तुवरोणा रसायनी । कट्टी
तिक्ता, रुचिकरी वातकुष्ठविभाशिनी । पाण्डुमैत्र
कफहा हृदि क्लमिज्वरापहा । पलितस्य च हृन्मो
व्यात् ।" रक्तकाकमाचोगुणा । वै निघ ।
जोवन्तो वातकफकृत् पित्तसशमनी तथा ।
विदोषशमनी हृद्या काकमाचो रसायनी ॥ अवि
१६५ । चक्षुष्य चि । मृष्टफला । सुसू १०
सुरसादि ड । गुडफला । वामू ११५ । चक्क
सुरसि भार्गो कामुका काकमाचौ । काण्विडा इति
ख्याति शक्ते । कण्विडा । प सु ।

काकमाचोतैलम् । स्त्री । अरु पिकादौ
हितम् । पाठ — "काकमाचोरसे सिद्ध कटु
तैल चतुर्थकम् । मन शिलासोमराजीवीजसिन्दूर
गन्धके । शाण्मावेक्षदध्यङ्गावन्त्यवयवमरु पिकान्"
रस र ।

काकमाता । स्त्री । काकमाचोचुपे । शुड-
कौडेनी । रा नि व ४ ।

काकमाटका । स्त्री । काकमाच्याम् ।

काकमुखयन्त्रम् । स्त्री । काकमुखसदृश-
शब्दोद्धारणयोग्ययन्त्रविशेष । भा । गौड़ानि
विशेष ।

काकमुहा । स्त्री । मुहपण्याम् । भूगानी । रा
नि व ३ ।

काकयव । पु । शल्यहीनधान्ये । आंगड़ा ।

काकयानम् । स्त्री । कीदृशदर्शयति हासा
गामव्यविशेष । वै निघ ।

काकरिपु । पु । उलूके । पौष्ट ।

काकरुहा । स्त्री । बन्दावचे । अन्नगाह ।
विका ।

काकरुका । पु । उलूके । निम्बवचे । वि ।
भीते । स्त्रीभिरे । मे कचमुक् ।

काकलम् । स्त्री । कण्ठमणो । विका । पु ।
श्रीचकाके ।

काकलक' । पु । कण्ठमणो । शीवाया उन्नत
प्रदेशे । पटिकवायनातिभेदे । गुप्ता ग्रासिवत्
कटुकवच । सुसू ४६५ ।

काकलोद्गाथा । स्त्री । दायाविशेष । वेदान्त
विगुनिम् अष्टति । तत्पण्याय, — जम्बूका ।
। । मधुदाया । निर्मोजा । मुक्ता ।

रसाधिका । गुप्ता, — मधुरा चम्पा रसाला रुचि
करी शसस्त्रज्ञासत्री । रा नि व ११ ।

काकलोमृगः । पु । भूमिशयस्यविशेष ।

काकलीरवः । पु । कीकिले । रा नि व १२ ।

काकवत्तभा । स्त्री । काकजम्बूवचे । वनकाम ।
रा नि व ११ ।

काकवत्तरी । स्त्री । स्वर्णवत्तयाम् । भा पू १५ ।
पोतकावने । व निघ ।

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ।

काकवीजकः । पु । काकतिन्दुके । माकड़ा
गाव ।

काकवृन्ता । स्त्री । रक्तकुलत्थके । वै निघ ।

काकशान्तिका । स्त्री । गुन्नायाम् ।

काकशालिः । पु । कृष्णशालिधान्ये । वै निघ ।

काकशिखी । स्त्री । रक्तगुन्नायाम् । रक्तकाक
माच्याम् । गान्धुङ्कौडेनी । रा नि व १ ।

काकशीर्ष । पु । वक्त्रवचे । वाग्ना गाह ।
प सु । See अगति ।

काकसस्यः । पु । तन्नामकपक्षिविशेष । काक
कृष्ण गावो । वै निघ ।

काकसादौ । पु । अशुभलक्षणार्थे । आग्नेये ।

काकस्फूर्जः । पु । काकतिन्दुकवचे । माकड़ा
गाव । स काकटेन्धुर्णी । वै निघ ।

काका । स्त्री । श्वेतविशति । काकीदुम्बरका
याम् । काकडूशूत्र । काकीलीवचे । काकड़ा
गाह । काकजहाया । गुञ्जालताया । मलपूवचे ।
निर्गन्ता । काकमाच्या । श्वेत शुङ्कौडेनी ।
मे कदिक ।

काकाद्गा (स्त्री) । स्त्री । काकमासाया ।
कौडेनी, श्वेत शुङ्कौडेनी । भा पू
१५ । काकजहायाम् । वै निघ ।

काकाक्षी । स्त्री । काकजहायाम् । श र ।

काकाण्ड । पु । काकतिन्दुके । माकड़ा गाव ।
महानिम्बे । घोड़ानिम् । रा नि व ८ । स्त्री ।
काकपक्षिनिम् ।

काकाण्डफलम् । स्त्री । शकरशिलीफल ।
आनन्दुषी कण । काकतिन्दुकफले । माकड़ा
गाव । सुसू ४६५ । अपिकच्छुशुष्य ।

काकाण्डा (खडौ) । स्त्री । कीलशिख्याम् । रा नि व १ । मन्त्राज्योतिषतौलतायाम् । वड नडाखेट्को । रा नि व ३ । असाध्यलूता विग्रहे । सु कल्प ८४ । See खूता ।

काकाण्डोला । स्त्री । कीलशिख्यां । आनी कूनी । रा नि व ० । कटभ्याम् । नडाखेट्को । इयञ्च माषवद्भुविशिष्टा । अरुण ।

काकादनरु (नो) । पु, स्त्री । (*Ardisia solanacca*) श्वेतगुच्छायाम् । खञ्जूरू । भा म पुतना चि । रक्तगुच्छायाम् । वरूकू । सु चि १२४ । र मा । उत् काउथीष्टिया । म क सार्जीकड्डनि । किरियकानेदाडे । तत् पथाय, —हिंसा । गृधनखी । तुण्डो । काला । अहिंसा । कटुका । पानि । कपाल । कुलिक । रा । गुणा — कटू रूक्षा तिक्ता रसायनी वात दोषघ्नी रुक्षा पलितनाशिनी च । रा नि व ३ । विषरोगघ्नी शोषघ्नी च । राज । कण्टकपाली लतायाम् । कानिशाकड़ा । कुमिरक इति च भाषा । प सु । सु सु १२४ कफशमने । रक्त काकमाच्याम् । नाग खड्कौडेनो । रवा । काकतिन्दुकायाम् । सु चि १४१८४ ।

काकानन्ती । स्त्री । रक्तगुच्छायाम् । भा पू १४ ।

काकाम्ना । पु । समशीलपुपे । रा नि व ४ ।

काकायु । पु । खण्डयाम् । श्वर्गता । वा पू १४ । See खण्डयज्ञो ।

काकारि । पु । पेशके । इ च ।

काकाल । पु । श्लेषकाकि । श २ । वयनाभ विधे । इ च ।

काकास्या । स्त्री । मन्त्राश्वेतकाकमाच्याम् । खञ्ज खड्कौडेनो । व निघ ।

काकाक्षा (हाना) । स्त्री । काकमाच्याम् । रा नि व ४ । सु चि २४ । वनसुद्धे । वै निघ ।

काकाक्षा । काकनासायाम् । रा नि व ३ ।

काकिणो । स्त्री । रक्तिकायाम् । खू । एक वराटिकायाम् । एरुकड़ा । पणवतुर्गशि २१७ । मानदण्डे । "काकिणो पणवतुर्गशि

मानदण्डेऽपि दृश्यते । कृष्णनैकवराज्यो स्यात् । मे चविक ।

काकी । स्त्री । वायस्याम् । काकील्याम् । रा नि व ३ । श्वेतकाकमाच्याम् । खञ्ज खड्कौडेनो । वै निघ ।

काकु । स्त्री । निद्रायाम् । विका ।

काकुद (दम्) । स्त्री । तालुनि । रा नि व १८ ।

काकुदी । पु । ककुदावर्णे मन्त्रादीपान्विताश्चे । "भावर्त्ता यस्य ककुदि काकुदी स सदाहृत ।" ज द ३४ ।

काकुस्तम् । स्त्री । विज्ञतशब्दे ।

काकुलोमृग । पु । चतुर्विधविशेषयस्ये । वै निघ ।

काकेक्षि (क्षु)क । पु । इत्युगन्तये । खागडे । बागड़ा । र मा । विका । कासखण्ड । केरुम । रा नि व ८ । कौकिशाचक्षुपे । भा पू १४ ।

काकेन्दु (क, को) । पु । (*Diospyros melanoxylon*) काकतिन्दुक । माकड़ा केन्द । अम । कटुतिन्दुके । कुर्दिना । प सु । नाकेवुक । पु । हन्वविशेषे । सुयु ।

काकष्ट । पु । निम्बवर्धे । रा नि व २ ।

काकेष्टा । स्त्री । रेणुकायाम् । काकमाच्याम् । वै निघ ।

काकोचिक (चो) । पु, स्त्री । कासचीति प्रसिद्धे मन्त्रविशेषे । काउडे माह । चारा ।

काकोडु (दु)म्बर । पु । काकोडुम्बरिकायाम् । काकडूम्बर । प सु ।

काकोडु (दु)म्बरिका । स्त्री । (*Ficus hispida*, opposite leaved figtree *Syn Ficus oppositifolia*) खनामफलावर्धे । काकडूम्बर । हि तटमिला, (गोडडुम्बरा । र मा १) (कटुभरी । भा १) स कालाउव । में ब्रजमेदिचेडु । तत्पथाय, —फणु । मन्त्रपू । जघनेफला (च) । बहुफला (ग) । खरदला (श) । मल्लु । फणुफला । काकोडुम्बर, (शब्दर) । ह्योडुम्बरिका । खरपची । राजिका । सुदी दुम्बरिका । कुड्डी । फणुवाटिका । अजावी ।

कुठापदा मता' इति । "तुवरोष्ठा रसायनी । कटु-
तिक्ता रुचिकरी वातकुष्ठविनाशिनी । पाण्डुरमेह-
कफहा हृद्दिह्मिज्वरापहा । पलितस्य च हृत्तो
म्यात् ।" रक्तकाकमाचोगुणा । वै निघ ।
जोबलो वातकफकृत् पित्तसशमनी तथा ।
विदोशशमनी इत्या काकमाचो रसायनी ॥ अति
१५५ । चदयक्ष चि । रुष्टफला । सुसू २०
सुरसादि छ । गुडफला । वामू १३५ । धवक
सुरसि भार्गी कामुका काकमाचो । काण्डकिडा इति
ख्याते शक्ते । काण्डिडा । प सु ।

काकमाचोतैलम् । स्त्री । अक्षयिकादो
हितम् । पाठ — "काकमाचौरसे सिद्ध कटु
तेल चतुष्पलम् । मन शिलासोमराजीवीजसिन्दूर
मन्त्रके । शणमात्रैस्तद्व्यङ्गादन्वव्यमरु पिकान्" ।
रस र ।

काकमाता । स्त्री । काकमाचोक्षुपे । शुड
कौडेनी । रा नि व ४ ।

काकमाढका । स्त्री । काकमाचाम् ।

काकमुखयन्त्रम् । स्त्री । काकमुखसदृश
शब्दोद्धारणयोग्ययन्त्रविशेष । भा । नाँडा नि
विटम् ।

काकमुह्ना । स्त्री । मुहपण्याम् । मुर्गानी । रा
नि व २ ।

काकयव । पु । शल्यहीनधान्ये । आगुडा ।

काकयानम् । स्त्री । कीदृशदंशय्याति हासा
नामवचनविशेष । वै निघ ।

काकरिपु । पु । छलूके । पर्णै ।

काकरुहा । स्त्री । बन्दावले । अत्रगाहा ।
निका ।

काकरूक । पु । छलूके । निम्बवले । चि ।
भीते । स्त्रीजिते । मे कषतुक ।

काकलम् । स्त्री । कण्ठमणो । तिका । पु ।
टोचकाकि ।

काकलक । पु । कण्ठमणो । शीषाया उग्रत
प्रदेशे । पटिकधान्यजातिभेदे । गुणा शालिषत्
कटुश्चयव । सुसू ४५५ ।

काकलोद्वाक्षा । स्त्री । दाद्याविशेष । देवना
किम्बुम् अङ्गुति । तत्पठ्याय, — जम्बूका ।
उकोलमा । कसला । निम्बो ।

रसायिका । गुणा — मधुरा अम्ला रसात्ता रुचि
करो श्लाघ्यतासहो । रा नि व ११ ।

काकलोमृगः । पु । भूमिशयन्यगविशेष ।

काकलीरवः । पु । कोकिले । रा नि व १२ ।

काकवल्लभा । स्त्री । काकजम्बूवृक्षे । बनखाम् ।
रा नि व ११ ।

काकवल्लरी । स्त्री । खर्बूतवृक्षाम् । भा पू १५ ।
पीतकाचने । व निघ ।

काकविष्टा । स्त्री । काकमले ।

काकवीजकः । पु । काकतिन्दुकै । नाकड़ा
गाव ।

काकवृन्ता । स्त्री । रक्तकुलत्थके । वै निघ ।

काकशान्तिका । स्त्री । गुद्यायाम् ।

काकशालि । पु । कृष्णशालिधान्ये । वै निघ ।

काकशिखी । स्त्री । रक्तगुद्यायाम् । रक्तकाक

माचाम् । बालशुक्रकौडेनी । रा नि व ३ ।

काकशीर्षः । पु । बकवले । वामना गाह ।
प सु । See अगति ।

काकसस्यः । पु । तन्नामकपक्षिविशेष । काक
कूण प्राथो । वै निघ ।

काकसादो । पु । अशुभलक्षणाश्चे । आग्नेये ।

काकस्फूर्जः । पु । काकतिन्दुकवृक्षे । नाकड़ा
गाव । ग कालटेभुर्षी । वै निघ ।

काका । स्त्री । श्वेतविहगि । काकीदुम्बिका
याम् । काकडूभूर । काकीलीवृक्षे । काकूनी
गाह । काकजहाया । गुद्यालयाया । मलपूवृक्षे ।
निर्ध्याना । काकमाचो । अथ शुडकौडेनी ।
मे कटिक ।

काकाङ्गा (स्त्री) । स्त्री । काकमाचाम् ।
केडेगाङ्गि, अथ शुडकौडेनी । भा पू
१५ । काकजहायाम् । वै निघ ।

काकाक्षी । स्त्री । काकजहायाम् । श र ।

काकाण्डः । पु । काकतिन्दुकै । नाकड़ा गाव ।
मद्यानिम्बे । पोड़ानिम् । रा नि व २ । स्त्री ।
काकपण्डितम् ।

काकाण्डफलम् । स्त्री । शकराश्वीफल ।
आनङ्गी फल । काकतिन्दुकफले । नाकड़ा
गाव । भा पू ४५५ । कटिककटुय ।

काकाण्डा (खडौ) । स्त्री । कीलमिम्बाम् ।
रा नि ४ २ । मद्वाज्योतिमतीलतायाम् । वड
गठाकट्टेकी । रा नि व १ । असाम्बलूता
विश्वे । सु कत्य ८ ४ । See लता ।

काकाण्डाला । स्त्री । कीलमिम्बाम् । आशा
कूनी । रा नि व ३ । कटभ्याम् । गठाकट्टेकी ।
अथ माषवद्गुणविशिष्टा । अरुण ।

काकादनक (नो) । पु, स्त्री । (Ardisia
solanacca) अतगुञ्जायाम् । टैण्डरूँठ । भा
म पुतना चि । रक्तगुञ्जायाम् । रूँठरूँठ । सु
चि १६ ४ । र मा । उत् काउधीष्टिया ।
मं क साङ्गीकड्डनि । किरियकागंदाडे । तत्
पथ्याय, —हिवा । गृध्नखी । तुण्डी । काला ।
अहिवा । कटुका । पानि । कपाल । कुलिक ।
रा । गुणा — कटूणा तिका रसायनी वात
दीपकरो रक्ता पञ्जितमाश्रिणी च । रा नि व ३ ।
विषरोगघ्नी शायघ्नी च । राज । कण्टकपाली
लतायाम् । कानिशाकडा । कुमिरक इति च
भाषा । प सु । सु सु १६ ४ कफघ्नने । रक्त
काकमाथ्याम् । गान्धुकाडिनी । रवा ।
काकतिन्दुकायाम् । सु चि १११ ८ ४ ।

काकानन्ती । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । भा पू
१४ ।

काकान्न । पु । समशीलघुपे । रा नि व ४ ।

काकायु । पु । स्वयवह्वयाम् । शर्गनता । वा
पू १४ । See स्वयवह्वी ।

काकारि । पु । पेचकी । इ च ।

काकाल । पु । श्लेषकाकि । श र । वक्त्रनाभ
विधे । इ च ।

काकास्या । स्त्री । मद्वाज्योतिमतीलतायाम् ।
अथ गडकाडिनी । व निघ ।

काकाह्वा (ह्वाना) । स्त्री । काकमाथ्याम् ।
रा नि व ४ । सु चि १६ ४ । वनसुद्धे । वै
निघ ।

काकाक्षा । काकनासायाम् । रा नि व ३ ।

काकिणी । स्त्री । रक्तिकायाम् । रूँठ । एक
बराटिकायाम् । एककडा । पणचतुर्थी ।
६ गङ्गा । मानदण्ड । "काकिणी पणचतुर्थी

माणदण्डेऽपि दृश्यते । कृष्णनैकवराय्यी स्यात् ।
मै णचिक ।

काकौ । स्त्री । वायशाम् । काकील्याम् । रा
नि व ३ । अतकाकमाथ्याम् । अथ गड
काडिनी । वै निघ ।

काकुः । स्त्री । जिह्वायाम् । विका ।

काकुद (दम्) । स्त्री । तातुनि । रा नि
व १८ ।

काकुदी । पु । ककुदावर्णे मद्वादीयान्वितायै ।
"भावर्णा यय ककुदि काकुदी स उदाहृत ।"
अ द ३ ४ ।

काकुसुतम् । स्त्री । विरक्तगन्धे ।

काकुलोम्य । पु । अतुर्धिविलेशयस्यै
वै निघ ।

काकेक्षि (क्षु) क । पु । इत्युत्पद्ये । खागडे ।
अगङ्गा । र मा । विका । कासटण । केम् ।
रा नि व ८ । कौकिनाचपे । भा पू १४ ।

काकेन्दु (क, को) । पु । (Diospyros
melanoxylon) काकतिन्दुक । माकुडा
केम् । अम । कटुतिन्दुके । रूँठिना । प सु ।

काकेवुक । पु । हचविश्वे । सुयु ।

काकेष्ट । पु । निम्बवृक्षे । रा नि व ६ ।

काकेष्टा । स्त्री । रक्तिकायाम् । काकमाथ्याम् ।
वै निघ ।

काकोचिक (चौ) । पु, स्त्री । कासचीति
प्रसिद्धे मन्थविश्वे । काडेण माह । चारा ।

काकोडु (दु) स्वर । पु । काकोडुस्वरिकायाम् ।
कारुडुश्व । प सु ।

काकोडु (दु) स्वरिका । स्त्री । (Ficus his
pida opposite leaved figtree Syn
Ficus oppositifolia) खनामल्लतवृक्षे ।
कारुडुश्व । हि तटमिला, (गोडकुम्बरा । र
मा ।) (कटुश्वरी । भा ।) म कालावव । वै
ब्रह्ममैत्रिपेदु । तत्पथ्याय, —फलम् । मन्थपू ।
अधनेफला (अ) । बडफला (अ) । खरदशा (अ) ।
मलयु । फलुफला । काकोडुस्वर (मन्दर) ।
कृष्णोदुम्बरिका । खरपथी । राजिका । सुदी
दुम्बरिका । कुडुकी । फलुवाटिका । अजानी ।

फल्गुनी । चित्रभेषजा । भाङ्गनाम्नी । गुणा —
क्षिप्रग्री उदुम्बरगुणा च । मृद व ५ । पक्कफल
शोतल गोक्ष्य अक्ष कटु लम्बोपन्न रक्तपित्तघ्न ।
तद्वत्फल अतिसारघ्नम् । तथा—उदुम्बरलम्
शोतला कषाया व्रणघ्नी गर्भरक्षणे हिता स्नानदा
च । रा नि व ११ । तिक्ता शोतला तुवरा
सम्भनकरी कफ पित्र - व्रण श्रित कुष्ठ पाण्डूशं
कामखादरो च । गुरु यादृषी शोतला स्वादु
दृढिकरी च । राज । फलगुणा — विष्टभि
मधुरं तिग्म तपणं गुरु च । सु सू ४६ च ।

काकोदरः । पु । सपें । अम ।

काकीदुम्बरिकाफलम् । ली । अक्षीरे ।
वै निघ ।

काकीनालकः । पु । प्रवजातीयपक्षिविशेषे ।
गुणा प्रवत् ।

काकील । पु, ली । द्रोणकाकि । दौण्डाक ।
हला । काकील्याम् । धरणि । कृष्णवर्णस्यावर
विषमेदे । रत्ना । काकीलसुरनेत्र स्यात् कृष्ण
च्छवि महाविषम् । वै निघ । सपें । वनशूकरे ।
श र ।

काकीली । स्त्री । Berry of the calcu-
lus indicus It is brought from Na-
pal and Morung Tizyphus napeca
चौरकाकीलीसहस्रकन्दविशेषे काकीलतो भिन्ने ।
मेदस्य केवल चौरकाकील्या किञ्चित् कृष्णता ।
कौकुम्भा । सं कटवतिग्रे, काचलो । ते तेलुमणि
चेदु । उत् काकीलि । तत्पर्याय, —पयथा ।
श्रीवपाकी (र) । कायस्थ (अ टी) । वायसी
लिका (शब्दर) । वायसीली । चीरा । भाङ्गिका ।
वीरा । शृङ्गा । धीरा । मेदुरा । भाङ्गोली ।
सादुमासी । वषस्या । जीवनी । शृङ्गचीरा । पय
सिनी । एषा चौरकाकीलुत्पत्तिस्थान एव जायते ।
“जायते चौरकाकीली महामेदोद्भवस्थली । यत्र
स्यात् चौरकाकीली काकीली तत्र जायते ।
पौरोसहस्र कन्द स चौरप्रियमश्वान् । साग्रीका
चौरकाकीली काकीली निद्रमुच्यते । यथा स्यात्
चौरकाकीली काकीक्यपि तथा भवेत् । एषा
किञ्चिद्वेत् कृष्ण मेदोद्भयमुमदीरपि ॥ भा ।
गुणा—श्रीता मधुरा तिग्मा स्यपित्तानिघासि-
तम् । रक्तदाहज्वरघ्नी कफघ्नकवर्हिनी च । रा
नि व १ । चौरकाकील्याम् । फलघ्नेते ।

काकीलीह्वयम् । ली । काकीली चौरकाकीली
च । “यथा काकीली कवलीसशा, अथा चौर
काकीली पयस्विनीसशा ।” वा सू १४ च
जीवल्यादि । जीवनीकाकीली मेदे वै सुहृन्माप
पण्यौ । एतद्वयमावे । अश्वगन्धामूल विग्रह शास्त्रम् ।
भा म ४८ कर्णरोग चि ।

काकील्यादिः । पु । वन्नामकौषधव्यगणे ।
अय नाष्टवर्गसञ्ज्ञित । सि यो शालपमेदे ।
“काकीली चौरकाकीलीजीवकपर्भकसुहृन्पर्णीमाप
पण्यौमेदामहामेदाश्चिन्नश्चाककंठश्चश्रीतुगाचौरी
पन्नकप्रपीछरीकाङ्गिहृद्विस्त्रहीकाजीवनी मधुकच ।
काकील्यादिरय पित्त-शोथितानिल माशन ।
जीवनी वृक्षो वृष्य स्नान शेषकरसाथा ॥”
सु सू २८५ च । अपि च । काकीली चौरकाकीली
जीवकपर्भकौ तथा । चट्टिहृद्विस्त्रया मेदा महा
मेदा गुडूषिका । सुहृन्पर्णी मापपर्णी पन्नक
वश्लीचना । शृङ्गो प्रपीछरीकच जीवनी मधु
यष्टिका । द्राचा चैति गण्यो नाम्ना काकील्यादि
रुदोरित ॥” गुणा—“स्नानकटु वृष्यो वृष्य पित्त
रक्तानिलापह ।” भा ।

काकील्यादिघृतम् । ली । वातरक्ते घृतम् ।
काकीलीयुग्ममधुक सश्रिया च धात्री जीवनी मेद
युगलावपि श्रितपर्ण्यौ । द्राक्षा सपन्नकतुगा च
कुशीरशृङ्गो द्वौ कौरकावपि समसप्ततुषलाभ्या
पर्ण्यौ विष्णुर्ण्यौ विपचेय शनेर्घटोऽप्यं प्रम्य घृष्य च
तथा सरस गुडूष्या । घृतस्य पाद पुरमेव दत्ता
पुन पचेत् वैद्यवरी विधिज्ञ । रस र ।

काको(कौ)ष्ठ (क) । पु । कर्णवल्गना
कृतिविशेषे । स च निर्मांससहिभाषात्मशोथित
पालि । सु सू १४५ च ।

कागः । पु । काकि । अटा ।

कागदः । पु । कागज इत्यारवीयभाषाप्रसिद्धे
शपपत्रे । कागज ।

कागारि । पु । वचके ।

काङ्गा । स्त्री । काकजहायाम् । काकील्याम् ।
काङ्गायनगुडिका । स्त्री । गुडरोगे दृढ
फलोपधे । प्रक्रिया खटा । अक्षवेतस अक्ष
खोगमिति केचित् । अजि, ऊड़, मछी, ठिठा
नूग, फूँत्रि, उँटे, वट, टेडेडो, एँडोले
१ प हिन्नु ७ प वक्का २ प अन्नवेतस

वा अमिद्र २ प धन, यमान, घोवा, मरिच
अतोऽक २ तो हृस्वप्रौत्रा ४ तो दन-
यमान ४ तो टाबारसेन कीलास्त्रिमाना वटी
काथा । च द । सा को । रसर ।

काङ्गायनमोदकः । पु । अशरीरे । पथा
दीना द्रव्याणां क्षूणानि यथाभागमेकत्र समिश्रयेत् ।
इरीतकौ ५ प कीरक १ प मरिच १ प पिप्-
पली १ प पिप्पलीमूल २ प चविका ३ प
चिवकमूल ४ प गुण्डी ५ प यवचार २ प
भल्लातक ८ प गुडकम् (बाँड़) १६ प (यभावे
शकरा वा मयग्राह्यो) । सज्वर्णद्विगुणो गुड । च
द अर्धचि ।

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् । श च ।

काङ्गुका । पु, स्त्री । षष्ठिकषान्धभेदे । कांरी
चेटे धानविशेष । गुणा—रसे पाके च सधुर
वातपित्तशमन शालिवद्रुण्य । सु घृ ४६ अ ।

काङ्गत् । पु । कौष्ठपचिणि । वै निघ ।

काङ्गा । स्त्री । आहारकायाम् । सु नि ६ प ।

काङ्गोर । पु । कडपचिणि ।

काच । पु । Affection of optic nerve
or gutta serena नराशये दृतीयपटल
गतनेत्ररोगविग्रहे । नेत्रे मूत्राश्च श्रियं विन्तु ।
हि मोतिषाविन्दु । दोषे दृतीयपटल गते काच
सन्नको नेत्ररोगो जायते । तल्लघ यथा—“प्राप्नोति
काचतां दोषे दृतीयपटलाश्रिते । तेनोद्भूतोऽपि
नाथ तनु चेलादतोपमं । यदावर्षं च रज्येत दृष्टि
र्येति च क्रमात् ॥” वा च १२ अ । अस्मिन्नपि
समीभूते गतिरुदरे महागदे । चन्द्रादिलौ सगच
वाक्तरिवै च विद्युत । निम्नस्थानि च तेषां चि
भाजिणून्त्य पश्यति । स एव चतुर्थपटलगत
लिङ्गनाम नीलिकाधंज्ञा धत्ते । “स एव लिङ्ग
नाशस्तु नीलिका काचसंज्ञितः । वातेन चापि
रुपापि भ्रमन्तीव च पश्यति । आबिलान्तरुपा
भाति व्याविडानोय मानव । पित्तनादित्य
खद्योतचक्रपापतडिद्रुपात् । दृश्यतयेव शिखिन
सर्वे नीलश्च पश्यति । कफेन पश्येद्रुपापि
क्षिप्यानि च सिद्धानि च । पश्येद्रुपाप्यर्थ
व्यमनेवाधसंश्रवम् । इत्यादि । सलिलमाहता
नीव परिज्वाद्यानि मानव । पश्येद्रुकेण रक्तानि
तमानि विविधानि च । सलिलान्यथ कृपाणि

पोतान्यपि च मानव । समिपातेन चिदाणि विभ्र-
तानि च पश्यति । बद्धा च द्विधा वापि सर्वथा
खेव समन्तत । हीनाङ्गान्यधिकान्नानि ज्योती
यपि च पश्यति । मा नि । शिखी । मणो ।
मे चविक । दृष्टिकामिश्रये । कां । गुणा—
चाररस उच्यवीर्यं अङ्गनादृष्टिकरय । राज ।
अश्वस्य दैतिकाचिरीशे । अभाभियन्दिमोऽश्वस्य
यल साशुविलीचन । काच सङ्गायतेऽश्वस्य पाशुता
चापि चक्षुष ॥” ज द १० अ । कष्टभेदे ।
श च । चारे । छि च । स्त्री । सिक्पके ।
काचलवणे । विट्मवण । रा नि व २३ ।

काचकम् । स्त्री, पु । काचलवणे । स्फटिके ।
काचमणो । वै निघ ।

काचकूपी (घटौ) । स्त्री । काचनिर्मित
स्याल्यम् । कांछेन निम्नि भेप ।

काचज । पु । काचलवणे । वै निघ ।

काचतिन्तिडो । स्त्री । चामतिन्तिड्याम् ।

कांठां ठेठुन । भा पू १ भ फलव ।

काचतिलकम् । स्त्री । काचलवणे । रा नि
व ६ ।

काचनम् । स्त्री । कचायाम् ।

काचभव । पु । काचलवणे । वै निघ ।

काचभाजनम् । स्त्री । काचनिर्मितपात्रे ।

कांछेव वासन । विका ।

काचमणि । पु । काच । च रा ८ प ।

काचमलम् । स्त्री । काचलवणे । कांन नवण ।

रा नि व ६ । काचलवणे । कन्नक नवण ।

काचमालिका । स्त्री । मये । विका ।

काचलवणम् । स्त्री । Black salt, a
medicinal salt prepared by cal-
cining fossile salt and the fruit of
the emblic myrobalan together
It consists of muriate of soda
with a proportion of sulphur,
iron and lime स्वनामख्यातलवण । काच
लवण इति महाराष्ट्र कर्णाटदेशे ख्यातम् ।
ऊस नवण, कांन नवण । मोठा इति भद्र ।
मं बगिहडार । तत्पण्याय,—नीलं । काचोद्वं ।
काच । नीलकं । काचमभव । काचवीर्यचन्द ।

कृष्णलवण । पाकज । काचोत्थ । इयगन्ध । काष्ठलवण । कुरविन्द । काचमल । कृत्तम । भोजम् । गुणा—रूक्ष ईषत्चारं पिप्पल दाह्य कफघातघ्न दीपन शुक्रशूलनुघ । रा नि ष ६ ।

काचवकयन्त्रम् । स्त्री । अकादिनिष्काशमाद्यं काचनिमित्तवकयन्त्रे ।

काचविन्दुः । पु । नेत्ररोगविशेषे । See काच ।

काचसम्भव(सौवर्चल)म् । स्त्री । काचलवणे । रा नि ष ६ ।

काचस्थाली । स्त्री । काचपात्रे । पाटलावृक्षे । श्रीराम गाँह । अम । पसु । श्वेतपाटले । वै निघ ।

काचा । स्त्री । काचमणौ । “काचा तु सारका लघु मणनेवक्षिता खिन्नी गलहयोक्ता ।” वै निघ । वयोनिहृषिका अश्वस्य दन्तेषु पञ्च दशान्दादारभ्य सप्तदशपर्यन्तं जाता सर्वपाकारा गुप्ता रेखा । न द ४४ ।

काचाक्षा । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ २४ अपचि ।

काचाक्ष । पु । वृक्षवृक्षे । गुणा—अश्वस्य । प्रपकन्दे । वै निघ ।

काचि(लि)घ्नः । पु । काचघ्ने । मूषिके । नं चविक । शिन्नीघान्दादौ । वै निघ ।

काचिच्चिकः (लिन्दि) । पु । काचचिच्छा याम् । कूँठ गाँह ।

काचितः । वि । शिक्कारोपिते (पदार्थे) । निष्काश त्रौणा (प्रवा) । अम ।

काचिम । पु । दीवकुलीवृक्षवृक्षे । त्रिका ।

काचोत्थम् । स्त्री । काचलवणे । रा नि ष ६ ।

काचोद्भवम् । काचलवणे । रा ।

काजूतः । पु । काचोद्भवे मङ्गराष्ट्रादौ ख्याति । गुणा—“तुषर मधुरीणौ लघु क्षुत् । धातु ब्रह्मिकरो वातकफगुलीदरुष्वरान् । कृमिघ्नपाघ्नि माध्यानि कुष्ठश्च श्वेतकुष्ठकं । सद्यश्चक्षुर्गन्धानाम्नायामयेत् ।” वै निघ ।

काञ्चलम् । स्त्री । काचलवणे । वै निघ ।

काञ्चन(क)म् । स्त्री । पुत्रागुण्ये । वै निघ । परकेश्वरे । नै गविक । अर्थे । नागकेश्वरपुण्ये ।

रा नि ६ । वै निघ २४ द्विजा चि । हरि ताले । रा नि ष ११ ।

काञ्चनः (क) । पु । (Bauhinia vari-
egata &c) खगानख्यातवृक्षे । काञ्चनवृक्ष
प सु । द्वि कचनार । न क काचन, कोचने ।
तै देवकाञ्चन । स विविध पीतवर्णश्चैतमेदेन ।
श्वेतस्य तस्य पथ्याय,—काञ्चनाक्ष, कर्बुदार,
पाकारि (र) । रक्तस्य तस्य पथ्याय,—रक्तपुष्प,
कोविदार, गुणपत्र, कुण्डल । गुणा—
याही रक्तपिच्छे पथ्याय । राज । See कोविदार
काञ्चनार. कर्बुदारस्य चम्पकवृक्षे । नागकेश्वर
वृक्षे । चतुर्धरवृक्षे । धुसूरवृक्षे । नं । वै निघ
शीतज्व चि शीतारिचि । सु सू २८ अ ।
शालिजातिविशेषे । शूर्पभाणि । भा पु १४
धान्य । See गालि । श्वेतकाञ्चनवृक्षे । रता ।
कोविदारवृक्षे । मद व १ । श्वयाम् । सु स
२८ अ । पुत्रागवृक्षे । वै निघ ।

काञ्चनकदली । खण्डकदल्याम् । छिपा कर्णा
म सोयकेल । कदलीविशेषे । काँडकला । रा
नि ष ११ ।

काञ्चनकारिण्यौ । स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।

काञ्चनगुडिका । स्त्री । गलगुडाधिकारे ।
पाठ—“विफलायास्तथै भाषा न्नीपाञ्च द्विगुणो
मत् । तस्माद् द्विगुण त्रैय काञ्चनारस्य वस्त्रकम् ।
एकीकृतं तु चूर्णेऽप्यन् समी देवोऽथ गुग्गुलु ।
चोद दशगुणन्द्याचिफलाचूर्णतो भिद्यक् । सर्व्वांश्च
गण्डमालासु गण्डमण्डे तथैव च ।” त्रिफला
अथोत्तरे १ त्वा कविशर् हर्ण ७ त्वा विरुट्ट
अथोत्तरे २ त्वा कविशर् हर्ण ७ त्वा, रक्त-
काञ्चनशूल हर्ण १२ त्वा शुग्गुलु गर्गसमान ।
रस र ।

काञ्चनगैरिकम् । स्त्री । स्वर्णगैरिकधातौ ।
गोणा ग्रेवि । सि यो द्विजा श्राप चि ।
“सिक्ताकाञ्चनगैरिकम् ।”

काञ्चनपत्रिका । स्त्री । कृष्णपत्रिका । वै
निघ ।

काञ्चनपुष्पकम् । स्त्री । पाण्डलपुष्पे । रा
नि ष ४ ।

काञ्चनपुष्पिका । स्त्री । पीतलाभ्याम् ।

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । नयिकारिकायाम् । गवि

कारीपुष्पवृक्षे खनाया कीदृशे प्रसिद्धे । मंगवेरो ।
रा नि व १० ।

काञ्चनभूषा । स्त्री । स्वर्णरेखी । व निघ ।

काञ्चनमाचिकः । पु । स्वर्णमाचिके । महा
द्रावके ।

काञ्चनमोहनरसः । पु । गुल्माधिकारे रसः ।

पाठ — "सुत सुत सुत ताम काञ्चन मर्दयेत्तम ।
चक्रेवचोरसेनेन दिनात्ने षट्कोक्तम् । गुष्ठैक
गुठसयुक्त तथा गन्धमुत्तमम् । निष्कैक गुल्मशान्तये
रस काञ्चनमोहन । विमला कटुका सुप्त कुष्ठ
मिन्द्रियसम । चूर्णयेद्देवदाहश्च कर्षक मधुना
लिप्ते ॥" रसमिश्र, डोमाञ्च ७ शर्ब
फल्गु नमस्कार । आकन्दरसे ७ मिश्र रसे
मर्दन माञ्जा १ इति । रस र ।

काञ्चनरसम् । स्त्री । हरितालविग्रहे । See
गीदन्तम् ।

काञ्चनसूपः । पु । काञ्चननामक द्विदलधान्य
साधितसूपे । तद्वान्य सापसलेन सहसा चक्ष
यकाश्चात्तन्मीना दालिकामादाय मीनोदकेन
मन्दापो पचेत् । वै निघ ।

काञ्चनचौरी । स्त्री । सख्यौरिणीचुपे ।
चौरिणा । विरुद्धे, मोषाविरुद्धे । द्विचौक ।
म पिशोरा । रा नि व ५ । पीतदुग्धवृक्ष
त्वग्रयवतिक्तायाम् । सु चि ६ च । कटुठे ।
गिरिमाटीविशेषः । च द गुल्म चि । "विफला
'काञ्चनचौरी ।"

काञ्चनाम्बररसः । पु । यक्षाधिकारे रसः ।

र सा स । पाठ — काञ्चन रसमिन्द्र मौक्तिकं
लौहमन्त्रक । विद्रुममभया तार कस्तुरी च मन-
मिला । प्रत्येक विन्दुमात्रेण सर्वं मर्दय प्रथमतः ।
वारिणा षटिका कार्या द्विगुणफलमानतः ।
अनुपान प्रयोज्य यथादीवानुसारतः ॥ नाना
रोगप्रमन सर्वोपद्रवसमुत्तमम् । स्य इति तथा
काञ्चने विविधर तथा । विन्दुमात्र कर्षमितम् ।
शर्बतम्, रसमिश्र, मुक्ताञ्च, लोह, अल
अवान, हरीतकी, रोपा, मृगनाभि, मनहाल,
अतोक् २ तोना । जलग मर्दन । र सा
स । इह काञ्चनाय यथा—काञ्चन रसमिन्द्र
मौक्तिकं लौहमन्त्रक । विद्रुम सतवेकान् तार
तामस रक्तम् । कलूटिका स्वराश्च जाति

कीदृशेषालुका । प्रत्येक विन्दुमात्रेण
मध प्रथमतः ॥ कन्यानीरे तु सन्ध्या कैशरा
च । अजाचोरिण सन्ध्याय प्रत्येक दिवसः
चतुर्गुणाप्रमाणेन षटिका कारयेद्विषक् ।
पान प्रदातव्यं यथादीवानुसारतः ॥ अ
रसमिश्र, मुक्ताञ्च, लोहञ्च, अल
अवानञ्च, वैष्णवञ्च, रोपा, तामा
मृगनाभि, गवश, अग्निज्वी, एतव
अतोक् २ तो, । वृत्तकमारी, के
रस, हागहृत् अतोक् ३ दिन मर्दन ।
४ इति । रस र ।

काञ्चनार (क) । पु । (Bauhinia
riegata &c) Mountain eb
रक्तकाञ्चनञ्च । द्विचकनार । म काञ्च
कीचाल । तत्पर्यायः, — रक्तपुष्प । कीवि
युग्मपत्र । कुण्डल । गुष्पा — कषायः ।
त्रयरीपथ दीपन क्षफवातघ्न भूतक्षय
नि व १० । काञ्चनारी द्विमी दाहो तुवर
पित्तगुत् । कमिकुष्ठशुद्ध शगणमालात्रया
पुष्प लघु अतः चक्ष स्याद्वि पित्तास्रप्रद
काञ्चगुत् । भा पू १ भ । च दर पिचि ।
कीविदार । श्वेतकाञ्चनञ्च । रत्ना ।

काञ्चनारमुगुलु । पु । गण्डमालागल
पञ्चवृद्धादौ हितः । पाठ — "काञ्च
यज्ञीयान् त्वच पञ्चपत्नीभिर्ता । नागरस
याय सरिचय्य पल पल । पयाविभीतया
पलमर्दं पृथक् पृथक् । वरुणस्याधमेकश्च
कैलासलघा पुन । टङ् टङ् समुदाय स
काञ्च चूषयेत् । यावच्चूषमिदं सञ्च तावा
गुग्गुलु । स्रुद्ध्य सञ्चमेकश्च पिष्टद्वला ।
रयेत् ॥ माना शायमिता ।" रक्तकाञ्चना
चूर्ण ६ ग, उट्ट, पिप्लु, मरिचचूर्ण अ
१ ग, हरीतकी, आमला, बह
अतोक् ४ तो, वरुणहानचूर्ण २ तो,
चू, तेजपत्र, एलाचूर्ण अतोक् १
सर्षपचूर्ण समान शर्बतम्, एकज
करिब । माञ्जा १० तो पर्याय । भा

काञ्चनालः । पु । श्वेतकाञ्चनञ्च । र ।
आरग्वधञ्च । वै निघ ।

काञ्चनाक्षयः । पु । नागधस्यकञ्च ।

श्वरं टां। नागकेशरश्च। अम। पद्मकेशर।
वै निघ।

काञ्चनिका। स्त्री। गणिकारीपुष्पवत् स्वनाम्ना
कोदये प्रविष्टे। रा नि व १०।

काञ्चनौ। स्त्री। हरिद्रायाम्। मे। वै निघ
अशं चि। गोरोचनायाम्। रा नि व १२। स्वर्ण
धीरिण्याम्। शिंशु। रा नि व ५। २२।

काञ्चनौया। स्त्री। हरिताले। श चि। गोरो
चनायाम्। रा नि व १२।

काञ्चिः। स्त्री। रसनायाम्। ङञ्शिव। ङणा।
तत्पठ्याय,—मेखला। सप्तको। रसना। सार
सनम् (अ)। काक्षी। रथना। कक्षी। कक्षा।
सप्तका। सारशन। रसन। बन्धन (शब्दर)।
कैचित्तु—“णक्त्यटोर्भवेत् काक्षी मेखला त्वष्ट
यष्टिका। रसना पीडश श्रेया कलाप पञ्चतिश्रक।
अटो।

काञ्चिकम्। स्त्री। काञ्चिके। कौञ्जि। ङे च।

काक्षो। स्त्री। गुष्ठायाम्। ङे च। रसनायाम्।
अम।

काक्षीपदम्। स्त्री। जघनदेशे। ङणा।

काञ्चिकम्। स्त्री। Sour gruel, the
water of boiled rice in a state of
spontaneous fermentation खनाम
प्यातधान्यान्ने। कौञ्जि। हि म काजी। तत्
पठ्याय,—आरणाडक। सौवीर। कुन्नाप। अमि
पुश। अवन्तिधोम। धान्यान्। कुञ्जल (अ)।
सिद्धजल (जा)। सिद्धजलिल (चि)। कुन्नाम।
कन्नामिपुतं। काधिक। काक्षीक। काञ्चिका।
काञ्चिका। कञ्चिक। काक्षी। भक्तवारि। धान्य
मूल। धान्यधोनि। सूपाय्म् (अटो भ)। रट्टान्।
महारस (र)। तुषोदक। एक। पुक। धातुघ्न।
उद्गाह। रचोर्त। कुण्डलीक। सुवीरान्न
(रे)। पडवारि (श)। चोर। अमिपयं। अन्न
गारकं। कुन्नापधान्यमप्यादिस्ति काञ्चिकम्।
याह। “वाग्रधान्य चोदितस्य वाजमूलम्
खण्डम्। कृतं प्रसमितं पाय जलं तथाप्यकम्
चिपेत्। तावन्त्याय संरक्षेथावदग्रलमागतम्।
काञ्चिकं तनु विभेद्यमेतत् सप्तच पुजितम्॥” चर।
“तुलामितं यटिकतश्चुलस्य प्ररस्य चाग्र विधि
वर्ध्वाय। शीघ्रेणसि पित्तमघ विद्यामन्त्राय

रचेत् पिहितं प्रयत्नात्। तत्र च कल्क सकल
निरक्षेत् तत् काञ्चिकं कथ्यते आरणाडकम्।”
अत्रि ११ अ। तत्र पुक्क सन्धानं तुषोदकं सौवीरकं
सुवीरान्न-वज्रिकं गोधूमसौवीरं यवसौवीरं-तुष
सौवीरारणाडकान्यान्नेभेदेन बहुधा। गुणा,
—नेदकं तीक्ष्णोष्णं पित्तशीघ्रकं वक्षिशोधकं
रुचिकरमाग्नेयं स्पर्शशीतलं त्रमल्लमहरश्च। पुरा
सनं तत् हृत्पाण्डुक्रमिरीगघ्नं दीपनञ्चति। राज।
तत्र मेढिलं लघु पाचनञ्च। अत्रि ११ अ। तीक्ष्णोष्णं
मेदि पित्तघ्नं स्पर्शशीतलं त्रमल्लं रुच्यं दीपनं
शान्तिशूलघ्नं वक्षिशूलघ्नं आन्यापनं हृद्यं लघु वात
कफघ्नञ्च। वा भू। “काञ्चिकं वातशोफघ्नं पित्तघ्नं
ज्वरनाशनं। दाहमुच्छाशमघ्नञ्च शूलाज्जनविघ्नं
न्यनुत्॥” रा नि व १५। “काञ्चिकं मेदि
तीक्ष्णोष्णं रीचनं पाचनं लघु। दाहज्वरहरं
अग्नीत्यानां दाहसकफापघ्नं। सापादिषट्कैश्वेषु क्रियते
तद्गुणाधिकम्। लघु वातहरं तनु रीचनं पाचनं
पर। शूलागोर्णविषभ्रामनाशनं वक्षिशोधनम्।
“रीपमूर्च्छाभमात्तानां मदकण्डूविशोषिण्यां। कुष्ठिनां
रक्तपित्तीनां काञ्चिकं न प्रशस्यते। पाण्डुरीने
यक्ष्णि च तथा शोभातुरेषु च। चतुर्धोषे तथा
आन्ते मन्दज्वरनिपीडिते। प्लेथान्ते हितं प्रीतं
काञ्चिकं दीपहारकम्॥” भा। अत्रि।

काञ्चिकवटकः। पु। खाद्यद्रव्यविशेषः।
दौकौवट्ठा। तत्पाकप्रणाली यथा—“मन्थनी
नूतना धाया कटुतेनैव लिपिता। निम्बलेनानुना
पूर्णा तस्या चूर्णं विनिचिपेत्। राजिकाजीरलवण
हिङ्गुगुल्लीनिशालतं। निचिपेष्टकासन्नं भाण्डस्या
स्य च सुदयेत्। ततो दिनत्रयादृङ्गुगुल्ली खुण्टका
ध्रुवम्॥” अथ रथो वातघ्नं श्लेष्मकरयं। भा।

काञ्चिकापट्टपल्लतम्। स्त्री। आमवाते
हृतम्। पाठ—“हिङ्गु मिकटुकं अथ साविमयं
तथैव च। कल्कान् कृत्वा च पलिकान् हृतप्रत्य
विधाचयेत्। आरणाडकं दत्त्वा तत्पार्जितरा
पठ।। घृत् ४ अ दौञ्जि १७ अ। कटु—
गिं, उंटे, निपूल, मन्त्रिष्ठ, छे ऐ ७१” मैत्रव
नदन अठोत्ते १ प। एकल शीक। च द।

काञ्चिका। स्त्री। काञ्चिके। रा नि व १५।
अपकोषकाम्। पत्राशीलतायाम्। रा नि व १।
काञ्चितैलम्। स्त्री। काञ्चिकविशेषः। गुष्ठा
—“काञ्चिकं काञ्चितैलञ्च चलितां वातकारकं।

दाहक नाशशैथिल्य भक्षणान्न च सङ्गनात् ॥” रा
नि व १५ ।

काञ्चिपत्रिका । स्त्री । कण्ठदन्तीरुपे । कान्
नखौ । रसा ।

काञ्चो । स्त्री । महाद्रीणपुष्पाम् । उड् पल
यमा । रा नि व ५ । काञ्चिके । अ ठो । भाग्याम् ।
वाग्मनशो । रसा ।

काञ्चीकम् । स्त्री । काञ्चिके । अ ठो भ ।

काटुकम् । स्त्री । कटुतायाम् ।

काठ । पु । पाषाणे । त्रिका ।

काठिन । पु । खर्वारुचे ।

काठिन्यफल । पु । कपित्थरुचे । रा नि
व ११ ।

काठोडुम्बर । पु । काठीदुम्बरिकायाम् ।
काण्डभूष । र सा सं कुष्ठ चि ।

काणः । पु । काके । चि । एकचक्षुषि । “काष
काकेचक्षुषि ।” मे शेषिक ।

काणकपीत । पु । कपीतभेदे प्रतुदनातीये ।
श्रीशृङ्ग वा कान्कूना । गुण — “कषाय स्वादु
लघु गुरु काणकपीतक ।” सु सु ४६ अ ।

काणभाग । पु । दिमानि । मेष कालाग्निभोरव
रसे ।

काणा । स्त्री । काकील्याम् । काकिन्याम् ।
पिप्पल्याम् । च द दावादी । “काणाककर-
किरात ।

काणु(णू)क । पु । कट्टे । वाद्दे । हसमेद ।
कुष्ठे । वायसे । स्या ।

काण्य (र.) । चि । काणे । पु । एकनेत्र
त्रिय पुमे ।

काण्ड । पु, स्त्री । तदप्रकाशे । गार्ह्य शङ्कि ।
रा नि व २ । दौर्घाभ्यनि । नदा हाङ् ।
शरे । प सु । जले । मे ङङ्कि । धान्यताले ।
छे च ।

काण्डक । पु । बालुककक्याम् । वै निघ ।

काण्डकटुक । पु । कारवेकके । छेच्छृङ्गि ।
रा नि व ११ ।

काण्डकण्ट (क) । पु । अपामार्गशुपे । रा
नि व ४ । अतापामार्गे । वै निघ ।

काण्डक(का)ण्डकः । पु । बदरीरुचे । वै
निघ । काशरुणे । कट्टम् । रा नि व ८ ।

काण्डका । स्त्री । (Cucumis utilisissimus)
करालविपुटायाम् । तेडुङ् । बालुकीनामकर्क
श्याम् । अलाव्याम् । रा नि व १६ ।

काण्डका(कौ)रम् । स्त्री । गुवाके । अ मा ।

काण्डकौलक । पु । The tree called
symplocos Recemosa लीप्रद्वने । रा
नि व ६ ।

काण्डखेटः । चि । अधमे । हला ।

काण्डगुडः (गुड) । पु । गुडरुणे । रा नि
व ८ । विधाराहणे । वै निघ ।

काण्डगोचर । पु । नाराचे । लीहमय वाणे ।
चि ।

काण्डचिचा । स्त्री । सर्पजातिभेदे । वा व
१६ अ ।

काण्डणो । स्त्री । सूक्ष्मपर्णिलतायाम् । वाग्मूढौ ।
अ च ।

काण्डतिल (क) । पु । A kind of
gentian (Gentiana cherayta) किरात
तिले । छित्वत्ता । रा नि व ८ ।

काण्डनी । स्त्री । रामदूल्याम् । नागवल्लीलता
याम् ।

काण्डनील । पु । लीमे । रा नि व ६ ।

काण्डपट । पु । विरक्तरिण्याम् । छे च ।

काण्डपुड्डा । स्त्री । अरपुडायाम् । रा नि
व ४ ।

काण्डपुष्पम् । स्त्री । (Artemisia Indica)
दीना इति प्रसिद्धे सुगन्धप्रचरिभ्ये । नानाशृङ्ग ।
अ च ।

काण्डभग्न । पु, स्त्री । A fracture or
dislocation of the bones or limbs
A fracture of either of the extremi-
ties अस्थिभङ्गविशेषे । तद्वादशविधे—कण्टका
अकण्ड चूचितपिचिताभ्यन्तः पित्तकाण्डमद्रमज्जातु
गतातिपातितवक्रास्तिद्रपाटितव्यटितमिदम् । तेषां
विशेषं पञ्चांशे हज्यम् । ‘छिन्नत प्रकम्पमानं काण्ड
भद्रलम् । न्ययुद्वाङ्गम् । न्यन्दनविबलन्यद्रागि

‘तुल्यमवधोऽयमानि शब्दः सञ्ज्ञाज्ञता विविधवेदना
प्रादुर्भावं सर्वस्ववस्थां न शर्मन्नाभयः’ सु नि.
१५ अ ।

काण्डभङ्गः । पु । अस्त्रिमङ्गः ।

काण्डमध्या । स्त्री । काण्डवज्रग्राम् । वै निघ ।

काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् । प सु ।

काण्डरोहिता (णी) । स्त्री । कटुकायाम् ।

काण्डलो । स्त्री । रामदूतीनाम तुलसीविशेषे ।
श ।

काण्डवः । पु । कैमुकवृक्षकन्दे । वै निघ ।

काण्डवलो । स्त्री । कारवेलीलतायां । रुद्रणा,
उच्छ्रेष्ठांशः । काण्डवेल इति महाराष्ट्रादी
ख्याता । हि काण्डवेल । मं काण्डवेलि, मणि
गडवलि । सा विधारा चतुधारा चेति हिमेदा ।
सा गुणा — “कटुका तिक्ता चोष्ण सरा मता ।
पित्तला च कफ गुण्ण तूता दुष्टघ्न तथा । औष्ठो
दराग्रिमान्दानि शूल वातश्च नाशयेत् । मलसम्भ
हरा चैव ॥” विधारागुणा, — “सरा लघ्वग्नि
दीपनौ चोष्ण मधुरा वातकृम्यश्च कफनाशिनौ ।
गुणास्तथैव तु विमोघा पूर्वोक्तकाण्डवलिबन्तः ॥”
चतुर्धारागुणा — “भूतोपद्रवशूलहरा । अत्युष्णामान
वातश्च तिमिरं वातरक्तक । अपघ्नार वातरोग
नाशयेत् ॥” व निघ । रा नि व ३ । See कार-
वेज ।

काण्डयाखा । स्त्री । मद्धिवज्रग्राम् । रा नि
व ३ । सोमवज्रग्राम् । वै निघ ।

काण्डसन्धिः । पु । यन्त्रौ । भाव, निहे ।
रा नि व ३ ।

काण्डहिता । स्त्री । लोभहवे । वै निघ ।

काण्डहीन । पु । लोभे । रा नि व ६ । स्त्री ।
भद्रमुक्तायाम् । म अ ।

काण्डा । स्त्री । सुपल्या । तानशूलौ । प सु ।

काण्डाल । पु । मल्यागरे । गोणा वा
मन्नादे ।

काण्डालु । स्त्री । चपुसायाम् । रा ।

काण्डिकः (का) । पु, स्त्री । पदानामधाय
विशेषे । उच्छ्रेष्ठांशः । रा नि व १६ । अलाव्याम्,
(का) पञ्चामोक्षतायाम् । वै निघ ।

काण्डिनी । स्त्री । हस्तिग्रन्थीलतायाम् ।
शती ७०६ । प सु ।

काण्डोदः । पु । अपामार्गे । कारवल्लीलतायां ।
उच्छ्रेष्ठांशः । रा नि व ३ । च चि ८ अ ।

काण्डोरा (रो) । मन्निष्ठायाम् । र मा ।
कारवेलीके । अमृतस्रवायाम् । वै निघ ।

काण्डेरः । पु । तण्डुलीयग्रामके । नटे, कौण्डे
नटे । भा पू १ भ शाकव ।

काण्डेरी । स्त्री । नागदन्तीहवे । माकांग
रुनेत्र ग्राह । र मा ।

काण्डेरुहा । स्त्री । कटुक्याम् । र मा ।

काण्डेचु । पु । श्वेतेश्वरी । रा नि व १४ । अय
तापसेचुगुण वातकीपनय । भा । कृष्णेश्वरी ।
काण्डेचु । सु सू ३८ अ । काण्डेचुमेदे ।
र मा । खगुग्नि । शीतगुग्नि । प सु । कीकि
लाचहवे । कृष्णेश्वरी । हि तालमाख्यमा । अम ।
नटा इति । च सू ४ अ ।

काण्डोल । पु । उष्ट्र ।

कातर (लः) । पु । (Cyprinus catla)
मत्स्यविशेषे । काण्डोलांशः । श र । गुणा —
मधुरी गुरु विदोषघ्नय । रा नि व १६ । चण्डी
मधुर गुरुपाक विदोषघ्नय । राज ।

काट्यम् । स्त्री । कतृषे । रोहितवर्णे । अश्वक
वृक्ष, त्रामकर्तृश्वर । रा नि व ८ ।

कातोली । स्त्री । कीचलसुरायां । “यवमाषादि
पिष्टीत्या कातोली कीचला सुरा” वाचस्पति ।

कात्यायनी । स्त्री । कापायवस्त्रे । मे मचतुष्क ।

कादम्ब । पु । कदम्बहवे । वै निघ । कल
हवे । स च ज्ववर्गैश्च कृष्णधसुरपच । वाम्नीम ।
हि करवा । मासगुणा — शीत विम्व रक्तपित्तघ्न
हृष्य वातघ्न । सु सू, ४६ अ । वातरक्तपित्तघ्न
मेदक मूत्रलघ । राज । स्यावरविधानान्तगतद्रा
मकपुष्पविधे । सु कल्प २ अ । See पुष्पविधम् ।
स्त्री । कदम्बपुष्पे ।

कादम्बकर । पु । कदम्बहवे । वै निघ ।

कादम्बरः । पु, स्त्री । नानाद्रव्यकदम्बकृते मये ।
“नानाद्रव्यकदम्बेन मय कादम्बरं कृतं ।
गुणः — मधु पित्तभ्रममदघ्नय । रा नि व १४ ।

कदम्बपुष्पोत्थमये । मे । लो । दधिसारे । इ च ।
मोषो । विष ।

कादम्बरो । लो । नानाद्रव्योपक्रमसामान्य ।
रा नि व १४ । प्रसन्नाया सुराया घनतरा
कादम्बरो । यथा—“कादम्बरो तु कथिता नामा
द्रव्यकदम्बजा । कादम्बरो सुसुधुरा यमपित
प्रणाग्निमी ॥” अत्रि । “तत्र कादम्बरो घना ।”
प प्र ३५ ‘वाह्योसुराधाम् । कोकिलायाम् ।
मारिकापचिष्णाम् । मे रचतुष्क । कदम्बपुष्पोत्थ
मये । सुपुष्पकदम्बरकोटरस्थष्टिलजले ।

कादम्बरीवोजम् । लो । मुरावीने । गजव
देता । र सा ।

कादम्बर्व्य । पु । धाराकदम्ब । वे निघ ।
कदम्बवृक्षे । रा नि व २ । जटा । लो । पत्रे ।
कादम्बा । लो । कदम्बपुष्पाम् । भूखीरी ।
श च ।

कादम्बिक । वि । भोज्यद्रव्यकारके ।
कादम्बिनो । लो । मेघमालायाम् । (अ) ।
मेघमद् ।

कादिरम् । लो । खदिरसारे । रा नि व ८ ।
काद्रवेय । पु । सपे । रङ्गे । मे ।

कानकम् । लो । कैपालवोजे । खग्रण ।
धुरवोजे । द्रव्याभिधानम् ।

कानकचूर्णम् । लो । मुखरोमे हित । गृह
धूमि यवसार पाठा व्योष रसाञ्जन । तेजीका
त्रिफला खोह विवर्कश्चेति चूर्णित । सखीद्र धारये
दाधे । खल, शक्तात्र, आकनादिभूज,
जिकट्टे, त्रमाञ्जन, छे, जिकणा, खत्रिजलोह
वा अक्षर, छिन्नाभूज गमकांश । सा लो ।

काननम् । लो । वने ।
काननारि । शमीवृक्षे । गृहे ग्राह । श च ।

काननोका । पु । कपो । वानरे ।

कानीन । पु । खीवृक्षे । श च ।

कानूक । पु । कुडूटे । इक्षुमिदे । वावुड इति
स्थित पवित्रिश्चे । के ।

कान्तम् । लो । कुडुमे । कान्तखोह । रा-नि
व ११११ । पु । नदीवृक्षे । जून् ग्राह । रा नि
व १२ । चक्रवाके । रा नि व १८ । पुष्पक

खीह । हृषकलोह । भा । वर्षावसक्तयो । रा
नि व ११ । हिजलवृक्षे । रा नि व ८ । चन्द्रे ।
श र । चन्द्रकान्तमयो । सूर्यकान्तमयो । मे ।

कान्त । पु । लो । चन्द्रे । श र । चन्द्रकान्त
सूर्यकान्तायस्कान्तेयु । मे । कणखोह । कुडुमे ।
रा नि व १२ । खोह । रा नि व १३ ।

कान्तकामकम् । लो । भद्रमुक्तके । चक्र ।

कान्तपद्मौ (इन्) । पु । मयूरे । श च ।

कान्तपाषाण । पु । Lord stone पुष्पक
नामपत्तरे । पुष्पक ग्राह । गुणा—पीतो लेखनी
निवदीपका । रूढ पाण्डु चय कच्छु भीह सूच्या
नाशयेत् । वे निघ । तच्छुद्धि यथा—कान्तपाषाण
चूर्णीकृत्य मट्टिवीदुग्धेन गन्धघृतेन च लौहपात्रे
पचेत् । विपाच्य लवणे चारे शीभाञ्जनस्य च
क्षिपेत् । अथ दीपायने मट्टिवीचीरादिभि वार-
ह्ये पचेत् । अथाखरसेन रोदे दिनेकं भावयेत् ।
“चूर्णित कान्तपाषाण मट्टिवीचौरसुप्त । विपक्षे
दायसे पात्रे गीष्टेनैव समाहित । लवणे च तथा
चारे शीभाञ्जनस्य क्षिपत् । अक्षुब्धं तथैव
दिने घर्षे विभावयेत् । तथैव लोकायने विवार
पाचयेकुक्षी । कान्तपाषाणधुतौ तु रसकक
उपाचरेत् ॥” चन्द्रिका । र सा धं ।

कान्तपुष्पः । पु । कीविदारवृक्षे । उरुकाञ्चन
वृक्ष । रा नि व १० । See काचनार ।

कान्तलक । पु । (Cedrela Toona)
तुम्बवे । जून् । नदीवृक्षे । गृहा अर्थ । प सु ।

कान्तलो(ली)ह । पु । लो । खनामप्रसिद्ध
खोह । काष्ठलोह । तत्र भासकपुष्पकरोमक
खेदजमेदेन चतुर्धा । तस्य लक्षणम्—“यथात्रे न
प्रसरति जले तैलविन्दु प्रतप्ते हिट्टुर्गन्ध त्यजति च
निज तिकता निम्बकक । तत्र दुग्ध भवति
शिखराकारक नैति भूमि कणाह स्यात् सजल
चणक कान्तलोह तदुक्तम् ॥” रा नि व १९ ।
“स्त्रादुर्गन्ध भवेद्विष्वक्खली रात्रिन्दिषीपित । कान्त
तदुग्धमेव घट्टयेत्पात्रमिदं मिलेत् ॥ पात्रे यक्षिन्
विसरति जले तैलविन्दुं सिकी हिट्टुर्गन्ध विद्य
जति निज दधित निम्बकक । पाच्य दुग्ध भवति
शिखराकारता नैति भूमि कान्त खोह तदिद
मुदितं लक्षणोक्त न चान्यत् ॥” इति परीक्षा ।
सुखवीध । गुणा—गुलीदराश शूलामाममा

भगन्दरं । कामलाशेषकुष्ठानि चय कान्तमयी
हरेत् । औद्धानमक्षपित्तघ्न यज्ञशपि शिरोरुक्मम् ।
सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलीहं न संशयः ।
बल बोधं यपुष्टिं कुरुतेऽपि विवदयैत् ॥" भा
पू १५ धातुव ।

कान्ता । स्त्री । विसन्धिपुष्पहृत् । कृष्णकृनि ।
रा नि ष १० । श्वेतदूर्वायाम् । वाराहोक्तन्ते ।
आकाशवज्राम् । आर्णोक्तवत् । मूषिकपण्याम् ।
भूशङ्कणी । वै निघ । प्रियङ्गी । मे तद्विक ।
रेणुकायाम् । रेणुक । नागरसुखायाम् । खल्ल
लायां । रा नि ष ६ । माया । अम ।
कान्ताद्धि(चरण)दोहदः । पु । अशोक
हृत् । विका ।

कान्तायसम् । स्त्री । कान्तलीहृत् । अयस्कान्ते ।
रा नि ष ११ ।

कान्तारः (कः) । पु, स्त्री । रक्तकाशनहृत् ।
रा नि ष १० । रक्तचविशेषे । काञ्चनी आर् ।
हि कातारे । प सु । इक्षुसाधारणे । वशि । रा
नि ष १४ । आरग्वधहृत् । वै निघ । स्त्री ।
विलि । क्षिद्रे । मे । औपसर्गिकरोगे । पञ्च ।
हृत् ।

कान्ताराशमजम् । स्त्री । कान्तलीहृत् । वै
निघ ।

कान्तारिः (रिक्ता)(रो) । पु, स्त्री । मक्षिका
विशेषे । सु कल्प पक्ष । See मक्षिका । इक्षु
विशेषे । काञ्चनी हेक्षु । राज ।

कान्तारिष्ठ । पु । इक्षुविशेषे । काञ्चनी हेक्षु ।
हि कातारे । ते गोप्ययडवि । गुष्ठा — कपाय
रस शतपथकादीनगुण । शुरु ह्यय शुक्ल
अमल हृषण सरथ । भा । वशकिनुगुण इति ।
सु सू ४६५ । मधुर लघु चाररस कफघात
करथ । राज । वा ।

कान्तालक । पु । नन्दीहृत् । छुम्, गत्रा
अमथ । वै निघ ।

कान्ति । स्त्री । वाराहोक्तन्ते । मद्भासजहृत् ।
वै निघ ।

कान्तिटम् । स्त्री । पिप्पे । श च ।

कान्तिदा । स्त्री । सीमरायाम् । ठाकूट ।
रा नि ष ४ । See वाकुची ।

कान्तिदायकम् । स्त्री । कालीयकचन्दनहृत् ।
जटा । वि । शीमादायके ।

कान्तिवृक्षः । पु । मद्भासजहृत् । वै निघ ।

कान्तोलौ । स्त्री । कुष्माण्डसुरायाम् । वै निघ ।

कान्दम् । स्त्री । पक्वामविशेषे । मिठाहृत् । श च ।

कान्दपिकम् । स्त्री । वाजीकरणे । श च ।

कान्दविकः । वि । आपूपिके । अम ।

कान्दाविषम् । स्त्री । विषगीहृत् । श च ।

कान्यजा । स्त्री । गलीनाममयद्रव्ये । श च ।

कापधम् । स्त्री । चरीरे । अ टी भ ।

कापालम् । स्त्री । अष्टादशकुष्ठान्तगतवातिक
कुष्ठे । See कपालकुष्ठ । पु । कण्टकसुतायाम् ।
कालियाकटा इति लोके । र मा । कपाला
स्थिति । कर्कटीभेदे । वै निघ ।

कापाला । स्त्री । रक्तविसन्धिकायाम् । नाग
दांभाति । वै निघ ।

कापालिः । पु, स्त्री । अहिखायाम् । कांठे
शुडकांठेनी । रवा ।

कापालिकम् । स्त्री । कुहरीगविशेषे । See
कपालकुष्ठ ।

कापालिका । स्त्री । कापाल्याम् । शुड
कांठेनी ।

कापाली । स्त्री । विडङ्गे । रा नि ष ६ ।
कण्टकपाल्याम् । कांठे शुडकांठेनी । प सु ।

कापिलेक्षणः । पु । कीकिलाचनुपे । कूले
थाङ्ग । रा नि ष ३ ।

कापित्यम् । स्त्री । कपित्यफले ।

कापिशम् । स्त्री । द्राचामयविशेषे । हृत् ।

कापिशायनम् । स्त्री । मयविशेषे । मधुनि ।
हला । जटा । द्राचाहतमये । वै निघ ।

कापिशायन । वि । द्राचानिर्मिते ।

कापिशायनी । स्त्री । द्राचायाम् । वै निघ ।

कापात । पु । सर्पिचारे । माठिकाद्र ।

र मा । स्त्री । दक्षकलवये । मृदुल मय ।

मे तद्विक । सीतोद्घने । नौजाघने । शर्मा ।

हृत् ।

कापीतवक्रकः । पु । कपीतवक्रायां । अथ
शिरोषष्ठशस्त्रपत्र । वक्रौर्णाक । च द वीर-
तरादौ ।

कापीताक्षनम् । स्त्री । सीवीराक्षने । सीतोऽ
क्षने । नौगर्भम् । भा । चम ।

काफलः । पु । कटुफलहृत् । श र । अत्रि २
स्थान २५ ।

कावावशर्करा । स्त्री । विडम्बन्तु फलविशेषे ।
कावावठिनि । सुप्तकादिमोदके ।

काम । पु । मद्ये । इच्छायाम् । रत्ना । दम
कह्वे । मना । प सु । मञ्जाराजभूतहृत् । रा
न व ११ । वनितापरिवहनादौ । च सु १५ ।
स्त्री । प्रकृते । मे मदिक ।

कामकला (वटो) । स्त्री । वातरक्ते हिता ।
पाठ — “अङ्गुलीमूल विफला कुण्डली मरिच
नेमा । समच्छदा कुटी कुठ प्रत्येक कापिकभवेत् ।
मङ्गल सुस्तक काच सालकं टण्डुल विह्वम् । रस
अकलीक्षणां प्रत्येकार्द्रपल षोडशम् । गुग्गुलु
मपल दत्ता धूतेन परिपेषितम् । वटो कामकला
राम गङ्गानन्दभाषिता । चतुर्मासा वटो खाया
मूत्रेषु नष्टीकृता ॥” अङ्गुलीमूलादिचूर्णे प्र २
विडम्बादिचूर्णे प्र ४ स्त्री शोधितगुग्गुलु
४ यो एकत्र धूतेन मद्यम् । कुण्डली गुडूची,
टो मुरामांसी, काच छण्डलवण । रस र ।

कामकलाखरसः । पु । बाजोकरणीयविशेषे ।
पाठ — “सुतसुतामर्क स्वर्णे वाजिगन्धाम्भारसै ।
अलीकदलीकन्द्रेस्तु मद्यैर्हिन्म । रुहा
प्रिणा पश्चात् मद्यं पूर्वोक्तकोट्य । पुनर्द्वय
मद्यंमेवमष्टपुटे पचेत् । शाकलीजातनिर्यासे
मांसं भक्षयेत् । गोक्षीरं कटौबीज पलाङ्ग
पयेदु ॥” रस र बाजो चि ।

कामकान्ता । स्त्री । राजनेपाङ्गा । मनहान् ।
कापुष्यहृत् । ममिकाविशेष । वै निघ ।

कामकाली । स्त्री । जङ्गलरपक्षिविशेषे । च सु
५ ।

कामकाली । स्त्री । रतिक्रियायाम् ।

कामकदला । स्त्री । सुवर्णकृत्याम् । रा
१० ।

कामा । स्त्री । कोकिलायाम् । वै निघ ।

कामचारिणी । स्त्री । सुगन्धलताविशेषे । त्रात्रा ।
वै निघ ।

कामचारो (इन्) । पु । कलविड् । वै निघ ।

कामजज्वरः । प । कामजनज्वरे । लक्षण—
“कामजे चित्तविभ्रमश्चन्द्रालसमभोजनम् ।” मा
नि ज्व ।

कामजननो । स्त्री । नागवल्लीनाम् । वै निघ ।

कामजा । स्त्री । कर्पाटकान्त प्रसिद्धमन्त्राद्युपे ।
तस्या बीजे च । गुणा — “कामजा मधुरा बल्या
कामहृत्करी मता । इन्द्रियाणां दमिकरी कृष्या
चैव प्रकीर्तिता ॥” वै निघ । तडीजमपि तद्रूपम् ।
रा नि व ५ ।

कामजानः (नि) । पु । कोकिलि । श र ।

कामजालः । पु । कोकिलि । शब्दर ।

कामजित् । स्त्री । भाग्याम् ।

कामठ । पु । कच्छपे । कृष्णाकारजलजन्तु
विशेषे । के । कौटकड़ा ।

कामतरु । पु । वन्दाकह्वे । भद्रश्रीह्वा । वै
निघ ।

कामताल । पु । कोकिलि । विका ।

कामदा । स्त्री । कामधेनी । नागवल्लीलतायाम् ।
हरीतक्याम् । मे ।

कामदीपकरसः । पु । बाजोकरणीयविशेषे ।
तस्य पाठ — “सितपुनर्नवामूल शालाक्षौसत्त्वभाषिता ।
शालाक्षौसत्त्वनिर्यासे दद्यादत्र रस सम । गन्धक
तप्तस्य दद्यात्तस्यैतुर्गन्धमानक । अतुपान प्रकुर्वीत
गवां क्षीरपलहयम् । अथ चाण्डालिकी यीगीऽ
प्यगम्यापि च गम्यते ॥” श्वेतशुक्रांशु भृगु,
शौचवर्ग, भाद्रा, शक्रक, ममतांशु, शान्दगीर
हानेन त्रयेण मङ्गिशां वने कवित्व । रस र ।

कामदुघा । स्त्री । कामधेनी ।

कामदूतरसः । पु । बाजोकरणीयविशेषे । पाठ
— “सुत गन्ध कान्तभक्ष्यापि तुल्य याम नीरे
शालाक्षौसकषयोक्ते । गोलङ्गला वेष्टयित्वाभ्यूदे
राज्य पक्का काचक्षुषा निधाय । भृङ्गपाण्ड
नागवल्लीश्च विहा तीर्थ दद्याद्रत्निमेकान्तु यन्मात् ।
सिद्ध सुत कामदवस्य यन्न सन्धाज्याभ्यां योजये
नन्तिसप्त ॥ खण्ड दुग्धशानुपाने च दद्यात् ।” ।
रस र ।

कामदूता । स्त्री । मनशिलायाम् । के निघ ।

कामदूतिः (का) (तो) । स्त्री । मनशिलायां । पाटलवृक्षे । श र । कोकिलायाम् । (का) नागदन्तीवृक्षे । प सु ।

कामदेवघृतम् । स्त्री । रत्नपिने । काष्ठद्रव्य —अथगन्धा १०० प गोचुरं ५० प शततवरी-भूमिकुष्माण्डशालपर्णीविलासवृक्षपद्मापधवीजपुमर्जवा गाभारौकशभापधौजानीति नव द्रव्याणि प्रत्येक १० प वारि २५६ श पाकशेष ६४ श । पुष्पकचूरस १६ श दुग्ध १६ श । कलकद्रव्य —द्राक्षादिजीवनीयानाम् प्रत्येकं २ तो शर्करा २ प एभिर्घृथावत् घृतप्रत्य (४ श) पाच्यम् । जीवनीयं जीवनीयदशकम्, यथा—जीवक चप मक मीदामधामेदा काकोली चौरकाकोलीजीवनी मधुकच्छदि इव । द्राक्षा पत्रकाष्ठ कुष्ठ पिप्पली रक्तचन्दन पाषाण नागकीशर युक्तशिवीषी नीषी म्लक्ष्यामानसमूलानि च । च द र पि वि । रस र ।

कामदेवरसः । पु । वाजीकरणौषधे । रस-निम्बूर ७ तो । शर्करा १ तो निम्बूलगुणेर रस ७ रत्नार एटेर रस एक एक दिन माफ्रिबे, पत्रे उद्धार सहित चिनि, जांका, तानुनी, गोकुलबोवर्ण अथोत्के ७ तो मिश्रित्वा मधु, दुग्ध ७ हेक्कुरस माफ्रिबे तापे तृप्त करिबे, कुलथांजावीवर्ण, आगनांर रस ७ मधु मिलित १२ तोला मिश्रित्वा ममत्त निम्बुलर रस एकत्र मर्दन करिबे । नांजा ८ मा । अष्टपानं गवाक्षम् ।

कामधेनु । स्त्री । स्वनामधेयत स्त्रीगवि । के । कामना । स्त्री । इच्छायाम् । जला । वन्दकि । के निघ ।

कामनीडा । स्त्री । कस्तूरिकायां । भृगनाति । के निघ ।

कामपर्णिका (पी) । स्त्री । आङ्गुलधुवे । हि आङ्गुल्य । के निघ ।

कामपा(फ)लः । पु । महाराजचूते । रा नि व ११ ।

कामप्रियकरी । स्त्री । अथगन्धायाम् । के निघ ।

कामफल । पु । महाराजावहने । रा ।

कामफला । स्त्री । कदलीवृक्षे । के निघ ।

काममलोलुपः (भः) । प । सहये । के निघ ।

काममोदी । स्त्री । कस्तूर्याम् । भृगनाति । रा नि व ११ । अथ याने मोदिनीति पुस्तकान्ते दृश्यते ।

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

कामराजमोदकः । पु । वाजीकरणौषधे । दुग्धभाण्डित मदीय निक्षिर्ण ॥ ३० श वृत्त ॥ ३० श महियद्वृष्ट ४ श चिनि २ श एकत्र पाक करिष्या पाक शेष दहेते, खीरक, उज्जी, धने, गुडचूर्ण, तेजपत्र, एलाहेठ, मरिच, क्षायफल, क्षयिणी लवण, मउरी, पिप्पलचूर्ण मिलित ७२ तो विरुद्धकवीजचूर्ण ७ तो नोह, अरु पात्रा ७ गन्धक (कञ्चलि) अथोत्के २ तो अथोत्के मिश्र मधुर सहित माधिश्रा राशिबे । प्रयोग ।

कामरूपिणी । स्त्री । अथगन्धायां । रा नि व ४ ।

कामरूपो (इन्) । पु । शूकरे ।

कामरूपोद्भवा । स्त्री । कण्ठकस्तूर्याम् । कान कञ्जरी । के निघ ।

कामलः (ला) । पु, स्त्री । A complaint called jaundice रोगविशेषे । छाया, कौशल । हि म कावोल । पाण्डुरोगिणीतिपि कर्तव्यमेवमाहुर्येन कारणम् । नेत्रत्वक्मूत्रादि हरिद्र लक्षणम् । सा हिधा कीटाश्रया रक्तादि घालाश्रया च । तन्निदानसम्मानिलक्षण —“पाण्डुरोगी च योऽत्यर्थं पित्तलानि निधेयते । तस्य पित्तपच्यदांस दग्धा रोगाय कल्पते । हरिद्रनेत्र स भृशं हरिद्रलङ्घनम् । रक्तपित्तशक्तकृमौ मेकवर्णौ हतेन्द्रिय । दाहविपाकदौर्बल्यसदना रुचिकर्षित । कामला बहुपित्तेषा कीटप्राया यथा मता । कालान्तरान् खरोभृता कृष्णं स्यात्कृष्णकामला ॥” मा नि । “यवगोधूम शाल्यैरखैर्जांफलजैरिति । सुहाटकीमसूरार्थैरेष भोजनमियते ॥” पथम् । पु । वसन्तकाले । मरुदेशे । मे ।

कामलता । स्त्री । लताविशेष । मित्रे । हे च ।

कामलाव्याधिहन्ती । स्त्री । नागदन्तीवृत्ति ।
नागइतीति श्लोके । शक्तिशब्दे । वै निघ ।

कामलिका । स्त्री । कद्रुधान्ये । श चि ।

कामली (रत्न) । वि । कामलारोगवति ।

कामवतो । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । रा नि
व ६ ।

कामवल्गवः । पु । आम्बुवृत्ति । आम्बुगोष्ठ ।

रा नि व ११ । सारसपक्षिणि । रा नि व १६ ।

स्त्री । गुडलचि ।

कामवल्गवः । स्त्री । ज्योत्स्नायां । रा नि व २१ ।

कामवृक्षः । पु । वन्दाके । वान्मृगा । रा नि
व ५ ।

कामवृद्धि । पु, स्त्री । कामज्जा नाममहाशुपे ।
See कामजा ।

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलवृद्धे । श मा ।

कामशरः । पु । आम्बुवृत्ति । आम्बुगोष्ठ ।
रा नि व ११ ।

कामसख । पु । वसन्तकाले । रा नि व २१ ।
आम्बुवृत्ति । वै निघ ।

कामाग्निसन्दोपनरस । पु । इत्याधिकारे

रस । पाठ — “कर्पो रसो गन्धकमधकश्च द्विचार

चिव लवणानि पञ्च । श्रुतीयमानोद्भवकौट

हारितालीमपताण्यपर द्विकर्षे । जीरं चतुर्जात

लवङ्गजातीफलश्च कपत्रयमेव चान्यत् । सङ्गुददार

कटुफलश्च तथा चतुष्कपमितं विविध । धन्वाक

यष्टीमधुरी कशेरु फलं पृथक् पञ्च वरी विदारी ।

बलेभकर्णभयलास्यगुताफलं तथा गोक्षुरकस्य वीज ।

सवीजपचेन्द्रज समानं समा सिता चौद्रघृतश्च

तुल्यम् । कर्षेकामिन्दोरपि मोदकश्च कामाग्नि

सन्दीपनमेतदुक्तम् । इत्यापर इत्यतमं प्रदिष्ट

मेतन्निषेधं मनुजं प्रमदासफश्च । गच्छेत्तन्मिदु

मिथिललभवापुयाश्च नागाधिपं विजयते बलत

प्रमत्त ।” इत्यादि । रत्न, शङ्कर, अज, एवकार, र,

गान्धिका, छिन्तामूल, भङ्गवदन, जूनि, यमानो,

वनयमानो, विडङ्ग, तालीमपञ्च, अत्रोत्तर २

तो कोरा, नागेश्वर, शङ्कर, तेलपञ्च,

एलाहेठ, लवण, छात्रकन अत्रोत्तर ४ तो

बीजताडकबीज, जिह्वु अत्रोत्तर ७ तो

धाने, यष्टिमधु मोरो, केशुत्रिशा, जिह्वुना

अत्रोत्तर ८ तो, (मडाखवे जिह्वुना १०

तो) शतभूनी तुमिकुशांशु, वेनेङ्गा, हन्ति

कर्णनाग, गोशङ्कराङ्गुले, आनाङ्गी, ७६,

गोशङ्करबीज अत्रोत्तर १० तो सबीज

मिह्विर्ण मर्कटर्णममान । छिनि, श्वत ७ मधु

अत्रोत्तर मर्कटर्णममान । वर्षुर २ तो ।

कशेरुमूलमिति रयपाठ । प्रयोग । सा कौ ।

भेष । रस र ।

कामाङ्गुशः । पु । नखे । शिमे । विका ।

कामाङ्गु । पु । महाराजचूने । जटा । आम्बु

वृत्ति । रा नि व ११ । श्वेनपक्षिणि । वाङ्ग पाथी ।

वै निघ ।

कामाङ्गुनानायकरस । पु । धात्रीकरणीपथे ।

“श्वभृत समं गन्धं रसोत्पलदलद्रवै । यामं मयं

पुनगन्धं पूर्वादर्शं विनिक्षिपेत् । पञ्चगुह्यामित

साहं रसोऽयं मदनीदय । समूलं शङ्करबीजश्च

सुषलीं शंकरा समं । गवाङ्गीरेण तत्पथे पलायं

मदुपानक ॥” रस र ।

कामाची । स्त्री । लज्जुकामाच्याम् । वै निघ ।

कामाता । स्त्री । वन्दायाम् । वान्मृगा ।

काकमाच्याम् । वै निघ ।

कामान्यः । पु । कीकिले । रा नि व १६ ।

कामान्धा । स्त्री । कान्ध्याम् । शृङ्गनाडि ।

रा नि व १२ ।

कामायु । पु । गृध्रे । वै निघ ।

कामायुध । पु । महाराजचूतवृत्ति । रा नि

व ११ । स्त्री । शिमे ।

कामारि । पु । विद्याधीकधातो । हे च ।

कामालिका । स्त्री । मये । वै निघ ।

कामालु । पु । रक्तकाञ्चने । श च ।

कालाक्ष । पु । राजान्ते । भा ।

कामिक । पु । कारण्डवपक्षिणि । श र ।

कामिनी । स्त्री । मिथ्याम् । वन्दाकामाशुपे ।

रा नि व ५ । दाहहरिद्रायाम् । मदिरायाम् ।

रा नि व ६ । १४ ।

कामिनीदर्पण । पु । भङ्गभङ्गे रस । पार

१ तो गन्धक १ तो कञ्जलीकृत्य तथा पुनुर

বোজচূর্ণং ১ তো নিশ্চয়িত্বা ঘৃসূরতৈলেন মদং য়েত্ ।
ধেয ধ্বজম ।

কামিনীপুণ্য' । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
ফুলের গাছ ।

কামিনীপ্রিয়া । স্ত্রী । মনসামান্যে । রা নি
ব ১৪ ।

কামিনীশঃ । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
শ্রীমদ্রামায়ণে । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।

কামী (রূ) । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
চক্রমাকি । পারাবতে । মৈ নবিক । সারসবিহঙ্গমৈ ।
রা নি ব ১৫ । সাধবৌলতায়াম্ । বৈ নিঘ ।
চটকপশিপি । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
কামুকি ।

কামীকজীবঃ । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
বৈ নিঘ ।

কামীনঃ (সঃ) । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
বিকা ।

কামুকঃ । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
পশ্যোকচৈ । পুত্রাগচৈ । সাধবৌ
লতায়াম্ । মৈ । চটকি । রা নি ব ১৫ । চক্র
বাকি । কপোতি । বৈ নিঘ । বি । কামাতুরে ।

কামুককাম্যাস্তা । স্ত্রী । অতিমুক্তকলতায়াম্ ।
সাধবৌ মতা । রা নি ব ১০ ।

কামুকা (কো) । স্ত্রী । রক্তমগ্ধায়াং, অতিমুক্ত
কলতায়াম্ । বা ১৫। ১৬। "অবকসরসিভাগী
কামুকা কাকমাখী ।" বকি । বি । ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
অম ।

কামুজা । স্ত্রী । সুহৃৎপাণী । শূণ্ণানী । রমা ।

কামেশ্বরমোদক । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
পাঠ — "ধাতোমৈন্যধকুটকটফলকণাশুণ্ডীযমানী
দ্বয় যটৌজোরকযুগধান্যকমটৌময়বীষা (যবা)
কৈশরম্ । সালীশ দ্বিসুগন্ধিকং সমরিষ পথ্যাস
মৈমি সম । চূর্ণীকৃত্য মনাক্ স্রবীণসচিয় মৃদা
তু শক্লামণং । সর্বেষাং দ্বিগুণাং সিতা সুবিমলা
যবান্নিষড়্ভিষেত্ । চৌত্রচাপি ঘৃতং প্রয়োগ্যদ্বিষে
কৃত্যত্ । সমান্ মোদকান্ ॥ কপূরৈরবচুঁচিভানপি
জিতান্ দত্তা তিলান্ ভজিতান্ । গোপীদ্রয়
অতিমল্লভে মিতধিরা পাষাণিভানমত ।" রস
রসাকরে অথ বাজীকরবে চক্ৰ । আমরকী,
মৈকর, কুড়, কটফল, গিণ্ড, চুঁচি, বদানী,
বনবদানী, বটিমধু, ধনে, পৌরক, কৃষ্ণজোরক,
পটী, কঁকড়াশুণী, বট, নাগেশ্বর, ডেউলজ,
এলাচ, ডালিমজ, পুষ্কর, মরিচ, হরী-

তকী, বহুড়া, প্রত্যেকের চূর্ণ সমভাগ ।
ভজিত বীজমন্দির মিষ্টিচূর্ণ মর্সচূর্ণের
সমান । ঐ মকলের বিশুণ চিনি । কল
পাকযোগ্য দিবে । পাকযোগ্যে ঘৃত ও মধু
কিঞ্চিৎ বাধিবে । বটী ১০ তো । বাসনাথ
ভাঙা তিলচূর্ণ ও কশূর দিবে । অন্য বাজী
করণাধিকারে । "চূর্ণাংশ গগন চন্দ্রাংশমিল
গম্বখ কুষ্ঠাম্বতা মেথী মৌচরসী বিদারিসুখলী
মৌচরকশ্বেতুর । মৌরসেব কশেবক যমানিকা (১)
তালান্দুর ধান্যকং যটৌনাগবলাগিলা মধুরিকা
জাতীফল সৈন্যধম ॥ ভাগী" কথটম্বকক বিকটক
জোরদ্রয় চিতক চাতুর্জাতপুনর্নবাকরিকাশায়া
শটোকটফলম্ । শাল্লল্যঙ্কিফলচিক কপিমব
বোজ সমং চূর্ণযেত্ চূর্ণাংশ বিময়া সিতা দ্বি
গুণিতা মধ্যায়নিশ্চয় তত্ । কপূরাংশ গুড়িকায়
কপমযবা সৈন্য সিতা সর্বদা ॥" কুড়, গুণক,
মৈতি, মোচর, কুঁচকুড়া, ডালমুণী,
গৌকুরবীজ, কুলেখাড়াবীজ, শতমুণী,
কেশুর, বদানী, ডালান্দুর, ধনে, বটিমধু,
গৌরকটাকুলিরা, তিলতলুল, মোরী, জার
ফল, মৈকর, বাসনাশক্তি, কঁকড়াশুণী, চুঁচি,
মরিচ, গিণ্ড, জৌরা, কৃষ্ণজৌরা, চিতামুণ,
গুড়কট, ডেউলজ, এলা, নাগেশ্বর, পুনর্নবা,
গজপিণ্ড, জাফা, কটফল, পটী, শিঙুলমুণ,
জিফলা, আলানুশীবীজ প্রত্যেকের চূর্ণ সম
ভাগ । মর্সচূর্ণ চতুর্থাংশ অল্প । অল্পের অর্ধেক
গরুড় । এই চূর্ণমন্দির অর্ধেক মিষ্টি
চূর্ণ এবং মর্সবিশুণ চিনি । মাঝা ১ তো ।
মৈ ।

কামেশ্বররসঃ । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
পাঠ — "পল স্ত পল গম্ব পথ্যাবিক্রমযী পল । সুকো
পজকাষাচ প্রতি সার্ব পল চিবেত্ । দ্ব্যপর্ণ
পিপ্পলীমূল বিষসেব পলম্বলম্ । নাগকৈশরকর্ষক
পরশম্ব পল তথা । প্রসাতমগ্ধৈব তুল্যৈব
বিমদং য়েত্ । মদং য়েত্ কলকদ্রবে যামৈক বা দ্বিতা
নিতং । গুড়িকা বদরাল্যাভা কাষেবচযেত্রিবি ।
যৌষপাশুচর সৌর্য রস কামেশ্বর সার্ব ॥" অথ
বত্রি চিতক পল তৈলপম্ব । তুল্যেণ সল্লম্বল-
সমিন । কলকদ্রবে ঘৃসূররস । রসাংশ । রসর ।
কামিষ্ট । ৩। ৪। ৫। ৬। ৭। ৮। ৯। ১০।
রা নি ব ১১ ।

कामोपजोव' । पु । कामरुदिनामसुगन्धद्रव्ये ।
रा नि व ५ ।

काम्पिल्यः (कम्प) । पुं, स्त्री । (Malotus philippensis) A perfume called Gundarochani Syn Rottleratinctoria गुणारोचनीनामसुगन्धद्रव्ये । कमणा-
छंङि । हि कंवीला । मं कमिला, कपीला ।
तत्पठ्याय, —कम्पिल, काम्पिल, कम्पिल,
रिचनी (म), काम्पिलका (हा), रिचना (गन्धर),
पिकाच, रोचनी, लघुपक्व (म), ककेश
चन्द्र रत्नाह (म), कम्पिल्य (च टी) । गुणा
—कफपित्तरक्तदोष क्षमिगुकीदरत्रण - प्रमेहानाह
विपाकरोरीग्न । रिचक कटुवर्णवैर्यय । भा पु
१५ । रिचक कटु चण प्रणकफकासघ्न क्षमिघ्न
लघुय । रा नि व १२ । "गुणपिपासदाहघ्नी
चक्षुष्या भुनक्तुञ्जित् ।" राज । तैलं मूलकतैल
गुणवत् । सु सु ४५ अ ।

काम्पिलक । पु, स्त्री । गुणारोचनिकायाम् ।
कमणाछंङि । सु सु १८ अ । काकमायाम् ।
छङ्कौडेनी । ज्व चि सुसायदादमाहपाचने ।

काम्पिलिका । स्त्री । गुणारोचनिकायां ।
हाट ।

काम्पील (कः) । पु । गुणारोचन्याम् ।
कमणाछंङि । म र । र मा ।

काम्बलिक (यूष) । पु । फलमूले तिल
कल्काश्राये खड्गयुषपरनामधेये स्वभावविशेषे ।
रौजिविदमय । दधिमस्तखपिष्टयूषे । "दधिमस्त
खपिष्टलु यूष काम्बलिक क्षृत ।" सु सु
४६ अ । अपिच "पिशितेन रसकान् यूषो धानै
खड्ग फले । मूलैश्च तिलकल्काश्राय काम्ब
लिक क्षृत ॥" च द अतीसा चि । तत्त
कपिल्यवाङ्मैरौमरिचानाजिचिषवे । सुपक्त खड्ग
यूषोऽयमय काम्बलिकोऽपर । दध्यस्त्री लघुपक्वे
तिलमाषसमन्वित । तत्पाकविधानम्—सक्रम्य
प्रस्य (४अ) कपिल्यवाङ्मैरौमरिचानाजिचिषजौरक-
चिमकाषा प्रत्येक पले (८ तो) । एभिर्मुद्रय
पाण्य । एष खड्गयूष । खड्गयूषे दध्याक्षोक्तं तव
सेव्यतिलमाषयूषप्रत्येक काम्बलिकी भवति ।

काम्बु' । पुं । पवित्रिये । क ।

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । र मा ।

काम्बोज । पु । तद्देशजघोटके । ज द ।
श्वेतखदिर । पुत्रागच्छे । कटुफले । मे अधिक ।
वरुणच्छे । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

काम्बोजिका । स्त्री । श्वेतगुग्गुलु । वै निघ ।

काम्बो(म्बो)जौ । स्त्री । रक्तगुग्गुलुतायाम् ।
बलखदिर । गणङ्गि चन्द्र । रा नि व ८ ।

(काम्बो) श्वेतगुग्गुलुतायाम् । वै निघ । वाकुच्याम् ।
नामव्राज, शङ्कु । रा नि व १४ । विट्
खदिर । मापपठ्याम् । अम । सु चि १२ अ ।
गन्धमुखे । रवा ।

काम्य' । पुं । स्त्री । रेतसि । अमनवदे । वै
निघ ।

काम्यकम् । स्त्री । काष्ठविशेषे । अग्निन राठि ।
वै निघ ।

काम्ब । वि । ईषदक्षे ।

काय' । पु । शरीरे । रा नि व १८ । स ५
सालिक राजस तामसा इति त्रिविध । तत्र सालिक
सतमेद —ब्राह्मणमाहेन्द्रवारुणकौवेरगाभ्ययाम्य
भिमेदेन । राजस पठमेद —पासुरसापंशाकुन
राक्षसपेशाक्षप्रमेदात् । तामसा त्रिविधा —
पाशवमाक्षवागस्यभिमेदेन । सु शा ४५ ।
समावे । मूर्त्तौ । मे । तद्वपकाष्ठे । स्त्री ।
समुप्यतीर्थे । मे अधिक ।

कायचिकित्सा । स्त्री । चिकित्साशास्त्राद्
विशेषे । "कायचिकित्सा नाम सञ्ज्ञाद्वयसंछटानां
व्याधीना ज्वरातीसाररक्तपित्तशोथान्नादापङ्कार
कुष्ठमेहादीनामुपशमनायम् ।" सु स १५ ।
अपिच "कायचक्षुष्यगुटिका पञ्चानां शोधनानि च ।
कोष्ठामयानां शमनी क्रिया कायचिकित्सितम् ॥"
अचि २५ । शरीरचिकित्सायाम् ।

कायफलम् । स्त्री । कटुफले । वै निघ ।

कायमानम् । स्त्री । दण्डकुल्याम् । विका ।
ईषपरिमाणे ।

कायवाल । पु । कृष्णवासे । वै निघ ।

कायसौख्यम् । स्त्री । शरीरसुखे ।

कायस्था । स्त्री । काकोल्या । च टी वा वि १
अ । कामलका । जटा । स्थलेलायाम् । सूत्र
लायाम् । रा नि व ६ । शरीरकाम् । भा
ज्व चि कायस्थादिषु । गुलबीज्ये । रा नि

व १०। सिन्दुवारश्चे। निमिन्ना। सि यी उत्ता
चि चप चि मङ्गापेक्षाचघृते। “कायग्याशूकरो
पुता।”

कायस्थादिधूपनम्। स्त्री। शीतल्वरे दित।
हरीतकी राजा कटुकी गुडूची गुग्गुलु चौरक-
नामगन्धद्रव्य वाय्वालक वषा कुष्ठमित्येषां सम
भागेन धूप लेपी वा दिय। अथ अनेनैव कान्तेन
सयवधारलवणेन सुकाञ्चिक तैल यथाविधि पक्व
शीतज्वरघ्नश्च। भा म ११ ज्व पि।

कायस्थाली। स्त्री। रजपाटलश्चे। वै निघ।

कायस्थिका। स्त्री। काकीन्धा। भा पु ११।

कायाग्निः। प। पाचकाग्नी। वैद्यकम्।

कायिकः। वि। शरीरे।

कारः। पु। हिमशिलायाम्। मे।

कारकम्। स्त्री। यमान्याम्। वै निघ २१
कास चि पिपुल्यादिकपाये। वदरे। वै निघ।
वयोपलीद्वज्जले। रा नि व १४।

कारजः। पु। गजमालके। वै निघ।

कारञ्जसुधा। स्त्री। करञ्जचूर्णे। करञ्जश्च
हृण। गुणा—कारञ्जा तु रुचिप्रदा। वै निघ।

कारणम्। स्त्री। हृती। रोगहृती। तच्च सन्नि-
कृष्टविप्रकृष्टभेदेन विविध। तयो सन्निकृष्ट वातादि,
विप्रकृष्ट विरुद्धाहारादि। मा ति। वधे।
द्रव्ये। दृष्टे। रक्तकोष। ज्ञानेन्द्रिये। वै निघ।

कारणशरीरम्। स्त्री। सत्वप्रधाने अजाने।

कारणा। स्त्री। गाढवेदनया। दु क्षि। अम।

कारण्ड। पु। कारण्डव पक्षिणि। भा।

कारण्डव। पु। हसविशेषे। थङ्गा ईज।
दौघचरणकृष्णवर्णपक्षिणि। खलपिपि। मांस
गुणा—प्रवजातीयपक्षिमांसवत्। सु सू ४६अ।

कारन्धसी (इन्)। वि। धातुपरीक्षके। हारा।

कारमिहिका। स्त्री। कर्पूरे। रा नि व १२।

कारम्भा। स्त्री। प्रियङ्गो। अम।

कारवः। पु। काकि। त्रिका।

कारवल्ली। स्त्री। (Momordica, charan-
tia) सुदकारवेक्षकी। छष्टि कदला, डेह्ल।
हि छोटीकरेली। म खड्डुकारली। गुणा—तिक्ता
उष्णा दीपनी कफवातघ्नी शरीषकघ्नी रक्तदीपघ्नी

च। रा नि व ०। अहण्या रस्या कफपित्तघ्न
च। राज। फलगुणा—हिम भेदि खड्डु तिक्त
अवातल पित्तरक्तकामलापाण्डु कफमेहक्षमघ्नम्।
मद। खड्डु दीपनी च। भा पु. ११। कटु
हृद्याम्। डेह्ल। रा नि व २३। तद्गुणा
कारवल्ली साविशेषादीपनी खड्डु।

कारवारि। स्त्री। करकाजले। शिमेन खड्डु।
गुणा—“कारोदकम् विशद गुरु रुच खिरं
घनं। कफक्षदातल चातिशीतं पित्तविनाशकम्”
वै निघ।

कारवी। स्त्री। हृणजीरके। रवा। कान्
खोद्रा। हि कलोझीजीरक। भा पु ११। “व्योषं
यास्य कारवी।” च द अमिन्या, ज्व चि।
मधुरिकायाम्। मोत्रो। तिजपथे। गुडत्वचि।
मे वनिकं। शतादायाम्। उन्फा। प सु।
रा नि व ४। अजमीदायाम्। वनस्पतौ,
त्राफूनी। ग नि व २३। चन्द्रशरे। भा पु
११। मेथिकायाम्। सूक्ष्महृणजीरके। च द
यष्ट चि व्यायामकाञ्चिके। हिङ्गुपत्राम्। अ
टी भ। सुदकारवल्ली। रा नि व ०।

कारवेक्षः (काः)। पु। (Momordica cha-
rantia Syn M muricata) खनाम
ख्यातफलशकालतायाम्। वड्डु करङ्गा डेह्ल
गाह्। हि करली। ते काकरवेडु। उन्
श्लरा। तत्पथ्याय,—कठितक, सुपवी (अ),
कारवेक्षक राजवल्ली (र), गुपवी (अ टी), लङ्का
सित (त्रि), रोयवल्ली, कण्डूर, काण्डकटुक,
सुकाण्ड, उद्यकाण्ड कठिल, नासासवेदन, पटु।
तत्फलगुणा—कारवेक्षश्चातित्तिकमग्निदोषतिकर
लघु। उष्ण शीत भेदकश्च खादु पथ्य समीरि-
तम्। अरुचिश्च कफ वार्त रक्तदीपं ज्वरं क्रिमिन्।
पित्त पाण्डु च कुष्ठश्च नाशयेत्। वड्डुदुर्गा कारवेक्ष
कटु तिक्तश्च दीपक। अथ भेदक खादु रुच्यं
धारं खड्डु धृतम्। अवातलं पित्तहरं रक्तक
पाण्डुरोगघ्नम्”। वै निघ। तत्पथ्ये धारके
रक्तपित्ते हिते च। “कारवेक्ष हिमं भेदि खड्डु
तिक्तमवातल। ज्वरपित्तकफाद्यश्च पाण्डु मेहक्षमीन
घनेत्।” कारवेक्षश्च वातघ्न कफघ्न पित्तहारक।
उष्णो रुचिकर मातृ रक्तदीपकरो गुणाम्॥”
अभि १६ अ।

কারবেলী। স্ত্রী। চন্দ্রকারবেলী। ছোট্ট ডেউখ।
মা পু ১ম শাকব।

কারব্যাদি। পু। কষাঘমেদে। কষাযোগ্যম
মিথ্যাসম্বন্ধে দিত। “কারবীপুস্তকরেণ্ডবায়নৌ
নামরাঘতা। দশমূলীশটীমতীয়াসভাগীপুন
নবা। তুখ্যা মূখ্যে নিকাষ্য”। মঘ।
জাণজোরক জুহ পরখমূল বায়নৌ (বনাডুভুহ)
যখৌ গুহখৌ দশমূল শটৌ ককটমতী তুরালমা
ভাগী পুননবা ম পট. গৌমুখ ১২ তী শে পতী।

কারস্করঃ। পু। কুপীলুহচে। বিধতিন্দুকি।
কুঁঠিলা। ম কানিরা। কাঁ কানিবার, মকরত
দুশা মাঝ্জাক্কেদ। সত্পথ্যায় —কিম্বাক,
বিধতিন্দু বিধদুম, করদুম, রম্যফল কুপীলু
কাখকটক। মুখা —কটুখখ” তিত্ত কুহু
বাতরকল্প কখু তিকফামাশীমখপ্রয়। রা
নি ব ২। “কখ্য” কামফলে যাছি তুহর বাত
জুহু। শীতলখ সমুদ্রিত তত্বক বিধত গুহ।
পাকি খ মধুর মৌক কফ বাত প্রমেদক। পিত্ত
রক্তবিকারখ নামযেত।” বৈ নিঘ। চিদিন
কাঁছকি বিম্ণ গুহ স্যাবিধতিন্দুকম্।
ইতি গুহি। শীতলসিত্ত বাতমদকর লঘ
বেদনাহর যাচৌ কফপিত্তপ্রয়। মা। ৪ঘ
সামাখ। বিকা।

কারস্করাটিকা। স্ত্রী। কৰ্ণলীকাযাম্।
কাংকোণাশে, কেকুডায়ে। বিকা।

কারা। স্ত্রী। পীকাযাম্। দুখি। হারা।

কারায়িকা। স্ত্রী। সারস্যা। বলাকাযাম্।
গটা।

কারিকা। স্ত্রী। যাতনায়াম্। মী।

কারিবেল। পু। কাঠিলকহচে। করণা।
৫ খ।

কারী। স্ত্রী। সগামপাতচুপে। কখকারী
কখকারীতি বিধা। ম কাঁ কারীকারে। সত্প-
থ্যায়, —কারিকা, কাখ্যা, মিরিগা, কট
পনিবা। মুখা —কষায়া মধুরা পিত্তগৌ দৌপনৌ
কখাচিখৌ কখা গুহ। কখখৌখনৌ। রা নি
ব ২। পত্নকলমু তুহর পটুখ দৌখপ্রয়।
বৈ নিঘ।

কারীরম্। স্ত্রী টোট ইতি মসিহে কখরকল,
সত্পথ ৭। মুখা —“কারীর কটুখ যাচি খল

সুখ বচিপ্রদ। কফপিত্তকর কখিকেষাখ বাত
হুহরম্। কারীর কুমম মৈদি কটুখ কফনাশন
পিত্তকটুখির মখ্য কষায়া পথ্যদ মুখা।” বৈ ৭।

কারোধম্। স্ত্রী। কখোধসমুদে। ঘুঁটের রাশ।

কার (ক)। পু। কৰ্ণরক্তহচে। ম খি।

কারককর্ম্মে। স্ত্রী। সুপকারকর্ম্মখি। ব্রহ্মন।

কারজঃ। পু। কখিমিশ্যৌ। বামলুরে। মী।
মাকিকেরে। ফেনে। মৈরিকি। ৫ খ।

কারুণিকা (খলী)। স্ত্রী। জলীকাযাম্।
হারা। ম খ।

কারুণ্যসাগর। পু। জরাতিসারাদিকারে
রস। মখ্যকৌ দিগুখ। রসমখ্যনৌমাবি গুহ
মুতল্য মাকিকম্। বিপাচযেত্ বালুকাযকৌ মল্কপটে
বা পাচযেত্। মাকৌমূল মূকুরাণমূলম্। সম-
ভাগানি চি চারাতিবিহুহানানি পখদমদ্রব্যখি
প্রত্যেক মিলিতরসাধৌ সমানি মিশ্রযেদিত্যখ।
পাত্রাভ্য ১ তো (কভাবে শুদ্ধপাত্রা ১
তো।) গুরুক ২ তো অল্প ২ তো সর্বগঠেলে
মর্দন করিয়া ভূদ্রাণরমে পেয়ন করিয়া
প্রহরকাল পাক করিবে। পরে তাহাতে
ববলার, মাচকার, সোহাগা, বিটু, সৈকব,
মচন, মাসুর, কক্কচলবণ, জিহুটু, চিত্তের
মূল, বিষ, জোরা, বিড়ম্ব মিলিত ৫ তো
দিয়ে। র সা ঘ।

কারীত(স)র। পু। সুরামখৌ। খম।

কাকট. (ক)। পু। ককটহচে। কৌকুরোণ।
রা নি ব ১১।

কার্কণ। পু। মলকুহুটে। বৈ নিঘ।

কার্বশ্যম্। স্ত্রী। ককমতায়াম্।

কার্মম্। স্ত্রী। কখমলি। বি। কখমখ্যনৌখি।

কাস্তস্বরম্। স্ত্রী। মুখখৌ। মুস্তফলি। খম।

কাস্তচৌরৌ। স্ত্রী। মখখৌখাম্।

কার্তিক। পু। কহে। জাণকাডুগমাচি।

কার্তিকখালি। পু। কানিখপটে খাচি
খাদমৈদ। কখিকখান খান।

কার্তিকিকি। পু। কার্তিকি মাচি। বৈ নিঘ।

কার্হঃ। বি। মদিহ। পীকডুক।

कापटः । पु। Lac जगुनि । को, गीना ।
मि ।

कार्पासः (क) । पु। कार्पासौघवे । कापीम
गीह । गुष्पा — कार्पासो लघुपाकीण मधुर
वातघ्न । तत्पलाय वातघ्न रक्तकृत् मूत्रवर्धनं कर्ण
पिण्डिकानादप्युत्सावविनाशकृत् । तद्वर्जं सन्धु
व्य गुरु च । भा पू १५ । वनकार्पासा । सु सू
१८ च ।

कार्पासको । स्त्री । कार्पासा । भा पू १५ ।

कार्पासकोकसम् । स्त्री । कार्पासकोजि ।

कार्पासतेलम् । स्त्री । गाडीव्रणे हितम् । पात्र
— “कार्पासमूल-रजनोक्तकं दत्त्वा जले श्यत
तेलम् । पुरणमावाक्षिरणं गाडीव्रणमाप नाश
यति ॥” छिन्देडन, ४५ जल १७ म । दृक्
कापीममूल ७ हरिद्रा १५ । रस र ।

कार्पासनासिका । स्त्री । तर्की । टेक्का ।

कार्पासास्थि । स्त्री । कार्पासकोजि ।

कार्पासो (मिका) । स्त्री । (Gossypium,
hirsutum, herbaceum) Cotton plant
रक्तकार्पासौघवे । रक्त कार्पास । मं रक्तकापुसी ।
मं हति । ते पत्ति । तत्पण्या — बदरा
तुण्डिकैरो, समुद्राना (च), पट्ट, बादरा
तुवपुष्पा, बदरी, कार्पासिका (शरर), कार्पासो
(म), कार्पास (च टी), सापिणी, चया,
तुला, गुड, तुण्डिकैरिका, मदहवा पिचु
बादर । गुष्पा — “कार्पासो मधुरा श्रोता
कायशुद्धिकरो भता । किञ्चिद्व्या च भव्या च
कषायो च लघु क्षुता । कफपित्तव्यादादभ्रम
श्मश्वीहरा । मूर्च्छादरो च समीक्षा चायुर्वेद
विशारदे ॥ कार्पासिकाफल्गुमूलं मूत्रस्य च विवर्ध
कम् । वात रक्तदण्डपिण्डिका कर्षणादर्थ ।
कषपुमय भ्रमयेत् ॥” रा नि च ४ ।

कार्म (मू)क । पु। श्रोतवदिर । द्विजल
हृष्टे । रा नि च ८ । मदान्महृष्टे । रा नि
च ८ । शोपचिनोतिप्यातद्व्ये । वै निघ ।
मावकीजताया । वमि । मि । हे च ।

कार्मण । नि । मन्त्रतत्त्वादियोजने कण्ठे च ।
मि चर्चिक ।

कार्मरो । स्त्री । वमरोचनायाम् । रा नि
च ६ ।

कार्यम् । स्त्री । हेतौ । प्रयोजने । मि ।

कार्यं (प्र)द्वेषः । पु। बावसे । रा नि च २० ।

कार्यपुटः (ध्वनिः) । पु। चपके । नि ।
उन्मत्ते । अनर्थकरे । हारा ।

कार्या । स्त्री । कारोहवे । रा नि च ८ ।

काश्मरो । स्त्री । काश्मरोहवे । गांमात्र गीह ।
च टी म ।

काश्म (र्म)र्यः । पु। गाभारीहवे ।

काश्यः (र्यः) । पु। कचूरके । अजी । रा नि
च ६ । गाभारीहवे । लकुचहवे । डेली, डहरी

गीह । रा नि च ८ । सुद्रपर्णास । शाखहवे ।
च टी म । शाकहवे । वै निघ । स्त्री ।

कशतारीमे । सङ्गच्छ यथा — “वाती रुधिर
पानानि सत्ता प्रतिताशन । वयातियोग शीक्य
वेग निद्रा विनियह । नित्य रोमीरतिनिध
व्यायामो भोजनाल्पता । भीतिर्धनादिभ्रम
कार्यकारणमोरित ॥” भा ।

काश्यं हरलौहं । पु । रसायनाधिकारे ।

अथ सर्वद्रव्य समभाग, सर्वसम खोहच ।
थेतपूजा, मखीमूल, अश्वगंधामूल, जिङ्गना,
जिङ्गरे, जिमम, अतमूलो, थेतवेङ्गना,
अतोत्तक मगडाग । मर्कसमान लोहच ।
लोमशालव्रज मर्दन करिषे । र सा सं ।

कार्पायण । पु, स्त्री । कर्पपरिमाये । सर्वे
१६ मायका । रीत्य १६ पलानि । तामे ८०
रसिका । १६ पथे । मि ।

कार्पिकः । पु । कार्पायण । च । कर्पपरि
माये । मि ।

काष्ठा । पु । कृष्णसारमने । स्त्री । कृष्ण
चर्मणि । वै निघ ।

काष्ठा । स्त्री । लघुप्रतापयाम् । वै निघ ।

काष्ठासम् । स्त्री । कृष्णायसो विकारे ।

काष्ठा । स्त्री । प्रतापयाम् । रा नि च ४ ।
चम ।

काष्ठा (र्म)म् । स्त्री । खीरमणि । मञ्जू
नोह । रा नि च ११ । कृष्णवर्चतायाम् ।
नि । कृष्णसारचर्मनिमित्ते ।

काष्ठास्यसः । १५ । कृष्णस्यसनिमित्ते । स्त्री ।
खीर ।

कार्थ'। पु। शालवने। अ।

कार्थवनम्। औ। शालवने।

कार्थु'। पु। (Sohoria robusta) सञ्च
तरो। अम। कणसारमृगे।

कालम्। औ। लोहि। अ टी भ। ककील
फले। रा नि व १२। कणगुरुणि। श च।

काल'। पु। कोकिले। रा नि व १८। रक्त
चित्रकटुपे। कासनह'चपे। रा नि व ६।

आग्रनखे। रा नि व १२। मृत्वी। मी। राले।
धूना। द्रोणकाके। कणगोरोचनायाम्। कणा

अने। अम्यपञ्चरे। वै निघ। सम्प्राप्तेरौपाधिक
मेदे। "नक्त दिनचुमुकाशैर्वाधिकालो यथा

मलम्।" मा नि। समये। मृगश्र। अणदण्डो,
द्रव्याणि यदा कुञ्चन्ति स काल इति। सु सू

४१ अ। अक्षवत्समणेनाविरतगमनशीलत्वसमाय
सम्भावपरिपठिते काल। च द। अतोता

नागतवर्षमानरूपस्तिविधे, वर्षादिमोषरूप तथा
उदयास्तमध्यमरूप प्रवर्षकरूप पालकरूप सहा

रकरूपश्च काल। यथा— य कर्माणि प्रपश्येत्
प्रकर्षे वक्ष्यमानके। काल कालयते लोक काल

कालयते जगत्। काल कालयते विश्व तेन
कालो विधीयते। कालस्य वयसा सर्वं दिवर्षि

सिद्धिक्रिया। कालो हि भगवान्देव स साक्षात्
परमेश्वर। सगपालनसङ्घर्षा स काल सञ्चत

सम। येन मृत्युवशं याति ज्ञत येन खयं व्रजेत्।
सङ्घर्षा मोक्षे विज्ञेय काल स्यात्कलनापर।

काल सृजति भूतानि काल सृष्टरते प्रजा।
काल स्वपिति जागर्ति कालो हि दुरतिक्रम।

तथा वर्षादिमोषाभ्यामपि काला इमे
मृता। तथा मयोन्मे विज्ञेया उदयमध्यास्तमेव

च ॥" अत्रि ४५।
कालक'। पु। औ। जलसर्पे। जगजोड़ा
जगजोड़ा। श र। जगुडे। जडुडु। अम।

औ। कालशके। भा माकष। यतति। ई अ।
जैवतारके। मृगमेदे।
कालकटु'। पु। गिलोयफलवृत्ते। सु सू
४२ अ।

कालकचूर्णम्। औ। सुखरीगे। पाठ—
"मृदधूमो यवचार पाठा व्योषरमाद्यन। तिमोद्धा
विफला लौहस्त्रितकथेति चूर्णितं। सचोद्व पारये
दास्य मलरोगविनाशनम्। कालकं नाम तथूँ
दन्तास्यगलरोगनुत् ॥" च द।

कालकण्टकरस'। पु। वातव्याधौ रस।
पाठ—'वज्रसूताधृमार्कतोष्णमृष्ट कनोत्तरं।

मारित मद्दशेदस्त्रवर्गेण दिवसचयम्। चिचार्
पञ्चलवण मद्दि तस्य सम मत। दत्त्वा निर्गणिका

द्राव मद्दयेद्विषसतयम्। युक्तेमेतद्विचूर्णाव विष
चास्याटमाशत। टङ्कयं विषतुल्यांश्च दत्त्वा कम्बो

रजद्व। भावयद्दिनमेकानु रसाय्य काल
कण्टक ॥" माता २ गुह्या आर्द्रकरसेन पेय।

शौरकउत्त १ उ पात्रा २ उ अल ३ उ
शर्ग ४ उ तामा ५ उ तीक्ष्ण मोह'कटु ६ उ

अम्लवर्गे तिन दिन मर्दन। यवक्षार,
माक्षिकार, मोहाशी, पक्षलग्न उक्त मर्दित

ज्वरार ममान महेरा हेहूरात्र त्रसे एकज
३ दिन मर्दिते। शुद्ध हेहेले हूर्ण करिद्रा

हूर्णर अष्टमा न विषहूर्ण, मोहाशीत्र अष्ट
विषर ममान हेहाते मिश्रित करिद्रा लेवूर

त्रसे १ दिन मर्दन करिद्रा। रचि ८५।
कालकण्ट (क)। पु। (Terminalia
Tomentosa) पीतशाली। मयूरे। खचने

कलविडे। छड़ाहे। मी। जलकुट्ट। कासनह'
इवे। अम्यकाके। वै निघ। (क) दातूडे।

अम।
कालकन्द'। पु। महाकन्दे। रवा।
कालकन्दक'। पु। जलसर्पे। जगजोड़ा,
जगजोड़ा। श र।

कालकान्धा'। औ। जरायाम्।
कालकसुष्क'। पु। कणपुष्पवृष्टापाटणि'
कायाम्। च द अम चि चारविधाने।

कालकर्म (क्रिया)। औ। औ। मयी।
कालकलाय'। पु। Phaseolus max) -
कणकलाये। कालिकनाथ।

कालकस्तूरी'। औ। (Hibiscus abel
moschus) कस्तूरीचविमये। कान कस्तूरी।
कालकपापिदा'। औ। अमीचण्ड। क।

कासकाष्ठा । स्त्री । अश्लक्ष्णे । के ।

कासकुष्ठम् । स्त्री । पाथ्यतौयमत्तिकाविशेषे ।
रा नि व १२ । See ककुष्ठम् ।

कालकूटः । पुं । kind of poison, तयो
दशविधकन्दविषान्तमविधे । स मधुवर्षे इति ।
अति १२५ ५६५ । काष्ठविष । ते कर्कोटक
विषसु । प सु । सु काल १५ । See कन्दविषम् ।
तत्त्ववर्ध यथा—“देवासुररये देवेष्टतस्य पृथु
मालिन । दैत्यस्य रुधिराज्जातस्य हरयत्यसन्निभ ।
निर्यास कालकूटीऽस्य सुनिभिः परिकीर्तित ।
सोऽहिचेत्रे शङ्खवेरे कीदृशे मलये भवेत् ॥” भा
मा पू १५ विषव । स्त्री । विषसामान्ये । वीले ।
गङ्गावर्ण । वक्ष्यमाणविषे । ऐ च ।

कालकूटकः । पुं स्त्री । कारकूरवृक्षे फले च ।
कृष्णि । गाह । रा नि व २ ।

कालकूटरजोम्वः । पु । राले । ब्रजन ।
वै निघ ।

कालकृत (तः) । पु । मय्ये । त्रिका । शर ।

कालकेशी । स्त्री । नीलाम् । छेष्टि नोन ।
भा पू १५ ।

कालकोठः । पु । पानशाय इति प्रसिद्धे
कन्दशास्त्रविशेषे । कोमलरङ्गो ग कट्ट । प सु ।

कालकोतकः । पु । नीलोष्ठे ।

कालखण्ड(न)म् । स्त्री । यकृति । ऐ च ।

कालखण्डम् । स्त्री । यकृति । रा नि व १८ ।
यकृद्गोमेदे । वै निघ ।

कासगन्ध । पु । Kind of cobra de-
capella सर्पविशेषः ।

कालघन्यः । पु । सवसरे । हारा ।

कालघण्टा (ण्टिका) । स्त्री । घण्टापाटलो
वृक्षे । द्रव्याणि । सृष्टे । पीरुन ।

कालङ्कृतः । सुवर्णमुष्णम् । वै निघ । कास
महं । कान्कान्का । रत्ना ।

कासचक्रम् । स्त्री । निमेषादि युगपथ्यम्
कासचक्रपरिवर्तमानं कासचक्रमुच्यते । अथवा
मादपदादयुगी नवा, कार्त्तिकमागंशोर्ध्वं शरत्,
शिवमाघौ ईमान, फाल्गुनचैतो वसन, वैशाख

ज्येष्ठी शीत, आषाढयावन्तो प्रावृत्तिश्च । सु
सू ६५ ।

कालघ्नः । पु । कुष्ठटे । रा नि व १८ ।

कालघ्नानम् । स्त्री । चिकित्साशास्त्रविशेषे श्वेत
काशो शायते । रुग्णविषयशास्त्रविशेषे शम्भुनाथ
कृते ।

कालतालः । पु । तमालवृक्षे । रा नि व २ ।

कालतिलुः (कः) । पु । कुपीलो । केभू र्वा
आरुण्य ।

कालतुण्डम् । स्त्री । कृष्णागुरुनि । वै निघ ।

कालत्रयम् । स्त्री । वर्षमासभूतभविष्ये पु ।

कालटोला । स्त्री । पीलोष्ठे । भा ।

कलधर्मः (र्मन्) । पुं । मयो । अम ।

कालनिर्यासः । पुं । गुग्गुलो । लङ्गल ।
रा नि व १२ ।

कालपत्रो । स्त्री । ताक्षीशपत्रे । वै निघ ।

कालपर्णः । पु । तगरवृक्षे । शर ।

कालपणिका (र्णी) । स्त्री । कृष्णवर्णित ।
कान्तेडेडे । भा पू १५ ।

कालपालकम् । स्त्री । ककुष्ठमत्तिकायाम् ।
रा नि व १२ ।

कालपाशो । स्त्री । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपौलुकः । पु । कुपीलो । भा ।

कालपुच्छः (कः) । पु । कूलचरमृगविशेषे ।
च चि १५ । अथ कूलचरणम् । सु सू ४६५ ।
कृष्णचटके । वै निघ ।

कालपुष्पम् । स्त्री । कषायवृक्षे ।

कालपृष्ठः । पु । मृगविशेषे । कृष्णमात्रं हरिणी ।
ऐ च । कलपचिचि । मे ठचतुक् ।

कालपेषिका । स्त्री । मधुघायायाम् । कृष्ण
औरक । वै निघ । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपेषो । स्त्री । श्यामालतायाम् । आर्मा
मता । रत्ना ।

कालप्रभातम् । स्त्री । शरदृतौ । त्रिका ।

कालप्ररुद्धः । नि । अतिवर्ध ।

कालप्रिया । स्त्री । अथगन्धायाम् । रा नि व ४ ।

कासबलप्रवृत्तः । पु । आधिदेविकरीमजने ।

ये शीतोष्णमासवर्षादिनिमित्ता, तेषां च विधा
व्यापन्नकृता, अत्रापन्नमुक्तताय । सु. २४५ ।
कालवाल (लुक) । पु । कङ्कृष्टे । पशु ।
कालभण्डो । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै निघ ।
मञ्जिषायाम् । रा ।

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिषायाम् । रा
नि व ६ ।

कालभृत् । पु । मूयं ।

कालमञ्जिका (स्त्री) । स्त्री । कृष्णार्कके । वै
निघ ।

कालमानम् । स्त्री । कालविषयिणि परिमाणे ।
यथा—१८ निमेषे १ काष्ठा, १० का १ कणा,
१० कणा १ क्षण, १२ क्ष १ मुहूर्तम्, ३० मु
१ अहोरात्र (दिन), १५ दि १ पक्ष २ पक्षौ
१ मास, २ मा १ ऋतु, १ ऋ १ अयनम्, २
अय १ वर्ष ।

कालमानः (ल', क) । पु । कृष्णपत्रचूद्र
मुल्लयाम् । कालपाठा द्वाष्टे तृणमौ । पशु ।
कृष्णमञ्जिकायाम् वर्णरहिते लोके । वावूरे । सु ।
सू. १०५ । भा. पू. १५ । च वि १५५ । वा
सुरसादि ।

कालमारिषः । पु । इक्ष्वकतण्डुलीयशके ।
चदमारिषे । वङ्ग कौशान्तिश, कौशान्तिश,
द्वाष्टे नटिश । मेघ । च दक्षप्रपित्ति च अघ
यहो । रमा ।

कालमाला । स्त्री । कृष्णार्कके । वा. सू. १५
५ । "सुरसयुगलपिण्डकालमालाविडम्बम् ।"

कालमुख । पु । वानरे । रा. नि व १२ ।

कालमुक्ता (क) । पु । (Bignonia in
dica) वट्टपाटलवृक्षे । पशु । कृष्णपुष्पवृष्टा
याम् । च दक्षिणे चारविधि । "तोये कालमुक्ता
कथं विपद्येत् ।" श्वेतपुष्प कृष्णपुष्प पीतपुष्प
संश्लेष । पीतो रज्ज्वो वरत्तेषु कालमुक्ता प्रकी
र्तिता । कटो । विद्यानिष्ठ ।

कालमूल । पु । रक्तचिके । ब्रह्मचिच्छ ।
रा. नि व ६ ।

कालमेषिका । स्त्री । मञ्जिषायाम् । च
टी रा ।

कालमेषिका (घो) । स्त्री । श्यामाविडता
याम् । भा. पू. १५ । मञ्जिषायाम् । वै निघ १५
अत्रापि । कृष्णजौरके । विडतायाम् । रा. नि
व ४ । वाजुञ्जाम् । रा. नि व ४ । हरिद्रायाम् ।
रा. नि व २१ । श्वेतजौरके । वै निघ । श्यामा
लतायाम् । पशु ।

कालमेह । पु । तन्नामकमेहरीणे । तैत्त मघी
निभ मेहति । मा. नि ।

कालरात्रि । स्त्री । भीमरथिनि । चारा ।

काललवणम् । स्त्री । काचलवणे । मृत्त नदण ।
रा. नि व ६ । विडलवणे । विट्टेनदण । पशु ।
च या ८५ ।

काललौहम् । स्त्री । तोक्षलौहे । लौहा
लोह । र. मा । तत्पथ्याय—कृष्णायसम्, रक्त,
तौक्षम् । रा ।

कालवङ्ग । पु । कालियाकटा इति ध्याते
क्षुपे । रसेन्द्र च क्षुधावतीगुह्यी ।

कालवस्ति । पु । वर्षादी वायुपुष्पमायं वस्ती ।
स च पञ्चदशविध—आदी खेहवस्तिरेक, ततो
निरुहवस्तिरेक पुन खेहवस्ति तत निरुहवस्ति,
एवं द्वादशवस्तीन्यतरक्षमेष कृत्वा अन्ते त्रय
खेहवस्ति कार्य । च सिद्धि १५ ।

कालवानर । पु । कृष्णमुखवानरे । रा. नि
व १२ ।

कालवाहन । पु । मङ्गिरे । वै निघ ।

कालविध्वंसनरस । पु । पाण्डुरोगे हित ।
पाठ—"यदसूत देम तारं ताम तालच मङ्गयेत् ।
मन्वीरनोरसंयुक्त आतपे मङ्गयेद्दिन । सव्यतुल्य
पुन सूत विद्या पिष्टि प्रकल्पयेत् । धुसूरफल
मध्यस्थ दीलायने वाह पचेत् । धुसूरफलेद्रवेरेव
भाण्डे चूर्णे प्रपाचयेत् । आदाय बन्धयेद्दले
इष्टिकायन्त्र पचेत् । जाग्रीरेगन्धक विद्या अघ
कटं प्रदापयेत् । तुल्य तुल्य पुनर्देय रुद्रा खड्ग
पुटे पचेत् । प्रतथा गन्धक जीले तदुद्गुल्य
विच्छिद्येत् । लौहमक्ष समीश्रय दत्ता मघ द्रवे
दिनम् । कष्टकार्या इहत्याय तपापीना द्रवेरवि ।
प्रतिद्रवेदिन मघ पुटेपचमिहृत्पल । एवं त्रयपुटे
देयं द्रावे द्रावे विद्या विद्या । वज्रकंचिचरितानां
द्रवेस्त्रिभिपुटे पचेत् । अश्वमूषागतं पशाम् आदाय
चूचयेत् पुन । दद्यान्न विषं भीमं मुञ्जामास

प्रयोजयेत् । कालविभ्रसनी नाम रस पाण्डु ।
मयापह ॥” यद्यपारदं स्वये रोष्य ताम्र हरि
तालं समभागं सम्यग्य सध्वसमं पारदं पुनर्दत्ता
जम्बोररसे भातये दिन पेययिता पिटि कुह ।
पिटिष धुसूरफलमध्ये संस्थाप्य दीक्षायां तद
पक्वा चूषयेत् । तत्र चूषे धुसूररसन भाष्ये पक्वा
वस्त्रावद्ध कृत्वा पुनर्दटिकाग्रभेष्य पचेत् । तत
जम्बोररसपिटि गन्धं प्रतिवारं सर्वसमं ऊर्ध्वाधो
दत्त्वा शतवारं लघुपुटे पचेत् । तया चूषयिता
सर्वसमं लोहमय दत्त्वा कण्टिकायां दोनां प्रत्येकं
रसेन विधा समर्थं पचकरोप. २ पुटा देया ।
पुनश्च प्रत्येक चितकादिरसेन मग्नयिता २ पुटा
देया । चम्बुषासमदशमांशविधं समिश्र १ गुधां
प्रयोजयेत् । रस २ ।

कालविपाणिके । स्त्री । काकोली चौर-
काकोली । वा च ।

कालवौजकः । पु । मद्गानिधे । काकतिन्दुके ।
वै निघ ।

कालहन्तः (क्ष) । पु । कुल्यहवे । कृषि-
कनादेश ग्राह । “कुल्यक कालहन्त ।”
हे च ।

कालहन्ता (न्तिका) । स्त्री । रत्नपाटलहवे ।
राज । पेटिकायां । पेटोत्रि ग्राह । रत्ना ।
See कुवेराची ।

कालहन्ताक । पु । पेटिकायां । पेटोत्रि ।

कालहन्ती । स्त्री । पाटलाहवे । प्राङ्गण ग्राह ।
रा नि व १० ।

कालहन्तः । पु । कलायविशेषे । आधुत्रि
कनाश ।

कालवेला । स्त्री । शनैरवेलायाम् ।

कालशाकम् । स्त्री, पु । A sort of po-
thorb पुचुशाके । हि नरिषा । से करिषे
पवेष्टु । तत्पण्याय, —नारीकम् । गुथा —
आग्नेय गुरु शीघ्रघ्न । राज १५ । “कालशाक
कटुस्निग्ध पटुरपिप्रदीपन । पाचको भेदको
रुच्यो वातलोष सर श्रुत । कफशोषविषाशोनां
नाशन परिकीर्तित ।” शरपुञ्जायाम् । वै निघ
२५ उन्मा चि । कुल्यहवाके । तुलसीहवे ।

कालशालि । पु । कणशालो । काज धान ।
रा नि व १६ ।

कालशे(से)यम् । स्त्री । पादश्लेष्म विमल
दधिकृत तक्ते । पोण । रा नि व १५ । शाले
हस्तिशान ।

कालसङ्कर्षा । स्त्री । नववर्षाधिकन्यायाम् ।

कालसर्पः । पु । कणसर्पे । दिक्का ।

कालसारम् । स्त्री । पीतचन्दने । कलंवक
इति लोके । भा पु १५ । पु । कणसारयने ।
कणगुहवि । तिन्दुके । वै निघ । हरितालके ।

कालस्कन्ध । पु । (Diospyros embry-
opteris) तिन्दुकहवे । उर्ध्व ग्राह, गाव ग्राह ।
र मा । गुथा — “कालस्कन्ध मधुरो बली
हृद्यो गुरु श्रुत । धातुहृदिकर शीत श्रमदाह
कफापह । पित्तशोषक विलोटे पित्तस्यैव विना
शयेत् ॥” वै निघ । विट्पादरे । शत्रुवावर्त्ता ।
उदुम्बरहवे । रा नि व ८ । ११ । जीवकद्रुमे ।
तमालपत्रहवे । उल्लगात्तत्र ग्राह । वै निघ ।
काशतानि । मे ।

कालस्करः । पु । तिन्दुकहवे । सम । तमाल
हवे । उमान ग्राह । रा नि व ८ ।

कालस्थालो । स्त्री । पाटलहवे । भा पु १५ ।

कालहारकः । पु । मद्गकाललतायाम् ।

कालहोनः । पु । लोप्रहवे ।

काला । स्त्री । विव्रति । रा नि व ६ । कण
विव्रति । मे । पिप्पल्याम् । नागवलायाम् । वै
निघ २५ वा व्या । नीलिन्धाम् । च वि
२५ । मस्त्रिषायाम् । चद्रकणजोरके । सु सू
मिश्र च । अहिलायाम् । कानिशाकडा । रत्ना ।
भेय नाङ्गोत्रणचि । अश्वगन्धायाम् । पाटलायाम् ।
भा ।

कालाग(गु)रु । स्त्री । कणगुहवि । रा नि
व १२ ।

कालाग्नि । पु । पञ्चवक्ररुद्रावे । के ।

कालाग्निभैरव । पु । खरे रस । अत पारद
१ म गन्धक २ म कज्जली विषाय गोक्षरकायेन
भावयेत् । शुकं चूषयित्वा चर्चसम तावचर्चं,
तावत्पाटल विषं, हिङ्गुलं १ म धुसूरबीज २ म
हरितालं ३ म मम शिला ३ म टण्डुलं ३ म
खपरं ३ म जेपाल ३ म सूर्यमाक्षिक ३ म
लोह १ म वज्र १ म सूर्यमन्त्रकोशेण मद्गितम् ।

पञ्चाङ्गमूलपञ्चमूलयो ज्ञायेन यथाक्रममुद्देशकं
सम्बन्धवत्तत्त्वाभावात् वटी कात्या। भेष ज्व चि।
रस बी।

कालाग्निरस। पु। मगन्दरे रस। पाठ
—“ग्रहसूत सम गन्ध वृत्तनाग सतुल्यक। जोरक
सम्बन्ध तुल्य तित्वाकोशातकोद्भवै। पिट तल्ल
पमाङ्गलि भवणाच्च मगन्दरम् ॥” माना २ गुष्ठा।
रस र।

कालाग्निरुद्ररस। पु। कुष्ठाधिकारि रस।
पाठ —“सूतकात्यायनीयानां भक्ष्य सात्विकगन्धक।
व्याकर्मिकौकन्दे चित्ता लिङ्गा सदा वहि।
भूषराख्ये पुटे पञ्चाङ्गिनेक तद्विचूषयेत्। दश
मांस विषं द्योत्य मासमावन्तु भक्षयेत्। रस
कालाग्निरुद्रोऽय दशाङ्गेन विसर्पगुत। पिप्पली
मधुसंयुक्तमनुपान प्रकल्पयेत् ॥” अन्य ज्वरे।
यथा—“मरिच गन्धतुल्यं चित्ता पिप्पेर्विभावयेत्।
मायूरमसावाराङ्गच्छागमाद्विपजैरपि। समस्त रसव
व्यस दिनेक भावयेद्रस। सयोज्य गरलघ्नापि
घटिका कारयेद्बुध। रस कालाग्निरुद्रोऽय दिग्बुध
भक्षयन्ततः।” खान पथ्य। रस र ज्व चि।

कालाजाजो। खी। लणजोरके, मङ्गरैलाया
च। मा म। चागनुच चि। “कालाजाजो
तु सगुहा।”

कालाञ्जनो। खी। लणकापांसुपे। कालाञ्ज
नीति सर्व्वेव प्रसिद्धा। कान कापांसु। तत्
पर्याय,—चञ्चनो रचनी, शिलाञ्जनो, नीला
ञ्जनो, लणभा, काली, लणञ्जनो। गुष्ठा—
कटु चणा चक्षा आमलमिश्रो अपानावत्तश्मनी
जठराग्नयो च। रा नि व ४। लणकापां
सिद्धा प्रोक्ता कटु इद्रीगनाग्निनो। मलखाम
दुग्धोपेव उदरघ्नामकं हरित् ॥” भोल्या। वै निघ।

कालाण्डज। पु। कीकिले।

कालादिक। पु। वैशाखमासि। रा नि व २१।

कालानुनादौ। पु। कलविदे। ठ्ठाहे।
अपिघल। पातके। मि। वनकुष्ठे। वै निघ।
इङ्गुल्लपमचिदायाम्।

कालानुशा(सा)रिवा। खी। लणमारि
वादाम्। सु चि १० च। तगरपादिके।
उगव पीङ्गा। मोतसीजटायां। निङ्गेनी

छोण। च द सूत्राघात चि। “वक्ता कालाञ्ज
सारिवा।”

कालानुसारकम्। खी। तगरपुष्पे। रा नि
व १०। पीतचन्दने। भा पू १४।

कालानुसारि (रो)। पु। शिशपाहचे।
गूषिक। वै निघ। शैलजे। रा नि व १२।
अगुदधि। सु चि १५।

कालानुसारिणो। खी। पिष्ठीतगरे। अत
शारिवायाम्। लणशारिवायाम्। वै निघ।

कालानुसाय्य क)म्। खी, पु। शिशपाहचे।
निष्ठ। मे। लणचन्दने। मे। च चि २३५।
(कम्) शैलजे। रा नि व १२। अम। पीत
चन्दने। सु सु २६ च। तगरे। भा। पिष्ठी
तगरे। वै निघ।

कालानुसार्या। खी। तगरे। सु चि २५।

कालान्तकरस। पु। काषाधिकारि रस।
पाठ —“दिङ्गुल मरिच व्योष ठङ्गण गन्धकं सम।
जम्बीररससंयुक्तं सह वैद्यामसाचकम्।
गुञ्जामावप्रदानेन सर्व्वे नाशाय तत्पण्णात् ॥”
इति। द्वितीय यक्षाधिकारि धृत यथा—“कुट्या
श्रीहमयो मूषा जडतो दादशाङ्गुला। सहितं
खण्वाराङ्गो गृह्णकन्यारसं समम्। लघुनेयाम
मावच पिण्डं कृत्वा निवेशयेत्। पूर्व्वोक्तायाच
मूषायां सुतपादस्य गन्धकम्। निगुहोरससंयुक्त
मूषायां तं विनिचिपेत्। आषाढ्य सीङ्गकण्ठ
वक्ष्यन्तेन कारयेत्। एवमष्टपुट कीर्णं समुद्भूत्य
विचूषयेत्। पञ्चगुह्यामित खाददनुपानं भृगाह
वत्। देय कालान्तकी नाम्ना रसोऽयं राजयज्ज
नुत् ॥” रस र।

कालान्तरप्राणहरमर्मै। खी। तदन्धप्याच
यदाहते पधाने वा मासानि वा मरणं भवेत्।
तानि च सोम्याग्नेयानि अग्निगुह्येषु चाप चापेषु
क्षयं च सोमगुह्येषु कालान्तरप चपयन्ति। तानि
२१। तेषां वसति ८, (सनमूल २, शनरीहिते २,
अपलापे २ अपलान् २,) कौमर्गे ३, तल्लदये
४, चित्रे ४, इन्द्रवती ४, कटितरुचे २, पाङ्गु
२, इन्द्रा २, नितम्ब २। सु मा ६५।

कालान्तरविष। पु, खी। मुनिकादौ।
ज्जादौ च। ६५।

कालापः । पु। शिरकेशः । मोक्षाय हूण ।
सपफणायाम् । धरणि ।

कालान्तम् । स्त्री । युक्ते । वै निघ ।

कालायसम् । स्त्री । कान्तलोहै । पसु ।

कालावकृतः । पु। काष्ठा श्रीकृष्ण इति
प्रसिद्धे श्रीपथिविगिरे । के ।

कालाह्नः । पु। काकतुण्डः । काकतिन्दुके ।
वै निघ ।

कालि(लोकः) । पु। गलकुण्डे । शान-
त्कोष्ठि । (क) श्रीचपविणि । शर । स्त्री ।
कृष्णचन्दने । श च ।

कालिका । स्त्री । वयोनिरूपके वाजिदन्ताय
रेखाविशेषे । सा वक्रा कृष्णा च । पञ्चे सप्तमेऽष्टमे
वान्दे क्रमाद्भवति । “वक्रा तु कालिकारेखा
कृष्णा दन्तायस्थिता । पञ्चे च सप्तमे वर्षे चाष्टमे
च भवेत् क्रमात् ॥” जड । हिमान्याम् । काको
ल्याम् । रा नि व १ । ककटशङ्खगाम रा नि व
६ । यकृतखण्डे । कृष्णकौरके । भा पू १ भ ।
खण्डोदे । लटा । चौरकोटे । रोमावङ्गगाम ।
हारा । इयिकपवहचे । एलायाम् । वै निघ ।
पटोलगाद्यायाम् । मांसा । काकाया । शिवाया ।
ने । सौराष्ट्रस्थितायाम् । ककटौलतायाम् ।
कालाशके । वै निघ । मद्यविशेषे । इ च ।
कृष्णचटके । भांमा भांशो । रा नि व १ २ ।
भोखोहचे । मद । कुलभटिकायाम् । पटो
म । विशिरोहरीयका । सा गन्धयोगकरणे
प्रमत्ता । राज । कर्णस्रोतोविशेषे ।

कालिकाशाकः । पु। कालाशके । वै निघ ।

कालिकास्थि । स्त्री । नेवास्थिविशेषे । वै निघ ।

कालिङ्गत । पु। कासमद् इचे । पसु ।

कालिङ्गः (ङ्गिन्) । पु. स्त्री । Water
melon कालिङ्गफल । उन्नमूख । चनि । इन्द्र
यवे । गले । वै निघ । भूमिककारो । विमांति
कूपका । उत्तु वेताद् । सर्वे । मे । चडोहसारे ।
इ च । कुटनहचे । भा पू १ भ । लोहमेदे यथा—
“कालिङ्गो निह्वान् य स्यादपग स्याद्भक्तो
मतः ॥” सुखशीप ।

कालिङ्गमानम् । स्त्री । कलिङ्गदेश प्रचलिते
नामपादवरे श्रीपथादिमघचविर्वायि मानमेदे ।

यथा—१२ सर्वप १ यव, २ य, १ गुग्गा, १ गु,
१ वज्र, ८ गुग्गा १ माप, ४ मा १ शाण निक्
टङ्को वा, ६ मा १ गद्याण १० मा १ कर्ष,
४ क १ पलम् । यवो घादप्रभिर्गौरसर्पदे
प्रोच्यते सुधे । यवद्वयेन गुग्गा स्यात् विगुग्गो वज्र
उच्यते । माषो गुग्गाभिरष्टाभि सप्तभिर्वा भवेत्
कचित् । स्याच्चतुर्मापके शाण इत्यादि । भा
पू १ भ ।

सधपादिमानम् ।

८ सर्वपा = १ यव । २ यवो = १ रक्ति ।
२ रक्ती = १ वल । ४ वल्ला = १ माष ।
४ माषा = १ शाण । २ शाणी = १ कष ।
२ कषी = १ युक्ति । २ युक्ती = १ पल ।
२ पले = १ प्रसृति । २ प्रसृती = १ कुङ्कुव ।
२ कुङ्कुवो = १ मानिका । २ मानिकी = १ प्रम्य ।
४ प्रम्या = १ चाटका । ४ चाटका = १ द्रोणी ।
२ द्रोणी = १ शूर्प । २ शूर्पी = १ खारिका ।
१०० पलानि = १ तुला । २० तुला = १ मार ।

परमास्त्रादिमानम् ।

२० परमाश्व = १ तसरण । ६ त = १ मरीचि ।
६ मरीचय = १ राजिका । १ रा = १ सर्वप ।
८ सर्वपा = १ यव । ४ यवा = १ गुग्गा ।
५ गुग्गा = १ पण । ६ गुग्गा = १ माषा ।
४ माषा = १ शाण = ४० तो ।
१ शाणी = १ कोल = १ तो ।
१ कोली = १ कष ।
२ कषी = १ चर्हप = २ तो ।
२ चर्हपी = १ पल = ४ तो ।
२ पले = १ प्रसृति = ८ तो ।
२ प्रसृती = १ कुङ्कुव = १६ तो ।
१ कुङ्कुवो = १ मानिका = ३२ तो ।
१ मानिकी = १ प्रम्य = ६४ तो ।
४ प्रम्या = १ चाटका = १५६ तो ।
४ चाटका = १ कलस = १०४ तो ।
२ कलसो = १ श्रप = २०४ मं ।
२ शूर्पी = १ द्रोणी = ४००६ जे ।
४ द्रोणी = १ खारो = १६२८४ जे ।
१०० पलानि = १ तुला = ४०० तो ।
२००० पलानि = १ मार = ८००० जे ।

श्रीघ्रादिमानम् ।

४ श्रीघ्र = १ गुग्गा । ५ गुग्गा = १ पण ।
८ पणा = १ चरण । २ चरणो = १ कर्ष ।

४ कर्षा = १ पल । १०० पलानि = १ तुला ।

२० तुला = १ भार ।

कालिङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । विवृति ।
छेडेङ्गी । रा नि व ६ । राजककल्याम् । मे
गविक ।

कालिन्द(क)म् । स्त्री । (Cucumis utila-
tissimus) Water melon कालिङ्गे ।
कलीदा इति ख्याति फलविशेषे । उग्रभूष । हिं
तरवन् । उत्तरप्रज । सु सू ४६ च । यत-
पर्याय, —कालिङ्ग, कालिन्दक, कृष्णबीज,
फलवर्त्तलम् । गुणा —श्रीतल याहि खादुपाक
रसं गुरु विटभि । मद् । तस्य पक्वस्य गुणा —
पित्तवृद्धिकरम् उष्ण कफघातनाशन । वै निघ ।
कालिङ्ग याहि कफपित्तप्रकृष्टस्त्रीतल गुरु ।
भति । दृष्टिप्रकृष्टपित्तनाशि कफघातकारित्वम् ।
तत्त्वगुणा —रुचिराभ्यापन तिक्तच । "पक्व-
सोष्ण सचन्द्र पित्तल कफघातजित् ।" भा ।

कालिन्दिका (न्दो) । स्त्री । अक्षयविवृति ।
रा नि व ६ । श्वेतकटभीरव । रा नि व ८ ।
See कटभी ।

कालिन्दोसू । पु । सूय । विका ।

कालिमा । स्त्री । कृष्णतायाम् ।

कालि(लो)य(क)म् । पु, स्त्री । (य) कृष्ण
सपविशेषे । (यक) कृष्णागुरुषि । कान् अग्रा ।
२ भा । च वि ३३ । पीतचन्दने । कलम्बक
इति लोके । गुणे रक्तचन्दनमहमृणम् विशिष्टेषु
मृदनाशनम् । भा पू १३ । रक्तदीपहरं विशे-
षेण वातघ्नम् । मद् व २ । भा म ४३ नीलिका
व्यक्त चि । दाहहरिद्राया । श २ । वै निघ
२३ अप चि वा व्या एलादितैले । मलेन्द्रो
कावे । मलना प्रेवपात्र । "कालोद्यकरसोपे-
तम् ।" सि यो, च द वा व्या एलादितैले ।
सू सू १८ च । शिलाजतुनि । वै निघ ।
लोहे ।

कालो । स्त्री । नीलिन्या । रात्रौ । पाटलाया ।
कृष्णविश्रताया । मन्त्रिहाया । कृष्णविषे । वै निघ ।
कृष्णकापोल्याम् । रा नि व ४ । कृष्णबीरके ।
प्रयोज्ञाया । विवृति । रा नि व ६ । उषि
काल्याम् । रसा । वीरकोटे । मे लङ्गिक ।
श्वेतगौरके । कष्टकपाण्याम् । (कटनकडा) ।

भेष अक्षपि चि उष बुधावत्या, कन्दर्पसार
तैले ।

कालौकः । पु । Horon कौचे । र्कोठ
वक् । श २ ।

कालोचौ । स्त्री । यमविचारमुनी । विका ।

कालोतनयः । पु । सन्धि । ६ च ।

कालोद्यम् । स्त्री । कृष्णचन्दने । श । पीत
चन्दने । भा ।

कालोद्यकम् । स्त्री । पीतवर्णं सुगन्धि खाद्य
विशेषे । कानिशा वा रुग्णश । सत्पर्याय, —
जायक, कालानुसाय (अ), जायक, कालियं,
वण्ड, कालिदायक, कृष्णचन्दनम् । श । दाह
हरिद्रायाम् । रा ।

कालौयका । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । भेष ।

कालोद्यकचोद । पु । कुडुने ।

कालोद्यागुरु । स्त्री । कृष्णागुरुषि । कलम्ब-
कटु इति लोके । भा ल वानो चि चन्दनादि
तैले ।

कानोरसा । स्त्री । कदलीवले । वै निघ ।

कालुथ्यम् । स्त्री । रजोगुणकथकलुषतायाम् ।
रा नि व २१ ।

कालेय(क)म् । स्त्री । कुडुने । पीतचन्दने ।
मलेन्द्रोचन्दनमिति लोके । रा नि व १२ । सु सू
१८ च । कृष्णचन्दने । कृष्णोद्यकम् । [प सु । च
द पित्तव्य चि । यकृति । मे । हरिचन्दने
रा नि व २२ । पु । दाहहरिद्राया । रा नि
व ६ । कुकुरे । रा नि व १८ । कामलरीग
भेदे । कृष्णकामना । पीतवर्णं सुगन्धिकारि ।
नीलकमले । शिलाजतुनि । वै निघ ।

काकोद्यम् । स्त्री । कमलनीजे ।

कालोत्तरम् । स्त्री । सुरामये ।

काकोल । पु । श्रेणकाके । विशभेदे । मे ।

काल्य (ल्य) (क) । पु । (Curcuma
zerumbet) मन्थमठ्या । प सु । व्याघ्रमये ।
नक्षी वै निघ । आमहरिद्राया, आम काश ।
अम । श २ । सत्पर्याय —कलूर, द्रावि
टक द्रविडभृतक । मन्थर ।

काश्यम् । स्त्री । प्रथये । ६ च ।

कात्या। स्त्री। गर्भयन्त्रप्रसक्त्यायां रज
स्त्रायां गवि। वाठान् गाहे। प्रतिवर्षप्रसव
शोलायां गवि। दह्रप्रविडेनौ गाहे। दृजा।

कावारम्। स्त्री। An aquatic plant
(Vallisneria) ज्ञेयम्। टम्रभा। चरा।

कावारो। स्त्री। लघादिच्छ्वे। टोका। चिका।

कावकः। पुं। कुकुटे। पीतमस्तकपचिचि।

कीकपचिचि। मे कचिक।

कावेरम्। स्त्री। कुकुमे। जटा।

कावेरौ। स्त्री। हरिद्रायाम्। हनूत्। ने
रविकं। स्वनामप्रसिद्धं भारतवर्षीय दाक्षिणात्य
नद्याम्। एराजल खादु यमघ्न लघु दीपनं दद-
कुष्ठं मेघाघ्निकचिप्रदम्। राजि व १४।

काशः (काः)। पु, स्त्री। A species of
grass (Saccharum spontaneum)
स्वनामख्यातत्वविशेषे। "चामरपुष्प" इति। सु
सू ३८५। "चैतचामरक इति।" वासु १५५।
"शोकण्टकोक्तसद्वाचराण्यकाशा।" (कटम
धाम। हि काश। म कं काश सु, काजलु। तं
रेनु। कौ कसाड। तत्पथ्याय,—इत्तुगन्धा,
पीटगल (च), काश (भ), कर्ममूलम् (श),
इत्तुवालिका (के)। इयीका (इ)। अथवाल
(चि), चामरपुष्प (मे), चामरपुष्पक (चटी म)
काशी (मुकुट), काशा (मयनामन्द), वायसेच,
काष्ठेच, चामरपुष्पक (र)। काशक, वन
हासक (शब्दर), इच्यारि, काकैच, इचुर,
इचुकाष्ठ, शारद, सितपुष्पक। भादिय,
दर्भपत्र लेखन, काण्डकाण्डक, कच्छल
कारक। स द्विविध, तच्च प्रथम चशीरौति
कशाड इति च लोके ख्यात। गुणा—मधुर
तिक्त स्वादुपाक हिम सर सूक्ष्मच्छामरोदाह
रकदीपचयपित्तरोघ्नय। भा पू १५। शीतल
गोष्ठा रचिजनक हृष्य पित्ताहृष्य तनिकर
मल्य शूल यमशोथकफघ्नय। द्वितीय—मधुर
शीत पित्ताहृष्यघ्नय। राजि व ८। पुं। कण्ड
कच्छ्यमे। चते। शर। रोगविशेषे। See
काश। काशिराजपिपरि सुदीपे।

काशनाशनम्। पु। ककंटकहारां। रमा।

काशनाशिनौ। स्त्री। निग्रंष्टिकायाम्।

निनिष्प

काशपुष्पकम्। स्त्री। य्वावरविपानमंतक
विषे। वाच १५५।

काशमहः। पुं। काशमहं चप। कानकाशनी
चटीरा।

काशा (शी)। स्त्री। काशजने। चटी म।

काशास्मलिः। स्त्री। A kind of silk
cotton tree (Bombax hepta phyl-
lum) कूटशास्मल्याम्। कूशिशूल। जटा।

काशिः। पु। धन्वन्तरिपितरि सुदीपे। गुप्यं।
के।

काशिकन्या। स्त्री। काशितनयायाम्।

काशि(शी)काप्रियः। पु। दिवोदामे,
धन्वन्तरौ। शर।

काशियष्टः। पु। अथम् दुष्टयष्टविशेषे। लघु
यथा—"अकम्पाद्यस्य लीमानि शीघ्रं ते यय
लकृति। शनपथिमपादस्य हस्य काशियष्टं वदेत्
ज ४०५।

काशि(शी)राजः। पु। धन्वन्तरौ। तिका।

काशिलः। वि। काशजन्मधे। काशनिर्मिते।

काशी। वि। कासरीगिणि। राज।

काशोश(ष)(स)म्। स्त्री। Green sul-
phate of iron स्वनामख्यातोपधातुविशेषे।

शिट्टकम्। हि सांगफूल, कौशीश। तत्पथ्याय,
—नेत्रोपधम्। म। प्रयोगा हृदिनामपिरसे।

काशीप द्विविध धातुपुष्पमेदात्। धातुकाशी
हरितं लोहितञ्च, अन्यत् शुक्लं लज्जम्। रसा।

पुष्पकाशीप किञ्चिप्योतं, भयवत् मृत्तिकाश्च धातु
काशीश। गुणा—"काशीश धातुकाशीस पाण्ड
काशीशमित्यपि। तदेव किञ्चित्पित्तनु पुष्पकाशीश
सुच्यते। काशीशमथमस्त्रस्य तित्तञ्च तुषर स्या।

वातश्लेष्महरं केश्य नेत्रकण्डूविप्रघ्नत्। सूक्ष्मच्छा
मरोदित्वनाशनं परिकीर्तितम् ॥" भा। "शीतल
क्षिण्य चित्तं नेत्ररुजापह। पित्तापमारशमनं
रसवद्गुणकारकम् ॥" सुयष्ट। कपाथल विष
कुठहमिखल्वृणाशिल चक्षुष्य कान्तिकरञ्च। रा
नि व ११। तत्कुक्षिय भृङ्गराजरोमं सक्तं
स्वेद्नं भवति। तच्च निम्बल क्षिण्य चित्तं नेत्ररोग
हरं पित्तापमारघ्न रसवद्गुणकारकञ्च। र सा सं।
प। गुदाकण्ठे। के।

काशौशत्रितयम् । स्त्री । काशीश धातुकाशीश
पुष्पकाशीशेषु । भैष घ्रीहृदि महाद्रावकी ।

काशीशाद्यतैलम् । स्त्री । स्त्रीरोगे हितम् ।
“काशीश तुरगगन्धा शारव - गजपिप्पलीविपक्वन ।
तलेन यान्ति वृद्धि मनकपवराद्रलिङ्गानि ।”
काशीध (हित्तरुम) । तुरगगन्धा चद्रगन्धा ।
शारवो रोध । अत्र तैलस्य शराव । कम्कस्य च
रैलपादांश । च द ।

काशोसम्भूतः । पु । पारद । र सा सं ।
पाव्यतीरसे ।

काशुकारः । पु । ग्वाकडले । वै निघ ।

काशेक्षु । पु । काशि । भा पु १ म ।

काश्मरी । स्त्री । कपिलद्राचायाम् । रा नि
व ३ । स्यनाभौ । भृगनाभि । भा । गाभारी
हृत् । रा नि व २ । गाभारीफले । च द
वातपित्तज्व चि । “काश्मरीपत्रक लोघम् ।”
पुष्करभूने । वै निघ ।

काश्मरोफलम् । स्त्री । गाभारीफलमज्जायां ।
सि यो पित्तज्व चि ।

काश्मर्यम् । पु, स्त्री । गाभारीहृत् । गीमात्र
गोष्ठ । रा नि व २ । “सारिपोशीरकाश्मर्यम् ।”
कायफलहृत् । पुष्करभूने । वै निघ । स्त्री ।
गाभारीफले । गीमात्र कण । गुणा — हृद्यं मूत्र
विषधृत् पित्ताहृत्वातनाशन । कैश्य रसायन मेघ
काश्मर्ये फलमुच्यते । सु सू ४६ च । सि यो
ज्व चि द्रावादी । “द्राचागुल्बूकाश्मर्यवाय
माणा ।” च मू ४५ ।

काश्मर्यफलकाथ । पु । गाभारीफल
कषाये । च द पि ज्व चि । “काश्मर्यस्यायवा
पुन ।”

काश्मर्या । स्त्री । जलगाभारीहृत् । वै निघ ।

काश्मर्योद्भवपर्णिका । स्त्री । जलगाभारी
हृत् । छोटि गीमात्र गोष्ठ । वै निघ ।

काश्मोरम् । स्त्री । (Costus speciosus)
कुष्ठभेदे, पुष्करभूने । अश्वभूल वा कूडविभज ।
कुडुमे । च द एकादशमती महाप्रसारयोर्तेले ।
कमल्याम् । रा नि व २३ । पु । गाभारीहृत् ।
काश्मोरजम् । स्त्री । कुष्ठम् । रा नि व १२ ।

कुष्ठभेदे । म अपतुक् । पुष्करभूने । विभ ।
अतिविषायाम् । वै निघ ।

काश्मोरजम् । स्त्री । कुडुमे । प सु ।

काश्मोरजा । स्त्री । अतिविषायां । आंउईठ ।
मे ।

काश्मोरजोरकम् (का) । स्त्री, स्त्री । गङ्ग
जोरकी । रा नि व ६ ।

काश्मोरपुष्पम् । स्त्री । गाभारीकुसुमे । सु
चि २५ अ ।

काश्मोरफलम् । स्त्री । गाभारीफले । च द
र पि चि शतावरीहृत् ।

काश्मीरा । स्त्री । कपिलद्राचायाम् । आंउव ।
रा नि व ११ । अतिविषायां । आंउईठ । प सु ।
स्थलपत्रिन्याम् । वै निघ ।

काश्मीरी । स्त्री । गाभारीहृत् । छि च । भा ।
कपित्तस्यनाभौ । वै निघ ।

काश्य । पु । काशिराजे । स्त्री । मये । रा
नि व १४ ।

काश्यपः । पु । स्यविशेषे । मे । मूत्रविशेषे ।
स्त्री । मांसे । छि च ।

काश्मरो । स्त्री । जलगाभारीहृत् । हिरण्यकोष ।
भरत ।

कापायवासिक । पु । सविषमौष्यकौटभेदे ।
तन दष्टे अस्मजन्तरीगाभ्यायन्ते । सु कल्प ८५ ।

कापायौ । स्त्री । सविषमक्षिकाविशेषे । सु
कल्प ८ । See मक्षिका ।

काष्ठम् । स्त्री । दाक्षिण । कांठे । मे ठडिक ।
दाक्षद्विद्रायां । वै निघ ।

काष्ठकम् । स्त्री । कण्ठागुरुणि । वै निघ ।
अगुरुणि । काष्ठागुरुणि । रा नि व १२ ।

काष्ठकदली । स्त्री । Wild plantain,
(Musa sapientum) वनकदलीविशेषे ।
वृत्ता कण । म काष्ठकेश । तत्पुष्पाय, —
सुकाष्ठा, वनकदली, काष्ठिका, शिलाश्या,
दाक्षकदली, फलाया, वनमोषा अमकदली ।
गुणा — कृष्णा रक्तपिण्डी शीतला गुरु
मन्दापिकरी दुर्जरा अतिमधुरा च । रा
नि व ११ । “लघुनामृदुमृज्ज्वररुज्विषा
टकाश्विरोनहरी न । वै निघ ।

काष्ठकोटः । पु। घुणे ॥ ६३ ॥

काष्ठकु(कूटः)टकः (कुटः) । पु। A sort of woodpecker, (Picus Bengalensis) पचिविशेषे । काठकोटकु गंधो । तिका । गुणा — "तथा लघुर्वातहर काष्ठकुटोऽग्निवर्धन । घातश्चेत्पाधिकोऽग्रेय शीतल शक्तवर्धन । अस्मरौ हन्ति विशदो वनकन्याः सद्यः ॥" अदि २१ अ ।

काष्ठगोधा । स्त्री । तन्नामकोपधिविशेष । काष्ठाकारगोधाम्ने । अदि १५ ।

काष्ठजम्बुः (खूः) । स्त्री । भूमिजम्बूह्वे । वनजाम् । रा नि व ११ ।

काष्ठतन्तु । पु। काष्ठकमो । शृङ्गीर्षोका । दारा ।

काष्ठतक्षकः । पु। काष्ठतन्तु । अ २ ।

काष्ठदारुः । पु, स्त्री । The tree Pinus Deodur (Uvaria longifolia) देवदारु भेदे । देवदारुविशेष । रा नि व १२ । See देवदारु ।

काष्ठद्रुः । पु । A tree called Butea Frondosa पलाशह्वे । रा नि व १० ।

काष्ठधातु । स्त्री । काष्ठामलकौह्वे, चद्राम लके । भा पू १५ ।

काष्ठधातौफलम् । स्त्री । The fruit of the plant (Emblica officinalis) चद्रामलकफले । गुणा — कषाय कटु शीतल रक्त-पित्तघ्न । रा नि व ११ ।

काष्ठपाटला (लिः) । स्त्री । चितपाटलि कायाम् । चैत्र पीकल ग्रीष् । रा नि व १० ।

काष्ठपुष्प । पु। कितकौह्वे । कद्रु ग्रीष् । प सु ।

काष्ठमयो । स्त्री । श्वदाइस्थाने ।

काष्ठमञ्ज । पु। श्वयाने । मञ्जोदरणा शोटे ।

काष्ठमक्षिका । स्त्री । स्वनामप्यातपुष्पह्वे । काठ मक्षिका । प सु ।

काष्ठमार्जारिका । स्त्री । काष्ठविज्ञापिका याम् । काठविज्ञानि । भैष ।

काष्ठरजनी । स्त्री । दारुहरिद्राया । वै निष ।

काष्ठलेखकः । पु। पथे । दारा ।

काष्ठलोही (न) । पु। लोहयुक्त मुह्वे । तत्पथ्याय वाताहि (नि) ।

काष्ठवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । कटुका । कटुको । कटुकवक्ष्या । गताविशेष । रा नि व ३ ।

काष्ठवास्तुकः । पु। वास्तुकशास्त्रभेदे । वै निष ।

काष्ठविवरम् । स्त्री । तरकोटरे । अ चि ।

काष्ठशारिवा । स्त्री । उत्तरापथविश्वे शारि वामेदे, श्वेतशारिवाया, अनन्तायाम् । अनन्तभूम् । मद व १ । See शारिवा ।

काष्ठशालिः । पु। रक्तशाली । ब्राह्मी धान । रा नि व १६ ।

काष्ठसारिवा । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । मद व १ ।

काष्ठा (ष्ठो) । स्त्री । कालपरिमाये (१० कला) मे षड्विक ।

काष्ठागार । पु। दारुमयगृहे ।

काष्ठागुरु । स्त्री । पीतवर्णागुरुणि । पीठ अगव । गुणा — कटुर्लघु लिपे रुच कफघ्न । रा नि व १२ ।

काष्ठामलकी । स्त्री । काष्ठधातुयाम् ।

काष्ठाम्बुवाहिनी । स्त्री । काष्ठनिमित्तमल सेचन्याम् ।

काष्ठालु । पु। शुभालुकि । वै निष ।

काष्ठालुकम् । स्त्री । काष्ठवत्कठिने कन्दविशेषे । काठे आम् । वै निष ।

काष्ठानन । पु। घुणे । रवा ।

काष्ठासनम् । स्त्री । दारुनिमित्तामने । निदि, जोका ।

काष्ठिका । स्त्री । काष्ठकदलीह्वे । वनकदली । रा नि व ११ ।

काष्ठिरसा । स्त्री । कदलीह्वे । वै निष ।

काष्ठिला । स्त्री । कदलीह्वे । राजाके । वै निष ।

काष्ठीलः । पु। राजाके । ब्राह्मणम् । रा नि व १० । See राजाके । कलिसमन्व । विका ।

काष्ठोला (लिका) । स्त्री । राजाके । वे निघ । कदलीवधे । रुनां ग्राहि । रा नि व ११ ।

काष्ठेक्षु । पु । जेतयो । रा नि व १४ । गुणा — कान्तास्त्वगुण वातकोपनय । सु सू ४५ च ।

काष्ठोदुम्बिका । स्त्री । काकीदुम्बिकाया ।

कास । पु । तद्रामकरोगे । का नि । हि खासि । तस्य निदानस्य च — मुखनासिकाधूलिप्रवेशादिना दुष्टीनामवायुनृत्तमापवाधो कफपित्तम गैलनम् । स दीपतयज पतज धातुस्यजदेति पचविध । तदुक्तं “धूमोपघाताद्भजसस्यैव व्यायामश्चाप्रतिषेधनाय । विमाग्नत्वादपि भोजनस्य वेगावरोधात् चवयोक्तयेव । प्राणो ह्युदानानुगत प्रदिष्ट सन्निभ कांथस्त्वगुणघोष । निरेति वक्रासदृशा सदोयो मनोविमि कास इति प्रदिष्ट । पच कासा धृता वातपित्तप्रपचतचये । चयायोपेक्षिता सर्वे भक्षित्योत्तरोत्तरमिति ॥ तेषां भविष्यतां रूपदण्डे कष्टररोषक । शूकपूषाभ्यकण्डत्व तवाधो विद्वतो ऽनिल । कर्हं मूत्रत प्राप्योरसश्चिन् कष्टे च संसृजन् । शिरसीतांसि सम्युच्य ततोऽङ्गान्मुत्थिपति च ॥” इत्यादि पूज्यरूपम् । भा । शेषाणां लक्षणाणि स्वस्वपर्याये नृग्याणि । कफे । काश वधे । केऽस शान । च टी १५ । भीमासन हवे । श च ।

कासकन्द । पु । कौड्यप्रसिद्धकासालुके । रा नि व ० ।

कासघ्न । पु । हरीतकीकणापृष्ठीमरिचगुड-कृते मोदकविशेषे । विभीतकहवे । रा नि व ११ । कासमर्ह । कण्टकायाम् । वे निघ ।

कासघ्नधूम । पु । पचविधधूमपानान्तरमे धूमे, येन पोतेन कासी नश्यति । तस्योपकरणं हृहती कण्टकारी निकटकासमर्ह हिङ्गिद्रुदीलघ्नम शिला मन्थतीति कासहराणि द्रव्याणि, ते कल्पीकृतं धूमपान । सु चि ४० च ।

कासघ्नी । स्त्री । भार्याम् । कण्टकायाम् । यशलोचनाया । प म ।

कासजित् । स्त्री । (*Clerodendrum siphomanthus*) भार्याम् । रामनशो । रा नि व ६ ।

कासनाशिका । स्त्री । चरुषविधति । जाल

तेडेङ्गि । रा नि व ६ । कर्कटग्रग्राम् । र मा ।

कासनाशिनो । स्त्री । कर्कटग्रग्राम् । वीकङ्गा-पूत्रो । प म ।

कासन्दीवटिका । स्त्री । कफघ्नीवधे, वेश वारविशये । काठनि । गुणा — द्रव्या कृत्वापि जननो वातमलानुलोमनो वातश्रेयसो च । राज ।

कासभक्षन् । पु । पटोलि । भा पू १५ ।

कासमर्ह । (क) । पु । (*Cassia or sen na esculenta, Cassia sophora*) स्वनामव्यातपवशाकविशेषे । कान्कासना । हि कसोदो, कासिदा । भे क कासविदा । ते कश्चि-विद्वेदुः । प्रयोग — चञ्चुररसे । तत्पण्याय, — कर्कश, कालदन्त, विमर्ह, चरिमर्ह, कासारि, कासमर्हक, काल, कनक, जरण, दोषन, (रा) काशमर्ह (च टी) । गुणा — चप्रि दोषन स्नादय । राज । तिक्तोष्ण मधुर कफ वातघ्न । चञ्चुरं च कासपित्तघ्न कण्टशोधनम् । रा नि व ४ । “विविधवातविद्वन्ता मूववात कफ हित । मधुर कफवातघ्न पाचन कण्ट शोधन । विशेषतः पित्तहर इत्युक्तं कास मर्हक ॥” चदि १६ च । “मधुर कफवातघ्न पाचन कण्टशोधन । विशेषतः पित्तहर सतिक्त कासमर्हक ॥” सु सू ४६ च । पचै — पाके कटु हृद्यसुख लघु श्वासकासारहरिण । पुष्यनु श्वासकासघ्नमूववातविनाशन ॥ वे निघ । वेश वारविशये । काठनी । च टी १५ । भा म ४५ । पटोलि । चारा । कासघ्नीवधे ।

कासमर्हकपत्रम् } स्त्री । कासमर्हकदले । कासमर्हदलम् } कान्कासनांशे पाठो ।

कासमर्हन् । पु । पटोलहवे । रा नि व १ ।

कासमर्हिका । स्त्री । कासमर्ह । वे निघ ।

कासर । पु । मक्षि । चारा ।

कासरोग । पु । रोगविशेषे । See कास ।

काममहारभैरव । पु । कासाधिकारे । “रस गन्धकतामात्रशङ्कटद्रव्यलोडकं । मरिच कृहतालोऽ-जातोफललवङ्गकम् । कायिकं चण्णमादाय दृ-श्याच्च मद्दीप्त । मेकपर्णीकिशराजनिगुण्योवाक साधिका । श्लेषपुष्पी च शालजो यौघसुन्दर

एव च । भार्गो हरीतकी वासा कार्पिके पत्रै रसे । वटिका कारयेद्वै पञ्चगुह्याप्रमाणकाम् ।

। वासाग्रुह्यौकण्टकारीक्ताथेन पाचये हृष ।" रस र । अत्र भेकपर्णादीना खरस प्रत्येकं कर्षपरिमित । भेकपर्णी—थानकूनि, थुलकूङ्गि । र सा स ।

कासहरवर्गः । पु । द्राक्षाभयामलकपिप्पली दुरानभाग्रुह्यौकण्टकारिकाहरीरपुनर्नवातामलका इति दशद्रव्ये । च सू ४५ ।

कासहृ । पु । कण्टकारीकृते पिप्पलीचूर्ण सहिते कासहरकाथे । तन्नामकधूमपाने । तत्र धूम नाड्यौ १६ अद्रुलिमिता । धूमद्रव्यञ्च सुद्रुकोपञ्च भाव्यम् । भा ।

कासान्तकरसः । पु । कासाधिकारि । पारद गन्धक शुद्धविष शालपणी धान्यकाना चूर्णं प्रत्येकं समभाग, सर्वचूर्णसम मरिचचूर्णम् । ४ गुह्या मधुमा सेव्यम् । र सा स ।

कासारम् । स्त्री । खनामध्यातपक्वान्निशेषे । पु । सरोवरे । वै निघ ।

कासारि' । पु । कासमर्दं चूषे । रा नि व ४ ।

कासालु । पु, स्त्री । An esculent root a sort of yam, खरवे इति कोटणदेशप्रसिद्धे चालुकविशेषे । अजदीये च खाम्बालु इति कथ्यते । स कासालु । तत्पठ्याय—कासकन्द कन्दालु, चालुक, चालु, विशालपत्र, पतालु । गुषा—कण्डुघ्न विषघ्न श्रेष्ठ अरोचकञ्च स्वादु पथ्य दीपनञ्च । रा नि, व ७ ।

कासिका । स्त्री । कफे । वनमुद्रे । वै निघ ।

कासी । वि । कासरोगवति । वै निघ ।

कासोन्मत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्रस्थलिकायाम् । अङ्गनर्पणि । रा नि व ११ ।

कासीयम् । स्त्री । काथे । कीगा । वै निघ ।

कासीमम् । स्त्री । काशीस । शिखरकम् । भाविकसुराविशेषे । तुल्यके । वै निघ । काशीस भण्डसदृशं किञ्चिदन्न लवणरसः । ड । See काशीयम् ।

कासीसहयम् । स्त्री । चातुकासीसपुष्पकासी-समी । गङ्गुकासीस ७ शून्कासीस । वा सु १२ ब । एके पाण्ड्यानुसङ्ग, अपरं पुष्पकासीसा

व्यम् एक भण्डसदृशं किञ्चिदन्न लवणरस, द्वितीयं पुष्पकासीसमीपत्वीत तृत्तररसम् । ड ।

कासु(स्क)न्द' । पु । कासमर्द' । कां कासना । मैष कुष्ठचि कर्षसारतैले ।

कासुचो । पु । कासुचोशाली । रा नि व १६ ।

कासुरः । पु । मद्भिषे । इषा ।

कासू । स्त्री । विकलवाक्ये । से सहिक । रोमे ।

कासेच्छुः । पु । रसकासद्वये । वै निघ ।

कासोली । स्त्री । अतिवसायाम् । शीतक ण्डुले । वै निघ ।

कास्तीरम् । स्त्री । तीक्ष्णलीह । तीक्ष्ण । रमा ।

काहलः । पु । कुकुटे । हारा । विडाणे ।

श सा । स्त्री । अज्यन्तवाक्ये । हे च । वि । युक्ते । मे ।

काहलापुष्पः । पु । श्वेतधूलूरहवे । रा नि व १० ।

काह्यौ । स्त्री । कुटजहवे । रा नि व ८ ।

काचः । पु, स्त्री । अपाङ्गदर्शने । तिका ।

काचो । स्त्री । गोपीचन्दने । सौराष्ट्रस्थलिका याम् । रमा । तुषारिकायाम् । दश्र । हे च ।

काचीरो । स्त्री । वशलोचनाभेदे । रमा ।

काचीवः (क) । पु । शोभाघ्नहवे । अम । श र ।

किशा(सा)रु । पु, स्त्री । शल्यशकं । चं शी । अम । रोटके । वाथे । कदपक्षिणि । मे रतिर्ष ।

किशुकाः । पु, स्त्री । (Butea frondosa) पलाशहवे । अङ्गान् शीह । हि टाक । तै मोडुन ।

रा नि व १० । च द गुय चि । "व्याघ्रीकिशुक पारिमद ।" नन्दोहवे । रा नि व १० । शाकली हवे । प सु ।

किशुकतैलम् । स्त्री । पित्तश्रेष्ठे पलाश बीजतैले । अङ्गान् शीह । हि टाक । तै मोडुन ।

किशुकच्छार' । पु । पलाशच्छारे । च चि १५ ।

किशुका । स्त्री । पलाशहवे । ज्योतिषलाम् । नन्दोहवे । रा नि व २१ ।

किशुकादिगण । पु । मिदीपहरद्रव्यसमूहे । यथा—"किशुक कायरी विश्वप्रसिद्धं विष कृष्ट । मोक्षक ज्ञानवर्धनं च निहृपुणो

इय स्थिरा । पाटला कण्टकारी च इदती विल
एव च ।" रसा स ।

किशुलुक । पुं । इलिकर्णपत्तागे । शर ।

नीलकण्ठपक्षिणि । वै निघ ।

किकि । पुं । Blue Jay चापपक्षिणि ।

श मा । नारिकेलहवे रानि व ११ ।

किकि(को)दि(दो)वः (वि.) । पु । चाप

पक्षिणि । सुवर्णचातके । जगतां छडा, नीलकण्ठ

पक्षी । भरत । श मा । अम ।

किकिदोधितिः । पुं । कुकुटे । इला ।

किकिर । पुं । कीकिले । पक्षिणि । अथे ।

वै निघ ।

किक्की (इन्) । चापपक्षिणि । वै निघ ।

किक्किश (स) । पु । केशादिप्रकोटविशेष ।

टोक्पोका, टोक्पोका अङ्गुलि । मास

दारणरीगे । च शा ८५ ।

किक्किसाद । पु । राजिमसपेविशेषे । सु

कल्य ४५ । See सपे ।

किक्कि । पु । वानरे । स्त्री । लघुमगाले ।

शारुनिग्नानो । ई च । तिका ।

किङ्किनि (नो) । पु, स्त्री । विनरतहवे ।

वैशेति गाह । रानि व २ । भेष शिरोरोगधि

किङ्किनीतेले । अम्बद्राचायाम् । वै निघ ।

किङ्किर । पु । विकडतहवे । वैशेति गाह ।

रानि व २ । कीकिले । छोटके । स्त्री । करि

कुम्भे । इदत्कुम्भमचिकायाम् । अम्बद्र । अम्ब

कल्य ।

किङ्किरा (री) । स्त्री । रत्ने । सारस्वत ।

विकडतहवे । वैशेति गाह ।

किङ्किराट । पु । बर्बरकहवे । वावगा गाह ।

गुणा — "किङ्किराटो भवेच्छीतो भेदकी याङ्को

मत । कफकुटलमिविपनाशक समुदाहृत ।"

वै निघ ।

किङ्किरात । पु । (Barleria prionites)

Lin, A species of Amaranth स

कण्टक पोतपुष्पारण्यमिश्रदोषप्रवे । शीतलाणि,

कौण्डोणि । ई च । वाष्पपुष्प इति गीङ् ।

हि कट्टरेश । स पोतकागोरटा । क दोषचद

गोरटे । त कोङ्कमौगु । गुणा — कपायोण' तिन्न

कफघातघ्न दीपन शोफकण्डूत्वदीपकघ्नघ्न । रा

नि व १० । हिम विन्न कपाय कफपित्तघ्न, रक्त

दीपनमिक्तमोहनि । भा पू १५ । रक्तास्त्राने ।

गालथोणि । जटा । बर्बरकहवे । वावगागाह ।

भा । अशोकहवे । अट्ठाण्क गाह । रक्तमणि

कायाम् । गाल माणि । कीकिले । शुकपक्षिणि ।

टेशा गाथी । सारस्वत ।

किङ्किरालः (यः) । पु । बर्बरकहवे ।

किङ्किरी । पु । विकडतहवे । वैशेति गाह ।

जटा ।

किङ्किलास' । पु । अशोकहवे । पशु ।

किङ्कन' । पु । इलिकर्णपत्तागे । शर । व्य ।

वसुनि । वै निघ ।

किङ्किचोरितपत्रिका । स्त्री । शकटच

विशेषे । पाङ्ग-पाङ्ग । वै निघ ।

किङ्कित् । वि । चतुर्धांशे । वै निघ ।

किङ्कित्पाणि । पु । कर्णमितामने । २ सोला ।

पप्र १४ ।

किङ्किदुष्ण । वि । ईपदुष्णे ।

किङ्किलिक } पु । Earth worm गण्ड

किङ्किलिक } पदे । कौण्ड । तिका ।

किङ्किलुक' }

किङ्कलम् । स्त्री । किङ्कलके । रानि व १० ।

गुणाले । नागकेशरपुष्पे । पप्रकेशरे । वै निघ ।

किङ्कल' । पुं । पप्रकेशरे । श च । किङ्कल

मात्रे ।

किङ्कल्ल' । पु, स्त्री । कुष्ठे । नागकेशरहवे

तत्पुष्पे च । वै निघ । च द अथ वि चाङ्गरी

हृते । ई च । पप्रकेशरे । "किङ्कल्ल केशर

श्रीक ।" केशाकारस्पर्णमिवेष्टने, पप्रवराटे । च

द वा वा ज्या अथगन्धायतले । गुणा — शीतली

वृथ कपायो याही कफपित्तवादाहरकाशी

विपशीयघ्नय । भा पू १५ । मधुर रुच कटु

मुखमण्डर शीतली रुच पित्तवादाहरक ।

रानि व १० ।

किङ्कल्लालुकम् । स्त्री । कटुष्टे, पार्थवीय

मृत्तिकाविशेषे । वै निघ ।

किटिः (टो) । पु। वनशूकरे । अम । वाराही कन्द । घ निघ ।

किटिदंष्ट्रा । स्त्री । गूलरदंष्ट्रायां । वै निघ ।

किटिमः । पु। केशकीटे । निधि । छेच । कुष्ठरोगभेदे । स्त्री । तुल्यके । वै निघ ।

किटिमः । पु। सौम्यकौटविशेषे । तेन दष्टे श्लेष्मज्वरोगा भवन्ति । सु कल्प्यम् । स्त्री । चूडकुष्ठभेदे । तद्वक्ष्यम्—“श्यावद्विणखरस्यं परुष किटिमं धृतम् ।” भा नि । “यत् खादि ह्य घनमुपकण्ठं तत् त्रिगुणं किटिमं वदन्ति ।” सु नि प्रथ ।

किटिमूलकः (लामः) । पु। वाराहीकन्दे, शूकरकन्दे । वै निघ ।

किट्ट(क)म् । स्त्री । पुरीषे । रा नि व १८ । कर्णमले । शक्ते । लोहमले । मधुव । तच्च किट्टं शब्दवर्षाद्भुक्तं च शरीरिवापिकं मध्यमं पट्टि वार्तिकमधमं ततो ह्रीन् विपतुल्यम् । “भाय मानस्य लोहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यलोह यद्गन्धमोक्तं तत्किट्टमपि तद्गन्धम् ॥” भा पू १ भ घातुव । तस्य शोधनं यथा—किट्टं विभोतक काष्ठामले दग्धव्य । यदाप्रियं भवति तदा गोमूत्रे निर्व्यापयेत् । एव समवारद्वला शोधयेत् । “अषाढारैर्भर्मेत्किट्टं लोहजं तद्वर्णां जले । स्वेदयेत्ततश्च समवारं पुन पुन ॥ चूर्णयित्वा ततः काये दिगुणे चैकलोहदे । आलोच्य मज्जयेद्भी मण्डूरं जायते वरम् ॥” सा को । गुष्ठा—“ये गुष्ठा मारिते दण्डे ते गुष्ठा मुण्ड किट्टिके । तस्याप्यध्वं मण्डूरं रोगशान्त्यै प्रयो जयेत् ॥ विषुषं लोहं मधुना चिरेण कुम्भाद्वय पाण्डुगर्दं निह्नि ।” र मा स । मधुरं कटु च ॥ हनिवातघ्नं पक्विगूलवायुगूलमेदुगुलं शोकघ्नम् । रा नि व १९ ।

किट्टवर्जितम् । स्त्री । शक्ते । छेच ।

किट्टाल । पुं । लोहशुष्ये । मधुव । तामकम् । मे सार्थिकं । स्त्री । माने । वै निघ ।

किट्टिमम् । स्त्री । द्रवद्रव्यविशेषे ।

किष् । पु। मांसपथी रुक्ता, चर्मे । अम प्रये । रबी । करीरे । कीमाके । हारा । मधि तीपदित्यपेक्षामवगृह्णति । वा च ३० च । योनि कन्दरोगे । वै निघ । चिकित्सा ।

किष्णिः । स्त्री । अपसागंक्ष्वे । शर ।

किष्णिहिः (हो) । स्त्री । *Achyranthes aspeaa* त्रितापमार्गे, अपामार्गे । हि चिर घटा । रा नि व ४ । घ मू ४ च । कृष्णकटभीष्टे । रा नि व ८ । सु मू २८ च । श्वेतगीकपर्णम् । श्वेतांशवाविता । वै निघ ।

किख(क)म् । स्त्री, पु। सुरावीले । भरप्र मेता । प प्र ३ ख । पक्षीहृतसारं मेदकं किख । सु मू २६ च । भा स ४ भ यीनिरोगे । तस्यावशिष्टं तत् प्रोक्तं सुरावीलानु किखकम् ॥ वैद्यकम् । पिष्टाके । रत्ना ।

किखमूलकः । पु। वज्रलहरी । वै निघ ।

किखो । पु। अश्वे ।

कितवः । पु। रोचनानामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२१२ । धुसूरहृत्ते । रा नि व १०१२१ । यन्त्रियर्णे । वै निघ ।

कितवराजः । पु। धुसूरहृत्ते । वै नि २४ । लघ्वा चि ।

किनो । स्त्री । क्रस्नहृत्त्यां । वै निघ ।

किन्तनु । पु। कर्णनाभे । भां कडभा । चिकित्सा ।

किन्दो(न्धो) (इन्) । पु। घोटके । चिकित्सा ।

किम्पाक । पु। महाकालजतायां । भां कां ग लता । र मा । विपतितुल्यकृत्ते । दूष्टिनी । रा नि व ८ । See कारस्कार । रोमे । ज्वरे । भवादि निर्गमे । रत्ना । वि । अपक्वे । स्त्री । महाकाल फले ।

किम्भरा । स्त्री । मलीनामगन्धद्रव्ये । श च ।

कियाहः । पुं । शगले । रक्तवर्णांशे । “पक्ष तालमिभी वाजो कियाहं परिकीर्तितम् ।” रु द २४ च । छेच ।

किर । पुं । वराहे । अम ।

किरटा । स्त्री । कुसुमवीजे । वै निघ ।

किरमाल । पु। चारव्यधृत्ते । सु चि ८ च ।

किराटिका । स्त्री । सारिकापक्षिणि ।

किरातः (क) } पु, स्त्री । *The*
किराततिलः (क) } *plant A gathotes chirayta* मृनिम्बे । हिट्टल । हि चिराडता । ते मेकदेशे । तत्पथ्याय, —मृनिम्ब,

अनाथतिक, किरातक, विरतिक, चिरातिक, तिकक, सुतिकक (शब्द), चिराटिका (बे), कटुतिक रामसेनक (ज), किरातम्, बैरातम्, काण्डतिक (र), (मि), कौरात हैम, काण्डतिक । "किराततिकममृता ।" च द पि ज्व चि । गुणा—वातिक तिक कफ पित्तश्वरघ्न व्रणरोपण पथ कुष्ठकण्डूशोषघ्न । रा नि व २ । सारक रुच शीतलिक लघु सन्निपातज्वरघ्न कफपित्तरक्तदाहकासशोथघ्न कुष्ठज्वरघ्नमिघ्न । भा पू १ भ । सि यो च द ज्व चि । "किराताद्यामृतोदीच्य ।" हारोत । "किरात विश्लेषजम् ।" वि । अल्पशरीरे । "व्याकिरातस्तु भूमिन् स्त्रीच्छे चालयन्नावपि ।" विश । अश्वरघ्नी ।

किरातकान्तम् । स्त्री । कीदृशप्रसिद्ध श्वर चन्द्रे । रा नि व १ २ ।

किराततिक्तादि } पु । वातपित्तज्वरे कषाय
किरातादि } विशेषे । "किराततिक
ममृता द्राक्षात्मजको शटी । निष्ठाप्य पित्तानि
लजे कायन्त सगुडपिवेत् । अथ चतुभद्रकोऽ
प्युच्यते ।" भा म १ भ । अपिच—"किरातको
महानिम्ब कुम्भसुर शतावरी । पटोल चन्दन
पत्र शाल्वोद्वरी जटा ॥" र स च । अन्य—
"किरात नागर मुक्ता गुडो जेति ।" सि यो सा
ज्व चि । भा । "किराताद्यामृतोदीच्यहृतीदय
शोचुर । शालपर्णी धूम्रपर्णी शुण्ठीति ।" कषा
योऽथ वातज्वरे—चिवांज, भूता, गुलक वाना,
वृश्तो, कण्टकात्रो, शोणू, शालपानि,
ठाकुरे, लूँछे अंठोदेक १७ इति, खन ७२
ठोना ८५६ ८ ठोना । अन्य कण्डकुलसन्नि
पात हित । चिराविताकटुकीपिप्पलीकुटजकण्ट
कारोशटीविभोक्त देवदारुहरीतकी मरिचमुक्ता
कटफलतिविषामलकी पुष्करमूल बिम्ब कषेट
शङ्खोवासाना तालकहय कषाथ कला शुण्ठी
पुष्प ॥ तो प्रचिथ्य भक्षयेत् । भा म १ भ ज्व चि ।

किरातादिचूर्णम् । स्त्री । दुजलदोषज्वरे
हितम् । चिराविता विहता बाधालक पिप्पली
विडङ्ग कटुकी शुण्ठी जेति द्रव्याणि । गदा सम
भागधुष मधुना लेह्यम् । भा सा १ भ १ भ
ज्व चि ।

किरातादितेलम् । स्त्री । ज्वरे समस्त

तादो हितम् । मूर्च्छितकटुतेलं ४ श दधिमस्तु
४ श काञ्जिक ४ ग किराततिक्ताय चित्रा
ताम् हौश ४ श । कक्षाथ—मूध्वामूल लावा
हरिद्रा दारुहरिद्रा मञ्जिष्ठा इन्द्रवारुणी (वाधान
भग्न श्रूण) कुष्ठ बालकं (वाना) राक्षा गज
पिप्पली विकटु पाठा इन्द्रयव सैन्धवं सचल
लवण विट् लवण वासालक् अताकमूलत्वक्
श्यामालता देवदारु महाकालफलस्य (तादो न कन)
मिलित १ श । भैष ज्व चि ।

किरातिनो । स्त्री । जटामांसाम् । शर ।

किरिः । पु । शकर । राक्षा । बाराहीकन्दे ।
वै निघ ।

किरिटि (टी) । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि
व २ । खजूरवृक्षे । शङ्खुप्याम् । अपराजिता ।
स्त्री । हिमालफले । बिका ।

किरोट । पु । कुसुमवृक्षे । वै निघ ।

किर्मी । स्त्री । पलाशवृक्षे । भे मद्रिक ।

किर्मोर (त्वक) । पु । कबूरे । नागरज
वृक्षे । ८५ गुग्गुलु । मे, चिका ।

किर्याणो । स्त्री । वनशकरे ।

किलपादिका । स्त्री । चद्रलज्वालुकायाम् ।
वै निघ ।

किलाट । पु । Inspissated milk
नटदुग्धस्य पिण्डे । हारा । छाना । गिजरी
इति प्रसिद्धं दुग्धविकारि । र भा । कृचिका
चौरशाकयोधनभाग पृथग्भूत किलाट । वा
चौरव । तथा 'नटदुग्धस्य पक्वस्य पिण्डे प्रोक्त
किलाटक । अपक्वस्य यन्नत चौरमाक हि
तव्य ॥' भा । "पक्व दध्ना सम चौर विशेषेण
दधिकृचिका । तन्मेष तत्कृचां म्यासयो पिण्ड
किलाटक । गुह किलाटोऽनिलहा पुस्तनिद्रा
पद अत ॥"

किलाटो (रग) । पु । वरी । वीन । एरण्य
वृक्षे । हारा । स्त्री । चौरविकतो । वै च ।

किलात । वि । वामने, ज्वले ।

किलासम् । स्त्री । गोमूत्रे । वै निघ ।

किलासम् । स्त्री, पु । A blotch, a white
leprous spot चद्रकुष्ठरीतविहरे । हनी,

ध्वज, नागपांशुः । रा नि व २० ।
तत्तिविध वातादिभेदेन । लक्षणम्—“कुठैक
सम्भव दित किलास वारण भवेत् । निर्दिष्टमपरि
चायि विधानुद्भवस्य । वाताद्रचारण पिनात्तास
कमलपत्रवत् । सदाह रोमविध्वंसि कफाच्छेत् घनं
गुरु ॥” मा नि ।

किलासपत्र । पु । कर्कोटके । कौटिल्ये ।
हे च ।

किलासनाशनः । वि । किलासपत्रे ।

किलासो (इन्) । वि । किलासरोमिणि ।
अम ।

किलि । अथ । कण्डूजिते ।

किलिञ्चम् । लो । सृजकाठे । अटा ।

किलिञ्चनः । पु । राले । रत्नन । मोनभेदे ।
वै निघ ।

किलिञ्च (कः) । पु, लो । शोण्यादिकट ।
सृजकाठे । निशा । सु चि १० अ महाकुटे ।

किलिमः । पु, लो । A kind of Fir or
Pine देवदारुवत् । प्रवर्णाद गीष्ट । मा म
१४ अ चि । अ शा ८४ । “कलिद्रु किलि
मामया ।” ध्वजके । वै निघ । तैलदेवदारुणि ।
च द वा व्या प्रसारणोत्तैले ।

किल्बिषम् । लो । रोगे । पापे । मे पतिक ।

किल्बो । पु । घोटके । विका ।

किशरा । लो । कशरायाम् । हिरण्यकोय ।

किशरोमा । पु । शुक्रशिव्याम् । वै निघ ।

किशलम् । लो । कोमल पत्रवे । शब्दर ।

किशलयः । पु, लो । कोमलपत्रवे । विका ।

किशोरः । पु । घोटकमृगो । तैलपण्या । मे
रत्निक । सूर्ये ।

किष्कु । पु, लो । (Arundo Tibialis)
हादशाङ्गुलपरिमाणे । इले । वितलो । रत्ना ।
प्रकोष्ठे । मे कडिकं । शास्त्रहत्वे । वशे । इच्छुभेदे ।

किष्कुपर्वा । पु । इची । वशे । नले । ने ।

किसरम् । लो । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ।

किसल (य) । पु, लो । कोमलपत्रवे । अम ।

कोकट (क) । पु । घोटके । विश्व । तद्देश
जाय । विश्व ।

कोकटो (इन्) । पु । वन्यवराहे । वै निघ ।

कोकशः (स) । पु, लो । कृमिजाता । मे ।
अप्यानि । रा नि व १८ ।

कोकसमुख. (सास्यः) । पु । पक्षिविशेष
हारा ।

कोकिः । पु । चापपविणि । बटो ।

कोचकः (काह्वय) । पु । रन्ध्रवशे । कौपी
वीथ । नले । नमशागुड । रा नि व ७८ ।

कीटः (कः) । पु । लोचकट्टे । विहायाम् ।
कृमिजातो । शर । ते सर्पाणां शुक्रविण्मुवश
पुल्लक्षसम्भवचाद्विधा वायुपात्रप्रकृतय । तत्र
चतुर्विधा सुधीरा । “कुम्भीमसृष्टिकैरो यद्वी
शतकुलीरक । चक्षित्वोऽपिनामा च विदि
टिको मधुरिका । आवक्तकस्योरधसारिका सुख
वेदली । शरावकुहोऽभीराजो पक्ष्यशिवश्रीपक ।
शतबाहुय यद्यपि रक्ताराजि प्रकीर्तित । अटा
दशेति वायव्या कीटा पक्षमकीपना । इति ।
कौण्डिल्यक कणभकी वरटो पक्षयिक । विना
सिका नृपणिका विन्दुलो भ्रमरसया । वाहकी
विश्वित कुम्भी वर्ष कीटोऽरिमेदक । पक्षकीटो
दुन्दुभिको मकर शतपादक । पञ्चालक पाक
मत्स्य कणतुण्डोऽय गृहभो । लोत कृमिसरा
च यथायुः पक्षेशक भूत । एते ह्यपिपक्षतय
यत्किंशा प्रकीर्तिता । तैभवन्तीह दष्टानां रोगा
वित्तनिमित्तजा ॥ इति । विश्वभर पक्षपक्ष
पक्षजणोऽय कीकिल । सैरेयक प्रचलकी बलम
किटिमसया । सूचोमुख कणगोषा यथ काषाय
वासिक । कीटगृहभक्तयैव तस्या घोटक एव च ।
तयोदशेने सीन्या स्य कीटा ज्ञेयप्रकीपना ।
तैभवन्तीह दष्टानां रोगा कफनिमित्तजा । इति ।
तुङ्गोनासो विचिलकसालको वाहकसया ।
कोठगारी कृमिकरो यथ मण्डलपुच्छक । तुङ्ग
नाम सर्पिकोऽवल्गुली शत्रुकसया । अग्नि
कोटय घोरा स्य हादश प्रायमायका ।
तैभवन्तीह दष्टानां वेगशानानि सर्पवत् । सानास्यतो
दटलिङ्गे साध्यासाध्यक्रमेण च । इति ।
विकण्टक कुणो चायि हृत्किचोऽपराजित ।
चत्वार एते कणभा व्याख्याताः कीटवेदना । तैदं
शयधुराङ्गमहौ गुरुता नावधौ दंश कणय भवति ।
प्रतिपद्य पिपसासो बहुवर्षो मन्वागिरा । तदा

निरुपमयापि पञ्च गोमेरका कृता ॥” इत्यादि ।
सु कल्प ८५ ।

कौटक । पु । निम्बे । ज ।

कौटगर्दभक । पु । सौम्यकौटविशेष । तेन
दृष्टे श्वेभज्यरोगा जायन्ते । सु कल्प ८५ ।

कौटघ्न । पु । गन्धके । रा नि व १२ ।

कौटजम् । स्त्री । ऐश्वर्य, उन्नय इति व्याप्ति
द्रव्ये ।

कौटजा । स्त्री । लावायाम् । नांश्च । र मा ।

कौटनामा । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । वै
निघ ।

कौटपादिका (दो) । स्त्री । The plant
(Cissus Pedata) वृषपादीलतायाम् ।
गोश्राटल लता । रा नि व ५ । रक्तलज्जालु
कायाम् । वै निघ ।

कौटमणि । पु । Butterfly पतङ्गमेदि ।
अक्षोपति । खद्योते ।

कौटमर्द्दरस । पु । लम्पधिकारि रस । अत्र
ब्रह्मदण्डो भार्गी तदौजम् । र सा स । विष
सृष्टि कृत्विग । “ग्रहसूतं शुद्धगन्धमज्जमोदा विडम्बक ।
विषसृष्टो ब्रह्मदण्डो यथाक्रमगुणोत्तरं । अणयेत्
मधुना मित्रं निर्विकं क्षमिजिह्ववेत् ॥ सुसाक्षाद्य
मनुविवेत् ।” भैष ।

कौटमाता (रो) । स्त्री । वृषपादीलतायाम् ।
भा । रा नि व ५ । (रौ) रक्तलज्जालुकायाम् ।
वै निघ ।

कौटमेघ । पु । सृगधिरा इति प्रसिद्धे कौटे ।
अथ नदीतीरे सिकतामध्ये जायते ।

कौटवाम । पु । मज्जकले । गार्ङ्गफण । के ।

कौटस्त्रि (शत्रु) (हारि) (टार) ।
पुं, स्त्री । विडम्बे । वै निघ । संपदणी । चि ।
कल्याणगृहे ।

कौटारि । पुं । दद्रुमर्द्दहृत्वे । आ ।

कौटारिरस । पुं । क्षमिर्वापये । पाठ —
“शुद्धतमिन्द्रियवचाजमोदा मज्जशिला । पलाज
बीज गन्धघ द्रवदाल्या द्रवैदिन । सुगन्ध भवये
मित्रं शुद्धपणीरसे सह । सितायुक्त विषेष्टात् क्षमि
पातो भवत्यक्षम् ॥” भैष ।

कौटारिष्टम् । स्त्री । अश्वस्य कौटवेधरीने ।

“कौटवेध प्रवक्ष्यामि यथाशास्त्र समासत । शर
त्रिदाघयोश्चैव बाह्यानां घर्षसंभवात् ॥ बाजिनां
कौटवेधस्तु भवेद्भिरुपचारत । घनकाले च
तोयानां संभवाच्छालया विना ॥ कौटकाण्डास्तदा
ग्रानां भवन्ति जठरे स्थिरा । व्येष्टशक्तद्वितीयाया
तैश्च कौटा भवन्ति च ॥” अ द २५५ ।

कौडेर । पु । तण्डुलीयशाके । कैठानटिना ।

कौतनिका । स्त्री । यष्टीमधुनि । वै निघ ।

कोनम् । स्त्री । मांसधातौ । निघ ।

कोनाश । पु । वानरविशेषे । अ टौ स्त्रा ।

कोरम् । स्त्री । मांसि । रा नि व ११ । पु ।
शुकपचिणि । इला ।

कोरक । पु । वृक्षमेदि । धरणि ।

कोरट (टा) । पुं, स्त्री । बद्धधातौ । वै
निघ ।

कोरतनूफला । स्त्री । तूलकवृक्षे । आकट ।
वै निघ ।

कोरनासा । स्त्री । शुकनासायाम् । वै निघ ।

कोरपणम् । स्त्री । स्त्रीण्यके । गैटेटोना ।
दि धुनिधार । के ।

कोरमणि । पु । धूम्राटपचिणि । फिरड ।
वै निघ ।

कोरवर्णक्रम । स्त्री । स्त्रीण्यकनामगन्धद्रव्य ।
नांठिभागा । रा नि व १२ ।

कोरिष्ट । पुं । निम्बवृक्षे । रा नि व २ ।
आमवृक्षे । आखीटवृक्षे । जलमधूके । रा नि
व ११ ।

कोर्णपुष्प । पुं । क्षीरमोरटे । नतांरुफात्र ।
रा नि व २ ।

कोर्त्तनो । गोलीवृक्षे । वै निघ ।

कोर्त्ति । स्त्री । यशसि । पडे । विज ।

कोर्त्तिश्रेय । पु । मरने । कटा ।

कोल (काश्य) । पु । योगी संघते मृद
गर्भाविशेषे । भा स हभ गर्भ चि । “सङ्घो च
दी भवति कीलकवत् स कोल ।” मा नि । शल्य
व्याज्यायाम् । कफोयो । शङ्खो । मे । भद्रसन्धा
नार्थे काष्ठफल्के ।

कोलकः । पु। ककोलि। वै निघ ।
 कोलपादिका । स्त्री। हसपादीक्षुपे । रा
 नि व ५ ।
 कोलशायो । पु। कुकुरे। हे च ।
 कोलसस्पर्शः । पु। तिन्दुकावले। ग्रीव ग्रीह ।
 श च ।
 कोलाटः । पु। नटचीरपिण्डे । हारा ।
 कीलालम् । स्त्री, पु। शलकीरसे । "कुन्दु-
 लीक्षाम्भ स्यात्कीलाल शलकीरस" इति शब्दा-
 ण्य । मधुनि । श र । जनि । रक्ते । रा नि
 व १८ ।
 कीलालधिः । पु। समुद्रे । शब्दर ।
 कीश । पु। वानरे । हला । पक्षिणि । श
 र । सूर्ये । वै निघ ।
 कीशपर्णः (की) । पु, स्त्री । अपामार्गहले ।
 श र । अम ।
 कीशफलम् । स्त्री । ककोलि । वै निघ ।
 कीशरोमा । स्त्री । कपिकच्छो । आनाङ्गी ।
 रा नि व १ ।
 कुक । पुं । चक्रमाकपक्षिणि । वै निघ ।
 कुकभम् । स्त्री । मयविशेषे । श च ।
 कुक(कु)रः । पु। यन्त्रिपर्णीलतायाम् । वि ।
 रोगादिना कुक्षियहम् । त्रिका । अन । पु ।
 (कर) । कुकुरे । उषा ।
 कुकाचनम् । स्त्री । पित्तले । प सु ।
 कुकुटः । पुं । (Marsilea quadrifolia)
 सितावरक्षुपे । उषनिर्भाक । शाकलीहले । रा
 नि व ४ ।
 कुक(कु)टो । स्त्री । अटपमके । शाकलीहले ।
 रा नि व ८ ।
 कुक(र)द्रु । पु। कुकुरद्रुमे । कूकुराणां ।
 वै निघ ।
 कुकुन्द (र) । पुं । ककुरद्रुमे । कूकुर-
 णां । कूकुरमुखा । हि कुराणां । भा पु
 १३ । स्त्री । The cavities of the loins
 पात्र लघ्वणी वक्षिर्भागे पृथ्वंशसुभयसी भाति
 निये समदशे, तितन्दुकावले, पृथ्वंशाधी
 रजरे । सु मा १५ । अम ।

कुकुन्दनी । स्त्री । ज्योतिषमतीक्ष्णतायाम् । वै
 निघ ।
 कुकुन्दरमेचकः । पु। गीरक्षतखुल्लाम् ।
 शोत्रक्षणाकूनिश । रस र सनरोग वि ।
 कुकुभः । पु। कुकुभपक्षिणि । वै निघ ।
 कुकुरजिह्वा । स्त्री । Acheiris Kookor-
 zibha मयविशेषे ।
 कुकुरन्दः । पु। ककुरद्रुमे । कूकुराणां ।
 वै निघ ।
 कुकुवाक् । पु। कुकुभपक्षिणि । वै निघ ।
 कुकूटम् । स्त्री । मयूरपुच्छे । वै निघ ।
 कुकूणकः । पु। Weakness of the eyes
 in infants शिशूनां नेत्रवर्त्तमानरीमे ।
 कूटो । हि कीषणाह । भा म ४३ । "कू-
 णकद्वीरदीपाक्षिशनामचिक्कानि जायते सर्वज-
 नेत्र कण्ठर प्रसवेदह । शिशु कुख्याललाटाक्षिरू-
 नासाप्रघर्षण । अक्षी नाकेप्रभा द्रष्टु न चाक्षु-
 शोवनचम ॥" भा नि । पादरोगमेदं ।
 कुकूलः । पु। गुपानले । रवा । स्त्री । अर्धे ।
 हारा ।
 कुकीलम् । स्त्री । कीलीहले । कूल ग्रीह ।
 श च ।
 कुकुटः (क) । पु। ताम्रचूडपक्षिणि । कूकुरा-
 णां । तै कीलि, कुक । भा पू १३ । तम्
 पश्याथ, —काष्ठक (वि), कुङ्कसन, निशावेदो,
 विशताच (हे), कुङ्कनस्वर (हा), निशाकर
 (शब्दर) प्रकाशकनाता (श), यामवीष
 (शब्दमा), ककवाक, ताम्रचूड, चरणपुष
 (प), कलाविक रात्रिवेदो (वि), काष्ठक,
 निषोढा, विकिर, नटारापुष, दक्ष, याममादी,
 शिखिष्टक (रा) ताम्रशिखी (ज), रात्रिवेद,
 जयाकर, हताच, काष्ठन (शब्दर) । See
 अप्रिचू । कुकुभपक्षिणि । कूकुराणां ।
 मै । श र । अप्रिकये । हे च । (क)
 उनिषणशाके । भा पू १३ । अकव । सुषुष्या
 रान्मात इति कीटले । भा ककुर, दक्षकद्रु ।
 गथा — "कुकुटोक्षीकृन्तुरो दाहकोपरसायन ।
 मेधादक्षिकर शीत दक्षदाप्रिधनीपक । अत्र
 दाहो लम् । मातु ह्यो ह्यक्षिर्दक्षिणम् । अत्र
 निशासदाहमेद कुङ्कभमापय । अरीचर्च नामय

तोर्वेवमुक्त पुरातने ॥" वै निघ । See यदि
यम् । शास्त्रलिङ्गम् ।

कुङ्कुटपादप (पादो) । पुं, स्त्री । देवसम्पदे ।
गुणा — "सरा कुङ्कुटपादपाता मूले रक्ता च रुचदा ।
गन्धे चोषा सन्निपात कफ बात विनाशिनौ ॥"
वै निघ । कटूण कफघ्न रुच्य सुखरोगघ्नश्च ।
रानि वट ।

कुङ्कुटपुट । पु । वृक्षपादपाते दशदन्तकरीष
कृतोपधपुट । सतान्तरे लक्ष्य यथा — "वितति
सावकी खाने कथितङ्गीकृतं पुटम् ।" सतान्तरे
तु "बोडग्राह्यक खाने कथितं कौकुटं पुटम्"
इति भा । अपरे तु, "अथ पङ्कज खाने
चतुर्दिक्षु च ताड्यम् । एतत् कुङ्कुटनामार्गं पुट
विशद्विषयम् ॥" वैशक्तान्तर ।

कुङ्कुटपुटभावना । स्त्री । मिलितरत्नद्वय
रसेन भावनां दत्त्वा कुङ्कुटपुटेन शोषये ।
वैशक्तम् ।

कुङ्कुटपेटक । पुं । कुङ्कुटपिच्छे । वै निघ ।

कुङ्कुटमञ्जरो । स्त्री । चविकायाम् । छे ।
रानि वट ।

कुङ्कुटमईका । स्त्री । शारामशोतलायाम् ।
वै निघ ।

कुङ्कुटमस्तकम् । स्त्री । चये । रानि वट ।
मरिचमेदे । वै निघ ।

कुङ्कुटशिख । पु । कुङ्कुटश्वे । श च ।

कङ्कुटा । स्त्री । पीतमिष्ट्याम् । वै निघ ।

कुङ्कुटाण्ड (क) । पु । तदण्डतुल्यतण्डुले
मोहिधान्य । कुङ्कुटाण्डाकृतिसोहि कुङ्कुटाण्डक
उच्यते । भा पू १ म धान्यव । स्त्री । कुङ्कुट
दिन्ने ।

कुङ्कुटाण्डकपालम् । स्त्री । कुङ्कुटाण्डा
वरणे । कुङ्कुडाव डिमेत्र धोना । सयु ।

कुङ्कुटाण्डदलम् । स्त्री । कुङ्कुटावरणे ।
सयु ।

कुङ्कुटाण्डसम । पुं । तदाकारवपवाणांको ।
व निघ ।

कुङ्कुटाभ (हि) । पु । कुङ्कुटसदृशवर्णचरण
सममेद । कुङ्कुटादिरिति स्त्रीके । हि च । स्त्री ।

कुङ्कुटडिम्बकपाले । कुङ्कुडाव डिमेत्र धोना ।
प्रयोगादने हितम् । सु स ११ च ।

कुङ्कुटिका । स्त्री । प्रवचर पक्षिविधये । सयु ।

कुङ्कुटो र्न् । पु । कुङ्कुटे । कुङ्कुभपक्षिणि ।
तदण्डाकारकन्द । मे । स्त्री । Silk cotton
tree शास्त्रलिङ्गम् । रानि वट, भा पू
४ म मूषाटकतेले । मिति वारके । भा उ पू च ।

स्त्री । कुङ्कुटे । मृतशो । घट्टयङ्गोपिकायाम् ।
टिदृष्टि । श र । उक्तवर्धे । पृष्ठं कुङ्कुटा,
दानिशिविषय । प सु । उच्यतामूलि । 'उच्यता
वालिङ्गो स्थाने शोका कुङ्कुटो कथितः ।' रत्ना ।

कुङ्कुटोमूलम् । स्त्री । शास्त्रलिङ्गम् । ज द ।

कुङ्कुटोरग । पु । गोणसम्पदे ।

कुङ्कुभ । पु । A wild cock (Phasia
nus Gallus) पक्षिविधये । कुङ्कुटा पाथी वा
पाण्डूका । चम । वनकुङ्कुटे । शारा ।

कुङ्कुर । पु । सारस्ये । कुङ्कुर । हि कुत्ता ।
रत्ना । स्त्री । यन्त्रिपणं । गौठेना । मे ।

कुङ्कुरद । पु । वृक्षविधये । कुङ्कुरधोका ।
हि कुङ्कुरेदा । ततपथ्याय, — कुङ्कुर, ताम
पू ३, मूजपव, सट्टच्छद । गुणा — कटुल
तिक्तल ज्वरशोथितकफघ्नल । मद । तन्मूलमाद्रं
सुखे धृतं सुखशोषघ्नश्च । भा ।

कुङ्कुरमेक्षुका (गडुक) । स्त्री । गोरक्ष
तण्डुलायाम् । गोशङ्कटाकुलिशो । भेष स्त्री
रोग चि । "कुङ्कुरमेक्षु कर्मलम् ।"

कुङ्कुरी । स्त्री । कुङ्कुरपक्ष्याम् । श र ।

कुङ्कुवाक् । पु । सारङ्गन्धरी । रानि वट ।

कुग्राम । पु । कुक्षितयामे । "धनिन शीविनो
राजा नदी वेद्यस्तु पञ्चम । पञ्च यव न विद्यन्ते
तत्र वास न कारयेत् ॥"

कुङ्कुमम् । स्त्री । Saffron (Crocus sa
frus) तन्नामकश्च । समामल्ल्यातगन्धश्च ।
कुङ्कुम । हि जाफरान् । म कुङ्कुमकेसर ।
तं कुङ्कुम । तन्पथ्याय, — कुङ्कुमाकक (हा) ।
शोषिताद्ध्यम् (र) पीतकं, घस, रक्तश
(वि), सङ्कोचविघ्नं (भा), हरिचन्दन, खल,
रज, दीपक, लोहित, सौरभं, चन्दन (गन्ध-),

काग्रीरजम्, अग्निशिल्, वरं, बाघीकं, रत्नचन्दनं
(च टो), अग्निशिल्, अरुक्, काग्रीरज,
पीतकं, काग्रीरं, कविर शठ, शोषितं रत्नम्,
वरेण्यं, अरुणं, कालियकं जागृङ्, कान्तं, अग्नि-
शिल्, कैसरवरं, गौरं, कैशरं । कुङ्कुमं काग्रीर
कमिव सुपुकिशर रत्नवर्णं पद्मसन्निभम् ।
यद्य बाघीकदेशजातं तत पाण्डुवर्णं पीतकीमम्
सुगन्धश्च तन्मध्यमम् । पारम्यक्षश्च मधुगन्धमीयन्
पाण्डुवर्णं श्यलकेशरश्च तदवमम् । गुणा—
कटुक तिक्त विष्य शिरोरोगघ्नप्लूमिहर्तृ वर्णकरं
वर्मिहर्तृ मृदुघ्नं विदीपघ्नश्च । भा प्र १४ ।
रेचकं वैषण्यं कण्डूघ्नश्च । राज । वायुकरमुष्ण
वल्गुश्च । मट व १ । सुरभि तिक्तकटूष्ण काम
वातकफकण्टरीघ्न । शिरःशूलविपदीपघ्नं रोचनं
कान्तिकरश्च । रा नि व १२ ।

कुङ्कुमरेणुः । पुं, स्त्री । कुङ्कुमरेणुकं ।

कुङ्कुमशालिः । पुं । स्वनामव्याप्तशालिधन्य
विशेषः । गुणा—मधुर शीतल रक्तपिपाति
सारघ्नश्च । रा नि व १६ ।

कुङ्कुमा । स्त्री । शाकलिश्च । वै निघ ।

कुङ्कुमागुरुकः । पुं । पीतरक्तं हरिचन्दनम् ।
गुणा—शीतस्निग्ध पित्तशमापह । शोषघ्न
द्वयघ्नश्च नाशयेदिति कौत्सः । स्वर्गिभोग्यो मनु
व्याणां दुर्लभं परिकीर्तित । वै निघ ।

कुङ्कुमाद्यतेलम् । स्त्री । नीलिकापिङ्गकादी
हितम् । तैल १५ । कायार्थं—कुङ्कुम रत्न
चन्दनं लाक्षा मञ्जिष्ठा यष्टिमधु कृष्णागुरु बीरणमूल
पद्मकाष्ठ नीलीम्ल वटादुर पकटोदुम्बा पञ्जकेशर
दशमूलानां प्रत्येक पञ्च, चारि १६ श गे ४ श .
कायैः, मञ्जिष्ठा यष्टिमधुमधुकलाचाररत्नचन्दनानां
प्रत्येक कर्पमिन्न कक्कन क्षागदुग्धेन शरावड्येन
च पचेत् । कषायोक्तमपि कुङ्कुम पाकसिद्धे पक्षि
पनि केचित् । अथवा—कुङ्कुम किञ्चन लाक्षा
मञ्जिष्ठा रत्नचन्दनं । काक्षीयक पञ्जकश्च मातु
लुङ्गस्य कैशरम् । कुङ्कुम मधुघटी च फलिनी
मदयन्तिका । मित्रे गरीचनं पद्ममूलश्च सम
श्रिता । काकोल्यान्निमायुक्तेरैरेचमितैमिषकः ।
लाचारकषयोश्च तैलमप्य विपाचयेत् । कुङ्कु
माद्यनिर्दं तैलमथङ्गलाक्षामोषम् । करोति ।
च ६ । रघ २ ।

कुङ्कुमारुणः । वि । रक्तवर्णः ।

कुङ्कुनी । स्त्री । महाज्योतिर्मनीसतायाम् । वङ्ग
महा वट्टकी । रा नि व १ ।

कुचः । पुं । जने । सनायमानि, चूचके । रा
नि व १८ ।

कुचगुडिका (गुडो) । स्त्री । मृदायाम् । मूर्ध्नी ।
श च ।

कुचतटायम् । स्त्री । चूचके ।

कुचन्दनम् । स्त्री । (Pterocarpus santa
linus रत्नचन्दनविशेषः । र मा । Sappan
or loeg wood पवाङ्गे । वक्त्रम् दाहं ।
वडुमे । श च । Leguminus Pavo
nina मलिनोचन्दनम् । सु सु १८ च ।
मिषङ्गादि ।

कुचफलः । पुं । Pomegranate कपित्थ
वृक्षे । दाहिवृक्षे । रा नि व ११ । तत्फलम् ।

कुचमुखम् । स्त्री । चूचके । अम ।

कुचाग्रम् । स्त्री । सनायमानि । खननं वौठे ।

कुचाङ्गेरो । स्त्री । A kind of wood
sorrel (Rumex Vesicarius) चुक्रे ।
हूकांशान् । र मा ।

कुचि । पु । अट्टुष्टिपरिमितमाने । वै निघ ।

कुचिक । पुं । (Unibranchapertura
cuchiya) मस्यविशेषः । कूटिन्ना माह । एत
इष्ट गोमयते ।

कुचिकण । पु । तन्नामकणं रोगनिधि । तत्र
वातादभ्यन्तरे शङ्कुखौ सङ्कुचिता भवति । वा घ
१० च ।

कुचिका । स्त्री । रिपुघातिन्याम् । कूहृदे
कौठि ।

कुचिच्चा । स्त्री । मृदावर्तः ।

कुचिलम् । स्त्री । कुचेलम् । कूटलम् । व निघ ।

कुचिला । स्त्री । तगरपादिकायाम् । विष
तिन्दके ।

कुचोका । स्त्री । भूमिप्रयत्नविशेषः ।

कुचैला । स्त्री । पाठायम् । गी ।

कुचुटकाः । पुं । जलशकविशेषः । वै निघ ।

कुचेल (ला) । पं, स्त्री । कनकफलहवे ।
कूटने गाह् । कुठ वि कन्दपसारतले । वि ।
कुष्ठितवस्त्रे । मे ।

कुचेलिका (लो) । स्त्री । पाठायाम् । आक्
नादि । प सु । रा नि व ६ ।

कुच्छम् । स्त्री । कुमुदे । श च । श्वेतपद्मे ।

कुच्छायम् । स्त्री । शरीरे । वे निघ ।

कुच्छुट । प । वज्रलकहवे । वे निघ ।

कुज । प । हवे । रा नि व २ । स्त्री । पद्मे ।

कुज्जि (ज्ज) श । प । कुडिगमस्ये । कूडो
माह । See कुडिग ।

कुज्जटि (का) (टी) । स्त्री । कुज्जटिकायाम् ।

कुज्जिका (ज्जो) । कूष्मा, कूष्माग ।
श र ।

कुञ्चनम् । स्त्री । नेत्रवर्णरोगविशेषे । तस्य
लक्षणं यथा—“वाताया वमसङ्कोष जनयन्ति यदा
मला । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चन नाम
तद्विदुः” मा नि । पादरोगभेदे ।

कुञ्चफला । स्त्री । कुमाण्डिकायाम् । कूम्फा ।

कुञ्चि । प । अष्टतुष्टिपरिमाणे । “अष्टतुष्टि
भवत् कुञ्चि ।” प प्र ।

कुञ्चिका । स्त्री । मेधिकायाम् । रा नि व ६ ।

वे निघ अश वि हनुपा तकारिष्टे । लण
जीरके । मटा । गुद्यायाम् । कण्टकुचाइ इति
व्याने हचविशेषे । कचिकायाम् । काक् ।

श च । वचायाम् । मन्त्राभेदे । कूट माह ।

कुञ्चितम् । स्त्री । तगरपुष्पे । उग्रशृङ्गा ।

रा नि व १० । पिण्डोत्तमरे । वि । वक्त्रे । अम ।

कुञ्चो । स्त्री । जीरके । हृदजीरके । भा पू १ भ ।

कुञ्ज । प, स्त्री । निज्जो । हनुदेहे । हस्तिदन्ते ।
मे लङ्कि ।

कुञ्जप्रिय । प । मवाहवे । वे निघ ।

कुञ्जर । प । हस्तिनि । कण्टकुचाइ इति
विख्याते हस्ते । रवा । अश्वत्थहवे । विका ।
के । मे ।

कुञ्जरकणा । स्त्री । गजप्रियव्याम् ।

कुञ्जरपादप । प । हृदयकहवे । वे निघ ।

कुञ्जरपिप्पलो । स्त्री । गजपिप्पल्या । श. मा

कुञ्जरपट । प । गजपट । र सा सं ।

कुञ्जरचारमूनम् । स्त्री । मूलके । मूला ।
रा नि व ० ।

कुञ्जरा (रो) । स्त्री । धातकीहवे । माहेशून
गाह् । र सा । पाटलहय । गङ्गण गाह् ।

मे रचिक । (रो) हस्तिव्याम् । श च ।

कुञ्जराराति । प । शरमे । हे च ।

कुञ्जरालुकम् । स्त्री । शालुकविशेषे । इच्छाग्न ।
श च ।

कुञ्जरायनः । प । अश्वत्थहवे । अम ।

कुञ्जारका । स्त्री । सवकीहवे । वे निघ ।

कुञ्जल । प । रसुगभेदे । स्त्री । काञ्जिके । प सु ।

कुञ्जवल्ली । स्त्री । निकुञ्जिकाहवे । रा नि
व ८ ।

कुञ्जिका । स्त्री । लणजीरके । मटा । निकु
ञ्जिकाहवे । रा नि व ८ ।

कुट । प, स्त्री । कोटे । गड़ । घटे । मे ।

चिवकहवे । हे च । शिलाकुट । पाठश्रुता ।

पञ्चत । हा । पालये । यजे । के ।

कुटक । प । कुटजहवे ।

कुटङ्ग (ङ्गक) । प । गृहस्थादने । ठान ।

(क) कुटीरे । कूटङ्ग । तरुलतागहने । अ टी ।

कुटच (ज) । प । (Wrightia antr
dysenterica,) (Holarrhena antidy
senterica,) (Echites antidysenteri
ca) खनामव्यातहवे । कूडाह गाह् । हि मं

कवचा, कुडा । क कोडिसिनेयमरव । त अ कुड
चेदु अगिशचेदु, तुम्बिकचदु । चत्, कुडिया ।

श र । तत्पर्याय, —शक्र वत्सक गिरि
मन्त्रिका (अ), पाण्डर (अष्टर), कटुक,

शक्राग्न (श), कोटज (अ टी), तिक्तक,
रक्तमाशक (द्रव्याभि), हचक, शक्राहय, शक्र

पर्याय र), कूटज, काही कालिङ्ग, मन्त्रिका
पुष्प, प्राहय, शक्रपादप, वरतिक्त, वचकल,

सयाही, पाण्डरद्रुम, प्राहवेष्ट, मन्त्राग्न, इन्द्रदु ।

स तु द्विविध विज्ञानितभेदेन । गुण—
—कटुतिक्तोष्ण कषाय क्षतिसारघ्न । तत्र अक्षित

पित्तघ्न लक्ष्मणार्घ्यघ्न । रा नि व २ । कण्ड

कुटिला । स्त्री । गृहामागमनद्वये । See
कटिलपुष्पिका ।

कुटी । मरानामगन्धद्रव्य । मूत्रांशौ । रा
नि व १२ । अत्रादिरहितसिक्थके । प म २
ख । अतःकुटजहृत् । मस्यकहृत् । वै निघ ।

कुटोका । स्त्री । भृशयसने । च सू ४अ ।

कुटोप्रावेशिकम् । स्त्री । कुटी गृह, तत्प्रवेश
योग्ये (द्विविधरसायनान्यतम) । च पि १अ ।
स पि ४अ । वा उ ३२अ ।

कुटोस्त्रेडः । पु । स्त्रेडविशेषे । च सू १४अ ।

कुटुङ्गक । पु । उच्चलतागह्वी । गृह्णाच्छादने ।
कुटीरे । अ टी सा ।

कुटुम्बक । पु । भुवने । शक्रजृम्भितश्व ।
रा नि व ८ ।

कुटुम्बिनो । स्त्री । स्नानासक्यात्महास्ये ।
तत्प्रस्थाय,—पयसा, क्षीरिणी, जलकासुका,
वक्रशल्या, दुराधर्मा, क्रूरकम्पा, सिरिगिट्का,
शोता, प्रहरकुटवो, शीतला, जलरुहा । गुणा
—मधुरा याक्षिणी कफपित्तघ्नी व्रणरक्तदीप
कण्ठघ्नी रसायनी च । रा नि व ५ ।

कुटेर । पु । कुटीरे ।

कुट्टक । पु । पानीयकाक्षे । पानकोडी ।
वै निघ ।

कुट्टनम् । स्त्री । कुट्टने । कोटा । कुम्भने ।
तापने ।

कुट्टमल । पु, स्त्री । पुष्पकीरके ।

कुट्टन(क)म् । स्त्री । भीक्षुपत्ने । गौमन्त्रि ।
रा नि व १० ।

कुट्टारम् । स्त्री । सुरते । मे । कम्बने । वि ।

कुट्टितमामम् । स्त्री । मांसयुक्तनमेडे । मांस
कादाय् । श चि ।

कुट्टिम । पु । दाडिमहृत् । माडिम श्राद्ध ।
रा नि व ११ । बद्धमूली । वाकान मेरु ।
रमा ।

कुट्टन । पु । मुकुलि । अम । कोष्ठ । जटा ।

कुठ । पु । चिक्थकस्ये । रा नि व ६ । हृत् ।
अम ।

कुठर । पु । दण्डविक्रम । अम ।

कुठरिणी । स्त्री । अतद्वृत्तायाम् ।

कुठाकुः । पु । Wild pecker पक्षिविशेषः ।
कांठेठाकुः । हि सुटकुवद्वैया । उषा, वित्र ।

कुठाटङ्गः । पु । कुठारे । जटा ।

कुठारः । पु । कुठेरकहृत् । र सा स । अम
विशेषः ।

कुठारकतैलम् । स्त्री । शरीरव्रणघ्ने तैले ।
पाठ —“कुठारकाव्यज्जलं क्षायघेदलघेऽन्नासि ।
तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थं विपाचयेत् । कम्पै
कुठारापामार्गभीष्टिकामचिकासु च । एतत् कुठा
रका नाम व्रणशोधनरोपणम् । नाडीशु परमो
ऽभ्यङ्गः ।” अत्र मक्षिकेत्यत्र चिद्रुहीमय
इति केचिद्वदन्ति । कुचाक्षिकामस्य इति ।
श्रीकण्ठ । रस र ।

कुठारच्छिन्ना । स्त्री । कन्दगडूयाम् । हि
कुरेया । वै निघ चयरीग खौरसायने ।

कुठारिका (री) । स्त्री । कुठारे । कूडून ।
हि कुल्लाडी । शस्त्रकम्पयोग्यव्यधनास्त्रविशेषः ।
यथा—“पृथु कुठारी गोदन्तसदृशाङ्गल्लानाम् ।
तथोद्दन्तया विध्यदुपश्ल्या शिरां स्थिताम् ।”
म शा, स ८अ ।

कुठारः । पु । कुठेरकहृत् । कीशे । मे

कुठि । पु । हृत् । उषा ।

कुठिक । पु । कुठोपधी । कूडू । हारा ।

कुठिस्तक । पु । रक्तपुननवायाम् । वै निघ ।

कुठेर (क) । पु । A kind of Basil
cum सितार्जकहृत् । कूडूनयश्चैतज्जुनो,
वायूहे-ज्जुनो । रा नि व १० । मेष अग्नि
दग्ध चि बद्धतैले । पणसि । काण वायूहे, काण
ज्जुनो । रा नि व १० । च सू २अ । भा ।
नन्दीहृत् । रा नि व २२ । तुलसीहृत् । उषा ।
अम ।

कुठेरज । पु । (Ocimum Gratiissi
cum) अतैतुलस्याम् । वायूहे ज्जुनो । श र ।

कुठेर । पु । चामरवाति । चामरज्ज वातांग ।

कुडप (व) । पु । परिभाषविशेषः । दासि म
भीषके ८ वा ४ प । प्रवृत्तिव्यामञ्जलि । स्नात
कुडवोऽर्धशरावक । प म १ ख । सुदृढवर्षेण
खोद्वादिर्माण ययतुरकुल । विसौषध तथोद्घ

तन्मानं कुडव स्य तम् ॥ कुडवाद्दं शरावादि
मानानां हेगुणम् यद्वाहम् । नियलकरमते तु
कुडवस्यापि हेगुणम् । तच्च दन्तौघत कुड्माद्य
तैले द्रव्यते न नारिकेलखण्डे । “षाद्रद्रव्यस्य
कुडव पलैरष्टाभिरेव च । युक्तद्रव्यचतुर्केण
कुडव समुदाहृत ॥” इति ।

कुडलो । पु । काञ्चनारभेदः । मद्य १ ।

कुडि । पु । देहः । वृषा ।

कुडिश । पु । *Cyprinus curchius*)
मत्स्यविशेषः । रूफो नाह वाठो नाह । गुणा —
मधुरो हृद्य कषायोऽग्निदीपन लघु विन्ध वाते
पथ्य रोचनो वन्य कीटवन्धकरः । राज ।

कुडु, कुडु । स्त्री । सुदकारवेष्टकी । छाटे
डेहः । लताफलगुणा — कटु उष्णतिक्त्या
दीपनो वातरक्तकरो च । तक्त्य अशोऽर-
मलशोधन योनिशोधन । राज नि व ० ।

कुडुल । पु । मुकुले । नी । स्त्री । नीलीतपले ।

कुडुलकम् । स्त्री । नीलीतपले । राज ।

कुडाम् । स्त्री । विनिपने । नी । गृहमिश्रौ ।

कुडकोटक । पु, स्त्री । गृहगोषिकायाम् ।

कुडमत्सो (त्य) । टिड्ढिकी । हे च । श
१ । च शा ८ च ।

कुण । पु । प्रावारकौटे । ज ।

कुणक । पु । बालकः, सद्योजातशिशोः । श च ।

कुण(णि)ञ्च (र) । पु । A kind of
chenopodium) अरण्यावासुकविशेषः । वन
वेदुशः । मं कुणजिक, गोरजः । तत्पण्याय, —
कुणञ्च, कुणञ्च, अरण्यावासुक । गुणा — मधुर
रूष दीपन पाचनश । राज नि व ३ । तच्छाक
विदोषन्न मधुर रूष दीपन ईषत्कषाण मषादि
लघु । राज नि व ३ ।

कुणञ्जा (स्त्री) । स्त्री । कुणञ्जरूपे । राज नि
व ३ ।

कुणटी । स्त्री । मम शिलाविशेषः । मन्हाण
निम्न । कण्ठी तु मम शिना । राज नि व
११२३ धानके । भा पू १३ ।

कुणप । वि । श्वगन्धौ । मञ्जपकाशकुणपं
विदोषम् । भा म ४३ । दुग्धे । पु, स्त्री ।
यक्तदीप, पार्श्वदीपः । अतश्चरीरे । अम ।

कुणपगन्धः । पु । श्वगन्धे ।

कुणपा (पो) । स्त्री । विदुशारिकायाम् । छत्र
शानिक, छत्रवाद्दु । हारा ।

कुणारो । स्त्री । कुठरोगविहितमवद्रव्ये, यव
पपटीति ख्याते । सु वि १० च । कीषादि
कैति कथित्युच्यते ।

कुणाल । पु । पचिविशेषः ।

कुणि । पु । The tree *cedrela Toona*
तुत्रहवे । दुर्ग गाह । अम । नी । वि । कुकित
करे । कुणितुत्रकहवे । कुकरे । नी ।
तन्नामकममस्याने, कपरे । सु शा ६ च ।

कुणौ । पु । कणभजातीयकौटे । सु कल्प
८ च । See कणभ ।

कुण्टम् । स्त्री । अज्ज के । गुण्डल्ये । वै निध ।

कुण्टक । वि । खूल । मोठा । श मा ।

कुण्टकुरण्ट । पु । क्षिण्ट्याम् । रंजि । वै
निध ।

कुण्डम् । स्त्री । मानभेदः । हला । जलाशय
विशेषः । हेन्नावा ठोवाका । जलगुणा — रुच
मधिकरं कफकरं मधुरं लघु च । राज नि व १४ ।
स्थाल्याम् । शौली । अम । पु । कौचे । हला ।
कारजमुचे । वारिपावे ।

कुण्डगोलकम् । स्त्री । काञ्चिके । कैवि ।
हे च ।

कुण्डङ्ग (क) । पु । कुङ्गे । हे च ।

कुण्डल । पु । रक्तकाञ्चनहवे । र मा । स्त्री ।
कर्णभूषणः । पाण । बल्ये । मे लचिक ।

कुण्डलपत्र । पु । दन्ता इति ख्यातहवे । वै
निध ।

कुण्डलिका (नी) । स्त्री । मिलेवी इति
ख्याते मिष्टान्ने । तन्निर्माणविधि यथा — “नीधूम
प्रस्थवितयस्य जला सुष्णा कणा प्रस्थमिता
सुनिक्षुषा । दुग्धेन क्षिप्रासु तथैव भाणे यावत्
सदस्त्वसुपेयुरीयत् । छल्य दुग्धेन द्रव सुष्ठु
सच्छिद्रपात्रे च योफलस्य । धारां घृते कुण्ड-
लिकाकृतिं सृजन् पचेदयोऽन्य सुशर्कराया ।
पाके निमज्जितामाह सञ्जे कण्डलिकाभिषाम् ।
सा यक्ष्मा श्वशण्या हन्तिषाणां सुशमिना ।

पटि कालिकरा । अन्त्या न्तिथ्यात् । इति मता ।
वे निघ । गुडुभ्याम् । रा नि व १ ।

कुण्डलिनायकः । पु । पिङ्गलस्य ।

कुण्डला (इन्) । पु । सपे । १११ । व ५ ।
मयूर । मे । खगविजये । इति खज्रपात्र ।
आरम्भधर्मे । स्त्री (ला, भी) । गुडुभ्याम् । भा
म १३ कर्णकन्य सि । "कटुविकीयाया
कुण्डलीमि ।" काशमहर्षे । म । सदिशोह ।
गङ्गण्डे भाङ् । रा नि व ५ । कपिकर्ण ।
रा नि व १ । कुमाय्याम् । प्रहङ्गादौ । वृद्ध
लिकायाम् । विगो भा ।

कुण्डलोचालनः । पु । सपिपाहय ।

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलो । अ च ।
पिठरे । श च ।

कुण्डो । स्त्री । गङ्गायुधिकायाम् । वे निघ ।
कमण्डलो । अ । म्याय्याम् । अ टी भ ।
(इन्) प । अर्थे ।

कुण्डोर । पु । मनुष्ये । धरणी ।

कुतकम् । स्त्री । रमाञ्जन । प सु ।

कुतप । पु, स्त्री । *Poa Cynosuroides*
दर्भविशीष । कुम् । कागकम्पन । मे । हवे ।
अप्रो । मूले । उ व । दिवसस्याष्टममुक्तौ ।
वि । ईषदुर्ण ।

कुतपकालः । पु । मध्याह्नकाल । अथ ग-
कादि । के ।

कुतपसप्तकम् । स्त्री । कृष्णतिलि । रोष्ये ।
दर्भे । कर्णावस्थे । वे निघ ।

कुतित्तिरि । पु । तिचिरपक्षिविजये । सु सु
४६ अ ।

कुतु (प) । पु, स्त्री । चम्पपात्र । दूष्णी । अम ।

कुतुखा (म्बिका) । स्त्री । द्रोणपुष्पीये ।
रा नि व ६ ।

कुतुम्बुर । स्त्री । कुम्भितित्नुकीकले । उँप ।
श च ।

कुतुणवा । पु । वातरोगविजये । See कुकु
णक ।

कुटणम् । स्त्री । काटणे । गङ्गातृण । रा नि
व ८ । कम्बिकायाम् । हारा ।

कुत्सम् । स्त्री, पु । कुठोपधी । रा नि व १२ ।
मयके । हारि । भिका ।

कुत्सला । स्त्री । भीषीव्य । मोम ग्राह ।

कुत्सशिम्बो, कुत्समा । स्त्री । शिम्बीभेद ।
नकुम्भिशे । वे निघ ।

कुत्समितम् । स्त्री । दीर्घरोहिणे । वङ्ग गङ्गा ।
वे निघ । कुठोपधी । रा नि व १२ ।

कुत्सितशात्मलौ । स्त्री । क्षपशात्मलाम् ।

कुत्सिताम्बः । पु । कदम्बध्वे । वास १५ अ ।

कुय (या) । पु स्त्री । कुशले । कुम् । प
गु । गङ्गादर्भे । उ निघ । (या) हनिश्चय
कम्पन । डातिप्र पिठेव कुम् । अग ।

कुयित । वि । पूतिपुले । पठा । सु वि
१८ अ ।

कुदलि । पु । अगमकहवे । छात्रिडा ।

कुदारः (ल') । कीर्षिदारध्वे । गङ्गाकाकन ।
म मा । रा नि व २१० । आरम्भध्वे ।
व निघ । कीटवधान्ते । कोट्पो धान । प ह ।

कुदेह' (क) । पु । कुम्भितदेह । महायात्र
ध्वे । वे निघ ।

कुदाल । पु । गिरिकाशने ।

कुद्यम् । स्त्री । कडी, भित्तौ । अ टी ।

कुट्टव (वल) । पु । कीटवे । कोट्पो धान ।
वे निघ ।

कुट्ट । पु । मञ्जीपरिख्य मण्डपे । तत्पर्याय,
—चदघाट, पिठर । वि ।

कुट्ट । पु । गङ्गाविजये । मञ्जीपरिख्य मण्डप ।

कुधर । पु । पर्वत । रा नि व २ ।

कुधान्यम् । स्त्री । लणधान्ये, चद्रधान्ये । कीर
द्रवकग्यानाकतीवार शान्तनु तुषरकीटालकप्रियद्रु
मधुलिका नन्दीमुख कुरुविन्दगवेषुक वरुणीदपक्षी
सुकन्द वेषण प्रभययन्त्रद्वारा । गुषा — कपाया
मधुरा रुचा कटुपाका श्लेष्मघ्ना सावरीधका
वातपित्तप्रकीपकराय । सु सु ४६ अ । वातात्मका
शीतलाय । रा नि व १५ ।

कुम्भ' । पु । पर्वते । हे ।

कुम्भ । पु, स्त्री । चद्ररोगविजये । तज्जघन

यथा—'नखमासमधिहाय वात पित्तञ्च द्द्विजां ।
कुञ्चति दाहपाको च तं व्याधि चिप्पमादिशेत् ।
तदेवाभ्यन्तरेर्दोष परुष कुनख बद्धेदिति ॥' सा
नि । वि । कुम्भितनखपुष्पे ।

कुनखो । वि । कुनखरोगयुक्त । सङ्कुचितनखे ।

कुनट । पु । पृथुशिश्वः श्रोणीयाकृष्टव । वड
कोटि । शोभा शोह । रा नि व ८ । पीत
लोम । वै निघ ।

कुनटो । स्त्री । Red arsenic (Corian
drum Sativum) मन शिलायाम् । गन-
हान । र मा । धान्याक । भा पु १५ ।
नेपालदेशजमन शिलायाम् । भरत ।

कुनलो (रन्) । पु । वक्रवृत्त । वड वाक्यमशोह ।
विका ।

कुनाभि । पु । निधौ । ह च । वातमण्ड-
लाम् । विका ।

कुनाल } पु । कीकिले ।
कुनालिक }

कुनाशक । पु । दुरालभायाम् रक्तयवसे ।
भम ।

कुनास । पु । ऊष्टे । वै निघ ।

कुनोलो । स्त्री । तेरणे । रा नि व ४ ।

कुन्त । पु । Cor Barbata) गवेषुकाया ।
गडगड । मे । चुटनली । विश्व ।

कुन्तल । पु । केशे । रा नि व १८ । चषके ।
यवे । मे लतिक । क्रोवेरे । वागा । भम ।
लाङ्गले । वि ।

कुन्तलवर्द्धन । पु । भृङ्गराश्रवणे । डीम-
शोह । रा नि व ४ ।

कुन्तलिका (ली) । स्त्री । दध्यादिच्छेदनाम् ।
पै काणे डूवौ । हारा । वृद्धमेद । आवृणो ।
वै निघ ।

कुन्तलोशीरम् । स्त्री । शीवेरे । वागा । रा
नि व १० ।

कुन्ती । स्त्री । गुग्गुलुह्वे । "गुग्गुलुह्वययीय
शाशुकायाम् ।" मे तधिक । शङ्खकौह्वे ।

कुन्द (क) । पु । (Jasminum Mul-
tiflorum) मनामप्यातपुष्पहरे । कुन्दपुष्प

शोह । म कुन्दे । क सुरमि । ते मोह । मे ,
ली । तत्पथाय,—माध्य (अ) शक्तपुष्प (रा)
मलकोष (शब्दमा), वरट, वीरट (शब्दर),
मकरन्द, गहामोद, मनीहर, मुक्तापुष्प, सदा
पुष्प, तारपुष्प, अश्वपुष्पक, दमन, वाहास
मनीश । गुणा—चतिसधुर शीत कषाय
केशभावन कफपित्तहर सर शैपन पाचनश्च ।
रा नि व १० । तत्पुष्पे । पुष्प शीत लघु
श्रेष्ठ शिरोवेदना विष पित्तघ्नश्च । भा पु १५ ।
श्लेष्मण शोह च । राज । कुन्दरुखीया । भा पु
१५ । रा नि व १२ । श्वेतकरवीरह्वने रा नि
व १० । सदनवृक्षविशिष्टे । कौटो मग्नम् ।
प सु । See पिचुक । निधिविशिष्टे । यन्त्रमेद ।
न । (क) कुन्दरुकी । रा नि व ८ ।

कुन्दम । पु । मार्जारि । विका ।

कुन्दर । पु । तन्नामकटण । कुन्दरी । तत
पथाय—कण्डूर, किण्ठी, दीघपत्र, खरच्छद,
रमाल, जेवसम्भूत, सुवर्ण, मग्नवल्गु । गुणा
—'गौल्यकुन्दरमुलच शीत पित्तातिसारनुत ।
प्रश्ल शोधनानाञ्च बलपुष्टिविवहणम् ॥' रा नि
व ८ ।

कुन्दरिका । स्त्री । सङ्गकाम् । रा नि व ११ ।

कुन्दसाक्षा, कुन्दा । स्त्री । श्वेतयुधिकायाम् ।
वै निघ ।

कुन्दाल । पु । महारखवह्व । वै निघ ।

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमृद्ध । विका ।

कुन्दुः । स्त्री । कुन्दरुखीयाम् कुन्दरुक्तामग्न
द्रव्ये । रा नि व १० । च द वा व्या एका
दशशतीप्रसारणीतैले । पु । सूषिके । श र ।

कुन्दुकुन्दुक । पु । कुन्दरुखीयाम् । रा नि
व १२ ॥

कुन्दुखोटो । स्त्री । कुन्दरुखीया । भेष हृष्ट
विशुतेने ।

कुन्दुर (र, क) । पु स्त्री (क) । सज
काम् । धूपमेद गुग्गुलुमेद । हि वेरीजा । वै
निघ । कुन्दरह्वे । रा नि व २३ । The resin
of the plant (Boswellia thurifera)
स्वनामप्यातपुष्पहरे, शङ्खकौन्यासे । कुन्दुर
कोटि । तत्पथाय—पालका मुकुन्द, कुन्द

(अ), पालङ्गी, मुकुन्द, कुन्द, कदुर (अ टो भ), तोलनगन्ध, बली (ज), कुन्दरुक्ष, सीराष्ट्र, शिखरी, कुन्दक, रोष्ठा, गोपुरक, बहुगन्ध, पालिन्द, भोषण । गुणा—मधुर तिक्त कफ पित्त दाहघ्न । प्रदरघ्न पाने लेपे च शीतल । मधुर-तिक्ततोष्णकटुक त्वच ज्वरस्य यक्षदीप मुखरोग कफ वातघ्न । भा पु १भ । रा नि व १२ । स्वेदवातश्लेष्माश्वज्वरहर । मद् व १ ।

कुन्दरुक्षी । स्त्री । शलकीवृक्षे । अम । शलकी नियोजि । वै निघ । म्वनामख्यात फललता विशेषे ।

कुन्दरुखोटो । स्त्री । म्वनामख्यातगन्धद्रव्ये, कुन्दरो । प पु । सा को शतावरीसीदके ।

कुप । पु । भारद्वाजपक्षिणि । वै निघ ।

कुपथम् । स्त्री । अस्वास्थ्यकरे पथे ।

कुपनस । पु । पनसवृक्षे । कैटिलि ग्रीष्म । प सु ।

कुपाक । पु । कुपोली । वै निघ ।

कुपाणि । वि । कुतर, वक्रहन्ते । कोष्ठा । हि दुष्ठा । नटा ।

कुपिनो । स्त्री । खातुर् इति गौडभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमयाधान्याम् । श र ।

कुपिन्द । पु । यक्षनिर्मातरि । वै निघ ।

कुपि(पो)लु । पु । काकपोली, कारस्करवृक्षे । शकुङ्गा गांव, यधुव गांव, कूठिना । रा नि व ८ । तत्पर्याय,—जगज्ज, दीर्घपत्र, कुलक कालतिन्दुक, दीर्घपत्रक, कालपोलुक, काकिन्दु, विषतिन्दु, मकैटतिन्दुक । गुणा—शीतलल, तिक्तल लघुल, वातमदकारिल, नष्टल, व्यथा हरल, ग्राहिल, कफपित्तघ्ननाशिल । See कारस्कर ।

कुप्य(क)म् । स्त्री । Tutenag सीसरश्मिप्रधातो, अष्टधातुमध्ये दक्षा इति प्याति धातो । सुवर्णरजतमिश्रधातो । रत्ना ।

कुप्यधीतम् । स्त्री । रीत्ये । रा नि व ११ ।

कुप्यलवणम् । स्त्री । लवणविशेषे । च वि ८८ ।

कुप्यशाला । स्त्री । धातुद्रव्यमिश्राणशालायां ।

कुयाहुल । पु । उट्टे । श च ।

कुवे(वे)रः (कः) । पु । नन्दिवृक्षे, तुल्लवृक्षे । छू । रा गन्ध अश्वथ । अम । प सु । वै निघ २भ ना व्या कुवेरपाके । वि । कुशरीरे । विका ।

कुवेरनेत्रः (राक्षः) । पु । पाटलवृक्षे । जता करञ्जे । वै निघ ।

कुवेराक्षय । पु । नन्दिवृक्षे । वै निघ २भ यक्षणी वि ।

कुवेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे । प सु । काष्ठ पाटलायाम् । सितपाटलायाम् । श्वेत्त पार्श्वम् । रा नि व १० । पेटिकायाम् । पेटोत्रि । रत्ना । सु सू १८ अ । भा म ४भ बाल वि । “कुवेराक्षी च योज्या म् ।” लताकरञ्जे । वै निघ ।

कुज । पु । वनकटके । (Bola cuja) मल्ल विशेषे । अपामार्गे । रा नि व ४ । तन्नामक वातय्वाधिविशेषे । कूज । लक्षण—“हृदय यदि च पृष्ठमुन्नत क्रमशः सुरुक् । कुडीवापुर्गदा कुप्योत्तदा तदुलमादिशेत् ॥” मा नि । “वातश्लेष्मसमुत्था च नर कुजमुपाचरेत् । सहस्रसंहरसापि प्रवृद्ध त विवर्जयेत् ॥” वि । उन्नतपृष्ठे । कूटज । हे च ।

कुजकः । पु । An aquatic plant, (Tropa bispinosa) कोरुणदेशाद्यातपुष्पवृक्ष विशेषे । श्वेत्त गोष्ठाप । हि कृष्णा । म काठे श्वेतो । तत्पर्याय,—वारिकण्टक (वि), भद्रतरुणी, वृक्षपथ, अतिकेशर महासह, कण्टकाय, खल्व, अलिकुलसकुल । गुणा—सुरभि शीतल रक्तपित्तहर । पुष्प शीतल वन्य दाहघ्न वातपित्तघ्न । रा नि व १० । “कुजक सुरभि खादु कपाय सुरस सर । तिदीपश्मना हृष्य शीतहर्षा च स क्षुत् ॥” भा । यङ्गाटके । विका । पीतभिष्ट्याम् । र मा ।

कुजकण्टक । पु । White mimosa श्वेतखदिर । रा नि व ८ ।

कुजका । स्त्री । कुजकवृक्षे । हि गुह्याव । रा नि व १० । मद् ।

कुजकिरात }
कुजवामन } पु । कुज ।

कुजत्वम् । स्त्री । वायुरोगमेद । दूष ।

कुलपुष्प । पु । पीतमिष्टीचुपे । श्रीउभूष्ण
रौंति । र मा ।

कुलप्रसारणोत्तैलम् । क्री । वातव्याध्यधि
कारे । तिलतैलम् ११ श कायायै—प्रसारणी
काय १०० प जल ६४ श जे १६ श । दधि
१६ श काञ्जिक १६ श दुग्ध ३२ श । कल्कायै
—चित्तकमूलपिप्पलीमूलयष्टिमधुसैन्धवचाशुलका
देवदारुसामा गजपिप्पलीगन्धमादुलिमूलशटामासी
भेलक (बभावै) रुक्मचन्दनानां प्रत्येक २ प ।
गन्धद्रव्यं यथालाभं दीयम् । च द ।

कुला । स्त्री । वनचटकायाम् । वै निघ ।

कुत्रम् । क्री । वने । छ । कुण्डे । कुण्डले ।
तनौ । शकटे । संक्षिप्ता ।

कुमुत्तम् । क्री । कदर्यान्ने ।

कुमरिच । पु । (Capsicum) मरिचहच
विशेषे । गङ्गात्रिष्ट । हि लालमरिच । चत
नोकोमरिच ।

कुमरोयक । पु । दम्भाह्वये । के ।

कुमार (क) । पु । सप्तदशम्य विशदपंपर्यन्त
पुरषे । रा नि व १८ । पञ्चवर्षीयबालके । छे
च । (क) वरुणह्वये । नरुण ग्राह् । रा नि
व २ । समुद्रह्वये । मशामभूषा । रवा । शुक्र
पक्षिणि । अश्ववारके । ने । क्री । जाल्याकचने ।
गण्डिमाणा । मे । नेत्रवारके ।

कुमारकल्याणष्टतम् । क्री । बालरोगाधि
कारे । पाठ — “शङ्खपुष्पी वचा वज्रो कुष्ठ त्रिफ
लया सह । द्राक्षा समकरा शुण्ठी नीबन्ती
जीरक बला । शटी दुरालभा विल्व दाडिम सुरस
स्थिरा । सप्त पुष्करमूलच सुखला गजपिप्
पली । एषां कषयसमागैश्चतुष्टय विपाचयेत् ।
कायायै कष्टकाप्याय चोद्रे तस्माच्चतुष्टये । एतत्
कुमारकल्याणम् ॥ हत ४ श कल्कानां शङ्ख-
पुष्पादानां प्रत्येक २ तौ । कष्टकारी १२१०
श जल ६४ श जे काय १६ श दुग्ध १६ श ।
च द ।

कुमारजोव (ज्योवसन्न) । पु । पुत्रक्षौबक
ह्वये । शूठलिश ग्राह् । र मा ।

कुमारतन्त्रम् । क्री । रावणहन्ते बालरोग
प्रबन्धे । प्रथमे दिवसे मासि वर्षे वा जन्मा मातृका,

द्वितीये दिवसे मासि वर्षे वा सुनन्दा, तृतीये
दिवसे मासि वर्षे वा पूतना, चतुर्थे दिवसे मासि
वर्षे वा सुखसुष्ठितिका, पञ्चमे कटपूतना, षष्ठ
शकुनिका, सप्तमे भृशरेवती, अष्टमे
आय्यका, नवमे सूतिका दशमे निष्ठंता,
एकादशे पिलिपिच्छिका, द्वादशे च दिने मासि
वर्षे वा कामुका नाम मातृका शिशु गृह्णाति ।
सर्वोभिरिव गृहीतमात्रस्य च ज्वरोदयी भवति ।
च द ।

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्या परिचर्यायाम्,
बान्तन्त्रे । त्रिका ।

कुमारललिता । स्त्री । शिशुक्रीडायाम् ।

कुमारवाही (ह्नु) । पु । मयूरे । श र ।

कुमारा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पह्वये । वै निघ ।

कुमारिका (रो) । स्त्री । अनागतचतुर्वायां
कन्यायाम् । रा नि व १८ । घृतकुमार्याम् ।
शूठकूमात्रौ, योकाक्षन । छिं चिउकुमारो । मं
क कुशारि, नीयसर, चिक्कुवार । ते पित्रमीरि
यकलवद । विरजाजितोगे । गुष्पा — हिमा तिका
कफघ्नी पित्तकास विष यास कुष्ठघ्नी रसायनी च ।
रा नि व ५ । भदिनी शोतला तिक मधुरा
चतुष्पा रसायनी ह हृषी वातविपघ्नी गुल्मघ्नीहृयक
हृदि कफज्वर यन्त्रि विस्फीटाग्निदग्ध रक्तपित्त चर्मा
रोगघ्नी च । भा पु १४ । (रो) जियत्पक्षीति
व्याति ह्वये । प सु । तरुणोपुष्पह्वये । गण्डिमाणा ।
रा नि व १० । अपराजितायाम् । मे । लण्
चटकायाम् । छांसां प्रांथी । रा नि व १८ ।
धाराहीकन्दे । स्थूलैलायाम् । बन्ध्याकर्कोश्याम् ।
रा नि व २३ । नवमल्लिकायाम् । प सु ।
वटपक्षीमल्लिकायाम् । देन झून । सप्तपण्डह्वये ।
महाजम्बूह्वये । वै निघ । पतङ्गविशेषे । कूँट
प्रांका । नेत्रप्रतिफलित दृष्टवन्तुन प्रतिविम्बे
च इन्द्रिय ७ च ।

कुमारिकावर्त्ति । पु । नेत्ररोगे रोपणीवर्त्ति
“अग्नीतिसलपुष्पाणि पटि पिप्पलितण्ड ला
जातीकुसुमपञ्चाशत् मरिचानि च धोक्ष । एष
कुमारिकावर्त्तिर्गतं चक्षुनिवचयेत् ॥” तिलपुष्प ८०
पिप्पलीरौषा ६० जातीपुष्प ५० मरिच १६ ।

कुमारोकन्द । पु । कुमायां कन्दे । शूठ
कूमावीज्ज । वै निघ २४ कामला वि मन्दे ।

कुमारोपुत्तः । प । [नी] स्त्री । पद्मस्त्रीवन्ने ।
विज्ञाश्रुता ।

कुमारौरससम्भवः । पु । वीरास्तावे । भूम
स्वर ।

कुसुखः । पु । शूकरे ।

कुसुत् (दम्) । स्त्री । (Nymphaea Fescu-
lenta) (Nymphaea Lotus) चन्द्रिका
शनि स्वनामख्यातपुष्पे । देवा फूल, नानि
फूल, प्लवत्तुम्भि । हि कोइ । म पाटरे उत्पन्न ।
क विविधनेइदिनु । च सू ४ अ । तत्पण्याय,
— कैरव (अ), कन्दोत (वि), कण्ड (श), कुय
(इ), गन्धसोम (शब्द), चन्द्रकान्त गहभ,
कुसुत् (र) धवलीतुपल, कङ्कारं, शीतलक,
शशिकान्त, इन्दुकमल, चन्द्रिकाभुजम् । गुणा —
शीतल खादु पाके तिक्त कफघ्न रातोपघ्न दाह-
शमपित्तघ्न । रा नि व १० । पिच्छिल क्षिप्त
मधुर शीतवीर्य द्वादश । भा पू १४
(Nymphaea Rubra,) रक्तपत्रे । मे ।
रक्तोष्ण । त्रिका । रौघ्ये । इ च । पु ।
गाभारीहवे । शाखाद्ये । मे । अति २० अ ।
कुसुदकन्दे । गुग्गुलो । सर्पभेद । शतोष्ण ।
इ च । कपूरे । रा नि व १२ । कुम्भिकायाम् ।
पाठा । कटफलहवे । वै निघ ।

कुसुदकः । प । प्रपौष्टरीके । शूङ्गदिश । हि
पण्डरिया । वै निघ ।

कुसुदघ्नो । स्त्री । तन्नामकस्यावरविषे । यय
चीरे विष वर्जने । म कल्प २५ ।

कुसुदप्रिय
कुसुदबान्धवः
कुसुदसहत् } पु । कपूरे । चन्द्रे । वै निघ ।

कुसुदरागा । स्त्री । धातकीहवे । वै निघ ।

कुसुदवोजम् । स्त्री । कुसुदवीजि । उल्ल
विधि । हि भेटवेरा । गुणा — खादु गुरु रुच
हिमघ्न । भा ।

कुसुदा । स्त्री । कुम्भिकायाम् । पाठा । गाभारी
हवे । इ च । शालपण्याम् । धातव्याम् । शङ्गे
भूत । कटफलहवे । रा नि व ४६ ।

कुसुदाभिर्यम् । स्त्री । रुघ्ये । इ च ।

कुसुदावासः । पु । कुसुदप्रायदे । वै ।

कुसुदिका । स्त्री । कुसुदिन्याम् । अम । इ
फाहवे । भा पू १४ ।

कुसुदिनो । स्त्री । चन्द्रप्रियायाम् । छात्रा
व्यलियाम् । उन्नीडाड, छोटि उन्नी । कुसुद
यतायाम् । कुम्भकाण्ड । ते कलुवले कोलिनु ।
कलुवपुष्पु । रा नि व १० । इय कमलिनी
गुणयुक्ता नैया । भा, पू १४ । कसलिन्याम् ।

कुसुदिनोवोजम् । स्त्री । कुसुदवीजि । वै
निघ ।

कुसुदौ । स्त्री । कटफलहवे । मद व १ ।
गाभारीहवे । रा नि व २ ।

कुसुदेश्वररसः । पु । यक्षाधिकारे । पाठ —
“हिसमभरसमभरतुल्यक नीतिकनु रसपादद्वय ।
गन्धक कुसुत सर्वतुल्यक काञ्चिकेन परिमण
गोलक । सत्तया च परिवेष्टे शोषित भाण्डके
सन्वणे यथा पचेत् ।” द्वितीयकृष्णाधिकारि ।
स्वताम २४ वदभक्त १४ यष्टीमधुकायेन भाव
यिला शोपयिला च सापाई सेवम् । र सा स ।

कुसुदती । स्त्री । कुसुदिन्याम् । उन्नी दा
कुम्भकूलव डाड । रा नि व १० । कुसुद
यतति प्रसिद्धसावरविषान्तगतफलविषे । सु
कल्प २५ । See फलविषम् ।

कुसुदतोवोजम् । स्त्री । कुसुदवीजि । “भवेत्
कुसुदतोवोज खादु रुच हिस गुद ।” वैद्यकम् ।

कुसुदान् । वि । कुसुदविशिष्टे (देशे) । मे ।

कुम्प । पु । बाहुकुण्डे । कर्पा । जटा ।

कुम्भम् । स्त्री, पु । विहताया । इ च । गुग्
गुलो । अम । “निकुम्भकुम्भविफला गवापी ।”
चन्द्रप्रभाव्या १) पु । स्पमाने । ७४ मेव । प
म १ ख । जयपालहवे । कटफलहवे । पृथि
पण्याम् । पाटलाहवे । मे । कलसे । करिगिरस्थ
पिण्डयो । “मृष्टि पिण्डो मृष्टौ कुम्भो कुम्भो
रत्नर विदु । इला ।

कुम्भक । प । अथपले । के ।

कुम्भकरचना । स्त्री । जैपालवृक्षे । वै निघ ।

कुम्भकामला (पादः) । स्त्री । A sort
of Jaundice कामनाभेदे । कालाधिकान

कागडा खरोभूता कुम्भकामलाया परिणति ।
वयरोपकञ्चरादिकं तदसाध्यलक्षणम् । मा नि ।

कुम्भकार. । पु । कुम्भपविषि । ३ च ।

कुम्भकारकुक्षुटः । पु । (Phasianus Gallus) चद्रकुक्षुटविशेषे ।

कुम्भकारिका (रो) । स्त्री । कुखव्याघने ।
रा नि व ११ । वनकुलत्यायाम् । प सु । मग
मिलायाम् । मटा ।

कुम्भकालुकम् । स्त्री । घोल । वै निघ ।

कुम्भज. । पु । वकडचे । वकफूलद्र गाछ ।
प सु ।

कुम्भडिका । स्त्री । कुम्भाण्डशाखी । रा नि
व १६ ।

कुम्भतुम्बी । स्त्री । इडतुम्बी । (गोन नाडे ।
तत्पण्याय, —कुम्भालाम् गोरपतुम्बी, गोरपो,
नागालाम् घटामिधा, घटालाव । गुप्ता —
“कुम्भतुम्बी तु मधुरा शीतला तपयो गुह ।
वृथा पुटिकरो घनवर्दिनी तु बलमन्ता । पित्त
नाशकरो गन्धोपयो पित्तनाशिका । फल तु
ल्लास्य पात्ता गुणाय ।” वै निघ । शीतपित्त
शोथकसासञ्चरकासनायिका बला च । रा नि
६ ७ ।

कुम्भपर्णी । स्त्री । कुम्भाखीलतायाम् । प सु ।

कुम्भपुटा । स्त्री । श्वेतविशतायाम् । वै निघ ।

कुम्भपुष्पो । स्त्री । रक्तपाटलहृत्वे । वै निघ ।

कुम्भफला । स्त्री । मन्दाकुम्भाण्याम् । रा नि
६ ७ ।

कुम्भयोनि (का) । स्त्री । द्रोणपुष्पीचुपे ।
एगकश । रा नि व ६ । वकडले । वै निघ ।

कुम्भरेता । पु । चपी ।

कुम्भला । स्त्री । सुखिण्या । शुद्धीरी । र मा ।

कुम्भवारुणो । स्त्री । सुखिरोमदे । प सु ।

कुम्भवोज (क) । पु । चरितफलहृत्वे ।
श्रीठा गाछ । रा नि व २१ ।

कुम्भमालि । पु । अनामध्यातशानिधान्य
विशेषे । गुप्ता —मधुरा विम्बा वातपित्तघ्नी च ।
रा नि व १६ ।

कुम्भसन्धि । पु । कश्चिकुम्भसन्ध्यायाम् । निगा ।

कुम्भसर्पिः । स्त्री । ‘एकादशोत्तरशतवर्दिने
पुराणहृते । गुप्ता —रघीघ्नम् । सु ६ ४५ च ।

कुम्भा । स्त्री । चखायाम् । कटफलहृत्वे । पृश्नि
पण्याम् । पाटलाहृत्वे । नि । द्रोणपुण्याम् । वै
निघ । श्वेतविशतायाम् । तुम्बाम् । वै निघ ।

कुम्भाख्या । स्त्री । रक्तपाटली । वै निघ ।

कुम्भाट. । पु । कुम्भाडुया इति ख्याते हृत्वे । रमा ।

कुम्भाण्डः । पु । कुम्भाण्डे । रा ।

कुम्भाण्डो । स्त्री । Pumpkin Gourd —
कुम्भाण्याम् । कूमड़ा गाछ । रा नि व ७ ।

कुम्भारो (द्रा, द्री) । स्त्री । कुम्भाण्याम् ।
वै निघ ।

कुम्भालाटु । स्त्री । मन्दाकुम्भालायाम् । वै
निघ ।

कुम्भाह्वय । पु । कुम्भकामलायाम् । च द
पाण्डु चि ।

कुम्भि(म्भो)क* । पु । पुष्पागह्व । र मा ।
३ व नाडीगह्व चि कुम्भाह्वतेल । समपणहृत्वे ।
प सु । वारिवण्याम् । गाना । भूजहृत्वे ।
दूर्जपत्र गाछ । “रोमश द्रव्यावक् कुम्भोनामा
हृत्वे यय त्वक् बलाकारा भवति ।” सु ६ ३८
च प्रियङ्गादि । सु । See भूज । पाटलहृत्वे ।
पण्डुविशेष । हिमद्र । लक्ष्य यथा—“खे गुदे
ब्रह्मचर्यादि य स्त्रीषु पु प्रवर्धते । कुम्भोक्त च
च विज्ञेय ॥” सु चि १० ।

कुम्भि(म्भो)का । स्त्री । (Pistia stratiot
es) वारिपरिण्याम् । टोंका गाना । रमा ।
वा च पण । रक्तपाटलायाम् । रा नि व
१० । तन्नामकमेववक्त्रोमविशेषे । कुम्भीका
वीजसदृशाकारत्वाद्योच्यते । एषा प्रान्तजा
विदीर्षा च खवति पुनय पूर्णा भवति । लक्ष्य
यथा—“वर्साने पिङ्गला आता भिद्यते च खवति
च । कुम्भीकवीजसदृशा कुम्भीका मन्त्रिपातजा ॥”
मा नि । कटफलहृत्वे । वै निघ । पाटल
हृत्वे । प सु । द्रोणपण्याम् । एगकश । रा
नि व ६ । गुग्गुली । शुकदोषविशेष । लक्ष्यम्
—“कुम्भीका रक्तपिम्बोत्या नाम्बशास्त्रिनिमा
यमा ।” सु नि १० स्त्री १४ च ।

कुम्भीकाद्यतेलम् । स्त्री । नाडीगह्वयाधिकारे ।
तेल ४ य । काथार्थे—कुम्भीका (गानात्र भूज)

खभूँ रोकपित्तविलाना तथा जदुग्गरायपुष्पफल
हृद्याणां फलशलाटुकक ४ श यासि ३२ श मे
८ श । उक्तकायेन सुखादीनां काले पराव
(१२) दत्त्वा तैल पाच्यम् । कल्पाद्रव्याणि—
सुलभकसुखलाः प्रियद्रु त्वरीनापदवागकैशरमीच
रसजातोकोष लीप्रधातकोपुष्पाणि । “कुम्भीक
खञ्जूरकपिलविल्वनस्पतानान् शलाटुवर्गे । कृत्वा
कषाय विपचय तैलमावाप्य सुखासरनप्रियद्रु ॥
सौगन्धिकामोचरसाहिपुष्पलोताणि दत्त्वा खन
धातवीजम्” अथ कुम्भी पद्मो, दुरालभा वा ।
वनस्पतयो वटाया सर्वेषां शलाटु आमफलम् ।
रस र ।

कुम्भितित्तर । पु । तिनिरपचिभेदे । वै
निघ ।

कुम्भिनी । स्त्री । रगेध्वारलतायाम् । रा ।
त्रांशालम्भम् ।

कुम्भिनीफल(वौज)म् । स्त्री । जैपालि । रा
नि व ६ ।

कुम्भिपाकी । स्त्री । कटफलवृक्ष । भा ।

कुम्भिमद । पु । हस्तिपद ।

कुम्भिल । पु । शालमखो । नै खदिक ।

कुम्भो (इन्) । पु । हस्तिनि । हला । गुग्गुलु
वृक्षे । जटा । सधियपतत्रभेदे । कुम्भोवत् ।
मन्त्रभेदे । बालयहविशेषे । कुम्भीरे । इ च ।
स्त्री । पुत्रिपण्याम् । पाटलायां । नै । कटफलम् ।
रा नि व ८ । वारिपण्याम् । टोकां पीनाम् ।
रा नि व ६ । दन्तौहृषे । रा नि व ५ । पुष्प
हचविशेषे कीदृशदेशे प्रसिद्धे । तत्पण्याय,—
रोमालुविटपी, रोमश पपेटद्रुम । गुष्ठा—कटु
कषाया उष्णा वातकफघ्नौ सखाही च । रा नि
व ८ । वातपित्तज्वरदाहकफरक्तातिसारघ्नौ योनि
दोषविघ्नौ च । वै निघ । अग्निप्रवृत्तिकीटभेदे ।
तेन दष्टे पित्तजा रोगा भवन्ति । सु कष्य ८ अ ।
श्वेतविहति । जैपालवृक्षे । वै निघ अलकसन्नि
पात वि ।

कुम्भोनस । पु । कूरुसर्पे । नै । वातप्रकृति
कीटभेदे । तेन दष्टे वातनिमित्तता रोगा
कायन्ते । सु कष्य ८ अ ।

कुम्भोपाक । पु । सन्निपातज्वरभेदे । लघुलं
—“धोपाविषरजभरहङ्कुम्भोपाकितलोहितं सान्द्र ।

विलुक्कभ्रमस्तकामभित कुम्भोपाकेन —मौहित
विधात् ॥” भा, म १५ ।

कुम्भीपुटः । पु । गजपुटे । र सा स ।

कुम्भोफलः । पु । जैपालवृक्षे । कुम्भीवृक्षे वै
कुम्भीवौजः । निघ । स्त्री । जैपालवृक्षे । रा
नि व ६ ।

कुम्भीमुख । स्त्री । दुष्टप्रणविग्रये ।

कुम्भोर (ल) । पु । The crocodile of
Ganges मलजनुविशेषे । दूभौत्र । रसा ।
अ टो । सतपण्याय,—कुम्भी, जलगूर,
तानुजिह्व, विधागति, पिङ्गवृक्ष, मद्यासुख
शङ्खसुख (इ), जलजिह्व (हा), नक्त (ब),
कुम्भील (अ टो), गिलयाह, मद्यासुख (रा),
वाउट, अम्बुकिरात, अम्बुकण्टक (शब्दर),
तन्मास पाके खादु वातघ्न क्षिण्य शीतल पिष
रीगे चित्त मलयवर्गं शोभकरच । सु । कुम्भीवृक्षे ।
वै निघ ।

कुम्भोरमच्चिका । स्त्री । सच्चिकाविशेषे ।
दूभौत्रा पोका । छारा ।

कुम्भोरयल्ल । पु । कायफलवृक्षे । वै निघ ।

कुम्भोरुः । पु । सुरपुत्राये ।

कुम्भोवोजम् । स्त्री । जयपालि । रा ।

कुम्भोवृक्षफलम् । स्त्री । कायफले । वै निघ ।

कुम्भोखेट । पु । वातहरकायादिभि काकि
कादिभिवा घटस्थिते खेदे । भाउदास ।
च सू १४ अ ।

कुम्भोन्नवतरु । पु । अगलिवृक्षे । वरुणमेघ
गाह । भा म १५, चित्तविम्वज ज्व वि ।

कुम्भोलु (लूक) । पु । पंचकभेदे ।

कुम्भोलूखलक । पु । गुग्गुली । वै निघ ।

कुयव । पु । ऊसितयवे ।

कुरका । स्त्री । सन्नकोहृषे । रा नि व ११ ।

कुरङ्ग(ङ्ग)र । पु । The Indian crane
मारः पचिषि । इ च । छारा । कौशपविषि ।
वै निघ ।

कुरङ्ग (क) । पु । Indian antelope
मल्लहरिण । रसा । “न कुरङ्गे न च रामे हरिष्य

विशेषे । सु सु ४६ अ । च चि ३ अ । (क)
अकर्करायाम् । वै निघ ।

कुरङ्गनाभि । पु । मृगनाभौ । रा नि व १२ ।

कुरङ्गम । पु । हरिणविशेषे । बूढश्च । तिका ।

कुरङ्गमासम् । स्त्री । मृगविशेषस्य मांसं । एत
मांसं रक्तपित्तं हितम् । तथा कफघ्नं मधुरं
पित्तघ्नं मांसवर्देकश्च । सि यो र पि चि खण्ड
कायघृते ।

कुरङ्गिका (नो) । स्त्री । सुहृदपण्याम् । भूगानौ ।
रा नि व १ ।

कुरङ्गो । स्त्री । कुरङ्गपत्रायाम् । इविगी ।

कुरचिह्न । पु । ककटे । हे च ।

कुरण्ट । पु । सितिवारहच । उल्लुनि शोक ।
वा सू १५ । "भवू कमीरटकुरण्टकरणपाषाणं"
श्रुतं भिष्यताम् । रा नि व १० । कुटजवृक्षे ।
वै निघ ।

कुरण्टक । पु । पीतभिण्टीचुपे । पीतशृङ्ग
आग्निं ग्राह्यं । र मा । "पीतपुष्पं कण्टाग्रेणुया
इति पसिह ।" सु सू ४८ अ । ड । पीतपुष्पा
स्त्रान्ते, रक्तभिष्यताम् । मे । वै निघ ।

कुरण्टमूलम् । स्त्री । पीतपुष्पभिण्टीमूले ।
भा म ४ म योतिरो चि ।

कुरण्टका । कुटजवृक्षे । साकुरण्टवृक्षे । रा
नि व १० । सुनिषलकश्याके । वै निघ ।

कुरण्टो । स्त्री । सिद्धपिप्पल्याम् । वै निघ ।

कुरण्ड । पु । Hydrocele सूक्ष्महिरीमे ।
कोशम्, पोता । ह च । तस्य सम्प्रानिपूजक
लक्षणं यथा—"कुडोऽनूर्द्ध्वगतिर्वायुं शोथशूलकर
यन् । सूक्ष्मा चङ्कण्य प्राप्य फलकोयाभि
वाहिनो । प्रवीक्ष्य घनमौर्द्ध्वं करोति फल
कोषयो । दोषासमदोमूचान्ते स इति समधा
गद ।" मा नि । चपाटवृक्षे । वै निघ ।
गुजरदेशप्रान्त साकुरण्डवृक्षे । रा नि व ६ ।

कुरण्डक । पु । मदमवृक्षे, श्रुतमदने । वै
निघ । कुरण्डकवृक्षे । च टो । च द मापतेने ।

कुरण्ड(ण्ड)का । स्त्री । वृक्षविशेषे । गुप्ता
—शरा दण्डा गुप्तां चाग्निप्रतीपयो । माग्निमो
कफघातात्मा वैद्येषु परिशीलिता । इत्यतः कुरण्डका
मोता दात माप्ती कटु कृता । निघ चारा च

दक्षा च चरा इत्या जडा मता ॥ घातला पिचला
वसौ वातकारी कफापह्ना । रक्तदोषं सूचकञ्च
नाशयेदिति कोर्त्तिता ॥" वै निघ ।

कुरवाहुक । पु । पचिविशेषे । ऊवहूत्रा
पांशौ । अयं खगुशीतकपाय । सु सू ४८ अ ।

कुरर' । पु । An osprey श्वजातीयपक्षि
विशेषे सनामख्याते, उतक्रोशपक्षिणि । ऊवहूत्र,
कर्कटिन्ना । हला । तमासगुणा—रक्तपित्तघ्न
शीतल क्षिप्त इत्य वातघ्न रसे पाके च मधुरम् ।
स सू ४६ अ ।

कुररव । पु । पारावते । वै निघ ।

कुरराद्धि' । पु । देवसर्पे । रा नि व २ ।
रन्मूलके ।

कुररी (यो) । स्त्री । मेघां । उडो । हे च ।
कुररपविस्त्रियां । अम । (वै) सिद्धपिप्पल्याम् ।
हे च ।

कुरल' । पु । उतक्रोशपक्षिणि । हला । चूण
कुलने । धरणी ।

कुरव (क) । पु । श्रुताकं । रा नि व १० ।
रन्मास्त्रानुपुष्पवृक्षे । वरुणोष्ठी । श र । भिण्टी
शाके । कुरवै शोक । रा नि व १० । पीत
भिष्यताम् । हे च । पट्टिकघातनातिभेदे ।
सू सू ४६ अ । गुणा कटुकवत् । केने । रा
नि व १८ ।

कुरवाहुक । पु । पचिविशेषे ।

कुरस । पु । आसवे । मयविशेषे । घारा ।
कुम्भतरसे । वि । कुरसयुक्ते ।

कुरसा । स्त्री । गोकुहालतायाम् । गोक्षिन्ना
लता । श च ।

कुराल } पु । कुलाहलोत्के, ईषणाशुल्ल
कुराह } जहलोत्के । ह च ।

कुरी । स्त्री । यमुनातीरप्रसिद्धे वृक्षधान्यविशेष ।
गुणा—मधुरं मलप्रदं हरितं वा पक्वं वा हृद्यं वा ।
वाग्निप्रतिदायकश्च । रा नि व १६ ।

कुरीरम् । स्त्री । मधु । उष्ण ।

कुर । पु, स्त्री । सिङ्गा । वै निघ । कण्ट
कारिकायाम् । च च ।

कुरकन्दकम् । स्त्री । मूलके । हला । र म ।

कुरचिह्न । पु । ककटे । वै निघ ।

कुरुटः । पु । सितावरणाकचपे । उ० नि भां ।
रा नि व ४ ।

कुरुटो (रु) । पु । अये ।

कुरुण्ट (क) । पु । Yellow amaranth,
yellow barleria पोतभिण्ट्याम् । शीत
शोणि । रा नि व १० । च द प्रदर चि ।
तत्पथाय, —सहचरो, सहचर (च), कुरुण्टक
(भ) । दाहपत्र्याम् । अन्धानाचमिदे । शोणि
विट्पथ । मे । कुटजवृक्षे ।

कुरुण्टका । स्त्री । पोतभिण्ट्याम् । च द
अग्ररो चि ।

कुरुण्टका (रुटो) । स्त्री । साकुण्टः ।
रा नि व १० । कुरुण्टकला भिरयालिका इति
श्लोके । सु सु १८५ । ड । भिण्ट्याम् । शोणि ।
अभिण्ट्याम् । शतिउं । रवा । शेषाणि
कामिदे । सु चि १०५ । काष्ठपुत्रिकायाम् । मे ।

कुरुण्डः । पु । कुरुण्टकवृक्षे ।

कुरुनाशः । पु । उद्रे । वै निघ । पोत
भिण्ट्याम् । सु सु १८५ ।

कुरुवाहुः । पु । पवित्रविशेषे । कूरुव । कुरुकुरु
इति पायात्वे । वै निघ ।

कुरुम्बम् । स्त्री, पु । कुलपालकी, नागरद्विविशेष ।
कर्मणात्मन् । अ च ।

कुरुम्बा (म्बिका) । स्त्री । शेषपुण्याम् । रा
नि व ५ ।

कुरुम्बी । स्त्री । सेंडलीवृक्षे । रा नि व ५ ।

कुरुरी } पु । कुररपविधि । भालस्य-पुं
कुरुस' } कुलले । हे च । वै निघ ।

कुरुयक' । पु । Crimson amaranth,
(Barleria cristata) रक्तभिण्ट्याम् । नाग
शोणि । हि कटसरेश्वा । अम । पोतपुत्रभिण्ट्याम् ।
मे । स्त्री । कुरुयकशकै । प सु ।

कुरुविन्द । पु । कुरुविमलश्रीहिमेदे, कुन्दाये ।
अये कृष्णवर्णीय । कुलत्वं । सु सु ४६ च ।
भद्रसुखायाम् । नागश्रुता । ज, द । सुखायाम् ।
रा नि व ६ । सु सु १६ च । माधे ।
नायकनाथ । प सु । रा नि व १६ । सु सु
४६ च स्त्री । हिन्दुले । हे च । पद्मरागमथो ।

नागिक । काचलवृक्षे । रा नि व ६ । रक्तमेदे ।
रा नि व १२ । कुरुवृक्षे । "नामोयात् कुरु
विन्दकं यदवृण स्यात् ।" ज द ।

कुरुविन्दक. (म्दाख्या) । पु, स्त्री । A
kind of Dolichos Biflorus वनकुल
वृक्ष । भद्रसुखायाम् । नागश्रुता । अम । ज
द १२ च ।

कुरुविल्व (ल', क) । पु । नागरसुखा
याम् । ज द १२ च । पद्मरागमथो । विका ।
वनकुलत्वे । रवा । कुलत्याचमे । र ।

कुरुविस्त । पु । सुवर्णपले । ४ ठो गोपी ।
अम ।

कुरुवीरकः । पु । अज्जुगवृक्षे । रा, नि व ८ ।

कुरुप्यम् । स्त्री । रुद्र । रा नि व १२ ।

कुरुटः । पु । कुरुटे ।

कुरुट' । पु । गायमने । कुरुट' । अ टो रा ।

कुरुचिका । स्त्री । सुखाम् । हूँ । विका ।

कुरुचकम् । स्त्री । पटोललतायाम् । भटोम
गोह । अ चि ।

कुरुज । पु । कुलिङ्गमृक्षे, मन्मथुले । रा नि व ६ ।

कुरुपर' । पु । कफोनी । कुरुपरे । हे च ।

कुरुपास (क.) । पु । स्त्रीणां सनाच्छादन
वस्त्रे । कौटूनि । अम ।

कुलम् । स्त्री । वदरे । देहि । कुरुपाचमे । विका ।

कु(कु)लकः । पु स्त्री । रसनामले । हारा ।
भोग्यवस्तुनि । विका । सा की ल्व चि । अये
विशेषे । दन्त्रितमर्ष । रा नि व २३ । वकीडे
मे । कुपोली । कूँ । भा पू १३ । च द
ल्व चि शाकविधौ । "कुलकदारवेष्टकम् ।"
"निम्बकुलकयुष्मत् ।" रुद्रवृक्षवृक्षे । मन्मथो गोह ।
र मा । स्त्री । पटोललतायाम् । भृगुता । मे ।

कुलकर्कटो । स्त्री । चीनकर्मव्याम् । रा नि
व ० ।

कुलका । स्त्री । पटोललतायाम् । भृगुता ।
अये अन्न पि पि सुखायतोयुक्ते । मन्मथुलायाम् ।
(कन्दपसारतेले) ।

कुलकत् । पु । अककरे । आककरा । वै
निघ जिद्रक ल्व चि ।

कुलङ्ग । पु। कण्ठसर्पविशेषे । वै निघ ।

कुलङ्गो । स्त्री । मेघयङ्गाम् । कौकुङ्गान्धौ । वै, निघ ।

कुल(लि)ञ्ज । पु। कुलञ्जनवृक्षे । रा-नि व ६ । व सु ।

कुल(लि)ञ्जन । पु, स्त्री । An aromatic plant (*Alpinia Galanga*) खनामध्यात द्रव्ये, गन्धमूलके । मङ्गमेरवीवचायाम् । कूङ्ग-विशेष, भृशोदरी वृक्ष । गुणा—कटुतिक्तौष दीपन मुखदोषनुत् । रा नि व ६ । कुलञ्जनस्य खरज्जत् इत्कण्डविशेषोपन । अर्कं चि । “कुलिञ्जनदटु तिक्तमुष्णचाग्निप्रदीपन । रुच्य खर्व्यं च इत्यथ मुखकण्डविशेषकित् । मुखदोषदफक्षेप कास वातकफ हरित् । इहत्कुञ्ज गुणैर्गन्ध न्यून मष्णादिति श्रुतम् ॥” वै निघ ।

कुलटी । स्त्री । मन शिलायाम् । र सा ।

कुलटणम् । स्त्री । दमनके । नागभना । प सु ।

कुल(लि)त्य (क) । पु। A sort of pulse (*Dolichos biflorus* Syn *Dolichos uniflorus*) त्रिविधान्यविशेषे । कुलिकनाम् । हि कुलत्थी । तं शीलवत् । तत्पथ्याय,—कालहन, तासहच, कुलत्थिका (र), तासहन (नि), तासवीज, सिततर । कण्यन्यमेदेन च द्विविध । तासत्रे तज्जणगुणा—कषाय लघु रुच्य वात कफघ्न रक्तपित्तकर श्वासकासवीर्यवृद्धय । रा नि न १६ । “उषो जयेन्मासतपोनसांश्च कासप्रतिश्यायविदम्बगुणान् । हिक्कां च रक्तस्तु वलासपित्त निहन्ति मेदश्च कुलत्थकोऽयं ॥” अग्नि १५५ । लघवीर्य पाकेऽथ एकाग्ररोषोमसघ्न कामाग्र कफघ्नतर पितामहदह । वा । रसत कषाय विपाके कटुप । ईमाद्रि । शिबीधान्यवर्गे । कषाय कटुक सघ्नवीर्यत्वात् वाते शमयेत् । पाकेन कटुत्व । सु ए ४०५ ।

कुलत्थगुड । पु। हिक्काश्लाघाधिकारे । कुलत्थस्य १०० प दममूलस्य समष्ट्या १०० प भाग्या १०० प एकत्र शयन्वा वारि म द्रोणमित (६४५) पादमित द्वाप कार्य । गुडस्य ५० प एकत्र पत्रा लघ्भूते, प्रसेप—मधु ८ प बमरोचना ६ प पिप्पली १२ प गुडतक् तेलपच एता म २

तो । च ६ । “कुलत्थो दममूलश्च तथैव द्विर्ध यष्टिका । प्रत प्रतश्च स्रष्टश्च जलद्रीणे विदा षयेत् । पादावशये तस्मिन् गडस्यादंतुलाद्विपत् । मोतौभूते च पट्टे च मधुनीऽष्टौ पलानि च । षट्पलश्च तुगाद्योर्थां पिप्पल्याश्च पलद्वय । तिसु गन्धिसुगन्ध तं खाददाप्रवत् प्रति ॥” रस २ ।

कुलत्थयूप । पु । आमकुलत्थसाधितकाये । प सु । गुणा—वातातुलीमक गुण्यक्षत्तुषौघ प्रतितुषौघय । वा । “वैर्यांशो मधुरोऽग्निप्रदीपन । कषायो गुल्मकफघ्नदायुर्गन्धशसकासघ्न । वातातु लीमनलूनीमेहमेदीविनाशन ।” वै निघ । कुलत्थ यूपो मधुर कषायो भवेत् स वातस्य कफस्य हन्ता । मङ्गामरौवायुनगेहहन्ता सन्दोपनी मेद विमोषण्य ।” अत्रि ।

कुलत्थषट्पलघृतम् । स्त्री । हिक्काश्लाघाधिकारे । “कुलत्थाद्दममूलाश्च भाग्यां प्रस्थ प्रथक् प्रथक् । कापयित्वा जलद्रीणे पादशये विपाचयेत् । द्विचौरं सर्पिष प्रस्थ सचारे पचकीलके । पलिकैश्चाजयेत् सिद्ध ॥” कौशार्थ—कूलथ २ ५ मधुनमिलित २ ५ भाग्यैर्गुण २ ५ वन ७४ ५ ने १७ ५ घृत ४ ५ हागुड ४ ५ गवाक्ष ४ ५ । ककार्थ—पक्वकोन ७ ५ व फाव एण्डोके १५ । रस २ ।

कुलत्थभूप । पु। भटकुलत्थसिद्धयुषे । गुणा—“कुलत्थस्यो वातघ्न कटु पाके कषायक । कषाविरोधी श्लाघाकरोऽश्वशसकासनुत् । श्लाघा मरौहर पित्तकारक कथितोऽग्नि ॥” वै निघ ।

कुलत्था । स्त्री । कुलत्थाञ्जने । काल शुर्मा । रा नि व १५ । वनकुलत्थिकायाम् । वनकूलथ । म रानकुलत्था । क काङ्गुलिग । तत्पथ्याय,—हृत्प्रसादा, चरत्कुलत्थिका, कुलमी, लोषन हिता, चतुर्था, कुम्भकारिका कुलत्थिका (रा), कुन्दाय, कुम्भिलक (र) । गुणा—कटु तिक्ता अर्शकुलघ्नो विषनाशानघ्नो चतुर्था ज्वरोपघ्नी च । रा नि व ५ ।

कुलत्थाञ्जनम् । स्त्री । A blue stone used as a collyrium खनामध्याताद्यन विशेषे, कुलत्थाकाराञ्जनप्रसारविशेषे । रुद्रियम अञ्जनविशेष । हि कालाशुर्मा, खादरिया । तत्पथ्याय,—कुम्भकारी, प्रलापहा । गुणा—“कुलत्थिका गु चतुर्था कषाया कटुका हिता ।

विषविस्फोटकधूतिप्रणदीपनिर्वर्षी ॥” रा
नि व ११।

कुलत्यादिलेपः । पु। कर्णमूशोद्ये हित
लेपे। कुलत्य कटफल गुण्डी क्षणकोरकच सम
भाग जलिन पेपयित्वा ईषदुरी लेप । भा न
१४ ख चि ।

कुलत्याद्यघृतम् । स्त्री । अयस्यधिकारे ।
“कुलत्यासिन्धूलविद्धसार सशकराश्रीतलियावय
कम् । वीजानि कुपाण्डुगोचुराणां हृत पचेद्
वरुणस्य तोये ॥” घृत ४ श वरुणत्वक् १२॥० श
(मत्तान्ते ८ श) वारि ६४ श पादांश १६ श
कुलत्यादिकल्क ८ प एकाच पाचम् । मत्तान्ते—
घृत ४ श वरुणछांन ४ श जल १७ श ८ श
४ श । कक्षार्थ—कूनथं गैरुक्त्वा, विडम्ब,
चिनि, मिडेनिछांन, यवशत्र, कुशांशुवैज,
गोक्षुरवैज, अज्जोक्ते ८ तो । सा कौ ।
च द ।

कुलत्यान्नम् । स्त्री । तत्कृतमन्ने । गुणा—
‘कुलत्यान्नम् मधुर तुवर रुचसुणक । लघु दक्षि
कारं पाकं कटुकश्चाग्निदीपनम् । कफघातक्षमि
यासनाशन परिकीर्तितम् ॥’ ८ निघ ।

कुलत्तिका । स्त्री । कुलत्याङ्गी । रा नि व
११ । रवा । कुलत्ये । वनकुलत्ये । वनकुर्दि ।
र मा । हे च । रक्तकुलत्ये । भा । शीतला
देव्याम् । वै निघ ।

कुलत्यो । स्त्री । कुलत्तिकायाम् ।

कुलनाशः । पु । छद्रे । हे च ।

कुलपत्रः (कः) । पु । दमनकवृक्षे । मृनां ।
रा नि व १० ।

कुलपालकम् । स्त्री । कुरुक्षेत्रे । रुमना लेवू ।
श च

कुलबधूरस । पु । सन्निपातज्वरे । चत
तुल्यांशं एकभागतुल्यं । यद्यपि नयसुक्त
तयाध्यधनव्यवहार । र मा स । पारदशीपक
ताम्रमन शिलातुल्यकानि द्रव्याणि । इन्द्रवाक्पौ
(शंषांन ५॥१) रसेन चक्षुषाभा वटी कार्या ।
मै रत्नादयो ।

कुलभृत्या । स्त्री । गमिनीपद्मपादनायाम् ।
। लटा

**कुलयो } स्त्री । वृक्षविशेषे । शीतला स्वादु
कुलो } वातकृत् गुरुय । “कुलयो शीतला
स्वादु वातला कफकृद्गुरु ।” वै निघ ।**

कुलराह (कः) । पु । सेराहापरनामि
पीयूषवर्णांशे । “कुलाह कुलराहस्तु सेराह
सरराहक ।” ल द ३५ ।

कुलर्कः । पु । तालमर्दने । हारा ।

कुलवर्णा । स्त्री । रक्तमूलाया विव्रति । नाम
ल्लेड्डौ । रा नि व ६ ।

कुलसञ्चयम् । स्त्री । परिप्ले । क्लेड्डेभूता ।

कुलसौरभम् । स्त्री । मदनकवृक्षे । हि मरुणा ।
श मा ।

कुलहण्टः (खडकः) । पु । जलावर्धनं । हारा ।

कुल(ला)हलः । पु । (Coryza Tere
binthina or Celsia Coroman
delina) भूकदम्बे । कुक्षिमां । र मा ।

“कुलहलविषमुष्टौ भूक्षुणो भूतकेशौ ।” वा भू
१५ अ । मङ्गायावणिकायाम् । भूक्षुणौ ।
मद व १ ।

कुलहला । स्त्री । गोरक्षमुखीचुपे । वै निघ ।

कुलक्षया । स्त्री । कर्पूरशय्याम् । वै निघ ।
कपिवच्छाम् । श च ।

कुला । स्त्री । मनशिलायाम् । वै निघ । गुरु
शिम्याम् ।

कुलाटः । पु । बुद्रमक्यविशेषे । श मा ।

कुलायः । पु । पचिनीडे । स्थानमात्रे । मे ।
स्त्री । शरीरे ।

कुलायस्य । पु । पचिणि । श च ।

कुलायिका । स्त्री । पचिण्याशायाम् । तिका ।

कुलाल । पु । वनकुलकटपचिणि । कुक्षुभ
पचिणि । हारा । मे । कुम्भीरे । वै निघ ।

कुलालिका (ली) । स्त्री । मौलोपलविशेषे ।
अन्ननाकरे, कुलत्याङ्गनप्रसारविशेषे । मे । रा
नि व ११ । वनकुलत्तिकायाम् । रा नि व ३ ।

कुलासकः । पु । दुरालभायाम् । प सु ।

कुलाह (क) । पु । शय्यावयवकृत्कृत्
घोटकः । हे च । “शय्यावयव कृत्कृत्
लघणाशुक ।” ल द ३५ । रक्तकोक्तिमाने ।

नाल कुलथंडा । गुप्ता — आनवातग्र रक्त
रोगग्रथ । राज । कृकलासे । श र ।

कुलाक्षिका (क्षुता) । स्त्री । श्रुत्यां । कुलि ।

कुलि. (स्त्री) । स्त्री । अविकायाम् । छे ।

रवा । कष्टकायाम् । कण्टकाग्रौ । नी । पु ।

काचनारमेदे । वरुकाक्षन । मद व १ । छे ।

शत । विका । चटकपक्षिणि । वै निघ ।

कुलिक । पु । कष्टकपालीहवे । केलकडा,

रौंटा । छुड़कौंठो । मेघ । अश्वकर्णशाली ।

गता शान । रवा ।

कुलिकच्छ । पु । मन्दीहवे । गदा अश्व

गाह, छु । प सु ।

कुलिका । स्त्री । मेघग्रहाम् । वै निघ ।

कुलिङ्ग (क.) । पु । चटकपक्षिणि । रवा ।

तत्पथ्याय, — कलिङ्ग धूयाट, फिङ्गक (गल्मा)

भद्र (च) । च चि २५ इत्यधीनि । गृहकुलिङ्गमास

रक्तपित्तहर अतिशोतलच । रा नि व १८ । कुलिङ्गी

स्निग्ध कफशूलविषहण । रक्तपित्तहरी वेग्न

कुलिङ्गलुतिशोतल । सुशु । सविपमूषिक

दिग्गे । तद्दृष्टे रज शीघ्री राज्यश्च दशमलने

भवन्ति । स कथ ६ च । Fork tailed

shrike फिङ्गकपक्षिणि । फिङ्गा पाथो ।

दि गरजोया । तन्नामगुप्ता — कुलिङ्गी मधुर

स्निग्ध कफशूलविषहण । सु र ४६ च । मधुर,

स्निग्ध कफपित्तकरश्च । राज ।

कुलिङ्गा (झी) । स्त्री । कुलिङ्गपक्षिण्याम् ।

कर्कटग्रहोऽन । रौंटाङ्गाग्रौ गाह । प सु ।

च र ४ च ।

कुलिङ्गाची । स्त्री । धटिकाहच । पेठादि

गाह । शेषाचटायाम् । पेठ ७ कडा । रवा ।

कुलित्या । स्त्री । रक्तकुलले । वै निघ ।

कुलित्तिका । स्त्री । वनकुलले । विहतायाम् ।

मपरिकाद्व्याम् । वै निघ ।

कुलिर । पु । कर्कटे । कौकडा । चिका ।

कुलिश । पु । लताशाल । र मा । कण्ड

कषह । "कुलिकपलाम्नाय कुलिशस्य तथैव

च" रसेत् चि ८५ । अलिस्तराह ।

प सु । मेघ अक्षपि वि ८५ । र मा भीह

मारणे । हीरकप्रममलविशेषे । चिका । नी ।

क्षी । वज्र । शैले । रा नि व १२ ।

कुलिशतरु । पु । अश्वकर्णशालतायाम् ।

गताशान । रा नि व ८ ।

कुलिशद्रुम । पु । वृक्षीहवे । गनमा वृक्ष ।

दि मुहर । वै निघ ।

कुलिशमत्स्यः । पु । कुडिशमत्स्ये । राज ।

कुलौन । पु । कुनखनामचुद्ररोगे । See

कुनख । येष्ठघोटके । इ च ।

कुलीनका । पु । वनसुद्ध । गुगुनी । कर्कटे ।

प सु ।

कुलीनसम् । स्त्री । जनि । इ च ।

कुलोयकम् । स्त्री । नेवसम् । वै निघ ।

कुलीर (क.) । पु । कर्कटग्रहाम् । वै निघ ।

कर्कटे । चद्रकटे । कौकडा । रवा । रस र

बाळ चि । कुलीरमांसगुप्ता — "कुलीरकस्य

मांसं शीत घातुविषहक । इष्य रक्तप्रवाहस्य

स्त्रीणां शमयति क्षणात् ॥" वै निघ । सष्ट

विषात् न मयसन्धानकृत वातपित्तघ्नम् । "कुलिरीऽ

तिनलो इष्य पाण्डुचयविनाशन । शीकातिशाम्

यहणोऽप्यविराणा स्त्रियां हित ॥" अवि ।

कुलो रविपाणिका (णो) । स्त्री । कर्कट

ग्रहाम् । कौकडाग्रौ । भा पू १५ ।

कुलो रश्मि । स्त्री । कर्कटग्रहाम् । प सु ।

कुलोरा । भा कणक ज्व पि । च म्

४ च ।

कुलोरात् । पु । कर्कटशिशो । कौकडाग्र

वाष्ठा । विका ।

कुलीशम् । स्त्री, पु । वजे । अ टी मा ।

कुलुकम् । स्त्री । जिह्माम् । इ च ।

कुलुकगुल्मा । स्त्री । चल्काग्रौ । हारा ।

कुलूलम् । स्त्री । तुषानल । म ।

कुलीचर । पु । कषकमर्दे । वै निघ ।

कुलोत्कट । पु । कुक्षीमघटके । म च ।

कुलोत्तिका । स्त्री । कुलले । वै निघ ।

कुल्फ । पु । कुल्फे । छे । रोग । रवा ।

कुल्माप । पु, स्त्री । काष्ठिके । रा नि व

२३। कुलत्वे। गन्धशाली। प सु। यावके।
याँडे। मे। अर्द्धस्त्रिधा न्यगोधूमादौ। घुनु नौ।
“अर्द्धस्त्रिधास्तु गोधूमा अन्येऽपि चणकादयः।
कुन्नाष इति कथ्यन्ते। कुन्नाषा गुरवी रक्षा
धामला भिन्नपञ्चसः।” भा। कौटट्टमाये। शूक
धान्ये, यवादौ। वै निष। वने। रा नि व
२३। जटामास्याम्। वनकुलत्वे। र मा।
कागसोरे तुलसीमेदे। स्त्री। धान्यविशेषे।
चोत्तरो धान। राजमाये। र्दण्डे। यवौत्तमे।
सु चि ६ अ। यवपिष्टमाये। सु चि १० अ।

कुल्माषाभिभवम्। स्त्री। काष्ठिके। “कुन्ना
कुल्माषाभिषुतम्। पादिभिरर्द्धस्त्रिधैरभिषूयते
य।” अ टी स्वा।

कुल्मासम्। स्त्री, पु। कुल्माये। विश्व।

कुल्यम्। स्त्री। अम्बि। शङ्। द्रोणाष्टकपरि
माणे। आमिषे। कौकसे। पीछर। मे।

कुल्या। स्त्री। द्रोणाष्टकमाने। जीवन्त्याम्। मे।
स्थूलवाचाक्याम्। वङ् वेङ्ग। र मा। पय
प्रक्षाल्याम्। अ।

कुल्यकम्। स्त्री। जिहमले। वै निष।

कुवम्। स्त्री। वारिणपुत्रमात्रे। पत्रे। हे च।

कुवकालुका। स्त्री। घोलौशके। रा नि
व ७।

कुवङ्गम्। स्त्री। शोपके। शीटम्। रा नि
व १२।

कुवञ्जकम्। स्त्री। वैश्रान्तमयी। रा नि व १३।

कुवरः। पु। तुवररसे। आनयम्। अ टो।

कुवलः। पु। (Ziziphus Jujuba) बदरी
इमे। कृग गाह्। र मा। स्त्री। पत्रे।
उत्पले। मे। बदरफले। कृग। मद व ६।
इहहदरे च ३ अ। सुताफले। प सु।

कुवलकौ। स्त्री। शङ्ककोइवे। वै निष।

कुवलकुणः। पु। कानिकलकात्रे।

कुवल्यम्। स्त्री। उत्पले। नीलोत्पले। नोन
उत्पले। हि कौशे। रा नि व १०। म र।
“हृषशोषधवत् कुवल्यम्।” ड। श्वेतपत्रे।
नीलपत्रे। वै निष। श्वेतकृसद। भा पु १३।

कुवल्यिनी। स्त्री। उत्पलिन्याम्। उनि व।
कृमृमृत्र बाँड़। रा नि व १०।

कुवला। स्त्री। सुताविशेषे।

कुवलो। स्त्री। कौलिहवे। कृग गाह्। हे च।

कुवालो। स्त्री। अश्वत्थकइवे। रा। आवाह्रि।

कुवासः। पु। दुर्गन्धे। के।

कुवाहुलः। पु। कइ। म।

कुविडम्। स्त्री। विडलवणे। रा नि व ११।

कुवत्तिष्ठत्। पु। पूतिकायाम्। करकमेदे।
चोत्तरो ववञ्। म च।

कुवेणी। स्त्री। मत्स्यधानिकायाम्। आगूरे।

कुवेरः (कः)। पु। तुन्नहवे। ऊँ। मे।

कुवेराक्षो। स्त्री। पाटलाहवे। अ। सित

पाटलिकायाम्। लताकरञ्जे। पेटिकाइवे। रा।

कुवेस्तम्। स्त्री। कुवलये। पत्र। हे च।

कुवेद्यः। पु। कुक्षितवैद्ये।

कुश। पु, स्त्री। जले। मे। Sacrificial
grass (Poa cynosuroides) खान्त
व्यातवणे। कृग। हि दम्। कुचदसु उडा
कुशि। तत्पथ्याय,—कुख, दभं, पविन (च),
यात्रिक, इल्लगभं, वहि, कुतप (श्वदर)।
कुशी द्विविध इत्यदौर्धमेदेन। तयोर्द्वौर्ध्वपकुश
एव सितदभं उच्यते। स एवाधिकगुण। इली
ऽपि प्रायेण सितदभं तुल्यगुण। “दभौ दौ च गुण
तुल्यौ तथापि च सितार्धक। यदि श्वेतकुशा
भावे त्वपर योजयेद्द्विषक्॥” रा नि व ८।
“दभं ह्यर्धं विदोषन्न मधुर तुवर हिम। मूत्रकृच्छ्रा
मस्रोदन्थावसिक्तप्रदरासजित्॥” भा पु
१३। कुशी इत्यदभं इति।” सु सु २८ अ।
ड। यणपचमूले कुशासने च। च द प्रमेद वि।
कुशद्वयम्। स्त्री। स्थूलसूक्ष्मदभद्वये। वा सु
१५ अ। शोरतरादि। “इचादनोमलकुशद्वयगुण
गन्दा।”

कुशनामा। पु। उइ। हे च।

कुशप। पु। पानपात्रविशेषे। उषा।

कुशपत्र(क)म्। स्त्री। तदाकारपत्राद्यविशेषे।
तथ विधावसे प्रयोज्यम्। “कुशाटोवदने ज्ञान
इत्युक्तं व्यासयो फलमिति।” सु सु ८ अ।

कुशपुष्पम् । स्त्री । यन्त्रिपर्व । त्रीणिशान्ति ।
प सु ।

कुशमुत्तोलो । स्त्री । कुशमय्यां मुटिकायाम् ।
कुशानां रचनाविशेषो मुत्तोलौल्युच्यते । वा कल्प
१ अ अरण्य ।

कुशमूढ । पु । कुशनिमित्तपटके । म सु
४२ अ ।

कुशमूलम् । स्त्री । दर्भमूले । गुणा—हिम
रक्त मधुर पित्तघ्न रक्तज्वरहरणाश्लक्ष्मलाहृत् ।
रा नि व ८ ।

कुशरोर । पु । महाशालहृत् । वै निघ ।
चि । कुशितशरीरे ।

कुशल । वि । निघले । पु । कुकुरे । हे व ।
महानलवेतसे । मय्यसे । व निघ । स्त्री ।
प्रयाती । अम ।

कुशलो । स्त्री । अमनकप्रचे । शुद्धाशिकायाम्
पादयोः । अमिक्तम् । भा भु १ अ शाकव ।
कुमायाम् । शुतक्रावी । वै निघ ।

कुशलोट्टरम् । स्त्री । मय्यकले । छान्ता ।

कुशस्तव । पु । कुशगुह्ये ।

कुशखम् । स्त्री । कुशिताम्ने । धात्रां अश्व ।
यथा—“अश्वान् लोभाहितवाक्ययोग भय प्रमीहे
रपरेश १ १ ३ त भिषक् कुशल
तदा स शिषान् कुर्वते विकारान् ॥” सु ।

कुशा । स्त्री । रज्ज्वा । मे । मधुककल्याम् ।
श च । वल्गाया । नाशाम् । हे व ।

कुशाकार । पु । अग्नौ । शब्दमा ।

कुशाथ । प । वानरे । सूयै । अग्नौ । क ।
स्त्री । कुशव्याथे ।

कुशाहुरम् । पु । कुशव्याहुरे ।

कुशादिशालिपर्णम् । स्त्री । लघुपत्रकमूल
विदारिण्यादिगन्धे च । सि यो दाह चि ।

कुशाद्यष्टतम् । स्त्री । अमनकप्रकार । कुशा
दिशालिपर्णयोः समष्टि १२४० अ बारि ६४ ग
पादमित् काथ १६ अ शिलाजम्बादीनां कल्क
१ अ द्रव्यप्रपञ्च ४ अ पचेत् । कापद्रव्य यथा—
कुशमूलं काशमूलं मरुमूलं शकटमूलं (देकड
मूल) इत्यमूलं पाषाणमृदं खलमूलं मुनिकुशाण
वाराहोक्तं वराहकाला वा शालिपर्णमूलं

गोक्षरं श्योशाकं पाटला पाठा (आकुनाभि)
शालिग्रामाकं यौतभिण्डी श्वेतपुननवे शिरोष
मेवेति । कल्कद्रव्यं यथा—शिलाजतु यष्टिमधु
इन्दीवरबीजं कृष्णबीजं चण्डबीजं (नशाबीजं)
ककटीबीजं (कौटुडबीजं) । सर्वैरेव कायकल्क
द्रव्यम् । च द अमरो चि ।

कुशाद्यतैलम् (द्रव्यम्) । स्त्री । दाहाधिकारे ।
तिलतैलं द्रव्यं वा ४ अ । कापार्थं कुशकाशशरेचू
श्रीरशालपर्णानां तिलितपलशतं बारि ६४ अ
शिल्लहाय १६ अ जीवकादीनां मिलितपलाष्टक
मितं कल्कं दत्त्वा एकत पचेत् । च द दाह
चि । “कुशादिशालपर्ण्यादिजीवकाद्येन साधितं ।
तैलं द्रव्यं वा दाहघ्नं वातपित्तविनाशनम् ॥”
कापार्थं कुशादिपत्रकलपं स्वल्पपत्रमूलं च मिलितं
३२ प कल्कायै जीवकाद्यष्टकं मि १ अ ।
रस र ।

कुशात्मलि (लो) । पु, स्त्री । (Ander
sonia Rohitaka रक्तरोहितके । रोही
तकहृत् । वीजं दृढं । रा नि व ८ ।

कुशावलेह । पु । प्रमेहाधिकारे शौषध
विग्रह । पाठ —“वीरपत्रं कुशं काशं हृष्येक्ष
खाम्बहृत्तया । एषा दशपलान् भागान् जलनेत्रे
विपाकयेत् । मधुकं ककटीबीजं कर्कशं चापुष
न्तया । शुभांशुलकपवाणि एलातज्जनागैश्चरं ।
वदण्णाद्यतपियद्भूनां प्रत्येकमचसन्मितम् ॥” सा
कौ । द्रव्याणि—वीरमूलं (वीरान्द्र मूल) कुश
मूलं काशमूलं कृष्णमूलं खड्गमूलं, एषा
प्र १० प बारि ६४ अ शे ८ अ । तैलं खण्ड
२ अ समिधा पचेत्, लेहभतं प्रक्षेपी देय ।
तद्व्यतिरिक्तं प्र २ तो । प्रपदद्रव्याणि—
यष्टिमधुकं ककटीबीजं (कौटुडबीजं) कुशाण्ड
बीजं वपुषबीजं (नशाबीजं) रश्मीचना आम
लकपव एता लक् (नाशितो) मालिग्रामपुष
वदण्णतक् गुडचो मियद्रव्यं । च द ।

कुशासनम् । स्त्री । कुशनिधितामने ।

कुशाश । पु । वानरे । म मा ।

कुशिशा । स्त्री । कपिलवर्णश्चिप्रायाम् ।
कपिलवर्णं निशनाह । रा नि व ८ ।

कुशि । पु । पेशके । रा ।

कुशिक । पु । कल्कशने । शाग्राह । नि ।

विभीतकहृदि । ई च । अयकण्डहृदि । जठराणि । रा नि व २ । तैलशेषे । विश्व । फालि । कण । भद्रातकहृदि । बदरे । वै निघ । 'वि । टेश । श मा ।

कुश्रि(पि)तः । चि । जलमिश्रिते । उषा । कुश्रिस्त्रि' स्त्रो) । पु, स्त्री । शिन्धोविश्वे । गुणा — 'त्रिया विपाके मधुरा रसे च बलप्रदा पिपनिवर्धनाय ।' वैद्यक ।

कुशी । स्त्री । फालि । सौष्टविकारे । म ।

कुशोदम् । क्ली । फालि । रक्तचन्दने । सुष्ठु भालातन्त्रम् ।

कुशोपु । पु । अग्ने । वै निघ ।

कुशूल' । पु । तुषाग्री । जटा । अन्नकोष्ठ, भान्यकोष्ठ । इला ।

कुशेशयः । पु, क्ली । पञ्च । प सु । कर्णिकार हृदि । रुक्मूलैश्च गांश्च । श च । सारस पचिषि । अस ।

कुशेशयकर । पु । सूर्ये ।

कुषका' । पु । विभीतकहृदि । वै निघ ।

कुषाकु. । पु । वानरे । अग्नौ । विश्व । नर्क । मे ।

कुष्ठ । पु, क्ली । (Sausurea auriculata Syn Aplotaxis auriculata) खण्डमध्यमगन्धमेघजविशेषे । कूड । छि कूड । तैले गलिकोष्ठ, चमलकोष्ठ । प सु । तत्पण्याय, —कदाप्य, दुष्ट (श), व्याधि, परिभाष्य व्याध्य, उत्पन्नम् (अ), बाध्य, आध्य (अटी), करणम गदाध्यम् (र), गदाद्यम्, गदाध्यम्, कौदरम् भाधुरम् (अक्षर), काकलम्, नक्षत्रम् (ज), कुठिक (का) दन्ता, गन्, आगय, पारि भद्रक, राग बाणारजम् पावन, कुतूषितम् पाकम पचकम् । गुणा — कुष्ठस्य कटु स्वादु प्रकल तिक्त लप । हन्ति वातासवीर्यकासकुष्ठ मरुत्कफान् । भा पू १भ । विषकण्ट खञ्जु ददुष्टलानिकरश्च । रा नि व १० । वा सू १३ च । कुष्ठरीमे । पुष्परमूले । कूडविशेष । विषमद । ई च । कुष्ठिघ्नहृदि ।

कुष्ठकाष्टक. । पु । खदिरहृदि । वै निघ ।

कुष्ठफालानलरस । पु । कुष्ठ दित । पाठ

—“गन्ध रस टक्षयतामवीर्यं मधोहृतं मागं समेत । पलाङ्गमिन्धेन फलरूपेण विमं रासवरोक्तयेव । मिथोमिश्रितकयुग्ममानं सर्वेष्वपि रोगसङ्गे ॥” र चि ८५ ।

कुष्ठकुठाररसः । पु । कुष्ठाधिकारे । सू १ भ गन्धक १ भ सताय प्रभृति शिलाजतु प्रत्येक १६ भ करञ्जबीजचूर्ण ६४ भ अमृत ६४ भ । चूर्णानुपघृतमधुर्भा विलीङ्ग्य “मधुसूतसमो गन्धो श्चतायसामुगुग्गुलू । मि च महानिस्त्रियकय शिलाजतु । इत्येतच्च दुर्याग्रत्येक श्राव्यषोडश । चतुषष्टि कर बीजचूर्णं प्रकल्पयेत् । चतुषष्टि सवचायं म ग्वाभ्यां विलीङ्गयेत् ॥” रस र । र सा स ।

कुष्ठकेतु । पु । भूषाङ्गुष्ठप । छिदिदमग्नि रा नि व ४ ।

कुष्ठगन्धा (न्धिनो) । स्त्री । अश्वगन्धाया भा पू १भ ।

कुष्ठगन्धि । क्ली । (Feronia Elephantum) एलफालुके । अम ।

कुष्ठघ्न । पु । पटीलमतायाम् । रा नि व ३ ह्तिवल्ग्याम् । खदिरहृदि । वै निघ ।

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् । रा नि व ११ । काकमाच्याम् । बाहुच्याम् । गोमन्त्राणि ह्तिवल्ग्याम् । वै निघ ।

कुष्ठतोदनः । पु । रक्खदिरहृदि । रा नि व ८ ।

कुष्ठदलनरस. । पु । कुष्ठाधिकारे रस । पाठ —“गन्ध रस बाकुचिकीत्यबीज पलाञ्चबीज कशागुग्गुली । अथापि मध्याज्ययुक्तानि कृत्वा सेवत कुष्ठो च ह्तिवाशनम् ॥” गङ्गक, रण, गोमन्त्राणि, पलाञ्चबीज, छिद्यक, उष्णी, अष्टारकदूर्ण मण्डाग । रस र ।

कुष्ठदोषापहा । स्त्री । बाहुच्याम् । रा नि व ४ ।

कुष्ठनाशन । पु । कुष्ठरहृदिपु । गरुडपे । रा नि व १६ । चारोश्चले, चोरकचुकीति लोकि । रवा । बाराहीनाममहाकन्दे । रा नि व ३ । रक्खदिरहृदि । आरम्बधृदि । ई निघ ।

कुष्ठनाशिनो । स्त्री । बाहुच्या । गोमन्त्राणि । प सु । काकमाच्याम् । रा नि व ४ ।

कुष्ठनीदन । ५ । रक्तखदिरहृत्वे । वै निघ ।

कुष्ठमय । वि । कुष्ठरीगिणि ।

कुष्ठरोग । ५ । Leprosy (Elephantia-
sis) महाव्याधिनारोगविशेष । महाबाधि,
कूष्ठबाधि । लक्षणादिक यथा—निष्पासारविहा-
राचारस्य विशेषाद्गुरुविस्फासात्माजीर्णहिता-
ग्निन खेद्योतस्य वान्तस्य वा व्यायामयाम्यधम-
सेविनी याम्यान्पौदकभासाग्नि वा पयसामीष्यम-
ग्रतो यो वा मज्जत्यपसुप्ताभितत सङ्घसा कर्हि वा
प्रतिहन्ति तस्य पित्तश्लेष्मायो प्रकुपितो परिगृह्या-
निल प्रहर्षतिथ्या शिरा सम्प्रतिपथ समुद्भूय
बाह्य मार्गं प्रति समन्ताद्विचिपति, यत्र यत्र च दोषो
विचिती नि सरति, तत्र तत्र मल्लालानि प्रादु-
भवन्ति एवमुत्पन्नस्त्वचि दीपक्षव च परिवर्द्धि प्राप्या
प्रतिक्षिप्यमाथीभ्यन्तर प्रतिपद्यते धातुन्धूयन् ।
तस्य पुष्कलपाणि लक्ष्मपाख्यादीनि । स महाहृ-
त्तेदेन द्विविध, तत्र सप्त महाकुष्ठान्येकादश चूदा-
णीति षष्ठादश । अरुणोदुम्बरयजित्तकपाल-
काकणकपुण्डरीकदद्रुकुष्ठानीति महाकुष्ठानि ।
म्यूलारक्तमहाकुष्ठककुष्ठचन्दलविसर्पसिक्कपामा-
विचचि काकिटिमपरिसपरसकायेति चूदाणि ।
सु नि ५५ । “पुराणधन्यानि च जाडानि
मांसानि मुद्राय पटीलपुत्रा । यवादयश्चात-
हिता पुराणा हवानि शाकानि च तिलानि ॥”
इति पथम् । “अलोमिका ग्रन्थिमती तथा वा
त्रणधेयुता । लघुदुष्ठमहारोग करोत्यश्वस्य दाह-
याम् ॥ गवा मूत्रपुरीषाभ्यां स्वदन्तु व्रणिनी-
हित । कुष्ठरोगेषु सर्वेषु सपीपे वैधयेच्छिराम् ॥”
इति अथम् । कुष्ठम् । ज द ४८ अ ।

कुष्ठवैरो (रु) । ५ । हृत्विशेषे, चालुगुरा-
इति साधा । गुणा — “कुष्ठवैरी शैलरीडो महा-
गदमद्योदह । वैवस्वतद्रुम स स्यादलक्ष्य रघा-
यन । पामाविचचि काकणसिक्कदद्रुविपादिका ।
चम्पासकां वाताम कुष्ठानि च विशेषतः ॥”
इति ।

कुष्ठमैलेन्द्रवर्धरस । ५ । कुष्ठविशेषे रस ।
पाठ — “तालक मरिचकद काचटानिशावणा ।
निगुण्डो निम्बकरन्धराज वा लम्बेद वा । प्रत्येक-
मौलक चूर्णे चण्डा-न्तु गुग्गुलु । बाकुण्या-
पक्षिक दण्ड पत्र तद्वत् ५५५ । खादल रिपक-
पात्र विक्कलाजसमीक्षित । रक्षावा रटिका जाण्य-

मीम्वेष निषेविता । कुष्ठमैलेन्द्रवर्धायो लौहो-
ऽयमद्यतोपम ॥” रस र । हरिताल मरिच-
कुष्ठ (कूड़) काचलवण टण (मोहांगो)
हरिद्रा वचा निगुण्डो । निम्ब कारवेप्रयो वीज-
पत्र वा, एषां प्र १ तो सज्जचूर्णसम गुग्गुलुचूर्णं
सोमराजीचूर्णं ८ तो पारदगन्धकयो चूर्णं मिलित
१५ तो त्रिकलागुहलौह १६ तो एकत्र गीमूत्रेण
बटी ६ मा कार्या ।

कुष्ठसूदन । ५ । आरखधे । वड़ टांगीनु ।
रा नि व ८ ।

कुष्ठहन्ता । ५ । हस्तिकन्दनाममहाकदम्बाक्षी ।
रा नि व ७ ।

कुष्ठहन्तो । स्त्री । वाकुच्याम् । गोमित्राज ।
हाकुच् । रा नि व ४ ।

कुष्ठहरतालेश्वर । ५ । कुष्ठाधिकारे । रसो-
ऽय तासकीटरे क्त्वा पुटपाकविधिना प्रहरयन्क-
पचनीयम् । शुद्धहरिताल १२ म गन्धक ६ म
पारद ७ म कृष्णामध ७ म एकत्र अटोट-
कायेन सेहृण्दोरिण अर्कचौरिण करवारकायेन
उदुम्बरकायेन च मर्द्दनीय । अथ तावपानि क्त्वा
६ प्रहर पाय । र सा स ।

कुष्ठहा । ५ । पटीलहृत्वे । भा पू १ म शाकव ।
कुष्ठहृत् । ५ । खदिरहृत्वे । अत्र ग्राह ।
विका ।

कुष्ठाद्यतैलम् । स्त्री । जरसभे । कटुतेज-
४ म कल्कीभूतकुष्ठादीनां प्रत्येक ८ तो वारि-
१६ म तलपाकविधिना पाच्यम् । त्रीष्टे धूप ।
अजगत्या कीफान्दी । अमृत कण्ठरोगे—“कुष्ठ-
हिहृवचादाकशवाद्याविशमेवज । पूतिकर्णोप-
तैल वसमूत्रेण साधितम् ॥” शताद्रा शतमूली ।
तिलतैल १ म कुष्ठ (कूड़) हिहृ वचा द्विद्वदा-
शतमूली गुण्डो मिलित १६ तो छागमूत्र ४ म ।
च द ।

कुष्ठाद्युद्धर्तनम् । स्त्री । कुष्ठरीने ‘वर्तने’ ।
“कुष्ठ हरिते सुरस पटील निम्बाग्रमने सुरदाह-
प्रिय । ममाप तुम्बु वधान्धन्य चण्डाय चूर्णं न
समान कु-र्त्तु । तद्वत्कपिटे प्रथम शरीर रक्षा-
न-हृत्विन् य त ’ सुरस तुलसी वज्र शिर-
हृत्क, चण्डा कीटुची (छाःवड़ टक) च द ।

कुष्ठाग्निकर । ५ । कुष्ठाधिकारे रस ।

पाठ — “शुद्धसूत विषा गन्ध निगुण्डोदागुचोरसे ।
दिनैक मङ्गयेत्याद्य धाम लवणयन्त्रिके । उद्बुल्य
चूर्णयेत् तुल्यैस्त्रिफलावाकुचौफले । तुर्गाश्च भङ्ग
चूर्णश्च सध्वमेकत्र पाचयेत् । पलाशखदिरकाद्ये
गोमूचेसौहभाग्ये । द्रौणिका ते वटीकुल्याधिकेक
भवेयमदा । कुष्ठ विम्बोटका इति नाम्ना कुष्ठा
नको रसः । मङ्गल भागुत्तमन आतपे कारये
कदा ॥” रस र ।

कुष्ठारिः । पु । (Acacia Farnesiana)
निद्रुखदिरः । रा नि व ८ । पटोनि । रा नि व ९ ।
गन्धकी । रा नि व १२ । (Acacia Cate-
chac) खदिरः । आदित्यपत्रचुपे । रा नि व
४ । भमरारि नामपुष्पञ्चै सालवटैर्न प्रसिद्धः ।
रा नि व १० ।

कुष्ठारिसः । पु । कुष्ठाधिकारिः । अथ वला
अथ चेतव्यापीतवल्गनावला यास्या । ब्रह्मदण्डौ
(डागौ) । बाकडूम्र, बाभूनहाडीमूल धेत
बेलैडा, पीत बेलैडा गोरफटाकुले
प्रत्येकैक चूर्णमाजय । गन्ध सहित चाटिषा
बाईवे । र सा स ।

कुष्ठिकम् । क्ली । अथस्य किष्वाधी मध्यभागः ।
“किष्वा तथैव मध्यस्थमधोभागे च कुष्ठिकम् ।”
ज द २ अ ।

कुष्ठौ । वि । कुष्ठरोगयुक्ते ।

कुष्ठाप । पु । सरौष्टपञ्चरे । गज वै ।

कुष्मलम् । क्ली । छेदने । उष्ण ।

कुष्माण्ड (क) । पु । A kind of
Pumpkin gourd (Benincasa cer-
fera) खनामध्यातफलशकः । कूम्भा गौह ।
हि कु हडा । ते गुम्फाडि । उत कखाह्, पानी
कखार । तत्पण्याय, — घूणावास, तिमिप
शाम्यककटी (वि) पुष्पफल (र), कर्कार
(च), कुष्माण्ड, शिखिवर्धक (शब्दर), कुष्माण्ड,
कुष्माण्डी, लकीटिका, कुष्माण्डी, उद्धत्फडा,
सफला, कुञ्जकम्पा, मागपुष्पफला, गुणौ, कुष्माण्ड,
बनीफलशब्दः । तत्फलं विविध बालमन्त्रोत्तममिति ।
गुणः — “वातघ्न रीक्षकं बाल, मध्यम व्याघ्रिदीप
कम् । शोफ पातकक दमि रन्मिषनिवहयम् ॥”
अधि १६ अ । मरुह उच्च गुरुत्वान् प्रभा
विताश्चातघ्नम् । बाल तम् पित्तघ्नं प्रीतिम मन्त्रम् ।

कफहर । इत नातिहिम म्यादु सचार दोषन
सध वस्तिरोधक चेतोरोगहत ॥ भा पु १ म
शाकम् । तन्मध्यफल कफकर गुक्पाकि च ।
तगपकफल — लण उष्ण आररस अग्निदीपन वस्ति
शोधक इत्य चित्तविकारपाघ पथम् । तस्य
नताशाकौ — मधुरौ सचारौ गुरु सौवी रुधिकरौ
वातकफामरीगर्वराहुरौ च । तन्मज्ज — शुक्रल
पित्तघ्न वस्तिशोधक । राज १५ । सूवाघात
हन् प्रमंश्चमुवक्रान्द्रामरीक्ष विष्णुचूर्णपण शुक्रवर्द्धि
कर लणाहर क्षोणार्द्रपुष्टिकर खादु अरोचकहर
वन्ध पित्तघ्नच । रा नि व ७ । “कुष्माण्डकस्य
स्वरसौ गुडैर्न सह योजित । कुष्ठकी द्रवसंघातौ
मद पाणाद्यपोहति ॥ शाङ्ग म १ ।

कुष्माण्डकघृतम् । स्त्री । अपय्यागाधिकारिः ।
घृत ४ अ यष्टिमधुकल्क १ अ कुष्माण्डरस ७२
अ । च द अपय्या चि ।

कुष्माण्डकशिफा । स्त्री । कुष्माण्डमूले । वै
निध आस चि ।

कुष्माण्डकवटो । स्त्री । कुष्माण्डादिकृतवटिका
याम् । कूम्भवडौ । कुष्माण्डकवटी त्रैया
पूर्वोक्ता वटिकागुणा । विमेषात् पित्तरक्तघ्नी
लघ्वी च कथिता बुधे । भा ।

कुष्माण्डखण्डम् । क्ली । रक्तपित्ताधिकारि
घृतम् । “कुष्माण्डक पलशत मुखिम निष्कुलीकृत ।
पचेत्तत घृतप्रस्थ शनैश्चामसये दृढे । यदा
मधुनिम पाक तदा खण्डयत न्यसेत् । पिप्पली
शङ्खवेराभ्यां हे पले कीरकस्य च । त्वनेलापत्र
मरिच धान्यकानां पठादिक । न्यसेत्तु चोक्तत द्रव
द्वय्या मङ्गद्वयेत्तु पन । तत्पलं स्यापयेद्वाण्डे दत्ता
चौद्र घृतादिक । तदद्याद्रिबल खादित् रक्त
पित्ता क्षतचक्षु ॥” त्वनेलापत्रे विरहित निष्कुली
कृतमुच्यते । निष्कुलीकृतकुष्माण्ड १०० प घृत
४ अ कुष्माण्डजल १६ अ शर्करा १०० प पाक
सिद्धौ पिप्पलीचूर्ण १ प शङ्खीचूर्ण १ प कीरक
गुडलक्ते तपत्रैलामरिचधन्याकचूर्ण प्र ४ ती मधु
२ अ । सा कौ । वा धि २ अ ।

कुष्माण्डगुडकर्याणकम् । क्ली । यक्षय
धिकारिः । रुढानां वक्ररातीतानाम् । निष्कुल
नचां वक्रावीश्वरकलरहितानाम् । कुष्माण्ड मीक
कले पिडा निथीमेन नोसद्वत्ता रौद्रे शाध
येत् । एव कुष्माण्ड १०० प घृत २२ प तिष

तैल ८ प एकत्र भजयेत् । गुड (पुरातन) २५
 प आमलकीरस १०० प उत्तरसेन शर्करा
 गोलयित्वा भजितकुष्माण्डेन सह तावत् पचेत्
 यावत् पाको दूर्ध्वलिप्तः न भवति । पाकशये
 पिपपन्थादिचूर्णप्रवेष्टो दिय । यथा—यमानो
 कौरवः । पिपपन्तो पिपपलौमूल चितकमूल
 गजपिपपलौ धायक विडङ्ग भरिच चिफला वन
 यमानो इन्द्रयज्ञ सेन्धव एषां प्रति चूर्ण ८ तो
 तिष्ठन्मूलचूर्ण ८ प । च द यक्ष्णा वि ।

कुष्माण्डग्रह । पु । भूतग्रहविशेषः । दक्ष
 —“बहुप्रलापदृष्ट्याय प्रविविधितयायिनः । गूनप्रलम्ब
 हषण कुष्माण्डाधिष्ठित वदेत् ॥” वा ३ ४५ ।

कुष्माण्डतैलम् । स्त्री । कुष्माण्डबीजतैलम् ।
 कूम्भादीनि ठेप । गुणा—वातपित्तघ्न
 शूलशूलशूलशूल । वा तैलम् ।

कुष्माण्डनाडिका (डो) । स्त्री । कुष्माण्ड
 नाडिका । कूम्भादीनि ठेप । गुणा—“कुष्माण्ड
 नाडिका गुर्वी शर्कराशमरिनाशिनो । राज
 १५ ।

कुष्माण्डवटक । पु । कुष्माण्डकृतवटकी ।
 कूम्भादीनि ठेप । यथा—“कुष्माण्ड कर्तयित्वा
 जल निष्काशय यत्रत । कुस्तम्बुनिशामापचूर्णै
 सतिलसैन्धव । निक्षिप्य वटका काष्ठा आसवे
 शोषयेत्ततः । हविदा वातघ्नकारितिलतैलम् सुपा
 चिता ॥” वै निघ ।

कुष्माण्डशालि । पु, स्त्री । स्वनामव्याप्तशालि
 धानविशेषः । गुणा—मधुरा गुरु मृगत्या पीता
 दुर्ध्वरा शूलतण्डुला कोमला च । रा नि व १६ ।

कुष्माण्डसुरा । स्त्री । कुष्माण्डकृतसुराविशेषः ।
 कूम्भादीनि मृ । गुणा—“कुष्माण्डसुरा गुर्वी
 वातघ्नकारिणी । अहिमान्यकरो हृद्या प्रोक्ता
 हस्तिप्रा बुधे ॥” वै निघ ।

कुष्माण्डचार । पु । कुष्माण्डमण्डितचारः ।
 “कुष्माण्ड मनु कृत्वा तु चित्रा घर्षे विधीयते ।
 आस्यो विविध तपस्य पिबन्ति विषाय च ।
 शुद्धा निवेद्य वस्त्रं व्याजयेत् कृशको जन ।
 यदा तप सर्वेषां किन्वद्भारो हृदो भवत् । तदा
 निर्वापयेत्ततः कृत्वा चूर्णितम् ॥” भा २
 १५ गमयि ।

कुष्माण्डि । स्त्री । ककोटभायाम् । विवाती
 कूम्भा वा कैक्लान । कुष्माण्डतायाम् ।
 कूम्भा ग्राह । रा नि व ० ।

कुष्माण्डोन्माद । पु । भूतोन्मादविशेषः । स
 च कुष्माण्डग्रहजात । शार्ङ्ग पू ०५ । लक्षण—
 “बहुप्रलापदृष्ट्याय प्रविविधितयायिनः । गूनप्रलम्ब
 हषण कुष्माण्डाधिष्ठित वदेत् ॥” वा ३ ४५ ।

कुसिम्बा । स्त्री । कुसिम्बीलतायाम् ।

कुसिम्बी । रक्तसिम्बीलतायाम् । शिम् ग्राह ।
 रा नि व १६ ।

कुसुमम् । स्त्री पु । पुष्प । स्त्रीरजसि । Oph
 thalmia नेत्ररोगविशेषः । म । लक्षणः ।
 निघ २५ अश च ।

कुसुमफलम् । स्त्री । जातोफलम् । वै निघ ।

कुसुममध्यम् । स्त्री । भयफलम् । छानिटा ।
 म च ।

कुसुमवतो । स्त्री । रज मलायाम् ।

कुसुमसार । पु । मधुनि । घृतकुसुमसार
 लोट । च द यक्ष्णा चि गमाधि ।

कुसुमा । स्त्री । मालतीपुष्पवत् । रक्तपाटला
 याम् । जातीपुष्पवत् । रक्ता ।

कुसुमाकर । पु । वसन्तसमये ।

कुसुमाञ्जनम् । स्त्री । पुष्पाकारोत्तमसमये
 अञ्जने । शृङ्गाञ्जन । रा नि व १३ । तत
 पयाय, —पौषक गोतिपुष्प पुष्पकेतु (च) ।

कुसुमात्मकम् । स्त्री । कुडुने । हारा । पु ।
 केश । व निघ ।

कुसुमाधिप । पु । अम्बकवत् । म र ।

कुसुमाधिराज (राट) । पु । महानागकेशर
 अम्बकवत् । नागेश्वरीणा । विका ।

कुसुमावनि । स्त्री । इन्द्रजतसिद्धयोगटीका
 याम् ।

कुसुमासवम् । स्त्री, पु । मधुनि । रा नि
 व १४ ।

कुसुमोदरम् । स्त्री । भयफलम् । छानिटा ।
 प ५ ।

कुसुम (म्) । पु, स्त्री । कुडुमकम् । पुती
 करः । नागेश्वरीणा । पु । See पुती ।

(Safflower carthamus tinctorius)

स्योत्पत्तिरुत्पत्तिः । दृश्यतेऽत्र ग्राह्यं । स कटु
रूषे भातः । तं मधुसूतः, लघु, रसः । स
विषयः मद्य-रसः । स मद्य-रसः । स मद्य-रसः ।
(ति) कमलोत्पत्तिः, मद्य-रसः मद्य-रसः (य),
कुसुम-रसः (य), पायकः, पोतः, पयोत्तरः,
रक्तः, लोहितः, वस्त्र-रसः मद्य-रसः । गुणः—
“कुसुमो घातलो रसो विदाहो कटुकः ।
सूक्ष्मरसः रसः पित्तघ्नः पित्तघ्नः । कुसुम
पुष्पं सुखादु विदोषणं भेदकः । रसः पुष्पं पित्त
घ्नः केशरसः कारकः । कफनाशकरः स्य
प्रोक्तं मनोविमि ॥” वै निघ । वातघ्नं सुद
हृत्तरसः पित्तकफघ्नम् । भा पु १३३ सक्तक
मधुर कटुः शिखरुदोषघ्नं दृष्टिपसादनं रस्य
मद्यकरः । रा नि व ७ । “कुसुमपत्रं मधुरं
निवास्य कटुं धृतम् । अग्निदोषिणः स्वाति
रस्य रसं गुरुं स्यात् । सरं पित्तकरः स्वाद्यं शुद्ध
रोगकरं सत् । कफविष्युः स्योत्पत्तिः नाशकं परम
मतम् ॥” वै निघ । कुसुमं रसिद्धात् दृष्टि
वर्धकं रसिप्रदं । मद्य विपाकि च कफा
पटम् ॥ किञ्चिन्नाम भवेत् चारुमद्यममि
माद्यकः । भेदनं रसमधुरं कपायमतिवातलम् ॥
अत्रि १६ अ । सर्वे । मे ।

कुसुमभैतलम् । लो । कुसुमभैतलम् । कुसु-
म-रसः । लो । गुणः—“कुसुमभैतलम्
मद्यदुष्यं शुद्धं विदाहं च । चक्षुर्भासितं वयं
रक्तपित्तकफापहम् ॥” वै निघ । हस्तिरं तेजो
बलकरं राजयम्यं मलघ्नं विदोषकरं पुष्टि-
शक्तं बलघ्नकरं दृष्टिकण्डूतिशमकं । रा नि व
१५ । कुसुमभैतलम् विपाकि कटुकं गुरुं ।
विदाहकं विविधेषु मद्यदोषप्रकोपम् ॥” अत्रि
१६ अ ।

कुसुमपत्रम् । लो । कुसुमपत्रम् । See
कुसुम ।

कुसुमबीजम् । लो । कुसुमबीजम् । कुसु-
म-रसः । लो । गुणः—“कुसुमबीजम्
यकृच्छरः । वा पुष्पः । मधुरं विषयं रक्तपित्त
कफघ्नं कपायं शीतलं गुरुं हृद्यं वातघ्नं । भा ।

कुसुमना । लो । दाहदृष्टिदायां । वै निघ ।

कुसु । प । किञ्चुकि, गण्डूदे । वै च ।

कुसुम(सु)रो(र) । लो । A pungent

seed used in condiment यथाके । रा
नि व ६ । (री) The plant coriander
चाटुयथाके । नै । १५५५५ । स कोदिसीर ।
“गुरुः सोमिष्यकान् रसः कटुः ” सि यी अग्निमा
पि । “वयं पित्तकपाठं रोगं दृश्यते रसि
था” च द पय्यादिष्टत । गुणः—“बाद्रो
गुणः परो कृथां सादुदोग्ध्यज्यता । सा यथा
मधुरा पाके तिग्मा दृष्टं दाहनाग्निनी । दोषघ्नी
कटुका किञ्चिन्ना सौतीविशेषनी ॥” सु सु
४६ अ ।

कुसुम । पु । कुचि । सभवे ।

कुहम् । लो । राजवदरफले । मद व ६ ।
पयो । नोलपयो । वै निघ ।

कुहका । पु । मद्य-रसः कटुः । स
कल्पः च । रसिप्रदं रसः । नै । १५५५५ । वै निघ ।

कुहकस्वनः । पु । Phasianus Gallus

कुहकस्वरः । वनकुट्टे । वै च ।

कुहः । वि । रसः । हारा । पु । सूचिके ।
सर्पे । १५५५५ । लो । मद्य-रसः । काच
पाये । ग ।

कुहः । पु । नागविशेषः । कर्णे । कण्ठे । कण्ठे
गण्डे । अजयपाल । लो । हृदि । नै ।
भट्टात्रे । श ।

कुहलि । पु । सञ्जयताम् । मांशोपानं ।
पूगपुष्टिकायाम् । विका ।

कुहः । लो । गोपधोऽष्टायाम् । मद्य-रसः ।
वै निघ । कटुका । श च । वदरहलि । भा ।

कुहकम् । लो । रसिप्रदं । श चि ।

कुहक (कण्ठ) (सुख) (रव) । पु ।
कोकिने । विका । (वा) लो । कीकिलायाम् ।
वै निघ ।

कुहलम् । लो । सञ्जय भूरभू । ल ।
गांशव गर्ह ।

कुहडिका (डो) (लिका) । लो । कुवम
टिकायाम् । हारा । विका ।

कुच । पु । कुचो । लो । उषा ।

कुचि । लो । उदरे । रसा ।

कुचिधरि । वि । सोदरपूरके । चम ।

कुचिरन्ध्र । पु । जन । रा नि व ८ ।
 कुचिशूलम् । स्त्री । वातश्याधो । मा नि ।
 कू । स्त्री । पिशाचाम् । शब्दमा ।
 कूकुर । पु । कुकुरे । वै निघ ।
 कूच । पु । कुच, सने । उणा ।
 कूचिका । स्त्री । अन्वाहिमये । त्रिका ।
 चद्रकुचिकायाम् । दुग्धपाचिते कृतमज्जित
 तण्डुले । वै निघ ।
 कूचो । स्त्री । तद्रूचिकायाम् । दुग्धकुचि
 कायाम् । वै निघ ।
 कूज' । पु । अव्यक्तशब्दे ।
 कूजनम् । स्त्री । उज्जनम् । भा म १ भ ज्व
 चि । "कूजनस्याविवेकस्यम् ।"
 कूजितम् । स्त्री । पधिरवे । ई
 कूट । पु । भयशब्दशब्दे । हला । गङ्गे । श
 र । अवि २० अ । वृचविशेषे । स्त्री । लोह
 सारि । पित्तशे । प सु । वारिपात्रे । वै निघ ।
 कूटक । पु । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । श मा ।
 कूटगृहम् । स्त्री । जेताकगङ्गे । च शा ३५ ।
 कूटज । पु । कूटजशब्दे । कूटि शीर्ष । भा
 पू १ भ । श्वेतकूटजे । वै निघ ।
 कूटजीव । पु । पुत्रजीवशब्दे । रा नि व ८ ।
 कूटतुला । स्त्री । कुम्भितुलायाम् । श्रावण
 निष्ठि ।
 कूटपाक । पु । सन्निपाते । पित्तकज्वरे ।
 वै निघ ।
 कूटपाकल । पु । इस्तिन वैलिकज्वरे ।
 विदोषान्धसन्निपातज्वरे । लक्षण—“सुखदोषो
 लघो यस्य सन्निपात प्रकुप्यति । वयाणामपि
 दोषावो तस्य रूपाणि लक्ष्यन्ते । । कवलो
 श्वासपरम स्याद् स्यादलोचन । विराचीपरमे
 तस्य जलोदरति जीवितम् । । सन्निपातमि
 म्याद् भिज्ज कूटपाकम् ॥” भा म १ भ ।
 कूटपालक । पु । पित्तज्वरे । कुलालस्य
 पत्ने । दूमादेव प्रो । हारा ।
 कूटप(पू)र्व्व । पु । हासनसिद्धोषज्वरे ।
 त्रिका ।
 कूटमानम् । स्त्री । कुम्भितमाने ।

कूटलमस्तक' । पु । श्विकाया । य निघ ।
 कूटयन्त्रम् । स्त्री । स्वपक्षिष्यमापयन्त्रविशेषे ।
 कानि । तत्पथ्याय उल्थाय (च) ।
 कूटशाकालि' । पु । रक्तरोहितकवले । रा
 नि व ८ । A species of Simul silk
 cotton tree कृष्णशाकालीशब्दे । काशि
 माज्ञा जीवनीकापला इति भाषा । तत्पथ्याय—
 कुम्भितशाकालि प्रीतिरोचन कूटशाकालिक ।
 गुणा—तिक्त कटु भेदकरो मत्व । उष्ण
 कफघ्न वातघ्न प्रीति गुण्य यङ्गद्रव्य । विषदोष
 भूतबाधा मलसाम विनाशयत् । सदृश रक्तदोषघ्न
 शूलघ्न विनाशयत् ॥ वै निघ ।
 कूटस्थम् । स्त्री । नक्षीनामकगन्धद्रव्ये । वाङ्
 नथौ । रा नि व १० ।
 कूटार्थसंक्षिप्तम् । पु । पुत्रजीवशब्दे । वै
 निघ ।
 कूणि । वि । रोगादिना कुम्भितकरे । दूमा ।
 च टी ।
 कूणिका । स्त्री । पथ्यशब्दे । इ च । कलिका-
 याम् । श चि ।
 कूथनम् । स्त्री । कुथने । वै निघ ।
 कूडाल । पु । कुडालकवले । च टी र ।
 कूप (क) । पु । गभीर सङ्गीयटकादिबद्ध
 पुरुषकृतजलाशये । कूशी, पाण्डुकूशी, ईलाशी ।
 तत्पथ्याय—अशु, ग्रहि, उदपान (च),
 अवट, कोशार (ज), कान्त कच, धज,
 काट, खात श्वेत, क्रिचि सूद, उत्स,
 अशदात् कारीतरान् कुण्ठि, केवट । वा
 टी हमा वारिव । तस्य लक्षण—“भूमौ
 खान्तीऽन्विक्षारो गभीरो मण्डलाकृति । बद्धोऽ
 बद्ध स कूप स्थानदम् कौपमुच्यते ॥ जल
 गुणा—कौपमयो यदि स्वाद् विदोषघ्न हिम
 लन । तत्कारुण्यकवातघ्न दीपन पित्तजन परम् ॥”
 भा । लघु पित्तकर कफघ्न चारु । रा नि
 व १४ । वातकफघ्न दीपन ला पित्तकर सचार
 लघ्वणस काले कानि शीतलमृण्णव ।
 राज । तत्वादिरचाय पावविशेषे । दूमा ।
 कूपकच्छप' । पु । कूपस्थकच्छपे ।
 कूपज । पु । केश, शीघ्र ।

यत् ।" सि यो व्व चि । पटोने । भा पु
म शाकव । वन्नीके । उहेटिभि । मे ।

लहण्डक । पु । जलावर्चे । वि ।

ला । स्त्री । क्र ५ दन्तोष्ठे । वे निघ ।

लालम् । स्त्री । एलाकरवीरे । रवा ।

लिका । स्त्री । ओपधिविशेषे । शोडयोड ।

लूलनखेन कालदष्टोऽपि जीवति । च द ।

लेचर । पु । पञ्चविधानूपानगतपगवगे ।

लेच वर्ग नूलापादिपगपर । यथा—'नूलाप

गण्वाराहचमरौवारणादय । एत क्लीचरा

गोता यत क्ली चरन्त्यपाम ॥ गुणा—कुन्निचरा

मरुत्तिचरा हृष्या चलावहना । मधुरा शीतला

मिथ्या मूवला श्लेष्मवहना इति ॥ भा । "गज

गवयमहिषरुचमरुसररोहितवगाहखड्गि गोक्ष

कालपुष्ककोटश्चदुवनगवयप्रधृतय ।" "वातपित्त

हरा हृष्या मधुरा रसपाकयो । शीतला म्लिन

मिथ्या मूवला कफवहना ।" म स ४६ अ ।

लुवर । पु । कुलके । म ।

लूमाण्ड (क) । पु । कुमाण्डलतायाम् ।

रूमडा गाह् । हे च ।

लूमाण्डको । स्त्री । भुमिकुमाण्डे । कुमाण्ड

लतायाम् । व निघ ।

लूमाण्डवटिका । स्त्री । कलायकुमाण्डस्य

कृते वटीविशेषे । कूष्माण्डवटि । कुमाण्डवटिका

श्रेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विजिपाणिचरन्त्यौ

लघौ च कथिता युषे ॥"

लूमाण्डिका (को) । स्त्री । शीतान्तायाम् ।

निघ ।

लूमाण्डो । स्त्री । ककारा । "कुमाण्डो तु भृश

लघो ककाररपि कीर्तिता ।" हे च ।

लूमा । स्त्री । कुक्कुटिकायाम् । कूष्माण्ड । हि

कुम्भासा । श र ।

लुक । पु । गले । गुला । हे च ।

लुकण । पु । लुकणपक्षिणि । कयार इति लोकी ।

अम । जमौ । धारा ।

लुकर (ल) । पु । चव्वनामधुर । हटे । रा

नि व ६ । (Perdix Sylvatica) पक्षि

विशेषे । कर्कटे शीथौ । हि कुवार । म कर

टा क । गुणा—'लस्य लकरा लय कायाधि

वर्धनो भृशम् ।" अवि । कर्करीरुहने । रा नि
व १० । (ल) चुत्करे शरीरस्थवायुविशेषे ।
तन्मम् ।

लुकरा (ला) । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

लुक(कु)लाश' (स') । पु । सरटे । शिख

गिटे कौकुलाम् । रवा । गृहगोधायाम् ।

तत्पण्यां, —सरट (अ) वेदार, लुकचपात्,

दण्डान्न, प्रतिमूर्ध, (वि), प्रतिमूर्धक, इतिम्,

कण्टकागार दुरारीह, दुमायय (रा), अण्डज

(वै) । लुकलाश (वि), लुकलास, सरट (अ

टी), सरट (उ) ।

लुकवाकु' । पु । Gallinaceous fowl

कुकुट । रवा । मयूरे । विका । सरटे । धारा ।

स्त्री । गृहगोधिकायाम् ।

लुकपा । स्त्री । कण्टकहारिकपक्षिणि ।

लुकाटिका । स्त्री । शीवापशान्ताये । शोड ।

रा नि व १८ । ततस्थानस्थतन्नामकवैकल्याकार

नम्नादये । सु शा ६३ ।

लुकालिका । स्त्री । पचिमेटे ।

लुकवुस्या । स्त्री । मकंटे । वै निघ ।

लुकूलास । पु । लुकलासे । अ टी ।

लुकर । पु । कर्करी । रा नि व ८ ।

लुक्कुम् । स्त्री । कटे । म्वलुकूरीगे । रा नि

व २० । सन्तपे । न ।

लुक्कुसाध्य' । वि । कटसाध्य ।

लुक्कुहर । पु । पाषाणभेदे । वै निघ ।

लुक्कुहारि । पु । विन्वानरहृषे । रा नि व ८ ।

लुक्कुश्रीमील । पु । चक्षुरीगविशेषे । तस्य

लक्षणं यथा—'चलन्तु गरलललत प्राप्य वर्त्तायया

शिरा । सुमीलितस्य कुर्वते वर्त्तमाना भवेदन ।

पाशुपुष्पाभनेचल लक्ष्मीमीलनमनु च । विमह'नात

स्याव सम लक्ष्मीमील वदन्ति तम् ॥ वा ।

लुक्कुक्ष । पु । कुण्डले ।

लुक्कुतम् । स्त्री । फले । हे च । दिसिते । मे ।

लुक्कुतक(ण्टक)म् । स्त्री । रसाहने । रा नि

व ११ । विह्वलवणे । विह्वलवणे । रा नि व ६ ।

लुक्कुतवा । वि । लुक्कुत । घणा ।

लुक्कुतच्छाया' । स्त्री । अतकीपातशाम । रवा ।

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कीपातकौलतायाम् ।

त्रिका, घोषागता । रा नि ष ३ ।

कृतज्ञः । पु । कुकुर । म ।

कृतत्रा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । रा ।

कृतत्राणा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । गोश्रौण
लडा । रा नि ष ३ ।

कृतपिण्डोतः (क) । पु । पिण्डारसे ।
निघ ।

कृतफलम् । स्त्री । कफौलफले । रा नि
ष १९ ।

कृतफला । स्त्री । कौलशिव्याम् । आशाकुक्षी ।
रा नि ष ० ।

कृतबन्धनम् । स्त्री । कीशतकफल । घोषा ।
भा म ४४ प्रमुता चि । "कृतबन्धनम्" ।

कृतमानः । पु । कृत्स्नारवधे । पिकारवने ।
गोषात्र, गोषात्र । च म ४ च । तत्फल
समं (अर्थात् कीष्टस्य श्रितसलादिकसपार्ज ४
अधो नयति) । सहातचारिचिचिशिष्य । सहात
चारिचिगेषु । सु सू ४६ अ ।

कृतयूष' । पु । प्रमथ्यायाम् । वा चि २ अ ।

कृतरस । पु । केन्द्रगुण्टादियुक्ते कृते तदि
परीते च अकृते मांसरसे । तदुक्त— काम
सकथित मांस निरस्य तेनिर तथा । चतु
अशान्वित सुखा कल्पितहासित जर्मे । विपुल
पिपलौमूलगण्डोचितकधान्यके । दिग्गण सयुते
तोये काथ साहाडकौमिति । मासेऽपिनिपुल
तव दाडिमान् कुटितान् चिपत् । त रस मर्जित
पूर्तं द्विदुःसेव्यजोरके । युक्त प्रधूपितमप्य
शृङ्गानां शुद्धिकाहिष्याम् ॥ वा टी ।

कृतवेध (क) । पु । कीपातक्याम् । अथ
घोषा । रा मा ।

कृतवेधन । पु । श्वेतपत्रकायातके । अथ
घोषा । आरवधन । सु सू १८, ४४ अ ।
व्योत्क्रियायाम् । लडाकृष्टो । च सू २४ ।
च द गर्भाधि ।

कृतवेधना । स्त्री । Plant with white
flowers, Emities राजकीपातकौलता
याम् । त्रिका, घोषागता । प सु । श्वेतघोषा
याम्, कटुघोषायाम् । रवा ।

कृताख्ययूष' । पु । लवणभेदकटुकादिशत
यूषे । अथ गुरुयूष । वैद्यकम् ।

कृताञ्जलि' । स्त्री । लज्जावतीलतायाम् ।
धरणि । "गण्डगुण्टाकृताञ्जलि ।" च द ल
चि । एतद्वत् एकादिकञ्जरम् । "रक्तमुदि
सवेष्टा वत्सादेकादिका नयेत् ।" मे स्त्रीरोग चि ।
रस र सनरो चि ।

कृतान्तः । पु । यमे । अम ।

कृतान्ता । स्त्री । रणुकनामगन्धर्व्ये । (१५५)
अ च ।

कृतान्नम् । स्त्री । लड्डुकादी ।

कृतालय । पु । मेके, मण्डूके । त्रिका ।

कृतिः । स्त्री । करणे । प्रियायाम् । मे । (का)
स्त्री । भुज्ज' वृक्षे । नकुल १२ अ ।

कृती (कृ) । चि । कुशले ।

कृत्तम् । स्त्री । क्षिप्ते । चिटे । चि ।

कृत्ति' (का) । स्त्री । कृष्णसारादिचक्षुषि ।
त्वचि । भुज्ज' । कृत्ति' गन्धर्व्ये । म ।

कृत्तिकाभव । पु । चन्द्रे । अ ।

कृत्तिवासा । पु । शिवे । अम ।

कृत्या । स्त्री । आभिचारिकदंष्ट्रायाम् । नि
यो उन्मा चि । "कृत्यालक्ष्मीज्वरापहम् ।"
क्रियायाम् । मे ।

कृत्योन्मादः । पु । कृत्याजातभूतोन्मादरीम् ।
शाङ्ग ।

कृत्रिम(क)म् । स्त्री । विह्वलवले । रा नि ष
६२२ । रसाञ्जने कृत्रिमरसाञ्जने । रवा । वीर
कर्पूरे । गन्धराजे । कस्तूरिकायाम् । रा नि ष
१९ । पु । मिह्रके । शिवायम् । मे । पीतचन्दने ।
वे निघ ।

कृत्रिमधूपक । पु । वीरशाङ्गधूपे । अम ।
तनपाय—हकधूप (अ) ।

कृत्रिमरजम् । स्त्री । श्वेते । वै निघ ।

कृत्रिमविषम् । स्त्री । विषदीप । वै निघ ।

कृत्स्(त्स्)म् । स्त्री । लले । कुक्षी । मे ।

कृदर । पु । धान्यादि रवाय माधारविशेष ।
गोषा । चि कौ ।

कृन्तवम् । स्त्री । लाङ्गने । चि का ।

कृन्तनम् । स्त्री । हृदये ।

कृन्तनिका । स्त्री । कुरिकायाम् ।

कृपण । पु । कर्मो । "कृपणस्तु कर्मो पुंसि । मे ।

कृपणा । स्त्री । सविषकीटविषे । सु कल्प
८५ ।

कृपाण । पु । खड्गे । ५ ।

कृपाणिका(णो) । स्त्री । कर्षण्याम् । काठानि ।
कुरिकायाम् । मे ।

कृपोटम् । स्त्री । उदरे । तोये । म । वने ।
काठे । श २ ।

कृपोटपाल । पु । बायो । श २ ।

कृपोटयोनि । पु । अग्रे । ६ च ।

कृमि । पु । कीटे । कैंटा, (फोका) । अम ।

तत्पर्याय — नीलाङ्ग (अ), नीलाङ्ग कृमि

(अ टी) पुण्ड्र, (ज) । पतङ्गमात्रे । पिपीलिका

याम् । कीटामूले लाक्षायाम् । कृमिनां

कृमिव कीटे लाक्षायां कृमिनि खरे ।' मे । लक्ष्णं

नामि । ६ च ।

कृमिकम् । स्त्री । पूरकम् । पु । चूडकर्मो ।

कृमिकण्टकम् । स्त्री । विडङ्ग । उदुम्बरे ।

यङ्गुलम् । मे । चिवायाम् । हेमूद्रकाणि । ६ च ।

कृमिकर । पु । सविषकीटमर्द ।

कृमिकर्ण (क) । पु । कीटविशेषे । काण

कोष्ठानि । कण्ठरोगविषये । काट्य काण

कोष्ठानि । 'यदा तु मूच्छन्त्यथवापि जन्तव

मज्जन्तापत्यान्यथापि सञ्चिता । तदन्ननवाच्छब्दे

निश्चयत, भिषग्भिराद्ये कृमिकर्णकस्तु ॥"

सु ३ २० च । वा ३ १० च ।

कृमिका । स्त्री । यन्त्रिपण्याम् । राजिकायाम् ।

ग्राहे वा दाने अत्रिवा । शीघ्रे । वै मिष ।

कृमिकालानलरस । पु । कृमिघ्नौषधे ।

विडङ्ग २ प विषचूर्णे १ प लौह ४ तो पारद

१ तो गन्धक १ तो काण्डुधे मर्दन् । र सा स ।

कृमिकुम्भा । स्त्री । महाकाललतायाम् ।

कृमिकोश (घ) । पु । फलविषये । नीङ्ग

१ । तत्पर्याय, — मयाही, प्राकृत पच

कृमि, कदायां, अमरीषक । तद्य सद्यश्च तित

रक्तरोधनं च्वराश्च मदरातीसारश्च कण्ठरोगघ्नश्च ।
वै चन्द्रिका ।

कृमिकोषोत्थम् । स्त्री । कौषये । त्रैश्वरी
काण्ड ।

कृमिकोष्ठक । पु । अस्थ रोगविशेषे । लक्षण

यथा — "कृमस्य यद्य वाहस्य जन्तुमि परिवेष्टि

तम् । पुरीष नायने भिन्न त विद्यात कृमिकोष्ठ

कम् ॥" अ ट ४६ च ।

कृमिगुहा । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । मद

व १ ।

कृमिग्रन्थि । पु । नेत्रसन्धिगतरोगे । लक्षण

— "कृमिग्रन्थिक्लमन पक्कनय कण्डूयुक्त कृमय

सन्धिजाता । नानारूपा वक्त्रंशुकस्य सन्धौ चरन्ती

ऽत्यनयन द्रव्येति ॥" सु ३ २५ ।

कृमिघातिनी (गुडो) । स्त्री । कृमिघ्ने रसे ।

पाठ — रसगन्धजमोदानां कृमिघ्नघ्नघ्नौजयो ।

एक द्वि त्रि चतुःपञ्च विन्दोर्वैजस्य षट् क्रमात् ।

सखूण्य मधुना सर्वं गुडिकाङ्गुमिघातिनी । खादन्

पिपासुसौयध सुलानाङ्गमिश्रान्तये । आशुपर्णौ

कषायश्च पिबेच्चानु शयनकरम् ॥" भावा १ छ

गुरुक २ छ वनस्पतौ ३ छ विडङ्ग ४ छ

गन्धगन्धवर्ण ५ छ तैलवैज ६ छ । र चि ।

कृमिघातो । पु । विडङ्ग । चि । कृमिनाशके ।

कृमिघ्न । पु । पारिमद्वह्वे । गन्धगन्धवर्ण ।

रा नि व ८ । कटनिम्बे । पलाण्डो । कील

कन्दे । यदरसूत । रा नि व ७ । भस्मासकह्वे ।

रा नि व ११ । विडङ्ग । प सु । हरिद्रायाम् ।

भा । वि । कृमिनाशके ।

कृमिघ्नरस । पु । कृम्यधिकारे रस । विडङ्ग

पलाशबीज निम्बबीज रससिन्दूर, एषां चूर्णे सम ।

र सा स ।

कृमिघ्ना (घ्नो) । स्त्री । हरिद्रायाम् । लाक्षा

याम् । विडङ्गायाम् । वै निष । धूषपत्रायाम् ।

तामाङ्क । रा नि व ५ । सोमराव्याम् । श च ।

कृमिज(घ)म् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । अम ।

लाक्षायां । वि । कृमिजात ।

कृमिजलज । पु । कृमिज । रा नि व ११ ।

कृमिजा (जाह्या) । स्त्री । लाक्षायां ।

नाश, आशुता । र भा ।

कमिजित् । स्त्री । विडङ् । वै निघ या व्या
महाराजादौ ।

कमिदन्तः (कः) । पु । दन्तरोगविशेषः । स्वघण
—“कण्ठच्छिद्रश्च स्वाधौ संसरन्मो मरारुज ।
अनिमिषदणौ वातात् स नैघ कमिदन्तक ॥”
सु नि १६ अ । वा उ २२ अ ।

कमिद्रव । पु । लाघावाम् । वै निघ ।

कमिनाशनम् । स्त्री । विडङ् । वै निघ ।
वि । कमिहरे ।

कमिनाशिनी । स्त्री । अजमोदायाम् । वै
निघ ।

कमिपाना (मा) । स्त्री । लाघाया । वै निघ ।

कमिफलः । पु । उदुम्बरश्चे । मद व ५ ।

कमिमत्तिका । स्त्री । कमितुल्यमत्तिकायाम् ।
वै निघ ।

कमिसुद्धरः । पु । कमिघ्ने रस । “क्रमेण वृद्ध
रसगन्धकाजमोदाविडङ् विपमुत्तिका च । पलाश
वोजञ्च विचूषमस्य निक्षप्रमाणं मधुनावलीढम् ॥”
पात्रा १७ शतक २७ तनयमानौ ७७
विडङ् ४७ कृष्णिनां वा निघ ६७ अर्जुन-
बीज ७७ । गार्वा ४ गार्वा । भैष ।

कमिरिपु । पु । विडङ् । श र ।

कमिरोग । पु । उदरजलमिजन्तरीरोगः ।
कृमिदोशः । कमिद्विविधः वहिरभ्यन्तरभेदनः ।
जन्मभेदनं चतुर्धा । नामतो विशति । मा ति ।
एकविशति । शाङ् । तदुत्पत्तिकारणं कौशभोज
नादि । “वाच्यास्तयाभ्यन्तरां स्तुस्तु युक्ता वहि
यरा । लिप्याद्यान्येऽन्तरचरा कफात्ते हृदया
दका । अन्तादा उदरावेष्टायुरवय मद्धान्तादा ।
सुगन्धा दम्कुसुमास्तथा रक्ताच्च मातर । सीरसा
लोमविश्वं सा लोमहीपा उदुम्बरा । केशाक्षय
तयैवान्ये शल्लज्जाता मकेशका । लेलिहाय सश
लाय सीसुरादा ककेशका । तथान्य कम्पराभ्यां
सञ्जातं स्यायुक्तं मृत ॥” शाङ् मू ०५ ।

कमिलक । वि । कमिविशिष्टे ।

कमिला । स्त्री । अनेकप्रस्वाम्, बहुसन्तानप्रस
वायाम् । छि च । वि । कमियुक्ते ।

कमिवारिरुहः । पु । कमिशब्दे । रा नि
व १५ ।

कमियिनाशरसः । पु । कण्ठधिकारे रस ।
पारद गन्धक चञ्चुलमन शिला धातकी त्रिफला
शोध विडङ्-हृदिद्रा दारुहरिद्रा, एषां प्रति सम
भाग चार्द्रकरसेन ७वा भाज्य । र सा स ।

कमिहृच । पु । कोषाम् । खलभाहे । भा ।

कमिशङ्खः । पु, स्त्री । Fish of the conch
शोधशब्दे । कमिहृचः । अय रसवीर्याये शङ्ख
सट्टश्च । रा नि व १२ ।

कमिशतु । पु । विडङ् । प सु । वै निघ २
भ ज्व चि । पार्जितातवृचि । पार्जितं शान्तात्र ।

कमिशात्रवः । पु । विट्खदिने ।

कमिशुक्ति (सू) । स्त्री । जलसूफी । सिगुद ।
रा नि व १२ । मन्थभेदे । वै निघ ।

कमिशैलः (कः) । पु । वक्षीके । श र ।

कमिसरारी । पु । अग्निप्रकृतिकोटे । तेन दधे
पित्तज्वररोगा जायन्ते । म कल्प ८५ ।

कमिहन्तौ (हा) । स्त्री । विडङ्गायाम् । वै
निघ ।

कमिहरम् । स्त्री । विडङ् । भा म, १५ तद्वि
ज्व चि । विडङ्गवये । मरिच । वै निघ । वि ।
कमिघ्ने ।

कमिहररसः । पु । कण्ठधिकारे । अत्र देव
दापो हस्तिघोषाफलम् । पारद गन्धक इन्द्रय
यमानो जलशिला पलाशबीजानि प्र समभाग,
हनिघाषाफलरसेन दिन सप्पद्य वटी कार्या ।
अनुपातं शालपर्णीरसः । र सा स ।

कमिहा [न्] । पु । विडङ् । रा ।

कमी (इन्) । वि । कमिविशिष्टे ।

कमोलकः । पु । वनसुद्धे । शृङ्गानौ । रा नि
व १६ । See सकुष्ठक ।

कशः । वि । दुर्धने । सूक्ष्मे । अम ।

कशनम् । स्त्री । स्वर्णे । के ।

कशर । पु । कशरे, तिलतण्डुलमापकृते मष्ट
विशेषे । रक्षा यथाग्रादिव । तिलमिश्रीदने, तुष्य
तिलाक्षे । छि च ।

कश(स)रा । स्त्री । तिलीदने । हारा । खि
रात्रे । विडङ्, चन्द्रमा । “तिलतण्डुलमापकृ
कशरा विभरेति ।” प प्र १४ । तावत्तण्डु-

“तद्य ला दालिममिया नवणाद्रंकद्विभुभि ।
सयुता सखिले सिद्धा कशरा कयिता बुध ॥”
भा । गुणा — “कशरा यत्तया बल्या यत् पित्त
कफप्रदा दुष्प रा हृदिपिट्तममलसूचकरो यता ॥”
वै निघ । यवागूपाकविधिना पाक काय्य ।
कशरोमा । स्त्री । शकशिम्बगाम् । वै निघ ।
कशला । स्त्री । शिर केशे । श च ।
कशशाक (ख) । पु । पपटके । (कृष्णपाण्डा ।
रा नि व ५ ।
कशाकु । पु । उष्णकरणे । वै निघ ।
कशाङ्ग । पु । लुतायाम् ।
कशाङ्गो । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । श च ।
कशाण (नु) । पु । चिचकचुप । रा नि
व ६ ।
कशाक्ष । पु । ऊषणाभौ । वै निघ ।
कशि(पि)का । स्त्री । आशुकर्षणलतायाम् ।
हेमूयकायो । रा नि व ३ ।
कशोवल । पु । काकजङ्गागुर्के । (कडेण
ठडा । र मा
कशोदरो । स्त्री । श्वेतसारिवायाम् । भा पू
१ म । See अनन्ता ।
कष । पु । भरण्या । इ च ।
कषक । पु । फालकर्षक । विष्का । इधे ।
श च ।
कषिष्टिष्ट । पु । गृहनिष्कापपटु पविविधि ।
वाशे । रा ।
कषिलोहम् । स्त्री । सुष्ठुलोह । रा नि
व १० ।
कषीवल । पु । काकजङ्गागुर्के ।
कष्टपथ्य । त्रि । त्रीहिधान्य ।
कष्टपाक्यम् । स्त्री । त्रीहिधान्य ।
कृष्णम् । स्त्री । शीवीराजने । रा नि व १३ ।
मरिचे । प सु । यवनाक्षि । कान् जनान्त्र ।
सीतोश्चने । जनाश्चन । र मा । लौह । जटा ।
नि व ६ । भा । अगुदधि । रवा । लौहकिट्टे ।
विठ्ठलवणे । शीसके । शीवचलवणे । तुल्यके ।
वै निघ । नेवतारके । पु । राजसधपे । कान्

मन्त्रिषा । रा नि व १६ । कृष्णसारमणे । रवा ।
वायरे । स । मन्दविषहयिके । मण्डू काष्णकौट
मेदे । सु कल्प प ष । कीकिलि । विध । कर
मईहव । श र, “कृष्णे प्रवरवासन् हरिमल्लज
शिविका ॥” सु च ।

कृष्णक । पु । कृष्णमुद्गे । कृष्णमण्डुनायाम् ।
वै निघ ।

कृष्णकञ्चुक । पु । कृष्णकणके । वै निघ ।

कृष्णकदलो । स्त्री । महाराष्ट्रप्रसिद्धे कदली
विशेषे । गुणा — “कृष्णा तु कदली रक्षा तुवरा
मधुरा ला । वायोर्धातोर्दिकरो मेहपित्तघ्ना
हरा ॥ वै निघ ।

कृष्णकन्दम् । स्त्री । रक्तोपले । ब्रह्मरुमण ।
विका ।

कृष्णकरवीर । पु । कृष्णपुष्पकरवीरगुहने ।
कान् करवीर शाह । गुणे करवीरतुल्य । रा
नि व १० ।

कृष्णकर्कटक । पु । कृष्णवर्णकटविशेषे ।
कान् कौरुडा । गुणा — “कृष्णकर्कटकसेवा
बन्ध काष्ठीनिलापह । पृक्त सन्धानकृत् सृष्ट
विष्णुशोऽनिलपित्तह ॥” सु सू ४६ च ।

कृष्णकर्म । स्त्री । यत्कर्म त्रशरीरपण्ड्यान्तस्य
कृष्णोकरणे । सु चि १ च ।

कृष्णक(के)लि । पु । (Mirabilis Jalapa)
खनामध्यातपुष्पवृक्षे । कृष्णकलि, मङ्गागनि ।
गुलालकुल इति गौडोद्या । तस्या शाखा रक्त
तण्डुलीयमालवत् यन्त्रियुक्ता च । पत्र ताम्बूलवत्
पर चन्द्र भवति, तन्पुष्प श्वतरकपाटलपौताभ
युक्तपत्रदल षट्केसरमध्यमोषद्रस्य सायाङ्गे विक
सति प्रायेण सुलभ । बीजस्य तस्य कृष्ण गरिषा
भव । वै निघ ।

कृष्णका । स्त्री । राजिकायाम् । वाशेनत्रिषा ।
प सु ।

कृष्णकाक । पु । द्रोणकाक । हला ।

कृष्णकातरा । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । वै निघ ।

कृष्णकापो(ति)ती । स्त्री । महीधविजिम्बे ।

सचोरा रोमशां चर्द्धा रसनेश्चरसीपमा । एव
रूपरसाद्यापि कृष्णकापोतिमादिशेत् ॥” सु चि
३० च । See शीवधि ।

कृष्णकायः । प । मङ्गि । वै निघ ।

कृष्णकाष्ठ(क)म् । स्त्री । कृष्णगुणः । रा
नि व १२ ।

कृष्णकुटजः । प । कृष्णपुष्पकुटजम् ।
निघ अतिसा चि कुटजपुटपाके ।

कृष्णकुठेरकः । पु । कृष्णकुलत्पाम् । के ।

कृष्णकुलत्पः (क) । पु । कुलत्पम् । काल
कृष्टिकमात्र । गुणा — “कृष्णकुलत्पको यादो
रक्तपित्तकरो मत । रसे च तुषर पाके रटु
कफहरो मत । वातयुक्ताग्निगुणपीनसश्चास
कासजित् । आनाहगुदकौलाशमेदधातुविना
शकः ॥” वै निघ ।

कृष्णकुलत्पिका । स्त्री । वनकुलत्पके । वै
निघ ।

कृष्णकुसुमः । प । कृष्णकरपीनः । रा नि
व १० ।

कृष्णकलिः । स्त्री । कलिकदम्बेति प्रसिद्धे पुष्प
ह्वे । के ।

कृष्णगन्धः (न्वा) । पु, स्त्री । शोभा नहति ।
महिना ग्रीष् । र मा । मढ । च सु १,
७५ । वा चि ५५ ।

कृष्णगर्भः । प । कटफलहस्ते । रा नि व ६ ।

कृष्णगलः । पु । कुकुमपक्षिणि । कूष्मा पाथी ।
वै निघ ।

कृष्णगोक्षर्णी । स्त्री । Black kind of
Murva (Sansevieria Zeylanica)
कृष्णकुसुममूलावतायाम् । काल मूर्ध्नि । हि काला
सुरहटा । स सुपलो । गुणा — “कृष्णा गो-
क्षर्णिका तिक्ता रमे क्षिप्ता विदोषहृ । शोथवीर्या
वातपित्तज्वरदाह्यसापहृ । पित्राचवाधारकाति
सारोन्मादमदापहृ । अतिसासश्चासकफकुष्ठजन्य
पदापहृ । अन्ये गुणान्तु सुखे तगोक्षर्णोत्पहृ
मता ॥” वै निघ ।

कृष्णगोधा । स्त्री । सविषसौम्यकौटमेद् । तद्-
दृश्य श्रेयजन्तोरगा लायने । रा कल्प ८५ ।

कृष्णचणकः । पु । कृष्णवर्णचणकश्चे । काल
छोना । स करियाचणा । कं करियकडले ।
गुणा — मधुर कासपित्तघ्न पित्रातिसारकासघ्न
बन्ध रसायनश्च । रा नि व १६ ।

कृष्णचक्षुकः । पु । चणकहने । छोना ग्रीष् ।
रा नि व १५ ।

कृष्णचटकः । पु । श्यामाकपक्षिणि । शीत
पाथी ।

कृष्णचन्दनम् । स्त्री । पीतचन्दने । हरिचन्दने
काल चन्दन । प सु ।

कृष्णचूडा । स्त्री । The plant Caesal-
pinia Pulcherrima स्वनामप्रसिद्धपुष्पह्वे ।
कृष्णहृद् ग्रीष् । गुल्बुरा इति यवना । तत्पुष्प
पीतरक्तवर्णे दीघवत् दृग्दृश्यमीयसम्बन्धं वर्षाक्षेत्र
प्रचुर भवति । काञ्चनमिश्रौतुल्यमिति । कल्प
द्वय । रक्तगुञ्जायाम् । रा नि व ३ ।

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । रा
नि व १ ।

कृष्णचूरकः । पु । चणकहने । छोना ग्रीष् ।
प सु ।

कृष्णचूर्णम् । स्त्री । लोहमले । मधुर । रा नि
व १३ ।

कृष्णजग्धम् । स्त्री । कृष्णगुणः । वै निघ ।

कृष्णजटा । स्त्री । सुगन्धजटायास्याम् । कठे-
ग्रीष् । रवा । वा अञ्जनादिव ।

कृष्णजयन्ती । स्त्री । कृष्णवर्णजयन्तीपुष्प ।
काल वज्रश्री । सा रसायनी । रा नि व ४ ।

कृष्णजिह्व । पु । अगभाश्चे । ज द १५ ।

कृष्णजीर. (क) । पु । (Nigella sativa
or Indica) स्वनामप्रसिद्धे कोरकहने । काल
कोट्रे । हि मद्गरहल । सं कालिजीरे । ते मद्
जीरे । तत्पुष्पाय, — सुषवी, कारवी, पृथ्वी, पृथु,
काला, उपकुक्षिका (अ), कुक्षिका (ज), पति
स्वरा (श), सुषवी, कुक्षिका (अ टी), उपकुक्षि
(र), सुषवी, पृथुका, पृथिवी, भेषज (शब्दर)
कृष्णा, करणा, शाली, सङ्गन्ता । तद्विविध
मूलसुषुम्भेदः । गुणा — “कृष्णजीरश्च चतुर्थ
वर्णजीरः सुगन्धिक । यादृक् कटुक रस दीपक
कीर्णजृम्भिगुणः । कफ शोथ गिरौरीमदुहचैव
विनाशयेत् ॥” वै निघ । “करणा कटुरास
कफशोथनिहन्त्यनी । कृष्णा जीरज्वरघ्नी च चक्षुष्या
शङ्खिणी परा ॥” रा नि व ६ । तैल मूलक

तेलवम् । कीरकमेद । हि सादाजीरा, कमीजी ।
भा म ४म नासारी चि ।

कृष्णतण्डुला । स्त्री । विड्ढायाम् । वै निघ ।
कृष्ण्टालतायाम् । रा नि व १ । पिप्पल्याम् ।

कृष्णताम्बूलवल्ली । स्त्री । कृष्णनालनामवर्णा ।
काल गान । गुणा — "तिन्नीया कटुका मता ।
कषाया च मलसाम्प्रकाशियो दाहकारियो ।
मुखजायकरी प्रोक्ता" ॥ वै निघ ।

कृष्णतान्त्रम् । स्त्री । गोश्रीजलन्दने । ३ भा ।

कृष्णतार । प । हरिसे । रा नि व १८ ।

कृष्णतिल । पु । Black Sesamum
स्वनामन्यातवर्णे । कृष्णतिन ग्राह । रा नि
व १६ । See तिल ।

कृष्णतोक्ष्णा । स्त्री । कृष्णजीरके । दान
जीरे । वै निघ ।

कृष्णतुण्ड । प । अग्रप्रकृतिनीटे । तिन दृष्टम्
पित्तजन्यरोगा लायने । सु कल्प ८ अ ।

कृष्णतुलसी । स्त्री । कृष्णपत्रतुलसीवर्णे । रा नि
तुलसी वा काल तुलसी । गुणा — कासघात
कमिषमिधुतघ्नी । रा नि व १० ।

कृष्णविहत् (ता) । स्त्री । कृष्णमूलविहतायां ।
काल डेडेडो । हि श्यामपलिनर कालानिग्रि
चार । गुणा — योताया इष १० गुणा विजेषतन्त्र
तोत्रविरेचनो मुच्छादाहमत्ताभानिकम्बोज्येता
जनना च । भा पु १ भ ।

कृष्णत्वक् । पु । वकुलवर्णे । वै निघ ।

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवर्णे । गामिद
ग्राह । रा नि व ८ ।

कृष्णदेह । प । भमरे ।

कृष्णधान्यम् । स्त्री । कृष्णवर्णपटिकषान्ये ।
कान्तिनौ शान । श्यामाकि । वै निघ । च सु
२० अ ।

कृष्णधुतूरक । पु । (Datura fastuosa)
कृष्णपुष्पधुतूरवर्ण । काल धुतूरा, कनक धुतूरा ।
मे कालाधुतूर । क शरियमदकुषिणे । तत्
पर्याय — सिद्ध, कनक सचिष, शिव कृष्ण
पत्र, विषापाति, कुरूप । अथ गुणधुतूरतुल्य
प गुणाश्च । "कटुवर्णश्च कान्तिकारी त्रया

चिनुत । तद्गोपखञ्ज कम्पुतिज्वरहात्री अम
प्रद ।" रा नि व १० ।

कृष्णपर्णी । स्त्री । कृष्णतुलनाम् । कान्तुनग्री ।
र मा ।

कृष्णपल्लवा । स्त्री । कृष्णकलश्वराम् । कान
कनग्री । प सु ।

कृष्णपाक (पाकफल) । पु । करमहं क
हवे । कदम्बी ग्राह । म र ।

कृष्णपिण्डार (रु) । पु । पिथारा इति
प्रसिद्धे फलवर्णे । रवा ।

कृष्णपिण्डोतक (गुडोर) । पु । कृष्ण
पिण्डारो । पेशात्री ग्राह । रवा । कृष्णमदन
हवे । काल नम्रना ग्राह । प सु ।

कृष्णपिपौलिका (लौ) । स्त्री । कृष्णवर्ण
पिपौलिकायां । काल पिप्पुलु डेडो । रा
नि व १८ ।

कृष्णपुच्छ । प । यद्रहने हरिणतुल्यवन्धनानु
विशेष कीदृशप्रसिद्धे । हि लोमडी । वै निघ ।

कृष्णपुष्प । पु । कृष्णधुतूरके । रा नि व १० ।

कृष्णपुष्पो । स्त्री । पिथडुवर्णे । प च ।

कृष्णपूतफला । स्त्री । सीमराज्याम् । रवा ।

कृष्णप्रिय । पु । कदम्बवर्णे । वै निघ ।

कृष्णफल (फलपाक) । पु । करमहं क
हवे । कदम्बी । हि करोन्दा । अ टी भ । हि कीष ।

कृष्णफला । स्त्री । श्वेतयकशिखराम् । श्वेत
जानाङ्गरी । भा पु १ भ शाकव । सीमराज्याम् ।
अम । प सु । कुरकरवर्णे । वै निघ ।

कृष्णवर्ध्वर । पु । कृष्णवर्धक । काल वावुहे ।
रा नि व १० । वैजयन्तीनामतुलसीवर्ण । वै निघ ।

कृष्णबालुकम् । स्त्री । कडुवर्णे । वै निघ ।

कृष्णभस्म । स्त्री । Black sulphide of
mercury पारदस्य भस्मीकरणेन कृष्णता
पादने । धान्याधक १ प पारद १ प मारकद्रव्य
रुहे दिन सद्विला ततो मारकद्रव्यरुहेन वक्तु
खण्ड लिप्ता तेन वर्ति कृष्यात् । अथ तां वर्ति
परण्डसेलेनाप्राप्य पुन पुन प्रज्वाल्य च यदथ
पतति, तद्वत्तमात्रं गृह्णीयात् । तदथ कृष्णभस्मे
यत । अथ पुननिशामके रुहे सद्विला कडु

काखे यत्न दिनेक पातयेत् । एतत्प्रणासी र सा
स दृष्टा ।

कृष्णभूकुष्माण्डः । पु । कृष्णवृत्तपत्रमभि
कुष्माण्डे । श चि ।

कृष्णभूभवा । स्त्री । कारवैद्विकायाम् । वै
निघ ।

कृष्णभूम' (मि) । पु, स्त्री । कृष्णस्यस्ये
देशे । हे, च । रा नि ७० ।

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूतिकादये । रा
नि व ८ ।

कृष्णभूषणम् । स्त्री । सरिचे । वै निघ ।

कृष्णभेदा (दौ) । स्त्री । कटुकायाम् । रा
नि व ६ ।

कृष्णमणिः । पु । राजावर्त्तमणौ । वै निघ ।

कृष्णमक्षर । पु । कण्टकयुक्तमक्षभेदे । पु
सू ४६ अ ।

कृष्णमदनः । पु । कृष्णवर्णमदनश्चे । कां
नयना गीष्ट । गुणा — “कृष्ण श्वेतम्भु मदन
शीतलो मधुर अमृत । कटुसिक्तं तुषर वान्ति
कृत् कफमाशन । पञ्चमाशयशुद्धये कारक
पित्तनाशक ॥” वै निघ ।

कृष्णमधुरज्वर । पु । मधुरज्वरभेदे । वै
निघ ।

कृष्णमल्लिका (क्षो) । स्त्री । कृष्णाज्ज कश्चे ।
रुक्मणज्ज अज्ज जुगमो । रा नि व १० । See
अज्ज'क । पणोसे । कां वावुहे । भा पू १३ ।
See ववरो । धनवज्ज्याम् । कां जुगमो
वै निघ ।

कृष्णमल्लिका । स्त्री । मल्लिकाविशेषे । कां
नाहि । वै निघ ।

कृष्णमालुक । पु । कृष्णाज्ज'क । रुक्मणज्ज
अज्ज जुगमो । रा नि व १० ।

कृष्णमाष । पु । कृष्णकषाये । कां कषाय ।
गुणा — “कृष्णमाषो हलकरो दन्धो दोषत्रयापह ।”
वै निघ ।

कृष्णमुख । पु । वानरे । रा
नि व १८ ।

कृष्णमुखा । स्त्री । कृष्णशरिरायां । वै निघ ।

कृष्णमुखी । स्त्री । अलङ्गर्दगलौकायाम् । सु
सू १९ अ ।

कृष्णमुद्गः । पु । (Phaseolus max)
खनामध्यातश्चिन्वीधान्ये, मुद्गविशेषे । वमस्तु
कां न भूग । म करियामुग । कं करियद्वेषव ।
तत्पथ्याय, — वासक, माधव, सुराष्ट्र
गुणा — विदीपन मधुर वातघ्न नष्ट दोषन
पथ्य बलवीर्याङ्गपुष्टिदय । रा नि व १६ ।

कृष्णमुष्कः । पु । कृष्णघटापाटलिकायाम् ।
कां न घण्टेणांकन । गुणा — “कटुयान्नी रुचि
कृष्णाचक अमृत । यक्ष्णुज्योदरहरी गुणाशान्ते
श्वेतवर्ग ॥” वै निघ ।

कृष्णमूला (लो) । स्त्री । कृष्णमूलशरिरा
विशेषे । रा नि व १२ ।

कृष्णमूषिक । पु । मूषिकभेदे । “कृष्णेना
सक्तं कृद्ध्यति दुर्दिनेषु विशेषत । शिरीषफल
कुष्ठानु पिबेत्किं शुक्रमक्षना ॥” सु कथ्य ६४ ।

कृष्णमृग । पु । कृष्णहरिणे । कां प्रा
श्निग । वै निघ ।

कृष्णमृत् (त्तिका) (क्षा) । स्त्री । कृष्णवर्ण
सुरमिश्रितिकायाम् । शृङ्गकां न गी । हि
करियामाटी । म कालीमाटी । गुणा — “कृष्ण
मृत्का रण्णदोषप्रदरक्तदाहघ्ना । मूत्रकृच्छ्रघ्न
पित्त नाशयेदिति कीर्त्तितम् ॥” वै निघ ।
“कृष्णमृत्तत्तदाहघ्नप्रदरक्षे'पित्तमुत् ।” रा नि
व २ । च वि १३ । वा वि ८५ । कृष्ण
भूमौ । वै निघ ।

कृष्णमृत्तिका । पु । कृष्णभूमौ । हे च ।

कृष्णमेह । पु । तन्नामकप्रमदरोगे । “कां
मेही मसोनिभम् ।” भा । सा नि ।

कृष्णरङ्गम् । स्त्री । शोषघाती । वै निघ

कृष्णरन्भा । स्त्री । रन्भाविशेषे । कां कर्मा ।
वै निघ ।

कृष्णरस । पु । पारदस्य कृष्णीकरणे । तत्
प्रकरण — “लोहपाचय्यवा ताम्बे पलेक शुद्धतथ्य ।
श्वद्विना द्वेते तथ्यिन् शुद्धरसं पलवय । दिवा च
पालयित्वा क्षिप्रौषद्वयं पुन पुन । गोमदी
कदलीपत्रं तथापरि च टालयेत् । दध्ने च दध्ने च
मन्त्रदीपेन योजयेत् ॥” अवि ।

कृष्णराजः । पु । कृष्णशिपुह्वे । कांन गजना
गाह ।

कृष्णराजिका । स्त्री । कृष्णसर्पे । कांन
गविश । वै निघ ।

कृष्णरुहा । स्त्री । जनुकालतायाम् । रा नि
व ३ ।

कृष्णल (क) । पु । रक्तिकायाम् । "ति ।
घुघुटा, चिन्मूटी इति च पाथान्ते । गुग्गुयाम् ।
रूठ । कृष्णगुग्गुयाम् । वै निघ ।

कृष्णलवणम् । स्त्री । Muriate of soda
with a proportion of sulphur and
iron काचलवणे । सौवश्च ललवणे । मठन लवण ।
रा नि व ६ ।

कृष्णला । स्त्री । श्वेतगुग्गुलतायाम् । भा पू
१५ । गुग्गुलतायाम् । रा नि व २ । मुजादश्याम् ।
टोडोव कलात्र । प सु । कृष्णगुग्गुयाम् । वै
निघ ।

कृष्णलो(लो)हम् । स्त्री । काललाह । रा
नि व ११ । तीक्ष्णलाह । सु सू ३८ अ ।

कृष्णवक्त्र । पु । श्याममुखे वागरे । हला ।

कृष्णवनालुकम् । स्त्री । वन नलुकानलुकिशये ।
बुनो कांन आनू । गुणा — "कृष्ण वनालुक
हृष्य महासिद्धिकर पर । सुखजायहरम्योक्त
सुनिमित्तस्तदंशमि ॥" वै निघ ।

कृष्णवर्ण । पु । वाराहमदनह्वे । कांन भन्नना
गाह । रा नि व ८ । कसूरिकायाम् । पुका
याम् । रौठाकरवे । कांनशान् । मय्यभदे ।
स्त्री । कले । लवङ्गे । कृष्णगुग्गुहि । वै निघ ।
स्त्री (पां) । अनायसविषलूताविशेषे । स कल्प
८ अ ।

कृष्णवर्मा । पु । चक्षुः । चिक्कह्वे । छिठ
गाह । अम । भज्जतकाह्वे । वै निघ ।

कृष्णवर्चरक । पु । बभ्रवरह्वे । रा । कांन
वावूहे कृन्नी ।

कृष्णवल्लभोक्त । पु, स्त्री । कृष्णवर्णवल्लोके ।
सु खल ८ अ ।

कृष्णवल्जिका । स्त्री । जनुकालतायाम् । रा
नि व १ ।

कृष्णवल्ली । स्त्री । (Ocimum pilosum)
कृष्णतुलस्याम् । कांन वावूहे । प सु । कृष्णसारि
वायाम् । रा नि व १२ ।

कृष्णवानरः । पु । गोलाकुले वागरे । श्रुथ
पोड़ा वानर । रा नि व १८ ।

कृष्णवार्त्तकु । पु । कृष्णवर्णवार्त्तावी । कांन
वेष्ठन । रस र ज्वराति यष्ट कवाटरसे ।

कृष्णवीज । पु । रक्तमिरी । कांन गजना
गाह । जटा । स्त्री । कालिह्वे । उन्नमूज ।
रा नि व ७ ।

कृष्णहस्ता (न्तिका) । स्त्री । पाटलाव्वे ।
गाभारोह्वे । रा नि व २१ । मावपर्णोलतायाम् ।
प सु । कुवेराचोद्वे । पेटोरि गाह । र मा ।

कृष्णवेव । पु । किलेला इति प्रसिद्धतायाम् ।
भेष महाभज्जतकगुह्वे । "कृष्णवेवोचटाफलम् ।"
रस र वक्कह्वे ।

कृष्णवोल । पु । कृष्णविवोलभेदे । शून्यत्र,
कांन गकटवान् । गुणा — "कृष्णवोल कटु
शोत भेदकी रसशीघ्रन । श्लाघानासकात्वात्
रुमिगुक्तो च नाशयेत् ॥" वै निघ ।

कृष्णव्रीहि । पु । कृष्णवर्णतृषतपुले व्रीहि
धान्यविशेषे । कांन शान् आडेनकणे । स च
सज्जव्रीहियेष्ठ इति । सु । 'कृष्णव्रीहि स विशेषो
य कृष्णतृषतपुल' इति । भा पू १५ ।

कृष्णशठ । पु । दुल्लवणाश्चे । न द ।

कृष्णशण । पु । कृष्णपुष्पशणह्वे । कांन भन ।
भप च्चुद्र रो चि महागोलतेले । च वि २७ अ ।

कृष्णसार । पु । Black antelope खनाम
प्रसिद्धे खने । कांनगात्र श्रिण । अ टो र ।

कृष्णसारिवा । स्त्री । कृष्णसारिवायाम् ।
शान् गज । See कृष्णसारिवा ।

कृष्णशालि । पु । खनामख्यातशालिधान्ये,
कृष्णधान्ये । कांन हेमश्च शान् । तत्पर्याय, —
श्यामशालि, कालशालि, सिनेतर । गुणा —
मधुर वक्कजत् पट्टिवीर्यवर्धन वक्कद कानिह
जिदीपय । रा नि व १६ ।

कृष्णशिशपा । स्त्री । कालागुणपरनामशिशपा
ह्वे । कांन निठ गाह । न कालासिधपा । अ

करियश्वीषु । गुणा—विक्ता कटुकगुणा कफ
वान्तघ्नी दीपनी शोधातिसारणी च । रा नि व २ ।
“विक्ता कटुौ क्षोणाग्निदीपनी । तुवरा कफघातघ्नी
शोधातौसार जुहवा । श्विच नेददुर्माञ्जुहिं
वसिरोगममिहक । रक्तदीपघ्न प्रणवीनसगर्भमुत् ।
अज्ञापनाग्निनी प्रोक्ता”— वै निघ । “अग्निपा
कृष्णसारा ।” सु सु ३८ अ ।

कृष्णशिश्विकम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । वै निघ ।

कृष्णशिशुः । पु । शोभाजनहृत्वे । कान्ति मखिमा
श्रीछ रा नि व ७ ।

कृष्णशिश्वा । स्त्री । कुलत्पदे । दानि कुलथे ।
वै निघ ।

कृष्णशिश्विका (स्त्री) । स्त्री । *Dolichos virosus* कृष्णवर्णायां शिम्बिकायाम् । कान्ति
श्रीम् । र मा ।

कृष्णशृङ्गः । पु । मरिचे । वै च ।

कृष्णशैरीयक । पु । कृष्णपुष्पश्लिष्टीरुपे ।
कान्ति शीते । भेष सुद्रीगधि सदानौलतैले ।

कृष्णश्वेता । स्त्री । पाटलहृत्वे । गान्धारीहृत्वे ।
वै निघ ।

कृष्णसन्नकम् । स्त्री । सौवर्णकलयरणे । वै निघ ।

कृष्णसखः । पु । अर्जुनहृत्वे ।

कृष्णसखो । स्त्री । मीरके । श च ।

कृष्णसर्ज्जन । पु । अश्वकर्णशालहृत्वे । वै
निघ ।

कृष्णसर्पः । पु । दर्ज्जकरमर्पदिशे । कडेले
गोत्रे । सु कल्प ४५ । See सर्प ।

कृष्णसर्पा । स्त्री । कृष्णकापोतिकायाम् ।

कृष्णसर्प (पा) । पु, स्त्री । राजसर्पे,
राजिकायाम् । कान्ति मरिचा । गुणा—“कृष्णा
तु राजिका आतिमोष्णा श्लेष्मा वधे सदा । गुणा
‘स्त्वय राजिशावत् ।’” वै निघ । रा नि व १६ ।
See राजिका ।

कृष्णसार । पु । हरिद्विजिमे । कान्तिमात्र
हरिद्र । तद्वयव्य, —कृष्णसार (च टी) कृष्ण-
सारह (के) । रमा । सुदीहृत् । अग्निपात्रे । न ।
खदिरहृत्वे । श र । अश्वविष्य । आदिमूष ।
वै निघ ।

कृष्णसारका । स्त्री । कृष्णशिशपात्रे ।

कृष्णसारङ्गः । पु । कृष्णसारगणे । वै ।

कृष्णसारथिः । पु । अर्जुनहृत्वे । रा नि व

कृष्णसारमांसम् । स्त्री । खनामख्ये
मांसे । कान्तिमात्र हरिद्रात्र बांशम् । मि
रक्तमि च खण्डकावे । गुणा—रक्त
हितम् । सदाहि कचिकर दक्षकरो स्वर
राज ।

कृष्णसारा । स्त्री । कृष्णशिशपात्रे ।

शिशु ग्राह । हि सौमव । र मा ।

कृष्णसारिवा । स्त्री । श्यामालतायाम् ।
गता । हि कारिपासावा । स कालोठपलस
सन शोषाल । कलहेगपमसदृशच्छा च
गन्धा कालविनि इति लोके । सु चि ८५ ।
इन्द्रजम्बु यत्पत्रा कृष्णसारिवेति । भा पू १
गुणा—“कृष्णा तु सारिवा श्लेष्मा हृत्वा तु म
हता । कफघ्नी चैव सम्प्रोक्ता गुणायाम् तु
वत् ।” वै निघ । See अमन्ता ।

कृष्णसूक्ष्मफला । स्त्री । शारिवाभेदे ।
—खादु खिन्धा गुरु युक्तजननी अग्निमा
रुचिश्चासकासामविषमाग्निनी दीपवयघ्नी रक्त
प्रदरज्वरातीसारघ्नी च । वै निघ ।

कृष्णस्वम्भः । पु । तमालहृत्वे । उग्रान्ति गी
च टी म ।

कृष्णस्रोतः । स्त्री । रसाक्षने । रमा ।

कृष्णा । स्त्री । कृष्णवर्णा कृष्णगङ्गेति खल
प्रसिद्धायां भारतवर्षीयनद्याम् । सज्जलगुणा
जात्यकर स्वादु पवित्र पिनासकापोनघ ।
नि व १४ । सविषमलोकाभेदे । सु सु ११
See जलायुक्ता । कृष्णशतपादोभेदे । सु क
८५ । स १३ अ । See शतपदी । मरि
च ६ वातरक्त चि । “पिबेत् कृष्णा कफघ्नि
पियव्याम् । प सु । कृष्णा च मधुना सह
“शामलक्यमया कृष्णा ।” च ६ कफघ्न
शामलक्यादि । हृत्पक्षी । नोक्षीहृत्वे । रा नि
व ४ । द्राक्षास्तयायाम् । रा नि व २५
नीलपुनगवायाम् । रा नि व ५ । गान्धारीहृत्वे
रा नि व २ । हृत्पक्षी । कटुकायाम्
इन्द्रादे । रा नि व ६ । राजसर्पे । रा नि
व १६ । सीमराण्याम् । रा नि व २१ । कृष्ण

शरिराविशेषे । रा नि व १२ । च द यथा
वि । कृष्णतुलसीवत् । रा नि व १० । शरीरप
वत् । पटीले । पर्य्याम् । भा । शतपत्र्याम् ।
नेडेडौ । भा पु १३ । जटासांस्या । वे निघ
भर्गं चि कृष्णाशरीरपलेपे । कुटजवृक्षे । दुर्वा
याम् । कृष्णनिर्गुण्ड्याम् । वनकुलत्वे । कस्तूर्याम् ।
कृष्णपटकायां । वे निघ । काकोल्याम् । जटा ।
कृष्णाख्या । स्त्री । नीलपुनर्नवाद्युपे । रा नि
व ५ ।

कृष्णागुरु । स्त्री । स्वनामव्यातकृष्णवर्णसुगन्धि
काष्ठे । कृष्णाशुक्र । हि कालामर । प सु ।
तत्पथ्याय, —काकतुण्ड (ई) अगुरु शृङ्गारम्,
विश्वरूपकम्, शोधम्, कालागुरु, कैश्य, वसुकाम्,
कृष्णकाष्ठ, धूपारम्, बल्लरम्, मिश्रवर्णम्, गन्धम् ।
गुणा —कटूण तिक्त कषाय लीपे शीतल पाने
पित्तघ्नं विदोषघ्नं सुखरोगवानिवातहरम् । रा
नि व १२ ।

कृष्णाङ्गम् । स्त्री । नीरकमेदं । हि कलोक्षौ ।
वे निघ ।

कृष्णाजटा । स्त्री । पिप्पलीमूलं । वे निघ
२३ वा व्या पञ्चदश चि ।

कृष्णाजालौ । स्त्री । कृष्णजीरकं । च द
संघर्षो चि ।

कृष्णाजिनम् । स्त्री । कृष्णसारचक्यि ।

कृष्णाक्षनी । स्त्री । कालाक्षनीरूपे, कृष्ण
कार्पासं । रा नि व ४ । वे निघ ।

कृष्णाटको । स्त्री । कृष्णप्रपाठक्याम् । कान
ग्रह्ण । गुणा —“कृष्णा तु मुखरी वल्ला चापि
दीप्तिकरी मता । पित्तदाहप्रशमनो अविमि
परिकीर्तिता ॥” व निघ ।

कृष्णातण्डुलम् । स्त्री । पिप्पलीरीले । वि
दी खर्दि चि । “सकृष्णातण्डुली लीह ।”

कृष्णात्रेयः । पुं । वैद्यकसंहिताप्रयेतरि मङ्गलौ ।

कृष्णादिगण । पुं । पिप्पल्यादिद्रव्यवर्गे ।

गुणा —“कृष्णा चित्तकवचद्वया वासक विकसा
धनं । रुन्निर्लेसे आनिविषा रेपकश्च कटुतिक्तम् ।
गमानी मोक्षनी श्रोत्रो भृगिष्व विन्धवन्धनं । भार्गो
गामा मिरा चारो जिह्वा मूत्रा सन्धिरका ॥
३१ ।

कृष्णाद्यतेलम् । स्त्री । मेघरोगे रितम् ।
“कृष्णाविडङ्गमधुघटिकमिन्धुजम्बविशौवधै प्रयति
सिद्धमिदं क्षमल्य । तेल तृणा तिमिरशुक्रशरी
उच्चिश्लपाकाव्यान् जयति नस्यविधौ प्रयुक्तम् ॥
तिलतेन १ श पिप्पल्यादिकल्ह १० पो वाति
४ श क्षागदुग्ध १ श । च द ।

कृष्णाद्यमोदकं । पुं । शीपदाधिकारे । च
पिप्पलीमूलचूर्णं २ तो चित्तकामूलचूर्णं ४ तो
दन्तीमूलचूर्णं ८ तो हरीतकीचूर्णं २० तो तच्चूर्णं
मेकत्र पलद्वयगुडो मोदकं काव्य । मोदकं
सधुना लीह्य । पाठ —“कृष्णाचिचकदन्तीनां
कर्पमद्वपलम्वलम् । शिशतिथ हरीतका गुड
च पलद्वयम् ॥” रस र । सा कौ ।

कृष्णाद्यलीहम् । स्त्री । शूले लीहम् । पाठ
—“कृष्णामयालोहचूर्णं लेहयेन्नाशुसपिषा । परि
णामद्रव शूल सन्धे हन्ति विदोषजम् ॥” र नि
८ अ । रस र ।

कृष्णाभा । स्त्री । कालाक्षस्याम्, कृष्णकार्पासे
रा नि व ४ ।

कृष्णाभ्रम् । स्त्री । नीलाभे । कान पञ्च
See अभ्रकम् ।

कृष्णामिषम् । स्त्री । लीह । हि च ।

कृष्णामूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूलं । वे निघ ।

कृष्णाय । पुं । काललीहे । रा नि व १२ ।

कृष्णायसम् । कृष्णवपलोहे, पिछोवचादि
व्यतिरिक्तलीहे काष्ठमोह, टेन्लाठ । रमा ।
तोचलाहे । तीथा मोह । र मा । मुखलीहे ।
रा नि व १२ ।

कृष्णार्घि । अश्वी । विवकहृद्यं । वे निघ ।

कृष्णार्ज्ज्वकं । पुं । कृष्णवपुःशुभ्रम् । कान
कुम्भो । स काशाचाजवला । रा नि व १० ।
तत्पथ्याय, —काकमानं, मातृज कृष्णमातृज,
कृष्णमजिका, कृष्णवल्ली गरम वनवधर, वधरी,
जाति । गुणा —कटुल, सघ्नल, क्षयशतामद
मेतरीगामिष्व दन्तिमुखग्रहकारित्वे । रा ।

कृष्णारु । पुं । हेतुघ्न । कृष्णवर्णादुहे । वे
निघ ।

कृष्णागुरु । पुं । स्त्री नीलाक्षी । गुणा —

“कृष्णानुकुलं मधुरं शीतबोध्यं यन्मापदं । पित्त-
दाहहरणं च यदपि परिकीर्तितम् ॥ एतन्मि-
थ्य रुचिकरं सुखजायकरम् ॥” वै निघ ।
मधुर शीत पित्तदाहशमापदम् । रा नि व ७ ।

कृष्णावासः । पु । अथत्यवसे । ६ च ।

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । शङ्खेगत्रिषा ।
अम ।

कृष्णौ । स्त्री । रागौ ।

कृष्णोकरणम् । स्त्री । त्रेतादे कृष्णतासम्भा-
दने । सु वि १५ ।

कृष्णोद्भियम् । स्त्री । कदम्बे । वै निघ ।

कृष्णेक्षु । पु । श्यामेक्षी । खान्नि आध् ।
म कालावस । कं करियकतु । तत्पण्याय, —
कान्तारक (अ), श्यामलेक्षु, कौकिलेक्षु, कौकि-
लाव । गुणा—पाके मधुर स्वादु रसमहल
कटुक मिदीषघ्न बलकर बौध्यप्रदम् । रा नि
व १४ । “सहस्रसुक्ष्मो भवत गुणानां हृद्यो
भवेत्तर्पणदाहृन्ना, चार स किञ्चिन्मधुरी रसेन
शोषापहर्ता त्रणशोकारो ।” अवि १० अ ।
तत्त्वकरागुणा—व्याा दतिमननी बलदा यमहरा
बौवनी च । च द प्रवेक्षि ।

कृष्णोदरः । पु । दर्शनीकरसप । कृष्णशुक्ल-
गर्भ । घ कल्य ८५ । See सर्प ।

कृष्णोदुम्बरः (रिका) । पु, स्त्री । “पाको
दुम्बरिकायाम् । काकुड्मुत्र । रा नि व ११ ।

कृसरः । पु । तुल्यतिलान्नि । “तिलतण्डुलसम्पक-
कसर सोऽभिधोयते ।” ६ च ।

कृसरा (यवागू) । स्त्री । यवागूमिद । शङ्खे-
विशेष । लक्षणगुणा—“तिलतण्डुलमाषाणा
मथवा तिलतण्डुलात् । यद्रूप्यं लक्ष दत्त्वा साध-
नोया यवागुका ॥ सा चरा दुकरा यस्या मदपुष्टि-
प्रदा मता । कफपित्तसलसाम्प्रकृष्टातनाशिनौ ॥”
वै निघ ।

कृतसधूपः । पु । सिद्धके । भिजान्नम् । गटा ।

कौकर । पु । निक्षोन्नताधिपुरुषे । छेत्रा, गृहा ।
हि ऐधाताना । अम ।

कौका । स्त्री । मयूरवाण्याम् । अम ।

कौका(क,का)य । पु । तद्देशजाताश्च । See
अय ।

कौकावलः । पु । मयूरे । य च ।

कौकिक (को) । पु, स्त्री । मयूरे । रत्ना ।

कौकिशिक्षा । स्त्री । मयूरशिक्षायाम् । रा नि
य ५ । भेष बाल चि ।

कौचुकः । पु, स्त्री । (Colocasia Antiquo-
rum) तन्नामकवृक्षे । कूट गृह् । शाकविशेष ।
कूट आरु । त्रिका । किमुके । ८६ उ ।

कौचुकाकन्द । पु । केचुके । कूट । स वि ८
अ । ‘कौचुकाकन्दन्यासम् ।’

कौलिका । पटावासे । ठावू ।

कैतक (कौ) । पु, स्त्री । (Pandanus
odoratissimus) स्वनामज्यातमुग्न्यपुष्पवृक्षे ।
केशा गृह् । हि कैवडा । म कैतकी । वै
मोगलिचिद्रु । कं कैदने । तत्पण्याय,—एषि
पुष्प, हलीम, जम्बूल (र), चामरपुष्प (मै),
कैतक, मृचिकापुष्प, लम्बूक, क्रकचच्छद (भा),
तोषापुष्पा, विफला, धलिपुष्पिका, मेध्या, कण्ट-
दला, शिवहिष्टा, नृपप्रिया, क्रकचा, दीधवा
म्यिरगन्धा, गन्धपुष्पा, इन्दुकलिका, दलपुष्पा,
पायला । कैतकी द्विधा अतस्त्वेभिर्देन । गुणा—
मधुरत्व तिकत्व कफघ्नत्व कटुत्व सधुलत्व ।
तत्पुष्प वण्ये कैशदीर्गम्यम् । सुवर्णा—तिक्तोष्ण
लघु मेघहिता कटु मधुरा विपरीगकफघ्नौ च ।
तत्पुष्प सुखकर कामोद्दीपक हृदय किञ्चिदुष्णं
कटुतिक्त सुगन्ध नेवदितम् । स्म—अतिशीतह-
रेहदायककर कटु रसायनी वण्य पित्तकफघ्नौ ।
रा नि व १० । फल कैशरश्च पूर्वोक्तगुणम् ।
‘अथ तथ कटुकं स्वादु लघु तिक्तं कफप-
हृणा तिकरसा प्रोषा चक्षुष्या हृमकैतकी ॥’ भा
पू १३ । अतकैतकाफल किञ्चिदुष्ण स्वादु मेघ-
वातकफघ्नम् । वै निघ । “कैतकी वातवा-
ह्या तन्दा निद्राकरौ मता ।” अवि १६ अ ।
जातीपुष्पवृक्षे । छात्रेशोश्रूणं बुद्ध । रा नि,
व १० ।

कैतकफलम् । स्त्री । कुचेलके । कूटिना ।
च द अयमरीचि कषा हृते । कैतकीकली । तथ
विदीपविषघ्नम् । च द २० अ ।

कैतकायतेलम् । स्त्री । वातव्याध्याधिकारे ।
तेज ४ अ कायायै—कैतकीमूलं वाय्वालकादि-
वृक्षानां प्र ४२ प २ लप १० भा पाकान्नं जलं

१२८ श ३ १६ श काञ्चिक १६ श यथाविधि
तेल पचत । तेलमिदमकल्कत्वात् तृण्येन कायन
तृणोदके साध्य भवति । च द वा व्या चि ।

केतनम् । कौ । चित्रे । स्थाने । ६ ५ ।

केतु । पु । अग्निमध्ये । र मा । रोगे । पौडा
याम् । उच्यते । चित्रे । मे ।

केतुग्रहवक्षभम् । कौ । वेदूर्यरने । भा पु
१ म ।

केतुतारा । कौ । धूमकेतौ ।

केतुभ । पु । मंघे । शब्दना ।

केतुरत्नम् । कौ । वेदूर्यमणौ । प सु ।

केतुवसन । पु । पताकायाम् ।

केदर । वि । काये । टेरेके । श र । पु ।
वनस्थितिनिर्देशे । अम ।

केदार । पु । चद्रौ । कृच्छ्रे । ८५१ (कृत ।
मालभूमिविशेषे । आलवाले । मे । केदारशाली ।
आमन । वे निघ ।

केदारक । पु । केदारजातपट्टिकाधान्यजाति
मेदे । सु सू ३६ ५ । गुणा — कटुकवत । See
केदारशालि ।

केदारकटुका । कौ । कटुका । रा नि व ६ ।

केदारखण्डम् । पु । बृहदालवालविशेष ।
वैध ।

केदारजम् । कौ । पत्रकाष्ठे । रा नि व १२ ।

केदारजलम् । कौ । तद्देशस्थजले । गुणा —
विपाके स्वादु गुरु दीपदह । तद्देश पट्टमल
विशेषेण दीपद भवेत् । रा नि व १४ ।

केदारभूमि । कौ । मालवे ।

केदारशालि । पु । केदारवृक्षशालिधान्ये ।
उद्भेदार्थमिह शालिशब्द, आमन शान, (देष्टे
शान) । गुणा — मधुरा हृष्या बल्या पित्तवर्धना
हृष्यकषायया चक्षुमला गुरु कफघ्न । रा नि
व १६ । धान्य — मधुर शीतल रुचिकर धान्य
वर्धनम् । वे निघ । "केदारप्रभवा रुषा वात
पित्तविनाशिन । रक्तपित्तविकारघ्ना वातघ्ना
कफकारका ।" अचि १५ ५ ।

केना (नो) । कौ । पत्रशालिविशेष । गुणा —
मधुरा शीता रुषा हृष्यवर्धनी च । वे निघ ।

केनार । पु । शिर कपीलसन्धिषु । मे ।

केनिपात' (क) । पु । अरिचे । शब्दर ।

केन्दु (क) (र) । पु । (Diospyros
Glutinosa) तन्दुक । ठेङ्ग गाव । श र ।
श च ।

केसुक (का) । वि । केसुककन्दे उत्तरदेश
स्थाने । (कैण्डे गाछ । हि कोवी केसुपा ।
तत्पर्याय, — पेचुक, पेचुनी, पेचु, पेचिका,
दलसारिणी, केचुक । र । प्र चिकट्टाद्यमीदके ।
गुणा — मधुरा हृष्या कटुपाका तिक्ता शीता खटु
प्राचिका दीपनी शाहिणौ हृद्या वातला कफपित्त
ज्वरघ्ना प्रमेहकुष्ठकासघ्ना रक्तरोमघ्नी पित्तधम
पिपासाघ्न नाशयेत् । वै निघ । मूल —
केसुक कटुक पाके तिक्त याहि हिम लघु ।
दीपन पाचन हृद्य कफपित्तज्वरापह । कुष्ठकास
प्रमेहवायनाशन वातलङ्घ । भा पु १५ कफ
पित्तघ्न रौचन अग्निदीपनघ्न । राज । मधुर
रुचमच्छ शीतल मेदल पाचक रुच्य गुरुपित्त
कफघ्न वातघ्नघ्न । वै निघ ।

केसुकम् । कौ । पुगे । भा म ३५ मू क चि ।

केयूरम् । कौ । अलङ्कारविशेषे । तत्पर्याय
— अद्भटम् (च) । ठाड, ठागा, अनख ।

केलटम् । कौ । कुसुमबीजे । वे निघ ।

केलटक । पु । केसुककन्दे । वै निघ ।

केलास । पु । स्फटिकमणौ । वै निघ ।

केलि । कौ । शृङ्गव्याम् । शब्दर ।

केलिक (किल) । पु । अशोकवृक्षे । वै
निघ ।

केलिकदम्ब । पु । कदम्बविशेष । क । See
कदम्ब ।

केलिक्लिण' (कीर्ण) । पु । उद्रे । वै निघ ।
६ च ।

केलिपिक । पु । कीकिल ।

केलिहृद्य । पु । केलिकदम्बे । (कमिन्दम् ।
श र ।

केलुट(क)म् । कौ । पु । कन्दशाकविशेषे ।
(कमूककन्द । जलीदुस्सरे । वै निघ ।

केवलद्रव्यम् । कौ । अरिचे । श र ।

केवा (विका) । स्त्री । केवार इति कोङ्कणदेशे
ख्यातिं पुष्पवृक्षविशेषः । तत्पठ्याय, —कविका,
केवी, भृङ्गार वृषभभा, भृङ्गमारी, महागन्धा,
राजकन्धा, पलियाङ्गिनी । गुणा —मधुराशौतला
दाहपित्तघ्नौ वातघ्नौ कटिघ्नौ च । रा नि
व १० ।

केवु(वू)कः (का) । प, स्त्री । पत्तरे । भागिक ।
सि यी कृमि चि । कंसुके । कौडे, केडेउता ।
च सू ४५ कृमिघ्नगण ।

केशः । पु । ह्रीवेरे । वाणि । प सु कुन्तल ।
मे । बालि । हूण । रा नि व १८ । स तु गर्भस्थ
शिशोरष्टाभिर्मासै जायते । सुखबीध ।

केशकारः । पु । इक्षुविशेषे । हि कुशियार ।
गुणा —गुरु शीत रक्तपित्तचयघ्नय । भा ।

केशकारो । स्त्री । रोहिण्याम् । वै निध ।

केशकौटः । पु । Louse उकुण ।

केशगर्भकः । पु । कवथ्याम् । त्रिका । ज्योषाक
वृक्षे । क्षामे । उत्कृष्टे ।

केशघ्नम् । स्त्री । इन्द्रजित्मरोमि । टाक पोका ।
रा नि व २० ।

केशच्छित् । पु । नापिते । श मा ।

केशटः । प । उकुण । क्षामे । मे । ज्योषाक
वृक्षे । त्रिका ।

केशधारिणी । स्त्री । दुर्गपुण्याम् । श ।
केनपूडे ।

केशघृत् । प । मलके । भूतकेश । श च ।

केशनाम । स्त्री । जौवर । वाणि । चम ।

केशपत्त । पु । केशसमूह । चम ।

केशपथी । स्त्री । अपामागवृक्षे, रक्तापामार्गे ।
भा पु १५ ।

केशपाश । पु । केशभारे । चम ।

केशपाशी । स्त्री । शिरीमध्यस्थशिलायाम् ।
हृङ् । चम ।

केशफला । स्त्री । कौषफलायाम् । क ।
द्रावकोवातको ।

केशभू (भृत्) । स्त्री, पु । मलके । रा नि
व १८ ।

केशमयनो । स्त्री । शमौहचे । शरि शौह ।
रा नि व ८ ।

केशमार्ज्जक(न)म् । स्त्री । कदलिकायाम् ।
कौकूटे, छिन्नौ । हला ।

केशमुष्टिः (क) । पु । विषमुष्टिनामपत्रशाक
चूपे, महानिम्बे । षोडानिम् । मं यकानौनिष ।
रा नि व ४१८ ।

केशयन्त्रम् । स्त्री । उपविषादिशीघ्रनाशे यन्त्र
विशेषे । लक्षणं यथा —“धान्यपरितुष्ट्यात्वा
सुगन्धायां सुखीपरि । सुदुग्धैर्मारिकिलस खर्पर
विस्मर्द्दयेत् । केशो दुग्धे प्रुतो यथात् केशयन्त्र
तथा स्मृतम् ॥” ये चन्द्रिका ।

केशर । पु, स्त्री । नागकेशरवृक्षे । मे । च पु
५५ । बकुलवृक्षे । सु सू २८५ एलादि ।
पुन्नागवृक्षे । हारा । किञ्चल्के । भा पु १५ ।
विष्टकेशे । मे । हिङ्गुवृक्षे । च टी भ ।

केशरङ्गः । पु । केशराजि । भृङ्गराजि ।

केशरङ्गिनो । स्त्री । मृद्वेद्वीलतायाम् ।

केशरञ्जनः । पु । भृङ्गराजे । डीमवाश ।
रा नि व ४ । नीलकिण्ठ्याम् । वै निध ।

केशरपाक । पु । बाजोकरपाकविशेषे ।

केशरा । स्त्री । नागरसुतायाम् । रा नि व १ ।

केशरागः । प । भृङ्गराजवृक्षे । भा गण्डमाषि ।

केशराजः । प । खनामव्यान्ते शाकविशेषः ।

केसुदेव । हि मेगरिया । उत्तु कलाकिमदुष्ट ।

सा कौ । तत्पठ्याय, —भृङ्गराज, भृङ्ग, पण्ड, भाकर,

माकर (र), साकव (च), नामसार, केश,

परक, भृङ्गसीटर (दि), केशरञ्जन, केश,

कुन्तलवर्द्धन (वे), अङ्गारक, एकरल, करपक,

भृङ्गराज, भृङ्गार (ज), अङ्गारक, भृङ्गराज,

मर्कर (शरर) भृङ्गाङ्ग, पित्तप्रिय । गुणा —

तिक्तोष्ण चतुष्य केशरञ्जन कफामशोथविषघ्न ।

तत नीली रसायन । रा नि व ४ । पाथेय केन

चर्चितं पाण्डुकफत्र रसायनय । राज । भृङ्ग

राजे । डीमवाश । र मा ।

केश(स)रान्नः । प । मातुलुङ्गवृक्षे । जटा ।

केशराष्ट्रयम् । स्त्री । नागके । वाणि । ए नि

८५ ।

कैसरोचटा । स्त्री । सुस्ताया । नागरसुभायाम् ।
वै निघ ।

कैसूरः । पुं । कशेरु । केसुर । कैसूरः । न्याम्
पोतरखी गोभी इत्य कशेरुक । द्रव्याभि ।

कोङ्कुक । पुं । गरगण्ड इति ख्यातं हवे । गद-
गण । सु सू १६ च ।

कोटजः । प । कुटजहृत् । कूडहि गाह ।
भा पू १भ ।

कोट(ड)र्थ्य । पु । स्वनामप्रमिहे महानिम्ब
विशेषे । फलित महानिम्बविशेष, घोडाशुग्री ।
म फलितमहानिम्ब, गोरानिम्ब । क कयाद्विषे
वै निघ अपघ्ना चि वचाद्यहृते । गुणा—कटु-
तिक्तकषाय शीतलो लघु तापघ्न शीतकुष्ठरक्त
हृमिभृतविषघ्नय । रा नि व २ । शीतलसिक्त
कटु तुवर लघु दाहार्शु हृमिगुलघ्न सकाप
विषघ्नय । श्वेतपाटलहृत् । वै निघ । कटुफलवर्ने ।
रा नि व २ । च सू ४५ । भा म बाल चि ।
मदमहृत् । रा नि व ८ महाभद्रातकगुह ।
पूतीकरञ्जे । कृष्णकटुमोहृत् रा नि व २ ।
घृतकरञ्जे । कामुके । लघुकाश्मयाम् । रा नि
व २३ ।

कौतकम् । स्त्री । केतकौपुष्पे । राज । शगाल
कोल्याम् । लेशांशून् ।

कौतवम् । स्त्री । कुमुदे । वैदूर्यमर्षी । रा नि व
१३ । राजिकायाम् । राह । तिका ।

कैदार । पु । कैदारशालिधान्ये । धान्न धान ।
षट्कधान्ये । षट्के धान । गुणा—कैदारा
मधुरा हृष्या बल्या पित्तनिवहणा । शूषत्कषाया
खरसा गुणः कफघ्नकला ॥ सु सू ४६ च । स्त्री ।
पद्मकाष्ठ । प सु ।

कौपीला । स्त्री । कृष्णविहतायाम् । वै निघ ।

कौरली । स्त्री । विडङ्गायाम् । रा नि व ६ ।

कौरवम् । स्त्री । विडङ्गे । कुमुदे । हेनां शून्,
शानूक शून् । रजा । श्वेतपत्रे । इ च ।
श्वेतकुमुदे । श्वेत उन्नि । भा पू १भ । रा
नि व १० ।

कौरविका । स्त्री । कुसुदिन्याम् । छोटेउन्नीय
शङ्क । भा पू १भ ।

कौरविणी । स्त्री । चयलिन्याम् । उन्नी श
कुमुदशून्व शङ्क । रा नि व १० ।

कौरविणीफलम् । स्त्री । कुमदबीजे । डेमो
बीछि, डेटे । हि भेट । भा ।

कौरवो । स्त्री । मेथिकायाम् । मेति । प सु ।
चन्द्रिकायाम् । म । (विन्) पु । चन्द्रे ।

कौरवोकन्दः । पुं । तैलकन्दे । रा नि
व ७ ।

कौराटः (क) । पु । करवीरहृत्, व्यावरिषि
भेद । इ च ।

कौरात. (क) । प । जलपचिविशेषे । च सू
२७५ । भुनिम्बे । छिद्रता । रा नि व २ ।
बलवति पुरुषे । हारा । स्त्री श्वरचन्दने । रा
नि व १२ ।

कौरातचन्दनम् । स्त्री, प । नाविपीतचन्दने
कोडयं ख्याति । श्वरचन्दनम् । गुणा—“शीतल
तिक्त कान्तिकरो मत । विचर्चिकाकुष्ठकण्टक
दनुविषापह । रक्तपित्तहृमिगुलघ्नपित्तवृत्त
दाहद ॥” वै निघ । See श्वरचन्दनाम् ।

कौरालम् । स्त्री । विडङ्गे । वै निघ ।

कौरालौ । स्त्री । भुनिम्बे । विडङ्गायाम् । रा
नि व ६ ।

कौवर्च । पु । महानिम्बे । वै निघ ।

कौवर्चम(सु)स्त(क)म् । स्त्री । कौवर्चिकायाम्,
जलजसुनाभेद । केउटेभूता, केउठभूता ।
श र । ततपय्याय,—वन्ध, सितपुष्प (को),
कौवर्चोमुस्तक, कौवर्चमुस्तक (शब्दर), कुटुम्ब,
दशपुर, बालक, परिपेक्ष, प्रक, गोपुर्, गोनद
(च), कौवर्चो (वै), दाशपुर, दासपुर, पन्धिल
पारिपेक्ष, कौवर्चमुस्तक, वनसभाव (र), धान,
शीतपुष्प, शीर्षुध्रव । गुणा—हिंस तिक्त कषाय
कटु कान्तिकर कफघ्न पित्तघ्न रक्तदोषघ्नोष्णकृ
कण्टघ्न । इदम् विमुक्तकानाद्यो वषथ तन्
सुस्तकाकृति । “सुस्तावलेखपुट शकाम साहि
नृमकमिति ।” भा पू १भ ।

कौवर्चिका (ची) । स्त्री । (Cyperus ro-
tundus) A kind of fragrant grass
माखव वननामप्यातजलजसुतायाम् । केउटेभूता
(केउठभूता) । च टी भ । गुणा—लघु हृष्या

कपाया कफनी काम चासनी मन्दाग्रिहरो च ।
रा नि व २ ।

कैवर्त्ति(र्त्तो)मुस्त(क)म् । स्त्री कैवर्त्तिका
याम् । भा पू १५ ।

कैवलम् । स्त्री । विह्वले । र मा ।

कैशिकम् । स्त्री । केशसमूहे । च ।

कैशिकी । स्त्री । व्यधनीपयोग्यस्तधारायाम् ।
स स ८५ ।

केशोरम् । स्त्री । एकादशाब्दात्पञ्चदशपर्यन्ते
वयसि । रा नि व १८ ।

केशोरकी (गुग्गुलु) । पु । वातरक्ते हित ।
पोटलीषडगुग्गुलु २५ विफला २५ गुडूची
४५ (एकच) वाटि २४५ अर्धश्लिष्ट काय (४८
ग) कक्ष्य । काय वल्लपूतद्वया तेन घृतमर्दित
गुग्गुलु गोलयित्वा पुन पाक कुर्यात् । घनीभूते
पाके भवताय रात्रि विफलावर्णं प्र ४ तो दिकट
चूर्णे प्र ४ तो विह्वलचूर्णे ४ तो विह्वलचूर्णे २ तो
दन्तीमूलचूर्णे २ तो गुडूचीचूर्णे ८ तो प्रविषे
दय । च द । सा को ।

कैपि(पो)का । स्त्री । आमातकी । शरमूलमिति
केचित् । च वि ३५ ।

कैषी । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । वै निघ ।
कोक । पु । खजरीवृक्षे । व्यधिकार्याम् । मेके ।
भ । इन्द्रासगे । घाग, घोष । रा नि व १८ ।
चक्राकी । त्रिका ।

कोकड } पु । चमरपुच्छे विलिख्यन्ते । कङ्क
कोकवाच } एतत् इति भाषा । तत्पर्याय, —
चविन, कोकवाच, विलिख्य, चमरपुच्छ, लोमघ,
धुधवणक । तन्मांसगुणा — आसानिलकासहर
पित्तदाहकर । रा नि व १८ ।

कोकदन्ता । स्त्री । इन्द्रजके । यमोपीठा ।
कोकदेव । पु । कपोत । यनकपोते । रा नि
व १८ ।

कोकमदम् । स्त्री । (Nelumbium spe-
ciosum) रत्नपद्म । वक्रपद्म । रत्ना । गुष्पा
— कटु तिक्त मधुर शीतल रक्तगोषघ्न कफपित्त
वातशूलन मन्तपणं वृष्यञ्च । रा नि व १८ ।
"कोकमदम्" मधुर शीत यग्रे कटु तिक्त ।

वृष्य तमे कारण विस्फोटकरक्तदीपदाहहर । वट्ट
कफपित्तविषपविषसन्तापवातनाशकरम् ॥" वै निघ ।

कोकवन्धू । पु । मूत्रे । श । चक्रवाकपविणि ।
कोकाग्र । पु । समस्तौखचुपे । रा ।

कोकाह । पु । पाण्डुवर्णघोटकी । कर्कशपर
नामनेये शृङ्गात्रे । श्रेत कोकाह इत्युक्त ।"
ज द ३५ । "सिते तु कर्ककोकाहौ ।"
हु च ।

कोकिल । पु । (Cuculus Indicus)
अनामग्यातपविणि । कोकिल । हि कीइला ।
रत्ना । तत्पर्याय, — धनप्रिय परभृत, पिक,
काकपुच्छ, कलघोष, अलिम्वक, कामनाल,
पञ्चमान्य, मधुखर कुङ्कण, घोषयिबु
(शब्दर), कलध्वनि, गातु, अलिमक, अलि
पक (मे), अनाभृत, अवललित, मधुवन (श),
कामनाल कुङ्कुमुख, मधुकण्ठ, काकपुट
(त्रि) भाइपुट (हा), मधुघोष (शब्दमा),
वसन्तघोषी (कि), परपुट, काल, वसन्तदूत
तासाच, गन्धर्व, मधुगायन, वासन्त, कलकण्ठ,
कालान्न, काकलीरव, कुङ्करव, अन्यपुट,
मत्त, मदनपाठक, कलरव । रा । तन्मांसगुणा
— कीकिल श्लेष्मी श्रेय पित्तसंशमनी मय ।"
अवि २१ च । सत्रिपसीम्यकीटभेदे । तद्वृष्ट्य
कफनिमित्तजा रोगा भवन्ति । सु कक्ष ८५ ।
स्त्री । वदरीफल । जटा ।

कोकिलनयन । पु । कीकिलाचचुपे । कुणिश
खाडा । अ टी र ।

कोकिला । स्त्री । काकील्या । कीकिलस्त्रियाम् ।
वै निघ ।

कोकिलानन्द (वास) । पु । राजासहचे ।
रा नि व ११ ।

कोकिलावर्त्ति (स्त्री) । स्त्री । नेत्ररोगे वर्त्ति
विशेष । "व्योपायधूर्त्तसिन्धुविफलाज्जनसमुता ।
गुडिका जलपिष्टेय कीकिला तिमिरापहा ।"
च द ।

कोकिलावास । पु । भायहवे ।

कोकिलाच (क) । पु । (Hygrophila
spinosa Syn Ruellia longifolia)
अनामग्यातवृक्ष । कूटखाडा, कूटकाँठो
भूमर्दन । हि कानिनादिखर केलया तरीण

सालमाखना । म कोमिसा । कं कुम्भोलिके । मे गोविनिष्ठिचेदु, गोविष्ठेदु । सत् कुदलिरम्बा, माखुरेण । मद । तत्पथ्याय,—इचगन्धा, काण्डेचु, इचुर, चुर (च), गगाली, गङ्गली, गूरक, गगालघण्टी, वचायि, गङ्गाना, वज कण्टक, इचु, इचुरक, वज, गङ्गलीका, मिके चया पिच्छिला (रा), कोकिलनयन, कोकिलाचक (च टो) । स तु अंतरक्तभेदेन द्विविध । अस्या तस्य पथ्याय,—वीरतर, विचुर, चुरक, गङ्गपुष्प कुलाचक । रक्तस्य तस्य पथ्याय—छयक, अतिच्छयक । गुणा—आमवातरक्तघ्न । राज । मधुर शीत निचातिसारजित् हृद्य कफघ्न वल्य रुच्य सन्तर्पण्य । रा नि व ५ । शीतल दृष्य स्वाद्वस्त्रपित्तल तित्ता आमवातग्रीवा प्रमरीच्छणावातरक्तघ्न्य । भा पु १३ । तद्गुण गुण—शीतल स्वादु कषाय तित्ता गुरु गर्भस्थापन तथ्यच । वै निघ ।

कोकिलाची । स्त्री । कोकिलाचवीज । कूटन थाड़वीज । हि सालमाखना । श र ।

कोकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्बूहचे । वड़ जाम गाछ । रा नि व ११ ।

कोकिलेष्टु (क) । पु । कण्ठेचो । कांसजा हेक् । कोकिलाचचुपे । रा नि व १४५ ।

कोकिलोत्सव । पु । आमवचे । रा नि व ११ ।

कोकुराह । पु । सुखपुण्ड्रकयुक्तशेताथे । “कोकाह पुण्ड्रकेयाथ कोकुराह ।” ज द ३५ ।

कोङ्क(ङ्का)ण । पु । कीडणदेशजीतमाथे । ज द ६५ ।

कोचिला । स्त्री । कुचेखके । कूँछल । भेष ज्व चि पानीयव्याम् ।

कोट । पु । कोठरीने । गुवाकहचे । त्रिका ।

कोटज । पु । कुटजहचे । कूड़ि गाछ । रा नि व २ ।

कोटर' । पु, स्त्री । हचगहरे । आछेर कोटिर । अम । तत्पथ्याय,—निष्कह (च), निर्गुद, कोटर' (शब्दर), प्रालर, सविवरम् (ज) ।

कोट(ठ)रपुष्पी । स्त्री । हददारकलतायाम् । दोखतत्रक । रा नि व १ ।

कोटरवासिनी । स्त्री । अतत्रितायाम् । निघ ।

कोटरी । स्त्री । नपायाम् खियाम् ।

कोट(इ)वी । स्त्री । नप्रस्त्रिया । नेराठे नेरे अम ।

कोटिः (का) । स्त्री । स्पृहायाम् । पिडि शाक । रा नि व १२ । वेदिकाखे नम द्रव्ये । मे ।

कोटिक' । पु । मण्डूकजातीयसविषकोटभेदे सु कल्प पच । See मट्टूक । इन्द्रगोपकोटे आषाढे पोका । जटा ।

कोटिवालिका । स्त्री । सरटे । वै निघ ।

कोटिर । पु । नकुले । इन्द्रगोपकोटे । मे ।

कोटि(टी)वर्पा । स्त्री । पिडिहशाके । पिडि शाक । श र ।

कोटिहचकः । पु । कुटजहचे । मद व १ ।

कोटिशः । पु । लोष्ट्रभेदेने । टैम । भरत ।

कोटी । स्त्री । कुटजहचे । कूड़ि गाछ । वै निघ । स्पृहायाम् । श र । शस्त्रापमान । च टो ।

कोटीर (वः) । पु । जटायाम् । त्रिका । किरौटे । हे ।

कोटीडुस्वर' । पु । यन्त्रोदुस्वर । भेष लौरी चि ।

कोटार' । पु । कूपे । चारा । पुक्किलि पाटके । मे ।

कोठ' । पु । Aspecies of leprosy Ringworm चूदरीमान्तगतचम्यरोगविशेष । तत्पथ्याय,—मण्डलक (च), दुयग्मा, तग्दीष चम्यद्विषा । रा । तस्य लक्षण यथा—“असम्यग् वमनोदीर्घपित्तघ्नोऽस्मान्निघष्टे । मण्डलानि सक् ण्डनि रागवन्ति वह्नि च । उत्कीठ सायुवम्यु कीठ इत्यभिधीयते ॥” सा नि । “वरटीदह कण्डूमांक्षीर्षितोऽप्यकफपित्तात् । अणिक्कीवाद विनाश कीठ इति विगद्यते ॥” मल्लूकीतनाम् ।

कोठर । पु । पक्षीहचे । आँकोड़ गाछ । रा नि व २ ।

कोठरपुष्पो । स्त्री । हददारके । रा ।

कोण' । पु । अस्त्रायमाने । अम ।
 कोणकुण । पु । उत्कुणे । उत्कुण । छ । अ ।
 कोणि । वि । कुनवे । अ टौ ।
 कोथ । पु । पूतोभाव । भूष । भा म ४४
 नासारो वि । "विहोदकोषावयथापि यव ।"
 नेवरीगभेदे । कटो । मे । दुर्गन्धभेदे । पाके ।
 सु नि ४५ । वि । मयिते । शठिते । छ । अ ।
 कोदकार । पु । अशकारमगभेदे । वै निघ ।
 कोदण्ड । पु । स्त्री । सुवि । ऊरु । मे ।
 कोहालक । पु । (Paspalum scrobicu-
 latum) कोरदूषकापरनामधेय
 धान्यविशेष । कोटा शान । म कोद्रव । क
 दारक । तत्पण्याय,—कोरदूष (अ), कुद्रव
 (अ टौ) कोरदूषक, कोरदूषक (मन्दर), कीदार,
 कीहाल (सुनु), कुहाल, मदनायक, उहाल,
 वनकीद्रव । दृशविशेषे तस्य नामा भेदा कृता ।
 गुणा—वातलो याही हिम पित्तकफघ्नय । भा ।
 अतिवाहि वातलघ । राज । "कीद्रवो रुधो
 याही स्यात् रक्तपित्तविशोधन । नात्यन्तकफघ्नं
 याही रुधु खादु प्रकीर्तित ॥" अयि ५५ ।
 सन्निधिशिघिलकरत्वात् विकारी याही स्रग्
 शीतलो विषापहय । वा धान्यव । मधुर तिक्त
 त्रयिना पथ कफपित्तहर रुध वातल गुरु
 मोहकय । रा नि व १६ । "ग्लानिमुच्छा
 कर सद्य कोद्रव न हितं मतम् ॥" अवि १२५ ।
 कोद्रवमण्ड । पु । स्त्री । कोद्रवधान्यकृतमण्डे ।
 कोटा शानेन मण्ड । गुणा—मूच्छां ग्लानि
 ननन । वै निघ ।
 कोद्रविकम् । स्त्री । सोवर्णलवणे । वै निघ ।
 कोद्रुभक्त । पु । स्त्री । कोद्रवाग्ने । कटोव
 डात । म हरकाचभात । गुणा—"कोद्रुभक्तो
 रुचिकरी मधुरस्य प्रमेहघ्ना । सूत्रदीपलषाष्टदि
 कफवातामदाहनुत् ॥" वै निघ ।
 कोनफलम् । स्त्री । रक्तालो । वै निघ ।
 कोना(नी)ल । पु । अतिरक्तो जलपविषि ।
 वै निघ ।
 कोनालि । स्त्री । कुठविहितमस्यद्रव्ये । सु
 वि १० अ ।

कोप' । पु । क्रोध । अम ।
 कोपन' । पु । अयिपर्ये । गेठेला । वि ।
 कुडे । जटा । वै निघ ।
 कोपनक । पु । चौराख्यगन्धद्रव्ये । गेठेला ।
 हि चोरा । रा नि व १२ ।
 कोपना । स्त्री । रक्तकरवीरे । वै निघ ।
 कोपलता । स्त्री । कण्ठकोटवतायाम् । कां
 छिष्टे काण्ठकोट । रा नि व २ ।
 कोपि(पो)न । पु । जलकपीते । रा नि
 व १२ ।
 कोमम् । स्त्री । पिपासायाने । अ टौ ।
 कोमलम् । स्त्री । जले । मे । वि । अकठिने ।
 तत्पण्याय,—सुकुमार, सुदुल, मृदु (अ),
 पेलव (अ) ।
 कोमलकम् । स्त्री । मणालि । पट्टेन उंठे ।
 श र । पत्रकाष्ठे । वै निघ ।
 कोमलकदलम् । स्त्री । बालकदलफले । कठि
 कना । म कोवलेकेले । गुणा—शीतमधुर
 कपायदन्ध्यान् पित्तघ्नय । वै निघ ।
 कोमलदलम् । स्त्री । पत्रे । वै निघ ।
 कोमलनारिकेलम् । स्त्री । बालनारिकेलि ।
 कोमलपत्रक । पु । शिरो । मन्निना शीरे ।
 रा नि व ७ ।
 कोमलप्रसव । पु । शीतमिष्टानां । वै निघ ।
 कोमलवल्कला (लो) । स्त्री । लवलीहवे ।
 गोशुशु । भा ।
 कोमला । स्त्री । चीरिकायाम् । बीदरे । श
 अ । चीरिण्या । शिनी । खर्जूरिकाया । वै निघ ।
 कोमलेक्षु । पु । दृशविशेषे । कठि रेक्षु ।
 गुणा—"कोमलेक्षुर्मंदकफमेहकारी अ कीर्तित ।
 तदणसु मधु प्रोक्त किञ्चित्कटुप वातघ्ना । पित्त
 नाशयतीत्येव स हरी दीप्यवर्धक । रक्तपित्तहरी
 वल्गु चतनाशकरी मत ॥" वै निघ ।
 कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । रुक्मव
 दानि । हारा ।
 कोयष्टि (क) । पु । जलकुडुमे । कोड़ा
 पोथी । अयं प्रतुदगुण । सु मृ ४६ अ । अ
 म २० अ ।

कोरकः । पु. क्री। काकोल्याम् । वीरुज।
कुप्लि। कूँड़ि। अम। चणाल। मे। चकोर-
पविणि। वै निघ। चोरनामगन्धद्रव्ये। जटा।

कोरकवृक्षः । पु। इडुदीवृक्षे। वै निघ।

कोरकसेवः । पु। मटसुप्तके। ताशत्रभूठा।

कोरङ्गौ । स्त्री। मुक्केलायाम् । रा नि व २१।
पिप्पल्याम् । रा नि व ६।

कोरञ्जो । स्त्री। सोराटिकायां। कांछा नाम् ।
वै निघ।

कोरगटो । स्त्री। बदरीवृक्षे। मद व ६।

कोरदूष. (पक', य.) । पु। कीद्रवे। रा
नि व १६। च द र पि चि। कीद्रवधान्ये।
रत्ना। क्षन वा छोटि गटेव। रत्ना। गुणा—
“कोरदूषस्तु मधुर शीतो राक्षो गुरुमंस। तिक्ती
ब्रण्यथ रुच्यथ कफपित्तविपापह। मूलकच्छहर
भोक्ती जौण्ण्याथ लव्ध स्मृत ॥ वै निघ।

कोरदुष्काः । पु। कीद्रवे। शब्दर।

कोरसन्धिः । पु। गर्ते। गर्ताकारसन्धी।
“अद्भुतमणिवन्धगुल्फनागकर्परेष कोरसन्धय ॥”
सु शा ५५।

कोरिमदः । प। कासमहे। प सु।

कोद्रवः । पु। कीद्रवे। शब्दर।

कोल(क)म् । स्त्री। तीलकाम्नि। १ टोना।
प प्र। “अयस्तिस्तत्रूषणकोलभागै ॥” सि यो
पाण्डु चि। मरिचि। चञ्चे। रा नि व ६।
वदरफलं। रत्ना। क्रीडे। मेखके। चिचके।
ककोले। म। रा नि व १०। १२। वै निघ २५।
पाण्डु चि लोहादिचूर्णे। अदीले। गजपिप्पल्याम् ।
पिप्पल्याम् । राजवदरे। नखे। पु। वदरवृक्षे।
कूल गाह्। र मा। वा चि १५। “कोल
सूक्ष्माक्षकलशो ॥” वदराभ्यश्ले। “कोलत्वक्
मज्जा ॥” रस र बाल चि। च द पाण्डु
चि। “वृषपकोलभागै ॥” टड्डवपरिमाये।
“वहपदोले उच्यते ॥” प प्र १४। वराह।
रत्ना। कुलाये। सा कौ मुदय चि वाद्री
एत। अदीवृक्षे। बहुभारवृक्षे। जटा।

कोलकन्दः । पु। स्वनामज्जातमहाकन्दश्चाक
विशये। पुटानुरिति काम्नीरे व्याप्त। उष्ट्रात्र
आगु। मं पुटमेडु। तत्पथ्याव, —क्रिमिघ,

पक्षल, श्लेषकल, पुटालु, सुपुट, पुटकन्द।
गुणा—कटु उष्ण क्रिमिघ्न वान्तिघ्न बहिर्घ्न
विषदोषघ्नय। रा नि व ७।

कोलकर्कटिका (टो) । स्त्री। मधुखर्जुरि
काहम्। रा नि व ११।

कोलका । स्त्री। श्लेष्मकश्मिष्याम्। वै निघ।

कोलगजिनौ । स्त्री। गजपिप्पल्या। वै निघ।

कोलङ्कः । पु। आमलकवृक्षे। वै निघ।

कोलतैलम् । स्त्री। बदरीबीजतैले। गुण विशेषो
तकतैलवत।

कोलदलम् । स्त्री। नखीनामगन्धद्रव्ये। अम।

कोलद्वयम् । स्त्री। कर्पे। इहे टोना। भा।

कोलनाशिका । स्त्री। बद्धिनीवृक्षे। शरा।

कोलपुच्छः । पु। कङ्कपचिणि। “कोलपुच्छश्च
काद रान् ॥” शरा।

कोलवालुकः । पु। कुडुडे। वै निघ।

कोलमज्जा । पु। वदराभ्यश्ले। कूले
छोटि रोग। सि यो हि यास चि। “कोल
मज्जाश्चन लाजा ॥” गुणा—“कोलमज्जा तु मधुप
पित्तच्छद्भिर्विषापह ॥” राज। “कषायो मधुरो
मज्जा कीलानां पिचनश्रम। दृणाच्छद्यनिल
ग्रथ ॥” सु सू ४६।

कोलमूलम् । स्त्री। पिप्पलीमूल। रा नि
व ६।

कोलमूला । स्त्री। पिप्पलीमूल। रा।

कोलवसिका (जो) । स्त्री। (Scindapsus
officinalis Syn Pothos officinalis)
गजपिप्पल्याम्। प सु। चञ्चे। रा नि व ६।
च चि १५।

कोलशिश्वि. (स्त्री) । स्त्री। १. विकस्त्री।
आलाकूर्ण गाह्। हि सुरवाश्वि। मद व १।
शिश्वीभर्तु। उष्ट्रेष्ट्रात्र निम्, कटोत्रा निम्।
तत्पथ्याव, —कतफला, खट्टा, शकरपादिका
काकाण्डोला, दधिपुथो, काकाण्डा, वयव
पादिका। गुणा—वातघ्नी गुरुक्ष्मा वातकफघ्नी
शक्ताग्निमान्यकृत् भक्ष्या रुचिकृत्। भा। वातघ्नी
गुरु उष्ण कफपित्तकरी च। रा नि व १।

कोला । स्त्री। बदरीवृक्षे। म र। पिप्पल्याम्।

रा नि व ६ । मङ्गलावस्थाम् । (गोत्रकृष्णम्) ।
 रा नि व ५ । चव्ये । भा पु १५ ।
कोलात्मजः । पु । बदरफल । वै निघ ।
कोलादिमण्डुरम् । स्त्री । परिणामशूल
 हितम् । कोला चविका, यथिक पिप्पलीमूल,
 चपला पिपला, चारी यवचार, सुरभिजल
 गोमूत्र, छटम् । च द परिणामश्चि ।
 शोधितमण्डु १० तो शुष्कोपिपलीचव्यपिपली
 मूलयवचाराणां प २ तो गोमूत्र ८० तो (१३) ।
कोलास्थि । स्त्री । बदरास्थि । कूलेन औष्ठि ।
 सि यो हृदि चि ।
कोलाहल । पु । भुक्तदन्ते । कुक्षिभ्यां ।
 वै निघ ।
कोलि (लौ) । पु, स्त्री । बदरीवृक्ष । कू
 गाह । विका । च टी भ ।
कोलिका । स्त्री । घण्टावदरे । (शशकुम्भ) ।
 वै निघ ।
कोलिपत्रम् । स्त्री । बदरीपत्रे । नखीनाम
 गन्धद्रव्ये ।
कोलो । स्त्री । कोलिबन्ध । च टी भ ।
कोल्या । स्त्री । पिपल्याम् । र ।
कोविद । पु । तिलकवर्धे । वै निघ ।
कोविदार (क) । पु । (*Bauhinia va
 riegate*) A species of ebony काष्ठ
 नारमद, रक्तकाञ्चनभेद । भा । ब्रह्म काञ्चन
 ७७ । हि कचनारभेद । म क काञ्चन, कोचालि ।
 ते देवकाञ्चन । तत्पथ्याय — चमरिक, कुहाल,
 गुणपत्र (च) गुणपत्र (ह), काञ्चनाल, ताम्र
 पुष्प, कुहार, रक्तकाञ्चन (ज), चव्य (शब्दमा),
 विदल (शब्दर), काञ्चनार, कनकारक, काण्ड
 पुष्प, करक, काण्डार यमच्छद । गुणा —
 दोषन सान् कपायो व्रणरोपण । सधाही
 सारक सान्द्र पणशाक्विषु चोत्तम । सुवक्रच्छ
 निदीवश्च शोथ दाह कफ तथा । वात हरेत् पुष्प
 गुणा रक्तकाञ्चनपुष्पवत् । वै निघ । धारक
 रक्षिकर रक्षपिने पथ्यय । राज । तेलगुणा
 वेभोतकतेलवत् । See काञ्चनार ।
कोश (क) । पु । चन्द्रकोश । भा म ४ भ ।
 'मनेरधराकोशत् ।' कुमल । पापे । आति

कापे । वै निघ २५ चय चि सूर्यप्रभाशु ।
 पेय्याम् । शब्दसयह । मे । खर्चे । हृष्ये । अम ।
 (क) व्रणपथ्यविशेषे । स च चट्टाद्रुलिपयसु
 विधेय । सु मू १८ अ । "कोशकय स
 विधेय व्यधवन्धन वज्जित ।" 'व्यधे सूचीव्यधने
 रहित वन्धेन वज्जित कोशकार' इति । ख ।
 अष्टे । श र ।
कोशकार । पु । कोषकारेण । हि करिया,
 कुशिया ।
कोशकालो । स्त्री । जलधरपत्रिभेद । वै
 निघ ।
कोशकृत् । पु । कोषकारे । वै निघ ।
 कषेची । भा ।
कोशफलम् । स्त्री । चपुष्याम् । अभा । देव
 दाह्याम् । घोण्याम् । (शशकुम्भ) । रा नि व
 २३ । ककील । अम । वदरे । वै निघ ।
कोशफला । स्त्री । महाकोषातक्याम् । वड
 धोषा वा धूम्रगु । देवदासीलतायाम् । (शश
 कुम्भ) । रा नि व ३ । वीतघोषायाम् । रवा ।
 अ तविहताया, कणचिहतायाम् । तपुष्याम् । अभा
 गाह । रा नि व ७ ।
कोशवतो । स्त्री । घोषायाम् । धोषा । सु
 चि १८ अ ।
कोशवासो [न] । पु । शब्दकृते । तनुकोटे ।
 स्फटिकविशेषे । के ।
कोशस्थ । पु । शब्दप्रज्ञादो । सु मू, ४६ अ ।
कोशस्थमासम् । स्त्री । शब्दप्रज्ञादिमासि ।
 गुणा — मधुर शीतल विष्व शुककर हृष्य विट्
 वर्धक बलवृद्धिकर वातपित्तघ्न । वै निघ ।
कोशा । स्त्री । मय । वै निघ ।
कोशाङ्गम् । स्त्री । श्लेष्मे । हारा ।
कोशा(पा)तक । पु । घोषके । धोषा । मे ।
कोशा(पा)तको । स्त्री । स्नानमन्त्रातक
 भाके । धोषा लता । हि करइतरइ । ते बोर,
 उत्तरचि । म कटुदोडकी, काहीरि । तत्पथ्याय,
 — कृतकिश्रा, मालिनी, लतवेधना, धुंडा,
 सुतिका चण्डाली मददफलनी, कर्कशच्छदा ।
 अतपीतभेदम हिधा । फलगुण — कफाघ्न ।
 पक्वफलगुण — आमामयशङ्किकरम् । तैल मूलक

तल्लगुणम् । राज । च द अश् चि । (Luffia pentandra or amara, and L. Acutangula) अल्पविधफलशकविशिष्टे, ज्योत्स्नि कायाम् । किंशु । हि नौकी भिमनी, तरुह, घितरुह । उत्तु जनी । तत्पथ्याय — राजकोशा तकी, धामार्गव, पीतपुष्प जालिनी, हतवेधन । गुणा — शिशिरा कटु अल्पकषाया वातपित्तकफघ्नी मलाभानशीथिनी । रा नि व ७ । महाकोषा तक्याम् । वडू दूदूल । हि नेनुभा । तत्पथ्याय, — महाकोशातकी, महाघोषातकी, हस्तिघोषा, महाफला, धामार्गव, घोषक, हस्तिपर्ण । गुणा — “महाकोशातकी क्षिग्धा सरा पिता निलापहा ।” तत्फल स्वादु मधुरं वातपित्तघ्न पाके वफन्न ज्वरे श्लेष्म । अत्रि १६ अ । See राजकोषातकी । तिक्तफललताविशिष्टे । डि९-पञ्ज । महाकाललतायाम् । श्वेतघोषायाम् । रवा । पटील्याम् । पट्टेन गांश्च । मे । अपा मार्गे । वै निघ ।

कोशा(पा)म् । पु । वनामहचविशिष्टे, चुद्राम् । क्लृपाहे, रू०७डा । हि कीशभा । म क्कारौ आवा । क जूरिमाचु । तत्पथ्याय, — कोषाम ह्मिष्ठ, सुकोशक, (रा), घनस्तम्ब, वनाम्, जलुपादप, चुद्राम, रक्ताम, लाचाह्व, सुरक्तक (रा) । गुणा — “कोषाम कुष्ठशोषाघ पित्तघ्नकफापह । तत्फल याहि वातघ्नमन्वीण गुरुपित्तल । पक्वान् दीपन रुच्य लघूष्णहृफवात तुत् ॥” भा । फल — अन्न वातहर कफपित्त कर गुरु विदाहशोफहर । रा नि व ११ । विरेचनमिति । सु चि २१ अ । अस्त्री गुरु विदाही पित्तल कफक्लृकीष्टशीघ्रनय । फल याहि उष्ण पित्तल गुरु अन्न वातघ्न । किचित्क अन्न रुच्य दीपन । पक्वान्नरस क्षिग्धी रोच नय । वै निघ । तन्मन्त्रगुणा — खादुपाकी ऽपिपलकृत् क्षिग्ध पित्तानिलापह । सु मू ४६ अ ।

कोशा(पा)मृतैलम् । क्ली । कीशोडा इति प्रसिद्धतरुफलजतैले । रू०७डात्र डैलन । गुणा — सारक ह्मिष्ठघ्नघ्न तिक्त अन्नमधुर बल्य पथ्य रोचन पाचन । रा नि व १५ ।

कोशिला । स्त्री । सुद्रपण्याम् । शूनी । रा नि व ३ ।

कोशी । स्त्री । व्याघ्रनखि नशी । रा नि व १२ । उपानहि । हारा । धान्यादिशृङ्गावाम् । ह च । पु (न) । नखीनामगन्धद्रव्ये । रा ।

कोष (कः) । पु, क्ली । जातोकीषे । जात्र दल । पावे । मे । कुशले । दूँड़ि । वपणे । प र । शिखे । अष्टे । कृताहृतस्वर्णरीये । अम । धोव्याम् । शिम्बायाम् । हे च । पनसादि फलस्थाने । घरणि ।

कोषकार । पु । इची । हेक्षु । श र । इष्ट विगये । हि कुषारि, कुशिया, कुसिषार । ते कीश्वरिचेदु । भा म इम मूवाघात चि । गुणा — गुरु शीतल रक्तपित्त लघ्नघ्न । राज । “कोषकारो गुरु शीतो रक्तपित्तघ्नापह ।” भा । अथ मूल मध्ये च मधुर । सु सू ४५ अ । कीटमेदे । श्रुतिर्पाक । जटा ।

कोषकारजम् । क्ली । कौषेये । वे०५म् । रवा ।

कोषकालः । पु । घोषायाम् ।

कोषचक्षुः । पु । सारसपक्षिणि । श मा ।

कोषफलम् । क्ली । कर्पूरगन्धिकक्षौले । भा पू १५ । पु । घोषकलतायाम् । घोषां गठी । जटा । (ला) स्त्री । पीतदेवताइहचे । रा नि व ३ । पीतघोषायाम् । प सु । लिम्बा । पांतिजवू ।

कोषला (ह्वा) । स्त्री । जीवशकि । प सु ।

कोषवतो । स्त्री । कीषातक्याम् । घोषा, किंशु । द्विधा घट्टालिका । एका धामार्गव द्वितीया राजकोशातकी । वा सू १५ अ ।

कोषवृद्धि । स्त्री । कुरण्डे । कोट्रोन् । श र । See वृद्धि ।

कोषस्य । चि । कोषवाग्निप्राणिमात्रे, यथा — शङ्खशक्तिशङ्खलुशङ्ख कककंटादी । गुणा — “शङ्ख शङ्खोदय खादुरसपाका वातघ्न शीता क्षिग्धा पिने हिता श्लेष्मवदनाय ।” सु सू, ४६ अ । “कोषस्या रुधुरा क्षिग्धा पित्तघातहरा हिमा । वृद्ध्या वल्लवसंका ह्वयाय वल्लवदना ।” भा ।

कोषा (पिन्) । स्त्री, पु । पाटुकायाम् । श र । गडायाम् । उडी । ह च । आमह्वे । श मा । पीतघोषायाम् ।

कोषास्त्रो । स्त्री । महाकीपातक्याम् । ब्रह्मा
क्याम् । प सु ।

कोपातक्याद्यतैलम् । स्त्री । उपदेशे तैलम् ।
पाठ — “यस्य लिङ्गस्य मांसस्य शीयते क्षमिभक्षि
तम् । तस्य कोपातकीलम्भावोऽन्यथासाधितम् ।
तैल हृत्यधिराक्षीर दुष्टवर्णमगन्धरम् ॥” कोपा
तकी घोषक (घोषा), लम्बा तिलालाघू । तैल
४ य कोपातक्यादिकम् १५ वाणि १६ श ।
रस र ।

कोषौफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ।

कोष्ठम् । स्त्री । कुष्ठोपधौ । कूष्ठ । गुणा —
उष्ण कटु तिक्त स्वादु हृष्य शूलकर कुष्ठविषविषस्य
हरम् । व निघ । See कुष्ठम् । पु । कुष्ठले ।
खकुष्ठौ हृदयाहचिपथले । मे । Any viscous
आमाश्रिमूत्रबधिरस्थानादौ । यथा — “स्थाना
न्यामाश्रिपकानां सूत्रस्य बधिरस्य च । हृदयकुष्ठ
पुच्छुपथ कोष्ठ इत्यभिधीयते ।” स विविध हृद
कूरो मध्यमवेति । तत्र बहुविधो हृद सुदुग्धेनापि
विरिच्यते । बहुवातघ्नीषा क्रूरः, स दुर्बिरेष्य ।
समदोषी मध्यम स साधारण इति । तत्र मृदो
मावा मृदो, तीक्ष्णा क्रूरः, मध्ये मध्या च कर्षयेति ।
सु वि १३ अ ।

कोष्ठपुष्प । पु । धीरमूत्रायाम् । वै निघ ।

कोष्ठभेद । पु । तन्नामकरीये । वै निघ ।

कोष्ठसन्तापः । पु । अन्तर्दाहः । रा नि व २० ।

कोष्ठागारिका । स्त्री । चक्षिकाविशेषे । क्रूरौदव
गणि । वै निघ ।

कोष्ठागारो (इन्) । पु । प्राणघातककौटविशेषे ।

क्रूरौदव (कोष्ठा) । तैल दष्टे साभिपातिकरीया
जायते । सु कल्य ८५ । See कौट ।

कोष्ठान्नि । पु । मांसकादिनां योऽग्निर्जठरे
अग्निं पचति । पाठकाधि । निदानम् ।

कोष्ठाङ्गम् । स्त्री । नाभिहृदयादिपचदश
विधाङ्गे । अ शा ७५ ।

कोष्ठिकयन्त्रम् । स्त्री । लौहकारस्य घनम
यन्त्रविशेषे । कामादरेण शोभते । लघय —
“वीरशाङ्गुलिकीये हस्तमावायत समम् । धातु
सत्त्वनिपाताथे कोष्ठिकं परिकीर्तितम् । परिपूथे

हृदाङ्गारेरधो वातान कोष्ठिकी । मावया ज्वाल
मार्गेण ज्वालयेश हुताशनम् ॥” अवि ।

कोष्ठिका । स्त्री । सूषायाम् । मा ।

कोष्ठेक्षु । पु । श्वेतौ ।

कोष्णम् । वि । ईषदुष्णे । रवा ।

कोहल । पु । यवसक्तुल्लतमयविशेषे । यत्पत्र
मम । गुणा — “विदोपपत्रय हृष्य कोहली वदन
प्रिय । सु । कोहल शकुभिर्देशे वाष्ठीके क्रियते
यवे ।” वाचस्पति ।

कोहली । स्त्री । कुष्माण्डसुरायाम् । गुणौ —
व हृष्यो गुर्वौ च । वै निघ ।

कौकिल्य । पु । कीकिलाचहृत्ते । वै निघ ।

कौकुट । वि । कुकुटसम्भिनि । वा वि ३५ ।

कौकिल्यम् । स्त्री । अगुतापे । त्रिका ।

कौकुटपुटम् । स्त्री । पुटविशेषे । “वितस्ति
मावके खाते कथितकौकुट पुटम् । वीरशाङ्गुलिके
खाते कस्यचित्कौकुट पुटम् ॥” भा ।

कौकुटिक । पु । अदूरप्रेरितावे । म ।
पचिविशेषे । शोनां प्रकौ । वै निघ ।

कौकुटिकन्दल । पु । सर्वविशेषे । वार्ता
मात्र । त्रिका । ततमर्थाय, — भाण्डपुष्प । चि ।

कौह (हृष्य) । पु । कौहपदेशे । श र ।

कौट । पु । कुटजहृत्ते । भा पू १५ ।

कौटकिक्वा । वि । मांसविकेतारि । श र ।

कौटज । पु । इन्द्रयवे । प सु । कुटजहृत्ते ।
कूष्ठि शाङ्ग । अ टो रा ।

कौटजलीह । पु । अर्शोऽधिकारे लेह ।

कुटजलक् प्लवशत जलघ्नीये विपाचयेत् । अष्ट
भागवशेषन् कषायमवतारयेत् । वस्त्रपूतं पचेत्तेन
गुड्यात् विशल्पलानि च । घृतस्य कुटज दद्यात्ततो
लिहलमागते । वषाश्चीर्षविडङ्गेन्द्रविफलाग्रिसा
अन्न । भज्जातातिविषाविन् प्रत्येकच पल पल ।
चूर्णोक्त्य प्रदातव्यं मधुन कुटज तथा । एष लिह
श्मयति आर्शो रक्तमुद्रम् ॥” कुटजलक् १००
प पाकाद्यंजल ६४ श जी ८३ पुराणगुड १०
प घृत ८५ प्रवेपाय वषादीना चूर्णे प्र पल,
मधु ८५ अनुपात घृत मधु तक्र जल दुग्धस्य
सा कौ ।

तस्यगुणम् । राम । च द अमं पि । (Luffia pentandra or amara, and L. Acutangula) अन्यविधफलशाकविशेष, अंगोत्पि कायाम् । शिंशु । रिं मांको हिममो, तरुह, पित्तहर । उत्तु जमी । तत्पथ्याय—राजकोशा तको, धामागंय, पोतपुष्प जालिमो, कृतवेधन । गुणा—गिगिरा कटु अल्पकषाया वातपित्तकफघ्नो मलाभानशोधिनी । रा नि व ७ । मद्वाकोषा तक्षाम् । वड धूम्रम् । पि मेनवा । तत्पथ्याय, —मद्वाकोशातको, मद्वाघोपातको, हनिघोषा, मद्वाफला, धामागंय, घोषक, हनिपथं । गुणा—“मद्वाकोशातको विम्व्वा मुरा पित्ता निलापह्वा ।” तत्फल स्वादु मधुरं वातपित्तघ्न पाके वफल ज्वरे शस्य । अति १६ अ । See राजकोपातको । तिक्तफलसताविशये । टि९ अंजो । मद्वाकाखलतायाम् । श्रेतघोषायाम् । रवा । पटील्याम् । अटेल ग्राहि । मे । अषा मागे । वै निघ ।

कोशा(पा)म्ब । पुं । वनामृगचविशये, चुद्राये । जगपादे, के०७३ । हि कोशभा । म भारी चावा । क जूरिमाधु । तत्पथ्याय,—कोषाम्, कमिष्ठ, सुकोशक, (रा), घनम्ब, वनाम्, जन्तुपादप, चुद्रास, रक्ताम्, लाधावध, सुरक्तक (रा) । गुणा—“कोषाम् कुष्ठशोषास पित्तघ्नकफापह । तत्फल वाहि वातघ्नमक्षीण गुरुपित्तल । पक्तनु दीपन रुच्य मधुषण्डकषात तत् ॥” भा । फल—अम्र वातहर कफपित्त कर गुरु विदाहशोकहर । रा नि व ११ । विरेचनमिति । सु पि ३१ अ । अम्बो गुरु विदाहो पित्तल कफकाकोशशोधनय । फल वाहि उष्ण पित्तल गुरु अम्र वातघ्न । किलिप्तक अम्र रुच्य दीपनय । पक्तफलरस तिग्धो रोच नय । वै निघ । तन्मज्जगुणा—खादुपाको ऽधिवलकत् तिग्ध पित्तानिलापह । सु मू ४६ अ ।

कोशा(पा)म्बतैलम् । स्त्री । केषोडा इति प्रसिद्धतरुफलजतैले । के०७३ अंजेल । गुणा—सारक कमिष्ठमधुषण तिल अम्रमधुर बलं पण्य रोचन पाचनय । रा नि व १५ ।

कोशिला । स्त्री । मुष्पथ्याम् । मृगानो । रा नि व ३ ।

कोशो । स्त्री । व्याघ्रमपेर नरो । रा नि ११ । उपमदि । हारा । धामादिगुहायाम् । ६ अ । पु (नू) । नखीनाममन्त्रद्वये । रा ।

कोषः (कः) । पु, स्त्री । जातोकोषे । क्ति यत् । पावे । १ । कुम्भम् । कुँड़ि । उपवे १ र । शिग्र । अम्र । कृताकृतस्पर्शरीये अम । घोषाम् । मित्रायाम् । ६ अ । पनसादि फलमान्ते । धरणि ।

कोषकारः । पु । इषी । हेङ् । श र । इष्ट विशेदे । पि कुपारि, कुमिया, कुमिषार । ते कोलरिधेदु । भा म ३ म सूचावात पि । गुणा—गुरु शीतल रक्तपित्तघ्नघ्नय । राम । “कोषकारी गुरु शीता रक्तपित्तघ्नयापह ।” भा । अय मूल मध्ये च मधुर । सु सु ४५ अ । कीटभेद । उडिर्पोर । जटा ।

कोषकारजम् । स्त्री । कोषेये । वेङ् । रवा ।

कोषकालः । पु । घोषायाम् ।

कोषचक्षुः । पु । सारसपक्षिणि । श मा ।

कोषफलम् । स्त्री । कर्पूरगन्धिकाङ्गोल । भा पू १भ । पु । घोषकलतायाम् । घोषा जटा । जटा । (ला) स्त्री । पीतदेवतावृक्षे । रा नि व ३ । वीमघोषायाम् । प सु । लिप्ताङ्गी । पातिनेव ।

कोषला (ह्वा) । स्त्री । कोषशक्ति । प सु ।

कोषवतो । स्त्री । कोषातक्षाम् । पोषा, शिंशु । विधा घण्टालिका । एका धामागंय द्वितीया राजकोशातको । वा सू १५ अ ।

कोषहृदि । स्त्री । कुम्भे । के०७३ अंजेल । श र । See हृदि ।

कोषस्थ । वि । कोषवासिप्राणिनावे, यथा—शङ्खशक्तिशङ्खशम् कर्कटादी । गुणा—“शङ्ख कर्कादय खादुरसपोका वातघ्ना शीता तिग्धा पित्ते हिता शोषवर्धनाय ।” सु सु ४६ अ । “कोषस्था मधुरा तिग्धा पित्तवातहरा हिमा । उड्या बहुवर्षा हव्याश्च वलवर्धना ॥” भा ।

कोषा (पिन्) । स्त्री, पु । पादुकायाम् । श र । यत्तायाम् । उडि । ६ अ । आम्रहृदि । श मा । पीतघोषायाम् ।

कोषाब्धौ । स्त्री । मृदाकोषातक्याम् । उच्छ्रिता
रुमाश्च । प सु ।

कोषातक्याद्यतैलम् । स्त्री । उपदग्ने तैलम् ।
पाठ — “यस्य लिङ्गस्य मांसस्य शीथ्यते क्षमिभवि
तम् । तस्य कोषातकीलम्बावीजनागरसाधितम् ।
तैल इत्यचिराद्दीर्घं दुष्टवर्णमगन्दरम् ॥” कोषा
तको घोषक (घोषा) सत्त्वा तिलालाभू । तैल
४ श कोषातक्यादिकल्क १ श घारि १६ श ।
रस र ।

कोषीफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ।

कोष्ठम् । स्त्री । कुष्ठोपधी । कूड । गुणा —
उष्ण कटु तिक्त स्वादु हृष्य शूलकर कुष्ठविषविसर्प
हरम् । व निघ । See कुष्ठम् । पु । कुण्डल ।
खकुचौ हृदयाद्वक्षिपयन्ते । मे । Any viscus
आमाश्रिसूचरुधिरस्थानादौ । यथा — “स्थाना
आमाश्रिपकानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । उदुङ्गुक
फुफ्फुस्य कोष्ठ इयमिधीयते ।” स त्रिविधः स्रुदु
कूरो मध्यमश्चेति । तत्र बहुपित्तो स्रुदु स्रुदुधेनापि
विरिच्यते । बहुवातश्लेष्मा कूर, स दुर्विरेच्य ।
समदोषी मध्यम स साधारण इति । तत्र स्रुदो
मात्रा स्रुदो, तीक्ष्णा कूरो, मध्ये मध्या च कर्तव्येति ।
सु चि ११ अ ।

कोष्ठपुष्प । पु । चीरमूर्खायाम् । वै निघ ।

कोष्ठभेद । पु । तन्नामकरोग । वै निघ ।

कोष्ठसन्ताप । पु । अलदाह । रा नि व २० ।

कोष्ठागारिका । स्त्री । मृत्तिकाविशेष । कूमीये
नामि । वै निघ ।

कोष्ठागारो (इन्) । पु । प्राणघातककौटविशेष ।
कूमीयेर पोका । तत्र दष्टे सान्निपातिकरोगा
नायन्ते । सु कल्प ८८ । See कौट ।

कोष्ठान्नि । पु । पाचकाग्निनां योऽग्निर्जठरे
परं पचति । पाचकाग्नि । निदानम् ।

कोष्ठाङ्गम् । स्त्री । नाभिजठरादिपञ्चदश
विधाङ्गे । च शा ७८ ।

कोष्ठिकयन्त्रम् । स्त्री । खोहकारस्य घन
यन्त्रविशेष । कामारैर हापत्र । लघ्वण —
खोहशाङ्गुलविशेषो हस्तमाधायत समम । घातु
लज्जिपाताय कोष्ठिकं परिकीर्तितम् । परिपूणे

हृदाहारैरधी वातेन कोष्ठिके । मातया ज्वाले
मर्गेण ज्वालेयच्च इत्याश्रमम् ॥” अति ।

कोष्ठिका । स्त्री । मूषायाम् । मा ।

कोष्ठेक्षु । पु । श्वेतैर्धौ ।

कोष्णम् । वि । ईषदुष्णे । रवा ।

कोहल । पु । यवसक्तुकृतमद्यविशेषे । श्वेत्त
मम । गुणा — “विदोपघ्नय हृष्यय कोहली वदन
प्रिय । सु । कोहल शक्रुभिर्देशे वाह्यैः क्रियते
यवैः ।” वाचस्पति ।

कोहली । स्त्री । कुषाण्डसुरायाम् । गुणौ —
हृष्यौ गुर्वौ च । वै निघ ।

कौकिल्य । पुं । कौकिलाचवत् । वै निघ ।

कौकुट । वि । कुकुटसम्बन्धिनि । वा चि ३३ ।

कौकुल्यम् । स्त्री । अनुतापे । विका ।

कौकुटपुटम् । स्त्री । पुटविशेष । “वितस्ति
मातके खाते कथितकौकुट पुटम् । खोहशाङ्गुलके
खाते कम्पचित्कौकुट पुटम् ॥” भा ।

कौकुटिक । पु । अदूरप्रेरितात् । मे ।
पक्षिविशेषे । शोला भूकौ । वै निघ ।

कौकुटिकन्दल । पु । सपविशेषे । वाङ्मा
भाप । विका । तत्पथ्याय, — भाण्डपुष्प । चि ।

कौङ्क (क्षिणः) । पु । कौङ्कदेश । श र ।

कौट । पु । कुटजवत् । मा पू १८ ।

कौटिकिका । वि । मांसविक्रेतरि । श र ।

कौटज । पु । इन्द्रयव । प सु । कुटजवत् ।
कूङ्कि शाङ् । अ टो रा ।

कौटजलेह । पु । अर्शोऽधिकारे लेह ।

कुटजलक पलशत जलद्वीये विपाचयेत् । अष्ट
भागवशेषान् कषायमवतारयेत् । वस्त्रपूर्तं पचयेत्
गुडान् विश्लेषानि च । घृतस्य कुडय दत्त्वा ततो
लेह्यमागतम् । वषाभ्योषविष्टेन्द्रविफलागिरसा
ज्जन । भस्मातातिविषाविल प्रत्येकञ्च पल पल ।
चूर्णीकृत्य प्रदातव्यं मधुन कूङ्कय तथा । एष लेह
शमयति धार्शो रक्तघृमुद्भवम् ॥” कुटजलक १००
प पाकायजल ६४ श जे ८३ पुराणगुड ३०
प घृत ८८ प्रलेपाय वषादीनां चूर्णे प्र पल
मधु ८८ अतुपान घृत मधु तत्क जल दुग्धम् ।
सा कौ ।

कौटजबीजम् । क्री । इन्द्रयवे । इन्द्रपद्मानि
चूणे ।

कौटिकः । त्रि । मांसविक्रेतरि । कदाहे ।
अम ।

कौटिल्यम् । क्री । चाणक्यमूलके । रा नि
व ० । ८१४ शूनौ ।

कौटिल्यकः । पं । अग्निप्रकृतिकोटविशेषे । तेन
दृष्टे वातनिमित्तजा रोगा कायसे । सु काण्य ८५ ।

कौटो । स्त्री । कुटजवृक्षे । वै निघ ।

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमिते । ४ अणु ।
च द यञ चि सर्पिर्गुहे । कुडवमितबीजवपन
योग्यचेत् । अ टौ रा ।

कौणपः । त्रि । कुणपगन्धौ । च ३ रे ३ अ ।

कौण्डिन्या । स्त्री । मासरोहिण्याम् । वै निघ ।

कौण्यम् । क्री । कुण्वे । कूडि । सु नि ५ अ ।

कौतुकम् । क्री । भोजनकावे । हे च । इपे ।
विवाहस्ये । मे ।

कौट्रविकम् । क्री । Sochal salt सीवर्शल
लवणे । मठन नवण । रा नि व ६ ।

कौनख्यम् । क्री । कुनखरीने ।

कौन्तो । स्त्री । रेशकायाम् । ८३१ क । भा म
१ म ज्व चि लाचादिसैले ।

कौन्तेयः । पु । अर्जुनवृक्षे । रा नि व ८ ।

कौप(जल)म् । क्री । कृपीदके । पाण्डुरात्र
खन भा ।

कौपोनम् । क्री । उपस्थे । गुह्यदेशि । अम ।
मेखलावद्ध परिधेय वस्त्रखण्डे । कृष्णि ।

कौवी(वी)रा । स्त्री । मृग्यामलक्याम् ।

कौवे(वे)र । पु, स्त्री । कुष्ठे । कूड । मद
व १ । (रौ) उत्तरदिशि ।

कौवेरप्रहः । पु । अश्वजातेदुष्टग्रहविशेषे ।
लक्षण—“खिन्नाङ्गी वेपमानाय जानुभ्यां यथ
तिष्ठति । कौवेरग्रहसंयुते त विद्यालक्ष्मि
नम् ॥” ज द ५० अ ।

कौमारम् । क्री । पञ्चवर्षपर्यन्तं काले । कौमारं
पञ्चमाष्टानाम् ।” रा नि व १८ ।

कौमारभृत्यम् । क्री । तन्नामकान्यतमस्य,

दानभृत्यायाम् । भित्तर्ग्या । “कौमारभृत्य नाम
कुमारभरणधात्रीश्वरदोषसंशीघ्रनाथं दुष्टमनसं
स तुल्यानानाद्य व्याधीनामुपशमनाद्यै ।” पु, म.
१५ ।

कौमारौ । स्त्री । वाराहीनामकन्दे । रा नि व
० । वंशलोचनमेर्द । घृतकुमार्याम् । वै निघ
ज्व चि ।

कौमुदः । प । कान्तिक्षमासे । विका ।

कौमुदो । स्त्री । म्योत्खायाम् । अ ।

कौमुदीजीवनः । पं । चकीरपत्तिणि । वै
निघ ।

कौमुदीवृक्षः । पु । दीपवृक्षे । मिनपक्ष ।
हारा ।

कौम्भष्टतम् । क्री । शताब्दिकष्टते । वै निघ ।
स्थित वर्षं शतं श्लोष्ठ कौम्भ सपिस्तदुच्यते । चक्र ।

कौर्मम् । क्री । विषमेदे । “कृष्णाङ्गति भवेत्
कौर्मम् ।” वै ।

कौलत्यः । त्रि । कुललामन्वन्धिनि । वा चि
० अ ।

कौलत्योनः । त्रि । कुलत्योत्पादके (लेवादी) ।
अ टौ म ।

कौलालकम् । क्री । मृत्पात्रविशेषे ।

कौलोनम् । क्री । गुह्ये । उपस्थे । मे ।

कौलोरा । स्त्री । ककटग्रन्था । कौडुश्री ।
रा नि व ६ ।

कौलेयकः । पु । कुङ्कुमे । हला ।

कौल्मापोषः । त्रि । कुल्माषोत्पादके (चमादी) ।
अ टौ रा ।

कौवलम् । क्री । Jujube कीलीफल । कुन ।
हिद कोष ।

कौवेरम् । क्री । कडीवरी । शन्दर । कूड ।

कौशिकः । पु । गुग्गुली । शुश्रूषण । प सु ।
अश्वकणशालनतायाम् । लठानां । रा नि
व ८ । पेक्षके । रवा । व्याप्ति । पाङ्गे । नकुले ।

मे । कीशकारे । श र । मज्जायाम् । हे च ।

कौशिकफलः । प । नाडिकेरहये । श र ।

कौशिका । स्त्री । यन्त्रिपर्णीश्रुपे । ८१८ ग्या ।
मुरायाम् । वै निघ । पानपात्रे । हे च ।

कौशिकाराति (कारि) । पु। काकि ।
 रा नि व १८ ।
 कौशिकारि । पु। काकपक्षिणि । रा ।
 कौशिको । स्त्री । नदीविशेषे । मे ।
 कौशिक्य (क्या) । पुं, स्त्री । शाखोटवृक्षे ।
 शाखुङ्गा ग्राह । रा नि व २ । गुणा—“पितृला
 चीणा तिला वातपित्ताग्निनी” वै निघ ।
 कौशिक्योज्य । पु। शाखोटवृक्षे । रा ।
 कौशोरम् । स्त्री, पु। नखोनामगन्धद्रव्ये ।
 कौशे(पे)य(क)म् । स्त्री । क्रमिकोशीत्यवस्थे ।
 द्रव्यमौ कापङ्क । रत्ना । काशद्वये । व निघ ।
 कौषम् । स्त्री । कमले । पञ्च । वै निघ ।
 कौषिक । पु। कौषिके । मे । पाहितुष्टिके ।
 रत्ना ।
 कौसीयम् । स्त्री । तन्दायाम् । भालस्थे । ई च ।
 कौसुमम् । स्त्री । पुष्पाधने । रा नि व २२ ।
 कौसुभम् । स्त्री, पु। वनकुसुमे । रा नि व ४ ।
 कृमिमाधने ।
 कौसुभतेलम् । स्त्री । कुसुमबीजोद्भवतेले ।
 दूधमवोलेत्र उल । तत्र कटु सचार वातघ्न
 कफपित्तहर । वा टो । See कुसुभतेलम् ।
 कौसुभशकम् । स्त्री । कुसुभशकि । गुणा—
 कौसुभ मधुर कषुसुभ शीतलहर लघु । See
 कुसुभपत्रम् ।
 कौसुभशुण्डिक } पु। सनामप्यातशाली ।
 कौसुभशालि } गुणा—लघुपाक वात
 पित्तघ्न । रा नि व १६ ।
 कौस्तम् । स्त्री । दशाष्टिकवृक्षे । रत्ना ।
 कौवेयक । पु। खट्व । च ।
 क्रकच । पुं स्त्री । करपत्रे । कर्शा । केत
 कान् । पक्षितरौ । गर्गैर्ना । मे । महद
 कोनम्यशादिजनितसन्निपातवृक्षे । लघुपञ्च—
 “मलावाधाघसकोटा कम्पमूर्च्छातिभमा । मया
 पञ्चम मयु स्नात् तन्वाप्येतद्विषयत । भिषग्भि
 सन्निपाताऽयं क्रकच सम्यकीकृतः ॥ भा
 म १५ ।

क्रकचच्छदः । पु। केतकीवृक्षे । कर्शा ग्राह ।
 प सु ।
 क्रकचपत्र । पु। शाकवृक्षे । शेषन ग्राह ।
 रा नि व २ ।
 क्रकचपात् (पादः) । पु। Chameleon
 लकनासे । गिरगिट्टे । हारा ।
 क्रकचपृष्ठी । स्त्री । (Colus cobojinus)
 कवयोमल्ले । टेक ग्राह । हारा ।
 क्रकचा । स्त्री । केतकीवृक्षे । कर्शा ग्राह ।
 रा नि व १० । हीगलद्वये । शैर्गुनी । रत्ना ।
 क्रकण । पु। तित्तिरपक्षिणि, क्रकरपक्षिणि ।
 कर्शा ग्राहौ । चम ।
 क्रकर । पु। क्रकवे । कर्शा । बश्करोरे ।
 वीचनर कौङ्क । प सु । करीरवृक्षे । डेट्टेकट्टे
 ग्राह । चम । (Perdix sylvatica) पक्षि
 विशेषे । कर्कटेश । हि कयार । म कर्कटो को
 तत्पण्याय,—क्रकण, क्रकण (च), क्रकर
 (शब्दर) । गुणा—“वातपित्तहरा ह्या मेष्यादि
 बलवर्धना । लघव क्रकरा हृद्या तथा वै क्षीप
 चक्रका ॥” सु सू ४६ च । तन्मांसगुणा—लघु
 हृद्यघ्न । रा नि व १८ । रक्तपित्ते हित । सिधौ
 र पि वि खण्डाद्यलीडि ।
 क्रकराट । पु। भरहाजपक्षिणि । वै निघ ।
 क्रकौष्ठ । पु। पक्षिविशेषे । कर्कटेश ।
 निघ ।
 क्रतुपशु । पु। घोटके । हारा ।
 क्रथनम् । स्त्री । मारणे । चप । सङ्घायासा
 वरोधे । नि ।
 क्रथनकम् । स्त्री । चैतागुदकाठे । म च ।
 क्रन्दन । पु। विहाले । म मा । स्त्री । रोन्ने ।
 म र ।
 क्रन्दितम् । स्त्री । रोदने । च ।
 क्रम । पु। पादे । रा नि व १८ । चक्रम ।
 मत्तौ । कम्प । आक्रमणे । मे ।
 क्रमण । पु। चरने । ई च ।
 क्रमपूरक । पु। चक्रवृक्षे । रा नि व १० ।
 क्रमि । पु। क्रिमो । म । क्रमिहो ।

क्र(क्रि)मिकण्टकम् । क्री । विडङ्गे । उटु
चरे । मे ।

क्रमिघ्नम् । क्री । विडङ्गे । र मा ।

क्र(क्रि)मिजम् । क्री । अगुक्काष्टे । अम ।

क्र(क्रि)मिजा । क्री । लाघायाम् । र मा ।

क्रमिरिपुः (शत्रु) । पु । विडङ्गे । र मा ।
प्रवालतरी । वे निघ ।

क्रमिहा । क्री । लाघायाम् । र ।

क्रमोलकः । पु । वनमुद्रे । भूगानौ । प सु ।

क्रमुः । पु । गुवाकहले । भ ।

क्रमुकम् । क्री, पु । पूगफले, हवे च । मे ।
रा, नि व ११ । भद्रमुक्तके । कापासीफले ।
पट्टिकालीधे । देवदारुणि । मे । रक्तरोधे ।
पारिषाथले । गश्ग अथथ । अम । सूतहवे
फले च । ऊँ ९ गाँ व फन । भा । रा नि
व ८ ।

क्रमुकप्रसूनः । पु । धूलोकदन्वे । रा नि व ८ ।

क्रमुकफलम् । क्री । गुवाके । रा नि व ११ ।
अभिबन्धविशेषकरत्वात् विकाशि । श्राद्धं ।

क्रमुको । क्री । गुवाके । श र ।

क्रमेलः (कः) । पु । उट्टे । प सु । इला ।

क्रमोद्वेगः । पु । हवे । वे निघ ।

क्रम्यशोर्षम् । क्री । कपिशोर्षे । त्रिका ।

क्रम्यसदः । पु । छागि । शब्दर ।

क्रयारोहः । पु । हटे । त्रिका ।

क्रयिकाः (क्रयी) । पु । क्रैतरि । अम ।

क्रव्यम् । क्री । मांसि । रा नि व १० ।

क्रव्यघातन । पु । मृगे । श च ।

क्रव्यात् । पु । रचधि । त्रि । मांसमिनि । मे ।

क्रव्यादः । पु । राचसे । अम । अनेपधिणि ।

विह्वे । रा नि व १८ ।

क्रव्यादरसः । पु । अजीर्णाधिकारे रस । पाठ
—“पक्ष रसस्य द्विपल बले स्यात् शुल्कायसो
आद्विपलमाये । सख्यं सख्यं दुसमप्रियोगादिरण-
पवे विनिवेशनोयम् । पिश तथा पपेटिकां विधाय
खीडस्य पावे वरपूतमभिन् । जम्बीरज पक्ष
रस पलाजि शत तमेऽस्त्राप्रिमयात्यमस्य । जीर्णे

रसे भावितमेतदेहै सुपचकीलोद्भवशरिपुते
सवेतसाद्ये शतमत यीग्य सम रजटङ्ग
मुभट । विट तदई मरिच समस तक्षमवा
चणकाश्चवा । क्रव्यादनामा भवति प्रसिद्धी रस
मन्यामकभैरवीक ॥” भोजनान्ते र मा सेभ
तक्षप पेयम् । रस, १ प गन्धक २ प ताम्र
४ तो लोहं ४ तो, सख्यं चूर्णयित्वा सख्यं लोह
सहप्रिना दुसमेरुपर्वे टालयित्वा पपेटिका
काथं । ततो जम्बीररसस्य पलशतेन शने ली
पाथे पाथ्यम् । शुक्ये रसे पचकीलकाथेन पञ्चमा
अखवेयसरसेन च पचाशत् भावना दीया । तत
सख्यचूर्णसम भट्टटङ्गचूर्णं (४ प) तदई विडङ्ग
(२ प) सख्यद्रव्यसम मरिचचूर्णं (१० प) । तत
अणकचारजसिन् ० भावना दातव्या । अणक
चणकमिश्र चणकजलम् । पचकीलकाथी यथा-
पिपलीपिपलीमूलचर्माचिवकगुण्डोनां सममा
अटगुणजलेन पक्षा चतुर्षोवशीय काय । सा कौ
अन्य रसायनाधिकारे । पाठ —“द्विपल गन्ध
युक्त द्रावयित्वा विनिक्षिपेत् । पारद पलमाने
सतग्रन्थायसो पुन । तेन मानेन समिश्र पक्षा
दल क्षिपेत् । ततो विचूर्णं यथेन ज्वालयेत्
नानलम् । पावमात्र रस सख्यक् जम्बीरस प्रयो
जयेत् । सख्यं पचकीलीले कपाये, आखवेतसे
भावना खनु दातव्या पचाशत्प्रमिताकाया । व
टङ्गचूर्णेन तुल्यन सट्ट मेलयेत् । तदई दुपलव
सख्यंतुल्य मरीचकं । समधा भावयेत्पञ्च
चारवारिणा । तत समीप्य, कृष्णासु जठर
विनिक्षिपेत् ॥” रस र । पूर्व्वक्ष पाठान्तर
त्रेयम् । रसायनाधिकारे उक्त ।

क्रव्यादा (दौ) । क्री । जटानासाम् । रा
नि व १२ ।

क्रशिमा । पु । कशतायाम् ।

क्रशोयान् । त्रि । अतिहमे । चीणे ।

क्रान्तः । पु । हेक्रान्तमथो । घोटके । त्रिका ।

क्रान्ता । क्री । हट्ट्याम् । विडङ्गे । खूँखा
याम् । रा नि व ४६ ।

क्रान्तिः । क्री । सूर्यमत्यर्थे खगोलमण्यसतिर्व्यं
गोलरेखायाम् । सूर्यसि ।

क्रान्तुः । पु । पधिणि । उणा ।

क्रामकः । पु । क्रामकमूले । अनात्रिशू । र
सा स लोहपुटपाके ।

क्रामणः । पु। टड्ढाचारे। (शोशंशं) । र
सा स ।

क्रिमि । पु। पुणे। रवा । लाचायाम् । रोग
विशेषे । कर्मो । कौटे । च टी भ ।

क्रिमिकर* । पु। भाणहरकौटभेदे । सु कल्प
रूप ।

क्रिमिकर्णक* । पु। कर्णघातीगतरीगविशेषे ।
कण्ठोन्मत्तरे मांसघोषितपचनात् क्रिमिरूपयते ।
मांसकामिडिम्बप्रसवेन वा । काण्टकाणित्रि ।
मा नि ।

क्रिमियन्त्रि । पु। सन्धिजनेचरोगे । See
हमियन्त्रि ।

क्रिमिघ्न । पु। कोलकन्दो नाम महाकन्द
शब्दे । रा नि व ० । See हमिघ्न । कौ ।
विडङ्गे । च टी र ।

क्रिमिघ्ना (घ्नो) । कौ । विडङ्गे । हरिद्रायाम् ।
लाघायाम् । वै निष । धूमपत्रायाम् । लांशक ।
रा नि व ५ । सोमराज्याम् । श च ।

क्रिमिजम् । कौ । चगुरी । च ।

क्रिमिजग्धम् । कौ । भगुरकाष्ठे । रा ।

क्रिमिजा । कौ । लाघायाम् । र ।

क्रिमिजित् । कौ । विडङ्गे । चक्र ।

क्रिमिदन्तक । पु। क्रिमिजदन्तरोगविशेषे ।
यस्य दन्ते क्षणव्यतिरिक्तं चलत्वं दन्तमूलं शीघ्रो वेदना
लाघासावीर्यकलाहेदनाधिक्यञ्च भवति । मा नि ।
सु नि १६ अ । See हमिदन्त ।

क्रिमिरिपु (शत्रु) । पु। विडङ्गे । सा
कौ वाङ्मयालङ्कारे । प्रचालि । पालिधातुचे । श च ।

क्रिमिशायव । पु। A fetid mimosa
(M. farnesiana) विट्छादिते । श च ।

क्रिमिशिरोरोग । पु। क्रिमिजशिरोरोगे ।
लक्षणम्—“मिमांसयते यस्य शिरोऽतिमात्रं सञ्चल्य
भाण स्फुरतोव चान् । प्राणाश्च गच्छन्मालिख
सपुण्य शिरोऽतिमात्रं क्रिमि स चोत्सृज्यते” मा नि ।
क्रिमिशैल । पु। मञ्जीके । विका ।

क्रिमिहरम् । कौ । मरिचि । विडङ्गे । क्षण
लक्षणे । वै निष । वि । क्रमिघ्ने ।

क्रिमिहा । कौ । लाघायाम् ।

क्रिया । कौ । चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।
“या क्षुदीर्षे श्रमयति नान्य व्याधिदूरीति च ।
सा क्रिया न तु या व्याधि हरत्यन्यमुदीरयेत् ॥”
भा । उपाये । चेष्टायाम् । आरम्भे । सम्प्रधारण
कर्मणि । मे ।

क्रियाक्रम* । पु । विक्रितीयक्रमे ।

क्रियातियोग । पु । वमनादितियोगे । भा
म ३४ कास चि ।

क्रियावस्ति* । कौ । वमनादिपञ्चकर्मसु प्रयोज्य
वस्तिषु । च ।

क्रियासाधनम् । कौ । चिकित्सासाधने ।

क्रियेन्द्रियम् । कौ । कर्मेन्द्रिये । वाक्पाण्या
दिषु । हे च ।

क्रौडारजम् । कौ । मेघुने । विका ।

क्रुड् (ञ्च) । पु । वक्पक्षिणि । वक् । रवा ।

क्रुत् (धा) । कौ । क्रोधे । द्रांशं । अम ।

क्रुद्ध । वि । रुष्टे । प्रकुपिते ।

क्रुश्वा । पु । शगाले । उषा ।

क्रुष्टम् । कौ । रीदने । च ।

क्रूर । पु । अवकटचे । (हैरठठां शीह । रक्त
करवीररुचे । कटपक्षिणि । रा नि व २१। १। २।
क्षणप्रसूरे । श्वेतपुननवायाम् । भक्ते । ठांठ ।
विका ।

क्रूरक । पु । रक्तपुननवायाम् । रा नि व २ ।

क्रूरकर्मो । कौ । कुटुम्बिनोनाममहादुषे । रा
नि व ५ । अकंपुषोदुषे । भा पू १भ । वि ।
वृक्षसाधारिणि ।

क्रूरगन्ध । पु । शम्भके । रा नि व १३ ।

क्रूरगन्धा । कौ । क्यारिह्वे । रा नि व ८ ।

क्रूरदर्शना । कौ । श्वेतकाकभाष्याम् । वै निष ।

क्रूरधूर्त्त । पु । क्षणप्रसूरे । रा नि व १० ।

क्रूररव } पु । काके । ककरेटपक्षिणि । वै

क्रूररावी } निष । द्रोपकाके । रा नि व, १२।

क्रूरलोचन । पु । श्वनेचरे । हारा ।

क्रूरय । पु । शगाले । वै निष ।

क्रूरा । कौ । रक्तपुननवायाम् । रा नि व ३ ।

क्रौञ्चलोहितम् । क्री । हिङ्गुले । वै निघ ।
क्रीञ्चा । क्री । पद्मबीजे । रा नि व १० ।
क्रौञ्चलियाम् । ङटा । गुण — अमरीशुकदोषघ्नौ ।
अत्रि २१ च ।

क्रौञ्चादन । पु । क्री । मृणाले । दारा ।
पिपल्याम् । श र । चेचुलुकी । घेंहू । च
चि ३५ । चिञ्चोटके । छेंहूटका । नी ।

क्रौञ्चादनो । स्त्री । पद्मबीजे । पद्मेश्वर बीज ।
रा नि व १० ।

क्रम । पु । क्रान्ती । लक्षण — "यो नायासशमी
देहे प्रवृद्ध आसवर्जित । क्रम स इति विज्ञेय
इन्द्रियार्थप्रसाधक ॥" वेदाङ्गम् ।

क्रमथ । पु । आयासे । अम ।

क्रान्ति । वि । यान्ते ।

क्रान्ति । स्त्री । क्रमे ।

क्रिच । वि । आद्र । लिङ् । अम ।

क्रिचवर्मा । पु । क्रिचवर्मा होत्रे ।

क्रिच्रा । स्त्री । श्लोककृत्काव्याम् । रा नि व ४ ।

क्रिच्राक्षः । वि । Blear eyed प्रेक्षादिना
क्षिप्रचक्षुषि । पिङ्गुटिका । स्त्री (चि) । क्षिप्र
नेत्रे । अम ।

क्षिप्रित (क्षिष्ट) । वि । क्षिप्रयुक्ते । अम ।

क्षिष्टवर्मा । पु । क्री । Excess of the
lachrymal discharge तन्नामकप्रेक्षरक्तज
नेत्रवमजरोगे । लक्षण — "यस्य दृश्यम् अकस्मात्
सदृशं चक्षुर्वेदनं ताम् यदन्तं सममेव च । अकस्माच्च
मवदन्तं क्षिष्टवर्मेति तद्विद ॥" भा नि । "अथ
रक्तजं दुष्टं क्षिष्ट मांसमिवोन्नतं । बन्धुजीव
निभं वम क्षिष्टवर्म सदुच्यते ॥" विद्वेद ।

क्षिष्टि । स्त्री । क्षेप्ते । विवाधाम् । धरणि ।

क्षीत । पु । अग्निप्रकृतिकोटे । तत्र दष्टे विल
ज्यरोग जायते । सु कल्प २५ ।

क्षीतकम् । स्त्री यष्टिमधुनि । प पु । भा
म १५ कपयोगे वि । "शिवक्षीतक राज
वत्तम् ।" भा म १५ राजडीबीजं वि ।
"क्षीतकमिषुते परिपकम् ।" A kind of
plant with poisonous root. (Gly

cyrrhiza Glabra) नीलमूलयष्टिमधुनि ।
इदं स्थावरविषयान्तगतमूलविषम् । सु कल्प २५ ।
क्षीत(ति)का(तनी) । स्त्री । नीलीहृत् ।
रा नि व ४ । पृथिव्याम् । वै निघ ।

क्षीतन(नोय)(क)म् । स्त्री । जलजयष्टिमधु
मेदे । वक्षो यष्टिमधु । जलजस्थलजमेदेन सा
द्विधा । गुणा — मधुर रुच्य वल्यं हृद्य व्रणघ्न
शोथल गुरु चक्षुष्य रक्तपिण्डम् । रा नि व ६ ।
भा ।

क्षीव । वि । Impotent बलहीने । रवा ।
पु । स्त्री । स्त्रीपुरुषवरे । नशू मक, हिङ्गु ।
लक्षण — "क्षीव म्यामुरतागता तद्वाव क्लथ्य
मुच्यते ।" भा । न मूत्र फेनिल यस्य विहा
वाप्सु निमज्जति । मेट्रोथीन्मादशुकाया हीन
स क्षीव उच्यते । उदाह ।

क्षोद (क) । पु । शरीराद्रुत्थायाम् । कफे ।
वि । आद्र ।

क्षोदन' । पु । चतुरश्रमष्टिकषाये । "क्षोदन
चतुरश्रम् ।" रा नि व २० । कफमेदे । तस्य
स्थानमामाशय तत्कर्म चाद्रपाक श्रेष्ठस्याना
नामुदककर्मणाऽनुपाहक्य । भा । वि । क्षोद
जनने ।

क्षोदा (दु) । पु । चन्द्रे । सन्निपाते । उषा ।

क्षोद्य । पु । दु खे । क्षोभे । व्यवसाये । नी ।

क्षीततिकम् । स्त्री । मद्यविशये । अ च ।

क्षीथ्यम् । स्त्री । Absence of virility
पुरुषकारहीनत्व, क्षीपुर्भिन्नत्व, बीज प्रभृतिषातु
अयदपाथेयं । यस्य पद्धिं मानसजं, धातुचयजं,
गुरुचयजं, उपवातजं, सृष्टं, विरपकजं चेति ।
तत्र विररिरीरिद्विभावात् हेत्यस्मीमयोगात् पुरु
मानसम् । कटुस्त्रीचक्षुष्यातिशेवनात् सौम्यधातु
चयस्य धातुचयजम् । बाजोकरण विनातिस्त्री
सेवाज्य गुरुचयजम् । बीजवादिमिराच्छेदात्
पुरुषकारव्याघातजन्यम् उपवातजम् । आगन्ध-
क व्यात् सृष्टजम् । अतिभिन्नस्य करविकारा
चित्तविकारे ब्रह्मचर्ये वा दृक् । इह विरपकज
हेत्य भवति । तत्कम् — "तस्मैभारद्वयसु विरमी-
जनमि चते । ध्वज पतनी नृणां हेत्य समु
पजायते । हेतुस्त्रीमन्मदीयां हेत्य तन्मानस
कृतम् । कटुस्त्रीचक्षुष्यविरतमानोदमिने ।

सौम्यधातुचयी दृष्ट क्लेश्य तदपरं व्युत्तम् । अति
व्यायथीली यो न च बाजीक्रियारत । ध्वजभङ्ग-
मवाप्नोति स शक्ययष्टे तु कम् । मृदता मेदुरोगेण
सम्यक्कंदेन वा पुन । क्लेश्यमेतत्तुर्थं स्यात्पुष्पां
पुस्तोपधातनम् ॥ क्लेश्यप्रभृति य क्लौष क्लेश्य
तत्सङ्गज व्युत्तम् । क्लेश्यं चतुर्भुजं निरीधा
दुष्प्रचय्यत । यष्ट क्लेश्य मते तत्तु स्थिरगुण
निमित्तनम् ॥” सु चि २६ अ । तत्र उपघातज
सङ्गजसाध्यं ज्ञेयम् । इतरथां हेतुविपर्यय
बाजोत्तरणश्च पश्यम् ।

क्लोमन् । क्लौ । Bladder पिपासास्थाने,
फुफुसे । तत्र हृदयाधो दक्षिणभागस्यम् । र्यौरुद्रा
कूणधन्ना, कूण्कृमि । सु शा ५५ । भरत ।
“अधन्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जल
वाहिरामूलं दृष्ट्वा क्लोमं क्लेश्यतम् ॥” भा ।
वाद्योर्ध्वीमंथे वच तत्सम्यक् हृदयं तत्पार्श्वं क्लोम
पिपासास्थानमिति वेद्या । सत्सिक्के । रा नि
व १८ ।

क्लृप्तिः । पु । क्लृप्ति । हे च ।

क्लृणन् । पु । क्लृणाधगविशेषे । छोटि हं डि ।
विका ।

क्लृणितेक्षण । पु । क्लृण । वे निष ।

क्लृणन् । क्लौ । काथकरणे ।

क्लृणिका । क्लौ । काथे । वे निष ।

क्लृणित । वि । पक्ते, खते (पाचनादी) । प प्र ।
क्लौ । माधवीमये । काथे, कपायि ।

क्लृणितजलम् । क्लौ । उष्णोदकमिति पारि
भाषिकं नाम । तत्तत्विध—पादावशेषं अङ्गावशेषं
विपादावशेषश्चेति । गुणा—पादावशेष कफघ्न
खण्डप्रिय, अङ्गावशेषं पित्तघ्न, विभागावशेषश्च
वातघ्नमिति । एवमेव पादावशेषं वसन्ते, अङ्गावशेषं
शरदि शीर्षे च, विपादावशेषं हिसन्ते शिशिरे च
प्रशक्त । अष्टभागश्चित् वर्षायां प्रशक्त । “काथ्यमा-
नन्तु निर्व्यंज निष्फेन निर्मलश्च यत् । ततोय
क्लृणितं तस्य दोषघ्नपाचनं सद्यः ॥” वेद्यकम् ।

क्लृणितद्रव्यम् । क्लौ । चरिते । वे निष ।

क्लाय । पु । दुःखे । व्यसने । हे च । Decoc-
tion कपायि । तत्तत्पार्श्व, —निष्क (च),
कपाय, निर्व्यंज, काथ, शत (वे) । स भगवा
—पाचनं शोधनं क्लेदनसंश्लेषनं दोषनं तर्पणं शोधनं

भेदनं । तेषु चर्द्वावशेष पाचनं, द्वादशांशक
शोधनं, चतुरशक क्लेदनं, अष्टांशक संश्लेषनं,
यष्टशकी दोषनं, पञ्चमांशकतर्पणं, शोधनं
षोडशांशक इति । रा नि व २० । सुषुद्रव्यस्य
पल, बारि (द्रव्यपेचया) षोडशगुणं मत्वा वि सर
धिया अष्टभागावशेषितं काथ । पानीय षोडश
गुणं चूणे द्रव्यपले चिपेत् । मत्वा क्लृणयेत्
यादृशमष्टमांशावशेषितम् । तज्जलमपामयेदोमान्
कीणं स्रष्टृप्रसाधितम् । शतं काथ कपाय
निर्यंज स निगद्यते ॥ काथे चिपेक्षितामत्रे चतु
रष्टकषोडशे । वातपित्तकफातडे विपरीतं सद्य
व्युत्तम् ॥” काथे क्लृकगुणगुणुचारखवर्षाशला
जतुङ्गुलिकटुकानां प्रनेये उक्ते शाण्डिले
(४ भांशे) याच्यम् । शांडिले म २ अ । तथाचोक्तं
—“पाचनी दोषनोयश्च शोधनं शमनक्षया । तर्पणं
क्लेदनं शोष काथं सप्तविधीतम् ॥ पाचनं पचने
दोषान्दीपनेर्दीप्यतेऽनल । शोधनी मलशोषी स्यात्
शमनं शमते गदान् ॥ तर्पणसामर्थ्ये धातुन् क्लेदी
हृत्कलेदकारक । विशोषी शोषमादमे तज्जलं
काथान् परीचयेत् ॥ विशोषिकेदिनी ज्ञात्वा
वमनं कारयेद्बुध । पाचनीऽङ्गावशेषं स्याच्छोधनी
ऽवरसांशक । क्लेदनयत्तुरंशश्च शमनीऽष्टावशेषित ॥
दोषनोयो दशांशस्तु तर्पणस्तु यष्टशक । विशोषी
षोडशांशश्च काथमेदा प्रकीर्तिता ॥ पाचयेदातुरं
साथ पाचनं सप्तमेऽहनि । शमनेनाथ वा दृष्टा
निरामं सद्युपाचरेत् ॥ निशास्तु पाचनी द्वयो ज्ञात्वा
दोषवलावलम् । तत्सद्रवज्वरे पीतं दोषक्लृणं च
दोषघ्नम् ॥ काथपाने क्लोमं सूक्ष्मां वैद्यं वा
शिरीषव्या । यदा सञ्जायते चायुः वामयेद्वोरुनिष
तथा ॥ षोडशाद्वत्तुर्भागं वातपित्तकफार्चिष्टु ।
चोद्रे कपाये दातव्यं विपरीताव शर्करा ॥”
आवेय । “करणीयश्चन्द्रादि शाण्डिले हिङ्गु
साधिक । गुल्फोरसितादीनां कथं काथे विनि
चिपेत् । मत्स्ये च प्रयोगव्यं साधिक हिङ्गु
सेखरम् ॥” कश्यप । व्योम शिलाजतु चारं
खण्डं हिङ्गु क्लृक । चिपेक्षितं काप
तेजह्वीर घृते गुडम् ॥ पुष्पाङ्गे शमनी द्वौ
ऽपरान्ते दोषनक्षया । तर्पणयोत्कलेदनय कथं
पानाय दापयेत् ॥ विशोषे शोधनी द्वयं त्रैभिर्बै
मयमेऽहनि । दद्यात् सुखेदियात् पूर्व शोधनीयं
भियक्तम् ॥ वरमाशोविषं नैव क्लृणितं ताम्रभाकने ।
पीतमत्यधिकतमं भक्षितं वा पयोशुचम् ॥” चतु ।

वमनायं तामुपाच प्रसिद्ध । प्रकाय्य शीतो
निथूय पुनस्तप्तो भवेद्यदि । पानीय वा पुनस्तप्त
विषयहन्ति मानवम् । घृत तैलच पानीय कषाय
व्यञ्जनादिक । जलसेह्वीवधानाच्च प्रमाण यम
नोदितम् । तत्र स्यादौषधातु सेह्व सेह्वान्तोय
चतुर्गुणम् ॥ सेह्वचतुर्गुण द्रव्यमादाय सेह्वसन्विधौ ।

चतुर्गुण जल दत्त्वा काय कायसमो मृत । सेह्व
चतुर्गुण काय कायान्तोय चतुर्गुणम् । काय काय
सम काय कल्कय सेह्वपादिक । द्रव्येया
सेह्वपाकार्यम्भीता कायस्य कल्पना ॥ चरक ।
काथोद्भवम् । लौ । कपरोतुल्यके, हविमरसा
घने, कुलत्याघने । अम ।

ख ।

खम् । लौ । अमघातो । अर्बुद । रा नि
व ११ । इन्द्रिये । मे । पु । सूर्ये । हे ।

खकुट । पु । खडिकायाम् । खडीमाजे ।
अ टौ रा ।

खखास । पु । इचमेदे । शूख गाह । प्रयोगा
उ मा चि मदमरसे ।

खखोल्क । पु । सूर्ये । वै निघ ।

खग । पु । पचिषि । मे । चक्रवाकपचिषि ।

पारदं । वै निघ । शलमे । अ टौ म । सूर्ये ।
वाये । खणमाचिके । वायो (म) ।

खगखानम् । लौ । इचकोटरे । म ।

खगम । पु । पचिषि ।

खगवक्र । पु । लउचउवे । म् ख ।

खगवतो । लौ । धूम्याम् । म ।

खगशतु । पु । इन्द्रियस्थाम् । म च ।

खगस्थानम् । लौ । इचकोटरे । म च ।

खगान्तक । पु । धूम्यापचिषि । फिउड ।
वै निघ । श्यनपचिषि । वाज गाथी, निक्त्रे ।
रा नि व १८ ।

खगेन्द्र । पु । मरे । वै निघ ।

खगो(ग)ड । पु । A kind of reed
(Saccharum spontaneum) खनाम
खान्तव्यविमये । बागडा, कशडा, केने ।
रा मा ।

खगोट । पु । कोकिलाचउवे । कुमेशडा
गाह । वै निघ ।

खड्गाह । पु । खड्गापरमाचि श्वेतपोमाचि ।
"मुडाह श्वेतपोमाचि" क ६ ३५ ।

खचमस । पु । चन्द्रे । चिका ।

खचर । पु । पचिषि । वायो । सूर्ये । वै निघ ।
मेघे । म । लौ । कामीये । हे ।

खज. (क) । पु । दव्याम् । हाडा । अ टौ
म । मयनदण्डे । मडेनि । हे च । सि यी
यण चि ।

खजपम् । लौ । घते । उषा । पु । मयान
दण्डे । हे ।

खजलम् । लौ । तुषारे । निमित्र । चिका ।
आकामजले । तनु अग्न्योदयात्माक् न सेव्यम् ।
यथा—"वर्षासु चरन्ति घने सङ्कीरणा वियति
कोटलूताय । तद्विषकुटमयेयं जलमनस्योदयात्
पूज्यम् ॥" राज ।

खजा (का) । लौ । दव्याम् । हाडा । अम ।
मये । मउत्रा । हे च । मारये । म र ।

खजाक । पु । पचिषि । उषा ।

खज्योति । पु । खयोति । रा नि व १८ ।

खञ्ज. (क) । पु । वायुरोगमेदे । तल्लवण
यथा—"वायु कथ्यायित सकष्ट कष्टरामाचि
पेयदा । खञ्जसदा भवेन्नय पशु सकष्टीयथी
अंघात् ॥" मा नि । नि । विक्कलगतौ । रोडा ।
अम । तत्पण्याय,—खोड (च), खोड
(मन्दर), खोर, खञ्जक (हे), खोट ।

खञ्जकारि । पु । सुषाम् । रैनादि ।
रा नि व १८ ।

खञ्जखेट (ख) । पु । खञ्जनपचिषि । म
मा । चिका ।

खञ्जन (क) । पु । A species of wag
tail. (Montacilla alba.) खनामखान्त

पचिणि । छत्तक भाषो । श मा । तत्पथ्याय,
—खञ्जरीट (अ), कणाटोन, काकच्छदि,
खञ्जखेल, तातन, सुनिपुत्तक, भद्रनामा, रव
निधि (वि), खञ्जखेट, गुदगोड, तण्डक,
वर (शब्दमा), काकच्छद, नोखकण्ड, कन्या
टोर, कन्याटोरक (शब्दर), भण्डक (ज) ।
गुणा — श्रेयसिपत्तिगो लघु शब्द विवस्वत्प्रय ।
राज ।

खञ्जना (निका) । स्त्री । चद्रखञ्जनजातो
हापुत्रिकायाम् । कान्तार्थोऽ । मे ।

खञ्जनाकृतिः । पु । खञ्जनायाम् । श च ।

खञ्जनिका । स्त्री । पदप्रिय दीर्घतुण्ड खञ्जना
कार पचिविशेषे । कान्तार्थोऽ । तत्पथ्याय, —
हापुत्रिका, तुलिका, स्फोटिका, सर्पपी (वि),
खञ्जनाकृति (श), राजभट्टिका, गीमण्डोर,
पदकौर (त्रि) ।

खञ्जरोटः । पु । खञ्जनपचिणि । अम ।

खट । पु । कफे । कसुपे । लघे । ई च ।
अश्वकृपे । श्रेयसि । टडे । मे ।

खट(टिक) । पु । कुजितपाणी । शृङ्गा ।
श मा ।

खटखादक । पु । काके । काचपात्रे । शृङ्गा ।
वे निघ । वि । भवके ।

खटाल । पु । तण्डुलीयवसे । कौटोनिट्टे ।
ई निघ ।

खटिका (टिनी) । स्त्री । कठिन्याम् । थङ्गि ।
कण्ठस्थे । गन्धोदये । विश्व । रा नि व १२ ।
खटोदये । वे निघ ।

खटो । स्त्री । Chalk कठिन्याम् । थङ्गि,
छत्तकि । छि खरो, गौरखरो । तत्पथ्याय, —
छटिनो, छटिका, चवत्तमनिका, चेतपातु,
पाण्डुयनिका, सितपातु, पाण्डुयत् (रा),
ककुडटो, वलमेखा, वलरेखा (नि), पाकगुला,
चनिखापातु, खटो, खटिनो, वलमेखिका (र),
दृष्टपातु (र), धातुपत्र, कठिनिका, वलिका ।
(हा) । गुणा — मधुरा तिक्ता शीतला पित्तदाह
त्रयक्षोपघ्नी खटारमधेयरीमहरी च । रा नि
व १२ । "खटिका दाहनिष्कोता मधुरा विष
शोदनित् । मेवादेतद्गुणा प्रोक्ता भविता मृत्तिका

समा । खटो गौरखटो हे च गुणैस्तुल्ये प्रो
क्ते ।" भा पू १३ ।

खट्टन । वि । खल्व् । ई च ।

खट्टा । स्त्री । खट्टायाम् । थङ्गे । श ३ ।

खट्टाङ्गनामिका । स्त्री । वटपत्रायाम् । रा ।

खट्टाश (शो) (सः) । पु, स्त्री । The ci
vet or zebet cat (Viverra zibetha)

सुगन्धमाज्जारे । यस्याण्ड न तैल सुवासित म्रियते ।
गुरुगोक्षुन, थटोण । विका । जटा । तत्
पर्याय, — गन्धोत्तु, वनवासन (वि), खट्टाशो,
वनाखु (शब्दर), खट्टाश, गन्धमाज्जार, वनशा,
शालि (ज), पुण्डलक (र), मृगचेटक (शब्दमा),
तस्याण्ड खाटाशी इति उच्यते । तदण्डप्रक्षिप्य
— "यथा लाममपामागैस्तु हादिचारलेपित । वायु
खेदेन सख्येय पूति निलोमता नयेत् । दोलापाके
पच्येयथाप्यचपलववारिणि । खल साधुमित्रीलीय
ततो नि खेदतो नयेत् । आजशामाङ्गनजले
भावयेच्च पुन पुन । मिश्रमूलिन केतका पुष्पपत्र
पुटेच तम् । पचेदेन विशुद्धस्य मृगनाभिसमी भवेत् ।
स च वृत्तो मांसलस्य प्रशस्त ।" खट्टाशम् अपा
मागंय जुह्या वा चारेण, सलिप्य वायुखेदेन
लोमरहितं कृत्वा आमजल्य कपिल्यमातुलुङ्गविन
पल्लवजले दोलापाकेन पक्वां मि खेदे विधाय च
छागमुत्प्रेष्य । शमाङ्गनकायेन वा पुन पुन भाव
येत् । अथ मिश्रमूलिन केतकीपुष्पपत्रे उपटोहेन
शुद्धी मृगनाभिसमी भवति । च ६ । मेवा वा
व्या चि ।

खट्टिका । पु । शाकुनिके । भाषीमाश । श
मा । मचिपीधीरफेने ।

खट्टिका । स्त्री । चद्रखट्टायाम् । विका ।

खट्टेरक । वि । खल्व् । श मा ।

खट्टा । स्त्री । पथ्यङ् । तच्च शयन वातकरमिति ।
राज । चद्रमण्डण्ये पु त्रयवन्धनाकृतिविशेषे । सु
सू १८५ । लघुविशेषे । वे निघ । काशप्रिव्याम् ।
आनूक्ष्णी । रा नि व ३ ।

खट्टाङ्गनाम(सि)का । स्त्री । वटपत्रपात्राय
भद्र । दङ्ग पात्रशृङ्गा । रा नि व ३ ।

खट्टाङ्गपादो । स्त्री । कौलप्रियायाम् । आ
नूक्ष्णी । वे निघ ।

खट्वावन्ध । पु. क्री। वणवन्धनातिविशेष।
तल्लवण—'खट्वा तु बहुपादा म्याञ्जीरामिवहुमि
हंवा।' सु ड ।

खड (क) । पु। लघुत्वचे। श र । खडयपी।

खडयूप । पु. क्री। सुपरिवर्णये। यथा—तक
—पितृप्राद्वैरौमरिचाचाजिचितको । सुपक खड
पीड्य । च द य सा चि । तक्र ८ तो जल
४ तो कपिलादीनां तोलकादय पादावशिष्ट
प्राथम्यम् । अन्यत्—सुद्वयपरस तक्र धान्यजीरक
युग । सेम्ब सहित दद्यात् खडयूपमिति
कृतम् ॥ भा ।

खडिका (डी) । स्त्री। खडिकायाम् । लून
वडि। जटा । शक्यमनिकायाम् । खडिगात्रौ ।
श च ।

खडु । पु। सतशयायाम । लया ।

खड्ग (क) । पु। गण्डक । गण्डात्र । विजा ।
गण्डकयन्त्रे । थाग् । म । खीरकामसमश्रव्य ।
गैठेना । रा नि व १२ । अस्ते । खगुण्ड
लया । थागडा । र मा । क्री । खौड । तोछ
लाह । रा नि व १३ ।

खड्गकोप (पत्र) । पु। (Scirpus ma-
ximus) खड्गतायाम् । श च । तत्पथ्याय,
—खडपत्र, खडिमार, पथपुष्पक (श), खडा
घार । ड ।

खड्गट । पु। (Saccharum spontane-
um) वडकाश्रय । हारा ।

खड्गधेनु । स्त्री । गण्डकतायाम् । नाति
गण्डात्र । टुटिकायाम् । मे ।

खड्गपुत्रिका । स्त्री । हरिकायाम् ।

खड्गमात (शामिष)म् । स्त्री । गण्डमात ।
गण्डाना म । Sec मत्री ।

खड्गमृग । पु। गण्डक । गण्डात्र । रा ।

खड्गरीट । पु। कवच । डमारा ।

खड्गलता । स्त्री । खड्गकोप । ड ।

खड्गमिच्छी । स्त्री । खडिगम्या । रा नि
व ३ ।

खड्गाक । ड । दावे । डा डण्डाडो ।

खड्गामिषम् । स्त्री । खडिगम्या ।

खड्गिक । पु। महिषीचोरकेने । मशियश्रद्ध
ननो । म ।

खड्गिमार । पु। खड्गकीपलतायाम् । श च ।

खड्गो (इन) । पु। गण्डके । गण्डात्र । तत्पथ्याय,
गण्डक, खड्ग (च), खड्गमृग, क्रोडी, युष्म,
तज्जमख, वनौ, वनचर्मा, बाडौनख, खनीत्
साह (रा), एकचर, गणीत्साह (वि), गण्ड
(गण्डर), अस्त्र लासगुणा—'कफघ्नघ्नट्रिभिर्भिन्न
कषायमनिलापह । पत्रा पवित्रमायुष्य षडभूत
निवारणम् । सु सू ४६ प । कफघ्नतत्र कषाय
पित्ततपक पवित्रमायुष्य मूदवन्धकर रुचय । राज ।
बलकृत् हृदय गुरु च । रा नि व १० ।

खड्गोकम् । स्त्री । दावे । दा । शब्दर ।

खड्डक । पु। द्रवताडवचे । (मशाताड़ा) ।
प सु ।

खण्ड (क) । पु. क्री। इक्षुविकारविशेषे ।
बांड, डूद्रा, दाणा, खड्गीकाकर, मनिथण ।
गुणा—'खण्डन्तु मधुरी हृदयशुष्यो हृदयो
दिम । वातपित्तहर सिग्धो बन्धा बानिहर
पर ।' भा । हृदय चक्षुष्य वातपित्तहरश्च ।
राज । वातपित्तहर श्रोत क्षिप्र बल्य सुखप्रिय ।
चक्षुष्य श्लेष्मकील खण्ड हृदयतम मतम् ॥ अत्रि
१० प । मयिदावे । मे । शकरायाम् । डे
निष । विठनवधे । विहृ मवा । रा नि व ६ ।
इक्षुजातिसेदे । या । पम ।

खण्डकर्ण [कन्द] । पु। Sweet pota-
tos आनुविशेषे । गण्डकन्द आम् । तत्पथ्याय,
—वज्रकण्ड । गुणा—'कटुपाको खण्डकण
कफपित्तविनाशन ।' राज प । शकविशेषे ।
गैठेना । रा नि व १३ ।

खण्डका । स्त्री । दशमश्रवरायाम् । डे निष ।

खण्डकायनीहम् । स्त्री । रक्तपित्त हितम् ।
क्रादाये—मतावरो गह्वरी बाधा मृदुरो दला
ताम्रभूतो मृदिरकाश्च विषया भाते पुष्करमुल
एषाम् १ प बारि ६४ श ४ प ८४ मम शिखदा
या मन्मथविषेण वा जलितकोटपुत्रे १० प
मयरा १६ प पत १६ प मृदगादे वातमम
वा तामनयेण वा प वेदमिह दिलात्रगुणकण्ड
गण्डोविहृतीपदलोपनीकालोपनामी अवे ८ प
तो ८ प । २५ प ४४ विषयायाश्च—'मया'

२ तो । शतमूलौ, शुशुक्, वासकहान, मूत्रिवी,
वेनेडा, तानमूलौ, धमिरवाष्ट, त्रिफला,
वामनहाटी, कुड प्रतोक ६ प पाकार्थ अल
७४ श शे ८ श मनःशिला वा श्वर्गमाफिक-
योगे आवित लोह १२ प टिनि १७ प
घृत १७ प एकत्र पाक करिग्रा घन हईले,
शिलाहृत, शुडशुक कौडशुशु, विडम,
पिपूल, सुठ, ज्ञाशुकन प्रतोक १ प
त्रिफला, धने, तेजपात प्रतोक २ तो
अक्षेप दिवे । मधू २ से । रस र ।

खण्डकालु(क)म् । स्त्री । खण्डकर्णालुके ।
राडी आलू । श च ।

खण्डकुष्माण्डम् । } को, पु । रक्तपित्ते
खण्डकुष्माण्डावलेहः । } हितम् । खण्डश

क्षत निष्कलीक्षतपुराणकुष्माण्डशस्य १०० प
पाकार्थ वारि २०० प त्री १०० प तप्पादुद्धृत
कुष्माण्डखण्डानि पेषयित्वा रौद्रे शीपयित्वा च
घृतेन २ श भज्जयितव्यम् । मधुवर्णे तत्र तज्जल
तुलासितशर्करया सह (१०० प) दद्यात् लिहवत्
पचेत् । शीते प्रचेप — पिप्पलीशुशुकीजरकाणां प्र
१६ तो त्वगिलापवमरिचधान्यकानां प्र ४ तो मधु
१ श । अन्यत् रक्तपित्तास्रपित्तयो हितम् ।—
कुष्माण्डीदक १०० प गन्धदुग्ध १०० प शर्करा
८ प एकत्र पक्ता नेहभूते तत्र धात्रीचूर्णं ८ प
प्रक्षिप्य अवतारयेत् । अक्षपित्तोक्त अन्यस्मिन्
अवलेहे केवल घृतस्य पलद्वयमधिक दीयते । भा ।

खण्डखर्जूरम् । स्त्री । खनामंख्याते पक्तात्र
विशेषे । वैद्यकम् ।

खण्डज' (जा) । पु, स्त्री । खण्डे । रौड ।
गुडे । (गा) यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

खण्डजोद्धवज । पु । तक्षराजोद्धवखण्डे ।
रा नि व १४ ।

खण्डधारा । स्त्री । कर्मास्थाम् । कौटी ।
श मा ।

खण्डनम् । स्त्री । छिदने । भेदने ।

खण्डनील । पु । खण्डकर्णालुके । शक
कन आशू । र मा ।

खण्डपरश' (पर्यु) । पु । खण्डामलकभेषजे ।

खण्डपाल । पु । मोदके । मन्त्रश । हारा ।

खण्डपाश' । पु । धातकीपुष्पशर्कराजाने मये ।
वै निघ ।

खण्डपिप्पली । स्त्री । अक्षपित्ते पिप्पलीखण्डे ।
कणचूर्णं ३२ तो घृतं ४८ तो शतावरीदे
६४ तो ८ श (५१२ तो) खण्ड १२८ तो ।
पाकसिद्धौ—धान्यखण्डोजीरकाद्वय हरीतकीमुक्तक
वशरोचना लटामांसी वा - आमलकीत्वगिलापवाया
चूर्णं प्र १२ मा नागकेशखदिरमरिचानाञ्च प्र
चूर्णं ६ मा प्रचेप । मधु २४ तो ।
पिपूलचूर्ण ॥ ० मेर वा ७२ तो घृत ४८
तो शतमूलौरस ७४ तो हृद्य ८ श बाँड
२ श एकत्र पाक करिग्रा पाकसिद्ध हईले,
धनित्रा, सुठ, क्षौद्रे, रुक्मजौरे, हरीतकी,
मूत्रा, वंशलोचन वा जटामांसौ, आमला,
शुडशुक, एलाइचूर्ण, तेजपत्र प्रतोक
१२ मा नागेश्वरचूर्ण, धनित्रचूर्ण एवं मरिचचूर्ण
प्रतोक ७ मा अक्षेप दिवे । मधू २४ तो ।
रस र । मासोस्थाने वशीति पाठ । नागकेशव
न घृतम् । भैष ।

खण्डफण । पु । दर्जीकरसर्पे । सु कल ४
अ । See सर्प ।

खण्डमोदकः । पु । यवासशर्करायाम्, तत्र
राजे । रा नि व १४ ।

खण्डर । पु । यवासशर्करायाम् ।

खण्डराजो । स्त्री । पाकुच्याम् । वै निघ ।

खण्डलवणम् । स्त्री । विडलवणे । रा नि
व ६ ।

खण्डवल्ली । स्त्री । काण्डवल्गाम् । करणी ।
वै निघ ।

खण्डविकार' । पु । शर्करायाम् । वै निघ ।

खण्डविन्दु' । पु । सर्पजातिभेदे । अति ५६
अ २ स्थान ।

खण्डशर्करा (सिकता, सिता) । स्त्री ।
शर्करायाम् । टिनि । वै निघ ।

खण्डशाखा । स्त्री । मक्षिवल्गाम् । लठा
विशेष । रा नि व २ ।

खण्डशालुकम् । स्त्री । रक्तविकारि । मिहिरि ।

खण्डशुशुकी (शुशुकीखण्ड) । स्त्री । अक्ष

पिप्पे हिता । शुष्कीचूर्णं ३२ तो शर्करा १२८ तो घृत ६४ तो दुग्ध ८५ । प्रलेप—कषाधाची लगेलापववशरोचनजीरकणजीरहरीतकौसुसधान्य कानां प्र १२ मा मरिचचूर्णं ६ मा नागकेसर चूर्णं ६ मा मधु २४ तो । उर्ध्व ७२ तो टिनि १२८ तो घृत ७४ तो इष्ट ८५ ।
 प्रलेप—पिप्पुलचूर्ण, आमलाचूर्ण, शुद्धद्वक् एलाईट, तेजपत्र, व. मंगोचन, कौरे, कृष्ण कौवे, हरीतकौ, मूत्रा धनिशचूर्ण प्रत्येक १२ मा, मरिचचूर्ण ६ मा नागेश्वरचूर्ण ६ मा मधु ३० प वा २४ तो । रस र ।

खण्डस(सा)र । पु । यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

खण्डसिता । स्त्री । मधुजात शर्करायाम् ।

खण्डा । स्त्री । खण्डे । खण्ड इति लोके । वै निघ रक्तपि च कुष्माण्डावलीह ।

खण्डामलकम् (कौ) । स्त्री, स्त्री । आम लकौखण्डे । आमनात्र योरक्ता । वै निघ । परिणामश्लि औषधविधि ।—पिटनिश्लिषितपुराण कुष्माण्डप्र १० प घृत १६ प एकच भर्जयेत् । शर्करा १० प आमलकरस ३२ प (स्वस्वामावि आमलकौ २ श वारि १६ श जे ४ श) आण्डरस ३२ प अवलिहवयचेत् । प्रलेप—पिप्पलीजोरकशुष्कीनां चूर्ण प्र २ प मरिच चूर्ण १ प तालीमधान्यकलशिलापत्रनागकेसर सैकचूर्णं प्र २ तो । पिष्टेनिष्पीडित गूदा-चन कृष्णांशुमत्त ६० प घृत १७ प टिनि १० प आमलकौरस ४ श (७२ प) (यत्र गोधावे आमलकौ २ श (१७ प) जल १७ प जे ४ श) । कृष्णांशुमत्त ४ श । आमल गोदक—पिप्पुल, कृष्णजीरा, उर्ध्व प्रत्येक २ प मरिच १ प तालीमपत्र, धने, शुद्ध द्वक्, एलाईट तेजपत्र, नागेश्वर मूत्रा प्रत्येक २ तो शीतल दहेले मधु प्रत्येक २ श । वा कौ ।

पण्डाम(क)म् । स्त्री । वाजीकरऔषधमेदि । सुपकमधुरामरस ६० श शर्करा ८५ घृत ४५ पक्षीचूर्ण ३२ तो पिप्पलीचूर्ण १६ तो वारि ८५ (११२ तो) एकच पचेत् । खण्डपाक निष्ठे प्रलेप—तैजपत्रचूर्णं ३२ तो श्लिषय

धिवकसुसक्तधान्यकजीरकद्वयविकटुजातीफललगेला नागकेसरचूर्णांना प्र ८ तो शीते मधु ४५ । मा ४ तो । वै निघ ।

खण्डिक । पु । कचे । कौ । हे च । कलाय विजये । वैमोत्रि । भा पू १५ । गुणा—‘लघव शीतमधुरा सकपाथा विरुचणा । पित्त श्लेष्मणि शम्यन्ते र्मप्यालिपनादिषु ॥’ च सू २० अ ।

खण्डालो । स्त्री । तैलमानपात्रे । वै निघ ।

खण्डिका । स्त्री । खण्डशर्करायाम् । वै निघ ।

खण्डितकर्ण । पु । खण्डकर्णाली । शकव

कन । खार्कोण इति प्यात शाकी । रसेन्द्रगुडो ।

खण्डौ (इन्) । पु । वनसुद्धे । मृगानौ । हे च ।

खण्डौर । पु । पीतसुद्धे । गोर्गाभृग । हे च ।

खण्डोपला । स्त्री । खण्डशर्करायाम् ।

खण्डौष्ठ । पु । शीतरीगमेदि । वण—‘तत्र खण्डौष्ठ इत्युक्ती वार्तनौष्ठौ विधा कृत ॥’ वा उ २१ अ ।

खतमाल । पु । धूमे । मे । मेवे । मे । अघो । शब्द ।

खदनम् । स्त्री । भोजने । रा नि व २० ।

खदिका । स्त्री । खधौ । वै । त्रिका ।

खदिर । पु । (Acacia catechu Syn Mimosa catechu) खनामव्यातवृत्ते । पाट्टर शाह । छत खेर । ते चडचेदु । तत्पथ्याय, गायत्री, बालतनय दन्तधावन (च), पविद्रुम (मे), तित्तसार कण्टकौद्रुम (र), प्रमख (श), यूपद्रु (वि), बालपुत्र, रक्तसार, कर्कटी, जिह्वाश्लेष (ज), कुष्ठहृत्, बालपत्रक, यूपद्रुम (शब्द), बालपत्र, खद्यपसो, चिति खम, सुश्लेष, वक्रकण्टक, यक्षार, जिह्वाश्लेष, कण्टो, सारद्रुम, कुठारि, दहसार, मेघ । स विधा जेतारविभेदात् । विमेष तत्पथ्यायि द्रष्टव्य । सा गुणा—तिक्त शीत पित्तकफ पाचन कुष्ठकाशनाशककण्टूरुषण्य । रा नि व ८ । ‘खदिर शीतलो दन्त्य कण्टूकामादधि प्रयत्न । तिक्त कपायो मदीय रुमिः हज्जरप्रयत्न । श्विप्रश्रीधामपित्तपाण्डु कुष्ठकफान्तरु ॥’ भा । विमेषवेदनामेदिनी । राज १५ । अष्टे । मे । माकमेदि । नद्यांशुका, दडांशुका । अटी म ।

खदिरपत्रिका (नौ) । स्त्री । अरिखदिरि ।
रा नि व ८ । लज्जानुजायाम् । रा नि व ५ ।

खदिरवटी । स्त्री । सुखरोमहवटिकायाम् ।
खदिर १०० प भाकार्यजल ६४ ग जे ८ ८ श ।
पुन पक्ता घनीभूते प्रचेप जयित्रीकर्पूरगवाक
काकीलीजायफलचूर्णानि ४ ८ ती । सा कौ ।

खदिरवल्ली । स्त्री । अरिखदिरि । हि मट्टिक
फल । (स्त्री) दुनीत्यने । वै निघ ।

खदिरसारः (रोडूत) । पु । खदिरनिगंघि ।
श्वेत । म कात । रस र । गुणा—कट
तिनीय कफ वातघ्न व्रण कण्ठरोगघ्न रज
दीपनय । रा नि व ८ ।

खदिरा । स्त्री । लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

खदिराङ्गारः । पु । खदिरकाष्ठान्गारः ।

खदिरादिपञ्चतिक्तकष्टतम् । स्त्री । कुष्ठ
रुतम् । घृत ४ श । काथार्थ—पञ्चतिक्तव ४
१० प वारि ६४ श जे ८ ८ श । कर्त्तव्य—खदि
रारखवज्जीय विषखिन्नक दन्तीपटोल विफलानि उ
द्धरिद्रा सीमराजी कटुकातिविषापाठातायनी दुरा
लमाकुष्ठकरञ्जबीज-शारिवाइयेन्द्रयवमल्लातकास्थि
विहङ्गशुभगुल्मी ४ २ ती । घुड ४ श काथार्थ
—निम्बान्न, पटोमपत्र, कण्टकादौ शुभक,
वासकछाल आठोक १०० ग जल ७४ श शे
८ श । कर्त्तव्य—खदिरकाष्ठ, मोन्नानेर
आठा, शूठ, पिप्ल, मरिच, तेउडो, चिता
मूल, मल्लोमूल, पटोमपत्र, आमला, हरीतकी,
बहड़ा, निम्बोज, हरिद्रा, बाण्डूबीज,
कटुकी, आतशेठ, आकनादि, गोशुण्ण
लता, इमली, दूड़, कदम्बीज, शोणामता,
अनन्तमूल, इन्द्रयव, डेनार मूली (अर्जुन
रुक्तमूल), विहङ्ग एवं शुभगुल आठोक
२ ठो । रस र ।

खदिराष्टक । पु । मगूरिकाधिकार कपाय ।
“खदिरविफलारिपटोलामयवामके काथोष्ट
कादौ ज्यति रोमानिकमगूरिका ।” अ ६ ।

खदिरिका । स्त्री । लायायाम् । रा नि व ६ ।
लज्जालुकायाम् । वै निघ ।

खदिरो । स्त्री । शराधकायाम् । प ५ ।
लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ ।

खदिरीबीजम् । स्त्री । अशाकबीजे । प ७
‘जनैः खदिरीबीजम् ।’

खदिरोपमः । पु । (*Acacia Arabica*)
वर्धूरकवृत्ते । वाक्ला गीष् । वै निघ । कदरे ।
श्वेत श्वित् । र मा ।

खदूरक । पु । वामने ।

खद्योत (तन) । पु । ज्योतिरिहणे । जनादि
पोका । हि पटवोजना । अम ।

खद्योतकम् । स्त्री । तन्नामकशविषफलमेदं ।
रा कल २ थ । See फलविषम् ।

खद्योतन । पु । सुखे । ज ।

खनकः । पु । मूषिकः चिका । वनमूषिके ।
वै निघ ।

खननम् । स्त्री । विदारणे ।

खनयित्वौ । स्त्री । मृत्खननोपयोग्यखविशेषे
शुद्धौ । के ।

खनिः (नौ) । स्त्री । खनोपाकरे । अम ।
तत्पर्याय,—आकर (अ), खानी, खनी,
खानि (शब्द), गङ्गा । इ ।

खनिजीपधम् । स्त्री । Inorganic me
dicine रसोपरसधातुलवणरजाद्यु पचयितु
खनिजद्रव्येषु । वेद्यकम् ।

खनितम् । स्त्री । अन्वविशये । कोदाल, शङ्ख ।
अम ।

खनिसम्भव । पु । अम । वै निघ । नि
खनिने ।

खसु(छूट) । पु । व्याघ्रनखे । नवौ । वै निघ ।

खसुर । पु । (*Areca catechu*) सुवाक
फल । उपोत्रि गीष् । र मा । शोणोनिर्वास ।
वा टी ६ मा । मरुगुणिके । अनमकरी । म ।
याक । दाग । रसोने । वै निघ ।

खसुप्य । पु । पायसने । वै निघ ।

खभ्रान्ति । पु । विषपचिकि । चिका ।

खसणि । पु । सुखे । वै निघ ।

खमौलनम् । स्त्री । तन्नायाम् । अ २ ।

खसूनि (का) । स्त्री । An aquatic
plant (*Pistia stratiotes*) । खसि-आयाम् ।
पाने । अ २ ।

खर । पु। यासं। घ्राणञ। रा नि व ४।
नवीनामगन्धद्रव्ये। वै निघ। कटपचिणि।
कुररपचिणि। काकी। रा नि व १८। अश्वतरे।
विका। गहमे। चि। तीक्ष्णो। अम।

खरक । पु। चेषपर्मणाम्। रा नि व ४।
खरकाष्ठिका । स्त्री। बलायाम्। रा नि व ४।
खरकुटि (टी) । स्त्री। नापितशालायाम्।
नापितवाङ्गो। विका।

खरकी(का)ण । पु। तिसिरपचिणि। ङ च।
खरगन्धनिका (निभा) (गन्धा) । स्त्री।
नागबलायाम्। लटा। रा नि व ४। वा
तुल्याम्। वै निघ।

खरगृह(ग्रह) । स्त्री पु। गृह भगालायाम्।
विका। मेहे। श र।

खरघातन । पु। नागनेश्वरवत्। श च।

खरच्छद । पु। उलूकनाम्नये। उलूखड्।
इल्लटनामवृद्धये। एकड्। ऐकड्। र मा।
कुन्दुषवणे। रा नि व ८। मूसीसहवत्। भा।
शाकवत्। शेषेण ग्राह्य। शाखीटवत्। आं ७ड।
ग्राह्य। रक्षापामार्गे। व निघ।

खरच्छदा । स्त्री। विपुरमक्षिकायाम्। प सु।
विषितिकायाम्। छिन्नो शाक। रा नि व ५।

खरटो । स्त्री। रद्धघातो। वै निघ।

खरतुण्डक । पु। लज्जालुकायाम्। भा।

खरत्वक् । स्त्री। अलम्बुपायाम्। लज्जालुका
मेदि। मा।

खरदण्ड । स्त्री। गोधरवृत्ते। ज द।

खरदण्डम् । स्त्री। पत्र। धरवि।

खरदन्ता । स्त्री। श्यामालतायाम्। काशीड
खर। श च।

खरदूषण । पु। स्त्री। धुनुरवत् फल च।
श च।

खरधन्विका । स्त्री। गोश्वतशुभायाम्।
गोश्वतशुभायाम्। प सु।

खरनादिनो । स्त्री। रज्जुके। श च।

खरपत्र । पु। अश्वपत्रवृक्षवत्। शकतरी।
शेषेण ग्राह्य। र मा। माधतुलसीवत्।

गङ्गजूनमौ। भृङ्गवत्। वै निघ। यावनानि।
रा नि व ८। मरुवकवत्। गङ्गजूनमौ।
रा नि व १०।

खरपत्रक । पु। तितवत्। श च।

खरपत्रौ (पिनौ, र्णी) । स्त्री। गोजिह्वा
नामचुपे। गोश्विष्टा। रा नि व ४। काकी
दन्तरिकायाम्। काकडूभृत्। रा नि व ११।

खरपक्षव । पु। शाखीटवत्। आं ७ड।
ग्राह्य। प सु।

खरपाच्य । पु। कपित्थवत्।

खरपात्रम् । स्त्री। लौहपात्रे। विका।

खरपादाव्य । पु। कपित्थवत्। श च।

खरपुष्प । पु। मरुवकवत्। मरुवत् ग्राह्य।
र मा।

खरपुष्पा (प्यो) । स्त्री। वज्र्याम्। वावृके।
भा म ४म। 'कटफल खरपुष्पा च।' वनतुल
याम्। वनवावृद्धजूनमौ। सु सू ३७ अ।

खरप्रिय । पु। पारावत। श मा।

खरमञ्जरो । स्त्री। अयमागचुपे। रा नि व
४ रसिद्ध चि। सुधावतीगुडी। श्वेतापामार्गे।
वै निघ।

खरसुख । पु। वज्रोवत्। वावृद्धजूनमौ।

खरमूत्रम् । स्त्री। गृह भृङ्गवत्। ग्राह्य ३ भृङ्ग।
गुणा—कटुष्ण चार तिक्त कफघ्न मधुवातघ्न
कम्पीक्यादहरत्। रा नि व १५। 'गृहभ
नावन मूत्र तल योष्य क्वचिद्वेत। सन्धार तिल
कटुकमुन्मादकुष्ठरीगन्तु। कारभे खरमूत्रं तल
गमे विधायकम्।' अवि।

खरयाष्टका । स्त्री। लघुवाद्यालक। वै निघ।

खरराह । पु। मुखपृष्ठरूप युक्ते खड्गाकारे।
"खरराह खड्गाह।" ज द ३ अ।

खररीमा । पु। नागविजय।

खरवक्षिका । स्त्री। गेरश्वतशुभायाम्।

खरवक्षरिका । गोश्वतशुभायाम्। र मा।

खरवुक (स) । पु। मरुवकवत्। "खरवुक
वृक्षस्या कटुफल।" वा सू १५ अ, ५ मा टी।

खरवृद्ध । पु। कुररपचिणि। कर्कशे।
रा नि व १२।

खरशाकः । प । भाग्याम् । भा ।

खरशुकः । पु । पीतशर्म । वै निघ ।

खरशुवा । स्त्री । आरण्यामस्तिकायाम् । विपुर-
मस्तिकायाम् ।

खरसोन्द' । पु । श्रीद्वपात्रमीदे । त्रिका ।

खरस्कन्धः (न्धा) । पु, स्त्री । प्रियावृद्धे ।
खर्ज्जरीहन्ते । रा नि व ११ ।

खरस्पर्शा । स्त्री । पीतदेवताङ्गम् । भा ।
See अगरी । ति (शं) । गोजिह्वादिबन्धुरे ।
मा नि ।

खरस्वरा । स्त्री । वनमस्तिकायाम् । र मा ।

खरा । स्त्री । पीतदेवताङ्गम् । भा ।

खरागरी । स्त्री । पीतदेवताङ्गम् । अ टी रा ।

खराग्निः । प । अर्कनिष्काणनायं तोष्णापि
विश्वे । रावण ।

खराब्दाङ्गुरम् । स्त्री । वैद्यमणौ । रा ।

खराश्वः । स्त्री । रुद्रजटायाम् । अ टी भ ।
अजमोदायाम् । क्लृप्तयमानौ । भा पू १८ ।
गुणा — "खराश्वः कफवातघ्नौ वलिरोगरुजापहा ।"
च सू २० अ । च द अग्ररीच ।

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् । वनयमानौ ।
रा नि व ६ ।

खरिका । स्त्री । नेपालखर्जूणां कृतिकन्तूरीमेदे ।
रा नि व १२ । See कन्तूरी ।

खर' । पु । घोटके । दन्ते । नि । अति । त्रिका ।

खरवक' । पु । अतिमरुवकहन्ते । वै निघ ।

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदग्ग । छान्ति । श च ।

खर्ज्ज (ज्जः) । पु । पिण्डीखन्तुरहन्ते । उष्णा ।
खर्ज्जाम् । रा नि व २० ।

खर्ज्जोन्नः । पु । चक्रमहच्छेपे । रा नि व ४ ।
अर्कहन्ते । अर्कम् शीघ्र । धूसूरहन्ते । अथ
धुङ्गुरा । रा नि व १० ।

खर्ज्जु (ज्जु) रम् । स्त्री, पु । हरिताले । छ
च । हरिके । खनामकहन्ते । मे । रीत्ये । क्रपा ।
प मु । खर्ज्जूरफले । पिण्डीखर्ज्जुरे । च द
र पि चि ।

खर्ज्जूरपत्रकम् । स्त्री । तदाकारत्रयच्छेदविशेषे ।
मु चि ८८ ।

खर्ज्जूरफलम् । स्त्री । खर्ज्जूरफले । तत्र रक्त
पित्तो द्धितम् । छि यो रक्तपि चि ।

खर्ज्जूरफलकाः । पु । गोधूमविशेषे । वै निघ ।
खर्ज्जूरफले ।

खर्ज्जूरिका (री) । स्त्री । खर्ज्जूरहन्ते । प मु ।

खर्ज्जुरे शीघ्र । म सिधी । क इचिलु । तत्पण्या,
—खरकन्धा, दुग्धधर्मा, दुरारुहा, नित्रेणो,

कपायी, यवनेष्टा, हरिमिया । तत्फलगुणा—
अपका कपाया, पका गील्या कपाया पित्तघ्नी

कफकरी कृमिजननी हृद्या हृदयो च । रा नि
व ११ । सा मधु भु पिण्ड राजखर्ज्जुरीमेदेन

चतुर्धा भवति । एषा गुणा खस्वपर्शाय मृग्या ।
यथा— "भूमिखर्ज्जूरिका स्वादी दुरारोहा खड्ग

च्छदा । तथा स्क्वफला काककर्वटी खादुमस्तकाः ।
पिण्डखर्ज्जूरिका तन्या सा दग्ने पश्चिमे भवेत् ।

खर्ज्जुरी गोक्षमाकारा पराहोपादिहमता । जायते
पश्चिमे देशे सा कीदृशेति कीर्तते ॥" सा गुणा

— "खर्ज्जुरीक्षितयं शीत मधुर रसपाकयो ।
स्निग्ध रुचिकर हृद्य चतुर्धर गुरु । तप

रक्तपित्तघ्न पट्टिविदग्धशुक्रद । कोष्ठमारुतजिह्व
वान्निवातकफापहम् ।

ज्वरातिसारक्षुब्धश्याश
कासनिवारकम् । मद मूर्च्छां मरुत्पित्तमयीं हत
गदान्नाहन् ।

खर्ज्जुरीतक्षीयन्तु मदपित्तकर भवेत् ।
वातघ्न पाहुर रुच्य दीपन बलशुक्रहन् ॥" भा ।

मस्तिष्कगुणा—खादु तिक्त कपाय सूत्ररीग्न
मलप्राणशुक्रहृदिकारय । राज । "अपका खर्ज्जूर

फल विदोषशमन मतम् । पक्वमेव हित श्रेष्ठ
चिदोषशमन परम् ॥" अत्रि १० अ । मधुरं शीतल

गुरु च्याभिघातदाहवातपित्तेषु हित हृदय शुक्र
करच । च सू २० अ । कृष्णशुश्रूषाम् । वै
निघ ।

खर्पतुल्यम् । स्त्री । खर्परीतुल्ये । वै निघ ।

खर्परम् । स्त्री । स्नानाम्ब्यातीपधातुविशेषे ।
वापित्र । छि खापरिया । म कलखापरौ । प मु ।

तस्य शोधन यथा— "पुष्पाणां रक्तपीतानां रसं
पित्तं भावयेत् । नरमुनैश्च गोमूत्रं यवाद्यैश्च
ससेन्यैश्च । समाह विदिन वापि पथाक्षुब्धति
खर्परम् । तन्मारणं यद्वत् नैयम् । खर्परं पारदं
नैव यातुकावलगं पचेत् । चूर्णयित्वा दिनं यावत्
शीमनं भक्ष्यं जायते ॥" अथवा पत्तलीकृतं खर्परं
नवपानानिधाय पचेत् ॥ मतान्तरे गुणा—खर्परं

कटु चार कषाय वामक लघु लेखन भेदन
श्रीतल चतुष्य रक्तपित्तहर विषागमरीकृष्णकण्डू
द्रव्य । भा । पु । सत्पावभेदे । थापरा । प सु ।
स्वस्वाकारापूपचनादिपात्रे । तांश्र, जट्टे ।
वा टी हिमा । कपालास्थनि । नाथात्र थुनि ।
रा नि व १८ । नेवाञ्जनभेदे । क्वे । तिका ।
खर्परवटिका । स्त्री । यद्व्यधिकारे । "पक्षे
एका हरिद्राम्यामागारधूमकेन च । शोधितं पार
दक्षेव कषाई तुलया धृतम् । भङ्गराजसे यद्व्य
अर्धं रससम्पित । हाम्यो कज्जलिकादुल्ला भावये
तनु भेषजे । सिन्धुवारदलरसे मण्डकपर्णिकारसे
(मधुकपुष्पजे रसे इति वा पाठ) । कैमराजरासं
चापि यौषसुन्दरजे रस । रसेऽपराजितायाय
सोमराजरासे तथा । रक्तचिक्कपयोर्ध्वे रसं च
परिभावितम् । रसमानसमानेन क्षायायां शोषये
द्विषक् ।" बटी सपेपामा, अनु दक्षिमण्ड । देष्टेक
हूर्ण, हरिद्राहूर्ण ७ कुल्लेर सहित शुद्ध पात्रा १
तोला सोमराजरासे शुद्ध गन्धक १ तोला
कज्जलि करिवे । पत्रे निम्बनापांठात्र रस,
शुलकुडिर रस, वा मोनकुल्लेर रस वा काथ,
केतुरेय रस, गिमेनाटकेय रस, अपरा
जितापांठात्र रस, सोमराजका । एव, रक्त
चिक्कपञ्जराय एतत्तक १ तोला वाश
नाडिरा मर्षगज्जना वटो करिवे । रस को ।
भेष ।

खर्पराल । पु । अथत्यविशेष । स लाखोपिपनो ।
वै निघ ।

खर्परिका(रो)तुल्यकम् । स्त्री । A sort
of collyrium नेत्रप्रसाधनविशेष । तुल्यञ्जने,
कनिमरसाञ्जने । तत्पण्याय, —खपरी, रसक
चतुष्य, अमतोत्पन्न, तुल्य, खर्परिका । गुण
—कटु तिक्त चतुष्य रसायन लघुपित्त दीपन
बलपुष्टिकरम् । रा नि व ११ । खपरे । थापरा ।
म कलखापरी ।

खर्परौयकम् । स्त्री । खपरीतुल्ये । खपरी ।
वै निघ ।

खर्परौरसकम् । स्त्री । खपरीतुल्य । कृत्विम
द्रमाञ्जन । रा नि व ११ । खपरे । वै निघ ।

खर्व (र्व) । पु । कृष्णकपुष्पद्रव्य । रा नि व
१० । नि । क्वे । अम ।

खर्वशाखः । ति । वामने । इ च ।

खर्व्वा । स्त्री । नागशलायाम् । रा नि व ४ ।

खर्व्वु(र्व्व)र । पु, स्त्री । नदीनिष्पावे । रा नि
व १६ ।

खर्व्वु(र्व्व)रा । स्त्री । तरदीहवे । रा नि व ८ ।

खर्व्वजम् । स्त्री । तन्नामकफलविशेष । श्वद्रूम ।
गुण — मूत्रल यल्य कीडपृष्टिकर्क गुरु । विग्ध
स्वादुतर श्रोतं हृष्य पित्तानिलापहम् । तेषु
यद्याक्षमधुर सधारय रसाद्भवेत् । रक्तपित्तक
तनु मूत्रकृच्छकरम्परम् । भा ।

खर्मीम् । स्त्री । पटवन्ने । पौरये । मे ।

खर्व्वपत्रा (त्रो, त्रिका) । स्त्री । द्रोणपुष्प
फल ।

खलम् । स्त्री । कल्के । मे । शम्यस्थाने । तिका ।

खल (क) । पु । सूय । धुम्बुरहवे । रा नि
व १० । सालवे व्यञ्जनविशेषे । 'मालुधानीयपुष्पे
योऽतिगुण स खल इत्युच्यते । फलमूलैर्धनादान
व्यञ्जन पाकतो घन । खलवत् खल इत्यन्वे दीपला
खलयोनिवत् । कल्को विलयलाटुना तिलकल्कय
तकम । दध सरोऽम्ब सखेह खलो इति प्रवा
हिकाम् ।' योक्तुष्ट अपराजितय नाम परो
खलावपि । वा चि २।१२ अ मृग्य । तमाखलवे ।
श च । ति । नोच । अथमे । मे ।

खलक । पु, स्त्री । गुग्गुली । म ।

खलकाम्बलिक । पु । तिलकल्के । वै निघ ।

खल(लि)ति । पु । इन्द्रनुमरीमिषि । टेके ।
इ च । तिका ।

खलमूर्त्ति । पु । पारदे । श च ।

खलयूष । पु । खड्गयूष ।

खलाधारा । स्त्री । तेलपायिकायाम् । डेना-
पोका । जटा ।

खलि । पु । तिलकिके । रा नि व १६ । खल
इत्यपि पाठोऽस्ति ।

खलिद्रुम । पु । सरलदेवदारो । वै निघ ।

खलि(ली)न । पु, स्त्री । खलोने । नाश्राम ।
अ टी रा ।

खलिनी । स्त्री । लणतालमूल्याम् । वै निघ ।
खलसमूह । अम ।

खलिश. } ५। (Tricopodus colisa)
खलेशय. } सत्यपिण्ये। खलश गार्ड। हारा।

तत्पण्याय,—कडवीट, खलश (शत्रु),
खलेश (हा), खलश (ति)। गुणा—याहित
कपायल वायुकापनल दृष्टल खलुल रलहरल
किञ्चिदामल्लय। राज. १ प। रा नि व १६।

खलुरेपः। पु। मगविशेषे। श च।

खलेधानौ। स्त्री। खल पशुबन्धनदाहण।
जटा।

खलेवाली। स्त्री। खल गोबन्धनकाष्ठे। गदे
काष्ठे। छ च।

खल्ल। पु। चातकपर्पल्लि। मे। चमणि।
शान। विका। औपधमद्भनपात्रे। श च। स्त्री।
वाजिटनागस्य निम्नरूपले। "निम्नरूपस्य दन्ताय
खल्लमित्यभिधीयते।" ज द ४ थ।

खल्लको। स्त्री। शर्कराधाम्। गौड। २ निघ।

खल्लिका। स्त्री। पिष्टकादिभर्त्तनपात्रे। श च।

खल्लि(क्षौ)ट। वि। खलती। श र। विका।

खल्लौ। स्त्री। हलादी शिरामीटने। शानशरा।
सि यो विमूषी चि। "खल्लो तु पादजङ्घीकर
मूलावमोठनो। सरखद्वेदारी। वै निघ वा
व्या चि।

खल्लौवर्द्धन। पु। दन्तवेष्टजरीगविशेषे। मारुत
नाधिको दन्तो जायते तोषवर्द्धन। खल्लौवर्द्धन
सज्जोऽसौ सज्जाते रुक् प्रशस्यति॥ भा स ४ भ
मुखरी चि।

खल्लौश। पु। यनिशमत्से।

खल्वट। पु। कासराने। म योक्त्वा। ६
निघ।

खल्व्वाट। पु। खलती। छ च।

खल्वुवा। स्त्री। नाभिजले। र सा स।

खल्वसौ। स्त्री। आकाशवह्नाम्। रा नि व ३।

खलवारि। स्त्री। आन्तरिचोदक। रा नि व १४।

खलवास्य। पु। हिमे। हारा।

खलव्याङ्गुर। पु। स्त्री। वैतृमणौ। रा नि
व १३।

खशा। स्त्री। सुगमाख्याम्। म भरवा। श च।

खशेटः। पु। खलिसमन्त्ये। विका।

खशवासः। पु। वायो। विका।

खस। पु। पानायाम्। धोन् द्रोण। चोरण
मम। ४ निघ वा या चि।

खसकन्दः। पु। वाराभीकदे। वै निघ।
चीरोशटः। शोभेश गाह्। प सु। चोर
कञ्चुकाह्वय। र मा।

खसगन्ध। पु। चोरकञ्चुक्याम्। शौर
कड़ाश। र मा।

खसतिल। पु। खखसे। पोख गाह्।
गुणा—'तिलमेद खसतिल कासश्वासहर क्षूत।
यादा खसफलाद्भूत वज्जल शातल नव। याहि
विनष्टपायश्च वातक्षय कफासहृत्। धातूनां नायक
रज मदरुहाभिर्वर्द्धनम्। मुहमोहकर रज्य उवनात्
पुल्वनाशनम्॥' भा।

खसफलम्। स्त्री। खखसे। पोख, टेंडि।
वै निघ।

खसफेनचोरम्। स्त्री। अहिफेने। भा।

खसम्भवा। स्त्री। आत्मशमाख्याम्। श्रद्ध खणे
गोशो। रा नि व १२।

खसपणवटो। स्त्री। यङ्गलपिचारे। See
खपरवटिका।

खसवत्ता। पु। लङ्गचकले। श।

खसवोजम्। स्त्री। खखसे। पोखदाना।
हि खाखसदाना। गुणा—यस्य हृद्य सुहृ
कफकर वातशमनश्च। भा।

खखस। पु। खनाया मालवदेहि प्रसिद्ध।
बादमा पोखदानांश्च गाह्। गुणा—पाके
मधुर कान्तिवीर्ययलप्रदश्च। रा नि व ४।

खखसरस (सार) (चोर)। पु। स्त्री।
अहिफेने। वै निघ।

खखटिका। पु। चन्द्रकान्तमणौ। स्यन्तान्त
मणौ। वै निघ।

खखनो। स्त्री। पृथिव्याम्। वि।

खाखस (तिल)। पु। खसतिल। बादमा,
पोख गाह्। See खसतिल।

खाखसतिलोद्भूतम्। स्त्री। खखसे। पोख।
वै निघ।

जिक. । पु. लाजायाम् । टैथ । छारा ।

टि. । स्त्री. किले । म ।

ड(खड)वः । पु. मधुराम्बलवण्यानामुगन्धि
युक्तखडविशेषः । “खड्गशा फलमधुराम्बलवण्या
गन्धिद्रव्यशा नानाविधा” इति शिवदास ।
पानरखखरूरे । वै निघ ।

त(त्र)म् । स्त्री. पुकरिण्याम् । अम ।

तकम् । स्त्री. परिखायाम् ।

तभू । स्त्री. प्रतिकृपे । परिखायाम् । ङा ।

तदन । पु. दत्ते । हे च । स्त्री. पाछारे ।
निघ ।

तदनकोठकम् । स्त्री. अथस्य द्विहस्तोन्नत
कोठनपात्रे । नकु १८ च ।

तादिर' । पु. विट्खदिरि । खदिरसारे ।
रा नि व १८ ।

तादिरसार । पु. खदिरि । अथेन्न । तत्
पर्यायः—खादिर, अहुतसार, रद्ध, रद्ध,
सत्सार । कृष्णपाण्डादिभिर्देन स बहुविध । सा
गुण्या—कटुल तिन्त्रल सण्णल कफवातघ्नकण्ठासनय
नाशिल रुचिकरल दोषनलक्ष । रा नि व ८ ।

तायम् । स्त्री. अष्टविधाहाराव्यतमाहारि ।
थावाव विनिघ । रा नि व २० ।

तायपत्री । स्त्री. खदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

तानि । स्त्री. खमी । हे च ।

तानिकम् । स्त्री. कुयच्छेद्ये । देवशांलेव
गर्भ । विक्ता । रवे । वै निघ ।

तानिष्कम् । स्त्री. अतिशुष्कमांसि । वै निघ ।

तानोदक । पु. नारिकेल । विक्ता ।

तापगा । स्त्री. गङ्गायाम् । हे च ।

तार । पु. खारीपरिमाणे ।

तारयिका । स्त्री. मत्स्यधान्याम् । थानूहे ।

तारि (रौ) । स्त्री. परिमाणविशेषः । स च
द्रोणषतुष्टयपरिमाणे, अथाधिकाष्टविंशतिशराव
परिमाणे वा (१२८ अ.) । “अतुराटको भवेद्द्रोण
खारी द्रोणषतुष्टयम् ।” वै निघ ।

तारिक । पु. स्त्री. पुष्करतीयसमीपे प्रसिद्धे
महापारिवतफले उच्यते । वड् अथेन्न । रा नि
व ११ ।

खाज्जूरसुरा । स्त्री. १. खज्जूरधातुकीपुष्पकृत
सुराविशेषः । वै निघ । खज्जूरसमे । अथेन्न
मम । गुण्या—“सार्द्धांताम्बान्तर किञ्चित् खाज्जूरं
वातकोपन । तदेव विशदं रुच्यदफलद्रव्यं सधु ।
कषाज मधुरं हृद्य सुगन्धोद्भियशोधनम् ।” सु सु
४६ अ । पिण्डखज्जूरविह्वतिमव खाज्जूरमुच्यते ।
मतान्तरम् । “नालसिन्धीलखज्जूरमूर्दानुच्छिद्य
गच्छते । यद्रस तप्तदाह्य हि विप्रैश्च तत्परायणैः ।”
तोड्, वृत्तशौनक ।

खालित्यम् । स्त्री. कपालरोगे । टाकदेशात् ।
लक्ष्य यथा—“तेजोऽनिलाद्ये सहकेशभूमि दग्ध्वाय
कृष्यात् खनतिघ्नरसः । किञ्चित् दग्ध्वा पलितानि
कृष्याद्वरिप्रलुप्तं शिरोवह्नाणाम् ।” च ।

खाश्मरी । स्त्री. गन्धारीवृक्षे । वै निघ ।

खिखि । पु. गमालविशेषः । आकुम्भिशोनी ।
म कोष्ठा । मी ।

खि(हि)हिर । पु. खिखी । आकुम्भिशोनी ।
मी । वारिवालके । गुरुप्रयाविशेष, जलवाणा ।
विश्व हे च ।

खिच्चा । स्त्री. खेचरिकाम्ने । वै निघ ।

खिदिर । पु. चन्द्रे । वै निघ ।

खिद्र । पु. रोगे । उषा ।

खिरहिष्टी । पु. महायमद्वानामधुपे । रा
नि व ४ ।

खिल । वि. अप्रकृते (भूत्यादी) । रा नि
व २ ।

खिलाह । पु. पाण्डुकेशरपुच्छे कपिलवर्णार्थः ।
“खिलाह कपिलो वागौ पाण्डुकेशरबालधि ।”
अ द ३५ ।

खुड्डाह । पु. अतपीतवर्णार्थः । “खुड्डाह
अतपीतक ।” अ द ३५ ।

खुज्ज(ज्जा)क. । पु. देवताह्वले । र मा ।

खुड । पु. वातरोगरोगे । वै निघ ।

खुडक । पु. गुल्फे । स नि १५ ।

खुडवात । पु. वायुरोगरोगे । वै निघ ।

खुडडाक । वि. सुद्रे । इस्त्रे । कनिष्ठे । च ।

खुडडाकपद्मकतैलम् । स्त्री. वातरोगे तैलम् ।
पाठ — “पत्रकीयोरयट्ठाङ्गरजनीकायसाधितम् ।
खान् पिष्टे सज्ज मन्त्रिष्ठावीराकाकीलिचन्दने ।

खुड्वाकपद्मकमिद तेल वातासदाङ्गम् ॥ रस
र । च चि २६ अ ।

खु(ह्र)रः । पु । शके । अशानिद्र शूब ।
अशुक्लदास्त्रे । कूत्र । ५ र । कीनदने ।
कूणशीता । नखीनामगन्धद्रव्ये । मे । खड्गदि
पादे । थूत्रे । धरणि ।

खु(ह्र)रकः । पु । तिलहले । श च । कीपि
लाचक्षुपे । कूटनशीला । स्त्री । उत्तमवद्वे । वै
निघ २५ जीर्णञ्च चि ।

खुरणसः । चि । चिपिटनासिके । छष्टे ।
नाकशूल । अम ।

खुरप्रः । पु । बाणविशेषे । शून्या ।

खुरसाना । स्त्री । खीरासनीयमान्याम् । वै
निघ । पु । खीरासादेशोद्योत्तमाश्चे । "तानिका
खुरसानाश्च तुषाराद्योत्तमा ह्या ।" नकुल ।

खुराकः । पु । यवनाले । रुमाव । पशौ । ये
निघ ।

खुरानकः । पु । लौहमयवाणे । शब्दमा ।

खुरालिकः । पु । नापितभण्ड्याम् । नाभि
तेज्र डौङ् । उपधाने । मे ।

खुरासनी-वचा । स्त्री । तद्देशीयवचायान् ।
प्रेत ३८ । म अतवेखण्ड । व निघ ।

खुरासानी-यमानी । स्त्री । यमानीभेदे ।
खुरमाण इति महाराष्ट्रादौ । गुणा — "खुरासानी
यमानी तु कटु रुचा च पाचिका । यादिकोष्ठा
मादिका च शुष्के वातकरी भवा । कफनाशकरी
प्रीता गुणस्त्वर्थे यमानिवत् ॥" वै निघ ।

खुरि । स्त्री । अंतापराजितायाम् ।

खुरिकापत्रः । पु । केनीनामपत्रशाके ।
मं केनी । वै निघ ।

खुरो । स्त्री । कुरिकायाम् । छ ।

खुलकः । पु । जडापादयो मत्स्या । सु चि
१८ अ ।

खुल(त्व)का । स्त्री । नाभिगर्भे । ५ आ
स ।

खुल्लम् । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये । श च ।

खुल्लकः । द्वि । मत्स्ये । ५ टी ।

खिखोरकः । पु । अयकारिणि शक्तिविशेषे ।
अयकारौ शक्ति । हा ।

खिगमनः । कालकच्छपचिणि । श मा ।

खिचरः । पु । पारदे । पचिणि । स्त्री । खिच
रात्रे । वै निघ । काशीये । शिवरुम । र
सा स । सम्भूत पारदविशेषे । रा ।

खिचरा । स्त्री । आकाशवस्त्रायाम् । वै निघ ।

खिचराञ्जनम् । स्त्री । काशीये । शिवरुम ।
वै निघ ।

खिचरान्नम् । स्त्री । खिचरिकायाम् । शिष्टे ।
पाकराज ।

खिटः । पु । कफे । मे । अश्वे । स्त्री । हृषे ।
श र । लगुडे । चर्म । टांग ।

खेदः । पु । शोके । हा । अवसाद । ज

खेदिनो । स्त्री । अशनपर्वोद्धते । श च ।

खेयम् । स्त्री । परिखायाम् । अ ।

खेलनम् । स्त्री । क्रीडने । छ ।

खेलनो । स्त्री । शारिफले । छ ।

खेला । स्त्री । खनामव्यातक्षुपे । केनी ।
गुणा — मधुरा शोता सत्वदा रुचिकृष । रा नि
व ५ । क्रीडायाम् ।

खेलि । स्त्री । वाणे । सूर्य । पचिणि । केनी ।
अज ।

खिसरः । पु । अश्वरे । शफात्र । रा नि
व १८ ।

खोड्वा(द्वा)हः । पु । अंतपिङ्गलवर्णाश्चे ।
छे च ।

खोट(क) । पु । स्त्री । यमक, फुट इति ख्यात
रसजारणद्रव्ये । तद्रूपेण यथा — "खोटकं खर्षं
संतुल्यं समावर्त्तं कारयेत् । कुकुटाक्षनिर्ग
मृतं पटु मिटि भवेद्यदा । आर्षजिर्मं पुनस्तद्वत्
खोटवद्वरसाकृति । अक्षय कठिम अमं मिडिना
मधुना पचन् । अंतवीरगुल्लच मधुसिक्क
सन्निभम् । अक्षिमध्ने यदा तिष्ठेत् पीटवदन
लक्ष्यम् । नानावर्णसया मन्त्रो धृती योऽप्यो
मनोकवत् । नर्दा मृतसो यथ जलीकाव
खचयम् ॥"

खोटि' (टी) । पु. स्त्री । कन्दुखोटौ । च
द वा व्या चि । पायडोष्ठे । श च ।
खोड (र) (ल) । वि । खड्गे । अम ।
खोडक । पु । शीर्षे । हिङ्गुले । वि ।
खोडशीर्षक । पु । हिङ्गुले ।
खोरक । पु । गह्वर्भञ्जरे । गजवै ।

खोलक । पु । बलीके । उद्देशिणि । शिर-
स्त्राणे । भाङ्गुलौ । विका । पुगकोवि । शृणोद्वि
क्षोणा । मे ।

खोलि । स्त्री । तूष्णे । श सा ।

खोपाह्न । पु । जीवशाके । क्षोभणी । खोपाह्न
शाकवीर्य जीवशाक प्रवालक । द्रव्यामि ।

ग ।

गगनम् । स्त्री । अमघाती । अल । निघे । रा
नि व २२ ॥ कनकसुन्दरसे ।

गगनध्वज । पु । मेघे । हा । सूर्ये । हे ।

गगनमारकगण । पु । अममारकद्रव्येषु ।

गगनसुन्दर । पु । यक्षणां रस । रस १
तो गन्धक २ तो अम ८ तो जलेन बटी
काया । मा २—४ र । र चि । अथ
स्वरातिसारे—टङ्गणहिङ्गुलगन्धकास प्र सुमम् ।
चौरिणारसेन (धिरुहे) १ भावना । भैष ।

गगनस्पर्श । पु । बाधो । वै निघ ।

गगनादिलौहम् । स्त्री । सीमरीने हितम् । "गगन
चिफला लोह कुटजडटुकमयम् । पारदो गन्धक
येव विपटङ्गणसजिका । तमेला तेजपमच वज्र
जीरकयुग्मक । एतानि समभागानि श्लाघाचूर्णानि
कारयेत् । तदहं चिफकचूर्णम् ॥" अल, चिफला,
लोह, कूडचि, जिफक, पात्रा, गरुड, विष,
मोक्षपात्र, वैष, गान्धिनाटो, गुडहृद्, एला,
तेजपत्र, वज्र, जीरा, कृष्णजीरा आठोक्केर
हूर्ण समभाग । सर्षपहूर्णार्क चिफकभूतहूर्ण ।
८ सा स ।

गगनादिवटो । स्त्री । वातरीने । अमक
पारदगन्धकताम्रकसुण्डीहोत्रीकालीहसपमाधिक
एषा प समभाग यटीवासकद्राघामुङ्गुमाण्डकायेन
मदयेत् । मा ११ । अल, पात्रा, गरुड,
एला, सुठ ३ लोहलोह, स्वर्णनादिक
आठोक्केर समभाग, रजिदपुष्ट दाध, रामा
काथ, विम्विमेर काथ ३ हनिद्रुष्टा ३ हला ।
सर्पिन । मा १ २ ३ ३ । अष्टांश १ ३ ३ ३ ३ ३ ।
८ सा स ।

गगनाध्वग । पु । सूर्ये । हे ।

गगनाम्बु (नीदकम्) । स्त्री । नीधारजल ।
आकाशवारिणि । गुणा—विदीपघ्न बन्ध रसा
यन मेघ रचोघ्न शीतलम् आह्लादक ज्वरदाह
विपघ्नक । सु सू ४६ च ।

गङ्गाका (ङ्गा, का) । स्त्री । खनामन्यातनयाम् ।
तत्पण्याय,—विष्णुपदी, नन्दुतनया, सुरनिधगा
भागीरथी, विपघगा, विखोता, भीमसू (च),
अर्जुनीय, तीर्थराज, विदग्धदीर्घिका, कुमारसू,
सरित्तरा, सिद्धापगा, खरापगा, खगरापगा,
खापगा, चयिकुल्या, हैमवती, खवापी, हर
गिरा, (हे), सुरापगा, धम्मद्रवी, सुधा, गान्धिनी,
नरिनी, अलकनन्दा, सितसिन्धु (ल), सुर
सरित् (हला), पुरन्दरा (हा), सुरला (हा),
सुरसिन्धु, सरिताम्बरा, निधिमपिम्बरी, पावनी,
स्निग्धसुता (के), अथगा, उद्योगिरा, सिद्ध
सिन्धु (नि), मन्दाकिनो, जाङ्गवी, पुष्पा,
समुद्रसुमगा, खनदी, सुरदीर्घिका, सुरनदी,
खधुनी, अष्टा गमा, शैलेन्द्रजा, सुरियरी,
भवायना (मन्दर) । तन्त्रसंग्रहा—श्रीतं स्वच्छ
खादु अतिरीचक पथ पाषण्ड पावनं द्रवामीह्न
दीपन प्रज्ञाकरक । रा नि व १४ । ख्यासु
कायाम् । वै निघ ।

गङ्गाचिन्ती । स्त्री । चिन्विनये । श्री जीन ।
हारा । तत्पण्याय,—द्वदी, विपका, अल
कडुटी । हा ।

गङ्गाट्येय । पु । पिङ्गटम्बरी । छि छि नाह ।
तत्पण्याय,—गलानिल (नि) गलाविक,
गलाविक (हे) । विका । See पिङ्गट ।

गङ्गाधरकाय । पु । अतीसारे कष्टदायक

नामकपायि । “कषटदाङ्गिमभम्भुग्राटकपत्र
वर्हिण । जलधरनागरसहित गङ्गामपि देव
वाङ्मिनी रम्यात् ॥” कौटिली, माङ्गिम, खाम,
शिखाङ्ग (हेहाङ्ग) पाता, वाणा, मूला, उ०
अथोक्त २२॥० ब्र । भा. ।

गङ्गाधरचूर्णम् (वृहत्) । स्त्री । अमोसार
शोधकम् । सुप्ताग्नौपाकगुणोपायकीपुष्पलोध्र
बालकविलशलाटुमोचरसपाठे द्रव्य कुटगतवामा
न्यवराक्षतातिथिपात्रां प्र चूर्ण समभागम् ।
मूला, श्लोभा, उ०, धाहिकूल, गोध, वाणा,
वेणु०, मोचद्रम, आङ्गनादि, ऐल्यव,
कूडच्छिन्न, आङ्गनादि, वराहकांठा, आतरेह
अथोक्त २२ चूर्ण समभाग । अन्यथा—सुसेन्द्र
यवमोचरसयिन्नशलाटुघातकीलोध्रापि प्र सम
भागानि । गुडन सैवम् । मूला, ऐल्यव, मोच-
द्रम, वेणु०, धाहिकूल, गोधचूर्ण अथोक्त
समभाग । अपर यथा—मोचरसमुक्तगुणो
पाठाम्नीपाकघातकीपुष्पाणि प्र समभागानि ।
दधिमस्तुना सैवम् । मोचद्रम, मूला, उ०,
आङ्गनादि, श्लोभा, धाहिकूलचूर्ण, अथोक्त
समभाग । भा म १५ ।

गङ्गापत्रो । स्त्री । स्वनामव्याप्तपत्रशाकविशेषे ।
स गङ्गापत्री । क वटगान्धारी । तत्पथ्याय,—
पत्री, सुगन्धा, गन्धपत्रिका । गुणा—कटु उष्ण
वायवी ब्रणरीपणी च । रा नि व १० ।
र सा स अममारये । खज्जालुकायाम् । वै निघ ।

गङ्गापालङ्क । पु । वन्यपालङ्कशाक ।

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ।

गङ्गुका । पु । धापविशेषे । सुशु ।

गङ्गादकम् । स्त्री । गङ्गाजले ।

गच्छ । पु । हवे । हे च ।

गज । पु । हस्तिनि । अय कृलपरत्वात्तद्रुप ।

नागकेशरहचे । नागेश्वर गौह । वै निघ ।

गजपिपल्याम् । पञ्चतिष्ठतम् । गजपुटे । प्रयोग ।

गजकणा । स्त्री । गजपिपल्याम् । र मा ।

सा को वाङ्गशालगुडे ।

गजकन्द । पु । हस्तिकन्द नाममहाकन्दशाक ।

रा नि व ७ ।

गजकर्णा (यो) । स्त्री । करिकथयत्ये कन्द

शाकविशेषे । हि हस्तिकणा । म वटलोकात् ।

गुणा—तिष्ठा उष्ण वायुकफहरा पाके खादु

शोमज्वरघ्नी पाण्डुशोथकमित्रीहृद्युक्तानादीरघ्नी

वनग्रन्थवत् गङ्गाशरी च । भा पू १५

शाकव । आखुकर्णोत्तमाग्राम् । रा नि व १

गजकर्णिका । स्त्री । कर्णटिकायाम् । काङ्गु ।

वै निघ । इन्द्रवारुणोन्मत्तायाम् । ब्राह्मणशा

रा नि व १ ।

गजकुसुम । पु, स्त्री । नागकेशरहचे तनुये

च । नागेश्वर गौह वा ताश्वर इव । भैष

सुखरो वि चरिमेदा गुडो ।

गजकृष्णा । स्त्री । गजपिपल्याम् । सा हृदये ।

“गजकृष्णा फटुवातश्रेष्ठमुहृज्जिवदनी । उष्ण निहन्

तीसार आसकृष्णमयक्रिमीन् ॥” भा ।

गजकेश(स)र । पु । नागकेशरे । नागेश्वर ।

सि यो हृदि चि प्लादिगुडो । “खड्गार

केशरकीलमन्त्रा ।”

गजकेश(स)रीरसः । पु । आमज्वरादौ रस ।

“गङ्गसुत विपङ्गन्ध श्लोषे विफलमेव च । कषपाव

समङ्गत्वा भङ्गतोयेन मद् धेत् ॥” भा ११ ।

रस की ।

गजचक्षु । वि । विरक्तचक्षुषि । टेट्रा ।

गजचिभे(भि)टः (टा) । स्त्री । इन्द्रवार

ण्याम् । वाथानमन्त्रा, गोद्रक्कलाडू । प हा ।

रा नि व ३ । च द गुल्फ चि । (ट) गोडुना

गोमरु । त्रिका ।

गजजाति । स्त्री । हस्तिजाती । सा विश

भद्र मन्द्र स्तगयेति । रा, नि व १६ ।

गजदन्त । पु । गजपरिमाणे । सुगन्धो ।

गजदन्त । पु । करिदन्ते । शक्तिर शीत ।

वै निघ । एतन्मशी शिवघ्नी ।

गजदन्तफला । स्त्री । उद्गरोनामफलशाक

मतायाम् । रा नि व ७ ।

गजदन्तवत् । स्त्री । मूलके । वै निघ ।

गजदन्तिका । स्त्री । हस्तिदन्तायाम् । वा

उ १६ थ ।

गजदानम् । स्त्री । हस्तिमदे । रा ।

गजद्रुम (पादप) । पु । मन्दीहवे । गङ्गा

अर्थ । हि मालियापिपल । भा ।

गजपाद । पु। स्थावीरुचि । (वनिशंभिरत्र ।

गजपिप्पली । स्त्री । (Scindapsus offici-

cinalis) Syn Pothos officinalis

खनामप्यातहृत् । गजपिप्पली । ते गजपिप्पली ।

तत्पथ्याय, — करिपिप्पली, इभकषा, कपिवत्री,

कपिल्लिका, कपिल्लिका, श्रेयसी, वसिर, गजाहा

(८), कोलवल्ली, इभोपथा (१०), जुन्नरपिप्पली

(गजमा), वसिर (अ टी), गजोपथा, चयफल,

चयला, छिद्रवैदेही दीर्घमयि, हेमसी, वसंती

सूलवैदेही । सा चविकाया फलमिति केचित् ।

“चविकाया फलमार्जं कथिता गजपिप्पली ।”

इति । गुणा—दोषनी पाचनी स्रग्वाद्रघ्नीघनी

पाहिणी कटूणा रुचा सत्यविबिहनी च । रा नि

व ६ । तत्फल विटग्नि दुर्जर रुच शीतल वात

कोपन विपाके मधुर रक्तपित्तघ्न । सु सु

४० अ ।

गजपुटम् । स्त्री । औषधपुटनार्थं सपादद्वक्षपरि

मितनिघायतश्चाखाते । उर्ल १० शठ, आश्रुत

१० शठ । “सपादद्वक्षमानेन कुले निधे

तथायते । वनोपलसहस्रेषु पुण्ये मध्ये विधारयेत् ।

पुटनद्रव्यसमुत्पादोदिका मुद्रिता सुखे । अयाडोनि

नरण्यानि अडानुपरि नि चिपेत । एतद्गजपुटमोक्त

ख्यात सञ्जपुटोत्तमम् ॥” भा । “गजप्रमापगम्भीर

गुपिर क्रमशस्त । वितस्तिद्वितीयमुख त्रिवितस्तिवत्

तथा । एव विधाय यत्रे न विमिरस्करोरवत ।

तत्र पादत्रय सञ्चक् पूरयित्वा वनोपये । भेषज्य

कोदिको तत्र स्थापयित्वा तत पुन । वनोपले

सञ्जपुटादितद्गजपुटं व्युत्तम् ॥” गजो २ शठ वा

१५० शठ, ७ दिगुत तना, २ दिगुत भूषण

फळं गच्छ । अत्र । दृष्टप्रमाणतो य पुटं स

सु रक्षाद्वय । इति प्रयोगः ।

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीरुचि । आग्निप्रेष ।

१० अ ।

गजवला । स्त्री । गोरस्याम् । गोरवलाङ्गु

मि । “नयति सज्जयामूख ॥” च द काव चि ।

गजमच (च) (क) । पु । तावहृत् ।

चयल्लप । रा नि व २११ ।

गजमचा (घा) । स्त्री । The gum oil-

banum tree शल्लकी । प म ।

गजमद् । पु । इतिमद् । ३ निघ ।

गजमदहरणी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलता

याम् । वै निघ ।

गजमाचल (मोटन) । पु । सिह । हारा ।

श मा ।

गजमुक्ता । स्त्री । करिगण्डस्यमुक्त्याम् । वै

निघ ।

गजल(ले)ख । पु । इनिविठायाम् । हातीव

नीति । भेष कुष्ठ चि । सु चि २ अ ।

गजवल्लीभा । स्त्री । गिरिकदलीरुचि । वृत्ता

दनी । शल्लकीरुचि । रा नि व ११ ।

गजवाजिप्रिया । स्त्री । भूमिकुमाण्डे । छूँहे

कूडा । वै निघ ।

गजवैद्यकम् । स्त्री । पाषाणकष्य(व्य)कृतगज

चिकित्साशास्त्रे । चर ।

गजाख्य । पु । चक्रमद् चपे । छादनां ग्राहि ।

रा नि व ४ ।

गजाण्डम् । स्त्री । पिण्डमूलके । रा नि व ० ।

गजादन । प । अश्वत्थरुचि । र मा ।

गजादिनामा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । “गजादि

नामाकरणकुष्ठे ॥” सु चि १५ अ ।

गजारि । पु । गजमादनशल्लकीरुचि । “गजारि

स्तसिद्धयो ॥” इड्डचन्द्र ।

गजाशन । पु । कमलकन्दे । वै निघ । अश्वत्थ-

रुचि । मद व ५ । शाखरुचि । र मा ।

गजाशना । स्त्री । भद्रायाम् । छाँड, जिह्वि ।

श च । शल्लकीरुचि । पद्ममूत्रे । र मा । शय

रुचि । वै निघ ।

गजाष्ट । पु, स्त्री । नागकिशररुचि सन्मुखे च ।

च द अम चि शङ्खमाखण्डे ।

गजाष्टया । स्त्री । गृष्पाष्ट । पथ कुँहे ।

रा नि व १० । गजपिप्पल्याम् । भा पु १५ ।

गजाष्टा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । “गजाष्टा

व्याधिघातका ॥” भा पु १५ ।

गजेष्टा । स्त्री । भूमिकुमाण्डे । रा नि व ० ।

गजोपकुल्या । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ

२५ इन्द्रो वि । भेष कुष्ठचि ।

गजोपम । पु । इमांशाम् । पुठदूनादौ ।

निघ ।

गजोष्मणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । रा नि व ५ ।

गञ्जा (ज्ञा) (ञ्जिका) । स्त्री । मयभाण्डे । श २ । मदिरागृहे । अम । खड्गी । मे । गांजा इति प्रसिद्धे वणिग्द्रव्ये । गन्धायाम् । वै निघ ।

गञ्जायिका । स्त्री । शक्राशने । मित्रि, डाँड ।

गठो(डो)त्यम् । स्त्री । साम्भरापरपण्यायि । उवणे । गांग्र वदण । रा नि व ६ ।

गडः (क.) । पु । मल्लमेढे । गडूहे ग्राह ।

मे । गुणा — मधुर रुच कषाय शीत नष्ट । राज ३५ । स्त्री । साम्भरलवणे । रा नि व ६ ।

गडदेशजम् । स्त्री । साम्भरलवणे । रा नि व ६ ।

गडलवणम् । स्त्री । साम्भरदेशजनवणे । गांग्र वदण । गडादिलवण शुभ पृथ्वीन् गडदेशज । गङ्गायश्च महारश्म साम्भर सम्बरोद्भवम् ॥ गुणा — खवण उपदन्त मलघ्नम् उष्ण दीपन कफवाताशोत कोष्ठशोधनञ्च । रा नि व ६ ।

गडाख्य(दिलवण)म् । स्त्री । साम्भरलवणे । रा नि व ६ ।

गडिः । पु । तरुणवणे । गुदा रौण्ड । रा नि व १२ ।

गडिश । पु । तन्नामकमल्लविशेषे । गुणा — गडिश मधुरो ग्राही भल्लो वक्रिप्रदी मुरु । राज ३५ ।

गडु (डू) । पु । पृष्ठयन्त्री । कूँछ । रा नि व २० । गलगण्डे । पृ० गडु, स च घाटामस्त कयोर्मध्ये मांसवृद्धि । अ म । शल्ल्यास्त्रे । श २ । किष्कुलके चिका । मन्थान्मभरीमे । वै निघ । वि । कुले । मे ।

गडुकम् । स्त्री । जलपातविशेषे । गाङ्गु ।

गडुरः (ल) । वि । कुले । कूँछा । श २ ।

गडू(गडु)पट । पु । किष्कुलके । नैर्लो । मंदाणा । अम ।

गडेर (ल) । पु । मेघे । ति ।

गडोत्यम् । स्त्री । मल्लवणे । रा ।

गडोल । पु । गुह्ये । उषा । शशि । ई च ।

गड्डु (डडू)कः । पु । सीवर्णध्वारे । मोर्गात्र गाङ्गु । श २ ।

गद्या(द्या)ण(ल)कम् । स्त्री । १८ अथवा ६४ रक्तिकसाने । खीलावती । पैद्यकम् । शाय पट्के शताधिकदिनवतिरक्तिकासु वा । २ टां । "गद्याणोमापके पट्भि । विभि शार्णेभवेत्तोमा पट्भिर्गद्याणक विटु ॥" सोडनानन्द ।

गण । पु । अजमोदायाम् । ब्राह्मणौ । मंकिर भाण्योश्च । वै निघ । खीरनामगन्धद्रव्ये । मे ।

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । रा नि व ३ ।

गणद्रव्यम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये । द्रव्यसमूहे ।

गणपर्वत । पु । कौलासपर्वते । वि ।

गणपौठकम् । स्त्री । वचसि । श च ।

गणरूप (क) । पु । अर्कवृक्षे । आरुन्त गाङ्गु । अम । अतार्कवृक्षे । र मा । मदा राके । वल्गार्क । रा नि व १० । See राजार्क ।

गणरूपी (दन्) । पु । अतार्के । वैठ आरुन्त । र मा । अर्कवृक्षे । वै निघ । रत्नाके । रा नि व १० ।

गणवतीसुत । पु । दिवोदासे । "धन्वतरि दिवोदास काशिराज सुधीभव । पालिकाया गणवती करंशुचिरामृत ।" पालकाश्रे । चिका ।

गणहास (क) । पु । खीरनामकगन्धद्रव्य । खीरा इति पश्चिमदेशे । नैर्लो । म गडोला । रा नि व १२ । चणालकन्दे । अजमोदायाम् । ब्राह्मणौ । वै निघ ।

गणिका । स्त्री । यूयिकापुष्पवृक्षे । यूँटेकूलैर गाङ्गु । र मा । अतयूयिकायाम् । वैठ यूँहे गाङ्गु । रा नि व १० । पोतयूयिकायाम् । व निघ । गणिकारिकायाम् । गनित्रि । श २ । रनिधाम् । लटा ।

गणिकारिका । स्त्री । (Premna serrata folia. Syn P Spinos) सुद्राघ्निले । छोटि गनित्रि । ते पिस्तिनिचिदु । तपपण्याय, —त्रोपके, अग्निमन्त्र, कर्णिका, जया (ब), तशोमन्त्र, इविमन्त्र, ज्योतिष, पाङ्क, परदि,

वर्जितम्, मधन (र), ज्य (भा), गिम्किणिवा
(द्व्यामि), पावजारणि (शब्दमा), अग्रिमयन,
तर्करी, बेन्यनिका चरणीवेतु, शीपणी,
कणिका, नर्दियो, विजया, अनन्ता, नदीजा।
गुणा—कटुपित्तवातकफशोफक्षेपाग्निमाज्जार्ण
मलविट्प्रग्रमहरो। रा नि व ८। See अग्रि
मय। गणिकारीपुष्पवृक्षे। वे निघ।

गणिकारी। स्त्री। पुष्पवृक्षविशेषे, कीटप
देशे स्वनाम्ना प्रसिद्धे। वांगुलोशूलेन ग्राहि।
स गणैरी। तत्पण्याय,—काञ्चनिका, काञ्चन
पुष्पी, गन्धकुसुमा, अनिमोदा, वसन्तदूतो, वासन्ती,
मदममादिनी। गुणा—अतिमुरभि विदोषघ्नी
दाहशोषहरा कामोद्दीपनी च। रा नि व १०।
गणिकारिकायाम्।

गणिक। प। कणिकारवृक्षे। कनिकाशूलद्र
ग्राहि। पारिमृदवृक्षे। वे निघ। स्त्री। कनिकायाम्। मे।

गणेरक. (का)। प, स्त्री। गणिकारिपुष्प
वृक्षे। वे निघ।

गणेश. (कुसुम)। पु। रक्तकरवीरवृक्षे। रा
नि व १०।

गणेशप्रिय। पु। रक्तकरवीरे। “गणेशप्रिय
मूलानि।” अकर्मकाश।

गणेशभूषणम्। स्त्री। सिन्दूरै। रा नि व ११।

गणोत्साह। पु। गण्डके। शृङ्गार। विका।

गण्ड (क)। पु। खट्वनि। शृङ्गार। मे।
कपोलदश। शीत। रा नि व १८। रोगविशेषे।

“निमग्न श्वययुष्य मुक्कववत्त गले। सङ्घान्वा
यदि वा द्रव्यं गण्डमिति निर्दिशतु ॥” सु नि
११ च। कटिकपोल। अम। दन्ती। विट्।
पिट्। म।

गण्डकर्ण। पु। बालदोषैकपालिकर्णे। सु ग
११ च।

गण्डकारी। स्त्री। वराहकान्तायाम्। दश-
काया। चेतलञ्जानुकायाम्। लङ्कावती।
र मा। खट्विरोधे। अम। श च।

गण्डकाली। स्त्री। खट्विरोधे। अम। काक
जहायाम्। देवशोष्ठे। शङ्ककोष्ठे। वे निघ।

गण्डको। स्त्री। रक्तदन्ते। आश। नकुल
११ च। सनामजातनदीदिप। म।

गण्डकुसुमम्। स्त्री। गन्मन्। धारा।

गण्डगात्रम्। स्त्री। (Annona squamo-
sa) प्रातापिफले। आठ, गाना। हि शरीका।
स शीताफल। गुणा—‘गण्डगात्र हिम हृष्य
वातपित्तनिस्सदन। श्लेष्म तर्धमन वान्धुत्वेन
निपीडनम् ॥’ अत्रि। श च।

गण्डगोपालिका। स्त्री। आम्बवाटिकास्थ-
कीटविशेषे। आम्बोपा। हि गण्डगुयारि। भा।

गण्डदूर्वा। स्त्री। जलोपरिजायमानदूर्वा।
विशेषे। दूर्वाविशेष, गण्डे दूर्वा। हि गण्डरि
दुविपाच। स गण्डरद्वी शाटीहरियाली। क
मोगगत्। तत्पण्याय,—गण्डाली, अतितीव्रा,
मत्स्याची, शयिला, दन्तिपर्णी, वारुणी, मीननेचा,
श्यामशयि सूचिपत्ता, श्यामकान्ता, जलस्था,
प्रकुलाची, कलाया, चिवा। गुणा—मधुरा
शीतला वातपित्तज्वरघ्नी हृन्दीपघ्नी भ्रमदृशा
श्वघ्नी च। रा नि व ८। “गण्डदूर्वा हिमा
लीहद्राविषो ग्राहिणी खट्व। तिक्ता खटाया
मधुरा वातकफकुटुपाकिनी। दाहदृष्टाबलाघात
कुष्ठपित्तज्वरापहा ॥” भा।

गण्डपोलिका। स्त्री। कीटमेद। शृङ्गार।

गण्डप्रपातो। स्त्री। कीटविशेषे।

गण्डफलक। पु। प्रसक्तगण्डस्थले। एमड
गान। वे निघ।

गण्डमाला। स्त्री। Inflammation of the
glands of the necks &c स्वनामग्रात
गलरोगविशेषे। शृङ्गार। तस्य सम्पादिरूपे—
“ककशुकोलामलकप्रमाणे कक्षासमन्तागलवत्
शेष। मदकफाभ्यां चिरमन्दाको व्याद्वलमाला
बहुभिद्य मण्ड ॥” मा नि। “मेदस्या कण्ड
मन्दाचक्रकावहृणया मला। सर्वान् कठिनान्
दिग्धाल्वात्ताकामलकाकृतोन्। अवातान् दहन्
गण्डान् विरपाकाय कुर्वते। पचन्ते इत्यमृतस्य
सर्वस्यनेति कण्डुरा। नग्नस्यने भवत्यने दोष
कालानुवृत्तिन। गण्डमालापदो ध्य दूर्ध्व च
वृद्धिमाक्। तां लजेत् सप्तगण्डिपार्थक्यम
पीनसाम् ॥” वा छ १८ च। “हृदि विरचन
स्तेदो न धूम शिराश्च। अग्रित्प चारद्या
मलयो खट्वानि च। पुरापष्टपानघ कोटलोहित
शालय ॥” इति सप्तापचम्।

गजोषणा । स्त्री । गजपिपल्याम् । रा नि
व ५ ।

गज्जा (जा) (खिका) । स्त्री । गज्जाम् ।
श र । मदिराष्टे । अम । रत्नगो । मे ।
गजा इति प्रसिद्धे वणिग्द्रव्ये । गज्यायाम् ।
रे निघ ।

गज्जायिका । स्त्री । गज्जाजने । निदि, उडि ।

गडो (डो) खम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये ।
गवणे । गोत्र लवण । रा नि व ६ ।

गड. (काः) । पुं । मध्यमे । गडूहे गौह ।
मे । गुणा — सूरु रुच कपाय शीत ज्वर ।
राज ३५ । स्त्री । साधारणद्रव्ये । रा नि व ६ ।

गडदेशजम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये । रा नि
व ६ ।

गडलवणम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये । साधार
लवण । गडादिलवण गुह पृथ्वीज गडदशज ।
गडोत्र सहारथ सावर समरोद्धवम् ॥ गुणा —
लवण इषदस मलघ्नम् उष्ण दीपन कफशलाशीति
कीडशोधनच । रा नि व ६ ।

गडाख्य (दिलवण)म् । स्त्री । साधारणद्रव्ये ।
रा नि व ६ ।

गडिः । पुं । तरुणद्रव्ये । सुवां गौह । रा नि
व १८ ।

गडिश. । पुं । तन्नामकमध्यविगिदे । गुणा —
गडिशो मधुरो याही बन्धो वज्रिप्रदी गुरु ।
राज ३५ ।

गडु. (डू.) । पुं । पृष्ठयन्त्रो । कूक । रा नि
व २० । गलगाष्टे । पृष्ठगुटे, स च घाटामल
कयोमध्ये मांसवृद्धि । अ म । शयास्त्री । श
र । किशुलुके । त्रिका । मयान्नक्षत्रे । वै
निघ । नि । कुलो । मे ।

गडुकम् । स्त्री । जलपारविशेषे । गौह ।

गडुर (ल) । नि । कुजे । कूको । श र ।

गडू (गडू) पट । पुं । किशुलुके । कैंठो ।
मं दाया । अम ।

गडेर (ल.) । पुं । मेघे । नि ।

गडोत्यम् । स्त्री । गडलवणे । रा ।

गडोल । पुं । गुह । लघा । मारि । ई च ।

गड्डु (ड्डू) काः । पुं । मीयर्द्धहार । मोर्द्ध
गौह । श र ।

गड्या (द्या) ण (ल) कम् । स्त्री । ८५, अथवा
६४ रजिकमात्रे । स्त्रीणावती । वैद्यकम् । प्राप
पटके शताधिकविनवतिरजिकास्तु वा । २ टोर्णा ।
“गत्याख्योपायकै, पट्मि । त्रिभि प्रायैर्भवतोना
पट्भिर्गद्यायक विदु ॥” तोडनानन्द ।

गण । पुं । अजमोदायाम् । ब्राह्मणे । संकिर
माणोभोग्मा । वै निघ । खोरनामगवद्रव्ये । मे ।

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवाद्ययाम् । रा नि
व ३ ।

गणद्रव्यम् । स्त्री । साधारणद्रव्ये । द्रव्यसमूहे ।

गणपर्वत । पुं । कौलासपर्वते । नि ।

गणपोठकम् । स्त्री । वचसि । श च ।

गणरूप (क) । पुं । अर्कश्चे । आरुन्
गौह । अम । अर्कश्चे । ८ मा । मदा
राकै । दूर्ध्वा । रा नि व १० । See
राजाकै ।

गणरूपौ (क) । पुं । अर्कश्चे । वैत
आरुन् । ८ मा । अर्कश्चे । वै निघ ।
रत्नाकै । रा नि व १० ।

गणवतौ सुत । पुं । दिवोदासे । “धन्वकारि
र्दिवोदास काशिराज सुधीव । पालिकायां
गणवती करेत्तुचिरायुत ।” पालकायै ।
विका ।

गणहास (क) । पुं । चीरनामकगवद्रव्य ।
चीरा इति पश्चिमदेशे । गर्गैर्णा । म गठोवा ।
रा नि व १२ । अण्डालकन्दे । अजमोदायाम् ।
ब्राह्मणे । वै निघ ।

गणिका । स्त्री । यूथिकापुष्पहवे । यूथैर्नृनेत्र
गौह । ८ मा । अतयूथिकायाम् । वैत
गौह । रा नि व १० । पीतयूथिकायाम् ।
वै निघ । गणिकारिकायाम् । गणित्रि । श
र । दक्षिणाम् । जटा ।

गणिकारिका । स्त्री । (Premna serati
folia Syn P Spinos.) चद्राग्रिमल्ले ।
छोटे गणित्रि । ते चिरनिद्रिचिद्रु । तत्पण्याय,
— औषधं, अमिस्य, कणिका, जया (च.),
तेजोमय, अमिस्य, ज्योतिष, पावक, अरवि,

वज्रिमय, मदन (र), जय (भा), गिरिकर्षिता (इत्यादि), पावधारिणि (शङ्खा), अग्निमय, तर्करी, वैजयनिका अरुणोद्भूत, योषणी, कर्षिका, मादयो, विजया, अमता, नदीजा। गुणा—कटुपित्तकषातृणजीर्णकारिमायाशी मलविट्प्रथमहरो। रा नि व २। See अग्नि मय। गणिकारोपुष्पहृत्। ये निघ।

गणिकारी। स्त्री। पुष्पहृत्विधे, कोट्य देने स्वनामा प्रसिद्धे। वाग्लोहृत्तर ग्रीष्म। स गतेरी। तत्पद्याय,—काञ्चनिका, काञ्चन पुष्पी, गन्धकुसुमा, अलिमोदा, वसन्तदूतो, वासन्ती, मदनमादिनो। गुणा—अतिसुरभि विदोषघ्नी दाहघ्नोपहरा कामोद्दीपनी च। रा नि व १०। गणिकारिकायाम्।

गणिक। पु। कणिकारहृत्। दनिहृत्तर ग्रीष्म। परिभृत्तवे। ये निघ। स्त्री। हस्तिन्याम्। मे।

गणिकक. (का)। पु, स्त्री। गणिकारिपुष्प हृत्। ये निघ।

गणेशः (कुसुम)। पु। रत्नकरवीरहृत्। रा नि व १०।

गणेशप्रिय। पु। रत्नकरवीरे। "गणेशप्रिय-मूलानि।" अक्षप्रकाश।

गणेशभूषणम्। स्त्री। सिन्दूर। रा नि व ११।

गणोत्साह। पु। गणिके। ग्रीष्म। चित्ता।

गण्ड (क)। पु। छद्मिनि। ग्रीष्म। मे। कपोलदेशे। ग्रीष्म। रा नि व १८। रोगविशेषे।

"निग्रह यययुयस्य सुष्ठुवत्स्वत गले। मद्यान्वा यदि वा ङ्गस्त गण्डमिति निर्दिशत् ॥" सु नि ११५। कणिकपोले। अम। यथो। चित्रे। पिटके। मे।

गण्डकर्ण। पु। वातदोषैकपानिकर्णं। सु सु १६५।

गण्डकारी। स्त्री। वराहनामायाम्। वराह-ज्जा। येतलज्जालुनायाम्। मञ्जवतौ। र मा। छदितोहृत्। अम। श च।

गण्डकाली। स्त्री। छदितोहृत्। अम। काक जहायाम्। ऊरुशोठेन। मलकोहृत्। ये निघ।

गण्डको। स्त्री। दृष्टदृष्टे। आथ। नकुल ११५। स्वनामध्यातनदीविशेषे। मे।

गण्डकुसुमम्। स्त्री। गजमदे। हारा।

गण्डगात्रम्। स्त्री। (Annona squamo sa) अतापिफले। आंजि, गीना। हि शरीका। स श्रीताफल। गुणा—"गण्डगात्र हिम हृष्य वातपित्तनिर्गदन। त्रैफल तर्बशमन वायुतुल्लेख निपीडनम् ॥" अवि। श च।

गण्डगोपालिका। स्त्री। आमवाटिकाख-कोटविशेषे। आम्पेण। हि गण्डगुयारि। भा।

गण्डदूर्वा। स्त्री। जलोपरिजायमानदूर्वा विशेषे। दूर्वादिपत्र, टोटे दूर्वा। हि गण्डरि दुर्बिमाच। स गण्डदूर्वा गाढीहरियाली। क भीमनक्ष। तत्पद्याय,—गण्डाली, अतितीव्रा, मत्स्याची, रन्ध्रला, दन्धिपर्णी, वारुणी, मौननेचा, श्यामयन्धि सूचिपत्ता, श्यामकान्ता, जलश्या, प्रकुलाची, कलाया, चित्ता। गुणा—मधुरा शीतला वातपित्तज्वरघ्नी दन्तदोषघ्नी भ्रमदृष्टा श्मघ्नी च। रा नि व ८। "गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविषो याद्विषी लघु। तिक्ता कपाया मधुरा वातहृत्कटुपाकिनी। दाहदृष्टावलासारख कुष्ठपित्तज्वरापहा ॥" भा।

गण्डपोलिका। स्त्री। कोटमेदं। ग्रीष्मश।

गण्डप्रपालो। स्त्री। कीटविशेषे।

गण्डफलक। पु। भ्रमजगण्डस्यती। अन्ध गीम। ये निघ।

गण्डमाला। स्त्री। Inflammation of the glands of the necks &c स्वनामध्यात गलरोगविशेषे। ग्रीष्मभां। तस्य सम्पातिरूपे— "ककमुक्षीलामलकप्रसाधे कक्षासमन्वागलवद्ध शेष। मेदकफाभ्यां चिरमन्दपाके स्थाण्डमाला बहुभिस दण्डे ॥" मा नि। "मेदस्या कण्ड मन्वाचक्षवावहणमा मला। सवर्णान् कठिनान् पिग्धात्वाभां कामलकाह्वतीन्। अवगाटान् बह्वन गण्डान् विरपाकांश्च कुर्वते। पचन्ते इत्यनजस्ये सवर्णान्तेति कण्डुरा। नगरान्ते सवर्णान्ते दीघ कालावस्थिन। गण्डमालापचो चैव दूष्य च दृष्टिमाक्। तां त्यजेत् सन्नरुद्धहिं पाश रक्षास पीनसाम् ॥" वा उ २८५। "हृदि विरेचन खेदो नस्य धूम गिरान्यध। अग्निग्न्य चारयोग प्रलेपो लङ्गानि च। पुरापघृतपानच जीर्णोहित शालय ॥" इति पथ्यापथम्।

गण्डमालिका । स्त्री । गण्डमालायाम् ।
लज्जानुकायाम् । रा नि व ५ ।

गण्डरोगः । पु । अथस्य सुखरोगमेदि । गण्डा
भ्यन्तरोगी गण्ड गण्डरोग इति स्मृत ।” ज
द २२ अ ।

गण्डशैलः । पु । ललाटे । हे च ।

गण्डस्थलम् । स्त्री । कपीलदेशे । वै निघ ।

गण्डाङ्गः । पु । खड्गिनि । गण्डाङ्ग । श च ।

गण्डारिः । पु । कीविदारहये । ब्रजुदाकन
ग्राह । भा । मल्लविशेषे । वै निघ ।

गण्डारो । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । कै ।

गण्डालजी । स्त्री । गण्डजरीगे । लक्षण—
“गण्डालजी स्थिर शीफ गण्डे दाहज्वरान्वित ॥”
या उ २१ अ ।

गण्डालिनी (लो) । स्त्री । गण्डद्व्यायाम् ।
रा नि व ८ । यत्तद्व्यायाम् । अम । सर्पाच्याम् ।
सृगक्ष वाङ्मा । भा ।

गण्डास्थि । स्त्री । कपोलास्थिद्वये । च शा
७ अ । सु शा ५ अ ।

गण्डि । पु । वपुषे । कण्ठमणौ । तरुशाखा
याम् । वै निघ । तरुताण्डे । हे च ।

गण्डिरिका । स्त्री । सुहीह्वये । चक्र ।

गण्डीर । पु । शकविशेषे । गण्डिनी, शालिष्,
अरुठ शोक, छनठिग्रा । अ टी भ । च सू ४
अ । मञ्जिष्ठायाम् । सुहीह्वये । रा नि व ८ ।
कटुशरणे । वै निघ ।

गण्डोराद्यतैलम् । स्त्री । मण्डलकटिमादि
कुठरोगेषु हितम् । “गण्डोरिकाचिचकमाकर्षाक
कुठरुमल्लग्नवर्णे समूचे । तैलमप्येत्” ।
तैल ४ अ । गण्डो १७ अ । दक—ब्रह्मी
शौर वा मञ्जिष्ठा, छिन्नमूल, उज्ज्वलाक्ष,
आरुण-आर्ति, कूङ्ग, दूधैकपद वा गण्डोरा-
द्यान् एव । गैरुव मदन गण्डित १ अ । च द ।

गण्डोरिका (री) । स्त्री । सुहीह्वये । तनया
मिद्, तैरुटी मिद् । रा नि व ८ । च
द गण्डोराद्यतैलम् । मञ्जिष्ठायाम् । प पु । शक
विशेषे । भा म प्रगद वि । हयो । रजकायम
हये । वै निघ मयद्वयो वि आङ्गेरीपते ।

गण्डुः । पु, स्त्री । शयो । वै निघ । उपधाने ।
जटा ।

गण्डूपदः । पु । किञ्चुलके । दैर्घ्ये । अम ।

गण्डूपदभवम् । स्त्री । शीपके । हे च ।

गण्डूपदाद्वतैलम् । स्त्री । ज्वररोगे हितम् ।
कटुतैल ४ अ पाकार्थजल १६ अ कल्पाङ्गण्डु
पद (दैर्घ्ये) १ अ । अथवा कटुतैल १ अ
कल्पाङ्गण्डु पददशक (दैर्घ्ये १००) च द ।

गण्डूपदो । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । वै निघ ।
सुद्रकिञ्चुलकायाम् । अम । ततपर्व्याय,—मलो
(अ), सिधो (अ टी भ) ।

गण्डूलो । स्त्री । गण्डद्व्यायाम् । वै निघ ।

गण्डूष (धारण) । पु, स्त्री । चुलके । गण्डूष ।
ते हचौरकपायादिद्रव्यसुपापूरण गण्डूष । प्राप्य
च मुलेन धारण गण्डूषधारणमुच्यते । तस्य द्रव्य
मात्रा द्रवद्रव्य पलमात्र सूक्ष्मचूर्णस्य च कीलपरि
माणम् । तद्धारणमात्रा—“आसद्यथा तु या
मात्रा गण्डूषे सा प्रकीर्तिता ।” च द । तत्र
गण्डूषधारण तावत्कार्यं यावत्कफपूर्णागता दीप
च्छेद नेत्रप्राणसुखितय भवेत् । गण्डूषयस्यविष
ये छनशमनशीघ्रनरीपणमेदिन । “विग्धीषो वैद्विषी
वाति स्वादुशीतै प्रसादन । पित्ते कटुत्वलवणैरुषे
मशीघ्रा कफे । कपायसिकमधुरे कटुस्त्री रोपयो
ब्रणे । इति । दद्याद्द्वेषु चूर्णं च गण्डूषे कील
मात्रकम् । कथं प्रमाण कल्कस्य कवले दीयते
पुष्पे । धाव्यन्ते पञ्चमाहर्षाङ्गण्डूपा कबलादय ।
व्याधेरपचयसुष्टिवैशद्य वज्जलाघव । इन्द्रियाणां
प्रसादय गण्डूषे विधत्ते भवेत् ॥” भा । आसजारी
सुगे पुष्पे गण्डूष कवलीज्जया । द्रवेषु दद्याद्युषं
हि गण्डूषे कथं मात्रकम् ॥ पलमात्र द्रव्यं सर्वं
गण्डूषे दीपयेद्बुध । द्रवेषु काथो गण्डूष कल्केन
कवले स्मृत । कल्क शकलरूप स्यान्न तु गण्डूष
प्रदापयेत् ॥ एकत्रिविधं पञ्चवारान् कुर्यादना
लस । करिष्यन्ताहमग्ने । प्रसूतिपरिमिते । म ।

गण्डूपा । स्त्री । गण्डूषे । च ।

गण्डोल । पु, स्त्री । गुदे । विष्ठा । शकं
रायाम् । याते । वै निघ ।

गतशोक । पु । शजीवरासे । भा सु १५ अ
नीप्रादि ।

गतमन्नक' । प । निम्नद धनिनि । श ।
 गतार्त्तवा । स्त्री । निम्नरजस्यायां वृद्धायां
 श्रियाम् । रा नि व १८ ।
 गतासू । ति । यत् ।

गति (क) । स्त्री, पु । नाशोभित । नाजी
 नाडीव्रज । न । अथय गतिविशेषे । (घोड़ाव्र
 ङान्, रुद्रान् । प्र । तद्यथा—“गदोषा विकट
 भटावका सौष्ठववञ्जिता । अन्यर्थां बलिता चैव
 कजिनां निन्दिता गति ॥ योऽयच्छोडिकाभिस्तु
 करवेष्टितजानुभि । शते दिग्विस्तृतत्वा दृष्टानां
 पुनरिति य । स शीघ्रगतिरित्युक्ती वाजी धन्य
 सपोधन । दश होना भवन्ते मध्यमाधमगा
 ह्या ॥ दूरसन्धिष्य य पादाभिसाक्षारान् स्पृश
 त्रिव । पुनर्वाति सुसदृष्टो वाजो मद्रगतिस्तु स ॥
 पूजिता व्रजमातङ्गसिद्धमार्गगतगामिन । अतोऽन्य
 गतयो नेष्टा रुध्यदेव तुरन्तमा ॥” छ द ७५ ।
 “गतय पञ्च विधा धारा स्तुतिरिति रचितं प्रुत्तम् ।
 धीरितक वलिततश्च तासां लक्ष प्रथक प्रथक् ॥”
 इति श्रुतम् । “धारितं बलितं प्रुत्तुचेजितोचेजि
 तानि च । गतय पञ्च धाराप्यानुवृत्तानां क्रमा
 दिमा ॥” छ च । “गति प्रुता चतुक्का च
 इन्द्रमध्यजवापरा । पूषवेगा तथा चान्या पञ्च
 धारा प्रकीर्तिता ॥ “गतिरेका प्रुता चान्य
 वातुरीया हिलोयका । देवगन्धिनृतोया च धारा
 गतौ तुरी ॥ धारा तु पञ्चमी प्रोक्ता न श्रयोति
 पयति । सत्यकम्पहतो वाजो तस्यात्ता परि
 च्येत् ॥” नकुल ।

तिळा । स्त्री । नदीविशेष । छ ।
 दम् । स्त्री, पु । विषे । कुट्टीपथी । कूड़ ।
 रा नि व ६।१२ । दे निघ अन्तकसन्निपात चि ।
 रवे । रा नि व २० ।

दक्ष । पु । नदीवृत्ते । दे निघ ।
 दन्धिष्य । पु । माधवीय रोगनिशायकगन्धे ।
 दसुरारि । पु । प्रोतामज्वरे रस । “रस
 निमिषलक्षणीययतावापि तुल्यान्यप सदरदनग
 र्कतत् प्रदिष्ट, भवति गदसुरारियास्य गुणादय ॥
 न, गुरुक, मनशान् गोह, शिकु
 श्च दिङ्गुल, जीरा अष्टाक मन्त्राणां ।
 सा स ।

गदविनोदनिघण्टुः । प । वैद्यकनिघण्टु
 मेंद ।

गदहर (रो (इन्)) । प । वैद्ये । वै निघ ।
 गदा । स्त्री । पाटलवृक्षे । श च ।

गदाख्यम् । स्त्री । कुठ । दूड । र मा ।
 गदागदी । पु वि । अश्विनोक्तमारो । विका ।
 गदाग्रणो' । पु । चशरोमे । रा नि व २० ।
 गदास्वर । पु । मृचे ।

गदायुध । पु । लगुडे । नाठी ।
 गदाराति । पु । शीपथे । रा नि व २० ।
 गदात्तिका । स्त्री । गोशिवायाम् । श्री । र
 दूठि । वै निघ ।

गदाह्व(य)म् । स्त्री । कुठे । कूड़ । श र ।
 गदो (इन्) । वि । रोगिणि । वै निघ ।

गदद । पु । वातव्याधिविशेषे । ठोऽन्ता ।
 सु सूरथ । See मिम्रन ।

गद्याण । पु । पटमापके । कानिङ्ग ।

गद्यान(ल)कम् । स्त्री । अष्टचत्वारिंशद गुञ्जा
 माने । लीला । चतु पटिक गुञ्जामाने । की ।

गन्ता । वि । सङ्गणश्रीते । सु ण २५ ।

गन्ती । स्त्री । गागकटे । च । गुरुग गाड़ी ।

गन्धम् । स्त्री । अगुरुणि । लघागुरुणि । रा
 नि व १२ ।

गन्ध (क) । पु । (Sulphur) स्वनामध्यात
 खनिजोपधाती । श्रुक् । हि गन्धक । फाशि
 गोगिर्द । तत्पठ्याय —गन्धायन, सौगन्धिक
 (च), गन्धिक, सुगन्धिक (च टो), गन्ध
 पाषाण, पामाध (र), पामारि गुलारि (ह),
 गन्धी (शन्दर), गन्धोदन, पूतिगन्ध, वर,
 सुगन्ध, दिव्यगन्ध, गन्ध, रसगन्धक कुठारि,
 कूरगन्ध, कोटन्न, शरभूनिज । “श्वेतदीपे पुरा
 देव्या क्रीडन्त्या रजसाभुता । दुकूल तेन वक्ष्येण
 दातायाम् धीरनीरधी । प्रसक्त यद्रजसाध्माद्व्यक्त
 समजायत ॥” भा । स च रजसोतश्चतुर्गुण
 स्वात् चतुर्विध । पीत श्वेतोप, श्वेत श्वक्त
 रोगेषु वातप्रयोगेषु च व्यवहार्य । र सा स ।
 “चतुर्धा गन्धक प्रोक्ती रक्त पीत सितीरक्षित ।
 रज्जो ह्मक्रियासूक्त पीतश्वेतौ रसायने । त्रणादि

नपने येत हण येत सुदुर्गम ॥ गुणा—
कटुक बीर्वाण्मृवर सर'। पिचन रुदुक
पाके कण्ट्यूसंपन्नजित्। अनि कुठचयपीड
कफवातान् रसायन ॥ अशोषितो गन्धक एव
कुठ करोति ताप विषम शरारे। शोषश्च रपच
वण तथोज गन्ध निघ्नयेव करोति चारम् ॥”
भा पु १५। तच्छुद्धि—“लोहपात्रे विनिक्षिप्य
घृतमग्नौ प्रतापयेत्। तप्ते तस्य समानघ नि
क्षिपेद् गन्धक रज। विट्पुस्तक्यक जाला दुग्ध
मध्ये निधापयेत्। एव गन्धकशुद्धि स्वास्वार्थं
कायेषु योजयेत् ॥” एव तिफलागलभृङ्गराज
भरसादी निक्षिपेदिति मतान्तरम्। सा को।
शुद्धगन्धकगुणा—“शुद्धगन्धो हरेद्रोगान् कुठश्चतु
ज्वरादिकान्। अगिकारी मृदानुष्णो वीर्यवृद्धि
करोति च ॥” र सा स ५५। आमीन्।
विष। बुदरोने। वै निघ। शोभाघ्राहचे।
श र। गन्धरसे। वै निघ।

गन्धककज्जलिः। पु। सन्निपातज्वरे द्रिय।
पाठ—“कण्टकारी सिन्धुवारस्तथा नाटकरञ्जक।
अमीषा रसमादाय कृत्वा खर्परखण्डके। प्रक्षिप्य
गन्धक तत्र ज्वालां गृहप्रिना दडित्। गन्धके स्नेह
तापने पारद तप्तमङ्घ्रिपेत्। मिश्रीकृत्य ततो
हाथ्या द्रव तमवतारयेत्। आमर्द्दयेत्तथा तन्तु
यथा स्यात् कज्जलप्रभम्। ततस्तु रक्तिकामस्य
जीरकस्य च माषक। माषक लवणस्यापि पथ्यं
कृत्वा प्रदापयेत्। क्षरे चिदीपले घोरि जलसुख
पिवेदतु ॥” रस र।

गन्धकतैलम्। स्त्री। कर्णनाद्यां हितम्।
‘निशगन्धपले वे तु कटुतैलं पलाटफं। धुत्तपत्र
रसे सिद्ध कर्णनाडीजिदुक्तमम् ॥” कटुतैल ८
प धुत्तपत्ररस ८५। कल्क—हरिद्रा १ प
गन्धक १ प एकत्र पचेत्। रस र।

गन्धकद्रावकम्। अर्कोक्तगन्धकविशेषे। आ।
See गन्धद्रावम्।

गन्धकन्दकः। पु। कशेरु। रा नि व ८।
गन्धकली। स्त्री। प्रियङ्गु। च द विष चि।
अम्बककलिकायाम्।

गन्धकसुरिका। स्त्री। खतामस्यात गन्ध
द्रव्यविशेषे।

गन्धकारी। स्त्री। अतिलज्जातुके। शङ्खकी
हचे। वै निघ।

गन्धकाष्ठम्। स्त्री। अगदस्ता। तिका।
शङ्खरचन्दने, शृङ्खलीचन्दने। रा नि व १२।
र दागुरुवि। वै निघ।

गन्धको। स्त्री। सत्तराम्। भागुरे। च द
वा व्या एकादशशती प्र तैले।

गन्धकुटी। स्त्री। मुरामांस्याम्। रा नि व १२।

गन्धकुसुमा। स्त्री। कोष्ठपदशे स्याति गवि
कारीपुष्पहचे। रा नि व १०।

गन्धकेलिका। स्त्री। कन्तुर्धाम्। रा नि
व १२। गन्धमातास्याम्। वै निघ।

गन्धकोलिका। स्त्री। गन्धमात्रतीतुच्ये गन्ध
द्रव्यविशेषे। गुणा “क्षिप्योऽग कफवृत्तिका
सुगन्धा गन्धकोलिका। गन्धकोलिकया तुल्या
विनेया गन्धमालती ॥” भा क व।

गन्धखेड(क)म्। स्त्री। गन्धवीरणे। शृङ्ख
वेणी। तत्पथ्याय,—गन्धवीरण, मूत्रव, रौहिण,
नीमयमिषं (र), गन्धवण, सुगन्धभतवण, सुरभि,
सुरभि, सुगन्धि, सुखवास। एतच्च सुगन्धि
वृषचित्त रसायन विन्ध मधुर श्रोतल कफपित्त
अमहरच। रा नि व ८।

गन्धगर्भः। पु। विल्लहचे। वै निघ।

गन्धगृहा। स्त्री। मुरामांस्याम्। वै निघ।

गन्धग्राही। स्त्री। नासिकायाम्। वै निघ।

गन्धचन्दनम्। स्त्री। सम्वरचन्दने। अत
चन्दने।

गन्धचेलिका (लो)। स्त्री। खताकम्तुर्धाम्।
प सु। कसुर्धाम्। नृगनाडि। तिका। जवादि
कसुर्धाम्। थाटेशी। वै निघ।

गन्धजातम्। स्त्री। तेजपत्रे। श र।

गन्धजा। स्त्री। नासायाम्। हे च।

गन्धतण्डुल। पु। सुगन्धशाखी। रा नि
व १६।

गन्धतिरियः। पु। तिरियनाम शालिषाय
विशेषे।

गन्धतुलसी। स्त्री। सुगन्धतुलसीवृक्षे। इग
तुलसी, गौनापतुलसी। प सु।

गन्धतूर्यम्। स्त्री। वाद्यविशेषे। तत्पथ्याय,—
रणतूर्य, मङ्गास्वन (अब्दर)।

गन्धहृणम् । स्त्री । *Andropogon schoenanthus*) खनामल्यातले सुगन्धहृण्ये वा । शृङ्गार, शृङ्गारि पुन । गुणा—सुगन्धि रूपा चित्त रसायन मधुरशीत कफपित्तशमनश्च । रा नि व ८ । शूलके । वै निघ ।

गन्धतैलम् । स्त्री । पक्वतैलविशेषः । चावसमान दुग्धे गन्धकरजो दत्त्वा तन्नातदधिज हृत गन्ध तैलमुच्यते । इदं गन्धतैले निपनमवणाहितम् । “चावसमाने पयसि दत्त्वा गन्धकरज रज । तन्नातदधिज सप्ताभतैलं वदन्ति हि । गन्धतैलं गन्धतैले हन्ति निपाद्य भक्षणात् ॥” अत्रि । मतान्तरं यथा—“अर्कचोरे सुधीचोरेदंक्ष लेप्यन्तु सप्तधा । गन्धकं नवनोतेन पिष्टा वस्त्रं मलेपयेत् । तद्वर्तिज्वालिता दण्डे धृता धार्या त्वधीमुखी । तैलं पत्यव्य पात्रे याह्य शीतेषु शीजयेत् ॥” भैष । अथ भद्ररोनि हितम् । सु चि ३५ मृग्य । अपर सत्रयभद्राधिकारः । अतु शरावो चित्तकण्ठिलान् गृहीत्वा वक्ष्ये पीडलीवहान् क्त्वा स्रोतोजले निमज्ज्य गतीं स्थापयेत् । ततो दिग्धे आतपे शीपयेद्दिनसप्तकं यावत् । ततिल गुणपरिमाद्ये गन्धदुग्धे रातो तिलान् प्रविष्य दिवा प्रसाध्य आतपे शीपयेत् । तदनुभास्यद्रव्यं समशष्टिसधुकायेन ततः पुनः चोरेण विमाज्य शीपयित्वा सूषयेत् । अथ काकोल्यादिचूर्णे तिलचूर्णे चतुर्धांश्च वा समं वा गृहीत्वा तिलचूर्णेन सेलयेत् । तत एवादिगन्धद्रव्यं चोरे तावन्मानं याह्य यावता पौडनार्थं समस्त तिलादिचूर्णम् आर्द्रं भवेत् । (इति ब्रह्मपदेशः ।) एवविधं निषीदितं तैलं काकोल्यादिशतपुष्पात्मैकधा एलादिशृङ्गाटकात्म कल्पाव्ये तैलचतुर्गुणजलेन यथाविधि पाच्य । चोरपक्षा चोरविदारो, अनन्ता दूष्या, मधूलिक मरुतफलितम् । व ६ ।

गन्धतैलम् । स्त्री । एलवाचुकं । रा नि व ४ ।

गन्धदला । स्त्री । अजनीटायाम् । यमशान्ती । रा नि व ६ ।

गन्धद्रव्यम् । स्त्री । पक्वतैलमुवासनद्रव्यं । नञ् रमणी । तानि यथा—“एलाचन्दं नकुटुमा गुरुसुराकक्षीलमांशो शटीवीषसक्तदधन्निपर्शश्च धन्वलीष्वकीर्णोरकम् । कन्वरीनखपुतिगन्धजप सुषो धीमवद्रादिकं गन्धव्यमिन्द्रियमस्ति न शोविषुतेसादि ॥” व ६ । अन्यत्र यथा—

कुष्ठश्च नाविका पूर्विरुशीरं देतचन्दनं । जटा मासी तेजपत्रं नखी सुगमद फलं । कज्जोरं कुटुमबीचं खताकसूरिका पत्रा । सूक्ष्मा गुरुसुमनश्च कर्पूरं शयिपर्णकम् । चीवासं कुन्दुश्च दधन्कुसुमद्रव्यमादका । सिन्नको मियिका मेथी भद्रमूलं तथा शटी । कातीकीर्णं शैलजश्च देव दारं सजीवकम् । एतानि गन्धद्रव्याणि ॥” तन्नुद्गादिकं पचपन्नवतोयेन भवति । “आमं जम्बूकपित्तानां वीजपूरकविन्ध्यो । गन्धकमणि सञ्चनं पत्राणि पचपल्लवम् ॥” भैष । गुणा— रज्य दीपन पाचन मुखदौर्गन्धहरं मेदशमनश्च । रा नि व ६ ।

गन्धद्रावकम् । स्त्री । अर्कोक्ततैलविशेषः । ज्ञावकविशेषः । साधनविधिं यथा—“काशीयं गन्धकं वापि सन्देहं यत्नयोगतः । सीरकञ्चापि (ऽप्रांशः) सन्देहं द्योर्धूमं विमिश्रयेत् । शीघ्रं पात्रे स्त्रुवाभ्येण द्रावकं तेन जाघने ॥ निर्जलं तत्र सेवेत परं दाहकरं हि यत् । अतुर्देशगुणैः स्त्रीयेयुतं विन्दुमितं पिबेत् ॥” अत्रि ।

गन्धधूमज । पु । आदुनि अगुरुसारे । शार्ङ्गं अक्षुद्रं । रा नि व १२ ।

गन्धधूलि (लो) । स्त्री । कलूष्याम् । इ च । गन्धनकुल । पु । कुन्दुद्रव्याम् । छूट्टा । शरा ।

गन्धनाकुली । स्त्री । राणायाम् । अम । (*Ophioxylon serpentinum*) नाकुली नामकन्दशाकमर्दं, गन्धरासायान् । शृङ्गं नकुली, शृङ्गारा । हि नाइ । तत्पर्यायः— महासुगन्धा, सुवहा, सपाची, फण्डकी, नकु लाद्या, अहिनुक्, विषमहंनिका, अहिमहंनी, विषमहंनी, महाहिगन्धा अहिलता । गुणा— ‘नाकुली तुषरा तिका कटुकीणा विनाशयेत् । भागिलुताहिकाखुविषज्वरकृमिहरणम् ॥” भा । कटुतिक्तीणा विदोषणी नकुल्या रूषच्छेष्टा च । रा नि व ६ ।

गन्धनामा (स्त्री) । पु । रक्तपुष्पतुल्यम् । म सुवासिकं चोषविशेषः । र सा । स्त्री (भी) । तन्नातकं वृद्धरोमभेदः । उर्गुत्तं छूट्टा । “तादृशी महती लेका गन्धनामिति कीर्तिता । वा उ १ च । अन्यत्र यथा—“एकामतादृशीं हरा विष्कम्भ

स्फोटसन्निभा । त्वग्जाता पित्तकीपन गन्धगामी
प्रचक्ष्यते ॥” भा नि । भा म ४५ ।

गन्धनालिका (ली) । स्त्री । नासिकायाम् ।
विष्ठा ।

गन्धनिलया । स्त्री । नक्षमलिकायाम् । म वट
भोगरी । श च ।

गन्धनिशा । स्त्री । गन्धहरिद्रायाम् । आ
आदि । म आवेहलद । रा नि व ६ ।

गन्धपत्र(क)म् । स्त्री । तैजपत्ने । वै निघ
अर्थ च कनकार्णवरसे । सगन्धपत्रविशेषः ।
पञ्चांगत । “गन्धाद्या सीरमेदी च गन्धपत्र
नपुंसक ।” गुणा—गन्धपत्र वातह शीत-
वर्जिवदम् । रा नि व १० । प्रसारणीपत्ने ।
शुक्राङ्गुलैरपीत । सुदर्शनपूर्णं ज्व च ।
पु । श्वेततुल्यम् । मरुचकहचे । शङ्खुनगौ,
नागदना इति कैचित् । वर्जरे । दान वावूहे ।
रा नि व १० । नागरङ्गहचे । विलहचे । रा
नि व ११ ।

गन्धपत्रा (त्रिका) (त्री) । स्त्री । नागवे
प्रसिद्धगन्धपलाश्याम् । पलाशनाश इति दाधि
षाया । शरीरविशेष, शङ्खुगौ, आ आदि ।
अजमोदायाम् । दनशमानो । रा नि व १० ।
गङ्गापत्र्याम् । पञ्चाङ्गविशेष । रा नि व १० ।
अथगन्धायाम् । अथगन्धायाम् । आकुनादि । रा
नि व ४ ।

गन्धपर्णम् । स्त्री । काकपुष्पे ।

गन्धपर्णी । स्त्री । अम्बुहायाम् । ऊर्वाङ्गा ।

गन्धपलाशजा (शिनी) । स्त्री । शशीधन
मेद । वै निघ ।

गन्धपलाशिका (शी, सी) । स्त्री । (Cur-
cuma amhalda zerumbet) गन्धगन्धायाम् ।
तन्नामकमुगन्धद्रव्ये । गन्धपलाशेति कासीरे
प्रसिद्धा । शङ्खुगौ, आ आदि । म कापुर
काचरी, शविहलद । गुणा—“भवैद्वन्धपलाशी
गु कषाया पाहिषो लघु । तिग्मा तीक्ष्णा च
कटुकानुआरमलगाग्निनी । शीघ्रकारणप्रशस
यश्चिह्नयश्चापहा ॥” भा । कटु स्वादु
तीक्ष्णोपा वातकफघ्नी फासश्चिह्नी पित्तकोपनी
च । रा नि व ६ । (का) हरिद्रायाम् ।
हारा ।

गन्धपलावा । स्त्री । गन्धपलाश्याम् । शरीरविशेष ।
वै निघ ।

गन्धपाषाण । पु । गन्धकै । र. मा । भेष
कुष्ठ च ।

गन्धपिण्डिका । स्त्री । गन्धकजारणारणार्थ
सगन्धकपिण्डो । “शुद्धसूतपट्टेकानु कर्पक, गन्धक
च । स्निग्धपाने विनिचिष्य देवदालीरसप्लुतम् ।
सर्पवेह करान्गुल्या जायत गन्धपिण्डिका ॥” र
चि ५ अ ।

गन्धपिण्डोर । पु । हृष्टमदनहचे । दान
गन्धगौ । म कालिमेरा । वै निघ ।

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे । ह च ।
कुच्छुन्द्याम् । वै निघ ।

गन्धपोता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रा नि व
६ । गन्धपत्र्याम् । वै निघ ।

गन्धपुष्पः (क) । पु । (Calarpus Ro-
tang) वेतसहचे । वेत गौ । बहुवारहच ।
रा नि व ६ । अद्वोटहच । आद्वोट गौ ।
जटा । अशोकहचे । नौत्रीहचे । य निघ ।

गन्धपुष्पा । स्त्री । गणिकारिकापुष्पहचे । कत
वाम् । केशी गौ । रा नि व १० । नीलाम् ।
रा नि व ४ ।

गन्धपूतना । स्त्री । पूतनामेद ।

गन्धप्रियङ्गुः । पु, स्त्री । प्रियङ्गुमेद । शिशू
न । हि फुलप्रियङ्गु । म गङ्गला । गुणा—
गोष्ठा तिग्मा हृष्ट शीतल केश्य यान्तिभान्तिदाह
पित्तजन्यरमीहस्येदकुष्ठमुखजाबालपाचर वात
गुण विष मेद मरुच नाशयेत । कोल—कषाया
मधुर शीतल रुचं याहि गुरु रक्तविषघ्न मल
विट्ति मल्य पित्तघ्न कफघ्नम् आधानकरञ्च ।
वै निघ ।

गन्धफणिज्जक । पु । रक्तुलसीहचे । र मा ।

गन्धफल । पु । कपिलहचे । विलहने । २३
फलहन् । रा नि व ११ ।

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुमेद । श र । मेधि
कायाम् । शङ्खुगौ । रा नि व ६ ।
सुरामास्याम् । वै निघ ।

गन्धफलिका । स्त्री । मूलैहायाम् । रा
नि व ६ ।

गन्धफलो । स्त्री । प्रियर्षी । वै निघ । चम्पक
कल्पायाम् । ठापाव दलि । रा नि व १० ।

गन्धपधू । स्त्री । इठाम् । म कापूरकाचरो,
कधीरा । चिरानामगन्धद्रव्ये, चोडानामद्ववदाह
मेद । रा नि व १२ ।

गन्धवन्धा । स्त्री । नासिकायाम् ।

गन्धवन्धु । पु । पायव्व । रा नि व २३ ।

गन्धवह(ह)ल । पु । सुगन्धशालिधान्ये । वै
निघ । सितान्नकवने । च्छेठपण्ड भूषणुनमौ ।
रा नि व १० । स्त्री । य ताञ्ज के । वावूहे ।
म यत्तपागवला । गोरचविद्यायाम् । रा नि
व ३ ।

गन्धभद्रा । स्त्री । प्रसारणाम् । शक्राङ्गिनिष्ठा ।
गन्धनीवता । श च ।

गन्धभाण्ड । पु । गद्भाण्डवै । ण र ।
गन्धभाण्डके । आण्ड । च सु ४४ ।

गन्धभेदक । पु । कटक । काचके । लीह ।
गलके । रा नि व २३ ।

गन्धमासो । स्त्री । A kind of Indian
pikenard सुगन्धजटामास्थाम् । म क वृक्ष
भजटामासो । तत्पथ्याय, — स्त्री, भूतजटा,
शाचो, पिशाचिका (रा), भूतना, भूतकीश्री
मशा, जटाला, लघुमासो । गुणा — तिक्ता
मा कफघ्नो कण्ठरीगन्धो रक्तपित्तहरी विषघ्नो
गन्धरघ्नो । रा नि व १२ ।

गन्धमाह(त्रि)का । स्त्री । गन्धमात्रेति प्रसिद्धे
गन्धे । भेष स्त्रीरोग उत्प्लादि ।

गन्धमादन । पु । गन्धके । भमरे । दानर
शेष । म । सुतादिकोटविषागदविशेष । "गन्ध
मधकाकट्टोपाटैलापवक्रदुर्गम् ।" वा उ ३०५ ।

गन्धमाद(दि)नो । स्त्री । चोडानामद्ववदाह
मेद । भावव्व । रा नि व १२।२३ । लाचा
म् । रा नि व ६ । वन्दाके । सुरामास्थाम् ।
रा नि व १२ । सुराविषये । विका ।

गन्धमाद्रिका (द्रौ) । स्त्री । गन्धमात्रायाम् ।

गन्धमार्जार । पु । The civet cat
गन्धमार्जार । शक्राङ्गिकूल । जटा । मार्जारी
शेषो ।

गन्धमार्जारवीर्यम् । स्त्री । गन्धमार्जारा
श्रीश्वकम्प्याम् । शक्राङ्गो । गौरासाखमेद । हि
माडो । गुणा — 'वीर्यक्रकफवातहृत् । कण्डू
कुष्ठघ्नरी । वा सुगन्ध स्वेदगन्धनुत् ॥' भा ।

गन्धमालतो । स्त्री । गन्धकोकिलानामगन्धद्रव्य
विधि । भा । गन्धकोकिलया तुल्या विप्रया
गन्धमालतो ।

गन्धमाला । स्त्री । सुदरीममेद । See गन्ध
नायो ।

गन्धमालिनो (ल्या) । स्त्री । सुरामास्थाम् ।
जटा । सुगन्धशालो । रा नि व १६ ।

गन्धमुण्ड । पु । पारीषाथ्ये । पणानिपुल,
गन्धार्शनिरुधय, शक्रभूषणार्द्रु । हि गन्धिया
भाट्, गजहृष्ट । भा । तत्पथ्याय, — नन्दोष्ठ,
तामपाको, फलपाको, पीतक, गद्भाण्ड, चिप्र
पाको । वै । See पारीषा ।

गन्धमूल (क) । पु । कुलञ्जनव्व । रा नि
व ६ । बालके । वागा । वै निघ । शय्याम् ।
श र ।

गन्धमूला । स्त्री । शय्याम् । शक्रकीहच । रा
नि व ११ । स्थलकमलिन्याम् । राक्षायाम् ।
व निघ ।

गन्धमूलिका (लो) । स्त्री । गन्धशय्याम् ।
माकान्याम् । रा नि व १० । चम ।

गन्धमूपिक (पिका) (पौ) । पु, स्त्री ।
कुचुन्दर । छूटो । विका । हि च ।

गन्धमृग । पु । खगश । शक्राङ्गिकूल, शक्राङ्ग ।
म जवादीगंजार । श मा ।

गन्धमृत्पुष्प । पु । कदम्बव्व । कर्म ॥३॥
वै निघ ।

गन्धमेदिनो । स्त्री । चम्पककल्पायाम् ।
ठापाव दलि । वन्दाके । वान्मरा । रा नि
व १० ।

गन्धमैथुन । पु । वृषमे । वाड । विका ।

गन्धमोदन । पु । गन्धके । रा नि व १३ ।

गन्धमोदि (हि) नी । स्त्री । चम्पककलि
कायाम् । वै निघ । वन्दायाम् । रा नि व १२ ।

गन्धरस । पु, स्त्री । सुगन्धकोवि । धूनधारालि,

मूलमय गन्धदान । दिका । तत्पथ्याय,—
बोल, प्राण, पिण्ड, पिण्डल, गोप, रस (च),
रसगन्ध, गोघ, पिण्डगोघ, शश, गोसगम
(च गी), गान्धार, मसिपहम (चि) गोपरप,
बोलज, गोपज, गोपर (गन्धर) । खट्वासि
कायाम् । शोटीनी । च द वा व्या एतादि
तेले । (सा) स्त्री । सुरामांताम् । ० निघ ।

गन्धरसाङ्गकः । पु । श्रीवेष्टनाम गन्धद्रव्ये । रा ।

गन्धराजः (क) । पु, स्त्री । सुहृत्पथ्याय ।
गन्धराजं मूलमय गन्धं ग नि य १० । म्यनाम
स्यातद्रव्ये । शोटीनी गन्धराज । Sec जवादि ।
कण्ठगुग्गुली । श्रीखण्डचन्दने । श्वेतं चम्पन ।
कण्ठागुग्गुलि । रा नि य १२ । नवीमामगन्धद्रव्य ।
वै निघ ।

गन्धराजतैलम् । स्त्री । वातश्याधो तेल ।
पाठ — "तिलतैलादके चित्रा तक्षं तत्परिमाणकम् ।
वचाचतुष्पल दद्यात् शुभं तच्च चतुर्गुणम् ॥ विफ
लाया पलायटी मञ्जिष्टायास्तथैव च । पुनरष्ट
पलायस्या अर्धदण्धानि दापयेत् ॥ पूगचैलशटीपत्र
शरणान्मुददारुण । पलायटी विनिचिप्य घृतस्य
तु पलद्वयम् ॥ आये पाके पचेदित्य तैल याव
चतुर्गुण । गालयित्वापरदुव्यात्तत पाकवयम् ।
चण्डादलमरुच्छवालक्ष्मणकोलशैलज । विपाण
वीरण्यान्यदिष्टताकुसुमानि च ॥ प्रत्यकर्मपात्रत्वारि
पलायनादाय गान्धिक । पाकं द्वितीय तैलस्य
कारयेत् क्षमयोगत ॥ प्रका मांसी सुरा गाल मदम
कन्निकामली । न गुरु काष्ठखीटी च चम्पकट
मिषज्जव ॥ एषां खट्वासिकायाय प्रत्येकच पल
द्वयम् । आदाय कारयेत्पाक तृतीयपन्थलोविद ॥
फणिलावलताकोलफलैलागुग्गुसिद्धके । लकीपा
कैर्हिपलिकैरिति पाकयतुर्थक ॥ वैध पलद्वयमे
न्दोर्मदस्य त्वष्टमि पले । गन्धराजाद्वय तैलमिद
वृषमनोहरम् ॥ तिलतैल १७ म तक्र १७ म
वीक्षि ७० म कर्काश—यथाविधि वट ८ प
जिह्वा, मञ्जिष्ठा, अर्द्धजिह्वा मञ्जिष्ठा अत्रोक्त
८ प शुभकपुष्पवक्, तेजपत्र, शटी, मरुत
काष्ठ, मूला, देवदारु गिणित ८ प दूधूद
धोति २ प ईशादेर क्षारा अथ गन्धपाक
द्वित्रिवे । शोषित चोरहनी, तेजपत्र न
वा मोवौ, शुद्धक दना, शिलावस एना,
दूध, मदहनी, मर्देली, उन्नीर अत्रोक्त

४ म पूर्यक ह्रीदिश ईशाक्षी २ म श्रु
पाक द्वित्रिवे । उक्त पिडिः, कटामांसी,
मूलांतांसी, वाना, नवज, हनीपुष्प (हनी),
जुष्टे यान्ता, अशुद्ध, नवपथोती, कण्ठ
पुष्प, वनपुष्प, शिग्रु, शोटीनी अत्रोक्त
२ प ७ म गन्धपाक । श्वेतं चम्पन, नवजगु, व
जुष्टी, कर्काश, मर्देली, अशुद्ध, अशुद्ध,
शिलावस, शुद्धक, क्षत्रिणी, कूटम अत्रोक्त
२ प ४ म गन्धपाक । ह्रीदिश कर्पूर १७ ठो
मृगनाभि ७४ ठो मिश्रिते । रस र ।

गन्धराजो । स्त्री । नत्ताम् । नवी । श च ।

गन्धराट् (ज) । पु । धूनी । धूनी ।

गन्धरुहा । स्त्री । वनगन्धिकायाम् ।

गन्धर्व्व । पु । श्वेतकरवीरे । श्वेतैरखे । च द
वा रक्त चि अमृताद्यष्टे । कसुरीयने । श्वे ।
अम । कीकिनि । रा नि य २२ । स्त्री ।
कौरवे ।

गन्धर्व्वगन्ध' (न्या) । पु, स्त्री । अमृतायाम् ।
भा म ४ म सायुतीने । च ख वाजी ।

गन्धर्व्वग्रह । पु । उन्मादविनिघे । "हृष्टाका
पुलावनान्तरपसेवी स्वाचार प्रियगीतगन्धमात्र ।
शूलन् वै प्रहसति चारु चालशब्द गन्धर्व्वग्रहपरि
पीडितो मनुष्य ।" मा-नि ।

गन्धर्व्वतैलम् । स्त्री । एरुतैल । भा ।

गन्धर्व्वभूषणम् । स्त्री । सिन्दूर । वै निघ ।

गन्धर्व्वशाका । स्त्री । भाग्याम् । वाननश्री ।
र मा ।

गन्धर्व्वहस्त' (क) । पु । एरुहस्ते । हारा ।

गन्धर्व्वहस्तकतैलम् । स्त्री । ब्रह्महस्तिकादि
तैलम् । पाठ — "शतमेरुमूलस्य पले शुद्धा
यवानकम् । जलद्वीधे विपक्तं यावत्पादाभिवितम् ।
तेन पादावधयेन पयसा तस्मै न च । प्रत्यमेरु
तैलस्य तन्मूलात् चतुष्पलम् । विपल ग्रन्थैरेव
सर्वं दद्यात् विपाचयेत् ॥" रस र ।

गन्धर्व्वी । स्त्री । कीकिनायाम् । वै निघ ।

गन्धल । पु । सुगन्धि त्रीहिमेद ।

गन्धलता । स्त्री । मिश्री । भा म १ म रक्त
चि ।

गन्धला । स्त्री । प्रियङ्गी ।
 गन्धलीलुपा । स्त्री । मल्लिकायाम् । श र ।
 गन्धवतो । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । प सु ।
 वनमल्लिकायाम् । मेडेती । र मा । सुरामास्याम् ।
 रा नि व १२ । सुरायाम् । ने । यालीशपत्रे ।
 वनयमान्याम् । वै निघ ।
 गन्धवर्णा । स्त्री । मल्लिकायाम् । वै निघ ।
 गन्धवल्कलम् । स्त्री । गुडलङ्गामगन्धद्रव्ये ।
 शत्रुघ्नि । रा नि व ६ ।
 गन्धवल्लरी (वल्ली) । स्त्री । मल्लिकायाम् ।
 प सु । पीतपुष्पदण्डिकायाम् । डनिपौना ।
 र मा ।
 गन्धवह् (वाह, क) । पु । कस्तूरीमृगे ।
 गन्धव(वा)हा । स्त्री । नासिकायाम् । रा नि
 व १८ । छे च ।
 गन्धवाकुची । स्त्री । लताकस्तूर्याम् ।
 गन्धवासिनो । स्त्री । सुरामास्याम् । वै निघ ।
 गन्धवाहो (श्न) । पु । वायी । रा नि व २१ ।
 गन्धविह्वल । पु । गोधूमे । वै निघ ।
 गन्धवीज । पु । कुलिङ्गफले । वै निघ ।
 (जा) स्त्री । मल्लिकायाम् । रा नि व ६ ।
 गन्धवीरा । स्त्री । सज्जकीवले । वै निघ ।
 गन्धवृक्ष (वा) । पु । शालवृक्षे । सर्ववृक्षे ।
 रा नि व २ । शकरी । वरणवृक्षे । वै निघ ।
 गन्धवे (वो) धिका । स्त्री । कस्तूर्याम् । वै
 निघ ।
 गन्धवेष्ट । पु । धूने । धूना ।
 गन्धव्याकुलम् । स्त्री । कङ्कीने । श च ।
 गन्धशटो । स्त्री । खनामल्लिकायाम् । गन्धपला
 याम् । गरुपौ, गरुपान्नी । ग र । See
 गन्धपलाशी ।
 गन्धशाकम् । स्त्री । गीतसुवर्णशाके । रा नि
 व ७ ।
 गन्धशालि । पु । सुगन्धशालिधान्वविश्व ।
 सुगन्ध धान, कण्ठशालि । प सु । सत्पद्माय,
 —कदाप, गन्धालु, कलमीधम, सुगन्धि, गन्ध
 मल्ल, सुरभि गन्धसत्पुल, सुगन्धशालि ।
 गुणा—मधुर, पतिवृक्ष पिण्डाहादधिप्रसरण

गान्धिकर सत्यकर गर्भस्थिरतादायक द्रव्यहात
 कर पुष्टिकर ईषत्तन्त्रकर बलदश । रा नि
 व १६ ।
 गन्धशुखिनी । स्त्री । कुच्छुन्द्याम् । रा नि
 व १८ ।
 गन्धशेखर । पु । कस्तूर्याम् । गृगनाभि ।
 हारा ।
 गन्धसम्भवा । स्त्री । सुगन्धशाली । रा नि
 व १६ ।
 गन्धसार । पु । चन्दनसामान्ये । प सु ।
 श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन । रा नि व १२ ।
 "घनसारी गन्धसार ।" सा की । गन्धश्याम् ।
 रा नि व ६ । सुहरपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।
 गन्धश । वै निघ ।
 गन्धसारण । पु । वृक्षश्याम् । र मा ।
 गन्धसूची । स्त्री । आम्नातकी । म आशाडी ।
 वै निघ ।
 गन्धसूयो । स्त्री । कुच्छुन्द्याम् । वै निघ ।
 गन्धसेवि । स्त्री । रोहिषवृक्षे । श्रावकर्षू ।
 वै निघ ।
 गन्धसोमम् । स्त्री । कुमुदे । नागसूय । श्वेत
 कमल । पिका ।
 गन्धसोमजम् । स्त्री । रक्तकैरवे । वृक्षकथन ।
 गन्धहारिणी । स्त्री । तुल्य्याम् । भ ।
 गन्धा । स्त्री । मल्लिकायाम् । श्याम । रा
 नि व १२ । अजमीदायाम् । रा नि व ६ ।
 शालपत्र्याम् । च टी भ । वनतुल्य्याम् ।
 वल्लीधनामदे । कुच्छुन्द्याम् । प्रियङ्गी । वै
 निघ । सुवर्णचम्पककलिकायाम् । श र ।
 गन्धासु । पु । कुच्छुन्द्याम् । ह्रीं । हारा ।
 गन्धागुरु । स्त्री । मल्लिकायाम् । वै निघ ।
 गन्धाजीव । पु । गन्धवर्णिज । जटा ।
 गन्धाज्जता । स्त्री । गन्धानुभव । वै निघ ।
 गन्धाव्यम् । स्त्री । चन्दने । श्रीखण्डचन्दने ।
 श्वेत चन्दन । गन्धराज । श्रावणी । रा नि
 व १२ । वज्रपुष्पे । वै निघ । पु । नाग
 रङ्गके । रा नि व ११ ।
 गन्धाव्या । स्त्री । खण्डिकायाम् । तरुणी

पुष्पहने । आरामशीतलायाम् । अजनीकविशेषम् ।
रा नि व १० । वनवीजपूरहणे । सूनालायाम् ।
सुरामांश्याम् । रा नि व ११।१२ । सुगन्धशाली ।
रा नि व १६ । गन्धाच्याम् । शी । शि । श च ।
कम्पूयाम् । गुग्गुनांशु । जवादिकम्पूयाम् । अरण्या
शिवत्याम् । शूणविशेषम् । जालीपत्रायाम् । र । शि ।
गन्धपत्रायाम् ।

गन्धादि । स्त्री । लण्कशरे । शि । शि ।

गन्धाधिकम् । स्त्री । लण्कशरे । रा नि व १० ।

गन्धाधि(रि)का । स्त्री । महाशताद्यायाम् ।
उष्ण, वडिशेष । रा नि व ४ ।

गन्धानौ । स्त्री । सुगन्धशाली । धूमपत्रायाम् ।
रा नि व १६।१२ ।

गन्धानु । प । सुगन्धशाली । रा । दण्डाली ।
द्रव्याभि ।

गन्धान्नः । प । गन्धशाली । प सु ।

गन्धामृतरसः । प । वाजीकरणिक रसविशेष ।
“भक्ष्यस्य विधा गन्धश्चण्डपां विमदयेत् । रुद्धा
खण्डपटे पचाह्वयेन्मधुसर्पिषा । निकमाद्य जरा
मृत्युं हन्ति गन्धामृती रसः ॥” रस र ।

गन्धास्तु । स्त्री । गन्धीदके । चक्र ।

गन्धारि. (री) । स्त्री । दुरानभायाम् । रक्त
दुरालभायाम् । गन्धपत्रायाम् । आम्बरिद्रावाम् ।
वे निघ ।

गन्धरिका । स्त्री । शटीभेदे । भा ।

गन्धाल' (लु) । प । गन्धशाली । रा नि
व १६ । दण्डालुके ।

गन्धाला । स्त्री । अग्निमन्त्रकृषि । वे निघ ।

गन्धालि. (लिका) (ली) । स्त्री । गन्धश
ल्याम् । प सु । (ली) प्रसारण्याम् । गुग्गुनांशु ।
तत्पत्रांशु, —प्रसारणी, भद्रपर्णी, कटभरा (र),
अरणा, अरणी (शब्द), गन्धाच्या, गन्धभद्रा (श),
सरणा, राजवली, भद्रवली (च), गन्धीली,
सारणी (ल), सारणी (उ), सरणी (अ टी)
सा की । जालीफलायाम् । कौटविशेष ।
पौर्वा । वे निघ ।

गन्धालोर्गर्भः । प । मूर्जलायाम् । रा नि
व १२ ।

गन्धाश्मा । प । गन्धके । शब्द । रा नि व
१० । यक्षणीकवाटरस । च द रसमण्ड ।

गन्धाश्ल । प । अश्वगन्धायाम् । भैष कुट वि ।

गन्धाष्टकम् । स्त्री । सुगन्धाष्टकगणे । तत्र
नागविषम् । ततः सासादिषूपसुगन्धीकरण्ये
यथा—जातीपत्र त्रयद्वलगेला नागकेसर मरिचक
नाभय । रावण । देवतादितुष्टयं यथा—चन्दन
कर्पूर नागकेशर बालक नागर गुग्गुना देवदाग पीरी
चना कुसुमानि । तथा चन्दनागुरुकर्पूररीचना
कुटुमसुगमदचन्दनजीवेराणि गणपतिप्रीत्यम् ।
चन्दनागुरुकर्पूर तमालजीवेर कुडमकुशीदकुशानि
शिवस्य । “चन्दनागुरुकर्पूरचौरकुटुमरीचका ।
जटासांसी कपियुता शङ्खगन्धाष्टक विदुः ॥” “चन्द
नागुरुजीवेरकुटुमसेव्यका । जटासांसी सुरा
चेति विष्णुगन्धाष्टक विदुः ॥”

गन्धाह्वा । स्त्री । प्रियङ्गी । सु चि द ख ।

गन्धि । स्त्री । लण्कशरे । रा नि व १२ ।

गन्धिक । प । गन्धके । भा ।

गन्धिक । स्त्री । अजनीकविशेषम् ।

गन्धिनी । स्त्री । सुरामांश्याम् । यम । पीत
सूल्याम् । रेवचिनीति कैचित् । समीपसुरीति च
अन्य ।

गन्धपर्ण । प । सतपर्णहणे । रा नि व १२ ।

गन्धिरसः । प । गोपके । निषादन ।

गन्धिला । स्त्री । सुकायाम् । रा नि व ६ ।

गन्धो (रन्) । प । कलूरीमृम । व निघ ।
गन्धक । शब्द । कौटविशेष । श्रोत्रपार्श्व ।

गन्धोत्रा । स्त्री । वचायाम् । च द वा वि ।

गन्धोतु । प । सुगन्धमाञ्जरी । शङ्ख गौड
विका ।

गन्धोत्कटः (टा) । प, स्त्री । दमनकहणे ।
पन्तगीह । रा नि व १० । सुरामांश्याम् ।

गन्धोलि (ली) । स्त्री । शय्याम् । श र ।
वरटायाम् । वानडा । अम । सचिकाविधि ।
रुशीरा भाहि । कयटीभेदे । वै निघ ।

गन्धोलिका । पु । मसूर ।

गन्धोपधम् (धि) । स्त्री, पु । सुगन्धिद्रव्यरूपी
पथी मगुरुकषादी । सि यो वा व्या चि । च
सू ३५ ।

गभस्ति । पु । किरण । म । सूर्ये ।

गभोलिका । पु । मसूर ।

गम्बूर्च्छा । स्त्री । मरुया इति व्यातलये । र मा ।

गम्भारिका (री) । स्त्री । वृक्षविशेष । शीमां
शीष्ट । तत्पञ्चम्य, —सञ्जतोभद्रा, काश्मरी,
मधुपर्विका, शीपर्वी, भद्रपर्वी, काम्मर्य, काम्मर्य,
काम्मरी (च) वृक्षरी, कम्भारिका (के),
भद्रा, गोपभद्रिका, कृष्णभद्रा, कृष्णफला,
कटफला, कृष्णहस्ति, कृष्णहस्ता शीरा,
सञ्जतोभक्तिका, शिखपर्वी, सुभद्रा, कम्भारी,
गोपभद्रा, चौरिणी, विदारिणी, महाभद्रा, मधु
भद्रा, रुरुभद्रा, कृष्णा, चञ्चला, रोहिणी, गृष्टि,
खल्लवा, मधुमती, सुफला, मोदिनी, महाकुसुमा,
सुहृदलवा । गुणा — कटुल तिक्त लघुत्व गुरुत्व
समशोषज्वरहृत्पापिपदाघनाशिलम् । रा नि
व २ । तुवर तिता बीर्येणा मधुरा गुरु
दीपनी पाचनी मेघ्ना मेदिनी भस्मीपत्री लघुनाम
शूलान्निविपदाघ्नरुद्धी च । भा । फलगुणा —
तिक्त गुरु मधुरं राशि के उ रसायन मेघ्नी शीतल
पित्ताघ्न । रान् । वृष्टि इत्य गुरु कंश
रसायनं वातपित्तलणारजाचयमूत्रविषादहर स्वादु
पाक क्षिमे धिर्य तुवरान् दाहलपावातरकपित्त
चतस्यप्रघ्न । तक्षीजल — मधुर खपाय कफपित्त
घ्न । सु सू ४५ च । मूल — पत्युषं पित्त
रोग हितम् । राज ।

गम्भीर । पु । पञ्चगम्भीरे । उषा । शक्रवृक्ष
इव । मागुगुडश्च । मीरीषश्च । वै निघ । स्त्री ।
पदजे । वक्त्राभविष ।

गम्भीरक । पु । कपिककहले । वै निघ ।

गम्भीरस्वर । पु । अन्तरात्मनोऽप्युक्तचरे ।
"गम्भीरश्च शरी मेघो कलदां हन हत्ता । यान्
इवेन दोषाणां शान्ताशोर्धन च ॥ निघान ।

गम्भीरदृष्टिः । पु । नेत्ररोगविशेष । वै निघ ।
See गम्भीरिका ।

गम्भीरपाकः । पु । अन्नपाके । वै निघ ।

गम्भीरवेदो(न्) । पु । दुर्दृक्कक्षिणि । नि ।

गम्भीरा । स्त्री । तन्नामकद्विकायाम् । "नाभि
प्रहता या द्विका घोरा गम्भीरनादिनी । भ्रूष्ठास्य
कखजिह्वा स्याच्छासकासरुजाकरी । अनेकोपद्रव
वती गम्भीरा नाम सा धृता ॥" निदान ।

गम्भीरिका । स्त्री । वातजन्यनेत्ररोगभेदे ।
लक्षण यथा — "दृष्टिर्विपा स्वसमोपलष्टा सङ्कु
ष्यतेऽभ्यन्तरत प्रयाति । रुजावगाढा च तमसि
रोग गम्भीरिकेति प्रवदन्ति घोरा ॥" भा ।

गर । पु । उपविषे । वक्त्राभविषे । रीते । रु
च । विषघ्नोपधे । निर्दिष्टद्रव्ययोगे कतिमविषे ।
तेनान् पाण्डु हृशीन्पाणि काशश्याचन्चरार्हितय
भवति । वा । यथा — "सयोगजन्तु द्विविध
तृतीय विषमुच्यते । गर स्यादविपस्तव सविप
कृत्विम यत ॥" वृक्षकाश्वप । "दृष्टाविषे मूल
विषे सगरे कृत्विमे विपे ।" च । "नातामाघ्न
समलविषहृदयभक्षणाम् । विषायाशान्त्ववीर्णाणां
योगी गर इति धृत ॥" वा उ ३५ च ।

गरक्ष । पु । कृष्णाश्व के । इक्षुपञ्च फूल जून्मो ।
कृष्णपञ्चवर्णे । काल रोदूरे । रा नि व १० ।
टङ्गणचारे । वैजयन्तीतुल्यराम् । वै निघ ।

गरक्षी । स्त्री । मलविशेषे । शत्रुरे गाह । गुणा
— मधुरा कषाया वातपित्तकफघ्नी रुचिचयवीर्य
करी दीपनी लघुया । भा ।

गरजध्वजम् । स्त्री । अक्षके । वाचस्पति ।

गरणम् । स्त्री । निगरणे, वसने ।

गरदम् । स्त्री । विषे, गरले । रा नि व ६ ।
वि । विषदाधिनि ।

गरदिग्ध । वि । कृत्विमविषविषे । च दि
व्या २ च ।

गरदुम् । पु । कारम्बरुधे । दृष्टिगा गाह ।
रा नि व ८ ।

गरध्वजम् । स्त्री । अक्षे । अक्ष ।

गरनाशितो । स्त्री । श्वदाशिकाशम् । पद
ताह । म देवजरी । वै निघ

गरभा । पु । अ । र च ।

गरलम् । स्त्री । अक्षिपेने । घे निघ । विघे ।
अम । सर्वविघे । तन्मपुलके । पाटन आठि ।
रे च । अङ्गमविघे । तिका ।

गरला । स्त्री । मधुमक्षिकायाम् । ये निघ ।

गरलारिः । पु । मरकतमणौ । ना नि व ११ ।

गरव्रतः । पु । नयूरे । श र ।

गरहा । पु । लालशक्कि । तिका ।

गरा (रो) । स्त्री । देवतादृशे । गौडभावा ।
अ टी खा । गिरथे । धरणी ।

गरागरो । स्त्री । लाचायाम् । रा ।

गरात्मकः । पु, स्त्री । शोभाघ्नश्चे, तद्दीजे
च । श च ।

गरापिका । स्त्री । लाचायाम् । र मा ।

गराधिका । स्त्री । लाचायाम् । र मा ।

गरारिवटिका । स्त्री । कासे हिता । पाठ
—भागेक, विफलाचूषात् हिभागन्तु कटुमयात् ।
तालीशस्य विभाग स्यादभयायावत्तुष्टय । यावन्त्ये
तानि चूर्णाणि तावानेव गुडी मत । मधुना
बटिका कार्या हिमापा मुखधारिणी ॥ प्रयोगा
कास चि ।

गरो । स्त्री । देवसारश्चे । रा ।

गरुडः । पु । स्वनामख्यातपक्षिणि । स्वर्ण
माचिके । श्वर्णशङ्क्रु । रा सा स । गरुडशाली ।
रा नि व १६ ।

गरुडवलि । पु । बालरोगशान्त्यर्थे वलिविशेषे ।
श्रीं मनी भगवते गरुडाय चन्द्रकाय स्वाहा ।
च द वान चि ।

गरुडवेगा । स्त्री । हचक्विपे ।

गरुडशालि । पु । स्वनामख्यातशालिधान्य
विशेषे । अक्षिवाय धान । गुणा — गन्धकारी
लघुपाककर कफपित्तहर स्वादशूलवासनिवारण
यक्ष्मीगुल्फकुष्ठ गुल्मशोधन ॥ रा नि व
१६ । "गरुडान्वा च वातघ्नी पित्तमूलमदापहा ।"
अचि १५ अ ।

गरुडाक्षितम् । स्त्री । मरकतमणौ । रा नि
व १३ ।

गरुडश्मा । पु । मरकतमणौ । लटा ।

गरुडाहृतः । पु । सोमरसमिदं । सु चि
२२ अ ।

गरुडो । स्त्री । गुडुणाम् । रस र विष चि ।
गरुडोत्ती(ज्ञो)र्णम् । स्त्री । मरकतमणौ ।
रा नि व १६ ।

गरुत् । पु । पञ्चवि । शीया । अम ।

गरुत्मान् । पु । स्वर्णमाचिके । रसकौ । भैष
वा रक्त चि हृदशाये । पक्षिणि । मे । यत्र
हे निघ ।

गरुद्योघो (रु) । पु । भारतीपक्षिणि
डाद्रे । तिका । लावपक्षिणि । व निघ ।

गर्गर (क) । पु । A kind of fish
(Pimelodons garga) मत्स्यविशेषे । गार्ग
शाह । स पोतवण पिच्छिलाश्च इष्टे बहुरेखा
युक्त, तथा गर्गरशब्देन वशीकरणीयत्वात् गर्ग
इत्युच्यते । गुणा — शीतल कफवातकरण । रा
नि व १० । मधुर-रक्षिका वातपित्तघ्न । रा
१५ । "गर्गर विटु" किञ्चिदातजित् कफ
कोपन । भा १२ ।

गर्गरकम् । स्त्री । स्वावरविपान्तमंतस्वनामक
मूलविपभेदे । सु कल्प २५ ।

गर्गरो । स्त्री । मन्थान्वा, दक्षिमन्थपादे
अम । कलसे ।

गर्गाट । पु । गर्गरमन्थे । तत्पथ्याय
योगनाविक । हारा ।

गर्जक । पु । मत्स्यविशेषे । गर्गाङ्ग, गार्ग
शाह । तत्पथ्याय, — शाल, शालक । श र ।

गर्जरम् । स्त्री । A carrot स्वनामख्यात
मूलशक्कि । गार्जरमूल । सं क वाटुलामूला
वटमूत्रनि । तत्पथ्याय — पिष्टमूल, पीतकन्द
सुमूलक, स्वादुमूल, सुपीत, नारङ्ग, पीतमूलक
गुणा — मधुर रस्य द्रुपकटुककफघ्न आधानजनित
शूलघ्न दाहपित्तहृत्पाघ्न । रा नि व ७ ।
रक्तारसोने ।

गर्जरौ । स्त्री । रक्तलग्ने । वे निघ ।

गर्ज्जाफल । पु । विकण्टकश्चे । रा, नि
व ११ ।

गर्ज्जित । पु । मूत्ररक्षिणि । अ ।

गर्त्त । पु । श्वके । गार्गा । तत्पथ्याय,
अवट ।

दर, श्रम (ज)। जटा। कुकुन्दरि। मे।
 रोविगेषे। श ४।
 गर्त्तकालम्बुका। स्त्री। गण्डद्वयायाम्।
 मन्वाच्याम्। वे निघ।
 गर्त्ताटक। पु। वनमूषिके। वे निघ।
 गर्त्तिका। स्त्री। तनुशालायाम्। ऊँ९५३।
 छ ४।
 गर्हभ। पु। खनामख्यातपशौ। ग्रीश।
 तत्पर्याय,—चक्रोवाण, बाल्य रासभ, खर
 (भ), राशभ (भट्टी), वेशर, सुर (ज), धार
 ध्वं, चिरमेही, पयचारि, चैरपुड, चारट,
 रायाध (शब्द), गड जड, गडकर्ण,
 भारग, भूरिगम, धूसराद्वय, सांसगुणा—
 किञ्चिद्गु र वलप्रदश्च। वनगर्हभसं रूच्य
 श्यकरं वनवीथ्यवञ्चकरश्च। मूवगुणा—कटुत्व
 तिक्तत्व चण्डत्व क्षीरत्व कफमहावातभूतकम्पो
 मादहरत्वश्च। रा नि ३४। विकारश्च तीक्ष्ण
 रूच्यरोगगुणः। ^{उन्मथ्यमाने} मूव लमिधात
 कफापहम्। सु पु ४३ अ गरमेदोगन्धे।
 छ ४। कौ। कुमुदे। प ३। अतकुमुदे।
 छ ४। विहृष्टे। र मा।
 गर्हभक्तम्। स्त्री। अतीत्यले। अतजग्न। छ ४।
 गर्हभगद। पु। ज्वालागर्हभरोगे। लघण
 ज्वालागर्हभगद्रे द्रष्टव्यम्। रा नि ३२०।
 गर्हभगन्धिका। स्त्री। भार्याम्। वासन
 शनि। वे निघ।
 गर्हभमासम्। स्त्री। गहभग्य विधित। रा
 नि ३१०।
 गर्हभमूवम्। स्त्री। घरमूवे। See गहभ।
 गर्हभयाक (का, खा, खी)। पु। स्त्री।
 भार्याम्। वासनशनि। जटा। रा नि ३६।
 गर्हभा। स्त्री। अतकण्टकायाम्। भा।
 गर्हभाण्ड। पु। (Thespesia popul
 ea Syn Hibiscus populnea.)
 चण्डे। गङ्गुर्गु गह। रा नि ३११।
 Thespesia populneoides) परी
 त्तये। गह। कदम्ब, गहान निगुम। अम।
 च पयश्चान्कलाभिरन्तराकार। रम
 यन इति च छ ४३३। म। गहभियमोति

सारमुन्दरी। स पारसपिपल पिपरी। गन्धमुण्ड
 इति गन्धोभाद इति सा कौ। तत्पर्याय,—
 कटराल, कपोतम, सुपाशक, इच (भ),
 धुही, प्रव, कमण्डलु (ज), गन्धभाण्ड, प्रवेश,
 कन्दरालका (शब्द), भाण्ड (श) गन्ध
 मुण्ड, नलीहच, फलपाकौ। रा।
 गर्हभाह्वय। पु। कुमुदे। पण्डे। छ ४।
 गर्हभिका। स्त्री। वातपित्तजन्तुरीगविशेषे।
 तल्लक्षणे—मण्डल हचमुसन्न सरक्त पिडकाचित।
 रुजाकरीं गर्हभिकां ता विद्यावातपित्तजाम् ॥
 भा।
 गर्हभो। स्त्री। कटभ्याम्। रा नि ३२१।
 अतपराजितायाम्। अतकण्टकायाम्। रा
 नि ३१४। गहभक्षियाम्। दुग्धगुणा—बल
 करत्व वातशसहरत्व मधुरास्त्ररसत्व रुचत्व
 दीपनत्वश्च। दधिगुणा—रूचीयत्व वातघ्नत्वश्च।
 नवनीतगुणा—कषायत्व वातकफाश्लि वल
 करत्व दीपनत्व लघुपाकित्व मूवदोषकरत्वम्
 उणत्वश्च। छतगुणा—वच्य दीपन मूवदीपनम्
 लघुपाकम् उणवोध्य कषाय कफघ्नश्च। रा
 नि ३१५।
 गर्हभे। पु। गहभाण्डश्च। श ४।
 गर्हभाण्ड। पु। गहभाण्डश्च।
 गर्भ। पु। मूषे। तेज सयोगात् युक्त तरलोभूत
 श्रुत सत् अनिलसयोगात् योनिमुखं पतितम्
 पार्श्वेन युक्त गभसश्चा लभते। ततोऽपि सीम
 रुयोगात् सञ्जन्मानो गर्भो गर्भाभयमनुप्रतिपद्यते।
 लक्षणे यथा—“गर्भाभयगत शुक्रसाधव जीव
 सगर्भः। प्रकृति सविकारा च तत्सञ्च गर्भसंगर्भः।
 कान्त वदितो गर्भ यदाष्टापादमयुत भवेत्तदा
 स हनिभि शरीरीति निगद्यत ॥” भा। कामा
 निपुनसयोग शुक्रसाधितशुक्रजः। रभ सञ्जायते
 नायां सञ्जातो वाय उच्यते। मातृ ६४।
 पाणिनी रजस कथा पुत्र शुक्राधिष्ठ भवेत्।
 मनुसक समत्वेन यथेष्टा पारमेश्वरी ॥ भा।
 “प्रथमे मासि प्रवीणत शुक्रात्तत् तिष्ठति, द्वितीय
 घन, ततोऽपि हसदाशिरमां पञ्च दिवसा
 निवसन्ते, अष्टमद्विमासं पञ्च भवति,
 चतुर्थे मासि द्वादशमं विमासं द्वादशतरी भवति।
 अष्टमद्वयमासश्च तन्मासतुरभिजातो भवति
 कलापद्वयमासश्च द्वादशतरी मासि तिष्ठति”

याद्युप करोति, पञ्चमे मन प्रतिबुद्धतरं भवति,
पठे बुद्धि, सप्तमे सर्वाङ्गप्रत्यङ्गविभाग प्रत्यक्ततर,
अष्टमे स्थिरौ भवति शोचतव जातये न जीवेन्निरो
जन्वात्रैषं तभागवत्ताञ्च, ततो वलि मासौदन
मये द्वापयेत्, नवमदशमेकादशद्वादशानामन्यत
गमिन् जायते। अतोऽन्यथा विकारी भवति।
मातुस्तु खलु रसवत्ताया नाद्या गभनाभिनाडी
प्रतिबद्धा, सास्य सातुराहाररसवीथ्यमभिवद्धति।
तेनोपक्ते देनास्याभिहृदिर्भवति। गर्भस्य हि
सम्भवत पूज्य शिर सम्भवतीति शौमक, हृदय
मिति कृतवीथ्य बुद्धेर्मंसस्य स्थानत्वात्। नाभि
रिति पाराशर्यसाती हि वद्धते देहो देहिन।
पाणिपादमिति भाकण्डेय तमूलत्वाच्चाया
गर्भस्य। मध्यशरीरमिति सुभूतिगोतमस्तत्रि
वद्धत्वात् सव्यगातसम्भवस्य, तत्तु न सव्यकव्याङ्ग-
प्रत्यङ्गानि युगपसम्भवन्तीत्याह धन्वन्तरि गर्भस्य
सूक्ष्माद्रोपपत्त्यन्ते वशादुत्पत्तौ चूतफलवत्।
तद्यथा चूतफले परिपक्वे केशरसांसास्थिसन्तान
घृग्दृश्यन्ते कालप्रकर्षात्तान्तेषु तरुणे नोप-
लभ्यन्ते सूक्ष्मात्तापे मास्यो केशरादीनां काल
प्रत्यक्तता करोति। एव गर्भस्य तादृशे सर्वेष्वङ्ग-
प्रत्यङ्गेषु सत्स्वपि सूक्ष्मादनुपलब्धि। तान्तेषु
कालप्रकर्षाप्रत्यक्तानि भवन्ति। गर्भस्य केशरस्य
नोगास्य नखदन्त शिराद्यायुधमनी रेत प्रभतीनि
स्थिराणि पिष्टजानि। मासशोणितमेदोमन्त्र
इन्नाभियुक्ततद्गीहान्गुदप्रभतीनि सद्भूति भाटजानि।
शरीरोपपद्यो बल वष स्थितिहानिय रसजानि।
प्रद्विद्यानि ज्ञानं विज्ञानमायु सुखदुःखादिक
आत्मजानि। वीथ्यमारोग्य बलवर्षां मन्धाच
साम्राजानि। तत्र यस्या दक्षिणे स्तने प्राक्
पथोदर्शनं भवति दक्षिणाचिमिहत्त्वच पूज्यच दक्षिणं
सक्यूत्कर्षति बाह्व्याच पुत्रामधेयेषु द्रव्येषु दौष्टद
मभिध्यावति। स्वप्रेषु चीपलभते पथोत्पलकुमुदा
यातकादीनि पुत्रामान्येषु प्रसन्नमुखवर्षा च भवति
ता ब्रूयात् पुत्रमिदं जनयिष्यतीति तद्विषये
कर्षा। यथा पार्श्वद्वयसुत्रं पुरस्तात्त्रिगतसुदरं
प्रागभिहितलक्षणञ्च तस्या नपुंसकमिति विद्यात्।
यथा मध्य निच द्रोणीप्रभूतसुदरं सा युग्म प्रसू-
यते। सु शा १५। तस्य खन्नेव प्रवृत्तस्य
उक्तशोणितस्याभिपथ्यमानस्य चौरस्त्रि सन्नामिका
सह त्वधो भवन्ति। तासां प्रथमा अथभासिधो
नाम सव्यवपानवभासयति द्वितीया सोहिता
नाम धौष्टभागप्रमाणा तिलकाचकाद्यधिष्ठाना,

द्वितीया अथ ता नाम द्वादशभागप्रमाणा चन्द्रदक्ष
धिष्ठाना, चतुर्थी तोषाटभागप्रमाणा कुडावधि
ठाता, पञ्चमी वेदिनी नाम त्रीह्रिप्रमाणा दश
वधिष्ठाना, सप्तमी मांसधरा नाम त्रीह्रिप्रमाणा
भगदराद्यधिष्ठाना। कला खलपि सप्त धाना
पत्रास्तरमर्थादा। तत्र गृह्योत्तरमांसांसां
यदानां सीतसा वर्मान्दवर्ज्यन्ते गर्भेण तन्माहृषीव
गर्भाणामाचये न दृश्यते। ततन्मदध प्रतिहत
सुदमागतमपरस्त्रीपथीयमानमपरलम्बिषीवते। ई
शोङ्गतरमागत पथीधरावमितिपथयते। तन्माह
गर्भेण पौनोद्विधोपरा भवति। गर्भस्य यत्
धीष्ठानी शोणितजी शोणितफेनप्रभव कुपुसु
शोणितकिष्टप्रभव उत्पु क। अस्मिन् द्विष्य-
य प्रसाद परी क्त। त पचमान पितेन वायु
शाय्यनुधावति। ततोऽस्थान्नाणि जायन्ते दुर्द-
वस्तिच द्वेहिन उदरे पचमानागामागामाक
सारवत। कफशोणितमांसांसां सारी जिज्ञा
प्रजायते। यथा विदुः युक्ती वा सीतादि
दारयेत्। अत्र प्रसादं देहीर्बभूजेत तथा।
सिदस खेहमादाय शिराकायुलमायुयात्। शिरा
याच मृदु पाक द्यायुनाच तत रर। का
व्याभासयोगेन करोत्याशयसम्भवः॥ रक्तं
इसादाहृको, मासासद्वर्षमेदं प्रसादाद्वर्षयो, शो
कफप्रसादञ्च हृदय यदायथा हि धमय प्रापयत्,
तस्याधी वानत शोधा कुपुसुच दक्षिणो यत्
क्षीम च। तत्तदनु विशेषेण चेतनास्थानमतदधि
स्मसाहते सव्यप्राणिन स्वपन्ति। सु शा १५।
सद्यो गृह्योत्तरमांसांसां विज्ञाणि शमी रजानि पिषासा
सक्यसिदन युक्तशोणितवीरवयव्य स्फुरणञ्च योनि।
अनयो कृष्णमुखता रोमरायुद्धमलया। अदि
पक्षाणि चाप्यस्या सग्रीत्यन्ते विज्ञेयत। अकाम
तन्मद्वयति गन्धादुद्भिजते गभान्। प्रसेक सुद
श्चापि गमिष्या खिन्नमुच्यते। तदा प्रवृत्त
व्यायाम व्यवयमपत्त्यमतिकर्षण दिवासप्र रात्रि
जागरण शोक यानावरोहण मयसुखटकास
क्षैकान्त खेहादिप्रिया शोणितनीचण चाकानि
वेगविधारणञ्च न सेवेत। दीपाभिधातेर्मिन्दा
यो यो भाग प्रदीयते। स स भाग शिनीख
गर्भस्यस्य प्रदीयते॥ सु शा १५। यामुमीभि
सुख ज्ञेते गर्भो गर्भाशये तिथा। स योनि शिर
या याति स्वभावायसद्व्यसि॥ सु शा १५।
शिशी। सधी। पयसकृष्टे। कुशी। एते।
मे। अथाया गर्भज्ञानलक्षणे—वीथ्यां बीजपरि

यति लोचनाविलता तथा । सगर्भा ताडयेदथ
गर्भस्य परिलक्षणम् ॥ काचिन्मूका जडोभुता
निर्विकारा त्यजेद्गुणम् । काचिकण्डूयमानाया
गर्भस्यपि प्रहर्षति ॥ काचिद्भागवशादापि समुता
ताडयेत्पुनः ॥ कण्ड्वि पदया काचित् अथा पुच्छेन
योनिं काम् ॥ विन्यस्तकर्णौ क्रोधानां हृद दुष्टाप
सर्पिणो । शनाधोयोनिमाया च सदा कान्तिविधा
रिणी ॥ प्रशस्तरन्वा स्निग्धाङ्गी निविडोदरवधना ।
गर्भापलिप्तपाशं च बडवा गर्भिणी मता ॥ ज
द ८ अ ।

गर्भकाम् । स्त्री । रजनी । पुंशे ब्राह्मि ।
हे च । पु । केशमध्यस्थितमाल्ये ।

गर्भकण्डुक । पु । पनसवले । वै निघ ।

गर्भकार । पु । पुनकोवधचे । भा ।

गर्भकोशः (प) । पु गर्भाशये । वै निघ ।

गर्भगृहम् । स्त्री । कर्णहृत् ।

गर्भघातिनी । संन्यनानामङ्गलीनामनुषे । ज्ञेय
माश्रुति । रा नि वे ०

गर्भचिन्तामणि । पु । गर्भाधिकारे रस ।
स चतुर्विध । १ म — सूतिकाविनोदरसे तुल्य
स्यान क्षणदानेन चिन्तामणिर्भवति । २ ख सा
स । २ य — जातोफल टङ्गण (गोशङ्गा, विकटु
हिद्रल प्र समभाग । जम्बोरसेन बटो कार्या
समभाग । ३ य — रस रौप्य लौह प्र २ तो अर्ध
६ तो (मवानरे ४ तो) कर्पूर वज्र तास जातो
फल अधिवो गोक्षुरबीज शतावरी बला (चैत-
वना) गोरक्षतण्डुला (गोत्रक्षणाकुलिश) प्र १
तो जलेन बटो कार्या । मा २२ । ४ य —
रस गन्धक खर्ष लौह रौप्यमाचिकहरिताल
वज्र अक्ष प्र समभाग । ब्रह्मो वासा भृङ्गराज
नेत्रपटो दममूलानां प्र ० रसेन ७ भावना
दया । बटो १२ । ५ यक्षिन्तामणि ।

गर्भचर्या । स्त्री । गर्भोपचारकमणि ।

गर्भच्युति । स्त्री । गर्भसावे ।

गर्भजरोग । पु । स्त्रीरोगे । त्रिका ।

गर्भगृह । पु । गामिगृहे । नाट्यत्र गौड ।
विका ।

गर्भद (दा) । पु, स्त्री । पुनकोवधचे । रा
नि व २ । अतकण्डकायां । भा ।

गर्भदात्रो (त्रिका) । स्त्री । पुनदात्रोक्षपे ।
तत्पथार्थ, — पुनदा, प्रजादा, अपत्यदा, सृष्टि
प्रदा, प्राणिमाता, तापसद्गुमसन्निभा, प्राणदाता ।
के । गुणा — सधुरा शीता स्त्रीपुण्यदीपपित्त
दाहप्रमग्नी गर्भदा च । रा नि व ४ ।

गर्भद्रुति । स्त्री । वज्रव्यतिरेकेऽपि रसयासौ
कृताना लोहानां द्रवले । श्रीमानखत्र पावाय
मश्ति खर्षादिव ज्वरश्च । “जम्बोरवौजपूरक
आङ्गेरोवितसान्नसयोगात् । चारा भवन्ति सुतरा
गर्भद्रुतिजारणे शमा ॥” र चि ३ अ ।

गर्भधारिणी । स्त्री । मातरि ।

गर्भधृक् । वि । गर्भधारिण्याम् । वै निघ ।

गर्भनाडो । स्त्री । (Umbilical cord)

गर्भप्रणाल्याम् । वै निघ ।

गर्भनाश । पु । गर्भपात ।

गर्भनाशना । स्त्री । अरिष्टकवले । त्रिष्टो
ग्रीह । वै निघ ।

गर्भनुत् । पु । छात्रलिकायाम् । विषनाश्रुति ।
म कललावी । भा ।

गर्भपरिखव । पु । (Secondines) गर्भ
वेष्टने । गर्डभूष्ण । वै निघ ।

गर्भपाको (द्रु) । पु । पष्टिकत्रोहौ । वेष्टे
धान । हे च ।

गर्भपात । पु । गर्भजरीगविशेषे । येन पञ्चम
षष्ठमासिकगर्भस्य पतन भवेत् । “मत स्थिर
जरीरस्य पात पञ्चमपद्यो । सु नि २० अ ।
See गर्भघाव ।

गर्भपातक । पु । रजशीभाजनवधे । गटा ।

गर्भपातन । पु । रीठाकरणे । त्रिष्टो । भा ।

गर्भपात(ति)नो । स्त्री । कलिकारीवधे ।
विषनाश्रुति । रा नि व ४ ।

गर्भपोष्यपवस्त्रोरस । पु । स्त्रीरोगाधिकार
रस । “सूतो गन्ध तथा खर्ष लौह रजत
माचिके । हरिताल वज्रमध्यायधक समभागिक ।
भावना खजुदातन्या रसेरेसा प्रथक् प्रथक् ।
ब्रह्मो वासा भृङ्गराजपट दममूलक । सप्तधा
भावयेदेव गुह्यामानां बटोघरेत् ॥” रौप्य
खर्षमाचिकश्च । भेद । See वज्रभक्षिन्तामणि ।

गर्भपोषणम् । वि । गर्भपुष्टिकरणे ।

गर्भभाण्डकः । पु। प्रसवघो। मद् व ४ ।

गर्भरूपः । वि। तरुणे ।

गर्भवती । स्त्री। सप्तमायां न्यायम् । ऽपीशक्ति
हो । तत्पथ्याय, — अन्तर्ध्वो, गुच्छिणी, गर्भिणी,
ससत्त्वा, आपप्रसत्त्वा, दोहदवती (शब्दर), दोह
दान्विता । हे । पुत्रगर्भवतीलक्षण—पुत्रगर्भयुक्ताया
नार्यां हितोये मासि गभाशयमध्ये गर्भं पिण्डा
कारी लक्ष्यते, दक्षिणाचिमहत्त्वं प्राग्दक्षिणक्षणे
सन्त्य प्रसन्नमुखपर्यन्ता दक्षिणोरी पुष्टि, निद्राया
पुत्रामयेद्रव्येवमिलाप आम्बादिफललाभ इति ।
कन्यागर्भलक्षणं सकृद्विपरीतलक्षणं ज्ञेयम् ।
नपुंसकगर्भे गर्भोऽन्वुदाकृतं पात्रं ह्यसुप्तत पुर
स्ताद्य महदिति । मा । See गर्भिणी ।

गर्भविष्णुति । स्त्री। रोगादिना गर्भस्य
अकालपतने, गर्भसावादी । “कृमिवाताभिघातेस्तु
तदेवोपद्रुतं फल । पतत्यकानेऽपि यथा तथा
स्याद्गर्भविष्णुति ॥” सु नि ८५ ।

गर्भविनोदरसः । पु। सूतिकाधिकारे रस ।
‘विकटु १ तो हिरुल ४ तो जयिवी खवह्म
प्र १ तो खणमाचिक २ तो जनिम चणकाकारा
घटी काय्या । र सा स ।

गर्भविलासतैलम् । स्त्री। गर्भाधिकारे गर्भं
स्थापनतैले । तिलतैलं सूक्ष्मितं १ श कल्कार्यं
—भृकुभाण्ड दाक्षिणपत्रं आमहरिद्रा (१ १/८
हनु) ४ डाटकपत्र विफला छातीपुष्प शतावरी
नीलीतुल्य पत्रपुष्प प्र १४० तो (वा मिलित
१६ तो) पाकायै वारि ८ श । भैष ।

गर्भविलासरसः । पु। गर्भिणीज्वरे रस ।
रसगन्धकतुल्यकानां प्र सम जम्बीरचिकटुरसाभ्या
प्र दिनद्वय भावयेत् । पीप्रा, शूलक, त्रूतेडय
अ. ७/८ के मनान् । ज्योतिषरस (१ १/८) लेवु
७ दिन ७ जिक्कूवेम ७ दिन लावना दिव ।
र वि २५ ।

गर्भविस्त्राविणो । स्त्री। एलायाम् । वै निघ ।

गर्भशङ्कुः (क) । पु। स्वतर्गर्भे नि सारणास्ते ।
वै निघ । तल्लक्षणं यथा,—गतोऽये शत्रुना तुल्यो
गर्भशङ्कुरितिश्रुत । अष्टाहुलायतसो मूलगर्भं
हरेत् त्रियाम् ।

गर्भशय्या । स्त्री। Uterus पक्षाशयमध्यवर्ति
गर्भोत्पत्त्यशये । यथा वेष्टितो गभ कुक्षी तिष्ठति ।

गर्भाशयः । तस्य रूपम्—“गृहनाभ्याहृतियोजि
भ्यावता सा च कीर्तिता । तथास्तृतीये तावत्
गर्भशय्या प्रकीर्तिता । यथा रोहितमस्यम्, सुख
भवति रूपत । तत्संख्यायं तथाहर्षा गर्भशय्यां
विदुर्बुधा ॥” भा ।

गर्भशल्यम् । स्त्री। गर्भवेदनायाम्, गर्भश्ले ।
च शा ८५ ।

गर्भशतनम् । स्त्री। भिपजिन गर्भपातने ।
ऽपटे रमान । शततनप्रसृतिभि विमेषे बन्धनान्
सुच्यते गर्भ ॥” सु नि ८५ ।

गर्भशोषः । पु। गर्भस्य शुष्कतारोने ।

गर्भसम्भवा । स्त्री। स्थूलैलायाम् । वै निघ ।

गर्भस्थली । स्त्री। गर्भाशये ।

गर्भस्थानम् । स्त्री। गर्भाशये । अन्त पुरे । वै
निघ ।

गर्भ(र्भा)स्थापनम् ^{गर्भशय्या} ^{विदुः} । गर्भरक्षणं गर्भ
रक्षणयोगे । च शा ८५ ।

गर्भस्फुरणम् । स्त्री। गर्भस्यन्दने । सु शा
१०५ ।

गर्भस्त्रावः । पु। Abortion गर्भविन्दने ।
चतुर्धमासपर्यन्तं शोषितरूपस्य गर्भस्य विष्णुधौ ।
गो र्शमा, ऽपटे रमा । स च भयाभिघाततत्तीक्ष्ण
पानाशनसेवनादिभिर्भवति । गर्भस्त्राविदानलक्षणे
यथा— ‘ भयाभिघाततत्तीक्ष्णपानाशननिवेदनात् ।
गर्भे पतति रक्तस्य सञ्चल दृग्गन्धवेत् । राग्यधमाभ
गमनयानायासप्रदीकने । ज्वरीपवासपतनप्रहारा
कीर्णधावनै । वननाच्च विरेकाच्च कुलनाद्भ्रमपात
नात् । तीक्ष्णधारीणकटुकतिक्तरुचनिवेदनात् ।
वेगाभिघाताद्वियमादासनाच्छयनाद्भ्रमनात् । आष
तृषाततो मासात् प्रसवेद्गर्भविद्वद् ॥” भा ।

गर्भस्त्रावो (इन्) । पु। हिन्तालवत् । हां डीन
गोह् । रा नि य २८ ।

गर्भगारम् । स्त्री, पु। शयनगृहे । अन्तर्गृहे ।
गर्भाशये । रा नि य १८ ।

गर्भाधानम् । स्त्री। प्रथमचतुस्त्रानादूर्ध्वमुठये
दशसंस्कारानागतप्रथमसंस्कारे । तत्क्रमम्—“यथा
पञ्चविंशतिवषाद्य द्वादशवर्षा पत्नीभावहृत् विवा
धर्मायैकामप्रजा प्राप्स्यतीति । ऊनयोद्भववर्षाया
समाप्त पञ्चविंशतिम् । युवाधे पुनान् गर्भं

कुचिम् स विपद्यते ॥ जातो वा ऽपि रक्षोदे
जीवहा दुष्कर्मिन्द्रिय । तस्मादत्यन्तवाताया गभा
धान न कारयेत् ॥" सु भा १० च ।

गर्भाभ् । पु । गर्भस्थकलि । गर्भजृङ्घि । वा
७ १५ ।

गर्भारि । पु । सूक्ष्मायाम् । रा नि व ६ ।

गर्भावक्रान्तिः । स्त्री । गर्भावतरणक्रियायाम् ।
सु भा ३५ । See गर्भ ।

गर्भाशय । पु । गर्भस्थायाम् । जरायो । See
गर्भस्थाय ।

गर्भाष्टम । पु । गर्भजननमावाट्टममासे ।
विका ।

गर्भिणी । स्त्री । चौरावीठवे । क्रीड्ने ग्राह् ।
श च । गर्भवत्याम् । लिङ्ग यथा—“क्षनयोमुख

कार्ये स्याद्रीमरा षटमन्त्रा । अविपस्याणि
षाण्यसा समीपलङ्घन्यनाम् । हृदयेत्यथ मुक्तापि

गन्धादुद्दिजते प्रभन्ति । सदनचव गर्भिणा
लिङ्गमुच्यते ॥" भा । See गर्भ । तत्कल्प

यथा—“गर्भिणी प्रथमदिशसात् प्रवृत्तिं नित्यमष्टा
शुचलद्वता शुक्लवसना शान्तिमद्वलदेवतावाञ्छन्

गुरुपरा च भवेत्कलिनदिकृतघ्ननीगातानि, न स्मिन्
दुर्गन्धदुर्गन्धानि, परिहरदुर्गन्धनीयाय कथा,

गुल्फ पपुषि कुक्षिते किञ्च चात्र नीपमुञ्जीत ।
वह्निर्निधुमण्य शुक्लागारचैत्यमग्नानवधात्रयान्

क्षोभमयद्वाराय भावानुसर्भायादिक परिहरन् यानि
च गर्भे व्यापादयन्ति । न चाभीष्टा तैलाभ्यङ्गोसाद

नादीनि निषेवत । न चायस्त्रेष्टरीर पुर्वोक्तानि
च परिहरन् । शयनासन महास्तरण माल्यघ्नम

पाशयोपेतमसम्बाध विदध्यात् । इत्यद्रव्यं मधुर
प्राय विष्वं दीपनीयसक्ततथ भोजनं भोजयेत् ।

सामान्यमेतदप्रसवात् । विशेषतस्तु गर्भिणी प्रथम
विनीयत्वतोयमासिषु मधुरश्रीतद्रवप्रायमाहारमुप

सेवेत चतुर्थे पयोनवनीतसष्टमाहारयेज्जाङ्गल
मांससहित इत्यमन्नं भोजयेत्, पचमे चौरसदि

समुद, षष्ठे चन्द्रासिद्धय सविधौ माषा पाययेत्
यवाग् वा, सप्तमे सविं पृथक्पण्यादिसिद्धमेव

माषाव्यते गर्भे, षष्टमे बदरीदकेन बलातिबला
शतपुष्पपलपयोदधिसमस्तैल खवणमदनफल सप्त

पुलमिश्रण स्थापयेत् पुराणपुरीषगुहाधर्मं चतुर्लोम
नार्यं च बाधो, ततः पयोमधुरकफायसिद्धेन तैले
नानुवासयेदनुलोमे हि बाधो सुखमनुपद्रवा प्रसूते,

नवमे मासि सुतिकागारमेनां प्रवेशयेत् । प्राग्
प्रसवावच्छेद—“जातिं हि शिथिले कुक्षी मुक्ते

हृदयवन्धने । सगले वधने नारी श्रेया सा तु
प्रजायिनी ॥ ततोपस्थितप्रसवाया कटीपृष्ठमुत्ति

समन्ताद्देदना भवत्यभीष्टं पुरीषप्रवृत्तिं मूत्रं प्रसि
च्यते योनिमुखात् स्त्रोषा च ॥" सु भा १० च ।

गर्भिण्यवेक्षणम् । स्त्री । कुमारभृत्यायाम् ।
Midwifery गर्भिणोपरिचर्यायाम् । विका ।

गर्भी (श्नु) । पु । पुत्रजोवह्नि । वै निघ ।

गर्भेपाकणिक । पु । घटिकधान्ये । रा नि
व १६ ।

गर्भु(मो)टिका (टी) । स्त्री । लवणवण्य
विशेष । गाङ्गुश्री घांसदिग्धव वा क्षान् । हि

जरडि । स गीडाखणवण्य । तत्पर्याय — गर्भु
च्छेद । र । गुणा — मधुरा शीता सारणी दाहघ्नी

रक्तदोषघ्नी कृत्वा पशूनां दुग्धदायिनी । रा नि
व ८ । र सा १ ।

गर्भुत् । स्त्री । वण्यधान्यविशेष । गङ्गुगङ्ग, मञ्जरी ।
अम । सुवर्ण । नलि । नी ।

गर्व्वालावू । स्त्री । पातालगन्डीनास लता
विशेष ।

गल । पु । कण्ठे । गला । रा नि व १८ ।
सर्जारसी । धूरना । नी । गडकमीने । श र ।

गलका । पु । गडकमत्स्ये । श र ।

गलकाक्वल् । पु । साधायाम् । गंदर गल
श्चित् कश्चनोक्तं नो म । अम ।

गलकोलः । पु । गलगुण्डीनामरीगे । वै निघ ।

गलगण्ड । पु । Goitre गलरीगविशेष ।
गंदगुण्ड । तल निदान — वात कफवापि गले

प्रदुष्टी मध्ये तु ससुल्य तथैव मेद । कुक्कान्ति गण
क्रमय स्वलिङ्गे समाधितं तं गलगणमाहुः ।

लक्षण — निमग्नं मय्ययुर्गम्य मुक्कवद्वस्वते गले ।
महात्वा यदि वा इत्सी गलगण्ड समादिगेत् ॥

सा नि । पलिविशेष । हाडगिण ।

गलगोडि(लि)का (लो) । स्त्री । सर्वापकोट
विशेष । यस्य दंशनात् दाहखेदयोफकारी तु

गलगोडिका ॥" च । निर्द्विपसपविशेष । सु
कल्प ४ च ।

गलग्रह । पु । मल्लघट्टापरनामधेये व्यञ्जने ।

गोच्छ्र घृष्टे । श च गलरोगविशेषे । गला-
धन्ना । "तस्य त्रिभा प्रकुपित तिष्ठत्यतर्गले स्थिर ।
आयु सञ्जनयेच्छीफ नायतेऽस्य गलयह ॥" च सू
१८ अ । अथस्य गलरोगविशेषे । ज द २६ अ ।

गलग्राहः । पु । मकरे । वै निघ ।

गलकुष्ठारिरसः । पु । गलकुष्ठे रस । पारद
गन्धक ताम्रलोह गुग्गुलु चित्रकशिलाजतुकुचिला
वचानां (पाठान्तरे वचास्थाने विफला) प्र समभाग ।
अम ४ भ करञ्जबीज ४ भ हृत्तमधुर्या वटी
काय्या । पीता, गरुड, ताम्रा, गोह, शुग्गुल,
तितामूलूर्ण, शिलाजतु, कुचिला, वट (पीठा
खट्वे लिखन्ता) अतोत्तरे १ उ अत्र ४ उ
करञ्जबीज ४ उ घृत ७ गुग्गु घावा गर्जन ।
ना १ उता । भा । र सा स ।

गलन्तिका । स्त्री । कर्कश्याम् । वक्षसांवा ।
अम ।

गलभङ्गः । पु । खरभङ्गे ।

गलमेखला । स्त्री । गलसूत्रे । घारा । तत्
पर्याय—सूत्राली । हा ।

गलरोगः (हिष्णी) । पु, स्त्री । कण्ठगतसप्तदश
रोगभेदे । तव चातपित्तकफसन्निपातशोणितज
भेदेन रोहिणी पञ्चधा भवति । अपरे गलशालूक
तुण्डिकेरिका गलीष वलय गलायुक्त शतघ्नी गल
विद्रधि गलाक्षुदा वह्निलगण्ड वातज कफज
मेदोजभेदेन खरपञ्चेति द्वादश । रोहिण्य पञ्च
कण्ठशालूकाधि जिह्ववलय मलासेकऋन्दद्वयशतघ्नी
गलायुक्तविद्रधिगलीषखरपञ्चमांसताविदार्य इति
षट्पादश । लक्षण—“गलेऽग्निन पिचकफौ च
मूर्च्छितौ पृथक्प्रमत्ताश्च तथैव शोणित । प्रदूष्य
मांस गलरोधिनीऽद्भुरान् सूक्ष्मि यान् सासुहरा
तु रोहिणी ॥” सु नि १६ अ । कण्ठास्यगीवक
हामान् सा सन्त्योवकरी । पिताग्जरीपावलीह
कण्ठधूमायनानिता । कदेन पिच्छला पाटु,
असृजा छोटकाविता । गभीरपाकानिचयाकारो
लिङ्गसमन्विता ॥ वा उ २१ अ । लक्षणाणि
स्वसपर्याये शय्यानि ।

गलरोहिणी । स्त्री । कण्ठगत रोगविशेषे ।
“गलेऽग्निन पिचकफौष मूर्च्छितौ । पृथक् सम
लाय तथैव शोणितम् । प्रदूष्य मांस गलरोधिनीऽ
द्भुरान् सूक्ष्मि यान् सासुहरा तु रोहिणी ॥” सुतु ।

गलविद्रधिः । पु । गलरोगभेदे । रुद्धविद्रधि ।
लक्षण—“सर्व्वेङ्गल व्याप्य समुत्पितौ य शोफी
रुणी यत्र वसन्ति सर्व्वा । स सर्व्वदीपो गलविद्र
धिसु तस्यैव तुल्य खतु सम्भवस्य ॥” सु
नि १६ अ ।

गलव्रतः । पु । मयूरे । विका ।

गलशालूकः । पु । अथस्य सुखरोगविशेषे ।
ज द २६ ।

गलशुद्धिका (गुडौ) । स्त्री । The myula
अलिजिह्विकायाम् अलिजिव, गलात्र उडि ।
रा नि व १८ । च शा ७ अ । तत्पर्याय,—
सुधासवा घण्टिका, लम्बिका (रि), रसाद्रा,
प्रतिजिह्विका, माथी, अलिजिह्विका, रसताकाकु
(गटर) । जिह्वाप्रवन्धजा कण्ठे दारुणा मार्ग
रोधिन । सांघादुरा शीघ्रचया रोहिणी शीघ्र
कारिणी ॥ कण्ठशुद्धीत्यर्थानामधेय ताजुशरीर
विशेषे । लक्षण यथ विदुः ॥ असृग्भ्यां तालुमूलात्
प्रवहती दीर्घं शोथी ॥ लक्षणकोश । लक्षाशस
कासकृत त वदन्ति व्याधि वैद्या कण्ठशुद्धीति
नाम्ना ॥” भा म ४ भ सुखरी चि ।

गलशोथः । पु । गलस्फीती । गलास्यां ।
“सनागरं दीपदार चव्यचित्तकपेयित । प्रलेपनमिद
श्रेष्ठ गलशथश्चनाशनम् ॥” भेष ज्व चि ।

गलस्तनः । पु । गलगण्डरोगे । रा नि व २० ।
हामगलस्तनने । वै निघ ।

गल(ले)स्तनी । स्त्री । क्षाम्याम् । हे च ।

गला । स्त्री । अलम्बु पायाम् । भा । कृगर्मांश ।

गलादुर । पु । A disease of the
throat रोहिणीत्यपरपर्याये गलरोगविशेषे ।
गण्डमालाग्राम् । गुग्गुमांश । हे च ।

गलानिक (विलः) । पु । गलाटिवमन्त्रे ।
गलाटिङ्गि । विका ।

गलायुक्ता । पु । गलरोगभेदे । लक्षण—“मांस
कोली गले दीपैरेकीनीकीऽयवास्वहम् । हण्णे
क्षाराभ्यवहति घृष्टसूत्री गलायुक्त ॥” वा उ
२१ अ ।

गलाव्युदम् । स्त्री । गलरोगभेदे । गलात्र आद ।
लक्षणम्—“जिह्वावसाने कण्ठादावपाकं शययु
मला । अनयन्ति स्थिर रतां भीरुज तन्नामा
शुद्गम् ॥ वा उ २१ अ ।

गलितकुष्ठम् । स्त्री । Incurable leprosy गलत्कुष्टे ।

गलितदन्तः । वि । दन्तहीने ।

गल्लु । पु । मण्डिविशेषे । मछा भा ।

गलेगण्ड । पु । सकटपक्षिपि । विका ।
गलगण्डरोगे । रा नि व २० ।

गलेस्तनो । स्त्री । स्तौक्ये । रा ।

गलोद्भव । पु । रोषमानार्थ । विका ।

गलोघ । पु । गलरोगविशेषे । तस्य लक्षणं यथा— शीर्षे मद्दानमजलावरोधो तीव्रज्वरो वातग्लेनिहन्ता । कफेन जातो रुधिरावितेन गले ग्लोघ परिकीर्यतेऽस्मी ॥ सु नि १६ अ ।

गल्ल (क) । पु । गण्डे । गाल । छे च ।

गल्लचातुरी । स्त्री । उपधानविशेषे । शान्तनिम्न । छटा ।

गल्लिर' । पु । सन्मन्त्रनामककण्ठपालीगतरी ।

गल्लवर्क । पु । वैद्यमणौ । इन्दुनीलमणौ ।
विका । सुरापानपात्रे ।

गवय । पु । गलकमलस्थे गोसङ्घे कूलपरपशौ । तत्पश्याय,—गोसङ्घ (छे), गवालूक (वि), वनगौ, वलभद्र, मद्दागल । तन्मांसगुणा—वृहत् बन्ध रुच्य हृद्य । रा नि व १७ ।
विन्ध मधुर कामस्र विपाके मधुर व्यवायवर्धनश्च । सु सू ४६ अ ।

गवयौ । स्त्री । गवयपत्न्याम् । वृत्ते शब्दे ।
रा नि व १८ । तत्पश्याय,—वनधेनु भिन्नगवौ । रा ।

गवयौद्भव । पु । तवचीरे । वै निघ ।

गवराज । पु । मद्दावधे । श च ।

गवलम् । स्त्री । मण्डिविशेषे । अम । विने ।
अ । पु । वनमण्डिवे । छे च ।

गवाचो (टी) । स्त्री । (Macrognathus pancalus) पञ्चालमत्स्या । प्राकृतं माछ ।
अस्य गुणा—पञ्जीकृतारिण शुक्ल श्लेष्मकोपनलक्ष । राज ३ प ।

गवादनम् । स्त्री । घाते । ग च ।

गवादनो । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । दाशानमणा । वै निघ उपपन्ना चि । योतापराजिता

याम् । चकोटश्चे । वै निघ । अपरनीलापराजितायाम् । रा नि व ३ ।

गवालूक । पु । गवये । विका ।

गवापिका । स्त्री । लाचायाम् ।

गवाच । पु । गोशुरके । वै निघ ।
अम ।

गवाचिका । स्त्री । गवाच्याम् । अरमा ।

गवाचित । वि । विरचिते । "यैशरीरम् । भा ।

गवाची । स्त्री । ग्राखोटश्चे । शो ।

रा नि व ८ । मद्दावलायाम् । रा

इन्द्रवारुणीलतायाम् । दाशानमणा

सु कल ७ अ । भा म १४ सन्दि

"निकुम्भकृन्तिकागवाची ।" गो

श्रीशङ्गाश्रु । अ सू २२ । गोर

दाशानमणा । सि यो कास चि ।

तायाम् । प सु । सु सू १६ अ ।

वारुण्याम् । सु सू १८ अ अथ सशम

गविन । पु । कीकडनामकविलेशय

इत्यपि पाठ । रा नि व १८ ।

गवेडु । स्त्री । धान्यविशेषे । शङ्ख

अम ।

गवेधु (क) । पु । पल्लवश्चे ।

अ सू २२ । गोरचतल्लुलायाम् । श

निष्ठा । अ द । सि यो कृद्धि चि

मद्दानारायणतैले । स्त्री (कम्) । गैरि

गाणै । रा नि व १९ ।

गवेधुका । स्त्री । (Corbarbata

पक्षिनि । हि गरुडश्च । तत्पश्याय

(अ), गवेधु, गवेडूका (अ टी), व

जुष्टा, पौत्रिष्टा, गन्ध, गुण (व) ।

यथावाम् । गुणा—गवेधु कटुका

कृत् रुक्कनाशिनौ । भा पू १४ धान्य

बलायाम् । शोश्रुकाङ्गणे । रा

शेष वा व्या चि स्वस्वविपुलैः ।

वा व्या शता मारायणतैले ।

गवेरि(क)कम् । स्त्री । गैरिके । वि

विका ।

गवेश(शि)का । स्त्री । गोरचीवृक्षे । श च ।

गव्यम् । स्त्री । गोघृत । गोरोचनायाम् । गव्य
दधि । गोदुग्धे । त्रिका । ति । गोसम्बन्धीये ।

गव्यघृतम् । स्त्री । गव्यनवनीतजातघृते । गाँ ७३
षि । गुणा—“बुद्धिकान्तिप्रतिद बलमेधावर्द्धक
पुष्टिकर वातश्लेष्मघ्न शमहर पित्तघ्न द्रव्यम् अग्नि
कर पाकमधुर हृष्य दीहृष्यैर्यकरश्च । रा नि
व १५ ।

गव्यतक्रम् । स्त्री । गोदुग्धभवघीलि । गदत्र
घोण । गुणा—“गव्यं विदीपशमनं पथ्ये श्रेष्ठ
तदुच्यते । दीपन रुचिक्रमेध्य अशोदरविकार
निवृत्तिः ॥” अति ८८ ।

गव्यदधि । स्त्री । गोदुग्धजातदधनि । गुणा—
अतिपवित्र श्रौतल क्षिप्र दीपन बल्य मधुरम्
अरोचकघ्न योहि वातरोगघ्नश्च । रा नि व १५ ।
आम्र स्वादुरस योहि गुरुण वातरोगनिवृत्तिः ।
मेद शूलवनश्लेष्म रक्तपित्ताग्नि शोफघ्न । क्षिप्र
विपाके मधुर दीपन रुचिवर्द्धन । वातापह पवित्रश्च
दधि गव्यं रुजाकरम् ॥” अति ८८ ।

गव्यनवनीतम् । स्त्री । गोदुग्धजननवनीते ।
गाँ ७३ ननी । सर्व्वदीपनं मनस्कृत् पुष्टिवर्द्धनश्च ।
रा नि व १५ ।

गव्यमांसम् । स्त्री । गोमांस । सु सू ४६ अ ।

गव्या । स्त्री । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ ।

गव्यूति । पु, स्त्री । कोशहृष्ये । छे च ।

गह्वनम् । स्त्री । वने । दुग्धे । पीडायाम् । वै
निघ ।

गह्वरम् । स्त्री, स्त्री । विड्डे । प सु । गुष्ठा
याम् । अ । वने । मे । रोदने । छे । पु ।
निकृष्टे । मे ।

गाङ्गम् । स्त्री । गङ्गोदके । वै निघ ।

गाङ्गट (क) । पु । मध्यविशेषे । छिं छि
नाह । श र ।

गाङ्गटेय । पु । गाङ्गटमध्ये । श र ।

गाङ्गेयम् । स्त्री । भद्रमुखायाम् । मूटा । सुवर्णे ।
रा नि व १५ । र छि ६ अ । धूमुरे । कङ्करी ।
अम । पु । इषीशमत्स्ये । त्रिका । स्त्री (की) ।
कल्ले । “इषीशमत्स्ये” रा नि १५ ।

गाङ्गेरिका । स्त्री । नागबलायाम् । गौत्रश्च-
छाडेवौ । वै निघ ।

गाङ्गेरु, (क) । पु । काकाखीचुपे । लठा
फट्टेकी, आनाङ्गी । वै निघ ।

गाङ्गेरुकम् । स्त्री । गोरचतण्डुलकीले ।

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गुडशर्करके । प सु ।
गोरचतण्डुलायाम् । गौत्रश्चछाडेवौ । अम ।
“गाङ्गेरुकीमूलरसैर्जायते गतवेदन ।” भा म
१भ । तत्फलदपाय हिम खादु कफघातघ्नश्च ।
सु सू ४६ अ ।

गाङ्गेरुहो । स्त्री । नागबलायाम् । रा ।

गाङ्गेष्टी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । नेष्टे ।
छारा ।

गाङ्गीधम् । स्त्री । गङ्गासीतसि ।

गाङ्गरम् । स्त्री । गङ्गने । शङ्खगम् । भा पु १
भ शाकव ।

गाङ्गि(स्त्री)काय । पु । वर्तिकपक्षिणि ।
रा नि व १८ ।

गाडवः । पु । मेषे । त्रि ।

गाढम् । चि । बहुकालजाते । बहुमूले । सान्ते ।
सु नि ६ अ ।

गाढमुष्टि । पु । खट्वे । मे ।

गाढलवणम् । स्त्री । समरदेशजलवणविशेषे ।
मयूर नवण । रा नि व ६ ।

गाण्डोरम् । स्त्री । शाकविशेषे । भाँठे भाँक ।
सु सू ४६ अ ।

गाण्डोवी (इन्) । पु । अश्विनहन्त्रे । रा नि
व ८ ।

गातु । पु । कीकिले । अमरे । म । गन्धर्वे ।
के ।

गात्रम् । स्त्री । देहे, शरीरावयवे । रा नि व
१८ । करिष्य पूर्व्वजहादिप्रदेशं, अयपादादि
समुखभागौ । मे ।

गात्रकरण्डू । स्त्री । कण्डूरीनविशेषे ।

गात्रघर्षणम् । स्त्री । शरीरमाश्रमे ।

गात्रभङ्गा । स्त्री । शकान्धायाम् । श च ।
गन्धर्व्वायाम् । वै निघ ।

गात्रमार्ज्जनो । स्त्री । अङ्गमार्ज्जनायैवस्ते ।
गान्ध्या ।

गात्रविच्छेपः । पु । अङ्गपालने, अङ्गविक्षेपणे ।
वै निघ ।

गात्रशोषः । पु । धूतना नामवानरोगविशेषः ।
पूर्वे भा० श । वै निघ ।

गात्रसङ्कोचो (इन्) । पु । आङ्गकजलो । कृष्ण
कृक्लासे । कौकनाम, दहकृषी । रा नि व
१८ । गोनससपं । वै निघ ।

गात्रसम्प्लवः । पु । प्रवशातीयपचिषि, हसादी ।
हे च ।

गात्रसाद । पु । शरीरावसादे । पित्तरीगं ।
वै निघ ।

गात्रानुलेपनी । स्त्री । गात्रानुलेपनयोग्ये
घृष्टपिष्टे सुगन्धिद्रव्ये । भम ।

गात्रोत्सादनम् । स्त्री । गात्रानुलेपने ।

गाध । पु । स्थाने । क्षामिच्छायाम् । हे च ।

गाध्यण्डा । स्त्री । भूयामलक्याम् । के ।

गानिनो (लौ) । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

गान्ध्री । स्त्री । गीशकटे । ञ टी रा ।

गान्धारम् । स्त्री । गन्धरसे । शङ्खदोषात् । त्रिका ।
पु । सिन्दुरे । मे । द्विगविशेषः ।

गान्धारी (रिका) । स्त्री । कण्टकाव्याम् ।
वै निघ । दुरालभायाम् । भा । रा नि व ४ ।
गन्धिकायाम् ।

गान्धिका । पु । कीटविशेषः । त्रिदि (गोर्का) ।
श र । देखके । नाना ।

गान्धिनी । स्त्री । गन्धायाम् । शब्दः ।

गान्धारिका (री) । स्त्री । गान्धारीवृक्षे ।
गान्धारा गौह । म फ चीवनी । ते गन्धारि ।
प सु ।

गान्धीर्थम् । स्त्री । गन्धीरतायाम् ।

गायत्री (इन्) । पु, स्त्री । खदिरवृक्षे । म ।
भम । च द, सि यो रत्न पि धि खण्डकाय
कोह । "तालमूली च गायत्री ।" खदिरकाष्ठसारे ।
च द यफ चि एनादिमये ।

गायत्रीसार । पु । खदिरसारे । चङ्क ।

गायत्रयः । पु । सोमलताभिदे । 'गायत्रयस्ते
शुभ ।" सु चि २८ अ ।

गारित्रम् । स्त्री । धान्यविशेषः । वै निघ ।
श्रीदने । छपा ।

गारुडम् । स्त्री । स्वर्णं । मे । मरकतमणौ ।
रा नि व १२ । तन्नामविषमन्त्रे । जटा ।

गारुडिकः । पु । विषदैव्ये । श र ।

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडोदने । रा नि व ३ ।

गारुत्मक(त)म् । स्त्री । मरकतमणौ । रा नि
व १३ । वै निघ अय चि । नवरत्नराज
स्यगादे ।

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । गद्गापत्रायाम् । पीठी
नडा । रा नि व १० ।

गार्ज्जरम् । स्त्री । गर्जरमूलके । गार्ज्जत्र भुना ।
रा नि व ७ ।

गार्ध । वि । आयुने । स्त्री (द्वे) । आयुन्वाया ।

गार्म (भिक्) । वि । गर्भसन्तन्त्रिणि ।

गाल । पु । मदनवृक्षे । प सु । वा ज्व चि
१५ । "पिप्लवोभिर्धृतान् गालान् ।"

गालनम् । स्त्री । वस्तुपूतकरणे । ह्रींका ।

गालफलम् । स्त्री । मदनफलम् । वै निघ ।

गालव । पु । लोभवृक्षे । मे । श्वेतलोभे । अ
टी भ । केन्दुकवृक्षे । केव गौह । श च ।

गालित । धि । द्रवोक्तम् ।

गालोडनम् । स्त्री । उन्मादरीगं ।

गालोडित । वि । उन्मत्ते । रुध्रे । के ।

गालोड्यम् । स्त्री । पद्मबीजे । रा नि व १० ।

गाहितः । वि । कम्पिते । छाति । वै निघ ।

गाचीरी । स्त्री । क्षीरप्लव्यायाम् । प सु ।

गिरणम् । स्त्री । भक्षणे । वै निघ ।

गिरि । पु । चक्षुरीगविशेषः । मे । पर्वते ।
रा नि व २ । स्त्री । गिलने । भम । बालमूषि
कायाम् । अ टी र । पारददीपविशेषः । रत्ना ।

गिरिक । पु । गिरिनिम्ने । मशानिष ।
वै निघ ।

गिरिकदम्ब । पु । धाराकदम्बे । रा नि व
८ । या उ २५ ।

गिरिकदली । स्त्री । पाश्वसौयकदलीह्व । तत्पत्थाय,—गिरिरम्भा, पर्जन्यगोधा, शरणा कदली, बहुबीजा, वनरम्भा, गिरिजा, गजबलभा । गुणा—सधुरा हिमा मन्वा बौध्यवहनी रन्वा दण्डपितदाश्रीपद्मी गुरु दुर्जरा च । रा नि व ११ ।

गिरिकर्णिका (ग्री) । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । रा नि व २३ । पाशु रापराजितायाम् । रा नि व ३ । See श्रुतापराजिता । सन्ध्याप राजितायाम् । काण अपराजिता । गुणा—श्रीतला तिका पिनीपदवर्णी चक्षुष्या विपरीपद्मी त्रिदोषधी । भा । श्रुतकिर्णिकीह्व । पृथिव्याम् । आसृतायाम् । शपत्रमानी । र सा । दुरालभा याम् । श च ।

गिरिकर्णिका । स्त्री । अपराजितायाम् । अपराजिता । सु मु ३६ अ । श्रुतकटभोह्व । रा नि व ६ । श्रुतकिर्णिकाम् । आरन्ध्रह्व । रा नि व २३ ।

गिरिका । स्त्री । आलम्पिकायाम् । छ ८६ । कम ।

गिरिकाण' । वि । गिरिगणेशकचक्षुर्हीनि । छणा ।

गिरिकौटजफलम् । स्त्री । इन्द्रयने । वै निघ २४ अतिषा च मुष्ठादिचूर्णे ।

गिरिगुड । पु । गेष्टुके । श्रेष्ठ । हे ।

गिरिगोचरः । पु । श्रुतमर्बटे । वै निघ ।

गिरिजम् । स्त्री । शिलाजनुनि । भा । अथ भाती । लौह । मे । गैरिके । रा नि व १३ । पु । गिरिमधुकह्व । पांशाडे मोन ग्राह । र सा । तत्पत्थाय,—शीटशाक, सधूल, सन्ध्यापवक । र । काचनारह्व । रक्त ककम ग्राह । रा नि व १० ।

गिरिजतु (नम) । स्त्री । शिलाजनुनि । रा नि व १३ । वै निघ अय चि मूर्धप्रमाणुङ्गी ।

गिरिजधातु । पु । गैरिके । मित्रिमाष्टी । वै निघ ।

गिरिजा । स्त्री । मल्लिकापुत्रह्व । मल्लिका शूलन ग्राह । रा नि व १० । मातुलुह्व । र सा । श्रुतवृक्षान । दावमाण्डतायाम् ।

रा नि, व ५ । गिरिकदलीह्व । लघुपाषाण भेद । मीह । रा, नि व २३ । राधायाम् । कुन्द पुयह्व । वै निघ ।

गिरिजातेज । स्त्री । अथधाती । वै निघ ।

गिरिजामलम् । स्त्री । अथधाती । अ टी रा ।

गिरिजावीजम् । स्त्री । गत्यके । भेष गृष्टी क्वाटरस । अथके ।

गिरिजाह्वयम् । स्त्री । शिलाजनुनि । वै निघ ।

गिरिज्वर । पु । वने । श र ।

गिरिधातुः । पु । गैरिकधाती । रा नि व १३

गिरिध्वजः । पु । वने ।

गिरिनिम्बः । पु । मलानिम्बह्व, कैटवनिम्ब । रा नि व ६ ।

गिरिपत्रः । पु । गिरिनिम्बे । गहनिग । वि वकाणनिम्ब । वै निघ ।

गिरिपादिका । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनी कुणी । मंगोडीकुडिडी । वै निघ ।

गिरिपीलुः । पु । पर्यकह्व । रा नि व ११ ।

गिरिपुष्प(क)म् । स्त्री । श्रैजजे । नैननक्ष । म दगडफूल । रा नि व १२ ।

गिरिप्रिया । स्त्री । चमरीगव्याम् । रा नि व १६ ।

गिरिभित् । पु । पाषाणभेदलुपे । भा । श्रोभादि ह्व । छ । आ ।

गिरिभू । स्त्री । छद्रपाषाणभेदे । रा नि व ५ ।

गिरिभेदः । पु । पाषाणभेदलुपे ।

गिरिमनोहर' । पु । आरन्ध्रह्व । वै निघ ।

गिरिमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । कुटजह्व । असा । सि वी रत्नाति चि (कुटजाटक) ।

गिरिमान । पु । गजे । श र ।

गिरिमाल । पु । आरन्ध्रह्व । वै निघ ।

गिरिमालपञ्चकम् । स्त्री । आरन्ध्रधाद्यपर नामयोगविशेषे । आश्रयशानि पाठन । "आरन्ध्रधन्यकमुत्तमिकाहरीतकीभि कथित कषाय ।" सि वी वातकफच चि ।

गिरिम्बु (ज्ञवम्) । स्त्री, स्त्री । गैरिके । चिका । रा नि व १३ ।

गिरिमेदः । पु। विट्खदिरः । र भा । इति
मेद इति पाठः ।

गिरिय(या)कः । पु। गेयुकी । छ ।

गिरिरम्भा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वी०
कणा । रा नि व ११ ।

गिरिवर्त्तिका । स्त्री । पाञ्चतत्तिरिपचिणि ।
वै निघ ।

गिरिवासो (रन्) । पु। हनिकन्दनाममहाकन्द
शक्ते । रा नि व ७ ।

गिरिशान्तकः । पु। लौहमारकत्रिफलादि
मले । र सा स ।

गिरिशायी (रन्) । पु। पाञ्चतपत्रिविण्णैः ।
वै निघ ।

गिरिशालाह्व । पु। प्रतुदपचिणि । सु घ.
४६ अ ।

गिरि(श)शालिनो । स्त्री । अपराजितायाम् ।
पराण ।

गिरिशिखरः । पु। महावकुलः । वै निघ ।

गिरिसर्पः । पु। दर्शोकरसर्पविशेषः । सु कत्य
४ अ । See सर्पः ।

गिरिस्तानुगा(का) । स्त्री । वायसाणायाम् ।
वै निघ ।

गिरिसारः । पु। लौहे, वज्रे । से ।

गिरिसिन्दु(न्धु)कः । पु। लणनिगुण्डाम् । वै
निघ ।

गिरिखेदः । पु। शिलाजतुनि । वै निघ ।

गिरिह्वा । स्त्री । बालभूषिकायाम् । अ टी र ।
सु कत्य ५ अ ।

गिलः । पु। जम्बीरवृक्षे । म अ ।

गिलग्राहः । पु। नरुः । वै निघ ।

गिलनम् (स्त्रि) । स्त्री, स्त्री । गलाघ करणे,
भक्षणे । अ टी ।

गिलायुः । पु। गलरीने । तत्र चण यथा—
“दन्तिगले त्वामलकाभ्यमात्रं म्यिरीन्दरक्
कान् कफरजभूर्तिः । संलन्त्येनं सक्तमिवाग्नेयं स
शक्तसाध्यम् गिलायुसम् ।” सु नि १६ अ ।

गिलोद्यः । पु। शयपताकाराक्षयवकुलप्रद
विशेषः । गिलोट इति टीका । म मू ४२ अ ।

गीर्लता । स्त्री । महाज्योतिर्मनीलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

गोव्वाणकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । रा नि
व १२ ।

गुग्गुलुः । पु। (Burseraceae Balsamo-
dendron mul ul) स्वनामव्याप्तपण्डित्ये ।

शुशुण्णः । तै गुग्गिलसुचेदु । वा मू १५ अ ।
सत्पण्याय,—कुम्भ, छलुखलक, कौशिक, पुर
(अ), कुम्भीमुखलक, गुग्गुलु (भ), जटायु,
कालनिर्यास, देवधूप, सत्रसष्ट, महिषाल,
पलदपा (र), उष, उदुखलक, कुन्तो (म),
कुम्भी (ज), उद्दीम (अ टी भ), यवनिष्ट,
मधामीष्ट, निशाटक, जटाल, पुट, भूतहर,

शिव, शाभाव दुर्य, यातुघ्न, महिषाक्षक,
दिवेष्ट, मरुदिष्ट, रचोद्वा रुचगन्धक, दित्य ।

स त्रिविध—साधारणगुग्गुलु, कणगुग्गुलु,
भूमिजगुग्गुलुय । विशेषा पण्यायै द्रष्टव्या । रा
नि व १२ ।

महिषाक्ष महानील कुसुद पञ्च
हिरण्या इति पञ्चमदमिच्छन्ति भावमिथा
दयः । तेषु भृङ्गाञ्जनसवण महिषाक्ष, महा

नीलवर्णा महानील, कुसुदाम कुसुद,
माथिकसवर्ण पञ्च, हेमाभय हिरण्य इति ।

तत्र प्रथमो द्वितीय चक्षिनां, कुसुदो ज्ञाना,
पञ्च आरीर्य्य, कमलस्य नरस्य इति । भा ।

गुद्धि—उत्थे पुते च दधमूलकाये गुग्गुलु
प्रचिद्यालोका बलपूत विधाय पञ्चाद्विधेय छत

दत्ता पेषितो याच । सा की । गुणा—
कराव्याधिहरत्वादसायन । कटुतिक्तीण कफ

वातकाष्ठं क्षमिवातीदरप्लीहशोफार्थान् । रा
नि व १२ । नवो हृद्यो वृद्धे सुगन्ध विच्छल

गन्धी दुर्गन्ध । पुराण्य अतिमिखरो वीथ्यहीनय ।
भा । गुग्गुलुपाक गुडपाकवत् । See गुडपाक ।

गुग्गुलुवटक (आदित्यपाक) । पु ।
वातयाधो । विकलाचूष म ४ तो विप्लीचूर्णं

२ तो गुडतगलाचूष म २ तो शोधितगुग्गुलु
२० तो एकत्र दशमूलान्वाभा भाव्यम् (दशमूल

४० तो वारि ६० तो शे २० तो) । “भाव्य
द्रव्यस्य काय्य कायोऽष्टांशस्तु तत्र च ।” अ द ।

प म ।
गुच्छः । पु। मन्त्रिकः । त्रिका । भूतय । गुप्ता
चिनीदये । वै निघ । मधुरपण्डे । से ।

गुच्छकः । पु। गुच्छकन्दे । तैलशास्त्रे इति लोके । गज वै । रौठाकरञ्जहवे । रा नि व ८ । स्त्री । ग्रन्थिपर्णे । भा ।

गुच्छकच्छदः । पु। ग्रन्थिपर्णाम् । वै निघ ।

गुच्छकण्ठिः । पु। रागौधान्ये । रा नि व १६ ।

गुच्छकन्दः । पु। कन्दशाके । तैलशास्त्रे इति लोके । मं कुलीहालु । क मुकुलियागड्डे । गुणा — मधुर शैतल हृष्य दाहघ्न तपण । रा नि व ७ ।

गुच्छकरञ्जः । पु। करञ्जहृष्यविशेषः । तत् पर्याय, — विग्धदल, गुच्छपुष्पक, नदी, गुच्छी, विग्धपत्रक, सामन्द, दन्तधावन । गुणा — कटु तिक्तीष्ण विषवातकण्डू विषर्षिकाकुष्ठस्पर्श तन्दीघघ्नय । रा नि व ८ ।

गुच्छगुल्मिका । स्त्री । कुक्षीहृष्यविशेषः । इय फणिमनगाविशेषः । वै निघ ।

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदलोहवे । रा नि व ११ ।

गुच्छपत्रः । पु। तालहवे । तालगोष्ठे । रा नि व ८ ।

गुच्छपुच्छः (क) । पु। गुच्छकरञ्जे । रा नि व ८ ।

गुच्छपुष्पः (क) । पु। सप्तपर्णहवे । अशोक हवे । रा नि व १० । (क) गुच्छकरञ्जे । रौठाकरञ्जे । रा नि व ८ ।

गुच्छपुष्पो । स्त्री । शिगुडीनामधुपे । धातकी हवे । रा नि व ४६ ।

गुच्छफल । पु। रौठाकरञ्ज । रा नि व ८ । कतकहवे । राजादनहवे । क्षीणि वृक्ष । रा नि व ११ । जलवेतसे । वै निघ ।

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमनौनामधुपे । काकमात्र्याम् । रा नि व ४ । द्राक्षायां । कदलोहवे । रा नि व ११ । निपात्र्याम् । रा नि व ७ ।

गुच्छमुष्ठा । स्त्री । गुण्डालाक्षुपे । रा नि व ५ ।

गुच्छमूल(लि)का (ला) । स्त्री । गुण्डा सिनीहवे । रा नि व ८ । गुण्डालाक्षुपे । वै निघ ।

गुच्छसदा । स्त्री । रुद्रपायस्याम् । वै निघ ।

गुच्छार्द्रः । पु। चतुर्विंशतियष्टिकं शारविशेषः । भा ।

गुच्छालः । पु। भट्टये । रा नि व ८ । भृक् दन्ते । प सु ।

गुच्छाह्वकन्दः । पु। गुलुच्छकन्दे । रा नि व ७ ।

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जहवे । रा नि व ८ ।

गुञ्ज । पु। गुच्छे । श र ।

गुञ्जकत् । पु। भमरे । श र ।

गुञ्जनम् । स्त्री । भमरादेर्गुणगुणध्वनो ।

गुञ्जरत्नमाला । स्त्री । वैद्यकाग्रन्थभेदे ।

गुञ्जा । स्त्री । (Abrus precatorius)

स्वनामव्यातोपविषजागौयमूलविपलतायाम् । कुँठ गोष्ठे । छि शोषकोद्भव चिरमिति । म क गुलु गुञ्जे, एरड्डु । उत् रुञ्ज । सु कल्प २ अ । तत्पर्याय, — गुञ्जिका (श), काकचिञ्ची, कण्डला (अ), शाहुठा, रक्तिका, काकपल्लिका, काका दनी, काकतिका, काकजहा, शिखण्डिणी (र), काकतुण्डिका, कचा (ह), कनौषि (शब्दर), काका, काकिनी (अ टी), काञ्ची (वि), चूडा मणि, सौम्या, शिखण्डी, अक्षया, सावित्रा, शीतपाकी, उच्चट्टा, कणचूडिका, रक्ता, काम्बोजी, भीलभूषणा, बस्या, श्यामलचूडा, काकचिञ्चिका । गुञ्जा द्विधा श्वेतारक्तभेदात् । इयोर्गुणा — फल तिक्तीष्ण चषकर शिरोऽग्निनाशनञ्च । शिफा वान्तिकरी पत्र गुलघ्न विषघ्न । वग्ये श्वेतघ्न शस्यते । रा नि व १ । "गुञ्जाद्वयन्तु कैश्य स्याद्वातपित्तज्वरापह । मुखशोषमन्त्रासृष्ट्यामद विनाशिन । नेवामयहर हृष्य वग्य कण्डूघ्नण घरेत् । क्रमोन्मूलमकुठानि रक्ता च धवलापि च ॥" भा । श्वेतगुञ्जायाम् । र सा स । सुसायाम् । रा नि व ६ । मयशालायाम् । श र । यव चतुष्टयामके माने । गुञ्जा स्यात्तप्तुष्टयम् । प प्र १ ख । यवत्रयमाने । कविदैत्यके । गोधूमद्वय माने । रा नि व २१ अ ।

गुञ्जाकिनी । स्त्री । गुञ्जायाम् । भेद ज्व वि पानीयभक्षकस्याम् ।

गुञ्जागर्भरस । पु। उद्वेगे रसः । पाठ — "निकटं रसस्य शास्त्रमकृत्युर्धर्माग्निक । मधुकेन

जपाचूर्णं निम्बबीज समानकम् । गुञ्जाबीज तदङ्ग
स्नातदङ्ग जयपालकम् । निम्बद्रव्येण सन्ध्यां काक
माच्या दिनान्तकम् । धुलुरक्षजयनीयां गुटिकां
कारयेन्मुषी । गुञ्जागर्भरसी वासा दातव्यो हृत
सयुत । हिङ्गुसम्भवसयुक्त मण्ड पथ्याय दापयेत् ॥”
पारा १॥० तौ गुरुक, खड्गखौबीज वा हवी
तदौ निम्बबीज प्रत्येक ७ तौ कूट्टेव
बीज ७ तौ खड्गपाल १॥० तौ निम्ब,
काकमाठी धुलुरा एव, खड्गखौ दमे बाङ्गिरी
वजे करिषे । र वि ।

गुञ्जातेलम् । क्षौ । कुष्ठ, गण्डमालायां तैलम् ।
‘गुञ्जामूलफलै तैल विपक द्विगुणाम्भासा ।’ कटु
तैल ४ श गुञ्जामूल फलच प्र ४ प बारि ८ श ।
भा । अन्वत्—“गुञ्जाफलै शत तैल भद्रराज
रसेन च ।” कट्टेडन ४ श कूट्टफल ८ प
डीमग्राजवम ८ श । सा कौ ।

गुञ्जाद्यतैलम् । क्षौ । गलगण्डाधिकारे । गुञ्जा
मूल करवीरमूल बीजताडकमूल, अर्कमूल वा
नियोग, सपप । एषा प्र ४ तो तैल १ श
(८० तो) मोमूच ८ श पक्का शेषयेत् । तत्र
विपली पञ्चलपण मरिचचूर्ण १० तो प्रचेप ।
रस र ।

गुञ्जाफलम् । क्षौ । गुञ्जाबीज ।

गुञ्जाभद्ररस । पु । करुक्षये हृदये च
हित । पारद १॥० तो गन्धक ६ तो गुञ्जबीज
३ तो जयनीबीजं निम्बबीज जेपानबीज प्र
अईतोलक । जयनीधुलुरपत्रजम्बीरकाकमाठी
रसेन प्रत्येक विभाग्य हृतेन मद्धिला वटो कार्या ।
सा ४ र । र सा स । भैषज्यरसावल्या जयनी
निम्ब नासि ।

गुञ्जिका । क्षौ । गुञ्जायाम् । कूट्ट । विषय
परिमाणे । ३ श ।

गुञ्जितम् । क्षौ । गुञ्जेन ।

गुटिक । पु । मन्त्रप्रणाम् । मिश्रि । ज द
१२ च ।

गुटिका । क्षौ । वटिकायाम् । उणि । गुञ्जा
याम् । कूट्ट । ज द ।

गुटिकाक्षतम् । क्षौ । विविधाक्षतान्यतमे
रसेन । See चघनम् ।

गुटिकाह्वय । पु, क्षौ । लवणविशेषे । के ।

गुण्ड । प । हणविशेषे । ककुव । रा नि
व ८ । सुगम्भीरहृदये । वै निघ । दाक्षिणा
त्याये । “दाक्षिणात्यो भवेद्गुण्डो योऽप्य सञ्च
वाजिनाम् ।” ज द ६ च ।

गुड । पु । इन्वादिरसविकारे । शुद्ध । तत्
पथ्याय,—इक्षुसार, मधुर, रसपाकज, खण्डज,
द्रवज, सिद्ध, मोदक, अघतसारज, शिष्टप्रिय,
सितादि, अरुण, रसज (रा), इक्षुरसकाय,
गण्डील, मधुबीजक (वे), गण्डील, गुल, खादु
खण्ड (शन्दर), खादु (त्रि) । स सामान्यत
श्चतुर्भेद धीताधीतपुराणनवमेदात् । तेषु धीतो
नातिश्रेयसल मलानुलोमय, अधीत प्रभूतकमि
मन्नास्यदीर्घासकर, पुराणी ज्य सस्त्रहितय,
नवध श्रेष्ठाभिमान्यकृत् । वा टी र्हेसा । सा
गुणा—वृष्यी गुरु स्निग्ध वातघ्न मूत्रशीघ्रन
नातिपित्तहर मेद कफक्षमिषलदह । भा । पुरा
नस्य गुणा—अधिकगुण रक्तपित्तप्रसन्नफलकरी
च । राज । “गुडो जीर्णो लघु पथ्यो नाभि
ष्यन्यग्रिपुष्टिर्गुत् । पित्तघ्नो मधुरो वृष्यो वातघ्नो
ऽसृक्प्रसादन ॥” भा । यावनालगुह्य कटु
चारी मधुर वातकफघ्न पित्तजनक नित्यसर्वनेन
कण्डुकुष्ठ जनयति असविदाहच करोति ॥ रा
नि व १० । “वृष्यो वृष्यो गुरु स्निग्ध वातघ्नो
मूत्रशीघ्रन । स पुराणीधिकगुणो गुञ्जार्गोऽरीच
कापध । चये कासि चतचोये पाण्डुरीगेऽसृज
चये । हितो योग्येन सयुक्तो गुड पथ्यतमो मत ॥”
“गुदामये कामलशीघ्रमेहे गुदामये पाण्डुः फलोमके
च । वाते सपित्तासृजि राजरीगे रुचिप्रदो रोग
हरी गुरु स्यात् ॥ कासि शीघ्रे गुडी नेष्ट अत्यवापि
हितो मत । योगयुक्तोऽपि सर्वत्र हितो गुण
गणालय ॥ कामकामलशरीरकाशमूर्च्छातुरोगि
याम् । अज्यशान्तिशमदविषमूलकृष्णामरीषाम् ।
जीर्णसामञ्जरविप्रमते रक्तपित्तप्रकोपे हृष्यादाह
चयहृदिने सध्वरीराम् निहन्ति ॥” अचि १० च ।
शुद्धीकृते । दनशक्ति । प द । कापीराम् ।
कापीर । अ टी । रानि । र च ।

गुडक । पु । गुडप्रकीर्णमात्रे । पन्नास यावत्
चल पुष्पकोयलम् । वे ।

गुडकाष्ठ । पु । इषो । वै निघ ।

गुडकुम्भाण्डकम् । क्षौ । बाभीहरवाधिकारे

प्रशस्तम् । जगादिहीन किञ्चिन्नातीतमिन्द्र शिखा
विष्ट किञ्चिदातपशोदितं पुण्ड्रकुभाण्डपलशत तैल
द्वते भर्जयेत् यथा सधुवर्ण भवति । सिद्धगणित
कुभाण्डद्वे पुराणगुड दत्ताष्टोष पुनः च तेन
कलिन कुभाण्डक पचत् । बाहुशालीकगुडपाक
विज्ञानावतारिते कोशे त्वक्पातादिचूर्णं प्रने-
यम् । कुभाण्ड १०० प घृत ८५ तिलतैल ८
प गुड १०० प लवतत्रपच धान्य विकटु क्षीरक
द्वय एलाद्वय चित्रक विषमोमूल चय गजपिप्पली
गुग्गुली गङ्गाटक कशेरु तालादुर तालमलकक
एवा प्र चूर्णं ८५ सधु ८५ । रस र ।

गुडखण्डः । पु । गुडकृतखण्डे । शैफुल्लुङ्ग,
भाट्टेनि । गुण—“गुडखण्डय मधुर मितय
वातपित्तघ्ना । किञ्चिच्छीतगुणीपेतो बन्धो हृथो
रुचिप्रद ॥”

गुडगुडा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् । रा नि
व १४ ।

गुडची । स्त्री । गुडूच्याम् । य टी भ ।

गुडचुक्रम् । स्त्री । गुडकृतचुक्रविशेषे । शुड
कृत मिर्कान्न । यथा—“गुडाम्बुना सतेनेा कन्द
शकफलेक्षया । सञ्चितसाम्भवा यातहुङ्गचुक्र तदु-
च्यते ॥” भा ।

गुडदणः (त्रिण) । पु, स्त्री । इची । रा नि
व १४ । गुडदणे । श र ।

गुडत्वक् । स्त्री । स्वनमव्यातगन्धद्वये । मां
ठनि । तत्पण्याय,—एतकट, भद्र, त्वक्पत्रं,
बराङ्ककं, लव, धील, लवा, पत्र, हय, सुरभि
बल्लल (शब्दर), उत्कट, चीच (अ), गुडलचं
(ग), लक्, पत्र (अ टी) । तच्च लघूष्ण स्वादु
तिक्त रुच पित्तवर्धक अरुचिकण्डूहृदक्षिवातार्श
कृमिपीनसप्रच । भा । कफशक्तामवातघ्न मधुर
कटु क्षति । राज ।

गुडत्वचम् । स्त्री । गुडत्वचि । जातीकीपे ।
अग्निजी । श ८ ।

गुडदारु । स्त्री । इची । तिका ।

गुडपाक । पु । औषधस्य गुडपाके । तल्लव-
णम्—“यदा दर्वीप्रक्षिप स्यात् यदा वा तनुक्षी
भवेत् । तीयपूर्णं च पात्रे तु क्षिते न प्रवते गुड ।
विमद्यु नियलक्षिते व्यसितमु न शीत्यति । पप-
पाकी गुडादीनां सञ्चया परिकीर्तित । सुखमहं

सुखमशो गन्धपरसान्वित । पीडितो भवति
सुटा गुष्पाक सुपाकत । गुडवदगुग्गुली पाक
रसगन्धविर्गपत । श्रेष्ठमश्वमेहीनेषु दादशाटवन्
दयै । मायके गुग्गुलीमांसा व्याधि वीज्य द्रयो
जयेत् ॥ रसक्रियाया धे खेदा गुडाधैव प्रकीर्तता ।
तेषां विन्दुजल न्यक्तो न शीर्येत्पाकलक्षणं ॥” प
प्र २ ख ।

गुडपाचक । पु । इची । वै निघ ।

गुडपिप्पली । स्त्री । पिप्पलीचूर्णे १ भ गुडस्य
च भागद्वय क्षीर्ज्वरे शस्तम् । अन्वा यथा—
विङ्गत्र विकटु कुष्ठ रिद्रु पञ्चलवण यवचार
सज्जिचार टक्कणचार समुद्रफेन चितकमूलचूर्णं
गजपिप्पली कृगजोरक तालजटाचार कुभाण्ड
नालभण्य अपामार्गचार तिमिङ्गीचार प्र सम
भाग । सञ्चचूर्णसम पिप्पलीचूर्णे । पुन सञ्च
चूर्णद्विगुण पुरातनगुड एकत सम्पदम् । भा
१० ती । भैष ।

गुडपुष्प. (क.) । पु । मधूकहवे । मडेन ग्रीह ।
दि महुया । र मा । वकुलपुष्पहवे । अ ।

गुडपुष्पसार । पु । मधुकपुष्पसारे । च द ।

गुडफल । पु । पीतहवे । भा । बदरहवे ।
रा नि व ११ ।

गुडफला । स्त्री । त्रयकाकमाच्याम् । वै निघ ।

गुडभक्ष्मातकम् । स्त्री । अर्जारीगे । कृषार्थ
—मन्मूल, शुलक, वागनशति, जोकूव,
ठिला, शति अष्टादक १ प डलातक १०० टा,
जल ७४ भ तै १७ भ । अक्षेपार्थ—मधू ८
प पिप्पली ४ प अक्षुडैतल ८ प शुडपत्र,
एला, मरिच अष्टादक १ पौडग्री । च द ।

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् । रा ।

गुडमञ्जरी । स्त्री । जिदिन्वाम् । वै निघ ।
कृष्णशाब्ज्याम् । एतन्निर्गमनस्थेन स्कासादक
नम्यति । वा उ ४० अ ।

गुडमखूरम् । स्त्री । अमरवगुले । पुराणगुड
१ प आमलकचूर्णे १ प चरीतकीचूर्णे १ प
गुडमखूरं १ प घृतसधुभ्यां सम्यध २ ती भोज
नायम श्यावसानेषु सेव्यम् । रस र ।

गुडमूल. (क.) । पु । सन्ध्यामारिपगाके । श
अ । इची । भा ।

गुडयोगफला । श्री । मधुराणाम् । वे निघ ।

गुडलम् । श्री । मोहीमदिरायाम् । प्र प्र ।

गुडवोज । प्र । मधुरे । रा नि प्र १६ ।

गुडमर्फरा । श्री । मर्फरायाम् । चिका ।
तत्पर्व्याय,—विषटा (वि), रुडिना (वि) ।
गुडा—“गुडा चीपचतदिता सयेदा गुड
मर्फरा ।” च गु १० प्र ।

गुडशिपु । प्र । रभीमाहने । प्र प्र ।

गुडगुताम् । श्री । सतेमगुडगुता कन्दमाकादि
एकम सचितमयरी गुडगुताम्यते । प्र प्र १
ख । गुडगुता सतेमन सगान्हासिकन्तु यत् ।
कन्दमाकस्येयुगुडगुता तदुप्यत ॥” मार्ग ।

गुडा । श्री । युहीरसे । र मा । गुडिकायाम् ।
मे । चशीराम् । रा नि प्र ८ । गुडूयाम् ।
वे निघ ।

गुडाका । श्री । निद्रायाम् ।

गुडाख्य । प्र । युहीरसे । रा नि प्र ८ ।

गुडादिवटिका । श्री । शीघे रस । गुडो
चूर्ण १ प । पिप्पलीचूर्ण १ प गुडमण्डूर १ प
तिल १ प पलवयगुडेन बटी कार्या । अङ्ग ७
प्र अङ्ग ७ प्र मिश्रणपूर्ण ७ प्र अङ्ग ७ प्र
१ प्र तिल १ प्र । भा ।

गुडासु । श्री । गुडलतजले । “गुडयोगाद्गुडान्
स्याद्गुडवरेणान्वितम् ।” प्र प्र १ ख । वा
वि ६ प्र ।

गुडारिटम् । श्री । मदिरायाम् ।

गुडाशय । प्र । चचीटसे । रा नि प्र ११ ।

गुडाटकम् । श्री । उदावत्तं चशीरं प्र ।
विकटु पिप्पलीमूल विठ्ठलमूल हन्नीमूल चितकमूल
एषा प्रति चूर्ण तुल्यभागं गुडेन प्रातर्भक्षयेत् ।
माषा यथाप्रवृत्त्या दद्यात् ।

गुडासव । प्र । गुडलतासवे । गुणा—“गुडो
भिन्नगुणहारी गोडलर्पणदीपन ।” च सु
२० प्र ।

गुडिका । श्री । गुडिकायाम् । प्र प्र । गुडिका
वटिका वेति संज्ञावान्तरभेदत । वेप ।

गुडो । श्री । युहीरसे । गुडूयाम् । वे निघ ।

गुडचिका (ची) । गुडूयाम् । प्र ८ । भा ।

गुडूची । श्री । (Tinospora cordifolia
Syn Menispermum cordifolium)

मनामफातपवमाकलतायाम् । अमृतमृष्टा ।
हिं गुडप, पडप । मे गुडवेनि । कं चमरदवेनि ।
मे तिययीमे । कान्दकुसे गुडूची । गुडूरे ग्वो ।
तत्पर्व्याय,—बत्तादनी, दिव्ररुहा, तनिका,
चयता, जीवतिका, सीमवची, विगल्या, मधुपर्वा
(च), गुडूची (चटी), वातरकादि, पामरीउरा,
विताही, उहारा (घ), तनी, निर्वरा (मि),
गुडूची (म), कुण्डली, चकलचपा (र), चयत
वची (वरा), ज्वरादि, ग्यामा, सरुता मधु
पर्विहा, जिहीरवा, चयतवता, रसायनी, जिहा,
सीमजतिका, भिपञ्जिया, कुण्डलिनी, वय्या,
नामकुमारिका, छद्रिका, चन्द्रहासा, चयत
मन्त्रवा । रा । गुणा—“गुडूची कटुका तिक्ता
आदुषाका रसायनी । सदादिषी कषायी”ग लघु
व्याघ्रिदीपनी । दीपयामवङ्गदाहमेदकासाय
पाण्डुता । कामसाकुठवातायग्वरक्तिमिवचीन्
हरेत् । प्रमेदयासकासां कण्टकद्रोयवातगुत् ॥”
तदुप्यति—पुरा यदा राचसपरिहती राम सीता
पद्मारिण रावण जघान तदा इतान् वानरानिन्द्रो
ऽयतवर्धयेन जीवयामास । तद्वाचयुता रक्तविन्दव
गुडूची जाता । भा ।

गुडूचीघृतम् । श्री । वातरक्ते । गव्यघृतं ४
प्र काषाय—गुडूची १२१० ग्र जल ६४ ग्र शी
१६ ग्र कल्काय—गुडूची १ प्र । अथत् पाम
वाते—गव्यघृतं ४ प्र काषाय—गुडूची ६४ प
जल ६४ ग्र शी १६ ग्र कल्काय गुडूची १ प्र ।
च द ।

गुडूचीतैलम् । श्री । वातरक्ते तैलम् । खण्ड
यथा—तिलते । ४ प्र काषाय—गुडूची १००
प जल ६४ ग्र शी १६ ग्र । मतान्ते गुडूची ४
ग्र जल १६ ग्र शी ४ ग्र । सा को । मेप ।
मज्जं यथा—तिलते ४ प्र गुडूचीकाय १६
ग्र दुध ४ ग्र । मेप । हण्ट यथा—तिलते ८
प्र काषाय—गुडूची १०० प जल ६४ ग्र
शी १६ ग्र कल्काय—गुलफा इरीतकी विकटु
राका मुसा वनयमानी हरिद्रा दाहहरिद्रा कुठ
घान्य पद्माक विङ्ग तेजपत्र वचा जटामांसी,
एषा प्रति ४ तो रक्तचन्दन ८ तो । अपर यथा
—तिलते १६ ग्र गुडूची १२१० ग्र जल ६४

श भे १६ श दुग्ध ६४ श कन्धाथ—यष्टिमधु
रुजिष्ठा कटि (अभावे घला) इडि (अभावे
गोरक्षचावली) मेदा (अभावे यक्षगन्धा) महामेदा
(अभावे चनता) जीवक (गुडूची) कपमक
(अभावे वशरीचना) काकोली चौराकीली
जीवन्ती कुष्ठम् एला अमुर द्राक्षा जटामांसी
पद्मनखी शटी रेणुक विकडतण्डा (दैट्टि
हूत्रि) गुण्टी पिप्पली मरिच गुलुफा श्यामानता
अनन्तमूल गुडत्वक् तेजपत्र चव्य वराहकान्ता
भूम्यामलकी शालपर्णी तगरपादुका मार्गशर पत्र
काष्ठ सौगन्धिक (अन्नी) रक्तचन्दन एषा प्रति
२ ती । सा की ।

गुडूचीपत्रम् । स्त्री । पत्र गुडूच्या शाकायें ।
गुणा—आग्नेयं सर्वस्वरश्चर लघु कटु कषाय
वित्त खादुपाक रसायन वल्यमुष्ण सघाति दृष्टान्न
प्रमेहघ्न दाहघ्न कामलाकुष्ठपाण्डुघ्न । भा ।

गुडूचीसत्वम् । स्त्री । गुडूचीसारः । शुण्ठक
श्रीटणी । मेघ ।

गुडूच्यादिगण (कषायः) । पु । गुडूची
पत्रकारिष्ठधानकारक्तचन्दनात्मके गणे । स च
पित्तशैथिल्यरुद्धि दाहदृष्टान्न अप्रिक्तयः वा सु
१५ अ । गुडूचीशारिवाद्राचाशतपुष्पापुनर्नवाभि
कृते कषाये । च द । अन्य—“गुडूच्यातिविषा
धान्यगुण्टीविलादबालके । पाठाभुनिव्वकुटज
चन्दनोशीरपत्रके । कषाय शीतल पेय ज्वराती
सारशान्तये ॥” मेघ ।

गुडूच्यादिलौह । पु । वातरक्ते रस । पाठ
गुडूचीसारसंयुक्त त्रिकवस्युतन्वय । वातरक्त
निहत्याय । गुडूचीसार (शुण्ठकश्रीटणी)
विकटु त्रिकला विडङ्ग सुप्ता चिवकमूल—एषां
प्र १ भो लौह १० ती मापप्रमाणा वटी कार्याः ।
र चि ।

गुडेरः (कः) । पु । घासे । घासे । उषा ।

गुडोदकम् । स्त्री । गुडान्मुनि ।

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् । रा नि व १४ ।

गुडोद्भूता । स्त्री । शर्करायाम् ।

गुडडक । पु । गरुडशाली । रा नि व १६ ।

गुण (कः) । पु । द्रव्ये । मे । लघुप्रादी धर्मैः ।
ते च लघुगुहविश्वरुचतीष्णा इति यथाक्रमम्
आकाशचित्तिजलाघौना गुणा । तत्र लघु—पथ

कफघ्न क्षिप्रपाकि । गुर—वातः पुष्टिये महश्चिर
पाकि च । मिश्र—वातघ्न श्रेयकारि इत्य
वत्यथ । रुच वातकर कफघ्न । तीक्ष्ण—पित्त
कर लेश्वनं कफवातघ्न । सुगुहस्तु द्रिगतिगुणा
नाह यदा—लघुगुहविश्वरुचतीष्णद्रव्यस्मिरसर
पिच्छिलविश्वशीतीष्ण गुरुकं शूलसूक्ष्मद्रव्यका
लमंदा इति ।

गुणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवाणोलतायाम् ।
रा नि व २ ।

गुणचयम् । स्त्री । सत्वरजस्तमसु । लघण—
“सल रजस्तमदेति पुंसासुक्तास्त्वयी गुणा । तत्र
सत्त्व श्रेष्ठा रज पित्त तमस वायु । सत्त्वं श्रेष्ठा
रज पित्त तमस्यपि समीरण । द्रव्यस्य मानसु
द्रिक्तं पुंसि पुंस्यनुवर्तते ॥” रा नि व २१ ।

गुणमहोदधिः । पु । कासाधिकारे । पारद
गन्धक लौह विष त्वक् (गुडत्वक्) ताम्र वङ्ग
अथ—एषा प्रति १ ती विकटु तेजपत्र सुस्तक
विडङ्ग मार्गशर रेणुक एला पिप्पलीमूलच एषां
प्र २ ती बालकपिप्पलीकायेन ज्वीररसेन च
भावना दातव्या । मात्रा चणकाभा । रस की ।

गुणलयनिका (नो) । स्त्री । पटनिमित्तये ।
ऊँद्र ।

गुणवतीवर्त्ति । स्त्री । व्रणरीगे हिता । घ्नय
लोभ सिन्दूरम् अतिविषा हरिद्रा विभीतकफल
कम्पिष्णक यौवास गुग्गुलुय, एषां प्र समभाग
दृतलोभाभ्यां सम्पिष्य त पिण्ड तुल्यधिक्ष्वक
(दोशे च्छदिना पक्ता सम्मिश्रित ज्ञात्वा उच्च
रेत् । रस र ।

गुणवत्तरा । स्त्री । जीवन्तीशाके । प सु ।

गुणसू । स्त्री । कार्पासीशुपे । रा नि व ४ ।

गुणा । स्त्री । हृव्यायाम् । मांसरोहिण्याम् ।
मयसामान्ये । रा नि व ८१२१४ ।

गुणाव्यकः । पु । अहोमहचे । वै निघ ।

गुणारिष्टम् । स्त्री । मये । रा ।

गुणौ (इन्) । पु । आवक्तव्याम् । आशौ ।
वै निघ । वि । शब्दाद्याधारे आकाशदी । च ।
गुणोज्ज्वला । स्त्री । चद्रश्चेतयुषिकायाम् ।
वै निघ ।

गुण्डः । पु । वनस्पते । वा सु १५ अ । “वृथा,

दनीनलकुशद्वयगुल्मगुन्दा ।" दाचिषात्यघोटक भेदे । See अथ ।

गुण्डः । पु । (Scirpus kysoor) कसेरु वृक्षे । अस्य कन्द कसेरुरिति । केकुर वान, गैरैः केकुर । केकुरीति श्लोके । मवलदातीनि । क मृगैरु । तत्पर्याय, —काण्डगुण्ड, दीर्घ काण्ड, विकीर्णक, छत्रगुच्छ, अमिषव, नील पत्र, विधारक । गुण्डस्त्रिविध — वृक्षगुण्ड लघु स्त्रूलगुण्डौ च । सा गुणा — मधुरा शीता वफ पितातिसारघ्ना दाहकरुहराय । मध्ये स्थूलतरी श्विकगुण्य । रा नि व ८ । सुगन्धरोहिण्यवृक्षे । वै निघ ।

गुण्डक । पु । चूण । भेष ।

गुण्डकान्द । पु । कशेरु । केकुर । रा नि व ८ ।

गुण्डता । स्त्री । यावनालशकरायाम् । रा नि व १४ ।

गुण्डस । पु । सर्पजातिभेदे । अत्रि ३ स्थान ।

गुण्डा । स्त्री । कायवृक्षभेदे । छोट केकुर । रा नि व ८ ।

गुण्डाफली । स्त्री । देवदाल्याम् । भीरुघोषा । वै निघ ।

गुण्डारोचनिका (नी) । स्त्री । स्वनामव्यात गन्धद्रव्ये । कमर्गांशुङ्गि । र सा ।

गुण्डाला । स्त्री । स्वनामव्यातवृक्षद्रव्ये । गुडाला, गौडाल । तत्पर्याय, —जलीद्रवा, गुच्छवन्ना, जलाश्रया । गुणा — कटुतिक्तोष्ण शीतगन्धौ च । रा नि व ५ । गुण्डासिनोवृक्षे । रा नि व ८ ।

गुण्डासिनी । स्त्री । स्वनामव्यातवृक्षविशेषे । तत्पर्याय, —गुण्डाला, गुडाला, गुच्छसूलिका, विपिटा, यक्षपदी, यवासा, प्रयुला, विहरा । गुणा — स्वादकटु तिक्तोष्ण पितादाहमघ्नी पशुघ्नी वृषदीपघ्नी च । रा नि व ८ ।

गुण्डिक । पु । तण्डुलादिचूर्णे । शङ्का ।

गुल्या । पु । रविधुकायाम् । र सा । भा म

अम चि । गुडूण्याम् । च द अतिसा चि ।

गुल्याकम् । स्त्री । रविधुकायाम् । गैरैः । र सा ।

गुल्म (क) । पु । रविधुकायाम् । वै निघ ।

गुल्मपुष्प । पु । समृद्धद्वये । जटा ।

गुदम् । स्त्री । The anus मलमार्गद्वारे ।

गुदाव जटा । स्थूलान्नप्रतिबद्धसाईपचाङ्गुल

गुदपरिमाणम् तत्र वलय तिस्रोऽध्यङ्गुलान्तर

भूता । चतुरङ्गुलायता सव्यास्त्रियगेकाङ्गुली

क्षिता । सु नि २५ । भावप्रकाशन्तु साई

चतुरङ्गुलमाह । तल्लक्षण यथा—“गुदस्य मान

सन्धस्य साई स्याच्चतुरङ्गुल । तत्र सुर्वलयस्त्रिय

शङ्कावत्तनिमास्तु ता । प्रवाहिणी भवेत् पूर्वा

साङ्गुलमिता मता । चञ्चलनी तु तदध सा

साङ्गुलसम्भिता । तस्याध समरूपी स्यादेका

ङ्गुलसमा मिता । अङ्गुलप्रमाणान्तु बुधैर्गुद

मुख मतम् । मलीर्यस्य मार्गोऽय पायुर्द्वे विनि

क्षितः” भा । तदुत्पत्तिरन्तश्चन्द्रे मय्या ।

गुदकोल (क) । पु । अमरीगे । रा नि

व २० ।

गुदकुट्ट (न्द) क । पु । शिशोर्गुदजतामवर्णं

व्रणविशेषे । लक्षणम्—“मलीपलेपात् खेदाश्च

गुदं रक्तकीडव । तामवर्णोऽन्त कष्टं मान् जायते

भृशप्रदम् । केचित् मातृकादीषं वदन्यन्तेऽपि

पूतम् । प्रष्टारुगुदकुन्दश्च केचित् तमनासिकम्”

वा च २५ ।

गुदग्रह । पु । उदावर्त्तरीने । ई च । पायु

वेदनायाम् । च इन्द्रिय १०५ ।

गुदजघ्न । पु । कटुग्रसे । वै निघ ।

गुदजारि । पु । दिवताद्वये । वै निघ ।

गुदपाक । पु । गुदकुन्दरीने । वै निघ ।

गुदवलि । स्त्री । शङ्कावत् वत् गजतालुसवर्णं

पायुस्यवलिबधे । See गुदम् ।

गुदभ्रश । पु । (Prolapsus ani) गुद

निर्गमरोगविशेषे । शरिरे । तस्य लक्षणं यथा—

“प्रवाह्यतासाराभ्यां निगच्छति गुदं बहि ।

रुचदुल्लेखदेहस्य गुदमत्र समादिशत्” भा नि ।

गुदाङ्गुर । पु । अमरीगे । ई च । मा नि ।

गुदामय । पु । अमरि । र सा स ।

गुदामयहर । पु । कटुग्रसे । गुना ६५ ।

वै निघ ।

गुदास्थि । स्त्री । पायुजनि । च सा ७८ ।

गुदोष्ठः । पु । मलहारमूले । "रोमानोन्मी
यथाश्रद्धं गुदीष्टं परिकीर्त्तय ।" सु नि २५ ।

गुन्धफलः । पु । मारिकेलश्चे । वै निघ ।

गुन्दगुच्छकः । पु । गुच्छकारश्च । वै निघ ।

गुन्दा(न्द्रा)लः । पु । जीवन्जीवपक्षिणि ।
छत्वात्र । छे च ।

गुन्द्रः । पु । पाटरकाप्यशरे । अत्र ग्रीष्म ।
छि गन्धपटे । तत्पथ्याय,—पटरक, अक्ष,
यद्गवेराक्ष मूलक । गुप्ता—क्षपायल मधुरत्व
हिमल रक्तपित्तमूलकताशिल सन्धमूलरज-
शोधकालश । भा । शरद्वे । अम । सुप्तक
द्वे । वै निघ ।

गुन्द्रकः । पु । गुन्द्रशरे । प सु । भा म
अशरी चि ।

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकाद्वे । भा । सुप्तक
द्वे । वै निघ ।

गुन्द्रा । स्त्री । गवेधुकायाम् । पटरकी, गोदर
इति लोके । गङ्गुगङ्ग । सु सू ३८५ । देवधान्ये ।
र मा । रोचनिकायाम् । सि यो कृमि चि ।
भद्रमुक्तके । चिका । प्रियङ्गी । अम । गुडूच्याम् ।
च सू ४५ । चि ३५ । एरण्डश्चे । शिरौष
द्वे । दर्भ । वै निघ । एरकाद्वे । भा ।

गुन्द्राल' । पु । जीवन्जीवपक्षिणि । छे ।

गुप्तगन्धिः । स्त्री । एलमालुके । रा नि व ४ ।

गुप्तपत्रकः । पु । मध्वालुके । गो आबू ।
प सु ।

गुप्तपुष्पः । पु । सप्तपण्डश्चे । वै निघ ।

गुप्तफला । स्त्री । काकजङ्गायाम् । उङ्गुकीडेणि ।
वै निघ ।

गुप्तवीजम् । स्त्री । द्वे । वै निघ ।

गुप्तचेष्टः (ही (२५)) । पु । अङ्गीटश्चे ।
आङ्कटि ग्रीष्म । रा नि व ११ ।

गुप्ता । स्त्री । कपिकक्षौ । रा नि व ३ । चन्दन
विशेषे । छत्रा । वै निघ ।

गुप्तागुरुः । स्त्री । शकशिन्ध्याम् ।

गुप्ताफलम् । स्त्री । शकशिन्धीबीजे । आना-
द्वशीत्र बीज । सु चि २६ ।

गुप्तिः । स्त्री । अवकरण्याने । रचणे । मे
यने । छे च ।

गुम्हटो । स्त्री । लणधान्यभेदे । गङ्गुगङ्ग । गुप्ता
श्यामाकवत् । च, सू २०५ ।

गुम्फः । पु । म्मशुणि । गोप । श र ।

गुरवकः । पु । गुरुडमाक्षौ । रा नि व १६ ।

गुरुः । पु । पिष्टाक्षौ । प सु । स्त्री । कपि
कक्षौ । रा नि व ३ । त्रि । अलघुद्रव्ये, दुष्पच
द्रव्ये प्रथिवीसीमगुचभूयिष्ठे । तच्च चिविध—
स्वभावगुरु, मात्रागुरु, संस्कारगुरु चेति । स्वभाव
गुरु तत् यत्प्रकृत्या गुरु तच्च मापादिक, तन्मात्रा
गुरु यत् सुद्धादिक, संस्कारगुरु च पिष्टाद्वादिक ।
यथा—"सन्दानलकर द्रव्य मात्रागुरु विवर्जयेत् ।
स्वभावतय गुरु यत्तु संस्कारतो गुरु । मात्रागुरु
तु सुद्धादि मापादि प्रकृतेर्गुरु । संस्कारगुरु पिष्टान्न
प्रीकृतमित्युपलक्षणम् ॥ गुरु वातघ्नं पुष्टिश्चेन्न
कृधिरपाकि चेति" भा । शीघ्रधातौ । वै निघ ।

गुरुकण्टकः । पु । तिलमयूरे । त्रि ।

गुरुकोष्ठः । त्रि । गुरुपाकिकोष्ठे ।

गुरुगन्धिकम् । स्त्री । अगुरुणि । वै निघ ।

गुरुगुणः । त्रि । यश्चिरेण पक्व तद्गुरुगुण । भा
टी हेमा ।

गुरुघ्नः । पु । गौरक्षपे । रा नि व १६ ।

गुरुकण्टकः । पु । तिलमयूरे । चिका ।

गुरुतण्डुला । स्त्री । उन्माशालौ । रा नि
व १६ ।

गुरुता । स्त्री । गौरवे । जाब्दे । मा नि ।

गुरुत्वम् । स्त्री । गौरवे । जाब्दे ।

गुरुपञ्चमूला । स्त्री । वृद्धत्वसमूली, सा विल
श्लोषाक गाभारो पाटला गणिकारिका इति पञ्च
मूलात्मिका वातकफे हिता । च द ज्व चि ।
"पञ्चमूल्या लघ्वीयस्या गुण्या ताभ्यां सधान्या ।"

गुरुपत्रम् । स्त्री । वङ्गे । छे च ।

गुरुपत्रा । स्त्री । तिलन्वीश्चे । श र ।

गुरुपाकः । त्रि । य पक्व विष्णु च खनति
य पाण्ड कर्तति स गुरुपाक । भा टी हेमा ।
खटविष्णु यतया कर्तौत्क्षेत्रेनानुमेयम् । सु सू
४१ च ।

गुरुपुष्प । पु । कसुकवचे । उपात्रि गाह ।
वै निघ ।

गुरुरत्नम् । स्त्री । पुष्परागमणौ । रा नि य ११ ।

गुरुवर्चोन्न । पु । लिम्बाकवचे । कागजो
वा गाजितेन्द्र गाह । श च ।

गुरुवीज । पु । मसुरे । रा नि य १६ ।

गुरुशिशपा । स्त्री । शिशपावचे । वै निघ ।

गुरुथेष्ठम् । स्त्री । वद्वधाती । वद्व । वै निघ ।

गुरुस । पु । गदडगाली । रा नि य १६ ।

गुरुसारा । स्त्री । शिशपावचविशे ।

गुरुस्त्वन्धः । पु । स्त्रीरिषीवचे । वै निघ ।

गुरुस्वेद । पु । अथस्वेदविशेषे । लघ्व—
“यत्र कायेन य स्वेद गुरुस्वेद स लघ्वते ।”
ल द १८५ ।

गुर्व्वर्चनम् । स्त्री । पूज्यार्चने । गुणा—“भृग्यं
यशस्यमायुष्यम् अलक्ष्मीकविनाशनम् । धनधान्यकर
नित्यं गुरुर्व्वर्चनार्चनम् ॥” राज २५ ।

गुर्व्विणी । स्त्री । गर्भवत्याम् । रा नि य १८ ।

गुर्व्वी । स्त्री । गुवाकवचे । गभिर्याम् । मे ।

गुलः । पु । गङ्गे । मे ।

गुलक । पु । गुल्मवृक्षे । वै निघ ।

गुलञ्जकान्दः । पु । गुल्मकन्दे । दूनी । म
कुलीहाल । तत्पथ्याय,—गुल्जालकन्द, बलाह
कन्द, निर्घण्टिका । गुणा—मधुरत्व शीतलत्व
हृष्यत्व तपण्यत्व दाहघ्नत्वञ्च । रा नि य ७ ।

गुलदावदो । स्त्री । स्यालपत्रमेदे । गोनक दून ।
दि गोलावदङ्गी ।

गुला । स्त्री । सुशीवचे । मे ।

गुलाल । पु । भूषणे । शकटपविशेष । रा
नि य ८ ।

गुलाव । पु । पुष्पविशेषे । गोलाव दून ।

गुलिका (ली) । स्त्री । गुडिकायाम् । रोग
विशेषे । वगुड वोग । मे ।

गुलिकालवणम् । स्त्री । गुटिकालवचे । वै
निघ ।

गुलुच्छ (च्छ) । पु । पुष्पवर्चके । तिका ।

गुलुच्छकान्दः । पु । गुल्मकन्दे । वै निघ ।

गुलोरिका । स्त्री । गुल्मे । वै निघ ।

गुल्फः । पु । पादपत्न्यौ । पाद्रेत्र छल्ल,
गोड़ानी । छ च । “महाद्विसन्धियस्यौ तु
घटिका गुल्फ इत्यपि ।” रा नि य १८ । महास्य
मन्त्रविशेषे । सु । तत्पथ्याय,—घटिका (च),
चरणपद्मि, घटिक, नष्टक, घुष्ट (छ), घटि,
घटी (दि) ।

गुल्फास्थि । स्त्री । पादघटिकास्थनि । छवेव
हाड । च या ७५ ।

गुल्म । पु । प्रोक्षायाम् । रोगविशेषे । स च
पञ्चस्थानेषु पञ्चविध वातादिभेदेन । कारणपूर्व्वक
सा लघ्व यथा—“दुष्टा वातादयोऽन्यथे मिथ्या
हारविहारत । कुञ्चन्ति पञ्चधा गुल्म कीष्ठान्त
यन्त्रिदपि ॥” सा लघ्व—“हृद्राभ्योरन्तरे
यन्त्रि सञ्चारी यदि वाचल । हृत्पथ्यापचयवान्
स गुल्म इति कोषित ।—स व्यसैर्कायते दोषे
समसैरपि चोच्छ्रित । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां नेत्रो
रक्तेन चापर ॥” आर्तवजमाह—“भारतवादिपि
गुल्म स्यात् स तु स्त्रीणां प्रजायते । अत्यस्तसम्भव
पसा तथा स्त्रीणां प्रजायते । तत्पुन्यानामाह—तस्य
पञ्चविध स्यात् पाय हृद्राभिवक्तव्य ।” पूर्व्वरूप
—“चह्वार बाहुव्यपुरीषवस्य तस्याचमत्वान्त्रिकुञ्ज
नानि । बाटीपमाधानमपत्तिगुल्ममासन्नगुल्मस्य
वदन्ति चिह्नम् ॥ अरुचिह्नच्छुक्लित्वातलसाल
कृज्जन । आनाहृत्सीर्ध्वातस्य सञ्चगुल्मेषु लघ्वयेत् ॥”
भा । तस्य चापकृताकारणे सुगुप्त । “गुल्मदीप
समुत्थानात् विदधेर्गुल्मकस्य च । कथाम्न पच्यते
गुल्मो विदधि पाकमेति च । गुल्मरूपा स्वय
दीपा विदधिमासमीषिते । तथाश्च पच्यते गुल्मो
विदधि पाकमेति च ॥” इति । यन्त्रिपञ्चवि ।
गैर्ठेना । काण्डगुल्मवचनाती । द्रोण, शार्ङ्गि
वन । चटमेदे । तिका ।

गुल्मकः । पु । रक्तकरवीरवचे । वै निघ ।

गुल्मकालानलरसः । पु । गुल्माधिकारे रस ।
पारद गन्धक ताल ताम्रक टङ्गण यवचार प्र
तीलकव्यमितं सुस्तकं पिप्पली गुष्ठी हरीतकी
वचा कुष्ठ म तीलक चूर्णयेत् सञ्चमेकौहृत्य पर्यट
मुक्तकच्छपागामपाठाकायेन भावयित्वा पुष्कलता
चूर्णयेत् । मात्रा गुग्गुलुद्वय । भेष । टङ्गण
स्थाने लोहमिति रसेन्द्रसार । महान् यथा
—गन्धक तालकं ताम्र तथैव तीक्ष्णलीङ्गक समांशं

गृहीता घृतकुम्भरीरमेव दृष्ट मर्हयिता गजपुटे पथेत् । शीते च समुसरत् । माया २२ । र सा स ।

गुल्मकेतुः । पु । अम्रवेतसे । रा नि व ६ ।

गुल्मगुणः । प । गुल्महाषा यो । यथा—
“बलाचतुष्टय पर्वापक्षकयाप्रिमन्त्रक । पाडा यथासा वाणांकी कीफिलाधी गणो द्विधा । अपा मागद्वय मुत्था चाहिमान् शरपुष्टिका । काक नासा काकलजा नेपथ्यही च भद्रकम् । पय्या कर्कोटकी तेषा दध्यरोतुलसी द्विधा । वचदन्वी द्विधा जाली नास्मा गुद्गगन्मयम् ॥” अक ।

गुल्मगवेधुका । स्त्री । गवेधुकायाम् । गङ्ग शङ्गे । प सु । देवधान्ये । र मा ।

गुल्मघ्नम् । स्त्री । हृद्गुणि । रा नि व ६ ।

गुल्ममूलम् । स्त्री । आद्रके । रा नि व ६ ।

गुल्मवज्जिणो (वटिका) । स्त्री । रत्नगुणे हिता । “रसगन्धकतामस्य कान्य टङ्गमालक । प्रत्येकं पलिक यात्तमहं येदतियमस । तद्यथाग्नि बल खादेत् रत्नगुणप्रशानये ॥” वज्र, गन्धक, तांता, कैला, गोशङ्गा, शरिणान् अत्रोत्तरे ८ जो जले गर्दन । र सा स ।

गुल्मवल्ली । स्त्री । सीमलतायाम् । रा नि व ६ ।

गुल्मशङ्खलरसः । पु । गुम्फे रस । रसगन्धक लौहगुग्गुलु विवृतामिपनी मुखीशटीधयाक जीर कानि म न्तो जपानवोज ४ तो सञ्चूर्ण घृतेन वटी कार्या । माया २२ । र सा स ।

गुल्मिक । पु । रत्नकरवीर्ये । ८ निघ ।

गुल्मिनौ । स्त्री । उलुपे । उलू । विलस लतायाम् । अम ।

गुल्मी (इन्) । पु । कण्टकपालोद्वे । प सु । स्त्री । आमलकाम् । एलायाम् । मे । गृध्रनखी हवे । शुङ्कौडेशी । श च ।

गुल्म्य । मि । मधुरे । ६ च ।

गुवाकः । पु । The betel nut tree नामसख्यातवचे । उत्रा ग्रीह । हि श्यापि । तत्पथ्याय,—घोष्ठा, पूग, कसुक, खपुर (अ), गुवाक (अ टी), कपोतन (मे), कसु (भा), कसुकी (शङ्कर), पूगहव, दीर्घपादप, दृढवल्कल,

वल्कल, विह्वल (रा), पुमी (भा), अकोट, तनुसार, मुरधन, गोपदल, राजताल, कटा फल, करमह (नि) । अथ फलपर्याय,—कसुकफल, पूग, विह्वली, विह्व, विह्व, श्याक, उद्वेग, पूगफल (रा), पूगीफल (भा) । गुवा — कपायतं शीतलत्व दीपकत्व गुरुपाकित्व । राज । तत्फलगुवा—पूग गुरु दिभ रुचं कपाय कफविन जित । मोहनं दीपन रुच्य आस्यदेरदनाशनम् । आद्रं तद्गुण्यभिष्यन्ति बहिर्द्विहृत्तर कुतम् । लिघ्न दीपकत्वश्चेदि दृढमथ तदुपमम् ॥ भा । अथ मति रगुणा,—स्वादुतिक्तकपायत, वज्रपाप गुणवर्धकत्व, शीतलदकारित्व मूत्ररोगनाशित्व । राज । See अकोट ।

गु(गू)ष्टिः । स्त्री । गाभारीरुचे । वै निघ ।

गुह्य । पु । अपलघोटकं । श र । कद्रुधान्ये । वै निघ रभ अतिगा च गीकष्टकादिकपायि ।

गुह्या । स्त्री । सिद्धपुच्छीनामप्रतिपत्ताम् । मि. श्रुष्ठी छाद्रुणिना । रा नि व ५ । नकुल १३५ । वा सु २८ अ । शालपर्णीनामरूपे । भा पू १५ ।

गुह्याशयः । पु । गुह्याशयगमाधे । सिद्ध्यात्र एकतरुश्रीशरचमाज्जीरयगालरुगेर्वादनप्रभतिपु । गम्भासगुणा—मधुर गुरु क्षिप्त बल्य वातघ्नगुण वीर्ये नेत्राशर्षा दितम् । सु सू ४६ अ । “सिद्ध व्याघ्रकषट्चतरुश्रीपित्तमाया । बभ्रुजम्बूकमाज्जीरा इत्याद्या सुगुह्याशया ॥” भा । वनमूषिके । सम पर्यहरे । अकवाकि । वै निघ । व्याघ्रे । रा नि व १८ । मि । गुह्याशयिनि ।

गुह्यिनम् । स्त्री । वने । श र ।

गुह्यिनम् । स्त्री । घने । उणा ।

गुह्येर । पु । लौहकारे । उणा ।

गुह्यम् । स्त्री, पु । कसटे । मे । पाथी । भगे । विका । लिङ्गे । अम ।

गुह्यदीपकः । पु । खद्योते । श च ।

गुह्यनिथ्यन्द । पु । मूत्रे । रा नि व १८ ।

गुह्यपतः (पुण्यः) । पु । अत्रत्यहवे । रा नि व ११ ।

गुह्यरोगः । पु । शूलदीपापरनामस उपश्रुतिदि वशीविशतिविधरोगेय । तत्र उपश्रुता पच ।

सप्रपिकादय षटादश । See गूकदीप । निदा
न्म—“स्त्रोत्र्यायनिश्चस्य सहसा भजतोऽथवा ।
दीपाधुषितसदीर्घमलिनानुरज पथान् । अन्य
योनिमनिच्छन्नीमगत्या नवसुतिका । दूषित स्पृश
तक्षीय रतालेष्वपि नैव वा । विवर्द्धयिषया तोषान
प्रलेपादीन् प्रयच्छत । कुष्टिदन्तखीत्वीडादिष
वच्छुक्रपातने । वेगनिग्रहदीघातिखरुस्पृशविघटने ।
दीपा दुष्टा गता गुह्य तयोविशतिमामयान् ।
जनयन्त्युपदशादीन् ।” वा उ ३३ अ ।

गूह्यवौज । पु. ली. भूदर्थे । शत्रुघ्नविशेष ।
रा नि व ८ । दण्मात्रे । वै निघ ।

गू । पु. विद्यायाम् ।

गूढम् । लो. गुह्ये । मि । वि. संज्ञते । अम ।

गूढकामी (इन्) । पु. काके । व निघ ।

गूढगर्भक । पु. गर्भजरीगविशेषे । वै निघ ।

गूढनोड । पु. ग्वज्जरीटपविधि । श मा ।

गूढपत्र (त्रा) । पु. स्त्री. अडोलवृत्ते । कररी
वृत्ते । रा नि व ८ ।

गूढपथ । पु. अनरात्मनि । छे च ।

गूढपात् (द) । पु. सपे । अम । श र ।
कच्छपे । वै निघ ।

गूढपुष्प (क) । पु. वज्रनवत्ते । रा नि व १० ।

गूढफल । पु. बदरवृत्ते । रा ।

गूढफला । स्त्री. गूधनव्याम् । गुडकौडेनी,
कानिशाकडा । व निघ ।

गूढमल्लिका । स्त्री. अडोलवृत्ते । “अडोलि
गूढमल्लिका ।” रा नि व २३ ।

गूढमैथुन । पु. काके । विका ।

गूढवर्चा । पु. मेके । विका ।

गूढवक्षिका (स्त्री) । स्त्री. अडोलवृत्ते । रा
नि व २३ ।

गूढाङ्ग । पु. कच्छपे । रा नि व १८ । उपस्थे ।
वै निघ ।

गूढाङ्घ्रि । पु. सपे । रा नि व १८ ।

गूधम् । स्त्री. विद्यायाम् । अम ।
श च ।

गूधलक्ष्म । पु. पविशेषे । अश्वनागिरु ।
श च ।

गून । ति. कृतपुरीषीरगा । अम ।

गूवाक । पु. गुवाकं । श र ।

गूषणा । स्त्री. मयूरपिच्छचन्द्रके । श च ।

गृह्जन(क)म् । स्त्री. रक्तमूलकविशेषे । भाग

शम । छि गाजर । म सेठीमूल । क चण्डिकेय
मूलमि । सतपथाय, — शिखाल, यवनेष्ट,

वर्तूल, यथिमूल, शिखाकन्द, कन्द, मिण्डौर
सीदक । गुषा — नटूष कफवातघ्न रुच्य

दीपन हृद्य दुर्गन्धगुणघ्नश्च । रा नि व ० ।
विषदिग्धपथीसीसि । मि । वा चि ४४ । (कम्)

हरीतकीभेदे । वा चि ८४ “यूध गृह्जनकस्य
वा ।” पु. Garlic रसीने । रक्तारसीने । नान

वञ्जन । छि लसण । रा नि व ० । गुषा — हयोदेव
उ—कटपिच्छलक्षिगुग्गुलुआदितिल्यज्यल मेधा

स्वरवर्धचक्षुर्भ्राष्ट्रिभुस्त्रानकरत्न तीक्ष्णल छद्मीम
कीणज्वरकुक्षिगुग्गुविषभगुग्गुचिमुचक्रुच्छल्ल अश

कुष्ठवातकृमिकफरीग्नलक्ष । रा नि व ० ।
रक्तशिथी । गद्यायाम् । वै निघ ।

गृह्जरः । पु. गज्जरे । गोजव । वै निघ ।

गृण्डीव (र) । पु. महागगालि । वज्र
शेखान । छे च ।

गृधू । पु. अपाङ्गे । उषा ।

गृध्र । पु. पविशेषे । भङ्गुनि, श्विनो ।
रा नि व १८ । प्रसङ्गवर्गीय काकसमगुणश्च ।

सु घ ४६ च । वि. लोमगुत्ते । विका ।

गृध्रनखी । स्त्री. कण्टकपालीवृत्ते । गुड-
कौडेनी, केलेकडा । तें गेहूँरुचिदु । र मा ।

कीलिवृत्ते । कूगगां । विका । वै निघ २४
वा व्या चि महाराष्ट्रादौ । नखीनामगन्धद्रव्ये ।

व निघ ।

गृध्रनखोद्दयम् । स्त्री. श्वेतलोहितपुष्पभेदान्
अहिलाहृदि, कालीयकडये । श्वेत ब्रह्म केलेन

कडां, गुडकौडेनी । “ह गृध्रनखी राधा च ।”
सि धी च द वा व्या बाजिगन्धादिकषाये ।

बदरीहृये, बदरी वनबदरी चति । विका ।
वै निघ २४ ज्व वि दशमुलादिकषाये ।

गृध्रपत्रा । स्त्री. धूमपदा नामज्वलचुपे । रा
नि व ५ ।

गृध्रपुरीषः । प । गृध्रपतिविज्ञायाम् । गुणा
—प्रणदारणतम् । सु गृ १६ अ ।

गृध्रमलः । पुं । गृध्रपक्षिविहायाम् । चक्र ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affecting the loins वातरोगविज्ञे । चौरघ्नो वाँ । तप्तघणम्—“स्फिकपुष्पा कटिघ्नोऽप्यनुजद्वापद क्रमात् । गृध्रसी सध्वजोद गृह्णाति स्पन्दते सुद । वातादातकफाचन्द्रागौरवारीचक्षा विता ॥” मा नि । वातादातकफाभ्यां सा विनेया द्विविधा पुन । वातजायां भवेत्तोदी देहस्थातीव वक्रता । जानुजङ्गीरुसन्धीनां स्फुरण क्षमता भवति । वातघ्ने पीडवायागु गौरवं वद्वि वईनं । सन्द्रा मुखप्रसक्तय भक्तप्रेमन्येष च ॥” भा । “पाणिप्रत्यङ्गुलोमान्ता कण्ठरा यानिना टिता । सकथो चेद निगृह्यीयात् गृध्रमोति द्वि सा ज्ञता ॥” सु नि १ अ । गृध्रस्यानु नर सम्यक्स्पर्केषु वमनेन वा । आत्मा गिरामं दीवाग्नि वग्निभि समुपाचरेत् ॥

गृध्राकारः । पु । भापपक्षिणि । वै निघ ।

गृध्राणो । स्त्री । धूमपत्रा नामक्षुद्रक्षुणे । रा
नि ष ५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । याराही तामक महा
कन्दशाकि । छम्रान् प्पान् । रानि व ० । शूकया ।
सु चि २६।१० अ । सङ्गत्प्रसूताया गवि । ई च ।
नाम्भारीव्वे । रा ति व २ । वराहकान्तायाम् ।
अम । सङ्गभूकपाणे । वे निघ । वदरव्वे । मी ।
गृष्टिच्चीरम् । स्त्री । सङ्गत्प्रसयादुग्धे । भा
म ३ भ ।

गृहम् । क्ली । निवीयने । घद ।

गृहकच्छप. । पु । पेयणशिलायाम् । श र ।

गृहकन्या । स्त्री । कुमार्थ्याम् । शुक्लवर्त्री ।
रा नि व ५ ।

गृहकपोत. (क) । पं । पारावते । शीघ्रदा ।
विका । See. क्षपोत ।

गृहकर्त्ता । ५ । धूसरवर्णोऽतिमूच्छयकः । वावूहे ।
रा नि व १८ । ततपर्याय, — धान्यभक्षण,
जम, भोर, कपिदिष्ट । कणमिय । रा ।

गृहकारी (इन्) । पु। कौटुम्बिक । दूतीव्रा
श्रीवा ।

गृहकुषाटः । पुं । कपोतपक्षिणि । मार ।

गृहकुलिङ्गः । पं । गृहघटके ।

गृहकूलकाः । पु । विचिण्यायाम् । ठिठिश्र ।
भा पु १३ ।

गृहगोधा (धिका) । श्री । व्येष्टाम् ।
 तिष्ठति । चिं द्विपक्षो, विपक्षापरा । र मा ।
 तत्पण्याय, "राशौ, मूषणो, विशम्भरा, व्येष्टो,
 कुर्यामन्वय, पक्षिका, गृहगोधिका (रा), गृह
 गोदिका, माण्डिण्या गितिका, गृहोदिका (र्),
 गृहान्तिका (हा) । सङ्घिपलक्षणम्— "विदाह
 श्रय्यु सोऽन्वेदय गृहगोधिका "जगयेत् ।" मा
 नि । (लिका) इति हे च ।

गृहचटकीः । पं । गृहपालितचटकी । धानि
छड़ी । गुणा — "गृहस्थ चटकी हृष्य मलशुद्ध
दिपहेन । सर्वदोषहरयापि दीपनी मांसवर्धन ॥"
अति २१ अ । "रक्तपित्तहरो वैष्णवकुलिङ्गस्तुति
यकान् १" सु सु ४६ अ ।

गृहचूषिभूत् । स्त्री । चुल्लीमणिकायाम् ।
 डेनटात्र मणि । वि ष क ।

गृहस्थो । स्त्री । पलाण्डो । वै निघ । काञ्चिकी ।
विका ।

गृह्यतटो । स्त्री । गृह्यवैयक्यायाम् । हा ।
वावा७ ।

गृहहृम. । पु. नियन्त्रिनामहृत् । प सु ।
 शाकहृत् । ण्येन गौहृ । रा नि य २ । स्त्री
 (सा) । मेदयन्त्राम् । २ ।

गृहधूमः । पु । आगारधूमे । शून । सा कौ
यहणो चि ।

ଗୃହଧୁମାୟତୈଳମ୍ । କୌ । ନାମାସୀତି ତୈଳମ୍ ।
 ‘ଗୃହଧୁମାୟାଦାବ୍ଧୀଚାରନକାନ୍ତସୈନ୍ୟେ । ସିଦ୍ଧ ଶିଖରି-
 ଦ୍ବୀଜେଷୁ ତୈଳ ନାମାସୀତା ହିତମ୍ ॥’ ତିଳତୈଳ
 ୧ ଅ ବୁଲ, ପିମ୍ପୁଳ, ଦାଂକହବିଦ୍ରା, ବସନ୍ତୀର,
 ବରଗ୍ରସବୀଜ, ନୈକ୍ତବ, ବାମ୍ବୁନହାତୀବୀଜ ଏତ୍ୟାଦି
 ୨ ଡୋ ୫ ମା ୭ ଗ୍ର । ସା କୌ । ଅନ୍ୟ ଚପ
 ଦଶଜାତି—ଗୃହଧୁମାନିଶାକିରିବୈକରିମାଂଶକି କ୍ଳମାନ୍
 ୧ ବୁଲ ୧ ପ ୨ ଡୋ ୫ ମା ୭ ଗ୍ର ହବିଦ୍ରା
 ୨ ପ ୫ ଡୋ ୨ ମା ୭ ଗ୍ର ସ୍ବରାବୀଜ ୩ ପ
 ୧ ଡୋ ୧ ମା ୯ ଗ୍ର ତୈଳ ୫ ଅ ଜଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ
 ବସ ୧ । ଆଗାଧୁମାୟତୈଳ ।

गृहनाशनः । पु। कपोते । रा नि व १८ ।

गृहनीड । पु। चटकपक्षिणि । द्वारा ।

गृहपालः । पु। कुकुरे ।

गृहपुतिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । के ।
गोशाले वता ।

गृहपुत्रिका । स्त्री । घतकुमार्याम् । भैष
कुष्ठ चि कन्दपंसा तैले । वायमाणायाम् ।
गोशाले । सा कौ ।

गृहवलिप्रियः । पु। चटके । काकौ । वे निघ ।
गृहवलिभुक् । वके । श र ।

गृहमणि । पु। प्रदीपे । तिका ।

गृहमाचिका । स्त्री । चम्रचय्याम् । छाम-
छिके । तिका ।

गृहमृग । पु। कुकुरे । छे च ।

गृहवारिका । स्त्री । काञ्चिके । के ।

गृहशायी (श्न) । पु। पारावते । पांशवा ।
वे निघ ।

गृहस्थूपम् । स्त्री । गृहस्थम् । च ।

गृहापिका । स्त्री । गृहगोधायाम् ।

गृहाम्बु (स्त) । स्त्री । काञ्चिके । तिका । च
द गभ चि ।

गृहा(हो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठ्याम् । द्वारा ।
छे च ।

गृहाशया । स्त्री । ताम्रखीलतायाम् । श च ।
पूगोदरे । वे निघ ।

गृहाशी (न्) । पु। सप्तपण्डवे ।

गृहाश्रमा । पु। पियषशिलायाम् । भिल ।
श र ।

गृह्णिणी । स्त्री । काञ्चिके । तिका । भाया
याम् । छे च ।

गृह्यम् । स्त्री । गृहे । मे ।

गृह्यक । पु। गृह्यसूत्रगाथे । चम ।

गृह्य (क) । पु। कन्दुके । ल ।

गृह्यप्रिय । पु। मृदुपुष्पे । गुरुद्रावि गौह ।
रा नि व १० ।

गृह्यधूमः । पु। गृह्यधूमः । च द ।

गृह्यपथी । पु। पारावते । वे निघ ।

गैरिक(रिय)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १३ ।

वे निघ द्विका चि । शिलाजतुनि । गिरि
मृत्तिकायाम् । गेविमोति । हि गेरु, सुवर्णगेरु ।
तत्पर्याय, —रक्तधातु, गिरिधातु, गवेषक,
धातु, सुरद्रधातु, गिरिन्द्रभव (रा), वनालक,
गवेरु, प्रत्यग, गिरिमृत् (वि), खोहितमृत्तिका,
गिरिजम् । तच्च गैरिकम्बर्णगैरिकमेदेन द्विविधम् ।
तयो गैरिक स्वर्णगैरिकात् रक्ततरम् । तस्य
पर्याय, —सुवर्णगैरिक (र), भवर्णधातु, शिला
धातु, सुरक्तक, सव्याभ, वधुधातु । गुणा —
“गैरिकहितय स्निग्ध मधुर तुवर ह्रित । चतुर्थ
दाहपित्तकफहृक्काविषापहम् ।” भा पू १३ ।
निर्मल स्निग्ध मेघतेजस्करम् । राज । शोधन
शुद्धशोधनवत् । भा ४३ पादस्फीट चि मधु
सिक्थकगैरिकघृत ।

गैरिकाक्ष । पु। जलमधूकवचे । रा नि
व ११ ।

गैरी । स्त्री । लाटलिकवचे । विशनाद्रुनि ।
र भा ।

गैरियम् । स्त्री । शिलाजतुनि । च । गैरिके । भा ।

गी । पु। भवर्णे । सव्यरसी । वज्र । चन्द्रे ।
सूर्ये । ऋषभोपधे । स्त्री । ग्रीभायाम् । चक्षुषि ।
प्रथिव्याम् । के ।

गोकण्ट (क) । पु। चद्रनीचरक्षणे । रा
नि व ४ । च द वा व्या मापतैले । विकण्टक
वत् । रा नि व ११ ।

गोकण्टे । स्त्री । गोपधीण्यायाम् । वे निघ ।

गोकार्ण । पु। चयगन्थाशाम् । मद व १ ।
चयतरे । मे । कलचरगुग्गमेदे । चम । गुणा
—गोकण्मास मधुर स्निग्ध मृदु कफघ्न विपाकि
मधुर रक्तपित्तघ्न । सु सु ४६ च । सपविमेपे ।
मे । चनानिकायुक्तं हृदिपरिभाषे ।

गोकार्णी । स्त्री । चयगन्थायाम् । वे निघ ।

गोकार्णिका (र्णी) । स्त्री । वाजिपलादि ।
क द ०५ । मृगयाम् । रा नि व ४ ।
व्यपिषधे । दात अजद्राविट्टादिभूत । गुणा
—चट्टो शोभा तिका हृदिदा चक्षुष्या मुखरा धरा
विषयो विद्रव्यो गिरिजघ्नो चाम विपरीत
शोष ह्रित कञ्जव हृत् दहनीदा सपविषहरी च ।
वे निघ ।

गृध्रपुरीषः । पु । गृध्रपचिविधायाम् । गुण्या
—त्रयदारणत्वम् । सु सू १६ अ ।

गृध्रमलः । पु । गृध्रपचिविधायाम् । चक्र ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affecting the loins वातरोगविशेषः । ऋषिः श्री
वा० । तल्लक्षणम्—“स्निग्धपूर्वा कटिश्छीय
जानुजहापद क्रमात् । गृध्रसी स्नाभरुगोदे गृह्णाति
स्यन्दते मुहुः । वाताहातकफाक्षन्दागौरवारीचका
न्विता ॥” सा नि । वाताहातकफाभ्यां सा
विज्ञेया द्विविधा पुनः । वातजायां भवेत्तोदो
देह्यातीव वक्रता । जानुजहोरुसमीनां स्फुरण
स्नाभता भ्रष्टा । वातश्लेष्मीहवायान्तु गौरवं वक्रि
वर्धनं । तन्दा मुखप्रसक्तय भक्तद्वेषस्तथैव च ॥”
भा । “पाणिं प्रत्यङ्मुखीनान्तु कण्ठरा यानिला
टिता । सक्थी चेपं निगृह्णीयात् गृध्रसीति
हि सा स्मृता ॥” सु नि १ अ । गृध्रस्थान्तु
नर सत्यव्रकेण वमनेन वा । ज्ञात्वा निराम
दीनाग्निं वस्तिभिः समुपाचरेत् ॥

गृध्राकारः । पु । भापपलिणि । वै निघ ।

गृध्राणी । स्त्री । धूमपत्रा ताम्रचद्रुपे । रा
नि व ५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । बाराही नामक मष्टा
कन्दशके । उग्रान्न आन् । रत्नि ७० । शूक्या ।
सु चि २६।१० अ । सङ्गतप्रसूताया गवि । हे च ।
गाभ्यारीवृत्ते । रा नि व २ । वराष्ट्रकालायाम् ।
अम । गृह्णभृकुपाष्टे । वै निघ । वदरवृत्ते । मे ।

गृष्टिचौरम् । क्ली । सङ्गतप्रसवादुग्धे । भा
म ३ भ ।

गृहम् । क्ली । निकेतने । घव ।

गृहकाच्छपः । पु । वेपथशिलायाम् । श २ ।

गृहकान्धा । स्त्री । कुमायाम् । घृज्जुमात्री ।
रा नि व ५ ।

गृहकपोतः (क) । पु । पारावते । प्रायश्चा ।
विका । See कपोत ।

गृहकर्त्ता । पु । धूसरवर्णः सिसूअधटके । वावूहे ।
रा नि व १८ । तत्पथ्याय,—धान्यमध्वनः,
अम, भोह, कपिष्टि । कथप्रिय । रा ।

गृहकारी (रु) । पु । कीटविशेषः । रूनीरा
णोका ।

गृहकुक्कुटः । पु । कपोतपचिणि । सार ।

गृहकुलिङ्गः । पु । गृहचटके ।

गृहकूलकः । पु । चिचिख्यायाम् । छिच्छि ।
भा पू १ भ ।

गृहगोधा (धिका) । स्त्री । ज्येष्ठाम् ।
किंकि । हि क्षिपकली, विषखापरा । र मा ।
तत्पथ्याय,—शनी, मूपली, विशम्बरा, व्येष्टो,
कुक्षमत्स्य, पक्षिका, गृहगोधिका (रा), गृह
गोलिका, माणिका, भित्तिका, गृहोलिका (हे),
गृहलिका (हा) । तद्विषयलक्षणम्—“विदाह
श्वयधु तोद स्वेदश्च गृहगोधिका जनयेत् ॥” सा
नि । (लिका) इति हे च ।

गृहचटकः । पु । गृहपालितचटके । श्रान्त
छा । गुण्या —“गृहचटकौ द्वयं बलशक्त
विवर्धन । सर्वेदीपहरयापि दीपनी मांसवर्धन ॥”
अत्रि २१ अ । “रक्तपित्तहरो वेगमकुलिङ्गस्त्विति
शकल ॥” सु सू ४६ अ ।

गृहचूक्षिम्बत् । स्त्री । चुल्लीमृत्तिकायाम् ।
ऊननेव मणि । चि क्र क ।

गृहघ्नो । स्त्री । पलाण्डो । वै निघ । काञ्चिके ।
विका ।

गृहहतटी । स्त्री । गृहवोधिकायाम् । हा ।
वावाडा ।

गृहहृमः । पु । मेघशङ्खीनामवृत्ते । प सु ।
श्राकवृत्ते । शङ्खन शीङ् । रा नि व २ । स्त्री
(मा) । मेघशङ्खाम् । र ।

गृहधूमः । पु । आगारधूमे । शूल । सा की
यक्ष्णी चि ।

गृहधूमाद्यतैलम् । क्ली । नासारीमे तैलम् ।
“गृहधूमकषादायचारुनाक्षसेभ्यः । सिद्धं शिखरि-
वीजैश्च तैलं नासाग्रंशं हितम् ॥” त्रिगुण
१ भ शूल, पिण्डुल, दांशुश्रिङ्ग, यवशान,
करञ्जबीज, गैकव, वाग्भुनशङ्खबीज अतोक्ते
२ टो ४ मा ७ त्र । सा की । अन्यत् उप
दशघते—गृहधूमनिशाकिट्टैकद्वित्र्यशके क्रमात्
। शूल १ भ २ टो ५ मा ७ व हविश
२ भ ५ टो २ मा ७ व श्रृङ्गाबीज ७ प
१ टो १ मा १ त्र टैल ४ भ अल चूषण ।
२ स र । आगारधूमाद्यतैलं ।

गृहनाशन । पु । कपीते । रा नि व १८ ।
 गृहनोडः । पु । चटकपचिषि । हारा ।
 गृहपालः । पु । कुकुरे ।
 गृहपुत्रिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । के ।
 ग्रीष्माले नञ् ।
 गृहपुत्रिका । स्त्री । घतकुमार्याम् । भैष
 कुष्ठ चि कन्दर्पसा तैले । वायमाशायाम् ।
 ग्रीष्माले । सु कौ ।
 गृहवलिप्रियः । पु । चटके । काके । वै निघ ।
 गृहवलिभुक् । वके । श र ।
 गृहमणि । पु । प्रदीपे । तिका ।
 गृहमाचिका । स्त्री । चम्पक्याम् । छाम-
 छिदि । तिका ।
 गृहमृग । पु । कुकुरे । हे च ।
 गृहवारिका । स्त्री । काञ्चिके । के ।
 गृहशायी (श्न) । पु । पारावते । शीश्या ।
 वै निघ ।
 गृहस्थूलम् । स्त्री । गृहस्तम् । च ।
 गृहापिका । स्त्री । गृहगोषायाम् ।
 गृहाम्बु (स्त) । स्त्री । काञ्चिके । तिका । च
 द गभे वि ।
 गृहा(हो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठायाम् । हारा ।
 हे च ।
 गृहाशया । स्त्री । ताम्बूलितायाम् । श च ।
 पूगोवृक्षे । वै निघ ।
 गृहाशी (न्) । पु । समपर्णश्चे ।
 गृहाश्मा । पु । पेषणशिलायाम् । भिन ।
 श र ।
 गृह्णिषौ । स्त्री । काञ्चिके । तिका । भाष्या
 याम् । हे च ।
 गृह्णम् । स्त्री । गुदे । मे ।
 गृह्णक । पु । गृह्णसङ्गमादी । यम ।
 गृह्णु (क) । पु । कन्दुके । ल ।
 गृहप्रिय । पु । सुहृत्पुत्रश्चे । गन्तुको गीह ।
 रा नि व १० ।
 गृहधूम । पु । गृहधूम । कुल । च द ।
 गृहपक्षी । पु । पारावत । वै निघ ।

गैरिक(रिय)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १३ ।
 वै निघ हिका चि । शिलाजतुनि । गिरि
 मत्तिकायाम् । गैरिमाणि । हि गैरु, सुवर्णगैरु ।
 तत्पथ्याय, —रक्तधातु, गिरिधातु, गवेषक,
 धातु, सुरङ्गधातु, गिरिसुदम्ब (रा), वनालक,
 गवेषक, प्रत्यग्म, गिरिमृत् (त्रि), लोहितमृत्तिका,
 गिरिलस । तच्च गैरिकस्वर्णगैरिकसेदेन द्विविधम् ।
 तयो गैरिक स्वर्णगैरिकात् रक्ततरम् । तस्य
 पथ्याय, —सुवर्णगैरिक (र), स्वर्णधातु, शिला
 धातु, सुरङ्गक, सन्ध्याम, दम्भधातु । गुणा —
 “गैरिकहितय क्षिप्ध मधुर तुवर हिम । चक्षुष्य
 दाहपितासकफहिकाविषापहम् ।” भा पू १भ ।
 निम्बल क्षिप्ध निवृत्तेजस्करम् । राज । शोधन
 श्लेष्मोदनवत् । मा ४भ पादस्कीट चि मधु
 सिक्थकगैरिकहत ।
 गैरिकाक्ष । पु । जलमधुकश्चे । रा नि
 व ११ ।
 गैरो । स्त्री । लाटलिकश्चे । विश्वाश्रुति ।
 र मा ।
 गैरियम् । स्त्री । शिलाजतुनि । च । गैरिके । भा ।
 गो । पु । स्वर्ण । सन्ध्याम् । वज्र । चन्द्रे ।
 सूर्ये । लघुभौषधे । स्त्री । शोभायाम् । चक्षुषि ।
 श्रिय्याम् । के ।
 गोकण्ट (क) । पु । सुद्रगोत्तरक्षपे । रा
 नि व ४ । च द वा व्या मावतेति । विकण्टक
 श्वे । रा नि व ११ ।
 गोकण्टी । स्त्री । गोपचीय्यायाम् । वै निघ ।
 गोकर्ण्य । पु । अशगन्धायाम् । मद व १ ।
 अशतरे । मे । कलषरसुगमेदि । यम । गुणा
 —गोकर्णमांस मधुर क्षिप्ध मृदु कफघ्न विपाकि
 मधुर रक्तपित्तघ्न । सु मू ४६ च । सर्पविशेषे ।
 मे । अनामिकायुक्त तृटिपत्तिमाषे ।
 गोकर्पा । स्त्री । अशगन्धायाम् । वै निघ ।
 गोकर्णिका (र्णी) । स्त्री । बाजिगन्धमेदि ।
 ल द ०च । मूत्रायाम् । रा नि व ३ ।
 लघुविषये । क्वाण अशत्राविट्टादिभ्याम् । गुणा
 —कटौ शीता तिक्ता हृदिता चक्षुष्या तुवरा घरा
 विषघ्नी विदाघघ्नी मिरश्चुलघ्नी शानपित्तघ्नी
 शीघ्र कृमि ककृद कृक दण्डोष्ठा सर्पविषघ्नी च ।
 वै निघ ।

गोकिरा(रो)टिका (टो) । री। सानि
कायाम् । गोकिर गोती । ऐ च । रा नि
व १८।

गोकि(की)लः । पु। सुपक्षे । दध । हारा ।

गोकुलिकः । स्त्री। कावे । दाणी । वै निघ ।

गोहृतम् । स्त्री। गोमये । श च ।

गोखरो (खुर) । पु। गोखरुचे । श र ।

स्त्री। गोशफे । श च ।

गोगृष्टिः । स्त्री। सङ्गत्पसूतायाम् गवि । के ।

गोग्रन्थिः । पु। गोजिह्विकोपधी । मे । करोचे,
गुक्गोमये । विका ।

गोघृतम् । स्त्री। गव्यघृते । गींश्च चि ।
गुणा—विपाके मधुर शीतल वात पित्त विषघ्न
चक्षुष्य बन्ध श्रेष्ठ । सु सू ४१थ । See
गव्यघृतम् । वर्धोपने । विका ।

गोचन्दना । स्त्री। गीहपण्यवधोभागे द्विधाकृति
सविपजलायुकाभेदे । जौंक । सु सू १९थ ।
सु चि २८थ ।

गोचरविभ्रम । पुं। रूपलाययादधे । भा म
४म नेचरी चि ।

गोचर्म । स्त्री। गोलचि ।

गोचर्मकाण्टकः । पु। पर्यटके । वै निघ ।

गोचारण्डाली । स्त्री। खनामग्लात हृच्चविधे ।

गोच्छगल । पु, स्त्री। गोमये । वै निघ ।

गोच्छालः । पु। अलम्बूपक्षे । कुक्षिमे
गीह । र मा ।

गोच्छाला । स्त्री। गोरचमुष्णाम् । वै निघ ।

गोजलम् । स्त्री। गीमूचे । रा नि व १५ ।

गोजा । स्त्री। गीलोमिकायाम् । रा नि व
५ । भा म २म मू घा चि ।

गोजागरिकः । पु। कण्टकारीचुपे । मे ।

गोजापर्या । स्त्री। दुग्धफेनौहृते । इतिश्र ।
रा नि व ५ ।

गोजि' (जो) (जिका) । स्त्री। गोजिह्वायता
याम् । सु चि १८२२ थ । भा । शाखीटवृक्षे ।
सुयु ।

गोजिकाय' । पु। मध्यमाश्वे । See अथ ।

गोजिह्वा । स्त्री। Elephantopus sea
ber खनामग्लातपक्षकचुपे । दाङ्गि भां ।

नि पायरी, गोभी, दाङ्गीशाक, गीनिधानता । वै
वेदुमानकवेदु, भरिनिक्कवेदु । तत्पथ्याय,—

दायिका (च), दयिका (म), डुरसा (श),
दाजिपविका (र), दय्यी, गोजिह्विका (गज्जर),

खरपतो, खातोना, चधोमुखा, चाङ्गुजिह्वा,
चधपुथी । च द । 'गोजिह्वा वालमूलकम्' ।

गुणा—लघु कृष्टमेढ्रासारुण्यज्वरघ्नी । भा पु
१म शा व । कटुका तोत्रा शीतला पित्तघ्नी

त्रणरीपथी । सञ्जतविषापघ्ना च । रा नि
व ४ । "गोजिह्वा वातला शीता दाहिणी कफ

पित्तज्जु । हृद्या प्रमेहकासास्रवणज्वरघ्नी खपु ।
कोमला तुषरा तिका स्यादुपाकरसा कृता ॥"

सु । गुन्धायाम् । गङ्गिगङ्गे । दधधाने । नैधान ।
र मा ।

गोजिह्विका । स्त्री। गोजिह्वायाम् । श र ।
जिह्वारूपकायप्रत्यङ्गविशिष्टे । च शा ७थ ।

गोडः । पु। नाभी सङ्गमांसगुहके । गौड । मे ।

गोडम्बो । स्त्री। भङ्गातकवोले । वै निघ ।

गोडवास्तुकः । पु। वास्तुकशाकविशिष्टे । वै
निघ ।

गोडुस्व' । पु। कालिञ्जलतायाम् । तत्रभूष-
गाह । मे ।

गोडुस्वा (स्विका) । स्त्री। (Cucumis
madraspatanus Cucumis melo)

फलशाकलताविशिष्टे । गोभूक, द्राक्षगोभूक ।
र मा । तत्पथ्याय,—विषा, नवाधी (च),

गोडुस्विका (र), विशाला, रूपवन्नभा । द्रव्याणि ।

गोणमच्छरो । स्त्री। मन शिलायाम् । के ।

गोणा । स्त्री। मन शिलायाम् । रा नि व ११ ।

गोणो । स्त्री। द्रोणीपरिमाणे । प प्र । हिम
वध्ने । ह । धान्यादिवह्नाधारविशिष्टे । सुग्धधी ।
उण, थ'एज ।

गोण्ड । पु। गोडे । गौण्ड । अम ।

गोतीर्थक (च्छेद । पु। गोतीन्वाकार
च्छेदने । सु चि ८थ । काव्यगतगोमूत्रिका
कारच्छेदे । वा च २८थ । "पार्थादागत
शस्त्रेण छेदी गोतीर्थको मत । भा, म भगवद् ।

गोतैलम् । स्त्री । गोवसायां । भेष्य चूदरी च ।
गोचम् । स्त्री । कुले । गव्ये । तिका । शरीरे ।
हृत्वे । वै निघ ।

गोत्रद्रुम (पुष्प, क.) (विटपो) (वृक्ष) ।
पु । धन्वनवृत्ते । भा । वै निघ ।

गोत्रभृत् । पु । पञ्चते । रा नि व २ ।

गोत्रवृक्ष । पु । गोत्रद्रुमे । हे ।

गोत्रेष्टम् । स्त्री । शीपके ।

गोद । पु । मलककोहे मस्तिवे । हे च ।

गोदधि । स्त्री । गव्यदधनि See गव्यदधि ।

गोदन्तम् । स्त्री, पु । हरिताले । रा नि व १३ ।
तन्नामकहरितालविशेषे । गोमिष्ट इति ।
भेष्य ज्व चि कालाग्निभे रसे ।

गोदन्ता । स्त्री । दाहमोचमेदे । दाभूँ ।
प मु । तन्नामकहरिताले । भेष्य ग्रीहे चि
शङ्खावके ।

गोदाश्रो । स्त्री । विध्यव्य दक्षिणप्रसिद्धभार
तोयनयाम् । तत्पथ्याय, — गोदा, तपनी (हे),
गोतमसम्भवा, ब्राह्माद्रिकाता, गोतमौ । तज्जल
गुणा — पित्तरीगहर रक्तदीपहर वातहरं पथ्यम्
अतिदीपन पापघ्नं कृष्णादिदुष्टरीगघ्नं वृणाहरच ।
रा नि व १४ ।

गोदुग्धम् । स्त्री । गोचीरे । गोद्वेष्टम् । तत्
प्रसक्तता — “मिर्मानालवत्साया पथी देपल
नारित । वक्ष्येकवर्णयो गन्ध धवलीकृष्णयोरपि ।
इत्यादा मापपण्यांदा ऊर्ध्वग्रीवौ च या भवेत् ।
तासां गवां हितङ्गीरम् ।” राज ३५ । गुणा —
पथ्य अतिरुच्य स्वादु क्षिप्त वातपित्तरीगघ्न
कानिहार प्रमाजनक बुद्धिमैधाद्रुष्टिद वीर्य
वर्धकश्च । रा नि व १५ । “गव्य पवित्रश्च
रसायनश्च पथ्यश्च हृद्य बलपुष्टिद स्यात् । आयु
मष्ट रक्तविकारपित्तविदोषघ्नरीगविषापघ्नं स्यात् ॥”
अथि ८५ । गोदुग्धपक्वकालनिर्णय — “गव्य
प्रपूषति चौरं गुरु विष्टभि दुर्गर । तस्मादभ्यु
दिते सूर्ये याम यामाङ्गमथ भा । समुत्थाप्य ततो
यात्र तत्पथ्य दीपया लघु ॥” राज ३५ ।

गोदुग्धदा । स्त्री । चण्डिकापत्रके । रा नि व ८ ।

गोदुग्धा । स्त्री । गोदुग्धायाम् । ब्राह्मणोत्तर ।
इत्यत्राकौलतायाम् । चिभट्टिकायाम् । वै निघ ।

गोद्व । पु । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोधर्ज । पु । गोधायाम् । वै निघ ।

गोधन । पु । खुलायवाणे । हरिच ।

गोधना । स्त्री । कङ्क्रीषधौ । वै निघ ।

गोधा । स्त्री । स्वनाम्न्यातजन्तुविशेषे । (गो-
जात्र) । हि गोही । तत्पथ्याय, — गोधि,
निहिका, गोधिका (अ), दाहमुखाद्वा । सा
दिधा जलजव्यलजमेदात् । अस्या मांसगुणा —
वातकाशश्यासनाशिलम् । रा नि व १७ । पाक
मधुरल कषायल कटुल पित्तघ्नल रक्तगन्धल
करलश्च । राज ३५ । “रक्तपित्तहरा वृष्या
बिम्बा मधुरशीतला । श्यासकाशहरा शोका गोधा
चाशोहिता तथा ॥” अथि २० अ । च मु
२५ । वटपक्षीपाषाणमेदं । वै निघ । मन
जिलायाम् । भा ।

गोधाकारा । स्त्री । काष्ठगोधानामौषधि
विशेषे । नै ।

गोधाख्य । पु । गोवासर्प । गोधासहस्र सप
भेदे । चर ।

गोधाङ्गि । स्त्री । गोधापयाम् । भ ।

गोधापदिका (दो) । स्त्री । (Vitis pe
date Syn Cissus pedatus)
हसपयाम् । (गो)गोलेन लज्ज । तै हसपादिकेदु ।
तत्पथ्याय, — सुवष्टा (अ), हसपदी, गोधाङ्गि,
विफला (भ), विपदी, मधुसवा, हसपादी (र),
गोधापदिता (शब्दर), विदला, हसवती, (ज),
चित्रपदा (शब्दमा), कौटमाता (भा) हस
पादिका, हसाङ्गि, रक्तपादी, विपदा, घृतमण्ड
जिका, विश्वपथि, विपदिका, विपादी, कौट
मारी, कर्णाटी, ताम्बादी, विक्कान्ता, ब्रह्मादनी,
पदाङ्गी, शोताङ्गी, सूतपादिका, सचारिणी,
पदिका, प्रह्लादी, कौटपादिका चार्धराष्ट्रपदी,
गोधापदिका । गुणा — कटुकषा विषघ्नो भूतघ्नो
भालिघ्नो अघ्नारहर रसायनी च । रा नि व ५ ।
र, वि हृष्ट पानीयमल्लगुणम् । “हसपादी
गुरु शोता हन्ति रन्ध्रविप्रपान् । विषपदाहानो
सारल्लुताभूतापिरोहिणी ॥” भा । ताल
मूत्रायाम् । रा नि व ७ । रन्ध्रसञ्ज्ञानकायाम् ।
वै निघ ।

गोधामांसम् । स्त्री । गोधाया मांसं । (गो-
मांसं वा गोशं । See गोधा ।

गोधवती । स्त्री । बटपनीनामपाषाणभेद
विशेषः । वै निघ । गोधापयाम् । (गो)ग्राटल ।
च द ।

गोधवस्त्रो । स्त्री । हसपदोलतायाम् । प सु ।

गोधासुतः । पु । गोधिरके । अथ चतुष्पात् ।
वा उ ३६५ ।

गोधास्कन्दः (न्धः) । पु । अरिमेदहवे ।
विद्विथमिव । रा नि य ८ ।

गोधिः । पु । जलाटे । रा नि य १८ । गोधा
याम् । श र ।

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । अम ।

गोधिकात्मजः (सुतः) । प । गोधाशिशु
वदाकारकोटरस्थस्यलोगोधायाम् । सा सु ।

गोधिकासूदनः । पु । गोधिरके । जलगोधा ।
वै निघ ।

गोधिनी । स्त्री । चविकानामहहत्याम् । रा
नि य ४ ।

गोधू(धूमः) । पु । (Triticum vulgare)
Common wheat, खनामख्यातगूकधान्ये ।

गन्धः हि गे'डु । तौ गोधूमतु । सत्पथ्याय,—
सुमन (य), गोधूम (श), बहुदुग्ध, अपूप,
स्नेहभोजन निस्तुपचीर, रसाल, सुमना ।
स विधा—मद्यगोधूम मधुली - नि गूकभेदेन ।

“मद्यगोधूम इत्याख्य पथाद्देशासमागत । मधुली
तु तत किञ्चिदस्या सा मध्यदेशजा । नि गूको
दीर्घगोधूम क्वचिन्नन्दीमुखाभिधू ॥” मधुली
शीतला क्षिग्धा पित्तघ्नी मधुरा खण्डु । शुक्रला
वृद्धणी पथ्या तद्वन्नन्दीमुख खृत ॥” भा पू १३

धान्यव । गुणा—हृष्य शीतो गुरु स्निग्ध
जीवन वातपित्तघ्न सन्धानकारी मधुर ख्यंयुक्त
सरस्य । वा मू । मधुरी गुरु विष्टभी हृष्यी
बल्योऽप्य वृद्ध । इष्यकपायमधुरो गोधूम खादु

शीतल । जीवनी वृद्धो हृष्य क्षिग्धस्यैकरी
गुरु ॥ च सू २० अ । पित्तदाहकृत् शोषाम
जनक रुचिकरस्य । रा नि य १६ । तत्काञ्चिक
गुणा—“सन्दीपन शूलघ्न रुचिप्रद गोधूमजात
कृषितं कपाय । सन्दीपनं स्याज्जरण कफघ्न
समीरदोष हरते ततोऽपि । पीतं जरयते चाम

वाह्यदाहश्रमापह । व्याघ्र तत् कुटकच्छूष
तेलमुक्ता समीरजित् ॥” अति ११ अ ।

गोधूमकः । पु । राजिमसर्पविशेषः । सु कल्य
४ अ । See सर्प ।

गोधूमचूर्णम् । स्त्री । चूर्णोक्तगोधूमे । मधुरा ।
गोधूमगुणम् ।

गोधूमजः । पु । तवचीरे । वै निघ ।

गोधूमफलम् । स्त्री । गोधूमे । वै निघ ।

गोधूममण्डः । पु, स्त्री । गोधूमकृतमण्डे ।
गन्धेन मण्ड । गुणा—“तद्वन्नन्दीधूमसम्भूत मधुरं
पित्तवारणम् ॥” अति १२ अ ।

गोधूमसम्भवम् । स्त्री । सौवीरकाञ्चिके । रा
नि य १३ ।

गोधूमसारः । पु । गोधूममध्यस्थ सारभागे ।
गन्धेन शीतलो । तन्निष्काशनविधिव्या—“निलूप
गोधूमसुदूखले कण्डयित्वा षोडशांशेन लेष्टं तु
भाजने रात्रौ स्थापयेत्, प्रभाते उपरिस्थ
जल क्रमिण त्यक्त्वा, नीचस्थ सार रौद्रेण शीपयेत् ।
पाकराज ।

गोधूमसौवीरम् । स्त्री । गोधूमजातकाञ्चिके ।
वै निघ ।

गोधूमचीरिका । स्त्री । गोधूमपायसी ।
उज्ज्वि शीतल । गुणा—“गोधूमपायसी बल्य
कफमदकरी गुरु । शीतल पित्तशमनी वात
हृच्छूक्रवदन ॥” वैद्यकम् ।

गोधूमाव्यष्टतम् । स्त्री । रसायनाधिकारे ।
घृतं ४ श दुग्ध १६ श कायार्थ—गोधूम १००
प वारि ३२ श जे ८ श । तत्कायार्थ—गोधूम
मुष्णफल (अभावे तालमसक) माषकलाय द्राक्षा
परुषफल काकोली चीरकाकोली जीवनी शत
मुली अथगन्धा पिष्टीखज्जूरं मधुकफल (मडेल)
चिकटु शर्करा भलातक (अभावे रक्तचन्दन)
आत्मगुताफल मूल वा (आर्णाकुम्भी) एषां प्रति
१॥० तो ४॥० र । प्रसेपद्रव्य—गुडलक् एला
पिपली धान्यक कर्पूर नागदेशर एषां प्रति
१०॥१० तो शकरा ८ प मधु ८ प इक्षुकाण्डेन
आलोडयित् । माता १—२ प च द ।

गोधूमिका (मी) । स्त्री । गीलीमिकायाम् ।
रा नि य ५ ।

गोधूलि (लो) । स्त्री । मूर्धाक्षविलायाम् ।

गोधिरक । पु । गोधिरके । वै च । सर्पे
गोधिरकी नाम गोधाखा स्याच्चतुष्टय । कृष्णसर्पेण
तुल्य स्यादाना सुमित्रजातय ॥ चर ।

गोनन्दी । स्त्री । सारसपक्षिणि । हारा ।

गोनर्दम् । ली । कैवर्णसुस्तके । मे । परिपेक्ष
दणे । रा नि व ८ । पु । तन्नामकपक्षिणि ।
मे । च सु २० अ ।

गोनाडीच' । पु । चक्षुशाके ।

गोनाथ' । पु । द्वये । रा ।

गोन(ना)स । पु, स्त्री । वैज्ञानमयी । रा
नि व ११ । तन्नामकसर्पे । मण्डलीबोद्धुं ।
वोडां गोप, मण्डली वोडा । विक्रमादित्य ।
तत्पथ्याय, —तिनिष्ठ (च), गोनास, गोनस
(ङ), मण्डलीबोद्धु (के), बोड (अध्वर) ।
मण्डलसर्पे । गौथूवां गोप । इति कैचित् ।

गोनसी । स्त्री । महीपक्षिप्रिये । तदाकृति
लक्ष्य यथा, —द्विपक्षिणौ मूलभवामरुणा कृष्ण
मण्डली । वरत्रिमात्रा जानीयात् गोनसीं गोनसा
कृतिम् । सा तु अम्बुदा समे दृष्टे बहुल दृश्यते ।
सुनु । See गोपधि ।

गोनिथ्यन्द. (नौर) । पु, स्त्री । गोमूत्रे । रा
नि व १५ ।

गोप (क) । पु । बणिग्दुष्यभेदे, रक्तबोले ।
अम । शारिवायाम् । वै निघ । सारजवर्गीयौषधि
नरसारे । निर्भादिल । श र । वि । उपकारके ।
श च ।

गोपकन्या । स्त्री । काहसारिवायाम् । रा नि
व १२ । श्रैतसारिवायाम् । भा पू १भ । भा उ
१० अ, चि २ अ ।

गोपककीटिका । स्त्री । गोपालककटिलता
याम् । कुम्भ, मांठैकौकुड । रा नि व ३ ।

गोपकोलि । पु । ककभौ । श्रैशाकुल ।
'गोपकोलि गोषघण्टा बदर बदरीक्षिणि ।'
द्रव्याभि ।

गोपघण्टा । स्त्री । गोपघोण्यायाम् । वै निघ ।

गोपघातो । स्त्री । विकटतण्डले । हस्तिकीलि
नाम बदरीपिशंघे । रा ।

गोपघोण्या (स्थिका) । स्त्री । विकटतण्डले ।

वैशै शीष्ट । रा नि व ८ । ककायाम् ।
श्रैशाकुल । श्रैमर्काली । श र सु ३ अ ।
पूग्भेदे । सु चि ८ अ ।

गोपति । पु । ऋषभकीषधौ । रा नि व ५ ।
द्वय । मे ।

गोपदल' । पु । गुवाकडने । विका ।

गोपनम् । स्त्री । तेजपत्रे । यन्त्रिपणै । वै निघ ।

गोपपत्नी । स्त्री । शारिवायाम् ।

गोपवधू । स्त्री । शारिवायाम्, कृष्णशारिवा
याम् । भा पू १भ ।

गोपभद्रम् । स्त्री । शालूक । श च ।

गोपभद्रा (द्रिका) । स्त्री । गाम्भारीहस्ते ।
गोमोद शीष्ट । प सु ।

गोपय (स्) । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोपरस । पु । वीले । निर्भादिल । श र ।

गोपवस्त्रि (स्त्री) । स्त्री । मूत्रायां । अन
न्तायाम् । आरुभूत । प सु । ग्यामालतायाम् ।
रा नि व ११ ।

गोपसुता । स्त्री । सारिवायाम् । वा सु १५ अ ।

गोपा (पो) । स्त्री । ग्यामालतायाम् । सैप
कुठ चि महामजातशुद्धे । अनन्तायाम् । प सु ।
काठशारिवायाम् । रा नि व १२

गोपाङ्गना । स्त्री । श्रैतशारिवायाम् ।

गोपानौयम् । स्त्री । गोमूत्रे । वै निघ ।

गोपालककटिका (टी) । स्त्री । स्वनाम
ख्यातारण्यककटिलतायां । कुम्भकौ, वेष्टा ।
हि गोदभा, गोपालकाङ्गी । तत्पथ्याय, —
बन्धा, गोपककटिका, सुद्रेष्वा, सुद्रफला,
गोपाली, सुद्रचिभिंटा । गुणा—श्रोतला मधुरा
पित्तघ्नौ मूत्रकृच्छ्राम्मरोमेहदाहशोषघ्नौ च । रा
नि व ३ ।

गोपालप(पु)त्रिका । स्त्री । चिभिंटायाम् ।
"गोपालपत्रिकामूलम् ।" वै निघ २भ विषम
ज्व चि ।

गोपालिका । स्त्री । इन्द्रगोपकौटभेदे । छि च ।
शारिवायाम् ।

गोपाली । स्त्री । गोरचोनाममहाधुप । छि च ।

छाकूल। रा नि व ५। गोपातककंठौलता
याम्। रा नि व ३।

गोपिका। स्त्री। कृष्णशारिवायाम्। वै निघ।

गोपित्तम्। स्त्री। गोरोचनायाम्। प सु।

गोपित्तजा। स्त्री। गोरोचनायाम्। वै निघ।

गोपिनी। स्त्री। श्यामोन्मतायाम्। श च।

गोपौचन्दनम्। स्त्री। सीराष्ट्रस्तिकायाम्।
शुभ्रस्तिकायाम्। वै निघ।

गोपोजल। पु। गुल्फाधिकारे रस। "अपा
लाटी द्विको गन्ध शृङ्खलीमरिचचिचक। एक
गत ससीभाग्य गोपीजल इति स्मृत ॥" रसास।

गोपौभद्रा। स्त्री। शारिवायाम्।

गोपीवल्लभ। पु। प्रबाले। पञ्चा। प सु।

गोपुच्छ। पु। वानरविशेषे। गवा लाङ्गुली।
वै निघ। हारभेदे।

गोपुट। पु। चद्रमुक्तायाम्। वै निघ।

गोपुटा (टौ)। स्त्री। श्यूलैलायाम्। दड
एवाठ। रा नि व ६।

गोपुरम्। स्त्री। कौवचमुक्ताके। ने।

गोपुरक। पु। कुन्दुरी। कूचूरत्थोजि।
रा नि व १२।

गोपुरीपम्। स्त्री। गोमय। रा नि व १५।

गोपुष्टम्। स्त्री। पक्षिपेक्षितम्। रा नि व ८।

गोप्रियम्। स्त्री। पञ्चाल। प्रोपागल थण्ड।
वै निघ। पु। द्वये।

गोप्रेरक। पु। पक्षिविशेषे। कालषट इति
महाराष्ट्रे। वै निघ।

गोफणा। स्त्री। यन्त्रगद्दे, फिडा इति लोके,
यथा पापाणगुडिका दूरे लिप्यन्ते। तदाकारे
चिबुकनासौठादिगत व्रणवन्धनविशेषे। सु सू
१८ अ। घि २ अ। वा घि २ अ। "पापाण
गुडिकीतत्पेकारिणीं गोफणां विदुः।" इति।

गोवन्धना (नो)। स्त्री। गोवज्रशाम्, पीतपुथ
दण्डोपलायाम्। डान्दुती। र मा।

गोवन्द्य। पुं। श्वेतदावनाले। वै निघ।

गोवालघी। स्त्री। चमरीयमे। वै निघ।

गोभय्डीर। पु। जलककुम्भपक्षिणि। तिका।

गोभिरामा। स्त्री। रामतरस्याम्। ट निघ।

गोभी। स्त्री। गोजिह्वायाम्। वै निघ।

गोमतम्। स्त्री। रत्नबोले। वै निघ।

गोमतक्षिका। स्त्री। सुश्रीवाद्या गवि, गोश्रेष्ठे।
हला।

गोमतौ। स्त्री। गोरीचनायाम्। वै निघ
ऊनकतैले। खनामव्यातनतीभेदे।

गोमत्स्य। पु। नादियगीनीने। See मत्स्य।

गोमन्त। पु। पत्यतभेदे। ज।

गोमन्दरः। पु। पारिभद्रजातीय वृक्षभेदे।

गोमय। पु, स्त्री। गोशक्तित्। शोवन्। रा
नि व १५। तत्पञ्चाय, —गोविट् (च),
गोर्कत, भूमिलेपन (श), जगल, गोहृत्त, गोशक्त
(र), गोपुरीप, गोविष्टा, गोमलम्। रा।

गोमयचूर्णीयः। वि। गोमयचूर्णमधिकृत्य
कृते चरकीयाव्याये। च इन्द्रिय १२ अ।

गोमयच्छत्रम्। स्त्री। चरकी। कौण्डक-
छांज। तिका। तत्पञ्चाय, —दिलोर, बिलो
भृक (हा), चक्किनीम् (के)।

गोमयच्छत्रिका। स्त्री। गोमयच्छत्रे। हारा।

गोमयतैलम्। स्त्री। नचरीमे तिमिरे च तैलम्।
'गवा शक्तत्कायविपक्रमुत्तम दित्तच तल तिमिरेपु
नक्तत। तित्त तैल १ अ। गोमात्रम् १ अ।
भेय।

गोमयप्रियम्। स्त्री। भृत्तणे। शकथड।
र मा। बालकं। दांता। वै निघ।

गोमयाद्यष्टतम्। स्त्री। तिमिराव्यन्तरीमे
ष्टतम्। पाठ —'गवा शक्तत्कायविपक्रमुत्तमं
दित्तच तैल तिमिरेपु नक्तत। ष्टत दित्त केवलमेव
पक्षिणि आजायिकं यन्मधुरैविपाक्षितम्॥' छां
श्रुत ४ अ। गोमात्रम् ४ अ। ककार्थं काटकांजी,
नीवकाटकांजी, खीवक, श्वयतक, भूलापणी,
मावाणि, रेमा, महामेना, गुजक, कौकडा-
भृती, व.भलोचन, पञ्चकांष्ट, भुञ्जिया, शक्ति,
शक्ति, विगुम्सि, खीवडी, वष्टिमू मिनि १
अ। जल १७ अ। रस र।

गोमयोत्था। स्त्री। गोमयजातकोटे। गुब्ब
पोका। उ च। तत्पञ्चाय, —गर्हमी। इ।

गोमयोद्भव । पु। चारुवधे । श च ।
 गोमयोपलम् । स्त्री । करीरे । वारूँटे वा
 विपुँटे ।
 गोमरी । स्त्री । बाताकुमेर । ज्ञानवेक्षण ।
 गोमर्दः । पु। सारसपक्षिपि । भिका ।
 गोमलम् । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।
 गोमक्षिका । स्त्री । मज्जिकापिण्डे । औष-
 माक्षी । श र ।
 गोमासम् । स्त्री । गोमवमासे । गोत्रय मास ।
 तच्च पवित्रं गुह्यं वातकफघ्ननकष । रा नि व
 १० । "गव्यं पवित्रमाधुव्यं यमघ्नमनिलापहम् ।"
 राज ३५ । "गव्यं केवलशानेयं पीनसे विमल-
 ज्वरे । गच्छकासश्चमालप्रिसांसचयक्षितश्च यत् ॥"
 च सू २९५ । "कासश्चासप्रतिग्याधविषमज्वर-
 नाशनं । यमालप्रिहितं गव्यं पञ्चितमनिलः पहम् ॥"
 च सू ४६५ ।
 गोमायु । पु। यमाले, शैयांग । प सु ।
 (युग्म) स्त्री । यमलोचनायाम् । वे निघ ।
 गोमाचो । स्त्री । कर्षकोटायाम् । वे निघ ।
 गोमौ (इन्) । पु। यमाले । मे ।
 गोमोन । पु। मन्त्रविशेषः ।
 गोमुख । पु। मन्त्रे । छ च । स्त्री । लेपने ।
 विष्ठा ।
 गोमूत्रम् । स्त्री । गोजले । छात्रां । तत्पथ्याय,
 —गोजल, गोऽध, गीनियन्त्र, गोद्वय । गुष्ठा —
 कट ति-म् छण्ड कफवातहर लघु पित्तकर
 दीपनं लन्दीपहरं मध्यमः । रा नि व १५ ।
 गोमूत्रवोजक । पु। रक्तवीजसमवृत्ते । रा
 नि व २ ।
 गोमूत्राभ । पु। मन्दविषवृत्तिकमेदः । सु
 कल्प ८५ ।
 गोमूत्रिका । स्त्री । खनामन्त्रातल्लय । तवडु,
 गोदाव इति पवित्रमदयः । तत्पथ्याय, —रक्ततूणा,
 सेवना, कृष्णभूमिजा । गुष्ठा —मधुरा इत्या
 गोदुग्धदा । रा नि व ८ ।
 गोमूत्री । स्त्री । रक्तकुलविकायाम् । वे निघ ।
 गोमेद (क) । पु। खनामन्त्रातीव्ररविशेषी,
 जीहितमणौ । गोमेद । वे निघ २५ अथ

धि भारवैराजसमादे । सु नि ३५ । तत्
 पथ्याय, —गोमेदं, पीतरवक (रा) वाङ्मुरय
 तमोमणि, स्वर्भांग, पिङ्गलटिका । गुष्ठा —
 अथ छण्ड वातकोपहर दीपन पाचन धारणे
 पापघ्नयः । रा नि व १३ । See माषिकाम् ।
 स्त्री । तज्जयधे । भा वधरीमे । "पत्रं दलान्नय
 वासो गोमेदं वसनाद्ययम् ।" धन्वन्तरि ।

गोमेदसन्निभा । स्त्री । दुग्धपापायि । कृष्ण-
 थङ्गि । प सु ।

गोमोटी । स्त्री । हृषभेदः ।

गोऽम्बु (म्भ) । स्त्री । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोरक । पु। विषधरसर्पविशय । अति ३
 ग्यान ।

गोरङ्गु । पु। जलकुटुटे । भान्द्रोदि । मे ।

गोरट । पु। विटखदिरवृत्ते । रा नि व ८ ।

गोरष्टक । पु। कीदृशदेशप्रसिद्धविकल्पक
 वृत्ते । रा नि व ११ ।

गोरण्डी । स्त्री । गोधापदोलतायाम् ।

गोरमा । स्त्री । गोप्रियहणविशेषः । गुरुथड ।

गोरस । पु। दुग्धे । चतुर्धांशजलतन्त्रे । गोम-
 खल शैवा । दधनि । छ च ।

गोरसजम् । स्त्री । पादजलेन विभागदधिकृतं
 तन्त्रे । रा नि व १५ ।

गोरत्त । पु। कृष्णमकौषधौ । रा नि व ५ ।
 नागरद्वन्द्वे । मे ।

गोरत्तकर्कटौ । स्त्री । इन्द्रानुष्णाम् । त्राशौन
 भगा । चिमटिकायाम् । कौकुड । भा ।

गोरत्तजम्बू । स्त्री । घीष्टावदरीवृत्ते । शैशा-
 कुल । जटा । वधायाम् । वे निघ । गोधूत ।
 गोरत्ततण्डुलायाम् । विध ।

गोरत्ततण्डुला । स्त्री । (Hedysarum
 lagopodioides, नागदलायाम् । गौरत्त-
 चाकुनिना । प सु ।

गोरत्ततुम्बी । स्त्री । खनामन्त्रातफलप्राक
 विशदे । कृष्णतुम्बाम् । गोरत्ततुम्बी, गोरत्तदुहिके
 इति च दशविशेषस्यातः । गोमि नाडे । गुष्ठा —
 मधुरा शीतला पित्तघ्ना शुक सन्तपथी इत्या बोध्यं
 पुट्टिवलदा । रा नि व ७ ।

गोरक्षदुग्धा (ग्धी) । स्त्री । गोरक्षीनामदुग्ध
रूपे । तत्पण्याय, —गोरक्षी, ताम्रदुग्धा रसा
यनी, बहुपत्नी, अमता, औषा, अमृतमञ्जीवती ।
गुणा — मधुरा शीतला हृद्या वम्यकरी स्याद्विषी
रमे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरक्षी । स्त्री । स्वनामव्यातमहाक्षुपे । तन्नाम्ने व
मालवदेशे प्रसिद्धा । तत्पण्याय, —सर्पदण्डो,
दीर्घदण्डी, सुदन्तिफा, चिचला, गन्धयुक्ता,
गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणा — मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विस्फोटयान्ति ज्वरातीसारघ्नी
च । रा नि व ५ । पृथक्पक्वे । कुम्भमुखायाम् ।
रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराक्षी । स्त्री । गोधापदी लतायाम् ।

गोराटो (रिक्ता) (रिका) । स्त्री । शारिका
पक्षिणि । शौनिक प्राची । छ च । रा नि
व १८ ।

गोरुक्षो । श्लो । गोरुचनयाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । लो । हरितानि । रा नि व १३ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । स्वनामव्यात
सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पण्याय, —वन्दनीया (वि),
वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, शोभा, रुचिरा,
शोभना, शुभा, गौरी, रोदनो, पिङ्गा, मङ्गल्या,
मङ्गला, शिवा, पीता, गायत्री, गव्या, चन्दनीया,
काञ्चनो, मेघ्या, मनोरमा, श्यामा, रामा । सा
च न गोसाधारण्यद्वयाधारा गोविन्देषु कदाचित्
लभ्यते । प सु । गोमन्त्रकस्य शुक्लपित्तमिति
साधय । गोमूत्रनिमित्तमिति केचित् । गुणा —
शीतला विषदीपघ्नी रुच्या पाचनो कृमिकृच्छरी
भूतघ्नशान्तिकरी शङ्खारमन्त्रकरी जननीहनी
च । रा नि व १२ । “गोरोचना हिमा तिका
वग्या मङ्गलकान्तिदा । विपाक्षन्नीयघ्नीनादगम
सावत्तासङ्गत् ॥” भा । वै निघ २३ सव्यञ्च
चि गोरोचनादिचूर्णं ।

गोर्दम् । स्त्री । शिरोमलं । मन्त्रिके । गार्धरा
णि । अम ।

गोल । पु । सुमन्थधीले । शक्रत्वान् । लटा ।
मदनहृदे । र मा । मणौ । तिका ।

गोलक । पु । कालमुष्ककवने । पर्णोपात्रेण ।
मणौ । तिका । रक्तसुगन्धधौल । र मा । कलायि ।

मण्ड्रे । श च । गुडे । छ च । सुगन्धरीद्विष
हणे । वै निघ । पिष्टे । छ च ।

गोलफलः । पु । मदनहृदे । मन्त्रनां ग्रीह ।
रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । छि कुम्भप्रियङ्गु ।
वै निघ ।

गोला । स्त्री । मन्त्रगिलायाम् । मी ।

गोलाङ्गूलः । पु । कपो । मूषट्पात्रेण । तिका ।

गोलासः । पु । गोमयच्छवके । दोडकच्छात्रेण ।
हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोण्यायाम् । शोभाङ्गुल ।
रा नि व ८ ।

गोलिह' (लौह') । पु । कालमुष्ककवने ।
पर्णोपात्रेण । अम ।

गोलौ । स्त्री । गोविज्ञायाम् । गोविज्ञा । वै निघ ।

गोलीमिका (मो) । स्त्री । (Corydalis
golaniana) स्वनामव्यातमहाक्षुपे । शक्रान् ।
छि पाथरी । छट्गिरे । तत्पण्याय, —गोधूमी,
गोशा, कोष्ठकपुष्पिका, गोलीमो, रोसभवा,
प्रमरिणी । गुणा — कटु तिक्ता हिमा विदीपघ्नी
मूलदीपामदीपघ्नी दीपनी राद्विषी च । रा नि
व ५ । वचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतद्रव्या
याम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापद्या चि ।
भुतकीम्याम् । भूँश्चेकम् । “अनलकेशो च गोलीमी
भुतकेशो च कश्यपि । द्रव्याभि । प सु च ५
४४ । महीपक्षिर्विदे । See श्रीपक्षि । गोल
द्रव्यायाम् । लटामास्थाम् । अकर्करायाम् ।
वै निघ ।

गोल्ह । पु । कशेरु ।

गोवत्सादी (न) । पु । हके ।

गोवत्सारि । पु । ईहासने । घोषे । रा नि
व १८ ।

गोवन्दनो । स्त्री । प्रियङ्गुहृदे । अम । पीत
दण्डोपल्लायाम् । पीत डानङ्गुनी । र मा ।

गोवरम् । स्त्री । गोखरचक्षुषगोष्ठ्यशुक्लमीमयपुष्पं ।
“गोष्ठाल गारुखरचक्षुषशुक्ल गोमयचूर्णित । गोव
तत् समाख्यात हरिष्ट रसाधने ॥” भा ।

गोवरपुटम् । स्त्री । श्रीपक्ष्य पुत्रविशेष ।

“गोदान्तर्गौरुरक्ष्ण शुष्कं चूर्णितगोमयम् । गोवर
तप्तमाप्लातं वटिष्ठ रससाधने । ब्रह्माण्डस्थिते
यव गोवरेर्दीयते पुटम् । तद्वोवरपुटम्रीक्तं शिष्यमि
सुतमप्यनि ॥” भा ।

गोवर्णी । स्त्री । अथगभायाम् । वै निघ ।

गोवशा । स्त्री । बभ्यायां गवि । वै निघ ।

गोवारि । स्त्री । गोमूत्रे । वा उ १६ ५ ।

गोधिट् (ठा) । स्त्री । गोमये । अम । रा ।

गोविन्द । पु । गोमदमथौ । वै निघ ।

गोविन्दिनो । स्त्री । मित्रद्वौ । रा नि व १२ ।

गोविराटौ । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

गोविषाणाद्धा । स्त्री । बबूलहवे । वाव्नां
गाह । वै निघ द्विक्वा चि धूमे ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।

गोवृद्ध । पु । वनीवर्द्धे ।

गोवृष । पु । हवे । अ र ।

गोवेष्टम् । स्त्री । गोपके । गोषा । प सु ।

गोशक्तम् । स्त्री । गोमये । जग ।

गोम्राड्वल । पु । यत्पिपण्याम् । गौटेने ।
वै निघ ।

गोमालम् । स्त्री । गोमृदे ।

गोमोर्षः (क) । पु । (र्ष) प सु । (क)

र मा । शीघ्रपुण्याम् । यमघनिश । स्त्री ।

श्रीखण्डचन्द्री । ध्वंठ छान्न । प सु । गोम

स्तके । चन्द्रे । रा नि व १२ ।

गोमृङ्गः । पु । बभ्रूरकहवे । वाव्नां गाह ।

रा नि व ८ । वै निघ यद्यथौ चि । स्त्री ।

गोमृङ्गे ।

गोष्ठम् । स्त्री । गोष्ठाने । अ ।

गोष्ठकुकुट (गोचर) । पु । भासपक्षिणि ।

काकविग्रहे । वै निघ ।

गोष्ठीक्षर । पु । उट्टज्वरे । गज वै ।

गोस । पु । रक्तगन्धवीले । शूनवांवांशी । मे ।

प्रभूषि । भू ।

गोसङ्ग (गं) । पु । प्रभाते । हारा । च

इन्द्रिय पच ।

गोसदृच । पु । गजयस्त्रे । हे च ।

गोसम्भवा । स्त्री । गीलीनिकायाम् । ध्वं
पूर्णा । रा नि व ५ ।

गोसदृश । पु । रक्तवोले । शूनवांवांशी ।

अ टी रा ।

गोस्तना । स्त्री । द्राचायाम् । अ टी च द

सि यो रक्त पि चि । “पण्याखर्जूरगोस्तना ।”

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जूरौहवे । वै

निघ ।

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राचायाम् ।

मनका । वै निघ १५ पाण्डु चि आमलका

बलेहे । गुणा — उट्टा शुष्की कफपित्तघ्नी च । भा ।

गोस्तनोभव । पु । द्राचासवे । ज्ञानाव

ज्जागद । वै निघ ।

गोस्त्रव । पु । अनामिकाकुष्ठयुक्तकरविस्तारे ।

रा नि व १८ । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोह्नन(क्ष)म् । स्त्री । गोमये । र मा ।

गोह्नरोतकी । स्त्री । विलहवे । प सु । -

गोह्ला । स्त्री । गोधापदीनतायाम् ।

गोह्मलिया । स्त्री । गोधापयाम् । ‘पीतं गोहा

लियामूलं तिलदध्याज्यसयुतम् । विवहसूत्रं कथितं

प्रवक्तव्यंति शठर ॥’ गाह ।

गोहित । पु । घोपालतायाम् । विलहवे ।

अ च ।

गोहिर । पु । अधमजातीयाय । नकुल । स्त्री ।

पादमूले । हे च ।

गोह्लल । पु । गोमोर्षके । के ।

गोचीर । पु । गोचुरके । गोश्ची । रा नि

व ४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोचुर (क) । पु । (Zygophyllea

Tribulus terrestris Syn T Lanugi

nosus) खनामच्यातल्लुमे । गोश्ची । चन्द्रचप

विग्रह । हि गोचुरमूल । अत् गोचुरा । वेडिली

सराटी । गोखर इति च प्रसिद्ध । तत्पण्याय, —

विकण्ड, स्थलशङ्काट, गोकण्ड, विकण्डक,

विपुट कण्टकफल, चुर (र), गोचुरक, पल

द्वपा, दृगुत्था, शृदण, स्वादुकण्टक, गोकण्टक,

बनशङ्काट (च), गोचुरि (ग), विकण्टक

(शब्दमा), गोचुर, विकट, विक, दृष्टर,

गोरक्षदुग्धा (गो) । स्त्री । गोरक्षोनामसुद
चुप । तत्पठ्याय, —गोरक्षी, रामदुग्धा रसा
यमी, बहुपत्नी, अमृता, जीवा, अमृतमञ्जीवती ।
गुणा —मधुरा शीतला हृष्या वम्यकरो स्याद्विषी
रसे सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरक्षी । स्त्री । स्वनामव्यातमहाचुपे । तन्नामैव
मालवदेशे प्रसिद्धा । तत्पठ्याय, —सपदच्छी,
दौघदच्छी, सुदन्तिका, चिचला, गन्धहृन्ना,
गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणा —मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विस्फीटवान्ति ज्वरातीसारघ्नी
च । रा नि व ५ । वृषभके । कुम्भतुम्बाम् ।
रा नि व ७ । गोरक्षदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराक्षीः । स्त्री । गोधापदी लतायाम् ।

गोराटी (रिक्ता) (रिका) । स्त्री । शारिका
पविणि । शानिक प्राथी । ई च । रा नि
व १६ ।

गोरोचो । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । स्त्री । इरिताने । रा नि व १२ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । स्वनामव्यात
सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पठ्याय, —वन्दनीया (वि)
वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, शोभा, रुचिरा,
शोभना, शुभा, गौरी, रोचनी, पित्रा, मङ्गल्या,
मङ्गला, शिवा, पीता, गौतमी, गव्या, चन्द्रीया,
काञ्चनी, मध्या, मनोरमा, श्यामा, रामा । सा
च न गोसाधारणद्वयाधारा गोविगणेषु कदाचित्
लभ्यते । प सु । गोमन्त्रकस्य शुक्लपित्तमिति
साधव । गोमूत्रनिमित्तमिति कैचित् । गुणा —
शीतला विषदीपघ्नी रुच्या पाचनी कृमिकृष्टघ्नी
भूतघ्नशान्तिकरी शङ्कारमङ्गलकरी जननीहनी
च । रा नि व १२ । 'गोरोचना हिमा तिक्ता
वम्या मङ्गलकान्तिदा । विपालजीयक्ष्मादग्भ
खावक्षताखट्वा ॥' भा । वै निघ २३ सर्वज्ञ
पि गोरोचनादिचूर्ण ।

गोर्दम् । स्त्री । शिरोमय । मक्षिके । मांशव
चि । अम ।

गोल । पु । सुमन्थवीले । शंखुर्वाण । जटा ।
मदनवृक्षे । र मा । मणौ । तिका ।

गोलक । पु । कालमुक्ककवृक्षे । चण्टीप्राञ्जल ।
मणौ । तिका । रत्नसुगन्धवीले । र मा । कलाये ।

भण्डे । श च । गुह्ये । छे च । सुमन्थरीक्षि
वृक्षे । वै निघ । पिण्डे । छे च ।

गोलफल । पु । मदनवृक्षे । मयनां गीह ।
रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । हि कुम्भप्रियङ्गु ।
वै निघ ।

गोला । स्त्री । मन शिलायाम् । मे ।

गोलाङ्गूल । पु । कपी । मूत्रप्राञ्ज । तिका ।

गोलासः । पु । गोमयच्छवके । बौद्धकृष्ण ।
हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोषट्टायाम् । शंखाङ्गुल ।
रा नि व ८ ।

गोलिहः (लौटः) । पु । कालमुक्ककवृक्षे ।
चण्टीप्राञ्जल । अम ।

गोली । स्त्री । गोत्रिङ्गायाम् । गोत्रिङ्गा । वै निघ ।

गोलोमिका (मो) । स्त्री । (Corydalis
govaniiana) स्वनामव्यातमहाचुपे । शंखुल ।
हि पाथरी । इट्गिरे । तत्पठ्याय, —गोधूमी,
गोशा, कोटुकपुष्पिका, गोलीमी, रोसभवा,
प्रसार्णिनी । गुणा —कटु तिक्ता हिमा विषदीपघ्नी
भूलदीपामदीपघ्नी दीपनी शान्तिनी च । रा नि
व ५ । वचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतद्रव्या
याम् । रा नि व ८ । भा खन्दापक्षा चि ।
भूतकेशी च कश्यपि । द्रव्याणि । प सु च द,
४४ । महीषधिविरेषे । See श्लेषधि । नील
द्रव्यायाम् । जटामांसाम् । अककौरायाम् ।
वै निघ ।

गोव्यः । पु । कशेरु ।

गोवत्सादी (न्) । पु । वृक्षे ।

गोवत्सारि । पु । ईक्षान्ते । घोष । रा नि
व १६ ।

गोवन्दनो । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे । अम । पीत
दण्डोपलायाम् । पीत डान्दनी । र मा ।

गोवरम् । स्त्री । गोखुरक्षुण्णगोष्ठमयशुकगोमयचूर्णे ।
"गोष्ठान् गाखुरक्षुण्णशुक गोमयचूर्णित । गोष
तत् समाग्यात वरिष्ठ रससाधने ॥" भा ।

गोवरपुटम् । स्त्री । श्रीपथ्य पुत्रविशेषे ।

“गोष्ठान्तर्गोखुरपुष शुक् चूर्णितगोमयम् । गोधर
तप्तमाज्जातं वटिष्ठ रससाधने । वृद्धाण्यस्थिते
यव गोधरेर्दधिते पुटम् । तद्वीधरपुटमोक्त भिषग्भि
सूतभक्षनि ॥” भा ।

गोवर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

गोवशा । स्त्री । वश्यायां गवि । ये निघ ।

गोवारि । स्त्री । गोमूत्रे । दा उ २६ अ ।

गोधिट् (ठा) । स्त्री । गोमये । अग । रा ।

गोविन्द । पुं । गोमिन्दस्यो । वै निघ ।

गोविन्दिनो । स्त्री । मिषद्भौ । रा नि व १२ ।

गोविराटौ । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

गोविपाणाद्वा । स्त्री । वल्लूकधने । वाद्ला
ग्राह् । वै निघ द्विका च धूमे ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।

गोवृद्ध । पुं । वनीवृद्ध ।

गोवृष । पुं । वृषे । श र ।

गोवेष्टम् । स्त्री । शीपके । शीषां । प सु ।

गोशक्तम् । स्त्री । गोमये । जटा ।

गोशाङ्गुल । पुं । दन्त्यपिच्छाम् । गोट्टेना ।
वै निघ ।

गोशालम् । स्त्री । गोशृङ्गे ।

गोशीर्षः (क) । पुं । (र्व) प सु । (क)

र मा । द्रोणपुष्पाम् । वदवमिश्रा । स्त्री ।

श्रीखण्डचन्दने । वै उ उन्नत । प सु । गोम

स्तके । चन्दने । रा नि व १२ ।

गोमृद्ध* । पुं । वल्लूकधने । वाद्ला ग्राह् ।

रा नि व ८ । वै निघ पक्ष्णी चि । स्त्री ।

गोमृद्धे ।

गोष्ठम् । स्त्री । गोष्ठाने । अ ।

गोष्ठकुक्षुट* (गोचर) । पुं । भासपक्षिणि ।

काकविशेषे । वै निघ ।

गोष्ठीखर । पुं । उष्ट्रधरे । गज वै ।

गोस । पुं । रक्तगन्धोले । धून्वावाशी । नै ।

प्रत्युषि । धू ।

गोसङ्ग (गं) । पुं । प्रभाते । हारा । च

इन्द्रिय पथ ।

गोसद्वच । पुं । गवधधने । र च ।

गोसम्भवा । स्त्री । गौलीमिकायाम् । वै उ-
द्वली । रा नि व ५ ।

गोसद्वश* । पुं । रक्तबोले । धून्वावाशी ।
अ टी रा ।

गोस्तना । स्त्री । द्राघायाम् । अ टी च द
सि धी रण पि चि । “पथ्याखर्जूरगोस्तना ।”

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जूरौष्ठे । वै
निघ ।

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राघायाम् ।
मनका । वै निघ २३ पाशु चि आमलक
वल्लिह । गुणा — वृथा गुर्वी कफपित्तघ्नो अ । भा ।

गोस्तनोभवः । पुं । द्राघासवे । क्षांताव
अमिव । वै निघ ।

गोस्त्रव । पुं । अनामिकादुष्टयुतकरविस्तारि ।
रा नि व १८ । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोह्नन(क्ष)म् । स्त्री । गोमये । र मा ।

गोह्नरोतकी । स्त्री । विल्लहवे । प सु । -

गोह्ला । स्त्री । गोधापदीपतायाम् ।

गोह्वालिया । स्त्री । गोधापयाम् । “पीत गोहा
लियामूल तिलदधान्यसयुतम् । विषहसूच कथितं
प्रवक्ष्यति शूद्रः ॥” गाव ।

गोहित । पुं । क्षीपालतायाम् । विल्लहचे ।
अ च ।

गोहिरः । पुं । अश्वमजातीयाद्ये । नकुल । स्त्री ।
पादमूले । ई च ।

गोह्लनः । पुं । गोशीर्षके । के ।

गोचीर* । पुं । गोचुरके । गोश्चूरी । रा नि
व ४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोक्षुर (क) । पुं । (Zygophyllea
Tribulus terrestris Syn T Lanugi-
nosus) खनामप्यताक्षुपे । गोश्चूरी । क्षुद्रक्षुप
विशेष । द्वि गोक्षुरमूल । छत् गोक्षुरा । वैडिली
सराटौ । गोक्षुर इति च प्रसिद्ध । तत्पर्यायः —
विकण्ट, म्यलमृङ्गाट, गोकण्ट, विकण्टक,
विपुट, कण्टकफल, क्षुर (र), गोक्षुरक, पल
द्वपा, इक्षुरात्वा, श्वद्वरा, खादुकण्टक, गोकण्टक,
वनमृङ्गाट (अ), गोक्षुरि (श), विकण्टक
(शब्दमा), गोक्षुर, विकट, विक, इक्षुर,

गोरचदुग्धा (ग्वी) । स्त्री । गोरचीनामदुग्ध
चुपे । तत्पथ्याय, —गोरची, रासदुग्धा रसा
यनी, यदुपचो, अमृता, क्षीवा, अमृतमक्षीयनी ।
गुणा — मधुरा शीतला हृत्वा वग्गकरो सधादिष्ठी
रस्ति सिद्धिदा । रा नि व ५ ।

गोरक्षी । स्त्री । स्वाम्यातमहाचुपे । तन्नाम्येव
मालवदेश प्रतिष्ठा । तत्पथ्याय, —सर्पदण्डी,
दीर्घदण्डी, सुदन्तिका, चिचला, गन्धपुष्पा,
गोपाली, पञ्चपर्णिका । गुणा — मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विस्कोटयान्ति ज्वरातीसारघ्नी
च । रा नि व ५ । कृष्णभक्ते । कृष्णगुणायाम् ।
रा नि व ७ । गोरचदुग्धायाम् । रा नि व ५ ।

गोराक्षी । स्त्री । गोधापदी ततायाम् ।

गोराट्टी (गिट्टिका) (रिका) । स्त्री । गारिका
पक्षिणि । भागिक शोथी । हे च । रा नि
व १८ ।

गोरुचो । स्त्री । गोरोचनायाम् । वै निघ ।

गोरोचम् । स्त्री । हरिताले । रा नि व १३ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । स्वनामव्यात
सारजवर्गीयद्रव्ये । तत्पथ्याय, —वन्दनीया (वि),
वन्द्या, रोचना (भा), रुचि, गोभा, रुचिरा,
शीभना, शुभा, गौरौ, रोचनी, पिङ्गा, मङ्गला,
मङ्गला, शिवा, पीता, गौतमी, गव्या, चन्दनीया,
काञ्चनी, मेध्या, मनीरमा, श्यामा, रामा । सा
च न गोसाधारणहृदयाभारा गोविशेषेषु कदाचित्
लभ्यते । प सु । गोमलकस्य शुक्लचित्तमिति
साधव । गोमूत्रनिर्मितमिति कैचित् । गुणा —
शीतला विषदोषघ्नी रुचा पाचनी क्षमिकुष्ठघ्नी
भूतयक्ष्मशान्तिकरी शङ्करमङ्गलकरी जननीहनी
च । रा नि व १२ । “गोरोचना हिमा तिक्ता
वश्वा मङ्गलकान्तिदा । विषालक्ष्मीयक्ष्मोन्मादगम
खावचतासङ्गत् ॥” भा । वै निघ २३ सर्वज्व
चि गोरोचनादिचूर्ण ।

गोर्दम् । स्त्री । शिरीमन् । मलिके । भांशान्
धि । भम ।

गोल । प । सुमन्वली । शरुत्वात् । जटा ।
मदनहृत् । र मा । मणौ । विका ।

गोलकः । पु । कालमुष्ककवृत्ते । पञ्चशोडश ।
मणौ । विका । रक्तसुगन्धवली । र मा । कलात्रि ।

गण्डे । श च । गुडे । हे च । सुमन्वरीहिप
वृत्ते । वै निघ । पिण्डे । हे च ।

गोलफलः । पु । मदनहृत् । त्रयना शीघ्र ।
रा नि व ८ ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । हि कुलप्रियङ्गु ।
वै निघ ।

गोला । स्त्री । मनशिलायाम् । नि ।

गोलाङ्गूलः । पु । कपो । मूथशोड । विका ।

गोलासः । पु । गोमयच्छक्ते । दोडकहा ।
हारा ।

गोलिका । स्त्री । घोण्यायाम् । शेषाङ्गुल ।
रा नि व ८ ।

गोलिहः (लौढ) । पु । कालमुष्ककवृत्ते ।
पञ्चशोडश । भम ।

गोली । स्त्री । गोत्रिद्यायाम् । गोत्रिङ्गा । वै निघ ।

गोलोमिका (मो) । स्त्री । (Corydalis
govaniiana) स्वनामव्यातमहाचुपे । शरुत्वात् ।
हि पाथरी । हृदिगिरे । तत्पथ्याय, —गोधूमी,
गोना, कोटुकपुष्पिका, गोलीमो, गोसम्भा,
प्रसरिणी । गुणा — कटु तिक्ता हिमा विदीपघ्नी
मूलदोषामदोषघ्नी दीपनी शादिष्ठी च । रा नि
व ५ । वचायाम् । रा नि व ३ । श्वेतदूर्वा
याम् । रा नि व ८ । भा स्कन्दापजा चि ।
भूतकेशीयाम् । ऊर्द्धेक्ष । “भनलकेशो च गोलीमौ
भूतकेशो च केश्यपि । द्रव्याभि । प सु च सु
४३ । महीपथिनिरेवे । See श्रीपथि । नील
दूर्वायाम् । जटामास्याम् । अककौरायाम् ।
वै निघ ।

गोल्थ । पु । कशेरौ ।

गोवत्सादी (न्) । प । वक्ते ।

गोवत्सारि । पु । ईहायने । द्वाण । रा नि
व १८ ।

गोवन्दनो । स्त्री । प्रियङ्गुवृत्ते । भम । पीत
दण्डीपजायाम् । शीत डान्कूनी । र मा ।

गोवरम् । स्त्री । गोखरचक्षुषगोष्ठस्यशुक्लगोमयचूर्ण ।
“गोधाना गाखरचक्षुषशुक्ल गोमयचूर्णित । गोव
तत् समाख्यात यद्विष्ट रससाधने ॥” भा ।

गोवरपुटम् । स्त्री । श्रीपथ्य पुत्रविशेष ।

“गोष्ठान्तर्गोत्तुच्छ गुणं चूर्णितगोमयम् । गोदर
तक्षमाज्यायं बरिष्ठ रससाधने । इक्ष्वाकुस्थितो
यव गोषरेर्दीपते पुटम् । तद्गोदरपुटम्नोक्तं भिषग्भि
सूतभण्णि ॥” भा ।

गोवर्णी । स्त्री । अथगयायाम् । वै निघ ।

गोवशा । स्त्री । बध्यायां गवि । वै निघ ।

गोवारि । स्त्री । गोमूत्रे । दा उ १६ अ ।

गोविट् (छा) । स्त्री । गोमये । अम । रा ।

गोविन्द । पु । गोमिदमणौ । वै निघ ।

गोविन्दिनो । स्त्री । प्रियङ्गौ । रा नि व १२ ।

गोविराटो । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

गोविपाणाक्षा । स्त्री । बभ्रूलहवे । वात्स्रां
गाह । वै निघ द्विका धि ध्ने ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा नि व १५ ।

गोवृद्ध । पु । बलीवड ।

गोवृष । पु । वृषे । श र ।

गोवेष्टम् । स्त्री । शीपके । शीवां । प सु ।

गोशक्तम् । स्त्री । गोमये । जग ।

गोशाङ्गुल । पु । गन्धिपण्याम् । गौट्टेना ।
वै निघ ।

गोशालम् । स्त्री । गोष्टे ।

गोशीर्यं (क) । पु । (र्षं) प सु । (क)

र मा । द्रोणपुण्याम् । चणचमिर्गा । स्त्री ।

श्रीखण्डचन्दने । ष्वञ् छन्दन । प सु । गोम
स्तके । चन्दने । रा नि व १२ ।

गोमृङ्ग । पु । बभ्रूरक्तहवे । वात्स्रां गाह ।
रा नि व ८ । वै निघ यष्टयो वि । स्त्री ।
गोमृङ्गे ।

गोष्ठम् । स्त्री । गोष्ठाने । अ ।

गोष्ठकुटु (गोचर) । पु । भासपक्षिणि ।
काकपिगधे । वै निघ ।

गोष्ठीश्वर । पु । चद्रश्वरे । गज वै ।

गोम । पु । रक्तगन्धबोले । शून्धावांशी । मे ।
प्रचूषधि । भू ।

गोसङ्ग (गं) । पु । प्रभाते । हारा । च
इन्द्रिय ८८ ।

गोसदृच । पु । गवयश्चने । द च ।

गोसम्भवा । स्त्री । गोमोमिकायाम् । ष्वञ्-
दूर्क्षा । रा नि व ५ ।

गोसदृश । पु । रक्तबोले । शून्धावांशी ।
अ टी रा ।

गोस्तना । स्त्री । द्राचायाम् । अ टी च द
सि यो रक्त पि चि । “पथ्यास्त्रज्जूरगोस्तना ।”

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जूरौहवे । वै
निघ ।

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राचायाम् ।
मनका । वै निघ २५ पाण्डु चि आमलका
बलेह । गुणा — हृष्या शुब्धी कफपित्तघ्नौ च । भा ।

गोस्तनोभव । पु । द्राचासवे । जाम्बाव
जाम्ब । वै निघ ।

गोस्रव । पु । अनानिकाहुद्युतकारविस्तारे ।
रा नि व १८ । गोमूत्रे । रा नि व १५ ।

गोह्न(स्त)म् । स्त्री । गोमये । र मा ।

गोह्रोतकी । स्त्री । विलहवे । प सु । -

गोह्ला । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ।

गोहलिया । स्त्री । गोधापद्याम् । “पीतं गोहा
लियामूल तिलदध्याज्यस्युतम् । विषदसूच कथित
प्रवस्यति शहर ॥” गार्ग ।

गोहित । पु । धीपालतायाम् । विलहवे ।
अ च ।

गोहिर । पु । अथसजातीयार्थे । नकुल । स्त्री ।
पादमूले । हे च ।

गोह्लन । पु । गोशीर्दके । के ।

गोचौर । पु । गोचुरकी । गौश्वी । रा नि
व ४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोचुर (क) । पु । (Zygophylleae
Tribulus terrestris Syn T Lanugi-
nosus) अनामक्यातवृषे । गौर्द्रौ । छद्रक्षप
विशेष । हि गोचुरमूल । उत गोचुरा । वेडिली
सराटो । गोखर इति च प्रसिद्ध । तत्पण्याय, —
विकण्ड, स्थलगद्गाट, गोकण्ड, विकण्डक,
विपुट, कण्डकफल, चुर (र), गोचुरक, पल
जपा, रघुगन्धा, चदशा, सादुकण्डक, गोकण्डक,
वनशङ्गाट (प), गोचुरि (ग) विकण्डक
(शब्दमा), गोचुर, विकट, विक, रघुर,

(शब्दर), चुरक, भक्त्यकष्ट, इक्षुगन्धिका (भा), चुराङ्ग, श्वदंष्ट्रक, कण्टकी, भद्रकण्ट, ब्यालदण्ड, दुरक, पडङ्ग, कण्टी। स च महाचुष्टमेदा विधा। सा गुणा—शीतल मधुरल बल्यल हृदयल कृच्छ्राग्मरीमेहविदाहृत्तल रसायनल च। “गोचुर” शीतल, स्नादु बलकृच्छ्रसिधोऽयम्। मधुरो दीपनो हृद्य पुष्टिदयाम्मरीहर। प्रमेहश्चास कासारं कृच्छ्रद्वेगो वातनुत् ॥” भा। चार गुणा—“चारस्तु गोचुराणाम् मधुर शीतलो मत। सोतोविशीधनश्चैव वातघ्नी हृद्य एव च।” वै निघ। तच्छाकगुणा—तिक्त हृद्य सोतोविशी घनञ्च। राज १५। वीजगुणा—वीज गोचुरकं शीत मूयल शीघ्रवारणम्। हृद्यमायुस्कार गुक्त मेहनुत् कृच्छ्रनाशनम् ॥ वै निघ।

गोचुरादिगणः। पु। लोहमारकवर्गमेदं। यथा—गोचुर चुरको व्याघ्री सिद्धपुष्पी कुशिका। गोचुरादिरिति श्रीक्री वातशोफहरी गण ॥” रस च।

गोचुराद्यष्टतमः। क्री। सूत्राघाते ष्टतम्। “धान्यगोचुरकक्षाकल्कसिद्ध ष्टत द्वितम्।” ष्टतं ४३ कायार्थं धन्याकं ४ प गोचुर ४ प। १७ ४ अ वाथार्थं धने २ अ जल १७ अ १० ४ ग दक्षार्थं धने ४ अ गौगुन ४ अ। सा को। अन्यत् राजयक्षणि। गव्यष्टतं ४ अ कायार्थं दुरालभा गोचुर शालपर्णी पृथ्वीपर्णी (छाकूले) सुद्वर्णी मापपर्णी श्वेतवाल्यालक चैवपटो एषां प्र १ प जल ४० अ ११ ४ अ। कल्काथं शटी पुष्करमूल पिप्पली बला भृश्यामलकी चिरायता इन्द्रयव अनन्तमूल एषां प्र २ ती दुग्ध ८ अ। च चि ८ अ।

गोचुरी। क्री। गोचुरे। गोथ्वी। रा नि व ४।

गोचुरः (रि.)। पु। गोचुरे। लकलासे।

गोचो(स्त्रे)ड' (क.)। पु। गीनद पचिणि। गादम शोथी। सु सू ४६ अ।

गौः। पु, क्री। स्वनामप्यातपगौ। गङ्गा। अम। पु। सुर्ग। मे। चण्डिकादेवे। रा नि व ८। अथमके। रा नि व ५। क्री। सीमि। अ टी भावु। रग्नी। बज्जु। मे। चन्द्रे। सूर्ये। अ टी। क्री। नेत्रे। वाक्त्रे। रोहिण्याम्। जले। मे। भूमौ। चिका।

गौडः। पु। गुडविकारे। उड्डेव मम। स च पाचनो दीपनय। सु।

गौड(र)वास्तुकः। पु, क्री। चिल्लीशाके। हृत्तपुष्करवास्तुके। रा नि व ७। नान बोता शीत। “तदेव तु हृदयव रक्त साक्षीरवास्तुकः।” भा पू १३ शाकव। See वास्तुकम्।

गौडसीधुः। पु। गुडकृतसीधुमये। गुणा—“कषायो मधुर सीधुगौड पाचनदीपन।” सु सू ४५ अ।

गौडारसः। पु। गुले रस। रससिन्दूर ५ भ सतलोह ५ भ श्यावरी आमलकी गुड, चो काथे मर्दयेत्। वनमिन्दू ५ ड मृत्तलोह ५ ड, भजावरो, आमलकी एवं उड्डीकाथे ७ दिन लावना दिवे। गोजा ४ व। अद्रपान १७ ७ मधु। रस र।

गौडासवः। पु। गुडकृतसवः। उड्डे' मम। गुणा—उष्टमूत्रशक्तत् तपणो दीपनय। वा टी हेमाद्रि। धातकीरुगुडैर्मयमेदं गौडं प्रकीर्तित। तीक्ष्ण द्रव्यगुणमाला।

गौडिकम्। क्री। गुडकृतमद्यविशेषे। ति। गुडसकृते। भा उदावर्त्त' चि।

गौडी। क्री। गुडकृतमये। तत्पथ्याय वाल्कली। विका। धातकीरुगुडादिकृतास्त्रमये। गुणा—तीक्ष्णा चणा मधुरा वातघ्नी पित्तजननी बलकरी पथ्या कान्तिजननी तपणी च। रा नि व १४। “गौडी कषाया मधुराश्चशीता सन्तोपनी शूल मलापहनी। हृद्या विदीप शमयत्यजीर्णं पाण्डु मयार्थं यस्मिन् निहन्ति ॥” अति १६ अ।

गौणविम्बी। क्री। विम्बीमेदं। वै निघ।

गौण्यौ। क्री। लोणिकाशाके। श्रुतिशाशक। प सु। मन शिलायाम्। र सा स।

गौण्य'। पु। कर्शरुके। के०७।

गौत(त्त)मः। पु। स्यावरविपमेदं। छे च।

गौतमी। क्री। गोरोधनायाम्। रा नि व १९।

गौधार' (धेय) (धेर', क)। पु। गोधि कायजे। गोधा इति प्शति। स च दूर्वा करेविषेण तुल्यसेवैव जातवान्। “गोधासुतल गोधेरी विषे दूर्वाकरे सम। चतुर्धातुव्यक्तान् विद्यादेतेषामेव सद्वान् ॥” वा उ १६ अ।

स पञ्चविध — "प्रतिपद्य विहभासी बहुवर्णा भद्रा शिरा । तथा निरुपमयापि पञ्च गोधेरक मृता । तैर्भवन्तो ह दष्टानो वेगजानामि संपद्यत् । हजय विविधाकारा यन्मय सुदारुणा ।" स कल्प ८ प । "तदुत्पत्तियथा—कृण्वसर्पेण गोधाया भवे ज्ञानुयतुषद । सर्पे गोधेरकोनाम तेन दष्टो न गोधति । सर्पे गोधेरकोनाम गोधाया स्याद्यतु षद । कृण्वसर्पेण तुल्य स्यात् नाना सुमिश्र जातय ।" च ।

गौर । पु । श्वेतसर्पे । रा नि व १६ । See सिद्धार्थ । धववृक्षे । शीतश्रीगोह । रा नि व २ । कर्पूरे । रा नि व १२ । करञ्जवृक्षे । खदिर । वै निघ । गौरधान्ये । च सू २० प । क्ली । सीग भिकटवृक्षे । वाग्दध्नुव । रा नि व ८ । हरि ताले । रा नि व ११ । मन्त्रकेशरे । मी । कुडुमे । रा नि व १२ । खण्डे । रा नि व ११ । गौर सुवर्णशाक । वै निघ ।

गौरक । पु । गिरिस्तिकायाम् । गेरिगाँटी । वै निघ ज्व चि लाचातैले । लावपविधि । वै निघ ।

गौरकदम्ब (क) । पु । हरिद्रके । हृदया कदम्ब इति लोके । भा म ४ म र्वतो य चि ।

गौरखटी । स्त्री । श्वेतखटिकायाम् । श्वेत् थडि । वै निघ ।

गौरचणक । पु । धवलचणकवृक्षे । शीतां ह्योना । मं श्वेतचणा । क विलियकडली । गुणा —मधुर बल्य रीचन वातकर पिषघ्न शीतल गुरुय । रा नि व १६ ।

गौरजोरक । पु । श्वेतजोरक । शीतां क्रीद, गां क्रीव । तत्पथ्याय, —अजाजी, श्वेतजोरक, कणाजा, कणजोर, कणा, सितदीप्य, दीर्घकणा, सितानाजी, गौरानाजी । गुणा —हिमो रुचि कर कटुमधुर दीपन क्षतिविधाधानहर चतु ष्य । रा नि व ६ ।

गौरतित्तिर (रि) । पु । तित्तिरपक्षिणि । जिजि शीतौ । वै निघ । See तित्तिरि ।

गौरत्वक् । पु । हृददीवृक्षे । क्रीडाभृज । रा नि व ८ ।

गौरद्रु । पु । हरिद्रावृक्षे । वै निघ ।

गौरधान्यम् । क्ली । शालिधान्यविशेषे । शीतां क्षान् । च सू २० प ।

गौरपाषाणम् । क्ली । श्वेतखटिकायाम् । कृण्व- थडि । वै निघ ।

गौरमाल्य । पु । गिरिजमधूकवृक्षे । शीतां डे मडेन गोह ।

गौररन्धा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । शीतां कणां । रा नि व ११ ।

गौरवम् । क्ली । कफजरोगे, गुरुले । लक्ष्य यथा—"आद्रिचन्मविषह हि धी गात्रमभिमन्यते । तथा गुरुशिरोग्रस्यै गौरव तदिनिर्दिशेत् ॥" सु शा ४ प ।

गौरवर्णवती । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

गौरवत्तो । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । रा नि व १२ ।

गौरव्रोहि । पु । गौरशाली । वै निघ ।

गौरशाक । पु । मधूकवृक्षमदे । शिविज्ज मडेनविम्व । र मा ।

गौरशाखो (हन्) । पु । कलमधूके । वै निघ ।

गौरशालि (क) । पु । श्वेतवर्णशालिधान्य विशेषे ।

गौरपट्टिक । पु । पट्टिकशालिधान्यमदे । श्वेत्पट्टि श्वेत् क्षान् । गुणा —रूच्य शीतल दापघ्न बल्य पथ्य दीपन धीव्यवृद्धिकरय । रा नि व १६ ।

गौरसर्षप । पु । (Brassica juncea Syn Sinapis romasa) श्वेतसर्षपे । श्वेत् सविषा । हि राद्र । ते तेज्जावाल् । प सु । तत्पथ्याय, —गौर (मे), अनर्घ्य, सिद्धार्थ, भूतनाशन कटुखेद, यङ्घ्र, कण्डूघ्न, राजिका फल, गुरुघ्न, मोषाक, दुरोधघ्न रघोघ्न, कुहनाशन, सिद्धप्रयोगन, सिद्धसाधन, सित सधप । गुणा —कटुतिक्तीष वातरक्तघ्न यङ्घ्र दीपलम्बदीपविपभूतव्रणहर हृद्यक्षौषा कफकण्डूकुष्ठ कीटकमिघ्न रजपित्ताग्निवर्धकय । भा ।

गौरसुवर्णशाक । पु, क्ली । धिवकूटदेशे स्वनामप्रसिद्धशाकविशेषे । पाटिग्रादिम्व । तत् पथ्याय, —राचै, सुगन्धिक, भूमिज, बारिज,

इस, गन्धशाक, कटुशृङ्गाल, चूर्णशाकाद । गुणा
—शीतल कफपित्तज्वरदा दाहहृदिभानिरक्त
अमघ्नश्च । रा नि व ७ ।

गौरा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृत्ते । कौशा कदा ।
रा नि व २१ । श्वेतसर्पपत्रे । गोरीचनयागम् ।
वै निघ ।

गौराङ्गी । स्त्री । सूक्ष्णायाम् । छुङ्गुराङ्गी
एवाङ्गी । रा नि व ६ ।

गौराजाजो । स्त्री । श्वेतशौरके । भाद्रा
जौद्रे । रा नि व ६ ।

गौराट । पु । श्वेतखदिर । वै निघ ।

गौराटिका । स्त्री । शारिकापक्षिणि । भौलिक
प्राथी । वै निघ ।

गौराद्य घृत(तैलञ्च) । स्त्री । गव्यघृत तिल
तैल वा ४ अ क्ताद्यर्थ—अश्वत्थवटीदुग्धरसञ्च
वैतसर्गा लक् मिलित्वा ६४ प बारि ६४ अ
शे १६ अ । कल्पाद्यर्थ—हरिद्रा दाहहरिद्रा
भस्मिष्ठा पुण्डरीक अटामासो यष्टिमधु बालक
सुस्तक रक्तचन्दन जातीपत्र निम्बपत्र पटोलपत्र
करञ्जबीज कटुकी सिक्त्यक यष्टिमधु अनन्तमूलम्
एषा मिलित्वा ८ प । श्वेतवृत्त वा तिलवृत्त
४ अ क्ताद्यर्थ अथथ, वट, यङ्गुल, शङ्ख, शङ्ख,
वेतन मिलित्वा ७४ अ खन ७४ अ मे १७
अ । ककार्य—श्विजा, दाहश्विजा, शङ्खिष्ठा,
पूङ्गुविष्ठा, अटामासो, यष्टिमधु, वाणा, गुञ्ज,
रक्तचन्दन, जातीपत्र, निम्बपत्र, पटोलपत्र,
करञ्जबीज, वटुवो, तम, यष्टिमधु, अनन्तमूल
एहेमकन मिलित्वा ८ प । च ६ ।

गौरार्द्रकः । पु । स्यावरविषभेदे । ई च ।

गौराभ । पु । हरिद्रावृत्ते । वै निघ ।

गौरामलकम् । स्त्री । परिणतामलक । पाका
आमलकी । रस र । प्राचीनामलकी । प्राणि
आत्मा ।

गौरास्य । पु । भोलवानरे । रा नि व १६ ।

गौराहिक । निर्विषसपविशये । सु कल्प ।

गोरिका । स्त्री । जलमधूके । जलज भीरवा ।
"यथाद्रगोरिकीमिदम् ।" सु चि २० अ जलस
धि । शारिकापक्षिणि । वै निघ । अटवर्धय
कन्यायाम् । श २ ।

गौरिणी । स्त्री । तिरणचुपे । वै निघ ।

गौरि(रो)लः । पु । राजिकायाम् । श्वेत
नविषा । खोहकिट्टे, खोहचूर्णे । मे ।

गौरो । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व २० ।

हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । सु चि १७ अ ।

प्रियङ्गी । रा नि व १२ । दाहहरिद्रायाम् ।

प सु । नीलदूज्यायाम् । श्वेतदूज्यायाम् । रा

नि व ८ । मञ्जिकापुष्पचुपे । रा नि, व १० २३ ।

तुलसीवृत्ते । रा नि व १० । गोरीचनयागम् ।

रा नि व १२ । सु चि १७ अ । आकाश

मास्याम् । सुज्जटायास्याम् । रा नि, व १३ २३ ।

अनागतार्कवाया कन्यायाम् । रा नि व २३ ।

गौरीकेशः । पु, स्त्री । अमघातो । प सु ।

गौरीजम् । स्त्री । गन्धके । प सु । अमघ

धातो । रा नि व १३ ।

गौरीजेयम् । स्त्री । अमघातो । रा नि, व १३ ।

गौरोतेज । स्त्री । अमघातो । प सु ।

गौरीपाषाणम् । स्त्री । शृङ्गपाषाणे । वै निघ

२म अर्थ चि ।

गौरोपुष्प । पु । प्रियङ्गुवृत्ते । रा नि व १२ ।

श्वेतकरवीरवृत्ते । रा नि व १० ।

गौरोरज । स्त्री । गन्धके । चि क्त कल्प ।

गौरोललितम् । स्त्री । हरिताले । रा नि व १३ ।

गौरोवीजम् । स्त्री । पु । गन्धके ।

गौजर । पु । मेघमङ्गयाम् । मेघाभिङ्ग ।

वै निघ ।

गौर्यम् । स्त्री । तमालपत्रे । वै निघ अर्कचि

गण सप्याशसके ।

गौर्यश्मा । पु । शृङ्गपाषाणे । मृगथङ्गि । ई

निघ ।

गौर्यामलम् । स्त्री । अमघे । अज्ज । अ टी

खा ।

गौलिक । पु । कालमुष्कवृत्ते । एन्टीप्रात्त ।

रा नि व ११ ।

गौल्यम् । स्त्री । विष्णुपूगफले । छिद्रिष्ठप्राप्ती ।

हि विष्णुपूगपाती । रा नि व ११ । Sec

पकीट । स्त्री । मयविशय । रा नि व २० ।

स्त्री । विखोलतायाम् । उठाकूठा, कुमत्रकी ।
वै निघ । सधुररसे । रा ।

गौल्या । स्त्री । यावगालशर्करायाम् । टा ।

ग्रथितम् । स्त्री । लवङ्गे । वै निघ जीणच चि
लवङ्गादिकषाये । शुकदीपभेदे । खख—यत्
कफीचित् शशत् शुकपुरितश्च भवेत् । सु नि
१४ अ ।

ग्रन्थ । पु । गल्फि ।

ग्रन्थिः । पु । अशदे सन्धी । गौंटे । अम ।
तत्पथ्याय,—पञ्च, पर (अ), काण्डसन्धि (रा) ।
भद्रमुत्तायाम् । रा नि व ३ । पिण्याली ।
रा नि व ३ । ग्रन्थिपण्डित । गौंटेना ।
म । पिण्यालीमूल । वै निघ १म अ चि
ग्रन्थादिकषाये । पादग्रन्थी । आशवदीये ।
वै निघ । सन्नामकशोधरीगे । निदानसम्प्राप्ती
यथा—“वातादयो मांसमसृक् प्रदुष्टा सन्द्य
भेदय कफानुविद्ध । हृषीमते विषयिततनु शोथ
कृत्वन्त्यतो यन्त्रिरिति प्रदिष्ट ॥ आयस्यत व्यथत
एति सोढ प्रत्यथ्यते कृत्वय एति भेद । कृषी
शुद्धंस्तिरिवाततय भिन्न खवेजानिलजोऽस्तमच्छम् ।
हृन्धत्ये धूप्यति चातिमात्र पापच्यते प्रज्वलतोव
चापि । रक्त सपोतोऽप्ययवापि पिताद्विन्न मवेदुण
मतोव चास । श्रोतो विषणोऽत्यरुद्रोऽतिरुण्ड
पापाखवत सहजोपपन्न । चिराभिहृद्विष कफ
प्रकीर्णान् भिन्न खवेच्छुक्लधनच पूय । शरीरवृद्धि
चयवृद्धिहानि विरूपो मृष्टानत्यरुद्रोऽतिकण्डु ।
भेद कृतो गच्छति चातिभिन्न पिण्याकसपि प्रतिमन्तु
भेद ॥ सु नि ११ अ । स नवधा भवति दोषास्त
मांसभेदोऽस्थिशिराव्रणभव । वा उ २८ अ ।
तेषां रक्तमांसशिरास्थिव्रणभवान् लक्षणाणि स्वस्व
पथ्याधि मृग्याणि । तत्र दोषास्तमदोज्ञा साध्या ।
सम्भकण्डोदरस्या खूला खरा चलाश्च न साध्या ।

ग्रन्थि(न्यौ)कम् । स्त्री । पिण्यालीमूल । रा नि
व ३ । व द कामला चि मण्डूखटके ।
गुगुली । मे । पु । कण्ठपालीमतरीगे । सु पु
१६ अ । ग्रन्थिपर्वे । गौंटेना । मेघ कुष्ठ चि
कन्दपरास्तेले । अज्जुनवचे । चिका । करीरे । मे ।

ग्रन्थिका । स्त्री । ग्रन्थिपर्वे । गौंटेना । यथा
याम् । वै निघ । गोधापदोलतायाम् ।

ग्रन्थिजोष । पु । ग्रन्थिपर्वे । गौंटेना ।
व द वा व्या चि । “ग्रन्थिकोपी मरुचकम् ।”

ग्रन्थिखेटी । स्त्री । गन्धमाचायाम् ।

ग्रन्थिरोडम् । स्त्री । गन्धमाचायाम् । “ग्रन्थिनम्
ग्रन्थिरोडश्च माला हृषकमात्रिका ।” द्रव्याणि ।

ग्रन्थितक । पु । शुकरीगे । वै निघ । See
ग्रथितम् ।

ग्रन्थिदला । स्त्री । साक्षाकन्दे । रा नि व ३ ।
चोरके, ग्रन्थिपणे । वै निघ ।

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । वनौदूर्वायाम् । मानादूर्वा ।
रा नि व ८ ।

ग्रन्थिनिका । स्त्री । महाशायणिकायाम् ।
मण्डोरी । रा नि व ५ ।

ग्रन्थिनी । स्त्री । कदलीवृक्ष । वै निघ ।

ग्रन्थिपत्र । पु, स्त्री । चोरकनामगन्धद्रव्य ।
गौंटेना । रा नि व १२ ।

ग्रन्थिपर्ण । पु स्त्री । चोरकनामगन्धद्रव्य ।
गौंटेना । रा नि व १२ । स्त्री । खनामव्याप्त
वणिग्द्रव्ये । गौंटेना । हि (गण्डिवण) । भद ।
तत्पथ्याय,—शुक्लं, वह्निपथ्य, स्त्रीण्य, शुकुर,
वह्नि पथ्य, वह्नि, शुकवह (अ टो), स्त्रीण्येक,
कुष्ठपुष्प, शुक्ल (२), वह्निशुभ्र (३),
विशौर्णाखा, स्वरामगुच्छक, शुकपुच्छ, शुकच्छद,
ग्रन्थिक, काकपुष्प, गुच्छकं, नीलपथ्य, सुगन्ध, ग्रन्थि
पलकम् । “ग्रन्थिक पाण्डुर किञ्चित् कनिष्ठ सव्य
सम्भत । उत्तम हृणवर्णं य स्फूर्जोऽतोव च निन्दित ॥
अप गृहणी चि शशावरोमोदके । गुणा—तिक्त
तीक्ष्ण कटूष्ण स्रुत दोषा कफ वात विष श्वासकण्डू
घ्नश्च । भा । शोधन गोमूत्रेण । (पां र्छी) स्त्री ।
जतुकालतायाम् । रा नि व ३ । गण्ड
दूर्वायाम् । रा नि व ८ । ग्रन्थिपण । वै निघ ।

ग्रन्थिफल । पु । मदनवृक्षे । यदनां गोश्च ।
रा नि व ८ । कपिलवृक्षे । कन्द्रे-दोषान्न
गोश्च । रा नि व ११ । साकुरुण्डवृक्षे । रा
नि व ६ ।

ग्रन्थिभा । स्त्री । अस्थिसंहारवृक्षे । शङ्खोड्डी ।
वै निघ ।

ग्रन्थिमत्फल । पु । सुदकखालिकायाम् ।
वै निघ । लज्जुवृक्षे । रा नि व ८ ।

ग्रन्थिमान् । पु । अस्थिसंहारवृक्षे । शङ्खोड्डी ।
प भु । भा ।

ग्रन्थिसूत्रम् । स्त्री । शास्त्रसूत्रम् । लघुने ।
ये निघ । गृहने । शीघ्रत । रा नि व ३ ।

ग्रन्थिसूत्रम् । स्त्री । बलिदू गायम् । मांगीपूर्वी ।
रा नि व ८ ।

ग्रन्थिलः । पुं । विकटकक्षये । रा नि व ११ ।
विकटकक्षये । देदेति दू । रा नि व २ ।
करवीरहवे । अम । तच्छ्रु भोयचुपे । शीघ्रत ।
रा नि व ५ । धीरकनामगम्यार्थे । शीघ्रत ।
रा नि व २२ । पिच्छालो । रा नि व ३ । यश
करीरे । शीघ्रत । शीघ्र । प सु । स्त्री । पिच्छलो
मूले । रा नि व ६ । आर्द्र । श य । करीरा
खीरप्रियगुन्धे । रा नि व ८ । गन्धमातायाम् ।
प सु । विलङ्घने । शकदीपभेद । ये निघ ।

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रनृत्तायाम् । रा नि व ६ ।
बलोद्वेष्टायाम् । शीघ्रत । रा नि व ८ ।

ग्रन्थिवज्रकाम् । स्त्री । वज्रलोहे ।

ग्रन्थिवर्ही (नृ) । पुं । यन्त्रिपण्डवे । श य ।

ग्रन्थिवि(वो)सर्पः । पुं । विसर्परीगभेद ।
लक्षणे यथा—“कफेन रजः पयनी मिला रा
यथा कफ । राय हृदयस्य लक्ष्मिराणां
मांसगं । दूषयिता तु दीर्घानुश्लेषसुरासना ।
ग्रन्थीनां कुर्वते मापा रक्षां तीव्ररुज्वरा ।
आसकासातिसाराद्य शोषद्विज्ञावन्मये । मोह
वैषण्यमूर्च्छाभ्रमप्रसदनेयुत । इत्ययं ग्रन्थिवोसर्पः
वातघ्नो भयकोपजः ॥” मा नि ।

ग्रन्थिसहृता । स्त्री । ननुकायाम् । ये निघ ।

ग्रन्थोकम् । स्त्री । पिच्छलोमूले । द्वि ।

ग्रहघ्नः । पुं । गौरसर्पे । रा ।

ग्रहजित् । पुं । चीडानामदेवदारुभेद । शीघ्र-
लवविशेष । रा नि व १२ ।

ग्रहणम् । स्त्री । नेत्रे । इन्द्रिये । रा नि व
१८ । करे । मे ।

ग्रहणी (शि, १) । स्त्री । अग्निवहधन्याम् ।
प म ४ ख । तस्या स्थानं यथा—“पट्टी पित्त
धरा नाम या कक्षा परिकीर्तिता । पक्वमाशय
मध्यस्था ग्रहणी सा प्रकीर्तिता । ग्रहणीबलमग्निहि
स चापि ग्रहणी मत । तस्यादग्री प्रदुष्टे तु
ग्रहण्यपि प्रदुष्यति ॥ सु शा । तथा—“अथा
धिष्ठात्रमस्य ग्रहणाद् ग्रहणी मता । नामैरुपरि

सा अग्निवहधोपसम्भविता । अपक्व धारयत्यत्र
पक्व त्यजति चाप्यथ ॥” । य । तन्नामकी
दरामयविक्रमे । तस्य सम्प्रतिर्गथा—“अतो
गारे निहोऽपि मन्त्राग्नेरहिताग्नि । भय
सन्पित्तो वज्रिदंष्ट्रीमपि दूषयेत् ॥” सामान्य
लक्षणे यथा—“एकैकजं सञ्चलय दीपेरत्यर्थं
मूर्च्छिते । सा दृष्टा वृक्षी भुक्तमांसमेव
विमुच्यति । पक्षं वा सरसं पृतिं सुदृढं सुदृढं ।
ग्रहणीरोगमाहुतमायुर्देविदो म्ना । पूर्वदपनु
तदेह तत्कालस्य लक्षणे । विदाहोऽस्य पाकस्य
चिरात्कालस्य गौरवं ॥” निदानं यथा—“कटुतिक्त
कषायतिक्तसंघट्टभोजने । प्रसिक्तानामात्मन
वेगनिवृत्तमेष्टुम् । मारुतं वृषिनीं वज्रं सहाय
कुर्वते गदान् । वातशारूपं यथा—“तस्यात्र पचते
दुर्लभं शुक्लपाकं खराहता । कट्याग्रमोपं चक्षुष्या
तिमिरं कर्णयो म्ना । पाशैश्च वृक्षधोवाद्य
भीष्णं विमुच्यते । द्रव्योद्वा कालं दीव्यत्
वेरसं परिकर्मिका । गृहि सञ्चरसानाद्य
मस्य सदभन्धवा । कीर्णं जीव्यति चापानं सुक्ते
स्वास्थ्यमुपैति च । स वातगुणहृद्गीघ्रीघ्रागदो च
मानस । पिरादुर्गं द्रव्यं शुक्लं तत्ताम शब्द
केष्वत् । पुन पुन सज्जिदर्थं कासश्चासिर्दो
नित्रात् ॥” पित्तजालक्षणे—“कटुजीर्णविदाहस्य
आराये पित्तमुल्लेख । आश्रयवृक्षान्यनलं जल
लमनिवानलम् । सीसीर्णं मोक्षपीयामं पीताम
सायते द्रव । पुच्छलोद्गारस्तत्कृदाहारवि
लङ्घित । कफजीव्यति—गुण्यतिस्निग्धशीतादि
भीजनादतिभीजनात् । भुक्तमांसस्य च खप्रात्
हन्तृमि कृपितं कफ ॥” इत्यादि । मा नि ।
“ग्रहणीमाश्रितं दीपमजीर्णवदुपाचरेत् । लङ्घनं
दीपनीयेथ सदातीमारसेपयै ॥” ग्रहणाम्
आहारो ग्रहणीस्थितपाचकपित्तस्यैव वज्रिना
पचते । पच्यमानं स ग्रहणीस्थितस्य कटुरसस्य
पित्तस्य संयोगात् कटुर्भवति ।

ग्रहणोक्तापाटरसः । पुं । रसीज्यं ग्रहण्यं
हित । स यद्बिध । प्रथमी यथा—पारद
गन्धकं टङ्गणं यवचारं जातोफलं खदिरं जीरकं
शुक्रधूतकं भकटोवीजं विलशलाटू वक्रपुष्पाणां म
॥०॥ तौ विषयपत्रं कर्पासं जालिखं चोरीणीं कबट
कुटजप्रपाणीं रसेन मर्दयेत् । वटी १२ ।
पांवां, गन्धकं, मोक्षशी, यवकायं, खोत्रकं,
थमिन्नं, जौत्रां, धेनुकां, आनाकुलीं वीजं,

ବେଳୁଠ, ବଦପୁଷ୍ପ ଓ ଯେବେବ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ॥ ଚୋଳା,
ବିଷପତ୍ର, ବାମନାମ, ଶାଳିକାଶାବ, ଧିବ୍ରହ, ବାହାମାତା, ବୁଝୁଚିହାମ ବା ପତ୍ର ହିଂସାଦେବ
ରସେ ନିର୍ମଳ । ବତୀ ୧୮ । ରସ ୧ । ମୈଦ ।

ଦ୍ଵିତୀୟା ଯଥା—ପାରଦଗନ୍ଧକାୟୀ ମ ୧ ଶୀ କଳ୍ପଲ
କାୟୀ କୁଟଜଲକ୍ଷ୍ମଣ ୫ ଶୀ ଯଜ୍ଞବଲ୍ଲବ ଆଦିକ
ରସେନ ମହାୟିତ୍ । ମାତା ୫ ଗୁଣା । ପାତା ୧ ତୋ
ମୁକ୍ତକ ୧ ତୋ ବଞ୍ଚିତ ବାବିବେ । ପରେ
ବୁଝୁଚିବ ଛାଣେବ ଡମ୍ବ ୫ ଚୋ ନିଶାହିୟା
ଆଦାବ ରସେ ମାଢିବେ । ଛାଗହୁସ ବା
ବୁଝୁଚିବ ବାଧେବ ସହିତ ୫ ବତି ସେବା
କରାହିବେ । ତୃତୀୟା ଯଥା—ପାରଦଗନ୍ଧକାୟୀ

କଳ୍ପବଦ୍ଧାମା ଶୁଦ୍ଧି ମ ୧୦ ଶୀଳକ ବିଲ୍ବପରମ୍ପରା
ବର୍ମାହତାକପମାୟୀ ମ ପଲମାନରସେନ ଯଥାକ୍ରମ
ମହାୟିତ୍ । ମାତା ୨ ଗୁଣା । ପାତା, ଗୁଳ୍ମକ, ଜାୟ-
ଫଳ, ଲବଙ୍ଗ ଓ ॥୦ ଚୋ ଏବଞ୍ଚ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିୟା
ବିଷପତ୍ର, ହଢ଼ହଢ଼ିଆ, ପାଣିକଳାମାତା ହିଂସା-
ଦେବ ଓ ଯେବେବ ବସ ୧ ପଲ ମହ ଯଥାକ୍ରମେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବେ । ମାତା ୨ ବତି । ଅଷ୍ଟମୀ

ଦ୍ଵିତୀୟା ଯଥା—ସୁକ୍ତଧୂଳିକରମଗନ୍ଧକାୟୀ
ମ ୫ ମା ସୁକ୍ତାବଳ ବିଲ୍ବ ଯଜ୍ଞାକପମରସେନ ମ
ପଲମିତେନ ଯଥାକ୍ରମ ମହାୟିତ୍ । ମାତା ୧ ଗୁଣା ।
ଧୈତୁନା, ପାତା, ଗୁଳ୍ମକ ଓ ଯେବ ୫ ମାତା
ଏକତ୍ର ଚୂର୍ଣ୍ଣ କବିୟା ହଢ଼ହଢ଼ିଆ, ବିଷପତ୍ର ଏବ
ପାଣିକଳାମାତା ହିଂସାଦେବ ଓ ୧ ପଲ ବସେ
ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବ । ମାତା ୧ ବତି । ପଞ୍ଚମୀ ଯଥା
ସପ୍ତହସ୍ତା—ସୁକ୍ତାମୟ ଶ୍ଵେତମୟ ଗନ୍ଧକ ପାରଦ
ଟରୁଆକ କପହ କମରାବିଧାୟୀ ମ ୧ ଶୀ ଯଜ୍ଞବଲ୍ଲବ
୮ ଶୀ ଅତିବିଧାକାୟେନ ମହାୟିତା ଶୀଳକ ବିଧାୟ
ପ୍ରତ୍ୟାକ୍ଷ ମହାବ୍ରହ୍ମ ପଦ୍ମିତ୍ । ଉଦ୍ଧୃତ ଧୁଳୁରଚିବକ
ତାଳମୁଳୀରସେନ ମାବିତ୍ । ମାତା ୨ ଗୁଣା ।

ସୁକ୍ତାତମ୍ବ, ଅର୍ଗତମ୍ବ, ଗୁଳ୍ମକ, ପାତା, ମୋହାମା,
ଅଜ, କଡ଼ିତମ୍ବ, ବିଷ ଓ ୧ ଚୋ ଶଞ୍ଜିତମ୍ବ
୮ ଚୋ ଆତ୍ମହତେର ବାଧେ ମାଢିଆ ଗୋଳା
କରିଆ ୨ ଓହସ ପୁଟିପାକ କରିବେ । ଶୀତଳ
ହୈଲେ ତୁମ୍ଭିଆ ଲୋହପାତ୍ରେ ଧୁତୁରା, ଚିତା
ଏବ, ତାଳମୁଳୀର ବସେ ଭାବ୍ୟା ଦିଆ ୨ ବତି
ବଟି କରିବେ । ମୈଦ । ଷଷ୍ଠୀ ଯଥା—ବିଷମୟ
୧ ମ ସୁକ୍ତାମୟ ୧ ମ ଶ୍ଵେତମୟ ୧ ମ ଗନ୍ଧକ
୨ ମ ପାରଦ ୨ ମ ଯଜ୍ଞ କପିତ୍ଵରସେନ ଯଥାବ

ସମଗ୍ରହେ ଚିନ୍ତା ପଦ୍ମିତ୍ । ଅଥ ବସାରସେ ୩, ଅପା
ମାଗରସେ ୫, ଶିଳାବିଧାୟୀକାୟାକୀନ୍ଦ୍ରସବ୍ଦ-
ଶିଳା ରସେ ମ ୫ ମାତାମା ଦିଆ । ବୋପାତମ୍ବ
୧ ତ ମୁକ୍ତାତମ୍ବ ୧ ତ ଅର୍ଗତମ୍ବ ୧ ତ ଗୁଳ୍ମକ
୨ ତ ପାତା ୩ ତ ବସିଧବସେ ମର୍ଦ୍ଦନ ବାବିୟା
ସ୍ଵଗନ୍ଧାତ୍ର ଭରିଆ ପାତା ବାବିବ । ପରେ ବଳା
ରସେ ୧, ଅପାମାର୍ଗରସେ ୩, ଲୋହ, ଅତିବିଧା,
ସୁକ୍ତା, ଧାତବୀ, ହିଂସା, ଓଡ଼ୁଚିର ରସେ ଓ
୩ ଭାବନା ଦିବେ । ରସ ୬ ।

ସହସ୍ରୀମଜିନ୍ଦ୍ରବଟିକା । ଶ୍ରୀ । ସହସ୍ରାଧି
କାର ରସ । ରସ ଗନ୍ଧକ ଶୀତ ଯଜ୍ଞବଲ୍ଲବ ଟରୁଆକ
ହିନ୍ଦୁ ଶ୍ରୀ ଶାଳିକା ଶୁକ୍ତ ଧାନ୍ୟକ ଶୀରକ ଶିଳ୍ପ
ଧାତକୀ ପ୍ରତିବିଧା ଯନ୍ତ୍ରୀ ଯଜ୍ଞଧୂମ ଚୂର୍ଣ୍ଣତକୀ ଶିଳାତକା
ସ୍ଥି (ଅଭାବେ ରକ୍ତଚନ୍ଦନ) ନିଜପଦ ଜାତୀୟ ଲବଙ୍ଗ
ତଳିଲା ଧାତକ ବିଲ୍ବ ଶିଳାତୁ ମୈଦିକା ଯଜ୍ଞାମା ମ
ସମୀଭାଗ । ଛାଗହୁସ ନ ମହାୟିତ୍ । ରସ, ଗୁଳ୍ମକ,
ମୋହ, ଶଞ୍ଜିତମ୍ବ, ମୋହାମା ବହି, ହି, ଶୀତ,
ପାଣିକଳାମାତା, ମୁତା, ଧନେ, ଜୀବେ, ମୈଦାବ ଲବଙ୍ଗ,
ଧାହିଲ, ଆତ୍ମହତ, ଓଡ଼, ବୁଳ, ହାତକୀ,
ଭୋବ ମୁତା, (ଅଭାବେ ବଞ୍ଚିତଚନ୍ଦନ), ଡେଉଁପତ୍ର,
ଜାୟଫଳ, ଲବଙ୍ଗ, ଓଡ଼ହୁସ, ଏଲାହିଟ, ବାଳା,
ବେଞ୍ଚୁଠ, ଚୋତି, ମିଞ୍ଚି ଓ ଯେକ ସମଭାଗ ।
ଛାଗହୁସେନ ସହିତ ମର୍ଦ୍ଦନ । ରସ ୧ ।

ସହସ୍ରୀମିନ୍ଦ୍ରବଟିକା । ଶ୍ରୀ । ସହସ୍ରୀମିନ୍ଦ୍ର
ବଟିକା । ବିଲ୍ବବେଳ ୫ ଶ ମତା ୧୫ ଶ । କୁଟଜଲକ୍ଷ୍ମଣ
୨ ଶ ବାରି ୧୫ ଶ ଶି ୫ ଶ, ଧାନ୍ୟକ ୨ ଶ
ବାରି ୧୫ ଶ ଶି ୫ ଶ । ମହାଲକ୍ଷ୍ମଣ କୁଟଜଲକ୍ଷ୍ମଣ
୧୨୫୦ ଶ ବାରି ୧୫ ଶ ଶି ୧୫ ଶ ଧାନ୍ୟକ
୧୨୫୦ ଶ ବାରି ୧୫ ଶ ଶି ୧୫ ଶ ମତା ୧୫
ଶ ଏବ ଗୁହ୍ୟବିହାରବ୍ୟାଧାୟାୟା ଯଥାବଳ୍ୟ କାୟ
୧୫ ଶ । କଳ୍ପାୟ—ଧାନ୍ୟକ ଧାତକୀ ଲୀଳ ବରାହ
କାନ୍ତା ଅତିବିଧା ଚୂର୍ଣ୍ଣତକୀ ବୀରବ୍ୟସ୍ତୁ ଶୁକ୍ତ ବାଲକ-
ଶିଳ୍ପରସ ସାନ୍ତାନ ବିଲ୍ବ ଶିଳାତୁ ଶିଳାବଳପଦ ନାଗ
କିଶର ପଦକିଶର ଗୁଡ଼ ଶିଳ୍ପସବ୍ଦ ଶିଳାବଳା ପଦକାଟ
କଟୁକୀ ଗର ଜଟାମାତା ଯଜ୍ଞରାଗ କିଶରାଗ ପୁନର୍ନ
ବାସ ଶିଳ୍ପ କଦମ୍ବ କୁଟଜଲକ୍ଷ୍ମଣ ଧାନ୍ୟକ ଶିଳ୍ପକାୟୀ ମ
୨ ଶ । ତିଳାବେଳ ୫ ଶ ଧୋଳ ୧୬ ଶ ବୁଝୁଚି
ଛାଳ ୨ ଶ ଧୂଳ ୧୬ ଶ ଶେ ୫ ଶ, ଧନେ ୨
ଶ ଧୂଳ ୧୬ ଶ ଶେ ୫ ଶ । ମଜାତ୍ରବେ କୁଞ୍ଚି
ଛାଳ ୧୨୫୦ ଶ ଧୂଳ ୬୫ ଶ ଶେ ୧୬ ଶ,

वनिया १२॥० ५ जल ७४ ५ शे १७ ५,
बोन १७ ५ अहिकप अहोहव अग्राय ये
बोन अवाव हाथ १७ ५ दिवे। कर्तार्थ
—वनिया, धाईल, लोध, बवालाडा,
आतईष्ट, हवीतकी, बेाव भून, गुता, बाला,
गाचवस, बगात्रा, बेनठठ, नीलोत्पल,
तेजपत्र, नागेश्वर, पद्मकेश्वर, गुलक, ईल
यव, श्रानालता, पद्मकाष्ठ, कटुकी, तगर,
जटोगात्री, भीमबाज (वा मोरचिनि),
बेडुडे, भुर्नवा, आगछान, जागछान,
बदमछान, कुडचिछान, बगानी, झीरा
प्रजोद २ ठो। हस्तो यथा—विलतन ४
श तल १६ श। काथार्थ—कुटजमूलक
धान्य १०० प जल ५ ६४ श शे १६ श।
कल्पाथ—धनीयक घातकीपुष्प खोद्य बराहकान्ता
अतिथिया हरीतकी लवङ्ग बालक शङ्काटकपत्र
रसाञ्जन नागकिशोरपुष्प पद्मकाष्ठ गुडूची प्रद्वय
प्रियङ्गु कटुकी पङ्कज तगर गरमूल मङ्ग
राज कीशराज पुनर्नवा आसलक जम्बूलक
कदम्बलक एषा मिलिला १ श मल्लपाकविधिना
पायम्। रस २। मेष।

ग्रहणीरुक्। स्त्री। ग्रहणोरीगे। सयहग्रहणाम्।
अम।

ग्रहणीवज्रकाट। पु। ग्रहणा रस।
“मृतसूतामक गन्ध यश्चार सटङ्गण। अग्रिम्य
वचां कुर्यात्तनुल्यामिसान् सुधी। ततो जयको
जम्बीरश्चद्रावैर्दिग्दयेत्। त्रिवासर ततो गोल
कला सगोच्य धारयेत्। लोहपात्रे शरावच्च दली
परि विमुद्रयेत्। अथो वज्रि शन कुर्यात् यामार्त
तत उदरेत्। रसतुल्यामतिविषा दद्यान्माचरस
तथा। कपित्थविजयाद्रावै भावयेत् सप्तधा घृयक्।
धासकीन्द्यवास्तुमालीध्रप्रतिविषाम्। एतद्द्वे
भांश्चिल्ला दिक्कश्च विधीययेत्। रसं चञ्च
कावाटाद्य भाषेकं मधुना लिङ्गत्। वज्रि गुण्यो
विड विज लवण चूर्णयेत् समम्। पिवेदुष्टान्मुना
आनु सञ्जना ग्रहणीं जयेत्॥” र चि।

ग्रहणीशादूलवटिका। स्त्री। ग्रहणाम् रस।
आतोकल खड्ग कुट टङ्ग विजलवण कीरक
लक् एला धूलुकीञ्ज अहिकनघ प्र समभाग
आदाय प्रसारपोरसेन भादयेत्। अजिफन, लवङ्ग,
दूध, मोहागात्र थै, विट्ठनरग, जीवा,

शुडङ्ग, एला, धूलुवावीज, आफिम् ए
मार्ताग, गुरुभाङ्गलिशार नसे गर्दन। मेष।

ग्रहणीहरम्। स्त्री। लवङ्ग। श च। वि।
यहणीहरद्वयमात्रे।

ग्रहद्रुमः। पु। शाकतरी। रा नि व २।

ग्रहनायकः। पु। सूर्ये।

ग्रहनाश (ग्रन)। पु। सप्तपर्वत। र मा।

ग्रहनेमिः। पु। चन्द्रे।

ग्रहपतिः। पु। अकंठले। आकृष्ट गीह।
अम।

ग्रहपुष्पः। पु। अशोकवृक्षे।

ग्रहपूषः। पु। सूर्ये। द्वि।

ग्रहभौतिजित्। पु, स्त्री। बीडानामगन्धद्रव्ये।
रा नि व १२।

ग्रहराजः। पु। सूर्ये। चन्द्रे। मे।

ग्रहागमः। पु। भूतसंचारे। रा नि व २०।

ग्रहाङ्गम्। स्त्री। स्वर्णरजसतामसपुष्पखलीहृष्ट।
रा नि व २२। See पञ्चलीहृष्ट।

ग्रहापहा। स्त्री। गीरोचनायाम्। वै निघ।

ग्रहामय। पु। यह्योडायाम्। रा नि व २०।

ग्रहाशौ (ग्रु)। पु। सप्तपर्वत। रा र।

ग्रहाह्वय। पु। भतादुशब्दे। ईच्छा।
रा नि व २।

ग्रहिणी। स्त्री। ग्रहणोरीगे। अ टी।

ग्राम(स्य)कन्दः। पु। ग्राममौल्ले। उम।
तत्पर्याय स्थलकन्द। कचुरिति खरति कन्द-
शक्ते। रू। र मा।

ग्रामकोल। पु। ग्रामयुकरे। वै निघ।

ग्रामकोड। पु। ग्रामयुकरे। वै निघ।

ग्रामजनिप्यावो। स्त्री। मखनियायाम्।
वर्तते। रा नि व ३।

ग्रामजा। स्त्री। खजूरवृक्षे। प सु।

ग्रामणीः। पु। नील्याम्। तीन गीह। द्वि व।

ग्राम(स्य)महुरिका। स्त्री। ग्रहीमतस्य।
गिडि गीह। मे। हारा।

ग्राम(स्य)मृग। पु। कुकुने। श र। मवादि

यामवासिपयग । यथा—अशायतग्रीवरीष्ट
वकीरयमेद पुच्छप्रभलप । तन्मास वाससंयङ्ग
कफविभन्न रसे पाके च मृदक दीपनं बल
वर्धनम् । सु सू ४१ च ।

ग्रामिणी । स्त्री । ग्रीवोद्वे । नील ग्रीह ।
कटा ।

ग्रामो(सि)ण । पु । ग्राम्यशूकरे । रा नि
व १८ । काके कुङ्कुरे मे ।

ग्रामोणा । स्त्री । ग्रीवोद्वे । भा पु १४ ।
पालङ्गाने । रा नि व ० ।

ग्राम्यकर्कटो । स्त्री । कृशाटि । तिका ।

ग्राम्यकुङ्कट । पु । प्रगुदशातीथपचिचिमे ।
ग्रीमकुङ्कट । तन्मास द्विधे वातघ्न दीपनं मृदु ।
रा नि व १० ।

ग्राम्यकुङ्क, मम् । स्त्री । कुम्भे । दूधमद्गल ।
विका ।

ग्राम्यकोया । स्त्री । हस्तिकोशावकाम् ।
गुम्भ । रा नि व ० ।

ग्राम्यचटकः । पु । भद्रानामपचिचिमे । हि
नाट् ।

ग्राम्यधर्म । पु । मेघुने । चम ।

ग्राम्यपण । पु । गवादिशामवासिपयगु । See
यामयग ।

ग्राम्यवराह । पु । यामजशूकरे । टांशो
उग्र । तत्पण्याथ,—विट्पर (च), विट्
वराह, यामीष, यामक्रीड, यामकोल, विष्कल,
दारक । तन्मास ग्रीवोद्वेकं वनवराह
मासाद्बुध । रा नि व १० ।

ग्राम्यवल्गभा । स्त्री । पालङ्गाने । प सु ।

ग्राम्यशूकर । पु । ग्राम्यवराहे । रा नि
व १० ।

ग्राम्या । स्त्री । ग्रीवोद्वे । नील ग्रीह । निषावे ।
मेट्रे । रा नि व ० । तुलसीवृक्षे । वै निष ।

ग्राम्यातियोग । पु । अत्यन्तमेघुने । मा नि ।

ग्राम्याश्व । पु । गदमे । विका ।

ग्राम्योदकम् । स्त्री । ग्राम्यजले । वै निष ।

ग्रावा(न) । पु । प्रसरे । अण । मये । व ।

ग्रावारि । पु । पावाशर्मे । पांश्वद्रुचि ।
प सु ।

ग्रास' । पु । घामे । कवले । दन । चम ।
पारदन् धानुयममयोग्यभारणे । ग्रीवात्र चर्च-
भाग । स चतुर्विध—“चतुषट्पञ्चकयासात्
दण्डधारी भवेत्प्रस । जलौका च द्वितीयेन ग्राम
योगे मुरेश्वरि । ग्रामेन तु तृतीयेन काकविहासमा
भवेत् । दास्यतु चतुर्थेन दधिमण्डसमी भवेत् ।”
र चि २४ । (विवरणं पारदण्डे मृग्यम्) ।

ग्राह । पु । ग्रिधमारे । उड्ड । रा नि
व १८ । नके । शत्रु, कलङ्कौ । च टी भ ।

ग्राहक । पु । सितावररूपे । उरणि भाद्र ।
रा नि व ४ । घातः पचिचि । दाह शो ।
श र ।

ग्राहलोमशा । स्त्री । वषायाम् । वृष्ट । रा
नि व १ ।

ग्राहिणो । स्त्री । कृष्णदुरावभाषाम् । दूध
द्वान्गडा । प सु । चोरिण्याम् । विद्वै ।
र मा । शुक्लज्जानकायाम् । ध्वज नान्गडा ।
वै निष । ग्रीवपचिण्याम् । क ।

ग्राहिफलम् । स्त्री । कपिशफले । कण्डू । वृत्त ।
रा नि व ११ ।

ग्राहिवस्ति । पु । निगदवस्तिगिदे । निग-
कात्रोदिगिय । स च अस्वहादिप्रियङ्गादिकाद्येन
चौदष्टतयुक्तेन साध्यते । यथा—“प्रियङ्गादिगण
काये अस्वहाद्येन सयुता । सद्योत्रा सद्योत्रव
ग्राहिणो वक्ष्यन्त्या । एतत्वेव च योगिषु खेदा
विज्ञा पृथक् यथा । समक्षेष्टयथा सम्यक् विज्ञेया
खेदवक्ष्यन्ते ॥” सु ।

ग्राहो (रु) । पु । कपिशफले । प सु । रक्त
कार्पासे । त्रि । स्यामे । वा टी उमा । भारके ।
मलवस्थकरे । यदग्निदीप्तिकरं पाचकं तत् पाहो
न्युच्यते । यथा—“दीपनं पाचनं यत् स्यादुष्णत्वा
द्वयोपकं । ग्राहिवं यथा पृथ्वी जीरकं गन्ध
विषयोति ॥” भा ।

ग्राह्य । पु । अस्ववेतसे । प सु ।

ग्रीवा । स्त्री । कृष्णटिकायाम् । पांड । चम ।
भा स ४४ सुदरीग चि । मन्वायाम् । पांडेय
भिता । मे । तत्पण्याथ—ग्रीविधि, कभरा
(च), कभि ग्रीविधरा (रा) ।

गोवारोगः । पु। योवाजातरोगं योवातन्मादौ ।
च नि २५ ।

ग्रीवास्थि । स्त्री । कसेरुकोट्टस्यतदाकारास्थनि ।
घातुव शब्द । तानि १५ श । घ शा ७५ ।

ग्रीवो (इन्) । पु, स्त्री (विनी) । उट्ट । जटा ।

ग्रीष्म । पु। घर्मं शतौ । गर्धिकाल । तत्
पर्याय, —उष्णक, निदाघ उष्णोपगम तप,
उष्ण, उष्मागम (य), घन, तापन, उष्णीगम,
उष्णकाल (रा) । स वैशाखव्युत्सामयो भवति ।
ग्रीष्मो नैपवशा ग्रीष्म । गुणा—ग्रीष्मोऽरुचोऽति
बटुक पित्तहृत्कफनाशन । उष्णतायाम् । मे ।
तात्कालिक जलम् अभिघ्नन्दि । रा नि व १४ ।

ग्रीष्मकर्कटो । स्त्री । ग्रीष्मजकर्कटोविशेष ।
वै निघ ।

ग्रीष्मका । स्त्री । पुष्पविशेष । गमिका, दग
गमिका । वै निघ ।

ग्रीष्मजा । स्त्री । खलौहवे । लोणी गीह ।
श च ।

ग्रीष्मपुष्पो । स्त्री । कोष्पदेशे करवीरुष्णीति
मसिर्वे पुष्पहवे । रा नि व १० ।

ग्रीष्मभ(मोद्ग)वा । स्त्री । नवमत्रिकायाम् ।
जेडेति । रा नि व १० ।

ग्रीष्मसुन्दरक' । पु । ग्रीष्मपतशाकविशेष ।
निना भाक । तत्पर्याय, —घूर्ण (श), ग्रीष्म
सुन्दर (५) । गुणा—तिक्त अधिकतर कफपित्त
दीपनघ्न । राज १५ ।

ग्रीष्महासा । स्त्री । इट्टतून्ने । विका ।

ग्रीष्मा । स्त्री । लोभ्रहवे । वै निघ । नवमत्रि
कायाम् । रा नि व १० ।

ग्रीवम् (वेद्यम्) । स्त्री । कण्ठभूषणे । शब्दर ।

ग्रीष्मिका (फो) । स्त्री । नवमत्रिकायाम् ।
जेडेति । प सु ।

ग्लान । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

ग्लाना । स्त्री । चलदीनतायाम् । हे च । रोगि ।
राज ।

ग्लानि । स्त्री । व्याधी । रा नि व २० ।

ग्रीष्म जयादिजन्यदृक्काशे । "ग्लानिरोज चरा
इच्छादजौषां यमाहवेत् ।" शास्त्र पू ६५ ।
'वक्ते मधुरता तन्ना दृश्योदेष्ट भय । नवान्न
रोचते यम्यं ग्लानि तस्य विनिर्दिष्टे ।" भा ।
सु शा ४५ ।

ग्लान्नु' । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

ग्लानि । अम ।

ग्लौ' । पु । कर्पूरे । अम । चन्द्रे ।

घ ।

घ' । पु । घण्टायाम् । मे ।

घस । पु । दिने । वेद नि ।

घट । पु । कलमे । अम । द्रोणपरिमाणे ।
६४ श । प प्र । करिगण्ड्यनि । मे । कुम्भ
परिमाणे, द्रोणानिर्गतौ ।

घटक । पु । विना पुष्प फलवति हवे, उदुम्ब
रादौ ।

घटदेशजम् । स्त्री । गङ्गलवणे । रा नि व ६ ।

घटराज । पु । फलमे । हा ।

घटा । स्त्री । मधुरकर्कटिकायाम् । निष्ठे लेवु ।
मद व ६ । येतगुञ्जायाम् । क ।

घटाभिधा । स्त्री । घटाकारशृङ्खलायाम्, मेद,
कुम्भतुल्याम् । शोण नाडे । वै निघ ।

घटालावु' (बू) । स्त्री । कुम्भतुल्याम् । रा
नि व ७ ।

घटालिङ्गा । स्त्री । मधुरकर्कटायाम् । निष्ठे
लेवु । मद व ६ ।

घटिकम् । स्त्री । नितम्बे । श च ।

घटिका । स्त्री । मृद्भस्मपरिमाणे । इष्टे ७ ।
जटा । पादग्रन्थौ । श र ।

घटिकालवणम् । स्त्री । विह्वलवणे । विष्टे
लेवु । वै निघ ।

घटी । स्त्री । चुद्रघटे । सुगन्धो ।

घटोयन्त्रग्रहणी । स्त्री । ग्रहणीरोगभेदे ।
लक्षणं यथा—“प्रसृति पार्श्वयो ग्ल तथा जन
घटीभ्रमि । त घटन्ति घटीयन्त्रमसाम् ग्रहणी
गदुम् ॥” मा नि ।

घट्टगा । स्त्री । दाक्षिणात्यनदीविशेषे । एतन्नल
गुणे कृष्णसदृशम् । स्वादुतरं पथ्य कान्तिदम् ।
रा नि व १४ ।

घण्ट । पु । शाकादिभिर्द्वयघ्ननविशेषे । भाटक
घण्टे, नैवेद्य घण्टे । गुणा—वत्य कचिकर
वातघ्नय । राज ।

घण्टन । पु । चुद्रचुपविशेषे । घण्टेकून,
गेट्टे गाँह । गेट्टेकाँ । मा कौ । तत्पद्याय,
—घण्टकण (रा), घण्टकर्पक (भा) ।
तथ गूलगुणा—कफप्र कटुपाकि विनकरध ।
राज । घण्टापाटलवत् । ज द ।

घण्टकर्ण । पु । चुद्रचुपविशेषे । गेट्टेकाँ ।
भेद अक्षपित्तवि ।

घण्टकेश्वर । पु । स्वनामख्यात पुष्पवृक्षविशेषे ।

घण्टा । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ ।
जवापप्यवधि । ऊर्वागाँह । र ता ।

घण्टाक । पु । घण्टापाटलवत् । घण्टी-
पादल । ज द । कान्तिनाम् । सिद्धे । वै
निघ ।

घण्टाकर्ण । पु । घण्टकक्षु । गेट्टेगाँह ।
वेट्टेकाँ । प सु ग्रहणी चि मित्वाभन्दरसि ।

घण्टापाटलि । स्त्री । स्वनामख्यातवत् ।
घण्टीपादल । हि मोला । प सु । वनपट्टाय,
—नीडीन्, भाटल, मोव सुक्क (य),
गोलिह घण्टा, पाटली (द टी), घण्टाक
काट (गण्टर), तीघा, घण्टक (रमको),
मोचक, काटपाटनी, कालाखाडी, कावन्नाली
(भा), कावण्टा, मुक (रन्नामि) ।

See सुक्क ।

घण्टारवा (वो) । स्त्री । वनस्पत्ये । अग
गाँह । हि भन्मन्दि । भ । तद्दद्याद —
रवापिसा, गण्डुया (भ) ।

घण्टान्न । पु । वनस्पत्ये । अग गाँह । रा
नि व ८ ।

घण्टानिका । स्त्री । मधुरमातुलुङ्गवत् । म
द व ६ ।

घण्टालो । स्त्री । कीपातक्याम् । घोषा ।
रा नि व १ ।

घण्टावीज । पु । जैपालवत् । अग गाँह
गाँह । रा नि व ६ । शणवत् । वै निघ । स्त्री ।
शणवीजे ।

घण्टाशब्दम् । स्त्री । कान्तिधाम् । कान्ता ।
हृ च ।

घण्टाशीता । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि
व ४ ।

घण्टाशीला । स्त्री । महाशणवत् । वै निघ ।

घण्टायेली । स्त्री । कीपातक्याम् ।

घण्टिक । पु । पादजलजन्तुविशेषे । अक चि ।

घण्टिका । स्त्री । सूक्ष्मजिह्वायाम् । आल-
क्षिवि । रा नि व १८ । गलपुण्ड्रकारीने ।
रा नि व २० । शणपुण्याम् । अग गाँह । वै
निघ २ भ अपक्षा चि टाचावनेह । कुमरिचे ।
नक्षीगतिष्ठ । वै निघ ।

घण्टिनीवीजम् । स्त्री । जैपालवीजे । रा
नि व ६ ।

घण्ट । पु । करिकण्डभुषवत् । उषा । उष
तायाम् । वै निघ ।

घण्ड । पु । मधुमलिकायाम् । भमरे । उषा ।

घन । पु । सुलायाम् । मूजा । रा नि व २३ ।
सि यो कास चि पथ्यादिगुडो । नागरसुखायाम् ।
च द निचिचि विशादि । शरारे । रा नि व
१८ । अयकी । मथ । रा नि व २३ । कम्पे ।
रा नि व २३ । तचि । उड्डर । रा नि
व १२ । वने । गुठे । व निघ । स्त्री । लौह ।
हृ च । वन्ना । रा नि व २ । वि ।
तिविडे । अम ।

घनदाप । पु । हरकायाम् । भिन् । विका ।

घनज्ञान । पु । वपरा । म र ।

घनशीलक । पु । मर्मे, रीर्ये च । रुद्रि
रन्तसुवर्धे । हृ च ।

घनचन्दनादि । पु । वातपित्तचरे उषाये ।
“घनचन्दनमर्पयन् अटुके समपापघटोदकम्”

सजल । मयभीतस्तितायुतपितृहर खरकदिष्टपा
कषिदाहृष्टम् ।" मूला, त्रस्तुतदन, फेन्-
पाण्डा, कट्टी, वेणीव मूल, गन्ता, बाणा
आजक १४ प्रति । कृत् ॥ ० अ ० ०/०
पौशा । अक्षेप—छिनि ९ नागा । सा की ।

घनच्छदम् । स्त्री । तालीशपत्र । रा नि व
६ । शिष्टुवने । गङ्गिना ग्रीष् । वे निघ ।

घनजम्बाल । पु । शुलुके । ग्रीष् । चिका ।

घनजीवन । पु । चातकपक्षिणि ।

घनज्वाला । स्त्री । मेघशोभी । शब्दर ।

घनता(तो)ल । पु । चातकपक्षिणि । सारङ्ग
पक्षिणि । गटा । तिका ।

घनत्वक् । पु । शस्त्रीवे । धेनु लोभ ।
वे निघ ।

घनद्रुमः । पु । विकण्टकद्रुवे । रा ।

घनध्वनि । पु । मेघध्वनि । सुनायाम् । र
सा स रसनिगमके ।

घननाभिः । पु । धूमे । शब्दर ।

घनपत्रः । पु । पुनपत्रायाम् ।

घनपल्लवः । पु । शिष्टुवने । गङ्गिना ग्रीष् ।
वे निघ ।

घनपापण्ड । पु । मधुरे । श मा ।

घनपाषाणः । पु । काकपाषाण । चमके ।
रस र महाज्वरादुग्ने ।

घनप्रभ । पु । राजावकसणो । वे निघ ।

घनप्रिया । स्त्री । काकजम्बुद्रुमे । दाह्या ।
रा नि व ११ । मदीजम्बुम् । वे निघ ।

घनफलः । पु । विकण्टकद्रुवे । रा नि ११ ।
रसज । उद्रमज ग्रीष् । वे निघ ।

घनफेनिला । स्त्री । काकमायाम् । कट्ट
दाहारे । वे निघ ।

घनमूल । पु । मोरठलतायाम् । गटाकट्टाद्र ।
रा नि व ११ ।

घनमूला । स्त्री । काकमायाम् । मोरमूला
विधे । वे निघ ।

घनरय । पु । मधुरे । वे निघ ।

घनरस । पु । मोरठे । गटाकट्टाद्र । रा ।

मूल्यायाम् । मधुरे । रा सा । जम्बे । कर्पूरे ।
पोलपण्याम् । कपाये । सान्निधोसे । सम्यक-
सिद्धरसे । मे । रा नि व १४ ।

घनरूपा । स्त्री । खटीशर्करायाम् । मूलकट्टि ।
वे निघ ।

घनवल । पु । मोरठलतायाम् ।

घनवह्निका (स्त्री) । स्त्री । अश्वतसवाहतायाम् ।
रा नि व ११ ।

घनवासः । पु । कृपाण्डे । हारा ।

घनशृङ्गो । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । वे निघ ।

घनश्याम । वि । निविडकृष्णवर्णे ।

घनसज्जा । स्त्री । सुसायाम् । वे निघ ।

घनसमय । पु । वर्षाकाले ।

घनमारः (क) । पु । कर्पूरे । रा नि व
१२ । रा सा स । घनतिलकरसे । भा, उ
याज्ञी । ज्व चि अगव्यादिधूवे । वे निघ दाह
चि रसादिगुह्याम् । भा म इम मू घा चि ।
जने । धरणि । दक्षिणावर्तपारदे । मे ।
चन्द्रे । वे निघ ।

घनसून । पु । मोरठलतायाम् । गटा-
कट्टाद्र । रा नि व ११ ।

घनस्कन्ध । पु । कोशाग्रध्व । कृपाण्डे,
दाह्या । रा नि व ११ ।

घनस्वन । पु । तक्षुलीयमाकपुप । गटा
नाटेन कट्टाद्र । रा नि व ११ ।

घना । स्त्री । मयपणीलतायाम् । गटाकट्टायाम् ।
रा नि व ११ ।

घनाकारः । पु । वर्षायाम् । वे निघ ।

घनाग्निमहम् । स्त्री । उत्तमकाले । वे निघ ।

घनाघटा । स्त्री । काकजम्बुद्रुमे । गेट्टा
कट्टाद्र । रा नि व ११ ।

घनाघन । पु । महाधनिनि । जम ।

घनाघना । स्त्री । काकमायाम् । रा नि व ११ ।

घनात्यय । पु । मरुदती । वे निघ ।

घनान्त । पु । मरुदती ।

घनापहा । स्त्री । काकमायाम् ।

घनामय । पु । खड्गवर्णी । चिका ।

घनामल । पु । पमर्गवायाम् । चन्दनवटे ।
वे निघ । (Chenopodium album) ।
वास्तुकशास्त्रे । त्रिका ।

घनाराव । पु । चातकपत्रिणि । वे निघ ।

घनावहा । स्त्री । काकमात्र्याम् । कर्णे
म्कीटागाम् । कान्छिडा । प सु ।

घनाथय । पु । (Aether) आकाशे ।

घनाहम् । स्त्री । अमघातौ । प सु ।

घनेतरम् । स्त्री । दधनि । दृष्टे । प ।

घनोद्भवम् । स्त्री । लीढकीडे । मधुर । वे
निघ ।

घनोपग । पु । करकायाम् । द्वे च ।

घरह । पु । पेषण्यन् । कौटो ।

घर्वट । पु । (Pimelodus gagora or
P tengara) मस्यमदे । टोम्रा माह ।
श र ।

घर्वर । पु । पेषक । गर्गो । त्रिका । तुषा
नने । द्वे च । (फ) नदविशेष । तज्जल कथं
शेतल दीपन पथ्य वन्य चीथाइपुटिकरघ ।
रा नि व १४ । वि । स्वरविशेषे । म ।

घर्वरिका । स्त्री । घघरनदे । भट्टघात्रे ।
थे । द्वे च । सुदघण्टिकायाम् ।

घर्वरो । स्त्री । किड्याम् । वृद्धवृत्र ।

घर्वूर्ध्व (घा) । स्त्री । तन्नामककोटे, घनकीटे ।
शुक्लवृत्रा पोदा । र मा ।

घर्म । पु । स्नेहे । शम । रा नि व १८ ।
तत्पथाय,—निदाघ, स्नेह (च), सिम (ज),
रावण (मन्त्र), तनुरस (हा) प्रसवण (न)
प्रस्नेह (वृष्टि) । आनय । उभयि । त्रिका ।
घोषनी । द्वे च ।

घर्मचर्चिका । स्त्री । घणविकार्याम् । शर्मोटी ।
यदा—“स्नेहवाहीनि दुष्पानि मीथशीकमयेक्षया ।
तत स्नेह प्रसक्तं दुग्धमा घर्मचर्चिका । राजिका
कृतिर्दोषा भवौ घर्मचर्चिका ।” प्रयोग ।

घर्मज । पु । अनादिकपूरिकायाम् । शर्मोभौ ।
वे निघ ।

घनोदुघ (द्युति) । पु । मूदे ।

घर्मोदोष । पु । स्नेहादिघे । माह ।

घर्मपथ । स्त्री । घर्मजले । उद्योदने । वे निघ ।

घर्मविचर्चिका । स्त्री । घर्मचर्चिकायाम् ।

घर्मान्त । पु । वधर्तौ । रा नि व २१ ।

घर्मान्तकामुको । स्त्री । पवित्रिणे । वृद्धौ
वद ।

घर्माशु (म्) । स्त्री । घर्म । शम । रा नि
व १८ ।

घर्ष । पु । ककरिकायाम् । दर्दत्र दद्रा ।
च द आशोतने ।

घर्षणम् । स्त्री । घषकर्मणि । घना । “घर्षणा
दभिघातादा ।” नि ।

घषशाल । पु । सुवले, शिलापुत्रे । गोडा ।
त्रिका ।

घर्षणो । स्त्री । हरिद्रायाम् । त्रिका ।

घलम् । स्त्री । तले । श ।

घसि । पु । अत्रे । आहारि । द्वे च ।

घस्मर । पु । अमरे । उभय । अम ।

घलम् । स्त्री । कुडुमे । त्रिका । पु । दिवसे । मे ।

घाट । पु । घाटायाम् । घाड । श र ।

घाटा । स्त्री । नागवलायाम् । रा नि व ४ ।
शिरपथायानी । घाड । रा नि व १८ । तत्
पथाय,—अष्टु, लकाटिका (च), शिरपथान्,
सभि (रा), घाट, लकाटा (मन्दर), घाटिका
(श) ।

घाटाल । नि । वनुरे । सु नि २४ ।

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् । घाड । श च ।

घाण्टिक । पु । (Datura metel, also
fastuosa) धुसूरहये । हारा ।

घातकच्छम् । स्त्री । मृगच्छरोग । नि ।

घात(ति)पक्षी (म्) । पु । A hawk or
falcon श्यापल्लिचि । शम पाथी । हारा ।

घार । पु । शीघ्र । द्वे च ।

घार्त्तिक । पु । हतपूरे । विउड । द्वे च ।

घास । पु । वधे । शये । शम । अम । तत्
पथाय,—यव (च), यव, यवम (म), ग्राह
नम् (म), यवाम, यवम (मन्दर) ।

घासि । पु । अत्रे । नि ।

दुः । स्त्री । गीसायान् । वै, निघ । धनी । झ ।

सुसुक्ष्मत् । पुं । वनक्षपोति । घृणू । वे, निय ।

सुसुलारव. । पु। पागवते । वै निघ ।

घुटः । पु । पादग्रन्थौ । नात्वन नाट । ६ अ ।

घुटिः (टी) (क, का) । प, स्त्री । जहाङ्गि

सन्धियन्त्री । ७५ । “अन्नादिसन्धियन्त्री तु
 छटिका गुल्फ इत्यपि ।” छ ५ । रानिव १८ ।

घृण । प । काष्ठक्रिमो । वृण । विप्रसृष्टे भरत ।
तत्पथ्याय, — फाणवेधक (भा), काष्ठलवक
(भ), घृण, काष्ठकीट (हे), क्रिमि । भगरी ।
वे निघ ।

सुणदयिता । स्त्री । अतिविषायाम् । आ० उ० ।
 व निघ व पि अ-हादि । “परोपणपुण
 दयिता ।”

दुष्प्रिया । स्त्री । कृतिविषयायाम् । कृत्वाति
विषयायाम् । (अश्वत्थान्वरत्नम्) । वा मू २३ अ ।
“कटुभा गरिष दुष्प्रिया च गणैर्यम् ।” अ द
पाण्डु सि । १ मृदनीवृक्ष । पै निघ ।

घुणवन्नभा । श्री । कणातिविषायाम् । नान
याउ०८ । भा ।

सुखा । श्लो । कालातिविद्यायां । ४ निध ।

धुण्ड (क) । पु । गु नफ । श मा । ६ व ।

सुखा । मा । सुदुःख । मे विप ।

घुगिट्याम् । स्त्री । यमकशेषे । दिग्गुटे ।
श ष ।

सुगिता । श्री । विभुशिकायाम् । छोट
जा । न । सु । वि । वि ।

ਪੁਰਤ 1 ਪੁ 1 ਮ.ਸ. 1 ਏ. 1

हर्षुर (क) (रो) । प का । मय । कोट
विधि । इन्द्रादि । ५ । विरा । (६) ।
मन्त्रादि । १ । ५ । ५ । ५ । ५ । ५ ।
१०५ ।

घनद्वय । ५। ग. ३। ४। १२। ३। ४। ५।

पुन्यारय, १५। पागल २। १५। १५।
१५।

[illegible]

घृक् : । पु । उलूके । ई, च ।

घृकारि । पु । काके । हे च ।

घूकावास । प । शाकमेद । वै विप्र
साहीजवचे । आण्डा शीछ । रा नि ब र

घर्णे । प । श्रीमसुन्दरके । कीना । श च ।

ਸਾਨ੍ਹਤਸਾ । ਤੀ । ਮਸਥੀ । ਏ ।

सुखिः । लो । वृत्तिः । धर्मः । ई । च ।

धूलिः । मृत् । वृक्षः । धूम्रः । रक्तः ।
 श्यामः । श्वेतः । शङ्खः । शिलाः । शिखरः । शिखरः ।

छणि (खो) । पु । वनशूकरि । वै निष
 क्ररणे । (ख) । मूर्ध्ने । जने । मे । अश्वरा
 विग्निधे । त्वाश्वस्य नामाभ्यतरे व्रणपिडकशो
 भवन्ति । "नामिकाभ्यतरे यस्य पिडका
 समुन्नत । व्रण वा यदि वा शोथमस्य विद्याहृ
 यश्चम ॥' ज द इत्य ।

[illegible]

परिपचनजतं मृच्छं देन्द्विष्य तन्मादामोपनीयं
त्यजति च सदसा बोध्यव्योपदायि ॥' मेघ ।

एतकरञ्ज । पु। करनविषय । शिवा देवता ।
तत्पण्याय,—प्रकीर्ण, एतदंगक, भिन्नपत्र,
तपसी, विपानि, मिश्रभाक, विरेषा । गुणा —
कटुय वातघ्न व्रणनाशन तन्मोषघ्न यथाशय ।
रा नि व २ ।

एतका । स्त्री । एतकुमार्याम् । वै निघ ।

एतकुमारिका (रो) । स्त्री । स्वनामग्यात
रूपे । एतकुमारी । हि विउकुमारी । तत्
पण्याय,—इमारो, तरणि, सहा (गज्जर),
अफना (ग), बहुपत्नी, सुवहा, सुग्गा (द्रव्याभि),
कन्यका, दीपवतिका, स्पन्दहा, मृदु, कन्दो
अमरा, अजरा, कण्टकप्राशता, विपुलसवा,
ब्रह्मघ्नी, बीरा, मञ्जुहा, तपनी, रागा, कपिता,
अवधिववा, मुकण्टका, स्पन्दला, गृहकन्या,
अदना । गुणा —हिमत्व तित्त्व मदगन्धित्व कफ
पित्तकामविषयासकुठनाशित्व रसायनच । रा ।
अविष "कुमारो भद्रीनो शीता तिका नैवरा रसा
यनो । सधुरा ह हन्ती वन्या ह्या वातविषमग्न ।
गुण्यग्रीहायकदृष्टिकफचरहरो हरि । यन्मात्र
दग्ध-विष्कोट पित्तरत्न लगामयान् ॥' भा ।
See गृहकन्या ।

एतपर्णक । पु। एतकरञ्ज । रा नि व २ ।

एतपशु । पु। एते । वै निघ ।

एतपूर (क) । पु। चन्द्रपुष्पोति क्षिपीड
शत च ध्यात पित्तकविषय । तत्पण्याय,—
पित्तपूर, एतवर, घाति । ह । तत्
प्रणालो—"मदित्वा समित्वा चोरनारिकेलघृता
दिभि । अवगाह्य एतं पक्षा एतपूरोऽयमुच्यते ।
एतपूरो गुह्यं कफकृत् रसासद । रक्तपित्त
हरो ह्य खादु पित्तहरोऽपिद ॥ भा ।
प्रकारान्तर यथा— गोधूतधूनें सुखं स्वच्छ
तन्मिन् एत चिपत् । यावत्तत् पिष्टतां गच्छेत्
पञ्चदशे विमर्दयेत् । केनचित्वा द्रवीकृत तत्
पात्रे एत त्वसत् । सगन्ध सुघट तसे तत् धारा
मपाद्यजेत् । -यावत् व्याप्य तपान् प्रसरे, एत
पूरक । यन्निक्षिणासता यात खण्डपदे निम
ज्जयत् ॥" गुणा —"च उष्णो गुरुद्रव्य बल
कृदावर्धन । कफाघ्नप्रासकरो वातपित्तघ्न
हरि ॥" वै निघ ।

एतपूर्य । पु। एतकरञ्ज । भा ।

एतमण्ड । पु। अन्ने, भक्ते । य निघ । सपि
मण्डे । गुणा —सधुर सर योनिश्रीरानिगिरसा
यन्त्र रानिगिराचिपूरणेऽपदिग्नत । सु सू
४२ च ।

एतमण्डलिका । स्त्री । रसपादीरुपे । रा
नि व ४ । रक्तवज्जानकायाम् । काकजहायाम् ।
वै निघ ।

एतमण्डा । स्त्री । मधूली । मानदीरुडी,
मावड्याज । र सा श च । रक्तज्जा
नकायाम् । वै निघ ।

एतवर । पु। एतपूरे । मोहभोगी । ह च ।

एतहेतु । पु। गवनीत । नणि । वै निघ ।

एता । स्त्री । काकजहायाम् । श च । काक
गुडिकायाम् । एतदार्द्धजे । वै निघ ।

एताङ्ग । पु। सरलद्रवे । गवलगाङ्गुल आठि ।
विका ।

एताचो । स्त्री । एनायाम् । वै निघ । रातो ।
वद ।

एताचो(गर्म)मम्भया । स्त्री । म्भूलेनायाम् ।
नड एतारेठ । रा नि व ६ ।

एताभ्यङ्ग । पु। एतमङ्गने । पूजार्जन । सत्र
विधिनिधौ—"वाते पित्त कफे रक्ते सन्निपाते
क्याङ्गके । मदगुह्याप्रलापेण दणादाहज्वरपु च ।
सन्नेम सन्तो जोष दध्वजान्ते विरपत । बाल
मध्यमजीवाना एताभ्यङ्ग प्रशस्यते ॥ गुह्यग्रीहा
प्रिमदन कामला सानिसारिपु । आसकासीदर
च्छदि पाण्डुसञ्चाङ्गशाप्रिपु ॥ विद्रधी पार्श्वशनिपु
गण्डमालाबुदादिपु । शीतचरे प्रमेहे च एता
भ्यङ्गी न शस्यते ॥ हडा ।

एताङ्ग । पु। इकधूपे, कविमधूपे । सरल
निष्पानि । विका ।

एतिला । स्त्री । इतिपण्याम् । छात्रुनिशा ।
प सु ।

एतेलो । स्त्री । तेलपायिकायाम् । एता-
लोका । ह च ।

एटम् । स्त्री । यथावन्नविगिधे । पयन नागिश्री
धा दा एत । विगतलक यदन्न हि सध्याद
नद्यापि वा । उद्यमवाचितं तत्तु एटमित्युप

दिग्गते ॥' सु चि ० च । प । गोधुमे । नै निघ ।

घटतलः । पु । अथस्य पादरोगविर्गधि । लक्ष्य यथा—“घट भूमौ तल यस्य तासोभवति बाजिन । तस्य घटतलो नाम पादरोग प्रकीर्तित ॥’ ज द ३८ च ।

घट्टिः । पु । गकरि । प सु । (टी) स्त्री । वराह क्रान्तायाम् । वाराहौकटे । छात्र आनु । अमः । चर्पणे । अपराजितायाम् । मे ।

घट्टिला । स्त्री । शत्रिपर्णाम् । छात्रनिश । र मा ।

घट्टिः । पु । वनवराहे । वै निघ ।

घेञ्चुलिका । स्त्री । (Arumorenense) क्रीडादने । ऐहू । र मा ।

घोटः (कः) । पु । अथे । प सु । See अथ ।

घोटकारि । पु । मद्विधे । वै निघ । करवीरे ।

घोटकादुग्धम् । स्त्री । अश्वीदुग्धे । तूक्ष्ण द्रव्य । गुणा—रुचमस्य स्वर्ण दापन सप्त दध स्थयक । बन्धु गारवकान्तिरुध । रा नि व १५ । See अश्वीचीर ।

घोटमलः । पु । काशद्विधे । वै निघ ।

घोटिका । स्त्री । बड़वायाम् । हृदयोपोशाके । वड रूनी । तत्पथ्याय,—ककटो, गुरजो, चतुरङ्गा । गुणा—कटुष मधुर वातव्रणकण्डू कुष्ठरक्तशोषघ्न । रा नि व ५ । See लोषो ।

घोटिकाम्ना । स्त्री । लोषोशाके । भा ।

घोटो । स्त्री । घोषायाम् । शैशुकूल । रा नि व ८ । ऋक्षवदरुह । वै निघ ।

घोणकः । पु । गोनाससर्प । वै निघ ।

घोणसा । स्त्री । जताविशेषे । वै निघ ।

घोणा । स्त्री । नासिकायाम् । रा नि व १८ । अथस्य नासाक्षिद्राक्षिमध्यभागे । ज द २७ । किङ्कन्याम् । हेच्छेता । वै निघ ।

घोणान्तभेदनः । पु । शारण्यकरि । वन शूकत्र । वै निघ ।

घोषो (त्न) । पु । गृकरि । वनगृकरि । प सु ।

घोण्टा । स्त्री । (Zizyphus jujuba) गोपचण्डायाम् । शैशुकूल गाह । मं क घोटी ।

गोहयो । तत्पथ्याय,—वदर, गोपचण्डा मगासकोमि, कपिकोमि, हृदिकोमि, वदरो एदा, ककंभू । गुणा—कटु उष्ण मधुर वातघ्नो व्रणकण्डू तिकुष्ठशयघ्नो च । रा, नि व ८ । पूगोहवे । उपोत्रि गाह । रा नि व ११ वा ए १५ च । मदनहले । नागवन्धायाम् शाकहवे । शैशुकूल गाह । वै निघ ।

घोण्टाख्यः (स्थ) । पु । मदनहने । वन्नना गाह । रा नि व ८ ।

घोण्टाफलम् । स्त्री । पूगफल । उपोत्रि । वै निघ । वदरोकटे । ए चि १० च ।

घोनमः । पु । गोसमर्पे । तिलिरुसप । वै च ।

घोरम् । स्त्री । विधे । रा नि व ६ । पु । वक्षि कुण्डल । नाईकुण्डल । वि । मारके । भा ।

घोरकुष्ठहा । स्त्री । हृतालोतिव्यासलतायाम् । वै निघ ।

घोरघुष्यम् । स्त्री । कांथे । रा ।

घोरण्ट । पु । पूगहवे । उपोत्रि गाह । मद व ६ ।

घोरदर्शन । पु । उलूके । तरुषी । ऐहो दाघ । रा नि व १८ ।

घोरसिहरसः । पु । सन्निपातज्वरे रस ।

“भागैकं स्यतामस्य विभाग स्यतामस्य । विभागश्च स्यतरस चतुर्भाग स्यतामस्य । साक्षिक रसगन्धी च तथा शुद्धा मन शिला । चलायैवाति तामस्य प्रयोगे तुल्यमेव च । गरलक्षान्तुल्य स्यात् विकटुशान्तुल्यक । एतस्यैवसं दीय विषमाख्य तपस्य च । एतस्यैवस्य द्रव्यस्य निगुण कालकृतकं । माख्यमाह्वयमायूररुष्टिपित्तविभावेत् । चित्रकस्य द्रव्यैव प्रत्येकं यममात्रकम् । सप्तपामा षटी कार्या । दापयेद्विषकामिका पय पीठोरुधेन च ॥’ मेघ । विषसाख्य कुचेलक ।

घोरपुष्पम् । स्त्री । कांथे । रा ।

घोरप्रदा । स्त्री । गोधायाम् । शैशुकूल । वै निघ ।

घोररासनः (रासी) । पु । मगानि । विका ।

घोरा । स्त्री । दधदायाम् । ऐहोडा । रा नि व ३ ।

घोलम् । स्त्री । सर्वे वृजलमन्दिने दधनि ।

ग। सु सू ४५ ष। तत्पर्याय, — दण्डा
म्, कालधेयम्, अरिष्ट, गोरस, घल,
मन, केवल, भग्नसाम्बिक (शब्दर)। विनल
यते दधनि। र मा। पादङ्गलविभाग
कृते तन्ने। रा नि व १५।

लवटक। पु। घोलकलवटके। षोऽन-
ल। २ निघ।

लि. (ली)। स्त्री। पत्रशाकविशेषः। भाक-
न्ध। द्विघोली, गोंडघोलि, किर्गुलीनि।
पर्याय, — घोनिक्का, घोलि, कलम्बू,
कालुका। घोलो द्विधा चित्रारामघोनि
दात्। गुणा — चित्रशाक खदण्ड दध्यम् फल
तकफण्ड। आरामघोलिशाकम् अम्र दध
व्य वातघ्न पित्तघ्न कृकुर औषध्वरापदम्। रा
नि व ६।

लिका। स्त्री। घोलि। २ निघ।

लप'। पु। कांले। लामां ७ नटाग्र निम्बित
लु। प सु। घोषालतायाम्। मे। मशके।
टीलि। भमरे। विष्का।

लोषक'। पु। कीमातक्याम्। हस्तिघोषालता
याम्। षोऽवा, मधूलज। तत्पर्याय, — धामा
व, (अ), घोष, घोषालता (शब्दर),
लोषफल (ज), घोषकाकृति, आदाली, द्वि
दाली, तुरङ्गक। भा पू १३ शाकव। See
कीमातकी।

लोषका। स्त्री। घोषालतायाम्। वै निघ।

लोषकाकृति। पु। घोषायाम्। षोऽवा
नटा। र मा।

लोषण। पु। कीकिले। श र।

लोषपुष्पम्। स्त्री। कांले। रा नि व ११।

घोषयितु'। पु। कीकिले। विष्का।

घोषवती। स्त्री। शताद्रायाम्। उन्का। वै
निघ। वीणायाम्। द्वि।

घोषा। स्त्री। (Anethum sowa) शता
द्रायुष्ये। मडेरी, उन्का। रा नि व ४।
ककंटशङ्खाम्। रा नि व ६। विडङ्गे। वै निघ।

घोषातकी। स्त्री। श्वेतकीशातक्याम्। श्वेत्
षोऽवा। र मा। तत्पर्याय, — मडकी,
जालिनी, हतवेधक, श्वेतपुष्पा, आकृतिच्छवा,
ज्योत्स्ना। र।

घोषित। पु। शिथनारि। उन्का। वै निघ।

घोषिल। पु। वनपुष्पे। वै निघ।

घ्राणम्। स्त्री। स्वनामप्राप्तेन्द्रिये। नासिका।
रा नि व १८। आघ्राणि। मा नि।

घ्राणतर्पण। वि। घ्राणेन्द्रियहविजनके। अम।

घ्राणदु खदा। स्त्री। क्लिप्प्याम्। ह्येच्छता।
भा। नासारोगे। ह्येच्छि। वै निघ।

घ्राणपाक। पु। नासापाके। वा उ १२अ।
“सदाह द्ययु सपाक स्यात् घ्राणपाकोऽपि
रक्तपिक्कात्।” चर।

घ्राणेन्द्रियम्। स्त्री। नासिकायाम्। वै निघ।

घ्राणोदकम्। स्त्री। नासारन्ध्रे प्रातर्निशी
योन्कपाने। नादर जल योन्का। गुणा —
तार्चनेतल स्वर्गचार्यसङ्ग्रहलशाखिल बुद्धिमत्त
मन्त्रिनीकुमारसङ्ग्रहल शिरीरोगनाशिल बलि
पलितविहीनत्वञ्च। रा नि व १४।

घ्राति। स्त्री। नासिकायाम्। श च।

च ।

च. । पु। कच्छपे । चन्ते । से ।

चकीरः (कः) । पु। खनामख्यात पचिविशेष ।

तत्पथ्याय, —चकीरक, जीवञ्जीव (अ),
जीवजीव (शब्दर) । जीवञ्जीवक (के),
चलचक्षु, व्यातृक्षामिय, विपदङ्क (हे),
चन्द्रिकापायी, कौमुदीजीवा । अय्य मास
गुणा चटकमासवत् । “चटक शीतल दृष्य
व्यथ कपिञ्जलानिय । तद्वच्चकीरज मास वृष्यच
बलपुष्टिदम् ॥” रा नि व १८ ।

चक्रम् । स्त्री । तगरपादिके । उगदशीर्षका ।
नकुल ११ अ । सु कल्प ५ अ । अत्रि २ स्थान
२ अ । विषमेदे । प सु । रत्नकुलतो ।
काञ्चिमेदे । कौञ्चि । वै निघ । पु । चक्रवाक
पचिणि । छटाछि । अम ।

चक्रकः । पु । राजिमकर्मविशेषे । सु कल्प
४ अ । See सर्प ।

चक्रकारः । पु । स्थलचक्रवाके । छूछक्रवाक् ।
वै निघ ।

चक्रका । स्त्री । खनामख्यातमञ्जीवधी । सु धि
१० अ । See औपधिगण ।

चक्रकारकः । पु, स्त्री । मञ्जीवनामगन्धद्रव्ये ।
नशी । वै निघ ।

चक्रकुल्या । स्त्री । इन्द्रिपण्याम् । छाकूनिम्ना ।
श-च । कण्ठतुलस्याम् । वै निघ ।

चक्रगजः । पु । चक्रमहंक्षुपे । छाकूना ।
रा नि व ४ ।

चक्रगण्डुः । पु । वसु'खीपाधाने । हे । गोल
वालिम् ।

चक्रगुच्छ । पु । अशोकवृक्षे । श च ।

चक्रगुल्मः । पु । चट्टे । वै निघ ।

चक्रतैलम् । स्त्री । सद्यनिशोद्धिततैने । छोट्टेका
तेन ।

चक्रदद्र । पु । बराहे । रा ।

चक्रदस्ता (न्ती) । स्त्री । जैपालवृक्षे । जय
पाल । प सु ।

चक्रदन्तोवीजम् । स्त्री । जैपालवीजे । जय
पालविधि । रा नि व ६ ।

चक्रधरः । पु । सर्पे । विका ।

चक्रधारम् । स्त्री । अर्धधारावृक्षविशेषे । तन्ना
टाङ्गनायतम् उरसि अङ्गुलवित्तर द्वाङ्गुलमनञ्च ।
सू सू टी, अ च ।

चक्रनखः (नायकः) । प । मञ्जीवनामगन्ध
द्रव्ये । नशी । रा, नि व १२ ।

चक्रनामा(न्) । पु । मासिकधातो । अर्ध-
नासिक । मञ्जीवेदे । नशी । प सु ।

चक्रनायकः । पु । व्यालनसे । रा । वांशव
नथ ।

चक्रपद्माटः । पु । चक्रमहंक्षुपे । छाकूना ।
श च ।

चक्रपरिव्याधः । पु । आरवधवृक्षे । मञ्जीव
गाह ।

चक्रपर्णा (र्णी) । स्त्री । कण्ठतुलस्याम् ।
कान्ठतुलसी । वै निघ । इन्द्रिपण्याम् । छाङ्गु
निघ । श च ।

चक्रपाणिः । पु । खनामख्यातप्रकटसयङ्गादि
कारे । स गीडरा'नस्य पाकगालाध्यक्ष आसीत्
“गीडाधिगाधरसवलयधिरारिपतम्” । अ द ।

चक्रपादः । पु । हस्तिनि । रथे ।

चक्रपुष्पाटः । पु । चक्रमहंक्षुपे ।

चक्रफलः । पु । मञ्जीवनामवृक्षे ।

चक्रबन्धना । स्त्री । वनमन्त्रिकायाम् । वै निघ ।

चक्रवाला । स्त्री । आमातकहने । आमात
गाह । वै निघ ।

चक्रवालिकाः । पु । अयस्य पादरोगमेदे ।
“क्षियन्ते च यो यस्य खुरसन्निभमुद्भवा । अक्षिप्रा
वाय सङ्ग त विद्याचक्रवालिकम् ॥” अ द ।

चक्रमेदिनी । स्त्री । राक्षी ।

चक्रमण्डली (श्नु) । प । मण्डलिपदंश्राणि
मेदे । अ च ।

चक्रमहः (क) । पु । (Cassinora)
 मनामल्यातसुपे । छादन्ती, छादन्ती, छादन्ती ।
 दि चक्षुषः । गतरवटा । क चक्षुषे । तं सुप
 विनेषु । तत्पद्याय, — तदिष, तनिष,
 प्रपन्न, मपाचिजुसुम (रा), प्रपुनान (हि),
 एङ्गज, चरुगज, गजाप, मपाद्वय, एङ्गज,
 व्यावर्तक, चक्षुगज, चक्रो, पुन्राट, पुन्राट,
 विमर्क, दद्रुघ, मजट, चक्राघ, युक्तमजम,
 दृढवीज, प्रपुन्राट, खञ्ज, प्रपुन्राट (रा),
 चक्रमहक पपाट, चरणा (प), उरणा
 शक प्रपुन्राट, प्रपुन्राट, चरणाच (प टी),
 चरणाचक, चक्रपपाट (शङ्कर) । गुणा —
 कटु तीव्र मेणुशतकफघ्न तृणकण्डूकुष्ठदद्रु
 पासादिहरय । रा नि व ४ । एष स्यादु रच
 वातपित्तघ्न इय हिम कफशामदकुष्ठकमि
 हरय । तत्फल उष कुष्ठकण्डूदद्रुविपवातघ्न
 गुणकामरुमिश्रासत्र कटु च । ततपतम् चक्र
 दद्रुघ वातकफघ्न कण्डूकासन्मिथासकुष्ठघ्न ।
 भा । (२) कष्टमेद । श च । स्त्री (महिनी) ।
 अत्रकै । रा नि व ६ ।

चक्रमुख । पु । शूकरे । नै निघ ।

चक्रयन्त्रम् । स्त्री । शोधपाकाद्ययन्त्रविशेष ।
 लघुच यथा — गन्धवाह्ये भवेद्भर्तु मध्यगन्ध रस
 कट । चक्रयन्त्रमिदं पित्त वाह्ये गर्भे वृद्धत्
 तम् ॥ अत्रि ।

चक्रय । पु । चक्रवाकपक्षिणि । नै निघ ।

चक्रद' (दद्रु) । पु । शूकर, वनशूकर ।
 निघ ।

चक्रिष्ठा । स्त्री । वज्रुलापक्षिणि । रा ।

चक्ररेणुका । स्त्री । रक्तकरवीरे । द्रुक्कद्रवी ।
 कल । पु, स्त्री । रक्तकुलव्ये । गान् कूलथ ।
 निघ ।

चक्रलताम् । पु । बहुरसालताम् । रा
 व ११ ।

चक्रलक्षणा (पिक्वा) । स्त्री । गुण्डाम् ।
 मा ।

चक्रला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । उरुङ्गा । अम ।
 चक्रमुखायाम् । नै निघ ।

चक्रा । पु । बराह ।

चक्रवर्त्तनम् । स्त्री । शाकविशेष । हि चक्षुषः ।

चक्रवर्त्ति (तीर्ति, तिनी) । पु, स्त्री । वानुक
 शाक । वेढो शाक । प सु । लाचायाम् ।
 गटानास्याम् । रा नि व १२ ।

चक्रवल्लरी । स्त्री । युष्मिदे । कविनामा ।
 नै निघ ।

चक्रवाक । पु । (Anas casarca)

Rud, goose मनामल्यातसुपेवजातीयपक्षि
 विभिदे । छादन्ती, छादन्ती । तत्पद्याय, —
 काहक (वि), विद्योगी (श), कौक, चक्र,
 रयाङ्गाधयनामक (प), भूरिप्रेसा, इन्द्रवारी,
 सहाय, कान्त, कामी, राविविश्वगामी, रामा
 बधोजीपम, वाहक । तन्मांस लघु विष्व बलदे
 अपिफरं सव्यगुलघ्नमृणं वातरीगघ्न । रा नि
 व १८ । कटु उष्ण चणवीर्य कटुपाकि बल
 वृद्धिकर । राज । अश्वविशेष । मकुल । (का,
 की) स्त्री । चक्रवाकपद्याम् । चक्रवाकी ।
 वृहत्याम् । विवडी । प सु ।

चक्रवाकुल । पु । चक्रशकुलनव्ये । गजांठ
 गह ।

चक्रवाक्ताको । स्त्री । वृहत्याम् ।

चक्रवीजम् । स्त्री । जैपालवीज । रा नि
 व ६ ।

चक्रवैधकम् । स्त्री । चुक्रनामककाष्ठिके ।
 निर्कीर्ण । रा नि व १५ ।

चक्रशङ्खल' । पु । मालमल्ले ।

चक्रशल्या । स्त्री । काकतुण्याम् । रा ।

चक्रयेणौ । स्त्री । अजगद्गाम् । गेटागुडी ।
 र मा ।

चक्रसङ्गम् । स्त्री । वज्र । व च ।

चक्रा । स्त्री । कर्कटमङ्गाम् । कौटुङ्गुली ।
 नागरमुखायाम् । नागवभूज । रा नि व ६ ।

चक्राकी (झो) । स्त्री । उस्याम् । शब्दर ।

चक्राङ्गा । स्त्री । नागरमुखायाम् । रा नि व
 ६ । सुदर्शनायाम् । उज्ज्वलीशृङ्गी । पण्डु
 व्याम् । शङ्खगुणक । नै निघ ।

चक्राङ्ग । पु । कर्म । अम ।

चक्राङ्गा (ङ्गो (ङ्गु)) । स्त्री, पु। सुदर्शन
लतायाम् । उन्नतीश्वरी । हि दक्षति । कटु-
काम् । कटुको । रा नि ष ६ । कटु
गङ्गाम् । कौण्डिनी । प तु । हिलमीचि
कायाम् । शिफे । तिका । ज्ञायाम् । श र ।
मन्त्रिषायाम् । रा नि ष ६ । चानुके । वै
निघ ।

चक्राटः । पु । विषवैद्ये । मे ।

चक्राधवासौ । प । नागरह्वये । ठेवा
शुक् । तिका ।

चक्रालुः । पु । महारसालाम् । शींग आम ।
वै निघ ।

चक्राङ्गः (यः) । पु । चक्रमहं चपे । ठाकना ।
रा नि ष ४ । मेघ कुष्ठ वि । चक्रवाकपक्षिणि ।
रा नि ष १६ ।

चक्राङ्गा । स्त्री । सुदर्शनाञ्जलतायाम् । भा ।
प्रमृगञ्जक ।

चक्रिकः । पु । रत्नकुलत्वे । वै निघ ।

चक्रिका । स्त्री । जामुनि । ईष्टे । रा नि
व १८ । श्वेतगुञ्जयाम् । गादा कुँठ । रक्त
कामास्याम् । शानकाशम । चक्रमहं ।
ठाकना । वै निघ ।

चक्रिपत्नी । स्त्री । चक्रवाकलियाम् । चक्र-
वाकौ । श्वेतगुल्लयाम् । वै निघ ।

चक्रौ (ङ्गु) । पु । कीकपक्षिणि । चक्रवाक ।
चक्रमहं । ठाकना । विनिगृह्ये । गामन गाह ।
काके । गहं मे । व्याघ्रगृहे । नवीविशेष ।
दधनि । रा नि व २२ । स्त्री । त्वचि । दावचिनि ।
वै निघ ।

चक्रोवान् । पु । गहं मे । अम । चक्रवाके ।
ठका । वै निघ ।

चक्रोन्मुक्ता । पु । दीवर्षपर्वणे । शिशि । वै
निघ ।

चक्रोत्तरी । स्त्री । वस्त्राटिकायाम् । वै निघ ।

चक्रोत्थ । पु । कुङ्कुटपादीलतायाम् । गता
कटुको । वै निघ ।

चङ्ग (ङ्गु)रः । पु । ह्वये । मे ।

चङ्गमणम् । स्त्री । यमये । शुनः शुनः
गुणा, — “अमारोग्यमनायुष्य चक्षुषीरुपधातु-
पादाभ्यामनुवागङ्गायां सदा चङ्गमणं शृणाम
सु वि २४ अ । “यसु चङ्गमणं नातिदेह्यै
करं भवेत् । तदायुर्धनमेधाग्निप्रदमिन्द्रियबोधन-
अध्वमेद कफस्थीव्यसौकुमायविनाशमम् ।”
२५ ।

चचण्डौ । स्त्री । चन्द्रनिद्रायाम् । आनन्दि

चचेण्डला । स्त्री । चिचिण्डायाम् । चिचिण-
दे निघ ।

चचेण्डा । स्त्री । चिचिण्डायाम् । चिचि-
देशी । तत्पथ्याय, — वेगमकुल, श्वेत-
वृक्षफल । रा । गुणा — शीपरीगे
पटोलादीनगुण्य । मद ।

चञ्चुत्ताररसः । पु । अंसि रस ।
गन्धक लौह प्र २ भ । तिकटु दन्तीमूल
प्र १ भ विपलाहलितामूल ६ भ यवचार
टङ्गणचार प्र ५ भ गोमूत्र सुहीचीर प्र
भ । यवविष्ट मृदग्निना पचत् । र सा से

चञ्चरी (ङ्गु) । पु, स्त्री (री) । मधुमचिकाय
भमरे । लग्न । वै निघ ।

चञ्चरोक्तः । प । भमरे । तिका ।

चञ्चल । पु । बायो । वि । अलिरे ।

चञ्चलतैलम् । स्त्री । शिलासि । तिका ।

चञ्चला । स्त्री । पिप्पल्याम् । श च । स
मन्वाम् । श ।

चञ्चिन्मूचि । पु । कारण्यवपविणि । ना
थङा ईम । तिका ।

चञ्चुः । पु, स्त्री । चन्द्रबुधचुपे । चेष्टा शी-
गोनाङ्गी । नाडीच शीक । रा नि व
हि चञ्चुना । तत्पथ्याय, — विजला, च
कलभी, चौरपक्षिका, चञ्चुर, चञ्चुपत्र, सुग्रा
चैवसम्भव । गुणा — मधुरत्व, तीक्ष्णत्व, कषा
मलशीघ्रनल, गुल्मीदरविषयाम् गृहणीता
त्वच । तबीजगुणा — कटुत्व, उष्णत्व
गुल्मीदर विपलमदीय कण्डूखर्जुङ्गुलामिलित
रक्तोदके । रा नि व ८ । एरुसामा
मे । शमे । श र । पक्षिण की
प्राश्नर ठेठि । अम ।

चक्षुक' (का, की) । पु. स्त्री । चक्षुर्दृष्टि ।
छेदक । भा रा नि व ५ । स्त्री (का यी) ।
पवित्रधी । श र ।

चक्षुतेलम् । स्त्री । रत्नपरी ।

चक्षुपत्र (पत्राख्य) । पु. पुष्पशाल । रा
नि व ६ ।

चक्षुर' । पु. चक्षुमाके । रा नि व ४ ।

चक्षुर्लु । पु. रत्नपरी । वै निघ ।

चक्षुस्त्रुचि' (क) । पु. पवित्रधिये । दानां
धौता । कारणवपचिपि । तिका । उ व ।
तत्पद्याय, —सुन्दर, शीतगुण (वि), मन्द ।
(सन्दर) ।

चक्षू । स्त्री । पवित्रधिये । पवित्र ठोठे ।
ह प । चक्षुमाके । रा ।

चटक । पु. sparrow चटकपवित्रधिये ।
छड़ाई प्राची । हि चड्डेया । म विमला ।
तत्पद्याय, —कलविद्ध (य), विवशठ, गङ्ग
नीद, हपायप (हा), बभ्रु (भ), कासुक,
कालकण्ठक, शीलकण्ठक (रा), कानचारी
कलाविकल (सन्दर), कुलिङ्गक (ह) गङ्गवलि
भूक् (ह) । स विविध गङ्गारूपमेदान् । प्रयत्न
मांसगुण — शीत लघु हृथ बलदक्ष । हितोद्यम
मांसगुण — लघु पणदक्ष । रा नि व १० ।
तद्वलगुण — हरीवत् श्रेय । कृष्णचटके । शीत
प्राची । राज । स्त्री (का) । पिप्पलीमूत्रे ।
अ टो । चटकस्त्रियाग । अम ।

चट(कि)का । स्त्री । चटकपत्रायाम् । भादि
छड़ाई । हला । रत्नगुणायाम् । गान दूँठ ।
अ द उन्मा वि । पिप्पलीमूत्रे । अ टो ।

चट(टि)काशि(शी)र' । पु. पिप्पलीमूत्रे ।
रा नि व ६

चटाफल । पु. नारिकेलवृक्षे । श र ।

चटि(टी)का । स्त्री । चटकस्थायाम् । पिप्पली
मूत्रे । वै निघ ॥

चटु । पु. छदरे । मे ।

चटुला । स्त्री । सीदामन्थाम् । ज ।

चट्टिका । स्त्री । अलोक्यायाम् । छौंक । वै
निघ ।

चट्ट, । पु. शीरपावविष्टे । छट्ट ।

चण(क) । पु. (Cicerariatumur
Gram or chick pea) गन्नामन्थाम् ।
धान्ये । छोनात्रि गौड । वि चण, चान्
म चण । क कङ्कल । तत्पद्याय, —हरिम
(य) हरिमन्त्र (अ टो) चण, हरिम
सुगन्ध, कृष्णचण्ड, बालभोग, याज्ञिक
कण्ठकी (भ) बालभोग । गुण — रस
द्विग । मि यो र पि वि । “रते कफे पीम
च कच्छे गन्नामन्थे व तद्वले सपित । शीत
गन्नामन्थो निहन्ति गुणस्यार्द्रक प्रमत्त
अवि १५ अ । मधुर रुच मेहघ्न वातपित्त
हीनिषण्णकर बलवर रुच्य आशामकर
तत्पद्याय — मधुर कषाय कफघ्न वातवि
कर शरीरकृच्छ्रयोगे च बलदीपाय । रा
न १६ । कषाय कटुकदीर्घ वातघ्न कफघ्न
हृत् । र विच निहन्त्याग चणानी येष चण
अद्वारमृत्तलमृत्तल तद्वल एव । आर्द्रमेह
रुचिरय । गुणवृत्तगु रवी वातकुष्ठकोप
स्त्रिघ्न पित्तघ्न कफघ्न । तत्पद्याय चीमन्
आदोऽतिरोगिन रुच्य पित्तघ्नहर शीतल
भा पू १३ धाम्ब । तनुशान् रुच्य दुर्जर व
वातघ्न अल विटम्बाम् पित्तघ्न दन्त
हर । भा शाक व । पित्तघ्नचणक
गुण — शीत प्रात शीत पित्तघ्नहर पु
सत्पद्याय । रा नि व १६ ।

चणकारीटिका । स्त्री । चणकपुष्पतरो
कायाम् । छोनात्रि दूँठे । गुण — रुच्य विट
करी गुण शोफपित्तघ्नो च । भा ।

चणकालीणी । स्त्री । चणकान्ते । ग
छोना । । छां शांक । वै निघ ।

चणकशतम् । पु. चणकशतशतौ । छोना
छात्र ।

चणकचार' । पु. चणकपुष्पे । रस
क्रियादरसे ।

चणका । स्त्री । अलम्बाम् । मन्तिना ।
सा स ।

चणकाम्बकम् । स्त्री । पिप्पलीमूत्रे । चण
चार । छोनाव शीर, गौड छोना ।
चणकलीणी । गुण — “चणकाम्बकमन्त्र दौ

दन्तद्वयं लवणागुरसश्च शूलाभीर्षविषम्भुत् ।
भा र सा स अक्षयर्गे ।

चण्डाक्षवाः । स्त्री । चैवस्थफलवक्षसकपम
भीतलजने । रत्ना ।

चण्डवयम् । स्त्री । चाणक्यमूलके । वेद्यकम् ।

चण्डद्रुमः । पु । चन्द्रगोचरे । छोटि गौथर्वी ।
रा नि व ४ ।

चण्डपत्रकः (पत्रो) । पु, स्त्री । रुदनीहृत्ते ।
रौदनीति अक्षने । रा नि व ५ । गोचुरके ।
गौथर्वी । वै निघ ।

चण्डिका । स्त्री । लणविगिदे । छांभाव भां ।
तत्पथ्याय, —गोदुग्धदा, सुनीला, चैवजा,
हिमा । गुणा—हृष्या वत्या सधुरा नोजेनृण्य
पशुहिता । रा नि व ८ ।

चण्डद्रुमः । पु । चन्द्रगोचरे । रा ।

चण्डः । पु । तिलिडीहने । मे । रक्तकरवीरे ।
आरण्याकरे । वै निघ । यथिपर्ये । गैल्लना ।
हि चोरा । रा नि व १२ ।

चण्डकः (को (रु)) । पु । रक्तकरवीरे ।
मयूरे । वै निघ ।

चण्डका । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

चण्डचुक्रा । स्त्री । तिलिङ्गाम् । वै निघ ।

चण्डरुद्रिका । स्त्री । रसनारणादिनामि ।
वेद्यकम् ।

चण्डहासा । स्त्री । गुड्याम् । रा नि व ३ ।

चण्डा । स्त्री । (Andropogon acicula-
tum) चोरामगमशब्दे । छांभा । ते मिमि
दोड । अम । अजमोदायाम् । वै निघ । गुड
प्रथ्याम् । चोरप्रथ्याम् । डाइदे, डाइदुनी ।
ते । लिङ्ग्याम् । हि पञ्चगुडिया । कपिकम्भी ।
आनादुनी । आलुकानाम् । इन्द्रकानि । रा
नि व ३ । अमदूल्याम् । रा नि व ८ ।

चण्डाख्या । स्त्री । दागहरिद्रायाम् । वै निघ ।

चण्डात (क) । पु । करवीरे । अम रुदनी
हृत्ते । वै निघ ।

चण्डाल (क) । पु । रक्तकरवीरे । तण्डु
लोप्याके । छांभाजिह्वा, दौटानिजिह्वा । वै
निघ ।

चण्डालकन्दः । पु । खनामख्यातमहाकन्द
शाके । छांभाकम् । म चण्डालकन्द । क माद
गेमदे । स एकपत्रद्विपत्रिपत्रचतुपत्रपञ्चपत्रेदेन
बद्धा । गुणा—सधुर कफपित्तरक्तदोषघ्न विष
भृतादिदोषघ्न रसायनश्च । रा नि व ७ ।

चण्डालवक्षकी । स्त्री । चण्डालवौषायां ।
वन छांभा । च ।

चण्डालिका । स्त्री । करवीरे । चण्डालवज्र
काम् । वनछांभा । मे ।

चण्डाली । स्त्री । शिवविद्विन्याम् । निजिनी
वता । रा नि व १३ । रस र प्रमेहचि मेह
हिरदसिहरसे ।

चण्डिका । स्त्री । अतस्याम् । गिना । त्रिका ।

चण्डिलः । पु । बालकश्याके । रा ।

चण्डो । स्त्री । विडादेवदारो । शिवलिङ्गिन्याम् ।
शिवनिजिनी नटा । रा नि व ३ । स्त्रीमहिषे ।
पञ्चायाम् । के ।

चण्डोक्तुसुमः । पु । रक्तकरवीरहृत्ते । रा नि
व १० ।

चण्डोगोमयम् । स्त्री । महिषीविद्यायाम् ।

चण्डोलता । स्त्री । यथिपर्यमेदे । गैल्लेना ।
हि चोरा । वै निघ ।

चण्डु । पु । मृषिके । श च ।

चण्डेश्वररस । पु । नवज्वरे रस । “रस गन्ध
विष ताम सह येदेकयामक । आद्र कानरसेमेव
मह्येत् सप्तवारकम् । निर्मुञ्च्य स्वरसे पयात्
मह्येत् सप्तवारकम् । गुञ्जकाटं रसेमेव दत्तो हन्ति
ज्वरं चणात् ॥” वम, गन्ध, विष, तीक्ष्ण
अतोक गात्रांग, प्रतिदिन आहारं त्रय १
अथ न र्मनं वसिष्ठा १ भावता हिते ।
अक्रण निजिनात्रय १ भावता हिते । नाजो
१ न अश्वत्थान आहारं त्रय । रसको ।

चतुर । पु । काके । इ च ।

चतुरङ्ग । पु । कत्रायमेदे । छांभा । वै
निघ ।

चतुरङ्गा । स्त्री । छोटिकाहृत्ते । पेशादुम् ।
रा नि व ८ ।

चतुरङ्गावलेह । पु। ज्वरे अवलेह । च च
समभागदाद्यामलकगुण्डीमधुदा । भा ।

चतुरङ्गुल । पु। चारखधविशेषे । बड
गोणी । हि धनवहेडा । प म । स्त्री ।
पटीलसदृशफलजलायाम् । डिउगज । सु म
२८ अ । गीतल्याम् । मिडेगीछाप ।

चतुरन्तम् । स्त्री । चन्द्रचतुष्टय । यथा—कील
दाहिमवेतसः चान्द्रम् । (हचान्द्र आन्नातके ।)
चन्द्रवेतसः चान्द्रहज्जस्मीरनिम्बुकेषु । अत्रवेतस,
आमडा, गोंडा नेवु, कांशबी नेव् । भा ।

चतुरङ्गुपात । पु। शरभसृगे । वै निघ ।

चतुरूपणम् । स्त्री । कषामूलसहिते रूपये ।
“रूपण सकषामूल कथित चतुरूपणम् । व्योप
खेव गुण्या भोक्ता अधिकारतुल्यपणे ॥” वैद्यकम् ।

चतुर्गति । पु। कल्पये । इ च ।

चतुर्जातम् । स्त्री । चातुर्जातके । शुडइव्
*तेजपत्र एनाईठ तांश्चव । वै निघ २४
वा व्या लघुनपाके ।

चतुर्थक । पु। विषमज्वरमेहे, चातुर्थिकज्वरे ।
छेहि दिन अथव अव ।

चतुर्थिका । स्त्री । पनमाषि ४ वा ८ ती ।
- प म ।

चतुर्दंष्ट्रा । स्त्री । गीचुरचुपे । गोश्वी । वै
निघ ।

चतुर्दल । पु। सुनिषयशाके । शुशुनिशाक ।
भा ।

चतुर्दशाङ्ग । पु। साम्प्रिपातिकज्वरे कषाद्य
मेद । सदशमूलकिराततिकादिगणे । दशमूल
चिराश्या गुडची मुष्ठा शखी मिलित्वा २ ती ।
प्रवैप वडचये ४ माषा । दशमूल, छिब्रेज,
शुण्ठक, मूत्रा, ठूठ निमित्त २ ठो । आकप
छेडेडीहृष ४ नावा । सा स्त्री ।

चतुर्दंशो । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्यम् । श्वेत
निर्मिन्ना । वै निघ ।

चतुर्द्रव । पु। चतुर्द्रवद्रव्ये । सि यी ।

चतुर्धारी । स्त्री । चतुर्धाराचवज्जगाम् ।
रुवपाविष्मव । वै निघ ।

चतुर्भङ्गा । स्त्री । गतवृद्धदारके । श्वेत
ठांडक । वै निघ ।

चतुर्भद्र । पु। समभागेषु तुल्यकातिविपायुङ्
गुण्डीपु । वैद्यकम् ।

चतुर्भद्रिकावलेह । पु। चातुर्भद्रावलेह ।

चतुर्मुख । पु। वातव्याधी रसविगरे ।

गन्धकलौहाभाषि म सममातानि स्वर्णभक्त
तुल्य कुमापीरसेन मर्दयित्वा एरण्डपत्रे
यित्वा घाघराशो दिनवद्य व्यापयत । र सा
चतुर्वर्ण । पु। कलायमेद । ७७डा ।
निघ ।

चतुर्विंशतिक । पु। पुरुषे । च ग्रा १२

चतुर्विधानम् । स्त्री । चतुर्विधलीचपि
See चमम् ।

चतुर्वीजम् । स्त्री । मेथिकादिबीजचतुष्टय
“मेथिका चन्द्रसूरज कालाग्राजी यवामिष
एतच्चतुष्टय युग चतुर्वीजमिति धृतम् । तत्र
भक्षितं निरु निहन्ति नयनामय । अजीर्ण
माशन पात्रं गल कटिबधाम् ॥” भा ।

चतुर्च्छद (दा) । पु स्त्री । चान्द्रेय
आमकूल । सुनिषयके । शुशुनि । वै निघ ।

चतुष्पत्नी । स्त्री । मशहृष्याम् । तशारि ।
पुकरिषीमेद । के ।

चतुष्पुवलयम् । स्त्री । कुवलयस्य नालक
दलकेष्वरेषु । पश्चिम उंटी, मूल, गोंडा
केसर । वा उ २८, सिद्धरसायनधृते ।

चतुष्पत्र (तो (द्रु)) । पु। चण्डालक
रा नि व ७ । चद्रपापाणमेदचुपे । छोटि पांथ
कूटि । रा नि व ५ । सुनिषयकशाके । शुशु
शोद । हि बीपतिशाक । “चाङ्गरीसदृश
चतुर्दश इति ज्ञत । याकी नालान्वित दीप
अत्रोति बीचने ॥” भिष्यम् । अंटी । अ टो

चतुष्पद (प्यात्) । पु। भिष्याचुपे । रा
व ४ । पशो गजाशदो । म ।

चतुष्पदा । स्त्री । मिष्टायाम् । वै निघ
जलजपुष्पविशेषे । अकवि ।

चतुष्पत्नी । स्त्री । चतुष्पत्तिकायाम् । आनन्द
रा नि व ५ ।

दक्षद्वयपुत्र लक्ष्मणपुरस रुच्य गुलाभीर्षविषमनुत् ।
भा र सा स अस्त्रयगे ।

चण्कास्तवाः । स्त्री । जेवमफलपत्रपत्रपत्र
मीतलजले । रवा ।

चण्वयम् । स्त्री । चापवमूलकी । वैद्यकम् ।

चण्डुमः । पु । सुदगीचर । छोटि गोथरी ।
रा नि व ४ ।

चणपत्रकः (पत्रो) । पु, स्त्री । रुदतीवृक्षे ।
रोदनीमि उत्काने । रा नि व ५ । गोचुरके ।
गोथरी । वै निघ ।

चणिका । स्त्री । वणविशेष । छापीव शीक ।
तत्पथ्याय, — मोदुम्भदा, सुनीला, चैवजा,
हिमा । गुणा — दृष्या वर्या मधुरा जेजेमृष्यै
पशुहिता । रा नि व ८ ।

चणीद्रुमः । पु । सुदगीचरे । रा ।

चण्डः । पु । तिमिडीवृक्षे । मे । रक्तकरवीरे ।
आरख्यशूकरे । वै निघ । यत्पिपणे । गेटेना ।
हि चोरा । रा नि व १२ ।

चण्डकः (को (रु)) । पु । रक्तकरवीरे ।
मधुरे । वै निघ ।

चण्डका । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

चण्डसुक्ता । स्त्री । तिमिड्याम् । वै निघ ।

चण्डरुद्रिका । स्त्री । रसजारणादिजाने ।
धैयकम् ।

चण्डहासा । स्त्री । गुडूथ्याम् । रा नि व ३ ।

चण्डा । स्त्री । (Andropogon acicu-
tum) चोरामगमद्रव्ये । छापी । तै लिमि
दोड । अम । अजमोदायाम् । वै निघ । गुड
पुष्पाम् । चोरपुष्पाम् । डाटिरे, डाटकुनी ।
मे । लिङ्गिन्याम् । हि पञ्चगुडिया । कपिकच्छी ।
आनाकुनी । आमुकण्याम् । हेनुवकाणि । रा
नि व ३ । अंतद्व्यायाम् । रा नि व ८ ।

चण्डाख्या । स्त्री । दाहद्विद्रायाम् । वै निघ ।

चण्डातः (क) । पु । करवीरे । अम रुदनी
वृक्षे । वै निघ ।

चण्डालः (क) । पु । रक्तकरवीरे । तन्
सीयमाकि । छापीनटिशा, दौष्टेनटिशा । वै
निघ ।

चण्डालकन्दः । पु । खनामक्यातमहाकन्द
माकि । छापीनकन्द । म चण्डालकन्द । क माद
गेगटे । स एकपत्रद्विपत्रपत्रचतुपत्रपत्रपत्रमेहन
वृद्धा । गुणा — मधुर कफपित्तारक्तदीपक विप
भृतादिदीपक रसायन । रा नि व ७ ।

चण्डालवस्त्रास्त्री । स्त्री । चण्डालवीणायाम् ।
वन छाडाल । च ।

चण्डालिका । स्त्री । करवीरे । चण्डालवस्त्र
वाम् । वनछाडाल । मे ।

चण्डाली । स्त्री । शिवलिङ्गिन्याम् । लिङ्गिनी
जता । रा नि व १३ । रस र प्रमेहचि मेह
द्विद्विद्वरसे ।

चण्डिका । स्त्री । अतस्याम् । नशिना । त्रिका ।

चण्डिलः । पु । वास्तुशक्ति । रा ।

चण्डी । स्त्री । विहादेयदारो । शिवलिङ्गिन्याम् ।
शिवलिङ्गिनी जता । रा नि व ३ । स्त्रीमहिषे ।
वृक्षायाम् । के ।

चण्डीकुसुमः । पु । रक्तकरवीरवृक्षे । रा नि
व १० ।

चण्डीगोमयम् । स्त्री । महिषीविद्यायाम् ।

चण्डोलता । स्त्री । यत्पिपणमेदे । गेटेना ।
हि चोरा । वै निघ ।

चण्डु । पु । मूयिके । श च ।

चण्डेश्वररस । पु । नवज्वरे रस । "रस गन्ध
विप ताम मह येदेकयामक । आद्र कानरसेनेव
मह येत् सप्तवारकम् । निमृग्या स्वरसे पश्यात्
मह येत् सप्तवारकम् । गुञ्जशाट् रसेनेव दन्तो हन्ति
ज्वरं चणात् ॥" ब्रम्, शङ्ख, विष, जात्र
अजोव मगतांग, अतिदिन आदात्र ब्रम् >
अश्व मर्दन वनिशा १ भावना दिवे ।
अक्ष निमिदावसे १ भावना दिवे । तात्रा
> व अश्वानि आदात्र ब्रम् । रसको ।

चतुर' । पु । काकि । मे च ।

चतुरङ्ग । पु । कलायमेदे । तेडडा । वै
निघ ।

चतुरङ्गा । स्त्री । घोटिकावृक्ष । गेसाङ्ग ।
रा नि व ८ ।

তেজপত্র, শিলাবস, শ্রীমাংসী, জটোমাংসী, কাকোনৌ প্রিয়দ্রু, মৃত্তা, হবিজা, মাংকহবিজা, শ্রীমানতা, অনন্তমূল, মতাকন্তরী, লবঙ্গ, অগ্ৰব, কুঙ্গুম, শুভ্রক, রেণুক, নানুকা, প্রত্যেক ২ ছই তোলা। ব দ।

চন্দ্রনাড়িলৌহম্। স্রী। জীর্ণবরষ। "রক্ত চন্দ্রনজীবেরপাঠাশ্রীকণাশিবা। নাগরীণল ধাবীমিলিতমৎ সমন্বিত। লৌহ নিহিত বিবি ধান্ সমস্তান্ বিদমজ্বরান্ ॥" বহুচন্দ্র, বাল্য, আকনাতিমূল, বেণার মূল, পিণ্ডুল, হরীতকী, শুঠ, নীলোৎপল, আমলা, মৃত্তা, চিতাব মূল, বিডঙ্গ, প্রত্যেক সমভাগ। সর্বসমান লৌহ, একত্র জলে মাড়িবে। র সা স।

চন্দ্রনাম্। স্রী। সুগন্ধজলমেদে। বৈদ্যকম্।

চন্দ্রনোয়া। স্রী। গোৱচনাযাম্।

চন্দ্রি। প। করুণে। ভাষা। হলিহি। স।

চন্দ্র। প। নিশাকরে। অম। করুণে। জলি। স। কাম্পিজকে। কমলোষ্ঠি। রা নি ব ১২। মা স ১ম সন্ততজ্বর বি। রৌদ্রে। স্বর্ণে। রা নি ব ১২। রক্তমাকলি। র বি ১৫। ছৌরকে। মা। বৈরিকে। যুক্তচিহ্নতায়াম্। বৈ নিঘ।

চন্দ্রক। প। স্ন্যবিশিষ্টে। চাঁদা মাছ। গুণা— "চন্দ্রকস্তনমিত্যন্দী মধুরী বলবর্ধন।" রাজ ১৫। মৈচকে। ময়ূরশৃঙ্খল চাঁদ। অম। নবে। শ ব। স্রী। শ্রীতমরীচে। রা নি ব ৬। চন্দ্রে। স্রী। নীধিকাযাম্। মেতি। কপিকন্দী। আলোদুগী। বৈ নিঘ।

চন্দ্রকলা। স্রী। বাচামসে। রাঁচা মাছ। শ র।

চন্দ্রকবান্। প। ময়ূরে। বৈ নিঘ।

চন্দ্রকান্ত। প। স্ন্যামল্যাতমণী। চন্দ্র কায় মণি। স্ন্যপথ্যায়, —চন্দ্রমণি, চান্দ্র চন্দ্রোপল (৪) চন্দ্রকাল, চন্দ্রায়া সঙ্গীপলম, শ্রীতাম্মা, চন্দ্রিকাভাষ, শ্রীকাল। গুণা—শ্রীতল চিত্র রক্তপিত্তাপহর শিবপ্রীতিকর যক্ষালজীৱক স্ন্যব। স্ন্যপরিচা—"দ্বিত্ব শ্রীত পীতমাষাচম তদ্রূপে বিশে স্ন্যবতা যন্মুণী

নাম্। যৎ সাব যাদি চন্দ্রায়াস্ন্যাজাত্য রব চন্দ্রকান্ধামেতন্ ॥" রা নি ব ১২। তদুত্ব কলগুণা—লঘু গহ্বান্দুসহজ পিত্তত্র নিম্নল মূর্ছাদাহরক্তপিত্তকাসমদাল্যপু দ্বিত্ব। রা নি ব ১৪। স্রী। শ্রীলুপচন্দ্রে। কৈরবে। প ম। স্রী। নিগুণ্ডাম্। বৈ নিঘ। রাবী। শ ব।

চন্দ্রকান্তি। স্রী। কণ্ঠ। কৃপা। বৈ নিঘ।

চন্দ্রকৌ (২ন)। প। ময়ূরে। বিধা। স্রী। লিঙ্গনাশরৌ, হৃদ্রূপসংবিশিষ্টে। যথা—"হৃদি কাংসমলক্কায়া চন্দ্রকৌ চন্দ্রকাক্তি।" বা ৩ ১৪ ৫।

চন্দ্রকুন্দঃ। প। চন্দ্রকুন্দকমত্মমেদে। চাঁদ-কুন্ডো মাছ। গুণা—চন্দ্রকুন্দী মধুরাণ্যো মধুরী বাতপিত্তজিত্। রাজ।

চন্দ্রগন্ধা। স্রী। শস্যাম্। শ্রী। বৈ নিঘ।

চন্দ্রগোলিকা। স্রী। চন্দ্রকমীনে। চাঁদা মাছ। বৈ নিঘ। জ্যোত্মাযাম্।

চন্দ্রচক্রম্। স্রী। চন্দ্রচক্রাকারচ্ছৈদককর্ণি। মু চি ৫৫।

চন্দ্রচবল। প। খলিশমক্যে। শ্রীশিশা মাছ। বিধা। চন্দ্রকমলো। চাঁদা মাছ। জটা।

চন্দ্রচন্দনম্। স্রী। কুঁড়ামগুরচন্দ্রে। বৈ নিঘ।

চন্দ্রচূড়। প। স্ন্যামল্যাতমমেদে।

চন্দ্রজীপল। প। চন্দ্রকান্তমণী। রা নি ব ১২।

চন্দ্রট। প। বিশক্কীকৌল্যাকারে।

চন্দ্রতরু। প। মহাশৌমবজ্রাম্। বৈ নিঘ।

চন্দ্রত্বতি। স্রী। চন্দ্রে। বৈ নিঘ।

চন্দ্রনামা (ন)। প। করুণে। রা নি ব ১২।

চন্দ্রনাথকম্। স্রী। শ্রীহন্যাম্।

চন্দ্রপর্ণী। স্রী। প্রসারল্যাম্। মা।

চন্দ্রপাদ। প। চন্দ্রকিরণে।

চন্দ্রপুষ্পম্। স্রী। রৌদ্রে। বৈ নিঘ। (খা, খী) স্রী। শ্রীতকণ্ডকায্যাম্। রা নি ব ৪। শ্রীতধৌমরাচ্যাম্। জ্যোত্মাযাম্। রা।

यन्निपले। गैटेना। श्रैतकयकायाम्। वै
निघ।

चन्द्रातपः। पुं। वितानि। जीर्णांश। तत्
पथाय, —उल्लोच, वितान, चन्द्रा (मन्दर)।
ज्योत्स्नायाम्। हे।

चन्द्रापुरपूगम्। स्त्री। तत्स्थानजातपूगकले।
छात्रोत्तरी। रा नि व ११।

चन्द्राक्षम्। स्त्री। कुसुदपुष्पे। श्रेष्ठ उन्नि,
श्रेष्ठोत्तरी। रा नि व १०।

चन्द्राभिधा। स्त्री। बाकुचाम्। वै निघ।

चन्द्रान्तरसः (लोहध्वज)। पुं। राजयन्त्रा
धिकारे रस। पारद १ भ गन्धक २ भ सैन्धव
१ भ शोथेतापराजितापवरसेन एकत्र सम्यग्
गोलकोक्त्य नागवज्रीदन्तैर्बध्दयित्वा पातालधन्वे
पथेत्। दिनात्ने च सङ्गम्य यन्त्रोद्भूतम् ओषध
याद्यम्। माषा २ रक्ति। अगु मृगाद्वत्।
अन्य काशे—रस गन्धक लोहप्र २ तो टङ्गण
चार ४ वा ८ तो मरिचचूर्ण २ वा ४ तो
विकटु त्रिकला धान्यक औरक सैन्धवलवण चविका
एषां प्र चूर्ण १ तो छागोदुग्धेन पेययेत्। माषा
८ र। र सा सं। अन्य इहचन्द्रान्तरस
राजयन्त्राणि—रस १ तो गन्धक १ तो अम
२ तो (मतान्तर ४ तो) कर्पूर १० तो स्वर्णमय
१ तो तावभ्रम १ तो लोहभ्रम २ तो इहदारक
बीज औरक भूकपाण्ड शतमूलो कीकिलास
बीज बला कपिकच्छुमूल गीरवतण्डुलीमूल
जातोफल जयित्री खड्ग सिद्धिबीज अथ धूतक
प्र १० तो मधुना मयेत्। र सा सं।

चन्द्रार्द्रक। पु। कर्पूरे। रा।

चन्द्रार्द्रम्। स्त्री। भगन्दरस अङ्गचन्द्राकार
च्छेदने। सु वि ८२।

चन्द्रालोक। पु। कर्पूरे। वै निघ।

चन्द्राश्मा (चन्द्रिकाद्राव)। पु। चन्द्रकान्त
मणो। रा नि व १२।

चन्द्रास्यदा। स्त्री। कर्कटग्रह्याम्।

चन्द्रिका। स्त्री। मूलेलायाम्। कण्ठोटायाम्।
काण्डिका। अतकयकायाम्। रा नि व ४।
मूलेलायाम्। मत्तिकापुष्पे। ज्योत्स्नायाम्।
चन्द्रग्रे। भा।

चन्द्रिकापायी (रन्)। पु। चकीरे। रा नि
व १८।

चन्द्रिकाम्बुजम्। स्त्री। कुसुदे। श्रेष्ठोत्तरी-
पत्र वा श्रेष्ठ उन्नि। रा नि व १०।

चन्द्रिलः। पुं। नापिते। बालूकमाकि। मी।

चन्द्रो। स्त्री। बाकुचाम्। रा नि व ४।

चन्द्रेष्टम्। स्त्री। कुसुदपुष्पे। वै निघ।

चन्द्रेष्टा। स्त्री। चल्चलियाम्। कुम्भिनी।
रा नि व १०।

चन्द्रोदयः। पु। चन्द्रातपे। जीर्णांश।

चन्द्रोदयमकरध्वज (रस)। पुं। रसा
यमाधिकारे रस। शुद्धकायकवेध्यसुवर्णपत्र १ प
शुद्धरस ८ प शुद्धगन्धक १६ प एतानि रक्त
कार्पासपुष्पं मद्दयित्वा पुन हृतकुमारोरेसेन मद्दं
येत् ततो दृढकाचक्या स्थापयेत्। अथ तां कूर्पीं
मृत्तिकावस्त्रखण्डेन निपयित्वा दृढकादिना सुखं
रोधयेत्। ततो मन्दमध्यातिशयवज्जिना यथाक्रमं
दिनवध बालुकायन्त्रेण पथेत्। तत सङ्गम्य कूपि
कोदलप्रसिन्दूरस्य १ प कर्पूरं ४ प जातोफल
पिप्पली खड्ग कसूरो (मृगनाभि) एषां प्रति ४
मा एकत्र मद्दयित्वा माषकप्रमाणा बटिका काय्या
पर्णानुपानतो भीतव्या च। रस र। तद्दृढत्—
ध्वजमङ्गाधिकारे। शुद्धसुषुम्णदल १ प शुद्ध
पारद ८ प एकत्र सम्यक् सम्यग् १६ प शुद्ध
गन्धकेन एकत्र कज्जलो काय्या। अथ रक्तकार्पास
पुष्पारसेन कुमारोरेसेन च उक्तां कज्जलिकां सुभाव्य
शुष्कोक्त्य समतलविलेपितकाचकूपिकाया स्थाप
यित्वा खटिकया कूपीमुख निरोधयेत्। ततस्तां
कूर्पीं तलमध्ये सखिद्रहण्डिकाभ्यन्तरे सत्याप्य
बालकायन्त्रयोगेन दिवसवध पथेत्। शीते अवतार्य
कूपीकण्डलप्रभोवध गृहीत्वा तस्य १ प कपूरस्य
च ४ प तथा जातोफलखड्गविकटुमृगनाभोर्ना
प्रत्येक ४ मा गृहीत्वा एकत्र मद्दयेत्। माषा ५
र पर्णम भवणीयम्। स्वस्थ—ध्वजमङ्गे रस।
तस्य प्रणाली यथा—कर्पूरजातोफलमरिचखड्गानां
प्र १ तो मृगनाभि स्वस्थ प्र तोलकाष्टमभाग
(१ मा) रससिन्दूर सव्यस्रम गृहीत्वा एकत्र मद्दं
येत्। माषा ४ र अगु पणरस। मेव।

चन्द्रोदयवर्त्ति। स्त्री। नेत्ररोने दित्ता।
द्वितीतको वचा कुष्ठ पिप्पली मरिच विभीतकाम्बि

चन्द्रप्रभा । स्त्री । वाङ्मयाम् । मोरत्रास ।
 रा नि व ४ । कर्पूरके । अति । ये निघ ।
 पायसविशेषे । श्रीशिवविशेष । लघुण—तत्प्रपात्नी
 यथा—“वातनसङ्कुलो धीतो परिपटी घृतेन च ।
 खण्डयुक्तेन दुग्धेन पाचित पायसी भवेत् । भटशोर-
 चतुर्जातचन्द्रविन्दुधुरीषण ॥” राज ३५ । अश्वि
 प्रमद च औषधविशेष—विडङ्ग चिकित्सक मूल तिकटु
 विफला देवदारु चर्वी किराततिक्तक पिचलोमूल
 सुप्ता गटो वषा यक्ष्मार्कसाधिक सैन्धवं यवचार
 सजिचार हरिद्रा दार्वा धान्यक गजपिचली
 अतिविषा प्र २ तो यक्ष्मिन्नाजतु ८ प (३२ तो)
 यक्ष्मगुग्गुलु २ प शर्करा ४ प यक्ष्मरीचनानिष्ठता
 दन्तोमूलत्वमेलापयार्णा प्र १ प । अथ पलप्रमाण
 रसगन्धकयोरपि कैश्चिद्दत्त । मात्रा वदरास्थि
 समा । रस र ।

चन्द्रवाला । स्त्री । मूलेनायाम् । वङ्ग एणा-
 देह । अम ।

चन्द्रभस्म । स्त्री । कर्पूरे । त्रिका ।

चन्द्रभा । स्त्री । अतकण्टकायाम् । ये निघ ।

चन्द्रभागा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे ।
 तत्प्रथाय,—चन्द्रभागी, चन्द्रिका, चान्द्रभागा ।
 शब्दर । तञ्जलगुणा—सुशौतलं पिचदाह्न वात
 करण । रा नि व १४ ।

चन्द्रभूति । स्त्री । रौप्ये । रा नि व १३ ।

चन्द्रमणि । पु । चन्द्रकालमयी । हे च ।

चन्द्रमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । मल्लिकामेदि ।
 छद्मगन्धिव ।

चन्द्रमसो । स्त्री । योनिमध्यस्थनाडीविशेषे ।
 यथा—“या चापरा चान्द्रमसो च नाडी कन्दर्प
 गर्भे भवति प्रधाना । सा सुन्दरो योषितमेव स्मृते
 ॥” भा ।

चन्द्रमा । पु । सोमलतामेदि । सु चि २८ अ ।
 (सु) पु । चन्द्रे । अ ।

चन्द्ररश्मिनः । पु । चक्रोरपचिचि । ये निघ ।

चन्द्रराजो । स्त्री । वाङ्मयाम् । शङ्कूच । रा
 नि व ४ ।

चन्द्ररुक् । स्त्री । चन्द्रकमल । छांता मोह ।
 ये निघ ।

चन्द्ररे(ले)खा । स्त्री । सोमराज्याम् । प सु ।

वाङ्मयीनीचि । शङ्कूच । वा चि ३५ कन्दर्पसार
 तेमि ।

चन्द्रलता । स्त्री । एलायतायाम् । ये निघ ।

चन्द्रलोह(क)म् } स्त्री । रौप्ये । रा नि व
 चन्द्रवपुः } १३ ।

चन्द्रवस्त्रभा (वस्त्ररी)(वस्त्रो) । स्त्री । (री)
 सोमलतायाम् । रा नि व २३ । प्राग्नीचपे ।
 जांक्षी भांर । अ टी म । (भा, स्त्री) प्रसा
 रणाम् । श्रुताङ्गी । माधवीलतायाम् । रा
 नि व ३१० । चन्द्रमल्लिकायाम् । ये निघ ।

चन्द्रविहङ्गमः । पु । वक्रपचिचि । त्रिका ।
 सारसपचिचि । ये निघ ।

चन्द्रयकला । स्त्री । वाङ्मयाम् । शङ्कूच ।
 ये निघ ।

चन्द्रशालिका । स्त्री । प्रासादशिरीश्वरे ।
 शरा ।

चन्द्रशू(स)रम् । स्त्री । पद्मनीचनकारिकायाम् ।
 शनिम, छान्दस्य । ये निघ २ भ द्विका चि
 चन्द्रशूरकपाये । तत्प्रथाय,—चन्द्रिका, चन्द्र
 हली, पद्मनीचनकारिका, नन्दिनी, कारवी,
 मद्रा, वासपुष्पा, सुवासरा । भा । गुणा,—
 “चन्द्रशू हित द्विजावातघ्नेपातिसारिणाम् ।
 अमृत्युगतगदहृदि बलपुष्टिवर्धनम् ॥” भा ६
 वर्ग । वनमधिकायाम् । ये निघ ।

चन्द्रशेखररस । पु । शीताङ्गसन्निपातज्वरे
 रस । रसगन्धकमरिचटङ्गानि प्र समानि
 सञ्जतुल्या यक्ष्मन शिला मल्लपिप्पे ३ दिव्य भाव
 येत् । र सा सं ।

चन्द्रसंज्ञः । पु । कर्पूरे । अम ।

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । मूलेनायाम् । श च ।

चन्द्रहासम् । स्त्री । रौप्ये । रा नि व १३ ।
 पु । खड्ग्ये । अ ।

चन्द्रहासा । स्त्री । लल्लिकामेदि । मोर-
 त्रिण । भा । गुडूयाम् । रा नि व ३ । कन्द
 गुडूयाम् । प्रसारणाम् । अतकण्टकायाम् ।
 ये निघ ।

चन्द्रा । स्त्री । ककटशङ्काम् । कौकुङ्गाग्रशी ।
 रा नि व ६ । एलायाम् । श र । गुडूयाम् ।

रन्विषे। शैलेना। शैलकण्ठकायाम्। वै
निघ।

चन्द्रातप। पु। विताने। छांटाप्र। तत्
पथाय,—उन्नीष, वितान, चन्द्रा (शब्दर)।
जीन्धायाम्। हे।

चन्द्रापुरपूगम्। स्त्री। सत्स्थानजातपूगफले।
छांटाप्र। रा नि व ११।

चन्द्रालम्। स्त्री। कुमुदपुष्पे। श्वेत् उन्नि,
श्वेत्तांशुन। रा नि व १०।

चन्द्राभिधा। स्त्री। बाकुचाम्। वै निघ।

चन्द्रामृतरस' (लौहस्र)। पु। राजयक्षा
धिकारे रस। पारद १ भ गन्धक २ भ सैन्धव
१ भ शनी रीतापरजितापवरसेन एकत्र सम्यग्
गोलकोकृत्य नागवज्रीदलेष्वेष्टयित्वा पातालपत्ते
पचेत्। दिनाले च उज्ज्वल यन्त्रीदुलभम् औषध
याद्यम्। मावा २ रक्ति। अनु शृगाद्वत्।
अथ कासे—रस गन्धक लौह २ र ती टङ्गण
चार ४ वा ८ ती मरिचधूपे २ वा ४ ती
त्रिकटु विफला धान्यक कौरक सैन्धवलवण अविफा
एषां प्र धूपे १ ती छागीदुग्धेन पेययेत्। मावा
२ र। र सा से। अथ ब्रह्मसन्दाभ्रतरस
राजयक्षाणि—रस १ ती गन्धक १ ती अभ्र
२ ती (मतानरे ४ तो) कर्पूर १० ती स्वर्णमय
१ ती ताम्रमय १ ती लौहमय २ ती ब्रह्मदारक
बीज कौरक भृकुभाण्ड शतमूली कीकिलाध
बीज बला कपिकण्ठमूल गीरसतण्डुलीमूल
जातीफल जयित्री लवङ्ग सिद्धिबीज अतपुनक
प्र १० ती मधुना मर्दयेत्। र सा स।

चन्द्रार्द्रक। पु। कपूरे। रा।

चन्द्रार्द्रम्। स्त्री। भगन्दरस अश्वत्थाकार
श्वेदेन। सु चि ८८।

चन्द्रालोक'। पु। कर्पूरे। वै निघ।

चन्द्राश्मा (न्द्रिकाद्राव)। पु। चन्द्रकाल
मणौ। रा नि व ११।

चन्द्रासदा। स्त्री। ककटशृङ्गाम्।

चन्द्रिका। स्त्री। स्थूलीधायाम्। कर्णलीटायाम्।
कांशिडा। शैलकण्ठकायाम्। रा नि व ४।
शूलैलायाम्। मल्लिकापुष्पे। जीन्धायाम्।
चन्द्ररे। भा।

चन्द्रिकापायी (रु)। पु। चकोरे। रा नि
व १८।

चन्द्रिकाम्बुजम्। स्त्री। कुसुदे। श्वेत्तांशु-
न वा श्वेत् उन्नि। रा नि व १०।

चन्द्रिल'। पु। नापिते। बालकशाके। मे।

चन्द्रो। स्त्री। बाकुचाम्। रा नि व ४।

चन्द्रेष्टम्। स्त्री। कुमुदपुष्पे। वै निघ।

चन्द्रेष्टा। स्त्री। लवणिल्याम्। कुम्भिनौ।
रा नि व १०।

चन्द्रोदय। पु। चन्द्रातपे। छांटाप्र।

चन्द्रोदयमकरध्वजः (रस)। पु। रसा
यनाधिकारे रस। शृङ्गकण्ठकवेध्यसुवर्णपत्र १ प
शृङ्गरस ८ प शृङ्गगन्धक १६ प एतानि रक्त
कापांसपुष्पे मर्दयित्वा पुन श्वेतकुमारीरसेन मर्द
येत् ततो द्रवकाचक्षूपां स्थापयेत्। अथ तां क्षुपीं
सृणिकायस्तखण्डेन लेपयित्वा द्रवकादिना सुख
रोधयेत्। ततो मन्दमध्यातिशयवाजिना यथाक्रमं
दिनद्वय बालकायलेपयेत्। तत उज्ज्वल क्षुपि
कीडलप्रसिन्दूरस १ प कर्पूरं ४ पु जातीफल
पिप्पली लवङ्ग कसूरी (शृङ्गनाभि) एषां प्रति ४
मा एकत्र मर्दयित्वा माषकप्रमाणा घटिका काव्या
पर्णानुपागतो भोक्तव्या च। रस र। तद्दृष्ट—
ध्वजमन्त्राधिकारे। शृङ्गसूक्ष्मसर्पदल १ प शृङ्ग
पारद ८ प एकत्र सम्यक् सम्यग् १६ प शृङ्ग
गन्धकेन एकत्र कञ्जली काव्या। अथ रक्तकापांस
पुष्परसेन कुमारीरसेन च छतां कञ्जलिकां सुभाव्य
शुक्लीकृत्य समतलविलेपितकाचक्षुपिकाया स्थाप
यित्वा खटिकाया क्षुपीमुख निरोधयेत्। ततक्षां
क्षुपीं तलमध्ये सन्धिद्रव्यिकाभ्यन्तरे सत्याप्य
बालकायलेपयोगेन दिवसद्वय पचेत्। शीते भवताये
क्षुपीकण्डलप्रसोध शृङ्गीला तस्य १ प कर्पूरस्य
च ४ प तस्य जातीफललवङ्गत्रिकटुशृङ्गनाभिनां
प्रत्येक ४ मा शृङ्गीला एकत्र मर्दयेत्। मावा ५
र पर्जन्य मसणीयम्। स्वल्प—ध्वजमन्त्रे रस।
तस्य प्रणाली यथा—क्षुपरजातीफलमरिचलवङ्गानां
प्र १ ती शृङ्गनाभि स्वल्प प्र तोलकाष्टमभाग
(१ मा) रससिन्दूरं सर्वेषाम् शृङ्गीला एकत्र मर्द
येत्। मावा ४ र अनु पर्णरस। मेघ।

चन्द्रोदयवर्त्ति। स्त्री। नेत्ररोगे हित।
हरीतकी वचा कुष्ठ पिप्पली मरिच विभीतकान्धि

भेदः । अर्ण, शत्रिम् । । सम्प्राप्ति—“व्यानमु
प्रकुपित श्रेष्ठाण परिगृह्य बहि स्थिराणि कौलवद
शांसि निर्वर्त्तयन्ति तानि चर्मकौलान्यशांसि
आचचत्ते ॥” सु नि २ अ । “वातेन तीदपादये
पिनादतिसरता । श्रेष्ठाणां सिग्धता चास्य यदि
तत्त सवणता ॥” सा नि ।

चर्मघटिका । स्त्री । जलौकायाम् । जौक ।

चर्मचट(टि)का (टो) । स्त्री । चर्मचट्टाम् ।
चर्मचट्टे । चिका । दे च श २ ।

चर्मचित्रकम् । स्त्री । त्रिचक्र । धवन ।
रा नि य २० ।

चर्मजम् । स्त्री । रक्तधातो । लोमि । रा नि
व १८ ।

चर्मजा । स्त्री । मयूरिकाभेदे । चामरगोटौति
लोकै । “स्त्रीटानां मिलनादिषा बहुस्त्रीटापि
दृश्यते । एकस्त्रीटा च कृष्णा च बोद्धव्या चर्मजा
मिधा” भा ।

चर्मटो । स्त्री । जलौकायाम् । जौक । वै
निघ ।

चर्मखतो । स्त्री । कदलोहवे । मे । नदी
विशेषे ।

चर्मतरङ्गः । पु । लक्ष्मणोच । मांशलोनिता ।
रा नि व १८ । चर्मकौलरीये । औठिल ।
वै निघ ।

चर्मदण्डः । पु । उपस्थे । कशायाम् । चावूर ।
रा ।

चर्मदलम् । स्त्री । चन्द्रकुठभेदे । लक्षण—
“रक्त सयल कण्डूनात् सस्त्री दलयत्यपि । तच्चर्म
दलमाख्यात स्यग्धस्यासङ्गनच यत् ॥” भा । अन्यच
—स्युयेन कण्डुव्यथनीयघोषाक्षलेषु तच्चर्मदल
वदन्ति । सु नि ५ अ ।

चर्मदूपिका । स्त्री । चर्मरोगविशेषे । कोठि
त्रोग । रा नि व २० । खज्जाम् । हूलकुनि ।
वै निघ ।

चर्मद्रुमः । पु । भूर्जहवे । रा नि व २२ ।

चर्मनालि(सि)का । स्त्री । कशायाम् । (सि)
शब्दर ।

चर्मनाथकः । पु । चन्द्रशरे । शनिम् । भा ।

चर्मन् । स्त्री । वचवन्कले । शांष्ट्व हाम
त्वग्निद्रिये, यत् अद्यधरा नामकलति सङ्घिता
ख्यातम् । चांगडा । रा नि व १८ ।

चर्मपत्रा (ची) । स्त्री । पु (च, घ) । चर्म
चटिकायाम् । चांगठिकी । जटा । रा नि
व १८ ।

चर्मपिडका । स्त्री । ममूरिकारोगभेदे । चर्म
दल दमड । लक्षण—“कण्डूरोधारचित्तम
प्रलापारतिसमुता । दुश्चिकित्सा समुद्दिष्टा
पिडकायामसंशिता ॥” सा नि ।

चर्मपुटकः । पु । चर्मनिर्मित पात्रविशेषे । मे
कूटणी, गणक ।

चर्मप्रसेवकः । पु । अग्निष्ठमुच्यार्थं चर्ममय
यन्त्रविशेषे । जौता । अ ।

चर्मप्रभेदिका । स्त्री । चर्मप्रभेदनास्त्रे,
पौण्ड । अम ।

चर्मवन्धनम् । स्त्री । मरिचे । वै निघ ।

चर्मयष्टि. (का) । स्त्री । कशायाम् । चावूर ।
शब्दर ।

चर्मरङ्गा । स्त्री । आवर्त्तकीलतायाम् । आंश
गाङ्गा । रा नि व २ ।

चर्मरो । स्त्री । तन्नामकफलविषभेदे । सु कल्प
२ अ । See फलविषयम् ।

चर्मरेखा । स्त्री । लक्ष्मणोचरीये ।

चर्मविन्दुका । स्त्री । शीतपिप्प्लोदहकोट
रीयेषु । वै निघ ।

चर्म(मि)हृत्त. । पु । भूर्जहवे । सु कल्प
५ अ । चर्मलीले । सु चि ११ अ ।

चर्मव्रणः । पु । चर्मरोगभेदे, लूतारोगादौ ।
वै निघ ।

चर्मसत्रा । स्त्री । चर्मकपायाम् ।

चर्मसम्भवा । स्त्री । एलायाम् । शरा ।

चर्मसा । स्त्री । जलौकायाम् । वै निघ ।

चर्मसार । पु । शरीरस्थरसधातो । अन्नवत् ।
रा नि व १८ ।

चर्महन्त्री । स्त्री । चन्द्रशरे । शनिम् । भा ।

चर्माख्यम् । स्त्री । चन्द्रकुठभेदे । “अस्य दम

महाबाहु यन्मस्त्रकलीपस । तदेककुष्ठ चर्माप्य
बहुल गजचर्मवत् ॥ भा । (खरा) स्त्री ।
सप्तलायाम् । छान्दस्य षोडश । प सु ।
चर्मोनुरञ्जनम् । स्त्री । द्विद्वि । वै निघ ।
चर्माभ । पुं । रसधातौ । रा नि व १८ ।
चर्माभ्र. (स्) । पु । रसे । रा ।
चर्मारक । पु । शुक्लद्विद्वि । वै निघ ।
चर्माह्वय । पु । पर्यटके । के० षोडश ।
वै निघ ।
चर्मा(भ्रंसा)ह्वा । स्त्री । सप्तलायाम् । छान्द-
स्या । वा म् १५ ष । श्यामादिमये । हेमा ।
ब्राह्मणाम् । वा टो अरुण ।
चर्मो (श्नु) । पु । भजपवह्वे । अम । भृङ्ग
रीटो । शोभा । श्. र । चर्मचटके । वै निघ ।
चर्व्वणम् । स्त्री । अष्टविधानान्यतमे । अन्ने ।
छर्वात्र । रा नि व २० । भक्षणे । दन्तैर्भक्षणे ।
छिदान । हे च ।
चर्व्वित । त्रि । दन्तैर्भक्षिते । अम ।
चर्व्वाम् । स्त्री । चर्व्वणोपयोगि खाद्यद्रव्ये ।
“चर्व्वे चिपिटधानादि ।” भा ।
चर्पणि । पु । मनुष्ये । वै निघ ।
चल । पु । शिलारसे । र मा । च द व्या
महाराज म तैले । सुवर्णचन्दके । नखि । मथौ ।
वै निघ । वायुरीने । कौपी । मे ।
चलघ्नो । स्त्री । स्पृकायाम् । पिडि । वै निघ ।
चलचक्षु । पु । वकीरपचिणि । हे च ।
चलच्छद । पु । रोहितकह्वे । श । अश्वत्थ
ह्वे । के ।
चलत्पूर्णिमा । स्त्री । चन्द्रकमलोः । छान्द-
साह । त्रिका ।
चलदङ्ग (क) । पुं । मत्स्यभेदे । छेत्रमाह ।
गुण — “चलदङ्गोऽभिमिथ्यन्दो द्वितो याते च
रोचन ।” राज १ प ।
चलदल (पत्र) । पु । अश्वत्थह्वे । मद व
५ । रा नि व ११ ।
चलदुम । पुं । गोशरुपे । वै निघ ।
चलाद्वय । पु । कीकिल ।

चलनम् । स्त्री । कम्पने । अमये । मे । पु ।
हरिणे । जटा । पादे । हे च ।
चलपुच्छ । पु । खञ्जरीटे । वै निघ ।
चला । स्त्री । सिङ्गके । शिवावग । र मा ।
चलाचल । स्त्री । रा नि व १८ । त्रि ।
अश्वले । अम ।
चलातङ्क । पु । वातव्याधौ । रा नि व २० ।
चलापहः । पु । वरुणह्वे । वरुण शीह ।
रक्तकुचव्ये । नाग दुर्द्धि । वै निघ ।
चलिः । पु । राजमाये । उत्तरीयवस्त्रे ।
चलु । पु । गण्डूये । हे च ।
चलुक । पु । प्रकृतिमाने । मे ।
चवि (वो) । स्त्री । चविकायाम् । छे ।
श र ।
चविकम् । स्त्री । चविकायाम् । भ रुद्र ।
चविका । स्त्री । चव्ये । छे । रा नि व ६ ।
गजपिप्पल्याम् । तन्मूले । वै निघ ।
चविकाशिर । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै निघ ।
चवो । स्त्री । चविकायाम् । शब्दर ।
चव्य(क)म् । स्त्री । (Piper chaba Syn
Chavica officinarum) खगामखग्रातकट
लतायाम् । छे शीह । मे सेवामु । तत्पथ्याय,
—चविका, चव्या, चविक, चवो (भ), चवि
(शब्दर), पुरन्दर, तेजोवती, कोला, माकुली,
उपणा, चव्यक, वशिर, गन्धनाकुली, यन्नो,
कीलवन्नो, कील, कुडुटमसक, तोषा, करि
कयावन्नो, ककर, कुटिलसकम् । गुण —
उष्ण कटुक लघु दीपन रुच्य श्लासकाश्मलघ्नम् ।
रा नि व ६ । पिप्पलीमूलसहस्र गुदजरागे
हितम् । भा पू १ म । भेदकं कफघ्नम् ।
राश । हृत्पिप्पलीमूले । सु मू. २८ च ।
कापोसि । गजपिप्पल्याम् । गुह्यायाम् । दूँठो
वै निघ ।
चव्यजा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।
चव्यफलम् (लो) । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
रा नि व ६ ।
चव्या । स्त्री । कापोस्याम् । कापोसि । रा नि

व ४। चये। छे। रा नि व ६। वचायाम्।
मे। पिपल्याम्। वै निघ।

चयकम्। क्ली, पु। सुरामेदे। मधुविशेषे। मे।
सुराशानपात्रे। छे च।

चपतिः। प। कौर्णतायाम्। भवदे। उषा।

चपाल। पु। मधुकोषे।

चक्षणम्। क्ली। अवदंशे। छे। छे च।

चक्षुः। क्ली। नेत्रे। रा नि व १८। मेघशङ्खी-
हवे। र मा।

चक्षुपुष्प। पु। पाठायाम्। आर्त्नादि।
प सु।

चक्षुक। पु। तिनिशङ्खने। शान्दन। प सु।

चक्षुर्जलम्। क्ली। नेत्रजने। के।

चक्षुर्दन्त। पु। पाशदन्ते।

चक्षुर्धावनम्। क्ली। नेत्रधावने। छण-
धोऽंशे।

चक्षुर्बहुल। पु, क्ली। मेघशङ्खीहवे। ण्डा-
भिडे, छि०। र मा।

चक्षुर्बिलेपनम्। क्ली। नेत्राङ्गने।

चक्षुर्वेष्टनम्। पु। भद्रमुष्टे। वाग्वच।

चक्षुश्चवा (स्)। पु। सपे। अ।

चक्षुष्यम्। क्ली। खर्पणधौ। शीघ्रव। प
सु। प्रवोष्टरीकविशेष। पू०निशविशेष।
र मा। खर्परीतुये। डू०। स्थलपत्रे।
सौवीराङ्गने। नील शृंगी। रा नि व १३।
निष्कलोवीडे। निर्गन्धी। पत्रे। वै निघ।
पु। शोभाञ्जनवच। भक्षिनां गीह। रा नि व
०। कतकहवे। मे। रसाङ्गने। छे च। त्रि।
चक्षुर्हितकरे।

चक्षुष्या। क्ली। कुत्रलिकायाम्। कुलथ-
कगात्र। मे। अरण्यकुललिकायाम्। वा
कुलथ। रा नि व ५। अजगदशाम्। मेघ-
शङ्खाम्। ण्डा भिडे। रा नि व २।
शोभाङ्गने। शोक्कमयी। कतकहवे। विका।
कुलयाङ्गने। अञ्जनविशेष। रा नि व १३।

चाकचिक्का (चै)। क्ली। श्वेतकुत्रायाम्।
क्षेत्त वोगी। पु, र मा।

चाङ्ग। पु। चाङ्गेय्याम्। अटी रा।

चाङ्गेरौ। स्त्री। Wood sorrel, (Oxal-
monadelphus) अन्नलोणिकायाम्। आर्त्ना-
शीक। हि चोपतिया। स आववती।
पुनश्चुषिषे। शाकगुणा—कट रोचन पाच-
कचम् अत्युष्ण दीपन कफवाताशौंशहृच्छसि-
घ्नम्। रा नि व ७। च सू ३५। पित्त-
पन्ना कुष्ठघ्नी च। भा पु १४ शाकव। उ-
कपाया मधुग्न अग्निदीपनो च। अति १६ अ-
र उा स चाङ्गेरोष्टते। भा अतिसा वि-
निम्ब कट्वे। मेघ चुद्ररीय वि। पालङ्गशके-
शील शीक।

चाङ्गेरोष्टतम्। क्ली। चुद्ररीगाधिकारे गुद-
भक्षे च। गत्यष्टत ४ श चाङ्गेरी कल्पद्रुमा रस-
प्र १० प ५ ती ३ मा। कच्चाये—शुष्कीयव-
चारयो प्र ४ प। गुत ४ श आर्त्नाद्व-
रग, कुलथेर वन एवम् अन्न मधि एतेज-
१० प ५ तौ ७ गा। कर्कार्थ—उर्ध्वं ७
यवार्त्त एतेज ४ प। सा कौ। च वि-
हितोयौ यथा—शुष्की पिप्पलीमूल चिक्कमूल
चिक्का गीतुर पिप्पली धान्यक विलमून पाठा-
मूल यमानौ एषौ मिलित्वा १ श घृत ४ श
अन्नदधिमस्त १६ श चाङ्गेरीरस १६ श।
च द।

चाङ्गेरीसदृशपत्र। पु। सुनिपलकशके।
उत्तुति शीक। भा पु १४ शाकव।

चाटकैर। पु। चटकशिशौ। वै निघ।

चाटुकर्त्ता। पु। पारावते। वै निघ।

चाणक्य(मूलक)म्। क्ली। चणकमूलोपि-
ख्याते मूलकमेदे। नूनाविशेष। मं शीरमूला।
कं दोडमूलनि तत्पथ्य—वानेय, विष्णुमक,
मूलमूल, मन्दाकन्द, कौटिल्य, मन्दाकन्द, शालाक-
कटक, मिश्र। गुणा—उष्ण कटुर्ध्वं कषा दीपन
गुद याहि कफवातहृमिगुणघ्नम्। रा नि व ७।

चण्डाला (लिनो)। क्ली। क्षिद्रिन्याम्। रा
नि व २। र सा सं रसग्राहकवर्ग।

चातक। पु। तन्नामकपर्वाय। दृष्टिकृ-
पाशी। हि तोका। तत्पथ्याय,—वर्षाभ,
पार्वतग (क्षि), बरिवाधिय (मन्त्र), मेघ

चित्तक (श), श्लोकक (च), शारङ्ग (म),
श्लोक, कालानुनादी (मे), घनतोल, वर्षाप्रिय
(वि)। तन्मास लघु शीतल रक्तपित्तकफघ्नम्
अधिकरश्च। राज। इष्य बलपुष्टिदश्च। रा नि
व १६।

चातकानन्द'। पु। वर्षाकाले।

चातुर्जातकम्। स्त्री। समभागत्वगीलापव
केशरिषु। शुद्धश्च एनाच तेजःपत्र, नागेश्वर
ममतांग। गुणा—“चातुर्जातमिदं वर्षे वज्रि
हृद्य विपापघ्नम्।” रा नि व २२।

चातुर्थ(र्घि)क। पु। चातुर्थदिनभवविषम
ज्वरभेदे। २ दिन अखर ज्वर। “चातुर्थको दशं
यति प्रभाव द्विविधो ज्वर। लङ्घाभ्या श्लेष्मिक
पूज्य शिरसोऽनिलसम्भवः” भा नि। “चातु
र्थको नाम गदो दाहयो विषमज्वर। शोषण
सञ्चयान्तां बलवर्णापिनाशन। विदीपको विकार
स्यादस्थिमज्जगतोऽनिल। कुपित पित्तसिवन्तु
कफश्च स्वकालतः। शीतदाहकरसोऽत्रिकाल
मनुवधते। स स्रग्निपातसम्भूतो विषमो विषमज्वर।
कश्चैकायम गृह्णाति य पूष्य सोऽनिलात्मक।
पूज्य गृह्णात्यधकाय श्लेष्मपूज्यज्वरश्च स”
हारीत।

चातुर्थकविपर्यय। एकाक्षरदिनद्वयभवविषम
ज्वरभेदे। एकदिन अखरे द्वेदिन ज्वर।
“मथ्येऽहनि ज्वरयति त्वादावन्ने च सुचति।”
भा।

चातुर्भद्र(क)म्। स्त्री। कफाधिकपित्तश्लेष्म
ज्वरे योगभेदे। शुद्धी अतिविषा सुप्ता गुदुक्षो
चेत्त चातुर्थे। “नागरातिविषा रुक्षा त्रयमन्त
त्रिकाधिकं। गृह्णाया मिलिते तच्च चातुर्भद्रक
सुच्यते।” रा नि व २२।

चातुर्भद्रकपञ्चमूलम्। स्त्री। तपञ्चमूली
किरातागिणश्चकते सावित्रातिरज्ज्वरे योगविशेषे।
सि यो।

चातुर्भद्रावलेष्टिका। स्त्री। काशशामक
कफघ्नेऽवलम्बेदे। “कटफल पीकरं गृही लप्या
च मधुना सह।” “घनरुपावल्याप्रहीचूर्णे चोद्रेच
संयुते। शिमीश्वरातिसारघ्नम्।” व ६।

चात्वा। पु। कदरे। ४।

चान्द्रम्। स्त्री। रीत्ये। पु। चन्द्रकान्तमणो।
६ च।

चान्द्रकम्। स्त्री। शृङ्गाम्। रा नि व ६।

चान्द्रा। स्त्री। अतिविषादाम्। आतिरेक।
रा नि व ६।

चान्द्रास्थम्। स्त्री। आद्रंके। आना। रा
नि व ६।

चान्द्री। स्त्री। सीमराज्याम्। गोमन्त्राज।
श्वेतकण्टकायाम्। रा नि व ४। ज्योतसायाम्।

चाप(व)पट। पु। पिबालहवे। पेशाशान।
जटा।

चामर। पु। चमरीमृते। गृह्यन्त्यले। गीन।
मे। यथियर्थे। वै निघ। चमरीलीमव्यजने।
तदागुगुणा—चोजस्कर मचिकादिवारकश्च।
राज।

चामरपुष्प (कः)। पु। गुवाकहवे। आम
हवे। केतकहवे। केशां गीह्। (क) काशि।
केण वांग। मे।

चामरा (री)। स्त्री। चामरे। अ टी म।
(री इन्) पु। अत्रे। विका।

चामली। स्त्री। अन्नमण्डे। प सु।

चामीकरम्। स्त्री। सुवर्णे। रा नि व १२।
धुसूरे। अम। नागकेशरपुष्पे। प सु।

चाम्पेय। पु, स्त्री। नागकेशरहवे। नाग
श्वं गीह्। रा नि व ६। चम्पकहवे। टीपात्र
गीह्। प सु। च द वा व्या वि। पञ्चकेशरे।
भा। सुवर्णचम्पके, नागचम्पके। नागेश्वर टीपा।
वै निघ। स्त्री। सुवर्णे। विका।

चाम्पेयकम्। स्त्री। दिङ्मन्त्रे। पञ्चदेवात्र।
रा नि व १०।

चारम्। स्त्री। कृत्तमिवि। ६ च।

चार' (क)। पु। दिव्यान्तरहवे। अम बीज
'चारदाया इत्यन्ते। पेशाशान। देशत्र
बीज'क छात्रनाना पेशाशान् बीज कद। मं
चारनी। क चारबीज। गुणा—पक्व फल इष्य
शोथ गुह। तरोज मधुर इष्य विन्दाहृष।
रा नि व ११।

चारट'। पु। नदीभे। ६।

चारटिका (टी) । स्त्री । नौलीतामगुप ।
नौल गाँइ । रा नि व ४, पैशाचहृते । नलीताम-
गन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । गुह्यायाम् । वा उ
२६ अ । भा उपपदण चि । (टी) शलपत्रियाम् ।
शूलपत्र । वा उ ६ अ च द उभा चि मृदा
पैशाचहृते । श्रुत्यामनकाम् । रा नि व ५ ।

चारणो । स्त्री । करवीरपदग्रहणे । शूलपत्रियाम् ।
शूलपत्र । वै निघ ।

चारवायु । पु । शीतलसुरमियाते । चिका ।

चारवोजम् । स्त्री । पियालबीजे । ऐशानविधि ।
हि चारदाना । रा नि व ११ ।

चारिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् । (उल्ल-
प्रांका ।

चारिणी । स्त्री । करुणीपुष्पहृत् । रा नि
व १० ।

चारित्रा । स्त्री । तिनिडोहृत् । अ र ।

चारिल । पु । शशघातिनि । भभीवि । सु
सू ० अ ।

चारिवाक् । स्त्री । अजयद्रव्याम् । वै निघ ।

चारो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । शिल्पे ।
भा पू १ भ शाकव ।

चारु । स्त्री । पत्रकाष्ठे । कणरे । इड्डा ।
पु । गालतरी । व निघ ।

चारुक' । पु । शरवीजे । गुहा — "चारुकी
मधुरी रक्षी रक्तपिचकफापह । शीतली लघु
वृष्य कपाथी वातकोपन ॥" भा पू १ भ धान्यव ।
स्त्री । रक्तचन्दने । वै निघ ।

चारुकेश(स)रा । स्त्री । तामरमुक्तायाम् ।
तद्वर्णपथे । रा नि व १० ।

चारुकेशा । स्त्री । वनमलिकायाम् । वै निघ ।

चारुदर्शन । पु । प्रचरवे । पीकूड गाँइ ।
मद व ५ ।

चारुदार । पु । प्रचरवे । वै निघ । स्त्री ।
कर्पूरहरिद्रायाम् ।

चारुधाम । स्त्री । आमहरिद्रायाम् । व निघ ।

चारुनालकम् । स्त्री । रत्नपत्रे ।

चारुपत्रिका (त्रो) (पी) । स्त्री । प्रसारि
ण्याम् । शिखोश्चनिश । रा नि व ५ । मद व १ ।

चारुफला । स्त्री । द्राघानतायाम् । रा नि
व ११ ।

चारुमोदा । स्त्री । पीतयूयिकायाम् । वै निघ ।

चारुयूथी । स्त्री । गुह्ययूयिकायाम् । वै निघ ।

चारुरत्नम् । स्त्री । खर्णे । वै निघ ।

चारुलोचन । पु । हरिणे । चिका ।

चारुवर्तिनो । स्त्री । लाचायाम् । वै निघ ।

चारुवर्जना । स्त्री । नाथ्याम् । रा ।

चारुसूक्ष्म । पु । प्रचरवे । मद व ५ ।

चारुशिन्ना । स्त्री । रवे । चिका ।

चारुष्क' । पु । जहालनातोय चुरम्विग्रहे ।

चाल' । पु । इचो । खर्गचूडपलिधि । वै निघ ।
दन्तचालरीने ।

चालनम् । स्त्री । पिप्पे । वै निघ । स्थानात्
स्थानान्तरनयने । सु सू ० अ ।

चालनी । स्त्री । खनामलान्त शशादिचालन
पात्रमेदे । छात्रनी । तत्पथ्याय, —तित्त (अ),
चालन, बहुहिद्रा (अ), पाटोर (अ), चालनिका
(विज), शतपोनक (नि) ।

चापः (स) । पु । तन्नागकपचिधि । शिखे ।
(पथ्यापथ्य) च । सणचातकी । गोभाटका वा
नीनकृष्टे प्राथी । अ टो भ । (उ) इचो । मे ।

चाचुक' । पु । तिनिशहृत् । प सु ।

चिक (क) । पु । कुकुन्द्याम् । इ'का ।

चिका । (कस्) स्त्री । गुवाके । त्रिक खगारि ।
वै निघ ।

चिन्त(कु)र । पु । केज । रा नि व १० ।
वचमेदे । चिका ।

चिकित्सक । पु । बेधे । रा नि व १० ।

स द्विविध — एक प्राणाभिसर रोगहन्ता, अन्य
रोगाभिसर प्राणहन्ता च ।

चिकित्सा । स्त्री । रोगनिदानप्रतिकारे ।

"चिकित्सा तत्प्रत्योकार ।" रा नि व १० ।

"या क्रिया व्याधिहरणी सा चिकित्सा निगद्यते ।

यामि क्रियाभिजायन्ते शरीरे धातव समा ।

सा चिकित्सा विकाराणां कम्प तद्विपजां मतम् ।"

भा । सा विधा यथा — "आसुरी मानुषी दृवी
चिकित्सा त्रिविधा मता । शूल कृष्णोर्ध्वशार्ध

क्रमेणाख्या सुपूजिता ॥' भेष । सा च पुन
रुत्था—“कचिद्वन्न कचिन्नैव कचिदथ कचिद
यश्च । कश्चाभ्यास कचिच्चापि विकिसा नास्ति
निष्कला ।” वैद्यकसूत्रे १ अ ।

चिकित्साकालिका । स्त्री । वैद्यकसमय
विशेष ।

चिकित्साङ्गम् । स्त्री । चिकित्साया अङ्गसमर्क,
रोगी दूतो भिषक आयु द्रव्य सेवक सदोपध
चेति । भा ।

चिकित्साञ्जनम् । स्त्री । वैद्यकग्रन्थभेदे विद्या
पतिते ।

चिकित्सादौपक । पु । ध्वन्तरिहृत
चिकित्सापथे ।

चिकित्सादौपिका । स्त्री । वज्रसिंहजत
चिकित्सापथे ।

चिकित्साप्राभृत' । पु । वैद्ये । च सु
१६ अ । चिकित्सा प्राभृतमुपायन यथेति
विग्रह ।

चिकित्साभृतम् । स्त्री । चिकित्सासमयभेदे ।

चिकित्सारण्व । पु । सुदानन्त्यश्लक्षित
चिकित्साशास्त्रे ।

चिकित्सितम् । स्त्री । चिकित्सासायाम् । र मा ।

चिकित्स्य । त्रि । चिकित्साहं । छिक्छिक्त्र
योगा । तद्गुण्य—“निजप्रकृतिवर्णाभ्या युक्त
सत्वेन चक्षुषा । चिकित्स्यो भिषजा रोगी बध्मको
जितेन्द्रिय ॥” भा ।

चिकिरम् । स्त्री । वानुकाम्यमुमिजात जने ।
“नद्यादिनिकटे भूमि यां भवेद् वानुकामयी ।
चदभायत ततो यत्तु तज्जल चिकिर विदु ॥”
भा । गुण्य—चिकिर शीतल स्वच्छ निर्हृद्य
लघु च क्षात । गुणर स्नादु पिण्ड चार तत्
पिण्ड भनाक ॥ भा ।

चिकिल । पु । पङ् । ३ ।

चिकुर । पु । केशे । सर्प । पचिनेद । हृष
विशेष । पचने । मे ।

चिकुरपक्ष (पाश) । पु । केशसमूहे । अ ।

चिकूर । पु । केशे ।

चिकूल । पु । दन्तीहृष । वे निघ ।

चिकृण (पूग) । पु । पूगवे । प्रभाति

गोश्च । स्त्री । पूगकवे । रा नि व ११ । विष्णु
व्यङ्गादौ । छिक्ता । अग ।

चिकृणा (पो) । स्त्री । पूगफले । छिकि
प्रभाति । रा नि व ११ । अ र ।

चिकृस । पु । यवचूर्णे । हे च । यवपिष्टके ।
वे निघ ।

चिक्रा । स्त्री । पूगफले । रा नि व ११ । See
चकोट । गधमूर्षिके ।

चिक्रिया । स्त्री । पूगवे । वे निघ ।

चिकिर । पु । मुषिकविशेष । तद्दृष्टे—“चिकि
श्च शिरोदुख शोको हिकावमी तथा ।” सु
कल्प ६ अ ।

चिह्नट (डः) । पु । समाभेदे । चोष्ठाणि डी,
गतां छि डी । तत्पथ्याय,—महाशक्त (हा),
जनशक्ति (ति), चिह्नड (शब्दमा), हृष्टफलक
(ज) । गुण्य—“चिह्नटस्तु गुण्यहो मधुरो बल
वर्धन । मेद पितामजिद्वयो रोचन कफनाशक ॥”
राज ३ प । अ मा ।

चिह्नटी । स्त्री । चद्रचिह्नटे । धृष्टि, डी ।
गुण्य—मधुरा हृदा वातघ्नी गुह्य श्लेष्मकरो च ।
राज ३ प ।

चिचण्ड (गुडा) (गिडुका) । पु, स्त्री ।
(Trichosanthes anguinae) फलशक
विशेष । छिच्छि, छिच्छि । तत्पथ्याय,—
श्वेतराजि, सुदोष रटकुलक । गुण्य—वात
पित्तघ्न वल्य पथ्य रुचिप्रद शोथे हित गुणै
पटोलत हृषदोमय । भा पू १३ शकव ।
शोपरोगे हित पटोलाग्रगुण । सद ।

चिचि । पु । विवशवे । गुण्य—दोषन
पाचन क्षामराचनय । शाङ्ग ।

चिच्छिट्टि । पु । वायव्यकोटविशेष । सु
कल्प ८ अ । See कोट ।

चिच्च । पु । चक्षुशक । हे ।

चिच्चा (चिक्का) । स्त्री । Tamarindus
Indica) Tamarind tree तिलिङ्गीहृवे ।
छेडूल गोश्च । रा नि व ११ । मन् व ६ ।
माडीचवन्धशास्त्रे, चक्षुशक । छेच्छि । वे निघ ।

चिच्चातैलम् । स्त्री । तिलिङ्गीबीजमसैले ।
आहेदोषघ्न छेच्छि । गुण्य—कफनाशक विघ्न

यातकफप्र रुष्य नातिशीतल कषायश्च । रा नि व १५ ।

चिञ्चाम् । स्त्री । (Rumex vesicatorius) अन्नशाकं । छूका शीरु । चिञ्चासारं ।
तेज्जलैर अशन । रा नि व ११ ।

चिञ्चासारः । पु । (Rumex vesicatorius) अन्नशाकं । छूका शीरु । अन्नसा ? ।
तेज्जलैर नात्र, अन्नवत् वा अशन । गुणा—
अल्पन्न वातान्न कफदाहघ्न । शर्करामिश्र स
पित्तदाहकफप्रय । रा नि व ११ ।

चिञ्चितिका । स्त्री । तिलिङ्गीहवे । च म
२० अ ।

चिञ्ची । स्त्री । गुन्नायाम् । कूट ।

चिञ्चुका (को) । स्त्री । चिञ्चोटके । छेछुका ।
वै निघ ।

चिञ्चोट(क) । पु । (Marsilea dentata) चुचुचुपे, सुप्ताश्रितिलवृक्षसरी मूलशाक
विशेष । छेछुका । गुणे कसेरुतुल्य । भा पू
१ भ शाकव । गुणा—गुरुत्वम् अजीर्णकरत्व
श्रीतलत्वञ्च । राज ३५ । See चुचु ।

चिटिका । स्त्री । आरामशीतलायाम् । वै निघ ।

चिडा । स्त्री । खनामकदेवदारी । वै निघ ।

चिता । स्त्री । शयदाहनचुष्मो । तत्पण्याय,—
धिया (अ), काष्ठमठो, चैत्य, चिताचूड़क, चित्य
(ति), चिति, सहति (मे) ।

चितागन्ध । पु । औवेष्टके । धृता ।

चित्तम् । स्त्री । मनसि । रा नि व १८ ।

चित्तभ्रमसन्निपात । पु । खनामख्यात
सन्निपातज्वरविशेषे । यथा—“गायति श्रुत्यति
हसति प्रलपति विक्रमे निरोचते सुषेत् । दाह
व्याधयार्चो नरस्तु चित्तविभ्रमे ज्वरे भवति ॥”
भा म १८ ।

चित्तविप्लव. (भ्रम) । पु । उन्माद । इ
च । अम ।

चित्र. । पु । एरण्डहवे । डेड्रेण्डी ग्राह ।
प सु । सा कौ सिङ्गादगुगुले । अशोकहवे ।
रा नि व १० । अतैरण्डे । रा नि व ८ ।
तन्मुञ्चि । उन्नमूल । सावपचिणि । वै निघ ।

चित्रकहवे । रा नि व ६ । इयिकविशेषे । सु
कल्प ८५ । See इयिक ।

चित्तहारो(न्) । पु । शोभाहमहवे । भङ्गन ।

चित्र(क)म् । स्त्री । चित्रकी । तिलकी । नी ।

चित्र. । पु । कवूरवर्णे । अ टी भ । एण्ड
हवे । अशोकहवे । चित्रकी । व्याघ्रभेदे । के ।

चित्रकः । पु । (Plumbago Zeylan-
ca) खनामख्यातचुपे । छिटे ग्राह । हि पिता ।
म चित्रक । ते चित्रमूलम् । सत् रक्तचिता,
धुवचिता । तत्पण्याय,—कृष्णवर्णा, काष्ठवेदा,
वह्नि, विभाकर, विभावसु, हृद्दभातु, वैशानर,
शिखारान्, शुचि, यथा, सप्तर्षि, हिमाराति,
हिरण्यरेता (अ), अग्नि, शार्ङ्गूल, चित्र, पाठी
कुट, शम्बर, पाठी, ह्रीषी, चितान्न, दाहक,
शूर । “चित्रकीऽमलनामाच पाठी व्यालक्षधोवण ।
चित्रक कटुक पाके वज्रिहत् पाचनी लघ ।
रुचीणी यक्षणी कुट - शोफार्थो कृमि काशघ्न ।
वातान्नपहरो वाही वातार्थं श्लेष्मपित्तघ्न ॥
भा । स हिधा गृह्णारुणभेदेन । तथै रक्त एव
प्रशस्त । वाभटस्तु विविधे चित्रकमाह यत्पात
कृष्णभेदेन । “यथास्त निवक पुष्पे ज्ञेय पीत
कितासिते । यद्योत्तर स गुणवान् बोधनाय रसा
यनम् ॥” वा उ ३२अ । गुणा—काशघ्नो
कफशोषण रुष्य चण कुष्ठशीयाश्चकृमिघ्न वात
श्लेष्महर श्लेष्मपित्तघ्न पाके कटुक अग्निकर
पाचन लघुय । भा पू १८ । एरण्डहवे ।
इ च । अतैरण्डे । अम । अग्निमन्त्रहवे ।
के । तिमिरपचिणि । तिडिन्न ग्राह्यै । सुचुकन्द
हवे । शूङ्कुम् । वै निघ । चित्रवर्णोपव्याघ्रे ।
छिडिवाध । मण्डलिसर्पविशेषे । सु कल्प ४५ ।
See सप । शूरवे । शूरणमोदके ।

चित्रकजोवो । पु । औवके । वै निघ ।
चित्रकण्टक. । पु । गोक्षरके । वै निघ ।
चित्रकण्ड । पु । पारावते । जटा । सारस
पचिणि । वै निघ ।
चित्रकम्बल । पु । विचित्रकम्बले । गानिडा ।
चित्रकम्बर. । पु । पचिविशेषे । वै निघ ।
चित्रकम्मा । पु । तिमिरहवे । अ च ।
चित्रकाण्डाली । स्त्री । गीतसवज्ञाम् ।
वै निघ ।

चित्रकायलीङ्गम् । स्त्री । गोधाधिकारे ।
विषकमूलपण्डीवासा मालरणी मैत्र्य गङ्गुचोताल
पुण्यार्षा प्र ६ तो जारितनीह दवचार सोवचल
खवव विरली बिट् एषा प्र चूने ४ तो गोमूष
२ य एकव पचेत् । प्रलेप मधु २ प । मा
१ तो । सा को ।

चित्रकाय । पु । चित्रकश्चात्रे । छिदिवांग ।
रा नि व १८ ।

चित्रकुट । पु । स्वनामख्यातपञ्चतमेदे । रुन्दे
खल्वप्रशे ।

चित्रकूला । स्त्री । क्रमदन्तोहवे । वै निघ ।

चित्रकृत् । पु । तिनिशहवे । अम ।

चित्रकोल । पु । आग्रनेवे । आक्षनी । विका ।

चित्रगन्धम् । स्त्री । हरिताले । रा नि व १२ ।

चित्रगन्धा । स्त्री । एकनासायाम् । शीमात्रि ।
वै निघ ।

चित्रगडिका । स्त्री । वातयङ्ग्याम् । "विषक
पिचला मूल दो चारी लवणानि च । व्योह हिङ्गु
मी-१४ अश्वत्थकच चूनेयम् । मुद्रिका मातुलुङ्गस्य
दाडिमस्य रवेण वा ॥" च द । भा ।

चित्रप्रोच । पु । सारसपविणि । वै निघ ।

चित्रटम् । स्त्री । वहे । वै निघ ।

चित्रतण्डलम् । स्त्री । विडङ्गे । प सु ।

चित्रतण्डुला । स्त्री । विडङ्गचपे । रा नि व ६ ।

चित्रतनु । पु । लावपविणि । वै निघ ।

चित्रत्वक् । पु । भूर्जहवे । रा नि व ८ ।

चित्रदण्डक । पु । ग्रन्थचपे । उग शीह ।
२ सा स । वनग्रन्थे । कार्पातहवे । वै निघ ।

चित्रदेवो । स्त्री । महेन्द्रवारुणोलतायाम् ।
वड भाकान । रा नि व २ ।

चित्रदेह । पु । लावपविणि । वै निघ ।

चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकायाम् । आनिद-
पाथी । हारा ।

चित्रपत्र । पु । भूर्जहवे । वै निघ ।

चित्रपत्रकः । पु । मयूरे । वै निघ ।

चित्रपत्रिका । स्त्री । शेषपुत्रायाम् । पत्-
वर्षा । रा नि व ५ । इतिपण्याम् । छात्रुनिश ।
वै निघ । कपिअपणीहवे । २ मा ।

चित्रपत्री । स्त्री । महाराष्ट्रीनामचपे, जल
पिचय्याम् । दौठडा । रा नि व ४ । इति-
पण्याम् । वै निघ ।

चित्रपदा । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । श मा ।

चित्रपर्णिका (र्णी) । स्त्री । इतिपण्याम् ।
छात्रुनिश । कर्णापिचय्याम् । २ मा । रा
नि व ४ । कर्णम्पीटालतायाम् । र्णागण्डा ।
रा नि व २ । मञ्जिष्ठायाम् । प सु ।

चित्रपत्र । पु । वनकुट्टे । तितिरपविणि ।
तिष्ठिर पाथी । विका । कटा ।

चित्रपाठो (लो) । पु । चित्रके । वै निघ ।

चित्रपादा । स्त्री । शारिकायाम् । हारा ।

चित्रपिच्छ (क) । पु । मयूरे । विका ।
च वि २० अ ।

चित्रपुङ्ख । पु । शरे । विका ।

चित्रपुष्पो । स्त्री । अश्वत्थायाम् । रा नि व ४ ।
पु । आमातकहवे । वै निघ ।

चित्रपृष्ठ । पु । चटकपविणि । हारा ।

चित्रप्रिया । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

चित्रफल (क) । पु । सरस्वजहवे । विका ।
(Mystus chitala) चैलानेतिखरातफल
विशये । चित्तलमखे । छिडन शीह । गुषा —
गुफ स्वादु क्षिप्र हय बल्लय । राज २ प ।

चित्रफला । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । वड
भाकान । छिडिन्याम् । छि पञ्चगुडिया ।
रा नि व २ । चिभिटायाम् । कण्टकाय्याम् ।
भा ४ म पूतनायह वि । वार्ताकी । रा नि
व ४ । पटोले । मखमेदे । फनूहे भाह ।
मत्पथ्याय, — राजपीव, फलकी, मदीभाद ।
श र ।

चित्रभानु । पु । चित्रकहवे । भग्नतकहवे ।
अवहवे । श र ।

चित्रभेषजम् (जा) । स्त्री, स्त्री । काकी
दुम्बिकायाम् । रा नि व ११ । मद व ४ ।

चित्रमण्डल । पु । मण्डलिसपविशये । सु
कल्प ४ अ । See मण्डलो ।

चित्रमृग । पु । चित्रवण्डने । च ।

चित्रमेखल । पु । मयूरे । विका ।

चित्रयोधो (इन्) । पु। अजुगहने । रा नि
व २ । लावपचिणि । वै निघ ।

चित्ररञ्जकम् । स्त्री । वङ्ग । वै निघ ।

चित्ररथः । पु। सूर्ये । ग ।

चित्रनः । पु। कर्बूरवर्ण । शब्दर ।

चित्रलता । स्त्री । मञ्जिष्टायाम् । रा नि व ६ ।

चित्रला । स्त्री । गोरक्षायाम् । रा नि व ५ ।
राजिकायाम् । त्रांश्चै । वै निघ ।

चित्रलेखिनो । स्त्री । तुलिकायाम् । छारा ।

चित्रलोचना । स्त्री । शारिकापचिणि । जटा ।

चित्रवदाल' । पु। मत्स्यभेद । छिन्न गांश्च ।
जटा । वदालमत्स्ये । दोषाण गांश्च । छे ।

चित्रवर्त्तिनो । स्त्री । रेणुकबीजे । वै निघ ।

चित्रवल्गिकम् । स्त्री । तरन्मुलफने । तत्र
गूज । पु। वदालमत्स्य । छे च ।

चित्रवस्त्रौ । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् ।
वड गांकां । रा नि व २ । मृगीयारौ ।

चित्रशेज । पु। रत्नैरच्छे । (जा) स्त्री ।
विडङ्गे । रा नि व ८ ।

चित्रवोर्थ । पु। रत्नैरच्छे । रा नि व ८ ।

चित्रव्याघ्रः । पुं । चित्रकव्याघ्रे । रा नि
व १२ ।

चित्रशीर्ष । पु। वायव्यकौटविशेष । सु कल्प
८ अ । See कौट ।

चित्रशोक । पु। अशोकवृक्षे । वै निघ ।

चित्रसर्प । मानुषानसर्पे । श २ ।

चित्रसारा । स्त्री । हरितालि । वै निघ ।

चित्रक्षुप । पु। द्रोणपुष्पाम् । यनषमिश्रा ।
रा नि व ५ ।

चित्राशु' । पु। गुग्गुली । ज द १२ अ ।

चित्रा । स्त्री । इन्द्रवारुणाम् । वांशान्तमं ।
दन्त्याम् । दन्तीमूले । अ द अपक्षा चि ।
अ मू ४ अ । विडङ्गायाम् । विडङ्ग । मञ्जिष्ठा
याम् । गोडुलायाम् । वाज गौमरु । प सु ।
हृदहन्त्याम् । भा । आलुकर्णोलतायाम् ।
शुशुकाणि । रा नि व ३ । वा स १५ अ ।
तुल्येयाम् । रा नि व ४ । द्रव्याम् । रा,

नि व ५ । गण्डद्वयायाम् । रा नि व ८ ।
सर्पभेदे । यपनिकायाम् ।

चित्राङ्गम् । स्त्री । हरितालि । विडङ्गे । रा
नि व १२ ।

चित्राङ्गः । पु। चित्ररुद्रवे । रत्नचित्रके । रा
नि व ६ । सर्पविशेषे । छिन्निमात्र । रा नि व
१२ । हरिणविशेषे । गुणा,—“चित्राङ्गो वात
शमनी वृद्धो बलकृन्मत । श्लेष्मण कथितो
यापि दुजरो मेदवर्धन ॥” अवि २० । हृदिक्के ।
विष्ठा । वै निघ ।

चित्राङ्गा (ङ्गो) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा
नि व ६ । राजसुपयाम् । शशा कवता । प
सु । कण्ठश्लोकायाम् । रा नि व १२ ।

चित्राटोर । पु। चन्द्रे । म ।

चित्रान्नम् । स्त्री । खेचराग्ने । वै निघ ।

चित्रापूपः । पु। अपूपविशेषे । छिन्निर्पिठा ।
विका ।

चित्राम्बररस । पु। गृहपथिकारे । पारद
१ भ ताग्र १ भ गन्धक १ भ दिन मर्दयेत् ।
अथ घृताभक्तं लोहपात्रे मृदग्निना प्रहर पवित
लोहदण्डेन चालयेच्च । अवताप्य लोरककायन
दिनवय भावयेच्च । भावा १ मापा ।

चित्रायसम् । स्त्री । तोष्णलोहे । रा नि
व १३ ।

चित्रालो । स्त्री । तिलकुसुमे ।

चित्राक्षो । स्त्री । शारिकायाम् । भागिद
गांथौ । विका ।

चित्राक्षुप । पु। द्रोणपुष्पाम् । रा ।

चित्रिक' । पुं । चैवमासे । श २ ।

चित्रिणी । स्त्री । पद्मिन्त्यादि चतुर्विधानागतं
सीनगत्या—स्त्रीविशेषे । तज्जलण यथा,—भवति
रतिरसना नातिदीघा न खृत्वा तिलकुसुम
सुनासा त्रिम्बदेषोत्पलादी । कठिनघनकुचाम्ना
सुन्दरी या सुशीला सकलगुणविधिया चित्रिनी
चित्रवक्त्रा ॥ रतिम ।

चित्रेश । पुं । चन्द्रे । श ।

चित्रौदनम् । स्त्री । त्रिचित्राग्ने । च्युष्ट्राग्ने ।

चिनिचोप' । पु। तोषविनीतिव्याने । वधि
अश्वविशेषे । छे ।

चिन्तामणिवर्तुर्मुख । पु । वातव्याधी रस । रससिन्दूर २ तो लौह १ तो चम १ तो स्वर्ण । तो घृतकुमारगेरसेन सम्यग् एरण्डपत्रैरावेष्टा धान्यमन्त्रे ३ दिन स्थापयेत् । भेष ।

चिन्तामणिरस । पु । जीर्णज्वरे रस । हरि तान शक्तिचूर्णे (वाताम्रचूर्णे) तृत्यक समभाग जलेन पिष्टा चक्षिका कार्या । अथ शरावसपुटे गजपुटेन राक्षो पचेत् । र सा स ।

चिन्तिडा (डो) । स्त्री । तिन्तिडग्राम् । हि कोष ।

चित्र । पु । चीनधातु । चीना धान । श च ।

चिपिट । पु । अथस्य नेत्ररोगविशेष । छद्मत्र भिङ्गो वोग । ज द ३० च । चिपीटके । छिङ्ग । छे च ।

चिपि(पो)टक । पु । पृथुके । छिड़ । हि चूड़ा । तप्तपत्राय, — पृथुक (छे), चिपीटक (शब्दर), चिपिट (च टौ), चिपुट, धान्यचमस (चि) । अस्य प्रस्तुतविधिर्यथा, — शालय सनुषा चार्द्रा भृष्टा अक्षुटिताय तत् कुडिताचिपिटा प्रोक्तास्ते कृता पृथुका अपि । सचीरा वृक्षे इष्या वल्या भिन्नमलाय ते । भा । गुणा — गुण क्षिप्त वृक्ष कफवर्धनश्च । राज । See पृथुक ।

चिपिटा । स्त्री । गुष्ठासिनीहृत् । रा नि व ८ । वनकुलत्ये । छे निघ ।

चिपुट । पु । चिपिटके । रुद्रकोप ।

चिप्पटम् । स्त्री । वस्त्रे । छे निघ ।

चिप्य । पु । नखमाधिशितचुद्ररोगे । आङ्गुल-शङ्का । वेङ्का इति भा स ४३ । चिप्यलक्षण — “नखमाधमिहाय वात पित्तघ्नं द्विजानाम् । करोति दाहपाकौ च त व्याधि चिप्यमादिगन्तुम्” सु नि ११ च ।

चिम । पु । पश्याके । पाटिभाद । म मा । ककष्टपत्रे ।

चिम (फ) । पु । तिमिमन्त्रे । पश्याके । य म । एकपदिति । श र ।

चिमिचिमि । स्त्री । वायव्योक्तायाम् । भिन्-किनीति लोके ।

चिरम । स्त्री । अथ । छे निघ ।

चिरजीवक । पु । असनहृत् । जीवकहृत् । गटा ।

चिरजीविनी (का) । स्त्री । शान्मलो हृत् । छे निघ ।

चिरजो(ज्जो)वो । पु । जीवके । रा नि व ५ । शान्मलो हृत् । रा नि व ८ । काके । ने । छे च । सूक्ष्मायाम् । छिडि ।

चिरज्वर । पु । दीघकालानुबन्धिज्वरे । वा चि १५ । वरुण ।

चिरटो । स्त्री । प्रातरनक्षायाम् स्त्रियि । रा नि व १८ ।

चिरतिक्त । पु । किराततिक्तके । छिटवत्ता । श र । (का) स्त्री । तिक्तककटिकायाम् । छि९-कौकुडी । छे निघ ।

चिरन्तनम् । स्त्री । पुष्करसूत्रे । छे निघ ।

चिरपत्रक । पु । चद्रसञ्ज हृत्, सनुशालहृत् । छे निघ ।

चिरपत्रा (त्री) । स्त्री । भुजिगम्बू हृत् । वन ज्ञान । छे निघ ।

चिरपत्रिका । स्त्री । चुक्षुमाके । छे निघ ।

चिरपण । पु । सञ्जवृत्ते । शाल गोहृत् । छे निघ ।

चिरपाको । पु । कपित्थहृत् । रा नि व १२ । वि । चिरकालेन पक्वे रोगे ।

चिरपुष्प । पु । वकुलवृत्ते । रा नि व १० ।

चिरपोटा । स्त्री । वाक्कुलमेदि । वेपूत्रा विदम्ब । छे निघ ।

चिरमेही । पु । गटमे । तिका । छे च ।

चिरम्भ (ण) । पु । चिन्नपत्रिणि । छिलगात्री । चिका ।

चिरवित्त्य (क) । पु । करजवृत्ते । छह्व कवक्ष । रा नि व २ । च सु ४ च । सु चि २५ ।

चिरवीर्य । पु । रत्नेरुपहृत् । रा ।

चिरसुता । स्त्री । चिरमसुतायाम् गर्भि । रेलनेन गाह्ये । तत्पत्राय वन्यमी । च ।

चिरा । स्त्री । सुनामनात्महृत् । छिङ्गा देवशङ्क । जनीकाम् । र्दौक । छे निघ ।

चिराटिका । स्त्री । श्वेतपुननंवायाम् । अश्व
शृणा । रा नि व ८ । लोहचटकाशाम् । भेष
शूल चि विशाधराभे । चटिकाशाम् । प्रोडाडी ।
वैद्यकमयह ।

चिरातच्छदा । स्त्री । कटलीवत् । वै निघ ।
चिरातिक्त । पु । चिरतिक्तके । त्रिाठा ।
श र ।

चिरायु । पु । तालवत् । रा नि व ८ ।
चिरि । पु । चित्रपचिणि । त्रिा पाथी ।
वै निघ । शुकपचिणि । त्रिा पाथी । चिका ।

चिरिटी । स्त्री । प्रतुदपचिविशेषे । च सु
२० अ ।

चिरिष्टिका । स्त्री । युधतीक्ष्णायाम् ।
चिरिष्टो । स्त्री । शङ्खपुष्पायाम् । रा नि व २ ।
युधायाम् । छ ।

चिरिपत्र । पु । चद्रकारवत् । वै निघ ।
चिरिक्त । पु । मष्टामक्यभेदे । वै निघ ।
चिरिविक्ल । पु । करञ्जवत् । उद्भ्र करञ्ज ।
अ टो भ ।

चिरु । स्त्री । बाहुसन्धी । श च ।
चिर्कणा । स्त्री । पूगफले । शृपाथी ।
चिर्भटम् । स्त्री । राजसुपय्याम् । उल्ले
करणा ।

चिर्भटो । स्त्री । राजसुपय्याम् । शृपा करणा ।
प स । फलशाकविशेष । दौड्ड, गोमूक,
रूणे । द्वि भुकर । म विलेपधाक्य चरमेक ।
तत्पथ्याय,—सुविद्या, चित्रकला चित्रचिभिटा
पाण्डुफला पण्या, रोधनफला चिभिटिका
कर्कचिभिटा । गुणा—वायु तिग्ना ईश्वर्या
च, पाके दापनी । यथा रुचा श्रेष्ठवाताहचि
लाघवी रोधनी दीपनी च । रा नि व ० ।
“चिभिट मधुर रस गुणवित्तकफापहम् । अनुप
पादि विटपि पक्वगुण्य पिमाम् ॥” भा पु
१५ आसव । पुण्य चिर्भटचे दीपयकर
पुन । अरुण शोणकककक पक्व किविदिविद्यते ॥”
पाव १८ अ ।

चिर्भिंट । पु । स्त्री । चिभिटिकायाम् । रूणे ।
रा नि व ० ।

चिर्भिटा (टिका) (टी) । स्त्री । चिर्भट्टाम्
ककटिकायाम् । रूणे, दौड्ड । रा नि व ० ।
चिनमोलिका । स्त्री । खद्योते । मे । सोदा
मयाम् ।

चिनि(लो)चि(चो)म (मि) । पु । मस्य
भेदे । ननां चना, वेणु शङ्ख उडि माह ।
तत्पथ्याय,—नलमान, चिनीचिम चिनीचोम,
तलमोन, चेलोचोम, चिलीम, चिलिनीड्ड,
चिलिचोमि, कबल, चिनीटक । भ । स लघु
रुच अनभिष्यन्ती वातकर कफाय । चेदमोने
छां माह । गुणा—लघु रुच अनभिष्यन्ती
वातरिक्त कफाय । राज ३५ । अ टो भ ।
इयाके । एड्डा माह । भ ।

चिलिमोलक (लिका) । पु, स्त्री । चिलि
चिममस्ये । अ टो भ ।

चिलिम्ब । पु । प्रचले । पाङ्कड गोह ।
वै निघ ।

चिल्ल । पु । तन्नामकपचिणि । त्रिा पाथी ।
तत्पथ्याय,—आतायो (च), शकुनी, आतायी
(छे), अमानि कण्ठनाडक, चिरभण (वि)
विश्वारो (मृदमा) । अय प्रसङ्गात्तय काक
समगुण । सु सु ४६ अ । चन्दनवत् । वै
निघ । क्लिप्तनेवरीगे । अम ।

चिल्लका । स्त्री । क्षिप्रिकायाम् । श च ।

चिल्लभक्ष्या । स्त्री । नखीनामकद्रव्ये । श र ।

चिल्लि (ल्लि(लो) का) (लो) । स्त्री । ल
नामक्यातपथ्याके, ल पथगीरवाजुके । भादी
वेणु भाक । छे चिलारो । तत्पथ्याय,—
चिलिका, तुनी, अयलाह्मि, मृदुवो, चादला,
चारपवा वाजुको, मृदुहला, गीडवाजुन ।
सा रिधा श्वेतरकपुनकरीभन । श्वेतविजो, या
—मधुरा जनारा मोतला विमोयरी पया ज्वरी
च । इय भागीरथीरीर्याता । रक्तविजो या
—वाजुकुल्या सलवथा श्रेष्ठवाताहचि
ल्लक्ष्मी पया रुचिरा च । इनकविजोगुणा—
कट तोम्रा कण्ठघो मयली च । रा नि व ० ।
ल-पथी तु चिन्ना या सा वाजुकमना मता ।
अ ट । “तद्विजो तु विजोया वातविजो
रिपाम् ।” अचि १६ अ । लोड्डये । चिह्न
पचिणि । श्रोता त्रिण, मथ त्रिण । वै निघ ।

भिक्षिकायाम् । य र । भुवि । रा नि व १८ ।

चिवि (वु) । पु । चिवुके । गटी । म ।

चिविट । पु । चिविटे । अ टी ।

चिविल्लिका । स्त्री । शाकपत्रविशेष । म क
चिविलि । हिम गोलि । यतपश्चात्,—रक्तदला,
चुदघोषो, मधुमालपत्रिका । गुण—कटु
कषाया ज्वरे अतिसारे च हिता रसायनी च ।
रा नि व ५ ।

चिवुक । पु । सुतुकुन्दरुचे । रा नि व १० ।

क्षी । शोवापरमागि । शूँटि । रा नि व १८ ।

चिह्नम् । स्त्री । म्ने, लघणे । अ टी म ।

“लघण चिह्नमाहति ।” मा नि । पताकायाम् ।

चिह्नधारिणी । स्त्री । श्यामालतायाम् । न च ।

चिह्न (क) । पु । वृक्षविशेष । चिह्ना ।

हि चिल्ह । गुण—“चिह्नको वातनिर्हारे
श्लेष्मदी धातुपुष्टिहृत् । आग्नेयो विषयगन्ध फल
मन्थनिसूदनम् ॥” मा ।

चोडा । स्त्री । खनामप्यातदेवदावविशेष । सा

पञ्चावदेशीया अतिमुग्धि । छीडा देवनात्र,

गुरुप्रवाचिन्व । तत्पद्याय—दाहगन्धा, गन्ध

वधू, गन्धमादनी, तद्वर्षी, तारा, भूतमारी,

मन्त्रा, जूपटिनी, यक्षभोजिनि । गुण—

कटुषा काष्ठग्री दोषनी, अतिरिक्ता पित्तघनहरा ।

रा नि व १२ ।

चोडागन्ध । पु । शीवेष्टनामकगन्धद्वय । रा

नि व १२ ।

चोनम् । स्त्री । शीपके । पु । मीरविशेष ।

छीर गोह । हरिपमेद । मे । पटिकाहीनगुणे

माषिधान्यविशेष । छीनाशु । य र २० प ।

अवाह्यप्रयत्नमर्दे । सु म् १८ प ।

चोनक । पु । काककटी । का गि क्षन्-

विश्व । तत्पद्याय,—कटु (६) । गुण—

शोषण शामक पित्तघ्नोपघ्न दृक्च । रा नि

व १६ । कटुघनगुण । भा । भूनई । चोन

कपूरे । छीनत्र दर्श । रा नि व १९ ।

चोनककटिका (टो) । स्त्री । ककटोविशेष ।

छीनाकैरु । हे निष ।

चोनकपूर । पु । खनामप्यातदेवदावविशेष । छीनत्र

दर्श । तत्पद्याय—चोनक, हरिप, यक्ष

कटु, निघसार, तुषार, क्षीपक, कर्पूरज ।

गुण—तिक्त कफघ्नकुष्ठकटु वमिहर कटुतिक्त

इपच्छोत पावनम् । रा नि व १२ ।

चोनजम् । स्त्री । तोष्यचोहे । रा नि व १९ ।

चोर्नापटम् । स्त्री । सोमके । रा नि व १९ ।

सिन्दूर । हे च ।

चोनदन्ध । पु । अवाह्यप्रयत्नविशेष ।

छीत्र काह । बहुमिरीरामिहंती यद्विषयन

रहितयोरामिरेव वेष्टितामिहंयनयुक्तचोनदन्ध ।

उ । “चोनदन्ध विज्ञानीयात चोरामिहंमिहंती”

इति लघणम् ।

चोनवह्वम् । स्त्री । शीपके । निमा । रा नि

व १९ ।

चोना (क) । स्त्री, पु । चोनककट्याम् ।

सञ्जरसे । पुना । वे निष ।

चोनाककटो । स्त्री । चिचकटुदेशमसिद्ध

भनामप्यात ककटिकायाम् । छीना कौकृष्ट ।

तत्पद्याय,—रात्रककटो, सुदीर्घा, राजिकला,

वाक्का, कुलककटो । गुण—रूक्ष शीतल पित्त

दाहघ्नोपघ्न मधुर तृप्तिदृक्च । रा नि व ३० ।

चोनीचोप । पु । चोपचोनी इति प्याते

वणिग्दर्भ्य । मेय बाजो ।

चोरम् । स्त्री । वल्कले । ग्राह्येष्ट छात्र ।

छोषवस्त्रखण्डे । (समुत्ति) । शीपके । हे च ।

गोक्षने । म ।

चोरपत्रा (त्रिका) । स्त्री । चिह्नोमाह ।

चुचुहाके । रा नि व ३० ।

चोरपण्य । पु । सञ्जरसे । गान ग्राह्य ।

रा नि व २१ ।

चिरायू (सु) । पु । गालहर्ष । रा ।

चोरि । स्त्री । नेमागके । य र । पर्द्धात्र

कागड ।

चोरिका (रो) । स्त्री । भिक्षायाम् । हे च ।

कव । काह्य ।

चोरितच्छदा (पत्रिका) । स्त्री । पात्रद

माके । गान ग्राह्य । भा ।

चोरिकम् । स्त्री । चोत्र इति प्याते पने । गुण

—रहितहर्ष दाहहर कटुघ्न पित्तघ्न दृक्च ।

रात्र १५ ।

चोरुका । स्त्री । क्लिष्टा । प टी ।
चोणपण । पु । निम्बवृक्षे । खञ्जूरवृक्षे । नि ।
चोलिका । स्त्री । चोरिकायाम् । श र ।
चौल्लका । स्त्री । क्लिष्टा । श र ।
चौल्लिका । स्त्री । चिल्लीशक्ते । वै निघ ।
चोथरम् । स्त्री । शाकविशेषे । उष्ण । कौपिने ।

चुक्रम् । स्त्री । Distilled vinegar अम्ल
काञ्जिकविशेषे । सिद्धि । “विनष्टमम्लं मयं वा
सधुरद्रव्यं पुनं संहितयुक्तम् ।” शाङ्ग । गुणा —
विकाशं खादु कफपित्तघ्नं नास्यरोगशिरोग
दुग्धघ्नं च । रा नि व १५ । सम्मानविशेषे ।
मधुसूक्त । “यन्मत्तादि यच्चो भाष्ये सगृह्यचौद्र
काञ्जिकम् । यथक्तुं धान्यराशिस्थं सुक्तं चुक्रं
तदुच्यते ॥” प प्र २४ । “गडमाचिकधान्याम्लं
मस्तम्बिगुणं क्रमात् । रुशन्ति चुक्रसिद्धार्थं
किञ्चित्सिन्धुकान्वितम् ॥” तीड । वचास्त्रे
महादंके । मशं आर्द्रा । रा नि व ६ । जटा ।
चुक्रवास्तूकनामपत्रशक्ते । हृदा वेते । स चुक्रा
वह्नि । आवयती, हुलिककीय इति कर्णाटादौ
ख्यातम् । गुणा — अम्लपत्रं लघु उष्णं वातगुणघ्नं
रुच्यं दीपनं पथ्यम् इत्यप्युक्तकारणं । रा नि
व ७ । अम्लवेतसे । भा ।

चुक्र । पु । अम्लरसे । अम्लपालङ्गे । टैक पीनः ।
प सु । अम्लवेतसे । मद व ६ ।

चुक्रकम् । स्त्री । चुक्रे । हृदा पीनः । प सु ।
तत्पत्न्याय, — चुक्रवास्तूक, लिङ्गच, अम्लवास्तूक,
हलाह, अम्लशाकाप्य, अम्लादि, हिलमोचिका ।
गुणा — दुर्गन्धं मेदि वातघ्नं पित्तकरं गुरु च ।
राज १५ । पुं । अम्लवेतसे । वै निघ ।

चुक्रकेतु । पु । अम्लवेतसे । वै निघ ।

चुक्रचण्डिका । स्त्री । तिलिहोवृक्षे । मद व ६ ।

चुक्रफलम् । स्त्री । वचास्त्रे । आर्द्रा ।
रा नि व ६ ।

चुक्रवास्तूकम् । स्त्री । महाम्लवास्तूके । हृदा
पीनः । भा ।

चुक्रवेतसः । । अम्लवेतसे । वै निघ ।

चुक्रवेधकम् । स्त्री । काष्ठीविशेषे । सिद्धि ।
रा, नि व १० ।

चुक्रशाकः । पु । चुक्रपालङ्गे । हृदा पीनः ।
वै निघ ।

चुक्रा (क्रो) । स्त्री । Indian sorrel
(Rumex vesicarius) चाद्रेयम् । अम्ल-
पत्र । रा नि व ५ । अम्लपालङ्ग । हृदा पीनः ।
हि चुक्रा । गुणा — “चुक्रा त्वम्लतरा स्वाहो वातघ्नी
कफपित्तघ्नी । रुच्यां सुखतरा पाकं हन्तीति
नातिरोचनी ॥” भा पू १५ शाकव । तिलिहो ।
रा नि व ११ ।

चुक्रास्त्रम् । स्त्री । वचास्त्रे । टैक पीनः । रा नि
व ६ । चिन्तास्त्रे । टैक पीनः अम्ल । रा नि
व ११ । अम्लकाञ्जिके । सिद्धि ।

चुक्रास्त्रा । स्त्री । अम्ललोणिकायाम् । See
चाद्रेयो । चिन्तायाम् । काष्ठीकमेदि । सिद्धि ।
व निघ ।

चुक्रि (क्रो) का । स्त्री । चुक्रनामककाञ्जिके ।
जिका । रा नि व १५ । अम्ललोणिकायाम् ।
रा नि व ५ । “चुक्रिका स्नात् प्रवासा रोचनी
शतवेधनी ।” भा पू १५ शाकव । कुठारिया
इति च द दृष्ट्या चि । “चुक्रिका चुक्रिकासः ।”
चुक्रपालङ्गे । हृदा पीनः । रा सा । भा पू
१५ शाकव । तिलिह्याम् । रा नि व ११ ।
मद व ६ । आमातकफल । वै निघ ।

चुक्रु । स्त्री । तिलिह्याम् । शरदः ।

चुचु । पु । सुनिषण्णकशक्ते । त्रि ।

चुचु (चू) कम् । स्त्री । सनायभागे । रा नि व
१८ । श र ।

चुचुन्दर । पु । कुकुन्दरे । हृदा पीनः । वै निघ ।

चुचु । पु । सुनिषण्णकशक्ते । त्रि ।
शाकभेदे । गुणा — पाके लघु अम्लं विट्प्ली
वृषिणा हितं कषायं मधुरी याहो विदोषका च ।
सू सू ४६ च । “पालङ्गावत् कृतं चुचु स तु
अवस्थापकः ।” यागम् ।

चुचु । पु, स्त्री । (Marsilea dentata)
पत्रशाकविशेषे । टैक पीनः । हि चेदुगा । तै
चिन्ता । सा विधा चन्द्रचुचुमहाचुचुमर्दिन ।
सा गुणा — मधुरा तीक्ष्ण कषया मल्लोपनी
गुदीरावपथ्यामिषकाहरी च । महाचुचु
कटुषा कषया ममराधनी गुग्गुलीदरामाविषयो

रसायनो च । चुचुचु मधुरा कटूणा कपाया
दीपनो शूलगुच्छाश्चो विषमहाव । महाचुचुबीज
कटु उष्ण गुदगुलोदरघ्न विषघ्न त्वग्दीपघ्न कण्डूघ्न
कुष्ठघ्नम् आलुविषघ्न च । रा नि य ४ । रक्त
रण्डे । रा नि व ८ । कुकुन्द्याम् । हारा ।

चुचुपत्र । प । चुचुपत्रे । रा नि व ४ ।

चुचुर । पु । चुचुपत्रे । रा नि व ४ ।

चुचुरो । स्त्री । तित्तिडीबीजकोषे । ति ।

चैशेवीष्टि चोना ।

चुचुली । स्त्री । चुचुयाम् ।

चुण्डा (रण्डो) । स्त्री । क्रुदे । कविमज्जनाय
भेदे । हे च । कृपे । विका ।

चुत (ति) । पु, स्त्री । अपानहारे । 'तन्वीव ।
योनी । श र ।

चुम्बक । पु, स्त्री । काललौहविषये । हृषुक ।
हि चुम्बक । रा नि व १३ । तत्पार्थाय,—
कालप पाय, अपस्तान्, लौहकपय । गुप्ता—
शोतली निम्बो मदीविषगरत्तय । भा पू १८
उपरस व ।

चम्बनम् । स्त्री । मुखस्योगि । हृन्मो । तस्य
विहितस्थानानि,—“मुखे स्तने खलट च कण्ठे
च नेत्रदीरपि । गण्ड च कण्ठोव कपोल
भगमूढम् । चुम्बनस्थानमित्युक्त विज्ञेय कामुक
रिच ।’ कामशा ।

चुम्बला । स्त्री । सुगन्धा । भूजीरी । वै निघ ।

चुरव । पु । लमी । वै निघ ।

चुरो । स्त्री । उपकृपे । खलजलाशय । ह च ।

चलको । स्त्री । शिशमारजको । उडुद । मे ।

चुलुक । पु । प्रयतिपरिमाणे । ह च ।
गण्डू । घनपठे । विका । स्त्री । मायमन्त्र
कर्म ।

चुलुको (रन्) । पु । गोधामन्त्रे । शडिग्रान्
माह । श र ।

चलुम्प । पु । बालबालने । कटा ।

चलुम्पा । स्त्री । दाग्याम । विका ।

चलुम्पो । पु । शिष्टमाराहतिमन्त्रे, उडुद
माह ।

चुल्ल । पु । क्रिष्टनेहारीनि । चर ।

चुल्लको । स्त्री । शिशमार । कोलीभेदे । मे ।
श र ।

चुल्लि । स्त्री । पाकाथमप्रस्थाने । उन्नान ।
च टी । तत्पार्थाय—अस्मत्, उन्नान, अधि
अप्यौ, अलिका (च), उन्नान, उन्नार, चुल्लो,
अलिका (च टी), उन्नानि । शब्दर ।

चुल्लिका । स्त्री । शिशमारविशेषे । उडुद ।
वै निघ ।

चल्लिकालवणम् । स्त्री । लवणविशेषे । वै
निघ ।

चुल्लो । स्त्री । गुवाकपुष्पे । च द वा ध्या मङ्गा
राजप्र तैक्षि । क्षितायाम् । मे ।

चुलुक । पु । अधरोन्हाधीताने । मुखे । वै निघ ।

चुल्ल । पु, स्त्री । स्थालीपकमासे । पनसकल
रासारभागे । कुंठि । विज्ञस भ । कृपे ।
विका । मयूरशिखायाम् । अम ।

चूचकम् । स्त्री । सनायभागे । रा नि व १८ ।

चूडवा । पु । कृपे । ति ।

चूडा । स्त्री । मलके । श्वेतगुच्छायाम् । वै निघ ।
शिखायाम् । मयूरशिखायाम् ।

चूडामण । पु । गुच्छालतायाम् । रा नि व
३ । रत्नगुच्छायाम् । वै निघ ।

चूडान्तम् । स्त्री । उच्छास्त्रे । रा नि व ६ ।

चूडालम् । स्त्री । मलके । श र । स्त्री । श्वेत
गुच्छायाम् । रा नि व ३ । उच्छटायाम् । अम ।
ज द १२५ । नागरमलायाम् । रा नि व ६ ।

चूत (क) । पु । आमडवे । रा नि व ११ ।
पाथी । श र । कृपे । मे ।

चूर्ण । पु, स्त्री । क्षुब्धवस्तुनि । कुंठा । “चर्चण
वस्तुनि क्षुब्धे ।” अम । रा नि व २० । तत्
पार्थाय—रज, चोद (मा) । लक्ष्य—“चर्चन
यश्च यदर्थ सुविट नस्तमाश्रितम् । तत्पार्थाय
रज चोदस्तन्माश्रयकपक्षिता । चूर्णे रज ममो
दय शकरो रिग्वा भवेत् । चूर्णे भक्ति दिङ्
दय मोक्षकृद्वेत् । निङ्गुये द्वे मर्के
हृताये दिङ्गुयान्ति । पिङ्गुमुचैरेव चूर्णमायो
दिते द्वे ३” भाद्र ६५ । अथ चूर्णोदय
पद्यपद्यक निवृत्ति । वै प । आरविशेषे ।
हृण । गुप्ता—वातघ्नकर्म भेदीष्ट । गुप्ता

पितृवद्वेषोन्नतिमित्रय । शङ्खचूर्णगुणा — कटु
चार उष्ण क्षुण्ण । राज । शूणजलगुणा —
“सदृग्ध चूर्णसलिल मधुमेहे हितं गते । अथपि
च शूलं च पथ्यमप्योषधयः तत् ॥” तात्पर्यविधि
— “चतुर्कर्मिते चूर्णे तोयपचयरावके । चिते
शूणोदकं तत् स्यात्प्रहरद्वयस्थितम् ॥” अत्रि ।

चूर्णकः । पु । घटतण्डुलकृतापटे । वै निघ ।
घटिकधान्यमेदे । स भ्रीहर्षेणगुण । सु सु २८
अ । अ सु २० अ । धान्यश्वरे । गजवेद्यकम् ।
सक्तो । छात्र । चिका । क्री । गुण्डयाम् ।
उड्डा । च द १० अ ।

चूर्णकोलः । पु । अथय पादरोगमेदे । “सूत्र
चूर्णतान्येव चूर्णकोलः ॥” ज द ३८ अ ।

चूर्णकुन्तलः । पु । अलके । अम ।

चूर्णखण्ड । पु, क्री । कटरे । वीरत्र ।
शूणिम् । हारा ।

चूर्णपारदः । पु, क्री । हिद्रुल । रा नि व
१३ । भा ।

चूर्णवज्रम् । क्री । वैक्रान्तगुणो । रा नि व १३ ।

चूर्णमशो । क्री । मशोविशेषे । कृष्णसपो दह्य
माना यदा कृष्णत्व गच्छति तदा चूर्णमसीलुच्यते ।
सु धि ८ अ ।

चूर्णशाकाङ्ग । पु । गोरसुवर्णशाके । रा नि
व ७ ।

चूर्णाञ्जनम् । क्री । त्रिविधाञ्जनान्यतम अञ्जने ।
उड्डा दाञ्जन । भा ।

चूर्णाङ्ग । पु । पवताल । देदीन । भा ।

चूर्णि (णी) । क्री । कपहृके । छया । मे ।

चूर्णिका । क्री । सक्तो । छात्र ।

चूर्णितम् । क्री । तन्नामककाण्डभग्नेऽस्थिभग्ने
रोगे । See भद्रम् ।

चूर्णोदकम् । क्री । चूर्णापरिस्थि म्यच्छजले ।
अत्रि । “चतुर्कर्मिते चूर्णे तोयपचयरावके
चिते चूर्णोदकं तत् स्यात् प्रहरद्वयस्थितम् ॥”

चूर्णरः । पु । अथमके । रा नि व ५ ।

चूलः (क) । पु । केश ।

चूला । क्री । गृहीपरिस्थिमे । ज्ञाताङ्गा चर ।
शब्दः ।

चूलिकम् । क्री । मोषिकायाम् । कुठो । म
च । गुणा, — दाहि यातघ्नोभर्ष पाकि किद्विद्य
कारि सधम् आमयवृणोकासप्रय । वैद्यचन्द्रिका ।

चूलिका । क्री । इनिकर्णमूत्र । अम ।

चूलिकालवणम् (चारः) । क्री । पुत्रिका
भवणे । गकुल १३ अ । वै, निघ ३२ अ भर्ष वि
राजवद्भारसे ।

चूपणम् । क्री । चीपणे, पाने । रा नि व ० ।

चूपा । क्री । चूपणे । कल्यायाम् । दाह दहि ।
अम ।

चेउलपुगम् । क्री । कीउलपुग्याते पुष्कल
विशेषे । रा नि व ११ । See अशोट ।

चेत । क्री । विभो । अम ।

चेत(न)को । क्री । हिमालयजगतिरहरीत
काम् । प सु । See हरीतको । जादाम् ।
जातीरुन । रा नि व १० ।

चेतन । पु । मनुष्ये । चाकनि । रा नि
व १८ । क्री । विशिरहरीतकाम् । भजातक
हर्षे । वै निघ ।

चेतनाधिष्ठा(स्था)नम् । क्री । हृदये । च
शा ७ अ ।

चेतनिका । क्री । चेतकीहरीतकाम् । रा
नि व ११ ।

चेतनोया । क्री । चट्टो । शक्ति । रा नि व ५ ।

चतिका । क्री । जातोपुष्पहर्षे । व, निघ ।

चेदार । पु । सरटे । वै निघ ।

चेलम् । क्री । वत्से । अ ।

चेलकत्वक् । क्री । गुवाकपुष्पत्वचि । उपात्रि
गुणैर वाद्डा । च द या व्या धि । “व्यात्रो
यचाचेलकत्वक् ॥”

चेलान (ल) । पु । लतापणस । उन्नमूल ।
तात्पर्यान्, — अल्पप्रमाणक (अ), चित्रकल,
सुखाश, राजतिनिघ, लतापणस, नाटाश,
मट । चिका । गुणा — गुरु मधुर विटभि
कफवातकरघ । राज ३२ ।

चेलिका । क्री । पट्टवस्त्रविशेषे । अशिर कापड ।

चेलिचोम । पु । चिष्टीभित्तमत्तने ।

चेलौम. । पु। मर्याविशेषे । वै निघ ।
चेष्टक । पु। तपस्विनश्चोः । उभृति माह ।
य च ।

चेष्टा । स्त्री । कायिकव्यापारे । आयासे । बाधन
शरीरप्रवृत्तौ ।

चेष्टानाश । पु। इन्द्रियस्वाप्ते । प्रसवे । रा
नि व २० ।

चेष्टितम् । स्त्री । चेष्टायाम् । मे ।

चेतन्यम् । स्त्री । चेतनायाम् । प्रकृतौ । रा नि
व २० ।

चेतसष्टतम् । स्त्री । उन्मादे हृतविशेषे । पाठ
—“पञ्चमूल्यावकाशमर्थो व्याघ्रारण्यविहदबला ।
मूला शतावरो चेति क्वाप्यदिपलिकैरिमे । कल्या
णरूप्य आश्रय तदुद्यत चतस्रस्तम् । सञ्चरती
विकाराणां यमन परम मतम् ॥” कर्णार्ध—कण्ठ-
काश्रो, भागपाणि, वृद्धी, चारुने, गोशूर,
बेलहान, शोणाहान, पादबहान, गिरि
हान, ब्राह्मी, अत्रगुन, तेउडी, बेलडा,
मूली शतमूनी, अतोके २ ग कुल ७४ श
ने १२ श द्युत ४ श । कर्णार्ध—ब्राह्मण-
शर्मा, खिना, रेणुक, देवदाव, एगवावुक,
भालपाणि, तगुरगावुक, हरिद्रा, मारहरिद्रा,
अनखमूल, श्रामागता, खिरमू, नीलोत्त-
पल, एगहैठ, मङ्गिठा, दडो, दाडिम,
नागेश्वर, जालीशपत्र, मालतीमूल, विडम,
चारुने, वूड, ब्रह्मचमन, पत्रकाष्ठ अतोके
२ तो २ ना ४ व । सा की मेष । च
द भा ।

चेत्यम् । स्त्री । वितायाम् । पु। विलम्बये ।
पूजाकथाम्बुविशेषे ।

चेत्यट्ट (म) (वृक्ष) । पु। चतुर्थवृक्षे ।
प सु । रा नि व ११ । र मा ।

चेत्यसुख । पु। कमण्डली । वि ।

चैत्र (क) । पु। चित्रानवतयुक्तमासि । अम ।

चैत्रवृक्ष । पु। आश्वत्थे । वै निघ ।

चौक(ख)म् । स्त्री । खर्चशीरीमूले । अत्रान
कौटिल्यम् । “कटुपर्णो हिमवतो हिमशीरो

हिमावतो । हिमाद्वा पीतदुग्धा च तन्मूल चौक
सुच्यते ॥” भा ।

चौचम् । स्त्री । त्वि । कुड्दक् । र मा ।
(सव्यताभट्टरसे) । कदलीफले । (सारधन्वरी) ।
भारिकेल । भा । तालफले । भा । पत्रे । तेजपत्र ।
अश्वत्थि । धरणि । मत्स्ये । खड्गे । हीप
खर्च २ । वै निघ । मुक्तफलायवशे । चिदा,
छोछो ।

चौचकम् । स्त्री । चक्कल । श र ।

चाटो । स्त्री । शाय्याम् । हि । भाङ्गी ।

चोडा । स्त्री । महाशायिकायाम् । वड धून
रुडि ।

चातकम् । स्त्री । चक्कल । शब्दर । गुडतचि ।
सुयु ।

चोदनागुड । पु। कन्दुक । रैड्ड । वि ।

चोदनो । स्त्री । दुरालभायाम् । वै निघ ।

चोपचिनो । स्त्री । तोपचनीतिव्याप्ते । वणिग्
द्वये । भा ।

चोर । पु। चोरके । गेटेगा । कथय्याम् ।
(इड्डवद्र) । पारसोकथय्याम् । वै निघ कृमि
चि निम्बादिवृक्षे । शिरोरीगविशेषे । लघुच—
“हलकदातिमृत्पे वनन तयव आश्रानधूर्ध्वमदलच
प्रशोर्विधाय । य आसमानपरिरचितजीवयोगी
रोना वधूमिददित स हि चोरनामा ॥” रस
र बाल वि ।

चोरक । पु। प्रकायाम् । प सु । चटायाम् ।
चोवकाँचकि । वा व १५ । च सु ४५ ।
खनामव्यातगन्धद्वये । यत्पिपर्थेभ्ये मेद, भट्टेउर
इति निपालदर्श, गाठिपना इति महाप्राद्वी,
चोरा इति पाञ्चतौयदर्शदौ प्रसिद्धे । वा ल
२५ महालाचादितैले । तत्पथ्याय,—दुग्धलीन,
क्रोधमूर्च्छित विरोध (शब्दर), कीरक (ज)
धनहरी, चट्टा, घेम, राखसी, गण्डासक (च)
मडित, खड्ग, दुग्ध, चमक, रिपु, चपल,
कितव, धून पट्ट, नोच, निमाचर, गण्डास,
कीपनक चोर, फलचोरक, दुग्धल, यन्त्रिल,
सुययि, पणचोरक, यत्पिपर्थे यत्पिदल, यत्पि
पत्र । गुण—हीमगन्ध लघु तिक्त वातकफघ्न
मासरीगमुखरीमघ्न अजीर्णकृमिघ्न । रा नि
व १२ ।

চৌরকণ্টক:। পু। শঙ্খিনীপল্লব। বৈ নিঘ।
চৌরকপত্র:। পু। লাবাণ্যে। সু সু ২৮ প।
চৌরকা: স্ত্রী। চৌরপুণ্ড্রাম্। চৌরহ্মী।
 চ দ ভগ্না বি মহাপেশাঘটতে।
চৌরপুণ্ড্রিকা (পৌ):। স্ত্রী। শঙ্খিন্যাম্।
 চৌরহ্মী। শ র। বা ব্যা মহারাশ্রমসারথী
 সৌ। তৎপুণ্ড্রাং—শঙ্খিনী, বৈশ্বিনী (ব)
 চৌরপুণ্ড্রিকা। শঙ্খর। অপি চ “অবাকপুণ্ড্রী
 তথ পুণ্ড্রী মদ্রন্যামরপুণ্ড্রিকা। কেশিনী শঙ্খিনী
 চৌরপুণ্ড্রী রাশ্রীচ হটনী।” দ্রব্যামি।
চৌরমণ্ডি(গিড়)কা:। স্ত্রী। বাচাকৌ। বৈ
 নিঘ।
চৌরশৃঙ্খলো:। স্ত্রী। ত্রৈলোক্যিচ্ছাম্। বৈ নিঘ।
চৌরস্নায়ু:। স্ত্রী। ত্রৈলোক্যকজ্জায়াম্। কাক
 নাশায়াম্। রা নি ব ২।
চৌরা:। স্ত্রী। চৌরপুণ্ড্রাম্। শ চ।
চৌলম্:। স্ত্রী। গুডলবি।
চৌলকম্:। স্ত্রী। বল্কলি। শ র। পু।
 কবধে হা।
চৌলকৌ:। পু। শঙ্খিন্যাম্। বৈ নিঘ। করীরে।
 নারহে। কিকুপল্লবি। মৈ।
চৌলশঙ্খক:। পু। শিরীষট্টে। বিকা।
চৌলো:। স্ত্রী। কল্লিকায়াম্। বাঁচুণী। বি।
চৌলাপুগম্:। স্ত্রী। আনুদশমবপুগকল। ম
 চৌলাপৌফল। ক চৌলয়শঙ্খক। রা নি ব ১১।
 See অকৌট।
চৌঘ:। পু। চুপথবলীডায়াম্। পান্জালা
 যাম্। মা।
চৌথম্:। স্ত্রী। অষ্টবিধানান্বতমে অগ্নি। রা নি
 ব ২০।
চৌজ্ঞ(শ্চয়,শ্চয়)ম্:। স্ত্রী। ললাগয়বিগ্নয়ে।
 তস্য লবণ যথা—“শিলাকীর্ণে স্বয় যম্ব নীলা
 জ্ঞানসমীদক। লতাচিত্তানসম্পন্ন চৌজ্ঞনিল্যমি
 ধীযতে ৩” মা।
চৌর (ক):। পু। খপরে। বৈ নিঘ। যন্নি
 পথে। গৌটেলা। রা নি ব ২০। বৈ নিঘ
 অণ্মা বি বচাঘটতে।

চৌরিক:। প। চৌরানামগম্যদ্রয়ে। চৌর
 পুণ্ড্রাম্। চৌরহ্মী। চ দ বা ব্যা বি
 অষ্টাদশমতীপ সৌ।
চৌরো:। স্ত্রী। যন্নিপথে। বৈ নিঘ।
চ্যবনপ্রাশ:। পু। রাজয়জ্ঞাধিকারে। দশ
 মূল বলা সুদ্রবর্ণা মাঘবর্ণা বিঘলী কর্ণশ্রু
 মধ্যমলকী টাচা জাবলী কুঠ অগুরু হরীতকী
 অহি (অমাবি যলা) হিহি (অমাবি মহাবলা
 জীবক অমক (অমাবি গুড় চৌ বশরোবনা
 শটী মুক্তা পুনর্নবা মৈদা (অমাবি অয়গম্য
 শুদ্রোলা ভল্ল রকশদন মুক্তমাণ্ড বাসামু
 কাকৌলী কাকজটা ম ১ প পৌছলীবড়া আম
 লকৌ ২০০ শত, কাথার্থে জল ৬৪ শ শি ১৬ শ
 অথ কাথ মালয়েত্। আমলকানি নিকুলীকৃত
 পিটানি কারয়েত্। আমলকমজ্ঞমাধৈ তিলতৈ
 ৬ প ৬৮ ৬ প সিতা ৫০ প একত পত্রা লেহপা
 সিহে শীতল অ প্রলেপ মধু ৬ প বশরোবনা।
 প বিঘলীচূর্ণ ২ প তমীলাপচনাগবশরাণ
 চূর্ণ ম ২ তো। দশমুগ, বেলেজা, মূগানী
 গাথাণী, পিণ্ডুল, কীকড়াশ্রী, ভূই আলী
 জাফা, জীবন্তী, কুড়, অগুরু, হরীতকী
 শাক্তি, বৃদ্ধি, জীবক, শযভক, শটী, মুক্তা
 পূর্নাবা, মৈদা, ছোট এলাচ, উ-পল, বরু
 চন্দন, ভূমিদুশাণ্ড, বাসকমূল, কাকৌলী
 কাকটুজি প্রত্যেকে ১ প পোষ্টনীষ
 আমলকৌ ৫০০ শত, কাথার্থে জল ৬৪ শ পে
 ১৬ শ। ছাকিয়া কাথ লইবে। এব
 পোষ্টনীষ আমলকৌ আঁটে দেলাইয়া দিয়
 শস্ত্র বাটিয়া লইবে। আলকৌ ভর্জন
 তিঠৈত ৬ প পুত ৬ প ছিহরি ৫০ প
 একত পাব বারিয়া লেহপাক সিহে হইলে
 এব শীতল হইলে, প্রক্ষেপ ৭৫ ৬ প দশ
 লোচন ৪ প পিণ্ডুল ২ প শুভদ্রব, এলাচ,
 তেজপত্র, নাগেশ্বব প্রত্যেকের চূর্ণ ২ তো।
 চ। বা কৌ।
চ্যুতি:। স্ত্রী। মগ্নে। ই চ। পামৌ। মলদ্বার।
 শ র।
চ্যুপ:। পু। সুধি। সিদ্ধান্তকৌ।
 রব। পু। কফলকমিহেদ। ব বি ০ ৩।

छ ।

छत्र । पु। छात्रे। विका ।

छत्रण । पु, स्त्री। करोय। विका ।

छत्रन (क) । पु, स्त्री। छात्रे। अम । मे ।

छत्रना । स्त्री। वृद्धात्कलतायाम्। वीङ्
ताडक । श २ ।छत्रनाड्डो (खड्डो) । स्त्री। वृद्धारकवता
याम्। र मा । सु सू १८ अ । छत्रनालीलता
याम्। छात्रलत्वे। अ टो २ ।छत्रलान्तिका (न्तो) । स्त्री। वृद्धारक
लतायाम्। रा नि व ३। नीलवृद्धायाम्।
प सु । सु सू १८ अ । गुणा — कपाया तिलो
स्वादु रक्तपिप्पली लघु कफघ्नो वातवद्वनौ मया
दिष्टौ च । सु सू ४६ अ ।छत्रली । स्त्री। वृद्धारकी । प सु । छात्र्याम् ।
विष ।छच्छिका । स्त्री। सनवनीतकै। ननि पूनि-
वात्र षोण । वै निघ ।

छटा (डो) । प्रीतफलवत् । शब्दमा ।

छटाफल । पु। नारिकेलवत् । ताण्डवी ।
वै निघ । गुणकवत् । विका ।

छटाता । स्त्री। सीदामयाम् । डा ।

छत्रम् । स्त्री। आतपवे । छांती । तत्पण्याय,—
आतपवम् (प), छात्रामिव, पटोटन (शब्दर),
जलश (हा), आतपवारण (ज) । तत्र वृष्ट्यातप
निवाणायै व्यवह्रियते । छत्रधारणगुण —
वृष्ट्यातपधूलिवायुहिममाग्नि वर्षकरं चतुर्थं गुणमा
वरणमद्रलकारि च । राज २५ । “वर्षानिलरणी
चन्द्रादिमादीना निवारणम् । अन्य चतुर्थमौषध
शब्दर छत्रधारणम् ॥” सु वि १४ अ ।छत्र (क) । पु। रक्षकौकलावत् । गाल
कृमिशोभाडी । मूलैर्न पक्षेण वचाकारवत् ।
छात्रिग्रा विष । ८ मा । तत्पण्याय,—
आतपवत् कट (र) । जलकाक्षी । सत्यरद्र
पक्षिणि माह्वराज्ञा पाथी । श अ ।—भुवः ।
गुरुण । रा नि व ८ ।छत्रनी । स्त्री। लिङ्गनाशरोगे, वृष्ट्यापसर्ग
विशेषे । यथा—“छत्राभा नैकवर्णा च छत्रकी नाम
नीलिका ।” वा उ १४ अ ।छत्रगुच्छ । पु। गुच्छवत् । द्विजलहा । रा
नि व ८ ।छत्रधान्यम् । स्त्री। धन्याक्षी । धनिशा । वै
निघ ।छत्रपत्र(क)म् । स्त्री। मूलपत्रे । विका ।
पु। भुज्जपत्रवत् । छत्रपत्र ग्राह । र मा ।
सप्तपत्रवत् । सामके । कथित् ।

छत्रपर्ण । पु। सप्तपर्णवत् । रा नि व २१ ।

छत्रपर्पटो । स्त्री। सीराष्ट्रचनिकायाम् । पङ्क-
गर्जने । प सु ।

छत्रपुष्प(क)म् । स्त्री। तिलकपुष्पे । वै निघ ।

छत्रपुष्पो । स्त्री। मूलशताद्यायाम् । वै निघ ।

छत्रवृक्ष । पु। सनामव्यातवत् । छात्राग्रिग्रा
विष । र मा । सुषुक्रन्दप्रपञ्चवत् ।छत्रा । स्त्री। सनामप्रविहीषधौ । “छत्राति
छत्रके विद्यात् रचोत्रे कन्दसम्भवे । जरा
मृत्युविनाशिन्यौ च तकापोतिसंस्थिते ॥ सु वि
१० अ । See औषधिगण । शताद्याव्युत्पे ।
शुक्ला । रा नि व ४ । वा सु २८ अ ।
अजाया । मधुरिकायाम् । मोद्री । रा नि व
४ । च वि ८ अ । “अजाजो मधुरिका वा ।
च द । सि यो उन्मा चि मधुराश्वाचष्टते ।
“कायव्या शूकरो छत्रा ।” भुवः । गुरुण ।
शिलीम् । कौडकछात्रा । मे । धन्याक्षी ।
धनिशा । “छत्रा धान्य विमुद्रकम् ।” मद व २ ।
मञ्जिठायाम् । रा नि व ६ । आमलक्याम् ।
वै निघ १२ अरोच वि छत्रादिचूर्ण ।छत्राक । पु। जालवच्चुरकवत् । दाविना-
विशेष । रा नि व ८ । आमलकवत् । वै
निघ ।

छत्राको (चो) । स्त्री। राद्यायाम् । अम ।

कृत्वाङ्गम् । स्त्री । इतिताम्रविशिष्टे । शोणित
इतिताम्र । प. सु । See गोदन्तम् ।

कृत्वातिच्छत्रं (त्रा) । पु. स्त्री । सुगन्धाय
तृणविशिष्टे । स जलज कृत्वाकारय भवति
काष्ठीरस्यदिव्यसरसि दृश्यते । श. र. । तत्
पर्याय, —कृत्वातिच्छत्र, पालघ्न, अतिच्छत्रा,
सुगन्धा, कृत्वाक, कटुक, कटु (शब्दर) ।
(वे) द्रोणपुष्पीहरे । छोटो बड धनुषमिन्द्रा । सि
यो उन्मा चि पैशाचहृते । श्रीकण्ठ ।

कृत्वाधान्यम् । स्त्री । धन्याके । रा ।

कृत्त्रिका । स्त्री । शिलीमु । कौण्डकशांज,
पातलकोड, छूँहे कोड । तत्पर्याय, —
गोमयकृत्त्रिका, द्विलोर शिलीमुक, वसारीड,
गोलास, चध्यङ्ग (छा) उच्छिलीमुम् । सा
नामास्थानजमेदेन बहुधा । सा गुणा—शीता
कपाया खादु विच्छिला कृत्यतिसारज्वरकफ
रोगकरी गुदय । पलालजा तु खादुपाका रुधा
च । च । तथा रेणुजगोष्ठजशुचिस्थानजकाष्ठज
श्वेतकृत्त्रिकाश्च दीपकस्य निन्दिताय । राज ।

कृत्त्रो (इन्) । पु । सतपणहवे । वै निघ ।
नापिते । श. र. । वि । कृत्त्रविशिष्टे ।

कृत्वर । पु । गृहे । के ।

कृट । पु । यत्पिपणहवे । गौणैर्ना । तमाल
हवे । पवे । पांज । ने । तेजपत्रहवे । मेघ वा
य्या गन्धकयने ।

कृदनम् । स्त्री । तमालपत्रे । तेजपत्र । रा
नि व ६ । लवि । गुडकृत् । वै निघ । पवे ।
मे ।

कृदपत्र । पु । भूयं हवे । र. मा ।

कृदवस्रभ । पु । यत्पिपणमूले । गौणैर्नात्र
मूल । वै निघ ।

कृदि (स्) । स्त्री । गृष्टाच्छादने, पाटले ।
छात् ।

कृद्यदिज । पु । कटपविषि । कौकृ पाथी ।
मे ।

कृद्या । स्त्री । सचिहायाम् । रा नि व ६ ।

कृष्णिका । स्त्री । गुडस्थाम् । रा नि व २ ।
मात्रहायाम् । वै निघ ।

कृत्वरः । पु । दन्ते । वै निघ ।

कृन्द' । पु । विषे । श. र. ।

कृमिः । पु । कर्षणाभी । माकड़्ना । वै निघ ।

कृरिपा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । वै निघ ।

कृद्म् । स्त्री । वमनवेगे, वमने । छे च ।

कृद्म्न । पु । निम्नहवे । सदनहवे । मग्नो
गोश्च । प. सु । अथमुपे । ति२ नाडे । के ।
स्त्री । वानो । ना नि ।

कृद्पनिका । स्त्री । कर्कटिकायाम् । काकड़ ।
रा ।

कृद्भिः (स्) । स्त्री, स्त्री । वानो । वम ।
रा नि व २० । तत्पर्याय, —प्रकृद्भिः, कृद्भिः,
वमयु, वमन, वमि (छे), कृद्भिः, कृद्भिः,
वानि, उद्धार (रा), उत्कासिका, कृद्भिः
(शब्दर), कृद्भिः (उ) । उा पत्रधा । यथा—
'टुटे' दीप पृथक्सं वीमस्यालीकनादिभि ।
कृद्भिः पत्र विद्रोयास्तासां लक्ष्यमुच्यते । अतिद्रो
रतिक्लिष्टेरहयोर्लवणरति । अकाले चातिमात्रेण
तथासांस्त्रय भोजने । यमाहयात्तथाहोरा
दजीर्णात् कृमिदोषत । नाय्यायापत्रसत्वाया
सत्वातिद्रुतमग्रत । वीमस्येहेतुभिश्चान्येद्रुतसु
क्षितो वलात् । छादयमानन वेगरह्यग्र
भङ्गने । निद्रयते कृद्भिरपि दीपो वक्र प्रधा
वित । कृत्त्रासोद्धारसरीधे प्रसिद्धो लवणसु ।
दोषोद्गपाने च भृशं वमीनां पुल्ललवणम् ।
मा नि ।

कृद्भिः । स्त्री । विष्णुकालायाम् । अणवा-
विता । रा नि व ५ । वानो ।

कृद्भिरपि } पु । मूर्च्छलायाम् । श. र. ।
कृद्भिरपिः } वै निघ ।

कृद्भिः । पु । निम्नहवे । र. मा ।

कृद्प्रापनिका (नौ) । स्त्री । कर्कटिकायाम् ।
काकड़ । वै निघ ।

कृत् । स्त्री । चम्पनि । छांज । (शब्दर) ।

कृत्तम् (कम्) । स्त्री । दन्तले । नि । शब्दर ।

कृत्ति (स्त्री) । स्त्री । चम्पनि । छांज । श. र. ।
हजविशिष्टे । भवरसालोति मद्धारहृ । वै निघ
२५ अतिसा धि लम्बादिषु । प्रथ
विशिष्टे । मे ।

कविपत्रकः । पु । शिखात्याम् । विशाति ।
भय कुट वि कन्दर्पसारतैले ।

छा । पु । शवते । एकावर ।

छाग । पु । खनामव्यातपयो । छाग्न ।
तत्पर्याय, —यनपय (शब्दमा), परिक्रमसह
(वि), पादचर (मि), बल, कगलक, अज,
सुत, कग, कगल, सत, शुभ (च टी), लूक
(ग्र), लघुकाय, कपसद, वकर, परभाजन,
लम्बकर्ण, मीनाद बुक, अन्पायु, शिवप्रिय
(शब्द), चयुक्त, मेध, पय, पयसल, मेक ।
गुणा — “नातिशोतो शुद्ध क्षिप्त मन्दपित्तकफ
युत । कगलस्त्वग्निमिथ्यन्दो तेषां पीनसमाश्रय ॥”
सु सु ४६५ ।

छागकण्ठ । पु । सज्जतरी । शील गीह ।
शाकतरी । अशुन गीह । वै निघ ।

छागघृतम् । लो । छागीनवनीतघृत । छाग
घृत । गुणा, —पुष्प्य दोषन बलवर्धन कास
श्रावकफरीगराजयन्त्रु हित । रा नि व १५ ।

छागण । पु । करोपायो । रूटेव आशुन ।
निका ।

छागदधि । लो । छागोदुग्धकृतधनि । छाग-
दधे । गुणा —वातकफल लघु लघु नेत्र
रीति हित अश्वत्थामकासघ्न रुच्य दोषन पाच
मघ । रा नि व १५ । “आज दधि भवेद्योष
अयवातविनाशन । दुर्नाशनकासिषु हितमग्नि
प्रदोषनम् । शिपाके सधुः हृष्य रक्तपित्तप्रसादनं ।
शक्त प्राभातिकं प्रोक्त वातपित्तनिवहणम् ॥” अचि
८ च ।

छागदुग्धम् । लो । अजान्धे । छाग्नदुग्ध ।
मे मेलोदुध । क पुड्याडिनकाज । गुणा —कपाय
मधुर शीत वादि लघु पित्तअपापकारि कास
अवरुध रुधिरातिवारे हित विदोषघ्न । अचि
८ च । लघुकायवान् मानाद्व्यनिषेधायान्
नालव्युपायान् व्याधामान् सज्ज्याधिहरं, चीना
लदुग्ध गोदुग्धरीत्यादिकगुण्य चोषद्वेषु
पण्यमघ । अजान्धुग्ध गुणे किषिद्रुम् ।
रा नि व १५ ।

छागनवनीतम् । लो । छागोदुग्धोन्नवनीते ।
छागनवनीतम् । गुणा —लघु मधुर कपाय
निदोषघ्न चण्ड दोषन रुच्य सदाहित ।

प्रत्ययनवनीत अयकास नेत्ररोग कफघ्न बल्यम्
अतिदोषनघ्न । रा नि व १५ ।

छागभोजौ इन् । पु । ईशामने । इके ।
रा नि व १८ । वि । छागभचके ।

छागमासम् । लो । छागलमासे । सि यो ।
गुणा —लघु क्षिप्त नातिशोत रुचिप्रद निदोष
वातपित्तघ्न मधुर बलद पुष्टिदघ्न । छागपीतमभ
मास लघु शीतल प्रमेहघ्न । हृष्यचारिच्छागपीत
मासम् द्रव्यलघु बलदघ्न । रा नि व १० । “छाग
मास पर हृष्य हृष्य बलवर्धन । क्षिप्त मृद्वग्निमि
थ्यन्दि नात्युष्ण धातुसाम्यकृत् ॥” राज । निका
सिताच्छागमासगुणा —कफकृत् गुरु शीत
शुद्धिकर बलकर मांसवर्धक वातपित्तघ्न । इदं
छागमासगुणा —वातल रुच्य । तदृष्ट रुचि
प्रदम् । भा । गुकवर्धकमिति दृष्टफलम् ।

छागभूतम् । लो । छागीभूते । गुणा —पाच
कपाय मधुर पय्य दोष निहन्ति च । अ ।

छागल (क) । पु । छागे । रा नि व १८ ।
नक्त्यविशेषे । आङ्ग माह । तस्य लघ्वण्य —“श्वेत
सुकाये समदोषघ्न नि श्लेष्कं छागलक वदन्ति ।
गले हिकण्ठ किल तस्य पृष्ठे कण्ठ ।” तन्मास
गुणा —पुष्प्य रुचि बलप्रद । रा नि व १० ।

छागला (निका, न्नी) । लो । इदंवारक
लतायाम् । प सु । रा नि व ३ । इके ।

छागलान्त (रि) । पु । ईशामने । रा नि
व १८ ।

छागलाक्ष । पु । मन्निकाकुसुमश्चे । प सु ।

छागलो । लो । छाग्याम् । पर ।

छागवाहन । पु । अग्रो । वि ।

छागशक्त । लो । छागविद्यायाम् । छाग्न-
नाति ।

छागशतु । पु । ईशामने । वै निघ ।

छागशुद्धो । लो । अजान्धुग्धम् । भा म इम
मुक्कण्ठ वि ।

छागचोरम् । लो । छागदुग्धे । अक्ष ।

छागाव्यघृतम् । लो । अजान्धुग्ध हितम् ।
वात —“छागमासगुणा हृष्य सावदोषपीतम ।
पादमेवेष्ट तैनेष्ट सुपि प्रसं विद्याधितम् । अत्र
ईदं मीदं चोदकपतकी तदा । आजीनी

খীরকাকৌলী পৃথক্ কল্কং পলৌগ্মিতে । সম্যক্
সিহ্নে চাষতাত্ত্ব্য শ্রীতে তল্লিঙ্গং প্রদাপয়েৎ । শৰ্ভ
রায়া পলাশদ্বী মধুন কুড়ং চিবেৎ ॥” ছাগ
মাংস ১০০ প বাহির ৬৪ শ শ্রী ১৬ শ প্রত ২২
প । কল্কায়—হুতি হুতি মেদা মহামেদা
জীবক স্বপমক (চন্দ্রাব্যাসামভাষে মদ্রা
গৌরবতল্লুলা অশ্বগন্ধা অননমূল গুড়ুচৌষম
লীচনা) কাকৌলী খীরকাকৌলী প্র ১ প ।

ছাগমাংস ১০০ প জল ৬৪ শ শ্রী ১৬ শ
প্রত ৩২ প । কল্কার্থ—খুতি (অভাবে
বেড়েনা), হুতি (অভাবে গোরক্ষ চাকু-
লিয়া), মেদ, মহামেদ (অভাবে অশ্বগন্ধা,
অনন্তমূল), জীবক, স্বপমক (অভাবে শুণ্ঠক,
বংশলোচন), কাকৌলী, খীরকাবোলী
প্রত্যেক ১ এক প । সা কৌ । চ দ ।

হুত্বয়া—“ছাগমাংসতুল্যস্বৈব দশমূল্যা শ্রম
পত্ন । অশ্বগন্ধাপলশ্রীত যাত্যালকশ্রমতল্যা ।
জলদ্রোণে বিপাক্য প্রত্যেক পাদশ্রেণিতে । চুতাটক
পবেশেন খীর সর্পি সম তত । শ্রতাখীরচন্দ্র
দাতব্যে চুতমূল্যক । সামবান হুত্বৈ চৈব শ্রমে
মহামেদা পবেৎ । অলৌঘধল সিহ্নস্য কল্ক
স্বাক্তিসম্মিত । জীবকৌ মধুক দ্রাচা কাকৌলী
নীলমূল্যলম্ । সুভ্রজ চন্দ্রং রাসা পর্ণিনীহয়
শ্রাবৈ । মেদে হ চ তথা কুট জীবকপমকৌ
শ্রটৌ । দার্বী প্রিয়ঙ্গু ত্রিফলা নতং তালোশ
পমকৌ । পলা পম বরী নাগ জাতীকুম
ধান্যকৈ । মল্লিষ্ঠা দাডিভং দার পলমালুক
রৈচকৈ । বিহঙ্গ খীরকস্বৈব পমপিতা বিনি
চিবেৎ । বজ্রপুতে সুশ্রীতে চ শর্ভরাস্রম্যসমুতম্ ॥”

মুচ্ছিত গব্য প্রত ১৬ শ নপু মক ছাগের
মাংস ১০০ প বাহার্য দশমূল প্রত্যেক
১০ প অশ্বগন্ধা ১০০ প বেড়েনা ১০০ প
জল প্র ৬৪ শ শ্রী ১৬ শ । উক্ত ছাগ-
মাংসাদির প্রত্যেক বাথ প্রত্যেক সন্ধে পাক
করিবে । হুত্ব ১৬ শ শতমূল্যর ১৬ শ ।
কল্কার্থ—জীবকী, যষ্টিমধু, জাফা, কাকৌলী,
খীরকাকৌলী, নীলোৎপল, মুতা, ব্রহ্ম-
চন্দন, রাসা, শালপাণি, চাকুলে, শ্রামা-
লতা, অনন্তমূল, মেদ, মহামেদ (অভাবে
অশ্বগন্ধা, অনন্তমূল), কুড়, জীবক, স্বপমক,
(অভাবে শুণ্ঠক, বংশলোচন), শর্ভ, দার

হরিদ্রা, প্রিহঙ্গু, জিরনা, তগরপাটকা,
তলৌশপত্র, পদ্মকাঠ, এলাইচ, তেজপত্র,
শতমূলী, নাগেশ্বর, জাতীপুষ্ণ, ধনিয়া,
মল্লিষ্ঠা, মাড়িন, সেবদার, এলাবগু, কু-
রুগু, বিহঙ্গ, জীরা প্রত্যেকের চূর্ণ ৪ তো
বস্ত্রে ছাঁদিয়া প্রক্ষেপ, শর্ভরা ১৬ প ।

সা কৌ । রস র । অন্যত্ব বাতম্যধী । “বাস
চর্মবিনিষ্কৃতং ত্যক্তয়ঃ সুরাদিকম্ । পশুমূলী
হয়চৈব জলদ্রোণে বিপাকয়েৎ । তেন পাদাবহণ
চুতমূল্য বিপাকয়েৎ । জীবনোয়ে সমপ্রাচ
খীরস্বৈব শ্রতাখরৌ । ছাগলায়মিদ নাচা সম
বাতবিকারনুৎ । দ্রোণে দ্রব্যতুল্য শ্রুত্যা স্বাক্ষা
দশমূল্যো । পৃথক তুল্যই যটাক্ষহয় দয়
বিধীকৃত ॥” ছাগমাংস ৫০ প দশমূল ৫০
প জীবনীশাদি দশমূল্য ৪ তো ১ মা
১৩ যষ্টিমধু ১০ তো ১ মা ১৩ র ।

চ দ বা ব্যা । ছাগলক্ষণ যথা—“নাতিমাল
ন স্তায় ন হস্তা ন চ রৌগিণ । মধ্যম্যাসদ্রা
যাজ্ঞা কণ্ঠা চ্যব্যা বিগেযত ॥ তুল্যদ্রব্যে জল
দ্রোণ ইতি বাধ্যমলাদিক । পৃথক্ তুল্যই চক্রে
দশমূল্যজমাশযৌ ॥” তুল্যই পশাশ্রম্যলানি ।
ছাগমাংস ৫০ প দশমূল ৫০ প জল ৬৪ শ শ্রী
১৬ শ । “কাথ্যাস্তুল্যং বারীত্যাদিবাক্ষমলা
পুন । চতু পটপল কাথ্য হস্তজল
সম্মতম্ ॥” এতম্মতন ছাগমাংস ২২ প । এত
শ্রাক্তিলাভাদিত বকুল । দশমূল্য প্রত্যেক
মহরক্তিগোপিত হাদশমাধাধিক পলচয়ম্ । যব
দশমূল্য প্র ২ প ১২ মা ৫২ । জল
মূল্যবত্ । চক্রমতেন প্রায় প্রচার । পৃথগৈব জল
দ্রোণাভেন মাংসক্রাযনেকাভেন জলা ব্যবহারি
হস্তা । দশমূল্যন সম্ভ্রজাযকরৌ তুল্যুখিতৌপি
মাংসক্রাঘৌ ন দৌবল । তদুত “কিবনত্রীহিপ্রাণ্ড
কাথ্যে ব্যুতল দৌবল” ইতি । খীর চুতসম । খীর
সাচচত্যান শ্রতাখরৌ রসৌপি চুতসম । জীব
নীয জীবনীযদশক । অত্র প্রবিষ্টমপি যষ্টিমধ
৫নবজ্ঞা ভাগহয়চচায । যদুত “চুতমূল্যে
যগৌ চ যদ্ব্য পুনচপ্তৈ । সজ্ঞাতত্বনিদ্রার্থে
ভাগমৌ বিগুণেন চ ॥” ইতি । জলমূল্যনমেদা
যষ্টিমধুহয়চচাযমিতি তু চক্র । রস র ।

ছাগিকা (গৌ) । স্রী । ছাগলিযাম্ । শর্ভি
ছাগল । তৎপথ্যায়,—বজা, যষ্টিমৌ, জীব

मेध्या, गलेसनो (रा), कागिका, मध्या, सख
मद्या, गलेसनो (रे), जुलुम्पा (ति) वल्गु,
सद्या मुखविलुङ्गिका (शब्दर) । मांसगुणा—
मधुर शीतल याद्वि दोषण रक्तपित्तहर चयकाश
हर कषाय लघु अतिसारज्वरघ्न । अद्रसूतामांस
पौनसस्य एककाशिरुषी शीवे च दितम् अपि
दोषनघ । भा ।

कागोतक्रम् । कौ । कागोघोले । हांशगश्धर
पोन । गुणा—“कागल लघु सखिन्ध विदोष
शमन परे । गुल्माग्रदृष्टीगुलपाण्डूमांसविना
शनम् ॥” अमि ८८ । See अजातक्रम् ।

कागीमूत्रम् । कौ । अजामूत्रे । See अजा
मूत्रम् ।

कागोक्षोरविनाशन । पु । शाखोटघ्ने ।
आण्डा ग्राह । वै निघ ।

कात । ति । दुब्धले । अ ।

काव(क)म् । कौ । सरवामि वरटाभिर्वा कृते
क्षवाकारपटलसञ्चिते मधुनि । स्वात्तांटादेन्द्र
मर् । तस्य चापौतवर्णम् । “क्षवाकारन् पटल
सरवा पोतपिष्टला । यत कुर्वन्ति तदुत्पन्न
मधु क्षवाकमोरितम् ॥” गुणा—विविधनेहज्वर
गुणोत्तरथ पौतिकात् । रा नि व १४ । क्षमि
शिवरक्तपित्तहर गुरु च । राज । “वरटा
कपिला शीता प्रायो हिमवतो वने । कुर्वन्ति
क्षवाकारं तस्य कावमधु क्षृतम् । कावक स्याच्च
कपिल पिच्छल शीतल गुरु । स्वादुपाक हृमि
शिवरक्तपित्तप्रमेहजित । अमकान्मोहविषकृत् तपं
पच गुणाधिकम् ॥” भा ।

कावदर्शनम् । कौ । प्रत्ययघृते, दैयज्ञवीनघृते ।
टैण्डिका घृत । अ च ।

कावशर्करा । कौ । कावमधुकृतशर्करायाम् ।
गुणैश्चावमधुसङ्गता । रा नि व १४ ।

कादम् । कौ । गृह्णाच्छादने । ज । मस्रो ।
शब्दर ।

कायनम् । कौ । पत्रे । अ टो म । पु । नीला
जानघ्ने । नील यौगि । रा नि व १० ।

कादो । कौ । अकषि । ठामड़ा । शब्दर ।

काया । कौ । प्रभायाम् । वर्षेप्रभायिता या सा
काया । सा विद्यायाद्यप्रमेहेन पच भवति । अ
३ ७ अ । काया श्वावलीहितनौलपोतादयो

रोगिणी मरुत्सूचका भवन्ति । सु सू ३१ अ ।
रौद्रशून्यताया । हांश । तत्पथ्याय,—भावातुगा,
भूमयो (वि), श्वासा, अतेज, भीरु, अना
तप, आभोति आतपाभाव, भावाभीला । सा
गुणा,—शीतला मधुरा दाह्यमहरा । वा ।
अमयममूर्च्छासन्नापघ्नीति मेषच्छाया । राज २५
वटच्छाया बलवर्णप्रसादनी । अ ।

कायातर् । पु । कायाप्रधानघ्ने, वटादौ ।
विका । सुरपुत्रागघ्ने । ज ।

कायाभृत् । पु । चन्द्रे । हे ।

कायामित्रम् । कौ । क्वे । अ र ।

कायामृगधर । पु । चन्द्रे । वि ।

कायाहृत् । पु । अथत्यघ्ने । वै निघ ।

कायो । कौ । सुरपुत्रागघ्ने । हविर्गान् कृम ।

क्विकक(ण)म् (का) । कौ, कौ । अथवी ।
शैचि । वै निघ ।

क्विकणो । कौ । क्विकन्याम् । हैठठा ग्राह ।
भा ।

क्विकर । पु । लाङ्गलजीवविशेषे । गुणा—
“क्विकरो लघु वृद्धौ च मधुरो दीन्नाशन ।
गुल्मो हरिणमासेन ज्वरेष्वपि प्रशस्यते ॥” अमि
२० अ ।

क्विकिका (नी) । कौ । (Artemisia
sternutatoria,) स्वनामस्थानतलवायाम् ।
हैठठा ग्राह । हिं वाक्क्विकनी । तत्-
पथ्याय,—उया (हे), उयगन्वा । (नी) ।
गुणा—कटुका दृक्षा तीक्ष्णोष्ण वस्त्रपित्तहृत्
वातरक्तहरी कुष्ठकमिवातकफापघ्ना अ । भा ।

क्विकिपत्ता । कौ । क्विकन्याम् । हैठठा ।
वै निघ ।

क्वित्ति । पु । कटरघ्ने । अ च ।

क्विदकम् । कौ । अथ । उ ।

क्विदा । कौ । क्विदने । सुग्वी ।

क्विदि । कौ । कुठारे । के ।

क्विदिर । पु । अथो । रज्जी । खरबाले ।
कुठारे । मे ।

क्विद्रम् । कौ । सोतवि । रा नि व १८ ।
रन्ध्र ।

शोफहत् ॥” सु सू ४६ च । मदनहवे । गयन ।
ग्रीह । पिष्टकसुरायाम् । मे । क्री । गोमये ।
र मा ।

जग्धर् । मि । भुक्ते । अ ।

जग्धिः । स्त्री । भोजने । रा मि व २० ।

जग्मि । स्त्री । वायी । के ।

जघनः । पु । शरीरावयवे, कटिप्रदेशे । नितम्ब
यरम शीघ्रे स्त्रीणां जघनमग्रतः ।” रा मि व
१८ । कव्यध स्यानि । वै निघ ।

जघनकूपकौ । पुं । सन्निखल्लदये । हला ।

जघनेफला । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् ।
काकुड्मूर । अम । ज द ११ च ।

जघन्यम् । स्त्री । मित्रे । से ।

जङ्गमकुटी । स्त्री । तृणादिच्छन्ने । त्रिका ।

जङ्गमविषम् । स्त्री । सर्पादिविवे । तच्चाग्र्य
भेदेन पाठग्रथा । ते चाग्र्या दृष्टिनिश्चासदष्टा
गखमूत्रपुरीषपुक्र लालार्चं व सुखसन्दर्शविशदित
गुदास्थिपित्तशूकशवादय । तत्र दृष्टिनिश्चास
विषा दिव्या सपा, भीमा दष्टाविषा, मार्जार्य
वानरादयो दष्टानखविषा, चिपिटादयो मूत्रविषा,
सूषिका शूकविषा, रूताय लालामूत्रपुरीष
शूक्रार्चवादिषा, श्रयिकादय चालविषा, विष
हतास्थिसर्पकटकावरटामग्न्याभ्योनि चेति अस्थि
विषाणि, शकुलोमग्न्यादय पित्तविषा । सु कल्प
३५ ।

जङ्गलम् । स्त्री । मांसे । निर्जनदेशे । त्रिका ।

जङ्गलम् । स्त्री । रज्जनद्रव्यभेदे । कांशालं ३२ ।
अक चि ८ शतक । कैदरे । तत्पर्याय,—
आलि, सेतु (ज) ।

जङ्गुलम् । स्त्री । विषे । त्रिका । जालिनीफल ।
म र ।

जङ्घा । स्त्री । गुल्फोद्गमनधीमामे । खांड ।
रा मि व १८ । तत्पर्याय,—प्रसता (अ),
टडा टड, टडिका (शब्दर) ।

जङ्घापर्य्य । स्त्री । ऊरुमध्यस्थपञ्चवि । वै निघ ।

जङ्घोपिण्डिका । स्त्री । जङ्घावये । ऊंउग्र
वृत्ता । अ या ७५ । इन्द्रवसो । आंवेव
डिम् ।

जङ्घालः । पु । जङ्घालमृगभेदे, ए०हरिष्य
कुरङ्गकरालकृतमाल शरभशृङ्गपृषतचारुकरमृ
मावकाप्रभृतिषु मृगेषु । तमांसश्च कषाय मधुर
लउ वातपित्तघ्न तीक्ष्ण हृद्य वस्तिशोधनश्च । सु सू
४६ च ।

जङ्घालवर्गः । पुं । जङ्घालजातीय मृगसमूहे ।
हरिष्यकुङ्कुमं वातायमृगमावका । राजोव
पृषतश्च जङ्घाला शरमादयः ।” भा ।

जङ्घाशूलम् । स्त्री । वातव्याधिभेदे । नि ।

जङ्घास्थि । स्त्री । जङ्घानलकास्थि, ते च हे ।
अङ्घात्र नना । च या ७ अ ।

जटरः । पु । चदरे । द्वि कोप ।

जटा । स्त्री । भूयामलकाम् । रा मि व ५ ।
रुद्रजटाज्जतायाम् । रा मि व ३ । जटामांशाम् ।
रा मि व १२ । शतावयाम् । रा मि व ४ ।
वा उ ५ अ । तदमुल । वै निघ । अपि
कच्छी । र मा ।

जटाजूटः । पु । जटासमूहे ।

जटाज्वालः । पु । प्रदीपे । डा ।

जटान्ता । स्त्री । जटामांशा । भूयामलका ।
वै निघ ।

जटामांसो । स्त्री । (Valeriana jatá-
mamsi) स्वनामख्यातगन्धद्रव्यविशेषे । अष्टो-
नां गौ । तत्पर्याय,—नलद, वङ्गिनी, पेयो,
मांसो, जणजटा, जटो, किरातिनी, जटिला,
लीमशा, तपस्विनी (र), मिषिका (अ टी),
भूतजटा, (मा), क्रव्यादी, पिशिता, पिशी, पेशी,
पेशिनी, जटा, हिसा, मांसिनी, जटावा, नलदा,
मेयो, तामसो, चक्रवर्त्तिनी, माता, अमृतजटा,
जननी, जटावती, धृगभवा (रा), जङ्गामांसी,
मिषि, मिषि, मिषो, मिषिका, मिषि (शब्दर) ।
सा विषा—साधारणजटामांसी सुगन्धजटामांसी
सूत्रजटामांसी चेति । विशेषा पर्याये भव्या ।
सा गुणा—सुरभि कषाया कटु शीतला क्षफ
द्रव् भुतघ्नी दाहघ्नी पित्तघ्नी च । रा मि व
१२ । तदनुद्वेपनं श्वरघ्नं रुपाग्रघ्नं । राज ।
तिक्ता कषाया मेघ्ना कान्तिदा बन्धा म्वाहुर्हिमा
विदीपरज्जदाहोसर्पकुष्ठघ्नी च । मा । रूपं बवा

—“समुद्रकेसर विधा मासी पिङ्गजटाहति ।”
मेघ ।

जटामांस्यादि । पु । कफरोगे तदादिसुरभि
द्रव्यगण । जटामांसी नक्षी पत्नी खड्ग तगर
शिलास गन्धपाषाणेषु । रा नि व- ।

जटामूला । स्त्री । शतयुष्याम् । नडगुनी ।
रा नि व, ४ ।

जटायु । पु । गुग्गुली । शुग्गु । प सु ।

जटासूत्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व
१ । सुगन्धजटामांस्याम् । श्रुमां गौ । रा नि
व १२ ।

जटाल । पु । कर्चुरे । गुग्गुली । रा नि व
१२ । सुक्ककटवे । चणोपादिन । वटव । रा
नि व ११ ।

जटाला । स्त्री । जटामांस्याम्, गन्धमांस्याम् ।
शृङ्ग खणोरां गौ । रा नि व १२ ।

जटावतो । स्त्री । जटामांस्याम् । रा नि व १२ ।

जटावल्ली । स्त्री । रुद्रजटायाम् । गन्धमांस्याम् ।
रा नि व १ ।

जटि (टो) (रु) । स्त्री, पु । प्रचट्टमे ।
शार्ङ्ग शीर्ष । श र । प्रतुदपक्षिविशेषे । खटोयु ।
च मू २०५ । स्त्री । जटामांस्याम् । प सु ।

जटिका । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । वै निघ ।

जटिल । पु । वटव । प्रचट्टवे । गुग्गुली ।
वै निघ । कर्चुरे । रा नि व ६ । दमनकचुपे ।
रा नि व १० । तिखे । रा नि व १६ । सिद्धे ।
श च । स्त्री । पिप्पल्याम् । मे । उद्धटायाम् ।
र मा । शृङ्गवधायाम् । वचायाम् । रा नि
व ६ । श्रोतपुनवायाम् । सुगन्धजटामांस्याम् ।
वै निघ । जटामांस्याम् । रा नि व १२ । वा
घ ६५ सदापेक्षाचपुन । च मू ४५ ।

जटु (टु)ल । पु । पिङ्गो । खड्ग । चम डे ।
च । See जतुमणि ।

जठर । पु, स्त्री । कुक्षी, उदरे । रा नि व १८ ।
ककटे । मे । उदररोगे । वि । इडो । मे ।

जठरघ्न । पु । जलोदरे । रा नि व २० ।

जठरज्वाला । स्त्री । उदरगुने । पण्टिजां ।
वै निघ ।

जठरनुत् । पु । चारम्बपत्रवे । शोभां गीर्ष ।
श च ।

जठरयन्त्रणा । स्त्री । गर्भयातनायाम् ।

जठरव्यथा । स्त्री । उदरगुने । उदरवेदनम् ।
वै निघ ।

जठरानल । पु । कीटाग्री ।

जठरामय । पु । जलोदररोगे, उदररोगे ।
खन-उदग्री, उदग्री । रा नि व २० ।

जठ(ड)रो । स्त्री । गर्भाटिकादये । कृष्ण-
दिग्गय । रा नि व ८ ।

जडम् । स्त्री । शोषके । रा नि व १२ । जले ।
च टो रा । पु । शरदि । वै निघ ।

जडता । स्त्री । जाड्ये । रा नि व २० ।

जडसम्भवम् । स्त्री । शीतलजले । वै निघ ।

जडा । स्त्री । शुकशिव्याम् । आनाकुम्भी ।
प सु । भूयामलक्याम् । र मा ।

जतु(क)म् । स्त्री । जतुके । स्त्री । लाघायाम् ।
भा । मे । वै निघ २४ चयचि लकीविलास
तैले । शिलाजतुनि (कम्) द्विदुनि । शि । भा ।

जतुका । स्त्री । लाघायाम् । चारा । दातुके ।
वै निघ । चम्पक्याम् । छांमिकी । श र । च
द चपळा चि । जनीनामगन्धद्रव्ये । च टो ।
पर्यटोनामगन्धद्रव्ये । भा । मालवे प्रसिद्धता
विशेषे । रा नि व ३ । See जनुका ।

जतुकाजननी । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । वै
निघ ।

जतुकारी । स्त्री । जनुकालतायाम् । रा नि
व ३ । चलगुके । आन्ता । वै निघ ।

जतुकाशोरम् । स्त्री । कुडुमे । वै निघ ।

जतुकाक्षा । स्त्री । लाघायाम् । वै निघ ।

जतु(न्तु)कृत् । स्त्री । जनीनामगन्धद्रव्ये ।
चम । लाघायाम् । वै निघ ।

जतुकृष्ण । स्त्री । पर्यटोनामगन्धद्रव्ये, जनुका
लतायाम् । भा ।

जतुनो । स्त्री । चर्मचटिकायाम् । विष्ठा ।

जतुपत्रिका । स्त्री । चाम्पेयाम् । सुद्रव्यम् ।
मेद । वै निघ ।

जतु(न्तु)मणिः । पुं । सुदरीगविशेषः । खड्ग, खड्ग । खड्ग यथा—“गोरजं सममुत्पन्नं मण्डलं कफरक्तजम् । सदृजं रक्तमोपथं द्रव्यं जतुमणिं विट् ॥” सु. नि १३ अ ।

जतुमुखः । पुं । रक्तमुखशालिधान्विशेषः । खड्ग यथा—“लाक्षावर्णे मुखे यस्य त्रयी जतु मुखस्तु स ॥” भा. पू. ११ धान्यव । अथ ग्रीहे धर्मिण्युष ।

जतुरसः । पुं । खलकः । आन्ता । रा. नि. व. ६ ।

जतुशिला । स्त्री । शिलाजतुमि । वै निघ २४ कृमि च विहङ्गादितैले ।

जतूकर्णः । पुं । तन्त्रकारभेदे ।

जतूका । स्त्री । अजिनपत्रायाम् । ठामटिका । गोवी । श. र. । जनोदये । अम । बाहूक भेदे । वै निघ ।

जन्तु(क)म् । स्त्री । कृन्तकचयी सन्धी । आशुत्रा । रा. नि. व. १८ ।

जन्तुस्थि । स्त्री । कृन्तकचापस्थिनि । आशु-त्रात्र हाड । वै निघ । च. शा. ७५ ।

जन्तुश्मक(ज)म् । स्त्री । शिलाजतुमि । रा. नि. व. १३ । मनःशिलायाम् । वै निघ ।

जनः । पुं । लोकि । मनुष्ये । अम ।

जनकम् । स्त्री । पञ्चाङ्गचन्दने । वदन्तभेदः । रा. नि. व. १२ ।

जनकारो (द्रु) । पुं । खलकः । रा. नि. व. ६ ।

जनत्रा । स्त्री । कृत्रे । वै निघ ।

जननम् । स्त्री । जन्मनि, उत्पत्तौ । मे ।

जननिः (नी) । स्त्री । मञ्जिषायाम् । कटुकायाम् । अलकः । रा. नि. व. ६ । जटाम्बायाम् । रा. नि. व. १९ । जन्तुकायाम् । रा. नि. व. १ । जनोनामकगन्धद्रव्ये, पण्टीनामकगन्धद्रव्ये, पपरीति उत्तरदेशे । जटा । श. र. । अम । चण्डायाम् । ठामटिका । तिका । बाहूक । मञ्जिषायाम् । वै निघ । युधिकायाम् । यूहे कृन्तुत्रा शीघ्र । अ. च ।

जनप्रिया । पुं । श्रीभास्वनरः । अजिना शीघ्र ।

रा. नि. व. ७ । गोधूमः । नागरद्वये । नात्रा जेवु । वै निघ । धान्यके । धने । रा. नि. व. ६ ।

जनप्रिया । स्त्री । कुन्तुष्याम् । कौंठा धने । हि कीदृश्वोर । रा. नि. व. २३ । हिलनीच कायाम् ।

जनरक्षकः । पुं । वनबाहूके । वै निघ ।

जनरक्षनी । स्त्री । जन्तुकायाम् । जनो नामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

जनवस्त्रम् । पुं । अंतरोद्दिक्तवत् । पेट्टो । रा. नि. व. ८ ।

जनाशन । पुं । ईहायमे, ठके । रा. नि. व. १८ ।

जनाथय । पुं । गृहे ।

जनि (नी) । स्त्री । बाहूके । वेष्टो । वै निघ । उत्पत्तौ । अम । खनामप्यातगन्धद्रव्ये । अटो रा । जन्तुकायाम् । कटुकायाम् । कटुकी । रा. नि. व. ६ । (नी) सारलायाम् । वै निघ ।

जनिनोलिका । स्त्री । मङ्गनील्याम् । बड़ नोल । रा. नि. व. ४ ।

जनिष्ठा (निष्ठा) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा. नि. व. ६ । जातोपुष्पवत् । रा. नि. व. १० । कडो । रा. नि. व. ५ । जन्तुकायाम् । रा. नि. व. ३ ।

जनेष्टः । पुं । गन्धराजपुष्पवत् । शक्राख कृन्तव शीघ्र । रा. नि. व. १० ।

जनोत्तमः । पुं । शाकवत् । शेषुन । प. सु ।

जन्तवम् । स्त्री । विहङ्गे । वै निघ २४ अथ च ।

जन्तु । पुं । बाह्याभ्यन्तरक्रिमी । बा. टो. हिमा । प्राणिमते । अम ।

जन्तुकः । पुं । हिङ्गी । अ. द. १२५ । जन्तुकायाम् । वै निघ ।

जन्तुकम्बु (क) । पुं । कृमिगणः । रा. नि. व. १८ ।

जन्तुमा । स्त्री । लावायाम् । रा. नि. व. ६ । मालवदेशप्रसिद्धकुनामप्यातलायाम् । हि पापड़ी । तन्पथीय, —जन्तुकागो, जननी, अक्षवनिनी, तिथ्यक्षला, निशात्मा, सुपतिका, बहुपुत्री,

राजहृषा, जनेटा, कपिकच्छूफसीपमा, रश्मनी, मूत्रहरी, भमरी, कृष्णवर्तिका, विन्दुलिका, कृष्णहृषा, रत्नपद्मा, सुषर्षिका, तरुवल्ली, दोषं फला। गुणा—शिशिरा तिका रक्तपित्तकफघ्नौ दाहलपावनिहरा रुचिकृत् दीपनी च। रा नि व ३। नाडोद्दिष्टौ। पयदायाम्। भमर्याम्। तक्षि। रा नि व २३।

जन्तुकारी। स्त्री। जन्तुकायतायाम्। रा नि व ३। नाडोद्दिष्टौ। अलक्तके। रा नि व ६।

जन्तुघ्नम्। स्त्री। हिङ्गुनि। विडङ्गे। प सु। पु। बीजपूररवे। टीक्ष्णं ग्राह्। रा नि व ११। (घ्नौ) स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६। जन्तुकायतायाम्। वै निघ।

जन्तुजित्। पु। जम्बीररवे। क्षात्रीयं ग्राह्। रा नि व ११।

जन्तुतन्तु। पु। श्वबीजं। वै निघ।

जन्तुनाशनम्। स्त्री। हिङ्गुनि। हि। रा नि व ६। पु। विडङ्गे। पारसीकयमान्याम्। वै निघ।

जन्तुपादप। पु। कीषाघरवे। खलपाहे। रा नि व ११।

जन्तुफलः। पु। उदुम्बररवे। यज्जडूयुत्र। रा नि व ११। स्त्री। उदुम्बरफले। चि क्र क पक्षीवर्षेद चि।

जन्तुमत्फल। पु। उदुम्बररवे। यज्जडूयुत्र। वै निघ।

जन्तुमाता। स्त्री। लावाशम्। वै निघ। रक्तजह्मिमेहे। च वि ०५।

जन्तुमारी। स्त्री। निम्बुफले। गौडान्जन्व ग्राह्। रा नि व ११।

जन्तुरस'। पु। अलक्तके। आन्ज। रा नि व ६।

जन्तुला। स्त्री। जन्तुकायतायाम्। जनीलज। वै निघ। काशहरे। चिका।

जन्तुहृष। पु। कीषाघरवे। खलपाहे। उदुम्बररवे। वै निघ।

जन्तुश्वु। पु। विडङ्गे। चि क्र क केश रश्मि।

जन्तुहनन(रण)म्। स्त्री। विडङ्गे। वै निघ। जन्तुहन्त्रौ। स्त्री। विडङ्गायाम्। रा नि व ६।

जन्मबलप्रवृत्तः। पु। असी रोगविघ्नेषो यी मातुरपचारात्पटु जालम् धधिर मूकमिस्त्रिणवामन प्रभृतयो जायन्ते। स पुनर्दिविधो रसहवी दीह दापचारकृतयेति। सु सु २४ अ। एष आध्यात्मिक।

जन्मवर्त्म। स्त्री। मरी। चिका।

जन्मु'। पु। जीवि। श्वौ। मे।

जपा (ख्या)। स्त्री। शोडुपुष्पहृदि। खवा-पुष्पे ग्राह्। तत्पर्याय,—जवा (क), शोडु पुष्प, तिस्र्या। सा विषा श्वेतारक्तमेदन। गुण-कटूषा इन्द्रियमघ्नी कृमिच्छदिकरी च। रा नि व १०।

जपाकुसुमसन्निभम्। स्त्री। हिङ्गुनी। वै निघ।

जपापुष्प(प्रसून)म्। स्त्री। जवायाम्। खवा-दूत। तच्च अगर्भसम्पादनगुण। चि क्र क गमचि।

जपारक्तम्। स्त्री। जवापुष्पे। प। जपाहृष।

जमनम्। स्त्री। भीजने। च टी म।

जम्ब। पु। जम्बीररवे। क्षात्रीयं ग्राह्। र ख स।

जम्बा। स्त्री। जम्बूफले। छाग। चम।

जम्बाल। पु। केतकहृष। श र। शैबानि। पडे। चिका। हारा। स्त्री। सुगन्धहरे। वै निघ।

जम्बालिनी। स्त्री। पद्मिन्याम्। शब्दर। नयाम्। हि।

जम्बि (स्त्री, श्वी)र (क)। पु। (Citrus medica Citrus acida) स्वनाम स्यात्फलहृषे। गौडान्जन्व ग्राह क्षात्रीय। हि जम्बीरी, निम्बू। मं इड। क कविले। वै निम्बुचेदु। मद व ६। तत्पर्याय,—दन्तशठ, जम्भ, जम्बीर, जम्बल (श), जम्भक, जम्भर (श) दन्तहृषण, दन्तकषण, जम्बीर, जम्भिर (शब्दर), श्वेत, बन्धुशीघ्री, दन्तहृषक (ज), जम्भी, रोधनक, सुखशीघ्री, पायारि। स

द्विविध जम्बीरस्त्वजम्बीरमेदन । गुणा—
 “जम्बीर पाचनस्त्रीणां कृमिनातकपापघ्न । सुरभि
 दीपनी सद्यः सुखवैशगन्धारत्न । कफानिलविष
 श्वासकासदीर्गश्वानाशन । पित्तकृण पात्रग्लघ्न
 सरस सनुदाहृत ॥” सु सू ४६ अ । “स्त्व
 जम्बीरिका तद्वत् दृष्टाच्छर्दिनिवारणी” भा ।
 तत्फलमक्षमधुर वातघ्न पित्तघ्न पथ्य पाचन
 रीचन वन्यमाप्रेय । पक्व तत् स्युर कफदमनं
 पित्तरक्तदीपघ्न वर्णं शीघ्रवर्द्धनं यच्छिन् पृच्छिन्
 तर्पनक्ष । रा नि व ११ । अत्यक्ष गुरु सुगन्धि
 दुर्जरक्ष । राज । सर्वकवने । शरू पूनमी,
 नागदन्ता । अज्ज कवने । पूज पूनमी ।
 सिताज्ज के । श्वेत्तपत्त पूज पूनमी । रा नि
 व २० । च द वात्त धि ।

जम्बीरिका । स्त्री । जम्बीरमेद । भा ।

जम्बु । पु, स्त्री । जम्बूवृक्षे । ज्ञां गीछ ।
 चद्रजम्बूवृक्षे । वा खाम गीछ । र सा स ।
 नागदमन्ताम् । ‘गोलापजाम’ इति ख्याति वृक्षे ।
 वै निघ । स्त्री । जम्बूफल । खाम । अम ।
 तत्पण्याय,—जम्बू, जाम्बवम् । अ ।

जम्बुक । पु । ‘गोलापजाम’ इति ख्याति वृक्षे ।
 अ र । वृक्षवृक्षे । प सु । श्रमात्रे । रा नि
 व १८ । श्योषाकमेदे । रा नि व ८ ।

जम्बुकदण्डम् । स्त्री । गन्धवृक्षे । भा ।

जम्बुडिका । स्त्री । त्विनमादि । रावणकुमार
 तले ।

जम्बु(स्त्र)ल । पु । वृक्षकवने । केशां गीछ ।
 न भा । जम्बूवृक्षे । ज्ञां दण । मे । कर्षपापी
 गतरीगविशेषे । सु सू १६ अ ।

जम्बूवनजम् । स्त्री । श्वेतजवापुष्पे ।

जम्बू । पु, स्त्री । (Ugenia jambolana,
 Syn Syzigium jambolanum)
 सनामव्याप्तमहासरी । खान गीछ । हि जाम ।
 मंजाम्बुक । क मेरिन्सा । ते नेरडधेदु । तम्
 पण्याय,—जम्बू (अ टो म), जम्बूल (मे.),
 सुरभिपत्रा, नीलफला, ग्यासना, महास्तम्बा,
 राजार्हा, राजफला, एकभिषा, मोदमादिनी
 (रा) । राजजम्बू, कामजम्बू, भूमिजम्बूमेद
 विध । तासां विविधान्तपण्याय २८स्था ।
 सा गुणा—कषायमधुरा यशवितदाहकण्डूशोषघ्नी
 कृमिघ्नी आघातिहार कफ कामघ्नी विट्भिनी

पाचनी च । रा नि व ११ । तत्फलगुणा—
 “अत्यर्थं वातघ्न याद्वि जाम्बव कफपित्तजित्”
 सु सू ४६ अ । गुरु स्वादु शीतलम् अग्निदुष्टि
 कर रुच्य वातघ्न । राज । “जम्बूशरी
 मधुरकफघ्ना रीचनी वातहारी” अदि
 १० अ । च द ज्वराद्योसा च कलिदायक
 जम्बूखिण्ये । पृथुश्लेष्मश्लोषाकवृक्षे । रक्त
 शोणी गीछ । रा नि व १० । नागदमन्ताम् ।
 रा नि व ५ ।

जम्बूकः । पु । श्रमालि । द्राघना । पक्षी भां ।
 मत्स्याख्या । वाराहीकन्दे । रा नि व ११ ।
 पीतलीप्त्रे । वै निघ । (का) स्त्री । कपिल
 द्राघायाम् । रा नि व ११ ।

जम्बूद्वयम् । स्त्री । महाजम्बू, राजजम्बूयै
 वृक्षे । अरुणसु एका जम्बूवृक्षफलदा यना
 क्लृप्तफला काकजम्बूच । “जम्बूद्वयाज्ज न
 कवीतनसीमवन्ता ।” वा सू १५ अ । सु सू
 ३८ अ । नयोधादि ।

जम्बूराज । पु । वृक्षफलजम्बूमेद ।

जम्बूलः । पु । जम्बूवृक्षे । वृक्षकपुष्पवने । मे ।
 जम्बू. (क) । पु । जम्बीरवृक्षे । जाम्बीर गीछ ।
 रा नि व ११ । अ च । वै निघ कास वि
 लीकनाथपोदलोरे । गुरुस । की । चतुर्दशे
 हि च । दन्ते । एका । मे । स्त्री । अत्र ।
 पु (क) पात गोत्र । व नि । गृधे ।
 जम्बूका । स्त्री । जम्बायाम् । हर्षे तोना ।
 रा नि व २० ।

जम्बून (स) । पु । पक्षिवृक्षे । आकन गीछ ।
 रा नि व १० । सर्वकवने । पूनमीदेन ।
 वै निघ । स्त्री । निघुने । (ख) जम्बीरवृक्षविशेषे ।
 प सु विका । मद । रा नि व ११ ।

जम्बूर । पु । जम्बीरे । श ।

जम्बूला । स्त्री । सुखप्रसन्नपरिणामसौविधिक ।
 तथा—“समृद्धलोभरे तीरे जम्बूला नाम रावरी ।
 तथा परिणामाक्षेप विन्या गमिषी भवेत् ॥”
 राजमार्ग ४ । वृक्षे । पूना । वै निघ ।

जम्बा । स्त्री । जम्बायाम् । हर्षे तोना ।
 कश्चित् । रा नि व ११ ।

जम्बारि । पु । अघी । वथे ।

जम्बो (इन्) । पु । जम्बीरवृक्षे । अ च ।

जय' । पु । अग्रिमयक्षुपे । श्रुतिव्री । भा ।
पोतमुद्धे । जगोनी मू । वै निघ ।

जयकारिका । स्त्री । खज्जालुकायाम् । नञ्जी-
वली मठा । वै निघ ।

जयतश्च । पु । नन्दीवृक्षे । वै निघ ।

जयदेवः । पु । रसावतसयङ्कारे ।

जयद्रुम । पु । वन्द्यायाम् । वानज । वै निघ ।

जयनाल । पु । शयनाले । खरात्र । वै निघ ।

जयन्त । पु । चन्द्रे । नि ।

जयन्तिका । स्त्री । हरिद्रायायाम् । रा नि व ६ ।

जयन्ती । स्त्री । (*Echynomene ses-
ban or Sesbania aculeata*) खनाम
ख्यातलक्ष्मणकौदधिवृक्षे । खडिग्र गाह्, धनुष्
गाह् । म क मोरेंद्रि, तीगरसे । तत्पश्याय,—
जया, तकारो, नादेयी, वैजयन्तिका (च), जैवी
(शब्दरे), बला, मोटा, हरिता, विजया, सुख
मूला, विकाना, अपराजिता । गथा—गल
गणानिलभूतलो विगा कटु छणा च । रा नि
व ४ । तत्पच गरदोषघ्न चतुष्य मधुरं हिमय ।
राज २५ । *Sec* बलमोटा । (कल्पसारतैले,
महाभवंद्याम्) । स की । कपिकच्छी ।
आमिकूशी । रा नि व २ । हरिद्रायायाम् ।
जयायाम् । विजयायाम् । रा नि व २२ । अग्नि
मये । आग्नेय । भा । अंतरक्तकाचनवृक्षे ।
वषायाम् । मञ्जिठायाम् । काष्ठिके । हरीतका ।
अंतर्निगुण्यायाम् । अंतर्जयनीमूलस्य शिरसि
धारणात् सञ्ज्वरनाशी भवति । च द ज्वर
चि । "मूल जयत्या शिरसि हत सञ्ज
ज्वरापहम् ।"

जयपाल । पु । खनामख्यातवृक्षे । खज्जालुकायाम् ।
तत्पश्याय,—जैपाल (च), सारक रेशक,
तिमिडीकल, दन्तीबीज, मलद्रावि बीजरेशम
कुम्भीबीज, छुपिनीबीज, छट्टाबीज, छट्टिनी
बीज, मिश्रभाष्यबीज, मोषनीबीज चक्रदन्तीबीज ।
बीजगुण—तीक्ष्णगुण सारकम् लज्जितकरम् ।
कटुरूप हृमिर्निदिरेशम दोषघ्न कफघ्न
छदरासघ्नय । रा नि व ६ । "जयपालबीजस्य
तन्ने उपगमयधरसि च । सन्नापितगुणम्

विश्यादनवद्यतां तदेवाय ।" अनवद्यतां गुह्यतम्,
सञ्ज्ञा सिद्धमित्यर्थः । सा की । अपि च । "स्त्रि-
गोमयतोरे वा दुधे वा जयपालक । खर्परे
सूट भट तत् ति खेष्ट इति सूच्यति ।" अचि ।
अथवाजबीज निम्बप द्विधाहृत्य बीजमध्यमपत्रस्य
परित्यज्य अष्टमांशटङ्कयुक्तेन विमिश्रा च केश
यत्रेण दुग्धसपुत्र विवार भाज्यम् । तन्मैल सार्धं
पादितेन वत् तैलपीडनयत्ने निष्काश्याम् । गुष्ठा
—अक्षुधरेषकम् आनाहीदरघ्न धनुस्तन्मूलस्य
शिरीरीगध्न ज्वरप्रसूतादहरनामवातगोधनेकाङ्क
रोगघ्न मर्दनात् इति कासञ्च हरति । अचि ।
एरउधे ।

जयमङ्गलरस । पु । विषमज्वरघ्ने शीघ्र
विशये । पाठ—हिङ्गुलसम्भव सूत गन्धक टङ्गण
तथा । ताम वज्र माजिकस्य सेम्ब मरिच तथा ।
एतसमांशमाहृत्य द्विगुण खणभक्षक । तदर्थे
कान्तलीहृद्य रण्यभक्ष च तथम् । एतत् सञ्च
विचूर्ण्य भावयेत् कनकद्रव । नेफात्रिकादलवापि
दशमूलरसत च । किराततिकके काष्ठेतिवारं
भावयेत् सुधी । भावयित्वा दत्त पश्यात् गुष्ठा
हपयटोक्तता । अतु मधु कीरकचूर्णम् । सा की ।
अथ—हिङ्गुलीयपारद गन्धक टङ्गणचार
ताम वज्र खणमाजिक सेम्बवल्लवण मरिचचूर्णं प्र
सम, सूर्यभक्ष एतत्सञ्चद्विगुण खणभक्षार्द्धं
कान्तलीहृद्य तदर्थे रीष्यच । एकम् पुस्तकप्रसरसेन
ग्रीफालिकापवरसेन दशमूलकाधेन किराततिक
कादिगणकाधेन च प्र धारवय भावयेत् । दशमूल
भाष्यद्रव्यपारदादिप्रस वारि अष्टगुणम् अष्टमांश
मिश्रि याज्यम् । एव किराततिककादेरपि । अपर
—रससिन्दूर एव रीष्य सुषुलीह तीक्ष्णलीह
हरिताल स्वर्णमाधिक चित्रकमुख टङ्गणचार
निकटुक प्र समभाग । पाठानिर्गुणीयद्विगुणविव
मूलकषाधेय दिन मर्दयित्वा मूषया भुधरे पुटे
पवेत् । अतु दशमूलहाय । अन्दाघ्न नन्मपि
हितम् । रा नि रस की ।

जया । स्त्री । विजयायाम् । जिह्वा । भा नावा
रीगवि जरापुष्पवृक्षे । प्राश्ना । मर्दादनीहृद्ये ।
करिकम् । वै निघ । अग्रिमयक्षे । रा नि
व २ । भा कर्णकञ्च चि । वा ए ६५ । शमो
वृक्षे । रा नि व ८ । मीनध्यायाम् । जयनी
वृक्षे । रा नि व ४ । मीन कुष्ठ चि मन्दपार
वृक्षे । च द दम् चि रमेन्द्र । हरीत

ज्याम् । रा नि व ११ । ये निघ संपदको वि
तालोश्चूर्ण । अपराजितायाम् । मद व १ ।
शास्त्रीय । ये निघ २३ चय च भमक
विन्दुने ।

जयाञ्जन(मल)म् । स्त्री । स्त्रीतोऽन्नविशेष ।
जहरपाथर इति पश्चिमदेशे । "स्त्रीतोऽन्नं नदी
जघ कृगस्त्रीतो जयाञ्जनम् ।" प सु ।

जयाद्वयम् । स्त्री । तकारी हरीतकी चेति
द्वय । वा सु १५ अ ।

जयापुष्पम् । स्त्री । जयापुष्पे । ये निघ ।

जयावटी । स्त्री । जराधिकारे । "विष त्रिक
टुक सुप्त हरिद्रा त्रिभुवक्क । विहङ्गमटम चूर्णे
कागमूषे समं समम् । चणकासा यटी काव्या
साज्या योगवाटिका ॥" अत जयलीमूलचूर्णे
तुल्यांशं देय योगवाटिकत्वात् । र सा सं ।

जयावहा । स्त्री । नीलद्वयायाम् । रा नि व
८ । भद्रदन्तीहचे । मखौ । रा नि व ६ ।

जयात्रया । स्त्री । गर्भटिकाद्वये । रा नि
व ८ ।

जयाह्वा । स्त्री । भद्रदन्तीहचे । रा नि व ६ ।

जरकम् । स्त्री । पु । हिङ्गुनि । ये निघ ।

जरठः । वि । पाण्डी । कठिने । मे । जीर्णे ।
हे च ।

जरडी । स्त्री । गर्भटिकाद्वये । घांसविशेष ।
हि जहर । तत्पञ्चाय, —गर्भटिका, गर्भीटिका,
सुनाला, जयात्रया । गुणा, —मधुरत्व शीतलम्
सारकल रुचिकरत्व रक्तदीपदाहनाशिल पगना
दुग्धवद्धकलञ्च । रा नि व ८ ।

जरण । पु, स्त्री । खूलजीरके । वड स्त्रीदा ।
रा नि व ६ । च द वातश्लेष्मज्व चि । कृष्ण
जीरके । कासमहे । काणकांसादा । हिङ्गुनि ।
रा नि व २३ । सौवर्चल्लवणे । मृत्तल जरण ।
म र । ऊर्ध्वपथी । कूङ् । र सा । पीतजीरके ।
च द ज्व चि । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि
व ६ ।

जरणद्रुम । पु । अथकण्ठनामलताशाली ।
मला शाल । रा नि व ६ ।

जरती । स्त्री । हृदायाम् । रा नि व १८ ।

जरत्पित्तशूलम् । स्त्री । परिणामश्ले । "शूल
भावे जरत्पित्ते शूलमाय प्रशाम्यति ।" रस र ।
जरदुग्धः । पु । मृद्वपचिविशेष ।

जरदुग्धवः । पु । हृदयधे ।

जरन्तः । पु । मक्षिणे । त्रिका ।

जरमानः । पु । मनुष्ये । घडा ।

जरा । स्त्री । वादको । भम । चीरिकाहचे । म ।

जराक्षौव्यम् । स्त्री । जराजन्यक्षौव्यरोगविशेष ।

तस्य निदानलक्षणं यथा— "अथ प्रवृत्तां शूल
प्रादश चीयते दृष्टा । रसादीना चयाच्च तदेवा
हृत्पस्यनात् । बलशैत्येन्द्रियाणाञ्च क्रमेणैव परि
चयान् । परिचयादायुषाश्चानाहाराच्छ्रमात्
कृतात् । जरासम्भवज क्षौव्यमिहैतैरनुभविष्याम् ।
आयते ता सोऽल्यं चीयथातु सुदुर्लभ । विवर्षा
विष्टभी दीन चिप्र व्याधिमघाद्युत ॥" च ।

जरायुः । पु । अग्निकारहचे । रा नि, व ६ ।
गर्भाशये । गर्भस्थनि वा औंजन । रा नि व
१८ । स चम्पाकार सूक्ष्म । तस्य स्थानञ्च गुद
मूत्राशयमध्यभाग । यथा— "गुदमूत्राशयान् स्त्री
जरायुर्गर्भमन्दिरं । जरायुपाथे नाडी द्वे द्विव
नाडी प्रकीर्तिते ॥" अत्रि । "या तु चम्पाकानि
सूक्षा जरायु सा निगद्यते ।" तन्नाम्नरम् ।

जरायुज । वि । जरायुजाते प्राणिमात्रे, पशु
मनुष्याल्लादौ । भम । "गर्भशोषितयोर्गण
विन् सञ्जायते यत । तत्र गर्भा भवेद्यन्नातिव
प्रोक्ती जरायुज ॥" तन्नाम्नरम् ।

जरायुदोषः । पु । गर्भजरोगमेष्ट । ये निघ ।

जरालक्ष्म । स्त्री । पक्षिते । रा नि व १८ ।

जराशोषः । पु । वाङ्मज्जन्त्यक्षीणसारीने ।
लक्षण— "जराशोषी कृशी मन्दवीर्यहृदिबलेन्द्रिय
कम्पनीऽक्षिमान् मित्रकास्थिपातहतस्वर । छीबति
श्लेष्मणा ह्रीन शौरवारुचिपीडित । सम्प्रचुतास
नासाञ्च शक्करुचमलच्छवि ॥" सा नि ।

जरूथम् । स्त्री । मांसि । त्रिका ।

जर्जरः । पु । रक्तरसिने । मद व ७ । स्त्री ।
शेषानि । शैलजे । मे । वि । हृदे । रा नि व १८ ।

जर्जरीक । वि । वक्षिद्रव्ये । औंशुद्धी । मे ।

जर्णः । वि । जीर्णे । हे, च । इ । हृदे ।
चन्द्रे । मे ।

जर्त्तः (जुं) । प । करिणि । योनी । उणा ।
जर्त्ति(हिं)ल । पु । आरण्यतिलके । रुना
जि । हे ख । रा नि व २१ ।

जलम् । झी । बालके । रागा । च २ २ ५ ।
भा बालज्व वि । डा सु १५ अ एलादौ ।
जलवैतसं । छदके । छन । तत्पदार्थ, —सिंघ
प्रसव (रा), आप, वा, पारि, सलिल, कमल
पय, कोलाल, अमृत, जीवन्, भुवन, वन, कवच,
उदक, पाय, पुष्कर, सद्गतीमुख, अम्भ, अर्ण,
तीर्थ, पानीर्थ, गौर, दीर, अम्बु, सखर, मध
पुष्प, घनरस (अ), प्रज्ञाहित (शब्दमा), प्राणद
(हे), आपम्, सरिल, सल, कड, क, अम्भ,
कमल, उद, दक, नाभ, शम्बर, अम्भपुष्प, घन
रस, घन (म), पाय, जलसू (से), पथे, (वि),
वीथ, यादोनिवास, जीवनीय, कुलीनसं, कुलीन
(हे), पिपलं, कुश, विष्, काण्ड, सवरं, सर,
कूपीट, चन्द्रोरस, सन्, कर्जूर, व्योम, सन्,
सर, इरा, राज, तामर (ज), कम्बल, सन्दन,
सम्बल, जलपीथ, चर, सल, जञ्ज, कीमल,
सीम, नारा (शब्दर), जलसं (की), चञ्च, चीद
नमत मधु, पुरीष, रित, कश, जम्भ, वृषुक,
वृस तुम्बा, वज्रूर, सुचैम, धरुण, सुरा, चर
विन्दानि, धम्मन्वतु, जानि, आयुधानि, चप,
अहि, अचर, सीत, दलित, रङ्गस रस, भिपज,
सह, भर, पङ्क, ओज, सुखं, चच, आरया,
धुम, पादु, भूत, भविष्यत्, आप, मङ्गल, व्योम,
यश, नङ्क, सूर्णक, स्वतीक, सतीन, गङ्गन,
गमोर, गम्भल, इ, अन्न, हवि, सन्न, योनि,
अतृप्तयोनि, सल, रिय, सत्, पूर्य, सल,
अलित, बहिं नाम, सभिं, अप, पवित्र, इन्द्र,
हेम, स, सर्गा, सखर, अम्भ, वपु, अम्बु, तूर्य,
तीर्थ, यक्ष, तेज, स्वधा, दर्भ, जलाप (वेदनि) ।
जलस्य पद्मदीपा भवन्ति—स्वयं रूप रस गन्ध वीर्य
विपाकाख्या । तत्र स्वयंदीपे खरता पेक्षित्य
मुष्णता, रूपदीपे पक्षित्यशेषालवहुवर्णता च,
रसदीपे व्यरसता, गन्धदीपे अनिष्टगन्धता, वीर्य
दीपे दण्डादिक सेवनात्, विपाकदीपे च विष्टम्भा
दिक जनयति । जलस्य कलुषताप्रसाधन सप्त—
कलक गोमेद विशयन्ति शेषालसूत्र वल्ल सुतर गन्धय
इति । जलस्य निदोष पञ्च । फलादिश्रीतीकर
पञ्च सप्त प्रदातव्यापनादि । सु सू ४५ अ । सा
गुणा—मधुरं शीतलं दण्डाद्य शीपमीदृशान्निप्र

भुक्तान्नपाचक निद्रालसहर विपन्न शमहर रुचि
जनक धीवलवीर्यतृष्टिपटिकरपञ्च । 'साधारण
जलं रुच्य दीपनं पाचनं लघु । शमलक्षणापह
शतकफमेदघ्नमुष्टिदम् ॥ प्राग्देशादिभेदेन जल
गुणा यथा—'जातं तास्यदसदव सलिलं वातादि
दीपमदं देशालाशकरञ्च दुर्ज्वरतर दीपावच
धूसरम् । वातघ्नं तु शिखाशिरीरुसमल पथ्य लघु
खादु च ऋष्टं 'यामन्दक्षिदीपशमनं सर्वाभयघ्न
पय ।' रा नि व १४ । 'तथादी द्विविधमानं
रीक्षभौममेदेन । तथोरान्तरैश्च जलमनिर्दृश्य
रसगुणैकान्तं पथ्यतमम् । तदवावनिपतित
मन्यतम रसमुपलभत स्थानविशेषाद्वाद्यादिवस्थित
मिति । तत्र स पृथिव्यादीनामन्योन्यानुप्रवेशशक्त
सलिलरसं भवत्युत्कर्षावकर्षणं, तत्र स्वगुणभूयि
क्या भूमौ लक्षणमन्वञ्च भवति, अम्बुगुणभूयिण्या
मधुरं, तेजीगुणभूयिण्या कटुकं तिष्ठति, वायुगुण
भूयिण्या कषायं, आकाशगुणभूयिण्यामन्यक्त
रसचेति ।' सु सू ४५ अ । अन्तरौचीह्रव जल
पुनः धार कारकं तौधारैर्ममिति चतुर्धा । तत्र
धारमष्टविधम्—'धारं पृथिव्यां पतितं पथ्यत्
तत्रैव जातं गुणमेदभिन्नं । नानाविधैर्मेदगुणैश्च
सम्यक् जातं जलघाटविधं वदन्ति । नदीहिन्द
प्रास्ववणञ्च चोष्टा कौप तडाग सरसीभवञ्च बाष्प
ह्रव तत्प्रवदन्ति धीरा ।' नदीजलम् औहिता
दिकञ्च पथाधि दृश्यम् । तत्र कार जलं यथा—
"स्वच्छा शीतवतिनं मधुविरक्तं सद्युतम् ।
शीतान्बु कठिनं मूला शिलं आगं हिमेन तु ।
पश्चात् सुमूर्धसन्नापाक्लिच्छिदं वै द्रव्यं जलम् ।
वसन्ति मेघा सन्निव शकलं शीतलं मतम् ॥ गुणा
कार शीतगुणं शमीपशमनं शीपान्तिनिर्नाशनम्
मूर्च्छामीदृशिरौतिर्नाशनकरं चिकित्सेर्वारण ।
शोकानां त्रिपिण्डानां दीपशमनं पिताम्बिकानां
हितं ससत्तु प्रवरं गुणैः प्रतिदिनं तथ्यान् दूरे
कृतम् ॥" इति । "श्रीधारं लघु शीतलं
शमहरं पिताम्बिशान्तिप्रदं दीपाणां शमनं जला
निघ्ननं सर्वाभयघ्नं पर । कुष्ठशीपदक्षिणा
विषहरं पामाविशर्पापहं क्षीणानां चतुर्गुणि
हितकरं सचेत्येतं मानवैः ।" हेमजलगुणा—
"हेमं घनञ्च मधुरञ्च कफ तप्तकष मुष्णं शिशमनं
मागविनाशाय । पितामहं प्रशमनं रुधिर
चतस्रं शान्तरीति हिमसम्भवति सद्यः ।" भूमि
विशेषे जलगुणा—"भूमि पृथिव्या ज्ञेया हृत्वा
रक्ता तदा विना । पीता मौला भवेद्यान्वा

सासां प्रकीर्तिता । सघन मधुर नीर कणभूमि
परिभुत । पीताग्रितद्वयाय च रक्षाया चारमाध
रम् । चितायामास्त्रमधुर भूमिभागेन लक्षयेत् ॥”
गुणा — “ताजाम वातल स्नादु वषाय कटुपाकि
च । चौष्टाद्याग्निकार रुचं मधुरं वफकारकं ।
नेर्भर लघुपाकश्च दीपन कफनाशन । सारस लघु
लघ्वाघ्र पल्प स्नादु कपायवत् । पाल्लव गुल्मभि
यदि विष्टभि दीपल पर ॥” इति । अथ स्वच्छ
जलगुणा — लघु हृद्य गुणवत् । अथाविलज्जता
गुणा — पिच्छिल कृमिल विषये क्लिन्न सान्द्र विरस
दुर्गन्ध अहितघ । अथ शरदादिजलगुणा —
शरद लघु अगमिष्यदि च । हसन्त सिन्ध हृद्य
वज्र पुंर हितश्च । शैशिर वातकफघ्न हैमन्तादौ
पवन् च । वासन्त मधुर कपाय बल्य रुचश्च ।
सैमश्च अगमिष्यन्दीति । सुगन्धजलगुणा — लघ्वाघ्र
सुप्नोत्तलम् अत्यन्तरसश्च । शीतलजलगुणा — मदघ्न
सूक्ष्माहार कर्दिनाशन पित्तज्वरप्रसक्तमलपादाह
मदात्ययविषघ्नश्च । श्वेतशीतजलगुणा — विदोष
घ्नम् । सुवासितसम्भावस्थितजल रुचिकर अजीर्ण
औषधतुल्य जीर्ण वलद भीजनकाले आगुप्यम् ।
रात्रौ च भुक्तान्त्रोपरि अहितम् । राज । हैम
न्तादौ जलपानविधि — हैमन्ते तडाग सारसं
वा हितं । इदमेव शिशिरे प्रशस्तम् । औषधसक्तद्वी
पाय वा कौप वा नर्भर वा प्रशस्तम्, नादेयव
साकल्यतो वर्ज्यम् । औद्भिद वाक्मरीच वा औष
वा प्राष्टकाले । शरदि नादेयम् अशूदकश्च
हितम्, तथागच्छोदयात् स्वच्छ जल प्रशस्तम् ।
“वोये वारि सरी जात माघे तत्तु तडागज ।
फाल्गुने कृपसम्भूत चेधे चौष्टा हितं गतम् ।
वैशाखे नेर्भर नीर ज्येष्ठे शस्त तथीन्द्रिद ।
आषाढे शस्तवै कौप यावन् दिव्यमेव च । भाद्रे कौप पय
शस्तमाग्निने चौष्टागेव च । काचित्कै मार्गशीर्षे
च जलमात्र प्रशस्तम् ॥” वारियष्टकाल —
भीमानामभ्रवा प्रायो यद्वह्य प्रातरिष्यते । शीतलं
निग्नललश्च यतसेर्षा महान् गुण ॥ हजस्तुत ।
प्राय जलं अतुविधम् । पापोदक रोगोदकम्
अशूदकम् आरोग्योदकश्च । पापोदकं यथा —
“विठायुक्त याद्वि नारकमिकीटसमाकुलम् । समथ
नीलजैवाल पापम् नर्हितश्च यत् । यानि पाने न
तच्छत मरणां वाद्वेषु च । यानि तत्रभवान्
रोगान् कष्टपुत्रविषहेतु । पानेन कफगन्धामां
हृषीणां वृक्षभान् । करोति विविधान् रोगान्

कुक्षे क्षायकृपोऽथवा सर । अत्ययसेर्षो
कृमिर्बालसदृशम् । क्लिन्नं सपिच्छिलद्वय
मूलाश्रितं भवेत् । बहुहृद्यपर्युक्तं दुर्गन्ध
गन्धवत् । रोगोदकं विजानौयात्तरीति विप
गदान् । शूलद्रुक्षश्च कण्डूश्च सेविनेन करोति वि
अशूदकं पथ्याये दृश्यम् । आरोग्योदक —
शेषतु कथितं तच्च आरोग्यजलं विदुः । कासश्या
पथ्य मातृवशापकर्षेति । सद्योज्वर हरत्याग स
कफनाशनम् । प्रतिग्याय पाचयति शूलगुल
नाशनम् । दीपनघ्न इताश्च यष्टुशीतोदक
हम् । अजीर्णश्च जरत्याग पीतसुषोदकं निमि
ष्वपि ७४ । गवीर्गर्भांश्च । वै निध ।

जलकङ्क' । पु । इक्षिणि । शब्दर ।

जलकण्टकः । पु । श्रद्धाटके । श्रीनिफ
प सु । कुभोरे । हारा ।

जलकादलो । स्त्री । सनामप्यातजलज
विशेष । खलकमौ । प सु ।

जलकन्द । पु । श्रद्धाटके । श्रीनिफ
निध । (न्दा) स्त्री । जलकदल्याम् । प सु ।

जलकपि' । पु । शिगमारे । उक्त' । हार
जलकपोतः (क) । पु । जलपक्षिविशि
खगिति । वै निध ।

जलकरङ्क' । पु । मारिकेलफले । पमे । श्रद्धे
विका । हारा । जललतायाम् । गी ।

जलकर्णा । स्त्री । कर्णमोटायां । कांक्षिण
कान्दिश । च द यक्ष च रसेन्द्रगुडी ।

जलकल्क । पु । जलावे । मेठना, कौकि
हारा । कर्हने ।

जलकाक । पु । जलचरपक्षिविशेष । प
कोडी । तत्पथ्याय, — दालू, कालजलक
तन्मासगुणा — सिन्ध गुरु हिम वातहरम् । र
नि व १० ।

जलकाङ्क' (हि) । पु, स्त्री । इक्षिणि
हारा ।

जलकाम । पु । जलदेवस्य । रु द ३२४ ।
जलकामा । स्त्री । अमाहुल्याम् । वै निध ।

जलकामुक । पु, स्त्री (का, कौ) । कर्तुमनो
नामकपे । रा नि व ५ ।

जलकुकुट । पु । डङ्करी । डाक पाथी ।
कारणवे । वै निघ ।

जलकुकुम्भ । पु । जलकुकुटे । कोडा पाथी ।
६ च । तत्पर्याय, — कोयटि, शिखरी ।

जलकुकुटो । स्त्री । गङ्गाविलीपचिधि ।
गो छैन । हारा ।

जलकुण्ड(न्त)ल । पु । शैवाले । भूरिप्र ।

जलकुञ्जका । स्त्री । गङ्गाटकी । पानिकण ।
कुभीरे । वै निघ । पु । शैवाले ।

जलकुम्भो । स्त्री । (क) पु । कुम्भिकायाम् ।
पाना । भे । चक्र ।

जलकूपो । स्त्री । पुत्ररिण्या । हारा । कृपे ।

जलकूर्म । पु । शिण्मार । कुठक । चिका ।

जलकीय । पु । शैवाले । हारा ।

जलगण्ड । पु । शङ्को । की ।

जलगुल्म । पु । चुम्बरीदरे । १ । कक्षवे ।
हारा ।

जलगोजकम् । स्त्री । पिशा इति ख्याते
काबिलदेशजफले । वै निघ ।

जलङ्ग । पु । महाकाले । रा नि व ।

जलचत्वर । पु । तङ्गाने ।

जलचर (चारी (इन्)) । पु । शङ्को । मखे ।

३ च । पु, स्त्री । जलचरमाषिमावे हससारस

काण्मवकक्रीडादी । प सु । "कुरारवज मकरा

कण्ठचटक पिङ्ग भङ्ग सारसा । आदि दान्युह हसा

जलकरटि कपिङ्ग टिडिभावाय । जलचरा विह

हाले ।" अति २० च । मासगुणा — गुण्य

विधे मधुर वातघ्न शुक्लघ्न । रा नि व १० ।

जलज । वि । जलवासिजन्तुमाते । पु । हिमज

इवे । रा नि व ८ । मण्ये । ३ च । शैवाले ।

जलजैतव । कुचेलके । काकतिलके । जलमधुके ।

रा नि व ११ । को । मौक्तिके । घाटे । लघवे ।

जलज । देवधाने । वै निघ । पक्षे । शङ्को ।

महत्तराजपगादे । वै निघ २३ चय वि ।

जलजन्तु । पु । जलवासिजन्तुमाते । २३ ।

जलजन्तुशा । स्त्री । जलोकायाम् । भ ।

जलजम्भ । स्त्री । पक्षे । ९ च ।

जलजम्बूका । स्त्री । जलजम्बूवे । दन
क्षाम । भा । See जलजम्बू ।

जलजसुमना । स्त्री । शङ्खपुष्पा । वै निघ ।

जलजा । स्त्री । वल्लीवटिमधुनि । रा नि व ६ ।
सोमराण्याम् । वै निघ ।

जलजात । पु । जलवेतसे । वै निघ ।

जलजाता । स्त्री । कुटुमशाली । आनिधाउ-
विश्व । रा नि व १६ ।

जलजिह्व । पु । शिण्मार । कुभीरे । हारा ।

जलजोविनो । स्त्री । जनीकायाम् । जौंर ।
वै निघ ।

जलङ्घिम्ब । पु । यकौ । शिबूक । शम्बूके ।
भाभूक । हारा ।

जलतण्डुलोयम् । स्त्री । कचटे । कौण्डा
क्षाम । भा ।

जलतापिक (तापो) । पु । मग्गविशेदे ।
इनिश मण्ड । काचकमखे । श र ।

जलतान । पु । इरीशमखे । चिका ।

जलतिक्त(क्ति)जा । स्त्री । शत्रुकीवने । रा
नि व ११ ।

जलत्रा । स्त्री । एवे । छाता । हारा ।

जलद । पु । रुमके । च द वा व्या वि
एलादिते । पीतवालके । पीठ वाणा । कार
स्तरव्वे । दूठिनी गौह । भा ।

जलदागम । पु । वषाकाले । रा नि व २१ ।

जलदाश । पु । शाके । शालव्वे । ३ च ।

जलधर । पु । सुखायाम् । पम । च द चति
सा च कण्टादि । तिनिशव्वे । रा नि व ८ ।

जलधराधार । पु । पीतोरीरे । वै निघ ।

जलधि । पु । समुद्रे । वीला ।

जलधिमा । स्त्री । मयाम् । ६ ।

जलनगुल । पु । जलमाजोरे । डेदिङ्गाम् ।

चिका । तत्पर्याय, — उट, जलमाजोर,
जलावु जलप्रथ (ति) जलविज्ञान, नीराम
(दा), पातोपमज्ज, वमी (६), मोट्ट, जल
(मण्ण) ।

जलनिधि । पु । समुद्रे । ५ ।

जलनीलः । पु। शैवाले । भ ।

जलनोलिका (ली) । स्त्री । शैवाले । रा
नि व ८ । भा ४ म गाडीप्रणे ।

जलनेत्रः । पु। जलमधूके । वै निघ ।

जलपटात्मिका । स्त्री । जलोकायाम् ।
ज्यौक । शब्दर ।

जलपत्रिका । स्त्री । पत्रिन्याम् । प्रपत्र
झाड । वै निघ ।

जलपद्मो । पु। हसादिजलचरपक्षिपु । तन्मास
त्रिभ्य हिम शुभ इत्य वातहरश्च । रा नि
व १० ।

जलपाकः । पु। वारिपाके । मित्र खन ।
'कपं गृहीत्वा द्रव्यस्य काथयेत्प्रास्थिकेऽप्राप्ति ।
अतश्चत प्रयोगस्य जलपाके त्वय विधि ॥' वा
चि २५ ।

जलपादपः । पु। हसे । वै निघ ।

जलपारावत । पु। जलकपोतः । रा नि व
१८ । तत्पथ्याय,—कपो, जलकपोत (रा) ।

जलपिप्पली । स्त्री । मङ्गराष्ट्रीचुपे । कौण्डा
याम । हि पाणिसगा, जलपिपरी । रा नि व
४ । तत्पथ्याय,—मङ्गराष्ट्रा, श्रावरदी, तीय
वन्नरी, मत्स्यदनी, मत्स्यगन्धा, लाङ्गली, शकुला
दनी, अग्निज्वाला, चित्तपत्नी, प्राणदा, वृणशीता,
मृगशिला । गुष्ठा—जलपिप्पलिका इत्या चक्षुष्या
शुक्ला खड । स्याद्विषी हिमा रुचा रक्तदाह
व्रणापहा । कटुपाकस्य रुचा कफघ्ना यक्षि
वर्द्धनी ॥ भा पु गुण्य । कटु तीक्ष्णा
कषाया मलशुद्धिहरी व्रणकोटादिदोषरचदीपनी
च । रा नि व ४ ।

जलपोथम् । स्त्री । जले । शब्दर ।

जलपुष्पम् । स्त्री । जलजातपुष्पे । यथा—
"अट्ठा कलानि शुञ्जलवासी चतुष्पदा । जल
कीरी च कुक्षीका जलपुष्पगणस्यम् ॥" अर्थ ।

जलपुष्टजा । स्त्री । शैवाले । श च ।

जलप्रद । पु, स्त्री । पीतवातके । वै निघ ।

जलप्राणो । पु। जलजन्तो । वै निघ ।

जलप्रिय । स्त्री । धन्याके । रा नि व ६ ।
धातकपक्षि । श र । मध्ये । श च ।

शोभाजनइत्ते । रा । स्त्री । हिमनोषिकायाम्
शिक्ष । प मु ।

जलप्रायम् । स्त्री । अनूपदेशे । अम ।

जलप्लवः । पु। जलमार्जारि । उद्विजान
हारा ।

जलफलम् । स्त्री । शङ्काटके । पानिकुल । भा

जलफेनः । पु। समुद्रफेने । वै निघ ।

जलवन्ध (वन्धु) । पु। मल्ले । श च ।

जलनक्षो । स्त्री । वाकुक्ष्याम् । मोमवाध
वै निघ । हिमनोषिकायाम् । शिक्ष । त्रिका
हारा ।

जलभू । पु, स्त्री । कचटे । कौण्डा । श च ।

जलमण्डपिका (पो) । स्त्री । शैवाले । वै
निघ । वारिपर्णाम् । पाना । रस की ज्वाला
मुखरसे ।

जलमहु । पु। मस्यरक्षपक्षिणि । माह्वर्जा ।
हारा ।

जलमधु(धू)कः । पु। जलजातमधुकवचे ।
जनमउष्ठा । तत्पथ्याय,—मङ्गल्य, दीर्घपथक,
मधुपुष्प, चीटप्रिय, पतङ्ग, कीरेट, गेरिकाण्य ।
गुष्ठा—मधुर व्रणघ्न वान्तिघ्न बलशुक्लवर्धन
रसायन शीतलश्च । रा नि व ११ । "मधूक
पुष्प मधुर शीतल गुरु हृदय । बलशुक्लकर
प्रीक वातपित्तदिनाशनम् । फलगुष्ठा—शीत गुरु
स्वाद शुक्ल वातपित्तनुत् । अह्वय इति पित्तास
दाहशस्यतचधान् ॥" भा ।

जलमसि । पु। मेघे । रा ।

जलमक्षिका । स्त्री । वारिमक्षिकायाम् ।
जलकमी । त्रिका ।

जलमार्जार । जलविडाले । उद्विजान ।
त्रिका ।

जलमीनः । पु। मस्यमेदे । वै निघ ।

जलमुक् (च) । पु। मेघे । अ । मुखके ।

जलमुस्तम् । स्त्री । जलशुष्कायाम् । वै निघ ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श च ।

जलमोदम् । स्त्री । उशीरे । रा नि व १२ ।

जलयष्टि । पु । वज्रौयटिमधुनि । वै निघ ।

जलयष्टिर्विपच्छर्हि तृणान्मानिचपापह । अकप्र ।

जलरङ्ग । पु । वरुपचिणि । वरु प्राथी ।

इ च ।

जनरङ्ग । पु । हरिणे । वै निघ । दायूह

पचिणि । डारु प्राथी । हारा ।

जलरञ्ज । पु । वरुपचिणि । इ च ।

जलरण्ड । पु । जलसपमेदे । जलविदो ।

इ च । शर ।

जलरस । पु । लवणे । हारा । सौवर्चललवणे ।

चारलवणे । हारा ।

जलरट् (हम्) । स्त्री । पद्मे । इ च ।

जलरुहा । स्त्री । कुडुमशाली । देश्मल्लिक

शाठविशेष । रा नि व १६ ।

जलरूपः । पु । मकरे । विष्ठा ।

जललता । स्त्री । जलतरङ्गे । हा ।

जलवरण्ट । पु । जलवसन्तरागे । प्रांनवमख ।

हारा । तत्पथ्याय,—मोग । हा ।

जलवल्कल । पु । कुम्भिकायाम् । प्रांन् ।

हारा ।

जलवस्रो । स्त्री । शङ्खाटके । प्रागिद्वन् । रा

नि व ७ ।

जलवायस । पु । जलकाके । प्रांनकोडि ।

इ च ।

जलवालिका । स्त्री । मोदामन्याम् । विष्ठा ।

जलवास (सा) । पु । विष्टकन्दे । रा नि

व ७ । गुणासमीपले । रा नि व ८ । स्त्री ।

उशीरे । रा नि व १२ ।

जलवाह । पु । केशे । इ ।

जलविक्रमा । स्त्री । सन्नकोडले । रा नि

व ११ ।

जलविडाल । पु । जलमाज्जारे । उद्दिडान् ।

हारा ।

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करादान् ।

रा नि व १४ ।

जलविल्व । पु । कर्कटे । पञ्चाङ्ग । जल

वल्कले । प्रांन् । हारा ।

जलहृदिक । पु । इच्छाकमले । एष्टनां गाह् ।

हारा । बिडटमत्स्ये । छिप्रडीगाह् । नि ।

जलवेतसः । पु । जलनातवेतसविशेषे । जल-

वेत् । मवज्जानु । क वैसयमरण । प सु ।

तत्पथ्याय,—निकुञ्चक, परिव्याध, नादेयी ।

गुणा—तिक्तशीतल व्रणशोधन कफरक्तपित्तघ्न

सङ्गही कषायो रचीघ्नय । रा नि व २ ।

जलव्यध । पु । कङ्कवीटमत्स्यमेदे । रौकिना

गाह् वा गीगाडी । हारा ।

जलव्याल' । पु । जलसपें । अम ।

जलशिरोप (पिका) । पु, स्त्री । शिरीष

मेदे । हि टिटिनी । "विदीपविपकुष्ठार्थो हरी

वारिशिरीषिका ।' भा ।

जलशुक्ति । स्त्री । शम्बूकायाम् । क्षिपूक ।

जलसिपो इति च ख्याते । तत्पथ्याय,—वारि

शुक्ति, लमिशुक्ति, पुष्टिका, तीयशुक्तिका, सुद्र

शुक्तिका, शम्बूका, नरशुक्ति । गुणा—"कटु

तिग्धा दीपनी गुल्मशूलविपदोपहरी रुच्या पाचनी

वत्या च ।" रा नि व ११ ।

जलशुचि' । पु । शङ्खाटके । प्रागिद्वन् ।

जलशूकम् । स्त्री । जैवाली । इ च ।

जलशूकर । पु । शिगमारे । उट्टव । हाग

कुम्भीरे । इ च ।

जलश्यामाक । पु । वण्णायविशेषे । गुणा

—"गामाकवत् ।

जलसन्त्रास । पु । कुकुरदशनरीगविशेषे ।

येन जल दृष्टा नसति । वा वि ।

जलसम्भव । पु । जलवत्तले । रा नि व २ ।

जलसपिणो । स्त्री । जलीकायाम् । लौक ।

इ च ।

जलसूकर । पु । कुम्भीरे । वनसूकरे । इ निघ ।

जलसूचि । पु । श्लोघपचिणि । कङ्कवीट

मत्स्ये । जटा । शङ्खाटके । शिगमारे । नि ।

काके । इ च । स्त्री । जलीकायाम् । लौक ।

जलस्या । स्त्री । रण्डव्यायाम् । रा नि व ८ ।

जनहास । पु । समपेदे । विष्ठा ।

जलनीलः । पु। शैबाले । भ ।

जलनोलिका (ली) । स्त्री । शैबाले । रा
नि व ८ । भा ४ म गाभीप्रथे ।

जलनेनः । पु। जलमधूके । वै निघ ।

जलपटात्मिका । स्त्री । जलोकायाम् ।
ह्रीं । शब्दर ।

जलपत्रिका । स्त्री । पत्रिण्याम् । पत्रेन्न
शब्द । वै निघ ।

जलपत्रो । पु। इत्यादिजलचरपक्षिषु । तन्नासं
विष्य पितं गुरु हृष्य वातहरश्च । रा नि
व १० ।

जलपाकः । पु। वारिपाके । मिरु खन ।
'कर्म गृहीत्वा द्रव्यस्य क्वाययेत्पात्रिकेऽपि ।
अहंशत प्रयोगार्थं जलपाके त्रय विधि ॥' वा
वि २५ ।

जलपादपः । पु। रुसे । वै निघ ।

जलपारावतः । पु। जलकपोते । रा नि व
१८ । तत्पण्याय,—कपो, जलकपोत (रा) ।

जलपिप्पली । स्त्री । महाराष्ट्रीक्षुपे । रींछडा
शोम । हि पाणिसगा, जलपिपरो । रा नि व
४ । तत्पण्याय,—महाराष्ट्रा, शावरदी, तीय
वज्ररौ, मल्यादनी, मस्यगम्भा, लाङ्गली, शकुला
दनी, अग्निज्वाला, चित्तवती, प्राणदा, दणशीता,
कृशिक्षा । गुणा—जलपिप्पलिका द्रव्या चक्षुष्या
गुक्ला लघु । स्वादिहिषी हिमा रुचा रसदाह
त्रणपट्टा । कटुपाकरसा रुचा कपाया वज्रि
वर्जिनो ॥" भा पु गुण्यम् । कटु तीक्ष्ण
कपाया मलशक्तिकरी त्रणकीटादिदीपरसदीपनी
च । रा नि व ४ ।

जलपोथम् । स्त्री । जले । शब्दर ।

जलपुष्पम् । स्त्री । जलजातपुष्पे । यथा—
"यत्था कमलानि स्युजलवासी पतुष्यदा । जल
कीवी च कुम्भीका अत्रपुष्पगणम्बयम् ॥" अर्थ ।

जलपृष्ठजा । स्त्री । शैबाले । श च ।

जलप्रदः । पु, स्त्री । पीतवालके । वै निघ ।

जलप्राणौ । पु। जलजन्तौ । वै निघ ।

जलप्रियः । स्त्री । धन्याके । रा नि व ६ ।
चातकपक्षिणि । श र । मध्ये । श च ।

श्रीभाजनद्वये । रा । स्त्री । द्विलोचिकायाम् ।
शिरः । प सु ।

जलप्रायम् । स्त्री । जलपृथ्वी । धम ।

जलप्लवः । पु। जलमाचारे । उद्दिजान् ।
घात ।

जलफलम् । स्त्री । शङ्काटके । प्रागिरुम् । भा ।

जलफेनः । पु। समुद्रफेने । वै निघ ।

जलवन्धः (वन्धु) । पु। मध्ये । श च ।

जलवन्नो । स्त्री । बाहुष्याम् । जलवन्नो ।
वै निघ । द्विलोचिकायाम् । शिरः । निष्का ।
हारा ।

जलमूः । पु, स्त्री । कष्टे । रींछडा । श च ।

जलमण्डपिका (पो) । स्त्री । शैबाले । वै
निघ । वारिपर्ण्याम् । प्राणा । रस कौ ज्वाला
मुखरसे ।

जलमहुः । पु। मस्यरुद्रपक्षिणि । माह्वर्षा ।
हारा ।

जलमधु(धू)कः । पु। जलजातमधुकवचे ।
खननउद्ग्रा । तत्पण्याय,—मद्रव्य, दीर्घपत्रक,
मधुपुष्प, चीत्रप्रिय, पतङ्ग, कोरेष्ट गेरिकाल्प ।
गुणा—मधुर त्रणघ्न वानिघ्न बल शुक्रवर्धन
रसायन शीतलघु । रा नि व ११ । "मधूक
पुष्प मधुर शीतलं गुरु हृदय । बलशक्तकर
श्रीक वातपित्तविनाशनम् । फलगुणा—शीत गुरु
स्वादु गुक्ल वातपित्तशूल । अद्रव्य हनि पितास
दाहशरस्यतन्त्रयान् ॥" भा ।

जलमसि । पु। मेघे । हा ।

जलमक्षिका । स्त्री । वारिमक्षिकायाम् ।
जलकमी । त्रिका ।

जलमार्जारः । जलबिडाले । उद्दिजान् ।
निष्का ।

जलमीनः । पु। मस्यमिदे । वै निघ ।

जलमुक् (च्) । पु। मेघे । अ । सुलके ।

जलमुस्तम् । स्त्री । जलशुक्तायाम् । वै निघ ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श च ।

जलमोदम् । स्त्री । लशीरे । रा नि व १२ ।

जलयष्टि' । पु । बल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

जलयष्टिर्विषच्छर्दिं दृष्ट्यादानिलयापह । अऊप्र ।

जलरङ्ग । पु । वकपविणि । वरु भाषी ।

इ च ।

जलरङ्गु । पु । हरिणे । वै निघ । दान्यूट

पविणि । डारु भाषी । हारा ।

जलरङ्ग । पु । वकपविणि । इ च ।

जलरङ्ग । पु । जलसपमेदि । जलविही ।

इ च । अ र ।

जलरस । पु । लवणे । हारा । सौवर्चललवणी ।

चारलवणे । हारा ।

जलरुट् (हम्) । स्त्री । पद्मे । इ च ।

जलरुहा । स्त्री । कुडुमशाली । दैहातिक

शक्तिविशेष । रा नि व १६ ।

जलरूप । पु । मकरे । तिका ।

जललता । स्त्री । जलतरङ्गे । हा ।

जलवरण्डः । पु । जलवसनरागे । भीमवगृह ।

हारा । तत्पथ्याय, —भीम । हा ।

जलवल्कल । पु । कुम्भिकाग्राम । भीमा ।

हारा ।

जलवल्ली । स्त्री । श्रद्धाटके । पाणिश्रु । रा

नि व ७ ।

जलवायस । पु । जलकाके । भीमलोडि ।

इ च ।

जलवालिका । सीदामन्याम् । विश्र २ ।

जलवास (सा) । पु । विश्रुक्ते । रा नि

व ७ । गुणानुसमीक्षणे । रा नि व ८ । स्त्री ।

लशीरे । रा नि व १२ ।

जलवाह' । पु । मीचे । इ ।

जलविक्रमा । स्त्री । सप्तकोष्ठे । रा नि

व ११ ।

जलविडाल । पु । जलमाज्जारे । डेहिजां ।

हारा ।

जलविन्दुजा । स्त्री । दाशमालीशर्करायाम् ।

रा नि व १४ ।

जलविल्व । पु । कश्चे । पञ्चाद । जल

वल्कले । भीमा । हारा ।

जलवृश्चिक । पु । इच्छाकमल्ये । एच्छना नाह ।

हारा । चिह्नमतस्ये । चिह्नजीवाह । नि ।

जलवेतस' । पु । जलपातवेतसविशेषे । जल-

वेत् । मवज्जातु । क बैसयमरपु । प सु ।

तत्पथ्याय, —निकुचक, परिखाध, नादेयी ।

गुणा —तिक्तश्रीतल त्रणशीघ्रन कफरक्तपित्त

मगाही कपायी रचीघ्नय । रा नि व ८ ।

जलव्यध । पु । कद्वोदमल्लमेदि । लौकिना

नाह वां गोदीडा । हारा ।

जलव्याल । पु । जलसर्पे । अम ।

जलशिरोप (पिका) । पु, स्त्री । शिरीष

मेदि । हि टिटिनी । "विदीपविषकुहाशीहरी

वारिणिरीपिका ।" भा ।

जलशक्ति । स्त्री । शम्बूकायाम् । शिङ्गु ।

जलसिपो इति च ख्याते । तत्पथ्याय, —वारि

शक्ति, क्षमिशक्ति, पुष्टिका, तीयशक्तिका, सुद्र

शक्तिका, शम्बुका, नरशुनि । गुणा —"कटु

तिग्धा दीपनी गुल्मशूलविषदोषहरी रुचा पाचनी

बल्या च ।" रा नि व १३ ।

जलशुचि । पु । श्रद्धाटके । पाणिश्रु ।

जलशूकम् । स्त्री । शैबानि । इ च ।

जलशूकर । पु । शिथुमारे । सुट्क । धारा

कुम्भीरे । इ च ।

जलश्यामाक्त । पु । दणधानविशेषे । गुणा

—"शामा"वत् ।

जलसन्वास । पु । कुदुरदशजरीविशेषे ।

शेन जल दृष्टा नल्लवि । या वि ।

जलसम्भव । पु । जलवेतसे । रा नि व ८ ।

जलसपिणो । स्त्री । जलोकायाम् । लौक ।

इ च ।

जलसूकर । पु । कुम्भीरे । वनशूकरे । इ निघ ।

जलसूचि । पु । क्षौद्रपविणि । कद्वोद

मत्स्ये । लटा । श्रद्धाटके । शिथुमारे । नि ।

काके । इ च । स्त्री । जलोकायाम् । लौक ।

जलस्या । स्त्री । शम्बूकायाम् । रा नि व ८ ।

जलहास । पु । सन्तुष्टेने । तिका ।

जलाका । स्त्री । जलीकायाम् । जौं० ।

जलासुः । पु । जलमाजारे । विका ।

जलाख्या । स्त्री । जलमधूकश्चे । वै निघ ।

जलाचलम् । स्त्री । शेषाले । शेषा । मे ।

जलाटनः । पु । कडपचिणि । वौं० आशी ।

स्त्री (नी) । जलीकायाम् । मे ।

जलाष्टकः । पु । शिष्टुमारि । नक्रराजे । हारा ।

जलाष्टकम् । स्त्री । गोरितादिशिशौ । गोट्ट्र
पोषा । हारा ।

जलात्मिका । स्त्री । जलीकायाम् । श र ।

जलाधारम् । स्त्री, पु । पीतोशीरे । वै निघ ।

जलाशये । अम ।

जलावु(म्बु)का । स्त्री । जलीकायाम् । वै निघ ।

जलामोदम् । स्त्री । उशीरे । रा नि व १२ ।

जलाश्विका । स्त्री । कृपे । हा ।

जलायु(वु)का । स्त्री । जलमया आयुरिति

जलीकायाम् । जौं० । म जलु । सु सु १३५ ।

तत्पण्याय, — रक्तपा, जलौकस (अ), जलुका,

जलोका, जलीका, जलीरगो, जलायुका,

जलिका, जनासुका, जलनगुका, वेथी, जला

लीका, जलौकसी (भ), जलौकस, जलौकस्

(अ टी रा), रक्तपायिनी, रक्तसन्धिका, तोष्णा,

वमनी, जलजीवनी, (रा), रक्तपाता, वेधनी,

जलसर्पिणी, जलमूचि, जलाटनी, जलाका, जल

पटात्मिका, जलानुका (शब्दर) अक्षपा (हे),

अम्बुसर्पिणी, पटानुका, वेणिवेधनी, (वि), जला

त्मिका, काशण्डी (श), जलीका (के) । सा द्वादश

विधा । सविधा पट, तावत्य एव निविधा । तत्र

सविधा कृष्णा कर्णुरा अलगदौ इन्द्रायुधा समुद्रिका

गोषन्दना चेति । ताम्बु अञ्जनचूर्णवर्णा शृगुरा

कृष्णा । वस्त्रिमयवदायता द्विप्रोभवकुचि कनुरा ।

रोधया महापाया कृष्णमुखी अलगदौ । इन्द्रायुध

वदूदराजिभिर्जिह्वा इन्द्रायुध । ईपदसित

पीतिका विविधपुष्पाकृतिविधा सासुद्रिका ।

द्रुता हनकाया पितागंगा च पित्रा । यद्वर्षा
शीतपायिनी दीर्घतोष्णमुखी मधुमुखी । मृदिका
कृतिवर्णा अनिटगन्धा च मृदिका । सुद्रवणा
पुण्डरीकतुण्डवक्त्रा पुण्डरीकमुखी । द्विधा पत्र
पत्रवर्णाष्टादशगङ्गुलप्रमाणा सावरीका पञ्चर्षे
सु सु १३५ ।

जलाद्रः (द्री) । पु, स्त्री । आटवम् । डिङ्
कापङ् । तिका । हे च । आटतालहन् ।
माघ ।

जलार्णवः । पु । वर्षाकानि । वि ।

जलार्बुदः । पु । वातकफज्वरीरे । “जल
मुद्गदवहातकफादीरे जलार्बुदम् ।” बाट २१५ ।

जलालुः । पु । पानीयायुके । रा नि व ० ।

जलालुकम् । स्त्री । पञ्चकन्दे । भा, पू १४
शाकव ।

जलालु(ली)का । स्त्री । जलीकायाम् । श र ।
अ टी म ।

जलाशयः । पु । सरोवरे । शङ्काटके । स्त्री ।

उशीरे । अम । लामज्जके । गङ्ग देवर्णा । रा

नि व ८ । स्त्री । गुण्डालायाम् । रा नि व ५ ।

जलाश्रयः । पु । शङ्काटके । रा नि व ० ।

गुण्डले । रा नि व ८ । ईहाश्रमे । रा नि

व १६ । स्त्री । गन्ताटिकादर्थे श्लीढे । म

नि व ८ । स्त्री । लामज्जके । रा नि व १२ ।

जलाशोला । स्त्री । पुष्करिण्याम् । हारा ।

जलासुका । स्त्री । जलीकायाम् । म ।

जलाह्वय)म् । स्त्री । वातके । राना । उष्णम् ।

कुम्भि द्रुग । रा नि व १० ।

जलाक्षी । स्त्री । जलपिण्ड्याम् । भाविगर्णा ।

श र ।

जलि' (का) । स्त्री । जलीकायाम् । अ टी म ।

जलु(लू)का । स्त्री । जलीकायाम् । श र ।

१ च । चम्पेचटिकायाम् । बाट ६५ ।

जलेचर । पु । जलवारि जीवसमूहे ।

जलेच्छया । स्त्री । इन्निगुणीह्वे । श र ।

जलेजात (रुह)म् । स्त्री । पत्रे । श र ।

जलेन्धनः । पु । बाटवादी । म ।

जलेरुहा । स्त्री । कुड्गिनीचुपे । रा नि व ५ ।

जलेवाह । पु । जलकुडुटे । वे निघ ।

जलेशयः । पु । जलचारिमन्दादी ।

जलीका । स्त्री । जलायुकायाम् । हारा । अम ।

जलोदर । पु, स्त्री । तन्नामकीदररोगभेदे ।

अणु उद्भवौ । निदानलक्षण यथा—“य खं च पीतोऽप्यनुवाचितो वा बान्धो विरिक्तोऽप्यथवा निरुद्ध । पिबेज्जल शीतलमाशु तस्य सोतांसि दूष्यन्ति हि तद्वह्निनि । स्त्रीपलिष्वप्यथापि तेषूदकोदरं पूज्यवदभ्युपैति । क्षिप्रं महत्तत्परि हस्तनाभि समातत प्रणमिवाभ्युना च । यथा हति शुभ्यति कल्पते च शब्दायत चापि दकोदरं तत् ॥ जन्मनोदरं सत्र प्रायः कच्छतमं मत । वलिन सदृशात्मा, यदसाध्यं भवोद्विगतम् ॥” इति । मा नि ।

जलोदरारिरस । पु । जलोदराधिकारे रस ।

रसान्वकी प्र २ तो (मतान्तरं गन्धक ४ तो) मनशिला हरिद्रा जयपालबीज चिकला विकटु विषकमूल एषां प्रति १ तो दनीरसेन सुष्की क्षीरेण (निद्रुव आठी) ध्वजराज्रसेन च प्रथक ० भावयित्वा संशोय च बटो कुर्यात् । माता २२ ।

जलोद्भवः । पु । अणु । स्त्री । वे निघ । स्त्री । लुपुत्रश्रीशक्ति । कुडुमगली । रा नि व ५ । १६ ।

जलोद्भूता । स्त्री । गुप्तालायाम् । रा नि व ५ ।

जलोदरगो । स्त्री । जलीकायाम् । जौंर । च टी ।

जलोलूका । स्त्री । पद्मबीज । रा नि व १० ।

जलोम । पु । जलवेतसे । वे निघ ।

जलोमास । पु । (सी) स्त्री । जलीपायाम् । च ।

जलीका । स्त्री । जलायुकायाम् । हारा ।

जौंर । या शदशविधा । अणुद्गं, इन्द्रागुहा, गोचन्द्रमा, कर्पूरा, साहस्रिका एता दट् सविधा । कपिशा, पिङ्गला, शङ्खुमुखी, गुविशा, पुष्टरीकमुखी सावर्णिजा एता दट् निविधा । जलीकाश्रीवर्णादिभ्यो — विरक्तज जनीकायां तागवापेच रसदेत् । अनुमतिं निद्रा चने जलाष्टपत्रे विभे । तस्मिन् विरेक् जलीकां तो सट् आत्मा परिचयेत् । मन्त्राणां जलीकाया

सा धोचा रक्तमीचये ॥’ अनुपयोग्या जलीका लक्षण यथा,—लोमशृङ्गा च कपिला नाविस्त्रुला न दुश्चला । वर्जनीया प्रयत्नेन मिथजा कौर्त्ति निच्छता ॥” रस च । See जलायुका ।

जलीकाविधिः । पु । तथा रक्तमीचणकार्ये ।

जौंर ध्वान । “अथ जलीकावसेकसाध्याधित उपवेश्य सर्वेभ्य वा विदित्य चास्य तमवकाशं गृही मयचूर्णैर्यद्वारणे स्यात् । गृहीताय ता सर्पपरजनी कान्कोदकप्रदिग्धगात्री सलिलरसकमध्ये सुहृत् स्थिता विगतकृमा ज्ञात्वा ताभीरोगं याचयेत् । सुवृग्गुह्याद्रपि कुप्रोतावच्छन्नां कृवा मुखमपाठपुया दग्धहृत्वे क्षीरविन्दु शोषितविन्दु वा दद्याच्छा पदानि वा कुर्यात् । यद्येवमपि न गृहीताय तदान्यां याचयेत् । यदा च निविशतेऽश्वसुरवदा नन जलीक्रमस्य च स्नात्वा तदा जानीयात् गृह्णा तीति गृह्णन्तीचाद्रवश्चावच्छन्नां धारयेत् संवयेत् ॥” इत्यादि । तस्य गुणा — “शीताधिवासा मधुरा जलीका वारिचमवा । दद्यात्पिकोपघटे तु हिता सा त्ववसेचने ॥” सु सु १३ च ।

जलीदनम् । स्त्री । सजलार्द्र । मा कुठपि ।

जवन । पु । अथ । श्रीकारिहरिपि । रा नि व १६ ।

जवनाल । पु, स्त्री । धान्यविशेषे । अनोत्र ।

तदोजगुणा — खादु शीतल वातल कफपित्त प्रघ्न । राज ।

जवनी । स्त्री । सगमख्याय चीपमिदिनेवे । इ ।

जवलो । स्त्री । कषायफलवृक्षे । कुशग्रोत्र ।

तस्य फलगुणा — “कषाय कफप्रिघ्न क्षिप्ति च विप्रदम् । हृद्य सुगन्धि विप्रद जवलो फलमुच्यते ॥” सु ।

जवसम् । स्त्री । तण्डु । घाति । श २ ।

जवसाध्या । स्त्री । यमान्याम् । मद व २ ।

जवा । स्त्री । बीडुपुष्पवृक्षे । खदागुणेश्च गीह ।

तत्पत्नीय — बीडुपुष्प (च), बीडु (म), जवा, श्रीजाला, रक्तपुष्पी, अकप्रिया, रागपुष्पी, प्रतिका, हरिद्वर्णा । दुहा, — कुटुम्ब, चण्ड, इन्द्रमुषद्विषाप्रकल, मममुषसाधन रसमन्त्रादि-तया । राज । रा नि व १० । हृद्यमग्निं तन्वापुष्पं पाण्डुरकरम् । च द ।

जवादि । स्त्री । अराज । अरुणा, अरुणा ।

म जवादीकसूरी। तत्पण्याय, — गन्धराजं, कतिम,
स्वयम्भुज, समुद्रगन्ध, गन्धान्ध, सिन्ध, सामाधि
कर्म, सुगन्धैलनिर्गन्ध, कटुमीद। गुणा —
निग्धमुष्ण सुखकर वातहितश्च। तल्लन्य —
“जवादि नोल सुखिरामीपत्नीत सुगन्धित। प्रातपे
बहुलामीद राजा योग्य न चायथा ॥” रा नि
व १२।

जवानी। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

जवापुष्पम्। स्त्री। श्रीद्रुपुष्पे। जवा इति।
श २।

जवाह्रा। स्त्री। यमान्याम्। मद व २।

जविन। पु। विलेशयस्यगतिशेषे, कीकडस्ये।
रा नि व १६।

जवी (इन्)। पु। अश्च। उष्ट्रे। रा नि व १६।

जसदम्। स्त्री। यमदं। मृता। वै निघ।

जसुरिः। पु। वजे। उ।

जहा। स्त्री। सुष्ठितिकायाम्। रूषीत्री।
श च।

जक्षणम्। स्त्री। भक्षणे। रा नि व २०।

जक्ष्मः (क्ष्मा (न्))। पु। चयरीमे। यन्ता।
त्रोत्रं। अ टी भ। See यक्षा।

जागतः। पु। सीमपताभेदे। सु चि २६ य।

जागरः (णम्) (री)। पु, स्त्री, स्त्री। निद्रा
भावे। जाग्रितां थावा। अम। पु। कवचे।
अ टी।

जागुडम्। स्त्री। कुडुमे। रा नि व १२।

जागृवि। पु। अघौ। इ।

जाघनी। स्त्री। ऊरी। विका।

जाङ्गमद्रव्यम्। स्त्री। जाङ्गमजातद्रव्यगणेषु,
सधु नीच पित्त वसा मन्त्राद्युदासविस्तृत चक्षरेती
स्थिराधुमङ्गनखसुरकेशरीचनलोमसु ॥ अ सू।
१५, १।

जाङ्गल'। पु। कपिश्रवपत्तिवि। गोत्र उक्तिर
पाथी। मे। मद्रप्रायशतवर्गम्। तद-प्राय
वेदे देशे। “मद्रप्रायश्च यो दश स चीनी
जाङ्गलमिध ॥” रा नि व २। “अलोदकीर्य
इत्थं पित्तकामयान्वित। जातान्यो जाङ्गलो

दश ॥” गुणा — वातपित्तकर उष्ण रुच्य
राज। “अपिच —” आकाशगन्ध उच्चय त
स्वल्पदादय। शमीकरीरविक्षान्तपौलुककंसुसुल
हरिषेणर्षपृषतगोर्णखरसङ्कुल। सुसादुप
वान्देशी वातलो जाङ्गल अत ॥” भा। तत्र
गुणा — स्वादु विदोषघ्न रुच्य पथ्यम् आधुनिकी
पुष्टिकान्तिकरश्च। रा नि व १४। स्थलज
वने। सोऽष्टविध यथा — जहाला विकि
प्रतुदा गुहाशया प्रसङ्गा पर्णस्रगा विलि
याम्याय। तत्र जहालविकिरी प्रधानतमौ तावे
हरिषर्षकरश्च करान् हातमाल शरभ-श्वदृष्टप
चारुकरस्रगमाटकाप्रसृतयो जहाला कषायसध
खक्षय। “गुग्गुलायकयाताटा गोधा हरि
कृत्का। छिकरायासयाचान्ये तिक्तियाय
कृत्का। भारद्वाजास्तथा श्वेना सूयका वर
रणा। इत्येते जाङ्गला जीवा ये जलेन वि
क्षिता ॥” अचि २० अ। स्त्री। मांसि।
नि व १०।

जाङ्गलमांसम्। स्त्री। शिखिरादिजन्तुमांसं
रा नि व १०।

जाङ्गलयकत्। स्त्री। जाङ्गलपत्रयकृति। त
रपित्तहरम्। वा चि २५।

जाङ्गला (स्त्री)। स्त्री। शुकशिख्याम्। आ
रूनी। मे।

जाङ्गुडम्। स्त्री। कुडुमे। विका।

जाङ्गुलम्। स्त्री। विधे। नालिनीफले। शब्द
मांसि। इ।

जाङ्गुलिः। पु। विषवैद्ये। माथूले। श
(स्त्री) स्त्री। विषविद्यायाम्। इ च।

जाङ्गिकः (काङ्गय)। पु। शोकारिणं
उष्ट्रे। रा नि व १६। नि। मे। जा
नीविनि।

जाजी। स्त्री। ऊरीके। भा म ४५ प्रद वि
“दत्ता सीवर्चं जीजा”।

जाटलिः। पु। पटोललतायाम्। अम।

जाठर। पु। जठरामले। वै निघ।

जाठरयन्त्रि। पु। गुहरीनी। रा नि व २।

जाब्यम्। स्त्री। अङ्गुलतायाम्। रा, नि व २०

जाड्यारि' । पु । जम्बीरवृक्षः । र्णाङ्गो नैवुर
ग्राह । रा नि व ११ ।

जातकाध्वनि । पु । जलोक्तायाम् । वै निघ ।

जातकर्म । स्त्री । शिशौ भूमिष्ठे कर्तव्ये
कर्मणि । नाडीच्छेदः । मृतिकापूजादी ।

जातघ्नौ । स्त्री । पुत्रघ्नीनामयीनिदीपे । वा उ
३३५ । See पुत्रघ्नौ ।

जातरूपम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ ।
धुसूरे । अम ।

जातरूपप्रभम् । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

जातवेदा । पु । अग्नी । चितकवृक्षे । अम ।

जातसारा । स्त्री । जिह्वान् । वै निघ ।

जातापत्या । स्त्री । प्रसूतायाम् स्त्रियि । अम ।

जाति । स्त्री । जमनि । आमलक्याम् । मालती
पुष्पलतायाम् । जातीफलं । मे । च चि ३५
गुण्डारीचयाम् । काम्पिलके । कर्मणाञ्छि ।
विश्व । रोगसम्प्राप्ते । मा नि । जातीपुष्पवृक्षे ।
च द वा व्या चि ।

जातिकाफलम् । स्त्री । जातीफलं । आश्वत्थम् ।

जातिकोश(ध)म् । स्त्री । जातीपत्र्याम् ।
अग्निज्यौ । जातीफलं । भा । सु टू ४६ अ ।
इ च ।

जाति(ती)कोशा (यो) । स्त्री । जाती
पत्र्याम् । अग्निज्यौ । रा नि व १२ । वै निघ
२५ सुदशनचूर्णे ।

जातिजम् । स्त्री । जातीफलं । वै निघ ।

जाति(तौ)पत्र(क)म् । स्त्री । जातीफलं ।
“जातोपत्रपत्रपत्रकयुत ।” भा उ वाजो चि ।

वै निघ २५ वा व्या चि एरुष्टपाके । जाती
वृक्षपत्रे । ऋक्षिनीत्र पाठा । रस र बाल चि ।

जातिपत्रिका(त्रो) (र्णी) । स्त्री । जाती
फलत्रयि । अग्निज्यौ । हिं जावथी । क जाइपनी ।
तत्पर्याय — जातिकोषी, सुमन पत्रिका, मातृती
पत्रिका, सोमसायनी । गुणा — कटुतिक्त
सुरभि कफशायकरो मुखवैशद्यजननी च । रा
नि व १२ । दुग्धहरी । राज । “जातीफलत्र
त्वक् प्रोक्ता जातीपनी भिषग्वरे । जातीपनी लघु

खादु कटूणा रचिवर्णकम् । कफकासवनिश्यास
द्वयाकमिविपापहा ॥” भा ।

जातिपुष्पिका । स्त्री । जातीपुष्प्याम् । अग्निज्यौ ।

जाति(तो)प्रवाल । पु । जातिकिसलये ।
आतिपाठा । च सू ४५ ।

जातिफलम् । स्त्री । जातीफलं । आश्वत्थम् ।
इ च ।

जाति(तो)फलत्वक् । स्त्री । जातीपत्र्याम् ।
अग्निज्यौ । वै निघ ।

जाति(तो)रस' । पु । रक्तधौले । निर्मादन ।
वै निघ ।

जाति(ती)शस्यम् । स्त्री । जातीफलं । आश्व
त्थम् । रा नि व १२ । वै निघ २५ अतिसा
वि मोचरसपुटपाके ।

जाति(तो)सारम् । स्त्री । जातीफलं । रा
नि व १२ ।

जाति(तौ)सुत । पु । जातीफलं । वै निघ ।

जातिहिङ्गुलकम् । स्त्री । हिङ्गुलं । वै निघ ।

जातो । स्त्री । (Jasminum Grandiflo-
rum) खनामल्यातपुष्पवृक्षे । आति यी
छामिनी दूतग्न ग्राह । हि चन्वेली, सणजाती ।
म जाइ । क जाजि । तत्पर्याय, — सुरभिगन्धा,
सुमना, सुरभिप्रिया, चतकी, सुकुमारा, सन्ध्यापुष्पी,
मनोहरा, राजपुत्री, मनीना, मालती, हल
भाविनी, जनेटा, हृदयगन्धा । गुणा, — शीता
तिक्ता कफघ्नी मुखपाकघ्नी च । तत्कुशल नेत्र
रोगघ्न त्रपविम्कोटकघ्न कुष्ठघ्नश्च । रा नि
व १० । ‘जातीयुग तिलमुष्ण सुवर लघु दोष
जित् । शिरोरश्मिमुखदन्तानि विषकुष्ठानिलाद्य
जित् ॥’ भा । मालत्याम् । सु सू १८ अ ।
जातीफलवृक्षे । वै निघ ।

जातोकन्द । पु । जातीमूले । सु सू
मिश्र च ।

जातोको(श)पम् । स्त्री । जातीफलं । इ च ।

जातोकोपफलम् । स्त्री । जातीपत्र्याम्, जाती
फलं च । वै निघ, आश्वत्थम् । वै निघ अजोध
वि दाङ्गरसे ।

जातीजातम् । स्त्री । जातीकीफल । वै निघ ।

जातोतेलम् । स्त्री । कर्पूरीगाधिकारे । “जाती पत्रसे तेल विपक्ष पूतिकणजित् ।” कटुतेल ४ श जातीपत्रस १६ श (हृदीपदेमात्) कल्कार्थे जातोपत्र १ श । सा की ।

जातोदलम् । स्त्री । जातीकोपे । शैश्वी । वै निघ २भ, रक्तपि च कर्पूरादिचूर्णे । जातीपत्र ।

जातोद्वयम् । स्त्री । जातीकीफलने । खांश-रुण्ण ७ क्षत्रिणी । जीवकद्वयगिति तालीशदिचूर्णे । हृदीपदेश ।

जातोपलिका (त्रो) (खी) । स्त्री । जाती कोपे । मा उ वाजीकरणे ।

जातीफलम् । स्त्री । खांशमन्त्रातमुगधफले । खांशरुण्ण । तत्पथ्याय, —जातीकोप (घ), फल, जातो, जाति, कोषक, कोश, कोय, जातिकोप (शब्दर), राजभोग्य (श), जातीकोश, जाति फल (अ टो) जातिशय, शालूक, मातृतीफल, मज्जसार, जातिसार, पुट, सुमन फलम् । “जाती फल सङ्घट्टे विप्र शृङ्ग च शयते । जघुक शब्दहीनञ कथाङ्गमतिनिन्दितम् ॥” मैष । गुणा — तिक्त कटु कफघ्न लघु वृणाप्त सुख क्षेददीगन्धघ्न । सु सू ४६ अ । कपायोष्ण कटु कण्ठाभयघ्न वातातिसारमेघघ्न हृष्य लघु क्षीपनञ । रा नि व १२ । हृष्यायलघ्नम् । राज । रसे तिक्त तीक्ष्ण रोचन ग्राहि स्वरकर अपवातमुखवैरस्यमलदोर्गन्धघ्न क्रमिकासवनि श्वासशीपवीनसङ्घट्टोद्वेगघ्न । मा । “तेल जाती फलीहृत समुक्त जलमग्निदम् । जीर्णातिसारशमनम् आपानादपघ्नलघ्नम् । आमवातहरं बल्य दन्त वेदप्रणातिजित् ॥” अति । जातीकीपवहुषम् । सु सू ४६ अ ।

जातोफला । स्त्री । आमलकीवृक्षे । आमला ग्राह । रा नि व ११ ।

जातोफलादिवटी । स्त्री । चण्डीय यटो । जातोफल स्वङ्ग पिप्पली निगुण्डी (निम्बिनी) विष यण्डो धुस्वरबीज हिन्दुल टङ्गणवार (लोहांगार थरे) एषां प्र समभाग जम्बीररसेन बटो काथा । मा २१२ रजि । र सा ४ ।

जातोफलाद्या (वटिका) । स्त्री । महण्यधिकारे । शुद्धपारद ४मा गन्धक ४ मा कज्जली कार्या । जातोफल मीचरस मुसक टङ्गणवार (लोहांगार थरे) अतिविषा जोरक मन्त्रिष एषा प्र ४मा विष १ मा एकव सङ्गुर्ण, वश आम कष्ट वौष्ठो प्रसारणी (शक्काङ्गुलि) निर्गुण्डी विजया (मिक्कि) जम्बू (जाम) जयन्ती (खलि) दाडिम कैशराज (देवउत्त) पाठा (जाकादि) भङ्गराज एषां पत्ररसेर्भावित्वा सङ्गाह्य च कोलाभ्यमावा वटी काथा । अथा यथा— जातोफल टङ्गणवार अभ धुस्वरबीज एषां प्र १ तो अडिफेन २ तो प्रसारणीरसेन सङ्गर्ष्य वटी चणकाभा कार्या । प्रयुग्नी अमकथापि माघचतुष्टय दीयते । र सा स ।

जातुकम् । स्त्री । हिङ्गी । श च ।

जातुकपर्णिका । स्त्री । हृचमेदि । सुपु ।

जातुज । पु । दीहृदि, गन्धिया अभिगाये । र ।

जातुषम् । स्त्री । जातुधिकारे । ग्रांणा ।

जातोक्षः । पु । गुवावृक्षे ।

जात्यन्धः । वि । जन्मान्धे । जम्बकांणी ।

जात्युत्पलम् । स्त्री । ज्येतरक्तकमले । वै निघ ।

जानु । स्त्री । जङ्गीरमध्यभागे, चक्रिकायां, अङ्गी वङ्गागे वा । शैट्टि । ‘जावङ्गीयच चक्रिका ।’ रा नि व १८ ।

जान्वस्त्रि । स्त्री । जातुदेशाखनि । शैट्टिन शङ्का ते च द्वे । च शा ७७ ।

जामाता । पु । गजपिप्पल्याम् । प सु । सूया धरो । हृड्डहृष्टे । ने । मैष अम्वपि च चुषा यत्याम् । धवठवे । मे ।

जाम्बवम् । स्त्री । खर्षे । रा नि व १९ । जम्बूफले । जाम रत्न । अम, पु । जम्बूसवे । जाम्ब्र आमव । ‘जाम्बव चीरसहितो जम्बूरसगुण्डीव ।’ वोट हृड्डसु । गुणा — “जाम्बवो यदनित्यन्धन्तुषरी वासकीपण ।” सु ।

जाम्बवती (वी) । स्त्री । मागदमन्याम् । नागदना । रा नि व ५ ।

जाम्बपि । पु । ववे । ज ।

जाम्बवीष्टम् । स्त्री । चतविशीपमन्त्राकादिशेदे ।

“गन्धफलायसदृशसुखाग्राह्यपाषाणरचितवर्ती ।”
सु सु ५५ ।

जास्वूनदम् । स्त्री । सुषणे । रा नि व १५ ।
धनुरे । रा नि व १० ।

जास्वोष्ठम् । स्त्री । जास्वोष्ठे । सु चि १८५ ।

जायकम् । स्त्री । कलिया इति ध्यातपीतसुगन्धि
चन्दने । अम ।

जाया । स्त्री । शमीवृक्षे । वै निघ २५ कर्णक
ज्व चि ।

जायाघ्नम् । स्त्री । तिलकालके । वै निघ ।

जायानुजीवो (इन्) । यकपक्षिणि । मे ।

जायु । पु । शीघ्रे । रा नि व २० ।

जारगर्भा । स्त्री । जुद्धरोगविशेषे । वै निघ ।

जारण । पु । कासमर्दचुपे । दानकागता ।
रा नि व ४ । जौरके । वै निघ । स्त्री । स्थूल
कीरके । नोटी खौत्रे । रा नि व ६ ।

जारणवोजम् । स्त्री । रसजारणार्थं वीजद्रव्य
भेदे । र चि ।

जारो । स्त्री । जाडोतिष्ठति शीघ्रवृद्धिषे ।
झाडि । मे । “आममासफल पिष्ट राजिका
खवणान्वित । भट्टहिद्रुयुत पूत घोलित जारी
उच्यते ॥ जारी हरति जिह्वाया कटुल कण्ड
शोधनो । मन्दमन्दन्तु मौता सा रोधनी वरि
शोधनो । भा ।”

जाल । पु । कदम्बवृक्षे । मे । (क) शृङ्गगत
नेत्ररोगभेदे । Sec जालसञ्जक । सु उ ४५ ।
स्त्री । लीवरूपित । शरीरस्थजालवत् पदार्थे ।
तानि च शिरासायुस्त्रिमसिन्धु सम्भवन्ति । तथा
प्रत्येक चत्वारि चत्वारि सङ्ख्या धोडग भवन्ति ।
भा । चारके । जालि कुन्ती । मे ।

जालकम् । स्त्री । कुशाण्डायति जुद्धकने ।
जालि । सा सु । कुटुम्बिनीरूपे । वै निघ ।
मोषकफले । मे । पुष्पकोरके । म । पु । गणाल ।

जालकारक । पु । मूत्रे । नादडणी ।
र च ।

जालकिनो । स्त्री । मेथाम् । त्रिका ।

जालगर्भम् । पु । जुद्धरोगविशेषे । अग्नि
वाज । तस्य लक्षणं यथा—“विषयवत् सपति धी

दाहचरकरस्तु । अपाक शययु पि
मेथी जालगर्भम् । सु ।

जालपात् (द) । पु । हसे । त्रिका ।

जालमोटा । स्त्री । शृङ्गयुष्मिकायाम्
निघ ।

जालवर्वरक । पु । वर्वरकवृक्षभेदे ।
विश्वम् । पुलङ्ग, जालि । तनपथ्याय,—

स्थूलकण्टक, सूक्ष्मशाख, तनुच्छाय, रन्ध्र
गुणा—रुच श्वतरोगघ्न पित्तहृत् क
कफघ्न दाहकरय । रा नि व ८ ।

जालवव्वुल्लिका । स्त्री । वव्वुल्ल
वै निघ ।

जालविन्दुजा । स्त्री । थावनालीशकं
रा नि व १४ ।

जालसञ्जक । पु । शृङ्गगतोवरीय
छेषे जालि पडा । लक्षण—“जालाम
शिरासदान सरक सलान छत इह जा
तस्तु ।” सु उ ४५ ।

जालचीनम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षस्य च
विषे । सु कल्प २५ । Sec चौरविष ।

जालि । स्त्री । खाद्यद्रव्यविशेषे ।
हि जारो । “आममासफल पिष्ट रा
खवणान्वित । भट्टहिद्रुयुत पूत घोलित
उच्यते ॥” गुणा—जिह्वाकण्डूशो कण्ड
च । भा ।

जालिक (कार) । पु । मकटे । नाक
ह च ।

जालिका (की) । स्त्री । कोषावका ।
रा नि व १ । जलोकायाम् । खोह ।
भिदि । मे ।

जालिकिनो । स्त्री । जलोकायाम् ।

जालिनो । स्त्री । महाकीयतकाम् ।
रा नि व १ । वै निघ कामला वि ।
खवायाम् । पोषागता । र ना । सु चि
देवदाण्याम् । देवाताङ्ग । दाहहरिदा
वै निघ । प्रमेहपिटिकाभेदे । लक्षण—“जा
तीव्रदाहा तु मांसनाशसमागता ।” सु नि
असाम्यतुताभेदे । सु कल्प ८५ । Sec

जालिनीफलम् । स्त्री । धीपाफली । घोषा
फलद्रव्यं वौष्टि वा सिद्धेद्रव्यं वौष्टि । च द
पाण्डुचि । गुणा—शिरोरोग पाण्डुरोगहर चव
करच । अति ।

जालौ । स्त्री । पट्टीलजलायाम् । रा नि ष ७ ।
धीपायाम् । प सु । ज्योत्स्नायाम् । ङिङी ।
अम ।

जावकः । पु । अलकके । वै निघ ।

जापकम् । स्त्री । कालीयचन्दने । पीत चन्दन ।
अ टी सा ।

जाहकः । पु । लणसरटे । दाग शिनिगिरे ।
रा नि ष १२ । गोनाससर्पे । जलीकायाम् ।
निघ । विडालि । श र । बिका । घोहे ।
घोश । मे । तत्पर्याय,—गावसङ्घीची, मण्डली,
बहुद्वपक, कामद्वपी, विद्वपी, विलवास । रा ।

जाहकध्वनिः । पु । घोहे । घोश । जली
कायाम् । जौंक । हारा ।

जिगतुः (द्रुः) । पु । उच्छसि । प्राणवाधौ ।
उषा ।

जिघ्रसा । स्त्री । च्छायायाम् । हे च ।

जिह्विनी । स्त्री । गुडमज्जिकायाम्, गुलटली
इति ख्याता । भेष्योनिव्यापत्वि । सु सू
लोभादि । “जिह्विनी लण्मात्रलोभा” वा सु
१५ अ रीभादि, च वि द्य । गुणा—“मधुरा
सोष्ण कषया योनिशीघरी । कटुका व्रणहृद्दोग
घातातोषारद्रव्यटु । तमालशालवदेदी दाह
विस्कोटहृत् पुन ॥” भा वटादि ।

जिह्वि (ङ्गो) । स्त्री । मज्जिहायाम् । प सु ।
कन्दर्पसारतले । च द मेष चि । गुडमज्ज
निकायाम् । सु सू १८ अ ।

जिह्वासा । स्त्री । परीषायाम् । यथा—“भेषज
परीषीतरकालमुपदेन्यते ।” च वि द्य ।

जितवः । पु । घोटके । भा ।

जितेन्द्रियाहः । पु । कामद्विगामचुपे ।
रा नि ष ४ ।

जिनयोनिः । पु । हरिके । श र ।

जिम्भ छामोहन । पु । मेके । श र ।

जिम्भशल्यः । पु । खदिरे । रा नि ष ८ ।

जिम्भा (भिका) । स्त्री । जृम्भिकायाम् ।
शङ्खे । रा नि ष २० ।

जिवाजिवः । पु । जीवजीवपक्षिणि । श र ।

जित्रिः । पु । पक्षिणि । उषा ।

जिह्वम् । स्त्री । तगरपादुके । प सु । रा नि
प १० । ज द १२ अ । पिच्छीतगर । वै निघ ।
पु, स्त्री । जिह्वायाम् । अटी २ । पु । सर्पे ।

जिह्वगः । पु । सर्पे । निघकक्षिपात ।

जिह्वकः (ह्वग) । पु । तन्नामकसन्निपातज्वर
विशेषे । लक्षणम्—“असनकासपरितापविह्वल
कठिनकण्ठकण्ठोदतिजिह्वक । अधिरमृतयलहौन
लक्षणे भक्षति कष्टतरसाध्य एव वै ।” वै निघ ।
अस्य तत्त्वान्तरिकलक्षण भावप्रकाशे सृग्यम् ।

जिह्वा । स्त्री । रमनेन्द्रिये । जिह्व । रा नि ष
१८ । तत्पर्याय—रसज्ञा, रसना (अ), रश्ना,
रसन, जिह्व (अटी), रसाल, मुधास्रवा, रसिका,
रसाङ्गा (गृद्धर), रसा, लोला, रसाला, रसना,
ललना (ज) । सा च उदरे पच्यमानकफशीणित
मांससारमूत्रा । सु शा ४ अ । तत्परोचा यथा—
वातेन—शाकपत्रनिभा रुचा क्लृटना च । पित्तेन
—रक्षा व्यावा च । कफेन लिम्बा आर्द्रा धवला
च । विदोषेण—परिदग्धा खरस्यर्शा कृष्णा च ।
दोषद्वयाधिक्येन—दोषद्वितयलक्षणा च । भा ।

जिह्वानिलेखनम् । स्त्री । जिह्वामलहरदगा
कुलकाटिकायाम् । चिद्यडि जिह्वकीला इति
लोकैः । “जिह्वानिलेखन रीप्य सौवर्णे वाचभेष
च । तमलापहर श्ल श्चदुश्लक्ष्ण दगाकुलम् ॥”
सु चि २४ अ । “निह्वनि वक्रवेरस्य जिह्वा
दन्ताश्रित मलम् । आरोग्य रुचिमाधने सद्यो
दन्तविशीघनम् ॥” राज १५ ।

जिह्वापः । पु । विडाने । कुकुरे । भजूके ।
श र । चिक्कयान्त्रे । विश्व ।

जिह्वाप्रवन्धः । पु । जिह्वामूले । वा च २१ अ ।

जिह्वामलम् । स्त्री । रसामले । बिका ।

जिह्वारदः । पु । पक्षिणि । हारा ।

जिह्वारोगः । पु । जिह्वगतरीने । जिह्वेय वा
अर्जुति । नि । स पचधा—“वातेन पित्त
जयापि कफजीरणासृजक । उपजिह्विका च
गदा जिह्वाया पच कीर्तिता ॥ जिह्वानिम्बन

स्तुतिता प्रसुता भवेय शाकच्छदनप्रकाशा ।
पिपात् सदाहिरपघोयते च दीर्घं सरत्तरपि
कण्टकैश्च । कफेन गुर्वी बहुलाचिता च मोक्षीकृत्यै
शास्त्रजिकण्टकाभे । जिह्वातले य श्वयु प्रगाढ
सोऽस्माससज कफरक्तमूर्ति ॥” इत्यादि । मा नि ।
अधिमिहिकीपोति पङ्क्तिषमाह वाभट । यथा—
“शाकपयखरा मुता स्तुतिता वातदूषिता । जिह्वा
पिपात् सदाहीमा रक्तमोसादुरेक्षिता । शाखौ
कण्टकाभेस्तु कफेन बहुला गुरु । कफपिपा
दच शोकी जिह्वास्तम्भदुद्भवा । सत्स्यगन्धिभवेत्
पक्व सोऽलसो मांशमातन । प्रवन्नेऽपी जिह्वाया
शोकी जिह्वायसग्निम । सादुर कफपिपाक्षे
लाभीषास्तम्भवान् खर । अधिमिह सरकण्डू
बांसाचारविधातकृत् । सादमेवोपजिह्वस्तु जिह्वाया
उपरिस्थित ॥” वा उ २१ अ ।

जिह्वालित् । पु । कुकुरे । वै निघ ।

जिह्वास्तम्भ । पु । स्नामध्यातवातव्याधी ।
बि । एडाहेश शोडश । “वात्वाहिनौशिरा
सख्यौ जिह्वा स्तम्भयतेऽनिल । जिह्वास्तम्भ स
तेनाप्रपन्नवाक्छेदनीयता जिह्वास्तम्भे यथावत्
वातव्याधिविकसितम् । सामान्योक्ता क्रिया-
द्यामाहृतस्यापि हिता मता ॥” अथस्य मुख
रीगे । ज द २८ अ । See सुखरीगे ।

जिह्वास्ताद । पु । छिद्ये । छोटो । हे ।

जीन । पु । हरे । रा नि व १८ ।

जीमूत (क) । पु । मुत्तायाम् । भूता ।
रा नि व ६ । पीतदेवदास्याम् । भा । देव
दास्याम् । देवतांता । रा नि व ३ ।
घोषकलतायाम् । घोषा नता । इ अ । स्त्री ।
घोषाफले । च स २५ ।

जीमूतकतेनम् । स्त्री । कीशतकीतैले ।

जीमूतकूट । पु । पन्ते । हा ।

जीमूतमूलम् । स्त्री । श्याम् । प सु ।

जीमूतवाहो (न) । पु । ध्मे । हे ।

जीमूताह्वा । स्त्री । देवदास्याम् । देवतांता ।
नक्षमुत्तायाम् । वै निघ ।

जीर (क) (ण) । पु, स्त्री । (Cuminum
cyminum) Cumin seed समानध्यात
रूपे । वङ्ग जीरे, गोसां जीरे । हि जीर ।

ते जीरकर । तत्पर्याय, —जरण, चजाज
कषा (च), दीपक (ज) जीर्ण, जीर, दीप्य
जीरण, चजाजिका, वज्रसख, मागध, दीपक
गुणा—कटुरूप पातघ्न दीपन गुद्याधानाति
सारघ्न यष्ट्योक्तमिहय । रा नि व ६ । जीरका
पथ, तत्र श्वेतकण्डूखलसूक्ष्ममिदास्तुषा, वनजीर
रूप इति पथ । भावप्रकाशस्तु विमिदामाह यक्ष
कणकलोन्नोमेदिन । गुणा—दीपन पाचन
उपल्लाहवशीपक याहि च । शाङ्गे । लघु सयानि
गर्भाशयग्रहिकां ज्वरघ्न पाचन हृष्य बल्यं रूप्य
कफघ्न चक्षुष्यमतिसारघ्नच । भा । विशेषा पर्याय
हृष्या । एतेषु लक्ष्मिपित्तगुणं ज्ञेयम् । अत्रि ।
जीरकद्वयम् । स्त्री । यक्षपीतजीरके । गुणा
—“तीक्ष्णोष्ण कटुक पाके रूप्य पिप्पाप्रिवर्जनम्
कटु श्लेष्मानिलहर गन्धाश्च जीरकद्वयम् ॥”
सु सू ४६ अ ।

जीरका । स्त्री । शालिधान्विशिष्टे । सा च
वातपित्तघ्नी । अत्रि १५ ।

जीरकादिमोदक । पु । यष्ट्यधिकारे ।
जीरकचूर्णे ८ प हृतमर्जितसिद्धिजीरचूर्णे ४ प
लोहम् पथ वङ्ग मधुरिका तालीशपथ कथिवी
जातीफल धान्यक आमलकी हरीतकी विभीतक
गुडलक् तिजपतम् एषा नामकेशर लवङ्ग शैलज
सारचन्दन रक्तचन्दन कटामांसी द्राक्षा शटी
टङ्गणधार कुन्दरुखीटी यष्टिमधु वज्रोचना
काकीवी बालक गीरचो मुष्को पिप्पली मरिच
घातकीपुष्य विन्दवेशी अर्जुनलक् शुलफा दिवदारु
कर्पूरं मिथुन जीरक मोचरस कटुकी पद्मकाष्ठ
मलिका एषा प्रतिचूर्णे २ तो सत्रचूर्णदिग्गणा
शकंरा एकत्र पचेत् । भावा १ तो ।

जीरकाद्यष्टतम् । स्त्री । व्रणशोषाधिकारे ।
“जीरकपक्व पश्चात् सिक्कसज्जरसमिश्रित इति ।
हृतमर्जितान्वाकदन्धजदुर्ख चणाहे न ॥” गण्य
हृतं ४ अ पाकार्यजल १६ अ । कल्काद्यजीरक
८ प । सिद्धे सिक्कसज्जरसयो (मम ७ ध्नी)
४ प प्रक्षेप । अथन् चक्षुपित्ताधिकारे—“पिप्पा
जाजी सधान्याकां हृतमर्ज्य विपाचयेत् ॥” गण्यहृत
४ अ कल्क १ अ जल १६ अ । च द ।

जीरण । पु । जीरके । रा ।

जीरिका । स्त्री । व्रणशोषाधिकारे । रा नि व ८ ।

जिनीफलम् । स्त्री । धोपाफली । पोवा
जन्न वौचि वा किण्डेव वौचि । च द
जुचि । गुणा—जिरोरोग पाण्डुरोगहर चव
रच । अति ।

जौ । स्त्री । पटीललतायाम् । रा नि व ७ ।
यायाम् । प सु । ज्योतस्त्राम् । किडा ।
म ।

जवकः । पु । अलकके । वै निघ ।

जपकम् । स्त्री । काञ्चीयचन्द्री । श्रीतु चन्दन ।
टी सा ।

जकः । पु । लणसरटे । कांज जिदगिरे ।
नि व १६ । गोनाससर्पे । जलीकायाम् ।
निघ । विडानि । श र । तिका । घोडे ।
घांशु । मे । तत्पथ्याय,—गावसहीची, मण्डली,
हुडपक, कामरपी, विद्यपी, बिलवास । रा ।

जकध्वनिः । पु । घोडे । पोवां । जलौ
तायाम् । जौक । हारा ।

जगतु (जुः) । पु । उच्छासे । प्राणवायौ ।
उष्ण ।

जघक्षा । स्त्री । जघायाम् । हे च ।

जङ्गिनी । स्त्री । गुडमज्जिकायाम्, गुलटुली
द्रति ख्याता । मेघ योनिव्यापत्ति । सु सू
लीप्रादि । “जिङ्गिनी लणशाली ।” वा सु
१५ अ रीप्रादि, च वि, पच । गुणा—“मधुरा
सोणा कपाया योनिशीघरी । कटुका ब्रणहर्त्री
वातातोसारज्वरघ्न । तमालशालवदेवी दाह
विम्बोदघ्न पुन ॥” भा वटादि ।

जिङ्गि (ङ्गो) । स्त्री । मज्जिठायाम् । प सु ।
कन्दर्पसारतैने । च द मेघ वि । गुडमज्ज
निकायाम् । सु सू ३८ अ ।

जिज्ञासा । स्त्री । परोचायाम् । यथा—“मेपज
परोधीतरकालमुपदेश्यते ।” च वि पच ।

जितव' । पु । घोटके । भा ।

जितेन्द्रियाह । पु । कामरुद्रिगामचुपे ।
रा नि व ४ ।

जिनयोनि । पु । हरिके । श र ।

जिम्हा (मिक्का) । स्त्री । जृम्हिकायाम् ।

शहे । रा नि व २० ।

जिवाजिव' । पु । जीवज्जीवपक्षिपि । श र ।

जित्रि' । पु । पक्षिपि । उष्ण ।

जिह्वम् । स्त्री । तगरपादुक । प सु । रा नि
प १० । ज द १२ अ । पिण्डीतगरे । वै निघ ।
पु, स्त्री । जिह्वायाम् । अटी २ । पु । सर्पे ।

जिह्वग' । पु । सर्पे । जिह्वकसिपाते ।

जिह्वक (ज्वग) । पु । तन्नामकसन्निपातज्वर
विशेष । लक्षणम्—“असनकासर्पाख्यापविह्वल
कठिनकण्टकहृत्तिजिह्वक । अधिरमृकयनकीन
लक्षणो भवति कष्टतरसाध्य एव वै ।” वै निघ ।
अथ तन्नामकरोक्तलक्षण भावप्रकाशे ख्यम् ।

जिह्वा । स्त्री । रसनेन्द्रिये । जिह्व । रा नि व
१८ । तत्पथ्याय—रसजा, रसना (च), रशना,
रसन, जिह्व (भट्टी), रसाल, सुधामवा, रसिका,
रसाङ्गा (पट्टर), रसा, खोला, रसाला, रसला,
खला (ज) । सा च उदरे पचमानकफशोणित
मांससाररुता । सु शा ४ अ । तत्परीक्षा यथा—
वातेन—शाकपथनिभा रुचा स्फुटमा च । पित्तेन
—रक्षा श्यावा च । कफेन लिता चाद्रा घबला
च । विदोषेण—परिदग्धा खरस्पर्शा कृष्णा च ।
दोषद्वयाधिकेन—दोषोदितयलक्षणा च । भा ।

जिह्वानिलेश्वनम् । स्त्री । जिह्वामलहरदशा
हुलकाष्ठिकायाम् । चिद्यडि जिह्वकीला द्रति
लोके । “जिह्वानिलेश्वन रीत्य सावर्णे वार्धमेव
च । तन्मलापहरं शन मृदुल्लग्न दशाहुलम् ॥”
सु चि २४ अ । “निहन्ति वक्रवेरस्य जिह्वा
दलायित सलम् । आरोग्य रुचिमाधत्ते सद्यो
दन्तविशीघनम् ॥” राज १ प ।

जिह्वाप । पु । विडाले । कुकुरे । भङ्गूके ।
श र । चिवकव्याघ्रे । विश्व ।

जिह्वाप्रबन्ध । पु । जिह्वामूले । वा उ २१ अ ।

जिह्वामलम् । स्त्री । रसनामले । पिका ।

जिह्वारद' । पु । पक्षिपि । हारा ।

जिह्वारोग' । पु । जिह्वागतरोगे । जिह्वेन वा
प्रवृत्ति । नि । स पक्ष्या—“वातेन, पित्त
जयापि कफजोऽलासक' । उपजिह्विका च
गदा जिह्वाया पञ्च कौन्तिता ॥ जिह्वानिबेन

स्फुटिता प्रसुता भवेच्च शाकच्छदनप्रकाशा ।
पित्तात् सदाहैरुपचोयते च दीर्घं सरत्तेरपि
कण्टकैश्च । कफेन गुर्वी बहुलाचिता च मासोच्छये
शाकलिकण्टकाभे । जिह्वातले य श्रययु प्रगाढ
सोऽद्यासस्य कफरक्तमूर्च्छं ॥” इत्यादि । सा नि ।
अभिजिह्विकोऽपीति पङ्क्तिषमाह बाभट । यथा—
“शाकपयखरा सुता स्फुटिता वातद्रुहिता । जिह्वा
पित्तात् सदाहोषा रक्तमोसाङ्गुरैश्च । शाकलो
कण्टकाभेस्तु कफेन बहुला गुरु । कफपित्ता
दध शोफी जिह्वास्तम्भकद्रुत । सतम्यगन्धिभवेत्
पक्व सोऽस्यो मांसश्रातम् । प्रवन्नेऽधी जिह्वाया
शोफी जिह्वायसन्निभ । साङ्गुर कफपित्तास्ते
लानोषास्तम्भवान् खर । अभिजिह्व सक्तकण्डू
वाक्काहाराविघातकृत् । ताड्यगोपजिह्वस्तु जिह्वाया
उपरिस्थित ॥” वा ७ २१ ५ ।

जिह्वालिट् । पु । कुरुरे । वे निघ ।

जिह्वास्तम्भः । पु । स्तनामध्यातवातव्याधी ।
जि । एडादेशा शोऽङ्ग । “वाग्वाहिनौशिरा
सस्यो जिह्वा स्तम्भयतेऽनिल । जिह्वास्तम्भ स
तेनात्रपानवाक्तेष्वनौशता जिह्वास्तम्भे यथावस्थ
वातव्याधिचिकित्सितम् । सामान्योक्ता क्रिया
यावाहिनौशिरापि हिता मता ॥” अथस्य सुख
रोगे । ज ६ २६ ५ । See सुखरोग ।

जिह्वास्वाद । पु । लङ्घने । छटि । हे ।

जौन । पु । इडे । रा नि व १८ ।

जीमूत (क) । पु । सुप्तायाम् । मूता ।
रा नि व ६ । पीतदेवदाह्याम् । भा । देव
दाह्याम् । ऐश्वर्याङ्गा । रा नि व ३ ।
घोषकलतायाम् । घोषा लता । हे च । क्री ।
घोषाफले । च स २५ ।

जीमूतकतेनम् । क्री । कीशतकीतैले ।

जीमूतकूट । पु । पचते । डा ।

जीमूतमूलम् । क्री । श्याम् । प सु ।

जीमूतवाहो (न) । पु । धुमे । हे ।

जीमूताद्वा । क्री । देवदाह्याम् । ऐश्वर्याङ्गा ।
जलसुप्तायाम् । वे निघ ।

जीर (क) (ण) । पु, क्री (Cuminum
cyminum) Cumin seed मन्तमध्यात
उपे । इड् बीरे, नीरा बीरे । हि जीरा ।

ते जीलकर । तत्पर्याय, — जरण, अजाजी,
कषा (प), दीप्यक (ज), जीर्ण, जीर, दीप्य,
जीरण, अजाजिका, अजिसख, मागध, दीपक ।
गुणा—कटुरूप वातघ्न दीपन गुल्माधानाति
सारघ्न यक्ष्मोक्तमिदम् । रा नि व ६ । जीरका
पक्ष, तत्र श्वेतकृष्णसूक्ष्ममेदाश्चतुर्धा, वनजीर
कथ्य इति पक्ष । भावप्रकाशस्तु विमोदानाह यक्ष
क्षणकलीङ्गीमेदिन । गुणा—दीपन पाचनम्
उष्णत्वाद्वर्षोपक याहि च । शार्ङ्ग । लघु सशार्ङ्ग
गर्भोश्चयुग्मद्विज्वरघ्न पाचन इष्य त्वर्थं रज्य
कफघ्न चक्षुष्यमतिसारघ्न च । भा । विजिवा पथ्यायि
दृश्या । एतत्तैलं निपितैलगुण श्रेयम् । अवि ।
जीरकद्वयम् । क्री । शुक्लपीतजीरके । गुणा
—“तीक्ष्णोष्ण कटुक पाकि रज्य पिताग्रिवर्जनम् ।
कटु शोथानिलहर गन्धाश्च जीरकद्वयम् ॥”
सु सू ४६ ५ ।

जीरका । क्री । शालिधान्यविशेषे । सा च
वातपित्तघ्नी । अदि १५ ।

जीरकाटिमोदक । पु । यक्ष्मधिकारे ।
जीरकचूर्णे ८ प हृतभजितठिद्विबीजचूर्णे ४ प
लोहम् ५ वङ्ग सधुरिका तालीशपथ जयिवी
जातीफल धान्यक आमलकी हरीतकी विमोक्तक
गुडत्वक् तेलपत्रम् एषा नागकेशर खड्ग शैलज
सारचन्दन रक्तचन्दन जटामांठी द्राक्षा शटी
ठङ्गणधार कुन्दुरुखीटो शटिमधु वजरोचना
काकीली बालक गौरची मुळी पिपली भरिच
घातकौपुष्य विन्वपेशी अजैनत्वक श्लुफा देवदारु
कपूर प्रियङ्गु जीरक मीचरस कटुकौ पद्मकाष्ठ
नलिका एषा प्रतिचूर्णे २ तो सञ्चक्ष्मणिष्णा
शकरा एकत्र पचेत् । मावा १ तो ।

जीरकाव्यहृतम् । क्री । जषमोधाधिकारे ।

“जीरकपत्र पथात् सिकथसर्जरसमिगितं हन्ति ।
हृतमथश्चाप्यावकदधजडुखं सधादेन ॥” गन्ध
हृतं ४ श पाकायजल १६ च । कल्पायजीरक
८ प । सिद्धे सिकथसर्जरसयो (मम ७ धूनी)
४ प प्रवेप । अथत् अथविनाधिकारे—“पिशा
जाजो सधात्काजो हृतमथं विपाचयेत् ॥” गन्धहृत
४ श कण्ड १ श जल १६ श । च ६ ।

जीरण । पु । जीरके । रा ।

जीरिका । क्री । शमपीतये । रा नि ४ ८ ।

जीवदृष्टा । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे । रा ।

जीवहन्तम् । स्त्री । जीवकी चपमके च ।
“जीवहन्तसविभ्रमूपणम् ।” भेष वाजी ।

जीवधनम् । स्त्री । गवादिपशौ । वि ।

जीवन । पु । वाते । जीवकचुपे । रा नि व ४ । वेद्ये । पुत्रे । इ । जीवनीयद्रव्यसमूहे । के ।
चुद्रफलहवे । श । स्त्री । अन्ने । रा नि व २० ।
जले । प्राणधारणे । मे । मज्जायाम् । रा नि व १८ । सद्योहृते । श च । दुग्धे । शरीर जीवयो सद्योगे । वि । आयुर्वर्धने ।

जीवतकम् । स्त्री । अन्ने । इ च ।

जीवनदशकम् । स्त्री । जीवनीयगणोत्तदश द्रव्येषु । वा सू १५५ ।

जीवनपञ्चमूलम् । स्त्री । अभीरुर्वीरा जीवनी जीवकचमकौ चेति । वा सू १५५ ।

जीवना । स्त्री । सिद्धपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।
मैदायाम् । मे । जीवनीयतायाम् । जिज्ञासौ ।
अम ।

जीवनाघातम् । स्त्री । वल्गनामि विधे । श च ।

जीवनाथम् । स्त्री । जले ।

जीवनान्तम् । स्त्री । मृत्यौ ।

जीवनार्हम् । स्त्री । दुग्धे । धान्ये । वै निघ ।

जीवनिका । स्त्री । जीवल्याम् । हरीतक्याम् ।
काकील्याम् । रा नि व ११ ।

जीव(वि)नी । स्त्री । मैदायाम् । त्मना । महा मैदायाम् । महात्मना । रा नि व ५ । काकी ल्याम् । जीवन्तीशक्ते । रा नि व २ । डीडी चुपे । रा नि व ४ । यूथिकायाम् । यूहे ।
श च ।

जीवनोयम् । स्त्री । हृते । जले । इ च ।
वि । प्राणधारणे । वा टी इ ।

जीवनीयगण । पु । जीवल्यादिगणे । स च जीवन्ती काकीली पीरकाकीली मैदा महामैदा मुद्रपर्णी मापपर्णी जीवक अष्टमकु मधुकचति ।
व सू ४५ । “अष्टवर्गं पर्विन्वी जीवन्ती मधुक तथा । जीवनीयगण प्रीती जीवनय पुनस्तत ।
प म ३४ । गुणा—खादु गर्भसन्धानकान् गुरु क्षान्तकम् वृष्य हृष्य विन्ध शीत लघुपात्र रक्त पित्तचयशोषज्वरदाहनायप्रय । शार्ङ्ग म ६५ ।

जीवनीया । स्त्री । स्वर्णजीवल्याम् । रा नि व ३ । हरीतक्याम् । मद व १ ।

जीवनेत्रा (त्रौ) । स्त्री । सेंहलीपिप्पल्याम् ।
रा नि व ६ ।

जीवनीपधम् । स्त्री । जीवनीयौषधे । अम ।
अन्ने । वै निघ ।

जीवन्त (क) । पु । जीवशाके सालवर्देश प्रसिद्धे । गुणा—मधुर वृष्य वस्तिशोषन दीपन पाचन बल्य हृष्य पित्तहरय । रा नि व ७ ।

जीवन्ति । स्त्री । अन्ने । के ।

जीवन्तिका । स्त्री । हृत्पीपरिजातहवे । वान्मडा ।
गुडूच्याम् । जीवशाके । म । भा शरीररोगवि ।
हरीतकीभेदे । रा नि व ११ । “जीवन्तिका स्वादय जोषरीगन्तु ।”

जीवन्ती । स्त्री । स्वनामव्यातशाकविशेषे, जीवशाक इति लोके । या शर्करावन्मधुरपुष्पा व्रतति, ‘त्रियत्पट्टी’ सा रक्तपित्ते वर्ज्या इति । भा । स्वर्णनाड इति चक्रपाणि । तन्मते मधुरामधुरभेदन द्विविधा तत्र मधुराया विदीपहन्तृत्वम् अमधुराया सञ्जातपित्त हरत्वम् । आद्यस्य रसो मधुर बीज्ये शीतल तथा पाकीपि मधुर एव । प्रभावयुक्त्यु सत्वदीप घ्नय । एषा शाकेषु त्रेष्ठा ‘शरा शाकेषु जीवन्ती’ इति । वा सू १५५ । वै निघ आद्य वि युक्त्यादिचूर्णे । गुडूच्याम् । रा नि व १२३ ।
वन्दायाम् । हरीतक्याम् । भा । डीडीशाक चुपे । रा नि व ४ । मैदायाम् । काकील्याम् ।
हरिण्याम् । रा नि व २२ । मधुकहवे । शनी हवे । वै निघ । (*Celtis orientalis*)
लताविशेषे । जीवन्ती जीवदे, जिज्ञासौ ।
मं क लाहानिहरिणवेलि, किरियहाले । तत् पर्याय, —जीवनी, जीवनीया, जीवा, मधू, रक्ताङ्गी (मे), जीवना, सवा, मधुसवा (च टी), मद्रव्यामसधिया (भा), पर्यायिनी, जीव्या, जीवदा, जीवदापी शाकश्रेष्ठा, जीवभद्रा, भद्रा मद्रव्या, चुद्रजीवा यशस्या, श्रद्धाटी, जीवहृष्टा, काङ्गिका, शमशिविका, सुपिङ्गला, पुत्रभद्रा (रा), मधुदासा, ओषधवा, मुलदरी, गगराटिका, जीवपत्री, जीवगुप्ती ।

सा ऋक्षदीघस्वर्णवर्णमिदं विधा । "जीवन्ती स्तु-
वर्णाभा सुराङ्गना च । जीवनीयोगात् जीवन्ती
नाम ।" सद व १ । गुणा—मधुरा शीता
रक्तपित्तवातचयदाहज्वरघ्नी कफवद्धनी वीर्यवर्द्धनी
च । अन्या रसवीर्ययो ऋक्षतुल्या भूतविद्रावणी
रसनियामिका च । स्तुवर्णवर्णा हृष्या चक्षुष्या
मधुरा शीतला वातपित्तरक्तदाहघ्नी मलवर्द्धनी च ।
रा नि व २ । अपिच आसकासघातुचयघ्नी
स्वरकारी च । राज । "जीवन्ती शीतला स्वादु
द्विग्धा दीपतयापहा । रसायना बलकारी चक्षुष्या
याद्विणी लघु ।" भा । "चक्षुष्या सर्व्वदीपघ्नी
जीवन्ती मधुरा हिता ।" अत्रि १६ अ । तैल्-
गुण विभीतकतैलवत् । जीवनीयाह्य गणे । वा
सू १५ अ । See जीवनीयगण ।

जीवन्यादिवर्गः । पु । जीवनीयगणे । वा,
सू १५ अ ।

जीवपत्रो । स्त्री । जीवन्त्याम् । के ।

जीवपुत्रकः । पु । इक्षुदीहवे । श र । इक्षु-
हवे । वै निघ ।

जीवपुष्पा । स्त्री । वृद्धजीवन्त्याम् । रा नि,
व ७ ।

जीवपृ(प)ष्ठा । स्त्री । जीवन्तीशके । वृद्धत्
जीवन्त्याम् । रा नि व २ ।

जीवप्रिया । स्त्री । शरीतक्याम् । रा नि व १२ ।

जीवभद्रा । स्त्री । वृद्धोपघो । रा, नि व ५ ।

जीवशके, जीवन्तीलतायाम् । रा नि व २ ।

जीवसन्दिरम् । स्त्री । शरीरे । श र ।

जीवरत्नम् । स्त्री । पुष्परागमणौ । प सु ।

जीवला । स्त्री । सिद्धिपिप्पल्याम् । रा ।

जीववतो । स्त्री । शीरकाकील्याम् । वै निघ ।

जीववत्सा । ति । जीवत्पुत्रायाम् । च शा
८ अ ।

जीववर्द्धिनो । स्त्री । चरुहो । शक्ति । वै निघ ।

जीववर्णो । स्त्री । शीरकाकील्याम् । रा नि
व २ । काकील्याम् । वै निघ ।

जीववृषा । स्त्री । जीवन्त्याम् । रा ।

जीववृक्ष । पु । जीवकवृक्षे । जिघापुता इति
लोके । "जीवपुत्र पुत्रलोको जीववृक्षय जीवन् ।

कुमारीपुत्र स ज्ञेयः सुपुत्रो जीवकद्रुमः ॥"
द्रव्याभिधानम् ।

जीवशाकः । पु । शाकविशेषः । खीषरा इति
खोके । प सु । जीवशाक इति मालवदेशे ।
तत्पत्न्याय,—खोसाह प्रवालक (द्रव्याभि),
जीवन्त, रक्तनाल, तासपत्र, प्रवालिका, शाक-
वीर, सुमधुर, मेघक । गुणा—गन्ध मधुर
दीपन पाचन वृहण वस्तिशोधन पित्तघ्नय ।
रा नि व ७ ।

जीवशुक्ला । स्त्री । शीरकाकील्याम् । रा नि,
व २ ।

जीवशोणितम् । स्त्री । जीवनपोषकशुद्धशोणिते ।
जीवनपोषक विशुद्ध व्रज । जीवशोणितरक्त-
पित्तयो जिज्ञासायै पित्तघ्नो वा क्षिपेत्, यद्युष्णी
दकप्रचलितमपि वस्तु रज्जयति तज्जीवशोणित
मवगन्तव्यम् । सभक्तश्च धने दद्यात् शक्तुमिय वा,
स यद्युपभुञ्जीत तज्जीवशोणितमवगन्तव्यम् । सु ।

जीवश्रेष्ठा । स्त्री । चरुहो । रा नि व ५ ।

जीवसन्नः । पु । कामवृद्धिपुत्रे । रा नि व ४ ।

जीवसाधनम् । स्त्री । धान्ये । धान । रा नि
व ६ ।

जीवस्थानम् । स्त्री । मर्मस्थाने । मर्मस्थाने ।
रा नि व १८ । हृदये । वै निघ ।

जीवा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । रा नि
व २ । चरुहो । प सु । वचायाम् । ने ।
जीवके । रा नि व २२ । शरीतक्याम् ।
वै निघ ।

जीवाख्यम् । स्त्री । मारिपाकारशाकभेदे ।

जीवागारम् । स्त्री । मर्मस्थाने । रा नि व १८ ।

जीवातुः । पु । जीवनीयोपधे । पत्रे । ने ।

जीवात्मा । पु । देहिनि । हे च ।

जीवादानम् । स्त्री । जीवशोणितनिर्गमे । च
सू १५ अ ।

जीवाधारः । पु । सेवे । हे च ।

जीवानन्दा । स्त्री । खनामग्न्यातवृक्षविशेषे ।

जीवापगमः । पु । पट्टधातुविभाने । च शा
४ अ । [व ५ ।

जीवाला । स्त्री । मृद्वजीपिप्पल्याम् । रा नि

जोविका । स्त्री । जीवत्याम् । मे ।
 जीवितम् । स्त्री । जीवने । प्राप्ताधारणे । ई
 च । च सू १५ । जने ।
 जोवितकालः । पुं । चायुधि । चम ।
 जीवितज्ञा । स्त्री । शरीरान्मन्यनायाम्,
 शिरायाम् । रा नि व १८,
 जोविता । स्त्री । जलपिप्लव्याम् । वै निघ ।
 जोविताभिसर । वि । जीवन्मरणाकर्मणि
 (वेध) । च सू ११५ ।
 जीवितेश । पुं । यमे । चन्द्रे । सूर्ये । शब्दर ।
 जोविनौ । स्त्री । काकीत्याम् । रा नि व १ ।
 जोड़ीषुपे । रा नि व ४ ।
 जीव्यः । पु । जीवकीषधी । रा नि व ५ ।
 जोव्या । स्त्री । जीवत्याम् । रा नि व १ ।
 जीवत्याम् । जीवदुग्धायाम् । रा नि व ११५ ।
 जुगुप्सितम् । स्त्री । ज्येष्ठशने । वै निघ ।
 जुग्धम् । पुं, स्त्री । यवनाले । खनीत्र । वै निघ ।
 जुह्म (क) । पुं । हृददारकलतायाम् । रा
 नि व १ ।
 जुह्मा । स्त्री । हृददारकलतायाम् । प सु ।
 जुमर । पु । जीवधिदिशेये ।
 जुलान । पु । पवनाले । भा ।
 जुहुवान् । पु । अयो । वि । चन्द्रे । छ ।
 हवे । के ।
 जुष्कक' । पुं । शूषे । क्षेपण । श च ।
 जूटि(ति)का । स्त्री । कपूरविशेषे । जौमन्मनौ ।
 रा नि व १२ । शिखायाम् । शब्दर ।
 जून(र्त्त)ल' । पुं । धवलयावनालाख्यमिष्वी
 धान्ये । देशान् । रा नि व १६ ।
 जूनाख्य । पुं । चक्रकटके । डेनू । प सु ।
 जूर्णाख्य । पुं । चक्रकटके । र ।
 जूर्णाह्न (य) । पु । धवलयावनाले । देशान् ।
 रा नि व १६ । ई च । च सू २० च ।
 जूर्णि (र्त्ति) । पु । शरीरे । चणा । ज्वरे ।
 चम । सूर्ये ।
 जूष । पु, स्त्री । काये । भ, । यवे । भ ।

जूपणम् । स्त्री । धातकौपुपे । श च ।
 जृग्मः (गम्) । पुं, स्त्री । जृग्मायाम् । शई
 श र । मा ज्व नि ।
 जृग्मा (भिका, नी) । स्त्री । जृग्माकायाम्
 शई । रा नि व २० । तत्पर्याय, — जृग्म
 जग्मा, जग्मा, जृग्मिका, (रा), जृग्मितम् (ई)
 "चेतस्यश्रियलताद्यन्तोल्लेख आसमुद्भवेत् । विदीप
 यदन आस जृग्मा सा कथ्यते बुध ॥" शाङ्ग
 पू ६ च । "पीलिकमनिलोष्ठासमुद्भेदन् विहृत
 नन । यन्मुचति सनेवास सा जृग्मा इति
 रुभित ॥" सु शा ४ च । एलापलायाम्
 श च ।
 जेन्ताक । पु । खेदविशेषे । स तु कूटागार
 स्थान कन्दुसस्यान बहुमृच्छादिद्रावितमजयाद्वा
 कोष्ठस्थे मयिला यद्दीप्य । च सू १४ च ।
 जेमनम् । स्त्री । लेपे । वै निघ । पादारे
 चम ।
 जैत्रः । पु । पारदे । रा नि व ११ । स्त्री
 जीवधे । रा नि व २० ।
 जैत्री । स्त्री । जयन्तीहवे । श र । जातीकीपे
 जेपाल । पु । जयपालहवे । हिरुपकीप ।
 जैवाह्वक । पु । कर्पूरे । चन्द्रे । चम । दभे
 जीवधे । ई च । वि । जमे । दीर्घायुधि
 विका ।
 जोह्वकम् । स्त्री । अगुरुणि । विका । वा धि
 ६ च । काकमायाम् । च धि १५ ।
 जोह्वटः । पु । गर्भस्थमिलावे । गांध । हारा ।
 जोह्वल' । पु । कण्ठद्वारके । वै निघ ।
 जोह्वी । स्त्री । पीतघोषायाम् ।
 जोन्ताला । स्त्री, पु (ल) । देवधान्ये । देशान् ।
 ई च ।
 जोषा । स्त्री । योषायाम् । शब्दर । नाग्री ।
 जोषिका । स्त्री । गवाहुरे । वै निघ । जालि
 कायाम् । कर्मि, खानि । श र ।
 जोषिता । स्त्री । योषायाम् ।
 ज्ञानेन्द्रियम् । स्त्री । नेत्रादिषड्बुद्धीन्द्रिये ।
 ज्या । स्त्री । वसुधायाम् । मे । वसुधेय । च ।

সেইতে ৥” জ্বরস্য সঙ্খ্যারূপসম্মাতি — জ্বরোঃ স্বেদা, বাসিক পৈথিক শৌখিক ইতি ত্রয়, ইন্দ্রজায ত্রয় — বাতপৈথিক বাতশ্রৌণিক পিত্তশ্রৌণিক ইতি, সান্নিপাতিক ভাগমূলক ইতি সাক্ষ্যম্ অথবা সান্নিপাতিকজ্বর ত্রয়োদশবিধ ইতি । জ্বর । See সান্নিপাতজ্বর । শার্ঙ্গধরস্তু পঞ্চবিংশতি মেদানাং যথা—পৃথগ্ভীষ্মস্থিধা ইন্দ্রজমদন চ তথা, সান্নিপাতন শ্বেক, বিপন্নজ্বর পঞ্চধা—সন্ততসন্ততান্যেযুক্তবসীযকচাতুর্দশমদগ, ভাগমূলক ইতি পবিত্র ত্রয়োদশবিধ, ভাগমূলক ৫০০স্থিধা, অমিষাতন চতুর্ধা, অমিপদ্রব্য পঞ্চবিধ ইতি পঞ্চবিংশতিধা । শার্ঙ্গ পৃ ৩৮ ৩৮ । জ্বরস্য বিপ্রকটকারণ—গিঘাচারবিচারাদি—তেন বাতা ত্রয় সামান্যতয়া জ্বর জনয়নোতি সম্মাতি । তস্য দ্বয়—প্রসারতিবিবর্ততা সুখবৈরসম্ভবব্রতাজ্ঞা ইন্দ্রং গুরুতারোমহর্ষাবধি তমোঃপ্রচুপশ্রীতাং দিক শ্রীতবাতাতপেধু মুহুরিচ্ছাদেযী চ ভবন্তি । তস্য সামান্যলক্ষণ—স্বেদাবরোধাদি । সামান্যতী জ্বর চিকিৎসা—সামান্যতী জ্বরে পূর্বে নিবাতনিলদী বাস । ব্যক্তনানিল তালপত্রবাত বহুব্যজনজ বায়ু বাহর বহু ময়ূরপুচ্ছ বৈতসম্ব্যজনবায়ুয় । তথা গুরুবসনাবরণ যযমং পক্ষপানীয়ব্যবহার্য । জ্বরে যযমং স্নানপ্রদেহাদিকম্ । মা ন ১ম । জ্বরাদী লঙ্ঘন মন্ড্যে পাৎন জলি চ শীপজ মণ্ডীক্যম্ । প্রাণিমেদং তদসাধ্যতা—“অসাধ্যো ঽয় জ্বরী ব্যাধি গোমহিষাশুকুশ্বরে । কিঞ্চিন্ ক্রুতমী নৃণামন্যোপা জীবঘাতক ॥ যথা স্পাণ্যা মৃগযুগলিঃ তথা গদানা প্রথলা জ্বরীঃসম্ । নান্যোপি শকী মনুজ বিছায় শৌর্য মুখি প্রাণ ধন সুরায়া ॥” নরস্য জ্বরসম্বলে কারণ—“কক্ষণা লভতে যচ্ছাঙ্কিত্ব শাভুযী দিদি । তত্রেবাশুত সগান্নানুত্মমবিবর্তনে । তন্মাতৃ স দেবমাবাশু সন্তে শাভুযী জ্বরমিতি ॥ অপি । প্রাণিবিশেষে জ্বরনাম যথা—“পালক স ত নামানামমিতাপস্তু বাজিনাম্ । গদানীশ্বর সেন্স্তু মানবানাং জ্বরী মত । দারিদ্রী মচ্ছবা শাখ মৃগরীণী সগৌ চ । অকালীনী প্রলাপাখ্য করমেখলদী ভবত্ । প্রনীতলকং সমাখ্যাতী মত্বেখিলমতো মত । পলিখানমিচ্ছাস্তু ব্যালি জীবিতমশ্রিত । গুল্মস্য ললিকা প্রাণী মনেন্দ্র্যর নামত । হৃদস্য কীটরাষ্ট্রস্তু জ্বর সম্বল দৃশ্যতে ॥” অপি ২ স্থান ২ ৮ ।

জ্বরকুশ্লরপারীন্দ্রস । প । রস । যথা—“মুক্তিত রসকর্ণকং তদা তাধকং । তার তাপ্যস রজত রসক তাব মৌলিক বিদুমং লৌহ গিরিজ গরিক মথক টেমচারস পলাইস পৃথক পৃথক । সুবল্লী চ শৌখণী গণিকারিকা । জীত্মিকা চ সতিয়া চ সুদর্শনা জিহ্বা পুতিনো সুপর্ণী প্রসারণো স্বরস দ্বা গর্ভেচিদিনাবধি । ভবয়েন শতুজ্ঞাপ্রমাণত ॥” । মুচ্ছিত তো জ্বরিত অজ ১ তো অগ্নানি রোপা, ধাপন্ন, তায়, মৃত্যুভয়, ভয়, লৌহভয়, শিলাজতু, গিরিমা ছান, গরুক, তুভেভয় প্র ২ তো । তুণী, খেতপুতা, গিরি, ভুই চিবাটা, পদ্মভলক, দেশনাভুলিয়া কটকী, পাটোল, মুগানী, গরুভ প্রত্যেকের বসে ৩ দিন মাড়িবে ।

জ্বরদ্র । প । বাসুকর্মদ । কী । গুহ রা ১ ব ৩২২ । মজ্জিষ্টাধাম্ । বে নিচ ।

জ্বরঘ্নী । কী । শ্বেতচিলীশাকি । রা । চায়াম্ ।

জ্বরঘ্নো(বটিকা) । কী । জ্বর রস জৈবালবীজ ১ তো কটুকী ২ তো গৈরিকা চুতকুমারীরসেন গড়ে ধিত । শুক্ল জয়প ১ তো কটুকী ২ তো গৈরিকা গুজকুমারীরসেন মর্দন । বটী ১ ব মা । অন্য—রস ১ তো শিলাজতু হরীতকী অকরার(বচা) কটুতৈলগুগল্য বাহুখীল ৪ তো ইন্দ্রজাতীরসেন ম পারা ১ তো শিলাজতু গিগল, হর্বা আকরকরা বট, কটুতৈলে শুক্ল গরুদ প্রাথালশাশর দল প্রত্যেক ৪ তো, শশাণুলের রস ৭ দিন । বটী ১ মায়ক শাঙ্গ । অপর—পারদ ১ তো গরুক হিঙ্গুল ২ তো জৈবালবীজ ৪ তো দলীকায়েন ম পারা ১ তো গরুক ২ তো হিঙ্গুল ৩ জয়পালবীজ ৪ তো দলীকায়েন রস ২ ।

ज्वरत्रिशती । स्त्री । ज्वरनिदानचिकित्सा
सङ्घे शास्त्रधरकृते ।

ज्वरनाशनः । पुं । पर्पटके । ८९९ पां प्र ३ ।
स्त्री (शिनी) । मन्निद्यायाम् । गुडूच्याम् ।
वे निघ ।

ज्वरहन्तो । स्त्री । मन्निद्यायाम् । रा नि व ६ ।

ज्वराग्निः । पुं । ज्वरसन्नापे । अत्रेन्न तां ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्तायाम् । मल्लौ । रा
नि व ६ ।

ज्वरातङ्गः । पुं । ज्वररोगे । रा नि व २० ।

ज्वरातिसारः । पुं । ज्वरपुष्पातिसाररोगे ।

ज्वराधिष्ठानम् । स्त्री । शरीरे मनसि च ।
“केवल समनस्कस्य ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।” च चि
३५ ।

ज्वरान्तकः । पुं । किराततिक्तके । छिन्नतां ।
आरग्वधहत्वे । रा नि व ८ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रस । ताम्र
गन्धक पारद सोराष्ट्रमून् (पङ्कपङ्कजौ) लौहं
स्वर्णमाचिक द्विङ्गुल टङ्गणचार (मोक्षोर्गात्र ढेथ)
रसाञ्जन स्वयम्भय प्र समभागं चित्रकादीनां
(चित्रक गुडूची मुस्ता शुद्धीनां प्र १०) होल यारि
॥० श) पादावशिष्टेन कायेन सह्येयम् । रस कौ ।
ज्वरापहा । स्त्री । विन्वशलाटी । श ।
बेलशुंठ ।

ज्वरारिः । पुं । गुडूच्याम् । रा नि व २२ ।
ज्वरे रसविशेष । पारद गन्धक द्विङ्गुल ताम्र
श्रीष टङ्गण (मोक्षोर्गात्र ढेथ) विडलवण मन
शिला एषां प्र समभाग । आरग्वधपत्ररसेन १०
भावना दीया । भेष । अन्य — पारद १ भ
गन्धक २ भ द्विङ्गुल ३ भ धसूरबीज ४ भ ।
दन्तीकायेन सह्येयम् । रस कौ ।

ज्वरारि (अभ्रम्) । स्त्री । कीर्णज्वरे रस ।
अभ्र ताम्र पारद गन्धक विष, एषां समभाग ।
धुसूरबीजम् एकभागपेचया द्विगुण त्रिकटु मिलित
पञ्चगुणं जलेन बटी काया । अत्र, ताम्रा,
पीत्रा, गङ्गक, विष अत्रोत्तक ममताग, धुतू-
त्रात्र बीष २७ त्रिकटु मिलित ६७ जले
माडित्वे । र. सा सं. १

ज्वराशनिः । पुं । विषमज्वरे रस । रस गन्धक
संभव विष ताम्र प्र समभाग, सव्यसम लौहचूर्णं
लौहसमम् अभ्रम् । लौहपात्रे लौहदण्डेन
निगुंशीरसेन सम्भयं तेन सह पारदसमभाग
मरिचचूर्णे मिश्रयेत् । व्रत, गङ्गक, मैकव, विष,
तामा अत्रोत्तक ममताग । गर्दममान लौह-
चूर्ण, लौहममान अत्रोत्तक । लौहपात्रे
लौहदण्डे निशिताग्रेन माडित्वा ताशान् सहित
पीत्रात्र ममान मरिचचूर्णं मिश्रितं करिषे ।
र सा सं ।

ज्वरिः । पुं । ज्वररोगे । रा ।

ज्वरितः । वि । ज्वरासे । रा ।

ज्वरो (इन्) । वि । ज्वरयुक्ते ।

ज्वलः । पुं । की । अग्निशिखायाम् ।

ज्वलप्रभा (न्ती) । स्त्री । कृष्णसंपदे । व
निघ ।

ज्वलनः । पुं । चित्रकहत्वे । अभ्र । भा ४ भ ।
नाडीघ्नश्चि । अग्नौ ।

ज्वलनात्मा (श्मा) । पुं । सूर्यकालमयी ।
प म । रा नि व ११ ।

ज्वलनाभः । पुं । गन्धवणे । वे निघ ।

ज्वल(लि)नी । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । भूर्गो ।
रा नि व १ । अग्निशिखायाम् । हे ।

ज्वाला । स्त्री । धातकीहत्वे । चित्रकहत्वे । वे
निघ । दग्धात्रे । श च ।

ज्वालाखरगदः । पुं । जालगर्भभक्तरीगे ।
रा नि व २० ।

ज्वालागर्भभक्ताः । पुं । जालगर्भभक्तरीगे ।

ज्वालाजिह्व । पुं । अग्नौ । हे ।

ज्वालानलरसः । पुं । अग्नीषाधिकारे । सर्जि-
चार यथचार पारद गन्धक पञ्चकोलम् इति
नव द्रव्य प्र सम सव्यगुल्या जया (मिद्धि)
जयाई शिशुलक् (मन्निनात्र ह्यो) चूर्णं । लया
शिशुचित्रकमृद्वराजरसेन प्र दिनचय भावयित्वा
शक्क लवपुटेन पाच्य । सङ्कृत्य आद्रकरसेन ०
भावना दीया । र सा सं । मताकरे टङ्गणमपि
याच्यम् । भावप्रकाशे चारमय पाठ ।

ज्वालामरिचक' । पु । कटुवीरायाम् । शीघ्र
मन्त्रिष्ठ । See कटुवीरा ।

ज्वालामुखरस' । पु । ग्रहणधिकारे । "गुह्य
सुत समङ्गन्ध सुवर्णं मरिचं सप्त । रक्तचिवकजै
द्रावे कलमण्डपिकाद्रौ । दिनेन सहयेत् खल्वे
चतुर्गुणाद्य भक्षयत् ॥" शीघ्रा, शीघ्रक, शर्ष,

मन्त्रिष्ठ एतत्तक ममतांग, ब्रह्मचिन्तां ब्रह्म ७
पानां ब्रह्म १ दिनं मर्दनं करिष्ये । रस बी ।

ज्वालामुखी । स्त्री । सूर्यावर्त । के । मन्त्रि
मय्याम् । उल्कामुखीनाम शमालमेद ।

ज्वालारासभक्तः । पु । जालगर्हभक्तरी ।
रा नि व २० ।

भा ।

भाटा (आमला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
जुंहे आशना । सा नि । वै निघ ।

भाटि' । पु । क्षुद्रवृक्षे । उ ।

भाण्टो । स्त्री । कुद्वयण । वै निघ ।

भाम्पाक' (स) । पु । वारे । मर्कटे । वै
निघ । श र ।

भाम्पाशी (इन्) । पु । जलकाकि । पीनकोड़ी ।
वै निघ । मय्यरुद्धे । मटा ।

भाम्पी (इन्) । पु । वारे । श र ।

भार । पु । (रा, री) स्त्री । निर्भरे । य ।

भार्भर । पु । सुगन्धिद्रव्यमेद । शब्दविशेषे । य ।
नदविशेषे । नि ।

भार्भरिका । स्त्री । धूमसाम् । पीनलत्र वृक्षे ।
गुणा धूमसौशब्दे मय्या ।

भार्भरीवाः । पु । शरीरे । उषा ।

भाला । स्त्री । भिल्लिकायाम् । वै निघ ।

भालि । स्त्री । क्रमुकि । लुभात्रि । वै निघ ।

भालकण्ठ । पु । पाराशते । चारा ।

भालिका । स्त्री । छद्मनन्दे मली च । नि ।

भक्ष (स) । पु । मत्स्ये । अग । जनचरमेद ।
भा उ ५ ।

भापलोचना । स्त्री । मत्स्यालया । वै निघ ।

भक्षयेष्ट । पु । रोहितमन्थे ।

भषा (सा) । स्त्री । शीरचतष्टुलायाम् नाग
वलायाम् । प सु । यम ।

भषाशन. । पु । शिथ्यमारे । विका ।

भाटः । पु । वणमार्जने । नि । घण्टापाटल-
वृक्षे । शब्दर ।

भाटल । पु । घण्टापाटलायाम् । वृष्टीपात्रेण ।
यम ।

भाटा (आमला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
यम । श्वरकुञ्जरपारीन्द्रसे मय्या । भूधिकायाम् ।
यूहे । श च ।

भाटिका (टो) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
श च । जातीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

भामकम् । स्त्री । दधेष्टकायाम् । शीघ्रा हेष्ट ।
चारा ।

भालि । स्त्री । व्यञ्जनमेद । भारीति भाषा ।
तत्साधनं यथा—“आममाद्यफालं पिष्टं राजिका
लवणान्वितं । मृष्टहिङ्गयुतं पूतं घोलितं भालि
दध्यते । भाविर्हरति जिह्वायां कुष्ठत्वं कण्ठ
शीघ्रगौ । मन्दं मन्दं निषीता सा रोचनी बहि
वीचनी ॥” भा ।

भावु (वा', का) । पु, स्त्री । वृक्षविशेषे ।
शीडे शीघ्र । श र । तापध्याय, —विषुल,
भाठ, भाटू (शब्दर), भाकल, बङ्गपयि (म) ।

भिक्षाजम् । स्त्री । क्वष्टीमेद । फलभाक
विशेषे । डिडा शीघ्र । खट्टर, किमनीति पाशाले ।
गुणा—विषं मधुरम् । बाष्पात् मन्दाधिकारय ।
राज ३ प ।

भिक्षिनो (द्रो) (हो) । स्त्री । जिह्विनाम् ।
क्षिडि भा । वै निघ ।

ज्वरविशती । स्त्री । ज्वरनिदानचिकित्सा
सङ्घे श्राद्धं धरन्ती ।

ज्वरनाशनः । पुं । पर्पटके । क्लृप्तांशुः ।
स्त्री (शिनी) । मस्त्रिष्ठायाम् । गुडूच्याम् ।
वे निघ ।

ज्वरहन्तो । स्त्री । मस्त्रिष्ठायाम् । रा नि ष ६ ।

ज्वराग्नि । पुं । ज्वरसन्नापि । अग्नेर ताप ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्त्याम् । दन्ती । रा
नि ष ६ ।

ज्वरातङ्गः । पुं । ज्वररोगे । रा नि ष २० ।

ज्वरातिसारः । पुं । ज्वरपुक्तातिसाररोगे ।

ज्वराधिष्ठानम् । स्त्री । शरीरे गनसि च ।
“केवल समनक्तञ्च ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।” च चि
३५ ।

ज्वरान्तकः । पुं । किरातसिक्तके । छिन्नता ।
आरम्बधह्वे । रा नि ष २ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रस । ताम्र
गन्धक पारद सीराष्ट्रमृत् (पङ्कपङ्क्ति) लौह
स्वर्णमाविक द्विङ्गुल टङ्गणचार (मोहाशोत्रं थै)
रसाङ्गन स्वर्णमय्य प्र समभाग चिवकादीनां
(चिवक गुडूची मुस्ता गुण्डीना प्र १० सोल धारि
१० श) पादावशिष्टेन क्वाथेन मर्द्दयेत् । रस की ।

ज्वरापहा । स्त्री । विलग्नलाटी । श ।
वेलङ्गं ।

ज्वरारिः । पुं । गुडूच्याम् । रा नि ष २१ ।
ज्वरे रसविशेष । पारद गन्धक द्विङ्गुल ताम्र
शीष टङ्गण्य (मोहाशोत्रं थै) विडलवण मन
शिला एषां प्र समभाग । आरम्बधपवरसेन १०
भावना देया । भेष । अन्य — पारद १ भ
गन्धक २ भ द्विङ्गुल ३ भ घुसूरबीज ४ भ ।
दन्तीकाथन मर्द्दयेत् । रस की ।

ज्वरारि (अश्वम्) । स्त्री । कीर्णज्वरे रस ।
अश्व ताम्र पारद गन्धक विष, एषा समभाग ।
घुसूरबीजम् एकभागपेचया दिगुण विकट्टु मिलित
पञ्चगुणं जलेन वटी कार्या । अज, पात्रा,
पात्रा, गुरुक, विष अत्रोक्त मगडांग, धूत्र-
त्रारं शोच २७ लिक्कट्टु मिलित ५७ जले
माडिदेव । र सा स ।

ज्वराशनिः । पुं । विषमज्वरे रस । रस गन्धक
सैन्धव विष ताम्र प्र समभाग, सज्जसम खोदचूर्णं
लौहसमम् अश्वम् । लौहपात्रे खोददण्डेन
दिगुणीरसेन सभ्यं तेन सप्त पारदसमभाग
मरिचचूर्णे मिश्रयेत् । त्रग, गुरुक, मैन्धव, विष,
पात्रा अत्रोक्त मगडांग । मर्कसमान लौह-
चूर्णं, लौहसमान अज्जदन्त्र । लौहपात्रे
लौहचूर्णे निशित्तात्रसे माडिगा पात्रारं सहित
पात्रारं समान मरिचचूर्णं मिश्रितं करिषेव ।
र सा स ।

ज्वरिः । पुं । ज्वररोगे । रा ।

ज्वरितः । वि । ज्वराधे । रा ।

ज्वरो (रु) । वि । ज्वरपुक्ते ।

ज्वलः । पुं । के । अग्निशिखायाम् ।

ज्वलत्प्रभा (न्ती) । स्त्री । कृष्णसर्पे । व
निघ ।

ज्वलनः । पुं । चिद्यकह्वे । अश्व । भा ४ भ ।
नाडीग्रण चि । अघ्नी ।

ज्वलनात्मा (श्मा) । पुं । सूयकान्तमणौ ।
प सु । रा नि ष १२ ।

ज्वलनाभः । पुं । गन्धह्वे । वे निघ ।

ज्वल(स्त्रि)नी । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । मूर्ध्नी ।
रा नि ष १ । अग्निशिखायाम् । हे ।

ज्वाला । स्त्री । धातकीह्वे । चिद्यकह्वे । वे
निघ । दग्धात्रे । श ष ।

ज्वालाखरगदः । पुं । जालगर्भकरीगे ।
रा नि ष २० ।

ज्वालागर्भक । पुं । जालगर्भकरीगे ।

ज्वालाजिह्व । पुं । अघ्नी । हे ।

ज्वालानलरस । पुं । अजीर्णाधिकारे । सज्जि-
चार यवचार, पारद गन्धक पञ्चकीलम् इति
नव द्रव्यं प्र समं, सज्जतुल्या कया (गिक्कि)
कयाई शियुलक् (मखिनार हाण) चूर्णं । कया
शियुचिचकभद्रराजरसेन प्र दिनत्रय भावयित्वा -
गुल्फ लघुपुटेन पाच्य । उद्धृत्य आद्रकरसेन ७
भावना देया । र सा स । भवान्तरे टङ्गणमपि
याच्यम् । भावप्रकाशे आरवयं पाठ ।

ज्वालामरिचक' । पु । कटुवीरायाम् । ग्राह
मन्त्रिष्ठ । See कटुवीरा ।

ज्वालासुखरस' । पु । यष्टपिण्डारे । 'यत्
सुतं समग्रं सुखं मरिचं सुतं । रसपिण्डाज्जे
द्रावे जलनग्निकाद्रः । दिनेन मर्दयेत् खर्चं
षण्णुं चाद्य भक्षयत् ॥' भाद्रा, शरद, शर्ष,

मन्त्रिष्ठ अत्रोद' मन्त्रांश, ब्रह्मविद्यां ब्रह्म ७
पानां ब्रह्म १ दिन मर्दन करिष्ये । रस की ।

ज्वालासुखी । स्त्री । सुखावर्त । के । अपि
गुण्याम् । ज्वालासुखीनाम शृंगारभेदे ।

ज्वालारासभक्षः । पु । जालगद्भक्षरी ।
रा नि ष ० ।

भ ।

भटा (भामला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
छुंहे आशनी । मा नि । वै निष ।

भाटि । पु । चद्रवधे । च ।

भाटो । स्त्री । कुन्दवध । के निष ।

भम्पाक' (कु) । पु । दानरे । मर्कटे । वै
निष । श र ।

भम्पायो (इन्) । पु । जलकाके । शान्दोद्गी ।
वै निष । मत्तरदे । जटा ।

भम्पी (इन्) । पु । दानरे । श र ।

भर् । पु । (रा, री) स्त्री । निर्मरे । च ।

भर्भर । पु । सुगन्धिद्रव्यभेदे । शब्दविशेषे । च ।
नदविशेषे । मे ।

भर्भरिका । स्त्री । धूम्रवाम् । शान्दोद्गी ।
गुणा धूम्रवर्णशब्दे गुण्या ।

भर्भरीका । पु । शरीरे । उणा ।

भला । स्त्री । भिक्षिकायाम् । वै निष ।

भलि । स्त्री । क्रमुके । उणा । वै निष ।

भल्लकण्ड । पु । चारावते । चारा ।

भल्लिका । स्त्री । चद्रवधे मली च । मे ।

भय (स) । पु । मत्थे । अम । जलचरभेदे ।
वा च ५ ।

भयनीचन । स्त्री । मत्थाल्याम् । वै निष ।

भयस्येष्ट । पु । रोहितमत्थे ।

भया (सा) । स्त्री । गौरवतुलायाम् नाग
बलायाम् । प स । अम ।

भयाशन । पु । शिशुमार । विषा ।

भाट । पु । मेषमार्जने । मे । घट्टापाटल
वधे । शब्दर ।

भाटल । पु । घट्टापाटलायाम् । घट्टीभाद्रव ।
अम ।

भाटा (भामला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
अम । श्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसे गुण्या । यूयिकायाम् ।
यूरे । श च ।

भाटिका (टो) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
श च । लातीपुष्पवधे । वै निष ।

भामकम् । स्त्री । दग्धिकायाम् । शशां शेटे ।
चारा ।

भालि । स्त्री । व्यञ्जनभेदे, भारीति भाषा ।
तशाधन यथा—'भामनामफल पिष्ट राजिका
खट्वान्वित । शट्टिङ्गयुत पूत घोलित भालि
यथये । भालिहरति जिह्वाया कुण्डल कण्ठ
शोधनी । मन्द मन्द निदीता सा रोचनी बहि
शोधनी ॥' भा ।

भायु (का, का) । पु, स्त्री । वृक्षविशेष ।
शुंहे ग्राह । श र । तत्पञ्चाय, —पिचुल,
भाय, भायू (शब्दर), भावल, वडुयन्त्रि (श) ।

भिक्षाकम । स्त्री । ककटीभद । फलशाक
विशेषे । किङ्ग ग्राह । खट्वर, किमनीति पात्राव्ये ।
गुणा—विक्रम मधुरम् आम्बुत मन्दाग्रिकरश्च ।
राज ३ प ।

भिक्षिनी (हो) (हो) । स्त्री । जिह्वान्यास ।
किङ्ग भा । वै निष ।

मिच्छिन्नौ । स्त्री । जिह्वाम् । सिङ् ।
वै निघ ।

मिच्छिरिष्टिका (ष्टा) (रोटा) । स्त्री ।
खनामज्जातचपविशेष । मिच्छिरौटा इति लोके ।
तत्पठ्याय, — फला पोतपया मिच्छिरा, रोमा
दयफला, वृक्षा । गुणा — शीता कषाया रक्ताति
सारघ्ना सत्वक्षी हृष्या मधिपीदुग्धवर्द्धनी च ।
रा नि व ४ ।

मिष्टिका (गृही) (रोटिका) । स्त्री ।
(Barlaria crstata, or B Prionitis)
पुष्पवृक्षविशेष । खेति गीह, दूधखेति । हि
कटसरेषा । तत्पठ्याय, — सौरीयक (च),
कण्टकुकण्ट, सैरेयक, मिष्टिका (रा) । खेत
नील पीत रक्तपुष्पभेदेन सा चतुर्धा । सैरेयक
अतपुष्प सैरेय कटसारिका । सहाचर सहचर
स च भिन्नापि कथ्यते ॥ कुर्याद्विषा पीन स्वात्
रक्त कुहवक स्मृत । मीलि बाष्पाहवीर्यनी दासे

बासंगमय स ॥ भा । सा गुणा — कटुका
तिक्ता दनारोगघ्ना गुल्मघ्ना दातकफक्षीफकास
त्वग्दीपकमन्यय । रा नि व १० । "सैरेय
कुटवासासकफकण्टू विपापह । तिक्तीणो मधुरी
ऽनम्र सुविग्ध केशरञ्जन ॥" भा । हृषधान्य
भेद । गुणा श्यामाकषत् । च मू २० च ।

मिष्टिकारुः । पु । पारावते । त्रिका ।

मिष्टी । स्त्री । कीटविशेष । शिंशि । तत्पठ्याय,
— मिष्टिका, मिष्टीका, मिष्टिका, मिष्टका,
मिष्टी, चीलिका, चिल्लीका, चिल्ली, चीलका
(गुदर), चीरी, मिष्टी (च), बिष्टका (च
टी), करीया (उ), कच्छा, भीरका (मे) ।

भुण्डः । पु । नखे । गुणो । खोड़ । श ।

भूनिः । पु । क्रसुके । उपोत्रि गीह । मे ।

भूण्डूः । स्त्री । तन्नामकचुपे । रा नि व ५ ।

भोड' । पु । क्रसुकवचे । उपोत्रि गीह ।
भूरिप ।

ट ।

टः । पु । वामने । पादौ । मे ।

टम् । पुं । करदे । नात्रिकण्ड्रे मांसा ।

टक्कदेशीयः । पु । बालुकशके । चि । जहा
याम् । शब्दर ।

टगरः । पुं । टङ्गणचारि । मोहशो । चि ।
कैकरावे । मे ।

टङ्ग. (क) । पु । घरणे, शाणमाने, २४ रत्निके
वा । प प्र १ख । स्त्री । नीलकपिली । मे ।
गुणा — "शीत कषायं मधुर टङ्ग मारुतकृद्गुह ।"
सु मू ४६ च । टङ्गणचारि । मे । ख्व चि
पञ्चवङ्गरसे । जहायाम् । छे च । राजास्य ।
थीम धान । मा । रजतमुद्रायाम् । पापाण
दारणे ।

टङ्गण. । पुं । टङ्गणचारि । मोहशो । छे च ।
वै निघ ख्व चि खतसन्नीवन्नाम् ।

टङ्गदेशजः (शौय) । पु, स्त्री । बालुकशक
विशेष । टङ्गदेशीय वेत्ता । प सु ।

टङ्गनलः । पु । पान्ने । वै निघ ।

टङ्गा । स्त्री । जहायाम् । मे ।

टङ्गानकः । पु । वृक्षविशेष । ब्रह्मदाकवचे ।
तुं ९ गीह । श च ।

टङ्गारी । स्त्री । खनास्यैव प्रसिद्धे चपविशेषे
टेकारोति भाषा । गुणा — "टङ्गारी वातजित्तिका
श्लेष्मघ्नी क्षीपनी लघु । शोथोदरव्याधौ हिता
पीठविशेषिणाम् ॥" भा ।

टङ्ग । पुं । स्त्री । टङ्गणचारि । श । चतुर्मासक
परिमाणे । वै । खनिचे । जहायाम् । मे ।

टङ्गणः (नः) । पुं, स्त्री । खनिजोपरसविशेष ।
मोहशो । छि सं टङ्गणचार । तत्पठ्याय, —
पाचनक, माळतीतोरज, खोद्वेपथ, रस
शोधन (छि), टङ्ग (मे), टङ्गणचार, रङ्ग,
चार, रङ्गद, रसाधिक, खोद्वेपथी, रसघ्न,
सुभग, बर्तुल, कनक, चारं, मलिन, धातुवर्द्धन,
कनकचार (रा), द्रावक, खोद्वेपथिकारक

ड ।

डः । पु । बाडवाभी । मे ।

डङ्ग(ङ्गा)रि' (रो) । स्त्री । फलशाकखता विगधे । ढोंगा, ठिछिन्ना । म डगर । क डगर । तत्पथ्याय,—डाङ्गरी, दीर्घव्यास, दण्डरी, डङ्गरी नामगुह्यी, गजदन्तफला । गुणा—शीतला रक्ता वातपित्तरक्तदीपघ्नी शोषघ्नी आद्यमूत्रोषधरी तपणी गौल्या । बालकपगुणा—सुमधुर शीतान पित्तघ्न दन्तादाहघ्न रक्त सन्तर्पण पुष्टिकरं धीव्योद्रेककर बलकर भ्रमघ्न भ्रमहर । पक्व तत् गुह्य दन्तादाहरक्तघ्न कुर्वते । रा नि व ० । See चिचिण्ड ।

डण्डमत्स्यः । पु । मत्स्यविगधे । ढाडिका गाह । वै निघ ।

डमरुयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकार्थं डमरुका कारयन्त्रविगधे । तल्लक्षण यथा,—“यन्त्र डमरु सध्न स्यात्तु स्यात्कीमुद्रिते सुखे ।”

डल्लकम् । स्त्री । वशनिमित्तपात्रे । डांका ।

डल्लणः । पु । निवशसयहकारे ।

डहुः (ङ्गः) । पु । लङ्गुषहचे । डेङ्गा रुम, डेङ्गा मांताव । श र । तत्पथ्याय,—लङ्गुच, लिङ्गुच (भ) । फलगुणा—गुरु विष्टम्नि विदीप शक्तदीपकरश्च । राज ।

डाङ्गर' (री) । पु, स्त्री । अलावूविगधे । वै निघ । डङ्गरीफली । ढोंगा । रा नि व ० ।

डालिमः । पु । दालिमहचे । ढाडिम गाह । च टी म ।

डाहकः । पु । दाह्यरूपविणि । ज ।

डाहुकाः । पुं । हरिणविगधे । वै निघ । दाल्यरूपविणि । जटा ।

डिडिमः । पु । प्रत्युदजातोयपविणि । सुशु ।

डिडि(गिड)माणकः । पु । प्रत्युदपक्षिजाती । सु सू ४६ च । च सू २० च ।

डिण्ड' (गिडकः) । पु । रत्नैरल । वै निघ ।

डिण्डिमः । पुं । करग्रहचे । वै निघ । कृष्ण पाकफले । गीती आमगा ।

डिण्डि(गुडी)रः । पु । समुद्रफने । चं च । नकुल १२ च ।

डिण्डिशः । पु । फलशाकविगधे । टेंडश । म डेडशफल । वै निघ २म अतिसा पथ्य । तत्पथ्याय,—रीमशफल, तिन्दिश, सुनिनिमित्त (रा), डिण्डिश । गुणा—रुचिहृत् मेदन पित्त शोषघ्न शीतली वातल मूत्रल अश्वरीहरी रुचय । भा पु १म शाकय ।

डिण्डोरमोदकम् । स्त्री । रघने । गांक्षत्र । रा नि व ० । लशने । रक्तमूलके । वै निघ ।

डितिका । स्त्री । बालरीगे । वै निघ ।

डिम्ब (स्म) । पु । शिशौ । रा नि व १८ । उदररीगे । मूवाशये । गर्भाशये । वै निघ । स्त्री । फुफ्फुसे । हारा । अण्डे । झीङ्गि । पिले । मे ।

डिम्बिका । स्त्री । जलमधिकायाम् । वै निघ । शोषाकहचे । कामुयाम् । श र ।

डिम्भा । स्त्री । अतिबालिकायाम् । रा नि व १८ ।

डुङ्गरी । स्त्री । अलावूमेदे । टेंडश । वै निघ ।

डुण्डु । पु । हिमखसपे । तिका ।

डुण्डुम । पु । जलसपे । टेंडश मांता । अम । तत्पथ्याय,—राजिन (च), डुण्डुम (भ), मागभत्, डुण्डु (चि), धींङ्ग (शब्दर) ।

डुण्डुल' । पु । चद्रपेचके । रा नि व १८ । तत्पथ्याय,—चद्रोलूक, शाकुनेय, पिङ्गच, हवाशयी, हृष्टरावी, विणालाच भाकर ।

डुन्दुक' । पु । हरिणमेदे । पश्चिमेदे । डां पाथी । वै निघ ।

डुम्बुर । पुं । कावीदुम्बरिकायाम् ।

डुम्बुरपर्णी । स्त्री । दन्तीहचे ।

डुलिः । स्त्री । कच्छ्याम् । अम ।

डुलिका । स्त्री । खजरीटाकारपविगधे । अटा ।

नांश्च । यथा—“शुद्धसांसिधानेन सांशं सम्यक्
प्रसाधितम् । पुनस्तदाच्ये समष्टं तलितं प्रीयते
बुधे ॥” गुणा—‘तलितं धनमसासिमासीज
शुक्रवृद्धिजनत । तर्पणं खनु सुस्निग्धं रोच । दृढता
करम् ॥’ भा ।

तलिन(म)म् । स्त्री । गथायाम् । त्रि । तुच्छे ।
हारा । दुर्बल । हि च । मे ।

तलुनः । पु । पवने । तरुणे । मे । (स्त्री, गो)
बुधायाम् ।

तलोदा । स्त्री । गथायाम् । त्रि ।

तलेक्षणः । पु । शकरी । वै निघ ।

तल्कम् । स्त्री । बलि । त्रि ।

तल्यः । पु, स्त्री । गथायाम् । भम ।

तल्यकोटः । पु । कौटभेद । छात्रगोद ।

तल्पनम् । स्त्री । पृष्ठवर्णसांसे । मन्दनश्रेष्ठ
भांश्च । हारा । हसिपृष्ठे । वै निघ ।

तल्लः । पु । तडामे । वै निघ ।

तवराजः । पु । यवाग्रशर्करायां । मीना इति
भाषा । रा नि व १४ । वै निघ घघ पि तवराज
चूर्णे ।

तवराजखण्डः । पु । यवाग्रशर्कराजातखण्डे ।
मालवभौविशेष । न खण्डतवराज, मीनार
खण्ड । तत्पथ्याय,—सुधामोदकाज, खण्डजो
द्वयज, सिद्धमोदक, अमृतसारज, सिद्धखण्ड ।
गुणा—दाहहर तापशान्तिकर तपिजनक
मूर्च्छामोहहर आसन्न इन्द्रियतर्पण शीतल
सुमधुरय । रा नि व १४ ।

तवराजोद्भव । पु । तवराजखण्डे, नवात्
इति प्याति मिष्टाने । वै निघ ।

तवराजोद्भवखण्डः । पु । तवराजखण्डे ।
रा नि व १४ ।

तवर्णकत् । पु । शरटे । शिवशिरां । वै निघ ।

तवचौरम् । स्त्री । मन्नामख्यातपिटकविशेष ।
तद्यु यवजं मीनचौरपञ्च चौरजल । हि तोषा
चौर । तत्पथ्याय,—पञ्चचौर, यवज यवजो
द्वयम् । गुणा—मधुरं शिशिर दाहपित्तघ्नं चय
कामकफघ्नसन्न रक्तोपहरय । रा नि व ६ ।
गन्धपाषाणम् । वै निघ चण पि चन्द्रभाषायां ।

तवचौरो । स्त्री । गन्धपाषाणम् । रा नि व १४ ।
१० । तवचौरे । वै निघ ।

तवचौर्व्येकपत्रिका । स्त्री । आमहरिद्रायां ।
वै निघ ।

तवौषः । पु । सुवर्णं । मे । (स्त्री, गो) गथायाम् ।
सि की ।

तसरः । पु । सूत्रवेष्टने । चया । पटवस्त्र-
विशेष ।

तस्कारः । पु । स्पृहायां । पिङ्गि भाक । प,
सु । मदनवृत्ते । मयनां ग्रीष् । जटा । चोरके ।
छात्रां नामक ग्रीष्मया । वै निघ । [व १ ।

तस्कारस्त्रायुः । पु । काकनासायां । रा नि
तस्कारो । स्त्री । काकनासासतायां । सन्धिपर्णा ।
श्वेतलज्जातुकायां । वै निघ । [भा ।

तहरो । स्त्री । तापहरोतिप्लाते व्यञ्जनविशेषे ।
तत्तक । पु । सर्वविशेषे । सु कल्प ५५ । हघ
भेद । हि च ।

तत्तणम् । स्त्री । कृष्णकरणे ।

तत्तणो । स्त्री । अन्नविशेषे । वारिग प्रकृति ।
विका ।

ताडः । पु । कृष्णताले । उमांश ग्रीष् । हिन्ताले ।
हैलांश । शीतानि । कण्टकताले । वै निघ ।
पञ्चते । ह । करभूषणभेद ।

ताडकम् । स्त्री । हृद्द्वारकबीजे । भैष शिरो
रोगवि तद्दाहमूलतैले ।

ताडका । स्त्री । देवदाख्या । पेशाताङ्गां ।
वै निघ । र चि टण ।

ताडकाफलम् । स्त्री । मूलेलायां । प सु ।

ताडनम् । स्त्री । वायुज यन्त्रणवेदनाविशेषे । सु ग
२२५ । नारणे ।

ताडनी । स्त्री । कशायाम् । शब्दमा ।

ताडि, (डो) । स्त्री । ताणरसे । ताडि ।
गुणा—“ताणज तण्य तोयमतीवमदकृन्तत ।
अस्मीभूत तदा तु स्वात्पित्तकृशातदीपघ्नम् ॥” भा
आमय । हचविशेषे । डेड्डे ९ ग्रीष् । अटो म ।
तत्पथ्याय,—ताडि, ताडि (म), ताडकी
(यि), तारिका (के) ।

ताण्डधम् । स्त्री । हचविशेषे । मे ।

तातन । पु। सजरीटपचिधि। तिका ।
 तातल । पु। रोने। पाके। ने ।
 तानोयक। पु। थायनाउठचे। ज्ञात्रांश ।
 वै निघ ।
 तानूर' । पु। बहुवारहने। छात्रां नीछ ।
 वै निघ । जलवर्धने । भु ।
 तान्विक। पु। तन्नामकसन्निपात । "अतितन्ना
 ज्वर आस कासमाधोतिसारक । स्पाकण्ड
 सित्त श्यामा निष्ठा कण्ड च कूजति । युतिरला
 चेति विथात तान्विके सान्निपातिके ।
 तान्दवः । प। वाघी ।
 ताप । पु। अग्निस्नानपैर्वस्त्रादिभि कृते स्वेद ।
 वा टी हेमा । सन्तापे । रा नि व २० ।
 कृच्छे । मे ।
 तापक । पु। ज्वरे । शर ।
 तापन' । पु। गृह्यकान्तमणी । रा नि व १२ ।
 ह्ये । हे ।
 तापसम् । स्त्री। तेजपत्ने । तेजशीत । रा
 नि व ६ । लघि। मावठिनि । वै निघ ।
 तापस । प। मदनकवचे । यकपचिधि । रा
 नि व १८ । तापसेची । के ।
 तापसजम् । स्त्री। तेजपत्ने । वै निघ ।
 तापसतम् । पु। इन्द्रदीहचे । अम । हि
 इन्द्रपा । पक्षीवकवचे । सुगृ ३८५ ।
 तापसद्रुम । पु। इन्द्रदीहचे । क्षिप्रान् ।
 रा नि व ८ । खण्डमाचिके । रसा स मेष्ठपञ्चरसे ।
 वकवचइये । वै निघ ।
 तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री। पुत्रदानोत्तुपे ।
 रा नि व ४ ।
 तापसपत्र । पु। दमनकजुपे । मना । रा
 नि व १० ।
 तापसप्रिय । पु। इन्द्रदीहचे । पशु । र
 मा । चारठचे । पेशात्रांश । इची । रुद्राचे ।
 स्त्री। द्राघालतायाम् । रा नि व ११ ।
 तापसहृद्य । पु। इन्द्रदीहचे । सुग १०५,
 चि १८५, वाग ११५ अर्कोदि । "तापुग्न
 तापसागाय वच ।'
 तापसा । स्त्री। द्राघायाम् । वै निघ ।

ताप(म)सी । स्त्री। जटामास्या । आनहरि
 द्रायी । आन आना । वै निघ ।
 तापसेष्ट' । पु। प्रियालवचे । पेशात्रांश ।
 गीछ । रा नि व ११ ।
 तापसेक्षु । पु। इन्द्रविशिष्टे । गुणा — "ताप
 सेक्षुमवेन्मृदो मधुरा श्रेयकोपनी । तपणी रुचि
 कृत्वापि ह्यथा च बलकारिणो ॥" भा । कान्ता
 रेक्षुगुपय । सुगृ ४५५ ।
 तापसेद । पु। स्वेदविशिष्टे । अलकवटिते
 काये अस्त्रसिनी खदिराङ्गारप्रतप्तैर्वातुकावल
 कायकन्दुकवलपालपाणिभि श्रयानस्य बहुशोऽह
 तापे । भा । सु चि १२५ ।
 तापहरी । स्त्री। व्यञ्जनविशिष्टे । ताहडी, ताता
 हीरी इति भाषा । यसाधनविधि — "हृते
 हरिद्रासुती माषका सज्जयिहटी । तच्छु उंशपि
 निधातान् सखैव परिभर्त्सयेत् । सिद्धयोग्य जात
 तव प्रक्षिप्य कुण्डे पचेत् । लवणाद्रकादिद्रुमि
 मावाया तव निचिपेत । एषा सिद्धि समायाता
 प्रोक्ता तापहरी बुधे । भवेत्तापहरी बन्धा ह्यथा
 अग्निपापघनेत । इहणी तपणी रुचा गुर्वी
 पित्रहरी स्मृता ॥" भा ।
 तापिञ्च. (च्छ) (क्ष) । पु। तमालवचे ।
 अ टी भ । (च) स्त्री। खण्डमाचिके, धातु
 माचिके । रा नि व १० ।
 तापिनी । स्त्री। भारतवर्षीयादीविशिष्टे । सा च
 पथिमर्देजे प्रसिद्धा । तापल वैतवती जातुल्य
 गुणम् । रा नि व १४ ।
 तापि(पी)मसुझवम् । स्त्री। माचिकतामी
 पधातो । अर्धमाक्षिद । रसा स ।
 तापोजम् । स्त्री। खण्डमाचिके । रा नि व ११ ।
 ताप्य(क,ज)म् । स्त्री, पु। धातुमाचिके, खण्ड
 माचिके । हच । रमा । तुलके । त्रुंठिशा ।
 रा नि व १२ । सिधो यय चि ।
 ताप्यत्यमञ्चकम् । स्त्री। माचिकधातो ।
 अर्धमाक्षिद । रमा ।
 तामरम् । स्त्री। हृते । जट । मरु ।
 तामरसम् । स्त्री। कमवे । रा नि व १० ।
 नीलपचे । वै निघ । खण्डे । मिका । मावे ।
 मे । सारसचिधि । अम ।

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलताम् । ह्रस्वे
आत्मा । च द सि यो यञ चि ष्वनप्रमाण ।

तामसः । पुं । पेषके । राजिव १२ । सर्वे । ने ।
तमोगुणे । स्त्री । जटामांसा । राजिव १२ ।

ताम्बूलम् । स्त्री । (Piper Betle Syn
Chavica Betle) नागवल्लीदले, पर्ण ।
श्रीन । हि पान । तै तामलवाक । ता घेक्षिणी ।
यम्, तामबेल । तत्पठ्याय, —यदशया (ज),
पथे (रा) मुखमपथम् (वे) । गुणा —“ताम्बूल
विशदं रुच्य तीक्ष्णोष्ण तुवर मुरं । वयं तिक्तं
कटु चार रक्तपिथकरं खपः । वयं त्रीणाम्य
दीगन्धमलवातशमापहम् । मुखवैशद्यसौगन्धकानि
सौहृदकारकम् । दन्तदन्तमलय सि जिह्वेन्द्रिय
विशीघ्रन । नभ तदेव मधुरद्वपायानुराग गुह ।
बलासज्जनम प्राय पतशाकगुण स्मृतम् । वद
देशोदव पथे परं कटुरस सरम् । पाचन पित्त
जननमुष्ण कफहर मृतः । पथे पुराणमकट
पुलक तज पाणुरम् । विशपाद्गुणवैद्यमन्त्रदीन
गुण स्मृतम् ॥” भा । “शिरा पणस्य गेयिल्य
कुर्वाचस्यासद्वद्रस । शीघं लब्धोपदन्तास्यभित
तु सिवासित । अनिधाय सुखे पथे पुग खादयत
नर । मतिभ शो दन्दि स्नादन्ने न मरत
हरिम् ॥ कृष्णपणस्य गुणा —तिक्ष्ण कषायं
दाहमुखजात्यमलनाशनम् । शुभपथे श्रेणवाता
मदघ्न पथं रुच्य पाचनन्दीपनञ्च । मयस्वीटितस्य
गुणा —मुखजात्यारोचककरम् ॥” राजिव ११ ।
ताम्बूलमधुमिषिहता यथा —“ताम्बूलमहितम्
प्रोक्तं शरीरे रुचदुर्बले । ज्वराम्यशोषपित्तासमद
मूर्च्छाधिरोगिषु ॥” तदनुपयोगिगुणा — ताम्बू
लानुपयोगाख्यान् त्रेमपित्तानिलाभित । देह
हृत्प्रदन्ताग्निशोषवणवनचय ॥” राज ३ प ।
गुवाके । चिका ।

ताम्बूलकरङ्ग । पु । ताम्बूलपत्रे । श्रौतन
वाणि । हे च ।

ताम्बूलपत्र । पु । नागवल्लीलतायाम् । वे
निघ । पिण्डाली । राजिव ३० ।

ताम्बूलपत्र(र्ष)कन्द । पुं । कन्दशाकि,
पिण्डाली । श्रीम आलू, ह्रस्वे आलू । राजिव
३० । गुणा —युक्तवी विशद लघुय । अति ।

ताम्बूलपर्णिका (र्षी) । स्त्री । नागवल्ली

लतायाम् । श्रौतनत्र ग्राह । वे निघ ।

ताम्बूलरागः । पु । मधुरे । शरा, ।

ताम्बूलवल्गिका (स्त्री) । स्त्री । नागवल्ली
लतायाम् । श्रौतनत्र ग्राह । मर ।

ताम्बू(क)म् । ल । (Cuprum) Copper
स्वर्णमल्लालतातो । रसा । पानि । हि तीवा ।
ने रागि । ता सेनव । तत्पठ्याय, —तामर्क,
शून्य, श्रेणसुरा, इष्ट, हरिष्ट, उदुम्बर (च),
क्रीयसे (र), यज्ञ, इष्ट, उदुम्बर, शौदुम्बर,
शौदुम्बर, उदुम्बर (चटी) रविमंशकं, मति
पित्तल, चक्रे, मयाह, लोहितायधं (मल्लर),
लोहिताय (वि), तपनेष्ट चमक, भरविष्ट,
रविनीष्ट, रविमिथं, रक्त, नैपालिकं, रक्तधातु ।
तामलचयम् —“जवाकुसुमसदाश विध्व मृदु घन
चम । लोहनामोभिक्तं ताम सारणाय प्रशस्यते ॥”
इति । तामदीया चटी —भमो मूर्च्छा विदाह्य
उरुहृद शोषवान्नय । अरुचिपित्तसन्ताप एते
दीया विद्योपमा ॥’ रसा सं । तामोत्पत्ति —
“शुद्धं यत्कान्तिकेयस्य पतित धरणीतु तस्मात्ताम
समुत्पन्नमिदमाहु पुराविद ॥” गुणा —“ताम
कषाय मधुरञ्च तिक्तसम्वच पाकि कटु सारकञ्च ।
पित्तापह श्रेणहरञ्च शीत तशीपण स्यान्नप
खिवाच । पाण्डुरार्शज्वरकुक्षकासश्वासव्यान्
पीनघसम्प्रपित्त । शीघं कृमि शूलमपाकरोति प्राह
परे ॥ कृष्णमल्पमेतत् ॥” भा पु । भ धातुव । ताम
सुपक मधुर कषाय तिक्त विपाक कटु शीतलञ्च ।
कफापह पित्तहर विषमशूलप्राण्डुरगुण
नामि ॥” इति शोषिततामगुणा । “घनघातसहं
विध्व रक्तपचामल मृदु । शुद्धाकरसमुत्पन्न ताम्बू
शुभगसक्करम् ॥” ताम लघुयम् । तामसारणम् —
“गोसूत्रेण पचिद्याम ताम्बूत हृदाग्निमा । शुष्यते
ताव मन्दो विषदोपनिहृत्तये । लक्ष्मीररसमृष्ट
रसगन्धकलेपितम् । तामपव शरावस्य विपुटे
मिथते ध्रुवम् । सुतान्तामि मियन्तुत्वा वाच हिहृल
मपयेत् ॥” इति । यथैव मारित ताम ताम
मस्त्रेन मर्दयेत् । तन्नील शरणस्थाने रुद्धा मर्दि
प्रलेपयेत् । शुक्ले गजपटे पाच्य सन्दीपहरं
भवेत् । पचलीकृतपवाणि ताम्बूयाग्नी प्रतापयेत् ।
मिषिचैकप्रतप्रानि येति तन्ने च काञ्चिके । गोसूत्रे
च कुन्त्याना कषाये च विधा विधा ॥ एव ताम्बू
स्य पचार्थां विमुहि मन्त्रजायते । तथा —“गोसूत्र

च पचेदाम ताम्रपत्रं हृदाग्रिना । शुद्धते नात्र
सन्देहो मारणश्चात्र कथ्यते ॥” इति अन्यविध
शोधन । “सूतमेकं दिवा गन्धं याम सयन्तु कन्याया ।
इथोत्तुल्य ताम्रपत्रं लिङ्गां स्थाप्या निधापयेत् ।
सत्यक् शरण्यै साहं पात्रे भण्य निधापयेत् ।
चतुर्थान् पचेच्चुम्भा पात्रपृष्ठे समीपये । जलं पुन
पुनर्दध्या सादृशीत विमर्दयेत् । मृग्यते नात्र
सन्देहः सत्त्वरीयेषु योजयेत् ॥ जम्बूतमासौ सैव
समुत्तेन सगन्धकं स्थापय शुद्धपत्रम् । पकायमान
पुटयेत् सुमुक्ता वात्यादिकं यावदुपैति शान्तिम् ॥”
इति अन्यविधमारणम् । रसास । अन्धपिष्ट
यत ताम्रं शरण्यं बहिर्मुदा । पुटेत् पश्चादते
वापि विधा वात्यादिशान्तये ॥” रसिद्धम् ।
रक्तचन्दने । नि । ताम्रवर्णे । पु । कुष्ठरीगमेदि ।
वै निघ । [नि व ८]

ताम्रकरण्डक' । पु । रक्तखदिरहवे । रा

ताम्रकल्प' । पु । शीघ्राधिकारे कल्पविशेष ।
“अथपारदगन्धं कर्पूरयमितं पृथक् । सर्वं सम
भवेत्ताम्रं जम्बीराक्षेन मर्दयेत् । सूर्यावर्तरेसे
पथात् कणामोचरसेन च । योजयेत्तौत्रघण्ये तु
यावत्कल्मेनु वीर्यति । जम्बीरस रसेभ्यो रस
दण्डेन चालयेत् । दृढे मिलायते पात्रे चूर्णयेदति
शीघ्रम् ॥” भावा २ रति । विभीतक पारद
गन्धका प्र २ तो जारितताम् । इ तो जम्बीर
रसेन मर्दयेत् । अथ सूर्यावर्तरेसेन कणामोच
रसकायेन च समिश्रय यावत्तत्पथे रोद्रे धारयेत् ।
पुनरपि जम्बीररसेन समशय शुक्ले सति चूर्णयेत् । मा
२ र । रसास ।

ताम्रकिलि (कृमि) । पु । इन्द्रगोपकीटे ।
आशोढ (शोका) । हारा ।

ताम्रकुट्टक (कूट) । पु । (Nicotiana
rustica or tabacum Latakia to-
bacco) Tobacco कलत्रं, ताम्रकुटे ।
ताम्रात् । पं, हि तमाकु, चिलापीतमाकु । ते
पीणाकु धूमपत्रम् । ता पुगइ इलइ । वम्
तम्बाकु । तम्बम् ।

ताम्रगर्भम् । स्त्री । तुल्ये । रानि व ३३ ।

ताम्रचक्षुः । पु । क्षपीते । वै निघ ।

ताम्रचूड । पु । कुट्टे । पसु । रस २२५ ।
कुट्टहवे । कुट्टनिना । रानि व ३५ ।

ताम्रतुण्डः । पु । यतमकंटे । वै निघ ।

ताम्रवपुजम् । स्त्री । कास्यधात्री । भा ।

ताम्रदुग्धा । स्त्री । गीरचदुग्धीनामचुपे । रा
नि व ५ ।

ताम्रदुः । पु । रक्तचन्दनहवे । वै निघ ।

ताम्रधातु' । पु । गिरिमत्तिकाया । वै निघ ।

ताम्रपत्र' । पु । जीवशाके । रानि व ३ । स्त्री ।
ताम्रस पत्रे । ताम्रात्र शीत ।

ताम्रपत्रक' । पु । आवतंकीकतायाम् ।
आशोढा । वै निघ ।

ताम्रपत्री । स्त्री । हसपादीनामचुपे । लज्जाल
विशेषे । रानि व ५ ।

ताम्रपर्णी । स्त्री । गन्धमुण्डे । गङ्गाशनि
विशेष । पसु । मन्निशया । वै निघ ।

ताम्रपल्लव' । पु । अशीकहवे । रानि व १० ।

ताम्रपाकौ (दन्) । पु । प्रचवत्ते, गर्हभाण्ड
हवे । रसा ।

ताम्रपादी । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम्, हस
पायाम् । रानि व ३ ।

ताम्रपुष्प (क) । पु । आरवधहवे । रक्त
काचने । वै निघ । आचनहवे । जटा । भूच
म्बके । कुंहे टांगी । पच ।

ताम्रपुष्पा (प्यिका) (प्यो) । स्त्री । रक्त
पाटलहवे । आङ्गल गीह । रानि व १० । (पी,
प्यिका,) रक्तविह्वलि । धातकीहवे । रानि व ६ ।
पसु चय चि खर्जूरसवे । नागगन्धहवे । नात्रिदा ।
जद १२५ ।

ताम्रप्रयोग । पु । लदराधिकारे । “केवलं
कारितं ताम्रं यद्वेदरेसे सह । दिग्घ्नं मध्ये
प्रातः ॥” रसचि । अन्य रक्तपादी ।
शोधितपारदगन्धकयो प्र २ तो जम्बीरहव
अतिमृशतामुपेन तीलकहयेन पठय सकिन्त्य
श्याते सस्याय यावता शान्तिं भवेत् तावदपरि
भाय पठजम्बीररस दद्या तावत्कायं चातये
स्थापयेत् यावता शोधं पठ्यते भवेत् । अथ
हनेन मर्दयित्वा दटो कार्या । रसर ।

ताम्रफल' । पु । अदीलहवे । आशोढा
गीह । रानि व ८ ।

ताम्रफलकः । पु । ताम्रदले । ताम्रात्र छादत्र ।
ताम्रमूला (लिका) (ली) । स्त्री । खन्ना
लुक्कालतायाम् । रा नि व ५ । श्रीरिणीमेदे ।
शिवदे । रसा । मञ्जिष्ठायां । दुरालभायां । रा
नि व ४ । भा स १ भ ज्व चि । “सिद्धी व्याघ्री ताम्र
मूली ।” रत्नदुरालभायां । प सु ।

ताम्रमृगः । पु । रक्तवर्णहरिणे । वै निघ ।

ताम्ररसायनी । स्त्री । दुग्धिकायां । वै निघ ।

ताम्रवर्णः (कः) । पु । पक्षीवाइत्ये । रा
नि व ८ । गोधूममेदे । हरिणे । गिरिमृत्तिकायां ।
वै निघ ।

ताम्रवर्णा । स्त्री । जपाइचे । श च ।

ताम्रवल्ली । स्त्री । मञ्जिष्ठाया । प सु । चित्र
कूटदेशे प्रसिद्धायां खन्नामख्यतलतायां । सु शा
१० च । तत्पठ्याय, —ताम्रा, ताली, तमाली,
तमालिका, सूक्ष्मवल्ली, सुलोमा, श्रीघनी,
तालिका । गुण्या — कपाया कफघ्नी मुखकण्ठ
दोषघ्नी श्लेष्मशोघनी च । रा नि व ३ ।

ताम्रवीजः । पु । कुलथे । प सु ।

ताम्रवृन्तः । पु, स्त्री (ला, निका) । रक्त
कुलथे । त्रिका । छे च ।

ताम्रवृचः । पु । कुलथे । रक्तचन्दने । रसा ।

ताम्रशालिः । पु । रक्तशाली । दाप्रधानि ।
प सु ।

ताम्रशिखी (श्नु) । पु, स्त्री । ताम्रचूडे ।
ऊकुड़ा । जटा ।

ताम्रसार(क)म् । स्त्री । रक्तचन्दने । प सु ।
(कम्) रक्तखदिने । रा नि व ८ ।

ताम्रा । स्त्री । ताम्रवल्लीतयां । सेहलीतया
यां । रा नि व १६ । मञ्जिष्ठायां । रक्तगुञ्जायां ।
मद । देहाभ्यन्तरपथुर्धौ कलायाम् । या औदिरट
भागप्रमाणा कृष्णवर्धिताया । सु शा ४ च ।

ताम्राभम् । स्त्री । रक्तचन्दने । श च ।

ताम्राईम् । स्त्री । कांसे । दौंगां । त्रिका ।
वै निघ ।

ताम्राच्च । पु । कीकिलि । त्रिका । रा नि
व १८ । चकीरपथिणि । (ची) कीकिलायाम् ।
वै निघ ।

ताम्रिका (मी) । स्त्री । गुञ्जायाम् । रा
नि व ३ । रक्तगुञ्जायाम् । मञ्जिष्ठायां । वै निघ ।

ताम्रोपधातुः । पु । तुल्यके । छूँते । भा ।

तारम् । स्त्री । कर्पूरे । वै निघ । रीप्ये ।
मौक्तिके । रा नि व १९ । यद्मौक्तिके । पु ।
वानरविशेषे । वि । निर्मले । धरणि । अत्युच्च
स्वरे । त्रिका ।

तारकम् । स्त्री । नेचे । मे । धनुषि । शब्दर ।

तारका । स्त्री । देवताइत्ये । मद । पत्रधारि ।
रसा स । इन्द्रवारुणीतयायाम् । रा नि व ३ ।
कनौनिकायां । मे । त्रिका । मुक्तायां । नचचे ।
वै निघ ।

तारकिनौ । स्त्री । राती । रा ।

तारकेश्वररसः । पु । प्रमेहाधिकारे रस ।
रससिन्दूर वज्र लौहम् अमक प्रलेक सम मधुना
मर्दयित्वा मधुना बहुमूत्रे लिङ्गयेत् । अनुपानं पक्वी
दुग्धरवीजचूर्णे यथाफलमात्र मधुना लिङ्गम् । रस
र । अन्य सूक्ष्मच्छे रस । गन्धका लौह वज्रम्
अथ दुरालभा यवचार गोक्षरवीज हरीतकी
एषां प्रति समभाग । कुष्माण्डसलिलैर्नैकव मर्द-
यित्वा कुशादिष्वपचमूलगीक्षुरयो कायेन च
भावयित्वा रक्तिषया वटी कार्या । उदुम्बरवीज
चूर्णस्य लिङ्ग ।

तारजम् । स्त्री । रीप्यमाचिके । वै निघ ।

तारटी (दो) । स्त्री । तरटीइत्ये । रा नि व ८ ।

तारणः । पु । मेलके । शब्दर ।

तारणिः । स्त्री । नीकायाम् । हा ।

तारतण्डल । पु । धवलयावनानि । श्वेत
खवात्र या खण्डवात्रा । रा नि व १६ ।

तारतालकोवोजम् । स्त्री । रसजारणार्थ
बीजमेदे । र चि १५ च ।

तारदौ । स्त्री । तरदीइत्ये । रा ।

तारपुष्प । पु । कन्दपुष्पइत्ये । रा नि व १० ।

तारमाचिकम् । स्त्री । Iron pyrites
इप्यमाचिके, इप्यस्थोपधातो । द्रोणामाचिकम् ।
प सु । इप्याभावे तन्माचिकं याच्यम् । खचयम् —
“तारमाचिकमन्यु तद्भवेद्वज्रतोपमम् । किञ्चिद-
नतसाहिवातारमाचिकमौरितम् । अनुकलतया
मथ ततो चीनगुण्या भूता । न केवल इप्यगुणा

वर्त्तन्ते तारमात्रिके । द्रव्यान्तरस्य ससर्गात् सत्य
येऽपि गुणा यतः ॥ गुणा—“स्यात्तारमात्रिकं
खादु तिक्र इत्य रसायनम् । चतुर्थं वसिष्ठकुष्ठ
पाण्डु मेघ विषोदरान् । अथ शीघ्र चयङ्गु
विदीपमपि नाशयेत् । अथ तत् स्वर्णमात्रिक
वह्नीपान् करोति च ॥” तच्छोधनं यथा—“ककटो
मेघशृङ्गो द्रव्यैकस्त्रोरजैर्दिन । भावयेदातपे तोत्रे
विमला पृथ्वि ध्रुवम् ॥” तन्मारवं यथा—
“कुलत्पत्र्य कषायेन घृष्टा तैलीन वा पुटेत् । तैलीन
वाजमूत्रेण तारमात्रिकमृच्छति ॥” भा ।

तारविमला । स्त्री । रौप्यमात्रिकी । वै निघ ।

तारवीजम् । स्त्री । रौप्यादिक्रतरसनिवन्धन
वीजे । “कुटिल विमला तोषा समचूर्णम्प्रकल्पयेत् ।
पुटिसम्पञ्चवारान्तु तारे वाह्यं शनैश्चमन् । यावद्दृश
गुणं तत् तारवीजमवेच्छुमम् ॥” रचि ३५ ।

तारशुद्धिकरम् । स्त्री । सीसके । रानि व ११ ।

तारा । स्त्री । चीडानामद्वेवदाग्नेदे । नेतक
भौलिकायाम् । रानि व १२।१८ ।

तारापथ । पुं । आकाशे । छे ।

ताराभ । पुं । यगदग्नेदे । हृष्टादिभ्यश्च । पारदे ।
वे निघ ।

ताराभ्रः । पुं । कपूरे । रानि व १२ ।

तारारिः । पुं । मात्रिकधातो । अर्धमात्रिक ।
विडमात्रिके । छे प ।

तारारिष्टम् । स्त्री । रौप्यारिष्टे । रचि ३५ ।

तारिका । स्त्री । ताद्यां । ऊडि । तन्त्रम् ।

तारिणी । स्त्री । मातरि । अस्मिन्प्रमाणे ।
विका । [समुद्रे । वि ।

तारीपम् । स्त्री, पुं । स्वर्णे । वै निघ । मे ।

तारुण्यम् । स्त्री । यौवने । अम ।

तारुण्यजनवत्तभा । स्त्री । उम्याशाली ।
रानि व १६ ।

तारुण्यपिडका । स्त्री । मुखद्विकायाम् ।
वृग्नकोडा । मेघ च्छदरोग चि ।

तारिग्वररस । पुं । राज्यशक्ति रस । पारद
१ ती रौप्य । ४ ती मन शिला गन्धक प्र ४ ती
शीघ्ररसेन प्रहरदय समर्थं बालकायन्त्रेण
प्रहरदये पवेत् । शीते सति चूर्णयेत् । भावा र
र । रस को ।

तार्ची । स्त्री । वत्सादनीलतायाम् । श्रीङ्ग
श्रङ्गुली गता, शिनिना । रानि व ३ ।

तार्च्यं (क ज)म् । स्त्री । रसाञ्जने । भा म ४ म
नेवविटालरी चि । सि यो अपपञ्चा धि सिद्धतम
योगे । See माणिक्यम् । पुं । अथकर्णलतायाम्,
लताशाले । शिवाङ्गि गता । रमा । वा ८ ३८
५ । सज्जं तरी । अथ । सर्पे । मे । स्वर्णे ।
शर ।

तार्च्यनायकः । पुं । गरुडे । रानि व १८ ।

तार्च्यप्रसवः । पुं । अथकर्मनामकलताशाले ।
गताशाले । रानि व ८ ।

तार्च्यशैलम् । स्त्री । रसाञ्जने । रमा ।

तालः । पुं । (Borassus flabelliformis)

The Palmyra tree खनामख्यातद्वये ।
तांगशाह । प सु । रमा । हि तालः ताड ।
उत् ताड । गुर्जे तड । ता पनम । खरताल
इति अन्ध्रप्रदेशे । सु सु ३०५ । तत्पथ्याय,—
तल (मे), समिपिशाच (हा), दीर्घतरु, हुम
येठ हुमेश्वर (के), तालहुम, पद्मी, दीर्घकम्ब,
अजहुम, वृषराज, मधुरस, मदाब्ज, दीर्घ
पादप, चिरायु, तद्वराज दीर्घपत्र, गुच्छपत्र,
आसवद्दु (रा), करपत्रवान्, दीर्घदु (श), तन्तु
निर्घास (यन्दर) । गुप्ता—खादुतिक्रकषाय
मूत्ररोगघ्न बलप्राणशुद्धिकारय । राज । “पक्व
तालफलं पित्तरक्तश्लेष्मविघ्ननं । दुर्जरन्वड्मूत्रघ्न
तन्दाभियन्द्गशकदम् ॥ तालमज्जा तु तरुण
किञ्चिन्नादकरो लघु । श्लेष्मलो वातपित्तघ्न
सधेहो मधुर सर ॥” भा आसव । ताल
प्रलम्बगुणा—रुच्य क्षतरोगघ्नय । तालास्त्रिमञ्ज
(जान् अङ्गि भाङ्ग)गुणा—मधुर शीत मूत्रल
गुरु च । तालाम्बुगुणा—पित्तघ्न शूलल सन्धवदन
गुरु च । तालफलं शीतल बन्ध क्षिप्य खादुरसं
गुरु विटग्नि वातपित्तरक्तक्षतदाहस्यघ्नच । रानि
व ८ । तालरसगुणा—तरुणी रसी मदकारो ।
अम्लभूत स पित्तकृत् वातदीपकरय । भा ।
स्त्री । इतिताले । लोहे । विका । तालीमपन ।
रानि व ६ । तालफलं । तुवरिकायां । शर ।
मन्त्रमन्त्रे । सु सु ०५ ।

तालकः । पुं । प्राणनामककौटविभेदे । मु कल्प
८५ । See कौट । स्त्री । इतिताले ।

तालकन्दः । पु । तालवृक्ष कन्दे । चिक
कसीमरोचि ।

तालकरीरः । पु । तालादुरे । चदचयत
सारलोहे ।

तालकाफलम् । स्त्री । मूलैनायाम् । जद
१२५ ।

तालकाभम् । स्त्री । नीलरत्ने । वै निघ ।

तालकी । स्त्री । सायाम् । उडो । तिका ।

तालञ्चः । पु । पविभेदे । उडो । के ।

तालजटा । स्त्री । तालवृक्ष जटायां । उडो
जटो । चिक कसीमरोचि ।

तालती । स्त्री । तालसुरायां । तिका ।

तालद्रुमः । पु । चन्द्रे खरताल इति प्याते
हवे । रा नि व ८ ।

तालध्वजा । स्त्री । तालपत्र ।

तालपत्रम् । स्त्री । तालच्छदे । मेघिकायाम् ।
वै निघ ।

तालपत्रा (त्री) । स्त्री । मिथेयानामनुये ।
मडो गीष्ट । रा नि व ४ । तालमूल्यां । सु
१६५ । चि १११२५ । वा ८ १२५ । लण
मुषल्यां । रुष्ट उडो । सु चि १८५ । मूषक
पण्यां । मे । वनशतायाम् । वै निघ ।

तालपत्रिका । स्त्री । तालमूल्या । रा नि
व ७ ।

तालपण्यम् । स्त्री । सुरानामगमद्रव्ये । मूत्रा-
मांजी । श च ।

तालपर्णी । स्त्री । मधुरिकायाम् । रा नि व
४ । सुषल्यां । उडो । सुरामांसां । यम ।
वृक्षतायाम् । वै निघ ।

तालपुष्प(क)म् । स्त्री । तालजटायाम् ।
उडो । (कम्) प्रपीणरीकि । श र ।

तालप्रलम्बम् । स्त्री । तालजटायाम् । गुणा
—“तथा तालप्रलम्बं दृष्टं चतुर्जापहम् ।”
राज १५ ।

तालमण्डिका । स्त्री । तालरसमे । उडो
मण्ड, उडो । तत्पण्यां,—सेवा, ङाला ।
तत्पण्यं यथा,—“तालपकं दन्तिशाकं ककुभं
तपवच । तैरेव च सुसुआनात् तालमण्डं प्रकीर्तितम् ॥”

तत्त । गुणा—“मण्डोपकरो ह्यथा वातला
श्रेयसहेनो । काष्ठपलासविधं सकण्ठो ताल
मण्डिका ॥ पूर्णे वषाद्यपि च योग्यता सुरा
द्रिमा । मण्डोपकरा चैव श्रेयसो विनिश्चयः ॥”
च वि १८५ ।

तालमस्तकम् । स्त्री । कटुगुरवे । वृत्तो
उडो । वै निघ । तापवृक्षमस्तके । उडो
मण्डि । गुणा—स्वादुतिक्तकपायक, वलप्राण
शुक्लवर्ण, मूलातद्वरीगमाश्लेष । राज ।

तालमूलिका । स्त्री । तालमूल्याम् । यम ।

तालमूलो । स्त्री । (Curculigo orch-
oides or Hypoxis orchoides Syn
Curculigo orchoides) सनामख्यातकन्द
शकि । उडो, उडो । दा हि कासीमुषली ।
ते निलप्तलिङ्गजन्तु, नैलतादि । सुषलीकन्द इति
भाषा । तत्पण्यां,—तालिका, तालमूलिका
मधुर, अर्शो, सुषली, ताली, सुषली (र),
सुषला, तालपत्रिका, गोधापत्री, सुषली,
सुताली, दीर्घकन्दिका, मूषली । या श्रेयस
भेदादिषां । श्रेयसस्वगुणा, अन्य रसायनी च ।
श्रेयस मूषली, कृष्ण कालीमुषली । सा
गुणा—मधुरा शीतला ह्या वलपुष्टिदा पिच्छला
कफकरो पित्तदाह्यमनो च । रा नि व ७ ।
अपि—“तालमूलो च विटम्बो सुषली परि
कीर्तिता । सुषली मधुरा ह्या वीर्योष्णा हृष्टी
गुरु । तिका रसायनी हन्ति गुद्वानानिलां
क्षया ॥” भा

तालर(ल)खण्डः । पु । तालजटायाम् । उडो
खण्ड । रसा ८ ।

तालवृत्त(क)म् । स्त्री । तालवृत्तमे । उडो
गोडो । तत्त । तद्दिपश्मन खण्ड । राज
१५ । य । सोमलताभेदे । सु चि २८५ । See
सोम ।

तालशस्यम् । स्त्री । तालास्त्रिमज्जायां । उडो
शस्य । गुणा—हृष्टं क्षिप्रं शीतलं मूलं मधु
रस । च २७५ ।

तालसत्त्वम् । स्त्री । हरितालभक्षानि । र ८ वि ।

तालचौर(क)म् । स्त्री । तालजटवचोरे ।
रा नि व ६ ।

तालाख्या । स्त्री । सुरामांसां । श च ।

तालाङ्कः । पु । शाकभेदे । हे च । करपत्रे ।
 तालाङ्कुरम् । स्त्री । तालास्थिशस्त्रे । पु । मन
 शिलायाम् । की ।
 तालिः । स्त्री । तालभेदे । तेलुङ्ग । वै निघ ।
 भूम्यामलक्या । र मा ।
 तालिकाः । पु । प्रसारिताङ्गुलिपाणी । हे च ।
 तालिका (लो) । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायाम् ।
 रा नि व ३ । तालमूल्याम् । प सु । सु चि १०ष ।
 भूम्यामलक्याम् । रा नि व ३ । तालहचभेदे ।
 उङ्गिश्च २ । यम । मन शिलायाम् । तालीश
 पत्रे । वै निघ । तुवरिकायाम् । श र ।
 तालिश(म)(पत्र)म् । स्त्री । तालीशपत्रे ।
 भूरिप ।
 तालीतलम् । स्त्री । सुपलीकन्दे । तालमूली ।
 सु चि १०ष । ड ।
 तालीपत्रम् । स्त्री । तालीशपत्र । रा नि व ६ ।
 तालीश(क)म् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा नि
 व ६ ।
 तालीश(स)पत्रम् । स्त्री । (Abies web
 biana or Pinus webbiana or Fla-
 courtia cataphracta) भूम्यामलकीसदृश
 स्तनामल्लतपत्रद्रव्ये । तालीशपत्रम् । मा । दा
 हि तालिषधि, तालिषपत्र । ते ता तालिषपत्रि ।
 दा पनिषल । यम् ताल्वठ । तत्पर्याय —
 तालीश, पताळ्य, शकीदरं, धात्रीपत्र, चक्रवेध,
 करिपत्र, करिच्छद, नीलं, भीलास्त्र, ताल,
 तालीपत्र, तमाक्षय, तालीशपत्रकं । तदभावे
 कण्टकारीजटा यास्या । गुणा — तिक्तोष्ण मधुर
 कफघ्नतप्त दृक्काशसचयकासच्छर्दिघ्नश्च । रा नि
 व ६ । लघु भरविघ्न गुणामाग्निमान्द्यहरश्च । भा ।
 भूम्यामलक्या । मे ।
 तालीशादिभोदक । पुं । यच्चाधिकारे ।
 तालीशपत्र १ तो मरिच २ तो शुण्ठी ३ तो
 पिप्पली ४ तो गुडत्वक् ५ तो एला ५० तो
 ब्रह्मलीचना ५ तो शर्करा २२ तो । सा की ।
 च द ।
 तालु (कम्) । स्त्री । जिह्वाधिष्ठानभृत्प्रदेशे ।
 तालु, तालुङ्ग । तत्पर्याय, — काकुदं (च)
 तालुकं । रा नि व १८ । "सुखतत्तालु निर्भिन्न

जिह्वा ततोपजायते । ततो नाना रसो जज्ञे
 जिह्वया योऽधिगम्यते ।" भाग ।
 तालुककण्टक' । पु । तालुगतरीगभेदे । तेलो-
 उत्र । यद्यत्र प्रायः शिशोरेव भवति । लक्षणं
 यथा — "तालुमांसि कफ क्षुद्र कुरुते तालुकण्ट
 कम् । तेन तालुप्रदेशस्य निवृत्ता मुद्गि जायते ।
 तालुपातात् सनधेयं ज्ञेयं पानं ग्रहद्वयम् ।
 वृद्धिश्च कण्टास्य रजा यौवादुर्धरता वनि ।" भा ।
 तालुजिह्व । पु । कुम्भीरे । हे च ।
 तालुपाक । पु । पित्तजन्यतालुरोगविशेषे ।
 तेलो ग्रीका । तत्र पित्तम् अतिघोरं तालुपाक
 जनयति । "पित्तं कुप्यात्पाकमत्यन्तघोरं तालुन्येव
 तालुपाकं वदन्ति ।" भा म ४४ मुखरोचि ।
 तालुपात. (पोडक) । पु । तालुरोगभेदे,
 तालुकण्टके । तेलो उत्र ।
 तालुपुष्पुट । पु । तालुदेशे मेद कफजन्य
 रोगविशेषे । तत्रावेदनं स्याथी वैवलमात्रं शीघ्रो
 जायते । लक्षणम् — "नौरक् स्याथी कीलमात्र
 कफात्मा नैदोयुक्तं पुष्पुटं तातुदेशे ।" भा म ४४
 मुखरोचि ।
 तालुयन्त्रम् । स्त्री । कसनासानाडीशल्याना
 साहरणायन्यविशेषे । तत्र सीमतान्वाकार
 चादशाङ्गुलपरिमितम् । तद्विधा — तयोरेकं मध्य
 तालुवदेवतालं नाम, अन्यत् द्वितालं नाम ।
 सु १०ष
 तालुरोग । पुं । मुखरोगभेदे, तालुदेशस्य
 रोगे । स नवधा यथा — गण्डशूलो तुष्टिकैरीशभूष
 कच्छप तालुश्चुद मांससङ्घात तालुपुष्पुट
 तालुशोष तालुपाकश्चेति । भा म ४४ मुखरो
 चि । एषां विषया खल्वप्यथोपि स्युः ।
 तालुविद्रधि' (धो) । स्त्री । तालुशोषे ।
 "स्नात्तालुविद्रध्यपि दाहरामक्षता भवेत्तालुनि सा
 विदीपान् ।" च ।
 तालुशोष । पु । तालुदेशे वायुजन्यरोगविशेषे ।
 तत्र तालुदेशे विदारणवन्तीका आसद्य जायते ।
 "शीघ्रोऽत्यर्थे दीर्यते वापि तालु आसी वायात्तालु
 शीघ्रोऽयमन्त ।" भा म मुखरोचि ।
 तालुसङ्घति । स्त्री । तालुरोगविशेषे । "तालु
 मध्ये निपद्यास रुद्धं तालुसङ्घति ।" वा च
 २१ष ।

तालूरः । पु । जलावर्धे । हे ।

तालेखररसः । पु । कासरीगे रस । रस
२ तो खीर २ तो गन्धक ४ तो अथ ८ तो
हरिताल १ तो मनशिला ॥० तो जयन्ती
(खडी) एरण चाङ्गेरी (आम्रजल) तण्डुलौय
(कौटानटे) केशराज (केशुल) भृङ्गराज
(भीमराज) पचरसेन प्र दिधा भावयेत् ।
रस की ।

तालपणी । स्त्री । मिथेयायाम् । शुक्ला । रा ।

ताल्वर्द्धम् । स्त्री, पु । तालुमीथरीगे ।
टोङ्गा फोणा । लक्ष्य—पञ्चाकार तालुमध्ये
तु शीघ्र विद्याद्रक्तादर्वुद पित्तलिङ्गम् । भा ।

ताल्वस्थि । स्त्री । तालुदेशस्थे अस्थनि । ते
च हे । च शा ७५ ।

तावीषः । पु । स्वर्णे ।

तिक्तः (कः) । पु । पटोललताया । गन्ता
नति । प सु । भा । वरुणहृत् । वरुण ग्रीह ।
श मा । कुटजहृत् । कुडुगी ग्रीह । श च ।
किराततिक्तके । चित्रेता । श र । वा ७२५ ।
कुरवकशाके । कुरुग्री शीर । पप्टकचपे ।
द्वे९०पाण्डा । प सु । हे च । वायुकाशभूयिष्ठ
षड्रसान्वतमरसे । उ७७ता वम । 'यो गले चोष
सुषादयति मुखवैशद्य जनयति भक्तकचिमत्पाद
यति हर्षस स तिक्तः ।' सु सू ४२५ । स निम्बादी
खायते । गुणा—कृमिघ्न कुष्ठघ्न अतिसेवनान्
राजयक्षाण करोति । रा नि व २० । शीतलघुवच
दीपन पाचन शोधन अरोधक विपन्नय ।
तद्विपाकीऽपि कटु । स च विपाकी वातकृत्
कफपित्तघ्नय । सु सू ४२५ । "प्रतिहन्ति निपाति
यो वमर्ज खदते न च । स तिक्तो मुखवैशद्यशोध
प्रदादकारकः ॥" चर । स आतिगुक्त शिर गल
मन्यास्तम्भयमान् जनयति । तथा कम्पमूर्च्छादया
बलशून्यकषयकरय भवति । द्रुदुहीचे । भा ।
निम्बहृत् । वै निघ । स्त्री । तजोहायाम् । उ७७-
वग । वै निघ अयरी वि गोचुरहृत् । पिक्के ।
विहलवणे । कृष्णखदिरे । श मा ।

तिक्तकष्टतम् । स्त्री । कुष्ठ घृतम् । गन्धघृतं
४५ । काथार्थे विफला हरिद्रा दारुहरिद्रा
वासा दुरालभा सेवपपंटी पटोलपत्रं तायमाणा
कटुकी निम्बत्वक् एषा प्र २ प बारि ६४ श जी

१६ श । कल्काथे—पिपली मुस्तक रक्तचन्दन
चायमाणा (वर्णा गृता) इन्द्रियव भूनिम्ब एषा
प्र ४ तो मत्तान्ते ६ तो । सु चि ६५ । च द ।
घृत ४ श । कल्काथे—सप्तपर्णत्वक् अतिविषा
सम्पाक (मोहान्) कटुकी पाठा मुस्तकम्
उशीर विफला पटोलपत्र निम्बत्वक् सेवपपंटी
दुरालभा रक्तचन्दन पिपली गजपिपली पद्मकाष्ठ
हरिद्रा दारुहरिद्रा घचा इन्द्रवारुणी (त्राशाङ्ग-
मण) सुरा वा शतावरी श्यामालता अनन्ता इन्द्र
यव वासा मूर्च्छा गुडूची भूनिम्ब (चित्रेता)
यष्टिमधु तायमाणा एषा मिलिता १ शराव
(१ मेर) । जल ३२ श आमलकफलरस ४ श ।
च द । रस र । महातिक्तकनिदम् ।

तिक्तकन्द(न्दि)का । स्त्री । आमहरिद्रायां ।
माखवे पलाश इति ज्ञाते गन्धपचवृत्ते । रा नि व
६ । तिक्तदन्तकापीति कश्चित् निघण्टी पाठ ।

तिक्तकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कष्टकै ।
च द पित्तज्व चि कलिङ्गादी ।

तिक्तककोटकी । स्त्री । तिक्तककंठिकायां ।
ति९कौकड़ी, कौकटान । श चि ।

तिक्तका । स्त्री । तुम्बा, कटुतुम्बाम् । ति९
गाडे । प सु । काकजहायाम् । करञ्जलतायां ।
पुष्पशाके । वै निघ ।

तिक्तकाण्डः । पु । भूनिम्बे । चित्रांठा ।

तिक्तकाण्डेरुहा । स्त्री । कटुकौयाम् ।
कष्टकै ।

तिक्तकोपातकी । स्त्री । तिक्तघोषायाम् ।
ति९गन्ता । भैष कुष्ठचि ।

तिक्तगन्धा । स्त्री । राजिकायाम् । राई । व
निघ । वराहकान्तायाम् ।

तिक्तगन्धिका । स्त्री । वराहकान्तायाम् ।
वराङ्गांठा । श मा ।

तिक्तगुञ्जा । स्त्री । करञ्जहृत् । हारा । तम्
पथ्याय,—घृतरसा, रसघा, विह्वककंठे ।

तिक्ततण्डुला । स्त्री । पिपल्या । रा नि व ६ ।

तिक्ततुण्डी । स्त्री । कटुतुण्डीलतायाम् । ति९
दून्क, उ७गाडूठा । हि कटुतराह । रा नि
व १ ।

तिक्ततुम्बो । स्त्री । कटुतुम्बाम् । त्रि० नाडे ।
पसु ।

तिक्तदुग्धा । स्त्री । क्षौरिण्याम् । अजयद्राम् ।
कौण्डिन्ध्री । रा नि व ५८ ।

तिक्तधातु' । पु । पिने । रा नि व २१ ।

तिक्तनित्य' । वि । नित्यं तिक्तभक्षणीले ।
च द ।

तिक्तपर्णो (र्णिका) । स्त्री । गोरक्षकण्ड्याम् ।

तिक्तपत्र (त्रौ) । पु, स्त्री । कर्कोटकवृक्षे ।
कौण्डिन्ध्री गता । छे च । भेष उपदे चि ।

तिक्तपर्वा । स्त्री । गुडूच्याम् । यष्टिमधुनि ।
द्विलोचिकाया । मे । ब्राह्मीमेदे । दूध्यायाम् ।
जटा ।

तिक्तपुष्पा । स्त्री । पाठायाम् । रा नि व ६ ।

तिक्तफल' (ला) । पु, स्त्री । कतकवृक्षे ।
निम्बीनां वृक्ष । रा नि व ११ । (ला, कतकबीजे ।
वै निष । यवतिक्तालतायां । रा नि व २ ।
वात्सर्वा । पद्भुजायां । थंरमुख । रा नि व ७ ।

तिक्तभद्र (क) । पु । पटीललतायां । श च ।

तिक्तमरिच' । पु । कतकवृक्षे । रा नि व ११ ।

तिक्तयवा । स्त्री । यवतिक्तालतायां । रा नि
व २ । शङ्खिन्याम् । वै निष ।

तिक्तरसा । स्त्री । ब्राह्मीनाम शाकमेदे ।

तिक्तरौहिणिका (णी) । स्त्री । कटुव्यां ।
कटुकौ । रा नि व ६ । रसा । सि यो कफज्व
चि । च द कफज्व चि ।

तिक्तला । स्त्री । शङ्खिन्यां । नवमानिका ।
ज द १२५ ।

तिक्तवर्ग । पु । तिक्तरसव्ययले । तद्यथा—
मण्डूकपर्णी (धूङ्गुडि)—वेमकरीर (वेतेत्र
कौण्डि)—हरिद्राहय (हरिद्रा माकहरिद्रा)—रन्ध्र
यव वक्ष्य स्यादुक्तक (वैदेही) समपण्डितोदय
(गुहती, कण्टकारी) शङ्खिनी (शोकिनी) द्रवली
(हम्बूकानी) चिह्नं कतवेधन (घोषा) कारवेम
(उष्ट्र) वात्सर्क करीर (व शङ्कर)—सुमन
(नागे) शङ्खपुष्पो (डान्कुनी) अपामाग जाय
माणा (शोशनित्रा) शोकरौहिणी (कटुकौ)—

वैजयन्ती (कटु) सुवर्चला (हृष्टहृष्ट) पुनेनवा
वैजयन्ती (विष्टाती) ज्योतिषती (गताकटुकौ)
—प्रभृतीन् द्रव्याणि । सुसू ४६५ ।

तिक्तवल्गो । स्त्री । मूल्याया । मूर्गी । रसा ।

तिक्तवार्त्ताकु' । पु । The egg plant,
the fruit of which is bitter वार्त्ताकु
मेदे । तेत वेधन । छि तीत् भयदा ।
ज द १२५ ।

तिक्तवोला । स्त्री । कटुतुम्बा । रा नि व २ ।

तिक्तशाक' । पु । वरुणवृक्षे । पसु । पव
सुन्दरवृक्षे । मे । खदिरवृक्षे । चिका ।

तिक्तशाकातर' । पु । श्वेतप्रसूनकवृक्षे ।
शब्दमा ।

तिक्तशाकद्रुम । पु । वरुणवृक्षे । वै निष ।

तिक्तपट्पलक (घृतम्) । स्त्री । कुष्ठधि
कारे । काथायै—निम्बलक् पटीलपत्र दार्वा
दुरालभा कटुकौ तिफला पपेटक चायमाणा प्र
४ ती जल ३२ श जे ४ श । कल्कायै—रक्त
चन्दनं भूमिस्व विषली वायमाणा (वर्गा गता)
मुष्ककम् द्रव्यय प्र १ ती । च चि ७५ ।

तिक्तसार' । पु । विद्धखदिरवृक्षे । पसु ।
See भरिमेद । स्त्री । दीघरीक्षि । वड ग्राम
कथूत्र । रा नि व ८ ।

तिक्तस्कन्ध । पु । पडिधास्यापनस्कन्धेषु तिक्त
वर्गीयद्रव्यकृतास्यापनविशेषे । च चि ८५ ।

तिक्ता । स्त्री । लताकसूरिकायाम् । गताकडू-
त्रिका । सि यो यक्षा चि चन्दनादित्ते । “हरिद्रे
शारिदे तिक्ता ।” कटुकां । रा नि व ६ । सि
यो हिकान्तासल्लि । च द शूल चि । वा च २५ ।
“तिक्ताकाचनगैरिकम् ।” द्विहिन्यां । मा ।
मूल्यायाम् । मूर्गी । रा नि व २ । सि यो कासचि ।
कटुरौहिण्यां । पाठायाम् । रा नि व ६ । यव
तिक्ताया । कटुगुण्यां । रा नि व २ ।

तिक्तास्या । स्त्री । कटुगुणिलतायाम् । कटू-
त्रादे । रा नि व २ ।

तिक्ताङ्गा । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् ।
निनिता । रा नि व २ ।

तिक्ताह्वयम् । स्त्री । एका कटुका भन्या काक
तिक्ता च । वा च १२५ ।

तिक्तामृता । स्त्री । गुडूच्याम् । वै निघ ।
 तिक्तालावूः । स्त्री । तिक्ततुग्या । ति० ला० ।
 लद १२५ ।
 तिक्तास्यता । स्त्री । पित्तजन्यमुखरोगे । वै
 निघ ।
 तिक्तिका । स्त्री । कटुतुग्या । शर । काक
 माथा । रा नि व ४ । तिक्तपटील्या । ति०
 प्र० । सा कौ चममारणे ।
 तिक्तोत्तमा । स्त्री । पटीले । वै निघ ।
 तिग्मम् । स्त्री । तीक्ष्ण । च ।
 तिग्माशुः । पु । सूर्ये । इ ।
 तिहुदः । पु । इन्द्रदीप्तये । वै निघ ।
 तिजिलः । पु । चन्द्रे । इ ।
 तिष्टौ । स्त्री । ज्योष्ठाके । विवृताया । श च ।
 तितउः । पु । शतपीपके । ठागनी ।
 तितिभः । पु । इन्द्रगोपकौटे । इ च ।
 तितिरि । पु । तितिरपचिणि । रा
 तितिलम् । स्त्री । तिलपिचटे । वै निघ ।
 तित्तिडौकः (रोक्का) । पु, स्त्री । आस
 वेतसे । तिलिद्या । वै निघ ।
 तित्तिर' (रि') । पु । पचिविगेपे । ति० ति०
 १०० । तौ तीवृकपिष्ट । वसन्तगौर इति च ।
 तत्पथ्याय,—कपिष्ठल, लघुमांस (वि), खर-
 कोष (इ), चिपपच (ग), तितिरि, तैत्तिर,
 याजुषोदर । गौरकणभेदेन तित्तिरो द्विविध ।
 तथै लक्ष्य तित्तिरिति, गौर प्रयुक्त कपिष्ठल
 इति कथ्यते । मांसगुण्य—वर्णं याद्वि हिक्का
 विदीपय आसकासज्जरत्नम् । भा मांसव । रक्त
 पिप्ते इतिम् । सिधौ रपिचि । सिग्ध मधु
 बलबोध्यकर कपाय मधुर शीतल विदीपयश्च ।
 रा नि व १० । "तित्तिरि ह्यथर्वणे स्नाशिकोऽथो
 गौरतित्तिरि । तित्तिरिभल्लो यादौ हिक्कादीप
 नयापच । आसकास'जरत्नमाहोरो, धिकी
 गुणे ॥" अपिच "तित्तिरि मर्मदीपयो यादौ
 वयमहादन । हिक्कायासागिज्जरौ विनेयाहो
 रतित्तिरि ॥" सु० ३८५ । तदेव तित्तिरो इत्य
 धियाय बलवत् । मर्मदीपहरो वयो बलाया
 समता गुणे । गौरतित्तिरमेदय येन गौरय
 तित्तिर । ततोदन्तिरिरोऽथोदि सामान्यगुण

लक्षणे । स, वातलोऽतिवृत्तकृच्छन किञ्चिदसा
 यन ॥" अचि ११५ । सारसपचिणि । जैपाल
 हचे । वै निघ ।
 तित्तिरोफलम् । स्त्री । जैपालवैजे । वै निघ ।
 हचान्ते ।
 तिथः । पु । अग्नौ । प्रावृत्काले । संसा ।
 तिथिप्रणीः । पु । चन्द्रे । इ ।
 तिदिशः । पु । विष्टिगे । टेंडुम । वै निघ ।
 तिनाशकः । पु । तिनिशहचे । जावन ग्रीह ।
 शर ।
 तिनः । पु । तिनिशहचे । जावन ग्रीह ।
 "कटफल तिनिसैम्वम् ।" सु चि १६५ ।
 तिनिका । स्त्री । यवमासहचे । जनाव ग्रीह ।
 वै निघ ।
 तिनिशः । पु । (Lagerstroemia flos-
 Reginae or Dalbergia oujeineis) सनामल्ल्यातहचे ।
 जावन ग्रीह, जावन ग्रीह ।
 प सु । हि तिरिष्ठ । सन्दन इति महाराष्ट्रे
 कर्णाटे अनूपदेशे च प्रसिद्ध । अचि १५ । तत्
 पथ्याय,—तिनाशक, सन्दनद्रुम (शन्दर),
 अचक (र), चिचकाना (श), सन्दन, मेसी,
 रथद्रु, अतिसुक्तक, वज्रुल, चिचकान् (च),
 चक्री, शताद्र, शकट, रथ, रथिक, भयगर्भ,
 मेदी, कलधर, सन्दनि । गुण्य—कपाय उष्ण
 कफरक्तातिसारघ्न शोथक दाहजनक वातरोगे
 हितय । रा नि व ८ । "तिनिश श्लेष्मपित्ताघनेद
 कुष्ठप्रमेहनिहन् । तुषार द्रितदाहघ्नी प्रणपाणु
 रुमिप्रमुत् ।" भा ।
 तिन्तिडः । पु । हचान्ते । विथ ।
 तिन्तिडि(डो)कः (कम्) (का) । पु, स्त्री,
 स्त्री । The tamarind tree or its fruit
 (Tamarindus Indica) सनामल्ल्यातह
 फलहचे । टेंडुल ग्रीह, टेंडुल । हि चम्बो,
 इन्नी । म इम्बो, चिदा । क न्निसे । तै
 निष्ट । उगु कंषा । ता पुनि । वम् टिन्टु ।
 तत्पथ्याय,—चिदा, चादिडा (च), तिलिङ्कोक,
 तिलिङ्कोका, तिलिङ्गिङ्ग, चम्बोका, चादिडा,
 चायोका, तिलिङ्गोका (च टो), हचान्ते,
 तिलिङ्ग (वे), तिलिङ्गी, तिलिङ्गिका, चादिङ्का,
 पुद्ग, झा, अ च्या, चय्या, मुला,

भुक्तिका, चारिवा, गुरुपना, पिच्छिवा, यम
दूतिका, चरिवा (शब्दर), शाकचुक्रिका, सुचु
क्रिका, सुतिनिडी। गुषा—चामा (गोडा)
गुरुवातहरा पित्तकफरुघ्नी। पका (भादा वा
गोदूरी) सरा यथा बह्निहन् वनिशोधनी।
यका (डकुना) ह्या लघु यमभानिहृषाहरी
वा मदयह। चाम वातघ्नी गुरु पित्तकफाघ
हन्, पका दीपनी रुषा सरा उषा वातकफघ्नी
वा भा पूरुष। चाम वातघ्नम् लघु चतिगुरु
वा। पक लघु सघादि यक्षणी कफवातजिघ।
द व ह। चामतिनिडी (कौठा टैडून)
न्यन्ता। पका (भादा टैडून) मधुरास्त्रा
वातघ्नी पित्तदाहरतकफमकीपकरी। तिनिडी
म् चाममयम् लघु पित्तहन्। पक फल
धुरास्त्र भेदन विटम्भवातघ्न। चम्ब वटु
याय कफाग्निमुष वातोदरव्याहरोपयक्षा
सारव्रणघ्न। रा नि व ह। पकविद्याफलरस
गुरास्त्र रुचिद शीथपाककरुष व्रणोपघ्न।
चापतं (टैडूनपाठा) शीघ्र रक्तदीपयथा
ह। तस्य मूलकच्चार (डकु टैडूनछालेव
त्र) शलाघिमाम्यहर। रा नि व ११।

न्तिडोकम्। कौ। हचाम्। टैडून।
। सि यो स्वरभेद वि चयादिनेह। पु।
वेतसे। वे निघ।

न्तिडोद्युतम्। कौ। बुधुयाम्। कौह
उन्न पोषा।

न्तिडो(लो)फलम्। कौ। हचाम्।
ल। मश आता। रा नि व ८। औपाल
। पसु।

तपो (ला) (लि(ली)का) (नो)।
तया। अटो। शर। वे निघ यक्षणी वि
यादिचूर्ण।

तराहम्। कौ। वचलीह।

दश। पु। टिडिशहचे। रा नि व ७।

(क)। पु, कौ (कम्)। (Diospyros
mosa or D Cordifolia or D
bryopteris) मनामप्रसिद्धचे तत्फले
गोव, टैद, भांङ्गा वैह्। हि तेद,
कंद, माव। मं टैवदयधि। क द डुद।

ते तमिक्। ता तुम्विक। यम् तिम्वीरी। तत्
पर्याय,—सुज्जक, कालस्त्र, गितिसारक
(भ), सुज्जक, केन्दु, तिन्दु, तिन्दुज,
तिन्दुको (शब्दर), नीलसार, अतिमुक्तक,
खयक, रामण, सुज्जन, स्पन्दनादय, काल
सार। च न ४ च। सुसूक्ष्म नयोधादि।
फत्रगुणा—स्यादाम तिन्दुक याहि वातल शीतल
लघु। पक पित्तप्रमेहाघघ्न मधुर गुरु॥ भा
चासव। चलोण लघु सघादि लिग्ध पित्ताग्नि
वहनं। चाम कपाय सघादि तिन्दु वात
प्रकोपनम्॥ सुस ४६ च। तिन्दुचाम कपाय
स्यात् सघादि वातहृष्य। पकल मधुर लिग्ध
दुज्जरं श्रेयल गुरु॥ रा नि व ११।
(Diospyros melanoxylon) Ebony
tree चाकतिन्दुके। तिन्दुकमेदे। वैह्,
आवृष। हि केन्दु, तेन्दु। ते तुमि, तुमिकि।
ता तुम्वि। कुवेलके। तिग्निगे। टैडुभ।
वे निघ। कौ। कप २ ती। पप्र १ ख।

तिन्दुकाक्षतिफल } पु। होपानरखज्ज्वरी
तिन्दुकामफन । } हवे। पिठोथेहृत्र।
वे निघ।

तिन्दुकास्थि। कौ। तिन्दुकबीजि। टैद
रुनेद्र वीज।

तिन्दुकि। स्त्री। तिन्दुकहचे। शर।

तिन्दुकिनी। स्त्री। चावतकीनताया। अ १९-
नोडा। रा नि व ३।

तिन्दुको (डन्)। पु। तिन्दुकहचे। गोव
ग्रीह। रमा। शर।

तिन्दुज (क)। पु। लोभहचे। पसु। च
द परिणामशुलि।

तिन्दुल। पु। तिन्दुकहचे। शर।

तिन्दुबीजम्। कौ। केवकबीजि। वैह् वीज।
र पि क्कमि वि।

तिमि। पु। सागरजमहामये। तिमि माह।

गुषा—सासुद्रा गुरुव लिग्ध मधुरा नाति
पित्तला। उषा वातहरा ह्या वचस्या श्लेक
वर्धना। बलावहा विगिदेष मांसाश्लेकसु
द्रजा॥ सुम ४६ च।

तिमिकोप। पु। समुद्रे।

तिमिङ्गिलः । पु । सागरजाते तिमितीऽपि
महति मत्स्य । अयन्तिमिभक्षक तद्वृषथ । अम ।

तिमिङ्गिलगिलः । पु । राघवमत्स्ये । अय
तिमिङ्गिलभक्षक । राघव वींशोऽम । रु च ।

तिमित' । चि । क्लिप्ते । डिङ् । रा

तिमिरः (रोगः) । पुं, स्त्री । लिङ्गनाश
परनामधेये नेत्ररोगविशेषे । श्रोत्रकांति । हि
नञ्जला । तच्च पडिष्य वातपित्तकफरक्तसमं सन्नि
पातभेदेन । निदानादि यथा—दीपायतुर्घपटल
माश्रित्य तिमिरमुत्पादयन्ति । तेन साकल्येन दृष्टि
रौघो भवति । गाढे च तमिन् तेज पदार्थमपि न
दृश्यते । “तिमिराण्य स वै दीपयतुर्घपटल गत ।
रुण्डि सख्यतो दृष्टि लिङ्गनाशमत परम् । अग्नि
नपि तमोभुते नातिरुद्धे महागदे । चन्द्रादित्यौ
सनक्षयावन्तरीचे च विद्युतः । निगलानि च
तेज्जांसि भाजिष्यन्त्यथ पश्यति ॥ शिरानुसारिणि
मले प्रथम पटल श्रिते । अव्यक्तमीक्षते रूप
व्यक्तमप्यनिमित्तत । प्राप्ते द्वितीय पटलसमभूतमपि
पश्यति । भूतान् यथादासन्न दूरे सूक्ष्मं नेचते ।
दूरान्तिकस्य रूपस्य विपर्यासेन मन्यते । दीपे
मण्डलसंस्थाने मण्डलानोव पश्यति । द्विषैकदृष्टि
मध्यस्थे बहुधा बहुधास्थिते । दृष्टेरभ्यन्तरगते
द्रव्यव्यवस्थायाम् । नान्तिकस्यमधसंस्थे दूरग
नोपरिस्थिते । पार्श्वे पश्येन्न पार्श्वे तिमिराण्यो
ऽयमाश्रय ॥’ वातजे यथा—“ वाते तु सखी
चयति दृक्शिरा । दृष्टमण्डल विश्रान्तो गभीरा
दृगसौ क्षता ॥” पित्तजे यथा—“पित्तजे तिमिरे
विगुत्तखद्योतीद्योतदीपितम् । शिखितित्तिरपिच्छाभ
प्रायो तोलच पश्यति ॥’ कफजे यथा—“कफेन
तिमिरे प्राय विरथ अतच्च पश्यति । शङ्खेन
कुन्दकुसुमे कुमुदेष्विवाचितम् । रक्तेन तिमिरे
रक्त तमोभूतच पश्यति । ससेगसन्निपातेषु विद्यात्
सहोर्ध्वलक्षणम् ॥” वाङ् १२४ । अदृश्य नेत्र
रोगविशेषे । आश्र्या । लक्षण—“कदाचिद्दीनते
रूप कदाचिच्च न वीक्ष्यते । तिमिर त विज्ञानी
यान् लिङ्गेनानेन बुद्धिमान् ॥” ल द १० थ ।
खोदकट्टे । तावे । विका । जलजवृक्षभेदे ।
नखरञ्जनवृक्ष । ऐन्द्री ग्रीष्म । द्रव्याभि ।

तिमिरा । स्त्री । हरिद्रायाम् । भेष वातरक्तपि
विपयिन्दुकर्तुहे ।

तिमिर । पु । मन्थभेदे । वै निघ ।

तिमिरो (इन्) । पु । इन्द्रगोपकौटे । वै निघ ।

तिमिप' । पु । कुषाण्डलतायाम् । दूङ् ।
ग्रीष्म । विका । रास्यकर्कटिकायाम् । विका ।
तरस्य जलतायाम् । नाटामे । हारा ।

तिमौ । स्त्री । तिमिमत्स्ये । विरुपकीष ।

तिमोरकः । पु । नखरञ्जकवृक्षे । वै निघि
ग्रीष्म । प सु ।

तिरस्थी । स्त्री । पशुपत्तिलिखाम् । भादि ।

तिरस्कारिणो । स्त्री । व्यवधायकवस्त्रे । च ।
कान्ताः ।

तिरिजिह्विकः । पु । पारिजातवृक्षे । वै निघ ।
प्राङ् ।

तिरिट । पु । इक्षुदण्डे । वै निघ ।

तिरिटिः । पु । इक्षुदण्डौ । श ना ।

तिरिणोकण्ट । पुं । पारिजातवृक्षे । प्राङ् ।
मान्नात्र । वै निघ ।

तिरिमः (रियः) । पु । शालिधान्यभेदे ।
गुथा—मधुर स्निग्ध शीतल दाहपित्तघ्न रुच्य
विदोपन्न पथ्यथ । रा नि व १६ ।

तिरौट । प, स्त्री । खोन्नवृक्षे । प सु । रा नि
वे ६ । भेष नेत्ररीचि । किरौटे । उ ।

तिरौटक । पु । पट्टिकालीने । सिरीरक्ता
वि । भा म ४४ ।

तिरीपशालिः । पु । मासत्रयपके शालिधान्य
भेदे । वै निघ ।

तिर्यक् । पु । चञ्चलघातो । आत्रा । पक्षि
जाती । वै निघ ।

तिर्यक्पातनम् । स्त्री । पारदस्य पातन
क्रियाविशेषे । तस्माधनविधि—“घटे रसे विनि
विष्य सज्जल घटमन्यकम् । तिर्यग्मुख द्वयो क्लृप्ता
तन्मुख रोधयेत् सुधी । रसाधौ ज्वालयेदग्नि
यावत् मृतोपन विशेत् । तिर्यक्पातनमित्युक्तं
मिथुनागालैनादिभि ॥” र सा स ।

तिर्यक्फला । स्त्री । जलकालतायाम् । आ-
गोडा । रा नि व ३ ।

तिर्यक्क्षोताः (स्) । पु । पशुपद्यादौ ।

तिर्यक्क्षिप्तम् । स्त्री । अत्यमलविशेषे ।
See अग्रम् ।

तिल्यग्नातः । वि । सन्धिव्यानं स्यजा यक्र गते ।
नाम इभमप्रचि ।

तिल्यग्ना । स्त्री । पुतनीशके । शूनिना । प सु ।

तिल्यग्नामी (इन्) । पुं । कर्कटे । वै निघ ।

तिल्यग्यन्तम् । स्त्री । पारदस्य तिल्यकपात

अर्थे यन्त्रविशेष । “अथ पाते त्वधोभास्ते विभाग
लपूरिते । तोयसम्यग्भाण्डस्य तद्भाण्डोद्दि
शतम् । विदेष्टुं शूलस्यैव तस्योपरि च
मये । तिल्यकृतस्य तदन्तं तिल्यग्यन्तमुदी
तम् ॥” रसचि ।

तिल्यग्यवोदरम् । स्त्री । यवधान्ये । वै निघ ।

तिल्यग्यान । पुं । कर्कटे । चिका ।

तिल्यग्योनि । पुं । पशुपत्यादौ । सुगु ।

तिल्यङ् (ञ) । वि । विह्वलादौ । मे ।

। इ ।

तिल्यञ्चो । स्त्री । पशुपत्यादौ । सुगुधो ।

तिल्यक (क) । पुं, स्त्री, । (Sesamum In-
um) स्वनामप्यातत्वे । तिल ग्रीष् ।

। हि मिठातिल । म तिल । क एतु । ते
। सन्निभूते सुखुलु । ता बाह्येभ्यः । फा
। दा शारिक तिल । तत्पथ्याय, —

धान्य पवित्र, पिष्टतपण, पापघ्न, पुतधान्य

। खेडफल, खेडफलपूरफल । श्वेतकण्ठ

न्यभेदेन चतुर्धा । सा गुणा—स्निग्ध वष

धर्मादिकर सन्धघ्न वातघ्न गुरु लघु

र सूतलाचयकर व्रणे हित पथ्य ।

। इति कृष्णतिलगुणः । सित अत्यगुणः ।

। व १६ । “कृष्ण श्रेष्ठस्तमस्तु शुक्लो

सित । अन्ये हीनतरा प्रीक्षासज्जै

यसिला ॥” भा प्र १ भ धान्यव । “तिलो

मधुरो बलिष्ठ स्निग्धो व्रणालेपनपथ्य

। ध्वलोऽग्निमिधान्नमनो वरेण्यो सूतस्य

रणो गुरुय । तिलेषु सर्वेष्वसितः प्रधानो

सिलो हीनतरास्तथान्ये ॥” अत्रि १५ प ।

गुणा—“वातल कटु तिकाश्रमधोमार्ग

म् ।” च २ २० प । (क) लोघ्नहवे ।

ग्रीष् । रा नि व ६ । मरुवकहवे । नरुश्री

ग्रीष् । तत्पथ्याय, —विजयक, सुख

, पुष्ट, पुष्टक, स्थिरपुष्टी, क्षिप्ररुष्ट,

दग्धरुष्ट, गृतजीव, तरुणीकटाचकाम, वासन्त

सुन्दर, दुग्धरुष्ट भालविभूषणसञ्च, पुत्राग,

रिचक (रा) । गुणा—मधुर शीत वातपित्त

कफघ्न बलपुष्टिकर द्रव्य लघु मेदीवृद्धिकरय ।

रा नि व १० । कटुपाक लघु रसायन कफ

कुष्ठकृमिघ्न बलिदन्तमुखरोगघ्नय । भा । कैतकी

हवे । गुडूषाम् । सुषयाम् । डेष्ट् । रा नि

व २२ । मूवाशये । अश्वविशये । मे । तिल

कालकरीमे । अम । (कम्) स्त्री । सौवर्ण

लवणे । रा नि व ६ । कान्तलोहे । गुड् । कृष्ण

तिल । वै निघ । मस्तिष्के । स्त्रीष्वि । रा नि व

१८ । कृष्णसौवर्णलवणे । काचलवणे । चित्तके ।

तिका ।

तिलकट । पुं । तिलपुष्परेणौ । तिलचूर्णे ।

वै निघ ।

तिलकण । पुं । मानि तिलिने । राज्ञा तिल ।

च २ ४ प ।

तिलकात्वक् । स्त्री । तिलवल्कले । तिलेन

हान । गुणा—कषाया क्षया पुस्तघ्नी दन्तदोष

हरो कृमिशीफत्रघ्नी रक्तदोषघ्नी । रा नि व १० ।

तिलकन्द । पुं । विषर्षीकन्दे । रा नि व ० ।

तिलकल्क (ज) । पुं, स्त्री । पीडिततिल

पिण्याके । तिलेन चोत्त । रा नि व १६ ।

तिलका । स्त्री । कशुरीस्रगभेदे । रा ।

तिलकालक । पुं । चुदरीगभेदे । तिल ।

तत्पथ्याय, —तिलक (अ), कालक, पिङ्ग,

कङ्कल (हे) । लक्षण—“कृष्णानि तिलमावाणि

नीरुजानि समानि च । वातपित्तकफोदकाचान्

विद्यात्तिलकालकान् ॥” भा नि । शूलरोगभेदे ।

“कृष्णानि चित्राण्यथवा शुकानि सविषाणि च ।

पातितानि पचन्याणु रुद्र निरवर्गपत ॥ कालानि

भूला मांसानि शीर्यन्ते यस्य देहिन । सन्निपात

समुत्थान त विद्यात्तिलकालकम् ॥” सु नि १४ प ।

तिलकाश्रय । पुं । ललाटे । गृणाटे ।

शब्दार्थकलतर ।

तिलकिट्टम् । स्त्री । तिलकल्के । तिलेन

थेन । गुणा—लेखन रुच विटभि दृढिदोष

करच । भा प्र १ भ ।

तिलको (इन्) । वि । तिलकालकपुत्रे ।

तिलकुट्टम् । स्त्री । तिलकिट्टे । भा ।

तिलखनिः । पु। तिलकिट्ट । भा ।

तिलचित्रपत्रकः । पु। तैलकन्दनामककन्द
शके । रा नि व ७ ।

तिलचूर्णम् । स्त्री । तिलकल्के । त्रिपुट्टे ।
तत्पथ्याय, —तिलकल्क, पल्ल, पिष्टकम् ।
गुणा — मधुर रुच्य रक्तपित्तघ्नपुष्टिकरश्च । रा
नि व १६ ।

तिलच्छक । पु। इहाद्यमे । वै निघ ।

तिलजम् । स्त्री । तैले । वै निघ ।

तिलजटा । स्त्री । तिलमग्नार्थम् । दुग्धेनैतत्
काथ चाखुविपहर । वा उ ३५ ।

तिलजा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । देशखिक
धानाविशेष । रा नि व १६ ।

तिलतण्डुलकम् । स्त्री । आलिङ्गने । श मा ।
तिलतण्डुले । सतिलतण्डुले ।

तिलतैलम् । स्त्री । तिलभवतले । त्रिगुण
पुन । गुणा — तीक्ष्ण त्वग्दोषघ्नत् चक्षुष्य सूक्ष्मीय
कफघ्नत् बद्धिदक हृमिघ्न द्योत शीघ्रकं कृम्य
धातुपुष्टिकरश्च । वा तैलव । कैश्य मधुर तिक्त
कषायम् उष्ण तीक्ष्ण बल्य कफघातजनुखलुघ्न
कण्डूनिहर कान्तिकरश्च । रा नि व १५ ।
“कषायानुरस स्वादु सूक्ष्मः पथ्य व्याधि च । पित्त
कृधातशमन श्वसरीगादिवहन । अल्प रुचिकर
संध्य कण्डूकुष्ठविकारनुत् । हृष्य ग्रामपह ग्रोथ
तिलतैल विट्पुध । क्षिप्ने भिन्ने च्युते दृष्टे भग्नेऽपि
दाहकैऽपि च । वाताभियन्दिष्कुटने चाभ्यङ्गे तिल
तैलकम् । विषे व्यालग्न सपे शैकेऽभ्यङ्गावगाहने ।
पाने वक्षी वलासे च तिलतैल विधोयते । तिल
तैल विषेय स्यात् ” इत्यरोगनिवारणे ॥ ” अवि
१४५ ।

तिलनामा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा
नि व १६ ।

तिलनालभूतिः । स्त्री । तिलनालचारे ।
त्रिगुण पात्र । गुणा — अमरीष । च द
अमसि ।

तिलनो । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा नि
व १६ ।

तिलपर्णः । पु, स्त्री । शीवेष्ट । मेरुदाव-
पिशाग । रा नि व १२ ।

तिलपर्ण(क)म् । स्त्री । रक्तचन्दने । भा ।
श्रीखण्डचन्दने । श्वेच्छदन । रा नि व १२ ।

तिलपर्णिका । स्त्री । श्रीखण्डचन्दने, शीवे
ष्टके । अमगन्धायाम् । ब्राह्मिनि । रा नि व २३ ।
रक्तचन्दनहृत्से । हृ च ।

तिलपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने । प मु । वै निघ
रक्त च मेरुवीर्याम् । तिलवासिनीशाली । रा
नि व १६ । “तिलीनी” नामकशकभेदे । र सा
सरसमारणे । गुणा — लघु कफघ्नीयहरी च ।
सु सू ५६५ । चन्दने । वै निघ ।

तिलपिष्टकम् । स्त्री । तिलपिष्टके । त्रि-
पुट्टे । कथित् ।

तिलपिञ्ज । पु । अतिलकड्डे । भाग
त्रि । निष्फलतिनहृत्से । अम । वन्धतिने ।
काटेतिन । वै निघ । [प मु ।

तिलपिण्डी । स्त्री । तिलकल्के । तिल श्वेत् ।

तिलपिष्टकम् । स्त्री । पलने, कुट्टितिल
लतपिष्टके । त्रिपुट्टे, त्रिगुण गन्धम् । गुणा
— “पलनना समाय्यात सेच्य तिलपिष्टकम् ।
पलल मनकहृत्से वातघ्न कफपित्तघ्न । हृ हृष्य
गुरु हृष्यच विषम मूत्रनिवर्तकम् ।” भा ।

तिलपुष्पक । पु । विभीतकड्डे । वै निघ ।
व्याघ्रनखड्डे ।

तिलपेज । पु । तिलपिञ्जे । श्वेत् तिल,
निन्दन तिल । वै निघ ।

तिलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पड्डे । रा
नि व १० । [व निघ ।

तिलभेदः । पु । खाखसहृत्से । पौष्ट शोष्ठ ।

तिलमयूर । पु । पक्षिभेदे । त्रिगुण मयूर ।
तत्पथ्याय, —गुरुष्टक । बिका ।

तिलमलम् । स्त्री । तिलकिट्टे । के ।

तिलमोदक । पु । तिललड्डुके । वै निघ ।

तिलरसः । पु । तिलतैले । वै निघ ।

तिलवासिनी (सौ) । स्त्री, पु । खनामख्यात
शालिधान्यविशेषे । देशखिक धानाविशेष ।
गुणा — पित्तकफघ्नी विन्ध्या कासश्वासहरा शीघ्र
पाककारी लघु हृष्या शकवह्निनी मृदागुणा
पाण्डुर्यनामघातपु प्रशम्ना च । रा नि व १६ ।

तिलशालिः । पु. स्त्री । तिलवासिशाली ।
रा नि व १६ ।

तिलश्राणा । स्त्री । कृपरायाम् । त्रिफुली ।
प सु ।

तिलसन्धवम् । स्त्री । तैले । वै निघ ।

तिलस्नेह । पु । तिलतैले । (शब्दकल्पतरु) ।

तिलाङ्घितदल । पु । तैलकन्द । रा नि
व ७ । See तैलकन्द ।

तिनापत्त्या । स्त्री । कृष्णजीरके । श च ।

तिलिक्क । पु । गोनाससर्पे । अम ।

तिलौदनम् । स्त्री । तिलान्ने । हारा ।

तिल्यम् । स्त्री । तिलसेवे । रा नि व २ ।

तिक्क (ल्व) (क) । पु । मरुचकडवे ।
भद्रश्री दूतवन्न शांश्च । र मा । रोध्रडवे । अम ।
श्वेतरोध्रे । रक्तरोध्रे । अटी सभ्रति स्वा । रोध्रा
कारे हृदयवे रक्तवैरेचनिकडवे । सु सू ३८ थ ।
श्यामादि ड । वासू १५ थ । खन्परोध्र । सु सू
२८ थ । अधःशमने । द्रुदुदोडवे । वै निघ
विषमज्व कोलादिहृते ।

तिल्वकतश्च । पु । लोध्रडवे । वै निघ ।

तिल्वनो । स्त्री । कर्णकोटायाम् । कर्णछिड़ा ।
वै निघ ।

तिथ्य (क) । पु । पौषमासि । श र । आम
लकडवे । असनडवे । वै निघ ।

तिथ्यदुग्धु । पु । सन्ध्यायाम् । मटि ।

तिथ्यपुष्पा (फला) । स्त्री । आमलकीडवे ।
श च । अम ।

तिथ्या । स्त्री । आमलकीडवे । श र ।

तिस्रा । स्त्री । शङ्खपुषीलतायाम् । वै निघ ।

तिहा (र) । पु । तण्डुलि । वि । रोगिणि ।
उषा । धनुषि । स सा ।

तीर । पु. स्त्री । वडे । मे ।

तीरण । पु । करघिकायाम् । वै निघ ।

तीरमुक्ति । पु । विमदितिल्यानि द्विशभेदे । वि ।

तीर्णपदो । स्त्री । कृपलीकन्दे । पाणभूशौ ।
श च ।

तीर्थम् । स्त्री । स्त्रीरन्ध्र । मे । योनी । ड

च । अयो । निदाने । उषा । स्त्री । कदलीडवे ।
रा नि व ११ ।

तीर्थवाक' । पु । केने । डे च ।

तीर्थसेवी (इन्) । पु । वकपक्षिणि । रा नि
व १६ ।

तीवर । पु । समुद्रे । अ ।

तोन्नम् । स्त्री । लौहे । तोद्यलौहे । रा नि व
११ । वडे । उषा । वि । तीक्ष्ण । कटुनि ।
त्रिका ।

तोन्नकन्द' (रुह) । पु । शूरये । उग । कटु
शूरये । वृत्ता उग । रा नि व ७ ।

तोन्नगन्धा (न्धिका) । स्त्री । यमान्याम् । रा
नि व ६ ।

तोन्नज्वाला । स्त्री । धातकीडवे । रा नि व ६ ।

तोन्नवेदना । स्त्री । अतिवेदनयाम् ।

तोन्नशक्ति । स्त्री । कटुवीरायाम् । नक्ष-
त्रिष्ठा । अ ।

तोन्नसन्ताप । पु । श्वेतपक्षिणि । वांछ
शांथी । वै निघ ।

तोन्ना । स्त्री । महाज्योतिमतीलतायाम् । वड
गताकृष्टेकी । तरटीडवे । तुलसीडवे । रा नि
व ६। पा १० । धातकीडवे । पाण्डुशिशपायाम् ।
वै निघ । गण्डदूर्वायाम् । राजिकायाम् । वाहे ।
कटुकाम् । मे ।

तौल्या । पु । कृष्णसर्पे । विवे । अम । तिल
तायाम् । यवचारे । चापकमूलके । रेशमधूम
पात्रविशेषे । तत्र धूमनाडी २४ अणुलव्य, ४५
द्रव्याणि च तीक्ष्णानि भाव्यानि । शङ्खकीडवे ।
श्वेतश्रीयो । द्विह्रिया । श्वेतमरुचके । कृष्णशिश
पाया । पुरोमे । वै निघ । सितदर्भे । कुन्दुरो ।
कुन्दुरदर्भे । रा नि व १२ । स्त्री । शमिका
खरवे । तीक्ष्णवस्तुनि । क्षीरकादो । खर्दरघातो ।
वै निघ । लवङ्गे । लौहे । प सु । तीक्ष्णलौहे ।
र मा । लवङ्गे । मुल्लुके । मे । मरिचि । वै निघ
२४ अतिघाति द्विषदायादि । अविषाया । रा
नि व ६ । मूलके । अम । वि । तोन्नगन्धमुदिहे ।
मदाग्न्यद्वय पित्तकर वातकफप्र लिखनय । सु ।
तौल्याक । पु । सिद्धार्थे । देवठ मटिशा । रा
नि व १८ ।

तीक्ष्णकण्टः (क') । पु । यासहपे । गूढ
धृग्वज्ज । रा नि व ४ । इद्गुदीहचे । करौरहचे ।
वर्वरकहचे । रा नि व ८ । धुसूरहचे । मटा ।
खुद्दीहचे । व निघ । स्त्री । धुसूरफने ।

तीक्ष्णकण्टका । स्त्री । कन्यारौहचे । रा नि
व ८ । फणवजीहचे । रुगिधनमा । वै निघ ।

तीक्ष्णकन्द । पु । पलाण्डौ । रा नि व ७ ।

तीक्ष्णकल्क' । पु । वचनाख्यधूमपानफलक ।
स च वापणादि । भा । सुसुम्बु रुहचे । ताशूल
यन, ननगानि धन' । रा नि व ६ ।

तीक्ष्णकीलः (क') । पु । अककंरि । शुक्लमदन
हचे । वै निघ ।

तीक्ष्णगन्ध (क') । पु । पलाण्डौ । भैरवी
वचाया । शोभाज्ञाहचे । गन्धतुलन्या । प मु ।
चवकहचे । ईहृत्ता । रा नि व ८ । कृष्ण
मिश्री । एलाया । कृष्णार्जके । फणिचक्रकहचे ।
वै निघ । कुन्दरुखीटी । शब्दायं । महाराजम
सातैनि ।

तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । सुखेलाया । र सा । श्वेत
वचाया । कन्यारिहचे । रक्तसर्पणे । त्रिशै । रा नि
व ६ । प १६ । वचाया । मे । भा स ४४ । सुद्रो
चि । जीवन्त्याम् । श च । श्वेतजीरके । वै निघ ।

तीक्ष्णगन्धोया । स्त्री । शुक्लवचाया । वै निघ ।

तीक्ष्णगुणकर्म । स्त्री । तीक्ष्णद्रव्यगुणक्रिया
याम् । तत् दाहपाकशर सावण खदु च । सु ।

तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । विषल्याम् । प मु ।
रा नि व ६ । भा पू १४ ।

तीक्ष्णतरु । पु । पीलुहचे । वै निघ ।

तीक्ष्णतैलम् । स्त्री । नये । सजंरसे । खुद्दी
चीरे । शर । ज्योतिष्मोतैनि । मठाफट्टेदीव
टेज्ज । रसर ।

तीक्ष्णत्वक् । पु । तुम्बुरी । ननगानि धन' ।
वै निघ ।

तीक्ष्णदध् (क) । पु । प्यात्रे, चित्रकव्यात्रे ।
रा नि व ८ ।

तीक्ष्णदग्धा । स्त्री । कीडने प्यात यावनाल
हचे । वै निघ ।

तीक्ष्णद्रु । पु । पीलुहचे । वै निघ ।

तीक्ष्णपत्रः । पु । कुमरिचे । लक्ष्मिचि ।
प मु । तुम्बुरुहचे । रा नि व ११ । रक्तेषी ।
इद्गुदीहचे । वै निघ ।

तीक्ष्णपर्णम् । स्त्री । कम्परहचे । के ।

तीक्ष्णपुष्पम् (प्या) । स्त्री, स्त्री । खवङ्गे । रा
नि व १२ । (प्या) श्वेतकीतकीहचे । रा नि व १० ।

तीक्ष्णप्रियः । पु । यवे । वै निघ ।

तीक्ष्णफल' । पु । तुम्बुरुहचे । रा नि व ११ ।
स्त्री । तेज फले । वै निघ ।

तीक्ष्णफला । स्त्री । राजसर्पणे । वांशे मन्त्रिषा ।
रा नि व १६ ।

तीक्ष्णमञ्जरो । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् ।
पानेन ग्रीह । वै निघ ।

तीक्ष्णमूलः । पु । कुलङ्गनहचे । रा नि व ६ ।
मिथुनचे । मज्जितेन ग्रीह । रा नि व ७ ।

तीक्ष्णरस' । पु । यवचारि । र सा ।

तीक्ष्णलौहम् । स्त्री । रुक्मलौह । इत्यात,
विदरोति भाषा । गुष्ठा—रुक्म चण तिक
वातपित्तकफमेघपाण्डुशूलघ्न सुष्ठाधिकगुणघ ।
रा नि व १५ ।

तीक्ष्णवल्क' । पु । तुम्बुरुहचे । रा नि व ११ ।

तीक्ष्णवृक्ष' । पु । पीलुहचे । वाटी हेमा,
अरुणध । पू १५५ ग्रामादि ।

तीक्ष्णशूक । पु । यवे । प मु । रा नि व १६ ।

तीक्ष्णसार' । पु । मधूकहचे । उडेन ग्रीह ।
कृष्णमिश्रपायाम् । चण्डपाटलायाम् । घृति-
पात्रज । लौह । वै निघ । स्त्री । कृष्णशिशपाया ।
काग मिश्र वा अश्व । रा नि व ८ ।

तीक्ष्णा । स्त्री । अत्यल्पपर्याम् । वचायाम् ।
सर्पकदाहिकालतायाम् । प मु । चविकायाम् ।
रा नि व ६ । महाज्योतिष्मलतायाम् । मठा
फट्टेदी । कपिकच्छी । आलाकुशी । रा नि
व २ । किकिष्याम् । ईहृत्ता । वै निघ ।

तीक्ष्णाग्नि । पु । जाठराम्यन्यतमे अग्नी ।
प्राचर अधिदिग्भव । "मायातिमाषाण्यजिता
तीक्ष्णाये पचते मुखं । अतएव चिह्नापि
मत्तशीलादिभिरसम ।" भा । See अग्नि ।

तीक्ष्णायसम । स्त्री । मोलमीम् । डिश वा

इत्यादि । रा नि व १३ । तत्पठ्याय, — खीर्ष, शलायस, शस्त्र, पिण्डा, पिण्डायस, शठ, आयसं, निश्चितं, तीव्र, खड्ग, सुष्ठित, अय, चित्रायस, चीनज । गुणा—रुचोपतिगोष्णल वातपित्त कफप्रमेहपाण्डुगुलनाशित सुखलोहामृगुणाधिक लघु । रा ।

तुका(गा)चीरी । स्त्री । वशलोचनायाम् । ईष । रा नि व ६ । च द यश्च वि सितीपलादि पूर्ण ।

तुगा (ख्या) । स्त्री । वशलोचनायाम् । वरुण-लोहम् । रा नि व ६ । च द सि यो स्व मे वि । वा म् १५ अ ।

तुङ्ग । पु । पुत्रागवचे । पुत्रांशं गीह । र मा । च म् ५ अ । हृददारकवचे । सु कल्प ८ अ । नारि-किलवचे । भा । गण्डके । गङ्गात्र । रा नि व १६ । पप्रकेशरे । निघ । वि । एये । प्रधाने । उच्च ।

तुङ्गक । पु । पुत्रागवचे । शर । हृददारक वचे । पप्रकेशरे । वै निघ । [केशरे ।

तुङ्गकेशर । पु । पुत्रागवचे । प मु । नाग

तुङ्गभद्रा । स्त्री । दक्षिणदेशप्रसिद्धनद्या । तज्जल विष्व निम्बल खादु गुरु कण्डू पित्तजनक सामे । पथ्यकरञ्ज । रा नि व १४ ।

तुङ्गवृक्ष । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।

तुङ्गस्नान्यफल । पु । नारिकेलवृक्षे । भा । आसवर्ग ।

तुङ्गा । स्त्री । वशलोचनायाम् । रा नि व ६ । वै निघ च सा वि हृदवृक्षवृक्षादिवर्ण । शमीवृक्षे । रा नि व ८ । पथ्यशमीवृक्षे । च वि ८ अ ।

तुङ्गारि । अतद्वरवीरवृक्षे । र ।

तुङ्गाचोरी । स्त्री । वशलोचनायाम् । वै निघ ।

तुङ्गिनो । स्त्री । महाशतावध्या । रा नि व ४ ।

तुङ्गो । स्त्री । कण्ठकोटाय । काण्डिङ्गा । वै निघ । वनतुङ्गस्य । हरिद्रायाम् । मे । वजरी वृक्षे । शब्दर ।

तुङ्गोनस । पु । प्रायणाशककोटविशेष । सु कल्प ८ अ ।

तुङ्गोपति । पु । अत्रे । वि ।

तुङ्गोश । पु । स्ये । शब्दर ।

तुच्छम् । स्त्री । पुलाकजी, तुष । दूषि । उषा ।

तुच्छदुः । पु । एरण्डवृक्ष । श च ।

तुच्छवान्यकम् । स्त्री । नीवारधान्य । उडि-
धान । पुलाके । आंगडा । र मा ।

तुच्छा । स्त्री । गीलीवृक्षे । तुल्यके । भा ।

तुदम् । पु । सुपत्र । तिका ।

तुडो । स्त्री । आढका । अवश्र । र मा ।

तुणः (णि) क । पु । नन्दिवृक्षे । पू-
गीह । अ टी स्वा ।

तुण्डम् । स्त्री । मुखे । रा नि व १८ ।

तुण्डकी । स्त्री । करञ्जवृक्षा । वै निघ ।

तुण्ड(ण्ड)केरि. (रिका) (री) । स्त्री, पु । कार्पाश्याम् । कार्पाशं गीह । विम्विकाया ।
पेनाकुटा । अ टी स्वा । रा नि व ४ । वन कार्पाशिकुटे । (क, का) तन्नामकतालुरीगविशेष, शिशोगलरोगभेदे । लक्षणे—“शोथ स्थूलस्त्री ददाद्भ्रमपाको श्लेष्मासन्ना कौत्सिता तुण्ड कीरी ।” भा । सु । “हनुसन्ध्यायित कण्डे कार्पाशीफलसन्निव । पिच्छिली मन्दरक् जीफ कठिनतुण्डकेरिक ॥” वा उ २१८ । बायला कीटविशेष । तद्वत् वातजन्यरीगा भवन्ति । सु कल्प ८ अ ।

तुण्डाहतदण्डकम् । स्त्री । अदृष्टाहततन्ने ।
छोद्वान् । “यव खालापरिकेदमात्र गावे प्रहस्यते । न तु दृष्टाहतो दश तनुण्डाहतमादि शत ॥” वा उ ३६ अ ।

तुण्डि (ण्डो) । पु, स्त्री । मुखे । पचिषधी ।
पाथीत्र ठौंठे । उषा । स्त्री । शिशोनाभिगण्ड रोमे । गौड । लक्षणे यथा—“वातेनाप्रापिता नाभिं स्रज्जा तुण्डिच्यते ।” भा । सु आ १० अ । नाभी । शर । अरण्यविम्विकायाम् । रा नि व २३ । देवधान्ये । वै निघ । (ण्डो) काकादनी वृक्षे । र ।

तुण्डिका । स्त्री । पीलुपण्याम् । रा नि व २३ ।
विम्विकायाम् । पेनाकुटा । नाभी । शर । कार्पाश्याम् । काकलजायाम् । कुन्दरुलतायाम् । कुन्दकी । वै निघ ।

तुण्डिकेरि(री)फला । स्त्री । कुन्दरुलतायाम्, सधुरविम्विकाम् । कुन्दकी । वै निघ ।

तुण्डिकेरुफला । स्त्री । ताम्रगणरीगविशेषः ।
वै निघ ।

तुण्डिकेशो । स्त्री । बिम्बिकायां । अटो ।

तुण्डिभ' (ल) । त्रि । पुष्टे । हृन्नाभियुक्ते ।
अम ।

तुल्य(क)म् । स्त्री । Sulphate of copper.
ताम्रलोपधातो स्त्रनामन्तातपण्यश्च । पुंलिङ्गः ।
रसा । तुल्य द्विविध मयूर खपरीतुल्यश्च । तत्
पर्याय,—नोलाघ्नन, हरिताम्ब, तुल्यक, मयूर
शैवक, ताम्रगर्भे, अष्टवीर्यव, मयूरतुल्य, शिखि
कण्ठ, नोल (रा), तुल्याञ्जन शिखिधौवं, वितु
तक, मयूरक (अ), भुतक, मृपातुल्य, मृतामद
(श), हेमसार । रश्मि । गुणः—“तुल्य कटु
काषायीण श्वेतेनामयापह । विषदीपेपु सर्वेषु
प्रशन्न शान्तिकारकं । खर्परी कटुका तिक्ता
चक्षुष्या च रसायनी । त्वदीयशमनो रुष्या दीप्या
पुष्टिविबहनी ॥” रा नि व ११ । ‘तुल्य ताम्रोप
धातुर्हि किञ्चित्तामेव तद्वैत् । किञ्चित्ताम्रगुण
तस्मात् वक्ष्यमाणगुणश्च तत् ॥’ भा पू १भ ।
आन निम्बल लघु मेदक कृमि कण्डू कुष्ठ कफ
पित्तघ्नम् । राज । “गन्धकेन पवेत्तुल्य तुल्याहं
नाद्वयामक । बान्ध्यान्तो यदो न स्त तदा रुचि
विनिर्द्दिशेत् ॥” इति गुडि । सा की । अथ च—
“विष्टया मह्येतुल्य मार्जारककपोतयो । दशाप
टङ्गण दक्षा पचेन्नपुष्टे तत । पुट दक्षा पुटद्वौर्द्वै
देय तुल्यविगुडये ॥” भा । कृमिरसाघ्नने ।
अणा ।

तुल्यखर्परिका (री) । स्त्री । खर्परिकायां ।
आंश्र । वै निघ ।

तुल्यनी । स्त्री । एलाया । शिखिलिङ्गिण्यां । वै
निघ ।

तुल्या । स्त्री । नीलोदधे, महानी-या । रा नि
व ४ । चुट्रेलायां । अम ।

तुल्याञ्जनम् । स्त्री । तुल्ये । अम ।

तुनिकः । पुं । तूनीवृक्षे ।

तुन्तुभ । पुं । सपपह्वे । भा पू १भ धान्यव ।

तुन्दम् । स्त्री । उदरे । रा नि व १५ ।

तुन्द' । पुं । स्यविरे । रा नि व २० । नाभी ।
विका ।

तुन्दकूपिका (पौ) । स्त्री । नाभ्याम् । वै
च । विका ।

तुन्दपरिमार्जः (सृज) । त्रि । अखरी ।
अटो र ।

तुन्दि । स्त्री । उदरे । वै च । स्त्री । नाभी ।
विका ।

तुन्दिकः । पुं । शूद्रमातुषे । स्त्री । नाभी ।
शर ।

तुन्दिकरः । पुं । नाभी । विका ।

तुन्दिका । स्त्री । नाभी । शब्दर ।

तुन्दिभ. (ल') । त्रि । स्थूनीदरे । जुंझा ।
शर ।

तुन्दिलफला । स्त्री । चपुपीलायाम् । रा
नि व ० ।

तुन्दी । स्त्री । नाभी । शर ।

तुन्न' (कः) । पुं । (Cedrela Toona)
हृद्यविशेष, तूणीवृक्षे । पुन्य ग्रीष् । हि महा
निम्, तुन् । अन् महानिम्बु । पुं, द्रावी । अम ।
त्रि । पीडिते ।

तुन्नकारिका । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै
निघ ।

तुन्नसेवनी । स्त्री । शिर कटीकपालसन्निदेशेपु ।
गु शा ५५ ।

तुभ' । पुं । वर्करे । वोंक । हांश्र । वै निघ ।

तुमुल' । पुं । विभीतकवृक्षे । म ।

तुम्ब' (कः) । पुं । अलाव्याम् । बाडे । पशु ।
शर ।

तुम्बकम् । स्त्री । घन्याके । क्षनिश । कन्दपंसा
हैले ।

तुम्बरः । पुं । तुम्बुरी । नेपांलि क्षने' । वै
निघ ।

तुम्बा । स्त्री । अलाव्याम् । पशु । तित
तुम्ब्याम् । वै निघ ।

तुम्बि' । स्त्री । तित्तुम्ब्याम् । अलाव्याम् ।
शर ।

तुम्बिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । रा नि व १ ।

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । रा नि व १ ।

तुम्बो । स्त्री । अलावाम् । पसु । कटुतुम्बा ।
तिङ्गाडे । मा । पु (इन्) । सरलरुचि । रा नि
व १२ । विम्विकाफल । कुलिकरुचि ।

तुम्बोतैलम् । स्त्री । गलगन्धाधिकारे तैलम् ।
कटुतैल ४ श पुराण तिक्तालावरस १६ श ।
कल्काय—विद्वद् यवधार सैन्धव वचा राधा
चिमलसूच विषटु देवदार एषा प्रति ८ ती ।
भेष । च द ।

तुम्बोपुष्पम् । स्त्री । अलावुपुष्पे । लताम्बुले ।
घारा ।

तुम्बुक । पु, स्त्री । अलावाम् । नाडे ।
इष्टवत् ।

तुम्बुर (रो) । पु, स्त्री । तुम्बुरुचि । र मा ।
आर्द्रघान्तके । त्रिका । कुङ्कुरस्त्रिया । से ।

तुम्बुरः । पु, स्त्री । (Xanthoxylon ala-
tum Syn Z hostile) स्वनामख्यातफल
इचविशेष । उद्वेगलत्र गाँह, नेपानि ध'ने,
डा'गु रुन । हि तेजवल, तुम्बुर । स तन्दु ।
क तुम्बुर । तत्पर्याय, —शलघ (र), सोरज,
सोरम, सोर, वनज, सातुज, हिन, अमक,
तोषाकल्ल, तोषाफल, तोषापत्र, मङ्गामुनि,
स्तुटल, सुगन्धि । तत्फल मरिचवत् । च द ३५ ।
एतदभावे घान्तक ग्राह्यम् । गुणा—मधुर तिक्त
कटुश्च वात कफघ्न शूल गुन्दीदराभान हृमिघ्न
अग्निदीपनश्च । रा नि व ११ । "तुम्बुर प्रयुक्त
तिक्त कटु पाकेऽपि तत्कटु । रुचीण दीपन
तोषण रुच्य लघु विदाहि च । वातघ्नोऽधिकशोऽह
शिरोरुमुचताहमीन् । कुष्ठ शलाकश्चि त्रासघ्नौ च
क्ष्माणि नाशयेत् ॥" मा ।

तुर(ग,ङ्ग)गन्धा । स्त्री । अश्वगन्धाया । पसु ।

तुरग(ङ्ग)हृद्य(हृदि)णी । स्त्री । मरिच्या ।
रा नि व १८ । वै निघ ।

तुरग(ङ्ग)प्रिय । पु । यवे । रा नि व १६ ।

तुरगशिफा । स्त्री । अश्वगन्धामूले । च द वा
व्या चि ।

तुरगगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धाया । म द व १ ।
घोण्याया । नैशङ्क । रा नि व ८ ।

तुरगो (इन्) । वि । अश्वरी । इ च । स्त्री ।
अश्वगन्धाया । घोण्याया । रा नि व ३८ । अश्या ।

तुरङ्ग (सः) । पु । घोटकी । अम । चित्ते ।
शर । स्त्री । गन्धकी । र सा स । सैन्धवे । अ ।

तुरङ्गक । पु । इक्षिष'धाया । र मा ।

तुरङ्गरिपु (द्वारि) । पु । करवीररुचि ।
र मा । वै निघ २५ विषमज्व चि । मरिचि ।

तुरङ्गा (द्वा) (ङ्गो) । स्त्री । अश्वगन्धाया ।
वै निघ । म द व १ । पसु । घोण्याया ।
घो'णोवदत्र । रा नि व ८ ।

तुरङ्गारि । पु । करवीररुचि । र ।

तुरङ्गिका । स्त्री । देवदासीलताया । नैशङ्क-
टाङ्ग । रा नि व ३ । See अगरी ।

तुरङ्गौ । स्त्री । अश्वगन्धाया । शब्दर ।
घोण्याकावृत्ति । रा ।

तुरङ्ग' । पु । शिङ्गके । मिनाङ्ग । पसु ।
सु द ३८५ । वा टी डेमा । अरुणस्तु कृत्रिम
नियोसविशेषमाह । वै निघ शतावरीनारायणतैले ।
च द वा व्या चि १८३ शक्तिकमङ्गराजप्रसारणीतैले ।
तद्देगीयाश्च । म द ६५ । घोण्याटालरुचि ।
घो'णोपाङ्गन गाँह'ण शोषासे । ताम्बिन उद्वेगत्र
गाँह । माण्डके । त्रिका ।

तुलम् । स्त्री । ब्रह्मदाहनामरुचभेदे । अ ।

तुलसी । स्त्री । (Ocimum sanctum)
Holy basil स्वनामख्यातद्रव्यरूपे । जून्गौ
गाँह । हि वरुणा, तुलसी । स तुलसीचैभाह ।
ते कुम्भ, गग्गे रचेद्रु इवुलसी, तुलसीचेद्रु । ता
तुलसी । दा तुलसी । वम् तुलस । तत्पर्याय,
—सुमगा, तीव्रा, पावनी, विण्णवल्गमा, सुरेज्या,
सुरसा, कयल्या, सुरदुन्दुभि, सुरभि, बड्ढपनी,
मङ्गरी, हरिप्रिया, अपेतराचसी, श्यामा, गोरी,
विद्वग्मङ्गरी, भूतघ्नी, भूतपत्री (रा) पण'ठ,
बन्दा, कठिञ्जर, कुडेरक (शब्दर), वैषवी,
पुण्या, पवित्रा, माधवी अमृता, पमपुपा, सुगन्धा,
गन्धहारिणी, सुरवल्गो, प्रेतराचसी, सुवद्वा,
याव्या, सुलभा, बड्ढमङ्गरी, देष्टदुन्दुभि (मा) ।
अन्वा—(O gratissimum) ग्रीष्मजु'नी ।
हि रामतुलसी । तै निघतुलसी । ता एलमिच्छम्
तोलसी । दा रामतुलसी । अपरा—(Ocimum
Basilicum) See विण्णतुलसी । सुदपत्र
तुलसी गन्धतुलसी हृद्यतुलसी विल (थ) गन्धतुलसी
अतुलसी वर्जरीतुलसी इति वड्ढेदा तुलसी ।

सा तुषा — कटु तिरोः । वातघ्नेत्यो मुरमि
किमिहो मृगशी यथा वातशान्तिभयो । "गुग्गुली
उभया च कासवातहृन्निमित्तापहारिणो पुता ।"
इति शतसप्तगुणा । रा नि व १० । "तुलसी
कटुका तिका उद्योपा दाहविनाशक । दीपनो
कुष्ठकृशासपाथ दग्धकषातजित् ॥" श्वेतकृष्णगुणा
— "गुला कृपा च तुलसी गुणेष्वप्या प्रकी
र्तिता ।" भा ।

तुलसीच्छद(पत्र)म् । स्त्री । वृक्षलोम
पत्रे । वै निघ ।

तुलसीक्षेपा । स्त्री । वृक्षीम् । वादृशे कुशी ।
र मा ।

तुला । स्त्री । ४०० तोलकपरिमाणे, पलमत
माने । तुलामाने । निखि । मे । सादृश्ये ।
तिका ।

तुलाकोटि' (टी) । स्त्री । परिमाणोद ।
चर्मुदे । ऐ च । कोटिसव्यायाम् । वै निघ ।
नूपुरे । ऐ ।

तुला(लि)वोजम् । स्त्री । गुद्यायाम् । तिका ।

तुलिका । स्त्री । चापुमिकापचिचि । वंशज
भाथी । तिका ।

तुलिनी । स्त्री । शान्दलोहमे । रा ।

तुलिफला । स्त्री । शान्दलोहमे । र ।

तुल्यार्थता । स्त्री । एकसामान्यद्वयार्थानुयोगि
ताया । अ सू १८ ।

तुवर' (क) । पु । तुवरयवनाल । लाल कानि
खनात्र । रा नि व १६ । आटन्याम् । अद्रद्वर ।
(क) कुधान्यमिदे । 'पवेस्तु केशराकारं कलाय
सदृशे फले । इत्यस्तुवरको नाम पश्चिमाणवतो
रख ॥ आरुद्धं तीवरक कषायं कटुपाकि च ।
उष्णदृमिज्वरानाहमोदीदावच नाशनम् ॥' सु म्
४६५ । वा उ ३८५ । अमृतपुत्रवे । धोषा ।
अजातशत्रुगवि । अम । ति । कषाये । मे ।
तिक्त । सु म् ४५५ ।

तुवरयावनाल । पु । खनामप्यातरक्तकण
शिव्थीधान्ये । श्रुक् कृक् खनात्र । मं तूरेजी चले ।
क भीररनाल । ततपर्याय, — तुवर, कषाय
यावनाल, रक्तयावनाल, लोहितकुसुम्बु रधान्य ।
गुणा — कषाय उष्ण शीघ्र संघाटी वातशमान
विदाही शोषजनकय । रा नि व १६ ।

तु(तु)वरिका (सी) । स्त्री । (Cajanus
Indicus) आठनाम् । अद्रद्वर । रा नि व
१६ । भुजा-नाम् । मोरिदिति स्त्री । टोडोत्र
रनाद । ऐ तीरो । प म् । तत्पर्याय, —
मत् सीराही, मत्वा, पारद, मरी, मुराङ्गा,
मृतामक, कामो, मृत्तिका, मुग्गुमिका, मुग्गु,
कायो, गुजराता, मोराडा । गुणा — कटुतिज
कषाया उष्ण दाहिषो वगुणा हृदि विषज्जना
नामिहो च । रा नि व १६ । दाहिषो मृग कफ
विपत्तधी तोला उष्ण दीपनो कटुकुष्ठकोष्ठ
क्षमिहरो च । भा प्र १५ भा ५ । A kind of
lentil (Cytisus Cajan) ममूरकनाथे ।
सीराष्टगुणिकाया । मे । मोवीवन्दने । तिलक-
माजे । भा । राजिकायाम् । द्रैठ मद्रिषा ।
वै निघ ।

तुवरोमृत् । स्त्री । सीराष्टगुणिकायाम् ।
तिलकमाजे । मृदगमृजे । रा नि व १३ ।

तुवरोशिव्य । पु । चक्रमदहसे । श च ।

तुवि । स्त्री । तुम्भाम् । लाडे । श मा ।

तुप । पु । विभीतकहसे । तुये । पूष । अम ।

तुपग्रहः । पु । अग्नी । ति ।

तुपजलम् । स्त्री । तुषोदके । दंठिविजेष ।
अभावि-काधिकम् । सि पो वृक्षशुक्रसन्धाने ।

तुपधान्यम् । स्त्री । तुप । पूष । र मा । र म्
शाक्यादी । र निघ । कटुद्रादिकुधान्यवर्गे । यथा —
"कटुधान्यं कौद्रवश्च श्यामाको वनकौद्रव । शण
वोज वज्जीवज गवेषुय प्रसाधिका । तावत्येतानि
चोक्तानि तुपधान्यानि वै नव ॥"

तुपसार । पु । अग्नी । शब्दमा ।

तुपसीवोरकम् । स्त्री । सतुपयवकाधिके,
तुषोदके । वै निघ ।

तुपस्वेद । पु । अथस्य वातव्याधी स्वेदविशेषे ।
"सुतसकाग्रिके स्निग्ध शुभ वहा पु(पु)त म्रिषक् ।
तुषस्वेद तुरकस्य धान्येषां पि प्रदापयेत् ॥" ज द
३८५ ।

तुपानल । पु । तुषाघ्नी । ऐ च ।

तुषाम्बु । स्त्री । तुषोदके । विदलितामयवे
सहितं अमृतं गने तुषाम्बु नि । "तुषाम्बु, सवितं
अयमाने विदलितेयवे । शाङ्ग । गुणा — "तुषाम्बु

दीपन इय दृत्पाण्डु पात्रं रोगनुत् यद्विषयं
विकारं भेदि सौवीरक तथा ॥” सुटु ।

तुषाम्बुवटम् । कौ । तुषाम्बु पक्षात्रे । वै निघ ।

तुषाम्भः । कौ । तुषाम्बु नि । भेष र पिशुलवि ।

“अन्नतुषाम्भसः ।”

तुषारः । पु । कर्पूरे । चीनकर्पूरे । रा नि व

१२ । ललकणाया । मे । “अपि नया सद्द्राणे

वज्रिरापसदुद्धा । धूमावयवनिर्मुक्ता तुषारा

ख्यास्त ता स्मृता ॥” भा । वि । शीतलि ।

हिमे । मे ।

तुषारकाल । पु । शरत्काले । वै निघ ।

तुषारगौरः । पु । कर्पूरे । भीमसीनीकर्पूरे ।

चीनकर्पूरे । वै निघ ।

तुषाराम्बु । कौ । नीहारजले ।

तुषोत्थम् । कौ । तुषोदके । सौरीरकाक्षिके ।

रा नि व १५ ।

तुषोदकम् । कौ । सतुषयवकाक्षिके । हारा ।

सौवीरकाक्षिके । रा नि व १५ । च मृ ३५ ।

तद्वक्ष्य—“भृष्टान् मापतुषान् सिद्धान् यवान्

चूणस्युतान् । आयतान्भसा तद्वज्जात तत्र

तुषोदकम् ॥ च । “तुषोदक यवैरामे सतुषे

शकलोक्ते ।” गुण्या—“तुषाम्बु दीपन इय

पाण्डुक्रमिगदापदम् । तीक्ष्णी पाचन पिशरक्तकान्

वक्षिण्यन्तम् ॥” भा । “तुषोदक वातपित्ताहरन्

प्रभेदक रक्तपित्ताहरश्च । विपाचक म्याज्जरश्च

क्रमिग्रम् अजीर्णघ्नन् कटुक विपाके ॥” अवि ११

अ । “तुषाम्बु दीपन इय दृत्पाण्डु पात्रं रोगनुत् ।

यद्विषयं विकारं भेदि सौवीरक तथा ॥” सु ।

तुष्टि । कौ । हृद्योषधे । वै निघ ।

तुसः । पु । तुवे । अटीर ।

तुस्तम् । कौ । रजसि । धूना । के ।

तुहिनः । पु । कर्पूरे । कौ । हिम । अम ।

कौ । शकनासायाम् । शोणी । वै निघ ।

तुहिनाश । पु । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

तुहिनाशतेलम् । कौ । कर्पूरतेले । रा नि

व १५ ।

तूण । पु । तूणोक्षके । पूण ग्रीह ।

तूणि(तू)क । पु । (Cedrela Toona)

कीदृशे नन्दोच्च इति ज्ञाते वच । पूण ग्रीह ।

हि तूणि, महानिम् । उत् महानिम् । प द्रवी ।

तत्पथाय,—तूणीक, तूषी, पीतक, कच्छप,

नन्दी, कुठेरक, कान, तुन्नीक, भापीन,

कच्छक, कान्तलक, नन्दोच्च, नन्दक,

तूणीयक । गुणा—कटु तिक्त पीत रक्तपित्त

दाहघ्न शिरोवेदनाघ्न श्वेतकुष्ठघ्न सुगन्धि पुष्टि

कर वीर्यकरश्च । रा नि व १२ ।

तूणी (इन्) । पु । नन्दोच्च । पूण ग्रीह । रा नि

व १२ । “तूषी रक्त कटु पाके कषायी मधुरी

लपु । तिक्तो याही हिनी हृथी प्रणकुष्ठान्

पित्तजित् ॥” भा । नीक्षीहृत्वे । वै निघ । स्त्री ।

वातव्याधिविशेषे । लक्षण यथा—‘अधो या वेदना

याति वचोमूत्राशयोल्लिता । भिन्दतीव गुदोपस्थ

सा तूणीत्युपदिश्यते ॥” सु नि १५ ।

तूत (द) । पु, कौ । तूलकाष्ठे । गुणा—“तूत

पक गुरु स्वादु हिम पित्तानिलापहम् । तदेवामं

गुरु सरमस्त्रीण रक्तपित्तघ्नम् ।” भा आसव ।

पूचहृत्वे । रा नि व ८ ।

तूतकम् । कौ । तुल्ये । ५५ ।

तूरी । कौ । शूकधूसरके । भा ।

तूर्णक । पु । शालिधान्यविशेषे । काशोरे

आजव इति प्रसिद्धे । वा ५६५ । [निघ ।

तूर्ण्य । कौ । विठायी । छणा । मनसि । वै

तूल । पु, कौ । (Morus Indica or

Morus Nigra) खनामज्यातकाष्ठविशेषे ।

पूँ, अनाम मिश्र, आवन्तु इति कथित् ।

हि तून्नी, साहुड । म पारिसपिपल, वगरलि ।

ते कम्बलिच्छेदु । ता मधुकट्टिच्छेदि । तत्पथाय,

—तूद, ब्रह्मकाष्ठ, ब्राह्मण्ड, पूषक, ब्रह्मदाह,

सुपुष्य, सुक्ष्प, नीलहन्तक, कसुक, विपकाष्ठ,

मन्सार (रा), पूष (भा) । गुणा—मधुराघ्न

वातपित्तघ्न सर दाहघ्न कषाय इय कफघ्नश्च ।

रा नि व ८ । मधुराघ्न इय दाहघ्न कषाय

कफघ्न गुरु सारकम् अमम् उष्ण रक्तपित्त

करश्च । भा । कार्पास । श्वेतधूसरके । गयाशत्ये ।

अम ।

तूलकम् । कौ । कार्पासे । ६५ ।

तूलग्रन्थिममा । कौ । अहिनामकोवधो ।

वै निघ ।

तूलनालिका (ली) । स्त्री । पिन्धिकायाम् ।
शौरेण । तिका । [टोम ।

तूलपिचुः । पु । कापांसे, तूल । तुला । अ
तूलफल । पु । अकंठसे । आकंठ ग्रीह ।
रानि व १० ।

तूल(लि)फला । स्त्री । शाकलीह्वे । रमा ।
तूलवतो (शय्या) । स्त्री । तुलशय्यायाम् ।
तोषक । भा ।

तूलह्वः । पु । शाकलीह्वे । रानि व ० ।
तूलशर्करा । स्त्री । कापांसवीजे । शमा ।
तूला (लो) । स्त्री । रक्तकापांशाम् । रानि
व ४ । नौलीह्वे । भा । वर्धाम् । शर ।

तूलि (लि(लो)का) । स्त्री । नौल्या । रक्त
कापांशाम् । वै निघ । चिबलेखन्या । तुलि ।
अम । वीरणादिशलाकार्या । शथोपकरणे ।
तोषकम् । मे । वर्धाम् । शर ।

तूल(लि)नो (फला) । स्त्री । शाकलीह्वे ।
भिन्नल ग्रीह । पसु । रमा । भा । लक्षणा
कन्दे । रानि व ० ।

तूवरः । पु । See तुवर । [शर ।
तूस्तम् । स्त्री । धूलौ । तूला । मे । मूर्त्ति ।
तूखम् । स्त्री । मातोफले । श च ।

तूट् । स्त्री । टणाया । टण्णाया । मे ।

टणम् । स्त्री । कट्टे । गुरुतृण । रानि व ८ ।
खटे । नडादी टणवग । “निधा वश कुश कास
लिधा . मल । गुन्द्री मुखो दमंसधीचणकादि
गणलुणम् ॥” अर्क ।

टणकतेलम् । स्त्री । कुठाधिकारे तेलम् ।
पाठ — “मन्निष्ठारुद्रनिशा चक्रमदार्त्तवधपहवे ।
टणकसरसे सिद्ध तेल कुठर कटु ॥” कटुतेल
४३ चीपघाससरस ४३ जल १६ श । कल्पाद्यं
— मन्निष्ठा कुठ (कूट) हरिद्रा चक्रमदपत्र
(चायनाय पाठा) सोमालुपत्र (सोमालपाठा)
एषां मिलित्वा शराव (१ सेर) । रसर ।

टणकुडुमम् । स्त्री । कासीरदेशे खनाया
प्रसिद्धे सुगन्धवत् । कुडुमचाम् इति भाषा । न
टणकेशर । गुणा — कटुण वातकफशोथघ्न कण्ठ
पामाकुष्ठामदीघघ्न दोषिकरश्च । रानि व १२ ।

टणकूटी । स्त्री । टणाच्छादितगृहे । नि ।
तत्प्रेयाय — टणक । इ ।

टणकूर्मः । पु । श्रोतालाव्या । श्रेष्ठ नाडे ।
वै निघ । शमा । [निघ ।

टणकेतकी । स्त्री । दशलोचनविशेष । वै
टणकेतुः (काः) । पु । वंश । वींभ । रा
नि व ० ।

टणकेसरम् । स्त्री । टणकुडुमे । रानि व १२ ।
टणगन्धा । स्त्री । इन्द्रनारकलताया । वै निघ ।

टणगोधा । स्त्री । सरटे । शिन्नशिटे । कक
लासे । मे । टणजलोकायाम् । शब्दकल्प ।

टणगोधूमः । पु । खनामखातगोधूमे । वाणि
गम । पसु ।

टणगौरम् । स्त्री । टणकुडुमे । रानि व १२ ।
टणग्रन्थि । पु । खर्षणीवत्या । रानि व ३ ।

टणग्राह्ये (इन्) । पु, स्त्री । नीलहीरके । प
सु । नीलमणौ । कांयूरमाना । रानि व १२ ।
तत्प्रेयाय, — यूकापट्ट, टणमणि (हा) ।

टणचरः । पु । गीमेदमणौ । वै निघ ।
टणजलोका । टणचरजलोकाविशेष । छीन
कोक ।

टणहुम । पु । तालह्वे । केतकीह्वे । पूग
ह्वे । खर्जुरीह्वे । ताहीहुमे । तेड्डेण ग्रीह ।
नारिकेलह्वे । द्विलाह्वे । हेतान ग्रीह ।
एषां मज्जिन्यांसा लघव शीतला मल्या मोहना
इत्या वषातापहराश्च । रानि व ८ ।

टणधान्यम् । स्त्री । टणोद्भवस्यामाकादी ।
शामा शान अङ्गुति । गुणा — “श्यामाक
शोपणो रश्च वातल श्लेष्मपित्तघ्ना । जडिका
कीटवधैव दक्षिण्यामाकचोमकी । मौनसन्धास
कासीरसम्भकण्ठगदान् कथेत् । कङ्क कायापि
जानीयात् एतान् श्यामाकवद्गुणै । जडिका तम
कथिता मलासम्य विवर्द्धि नो । कीटवध परं
याही वातल कफनाशन ।” राज ३५ । See
कुधान्यम् ।

टणधुक । पु । वाडवाद्यो । नि ।
टणध्वजः । पु । बलजाया । उज्जु । रानि व
८ । वंश । अम ।

टणनिम्ब' । पु । नेपालनिम्बे । छिन्नछा ।
रानि वट ।

टणपञ्चकम् । स्त्री । टणपञ्चमूले । भा ।

टणपञ्चमूलम् (लो) । स्त्री, स्त्री । कुशकाश
शरेण्डर्मेयु । दम्भं चरुप । शरेण्डर्मेकासशालय
इति चरक' । "श्रेतघोर विवेदापि पञ्चमूल्या
टणाख्याः ॥" सिधोरविधि । गुणा—टणा
दाहपित्तरक्तमूत्रसङ्घरो । "कुश काश शरी
दम्भं इच्छेति लघोहव । पित्तकृच्छुर पञ्चमूल
यक्तिविमोषमम् ॥" भा मूलवि ।

टणपञ्चमूलाद्यष्टतम् । स्त्री । अमर्याधिकारि
ष्टतम् । गन्धष्टत ४ श । कायायै—कुश काश
शर इष्ट दम्भमूल गोक्षुर एषां म १० प भारि
६४ श मे १६ श । कल्पायै—गुड़गोक्षुरबीज
म ४ प । भा ।

टणपति । पु । राजघाते । कानाकपूत्र । क ।

टणपत्रिका (दी) । स्त्री । इष्टदम्भायाम् ।
रेड्डुर्डी छ । (बी) गुणसिग्रीवणे । रानि
वट ।

टणपर्यम् । स्त्री, पु । चीनाखड्ग इति प्रसिद्ध
लणे । रसरमहामहातकगुडे ।

टणपुष्पम् । स्त्री । टणकुडुमे । रानि वट ।

टणपुष्पो । स्त्री । सिन्दूरपुष्पोहते । रानि व
१० ।

टणपूलिकम् । स्त्री । लोवमेदि । क ।

टणपूली । स्त्री । चञ्चाम् । टाँछ । हारा । च
वि २५ ।

टणमणि' । पु । गोलहोरके । हारा । टण
गलीकायाम् ।

टणमल्लिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पमेदि । काठ
मल्लिका । "कुमारिका योषभवा सुगन्धा टण
मल्लिका ।" वै ।

टणमुह । पु । श्यामाकधान् । श्यामां शान ।
पसु ।

टणमुस्तिका । स्त्री । मुस्तलणे । मुस्तायाम् ।
रसररसभारणे ।

टणमूलम् । स्त्री । गन्धटणमूले । भा मूल
मूलवि ।

टणमेक । पु । यद्राचहते । शब्दर ।

टणराज' (क) । पु । तालहते । डाद
गोह । नारिकेलहते । बजे । रानि वट १११२ ।
इच्छहते । बल्लजायाम् । वै निघ ।

टणराजवर्ग' । पु । गुवाकादि सप्तहते । यथा
—"गुवाकस्तालहिलालसया ताड़ी च केतकी ।
खजूरनारिकेलीच समेते टणराजक । टणराज
शिरापवर्गकुट्याहन्तभावनम् ॥" भाङ्गि त ।

टणराजाष्ट (य) । पु । तालहते । रानि
वट ।

टणवल्गु(ल्य)जा । स्त्री । बल्लजायां । डेलु ।
रानि वट ।

टणवोज (जोत्तम) । पु । श्यामाकलणे ।
श्यामां शान । रमा ।

टणवृक्ष' । पु । नारिकेलहते । तालहते ।
पुगहते । केतकीहते । खजूरहते । रानि वट ।
वै निघ ।

टणशिवी । स्त्री । निषाव । शीप गोह ।
पसु ।

टणशोत । पु । दवताडहते । वै निघ । स्त्री ।
कटुणे । गन्धलणे । रमा । स्त्री । महाराष्ट्री
लतायां, जलमिषल्यां । कौटुङ्ग । रानि वट ।

टणशून्यम् । स्त्री, पु । नागदमनचुपे । पसु ।
च वि ३५ । सु वि १८५ । यतकेतव्यां । च ग
२५५ । मल्लिकायां । केतकीफले । मे ।

टणशोणितम् । स्त्री । टणकुडुमे । कूड्म शान ।
रानि वट ।

टणशोषक' । पु । राजिमक्कपविजिथे । सु
कल्प ४५ । See सप ।

टणषट्पद । पु । कौटविजिथे, वरीले । लोम-
कण । चिका ।

टणसज्जक । पु । वैद्यकोक्त पञ्चलणे । "कुश
काशनलदम्भकानेचुका ।' सुयु ।

टणसारा । स्त्री । कदल्याम् । हारा ।

टणसिंह । पु । कुठारे । शब्दक । [वट ।

टणाख्य(ल्य)म् । स्त्री । पञ्चतलणे । रानि

टणाक्षिप । पु । मर्यादकलणे । रानि वट ।

टणाञ्जन । पु । ककलासे । कौकलां ।
चिका ।

टणाधिप । पु । मर्यादकलणे । रानि वट ।

तृणान्नम् । स्त्री । दध्वाद्ये । नीवारध्वाद्ये । भा
पू । भधाव ।

तृणान्तम् । स्त्री । लघ्वण्ये । रा नि ष ८ ।

तृणारिः । पु । पपटके । ण्येऽर्थापङ् । वै
निघ ।

तृणावर्त्तः । पु । गुण्यासिगीतये । वै निघ ।

तृणासृक् । स्त्री । तृणकुडुम् । रा नि ष १२ ।

तृणाह्वा । स्त्री । चीनेघास इतिष्याते तृणमेदे ।

तृणो । स्त्री । आसृष्टिटायाम् । वै निघ ।

तृणेक्षुः । पु । वलजायाम् । उेनु । रा नि ष ८ ।

तृणोत्तमः । पु । ऊपरतये । रा नि ष ८ ।

तृणोत्थम् । स्त्री । तृणकुडुगे । रा नि ष १२ ।

तृणोद्भवः । पु । नीवारि । वोट्रा धन । रा
नि ष १६ । [वा च ३७५ ।

तृणोलुपम् । स्त्री । उन्नपतये । उेनुवङ् ।

तृणोल्का । स्त्री । तृणाग्री । थडेउर आंशुन ।

तृणौकः । पु । तृणाच्छादितगृहे । थङ्गूश
घ्न । इ च ।

तृणौपधम् । स्त्री । एनवातुके । श च ।

तृणान् । वि । तृणायुक्ते । वा वि ६५ ।

तृतीयकः । पु । विषमज्वरविशेषे । एतद्दिन
अक्षर अक्षर । “दिनमेकमतिक्रम्य यो भवेत् स
तृतीयकः ।” भा । “कफपित्ताक्तिकृपाद्यौ पृष्ठादा
तकफात्मक । वातपित्ताच्छिरोपाद्यौ विविध स्यात्
तृतीयकः ।” सा नि ष ।

तृतीयकविपर्ययः । पु । तृतीयकस्य ज्वरस्य
भेदे । प्रथम ७ णेव दिने छाडिग्रा वितीर
दिनेन अक्षर । यथा—आदावने च सुचति मज्जे
एकं दिन ज्वरयति । भा ।

तृतीय(या)प्रकृतिः । पु । नपुसके । च टो ।

तृप(फ)ला । स्त्री । लतायाम् । त्रिफलायाम् ।
उणा । त्रिका ।

तृप्तिः । स्त्री । सत्यपि भोजनसामर्थ्ये अनन्नाभि
लाये । भा म १ भ ज्व चि । ‘क्षान्मूलिरयापिवा ।’

तृप्तिघ्नः । वि । तृप्तिजनके । चुधान्दकरे ।

तृप्तिघ्नवर्गः । पु । नागरचित्रकचव्यविङ्गमुखा
गुड चोषचामुनपिप्लीपटोनेषु । च ४४५ ।

तृप्तिः । पु । घृते । उणा ।

तृफुः । पु । सर्पः । उणा ।

तृहता । स्त्री । विहति । तेउडे । गृह्णति
तायां । ण्येउ तेउडे । वा वि २५ ।

तृशूलफलम् । स्त्री । त्रिचकले । [प ५ ।

तृपतो । स्त्री । गृह्णित्वान् । आंगाङ्गी ।

तृपा । स्त्री । तृणायाम् । रा नि ष २० । साह
क्षिकालतायाम् । श च ।

तृपाभू । स्त्री । मूत्राग्नयः । स्त्रीवि । श च ।

तृपाह(क)म् । स्त्री । जले । श च । इ निघ ।

तृपाह्वा । स्त्री । शताद्रायाम् । मधुरिकायाम् ।

तृपितम् । स्त्री । तृणायाम् । वि । तृषात्ते ।

तृपितोत्तरा । स्त्री । गोरुष्योनामशङ्गायाम् । इ
निघ । अश्वनपर्णीलतायाम् । श च ।

तृप्यक् । वि । तृणवति । च ज्व वि १५ ।
नृष्ये । अम ।

तृष्या । स्त्री । पानेच्छायां । निपाता । ने ।
तृप्यार्थः,—उदत्या, पिपासा, तृट्, तृप्यं (च),
तृपा (अक्षर), तृप्य, तृप्यं (न), उदालसिका,
धृति (इ) । तृप्ये । जटा । पिपासारोगे । रा
नि ष २० । “भयश्चमाभ्यां वलसङ्गहाहा ऊडक्षित
पित्तविषहनेय । पित्त सवात कुपितं नराणां ताल
प्रपन्नां जगयेपिपासाम् ॥” “सतत य पित्तोद्यं न
हस्तिमधिगच्छति । पुन काङ्क्षति तीयच तं तृणा
दित्तमादिशेत् ॥” “सोत स्वपावाङ्गिषु दृषितेषु
दोषेय तट सम्भवतीह जन्तो । दित्तं चूतास्ता
चतत्रा चतुर्थी चयाचयाप्यामसगुहवा च । भक्तौ
इवा सतमिकेति तासां निषीध क्षिप्तान्यनुपपन्नसु ।
चामाव्यता मारुतसम्भवायां तीदसत्या ग्रन्थिरस
चापि । स्त्रीतीमिरीषो विरसच वक्र श्रोताभिरङ्गिय
विहङ्गिमिति । सूक्ष्माविवेकविलापदाहा रते चपल
प्रततय शोष । शीताभिनन्दा सुखतिक्तता च
पित्तात्मिकायां परिदूयणश्च । वाष्पावरीधात् कफ
सङ्घनेऽग्री तृपा वलासं भवेत्तथा तु । निद्रागुरुत्वं
मधुरासता च तृणादित् गुप्यति चातिमात्रम् ।
चतस्रं कृक्षोणितनिर्गन्ताभ्यां तृणा चतुर्थी चतत्रा
मता तु । रसचयाद्या चयसम्भवा सा तयाभिभूतय
निद्रादिनेषु । पेयैयतेऽप्य स सुख न याति तां
सन्निपातादिति कैचिदाहुः ॥” इत्यादि । सा नि ।
पण्य—“शीघ्रम वमन निद्रा स्थान कवचधारण ।

कीटवा शान्त्य देया विनीची लाजसक्तव ।
 चन्द्रमण्डो धनरसा मिता मुद्रादिजा रसा ।
 खर्जूर दाडिम धात्री ककोल नलदन्तु च । जम्बोर
 करमद्वेध बोजपुर गवां पय । मधुकण्ठ्य
 तिलानि मधुराणि विश्रयत । बालतालकशीताम्बु
 माचिक सरसोजल । घनसारी गन्धसार कौमुदी
 शिशिराणि च । एला जातीकपत्रञ्च कुम्भुख च
 टङ्गणम् । चन्दनाद्रप्रियाशयो रत्नाभरणधारण ।
 हिमामुलिपत्रञ्च स्यात्पञ्चमेतत्त तृपातुरं ॥” पथ्या
 पथ्यम् ।

ट्यणारि । पुं । पर्वटक । के. भा. वड । रा
 नि व ५ ।

तेज । स्त्री । मन्त्रायां । रा नि व १८ । गुणा —
 तृट्छधानिद्रालसमेधुनेषु । रस रज्ज्व चि । पित्ते ।
 रा नि व २१ । हृते । कान्ती । स्वर्णे । रा नि व १२ ।
 युक्ते । मे । नवनीते । अग्नी । हि च । चीजसि ।

तेज फल । पु । तेजफलवत् । तेजवत् ।
 रा नि व ११ ।

तेजन. (क) । पुं । शरी । पसु । वश । भा ।
 मुञ्जातृणे । छलपतृणे । ल द १२४ । रा नि व
 ८ । स्त्री । भीजने । रा नि व २० ।

तेजना(ख्य) ह्वय । पु । मुञ्जतृणे । मूख ।
 रा नि व ८ ।

तेजनो । स्त्री । मूर्वायां । अम । चौरमूर्वायां ।
 कद्रुधान्ते । वै निघ । वचायां । भेष मु रो चि ।
 ज्योतिषतीलतायां । शर ।

तेजपत्रम् । स्त्री । खनामख्यातपत्र । तेजपात ।
 पसु । तत्पत्थाय, —पत्र, पत्रक, गन्धजात
 (मृद्वर), पाकरद्वनम् (श) । See अशुकम् ।

तेजफल । पु । हिमालयादौ ख्यात खनाम
 ख्यातवत् । तेजवत् । म काष्ठफल । क गावटे ।
 तत्पत्थाय, —बहुफल, शालसीफल, सवकफल,
 सेयफल, गन्धफल, कष्टवृक्ष । गुणा — कट
 तीक्ष्ण सुगन्ध दीपन वातश्लेष्माहृच्छि बाल
 रक्षाकारक । “तेजफल कटुतीक्ष्ण सुगन्धिदीपन
 पर । वातश्लेष्माहृच्छि बालरक्षाकर पर ॥”
 रा नि व ११ ।

तेजल । पु । कपिललपक्षिणि । तिष्ठित् पांथी ।
 रा नि व १८ ।

तेजवतो । स्त्री । ललपिपल्यां । कौण्ड ।

वै निघ २ भ अ च चि । गजपिपल्याम् । शर ।
 तेजवत्फल, तेजवत् इति च ख्याति द्रव्ये । गुणा
 — “तेजस्विनी कफ श्वास कासास्यामय वातहत ।
 पाचन्युष्ण कटुस्तिक्ता रुचिर्वाग्निप्रदीपनी ॥” भा ।
 वचायां । वट । भय चुद्ररी चि ।

तेजसाह्वय । स्त्री । मुञ्जतृणे । वै निघ ।

तेजस्कार । वि । तेजोवहंके ।

तेजस्विनी (जिनी) । स्त्री । मूर्वायाम् ।
 चविकायाम् । मन्त्राज्योतिषतीलतायाम् । रा नि
 व २ । च वि ८४ । तेजोवत् । वै निघ ।
 ज्योतिषतीलतायाम् । लताफट्टिकी । शर ।

तेजाह्वा । स्त्री । तेजफल । मन्त्राज्योतिषती
 लतायाम् । के ।

तेजिका । स्त्री । ज्योतिषतीलतायाम् । के ।

तेजोद्वेघ । पुं । पिचजरीमे । भा ।

तेजोधातु । पु । पित्ते । वै निघ ।

तेजोमन्य । पु । ज्ञप्ताप्रिमन्यवुषे । छोटे
 शनिद्रि । पसु । गुणा — “तेजोमन्यगुणा प्रोक्ता
 याप्रिमन्यसमा बुषे । विशेषाहातशीर्षी च प्रोक्ता
 पूर्व्वेय सूरिमि ॥” वै निघ ।

तेजोमयम् । स्त्री । पित्ते । वै निघ ।

तेजोवती । स्त्री । मन्त्राज्योतिषतीलतायाम् ।
 वट लताफट्टिकी । हिं लमिजिनि । भैष कुष्ठ
 चि पक्षतिकृष्टते । वै निघ २ भ जीषज्व चि ।
 चविकायाम् । हरे । पसु । भा । सा की अश
 चि बाहुशालगुडे । गजपिपल्यां । शर । वचायां ।
 सि यो हि शाम चि बाहुशालगुडे । “तृणतेजोवती
 दली ।” यत्त चवी तेजोवती चास्ति तत्र तेजोवती
 ज्योतिषती याद्या । श्रीकण्ठ । तेजोवत्कनि ।
 तेजवत् । लघुजोवत्याम् । भा म ४ भ मु रो चि ।
 सु चि २२४ । सरिचे । वै निघ ।

तेजोवोजम् । स्त्री । मन्त्रायाम् । मन्त्रा । वै
 निघ ।

तेजोवृक्ष । पुं । चुद्राप्रिमन्य । छोटे शनिद्रि ।
 रा नि व २ ।

तेजोह्वा । स्त्री । तेजोवत्याम् । तेजवत् । भा
 म ४ भ मु रो चि । सु चि २४ । वै निघ अग्नि
 बाहुशालगुडे । वचायाम् । वट । चुद्ररी चि
 कालकचूर्णे ।

तेमनम् । स्त्री । आर्द्राकरणे । मी । व्यञ्जने ।
“व्यञ्जन सूपशाकादिमिश्रणं तेमनं स्मृतम् ।” रा
नि व २० ।

तेमनौ । स्त्री । चुल्लोमिद । इ च ।

तेर. (रण.) । पु । स्वनामध्यातव्ये । उत्रण्डा
शाब्द । मं तेरणा । कं वैवर्तिने । गुणा — शीतल
तिक्त व्रणघ्न अरुणरक्तद । रा नि व ४ ।

तैजवल्ली । स्त्री । शतावल्याम् । रा नि व ४ ।

तैजसम् । स्त्री । हृते । रा नि व १५ ।

तैजसावर्त्तिनी । स्त्री । स्वर्णादिपाकमुपाया ।
शुद्धि । अम ।

तैजसो । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

तैतिल. । पु । खड्गिनि । गंशत्र । मी ।

तैत्तिर* । पु । तितिरपचिणि । रा नि व १६ ।
गण्डके । गंशत्र । मी ।

तैरयो(रियो) । स्त्री । तेरण्युपे । रा नि व ४ ।
तत्पण्याय, — तेरण, तैर, कुनौली, रागद ।
गुणा — तिक्तल, शीतल, व्रणनाशिल, अरुणवर्ण
जनकत्वञ्च । रा ।

तैलम् । स्त्री । सिद्धके । जिलाग्रम । च द ।
चि यो रा य चि चन्दनादितैले । तिलादिमधुम
ख हं, तैलसामान्ये । उत्रण । तत्पण्याय, —
सच्छण, खे ह, अथञ्जन (इ) । तद्वाष्टादशविधम् ।
तद्वयथा — तिलज सावर्ण कौसुभम् अतसीज चान्य
जम् एरण्ज कारञ्जम् ऐङ्गद नैम्य विमौतकज
निगुण्डज व्योतिषतौजम् अभयज मधुरिकीत्य
कौशाम्बज चित्राभव कर्पूरज वपुषीजजन्तेति ।
एषां विशेषगुणा स्वस्वपण्यांशेषु ज्ञेया । “तैल न
संव्येद्योमान् यस्य कस्य च यद्रवेत् । विषसाम्य
गुणत्वाच्च योगे तत्र प्रयोजयेत् । सक्तञ्च, विषस्य
तैलस्य न किञ्चिदनरं मृतस्य सुप्तस्य न किञ्चि
दनारम् ।” रा नि व. १५ । तैलसामान्यगुणा
स्वयंपथ । “तिनादिस्निग्धवस्तूनां खे हल्लेमुदाह
रम् । तन्नु वातहरं सव्यं विशेषातिलसम्भवम् ।
तैलं व्योनिगुणकृत् वाग्भटेनाखिलं मतं । अत
शेषस्य तैलस्य गुणा ज्ञेया स्वयोनिवत् । तैल
पक्वममक वा चिरप्यायि गुणाधिकः ।” भा पू २म
तैलव । “वानाद्याहोतवातायकप्रीहोदावर्णमूलिनां ।
इति वातविकाराणां विद्वयाच्च प्रशान्तये । यावन्त
स्वावरा घोडा समावेगं प्रकीर्तिता । सर्वे”

तैलगुणा ज्ञेया सर्व्व चामिलनाशना ॥”
१४म । तैलन्वाग्नेयमुष्ण तीक्ष्ण मधुर म
विपाक वृक्ष्य प्रौढन व्यवायि मृक्ष विरद
सरं विकाशि वृष्य त्वकप्रसादन मेधामार्दवं
स्थैर्यवणवलकर चक्षुष्य बहमूत्र लेखन मि
कषायागुरस पाचनमनिलवलासचक्षर क्षमि
शीतपित्तजनन योनिशिर कर्णगूलप्रममन ग
शयशीधनञ्च । सु सु ४५प । कटाक्षपक्वतैलगु
— “तैलद्रोणी प्रशक्ता विविधगदमये वातरी
द्विदिषु व्याकुल्ये पद्भूते सविषमवधिरे मिति
गदगदे च । धन्वक्ते सञ्चष्टे प्रचलितपवने ग
कम्पे कषायां शोषामञ्जोऽपतन्वे चयदधिर
सूचकच्छे च वक्षी ।” राज २प । सर्व्वाद शिरले
दानगुणा — शिर गूलगालित्यपालित्यहर केशदा
करं केशस्यापतनदोषतासान्द्रताकरम्, इन्द्रि
प्रसादक वज्रिगृहिकरञ्चेति । सदाकर्णपूरणगु
— सन्याहृतस्यहोर्चं युतिवाधित्यकर्णवातजरीमा
नकञ्च । “सौवर्चलेद्गुदीपोलुशि शपासारसम्भव
सरलागुरुदेवादिपादपे सम्भवन्तु यत् । तन्मुक्त
करक्षौत्य व्योतिषत्युद्भवं तथा । अशं कुष्ठहृत्
द्रोषादकमीदोऽनिलापहम् । करञ्जारिष्टके ति
नात्युष्णे च विनिर्दिशेत् । कषाय मधुरं ति
सारण व्रणशोधन । अच्छातिमुक्तकापीडनादि
कैरमधूकजम् । वपुषेर्वांरुक्पाण्ड्ये आन्तकविष
द्रव । वातपित्तद्वदशीघ्रं श्लेष्मलं गुरु शीतल
पित्तश्लेष्मप्रममन शोषणीकिमुकीहवम् ।” अमि
१४प ।

तैलकम् । स्त्री । अल्पपरिमाणेतैले ।

तैलकन्द* । पु । स्वनामध्यातमकाकन्दशकै
तैलकन्द इति भाषा । म क सृजिमुर्दिगण्डे ।
तत्पण्याय, — द्रावककन्द, तिलादिमदल, कर
वीरकन्दसञ्च, तिलचिदपक्वक । गुणा — कटुवृष्य
वातापघ्नारण विषघ्न लोहद्रावो शोफघ्न रसवन्
कारी च । तज्जल्य यथा — “अथारिपवसदाग्र
तिलविन्दुसमन्वित । सध्विग्धाघस्यभूमिस्थकिल
कन्दोऽतिविन्मृतः ॥” रा नि व ३ ।

तैलकण्ठजः । पु । तैलकट्टे । वृज । रा नि
व १६ ।

तैलकिट्टम् । स्त्री । पिप्पलाके । वृज । तत्पण्याय
— पिप्पलाक, खलि, तैलकण्ठज । गुणा —
कटुक गोम्य कफवातप्रमेहघ्न । रा नि व १६ ।

तैलाङ्गः । पु । वक्रवर्त्तः । पम् । [हे च ।
 तैलाटो । दणपटपट । वरठायां । दान्ता ।
 तैलाङ्गुका । स्त्री । तैलधोरिकायां । आन्
 भागा । जटा ।
 तैलिनो । स्त्री । तैलपायिकायाम् । रा नि व
 १६ । दशावर्त्तान् । श मा । [हे च ।
 तैलिशाला । स्त्री । तैलिकण्टहे । घानिषत्र ।
 तैलोनम् । स्त्री । तैलिकण्टहे । रा नि व २ ।
 तैलु(ल्व)कः । पु । लोभे । च द पाण्डु चि ।
 वा चि ६५ ।
 तैल्लणपूगम् । स्त्री । पूगफलविशेषे । नेल्लवत्
 इति भाषा । रा नि व ११ । See अकोट ।
 तैषः । पु । पौषमासे । अम् ।
 तैष्णम् । स्त्री । तैष्णवायाम् ।
 तोकः । पुं । बालके । त्रिका ।
 तोककः । पु । चातपक्षिणि । नौनकृष्टे । वै
 निघ । चातकपक्षिणि । अ म ।
 तोक्यः (क्यः) । पु । अपकृतये । हरितगि
 शकचद्रयवे । ज्ञे । "तोक्यस्तद्वमहरित तत
 स्वल्प कोर्चित ।" सीतियथाज्ञौनगुण । मा
 पू १ भ धा व । पलवाद्यदुरे । भागवतम् ।
 तोडिमस्यः । पु । मस्यविशेषे । ठाडहे गाछ ।
 वै निघ ।
 तोडम् । स्त्री । गवादिताडनदण्डे । अ ।
 तोदः (नम्) । पु, स्त्री । सूचीयधनेनेव शूल
 नेव वा व्यथायाम् । र मा । मा म १ भ भागमुज्ज ।
 तीव्रवेदनायाम् । पु । बाधो । वै निघ ।
 तोदन । पु । फलगाकविशेषे । तत्क । कपाय
 रूप वातकफघ्न । सु सू ४६५ । अस्त्रीण लघु
 मृणादि विन्धे पितामिकरश्मि । च मू २०५ ।
 तोदपर्णी । स्त्री । तोयनस्थाम् । पीता ।
 कुधा यमेदि । सु सू ४६५ ।
 तोमर । पुं । अक्षविशेषे । शनिन । अ ।
 तोमरधर । पु । अग्नी । वै निघ ।
 तोमरिका । स्त्री । सोराष्ट्रमिकायां । श र ।
 तोयम् । स्त्री । जले । रा नि व १४ । बालके ।
 दागा । वै निघ ।

तोयकाम । पु । अक्षवेतसे । मद व ५ ।
 परिष्ठाधर्त्तः ।
 तोयकुम्भा । श्रियाम् । वै निघ ।
 तोयगर्भः । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।
 तोयजः । पु । उग्नीरे । लामन्त्रिके । वै निघ ।
 तोयडिम्भः । पु । घनोपले । हारा ।
 तोयद । पु । उग्नीरे । नागरकुलायाम् । वै
 निघ । मेधे । स्त्री । घृते । मे ।
 तोयद्रुम । पु । कतकवृक्षे । निर्गुणयमोत्र
 शास्त्र ।
 तोयधरः । पु । सुखायां । नागरकुलायाम् ।
 सुनिष्पन्नकशाके । मेधे । मे ।
 तोयधिप्रियम् । स्त्री । लङ्के । श च ।
 तोयपर्णी । स्त्री । तृणधायविशेषे । गुणा
 श्यामाकवम् । च मू २०५ । वारिपर्णी । पीता ।
 कारवेलीकतायाम् । के ।
 तोयपाषाणजमलम् । स्त्री । खर्परे । शीतद्रु ।
 वै निघ ।
 तोयपिप्पलो । स्त्री । कश्चटे । वैगुडा । रा
 नि व ४ ।
 तोयपुष्पो । स्त्री । पाटलवृक्षे । श मा ।
 तोयप्रष्ठा । स्त्री । पाटलवृक्षे । वै निघ ।
 तोयप्रसादन(फल)म् । स्त्री । कतकफल ।
 निर्गुणफल । र मा ।
 तोयफला । स्त्री । नागरकाण्डिकायाम् । वैगुडा ।
 रा नि व ७ ।
 तोयमञ्जरो । स्त्री । ललापामार्गः । वै निघ ।
 तोयमलम् । स्त्री । समुद्रफेने । वै निघ ।
 तोयवती । स्त्री । अमृतवल्लीयाम् । वै निघ ।
 तोयवहरो । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । वैगुडा-
 नाम ।
 तोयवहिका (स्त्री) । स्त्री । अमृतमवालता
 याम् । चिद्वृष्टे रुदन्तीति व्याख्यायाम् । अण्ड-
 वल्ली वृक्षा । कारवेलेके । उटच्छ । रा नि व ३ ।
 मृदादुग्धायाम् । रा नि व २३ ।
 तोयवृत्ति । पुं । जलापामार्गः । वै निघ ।
 तोयवृक्ष । पु । देवादि । वै निघ ।

तोयशाला । स्त्री । वारिशालाद्याम् ।

तोयशक्तिका । स्त्री । जलगुप्ती । जल-
जोषे । रानि व १२ ।

तोयशूक । शबाले । वै निघ ।

तोयसपिका । स्त्री । भेवाम् । वै निघ ।

तोयसूचकः । पु । मण्डूके । शब्दायकस्य ।

तोयसावः । पु । अश्वस्य भेवती जलसावरीणि ।

“अजस्र पश्यतां ध्ययु स्रच्छ सवति चक्षुषः ।
तोयसावीति त विद्यादिकार साधनात्मकम् ॥”
अद ३० अ । जलसावे ।

तोयाधिवासिनो । स्त्री । पाटलवृक्षे । प म् ।

तोयापामार्गः । पु । जलापामार्गः । वै निघ ।

तोयोद्भवा । स्त्री । जलापामार्गः । वै निघ ।

तोरणम् । स्त्री । ग्रीवाधाम् । छारा । पु ।
वह्निहारे । य ।

तोल (क) । पु, स्त्री । टटपरिमाणे । १
जोला । अमीतिरक्तिकमाने । २६ रक्तिकमाने ।

पत्र शाण्डयमाने । श मा । तत्पथ्याय —
काल द्रव्य, वटकं, कर्पाई, वैप, कर्ष । तोला ।

तोपफला । स्त्री । एवावलतायाम् । वड
कौड । रा ।

तोचम् । स्त्री । कर्णमल । त्रिका ।

तौतिक । पु, स्त्री । गुप्ती । सिद्धक । प म् ।
सुक्तायाम् । रानि व १९ ।

तौपारम् । स्त्री । तुपारजलि । रानि व १४ ।

त्यद् । स्त्री । बायो । आकाशे ।

चपु । स्त्री । रङ्गे । सीसके । ग ।

चपुकर्कटो । स्त्री । ककटिकाग्रे, तपुष्याम् ।
अमा । रानि व ७ । [र मा ।

चपुटो । स्त्री । मुक्तेलायाम् । छष्टि एलाठ ।

चपुलम् । स्त्री । वडे । रङ्गे । भर्हि ।

चपुप(स)म् । स्त्री । ककट्याम् । दौडूड ।
प म् । कपविशति । कान्ठ टेड्डेड्डी । र मा ।
वडे । रानि व ११ । तपुषीफले । अमा । भा ।

चपुपतैलम् । स्त्री । चपुषोश्मोक्षतेने । अमा
तोषेष्ट टेडण । गुणा — पातपिपाहर कटा
प्रेषय गुरु शीतलघु । वा जी र मा । मपु

गुरु शीतल केश्य कफपित्तघ्न कान्तिजनकघ्न ।
रानि व १५ ।

चपुषा (घो) (सा, सो) । स्त्री । (Cucu-
mis sativus Syn C Hardwickii)

The cucumber खनामध्यातफलशाक
विशेष । अमा । ग्रीष् । छि खीरे, लघुखीरा,
बालमखीरा । म तीक्ष्णकर्कटी । क तसेयसाधि ।
ते दीपकद्वय । उत् कष्टकारि काकुडि । ता
महेष्टहृदि कोडये । तत्पथ्याय, — पीतपुष्पा,
काण्डाल, कण्डानु, चपुकर्कटी, बहुफल,
कष्टकिलता, कोपफला, तुन्दिलफला, सुधावासा ।
फलगुणा — कष्य मधुर शीतल गुरु भमपित्त
विदाहघ्नान्निघ्न बहुमूलकरम् । रानि व ७ । “तपुषे
लतु नीलञ्च ललट्टकमदाहहत् । स्वादु पित्तापह
शीत रक्तपित्तहर परम् । तत्पाण्डु कफकृष्णीर्णमक्ष
व तत्कफापहम् । तत्पक्कमक्षमुष्ण स्यात्पित्तल कफ
वातहृत् । तक्षीज मूत्रल शीत रक्ष पिप्पासकृष्ण
जित् ॥” भा आधव । कृष्णवर्णति । कान्ठ
तेड्डेड्डी । र मा । महेष्टवाहण्याम् । रानि व
१ । ककटिकायाम् । छि च ।

तपुसिनी । ककटिकायां । वै निघ ।

चपुस् । स्त्री । यङ्गे । भा म श्म कर्कटी चिसु
पुष्प चण्डादि । शीषक । रानि व ११ । गी ।
प म् । पु । तपुषलतायां । अमा ग्रीष् ।

तपुषादि । पु । रङ्गादिमध्यातपु । तपुशीष
तायरजसङ्गुलोहसुवर्णलोहमलानि । गुणा —
गरुडमिहर तृणाविषहृदोगपाण्डुमेहघ्न । सु म
२८ प ।

तपुसम् । स्त्री । घनेतरदधनि । वडामहे ।

तपुयो । स्त्री । सोगराज्यां । अ च ।

तपुयोदशाङ्गगुग्गुलु । पु । वातघ्नाधी । चाह
(भा)वा इति व्यास वणिमुष्य (अमावे सुसा
लघुन विष्कफलाया) अयगन्ता हड्डया (हृदयकम्)
गुरुषो (खलु) अतावरी नीरुषो ज शीताहृ
कोर्न राया गुल्फा अनी यमानो शरीरो एषा ५
चुषे १ प गुरुगुग्गुलु १२ प एल ६ प । रसर ।
सा को । चाहय मयमे दीप चाप्री विष्कफले
यथा । विष ।

तमम् । स्त्री । वने ।

तमरेणु । पु । विमलता । अमलक फलमान ।

स जालान्तरगतविकिरणेषु दृश्यते । "वसरिणस्तु विन्नेय निशता परमाणुभिः" पप्रश्नु । तत् पर्याय, — ध्रुवी ।

त्रायम् । स्त्री । त्रायमाणतायाम् । नि ।

त्राणा (णो) । स्त्री । त्रायमाणतायां । वनां नतां वां ड्रुम्र । रा नि व ५ । नि ।

त्रायन्तो (न्तिका) । स्त्री । त्रायमाणयां । वनां ड्रुम्र । वन भांश्निगां । रा नि व ५ । भेष कुष्ठ चि महमज्ञातकगुडे । सि धो मुज्जायष्टते । 'त्रायन्ती तुवरा तिका सरा पित्तकफापघा । व्यरुद्धोत्तगुल्याशोभमशूलविपप्रणुत् ॥ भा । च द स या ज्व चि । सि धो च द यज्ञ चि जीवत्यायष्टते । वात क्व द्राक्षादि । च द ज्वर चि पिप्पल्यादिष्टते । गखरकके । सिंहदीति लोके । वे निघ चयरी चि जलायष्टते । च द शल चि ।

त्रायमाणा (णिका) । स्त्री । हिमवत्प्रसिद्ध स्वनामख्यातमहाक्षुपे । वनां ड्रुम्र, वनां नतां, वरुणां, वन भांश्निगां । हि त्रायमाणा । तत् पर्याय, — वार्षिक, त्रायतोः, मलमट्रिका (श्र), वलर्देवा (नि) सुभद्रानी, भद्रनामिका (र), कसत्रा त्रायमाणिका, मलमद्रा, सुकासा, वार्षिका, गिरिजा, अमुजा, मङ्गल्याद्या, देववला, पालिनी, भयनाशिनौ, अवनी, रचणी, त्राणा । गुणा — शीतलधुरा गुलज्वरकफरक्तघ्नी । भमतृणाक्षयविप च्छदिघ्नी च । रा नि व ५ ।

त्रायमाणादि । पुं । पित्तज्वरप्रसिद्धकषाय भेदे । च द ज्व चि । "त्रायमाणा च मधुक पिप्पलीमूलमेव च । किराततिकाक सुम्न मधुक सविभोतकम् ॥"

त्रायवृन्तम् । स्त्री । गच्छीरेतिप्याति भ्रानुपशाक भेदे । छडिगां । वे ।

त्रास । पुं । भवे । य ।

त्रासदष्ट । पुं । कुक्षुरदष्टरीगभेदे । यथा — "योऽग्न्याश्रयदष्टोऽपि शब्दसंख्यं दर्शने । जल सत्तासनामानं दष्ट तमपि वर्जयेत् ॥" वा उ १८५ ।

त्रिशत्वम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । द्वा वां मोनि मृग । ग मा ।

त्रिकम् । स्त्री । त्रिकसायां । त्रिकटुनि । चिमदे । (सुखबोध) । कटिप्रालभागे । रा नि व १८ ।

"स्त्रिककण्ठो पृष्ठवंशास्त्योयं सन्धिकचिकं मतम् ।" पु । गोक्षुरके । यद्वाटके । वै निघ ।

त्रिकग्रहः । पु । वातरोगभेदे । जिह्वरक्षणां । च सु २०५ ।

त्रिकग्राही । स्त्री । वेदनया त्रिकव्यापिनि । ना नि ।

त्रिकट । पु । यद्वाटके । गोक्षुरके । जर ।

त्रिकटु । स्त्री । शुष्कोपिप्लोमरिचेषु । ते शुष्क पिप्पलि निरियालु । तत्पर्याय, — द्रुपण, व्योषं (श्र), कटुमिकं (की), कटुमय । गुणा — दीपन श्लासकासघ्न चणुरोगगुणमेहकफसोथमेद द्रोपद पीनसादिक इति । भा ।

त्रिकटुगुडिका । स्त्री । प्रसिद्धपिडकायाम् । त्रिकटु क्षिफला गुग्गुलु प्रलेख समभाग । गोक्षुर कार्येन मद्रा ।

त्रिकट्टादिवर्त्ति । स्त्री । नेत्ररीगाधिकारे वृत्ति । "तौणि कटूनि करञ्जफलाणि हे रमणी सद्य मेखवच । विशतरीर्षकण्य च सुल वारिचरं दशम वदति ॥" वारिचर शब्दनाभि । रसर ।

त्रिकण्ड(क)म् । स्त्री । कण्डकारी दुरालभा गोक्षुरकशेति क्षुप्रमे । सि धो सन्निपातज्वरे । वृहत्तीगणिकारीदुरालभासु । रा नि व २२ । गुणा — "त्रिकण्डकानां क्वाथ स्याद्विज्वरविनाशन । नेत्ररीग वनिच्चेव मलकस्य रुज तथा ॥" वै निघ । पुं । मत्स्यविशेष । टो ग्रां ग्राह, ग्रां ग्रां ग्राह । त्रिका । गुणा — पित्तघ्न कफघ्न रुच घ्न दीपनय । राज २५ । गोक्षुरके । र मा । च द ज्व चि यज्ञ चि नागवलाष्टते । यद्वाटके । गुडधाम् । कण्डकायाम् । शुष्काम् । वै निघ । युक्षीरवे । टोकोठा मिज्जु । श च । कण्ठम जातीयकोटविशेष । सु क्लृप् ८५ ।

त्रिकण्डका । स्त्री । त्रिवृतायां । तेउडे । क द १२५ । गोक्षुरे ।

त्रिकण्डकादिहृतम् । स्त्री । मूत्रकण्डाधिकारे हृतम् । गोक्षुर परण्णमूल कुशमूत्र काशमूत्र शरमूल इक्षुमूत्र वज्रपमूल शतमुली कर्कटिकोज एपां प्र वरर ४ ग । खरगामावे गोक्षुरैरुध मूलजगादिपयसुमल प्र १४ प ५ तो २ मा ० र । जल ४४ श दि ११ ग । शतमूलीरस कर्कटीरस इक्षुरस प्र ११ प २ तो ५ मा १ र

हस ४ श । पाके मिद्वे प्रवेप पुरातनगुह ।
सा को । त्रिकण्टकादीनां मिमित्ता ४४ प वारि
४४ श जे ११ श शतावस्थादीनां रस मिमित
५ श । रसर । भा । गन्धघृत ४ श गोचुरा
दीनां प्र २ श क्वाघार्धजल प्र १६ श जे ४ श ।
शतावरीसुकपाण्डानां रसरस प्र ४ श । प्रवेप
शर्करा २ श । भेष ।

त्रिकण्टाख्यः (कः) । पु । शङ्खाटकै । वै
निघ ।

त्रिकवयम् । स्त्री । समत्रिकटुत्रिफलात्रिगर्द ।

त्रिकवयादिलौहम् । स्त्री । पाण्डुरोगे हितम् ।
शोधितमधुर १ प गन्धघृत १ प शर्करा १ प
मधु १ प कान्तसोह १ सो त्रिकटु त्रिफला
सुख चिक्कमुल विडङ्ग एषा प्र १ तो एषां
काथिन लोहपात्रे तापपात्रे वा सप्त भावयित्वा
तत घृता च सप्त भावयित्वा रौद्रे शिशिरे च
स्याप्यम् । सा को ।

त्रिकर्प(र्षिक)म् । स्त्री । नागरातिविषामुक्तासु ।
उठे, आठेरे, मुठा । "नागरातिविषामुक्ता
तयनैतन्निकर्षिकम् ।" रा नि व २२ ।

त्रिकशूलम् । स्त्री । वज्रश्याधिभेद । कृटिश्राउ
शूल । लघु—स्फिक्कच्छो पुष्टशश्यास्थि
सन्धिसन्निक कृत । तत्र वातेन या पीडात्रिक
शूल तदुच्यते ॥ कारयैवानुकास्वेद त्रिकशूलौ
प्रयत्नत । खट्वाधनात्करीषाधि धारयेत्तत नर ॥"
भा म २३ ।

त्रिकसन्धि । पु । स्फिक्कच्छिष्टशश्यास्थिसन्धि
स्थाने । च शा ७५ ।

त्रिकसन्धस्थि । स्त्री । त्रिकास्थिनि । कटि-
गक्तिर शङ् । च शा ७५ ।

त्रिकूट(लवण)म् । स्त्री । सामुद्रलवणे । कद्र-
कट मृग । प सु । र मा । द्रोणीलवणे । रा
नि व ६ ।

त्रिकूटाक्षयम् । स्त्री । काचलवणे । वै निघ ।

त्रिकूर्चकम् । स्त्री । त्रणविषादपाथम् पडङ्गुल
मज्जविशेषे । सु सु ८५ । "अङ्गुलानि तथाष्टे व
मज्जदार्थे त्रिकूर्चक । फलेरन्तरेखाकारैरङ्गुलेर
न्वित त्रिभि । एकैकम् फलस्य पानन्तर त्रौद
सन्धित । इत्त पञ्चाङ्गुलायामङ्गार्थं रुचकभूषित ॥"
सु टी ४ ।

त्रिकोणम् । स्त्री । योनौ । शङ्खाटकै । पु ।
त्रिधारतृणे । वै निघ ।

त्रिकोणकः । पु । गुष्ठतृणे । रा नि व ८ ।

त्रिकोणफलम् । स्त्री । शङ्खाटकै । पाणिफला
भा । पु । त्रिधारतृणे । वै निघ । [निघ ।

त्रिकोणा । स्त्री । योनौ । शङ्खाटकतृणे । वै
निघम् । स्त्री । ककटिनायाम् । वै निघ ।

त्रिगन्ध(कम्) । स्त्री । लगेलापत्रेषु । वै निघ
२३ यष्ट चि दाडिमाटकै ।

त्रिगर्ता । स्त्री । सुक्तायाम् । वै निघ । सुष्टु
रिकायां । मे । क्रासुकायाम् । मे ।

त्रिगुणम् । स्त्री । सत्तरजस्तम सु ।

त्रिगुणखरस । पु । वातव्याधिघ्नो रस ।
गन्धक १ भ पारद ८ भ (मत्तान्तरे गन्धक १
भ पारद २ भ) सूक्ष्मप्रा पञ्चावतार्थं सूक्ष्म
च तेन समभाग इरीतकीचूर्णे मिश्रयेत् । रस
को । अन्य शूल—टङ्गण (सोशंगात्र थै)
समशङ्ख-खण्ड-गन्धक रससिन्दूर समभाग आद्र क
रसेन पिष्टा रुद्धा गजपुटे पचेत् । भावा १ भा
अनु मधु । रसा २ ।

त्रिजटा । स्त्री । विन्वतृणे । तन्तम् ।

त्रिजात(कम्) । स्त्री । मिलिततुल्यलगेला
पत्रेषु । पाणिनि, एलाठ, तेजपत्र ममतांश ।
रा नि व २२ । ते दचिणीचक्र, एलकुतु, आकु
पर्वोक्त । "लगेला पत्रकैस्तुल्यैस्त्रिगुणैः त्रिजात
कम् । नागकीशरसवृक्ष चातुर्जातकमुच्यते ॥" प प्र
२ ख । गुणा—तद्वै रोधन रुच तीक्ष्ण
सुखगन्धहृत् । लघु पिचाप्रिक्तदणै कफवात
विषापहम् ॥" भा ।

त्रिणम् । स्त्री । लवे । प्र र ।

त्रिणता । स्त्री । घनुषि । त्रि ।

त्रितयम् । स्त्री । सन्निपाते । भा म ४३
श्रीरीषि ।

त्रिदला । स्त्री । गोधापशीलमायाम् । गोश्रा-
निश गठा । प सु । रक्तलज्जालुकायाम् । वै
निघ । यष्टिमधुनि । ज द १२५ । [च ।

त्रिद(दा)लिका । स्त्री । च मरुकायाम् । श

त्रिदशगोपः । पु। इन्द्रगोपकीट । वै निघ ।
 त्रिदशदारुः । स्त्री। देवदारुकाष्ठे । चि क्र क
 स्त्रीरोचि । [य १० ।
 त्रिदशमञ्जरो । स्त्री। तुलसीगन्धे । रा नि
 त्रिदशवरभोज्यम् । स्त्री। अमृते । वि क्र
 क केशररसे ।
 त्रिदशसर्पपः । पु। दीवसर्पपञ्चे । वै निघ ।
 त्रिदशाहारः । पुं। अमृते । छला ।
 त्रिदिवा । स्त्री। एलायां । गद्रायां । वै निघ ।
 त्रिदिवोद्भवा । स्त्री। स्थूलेलायाम् । वङ्
 एणां । रा नि वट् ।
 त्रिदिवोद्भूता । स्त्री। एलायाम् । वै निघ ।
 त्रिदीप्यम् । स्त्री। यमानीवये, यमानी खोरा
 सानी अजमोदा च । वै निघ २ भ अशं चि भयक
 वध्याम् ।
 त्रिदोषम् । स्त्री। वातपित्तकफाख्यदोषत्रये । रा ।
 चिदोषजः । वि। चिदोषजनिते ।
 त्रिदोषदावानलकालमेघ । पु। सन्निपाद्य
 ज्वरे रस । हरितालपुटितवङ्ग मन शिलापुटित
 शीष शीषपुटितस्वर्णरौप्यतामाणि प्रत्येक पुन
 द्विद्रुपुटितानि कृत्वा प्र समभागी याद्व
 एतसमष्टितुल्य पारद गन्धक तुल्यकश्च द्विगुण
 (मताक्षरे स्रक्द्रव्याणां प्र एकेको भाग, गन्धक
 तुल्यो द्वौ भागौ) एकत्र निम्बुकरसेन समर्द्ध
 गोलकश्च कृत्वा यथाविधि पुटेत् । अथ तत्र तुल्य
 भाग पुन गन्धक दत्त्वा चित्रकरसेन मयेत् ।
 तदनु षोडशश विष समिश्र्य पुन तद्रससिक्त
 कृत्वा पयेत् । अथ रीक्षितगन्धपित्तेन भावयित्वा
 रक्तिहयमिता वटो काया ।
 त्रिदोषदावानलरस । पु। ज्वराधिकारे
 रस । अकंमूर्चिरस यदि तामपाचे जलौगादि
 रसे पुनरपि भावित स्यात् तदा त्रिदोषदावानलो
 भवति । वैप ।
 त्रिदोषरोहिणो । स्त्री। त्रिदोषिकगलरीग
 विग्रेधे । वै निघ । [य २२ ।
 त्रिदोषसमम् । स्त्री। समदोषवये । रा नि
 त्रिदोषसम्भव । पु। सन्निपाते । वै निघ ।
 त्रिदोषहारी (रम) । पुं। ज्वराधिकारे

रस । "वनिशिलातापताप्युत्प्रेदधिमलट्ट
 निकुम्भाग्रताप्य । दलित मष्टिपित्ततल्लिधा
 स्यादुधिरगत शिरसि त्रिदोषहारी ॥" र चि टथ ।
 त्रिधातुः । पु। गणपती । विधा । स्त्री।
 धातुवये ।
 त्रिधारकः । पु। ख, क्षीमेद । टेकौठे बनगा ।
 त्रिधारकाण्डवल्ली । स्त्री। विधारकारवे
 त्राम् । तेशित्वे डेरुष् । वै निघ ।
 त्रिधारक्षुद्धी । स्त्री। विधारवक्षीहवे ।
 टेकौठे मिद्ध । रा नि वट् ।
 त्रिनेत्ररसः । पु। पित्तकासे रस । ताम्रभण्
 अश्वभण् तोषलोहभण् समभागम् । कासमर्द
 तालाम्बेतसरसे दिनेक मर्दयित्वा द्विगुणा वटी
 काया । रसर । अपर परिणामश्ले—टङ्ग
 (गोशंगीर ५३) मृगशङ्ख स्वर्ण रससिन्दूरम्
 एषां प्र समभाग दिवा आर्द्रकरसेन विष्टा गज
 पुटेन पचेत् । श्वेतमधुया सेव्यम् । रसर । अन्य
 शीथे—पारद गन्धक भट्टटङ्ग ताव लोहम्
 एषां प्र समभाग आर्द्रकरसेन मर्दयित्वा लघु
 पुटे पचेत् । अनुपात—एरुसर अपामार्गरस ।
 अन्य ह्याधिकारे—पारदगन्धकतामाणि सम
 भागानि निर्गुक्षीरसे दिनेक मर्दयित्वा शुष्कीकृत्य
 मृषामध्वगत बालुकायन्त्रे महरवय पचेत् । पर्य
 खण्डेन सेव्य । र चि टथ । अपर सन्निपात
 ज्वरे—पारदगन्धकतामाणि समभागानि द्रव्यवय
 तुल्ये गन्धदुधे शिशुरमैय दिन सम्यग्र गोलक
 कृत्वा खरातवे शुष्कीकृत्य च अन्यमृषागत बालुका
 यन्त्रे महरवय पचेत् । र चि टथ । अन्यय सन्नि
 पातज्वरे—रस १ भ गन्धक १ भ ताम्र
 चतुर्थांश सञ्चतुल्येन गन्धदुधेन निर्गुक्षीरसेन
 शिशुरसेन च खरातवे दिनेक मर्दयित्वा शोषयेत् ।
 भा । अपर ऊरुसन्धे—जातिस्वणमाचिक
 द्विद्रुख लोह पारद वङ्ग गन्धक ताम्रम् अर्धं
 समुद्रफेन गिरिचत्तिका स्वर्ण शीथं चित्रकमूल
 द्विद्रु चिकटु विफला शिशुबीजम् अजमोदा
 (त्राङ्गुनि) यमानी पिप्पलीमूल भार्गी (वाग्भनहाणे)
 लघुन कौरककृष्णकौरकी एषां प्र समभाग आर्द्र
 करसेन मया । रसर । अपर मूत्रलक्ष्णे, रस
 गन्धकवङ्गानां प्र समभाग । दूर्वापठिमधुगोशर
 ग्राम्बालिरसेभावयित्वा मृषावयन्त्रे पक्वा च पुनम
 भावयेत् । गा २ र । र सा स ।

त्रिनेत्रा (त्रो) । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्द
शक्ति । रा नि व ० ।

त्रिपटु । स्त्री । विदमैश्वर्याचलवर्णेयु । वै निघ ।

त्रिपत्रः । पु । चण्डालकन्दभेदः । रा नि व ० ।
विदलविन्दवत् । रा नि व ११ । स्त्री । विदल
विलपत्रे ।

त्रिपत्रक' । पु । पलाशवृक्षे । द्विच ।

त्रिपथम् । स्त्री । त्रिसर्गम् । त्रैमासी प्रथ । द्वि ।

त्रिपथगा । स्त्री । गङ्गायाम् । च ।

त्रिपदा । स्त्री । हसपदीलतायाम् । रा नि व
५ । रत्नलज्जालुकायाम् । वै निघ ।

त्रिपदी । स्त्री । हसपदीलतायाम् । छोटि
गौशनिश्री नटी । प म । रा नि व ५ । शत
दलमल्लिकायाम् । "त्रिपदी शतपत्रा तु मोहिनी
येहमल्लिका ।" द्रव्याभि ।

त्रिपर्णः । पु । पलाशवृक्षे । रा नि व १० ।

त्रिपर्णी । स्त्री । वनकापास्याम् । वन कापांश ।
इतिपर्णी । छोटिनिश्री । र मा । वनगङ्गायाम् ।
वै निघ । तिलपर्णिकाकन्दे । रा नि व ० । शाल
पर्णाम् । भा म ख १ म ।

त्रिपर्णिका । स्त्री । यासवृक्षे । इतिपर्णी ।
रा नि व ४ । सनामप्यातकन्दपाकविशेष । तिल
पर्णी मूरेदल इति कीदृशदेशे अनुपदशे च
प्रसिद्धा । छोटिपर्णम् । तत्पर्व्याय, — उद्वतपत्रा,
क्षिप्रपत्रिका, कन्दानु कन्दवहना, अक्षवल्ली,
विनायका, त्रिपर्णी । तद्वत्तयथा — "अश्वारि
पत्रेष्टदाश तिलविन्दुसमन्वित । सन्निधावस्थ
भूमिस्थ तिलकन्दोऽतिविस्तृतः ॥" गुणा — मधुरा
शीता आसकासत्री पित्तशमनी विषघ्नी त्रणघ्नी
च । रा नि व ० । तत्क्षारगुणा — शाक गुरु च
रुच्यं प्राये विरल्य जीर्णति । मधुर शीतवीर्यं च
पुरीषं च शिथिलम् । च मू २० भ ।

त्रिपर्णी । स्त्री । शालपर्णाम् । भा । वन
कापास्याम् । प म । "त्रिपर्णी कलमोविन्द ।"
मूल्ययाम् । रा नि व १ । पारण्यग्निकायाम् । वै
निघ । त्रिपर्णीकन्दे । छिनकन । रा नि व ० ।

त्रिपला । स्त्री । विषकायाम् । भ द्वि ।

त्रिपात् । पु । ज्वरे । वैद्यकम् । "ज्वरम्
त्रिपात्तिकायाम् ॥" भाग ।

त्रिपाद । पु । शन्तिपर्णमूलम् । वै निघ ।

त्रिपादिका । स्त्री । हसपादीलतायाम् । रा
नि व ५ ।

त्रिपादी । स्त्री । हसपादीलताया, कीटमारि
कायाम् । वा मू १५ च शिदाद्यादि । "हे पञ्चके
गोपसुता त्रिपादो । रत्नलज्जालुकायाम् । वै निघ ।

त्रिपिवा (त्) । पु । लम्बकणं क्षीरम् । वै निघ ।

त्रिपिष्टकम् । स्त्री । आकाशे । शब्दर ।

त्रिपुट' (क) । पु । तालके । शर । गोचर
घप । प म । सतीलकी मटर इति प्यातद्विदल
चपे । र मा । शिखीधान्यभेदे । त्रैमासि कलाई ।
हि खेमारि । गुणा — "त्रिपुटी मधुरानिक्तानुवरी
रुच्यो भृशम् । कफपित्तहरी रुच्यो वायु
शीतलक्षणा । किन्तु खड्गलपङ्क्तकारो वाताति
कोपनः ॥" भ पू १ म भा व । "रुच्यो विशेषो
मधुर प्रणिष्ट सानु करोत्यस्मिन्त बलिष्ठ ।
विषम गूल सम शोफकर्ता दाहार्शहृद्गीगविकार
कारी ॥" अ १५ च । त मू प गुणा — "त्रिपुटानां
कलायाना रूप स्वादुय वसल । आधानगूल
जनक पित्तामरुचिचानिहा ॥" द्रव्यगुण ।

त्रिपुटको । स्त्री । श्वेतविहति । वै निघ ।

त्रिपुटा । स्त्री । अरुणविहति । रा नि व ६ ।
कर्णाम्नीतालतायाम् । रा नि व ३ । विहन्तावे ।
कृष्णचणके । प म । स्थूलैलायाम् । सूक्ष्मायाम् ।
रा नि व ६ । १२ । वार्धकमलिकायाम् । भक्तिका-
विहन्त । रा नि व १० । १२ । ज्ञातीवृक्षे । गोचरके ।
कुलटिकायाम् । वै निघ ।

त्रिपुटो (इन्) । पु । परच्छे । श मा । स्त्री ।
विहति । छोटि । अटो म ।

त्रिपुटोफल । पु । परच्छे । श मा ।

त्रिपुरभण्डिका । स्त्री । रुद्रजटायाम् । भाट
इति भाषा । भेष पानीयमक्तव्याम् ।

त्रिपुरभैरवरस । पु । ज्वरे रस । रुद्रविष
१ म टडणधार (मोशिश्री चरे) २ म
गन्धक ३ म छिद्रुष (सतान्तर ताव) ४ म दन्ती
बीज ५ म । दन्तीकायेन मर्दयन् । मावा ३
र । अनु आद्रकरध । रसर । रसको । चन्दो
यथा — विष १ म विषलो ३ म मरिच ४ म

ताम् ५ भ द्विज ६ भ पात्र'करसेन मर्दयेत् ।
मावा १० र । भा म ज्व चि ।

त्रिपुरमल्लिका (मालिका) । स्त्री । ४ भ
मल्लिकायाम् । रा नि ष १० । तत्पव्याध,—
शेषाङ्गी । तिका ।

त्रिपुरमाली । स्त्री । वटपवाकृतिपत्रपुष्पप्रच-
भेदे । “मोहना त्रिपुरा त्रैमा वटपत्रा च
मोहिनी ।” द्रव्याभि ।

त्रिपुरा । स्त्री । त्रिपुरमालीहले । द्रव्याभि ।

त्रिपुषा । स्त्री । त्रिपुषायाम् । कृष्णवृक्षि । श च ।
स्त्री । त्रिपुषफले । त्रिपुषीबीजे । कणावलिदे ।

त्रिपुष्या । स्त्री । त्रिपुषायाम् । वै मिष ।

त्रिफला (ली) । स्त्री । Three myroba-
lans फलत्रये । त्रिफला । तत्पव्याध,—
त्रिफली, फलत्रये, फलत्रिक (रा), फल (मि) ।
सा चतुर्धा मर्दतो द्रव्या सुगन्धा मधुरा च ।
तयोर्मर्दतो आमलकादीना प्रत्येकमक्षमाणा ।
तदुक्त—“पथ्या विभीतक धातो त्रिफला मर्दतो
क्षता ।” सि धो पानीयकाद्याण्युहते । आमलक
हरितकीविभीतकेषु । रा नि ष २२ । त्रितीया—
काशमध्यमदोषापहपकफलेषु । गीगात्र रुग्ण,
किमिम्, भ्रूय रुग्ण । “द्रव्याकाशमर्थमर्दोका
पहपकफलानि च ।” त्रौकण्ड । त्रिफलायां द्रव्य
वय समभाग देयम् । एषा योगेषु प्रधाना । रुग्णा
—दीपनी पित्तकफघ्नी दृष्टिपूर्वनी रुग्णा मन
शोधनी मेघकुष्ठविषमज्वरनाशिनौ च । भा पू १ भ ।
महाकुष्ठविषमज्वरपित्तघ्नी च । रावण । सुगन्ध
त्रिफला यथा—जातोफललवङ्गपूनेषु । मधुरत्रिफला
यथा—द्राक्षादाडिमखर्जूरैषु ।

त्रिफलाघृतम् । स्त्री । पाण्डुरोगे । गव्यघृत ४
श । पाकायै गोमूत्र १६ श । काकायै त्रिफला
दन्तीविषममूलपचाकम्पित (वर्गलाङ्गुलि)मिलित
शराव । रसर । इद स्रव्यम् ।

त्रिफलाद्यघृतम् । स्त्री । नेत्ररोगाधिकारि
घृतम् । गव्यघृत ४ प । काथाय—त्रिफलारस
१२ श स्वरसाभावे त्रिफला २ श जल ४ प श
शे १२ श । दुग्ध ४ श । कल्पायै—त्रिफला
त्रिकटु यटिमधु कटुको पुण्डरीक चूडिला विडङ्ग
नामेश्वर नीलीपलम्
चन्दन हरिद्रा दारु

को । भा । इद मज्जगम् । चपर—गव्यघृत ४
श । काथायै—त्रिफला २ श वारि १६ श शे ४
श । मृशराश्वरस ४ श वासास ४ श ।
स्वरसाभावे वासामृ २ श वारि १६ श शे ४
श । शतमूरीरस ४ प छागदुग्ध ४ श, गुडूधो
रस ४ श अभावे काथ आमलकीरस ४ श ।
कल्पायै—विषली शर्करा द्राक्षा हरितकी आम
लकी विभीतक नीलोत्पल यटिमधु काकोली
गाम्भारीरसक् कण्टकारी एषा त्रिफला शराव
(१ मेर) । मैष । रसर । इद हृत् । स्रव्य
यथा—घृत ४ श । काथायै—त्रिफला २ श वारि
१६ श शे १६ श । गव्यदुग्ध ४ श । स्रव्याया
विमिरभाशायै पेयम् । अन्यत—घृत ४ श
शतावरीजाय १६ श । कल्पायै—त्रिफला यटि
मधु १ श । पाकायै मधु प्रमेप १ श । अन्यत्
योनिरोगे—घृत ४ श । कल्पायै—त्रिफला
किण्टीरस गुडूधो पुनर्गवा श्लोकाक हरिद्रा
दावी रागा अदम्या शतावरी एषा मिलित
शराव (१ मेर) । गव्यदुग्ध १६ श । भा ।

त्रिफली । स्त्री । त्रिफलायाम् । रा ।

त्रिबला । स्त्री । बाग्यालक नागवला जग
वाट्यालकेषु ।

त्रिबलिः । स्त्री । जटरावयवविन्ने । शेट्टे
वड् । भूरिप ।

त्रिवलीकम् । स्त्री । गुदहारे, पयो । हृ च ।

त्रिभङ्गी (गटो) (गडो) । स्त्री । त्रिभङ्गायां ।
तेडेडी । प गु । “सर्करा कामलिनां त्रिभङ्गी
हिता ।” सि धो काम चि । जद काम चि । सु सु
४४ थ । चि १० थ ।

त्रिभण्ड(द्र)म् । स्त्री । मैथुनी, सुरसे । तिका ।

त्रिमण्डला । स्त्री । कृष्णमाध्यल्लाविनेषु ।

त्रिमद । पु । विडङ्गसुखचितकेषु । “विडङ्गसुख
षिवेश चिमद ।” प प्र ३४ विकल्पनौदे ।

त्रिमदक्षितयम् । स्त्री । त्रिमदक्षिफला धीति
घ्नी । प्रयोगा यष्ट चि कणादिलौह ।

त्रिमधु । स्त्री । मधुरवये, मधुघृतशर्करासु ।
रा नि ष २२ । गुणा—“मधुरचितयशसिदीपन
कान्तिदायक । विषदोष रचपित्त मृणाजैष
५५ ॥” वै मिष ।

६० । पु । मोगतरङ्गिणीकारि ।

वियटि । स्त्री । पयंठके । (दे० पा० व०) । पम् ।
वियासा । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।
नील्याम् । कृष्णतिष्ठति । उष्ण । राती ।
यमुनायाम् । उ ।

विरेश्व । पुं । म० । शंभ । उ ।

विलवणम् । स्त्री । सोवर्षसमेववपिडातीति
लवणवधे । सि यो साप्रिपातिकञ्च ५ "मातुतुडा
द्रवरस केचित्तिलवणान्वितम् ।" च द ज्व चि
नन्दे । रा नि व २२ ।

विलिङ्गगति । स्त्री । विदोपजनायाम् । भा
म ४ म सु री चि । "विलिङ्गगतिस्त्रीविरी ।"

विलोहकम् । स्त्री । स्वधरजततासेपु । सुवष
रजत ताम तथगीतचिलोहक । रा नि व २२ ।
गुणा—विलोहम्य गुणा प्रोक्ता पञ्चलीहममा
गुणे । वै निघ ।

विवर्ग । पुं । तिकटुनि, विफलायां, निमडे
च । सु चि २५ ।

विवर्गहितयम् । स्त्री । विफलातिमदे । विरुणा
७ जिमश । रस र कषायलोह ।

विवर्णकम् । स्त्री । मोहुरकी । विफलायाम् ।
तिकटुके मे । विज्ञातके । सु मू ४४ च ।

विवर्णकत् । पुं । म० । दौर्गन्ताम् । वै निघ ।

विवर्णा । स्त्री । वनकार्पोल्याम् ।

विवर्णिका । स्त्री । विषवागवि । डि न व गृहद्रव
श्व । उ ।

विवर्णी । स्त्री । इन्दीवरायाम् । वै निघ ।

विविक्रमरस । पुं । अगम्यधिकारे रस ।
तामभम तुल्येन कागदुधेन पक्वा, कागदुधपक्व
तामभम १ तो पारद १ तो गन्धक १ तो
निगुंकी (निमिन्ता) रसेन दिन मईथिला
गोलकद्वया वातुकायन्ते दिनेक पचेत । शीते
उहृत्य विगुञ्जा मावा दिया । रसर ।

विविधायतनम् । स्त्री । इन्द्रियार्थसिन्धोय
कथ्यातिथोय काषातिथीगद्वेषु रोगाणां विविध
कारणेषु । च म ११ च ।

विविष्टपम् । स्त्री । आकाशे । च टी म ।

विवीज । पुं । श्यामाके । आश शनि । रा
नि व १६ ।

विहतादिगण । पुं । तदागधीभागहरद्रव्य
समूहे । यथा—“विहता श्यामा दन्ती द्रवन्ती
(हेतुव्रकणी) सम्रसा (छामव्रकया) शङ्खिनी
(थेउ वृहा) विषाणिका (कर्कटिगुश्री, मेठा-
मिठे) गवाची (गोमूक, ब्राधोगमशी) हगलानी
(विहताङ्क) सुक (मनमा मिङ्ग) सुवर्णचीरो
(उवधविशय वा शिशोमर्कौटे) चिवक किषिही
(आपी) कुश काश तिलक कम्पिलक
(वमगाउंड़ी) पाटला पूम हरीतक्यामलकी
विभीतक गोलिनी (नील) चतुरदुख (सोनांग)
एरुड पृतिक (करुण) मछाहच (उकौटे)
मिङ्ग) मतच्छदाकंजीतिमन्येति अधीभाग
हराणि ।” सु न २८ च ।

विहृतिका । स्त्री । विहतायां । रा नि व ६ ।

विहृत् (ता, ह्यया) । स्त्री । (Ipomoea
turpethum Syn Convolvulus tur-
pethum) Turpeth Root स्वनामख्यात
छतायाम् । ठेउड़ी । हि तर्बद, निशीत, मक्
पतर, पिथीरी । स तियड । क तिगडे । त
आलतेगड । ता शिवदड । वम् फुटकुरी, निशी
भीर । तत्पथ्याय,—सञ्जानुभूति, सुवहा,
विपुटा, विहता, विमण्डी, रेचनी, सरहा, सरणा,
समसा रोचनी (म), मालविका, मसूरी, श्यामा,
अईचन्द्रा, विदला, सुषेयो, कालीहिका, काल
मेयो, काली, विवेला, विहृतिका (रा), श्रैता,
सारा (शब्दर) । श्रैतल्लणारूपमेदात् सा विविधा ।
श्रैताया पथ्याय,—विहृत् वकाची, सुवहा,
विमण्डी, विपुटा । ह्ययाया पथ्याय,—श्यामा,
पालिन्दी, सुपेनिका काला, मतरविदला, अड
चन्द्रा, कालमेयिका (अ), पालिन्दी, काल
मेयिका (म) । अरुणाया पथ्याय,—श्यामादनी,
कुटरणा, नि सता, विहता, अरुणा (र),
कलिङ्गा, परिपाकिनी (य) । सा गुणा—कुटरणा
हृमिश्रीहीदरातिशुक्रकण्डूत्रणशी विरेचने प्रशसा
च । रा नि व ६ । अरुणागुणा—स्वाद कषया
सदु रेचनी रुखा कटुका पिचकफापका च ।
राज । च द चिरज्व चि । ह्ययागुणा—श्रैताया
हीनगुणा विरेचनी तौत्रा सूक्षादाहमदमान्ति
कण्ठीलक्यकारिणी च । श्रैतागुणा—विरेचनी
स्वाद उष्ण वातला रुखा पित्तज्वरघ्नेष्वपि
जीफीदरघ्नी च । भा । रेचनी अर्धान् विपक्रम

विपक्ष या मलादि द्रवतां नयेत् रेचयति च ।
शङ्क । एषा रक्तमूलेव यास्या । सु सु ३८।३८
अ । सिधो च द र पि चि । त्रिष्ठतामोदके ।

त्रिवृत्पत्रम् । स्त्री । वटपत्रे । रसर । यङि
भङ्गावके ।

त्रिवृत्पर्णी । स्त्री । हिलमोचिकायां । श.च ।

त्रिवृत्(ताख्य)स्त्रे हः । पु । तेलवसारूपे स्त्रे ह
द्रव्ये । भा ।

त्रिवृत्तिका । स्त्री । त्रिवृत्ति । रा ।

त्रिवृन्तः । पु । पलाशवृत्ते । वै निघ ।

त्रिवेणी । स्त्री । चातकपक्षिणि । के । गङ्गाया
यमुनासरस्वत्योर्वियोगस्थानरूपे तीर्थ ।

त्रिवेला (ली) । स्त्री । विहवायां । ङेडेडी ।
रा नि व ६ ।

त्रिशङ्कुः । पु । चातकपक्षिणि । त्रिका । सुगन्ध
साज्जारे । शङ्कशङ्कु । वै निघ । विङ्गलि ।
श्लमे । मे । खयीते । श मा । [निघ ।

त्रिशतपत्रम् । स्त्री । पुण्डरीके । शृङ्गा । वै

त्रिशर्करा । स्त्री । गङ्गोत्पन्ना हिमोत्पन्ना मधुरा
चेति मिलितशर्करायाम् । “गङ्गोत्पन्ना हिमोत्पन्ना
मधुरा चेति मिश्रिता, त्रिशर्करा ।” रा नि व २२ ।

त्रिशाखपत्रः । पु । विल्ववृत्ते । रा नि व ११ ।

त्रिशिखः । पु । विल्ववृत्ते । रा नि व ११ । स्त्री ।
विश्वे । किरीटे । ह । [व ७ ।

त्रिशिखिदला । स्त्री । मालाकन्दे । रा. नि

त्रिशिरा. (स्) । पु । ज्वरे । भाग ।

त्रिशिरा । स्त्री । पाठायाम् । रा नि व ६ ।

त्रिशूलो (इन्) । पु । पारदे । रसरच्छन्ना पि
चण्डभैरवसि ।

त्रिशृङ्गी (इन्) । पु । रोहितमन्थे । रुहे मोह ।
शब्दकल्पतरु ।

त्रिसन्धिः । स्त्री । पुण्ड्रपविशेषे । कृष्ण देनि ।
म त्रिसन्धि । क त्रिसन्धि । सत्पथ्याय, —साध्य
कुसुमा, सन्धिवल्ली, सदाफलता, त्रिसन्ध्याकुसुमा,
ज्वाला, सुकुमारा, सन्धिजा । यद्य कुसुमानि
सन्धिकानि एव विकसन्ति । सा रक्षितसिद्धि
कुसुमभेदान् तिषा । परन्तु गुणैस्तुल्या । गुणा —
कफकायहरा रक्षा तन्वीयत्री च । रा नि व १० ।

त्रिसन्धिपुष्पदा । स्त्री । त्रिसन्धिवृत्ते । वै निघ ।

त्रिसन्धी । स्त्री । गृहत्रिसन्धी । वै निघ ।

त्रिसन्ध्याम् । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पे ।

त्रिसन्ध्याकुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृत्ते । रा
नि व १० ।

त्रिसन्ध्या । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृत्ते । वै निघ ।

त्रिसमम् । स्त्री । समभागा द्वौतकौ गृह

गुडूची च । रा नि व २२ । गुणा — “सम
रुचिकर चक्षुष्य मलशोधनम् । वात पित्र नाश
यति ॥” वै निघ ।

त्रिसरः । पु । तिलोदने । वै निघ । ह च ।

त्रिसरा । स्त्री । कसरायाम् । “तिलतण्डु
माषेय कसर त्रिसरेति ।” प.म. ३४ ।

त्रिसरी । पु । यस्याश्चस्य सञ्चाङ्ग भिन्नव
केवल शिर कृष्ण स त्रिसरी । “अन्यवर्णस्य बाह्व
शिर कृष्ण यदा भवेत् । त्रिसरी नाम स ग्रीक
भर्तुं कुलविनाशन ॥” ज.द. ३५ ।

त्रिसवनम् । स्त्री । त्रिसन्ध्याखाने । च शा ५५ ।

त्रिसिता । स्त्री । त्रिशर्करायां । रा नि व २२ ।

त्रिसुगन्धम् (न्धि) । स्त्री । मिलितसमभागा
त्वगीलापर्वेषु । रा नि व २२ । च द वासाखण्ड
कुष्माण्डे । गुणा — “तदकं मुखदुर्गन्धच्छेदनी मध
भेदन ।” श्रकं ।

त्रिस्तवः (स्त्वन्धः) । वि । हेतुनिह्रीपध्वजान
रूपे (आयुर्वेद) । त्रीणि हिलादीनि सूत्रानि
यन्निन् । तयो हिलादय स्त्वन्धरूपा यस्य इति ।
च सु १५ ।

त्रिस्तोताः (स्) । स्त्री । गङ्गायाम् । त्रिनेति
ख्याति नदीभेदे । मे ।

त्रिहिमम् । स्त्री । श्वेतरक्तहरिचन्दनेतिख्याति
चन्दनवर्धे ।

त्रिचारम् । स्त्री । चारवर्धे । रा नि व २२ ।
समयवचारसनिचारद्वयप्रारिषु । कामाग्निस्त्री
पनरसे । च द ।

त्रिचुर । पु । श्वेतीकिलावृत्ते । श्वेत्
रूपावर्धे । रा नि व २२ ।

त्रिचुरी । स्त्री । गोचरे । वै निघ २५ र पि नि
कुष्माण्डावर्धे ।

तुटि (टी) । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । दृष्टो
एवाह । रा नि व ६ । वा सु १५ अ सुतादि ।
“कुठ बुटी हैमवती” चि म क पर्जा चि ।
च द रा य चि लवदायचूर्णे । “तुटिसकृता”
कटफल । वै निघ ।

तुटिबोज' । पु । कचीबवे । रुद्र गीह ।
श मा ।

तुटीद्वयम् । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । सूक्ष्मायाम् ।
वा सु १५ अ शिरोविरेचने । “बुटी पृथ्वीका
शोधयन्नाममाहम्” ।

तैकटु । स्त्री । तिकटुक । चि म क स्त्री चि
मङ्गल्यम् ।

तैफलम् । स्त्री । विफलायाम् । श चि ।

तैलीक्यचिन्तामणिरस' । पु । ज्वराधिकारे
रस । पारद हीरक स्वर्ण रौप्य ताम्र लोहम्
अथ सुता गन्धक शङ्खमक्ष प्रवाल हरिताल मृग
शिला म समभागं चितकमूलकायेन ७ दिनानि
भावयेत् । अकनियार्सेन (आकन्यार आर्सेन)
निगुण्डीरसेन भीमरसेन सुहीचीरेण (मनमात्र
आर्सेन) च म ३ दिनानि भावयित्वा पोतकपद्
काभ्यन्तरे दत्त्वा अर्कचीरेण टहन सम्मिश्रं तेन
कपद् कसुखानि सेविष्य अथ कपद् कानि माण्ड
मध्ये सम्मिश्र्य भाण्डसुख रुद्धा वायुकायन्तेण
पचेत् । शीते सञ्चूर्णं चूर्णितुल्य रससिन्दूर तत्
चतुर्धा च वैकान्त्य सकिश्र शिगुरसेन ७ चितक
मूलरसेन च भावनाहय दीयम् । माता ४ र ।
मेप ।

तैलीक्यडम्पररस । पु । नवज्वरे हित ।
पारद गन्धक ताम्र पिपली जैपाल कटुकी
हरीतकी तिग्ग मधुरतिन्दुकफल, एषां म सम
भागं सुहीचीरेण सहयेत् । माता २ गुञ्जा ।
अनुपानं मधु । अन्य — रस २ भ गन्धक ४ भ
अथ चितक विडङ्ग गुड चीमर शोधक कृष्णजीरक
तिकटुसैन्धवयवपारायां म १ भ निगुण्डीरसेन
रसेन सहयेत् । माता २ र । एतेन दीय । अन्य
वागन्धाधी — हीरकमक्ष मक्ष विष गुडमुद्रा
कालशोध, एषां म १ तो अथमक्ष ४ तो उम
सिन्दूर २ तो कुमारीरसेन मधु । रसा म ।

तैलीक्यविजया । स्त्री । सकाशहसे । त्रिदि
गाह । म प ।

तैलीक्यविजयापत्रम् । स्त्री । विजयापत्रे ।
त्रिदि । (मदनमोदके, लक्ष्मीविलासरसे) ।

तैलीक्यसुन्दररस' । पु । उदररोगे रस ।
पारद १ तो गन्धक २ तो अथ सैन्धव विष
कृष्णजीरक विडङ्ग गुड चीमर वचा यवचार
प्रत्येक १० तो निगुण्डीरसेन वीजपूररसेन च
दिन मर्दयित्वा शोधयेत् । माता २ गुञ्जा । एतेन
सैन्ध । रस चि २ च । अन्य — रस १ मा गन्धक
२ मा कजलीक्य कुटजतालमूलीधुमुरकीशराज
(रुद्राक्ष) हस्तिघोषक (धुम्रग) मयन्तीमण्डूक
पर्णीषा (धुम्रगुडि) म शाणमितपत्ररसेन खल्ल
येत् । रसा स ।

तैष्टुभ । पु । सीमलताभेदे । सु चि २ र च ।
See सीम ।

तोटक । पु । अथप्रकृतिकोटविशेष । See
कोट । सु कल्प ८ अ ।

तोटि (टी) । स्त्री । पविचक्षी । कटुफले ।
पचिणि । मध्यभेदे । मे ।

तोटिहस्त । पु । पचिणि । म ।

तखनम् । स्त्री । कालाञ्जन पुष्पाञ्जन रसा
क्ष्माण्ये अञ्जनविशेषे । । दर्भाख्य । रा नि
व २२ ।

तखप्सम् । स्त्री । घनेतरदधनि । पटी ।

तख्वकम् । स्त्री । ताम्र । ताना । रा नि
व ११ । [म ११ ।

तख्वकफल' । पु । नारिकेलहसे । रा नि
तखकम् । स्त्री । मषाधनाय जलरक्षणाधार
विशेष । सु ग ५१ अ । पु । राजिकायाम् । द्युत
मन्त्रिषा । रस र म् चि ।

तखस । पु । त्रिपुटपुष्पे । मण्डर गीह । रसा ।
व्याघ्रनखे । नवीदिनय । रा नि व १० । स्त्री ।
मृत्तविशति । वै निघ । वायिकमन्त्रिकायाम् ।
मन्त्रिका । रा नि व १० ।

तखसफला । स्त्री । मन्त्रकोहसे । वै निघ ।

त्युष्टिक । पु । खरविशेषे । यो खर सतीथ
हिने भरति । “हतीयेष्टि वतीयक” इति ।
मा नि । [वै निघ ।

तखफल (मा) । पु, स्त्री । नारिकेलहसे ।

त्वक्षरः । प । नागवीट । त्रिका ।

त्याहिकज्वरः । पु । लघोऽभिभवे ज्वरे ।
अप सो ।

तूप(तूप)प(ण)म् । स्त्री । विकटुनि । छंटे
भिपुन नत्रिष्ठ । रा नि व २२ । "पिप्पली गृह
वेरच मरिच व्यापण विटु ।" प प्र २४ ।

तूपपणायुष्टतम् । स्त्री । यक्ष्णं हतम् ।
ग्यष्टत ८ प । कल्पाथे—विकटुपिफलाभिलित
पल गुडपल जाल ३२ प । "वृषणविकफलाकल्के
विलमाथे गुडात् पल । सर्पिषोऽष्टपल पक्वा मावा
सन्धानिभ पिबत् ॥" च चि १२४ । अन्त्यासि—
"तूपपण विकफां द्राचा कागमव्याणि परुषकम् ।
वे पाठे सरल व्याघ्री खगुर्मा चितक शट्टी ।
त्राक्षो तामलकीं मेदां काकनासां शतावरीं ।
विकफकां विदारीष पिश कर्पसम धृतात् ।
प्रस्थ चतुर्गुणचौर मिश कासहर पिबत् ॥"
कल्पाथे—विकटुदीनां प्र २ती दुग्ध १६श घृतं
४ श । च चि २२४ ।

तूपपणायुमण्डूरम् । स्त्री । पाण्डुरीमं हित ।
विकटु विफला मुक्ता विडङ्ग चवी (छट्टे) चितक
मूल दाहहरिद्रा गुडत्वक् स्वर्णमाची पिप्पलीमू-
द्विदाह, एषां प्र चूर्णे २ प चूर्णसमष्टिगुण
शुद्धमण्डूर गोधूत मण्डूरात् ८ गुणम् । गोमते
मण्डूर पक्वा घनीभूते चणुप्रची दीय । भेष ।

तूपपणायुलोहम् । स्त्री । खौल्याधिकारे ।
विकटु विफला चय काचलवण (दवकृष्ट) सैन्धव
नवण विटुनवण सीवञ्जलवणम् (मठण) अभ
सीमराजी लोहभक्त, एषां प्र समभाग । रसर ।
तूपणम् । स्त्री । तूपणे । वै निच ।

त्वक् । स्त्री । वरकले । छां । मे । इन्द्रिय
विशेषे । अन्त्यासि । गुडत्वचि । दाहनिनि ।
रा नि व ६ । तालीमपते । वै निच । चम्पणि ।
छांम् । यथा—"धीरस्य प्रच्यमानस्य यथा
सन्नानिका भवेत् ।

तथा त्वच । पूम् ।
सा स्मृता ॥ शरीरे
अष्टगुणा पि ।
विद्वाना खलजी

। ताम्यलव

अद्वि

मूलमूलानि दुश्चिकित्स्यतमानोति यत् त्वच ।
पट्टम् शरीरसमस्तस्य विद्वानि ।" च शा ७
मृत्तम् सप्त त्वच आह । १ अवभासिनी
खीद्विता २ ज्वेता ३ ताया ४ वदिनी ५ रीति
० मांसधरा चेति । तत १मा सञ्चवर्णानवम
यति, वीदि अष्टादशभागप्रमाणा सिकपत्रका
ठाना । २या वीदि योदशभागप्रमाणा रि
कानकस्यसहस्रद्राधिष्ठाना । ३या द्वादशभागप्रमा
चम्पदलाधिष्ठाना । ४थी अष्टभागप्रमाणा किल
कुठायाधिष्ठाना । ५मी पञ्चभागप्रमाणा कुठविम
धिष्ठाना । ६वी व्रीहिप्रमाणा यन्त्रायाधिष्ठान
७मी व्रीहियप्रमाणा भगन्दरविद्रायाधिष्ठाना ।
सु शा ५५ ।

त्वक्कण्डुर । पु । त्रये । दारा ।

त्वक्कन्द । पु । वनयुरये । दूना ८७ । मे
यद्वि । [रमा

त्वक्कदः । प । चीरीशवचे । श्रीवदकूदी

त्वक्तरङ्गः (क.) । पु । बन्ध्याम् । रा नि व १८
चमकीनि । वै निच ।

त्वक्पञ्चकम् । स्त्री । त्वक्कीटुस्वराश्रयत्वच
वेतसवत्कनियु । रा नि व २२ ।

त्वक्पत्रम् । स्त्री । दाहचिनीविशेष । कर्ण
नावचिनि । तेशपते । मे । पु । हिङ्गुवचे । वै
निच ।

त्वक्पत्नी । स्त्री । हिङ्गुपत्रात् । हिङ्गुवचे ।
तमालपते । वै निच । कारव्याम् । कुक्कुशी ।
ग ।

त्वक्पाक । पु । शकरीने । तन्नचय यथा—
"पित्तरक्तकतो ज्ञेय त्वक्पाकी ज्वरदाहवान् ।"
सु नि १४४ ।

त्वक्पुष्पम् । स्त्री । रोमाश्च । त्रिका । किलासि ।
छूनी । छं ।

त्वक्पुष्पा । स्त्री । त्रिस्त्र्याम् । शिन् ।
। किलासि । सदन, छूनी । त्रिका ।

। स्त्री । शिवरीने । किलासि । सदन,
।

। स्त्री । त्रिस्त्र्याम् । शिन् ।
। सदन, छूनी । त्रिका ।
। स्त्री । शिवरीने । किलासि । सदन,
।

त्वक्षार' । पु। शण्डपे। शण्डाह । रा नि
व ४ । रन्ध्रनि । रा नि व ७ । वश्लीचनायाम् ।
व शण्डाह । गुडलचि । सुम् ४४५ । वज्र ।
अम ।

त्वक्षारनिर्यासविषम् । स्त्री । म्यावरविष
भेदे । यस्य त्वक्षार निर्यासश्च विषम् । तानि
सन् यथा—अन्धपाचककर्तरीयसीरीयककरघाट
करम्भनन्दनवराटकानीति । “त्वक्षारनिर्यासविषै
रपथुक्तैर्भवन्ति हि । आस्यदीर्गन्धपाकपथिगिरीरुक्क
मस्रवा ४” सु कन्य २५ ।

त्वक्षारभेदिनी । स्त्री । छद्रपुञ्चुपे । रा
नि व ४ ।

त्वक्षारा । स्त्री । वश्लीचनायाम् । रा नि व ४ ।

त्वक्षुग्न्ध । पु। नागरद्वचे । नादांश
गेवृष ग्राह । भा । खवर्द्ध ।

त्वक्षुग्न्धा (न्धिका) । स्त्री । सूत्रेलायाम् ।
एखान्द्रुक् । वै निघ । जटा । निघ ।

त्वक्स्वाधो । स्त्री । त्वक्षारि । मादृष्टिनि । वै

त्वक्स्वाप । पु। स्पर्शज्ञतायाम् । निदा ।

त्वक्क्षोरम् । स्त्री । त्वक्षोरि, वश्लीचनायाम् ।
वै निघ २५ आस चि ।

त्वक्क्षोरो । स्त्री । क्षोरपक्षायां, वश्लीचना
याम् । रा नि व ४ ।

त्वग । पु। गुडलचि ।

त्वगदुर । पु। रोमाधे । तिका ।

त्वगाक्षोरा (रो) । स्त्री । वश्लीचनायाम् ।
जटा । अम ।

त्वग्भिम् । स्त्री । वक्ष्याम् । मांसलीक्षतायाम् ।
रा नि व १८ ।

त्वग्न्ध । पु। नागरद्वचे । नादांश । रा
नि व ११ ।

त्वग्जम् । स्त्री । रज्ज्वातो । व्रज्ज । केने, रोधि ।
रा नि व १८ ।

त्वग्दोष । पु। चक्षुरोगे, शीतपिपीददकुष्ठ
कीडादी । छर्ष द्रोण, कोर्मादि । निदा ।

त्वग्दोषापहा । स्त्री । सोमराज्याम् । रा नि
व ४ ।

त्वग्दोषारि' । पु। इक्षिकन्दे । रा नि व ७ ।

त्वग्ध्वसी । स्त्री । वश्लचि ।

त्वग्भो । स्त्री । चक्षुषटके । छांष्टिकि । व निघ ।

त्वग्भेद । पु। व्रणे । व निघ ।

त्वचम् । स्त्री । गुडलचि । मादृष्टिनि । गुषा
—गुरु शीत कफकाष्ठश्च यक्ष्माग्न्धन कण्ठग्रीध
नश्च । रा नि व ४ । सिधौ र पि चि खल्लखाय
लौहे ।

त्वचा । स्त्री । मिष्टवल्कनि । मादृष्टिनि । चक्षुषि ।
वल्कले । शर ।

त्वचाङ्ग । पु। नागरद्वचे । रा नि व ११ ।

त्वचापत्र । पु। द्विद्रुहचे । स्त्री । त्वचायाम् ।
मादृष्टिनि । शर ।

त्वचिसार । पु। वज्र । सद व ७ ।

त्वचिसुग्न्धा । स्त्री । सूत्रेलायाम् । इरा ।

त्वच्यगण । पु। त्वक्प्रसाधनवर्गे । तैलादी ।
यथा—“तैलम् नवधा प्रोक्तं वाक्कुक्षौ चक्रमदक ।
स्थीरेषु पर्पटी स्पर्का त्वच्योऽयं गण उच्यते ॥”
अर्क ।

त्वरारोह । पु। पारावत । वै निघ ।

त्वरितका । स्त्री, पु (क) । शीघ्रप्राकिशानि
धान्यभेदे । सुम् ४६५ ।

त्वष्ट्रम् । स्त्री । तार्य । व निघ । वि ।
तनूकते । छांष्टाणा । च ।

त्वष्टा (ट्टी) । स्त्री । व्राट्टीशके । व निघ ।

त्वाचम् । स्त्री । त्वक्तेने । मादृष्टिनिष्ठ ट्टेण ।
गुषा—“वज्रिनायानिलहरमा दानादिपनाइम् ।
वाल्मुकिं प्रप्रमने सधाहि दशमानभिन् । त्वा
तेलं रज्ज्वावि तोये चित्रं निमन्ति ।” अति ।

त्युच्चरः । ५ । नागवीटे । त्रिका ।

त्याहिकज्वरः । ५ । दत्तोऽङ्गिभवा ज्वरे ।
अप स्त्री ।

तुप्र(तूप्र)घ(ण)म् । स्त्री । त्रिकटुनि । छुटे
शिशुन मन्त्रिष्ठ । रा नि व २२ । "पिप्पली यज्ञ
वेरघ मरिच तूप्रघण विटु ।" प प्र ३४ ।

तूप्रघणाद्यष्टतम् । स्त्री । यष्ट्यां छतम् ।
गयष्टत ८ प । कल्कार्थ—त्रिकटुत्रिफला मिलित
पल गुडपल जल ३२ प । "तूप्रघणत्रिफलाकल्के
विलमात्रे गुडात् पल । सर्पिषोऽष्टपल पक्का मावां
मन्दानिल पिवेत् ॥" च चि १८५ । अन्यत्वासे—
"तूप्रघण त्रिफला द्राघा कागम्याणि परूपकम् ।
इ पाठे सरल व्याघ्री खगुभां चितक शटी ।
ब्राह्मी तामलकीं मेदा काकनासां शतावरी ।
विकण्टका विदारौष पिहा कर्षसम घृतात् ।
प्रस्थ चतुर्गुणचौर मिह कासहर पिवेत् ॥"
कल्कार्थ—त्रिकटुदीनां प्र रती दुग्ध १८५ घृत
४ श । च चि २२५ ।

तूप्रघणाद्यमखूरम् । स्त्री । पाण्डुरीमे द्वित ।
त्रिकटु त्रिफला सुखा विडङ्ग चवी (छै) चितक
मूल दाहहरिद्रा गुडलक् स्वर्णसाची पिप्पलीमू-
देवदारु, एषां प्र चूर्णे २ प चूर्णसमष्टिद्विगुण
यज्ञमखूर गोमूत्र मण्डुरात् ८ गुणम् । गोमूत्रे
मखूर पक्का घनीभुते चूर्णप्रलेपी देय । भेष ।

तूप्रघणाद्यलीहम् । स्त्री । स्त्रीत्याधिकारे ।
त्रिकटु त्रिफला चय काचलवण (वचक) सेन्धव
लवण विटलवण सीवर्जलवणम् (मृद्य) अथ
सीमरानी लीहभण, एषां प्र समभाग । रसर ।

तूप्रणम् । स्त्री । तूप्रणे । वै निघ ।

त्वक् । स्त्री । वरकले । होन । मे । इन्द्रिय
विशेषे । अर्धेन्द्रिय । गुडलवि । नाचिनि ।
रा नि व ६ । तालीशपते । वै निघ । चयणि ।
छाम्डी । यथा—'चौरस्य पथमानस्य यथा
सन्तानिका भवत् । पथमानस्य शक्रस्य रजस्य
तथा त्वच । पुत्रावभासिनी तामां सिद्धयानच
सा धृता ॥ शरीरे पट् त्वच—तयथा—उदकधरा
असम्भरा सि मन्त्रिलससम्भाषिष्ठाना कुष्ठशम्भवा
धिष्ठाना अथकी विप्रिसम्भाषिष्ठाना यन्ता
हिम्यां ताम्यन्त्य इव च तम प्रविशन्ति या चाप-
धिष्टाय चरदि जायन्ते यन्त्रसन्निधु कृष्णराजि

म्यलमूलानि दुयिकित्यतमानोति यद् त्वच एता
पङ्क्तं शरीरमवतय तिष्ठन्ति ।" च ग ७५ ।
सुयुग्मसु सप्त त्वच आह । १ अवभासिनी २
लोहिता ३ श्वेता ४ तामा ५ वेदिनी ६ रोहिणी
७ मासधरा चेति । यत १मा सञ्चयर्णमवभास
यति, व्रीहे अष्टादशभागप्रमाणा सिद्धपदकाधि
ष्ठाना । २या व्रीहे षोडशभागप्रमाणा तिल
कानकम्यक्त्वद्वाधिष्ठाना । ३या द्वादशभागप्रमाणा
चन्दलाधिष्ठाना । ४थी अष्टभागप्रमाणा किलाम
कुष्ठाधिष्ठाना । ५मी पञ्चभागप्रमाणा कुष्ठविग्नां
धिष्ठाना । ६थी व्रीहिप्रमाणा यन्त्राधिष्ठाना ।
७मी व्रीहिविग्रहप्रमाणा भगन्दरविग्रहधिष्ठाना ८
सु श ५५ ।

त्वक्खण्डुर । ५ । अणि । चारा ।

त्वक्खन्द । ५ । वनशरणे । वृत्ता ८५ । मे
यह चि । [रसा

त्वक्खद । ५ । चोरीशहचे । शैवकशूकी

त्वक्तरङ्गः (क) । ५ । बल्याम् । रा नि व १८
चमारीले । वै निघ ।

त्वक्पञ्चकम् । स्त्री । न्यग्रोधीटुम्वरायलपुष
वैतसपल्लवनेषु । रा नि व २२ ।

त्वक्पत्रम् । स्त्री । दाहचिनीविशेषे । कनमि
नाचिनि । तेजपते । मे । ५ । हिङ्गुहृत् । वै
निघ ।

त्वक्पत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्रागम् । हिङ्गुहृत् ।
तमालपते । वै निघ । कारव्याम् । कृष्णकीडा ।
ग ।

त्वक्पाक । ५ । शूकरीमे । तल्लघर्ण यथा—
"पिचरक्तकती श्रेय त्वक्पाकी ज्वरदाहवान् ।"
सु नि १४५ ।

त्वक्पुष्पम् । स्त्री । रोमाच । त्रिका । किलासे ।
छूनी । ८५ ।

त्वक्पुष्पिका । स्त्री । शिम्प्याम् । भिम् ।
चितकष्ट । किलासे । धवन, छूनी । त्रिका ।
त्वक्पुष्पी । स्त्री । शिवरीमे । किलासे । धवन,
छूनी । अटा ।

त्वक्शून्यता । स्त्री । स्वर्गाप्रतायाम् । "स्वर्ग
माना त्वचा या तु शीतोष्ण मृदु कर्कश । न
जागति मुष्ण्यका शून्येति परिकीर्यते ॥" निदा ।

त्वक्सार' । पु । श्वस्ये । श्वश्राह । रा नि
व ४ । श्वश्राह । रा नि व ० । श्वश्रीचमायाम् ।
व श्वश्रीच । गृहत्वचि । सुगृहत्वचि । श्वे ।
श्वम ।

त्वक्सारनिर्यासविषम् । स्त्री । श्वश्रीचविष
मेदे । यद्य त्वक्सार निर्यासविषम् । तानि
यत्न यथा—श्वश्रीचककश्रीचश्रीचकककषाट
करभनन्दनवराटकासीति । "त्वक्सारनिर्यासविषे
रूपयुक्तेभवन्ति हि । आसदौर्भवापारुष्यश्रीचकक
मरवा । सुकल्पश्च ।

त्वक्सारमेदिनी । स्त्री । श्वश्रीचसुषुप्ते । रा
नि व ४ ।

त्वक्सार । स्त्री । श्वश्रीचमायाम् । रा नि व ४ ।
त्वक्शुगन्ध । पु । नागरज्ज्वले । नात्रात्रा
लेव्य श्राह । भा । लवण ।

त्वक्शुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । शुष्कलायाम् ।
एलबालु । वे निघ । जटा । निघ ।

त्वक्स्नाहो । स्त्री । त्वक्सार । नादचिनि । वे

त्वक्स्नाप । पु । स्पृशानतायाम् । निदा ।

त्वक्चोरम् । स्त्री । त्वक्चोरे, श्वश्रीचमायाम् ।
वे निघ २म ऋषि ।

त्वक्चोरो । स्त्री । चोरश्रकायां, श्वश्रीचना
याम् । रा नि व ४ ।

त्वग् । पु । श्वश्रीच ।

त्वग्दुर । पु । रोमाच । तिका ।

त्वग्चोरा (रो) । स्त्री । श्वश्रीचनायाम् ।
जटा । श्वम ।

त्वग्गुम्भि । स्त्री । श्वश्रीच । मांसलीलतायाम् ।
रा नि व १८ ।

त्वग्गन्ध । पु । नागरज्ज्वले । नात्रात्रा । रा
नि व ११ ।

त्वग्जम् । स्त्री । रज्ज्वातो । वरु । कंगी, रीति ।
रा नि व १८ ।

त्वग्दोष । पु । श्वश्रीच, शीतपिचोददकुठ
कोठादी । छत्र द्रोण, कोठीनि । निदा ।

त्वग्दोषापहा । स्त्री । शीमराज्याम् । रा नि
व ४ ।

त्वग्दोषारिः । पु । श्वश्रीच । रा नि व ० ।

त्वग्ध्वसी । स्त्री । श्वश्रीच ।

त्वग्भो । स्त्री । श्वश्रीच । छत्रादि । वे निघ ।

त्वग्भेद । पु । श्वश्रीच । वे निघ ।

त्वक्चम् । स्त्री । गृहत्वचि । नादचिनि । गुणा
—गुरु शीत कफकासघ्न शुक्रामशमन कृच्छ्रशोध
नय । रा नि व ४ । सिधोर पिचि खण्डखाद्य
लीह ।

त्वक्चा । स्त्री । मिष्टवस्त्वनि । नादचिनि । श्वश्रीच ।
वस्त्वनि । श्वम ।

त्वक्चाह । पु । नागरज्ज्वले । रा नि व ११ ।

त्वक्चापत्र । पु । श्वश्रीच । स्त्री । त्वक्चायाम् ।
नादचिनि । श्वम ।

त्वक्चिसार । पु । श्वश्रीच । मद व ० ।

त्वक्चिसुगन्धा । स्त्री । श्वश्रीचमायाम् । जटा ।

त्वक्चगण । पु । त्वक्चसाधनवर्गे तैलादी ।
यथा—"तैलान् नवधा शीत वाक्चो श्वक्चमर्दक ।
श्रीश्वेय मर्पटी स्पृशानतायाम् त्वक्चोऽयं गण उच्यते ॥
श्वक्च ।

त्वक्चोरो । पु । पारावते । वे निघ ।

त्वक्चित्का । स्त्री, पु (क) । शीमराज्यानि
धान्यमेदि । सुगृहत्वचि ।

त्वक्चिद्रम् । स्त्री । ताद्ये । वे निघ । नि ।
तन्त्रते । छत्रादि । श्वम ।

त्वक्चि (चो) । स्त्री । शीमराज्यानि । वे निघ ।

त्वक्चम् । स्त्री । त्वक्चनि । नादचिनि । गुणा
—"श्वक्चान्यानि लघ्वरमाधानाविषनाशनम् ।
श्वक्चान् श्वक्चमशमन सदाहि दशनाभिमत । त्वक्च
तेल रज खावि तीथे वित निमज्जति ।" श्वक्च ।

थ ।

थः । पु । पलते । मे । रोगनिशये । भवण ।
 शर ।
 युत्कार' । पु । निष्ठोवनत्यागानुकरणशब्दे ।
 थुयुक्त । पु । पचिविशेष । पूरणि गीर्षी ।
 वैनिघ ।

थोडनम् । स्त्री । आच्छादने । वै निघ ।
 थौनियकः । पु । यन्त्रिपणं । शौटिशाना । च
 चि १५ अगर्तने । अ द विप चि ।

द ।

द' । पु । दन्ते ।
 दशः । पु । दन्ते । ऐ च । मचिकाविशेषे ।
 डौंश । अम । शोभाघनवत् । महिये । सर्पचते ।
 मन्मणि । विश । विका । वै निघ । दशने । मे ।
 दंशकः । पु । कर्कटे । कुकुरे । वै निघ ।
 मचिकायाम् । डौंश । हारा । तत्पथ्याय, —
 वनमचिका (अ), गोमचिका, अरण्यमचिका,
 भम्भरालिका (शब्दर), पांशुर, दशक (हा),
 दुष्टमुख, कूर, चट्टिका (रा), भङ्गारी, मन्म,
 रालिका (वि) ।
 दशनम् । स्त्री । दन्तेन कर्त्तुंने । दाङ्गान ।
 ऐ च । वन्मणि ।
 दशनाशिनो । स्त्री । तैलकोटे । वै निघ ।
 दशभौर (क) । पु, स्त्री । मकुणे । महिये ।
 तिका ।
 दशमूल' । पु । शिपुहत्ते । मन्मिना गीष्ट ।
 रा नि ४० ।
 दशवदन । पु । कडपचिणि । वै निघ ।
 दशिका । स्त्री । वनमचिकाविशेषे । डौंश
 गीर्षी, दौंशनी । वै निघ ।
 दशौ (इन्) । पु, स्त्री । कुकुरे । वै निघ । वन
 मचिकायाम् । चट्टक । दौंशनी ।
 दष्ट' । पु । शक्रे । पसु ।
 दष्टकम् । स्त्री । सपटशविशेषे

दष्टा । स्त्री । दददन्ते । दाङ्गा । ऐ च । विप
 दन्ते । वै निघ ।
 दष्टायुध. (द्रास्त्र.) । पु । वनशक्रे । वै
 निघ ।
 दष्टिका । स्त्री । दाट्टिकायाम् । ऐ च ।
 दष्टो (इन्) । पु, स्त्री । वनशक्रे । अम । सपे ।
 शर ।
 दकम् । स्त्री । जले । तिका । वा चि १५ ।
 दकलावणिक' । पु । यूपविशेषे । "नाति
 मांसासुरसा दकलावणिका धृता । अन्य
 "अल्पमांसपटुक्षेष्टा दकलावणिका धृता ।"
 वा टी १५ अरण्य ।
 दकोदरम् । स्त्री । चदररेगमेदे । खलान्द्री ।
 "य खेहपीतोऽप्यनुकासितो वा बालो विरिक्तोऽ
 प्यथवा निरुद्ध । पित्रेज्जल जीतलमाद्य तस्य
 श्रोतासि दुष्यन्ति हि तद्वह्निनि । खेहपीतमेव
 वापि तेषु दकोदर पूर्ववदभ्यपेति । सिग्ध सद्यत्
 सम्पारिहृत्तनाभि भृशोन्नत् पूर्णनिवास्युन्ना च ।
 यथा हति क्षम्यति कम्पते च शब्दायते चापि
 दकोदर तत् ।" सु नि ७५ । [च ।
 दग्धम् । स्त्री । कष्टुणे । र । वि । मयोक्तै ।
 । महाशतावस्थाम् । रा नि ४४ ।
 पु । डीमकाके । डौंश रा नि ।

दग्धभूमिजशालिः । पु । दग्धवेतजशाली । गुण — “दग्धायामवनी जाता शालयी लघु पाकिन । किञ्चिस्तिका मधुरा माषमा मज वर्धना ॥” राजि व १६ । “दग्धयामाचले जाता शालयी लघुपाकिन । सुपथा बहुविण्णु वा कषा शोषापकर्षिण ॥” अति १५ प ।

दग्धमत्स्यः । प । अग्निदग्धमीने । णोडा भाँह । तस्य विवरणम् । ‘पलालेर्षष्टितो मस्य कद्मेन च लेपित । दग्धोऽद्वारे सलवणो दग्ध मस्य प्रकीर्तित ॥’ वैद्यकम् । गुण — “दग्ध मस्यो गुरुहृद्यो हृद्य प्राणवहन । चीणशुक्राय ये केचित् भयज्जरिताय ये । निल म्लौषिभिर्न ये च चीणतेजस एव च । दग्धमस्यो हितक्षीणो सतेललवणान्वित । तन्माहीनगुण किञ्चिद्वृष्टमस्य चदाहृत ॥” राज । [राजि व १० ।

दग्धरुहः । पु । तिलकचुपे । ञि शीं ।
दग्धरुहा । स्त्री । दग्धावले । हि कुरुही । राजि व ८ । [वै निघ ।

दग्धवर्णकः । पु । रोहिण्यले । त्रामकशृं ।
दग्धहीरम् । स्त्री । वैकान्तमणौ । भेषज पानीयभक्तवच्छाम् ।

दग्धा । स्त्री । कुरुही इति कीदृशे प्रसिद्ध इवविशेषे । तत्पथ्याय, — दग्धरुहा, दग्धिका, खलेरुहा, रोमशा, कर्कशदला, भक्षरीहा, सुदग्धिका । गुण — कषाया उष्णा वातकफघ्नौ अग्निदीपनी पित्तकीपनी च । राजि व ८ ।

दग्धान्नम् । स्त्री । दग्धभक्त । णोडा भाँह । तत्पथ्याय, — मिषिटा, मिषिटा, भिक्कि (अटोसा) मिषिटा । अ ।

दग्धास्य (स्याह) । पु । कुमरिचुपे । नक्रामिष्ठ शीं । प सु । “दग्धास्य स्यात् तीक्ष्णपन घृष्ट कुमरीचक ॥” द्रव्याभि ।

दग्धाघ्न । पु । तिलकपुष्पवले । वै निघ ।

दग्धिका । स्त्री । दग्धायाम् । कुरुहीति कीदृशे । राजि व ८ । दग्धाघ्न । धन्ना वा शोदा भाँह । शोषीति कैचित् । भ ।

दग्धेष्टका । स्त्री । अग्निदग्धेष्टकायाम् । भाँह । हेष्टे, शाना । हारा ।

दग्धद । पु । शोठ । डोड ।

दण्डः । पु । चतुर्दशमाने । यष्टिपलमिते काले अर्थे । यष्टिकायाम् । भाँह, छिडि ।

दण्डकः । पु । वातव्याधिविशेषे । तत्रलघु — “पाणिपादशिरःपृष्ठयोषिसम्भातिमारुत । दण्ड वत् क्षत्रगात्रस्य दण्डक सीऽनुपक्रम ॥” भा । शरे । सु कल्प ७ प । वा उ ५ प ।

दण्डकन्दः (क) । पु । धरणीकन्दे । राजि व ७ ।

दण्डकाकः । पु । स्वनामव्यातकाके । नौड काँह । हे च ।

दण्डधारणम् । स्त्री । यष्टिधारणे । गुण — “गुन सरोक्षपयालविषाणित्यो भयापह । यम खलनदीपघ्न स्थविरे च प्रशस्यते । सखीकाहबल स्थेयधैर्यवीर्यविवहन । अवष्टम्भकरश्चापि भयघ्नम् ॥” सु धि २४ प । यत्नत सम्पत्तिदानम् अवष्टम्भन शत्रुवारण भयघ्नमायुष्यञ्च । राज ।

दण्डपातः (तो) (इन्) । पु । सन्निपातज्वर विशेषे । लघु — “नक्त दिवा न निद्रासुपैति गृह्णाति मूडधीर्नभस । उल्थाय दण्डपातो भमा गुर सज्जती भमति ॥” भा १ १५ ।

दण्डपालः । पु । चर्दशकरमत्स्यविशेषे । ङान् कोणी भाँह । हारा ।

दण्डपालकः । पु । दण्डमत्स्ये । ङान् कोणी भाँह । प्रकुलमत्स्ये । भडेन भाँह । हारा ।

दण्डपाली । स्त्री । तुलायन्ते । नौडिगाँह । च सु १५ प ।

दण्डवालाधः । पु । हस्तिनि । शर ।

दण्डमत्स्यः । पु । स्वनामव्यातमत्स्ये । नौडिका भाँह । हि दण्डारी । गुण — “दण्डमत्स्यो रसे तिक पिष्टरक्तकफ हरेत् । वातसाधारण ग्रीक धक्कली बलवहन ॥” भा । कफवायुपिष्टरक्त लघुय । राज २५ ।

दण्डमातङ्गः । पु । तगरे, पिच्छीतगरे । वै निघ ।

दण्डयामः । पु । दिवसी । वै निघ । यामे । मे ।

दण्डरी । स्त्री । डडरीकले । रा ।

दण्डवालिधिः । पु । हस्तिनि । शर ।

दण्डहच (क) । पु । मुञ्जोवले । मिष्ट शीं । राजि व ८ ।

दण्डहस्तः (स्तो) (इन्) । पु। तगरपुष्पे ।
उत्तरं मूलं । रा नि व १०।२३ । पिच्छीतगरे ।
तगरपुष्पे । वै निघ ।

दण्डा । स्त्री । नागबलायाम् । वै निघ ।

दण्डापतानकः । पु। वातव्याधिभेदे ।
दण्डापतानकम्—“कफान्विती यदा बायुर्धसनीध्वं व
तिष्ठति । स दण्डवत्स्तनयति कृच्छ्रो दण्डापता
नकः ॥” सुनि १५ ।

दण्डारः । पु। मत्तश्चक्षिणि । नै ।

दण्डालु । पु। स्वनामण्यातालुविशेषे । शीघ्र
स्यान् । पसु । “ताम्बूलपयो दण्डालुर्गन्धान्
सोमश्चकलः ।” इति द्रव्याभिवानम् ।

दण्डाहतम् । स्त्री । पादजलेन विभागदधि
कृते तन्त्रे । रा नि व १५ ।

दण्डिकाः । पु। दण्डमत्तयोः । डान्दोणा
नाह ।

दण्डिका । स्त्री । श्लोणाकड्वे । व निघ ।

दण्डो (इन्) । पु। दमनकवृक्षे । मना । रा
नि व १० ।

दण्डोत्पलम् । स्त्री । दधिविशेषे । मृगुकुण्ड,
डान्कुनि, डान्दोणा । हि डान्कुण्डे । न
सहदेवो । तस्य पौतयैरतस्तपुष्यभेदेन विधा
भवति । रसा । पौतपुष्यस्य पर्याया, —गोबन्दनो
(र), देवसहा (वि), गन्धवल्ली, सहदेवो, सहा
(र) । रसास्य पर्याया —विशदेवा । श्रुतस्य
पर्याय, —दण्डोत्पला । गुणा —श्यामकासचय
त्रम् अप्रिदीतिकरसः । राज ।

दण्डोत्पला । स्त्री । पौतपुष्यदण्डोत्पले । डान्-
दोणा, डान्दुनो । रसा । भैष ५ पि हृत्त
भुषावतौगुत्याम् । “दण्डोत्पलाया मूषानि ।” सा
को दृष्टीयतेति । वै निघ अशी वि भस्मातकनिह ।

दत् । पु। दन्ते । म च ।

दत्तम् । स्त्री । मन्त्रे । वैदिनि ।

दद्रु (क) । पु। छत्रकृष्टभेदे । मोत । खण्डे
यथा—“शक्यरुगागपिष्टके दद्रुमण्डलमुद्रतम् ।”
मानि । (क) कण्डपे । म र ।

दद्रु (द्रु) । पु। चक्रमर्द्वये । डान्दुना शीघ्र ।
रा नि व ४ । भा कुष्ठ नि ।

दद्रु (द्रु) यः । चि । दद्रुरोगिणि । अम । अ
टी र ।

दद्रुनाशिनी । स्त्री । दधिविशेषे । मोदमर्दनी ।
तलिनीकौटे । रा नि व १८ ।

दद्रुमर्दी (इन्) । पु। (Cassia alata)
दद्रुमर्द्वविशेषे । मोदमर्दनी उत्रविशेषः । हि
दादमर्दन । ते सिनश्चक्षिणि । उत् जादुमानि ।
ता सिनश्चक्षिणि । “अगदी दद्रुमर्दी स्यात्
कौटारियाङ्गमुत्तर ।” इति किञ्चित्तम् ।

दद्रुरोगी (इन्) । वि । दद्रुरोगयुक्ते ।

दद्रुहनः । पु। चक्रमर्द्वये । नै ।

दद्रु । पु। दद्रुरोगे । अ टी म ।

दधि । स्त्री । श्रौवासे । मत्तज निर्व्याग । वसने ।
म र । कपिल्ये । वै निघ । दुग्धविकारे । दृष्टे ।
हि दही । म दहि । क मोतय । तत्पर्याय, —
चौरज, मद्रव्य, विरल (रा), पयस्य, घनेतर,
दधिद्रुपस (अ) । तद्देवा —मन्दकदधि सधुरदधि
मधुराम्बुदधि अम्बुदधि अत्यम्बुदधि चेति । “आदौ
मन्द तत स्यादु स्यादम्बु तत पर । अम्बु
चतुर्थमत्यम्बु पचस दधि पचधा ॥” तत्सम्प
गुणा —“मन्द दुग्ध यदव्यक्तस्य किञ्चिदघनं भवेत् ।
मन् स्यात् स्रष्टव्यम्बु दीपयविदाहृत ।
यत् सम्यक् घनतां यात व्यक्तासादुरस भवेत् ।
अव्यक्तादुरस तनु स्यादु विज्ञेयदाहृतम् । स्यादु
स्यादव्यभिच्यन्दि द्वय भेद कफापह । वारात्त
मधुर पाके रक्तपित्तप्रसादन । स्वादन्त सान्द्रमधुर
कषायानुरस भवेत् । स्वादन्तस्य गुणा निया
सामान्यदधिवर्जन । यतिरोहितमाधुर्य व्यक्ताम्ल
तदम्बुकम् । अम्बुत्त दीपन पित्तरक्तश्लेष्मविघ्नन ।
तदव्यम्बु दन्तरीमर्द्वकण्टादिदाहहत । अत्यम्बु
दीपनं रक्तवातपित्तकर परम् ॥” इति । नि सार
दुग्धदधिगुणा —“असार दधि सधास्ति गोतल
वातल गुरु । विष्टमि दीपनं रुचं शङ्खीरोग
नाशनम् । दधि पक्व दुग्धभव रुच्य श्लेष्म
गुणोत्तम । पित्ताग्निनापहं सर्वधातुप्रिद्वन्द्वजनम् ।
समकरं दधि शंष्ट यथा पित्तास दाहजित् ।
सगुद वातगुद्वय हृदय तपय गुरु ॥” भा पू २
म द व । भा । “न नक्त दधि भुञ्जीत न
प्राण्यधिकमकरं (पचतमकरम्) । नासुद्रगुप
नाचोद मोथ नामलकीर्षिम् ।” इति । रा नि

दण्डहस्त. (स्तो) (इन्) । पु। तगरपुष्प ।
 उग्रत्रयुग । रा नि व १०।२२ । पिण्डीतगरे ।
 उग्रत्रयुग । वै निघ ।

दण्डा । स्त्री । नागवलायाम् । वै निघ ।

दण्डापतानक' । पु। वातव्याधिभेदे ।
 दक्षिणम्—“कफान्वितो यदा वायुधमनीष्ये
 तिष्ठति । स दण्डवत्तन्मयति कृच्छ्री दण्डापता
 मक ॥” सु नि १५ ।

दण्डारः । पु। मलहसिणि । मे ।

दण्डालुः । प। स्तनामध्यातालुविशेषे । शी
 आनु । पसु । “तामूलपर्वो दण्डालुर्गन्धा
 सोमवल्कल ।” इति द्रव्यमिधानम् ।

दण्डाहतम् । कौ। पादजली विभागदधि
 कृते तक्के । रा नि व १५ ।

दण्डिकः । पु। दण्डमयः । डांटाकाणा
 नाह ।

दण्डिका । स्त्री । शोणाकहवे । वै निघ ।

दण्डो (इन्) । पु। दमनकचुपे । मना । रा
 नि व १० ।

दण्डोत्पलम् । कौ। वृक्षविशेषः । मृगुकुम्भ,
 डान्दुनि, डनन्धोला । हि डानिकुनुहे । स
 सङ्घेवो । तत्र पीतयस्तरक्तपुष्पभेदेन विधा
 भवति । रसा । पीतपुष्पस्य पथ्याया,—गोबन्धो
 (र), देवसङ्घा (वि), गन्धबन्धो, सङ्घदेवो, सङ्घा
 (र) । रक्तस्य पथ्याया—विशदेवा । अतस्य
 पथ्याय,—दण्डोत्पला । गुणा—वासकासपय
 स्यम् अपिदीप्तिकरस । राज ।

दण्डोत्पला । स्त्री । पीतपुष्पदण्डोत्पले । डान-
 पोला, डान्दुनो । रसा । भेष्ये पि पि हृन्
 धापतीगुणाम् । “दण्डोत्पलाया मूलाणि ।” सा
 को द्रव्योक्तनि । वै निघ अथो पि भक्ताकलिहे ।

दत् । पु। दन्त । म व ।

दत्तम् । स्त्री । मर्षे । वेदनि ।

ददृ (क) । पु। चक्रकर्मभेदे । मा । सच
 यथा—“सकृद्भूरागपिदकं ददृमण्यस्तुतम् ॥”
 मा नि । (क) कल्पे । म व ।

ददृ (दृ) । पु। चक्रमर्षभेदे । मा । मा । गी ।
 रा नि व ४ । भा कृत्ति ।

ददृमण्यम् । स्त्री । ददृमर्षभे । म वि ।

ददृ (दृ) णः । वि । ददुरोगिणि । अम । अ
 टी र ।

ददृनाशिनो । स्त्री । वृक्षविशेषः । मादमर्षिनो ।
 तलिनीकोटे । रा नि व १८ ।

ददृमर्दी (इन्) । पु। (Cassia alata)
 ददृमर्षविशेषः । मादमर्षिनो वृक्षविशेषः । हि
 दादमर्दन । ते विमर्षविशि । उत् जादुमारि ।
 ता सिमर्षगति । “अगदी ददृमर्दी स्यात्
 कौटारिशाद्रुन्दर ।” इति किञ्चित्तम् ।

ददुरोगो (इन्) । वि । ददुरोगयुक्ते ।

ददृहन' । पु। चक्रमर्षभे । मे ।

ददृः । प। ददुरोगे । अ टी भ ।

दधि । कौ। शीवासे । अवग निर्माण । वसने ।
 शर । कपिले । वै निघ । दुग्धविकारे । मृहे ।
 हि दही । स दधि । क मोंसक । तत्पथ्याय,—
 चौरज, मद्रव्य, विरज (रा), पयस्य, घनेतर,
 दधिद्रव्य (अ) । तद्देवा—मन्दकदधि सधुरदधि
 मधुरादधि अम्लदधि अत्यम्लदधि चेति । “पादौ
 मन्द तत स्वादु स्वादुम्लं तत पर । अम्ल
 अतुर्थमत्यम्ल पञ्चम दधि पञ्चधा ॥” तत्स्वरूप
 गुणा—“मन्दं दुग्धं यदव्यक्तं रस किञ्चिदघनं भवेत् ।
 मन्दं स्यात् सधुर्विष्णुं दीपययविदाहकृत् ।
 यत् सम्यक् घनतां याव व्यक्तादुरसं भवेत् ।
 अव्यक्तादुरसं तत् स्वादु विश्वरुदाहृतम् । स्वादु
 स्यादत्यम्लमिन्द्रियं हृष्य भेद कफापह । वातघ्न
 मधुरं पाके रक्तपित्तप्रसादन । स्वादु सान्द्रमधुरं
 कषायानुरसं भवेत् । स्वादुम्लं गुणा श्रिया
 सामान्यदधिवर्जनं । यत्तिरोहितमाधुर्यं व्यक्ताम्लं
 तदम्लकम् । अम्लं दीपनं पित्तरक्तघ्नमिविवर्दनं ।
 तदत्यम्लं दत्तारोमर्षकृष्णादिदाहकृत् । अत्यम्लं
 दीपनं रक्तघ्नपित्तकरं परम् ॥” इति । पिंसार
 दुग्धदधिगुणा—“असारं दधि सयाहि शीतघ्न
 वातघ्नं गुरु । विटभि दीपनं रुच्यं सङ्घर्षीरोग
 नाशनम् । दधि पक्वं दुग्धमव रुच्यं शिथ्यं
 गुणोत्तमं । पितामिनापहं सञ्चालशिववृद्धनम् ।
 मर्षकरं दधि अष्ट रूपा पितामह दाहजित् ।
 मृगद वातगुह्यं हृष्यं तर्पणं गुरु ॥” भा पूर
 म दध । भा । “न तत्र दधि भुञ्जीत न
 चाप्यधिकमकर (अधुतमर्करम्) । नातुहृष्य
 नाचोद गोम नामलक्षिणा ।” इति । राधि
 दधिवेगनिर्धधिविधौ । भा पूर म । अर । ध ।

“पोनसे चातिसारे च शीतके विषमज्वरे । अरुचौ
मूलकञ्च च काशे च दधि शस्यते । रक्तपित्त
विकारेषु ककील्येषु न तद्विष । ज्वरासक्तपित्त
बोसपेकुष्ठपाण्डूमान् कृमात् । प्राप्नुयान् काम
साधयि विधिं हिला दधिप्रिय ॥” राज १५ ।
दधिविशेषगुणा स्वस्वपथ्यादिषु श्रूय्या । सुजाता
त्यन्मन्दजातभेदेन विधिति शिषदासकृतभेदा ।
सा गुणा—अस्त्रविपाक संग्राहि गुरु उष्णगुण
वातघ्नं शूलमदीपलशेषपित्तरक्तप्रवदक मुख
रोचकं शीथकरम् अरुचिघ्न विषमज्वरमूलकञ्च
पोनसघ्नश्च । मन्दकम् अनमिष्यकाश्च दधि,
मलमूलनि सारक विदग्धपाक विदोषवर्कञ्च ।
मधुरदधि कफकर बलकर मेदीवर्कञ्च । तृतीय
दधिसामान्यगुणम् । चतुर्थमाश्रेय पित्तरक्तकफ
वदकञ्च । पञ्चम दन्तद्वेषरीमाघकण्डदाहकरञ्च ।
षष्ठम् ५५ । शारददधिगुणा—“शारद दधि
गुञ्जन रक्तपित्तविवर्धन । शीफलणाज्वरान्नां
करोति विषमज्वरम् ॥” हेमन्तदधिगुणा—“गुरु
विन्ध सुमधुर कफज्जलवर्धन । हृष्य मेध्यश्च
हेमन्त पुष्टिदं पुष्टिद्विदम् ॥” वसन्तदधिगुणा—
“वातल मधुर विन्ध किञ्चिदन्न कफात्मक ।
बलकरोत्यक्तप्रोक्त वसन्ते न प्रशस्यते ॥” शीतदधि
गुणा—“लघु चान्न भवेद्योषो चाल्युष्ण रक्त
पित्तकृत् । शीथभमपिपासाकृत दधि प्रोक्त न
शौण्डिके । तथा—“दध्यस्त्र गुरु वातदीपशमन
संग्राहि मुवावह बल्य शीफकरञ्च रुच्यशमन
वर्धय शान्तिप्रद । काशे श्वास अपीनसेषु विषम
शीतज्वरे न्याहितं रक्तोद्रेककर करोति सतत
शूलस्य हृदि पराम् ॥” रानि व १५ । खादु हृद्य
रोचन माङ्गल्यश्च । राज । दधिसर । मध्यम
शीथ । “नध्नन्परि यो भागो वन र्द्धसम
न्वित । स लोके सर इत्युक्त । सर खादु
गुरुहृष्यो वातवर्जप्रणाशन । सास्त्रो बलप्रशमन
पित्तश्लेकविबद्धन ॥ भा । दधि नक्षत्रा गन्धादि
भेदेन—अग्निमान्यकर काश श्वास शीतज्वरेषु
हितश्च । खवणमरिषहृतश्वराशुद्रामलकपुष्परस
होन न मित्यमत्रोयात् । तथा शरदि वसन्त योषा
रात्री कफविकारि पित्तदीपे च नायात् । इति
दधिवज्जलानम् । विकटपुष्ट सपक्वचूनिश्च दधि
कफघ्न वातघ्नमग्निदीपनश्च । तुङ्गिनिशिरिकानि
चातिप्रथ दहदाय कान्तिश्च करोति । इति
मयोगदधिमेषनकाल । “दधि मधुरमोदघ्न

मधुरास्त्र वा हित न चाल्युष्ण । यावद्यावन्मधु
दीपह्न तावदुक्तमिदम् ।” रानि व १५ ।

दधिका । पु । शीथेत्कहले । मद्रन, शानाहे ।
हि शानाह । ज १२२५ । कौ । दधिमिश्रित
मक्त । भा ।

दधिकूर्चिका । स्त्री । दध्ना सङ्घ पक्के पयसि ।
छाता । र मा । “दध्ना सङ्घ पय पक्के सा
भवेद्दधिकूर्चिका ।” पप्र २५ । अत दधि दुग्ध
समान भाव्यम् । गुणा—“वातघ्नी शालिणी रुचा
दुर्जरा दधिकूर्चिका ।” राज ।

दधिक्रा (न) [क्रावान्] । पु । घोटके । के ।

दधिचार । पु । दधिमन्यनदण्डे । द्वाग ।

दधिजम् । कौ । दधनि । नवनीते । रानि
व १५ ।

दधिजलम् । कौ । मनुनि । मध्वत्र भा २ ।
रानि व १५ ।

दधित्य । पु । कपित्थहृदि । र मा । च मृ
२५ । कौ । कपित्थफल । ज १२२५ । सि यो
वृद्धदाह चि । च द विदार्यादिलिपे । “दधित्य
बीजपूरकम् ।

दधित्याख्य (ह्र) । पु । धूपविशेष, सरल
द्रवे । लोभान् इति लोके । र मा ।

दधिद्रुषम् । कौ । घनेतरदधनि । के ।

दधिनाम (कम्) । कौ । कपित्थफल ।
कटयत् त्वेन । सि यो हिकाशसि । “काशोग
दधिनाम च ।” पु (सा) । कपित्थहृदि । च द ।

दधिपुष्पिका (प्पी) । स्त्री । कटमोहवे ।
कटुशाम् । रानि व २३ । शीतापराजितायाम् ।
रानि व ३३ । शूलशिर्याम् । आगोक्तुम् । वै
निघ । तन्नामकफलशाकविशेषे । ठिठिरी,
होर्पा । जि कुट्टिरी । म गोडोडिली । क
काकण्डोला, कुमरी । गुणा—कटु मधुरा
शीतला सन्नापविघ्नो वातकरी गुरु अरोचघ्नी
च । रानि व ० । बीजगुणा—गुरु हृद्य रुच्य
मलक्षयक कफाग्निमान्यकरण वातपित्तहरश्च ।
वै निघ । [वै निघ ।

दधिपूष (क) । पु । दधिबटके । मध्य सङ्घ ।

दधिफल । पु । कपित्थहृदि । रानि व ११ ।

दधिभवम् । कौ । नवनीते । ननि । वै निघ ।

दधिमण्डः (स्तु) । पु. स्त्री । दधिजन । मधिर
मां० । रमा । गुणा—“सन्तु क्रीमहरव्यव
लघु भक्षामिलापकम् । स्तोतोविशोधनं ह्लादि कफ
दृष्टानिलापकम् । अह्वयमोषणं शीघ्रमिति मल
सद्यधम् ॥” भा । “चण्डात् दधिपक्तिदं क्रीमहर
न्य कपाय सर मुक्तिदकरं दधीदरगदग्रीवा
ग्रंथा नाशन । स्तोत शुद्धिकरं कफानिलहरं विदग्ध
शलापा पाण्डुशामविकारगुणशमनं मल प्रशम
लघु ॥” रा नि व १५ ।

दधिमण्डातकम् । स्त्री । दधिमण्डनि । च वि
१८८ पक्षकोलघृते । [वै निघ ।

दधिमण्डोद्धवम् । स्त्री । नवनीते । ननि ।

दधिसुखः । पुं । वानरभेद । दर्वाकरजातीय
सपविशिवे ।

दधिलुसरसम् । स्त्री । चीरसञ्ज्ञातदधनि ।
चिनिपाञ्च महे ।

दधिलेहः । पुं । दधिवरे । मधेर ग्रत्र,
वां मां० । रमा ।

दधिवटो । स्त्री । शीघ्रवटिकाविशेष । हेष्टेर
उंढा, इरिजान उंढा, उ गुलेत्र द्वारा
पात्रा, एवं भौमवाक्त्रसे गुरुव शोधन
करिव । ऐ पात्रा १ तो ऐ गुरुक १
तो ईशव कञ्जलि, इरिजान, विष, तूँडे,
एलबालुक, अन्न, थापत्र, वर्णभागीव उ
काञ्चलोह प्रत्येव ॥० तो निमिन्ना,
मताफट्टी, अपत्राविता, ज्वरही उ चित्तर
गुल, ईशान्दर रसे भावना । वजि १ मरिवा ।
भेष । कञ्जलि २ तो हरिताल, विष, तुल्यम्,
एलबालुकम्, चम्पक, खपर खर्षमाधिक लोह
एवा प्रति ॥० तो । निगुञ्जोत्पत्तीज्योतिषतो
चित्रकरसेन कावेन वा भावयेत् ।

दधिवास्तुका । स्त्री । गोदन्तहरितालि । दुरा
लभाभद । ४ निघ ।

दधिघोषः । पुं । गुलवानरे । दर्वाकरसं
विशेष । सु जल्प ४४ । See सपे । गोलाङ्गुल
वानरे । मूत्र पोण्डा । निका ।

दधिसक्ताव । पुं (वधु) । दध्युपसिक्तपुत्रपु ।
महेभाषा छात्रु वा व्रजानां । चम ।

दधिसरः । पुं । दधयभागे । म
वै निघ । See दधि ।

दधिसारम् । स्त्री । नवनीते । ६ च ।

दधिस्रेहः । पुं । दध यैरभागे,
विका । तत्पर्याय,—दधिसर (१)
दध्युत्तरम्, कट्टरम् (२) ।

दधिस्रजा । स्त्री । लवणखोगाम् ।
See तैलपर्णी ।

दधिस्रेद । पुं । तक्के । घात । अट
दधौचा(च्य)स्थि । स्त्री । चीरके । वि

दधप्रथम् । स्त्री । दधिवरे । वै निघ ।

दध्यङ्गः । पुं । सरलद्रव । विका ।

दध्यानी । स्त्री । कटुकां । कट्टरी ।

दध्याली । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् ।
उत्रटिप्रवृत्ति । हि मदनमनु । रमा ।

दध्याघ्नः । पुं । कपित्थद्रवे । वै निघ ।

दध्याघ्नयः । पुं । सरलद्रव । लोवा

दधुत्तर(क)म् । स्त्री । दधिवारे ।
सु ५३४ ।

दन्तः । पुं । तदप्रकाशे । रा नि व २
मे । शेषद्रव । वि । चर्मेणसाधनाय्य
दीत । तत्पर्याय,—रदम, दशन, र
दिज, खर (शब्द), दिजन्ना, खादन
स च प्रियो यहे मासि जायते । सुखयोग
दन्तकः । पुं । पञ्चमद्रव । नागदन्त ।

दन्तकडमडिः । पुं । तन्नामकपालरी
बालक निद्रितोपि दन्तशब्द करोति ।
बालवि ।

दन्तकराल । पुं । दन्तरीगमेद ।
सुकुमारानां दशनानां समुद्भव । वा उ

दन्तकर्पण । पुं । निम्बुह्वे । ने
शर ।

दन्तकाष्ठ । पुं । चर्कवृत्ति । खा
अनुमद्वे । करल्लव । वै निघ । विका
वैहेही गाह । रा नि व २ । स्त्री । द
काष्ठ । मूत्रने काठि । तच्च हा
कनिशान्द्रिष्यलम् अज्ज अयसि स्त्री

डिकापरीणाश्चञ्चयितमवणम् । निम्बखदिर
यष्टिमधुकरझमवम् । कृषीर्थरसदोषविशेषेषु प्रग
स्तम् । अवेत्युभय दोषश्च रस वीर्यञ्च योजयेत् ।”
सु चि २४५ । “कषाय मधुर तिक्त कटुकस्मात्त
यित । निम्बय तिक्तकी श्रेष्ठ कषाये खादिर
सथा । मधुको मधुरे श्रेष्ठ करञ्ज कटुके तथा ।”
च ५५ । “केऽप्यत्र करवीरामकरझवकुलास
नान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सञ्चान् कण्टकिनोऽ
भ्यधु । गुवाकतालहिन्नालखञ्जरे केतकीयुते ।
नारिकेलिन ताद्या च न कुर्याद्दन्तधावनम् ।
अदितौ कर्णशूलौ च दन्तरीगे नवज्वरी । शीथी
कासी च मूर्च्छार्तो दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ।”
राज १५ ।

दन्तकाष्ठकम् । क्ली । आङ्गुल्यधुपे । रा नि
व ४ । दन्तधावनकाष्ठे । [२ निघ ।

दन्तकेतु । पु । लघुनिम्बहृत्वे । लेवूर गाह् ।

दन्तवर्षणम् । क्ली । दन्तमाजने । दांतभांजा ।

दन्तघात । पु । निम्बहृत्वे । शिशोर्दन्तकण्डमदि
रीमे । वै निघ ।

दन्तचाल. (न) । पु । दन्तरीगविशेषे । दांत
नडा । “चालश्चलद्दिदग्ने भक्षणादधिकव्यथे ।”
वा ७ २१५ ।

दन्तच्छद । पु । ओष्ठे । हला ।

दन्तच्छदा । स्त्री । मधुरविस्त्रागम् । विस्त्रागम् ।
कूट्ठ । तेनाकूठा । वै निघ ।

दन्तच्छदोपमा । स्त्री । कुन्दुरी । विस्त्रागम् ।
रा नि व ३ ।

दन्तध(धा,प)वनम् । क्ली । दन्तमाजने ।

दांत भांजा वा दांतन कदा । दन्तधावनकाष्ठे ।

दांतन काशी । दन्तधावनविधि—“दांतमंडका
च मधय कषायकटुमिश्रकम् । भक्षयेद्दन्तपवन
दन्तमांसान्यवाधयन् । केऽप्यत्र करवीरामकरझ
वकुलासनान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सञ्चान् कण्ट
किनोऽभ्यधु । निषिद्ध यथा—गुवाकतालहिन्नाल
खञ्जरे केतकीयुते । नारिकेलिन ताद्या च न
कुर्याद्दन्तधावनम् ॥ इति । दन्तधावने दिक्—
“स्यन्तु स्नाद्विषायेन पथिमास्त्रेण चामय ।
पूर्वास्त्रीनोत्तरास्त्रीन सप्यदी दन्तधावनान् ॥”
इति । दन्तकाष्ठव्यवहारे निषिद्धनना यथा—
“वर्दिती कण्ठशूलौ च दन्तरीगे नवज्वरी । शीथी

कासी च मूर्च्छार्तो दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥” इति ।
राज १५ ।

दन्तधावन । पु । खदिरहृत्वे । जद १२५ ।
रा नि व ८ । गुच्छकरञ्जे । रा नि व ८ । वकुल
हृत्वे । श च ।

दन्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतनाडीनामरीगे ।
दृशनाडी । सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपाता
गन्तुजनमिता । “दन्तमूलगतता नाड्य पञ्च त्रिधा
यधेरिता ।” भा म ४५ सु री चि ।

दन्तपत्रकम् । क्ली । कुन्दपुष्पे । श च ।

दन्तपातनयन्त्रम् । स्त्री । दन्तोत्पाटनयन्त्रे ।
दांततोणा ग्रीवाभि । “शरपुङ्खमुख यन्त्र दन्त
पातनमुच्यते ।” अत्रि ।

दन्तपाली । स्त्री । शिशोर्दन्तरीगे । वा ७ २५ ।

दन्तपीठकम् । क्ली । दन्तवेष्टे । दांतत्र
माडि । जद २५ ।

दन्तपुष्पुट (क) । पु । दन्तरोगविशेषे ।

दांतत्र माडि कोणा वा दांतत्र ग्रीवा
योना । “दन्तयोस्त्रिषु वाप्यत्र श्वययुर्जायते
महान् । दन्तपुष्पुटको नाम स व्याधि कफ
रक्तज ।” भा म ४५ सु री चि । “दन्तयोस्त्रिषु
वा यस्य श्वययु सरुजो महान् । दन्तपुष्पुटकी नय
कफमारुतपित्तज ।” सु । “दन्तयोस्त्रिषु वा योको
वदरास्थिमिधो घन । कफासाक्षीत्ररुक् शीघ्र
पच्यते दन्तपुष्पुट ॥ वा ७ २१५ ।

दन्तपुष्प । पु । अश्वत्थहृत्वे । वै निघ । क्ली ।
कतकफले । श च ।

दन्त(न्ता)फल । पु । पिप्पल्याम् । “दन्त
फलस्तु पिप्पल्याम् ।” रा नि व २३ । क्ली । कतक
फले । पिप्पलीया रण । श च ।

दन्त(न्ता)फला । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि
व ६ । अश्वत्थिकाहृत्वे । वै निघ ।

दन्तभाग । पु । हृत्पयभागे । अम ।

दन्तमेद । पु । दन्तरीगविशेषे । लघणम्—
“दन्तमेदे दिवासोदग्दरुक्स्फुटनान्विता ।” वा
७ २५ ।

दन्तमलम् । स्त्री । दशनमले । दांतत्र मल्ल
वा पीथुत्रि । चारा ।

दन्तमांसम् । क्ली । दन्तवेष्टे । दांतत्र माडि ।

दधिमण्डः (स्तु) । पुं, स्त्री । दधिजन । दधित्र
मो२ । रमा । गुणः — “मस्तु क्षीमहरस्त्वल्य
लघु भक्तमिलापकम् । क्षीतोविशोधनं द्यादि कफ
लघ्णानिलापह । अथयथोद्यन शीघ्रभिनति मल
सचयम् ॥” भा । “चणाम् दधिमण्डिद क्लमहर
मल्यं कषाय सर मुक्तिश्चेदकरं लघोदरगदग्रीवा
शंसा नाशन । क्षीत शङ्किकर कफानिलहर विष्टभ
शुलापह पाण्डुश्यासविकारगुणमयमन मस्तु प्रमल
लघु ॥” राजिव १५ ।

दधिमण्डातकम् । स्त्री । दधिमण्डि । च वि
१८५ पञ्चकीलघ्वते । [वै निघ ।

दधिमण्डोद्भवम् । स्त्री । नवनीते । ननि ।

दधिसुखः । पुं । बानरमेदे । दर्वीकरजातीय
सर्पविशेष ।

दधिलुसरसम् । स्त्री । क्षीरसञ्जातदधनि ।
चिनिपाज नहे ।

दधिलेहः । पुं । दधिसरे । दधेर मर,
वां शंशो । रमा ।

दधिवटो । स्त्री । शोधकटिकाविशेष । ऐट्टेर
शुंड़ा, हरिद्राव शुंड़ा, ७ कुलेर द्वारा
पात्रा, एवं क्षीरवाजरसे गरुव शोधन
करिषे । ऐ पात्रा १ तो ऐ गरुव १
तो ऐशव कञ्जलि, हरिताल, विष, तूँते,
एनवानुक, अन्न, चापूर, शर्षपांशूक ७
काशलग्नेश अत्रोक्त ॥० तो निगिन्ता,
नताकट्टी, अपत्राखिता, खरछी ७ चित्तात्र
मूल, देशान्तर त्रसे भावना । वटो १ मरिषा ।
मेष । कज्जलि ७ तो हरिताल, विष, तुल्यम्,
एलबालुकम्, अशक, खपर खणमाचिक लीई
एषो प्रति ॥० ती । मिश्रणोजयक्षौण्ड्योमिषतो
विषकरसेन कायेम वा भावयेत् ।

दधिवास्तुका । स्त्री । गोदन्तहरितालि । दुरा
लभामद । ४ निघ ।

दधिशोणः । पुं । शक्तवानर । दर्वीकरसर्प
विशेष । सु कल्प ४५ । See सर्प । गोलाङ्गुल
वानरे । दूध शोड़ा । विका ।

दधिसक्तव । पुं (मड) । द्युपधिकसक्तुपु ।
नहेमांश छात्र वां त्रमांश । अम ।

दधिसक्तु । पुं । रसालायाम् । पसु ।

दधिसरः । पुं । दध्यभागे । दधित मर ।
वै निघ । See दधि ।

दधिसारम् । स्त्री । नवनीते । इ च ।

दधिस्रेहः । पुं । दध् खेडभागे, दधिसरे ।
विका । तत्पथ्याय, — दधिसर (रा), सर,
दध्यमरगम्, कट्टरम् (र) ।

दधिस्रक्ता । स्त्री । लवणखीय्याम् । श वि ।
See तैलपथी ।

दधिखेदः । पुं । तक्रो । घांन । मटा ।

दधौचा(च्य)स्थि । स्त्री । क्षीरके । विका ।

दधग्रम् । स्त्री । दधिसरे । वै निघ ।

दध्यङ्ग । पुं । सरलद्रवे । विका ।

दध्यानी । स्त्री । कटुका । कट्टी । वै निघ ।
दध्याली । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् । दध्यध्वरे,
उत्तरतिप्रति । हिमदनमस्तु । रमा ।

दध्याङ्ग । पुं । कपित्थहृत् । वै निघ ।

दध्याङ्गयः । पुं । सरलद्रवे । लोवान् । रा ।

दधुत्तर(क)म् । स्त्री । दधिसारे । रमा ।
सृ ४२५ ।

दन्त । पुं । तक्षकखि । राजिव २ । कुञ्जे ।
ने । शैलमङ्ग । वि । चञ्चलसाधनास्थनि दशने ।
प्रांति । तत्पथ्याय, — रदन, दशन, रद (च),
दिज, खर (शब्दर), दिजन्ता, खादन (हि) ।
स च शिशो पठे मासि जायते । सुखवीध ।

दन्तकः । पुं । पञ्चतण्डु । नागदन्ते ।

दन्तकडमडि । पुं । तन्नामकशालरीमे । यव
बालक निद्रितोऽपि दन्तशब्द करोति । रसर
बाल वि ।

दन्तकराल । पुं । दन्तरीगमेदे । “कराल
सुकुमारणा दशनानां समुद्रव ॥” वा ४ ११५ ।

दन्तकर्पण । पुं । निम्बहृत् । नेत्रुग्राह ।
शर ।

दन्तकाष्ठः । पुं । अर्कोष्ठे । खदिरहृत् ।
अज्जुनहृत् । करञ्जहृत् । वै निघ । विकटतहृत् ।
वहेठी ग्राह । राजिव २ । स्त्री । दन्तधावन
काष्ठे । प्रांतिने काठि । सव दादशाङ्गुल
कनिष्ठाङ्गुलस्थूलम् फज्ज अयम्यि कीटाद्यवर्त्ता
याताम् । तदुक्त — “दादशाङ्गुलमायतम् । कनि

टिकापरीणाद्वृत्तययितमवधम् । निम्बखदिर
यष्टिमधुकरश्चभयम् । कृतवीर्यरसदीपविशेषेण प्रग-
क्षम् । अवेत्यमुं च दीपश्च रस वीर्यं च योजयेत् ।
सु चि २४५ । “कपाय मधुर तित्ति कटुकग्रातव-
नित । निम्बय तित्तिके यैष्ठ कपाये खादिर
नया । मधुको मधुरे यैष्ठ करश्च कटुके तथा ।
च सु ५५ । “केऽप्यत्र करवीरामकरश्चकुलास-
नान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सर्वान् कष्टकिनीऽ-
भ्यधु । गुवाकतालहिनालखज्जरे केतकीपुते ।
नारिकेलिन ताद्या च न कुर्याद्दन्तधावनम् ।
अर्दिती कर्णशूलौ च दन्तरीणी नवज्वरी । शीथी
कासी च सूक्ष्मार्तो दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ।
राज १५ ।

दन्तकाष्ठकम् । क्ली । आङ्गुल्युपे । रा नि
व ४ । दन्तधावनकाष्ठे । [वै निघ ।

दन्तकेतु । पु । लघुनिम्बहृत्वे । लेवूय गाष्ट ।

दन्तवर्षणम् । क्ली । दन्तमार्जने । दौतभाक्षा ।

दन्तघातः । पु । निम्बहृत्वे । शिशोर्दन्तकडमहि-
रोगे । वै निघ ।

दन्तचाल (न) । पु । दन्तरीगविशेषे । दौत
नडा । “चालयलद्विदशनै भयणादधिकश्रयै ।”
वा उ २१५ ।

दन्तच्छद । पु । ओठे । हला ।

दन्तच्छदा । स्त्री । मधुरविश्वाम् । विश्वाम् ।
कून्मूत्र । ऽनाकूष्ठा । वै निघ ।

दन्तच्छदीपमा । स्त्री । कुन्दुरी । विश्वाम् ।
रा नि व ७ ।

दन्तध(धा,प)वनम् । क्ली । दन्तमार्जने ।
दौत भाक्षा वा दौतन कवा । दन्तधावनकाष्ठे ।
दौतन काठी । दन्तधावनविधि—

“प्रातमङ्क-
व श्वय कपायकटुवित्तकम् । भययेदन्तपवन
दन्तमासायवाधयन् । केऽप्यत्र करवीरामकरश्च
कुलासमान् । दन्तकाष्ठायमन्ये तु सर्वान् कष्ट-
किनीऽभ्यधु । निविद्ध यथा—गुवाकतालहिनाल-
खज्जरे केतकीपुते । नारिकेलिन ताद्या च न
कुर्याद्दन्तधावनम् । इति । दन्तधावने दिक्—
‘सल्य’ साहचर्यास्येन पविमास्येन चामय ।
‘व्याखे’ नीसरस्येन सम्पदी दन्तधावनान् ॥”
ति । दन्तकाष्ठव्यवहारे निविद्धयना यथा—
‘अर्दिती कर्णशूलौ च दन्तरीणी नवज्वरी । शीथी

कासी च सूक्ष्मार्तो दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥” इति ।
राज १५ ।

दन्तधावन । पु । खदिरहृत्वे । ज द १२५ ।
रा नि व ८ । गुक्तकरञ्जी । रा नि व ८ । वकुल
हृत्वे । श च ।

दन्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतनाडीनामरोगे ।
दृशनाडी । सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपाता
गन्तुजनिमिता । “दन्तमूलगता नाड्य पञ्च त्रया
यथेरिता ।” भा म ४५ सु री चि ।

दन्तपत्रकम् । क्ली । कुन्दपुष्पे । श च ।

दन्तपातनयन्त्रम् । क्ली । दन्तोत्पाटनयन्त्रे ।
दौतजोना भौङ्गामि । “अरपुङ्गमुख यन्त्र दन्त
पातनमुच्यते ।” अचि ।

दन्तपाली । स्त्री । शिशोर्दन्तरोगे । वा उ २५ ।

दन्तपीठकम् । क्ली । दन्तवेष्टे । दौतत्र
माडि । ज द २५ ।

दन्तपुष्पुट (क) । पु । दन्तरीगविशेषे ।
दौतव गाडि फोना वा दौतव गौङ्गा
फोना । “दन्तयोस्त्रिषु वाय्वत्र श्रयणुर्जायते
महान् । दन्तपुष्पुटको नाम स व्याधि कफ
रक्तज ।” भा म ४५ सु री चि । “दन्तयोस्त्रिषु
वा यश्च श्रयणु सरुजो महान् । दन्तपुष्पुटको श्रय-
कफमाहृतपित्तज ।” सु । “दन्तयोस्त्रिषु वा शीफो
वदरास्यनिभो घन । कफानासोत्ररक् शीघ्रे
पचते दन्तपुष्पुट ॥ वा उ २१५ ।

दन्तपुष्पः । पु । अश्वत्थहृत्वे । वै निघ । क्ली ।
कतकफले । श च ।

दन्त(न्ता)फल । पु । पिप्पल्याम् । “दन्त
फलस्तु पिप्पल्याम् ।” रा नि व २३ । क्ली । कतक
फले । त्रिशांता रुक् । श च ।

दन्त(न्ता)फला । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि
व ६ । अश्वत्थिकाहृत्वे । वै निघ ।

दन्तभाग । पु । दन्त्यभागे । चम ।

दन्तमेद । पु । दन्तरीगविशेषे । लघणम्—
“दन्तमेदं विजासीदमेदरक्कुटनान्विता ।” वा
उ २५ ।

दन्तमलम् । क्ली । दन्तमले । दौतव मङ्गला
वा प्राशूत्रि । चारा ।

दन्तमासम् । क्ली । दन्तवेष्टे । दौतत्र माडि ।

दन्तमूलम् । क्ली । दन्ताभ्युदयोगः । रा नि व २० । दन्तवेष्टे ।

दन्तमूलिका । क्ली । दन्तोद्गते । शर ।

दन्तरञ्जनम् । क्ली । काशीय । शिरेरकम् । रसास ।

दन्तरीगः । पु । दन्तगतमुखरीगः । स अट विध । यथा—दानन कृमिदन्त भक्षणक दन्त रूप दन्तविद्रधि दन्तशर्करा कपालिका श्याव दन्तकथेति । भा । दन्तविद्रधिमगणय्य हनुमीच माह । सु नि १६अ । अश्वस्य दन्तगतरीगः । ज द २६अ । See मुखरीगः ।

दन्तरीगो (इन्) । वि । दन्तरीगयुक्तः ।

दन्तलेखनम् । क्ली । अस्त्रविशेषः । दाँतेष्वत्र पांशुभिः खेत्वा । यथा—‘एकधार चतुष्कोण प्रहस्ताकृति चेकतः । दन्तलेखनक तेन शोधये दन्तशर्करान् ॥’ अत्रि ।

दन्तवलः । पु । हस्तिनि । वै निघ ।

दन्तवस्त्रम् (वासः) । क्ली, पु । ओठे । रा नि व १८ ।

दन्तविद्रधिः । पु । दन्तवटगतरीगविशेषः । दाँतेष्वत्र गोंडा खोना, दाँतकुडा । यत्र दन्त वेष्टगतदोषस्य सरत्तेन हनुना बाधतो दाहस्यजा युक्त महान् श्वयसु भिन्न पूष सवेत् स दन्त विद्रधिः । “दन्तमोचमने सान्ने बाधत श्वयसुं हान् । सदाहस्यक् सवेद्विन्न पूषाम दन्तविद्रधिः ॥’ भा म ४८ सु रो चि ।

दन्तवौजः (क) (जा) । पु, क्ली । दाडिम इवे । भा । रा नि व ११ । (जा) अन्ताव्याम् । वै निघ ।

दन्तवेष्ट । पु । दन्तवष्टनमांसं, दन्तमाटिका याम् । दाँतेष्वत्र गाडि । दृष्टशीघ्रतज्ज तन्नामक दन्तवेष्टजरीगः । यदि पुष्यधिरं सवन् दन्ताय चला भवति तदा दन्तवेष्ट इत्यभिधीयते । “सवन्ति पुष्य धिरं चला दन्ता भवन्ति च । दन्तवेष्ट स विन्ययो दृष्टशीघ्रतसम्भवः ॥’ भा म ४८ सु रो चि ।

दन्तवेष्टजरीगः । पु । दन्तवेष्टनमांसगतमुख रीगः । स योडशविध (दाँतेष्वत्र दाँति-त्र २७ श्लो) यथा—दन्तवेष्ट सीपिर महासीपिर पारदरोपकुभौ वैदम खलि(क्री)वडन (आरक-

पश्च) अधिमांसक करालक, पञ्च दन्तनाश वातादिभेदेन शीताद दन्तपुष्पुट इति । “शीतादो गदित पुष्वे दन्तपुष्पुटकसया । स्युरठावीठयोदेन गृन्ते तु दम पट तथा । दन्तवेष्ट सीपिरथ मष्टा सीपिर एव च । तत परिदर प्रोक्ततन्मपकुण स्मृत । वैदभंय तत प्रोक्त खलि(क्री)वडन एव च । अधिमांसकनामा च दन्तनाशाय पञ्च च । दन्तविद्रधिरप्यत दन्तवेष्टे सु योडश ॥” भा म ४८ सु रो चि । मा नि । करालस्याने दन्तविद्रधिसाह भावमिष । सुयुतस्य करालक न गणयति । एषा लक्षणाणि तत्तत्प्राये विख्याणि ।

दन्तवेदभः । पु । दन्तमूलगतमुखरीगः । See वैदभः ।

दन्तशङ्कुः । पु । तीक्ष्णकण्टकप्रघमयवपञ्चसुख दन्ताहरणार्थे शस्त्रभेदे । ‘शङ्कुवच्च सुख तस्य कायमश्वाङ्कुलायतम् । चतुरस्र समक्षे च तीक्ष्णधार समाहितम् । इलाय तस्य कतव्य शस्त्र ह्रीदि सुखाकृतिः । कपालिका शर्कराच दन्ताना तेन शोधयेत् ॥’ सु ग ८अ । सु टो ड ।

दन्तशठः । पु । दन्तशठे । अटो भ ।

दन्तशठः । पु । कपिलवृक्षे । जम्बीरहने । रा नि व ११, २३ । चान्द्रव्याम् । आमातकवृक्षे । कम्परवृक्षे । स । तिन्त्रिडौहवे । वै निघ ।

दन्तशठा (ठो) । क्ली । चान्द्रव्याम् । आम्-नल । रा नि व ५ । तिन्त्रिव्याम् । भा ।

दन्तशब्दः । पु । यष्टशुष्कालकस्य दन्तपीडन रोगः । दाँत यडमड श्लो । लक्षणम्—‘ऊर्ध्व निरीचते दन्तान् खादिरूकति जृम्भते ॥’ मा नि । **दन्तशर्करा ।** क्ली । दन्तगतमुखरीगः । दाँतेष्वत्र पांशुभिः । लक्षणं यथा—‘मलो दन्तगती यस्त पित्तमाहतशीघ्रिनः । शर्करैव खरस्पर्शं सा नो या दन्तशर्करा ॥’ मा नि ।

दन्तशायम् । क्ली । दन्तधर्षणे, दन्तनिशुक्लण इव । मोजन, मिषि । तिका ।

दन्तशिरा । क्ली । दन्तवेष्टे । दाँतेष्वत्र गाडि । शर ।

दन्तशूलम् । क्ली । दन्तोर्ध्वे । दन्ताभ्युदे । दाँतेष्वत्र शूलनि । रा नि व २० ।

दन्तशैथिल्यम् । क्ली । वातजदन्तरीगविशेषः । दाँत आग्ना । च स २०अ ।

नुरः । ति । उचदन्ते । नतानते । मे ।
 नुरच्छदः (त्वक्) । ५ । मातुलुङ्गहवे ।
 गेवां गाँह । रा नि व ११ । [निघ ।
 न्तोज्ज्वला । स्त्री । अ तजातोपुष्पहवे । वै
 न्तोद्भेदः । पु । बाह्यदन्तीहमे । दाँत उँठा ।
 'दन्तीहं द शिशो सन्तरीगाणा कारण स्मृत ।
 वंशेषाञ्चरविद्भदकासच्छि शिरीरुक्ताम् । अभि
 नन्दस्य पोयका विसर्पस्य च जायते ॥' भा म
 उ ४४ ।
 न्तोलूखलम् । स्त्री । दन्ताधिष्ठानाम्यनि ।
 रा नि २० । च शा ७५ ।
 न्दश' । पु । दन्ते । वै निघ ।
 न्दशू(क.)लः । पु । सपें । वै निघ ।
 म. । पु । दमनकचुपे । वै निघ । कर्ह'मे ।
 मनम् । स्त्री । दमनपुष्पे । दाँतां फूल । सि
 लो च द वा व्या चि महाराजप्र तले । ५ । कुन्द
 यवहवे । दूँदफूलेत्र गाँह । रा नि व १० । दम
 नकहवे । विका । "दमनस्तुवरस्ति को हयो हय
 गन्धिक । ग्रहणात् विपक्वच्छासकै दकशूनिदीप
 जन्तु ॥" भा ।
 मनकः । पु । (Artemisia Scoparia
 or A Indica) दना इति ख्याति पुष्पचुपे ।
 नर्गा गाँह । प सु । हि दवणा । प दीणा ।
 तपर्थ्याय, —पुष्पचामर, सदनक (ति), दमन
 तान्, गन्धीतृकट, सुनि, कटिला, सुनिपुत्र,
 योधन दण्डो, पाण्डुराग, ब्रह्मजटा, पुण्डरीक,
 आपसपत्नी, पत्नी, पवित्रक, देवशेखर, कुलपत्र
 वनौत, तपस्विपत्र (रा) । गुणा — शीतल
 तप्त कषाय कटुक हृन्दीपतिदीपघ्न विष
 वेक्तीटघ्नय । अन्यथ वन्यदमन बीर्यलम्बन
 हारी मलदायी आमदीपहारी च । रा नि व १० ।
 मनी । स्त्री । अग्निदमनीनामचुपे । शोभा ।
 रा नि व ४ । नागदमन्याम् । नागदन्ता । वै निघ ।
 मयन्ती । स्त्री । भद्रमल्लिकापुष्पहवे । नल्लिका
 हृन्नेत्र गाँह । रा नि व १० । ककटिकायाम् ।
 निघ ।
 सु(मू)ना (सु) । पु । अग्नौ । शब्दर ।
 म्पती । पु (हि) । नायापयो । वै निघ ।
 ग्म' । पु । अतीसाररोग दाहकग्नविग्रह ।

"नामैवाङ्गुलकादधीर्धगशिवदशास्त्रिम्ने तथा ।
 दाह प्रव्वलितायस्य कथितो दग्धो ग्रहण्यातुरे ॥"
 तन्तान्तरम् । कल्के । शब्दर । वय । अ ।
 टम्भफलः । पु । मघहवे । मे ७ । वै निघ ।
 दम्भीरः । पु । लावपक्षिणि । (म्भ) महिष ।
 वै निघ ।
 दम्यः । पु । पण्डे । हय । वै निघ ।
 दरः । पु । शङ्ख । वै निघ रभ मधुरज्व,
 विष्मक्षिकादिकपाये । विघ । वै निघ । कन्दरे ।
 दरकशिट्का । स्त्री । शतावध्याम् । रा नि
 व ४ ।
 दरदु । पु । पलते । मे । तटभमी । सि की ।
 दरद. । पु । हस्तपत्रशके । नटे गाँह । प
 सु । स्त्री । हिङ्गुलधाती । रा नि व ११ । रसा ।
 दरहारः । पु । लज्जवदरे । छोटै कूज ।
 दरिमेद. । पु । विट्खदिरहवे ।
 दरो (रि') । स्त्री । पर्वतगुहायाम् ।
 दर्हरः । पु । पल्लते । मे । भेके ।
 दर्दराम्. । पु । मोनास्त्रीने, व्यञ्जनविग्रपे ।
 श मा ।
 दर्दरीक । पु । भेके । भेचे । उषा ।
 दर्दुर. । पु । पुनर्नवायाम् । इन्द्रगोपकीटे ।
 वर्षाभ्याम् । रा नि व २१ । लणामे । नोलाभमेदं ।
 रा नि व ११ । रचि १५ । 'बनिददुरपूतिखीह
 तापम् ।' भेके । भेचे । मे । शालिधान्यभेदे । अथ
 पट्टिकाङ्गीनगुण । च सु २०५ ।
 दर्दुरच्छदा । स्त्री । ब्राह्मीचुपे । वै निघ ।
 दर्दुरदला । स्त्री । मण्डूकपथ्याम्, सा च ब्राह्मी,
 ब्रह्मी, वरन्धीति महाराष्ट्रे ख्याता । थूमाकुडि
 डेम् । भा म १५ वित्तभम ज्व चि । "इत्युचित
 रुजोऽय ददुरदला ।"
 दर्दुरपर्णी । स्त्री । ब्राह्मीचुपे । वै निघ ।
 ददु (दूँ) । पु । लज्जहवे । डेलो गाँह ।
 रा नि व २ । महाकुष्ठभेदे । दाँद । मा नि । स्त्री ।
 ददुरीशे । उषा ।
 ददुघ्न । पु । चकमदं हवे । छाँव'दा गाँह ।
 शर ।

ददुर्घपत्रम् । स्त्री । पतशाकविशेषः । नन्द
मन्त्रिणी । चक्रमहर्षये । ६। कल्याणी । वि
चक्रवर्ध । गुप्ता — दीपहरम् । अत्र वातकफन
कण्डूकासहनिशामददुर्घकृद्गन्ध लघु च । भा पू १ म
शा ४ । See ददुर्घो ।

ददुर्घ(दुर्घ)ण । वि । ददुरोगिणि । अटो म ।

ददुर्घ(दुर्घ)रोगी (इन्) । वि । ददुरोगयुक्तः ।
अटो म ।

दर्पः । पु । कनूरिकाश्लेषः । मे । समणि ।
विका ।

दर्पणम् । स्त्री, पु । नेत्रे । जटा । आदर्शः ।
आर्षि । सत्पण्याय, — सुकुर, आदर्श (च),
आत्मदर्श, मन्दर, दर्शन, प्रतिविम्बान् (मन्दर,
कक, कर्कर (ज) । गुप्ता — भाय श्रीकारित्व
पापशमनत्वच । राज २५ ।

दर्पपत्रकः । पु । काश्लये । वै निघ ।

दर्पा । स्त्री । कलूयाम् । वै निघ ।

दर्भः । पु । (*Poa cynosuroides* Syn
Eragrostis cynosuroides) कुशले ।
कुश लघु । हि दाम । तै दुभ । अम । सु
१८५ । (*Imperata cylindrica* Syn
Saccharum cylindricum) चक्रुके ।
ऊनू, चांगुली । पसु । बा ११५ च वरणादि ।
“वहलपत्रवदभद्राकरा ।” च ४४ । काश
लघु । शर । “काशा कुशा वन्दजाय तथेच
तोषारोमशा । मौञ्जाय शाहनाथैव षड् दर्भा
प्रकीर्तिता ॥” बायुपु ।

दर्भकः । पु । अश्वस्य पादरोगविशेषः । लघुच
— “मधुका विवर यस्य दभमुञ्जकर भवेत् ।
तस्य दभक इत्युक्तो व्याधिः कष्टचिकित्सितः ॥”
जद १८५ ।

दर्भकुसुमः । पु । कनिज्जाती । उनादात्र
कृमिजाति । वै निघ ।

दर्भपत्र । पु । काश्लये । राजि व ८ ।

दर्भपुष्पः । पु । तन्नामकदर्भकरसपविशेषः ।
राजिमन्त्रविशेषः । वैकरञ्जजातीयसर्पः । सु कल
४४ । See सर्पः । कफजहमिमेदि । च वि ७५ ।

दर्भमूलम् । स्त्री । कुशमूल । चलुमूल । च
द ह्री वि ।

दर्भरः । पु । लावपविधि । वै निघ ।

दर्भवटम् । स्त्री । चलगर्ह । विका ।

दर्भाश्लेषः । पु । पुरच्छदलये । ऊनू ७ । रा ।

दर्भाक्षयः । पु । सुक्षयः । मुध । राजि व ८ ।

दर्ब्बः । पु । हिमप्राणिनि ।

दर्ब्बरोकः । पु । बाधो । बाधमेदि । ससा ।

दर्ब्बि, (दर्ब्बि) (क) । स्त्री । सर्पकषायाम् ।

दर्ब्बिकायाम् । शंती । अम । शर ।

दर्ब्बिका । स्त्री । दर्ब्बान् । शंती । अटी
रा । कञ्जसमेदि । काश्ले । तच्च सोवीर
जात्रलतुल्यमयूरशोकरदर्बिकासंखनीलमेदिनं यद्
भवति । तत्रचणम् । अत्रनमन्दे द्रव्यम् । पुराणम् ।
गोजिद्रायाम् । वै निघ ।

दर्ब्बिपत्रिका । स्त्री । गोजिद्रायाम् । हाडिद्रा
भाक । जद १२५ ।

दर्वीकरः । पु । सर्पजातिविशेषः । रुग्णत्र
गर्भ । लघुच यथा — “रथादलाइलच्छवस्वनि
काडुमधारिणः । फणिन श्रीग्रगतयः सुवा दर्वी
करा मता ॥” बा १८५ । दर्वीकरमेदा —
लघुसर्प महाकृष्णकणीदरः श्वेतकपोतवलाहकमहा
सर्पश्चपायनलोहिताक्षगवेषुकपरिसर्पेण्डुलकणकुद
पद्म महापद्म दभपुष्प दधितुल्य पुण्डरीक मुकुटीमुख
विकिरपुष्पाभिकीय शिरिसर्पकतुसर्पश्चोतीदरमहा
शिरालगदीशोविशेषः । दर्वीकरस्य प्रथमे विष
वेने ग्राहवर्षे दुष्टश्च रक्तः स्यात् । तथा सुखादी
ग्राहता स्यात् । द्वितीये मन्दश्च, तृतीये शिरी
गुह्लादयः, चतुर्थे षीवलादयः, पञ्चमे सभि
विशेषण तन्द्रा पञ्चमेदि दाह हिक्का च, षष्ठे
हृत्पीडायाः, सप्तमे च यक्त प्राप्य क्त्वादिभक्त
सर्ववैद्यनिष्ठतिथः स्यात् । बाटी च ४५ ।

दर्वीकित् । पु । सप । शन्तर ।

दर्गः । पु । चवलीकमे । म ।

दर्शतः । पु । सव्यः । चन्द्रः । उषा ।

दर्शनम् । स्त्री । नेत्रे । राजि व ८ । १८५ ।

सर्पः । म ।

दर्शनो । स्त्री । तैलकीटके । वै निघ ।

दर्शनोयः । पु । अकडवे । च ताकै । वै निघ ।

दर्शनोक्चला । स्त्री । श्वेतजातीश्च । वै
निघ ।

दर्शविपत् । पु । चन्द्रे । हारा ।

टलम् । स्त्री । तेजपत्रे । रानि व ६ । वाउ ५
अ । च द सि यो समशकंरचूर्ण । “गुग्गुलीया
मरिचनागदलत्वगेला ।” पत्रे । पीता । तिका ।
चर्वाणि । लीला । पु । गन्धकी ।

दलकीमलम् । स्त्री । पत्रे । वै निघ ।

टलकोषः । पु । मन्त्रिकापुष्पवत् । वै निघ ।
कन्दपुष्पवत् । श मा ।

टलनिर्माक' । पु । भूर्जवत् । श मा ।

दलनी । स्त्री । लोष्ट्रे । डेला । शब्दर ।

दलप । पु । सुवर्ण । उणा ।

दलपुष्पा । स्त्री । केतकीवत् । केशा ग्राह ।
रानि व १० । अतैतकाम् । अथैत केशा । वै
निघ ।

दल(अर्द्ध)लाङ्गलक' । पु । तदाकारच्छेद
विशेष । य एकस्मिन् पात्रे छेद स दलनाङ्गल
काण्य । वाउ २८ अ । ‘ह्रस्वमेकतर यच्च सीऽहं
लाङ्गलक स्मृत ॥’ सुचि ८ अ ।

दलशालिनी । स्त्री । कश्चुकशकि । कू
आक । वै निघ ।

दलसायसी । स्त्री । अतनुसौवत् । वै निघ ।

दलसारिणी । स्त्री । केमुकवत् । कण्ठे ग्राह ।
र मा ।

दलसूचिः । पु । कण्ठकवत् । दौंटा ग्राह ।
कण्ठके । दौंटा । हारा ।

दलमसा । स्त्री । पत्रशिरायाम् । पीतात्र
मित्रा । ई च ।

दलहीनफला । स्त्री । सुनिमानोद्वर्ज्याम् ।
थेडूर विशेष । भा ।

टला । स्त्री । नगवयाम् । नाजिजा । पसु ।
अशनीदायाम् । शङ्खनी, वनपनानी । रानि
व ६ । [रानि व ७ । पलाशलोहितापि पच्यते ।

टलाग्रन्थोहिता । स्त्री । विजौनामपत्रशकि ।

टलाटक । पु । नाडीशरवत् । नागेश्वर
ग्राह । गेरिके । ओमिनागे । समुद्रकेने ।
आरण्यतिलकवत् । वन तिल । काहे । पृदि
छाकूले । अक्रपाके । म । करिके । कुन्द
वत् । शिरीषवत् । ई च । कम्बिकायाम् । अ ।

टलाटकी । स्त्री । फणिककवत् । वै निघ ।
पृथ्निपण्याम् । छाकूले । मे ।

दलाव्यः (काः) । पु । कुन्दपुष्पवत् । वै निघ ।
पङ्कवटे । मन्दनिशा कादा । तिका ।

टलामलम् । स्त्री । मूर्त्त्यायाम् । मूर्त्ती । मरु
वकवत् । मरुश । दमनकवत् । मना । मे ।
मदनवत् । मग्नना ग्राह । शर ।

टलास्त्रम् । स्त्री । चुक्रनामपत्रशकि । छ्वा
आक । रानि व ७ ।

दलास्त्रम् । स्त्री । तमालपत्रे । तेल्लशब्द । मद
व ५ ।

दलिः । स्त्री, पु । लोष्ट्रे । डेला । शब्दर ।

दलिकम् । स्त्री । काठे । ई च ।

दलितम् । स्त्री । विदले । जाडेन ।

दलीमृगः । पु । विनिशयजनौ ।

दलीगन्ध (न्धि) । पु । समपणवत् । छातिम्
ग्राह । तिका ।

दवः । पु । अग्नौ । अटोनी । उपतापे । दवथी,
सुखतालीठाना दाहे । वै निघ । वने । वनाग्नौ ।
अ । कन्दरे । ज ।

दवदग्धकम् । स्त्री । कतृणे । शकृत्तुन ना
आमकपूर । रानि व ८ ।

दवधु । पु । दवे, चक्षुरादिभ्यस्त्रीपत्रमन्तौ ।
वाज्व चि १ अ । “उद्विकपिते दवधु ।”

दवाग्निः । पु । दावानले । दि ।

दशकम् । स्त्री । प्रसिद्धदशमले ।

दशजटा । स्त्री । दशमूले । वै निघ २ भ वा व्या
वि रात्रादिचूर्ण ।

दशन । पु । दले । अटोभ । कवच । मे ।

दशनवास' । स्त्री । शोष्ठ । अम ।

दशनवोज । पु । दाडिग्वत् । वै निघ ।

दशनाय्या । स्त्री । चाट्ट्याम् । आमकन ।
चुक्रपाके । छ्वापाणः । श च ।

दशनोच्छिष्ट । पु । निशामे । म । अधर
बुलबे । मे ।

दशमु(पूर)म् । स्त्री । जलमुनायाम्, केवम
मुनके । अम । अटोभ ।

दशमूलकम् । स्त्री । दशविधमूले । कसि
महिषीगवाजर्द्धवायगन्धनरनारीणां मूले । रा
नि २२ ।

दशमूलम् । स्त्री । विन्वादिदशविधवृक्षमूलं,
पञ्चमूलोदयि वा । “विन्वशीषाकगन्धारीपाटला
गन्धकारिका । शालपर्णी शुश्रिपर्णी हृत्तोदय
गोक्षरम् ॥” रा नि २२ । वर्गोऽयं वातघ्न ।
वा ग १५५ भद्रदात्रादी । गुणा—दशमूल
विदोषघ्न श्वासकाशशिरोग्ना । गन्धामोघज्वरानाह
पाथर्षौडाक्षीहरेत् ॥” भा । ‘गण श्वासश्रोत्रोप
कफपित्ताग्निलापह । श्वासस्य पाचयेव सञ्चर
विनाशन ।” सुश्रु । मृत्तिकारोगहरम् । अक ।

दशमूलघृतम् । स्त्री । गुदे घृतम् । गन्धघृत
४ श । क्रायायै—दशमूल ६४ प बारि ६४
श गे १६ श । कल्कार्यै—शुष्की पिप्पली मरिच
यवचार सैन्धवलवणम्, पर्वा प्र २ प । च
चि ५५ ।

दशमूलतैलम् । स्त्री । कर्पूरीये तैलम् । पाठ
—‘दशमूलोकायैश्च तैलप्रस्य विपाचयेत् ।
एतत्कल्कं प्रदायेव बाधिर्ये परमौषधम् ॥’ तिल
तैल ४ श दशमूल ४ श बारि १६ श गे ४
श । क्रायायै—दशमूल १ श । च द । सा की ।
अन्यत्र शिरीरीये—दशमूल प्र ६ प करञ्जनिगुली
जयनी धमुराणां प्र ६ प जल ६४ श गे १६
श । कटुतैल ४ श । कल्कार्यै—दशमूलधूसूर
करञ्जनिगुलीजयनीनां प्र ६ तो । अशाष्टाद्वाद
ल्लिङ्गकल्कमपि ददति हृदा । सा की ।

दशरथ । पु । शरीरे । वै निघ ।

दशराजो(न) । पु । चन्दे । छे ।

दशशतकरदुग्धम् । स्त्री । अर्कशरीरे । आकन्
आणि । वै निघ २५ कषणं लव सि ।

दशशताङ्गि । स्त्री । शतावयाम् । भृङ्गुली ।
वै निघ ।

दशशाक । पु । त्वक्पत्रमूलफलदण्डादुरपुष्प
कपिकच्छूपपटककुसारीषु ।

दशसारवटी । स्त्री । शताव्याधौ वटी । “यष्टि
धात्री वला द्राक्षा एला चन्दनमालुक । मधुकपुष्प
खञ्जूरं दाहिनं पेपयेकम् । सञ्चतुल्या सिता बीजा
पलाहं भवयेकदा । दशसारवटी क्वाता ।”
र सा स ।

दशा । स्त्री । बाल्याद्यवस्थायां, बाल्ययौवन
प्रौढबाह्वंकोषु । अथम् चैतफलदशविधकालपरि-
माणे । सा च समाह्वय सदादशदिन वर्षेभ्यः श्रेयम् ।
“वासरा समति द्वौ च वर्षाणां तथा तथ ।
दशाप्रमाणं वाहानां शान्तिहीनेषु कौर्त्तितम् ॥”
ज द ५५ ।

दशाकर्ष, (पिन्) । पु । प्रदीपे । छे ।

दशाङ्ग । पु । दशमूले । के ।

दशाङ्गगुगुलु । पु । मीदीरीये । विकट्ट
चिपकमूल विफला तुला विडङ्ग एषा प्र चूर्णे
१ तो गुग्गु २ तो । भा ।

दशाङ्गधूप । पु । दशविधद्रव्यजलधूपविशेषे ।
यथा—“पञ्चाश- गन्धपापाणां चान्नादिधूपगुलु ।
चतुरश्र चन्दनञ्च जटामांसी च तावती । त्रिभाग
साम्न क सार सावदेव द्वि बालकं । उशीरस्य
दिभाग स्यादधृतभट्टास्य समम् । कर्पूरी मृगभाभिश्च
एकभागी प्रकौर्त्तिती ॥” अन्य —“वचादिह
विडङ्गानि सैन्धव गजविषली । पाठा प्रतिविषा
व्योष दशाङ्ग कश्यपोदित ॥” अथ धूप सञ्ज
यद्विजित् । वा उ ३५ ।

दशाङ्गलेप । पु । लिपाई दशाङ्गयोगविशेषे ।
“शिरौषमधुयष्टीच तनुर रक्तचन्दन । एलामांसी
निगगुग्म कुटबालकमेव च ॥ इति सञ्चण खीपोऽय
पचमाशुतप्रत । ललीन क्रियते सुभेर्दशङ्ग इति
लजित ॥ विसपच विषकीटान् शीघ्रदुष्टव्यान्
जयेत् ॥” भा ।

दशाङ्गुल । पु, स्त्री । खञ्जूरजायाम् । धर्मसां
ग्राह् । भा ।

दशाङ्गि । पु । दशमूले । बाव्या मङ्गरावादी ।

दशानिक । पु । दन्तौष्ठे । श च ।

दशारुहा । स्त्री । बौवन सुखाया । रा नि २६ ।
वेवर्त्तिकालतायाम् ।

दशाश्या । स्त्री । नदीविशेषे ।

दशाश्व । पु । चन्दे । शस्त्र ।

दशैश्वर्यम् । पु । प्रदीपे । शस्त्र ।

दशेर । पु । द्विजलो । छ ।

दष्टपोडितम् । स्त्री । दशनविशेषे । “दश
पदानि चत्वारि तद्वद्वनिषोडितम् ॥” वा उ
३५५ ।

दसः । पु । अश्विनौकुमारि । गर्दभे । मे । स्त्री ।
तुहिने । उणा ।

दसौ । प (दि) । अश्विनौकुमारौ । अम ।

दहनः । पु । चिमकहवे । रा नि व १२१ ।
वा सू १५५ । भल्लातकहवे । रा नि व ११ । सि
यो स्व मे चि चव्यादिलेहे । “तालीश्रवौ रकातुगा
दहने ।” वा सू १५५ वरुणादि । “दहननोरट
विल्विषाणिका ।” च द अ च चि । हथिका
ल्याम् । विह्वाती । रा नि व २२ । गुग्गुली ।
पचिविशेदे । भाश्रवा । रा नि व १८ । स्त्री ।
दाहे । अगुदधि । कान्तिकभेदे । ध निघ ।
अग्री । मे ।

दहनकेतनः । पु । धूम । उ च ।

दहनविटपी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । ज्ञेय
नाश्रवा ।

दहनाग(गु)रु । स्त्री । दाहागुरुणि । रा नि
व १२ ।

दहनारातिः । पु । जलि । रा नि व १४ ।

दहनाशयः । पु । अग्न्याशये । भा ।

दहनौ । स्त्री । मूव्याबा । भूर्गी । रा नि व २ ।

दहनोपलः । पु । सूर्यकान्तमणौ । उ च ।

दहरः । पु । कुकुटे । बालके । मूषिके । मे ।

दह्र । पु । अग्री । दावानलि । उ ।

दह्र । पु । कुकुटे । तिका । सि यो कास चि
दशमूलधृते । हचभेदे । विश्र । स्त्री (चा) पृथि
व्याम् ।

दद्याण्डम् । स्त्री । कुकुटाण्डे । चक्र ।

दद्याण्डत्वक् । स्त्री । कुकुटाण्डत्वचि । दूर-
जान् डिमेन बोना । भेष नेत चि । भा म ४५
कषरी चि । “दद्याण्डत्वक् च सा ।”

दद्यायः । पु । यध्ने । वै निघ ।

दक्षिण । पु । सम्येतर । डारेन । हे ।

दक्षिणदेशजा । स्त्री । लताकन्मूर्याम् । भता-
रुद्धरी । श चि ।

दक्षिणवायुः । पु । समयमाहते । दक्षिण
वायु । गुणा — “मधुरवायिदाहो च कषायानुरसो
लघु । दक्षिणो माहस त्रेष्ट चक्षुषी बलवर्द्धन ।
रक्तपित्तप्रशमनी न च वातप्रकीपन ॥” सु सु ।

दक्षिणाचलः । पु । मलयपर्वते । हे ।

दक्षिणायनम् । स्त्री । रवेर्दक्षिणतो गतौ । यदा
रवि कर्कटराग्यवस्थितो भवति तदा तदारभते ।
तच्च यावन्नादिमासपट्टके भवति । “कर्कटावस्थिते
भागौ दक्षिणायनमुच्यते ।” सु सु ।

दक्षिणावर्त्तको । स्त्री । हथिकाण्या । विह्वाति
शीह्र । रा नि व ८ । मेषग्रहा । वै निघ ।

दक्षिणावर्त्तफला । स्त्री । बह्वीपधे । वै
निघ ।

दक्षिणावर्त्ता । स्त्री । मेषग्रहा । रा नि व ६ ।

दक्षेयः । पु । यध्ने । वै निघ ।

दाडकः । पु । दन्ते । शब्दार्थकलतर ।

दाडिका । स्त्री । चिबुके । माडि । हे ।

दाडिमः । पु । एलायाम् । मे । (Punica
Granatum) The Pomegranate.

खनामध्यातफलहवे । माडिम शीह्र । हि आनार ।
म दाडिम । क दाडिम्व । तें आनिम्वचिदु । उत्
दालिम्ब । ता मादलइचिह्रिडि । गुर्ज डालम ।
तत्पण्याय, —करक (अ), पिण्डपुष्प, दाडिम्ब,
पर्वरुट, स्वाहम्ब, पिण्डीर, फलशाङ्गव, शूक
बल्लभ (ति), सुखवात्रभ (शब्दमा), रक्तपुष्प
(र), डालिम (अ टो म), शूकादन (अ), दाडिमौ
सार, कुडिम, फलसाङ्गव, फलपाङ्गव, रक्तबीज,
सुफल, दन्तबीजक, मधुबीज, कुचफल,
रोचन, मणिवीज, कम्कफल, वृचफल, सुनील,
नीलपत्र, नीलपत्रक । फलगुणा — मधुरास्वादुपाय
कासवातकफपित्तघ्न याहि दीपनं लघूण शोथल
यमघ्न रुचिकरम् । दाडिमम् अम्लमधुरभेदेन
द्विविध, तयो प्रथम वातकफहारि, द्वितीय ताप
हारि लघु पथ्यच । रा नि व ११ । स्वादुस्वाद्व-
केल्लाम्लभेदेन त्रिभेदमिच्छति भावप्रकाश — स्वादु
तन्निदीपहरं लघुणादाहज्वरघ्न हृत्कण्ठसुखदुर्गन्धघ्न
तपघ्न शूललघु कषायानुरस याहि तिग्ध मेधा
बलाहरम् । स्वाहम्ब — दीपन रुच्य लघु किञ्चित्
पित्तकरच । अम्लनु — पित्तजनक वातकफघ्नघ्न ।
तन्मूलघ्न कृमिहरम् । भा । इयम् अम्ल यास
रुचिरेणाहर कण्ठशीघ्रन पित्तकफविषोषकम् ।
राज । “त्रेष्ट वातादिकरुजहरं दाडिमस्य
मयघम् ।” अचि १०५ । स्त्री । दाडिमफले । सि
यो वट्टदाहज्व चि ।

दाडिमत्वक् । स्त्री । दाडिमफलवल्कले ।
माडिमत्र धोना । सि यो अ सा चि उत्पलादि ।

दाडिमपत्र(पुष्पः)कः । पु । रोहितकवृक्षे ।
वोण, व्रश्नां गाह । रा नि व ८ ।

दाडिमप्रिय । पु । शुकपक्षिणि । उरु अक्षौ ।
श र ।

दाडिमभक्षण' । पु । शुकपक्षिणि । श च ।

दाडिमान्मु । स्त्री । दाडिम्बफलरसे । चक्र ।

दाडिमाष्टकम् । स्त्री । गृहस्था द्वितम् ।
"कर्षोन्मिता तुगाचीरौ चातुर्जातं द्विकार्पिकम् ।
यमानौघान्यकाजाजीवमिव्योष पलाशिक । पलानि
दाडिमादष्टौ सितायाश्चेकत कृतम् ॥" च द ।

दाडिमो । स्त्री । दाडिमवृक्षे । वै निघ ।

दाडिमीरस' । पु । दाडिमान्मुनि । च द ।

दाडिमीविषम् । स्त्री । दारुमीचनामकविष
भेदे । दाभूक् । प सु ।

दाडिमीसार । पु । दाडिमवृक्षे । रा नि
व ११ ।

दाडि(डो)म्बः । पु । दाडिमवृक्षे । प सु ।

दाढा । स्त्री । दंष्ट्राभेदे । दाढा । हे च ।

दाढिका । स्त्री । दाढी इति ख्याति सुखावयवे ।
हे च ।

दाढ्युह । पु । शुकपक्षिणि । प सु । डडुक
पक्षिणि । डाक गांधी । तत्पण्यां,—काल
कण्टक (च), दाल्युह, दाल्युह, कालकण्ट,
मासङ्ग, शुककण्टक, शितिकण्ट, कषाटुर,
कटाहक (शब्दर), भाकमदगु (वि), डाङ्क
(ज) । गुणा—वातघ्न हृष्य बलद यमघ्न
यमघ्नय । पति २२५ । चातकपक्षिणि । तिका ।

दाढ्युह । पु । जलकाके, दाढ्युह । श र ।

दाढम् । स्त्री । पक्षविशेषे । दा ।

दाधिक । वि । दधिसम्भिनि । स्त्री । दधि
संस्कृतमते । भा म ३३ अमर य वि ।

दानम् । स्त्री । कुडुमे । च द वा व्याधि १८५
शतो प्रसारणीतेने । गजभदे । मे । तदकोटरज
मधुनि । ऊर्ध्वमधु । गुणा—रुच्य दोषन कफ
श्चदिनेष्टघ्न । राज ।

दानगन्धि । पु । सप्तपर्णभेदे । हाडिम् ।

दानवप्रिया । स्त्री । नागवह्नीलताशाम् । वै
निघ ।

दान्तः । पु । दमनकक्षुपे । दनां गाह । रा
नि व १० ।

दामम् । स्त्री, स्त्री । रज्जौ ।

दामन' । पु । दमनकवृक्षे । वै निघ । स्त्री ।
रज्जौ । स्त्री । (नी) पशुवन्धनरज्जौ । च ।

दामवन्ध' (न) । स्त्री । व्रणवन्धनविशेषे ।
लक्षण—"दामाकृतिश्चतुष्पादो बन्धः स्यादाम
सन्निव ।" इति । सु सू १८५ । दाम अनेकगो
बन्धनीरज्जु । धौका । तदाकार चतुष्पादयुक्त
दामवन्ध । च द ।

दामाच्चलम् । स्त्री । अथादे पादवन्धनरज्जौ ।
हे च ।

दामोदर । पु । व्याज्यगलाख्यवैद्यकयन्यप्रणितरि ।

दाम्भिक । वि । वाचालि । पु । बक्त्रे । रा नि
व १८ ।

दायक । पु । बालके । मे । पुत्र । हे च ।

दारक । पु । दाम्यककरे । रा नि व १८ । वि ।
विदारके । वै निघ । हरिदण्ड्यावरविषभेदे ।
पति स्थान ५६५ ।

दारकर्म । स्त्री । विवाह । तिका ।

दारणम् । स्त्री । कतकफले । निर्घण रण । श
च । व्रणविदारणद्रव्ये । फोडां गंलान् ज्ञवा ।
यथा—"चिरविल्लोऽधिको दन्तो चिचकी ह्यमा
रक । कपोतगृध्रकडानां पुरीषाणि च दारणम् ।
चारद्व्याणि यानीह चारी वा दारणम्परम् ॥"
सु । पु । कतकवृक्षे । वै निघ ।

दारद । पु । हिङ्गुलि । तिका । पारदे । मे ।
दरददेशीयविषे । विषमावे । अम । [१८ ।

दारबलिभुक् । पु । वक्त्रपक्षिणि । रा नि व

दारी । स्त्री । पाददारिद्र्यनामहरिणी । "परि
क्रमणशीलस्य बाधुरस्य दारिद्र्ये । पादयो जुहते
दारीं सदृशं तलसंनिताम् ।" सु नि ११५ ।

दारु । पुं स्त्री । काष्ठे । अम । स्त्री । दार्याम् ।
मावश्चिद्रि । रसा संनिघ्नहरमि । च द पाण्डु
वि । वै निघ ३५ अ सा चि पाठादिकषाय । वा
व्या मन्थनारायणतेने । द्रवणादि । प सु ।
सि यो मा अ धि चटाकादि । "भनिम् ३५५५

मूल ।" च दज्व चिष्यपराजिताधूपे । वा ज्य राखादि । 'राखाहखादनीदारु ।" दारुमूप । मांशूज । रसास । पित्तल । म । कपूर हरिद्रायाम् । भा ।

दारुकम् । स्त्री । देवदारुणि । रा नि व १२ । वाय्वाचि । तैलदवदारुणि । शीणपित्तम् । वै मिष ।

दारुकदलो । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । वन वनी । रा नि व ११ ।

दारुगन्धा । स्त्री । चीजानामकन्ददारुमेदे । रा नि व १२ ।

दारुगरलम् । स्त्री । दारुमूषाख्यविषे ।

दारुण । पु । चित्तकचुपे । रा नि व ६२२ । दारुणकरोमि । स्त्री । कतकफल ।

दारुणका । पु । सुहीमेद । वरुणश्चे । वे निष २७ मृच्छाचि । स्त्री । रात्रागकतुद्रोगी । गौरी शृङ्गी । लक्ष्म यथा—“दारुणा कण्ठुरा रुधा केशभूमि प्रपाद्यते । कफमारुतकोपन विद्यादादणकन्तु तम् ॥” सु मि १२३ ।

दारुणकर्म । स्त्री । शृङ्गणाना कठिनोकरथ । कोमल श्रतश्चा वठिन कना । सु ।

दारुनिशा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । मांशूजिज्ञा । रा नि व ६ । वे निष २७ मथ्यमलाचा मेने । च दवारचि, मेहचि । 'वसादनीदारु निशा ।"

दारुपत्नी । स्त्री । छिद्रुपत्याम् । रा नि व ६ ।

दारुपोता । स्त्री । दारुहरिद्राया । रा नि व ६ ।

दारुकलम् । स्त्री । पेला प्रति ग्याति फल । वै निष ।

दारुभद्रम् । स्त्री । देवदारुणि । भा ।

दारुमत्स्या (ह्वया, ह्वा) । स्त्री । गोषायाम् । गोगाप । रा नि व १८ ।

दारुमुखा । स्त्री । दारुमूषाख्यविषे । भा ।

दारुसुर्याह्वा । स्त्री । गोषायाम् । रा ।

दारुमूषा । स्त्री । दारुज इति प्रसिद्धे व्याधर विषमेद । मांशूज । भा ११ भष्यचि ।

दारुमोच । पु । खनामख्यायविषमेद । मांशूज । पमु ।

दारुविषम् । स्त्री । दारुमोचविष । "मवेदाशु विष दारुविष पापापसङ्गकम् । सत्रदा मय गोदन्दादिमोष्फटिकादय ॥" प. सु ।

दारुसिता । स्त्री । (Cinnamomum zeylanicum) दारुचिनीतिष्यासायां मधुर-त्वचि । मांशूजिनि । छिद्राखचिनि । ते समलिगु । ता करुषा । गुण्य—“उक्ता दारुसिता साहो तिक्ता चाभिलषिगच्छत् । सुरभि श्रुक्ता वग्ना मुखशोषव्यापका ॥” भा उ बाजीचि ।

दारुहरिद्रा । स्त्री । (Coscium fenestratum [Berberideae] Berberis Asiatica and other species) खनाम ख्यातपीतकाहविषमे । मांशूजिज्ञा । छिद्रा दारुहलदि, आरुहलदि । क मरनरिमिन । ते मनिपसुपु । ता मरमन्निन । तत्पथ्याय,—पोतद्रु, कालीयक, हरिद्रु, इमकान्ति, दार्वी, पञ्चमषा, पञ्जो (घ), हरिद्रा (शुद्ध), काम वती, दारुवीता, ककटिनी, काष्ठ, मयूरो (मे), द्वितीया (भा, श.), कपीतक (भा), पीतिका, पीतदास, म्यिररागा, कामिनी, कटुहट्टरी, पर्जन्या, पीता, दारुनिशा, कालीयक । गुण्य—तिक्ता कटुषा त्रणक्षी मेहक्षी कण्ठविषर्प लघ्वेयकणाक्षरीगन्ती च । रा नि व ६ । 'दार्वी निशागुण्य किन्तु नेतकणाक्षरीगुण्य ।" भा । कफपित्तशोफक्षी विश्लेष कफाभिव्यन्दहरी च । राज । [सु सू ७७]

दारुहस्तक । पु । दन्ता । वाठिष्ठ हाता ।

दारुर् । पु । दक्षिणमुखगङ्गे । लाचायाम् । अ । शृङ्गाकम्पतय । विषमेद । वै ।

दार्वगुड । पु । मधुरे । वै निष ।

दार्वीघाट (त.) । पु । काष्ठकटपचिनि । काष्ठिठाव्त्रा पायी । खन । शर ।

दार्वीकर । पु । विषमेद ।

दार्वीका । स्त्री । खपरधाती । शीपत्र । प मु । गाजिहाधुपे । रा नि व ४ । रसाहने । वै निष ।

दार्वीपत्रिका । स्त्री । दार्वीशक । गोखिज्ञा शक । रगा ।

दार्वी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । पमु ।

दार्वीकायसमुद्भवम् । स्त्री । कृतिभरसाञ्जने ।
रा नि व १२ ।

दार्वीकायोद्भवम् । स्त्री । कृतिमाञ्जने । रसीत
इति पारस्वभाषा । प मु । “दार्वीकायसम खीर
पाद पक्ता यथा घन । रसापनमिति खरात नेत्रयो
परम सतम् ।” भा ।

दार्वीत्वक् । स्त्री । दारुहरिद्रालवि । सि यो
काम चि मण्डु रवटके । “दार्वी तन्निफलव्योष ।”
त्वच एव प्राशस्यम् । अभावे काष्ठम् । श्रीकण्ठ ।

दार्वीभेदा । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायाम् ।

दार्व्यम् । स्त्री । रसाञ्जने । व निघ ।

दार्व्यादि । पु । कपायविशेषे । “दार्वी रसाञ्जन
किरातद्वयाद् विल्ल सचौद्रचन्दन दिनेशमवप्रभूने ।
काय कृतो मधुयुतो विधिना विनीत रक्त सितत्र
सकृज प्रदर निहति ।” भा । “दार्वी रसाञ्जन
द्वयाद् किरात विल्ल भवातकैरवकृतो मधुना
कपाय ।” च द ।

दालम् । स्त्री । अटविषमन्वत्यतममधुविशेषे ।
दूष्टेन मू । एतदापीतवर्णे मूत्रमचिकामि
इत्यनीलवर्णमि तरुकोटरादौ उत्पाद्यते । “इत्
नीलदलाकारा मूत्राणि सन्ति मक्षिका । यदृच
कोटरान्तरं मधु दालमिदं कृतम् ॥” गुणा—
कटु कषायमम्र मधुर पिचकरञ्च । रा नि व १४ ।
अपिच—“समुत्प पतित पुष्पात् यत्तु पत्रपरि
श्रितम् । मधुरासकषयच तद्दालमधु कौर्तितम् ।
दाल मधु लघु प्रोक्त दीपनीय कषापक । कषायात्
रसे रुचं रुच्यं हृदि प्रमेहनि । अधिक मधुर
क्षिप्तं हृदये गुहमारिकम् ।” भा । पु । कीदृशे ।
इ च ।

दालकशर्करा । स्त्री । दालकमधुलतशर्करा
याम् । दानिभुवुर चिनि । सा तन्मधुपुण्यगुणा ।
रा नि व १४ ।

दालन । पु । वायुज्वरदन्तातमुखरोगे ।
“दीर्घमाशेषिष रज्ज यथा दन्तेषु जायते । दालनो
नाम स व्याधि रुदागतिनि मञ्जक ।” भा नि ।
तथा “दाल्यने मधुभा दन्ता यस्मिन् तोत्रव
न्तिता । दालन स इति नय स्यात्त
निमित्तज प्र’ सु ४५५ ।

दाल्य । पु । व्याधिरहिते । इ च ।

दाला । स्त्री । आरिषदिर । रा नि व ८ ।

इन्द्रवारुण्याम् । वे निघ । मद्राकानि । मांकाणि ।
भा ।

दालि । स्त्री । दिदले । दान । ‘स्फोटस्तु चण
कादीना दालिस्तु परिकीर्त्तता ।’ रा नि व १६ ।

दालिका । स्त्री । दाल्याम् । डान । मद्रा
कानि । नांकाणि । भा ।

दालिम । पु । दाडिमवृक्षे । अटो म ।

दाली । स्त्री । दवदानीलतायाम् । शीत
घोषागज । हि घघरवेले । रा नि व ३ । See
अग्रगे । दिदले । दान । “दलितस्तु शमीधान्य
दालिदाली स्त्रियामुभे ।” तत्पाकविधि—“दाली
तु सलिले सिद्धा लवणाद्र कश्चिद्भुभि । सयुक्ता
सूपनाथी स्वाकष्यन्त तद्गुणा अथ । सुपी विटम्भको
रुच शोतस्तु स विगषत । निस्तुपी गृहससिद्धी
लाघव सुतरां ब्रजेत् ॥” भा । विट्खदिरवच ।
उत्पदावर्णा । रा नि व ८ ।

दाव । पु । वने । दावाग्री । अ । अग्री ।
अटो ।

दावाग्नि (नल) । पु । वनीदवाग्री । शब्दर ।

दाश । पु । आत्तमल । बाजे ।

दास । पु । नीलभिष्ट्याम् । उष्ट्र । व निघ ।

दास(श)पु(पूर)म् । स्त्री । जलमुलके, परि
पचत्तण । नाशत्रूज । शर । रा नि व ८ ।

दासिका । स्त्री । दासीकुलशृङ्ग । नीलपूष्
कांति । श वि ।

दासी । स्त्री । पीतपुष्पभिष्टीरुपे । शीतकांति ।
नीलभिष्ट्या । दूतकांति, नीलकांति । रा नि व
१० । काकलङ्कायाम् । देउकांति । रा नि व
४ । See नीलास्त्रान ।

दासीकुलशृङ्ग । पु । नीलपुष्पभिष्टीरुपे ।
नीलकांति । सु १२८५ । See नीलास्त्रान ।
“नीलपुष्प स एव दासीकुलशृङ्ग ।” जलव ।

दासेर (क) । पु । उष्ट्र । म ।

दाल्यादि । पु । विषमन्वरे कषायभेद ।
“दासीदारु कलिङ्ग लोहिततप्त ग्रामाकषाठाग्री
गुच्छुमीर किरात कुधरकषा चायलिकापद्वे ।
वक्षी धान्यक नागराष्ट सरल म्पिदुल्लुसिहिमरा
आशीरपटदमम् । मृदुकान्नासतापुष्टरे । धातुष्य
विषां निदोषजनित ।” मेर ।

दाहः । पु। भष्मीकरणे । सञ्चाङ्गसत्तापे । “सञ्चाङ्गीणसौम्यभा दाहः ।” अरुण । वा ज्व वि १५ । तन्नामकपित्तजरोगे । खलुनि द्रोण । “त्वच प्राप्य समानीया पित्तरक्ताभिमुर्क्षित । दाह प्रकृते घोर पित्तवत्तम भेषजम् ॥” दाह दृष्टारोधजरक्तपूर्ण-कोष्ठजघातुचयजपित्तजघतजरक्तजभेदेन पङ्क्तिः, मर्मोभिघातजन्यैक इति सप्तविधः । [निष ६ ।

दाहकः । पु। चिक्कि । रक्तपित्तकहृत् । रा

दाहकर्षितः । ति। दाहवीडिते ।

दाहकाष्ठम् । स्त्री। दाहगुरुणि । वै निघ ।

दाहग(गु)रु । स्त्री। अगुरुविशेषे गुर्जरदेश प्रसिद्धे । अत्र विदेशः । तत्पठ्याय, —दाहा गुरु, दाहनागुरु, दाहकाष्ठ, धूपगुरु, तेलगुरु, पूर, वनस्पति । गुणा—दाहगुरु कटुकोष्ण केशवद्वय वर्णकर केशदीपघ्न सौगन्धप्रदश्च । रा निष १२ ।

दाहज्वरः । पु। दाहपृथ्वीकेश्वरे । दाहपूर्वक अत्र । “करीत्यादौ तथा पित्त लक्ष्य दाह मतीव च । तस्मिन् प्रशान्ते तित्तरो कुरुत शीत मन्तव्यः ॥” मा नि ।

दाहदा । स्त्री। नागवञ्जीसतायाम् । वै निघ ।

दाहनिःश्वासः । पु। सुगन्धार्जकहृत् । वै निघ ।

दाहलव । पु। गमशाने । ति ।

दाहसर । स्त्री। गमशाने । तिका ।

दाहहरणम् । स्त्री। उग्रीरे । श च ।

दाह्यायः । पु। गृध्रपक्षिणि । अ ।

दाचायणम् । स्त्री। श्वर्णे । वै निघ ।

दाचाय(या)णो । स्त्री। दन्तोद्यमे । र मा ।

दाचायणोपः (पति) । पु। अन्धे । वि ।

दाक्षिणात्यः । पु। नारिकेलहृत् । रा निष ११ । दाक्षिण्येन दक्षिणदेशोद्भवोऽयम् ।

दिक् । स्त्री। रीतो । शिडग । सु ४३५ ।

दिक्कः । पु। करिमावके । श र ।

दिक्करिका । स्त्री। नदीभेदे ।

दिक्करो । स्त्री। युवतोऽस्त्रियाम् । छे ।

दिक्पाससद्व्या । स्त्री। अटसस्यायाम् । आटे । भा ज्व दन्त्यतरो ।

दिग्धः । ति । विपाक्ते । अ ।

दिग्धविद्धः । ति । विपाक्तवाणविद्धे । च द । विष चि ।

दिह्वः । पु। लिख्यायां । ४ वा ८ जसन्तु । शब्दायकल्पतरु ।

दितः । वि । हिव्रे । अम ।

दिनम् । स्त्री। दिवसे । रा निष २१ । तत् पठ्याय,—घस, अह, दिवस, वासर (अ), भासर, दिवा (रा), वार, अशक, य (शब्द), मूयैकाल (श), वसो, यु, भातु, खसरानि, ग्रस, घग्म, घृण, दिवेदिवे, द्यविद्यवि (वेदिनि) ।

दिनकरः (कृत्) । पु। मूयै । छे च ।

दिनकरात्मजा । स्त्री। यमुनानद्याम् ।

दिनकेशरः । पु। अन्धकारे । शब्दर ।

दिनकेशान्तकः । पु। वटपत्रपाषाणभेदे । बड पाथप्रकृष्ट । छे निव ।

दिनचर्या । स्त्री। दिवसे योविधि स्वास्थ्य करस्थायचरणे । तच्च ब्राह्ममुहूर्तोऽत्यानाभीष्टदेवता स्मरणम्, ततोऽध्याज्यादर्शविन्मयीरोचनादिदर्शन स्पर्शनादि, घृते स्वमुखदर्शनम्, उषसि मलादि विस्त्राणम्, दन्तधावनजिह्वाभिलेखनमुखप्रक्षालण तेलोद्बन्धस्नानभोजनादि च । भा च द ।

दिनज्योतिः (स) । स्त्री। आतपे ।

दिनदुःखितः । पु। अक्रवाके । स्त्री। तत्पत्राम् । श र ।

दिनप्रणोः । पु। मूयै । ति ।

दिनप्रभा । स्त्री। आतपे । रा ।

दिनमणिः । पु। मूयै । तिका ।

दिनादिः । पु। प्रभाते । रा निष २१ ।

दिनान्तः । पु। सायकानि । अम ।

दिनाम्नः । पु। वेचके । वै निघ ।

दिनान्तकः । पु। अन्धकारे । वि ।

दिनावसानम् । स्त्री। दिनान्ते । छे ।

दिनेशः । पु। मूयै । अक्रवाके । वै निष २४ वा व्या चि शतपुष्पाक्षेपे ।

दिनेशपुष्पम् । स्त्री। केरवपुष्पे । नीलनीलपुष्पम् ।

दिलीरम् । स्त्री । म्लोत् । क्रीडक हाता ।
 चारा ।
 दिवस । पुं, स्त्री । दिने ।
 दिवसमुखम् । स्त्री । प्रभाते । उवा ।
 दिवा । म्य, पुं (न) । दिवसे । अम ।
 दिवाकर । पुं । काकि । मूयपति । श च ।
 चक्रेहवे । अम ।
 दिवाकीर्ति । पु । पेचके । नापिते । ई च ।
 दिवाटन । पुं । काकि । शब्दाधकस्य ।
 दिवान्ध । पुं । पेचके । रानिव २२ । मि ।
 दृष्टिरोगयुक्ते । दिनकाणि । लघ्वण—“मात्रे द्वतीय
 पटलस्य दीपे दिवा न पश्येत् निशि बीजते स ।
 राक्षो स शीतातुर्यद्वीतदृष्टि विनाशभावादपि
 तानि पश्येत् ॥” मा नि । (आ) स्त्री । वल्गुला
 पचिषि । रानिव १८ ।
 दिवान्धको (न्धिका) । स्त्री । कुडुन्दयाम् ।
 कुंठा । वै निघ ।
 दिवाभीत (ति) । पु । पेचके । निका ।
 शर । स्त्री । अंतपणे । वै निघ ।
 दिवामधरम् । स्त्री । मध्याह्ने । ई च ।
 दिवास्त्राप । पु । दिवानिद्रायाम् । दिने
 ध्यान । तस्य विधि—“सर्व्वचतुर्षु दिवास्त्राप
 प्रतिविद्ध अन्यत्र योभान् ।” सु शा ७५ । “दिवा
 स्यात्कीकृत्यैस्तु रात्रौ वा यदि वा दिवा । न तेषां
 स्वपतां दीप्य जायतां वा विधीयते ॥” दिवास्त्राप
 न कुर्व्वीत यतोऽसौ स्थात्कपावह । योषवर्षांश्च
 कालेषु दिवास्त्रप्री निषिध्यति ॥” “व्यायाम
 प्रमदाभवाङ्गरतान् कान्दानतिसारिण, शूल
 आसक्तलक्ष्मापरिगतान् हिक्का मरुत् पीडितान् ।
 बीषान् बीषकफान् शिशून् मदद्वितान् हृद्धान्
 रसाजीर्षिनी राक्षो जागरितान् नरान् निरग्रान्
 काम दिवा स्त्रापयेत् ॥”
 दिवास्त्रार्पा । स्त्री । पचिषिषे, वल्गुला इति
 लोके । रानिव १८ ।
 दिवि । पु । चापपचिषि । श मा ।
 दिविजम् । स्त्री । कुडुमागुरुचन्दने । वै निघ ।
 दिवौ । स्त्री । उपजिह्विकाकीटे । चारा ।
 दिवोक्ता । पु । चातके । मे । हरिणे । वै
 निघ ।

दिवोदास । पु । काशीराजधन्वन्तरो । य
 चन्द्रवशीमभीमरघनपते पुत्र चासीत् । चिका ।
 दिवोद्भवा । स्त्री । एलाया । शब्दाधकस्यवह ।
 दिव्यः । गुग्गुली । रानिव १२ । धवे । रा
 निव १८ । अञ्जेनहवे । वै निघ । स्त्री । कान्त
 कोटे । पसु । लवङ्गे । रानिव १२ । चन्दने ।
 वै निघ । बालके । रागा । अद १२५ ।
 दिव्यकः । पु । निर्विषसर्पविशेषे । सु लम्प
 ४५ ।
 दिव्यगन्ध । पु । गन्धके । रानिव १२ । स्त्री ।
 लवङ्गे । रानिव १२ ।
 दिव्यगन्धा । स्त्री । स्युरेलायाम् । वड
 एगईठ । रानिव ८ । मङ्गपुच्छचुपे । रानिव
 ४ । लवङ्गलतायाम् । श पि । [वै निघ ।
 दिव्यचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । लवङ्गे ।
 दिव्यचक्षु । पु । वानरे । श मा । उपचक्षुषि ।
 चक्ष्मा । सुगन्धभेदे । मे ।
 दिव्यतुम्बी । स्त्री । अलावभेदे । वै निघ ।
 दिव्यतेजा । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाचुपे । रा
 निव ५ ।
 दिव्यपञ्चामृतम् । स्त्री । समभागव्यष्टतदधि
 दुग्धमधुशर्करासु । “गन्धमाश्रय दधि क्षीर माचिक
 शकरान्वितम् । एकत्र मिलितम् ।” रानिव
 २२ । [व १० ।
 दिव्यपुष्प । पु । अंतकरवीरहवे । रा नि
 दिव्यपुष्पा (प्री) । स्त्री । देवद्रोण्याम् ।
 वड वनवर्णा । रानिव ५ ।
 दिव्यपुष्पिका । स्त्री । देवद्रोणचुपे, मङ्गा
 द्रोण्याम् । वड वनवर्णा । वै निघ । रत्नाकंठवे ।
 रमा ।
 दिव्यरथ । पु । व्योमघाने । शब्दर ।
 दिव्यरस । पु । पारदे । रानिव १२ ।
 दिव्यलता । स्त्री । मूञ्जायाम् । रानिव २ ।
 दिव्यसार । पु । सञ्ज हवे । भांग वा धनात्र
 गांश्च । रानिव ८ ।
 दिव्या । स्त्री । मङ्गामेदायाम् । ब्रह्माम् ।
 वक्षो भांश्च । बन्धशककोटिका । शतावधायाम् ।
 स्यूनजोरके । वड क्षीरा । रानिव ५ । अंत

दाहः । पु । भक्षीकरणे । सर्वान्नसन्तापे । "सखा
ह्रीणसौमित्रता दाह ।" अरुण । या ज्व वि १५ ।
तन्नामकपित्तजरोने । अनुनि द्रोणि । "त्वच प्राप्य
समानोष्मा पित्तरक्ताभिमुखिम् । दाह प्रकुरुते घोर
पित्तवत्तत्र भेषजम् ॥" दाह दृष्यारोषजरक्तपूर्ण
कीटजधातुचयकपिणजतत्तजरक्तजभेदेन पद्धिष,
मन्नाभिघातजन्यैक इति सप्तविध । [निष ६ ।

दाहकः । पु । चिवके । रक्तचिवकह्वले । रा
दाहकर्पितः । वि । दाहपीडिते ।

दाहकाष्ठम् । स्त्री । दाहागुरुणि । वै निघ ।

दाहग(गु)रु । स्त्री । अगुरुविशेषे गुजरदेश
प्रसिद्धे । अक्षुद्रविट्प्रव । सत्पथ्याय, —दाहा
गुरु, दाहनागुरु, दाहकाष्ठ, धूपागुरु, तैलागुरु,
पूरं, वनपल्लभ । गुणा — दाहागुरु कटुकीण
केशवदण वर्णकर केशदीपन सौगन्ध्यप्रदश्च । रा
निष १२ ।

दाहज्वरः । पु । दाहपूर्वके ज्वरे । मोहशूर्कर
अत्र । "करीत्यादी तया पित्त तत्कृष्य दाह
मतीव च । तस्मिन् प्रशान्ते त्वितरी कुरुत शीघ्र
मन्तव ॥" मानि ।

दाहदा । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै निघ ।

दाहनिःश्वासः । पुं । सुगन्धार्जकह्वले । वै
निघ ।

दाहलव । पु । ग्मशाने । ति ।

दाहसरः । स्त्री । ग्मशाने । विका ।

दाहहरणम् । स्त्री । सरीरे । श च ।

दाक्षाख्यः । पुं । गृध्रपचिनि । अ ।

दाक्षायणम् । स्त्री । खणें । वै निघ ।

दाक्षाय(या)णो । स्त्री । दन्तीषुषे । र मा ।

दाक्षायणौषः (पतिः) । पु । चन्द्रे । वि ।

दाक्षिणात्य । पु । भारिकेलह्वले । रा निष
११ । दाहव्येन दक्षिणदेशीहवीष्यम् ।

दिक् । स्त्री । रीसौ । भिठन । सु ४३५ ।

दिक्कः । पु । करिमावके । शर ।

दिक्करिका । स्त्री । नदीभेदे ।

दिक्करो । स्त्री । पुषतीस्त्रियाम् । छे ।

दिक्पातसङ्ग्रहा । स्त्री । अष्टसङ्ख्यायाम् ।
आठि । भा ज्व दाम्पतरी ।

दिग्धः । वि । विपाक्ते । च ।

दिग्धविद्धः । ति । विधातवाणविद्धे । च द ।
विष चि ।

दिहः । पुं । लिख्यायां । ४ वा ५ जसज्जु ।
शब्दायकत्वयक ।

दितः । वि । क्षिप्ते । अम ।

दिनम् । स्त्री । दिवसे । रा निष २१ । तत्
पथ्याय, —घस, अष्ट, दिवस, वासर (च),
मासर, दिवा (रा), वार, अशक, य
(गर्दर), मर्यकाल (ग), यस्ती, यु, भातु,
स्वसरानि, प्रस, घर्म, घृण, दिवेदिवे, द्यविद्यवि
(वेदनि) ।

दिनकरः (कत) । पुं । मूर्ये । छ च ।

दिनकरात्मजा । स्त्री । यमुनानद्याम् ।

दिनकेशरः । पु । अश्वकारे । शब्दर ।

दिनकेशान्तकः । पु । वटपत्रपाषाणभेदे ।
वट् पाथशकूट । छे निव ।

दिनचर्या । स्त्री । दिवसे योविधि स्वास्थ्य
करस्तथाचरणे । तत्र ब्राह्ममुद्गर्होत्यानाभीष्टद्वता
कारणम्, ततोदव्याज्यादशैविन्मगोरोचनादिदर्शन
म्यर्शनादि, हृते स्वमुखदर्शनम्, सप्तमि मलादि
विस्त्रानम्, दन्तधावनजिह्वाभिर्जेखनमुखप्रसालण
तलाभ्यङ्गस्नानभोजनादि च । भा च द ।

दिनज्योतिः (स) । स्त्री । आतपे ।

दिनदुःखितः । पु । चक्रवाके । स्त्री । तत्
पत्राम् । शर ।

दिनप्रणो । पु । सूर्ये । ति ।

दिनप्रभा । स्त्री । आतपे । रा ।

दिनमणिः । पु । सूर्ये । विका ।

दिनादि । पु । मभाति । रा निष २१ ।

दिनान्तः । पुं । सायकाले । अम ।

दिनान्ध । पुं । मेचके । वै निघ ।

दिनान्तक । पु । अश्वकारे । वि ।

दिनावसानम् । स्त्री । दिनान्ते । छे ।

दिनेशः । पुं । सूर्ये । अकंह्वले । वै निघ २५ वा
व्या चि जतपुष्यालिपे ।

दिनेशपुष्पम् । स्त्री । केरवपुष्पे । नीगठनी
शृण् । चि क्र क प्रदरवि ।

दिलीरम् । स्त्री । शिषीभू । लोङ्ङु हाठा ।
 दारा ।
 दिवस । पुं, स्त्री । दिने ।
 दिवसमुखम् । स्त्री । प्रमाते । दृष्टा ।
 दिवा । व्य, पु (न) । दिवसे । अम ।
 दिवाकर । पु । काकि । मूयपद्मे । अच ।
 अर्धेष्टे । अम ।
 दिवाकीर्त्ति । पु । पेचके । नापित । ऐच ।
 दिवाटन । पुं । काकि । शब्दाथकस्य ।
 दिवान्ध । पु । पेचके । रानिव २३ । ति ।
 दृष्टिरोगयुक्ते । निनदाणां । लघ्वण्य—“प्राप्ते तृतीय
 पटलघ दीपे दिवा न पश्येत् निशि शौचने च ।
 राक्षी च श्रोतानुस्यहीतदृष्टि पिशाचभावादपि
 तानि पश्येत् ॥” मा नि । (आ) स्त्री । वरगुला
 पक्षिणि । रानिव १८ ।
 दिवान्धको (न्धिका) । स्त्री । कुकुन्दप्याम् ।
 हूँ । ऐ । वै निघ ।
 दिवाभीत (ति) । पु । पेचके । तिका ।
 अर । स्त्री । श्रुतपद्मे । वै निघ ।
 दिवामधाम् । स्त्री । मध्याङ्गे । ऐच ।
 दिवास्वाप । पु । दिवानिद्रायाम् । निद्र
 घुनानि । तस्य विधि—“सञ्चतुषु दिवास्वाप
 प्रतिविष्ट अन्यथ योक्ताम् ।” सुभा ४४ । “दिवा
 साओक्तत येस्तु राक्षी वा यदि वा दिवा । न तेषा
 स्वपतां दीपो जायतां वा विधीयते ॥” दिवास्वाप
 न कुर्वीत यतोऽसौ स्वात्कफावह । योभवर्षासु
 कालेषु दिवास्वप्ने निविध्यति ॥” “व्यायाम
 प्रसदाध्ववाहनरतान् कान्तानतिसारिण, शूल
 आसवतलुषापरिगतान् द्विका मरुत् पोडितान् ।
 चौषान् चौषकफान् शिशून् मदहृतान् ब्रह्मान्
 रसाजीर्षिनी राक्षी जागरितान् नरान् निरग्रमान्
 काम दिवा स्वापयेत् ॥”
 दिवास्वापा । स्त्री । पक्षिविशेषे, वरगुला इति
 लोके । रानिव १८ ।
 दिवि । पु । चापपक्षिणि । अमा ।
 दिविजम् । स्त्री । कुडुमागुरुचन्दने । वै निघ ।
 दिवौ । स्त्री । उपजिह्विकाकीटे । दारा ।
 दिवोका । पु । चातके । मे । हरिणे । वै
 निघ ।

दिवोदासः । पु । काशीरात्रधन्वन्तरो । य
 चन्द्रवशीयभीसरघनरपते पुत्र आसीत् । चिका ।
 दिवोद्भवा । स्त्री । एलायां । शब्दाथकस्यसह ।
 दिव्य । गुग्गुली । रानिव १२ । यवे । रा
 निव १६ । अञ्जुनहत्ते । वै निघ । स्त्री । कान्त
 लोहे । पसु । लवङ्गे । रानिव १२ । चन्दने ।
 वै निघ । बालके । बान् । अद १२४ ।
 दिव्यक । पु । निर्विषसर्पविशेषे । सुकल्प
 ४४ ।
 दिव्यगन्ध । पु । गन्धके । रानिव १२ । स्त्री ।
 लवङ्गे । रानिव १२ ।
 दिव्यगन्धा । स्त्री । स्थूलेलायाम् । वड
 एगादे । रानिव ६ । मङ्गाचुचुपे । रानिव
 ४ । लवङ्गलतायाम् । अचि । [वै निघ ।
 दिव्यचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । लवङ्गे ।
 दिव्यचक्षु । पु । बानरे । अमा । उपचक्षुषि ।
 छनमां । सुगन्धमेदे । मे ।
 दिव्यतुम्बी । स्त्री । अलावभेदे । वै निघ ।
 दिव्यतेजा । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाचुपे । रा
 निव ५ ।
 दिव्यपञ्चामृतम् । स्त्री । समभागव्यष्टतदधि
 दुग्धमधुशर्करासु । “गन्धमाज्य दधि चीरं माक्षिक
 शकरान्वितम् । एकत मिलितम् ।” रानिव
 २२ । [व १० ।
 दिव्यपुष्प । पु । श्रुतकरवीरहत्ते । रा नि
 दिव्यपुष्पा (प्यौ) । स्त्री । देवद्रीप्याम् ।
 वड वनपत्रां । रानिव ५ ।
 दिव्यपुष्पिका । स्त्री । देवद्रीपचुपे, मङ्गा
 द्रीप्याम् । वड वनपत्रां । वै निघ । रत्नाकंहत्ते ।
 रमा ।
 दिव्यरथ । पु । व्योमयाने । शब्दर ।
 दिव्यरस । पुं । पारदे । रानिव १२ ।
 दिव्यलता । स्त्री । मूल्यायाम् । रानिव ३ ।
 दिव्यसार । पु । सञ्च हत्ते । शींग वा धूनात्र
 गाह । रानिव ८ ।
 दिव्या । स्त्री । मङ्गामेदायाम् । मङ्ग्याम् ।
 उन्नी शीङ्ग । मन्थराकटिकां । शतावरीयाम् ।
 स्थूलशीरुके । वड खीरां । रानिव ५ । श्रुत

दृष्टाया । रा नि व ८ । आगन्तव्या । मे । हरी
तन्नाम् । रा नि व ११ ।

दिव्यान्नम् । स्त्री । उत्तमा । वै निघ ।

दिव्येलकः । पु । राजिलवैकरजसर्पविशेष ।
सु कल्प ४४ ।

दिव्योदकम् । स्त्री । आनरीचजले । तत्
पयाय, —आकाशजल, खवारि, व्योमोदक
आनरीचजलम् । गुणा — मधुर, त्रिदीपनाशि,
पथ्य, रुच्य, अधिकार, लणायमसिद्धापहारक,
पात्रापेक्षिगुणलक्ष, अनार्त्तवतु तत् त्रिदीपजनक ।
रा ।

दिव्यौषधिः (धो) । स्त्री । सप्तशिलाया ।
च द । भूतलोटे । भा । च द मि शो र पि चि
खण्डखाद्यनाष्टि । “दिव्यौषधिस्तस्यापि ।” जमी
मुनि । स्त्री । स्वर्णमाषिकी । की ।

दिष्टम् । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । श मा ।

दिष्टान्तः । पु । सत्यो । अम ।

दिष्टिः । स्त्री । परिमाण । मे ।

दौघिका । स्त्री । विशतधनुपरिमितजलाशये ।
मिपि । “पन्थल दौघिका वापी यटिका भीम
नीघिका ।” तिका ।

दौदिवि । स्त्री । अत्रे । प मु ।

दौनम् । स्त्री । तगरपादिके । रा नि व १० ।

दोना । स्त्री । कृन्तव्याम् । वै निघ । मुपि
कार्या । तिका ।

दोनार । पु । मापचतुष्टयमाने । ४ बावा ।
अम । स्तम्भद्राया । मोहत्र । स्वर्णकपट्टये ।
अ टी रा । वसिष्ठ्यज्वलदग्निशिष्टायाम् ।

दीपक । पु । कासमह रूपे । छादन्ता । रा
नि व ४ । चितकट्टे । वै निघ २ भ वा व्या ।
यमान्या । र मा । अजसोदायाम् । कीरके । वै
निघ । ज्येष्ठपक्षिणि । वाङ्ग पा १ । डे च ।
स्त्री । कुटुमे । शर, मयूरपुच्छ । विनाशयमर्पविशेष ।
मुशु ।

दीपकर्पूरज । पु । कर्पूरे । वै निघ ।

दीपकिट्टम् । स्त्री । दीपकजले । श मा ।

दीपकूपो (खोरी) । स्त्री । दीपकपात्रम् ।
भारत । श मा ।

दीपतक । पु । सरलतरी, सरलदेवदारी ।
नोपह्वये । डेलटका । रा नि व १२ ।

दीपध्वजः । पु । कज्जल । जटा ।

दीपनम् । स्त्री । रम्य सम्कारविशेष । तन्ना
मकरसमाधनकायविशेष । तन्नाया—“काशीय
पञ्चनषण राजिका मरिचानि च । भृशियुबीज
संकत टङ्गणेन समन्वित । आनीय काञ्चिके
दीक्षायन्ते पाकाद्दिनैस्त्रिभि । दीपन जायते सम्यक्
मूतराज्य नारये ॥ अथवा चितकट्टावे काञ्चिके
त्रिणि पचैत । रसा रा । मण्डीदकी । तिका ।
See पारट । कुटुमे । तिका । तगरमुले ।
र मा । प । पलाण्डो । रा नि व १० । शालिच
शक्ति । मादक शोक् । श च । पठाशावशिष्ट
कषाये । “दीपनम् पुरुषाय ।” रा नि व २० ।
चक्रमर्द्धवे । काशमर्द्धवे । रा नि व ४ । अग्नि
गुणभूषिष्ठ द्रव्यमात्रे । “पचिन्नाम वज्रिक्तगद्दीपन
तद्यथा मिति ।” भा । ति । पाचने । अग्नि
गुणभूषिष्ठ । सु ४१५ ।

दीपनो । स्त्री । मेथिकाया । मेति । पाठाया ।
आकुन्ति । यमान्याम् । रा नि व ६ । कर्कटिका
याम् । कौकुडी । वै निघ ।

दीपनोय । पु । यमान्याम् । रा नि व ६ ।
हरितपलाण्डो । वै निघ । ति । अग्निदीपिकरे ।

दीपनोयवर्ग । पु । तन्नामकायेयमङ्गकषाय
वर्ग । यथा—“पिप्ली पित्प्लीमूल चयचितक
शुक्रवेरात्र वेतस मरिचाजसोदाभजातकास्त्रि हिङ्गु
निर्योषा इति दशमानि दीपनोयानि भवन्ति ।”
पिशूल, पिशूलमूल, छे, छिज, लूटे, अम-
वेतस वा शैकल, मरिष्ठ, तमानो, डेलनार
मूठी, शिष्ट । च ग ४४ । “द्विषधितकोधान्य
मज्जसोदा च जीरकम् । चतुर्धा ह्युषा हेधा
गणोऽय दीपन पात ॥” अक चि ।

दीपनोया । स्त्री । यमान्याम् । मद व २ ।

दीपनोयोषधम् । स्त्री । आग्नेयौषधो, पघ
कीलादी । सि यो मदा चि । च द ।

दीपपुष्प । पु । चम्पकह्वये । रा नि व १० ।

दीपवती । स्त्री । कामरूपस्थनदीमते । का पु ।

दीपवृक्षः (क) । पु । सरलदेवदारुह्वये । वै
निघ ।

दोपशिवा । स्त्री । कश्चिन् । मन्दायकत्वे ।
 दोपसन्न । पु । विवकृष्टे । वै निघ ।
 दोपास्यभक्ष । स्त्री । दग्धदोपशिवायाम् ।
 दग्धोपत्र पोडा शिव । रसरक्तमरोधि ।
 दोपिका । स्त्री । वषाधाम् । वै निघ ।
 दीप्त(क)म् । स्त्री । विदुनि । हि । रा नि
 व ६ । कांस्थघातो । दौगा । सुवर्ण । रा नि व १२ ।
 ज्योतिरे । वै निघ । पु । सिद्धे । रा नि व १८ ।
 नासारोगविमर्श । नांश्चक्ष्णा । लक्षणे यथा—
 "प्राये भग्न दाहसमन्विते तु विनि सरेहस इवेष्ट
 बातु । नासा प्रदीप्तेष्वेव यस्य जलोष्णोधिस्तु त
 दोनमुदाहरति ॥" सु । निम्बकृष्टे । रा नि
 व ११ ।
 दीप्तकसम् । स्त्री । गदकांस्थघातो । शोणो
 दौगा । रा नि व १२ ।
 दीप्तजिह्वा । स्त्री । चल्कामुखीयमान्याम् ।
 विका ।
 दीप्तपिह्वल । पु । विद्धे । रा नि व १८ ।
 दीप्तपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलीकृष्टे । विषाग्निनिर्ग्रा ।
 वै निघ ।
 दीप्तरस । पु । जिह्वलुके । टैक्छा । श च ।
 दीप्तलोचन । पु । विदाले । रा नि व १८ ।
 दीप्तलोहम् । स्त्री । कांस्थघातो । प सु ।
 दीप्ता (सि) । स्त्री । लाङ्गलिकाकृष्टे । विष
 नाग्निनिर्ग्रा । रा नि व ४ । ज्योतिष्कतौलसायाम् ।
 गठाकृष्टे । रा नि व १ । लाङ्गायाम् । रा नि
 व ६ । मन शिलायाम् । वै निघ । कांस्थघातो ।
 रा नि व १२ । दीप्तनामनासारोगभेदे । वा उ
 १८५ । See दीप्त ।
 दीप्ताग्नि । वि । दीप्तजठराग्नौ । म नि ।
 दीप्ताङ्ग (च) । पु । मयूरे । शर । विदाले ।
 शर ।
 दीप्तानलम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ ।
 दीप्ताक्ष । पु । विदाले । विका । मयूरे ।
 वै निघ ।
 दीप्ति । स्त्री । दीपने । च । लाङ्गायाम् ।
 कांस्थे । रा ।

दीप्तिकः । पु । दुग्धपाषाणे । दूग्ध थङि । वै
 निघ ।
 दीप्तिकान्म्यम् । स्त्री । कांस्थे । रा ।
 दीप्तोपल । पु । मूर्धकानामणी । प सु ।
 दीप्य (क) । पु, स्त्री । मयूरशिवायां । रुद्र
 कटाशाम् । चम । रणचिवके । कुदुमे । तमरे ।
 निम्बकृष्टे । श्रेमपक्षिणि । म । जौरके । रा
 नि व ६ । रसरसुतिका चिपक्षजौरकगुह् । भेष
 कृष्टे । च द पक्षतिकृष्टगुह् । उन्माचि
 लमुनायकृष्टे । अजमोदायाम् । शङ्कुनि । भा पू
 रभ । यमान्याम् । च द सिधो कास चि दजमूल
 पटपणकृष्टे । "तालोमवद्दिदीप्यकम् ।"
 दीप्यका । स्त्री । यमान्याम् । अजमोदायाम् ।
 शङ्कुनि । भा पू म ।
 दीप्यवल्ली । स्त्री । अजमोदायाम् । वै निघ ।
 दीप्या । स्त्री । कृष्णजौरकभेदे । शोणो कृष्ण-
 जौरके । रा नि व ६ । यमान्याम् । भा । पिण्ड
 खञ्जुरिकायाम् ।
 दीर्घ । पु । रामशरे । रा नि व ८ । लताशाले ।
 रसा । कोदण्डशप्रसिद्धे माळकृष्टे । रा नि व
 ८ । रक्तकमाली । रा नि व १६ । इत्कटे । रसा ।
 मयूरे । रा । छट्टे । रा नि व १८ । वि ।
 आयने ।
 दीर्घकम् । स्त्री । पु । कृष्णजौरके । मद व २ ।
 शङ्कुके । चेतजीरके । उशीरे । छट्टे । श्राकृष्टे ।
 भेषुन शोण । वै निघ ।
 दीर्घकृष्णा । स्त्री । गौरजौरके । शानां शोत्रा ।
 रा नि व ६ ।
 दीर्घकण्ठ (क) । पु । बभ्रूरुहके । वावला
 गृह् । रा नि व ८ ।
 दीर्घकण्ठ (क) । पु । वकपक्षिणि । श च ।
 दीर्घकन्द (क) । पु । मालाकन्दे । वै निघ ।
 मुखाली । मो आनू । (कम्) स्त्री । मूलकी ।
 मूना । रा नि व ० ।
 दीर्घकान्तिका । स्त्री । तालमूल्याम् । रा नि
 व ० । कृष्णतालमूल्याम् । वै निघ ।
 दीर्घकन्धर । पु । वकपक्षिणि । रा नि व १८ ।
 स्त्री । वकपक्षिणाम् । वै निघ ।

दीर्घकर्णः । पु । कर्णे । छां० ।

दीर्घकाण्डः । पुं । गुण्डल्ये । रा नि व ८ ।

दीर्घकाण्डा । स्त्री । वत्सादमीलतायाम् ।
भा० । गुण्डली । रा नि व ९ ।

दीर्घकोलः (कः) । पुं । अद्भोद्वे । धन
आंकाङ्, आंकाङ् ग्राह । रा नि व ८ ।
जटा । “अद्भोद्वे दीर्घकोलक ।” रा नि व ९ ।

दीर्घकुल्या । स्त्री । गजपिण्ड्याम् ।

दीर्घकूरकम् । स्त्री । वृषाक्षनामकशानिधान्य
भेद । ब्राह्म अन्न । रा नि व १६ ।

दीर्घकृष्णा । स्त्री । तिलवादिनीशानी । रा नि
व १६ ।

दीर्घकेशः (शो) । पुं । भद्रकी । रा नि व १८ ।

दीर्घकोशा (पा) । स्त्री । पद्मशतौ । उगृणि,
बिभृक्ष । हारा । गण्डूपायाम् । दै० ।
वै निघ ।

दीर्घकोशि(वि)का (शी) । स्त्री । पद्मशतौ ।
हारा । गण्डूपायाम् । वै निघ ।

दीर्घखरच्छदः । पुं । शकटे । दे० ।
पसु ।

दीर्घगतिः । पुं । चट्रे । रा नि व १८ ।

दीर्घगोधूमः । पुं । मद्यागोधूमे । वै निघ ।

दीर्घग्रन्थिः । पुं । गजपिण्ड्याम् । रा नि व ९ ।

दीर्घग्रोवः । पुं । चट्रे । वै च । नीलकौष
पचिणि । रा नि व ८ ।

दीर्घघाटिकाः । पुं । चट्रे । वके । वै निघ ।

दीर्घचक्षुः । पुं । पचिविशेषे । वम्, खड्गोडा ।
वै निघ ।

दीर्घच्छदः । पुं । शाकह्वये । अ० ।
ह्वो । भा ।

दीर्घलङ्गल । पुं । मत्स्यविशेषे । छां० । ग्राह ।
श मा ।

दीर्घजङ्घः । पुं । चट्रे । जटा । वकपचिणि ।
विका ।

दीर्घजिह्व । पुं । सपे । वै च ।

दीर्घजौरका । पुं । स्थूलजौरके । भा । पू । भा ।

दीर्घतन्वी । स्त्री । आलुकभेदे । वै निघ ।

दीर्घतरः । पुं । शकटे । शब्दव ।

दीर्घतरः । पुं । तालह्वये । शब्दार्थकम् ।

दीर्घतिमिया । स्त्री । कर्कटिकायाम् । अ०
उ० । वै कूङ् । श मा ।

दीर्घतुण्डा (खड्गो) । स्त्री । कृष्णद्वयाम् ।
दृ० । वै निघ ।

दीर्घदण्डः । पुं । पत्तिवाह्वये । वम् पीकल
वण । रा नि व ८ ।

दीर्घदण्डः (कः) । पुं । शकटे । रा नि व
८ । जटा । तालह्वये । रोहीतकविशेषे । वै निघ ।

दीर्घदण्डो । स्त्री । गीरव्यायाम् । शी० ।
छां० । रा नि व ५ । [निघ ।

दीर्घदलः । पुं । मालाकन्दे । श्यामाकि । वै

दीर्घदर्शी (दृष्टिः) । पुं । गृध्रे । शर ।
भद्रकी । रा नि व १८ ।

दीर्घद्वु । पुं । तालह्वये । श च ।

दीर्घद्रुमः । पुं । शाकविशेषे । निभूत ग्राह ।
रा नि व ८ । [१८ ।

दीर्घनादः । पुं । शक्रे । शी० । रा नि व

दीर्घनालः । पुं । दीर्घरोहिणे । वङ्ग शक-
ट् । गुण्डल्ये । रा नि व ८ । आलुकि । शालि
धान्यभेदे । वै निघ । यावनालनामशिवीधान्ये ।
रा नि व १६ ।

दीर्घनिद्रा । स्त्री । मत्स्यो । वै ।

दीर्घनिस्सनः । पुं । शक्रे । वै निघ ।

दीर्घपटोलिका (ली) । स्त्री । पटोलाकार
दीर्घफलशाकविशेषे । धृन् । वम् गीङ्परवल् ।
गुणा — गुह्र विषि विष्टमि कटुकं मधुरं शीतल
वातपित्तत्रोषारुचिकरञ्च । राज ३५ ।

दीर्घपत्रः (क) । पुं । पुनर्नवायाम् । श्वेत
शृङ्गा । रा नि व ५ । राजपलाशो । विष्णुकन्दे ।
रा नि व ७ । शरपत्रद्वये । कुन्दुवह्वये । रा नि व
८ । तालह्वये । रा नि व ८ । हरितकुञ्जे । रक्त
पुनर्नवायाम् । सज्जह्वये । मिश्रवर्णो । चि वङ्गी
या । गुणा — सुकठिन सघारय । भा । वातकर
कफविघ्न कपाय विदाही च । सु सु ४५
अ । कुपीलो । दृष्टिः । भा । मधुकह्वये । वै
निघ । (क) विसह्वये । मद् व ५ । रत्नरसीने ।

नाल ब्रजन । रा नि व ० । एरखइवे । द्विज
इवे । रा नि व ८ । मुकरवीने । धेत ब्रजन ।
इवे । जलमधुके । अटा । करीरवे । श च ।
दीर्घपत्ता । स्त्री । हहौचुपे । दोषपुत्राम् ।
पुनपत्ता । रा नि व ४५ । शालपत्ताम् । भा ।
पुनपत्ताम् । वन खाम गीह । २ भा । वैतकी
इवे । रा नि व १० । हतकुमार्याम् । अतपुन
वायाम् । आमहरिद्राया । कदलीइवे । गीषाक
इवे । कुम्भतुम्भाम् । ग्रीन नाडि । वै निघ ।
चिन्ताया । टैण्ड । भा पू १५ भा व ।

दीर्घपत्रिका । स्त्री । अतपुनवायाम् । धेत
वठ । रा नि व ६ । हतकुमार्याम् । हतकुमारी ।
रा नि व १२१ । शालपत्ताम् । भागिपानि । रा
नि व ४ । भा । वैतकी । रा नि व २२ । भाट
रुषके । वागक । मातुलुइवे । छोलन नेवु ।
हृत्तालमूल्याम् । कदलीइवे । वै निघ ।

दीर्घपत्नी । स्त्री । पलाशौलतायाम् । शपत्र
मोनी । रा नि व २ । महापुचुपे । हृष्ट मीक ।
रा नि व ४ ।

दीर्घपर्ण । पु । अश्वकर्मनामकमाले । लता-
भाल । रा नि व ८ । 'सोपविनी' इतिख्याते द्रव्य ।
वै निघ ।

दीर्घपर्णी । स्त्री । शृङ्गिण्याम् । ठाडुनिश ।
रा नि व ४ । शालपत्ताम् । भागिपानि । वै निघ ।

दीर्घपर्वा । पु । इवो । वै निघ ।

दीर्घपलाण्डु । पु । विष्णुकन्दे । राज
पलाण्डो । तालइवे । रा नि व ८२ । हरितकुम्भ
वडे । कुन्दरवडे । इष्टमेदे । कुचिखइवे । टूँठिग
गीह । भा ।

दीर्घपल्लव । पु । शपचुपे । अण गीह । रा
नि व ४ ।

दीर्घपत्त । पु । मरुविमेषे । वै निघ ।

दीर्घपात् (द) । पु । क्रीडवके । टौड
वद । कउपविधि । कौकगीबी । विका ।
इ च ।

दीर्घपादप । पु । तालइवे । रा नि व ८ ।
मुवाइवे । रा नि व ११ । See अक्षौट ।

दीर्घपुष्प । पु । मुपुकुन्दइवे । मुठ्ठून । प
सु । अतमन्दारार्के । रा नि व १० ।

दीर्घपृष्ठ । पु । सपे । अम ।

दीर्घपोर । पु । वमगामिचुमेदे । "दीर्घपोर
मुकठिन सचारी वषक फूत ।" भा ।

दीर्घफल (क) । पु । खूखारवधइवे ।
वठ मोणीनू । रा नि व ८ । पलाशइवे । अर्ध-
इवे । वै निघ । (क) अगनिपुष्यइवे । वागना-
गुलत्र गीह । रा नि व १० ।

दीर्घफला । स्त्री । कीयातक्याम् । डिउ
अडुति । रा नि व ० । जनुकालतायाम् । रा नि
व २ । कविलद्रावायाम् । रा नि व ११ । मेघ
मग्याम् । तिकालाव्याम् । वै निघ ।

दीर्घवाला । स्त्री । चमरीधगे । वै निघ ।

दीर्घवालुक । पु । हहदारकलतायाम् ।
बीजठाडुरु । रा नि व २ ।

दीर्घमारुत । पु । हलिनि । विका ।

दीर्घमूल । पु । मीरटलतायाम् । रा नि
व २ । यासचुपे । कुत्रागडा । रा नि व ४२२ ।
वेल्लकरइवे । रा नि व ५२२ । विल्लइवे ।
खज्जातुकायाम् । लामज्जके । रा नि व १२२२ ।
विभीतकइवे । देवसर्षपे । इन्द्रयवे । स्त्री । मूलके ।
वै निघ ।

दीर्घमूलकम् । स्त्री । मूलके । मूणा । रा नि
व ० । पु । खूखरे । रा नि व ८ ।

दीर्घमूला (लिका) । स्त्री । शालपर्णीचुपे ।
वै निघ । श्यामासतायाम् । पसु । (ला) दुरा
सभायाम् । सु सु २८५ । मरइवे । अत्र गीह ।
घोरमुज्जाया । मेघपद्मा । वेल्लकरइवे । वै निघ ।

दीर्घमूली (लिका) । स्त्री । दुरासभायाम् ।
श मा । काकमाव्याम् । काकजहायाम् । वै
निघ ।

दीर्घरङ्गा । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

दीर्घरत (द) । पु । यकडे । विका ।

दीर्घरसन । पु । सपे । श च ।

दीर्घरागा । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

दीर्घरात्रिक । पु । बट्टरागादुदयो-अरमेदे ।
भा ।

दीर्घरोमा । पु । भद्र की । वै निघ

दीर्घरोहिण(क)म् । स्त्री । रोहिणमेद । वड
गुरुत्व । तत्पर्याय, — दृढकाष्ठ, दृढच्छद,
यज्ञेष्ट, दीर्घनाल, तिलसार । रा । गुणा — तिल
कटू कफवातजित् व्रणघनरीपणघ्न । रा नि व ८ ।

दीर्घलता । स्त्री । व्याघ्रवण्यायाम् । शिशाडि
लता । वै निघ ।

दीर्घलताद्रुमः । पु । अश्वत्थार्थश्चे ।

दीर्घनोहितयष्टिका । स्त्री । रक्तेची ।

दीर्घवंश । पु । नलि । नश । रा नि व ८ ।

दीर्घवक्त्र । पु । हृदिनि । श मा ।

दीर्घवच्छिका । स्त्री । कुर्मीरे । शब्दायकम् ।

दीर्घवर्षाभू । स्त्री । श्वेतपुननवाया । वै निघ ।

दीर्घवल्लो (लिका) । स्त्री । महेन्द्रवाद्या
लतायाम् । वड ताकाग । वसादनोलतायाम् ।
प्रांताग शत्रुडी । पलाशीलताया । शपत्राणी ।
रा नि व २ ।

दीर्घवोजा । स्त्री । अलाव्याम् । शिखीनेदे ।
प सु ।

दीर्घवृत्त (क) । पु । घृष्टिशिखीयाक
श्चे । टावापाठा । प सु । पीतबीधे । वै निघ
लतायाणि ।

दीर्घवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । शन्दीवराय्या
लताया । ईल्लिच्छे । रा नि व २ । कपर्दकमेद ।

रसास । एलापर्णा । श च । कौंटे आम्रक्री ।

दीर्घवृक्ष । पु । तालश्चे । खताशालश्चे ।
वै निघ ।

दीर्घमर । पु । यावनादनामशिशिधान्ये ।
आत्र गाह । रा नि व १६ ।

दीर्घमाद्यः । पु । गणश्चे । अन गाह । रा
नि व ४ । शाकतरो । ऐश्वर्य गाह । वै निघ ।
आम्रश्चे । श च ।

दीर्घमात्रिका । स्त्री । कृष्णपीठोन्नोन्न,
गोलास्त्रे पुंसे । रा नि व ४ ।

दीर्घाग्रम्मा । स्त्री । शिखीविधि । प सु ।

दीर्घगि म्भक्त । पु । गन्धमाय । दम्भे ।
रा नि व १६ ।

दीर्घशूकः (कः) । पु, स्त्री । शूकाकारशालि
धान्यविधि । स सारामुखादीनगुण खादुपाक-
रत्नदियुक्त । च म २७ अ । राजाभि । रा नि व
२२ ।

दीर्घसमुच्चय । पु । मलदणे । प सु ।

दीर्घसस्य । पु । तिलुकश्चे । टैम्र गाह ।
वै निघ ।

दीर्घसुरतः । पु । कुकुरे । शूकरे । विका ।

दीर्घस्कन्ध । पु । तालश्चे । रा नि व २ ।

दीर्घा । स्त्री । शृङ्गिण्याम् । रा नि व ४ ।

दीर्घाङ्गुरः । पु । राजशाली । वाङ्ग अत्र ।
वै निघ ।

दीर्घाङ्गी । स्त्री । शालपर्ण्याम् । भा पू १ म ।

दीर्घाङ्गि । स्त्री । शालपर्ण्याम् । वै निघ ।

दीर्घाध्वग । पु । लट्टे । विका ।

दीर्घायु । पु । शालनिश्चे । शिखी गाह ।
रा नि व ८ । जीवकौपयो । काके । मे । रा नि
व ५ । विका ।

दीर्घायुध । पु । वनशूकरे । श मा ।

दीर्घाययः । पु । जीवके । मे । अतम दा
राके । रा नि व १० । [१० ।

दीर्घार्कः । पु । महाश्वेताकंश्चे । रा नि व

दीर्घका । स्त्री । चिद्रुपयाम् । रा नि व ४ ।

गोनिह्यायाम् । वै निघ । शिशतधनु परिमित
जलाशये । तत्पर्याय, — वापि, (म) बायो । अ ।
तत्तल गुरु कटु चार पिष्टकर कफवातघ्नश्च ।
रा नि व १४ ।

दीर्घवर्ह । पु । महालाव्याम् । दीर्घकर्कटि
कायाम् । रा नि व ७ ।

दीर्घ । पु । चापपविधि । श मा । [१२ ।

दुक्कल । पु । शीरगामकगन्धश्चे । रा नि व

दुःखम् । स्त्री । रोगे । मानसघ्नमेद । श्व थ ।
तनु स्रवधे व्याधातुपनिपतति । सु २४ अ ।
Sec व्याधि ।

दुःखकोटवा । स्त्री । मसूरिकामेद । टकाहि ।

‘विषदुर्गमनिर्गम जायते राजिकाकृति । एषा
भवति शास्त्राणां सुखं यद्यति च खयम् ॥’ भा ।

दुःखतयम् । ली । आध्यात्मिकमाधिभौतिक
साधिविषयश्चेति विविधदुःखे । सुम् २४५ ।

दुःखदशन । पुं । गन्धपचिषि । भङ्गनि ।
यं निघ ।

दुःखदिरः । पुं । विदुःखदिरः । रा निघ ८ ।
दुःखवर्द्धनः । पुं । कण्ठपाणीरोगे । लघुपम्
—“वर्द्धमाने यदा कर्णे मण्डूदाहरणवित ।
शोकी भवति पाकय त्वक्स्थोऽसौ दुःखवर्द्धनः ॥”
सुधि २३५ ।

दुःसहा । स्त्री । नागदमन्याम् । रा निघ ५ ।
दुःसाध्यः । वि । दुःशिक्षित्ये । पुं । शम्बुके ।
भङ्गुके ।

दुःस्पर्शः । स्त्री । कपिकङ्काम् । दुरालभायाम् ।
कण्टकायाम् । आकाशवल्याम् । रा ।

दुकू(गूल)म् । स्त्री । द्रष्टव्यत्वे । विज्ञा । ई च ।

दुग्धम् । स्त्री । कलूये । द्रामकथूत्र । रसा ।

चौरः । इष । रा निघ ५ । तत्पठ्याय,—
चौर, पीठ्य, लघय, क्षय, पय, अमृत (रा),
मालजीवन (भा), दीहज (के), अक्षदीह,
दीहपनय (वि) । तदुपादि—“चौर दिग्ध
तथा रक्त पित्रेन पाकतां गत । रक्त श्वेतल
मायाति तथा चौरं सित भवेत् । चौरमाडो
कुमारीणां बन्धानाञ्च कथं भवेत् । बलघातुबल
यस्मात् तस्मात् चौर न जायते । बन्धानां
चौरनाशस्तु वातेन परिपूरीता । चौरश्च न
भवेत् तस्मात् आचरन्वाधिक यत । प्रस्तापु च
नारीषु बलन सद् भूयते । तेन स्त्रीविषयि
स्यात् चौरमाय प्रवर्तते । तस्मात् सद्य प्रस्तायां
जायते त्रैलोक्ये पय । तेन कठिनता याति
तस्मात् परिवर्जयेत् । स्त्रीविषयिण्यकरण बल
सुहृदीपनाशनम् । पयस्विदीपनमन इत्युच्चादिप्रवद
नम् ॥” तत्र चौरादुग्धं शेषकर, रत्नाया बातल,
पीताया पित्तसममन विमिश्रित, हृत्वायाय पित्त
लम् । अति ८५ । दुग्ध बहुविधं गव्यादि
मेदात् यथा—गावस्तु दशधा काली विधाशो
विविधा सता । सग्य एवास्त्रिधा मयी विधोऽपि
दशधा दधी । पञ्चधा करिषो नारी दशधा शकरी
विधा । व्याघ्रो धनो चन्द्रो च रासमी पञ्चधा
प्रयक् । विधा इत्यष्टधा मयी गव्यो खड्गो
रङ्गो । दुग्ध एतच्च तत्तच्च दधि ताम्रं मन्नायत ॥

अथ । गवादिदुग्धगुणा स्वस्वप्राप्तिपु मन्वा ।
दुग्धमात्रगुणा—आमं गुरु काष्ठपासमकीपक
रोगजनकश्च । तप्तमावर्धितश्च तत् पथम् । नारी
चौरन्तु आममेव रोगप्र भवति । धारीण
गव्यादिदुग्धम् अमृतीपम सञ्चरीगन्धं । विरसस्य
दीपदश्च । तथा—“केऽप्याविक पथ्यतम शतोऽथ
चौर त्वजानां गतशीतमाह । दीहान्श्रीत
महिषीरयश्च गव्यन्तु धारीणमिन् प्रणसम् ॥”
पूर्वाङ्गपीत दुग्ध इत्यं यथ इत्यमाग्रेयश्च,
मध्यङ्गपीत बलद क्षफण कृच्छ्रश्च । माल
अपिकरं यौवने बल्य वीर्यदश्च यावकं
भवति । रातो नागादीपयमन यत चौर
सदा संयम् । सुहृत्तयपथ्यपित्तमत न संवेत ।
वर्जोपित दीपकर तद्वदश्च विषोपम नयम् । ज्वरे
तदुपा—“जोषज्वरे कफे चोषे चौर द्वादशती
पमम् । तदेव तरुणे पीत विषवद्वति मानवम् ।
चतुष्पभाग सलिल त्रिषाय यन्नाद्यदवावर्धितमुत्तम
तत् । सन्नामयश्च वदप्रुष्टिकारि वीर्यमद चौर
मतिप्रशस्तम् ॥” इति दुग्धकाण्ड । “गव्यपूर्वाङ्गकानि
स्यादपराङ्गे तु माह्विन् । चौर सञ्चकर पथ्य यदा
सामो च सम्बदा । पित्तघ्नं गतशीतल कफहर
पक्वं तदुष्ण भवेच्छीत यत् न पाचितं तदधिकल
विटम्बदीपमद । धारीण लघत पय यमहर
निद्राकर कान्तिद इत्यं इत्यगमिवर्धितमतिस्वादु
विदीपापमम् ॥” गतशीतादिचौरगुणा—“चौरं
न भुङ्क्षीत कदाप्यतत तत्र न चेतस्त्वयेन सादम् ।
विटान्नसन्धानकमापमुङ्क्षीताशक्तीकन्दफलादिक-
य ॥” तथाच “मन्थमासगुडसुहृत्सुलके कुठमाक
ति सेवित पय । शाकजाम्बरसेतु सेवित मार
यत्तुधमाय सर्पवत् ॥” इति चौरवर्जनमन्यम् ।
“क्षिप्रं शीतं गुरु चौरं सर्वकालं न सेवयेत् ।
दीमाग्निं कुर्वते मन्दं मन्दाग्निं नष्टमेव च । मिथं
तीन्नाग्निना सेव्यं सुपन्नं माह्वि पय । पुण्यन्ति
ध तव सर्वं बलप्रतिविबर्द्धनम् ॥” इति चौरसेवन
स्यानम् । “चौर गवाणां कादेश्चर चार नवममृता
नाम् । रक्ष न पित्तदाह करोति रक्तामयं कुरु
ते ॥ मधुरं हिदीपमन चौरं मध्यममृतानाम् ।
लवणं मधुरं चौरं विदाहजनन चिरप्राप्तानाम् ॥
गुणहीनं निसारं चौरं मद्यममृतानाम् । निर्यध
सरसायनमुक्तं निदं दुर्बलं तु हृदयानाम् ॥ तासां
मासमयादूर्ध्वं गन्धिपीताश्च यन्पय । यदाहि लवणं
चौरं मधुरं विषदीपकम् ॥ गवादीनां बधनीहाद्या

दीर्घरोमा । पु । भद्रके । वै निघ

दीर्घरोहिण(क)म् । स्त्री । रोहिणमेद । वड
शकुल । सत्पण्याय, — दृढकाष्ठ, दृढन्द, यशेष्ट, दीर्घनाल, तिकसार । रा । गुण — तिक कटू कफवातजित् वणधनरीपण्य । रा नि व ८ ।

दीर्घज्ञता । स्त्री । व्याघ्रघण्टायाम् । भिन्नाङ्गि
गता । वै निघ ।

दीर्घलताद्रुमः । पु । अश्वत्थहृत् ।

दीर्घमोहितयष्टिका । स्त्री । रक्तेशी ।

दीर्घवशः । पु । नले । नग । रा नि व ८ ।

दीर्घवक्त । पु । इतिनि । शमा ।

दीर्घवच्छिका । स्त्री । कुम्भीनि । शब्दायंकन्य ।

दीर्घवर्षाभूः । स्त्री । अ तपुननवायां । वै निघ ।

दीर्घवहो (निका) । स्त्री । समेन्द्रवारणी
लतायाम् । वड गाकाज । वसादनोलतायाम् ।
शोचान शदडी । पलाशीलतायां । शोचत्रागो ।
रा नि व १ ।

दीर्घवोजा । स्त्री । अलाव्याम् । शिन्नीमेद ।
पसु ।

दीर्घवृन्तः (क) । पु । वृद्धिमन्व्योपाक
हृत् । शोभापाठा । पसु । पीतजीम्बे । वै निघ
लतायालि ।

दीर्घवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । इदीवराण्या
लतायां । ऐच्छिष्ठि । रा नि व १ । कपर्धकमेद ।
रसास । एत्रापण्यां । श च । कौठे व्यामृगौ ।

दीर्घवृक्ष । पु । तालहृत् । लताशालहृत् ।
वै निघ ।

दीर्घयर । पु । यावनालनातकशिखीधान्ये ।
अनात्र गाष्ट । रा नि व १६ ।

दीर्घशाख । पु । गणहृत् । शी ग्रीह । रा
नि व ४ । शाकतरो । शेषन गाष्ट । वै निघ ।
गालहृत् । श च ।

दीर्घशाखिका । स्त्री । लघुपीठोन्नोहच,
नीलाकोमुषे । रा नि व ४ ।

दीर्घशिव्या । स्त्री । मिन्नीविमेद । पसु ।

दीर्घशिरा । पु । राजमाय । दृष्टौ ।
रा नि व १६ ।

दीर्घशूकः (क) । पु । शो । गुलाकारमाणि
धान्यविशेषे । स सारासुखादीमगुण सादुपाव
रसतादिपुक्त । च ग २०५ । राजाश्वे । रा नि
२३ ।

दीर्घसमुच्चयः । पु । मलयधे । पसु ।

दीर्घसस्यः । पु । तिन्दुकहृत् । ऊर्ध्व ग्रीह
वै निघ ।

दीर्घसुरतः । पु । कुकुरे । शफरे । विका ।

दीर्घस्कन्ध । पु । तालहृत् । रा नि व ८ ।

दीर्घा । स्त्री । श्विपण्याम् । रा नि व ४ ।

दीर्घाङ्गुर । पु । राजशाली । त्राव्य अत्र
व निघ ।

दीर्घाङ्गी । स्त्री । शालपण्याम् । भा पू १८

दीर्घाङ्गि । स्त्री । शालपण्याम् । वै निघ

दीर्घाध्वगः । पु । उष्ट्रे । विका ।

दीर्घायुः । पु । शालविलहृत् । भिन्न ग्रीह
रा नि व ८ । जीवकौपथी । काके । मे । रा नि
व ५ । विका ।

दीर्घायुधः । पु । वनशूकरे । शमा ।

दीर्घाययः । पु । जीवके । मे । यत्तम
राके । रा नि व १० । [१०]

दीर्घालका । पु । महाशेलाकहृत् । रा नि

दीर्घका । स्त्री । द्विद्वपण्याम् । रा नि व ६ ।

गोनिह्यायाम् । वै निघ । विव्रतधनु परिमि
जलाशये । सत्पण्याय, — वावि, (भ) बापो । अ
तन्नाल गुरु कटु चारं पित्तकरं कफवातघ्न
रा नि व १४ ।

दीर्घवर्ण । पु । महालाव्याम् । दीर्घकर्क
कायाम् । रा नि व ३ ।

दीवि । पु । चापपक्षिणि । शमा । [१५]

दुक्कल । पु । चौरगामकगन्धद्रव्ये । रा नि

दुखम् । स्त्री । रोगे । मानसधम्ममेद । इ प
तपु सतविधे व्याघातपनिपतति । सु २४५.
See व्याधि ।

दुखकोद्रवा । स्त्री । मसूरिकामेद । कफादि
विधुदुग्धनिमित्तेन कायते राजिकाकृति । प
भवति भालानां सुखं शुध्यति च खयम् ॥ भा

दु खत्रयम् । स्त्री । आध्यात्मिकमाधिभौतिक
माधिदैविकश्चेति त्रिविधदु खे । सु सू २४५ ।

दु खदशनः । पु । ग्रन्थपचिपि । भङ्गनि ।
उ निघ ।

दु खदिर । पु । विट्खदिर । रा निघ ८ ।

दु खवर्द्धनः । पु । कषपाखीरोगे । लक्षपम्
—“वईमाने यदा कर्णे कण्ठ दाह रगन्वित ।
शोफी भवति पाकय त्वक्स्थोऽपी दु खवर्द्धनः ॥”
सु चि २१५ ।

दु सहा । स्त्री । नागदमन्याम् । रा निघ ५ ।

दु साध्यः । वि । दुश्चिकित्से । पुं । शम्बुकै ।
भलुकै ।

दु स्पर्शा । स्त्री । कपिकक्षाम् । दुरालभायाम् ।
कण्टकायाम् । चाकाशवत्याम् । रा ।

दु क्क(गू)लम् । स्त्री । उत्तवखे । विक्रा । उ च ।

दुग्धम् । स्त्री । कृत्तुगे । ग्रामकृत्तु । रमा ।

चीरे । द्रष्ट । रा निघ १५ । तत्पर्यायः—

चीर, पीयूष, उघस, सत्य, पय, अमृत (रा),

बालजीवन (भा), दोहज (कि), अवदीह,

दीहापनय (त्रि) । तद्व्यादि—“चीर सिग्ध

तथा रक्त पिनेन पाकतां गत । रक्त श्वेतल

मायाति तथा चीरं सित भवेत् । चीरनाडो

कुमारीणां बन्धानाञ्च कथं भवेत् । अल्पधातुबल

यस्मात् तस्मात् चीर न जायते । बन्धानां

चीरनायस्तु वातेन परिपूरीता । चीरञ्च न

भवेत् तस्मात् आसं बन्धाधिकं यत । प्रस्तापु च

मारीषु बल्लन सङ्ग मूत्रे । तेन शोतोविषडि

ध्यात् चीरमायु प्रवर्तते । सप्यात् सय प्रस्तापां

जायत त्रैलोक्य पय । तन कठिनतां याति

तस्मात् परिब्रज्येत् । शोतोविषडिकरण बल

हृद्दीपनाशनम् । पयस्त्रिदोषशमनं हृद्यचाग्निप्रवद

नमः ॥” तत्र श्वेतादुग्धं श्लेष्मकर, रजसाया बाल,

पीताया पित्तशमन त्रिभिष्ट हृष्यायाय पित्त

खम् । अति ८८ । दुग्ध बहुविधं गव्यादि

मैदात् यथा—नायस्तु दग्धा काश्चो विधाशो

विविधा मता । मग्न एकाविधा नयो विषदो

दग्धा द्यो । पक्ष्मा कटिखो नारी दग्धा गुरु

दिधा । व्याधो रोगी दग्धी च रासो पक्ष्मा

इयक् । विधा हृद्यदग्धा मरुतो मरुतो दग्धी

दग्धी । दुग्ध एतद्य तत्तद्व दग्ध ताव प्रजायते ॥

अर्क । १वादिदुग्धगुणा स्वस्वपद्विषु मग्या ।

दुग्धभावगुणा—आम गुरु कास आस प्रकोपक

रोगजनकश्च । ततमावर्जितश्च तत पयम् । नारी

चीरन्तु आममेव रोगघ्न भवति । धारोश्च

गव्यादिदुग्धम् अमृतोपमं सञ्जरीगन्ध । विरसस्य

दोषदश्च । तथा—“केऽप्याविक पथ्यतमं शरीरेण

चीरं तज्जानां गतशीतमाहुः । दोहान्तशीत

महिषीपयश्च गन्तु धारीणमिदं प्रणक्तम् ॥”

पूर्वाङ्गीपीतं दुग्धं हृद्यं बल्यं हृद्यमाग्नेयश्च,

मध्यङ्गीपीतं बलदं कफघ्नं कृच्छ्रघ्नश्च । बाल

अपिकरं यौवने बल्यं वीर्यदश्च पादके

भवति । रात्रौ नानादोषशमनं अतः चीरं

सदा रीर्यम् । सुहृत्तयपशुपित्तमतत न संदेत ।

षष्ठोपित्तं दोषकरं तद्दृष्ट्वा विषोपमं नयम् । ज्वरे

तद्गुणा—“जीर्णज्वरे कफे चोषे चीरं स्यादमृती

पमम् । तदेव तरुणे पीतं विषवहन्ति मानवम् ।

चतुर्धभागं सलिलं निधाय यन्नादयदावर्जितं सुप्तम

तत् । सन्नामयश्च यत्पुष्टिकारि वीर्यप्रदं चीरं

मतिप्रशस्तम् ॥” इति दुग्धकाय । “अथमूल्यांस्तज्जाने

स्यादपराह्णे तु साहिपम् । चीरं समकरं पथ्यं यथा

सामोऽपि सञ्जदा । पित्तघ्नं गतशीतलं कफघ्नं

पञ्च तदुष्यं भवेच्छीतं यत्तु न पाचितं तद्विल्ल

विट्कदोषप्रदं । धारोश्च त्वरतं पयं यमहरं

निद्राकरं कान्तिदं हृद्यं हृद्यमग्निवर्द्धनमविस्त्रादु

विदोपापघ्नम् ॥” गतशीतादिचीरगुणा—“चीरं

न भुङ्क्षीत कदाप्यतत तत न चैतन्नयवेन साईम् ।

पित्तघ्नसन्नामकमापमुक्कशीमातको कन्दफलादिक

यः ॥” तथाच “मन्यनासगुडसुहृन्मूत्रके कुठमाक

ति सेवितं पयः । शकजाम्बरसेलु सेवितं नार

यच्छुषमायुं सर्ववत् ॥” इति चीरवर्जं नन्दानम् ।

“हृद्यं शीतं गुडं चीरं सञ्जज्ञानं न सेवयेत् ।

दोहाग्निं कुर्वते मन्दं मन्दाग्निं अतमेव च । नित्यं

तीताग्निना मध्यं सुपक्वं साहिपं पयः । पुष्ट्यनि

धत्तव्यं सर्वे पलपुष्टिविबहनम् ॥” इति चीरमेरु

स्यामम् । “चीरं ११वा—कादिमधुरं चारं नर—एता

नान् । दधनं पित्तदाहं करोति रज्ज्जामयं दृढ

ते ॥ मधुरं विदोषशमनं चीरं मध्यप्रशान्तानाम् ।

सर्वथं मधुरं चीरं विदाहज्जनं विरप्यतानाम् ॥

गुणहीनं निसारं चीरं प्रदमनप्रदानम् । मे—अ

सरसादनमूलानि दुग्धशुक्लं हृदयानाम् ॥ तेषां

मानसदग्धं हृद्यं रज्ज्जोमायं दग्धं । यथाहि सर्वथं

चीरं मधुरं विरदोषघ्नम् ॥ दग्धोपां ११वा—एता

दुग्धादिके दृषक् । कैषिदुक्तो विशेषाच्च विशेषी
देशभेदेन ॥" तथा उक्तञ्च । देशेषु देशेषु च तेषु
तेषु लघुत्वानी यादृशदीपयुक्ते । तस्मैवनादेव गवा
दिकामां गुणा हि दुग्धादिषु तादृशत्वम् । शीतं
स्निग्धं गुरु गील्य इष्य पितापह पर । श्रेयश्चेया
भिधौतस्य कौलाटन्तु पयस्कृद ॥" रा नि व १५ ।
प्रभातदुग्ध — "निशाशौताशुसशौत निद्रालस्यमा
नुग । सघन शीतकफहृत् चौर प्रामातिका
भवेत् ॥" अभि ८८ ।

दुग्धकन्दगणः । पुं । दुग्धप्रधाने अश्वगन्धा
दिद्रव्यगणे । यथा — "अश्वगन्धा च सुशली विदारो
च शतावरी । चौरवाराहिका चेति दुग्धकन्द-
गणस्तथम् ॥" गुणा — "बालको वहेते धौर्वैरिरु-
बालया सह । एतदकंस पानेन कन्या धौडश
वार्षिकी ॥" अर्क १ ।

दुग्धकूपिका । स्त्री । दूतदुग्धमिश्रिततण्डुल
चूर्णकृतपिटकविशेषे । तन्निर्माणविधि यथा —
"तण्डुलचूर्णविमिश्रित नटचौरिण सान्द्रशिष्टेन ।
दृढकूपिका विदध्यात्ताच्च पचेत् सर्पिषा सस्यक् ।
अथ तां कोरितमन्यां घनपयसा पूषणभाञ्च ।
सदृकमुद्रितवदनां सपिपि सपक्ववदनाञ्च । अथ
पाण्डुखण्डपाके स्नापयेत् कर्पूरवासिते कुशले ॥"
गुणा — "अथ दुग्धकूपिका सा बलया पित्तानि
लापहा । हृष्या शीता गुर्वीं यक्षकरी हृदयी
रुच्या । विदधाति कायपुष्टि दूरप्रसारिणीं सुवि-
रम् ॥" भा ।

दुग्धतालीयम् । स्त्री । दुग्धसरे । हे च ।
दुग्धाक्षे । चौरफेने । मे ।

दुग्धतुम्बी । स्त्री । चौरालाब्जम् । व निघ ।

दुग्धतयम् । स्त्री । गोमद्विपच्छागदुग्धेषु । र
सा स ।

दुग्धदा । स्त्री । अणिकाटण । रा नि व ८ ।

दुग्धनिका । स्त्री । रक्तापामागं । अर्कहवे ।
वै निघ ।

दुग्धपाचन । वि । दुग्धपाककरे । स्त्री ।
दुग्धपाकपक्षी । हारा ।

दुग्धपापाण (क) । पु । खटिकाविशेषे ।
मूलशङ्खि, शङ्खिमात्रे । हि शिरनीला । तत-
पथात्, — दुग्धपापाणक, दुग्धगन्धा, चोरी,
गोमिदसन्निभ, वज्राम, दीप्तिक, दुग्धी, चौरस्य,

सोध । गुणा — रुच्य ईष्यदुग्ध क्षरपित्तहृद्रोग
कासगुलाशानहरय । रा नि व १९ ।

दुग्धपापाणिका । स्त्री । दुग्धपापाणे । मूल-
शङ्खि । रा नि व २ ।

दुग्धपुच्छे । स्त्री । हृच्चविशेषे । कुक्ष्यपत्रा ।
श च । तत्पर्याय — सेषकालु, निशाभङ्गा,
नमस्कारी (श) ।

दुग्धफेनः (कः) । पु, स्त्री । चौरफेने । दूधप्र
फेना । रा नि व १५ । गुणा — "लघुगोऽश्वपय-
फेनमजानां वेति शस्यते । सन्दाघौनादृशानाञ्च
विशेषादतिसारिणाम् । सन्दाहदौपमत्वव्यं सधुर
वातनाशन । सद्यो बलकरश्चैव तच्च चौरविषी
द्वितं । क्षीणज्वरातिसारे च सामे च विषमज्वरे ।
सन्दाघौ कफमाश्रित्य पय फेनमशस्यते । चौरं
गवाङ्गीरफेनं तत्र वा हितमेव च । पक्वामघणा
दापि यक्ष्णी तस्य नश्यति । ताम्बूल नैव सेवेत
चौरम्पीला तु मानव । यावत्तच्च द्रवेत् चौरभुक्ता
नादापि शस्यते ॥" अति ।

दुग्धफेनी । स्त्री । स्नानामप्यातचुरी । स कं
दुधफेनी, दालुगोमवि । तत्पर्याय, — पय फेनी,
फेनदुग्धा, पयस्विनी खतारि, प्रण कैतुम्बी,
गोजापर्णी । गुणा — कटु तिक्ता हिमा विषघ्नी
ब्रणघ्नी रुच्या । रा नि व ५ । पक्वान्नविशेषे । वै
निघ ।

दुग्धरुहः । पु । तिलकहृत् ।

दुग्धवटो । स्त्री । शीघ्रे वटी । विध हिङ्गुल
धुसूरबीज समभाग शङ्खीला धुलूपचरसेन प्रहरं
मईधिला सुदृमाना वटी कार्या । मेघ ।

दुग्धबीज (जा) । पु, स्त्री । यावनालादि
कृतमिषोटके । जनान् वं ज्ञोत्रात्त्रेण चिह्ने ।
"ये चार्च यावनालादाधिपितासततण्डुला ।
अतस्तण्डुलासे तु दुग्धबीजा प्रकीर्तिता ॥" गुणा
— "दुग्धबीजा सुमधुरा दुर्जरा वीर्यप्रदिदा ।
शालेय यावनालादा धिपिता पुष्टिवदना ॥"
रा नि व १६ ।

दुग्धसन्तानिका । स्त्री । दुग्धसरे । वै निघ ।

दुग्धहरणी । स्त्री । दुग्धवदनाद्याम् । रस र
सगरी वि ।

दुग्धचौरिका । स्त्री । दुग्धतण्डुलघृतशर्करा कृतपायसे । यथा—“दुग्धाष्टमांशभागिन तण्डुलान् घृतसक्तान् । यद्देऽष्टपके दुग्धे स चित्ता सिद्धा हि चौरिका । पायस शर्करायुक्तघृतमवेपणाद्भवेत् ॥” गुणा—“सा गुरुवातकण्डूया मुलावटम्बका तथा । अरुचि मेदहृद्भिश्च कफमग्नेय मन्दताम् । कृत्वा च रक्तपित्तं हि वातपित्तञ्च नाशयेत् ॥” द्रव्यगुण ।

दुग्धा (ग्धी) । स्त्री । चौरिकायां । कित्राहे । रस । भेषजद्वारी च । काकीन्याम् । पलाशी खतायाम् । शारिवायाम् । वै निघ । दुग्ध पाषाणे । झूलथड़ि । रानि व १३ ।

दुग्धास्त्रम् । स्त्री । दुग्धतालोये । औटवन्न मृद्वश्च । गुणा—“दुग्धास शीतल स्वादु हृष्य वणं करं गुरु । वातपित्तापहं रुच्य हृदयमम्लवदं नम् ॥” रानि व १५ ।

दुग्धाश्मा । पुं । दुग्धपाषाणे । झूलथड़ि । रानि व १३ ।

दुग्धाक्षः । पुं । चौरस्कटिके । शब्दार्थकल्पतरु ।

दुग्धिका । स्त्री । क्षुद्रचौरिकायाम् । छोटि बित्राहे । स दुधि । क दुधने । तें पित्तपालचेट्टु । तत्पथ्याय,—दुग्धी, चौरि, चौरात्मिका (शब्दर), अपिच “दुग्धिका स्वादुपर्णी स्यात् चौराबी चौरिणी तथा ।” भा । गुणा—“दुग्धिकीणा गुरु रुचा वातना ममकारिणी । स्वादुचौरा कटुक्षिका सृष्ट सूत्रमलापहा । स्वादुर्विष्टभिनी हृष्या कफकुष्ठ क्षमिप्रभुत् ॥” भा । वि क्र क प्रदर च । रस र ज्वराति च । इन्दीवरायाम् । ऐच्छर्छिर्छि । यक्तकटुकालाव्याम् । ति९ नाडे । वै निघ । हृष्यमेदे । बिर्गी गीह । रसा ।

दुग्धिनि (नो) का (नी) । स्त्री । रकावा मागचुपे । रानि व ४ । यक्तदुग्धालाव्याम् । वा च २०५ ।

दुच्छक । पुं । सुरामास्याम् । मे । तालीश पथे । वै निघ ।

दुडि (लि) । स्त्री । कच्छपिकायाम् । चटो रा । मे ।

दुग्धुभ । पुं । सधमेदे । टोंडा गाभ । उष्या ।

दुग्धुभा । स्त्री । सधपथे । वै निघ ।

दुद्दुमः । पुं । कन्दविशेषे, हरितपलाञ्छी । षम ।

दुन्दु । पुं । दण्डकायाम् । भांभा । शब्दर ।

दुन्दुभि । पुं । सधमेदुन्दुरादौ, दन्दुर इति स्त्री । सु कल्प ७५ । प्रतुदपचविशेषे । च सु २०५ । विरे । हे च ।

दुन्दुमारः । पुं । विडालि । वै निघ ।

दुन्धुमारः । पुं । धुन्धुमारे, रुद्धुन्धुम् ।

दुम्बक । पुं । स्वनामव्यातमेधे । दुम्बा । वै निघ ।

दुरभिग्रह । पुं । अपामार्गचुपे । रानि व ४ ।

दुरभिग्रहा । स्त्री । दुरालभायां । कपिकच्छी ।

अपामार्गे । रानि व २३ । अलाव्यां । वै निघ ।

दुराधर्ष (र्षा) । पुं, स्त्री । सिद्धाये । श्रेष्ठ मन्त्रिणां । (धं) कुटुम्बिनीचुपे । रानि व ३१ ।

दुरारुह । पुं । नारिकेलवृक्षे । विज्जवृक्षे । रानि व ११ ।

दुरारुहा । स्त्री । खर्जूरीवृक्षे । धेखूर गीह । नारिकेलवृक्षे । तालवृक्षे । यशे । रानि व २३ ।

दुरारोहः । पुं । तालवृक्षे । शाकलीवृक्षे ।

खर्जूरीवृक्षे । वै निघ । शरटे । रानि व १२ ।

दुरारोहा । स्त्री । शीवलीवृक्षे । रानि व ८ ।

शरटे । शिग्रशिष्टे । रानि व २३ । पिण्डोखर्जूर्याम् । भा । शाकलीवृक्षे । तिका ।

दुरालभा (लम्भा) । स्त्री । (*Alhagi maurorum* Syn *Hedysarum Alhagi*)

स्वनामव्यातचुपे । हिन्दुवा इति ख्याता ।

झ्रान्त(ला)डा । हि वम्, जवासा दुराला,

धमासा । म वेलिकामूली । क यज्जिदुधवे । तें

पिलरंगटि टुलनोडि । तत्पथ्याय—यास, यवास,

दुस्सश, कुनायक, रीदनी, अनन्ता, समुद्रान्ता,

(अ), धनुष्यासा, यवस, कछुरा (शब्दर), धन्य

यवास (चटोम), विकण्टक (ज), चायामूली,

पत्रमुखी, इन्काय्या (श), दुरालभा, धन्ययास,

ताममूला, कच्छरा, दुस्पर्मा, धन्यो, धन्य

यवासक, प्रबोधनी, धुन्धुदला, विदपा, दुरभिग्रहा,

दुलभा, दुग्धधर्षा सा विधा स्थूलदुग्धमेदाम् ।

गुणा—कटु तिक्ता चर्या चाराशिका मधुरा

वातपित्तघ्नी ज्वरगृह्ण प्रमिदघ्नी च । रानि व ३१ ।

“यास स्वादु सरसिज सुवरं शीतली सधु ।

कफं मेदी मद् भानि पितामह-कुष्ठ कासजित् ।
 लणा वीर्यं वातास वनि ज्वरहर धृत । यवासस्य
 गुणेषु क्ता बुधेन्मुखा दुरालभा । भा । वा वि
 १५ । विथी कास चि । "दुरालभास्त्वितरे ।"
 कापोवत्तुपि । स्यादाया । त्रिभिः शीक । श वि ।

दुरालभादिः । पु । दुरालभा मृता सुखा
 नागरक्षस अपाय वासज्वरे हित । दुरालभादिरस्य
 पित्तज्वरस्यारक्तपित्तदाहघ्न । वा वि १५ ।
 "दुरालभा पर्वटक प्रियद्रु भूमिन्व वासा कटुरोहिणी
 नाम् । लल पित्तं शर्करयावगाढम् ।" च द पि
 ज्व चि ।

दुरालभा । स्त्री । दुर्गलभायाम् । रा ।
 दुरासदः । पु । रङ्ग । शब्दर । वि ।
 दुष्प्रभे ।

दुरिः । स्त्री । शत्रुमत्याम् । शब्दर ।
 दुरितद(श)मनी । स्त्री । शमीहवे । रा
 नि व ८ ।

दुरिष्टजत् । पु । अभिचारकर्त्तरि ।
 दुरुराष्ट । पु । पुण्ड्रकयुक्त दुकुलाहात्रे ।
 "दुकुलाष्टो दुरुराष्ट पुण्ड्रकयैव कीर्त्तित । ज द
 १५ ।

दुरोष्ठः । पु । शार्ङ्गकेशरहवे । वै निघ ।
 दुर्गः । पु । गुग्गुली । रा नि व १२ ।
 दुर्गकारकः । पु । तरुमेदि । श मा ।
 दुर्गन्धम् । स्त्री । सीवर्षलखवणे । हे च ।
 दुर्गन्धः । पु । आसहवे । श च । पञ्चाष्टी ।
 भा । वि । पुतिगन्धसुक्ते ।

दुर्गन्धकाय । पु । पित्तसदिरहवे । अष्ट्रे
 वायवा ।

दुर्गन्धा । स्त्री । वाक्कुत्ताम् । मोनग्राह । वै
 निघ ।

दुर्गन्धाम्यः । पु । सुखरीगमेदि । शूत्रे दुर्गक्ष
 दृष्ट्या ।

दुर्गन्धि । पु । आसहवे । टगैश्च । स्त्री । सीव
 र्चभलवर्ण । वै निघ ।

दुर्गपुष्पो (रन्) । पु । वनस्पतिमेदि । केशपुष्ठा
 इति लोके । श च ।

दुर्गलङ्घनः । पु । छत्रे । हे च । [५ ।
 दुर्गसञ्च(ञ्चा)रः । पु । सक्रमे । जौट्या, भूल ।
 दुर्गा । स्त्री । श्यामपक्षिणि । शान्ताश्री । रा
 नि व २१ । कृष्णचटके । कृष्णशारिवायाम् । श्यामा
 कटा । मोल्या । ने । कोकिलायाम् । वै निघ ।
 अपराजिताया । श च ।

दुर्गाज्ञादः । पु । भूमिजगुग्गुली । वै निघ ।

दुर्गाक्षः । पु । भूमिजगुग्गुली । रा नि व १२ ।

दुर्गहः । पु । अपामार्गवृषे । रा नि व ४२१ ।

दुर्गहा । स्त्री । सुलायाम् । रा नि व ११ ।
 अपामार्गे । मा पू ३५ ।

दुर्घटा । स्त्री । प्रहयस्त्री । वै निघ ।

दुर्घोषः । पु । भद्रके । रा नि व १८ ।

दुर्जरः । वि । दुष्पचे । वै निघ ।

दुर्जरफलम् । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै निघ ।

दुर्जरा । स्त्री । ज्योतिषमतीलतायाम् । मज्जा-
 कटुकौ । रा नि व १ । घोषि । वै निघ ।

दुर्जलजेता (रस) । पु । नवज्वरे रस ।
 पाठ — "विषं भागद्वयं दध्म कपटै पञ्चभागक ।
 मरिच नागरक्षेव चूर्णे वस्त्रेण ग्रीधयेत् । चाद्रं
 कस्य रसेनास्य कुर्यात् सुहृन्निभां वटी । वारिणा
 वटिकायुग्मं प्रातः सायं च भक्षयेत् ॥" विष २ भ
 वराटकभस्य मरिचचूर्णे गुग्गुलीचूर्णे प्र ५ भ ।
 भा स १५ ।

दुर्दग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरीगे ।

दुर्दपः । पु । भवातकहवे । वै निघ ।

दुर्दवम् । स्त्री । अष्टभोपथी ।

दुर्दिता । स्त्री । लतामेदि । जटा ।

दुर्दिनम् । स्त्री । सिधाच्छत्रे दिने । "सिधाच्छत्रेऽङ्गि
 दुर्दिनम् ।" अ ।

दुर्द्वम् । पु । हरिपुलाही । रा नि व ० ।

दुर्द्वरः । पु । अष्टभोपथी । ने । भनातक
 हवे । अमहुडि । रा नि व २१ । पारदे । वै निघ ।

दुर्धर्षा । स्त्री । नागदन्त्याम् । नाश्रमना । रा
 नि व ५ । कन्यारीहवे । रुग्निमार्गा । रा नि व ८ ।

दुर्नाम(क)म् (मा) । स्त्री, स्त्री । अर्शोरीगे ।
रा नि व २० । स्त्री । पदयुक्तो । द्विगुण । दारा ।
गणपदे । दे. (७) । वै निघ ।

दुर्नामारि । पुं । गरुडे । उल । रा नि व ० ।

दुर्नाम्नी । स्त्री । अर्शोरीगे । शर ।

दुर्न्यास । पुं । अगम्यकन्यायने । भा म १ म ।

दुर्बला । स्त्री । ललशरीरे । भा । वि ।
बलहीने ।

दुर्भरा । स्त्री । ज्योतिर्मनोलतायाम् । वै निघ ।

दुर्भिन्ना । स्त्री । काकजहायाम् । वै निघ ।

दुर्भन्ना । स्त्री । शतावर्धाम् । रा नि व ४ ।

दुर्भर । पुं । विप्लवसे । अयथ गाँह । वै
निघ ।

दुर्भरा । स्त्री । शतमूल्याम् । रा नि व ४ ।
श्वेतद्वयाया । रा नि व ८ । दुर्ध्याया । कटा ।

दुर्भापा । स्त्री । शूलगुह्यायाम् । मद व २ ।

दुर्मुख । पुं । बानरे । घोटके । सपे । तिका ।

दुर्मुखा । स्त्री । शूलगुह्यायाम् । वै निघ ।

दुर्भोका । स्त्री । श्वेतगुह्यायाम् । वै निघ ।

दुर्भोहा । स्त्री । काकादमोलतायाम् । धेउ
डूँठ । रा नि व १ । रत्नगुह्यायाम् । वै निघ ।

दुलभ । पुं । केचरे । जठी । वम् । कधोरा ।
रा नि व ६ । वै निघ । शसरो वि शसकालिशरे ।
दुरालभायाम् । रा नि व ४ । रत्नदुरालभायाम् ।
वै निघ २ म सपुरज्व वि मधुकादि । शय्याम ।

दुर्वरा । स्त्री । ब्राह्मणशटिकायाम् । वाग्मनशजि ।

दुर्वर्ण(क)म् । स्त्री । रौप्ये । प म् । एल
बालुके । रा नि व ४ ।

दुर्विधेया । स्त्री । कपूरश्याम । आस
आम् । वै निघ ।

दुलि' (ली) । स्त्री । कच्छप्याम् । म नि
काक्षिम । अटो म ।

दुसकस । पुं । गीबुरके । रा नि व ४ ।

दुस(प्क)र । पुं । भास्के । रा नि व १८ ।
शम्भुके । दारा ।

दुधमा । पुं । तन्मोचरीगे । पदुदाय । ते च
शोतपितोदन्कोठरीगा । रा नि व २० ।

दुष्कुल (लोण) । पुं । चीरकनामगन्धद्रव्ये ।
रा नि व १२ । शर ।

दुष्वदिर' । पुं । अस्मिन् । विउथनिग्र ।
तत्पथ्यं, — काष्ठीशो, कालकृत्स्न, गोरट,
अमराज, पद्मसद, बहुसार, सारखदिर,
महासार, सुद्रखदिर । गुणा — कटु तिक्तोष्ण
रक्तप्रणकण्डू विषकीसर्पज्वरकुठोन्मादभूतघ्नय । रा
नि व ८ ।

दुष्टम् । स्त्री । कुटोपधी । कूङ् । श च ।

दुष्टपोनस । पुं । पोमचरीगे । वै निघ ।

दुष्टप्रतिश्याय' । पुं । नामारोगविशेषे ।
"प्रक्रियते पुनर्नासा पुनश्च परिश्रयति । पुनरानल्यते
चापि पुनर्बिम्बियते तथा । निशसो वाति दुर्गन्धो
नरो गन्ध न वेत्ति च । एव दुष्टप्रतिश्याय जानी
यात् कृच्छ्राधनम् ॥" मा नि ।

दुष्टमुख' । पुं । दमकीटे । डंभ । रा ।

दुष्टव्रण । पुं । दूषितचते । नाडीव्रणे ।

दुष्टाक्षम् । स्त्री । विपादिदुष्टे अग्ने । भा च
विचि ।

दुष्टाम्बु । स्त्री । दुष्टजले । मी ।

दुष्पच । पुं । चीरकनामगन्धद्रव्ये । चीरा इति
पाञ्चता । रा नि व १२, २१ । चण्डालकन्दे ।
यनागीभेदे । वै निघ ।

दुष्प्रदम् । स्त्री । सौविराक्षने ।

दुष्प्रधर्ष(र्वि)णो । स्त्री । कष्टकार्याम् । रा
नि व ४ । बाष्पीस्त्रात् । प सु । उद्व्याम् । भा ।

दुष्प्रधर्षा । स्त्री । दुरालभायाम् । रा नि व ४ ।
खड्गरीवसे । धेङ्गूत्र गाँह । रा नि व ११ ।

दुष्प्रवेशा । स्त्री । कन्यारिहले । रुग्निमनसा ।
रा नि व ८ । गृहकन्यायाम् । वै निघ ।

दुस्पर्श । पुं । दुरालभायाम् । अटो म । वि
यो वातकासावलेहि । च द वातकफ ज्व । "व्याघ्री
दुस्पर्शगोचरे ।" भा । लताकरुषे । रा नि व ८ ।

दुस्पर्शा । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनादूनी ।
रा नि व १ । रत्नदुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

पाटलहृत् । आकाशवल्लीलतायाम् । आरणाक-
लता । वनवदरे । वै निघ । कण्टकाश्याम् । रा
नि व ४२३ ।

दुस्फोट' । पु । दुष्टघणे । शस्त्रभेदे । छे च ।

दुस्स्थः । पु । कुकुरे । कुकुटपक्षिणि । शब्दाय
कल ।

दुहिता । स्त्री । कन्यायाम् । अ ।

दू' । पु । रोगे । वै निघ ।

दूत' । पु । दैवानेतरि । गमनाय प्रश्नाय वा
गते पुरुषे । सु १० अ । तल्लवणम्—“यथि
किसकमानेति याति दूत स कथ्यते । दूता सु
कातयोऽन्यद्वा पटवो निष्कलावरा । सुविनो
ऽन्यद्वापट्टा शुभपण्यफलैर्युक्ता । सजातय सुच
ष्टाय सजीवदिशि यद्गता । भिषज समग्रं प्राप्ता
रोगिण सुखहेतवे ॥” भा ।

दूतघ्नो । स्त्री । कदम्बपुण्याम् । अ च ।

दूति(तौ)का । स्त्री । सारिकापक्षिणि ।
भारिक । रा नि व १८ । श्रुतकण्टकाश्या । वै
निघ ।

दूतो । स्त्री । रक्तपाटलायाम् । शारिका
पक्षिणि । रा नि व १८ । वै निघ ।

दूरगः (म') । पु । उद्रे । गहमे । रा नि व
१८ । वै निघ ।

दूरजम् । स्त्री । वैद्यमणौ । भा ।

दूरदर्शन' (दर्शी, दृक्) प । गृध्रे ।
शिका । पक्षिणे । छे च ।

दूरमूला । स्त्री । सुस्त्रे । शुक्ल । दूरालमायाम् ।

दूरेरितेक्षण । वि । किकरे । छेना, शशा ।
श भा ।

दूर्यम् । स्त्री । विद्यायाम् । अर ।

दूर्वा । स्त्री । (Cynodon dactylon
Syn Agrostis cynosuroides, or
panicum doctylon) समानप्लासपास
विशेषः । पूर्वा । रि छत्, दुर् । तें गरिहगट्टि,
गनिककमुष्ट । ता अरुगन् पुष्ट । तत्पदार्थः—
शतपन्थिका, सप्तशोर्वा, भाग्यो, रुद्रा,
पगला (अ) गुदा (रा), गदा, गदाशरा
(अर), हरितानिका (नि), निरुप वा, दुम्भरा,

वहुवीर्या, हरिता, हरितालो, कच्छकृष्ण ।
श्वेताद्या पथ्याय,—शतवीर्या, गण्डालो
शकुलाचक, गोलीमी (ज), सितदूर्वा,
सितालता (र), शतपञ्चा, सिता (र) । दूर्वा
वक्ष्यते श्वेतोलालागण्डभेदेन । तामां विशेषा
स्वस्वपथाय मृग्या । सा गुणा—कपाया मधुरा
शीतपित्तहृणारीचकवमिघ्न दाहमूर्च्छाघ्नभूत
शान्तिश्लेष्मदमघ्न सित्यय । रा नि व ८ । वा १५
अ । “दूर्वान्तानिस्ववासा ।” श्वेतदूर्वायाम् ।
भा २ भ वालरी चि । “श्वेता दूर्वा घृत मधु ।”
शब्दाम् । रा नि व ६ ।

दूर्वादिवर्गः । पु । दूर्वान्तानिस्ववासात्म
गुणागुन्दाभोरुशीतपाकौप्रियङ्गवयेति वर्ग । गुन्दा
शर, अमोह शतावरी मुसाहण वा, शीतपाको
गुञ्जा । अयन्न वर्गं पित्तघ्न न्यषोषपञ्चकादिवत् ।
वा १५ अ ।

दूर्वाद्यष्टतम् । स्त्री । रक्तपिच्छे घृतम् ।
गन्धघृत ४ अ । कन्कायै—दूर्वामूल उत्पलमूल
ऊदम सन्निष्ठा एनशालुकम् उशीर सुप्ता रक्त
चन्दनम् एषां प्र २ तो । पाकायै—आतपतण्डुल
जल १६ ँ छागदुरा १६ श । (तण्डुली
दकायै तण्डुल ४ अ जल १६ श) । भेष । भा ।

दूर्वासीमः । पु । सोमलताभेदे । स चि २८ अ ।

दूराकम् । स्त्री । तुलके । पूना । रसर वाल चि ।

दूलि(लो)का । स्त्री । नौज्याम् । नील गांश्च ।
शर ।

दूश्यम् । स्त्री । वस्त्रगृहे । टौयू । अ टी ।

दूपक । पु । शानिधानभेद । गुणा शालि
वत् । सु ४६ अ । भा पू १ भ धा व । पक्षिभेदे ।

दूषि' (पिपो)का । स्त्री । मेघमले ।
छत्र भिङ्गो । रा नि व १८ । अ टी भ । अर ।
तत्पथ्याय,—पिच्छोडक पिच्छेष्ट पिच्छट (शब्दर) ।
सुखदूषिकारीने । वा ३ ११ अ । तुलिकायाम् ।
मे ।

दूषोविषम् । स्त्री । औषधादिकृतावैष्यविषे ।
भीजनादिदादिष निद्रया वा दूषित चीरविष
धातुनपि त्राये दूषयत दूषोविषमित्युच्यते । “दूषित
देश कालाश्र दिवाभ्यश्चैरभोज्यम् । यथाहृषयत
धातुन तणाहृषोविष दूषतम् ॥” तस्य चि अटीष
दत दी । सु कव्य २ अ । तस्य विष प्रायश्चरम् ।

यथा—दूषीविष प्राणहरमिति सङ्क्षेपतो नतम् ।
लक्षण—“गात्र रक्त सित रक्त श्याव वा पिङ्ग
कान्वित । सकण्ड दाहवीसर्पपाकि स्यात् कोदन
तथा ॥” च । गुणो—“उदरगुक्कुष्ठप्रमेहघ्नम् ।”
राज ।

दूषोविपारि. । पु । दूषीविषविपक्षे अग्नविशिष्टे ।
“पिण्ड्यो ध्यामक मांसी रोध्रमेला सुषचिका ।
कुटन्नश्च नत कुष्ठ यष्टीचन्दनगौरिधाम् । दूषीवि
धारिनामाय न चान्यत्रापि वार्यते ॥” वा उ
३५५ । सु कल्प १५ ।

दूष्यम् । स्त्री । रक्तो । वा ३५५ । पूये । ऐ
च । वस्त्रे । वस्त्रगृहे । मे ।

दूष्यजलम् । स्त्री । विष्णुतादिदुष्टवारिणि ।
विष्ठादिशृङ्गे खग । यथा—“विष्णुवारुणनीलि
काविषहर्त तप्त घनमेनिल दन्तेशास्त्रमनात्तव
सज्जवण शैवालके सशतम् । जन्तुघातविमिश्रित
गुरुतर पणाघपडाविल चन्द्रार्काद्यतिरोहित च
न पिबेत् नीर जड दूषितम् ॥” राजिव १४ ।

दूष्या । स्त्री । हस्तिकचरञ्जी । काष्ठमडि । ऐ ।

दूष्युदरम् । स्त्री चिदोषजोदरोगि । निदा ।
लक्षण यथा—“त्रियोऽन्नपानं नखरीमसूत्रविडा
भवेत्यैकमसाधुहता । यस्मै प्रयच्छन्त्यरयो गराय
दुष्टान्दूषोविषसेवनाद्वा । तेनाग्न रक्त कुपिताश्च
दोषा कुब्जानि घोर जठरं विलिङ्गन् । प्रकी
र्तित दूष्युदरान् घोरम् ॥” सुनि ७५ ।

दृक् । स्त्री । ने । राजिव १८ ।

दृक्कम् । स्त्री । क्षिप्त्रे । उपा ।

दृक्कट । पु । दृक्कटे । विका ।

दृक्कर्ण । पु । सपे । ऐच ।

दृक्प्रदम् । स्त्री । मोदीरास्त्रने । राजिव १९ ।

दृक्प्रसाद । पु, स्त्री । कुलत्पायाम् । वन-
वीजम् । राजिव ५ । जलत्पायने । राजि
व १९ ।

दृक्श्रुति । पु । सप । जला ।

दृक्सेक । पु । आशीतने । वैनिष ।

दृग्धराच । पु । ध्वे ।

दृग्योनि । पु । इष्यकक्षीये । निदा ।

दृग्विष । पु । सपे । ऐच ।

दृग्व्याधिहतम् । स्त्री । रक्तान्ने । वैनिष ।
दृडकः । पु । चुम्बाम् । डेसूम् ।

दृढ । पु, स्त्री । एलवालुके । राजिव ४ ।
शाल्लोलुके । धवले । लौहे । शच । हीरके ।
वैनिष । चि । कठिने । ने ।

दृढकण्टक (का) । पु, स्त्री । खर्जरुहले ।
वैनिष । नदीटवले । धन आँकड ग्राह ।
शच ।

दृढकाण्डम् । स्त्री । दीर्घरोहिपटल । वड
गक १ । राजिव ८ । पु । वने । वींश । रा
जिव ७ ।

दृढकाण्डा । स्त्री । वसादनीलतायाम् ।
आठान गवडी । राजिव ३ ।

दृढगर्भम् । स्त्री । हीरके । पम् ।

दृढगात्रिका । स्त्री । मत्स्याणिकायाम् ।
मिश्रि । श ।

दृढग्रन्थि । पु । अग्नि । वींश । राजिव ७ ।

दृढच्छद । पु, स्त्री । तालवले । राजिव ८ ।
दीर्घराक्षि । वड गक १ । राजिव ८ ।

दृढतर । पु । धवलवले । शंख ग्राह । रा
जिव ८ ।

दृढदण । पु, स्त्री । सुन्नवले । मूष । (पा)
वन्त्राया । डेसू । राजिव ८ ।

दृढत्वक् । पु । शाल्लालशरे । राजिव ८ ।
गुन्नदणे । वैनिष ।

दृढदशक । पु । मलचरविशिष्टे । शंख ।
वैनिष । शब्दायकल्पतरु ।

दृढनोर (ल) । पु । नारिकेलवले । रा
जिव ११ ।

दृढपत्र । पु । वने । वींश ग्राह । राजिव
७ । सुन्नदणे । वैनिष ।

दृढपत्नी । स्त्री । वन्त्राया । डेसू । राजिव ८ ।

दृढप(पा)दा (पादो) । स्त्री । भुव्यान्
वाम् । धवलितायाम् । राजिव ११ । (वृक्ष) ।

दृढपदी । स्त्री । वन्त्राये । शंखग्राह । राजि

दृढपुष्पा । स्त्री । गुल्फवले । वैनिष ।

दृढपृष्ठक । पु । धवले । राजिव ११ ।

दृढप्ररोह । पु । प्रचरवे । आरूढ ग्रीह ।
रा नि व ११ ।

दृढफलः । पु । नारिकेलवृक्ष । गुवाकवृक्ष ।
रा नि व ११ । कतकवृक्षे । निर्घाणा । वै निघ ।

दृढबन्धिनौ । स्त्री । श्यामालतायाम् । श च ।

दृढवालुकम् । स्त्री । एलवालुकी । रा नि व ४ ।
वै निघ ।

दृढभार्गवकम् । स्त्री । हीरके । रा नि व ११ ।
Sec वज्रम् ।

दृढमाला । स्त्री । मुधाया । वै निघ । भा ।

दृढमूल । पु । मुद्गवृक्षे । भूज । मन्थानकवृक्षे ।
रा नि व ८ । नारिकेलवृक्षे । शब्दाथकल्पतरु ।

दृढरङ्गदा (ङ्ग) । स्त्री । स्फटिकारिकाया ।
भा । रा नि व ११ ।

दृढरजा । स्त्री । प्रौढस्त्रियाम् । व निघ ।

दृढलता । स्त्री । वत्सादनीलतायाम् । आञ्जल
गङ्गडौ । रा नि व १ ।

दृढलोमा (न्) । पु, स्त्री । शक्रे । श च ।

दृढवल्क' (लः) । पु । क्रसुकवृक्षे । रा नि
व ११ । लङ्कवृक्षे । उद्ग्रा ग्रीह । रा नि व ८ ।
(स्का) स्त्री । अम्बुहाया । रा नि व ४ ।

दृढवल्ग । पु । मुद्गवृक्षे । वै निघ ।

दृढवोज' । पु । वर्द्धवृक्षे । चक्रमह । रा नि
व ८ । नारिकेलवृक्षे । घटवृक्षे । रा नि व ११ ।

दृढवृन्त' (वः) । पु । नारिकेलवृक्षे । वै
निघ ।

दृढसूत्रिका । स्त्री । सूत्रायाम् । नूर्णा ।
श च ।

दृढस्कन्ध (न्ध) । पु, स्त्री । राजादनवने ।
शोनी । गडा । रा नि व ११ । [११]

दृढस्थिति । पु । नारिकेलवृक्षे । रा नि व

दृढ(द्वे)चुरा । स्त्री । वन्धनाया । उद्ग्रा ।
रा नि व ८ ।

दृढेक्षुर । पु । मुद्गवृक्षे । वै निघ ।

दृढा । स्त्री । सपत्न्या । जानभूयो । पञ्च ।
मुधाया । व निघ ।

दृढाङ्गम् । स्त्री । हीरके । रा नि व ११ । पु ।
गण्डकपथो । ग्रीवात्र ।

दृढारङ्गा । स्त्री । स्फटिकारिकाया । भा ।

दृढतम् (ता) । स्त्री । स्त्री । हीरके । वै निघ ।
श च ।

दृढतिः । पु । भस्त्रायां, चम्पुटकी । सुवृक्ष ।
मत्स्य वशिष्ठे । मे ।

दृढतिधारक' । पु । तरुमिदे । आकनपांठा
ग्रीह । श च । तत्पथ्याय, —आनन्दी, मृषिका,
राव वामन (श) ।

दृढतिहरि । पु । कुकुरे । व्याक ।

दृढभू' (म्फू) । स्त्री । सपे । मे । वज्र । सूर्ये ।
ह च ।

दृढ(प)त् । स्त्री । प्रमरे । अम । पेषणशिलाया ।
भिन । मे ।

दृढहतौ । स्त्री । नदीमिदे । मे

दृढा । स्त्री । चक्षुषि । श च ।

दृढाकाङ्क्षम् । स्त्री । पत्ते । श च ।

दृढशि (शो) । स्त्री । लीचने । शर ।

दृढशोपमम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । श च ।

दृढश्या । स्त्री । कपिकक्षी । आनाङ्गुली ।
वै निघ ।

दृढत्पत्नी । स्त्री । शिष्ट(पु)श्याम् । वम् संगुडी,
शगुडति । रा नि व ४ ।

दृढत्सारम् । स्त्री । सुष्टलीहि । रा नि व ११ ।

दृढ (जे) द । प । करज्योडिपाषाणमिदे ।
शाङ्गडा । हि हायाजीडी । वै निघ ।

दृढरेजा । स्त्री । प्रातव्यस्त्रायां, मध्यमायां
स्त्रिये । रा नि व १८ ।

दृढान्तः । पु । दृढान्तीनाम् "मूर्खविदुषामुद्दि
साय शो वल्ले वर्णयति—यथापि न्यो द्रवमुदकं
स्थिरा पृथिवी आदित्य प्रकाश इति । यथावा
दित्य प्रकाशक, तथा साद्रवचनं प्रकाशक
मिति ।" च विष्णु । मरुते । मे ।

दृष्टि । स्त्री । नेत्रे । रा नि व १८ । ज्ञाने ।
दर्शने । मे । [शर ।

दृष्टिकृत् (तम्) । स्त्री । स्थलपत्रे । श च ।

दृष्टिपूतना । स्त्री । बालानां स्त्रीयद्विविधं,
अथपूतनायाम् । वा ८२५ ।

दृष्टिप्रदा (वर्त्ति) । स्त्री । नेत्ररोगे वृत्ति ।
त्रिफला, कुटुटाखनम् (दूधोन्नितं डिण्डिमं) (वाणा)
काशीसं (हिमालयं) लोहं भीलोपल विद्वज्
समुद्रमेव प्र सम पेषयित्वा तायवावे कागदुग्धेन
सताह भाषयेत् । अथ पुनश्चागदुग्धेन समिध्या
वति कार्या । भ ।

दृष्टिवन्धु । पुं । खद्योत । गर ।

दृष्टिमण्डलम् । स्त्री । दर्शने । व निघ ।

दृष्टियानि । पु । दृश्यकलोवे । सु ।

दृष्टिरोग । पु । नेत्ररोगे ।

दृष्टिवर्त्म । स्त्री । नेत्रवर्त्मनि ।

दृष्टिविष । पु । सर्प । वै निघ ।

दृष्टिसन्धि । पु । नेत्रकीले । वै निघ ।

देव । पुं । पारदि । रा नि व ११ । स्त्री । इन्द्रिये ।
मेघ । मे ।

देवकईम । पु । पञ्चसुगन्धी । समभागश्रीखण्ड
चन्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमेषु । रा नि व २२ ।

देवकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुणि । प सु ।
काष्ठदारुणि । सिधौ काम चि मण्डु रवटकी ।
तत्पूर्याय — पूतिकाष्ठ, भद्रकाष्ठ, सुकाष्ठक,
विषदासक, काष्ठदारु । गुणा — तोल्योष्ण
रुच प्रेषपातघ्न । रा नि व १२ ।

देवकुक्कुटक । पु । सुनिषण्णशकमेदि ।
उडुनि नाक । वम् कुरडु । गुणा — शीतो वृष्य
सूचरीगहर अमरीनाशक । व निघ ।

देवकुण्डम् । स्त्री । देवखातकी ।

देवकुतुम्बक । पुं । महाद्रोणपुण्याम् । वड
पुनवागुश । वै निघ ।

देवकुम्भ (ग्भा) (ग्भो) । पु, स्त्री । स्वनाम
व्याप्तचविशये । हि तुल्या दण्डला । गन्ध
प्रसारणो कुम्भेति कोट्य । वम् शीतवह । गुणा —
कटु तिक्त मेघ पारदशोधक पिशाचपाथाकफघ्न
वाताग्निमान्द्यघ्न द्रोणपुष्पीगुणश्च । वै निघ ।

देवकुम्भम् । स्त्री । महाद्रोणपुण्याम् । रा नि
व ५ ।

देवकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । रा नि व १२ ।

देवखातकम् । स्त्री । अकृत्रिममलाशये । सुभ्र ।
गुहायाम् । अटोभ ।

देवखातविलम् । स्त्री । गुहायाम् । अ ।

देवगन्धकम् । स्त्री । रौहिषवृक्षे । शक्रकृष्ण
वै निघ ।

देवगन्धा । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि व ५ ।
आरासशोतलायाम् । वै निघ ।

देवगिरि । पुं । हिमालय पर्वत ।

देवग्रह । पु । भूतग्रहविशेषे । उक्तग्रहौ ।
तत्प्रत्यय यथा — "सन्नुष्ट शुचिरतिदिव्यमात्मगन्धो
निसान्दी अवितथसम्पत्प्रभावी । तंजस्वी स्थिर
मयनो वरप्रदाता ब्रह्मण्यो भवति नर स देवकुट ।
संस्वेदी दिलगुरुदेवदोषवक्ता जिह्वाद्यो विगतमयी
विमार्गदृष्टि । सन्नुष्टो न भवति आन्नपापजाते
दुष्टात्मा भवति स देवशुक्ल ।" निदा ।

देवचिकित्सकी । पु । अग्निमोक्षकारी । हला ।

देवजम्ब(क)म् । स्त्री । रौहिषवृक्षे, कस्तूरे ।
शक्रकृष्ण । अम ।

देवष्टी । स्त्री । चित्तपञ्चविशदे । अर्धचिन् ।
गा. चिन् । हारा । [निघ ।

देवतरणी । स्त्री । राजतरणीपुष्पवने । वै

देवतरु । पु । अमृत्यवृक्षे, चलवृक्ष । त्रिका ।
विकटवृक्षे । वै निघ । मन्दारवृक्षे । पारिजात
वृक्ष । देवदारुवृक्षे । हरिचन्दने । अम ।

देवता । स्त्री । धनूरवने । वै निघ ।

देवताकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । देवकुली इति
ख्याते गन्धव्ये । अ द ।

देवताङ्क (क) । पु । (डी) स्त्री । देवदाली
वृक्ष । देवाङ्गा । घोषालतायाम् । प पु ।
विश । तत्पूर्याय — देवी, खरा, गरी, ओमूत
(अ), अगरी, खरागरी, गरागरी (अटोभ),
देवताङ्गी, आरुविषा (ज), ओमूतक (सुशु),
आहु विषजिह्वा महाच्छद, खुर्जाक, कदम्ब,
खुर्जाक, देवताङ्क (र) ।

देवताण्ड । पु । देवदालीवृक्षे । मद व १ ।

देवतामणि । पु । महामेदि । वै निघ ।

देवदग्धम् । स्त्री । रौहिषवृक्षे । शचि ।
रीङ्गीतकमेदि । वै निघ ।

देवदण्डा । स्त्री । नागमलायाम् । रा नि व ४ ।

देवदण्डोत्पला । स्त्री । नागमलायाम् । वै निघ । [श्रुतिषोषा । र मा ।

देवदानो । स्त्री । देवदाल्या । पीतधीषाया ।

देवदारु । स्त्री । (Cedrus deodara Syn

Pinus deodara) स्वनामव्याप्तसुगन्धिकार

विशेषे । प्रशस्त । हि देवदारु । तत्पथ्याय, —

शतवाटप, पारिभद्रक, पूतिकार (अ), किलिम

सुरभुरङ्ग, भद्रदारु, द्रुक्किलिम, पीतदारु, दाह

कल्पपादप (नेप), किलिम (गन्धर) सुरदारु,

दाहक, सिन्धुदारु, अमरदारु, शिवदारु, शाश्वत,

भूतहारि, भवदारु, भद्रवत्, शक्रद्रुम, इन्द्रवत्,

(ज), सुगन्ध, देवकार (रे) दाहभद्र, इन्द्रदारु,

महादारु । भा । तत्र द्विविध सिन्धुदारुकारुदारु

मेदेन । तयो द्विधोऽयं वातघ्नपात्रम् आमदीप

विषमार्गं प्रसहज्वरघ्नम् । कारुदारु तिक्तोऽ

स्त्रीषावातघ्न भूतदीपघ्नश्च । रा नि व १२ । “सुगन्धि

लघु रुचश्च सुरदारु प्रकीर्तितम् ।” मेघ ।

“देवदारु खड्ग चिह्नं तिक्तोऽयं कटुपाक्विच ।

विषहाभान्नीधामतन्द्राद्विकारज्वरासजित् । प्रमिद

पीनसंश्रय कामजघ्नुः समीरितम् ॥” भा ।

देवदालिका (स्त्री) । स्त्री । (Andropogon serratus)

मुषिकविषघ्नपीतद्वताङ्गलताविशेषे । अस्या खड्गासवत् फलपुष्पवृन्तानि,

फलञ्च कर्कोठकीवत् । पीत धोषा, दन्तार्जुजा ।

हि घघरवेले समैया । भा पू १३ । स देवदाली ।

क देवडगरी । ते डानरगड़ि, लताविषमसु ।

देवलि इति । सु टी १२५७ । तत्पथ्याय, —

कौमुदक, कण्टफला, गरा, गरी, वेणी,

महाकीपकता, कटफला, घीरा, कदम्बी, विषह्वा,

ककट्टी, सारमुषिका, वनाकीया, चामुविषहा,

दाली, रोमगा, पवित्रा, तुरङ्गिका, सुतर्कारी,

देवताड । गुण — तिक्तोऽयं कटुका पाश्चुक्षफती

अग्ने श्वातकासकामलाभृतनी च । रा नि व १ ।

तत्फलं मलसंश्रय स्वस्थानात् जडम् अधो वा

वह्निनयेत् । र मा ४ । वा सू १५५ । अविष

“देवदाली रसे तिक्ता कफार्शं शोथपाण्डुता ।

नाशयेद् वामनी तिक्ता चयद्विद्वान्निभान् ॥

देवदालीफलं तिक्तं क्रिमिश्रेय विनाशनं । सर्वत्र

गुणशूलघ्नमर्शघ्नं वातघ्नित् परम् ॥ भा । वाय-

माणायाम् । वै निघ ।

देवदासी । स्त्री । वनवीजपूरुषे । रा नि व १ ।

देवदीपः । पुं । मेघे । वै निघ ।

देवदुन्दुभिः । पुं । रक्तगुणस्थाम् । र मा

कृष्णगुणस्थाम् । वै निघ ।

देवदूता (ती) । स्त्री । वनवीजपूरुषे ।

रा नि व ११ । मधुकुण्डिका नाम निम्बुभेदे ।

देवद्रुमः । पुं । देवनागवत् । भा म १

जातिप्रकाशे । [य ४]

देवद्रोणो । स्त्री । मोहाद्रोणपुष्पोत्पन्ने । रा नि

देवधान्यम् । स्त्री । धवल्यावनालाङ्गलिक

धान्ये । प्रशस्त । हि पोन्नरी, जल्ल । रा नि

११ । तत्पथ्याय, — यशमाल, योमान, जूणाग्र्य

शीमाला, बीजपुष्पिका । हि । गुणः — ति

क्ताड ये पापिपत्रम् अद्वयं तुषर रुच्यं कोदन

च । भा ।

देवधूप । पुं । गुग्गुली । पय । रा नि

वै निघ । [निघ]

देवनम् । स्त्री । पत्रे । शच । तजसि ।

देवन(ना)लः । पुं । महानले । वड् नल ग्रीह

हि नकेट । सं घोहदेवनम्, चिरियदेवनाल

तत्पथ्याय, — देवनाल, महानल, वन्य

न गीतम, म्युलनाल, स्थूलदण्ड, सुरनाल

सुरद्रम । गुणः — अतिमधुर इव द्रव्यत्वात्

रसकाय शक्त गलान्धकगुणः । रा नि व ८ ।

देवनिर्मिता । स्त्री । गुड्व्याम् । वै निघ ।

देवपत्नी । स्त्री । रक्ताली । मध्याली । विका

देवप(पु)त्रिका (व्री) । स्त्री । सूक्यायाम् ।

वै निघ ।

देवपर्णम् । स्त्री, पुं । सुरपर्णमिधपवशाके ।

सूक्यायाम् । भिडि भाक । रा नि व १० ।

देवपुष्पम् । स्त्री । नवमे । वै निघ जीर्णवत् ति

खड्गादिकषाये ।

देवपुष्पो । स्त्री । वलविशेषे । देवपुष्पी इति

लीके । च देवा व्याचि । “देवपुष्पी वीनपवम् ।

देवप्रियः । पुं । पीतवर्णराजे । रा नि व ४

See मार्कव । काशे । विका । पीतोशीरे

अग्निरुच्ये । (या) स्त्री । नामवतीलतायाम्

वै निघ ।

देववला । स्त्री । महावलायाम् । वायमाणा
छतायाम् । रा नि व ४५ ।

देवभवनम् । स्त्री । अथत्यहचे । श च ।

देवभूति । स्त्री । स्वर्गगङ्गायाम् ।

देवमणि । पु । महामिदायाम् । प सु । रा
नि व ५ । मिदायाम् । वै निघ । अथस निगाला
वर्त्त । हारा । कौस्तुभमणौ । मे ।

देवमर्त्या । स्त्री । महामिदायाम् । वै निघ ।

देवमातृक । पु । वटान्मुपानिते दिग्ग । रा
नि व २ ।

देवमानक । पु । कौस्तुभमणौ । श र ।

देवमास (क) । पु । गभाटमे मासि ।
विका ।

देवमित । पु । अच्युनहचे । वै निघ ।

देवराजाशनाख्य । पु । सविदायां । त्रिका ।
र स र ।

देवरात । पु । सारसपक्षिदि । शब्दायंकम्प ।

देवलता । स्त्री । वटपत्रमत्रिकायां । नवमङ्गिका ।
श च ।

देवलाङ्गुलिका । स्त्री । हथिकाख्या । विज्ञाति
गोह । रा नि व ८ । ऊर्ध्वमेषगङ्गा । श्रेष्ठि
प्रेजानि ८७ । वै निघ ।

देववक्त्रम् । स्त्री । अघौ । आशुन । श ।

देववक्त्रम् । पु । पुद्गलहचे । अम ।

देववृक्ष । पु । गुग्गुलुहचे । मे । गोपघोष्ठा
यां । णेशकूट । वै निघ । सपपणहचे ।
विका । मन्दारहचे । १५५५ गोह । मे ।

देवशत्रु । पु । देवघट । मानि ।

देवशालि । पु । शालिधान्यविशेषे । वै निघ ।

देवशेखर । पु । दसनकचुपे । दना । रा नि
व १० ।

देवश्रेणो । स्त्री । मूल्यायाम् । रा नि व ३ ।

देवसर्पप । पु । कुकुटपायां । मन्त्रिवादिद्वय ।

— म दवसिरस । क दवसिरसमद । तत्पथ्यां,—
अथात्त, वदर, रन्मूलक सुरसवपक
मूलादल, निज्जरसपथ करवादि । गुप्ता—
कटूण ककण हामिदीपव रुण्य मुखरोमघ्नय ।

रा नि व ८ । रुचके । मातुतुङ्गहचे । विभीतके ।
कलिद्रुके । शैल्यव । रा नि व १३ ।

देवसहा । स्त्री । सहदेवायाम् महावलायां ।
रा नि व ४ । दण्डीतलाया । विश । वायमाणा
यां । रा नि व ५ ।

देवसृष्टा । स्त्री । मदिराया । ह च ।

देवा । स्त्री । अग्रनपर्व्या । पञ्चवारिण्या । श च ।

देवात्मा । पु । अथत्यहचे । श च ।

देवाद्रोणा । स्त्री । महाद्रोणपुष्पे । वड
द्रोणपुष्प ।

देवाहयम् । स्त्री । एका सहदेवा (महावती)
द्वितीया विश्वदेवा (नागेश्वरी) । वाम् १५५
विदाय्यादी । देवाहयमिति पाठदर्शनात् । अक्षय ।

देवानाम्प्रिय । पु । कामे । विका ।

देवाभोष्टा । स्त्री । पूगहचे । व निघ । ताम्बू-
ल्याम् । पान । श च ।

देवार्हम् । स्त्री । सुरपणनामपत्रशाके । रा नि
व १० ।

देवार्हा । स्त्री । महावनायाम् । शीत
वेगजा । रा नि व ४ ।

देवावास । पु । अच्यलहचे । वेल्हचे । विका ।

देवाह । पु । वामकण ।

देवाह (य) । पु स्त्री । देवदायहचे । वा ए
१५५ अचार्द, विदाय्यादि । वै निघ रम अथ चि
सूर्यप्रभागुद्याम् । च द उ ल चि । वा ल २५ ।

देविका । स्त्री । धूमूरहचे । भा । नदीमंदे ।
शब्दर ।

देविता । पु । धूमूरहचे । भा ।

देवो । स्त्री । लिङ्गिनीलतायां । बन्ध्याककौटका ।
मूल्यायां । रा नि व ३ । सौराष्ट्रमृतिकाया ।
पङ्कजपति । रा सा स । र स को ज्वरान्तरसे ।
प्रकाया । निडि शर । रा नि व १२ । शाल
पण्याम् । पाठायाम् । रा नि व १६ । आदिल
भकायां । हड़हडिडा । वलायां । वेगजा ।
महाद्रोणायां । वड द्रोणपुष्पौ । नागरुसायां ।
रा नि व २३ । अतवीहचे । इरीतका । पचि
विशेषे । आशि पाषी । रा नि व १११६१८ ।

देवोत्ता । स्त्री । अमलमूले । ल १४५ ।

देवोवीजम् । स्त्री । गन्धकी । भैषज्यचिकी रसे ।

देवेष्टः (ष्टा) । पुं, स्त्री । गुरुगुली । राजि व १२ । सञ्जहचे । वै निघ । मझमीदाया । राजि व ५ । वनवीजपूरहचे । राजि व ११ ।

देवोन्मादः । पुं । द्रवहतोन्मादरीगे । लक्षण — “अमृत्यं वाय्विक्रमवीर्यं चैष्टकी ज्ञानादिविज्ञान यत्नादियुक्त । प्रकीपकात्तो निवतय यम्य देवादि जन्मा समसो विकार ॥” भा ।

देव्या । स्त्री । सुरामांस्या । ब्राह्मीसुपे । वै निघ ।

देशः । पुं । स्थाने । स विविध, आमूपजाद्वल मिश्रमेदेन । विशेषा पर्याये द्रव्या ।

देशसमाख्यवीजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । हेज्जयव । वै निघ ।

देशिनो । स्त्री । तज्जान्याम् । शर ।

देहः (क) । पुं, स्त्री । लघने । शरीरे । राजि व १८ । स स्थूलतृणमध्य इति त्रिविध — “कर्पयेद्दृढ ह्येषोपि सदा स्थूलतृणी नर । रक्षणचेव मध्यस्थ कुर्वीत सतत भिषक् । यष्माहृतयत सञ्चक्रियाग्रह निमग्नान्दलप्रधानमधिकरणानाम् । केषित्कृशा प्राणयन्त स्थूलाद्यात्यपला नरा । तस्मात् स्थिरत्व व्यायामेवैव वद प्रतर्कयेत् ॥” सु. २५५ ।

देहकोषः (चर्म) । पुं । त्वचि । छांङ्, डा, षक् । वै निघ । पचे । आंथा । श च ।

देहत्वक् । स्त्री । चर्मणि । वै निघ ।

देहद । पुं । पारदे । राजि व १२ ।

देहदुर्गन्धता । स्त्री । शरीरदोर्गन्ध । गांघ्र्य दुर्गन्ध । तन्नाशकौषध यथा — अज्जुनपुण्य जन्मू पव लोभश्च ति समभाग लिपेत् । पुराणम् ।

देहधारक(ण)म् । स्त्री । अस्थनि । इ च । आहारे । वै निघ । अविहृत विदोषे । “नर्त्तं देह कक्रादक्षि न विघात्र च भावतात् । शीणितादपि वा नित्य देह एतैव धार्यते ॥”

देहधिः । पुं । पचे । आंथा । श च ।

देहष्टक् । पुं । वायी । वै निघ ।

देहबन्धास्थि । स्त्री । कडालि । ल ।

देहभृत् । पुं । जीवे, प्राणिनि । वै निघ ।

देहयात्रा । स्त्री । गन्धा । अमे । भीममे । त्रिका ।

देहला । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।

देहयत्कलम् । स्त्री । वसायाम् । छर्त्ति । राजि व १८ ।

देहसारः । पुं । मज्जायाम् । राजि व १८ ।

देहचयः । पुं । रीमे । श च ।

देहिका । स्त्री । उपजिह्विकाकोटे । ऐं, ऐं, ऐं, ऐं । त्रिका ।

देहो (ङ्) । वि । शरीरिणि । त्रिका ।

दैत्यः । पुं । लोहे । रघर व्रणगजादुमे ।

दैत्यकुसुमम् । स्त्री । सुगन्धिद्रव्यमेदे ।

दैत्यग्रहः (त्योन्मादः) । असुरग्रह । लक्षण यथा — “जिह्वदृष्टि दुरात्मानं गुरुदेवद्विजहिषं । निभय भागिन शूर क्रीधन व्यवसायिन । रुद्र खन्दी विशाखीऽऽमिन्द्रोऽमिति वादिन । सुरा मांसरुचि विद्यात् दैत्यग्रहदृष्टीतकम् ॥” वा. उ. चन्मा वि । दैत्यावेशग्रन्थोन्मादरीगे । लक्षण — “सखेदी हिजगुरुदेवदीपवक्ता जिह्वाचो विगतमयी विभागदृष्टि । सन्तुष्टो भवति नवान्नपानजाते दुष्टात्मा भवति स देवग्रन्थुजुष्ट ॥” भा ।

दैत्यदेवः । पुं । वायी । इ ।

दैत्यमेदजः । पुं । भूमिजगुगुली । महिषाच गुगुली । राजि व १२ । स्त्री । (जा) पृथिव्याम् ।

दैत्यरक्तकम् । स्त्री । हिङ्गुले । रसा स ।

दैत्या । स्त्री । सुरामांस्याम् । राजि व १२ । मये । त्रिका । यगानीमेदे । वै निघ । चण्डी षधी । मे ।

दैत्येन्द्रः । पुं । गन्धकी । भैष पञ्चानमरसे ।

दैत्यन्दरक्तम् । स्त्री । हिङ्गुले । सा को विदोषनौहाररसे ।

दैत्यम् । स्त्री । स्त्रीवचिनायाम् । भा ।

दैर्घरातिकः । वि । मारात्मके । च वि ६५ । दोष रात्रातुवन्निज्वरे । भा ।

दैवम् । स्त्री । पूर्वकृतकअणि । “दैव पुरा यत् कृतमुच्यते तु ।” च श २५ ।

दैवच्छिद्रम् । स्त्री । कर्मच्छिद्रे । वा. उ. १४५ ।

दैवदारु । स्त्री । दैवदारुणि । रसा ।

देवदोष । पुं । खीचने । त्रिका ।
 देववलप्रवृत्त । पुं । आधिदैविक रोगेषु ।
 ये देवद्रोहादभिमतत्वा अथर्वज्ञता उपसर्गज्ञता ।
 तस्य विधा, विद्युदभिनता विद्याचादिकृताय ।
 सु २४४ ।
 देवव्यपाश्रय । वि । सणि मन्त्रौषध पूजोप
 चारदोषपचाचके । च वि ८५ ।
 देवाकरि । पुं । यम । स्त्री (री) यमुनायाम् ।
 देवौ । स्त्री । बलिपूजादिरूपे चिकित्साविधि ।
 यथा—“यामुरो मातृषौ देवौ चिकित्सा त्रिविधा
 मता ।” वैद्यकम् ।
 देवोदासि । पुं । त्रिवोदासापत्ये । श चि ।
 दो । पुं । बाहो । रानि व १८ ।
 दो शिखरम् । पुं । स्तम्भे । रानि व १८ ।
 दोग्धा (गधु) । पुं । गोवत्से । शब्दर ।
 दोग्धो । स्त्री । दुग्धवत्याम् गव्याम् । रा ।
 दोण्डिका (ण्डो) । स्त्री । तरदोलतायाम्,
 कोपातक्याम् । वै निघ ।
 दोध । पुं । गोवत्से । (छन्द शास्त्रम्) ।
 दोर्गण्डु । वि । बाहुकुण्डे । झट्ठा । त्रिका ।
 दोर्दण्ड । पुं । बाहो । भूरिप्र ।
 दोर्मध्यम् । स्त्री । बाहुमध्यभागे । हाट्ठर
 बाहू । शब्दार्थकत्वं ।
 दोमूलम् । स्त्री । बाहुमूले । दशग । वै निघ ।
 दोला (लिका) । स्त्री । नीलोत्तरे । वै निघ ।
 दोलायें काठादिमये द्विदोलके । ईप्रणा ।
 तत्त्वमण्युषा—वातकीपनवम् अद्भ्यैक्यबलादि
 कारित्वेन । राज ।
 दोलायन्त्रम् । स्त्री । रसस्वेदनायें यन्त्रविशेषे ।
 ताल लघुचम्—“निषेद्धमेषं मृत भुजै तन्निगुणि
 बरे । रसपोटलिक्का काष्ठे दृढ यथा गुदमि हि ।
 सन्धानपूषकुम्भात् स्थापयन्मरुत्तितम् । अथना
 क्क्यापयेदपि यत्तदुक्तकर्मिषे हि । दोलायन्त्रमिदं
 प्रोक्तं स दगाज्य तदेव हि ।” भा । ‘द्वयद्वयैक
 भाष्यं पूर्वादादिरण्य च । मुखे तिर्द्वयैक दग्ने
 दग्ने एवं च मण्येत् । खेदयेत्तान्तरात् दोलायन्त्र
 कुरीतम् ॥’ इति ।
 दोष (क) । पुं । वातविमलकरजसोदीपदेव ।

अथ । यत्र त एव धातुमलपदवाचा “तेषु क्रमा
 दमी दोषा कफपित्तानिला स्थिता ।” रा नि
 व १२ । “मानस पुनरुद्दिष्टो रजस्य तम एव च ।”
 च सू ४३ । तन्निरुक्ति—“धातवश्च मलाद्यापि दुष्य
 न्ये मिथ्यंतस्तत । वातपित्तकफा एते त्रयो दोषा इति
 कृता । तं धातवोऽपि विद्वद्भिर्गदिता देहधारणात् ।
 मलाद्य ते रसादीनां मलिनोत्पत्त्यात्मा ॥
 भा । उक्तञ्च यथा—“दोषधातुमलमूलं हि शरी
 रम् । तच्च प्रत्यन्दनोद्भूतपुरणविवेकधारण
 छन्दसो वायु पञ्चधा प्रविभक्तं शरीरं धारयति ।
 सन्धिसंश्लेषश्रेष्ठनरोष्णपूरणमलस्यैव कृत्वा शरीरा
 पञ्चधा प्रविभक्तं उदककम्पानुपयुक्तं करोति ।
 रागपतयोश्मजोमेधोमलान्वितं पञ्चधा विभक्त्यम्
 अग्निकम्पानुपयुक्तं करोतीति । एषां विधिवत्
 परिचक्षणं कुर्वीत ॥ एषां चये मन्दचेष्टता मन्दो
 मता रुचतादि दृष्टानिरायति । तत्र स्वधीनि
 वनद्रव्याण्येव प्रतीकार । एषां हृदो लक्ष्णादप्य
 दिकं भवति । तेषां यथास्त समोधन चपण्य
 चयादविरुद्धे क्रियाविशेषे प्रतिकुर्वीत ।” सु २
 १५५ । गोवत्से । शर । [पसु ।
 दोषकर । पुं । लक्ष्णचक्षे । मान्नाश्र शास्त्र ।
 दोषज्ञ । पुं । वैद्ये, चिकित्सके । छ च । वि ।
 दोषवैतरि ।
 दोषत्र(वित)यम् । स्त्री । मिलितवातपित्त
 कफेषु । रानि व २२ ।
 दोषपाकी(न्) । पुं । आमातकक्षे ।
 दोषपाचन । पुं । कपित्थ च । पसु ।
 वि । दोषपाचके ।
 दोषप्रकृति । स्त्री । दोषाणां समागमसंचारे ।
 भाष्ये वि । वातादीनां यथाक्रमं यथाशरदसल
 प्रकाशे वसन्तशरतीये वा । “यद्यमुकुपितो दोषो
 दोषप्रकृतिरुच्यते ।” विर ।
 दोषवलप्रवृत्त । पुं । रोगविशेषे । तच्च त
 रोगा ये वातइस्युषमा विष्णुहाराधारभावार ।
 तस्यि पुन विधा आमाश्रयोऽया यथाशरीरात् ।
 एत एवाज्यानिशरीरा रुच्यन्ते । सु २४४ ।
 दोषल । वि । दोषयुक्ते ।
 दोषगमनवस्ति । पुं । निरुपयुक्ते ।
 यथा—“अपिदु मधुसु सुता तदप्य च रसम् ॥
 मदीरं च तन्ने रसि दोषाणां रसत दारम् । भा

दोषहरवस्तिः । पु । तन्नामकनिर्द्वयम् ।

“शताह्वा मधुक विल कौटज फलमेव च । सका
झिक सगोमूली वलिर्दोषहर स्मृत ॥” भा ।

दोषा । स्त्री । बाह्य । रा नि व १८ । रा नी म ।

दोषाकर । पु । चन्द्रे ।

दोषा(षोत्)क्षेशो । स्त्री । वाक्चरिकायाम् ।
दन वावृष्टे । रा नि व १० ।

दोषातिलक । पु । दोष । तिका ।

दोषान्ध । पु । दृष्टिरोगभेदे । मन्त्र—
“अर्कऽक्षमस्तकन्यस्तगमसौ सन्धमागता । स्वगयन्ति
दृष्ट दोषा दोषाथ स गदोऽपर ॥ दवाकर
करसृष्टा भृष्टा दृष्टिपद्यान्ता । विलानलौना
यच्छन्ति व्यक्तमवाङ्गि दशनम् ॥” अत्र रोगिणी
दिवारूप पश्यन्ति । वा उ १२५ ।

दोषास्य । पु । प्रदीपे । शब्दर ।

दोषिकाः । पु । रोगे । श च । निघ ।

दोह । पु । दोहने । दोहनपात्रे । दुग्धे । वै

दोहजम् । स्त्री । दुग्धे । शब्दाद्यकल्पतरु ।

दोहद (ल) । पु । गर्भिणीदोहदे । मांश ।
इ च । गर्भचिह्ने । भरतधृतकोपात्तरम् ।

दोहदलक्षणम् । स्त्री । गर्भधारणे । गर्भे ।
वय गन्धौ । मे ।

दोहदवतो । स्त्री । गर्भवत्या स्त्रिया । इ च ।

दोहनम् । स्त्री । क्षणाद्दुग्धनि सारणे । पोत्रा ।

दोहनौ । स्त्री । धातकौहवे । वै निघ । दोह
नभाण्डे । तिका ।

दोहनः । पु । वज्रल पुष्पवत् । रा । गर्भिन्य
भिलापे । शब्दार्थकल्पतरु ।

दोहलवतो । स्त्री । दोहदवत्या । शब्दार्थकल्प ।

दोहलो । स्त्री । अशीकवत् । रा नि व १० ।

दोहापनय (पयनम्) । पु, स्त्री । गव्यदुग्धे ।
विका । वै निघ ।

दौग्धिकम् । स्त्री । दुग्धिकामूले । विशद्वैमूल ।
वा उ १७५ ।

दौण्डिका । स्त्री । कीपातव्या । वै निघ ।

दौर्गन्धरम् । स्त्री । दुर्गन्धादुपचितजरागविशेषे ।
दुर्गन्धता । तन्नामकतेभ्य—चन्दनं कुडुम मांसी
कपूरी जातिपत्रिका । मांसी जकील पूगानां

जवज्जन्म फनानि च । अगुरुश्रीरकाग्रय कृष्ट
तगरनालिका । गोरीचा प्रियङ्गु य चोल मदनक
मय । सरल मत्तपण्य मादा चाखकौ तथा ।
कच् रक पत्रकश्च एतैस्तल प्रसाधितम् ॥” भागङ्गे
प्रमिद्धम् ।

दार्पह । पु । घोटके ।

दाबल्यम् । स्त्री । दुर्लभतायाम् । वै निघ ।

दोर्जणम् । स्त्री । दृष्टपर्णे । दूर्वारसे । मे ।

दौर्हटम् । स्त्री । गर्भ । दोहद । इ च ।

दौर्हदा । स्त्री । गर्भवत्याम् स्त्रियाम् । सुयु ।

दौलेय । पु । कच्छपे । इ च ।

दौष्कुलेय । पु । यत्विपर्यमूले । गर्भेणां ।
वै निघ ।

द्वविद्यवि । व्य । दिवसे । वेदिनि ।

द्यु । स्त्री । दिने । भगने । वि ।

द्यु । स्त्री । दिवसे । पु । अग्नौ । मे ।

द्युक । पु । पंचके । वै निघ ।

द्यकारि । पु । काके । वै निघ ।

द्युग । पु । पक्षिणि । रा नि व १८ ।

द्युगति । पु । सूर्ये । इ ।

दुरतरु । पु । कल्पतरौ । वै निघ ।

दुर(ति)मणि । पु । अकवले । अम । रसा
स विद्याधररसे । सारितताम् । भा स १४ अव वि
विपुरभैरवरसे । ‘द्युमणिरक्तकसाद्रं कमहिं तम् ।’
। स्त्री । वले । मे ।

दूरतवीजम् । स्त्री । कपर्दके । तिका ।

द्यौ शिखरम् । स्त्री । खन्धे । रा ।

द्योत । पु । रीद्रे । अ ।

द्योतनम् । स्त्री । दर्शने । इ च । पु ।
प्रदीपे । उ ।

द्योभूमि । पु । पक्षिणि । श च ।

द्यौ । स्त्री । आकाशे । अ ।

द्यौत्रम् । स्त्री । बीजे । उषा ।

द्रक्षणम् । स्त्री, पु । द्रक्ष्यमाने । (इति कालिङ्ग
शानम्) । “सुभोदकस्यापि द्रक्ष्य स निगद्यते ।
शाणो ही द्रक्ष्य ।” (इति मागधशानम् ।
प १४, । तीक्ष्णे । श मा ।

द्विपाद्यं विदुः । तत्र जाह्नमसूत्रविशति, भीम
विशति, चन्द्रिमण्ड । तत्र चतुर्विधं वनस्पति
धीरुहानस्यौपधय । इति । च गृ १५ । द्रव्य
पुन द्वित्रिधं शुक्लमाद्रं चेति । तयो शुक्लद्रव्यापेक्ष
याद्रं च द्विगुणा माता याद्या । “शुक्लद्रव्यं गु या
नाता याद्रं च द्विगुणा हि सा ।” तदपवादनाह
—“वासानिम्नपटोलं रतत्रिषलाकुपान्दुर्गन्धोद्वरी
वर्षाभुक्तलज्जाम्बसहिता सा पूतिगन्धान्नता ।
मांसोनागवलाकुण्डलपुरोद्विद्राद्रं चैषव याद्या
सात्त्विकमेव न द्विगुणिता ये चैज्जजाता गन्धा ।”
इन्दोवरी शतावरी । पूतिगन्धा प्रसारणी । कुण्डलक
पीतभिष्टी । द्रव्यजाता गुडादय । गन्धा
दशसूलादय । “वासाकुटजकुपान्दुर्गन्धतपुष्पासृष्टा
सृष्टा । प्रसारणश्रवन्धा च नागाप्यातिशयादन्ना ।
गन्धमाद्रां प्रयोक्तव्या । तासां त्रिगुणो भवेत् ।”
शाङ्ग । “शुक्लं नवीनं द्रव्यं योश्च सकलकल्मसु ।
चाद्रं च द्विगुणं विद्यादेव सर्वत्र निधय । द्रव्या
प्यमिन्वान्येव प्रशस्तानि क्रियाविधौ । ऋते ह्यत
गुणचौद्रधान्यलयादिद्रव्ये ॥” प म १४ ।

द्रव्यकल्काः । पु । हृदि पेषितद्रव्ये ।

द्रव्यगुणाकर } पु, स्त्री । द्रव्यगुणसयद्विगेषे ।
द्रव्यरत्नवाली }

द्रव्यसयह । पु । करचरणहरीतक्यादिद्रव्य
सङ्गेषे । च गृ १५ । [सयह ।

द्रव्याभिधानम् । स्त्री । औषधादोनां नाग
द्राघिष्ठम् । स्त्री । दीर्घरोहिण्ये । वङ्ग
शङ्कृण । रा नि व ८ ।

द्राघिष्ठाम् । पु । भङ्गुके । रा नि व १८ ।
द्राण । नि । सुति ।

द्राप । पु । पट्टे । शब्दायकल्प ।

द्रापस्म् । स्त्री । द्रव्ये । अटो । वज्रादे ।

द्राव । पु । उष्णतायाम् । वै निघ ।

द्रावकम् । स्त्री । सिकथके । रा नि व १३ ।

प्रीद्वचुके । वै निघ । प्रीद्वीषधविशेषे । मङ्ग
द्रावकादौ । पु । प्रसरविशेष । छल्लकांछमिति ।
मे । रसविशेषे । शर ।

द्रावककन्द । पु । तैलकन्दे । रा नि व ७ ।

द्रावकरम् । स्त्री । श्वेतद्रव्ये । सोशंगी ।
रा नि व ६ ।

द्रावकवर्गः । पु । द्रव्येकरद्रव्यपचके । यथा—
“गुह्याटङ्गणमध्याज्यगुह्या द्रावकपचका ।” र
सा स । [रसा ।

द्रावण(फल)म् । स्त्री । कतकफले । निर्दोषा ।

द्रावणज्ज । पु । टङ्गणचारे । वै निघ ।

द्राविका । स्त्री । खालायाम् । नाग, धू ।
शर ।

द्राविडः (काः) । पु । वेधमुख्ये । विश्वेश्वर ।
अम । मे । गन्धशङ्काम् । पसु । आमहरिद्रा
याम् । कौठा इन्धु । शर । स्त्री । विद्वलवण ।
रा नि व ६ ।

द्राविडभूतिक (मिजः) । पु । आमहरि
द्रायाम् । कौठा हरिद्रा । शर ।

द्राविडो । स्त्री । एलोलायाम् । पसु । साम
४८ सोभाग्यगुह्योदीदने । “द्राविडोनां पञ्चम् ।”
स गृ १८५ ।

द्राविडोद्भवः । पु । सुगन्धहणे । सुगन्धप्रियङ्गो ।
(वा) स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

द्राविण । पु । टङ्गणे । सोशंगी । रा सा स ।

द्राविणी । स्त्री । काकजजायां, काकमायां ।
वै निघ ।

द्रावो (द्रु) । पु । टङ्गणचारे । रसा स
टङ्गणशीघने । अमृतससे । वै निघ ।

द्राचम् । स्त्री । द्राचामवमये । ज ।

द्राचा । स्त्री । (Vitis vinifera) Dried
fruits called Kismis स्वनामख्यातसुखा
याम् । किम्बिश, मानका । हि दाख, चाङ्गुर ।
म द्राचा । ते द्राचपोष्ण, द्राचवेष्ट । ता कीडिम
टिरिष्काम् । तत्पथ्याय,—कृष्णा, चारुफला
(ज), रसा (शब्द), महीका, गोक्षमी, खावी,
मधुरसा (अ), यक्ष्मिणी (शब्द), प्रियाला, वापस
प्रिया, गुच्छफला, रसाला, अमृतफला, खादु-
फला, हारहरा । गुणा—पक्वा सा सरा शीता
चक्षुषा वृषणी । अपक्वा स्वल्पगुणा गुर्वी च ।
अन्ना सा रक्तपित्तकृत् । “द्राचा पक्वा रसा शीता
चक्षुषा वृषणी गुह । खादुपाकरसा स्वर्णा तुवरा
छटमूत्रविट् । कोष्ठमाहतकृद्गुणा कफपुष्टिद्वि-
प्रदा । इति द्रव्याञ्चरशासनायतासकामला ।
कृष्णसपिण समीह दाहशीघ्रमदालयाम् । हृया

स्याद्भीतनो द्राचा गुर्वी च कफपित्तगुत् । अवीजा
न्या सत्यतरा गीतनोसदृशो गुणे । द्राचा पञ्च
तजा लघुो साम्ना श्लेष्मासपित्तज्ञत् । द्राचा पञ्च
तजा यादृजादृशी करमहिंका ॥ भा द्राचाव ।
“द्राचाफल सधुरमन्नकपाययुक्त चारेण पित्तमरुतां
कफहारी शोभन् । योष्ठ निधन्ति रुधिरामयदाह
शीघ्रमूर्च्छाज्वरप्रसक्तसविनाशकारि । कपायान्ना
विपाके च द्राचा चैव कफे हिता ॥” अति
१०५ । एतदभावे गाभ्रादीफल शान्तम् । सिद्धी
ज्व विपिप्लवादी । वासू १५५ परम्पकादि ।
‘परम्पक वरा द्राचा’ । च द वा ज्व वि पिप
प्लवादि । वा ज्व वि द्राचादि । रसालायाम् ।
रा नि व २२ ।

द्राचादि । पु । वासज्वरे कपाय । “द्राचा
गुडुघ्नो कामयवायमाणा समारिवा । निष्काथ्य
सगुड काथम् ।” च द वा ज्व वि । अन्य —
द्राचामयापपेटकाद्वसिकाज्ञत कपाय पैत्तिकज्वरे
प्रलापमूर्च्छाशमघ्न । च द पि ज्व वि ।

द्राचाफल । पु । पियालहचे । वै निघ ।

द्राचायणो । स्त्री । दनौहचे । पसु ।

द्राचारसम् । स्त्री । द्राचामवमय ।

द्राचारिष्ट । पु । यक्षाधिकारे अरिष्टविज्ञेय ।
पाठ — “द्राचातुलाहं द्विदोषे जलस्य विपचेत्
सुधी । पादज्ञेये कपाये च पूते शीते विनिधियेत्
रक्षस हितुला तत्र त्वनेनापवर्जित । प्रियङ्गु
मरिचदृणा विडर्षेति विचूर्णयेत् । पृथक्
पलोन्मिर्त्तमौगैष्ट तभाण्डे निधापयेत् । समलक्षी
चदयित्वा पित्रेजातरसं तत ॥” भेष ।

द्राचासम्भूत । पु । द्राचासवे । वै निघ ।

द्राचासव । पुं । द्राचाकृतसवे । गुणा —
रोषनी दीपनी दृढ बल्य पित्ताविरोधी विषमघ्न
कफघ्न लघु सत्वमारुतय । च सू २०५ ।

द्राचासुरा । स्त्री । द्राचाकृतसवे । च सू २०५ ।

द्राचोत्थ । पु । द्राचासवे । वै निघ ।

दु । पु । हचे । च ।

दुक्किलिमम् । स्त्री । देवदारुचि । पसु ।

दु(द्रु)घन । पुं । भूमिचम्पकहचे । ऊँहे
छापा । अच । सुदरे ।

दु(द्रु)ण । पुं । भमरे । हृदिके । धूम्राटपचिचि ।
फिड । च । मधुमच्छिकाया । वै निघ ।

दुणह । पु । खड्गपिधाने । हा । उन्नोन्नोलन्न
वाप । स्त्री । धनुवि ।

दुणो । स्त्री । कर्पजलायुकायाम् । कान-
कोटेत्रि । कच्छपिकायाम् । अम भ ।

दुत । पु । हरिणे । शशके । हचे । धरणि ।

दुतमांसम् । स्त्री । शशादिहरिणादय स्य
दुतगमनात् दुतसञ्जका कृता, तेषां मांसि ।
गुणा — पथ्य बल्य लघु बौर्धकारि च । रा नि
व १० ।

दुष्टख । पुं । कण्टके । कौण्डे । त्रिका ।

दुपदी । स्त्री । बन्दीके । मान्दु । वै निघ ।

दुम । पु । हच । त्रिका । कुटजहचे । आरखध
हचे । च द कुष्ठ वि गळीरायतेने । पारिजात
हचे । मे ।

दुमकण्टका । स्त्री । शाकलीहचे ।

दुमकिल । पु । देवदारुहचे । वै निघ ।

दुमग । पु । सत्यजलदेशे । वै निघ ।

दुमत्वक् । स्त्री । कुटजवल्कले । च द कुष्ठ वि ।

दुमध्वज । पुं । तालहचे । वै निघ । [मे ।

दुमनख । पु । कण्टके । हारा । पारिजातहचे ।

दुमनिर्यास । पुं । तरुनिष्ठ । शास्त्र
आटे । वै निघ ।

दुमर । पुं । कण्टके । हारा ।

दुमव्याधि । पु । लाचायाम् । रा नि व ६ ।

दुमशय । पुं । वानरे । वै निघ ।

दुमशोर्ष । पु । दाङ्गिन्वे ।

दुमश्रेष्ठ । पु । तालहचे । वै निघ ।

दुमाङ्ग । पु । हचशाखायाम् ।

दुमामय । पु । लाचायाम् । पसु ।

दुमारि । पु । हस्तिनि । वै निघ ।

दुमारुहा । स्त्री । कवत्तमुखाया । रा नि व ६ ।

दुमाश्रय । पु । सरटे । शिखरिणे । रा नि
व १८ ।

दुमेश्वर । पुं । तापहचे । रा नि व २२ ।

दुमोत्पल । पु । (Abroma augusta)
कणिकारहचे । उग्रे कथन । अम । अगुश्लि
हित ।

द्रुयवम् । स्त्री । परिमाणे । वै निघ ।

द्रुमलकः । पुं । पिधानहचे । श्रेष्ठांशोल ।
श र ।

द्रू' । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।

ट्रेकः (का) । प, स्त्री । निम्बविशेषे । ट्वाडो
निम् । हि वकाणनिम् । भा म ४४ महाभद्रातके ।
ओरुडा इति ख्याते वृत्ते । च द दाव्वादिकायावे ।
"सगनाद्रेकामृतायासकै ।"

ट्रोणः । पुं । ४०० धनु परिमितजलाशये । काक
विशेषे । ट्रोड काक, ट्रोड काक । मे ।
ट्रोणपण्यह्वे । घण्टा । श्रिके । रा नि व १८ ।
पुं स्त्री । आढकमाने । ८ श्रेष्ठ । खारीपोहशगि ।
नीलावत्या । आढकचतुष्टये (२२ श) । "चतुर्भि
राढकैर्द्रोण ।" तत्पण्याय, —उमान, अन्वन,
अमण, घट, कनस । प प्र १४ । स्त्री । हरि
चन्दने । ट्रोणोलवणे । वै निघ ।

ट्रोणकाक' । पुं । तन्नामककाकि । ट्रोण
काक । अम । तत्पण्याय, —काकोल (अ),
ट्रोण, अरण्यवायस, वनवासी, महाप्राय,
कुररावी, पलप्रिय (रा), काकाल, काकल
(शब्दर) ।

ट्रोणकुतुम्बका । स्त्री । देवकुम्भायाम् । देव
ट्रोणा । बड़ घनघमाविशेष । वै निघ ।

ट्रोणगन्धिका । स्त्री । रानाधाम् । जटा ।

ट्रोणपर्णो' । स्त्री । ट्रोणपुष्पाम् ।

ट्रोणपुष्पिका । स्त्री । ट्रोणपुष्पाम् । घन
घमा । वै निघ ।

ट्रोणपुष्पो । स्त्री । घनघमा हलकथा दण्ड
कलस इति ख्याते खेवजङ्गलधूपे । ट्रोणपुष्पोति
भाषा । र सा । म कुवा । के तवे । हि गुग्गा,
गुमा । ते एतुगुग्गि । तत्पण्याय, —चवपदी
कुम्भयोगी, कुम्भिका, विवाचुप, कुम्भा,
गुप्पुचि, चिवपयिका । गुग्गा —कटूपा दण्ठा वात
हृक्ती अग्निमात्यकरी पण्या च । रा नि व ५ ।
च द हि यो काम चि अजने । "अज्जम काम
जानान् ट्रोणपुष्पोरस मम । ट्रोणपुष्पोरसोऽप्येव
निहन्ति विषमञ्जरान् ।" शाङ्ग स ख १ च ।
कफाश कामलाहसिषीययोगी । राज । ट्रोणपुष्पी
गुद न्नादुषाका कट्टी शिदिनो कफामकामलाशोध
तनकट्टासहनिघी च । भा ।

ट्रोणपुष्पीदलम् । स्त्री । ट्रोणपुष्पीपत्रे ।
घनघमेत्र पाता । गुग्गा —खादु रुच गुरु पिच
वर भेदन कामलाशोधसेहज्वरहरं कटु च । भा
प्र १४ शाय ।

ट्रोणा । स्त्री । ट्रोणपुष्पाम् । घण्टा ।
भा वा च ६३ । इन्द्रीवराजतायाम् । वै निघ ।

ट्रोणि । स्त्री । संप्रदयमाने । १२८३ । प प्र
१४ ।

ट्रोणिका । स्त्री । नील्याम् । श र । [व ६ ।

ट्रोणि(णो)जम् । स्त्री । ट्रोणोलवणे । रा नि

ट्रोणनो । स्त्री । उगारिण्याम् । वै निघ २४
मञ्जिठावघृते ।

ट्रोणो । स्त्री । इन्द्रविभंटा, इन्द्रीवरायाम् ।
रा नि व ३ । ट्रोणोलवणे । श र । नील्याम् ।
संप्रदयमाने । १२८३ । "सूपाभ्याश्च भवेद्रोणो ।"
प प्र १४ । काठाम्बुयाहियाम् । मे ।

ट्रोणोजम् । स्त्री । ट्रोणोलवणे । रा ।

ट्रोणोदल । पुं । केतकीपुष्पवृत्ते । के श
गाहि । हारा ।

ट्रोणोल । पुं । केतकवृत्ते । वै निघ ।

ट्रोणोनवणम् । स्त्री । वारिजलवणे । म
दीपोचेभोट । के दीपोय उपु । गुग्गा —भेदन क्रिन्ध
शूलघ्न नातिपित्तल पाके नाल्युच्च । रा नि व ६ ।

ट्रोणियम् } स्त्री । वारिजलवणे । रा नि व ६ ।
ट्रोणम् }

इन्द्र(न्ध)म् । स्त्री । मिथुने । युगले । सुख
दुःखादौ । प । रोगभेदे । श र ।

इन्द्रग । पुं । चक्रवाके । वै निघ ।

इन्द्रगद' । प । इन्द्रजरीने ।

इन्द्रचर (चारो) । पुं । चक्रवाकपक्षिणि ।
हि च । धिका ।

इन्द्रचरौसहाय' । पुं । चक्रवाकपक्षिणि ।

इन्द्रज (दापोत्य) । पुं । विषमञ्जरे । रा
नि व २० । हिदोषरीमे । यि । हिदोषात्ये । मा
ज्व नि ।

इन्द्राग्नि' । पुं । चिवकवृत्ते । छिटा । श च ।

इन्द्रादशपत्रिका । स्त्री । शताक्षाण्यधुपे ।
उक्ता गाह, मउत्रि ।

दादशाङ्गकाथ । पु । सन्निपातञ्चरे कपाय ।
 दशमूलीकपयस्तु पियलीशोकरान्वित । सन्निपात
 ज्वरे देय आसक्तससमन्विने ॥ भा म ॥ १५ ॥
 दादशाङ्गल । पु । वितलो । दिग्ग २ । अम ।
 दादशाङ्गा । प । सूयं । अर्कवत् । अम ।
 दादशायसक । पु । ऊरुनाम्नाधिकारे रस ।
 विनेत्राण्यस एव । रसर । See विनेत्ररस
 वातरक्त ।
 दादशायु । पु । कुङ्कुरे । श मा ।
 हारम् । स्त्री । उपाये । निगमे । त्रिका ।
 हारकण्टक । पु । कवाटे ।
 हारका । स्त्री । कार्यायाम् । वै निघ ।
 दारदारु (तु) । पु । शाकहवे । वै निघ ।
 भूमोदहृच । भा ।
 हारवलिभुक् । पु । कारुविशिषे । त्रिका ।
 द्विक । पु । काके । त्रिका । चक्रवाके । मे ।
 स्त्री । अगुरुकाष्ठे । अक ।
 द्विककार । पु । काके । शर ।
 द्विककुत्, द्विकपृष्ठ । पु । चट्टे । द्विच ।
 द्विकटकम् । स्त्री । पियलीमरिचरूपे कटूद्वये ।
 अक ।
 द्विकाकोली । स्त्री । काकोलीचोरकाकोली ।
 वा २२५ ।
 द्विखुरो (इन्) । पु । गोखुरवत् द्विधाविभक्त
 खुराग्रभावे । "द्विखुर गोखुराकारद्गुरैर्बिधाद्विच
 चण । अथवा सोवनोयुक्तैर्नखमयस्तु निदिशित ॥"
 ज २२५ ।
 द्विगन्धनखो । स्त्री । मिश्रित कुलिक
 काक्षिण । कुलिकाठा ३ कुलगाह ।
 द्विचिचरुम् । स्त्री । अंतरक्तचिचकरी । वि
 धी अग्रिमा च ।
 द्विज । पु । दन्ते । रानि व १८२३ । तुम्बु
 हवे । रानि व ११ । ब्राह्मणे । अचिवे । गेष्ट ।
 मे । सर्पे । अण्डजे । अम ।
 द्विजकुक्षिन । पु । बहुवारहवे । छानिडा
 गाह । रानि व ११ ।
 द्विजकेतु । पु । जम्बोरविशिषे । वै निघ ।

द्विजन्मा (मन्) । पु । पचिषि । दन्ते । श
 र । आर्द्रधान्ये । मौलिके । अण्डजे । वै निघ ।
 द्विजप्रिया । स्त्री । सोमलताया । रानि व ११ ।
 द्विजभक्त । वि । वैद्ये भक्तिमति (रोमिषि) ।
 वै निघ ।
 द्विजयष्टि (ष्टिका) । स्त्री । भार्याम् ।
 वायू शण्डे । वै निघ २५ वा व्या चि ।
 द्विजराज । पु । चन्द्रे । कर्पूरे । अ । गरुड
 पचिषि । मे ।
 द्विजव्रण । पु । दन्तमूलचते । रा ।
 द्विजशत । पु । राजमाषे । दर्वणे । श च ।
 द्विजमेह । पु । पलाशहवे । वै निघ ।
 द्विजा । स्त्री । रेणुकायां । दग्धू । रानि व
 ४ । भार्याम् । मे । लोवान् इति ख्याति गन्धद्रव्ये ।
 वै निघ । पालवप्रशक्ते । श च ।
 द्विजाङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । कटुस्थाम् ।
 कृष्णै । रानि व ६ ।
 द्विजाति । पु । दन्ते । अण्डजे । पचिषि ।
 द्विजायनो । स्त्री । यज्ञोपवीते । त्रिका ।
 द्विजालय । पु । तरुकोटरे । श च ।
 द्विजिह्व । पु । सर्पे । अम । अधिजिह्वनामक
 कण्ठरोगे । आनजित्वरोगे । सु नि १६५ ।
 द्विजेन्द्रक । पु । निम्बूहवे । नेवूर गाह ।
 वै निघ ।
 द्विडा । स्त्री । स्त्री गवि । गांजी । के ।
 द्वितिक्षा । स्त्री । कटुभा, करञ्जिकायाच । वा
 टी इमा पुस्तकादि ।
 द्वितोय । पु । पुत्रे । शब्दर । स्त्री(या) ।
 भाव्यायाम् ।
 द्वितोयत्रिफला । स्त्री । द्राक्षाखचूर
 गाभारोफलपुत्रे किम्बिन्, धेङ्गु, शामात्र-
 फल । वै निघ ।
 द्वितोयाभा । स्त्री । Curcuma zanth-
 orrhiza) उच्यते । दादहाट्टायां । श च ।
 द्विदल । पु । अमलकहवे । पापटा इति
 ख्यात । आर्द्रा । वै निघ । स्त्री । द्विदमावे ।
 मधुपुष्पा — "युष्म लतो द्विदलानामटादशगुणे
 ५५५ । स एव सति कटुक सपि सैम्बुसुत ।

भवेद्भुक्ततरयैव कृतमित्येष तं विदुः । चित्तैर्द्रव्यै-
र्गिनासिद्धमकृतन्तु ॥ घु वदेत् । फलान्नधान्यतक्रैय
कृता गृहतरा मता । वातघ्ना रुचिदा प्रोक्ता
पूर्वपाकविशारदैः ॥” द्रव्यगुण ।

द्विधागतिः । पुं । शिगुमारे । उच्छृङ्खल ।
वै निघ । कुम्भोरे । कूभौत्र । इ च ।

द्विधातुः । वि । द्विप्रकृतिके ।

द्विधात्मकम् । स्त्री । जातोफले । वै निघ ।

द्विधालेख्य । पुं । द्विनालहवे । शौंठांग
ग्राह्य । रानि व ८ ।

द्विनिशा । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्राकमे
हरिद्राहये । मे ।

द्विपः । पुं । हस्तिनि । पसु । नागकेशरहवे ।

द्विपञ्चमूनम् । दशमूले । चक्र ।

द्विपत्रकः । पुं । चण्डालकन्दे । रानि व ७ ।

द्विपदः । पुं । मनुष्ये । पक्षिणि । प्रयसार ।

द्विपवला । स्त्री । नागवलायां । वै निघ वा
व्या चि शतावरीतेले ।

द्विपमदः । पुं । करिमदललि ।

द्विपर्षी । स्त्री । शालपर्णी पृथिपर्णी चेति
हये । भांगगानि, छाकुनिशा । च द गृह चि ।

द्विपसर्पः । पुं । नागकेशरे ।

द्विपक्षः । पुं । पनसहवे । शौंठांगग्राह्य ।

द्विपाख्यः । पुं । नागकेशरहवे । पसु ।

द्विपाठा । स्त्री । अम्बठाहये । चरा ।

द्विपादिकः । पुं । नागकेशरहवे । पसु ।

द्विपायी (द्रु) । पुं । करिणि । चारा ।

द्विपाश्वः । पुं । हस्तिनि । द्विकर्माती ।
४ छात्रि तोंगा । चक्र ।

द्विपिनख । पुं । व्याघ्रनखे । नथीविशेष ।
रानि व १२ ।

द्विपी (द्रु) । पुं । चित्तकमेदि । च वि ८५ ।

द्विपुटः । पुं । (Impotiens Balsamina)
पच्यपविशिवे । दोषाणि । श चि ।

द्विपुटो । स्त्री । मक्षिकाधाम् । मे ।

द्विपुनर्नवम् । स्त्री । पल्लोदितलतामेदिम

पुनर्वाहये । चेतपूजा, गामापूजा । वि धो
काम चि व्योपायहृते । विफला द्विपुनर्नवम् ॥”

द्विनाम्नो । स्त्री । ब्रह्मदोषमाप्नोहय । छेष्टि
७ वङ्ग जास्त्री । सुशा १०५ ।

द्विमधुकाः । पुं । मधुसज्जलजमेदाद यद्विमधु-
हये । चर ।

द्विमापम् । स्त्री । गुह्यपर्णोमापापर्णो । भूगानी
७ मायणी । च द चन्ना चि महाकल्याणहृते ।

द्विमुखः (खादि) । पुं । द्विमुखमर्षविशेषे
राजसर्पे । ब्राह्मगात्र, ऊग्रूषा गात्र, भौथिनी
गात्र । वम् दृढुल । हला । रसर विप चि ।
ति । मुखद्वययुक्ते ।

द्विमुखा । स्त्री । भारिकाया । गौडू । जलो
कायाम् । खोंक । हला ।

द्विमुखोदः । पुं । राजसर्पे । भौथिनी गात्र ।
तत्पथ्याय, —पथीवलि, राजदि, राजसर्पे ।
द्विमुख, सर्पमुक् । च ।

द्विमुखोरगः । पुं । द्विमुखसर्पे । जटा ।

द्विरजनो । स्त्री । हरिद्रायां दाहहरिद्रायाश्च ।
हरिद्रा, पावहरिद्रा । वि धो काम चि व्योपाय-
हृते ।

द्विरदः । पुं । हस्तिनि । पसु ।

द्विरदपिप्पलो । स्त्री । गजपिप्पलाम् । ये
निघ २५ वा व्या चि चाविशकगुरगुलो ।

द्विरदान्त (क) । पुं । सिडे । रानि व
१८ ।

द्विरदाराति । पुं । शरसे । मिश्रविटम्ब ।
वै निघ ।

द्विरदाशनः । पुं । अश्वहवे । वै निघ ।

द्विरद्वुदम् । स्त्री । चर्वुदमेदि । तस्य लक्षण
—“गृह्णन्मातं युगपत् कमादा द्विरद्वुदं तस्य
भवेदसाध्यम् ॥” सु नि ११५ ।

द्विरशनम् । स्त्री । वारहयभोजने । तित्यित्यम् ।

द्विरसनः । पुं । सर्पे । चिका ।

द्विरा । स्त्री । शृण्वाम् । शब्दर ।

द्विरापः । पुं । हस्तिनि । शमा ।

द्विरे । पुं । गृहमे । वै निघ । स्त्रीपु चिद्वज्ज

नपंसकी । "बोजाकमाशादुपततबोजात् स्त्रीपुसलिङ्गी भवति द्विरेता ।" च २५ ।

द्विरेफ । पु, स्त्री । भवरे । च ।

द्विरेफणमम्भ(मि)ता । स्त्री । पुण्ड्रचभेदे ।

वन भेदेति । व निघ ।

द्विलग्नक । पु । दुयर्ध्वि । छे च ।

द्विवर्षा (र्विका) । स्त्री । द्विहायन्याम् भवि । चम । छे च ।

द्विवर्त्ताको । स्त्री । उहतीदये । वृश्ती, कटिकाशौ । भा न ४५ बाल चि । "द्विवर्त्ताको फलरसम् ।"

द्विवाहिका । स्त्री । दोलायाम् । डुनि ।

द्विविद' । पु । वानरभेदे । छे ।

द्विविपम् । स्त्री । पाण्डु कृष्णातिविषायाः । चेत ७ कृष्ण आउदेठ । वै निघ २५ वा व्या चि ।

द्विवृन्त । पु । नखरञ्जकचुपे । चैतो ग्राह । पसु ।

द्विवृहती । स्त्री । कष्टकारिका उहृत्ती । कटिकाशौ ७ विवृती । वान् १५५ । "द्विवृहती द्विकरञ्जयाहयम् ।"

द्विशफ । चि । द्विखरपणमात्रे । "गोरजी मक्षिष कृष्ण शूकरी गवयो रक्व । द्विशफा पशवयेन अविष्टय सप्तम ।" भागवतम् ।

द्विशृङ्गिका । स्त्री । भिषयङ्ग्राम् । मेङ्गानिडौ । वै निघ । [भाह । वै निघ ।

द्विशृङ्गो (इन्) । पु । मत्स्यविशेषे । निश्रो

द्विपा । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

द्विष्टम् । स्त्री । तावे । अ गी सा ।

द्विस्त्रिनाक्षम् । स्त्री । सिद्धतण्डुले । सिद्ध छाडेन । पुराणम् । [सुयु ।

द्विहरिद्रा । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्रेतिद्वये ।

द्विहा (न्) । पु । हस्तिनि । शब्दः ।

द्विहृदया । स्त्री । गम्भय्या स्त्रिया । वै निघ ।

द्विचारम् । स्त्री । यवचारसर्जि चारयो । वि यो अधिमा चि ।

द्विचोरम् । स्त्री । गव्याश्चदुग्धयो । गादेष्टु ७ हाशष्टु । च द यन् चि सर्पिगुके ।

होप' । पु । ककीलहवे । वै निघ । जलवेहित- स्थलभागे । च । स्त्री । व्याघ्रचर्मणि । भ ।

होपकर्पर (ज) । पु । चीमकर्परे । रा नि व १२ । [हीपान्तरखज्जरे । रा नि व ११ ।

होपखज्जरेम्, होपजम् । स्त्री । महापारेषते,

होपवतो । स्त्री । नयाम् । भूसौ । मे । [हाजटा ।

होप(पि)शत्रु' । पु । शतावध्याम् । रा नि व

होपसम्भव । पु । ककीलहवे । कौट्ना ।

कीरके । (वा) स्त्री । महाखज्जूरहवे । वै निघ ।

होपान्तरवचा । स्त्री । तोपचिनोति व्याते

मूले । गुणा -- "होपान्तरवचा किञ्चित्तिकोष्ठा वज्रिदीप्तिकृत् । विषम्यापानमूलघ्नी शूलामूलविश्रो धिनी । वातव्याधीनपम्पारसुम्नाद तनुवेदनाम् । व्यपोहति विशेषेण फिरङ्गामयमाशिनी ।" भा ।

ह्विपिक । पु । चिपकहवे । चर ।

ह्विपिका । स्त्री । शतमूल्याम् । रा नि व ४ ।

ह्विपिनख' । पु । व्याघ्रनखे । भवौ । वै निघ ।

ह्विपिनौ । स्त्री । वटपतपायाणभेदे । वै निघ ।

ह्विपिपलाश' । पु । हस्तिकर्षपलाशे । वा

सू १५५ मुष्ककादि । "मुष्ककसु क्पलाशवौपि पलाशघवशिशपा ।"

ह्वोपो (इन्) । पु । व्याघ्रविशेषे । चिपकचुपे ।

ह्विप्य । पु । काकि । स्त्री । ककीले । वै निघ ।

ह्वोप्या । स्त्री । शतावध्याम् । रा नि व ४ ।

पिण्डोखज्जूरहवे । रा नि व ११ ।

ह्वेय । पु । भवलाविशेषे । रसरक्षीरो चि ।

ह्वेयम् । स्त्री । कदीले । रा नि व १२ ।

ह्वेपेयम् । स्त्री । कर्पूरतेले । चा । रा नि व २ ।

ह्वेमाट्क' । पु । नदीवट्यामुपलिते देशे ।

ह्वेपणोया । स्त्री । नागवल्लीविशेषे । होसयसि

ह्वेय इति घास्त्रमुद्रदेशे ख्याता । होसनीया इति पुष्पकालदे पाठ । रा नि व ११ । [आश्टम्य ।

ह्वेक्षलम् । स्त्री । चम्रलोहयपरिमाये ।

ह्वेन्तर । पु । जातिद्वयसभूते सर्वे । चोर्जोम्ना

गाप । सु कलटी ।

ह्वेष्टम् । स्त्री । तावे । चम । [ह्वरे । रा नि ।

ह्वेष्टिक (होन) । पु । दिनदयालरूपे

ध

धट (का) । पु । धवटवे । धा०ग्रां ग्राह् ।
वै निघ । तुषामागे । उत्राष्ट्र धाङ् । अम ।
१४ वरमागे । ६२ वति । लोलावतो ।

धटो (एटो) । स्त्री । बल्लुनि । वै निघ ।
औणवस्तुखण्डे । धङ् । नै ।

धत्तूरः । पु । धुत्तूरवे । रानि व १० ।

धनम् । पुं, स्त्री । मरिचे । अघ । वै निघ ।
स्नेहपात्रे । शर ।

धनकम् । स्त्री । धान्यके । धनिशा । वै निघ
२भ सव्यञ्च वि गुरुआदि ।

धनच्छ (च्छू) । पु, स्त्री । पवित्रिगते ।
धानम पाथी, कर्कटिश पाथी । विका ।

धनञ्जय । पु । अजमहव । रानि व ८ ।
वै निघ २भ अजो वि पठाभिचूर्णे । अघी । अम ।
चितकहव । रमा । सर्पभद । नै ।

धनद । पु । द्विल्लहवे । रानि व १० ।

धनदायो (न) । पु । अघी । शब्दर ।

धनदाक्षी । स्त्री । पाटलहवे । रानि व १० ।
लताकरञ्चे । रानि व ८ ।

धनपिशाची (चिका) । स्त्री । वणायाम् ।
विका । हारा ।

धनप्रिया । स्त्री । काकजम्बू कहवे । वन काम ।
रानि व ११ ।

धनस । पु । धूसाटपचिणि । फिट्ट पाथी ।
वै निघ ।

धनस्य (स्त्र)क । पु । गोचुरकहवे । श च ।

धनहर । पु । शन्यिपणहवे । श्रोठेला ।
पारसीकयमान्याम् । वै निघ । चोरकनाम ग ५
ट्रये । मा ।

धनह (हा)री । स्त्री । पारसीकयमान्याम् ।
शन्यिपणमेदे । अम । चोरके । अ ।

धनहत् । पु । चण्डालकन्दे । वै निघ ।

धना (नी) । स्त्री । आट्र धान्यके । वै निघ ।
धान्यके । वै निघ २भ वा व्या धि वरुगौतिगुगुली ।
अभि २भयान २५ ।

धनिक । पुं । धान्यकपुप । धन' ग्राह् । रा

गि य ६ । स्त्री । धान्यके । धट' । च द वि
सनिपातञ्च पटाङ्कपायि । "सिक्तेन्द्रवीजधनिके

धनिका । स्त्री । धान्यके । धन । अत्रि २भयान
प्रियङ्गुलतायाम् । श च । युपतोस्त्रियाम् ।

धनिशा । शर ।

धनीटकम् । स्त्री । आट्र धान्यके । धान्यके

धनुः (सु) । पु । भक्षातकहवे । चारह
प्रिशाभाण । नै । शरासने । शब्दर ।

धनु प (प्य)ट । पुं । प्रियालहव । रानि
११ । अम ।

धनुःशाखा । स्त्री । मूल्यायां । मूर्ती । श च

धनुःश्रेणो । स्त्री । मूल्यायाम् । प सु
वाहयाम् । वड मारुण, वाशनमना । रानि
५२ ।

धनुर्गणा । स्त्री । मूल्यायाम् । श च ।

धनुर्दुर्म । पु । वशि । दौन । रानि व ० ।

धनुर्माला । स्त्री । मूल्यायाम् । श च ।

धनुर्यास' । पु । दुरालमायाम् । प सु ।

धनुर्लता । स्त्री । सोमवल्गाम् । मोरनता
रानि व ६ ।

धनुर्वीत' । पु । वातव्याधिविशेषे, यत्र सव्यसन्धि
वेदना रुचिश्च भवति । "अग्निन्मृत्युलता यत्र

उपमुडते परस्त्रिय । बलादाक्षस्य स नर
सव्यसन्धिपु वेदना । वीजानामोन्मूलविमान

धनुर्वीतयुवो भवेत् ॥" इति कामविपाक
धनुस्तम्भरोगे ।

धनुर्वीज । पुं । भक्षातकहवे । रानि व ११

धनुर्वच । पु । धमन्यहवे । धामनि ग्राह्
रमा । रानि व ८ । वशि । भक्षातकहवे
अथलहवे । रानि व ११ ।

धनुप । पु । कुकुरे । वै निघ ।

धनुष्य । पु । वशि । दौन । रानि व ० ।

धनुस्तम्भ । पु । वातव्याधिविशेषे । शृष्टेद्वार ।
स वाह्याभ्यन्तरायामनेदाविधि । लघ्वण—धनु
स्तुल्यो नमयस्तु स धनुस्तम्भप्रति । विषय
धनुवदन मन्त्राद्री नटयेतन । मल्लिख य धनुस्तम्भ
दशरात्र न जीवति ॥" मानि ।

धनुः । स्त्री । धनुषि । ज ।
 धनेच्छू । पु । करीरूपचिन्धि । [भ ।
 धनेयकम् । स्त्री । धन्याके । धनिशा । अटौ
 धनैषणा । स्त्री । एषणासु नरस्य द्वितीयेषया
 याम् । धनशार्थना । 'प्राणैभ्यो ह्यनन्तर धनमेव
 पथेष्टव्यं भवति । तदुपकरणानि च कृषिपाप
 पात्यवापि न्याराजीपसेवादोनि । यानि चान्यान्यपि
 सत्तामविगर्हितानि कस्मापि हस्तिपुष्टिकराणि
 विधात् ।' च पृ ११५ ।

धन्य । पु । अश्वत्थशाले । नत्ता शान । रा
 नि वट । स्त्री । द्रव्ये । वै निव । कैवत्तमुन्माया ।
 ज द १२५ । धन्याके ।

धन्यहृच्च । पु । अश्वत्थहृत्वे । वै निव ।
 धन्या । स्त्री । धन्याके । धन । हे च ।
 उपमातरि । वै निव । धामनक्याम् । भि ।
 निजलप्रदेशे । वै निव ।

धन्याकम् । स्त्री । (Coriandrum sativum) Coriander plant खगामन्यात
 पण्डित्ये । प सु । धने' । हि धनिया । ते कीचि
 निरवे' । धनियन् । ता कीटमन्नि । तत्पर्याय,
 —कृता, वितुन्नक कुम्भम् (अ), धन्य, धन्याक,
 तुम्बु, धनिक, धनोयक, कन्तुम्बुरी, धान्याक,
 धन्या, तुम्बुरी, धनेयक (भरतहृत्तरवको) धानक,
 धान्य, धानिय, धनिका, कृताधान्य, सुगन्धि, शक
 योग्य, मूत्रपत, जनप्रिय, धान्यबीज, बीजधान्य,
 पवरिका, वैधक (रा), उया (के), धेनिका ।
 भा । अदसन्निपातञ्च वि नागरादि । "धन्याकं
 वृत्तोदयम् ।" विञ्च वि । "व्युक्ति धन्याक
 लनम् ।" पि प्रोषेत्त चि गुह्यादि । गुण —
 तुषरं विषमं अङ्गं मृदुलं लघु तिक्तं कटुं
 कीच्यं दोषं वाचनं ज्वरं रोषकं चादि घादुराकं
 विदोषं दण्णादाहमिथासकासकाग्रमिषं च ।
 आट्टे तत् तद्वत्तमप्यत्र स्वाद विविधत विविधं ।
 भा पृ १५ । मरुत २ ।

धन्व । पु । दुरात्रमाया । वै निव ।
 धन्वक (ग) । पु । धामनहृत् । च-मीह वि ।
 "पाठाभ्युनधन्वकानां ।

धन्वङ्ग । पु । धामनहृत् । शान्ता ग्राह ।
 गुण — धन्वङ्गस्य धन्वङ्गे मीवङ्गं सुतेजः ।

धन्वङ्गः कफपित्तास्रकासहृत्तुवरी लघु । हृदयो
 बलकन्दुच सन्निहृत्तुवरीपण । भा म ३ भ प्रती
 चि । -ङ्ग । वै निव । [७५ ।

धन्वचारी । ति । निजलदेशचारिणि । वा चि
 धन्वजा । स्त्री । सपण्याम् । भा ।

धन्वतरु । पु । सीमवत्तयाम् । वै निव ।

धन्वदुग्मम् । स्त्री । निजलदेशे । पुराणम् ।

धन्वन । पु । धामनहृत् । शान्ता ग्राह ।
 रमा । हि धामिनौ । स धमानु । क उदुवे
 तत्पर्याय, —विच्छिलत्वञ् (रा), रक्तकुसुम,
 धनुर्वच, महाबल रजातह, विच्छिलक, रुच
 खादुफल । गुण — कटु उष्ण कषाय कफघ्न
 दाहशोषकर स्याद्यो कण्टक्षीपघ्नय । रा नि वट ।
 एतत्कफ-कषाय हिम खादु वातकफघ्नय । सु म्
 ४६५ ।

धन्वन्तरि । पु । वैद्ये । चितौ चायुर्वेदप्रत्येतरि
 देववर्ग्य । तन्नादुभाष — "एकदा देवराजस्य
 हृदि निपतिता भुवि । तत्र तेन नरा हृता
 व्य धिभि परिपोडिता ॥ तान् दृष्ट्वा हृदय तस्य
 दयया परिपोडितम् । दयाद्रहदयं शक्नो धन्वन्तरि
 मुवाच ह । धन्वन्तरे सुरयेष्ट भगवन् विधि
 दुच्यते । शीघ्रो भवमि भूतानामुपकारपरी
 भव ॥ उपकाराय लोकाणां केन कि न कृतमुरा ।
 वे लोकाधिपतिविस्तारभूम्भ्यादिरुपयान् ॥ तस्मात्त
 पृथिवीं याहि काशीमध्ये नृपी भव । प्रतीकाराय
 रागाणामायुर्वेदस्य शास्य ॥ इत्युक्ता सुग्राहून्
 सञ्जमत्तहितेसया । समलमायुषो वेद धन्वन्तरि
 मुवादिशत् ॥ अपोव चायुषो वेदमिच्छादन्तरि
 पुरा । आगत्य पृथिवीं काशीं गन्ती वाङ्मनैर्गानि ॥
 नाम्ना तु मी, भवत व्यातो द्विरीदास इति धिता ।
 तान् एव विरचोऽभ्युपचार मुमहत्तप ॥ यत्नेन
 महता ब्रह्मा तं जाग्यामकरीदृष्टम् । तमी
 धन्वन्तरिनाके काशिराजोऽभिधीयत । हिताय
 देहिमी मीया सहिता विदिता गुना । अय
 विद्यायिषो भाकाम् संवितामामपाठयन् ॥ ११ ।
 विक्किमादीयकनिदाननिबन्नादिप्रत्येतरि ।

धन्वन्तरिपञ्चमा । स्त्री । कटुता । दहे'नी ।
 म च । [विदे ।

धन्वन्तरिपञ्चमा । स्त्री । अश्वत्थशाले ।
 धन्वन्तरिभाग । पु । अश्वत्थशाले । वै निव ।

लभोपधादिभागे । सिद्धरमाना ॥० भ तिमष्ट
खोदानां ८ भ त्रिद्वटिकानां ० भ । वै निघ ।
धन्वपटः । पुं । त्रियाक्षह्वे ।

धन्वमांसम् । स्त्री । निर्जलदेशपयमांसि । वा
चि १२५ । See जाङ्गलमांसम् ।

धन्वयासः (कः) पुं । दुरालभायाम् । रा
धन्वयासः । नि व ४ । सि धी रक्षागं
चि । "धन्वयासा सनागरा कथिता ।" च नू
४५ । सि धी सन्निपात च्च चि अठादशाङ्कपाथि ।

धन्वी (नृ) । पुं । मरुभूमौ । रा नि व २ । च
चि १५ ।

धन्वामियम् । स्त्री । जाङ्गलपयमांसि ।

धन्वी (इन्) । पुं । दुरालभायाम् । रा नि व ४ ।
अङ्गुलह्वे । रा नि व ६ । वकुलह्वे । रङ्गुल ।
रा नि व १० ।

धमनः । पुं । नलवधे । नल ग्रीह् । रा नि व
८ । निम्बह्वे । निम् ग्रीह् । रा नि व ६ ।

धमनि' (नौ) । स्त्री । शत्रिपत्न्याम् । ठाङ्गुल ।
रा नि व ४ । उत्तरापथप्रसिद्ध मलिकानामगन्धद्रव्ये ।
भा । हे च । नखौनामगन्धद्रव्ये । हरिद्रायाम् ।
गोषायाम् । हे । शिरायाम् । रा नि व १८ ।
शिराविकार एव धमनौ । धमन्य नामिजा ,
तत्संख्या च २४ । तेषु दशोद्ग्रा , शेषास्त्रिंश्याय ।
तेषूद्ग्रा रूपरसगन्धस्पर्शशब्दप्रत्यासीच्छ्रासक्ष्मा
क्षतक्ष्मापण्यरोदनगानादिकम् सम्पादयन्तौ
देह धारयन्ति । ताय छदय गत्वा प्रत्येक
शाखातय विस्तारयन्त्य ३० संख्या भवन्ति । तासु
प्रत्येक हे हे कृत्वा दश धमन्यो वातपित्तकफ
शोषितरसान् वरन्ति । अष्टौ च रूपादोनि
युक्ताः । शिष्टासु हादमस हाभ्या वाङ्मिषति ,
हाभ्या घोषय , हाभ्या निदा , हाभ्या जागरण ,
हाभ्या रक्तवह्न भवति शिष्टेन सप्तसंस्थितन
इधेन च श्लिषा सन्यवह्न पुसय शुक्रवह्न सनाभ्या
भवति । अधीगास्तु दश पित्ताशयमधिगम्य
विश्रसम्पन्ना । तासु हे हे वातपित्तकफरक्तसान्
वहन्ति । शिष्टाभ्य हे अलमात्रित्यात्र वहन्ति ।
हे जल वहन्ति , हे वस्तिमात्रित्य मूत्र वहन्ति ।
हाभ्या पुरुषस्य शुक्र लिय आर्गवश्च प्रादुर्भवति ,
हे च तद्वय नि सारयत । हे स्त्र्युलान्निवहे भूत्वा
पुरीय नि सारयत । अवशिष्टाष्टौ तिथ्यन्ता

मिन्यो मीदं नि सारयन्ति । एताश्चाधीना
पक्षागयकठिन्तुतुपुगीपगुह्यबलिमिद्रपादप्रभृतीनां
तेषां घोषय सम्पादयन्ति । तिथ्यन्तश्च धमनौ
प्रत्येकमसंख्यशास्त्राविभक्त्यै देह रन्त्यु
करोति । एतासां च मुखानि प्रतिषेध
सलपानि । तेष्वय नृदेभ्य स्वेदा निग
देहरसो वदिरन्त्य सशययति । अन्धश्रादि
रौलादिबीज्यमत शरीरं प्रवग्न त्यक्त्वा
करोति तेनैव ध गुभाग्रभग्नर्जज्ञानं भवति ।
शा ८५ । भा ।

धमन्यः । पुं । धननह्वे ।

धमिः । स्त्री । अन्ते । धमन्याम् । हारा

धयनम् । स्त्री । पाने । रा नि व ६० ।

धर' । पुं । कार्पासगूले । मे ।
कुम्भराजे । मे ।

धरणः । प । तुलायां । सने । धान्ये । र
तण्डुले । वै निघ । स्त्री । काष्ठिह्वचतुसा
माने । रोष्यपीडनसाधे । वै निघ ।

धरणी । धारणीकन्दे । रा नि व ० । शि
रा नि व १८ । तदिरह्वे । रा नि व २२ ।
मंशायाम् । मंशायाम् । वै निघ । शास्त्रि
श ५ । पृथिव्याम् ।

धरणीकन्द' । पुं । धरणीकन्दे । रा नि

धरणीकौलकः । पुं । पञ्चेते । शब्द ।

धरणीधर (ध्र) । पुं । पञ्चेते । कक्ष्ये
नि व १६ ।

धरणीपूरः (ध्रव) । पुं । समुद्रे । शब्द ।

धरणोबन्ध । पुं । अरिष्टवन्धने । गर्ज
वरुनविष्णव । स शाखादण्डस्य दशदेशाश्च
न्याय । यदाह वामट — "दशस्थोपरि
दरिणं चतुरङ्गुलं । औलादिभिर्बालकया
मन्त्रेय मन्त्रयित् ॥" च द विष चि ।

धरणोया । स्त्री । धारणीकन्दे ।

धरणोरुहः । पुं । वृत्ते । अ ।

धरा । स्त्री । शिरायाम् । नाभ्याम् । रा
१८ । वषायाम् । रभाशरी । ग ।

धराकदम्ब (क) । पुं । कदम्बह्वे ।

धराङ्गुर । पुं । भूकवाक । वै निघ ।

धराकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । छा ।

धराजकुमारः । पु । भूमिकुमारः । ऊँ ई
 कूम्हा । चिक्क क खीरो चि ।
 धराफल' । पु । कम्परङ्गे । काशवाञ्छा । रा ।
 धराफला' । स्त्री । वासांक्याम् ।
 धरिमा (न्) । पु । तुलायाम् । उत्राङ् ।
 आकरे । वै निघ ।
 धरुण । पु । जने । मी ।
 धर्त्तम् । स्त्री । गृहे । उ ।
 धत्त' । पु । गुरुधुत्तरे । वै निघ । [धतुषि ।
 धर्म' । पु । स्वभावे । आचारे । गुणे । मी ।
 धर्मघ्न' । पु । विभीतकृत्वे । वै निघ ।
 धर्मण' । पु । धर्मन्यत्वे । धर्मना ग्रीष् ।
 रमा । सर्वभेदे । धर्मना ग्रीष् । मी ।
 धर्मद्रवो' । स्त्री । गद्गायाम् । त्रि ।
 धर्मदेपो (इन्) । पु । विभीतकृत्वे । वै निघ ।
 धर्मपत्तनम् । स्त्री । मरिचे । रानि व ६ ।
 धर्मपत्र' । पु, स्त्री । उटुम्बरकृत्वे । श च ।
 धर्मपाल' । पु । खड्गे । शब्द' ।
 धर्मवृक्ष' । पु । अथर्वकृत्वे । रानि व ११ ।
 धर्मसू' । पु । धर्माटपविधि । श र ।
 धर्मिणो' । स्त्री । रेणुकायाम् । उटुम्बर ।
 रानि व । [शार्धे ।
 धर्म (धितम्) । पु, स्त्री । मैथुने । रिश ।
 धलण्ड (क) । पु । रागामलातकृत्वे । धना
 यं' टकाङ् । श च ।
 धलमड्डठ । धलण्डकृत्वे । मी ।
 धय' । पु । (Anogeissus Intifolia Syn
 Corocarpus latifolia) मूल मधुगातकृत्वे ।
 शाश्वत ग्रीष् । रमा । म धामोडा । क
 विविध । म मारिचपत्र । मत्पत्राय —
 पुटुम्बर, मारुटाग (रा) ददतक मोर,
 अवाय मपुत्रकृत्वे । उटुम्बर, पाण्ड-
 तव धाम पाण्ड । रमा — उटुम्बर अवाय
 कृत्वे । शाश्वत विमलीय ६ य दू' वन ।
 रमा । पर धर्म धर्मोदात्त मारुतिनकृत्वे ।
 मपुत्रकृत्वे । मपुत्रकृत्वे । म ।
 वन्य — पर धर्म कृत्वे । ददतक मोर

नाशन । पित्तप्रकीपनी रक्षी विर्णयी दीपन
 पर ॥' फलमौषधमधुरम् । रानि व ८ । काकि ।
 विका । मनुष्ये । अम । खदिर । रसा स
 मयुञ्जयलीढ । [वै निघ ।
 धवनो' । स्त्री । धृतिप्रणाम् । छाद्रुनिशा ।
 धवल' । पु । धवकृत्वे । शाश्वत ग्रीष् । रानि
 व ८ । अज्जुनकृत्वे । भा । शब्द' । नीमकपूरे ।
 रानि व १२ । धातकृत्वे । वै निघ । स्त्री ।
 श्वेतमरिचे । रानि व ६ । त्रि । मूली । सुन्दरे ।
 विका । [नि व १८ ।
 धवलपत्र (क्षी इन्) । पु । इति । रा
 धवलपाटली' । स्त्री । मूलपाटल्याम् । देव
 पात्रल । रानि व १० ।
 धवलपुनर्नवा' । स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् । अक ।
 धवलमृत्तिशा । स्त्री । खटिकायाम् ।
 'लूणकृत्वे । रानि व १२ ।
 धवलयावनान' । पु । श्वेतवल्गयावनोत्कृत्वे ।
 शाश्वत खनार । म श्वेतजुवारो । क विविध
 कोल । मत्पत्राय, — पाण्डुर, तारतकुल,
 नवककान्ति विस्तार, वृत्त, मोक्षित मत्पत्र ।
 अथ शिखोपाये वसते । गुणा — मीथ वन्य
 विदीपक हृत्वा रुचिप्रद अग्निप्र पच्य
 गुणवर्णय । रानि व १६ ।
 धवलशारिवा' । स्त्री । मूलशारिवायाम् ।
 अनज्जुन । वै निघ ।
 धवला' । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । See धवला
 श्वेतशारिवा । भा पु १५ । मरि । गादे गृष्ट ।
 विद्या । वषाया । य तापरजितायाम् । रनि
 पावनागानकृत्वे ।
 धवनो' । स्त्री । मूलवति । अम ।
 धवनेक्षु' । पु । श्वेतो । रानि व १३ ।
 धवनात्पलम् । स्त्री । कम्परङ्गे । मारुटम,
 देवाङ्गुल । रानि व १० ।
 धवाणक' । पु । वना । म ।
 धविषम् । स्त्री । मपुत्रकृत्वे । मपुत्रकृत्वे । म ।
 धाक' । पु । मपुत्रकृत्वे । मपुत्रकृत्वे । म ।
 धातका' । पु । (Woodfordia floribun-
 da Griseb. tomentosa) मपुत्रकृत्वे ।
 मपुत्रकृत्वे । श्वेतपुनर्नवा । रानि व १० ।

धात्रीला । स धावटी । तें आरिपुत्र, जागि । उत्
जातिकी । तत्पण्याव, — धातुपुष्पी, धातुपुष्पी,
धातो (शब्दर), वङ्गिपुष्पी, तामपुष्पी, धावपी
अग्निज्वाला, सुमिवा, पार्श्वतो, बहुपुष्पिका,
कुन्दा, सोधुपुष्पी कुहरा, मयवासिणी, गुच्छपुष्पी,
सदपुष्पी, रोधपुष्पिणी, तीव्रज्वाला, वङ्गिशिखा,
मयपुष्पी । गुणा — कट उष्ण मदकृषिघ्नो
प्रवाहिकातिसारघ्नौ विस्पर्पणघ्नौ च । रा नि
व ६ । “धातकी कटुका शोता मृदुकृश्वरा लघु ।
हृणाविसारपित्तामविषक्रिमिविस्पर्पणित् ॥” भा ।
श्रीता रक्तपित्तघ्नौ च । राज ।

धातकीकुसुम(पुष्प)म् । स्त्री । धातकीपुष्पे ।
धाई फूल । सु सू ३८ प अन्वष्टादि । च मू ४ अ ।
धातक्यभिपुतम् । स्त्री । धातकीपुष्पकृत-
सुरामेत् । गुणा — हृद्य रुच रोचन दोषनञ्च । च
सू २७ प ।

धातक्यादिचूर्णम् । स्त्री । बालरोगाधिकारि
श्लेषघ्नम् । पाठ — “धातकीविन्वधन्याश्चोन्नेन्द्र
यवबालकम् । निष्ठ नौद्रेण बालानां ज्वराती
सारवान्निजित् ॥” धाईकुल, वेणुशुंठि, धन,
प्राथ, ऐल्यव, बाला श्रेष्ठारु चूर्ण ममठांग
गधू धावां जेहन । सा को ।

धाता । पु । खटारि । शरीरादिसयोगस्य
धारणहर्तो । सु शा ३५ ।

धातु । पु । खनिजेषु स्वर्णादिसतविधाष्टविध
नवविधपदार्थेषु । धातु । यथा — काचन रजतं
ताम्रं काम्यं पित्तलं गगनं वज्रं लौहं चेत्यष्टौ । रा
नि १ १८ । अथ रौप्यताम्रवज्रयशदसौसलोहानोति
सप्त । भा । तथा — “हेमतारारत्नालाय ताम्रवज्रं
च तोषाकम् । काम्यकुडाललोहञ्च धातवी नव
कौन्तिता ॥” सुमयीध । “विविधन्तु सुवर्णं
स्यादध्वा रजतं भवेत् । पञ्च प्रकारकं ताम्रं वज्रन्तु
विषधं धातम् । यमदं विविधं प्रोक्तं भवेन्नागस्तु
पट्टिध । अथ लौहसुहृष्टमेति सप्तैव धातवः ॥”
पक्षि । गुणा — “बन्धोपलितछालिचक्राश्यां
व्यञ्ज्वरामघातु । निवाय दीर्घं दधाति दृष्टां
तदातवी मता ॥” भा प्र १ धातुव । टङ्गधारक
वन्तुविशेषे । स च धातपित्तकफघ्नं देहस्य धार
णागत्य धातुशब्दवाच्यता । यथा — “धारणाहातव
स्ते सुधातपित्तकफान्ध ।” व ग म् । गैरिक
मन शिवाद्यग्निधिकारि । प सु । शरीरस्थसप्त

धातुपु रसरक्तमांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्रेषु । “रसादस्त्र
ततो मांसं मांसान्मेदोऽस्थि तद्वत् । अस्थीर्मज्जा
ततः शुक्रमित्यमेवां विनिष्कुम् ॥” रा नि व १८ ।
धातूनाञ्च कर्माणि प्रोक्तानि जीवननिषेधे हृधारणपूरण
गर्भोत्पादकानि । गिरिमृत्तिकायां । रा नि व १९ ।
धातुज(ज)म् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै निघ ।
धातुमाशीप(मोस)म् । स्त्री । काशीमे ।
शिद्रेरुम् । रा नि व १३ ।

धातुको । स्त्री । धातकीहृत्ते । वै निघ ।
धातुग्राहो (रु) । पु । स्वर्परे । वै निघ ।
धातुघनः । पु । शरीरस्थ रस धातो ।
धातुघ्नम् । स्त्री । काञ्चिके । हे च ।
धातुचेतनकरम् । स्त्री । दुग्धे । आमलके ।
हिदय । व निघ ।

धातुद्रावकम् । स्त्री । टङ्गणचारे । गोशर्गा ।
वै निघ ।

धातुनाशनम् । स्त्री । काञ्चिके । तिका ।
धातुप । पु । मुक्ते । रसे । श च ।

धातुपाक । पु । रसादिधातुपासे । तत्र च
यम् — “निद्रामाशौ हृदि लभो विष्टम्भो गौरवा-
रुचौ । अतिर्वैलङ्घानिश्च धातूनाम्पाकलक्षणम् ॥”
देयकम् ।

धातुपुष्पिका (पुष्पी) । स्त्री । धातकीहृत्ते ।
प सु । भा ।

धातुमृत् । पु । पक्वते । शब्दर ।

धातुमल । पु । श्लेषके । रसाधिमलेषु ।
व्रणग्रन्थानिश्च यत्न । “मलिनोकरणाशला ॥”
वैयकम् । “कसु पित्तमलं स्त्रेषु प्रसिद्धो नखलोम-
च । नेत्रविटलसु च स्त्रीहो धातूनां क्रमशीमला ॥”
भा ।

धातुमारिणी । स्त्री । टङ्गणचारे । श च ।
धातुमारी (रु) । पु । गन्धके । वै निघ ।

धातुमाक्षिकम् । स्त्री । स्वर्णमाक्षिके । रा नि
व १२ । धातुकाशीमे । शिद्रेरुम् । वै निघ ।

धातुराज (कम्) । पु, स्त्री । बोधे । शुक्र ।
वै निघ । श च ।

धातुवज्रभम् । स्त्री । टङ्गणे । गोशर्गा
प सु ।

अं घृत् २ अं अर्कश २ अं एकल निक्षिप्त
कञ्जिव । रसर । अन्य पित्तरीणे—“धात्रीचूर्ण-
स्थाष्टी पलानि चत्वारि लौहचूर्णस्य । यष्टौ मधुकं
रजस्य द्विपल दद्यात् पुटे छटम् । चात्राय क्राधेन
तच्चूर्णे भाव्यश्च सप्ताह । चण्डातपेन सयुष्का भूय
पिष्टं घटे स्थित । हृत्वेन मनुना युक्तं भोजनादन्त
मध्यत । त्रीन् वारान् भक्षयेन्नित्यम् ।” र
सा स ।

धान्योश्चरो । स्त्री । धातक्याम् । रा ।

धात्रीषट्पलकछटम् । स्त्री । गुणे छटम् ।

“धात्रीफलानां खरसै पट्पल विषचिह्नम् ।
शर्करासैन्धवेत तद्विह्नं सव्यगुणिनाम् ॥” धात्री
रस छटसम । रसर । भैष ।

धात्रेयि(यौ)का । स्त्री । आमलक्याम् । रा
नि व ११ । उपमातरि ।

धात्रारिष्टम् । स्त्री । पाण्डुरीने । “धात्रीफल
सहस्रे हि पीडयित्वा रसन्तु त । चौद्राष्टांशेन सयुक्तं
हृत्पात्रैश्चकुवेन च । शर्करासैन्धुनोमिध पक्व क्षिण्ये
घटे स्थित । प्रविन्धन्मानया प्रातः ।” च चि
२० अ ।

धात्रादि । पु । चातुर्थिकज्वरघ्ने धात्रीमुक्ता
मृतबीजकृते कषायि । वा चि १ अ ।

धानक । पु । मापपरिमाणे । च कल्प १२ अ ।
स्त्री । धन्याके । मद व २ ।

धाना (ना) । स्त्री । चिपीटके । छिडे ।
पट्ट । भट्टयवादी । डाङ्ग । यवादि । द्वि बहुङ्गा ।
गुणा—विष्टभिनी रुषा तपयो लिखनी गुरुय ।
वा । “यवाद्ययं यै भट्टा धानानि परिकीर्ति-
ता ।” रा नि व ६ । “धाना मुदुर्गैरा रुषाञ्छट्
प्रदा गुरुवन्तु ता । तथा मेनकफल्हृदिनामिध
समकीर्तिता ॥” धन्याके । धनिश्री । भा ।
गुल्मभट्टय । सु चि १० अ ।

धानाका । स्त्री । धान्याके । धन' । वा सू
१५ अ गुड्यादि । “धानाकारकचन्दनम् ।”
(वृद्धवचनान्ता) ।

धानाचूर्णम् । स्त्री । भट्टयवादिचूर्ण । यवादिश्च
डाङ्ग । ५ अ ।

धानालो । स्त्री । वृचभेदे ।

धानिका । स्त्री । धान्याके । धन' । वै निघ
अ वा चि यधानादी ।

धानी इन् । पु । पीलुहले । रा ।

धानो । स्त्री । धान्याके । धन' । मद व २ ।
पाण्डुहले । रा नि व ११ ।

धानुष्का । स्त्री । अपामार्गहले । आपां १ गां ह ।
अ च ।

धानुय । पु । वणे । रा नि व ८ ।

धानेय(क)म् । स्त्री । धन्याके । रा नि व ६ ।
आर्द्रधान्याके । कौंठा धनिश्री । वै निघ ।

धान्या । स्त्री । एलायाम् । अ च ।

धान्यम् । स्त्री । ४ तिलमाने । ६ गुञ्जामाने ।
धन्याके । धन' । रा नि व ६ । २३ । भूम्यामलक्या ।
रा नि व २३ । (Oryza sativa) Common
rice plant शाल्यादिहले । सतुपतण्डुलि ।
धानि । तत्पण्याय,—भोग्य, भोगार्ह, अन्न,
आय, जोषनधन, स्वकारि, त्रीहि । धान्य विधा
शालिपट्टिकत्रीहिभेदत । यथा—“शालयो देनमा
क्षत पट्टिका यैमिका अपि । त्रीह्यस्त्राश्व व्याता
प्राष्टकालसमुद्भा ॥” राज ३५ । शूकशिन्धौ
तण्यधान्यभेदेन विधा । रा नि व १६ । शालि
त्रीहिशूकशिन्धौचुद्रधान्यभेदेन पञ्चविधम् । ‘शालयो
रक्तशाल्याद्या त्रीह्य पट्टिकादय । यवादिकं
शूकधान्यमुद्भाय शिन्धधान्यकम् । कङ्गादिकं
चुद्रधान्यं तण्यधान्यश्च तत् स्मृतमिति ॥’ भा पू
१ भधा च । अष्टादशविधम् । यथा—“रक्त
शालिर्महाशालि कलमा पट्टिकापरा । खच्चरी
टीपसाहो च जीरकान्या कमिन्नला । सीगन्धी
शूकला चान्या तिलवासी कचोरका । गरुडा
रुक्वन्ती च कलमान्या तथापरा । विलजा मागधी
पीता ता अष्टादश शालय ॥ कङ्कयतुर्विधं प्रोक्तं
श्यामाकशीनक कट । कोटयो द्विविधं प्रोक्तौ
वमशोभ शरीरव । कुसुमशोभ तोली च योनरी
च गवेधुक । विजाङ्गला राजनी च चुद्रधान्यं
गणस्तयम् ॥” चुद्रधान्यम् । विधा यवध गोधुमी
सुद्धं यडिधु फेरित । द्विविधं प्रोक्तं माधो
राजमापविधा मत । मकुटशुबरी मेधा
मिश्रावकमशूरको । विधा चणक उद्विष्ट
कलायय चिपुङ्गक ॥” अग्नि । एषा गुणा
मसपण्याय रुष्या । शरद्गीतोद्भवधान्यगुणा—
‘धान्यं शरद्गीतमव पाकेऽन्नं पित्तहृत्कृ ॥’
‘अगुसन्निधधान्यगुणा—“सगुमशिमवची य विधानं

कफनाशनम् ॥” राज १५ । स्थलजधान्यगुणा —
 “स्थलज कफपित्तघ्न कषाय कटुपाकि च ।
 किञ्चित् तु तिक्त मधुर पवनानलवर्द्धनम् ॥”
 वापितावापितधान्यगुणा — “वापित गुरु तद्धान्य
 किञ्चिद्धीनमवापितम् ।” रोप्यातिरोप्यधान्यगुणा —
 “रोप्यातिरोप्ये लघुती शीघ्रपाकि गुणोत्तरे ।
 अदाहिनी दीपहरे वल्ले सुवृद्धिवर्द्धने ॥”
 मच्छूकसमन्वित ब्रीह्यादिक तच्छूकधान्यम्, शिखरी
 निगूढ सुद्रमकुठकादि शिखीधान्यम् । तृणीहव
 तया तृणधान्यम् । इति । “पक्व हरितलूनघ
 धान्य सन्वगुणावद्गम् । शुक्ल लूनन्तु नि सार रुच
 तत्सत्त्वनाशनम् ॥” इति हरितलूनाश्रगुलूनाश्र
 गुणा । “कीशधान्य नववृद्ध सधुर वसरोपित ।
 निर्दोष लघु पथ्यघ्न तद्वर्षादधिरम्भेत् । नव
 धान्यमभिव्यन्दि लघु सवसरोपित । चान्द्रीवितं
 लघु पथ्य त्रिवर्षादवज्जम्भेत् ॥” इति नवधान्य
 कीशधान्यगुणा । धान्य वापितम् उत्तम, तदेव
 द्वितीहव मध्यमम् । दग्धभूमौ बने वा वापित
 द्वितीहव धान्य विष्णूचमथकरम् । चारोदक
 समुत्पन्न शैथिल्यगन्तम् । सुस्निग्धभूमिजम् औजी
 बलकरम् । बालुकाभूमिजम्वलपुष्टिहरम् । रा
 नि व १६ ।

धान्यकम् । स्त्री । स्वनामज्यातपण्यद्रव्ये ।
 धने । हि कीदृश्लुरि । धनिया । मद व २ ।
 गुणा — मधुर शीतल कषाय पित्तघ्न ज्वरकाश
 तृणाच्छर्दि कफघ्न दीपनघ्न । रा नि व ६ । च सू ४
 अ । च द ज्वराति चि । ‘विल्वधान्यकनागरे ।’
 पु । मापनितमानि । ७ कूँ ८ । प प्र १४ ।

धान्यकक्षुकी (रन्) । पु । धान्यलघि । धानेन
 धेना । गुणा — धान्यगुणयुक्त । रा नि व १६ ।

धान्यकतण्डुल । पु । कण्डितधन्यकतण्डुलि ।
 धनेन छा न । भा म १ भ अलकञ्च चि धान्यक
 काये । ‘प्रातर्धान्यकतण्डुलकाय ।

धान्यकल्ल । पु । तुषे ।

धान्यचतुष्कम् । स्त्री । अतीसारे धान्यगुलक
 धान्यकविल्वकृतकषायविशेषे । वैद्यकस ।

धान्यचमस । पु । चिषोटके । छिंछे । त्रिका ।

धान्यजम् । स्त्री । धाने । रा नि व ६ ।

धान्यतृपोदम् । स्त्री । धान्यतृपकृतसन्धान
 विशेषे । एतदभावे खात्रिकम् । सि धी अजी चि ।

धान्यतैलम् । स्त्री । ग्रीष्मयावनालत्रोद्विषवा
 दिजतैले । गुणा — विदीपशमन कण्डूकुष्ठादिहरं
 चक्षुष्यघ्न । रा नि व १५ ।

धान्यपञ्चकम् । स्त्री । आमगूलादौ कषाये ।
 “धान्यक नागर सुम्न बालक विल्वमेव वा ।
 आमगुनविषमघ्न पाचन वज्रिदीपनम् ॥” वैद्यकस ।
 पञ्चविधधान्येषु शालिब्रीहियकशिखीचुद्राख्येषु ।
 “शालिधान्य ब्रीहिधान्य एकधान्य तृतीयक ।
 शिखीधान्य चुद्रधान्यमित्युक्त धान्यपञ्चकम् ॥”
 भा ।

धान्यपटोल । पु, स्त्री । पित्तघ्नेष्वज्वरे धीम
 विशेषे । अत्र धान्यस्य १० माषा पटोलस्य च ६
 माषा । सि धी अच चि ।

धान्यपानकम् । स्त्री । धान्यकृतपानकविशेषे ।
 धानेन शीना । तस्य साधनविधि — “शिलायां
 साधु सम्पिष्ट धान्यक वस्त्रगालित । शर्करा
 द्रव्ययुक्त कर्पूरादिसंस्कृत । नूतने गृह्यते पार्श्वे
 स्थित पित्तहर पटम् ॥” भा ।

धान्यपिप्पली । स्त्री । आमज्वरे । ज्वरे दीपनी
 पाचनी च । धान्यादीनां प्रत्येक ६ माषा
 ४ रति । यी रवा ।

धान्यभक्षक (न) । पु । गृहकर्तारि पविणि ।
 वाग्ने शीथौ । रा ।

धान्यमञ्जरी । स्त्री । धान्यशोषके । धानेन
 शीय ।

धान्यमण्ड । पु, स्त्री । धान्यकृतमण्डे । धानेन
 मण्ड । गुणा — “धान्यमण्ड पित्तहर यमघ्न
 खासरीहर । वात रक्तशमन यादृ सन्दीपन
 म्परम् ॥” अवि १२५ ।

धान्यमयम् । स्त्री । धान्यकृतमये । धेना
 मद । गुणा — गुरु विटभि च । रा नि व १४ ।

धान्यमाप । पु । कलाये, माये । वैदिष ।
 घोहशस्यपपरिमाणे । च कल्प १२५ ।

धान्ययोनि । पु । काश्चिके । अ टि भ ।

धान्यमूलम् । स्त्री । काश्चिके । अ टि भ ।

धान्ययूप । पु । धन्यककाये । अक्ष ।

धान्यराज । पु । यवे । रा नि व १६।१२ ।

धान्यवर्ग । पु । धन्यपञ्चके । भा ।

धान्ययोजम् । स्त्री । धन्याके । रा नि व ६ ।

धान्यवोर' । पु । माघे । माघश्राद्धे वा
विश्वे कर्मात्र । रा निघ १६ ।

धान्यशाकम् । स्त्री । धान्याकशाकि । धाने'र
शाक । रा चि २५ ।

धान्यशोषकम् । स्त्री । धान्याकविशि । धाने'र
शुष्क वा शीघ्र । जटा ।

धान्यशेष्ठम् । स्त्री । ईमन्तशालिधान्याभेदे,
वृषात्रे । टेहमखिक शृङ्गशिरःस्थ । रा निघ १५ ।

धान्यखेदः । पु । धान्यान्ने खेदः । मापादि
कोपधान्य खेदः । सुचि १५ ।

धान्या । स्त्री । धान्याके । अति रम्यान २५ ।

धान्याकम् । स्त्री । धान्याके । मद २५ । ये
निघ २५ छदिचि ।

धान्याग्रम् । स्त्री । धान्याकविशि ।

धान्याभ्र(क)म् । स्त्री । अभ्रकविशिषे । वृद्धिम
अनुविष्टम् । तत्करणप्रणाली भावप्रकाश—
“पादांश शालिसयुक्तमभ्रं बद्धा च कम्बले । विराज
स्थापयेन्नरे तत् क्षिप्तं मर्दयेत्करैः । कम्बला
हलितं सूत्रं बालुकारहितं च यत् । तद्धान्याभ्रं
मिति प्रोक्तमभ्रमारण्यसिद्धये ॥” इति । तद्वत्प्र
प्रकरणम्—“वज्राभ्रं धनेद्वज्जी ततः चोरे
विनिक्षिपेत् । मिश्रपवन्तु तत् कृत्वा तण्डुलोद्यान्
योद्रवैः । भावयददद्यान्तर्द्वेषं गृह्णाति चाभ्रकम् ।
कृत्वा धान्याभ्रकं तत्तु शोषयित्वा तु मर्दयेत् ।
अकचौरर्दिनं महाभक्तमूलद्रव्येण वा । वैद्यैर्देहकपत्रैस्तु
सम्यग्गजपुटे पचेत् । पुनर्मध्ये पुन पाच्य सप्तवार
प्रपन्नतः । ततो वटजटाकायैस्तद्वद्वेप पुटयधम् ॥’
रा चि ४५ ।

धान्याभ्रवम् । स्त्री । मधुप्रज्वीरकृतसन्धान
विशेष । लघुवृत्र आत्रक । मधुभाण्डं जम्बीररसे
रापूय धान्यराशी मासं स्थापयेत् । वै निघ ।

धान्याम्बु । स्त्री । धान्योदके । वा चि ६५ ।

धान्यान्त(क)म् । स्त्री । रसखेदनकाञ्चिक
विशेष । यथाखनिस्तुपधान्यानि जठिन भाण्डमध्ये
तावदनेत् यावदम्बलं नायान्ति । ततश्च तन्मध्ये
भङ्गराज मुष्णपराजिता मन्थाचो सर्वाचो सहदेवौ
विक्रान्तौलापराजिताश्चपादौधिवक् समूल यथा
स्नाभं कुडयित्वा न्ययम् । “नानाधान्यं यथाप्राप्तं
स्तुपवर्जजलावितं । मृदाण्डं पुरितं रक्षन् यावद
म्बलमाप्नुयात् । तन्मध्ये भङ्गरा मुष्णौ विष्णुकाता

पुनर्नवा । मीमाचो चैव सर्वाचो सहदेवौ शतावरो ।
विक्रान्ता गिरिकर्णा च हसपादो च विवक् ।
समूलं कुडयित्वा तु यथालाभं विनिक्षिपेत् । पून्याश्च
भाण्डमध्ये तु धान्यान्तकमिदं स्मृतम् । खेदना
दिषु मन्थय रसराजं यथाजयेत् ॥” भा २५ ।
च दत्तगाधि । काञ्चिके । वैशि । रा निघ
१५ । तन्माधाप्रणाली यथा—“धान्यान्तं शालि
चण्ड्य कोटवादिद्रुतं भवेत् । धान्यान्तं धान्य
योगित्वाप्राणम लो दपम् । चरुघो वातरोगेषु
सर्वेष्वन्यापनपु च ॥” भा पू २५ ।

धान्यारि' । पु । वनमूपके । रा निघ १८ ।

धान्यासव । पु । धान्यकृतासवे । गुडघाघौ
धातकौमरावीरकसेरैर्यमिदं धान्यान्तेषु पट्टम् ।
च पू २५५ ।

धान्योत्तमम् । स्त्री, पु । शालिधान्ये । रा नि
घ १६ ।

धान्य । ति । जाङ्गले । वा चि २५ ।

धान्यनम् । स्त्री । धन्यनश्चफले ।

धान्यन्तरष्टमम् । स्त्री । प्रमेहाधिकारे द्रवम् ।
गन्धद्वयं १६ श । काथार्थ—दन्तोमूल चितक
मूलम् एषां प्र ८ प हरीतकी २० प देवदारु
कदम्ब-केलिकदम्बलक् बह्मलक् चारुगन्धलक्
आमलक् पुनर्नवा करञ्जलक् प्र ६ प दशमूल
मिनिना ६४ प वारि चतुर्गुणं जे चतुर्थाश्र ।
कन्का—पञ्चलवण पञ्चकोल प्र २ तो । इति
वृद्धान्तलम् । सा स्त्री । द्रुत १७ श ।
वाथार्थ—मञ्जुमूल, छिन्नामूल अथोदक ५ प
हरीतकी २० प देवदारु ७ प कदम्ब,
वैजिकदम्ब, वक्रा, शोभाग, आश्र, पुनर्नवा,
कदम्ब अथोदकेन छान्ना ५ प दशमूल मिलित
७४ प खल चूर्ण, केन चूर्णा १० प कदम्ब
—पञ्चलवण, पिप्पल, पिप्पलमूल, छे, छिन्ना-
मूल, छे अथोदक २ तो । द्वितीयम्—
गन्धद्वयं ४ श । काथार्थ—दशमूलं करञ्जद्वयम्
फल (तदभावे त्वक) देवदारु हरीतकी शक्रपुन
र्नवा बह्ममूल दन्तोमूल चित्रकमूल पुनर्नवा
कदम्बलक् केलिकदम्बलक् मृदुलीलक विन्धलक्
भङ्गातक जटो पुष्करमूल कणामूलम् एषां प्र १०
प यवकोलजलत्वानां प्र १६ प वारि २१० श
जे ५४ श ४ प । कन्काथ—द्विजलमूल विकला

भार्गी रोहितकमूल गजपियली गुण्डो वषा
विडङ्ग गण्डारोचनो प्यां प्र ५।० ती । च ८ ।
घृठ ४ प । द्वाप र्थ—मन्मूल, कद्रुज, वरु
कद्रुज मन्मूल, श्वेतका, श्वेतपूजनवा,
वदन, मञ्जी, छिता, पूतावा कद्रु, केनि-
कमय जिङ्ग, विष तेली, मञ्जी पूकमूल,
पिप्लुमूल, अत्रोक्त १० प यव, कुल,
कुण्ठ अत्रोक्त १७ प अत्र २१० प ११
६४ प ४ प । कर्दार—हिङ्गमूल, त्रिफला,
वाग्नशर्मा, वरुनामूल, गजपिप्लु, श्वेट, वरु
विडङ्ग, कद्रुनाशुर्दि अत्रोक्त ६५० त्री ।
रसर । [से । गृह ।

धाम (न) । स्त्री । शरीरे । चम । जन्मनि ।
धामकम् । स्त्री । कर्मणि । गुरुत्वा वा राम
कर्पूर । दानि व ८ । पु । मायवरिमाणे ।
“हिनय धामकयेव ।” पप्र ।

धामनो । स्त्री । शोणितवाहिरायां । श च ।
धामार्गव । पु । पीतघोषाधाम् । पीत
घोषा । धूम्रम् । हि नेमुषा । प मु । सुस २८ प ।
च सु २८ प । चामार्गे । रत्नापामार्गे । भा पू १
म । महाकोशातकाम् । त्रि । हि तर ६ ।
ते सत्तरणि चेतितोर । दानि व ७ राज
कीषातकाम् । वा टो हमा ।

धार । पु । पाषाणविशेषे । सलती । द्रवद्रव्य
मात्रे । स्त्री । बह्नुदके । वृष्टिश्च जल । तच्च द्विविध
गार्डं सामुद्रचेति । “धाराभि पतित तोयं गृहीत
म्कोतवाससा । शिलायां वसुधायां वा धोतायां
पतितश्च यत् । सौवर्णे राजते ताम् स्फटिके काच
निम्मित । भाजने मण्डपे वापि स्थापित धार
मन्थते ॥ गुणा जलशब्दे मृग्या । भा ।

धारक (ण) । त्रि । स्याद्विद्रव्यमात्र । सु
मु १५ प ।

धारणी (या) । स्त्री । स्वनामख्यातमहाकन्द
शाकविशेष । धारणीकन्द, मूलगड्गे इति च अनुप
देजे प्याता । श्वेतीकन्दे । तत्पथ्याय, —धारणी,
धारणीया, धीरपत्नी, मुक्तक कलालु
वनकन्द, कन्दाम्ब, दण्डकन्द, धरणीकन्द ।
गुणा—मधुर कफपित्तघ्न मुखदीवर्धन कण्डू
कुष्ठघ्न । दानि व ७ मालाम् । शरीरान्तर्यामी
विशेष । म । श्रियाम् ।

धारा । स्त्री । द्रवद्रव्यस्य सन्ततरक्षणे । गुरुत्वा ।
निध २४ शोणज्व चि सेवन्तीपाके । हरिद्रायां ।
तिका । चामक्याम । क्षीरकाकील्याम् । हे
निध । शस्त्राणां शान्तोष्णतायाम् । धार । हि
तेज । सा च शस्त्रधारा मासूर्यईमासूरीकैशिकई
कैशिकी चैति चतुर्धा शस्त्रकर्मविशेषेषु भिन्न
प्रकृतिका । तत्र मेदनानामस्त्राणां मासूरी (मसूर
धारातवी) मण्डलागादिनिखनानां च ईमासूरी
(मसूदलधारातवी) सूचीकुशपत्रादिव्यधनानां
विस्त्रावणानाञ्च कैशिकी (कैशप्रमाणतवी, इति
प्रवादिके) दनानामईकैशिकी (चङ्कैशप्रमाणतवी)
चैति । सुस ८ प ।

धाराकदम्ब । पु । (*Adina cordifolia*
Syn *Nauclea cordifolia*) स्वन मध्यात
वृक्षविशेष । दैनिकद्रुम् । हि हल्दु । म धारा
कलत्र । क धारिकड्ड । तं मोगुलकडिमि ।
तत्पथ्याय, —भमरप्रिय, प्राहृष्य, प्राहृष्य,
कलम्बक, मङ्गवज्रम, मेघाम, मिथक, नीप,
पुलकी । गुणा—कटु बल्यं हिम कषाय
तिक्त पित्तघ्न वीर्यवृद्धिकर विषमोषहरण ।
दानि व ८ ।

धाराक्षुर । पु । खड्गवृक्ष । शीकरे । घनो
मलः मे ।

धाराट । पु । चातकविडङ्ग । घोटके ।
शर । मेघे । मतहस्तिनि ।

धाराधर । पु । मेघे ।

धाराफल । पु । मदनवृक्षे । मन्ननो ग्राह ।
दानि व ८ । (ला) स्त्री । कीषातकाम् । त्रि ।
दानि व ७ ।

धारायन्त्रम् । स्त्री । बारिचचनयन्त्रे ।
कोशश्री । सुगन्धधारिचक्षणयाव । गोर्णाव
पाथ । अचि ।

धारावनि । पु । वायो ।

धारासूचम् । स्त्री । गुरुधोस्वरने । गुणकेश
वृक्ष । निध २४ चक्षु चि सेवन्तीपाके ।

धारासुहो । स्त्री । निधारसुहोमिदि । त्रैकौटो
जिङ्ग । दानि व ८ ।

धारि । स्त्री । चातुषि । धारयति मरीर पुतितां
अनु न दन्तातीति । चम १५ ।

धारिणी । स्त्री । शास्त्रीकृषि । श च ।

धारी (इन्) । पु । पीलुहृषे । आर्द्राष्ट्रे ।
जटा ।

धारुः । ति । सत्यपाविनि । जटा ।

धारोष्णम् । स्त्री । दोहनेनीयधारया पतिं
दुग्धे । धात्रोऽथ दूध । गुणा — “धारोष्णम् अमृत
मयो भमहरं मित्राकरं कान्तिद हृष्य ह हृष्यमग्नि
वर्धनमतिस्वादु त्रिदीवापहम् ।” रानि व १५ ।
ति । धारया चण, यस्य सुखमेव पातम् ।
“धारोष्णममृतोपमम् ।” धाटो हमा ।

धार्तराष्ट्रः । पु । इपच्छुक्तराजहंस । कृष्ण
चक्षुचरणहृषे । गेण्डि शैम । अम । सपदि ।
मे ।

धार्तराष्ट्रपदो । स्त्री । हृषपादीलतायाम् ।
रानि व ५ । रक्तलज्जामुकायाम् । वै निघ ।

धाव(वि)नि (नो) । स्त्री । धृगिपद्याम्
ठाङ्गुलिश । पसु । वाचि १५ । “धाविनी
श्रीफले कृताम् ।” कण्टकायाम् । धातशीहृषे ।
रानि व ४६ । कपिकच्छाम् । आनादूशी । च
द सि यो यश्च चि । शण्डहृषे । वै निघ ।

धावनिका । स्त्री । कण्टकायाम् । पसु ।
वै निघ २५ भुग्रनेवसन्नपातञ्च चि । धृगिपद्याम् ।
धितिका । स्त्री । गोमयाग्निभेदे । धूँट्रेण
आश्वन ।

धी । स्त्री । दुर्ज्ञा । अम । उपदिष्टयहृषे
शक्ती । वा ।

धीति । स्त्री । पिपासायाम् । हृ च ।

धीन्द्रियम् । स्त्री । ज्ञानेन्द्रिये । तच्च सप्त नेत्रे
श्रोत तत्क रसना प्राणश्चक्षुः पट् । अम ।

धीमोदिनी । स्त्री । मयो । रानि व १४ ।

धीरः । पु । अथमके । रानि व ५ । स्त्री ।
कुटुम्बे । तिका । पुष्करमुनि । वै निघ ।

धीरस्कन्धः । पु । वनगकरे । वै निघ ।
महिषे । हृ च ।

धीरा । स्त्री । मेदायाम् । पसु । महाज्योति
मसीलतायाम् । वड लडाफुट्टी । काकोल्या ।
रानि व ९ । धीरकाकोल्याम् । वै निघ । मिशपा
हृषे । भिठ गीह । पसु । कृष्णशिशपाया,

कान्तिमिठ वा कान्ति अशुद्र । रानि व ९ ।
पक्षपायाम् । कण्टकसीवयाम् । वै निघ । मय
विशिषे । रानि व १४ ।

धोरावी । स्त्री । पीतशिशपामाम् । वै निघ ।

धोवरो । स्त्री । शतमूल्याम् । रानि व ४ ।

धौहरा । स्त्री । कुन्दुरी । वै निघ ।

धुः । पु । कम्पम् ।

धुक् (का) । पु, स्त्री । भूमिवदरहृषे । वै
निघ ।

धुकन्धुकम् । स्त्री । बदरीफल । मद व ६ ।

धुमौ । स्त्री । भुवदरे, इति कोल्याम्
आटाको । मद व ६ ।

धुतूरः । पु । धुनूरहृषे ।

धुन्मारः । पु । इन्द्रगोपनामकोटिविशिषे ।
रहृषम् । कुण । मे ।

धुरणोफलः । पु । सुहृष । पसु ।

धुरन्धर । प । धवहृष । पसु । रमा ।

धुर्वरः, धुर्यः । पु । अथमके । रानि व ५ ।

धुस्तु(स्तु)रः । पु । (Datura fastuosa)

कृष्णधुस्तुरे । (Datura elb) श्वेतधुस्तुरे ।

(Datura metel) उपविषपद्यायस्त्रनागत्यात

कृष्णधुपे । धूतुराग्राह । रमा । हि धातुरा ।

न धुतूरः । क मदकुण्डिगे । ते सम्यक्तचिदु न्न

उन्मत्त । ता कारुचमते । तत्पद्याय, —

उन्मत्तः, कितवः, धूतः, कनकाद्ययः, मातुलः,

मदनः, पुरीषोहः, मुत्तहन्तः, धुतूरः, घण्टिकः,

शठः, मातुलुकः, ज्यामः, मिषशेखरः, खड्गभ्रंजः,

काहलापुष्पः, खलः, कण्टफलः, मीहानः, कलभः

मत्तः, शवः, देविकाः, तुरी, गन्धामोही, शिवमियः,

धुतूरः, धुतूरः, खरदूषण । गुणा — कटुहृष

कान्तिकारी नष्टघ्न लब्धोपखड्गकण्डुचरन्न भम

लनकय । रानि व १० । मृच्छाजनक अग्निघ्न

पित्तघ्नय । राज । “धुनूरादयः यक्षीमन्यसीप

विषय यत् । चोरेण पाचयेद्दीनायन्नेष मुद्धिमात्र

यात् ।” इति शीधान् । सा को । चण्डाकण

चपे । धेँट्रे गीह । रद्रतेनि । सा को ।

धुस्तूरतैलम् । स्त्री । कर्णरोगाधिकारे पक्क

तैलम् । “निशागमपले । पक्क कटुतैल पलाटक ।

धुनूरपवनरसे कण्ठमाङ्गीजिदुक्तम् ।” कटुतैल

८५ धुनुरपतरस ११५। शब्दार्थ—हरिता
गन्धकधी प्रलेक १५। सा की। इदमेव रस
रसाकरे गन्धकैलम्।

धूक। पु। बायो। वज्रलहवे। विडाने। दे
निघ।

धूनक (न')। पु। गालनियामि। धूना।
विका। क्षी। कम्पने।

धुनुराज। पु। हृद्यविशिष्टे। रुमिमनुकीति
पश्चिमदेशे ख्यात। तत्पञ्चाय, —पीतरस,
भङ्गुरा, गन्धिनी। गुणा—मृद्वन् याही कफघ्न
दनरोगघ्नी वन्य मेहासृग्दरघ्नय। पवि।

धूनि। क्षी। कम्पने। व्याक।

धूप। पु। चयमेदे। भाषत्र। एगन्धोकरणे।
गन्धद्रव्योत्पन्ने तदर्थं च। हे च। माहेश्वरादौ।
धुनाये द्रव्यगणौ यथा—“हिषागुदेवदाह्य गन्ध
पाषाणकृन्धिषा। गुग्गुलु पञ्चधा सर्जो नयोस
सरलस्य च। पद्मकाष्ठ मोचरसो नियास सज्जकस्य
च। राल नेपालकश्चेति गणोऽय धूपसज्जकः”
अकं चि।

धूपकम्। क्षी। तुलकाटे। रानि व ८।

धूपगन्धिनम्। क्षी। रोहिषलये।

धूपद्रुम। पु। रक्तखदिरि। रानि व ८।

धूपनम्। क्षी। धूपाधिवसनै। धूनेन घन्ना
कषणे। भाषत्र। Fumigation ग्रन्थादीनां
क्रियाविधिः। उल्काग्रनम्। स च ब्रण्यधीधना
मन्तर विधेय। तद्वय यथा—“श्रीवेष्टके सर्जरसे
सरले देवदाहणि। सरिष्वपि च कुर्वीत सतिमान्
ब्रणधूपनम्” सु।

धूपन। पु। धूनके। धूना। श मा।

धूपहृत्त (का)। पु। रक्तखदिरलहवे। रानि
व ८। देवदाहलहवे। सरललहवे। तिका। शर।

धूपसञ्चारी। स्त्री। कलप्याम्।

धूपसरला। स्त्री। धूपाद्रसरलहृत्तविधिः। व
निघ। [१२।

धूपाग(गु)रु। क्षी। दाहगुरुणि। रानि व

धूपाङ्ग। पु। श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे।
टार्नेन्टेहेन् गाह। रानि व १२।

धूपाहम्। क्षी। कृष्णागुरुणि। रानि व १२।

धूप्य। पु। नखीनामगन्धद्रव्ये। रानि व १२।

धूम'। पु। शिलारसि। गृहधूमे। शूल। मेचके।

धौंठडा। तत्पञ्चाय, —मन्ध, मरुदाह, खत
माल, शिखाध्वज, शिविध्वज, अग्निबाह,
तरो, कचमाल अग्नसू, बायुबाह, मेघयोनि,
मेघक। गुणा—“सद्यः श्रेष्ठकरो धूमो नेचयो
रहितो भृशम्। शिरोगौरवकृत्वापि वातपित्तघ्न
कीपयेत्” भा। वातपित्तघ्नक। राज १५।
अन्य पानाथे पञ्चविध—प्रायोगिक खेद्वन
रेचन कासघ्न वामनोपशेति। पञ्चविधा एव
धूमवर्णय। तथैलादिना कुष्ठमगरवजेन श्रुत्वा
पिट्टेन द्वादशाङ्गुल शरकाण्ड चौमणाङ्गुल परि
वेष्ट्यापयेत्। एषा प्रायोगिकधूमवर्ति। खेद्व
फलसार मधुच्छिष्ट सर्जरस गुग्गुलुप्रश्रुतिभि खेद्व
मिय खेद्वने। शिरोविरेचनद्रव्यं विरेचने। कासघ्ने
कासहरेण एतौ कण्टकारिकाभिकटुकासमदह्निद्रि
द्रुदौलक्षण शिलाकिन्नरुहाकण्टकशङ्खप्रश्रुतिभि।
वामनोपशे वामनोपशे बायुचक्षुसुरगृहककटकास्थि
शुक्लमन्थवर्तुक्रमिप्रश्रुतिभिद्रव्यैश्च वर्ति कार्या।
तत्र प्रायोगिकमेव कनिष्ठिकापरिष्ठापनमे कलाय
भात सीतो मूलेऽङ्गुष्ठपरिणाह धूमवनि प्रवेय
सीतोऽङ्गुलान्यष्टचत्वारिणश्च। डातिशत खेद्वने।
चतुर्विंशतिर्वरेचने। धौंठडाङ्गुल कासघ्ने वामनोप
च। एते अपि कीनास्थिमातच्छिद्रे भवत। ब्रण
नेतमडाङ्गुल ब्रणधपनाथे कलायपटिमण्डल कुलस्य
वाहिस्रोत इति। सूचि ४०५। See धूम
पानम्। [भा।

धूमगन्धिकम्। क्षी। रोहिषलये। ग्रामकर्पूर।

धूमजाङ्गजम्। क्षी। वल्लकचारे। रानि व ४।

धूमदर्शी। पु। नेत्ररोगविशेषे। ‘शोकज्वरा
यासमिरोऽभितापैरभ्याहता यस्य नेत्रस्य दृष्टि।
धूमाक्षया पण्यति सज्जभावान् स धूमदर्शीति नेत्र
प्रदृष्टि” मा नि।

धूमनाडी। स्त्री। प्रायोगिकादिधूमप्रयोगार्थे
मलाकारयन्त्रे। धूमपात्रेन नन। लक्ष्य—
धूमनाडी भवेत्तत्र चिखण्डा च विपञ्चिका। कनि
ष्ठिकापरीणादा राजमाषागमानन्तरा भा।

धूमपानम्। क्षी। धूमसेवायाम्। हृद्रट
वांठा वा धूमपान। तत्र पञ्चविध भजनहृत्त
रेचनकाष्ठवावामनद्रव्यधूपनोति। एषा विशिषा
स्वल्पपञ्चायि मय्या। तद्विधि—अथ सर्वोपासमेव

धूमनाडीनां छिद्राणि कलायस्थूलानि भाव्यानि ।
 द्वादशाङ्गलासीपिका यथास्वधूमद्रव्यकणमितकल्के-
 नालिप्याटाङ्गुलमयन्त कायाभ्यां कारयेत् । अथ
 तां स्नेहाकामद्धारदीपितां कृत्वा नेत्ररश्मिं धृत्वा च
 वदनेन धूमं पिबन् तैमैव सन्त्यजेत् । ततो नासि
 काभ्यां पोला वदननं धमेत् । तथा शरावसपुटे
 कल्के निभायाद्धारदीपितां कृत्वा छिद्रे नेत्र
 निवेश्य व्रणश्च धूपयीदति । भा । अथ सुखोपविष्ट
 सुमना ऋज्वधोऽष्टिरतन्त्रित स्नेहाक्ता प्रदीतायां
 वस्तिं नेत्रस्रोतसि प्रविधाय धूमं पिबेत् । 'सुखेन
 तं पिबेत्पूज्य नासिकाभ्यां ततः पिबेत् । मुखपीत
 सुखेनैव वसेत् पीतञ्च नासया । सुखेन धूममादाय
 नासिकाभ्यां न निहरेत् । तेन हि प्रतिनोमन
 दृष्टिस्तव बिह्वरते ।' विगषतस्तु प्रायोगिकं प्राणै
 न्नाददौत स्नेहनं सुखनासाभ्यां । नासिकया देरे
 चनं सुखेनैव तरे । तत्र प्रायोगिकं वस्तिं व्यपगत
 शरकाण्डां निभातातपयकाम् अद्धारिष्ववदीप्य
 नेत्रमूलस्रोतसि प्रपुञ्ज्य धूममाहरेति वृणान् । एव
 स्नेहनं वैरेचनिकञ्च कुर्यादिति । इतरथोच्यं पगत
 धूमोऽद्धारस्थिरे समाहिते शरावे प्रक्षिप्य वस्ति
 मूलच्छिद्रेषामेनान्न शरावेष पविधाय तथिन् छिद्रे
 नेत्रमूल सद्योज्य धूममासेवत । प्रशान्ते धूमे वस्तिं
 मवशिष्टां प्रक्षिप्य पनरपि धूमं पाययेदादोषविपुष्टे ।
 एष धूमपानोपायविधिः । गुणा — दन्तप्रचालन
 नम्यसामभोजनशल्बकमालेपु प्रायोगिक इति ।
 तत्र स्नेहनी वात शमयति स्नेहादुपलेपाच्च
 वैरेचनं श्लेष्माण्मुक्तुक्लेगापः पति रीत्यात्तं च्या
 दोषाद्विशयाच्च प्रायोगिकं श्लेष्माण्मुक्तुक्लेगशय्यु-
 त्कृष्ट चापकरंति साधारणत्वात् पूर्वाभ्यामिति ।
 भवति चात — "नरो धूमोपयोगीनाच्च प्रसन्नंन्द्रिय
 वादना । दृढकेशश्चिभ्रमयसुगन्धिविषदानन ॥"
 कासयासाराचकाप्योपलेपस्वरभेदमुखासावधमथ
 तन्द्राग्निहनुमन्नास्यभ्रमपानवशिरोरोगकणौचि
 गुणवातकफनिमिषाशय सुखरोगा न भवन्ति ।
 प्रायोगिकं तीक्ष्णकुक्षामानादग्नेत सुखनासिकाभ्यां
 पयोधोर्लोपतुरी वस्तिं स्नेहिकं यावदसुप्रवृत्ति ।
 वैरेचनिकमादायदग्नात् । तिलतण्डुल्यथागुणोत्तम
 पातयो वामनीय । शरानरेषु कासत्र इति ।
 नृषि च । [विष्णु ।
 धूममहिषो । स्त्री । नीहारे । दुर्गाम् ।
 धूममृत्तिका । स्त्री । स्यन्मोभनयोम्यङ्ग
 रतितायाम् । मृत्ति ।

धूमयोनिः । पु । सुप्तके । अम । मेघे ।
 धूमर' । पु । दृष्टिमण्डलगतरीगविशेष । (धौत्रा
 दन्ते ।) लक्षण — "श्रीकज्वरशिरोरोगसन्तप्तया
 निनादय । धूमाविलां धूमदर्शो दृष्ट कुर्यु म
 धूमर ॥ वाच १२५ । [वि ।
 धूमरज' । स्त्री । गृहधूमे । शूल । भेषकरी
 धूमल' । पु । कृष्णलोहितवर्णे ।
 धूमहलकः । पु । सरणवर्षे ।
 धूमसः । पु । शाकतरी । वै निघ ।
 धूमसार' । पु । गृहधूम । शूल । रसास ।
 धूमसो । स्त्री । सङ्घट्टिदलादिकतरीटिकायाम् ।
 पाण्ड, दालवडि इति । प्रणालौ यथा —
 'माषाणां दालयस्योय स्यापितास्त्वक्तकचका ।
 आतरे शोपिता पाते पिष्टाक्ता धूमसौ कृता ।
 धूमसो रुचिरा सव प्रीता भुभुरिका बुधे । सुभुरी
 कफपित्तघ्नौ कि खडातकरा कृता । भा ।
 धूमाङ्ग) । स्त्री, पु । कृष्णशययाम् । वै,
 निघ ।
 धूमाभ' । पु । धूमवर्णे ।
 धूमिका । स्त्री । कुजकटिकायां । त्रिका ।
 प्रसङ्गातोयपक्षिणि । च ।
 धूमोत्थम् । स्त्री । वज्रधारे । रा नि व ६ ।
 धूमोद्धार' । पु । पित्तजरीरमेदे । भा ।
 धूम्या(स्त्रा)ट' । पु । कुलिङ्गपक्षिणि । यि ७ ।
 अम ।
 धूम्र (क') । पु । सिद्धके । भिलाग्रम् । रा
 नि व १२ । उष्ट्रं । जटा । तुम्बुरुवृक्ष । कृष्ण
 लोहितवर्णे ।
 धूम्रपत्रा । स्त्री । खनामज्जानवृषे । ताम्रक ।
 म गंधानो । क कतगिरि । उत्तु धूपापतर ।
 तत्पण्याय — धूमाद्वा, गृध्रपत्रा, गृध्राणौ कृमिघ्नी,
 यौमलापद्मा, सुमला, स्वयम्भवा । गुणा — तिक्ता
 शोकघ्नी कृमिघ्नी उष्णा कामघ्नी रुष्णा दीपनी च ।
 रा नि व ५ ।
 धूम्रपत्रिका । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् । रा नि
 व १२ । गन्धवर्ण । गन्धवर्णभेद । वै निघ ।
 धूम्रमूलिका (लो) । स्त्री । गन्धीवर्णे । रा
 नि व ८

धूम्रलोचन । पु । कपोते । वन्यकपोते । रा
नि व १८ ।

धूम्रवण (क) । पु । सिद्धके । शिलाग्रम् ।
रा नि व १२ । कोकडनामविनश्यद्भये । रा नि
व १८ । कृष्णलोहितवर्णे ।

धूम्रवर्णा । स्त्री । वराटिकाभेदे । रा नि व १३ ।

धूम्रशूल । पु । उष्ट्रे । वै निघ ।

धूम्रा । स्त्री । शशाङ्गुल्याम् । दौकूडविभ्रम् ।
रा नि व ० । [व ५ ।

धूम्रा(ख्या)क्षा । स्त्री । धूमपवायाम् । रा नि

धूम्राक्षि । स्त्री । धूममुक्तायाम् । वै निघ ।

धूम्रिका । स्त्री । कृष्णशिमपाद्वे । कानभिषु
वा अशुभम् । रा नि व ८ ।

धूरोय । पु । इषभे ।

धूत । पु । श्वेतकृष्णधूम्रवर्णे । प सु । अर्जुन
वृक्षे । कृष्णाष्टे । वै निघ । श्वेतक मासगन्धद्रव्ये
गोटेने । रा नि व १२ । स्त्री । लाङ्किके ।
इ च । विडलवर्णे । रा नि व ६ ।

धूर्तक । पु । कृष्णधूसरे । किलिकदम्बे । प सु ।
शगालः शर ।

धूतकृत् । पु । धूम्रवृक्षः । श मा ।

धूतजन्तु । पु । मनुष्ये । श च ।

धूतमानुषा । स्त्री । राक्षायाम् । श च ।

धूनर । पु । पारदे । रा नि व १३ ।

धूर्ता । स्त्री । शूलकण्टकायाम् । वै निघ ।

धूर्वर, धूर्व्य । पु । कपभके । वै निघ ।
धववृक्षः ।

धूर्व्वह । पु । धववृक्षे ।

धूलकम् । स्त्री । विषे । श च ।

धूल । पु । परागे । गदमे । पार्थिवरजसि ।
अम । तत्पथ्याय — रेणु पाण्डु रत्न, धूलौ,
पाण्डु चितिकण्य चोऽर्च्ये, तूष्ण सङ्घट्टव
वातकेतु, कथा चितिकण्य, नभ केतु, मदिनी
द्रव, वायुः शु । अम । [वृक्षे ।

धूलिकदम्ब । पु । नीपे । तिमिश्रवृक्षे । वरुण

धूलिका । स्त्री । धूलौ । पुष्पपरागे । वै निघ ।
कुम्भटिकायाम् । शर ।

धूलिगुच्छ (क.) । पु । पिष्टातकी । आवीर ।
विका ।

धूलिजह्नु । पु । काकि । काक । वै निघ ।

धूलिध्वज । पु । वायी । राजाम् ।

धूलिपुष्पिका । स्त्री । श्वेतकौशले । केश
ग्राह । रा नि व १० । श्वेतकैतक । वै निघ ।

धूलोकदम्ब (क) । पु । कदम्बवृक्षविशेषे ।
शत्राकदम्ब । म धूलिकदम्ब । क धूलिगड्ड ।
गुणे धाराकदम्बतुल्य । रा नि व १० । तिमिश्र
वृक्षे । वरुणवृक्षे । मे ।

धूसर । पु । गदमे । उष्ट्रे । वनचटके । कपोते ।
रा नि व १८ । सुहृत् । वै निघ । वि । पाण्डु
वर्णे । मे ।

धूसरच्छटा । स्त्री । श्वेतवृक्षायाम् । प सु ।
शूलपुष्पराक्षायाम् । वै निघ ।

धूसरपत्रिका (त्रो) । स्त्री । इयिकाख्याम् ।
विशक्ति । शिववृक्षोशाक । प सु । इक्षिगुण्डौ
नामधुपे । शक्तिवृक्षे । रा नि व ५ ।

धूसरमुह । पु । धूसरवर्णमुहविशेषे । म
धूसरमुह । क पीयरमुह । गुणा — रसवीर्यविपाकेषु
हरिमुहसम कषाय मधुर रस्य पित्तकृत्
वातविषयशुभ । रा नि व १६ ।

धूसरा । स्त्री । पाण्डुरकलीनामधुपे । रा नि व ५ ।

धूसराह्वय । पु । गदमे । वै निघ ।

धूसरो । स्त्री । गदभ्याम् ।

धूसूर । पु । धूम्रवृक्षे । प सु ।

धूतराष्ट्र । पु । हसभेदे । हसजातीयपक्षिणि ।
इ च । सपभेदे ।

धूतराष्ट्रो । स्त्री । हसविशेषपक्ष्याम् । मे ।

धूत । स्त्री । धैर्य । वेगविधात । भा म ३ भ
उदाचि ।

धृष्णु । स्त्री । कधिकायाम् । रुक्मि । श च ।

धेनिका । स्त्री । धान्याके । धन' । भा ।

धेनु । स्त्री । दुग्धवत्यां गवि । अम ।

धेनुका । स्त्री । धान्याके । धन' । मद व २ ।
हस्तग्रा । गवि । मे ।

धेनुकारि । पु । नागकेशरवृक्षे । वै निघ ।

धेनुजिह्वा । स्त्री । गीमज्जानामनुपे । (गोविज्ज) ।
रा नि व ४ ।

धेनु(का)दुग्धम् । स्त्री । चिभंढानम् । भा ।
गोदुग्धे ।

धेनुदुग्धकरः । पु । मन्त्रवृत्तये । रा नि व ८ ।
गृह्णन्के । गोविज्ज ।

धेनुमच्चिका । स्त्री । गीमच्चिकायाम् । औंश
गोवि । वै निघ ।

धेनुयन्त्रम् । स्त्री । तैलपातनयन्त्रे । चाति ।

धोडः । पु । डुछुमे । ङोङानांथ । ग्र र ।

धौतम् । स्त्री । रौप्यधातौ । रा नि व १९ ।
गीलकाशीसे । गीण शिद्रेकम् । वै निघ ।

धौतकौशेयम् (पजम्) । स्त्री । धौतकौपजे ।
पत्तोर्णे । देवम । ग्र र ।

धौतखण्डौ । स्त्री । खण्डशर्करायां । वै निघ ।

धौतशि(शौ)लम् । स्त्री । स्फटिके । त्रिका ।

धौमतम् । स्त्री । रक्तघोने । धून्वावाथि ।
वै निघ ।

धौरः । पु । धवठले । धा०ग्रां गीछ । भा ।

धौरयः । पु । वृषमे ।

धाङ्गः । पु । काकि । वके । जलकाकि ।
गोमन्कोडी । धम । जलपत्तिमात्रे । तचके ।
वै निघ । [रा नि व ४ ।

धा(ध्वा)ङ्गजङ्घा । स्त्री । काकजङ्घायाम् ।

धा(ध्वा)ङ्गजम्बूः । पु । काकजम्बूठये ।
जगजम्बू । रा नि व ११ ।

धा(ध्वा)ङ्गतण्डुलफला । स्त्री । काक
जङ्घायाम् । वै निघ ।

धा(ध्वा)ङ्गतण्डा (गडौ) । स्त्री । काका
दनीलतायाम् । काकनासालतायां । कूँछ गीछ ।
रा नि व ३ ।

धा(ध्वा)ङ्गदन्तो (नखी) । स्त्री । काका
दनीलतायाम् । काकनासालतायाम् । रा नि व ३ ।

धा(ध्वा)ङ्गनामा (नास्त्री) । स्त्री । काको
दुग्धिकायाम् । रा नि व ११ ।

धा(ध्वा)ङ्गनाथिनौ । स्त्री । चतुषामेष्ट ।
द्वय ५१ । रा नि व ४ । भा ।

धा(ध्वा)ङ्गनासा (मिका) । स्त्री । का
नासालतायाम् । कूँछ गीछ । रा नि व ३ ।

धा(ध्वा)ङ्गपुष्टः । पु । कौकिले । हार

धा(ध्वा)ङ्गमाचो । स्त्री । काकमाचोयु
रा नि व ४ ।

धा(ध्वा)ङ्गवल्ली । स्त्री । काकजङ्घायाम्
रा नि व ४ ।

धा(ध्वा)ङ्गादनी । स्त्री । काकादनी
यम् । रा नि व ३ ।

धा(ध्वा)ङ्गारातिः । पु । वेषके । हृष

धा(ध्वा)ङ्गौ । स्त्री । बाकोल्याम् । दौक
मे । काकजङ्घायाम् । वै निघ ।

धा(ध्वा)ङ्गोलो । स्त्री । काकोल्याम्
दौवला । पसु । रा नि व ३ । द्राघामेष्ट
देवानां विमग्निम् ।

धापनम् । स्त्री । अग्निमनुष्यये ।

ध्यामम् । स्त्री । दमनकठले । मे । कतू
वाग्दश्रुव । पसु । सु चि २२५ । च द स

पातज्व चि अपराजिताधूपे । च द वा व्या १८५
प्रसारणीतले । वै निघ २४ गुग्गुलादिधूपे । तूल
सु स २५५ ।

ध्यामकम् । स्त्री । कतूये । वाग्दश्रुव । प

च स २५५ । सु स २८५ एलादि । रीक्षि
वा स १५५ हेमा (यमादे उशीर) । भा म ४

विष चि । “पिपली ध्यामक मांसी ।” भा म
मज्व चि ।

ध्रुवः । पु । धवठले । धा०ग्रां गीछ । र मा
वटठले । सद व ५ । त्रिका । जीवके । शरा

पचिणि । मासाय ।

ध्रुवा । स्त्री । शाखपर्णाम् । रा नि व ४
मूलायाम् । मे । शरारीपचिणि ।

ध्वंस (क्व) । पु । मद्यविकाररीने । लघ
यथा—“जे षमसेक कण्ठाखशोप गच्छासहिउत
गच्छानिद्राभियोगय न्नेय ध्वंसकलचपम् ॥” च

ध्वंसी । स्त्री । मानविजिघे, यसरखपरपथी
मागधमाने । “यसरखुस्तु पर्व्याधनासा ध्वंसी नि
यते ।” पप्र १४, १ पु (२५) । गिरिजपीथी
शर ।

ध्वजः । पु. स्त्री । शिष्टे । भासउ । “ध्वज
पतत्यतो नृणां स्तब्ध समुपजायते ।” “ध्वज विद्धे
पताकायां मेहने ।” विश्व । तालवृत्ते । रानिव ६ ।

ध्वजद्रुम । पु । तालवृत्ते । रानिव ६ ।

ध्वजप्रहरण । पु । वायो । शर ।

ध्वजभङ्ग । पु । लिङ्गपातकृतस्तब्धरीगविशेषः ।
क्षुब्धउग्र वीर्य । मिदानलघवी यथा—“अति
व्यवायशौलो यो न च बाजोक्रियारत । ध्वजभङ्ग-
मवाप्नोति स शक्रचयहेतुक । अत्यस्त्रलवणचार
विहङ्गाजीर्णभोजनात् । अत्यस्त्र पानाद्विषमात् पिष्टा
अगुरुभोजनात् । दधिच्छीरानपमांस-वनाद्याधि-
कर्षणात् । कल्याणीममनाद्यापि विधेनिगमनादपि ।
दीर्घरोषीं चिरौष्णं तथैव च रजस्वलात् ।
दुर्गन्धां दुष्टयोनिसु तथैव च परिश्रुतां । ईदृशीं
प्रमदां सोढात् यो गच्छेत कामदुर्गति । चतुष्पदादि
गमनाच्छेदसंधामिघातव । अधावनादा मन्दस्य
शस्त्रदन्तलघुचतात् । काष्ठप्रहारनिष्ठे पशुकानाञ्च
निधेयणात् । चेतसश्च प्रतोषातात् ध्वजभङ्ग

प्रवर्तते ॥” च । See स्तब्धम् ।

ध्वजवृत्त । पु । ‘माङ्’ इति कौटिल्यदेशस्यात
वृत्ते । रानिव ६ ।

ध्वजी (इन्) । पु । मयूरे । रानिव १६ ।
सर्पे । ने । रथे । अथे । पर्वते ।

ध्वनमोदो (इन्) । पु । धमरे ।

ध्वनिग्रह । पु । कर्णे । त्रिका । [वै निघ ।

ध्वनिबोधक(न)म् । स्त्री । सुगन्धरोहिण्ये ।

ध्वाङ्ग । पु । काके । वके । मत्स्यादपुत्रिणि ।
अम । जलचरपक्षिमात्रे ।

ध्वान्तम् । स्त्री । अम्बकारे ।

ध्वान्तवित्त । पु । खद्योते । शर ।

ध्वान्तशास्त्रव । पु । श्वीषाकवृत्ते । श च ।

ध्वान्तोन्नेय । पु । खद्योते । ज्ञेयानि
पौंका । त्रिका । तत्पठ्याय —ध्वान्तरि,
ध्वान्तराति ।

०

न

न । पु । रत्न । एकी ।

नक्षुद्र । वि । क्रन्धनासिद्धे । शान्ता । हे च ।

नकुटम् । स्त्री । नासिकायाम् । शमा ।

नकुल । पु । (The bengal mungoose,
Viverra ichneumon) खनामप्यातजन्तो ।

नेडेण् । द्वि द्विजी । मनेचरा । क मगुल ।

तत्पठ्याय, —पिङ्गल, सर्पहा, वधु, कोटिर,

सप्तपथ, मूषीवदन, सर्पारि, खोदितान्न ।

लघ्वण—य स्थूलपुच्छो रत्नैवो दधुदेह स

नकुल । प्रालिङ्गित । नकुलमांसगुणा —पिङ्गल

वातघ्न श्लेष्मपित्तघ्न । रानिव १० । ‘गुरुण्य

विश्वस्युरस्त्रलोपचयवर्द्धनम् । इष्य परं वातहरम्

। अष्ट. १०५ ।

नकुलाव्या । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । गङ्गा-

त्राया । रानिव ० ।

नकुलान्ध्रम् । स्त्री । नेत्ररोगभेदे । लघ्वण—

“विद्योतने यस्य नरस्य दृष्टिर्दोषाभिपन्ना नकुलह-

यवत् । विद्यापि रूपापि दिवा च पश्येत् सुखे

विकारो नकुलान्ध्रस्य ॥” भास ४८ । नकुलान्ध्री
दिवा चित्र पश्यति न तु निशि । अरुण ।

नकुलारि । पु । विह्वलि । वै निघ । सर्पे ।

नकुलो । स्त्री । शाकलोवृत्ते । वै निघ । शङ्खि-

न्याम् । घटपि । कुडुमे । हे च । नकुलपत्रान् ।

मांसा । खट्वीनां गौ । कुङ्कुल्याम् । मूर्ति । ने ।

नकुलीष्टका (ष्टा) । स्त्री । राधायाम् । अम ।

सर्पाव्याम् ।

नक्तम । स्त्री । राधो ।

नक्तक । पु । नेचपटले । वै निघ । कपटे ।

नेकुङ्गा । अष्टोभ । मयूरे । हस्तिनि ।

नक्तचारो (इन्) । पु । पेशके । विह्वलि ।

त्रिका ।

नक्तचर । पु । गुग्गुली । सुशुक्ल । पेशके ।

कटा । कीमराणां । दुष्टुभि । रानिव ११ ।

विह्वलि ।

नक्तमाल । पु । हस्तचक्राद्वे । उद्भ्रजकद्रव ।

रा नि व २ । सु ग, ३८५ ३८६ मरिनायतेति । सि
यो च्छमा चि । [करञ्ज । वै निघ ।

नक्तमूलकम् । स्त्री । करञ्जमूले । पुं । मष्ट
नक्ता । स्त्री । लाङ्गलोक्षुपे । दिवसाश्रुनिघा ।
रा नि व ४ । लघुविशेषे । गुलबाव इति लोकि ।
गुषा—वातला शीता गलगण्डहरी च । अपक्वा
सा अशीघ्रो । वै निघ । रात्रौ । हरिद्राधाम् ।
नक्तान्यः । वि । रात्रौ । रात्रिकान्ति । रात्र
न्यायस्य लघु यथा—“दिवा पश्यति य स्व
रात्रौ नैव च पश्यति । तन्नाम इति त वियात्
विकार पवनोद्भवम् ।” ल द २०५ ।

नक्तान्यम् । स्त्री । रात्र्यन्तारीये । निदा ।
नक्ताह्न । पु । करञ्जवृक्ष । भेषजे रोचि ।
“नक्ताह्नवीजवर्णि ।” च द व्र शी चि । भा वा
र चि विफलागुण्यौ ।

नक्तम् । स्त्री । नासिकायाम् । मे ।
नक्त । पु । याह । वै निघ । कुम्भीरे । अम ।
नक्तराजः (ट) । पु । मष्टाग्निगुमारे, याह ।
शश्वर । तत्पथ्याय,—याह, जलकिराट,
जलाष्टक । विका ।] श २ ।

नक्ता । स्त्री । नासिकादशसूच्याम् । नासिकायाम् ।
नक्ताण्डम् । स्त्री । कुम्भीराण्ड । च चि २५ ।
नखम् । स्त्री, पु । शरीरोपधातुविशेषे, करज ।
नख । तत्पथ्याय,—पुनर्मव, करञ्ज, नखर,
कामाङ्गुश, करज, पाणिज, अङ्गुलीसन्धूत,
पुनर्मव, करायज, करकण्टक, खराङ्गुश, रति
रघ, करवृक्ष, कराङ्गुश । रा नि व १८ । त
गर्मस्थस्य पठे नासि भवति । सुखशीघ्र । नखो
नाम गन्धद्रव्ये । नखौ । तौ नखसचिप्य । च द
चन्दनाद्यतेल । नखाभेदे । प सु । च गु ५५ ।
क्षुद्रनिषावे । र्वर्जि, छोट्टे भिम् । वै निघ ।

नखकुट्ट । पु । नापिते । विका ।
नखगु(पु)च्छ[ञ्ज]फला । स्त्री । हन
निषाविकायाम् । श्वेत भिम्, श्वेत र्वर्जि ।
रा नि व ३० ।

नखच्छेदनम् । स्त्री । नखस्य कर्षणे ।
नखकाष्ठे । गुषा—“पीटिक
श्रीषरूपविराजन्तम् ।” ल द २०५ ।
सम्प्रसाधनम् । राज १५ ।

नखच्छेद्या । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ ।
नखनामा । पु । नीलवर्णे । वै निघ ।
नखनिकृन्तनम् । स्त्री । नखच्छेदनाय ।
नव । श चि ।

नखनिष्यावः (विका) । पु, स्त्री । शिन्धो
मे । छोट्टे भिम्, श्वेत र्वर्जि । रा नि व ३० ।
तत्पथ्याय,—उत्त निषाविका, अङ्गुलिफला,
याम्या, नखगुच्छफला, यामप्रनिषावी, नख
फलिनो । गुषा—गपुट-कपाय, कण्डग्रीधक,
नीध, चण्डीपन, रचिकर । Sec निषावी ।
नखपर्णो । स्त्री । हृदिकाभीक्षुपे । विशाति ।
नखपुङ्खो (प्यो) । स्त्री । मृदाया । पिङ्ग ।

रा नि व १२ ।
नखपुञ्जफला । स्त्री । श्वेतनिषाव्याम् ।
नखपृर्व्विज्ञा । स्त्री । शिन्धोधान्यविशेषे ।
रर्जि र्वर्जि । रा नि व ३० ।

नखभेद । पु । वातरोगभेदे । कुलत्वाद्दो ।
नखर । पु । नखे । अम ।

नखरगञ्जिनी । स्त्री । नखीनाम गन्धद्रव्ये ।
नखरञ्जक । पु । नखरञ्जोवर्णे । मेहेदौ
गोह । “तिमिर कोकदन्ता च दिवन्तो नख
रञ्जक ।” वै द्रव्यामि ।

नखरञ्ज(ञ्जि)नो । स्त्री । (Myrtus com-
munis) वृक्षविशेषे । मेहेदौ गोह । वै
द्रव्यामि । नखरञ्जत्वा । नवन । उड्ड ।

नखरायुध । पु । नखशस्त्रजन्तुमात्रे । सिद्धे ।
नखायुध } ताम्रचूडे । व्याघ्रे । रा नि व १८ ।
‘शशकशशकीगोधाभाजायाया ।’ अग्नि २०५ ।

नखराष्ट्र । पु । श्वेतकरवीरवर्णे । रा नि व १० ।
नखरी । स्त्री । नखीनाम गन्धद्रव्ये । श मा ।
अङ्गुलिष्याम् । वै निघ । [चि ।

नखविष्कारः । पु । नखायुधपचिमात्रे । श
नखवृक्ष । पु । नीलवर्णे । रा नि व २ ।
नखशङ्ख । पु । क्षुद्रगण्डे । श २ ।

नखच्छेदनायम् । नखच्छेदनायम् । नखच्छेदनायम् ।
नखच्छेदनायम् । नखच्छेदनायम् । नखच्छेदनायम् ।
नखच्छेदनायम् । नखच्छेदनायम् । नखच्छेदनायम् ।

भेदने वा' सु सू द्य । तस्य फल इङ्गुलायामम्
एकाङ्गुलविच्छेदम् । सुटो ड । यच्च हिन
भेदनयो प्रशस्त नवाङ्गुलम् । तवावि ।
“वक्रजधार दिमुखं नखश्रव नवाङ्गुल । सूज
शस्थो ह त्विच्छेदमेत्प्रच्छादलेखने ॥” इति ।

नखाङ्गम् । स्त्री । नखोनामगन्धद्रव्ये । शर ।
नखपत ।

नखाङ्गुरः । पुं । नखे । वै निष ।

नखाङ्गम् । स्त्री । नखोनामगन्धद्रव्ये । रमा ।

नखाभ्यङ्ग । पुं । नखे तैलमर्द्दने । “तद्विषयो
नखाभ्यङ्ग शिरोनासास्थि(लि)तापजित् ।” प्रयोग
पारिजात ।

नखायुध । पुं । सिद्ध व्याघ्र कुकुटादौ जन्तो ।

नखालि । पुं । छद्मशब्दे । शश ।

नखालु । पुं । नीलीहवे । रानि व ६ ।

नखाशो (इन्) । पुं । पेचकी । तिका ।

नखो । स्त्री । स्वल्पनखाप्यगन्धद्रव्ये । छोट
नखी । “नखं स्वल्प नखो मीका ।” भा । सा
रचोऽतीति राजवन्नम । नखोभावे । “नखो पञ्च
विधा प्रोक्ता गन्धाद्या गन्धवत् धी । काचिद्वदर
पत्राभा तथोत्पलदलोपमा । काचिदश्चतुराभा च
गजकण्टसमा तथा । वराहकर्णसदाशा पञ्चमो
परिकीर्तिता ॥” च द टो । तत्र वराहकर्णाभा न
थाद्या । सा विधा एका शङ्खनखा अन्ये यक्षाख्या
वन्तीच्छेदा । रमा । सा गुणा—यद्वर्ण
वार्तासज्ज्वरकुनरी लव उष्ण वर्ण मृदला स्वादु
वणविषालक्षीमुखदीगन्धहरी पाके रसे च कटु ।
भा । उष्ण कटु विषघ्नी कुष्ठकण्डूश्लेष्मी भूत
विद्रावणो च । रानि व २२ । इति यथा—
गीर्वाङ्काङ्गिकचित्तुस्त्रिन्ना मधुपाविता नखो
युज्यति । सङ्गेपात् यथाशाम गोमद्यादिषु गोमयजले
वा पक्वज्या । हृद्योपदेशन घृतेन भज्जघिला चूर्णी
कथं व्या । तत कुङ्कुमादिगन्धद्रव्येषु भावना
कार्या । सर्वेषां गन्धद्रव्याणां गन्धतीक्ष्ण
प्रवालमभावने कृत्वा रौद्रगन्धं कथं व्यम् । सा
को ५ च द ।

नखो (इन्) । पुं । नखायुधे जन्तो । अङ्गुरी ।

नखोत्थम् । स्त्री । विविधनखा । नखो,
उत्पन्नपत्राभा अश्वत्थराभा येति । च द वा व्या वि
महाराजधराकोते ।

नखोद्वयम् । स्त्री । कानागड, कुरकुराणी
इति द्वये । च द वा न्व वि । “विश्वगृध्रनखौ
द्वयम् ।”

नख्यम् । स्त्री । व्याघ्रनखे ।

नग । पुं । हवे । पञ्जते । यम ।

नगकर्णी । स्त्री । श्रेतापराजितायां । वै निष ।

नगगन्धा । स्त्री । राज्ञायाम् । वै निष ।

नगज । पुं । हस्तिनि । अटो सा ।

नगजा । स्त्री । क्रमपाषाणभेदे । रानि व ५ ।

नगजित् । पुं । पाषाणभेदके । रानि व ५ ।

नगणा । स्त्री । पारावतपद्याम् । वनउच्छे वा
मत्तारटिकौ । रमा ।

नगपति । पुं । तालहृत्ते । वै निष । पनसहवे ।

नगपथ्यायकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ।
वै निष ।

नगभित् । पुं । पाषाणभेदे । शीथरकुटि ।
रानि व ५ । करज्योडिपाषाणभेदे । वै निष ।

नगभू । पुं । पाषाणभेदे । रानि व ५ ।

नगभेदन । पुं । करज्योडिपाषाणभेदे । वै
निष ।

नगमाग । पुं । शानिधान्यभेदे । गुणा
शालिवत् । अक वि ।

नगरघात । पुं । हस्तिनि । व्याकरणम् ।

नगराङ्गम् । स्त्री । शृङ्गाम् । उंटे । रानि
व ६ ।

नगरोवक । पुं । काङ्के । तिका ।

नगरोत्था । स्त्री । नागरमुत्सायां । रानि व ६ ।

नगरोपधि । स्त्री । कदलीहवे । श च ।

नगहस्तिरु । पुं । गुदमज्जिकायां द्वित्रिज्यायां
वा । सुचि २०५ ।

नगहस्तिका । स्त्री । मृगकीर्ण । सुचि १५
च । कल्प ५५ ।

नगाटन । पुं । शानरे । तिका ।

नगाशय । पुं । हस्तिन-नामके महाकन्द
शब्दे । रानि व ७ ।

नगोक्ता । पुं । मिष्ट । मे । काङ्के ।
श च । पदिधि । यम । ३२ मे ।

नग्नहः । पु । स्त्री । नानाद्रव्यकृतसुराबीज ।
बाखर इति धोके । भ ।

नग्निका । स्त्री । अनागतानवकन्यायाम् । रा
नि व १८ । दुग्धिकायाम् ।

नघुपम् । स्त्री । तगरपादिके ।

नट । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १०१२ ।
श्रीणाकवृक्षे । अम । लीपवृक्षे । दंढनाल । मटा ।
स्त्री । परिपेक्षवृक्षे । रा नि व ८ ।

नटपत्रिका । स्त्री । वासाकुवृक्षे । वै निघ ।

नटपर्णम् । स्त्री । लघि । छात्र । वै निघ ।
गुडलघि ।

नटभूषणम् । स्त्री । हरिताले । रमा ।

नटमण्डनम् । स्त्री । हरितालविशेषे ।
गोमूला । पसु । हरिताले । रा नि व १२ ।

नटसज्जकः । पु । हरिताले । चिक्का ।

नटाख्यः । पु । श्रीणाकवृक्ष ।

नटी । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये । रा नि व
१२ । अशोकवृक्षे । वै निघ ।

नडः । पु । नली । नगधार्द्रा । रा नि व ८ ।

नडकौथिः (नन्दा) । ति । नलमयदेने । इ च

नडमीनः । पु । चिलिचिममखे । अम ।

नतम् । स्त्री । तगरपादिके । उश्वशीकुला ।

पसु । रा नि व १० । वा ए १५ अमट्टाद्यादि ।

“भद्रदास नतं कुष्ठ ।” च द सि धी यक्ष चि शत
पुष्पादिलेपे । “श्वपुष्प नतं कुष्ठम् ।” सि धी
पानीयकल्याणवृक्षे । “स्थिरा नतं हरिद्रे हे ।”
भा म ४४ । “नतवाचां किनो कुष्ठ ।”

नतद्रुम । पु । लताशाने । रमा ।

नतनाडिका । स्त्री । मरहदयात् मध्वरावि
पथ्यन्त काले । वै निघ ।

नतनासिक । ति । चूदनासायुक्ते । शीमा ।

नताङ्गौ । स्त्री । कर्कटगङ्गायाम् । मद व १ ।

नदनु । पु । सिद्धे । शमा ।

नदी । स्त्री । अनूनाटसहस्रधनुष्याम् जल
प्रवाहे । तञ्जलगुणा — लघु, पाचन, रुचिकर,
मधुरं, हृष्यदुष्ण, दाहलघासघ्न ।

नदीकदम्ब (म्ब) । पु, स्त्री । गोरच-
सुष्ण्या, मन्नाशवणिकायाम् । रा नि व ५ ।

नदीकान्तः । पु । हिमालयधे । हिमालय ।
रा नि व ८ । जलवेतसे । वै निघ । सिन्धुवार
वृक्षे । मे ।

नदीकान्ता । स्त्री । काकजहायुषे । रा नि व
४ । श्वकारवेतसे । छाटे उच्छे । जम्बूवृक्षे ।
क्षाम शीघ्र । मे ।

नदीकुठेरक । पु । नदीवृक्षे । रा नि व १२ ।

नदीकूलप्रिय । पु । जलवेतसे । मटा ।

नदीजम् । स्त्री । रीतीश्वरी । पु । अर्जुनवृक्षे ।
पसु । यावनाले । हिमालयधे । रा नि व ८ ।
नदीनिष्पाद्ये । रा नि व १६ । खड्गरीवृक्षे । वै
निघ । विट्माविके ।

नदीजलम् । स्त्री । नद्या जले । नदीवृक्ष ।
सर्वे एव नद्या प्रादुर्भूता गुरुजला पश्चिमसुखगा
नघुसनिखा, देशविशेषगुणानुसारेण गुरुलघु
जलाय भवन्ति । तथा विस्त्राग्निं पृथ्वीमुखगा
वाताटीष पश्चिमसुखगा पितृशं भनाम दक्षिण
सुखगा पितृद्वेकम् उत्तरसुखगा पथ्यपाकश्च
कुन्वन्ति । हिमवद्विष्यमलयमत्तादिप्रमत्ता नद्य
गिरीरोगादोन्तनयन्ति । पारियाचप्रमत्ताय तान्
नाशयन्ति । इति देशविशेषान्नदीजलगुणा । सामान्य
नदीजलगुणा — लघु लघु पाचन क्षीपन रुच्य
लघासं पथ्य मधुरम् हृष्यदुष्ण । कालभेदाद्गदी
जलगुणा — यथा प्रादुर्भावी नदी जलसेवनात्
पीनवृक्षकफदासकासा ग्राह्यते, शारदीयनदीजल
पान पथ्य वातकफवृक्ष, हेमन्तनदीजलपान शुद्धि
प्रदम्, शिशिरवसन्तकाली नदीजल सन्तापप्रमन
लघादाहवमिश्रमप्रमन, तथा शीतनदीजले
सहस्रधनुष्य करोति । रा नि व १४ । “तथा प्रायश्चमा
यान्ता पश्चिमागुमनाक्षया, ससैकता सपापाया
द्विविधा चान्द्रवादिनी । एव चतुर्विधा नदी
वातपितृकफात्मिका ॥” अथ पाषाणनदीगुणा —
“घनविमलशिलानां म्हालनात्पातफेन वदलसज्जल
वीचीच्छन्नसदीभट्टम् । ननु लघु च सुशीत
माति चोष्ण घनघ्न हरति पवापिण लेभक्तहारि
सम्यक् ॥” सपाखकनदीगुणा — “घनविमल
तोय सैकताया प्रवाहो न च भवति लघुल
लेभक्तवति पितृम् । भवति मधुरमेव किञ्चिदुष्ण
कषाय भवति पवनकारो शोथमूर्च्छा निहन्ति ॥
गङ्गा सरस्वती शीथो यमुना सरयू सप्त । विषा
सरावती नीला उत्तरा पूर्ववादिनी । हिमवत्प्रमत्ता

सोता हिमसम्भवशीतला । समा सञ्जगुर्मेदो
वातश्लेष्महरा मृद्याम् ॥ आसां नवशतैर्धुंका गङ्गा
प्रोक्ता मनोविमि । तथा चर्मखतो वेदावतो
पारावतो तथा । क्षिमा महानदो पीता मूसकन्या
मन्त्रिणी । श्रवती शैबलिनाय सिन्धुयुक्ता
समुद्रगा । वातपित्तहर नीर विदोषण मत परम् ।
श्रमलानिहर हृत्पुच्छराशानुगामि च ॥” इति नय
उत्तरानुगा । “तापी तापा च गोलोमी मोतसो
सखिला मङ्गी । सरस्वतीधुता नद्यी नन्ददापश्चिमा
नुगा । आसां ज० घम पीत पित्तघ्न कफहृत्तघ्न
वातदोषहर इत्य कण्डू कुष्ठविनाशकम् ।
पश्चिमाद्रिसमुद्भूता गीतनी पुष्पभावना । आसां
शीत जल वापि कफवातविकारहृत् । पित्तद
शमा मल्य सूत्रदोषविकारहृत् । पूर्णा पथ्विनी
वेता प्रवीता च वरानना । द्रोणा गोवर्धनी यान्या
गीतमनुगता इमा । कावेरी वीरकाला च
भीमा चैव पथ्विनी । विभावरी विशाला च
गोविन्दी सदनस्वसा । पावत्यशपरा नद्यो दक्षिणी
दिग्गमा इमा ॥” इति ७६ ।

नदीजा । स्त्री । जलश्याम् । क्षिप्रम् । वै
निघ । अग्निन्यासे । रा नि वृ० ।

नदीन । पु । वरुणशब्दे ।

नदीनिष्पाव । पु । शिखीधानाविशेषे, कटु
शिख्याम् । म नदीचवर्णे । कं तोरे चावरे ।
तत्पुत्राय, —कटुनिष्पाव, कर्बूर, नदीज ।
गुणा—तिक्त कटु गुरु रक्तकार वातकफद
रुच कषाय विपदोषहरय । रा नि व १६ ।

नदीवहल । पु । मेघद्वयाम् । वै निघ ।

नदाभक्षातज । पु । भक्षातकविशेषे, पानीय
भक्षातके । पमु ।

नदीभव । पु । चन्द्रशब्दे । वै निघ ।

नदीमातृक । पु । देशभेदे । यो नद्यन्वुमि
पात्यते । “नद्यन्वुमिधं तो धान्ये नदीमातृक
उच्यते ।” रा नि व २ ।

नदीमायकम् । स्त्री । श्राकभेदे । गुणा—
“विषदः गुरु शीतल सममित्यन्दि चोच्यते ।” च
सू २०७ । [व ८ ।

नदीया । स्त्री । अग्निमय्ये । श्विनि । रा नि

नदीवट । पु । वटोद्भवे, श्लक्ष्णवटोद्भविशेषे ।

नदीवटे । मं दुजावट । मं गालिवाल । गुणा—

कषाय मधुर शीतल पित्तघ्न दृष्टादाहयमयास
हृदिहरय । रा नि व ११ ।

नदीसर्ज । पु । अर्जुनशब्दे । रा नि व ८ ।

नदेयो । स्त्री । जलवेतसे । वै निघ । भूमि
जम्बूम् । श च ।

नद्यम् । स्त्री । कृष्णाञ्जने । वै निघ ।

नद्याम् । पु । समशीलक्षणे । हि कौकुया ।

म कीतुम् । रा नि व ४२३ । गुणा—कटु उष्ण
रुच मुखगोधन । दाही दीपन कफवातघ्नय ।
व निघ ।

नद्यावर्त्त । पु । मयभेदे । वै निघ ।

नधो । स्त्री । चम्पकभन्गा, चम्पकजी । श च ।

नन्द । पु । बृहज्जम्बूम् । वटु काम ।

नन्दक । पु । नन्दोद्भवे । कुन्दुरी । भेके ।
विका ।

नन्दकि । स्त्री । पिप्पल्याम् । श च ।

नन्दगोपिता । स्त्री । राधायाम् । श च ।

नन्दन । पु । मधुनिषावे । भूक्षेपिम् । पमु ।
भेके । श ८ । स्त्री । सरलदेवदारो । रत्नाञ्जने ।
वै निघ । विषयचभेदे ।

नन्दनजम् । स्त्री । हरिचन्दने । रा नि व १२ ।

नन्दनविषम् । स्त्री । तन्नामकश्चक्षुष्य त्वक्कार
नियोसविधे । सु कल्प रेख । See त्वक्कारनियोस
विषम ।

नन्दनो । स्त्री । चन्द्रशरे । शनिम ।

नन्दा । स्त्री । सुरसायाम् । वावृहेडूनी ।

पमु । योनिरोगविशेषे । बाल्य तन्नामकमातृका
यहि । तथा च प्रथमे दिने मासि वर्षे वा बाल
आक्रान्ती भवति । तन च ज्वरादिभवति । च द ।

नन्दा (न्य)वर्त्त । पु । तगरपुच्छशब्दे ।

७३२ शूलश्रीं । रमा । मयविशेषे ।
गुणा—नन्दावर्त्तसु सदाही कफपित्तविनाशन ।
राज ३५ ।

नन्दिक । पु । नन्दिशब्दे । श ८ ।

नन्दितक (द्व) । पु । धवशब्दे । भा ।

नन्दिनक । पु । धवशब्दे । वै निघ ।

नन्दिनो । स्त्री । नटमास्याम् । रेणुकायाम् ।

देरु । रा नि व १ । हरीतक्याम् । नद ११ ।

नन्दिहचे । प्रियङ्गी । गुच्छकरश्चे । शुक्रापामार्गे ।
वै निघ । चन्द्रश्रे । तोकुम्भरी । भा ।

नन्दिपादप । पु । नन्दिहचे । वै निघ ।

नन्दिहृष्यः । पु । कलाये । वै निघ ।

नन्दिहृक्ष । पु । नन्दिके । नैषधश्री । पतु ।

नन्दो (इन्) । पु, स्त्री (न्दौ) । नन्दिहचे । वट
हचे । प्रचक्ष । से । गुच्छकरश्चे । रानि वट ।
शुक्रापामार्गे । रानि व ४ ।

नन्दोकामुकः । पु । पानीयामलकी । वै निघ ।

नन्दोमुखः । पु । वज्रधान्यविशेषे । दीर्घगोधूमे ।
वै निघ । प्रवजातीयपचिविशेषे । ग्रीहिजाति
मेदे । सु सू ४६ अ । गुणा — “निशुकी दीर्घ
गोधूम क्षत्रिन्द्रीसुषामिध ॥”

नन्दोमुखा (खो) । स्त्री । शकशय यव ।
निद्रायाम् । गोधूमे । वै निघ । जलचरपक्षि
विशेषे । च सू २० अ । “सूना कठोरा हजा च
यस्यायक्षपरि स्थिता । गुटिका जम्ब सट्ठी प्रोक्ता
नन्दीमुखीति सा ॥” निशुकगोधूमे । “शुक्रला
हृ हणी पथ्या तडत् नन्दीमुखा श्रुता ।” भा ।

नन्दोवरल । पु । सागरशङ्कमख्ये । वै निघ ।

नन्दोर्वित्तः । पु । तगरै । वै निघ ।

नन्दोवृक्षः । पु । अधोमुगपत्रासि “अत्रत्य
विशेषे । गन्ना अयथे । पसु । कोडणदेशप्रसिद्धे
सुगन्धवृक्षविशेष । पु । गीह । हि वै लघापिपर ।
ते वद्विदुः । तत्पथ्याया, —तुनिक, तूणी,
पीतक, कच्छप, नन्दो, कुटेरक काल, तुम्र,
कुवेरक, कुण्ठि, कण्ड, कान्तनक, तुषि,
कृषि, तुन्द नन्दिक, नन्दिहृष नन्दिहृक्षः ।
पा सू ३५ अ अन्वडादिष । “नन्दीहृषपलाश
कच्छुरा ।” सु सू ३८ अ न्ययोधासि । गुणा —
“नन्दीहृषो यत्र स्वादु तिक्ततुवर लणक ।
कटुपाकरसो यादौ विपषितकफासजित् ॥”
भा । कटुनिक शीत विषासदाहृष । शिर
योडाश कुष्ठ सुगन्धि पुष्टिबीजकरय । रानि
व २२ । गाभ्यायाम्, गद्गभाण्डे वा । सु सू ७८
अ अन्वडादिष । गण्यद्रशाम् । रसा ।

नन्द्यावर्त्तः । पु । तगरै । वै निघ । मन्मभेदे ।
तदगुणा — सयाही, कफपित्तविनाशी ।

नपुंसकम् । स्त्री, पुं । यण्डपुहये । स्त्रीवे ।
रिण्ड । गव ध्रुवाशुल्यात् पुमान्, आत् वशात्

ल्यात् स्त्री । सामग्रादुभयो नपुंसकमिति कारणम् ।
नपुंसके जाते गर्भचिह्नं यथा—यथा पायं हयसु
व्रतं पुस्तान्निर्गतमृदर प्रागभिहितनक्षत्रं तथा
नपुंसकमिति विद्यात् । नपुंसक चतुर्विधम् । यथा
—आसिक्यय सुगन्धो च कुम्भीकर्येयं कक्षया ।
सरितसन्तसौ जेया अशुक पण्डसङ्गित । सुशा
र । तेषां खचणादिक तत्तत्शब्दे स्यम् ।
नप्तृका । स्त्री । चटकविशेषे । सु सू ४६ अ ।
गुडुषिकायाम् । वै निघ ।

नभम् । स्त्री । कमले । रानि व १० ।

नभः । पु । आषणमासि । शर । अम । (सु)
स्त्री । आकाशे । पत्रे । अमघातो । वै निघ ।

नभःकेतुः । पु । धूलौ । शृङ्गा ।

नभःक्रान्ती (इन्) । पु । सिद्धे । शमा ।

नभःसङ्गमः । पु । पक्षिणि । अम ।

नभस्यमशः । पु । चित्रापूपे । मे ।

नभस्यः । पु । भाटपदे मासि । अम ।

नभा । पु । आषणमासि । घ्राणे । विसतली ।
ने । पलितशीर्षे । घरणि । नैवे ।

नभोऽस्वप । पु । चातकपक्षिणि । हे व ।

नभोरेणु । पु । नौदारे । विका ।

नभोलयः । पु । धूमे । शर ।

नमष्कारो । स्त्री । दुग्धपुच्छीहचे ।

नमस्कार । पु । विपमेदे ।

नमस्कारौ । स्त्री । गृधिरिकाशकै, वराह
क्रान्तायाम् । वराहक्रान्ता । पसु । गृध्रलज्जालु
कायाम् । रानि व ५ । वा सू ३५ अ “अन्वडादिष ।
“अन्वडा मधुक नमस्कारौ ।” नोलद्रूषायाम् ।
वै निघ ।

नमेकः । पु । सुरपुत्रागहचे । श्रवश्रुताः ।
छगना । रानि व १० । सरलदेवदारौ । वै निघ ।
चद्राणे । मुरिप्र । [भा ।

नमूः (का) । पु । विसतले । मद व ५ ।

नयनम् । स्त्री । नेत्रे । रानि व १८ ।

नयनचन्द्रनील । पु । नेत्रोर्गे खीर ।
विकट विजला मन्त्री शटी राधा गृही द्राघा
मोलीयल काकीली यहिमधुक वला मागकेयर
हृषती कण्टकारी एषा प्र २ प कान्तमोह

प चम १ प । चारी विप्रलाकायन तदनु
तिलहेलेन चने भद्रराजसेन भावयेत् । वटो
वदराख्यवत् । जिह्वे जिह्वा, दौकङ्गाश्री,
श्री, दान्ता, उठ्ठ, ज्ञाना, नीलापन,
दौकना, यष्टिभू वेडेला, नागेश्वर वृहती,
कटिकारी अष्टोक २ प काष्ठानोश् १
प अर्ध १ प । अष्टे जिह्वाहाथ, ७९पत्रे
तिगैतन, शेषे डीमराजसेन भावना निवे ।
वटो दूत-अष्टोत्तराश्रि । मेघ ।

नरनचिन्तक । त्रि । दृष्टिविज्ञानकुम्भे ।
भा नेरीचि ।

नयनप्रसाद । पु । कतकहृदे । वै निघ ।

नयनप्लव । पु । नेत्रयोर्युपूर्णले । मानि ।

नयनबुद्धि । पु । नेत्रबुद्धे । “विद्यादाद्बुद्धि
बाहुल्य स्वाङ्गुलीदरसमित । द्वाद्बुद्धि सर्वत सादं
भिवद्भयनबुद्धिम् ॥” सुउ १५ ।

नयनशोणाञ्जनम् । स्त्री । नेत्ररोगे चञ्च
नम् । पिप्पलीतण्डुल सैन्धवलवण मरिच रसाञ्जन
कृष्णाञ्जन समुद्रफेन शर्करा पुननवा हरिद्रा
रक्तचन्दन यष्टिमत्तु तुल्य हरिद्राकी मन शिप्ता
निम्बपत्र रोष फटिकारी शङ्खनामि कपूर एषां
चूर्णं प्रसम लोहपात्रे ताम्रखण्डे न मधुना मर्दयेत् ।
पिप्पलीना, मैत्रक, मरिच, त्रिफला, शर्करा,
समुद्रफेन, टिनि, श्वेतपत्रा, हरिद्रा, ब्रह्म-
चतुस यष्टिभू, जूँ, हस्तोतरी, मनोज्ञान,
निम्बपत्रा, गोष, कटिकारि, शङ्खनामि,
कर्पूर—ममताग शृङ्गार्धं करिद्रा लोहपात्रे
ताम्रखण्डपात्रा मधुन मर्दित मर्दन करिदेव ।
इहाव अञ्जन अष्टोत्तराश्रि । भा ।

नयनापाङ्ग । पु । नेत्रपान्ते । अम ।

नयनी । स्त्री । कनीनिकाशः । श्रव ।

नयनोपान्त । पु । अपाङ्गे । रानि व ८ ।

नयनोर्ध्वगरोमराजि । स्त्री । धुवि । डूव ।
रानि व ८ ।

नयनौषधम् । स्त्री । श्वेतपातुकाशये । वृष ।

नर । प । मनुष्ये । नीलहृदे । रानि व ८ ।

स्त्री । गन्धर्व । दामकर्पूर । ने ।

नरङ्गम् । स्त्री । शिमे । पु । वरङ्गके । नाश्री ।
उषा ।

नरटङ्गणम् । स्त्री । नरसार । निशादल ।

नरनामा(न्) । पु । नीलीहृदे ।

नरनामिका (नो) । स्त्री । गम्यु, मत्ता
स्त्रियाम् । शर । तिका ।

नरप्रिय । पु । नीलीहृदे । रानि व ८ ।
पारावते । वै निघ । [वृष ।

नरमालि(नि)नो । स्त्री । गम्यु, मत्ता स्त्रियाम् ।

नरमूलम् । स्त्री । मानुषमूले । माश्वेश्वर मूले ।

गुणा—आमल्य कृमिविषय तिलोय लवण वृक्ष
भूतघ्न लक्ष्मण वृक्ष वातहरश्च । रानि व १५ ।
“मानुष चारकटुक तिलोय लवु धीच्यते । चक्षु
रोगहर वृक्ष दीपन कफनाशनम् ॥” “चप्रसूताया
घन मूष प्रसूताया द्रव लघु । न कि गुणविशेष
स्यात् समता पाकवीर्ययो ॥” अत्रि ८५ ।

नरवल्लभ । पु । कपीते । वै निघ ।

नरवृक्ष । पु । नीलीहृदे । रानि व ८ ।

नरपण्ड । पु । “भविष्यकारजन्मपुरुषमेदि । श्रु-
नशू मय । यथा—“मन्दाप्यवीजात्यवलावृष्ट्या
स्त्रीवे च हेतुर्विहृतदयस्य ॥” च मा २५ ।

नरसादर । पु । नरसार । निशादल । मेघ
महाप्रद्वारावकी ।

नरसार । पु । निशादल इति ख्याति द्रव्ये ।
हि नोसादर । तत्कारणविधि—“श्रीष्ट वा माह्विष
गन्ध पुरीष मज्जा गत । चारपाकविधानेन
वृक्षारसिद्धिरुच्यते ॥” गुणा—“पटुप्रतिशो नाना
खावण शोथहृत्तिम । यक्षहृत्त ज्वरे ज्वरि
शिर शनैः श्वदादिषु । जनरोगे रक्तपित्ते कासि
भगामये तथा । योगिश्चापत्तु च शोयो ररसार
सुखावह ॥” रसास । तच्छुद्धि—“नरसारो
मवेच्छु हृत्तये विपाचित । दोलायत्तये यत्नेन
भिवभिर्गमिसिद्धये ॥” अत्रि । सा की ।

नरसिद्धरूपध्वर । पु । विषमज्वरमेदि ।
“विदग्धेन्द्रसे दृढ श्लेष्मपित्ते व्यथयते । तेनाहं
श्रीतल दृढमहमुष्ण प्रजायते ॥” निदा ।

नरहरि । पु । राजनिघण्टुकारि ।

नराङ्गमेदिनी । स्त्री । जटामाण्डाम् ।

नराधिप । पु । महास्वधृष्टे । वृष्टि २०५ ।

नरो । स्त्री । सादयाम् । जटा । तद्यायाम् ।
छामडा । वै निघ ।

नरेन्द्रः । पु । चारम्बे । काहागुरुवे । सु
चि १६५ । विषवेवे । मी । राजकि । चि १ ।
नरेन्द्रद्रुम' । पु । चारम्बे । मोनांग
गोह । भैष कृष्ट चि । "प्रतीकाकंधु क्खरेन्द्रमा
याम् ।" च द ऊष्ठ चि ।

नरेन्द्राक्षः । पु, स्त्री । काहागुरुणि । वै निघ ।
नकटकम् । स्त्री । नासिकायाम् । ऐ च ।

नर्त्तक' । पु । मधुरे । करिणि । ऐ च ।
देवमले । शर ।

नर्त्तका (स्त्री) । स्त्री । नलिकानामनन्त्रये ।
रा नि व १२ । हलिन्याम् । मयथ्याम् ।

नर्त्तनप्रिय' । पु । मधुरे । वै निघ ।

नर्त्तापहारकः । पु । धूलोकदम्बे । वै निघ ।

नर्मठ । पु । खपरे । शीपत्र । हारा । सूय' ।

नर्मठ' । पु । कुचाये । शर । मीथुने । वै निघ ।

नर्मदा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे ।

सा विष्यपादवाहिनी । तन्नलगुण्य — खपु शीतल
पथ कफपित्तप्रकोपकर सव्यरोगघ्न रुच्य मधुरश्च ।
रा नि व १४ । मृदायाम् । ऐ च ।

नर्मरी' । स्त्री । सरलायाम् । निष्प्रायाम् ।
भक्षायाम् । मी ।

नलः । पु । Phragmites karka
Syn Arundo karl a) खनामख्यातद्वये ।

दूर्वाकारादुरोन्म सुपिर खनामप्यात । सु सू
३८५७ । नल । भ देवनाल । क देवनाल ।
ते किङ्केशगडि । तत्पथ्याय, — धमन, पीटगल,
नाल, मड, कुचिरभु, कौचक, दीर्घवश,
सूयमध्य, विभोपण, छिद्रान, मधुपत्र वश
पत्र, मधुच्छद, लालवश । अय द्विविध
चुटदीर्घमेदात् । तयो प्रथम शीतकपाय मधुर
रुचिकर रक्तपित्तघ्न दीपन भलदय । देवनाल
मधुर हृष्य रूपद्रव्याय दीर्घाधिक रक्तकफणि
प्रमल्लय । रा नि व ८ । वा सू १५५ वीरतरादि ।
"इवादीनी नल कुम्भय गुण्ड गन्दा ।" खगमे ।
थांगर्ज । सु सू ३८५७ वषपञ्चमूत्रे । ताक्षीमपत्रे ।
वै निघ वा व्या दश्मूनादितले । कदम्बश्चे ।
मातुमुड्डवे । देवनाये । सुगमे । वै निघ ।
स्त्री । परे । रा नि व १० ।

नलकम् । स्त्री । भाखास्थनि । ऐ च । पृष्ठा-

स्थनि । पिठेन्न हाङ् । रा नि व १८ । पृष्ठावे ।
गणवीज । वै निघ । [भा म ३४ ।

नलकास्थि । स्त्री । माहीवतारभ्यास्थिपञ्चसु ।

नराकिनो । स्त्री । जागुदेने । जान्यस्थनि
महायाम् । ऐ च ।

नलकीलः । पु । जानुदेने । ऐ च ।

नलदम् । स्त्री । उशीरवतीतच्छविशामञ्चके ।

उशीरभेदे । भा रेवतीय चि । "पञ्चद्वयाय
नलदे ।" प्रमापकञ्च चि । "नल"तुरगगत्या ।

पुथरगे । उशीरे । मी । वै निघ दाह चिरसादि
गुण्याम् । वा व्या चि दश्मूनादितले । मटा
मासा । सु सू ३८५७ । च म ४५५ चन्द्रनादि । वै

निघ र पि चि चन्द्रनादिचूणे । च द यञ्च वि
खवद्वायचूण । वा व्या ण्णादितले ।

नलदम्बु । पु । निम्बहृत्वे । भूरिप ।

नलदा । स्त्री । मटामास्थाम् । रा नि व १२ ।

उशीरे । परानि । वै निघ ।

नलदाम्बु । स्त्री । उशीरभेदे । वै निघ ।

नलपट्टिका । स्त्री । नलनिर्मितपट्टिकायाम् ।

नलव प्राणि, छेष्टे, मंश्व । हारा ।

नलमोनः । पु । विलिचिमसखे । चम ।

गुण — कफकारकम् । अग्नि २२५ ।

नलमूलम् । स्त्री । शीरपमूले । वेणीत्र मूल ।
सु सू ३८५७ ।

नलिक । पु । ली । वै निघ ।

नलिका । स्त्री । इन्दौरालतायाम् । रा नि
व ३ । सि यो यञ्च वि चन्द्रनादितले । ताडो

शादि । वै निघ । खनामप्यातसुगन्धवल्कले । सा
च खतरापये तत्रास्या प्रविष्टा सुगन्धा प्रबालाकृति

प्रवाता इति क्वचित् प्रमिष्टा, पवारी इति च
क्वचित् व्याता । नांत्को । भ नलिकाज्जा ।

क वेतलखिते । तं पञ्च मुक, सुगन्धिद्रव्यम् ।
तत्पथ्याय — कपोताहि, विट्मलमिका, लवीत

वाणा, ललिनो, निम्बान्धा, श्वपिरा, आगानो,
स्तुत्या, रक्तदला, नक्षत्री नटो । खषपम् —

'मध्ये सारविहीना या सरसा कौटवजिता ।
नलिका सा भवेद्भद्रा ॥' भैष । गणा — तित्ता

कटुका तीक्ष्णा मधुरा हिमा क्षमिणी घातोदरघ्नी
अशूलघ्नी मलशोधनी च । रा नि व १२ ।

"नलिका शीतला लघु चक्षुषा कफपित्तघ्नता ।

इत् । "आग्नवातवृक्षामकठकण्डूश्वरावहा ।"
भा ।

नलिकायन्त्रम् । स्त्री । तन्नामकं उदररोग-
प्रमनाये यन्त्रविशेष । लघु यथा—"दिशरा
नलिका विह्वलनिका वा दशोदरे ।" अत्रि ।
नलित । पु । तिङ्प्रत्ययः । टेटो पाठे ।
ना नलिता पाठा । तत्पथ तिक विह्व-
यकमयः राश ।

नलिन । पु । सारसविवि । अम । पानो
यामलकः । न च । स्त्री । कमले । राजिव १० ।
श्रुतश्रीमन्त्रिके । श्रुतं भुक्ति । चन्द्राय ।
श्रीश्याम् । लम् । टिप । पद्मकेशरः । सुच ३५ ।
नलिनकेशरम् । स्त्री । पद्मकेशरे । सुसू ३८
अथशनादि ।

नलिनो । स्त्री । पद्मिन्याम् । अश्वत्थ कीड ।
राजिव १० । नलिकायाम् । नाग्लो । वे
निच ३५ अर्थे निविडडादिष्वन्ति । नारिकेल
सर्वे । विका ।

नलिनोदलम् । स्त्री । पद्मपत्रे ।

नलिनोरुहम् । स्त्री । मृषाले । अश्वत्थ
छोटे । राजिव १० ।

नलो । स्त्री । नलिकानामके गन्धद्रव्ये । राजि
व १२ । मन शिलायां । विश ।

नलुका । स्त्री । नलिकायाम् । नाग्लो ।
जातोदधे । वे निच ।

नलोत्तम । पु । देवने । राजिव ८ ।

नल्वकी (इन्) । पु । नले । नल । नैव यो
व्यावि ।

नल्वर्ष । पु । शीघ्रपरिमाणे । १६ शे । पप्र
१५ । वा ३६५ ।

नल्ववतगा । स्त्री । काकनासायां । श च ।

नव । वि । नूने । पु । रक्तपुननवायाम् । रा
जिव ५ ।

नवकापिकगुगुलु । पु । भगन्द्रे दित ।
"नवकापिकगुगुलुमिश्रितैकाशयोजिता । गुडिका
श्रीयगुग्गुलुमिश्रितैकाशयोजिता ।" रसर । भा ।

नवगान्धिका । स्त्री । नवमालिकायाम् ।

नवज्वरहरो (वटी) । स्त्री । नवज्वरे रस ।
पारद गन्धक विष त्रिकटु त्रिकला यज्ञदन्तीषो नानि

प्र समानि । शीघ्रपरीरुषे मर्दन गजपुटे पाकय ।
पात्रा, गुरुक, विष, उटे, पिप्लु, मरिच,
हरीतकी, बहेडा, आनना उन्न मथीवोह,
अठोरा गन्धक, इगुरुवात्र रसे मर्दन उ
गजपुटे पाक दद्रिवे । नाना पाकलायेर
जग्न । भा ।

नवज्वरेभसिह । पु । नवज्वरे रस । "यज्ञ
मृतं तथा गन्ध लोह ताम्रस्य सोषकम् । मरिच
विषलो विष समभाग विचक्षणम् । अर्द्धभाग विष
दद्यात् सद्यैव हारमहम् ।" पात्रा, गुरुक, लोह,
तामा, मोषा, मरिच, पिप्लु, उटे, अठोरा
> तो विष ॥ तो जग्न दिश २ दिन
माडिवे । रसासं ।

नवदलम् । स्त्री । कीमलपत्रे । इच्छन् ।
पद्मकेशरसमोपपद्यते । तत्पथ्याय,—सम्बतिका,
सन्तर्प, सन्तर्पि । अम ।

नवधान्यम् । स्त्री । प्रत्ययधान्ये । नूतन धान्य ।
गुणा—तच्च मालिन्यात् शीतसां सुतिष्ठपत्रेषां
करोति गुरु च । वा मू ६५ । अर्थ । "वृषास्त
यत्र मोधनतिलमाया नवा हिता ।" राजिव १६ ।

नवनी (तम्) । स्त्री स्त्री । दुग्धजसारे । टैटिका
ननि, नान् । तत्पथ्याय,—नवाङ्ग, नवनी,
सरज, मयज डियद्रवीन दधिसार, कल्लूट,
दधिज सार डियद्रवीनक । तन्नानादुग्धजलात्
दशविध । गव्य माहिषमाजमाविक गह्वर्भनमोष्टम्
ऐङ्क ह्रासिक मातुष्यमशीजसति । विशेषा
स्वल्पपथ्यायि मय्या । सा गुणा—शीतं वर्धत
वृद्ध मधुन ह्वय सपाहक वातघ्न कफघ्न रुच्य
सर्वाङ्गशूलघ्न कासघ्न यमघ्न सुखजाक कान्तिप्रद
पुष्टिकर चक्षुष्य । गव्य नवनीत—सर्वदोषघ्नम् ।
नवीत—शीतम् रुच्य मधुरं ह्वय वातघ्न कासघ्न
हृदि—रं कफघ्नक सुपाहि शूलघ्न । दधिज नवनीत
—वलपुष्टि रं दध्यासन्तापहरं चक्षुष्य यमघ्न
तपन पित्तघ्न । तथा—एकाङ्गाद्युषित मीरुसुत
रोसरगन्धम् । अज्य सज्वरीमाथे दधिज तद
एत सममिति । राजिव १५ । माहिष
नवनीत,—कषाय, मधुरं, शीत, ह्वय, बल्य,
वाहि, पित्तघ्न । क्षाग नवनीत,—बल्य,
दीपन, कफकासघ्ननेत्ररोगघ्न । आविक नवनीत,
—हिम, लघु, कफवातघ्नन, गुदघ्नी शूलहर ।
ऐङ्क नवनीत,—कफ, शीतल गुरु, दीपन,

मेधानाशि, पुष्टिकर, मेदोवर्धकश्च । हासिको नवनीतः,—कपाय, शीतल, लघू, तिक्त, विष्टभि, कफपित्तक्रिमिनाशि च । अश्वीज नवनोतः,—कट कपाय, उष्ण, चक्षुष्य, कफघातघ्नश्च । गार्दभ नवनोतः,—लघु, कपाय, बल्य, दीपन, कफघातघ्न, मृदुदीपनाशि च । श्वेद नवनोतः,—शीतपाकि त्रण क्रिमि कफघात वात नाशि च । मानुष्य नवनोतः,—लघु, रुच्य, दीपन, चक्षुष्य, मज्जामय विषदीपहरश्च । (नीतम्) कुन्दुगुडीटो । मेघ गृह चि वृहज्जीरकायमोदके ।

नवनोतकम् । स्त्री, पु । गन्धके । आग्न्या-
ग्नौ श्रुतम् । रसा स ।

नवनोतजम् । स्त्री । घृते । रानि व १५ ।

नवनीताह्वयगन्धः । पु । आमलासार वा
लाठ्या गन्धक इति लोके प्याते गन्धक भेदे ।
रसा स नेत्राग्निरसे । [निघ ।

नवनोतोद्भवम् । स्त्री । दधनि । घृते । वै

नवपल्लवः । पु । कीमलपल्लवे । मृरिप्र ।

नवफलिका । स्त्री । अचिरजातरजम्भायां
श्रियि । मे ।

नवमल्लिका (स्त्री) (मालिका) । स्त्री ।
J Zambac floribus multiplicatis)
खनामख्याते पुष्पवृक्षविशेषे । सा योषोद्भवा ।
वासन्ती नेयाली मंडली नेवारो इति लोके ।
वाग्यो गौह । म रीमालो । क विरचनभिदे ।
वसुभोगरा । तत्पर्यायः,—मद्रवणा, देवता,
गन्धनिलया, मालिका, योषभवा, अतिमोदा
योषी, येभी, योषोद्भवा, सख्या, सुकुमारी,
सुरभि, रुचिमल्लिका, सुगन्धा शिखरिणी,
नवाली । गुणा—अतिशीता सुरभि मन्त्ररोगघ्नी
च । रानि व १० ।

नवयौवना । स्त्री । युवत्याम् । धारा ।

नवरत्नम् । स्त्री । वज्र मोक्तिक मापिक नोल
मरकत गोमेद पद्मराग वैदूर्यं प्रवालेषु नवमणिषु ।
प सु । तद्देवतानि मूर्त्यादयः । तद्वारणविधि—
“वैदूर्यं धारयेत् सूर्ये नीलवस्त्रमालाञ्जने । आद
मेधेऽपि माणिक्यं पद्मरागं मण्डले । गुरो सुभा
मनो वज्र मनो नील विदुग्धा ॥” होषिका ।
तत्पुष्टि—“विदुग्धा आरवर्गेण तान्यं गोदुग्धत
क्षया । पुष्परागज सन्धाने पुष्पवस्त्रादयस्युरे ।

तण्डुलीयजलेज्ज नोल नीलीरसेन वा । रोचना
मिश्र गोमेद वैदूर्यं विफलाजले ॥” मारण
यथा—“लकुचचारसम्पिष्टे शिलागन्धकतालके ।
वज्र विनायरवाणि म्रियन्तेऽष्टपुटे खनु ॥” र
चि ७५ ।

नवरत्नदेवता । त्रि । वल्वादिरवानामधिष्ठाय
देवते । See नवग्रहम् । [१२ ।

नववस्त्रभम् । स्त्री । दाहागुण्डि । रानि व
नवविधानम् । स्त्री । मृपशाकव्यञ्जनमिष्टी
दनोपदशवितर्दिशसधानरीचीषु । वै निघ ।

नवशस्यम् । स्त्री । नवीनधान्ये । वै निघ ।

नवसागरम् । स्त्री । वज्रसारं । वै निघ २५
चय चि चयकेसरिरसे ।

नवसार । प । नरसारं । निशादन ।

नवस्(ता)तिका । त्रि । नवप्रसूतायां । वा उ,
३३ अ ।

नवाङ्गम् । स्त्री । वातपित्तज्वरे विश्वादिनवद्वयञ्ज
कपाये । “विश्वामृताब्धुनिम्बे पञ्चमूलीसमन्वि
ते । कृत कपायो हन्त्याष्ट वातपित्तोद्भव ज्वरम् ॥”
कुंठे, कुल्लु, मूत्रा, त्रिक्ता, शान्तिपाणि,
ठाकुनिश, ब्रह्मी, कटिकावी, गौकुन ।
सा स्त्री । अन्यत्—त्रिकटुनिफलाविचकसुख
विडङ्गकृतकपाये । च द हन्त ज चि ।

नवाङ्गा । स्त्री । वाकटशङ्खाम् । कौबङ्गाङ्गी ।

नवान्नम् । स्त्री । नूतनान्ने । See अन्नम् ।

नवाम्बरम् । स्त्री । नूतनवस्त्रे । अम ।

नवायसच्चूर्णम् (लोहम्) । स्त्री । पाण्डु
रीमे । अयस्यविफलासुखविडङ्गचिचका समा ।
नवायोरजसो भागाक्षस्यै मधुसपिपा । मचयैत्
पाण्डुद्वीगकुण्डां कामलापङ्कम् । कुंठे, पिप्पल,
मरिच, त्रिफला, मूत्रा, विडङ्ग, त्रिजम्बू,
अथोत्पल १ तो जाविठलोह २ तो माजी
१ वा । सा स्त्री ।

नवाली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ।

नवोद्धृतम् । स्त्री । सद्योजातनवनोत । अम ।

नव्य । । रत्नपुनर्नवायाम् । रानि व १५ ।

नशाक । पु । काकषहशपविशेषे । वै निघ ।
काकभेदे । उथा ।

नश्यत्प्रसूतिका । स्त्री । मृतवन्मायाम् । हे च ।

नष्टचेष्टता । स्त्री । गृह्णायाम् ।

नस्(सा) । स्त्री । नासिकायाम् । नाश्याम् ।
विका ।

नखल्लर्क । पुं । मत्स्यातिश्वरे । गजवे ।

नस्त । पुं । नासिकायाम् । भान ४ भ शिरी
वि । "सर्विष्णा महत्ततयो " स्त्री । नखे ।
र सा ।

नस्तकर्म । स्त्री । प्रतिमर्षावपोहनस्यप्रथमन
शिरोविरचनेषु पञ्चमु । "नावनचावधीडय चवन
धूम एव च । प्रतिमर्षय विनेयं नस्तकर्म च
पञ्चधा ।" च विदित्वा ।

नस्तप्रच्छेदनम् । स्त्री । पधशिरोविरचनेषु ।
चम् । च ।

नस्तो(स्यो)त । पुं । सनासारवज्रु द्वे ।
नाकफौजा वनत । अटीर ।

नस्यम् । स्त्री । नासायाद्यौषधे । नात्र, नञ् ।
नासयोन्मथ आह्वयं यत् । "नस्य सत्कथ्यते
धीरे नासायास्त यदौषधम् ॥" नस्य रीचनक्षेहन
मेदेन दिविचम् । तयो रीचन क्षण्य, खेहन
ह हण्यच । तस्य काल — "कफपित्तानिलध्व से पूर्व
मध्योपरारक्षिके । दिनस्य मध्यते नस्य रात्री
यातुकटे गदे ॥" तच्च नस्य प्रतिमर्षावपोहनस्यप्रथ
मनशिरोविरचनमेदेन पञ्चधा । ऊहजन्नादिरीणि
परीचकादौ च वेरेचनिक नस्य हितम् । भीरु
स्त्रीहज्जशालानां खेहननस्य दीयम् । बालरोगादौ
अवपीडनम् अत्युक्तदीपादौ प्रथमम् । वैदिक
नस्यमानम् अटविन्दव । निषेधकाल — "नस्य
त्यजेद्भोजनान्ते दुहिने चादतपित । तथा नवप्रति
श्यायो गमिषी गरूषित । अजीर्णी दतवस्तिथ
पीतस्ये दीदकासव । क्रुद्ध शोकाभिभूतस्य दृषाचो
हृदबाधको । वेगावधारी शान्त्य सातुकामस्य
वज्र येत् ॥" अटवर्षात् पूर्वं अशीतिवर्षं च न
दीयम् । भा । स्त्री (सा) नासिकायाम् ।

नहुनी । स्त्री । हचमेदे ।

नहुपम् । स्त्री । तगरपुष्पे । रा नि व १० । पुं ।
सर्पे । वै निष ।

नहुषाख्यम् । स्त्री । तगरपुष्पे । रा नि व १० ।

नचत्तम् । स्त्री । अश्विन्यादिसप्तविंशतितारकाश्च ।
सप्त १५ । भौतिके । रा नि व १२ ।

नचत्तवान्तिविस्तार' । पुं । धवलयाव
तानाल्मशिवीधान्यमेदे । रा नि व १६ ।

नचत्तमालिनी । स्त्री । जातोपुष्पवत् । वै
निष ।

नचत्तेशः । पुं । चन्द्रे । कर्पूरे । अम । शुक्लो ।
विका । खण्डे । हे च ।

नावान' । पुं । यशधान्यविशेषे । प सु ।

नाकु । पुं । यन्त्रिकमत्तिकायाम् । छेरेमणि ।
भय भा वा चि स्वेदे ।

नाकुलो । स्त्री । (Vinda roxburghii)

A variety of rasna स्तनामध्यातमहाकन्द
शाकविशेषे, राक्षाद्वये । वांशो, शक्रवांशो । प सु ।
नाकुलो नासि विपसुगरीति च स्त्रीके । हि चन्द्रा ।
तत्पथ्याय — सर्पगन्धा, सुगन्धा, रक्तपत्रिका,
इक्षरी, नागगन्धा, अहिभुक्, सरसा, सपादनी,
व्याघ्रगन्धा । नाकुलो द्विधा — नाकुलो गन्धनाकुलो
च । गुणा — नाकुलीपुगल तित्त कटूष्णविदोषघ्न
नानाविषघ्नश्च । वितोया तु किञ्चिच्छेष्टा । रा नि
व ४ । चन्द्रे । प सु । सरिचे । शाकतिष्ठते । मे ।
नाकुलोद्यम् । स्त्री । गन्धरावायां राक्षायाश्च ।
सि यो उन्मा चि महीपेशाचष्टे । "वयस्था नाकुली
द्यम् ।"

नाकुसम्रा (नृ) । पुं । सर्पे ।

नाग । पुं स्त्री (ग) । शीघ्रपाती । वसनामे ।
काष्ठेविष । नागकेशरवत् । प सु । वद्धे । चर्द्ध
वागी । नागवलायाम् । मदायाम् । करिदन्ते ।
सुतके । सुरपुत्रागवत् । रक्षासके । मे । हस्तिनि ।
नागवज्रीलतायाम् । अटो भ । सि यो समशकर
चर्णे । मेघ अ पि चि पिण्णलीखण्डे । सर्पे । विका ।
वीजद्रुमे । अमन दृक् । रा नि व २२ ।

नागकन्द । पुं । हस्तिकन्दारमहाकन्दशाके ।
रा नि व ३० । [हस्तिकण्डपलाशे ।

नागकर्ण । पुं । रत्नोरण्डे । रा नि व ८ ।

नागकर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् । रा
नि व २ । वेतापराजितायाम् । श चि ।

नागकैञ्जल्कम् । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । रा
नि व ८ ।

नागकुमारिका (रौ) । स्त्री । गृह्णायाम् ।
रा नि व २ । मञ्जिष्ठायाम् । रा नि व ६ ।

नागकुसुमम् । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । वै निघ
२३ ज्व चि चन्दनवलातैले ।

नागकृष्णा । स्त्री । गजपिण्ड्याम् । वै निघ ।

नागकेश(सर) (क.) । पु । (Mesuafe-
rrea) खनामख्यातपुष्पवृक्षे । नागेश्वर षोडश
कुलेश ग्रीष् । हि कावाचिनी । तं नागकेश
रालु । ता नागल । वम् । नागचम्प । तत्पथ्याय
—चाम्पेय, कैसर, काञ्चनाक्षय, सुवर्णाख्य
भुजङ्गाख्य, पटपदप्रिय, इमाख्य, पुष्परेचन,
नागाख्य, सुपर्णाख्य, कैशर, नागकेशर, कैसरी,
किञ्जल्क, नागकिञ्जल्क, नागीय, काचन, सुवर्ण
हैमकिञ्जल्क, रुक्म, हम्, पिञ्जर, फणिक्कैसर,
पुत्रगकैसर, कनकाक्षयम् । गुणा—दोषन पाचन
आमपाचन अग्निमान्द्यकरथ । तत्कुसुम वस्त्रिवा तद्ग
कच्छशिरोरुजाग्रच । रा नि व ६ । “नागपुष्पद्वया
योग रक्ष लघुमपाचनम् । वरकण्डूद्वयास्वेद
च्छर्दिहृत्तासनाशनम् । दौगन्धकुम्भवोसर्पकफपित्त
विषापहम् ॥” भा । “कौटादिश्चन रक्षितमभिभव
मिह केवल शास्त्रम् ॥” भैष । स्त्री । वज्रलौह ।
नागगन्धा । स्त्री । नाकुलीकन्दे । रा नि व ७ ।
नागदमन्या । नागदन्ता । वै निघ ।

नागगर्भम् । स्त्री । सिन्दूरे । रा नि व १३ ।

नागचम्पकः । पु । वनचम्पकवृक्षे । नागेश्वर
षोडश कुलेश ग्रीष् । रा नि व १० ।

नागच्छत (ता) । पु, स्त्री । नागदन्त्याम् ।
रा नि व ५ । (ता) नागवज्र्याम् । वै निघ ।

नागजम् । स्त्री । सिन्दूरे । प मु । वज्रे । ऐ च ।

नागजम्बू । स्त्री । भूमिजम्बू । जूँहेखाम ।

नागजिह्वा । स्त्री । अमनाया । अनसुभू ।
भैष बाव्याचि । र ना । मन शिलायाम् । रा
नि व १२ ।

नागजिह्विका । स्त्री । मनाशिखाया । प मु ।

नागजोवनम् । स्त्री । वज्रे । ऐ च ।

नागजोवनशत्रु । पु । हरिताले । वै निघ ।

नागकुम्भो । स्त्री । गुग्ग्याम् । वै निघ ।

नागदन्त (क) । पु । हस्तिदन्ते । मी ।

नागदन्तिका (न्तो) । स्त्री । महागङ्गा
कृपाटयो खनामख्यातमहापथे । शक्तिवृद्धे ।
तत्पथ्याय,—थोक्षिनी, विशल्या, पद्मपुत्री,

विधौपवी, युक्लपुष्पा, इमदन्ताह्वा, काष्ठीरी,
कामदूतिका, श्वेतपुष्पा, मधुपुष्पा, विशोधिनी,
नागम्योता, विनालाक्षी, नागच्छत्रा, विचक्षणा,
सर्पपुष्पा, शुभपुष्पी, स्वादुका, श्वेतदन्तिका,
सितपुत्री, सर्पदन्ती, नागिनी । गुणा—कटु तिक्ता
रूपा वात कफघ्नो विषघ्नो मेधाकरी पाचनो
गुग्गुशूलोदरघ्नो च । रा नि व ५ । स्थूलमूल
दन्त्याम् । च द । भैष नात्र चि । सु चि १०५ ।
च नि ८५ । (का) हृदिकाल्या । विशाति ।
र मा ।

नागदमनो । स्त्री । (Artemisia vulga-
ris Syn A Indica) Indian worm
wood खनामख्यातवृक्षे । नागदन्ता । हि नाग
पुत्री, नागदन्ता । तं ईश्वरिचिद्र, दूरर्णम् । ता
माचिपची । वम् दक्षणा । निषाले तितापात ।
तत्पथ्याय,—जम्बू, जाम्बवती, हका, रक्तपुष्पी,
जाम्बरी, मल्लरी, दुडुर्पा, दुसहा । गुणा—
“बलामीटा कटुतिक्ता पाणु पित्तकफापहा ।
मूत्रकृच्छ्रणान् रक्षो नाशयेज्जालगर्भम् । सख्य
यङ्गप्रशमनी विषविषनाशिनी । जय सञ्जय कुरुते
घनदा सुमतिप्रदा ॥” भा । विदोपघ्नी तीक्ष्णोष्णा
कटु तिक्ता उदराधानघ्नी कौष्ठशोधनी च । रा
नि व ५ । वक्ष्याक शोण्टक्याम् । वै निघ ।

नागदन्तम् । स्त्री । नागदमन्या । नागदन्ता ।
भैष ततराग्रतेले । (स्त्री) पथे । पाणि ।

नागदलोपम् । पु । पर्यकवृक्ष । प्रत्रय-
कल वा कलमी ग्रीष् । प मु ।

नागदा । स्त्री । हरीतका । र सा सखच्छन्द
शैरवरस ।

नागदोना । स्त्री । नागदमन्याम् । नागदन्त्याम् ।

नागद्वु । पु । हृत्विशेषे । तेर्कौटि मिह
ग्रीष् । वम् शैरचिकाह्वा । श च ।

नागनामकम् । स्त्री । सोसके । भा ।

नागनामा (न्) । पु । श्वेतकुलसोहवे । कृष्ण
कुलसोहवे । वै निघ ।

नागपत्नी । स्त्री । लक्षणाकन्दे । नागपत्नी ।
रा नि व ० ।

नागपत्रम् । स्त्री । ताम्बूलदले । पाणि । वै
निघ श्रास चि विरुटुपटी । [लक्षणाकन्दे ।

नागपत्ता । स्त्री । नागदमन्याम् । भा ।

नागपत्नी । स्त्री । नागदमन्याम् । वै निघ ।
 नागपत्नी । स्त्री । लक्षणाकन्दे ।
 नागपर्णी । स्त्री । नागवक्षोलतायाम् । वै निघ ।
 नागपर्यायकर्णी । स्त्री । श्रितापरान्जिता
 याम् । रा नि व २ ।
 नागपुटभावना । स्त्री । षोडशपलेन भावना
 याम् । वै निघ ।
 नागपुरगम् । स्त्री । सीसधार्ता । रा नि व १२ ।
 नागपुरापच्छत्रम् । स्त्री । गजपुरीषजाते
 हस्ताके । वा उ ०५ ।
 नागपुष्प । पु । पुद्गलह्वये । मं । नागकेशर
 ह्वये । प मु । नागकेशरपुष्पसमपुष्पे महातरो ।
 सु म ३५५ एणादि । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । च
 दर पि धि कामदेवह्वते । सु कल्प ५५ । भा
 किरङ्करीगे । च वि २५ । नागचम्पके । मे ।
 नागपुष्पक । पु । कपिलह्वये । लघुपुष्पिका
 याम् । कुम्भाच्छे । रा नि व २२ । पुद्गलह्वये । नाग
 केशरह्वये । वै निघ ।
 नागपुष्पफला । स्त्री । कुम्भाच्छोलतायाम् ।
 रा नि व ० ।
 नागपुष्पा । स्त्री । नागदमन्याम् । मन शिञ्जा
 याम् । व निघ ।
 नागपुष्पिका । स्त्री । मण्डयुधिकायाम् । रा
 नि व १० ।
 नागपुष्पो । स्त्री । नागदमन्याम् । भा ।
 मण्डयुधिकायाम् । रा नि व १० । पथह्वयविशेषे ।
 तत्पथार्थ — श्रितापुष्पा, नागिनी, रामदूतिका ।
 गुष्पा — “नागिनो रचनो तित्ता तीक्ष्णो कफ
 पित्तहृत् । विनिहन्ति विष ग्ल योनिदोषवमि
 क्रिमोन् ३” भा चर्क वि ।
 नागफण । पु । (Opuntia Dilleni
 Syn Cactus Indicus) ह्वयविशेषे ।
 यशिमन्या । सैं ता नागदलि ।
 नागफल । पु । पटोले । रा नि व २ । कटु
 पटोले । वै निघ ।
 नागफेनम् । स्त्री । चङ्किने । वै निघ २ म
 च सा वि कुडमवटौ ।
 नागवधूप्रिय । पु । सन्नकोनिर्यासि । शूना ।
 वै निघ ।

नागवन्धु' । पु । उदुखरवने । श वि । चक्षत्य
 ह्वये । श च ।
 नागवल' । पु । रत्नैरण्डह्वये । नान डेवधार्ता ।
 नागवला । स्त्री । (Sida spinosa Syn
 Sida alba) गोरचतण्डुलायाम् । गौवन्ध-
 णान्निश । हि गुलशकरी ककही ।
 तत्पथार्थ — गाङ्गेरुको, कसा, कृष्णवेधुका,
 खरगन्धिनी गोरचतण्डुला, भट्टीदनी, खरगन्धा,
 चतुपला महीदया, महापत्रा, महाशाखा,
 महाफला, विषदवा, चनिटा, देवदण्डा, महागन्धा,
 घण्टा । च द यच्च वि मङ्गाद्यध्वये । च वि
 १५ नागररसायने । सा वी महाकामेश्वरनीदकी ।
 नागानामिव बल यस्या सा । सि यो यच्च वि
 बन्धावह्वते । भा मूल वि नागवलातेले । योगरव
 च ख । गुष्पा — मधुरान्ना कपाया छपा गुरु
 कण्डुकुष्ठवातत्रणपित्तघ्नी च । किम्बा आयुष्मा
 राहिषी ह्वया सूतकृच्छ्रचौचयरीनेषु हिता च ।
 भा । मधुरान्ना कपाया छपा गुरु कण्डुकुष्ठ
 वातत्रणपित्तघ्नी वाजीकरणी च । रा नि व ४ ।
 नागवलातेलम् । स्त्री । वातरक्ते तैलम् ।
 तिलतैल १६ ग । कायार्थ — गोरचतण्डुलामूल
 १२१० श बारि ६३ श श्री १६ श कामदुध
 १६ श । कल्काय — समरं यष्टिमधु प्र ५ प
 वा २ श । तुल द्रव्ये जलद्रोषा इति । प म ।
 त्रिनेत्रेण १७ मं । साधार्थ — गौवन्धकाटु-
 निश १२१० मं जल ७४ मं मे १७ मं
 छागर्क १७ मं । ककार्थ — तग्नगोशुका,
 यष्टिमधु अष्टाक ६ प वा २ मं । च द ।
 नागभू । स्त्री । चन्द्रपाषाणभेदायाम् । छोटि
 पाथवर्द्धा । रा नि व ५ ।
 नागभृत् । पु । डुण्डुभस्यै । विका ।
 नागमती । स्त्री । लघुतुलस्याम् । वै निघ ।
 नागमल्ल । पु । ऐरावत इतिनि ।
 नागमाता । स्त्री । शारिवायाम् । वै निघ ।
 मन शिलायाम् । हि च । मनसादेव्याम् । शर ।
 नागमार । पु । भद्रराजे केशराज ।
 केठल । विका । वि । इक्षिमारकी ।
 नागरम् । स्त्री । सुधायां । मे । च सु २५ ।
 यष्ट्याम् । रा नि व ६ । भा । वा सु १२५
 वधादि । “नागरातिविषाभया ।” वा चि ५१

दुरालभादि । शृण्णाम् । इरीतकाम् । च द
सन्निपातज्व चि पङ्कपात्रीये । च मू ४५ । पु ।
नागरहृद्ये । श र ।

नागरक. । पु । नागरहृद्ये । वै निघ ।

नागरक्तम् । स्त्री । सिद्धी । ऐ च ।

नागरचनः । पु । नागरकुत्तायाम् । नागत्र-
भूता । रानि व. ६ ।

नागरङ्ग. । पु । (Citrus aurantium)
Orange जलवीरविशेषे । कनका नेवू ।
हि नाराङ्गी, सना । स नारङ्ग । तें गजनिम्ब,
नारजिन्हेट्टु । ता किचिलिन्हेट्टु । उत् तारिङ्गी ।
तत्पर्याय,—नारङ्ग, ऐरावत, नार्यङ्ग,
नागर, नागरक, किन्निर, किर्मीरत्वक्,
चक्राधिवासी । गुणा—तत्फलम् अम्लम् कलुष
वातपित्तहर सरस । पक्व स्वादश्च दृढ दुर्जरं
वातघ्नश्च । मदव ६ । मधुरमस्र गुरु उष्ण
रीचनम् आमपातकृमिशूलघ्न श्मघ्न बलकरं
रुच्यश्च । रानि व ११ । सुरभि पाके गुरु दुर्जरम्
अत्यम्ल मधुरकल्प इत्यं वातघ्नश्च । तत्कीशर रुच्य
वातहरश्च । राज्ञ । वातघ्न दुर्जरं गुरु च ।
स मू ४६५ ।

नागरसुस्तकम् (स्ता) । स्त्री, स्त्री । (Cy-
perus pertenuis Syn Mariscus
cyperus) नागरदेशप्रसिद्धसुस्तकायाम् । नागत्र-
भूता । हि नागरमोया । तें तुद्रगड्डलविम् । ता
सुष्टकाच । दा गरमीटा । तत्पर्याय,—
नागरीत्या, चक्राङ्गा, नादेयौ, चूडाला, सुता,
शिञ्जिरा, इषभाङ्गो, कच्छरुहा, चारुकिशरा
चञ्चटा, पूर्णकोष्ठसन्ना, कलापिनो । गुणा—
तिक्ता कटु कपाया शीतला कफघ्नी पित्तज्वराति
सारारुचिद्विषादाहघ्नी भस्मघ्नी च । रानि व ६ ।

नागरा । स्त्री । पानीयामलकी । वै निघ ।
शृण्णाम् ।

नागरादि' । पु । कपायभेदे । "नागराति-
विषातुक्तभूमिन्वाधृतवत्सकै । सज्ज्वरहर क्वाय
सर्वातोसारनाशन ॥" च द च स चि । अन्य
—"नागर दिवकाहय धन्याक वृक्षतीक्ष्णम् ।"
च द सामान्यञ्च चि । शृण्णादीनां प्रत्येकं
रक्तिहयाधिकमाषकवय चतुष्पलजलेन पक्वा
पलमवशेषयैत् । सा की । अपर—"नागर

सुरगदय धान्यकं तृणलो वृक्षतिकायुग निशि ।"
अतिज्व चि । नागरकुत्तायाम् । वै निघ ।
नागरादिघनसज्जका । स्त्री । नागर
सुस्तायाम् ।

नागराक्षम् । स्त्री । शृण्णाम् । रानि व ६ ।

नागरो । स्त्री । सुष्ठो हृद्ये । मनमा ग्रीह ।
श च । [वै निघ ।

नागरीकन्या । स्त्री । वन्ध्याककौटक्याम ।

नागरुक । पु । नागरहृद्ये । कनका नेवूर
ग्रीह । श र ।

नागरूपप्रभम् । स्त्री । इतितावे । वै निघ ।

नागरेणु' (क') । पु । सिन्दुरे । रानि व
१२ । (क) नागकिसरहृद्ये । वै निघ ।

नागरीत्या । स्त्री । नागरकुत्तायाम् । "नाग
रीत्या कच्छरुहा ।" रानि व ६ ।

नागलता । स्त्री । मिश्री । तिका । नागवल्ग्याम् ।

नागवल्लरी । स्त्री । नागवल्ल्याम् । भा ।

नागवल्लिका (स्त्री) । स्त्री । पतशाकविशेषे ।

नालिता ग्रीह । ताम्बूलीलतायाम् । ग्रीह ग्रीह ।

तत्पर्याय,—नागवल्लिका, ताम्बूली, वर्षलता,
सप्तशिरा, समलता, फणिवल्ली मुञ्जलता, मय
पता, पर्णवल्ली, ताम्बूलि, दिवाभीष्टा, नागिनो,
नागवल्लरी । गुणा—कटुकीष्णा तिक्ता पीनस
वातघ्नी कफकासहरा रुचा दाहकृद्दीपनी च ।
सा स्थानविशेषजातत्वात् बहुधा भिन्नगुणा । तत्र
श्रीवायस्यवाटी सातसी सदाशिराक्षसरादय
प्रसिद्धा । तत्र अक्षसरा मालवे अग्रापर्यं इति
ख्याता, आम्बु पोदुकुलिपर्यं ईसनीया च,
घोरसमुद्रदेशे घोरसमुद्रदेशपण इति प्रसिद्धा ।
श्रीवाटीगुणा—मधुरा तीक्ष्णा रसाद्या सरसा
रुचा च । अक्षवाटी—कटुकाक्षतीक्ष्णतिक्ता उष्णा
विष्टमकरी वातघ्नी च । सातसी—मधुरा तीक्ष्णा
कटुर्गुणा पाचनी रुचा दीपनी च । सदाशिरा—
अतिरसा सुगन्धि रुचा तीक्ष्णा मधुरा दीपनी
पुलकरी अतिवल्ग्या विरेचनी सुखसौमन्यकरौ
च । अक्षसरा—तीक्ष्णा मधुरा रुचा हिमा
दीपनी बल्या सुखामोदिनी गुक्ताभानादिजिह्व ।
पटुलिका—कपाया उष्णा कटु मलकारिणी ।
पित्तघ्न वातघ्नी च । ईसनीया—कटुकीष्णा दृढा
दीर्घपत्रा रुचा दीपनी पाचनी च । ताम्बू

सद्यस्त्रोष्ठित मुखरीगादिजनन दाहारीचकरज्जद
मलकर विष्टभि वात्तिजननम् । चिरवोष्ठित
ताम्बूलदल जलदीपित गुणकर रुच्य बल्यश्च ।
कृष्ण पर्ण तिलमृण कपाय दाहजनक मुख
जाद्यकर मलजननश्च । श्वस पर्ण वातश्लेष्मरोगघ्न
रुच्य पथ्य दीपन पाचनश्च । शिरापर्ण रक्तघ्न
शैथिल्यजनकश्च । रा नि व ११ । नागवल्लीफल
हृद्य सुगन्धि कान्तातजिघ । अवि ७५ ।

नागवारिक' । पु । मयूरे । करौन्दे । ने ।

नागविन्ना । स्त्री । नागच्छवाधाम् । नाग
दन्त्या । वा उ ६५ ।

नागवीजम् । स्त्री । शीसकृतसर्वेधकवीज
विशेषे । यथा—“सात्रिकेण हत ताम नागश्च
रञ्जयेन्मङ्गु । त नाग वाद्येद वीजं द्विषोडश
गुणानिह । वोजन्विद वर गेष्ठ नागवीजम्यकौर्जि
तम् ।” रवि ३५ ।

नागवीरक' । पु । काकपविणि ।

नागवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । हृदिकालीचुपे ।
पसु ।

नागशुण्डो । स्त्री । हृत्सिगुण्डाम् । वै निघ ।
ताम्बावाधाम्, डङ्गरीफले । रा नि व ७ ।

नागशोवल्लभः । पु । सल्लजोनियासे । वै
निघ ।

नागसत्त्व । पु । मेषश्याम् । वै निघ ।

नागसम्भवम् । स्त्री । सिन्दूरे । अम ।

नागसिन्दूरम् । स्त्री । सीसकृत सिन्दूर ।
ताम्रकरण यथा—“भुजङ्गममगन्धश्च पित्र पत्र
मलेपयेत् । तत्र संविद्धत नागे वासामागंसमुद्भवम् ।
चार वा मिश्रयेत्तत्र चतुर्धाशं शुद्धित । प्रहरं
पाचयेत्तस्मात् वासादर्थ्यावषडितं । तत सञ्ज्वल्य
तश्च वासानोरैर्विभर्हयत् । पुटेत् पुन समुद्धृत्य
तेनैव परिमर्हयेत् । एव सप्तपुटेनाग सिन्दूरं
कायेते ध्रुवम् । तारस रञ्जनो नाग वातविघ्न
ककापह । यष्टीकुलगुण्दाय शीघ्रतणविषापह ॥”
रस वि ६५ । [अ टी भ खा ।

नागसुगन्धा । स्त्री । राधाधाम्, सपंगन्धाया ।

नागस्त्रोककम् । स्त्री । वत्सनागाव्यविध ।
मिठा विष ।

नागस्फोता । स्त्री । दन्तीचुपे । रा नि व ६ ।
नागदन्तीचुपे । रा नि व ५ ।

नागहनुः । पु । नवीनामगन्धद्रव्य । रा नि
व १२ ।

नागहन्त्री । स्त्री । बन्ध्याकर्कोटिकायाम् । रा,
नि व ७ । हि भौम्भ काकरील ।

नागा । स्त्री । नाकुल्याम् । पुत्रदात्र्याम् ।
लाङ्गलीहृत्वे । वै निघ । [रस्यान रश्च ।

नागाख्य । पु । नागनेसरे । विका । अवि

नागाञ्जना । स्त्री । हृत्सिगुण्डाम् ।

नागान्तक । पु । मयूरे । गङ्गे । अम ।

नागाराति । पु । बन्ध्याकर्कोटिकायाम् ।
रा नि व ७ ।

नागारि । पु । देवदालीलतायाम् । वै निघ ।
बन्ध्याकर्कोटिकायाम् । रा नि व १ ।

नागार्जुनयोग' । पु । अश्वप्रभृतिरोगेषु योग
विशेषे । विफला पञ्चलवण कृष्ठ कटुकौ देवदारु
विडङ्ग निम्बफल बला गोरक्षतण्डुला हरिद्रा
दारुहरिद्रा सौवर्चललवण प्र समम् । करञ्च
लघुसेन पित्रा बदराभ्युपमाणा गुठी काय्या ।
उषाजलीनाप्रेय तन्नेणाशं काष्ठिकेन गुल्म
खदिरजलेन लयोग क न मुवकृच्छ तैलिन हृद्दोग
निर्मुण्डा सव्यञ्चरश्च हलि । त्रिफला, गङ्गलवण,
कूड, कटुकौ, मेवदारु, विडङ्ग, निम्बफल,
वेडेना, गोवर्कटाकुलि, हरिद्रा, मारुहरिद्रा,
मल्ललवण, अत्रोक्त समभाग । करञ्जहृत्
रग गह मर्दन । दूधप्रमाणं शुष्मं हरेत् ।
च द ।

नागार्जुनवटिका । स्त्री । नेवरीगे हिता ।
“विफलाभ्योवसिन्धुल्ययहीतुल्यरसाङ्गन । प्रवीररीक
जन्तुषु लोभ ताम चतुर्दश । द्रव्याण्येतानि
सद्यश्च वसिन् काय्या नताम्बुना ॥” रसर ।
नताम्बु तगरवारि ।

नागार्जुनाम्रम् । स्त्री । हृद्दोगे शोषणम् ।
“सहस्रपुटेन यद्द वज्राभमञ्जुलवण । सर्वैर्मम
दित सप्तदिन खल्ले विमोपितं । कावायका बटी
काय्या नाथदिमञ्जुनाम्रयम् ॥” रसाय ।

नागार्जुनी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । विद्रुहे ।
वै निघ । [५७ ।

नागालावु' । स्त्री, स्त्री । कुम्भतण्ड्या रा नि ।

नागाह । पु । वनवल्कलहृत् । रा नि व १० ।

स्त्री । नागकेशरपुष्पे । वा सु १५ अश्वत्थनादि ।
“सैनामधुकनागाहम् ।” सिधो बाहुशालगुडे ।
“नागाह्वयापि पट्पलम् ।” चट्टमृकचि ।

नागाह्वयम् । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । वा सु
१५ अश्वत्थनादि । “पुत्रागनागाह्वयम् ।”

नागाह्वा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रा नि व ७ ।
नागवल्लीलतायाम् । नागदमन्याम् वै निघ ।

नागिनो । स्त्री । नागदन्तीक्षुपे । रा नि व ६ ।
लक्षणाकन्दे । रा नि व ७ । नागवल्गुम् ।
नागपुष्पोहसे ।

नागो । स्त्री । यन्त्राककौटक्याम् । घ निघ २५
जीर्णञ्चि कल्याणष्टते ।

नागोयः । पु । नागकेशरे । रा नि व ६ ।

नागेश्वररसः । पु । गुल्मी रस । पारद
गन्धक शौष रङ्ग मनशिना वृसारद यवधार
सर्जिचार टङ्गण लौह तावम् अथ प्र समम् ।
वज्राचारेण मर्दन । पश्चात् वासाचिचकदन्तीमूत्र
क्वाथेन दिवस मर्दयेत् । मात्रा मापप्रमाणा ।
पान्ना, गन्धक, मौमा, वन्न, मनछाल, निशादन,
यवक्षार, नाजिन्नार, मोहांगा, लौह, ताप,
अज, अत्रोक्त समभाग । गिज्जुव आठान्न
मर्दन । पवे वांगक, छिटा ७ दन्तीर मूल
समभाग लेशेना एवञ्च बाथ वनिश, सेहै
काथ मृह एक दिन मर्दन करिषे । नाडा
गोचरलायेन गत । भेष ।

नागोदर(र)म् । स्त्री । गर्भजरीगविशेषे ।
“शुक्रशोषित बाधुनाभिप्रपन्नम् अपक्वान्ता नीव
साध्यापयन्तुदरम्, तात्कदाविष्टकचयोपशान्त नेग
मेषापहतमिति भासते । तमेव कदाचित्
प्रलोपमान नागोदरमित्याहुः ।” सु शा १० अ ।

नागोद्भवम् । स्त्री । कृष्णसदविधे ।

नाङ्गर । पु । सारसपक्षिणि ।

नाचिकेत (तु) । पु । अग्नी । [त्रिका ।

नाटान्न । पु । कालिङ्गकलतायाम् । उत्रमुष्ट ।

नाड । प । नडे । नल गाह । रा नि व ८ ।
नाडीवज्रतायाम् । व सु १५ ।

नाडि । स्त्री । शरीरात्मनाङ्गिकायाम् । पटो
म । विश्वविषयम् । कालशाकि । दूष्याभिदे ।
नाडीमये । नागि सा । व निघ ।

नाडिकम् । स्त्री । कालशाकि । कागन्ता शीरु ।
भा पु १५ अश्वत्थ ।

नाडिका । स्त्री । कालशाकि । घटपरिमाये ।
वै निघ ।

नाडिकायन्त्रम् । स्त्री । यन्त्रविशेषे । दक-
यत्, डाटोयत् । तस्य लक्षणं यथा—“विनिघाप
घटे द्रव्यं कनोयांसमधोमुख । घटस्य मुखे तस्य
स्थापयिष्यीमधोमुखम् । मृदुमृद्भिर्नमानिष्य
नाडिकां विनिवेशयेत् । यन्त्रात् कुण्डलिताह्रिवा
जलद्रोणी महात्मना । आधारभाण्डपथ्यन्त ततश्चर्या
विधारयत् । अथस्ताज्ज्वालयेद्भङ्गि यावद्वायो
विर्द्धय । मृद्धोयादाधारगत निर्मूल रसमुत्त
सम् । नाडिकायन्त्रमेतद्वि मुनिभिः परिकीर्त्ति
तम् ॥” इति । अत्रि ।

नाडिकेरः (ल.) । पु । नालिकेरहसे । अ
टी म ।

नाडिचोरम् । स्त्री । निवेष्टे । ननौ । हारा ।

नाडिन्धम । पु । स्वर्णकारे । त्रिका ।

नाडिपत्रम् । स्त्री । नाङ्गीचशाकि । शमा ।

नाडो । स्त्री । शिगयाम् । रा नि व १८ ।
गासायाम् । नचते । रा नि व २२ । नाल । गण
दूष्याया । मे । नाङ्गीमये । रा नि व २० । १०
पलायककाले ।

नाडोकः । पु । पट्टशाकि । पांटेशाकि । कोटोत्र
शाकि । छि पट्टया । भा पु १५ अश्वत्थ । तस्य
विषयमधुरभेदेन द्विविध, तथोक्तिस्तु कृमिफुट्टहरं,
मधुर पिच्छिल शीत विटभिः कफतातज्ज्व ।
शुष्कपत्र—नलितमित्युच्यते । नाजिता । ज्वरघ्न
पित्तकफज्वरघ्नश्च । तज्जलञ्च पित्तघ्न रोचन व्यञ्जने
हितश्च । राज्ञ स्त्री । वानशाकि । छि कालशाकि ।
तत्पथ्याय,—नाडिक, कालशाकि, शङ्खशाकि,
कानकम् । गुणा—“कालशाकि सर रुच्य
वातलात्कफशोथघ्नम् । वयस्य रुचिकर मेघ रक्त
पित्तहरं हिमम् ॥” भा ।

नाडोकलापक । पु । सवालाम् । भा ।

नाडाकल्पनविधि । पु । शूमिष्ठस्य नाडी
अर्धेनविधौ । “नाभिस्थानात् प्रधात छि तट्टा
कुलमभिनागं कृत्वा हृदमावकाशस्य हृदोन्तरयो
श्चमेष्ट दोला तोष्णेन रीत्यराजसाध्वानां हृदना
नामन्यतमेन कक्षधारणं कर्तव्यम् । तामस्य हृदये

सोपनिषद् कण्ठे चास्य शिथिलमवस्येत् । तस्य
चेन्नाभि पथ्यतो लोभमपुनःप्रियदुदाहृष्टरिद्रा
कल्कसिद्धेभ तैलेनाभ्यज्यात् एवमेव तैलोपधानां
सूत्रेणावच्छेदिति ।" च शा ८८ ।

नाडोकेरः(ल) । पु । नारिकेलः । अरु ।

नाडोयः । पु । तिक्तपट्टाके । नानिता । पाठा ।

"नाडोववोभककल्क ।" भैष सुद्ररी नि । पेचुके ।

रुद्र । विक्ता । तत्पथ्याया —केचुक, पेचुली,

पेचु, विशरीचन । Sec नाडो ।

नाडोचक्रम् । स्त्री । नाडोनिर्णायकयन्त्रे ।

नाडोचरण । पु । पविषि । विक्ता ।

नाडोचवोजम् । स्त्री । नाडितावोजे । भैष

पृथ्वीसारतैले ।

नाडोजड । पु । काके । विक्ता । वकी ।

नाडोतरङ्गः । पु । काकोलविषे । भै ।

नाडोतिक्त । पु । नेपालनिम्बे । छिद्रेता ।

रानि वट ।

नाडोनक्षत्रम् । स्त्री । जन्मनक्षत्रे । वै निघ ।

नाडोनिदानम् । स्त्री । नाडोज्ञानरुच्यहमेदे ।

नाडोपरिष्ठा । स्त्री । शहरसेनकृतनाडो

ज्ञानशास्त्रे, नाडोप्रकाशे ।

नाडोयन्त्रम् । स्त्री । तन्नामकविंशतिविधयन्त्रेषु ।

यथा—एकच्छिद्रमेदेन भग्नरथने दे । अश्वोयन्त्रे

अपि हे । व्रणयन्त्रमेक । वस्तिनेययन्त्रं चत्वारि ।

उत्तरवस्तिनेव द्विविध । सूत्रहृदयन्त्रमेक ।

दक्षोदरयन्त्रमेक । धूमनेवाणि शीणि देरेचनिक

खेदिकप्रायोगिकमेदेन । निरुद्धप्रकाशमेक ।

सन्निवृद्धगुदयन्त्रमेक । अलाव्यन्त्रमेक । भवुद

यन्त्रमेकम् इति । तानि चानेकप्रकाराणि अनेक

प्रयोजनानि, एकतोमुखानि, उभयतोमुखानि,

स्रोतोगतशल्थोदरणाथे रोगदशैनाधम् आचूषणाथे

क्रियासौकर्याथेहेति । तानि स्रोतोद्वारपरिष्ठाहानि

यथायोगपरिष्ठाहदीर्घाणि च । सु सु १५ ।

"यन्त्रे नाडो द्रव्याभ्यन्तलालपाय पटङ्गुला ।

वस्तिनानाकृतिर्मूलमुखेऽद्भुतकलायस्ते । अयत्त

कर्णिके मूले निवृद्धदुषकाणि ।" अति ।

नाडोवण । पु । तन्नामकरीमे । नानोवा ।

तस्य निदानं यथा—"य शीथमागमतिपक्वमुपे

अभ्यन्तरं प्रविशति प्रविदाये तस्य स्थानानि

पूर्वविहितानि ततः स पुंय । तस्यातिमातृगमनाहति

रिप्यत तु नाडोव यदहति तेन मता तु नाडो ।"

मा नि । "दोर्गन्धिभिभवति सा पृथगेकश्च स

मूर्द्धितैरपि च शल्यमिस्तिगतीऽप्य ।" सु नि १०५ ।

अमेदात् पक्वशोफस्य व्रणे चापथ्यसेविन । अतु

प्रविश्य सांसादोन् दूरं पुरोऽभिधावति । गति

सा दूरगमनात् नाडो नाडोव सञ्चुते । नाभ्येका

द्वगुरन्त्ये पां सेवानेकगतिर्गति । सा दोषे पृथगे

कस्ये शल्यहेतुय पञ्चमी । वातात् सरुक्स्पर्शमुखी

विषयां क्षिप्तीहमा । खल्यभ्यधिकं रात्रौ

पित्ताग्निज्वरदाहकत् । पीतोष्णपूतिपूयास्त दिवा

चातिनिषिद्धति । घनपिच्छिलसस्त्रवा कण्डूला

फठिना कफात् । निशि चाम्यधिककृदा सव

सञ्जाकृतिं त्यजेत् ॥" वा उ २८५ ।

नाडोशाक । पु, स्त्री (कम्) । पट्टाके ।

पाटिशाक । नाडिता । गुणा—"कोठक्रिमि

विनाशनम् । गधुरं पिच्छिल शीत विटभि कफवात

कृत् । तच्छुष्क जलदोषघ्नपित्तक्षयकामवातकृत् ॥"

राज १५ कुपाण्ठादी ।

नाडोखेद । पु । खेदविशेषे । वा उ २८५ ।

"खेदनद्रव्याणां पुनर्मूलफलपत्रयद्वादीनां यद्य

शक्तुनिपिप्रितशिर पादानामुष्णस्वभावानां यथाहम्

अम्लवणस्त्रेदीपसहितानां मूत्रचीरादीनां वा

कुक्ष्यां वाय्वमनुहमन्त्यामुत्कृषितानां नाद्या शरीरौ

कावशदलकरङ्गाकंप्रदायसमकृतया गन्धायक

सम्यानया व्यामदौर्घया वा व्यामचतुर्भागाभ्यां

मूलायपरिष्ठाहनीतसा सर्वतो वातहरपत्रसकृत्

क्षिद्रया द्विर्वा विनमितया वातहरविषयहेदा

भ्यन्तगावस्य वाय्वमुपहरत् । वायो घ्रातुलुगाभी

विहृतचण्डवेगस्त्वचमविदहन् सुखं स्वदयतीति

नाडोखेद ।" च सु १४५ ।

नाडोच्छिद्र । पु, स्त्री । छिद्रमेदे । शिद्र-

विशेष । हि कल पतिच्छिद्र । भं नाडोच्छिद्र ।

कं कनहति । तत्पथ्याय,—पलाशाख्यं, जनुका,

रामटी, व्रणपत्री, पिण्डाहता, सुवीर्या, छिद्र-

नाडिका । गुणा—कटूषण कफवातशान्तिकृत्

विषमन्न आनाहृषय । रानि वट । छिद्रपत्रा ।

नादेयः । पुं । जलवेतसे । मद ४५ । कास
ठवे । रा नि व ८ । राज्ञातोयानूपरोहितपाठो
नादिमीनवर्गे । स्यात्सगुणा — मधुरं गुरु वातघ्न-
सुण रक्तपित्तकरं इत्य विग्रहः । स्त्री । गोवर्धन
लवणे । रा नि व ६ । सामुद्रलवणे । काशहणे ।
रा नि व २३ । सैन्धवगवणे । र मा । कृष्णाघ्ने ।
नदीजलादौ । भा । “मथा नदस्य वा गौर
नादेयमिति कौशितम् ।”

नादेयिका (यो) । स्त्री । नागरसुनायाम् ।
रा नि व ६ । नागरिकायाम् । भा । भूमिजम् ।
र मा । नागरद्रव्ये । जयन्त्याम् । प सु । जल
वेतसे । काशहणे । वाराहोक्तं । वधूभिः । रा
नि व २३ । भूयामलकाम् । परण्डसे । वै निघ ।

नानाकन्दः । पुं । पिण्डाक्षी । रा नि व ० ।
नान्दीसुखी । स्त्री । कुधान्यभेदे । यव । सा
विग्रहा । सु ग ४६५ । “नान्दीसुखो मधुनी च
मधुरा विग्रहीतया ।” चर ।

नापाकम् । स्त्री । पद्मबीजं । वै निघ ।

नापितशाला (लिका) । स्त्री । नापित
भवने । तिका ।

नाभः । पुं, स्त्री । शिघ्रे ।

नाभकः । पुं । हरीतकीहृत् । वै निघ ।

नाभिः । पुं, स्त्री । छदरावर्त्ते । नाहे । रा
नि व १८ । तत्पथ्यां, — नाभी, तुन्दकूपी,
तुन्दकूपिका, तुन्दि, तुन्दिका, तुन्दी, तुष्टि,
छदरावर्त्तं । स च गर्भस्थस्य सप्तभिर्नाभे भवति ।
तन्नामकं सप्तम्यानि । सु शा ६५ । स्त्री ।
कस्तुरिकामदे । मे ।

नाभिकण्टकः । पुं । नाभिरीगे । श्रौङ् ।

नाभिका । स्त्री । कृष्णकटमौहृत् । रा नि व ८ ।

नाभिगुडकः । पुं । नाभी गुडकवदयन्त्यौ ।
नाहेत्यत्र श्रौङ् । तिका ।

नाभिगोलकः । पुं । नाभिगुडकः । कटा ।

नाभिच्छेदनम् । स्त्री । नाडिकाच्छेदने । च ।

नाभिनाडो । स्त्री । अमलानामनाभिनाड्यो ।
नाडिनाडौ । च ।

नाभिपाकः । पुं । नाभिबीजे । नाहे पाका ।

नाभिनाला । स्त्री । नाभिनाड्यो । तिका ।

नाभिलापः । पुं । अनिच्छायाम् । वै निघ ।

नाभिगुहः । पुं । मन्नामप्यात वनिगन्धः ।

नाभो । स्त्री । नाभौ । शर । कस्तुर्याम् ।
मदिरायाम् ।

नाभीनम् । स्त्री । स्त्रीकटिसमौ । नाभिगुडके ।
मे । पोषायाम् । नाभिकृपे । ऐ च । अष्टसमौ ।
वै निघ ।

नाभ्यभ्यङ्गः । पुं । नाभी तेलमर्दने । [कर्त्तुम्]

नामशुण्डौ । स्त्री । उद्गरोति स्वनामप्रसिद्धे

नायिका । स्त्री । पिष्टिकातः किञ्चित्स्थले
कम्प्रीभेदे । शृङ्गनाडिदिग्नेव । यथा — “चूर्णं
कृतिशु परिका तिलका तिलामा कौलव्यमोज
सदृशौ च कुलत्तिकाख्या । स्थला तत द्विपदिव
किल पिष्टिका स्यात् तस्याश्च किञ्चिदधिकपि
च नायिकेया ॥” रा नि व २२ ।

नारः । पुं । गोवर्धने । जल । मे । शुष्का ।

नारकौटः । पुं । अमरकौटविशेषः । मे ।

नारकेरः । पुं । नारिकेलहृत् । कटा ।

नारङ्गम् । स्त्री । गङ्गेरमूलकं । गोक्षवश्याम् ।
रा नि व ० ।

नारङ्गः । पुं । नागरङ्गहृत् । कम्प्री गेवूर्
शङ्ख । तत्पथ्यां, — मुखप्रिय, नागरङ्ग,
सुङ्ग, लवंगस्थ, इरावत, वक्रवास, योगरङ्ग,
सुरङ्ग, गन्धाल, गन्धपत्र, परिष्ठ । फलगुणा —
मधुरास्त्र गुरु लघु रोचन वातामकानिघ्नलघ्नमर्ध
वत्य दृक्चक्ष । रा नि व ११ । मद ४६ । “नारङ्गं
खादुगुणोपपन्नं सन्दीपनं रोचनं मशसाद्यं ।
विदोषहृत् शूलकृमीविहन्ति मदापिकासद्यसमाप
हारि ॥” अवि १७५ । मरिचयुधे । पिप्पलीहृत् ।
मे ।

नारङ्गवर्णकम् । स्त्री । गृञ्जने । भौलङ्गम् ।
भा पु १५ भा व ।

नारदा । स्त्री । इतमुद्रि । मूर्खायां । वै निघ ।

नारा । स्त्री । जलि । शर ।

नाराचचूर्णम् । स्त्री । छदावर्त्ताधिकारे चूर्णम् ।
पाठ — “तद्वज्रज्वाहरोत्तरी द्विचतु पञ्चभागिका ।
गुडिका गुडतुल्या सा विद्विष्यगदापदा ॥”
तेडेडी २ जे निपूज ३ जे हरीतकी
६ जे सर्कसम् शुङ्ग । अयम् — विहङ्गुषे
पिप्पलीचूर्णे म २ रौ शर्करा १ प । तोलकहृदय

मधुना लिङ्गान् । एतद्वाटपुरीष पितृकफे देयम् ।
तेडेङ्गेर्ण, पिण्णुर्ण अत्रोक् २८०
टिनि १ प । २ ८० मधुर्ण सहित सेवा ।
सा को ।

नाराचिका (चो) । लो । सप्तमोलनयने ।
निक्षि । शर ।

नारायणः । पु । वेदवन्दनामैकप्रयकारे,
वेद्यावतकारे ।

नारायतैलम् । लो । वातव्याधौ तलविशेषे ।
पाठ—“विन्तोऽधिमस्य श्लोषाक पाटला पारि
भद्रक । प्रसारद्वयगन्धा च दृढतो कष्टकारिका ।
बला चातिमला चैव श्रद्धा सपुनर्वा ।
एषा दग्धपलान् भागान् चतुर्द्विगुणस पचेत् ।
पादशेष परिचाय्य तैलपात्र प्रदापयेत् । शतपुत्र्या
दिवदार मोक्षो जैलयक वषा । चन्दन तगर कुठ
एला पर्विचतुष्टय । राक्षा तुरगगन्धा च सैन्धव
सपुनर्ब । एषा द्विपलिकान् भागान् पेषयित्वा
विनिक्षिपेत् । शतावरोरसश्चैव तैलतुल्यं प्रदापयेत् ।
आर्ज वा यदि वा गन्धं चोर दद्याच्चतुर्गुणम् ।
इति स्वल्पम् । शीते गन्धद्रव्यं देयम् ।
बेन, गविशारी, श्लोणा, पाङ्कज, निमहाल,
गुरुभाङ्गिना, अश्वगन्धा, बृहती, कटिकारी,
वेडेगा, खेत वेडेला वा (गोब्रफटाकु-
निगा), गेङ्गुद्र, पुनर्नवा अत्रोक् १ प ।
कार्पाथ—जन २६७ नं १० ७४ नं तिल-
तैल १७ नं । ककार्थ—शुक्ला, देवदारु,
जटामांजी, शैलज, बठ, ब्रह्मचन्दन, तगर-
पाङ्कजा, कुड, एलाईच, शालपीपि, चाकुले,
भुगानी, नावाणि, रात्रा, अश्वगन्धा, मैरुच,
खेतपुत्र्या अत्रोक् २ प शतमूलान् १७
नं हांग वा गवा द्रुष्ट ७४ नं । नीजल इहेले
गुरुप्रवा दिवे । रसर ।

नारायणप्रियम् । लो । वीतधन्ने । मद ।
नारायणो । लो । शतमूल्याम् । रानि व ४ ।
सा को लकीविनासे । देय ।

नारिकेर (ल) । पु । Cocos nucife-
ra) The coconut tree सनामव्यातवत् ।
नारिकेरुण गाह् । शर । पपु । हि निरिएल् ।
म क नारियल । तं नारिकदस । उन् नडिवा ।
वम् नारजी । ता टेमा, रेडा । सत्पन्थी, —

लाङ्गली, नारिकेर, नारिकेरि, नाडिकैल,
नारीकैली, नारीकारो, नारिकेनि, सदापुष्प,
शिरफल, मृदुफल, पुटीदक, नालिकेर,
रसफल, सुतुङ्ग, कुशेशेखर, इटनीर,
नीलतर, मङ्गल्य, सप्ततर, लणराज,
स्वस्ततर, दाविषाल, दुरावह, चाम्पकफल,
टटफल, शिरोफल, करकाभा, पयोधर,
मुतकुष्प, कौशिकफल, फलमुष्ट, चटाफल,
मुष्टफल, विशांमित्रप्रिय, नाडीकैल, नारडेल,
सुभद्र, फटकेसर, वरफल । सा गुप्ता—गुरु
द्विगु शीतल पित्तप्रय । अदृपकफल लणशोपघ्न
दुर्जराच । तद्वातसखिल लघु मध्य शीतल
रसपाके मधुर पित्तशमनं पीनसशमनं लघुपान्न
दाहघ्न शीतशमनं सुखदह । तत्पक्वजल
किञ्चित्पित्तकारि मधुरं रुचिकर दीपन बलकरं
गुरु इष्य बलवर्धनम् । नारिकैलखर्शूर द्विगु
गुरु दुर्जर दाहविटम्भकार रुच्य बलवर्धनम् ।
रानि व ११ । “दुग्धन्तु नारिकैलस्य बन्ध रुच्य
गुरु छतम् । पाके स्वादु समुद्रित द्विगु इष्य
दाहकम् । किञ्चिदुष्ण वातकफगुल्मासविनाश
कम् ॥ नारिकैलघृतं नाम इ इष्य बलवर्धनम् ।
किञ्च रसे च पाके च मधुरश्च रुचिप्रदम् । इयञ्च
वातपित्तघ्न तज्जीर्णं गुरु वातघ्नम् ॥ नारिकैलस्य
पुष्पान्तु शीतं रक्तातिसारकम् । रक्तपित्तमृगहृद्य
क्षीमरीगघ्न नाशयित् । मलस्रक्करश्चापि शोथकम्

॥ नारिकैलशिरिमीमन्त्रा रसे पाके मधु
अ ता । नारिकैलपुष्पजलं गुरु इष्यमूर्कोर्तिताम् ॥”
वै निष । “बालस्य नारिकैलस्य जलम्प्रायो
विरचनम् । राज । “द्विगु स्वादु हिमं हृद्य
दीपन वल्लिषोदनम् । इष्य पित्तपिपासान्न
नारिकैलीदकं गुरु ॥” सु । तत्पक्वगुप्ता—
“नारिकैलस्य तालस्य खड्गरेण शिरासि तु ।
कषायविषमधुरं हृद्यमि गुरुचि च ॥ नारिकैल
फलं शीतं दुर्जर वल्लिषोदनम् । विटम्भि
इ इष्यलघु वातपिपासादाहघ्नम् । विषेयत
क्षीमलनारिकैल निक्षिपि पित्तज्वरमूत्रदीपान् ।
तदेव जीर्णं गुरु पित्तकारि विदाह विटम्भि सत
मिषमि । तस्याप्य (तददुर्) शीतल हृद्य
दीपन गुरुल लघु । पिपासापित्तजित् स्वादु
वल्लिषुद्रिकरम्पम् ॥” भा । तस्य तैलं गुरु
वाजीकर चोषघातुषोषघ्न वातपित्तघ्न मूत्राघात
प्रमेहशक्तासद्यप्यसु हित मेषाकर च तनाशनम् ।

“नारिकेल सुमधुर गुरु स्निग्धश्च शीतलम् ।
हृद्य सङ्घर्षं वस्त्रिशोधनं रक्तपित्तनुत् ॥ विष्टम्भि
पक्व मतिमन्नपक्व कफवातलम् । हृद्यश्च शीतल
हृद्य नारिकेलफलं विदुः ॥” अति १७५ ।

नारिकेलचोरीका । स्त्री । नारिकेलचोरी
नाम मिष्टान्नभेदः ।

नारिकेलखण्डम् । स्त्री । शूलाधिकारे
श्लेषधम् । पाठ — “कुडवमितसिद्धं स्यान्नारिकेल
सुपिष्टं पलपरिमितसर्पिं पाचितं खण्डितुल्यम् ।
निजपयसि तदेतत् प्रमथ्याये विपक्वं गुडवदय
सुशीते शाण्णभागान् चिपेत् । धान्याकपिप्पलिपयोद
तुगादिजीरान् शाण्णं विजातकमथापि च केसरश्च ।
इत्यन्मपित्तमरुचि चयमसपित्तं शूलं वमि
सकलपौरुषकारि हरिः ।” सुपिष्टनारिकेलशस्य
४ प भञ्जनाय छत १ प शर्करा ४ प नारिकेल
जल ४ श । पाकसिद्धौ प्रपय — धन्याक
पिप्पली मुष्ठा वजरीचनी कौरक कृष्णकौरक
गुडलक् तेजपत्रम् एला नागकेसरपुष्पम् एला
प्र चूर्णं ४ मा । इदं पित्तशूलि । सा को । रसर ।
भेष । अन्यत् — कौमलनारिकेलशस्य ८ प
शर्करा २ श नारिकेलजलं ८ श छत ५ प
गुण्डोचूर्णं २ प दुग्ध १ श एकत्र पचेत् ।
पाकसिद्धौ वजरीचनी कटुको मुष्ठा गुडलक् एला
तेजपत्र नागकेसरं धान्याक पिप्पली गजपिप्पली
प्र चूर्णं ४ तो प्रविध्यम् । रसर । इदमन्मपिषे ।

नारिकेलजम् । स्त्री । नानाभेषजजातमयभेदः ।
इन्द्रणिङ्गा पक्वधात्री नारिकेलजलनया कदलीफल
सम्भानात् मय तन्नारिकेलजम् ।

नारिकेलजलम् । स्त्री । प्रसिद्धं, रक्तपित्त
द्वितम् । सिधो रक्तपि च ।

नारिकेलतैलम् । स्त्री । तत्कलीयतैले ।
तदगुणा, — “नारिकेल फलोद्भूत तैलं बाजीकरं
युद्धं । श्लेष श्लेष्मधातुना वातपित्तप्रणाशम् ।
मूत्राघातं प्रमथे च श्यासे कासे च यक्ष्मणि ।
मेषालीषे च दित्यन् चतान्नाकरणनायाः ॥” अति ।

नारिकेललवणम् । स्त्री । सजलनारिकेल
मज्जे सैन्धवस्रवणं पुरयित्वा तन्नारिकेल मृदावेष्ट्य
श्लेषयेत् । पथ दग्ध्वा तन्मथ्याववणं यान् ।
माता ४ माता । भेष ।

नारिकेलचोरो । स्त्री । नारिकेलपुष्पमकरा
हन्मिष्टान्नः । यदा — “नारिकेल पुष्पमकरा

मयसि गो चिपेत् । सितागव्याव्यसयुक्तं तत्तच्च
न्यदुनाग्रिना ॥” गुणा, — “नारिकेलीहवा चोरी
स्निग्धा पित्तातिपुष्टिदा । गुर्वी सुमधुरा हृद्या
रक्तपित्तानिलापहा ॥” भा ।

नारिकेलान्मृतम् । स्त्री । अन्नपित्ताधिकारे
श्लेषधम् । “नारिकेलफलप्रस्थं सुपिष्टं छतमर्जितं ।
प्रस्थं प्रस्थं समारायं शण्ड्याय शण्ड्यं तद्युत । विपाथ
नारिकेलान्मृत् तत्समं चोरीमेव च । धान्याय
स्वरसप्रस्थं खण्ड्यापि तुलां न्यसेत् । एकोक्त्य
पचेत्सर्वं शनर्हं इभिना भिषक् । सिद्धशीते प्रदातव्यं
चूर्णं तत्र सुगुण्डितं । त्रिकटो सचतुर्जातं प्रत्येकानु
पलोन्मित । धात्रीजीरकयुग्मञ्च धन्याक शस्य
पणक । तुगापयोदचूर्णांनि त्रिकर्पञ्च पृथक् पृथक् ।
मधुन पलचत्वारि स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥”
रसर । भेष ।

नारिकेलि. (लो) । स्त्री, पु (इन्) । नारि
केलहवे । भा । शर ।

नारिकेलोदकम् । स्त्री । नारिकेलजले ।

नारो । स्त्री । तन्नामकौषधिविशेषः । या अत्र
बलेति कथ्यते । यस्या पत्रम् अत्रसहस्रञ्च । च
चि १५ । रमण्या । मेघ्नं मोक्ष । सा मातृ
शीष्णीतचरा विपनतिधौ नाता च । सुखवीध ।

नारोद्यतम् । स्त्री । नारीदुग्धोद्यतम् । मेघ्नं
गोक्षपत्रं इक्षत्र चि । गुणा — कफघ्नं निषि
दीपे रीगन्धनेषु तद्वितम् । चक्षुष्यमार्धं स्त्रीणाञ्च
सपि स्यादन्धवीपमम् ॥” अति ८५ । चक्षुष्य
पथ सव्वरोगघ्नं मदाग्निदीपनं रुक्च पाके लघु
विषघ्नञ्च । रा नि व १५ ।

नारोचम् । स्त्री । शकविशेषः । नालिजी ।
तद्विविधं तिक्तं मधुरञ्च । तिक्तं रक्तपित्तघ्नं क्षति
कुष्ठहरञ्च । मधुरं पिच्छिलं शीतलं विष्टम्भि
कफवातकरञ्च । राज ।

नारीदुग्धम् । स्त्री । मातृवीदुग्धं । Sec
मातृवीचीरम् ।

नारीपयः । स्त्री । नारीदुग्धं ।

नारीवत्तभा । स्त्री । गन्धप्रियङ्गी । वै निष ।

नारीपण्ड । पु । स्त्रीनर्पणके । यशा २७ ।

नारीष्टा । स्त्री । मज्जिकापुष्पहवे । मज्जिका
युग्मत्र गोह । रा नि व १० ।

नारोचोरम् । स्त्री । मातृवीचीरे ।

नार्यङ्गः । पु । नारङ्गवृक्षे । कर्मणा लेवुर
ग्राह्य । शर ।

नार्यतिक्तः । पु । किराततिक्तके । चिवांठा ।
वे निष ।

नालः । पु, स्त्री । पद्मदण्डे । अम । हरिताले ।
स्वामी । नेते । पिच्छिन्नि । पु । नले । रानि
८ । मद्दे । भा म १३ मूलीसङ्के ।

नालकः । पु । कलायं । भट्टे । रानि व १६ ।
नलक इति पाठोऽपि पुष्पकालरे दृश्यते । [८ ।

नालवशः । पु । नले । तल ग्राह्य । रानि व
नालपिका । स्त्री । एकशिखीबीजे ।

नाला । स्त्री । नले । खन्वे । ऊँठि, नाडा ।
अमभ ।

नाला (लि) कण्टः । पु । अपामार्गंशुपे ।
नालावती । स्त्री । नागवल्लीमलायां । प सु ।

नालि । स्त्री । नलकाखनि । नलि । नाया,
शिरायां । द्वि की ।

नालिकः । पु । खड्गके । गौरी । माह्वे ।
विष्का । रक्तगन्धबोले । नाडीशाकि । अश्वकथा
याम् । वे निष । स्त्री । पत्रे । शर ।

नालिका । स्त्री । नालायाम् । शर ।
नाया । पटो । अश्वकथायाम् । लटा । करिकर्ष
वैधनास्त्रे । छारा । नलाकारसरमात्र । नलिका
नामगन्धद्रव्ये । शीङ्गु । वे निष । मिष्टपत्र
नालितायाम् । श मा ।

नालिकिनी । स्त्री । कमलिनीयाम् । भृङ्गत्र
शाङ् । वे निष । [टी र ।

नालिकेर (क) । पु । नारिकेलवृक्षे । अ
नालिजङ्घ । पु । द्रोणकाकि । छारा ।

नालिता । स्त्री । (Arum colocasia)
स्वामिन्त्यातपत्रशाकि । नालिठा ग्राह्य । "नालिता
पदशाक्य मिष्टपत्रे तु नालिका ।" प सु ।
गुष्पा — नाडीवधम् ।

नाली । स्त्री । मन्त्रिनायाम् । नालिकायाम् ।
वे निष । शाककर्मवृक्षे । ऊँठि । म । नाडा,
शिरायाम् । अटी म । अश्वमेधो नामान्त्र
विद्वेषे । पट्टे । शर ।

नानीकः । पु । पत्रे । गुष्पाय । ७२ । स्त्री ।
पदपत्रे । म ।

नालीकिनी । स्त्री । पत्रसमूहे । शर ।

नालोन्नणः । पु । नाडीवृक्षे । शर ।

नाल्पपुष्पो । स्त्री । महाशण्डपे । प सु ।

नावनम् । स्त्री । नखे । सु ।

नासत्वी । पु । अश्विनीकुमारी । अम ।

नासा । स्त्री । नासिकायाम् । वासकवृक्षे । रा
नि व ३११ ।

नासाच्छिन्नी । स्त्री । पूर्णिकानामपक्षिविज्ञेये ।
विष्का ।

नासा(प्रती)नाहः । पु । नासारीगविशेषे ।
लक्षणे यथा—“कफावृत्तौ वायुवदानसञ्जी यदा
स्वमाग विगुण स्थित स्यात् । घ्राण वृत्तौतौष
यदा स रोगो नासाप्रतीनाह इति प्रदिष्टः ॥” सु
उ २२५ ।

नासापरिशोषः । पु । नासारीगविशेषे ।
लक्षणे यथा—“घ्राणाश्रिते श्लेष्मणि सारुतेन
पित्तं गट परिशोषितं च । सप्तकुक्षितुङ्गमधय
कृच्छ्राद्यस्तस्य नासापरिशोष उक्तः । सु उ २२५ ।

नासा(सिका)पाकः । पु । नासारीगविशेषे ।
लक्षणे यथा—“घ्राणाश्रितं पित्तमात्रं वि कुर्थाद
यस्मिन् विकारे बलवत् पाकः । तं नासिकापाक
मिति व्यवसृत् विकिदकोथावपि यत्न दृष्टौ ।
सु उ २२५ ।

नासायन्त्रम् । स्त्री । घ्राणार्थदादिदर्शनार्थे
यन्त्रविशेषे । लक्षणे यथा—“घ्राणार्थुनाऽसामेक
विहदा नाडाकुलदया । प्रदशिनोपरोणाह स्याद्
भगन्दरयन्त्रवत् ॥” अति ।

नासारोगः । पु । नासागतैकविंशद्विंशेपु ।
यथा—“अपोनस पुतिनस्य नासापाकमयेष च ।
तथा जीवितपित्तच पूषशीचितमिव च । अश्व
भैशद्युर्दसि नासानाह परिचय । नासाग्रीवेण
सहिता द्रोणकाशेरिता मदा । अन्वार्थशासि
अवार शीका सन्नाय दानि च । प्रतिग्राहाय ये
प । मन्त्रेण सज्जिकिता । एकविंशतिनासो तु
नासारोगा प्रकीर्णताः ॥” सु उ २२५ । विषय
सम्पदयेधे मय्य ।

नामार्यः । स्त्री । प्रादिउपक्रान्ताऽंशः । नन्द
वर्ण । तत्र लक्षणे—“प्रत्यगाश्रितिमात्र चरत्
लक्ष्योदात्मना इतिनय सादृश्यात्तत्राह ।
मिदोऽप्युच्यते । सु उ २२५ ।

नासालुः । पुं । आलोककृत् । वै निघ ।
कटफलहृत् । श ५ । [सु ५२२५ ।

नासावंशः । पुं । नासादण्डं । नाडु नाडि ।

नासा(सिका)शोषः । पुं । नासापरिशोष
रोगे । सु ५२२५ ।

नासासवेदनः । पुं । काण्ठीरन्वतायाम् ।
कृत्तना । रा नि व ३ । द्विक्रियाम् । (हृत्छा) ।
चुद्रकारवह्नि । वै निघ ।

नासास्थि । स्त्री । प्राणाम्यनि । नादेर
शोड । च शा ०५ ।

नासा(परि)साव' । पुं । नासायावरोगे ।
लक्षणे—“अज्ञसमस सलिलप्रकाश यस्या विषयं
सवतोऽ नासा । रात्रौ विग्रहेण दितं विकार
नासापरिसावमिति व्यवस्थेत् ।” सु ५२२५ ।

नासिकन्धमः । त्रि । नासिकया निश्चास
याक्षि । व्याक । [व्याक ।

नासिकन्धयः । त्रि । नास पदेन पानशीने ।

नासिका । स्त्री । प्राणोन्दिधे । तत्पञ्चाय,—
गन्धवहा, घोषा, शिद्दिनी, सिद्दिनी, नासिक्य,
नासिक्यक, नस्या, गन्धमाली, गन्धवत्या, नक्षा,
प्राणोन्दिध, नसी, किङ्कुषिका, प्राति, जला ।
रा नि व १८ । सा गर्भस्यस्य पञ्चभिर्मांस भवति ।
सुखबोध । [पीनसरीगे ।

नासिकामय' । पुं । नासागत रोगसमूहे ।

नासिकामलम् । स्त्री । सिंघाणे । भिक्षि ।
रा नि व १८ । [डाका ।

नासिकाशब्द । पुं । नासाशब्दे । नाड-

नासिक्यम् । स्त्री । नासायाम् । त्रिका ।

नासिक्यौ । पुं । अत्रिनीकुमारद्वये । द्वे च ।

नास्तितः (दः) । पुं । आमहजे । श च ।

नाह । पुं । आनाह, सलावष्टमे । वै निघ ।

नि शल्या । स्त्री । क्रसदन्तीशुपे । रा नि व ६ ।

निःशूक । पुं । सुष्ठुशलिधन्वे । रा नि व १६ ।

निःश्रेणि । स्त्री । वनखञ्जूरिकायाम् । द्वे ।

निःश्रेणिका । स्त्री । कीदृशप्रसिद्धे लणविशेषे ।
योगविशेषः । तत्पञ्चाय,—श्रेणिकान्, निरसा,
वनवल्ली । गुण्य—नीरसा उष्ण पथ्यामनल
प्रदा । रा नि व ८ ।

निःश्रेणी । स्त्री । खञ्जूरिहृत् । (खञ्जूर शीह ।
रा नि व ११ ।

निःश्वसन (सित)म् । स्त्री । निश्वास ।

निःश्वस । पुं । नासायाधौ, प्रश्नासे । द्वे च ।

निःसरणम् । स्त्री । निर्गमने । द्वे च ।

निःसारः । पुं । पृथुशिम्यशीपाकहृत् । वड
गोति शोभा शीह । रा नि व ८ । श्वारोग्यति
कायाम् । वै निघ । शाखोटहृत् । श च ।

निःसारकः । त्रि । रचके ।

निःसारा । स्त्री । कदलीहृत् । रा नि व ११ ।

निःसृता । स्त्री । अरण्यवर्ण विज्ञतायाम् ।

निःस्रोहफला । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ।

निःस्रोहा । स्त्री । प्लवसीहृत् । शशिना । त्रिका ।

निःसृष्टा । स्त्री । अरण्यविज्ञतायाम् ।

निःस्यन्दः । पुं । साधे । चरण ।

निःसाव' । पुं । भक्तसमुद्रवमण्ड । भातेर
नाड, स्नेन । द्वे च ।

निकायः । पुं । शाणे । कष्टि पाथव । स्वर्गमणौ ।
अटी भ ।

निकारणम् । स्त्री । मारणे । अम ।

निकुचः । पुं । कङ्किके । डेमो । च सु ४५ ।

निकुञ्जकः । पुं । मुष्टिपरिनासे । स च कुङ्कद
पाद । भरतधृतसर्श्वे । वागीरहृत् । भा ।

निकुञ्ज । पुं, स्त्री । जलवेतसे । मद व ५ । वै
निघ २५ पाण्डु चि मण्डूराद्यरिष्टे ।

निकुञ्जिकाम्ना । स्त्री । निकुञ्जिकानाम्
श्रीवक्षोतुल्यगुणकण्टकहृत् । निकुञ्जिके । निरीय
वह्नीति भाषा । रा नि व ८ ।

निकुम्भ । पुं । दन्तीशुपे । र.सा । वा सु १५
अ शोधनव “निकुम्भकुम्भत्रिफलागवाक्षी ।” भा
स ४५ नासारो चि । “शिरुसिद्धीनिकुम्भानाम् ।”

च सु १५ षट्प्रदेहे । जलवेतसे । सु चि १०५ ।

निकुम्भवौजम् । स्त्री । जैपालवौजे । रा नि
व ६ ।

निकुम्भा (म्भी) । स्त्री । कटफल । वै निघ
२५ कर्णकज्य चि । दन्तीहृत् । पसु । अद्द
प्रभागुष्णाम् । [रा नि व ६ ।

निकुम्भाख्यवौजम् । स्त्री । जयपालवौजे ।

निकतनः । पु । गन्धके । वै निघ ।
 निकेतनः । पु । कलदेतसे । वै निघ । पञ्चाशो ।
 श च ।
 निकोचः (टः, ठः) (क) । पु । चट्टोडहवे ।
 आंदाङ्ग गाह । रानि व ८ । च टो म ।
 चसू २०५ । (टक) उचमेदे । पेटा गाह ।
 वै निघ । [कम् ।
 निखण्डिका । स्त्री । गुडूचोकन्दे । उगूच
 निखर्व्व । पु । वामने । ऐ च ।
 निगड । पु । धातुशारणवीजविशेषे । यथा—
 सद्यकं चोर पलाशवीज गुग्गुलु प्रत्येकं समं
 संभवद्विगुणेन सह गृह्णित्वा विधेय । र चि २५ ।
 निगदः । वि । पुरातने । बाचि ७५ ।
 निगन्धिक । पु । सुवर्णचम्पके । वै निघ ।
 निगरः । पु । भोजने । रानि व २० ।
 निगरणम् । स्त्री । भोजने । रानि व २० ।
 पु । गले । मे ।
 निगार' । पु । भक्षणे । अम ।
 निगाल । पु । गले । गन्ना । रानि व १८ ।
 अथ स चण्डावस्थसमोपपद्यते । ल द २५ ।
 निगालवान् । पु । अथे । अम । [उषा ।
 निगु' । पु । मनसि । तिका । मले । मूत्रे ।
 निगूढ (क) । वनमुद्धे । ऐ च । वि । गुप्ते ।
 निग्रह । पु । चिकित्सायाम् । रानि व २० ।
 निग्रहस्थानम् । स्त्री । भिषगा वादमाग
 ज्ञानायमधिगतव्यपदविशेषे । "नित्यकस्य वाक्यस्या
 ज्ञान परिपदि विशानवत्याम् अननुयीव्यस्यानु
 योगीऽनुयीव्यस्य चाननुयीग ।" च वि ८५ ।
 निघण्टिका । स्त्री । गुलचकन्दे । तत्पथ्याथ,—
 गुलचकन्द गुल्बालककन्द, वलाहकन्द ।
 गुषा,—मधुर, शीतल, हृष्य तपण, दाहप्र ।
 निघण्टु । पु । अमिषान्, नामघण्टे । ऐ च ।
 निघण्टुराज । पु । भरहरिक्तराजनिघण्टो ।
 निघस । पु । भक्षणे ।
 निघृष्व । पु । खरे । बराह । उषा । कायो ।
 निचयात्मक । वि । साक्षिपत्तिके ।
 निचिको । स्त्री । उक्तमाया कवि । प्रधान
 गाहे । अ टो म ।

निचित' । वि । सञ्चिते । व्याप्ते । ऐ च ।
 निचुलः । पु, स्त्री । हिजलहवे । पसु ।
 वेतसहवे । रानि व ८ । चसू २५ । जलवेतसे ।
 मद व ५ । निचोले । आङ्गुली । अम । निम्बहवे ।
 वै निघ ।
 निचुलकम् । स्त्री । हिजलफय । च द ।
 सि यो अप चि उ पसगव्यष्टते । "विग्नानिचुलानि
 च ।" निचोलके । ऐ च ।
 निचुलवीजम् । स्त्री । हिजलवीजे । लक्ष्मी
 विलासरी ।
 निचोलक । पु । कञ्चुलिकायाम् । कौतूहो ।
 ऐ च ।
 निण्डला(का) । स्त्री । त्रिभतायां । वै निघ ।
 कलायमेदे । तेउडी । श च ।
 नितम्ब । पु । योण्याम् । आङ्ग । रानि व
 १८ । तद्वृद्धे । रानि व २ । स्तम्भे । मे ।
 नितम्बिनी । स्त्री । नाभ्याम् ।
 नित्यग । पु । पाशुपि । "नित्य शरीर
 चयिकत्वेन गच्छतीति ।" चसू १५ ।
 नित्यगति । पु । वायो ।
 नित्यनाथ । पु । रसरवाकरयन्त्रकारे ।
 नित्ययुक् । वि । आमोक्ष चित्तानुसरणे,
 पदार्थानुसारिणि । चशा २५ ।
 नित्या । स्त्री । मनसादियाम् । तन्म ।
 निदम् । स्त्री । विधे । श च ।
 निदद्दु । पु । मनुष्ये । श च ।
 निदर्शनम् । स्त्री । दृष्टान्तेनाथ प्रसाथते
 यत् यत् । सु उ ६५५ ।
 निदाघ (काल) । पु । शीतकाले । स च
 ओष्ठावाढी, वैशाखज्येष्ठौ वा । अम ।
 निदानम् । स्त्री । रोगनिषय । विध । रोग
 लक्षणे । रानि व २० । रोगहृत्तो, कारणे । तद्य
 निविधम् विप्रकटसन्निकटमेदेन । तयो विप्रकट
 विरुद्धाकारादि । सन्निकट वातादि । मानि ।
 निदानार्थकार । पु । रोगजनके । मानि ।
 निदिग्धा । स्त्री । कण्टकायाम् । रानि व ४ ।
 एलायां । श च ।
 निदिग्धिका । स्त्री । कण्टकायाम् । रानि

व४। चद सन्निपातञ्च चि पिप्पल्यायद्यते ।
 “तायमाणा निदिग्धिका।” प्लायाम्। श च ।
 निदिग्धिकागणः । पु । स्वल्पसमूले ।
 अकं चि ।

निदिग्धिकादिः । पु । निदिग्धिकादिसिद्ध
 कषात्रे । कष्टकारी शुष्णी गृह्णी चेति ।
 अन्य — “निदिग्धिकांलाराकावायमाणास्यतायुते ।
 मसुरदिदले काये ।” चद वा पि ज्व चि ।

निदेशः । पु । भाजने । धरणि ।

निद्रा । स्त्री । स्वापे । घुमान् । तत्पथ्याय, —
 शयन, स्वाप, स्वप्न, सवेश, सवेश, सुप्ति,
 स्वप्न । तत्कारणम् — “तम कफाभ्या निद्रा
 स्यात् ।” शार्ङ्ग । सा च वैश्वी मायेलुच्यते । यदा
 चैतन्यवहं शिरा प्रति तमोगुणप्रधान कफ शिरा
 रुणद्धि, तदा घोरनिद्रा जायते । तदा च ज्ञाना
 भावी भवति । सा च प्रलयकालिकी मूर्च्छा ।
 निद्रा विधा तामसो स्वाभाविकी वैकारिकी चेति ।
 सुशा ४४ । निद्राया विधिनियेधौ — “दिवा जापं
 न कुर्वीत यतोऽसौ स्यात्कफावह । गौणवज्जपु
 कालेषु दिवाभाषी निषिध्यते । उचितो हि
 दिवाभाषी नित्य येषां शरीरिणाम् । वातादय
 प्रकृष्यन्ति तेषामल्पतां दिवा । व्यायामप्रसदा
 ध्ववाहनरतान् क्लान्तान्तोसारिण, यत्नश्चाद्यत
 म्प्रापरिगतान् हिक्कामग्नौडितान् । शौषान्
 शौषकफान् शिथ्यम् मदहतान् हृद्भान् रसाजीर्णान्
 रात्रौ भागरिताभ्ररान्निरशनान् काम दिवा
 स्वापयेत् ॥” भा । “दिवा वा यदि वा रात्रौ निद्रा
 गामोक्तता तु यै । न तेषां स्वपतां दीपो जायतां
 शोपजायते ॥” सुशा ४४ । उपयुक्तकाले निद्रा
 गुणा — “निद्रा तु सेविता काले धातुसाम्यमत
 द्रिता । पुष्टिर्बललोकाद्यानप्रदोमि करोति
 च ।” राज ५५ ।

निद्राकरम् । स्त्री । सुनिपक्षकशक्ति । प सु ।
 निद्रागौरवम् । स्त्री । निद्राबाहुल्ये । मा नि ।
 निद्रानाश । पु । अनिद्रायाम् । मा नि ।
 निद्रानि । प । नेपालनिम्बे । छिद्रज्ज । रा
 नि ४६ ।

निद्रालु । पु । वसवज्जिकायाम् । वन वावृद्धे ।
 वाग्राक्षी । रा नि १० । “तमोमामगम्यद्रव्ये ।
 श च ।

निद्रासञ्जननम् । स्त्री । श्लेष्मणि । श मा ।
 निधनम् । स्त्री । मरणे । अम । पु । वधवारा
 याम् । [रा नि व १०]

निधमनः । पु । निम्बवृक्षे । निम् शीह ।

निधायकः । पु । परण्डवृक्षे ।

निधि । पुं । गलिकायाम् । नाग्लिका । रा
 नि व १२ । जीवकीषधौ । श च ।

निधुवनम् । स्त्री । सुरते । अम ।

निध्यानम् । स्त्री । दर्शने । अम ।

निनन्दु । स्त्री । मृतवत्सायाम् । छे च ।

निन्द(न्य)तलः । नि । निन्दितहस्ते । शर ।

निपः । पुं । कदम्बवृक्षे । श च । कलसे । अम ।

निपाकः । पु । रन्ध्री, पाके । शर ।

निपानम् । स्त्री । दीह्नभास्त्रे । तिका ।
 कृपसमीपे शिलादिवह्ने कृपीदृतासुस्थाने । भ ।

निपुणः । पु । चिकित्सके । सु नि १६४ ।

निफला । स्त्री । ज्योतिषमतीक्ष्णायाम् । नटा-
 रुण्णौ । भा ।

निफालनम् । स्त्री । दर्शने । वै निघ ।

निफेनम् । स्त्री । अहिफेने । रा नि व ६ ।

निबन्धः । पु । मलमूत्ररोधरीणे, आनाहि । छे
 च । निबन्धवृक्षे । नटा ।

निबन्धनम् । स्त्री । हृत्तौ । भा ।

निभालनम् । स्त्री । दर्शने । तिका ।

निमज्जथु । पु । शयने । निद्रायां । वै निघ ।

निमज्जनम् । स्त्री । स्नाने, अवगाहने । छे,
 निघ । [वा वि ७४]

निमर्हकः । पु । मांसस्य विविधव्यञ्जनप्रकारे ।

निमित्त(क)म् । स्त्री । हेतौ । मा नि, ।
 चित्रे । अम । (कम्) चुम्बने । श मा ।

निमित्तकत् । पुं । काके । रा नि व १८ ।

निमोल, (नम्) । पुं, स्त्री (नम्) । निमेषे ।
 छे च ।

निमेष । पु । नेत्रकर्ममहारीगमेक्षे । खल्ले —
 गिमीपयो शिरा वायु पविष्टी नर्मसंशया ।
 चालयेदति यन्मोनि निमेष स गदी मत ॥” सु
 च १४ । निमिषं । भजद् । शर ।

निम्बपत्रम् । पु । खशीने । मित्रा ।

निम्बगम् । लो । जले । रा नि व १४ ।

निम्ब (क) । पु । (Melia azadirach-
ta Syn Azadirachta Indica) स्वनाम
ख्यातम् । निम् ग्राह । हि निम् । स निम्,
लिम् । कं धेत् । तं धेत् । ता वेपुम्भरम् ।
तत्पत्राय,—चरित, सजेताभद्र, हिङ्गुनिधाय,
मालक, विचुमई, पङ्कजत्, पुयारि, छह्नन,
अरुपादप, पूकमालक, काठक, विवम्ब,
निम्बक, कैटव्य, वरलक्ष, छद्दिघ्न, प्रभट,
पारिभटक, काकफल, कौरट, नैता, सुमना
विशेषपत्रं यवनेष्ट, पौतसारक, श्रोत,
राजभटक । गुणा—श्रोत तिक प्रणकुमिवमि
शोकप्र श्लेष्मन् बहुविषविषघ्न विग्रपतो हृदय
विदाहशान्तिकरम् । रा नि व २ । तत्फलं
गुणा—रसे तिक्त पाके कटु भेदन क्षिप्त ल ।
उष्ण कुष्ठ गुणवाग्जलमिहघ्नम् । भा ।
‘‘द्व्यामलानिम्बवासामगुता ।’’ वा १५५
आरुग्वधाद । खर्जूरहृत् । तालीशपत्रे ।
मार्चि । पलाशो । इक्षुमूलके । रा नि व २३ ।
निम्बतरु । पु । पारिभट्रहृत् । रा नि व ८ ।
निम्बहृत् । मन्दारहृत् । अम ।
निम्बतेलम् । लो । निम्बफलीत्यतल । निम्-
रुनेत्र ठेठ । गुणा—कटुण्डुमिक्तुककफघ्नम् ।
रा नि व १५ ।

निम्बपञ्चकम् । लो । पञ्चनिम्बे । रा नि व २२ ।

निम्बपत्रम् । लो । प्रसिद्ध, रक्तपिष्टे हितम् ।

निम्बाज । सिधोर विचिखल्लाय । गुणा
—‘‘निम्बपत्रं खतं नैव जलमिषविषघ्नम् ।
वातलड्डुपाकश्च सर्वाश्वककुष्ठतुम् ।’’ भा ।
च दण्डाद्रुपे ।

निम्बप्रसव । पु । निम्बपत्रे । वा १५५ ।

निम्बरक । पु । मृगनिम्बे । रा नि व ११ ।

निम्बवोज । पु । राजादनीहृत् । धनी
ग्राह । रा नि व ११ । लो । निम्बवोजे ।

निम्बु (स्यु) (क) । पु । (Citrus me-
dica Var acida) अम्लजम्बोरहृत् । ठेठ
नेत्रु ग्राह, काशको नेत्रु । स निम्बे । क निम्बु ।
तत्पत्राय,—अम्लजम्बोर, बज्जि, दीप,
बज्जिबोज, अम्लसार, दन्ताघात, मधिन,

जनुमारी, निम्बु, रोचनम् । गुणा—फलमम्लरस
कटुण गुच्छामवातहरम् चाप्य चतुर्थ काम
कफकण्टकहिंघ्नम् । पक्वमतीवक्षुम् । रा नि
व ११ । निम्बुकमव वातघ्न दीपन पाचन खव
हृमिघ्न तोषामुदरघ्नश्च शूल हितं रोचन मन्दाग्नी
बहगद च हितम् । भा । ‘‘निम्ब कटुमिमूह
नाशनं तोषामुदरघ्नघ्नपद्म् । वातपित्तकफ-
ग्रहिना हितं नष्टधान्यरुचि शोधनम्परम् ॥
विदोषसद्योज्वरपीडितानां दोषायितानाञ्च सब
ज्जलानां । मलयके बहगदे हितश्च विमृचिकायां
मनयो वदन्ति ।’’ अवि १०५ ।

निम्बुकपानफम् । लो । निम्बुरसकृतपानके ।
नेत्रु अर्धम् । निम्बुरस १ भ शकरीदक ६ भ
लवङ्गमरिचचूर्णन समिश्र्य कृते पानके । भा ।

नियत । पु । गन्धके । रसा स वसन्ततिलक्ष
रसे ।

नियमन । पु । निम्बहृत् । वै मिष । लो ।
रसस्य स्फूर्तारविशेदे । See पारद ।

नियामकगण । पु । रसनिधानकद्रव्य
समूहे । यथा—‘‘सर्पोदीवनककक्ष्यो कक्षुको यम
चासका । शृतावरो शङ्खपुष्पो शरपुष्ठा पुननवा ।
सूषापर्थो च मन्थाचो ब्रह्मदण्डो शिखण्डिनो ।
अनन्ता काकजङ्घ च काकमाधो च पातिका ।
विष्णुकाला सङ्खरा सङ्खरो महाबला । बला
नामला सूखा चक्रमहं करलक्षो । पाठा तामलको
मोली लालिनी पञ्चचरिणा । घण्टा विषण्टा
गालज्वा कीकलाचो घनध्यान । आलुपर्णो
वीरियो च निपुटो मेघशङ्किता । लणवर्णो च
तुलसा सिद्धो च गिरिकथिका ॥’ रसा ५ ।

नियोग । पु । हृदय कक्षानिति अवधारणे ।
यथा—पथ्यमेव भोक्तव्यम् । सु २५५ ।

नियोडा । पु । कुकुटे । रा नि व १८ ।

निय्या । स्त्री । सपपञ्चाशमाने । पत्र ।

निरन्नता । लो । उपवासे ।

निरश्नम् । लो । अन्नशने । व्याक ।

निरसनम् । लो । निर्वीर्यम् । अम ।

निरसा । स्त्री । निर्विषकालम् । रा नि व ८ ।

निरातङ्ग । वि । रोगमुक्ते । रा नि व २० ।

निरापशासि । पु । जलपथ्यवर्णे वृषभ-
सहायशालिधान्यविशेष । निर्जलक्षेद्रज हृदय

खिकु शीघ्र । मं रूपशालि । क तुलनेन । गुण-
—मधुर खिग्र जोतन पिशदाद्य निदीपय
रुच्यं पय्य सञ्चरोगप्रय । रा नि व १६ ।

निरामज्वरः । पुं । पक्वज्वरे । लक्षणे—
“सुत्पामता लघुत्वञ्च नासायां ज्वरमाह्वयम् ।
दीपप्रहरितरुमाहो निरामज्वरलक्षणम् ॥” रा नि ।

निरामयः । पुं । गकरे । गमा । वनच्छाये ।
मे । ति । रोगमुक्ते । रा नि व २० ।

निरामालुः । पुं । कपित्थश्चे । श च ।

निरालकः । तदाव्यमृत्यभेदः ।

निरालम्बा । स्त्री । आकाशमाया । दृष्ट-
ज्जोगोशो । रा नि व १२ ।

निरिन्द्रियः । वि । इन्द्रियगन्धे । [६५ ।

निरोहः । ति । निघटे । निर्यापारे । वा चि

निरुत्य (त्यित) । वि । सृते । रसा स ।

निरुत्योकरणम् । स्त्री । यतलोहस्य मित
पक्षकादिभि पाकेन मारणे । “सत्यमतनृत लोह-
पक्षव्य मित्रपक्षै । यद्येव स्यान्निरुत्यञ्च सेव्य-
रक्तिचतुष्टयम् ॥” मताम्बरं यथा—“गोवृत्तप्रत्यक्ष-
लोह तमल्लहे विमर्दयन् । दिनेकदन्त्यकाट्रावे-
रदा गजपुटे पचेत् । इत्येव सर्वलौहानां कस्यश्च
स्यान्निरुत्यतम् ॥” रसा स ।

निरुद्धगुदः (पायु) । पुं । तन्नामकचुद-
रोगे । लक्षणादि यथा—“वेगसम्भारणाहावृद्धितो-
गुदमाश्रितः । निरुद्धि मङ्गत् सीत मूत्राहार-
करोति च ॥ मार्गस्य सोष्णान् कृच्छ्रेण पुरोध तस्य
गच्छति । सन्निरुद्धगुद व्याधिर्न विदात् सुदुष्क-
रम् ॥” सु नि १३५ ।

निरुद्धप्रक(का)शः । पुं । सेतुजगुद्धरोग-
विशेषे । लक्षणे—वातोपसृष्टमेज्जन्तु चर्म सशयते
मणिम् । मणियमोपमहस्तु भुवस्तीती कण्टि च ।
निरुद्धप्रकशं तस्मिन्मन्धारमवेदनम् ॥ सु नि
१३५ । [अ ।

निरुद्धमणिः । पुं । निरुद्धप्रकशे । वा च १३

निरुपमः । पुं । गौधेरकजातिभेदे । शीघ्रानां
विशेषः ८५ ।

निरुहः । पुं । वस्तिविशेषे । “कपायक्षीरतेनैर्या-
निरुह स निगद्यते ।” सः को । तत परिमाण-
—कफे ११ तो पिने ८ तो वाते च ६ तो-
वाद्यम् । संज्ञमधुनीय १३६ पलाणि यथाक्रम

कफपित्तवातेतु दाद्याचि । तथा कल्कस्य २-
मेनावण २ तो । रसचौराश्रमस्यानाद्य एकेकं
पल दाद्यम् । इति निरुहचिकित्सनामावा-
श्या । ये निघ ज्व पि स चीतलेश्चनदीपदरमन-
मन्त्रन दृष्टपिच्छलमधुतेभवापनपूरणमितीतर-
वलिभेदेन वक्ष्या । तेषां लक्षणाणि तत्तत्पथ्यादि
मग्याचि । भा । तस्य कामादि—“चतुर्नाम
विश्वतमं ततोधिःकि निरुहयेत् । मध्याह्ने किञ्चि-
दाहमे प्रयुक्ते वलिमङ्गले । चम्पकसेदितोत्पृष्ट-
मल नातिवमुत्थितम् । मधुघरेनकल्काव्यकषाया-
वापत क्रमात् । क्षीनि पट्ट हे दश चोधि पलाय-
निलरोगिणा । पिने चत्वारि चचारि हे द्विपञ्च-
चतुष्टयम् । पट्ट मोधि के दश चोधि कफे चापि
निरुहयेत् ॥” च द ।

निरोधः । पुं । नाशे । रोधे । मे ।

निरोप्यशालिः । पुं । वापितशाली । वीना-
धान । गुणः—लघव शीघ्रपाका गुणोत्तरा विदा-
हिन दापना वल्या मूलवर्धनाय । रा नि व १६ ।
निरुद्धति । स्त्री । बाह्यस्य तन्नामकमालकाय-
विशेषः । वानप्रश्वविशेषः । यथा दशम दिने मासि-
वर्षे वा वालो गृह्यते । तत तस्य ज्वरगावोद्वेगनादि-
भवति । च द बालरोचि च ।

निर्गन्धपुष्पो । स्त्री । शाकलिहवे । श च ।

निर्गुण्डो (गुडो) । स्त्री । (Vitex negun-
do) खनामख्यातश्चे, सिन्धुवारहवे । निर्निना-
शीघ्र । हिं मेउङ्गीसम्भानु, निर्गुण्डो । म लिङ्गुर-
से नाविलिचिद्रु, तेलव । वम् कट्ठि । ता-
नोक्चि । दा सान्वालि । फा मिस्वानु । गुण-
लगीड । कीडवे निर्गुड सेन्दुवार इति च ।
तत्पथ्याया,—सिन्धु, सिन्धुक, इन्द्रसुरिष,
इन्द्रसरस, मिगुण्डो, इन्द्राणिका, इन्द्राणो,
सिन्दुक, सिन्दुवारिका, पोलोमी, शक्राणो,
कासनाशिनी, सुरसा, धनुषप्रक, वितुम्बक,
सुरस, सिन्दुवारित, प्यिरसाधनक, अमन्त,
सिदक, अयसिदक । भा । सा चतुर्धा—श्रीता
कोला आरण्या कचरी चिति । श्रुतपुथागुणा—
“निर्गुण्डो कटुका तिक्ता रुचा खोषा कषायका ।
श्रुतिप्रदा नेवहिता कस्या लघुप्रदीपनी । मध्या-
वस्था च समुक्ता गुदवातचयापहा । सन्निवातच-
वातच शीकचामर्दनीतिथा । कुहडफ अथ शीघ्रा-
गुच्छल्लक्षणा तथा । विष मलसाराविष न्यत्र मेदो-

बलं तथा । अग्रसीध प्रतिश्यायदास शस्य
 नाशयेत् । पितृनाशकरी प्रीता पञ्चमस्या लघु
 क्षुण्णम् । कृमिनाशकरम्भीक ॥ नौलपुष्पा
 गुष्पा—“नौला निमुष्टिका तिला दद्या चीपा
 कटु क्षुता । आधामवातमदरदास शस्यदफ
 हरेत् । वातनाशकरी प्रीता ॥” वै द्रव्यगुण ।
 रा नि व ४ । कशरीगुष्पा—निगुंछो कशरीगुष्पा
 कटु तिला कफापहा । वातहृदय शूलघ
 कण्डूहृदय नाशयेत् ॥ चारण्ययी जेत
 हृषदी गुष्पा—प्रीता चारण्यनिगुंछो पय्या
 पितृज्वरं हरेत् । विषय गृभसीवात नाशयेत्
 कारिणी । पण्चास्यास्तु कटुकचाप्रिदीनिकरं
 लघु । हृमोन् कफघ वातघ नाशयेत् ॥
 पुष्पास्या कटु चीप तिलादुमिकफापहम् ।
 औष्णं गुणघ वातघ कृह श्रीयघ नाशयेत् ।
 चरुवेनोशकम्भीकदन्तु खैव विनाशयेत् ॥” वै
 द्रव्यगुण । See सिन्दुवार । नौलनिगुंछया ।
 रा नि व ४ । सुसू ३०५ । नौलश्रीफालिकाया ।
 शर ।
 निर्घात । पु । अक्षविशेषे ।
 निर्घातनम् । क्री । इतथेतय विषाख्य शल्यो
 हृषदवे कफपि । सुसू ०५ ।
 निर्जर । ति । नरारहिते । क्री । सुधाधाम् ।
 शर ।
 निर्जरसर्षप । पु । द्विसर्षवे । रा नि व ८ ।
 निर्जरा । स्त्री । शुष्ण्या । तालपण्या । भूर्गी ।
 मे ।
 निर्भर । पु । नजि । हाडी । शर । तथा
 नले । मे । शैलमिस्त जलप्रवाहे । अत्रणी ।
 तत्पण्याया,—भर निर्भरी, भरत, भरौ ।
 तज्जलगुष्पा,—सधुर, पय्य, चप्रिदीपन, कफघघ ।
 निर्भरिणी (रो) । स्त्री । नद्याम् ।
 निर्णायनम् । क्री । गजापाद । शर ।
 निर्णैजक । पु । रजके । अम ।
 निर्णैजनम् । क्री । चालने । धावने ।
 निर्दरम् । क्री । तद्वसरे, हृषनियांसि । मे ।
 निदहन । पु । भक्षातकहये । क्री । तहोजि ।
 रा नि व ११ ।
 निर्दहनो । स्त्री । मूर्त्वायाम् । भूर्गी । र
 मा । च द गल वि । “तथामया निदहनोद्य-”

निर्दिग्धः । ति । बलवति, मांसले, हे च ।
 निर्देश । पु । विसरवचने । यथा—“शारीर-
 मागन्तु चेति ।” सु उ ६५५ ।
 निर्भत्सनम् (ना) । क्री, स्त्री । चलत्तके,
 लाचायाम् । रा नि व ६ ।
 निर्भिन्नचिर्भट । पु । फुटिकाया । श नि ।
 निर्भुग्न । वि । विस्फारिते । मा नि ।
 निर्म्म(र्मे)ध्वा(ध्या) । स्त्री । नलिकानामगन्ध
 द्रव्ये । रा नि व १२ ।
 निर्म्मलम् । क्री । कतकफले । निर्म्मोद्या ।
 अमके । मे । वि । पवित्रे ।
 निर्म्मनोपल । पु । स्फटिके । रा नि व ११ ।
 निर्म्माल्यम् । क्री । शिवनिर्म्माल्ये । च द छम्मा
 चि । दधोक्षिष्टद्रव्ये । पुराणम् । [व १२ ।
 निर्म्माल्या । स्त्री । स्फुकानामगन्धद्रव्ये । रा नि
 निर्म्मट । पु । वनस्पतिविशेषे । मिका ।
 छपरे । शीघ्र । दारा ।
 निर्म्मोक्त । पु । संपंकशुके । मांटेन
 धोतनम् । भा म ४५ भगर्भचि ।
 निर्म्माणम् । क्री । गजापाददेशे । हे च ।
 निर्यातनम् । क्री । मारये । हे च ।
 निर्यास (क) । पु । तद्वचोरे । ग्राह्य
 आठी । बल्कले । छां । र मा । कषाये, काये ।
 श मा । लाचायाम् । वै निघ ।
 निर्या(सि)सो (इन्) । पु । शाखोटकहृत्ते ।
 प सु ।
 निर्य्यस । पु । निर्यासि । श मा ।
 निर्य्युह । पु । शिखोधान्यकृतकाये । शीघ-
 रितेष । र मा । प प्र १४ । “शिखोधान्यकृत
 सोऽनिर्य्युह इति सञ्चित ।” इह सु । निर्यासि ।
 आठि । अम ।
 निर्लोहम् । क्री । शीलनामगन्धद्रव्ये । धुन-
 शीघ्राणी । रा नि व ६ । व्यात्रनखे । नथो ।
 वै निघ । [वै निघ ।
 निर्व्व(वं)यनी । स्त्री । अहिनिर्मोके । हे च ।
 निर्व्वचनम् । क्री । निधितवचने । यथा—
 “आयुविद्यतेऽभिधिति आयुवेद ।” सु उ ६५५ ।

निर्वापणः । दि । रोपण । नाशने । वा नि
६५ । [सप ।

निर्विषः । पु । जलसर्प । वे निष । विषहीन

निर्विषा (पौ) । स्त्री । (Cucuma 7c-

toaria) केदारदेशीयश्लेषविशेष । निर्विषी

शाम । निर्विषा इति महाराष्ट्र प्रसिद्धा ।

तत्पद्याया,—अपविषा निर्विषी, विषहा, विषा

पहा, विषहन्ता, विषाभावा, अपविषा, विषहेरिणी ।

गुणा—कटु गीता कफ वातरक्तघ्नो बहुविषघ्नो

त्रणरोपणो च । रा नि व ६ ।

निर्वीजा । स्त्री । काकलीद्राभायां । किम्बिम् ।

रा नि व ११ ।

निर्वृत्तिः । स्त्री । उत्पत्तौ । निष्पादे । "निर्वृ-

त्तिरामयथासौ ।" सा पञ्चनि ।

निर्वेधिमः । पु । तन्नामककण्ठवन्धनाहतो ।

"स च वीक्षोपमपालि उभयतः श्लेषपुत्रिका

श्रितः ।" सुप्र १६५ ।

निर्वेष्टनम् । स्त्री । नाडीचोरे । हारा ।

निर्व्यथनम् । स्त्री । छिद्रे । अम ।

निर्हारः । पु । मलमूत्रमग्नयने । आक्रिक

तत्त्वम् । निर्हरणे, श्लेष्माद्युत्पादने । भ ।

निर्हारगृह(स्थान)म् । स्त्री । निर्हारभवने ।

भाष्यशाला । श्लेष्मोत्पादकगृहे । अर्थात् ।

निर्हारौ (रन्) । दि । दूरगामिगन्धे । अम ।

निलिम्पा । स्त्री । दोषप्रमाणे । स्त्रीगवि ।

विका । [च ।

निवन्धः । पु । अश्वस्य ककुदसभागे । अदर

निवातम् । स्त्री । वाताभावे । गुणा—निवात

श्लेष्मो सन्ध्यागोप्याय च सज्जदा ।" सुचि २७५ ।

निहतमञ्जम् । स्त्री । गुच्छरीगमेद । निहा

नाद यथा—विमदनादिदुष्टम बाधना चम

हेतुज । निःसर्ग सज्जदा कविश्याकच गन्धति ।

पाण्डित्ययुति चम त प्रत्यक्सधीमणे । निहत

सञ्च सकुण्डलकुण्डितवधु त १०० वा ३३५ ।

निशाख्या । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

निशाचरः । पु । शीतकामममदर्थे । अथ

अग्निपर्वण्यं च मेद । भटेवर इति मेदागद

प्रसिद्ध । रा नि व १० । पचके । मृगष्टि । सप ।

मे । चक्रवाकि । शर । रातिररजोवे ।

निशाचरो । स्त्री । कैशिकीनामममदर्थे ।

जटा ।

निशाटः । पु । पचके । ईष ।

निशाटकः । पु । गुग्गुली । रा नि व १२ ।

निशाटनः । पु । पचके । हला ।

निशाणशिला (लिका) (णी) । स्त्री ।

अभिहितपुरादिमुनिशाण्यं मापवर्षद्वयनापित

शिलायाम् । शुभनि न निम । सुप्र ५५ ।

निशादर्शी (रन्) । पु । पचकपविधि ।

निशादिः । पु । हरिद्रादिगणे । वा ३२५ ।

निशाद्यम् । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्रा च ।

वा ५५१४२ सुसादिव । "निशा इतिता ।"

निशान्तम् । स्त्री । प्रातःकाले । मृष्टे ।

निशान्धः । वि । रात्र्यन्ते । रातःकाले ।

स्त्री । जनुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

निशापतिः । पु । कर्पूरे । अम । चन्द्रे ।

निशापुष्पम् । स्त्री । उत्पत्ते । अग्नि ह्न ।

रा नि व १० । [श च ।

निशाभङ्गा । स्त्री । दुग्धपुष्पाम् । कृष्णश्री ।

निशामूषा । स्त्री । अन्धमूषायां । रसर

द्विक्का नि ।

निशामृग । पु । मगाले । शर ।

निशालीहम् । स्त्री । पाण्डुरोगे लीहम् ।

लीहचूर्णे निशागुम् निशालीहणीदुत । प्राड

द्यामधुनापेर्भाङ्गमलावाञ्छ शान्त्य ॥ रसा ३ ।

निशावनः । पु । शयनपद । रा नि व ४ ।

निशावेदो (रन्) । पु । कुकुटे । हच ।

निशाहासः । पु । कुम्भदधने । विका ।

निशाहासा । स्त्री । शकालिकायाम् ।

निशाहा । स्त्री । हरिद्रायाम् । अम ।

मालवदशप्रसिद्ध जनुकालतायाम् ।

निशिकन्द । पु । मालानां । रातिरोदनगोमे ।

"सु" । मासो हरिद्रा विलम्बयक । अग्नि

गुणोदल धूमाम् निशिकन्दीऽसि नो शिशो ॥
रसर बाण वि ।

निशितम् । लो । तोषाखीह । रा नि व ११ ।

निशिपुण्या (पिका) (प्यो) । लो ।
शिकानिकाऽपि । विका । गर ।

निशुभनम् । लो । गारण । हला ।

निशेतः । पु । शकपाचिषि । विका ।

निशोवा । लो । श्रेतविशति । तिष्ठति ।
तेडेडो । वै निघ २ भ ष चि यण्यादिशतो ।

निशला । लो । शालपत्र्याम् । रा नि व ४ ।
पुष्याम् ।

निशलाङ्ग । पु । शके । रा नि य १२ ।

निधारक । पु । पुरीषशशापरपयांये प्रवा
हिकामिटे । मे । सि धो पवाहिका चि शीकण्ड ।
"प्रवाहिकीति सा ख्याता कैयतिधारकस्तु स ।"
परापर उल्लापय । [विका ।

निधक्षणम् । लो । दलशाये । मुख्यशन ।

निश्वास' । पु । श्वासनिग्ने । बहिर्मुखशसि ।
हृ च ।

निश्वासक । पु । वायी ।

निषङ्गधि । पु । लघुविशेषे । क्तत्वे । उषा ।

निषण्णकम् । लो । आसने । सुनिषण्णक ।
शर ।

निषहर । पु । कङ्क'स ।

निषादग्रहः । पु । सङ्गविशेषे । तदाविष्टस्य
लक्षणं यथा—"ग्रहीत्या काष्ठलोष्टादि भ्रमस्त
चौरवाससं । नम्र धावन्तमुच्यन्ते । लघुविभूषण ।
ग्रशानपत्यं यतनं रथैकद्रुमसंविता । तिलाग्रमद्य
तासथ सततं मत्तलोचनं । निष दाविहितं विद्याम्
तन्म पक्षपाणि च ॥ वा उ ३ ४ ५ ।

निषादो (ऽन्) । पु । हलिपके । अम ।

निषेक । पु । सिके । 'न प्यन्ते । गर्भाध न
सक्त रं । म ।

निषादा (ह) । पु । कुक्कुटपक्षिणि ।

निष्क । पु । लो । स्वयं । माघचतुष्टये । पत्र ।
क'परिमाण । "चतुर्भिर्माषक माण स निष्को
ऽष्ट मेव च ।" गांधर्वो परिभाषा । स्वयंपल ।
स्वयं । साष्टशततोचके । हृ च ।

निष्कण्ड । पु । बह्वर्था । अ च ।

निष्कल' । वि । शीयंहीने । मे ।

निष्कला (लो) । लो । उडायाम् । रा नि
व १८ । निष्ठचरणम्कायाम् । शर ।

निष्कृष्ट । पु । गृहसन्निहितनिकुञ्जे । गुप्त-
गृह । अम । [रा नि व ६ ।

निष्कटिः । लो । एलायाम् । सूलायाम् ।

निष्कृटो । लो । सूलेलायाम् । अटोभ ।

निष्कुम्भ' । पु । दन्तौष्ठे । अटो रा ।

निष्कुल' । वि । लकशिरास्थिरचिते । सिधो
यष चि ध्ययनप्राप्ति । पु । तदकोटरे । अम ।

निष्कृत्वा । पु । मासादिकाये । हृ च ।

निष्ठा । लो । विक्रियायाम् । रा नि व २० ।

निष्ठानम् । लो । व्यञ्जने । अम ।

निष्ठौव । पु । निष्ठौवने ।

निष्ठौवनम् । लो । सुखेन श्रेष्ठादीनां वनने ।

रू रेणा । च द सान्निपातज्व चि ।- "नस्य
निष्ठौवनस्तथा ।" तत्पण्याया — निष्ठैव,
निष्ठ ति, निष्ठैव निष्ठ वा, निष्ठैव, निष्ठैर,
निष्ठैविका । रा नि व ६ ।

निष्ठौविका । लो । निष्ठौवने । अ शा २५ ।

निष्ठैव (नम्) । पु । लो । निष्ठौवने । अम ।

निष्पत्तम् । वि । कथिते । अम । अतिपक्व
अन्नमादो । म ।

निष्पत्तक (त्रिका) । पु, लो । करोरुत्ते ।
गुणा — पापानकर कट्टणकपाय कफकर
आसत्रायुरीषकगुलखर्जूरपण्यस्य । रा नि व ८ ।

निष्पत्ताकृति । लो । अतिप्रीत्यायाम् ।
अदि देहना । हृ च ।

निष्पाव (क) । पु । (Phaseolus radi-
atus) A sort of pulse । अन्नग्राम । शैम ।
प सु । श्रेताशब्दा । गोदा निम् । रसा । च द
यसि चि । राजशिवशब्दा । "निष्पावस्तु राज
शिव कोर्ग मेटासु मेटासु इत लोके । भा
नमरी नि । हि मेटासु । तं आनपचट्टु राज
शिवि । अमा । तत्पण्याया — निष्पाव राज
शिवो वज्रक, श्रेताशिवक, निष्पाव । गुणा —
वाताग्निकर गुह स विदाओ हृष्टिष्ट युक्तक
श्रीकविषापहय । अ सु । "निष्पावककर्म भट्ट

नीलकेशो । स्त्री । नीलीचुपे । राजिव ४ ।
नीलकान्ता । स्त्री । विष्णुकान्तायाम् । नील
अशश्रुजिह्वा । राजिव ५ ।

नीलमौलौ । पुं । नीलवर्णकौचपक्षिणि ।
नील वर । वै निघ । अस्य पथ्याया, — नीलाङ्ग,
दीर्घयाव, अतिजागर ।

नीलगिरिकर्णिका । स्त्री । नीलापराजिता
याम् । राजिव ६ ।

नीलगिरिजा । स्त्री । (Clitoria Terna-
ter) विष्णुकान्तायां । अशश्रुजिह्वा । हि
कषण्णो । वम् गोकर्णो । आस्कातायाम् ।
शश्रुमानौ । कोपान्ताम् ।

नीलङ्गः । पुं । कृमिविग्रहे । कीटमात्रे ।
अगाल । भद्रिकी ।

नीलचर्म । स्त्री । पर्यपकफले । राजिव ११ ।

नीलच्छद । पुं । द्वैपल्यचर्मरश्च । वै निघ ।

नीलच्छविः । पुं । कुङ्कुमपक्षिणि । वै निघ ।

नीलजम् । स्त्री । नीललोह । राजिव १६ ।

नीलाभण्टो । स्त्री । नीलपुष्पकिण्ठोचुपे ।
नील बाणो । राजिव १० । See नीलास्त्रान

नीलतरुः । पुं । नारिकेलश्चे । राजिव ११ ।

नीलताल । पुं । तमालश्च । उमान गाह ।
य निघ । इन्तालश्चे । राजिव ८ ।

नीलतुल्यम् । स्त्री । तुल्यभेदे । वै निघ २३ ।
य चि गह्वररस ।

नीलदूर्वा । स्त्री । हरितदूर्वायां । नील
पूर्वा शम् । मं नीलोहरियाली । क हृद्यगकके ।
तं हरितदूर्वाय । तत्पथ्याया — हरिता, शम्भवी,
शामा, शीता, शतपक्षिका, अश्रुता, पुता,
शतपथि, अनुपपन्निका, शिवा, शिवेता, मङ्गला,
जया, भतदली, शतमूली, मङ्गापथी, विजया,
गौरी, माला, दहा, यमला, शम्भवी शतवती,
अश्रु, सङ्कलयाया, शीतकुम्भी, शीतला वामिनी ।
गुणा — मधुरा तिक्ता शीतला रोषणी रज्जुपिप्पा
तिमारोहो कफघातचरदो च । राजिव ८ ।
“कफपिपाथयोमर्प्यदादाहलामयान् ।” भा ।

नीलद्रुमः । पुं । नीलबीजासनश्चे । राजिव
४८ ।

नीलधातुः । पुं । खटिकायां । नीलश्चि
भाणो । रमा । [राजिव ४ ।

नीलध्वजः । पुं । तमालश्चे । उमान गाह ।

नीलनिर्गण्डो । स्त्री । (Gendarussa
vulgaris Syn Justicia gendarussa.)

नीलपुष्पसिन्धुवारश्चे । नील निम्बिना । कर्ण
मोदन । तं नलवविल । वम् कलशदुल्ला ।

दा कालिमुखाणि । गुणा — कटुषा तिक्ता रुषा
कासनी श्रेष्ठशोफवायुप्रदराशानदरी । राजिव ४ ।

नीलनिर्यासकः । पुं । नीलबीजासनश्चे ।
राजिव ८ । See नीलबीज ।

नीलपङ्कम् । स्त्री । कण्ठवर्णकर्मि ।

नीलपङ्कजम् । स्त्री । नीलकमले । नील पद्म ।
राजिव १० ।

नीलपत्रः । पुं । गुणश्चे । राजिव ८ ।
नीलबीजासनश्चे । अगस्तश्चे । राजिव ८ ।

दाहमश्चे । राजिव ११ । स्त्री । नीलपत्र ।
श च । [वै निघ ।

नीलपत्रा । स्त्री । भूजम्बूनाम् । वन काम ।

नीलपातला । स्त्री । नीलासनहन । नीलपत्र
आसन गाह । रमा । कण्ठतालमूल्याम् ।

वै निघ । [४ ।

नीलपत्रो । स्त्री । कृत्तनीलीचुपे । राजिव

नीलपद्मम् । स्त्री । नीलकमले । नील पद्म ।
तत्पथ्याया, — नीलाम्बुजम्, नीलाज, नीलोपल,

नीलपङ्कज, नीलाज । गुणा, — शोथं व्यादु,
सुगन्धि, पिप्पलाश, रुष्य, रसाशन, केशवर्क,

दहदन्त्यकारि । राजिव १० । [राजिव ११ ।

नीलपणम् । स्त्री । पर्यपकफले । फर्ना ।

नीलपर्णी । स्त्री । विदारोहने । रमा ।
वन्ताकहन । वै निघ ।

नीलपिच्छः । पुं । रण्यम् । श्रेष्ठ पाथी ।
राजिव १८ ।

नीलपिण्डम् । स्त्री । वज्रलीह ।

नीलपिठोण्डो । स्त्री । वज्रविजय । पीठोनी
रति लोके । वै निघ । [कलप ८ ।

नीलपोतः । पुं । मृदाविपरीकर्मदे । पु

नीलपुननवा । स्त्री । नीलदलपुननवायाम् ।

हि नीलगदहपड़ोया । सं काशौयधेष्ट । कं
करियवैद्वदकिलु, करियगचजिले । तत्पण्याया, —
नीला, श्यामा, कृष्णाया, नीलवर्षाभू । गुणा —
तिक्ता कटूष्ण रसायनी हृत्प्राणानुश्रयमुद्रास
वातघ्नी । रा नि व ५ ।

नीलपुष्प' । पु । नीलभद्रराजे । नीलमिष्ट्या ।
रा नि व ४ । विचन्द्रसे । कृष्णनिर्गुण्याम् । वै
निघ । स्त्री । यन्त्रिपंचे । भा ।

नीलपुष्पकः । पु । नीलनिर्गुणोद्वे । वै निघ ।

नीलपुष्पा । स्त्री । अपराजितायाम् । प सु ।
विष्कान्तायाम्, नीलापराजितायाम् । रा नि व
३ । नीलमिष्ट्योत्पे । नील शैले । रा नि व १० ।
Sec नीलाम्नाम् । यन्त्रिपण्याम् । कृष्णनिर्गुण्याम् ।
नील्याम् । वै निघ ।

नीलपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । नीलपुष्पाप
राजितायाम् । नील अशत्राजिता । रा नि व ३ ।
नीलवृज्यायाम् । नील वर्णा । प सु । नील्याम् ।
रा नि व ४ । अतसीत्पे । मनिनात्र शांछ ।
रा नि व १६ । [वै निघ ।

नीलपृष्ठ' । पु । मल्लविधि । इहे ताछ ।

नीलपृष्ठा । स्त्री । नीलोद्वे । भा म १४ ।

नीलपौर । पु । कृष्णेचौ । गुणा — वातकर
कफपित्तघ्न कषाय विदाहो च । भा । सु सु ४५५ ।

नीलफला । स्त्री । लम्बूद्वे । श्याम शांछ ।
रा नि व ११ । वाचाकुद्वे । वै निघ ।

नीलभण्ट । पु । पियालद्वे । मिश्रानां ।
प सु । See चखट । [वै निघ ।

नीलभूमिमलचार । पु । खपरधाती ।

नीलभृङ्गराज । पु । नीलपुष्पभृङ्गराजे ।
नील केतुत्रिंश । हि भगेरिया । तत्पण्याया, —

महाभद्र, महानील, सुनीलक, नीलपुष्प,
श्यामल । गुणा — तिक्तीष चपुष्प वैशरज्यन
कफामशोकशितघ्न रसायनय । रा नि व ४ । [व ।

नीलमकुष्ठ । पु । नीलवनकुष्ठे । मकुल ११

नीलमञ्जरो । स्त्री । नीलनिर्गुण्याम् । वै
निघ ।

नीलमणि । पु । खनामध्यातमणी । नील-
वर्ण मणि । तत्पण्याय — सौरिनीलायाम्, नीलोत्
पल, लवणादी, मद्दानील, सुनीलक । गुणा —

तिक्तीष कफपित्तवातघ्न धारणात शुभद्रय ।
रा नि व ११ ।

नीलमण्डलम् । स्त्री । पद्मकफने । पु ।
तद्वे । रुग्णा । रा नि व ११ ।

नीलमयूर' । पु । मयूरभटे । गुणा —
"मेघाद्वि घृतसाध करीयुत्पाटन मिष्टौ । स
शतलोतिबलकृत् पुन किञ्चिद्रसायन ॥" अदि
२१५ ।

नीलमक्षिका । स्त्री । कपित्थद्वे । रा नि
व ११ । [वै निघ ।

नीलमक्षिका । स्त्री । पुष्पकृष्णमक्षिकायाम् ।

नीलमाय' । पु । राजमाधे । वर्णौ । प सु ।
कृष्णमाधे । कांन रुग्णा ।

नीलमोलिक । पु । खनीते । श मा ।

नीलमृत्तिका । स्त्री । कृष्णमृत्तिकायाम् ।
पुष्पकाशेष्टे । रा नि व १२ ।

नीलमेहः । पु । पित्तजन्यमेहरीने । अत्र रीगे
सफेन सख नीलच मेहति । सु नि ६५ ।

नीलयष्टिका । स्त्री । कृष्णेचौ । काञ्चना
इन्द्र । कृष्णकुटने । वै निघ । [व ११ ।

नीलरत्न(क)म् । स्त्री । नीलमणी । रा नि
नीलराज्ञा । स्त्री । नीलपुष्पराज्ञाया । र मा ।

नीलरूपकः । पु । प्रचद्वे । वै निघ ।

नीललोहम् । स्त्री । वर्णलोहे, कृष्णलोहे ।
रा नि व १२ ।

नीललोहित' । पु । नीलरक्तमिश्रितवर्णे ।
वेणुने व्र ।

नीललोहिता । स्त्री । भृङ्गद्वे । मेरुटे
खाम । श च ।

नीलवक । पु । नीलवर्ण वक ।

नीलवटी । स्त्री । नीलवण्याम् । नीलवडि ।
विक्क क वैशरज्ये ।

नीलवर्णम् । स्त्री । रसायनी । र मा । नील
मूलके । पद्मकफने । वै निघ । [नि व ५ ।

नीलवर्षाभू । स्त्री । नीलपुष्पवर्षाया । रा

नीलवला । स्त्री । बन्दायाम् । प्रत्रशांछ ।

नीलवल्ली । स्त्री । बन्दाके । कांनडा । र मा ।

नीलबीजः । पु । स्वनामख्यातासनहृत् ।
नीलबीज आननृत् । स लोद्विवावीया । क
केपिन्नोने । गुणा—बीजहृत् कटु शीतो कपायी
कुठरी सारको कण्डूदृष्टी । तयोरसित यंष्ट ।
रानि व २ । [प सु ।

नीलबुद्धा । स्त्री । कृगलाख्याम् । नीन वीणा ।

नीलवृद्धा । स्त्री । नीलवृद्धायाम् ।

नीलवृन्तकम् । स्त्री । वृन्तकाह । तुल । रा
नि व २ ।

नीलवृषा । स्त्री । वाताकी । रानि व ३ ।

नीलवृक्षः । पु । कीडणमालवयो स्वनामप्रसिद्धे
हृत् । तत्पर्व्याया,—नील, वातारि, शीफनाशन,
नरनामा, लक्ष्मण, लक्ष्मण, नरप्रिय । गुणा—
'नीलवृक्षस्तु कटुक कपायीषो खपस्तथा ।
वातामयप्रशमनो नानाशययुनाशन ॥' रानि व ५ ।

नीलशिशु । पु । शोभाधनहृत् । रानि व ३ ।

नीलशिखिका । स्त्री । शिखीभृदि । वै निघ ।

नीलशुक । पु । महाविपश्यिकाकालिभृदि ।
सु कल्प ८५ । [वै निघ ।

नीलशोधनी । स्त्री । नीन्याम् । नीन ।

नीलपट्टिकः । पु । पट्टिकशालिशिषे ।
नीनवर्ण षेट्ठे धीन । गुणे नीरपट्टिकाकिञ्चि
दून । रानि व १६ । [याम् ।

नीलसन्ध्या । स्त्री । नीलपुष्पापराजितालता

नीलसस्यम् । स्त्री । वाजरा इति ख्याति शस्ये ।
वाक्ता । वै निघ ।

नीलसहाचरः । पु । नीलपुष्पकिण्ड्याम् ।
हि नीलपुष्पकटसरेया । भास ४५ मुखरोचि ।
"गुणाद्यत नीलसहाचरन्तु ।" भैष ।

नीलसारः । पु । नीलबीजासनहृत् । रानि
व २ । तिन्दुकहृत् ।

नीलसिन्दुकः (का) (वार) । पु, स्त्री ।
नीलनिगुण्डायाम् । नीन निभिन्ना । रानि व ४ ।

नीलसिन्दुवारः । पु । नीलवर्णं सिन्दुवार
हृत् । नोनिभिन्ना । हि नीलसिन्दु । तत्पर्व्याया,
—लोतासरा, निगुण्डी, सिन्दुका, कपिका,
भुतकेशी, इन्द्राणी, नीलिका, नीलनिगुण्डी ।
गुणा—कटु, उष्ण, तिक्त, कास श्लेष्मशोकघ्न,
वाताग्निप्रदराभागनाशो य ।

नीलम्यन्दा । स्त्री । नीलापराजितायाम्
रानि व ३ ।

नीला । स्त्री । नीलीगुणे । नकुल १५५ । नील
पुनर्नवायाम् । लावायाम् । रानि व ५ ।
सकायाम् । कण्ठकोरकि । वै निघ । तन्नामकी
ज्वरगतसमादय । तत्पर्व्याया कण्ठनाशो भवत
सु शा १५ । नीलमक्षिकायाम् । अम ।

नीलाय्यः । पु । नीलमणौ । वै निघ ।

नीलाङ्गः । पु । नीलकौषपचिणि । पारावते
वै निघ । सारसपचिणि । चापचिणि । रानि
व १८ ।

नीलाङ्गु । पु, स्त्री । नीलचिकायाम् । वि
किमो । अम ।

नीलाक्षनम् । स्त्री । गदाक्षने । तुल्यकि । रानि
व ११ । सोवीराक्षने । अष्टम ७३ । रानि
गुणा—उष्ण रसाधन तिक्त पटु श्लेष्मघ्न
रोगघ्नरुपाक्ष्ण भेदकश्च । रानि व १३ । तत्कीर्ण
—“नीलाक्षनं चूर्णयित्वा कण्ठोरद्वयभाजितं
दिनैकमातरे मुहूर्तमेवैवाद्यैः योक्तव्यम् ॥” रानि
स । [आश्रयन् । वै निघ ।

नीलाक्षनच्छदा । स्त्री । कण्डूहृत् ।

नीलाक्षना । स्त्री । बीजहृत् । वै निघ ।

नीलाक्षनी । स्त्री । कालाक्षनाम् । नीन
वापीम । रानि व ४ ।

नीलाण्डक । पु । रोहिममख्ये । वै निघ ।

नीलाद्रिकर्णी । स्त्री । नीलापराजितायाम्
रानि व ३ ।

नीलापराजिता । स्त्री । नीलपुष्पापराजिता
याम् । नीन अपराजिता । स नीलपुष्पी
क नीलगिरिकर्णिक । तत्पर्व्याया,—नीलपुष्पी,
महानीली, नीलगिरिकर्णिका, गदाधनी, व्यन्
गन्धा नीलसन्ध्या । गुणा—शीतला तिक्त
खरदाहरजातिसारघ्नी विच्छर्दिकोन्मादमदघ्न
आसातिकासघ्नी आनाशघ्नी च । रानि व ३ ।

नीलाक्षम् । स्त्री । नीलकमलि । रानि व १० ।

नीलाभ्रम् । स्त्री । कृष्णाभे । नीन अक्ष ।
रानि व ११ । Sec अमकम् । [व ६ ।

नीलाम्बरम् । स्त्री । तातोऽपते । रानि

नीलाम्बुजम् (म्) । स्त्री । नीलपत्रे । पम् ।

नीलान्त्रान् । पु । नीलपुष्पभिर्योच्यते । नील
शोणैः । म कालाकोराष्ट । क करिदगोरटे ।
गुणा—कटु तिक्त कफ वात शूलघ्न कण्डूकुष्ठ
घ्नघ्न शोफलक्ष्मणघ्नयः । रा नि व १० ।

नीलान्त्रौ । स्त्री । स्वनामख्यातफलद्रव्य । हि
मद्रवुल्लगुड, कालोपिठालि । म चक्रगन्धि । क
वनीशगिडु । सा श्वेतनीलमैटन द्विधा । गुणा—
मधुरा रुचा कफवातहरी च । रा नि व ४ ।

नीलान्ति । पु । भ्रमरे ।

नीलालु । पु । नीलवर्णानुक्विशेषे । नील
आलु । म नीलालु । क करिषगणेषु ।
तत्पर्यायो,—असितालु, श्यामालुका । गुणा—
मधुर शीत विन्यादृशमघ्नयः । रा नि व ३ ।

नीलाशो । स्त्री । नीलनिगुण्डायाम् । वे निघ ।

नीलाशमजम् । स्त्री । तुल्यके । वे निघ ।

नीलाशमा । पु । नीलमथो । रा नि व ११ ।

नीलासन । पु । नीलवर्णासनमदं । शिर्षा-
भागविशेषः । तत्पर्याय,—नीलवर्ण, नील
पत्र, सुनालक मोलद्रुम, नीलसार, नील
निर्गोसक । गुणा—कटु शीत कषाय कठकण्डू
दद्रुघ्न सारकयः । रा नि व ८ । [निघ ।

नीलाह्वा । स्त्री । कृष्णपराजितायाम् । वे

नीलाक्ष । पु । हस्ते । वे निघ ।

नीलिका । स्त्री । रुक्मकोटि । विदूरीतिभाषा ।
नील्याम् । नील । रा नि व ४ । नीलनिगुण्डायाम् ।
वर्तलीक । रा नि व १३ । हृदरोगविशेषे । लघु
—“कृष्णमेव गुण वक्षो गाने वा नीलिका विदुः ।”
मा नि । “शोःकृष्णोधाङ्गिपिताडातपितान्मुखे तनु ।
श्यामल मण्डल व्यङ्ग्य धक्तादन्ध नीलका ॥”
वा उ ११५ । लिङ्गनाशनामकपतिलहृदिरीगे ।
भा । Sec काच । इन्दोवराजतायाम् । वक्षे ।
कान्तलीक । वे निघ । चारिज्वरे । गजरे ।

नीलिनो । स्त्री । नील्याम् । च सु २५ ।
नीलवृक्षायाम् । रा नि व ४ । सु सु २५ । सि यो
अध्यापि पञ्चगव्यहृते । “नीलिनो कटुरोहि
षोम् ।” च द स्व वि । “नीलिनोमज्जगन्धा ।”
नीलपुष्पमंत्रायाम् । रा नि व ५ । वा सु १५५ ।
“सुहृद्गन्धिनीलोनीलितिलकानि ।” श्वेतपलाशः ।
च द गुण्ड वि । “श्वेतता नीलिनी वचा ।” श्याम
मिश्रताशः । श्र । सिहपिपल्याम् । वे निघ ।

नीलिनीफलम् । स्त्री । नीलोबीजे । नीलग्न
वीज । सु सु १५ ।

नीलो । स्त्री । रुक्मसख्यातद्रुपे । नील शोण
रा नि व ४ । Sec चक्रिका । नीलवृक्षायाम् ।
नील वर्णा । तत्पर्याय,—काला, क्लौतिका,
यामोषा, मधुपणिका, रक्षनी, शोफलो, तुल्या,
तृणो, दोला, नीलिनो, दूली, दूलिका, द्रोपिका,
अशोका, कुत्सला, मेघवर्णा, यामणो, यामिणो,
नीलपुष्पिका, नीला, तूली, द्रोणो, मेला, तुष्का,
नीलपत्रो, राक्षो, नीलिका, नीलपुष्पो कालो,
श्यामा, शोधनी, शोफला याम्या, भद्रा, भार
वाही, मोषा, कृष्णा, व्यञ्जनकेशी, महाफला,
असिता, क्लौतनी, केशी, चारटिका, गन्धपुष्पा,
श्यामलिका, रक्षपत्री, महाफल, स्थिररङ्गा,
रक्षपुष्पी, कालकेशी । गुणा—“नीलिनी रक्षनी
विका केश्या नीलधमापदा । चणा हन्युदरघ्नीह
वातरक्तकफानिलान् । यामवातहृदावर्षे मन्दच
विषमूहत्म् ।” भा । च द सन्निपातज्य वि
चष्टादमात्रे । “नीली कम्पिज्जक विहत् ।”
तन्नामकोपधौ, यस्या चौर नील पुष्पापि
नीलम् । या चानेकलताप्रतानवती भवति ।
च चि १५ । नीलाक्षनिकायां, शारदफलायां,
सिहपिपलीति उल्लेख । सु चि १५५ । कालाग्र
न्याम् । कांन कार्पास । वा टी हेमा । शोफनि
कायाम् । वेत गाह । हृददारके । “नीलीगुण्य
लमेख ।” “चूर्णे श्यामा दृष्टोली ।” सु सु ४५५ ।
नीलीफलम् । स्त्री । शोफली । सु चि १०५ ।
नीलीमाष । पु । राजमाषे । वदंते ।
नीलावृक्षाक्षति । स्त्री । शरपुडायाम् ।
श्वेतपुष्पा, वन नील । वे निघ ।

नीलोत्पलम् । स्त्री । (Nymphaea stel
lata or N. Caerulea) नीलकमले । नील
पत्र, नीलान्त्रपत्र । नीलकुसुदे । नील उन्मि ।
हि नीलीपर । म नीलोत्पल । क मेरुदिलु । त
मज्जकुलव । तत्पर्याय —उत्पलकं, कुवलय,
इन्दोवर, कन्दोव, सौमशिक, सुगन्ध, कुड्मक,
असितोत्पलं, कन्दोट, इन्दिरावर, इन्दोवर,
नीलपत्रम् । गुणा—अतिस्वादु शीतं सुरभि
सुखकरं पाके तितितं रक्तपित्तघ्न । रा नि व १ ।
“नीलोत्पलमतिस्वादु शीतं सुखकरं मत्तं । पाके-

अतिरिक्त सुरभि रक्तपित्तस्य माशकम् ॥” इत्यु
गुण । च चयं चि । तन्मूलगुणा—गुरु विटभि
शोतलघु । राज १५ । पु । नीलमणो ।

नीलोत्पलिनी (लो) । स्त्री । नीलकम
लिनी । नीलगन्धैव खंड । कुमुदिनी । उन्नी
वा कुमुदमैत्र खंड । राजि व १० ।

नीलोदर । पु । महाविषहृषिकजातिभेदे ।
सु कल्प ८८ ।

नीलोपलः । पु । नीलमणो । नीलकांठ
मणि । राजि व १२ ।

नीवरम् । स्त्री । जलि । वै निघ । पु । पडे ।

नीवारः । पु । Wild variety of Ory-
za sativa लघुधान्यविशेष । उडि शान । हिं
सोली । तें निवरिवट्ट । तत्पथ्याय,—लघुधान्य,
वनजीहि, अरण्यधान्य, सुषिधान्य, लघोद्व,
अरण्यशाधि । गुणा—सधुर क्षिप्त लघु
पवित्र पथ्यदथ । राजि व १६ । “नीवार
शोतली याही पित्तघ्न कफघातकृत । भा धा व ।
तद्वनगुणा—“नीवारभक्तो रुचिदी लघुर्दोषन-
कट्टर । वातकारी यक्ष्मास्रोहामप्रपनाशन ॥”
वै निघ । रक्तपिने हित । सिधो र पि चि ।
खण्डावे ।

नीवारतुण्डिका । स्त्री । नीवारः । उडि
शान । र मा ।

नीहारः । पुं । हिम । शिमिन । तत्पथ्याया,—
निहार, निहिका, चवग्याय, तुवार, तुहिन,
हिमं, मालियं, सहिका, खजलं, निशालम् ।
स च कफ घातक । “शताधिक सनीहार
सविद्यतुलनयितुवान् । राज २५ ।

नूतः । पुं । चद्रपनसहचे । लज्जुचहचे । वै निघ ।

नूतनगुड । पु । अभिनवगुडे । नूतन गुड ।
गुणा—दाहघ्न तापघ्न रसनेन्द्रियतपण शीत
मुमधुरय । राजि व १४ ।

नूद । पु । जलदाहहचे, अथत्यभेद । शशा
अथय । अम ।

नूदस्ता (नूतो) । स्त्री । महाभेदायान् । वै
निघ ।

नृप । पु । नृपभक्त । अथडक । पसु ।
राजादमहचे । विर्नी शीह । वै निघ २५ अथदमा

दिनेनि । “अन्धनाम्बु नृप वायम् ।” तगरपाड
कायाम् । वै निघ ।

नृपकन्दः । पु । राजपलाखी । नाम धेनूज ।
रा नि व ० ।

नृपतरु । पु । आरग्वधहचे । राजादनीहचे ।
थिर्नी । चि क क ४५ ।

नृपद्रुमः (पादप.) । पु । मूलारग्वधहचे ।
वड मोर्गान् । राजि व ८ । भा वा र चि सिफला
गुग्गुली । राजादनीहचे । थिर्नी । राजि व ११ ।

नृपप्रियः । पु । राजपलाखी । राजि व ० ।
रामशरे । श्रामशर । राजि व ८ । आमहचे । रा
जि व ११ । शारसपक्षिणि । वै निघ । वंशभेदे ।
वेडू वीं । श च । [व ० ।

नृपप्रियफला । स्त्री । मार्गाकीहचे । राजि

नृपप्रिया । स्त्री । कतकीहचे । देवरा शीह ।
राजि व १० । पिण्डोखजूर । शानिधान्ये । वै
निघ ।

नृपवदर । पुं । राजवदरहचे । राजि व ११ ।

नृपमाङ्गल्यकम् । स्त्री । भाङ्गल्यलुपे । रा
जि व ४ ।

नृपमापः । पु । राजमाषि । राजि व १६ ।

नृपवस्त्रभ. । पु । राजामहचे । राजवदे ।
राजि व ११ । यक्ष्या रसविशेष । लज्जि ८
तो जातीफल (खाग्रफल) लवण (नवश) मुला
(भूत) गुडलक् एला टङ्गणधा । (मोर्गान्)
थे) नीरक (जीरा) तेजपत्र यमागी गुष्ठी सैन्धव
लवण नीहम् अम सावम् एषां प्र ४ तो सरिच
८ तो क्षामोदुग्धेन धादोरसेन वा मद्येत् ।
इहत् यथा—पारद गन्धक लीहम् अम शोधक
चित्रकमूले विहन्मूल टङ्गणधार मातोफल
हिं गुडलक् एला मुला लवण तेजपत्र यमागी
हय गुष्ठी सैन्धव सरिच शीघ्र प्र १ तो स्वर्णमण
१२ रत्तिक । आद्रंकरसेन आमलकोरदन वा
भाधेत् । मावा मापकलायमिता । र सा रं ।

नृपवस्त्रभट्टतम् (तैलम्) । स्त्री । जैवरी
घृतं तैलच । गन्धघृत, तैलं वा ॥० प्र दुधं २५ ।
कल्पाय—जीवक (खजक) नृपभक्त (व. अ.
कोटिन) मीदा (अथर्गका) द्राघा (किन्मिन्)
शालपर्णी कण्टकारी इहती यष्टिमधु बाय्यालक

(वेलेण्डा) विङ्क मन्त्रिणा शर्करा (चिनि) रासा
 नीलोत्पल गोदुर पुण्डरीक (शूङ्गविष्णु) पुनर्नवा
 सैन्धव पिप्पली (पिप्पुल) प्रत्येक १० तो । तैलनस्य
 दृतसेवनघ । भेष । अथवा तैल दृतयो प्र
 ४ य दग्ध १५ य कल्कद्रव्य प्र २ तो । रस २ ।
 नृपवस्त्रभा । स्त्री । कैविकापुष्पह्वे । रा नि
 व १० । मन्त्राजसूतह्वे । वै निघ ।
 नृपसूच । प । राजह्वे । मोन्नील गीह्व ।
 नृपात्मजः । पु । मन्त्राजसूतह्व । रा नि
 व ११ । आयातकह्वे । वै निघ । स्त्री (जा) ।
 कट्टुव्याम् । रसा ।
 नृपाक्षम् । स्त्री । शालिधाम्यविजिघे, राजाक्षे ।
 गुणा—विदीपघ्न सुस्निग्ध मधुर लघु दौषघ्न बल्य
 पथ्य कान्तद वीर्यवर्धनघ । रा नि व १६ ।
 नृपामय । पु । राज्यक्षिपि, चपरीगे । रा
 नि व २० ।
 नृपार्हम् । स्त्री । शालिधाम्य । ऐन्मज्जिक
 क्षिपि । पसु ।
 नृपवर्त्त । पु, स्त्री । राजावर्त्तमणौ । रा
 नि व ११ ।
 नृपाह्वय । पु । राजावर्त्तमणौ । पसु ।
 राजपलाय्यी । रा नि व ७ ।
 नृपेष्ट । पु । राजपलाय्यो । रा नि व ७ ।
 राजघट्टरह्वे । रा नि व ११ । नीलोह्वे । वै निघ ।
 नृपोचित । पु । राजमाषे । रदौ । पसु ।
 रा नि व १६ । [पाणो । रा नि व १८ ।
 नृमाणम् । स्त्री । पादात् ऊर्ध्वविच्छेदो
 नृसा(द)रः । पु । निषादल इति ज्ञाति द्रव्ये ।
 मन्त्राद्रावकी ।
 नेता । पु । मिश्रुवारह्वे । निमिन्नी । रा नि
 व ४ । मिश्रह्वे । रा नि व ८ ।
 नेत्रम् । स्त्री । दग्धनेन्द्रिये । छक् । रा नि व
 १८ । नेत्रपरीक्षा यथा—वातेन कक्ष धूममहणघ ।
 पित्तान् पीतरक्तहरितवर्णं सदाश्च । कफेन सखल
 ज्योतिर्हनिघ । भा । तदुक्त—“विद्याद्विह्वल
 बाह्वस्य स्वङ्गुलीदरसम्पत्ते । बाहुल सञ्चत साह्वे
 भिषङ्गुलमुद्गुद । सुभक्त गोक्षणाकारं सञ्चभूत
 गुणीह्वम् । जलं सुषोऽग्निमी रक्त वाताग ऊर्ध्व
 सिर्गं जलात् । आकाशादधुमागोप ज यन्ते नेत्र
 बुधुदे । दृष्टिश्चात्र तदा वत्ये यथा ब्रह्मादिमा

रद । नेत्रायामन्त्रिभागान् कृष्णमण्डलमुच्यते ।
 कृष्णात् सप्तमन्त्रिच्छन्ति दृष्टि दृष्टिविशारदा ।
 मण्डलानि च सन्धौ पटलानि च लोचने ।” सु व
 १५ । तद्वमूल । गाह्वे श्चिदुड । रा नि व २ ।
 च द विज्व वि । “दोषपवककणोऽन्येनम् ।
 वक्षिशलाकायाम् । शला इति लोके । यथा—
 नेत्राणि, सुवर्णरजततामायोरोतिदन्तशङ्खमण्डप
 सारमयानि श्लक्ष्णानि दृढानि गोपुष्पाकाराणि
 कज्जुनि गुटिकासुखानि । तदभावे नल शाल्व
 सन्धया । नेत्रप्रणिधानदीपा पट, पादावबोधित
 मल्युत्पिप्पमवसन्न तिथ्यक्षिप्त खलित विवक्षित
 मिति । अतिस्थूल कर्कशमवततमसु भिन्न सन्नि
 कटविप्रकटकक्षिक सृष्टातिच्छिद्रमतिदीघमति
 क्रलमित्येकादश नेत्रदोषा । सु चि ३५५ । Sec
 अनुवासानवस्ति ।

नेत्रकर्म (प्रसाधनम्) । स्त्री । सप्तविध
 नेत्रोपचारेषु । यथा—“सकथाद्यीतसम्पिण्यो
 विङ्गलसपपक्षया । पुटपाकीऽञ्जन नेत्रे यथावस्थ
 प्रयोजयेत् ॥” तोड । भा । [अम ।
 नेत्रच्छदः । पु । नेत्रावरणे । छत्रे श्चि ।
 नेत्रजलम् । स्त्री । अशुनि । छत्रे श्चि ।
 नेत्रधावनम् । स्त्री । अशुधावने । तस्य विधि
 —“दन्तमुद्गमथो दृष्टा प्रातः सिञ्चेत् लोचने ।
 तीक्ष्णपुष्पं खलीनं दृष्टिराग प्रसोदति ॥” राज १५ ।
 नेत्रनेमल्यकारी । पु । खपरधातो । वै निघ ।
 नेत्रपर्यन्त । पु । अपाह्वदेगे । रा नि व १८ ।
 नेत्रपाक । पु । अशुप पाके । लक्ष्यं—
 “कण्ठपद्मास्युत पक्षीदुस्वरसन्निभ । सरथो
 पच्यते यस्तु नेत्रपाक स शीघ्रज ।” मानि ।
 नेत्रपाषाणः । पु । कटुकायाम् । रसा ।
 नेत्रपिण्ड । पु । विडालि । नेत्रोत्पत्ति ।
 धारा ।
 नेत्रपुटम् । पु । नेत्रच्छदे । [१ ।
 नेत्रपुष्करा । स्त्री । कदम्बजयाम् । रा नि व
 नेत्रवन्मम् । स्त्री । रसाञ्जने । वै निघ ।
 नेत्रभूषणम् । स्त्री । कृष्णाञ्जने । रा नि व ११ ।
 वै निघ । [वै निघ ।
 नेत्रमण्डलकारी (इन्) । पु । खपरधातो ।
 नेत्रमलम् । स्त्री । दिष्टि । शिष्टे । वै निघ ।

नेत्रमीला । स्त्री । यवतिक्तालतामाम् । रा
निघ ३ ।

नेत्ररञ्जनम् । स्त्री । रञ्जने । काञ्चन ।

नेत्ररोग । पुं । दृष्टिगतरोगे । छत्रत्र (त्रांश) ।

तस्य निदान—सक्तदूरेषणरीदमकोपशोकाभि-
घातादिभिर्वातादयः कुपिता नेत्रविकारान् जन-
यन्ति । ते च रोगा पट्टसन्ति । यथा—वातजा
दग्ध, पित्तजा दग्ध, कफजास्त्रयोदग्ध, रक्तजा
षोडश, त्रिदोषजा पञ्चद्विंशति, वाह्यौ द्वौ । ते
च पुनः पट्टसन्तिप्रकारा अवयवभेदेन पट्टसन्ति
भवन्ति । यथा—सन्ध्याश्रया नव, वराजा एक
विंशति, शुक्रजा एकादश, कृष्णजायन्वार सव्यस्या
सप्तदश, दृष्टिजा द्वादश, वहिर्ज्ञासौ द्वौ चेति ।
मानि । अथस्य नेत्ररोगा यथा—“तीयस्त्राव
प्रसन्नासौ नष्टास्त्वितिरस्तथा । सुज्ञको सुज्ञजालश्च
पटलश्चुद्बुदस्तथा ॥ पूयस्त्रावश्च काचाचो रक्तश्चाव
स्तथैव च । त्रिपिटो वत्त रोगश्च अभिष्यन्दस्तथैव च ॥
वातपित्तकफैर्दृष्टं नेत्ररोगा भवन्त्यसौ । लिङ्ग
धिक्रियते तेषां प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वञ्च ॥” जट ।

नेत्ररोगहा । पु । इयिकाख्या । विज्ञाति ।
रा निघ ८ ।

नेत्ररोम । स्त्री । नेत्रपदाणि । ते निघ ।

नेत्रवतो । स्त्री । पश्चिमदेशप्रसिद्धभारतवर्षाय
नद्याम् । एतज्जलगुणा—सुमधुर कान्तिजनक इष्य
पुष्टिकर दीपन पाषण्ड वल्यञ्च । रा निघ १४ ।

नेत्रवर्त्म । स्त्री । दृष्टौ, नेत्रे । ते निघ ।

नेत्रवत्तवन्ध । पु । नेत्ररोगविशेषे । ते निघ ।

नेत्रवस्ति । पु । नेत्रे वस्तिदानप्रकरणे । “नेत्र
स्य पत्यित्यस्य साईश्च हयमङ्गुलम् । सम्यक्तापि
चमसौ जल दत्त्वा प्रमद्वैत् ॥ तत्र पिष्टुं गालवाल
एट सन्निविषजितम् । कालालवालं दृक्प्रान्ते
गुरुभाग द्रवेष वे । पूरयेत् यथावप्य पूरित
थैव जायते । नेत्रे पल प्रकुर्वीत विकासस्तु तदैव
च ॥ सख्ये कर्णे सन्धिरोगे माघा पञ्चमस्त विदुः ।
कर्णे वात छण्डीरोगे माघा समस्त मता ।
दृष्टिरीनेत्यदमस्त अधिमन्ये सप्तसकम् । शुक्लैति
कुटिल इत्ये स्यात् द्वादशमती मता ॥ पित्तरीगे
नवमस्त सप्तदश वातरोगिणाम् । एकादं वा द्वादं
वापि पञ्चादं श्रेष्ठतः, दग्ध ॥ द्रवघापाद्वती नीला
नीलद्रव्य विधौकश्च । सुखं निरोद्धवैत् पयान्
नेत्रवस्तिनिषिध्यम् ॥ निर्दिष्टाधिगानिध

क्रियासाधवमव च । सम्यक् रोगे सुखसुतिर्वश्य
वर्णपाटवम् ॥ श्रीकाशुपातगुरुता श्रेष्ठे स्यादति
यर्पिते । रक्षाविल सरक्तश्च नैव स्यादोनतर्पित ॥
रुचे विग्ध क्रमथाव प्रयोज्य समदायत ।”
तौ ८ । See सुच १८५ ।

नेत्रविभूषणम् । स्त्री । नीलाञ्जने । ते निघ ।

नेत्रवैमल्यकारौ (रज्ज्) । पु । खर्परभाती ।
ते निघ ।

नेत्राभिम्यन्दः । पु । नेत्रसर्व्वगतरीगे । नेत्र-
शूल वा ङो क ऊर्ठा । स चतुर्दिग्ध वाताभिम्यन्द,
पित्ताभिम्यन्द, कफाभिम्यन्द रक्तजश्चेति । अय
रोग प्रायेणाधिमन्यादिसर्व्वविधनेत्ररोगाणांमाकर ।
सद्यश्च यथा—“प्रायेश्च सर्व्वे नयनामयासौ
भवन्त्यभिम्यन्दनिमिषमूला । वातापिप्तात् कफा
द्रक्तादभिम्यन्द्यतुर्दिग्ध । प्रायेश्च जायते घोर
सर्व्वनेचामयाकार ॥ निक्षीदन्सामनरीमद्वन्द्वं
पारुष्यमिरोमितापा । विग्रहभावा शिशिराशुता
च वाताभिपन्ने नयने भवन्ति ॥ दाहप्रपाकी
शिशिराभिगन्दा धूमायन वायसक्तुशयय ।
छण्णायुता पीतकनेतता च पिताभिपन्ने नयने
भवन्ति ॥ छण्णामिनन्दा गुरुताक्षिशो कण्डूपदङ्गा
वतिशोतता च । सासौ सुङ्ग पिष्टिल एव चाप
कफाभिपन्ने नयने भवन्ति ॥ ताम्बायुता लाङ्गित
नेत्रता च राज्य समन्तादतिस्त्रीकृताश्च । पित्तस्य
लिङ्गानि च धानि तानि रक्ताभिपन्ने नयने
भवन्ति ॥” सुच ६५ ।

नेत्रामय । पु । नेत्ररोगे । रा निघ २० ।

नेत्रामयहरः । पु, स्त्री । खर्पर । ते निघ ।

नेत्राम्बु । स्त्री । पशुपि । छत्रत्र कण । अम ।

नेत्रारि । पु । सुदीर्घम । मनगा शङ्खि । रा
निघ ८ ।

नेत्राश । स्त्री । अक्षिजाताशंसि । तच्च बामाव
रौध वेदनासासौ दग्धनामयश्च । मु निघ २५ ।

नेत्रास्थि । स्त्री । नयनाधिष्ठाने धावास्थान्य
मय । यथा ७५ ।

नेत्रो । स्त्री । नाभ्यां । ३२ ।

नेत्रोदकम् । स्त्री । नेत्रजले । अर्ध ।

नेत्रापम । पु । वाताग्ने । वातान् । भा ।

नेत्रोपमफलः । पु । वातामहसे । भा ।

नेवीपधी । स्त्री । अजमश्याम् । ठीउ शूची,
दोषा । पम् । रमा । स्त्री । नेवहितोषध
मात्रे । पुपकाग्रोपे । मोलाग्रमे । नोन
शेदार्द्रम् । रानि व ११ ।

नेत्रावर्ग । पु । अचुहितकरद्वयम् । यदा—
“दिधा रसाग्रमयी विफला लोभकदय ।
कुमारिका च विमला गयोऽयं शिवात्मकः ॥”
चर्च वि ।

नेदिष्ठ । पु । अदीठये । लडा ।

नेप । पु । उदके । ऊम् ।

नेपा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । नेउडी । रा
नि व १० । कलपाम् । माउ पूष । मग शिला
याम् । वैनिघ दिवा वि भूम् ।

नेपाल । पु । लोपो । वैनिघ । [नि व ११]

नेपालकम् । स्त्री । ताम्रधातो । ताम् । रा

नेपालनिम्ब । पु । किरातनिके दिवा ।

चिरदा न्यालनिम्ब चिरादने इति च लोके ।
तत्पञ्चाय,—नेपाल, लक्ष्मिन्, श्वरान्तक,
नाहीतिरु निद्रारि, सन्निपातरिपु, सन्निपात
सुम् । गुणा—“नेपालनिम्ब शोथोपयोगशो
षपुष्पया । तिक्रोतिकफपित्तासमीकृष्टवाग्दरा
पद् ।” रानि व ८ ।

नेपालमूलकम् । स्त्री । गणदनाकारे मूढक
भेद । भा पू १३ भा व ।

नेपालशृङ्गी । स्त्री । नेपालदेशीयशृङ्गविधे ।
नेपालदेशीय निर्ठा विर । गुणा—“नेपालशृङ्गी
नेपालो हन्ति सा कफजान् गदाम् । वातश
त्रिखिलायापि सन्निपातोद्भव ज्वरम् । शाम्भवात
महाघोर हृदीगन्धि दाहयम् ।” चमि ।

नेपाल(लो)का । स्त्री । सोमलतायाम् ।
वैनिघ । मनशिलायाम् ।

नेपालीयम् । स्त्री । ताम् । वैनिघ ।

नेपालेष्टु । पु । पुष्टुकिचो । भूडि हेरु ।
रानि व १४ ।

नेमि (मौ) (इन्) । पु । गङ्गसदिर । रा
नि व ८ । अक्षवाकपक्षिणि । अ ६ १५ । तिमि
इवे । अम । रमा ।

नेमिहृष । पु । श्वेतखदिरइवे । रानि व ८ ।

नेष्टतवायु । पु । दक्षिणपश्चिम कोणवादि

सगोरवे । तदगुणा—“नेष्टतो न विदाहकम् ।”
नैकुम्भम् । स्त्री । नेपाललोके । सा को । पु ।
नेपालशृङ्ग ।

नेगमय । पु । विहयचञ्चलके बालरोगे ।
तदादिष्टे लक्षणे यदा—“य फल वसति विमन्यते
च मये कीर्तये विवपति चोदुमीचमाण ।
ज्योति प्रतप्तमया वमासगन्धि सज्जो भवति दि
नेगचञ्चल ॥” नेगचञ्चल प्राप्त्वा सृष्टी नेपा
नलो यद् । कुमारधारी देवस्य गुहस्यात्मन
सखा । सु उ ०५ ।

नेगमेधापहृत । पु । नागोरवे । नागोदित्र ।
गु मा १०५ ।

नेचिको । स्त्री । उत्तमायां गवि । अम ।

नैचुलम् । स्त्री । दिव्यललोके । अ २०५ वमन ।

नैदानिक । वि । निदानशास्त्रकर्मणि ।

नपाल । पु । नेपालनिम्बे । छिवेत । रा
नि व ८ । [न्या ।

नेपालमूलकम् । स्त्री । इष्टमूलके । उड

नेपालिकम् । स्त्री । ताम्रधातो । रानि व १२ ।

नेपालो । स्त्री । मन शिलामेदि । नेपालि

गन्धाल । मे । सु वि २५ । मन शिलायां ।

रमा । रानि व १३ । नोष्ठा । शर । नव

मल्लिकायाम् । नेउडी । वसन्ती नेवारोति स्त्रीके ।

भा । रानि व १० । शिफालिकायाम् । मे ।

इचुभेदि, नेपालेष्टो । गुणा—वातकर कफ

पित्तप्र कषायी विदाहो च । सु ३५५ ।

नैययोधम् । स्त्री । बटहचफले । नैययन ।

अम ।

नैर्भरजलम् । स्त्री । निर्भरवारिणि । दर्शय

जन । “शैलसागुखवहारिप्रवाहे निभरो भर ।

स तु प्रसववधायि तन्व नैर्भर जलम् ।” भा ।

नैषधक । पु । निषधदेशीये शालिधान्वभेदि ।

गुणा—शालिधत् । अ २०५ ।

नोदयन्तो । स्त्री । नवमल्लिकायां । रमा ।

नोमालो । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ।

न्यकार् । स्त्री । विष्ठाकोटे ।

न्यकारका । स्त्री । पतङ्गविशेषे, विष्ठाकोटे ।

चारा ।

पकरस' (सिकः) । पु । मय । शर ।
 तोष्ममयभेदे, शोधी । गुणा — यल्लवणकर सर
 शोफघ्न वातघ्न पाके मधुर हृद्य इन्द्रियोधनय ।
 सु सू ४५५ । "तोषनी दोषनी हृद्य शोषशोफा
 शंसा हित । खेदघ्नोषविकारघ्नी बर्ण्य पकरसी
 मत ॥' च सू २०५ ।

पक्ववारि । ली । चणल । काञ्चिके । श च ।
 पक्वस्थसमोन्नति । पु । राजकदम्ब ।
 वै निघ । [द्रव्ये ।

पक्वान्नम् । ली । पाचितान्ने । घृतादिपक्वभक्ष्य
 पक्वाशयः । पु । नामेरधोभागे । श्रीकाशय ।
 "पक्वाशयो ह्यधो नामे ।" राज नि व १८ । अपिच
 "नाभिसमान्तरं जलोरादुरामाशयस्य धा । आमा
 शयादधः पक्वाशयाद्भक्तुं पाकला । पक्वाशयस्तधी
 नामेरुद्धेनामाशयः स्मृत ॥" भा ।

पक्वेष्टका । ली । दग्धेष्टकायाम् । वै संघ ।
 पक्खीण्ड (पौड) । पु । पक्कपौडहचे ।
 अथोड । राज नि व ८ ।

पङ्क । पु । कर्हमे । कां । गुणा — पक्काच
 दाहनाशित्व भग्नचयद्वितल ह्रिमत्वश्च । राज ।
 शोथघ्नल सरत्वश्च । भा ।

पङ्ककर्क्वट' । पु । कीमलकर्हमे । शित्तन
 अग्नि । त्रिका । [श्रीषी । त्रिका ।

पङ्ककोर । पु । कीयटिकपक्षिणि । छिट्टि
 पङ्ककोड' । पु । शम्भयशूरे । वै निघ ।

पङ्कगडक । पु । (Magrognathus)
 पङ्कालमव्ये, सुद्रमव्यभेदे । श्रीकाण माह ।
 तत्पर्याय, — गवाटी, पङ्कगति, ब्रह्मी । त्रिका ।

पङ्कगति । पु । पङ्कालमव्ये । श मा ।

पङ्कग्राह । पु । शिपमारि । वै निघ । मकरे ।
 हारा ।

पङ्कजम् (न्म) । ली । पम् । पम् ।

पङ्कजात । पु । भृद्वराणचुपे । जीमराज ।
 वै निघ । [अथेन्न शोड । वै निघ ।

पङ्कजिनो । ली । पशालये, कमलिन्याम् ।

पङ्कपर्पटी । ली । यल्लपङ्कजाते पर्पटाकारि ।
 शौराष्ट्रसत्तिकाभावे इय याद्या । र मा ।

पङ्कमण्डूक । पु । जलपत्नी । वै निघ ।
 शम्भू । श्रीमू । हारा ।

पङ्ककट् (हम्) । ली । पम् । राज नि व १० ।

पङ्कवारि । ली । काञ्चिके । वै निघ ।

पङ्कवासः । पु । कर्कटे । राज नि व १८ ।

पङ्कशक्तिः । ली । शतौ । शिबूक । त्रिका ।

पङ्कशू(पू, सू)रण' । पु । पङ्ककन्दे । श्रीमू ।
 त्रिका ।

पङ्कार । पु । (Vallisneria, or Tropa
 bispinosa) जलजहृषविशेषे, कण्टकसेवया ।
 कौण्टेण्डेडी । म ।

पङ्किल । त्रि । पङ्कमये । मल्लिने ।

पङ्कीर । पु । छिट्टिमपक्षिणि । छिट्टि श्रीषी ।
 वै निघ ।

पङ्केज(रुह)म् । ली । कमले । राज नि व १० ।
 पु । सारसपक्षिणि ।

पङ्क्तिकण्टक । पु । अपमानांशुपे । रा
 नि व ४ ।

पङ्क्तिकन्द । पु । मालाकन्दे । राज नि व ७ ।

पङ्क्तिचर । पु । कुररपक्षिणि । राज नि व
 १८ । कौशपक्षिणि । श चि ।

पङ्क्तिवौज (क) । पु । वर्धूरकहचे ।
 रात्रिं गीह । राज नि व ८ । चारवधहचे ।
 कणिकारहचे । कौन्तान, जीनेन वत्रवी गीह ।
 राज नि व ८ ।

पङ्क्तिशूल । पु, ली । परिणामशले । निदान
 लक्षणे । "सैर्निदाने प्रकृतिपत्ती वात समिद्धिती
 यन् । कफपित्ते समावृत्य शूलकारी भवेदली ।
 भुक्ते जीर्यति यच्छूल तदेव परिणाममम् । तस्य
 लक्षणमयं ततः समासेनाभिधीयते । आकानाटीप
 विष्णुस्रविषस्यारतिवेपने । द्विग्वीणीपशमप्राय
 वातिक तद्वेदिकपक् । दृष्ट्यादाहारतिस्रदेकदृष्ट
 लक्षणसमम् । शूल शीतलसमप्राय ऐतिक तद्वे
 द्विपक् । अदिदृष्ट्याससथोद्वेगस्यद्विचसनाति ।
 कटुतिक्तीपशान्ती च विनोयध कफात्मकम् ॥'
 इत्यादि ।

पङ्कु । पु । मातव्याधिविशेषे । "पङ्कु, सकुशो
 इयोवधात् ।" सु नि १५ ।

पङ्कुर्व(ल्य)हारिणो । ली । शिपुकीचुपे ।
 राज नि व ४ । [योदि । पङ्कार् ।

पङ्कुल । पु । एरुहहचे । मा सु १५५ विदा

पद्मलम् । ली । पद्मलम् । रागि व ४ ।

पचतः । पु । पचो । पचो ।

पचत्पुटः । पु । पचत्पुटः ।

पचनम् । ली । पचि । पु । पचो । म ३ ।

ली (ली) । वनकोकपुरे । रागि व ११ ।

पचम्पचा । ली । दादरुद्रिदायम् । प ३ ।

भा ११ तन्त्रिकञ्चि । "गरिषकपचम्पचा
वचादक् ।"

पचा । ली । पचि । वम ।

पचिः । पु । पचो ।

पचेलुक । पु । पचकि । तिका ।

पच्यमानज्वरः । पु । ज्वरविनिधे । भृग्विज
ज्वर । पच्यमान—“ज्वरविनिधे । भृग्विज
सारविद्वद्वा । मलप्रवृत्तिरुत्थे पच्यमानज
ज्वरम् ॥” सा नि ।

पच्यः । पु । तिकापटी । वै निध ।

पच्यकक्षयम् । ली । जीवनपचमूलं जसपच
मूल च । वा ११५ ।

पच्यकन्दः । पु । पचसिद्धोपविधिपु । ते
च तेलकन्द क्षीरकन्द मुषाकन्द रुद्रलो सप्तोत्था
यका । रागि व २२ । Sec सिद्धोपधि ।

पच्यकपित्तम् । ली । कपित्तम् मूलवत्पच
कपित्तम् । वा ११५ ।

पच्यकर्म । ली । वमन विरेक नन् निदहा
नुवासनेषु । वमनानि पौष्टिकानि किञ्च । "प्रथम
वमन पथात् विरेकयानुवासने । एतानि पच
कर्मणि निरुद्धी नावने तथा ॥" भा । तेषु न्यून
समान्दे अतीताशौच्ये च नश्ये, ऊनहादये धूम,
ऊनपचमे कवच, ऊनगर्भे अतिकान्तसप्तमी च
श्रीभग, न्यूनोदये सप्ततिषादिके च रक्तमोच
न देयम् । एतानि दीपनिर्हरणार्थं यथाकालं
प्रयोज्यानि । प ४४ । विशेषास्तनपच्ये च्या ।

पच्यकर्मन्द्रियम् । ली । इत्यपादमायूपस्य
जिह्वा चेति इन्द्रियपच ।

पच्यकपायः । पु । वचावासापटीलमिदम्
निष्वात्मकद्रव्यवगे । भा म ४४ योव्या वि । "चूर्ण
पच्यकपायजे ।" भेष कर्षो वि । मद्याद्यानोय
पच्यकपायद्रव्यसमुद्दे । "अम्बुशाकलीवाक्याली
वकुल बदर तथा । कवाया पच्य विन्ध्या देव्या
प्रीतिकरा शुभा ॥"

पच्यकीरः । पु । अम्बुशुभे । तिका ।

पच्यकृत् (त्यः) । पु । पच्यकृत्, पच्यकृत् ।
रागि व ८ ।

पच्यकृष्णः । पु । सीपकीटगदि । सु कन्द, पच ।
Sec कीट ।

पच्यकालम् । ली । विषयादिवचन्यकृत
कवायि । निगुल, निगुलम्, छरे, छिडान्,
छुटे मन्त्राणि । "विषयो विषयो मूलवत्पच्यक
मागम् । कोमसाभापथानिनाम् पच्यकालक
र्षितम् ।" छिडो यदवा कृष्ण वि । गुप्ता
—रस पाक कटुक रस्य शोषोप पाचये
दीपन वातकफघ्न गुन्दीहादरानां गुल्लघ्न विम
कापयय । भा पु १५ ।

पच्यकीलघृतम् । ली । गुन्दीराग घृतम् ।
"विषयो विषयो मूलवत्पच्यकालमर्ते । पचि
सयनपारे घृतमस्य विपाचयत् । शीतप्रत्य
तत्पचिदाल गुन्दीकायकम् ॥" गद्याष्ट ४५ ।
कदाच—गुन्दीकाय कदाच एतेद ५५ ।
इष्ट ४५ । च वि १५ ।

पच्यगणः । पु । विदारोकन्द इत्यतो वृत्रिपचो
निर्दिग्यका दृष्टा चति गणविशये । छूरे
दूम्डा, वृश्चो, छाकूल, कटिकात्रो, गोदृष्ट ।
रागि व २२ ।

पच्यगव्यम् । ली । समभागमीमृगमीमृगदधि
दुग्धघृतम् । गोमूत्र, गोमूत्र, मधि, इष्ट, घृत
मन्त्राणि । "गोमूत्रमीमृगमीमृग गव्यमात्र दधीत
च । युक्तमेतदध्यायोग पच्यगव्यमुदाहृतम् ॥"
रागि व २२ । अत्र दुग्धगोललघृतानां प्र १ प
मीमृग इत्यो दधि २५ । मादकम् । "पलमात्रं दुग्ध
भाग गोमूत्र तावदधत्ते । घृतस्य पलमात्रं स्नात्
मीमृगं गोलकमय । दधि प्रसूनमात्रं स्नात् पच्यगव्य
मिदं धृतम् ॥ अथवा— गोमूत्रद्विगुणं सूच
पयं स्नात्तद्विगुणं । घृतं तद्विगुणं मीमृगं पच्यगव्ये
तथा दधि ॥" अपिच—“पयं काचनवर्षाया
श्च तवर्षाया गोमय । गोमूत्रं तामवर्षायां भोलवर्षा
भव घृत । दधि पञ्चात् कण्ववर्षायां दर्भोदक
समायुतम् ॥"

पच्यगव्यघृतम् । ली । अपचारि घृतम् ।
गव्यघृत ४५ गोमयस्य अम्बुदधि दुग्धं गोमूत्र
प्र ४५ यथाविधि त् । इत्यथा—गव्यघृतं ४

म काथार्य—दशमूल प्र २५ विफला प्र २ प
हरिद्रा दाहहरिद्रा कुटजत्वक् समपण्यत्वक् अपा
मार्गमूल नीलोमूल कटुको भारग्वधफलमज्जा
काकोदुस्वरिकामूख कुष्ठ दुरालभा च एषां प्र २५
वारि ६४ श जे १६ श । कल्कायै—भार्गोमूल
पाठामूल विकटु विहता हिज्जलबीज गजपिप्पली
तुवरीमूल (अद्रश्चरुण) मूव्जामूल दन्तीमूल
भूनिम्ब चित्रकमूल श्यामालता अनन्तमूल मञ्जिष्ठा
गन्धतप (त्रिमरुर्गुत्र) मदनफलम्, एषां प्र
२ तो गोमधरस गोमूत्रम् अम्रदधि दुग्धम् एषां
प्र ४५ यथाविधि पचेत् । च द । च चि २५ अ ।

पञ्चगुप्त । पु । कच्छपे । शर ।

पञ्चगुप्ता (सि, रसा) । स्त्री । खकायाम् ।
पिडि शीक । रा नि व १२ ।

पञ्चजटा । स्त्री । पञ्चमूले । च द । "पञ्चजटा
यतदुग्धजनसम् ।"

पञ्चजन । पु । पुरुषे । वै निघ ।

पञ्चतत्त्वम् । स्त्री । चित्रसेनोमरुद्दीपसु पञ्च
भूतपु । मद्यमांसमत्स्यमुद्रामिषुनेषु । तत्त्वम् ।

पञ्चता (त्वम्) । स्त्री, स्त्री । सत्यो । अम ।

पञ्चतित्त (क) । पु । पञ्चविधतित्तद्रव्यगणे,
तत्त्वधाये वा । तद्विधा—कष्टकारी गुडची
गुण्डो कुष्ठ किराततित्तच । च द पि ३ अ व्य धि ।
अन्य—निम्बमूलत्वक् पटोलपत्र बासालककष्ट
कारी गुडची चति । भा ।

पञ्चतित्तघृतम् । स्त्री । कुष्ठाधिकारे घृतम् ।
गव्यघृत ४ श । काथार्य—निम्बमूलत्वक् पटोल
पत्र कष्टकारी गुडची बासालमूलम्, एषां प्र १०
प वारि ६४ श जे १६ श । कल्कायै—विफला
१ श यथाविधि पचेत् । भेष । अन्यत् विस्कोटा
धिकारे—गव्यघृत ४ श । काथार्य—पटोलपत्र
सप्तपण्मूलत्वक् निम्बमूलत्वक् बासालमूलत्वक्
गुडची पिकला एषां प्र ६ प २ तो वारि ६४ श
जे १६ श । कल्कायै विफला १ श यथावत्
पाच्यम् । रसर ।

पञ्चतित्तघृतगुग्गुलु । पु । कुष्ठाधिकारे ।
गव्यघृत ४ श । काथार्य—निम्बत्वक् (निमज्जान)
गुडची (कुल्लु) बासालमूल (वासिकमूल) पटोल
पत्र कष्टकारी, एषां प्र १० प जम् ६४ श जे
८५ । कल्कायै—भाकनादीमूल विह्व द्रवदाह

गजपिप्पली यवचार सज्जिचार (भाजिमात्रो)
ग्रन्थी हरिद्रा शुलफा चव्य (छरे) कुष्ठ (कुड)
ज्योतिष्मती (वतारुण्डी) मरिचम् इन्द्रिय
यमानी चित्रकमूल (छितामूल) कटुको भल्लातक
(ःल्ला) शूणो वषा पिप्पलीमूल मञ्जिष्ठा अतिविषा
(आठरेह) विफला वनधमानो, एषां प्र २
तो यद्गुग्गुलु ५ प । (गुग्गुली पीडल वद्धा
दोहायन्त्रेण कल्के सह घृत पक्तव्यम्) । पाके
सति कल्क क्षानयित्वा पुनर्गुग्गुलुना सह पक्ता
गृहीतव्यम् । सा की ।

पञ्चटणम् । स्त्री । कुशकाशशरदभेजसल्लवण
पञ्चमूले । "कुश काश शरी दम इत्येव लघो
द्रवम् । पञ्चटणमिदं ज्ञातं लघजपञ्चमूलकम् ॥"
प्र १६ । अन्यच्च—"शालीचुकुशकासो स्यात्
शरेण लघपञ्चकम् । एषां मूल लघादाहविषाद्य
सूचसङ्गत् ॥" भा ।

पञ्चथ । पु । कीकिले । वै निघ ।

पञ्चदीर्घम् । स्त्री । पञ्चशरीरावयवदैर्घ्यजनित
शुभलक्षणे । तद यथा—"वाह नैषद्य कुचिद्वैतु
नासं तथैव च । सनशरीरन्तरखेव पञ्चदीर्घं प्रपद्यते ॥"

पञ्चनख । पु । व्याघ्रे । रा नि व १८ । कच्छपे ।
जटा । गजे । तिका । व्याघ्र शरभ शार्ङ्गल
गोधाकच्छपशरटसिन्धु । भक्ष्यपञ्चनखा —"शशक
मल्लको गोधा खड्गो कूर्मश्च पञ्चम ।" अति ।

पञ्चनखर । पु । गोधायाम् । गोमांस ।
वै निघ ।

पञ्चनिदानम् । स्त्री । रोगज्ञानस्य पञ्चविधो
पाथेषु । यथा—"निदानं पृथक्पृथक् रूपाण्युप
शयस्तथा । सम्प्राप्तिश्चेति विज्ञानं रोगाणां पञ्चधा
कृतम् ॥" नानि ।

पञ्चनिम्बम् । स्त्री । समभागत्वकपत्रफलपुष्प
मूलरूपे निम्बपञ्चके । "निम्बस्य पत्रत्वक्पुष्पफल
मूलेर्विमिश्रिते । पञ्चनिम्बं समाख्यातं तत्तत्तत्
निम्बपञ्चकम् ॥" रा नि व २२ ।

पञ्चपचा । स्त्री । दाहहरिद्रावाम् ।

पञ्चपटु । स्त्री । पञ्चविधलघुभेदि ।

पञ्चपत्र । पु । चण्डालकन्दे । रा नि व ७ ।

पञ्चपत्रिका । स्त्री । गोरत्वाम् । रा नि व ५ ।

पञ्चपर्णि(र्णी)का । स्त्री । गोरत्वा, गोरच
विशायाम् । रा नि व ५ ।

पञ्चपल्लवम् । स्त्री । आनन्यमूकपितृबीजपूर-
विल्लवपल्लवः । आन, ज्ञान, कट्टर, ठोवां ७
विरण्ड । “आन जन्म कपित्वां बीजपूरक
विल्लयो । गन्धकमणि सद्यन्त पमाणि
पञ्चपल्लवम् ॥” पप्र ३५ ।

पञ्चपित्तम् । स्त्री । सत्त्वगन्धिपराहमयूर-
प्लागपित्तम् । नाह, महिय, शूत्र, मूत्र, क्षौद्र
देशोद्रेत गिष्ठ । “वराहप्लागमन्धिपमत्त्वमायूर
पित्तक । पञ्चपित्तमिति ख्यात सर्वेष्वेव हि
कर्मसु ॥” वै सयङ् । तेषां शुद्धि — सत्त्वादिपित्त
निम्बद्रावैर्बिभाषित शुद्धिमायाति । सा स्त्री ।

पञ्चप्राणाः । पु । प्राणपानन्यानीदानसमाना
ख्येषु पञ्चविधदेहान्तवायुषु । सु ।

पञ्चवला । स्त्री । बलातिबलानागवखाराज
बलामहाबलाम् । वै निघ ।

पञ्चबुद्धीन्द्रियम् । स्त्री । पञ्चज्ञानेन्द्रियेषु ।
स्पर्शन रसन घ्राण दर्शन श्रोत्रचेति । च ।

पञ्चभद्रम् । स्त्री, पुं । गुडूचीपर्वतमुत्तकिरात
विश्वमेघनेषु । कुलक, क्लृप्तोपगडा, भूता,
छिन्नांता ७ कुण्ड । “गुडूची पर्वत गुल किरात
विश्वमेघनम् । पञ्चभद्रम् ।” सि यो च द व्व पि ।

पञ्चभूतम् । स्त्री । चित्तमेजोमरुद्धोमसु । च ।

पञ्चभृङ्गम् । स्त्री । देवताइशमीभङ्गातालोश
निगुण्येषु । देशांतांता, भौह, निक्ति, जलीश-
पञ्च ७ निनिन्ता । वै निघ ।

पञ्चमम् । स्त्री । मेथुने । तन्त्रम् ।

पञ्चमकारम् । स्त्री । मयमांसमत्स्यमुद्रामीधुनरूपे
मकारपञ्चके । तन्त्रम् ।

पञ्चमास्य । पु । कौकिलि । शर । [व १८ ।

पञ्चमुख । पु । सिद्धे । पिङ्गलसिद्धे । रा नि

पञ्चमुखी । स्त्री । वासकचुपे । वासक गौह ।
रा नि व ४ । जवापुपभेदे ।

पञ्चमुष्टि (क.) (ष्टी) । पु, स्त्री । साप्ति
पातिकज्वरे गुणविशेषे । आशत्रिप्रवा विट्प्रव ।
स च घववदरौफलकुलस्यमुद्रकाष्ठामलकानामेकैकां
मुष्टि गृहीत्वाष्टगुणतीये पक्व । च द सन्निपात
व्व पि । “घवकीलकुलत्यानां मुद्रमूलकप्रखयो ।
एकैकमुष्टिमाह्वय पञ्चेदष्टगुणे जले । पञ्चमुष्टि-
ह्रस्वेप वातपित्तकफापह । गले प्रशस्यते गुणे

कासं यासं चये ज्वरे ॥” ८ लीनके । वै निघ ।
भ चय पि सूर्यप्रभायां । स्पृकायाम् । वै निघ ।

पञ्चमूलम् । स्त्री । मूलपञ्चके, तथ गह्वंभी
गोमयीष्ठागोमहिषोजमिश्रितमूत्रे । “गवामनामां
मेयीणां महिषीणां मिश्रितम् । मुदेष गह्वंभीनाञ्च
तन्मतं मूलपञ्चकम् ॥” रा नि व २२ । गुणस
तच्छब्दे मया ।

पञ्चमूलम् (ली) । स्त्री, स्त्री । पञ्चानां मूलानां
समष्टौ । तानि च षड्गुणस्यदृष्टे शतावरी-जीवत
बला गोक्षर गुडूच्यादिकानि नवविधानि प्रत्येकं
पञ्चपञ्चमूलानामिति भवन्ति । १। “विन्ध्योपाक
गाभारोपाटलागणिकारिका ।” इति षड्गुणपञ्च
मूलम् । च द । सु सू. १८५. १ । २। शालपर्णी
प्रथिपर्णी षड्गुण कण्टिकारिका गोक्षरच । सत्त्व-
पञ्चमूलम् । गुणा — चम्परीहरम् । अल्पमिदीपनम् ।
अर्कं चि । See लघुपञ्चमूल । १ । कुशकासदमं
शरच्चुमूलान्तक दृष्टपञ्चमूलं पित्तकासचौरपाने
याद्यम् । सि यो कास चि श्रीकण्ठ । ४ । शतावरी
विदारौकन्द जीवन्तो विपाथी जीवकात्मक शता
वर्थादिपञ्चमूल । गुणा — क्षत्तकर गुह हृष्य
बल्य शीतल कान्तिदमाग्नेय । ५ । जीवकर्णमक
मैदामहामैदावीवन्तीषु । जीवकादिपञ्चमूल ।
गुणा — हृष्य चक्षुष धातुवर्धन बल्य दाहपित्त
ज्वरदृष्टाप्रच । ६ । बलापुनर्नवेरष्टगुणपर्णी
मापपर्णीषु । बलादिपञ्चमूल । गुणा — ग्रीवक
श्रीफण्ड ज्वरप्रच । वै निघ । ७ । गोक्षरवदरौद्र
वारुण्योकासमहं सर्वेषु । गोक्षरादिपञ्चमूल । ८ ।
गुडूचीमेघगङ्गाशरिवाविदारौहरिद्रासु । बलौ
पञ्चमूल । ९ । कर्महं विकण्टकसैरीयक (सौण्डी)
शतावरीगृध्रनखीषु । इति कण्टकपञ्चमूल । सु
सू. ३८५ । गुणा — तप्ततप्यायि मया ।

पञ्चमूल्यादि । पु । ज्वरातिघारे कषाय ।
“पञ्चमूलौ बला विल्ल गुडूची मुख नामरे । पाठा
भूनिम्बकोवेरकुटजलक्फल शतम् ॥” च द ।

पञ्चरत्नम् । स्त्री । स्वर्णमौक्तिकमाणिक्यहीरक
रामपट्टेषु । अत्यञ्च — “कनक चौरकं मौल पद्म
रामञ्च मौक्तिकम् । पञ्चरत्नमिदं प्रीत्यर्थमिति
पूर्वदर्शितम् ॥” रत्नानाञ्चाप्यभावे तु स्वर्णे कर्माहं
मेव च । सुवर्णस्याभावे तु चाप्य श्रेय विचक्षणे ॥”
हेमा ।

पञ्चरसलोहम् । स्त्री । वर्णलोहे । वै निघ ।

ପଞ୍ଚରସା । ଶ୍ରୀ : ଚଠିମାସ । ଗପ ୧ ।
 ବାହୁବଳୀ । ପାଠ ।

पञ्चरत्नक. । ३ । पञ्चोक्तम् । रात्रिपञ्च ।

यस्य राजिफलः । ३ । पटीभ्यश्चतुर्दशम् ।

रादिभक्तः ।

[illegible]

पञ्चनक्षत्रं । ति । रातृदशककनतिवातादनुभा
भवत्पुत्रे । अथ ॥ अथवाभवदनातिदिव
भवत्पुत्रे । मुचि ॥

[illegible]

पञ्चयज्ञः । पुं । पञ्चसुष्टुद्राद्ये । कति ।

पञ्चवक्त्ररस । ७ । एवाहं सन्निपातश्चरे दित ।
 "तन्मेष टह मरिच विषं धुल्लक्ष्मणे । दिभं
 सक्तर्दिनं यक्ष पञ्चवक्त्रो रमो भवेत् । चाद्रकस्य
 रश्मिष दातव्यो रत्नकामित ॥" भा ।

पञ्चवटो । स्त्री । विनाशयवटोकोदुग्धरेपु ।
 वैनिघ ।

पञ्चवर्णक । पु । पुनएक०वे । नैनिष ।

पञ्चवर्धन । पुं । पञ्चोद्भावे । राजि ४८ ।

पञ्चवक्त्रलम् } श्री । वटान्त्योन्मत्प्रस
पञ्चवेतसम् } वेतसवक्त्रेभ्यु । वटै, अर्धथ,

यक्षभूषण, भांकूड़ ७ वेतस हान । “समीधी
दुग्धरात्र्यश्चवेतसमस्तकले । मध्वरेकम मिनिते
मध्वेतसमुत्पत्ते ।” शनि व २२ । श्रीरीषमिष्यल
वटश्चवेतसीध । वा ७ २६५ । गुणा—“लक

पथक दिग्ग दारि त्रयमोदविमर्शितम् । भा ।
 कविष्व श्वरार्थं, दृष्टव्या नृपराश्विचक्रपादा ।
 पथेन वीरिणः कृपासेवा मयः पथपत्तनम् ।
 योऽत्रा दिग्ग वली धोनिरोदत्रपादा । दया
 कथाया गीरीया विमर्शमवर्णयित । श्रीकवि
 कथाया दया भद्रालिखीयता ३'

पञ्चयोजनम् । श्री । कलटीमनुषङ्गादिमयम्
 कविचक्षुःपदयोजनम् । रीदङ्ग, मञ्ज, माङ्गिन,
 गङ्गा ७ आङ्गाः द्वि वीज । राजिकाजगोदा
 श्रीरक्तानुषङ्गादिमयम् । ब्रह्मेश्वरिदा, दमनी,
 दीक्षा, द्विग ७ लोच ।

पञ्चबुद्धोन्द्रियम् । लो । यत्पञ्चमहाभूतजिह्वा
मन्मथिपदये इन्द्रियपञ्चके ।

पञ्चमस्यम् । लो । भावतिष्ठनुदयवनेतस्यपेयु ।

पञ्चमाक्ष ॥ ३ ॥ इति ॥ रात्रि ॥ १८ ॥

पञ्चशिक्ष । ५ । सिद्धि । विद्या ।

पदगुल्ल । ५ । छीन्कोटनातो । सु कल्प
५ । Sec कोट ।

पञ्चगूरयम् । ॐ । शरत्पक्षे चतुर्थ्यां
 काशीरमात्राकृतशरत्पञ्चगूरयाम् । "चन्द्र
 पर्वकाशीरमात्राकृतशरत्पञ्चगूरयाम् । प्रोक्ता भवति
 योगीश्वरं पञ्चगूरयाम् ।" इति । २२ ।

पञ्चमैरीपम् । को । शिरोपश्चस्य फलपत्र
 तद्गन्धपुष्पे समभाषिषु । "मैरीप कुसुमं मूल फल
 पत्र त्रिगुण्य । कौटाटि कपितो योग पञ्चमैरीप
 काभिध ।" रा. नि. २९ ।

पञ्चसर्पिणी । स्त्री । जीवधिविशेष । लक्षण—
 “मण्डले कपिमैथिले सर्पाभा पञ्चसर्पिणी ।
 पञ्चारविप्रमाणा ।” सुवि ३० अ ।

पञ्चसार(राख्य)पानकम् । लो, पु। पानक
भिदे । पानाविभव । स चाभिनवमपावस्य
कदलीपनसमिधोऽधरसमिधय । तदुक्त—“द्राघा
मधुकलज्ज्वरकामर्थे मपद्वक । तुल्यदी
कल्पिते पूते शीत कपूरवासितम् ।” वा म ५५ ।
क्यामीरसपुष्पज्वरमृशोकाफालसफल । तेषां कल
गृहीता तु एकौक्य विपदिमूत्र । चातुर्कान्तिदु
सरिषशकराण्यैकादिशान् । वस्त्रेण गात्रयिता
तन् पञ्चसाराख्यपानकम् । गुह इत्य धातुकर
पित्तद्वयमदाहनुत ।” वैद्व्यगुण ।

पञ्चसारास्व । ली । छञ्जराशब्दुनि । "मधु

खर्जूररसहीकापरूपकसिताम्भा ।” वा चि २२ ।
पञ्चसिद्धौषधौ । स्त्री । पञ्चकन्दाम्बकसिद्धौ
 पथिषु । “तैलकन्द द्रुघाकन्द क्रीडकन्द रुदनिका ।
 सर्पनेत्रयुता पञ्च सिद्धौषधिक रुचक ॥” रा नि
 व २२ । See सिद्धौषधौ ।

पञ्चसुगन्धिकम् । स्त्री । कर्पूरकडोलखलवङ्ग-
 जातौफलपुष्पे । “कर्पूरकडोलखलवङ्गपुष्पमुष्वाक
 आतौफलपञ्चकेन । समानभागैर्न च योजितेन
 मनीहर पञ्चसुगन्धिक स्यात् ॥” रा नि व २२ ।

पञ्चचारम् । स्त्री । यवपलाशसर्ज्जितिलसुष्कक
 जचारिषु । “यवसुष्ककसर्ज्जानां पलाशतिलयो
 क्षया । चारैश्च पञ्चमि प्रोक्त पञ्चचारामिधौ
 गण ॥” रा नि व २२ । पञ्चलवणी । बे निघ ।

पञ्चचौरवृक्षः । पु । वटाश्रत्योदुम्बरपर्कटो
 गदभाण्डेषु । वटे, अश्वत्थ, यल्लङ्गूयूत, शीकुड,
 गरुगुड । सि यो यथा चि सपिर्मण्डे । अन्य —
 उदुम्बरवटाश्रत्यवैतसपञ्चेषु वर्तते । “उदुम्बरो
 वटोऽश्रत्यो वैतस पञ्च एव च ।” प प्र ३५ ।
 See चौरवृक्ष ।

पञ्चाङ्गम् । स्त्री । योगविशेष । स चैकस्य
 वृक्षस्य समभागमिलितत्वक्पत्रफलमूलपुष्पात्मक ।
 “त्वक्पत्रकुसुम मूल फलमेकस्य शाखिन । एकत्र
 मिलित तथैत् पञ्चाङ्गमिति सञ्ज्ञितम् ॥” रा नि
 व २२ । पु । कच्छपे । श मा ।

पञ्चाङ्गगुप्त । पु । कच्छपे । तिका ।

पञ्चाङ्गिकपञ्चगणः । पु । स्वल्पमङ्गत्तय
 वल्लीकण्टकसर्ज्जकेषु पञ्चमूलेषु । सि यो लघ्ना चि ।

पञ्चाङ्गीवन्य । पु । पथाङ्गुलाकारप्रणयन्य
 विशेषे । ‘चिषुके चापि पथाङ्गी इतुसन्धौ विस
 स्थिते । स्वेदयित्वा स्थिते सन्धौ कुर्यात्पथाङ्गुला
 कृतिम् ॥” सु शा ७ । सु चि ३५ ।

पञ्चाङ्गुल । पु । श्रेतैरण्डे । एरण्डचुपे । रा
 नि व ८ । स्त्री । तैगण्ये । बे निघ ।

पञ्चाङ्गुली स्त्री । तक्राचुपे । रा नि व ४ ।
 पञ्चशुभजन्मस्थ बन्धनविशेष । सु मू १८५ ।

पञ्चाज्यम् । स्त्री । कागदध्यादिपञ्चके । बे निघ
 २५ औषज्ज चि ।

पञ्चात्मा । पु । शरीरालयायो । यथा—“प्राची
 ५पान समानचोदान्यायो च पायव ।” निदा ।

पञ्चानन । पु । मित्रे । मि ४ । मे ।

पञ्चाननरसः । पु । हृद्गोधाधिकारि रस ।
 पाठ—“सूतङ्गन्धो द्रवैर्घात्रा मर्दयेद्दोषानोद्वे ।
 यष्टिखर्जूरसलिलार्दिन हृद्गोजिद्रस । घात्रीचूर्णे
 सिताञ्जानु पिनेद्गोपापनुत्तये ॥” रस चि ।

पञ्चामृतम् । स्त्री । दुग्धादिपञ्चविधद्रव्यसम
 वाये । गुड चोर्गोचरतालमूलीसुण्डिकाशतावरीणां
 मिलितसमभागे । “गुड चोर्गोचरयैव सुपली
 सुण्डिका तथा । शतावरीति पञ्चानां योग पञ्चा
 मृतमिध ॥” शुभ्रक, शोणक, तानमूनी,
 मूत्रौत्री, शतमूनी । रा नि व २२ । इदमौषध
 पञ्चामृतमुच्यते । द्वितीय देवपूजनायम् । घृतमधु
 शर्करादिपञ्चद्रव्येषु । शूङ्ग, पथि, घृत, जिनि, गू ।

पञ्चामृतपर्पटौ । स्त्री । शृङ्गधकारि ।
 गन्धक ८ तो रस २ तो लोह १ तो अभ ४
 मा ताम ४ मा पर्पटौवत् पाक । रसर ।

पञ्चामृतपिण्डः । पु । अश्वस्य बलपुष्टिकर
 पिण्डविशेषे । “कटुका च मयली च धमरी सुरसा
 घन । पञ्चामृतमय पिण्ड ॥” नकुल
 १३५ ।

पञ्चामृतयूपः । पु । कुलत्पादिपञ्चद्रव्यकृत
 यूपविशेष । दूधन्, मूत्रं, अन्नरस, माषकणां,
 वर्दणि (वां ब्राजशिशोर बोज) । यथा—“कुलित्य
 सुद्राढकमापकाणां निष्पावयुक्तय कृतोहि यूप ।
 सन्दीपन पाचनघातुवृद्धिकरी लघु स्वादरुचि
 प्रणाय । ज्वरं बलास चयमङ्गमर्दे चोदित
 पञ्चामृतयूपकोऽयम् ॥” वै निघ ।

पञ्चाम्रम् । स्त्री । तदाश्व द्रव्यपञ्चके । यथा—
 “अश्वत्थमेक पितुमहमेक न्यघोधमेक दश पुष्य
 आतो । इ दे तथा दाडिममातुलुङ्गे पञ्चाम्र
 वाधो नरक न याति ॥”

पञ्चाम्र(फल)म् । स्त्री । १ । समभाग
 मिश्रितखिलदाडिमतिन्निडीवृक्षकाष्ठवैतसेषु । दुर्ल,
 दाडिम, तैजून, हूणक, अन्नवेतम् । २ ।
 समभागमिश्रितशम्बीरनारङ्गाश्ववैतसतिन्निदीबीज
 पूरकेषु । गौड़ा, नानदा, अन्नवेतम्, तैजून,
 टोवालैव । ३ । “कोलदाडिमवृक्षाम्रवृक्षस्य साम्र
 वैतसा । फलम्पथाग्रमुष्टिमद्यपञ्चफल कृतम् ॥”
 ४ । “अम्बीरनारङ्गसङ्गाश्ववैतसे सतिन्निदीकैश्च
 सबीजपूरके । समानभागैर्न तु संश्लिष्टैश्च द्वितीय
 मृत्तय फलाग्रपञ्चकम् ॥” रा नि व २२ । भा ।

१ । “कोलदादिमन्त्राद्युक्तौवापुनिकारस ।
पद्यान्वयो मुनि मय सदा यथा नियमति ॥”
सा को ।

पञ्चारविन्दम् । को । चरविन्दम् यस्याम
विमलसरत्नकोटिम् । राज २८५ ।

पञ्चानकः । पुं । अग्निप्रज्ञाति कोटविशेषः । सु
कल्प ८५ । See कोटः ।

पञ्चावस्य । वि । गते ।

पञ्चाविकम् । को । मन्त्रोदधिदुग्धतमूत
मन्त्रेण । वे निघ २५ कोटेश वि ।

पञ्चाम्यः । पुं । मिष्ट । अम ।

पञ्चेन्द्रियम् । को । इन्द्रियपञ्चके । उग्र,
कर्ण नागा विष्टा, २३६ । बाह्याविषादपाथ
पञ्चेषु ।

पञ्चोपविषम् । को । युष्मककरवीरलाङ्गलि
विषमुत्तिष्ठेयु । ननगा, आदन्न, सत्रवी, विषम-
न्त्रि, विषमुट्टे । ‘युष्मककरवीरानि लाङ्गली
विषमुत्तिष्ठे । एतान्मुपविषायाद् । राजि व २२ ।

पञ्चोपणम् । को । पञ्चकोम् । विषयो
विषयमूलव्यवितकमुच्छेद्यु । वे निघ अ वि
अर्थाणि ।

पञ्चोष्माण । पुं । शरीरान् पञ्चविषयाश्च
काष्ठेषु । यथा—“भोमाप्याग्नेयवायव्या पृथीवाश्च
सनाभसा । पञ्चाकारगुणान् सान् सान्
पापिवादीन् पञ्चक्यम् । पापिवा पापिवानेव
‘यथा शर्पाय दृष्टान् ॥’ सा को ।

पञ्चर (ल) । पुं । पटोलः । कोलकन्द ।
राजि व ७ । को । शरीरे । शरीरास्थिसमूहः ।
राजि व ७ । को । शरीरे । शरीरास्थिसमूहः ।
विका ।

पञ्चरास्थिः । को । पञ्चरस्य अस्तुविश्वस्थियु ।
अशा ७५ ।

पटम् । को । भुवथ । गृकट्टण । रमा । पुं ।
कापांस । वे निघ । प्रियालङ्घि । स । रस न
वाच वि ।

पटच्चरम् । को । जीववन् । व निघ ।

पटद । पु, स्त्री (दा) । कापांसुच्ये । रमा ।

पटरक् । पुं । शुद्धकण । राजि व ८ ।

पटरक्षन्म् । को । पत्रङ्गे । वक्त्रकाष्ठ ।

पटलम् । पुं । कासमर्दकम् । कापांसुच्ये । वे
निघ । पटोलस्ये । त्वचि । पटु । भा । को ।
हृत्प्रावरणश्चदिष्टये नवरीमे, तिमिरादी । मा
नि । तद्युग्मिधम् । तत्र प्रथमे वाच्य पटल
रसरत्नायम्, शितीय मांसायये, हृत्तीय र्द-
सयये, अतुल्येय कामकायिभययम् । “अथसाधुप
रिहास पटलं यम् जायत । अथदि गयेन सय
॥” राज २०५ । See तिमिर ।

पटवासः । पुं । पिष्टातकः । आवीर ।

पटाक । पुं । पचिमेद ।

पटालुका । स्त्री । लोकायाम् । त्रिका ।

पटि (का) । स्त्री । कुम्भिकाश्व । म । वत्ति ।

पटीरम् । को । मूलके । भास म चम वि ।
अस्य । पटु । पु । खदिरस्ये । सदरे ।
अवा । यमल, अने । सविवायो । वे निघ ।

पटु. (क) । पुं । पटोललतायाम् । पटु ।
कारवन्ना । डेष्ट गृह् । राजि व २ । मिश्री ।
राजि व २८ । चोमकपूर । चोरकनामगन्धद्रव्ये ।
राजि व २२ । लवणे । म । को । पटोलपत्रे ।
विश । पाण्डुजवये । पटु । जीरके । पचाया ।
वट । द्विक्रियाम् । देष्टेता । वे निघ । को । (क)
पटोलविशेष । ति । रोगमुक्ते । राजि व २० ।

पटुवृक्ष (वृण) कम् । को । लवणवृक्षे ।
राजि व ८ ।

पटुव्रयम् । को । लवणमये, विट्सेव्यवसीवस्य ल
लवणेषु । वे निघ २५ रुयङ्गोचि ।

पटुपञ्चकम् । को । लवणपञ्चके । गृकणवण ।
See पञ्चलवणम् ।

पटुपत्रिका । स्त्री । चोरिकायां । पुदुचुचुपे ।
राजि व ४ ।

पटुपर्णिका । स्त्री । चोरिणीचुपे । शिकरे ।
राजि व ४ ।

पटुपर्णी । स्त्री । लवणचूर्णम् । नागाशिकरे,
लेशनकोटि । अम । [व ६ ।

पटुभेदनिका । स्त्री । कण्ठशोरका । राजि
पटुलका । स्त्री । नागवर्णभेद । पीटकुलि
केति आस्ये । राजि व २२ । See नागवर्णी ।

पटूत्तमम् । को । सेव्यलवणे । राजि व ६ ।

पटेरकम् । लौ । सुनकटवे । वै स ।

पटोतजम् । लौ । छमाके । गर ।

पटोलः । पु । *Trichosanthes dioica* Roxb) स्वनामख्यातफलशाकविशेषे । अमृतान्ता । हि परबल । स कटिपडबल, कटुपटोल । क शीतगन्धी । ते, कोथुपटोल । गुणं चुर निहारकापलवर्णी । ता कोन्मुपडले । कान्यकुञ्जे मोरहरी । तत्पण्याया, —कुलक, तिक्तक, पटु, पटुक, कर्कशदल, कुलज, बाणिमान्, लताफल, राजकल, राजपटोल, वस्तिक, अमृताफल, तिक्तभद्रक, कटुफल, कटुक, कटु, कर्कशच्छद, राजनामा, अमृतफल, पाण्डु, पाण्डुफल, बीजगर्भ, नागफल, कुठारि, कासमर्दन, पद्मर, राशौफल, जीतुघ्नौ, कच्छुघ्नौ । गुणा—“पटोल कटुतिक्तोष्ण रस पित्तबलासनिन् । कफकण्ठ तिक्तुष्टासृग्ज्वरदाहा सिनाशन ॥” राजनि ३१ । तन्मूलादिगुणा—“पटोलस्य भवेद्गूल विरेचनकर सुखात् । गाल श्लेष्महरमृदुमिषहरि फल पुन । दीपतयहर मीक्त तद्विज्ञा पटोलिका ॥” भा । फल रक्तपित्तघ्नम् । सिधो रपि चि । पत्रं पित्तघ्न, गाल कफघ्न फल विदीपघ्न, सूक्ष्म विरेचनम् । राजनि ३० । लौ । पाण्डुफल । अटोल । वा ३१५ अ ।

पटोलक' । पु । पत्तौ । शमा ।

पटोलपत्रम् । लौ । बल्लिशकभेदे । अमृतान्ता । राजनि ३० । See पटोल ।

पटोलादि । पु । पटोलचन्दनकुचचन्दनमूला गुदचूपाठाकटुरोहिणीकृते पञ्चद्रव्यकषाये । गुणा—“पटोलादिगण पित्तकफारोचकनाशन । ज्वरोपशमनी बन्ध छद्दि कण्ठविनाशन ॥” सु । अन्य—पटोलसारिषासुप्तपाठाकटुकरीहिण्योषाधिकषाये । अय सततकज्वरशमन । वा ३१५ । अन्य—पटोलनिम्बविफलासृद्धौकासुप्तवक्षककृते कषाये । अय अन्येभ्यो हिता । अपर—पटोल रक्तचन्दनमूलातिक्तापाठाश्रगन्धासु । च ६ ।

पटोलिका (लौ) । लौ । सादुपटोलाम फलशाकविशेषे । शङ्खपटोल, पौन्य, वा शूण । हि मिडपीरलि । तत्पण्याया,—जीतुघ्ना, जीतुघ्नी, जाली । न । गुणा—

सादु पित्तघ्नी रक्षिकृत् ज्वरघ्नी बलकरी दीपन पाचघ्नी च । राजनि ३० । च ६ मणचि ।

पट्टः । पु । पेषणशिलायाम् । द्रव्यसम्पदस्ये शब्दे । सु ५५५ । पट्टाक । आटिशाक । शमा । पट्टर(क्ष)म् (रञ्जक[न, क]म्) (रागम्) । लौ, पु । पञ्चाङ्गचन्दने । वकम दाठि । राजनि ३२ ।

पट्टशाकः । पु । (*Corchorus capsularis* or *C. olitorius*) शाकविशेषे । आटिशाक, नालितापत्ता । हि पट्टया । गुणा—रक्तपित्तहर विट्भी वातकोपनय । भा ।

पट्टिका । पु । तामवर्यरोधे । अटोरा ।

पट्टिका (ख्य) । लौ, पु । तामरोधे । उद्वर्ण लोधा । अग ।

पट्टिकारो(ल)ध्नः । पु । स्वनामख्यातलोधे, रक्तरोधे । आटिशा लोधा । तत्पण्याया,—कसुक, लाघाप्रसाद, लाघाप्रसादन, पट्टिका, पट्टिलोध्न, पट्टिलोधक, पट्टी, वल्कलोध्न, हृष्टहल, लोणपुष्प, हृष्टहल, शीतपत्र, अवि शिपज, शमर, श्वेतलोध्न, गालव, बहुलत्वच, वल्क, स्थूलवल्कल, लोणपत्र, हृष्टपत्र । गुणा—ग्राही लघु पित्तरक्तपित्तातिहारशीतघ्नय । भा । कषाय शीतल वातकफरक्तविषघ्न चक्षुष्य । तत्र कल्करोध्न एव श्रेष्ठ । राजनि ३६ ।

पट्टिल । पु । (*Coesalpinia bonduccella*) हृषविशेषे । भूतिकुत्रश । लटा ।

पट्टिलोध्न' (कः) । पु । पट्टिकालोधे । गर ।

पट्टी (इन्) । पु, लौ । लोध्नहृष्टे । अटोभ । रक्तरोधे । राजनि ३६ ।

पणः । पु । कपडे । वै निघ २३ मधुरत्व च विष्कचिकाकषाये । शुश्रूषामानि । पप्र ।

पणदा । लौ । पण्णामाधाम् । राजनि ३२१ ।

पणश (स') । पु । (*Artocarpus integrifolia*) कण्टालफलहृष्टे । कैटिल गोष्ठि । हि कटहर । म फणसु । क हलचिन । ते सत् पणस । ता पिप्प । तत्पण्याया,—कण्टकिफल, कण्टाकाल, चाशय, मुरजफल, पलस, फलस, चम्पकानु, चम्पाकीय, चम्पासु, रसाल, सद्व फल, पानस, महासज्ज, फलिन, फलहृषक,

यत् पेयं वर्तितम् । दीयते मन्त्रब्रह्मार्थं पत्रकल्कं
तदुच्यते ॥" च द वा ज्या वि म हा सु ग म्भितखि ।

पत्रकेष्ट । पु । शालिचपाके ।

पत्रगुप्तः । पु । सुहृद्भवे । तेषां टां मिष्टु ।
श च ।

पत्रघ(ध)ना । स्त्री । सातलाघाम्, सेडुण्डे ।
मनसा शांति । रा नि व द ।

पत्रजाम्बव । पु । पटोलतालपत्नीत्यासवे ।
च म २५ च ।

पत्रतण्डुला (नी) । स्त्री । यवतिपायाम् ।
रा नि व ७ ।

पत्रतरुः । पु । विट्खदिरवृक्षे । रा नि व द ।

पत्रतालकम् । स्त्री । वृक्षपत्रहरिताले । वै
निघ ।

पत्रदारकः । पु । ककचे । रुद्रात । त्रिका ।

पत्रद्रुमः । पु । ताक्षीवृक्षे ।

पत्रनाडिका । स्त्री । ताम्बूलोशिरायाम्,
पत्रशिरायाम् । लटा ।

पत्रनामकम् । पु । तेलपत्रे । वै निघ ।

पत्रपरशु । पु । अश्वविशेषे । छेनौ ।

पत्रपानः । पु । वृक्षचुरिकायाम् । च च ।

पत्रपाली । स्त्री । अश्वविशेषे । कौंठि । हला ।

पत्रपिशार्चिका । स्त्री । चारित्रायां । टोकां,
शेफेर । त्रिका । हारा ।

पत्रपुष्पः । पु । *Ocimum pilosum*)
रक्ततुलसीवृक्षे । श च ।

पत्रपुष्पकः । पु । भूजवृक्षे । श मा ।

पत्रपुष्पा । स्त्री । *Ocimum Sanctum*)
तुलसीवृक्षविशेषे । श मा । सुदपत्रतुलस्यां । र मा ।

पत्रभद्रा । स्त्री । वृक्षलोचनायाम् ।

पत्रमाल । पु । वेतसपत्रे । वै निघ ।

पत्रयोवनम् । स्त्री । मवाडरे । लटा ।

पत्ररथ । पु । पक्षिणि । अम ।

पत्रलम् । स्त्री । पत्रलद्रुमे । वै निघ । द्रुमे ।
पाठगां मरे । च च ।

पत्रवर्णः । पु । सप्तपर्णवृक्षे । रा नि व १२ ।

पत्रवल्ली । स्त्री । पत्रवृक्षनायाम् । वै निघ ।

रुद्रभटायाम् । पलाशीलतायाम् । रा नि व ३ ।

पत्रविपम् । स्त्री । विपपत्रिकाटौ । तानि च

विपपत्रिकालम्बावरदासककरम्, महाकरमाभेति
पत्र । गुणा— 'ऊन्माद्रोहेष्टनशासा ज्ञेया पत्र
विषेण तु ।' सु कल्प २५ । ज्वरघ्न वेपन श्वा
वृष्टं पत्रविषमवेत् ।" भा ।

पत्रहृत्त्रिक । पु । तन्नामकाग्निप्रकृतिककोटे ।
सु कल्प ८५ । See कौट ।

पत्रगङ्गा । पु । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम ।

पत्रशाकः । पु, स्त्री । भक्ष्यशाकश्च नामते । तत्र
षड्विधम् । "पत्र पुष्प फल माल कन्दं मसूदज
तथा । शाकं पडिधनुर्दृष्टकं विद्याद्यथोत्तरम् ॥"
राज । पत्रशाकगण्ये यथा—काकमाचीकामसह
पुननवा पूतिका पटोलपत्र मधनाद शालिच द्विष
भोविकापालकः ६ निघण्यकमिति । "द्विषां लूकं हि
पीतकौ त्रिसप्तलण्ड लीयक । द्विषा पालक्यपि
द्विषा पटया कालशाककम् । करवी लीणिका
घोलौ चुचशाहेरिचुक्रिका । सुनिघण्यकोगिज्ञा
द्रोणपथ्योपटो नकम् । शतपुष्पा राधिका च कुञ्जर
कौल्यकण्टक । धान्यक द्विषकवर्णौ जीवन्तौ
काकमाचिका । पर्पट कासमह्य द्विषा राजगिरी
तक । द्विषा कोष्ठ पत्रशाकगण्यस्त्यम् ॥"
अर्के । [हारा ।

पत्रशिरा । स्त्री । पर्णशिरा । पाण्डुर शिरा ।

पत्रशृङ्गी । स्त्री । मूषिककर्णिकायाम् । ऐन्द्र
काणि । वै निघ । [रा नि व ३ ।

पत्रश्रेणी । स्त्री । मूषिकपर्णाम् । द्रवण्याम् ।

पत्रश्रेष्ठ । पु । विल्ववृक्षे । रा नि व ११ ।

पत्रसुन्दर । पु । शोषसुन्दरके । शैवाशांके ।

पत्रसूचि । पु । कण्टके । त्रिका ।

पत्रेहिमम् । स्त्री । हिमे । दुर्दिने । त्रिका ।

पत्राख्यम् । स्त्री । तेलपत्रे । श च । तालीश
पत्रे । रा नि व ६ ।

पत्राङ्गम् । स्त्री । *Soyimida febrifuga*
or *Caesalpinia Suppan Syn Swie-*
tenia febrifuga) Rohan tree नाम
प्यातमसविषघन्तान्यतमचन्दमे । पराङ्ग । चक्रम्,
द्रोश्म् । हिं वम् पत्रङ् । तं चैवमम् ।
गुणा—कटु-रुक्षाश्च शीत । मात पित्र मरीचिका

विस्फोटकप्रच । रानि व १२ । अथ लकक्षाद्य
उदरामये रक्तातिवारे च परिणते द्वित । रक्त
चन्दने । अम । भूजपये । पद्मकाष्ठे । मे । See
पद्मद्वयम् ।

पत्राव्यम् । स्त्री । वृषाव्यवृणे । शक
कृगविद्वय । पञ्चतवणे । रानि व ८ । पत्राव्य-
चन्दन । रानि व १२ । पित्तलीमुले । रानि व ६ ।
वधपत्रपरिताले । तालीशपत्रे । वै निघ ।

पत्राव्या । स्त्री । पुत्रिकायाम् । कूपां शीतलम् ।
भा । See चुका ।

पत्रालु । पु । इन्द्रदमवणे । रानि व ८ ।
कामालो । रानि व ७ ।

पत्रावलि (नी) । स्त्री । गैरिके । श च ।
ईश्वरीलतायाम् । वै निघ ।

पत्रिकम् । स्त्री । तीजपत्रे ।

पत्रिका (ह्वा) । स्त्री । मातृपत्र्याम् ।
अश्रिया । वै निघ २३ कृमि चि सुवचिकादिचूर्णे ।

पत्रिकाख्य । पु । कर्पूरमेदे । रानि व १२ ।

पत्रिकापत्रम् । स्त्री । तालीशपत्रे । वै निघ ।

पत्रिणी । स्त्री । नगदुरे । पल्लवे । श च ।

पत्रौ (इन्) । पु । शालग्रवे । रसा । पक्षिणि ।
हव । श्लेषपक्षिणि । मे । स्त्री । दमनकसुपे ।
मना । च दमनसुगन्धतल । गङ्गापत्रा । रानि
व १० । दुराश्रयभागम् । खदिरवृत्ते । तालवृत्ते ।
मातृपत्र्याम् । वै निघ । मङ्गातजपत्रे । च द वा
व्या च मङ्गाराश्रयप्रसारणीतले ।

पत्रैना । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

पत्रोपस्कर । पु । कासमहसुपे । हारा ।

पत्राण । पु । श्लेषाकहवे । अम । पोतलीघ्ने ।
वै निघ । अश्लोकहवे । स्त्री । धौतधौष्ट्ये । अम ।

पत्राज्जास । पु । पुष्पकलिकायाम् । वै निघ ।

पथिका । स्त्री । कृष्णद्रावायाम् । रानि व १ ।

पथिद्रुम । पु । यलकदि । रानि व ८ ।
खादरश्च जटा ।

पथ्यम् । स्त्री । पादाहार । "पादाहार पथ्य
माह ।" रानि व २० । सैशवे । वै निघ । सामद्र
लवणे । हितभोजन । श च । पु । इरीतकी
वृत्ते । यमा । तण्डुलीयशक्ते । वै निघ ।

पथ्यकारी । स्त्री । ककशाही । रानि व १६ ।

पथ्यका । स्त्री । मेथिकायाम् । वै निघ ।

पथ्यकारी (इन्) । पु । पट्टिकषाय्ये । रानि
व १६ ।

पथ्यभोजनम् । स्त्री । हितभोजने । भा ।

पथ्यशाक । पु । तण्डुलीयशाके । नटिशा
भा । रानि व ५ ।

पथ्यसुन्दर । पु । इरीतकीवृत्ते ।

पथ्या । स्त्री । इरीतक्याम् । भा पूरम । रा
ति व ११ । च द विज्वाचातुषके । चिष्टायाम् ।
व्याककोटक्याम् । मृगादन्त्याम् । रानि व २२ ।

पथ्यापथ्यम् । स्त्री । रोगाणां द्विताहितद्रव्ये ।

पथ्यापथ्यविधि । पु । रोगाणां पथ्यापथ्य
निर्णययन्त्रे । [वस्तुनि । मे ।

पदन् । स्त्री । पादे । रानि व १८ । वाक्ये ।

पदकम् । स्त्री । निष्कमितसर्णे । वै निघ ।

पदगण्डौर । पु । झोपदरीने ।

पदन्यासः । पु । गोचुरसुपे । श च ।

पदरथी (इन्) । पु । पादुकायाम् । विका ।

पदरोहिणी । स्त्री । वन्दके । वान्ता ।
वै निघ । [याम । वै निघ ।

पदवो । स्त्री । भिखीसुपे । शीणि । नागवला

पदाक । पु । सप । वै निघ ।

पदाङ्गी । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । वै निघ ।
हमपायाम । रानि व ५ ।

पदारोही (इन्) । पु । वटवृत्ते । मद्र ५५ ।

पदार्थ । पु । द्रव्यगतस्वबीजादौ । स पच
विध — "द्रव्ये रसो गुणो बीज्यै विपाकः शक्तिरेव
च । पदार्थो पच तिष्ठन्ति स स्तु कुम्भन्ति
कर्म च ॥" भा । "बीज्यैर्भिहितः सूते पदे वा स
पदार्थः" सुच ६५५ ।

पटिका । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । हमपा
याम । लज्जालुकायाम् । रानि व ५ । [२०५ ।

पदेन्द्राभ । पु । बिम्बिर्णचविशेष । अथ

पद्मम् । स्त्री । पादश्रीतलायाम् । व्याक ।

पद्मम् । पु स्त्री । Nelumbium Specio-
sum Salvadora Indica.) कमल । पद्म ।
रानि व १० । हि कमल । तं तन्निद्रुष्टु । वा
अमल । तत्पद्मोदा, —मलिन, अरविन्द,

महीत्यल, सहस्रपत्र, कमल, शतपत्र, कुशेशय,
पट्टेरुह, तामरस, सारस, सरसोरुह, विसमन्म,
वारिज, राजोव, पुष्कर, अभीरुह, कवार,
आय्यपत्र, वनशीभग, सरोरुह, जलजन्म,
जलरुह, जलरुह, सरीज, सरोजन्म, सरोरुह,
पट्टेज पट्टज, अभीज, अम्बूल, सरमिज, श्रीवार,
श्रीरुण, इतिरालय, जलजात अल, कञ्ज, नल,
नालिक, नालीक, वनज, अम्बान, पुष्टक, अल ।
गुणा—बीज वालिहर । पत्रशय्या शीतला
ज्वने दाहहर । पुष्प गुदम गहर । “यत तु
पञ्चनित्यस्ति तत्र प्रायः पञ्चकेशर याच्यम् ।” सि
यो पि श्रेष्ठं चि शीकण्ड । सि यो सन्निपातज
अभ्यङ्गे । च द वा पि ज्व चि । See कमलम् ।
श्वेतकमलि । च सू ४५ । शीपधातौ । रा नि व
१३ । पुष्करमूले । रा नि व ६ । मा नि । वै निघ २
भ ज्व चि गुड च्यादि । जलि । वै निघ । पञ्चकाष्ठे ।
घरणि । वै निघ अ सा चि पञ्चादिचूर्णे । भेप
कुष्ठ चि कन्दर्पसारतैले । धसूरुहवे । पञ्चकेशर ।
च द गभाधिकारे मधुकादि । पु । गुग्गुलुविषदे ।
‘पञ्चोमाण्डिक्यमभव ।’ दर्बोकरसर्पभेद । सु
कल्प ४५ ।

पञ्चकम् । क्ली । पञ्चकाष्ठे । अण्वाठि ।
घरणि । हि पञ्चाक । तै ण्णुगुसदवि ।
तत्पथ्याया,—पञ्चकाष्ठ, पीत पीतव, नालय,
शीतव, हिम, शुभ, कौदारज, रक्त पाटलापुष्प
सन्निभ । गुणा—पञ्चक तुवर तिक्त शीतल
वातल खण्ड । विसर्पदाहविष्कीटकुष्ठश्रेष्ठासपिच
हृत् । गर्भसंस्थापन रुच्य वसिष्ठयत्तवाप्रणुत् ॥ भा ।
शीतल तिक्त रक्तपित्तघ्न माहदाहज्वररक्तासिक्त-
विष्कीटघ्न । अपिच,—पञ्चक पञ्चगवि रणत्
तथा पञ्चाक्षय मृत । पञ्चक तुवर तिक्त शीतल
वातल खण्ड ॥ विसर्पदाह विष्कीट कष्ट श्रेष्ठास
पिचहृत् । गर्भसंस्थापन रुच्य वसिष्ठयत्तवाप्रणुत् ॥
रा नि व १२ । तत्रशस्त यथा—पञ्चक सान्भट
कोटदीपविबञ्जितम् ॥ भय । कुष्ठे । दूड ।
रा नि व १२ । च सू ३५ । तन्नामकल्लादिकोट
विषमगद । वा उ ७७५ ।

पञ्चकण्टक । पु । तन्नामकल्लद्विरोगभेदे ।
अण्वाठि ट्रांश । लघुपम्—“तं पञ्चकण्टका
नया ये पञ्चमिव कण्टके । वीर्यं नोर्जयेते
शरीरं कफवातम् ॥” वा उ २१५ ।

पञ्चकन्द । पु । कमलकन्द । अण्वाठि ट्रांश

वा शीनूक । हि कमलकन्द । तत्पथ्याया,—
शालक, शालुक, पञ्चमूल, कटाक्षय, जलानक ।
गुणा—कटु विटमौ रूच रुच्य कफघ्न कषाय
कामपित्तघ्न लण्णादाहघ्न । रा नि व १० । शालुक
शीतल हृष्य पित्तदाहासङ्घट्टक दुष्कर स्वादु
पाक्व सन्यानिनकाफपदम् । स्याद्वि मधुर रुच
भिषाणमपि तद्रूपम् ॥” भा । स्त्री (न्दा) ।
कलपाचविशेष । वै निघ ।

पञ्चककट' (टी) । पु, स्त्री । कमलावे ।

अण्वाठि । वै निघ । रा नि व १० । [निघ ।

पञ्चकार्णिका । स्त्री । कमलकार्णिकायाम् ।

पञ्चकादिगण । पु । पञ्चकपुण्ड्रवृत्तगण्डि
श्रृङ्गायतादशजीवनरुणपे । गुणा—सन्ध्याकरा
वातपित्तघ्ना प्राणनादिगुणशुभाय । वा सु १४ ।
१५५ ।

पञ्चकाष्ठम् । क्ली । खनान्व्यातमुग्नकाष्ठे ।
अण्वाठि । रा नि व १२ ।

पञ्चकाष्ठयम् । क्ली । पञ्चकाष्ठे । च द वा व्या
चि एकादशशतीमहाप्रसारणौले । “फलिनौ
निनिशाचीद्रसपिभिं पञ्चकाष्ठयम् ।”

पञ्चकिञ्जल्क' । पु । पञ्चकेशर । वै निघ ।

पञ्चकी (इन्) । पु । भूर्वाठि । शमा ।

पञ्चकोट । पु । अग्निप्रकृतिकोटविशेष । सु
कल्प ८५ । See कीट ।

पञ्चकेश(म)र । पु, क्ली । पञ्चकेश्वले ।

अण्वाठि । रा नि व १० । च द वा पि ज्व चि ।
विफला पञ्चकेशरम् ।” सु सू ३८५ मिष्टादि ।
च सू ४५ । गुणा—मलस्योहि शीतल टाहघ्नम्
अशस सावहरुच । राज । [भा ।

पञ्चगन्धकम् (गन्धि) । क्ली । पञ्चकाष्ठे ।

पञ्चचारटो । स्त्री । खलकमलियाम् । इण्
अण्वाठि । वै निघ । नन्दीतखीव्या । च द वि चि ।

पञ्चचारणी । स्त्री । भार्या । दागनशर्मा ।

पञ्च । शमीवृत्त । हरिद्रायां । लाक्षायां हस्ती ।

म । रा नि व २३ । (Hibiscus mutabilis)

खलपञ्चायाम् । या लभ्यते पञ्च । लाक्षायां हस्ती ।

तत्पथ्याया—च तथा कतिचरा पञ्चा, चारटो ।

गुणा—“दशानुगुणा कटुतिक्ता कषाया कफवात
निह् । मूत्रदाहकाग्रमलनी शसकासविषापहो ।”

भा ।

पद्मतन्तु' । पु । मृणाली । रानि व १० ।

पद्मतोयम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।

पद्मदशन । पु । सज्जरस । वै निघ ।

श्रीवास । लोवान् इति भाषा । श च ।

पद्मनाडिका । स्त्री । म्बलपद्मिण्या । वै निघ ।

पद्मनालम् । स्त्री । कमलनाली । अष्टमव
डां । रानि व १० । [१८ ।

पद्मनेत्र । पु । जलचरपद्मिर्भेद । रानि व

पद्मपत्रम् । स्त्री । चामण्ड । रानि व २३ ।

पुष्करमुख । रानि व ६ । पद्मदले । अष्टमव
आं । वै निघ ।

पद्मपत्रा । स्त्री । म्बलपद्मिण्याम् । वै निघ ।
कर्पूर हरिद्रायाम् ।

पद्मपणम् । स्त्री । पद्मपत्रे । वै निघ । पुष्कर
मूल । चटो ।

पद्मपुष्करजम् । स्त्री । पुष्करमूले । रानि व ६ ।

पद्मपुष्प । पु । पारिभद्रकहच । पिकाङ्गपक्षिणि ।
वै निघ । (Webera Corymbosa)
कणिकारहच । दलटक हून । श च ।

पद्ममन्थु । पु । भस्मरे । सुव्यं ।

पद्ममधु । स्त्री । पद्मपुष्पादृतमाक्षिके । अष्टमव
मू । गुणा, —घरविन्द्यादृत श्रीलो मकरन्दो
तिष्ठ हण । त्रिदीपश्चमन सज्जनेवामयनिष्ठदन ।

पद्ममुखी । स्त्री । कण्टकायाम् । वै निघ ।
दुरालभयाम् । श च ।

पद्ममूलम् । स्त्री । पद्मकन्दे । भाङ्गूक । रानि
व १० । चिक क गर्भं चि ।

पद्मरक्ता । स्त्री । पद्मगन्धर्वी ।

पद्मरज । स्त्री । पद्मकेशरे । वासू र्चमिव
हृद । 'पद्माद्रजो योजनवज्रानन्ता ।'

पद्मराग । पु । रक्तवर्षे माणिक्यभेदे । See
माणिक्यम् ।

पद्मरेणु । पु । पद्मकेशरे । वै निघ ।

पद्मलाञ्छन । पु । मूय । मे ।

पद्मवती । स्त्री । म्बलपद्मिण्या । वै नि ।
कमलिन्या । अष्टमव डां । रानि व ५ ।

पद्मवर्ण । वि । लोहितवर्ण । भा ४४ ।
'पद्मवर्णो महापद्म ।'

पद्मवर्ण(क)म् । स्त्री । पद्मकांठे । वै निघ ।
पुष्करमूले । अटा ।

पद्मवीजम् । स्त्री । कमलवीजे । अष्टमव वीं ।

पद्मवीजम् । स्त्री । कमलवीजे । अष्टमव वीं ।
पद्मवीजम् । पद्माच इति मङ्गराष्ट्रकण्ठयो

व्यासम् । तत्पुष्पाया, —पद्माच गालीय,
कदलो, मेण्डा, क्रीडादनी, क्रीडा, श्यामा,
पद्मकटो । गुणा —कोटु स्वादु पित्तघ्न कृदिकर

दाहरक्तशमन पाचन रुच्यञ्च । रानि व १० ।
"पद्मवीजं हिम स्वादु कषाय तिक्तक गुरु । विटम्भि
हृष्य रुच्यञ्च गर्भसंस्थापक परम् । कफवातकर
बल्य चाङ्गि पित्तासृजित् ॥" भा ।

पद्मवोजाभम् । स्त्री । मखाम्बले । माखना
इति भाषा । भा ।

पद्मिह्व । पु । पद्मकाष्ठतरो । रानि व २३ ।
नन्दीह्व । रानि व १२ ।

पद्मशायिनो । स्त्री । जलचरपद्मिर्भेद ।
वै निघ ।

पद्मा । स्त्री । पद्मचारिण्याम् । इन्द्रगन्ध । रा
नि व २३ । च वि पञ्च । वासू १५ च । भाग्याम् ।

वाग्मनशी । च ग ४४ । चि ३५ । च द गर्भ
खाधि । भा म ४४ गर्भ चि । सु चि २५ । 'समहा

रज्जो पद्मा । तद्गामकोषधी । या पद्माकारा
पद्मगन्धा पद्मवद्रता च । 'पद्माकारा पद्मरक्ता

पद्मगन्धा । च वि १५ कन्दर्पसारतैल । मणिष्ठा
याम् । मृणाले । वै निघ । लवङ्गे । च १ ।

मनसादेव्यो । मे । पद्मिकाया । शर । कुसुम
पुष्प । रसा ।

पद्माकर' । पु । तङ्गागे । अम ।

पद्माट । पु । चक्षुमदक्षवे । टांकनी । अम ।
मेघसुरोचि हृदिदिव्या । स्त्री । तद्वीजे ।
महाभक्तताकगुह ।

पद्मान्तरम् । स्त्री । पद्मपत्रे । वै निघ ।

पद्मानया । स्त्री । लवङ्गलतायाम् । अम ।

पद्मावती । स्त्री । म्बलपद्मिण्याम् । अटा ।
मनसादेव्यो । शर ।

पद्माङ्ग(य)म् । स्त्री । पद्मकांठे । भा । वै
नि व २५ सज्जने वि सुदग्ममूय । च द मूरी वि

हृदयदादिवर्णा । [नि व ३ ।

पद्माङ्गया (ङ्गा) । स्त्री । म्बलपद्मिण्या । रा

पञ्चाक्षम् । क्री । पञ्चवीथी । राजि १० ।
 पञ्चिनो । स्त्री । पञ्चपण्डे, कमलिनी । अष्टात्र
 शोड । गण्य — मधुरा तिन्ना कपाया शिखरा
 पित्तौ हृमिनी शोषान्तिभान्तितापकान्तिहृय ।
 राजि १० । “सुननालदलान्फलैः समन्दता
 पुनः । पचिनी प्रोचतः” भा प्रुथ । पक्षी ।
 विश्व । गण्य । शमा । हृमिनी । धर्मि ।
 पञ्चनीकण्टकः । पु । कुदरीमे । पञ्चकै ।
 “कण्टकैराशितं वनं कण्डमृगान्मुमुक्षुः । पञ्चनी
 कण्टकप्रख्यैः कदाप्य कफवातजम् ॥” सु नि १२५
 पञ्चो (इन्) । पु । गजे । जम । [रमा ।
 पञ्चोत्तम(र)विकासः । पु । कुमुदपुष्पहृत् ।
 पञ्चाक्षरः । पु, क्री । कुम्भहृत्ते तत्पुष्पे । रा
 नि ४ । स्त्री । कुमुदवीथी । वै निघ ।
 पञ्चोद्भवा । स्त्री । मनसाभ्याम् । पुराणम् ।
 पनश. (स) । पु । वडि कण्टकसङ्काफलहृत्ते
 पणशहृत्ते । काटोण गाह् । हि कटहल । मा ।
 तत्पयाया, — कण्टकफल, कण्टाकाल आशय
 सुरवफल, पलस, फलस, चम्पकाल, चम्पकीप
 चम्पल, रसाल सदृशफल पानस, महासवज
 फलिन, फलहृत्ते, स्थल, कण्टाफल सुल-
 फलद, अपुष्पफलद, पुतफल । गण्य — पनस
 शीतल पञ्च मिश्र पित्रानिलापह । तपत्र ३६०
 मृगदु मांसल श्रेणाल भुञ्ज ॥ वन्य मृगप्रद हृन्ति
 रक्तपिच्छतचयान् । आस तदेव विटमि वात
 तुम्भ गुरु । दाहकृन्मधुर वल्ल कफहृत्ते
 विमदन ॥ पनसोद्भवाजीव हृन्ति मधुराणि
 च । गुरुणि वडश्चासि शृष्टमृगानि सवदेत् ।
 मञ्ज पनसजो हृन्ति वातपित्तकापह ॥ मण्डलि
 सपविशये । सु कण्ठ ४८ ।
 पनसतालिका । स्त्री । कण्टकीफलहृत्ते ।
 दी, ग गाह् । शमा ।
 पनमा (सिका) । स्त्री । दण्डप्रयोगिनिदे ।
 काट, लोड़ा । लक्षण — “लक्षणाभ्यन्तर आत
 पिङ्गकामुद्वेगाम् । चिरा पनसिका तान्
 विदाशतककौटिताम् ॥” भा । [मे
 पन्नम । पु । सपे । पन्नकाटे । चोदधिरिपय ।
 पन्नमकेशर । पु । मागेशरहृत्ते । राजि ४ ।
 पन्नगो । स्त्री । रुदिण्याम् । गनसाहृत्ताम् ।
 सविचोद्वे । राजि ४४ । [प । निक्ता ।

पन्नहा (घो) । स्त्री । चर्मपाटुकायाम् । हि ।
 पन्नूर । पु । शालिग्रामके । वाचि १५ ।
 पपोता । स्त्री । (Carica Papaya)
 स्वनामग्यातफलविशेष । अष्टात्र । हि पपीठा ।
 तै वयाय । ता पपयो गण्य — मधुरा पाचनी
 हिमा वातानुनीमिना प्रोहनी ।
 पपु । स्त्री । उपसातरि, धात्र्याम् । उषा ।
 पमरा । स्त्री । सन्नकोनामगम्यद्वय । राज ।
 पय । क्री । जलि । दुग्धे । मे । बालके । दाणा ।
 भा म १५ वित्तमज्व चि । पाठा पटोली पय ।
 पय कन्दा । स्त्री । धीरविदाया । कुंहे कुम्भ ।
 राजि ४० ।
 पय पालिनो । स्त्री । बालके । उशीरे । वै
 निघ २५ विक्व चि ।
 पय, पेटो । स्त्री । नारिकेली । पम् ।
 पय, प्रसादम् (दि) । क्री । निर्मलीकीने ।
 निम्बाला । भा । [नि व ५ ।
 पय फेना (नो) । स्त्री । दुग्धफेनोद्वे । रा
 पय सात्स्यम् । क्री । तक्रि । वै निघ ।
 पयस्य । पु । ङ्गालि । मृच । क्री । पयो
 विकारे एतादौ । जम ।
 पयस्या । क्री । चीरकाकोन्याम् । राजि ४
 २१ । सु १२५ पित्तशमने । भा + वीगे वि
 यागिगीवि । अतिविदारिकन्दे । कुंहे कुंहे
 कुम्भ । चसु ५५ उ हृत्ते । सु वि १०५ ।
 कुटुम्बनीरुपे । भा म ५५ तना चि । “नवा पयसा
 गोलीमी” खर्चोदीर्घम् । मे । च वि २५ ।
 चर्चुष्याम् । रसा । सु वि १०५, दुग्धिकाया ।
 मे । चासिचायाम् । हृत्ते ।
 पयस्वल । पु । जमि । राजि ४२ ।
 पयास्वनो । स्त्री । राक्षी । मे । चीरकाकी
 न्याम् । पम् । राजि ४० । दुग्धफेनोद्वे । रा
 नि व ५ । चरन्दाहृत्ते । राजि ४० । चाकी
 कण्य । राजि ४२ । कीवल्याम् । भा । जीति
 कताभतायाम् । यकाम् । जाम् । मय्याम् । वै
 निघ । काय्याम् । राजि ४२ । दुग्धकाम् ।
 पयस्यो । स्त्री । चीरकाकोन्याम् । वै निघ ।
 पया । क्री । यस्याम् । वै निघ ।

पयोगन } पु । करकायाम् । निघ ।
पयोघन }

पयोद । पु । रत्नके । भेष इति हिषीतेन ।
षट्शल चिनाटिङ्गमण्डे ।

पयोधज । पु । समुद्रकेने ।

पयाधर । पु । स्तने । राजिव १८ । नागर
कुलके । इषो । वैनिघ । नारिकेलपत्र ।
कगरो । मे ।

पयोधि(धि)व[ज]म् । लो । खवणि ।
“लवणन्तु पयोधिजम् ।” राजिव २१ । समुद्रकेने ।
वैनिघ ।

पयार । पु । खदिरपत्रे । शष ।

पयोलता } लो । चौरविदा
पथाविदारिका(री) } धाम् । उल्लूङ्गे-
दूमङ्गा । राजिव ७ ।

पयो(ष्टि)ण्य । पु । पेचके । वैनिघ ।

पयाणो । लो । भारतवर्षीयनगोविण्डे । सा
च दिव्याचलदक्षिणे प्रसिद्धा । जलगुणा — मध्य
रोमघ्न दध्य पवित्र लघु बलकान्तिजनक पापघ्न
सुखदह । राजिव १४ ।

पयाहेतु । लो । दधनि । वैनिघ ।

परक । पु । केशराणे । वैनिघ ।

परग्रन्थि । पु । सम्यौ, सन्निस्थाने, अद्भुति
पञ्चणि पर्वावधौ । हारा ।

परञ्ज । पु । केने । तेलनिष्पेययको । शानि ।
कुरिङ्गफले । मे ।

परटक् । पु । काके । वैनिघ । [वैनिघ ।

परद्वय्यहा । लो । यन्त्रिपण्ये । गेठला ।

परपत्रिका । लो । चन्द्रचुचुपे । राजिव ४ ।

परपुष्ट । पु । कीकिने । राजिव १८ ।

परपुष्टमहोत्सव । पु । आषट्ठवे । शमा ।

परपुष्टा । लो । कोकिनायाम् । वैनिघ ।
बन्दायाम् ।

परभृत (त्) । पु । कीकिलि । काके । अम ।

परमद । पु । सरापात्रप्रयत्नीभेदे । लवणम्
— “श्रीकीक्योऽङ्गद्वयता विरसायता च विद्वत्
सकिरय सन्निधौपकय । निहं परम्य च मदम्

वदन्ति तन्मया वृषा वृषा शिरसि सन्निधौ चापि
भेदः ॥” मा नि ।

परमपूतिक । पु । अङ्गिकेने । पम् ।

परमा । लो । सुगन्धद्रव्यविण्डे गन्धप्रदयाम् ।
तानामपम अरघ्य रघोद्वय । राज । अदवाध्या
चि महाराष्ट्रप्रसारणातल ।

परमाणु । पु । रजसन्निधत्तमे भागे ।
“आत्मानरगते भानौ यत् सुख दृश्यते रज ।
तस्य सिद्धिर्भोगाभागे ॥” पम् १५ ।

परमान्नम् । लो । चौरकायाम्, पायसे ।
प्रायेम्, अदात्र । तमाधनप्रणाली यथा—
“मुह्येवके दुग्धे तु घसाकासल्लुलान् क्षिपत ।
ते सिद्धा चौरिका दुजरा मल्ला धातुपुष्टिप्रदा
गुह । विष्टाभनी हरत् पितरक्तपित्ताग्रिमाह
तान् ॥” भा ।

परमायु । लो । जीवितकाले । यथा—“शत
वर्षाणि विगम्या निशामि पञ्चमि सह । परमायु
दिदम्याक्त नराणां करिष्यामिह ॥” शमा ।

परमयुध । पु । असनहते । शष ।

परमृत्यु । पु । काके । तिका ।

परमेश्वर । पु । पारदे ।

परमेष्ट । पु । महानिम्बहते । रसा ।

परमेष्ठिनो । लो । शाल्मोक्षये । वाननशो ।
राजिव ४ ।

परम् । पु । Ecliptic prostrata) नील
चन्द्रराज । देशव्राज । तिका । [रसे ।

परला । लो । पटालहते । रसरङ्गुष्ठमैल्ल

परलीकेयणा । लो । परलीकल मषेयणाया ।
च ११५ ।

परवासिका (नी) । लो । बन्दायाम् ।
अत्रगच्छा ।

परगम् । लो । प्रसरविशेषे । अत्रशं पांथत्र ।
पराधम ।

परशुच्छिन्न । पु । लो । कृष्णान्ध्र इति ख्याते
हवि । देवतादे, दूङ्गले । सधह लोहचालने ।
कन्दगुड्याम् ।

परशुराम । पु । रसरजशिरोनक्षिकारे ।

परा । लो । बन्धाशक्तौटयाम् । इष्टयाम् ।

पराक्पुष्पः (प्यौ) । पु । धूनीकदम्बवे ।

रानि व ८ । श्वेतापामार्गे । रानि व ४ ।

परागः । पु । पद्मकेसरे । कर्पूररजसि वै
निघ । पुष्परणी । अम । चन्दने । मे ।

परागपुष्पः । पु । धूनीकदम्बे । वै निघ ।

पराचौन । वि । पराङ्मुखि । वा ३ २८५ ।

पराङ्म । पु । तैलनिषीङ्गनयन्ते । फने । शर ।

पराङ्मिय' । उलुपट्टे । उन् । अच ।

कासद्वय । व निघ ।

परादिगुणाः । पु । परापरत्वादौ । यथा—

'परापरत्वे युक्तिय सख्या सयोग एव च । विभागय
पृथक्च परिमाणमथापि च । सक्कारोऽभ्यास
इत्येत गुणा ज्ञेया परादयः ।' च ।

परानसा । स्त्री । औषधप्रयोगे, चिकित्सायां ।
अच ।

परान्नम् । स्त्री । पलाशे । पाकराज ।

परापरम् । स्त्री । परपकफले । भा ।

पराभिधम् । स्त्री । कुडुम । वै निघ ।

परामृतम् । कृ । वर्षापले । त्रिका ।

पराक । पु । कारवेल्हके । त्रिका ।

पराकुक । पु । पाषाणे । त्रिका । [निघ ।

पराङ्मम् । स्त्री । चन्दने । कुडुम । उशीरे । वै

परावतम् । स्त्री । परपकफले । रानि व ११ ।

परावरम् । स्त्री । परपकफले । रानि व ११ ।

परावेदी । स्त्री । वृद्ध्याम् । वाङ्मूढ ।
कीयान्तरम् । [तन्तकार ।

पराशर । पु । तन्नामकायुर्वेदतन्तकारे । Sec

पराश्रया । स्त्री । साधनोपतायाम् । वै निघ ।
वन्दार्या । श्वेताङ्गा । अच । [सु ३ २२५ ।

परासङ्ग । प । अवरोधे । शीघ्रितरोधे ।

परिकत्तनम् । स्त्री । अथङ्केद । सु ३ २८ ।
केदनन्दनुभव । वा टी वि १५ ।

परिकत्तिका । स्त्री । कलनवलीडायां । च
वि २५ । वसन्तविरचनव्यापदिगय । सु वि २४५ ।

परिकर्म्म । स्त्री । अथङ्के । परिचय्याकरणे ।

वै निघ । कृदुमादिना कायप्रसाधने । अमम ।

परिकर्म्मि । वि । मन्त्रकर्मकर्मपु, परिचार-
कपु । सु ३ २५ ।

परिक्रमसहः । पु । कामे । विका ।

परिर्गम्भकः (भव) । पु । बालरोगविशेषे ।

एवमं गाथा । हि अष्टौडौति लोके । "मातु-

कुमारो गम्भिरा सन्त्य प्राय विवदपि । आसाधि

सादवमयुतन्दाकासाहचिभमे । युज्यते कीठ

वृद्धा च तमाहु परि र्भिकम् । रोग परिभवाख्यश्च

तव युद्धोत दीपनम् ॥" भा । [भ ।

परिर्यह । पु । स्निग्याम् । मुले । कन्दे । अम

परिघ । पु । तन्नामकमूढगर्भविशेषे, यच्च गर्भे

परिघ इव योनिमुखमावृत्य तिष्ठेत् । यथा—

"योनी स्थित स परिघ परिचेन तुल्य ।" सु

नि ८५ ।

परिचरः । पु । भृत्ये, सेवके । रमा ।

परिचरकर्म । स्त्री । सेवाकाय ।

परिचर्या । स्त्री । सेवायाम् । अम । शर ।

परिचारक । पु । सेवके । अम । लक्षणे

—"स्निग्धो जुगुप्सुर्बलवान् युक्ती व्याधितरचणी ।

वैद्यवाक्त्रकृदयानी युज्यते परिचारकः ।" भा ।

परिच्छदः । पु । परिधानवस्त्रे, आच्छादने ।

भागवत । परिवारे । हे च ।

परिजातः । पु । श्वेतजवाहरे ।

परिणत' । वि । परिपक्वे । अम ।

परिणामः । प । परिपाके । विकारे । वै निघ ।

परिणामज(शूल)म् । स्त्री । पक्षिशङ्के । रा

नि व २० ।

परिण्याह । पु । वर्तुलतायाम् । सु ३ २५ ।

विस्तारे । अम ।

परिताप । पु । रोगे । वै निघ । कामे ।

विश्र । उज्जतायाम् । च ।

परितित्त । पु । निश्चिद्वि । वै निघ ।

परिदर । पु । दन्तमूलगतमखरोगे । लक्षणे

—"दन्तमांसानि शीघ्रमेव यस्मि होवति चाप्यधक् ।

विभाजककजी व्याधि ज्ञेय परिदरो हि स ॥

स नि १६५ ।

परिधूमायनम् । स्त्री । धूमोद्गारे । कौ ७५

उद्गूत्र । सु नि १५ ।

परिपचनम् । स्त्री । तैलपाचनिकायाम् ।

अम १२५ ।

परिपाकः । पु । परिणामे । भा ।
 परिपाकिनी । स्त्री । विवशायाम् । श च ।
 परिपिष्ट(क)म् । स्त्री । शीपके । रा नि व १२ ।
 परिपुटनम् । स्त्री । पाककरणे । वै निघ ।
 परिपुष्करा । स्त्री । ककटोभेद, गोडून्वायाम् ।
 राजशोभक । श च ।
 परिपूतम् । स्त्री । अपतुषधान्ये । मनु । वि ।
 पविषोक्तम् ।
 परिपेक्षम् । स्त्री । कवर्त्तमुक्तके । प भु ।
 विच ८८ ।
 परिपेक्षवम् । स्त्री । कुटत्रटे, जलमुत्सायाम् ।
 के७७ भूता । वा सू १५ अ रीधादि । "शैलशाल
 परिपेक्षवमीषा ।" सुताया । ज द १२ अ ।
 परिपेक्षम् । स्त्री । जलजाततण्डुलविशेषे, जल
 मुत्सायाम् । जलत्र भूता, के७७ भूता । मं
 जलमडवी । क वलिगड । गुणा — कटूष्ण कफ
 वातघ्न व्रणघ्न दाहघ्न आमशूलघ्न रक्तदीपघ्न ।
 रा नि व ६ ।
 परिपीठः (क) । पु । कर्णपालीगतरीणे ।
 कांक्षत्र गीतात्र त्रोगे । लक्ष्य — "सौकुमाय्या
 क्षिरीरुष्टसङ्घसामिप्रवर्द्धिते । कर्णशोफो भवेत्
 पाल्या सद्यज परिपीठवान् ।" सु चि २३ अ ।
 लघुभेदे । वा उ १८ अ ।
 परिपीपणम् । स्त्री । हिङ्गुनि । ज द १२ अ ।
 परिप्लुता । स्त्री । योनिटीगविशेषे । लक्ष्य
 यथा — "परिप्लुतायां भवति याम्यधर्मो रुजा
 भ्रमम् ।" सु । तथा — "पित्तलाया रुसवासे
 क्षयद्वाराधारणात् । पित्तसमृद्धिर्नो वायुर्गोनि
 दूषयति स्त्रिया । शूला स्पर्धावता सर्ति नोल
 पीतमधक् सवेत् । शोणिवद्वेषप्रहासिज्वरार्ताया
 परिप्लुता ॥" य । वा उ १३ अ । मदिराभाम् ।
 छे च ।
 परिभवः । पु । पारिगर्भिकरीणे । एं० डलांगी ।
 परिभाव्यम् । स्त्री । कुटोवधे । डूड ।
 परिभाषा । स्त्री । वैद्यकसामादिविषयकयर्थे ।
 परिमण्डल । पु । मण्डलजातिभेदे । सु कल्प
 ८८ । See मण्डक । वि । सम्यगनुलि । भा
 चदरी चि । सु सू ०५ । [अमभ ।
 परिमलः । पु । सुगन्धे । मेघुने । विमदने ।

परिमाणम् । स्त्री । माने । See मानम् ।
 परिमार्जनम् । स्त्री । खाद्यभेदे । मधुमक्षके ।
 श च । परिष्कारणे । मधुतैलपात्रे ।
 परिमोचः । पु । मलोत्सर्गे ।
 परिग्लानः । पु । रक्तभिच्छीमेदे । वै निघ ।
 परिग्लायितिमिरः । पु । पित्तजन्म्यापर
 तिमिररोगे । लक्ष्य — "पित्तं कृत्वापरिग्लायि
 मूर्च्छितं पित्ततेजसा । पोषा दिशस्तु खद्योतान्
 भास्करश्चापि पश्यति । विकीर्यमाणान् खद्योतै
 र्वाक्षिजोभिरिव वा ॥" मानि ।
 परिलेही । पु । कर्णपालीरोगे । लक्ष्यम् —
 "कपासकृमिसंभूतं सविस्पर्शितक्षतं लिङ्गात्
 सशकुलीं पालीं परिलेहीति स व्यूत ॥" सु चि
 २५ अ ।
 परिवर्त्तनम् । स्त्री । पार्श्वपरित्यागे । मानि ।
 परिवर्त्तिका । स्त्री । शूकररोगे, मेढुजसुदरोगे ।
 शूला । लक्ष्यम् । "मर्दनात् पीडनाद्यापि
 तथैवात्यभिधातत । मेढचर्मं यदा वायुमंजते
 सञ्चतश्चरन् । तदा वातोपसृष्टम् तन्मम परिवर्त्तते ।
 सवेदनं सदाह्यं पाकश्च व्रजति क्षचित् । मणेरध
 स्नात् कीशस्तु यन्त्रिकपेण सञ्चते ।" इत्यादि । सु
 नि १३ अ । [छे च ।
 परिवाप. (नम्) । पु, स्त्री । सुच्छने । मे ।
 परिवृद्धितम् । स्त्री । वृद्धी । वि । परिवर्द्धिते ।
 परिवेषक । पु । परिवेषणकचरि । तल्लक्ष्यम्
 — "क्षतशयनचर्चितं सुवसनं सखीं प्रसन्नानन
 स्रष्टात्मा सुभगं प्रसन्नहृदयं श्रीकान्तपूजारतं ।
 स्वाभिषेक्षपरं स्वपाकनिपुणं प्रौढी वदान्यं
 शुचिविंशो वा परिवेषकस्तु कुलजयान्मोक्षि वा
 भूपते ॥" पाकराज ।
 परिवेषणम् । स्त्री । भोजनार्थं भोजनपात्रे
 अवादिदाने ।
 परिव्याध । पु । (Pterospermum a
 cerifolium) हृन्मोक्षपत्नी । उलटे कृष्ण ।
 प सु । जलवृक्षे । रा नि व ८ । भा । कर्षिकार
 हवे । कमरेकं जलत्र गीह । रा नि व ८ ।
 पारवधवृक्षे ।
 परिव्राजो । स्त्री । शायणीमहाचपे । शूलीश्री ।
 रा नि व ५ ।

परिशुष्क(मांस)म् । स्त्री । पक्वमांसमेदः ।
मांसमत्र वाञ्छन विनिर्गम । "मांस बहुधृष्टं
सिक्तस्यैवाभ्युना सुष्ठु । कौरकायै समायुक्त
परिशुष्कं तदुच्यते । श च । राज । See मांसम् ।

परिशु(श्च)तम् । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।
परिश्रमसहः । पु । क्षाणे । छांशने ।

परिपत् । स्त्री । सभायाम् । सा द्विधा ज्ञान
- यतो मूढपरिपत्तेति । पुनस्त्रिधा सुष्ठुपरिपत्,
उदासीनपरिपत्, प्रतिनिविष्टपरिपत्तेति । च वि
८५ ।

परि(रो)पेकः । पु । स्नानादौ । शिरसि
धारापातने । मूढतेलविधिमेदः । भा । ब्रणवेदनोप
शमनाय सुखकायसेचने । सु चि १५ । दा चि १५ ।

परिपेकस्वेदः । पु । स्वेदविशेषः । यथा—
"वातिक्षीतरवातिकानां पुनर्मूलफलप्लवादीनामुत्
काथे सुखोष्ण कुम्भीवपुष्पिका प्रनाडीर्वा पूरयित्वा
यथाहंविश्ववेदं भाग्यश्रगात् वस्त्रावच्छेद परिपेच
येत् ॥" च सू १४५ ।

परि(री)सर्प (सर्पणम्) । स्त्री । वीसर्प
रोगमेदः । तन्नामकच्छुद्रमेदः । "शर्पं शरीरे
पिडका सवत्य सर्पन्ति यान् परिस्पर्माह ।" सु
नि ५५ । पु । दर्बीकरसपविशये । सु कल्प ४५ ।

परिसर्था । स्त्री । सेवायाम् । वै निघ ।

परिसिद्धिका । स्त्री । सण्डविशेषः । वै निघ ।
किटिकायाम् । वा उ २६५ ।

परिस्थन्दः (नम) । पु, स्त्री । कण्ठे । हं च ।

परिस्थन्दः । पु । चरणे, स्थन्दे । विन्दुश
चरण । छांशने । अमभ ।

परिस्त्राव । पु । यमनविरचनस्यापदिशये ।
सु चि २४५ । सुष्ठुस्त्रावे । नासास्त्रावे । गुदस्त्रावे ।
च सू १५५ ।

परिस्त्रावी (श्नु) । पु । कफजभगन्दरे । त्रचण
यथा—"कण्डूयुनी घनस्त्रावी कठिनो मूलवेदन ।
श्रितावभास कफज परिस्त्रावी भगन्दर ॥" मा
नि । वि । निरन्तरस्त्रावशील । भा ।

परिस्त्राव्युदरम् । स्त्री । उदररोगमेदः । लघण
यथा—ग्रन्थ यदभोपक्षितं तदन्तं भिनन्ति यस्या
गतमन्यथा वा । तस्मात् चतान्तात् सलिलप्रकाश
स्त्राव सवेदे गुदतन्तु भुय । नाभेरधशोदरमेति

हदि निम्नस्थितोऽथ विदहते च । एतत् परि
माव्युदरम् ।" सु नि ७५ ।

परिस्तुतः । वि । विन्दुश चरिते । स्त्री । मये
वै निघ ।

परिस्तुतदधि । स्त्री । वस्त्रमालितदधनि
होतां पश्ये । गुण्या—वातघ्न कफहृत् क्षिप्त
हृदय पित्तघ्नश्च । सु सू ५५ ।

परिस्तुता । स्त्री । द्राचामये । वै निघ
वारुण्या । तांजी । मे ।

परिस्तुत् । स्त्री । मयसामाये । राजि व १४

परिहारः । पु । तस्यैव दोषवचनस्य परिहरणे
यथा—"नित्यसाम्प्रति शरीरस्थे कौवितलिङ्गानुप
लभ्यन्ते । तस्य पुनरपगमाप्रोपलभ्यन्ते । तस्मादन्त्य
शरीरादात्मा नित्ययेति ।" च वि ८५ ।

परिहार्यम् । स्त्री । कुडीरधे । कूड । वै निघ ।

परिचेपो (श्नु) । पु । वातपित्तजभगन्दरे ।
"वासपित्तात् परिचेपो परिचिष्य गुद गति ।
आयते परितस्तत्र प्राकारपरित्वे च ॥"

परीतिः । स्त्री । पुण्याञ्जने । वै निघ ।

परोरः । पु । कारवेले । स्त्री । तत्फलत्वे । उण ।

परोवर्त्तः । पु । कच्छपे । वै निघ ।

परीष्टिः । स्त्री । परिचर्यायाम् । मे ।

परु । पु । अङ्गुलिसन्धी । राजि व १८ । वश्
यन्ती । वीटभ्रं ग्रीहेष्टे । अथ निर्गुण । राजि
व ६ । परुषकहच । वै निघ । पव्वते । समुद्रे ।

परुदारः । पु । अथे । शमा ।

परु(रु)पः । पु । परुषकहच । राजि व ११ ।

तश्चयन्ती । घामनहच । वै निघ । नीलकण्ठायाम् ।
श च । यनामकवायव्यकौटे । सु च ८५ ।
See कौट । स्त्री (पा) । शतपदीमेदः । सु कल्प
८५ । स्त्री । परुषकफलत्वे । भा । कव्वरवर्षे । रुष्टे ।

परु(रु)पकः । पु । (Zylocarpus Gra
natum or Grewia Asiatica) खगाम
प्यातफलहच । श्रुतयुक्तनत्र ग्रीह, शृङ्गा ।
हि फलुह, शुक्र, फलया । स पपका । वृद्धा ।
तं पुटिकी । स द्विधा हचविटपमेदात् । सु सू २८
अ परुषकादि । वाम् १५५ । तत्पर्याया—
परुषक, मागदलोपम, गिरिपोत, पराशर,
नीलचम्प नीलमच्छ, परापर, अस्यास्थि ।

-गुणा — पञ्चकटुक कफरोगहर वातघ्न पित्तकरम् ।
 इत्यामपहपणु । पञ्च तन् मधुर रुचिप्रद पित्तघ्न
 तपेण शोफहरश्च । तत्फल मेहपित्तसन्निवातघ्नम् ।
 अवि १७५ । “पञ्चकटुकायाश्चसाम पित्तकर
 लव । तत् पञ्च मधुर पाके शीत विटभि हृदयम् ।
 हृदय तटपित्तदाहासञ्जरचयसमोरुद्धम् ॥” भा ।
 फल मलसयादि शैत्यकर । पञ्च व्रणपिङ्गवादी
 हितम् । त्वक्पाया शीतला च । द्रव्यगुणान्तरम् ।
 परम् । स्त्री । परुषकफले । शत्रुय फल । रा नि
 व ११ । यम्पौ । अम ।

परुषकादि । पु । तदादिगणकृतकपाये ।
 स च परुषक वरा द्राघा कटफल कतकाफल
 राजाद्रा दक्षिण शाकात्मक लघ्ना वात मूलघ्नश्च ।
 वासु १५५ ।

परैष्टुका । स्त्री । बहुप्रसायो गवि । अम ।

परैधितः । पु । कौकिले । श मा ।

परोट । पु । हतसिद्धरोटिकाभेदः । अत्रो ।
 वै निघ ।

परोष्णी । स्त्री । तैलपायिकायाम् । अम ।

पर्कट । पु । पशानाये । कौशपविधि । वै निघ ।

पर्कटि (टी) । स्त्री । प्रचक्ष्वे । भा ।

पर्कोटो (इन्) । पु । प्रचक्ष्वे । आकूड शीङ् ।
 वै जुल्विचक्षु । पसु । र मा ।

पजगो (न्या) । स्त्री । दारुहरिद्रायां प
 स । रा नि व १ । [अम ।

पर्णम् । स्त्री । ताम्बूलि । रा नि व ११ । पदे ।

पर्ण । पु । पलाशश्च । रा नि व १० ।

पर्णक । पु । सुनिधनशक्ते । भा पू १५ भा व ।

पर्णकार । पु । बारजोविनि । वाङ्महे ।

पर्णछण्ड । पु । ताम्बूलछण्डे । वनस्पति
 विज्ञेय । श च ।

पर्णचोरक । पु । चोरनामकात्यद्रव्ये ।
 गेटे । रा नि व १९ ।

पर्णपिण्डोत । पु । मदनश्च । वै निघ ।

पर्णभेदिनी । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । रा नि
 व १९ ।

पणभोजन । पु । दाम्पण्यो । विका । धि ।
 पतभोजिनाम ।

पर्णमाचल । पु । (Averrhoa caram
 bola) कम्परद्वन्द्वे । श मा ।

पर्णमूलम् । स्त्री । ताम्बूलमूल । राज ३५ ।

पर्णमृश । पु । हृत्तमर्कटिकायां, रूपैति लोके ।
 वानरे । हृत्तमाजारे । गेटे । विडान् । तद्वर्ग्य
 मद्, मूपिकहृत्तशायिकावकुशप्रतिघासवानरप्रभृतिर्की
 भवति । तामासे मधुरे गुरु हृत्त चतुर्थ शोणितकर
 कासाश आसनाशन मूत्रपुरीषातुलीमकच । सु
 मू ४५५ । “वनीकीहृत्तमाजारेहृत्तमर्कटिकादय ।
 एते पणमृशा भोक्ता ।” भा ।

पर्णलता । स्त्री । नागवन्धूलतायाम् । रा नि
 व ११ ।

पर्णवल्ली । स्त्री । नागरदेशख्यात पलाशी
 लतायाम् । रा नि व ३ ।

पर्णशिरा । स्त्री । ताम्बूलपत्रशिरायाम् ।
 भाणव मित्र ।

पर्णसि । पु । पञ्च । बारिगडे । जगद्विज्ञौ ।
 शाके । लघा ।

पर्णाक । पु । सुनिधनशक्ते । वै निघ ।

पर्णाश (स.) (न) । पु । लघ्नाञ्जकहने ।
 तुलसीविशये । अम । च द सितो दिकायास
 चि । पर्णासपत्रके । “व्याघ्री पर्णासहाधितम् ।”
 पारसीकधमान्याम् । वै निघ ।

पर्णासि । पु । लघ्नाञ्जके । वै निघ ।

पर्णिका । स्त्री । खलपत्रायाम् । दृढपत्र ।
 रा नि व ३ । पत्रिपर्णम् । छाकूनिर्वा । शाल
 पर्णम् । अमिमये । गविवि । वै निघ ।

पर्णिनी । स्त्री । शालपर्णम् । वै निघ विज्ञ
 कल्याणघृत । पत्रिपर्णम् । मावपर्णम् । र मा ।

पर्णिनीह्वयम् । स्त्री । मावपर्णा मृदुपर्णा
 चति द्वये । सि यो रकातिसा चि कुटजादी ।

पर्णी (इन्) । पु । पलाशश्च । बारम्पश्च ।
 वै निघ । सनपणश्च । द्वे । लघ । स्त्री । शाल
 पर्णम् । पत्रिपर्णम् । लिङ्क क ।

पर्णीचतुष्कम् । स्त्री । शालपर्णापत्रिपर्णाश्च
 पर्णापावपर्णा । च द वा व्या चि मज्जनारायण
 तेने ।

पर्णीरम् । स्त्री । जोबेरे । दागा । वै निघ ।

पर्णीत्यम् । स्त्री । कर्पूरतेने ।

पर्वः (नम्) । अपानवायुत्यागे । वै निघ ।
केशसमूहे । उष्ण । हे च ।

पर्वम् । स्त्री । नवदशे । कृपाङ्गु । उष्ण ।

पर्वटः (क) । पुं । (Oldenlandia Cor-
ymbosa Syn Oldenlandia befflora)

खनामप्याति क्रसुचुपे पचशाकी वा । ८६२१०१वङ्ग ।

हि दधनपापङ्ग । मं यम् पित्तपापङ्ग । क

पर्पाटक । उत् जङ्गपापङ्ग । तत्पध्याया, —

विघटि, तिक्त, चरक, रेणु, दण्डारि, चरक,

चरक, शीत, शीतप्रिय, पाण्ड, कल्याण,

वन्मकण्टक, कृमिशाल, प्रगन्ध, सुतिक्त, रक्त

पुष्पक, पित्तारि, कटुपत्र, वक्र । गुणा —

शीतल पित्तश्लेष्मज्वरापह रक्तदाहार्कचिरानि

मदविभमघ्नश्च । रा नि व ३ । सि यो पि ज्व च ।

“कर्कोटक पर्पटकम् ।” अपिच “पपटी इति

पित्तस्य मलश्याककज्वरान् । सयाही शीतलसिक्तो

दाहगुत् वातघ्नो लघु ॥” भा । कुम्भीहृत् ।

रक्तगन्धोले । वै निघ । चणकमुद्गादिकवपिटक

मेदे । पापर इति भाषा । तत्करणविधि —

“धूमसौरचित्ता हिङ्गुहरिद्रालवणैर्गुवा । जीरक-

स्त्रिजिंकाभाश्च तनुकृत्वा च वेजिता । पपटाक्षी

सदाङ्गारभट्टा परमरीचका । दीपना पाचना

रक्षा गुरव किञ्चिदीरिता । मीङ्गाय तद्गुणा

शोक्ता विशेषाल्लघवो हिता । चणकस्य गुणैर्गुक्ता

पर्पटाथणकीङ्गवा । केङ्गभट्टास्तु ते सर्वे भवेयु

मैथ्या गुणैः ॥” भा । “चार पर्पटक मीक्ती

यवधारसमी गुणैः ॥” वै निघ । वातपित्तज्वरे

मन्दज्वरे च हिता ।

पर्पट(टी)ङ्गुमः । पु । कीङ्गणदेशप्रसिद्धकुम्भी-

हृत् । गुरुगुल्वरी । रा नि व २ ।

पर्पटादि । पु । पपटचन्दनोदीच्यनागरसिङ्ग-

कपाये । “एक पर्पटक श्रेष्ठ पित्तज्वरविनाशन ।

किं पुनर्यदि गुणैः चन्दनोदीच्यनागरे ॥” च द

पि ज्व च । भा ।

पपटी । स्त्री । शीताद्रुमसिकापरनामसुगन्धद्रव्ये ।

अङ्गुलभृत् । हे च । पद्मावती, पपरी इति च

उत्तरदेशप्रसिद्धे सुगन्धद्रव्ये । गुणा — “पपटी

तुवरा तिका गिरिगिरा वर्षकज्व । विषमज्वरौ

कण्ठकफपित्तसङ्गठगु ॥” भा । पल्लवमाने ।

मम । पिट्कमेदे । शीतल । उष्ण ।

पर्पटीरस । पु । श्लेष्मज्वरे रस । रस १

भ गन्धक २ भ. शङ्कराकरसेन मद्य । ताम्र
खोई प्र रसगन्धयो पादाश दन्ता एकत्र सम्य
पर्पटीवत् पचेत् । अथ सद्यः निर्गुण्यदिसेन
०दिनानि मर्दयित्वा अङ्गारे खेदयेत् । रसं को
रसास ।
पर्प(र्व्व)रीणम् । स्त्री । पर्व्वणि । शीत । श
र । पु । पर्पण्णारसे । पर्पण्णिराया । मे । प
चण्णरसे । श र ।
पर्पिकः । पु, स्त्री । खड्गे । व्याक ।
पर्य्यगः । पु । कटाक्षे । चमू १५५ ।
पर्य्यङ्ग । पु । खट्वायाम् । अम ।
पर्य्यङ्गपादिका । स्त्री । कोलशिव्याम् ।
प्यञ्ज आनीकृणी । भा १ भ शा व ।
पर्य्यणी । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् ।
पर्य्ययः । पु । क्रमोद्गमने, व्यतिक्रमे । अम ।
पर्य्यस्तिका (स्त्री) । स्त्री । पर्य्ये । पिका ।
पर्य्यागतः । वि । पक्के । सुवि २१५ ।
पर्य्याप्तः । वि । यथेष्टे । स्त्री । दम्भी । मे ।
पर्य्याप्ति । स्त्री । दम्भी । वै निघ ।
पर्य्यायः । पु । क्रमे । अनुक्रमे । अम ।
पर्य्यायसुक्तावलिः । स्त्री । द्रव्याभिधान
विशेषे ।
पर्य्युषितम् । स्त्री, पु । शिलायाम् । वै निघ ।
वि । व्युष्टे । वाणि ।
पर्य्युषितान्नम् । स्त्री । पूर्व्वदिवसज जलसिक्तान्ने ।
प्राञ्जि जात ।
पर्व्व । स्त्री । वशयन्तौ । वीर्य्येन गति । अम ।
अहुल्यादिपत्नी । अङ्गुलिप्र शीत । मे ।
पर्व्वकम् । स्त्री । जानुप्रदेशे । औष्ट्रि । श. च ।
पर्व्वणिका (णी) । स्त्री । नेत्रसन्धिजरीमे ।
लक्षणम् — “तामा तन्वी दाहशूलोपपन्ना रक्ताञ्
श्रिया पव्यणी हचशोफा ।” सु च रेभ । शाक
विशेषे । सा च हस्तिगुण्येति लोके । चमू २०५ ।
पर्व्वत । पुं । हृत् । किराततिक्तके । वै निघ ।
श्ले । शाकमेदे । मय्यमेदे । शीत । माह ।
मे । सदगुण्या — “पव्यतो वातहा स्त्रिय युक्तयो
ललवतन ॥” राज ।
पर्व्वतकाक । पु । श्लेष्मकाक्षे । हे च ।

पर्वतजा । स्त्री । गिरिनाम्नद्राचाविशिष्टे,
यहारौति लोके । गुणा—“द्राचा पर्वतजा लघु
साक्षा शेषाम्नापितकम् ।” भा ।

पर्वततटणम् । स्त्री । पर्वतजाततटणाट्टनामतण
विशेषे । हि सङ् । तत्पठ्याया,—तणाव्य,
पणाव्य, यगप्रियम् । गुणा—वलपुष्टिकरं रुच्य
पयनां हितम् । रा नि व ८ ।

पर्वतनिम्बः । पु । महानिम्बे ।

पर्वतमेदः । पु । करज्योडिपाषाणमेदे । भा
स १५ मू १६ चि ।

पर्वतमेदी (इन्) । पु । पाषाणमेदे । आंश्र-
कृष्टि । च द मू २ चि । “पर्वतमेदिपयायाम् ।”

पर्वतमोचा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वन
कदल्याम् । दोष्ठ कना । रा नि व ११ ।

पर्वतवासिनी । स्त्री । आकाशमास्थाम् ।
शृङ्गलगेमांस्त्री । रा नि व १२ ।

पर्वताश्रय । पु । महासिद्धे । रा नि व १६ ।

पर्वताह्वय । पु । धाराकदम्बपत्रे । वै निघ ।

पर्वतोद्भवम् । स्त्री, पु । हिङ्गुलि । पारदे । वै
निघ ।

पर्वतोद्भूतम् । स्त्री । अमकधातो । वै निघ ।

पर्वपुष्पिका (प्यी) । स्त्री । वृक्षिगुण्याम् ।
शक्तिर्गुण्डे । वा सु १५ म । तच्छाकगुण्य—
वातपित्तहरः । च सु २० म । रामदूतौतुल्यम् ।

पर्वमेदः । पु । सन्निभइरोने । तथा सन्नि
वेदनायाम् यथा चालने भग्नाशब्दा आद्यते । च द
ज्व चि ।

पर्वमूला । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।
अपग्राहिता । रा नि व ५ ।

पर्वयोनि । पु । इषो । वेतसे । वने । छे च ।

पर्वरौणम् । स्त्री । पर्वणि । गौण्डि । पु ।
पर्वडले । आंश्रनद दौण्डे ।

पर्वरट् । पु । दाडिमपत्रे । त्रिका ।

पर्वरसो । स्त्री । वक्रोद्भवायाम्, माखारुद्भा
याम् । दूसांगता । रा नि व ८ ।

पर्वसन्धिः । पु । चङ्गुलिसन्धौ । रा नि व १८ ।

पर्वित । पु । (Silurus pabda) पर्वत
मन्त्रे । आंश्रनांश्र ।

पर्शुका } स्त्री । पञ्चरास्यनि । अम । सुचि
पर्शु } १५ । च द १० म ।

पलम् । स्त्री । मांसे । रा नि व १०।१८ । च
द विष चि । “ककटपलहरिताल ।” शक्तिद्वये,
८ तो । “शक्तिभ्याश्च पल शेषम् ।” प प्र १ ख ।
कपंचतुष्टये । अम । पु । पलाले । छे च ।
जटामास्थाम् । लाचायाम् । वै निघ ।

पलक्या । स्त्री । पालङ्गोशाके । रा नि व ७ ।

पलङ्ग । पु । निषावे । शिम्, दर्वणि । रा नि
व २१ ।

पलङ्करः । पु । पिप्पे । त्रिका ।

पलङ्कपः । पु । कणगुग्गुली । रा नि व १२ ।
निषावे । शिम् । पसु ।

पलङ्कपा । स्त्री । श्वेतनिषावे । श्वेत शिम् ।
रा नि व १६ । गोचरके । मे । च सु ४ म सञ्ज्ञा
स्थापने । वै निघ अथा चि वषाद्यष्टते । गुग्गुली ।
मे । च द सि यो महापेशाचष्टते । विज्व अष्टा
दशाङ्गधूपे, पलङ्कपाद्यष्टते । पलाशलोके । वै
निघ २ म कृतिचि सावित्रवटके । लाचायाम् ।
पसु । वा च १५ म महापेशाचष्टते । सुद्रगोचरके ।
वै निघ । सचिकायाम् । रा नि व १८ । राखा
याम् । वै निघ २ म अथा चि पलङ्कपातेले ।
सुष्टौथ्याम् । म ।

पलङ्कारम् । स्त्री । रत्ने ।

पलम्रिय । पु । द्रोणकाकि ।

पलभिद् । पु । पाषाणमेदे ।

पललम् । स्त्री । तिलकल्के । तिलकूठे । हि
तिलकूठि । रा नि व १६ । सुचि २० म । च द
छद्रोग चि । लचण—“पललन्तु समाख्यात सैलव
तिलपितकः । पलल मलकूडल्य वातघ्न कफपित्त
हन् । वृषणश्च गुरु हृथ क्षिप्र मूलनिवर्तकम् ।”
भा । मांसे । रा नि व १०।१८ । शृङ्गमसि ।
सु सु ४१ म । तिलपुष्टे । वै निघ । अष्टतिलकल्के ।
वा च १८ म । पदं । मे ।

पललज्वरः । पु । पिप्पे । धारा ।

पललप्रियः । पु । द्रोणकाकि । गौण्डिका ।

पललाशयः । पु । अजीर्णे । त्रिका । मद्य
रोने । गर ।

पलसः । पु । पयसे । दौण्डे ।

पलाग्निः । पु । पिते । हारा ।

पलाङ्गः । पु । शिग्रुमारे । शुष्मोक्तु । हारा ।

पलाण्डुः । पु । Allium Cepa) Onion Fr Ognon मूलशाकविशेषः । पौष्टिक । हि पियाल, पियज । मथ्येतकान्दा । क उल्लि । तै नोर्द्विचेद् । ता वैभ्रयम् । वम् कान्द । पारस्य वृद्धिगड्डुनु । तत्पर्व्याया, —निकेतन, नोचभीज्य, लोहितकन्द, तोष्णकन्द, सण, सुखदूषण, गूदप्रिय, दीपन, क्षिप्र, सुखगन्धक, बहुपत, विदग्ध, रोचन, यश्नेष्टक, सुकन्द, सुकन्दक, सुकन्दक, सुकन्दक । रा नि व ६ । सथ्येत्तहारिद्रवर्षभेदे हिधा । तयोर्हारिद्रो रक्ती वा राजपलाण्डुरित्युच्यते । गुणा — कटु बन्ध गुरु कफपित्त हृथ रोचन क्षिप्र बालिघ्नय । रा नि व ७ । "पलाण्डुस्तु बुधैश्च यो रसीनसदृशो गुणै । स्वादु पाके रसेऽगुण कफकृम्यातिपिपल । हरते कथल वात मलवीर्यकारी गुरु ॥" भा । "वातहर खेडमावात् ।" सु सू ४०५ । "पलाण्डुर्वातकफहृत् शुक्ल शूलगन्धवृत् ।" अति १६५ । बन्ध, ज्वरे चदरे गले सञ्चितश्लेष्मकासे पामायां कर्णग्लि वरटादिदं गे च हित । द्रव्यगुणान्तरम् । "पलाण्डुष्टपपूर्वं स्यात् शिग्रिर पित्तनाशन । कफघ्नोपनयैव महनिद्राकरलघा ॥" See राजपलाण्डु ।

पलाञ्जम् । स्त्री । समोपवेशनवारादिसिद्धमन्त्रे । पौर्णा ७ । एतस्माधमविधि यथा—ह्यग्नोत्तराय शराव तच्छुल्लय शराव, हृतस्य शरावचतुष्टयं त्वग्लालवद्धानां प्रत्येकं मासपथ मरिचतेजपप्रथो प्रत्येकं तोलकद्वयं कुटुमस्य मापक, चार्द्रक धान्यवीथ प्रत्येकं तोलकद्वयं नववण्य पट्टोलक द्वावावाय पलमिति । पाञ्चरात्रेय ।

पलाप । पु । करिण्ड । शमा ।

पलापहा । स्त्री । नेवाघने । वै निघ ।

पलादिम् । स्त्री । सुवर्चकद्वये । हतो । च कल्प १२५ । [अम ।

पलान् । पु । नि शलधान्यनादि । पौष्टिक ।

पलाञ्जनाशकः । प, स्त्री । पलाञ्जनाशकः । पौष्टिक । हारा । गुणा — "स्वादुपाकरसा रक्षा दीपनान् पलाञ्जना ।" राज २५ ।

पलालदोहदः । पु । आम्रहृत् । शमा ।

पलाशम् । स्त्री । अशुके । तेजपत्र । रा नि व ६ । पणे । पीता । अम ।

पलाशः । पु । किशुके । शिग्रुन । सु सू २२५ अश्वहादि । च सु सू यवागुपकरणे । (Butia frondosa) Butia gum खनामग्र्यातनदा तरुवर्गीयहृत् । अनाश पीछ । प सु । हि धरा । म पलस । क सुचलु । तै । मोटुग । उत् पराग । वम् खारको । ता परवन् । तत्पर्व्याया, —किशुक, पर्ण, वातपीथ, कर्क, यानिक, विपत्रक, ब्रह्मपादप, समिहर, विपर्ण, वक्रपुष्प, पूतद्रु, ब्रह्महृत्क, ब्रह्मीपनेता, रक्तपुष्पक, काष्ठदु । गुणा — कषाधीष्ण कृमिघ्न । तदीक्षु पामाकण्डूदुल्लवदीपन कृमिघ्न लघूण कटुपाकि रुच्य । भा । तत्पुष्पम् सण कटु कुष्ठघ्न । "कटुतिक्तकषाण स्वादुपाकि ।" रा नि व १० । भा । स च रक्तपीथयेतमोषुथ भेदेन चतुर्दिध । किशुकेन गुणसाम्येऽपि सिती विनानदी भवति । तस्मैल गाम्भारीतैलगुणै । भूमिकुपाण्डे । पारीयहृत् । अनाश शिग्रुन । शय्या । मे । सु चि २०५ ।

पलाशक । पु । शय्या । जटा । खादायाम् । रा नि व २० । किशुके । शिग्रुन । सु सू २२५ सुष्ककादि । पलाशहृत् । शर । [निघ ।

पलाशगन्धजा । स्त्री । वशलोचनभेदे । वै निघ ।

पलाशच्छेदनम् । स्त्री । तमालपत्रे । वै निघ ।

पलाशतरुज । पु । कीमलपलाशपत्रे । च द पि च्च लवे । "पलाशतर्जैर्दिहृत् ।"

पलाशतरुशोणितम् । पु । तद्वर्णितम् । पलाशनिर्वास ।

पलाशनिर्वास । गुणा — "पलाशभग्ननिर्वासे राहो च सपथेद् धुवम् । यद्वर्णो मुखजान् स्याधीन् कासारम् स्वेदा तिनिर्गमम् ॥" कैचित् । भेदने शो चि ।

पलाशन । पु । आरिकाया । विका ।

पलाशपत्नी (पी) (वल्ली) । स्त्री । अथ गन्धायाम् । रा नि व ३ । पलाशीलतायाम् । वै निघ । [नि व ७ ।

पलाशलोहिता । स्त्री । चित्रोष्ण । रा पलाशवीजम् । स्त्री । पलाशबीजे । अनाश

गोवृद्धा । रानि व १० । गुणा — चतुसारे मह
द्रुक्करम् । वाचि ८५ । See पलाश ।

पलाशा । स्त्री । गन्धश्याम् । श्याम । पशु ।
कुष्माण्ड । पत्राशीलतायाम् । वै निघ ।

पलाशाख्य' (ख्या) । पु, स्त्री । नाडीदिङ्गो ।
रानि व ६ ।

पलाशान्ता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रानि
व १० ।

पलाशाभ्रा । स्त्री । यमानिकायाम् । वै निघ ।

पलाशिकम् । स्त्री । व्रजदारो । पलाश
निपुल ।

पलाशिका । स्त्री । पलाशीलतायाम् । रा
नि व ३ । भूमिकुष्माण्डो । राभा । श्या ।
लाघायाम् । रानि व २१ । लाघावक । कल्पो
द्वा । वै निघ ।

पलाशो (इन्) । पु । चीरोद्भवे । विन्नि । प
शु । वृक्षसामान्ये । विका । स्त्री (शी) । नागरदेशे
प्रविष्टायाम् । स्वनामख्याततायाम् । काग्रीरे
शटोति ख्यातायाम् । वणा । सत्पण्याया, —
पववल्ली, पणवल्ली, पलायिका, सुरपर्णी, सुपर्णी,
दीर्घवल्ली, विषादनो, अक्षपवी, दीर्घपयो, रसास्त्रा,
अशिका, अक्षतिहा, काञ्चिहा । गुणा —
सधुप्राख्या लघु मुखदोषारोचकी पित्तकीपनी
पथ्या च । रानि व २ । लाघायाम् । रानि
व २२ ।

पलाशशम् । स्त्री । पलपरिमाणे । ८ आटि
तोल ।

पलिक्री । स्त्री । हृदायाम् । अम । धाल
गमिण्या । विका ।

पलिघ्न । पु । काचकलसे । मे ।

पलितम् । स्त्री । केशशुद्धतायाम् । रानि व
१५२२ । निगल लघणे — 'क्रीधशोकश्चमकृत
शरीरोमा शिरोगत । पित्तच केशान् पचति
पलित वेम जायत ॥' सुनि १२५ । शैवजे ।
रानि व २२ । मरिचे । वै निघ । पु । गुग्गुली ।
कपालरीगे । वै निघ । तावे । कहेमे । म ।
केशपाणि । छिच । ति । हडे । (ता) हृदाया ।
कटा ।

पलितग्रह । पु । पुष्यग्रहविशेषे । उग्र-
रूपाव शीघ्र । वै निघ ।

पलिनी । स्त्री । कृशीदुम्बरे । काक् डुम्ब ।
वै निघ ।

पली । स्त्री । गृहमविकायाम् । वै निघ ।

पलील । पु । पटोले ।

पल्ययन । पु । उश्चिके । वै निघ ।

पल्ल । पु । पलानि । पौशाणि । च वि १८५
पिण्डासवे ।

पल्लक । पु । सत्पत्रमेदे ।

पल्लव । पु, स्त्री । किशलये । विका । तेजपत्रे ।
भा म १५५ वि । "बन्धनपल्लवदाहसनाय ।"
लाघारामे । बद्धे । विटपे । विका । बलये ।
शर । अशोकपुष्पवत् ।

पल्लवक । पु । मन्थविशेषे । इला ।

पल्लवदु । पु । अशोकवृक्षे । रानि व १० ।

पल्लवाद । पु । इतिषधने । वै निघ ।

पल्लवाधार । पु । शाखायाम् । अच ।

पल्लवाह्वयम् । स्त्री । तालीगपत्रे ।

पल्लवितम् । स्त्री । लाचारङ्गे । मे ।

पल्लवौ (इन्) । पुं । वृत् । अमा ।

पल्लिका । स्त्री । सरटे । गोदाया । वै निघ ।
गृहगोविकायाम् । रानि व १८ ।

पल्लिवाह । पु । तापप्रचटविशेषे । वम् ।
वीकलगत । गुण — पशुनामवलदम् । "पल्लिवाही
दीर्घलण सुपवस्त्रासवणक । अहद आकपवादि
पशुनामवलद ॥" रानि व ८ ।

पल्लौ । स्त्री । गृहगोवायाम् । टिक्टीको । रा
नि व १८ ।

पल्लूरम् । स्त्री । शुक्लमसे । पथ्यापथ्यम् ।

पल्व । पु । राशौ । शीता । च वि १५५ मत्रा
-तकचिरे ।

पल्वलम् । पु, स्त्री । स्वल्सररीरे । अम ।
लघण यथा — "पल्व सर पल्वल साद्यव चन्द्रचगे
रयो । न तिष्ठति जल किञ्चिन् तत्रत्य वारि
पल्वलम् ॥ पल्वल गुल्मभियन्दि विहम्नि दीपल
परम् ॥" भा । See जलम् ।

पल्वलावास । पु । वल्क्ये । रानि व १८ ।

पल्वलोदकम् । स्त्री । पल्वजने ।

पव । पु । बायो । अच । निघावे, चान्दानीना

निर्मुक्तकरणे । वङ्गा, पीछ्छान । अम । स्त्री । गोमये । श च ।

पवनः । पु । वायो । रानि व २१ । पीतभङ्ग राजे । रानि व ४ । See मार्कव । मञ्जरवणे । रानि व ८ । स्त्री । जले । श मा । आमघटादि पाकस्थाने । पोत्रान । मे ।

पवनद्विषः । पु । गुग्गुली । वै निघ । निष्पावे । मे ।

पवनरिपुः । पु । एरण्डवृक्षे । रानि व ८ ।

पवनरिपुजटा । स्त्री । एरण्डमूले । वै निघ २४ अभिन्यासञ्च चि ।

पवनव्याधिः । पु । वायुरोगे । तिका ।

पवनालः । पु । (Andropogon saccharatus) देवधान्ये । लक्ष्मी, ऊनात्र । हि पुनेरा, कुङ्कुल । तत्पण्याया,—देवधान्य चूर्णाङ्ग, ऊर्णाङ्ग, कुङ्कुल, जुलन, वीजगुण्य, पुष्पगन्ध । गुणो—हिम स्वादु लीहित श्लेष्मपित्तहृत् अहण्य तुवरीरुच हृदहृत् । भा दू १४ धान्यव ।

पवनाशः (नः) । पु । सपे । हला । अम । शोषके । रसा स ।

पवनाशनाशः । पु । मयूरे । वै निघ । गरुडे । हला ।

पवनाशयः । पु । वाताशये ।

पवनो । स्त्री । वगवोजपूरके । रानि व ११ ।

पवनेन्द्रियः । पु । गर्भविकारसम्भूतशुक्रहीन पुष्पविशेषे । कदाचिद्गुष्टी वायु गर्भस्थस्य शुक्रस्थान समूल हला तमशुक्र करोति, स पवनेन्द्रियः । यथा—“शुक्राशय गर्भगतस्य हला करोति वायु पवनेन्द्रियलम् ।” अशा २४ ।

पवनेष्टः । पु । निम्बवृक्षे । बाजोवोलेव । वै निघ । महाभिन्ने । र.मा ।

पवनाम्बुजः । पु । पद्मपत्रवृक्षे । स्त्री । तत्फल । श च ।

पवमानः । पु । वार्यो । रानि व २१ ।

पवारः । पु । कारवेले । तिका ।

पविः । पु । ववे । रौद्रे । रानि व १२ । सुहीवृक्षे । वै निघ २४ अय चि त्रैलोक्यविस्मयनि रसे ।

पयितम् । स्त्री । मरिचे । रानि व ६ ।

पवित्रम् । स्त्री । मधुनि । घृते । रानि व १४ । १५ । ताम्बे । जले । भीमसेनोत्कर्षरे । कुङ्गे । मे । घर्षणे । विश्व ।

पवित्रः (कः) । पु । निलह्वे । रानि व १६ । पुष्वजीवकवृक्षे । रानि व ८ । (क) दमनकवृक्षे । रानि व १० । उदुम्बरवृक्षे । अश्वत्थवृक्षे । रानि व ११ । शरपत्रदमे । रानि व ८ । द्विजलवृक्षे । हरिद्रायाम् । तिलकवृक्षे । वै निघ । स्त्री । जले । अम । जाले । शर ।

पवित्रधान्यम् । स्त्री । यवे । रानि व १६ ।

पवित्रा । स्त्री । अश्वत्थिकायाम् । शशा अश्वत्थ । रानि व ११ । तुलसीवृक्षे । श मा । हरिद्रायाम् । रानि व ६ । शमीवृक्षे । वै निघ ।

पशुः । पु । जन्तुभेदे । अम । उदुम्बरवृक्षे । खड्गभूषणेश ग्रीष्मे । श च । हाने । तिका । स याभ्यामरण्यमर्देन चतुर्दशविध । गौरविराजोऽथी इत्यतर गदभ मनुष्येति सप्त दाम्या । मन्विष वानरश्च सरोक्षपक्षरूपतदग्राथेति सप्तारण्या । मांसगुणा—“लघव शीतगधुरा सकषाया हिता दृषाम् ।” राज ।

पशुक्रिया । स्त्री । मीथुने । इ च ।

पशुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । अजगन्धायाम् । वनजूलगो । वा सू १५५ वक्त्रकादि । “पशुगन्धा पञ्चकालके हन्ति ।”

पशुपल्लवम् । स्त्री । कैवर्षस्तुलके । श च ।

पशुमोहनकारिका । स्त्री । चन्द्रमूरे । भा ।

पशुमोहनि (नी) का । स्त्री । कटुव्याम् । रानि व २ ।

पशुराजः (ट) । पु । सिङ्गे । श च ।

पशुहरोतको । स्त्री । आमातकफल । आमड़ा । तिका ।

पश्चात्कर्म । स्त्री । बलवर्षाधिकार्ये । देवायत्र संसृज्य मे । निष्ठकालद्वयानुबन्धोपचरुषाय यत् क्रियते तस्मिन् कर्मणि । सु सू ५५ ।

पश्चाद्भुजः । पु । बाखाना वृक्षरोगविशेषे । “दुष्टमन्त्रादिभिर्मातु स्वस्य सन्निवृत्त श्रमो । यदा प्रज्जपितस्मिन् गुदे समन्निधावति । तदा सन्नापते तत्र जलोक्षीदरुद्रिभ । तत्र सदा च आरुण चरकाश्रयकर पर । हर्तित पीतक वापि

वर्चस्तेन भवेद्भुवम् । अथ पश्चाद्भुवो नाम व्याधि
परमदारुण ॥' रसर बाल वि ।

पश्चिमवातः । पु । पश्चिमदिग्भववायी ।
अग्निदिग्वाताय । गुणा—विषदी रुच्यपरुष
खर खे ह्वलापह । पश्चिमी मारुतसौष्ट्य कफ
मेदीविशेषण । सद्य प्राणव्यकर शीघ्रपक्षु
शरीरिणाम् ॥' सुचि ॥ ५ ।

पक्ष्म । पु । क्ली । विन्दुजाले । पक्ष्मे । विका ।
पक्ष्मिका । स्त्री । वारिपर्याम् । टोक्तापीना ।
शमा ।

पक्ष्मः । पु । शरीरे । पिच्छ । छेच । पक्ष्मती ।
छान्ता । अम । पार्थ । पक्ष्मदशाक्षीरावे । बले ।
बुद्धोरम् । राजहस्तिनि । मे । पक्षिणि । शर ।
गरुति । आंथी । भ । केशपाणि । वै निघ ।

पक्ष्मघात । पु । पक्ष्वधरीगे । निदा । See
पक्ष्वध ।

पक्ष्वधः । पु । हस्तिनि । मे ।

पक्ष्वतिः । स्त्री । पक्ष्मूले । आंथना । अम ।

पक्ष्वधरः । पु । पक्षिणि । वै निघ ।

पक्ष्वपन्नः । पु । सीमलतायाम् । वै निघ ।

पक्ष्वभाग । पु । पार्थभागे । गजपार्थभागे ।
अम ।

पक्ष्वमार्जारः । पु । पक्ष्विडाले । वै निघ ।

पक्ष्वमूलम् । स्त्री । पक्ष्वती । छान्ता ।
भुज्जग । अम ।

पक्ष्वध (वात) । पु । वातव्याधिविशेषे ।
अग्निघात । निदा । "गृह्योलाह" तनोवौपु
शिरा सायुर्विशेष्य च । पक्ष्वमन्यतर हन्ति सन्धि
व्यान्विमोचयन् । हन्तुं सौख्येकायस्तस्य स्वादकम्यष्टी
विचेतन । एकाक्षरीगे तद्विषदर्थे पक्ष्वध
विदुः ॥' मानि ।

पक्ष्वान् } पु । पक्षिणि । शय ।
पक्ष्वान्न } पु । पक्षिणि । शय ।

पक्ष्विन्दु । पु । क्लीपपक्षिणि । दौष्टवद ।
वै निघ ।

पक्ष्वसुन्दरः । पु । लोष्ठवे । शरा ।

पक्ष्वानु । पु । पक्षिणि । शय ।

पक्ष्विक । पु । पक्षिराजशाली । राजिव १६ ।

पक्ष्विणी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । वै निघ ।
स्त्रीपक्षिणि ।

पक्ष्वपातः । पु । पतङ्गज्वरे । गजवे ।

पक्ष्विराजः । पु । गरुडे । मयूरे ।

पक्ष्विराजशालि । पु । खनामव्यातशालि-
धान्यविशेषे । अग्निघात शान । म पावियाशालि ।
रा निव १६ । [निव १६ ।

पक्ष्विलावण्यः । पु । पक्ष्विराजशाली । रा

पक्ष्विशाला । स्त्री । पक्ष्विकुलाये । विका ।

पक्ष्विसिद्धः । पु । गरुडे । विका ।

पक्ष्विस्वामी (इन्) । पु । गरुडे ।

पक्ष्वी (इन्) । पु । मासिकधातौ । अर्धमासि ।

रसास । विहङ्गमे । आंथी । छि चिडिया ।

तत्पथ्याया,—खग, विहङ्ग, विहङ्गम, विहङ्ग,

विहङ्गा, शकुन्त, शकुन्त, दिज, पतची, पतग,

पतन्, पतवय, अखज, नगीका, बाजी,

विकिर, विकिर, पतचि, नौडोव, गरुमान्,

पिच्छन्, नमसङ्गम, नाडीवरण, कण्डाप्रि,

पतङ्ग, अगीका, चक्षुभट्, कुरण्ड, सरण्ड,

विपतिषु, पतवाह, युग, कुलायस्य, वृषालय,

चक्षुमान् जिह्वारद, तरुवायी, नौडज,

पतङ्गम, पतम, पतस, विहङ्गस, यथेष्टाचारी,

व्योमचारी । स चतुर्विध विकिरप्रतुदप्रसङ्गव

भेदेन । तत्र विकिरा लावतिधिरकपिच्छालदय ।

कपोतपारावतादय प्रतुदा । काककङ्कुरादय

प्रसङ्गा । हंससारसकौचादय इवा इति । एषा

गुणादिक स्वस्वपथ्यायि मयम् । आनूपमांसगुणा

—"धान्या कुलचरा ये तु तेषां मांसं लघूतमम् ।

आनूपस्वलङ्गमांसं धिग्धुङ्गुतरं सूतम् ॥" भा

पूरभ । स्थूलकायपक्षिमांसगुणा—"गुरुमवा

बहुभुजो ये चोपचितमेदसः । एकदेहेऽपि पूष्वाह

मृगाणां पक्षिणा परम् ॥" सप्तरीचरे तदङ्गगुद

त्वम् । यथा—"सर्वपाच शिरस्त्रभङ्गीहृष्य

यत्तदुदम् । पादपुच्छान्तु मक्षिचमुष्ककोडा

समेहता । घातव शीघ्रतादाय गुरुष सु

परम्परम् ॥" राज ।

पक्ष्म । स्त्री । पक्ष्मे । अम मावा । पुष्वेक्षरे ।

नेत्ररीचि । अमभ ।

पक्ष्मकोप । पु । नेत्रव्यङ्ग्यरीचि । टोक्ता

त्रोण, कोटो । लघ्वं यथा—"पक्षादयन्ता

दोषा तीक्ष्णायाणि खराणि च । निर्वर्त्तयन्ति
पक्षाणि तैर्लुष्टाणि दूयते ॥ उपाटितैः पुन
शानि पक्षमिथोपमायते । वातातपानलक्ष्मी
पक्षकोप स उच्यते ॥” सूच २२ ।

पक्षमघातः । पु । पक्षगतनेत्ररोगमिदं । पक्ष
वधरोगे । निदा ।

पक्षमयूका । स्त्री । पक्षगतकौटे । वै निघ ।

पक्षमरोधः । पु । पक्षगतरीगविशेषः । ‘पक्षी
परोधे सडीष वत्तमां जायते तथा । खरतान्त्र
मुंखलश्च लोम्बामन्यानि वा पुनः । कण्टकैरिव
तीक्ष्णायै घृष्ट तैरन्ति दूयते । उग्रते चानिलादि
दिङ्मवाश्च शान्तिरुद्धते ॥” वाच ८८ ।

पक्षमशातः । पु । पक्षकोपरीगे । लक्षण—
“कर्म पक्षाग्रयगतं पित्त रीमाणि पातयेत् । कण्ट
दाहश्च कुरुते पक्षशात तमादिशत् ॥” मानि ।

पक्षमार्शः । स्त्री । नेत्रवर्त्तमार्शरीगे । निदा ।

पक्षि (क्ष्मी) कः । पु । आच्छुक्कचे ।
श्रोत्ररून ग्राह ।

पक्षोत्सङ्गः । पु । पक्षशीघरीगे । निदा ।

पाशवः । पु । पांगुलवधे । ग्रीडां नवण ।
रा नि व ६ ।

पाशु । पु । पर्यटके । रा नि व ४ । भा म १
भ चित्तममज्ज चि । “पुरपाणिजपांशुभिः ।”
भौमसेनीकर्पूरे । रा नि व १२ । चारसत्तिकाया ।
तान्त्रिके । पुत्रागवले । धूली । जम । शालि
धान्यविशेषः । गुणा—शालिवत् । च सू २०५ ।
शस्यायै रक्षितगीमये । गोत्र । मे ।

पाशुकम् । स्त्री । कासीसे । शिन्नेरुम् । रा नि
व १३ ।

पांशुका । स्त्री । रजस्त्रलायाम् । वै निघ ।

पाशुकासोसम् । स्त्री । धातुकाशीघे । शीवे
कम् । भा ।

पाशुखुरः । पु । अश्वस्य पादतलस्यरोगे ।
लक्षणम् यथा—“पांशुभिः शकरामिध पृथ्यते यस्य
कोटरम् । तले तल्य विज्ञानीयात् रोग पांशुखुरं
मिषद् ॥” लद २८८ ।

पाशुचत्वरम् । स्त्री । पांशुधाने । ग्रीडां नवण ।
भा । धनीपले । निज ।

पाशुचन्दन । पु । शिव । त्रिका ।

पांशुचामरः । पु । चद्रककण्टिकायाम् ।
दूर्ध्वामयप्रदेशे । मे । पटभवने । जटा ।

पांशुजम् । स्त्री । पांगुलवधे । ग्रीडां नवण ।
रमा । सत्तिकालवधे । गोत्रा । [रणे ।

पांशुपटु । स्त्री । पांगुलवधे । रसा, सरसप्रक

पाशुपत्रम् । स्त्री । वासुके । वेङ्कट शीव ।
शमा ।

पाशुभवम् । स्त्री । सत्तिकालवधे । वै निघ ।

पाशुभित्ता । स्त्री । धातुकोहवे । धर्मेष्टुलव
ग्राह । वै निघ । [हारा ।

पाशुरः । पु । खच्चनघोटके । दशके । उर्ध्वे ।

पाशुरागिणी । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि
व ५ ।

पाशुलः । पु । शिवे । पूतिकरश्च । कैर्णि-
करश्च । श च ।

पांशुलवणम् । स्त्री । औद्भिदलवधे । मूनां
नवण, ग्रीडां नवण । तत्पर्याया—रोमकं,
औद्भिज्ज, वसुक, वसुपांशु, ऊपरज, औवरं,
ऐरिण, और्व, सह, ऊप, औद्भिद, पाक्य,
पांशुज । प सु । गुणा—“औद्भिदस्यांगुलवध
यज्जात भूमित् स्वयम् । चारं गुरु कटु विष
शीतल वातनाशनम् ॥” भा पू १८ । तीक्ष्णम्
अलुण कटु तिक्त दीपनं दाहशीघकरं यादृ
पित्तकीपनञ्च । रा नि व ६ । मिदक पाषण
पित्तकरश्च । राज ।

पाशुला । स्त्री । कितकोहवे । केय्रां ग्राह ।
रजस्त्रलायाम् । रा नि व १०१२ ।

पाशुवाप्यः । पु । पांशुभूमिमापित शालिधान्य
विशेषः ।

पाशुचारः । पु । चारसत्तिकाया । गोत्रा ।
वै निघ ।

पासवम् । स्त्री । सत्तिकालवधे । गोत्रा ।
वै निघ ।

पासु । पु । धूली । उषा ।

पासुक(ज)म् । स्त्री । पांगुलवधे । सत्तिका
लवधे । च द सन्निपातज्ज चि कर्षमूलशीघे ।
“केरिक पासुज यष्टी ।”

पासुजचारः । पु । सत्तिकालवधे । गोत्रा ।
वै निघ ।

पासुलः । पु । कैतकवृक्षे । लारपल्लवि । वै
निघ । [ज्वग ।

पासुलवणम् । स्त्री । पांगुलवणे । पीडा

पांसुला । स्त्री । श्वेतकैतके । व्यभिचारिण्या ।
वै निघ ।

पाक । पुं । कैशमीले । पेषके । मे । चत
सम्भवे परिणामे । "कण्ठीरुसुखनासानां पाक ।"
मा नि । मासजाते शिशौ । रा नि व १८ । पचने ।
गुण । भम । रन्धने । स समविध — भर्जन
तलनस्नेदनपचनक्षयनतान्द्रपुटपाकमेदात् । तत
भर्जनैवैवलपामे, तलन च द्रव्ये, स्नेदनमग्न्यु
त्तापे, पचन जले, क्षयन सिद्धद्रव्यरसप्रक्षेपे,
तान्द्रं धारवद्धतमयने, पुटपाक अधोर्हाप्रितापे
च भवे । पाकराज । पटिकमालिधान्ये । दृष्टे
शान् । शोणितविकारे । द्रव्यपरिणतिजन्यरसे
दिविध एव पाक, मधुर कटुकय तयोमधुराख्यौ
गुरु कटुकाख्यौ लघुरिति । तत्र प्रथममेजीवाया
काशानां हेविध्य भवति गुणसाधकशुद्धता लघुता
च प्रथिव्यापय गुण्य शेषा लघव, तस्माद्विविध
एव पाक । "द्रव्येषु पच्यमानेषु येनानुप्रथिवौ
गुणा । निर्वर्धनैः अधिकान्नत पाको मधुर उच्यते ॥
तेजोऽग्निसाकाशगुणा पच्यमानेषु येषु तु ।
निर्वर्धनैः अधिकान्नत पाक कटुक उच्यते ॥" सु सू
४० च । घृतादीनां पचनसाधने । फेणीप्रश्म
घृतस्य पाकसिद्धि । फेणीत्यक्षौ तैलस्य पाकसिद्धि ।
तन्मुमता च दृश्य पाकसिद्धि । असू मज्जन पाक
लक्षणम् । पाकय विविध मन्द चिकण खरयेति ।
खेदपाकस्याद्गुलिवाहिता मन्दपाक । वा
कल्प ६५ । स्थाल्याम् । पेषके । स्त्री । सौवर्च ल
खवणे ।

पाककण (-फल) । पु । पानीयामलके ।
श च । करझवे । वै निघ ।

पाकजम् । स्त्री । परिणामयुले । रा नि व २० ।
विहलवणे । रा नि व ६ । कुष्ठौषधे । वै निघ ।

पाकतुण्डौ । -स्त्री । राजरीतो । पिठन
विम्व ।

पाकनाडी । स्त्री । चन्द्रपाचकनाद्याम् ।

पाकपात्रम् । स्त्री । दण्डिकादी ।

पाकपुटी । स्त्री । कुम्भशाखायां । टीर्णान् ।
दृ च ।

पाकफल । पु । पानीयामलके ।

श च । चन्नकरध्वे । भम ।

पाकभाण्डम् । स्त्री । पाकपात्रे ।

पाकमत्स्य । पु । भमकै सह सञ्चरणशीले
मत्स्यविशेषे । पर्णको मांश्च, लेठी, छा,
भडेन, मांश्च त्र्यङ्गुलि । सुकल्प १५ । अग्नि
प्रकृतिर्कोटविशेष । सुकल्प ८५ । See कोट ।
मज्जकृतव्यञ्जने । मांश्च त्र्यङ्गुलि । श च ।

पाकरञ्जनम् । स्त्री । तेजपत्रे । श च ।

पाकलम् । स्त्री । कुष्ठौषधी । दूङ् । भम ।
पु । दक्षिण्वरे । मे । प्रहृष्टमध्यहीनवातादिज-
सन्निपातज्वरे । तस्य निदानलक्षणम् — "यस्य प्रहृ
हीनैस्त वातपित्तकफैश्च य । तेन रोगासर्वाक्ता
यथा दीपवलायथा । मोक्षप्रलापमुक्त्वा स्यु
मन्यास्तथा शिरीषश्च । कास खासी भससन्दा
संज्ञानामी इति व्यथा । खिन्नी रक्त विस्त्रजति
संरक्तसन्धनेचता । तवाप्येते विशेषा स्वरज्वाक्
मृद्विवासरान् । भिषगि सन्निपातोऽय कथित
पाकलामिध ।" भा म १ भ ज्व चि । वि ।
त्रयादिपाककारिणि ।

पाकलि (लो) । स्त्री । कर्कटिकायाम् ।
श मा ।

पाकशाला । स्त्री । रन्धनशालायाम् । कुष्ठे
धत्र । कटा । "प्रमसदिग्देयकत शुचिमाण मृद
चुचि । सजालक गवाचाभ्याम् आत्मवगनिषवित ।
विकचसष्टसष्ट सवितान कृतार्चन । परीक्षित
स्त्रीपुरुष भवेद्यापि सदानसम् । तवाध्यक्ष नियुञ्जीत
प्रायो वैद्यगुणान्वित । शुचयो दक्षिणा दद्या
विनीता प्रियदर्शना । सुविभक्ता सुमनस
नीचकेशनखा स्थिरा । स्नाता दृढ रुधिरिन
कृतीशौषा सुसयता । तस्य चाङ्गा विधेया
स्युर्विधेया परिकल्पिष । आहारस्थितयथापि
भवन्ति प्राणिनो यत । तस्मान्नदानमस्य देय
प्रसादरहितो भवेत् । साहानसिकवीटार
सौवीरद्विकपीपिका । भवेद्युर्वेद्यदर्शना ये चाप्यन्ये
च केचन ॥" सुकल्प १५ ।

पाकशुक्त (क्षा) । पु, स्त्री । कठिनाम् ।
शङ्गे । प सु ।

पाकस्थाली । स्त्री । पाकपात्रे । ईङ्गि ।

पाकात्यय । पु । सर्वगतपिचोने । त्रिदोषज

नेत्ररोगे । लक्षण—“उष्णशुषात पिङ्गका च
 कृष्णं यस्मिन् भवेत् कृष्णनिभश्च शुक्ल । तदप्यसार्थं
 प्रवदन्ति केचिदप्यत्र यस्मिन्निरपचक्षुष्य । सङ्घाद्यते
 श्वेतनिभेन सर्वदेहेण यस्यासितमण्डलतु ।
 तमक्षिपाकात्ययमक्षिरोग समुत्थितं सौम्रवर्णं
 वदन्ति ।” सुच ६३ ।

पाकारिः । पु । श्वेतकाशने । पशु । रसा ।

पाकिमः । त्रि । पक्षे । सुचि १८५ । "लवण
त्वथ पाकिमं ।"

पाकुक्कः । पु । सूफकारे । उणा ।

पावयम् । कौ । पांगुलवणे । हुना मव ।
 रमाचवि ८५ । सौवचलवणे । त्रि । गते ।
 वाचि १५ । [अम ।

पाक्वः । पु । यवक्षारि । यवक्षार, सोबा ।

पावयजम् । क्ली । काचलवणे । रा नि ष ६ ।

पाक्यक्षारः । पु । यवक्षारि । पमु ।

पाक्या । स्त्री । सजिंदारि । यवहारि । मोर्रा ।
 सौवर्चनलवणे । नृत्तिपालवणे । वै निघ ।

पाक्यापट् । स्त्री । पाक्यलवणे । वै निघ ।

पाक्याह्न' । पु । यवक्षारे । वै निघ ।

પાગલ' । પુ । વાતુલિ । [સંમ ।

पाङ्क्तः । पु । सीमलताभेदे । सु वि २६ । See

पाङ्गल्यम् । क्ली । पद्मतायाम् । वै निघ ।

पाचक' । पु । अग्नौ । हला । संपकारे ।
पित्ते, सन्नानकाग्रौ, यौ भुक्त पचति । तच्च तिल
प्रमाण—“पाचक तिलमाण स्यात् ।” वा । तस्य
स्थानं पक्वानामाशयमप्यस्यम् । सुसु २१५ । स
आहारं पचति, दीपयसमूहपुरीषाणि पृथक्
करोति । भा । “तवस्थनिष्ठं स्वशक्त्याशिषायां
पितृस्थानानां शरीरस्य चाग्निप्रकाशनायैव करोति,
तद्धिन् पित्ते पाचकोऽग्निरिति स्यात् ॥” सुसु २१
५ । See अग्नि ।

पाचका । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै निघ ।

‘पाचकाशये’ । पु । अग्न्याशये । पक्वाशये ।

पाचनम् । त्री । सामपाचकी चरङ्गित्ति द्रव्ये,
नागकिशोरचित्रकादी । पाचकद्रव्यवर्गं यथा—
“पापाचमेदी गत्ति यवानी जलशोधकम् । मूली
चथ गणकषा मूलादि पाचनी गण ॥” अर्कः ।
पाचककाये । आचनम् । “प्रयुक्त पाचनेदाम्

यत्पाचनमुच्यते ।” वाचि १५ । “दशरत्निक
मानेन गृह्यैत्वा कर्षकपथे । दत्त्वाभ घोडशृगुण
याद्य पादावगेषितम् ॥” पप्र १४ । “ज्वरे
तस्य दानकालमाह चक्रपाणि । “ज्वरित पड
हेतूति खधुम्रप्रतिभोजित । समाहावत्यरौक्षणे
सामे स्यात् पाचन ज्वरे ॥” इति । चदज्व वि ।
त्रयोपक्रमविशेषे । तस्य विरेचनः । सु ।
अर्द्धविश्टकाद्ये । “पाचनोऽर्द्धविशेषस्तु ।” खनि
व २० ।

पाचन. । ५ । अन्नतायाम् । अमृतम् । हेच ।
अग्नी । मे । रक्तैरण्डे । रानिवत् । त्रि ।
पाचके । मे । टङ्गणधारे ।

पाचनकः । पु । टङ्गणक्षरि । ई च ।

पाचनी । स्त्री । हरीतकाम् । मे ।

पाचल' । पु । अग्रो । शर । पाचशक्ती ।
वायो । शर । क्ती । पाचने । मे ।

पाची । स्त्री । खनामध्यातपतशकी । पाटी,
पञ्च इति मद्धारप्रादी । तत्पर्याया,—
मरकतपत्री, हरितलता, हरितपत्रिका, पत्नी,
सुरभि मालारिष्टा, गरुत्मतपत्रिका । गुणा—
“पाची कटुस्निग्धा सकषाया वातदीवह्ली च ।
यद्भूतविकाङ्करी त्वग्दीपप्रशमनी प्रपेषु हिता ॥”
रानि व १० ।

पाचीकुटक' । ५ । चित्रकवचे ।

पाज (स्) । क्ली । बलि । उणा । [ने ।

पाञ्चजन्यः । पु । शङ्खे । मत्स्यभिदे । असी ।

पाञ्चप्रसूतिकी । स्त्री । पेयाविशेष । "सर्पि
सौख्यं वसा मज्जा तण्डुलप्रसूते श्रुता । पाञ्चप्रसू-
तिकी पेया पेयास्वेहानमिच्छता ।" चमू १२४ ।

पाञ्चाल' । पं । देशविशेष । "कुरुक्षेत्रात्पश्चि-
 त्तु तथाचीत्तरभागतः । इन्द्रप्रस्थानादेशानि दश
 योजनकद्वये । पाञ्चालदश ।" शक्तिसङ्ग्रहमतम् ।

पाञ्चाली । स्त्री । पिण्यत्याम् । षे निघ ।

पाठ' (क) । पुं । विस्तारे । (क) विसृष्टौ ।

पाटनम् । ली । छेदने ।

पाटले । पु । नादियमस्यभेद । See मत्स्य ।
 चीनरक्षस्य । अस । पुत्रागहवे । पाटखत्रीही
 तिका । सुसू ४६५ । कौ । रात्रामकपुत्र्य ।
 भादय मून । अस । रोहिण्यक्षे । वै निघ ।

पाटलच्छदः (द्रुमः) । पु । सुरपुत्रागवले ।
रा नि व १० ।

पाटल(ला)व्रीहि । पु । वर्षापाकिव्रीहिभेदे,
आश्वत्थम् । आदिभ्यो धान । “पाटल पाटलापुष्प
वर्षाको व्रीहिहस्यते ।” भा प्र, १ भ घा व । गुण्या
—“अश्वत्थो बहुनिव्यन्दौ पाटलस्तु विदीपयतु ।”
राज २५ । “बहुमूवपुटीवोषा विदीपयतु
पाटल ।” च घ, २७ अ ।

पाटला ([ड]लिः) । स्त्री, पु । (Stereospermum suaveolens or Chelonoides syn Bignonia suaveolens)
स्वनामख्यातवले । शीघ्रं ल गीह । अम । हि
पद । सं पाटली । कं ह्यदरि । तं कलगीह,
कलिगीह चेदु । उत् पाटुडि । ता पट्टि ।
तत्पथ्याया, —पाटलि, अमोघा, काष्ठम्याली,
रुचिरहा, कृष्णहन्ता, कुवेराची, अश्वत्थम्याली,
कालहन्ता, तोयपुष्पी, कश्चूरा, तासपुष्पी,
रुधिका, सुपुष्पिका, वसन्तदुती, खाली,
खारम्या, अश्वत्थम्या, कालहन्ता, कामदुती,
रुधिका, तोयाधिवासिनो, अलिमिया । पाटला
तत्पथ्येतपुष्पभेदेन विधा । सा गुण्या — तिल्ला
ट्टुणा कफवातघ्नौ शोयाधानवमिश्राससन्निपातघ्नौ
। रा नि व १० । चण्डापाटलकाठपाटलमन्दन
। हिमा । सा । गुण्या — तुवरा तिल्ला शीतला
वदोषहरा तथाकचिन्मोघरक्तहृदिहिकाटणाघ्नौ ।
तपुष्प कषाथ मधुर हिम रुच्य कफरक्तघ्नम् ।
तुक्ल पित्तातिसारघ्न हिंकाररक्तपित्तघ्न ।
धुमदि तं हिंकारघ्नम् । भा । सु घ, २८ अ ।
द सन्निपातघ्न वि । “पाटला गणिकारिका ।”
। घ, १५ अ आरखधादि । “आरखधेन्द्रयव
। टलिकाकतिका ।” अं तपाटलहव । वै निघ ।
कलोमे । श च । मुक्ककहवे । अम । शालि
ज्यभेदे । रा नि व २२ । विह्वदानेति ख्याते
। विह्वलव्रीहिविशेषे । पाटला पिच्छला प्रोक्ता
। अथवा कासवारिणो । शिघ्रवीचीवैरेहा
वदाहनिवारिणो ॥”

टस्तादि । पु । विस्तारिदमूलकषाथे ।
य शीघ्ररक्तषाथ । च घ, ४ अ ।

टलापुष्प । पु । सुरपुत्रागवले । हजना ।
निघ । [निघ ।

टलापुष्पवर्णकम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै

पाटलापुष्पसन्निभम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे ।
अश्वत्थम् । रा नि व १२ ।

पाटलाभ । पु । रक्तालुके । वै निघ ।

पाटलिका । स्त्री । रक्तकरवीरहवे । वै निघ ।

पाटलिपिण्डिका । स्त्री । महाश्वेत
किण्विहीहवे । वै निघ ।

पाटली । स्त्री । पाण्डुरफलाम् । रा नि व ५ ।

पाटलाहवे । कृष्णकटभीहवे । कृष्णमुक्कके । रा
नि व ६ । भूमिचम्पकहवे । रक्तपाटलिहवे ।
रक्तलोभी । वै निघ ।

पाटलीकुसुमः (पुष्प) । पु । पुत्रागपुष्प
हवे । वै निघ ।

पाटलोपम । पु । सजरसे । धूना । वै निघ ।

पाटलोपलम् । स्त्री । माणिक्ये । वै निघ ।

पाटवम् । स्त्री । आरोग्ये । रा नि व २० ।
पटुतायाम् ।

पाटहिका । स्त्री । गुन्नायाम् । हारा ।

पाटितम् । स्त्री । काष्ठमप्राप्तिभेदे । “पाटित
मणवहविदारित वेदनावच ।” इति, लघणम् ।
सु नि १५ अ ।

पाटी (द्रु) । पु । पाटीनमखे । बोधान्न
माह । वै निघ ।

पाटी । स्त्री । बलायाम् । वेष्टना ।

पाटीर । पु, स्त्री । वशलोचने । वद्रे । अश्वत्थ
हवे । वायुरीगभेदे । वै निघ ।

पाट्यकम् । स्त्री । लवणविशेषे । च वि ८ अ ।

पायम् । स्त्री । पद्माके । शीघ्रशीक । राज ।

पाठ । पु । पाठायाम् । वै निघ ।

पाठक । पु । चित्रकहवे । वै निघ ।

पाठमञ्जरी (शालिनी) । स्त्री । सारिका
पक्षिणि । श मा ।

पाठा । स्त्री । (Stephania hernandi-
folia Syn Cissampelos hernandi-
folia) स्वनामख्याताविहकर्वीलतायाम् । इय
द्रोमया अंतपुष्पपुष्पा चलि ह । चक्रपाठा इति
द्रुमविशेषे ख्याता । आदनादि, आशीणि ।
हि निमुक्ता । तं पाठचेदु । उत् चक्रानुबन्धि ।
तत्पथ्याया, —अश्वत्था, अश्वत्थिका, प्राचीना,

पापचेलिका, युधिका, म्यापनी, यथसो, विह
कर्णिका, एकोठोला, कुचेलो, दोपगो, यन
तिक्तका, तिक्तपुण्या, वृद्धचिक्ता, गिरिगिरा, हकी,
मालती, बरा, दधी, हणपथी, तिक्ता,
एकीशिका, हका, अम्यनकी, यनतिका, रसा,
पापचेली, विहकर्णी, पटिका, अविकर्णी,
कुचेली । गुणा—तिक्ता गुरुव्या वातपित्तज्वरघ्नो
भग्नसन्धानकरो पित्तदाहतोसारमूलघ्नौ च ।
रानि व ६ । अविच,—“अथवा वाडिका माला
मठाम्ना बालिकाभिका । अथवा च माचिका अथ
दृढवल्का मयूरिका ॥ गन्धपथी चित्रपुथी त्र्यसो
सुखमाचिका । क्रिमपती भुरिमती विन्नेया
पीडशाह्वया ॥ अथवा सकपायाम्ना कफकण्ठ
रुजापहा । वातामघ वलासघ्नौ रुचिहृदीपनी
परा ॥” भा ।

पाठा(ठी)कुट. (ठः) । पु । चित्रक०चे ।
रानि व ६ ।

पाठादशकम् । क । सत्यशोधकगणभेद ।
पाठाशुद्धीदेवदारुमुस्तामूल्यांगुक्षुचीन्द्रयवकिरात
तिक्तकटुरीहिणोसारिवा इति सत्यशोधना । च
सू ४ अ ।

पाठादिकपाय । पु । पाठीशीरबालककृते
कपाय । गुणा—दोषपाचन ज्वरारीचकटव्या
सुखवैरस्थापकघ्नय । वाचि १ अ । “पाठीशीर
सबालकम् ।” अन्य—कपायभेदे । “पाठेन्द्रयव
भूनिम्बमुक्षुपर्पटकायता । जयन्त्याममतीसारम् ।”
च द अ सा चि ।

पाठाद्यचूर्णम् । कौ । यद्धर्वा चूर्णम् । पाठा
(आंकनामि) विलशलाटु (वेणु०ट) शिचक
मूल विकटु जम्बूलक् (जाम रुलनर औजोव
होण) (जम्बू जम्बूफलास्थिवल्कलम् । च द १)
दाहिलकल् पातुकीपुष्प (धाई रूण) कटुकी
(रुईकी) अतिविषा (आउदेष्ट) मुस्ता दारु
हरिद्रा भूनिम्ब (चित्रांती) इन्द्रयव, प्र चूर्ण सम
समष्टितुल्य कुटजलकचूर्णम् । तखुलाभ्युसधुना
पिबेत् ।

पाठाह्वयम् । कौ । पाठापाटल्यो । आंकनामि
७ आंजन । वै निघ कास चि वृषण्याद्यष्टे ।

पाठान. । पु । गुग्गुली । मध्यभेदे । वोग्रांन
नाह । वै निघ ।

पाठासप्तकः । पु । पाठादिसप्तद्रव्यसिद्धकषाये ।
स च किरातनागरकुसुमगुरुचौपाठीदीप्योशीरद्रव्य
साधित । च द कफाधिकपि श्रेष्ठ चि ।

पाठिका । कौ । पाठायाम् । आंकनामि ।
रानि व ६ ।

पाठी (रु) । पु । चित्रकचुदे । रानि व ६ ।
श्लक्षितक । ग्राहिता । श च ।

पाठीनः । पु । मध्यविशेषे । वोग्रांन नाह ।
गुणा—त्रोपल ह्वय कुटजनकाग्रपित्तकरय ।
सुग ४ अ । “पाठीन त्रोपली बली निद्राशु
पिशितानिल । दूषयेदुधिर पित्त कुहरोम करोति
च ॥” भा पु रम मासव । गुग्गुली । चित्रक
हवे । म ।

पाडिनौ । स्त्री । मृदाण्डे । वै निघ ।

पाणि । पु । हस्ते । कर्पपरिमाणे । २ तो ।
कुलिहवे । प.प्र ।

पाणिजः । पु । मखे । नखी । रानि व १२ ।
भा स रम चित्रमज्ज चि । “पुरपाणिजपाधमि ।”
नखे । नथ । रानि व १८ । [१४ ।

पाणितल' । पु, स्त्री । कर्पपरिमाणे । प.प्र

पाणिनी । स्त्री । नीलापराजितायाम् । वै
निघ ।

पाणिन्धयः । द्वि । पाणिना पानकर्षि ।

पाणिपृष्ठम् । स्त्री । करपृष्ठे । च शा ७ प ।

पाणिभुक् । पु । उदुम्बरहवे । श च ।

पाणिमणिका । स्त्री । मणिवत्पास्थिनि ।
तानि सख्यया चत्वारि । च शा ७ प ।

पाणिमन्य । पु । करपृष्ठे । वै निघ रम
कर्णकसन्निपातव्य चि । सु चि ४ प ।

पाणिमर्दः (कः) । पु । करपृष्ठे । रानि
व ८ ।

पाणिमानिक' (का) । पु । शौलकद्वय,
कर्पे वा । प.प्र १४ ।

पाणियालु' । पु । स्वनामव्यातकन्दशाकविशेषे,
रक्ताली । आग्नि आन् । गुणा—विदोषघ्न
सन्तपणकरय । रानि व ७ ।

पाणिरुहः । पु । नखे । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
रानि व १८, १२ । [शब्द ।

पाणिशब्दः । पु । चद्रनातीय शब्दभेदे । See

पीतलम् । स्त्री । पीतलकहये । श. मा ।
पीतसूर्या । स्त्री । बन्वजहये । ऊनू शङ् ।
ने व ८ ।

डरम् । स्त्री । गैरिके । कुन्दपुष्प । श. च ।
कुन्दवकहये । वै निघ । कुटजहये ।
पुष्ये ।

डरपुष्पिका । स्त्री । शीतलाहये । श. च ।
वैनी (कोप) ।

डव । पुं । अर्जुनहये । वै निघ ।

डविकः (का) । पुं, स्त्री । कणचटके ।
२०५ ।

ड । पु । लोहविशेषे । रा. नि व १२ ।

ड । पु । पटोले । रा. नि व ३ । तन्नामकरीगे ।

ड्राग, शीघ्रतांथ । रा. नि व २० । निदान

—“पाण्डुरोगा यता पञ्च वातपित्तकफे

चतुषः सन्निपातेन पञ्चमो भवणान्मद ।

मस्र लवणानि मय मृद दिवास्वप्नतौव

। निषेव्यमाणस्य विदूष्य रक्त कुञ्चति

वधि पाण्डुभावम् ॥” सनिदानसम्प्राप्ति ।

य लक्स्मीटनादिकं भवति । वातजलचक्षु—

वनयनादीनां रुचकणारुणाकता । वात

तये कम्पतोदानाश्चमादय । पीतमूत्रशङ्क

दाह्यथाञ्चरान्वित । भिन्नविट्कोऽति

पित्तपाण्डुमधी नर । कफप्रसेकश्चयुतन्द्रा

गौरवे । पाण्डुरोगी कफाच्छुक्ते लब्धव

ने । ज्वरारोचकश्चासच्छट्टिषाक्तमा

पाण्डुरोगी विभिर्दीर्घ त्याज्य चोषो हते

शक्तिकादनशीलस्य कुप्यत्यन्तमो मल ।

माहत पुत्रमूथरा मधुरा कफम् ॥” मा

शालिधान्यमेदे । अ. स. २०५ । प. रावते ।

हये । वै निघ । पाण्डुरङ्गली हृष्ट ।

वर्णे । श्वेतवर्णे । स्त्री । मादनण्डोम् ।

वनसुम्ने । खलोहये । मा ।

ड । पुं । पाण्डुरोगे । श. र । तिलक

सर्जरसे । ध्ना । वै निघ । पाण्डुशानि

स. स. ४६५ । अर्कचि । स्त्री । अत्रे ।

शट्क । पुं । अपामार्गे । रा. नि व ४ ।

स्वलयः । पु । प्रसरमेदे । मे । [निघ ।

केशा । स्त्री । शीघ्रविशेषे । वै

पाण्डुकर्म । स्त्री । कृष्णानां पाण्डुवर्णतापादने ।
सुचि १५ ।

पाण्डुतरु (द्रुम) । पु । धवहये । शीघ्रं
ग्रीह । रा. नि व ८ ।

पाण्डुनाग । पु । पुनागहये । श. र ।
श्वेतहस्तिनि । श्वेतसर्पे ।

पाण्डुपत्नी (पत्नी) (पुत्री) । स्त्री । १७
कायाम् । द्रुगूक बोध । रा. नि व ६ ।

पाण्डुपुच्छौ (द्रु) । पलाखी । पेश्राञ्ज ।

पाण्डुपुत्रा । स्त्री । ककटिकायाम् । वै निघ ।

पाण्डुप्रहारिणी । स्त्री । शिथुकीहये । वै
निघ ।

पाण्डुफलम् । स्त्री, पु । पटोले । रा. नि व ३ ।
तिलपटोले । भा. पू. र. भ. श. व ।

पाण्डुफला । स्त्री । विभिटाया । ह्री । रा. नि
व ५ । वम् कडुसन्दार । [व ५ ।

पाण्डुफली । स्त्री । पाण्डुफलायाम् । रा. नि

पाण्डुभूमि । स्त्री । पाण्डुवणस्यदि । रा. नि व २ ।

पाण्डुमत्स्य । पु । शृङ्गमत्स्ये । See मत्स्य ।

पाण्डुसृत् (सिका) । स्त्री । पाण्डुवण
सृत्तिकायाम् । रा. नि व २ । खटिकायाम् । शङ्गी ।
रा. नि व १२ ।

पाण्डुर । पुं । धवहये । शीघ्रं ग्रीह । रा
नि व ८ । धवलयावनाले । रा. नि व १६ । पाण्डु-
रोगे । श. र । कपोते । शृङ्गवर्णे । मण्डवकहये ।

शृङ्गखडिकायाम् । वकी । वै निघ । स्त्री । श्वेत
कुष्ठरोगे । धवन । हला ।

पाण्डुरङ्ग । पु । पट्टरङ्गे । शीघ्रं ग्रीह । रा. नि
व ८ । धवलयावनाले । रा. नि व १६ । पाण्डु-
रोगे । श. र । कपोते । शृङ्गवर्णे । मण्डवकहये ।

शृङ्गखडिकायाम् । वकी । वै निघ । स्त्री । श्वेत
कुष्ठरोगे । धवन । हला ।

पाण्डुरच्छद । पु । कीटकहये । प. स ।

पाण्डुरद्रुम । पु । कुटजहये । दू. फि. ग्रीह ।
रा. नि व ८ । तिका ।

पाण्डुरफली । स्त्री । खनामव्यातचये । म

पोटरफलमिति प्रसिद्ध । म मण्डवकहये । म

पाण्डुरफले । तत्पण्याया, —पाण्डु, धूसरा,

हलभोजका, भूरिपलितदा, पाण्डुफली । गुप्ता

—शीतला गीत्या वन्या पित्तघ्नो हन्या मृदाघातघ्नो
व । रा. नि व ५ ।

पाण्डुरा । स्त्री । माषपर्णाम् । गोवाणि ।
रा नि व १ । गुक्तयूधिकवृत्ते । कर्कटिकायाम् ।
वै निघ ।

पाण्डुरागः । पुं । दमनकवृत्ते । दना । रा
नि व १० ।

पाण्डुरागप्रियः । पुं । वक्रलवृत्ते । वै निघ ।

पाण्डुरेक्षुः । पुं । श्वेतो । रा नि व १४ ।

पाण्डुलोमशा (मा) । स्त्री । माषपर्णाम् ।
जटा र मा । [वैद्यकम् ।

पाण्डुशर्करा । स्त्री । तन्नामकरीगविशेषे ।

पाण्डुसूदनरसः । पुं । पाण्डुरीगघ्नरस
विशेषः । 'रस गन्ध मृत ताम् अयपालञ्च गुग्गुलम् ।
समाश्रमाज्यसमुक्त गुडिका कारयेन्मिताम् । एकैका
छादयेद्द्वय शोधपाण्डुपत्रतये । शीतलञ्च जल
चास्त्र वज्रयेत् पाण्डुसूदने ।' पारद गन्धक
कारितताम् जेपालजीज गुग्गुलु प्र समं । हृतेन
वटी कार्या । रसर । भेष ।

पातम् । स्त्री । हरिताले । रसा सरस प्र ।

पातनम् । स्त्री । जडांघ्रिचिह्नरूपे त्रिविधे
पारदनिष्काशनप्रकारे । प्रथमद्वये तत्तत्पथ्याय
पञ्च । शेषे पारदशब्द पञ्च ।

पातयन्त्रम् । स्त्री । पातनयन्त्रे । रसा स ।

पाता (षट्) । पुं । गन्धवती । वांरुहे । श च ।

पातालगरुडाक्षयः । पुं । पातालगरुडौ
लतायाम् । वै निघ ।

पातालगरुडी । स्त्री । तिकाखाव्याम् ।
तिरु नाडि । रसा स घ्नरसे । क्लिष्टिष्टवृत्ते ।
मिनिन्ना । हि जेलडा । तं दूसरतीगे ।
तत्पथ्याया, — वत्सादनी, सोमवल्ली, तिकाङ्गा,
मोचकाङ्गा, मोचकामिधा, तार्चि, सौपर्णी,
गारुडी, दीर्घकाण्डा, दृढकाण्डा, मन्दावला,
दीर्घवल्ली, दृढलता । गुष्ठा — "क्लिष्टिष्ट परं
हृथ कफघ्न पवनापह ।" भा पू १४ गु व ।
पातालगरुडौ इत्या पित्तदाहरकदीपविप्रदीपनी
रुष्या सलपंशो च । रा नि व १ । मद ।

पातालनृपति । पुं । शीपके । शीम ।
स की । भेष वा र वि दादशायसे । रसर ।

पातालयन्त्रम् । स्त्री । शिपजपाकाय यन्त्र
विशेषः । आतां ग यत्र । लघ्वर्थे यथा — जडमापकलि

वज्रिर्मध्ये तु रजसंघट्ट । पातालयन्त्रमेतत्ति
शोधयेत् सूतकादिकम् ।" रसयन्त्र ।

पातालवासिनी । स्त्री । नागवज्रायाम् । वै
निघ ।

पातिकः । पुं । (Gangetic porpoise)
शिथुमारे । उल्थोरु । श मा ।

पातितम् । स्त्री । शरीरोत्पतितसर्पौत्रये । वा
उ २६५ ।

पात्रम् (पात्रापात्रम्) । स्त्री । चाटक
परिमाणे । ६४ प । पप्र १४ । च वि १५ ।
शरीरे । भाष्ये । वै निघ ।

पात्रटः । वि । कृशाङ्गे । वै निघ । पुं । कर्प
टके । श र ।

पात्रटीरः । पुं । काके । श र । लौहकिंटे ।
क्रौञ्चपक्षिणि । वै निघ । कद्रुपक्षिणि । श र ।

पाथम् (स्) । स्त्री । वारिणि । ने । रा नि
व ४ । बालले । वांणा । भा म १४ रत्नश्री
ज्व चि । "मधुकमधूकपक्षकपाथ ।"

पाथिस् । स्त्री । लोचने । उषा । पु । समुद्रे ।

पाथोजम् (रुहम्) । स्त्री । कमले । अन्न ।
रा नि व १० ।

पाद । पुं । चरणे । रा नि व १८ । तदम्ली ।
रा नि व २ । चतुर्धागे । अम ।

पादगण्डि (गुडी) र । पुं । श्लोपदरीगे ।
आय्वेन्न गौद । तिका ।

पादचत्वरः । पुं । छाने । अश्वत्यवृत्ते । भेकते ।
ने ।

पादवधारणम् । स्त्री । उपानधारणे । कूटा
अत्रा । गुष्ठा — "पादरीगहर इत्थ रचोन्न
श्रीतिवहन । सुखप्रचारमौजस्य सदा पादवधार
णम् ॥" सु वि २४५ ।

पादवधारणम् । स्त्री । उपानधारणे । जटा ।

पाददारिका (री) । स्त्री । पादगतचदरीगे ।
आय्वेन्न उजा कणि द्रोश । लघ्वर्थे — परिक्रमण
शीलस्य बाधुरत्ययवृत्तयो । पादयो ऊरुते दारौ
सरुजा तलसन्निताम् ॥" सु नि १२५ ।

पाददाहः । पुं । पादरीगविशेषे । आं लां ।
लघ्वर्थे — "पादयो ऊरुते दाह पिताष्टवर्गद्विती-

निल । विशेषतय कमणात् पाददाह तसादि
त् ।" मा नि । सु बा व्या चि १५ । "वातरक्तस
न्धात् पाददाहे विशेषत । मसुरदिदले पित्ते
तशोतेन वारिषा । चरणी सेपेत् सम्यक्
पाददाहप्रणात्ये । नवनोतेन सवित्री वज्रिना
दिवापतो । सुच्यते चरणी चित्र परितापात्
दाहोत् ।" सग्रह ।

दप. । पु । दुमोत्पले । वै निघ । इत्ते ।
म ।

दपच्छा । स्त्री । बन्दाकक्षपे । रा नि व ५ ।

दपुष्पक । पु । भुमिचम्पकवृक्षे । वै निघ ।

दष्टम् । स्त्री । पाददृष्टभागे । ते च हे ।
३ शा ७५ ।

दुपेत्पुल्ल । पु । कणिकारवृक्षे ।

दप्रचालनम् । स्त्री । पादधावने । श्री ८५श्री ।
गुणा — "पादप्रचालन पादमलरोगग्रामपहम् ।
वक्षु प्रसादन वृष्य रक्षीन्न प्रीतिवदनम् ।"
तु चि २४५ ।

दमूलम् । स्त्री । चरणाधोभागे । हे च ।

दरोग । पु । पादगतरोगे, विषीपनख
कुल्लादौ । मु नि १३५ ।

दरोह(हि)ण । पु । बटवृक्षे । बटेगांश्च ।
रा नि व ११ ।

दरोहिणी । स्त्री । बन्दायाम् । वै निघ ।

दरोही (इन्) । पु । बटवृक्षे । वै निघ ।

दवल्लीकम् । स्त्री । श्रोतरोगे । रा नि
व २० ।

दविदारिका । स्त्री । अथस्य पादरोग
विशेषे । लघु— "पाणिजा विष्टिका यस्य दृश्यते
तौमवेदना । तस्य विद्याद्विपग् व्याधि घोरं
पादविदारिकाम् ।" ज २२८५ ।

दविरजा । स्त्री । अथपादुकायाम् । वै निघ ।

दद्वच । पु । मेघमद्ग्राम् । वै निघ ।

ददशलाका । स्त्री । शलाकावपादास्थनि ।
आयेश नलि । ते च हे । ३ शा ७५ ।

ददशाखा । स्त्री । पादाथे । श्री ८५श्री ।
वै निघ ।

ददशितजलम् । स्त्री । चतुर्धाशवशिते
पक्कजले । तद्वृष्य विदीपनाशितम् । रा नि व १४ ।

पादशुद्धा । स्त्री । मेघमद्ग्राम् । वै निघ ।
पादशोध । पु । पादगतशोके । श्री ८५श्री ।
यथा— "धनन्योपद्रवत शोध पादसमुत्थित ।
पुरुष इति गरीतु सुखजो दुःखजो हयम् ॥"
मा नि ।

पादसुप्तिः । स्त्री । पादस्थशयन्यता । श्री
अनाड २७श्री । वै निघ ।

पादस्कोट । पु । पादरोगविशेषे । पाद
स्कोटे । श्री ८५श्री ५०श्री । रा नि व २० ।
तत्पथाया, — विपादिका, स्फुटि । लघु—
"स्त्रिभ्यासाप्यमाप्य कण्डू रक्तफोहवा ।
कण्डूयनाहत चित्र स्कोट सारव्य नायते ।"
मु नि १३५ । पादगतक्षुद्रकुष्ठमेदे । लघु—
"कण्डूमती दाहजोपपन्ना विपादिका पादगतये
मेव ।" मु नि ५५ ।

पादहर्ष । पु । तत्रामकपादरोगविशेषे ।
श्री ८५श्री । लघु— "हृष्यते चरणी यस्य
भवतय प्रसुप्तौ । पादहर्षे स विनोय कफवात
प्रकीपज । पादहर्षे तु कतय कफवातहरी
विधि ॥" मु नि वा व्या चि १५ ।

पादहीनजलम् । स्त्री । चतुर्धाग्नि हीने
पक्कजले । वातजरीगमाते हितम् । रा नि व १४ ।

पादहीना । स्त्री । आकाशलतायाम् ।
आलोका लता । वै निघ ।

पादायम् । स्त्री । प्रपदे । "पादाय प्रपद
मतम् ।" रा नि व १८ ।

पादाभ्यङ्ग । पु । पादयोनिमर्दनी । "स्रोतसां
माद्वचर कफवातविनाशन । चानूनां पुटि
जननी स्रजावणवलप्रद ॥ निद्राकरी दीहसुख
स्वरूप पादरोगहा । पादलङ्घ्यदुक्ता च पादा
भ्यङ्ग प्रशस्यते ॥" लोड ।

पादिकन्द । पु । मालाकन्दे ।

पादिन (वर्ग) । पु । कुम्भीरादिजलजन्तु । ते
च कुम्भीरजर्मेनकनोधासकरशटरशिष्टमारोदय ।
"कुम्भीरकटककटककटकशिष्टानामप्रसृतय
पादिन ।" सु ४६५ । एतेषां मांसगुणा —
"पादिनीषि ये ते तु सीधान्जानां दुष्टे ममा ॥"

पादुका । स्त्री । अथतत्पादनाय । इज्ज ।
तशरणगुणा — "दधानद्वारपदमेदं मया ।

पादूः । स्त्री । पादुकायाम् । अम ।

पादोत्पलः । पु । द्रुमीत्पलवृक्षे । वै निघ ।

पादु । पु । पादे । श्री । जटा ।

पाद्यम् । स्त्री । जले ।

पानम् । स्त्री । पीतो, द्रवद्रव्यगलाध करण व्यापारे । रा नि व २० । प्राश्वस्तुमात्रे । भाजने । मे । पु । नि शसि । हे च । शौण्डिके । जटा ।

पानकम् । स्त्री । मखाण्डिकादिमिष्टद्रव्यकृत पानीये । परिमितशर्करानिम्ब रसयुक्ते अन्यविधास्त रसयुक्ते वा पक्करसे । श्रीनो, भवत् ९ । गुणा— “अमृच्छृट्कृतमह्य पानकं प्रीणनं गुरु । विष्टभि मूत्रल हृद्यं पिष्यन्न शीतलं तथा ॥” वा सू ।

पानकर्परः । पु । खनामज्जातवृक्षे । श्रीन- रश्नु । वै निघ ।

पानकी । स्त्री । पाण्डुरोगभेदे । लक्ष्ण— “सन्तापे भिन्नवर्चस्त वदिरन्त्य शीतता । पाण्डुता नेत्रयोर्धस्य पानकीलक्ष्णं भवेत् ॥” सा नि ।

पानगोष्ठिका । स्त्री । सुरापानालये । अम ।

पानपात्रम् । स्त्री । सुरापानपात्रे । अम ।

पानवणिकः । पु । शौण्डिके । हे च ।

पानभाजनम् । स्त्री । सुरापानपात्रे । त्रिका ।

पानमात्रा । स्त्री । सुरापाने प्रशस्तमात्रायाम् । यथा— “यावन्न चलते दृष्टि यावन्न क्षीभते मन । पानमात्रा परा तावत् विपरीता विधीपमा ॥” शौनक ।

पानविभ्रमः । पु । मदालयभेदे । लक्ष्ण— “द्विजानतोदकफसखवकण्डूधूमसूक्ष्मावमिज्वरशिरी रजमप्रदाहः । हेप सुराद्रिभ्रमतेजसि तेपु तेपु त पानविभ्रमस्तुश्लेष्मिलेन धीरा ॥” सा नि ।

पानसम् । स्त्री । पासमये । कौण्टिलेन त्र पान । जटा ।

पानाजीर्णः । पु । तन्नाशनकरीगभेदे । लक्ष्णं यथा— “आद्यानसुपमयशोद्विरेण विदाह पाने लक्ष्मीसुपगच्छति खचणानि । अत्र्यामि तच्च भियजा सुविनिद्रितानि पित्तप्रकीपशनितानि च कारयानि ॥” सा नि ।

पानात्ययः । पु । मदालये रोगे । तस्य निदानम्—मदालयशब्दे गत्यम् ।

पानिलम् । स्त्री । पानपात्रे । श च ।

पानीयम् । स्त्री । जले । रा नि व ४ । See जलम् । पानके । श्रीना । अक्षिकापानीयं पित्त वमिहरे । मधुरदाडिमज प्रतिश्यायकासघ्न । अम दाडिमजं जठरविकारे धारकं सुधावर्धकं । निम्बजं हृदि ज्वरास पित्त ज्वरहरे । सर्वाहार पाचके च । नागरज्जपानीयं पित्तकासहरे च । पाकराज ।

पानीयकुकुटः । पु । जलकुकुटे । डाक् । वै निघ । [निघ ।

पानीयचूर्णिका । स्त्री । बालुकायाम् । वै पानीयतण्डुलम् (ली) । स्त्री, स्त्री । कष्ट शके । कौण्डा दाग । वै निघ । [हे च ।

पानीयनकुलः । पु । जलविहानि । उद्विजान ।

पानीयपृष्ठजः । पु, स्त्री । ऊर्ध्वकीयम् । टोका श्रीना । प सु । र सा ।

पानीयफलम् । स्त्री । मखात्रे । श्रीनफला । नि मखाना । भा मि ।

पानोयभक्तवटिका । स्त्री । यदृष्टविकारे रस । अमभय शुद्धमण्डुर विडङ्ग प्र १ प चय विकट फलत्रय कैशराजमूल दन्तीमूलं सुप्ता पिप्पलीमूलं चित्तकमूलं घण्टाकर्णमूलं (घण्टेभृगु) मानमूलम् श्रीलमूलं यक्षतृणमूलं गृध्रावर्णमूलं विट्मूलं पुनर्नवामूलं प्र २ ती पारद ॥० ती गंध ॥० ती आर्द्रकरसेन मद्या । रुच्यहान्ते (पथीदस्थाने यमानी, तथा सूर्यावर्णपुनर्नवयो रचरणम्) एषामेकेकशोधितानां प्र २ ती रस गन्धकयो प्र ४ माया जनेन (सतान्ते आर्द्रक रसेन) सम्पिष्य सापमिता वटो कार्या ।

पानीयमूलकम् । स्त्री । सीमराजबीजे । श च । [नि व ४ ।

पानीयवर्णिका । स्त्री । बालुकायाम् । रा पानोयशारः । पु । पानीयकन्दभेदे । श्रीना कटु । उत् पाण्डिहार । प सु ।

पानोयशाला (लिका) । स्त्री । उदक शालायाम् । धलद्वय । अम । वै निघ ।

पानोयशिरौपिका । स्त्री । जलशिरौपि । वै निघ ।

पानीयाभा (श्रा) । स्त्री । वनपायाम् । ऊनू । रा नि व ८ ।

नीयामलकम् । ली । (Flacourtia
cataphracta) खनामख्यातवृक्षे । शोभि
अमना । रसा । हिं मानि अम्वरा । तें
माघोमल्लकसु । गुणा—तिदोषघ्न ज्वरघ्न च ।
भा ५ चक्षु स्वादु मलवईक विदोषज्वरघ्न
मुखशोधनच । राज ।

नीयान्ता । स्त्री । बन्वजादये ।

नीयालु । पु । कन्दशकै । बनावली । वै
निघ । तत्पथ्याया,—जलालु, चुपानु,
बालुक । गुणी—विदोष नाशित्व सन्तपण
कारित्वच ।

पाप । पु । मापपणाम् । नावांथि । वै निघ ।
पापकर्मणि, चदतादानादौ । तत्र दशविध यथा
—“चदन्तेऽसुपादान हिंसा चैवाभिधानत ।
परदारोपसेवा च काविक विविध भतम् ॥
पातुष्यमृतत्वच पेयुष्यचापि सव्यश । असमृद्ध
प्रलापच वाद्यय स्वाज्ञतुर्विध ॥ परदव्येष्वभिधान
मनसानिष्टचिन्तन । वितथाभिनिवेशश्च विविध
मानस व्यूतम् ॥” च द दिनचर्या ।

पापघ्न । पु । तिले । रानिव १६ ।

पापघ्नी । स्त्री । तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

पापचेलिकम् (का) (ली) (चैला) ।
ली, स्त्री । पाठायाम् । आकृन्ति भूत । पसु ।
रानिव ६ । भेष । च चि ३५ ।

पापनाशिनो । स्त्री । शमीवृक्षे । रानिव ८ ।
कणतुलसीवृक्षे । वै निघ । [विका ।

पापरोग । पु । मसरिकायाम् । वगुल्लोत्रां ।

पापशमनो । स्त्री । शमीवृक्षे । रानिव ८ ।

पापोदकम् । स्त्री । विष्टाकृमिकोटादिपुक्त
जले । अति । See जलम् ।

पाप्मा । पु । प्ले । रसरज्ज्वचि बाडवरसे ।

पामघ्न । पु । गन्धकै । रसा । [च ६ ।

पामघ्नी । स्त्री । कटुका । कटुकौ । रानि

पामन । वि । कच्छरागिणि । शृंगो । अम ।

पामनू । स्त्री । पामरीने । श्रीछा । अम ।

पामरीदारा । स्त्री । गुडूच्याम् । शच ।

पामा (न) । स्त्री । चद्रकुष्ठरोगविशेषे ।

पामाग्रां, श्रीछा । लघुपण्—“गूच्या वाद्या

सावयव प्रदाहा पामेत्युक्ता पिडका
कण्डुमत्य ॥” मानि । सुनि १३५ ।

पामाघ्न । पु । गन्धकै ।

पामाघ्नी । स्त्री । कटुकायाम् ।

पामारि' । पु । गन्धकै । ई च । रसा स ।

पाय(व्य)म् । स्त्री । जले । विश । परिमाणे ।
अम । पाने । छाया ।

पायना । स्त्री । शलधाराया मृदुमज्जतोष्णी
करणप्रक्रियायाम् । ऐत्नोना । सा च चारीदक
तैलनिमज्जनभेदेन विधा । तत्र चारपायित
शल्यादिच्छेदने । छदकपायित मांसादिपाटने ।
तैलपायित शिराव्यधनादौ च । सु ५८५ ।

पायस' । पु, स्त्री । पयसिद्वयवाचाम् ।
श्रुतमात्र । पसु । पायसपाकप्रकारगुणा यथा—
“अतस्तस्य लो धौत परिभृष्टी द्रुतम च । खण्ड
युक्तेन दुग्धेन पाचित पायसी भवेत् ॥” पुराणम् ।
श्रीवासे । तार्जिष । अम ।

पायु । पु । गुदे, मलहारि । रानिव १८ । स
गन्धशिशो सप्तमे मासि भवति । सुखबोध ।

पाय्यम् । स्त्री । जले ।

पार' । पु । पारदे । चटी सा ।

पारक् (ज्) । पु । सुवर्णे । छाया ।

पारटीट । पु । प्रक्षरे । विका ।

पारण । पु । मेघे ।

पारत । पु । पारदे । ई च ।

पारतन्त्रयम् । स्त्री । पराधीनतायाम् । मानि ।

पारद । पु । (Hydragryum) खनाम
ख्यातखनिजतरलधातुविशेषे । शोभा । तत
पथ्याया,—रसराज रसनाय महारस रस
महातेज रसलेह रसोत्तम सुतराट चपल
जैव शिवबीज शिव अमृत रसेन्द्र लोकेश
दुर्दैर प्रसु रुद्रज हरतेज रसधातु अचिन्तज
अविषज खेचर अमर दीप्त शत्रुनाशक
सुत स्कन्द स्कन्दाशक देव दिव्यरस रसायन
श्रेष्ठ यशोद सुतक सिद्धधातु पारत हरबीज
रजमल मूर्ति पार शिवालय शिवबीज्य ।
स अन्तर्गालो वाष्पोच्चल औषधयोग्य श्रेष्ठय ।
“असाध्यैषि दातव्यो रसोऽयं श्रेष्ठ सद्यते ॥”
रसा म । केवम पारदमिदीपघ्न प्रधानतो

बलदय । द्रव्यान्तरमिश्रितश्च स सर्वरोगघ्नी
बलदायुष्यश्च । रोगमोचकत्वात्पारद उच्यते ।
तद्गच्छ—“अन्त मुनीन्धो बहिरुज्ज्वलो यो मध्याह्न
सूत्रप्रतिमप्रकाश । शक्तोऽयं धूम परिपाण्डुरश्च
चिधो न योन्ती रसकमसिद्धी ॥ रसदोष यथा—
“नागो बद्धो मलो बद्धिश्चाश्च यश्च विष गिरि ।
असत्ताग्रिर्महादोषा निम्नगत् पारदे स्थिता ॥
इति । दोषहीनो यदा सूतखदा सृणुज्वरापह ।
शुद्धोऽयमस्य साक्षात् दोषयुक्ती रसो विषम् ॥”
रसा स । “शिवाङ्गात् प्रच्युत रेत पतित धरणी
तले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्लमच्छमभश्च तत् ।”
पारदभक्ष्य चतुर्धा कृण्वन्तेपीतरक्तमेदात् । तेषु
रक्तभक्ष्य रससिन्दुर, कृण्वन्तः कज्जलिय प्रधानतो
व्यवहार्य, शुद्धोऽयम् । “सिक्खमेदेन विन्येय
शिववीर्ये चतुर्विधम् । अत रक्त तथा पीत कृण्व
तेषु भवेत् प्रमात् । अत शल रुजा नाशे
रक्त किल रसायनम् । धातुनादं च तत् शीत
खेगती कृण्वन्मेव च ॥” गुण — “योगवाही
महाशय सदा दृष्टिबलप्रद । सन्ध्यामयहर-प्रोक्तो
विशेषात् सज्जगुठगुत् । संस्कारहीन खलु सतराज
य सेवते यस्य करोति बाधाम् । देहस्य नाश
विदधाति नन रुष्टाय रोगान् जनयेन्नराणाम् ॥”
भा प्ररभधो व । धान्यान्नेन पतदभावे अत्यगा
रणात्तन वा रस खेदेयत् । द्वितीय यथा—विकट
खण्डराजिकारजगीविकलादेकमहायलानागमला
नेघमादुपुननवामेधयुक्तीचित्रकाणि सममानानि,
समकानि व्यस्तानि वा पूजाखेनेव पिदा तेन
कल्हेनादुलमात्र वस्त्रमात्रिय तन्मध्ये रूत दत्वा
बद्धा च दिनतय दोलायन्तेव काष्ठिके पचेत् ।
इति खेद । रसमदनम्—इदकाचूर्णचूणाभ्यामादो
मय । तयोदधा गुडेन सिम्बुत्वारजिकारदृष्टी
रस्य ॥ अथवा शक्तीकुमारिकाचिककटस्यव
साधितं कपायैमय । “रक्तकानिग्राधमसारो-
चामप्रागुमिके । अन्वीररवयुक्तेर्गमदोषोपुत्त
ये । र चि ३५ । “त्रिकलाकन्याकातोये विपदोपी
प्रमानये ।” अथ मूर्च्छना—“यूदकमिफलावभ्या
कण्टे दृष्टादयान्तिते । चिद्रकोणीशिशार
कन्याकककटये । सूते कृतेन युधेय वाराक्तमभि
मदयत् । इत्य सन्धुस्ति मूत्राग्रेत् सतापि यक्षु
कम् ॥” इति । “अपामाग्रेन् कोजानां गुपापुन
प्रकल्पयेत् । तन्मृष्टे चित्तं मातममादुलममि
तम् । दोषपुष्पीममगानि शिष्टमृष्टादिदद ॥
एनचून्मथदोद दत्ता गुनी प्रदीयो । तदो

स्यापयेकमक् सृणुपासपुटे पचेत् । एवमेकपुटेनैव
सूतक भक्षतां ब्रजेत् ॥” इति सूतमय । भा ।
एतन्साधकानि जनविश्वकर्माणि भवन्ति, तद्वया
—खेदम मदनं मूर्च्छनीत्यापन पातन बोधन नियम
दोषनानुवासनगगनादियासप्रसाधचारणमंदुतिवा
ह्यदुतियोगजारणरक्षनसारणक्तागणवेषभक्षणाणि ।
जठपातनाधपातने पथ्याये द्रष्टव्ये “घटे
रस विनिचिप्य सजल घटमन्यकम् । तिर्यक्षु खे
दय क्त्वा तन्मुख रोधयेत् सुधी । रसाधी
ज्वालयेदग्नि यावत् सूतो जले विभेत् । निष्क
पातनमित्युक्तम् ॥” इति तिर्यक्पातनम् ।
“लवणेनाम्नपिष्टेन इष्टिकान्तगत रस । आका
द्याम्नजल किञ्चित् चिदा सावेण रोधयेत् । ऊर्ध्व
खण्डपुटो देयो लज्जशो भवेद्रस ॥” इति बोध
नम् । “सर्पांघो चिचिका कन्या टन्त्रिककथा
म्यभि । दिन सखेदित सूतो त्रियमात् स्थिरतो
ब्रजेत् ॥” इति नियमन । “कामोस पञ्चलवप
राजिकामरिचानि च । हिशियुवीजमेकच टङ्गेन
समन्वितम् । आलोच्य काष्ठिके दोलायन्ते
पाकाद्दिनेस्त्रिभि । दोषन जायते सत्यम्
सूतराज्य कारण ॥” इति दोषनम् । “दोषित
रसराज्यु कम्बीररससमुत्तम् । दिनेक धारयेदग्नि
स्थायि वासितो भवेत् ॥” इत्यनुवासनम् ॥
रसजारणादि पातनमात्मन्यतिरेकेण घनहेमादि
यासपूज्यक पुत्रावभ्यापनत्वम् । कारण । रचि
३५ । आरितरसगुणा—“शुद्धमभेयु कीर्णेषु
शुक्लाच्छतगुणाधिक । पङ्गुणे गन्धके औषो
रसो भवति रोगहर । तस्माच्छतगुणो व्योमसर्प
कीर्णेषु तस्यने । ताण्ड्यपरतालादिसर्प कीर्ण
गुणवद् । छिन्नि कीर्णे सङ्केकगुणसङ्गप्रदायक ॥”
इति । अथ यासयोगवरस—मूर्च्छनीत्यापनपुष्प
मलिगोष्पिष्टिकोदितो रस खेदेऽत्यन्तपुष्पिणी
घनहमवधादि त्वरितमेव यस्मि । इति । मूर्च्छना
यथा—व्यवहारिकतोषकप्रमाणमापि परिशुद्धी
रसो मूर्च्छयितव्य । मूर्च्छनाप्रकारस्तु चत्वारि ।
तत्र षड्गुणमन्त्रकारणप्रक्रिया साधीयते ।
रसगुणमन्त्रकारण विनायं न ज्ञत् रुजादरचमी
रसिद्र । न जलदकलपीतपाकहीन सुप्रति
रसायनतामिति प्रसिद्धि ॥ तन्निमित्तय चिद्रका
मन्त्रय कथ्यन् । यथा—निर्वधनिदोदित
मध्वरावादि परिनिमामतिकठि काचघटीमये
वत्यनाचप्रकार रसगमिपोमषकस्य मृष्टुनि प्रमा
चित्तिष्टायात्मन्यप्यामिकाधामारोच्य परितम्

विष्णुलिमिनेन निरन्तरालोत्तरपुरसं सिक
तामिरापूथ यद्गमानक आरोपणोयम् । कसतय
विचतुरापि पञ्च वापि वासुरापि ध्वजनज्वालय
पञ्चोयमित्येक यन्त्रम् । रचि ३५ । रसमय
मावा—“गुप्तामात्र रस द्वि हेमनौरेणु भवेत् ।
हेगुप्ते तारजोर्ध्व रविजोर्ध्व च त्रयम् ।
श्रीधामकान्तमात्रेका प्रायोभावेति कौत्तता ।”
रचि । (आभ्यन्तरिकप्रयोगे)—परिवक्तक
खालानि सारक रजोनि सारक पित्तनि सारक
घमासारक मूलकारक विरेचक अवसादक
शोषक प्रदाहनाशक । (वाह्यप्रयोगे)—परिवक्तक
खालानि सारक शोषक पचानिवारक प्रत्यु
यतासाधक दाहनाशक ।

पारदबन्धनम् । स्त्री । सारजोडे । वैनिघ ।

पारिवेते । पुं । कपोतपक्षिणि ।

पारशवम् । स्त्री । लोहे । वैनिघ ।

पारस्वय । स्त्री । सुवर्ण । वैनिघ ।

पारसीकयमानो । स्त्री । तद्देशीयमानो
विशिष्ट, खोरासानोयमानो । किरमानो श्रीमा
इति मझराश्रयो । सि यो च द क्रमि वि । गुप्ता
— पारसीकयमानो तु यमानोसङ्गो गुप्ते ।
विशेषात्पाचनी रक्षा साहस्यो मादिनी गुरु ॥
भा । “पारसीकयमानो तु तिभीया कटुचोपया ।
अग्निदोतिकरो ह्य्या लघो चैव प्रकौत्तित ।
विदोषाशीर्षक्रमितुच्छामस्य च नाशनी ॥” वै
निघ ।

पारसीकवचा । स्त्री । अंतश्चायाम् खोरा
सानोवचायाम् । वै० उ० व० । गुप्ता—“हेम
व्युदिता तदत् वातं हन्ति विप्रपत ।” भा ।

पारसोक्ताश्व । पुं । तद्देशजघोटके ।

पारापत । पुं । कपोते । अटोर ।

पारासुक । पुं । प्रसरे । भर ।

पारावतम् । स्त्री । परुषकफले । पुरुष फल ।
प्रेमश्री फल । गुप्ता—“पारावत सुमधुर रस्य
मलयप्रिवातुम् ।” सुसू ४६५ । “द्विविध शीत
सुषुप्त मधुरसास्वनिव च । गुरु पारावत ज्ञेय
महत्त्वप्रिमाश्रयम् ॥” चसू २०५ ।

पारावत । पुं । कपोतजातिभेदे । गृहकपोते ।
प्राग्भद्रा । तै पारुषापिष्ट । तत्पथ्याया, —मित्र
कण्ड पारवत घग्निव दैत्यकण्ड कपोत र०

लोचन कलध्वनि पारापत कलरव अरुण
लोचन गदन काङ्कुरव कामी रत्नेषण महन
सोहन वार्धिलासी, कङ्कुरव गृहकपोत ।
तन्मासिगुप्ता—त्रिंश मधुर गुरु शीतल रापित
दाहघ्न वन्यच । रानि व १० । विपाके मधुर
गुरु च । सुसू ४६५ । “तथा पारावतो ज्ञेयो
वातश्लेष्मकरो गुरु ।” अति २१५ । See
कपोत । परुषकहृत् । चसू २०५ । लोहे ।
नोलाञ्जने । सारास्वे । वैनिघ । वृषविशेष ।
प्रेमश्री । सुसू ४६५ । तिदुकी । आब्लुष,
कन्द । मे । म । मल्लिसर्पविशेषे । सुकल्प
-४५ । [४६५ ।

पारावतक । पुं । ब्रह्मिष्ठान्विगुप्ते । सुसू

पारावतकलिका । स्त्री । महाज्योतिषमती
लतायाम् । वड वताकट्टेकी । वैनिघ ।

पारावतपदी । स्त्री । ज्योतिषमतीलतायाम् ।
वताकट्टेकी । रसा । काकजडाया । रानि व १५

पारावतशलत् । स्त्री । कपोतविहायाम् ।
प्राग्भद्रा । गुप्ता—दधितरङ्गरीधकम् । वा
चि २५ ।

पारावताङ्घ्रि । स्त्री । ज्योतिषमतीलतायाम् ।
वताकट्टेकी । वा उ० छे । पसु । रसासा ।
महाज्योतिषमतीलतायाम् । रानि व ३ । काक
जडाया । रानि व ४ ।

पारावताङ्घ्रिपिच्छ । पुं । बन्दीयपारावते ।
वोद्गमिनी प्राग्भद्रा । रानि व १८ ।

पारावती । स्त्री । सुवलीक्षने । मे ।

पारावर । पुं । मृधामण्डले । वैनिघ ।

पारि । स्त्री । सुरापानपात्रे । निष्का ।

पारिगर्भिक । पुं । कपोते । परिगर्भिक
रोगे । वैनिघ ।

पारिजात । पुं । पारिभद्रकहृत् । पानठ
भान्ति । रानि व ८ । रसासु चि ११५ ।

पारिजातक । पुं । अंतजवाभेदे । गान्धा
क्षवा । पसु । रीक्षितकहृत् । निम्बहृत् । सुर
तरो । वैनिघ । कण्डकपारिजाते । पारिच्छ
शाह । सुचि ११५ ।

पारिजाता । स्त्री । तेलोवचा । तेलवद ।
वैनिघ ।

स भला भेटिनो गुर ॥ विट्ठिनो सदशसपित्त
रक्त कफापहा ॥” भा पु १ भग्ना व । कफपित्त
वासविवन्धनी रक्षा च । राज । कुन्दुरखीटो ।
अम ।

पालङ्कः (ङ्कर') । पु । स्त्री । (Beta bengo-
lensis) A sort of Beet root स्वनाम
ख्यातपत्रशाके । पालक्यशाक इति दाक्षिणात्यभाषा ।
पान्श शीक । हि पलकौ । पाल शाक इति
चित्रकूटे प्रसिद्धम् । गुणा—द्रव्यत् कटुक सधुर
पथ शीतल रक्तपित्तघ्न वाहि सन्तपणम् ।
रा नि व ७ । गलकीरुचे । दानिपक्षिणि । वाञ्छ
प्रांशौ । मे ।

पालङ्गी । स्त्री । कुदुरी । दूदुरकथोति ।
चटोभ । उपोदिकायाम् । भूँहे । पालङ्गे ।
पान्श शीक ।

पालघ्नः (घ्न.) । पु । छद्माके । छाता,
कौण्डक । अम । बलवणे, छाताविच्छेने । शर ।

पालनम् । स्त्री । नवप्रगृह्णाया गो दुग्धे ।
गौडला दूध । अच ।

पालनिका (ल[लि]नो) । स्त्री । तायमा
न्यायाम् । वनी बत्ता । रा नि ७५ । वा चि १५ ।

पालाशम् । स्त्री । तेजपत्रे । रा नि व ६ ।

पालाशौ । स्त्री । चीरौरुचे । रमा ।

पालासः । पु । पलासइचे । वै निघ ।

पालिहिर' । पु । गण्डलिसपभेदे । वीरानाग
विशेष । सु कल्प ४५ ।

पालि (ली) । स्त्री । कर्णलतायामि । मे ।
जनीकायाम् । कपित्थभीजने । इ च । कणरीग
विशेष । कौण्डेन प्रांतांन वीराना । पालो
पक्षविधा । “परिपाटलवीत्यात उरान्यो दुख
वदन । पक्षम परिलिखी च कणपाल्या गदा
भूता ॥” तेषां दुखणानि तत्तत्तद्व्यापि सव्यापि ।
चिक्षिणा—अथत्र परिपेक्ष प्रदेह रक्तगोचणानि ।
(ली) गन्धयुक्तलियाम् । हारा । पक्षपाय ।
विषयइचे । वै निघ । परिमासभेदे । पालि ।
रिका । प्रत्यपरिमाये । इ च । आलया ।
अम । “यवमायमथो पाली”

पालिका । स्त्री । पाल्याम् । अच ।

पालिधा । स्त्री । पालिधइये । (अममज्जहस) ।

पालिन्दः । पु । कुन्दुरखीटो, सतकी
निशारे । वै निघ ।

पालिन्दा (न्दि, न्दी) (न्दा, न्धि, न्धी) ।
स्त्री । श्यामालतायाम् । पमु । चरु ४४ ।
कृष्णविहति । अम । सु कल्प १५ । कुन्दुरखीटो
रा नि व १२ । अम । भाग्याम् । वामिनइति ।
श्रितापराजितायाम् । तायमाणांलतायाम् । वनी
बत्ता । वै निघ । मालविकाविहतायाम् । वा उ
२८८ । कारवेत्तरा । यत्रा । सु चि १०५ ।
पालि(लो)शोप । पु । कर्णरीगविशेषे ।
लक्षण—“शिराग्य कुचते वायु पालीशोष
तदाह्वयम् ।” वा उ १०५ ।

पालीकुटः । पु । चितकइचे । वै निघ ।

पालेवत' । पु । द्वीपान्तरखञ्जुरीरुचे । वै निघ ।

पावकः । पु । रक्तचित्रके । चित्रके । रा नि
व ६ । मे । वै निघ २ भज्ज चि । गुह्याङ्गने । स्य
कान्तमणौ । अ निघ । कुतुम्भइचे । रा नि व ४ ।
अग्रिमस्यइचे । भग्नतकइचे । विद्वन्ने । सदाचारि ।
मे । वैद्युताग्रौ ।

पावकमणिः । पु । सूर्यकान्तमणौ । वै निघ ।

पावकमन्थनः । पु । अग्रिमस्यचुपे । वै निघ ।

पावकारणि । पु । अग्रिमस्यचुपे । पमु ।

पावकाह्व । पु । अग्रिमस्ये । वै निघ ।

पावकोष्मा (रु) । पु । सूर्यकान्तमणौ । वै
निघ ।

पावनम् । स्त्री । कुट्टीपत्रे । दूङ्ग । रा नि व १३
वद्राये । रा नि व ११ । जले । मे । चन्दने ।
वै निघ । गोमये । अ च । पुं । चित्रके । सिद्धके ।
मिलानिग । विश । पीतमृदुराजे । रा नि व ४ ।
अङ्गे । वै निघ ।

पावनध्वनि । पु । शङ्गे । रा नि व ८ ।

पावनी । स्त्री । तुलसीइचे । रा नि व १० ।
हरीतक्याम् । विश । गोरोचनायाम् । नाम
वज्रीलतायाम् । व निघ ।

पायशानि । पुं । सूक्ष्मालो । गद धान ।

पायास । पुं । चटपचये । वै निघ ।

पाश । पु । कडे । जाम्बे । द्विका । अक्षभेदे ।

पाशवपालनम् । स्त्री । पाशे । अच ।

शो (इन्) । पु । वरुणहवे । अम । रसर
उद चि वङ्गिमन्त्रातकरसे ।

शुपत (क) । पु । श्वेतरक्तवक्त्रपुष्पहवे ।
रा नि व ५ । मी । अगतिपुष्पहवे । पसु । रा
नि व १० । महावकुलहवे । वै निघ ।

श्यात्याकरसम्भवम् । स्त्री । शाश्वरलवणे ।
रसा । तत्पथ्याया, —रौमक रामलवणम् ।

श्याण' । पु । गन्धके । पसु । करज्योडि
पापाणभेदे । वै निघ २५ असाचि धातव्यादि
भेदके । च द अ क चि । प्रसारे । अम ।

श्याणकदली । स्त्री । कदलीभेदे । कर्ण-
कदली । वै निघ ।

श्याणकुट्ट(न्द)क । पु । पापाणभेदके ।
श्रीध्वरूपा । वै निघ ।

श्याणगदम् । पु । हनुसस्त्रिजलदरीगे ।
शीलुं । निदानलवणे — "वातश्लेष्मसङ्गत
श्लेष्मसङ्गतसन्निज । स्थिरी मन्दरुज स्निग्धो ज्ञेय
पापाणगदम् ॥" सानि । भा म ४५ । "हनुसस्यो
सङ्गत श्रीफमल्यरुज स्थिर । पापाणगदम
विद्यात् बलासपवनात्मकम् ॥" सु नि १३५ ।

श्याणगैरिकम् । स्त्री । गिरिभक्तिकाशम् ।
शिविमांसे । वै निघ ।

श्याणजतु । स्त्री । शिलाजतुनि । भैष
श्रीयचि रसायनपुंरे ।

श्याणभित् । पु । पापाणभेदे । श्रीध्वरूपा ।
रसा । कुलये । (एरुससके) । करज्योडि
पापाणभेदे । वै निघ ।

श्याणभेद (क) (न) (दी (इन्) ।
पु । (Coleus amboinicus Syn Coleus
aromaticus) खनामन्त्रातङ्गचुपे । पाथर
चुनीति लोके । च मू ४५ । श्रीध्वरूपा,
हिमश्रीध्वर । हि पाथरचुर, लोहाचूर । म क
पापाणभेदि । तै पित्तिकेद्रु । तत्पथ्याया, —अम
भेद अमभित् अमस्र शोलाभेद अमभेदक
अता उपलभेदी उपलभित् शिलाभज नगभित् ।
सा विधा वटपत्रौशिलावन्कपुट्रभेदेन । सा गुपा
—मधुर तिक्त मेहघ्न लङ्घनाहमूलकश्च शीतल
अमरौघघ्न । रा नि व ५ । "अमभेदी हिमसिक्त
कषायो वसिष्ठीयज । भेदनी हनि शीघ्रां

गुल्फकश्चास्रहृत्तुज । योनिरोगान् प्रमेहाय
श्रीहृत्तुलत्रयानि च ॥" भा पू १५५ व । आसहर
सञ्चितश्चापि चपकारे चाक्षेपके हित वातशान्ति
करय । अवशिष्टयोगुणा खसपथ्याये सग्यम् ।

पापाणरोगः । पु । अमरौरोगे । च द
अम चि ।

पापाणवज्जकरस' । पु । अमस्यधिकारे
रस । पारद १५ गन्धक २५ श्वेतपुनर्नवारसे
दिन मर्दयित्वा भूवरयन्त्रे पचेत् । चङ्कृत्य श्लेष्म
घूषयेत् । तुल्येन पापाणभेदचूर्णेन यथाश्ल
मावा देया । रसर ।

पापाणविषम् । स्त्री । दादमीचभेदे ।
दादमूक । पसु ।

पापाणसम्भववल्ली । स्त्री । प्रवाल । (श्रीवाल ।
वै निघ ।

पापाणान्तकः । पु । अमनकहवे । आपटा
इति लोके । रा नि व ८ ।

पापाणी । स्त्री । परिमाणवीधव पापाणल्लहे ।
वाटिशंखा ।

पाप्पाड (त) । पु । ब्रह्मदाहवे । श्रीध्व-
श्रीध्वल । श च ।

पिक । पु । कीकिले । स्त्री । कीकिलायाम् ।
कीकिलि शीथी । अम ।

पिकदेव } पु । आमहवे । वै निघ ।
पिकप्रिय }

पिकप्रिया । स्त्री । महाजम्बूहवे । रा नि व
११ । कीकिलायाम् ।

पिकबन्धु । पु । आमहवे । पिका ।

पिकभक्षका (च्या) । स्त्री । भूमिजम्बूहवे ।
दन खान । रा नि व ११ ।

पिकमहोत्सव । पु । आमहवे । वै निघ ।

पिकराग । पु । आमहवे । रा नि व ११ ।

पिकवक्षभ । पु । आमहवे । भा ।

पिकाङ्ग । पु । वातरूपविधि । श च ।

पिकानन्द । पु । वषशकादि ।

पिकाक्ष' । पु । कीकिलाये । रूनिर्वाङ्गा ।
रा नि व ११ । रोचनीवमन्ती । श च ।

पिकी । स्त्री । कीकिलायाम् ।

पिकुरसः । पुं । मद्ये । वै निघ ।

पिकेक्षणा । स्त्री । कीकिनाक्षसुपे । दूष्ण-
थां । रा नि व ४ ।

पिकः । पु । कर्मोते । श मा ।

पिङ्गम् । स्त्री । शीषविपत्ति । वै निघ । बालके ।
वाला । हरिताले । पुं । वनमूषिके । रा नि व
१०।११।१२ । ति । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गवापिशा । स्त्री । तेलपायिकाया । तेल-
पायिका । इ च ।

पिङ्गचक्षुः । पुं । कुम्भीरे । इ च ।

पिङ्गभासः । पु । गोधिरकजातिभृद् । सु कल्प
८५ । See कौट । [रा नि व ७ ।

पिङ्ग(ल)मूलम् । स्त्री । गज्जरे । शांख्य ।

पिङ्गलम् । स्त्री । रीती । पिठल । रा नि व
१२ । हरिताले । पु । नकुल । स्यावरविपमेद ।
इ च । पेषके । दूष्टेरे पौष्टा । रा नि व १८ ।
उशीरे । रासायाम् । वै निघ । मण्डलिसर्प
विशये । सु कल्प ४५ । वानरे । तिका ।
अग्नी । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गलनामकः । पु । शिलारसे । वै निघ ।

पिङ्गललोहम् । स्त्री । रीती । पिठल । रा
नि व १२ ।

पिङ्गलसारे । स्त्री । हरिताले ।

पिङ्गला । स्त्री । शिशपाह्वे । शिशु शीह ।
र मा । गोरीचनयायाम् । रा नि व १२ । नकुल
१४५ । राजरीतो । पिठलविशेष । रा नि व
१३ । ज्योतिषतौलयायाम् । वै निघ । निविष
जलोकायाम् । सु स १३५ । पविमेद । पिङ्गला
पांथी । रा नि व १८ । कषिकायाम् । नाडी
विशेष । इ च । सा च दक्षिणाष्टार्ध स्या धनुवक्त्रा
दक्षिणामान्न गता । (सारदातिलके) । "पिङ्गला
सितरक्ताभा दक्षिण पार्श्वमाश्रिता ।" योगार्थव ।

पिङ्गलाक्षः । पुं । पिङ्गलापक्षिणि । वै निघ ।

पिङ्गलिका । स्त्री । वक्त्रपक्षिणि । जटा ।
वक्त्रपक्षिणि । सु कल्प ८५ । हरिताले ।

पिङ्गवर्णकम् । स्त्री । गर्जरमूल । शांख्यशून्य ।
वै निघ ।

पिङ्गसारः । पु । हरिताले । रा नि व १२ ।

पिङ्गस्कटिक' । पु । गोमिदमयी । ततपर्याया
—गोमिद, राजरव, तमोयोनि, रुर्मान्न, पिङ्ग
स्कटिक । गुणा,—अमृत उगत दीपन पाचनल
वायविकारनाशित्व धारणे पाचनाशित्व ।
रा नि व १२ ।

पिङ्गा । स्त्री । वशे । वंशलोचनी । रा नि व ६ ।
शमोहले । र मा । द्विदुनि । मे । गोरीचन-
यायाम् । रा नि व १२ । हरिद्रायायाम् । रा नि व ११ ।
रत्नवादिनायाम् । वै निघ ।

पिङ्गाणः । पु । काचे । वै निघ ।

पिङ्गाग्र । पु । मय्यविशेषे । आश्रय भाह ।
स्त्री । स्वर्ण । आश्रय भाग । मे ।

पिङ्गाशी । स्त्री । गोलीह्वे । मे ।

पिङ्गास्यः । पुं । पिङ्गाशमले । अर ।

पिङ्गाक्ष । पु । पक्षिविशेषे । यम् काखवट
पक्षी । वै निघ ।

पिङ्गाक्ष । पु । विह्वले । वै निघ ।

पिङ्गी । स्त्री । शमोहले । प सु ।

पिच(चि)ण्ड । पु । उदरे । रा नि व १८ ।
पृष्ठपृष्ठभागे । इ च ।

पिचव्यः (व्या) । पु, स्त्री । कार्पांसे । इ च ।

पिचिण्डिका । स्त्री । इन्द्रवर्णा । आश्रय
डिम । इ च ।

पिचिण्डिला । वि । लम्बोदरे । इ च ।

पिचु । पु । कार्पांस्याम् । रा नि व ४ ।
कार्पांसतुलके । अम, । शीलकह्वे । प प्र १४ ।
कुष्ठरीयमेद । मे । सूत्रवैलविधिमैद तैलाक्तपत्र
धारणरूपे । तैलाक्त तूलफाट्ट इति । भा स ४५
योनिरीचि । स्त्री । तूल । पून । सु स ५५ ।

पिचुक । पु । मदनह्वे । दौण्डो नम्रमा ।
प सु । पक्करीरकफलकार्पांसे । कण्ठपुष्पाच्छम
पुष्पे । नौलोतपत्रे । सु चि ७५ । साङ्करच्छव ।
वै निघ । शस्त्रविशेषे । मदनह्वे । कार्पांस्याम् ।

पिचुतु(तु)लम् । स्त्री । कार्पांसे । तिका ।

पिचुमन्द (मह) । पु । निम्बह्वे । निम्ब
शीह । रा नि व ८ । सिधो सविपातज्य वि ।

पिचुल । पुं । भाङ्गकह्वे । बाडे शीह ।

म । कापांसहचे । जलकाके । तिलकहचे ।
हज्जलहचे । मे । तुले । षटोसा ।

पचुली । स्त्री । मुग्धायाम् ।

पचुवत्ति' । स्त्री । तुल्यवर्णाम् । पुंल्लोत्र
गति । च दपायताधिकारी ।

पचक(ट)म् । स्त्री । वस्त्रे । वाङ् । पसु ।
रानि व १२ । गोपके । मे । [मे ।

पचटक । पु । पचरीने । पिच्छे रोगे ।
पचिट । प । अपिप्रकृति कीटविशेषे । सु
कल्प ८५ । See कीट ।

पचितम् । स्त्री । अभ्यभङ्गविधि । हाङ्
रुण्टे वाङ्ग्रा । तच्च प्रयुता गतमन्वजीकम् । सु
ने १५५ । सजीवपक्षेदे । "प्रहारपीडनाभ्यान्तु
यदङ्ग प्रयुता गतम् । सायि तत्पिचितं विद्यात्
मन्त्ररत्नपरिप्लुतम् ॥" रुचि २५ ।

पेच्छ (क) । पु । मोचरसे । अम । लाटुलि ।
मे । स्त्री । मयूरपुच्छे । अम ।

पेच्छनम् । स्त्री । अत्यन्तपीडने । च सु १८५ ।
पेच्छपादौ । ति । तन्नामकपादरीगाक्रान्ते
(पत्र) । रोमान्त शयते यस्य समन्ताद्देव पच्यते ।
क्रोदय पिच्छलौ यस्य पिच्छपादौति त विदु ॥"
ज ६२२५ ।

पेच्छभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।
पेच्छल । पु । मोचरसे । आकाशवज्रायाम् ।
वज्रवारहचे । वै निघ ।

पेच्छलच्छदा (दला) । स्त्री । उषोदि
काया । पूरे गाङ् । बदरीहचे । त्रिका ।

पेच्छलत्वक् । पु । नागरह्वचे । स्त्री ।
नागरह्वक्कल । वै निघ । [वै निघ ।

पेच्छलवोज । पु । वनपणसे । आनांज ।
पेच्छला । स्त्री । गल्लीहचे । रानि व ८ ।
शान्मलीहचे । आकाशवज्रायाम् । वै निघ । उषो
दिकाया । त्रिका ।

पिच्छवाण । पु । रण्यग्रे । लोभ पाथी ।
रानि व १८ ।

पिच्छा । स्त्री । मोचरसे । पसु । भैष स्त्री
रीचिमधुकादिवेष्ट । वा उ १४५ प्रथानुगवृत्ते ।
शिशपाहचे । ष ष । मण्डे । भक्तमण्ड । कीवे ।
पूगहचे । कदलीहचे । मे । सपविधे । लालायाम् ।

पिच्छावस्ति । स्त्री । पिच्छिलवस्ती । वा
चि २५ ।

पिच्छावृत्त' । प । शान्मलीहचे ।
पिच्छितिका । स्त्री । शिशपाहचे । शिउ
गाङ् । ष ष ।

पिच्छिल' । पु । पिण्डानुके । पसु । वहु
वारहचे । भा । स्त्री । समण्डधनि । वै निघ ।
सरसव्यञ्जनादौ । भ । द्विगुणपादौ । भानुदत्त ।
समण्डभक्ते । सजलव्यञ्जने । नीलकण्ठ । वि ।
भक्तमण्डयुक्ते । अम रा ।

पिच्छिलक । पु । धन्वनहचे । शशना गाङ् ।
रानि व ८ । शान्मलीहचे । वै निघ ।

पिच्छिलगुणकर्म । स्त्री । पिच्छिलदव्यस्य
गुणकर्मणि । तच्च वल्य सन्धान दीपलं युव । सु ।
पिच्छिलच्छदा । स्त्री । उषोदिक्याम् ।
पूरे शां । पसु ।

पिच्छिलत्वक् । पु । धन्वनहचे । शशना
गाङ् । पसु । र मा । नागरह्वचे । त्रिका ।
पिच्छिलदला । स्त्री । बदर्याम् । वृत्त गाङ् ।
उषोदिकायाम् ।

पिच्छिलवस्ति । स्त्री । निरुद्धवलिभेदे ।
"बदरैरावती श्रेष्ठ शान्मलीपुष्पादुरा । चीर
सिद्धा चीद्रयुक्ता नाम्ना पिच्छिलसज्जिता । अजीर
भैषधिरैवैक्ता देया विचक्षणे । साधा पिच्छिल
वस्तीनां पलेर्वाद्दशमिमता ॥" भा ।

पिच्छिलफलम् । स्त्री । डिण्डिमफले ।
टैडम् । तदगुण — धलपुटिकारिल प्रमेहास
पित्तविपदीयनाशिलश्च ।

पिच्छिलसार । पु । मोचरसे । रानि व ८ ।
पिच्छिला । स्त्री । ह्यिकाव्याम् । विहाडी ।
रानि व ५ । पीतशिशपाहचे । शिउ गाङ् । र
मा । कच्यो । रुद्र । ष ष । अतम्याम् । भशिनो ।
रानि व १६ । शान्मलीहचे । उषोदिकायाम् ।
मे । गल्लीहचे । रानि व ४ । हचभेदे । विटि
दाना इति केचिन् । कीकिकावे । वृत्तगाङ् ।
रानि व ४ ।

पिञ्चोडकम् । स्त्री । नेत्रपिण्डे ।

पिकी । स्त्री । कीकिलायाम् ।

पिकुरसः । पु । मथे । वै निघ ।

पिकेक्षणा । स्त्री । कीकिलाचक्षुषे । कुल-
थाङ । रा नि व ४ ।

पिकः । पु । करिषीते । श मा ।

पिङ्गम् । स्त्री । शोणपित्तले । वै निघ । बालके ।
वाणा । हरिताले । पु । वनमूषिके । रा नि व
१०।१।१८ । ति । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गकपिशा । स्त्री । तैलपायिकाया । उज्ज-
णोका । ई च ।

पिङ्गचक्षु । पु । कुम्भीरे । ई च ।

पिङ्गभास । पु । गोधेरकजातिभेदे । सु कल्प
८५ । See कौट । [रा नि व ७ ।

पिङ्ग(ल)मूलम् । स्त्री । गज्जरे । शङ्खवु ।

पिङ्गलम् । स्त्री । रीतो । प्रितन । रा नि व
१३ । हरिताले । पु । नकुले । स्यावरविषभेदे ।
ई च । पेषके । कूट्टूवे पौष्ठा । रा नि व १८ ।
उशीरे । रास्त्रायाम् । वै निघ । मण्डलिसर्प
विशेष । सु कल्प ४५ । वानरे । त्रिका ।
अथौ । पिङ्गलवर्णे ।

पिङ्गलनामकः । पु । शिलारसे । वै निघ ।

पिङ्गललोहम् । स्त्री । रीतो । प्रितन । रा
नि व १३ ।

पिङ्गलसारि । स्त्री । हरिताले ।

पिङ्गला । स्त्री । शिषपाहचे । शिष्ठ शीह ।
रगा । गोरीचनायाम् । रा नि व १२ । नकुल
१४५ । राजरीतो । प्रितनविष्णवे । रा नि व
१३ । ज्योतिषतोलतायाम् । वै निघ । निविष
जलोक्तायाम् । सु म् १२५ । पविभेदे । शिष्टला
प्राथी । रा नि व १८ । कर्षिकायाम् । नाडो
विष्णवे । ई च । सा च दक्षिणाण्डार्धस्या भगवत्का
दक्षिणासान गता । (सारदाविलकं) । “पिङ्गला
वितरनामा दक्षिण पार्श्वमाश्रिता ।” योगार्थेव ।

पिङ्गलाक्ष । पु । पिङ्गलापक्षिण । वै निघ ।

पिङ्गलिका । स्त्री । वक्त्रपक्षि । जटा ।
मक्षिकाविशेष । सु कल्प ८५ । हरिताले ।

पिङ्गवर्णकम् । स्त्री । गजरश्मि । शङ्खभृन् ।
वै निघ ।

पिङ्गसारः । पु । हरिताले । रा नि व १३ ।

पिङ्गस्फटिकः । पु । गोमेदमथी । तनपर्थाया
—गोमेद, राहुवर, तमोयोनि, खर्मानव, पिङ्ग
स्फटिक । गुणा,—अमृतत्व उष्णत्व दीपन पाचनत्व
वातविकारनाशित्व चारणे पापनाशित्व ।
रा नि व १३ ।

पिङ्गा । स्त्री । वशे । वशलोचने । रा नि व ६ ।
शमीहचे । र मा । हिङ्गुनि । मे । गोरीचना
याम् । रा नि व १२ । हरिद्रायाम् । रा नि व १३
रक्तवाहिनायाम् । वै निघ ।

पिङ्गाण । पु । काचे । वै निघ ।

पिङ्गाशः । पु । मन्थविशेष । प्रांशोभ शीह ।
स्त्री । खर्णे । प्रांशो (शोभा) । मे ।

पिङ्गाशी । स्त्री । नौलीहचे । मे ।

पिङ्गासः । पु । पिङ्गाशमन्थे । शर ।

पिङ्गाह्नः । पु । पक्षिविशेष । वम् कालवट
पक्षी । वै निघ ।

पिङ्गाक्ष । पु । बिडाले । वै निघ ।

पिङ्गी । स्त्री । शमीहचे । पसु ।

पिच(चि)ण्ड । पु । उदरे । रा नि व १८ ।
पञ्चपृष्ठभागे । ई च ।

पिचव्य. (व्या) । पु, स्त्री । कार्पासि । ई च ।

पिचिण्डिका । स्त्री । इन्द्रवर्णा । प्रांशो
डिम । ई च ।

पिचिण्डिलः । ति । खम्बोदरे । ई च ।

पिचु । पु । कार्पासाम् । रा नि व ४ ।
कार्पासतूलके । अम । तूलकहचे । पप्र १४ ।
कुष्ठरोगभेदे । मे । सूक्ष्मैलविषभेदे तैलाक्षपु-
धारणरूपे । तैलाक्ष तूलफाटा इति । भा म ४५
योनिरौषि । स्त्री । मूले । छूल । सु म् ५५ ।

पिचुक । पु । मदनहचे । कौटो वज्रना ।
पसु । पक्करीरजफलकार्पासि । कणपुष्पाए महा
पुष्पे । नौलीतुपक्षि । सु चि ७५ । साकुलण्डहचे ।

वै निघ । मन्थविशेष । मदनहचे । कार्पासाम् ।

पिचुत(तू)नम् । स्त्री । कार्पासि । त्रिका ।

पिचुमन्द (मह) । पु । निम्बहचे । निम्
शीह । रा नि व ८ । सिधोसप्रपातज्य वि ।

पिचुल । पु । भावुकहचे । साडे शीह ।

अम । कार्पासहृत् । छलकात् । तिलकहृत् ।
द्विजलहृत् । मे । तूल । अटो सा ।

पेचुली । स्त्री । मृशायाम् ।

पेचुवर्त्ति । स्त्री । तूलवर्त्ताम् । कुत्रात्र
वाति । च दभाद्येताधिकारे ।

पिच्छक(ट)म् । स्त्री । वङ् । वाङ् । प सु ।
रानि व १२ । शीपके । मे । [मे ।

पिच्छटकः । पुं । विचरोने । भिष्णे द्रोण ।

पिच्छट । प । अपिमरुतिक्रीटविशेषे । सु
कल्प्य । See कीट ।

पिच्छितम् । स्त्री । अत्यभद्रविशेषे । डाङ्
ऊष्टृष्टे पाठश्च । तच्च पृथुतां गतमल्पशोकम् । सु
नि १५५ । संगीयषमेदि । “महारघीरनाभ्यान्
यदङ्ग पृथुतां गतम् । साय्य तपिष्विव विद्यात्
मज्जरक्तपरिप्लवम् ॥” सु वि २५ ।

पिच्छ (क) । पु । मोचरसे । अम । लाटुले ।
मे । स्त्री । मयूरपुच्छे । अम ।

पिच्छनम् । स्त्री । अल्पपौङ्गने । च सु १८८ ।

पिच्छपादी । वि । तन्नामकपादरीगाकान्ते
(चर्च) । रोमान्ता श्यत यथ समन्ताद्देव पच्यते ।
ऊदेय पिच्छो यथ पिच्छपादीति त विदुः ॥”
ज द २२५ ।

पिच्छभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

पिच्छल । पु । मोचरस । आकाशवज्रायाम् ।
बहुभारहृत् । वै निघ ।

पिच्छलच्छदा (दला) । स्त्री । उपोदि
कायां । पूं दे शाङ् । वदरीहृत् । तिका ।

पिच्छलत्वक् । पु । नागरहृत् । स्त्री ।
नागरहृत्त्वक्ने । वै निघ । [वै निघ ।

पिच्छलवोज । पु । वनपणस । आनादम ।

पिच्छला । स्त्री । शूलौहृत् । रानि व ८ ।
शाकलीहृत् । आकाशवज्रायाम् । वै निघ । उपो
दिकार्या । तिका ।

पिच्छवाण । पु । रथवङ्ग । छैन पांथी ।
रानि व १८ ।

पिच्छा । स्त्री । मोचरसे । प सु । भैष स्त्री
रो वि मधुकादिष्वेह । वा च २४५ पुण्यानुगच्छे ।
ग्रिषपाहृत् । अच । मण्डे । भक्तमण्ड । कीपे ।
पूगहृत् । कदली चे । मे । सपविषे । लायायाम् ।

शाकलीहृत् । घीने । वै निघ । अशपादरीने ।
ज द । रतकहृत् । आकाशवज्रायाम् । वै निघ ।
पिच्छावस्ति । स्त्री । पिच्छलवस्ती । वा
वि २५ ।

पिच्छावृक्ष । पु । शाकलीहृत् ।

पिच्छितिका । स्त्री । ग्रिषपाहृत् । शिठ
शाङ् । अच ।

पिच्छिल । पु । पिच्छानुके । प सु । बहु
वारहृत् । भा । स्त्री । समण्डधनि । वै निघ ।
सरसव्यञ्जनादी । भ । द्विधसूपादी । भानुदत्त ।
समण्डभक्ते । सजलव्यञ्जने । नीलकण्ठ । वि ।
भक्तमण्डपुङ्गे । अम रा ।

पिच्छिलक । पुं । धन्वनहृत् । क्षामनां शाङ् ।
रानि व २ । शाकलीहृत् । वै निघ ।

पिच्छिलगुणकर्म । स्त्री । पिच्छिलद्वयस्य
गुणकर्मणि । तथ वन्य सन्धान ध्वेभलं युक्तं सु ।

पिच्छिलच्छदा । स्त्री । उपोदिकायाम् ।
पूं दे शाङ् । प सु ।

पिच्छिलत्वक् । पु । धन्वनहृत् । क्षामनां
शाङ् । प सु । र मा । नागरहृत् । तिका ।

पिच्छिलदला । स्त्री । वदरीहृत् । कुल शाङ् ।
उपोदिकायाम् ।

पिच्छिलवस्ति । स्त्री । निरुद्धवस्तिभेदि ।
“वदरेरावती शैलु शाकलीपुच्छादुरा । चौर
सहा चौरयुक्ता नाया पिच्छिलसज्जिता । अजोर
भैषधधिरैयैका देया विषदणै । साया पिच्छिल
वस्तीनां पलेहादशमिमता ॥” भा ।

पिच्छिलफलम् । स्त्री । डिङ्गिफलले ।
टेंडन । तदगुणा — वलपुटिकारित्व प्रमेहाद्य
पित्तविषदोषनाशित्व ।

पिच्छिलसार । पु । मोचरसे । रानि व ८ ।

पिच्छिला । स्त्री । इधिकाव्याम् । विष्ठाङी ।
रानि व ५ । पोतग्रिषपाहृत् । शिठ शाङ् । र
मा । कथ्वा । कटू । अच । अतस्याम् । मणिनां ।
रानि व १६ । शाकलीहृत् । उपोदिकायाम् ।
मे । शूलौहृत् । रानि व ४ । हचभेदि । विदि
दाना इति केचिन् । कीकिलावे । कुलेशाङी ।
रानि व ४ ।

पिच्छोडकम् । स्त्री । नेत्रविष्टे ।

पिञ्ज' । पु । कर्पूर । लीमननौ कर्तृन् ।
 रा नि व १२ । स्त्री । बलि । मे ।
 पिञ्जकम् । स्त्री । हरितालि । र सा सं ।
 पिञ्जट । पु । पिञ्जटरोमे । भिहूँ । शर ।
 पिञ्जनम् । स्त्री । तुलधनुसि । पूजा धानां ।
 त्रिका ।
 पिञ्जरम् । स्त्री । नागकशरपुष्पे । रा नि व ६ ।
 अल्पपञ्जरे । अटी । श्यामाकि । हरितालि ।
 अम । स्वप्ने । मे । ति । धीतवर्णे ।
 पिञ्जरकम् । स्त्री । अतस्याम् । गणिनां ।
 पसु । हरितालि । रा नि व ११ ।
 पिञ्जलम् । स्त्री । हरितालि । पसु । कुशपत्रे ।
 धरणी । पु । कलवेतसे । वै निघ ।
 पिञ्जा । स्त्री । हरिद्रायाम् । तुलकं । मे ।
 पिञ्जानम् । स्त्री । सुपर्णे । रा नि व ११ ।
 पिञ्जिका । स्त्री । तुलनालिकायां । शैश्च ।
 त्रिका ।
 पिञ्जूलम् । स्त्री । तुलवर्तिकायाम् । वै निघ ।
 पिञ्जूप । पु । कर्णगृधे । हे च ।
 पिञ्जेटः । पु । नेवमले । भिहूँ । शर ।
 पिट (क) । पु । विस्फोटके । मे ।
 पिट(टि)का । स्त्री । पिडकायाम् । रा नि
 व २० । मसुरिकायाम् । दैद्यकम् ।
 पिटङ्गाकी । स्त्री । कटुहन्दावने । वै निघ ।
 पिटङ्गाश । पु । मध्यमेदे, पत्रतीक्ष्णमक्ये ।
 श कल्प ।
 पिटङ्कोटि (की) । स्त्री । इन्द्रबाधणीलता
 याम् । पसु । [र ।
 पिट्टकम् (का) । स्त्री, स्त्री । दन्तकिट्टके । श
 पिठ । पु । षोडश्याम् । देवमले । वै निघ ।
 पिठरम् । स्त्री । नागरसुक्तके । मन्थनदण्डे ।
 मे । पु । ख्याल्याम् । अम । च सु १५५ ।
 पिडकः (का) । पुं, स्त्री । त्रयविशेषे ।
 रूवदूनि । लक्ष्य—“उत्पद्यतेऽत्यरक्षणीका
 चिमिषाणुपशाम्यति । पाद्युक्तदेशे पिडका सा
 ज्ञायान्या भगन्दरात् ॥ भगन्दरा तु विज्ञेया
 पिडकातो विपर्ययात् । पायो खाद्याहुलं देशे
 गुल्मूला सखधरा ॥” सु मि ४५ । प्रमेहजन्य

विम्भीटकमेदे, प्रमेहपीडकायाम् । शराविकादौ ।
 सा दशधा । Sec प्रमेहपिडका । कुष्ठपिडकायाम्,
 यथप्रव्यादौ । ता षोडश । सा नि । तासां
 लक्षणानि पथ्याये शृग्याणि ।

पिडकालिका । स्त्री । नेवमले । चरपिनि ।

पिडिकापत्रः । पु । पृष्ठाशके । भिडिर्भाक ।

पिण्डः । पु । गोपके । निशानन । पसु ।

गर्भे । करिण्डमुले । अम । शरीरेकदेशे ।

त्रिका । देहे । जवाहचे । सिद्धके । बले । मे ।

मदनहचे । रा नि व ११ । स्त्री । लौहे । पसु ।

वीलनामगन्धद्रव्ये । शकुन्तलाय । रा नि व ६ ।

शरीरे । रा नि व ८ ।

पिण्डकः । पु । पिण्डमूलके । पिण्डालौ । रा

नि व ० । गुणा—“पिण्डकी वातल शोषी

शाही हृषी महागुरु ।” अत्रि १६५ । शिलारसे ।

अम । स्त्री । गन्धवीनि । तीक्ष्णलौहे । रा नि व

६।११ । नवनीते । अत्रे ।

पिण्डकन्दः । पु । पिण्डालौ । रा नि व ० ।

पिण्डका । स्त्री । मसुरिकायाम् । वै निघ ।

पिण्डखर्जूरः । पु । खनामख्यातहचे ।

भिडिखर्जूर शीघ्र । पसु ।

पिण्डखर्जूरिका (री) । स्त्री । द्वीपादि

विदेशजातपृथुमिष्टफलखर्जूरीहचे । भिडि

खर्जूर । तत्पथ्याया, —राजशम्बू पिण्डो

फलमुद्गरिका दीप्या सपिण्डा मधुरस्वभा फलपुष्या

खादुपिण्डा हयभक्त्या । मे । सा द्विधा पिण्डो

राजपिण्डो चेति । तथोगुणा—फल गौर्य द्विन

खादु गुरु दाह पित्त श्यासन्न वीर्यहृदिकरम

अग्निमान्द्यकर विषघ्नश्च । रा नि व ११ । Sec

खर्जूरी ।

पिण्डगुडूचिका (ची) । स्त्री । कन्द

गुडूण्याम् । रा नि व १ । [टी र ।

पिण्डगो(ड)स । पु । मन्धवीले । भा । अ

पिण्डतगर । पु । तगरपुष्पे । वै निघ ।

पिण्डतेलम् । स्त्री । वातरक्ताधिकारे तैलम् ।

“ममधूक्तमिन्द्र ससर्जं रसशारिभम् । पिण्ड

तैलं तदथङ्गावातरक्तकृपापहम् । कटूतेजः १

अ नम, मक्षिष्ठ, धूना, अनसृग्गल अरिठक १

छटीद । रसर ।

पिण्डतैलक । पु । सिद्धके । भिनात्रग ।
रानि व १२ ।

पिण्डपाद' (द्य.) । पु । इक्षिणि । विका ।

पिण्डपुष्पम् । स्त्री । अशोकपुष्पे । जषापुष्पे ।
वैनिघ । पद्मपुष्पे । मे । तगरपुष्पे । शर ।
पु । दाडिमहृचे । विका । [श मा ।

पिण्डपुष्पक' । पु । शाकविशेषे, वास्तुके ।

पिण्डफला । स्त्री । अलाव्याम् । पसु । सु
वि १८५ । "वालिपयैतिष्ठफलाकभागौ ।"
कटुतुम्बाम् । तिरुनाडे । जटा ।

पिण्डमुस्तक (का) । पु, स्त्री । नागर
सुखायाम् । रानि व ६ ।

पिण्डमूल(क)म् । स्त्री । पञ्चविधमूलकान्द-
तममूलके । गञ्जरमूलके । वाट्टिना भूना ।
तत्पद्याया, —गन्त्र २ गञ्जाल्ठ पिण्डक ।
गुणा—कटूष्ण गुणवातघ्नघ्न । रानि व ७ ।

पिण्डयोनि । स्त्री । योनिरोगभेदे । च द
योनिते वि ।

पिण्डरोहिण(त)क । पु । विकटतहृचे ।
वैरेष्ठि ग्राह् । रानि व २ ।

पिण्डवीज' (क) । पु । (Oleander
oborum) कृषिकारहृचे । रानि व २ ।

पिण्डशर्करा । स्त्री । खटौशर्कराया । भूत-
वर्द्धि । वैनिघ ।

पिण्डखेद । पु । विखेन खेदे । वा च १८५ ।

पिण्डहरिद्रा । स्त्री । श्विहरिद्रायाम् ।
गिष्ठा इक्षिणि । वैनिघ ।

पिण्डा । स्त्री । कम्बूरोभेदे । भृगनाडि-
विशेष । सा कुलविकाया किञ्चित् स्थूला ।
रानि व १२ । हरिद्रायाम् । वक्षपतीवर्ण । भा ।
खर्जूरौहृचे । पिण्डीधेज्ज । पिण्डायसे । पिण्ड-
नोहे । रानि व १२ ।

पिण्डाक्षन्नम् । स्त्री । अन्नविशेषे । वा च
१४५ ।

पिण्डात । पु । सिद्धके । भिनात्रग । र मा ।
गम्बरसे । रसर पिप्पल्यायलीहे ।

पिण्डापा । स्त्री । नाडीहिड्डी ।

पिण्डाभा । स्त्री । शकराभेदे । वैनिघ ।

पिण्डाभ्रम् । स्त्री । कटकायाम् । श मा ।

पिण्डास्तुता । स्त्री । कन्दगुडूधाम् । वैनिघ ।

पिण्डास्तम् । स्त्री । चाङ्गेरीलिकुचाक्षवेतस
जम्बोर कर्पूर नारद फलवाङ्गवससभागमिश्रिते ।
"चाङ्गेरीलिकुचाक्षवेतसयुत जम्बोरकर्पूरक नारद
फलवाङ्गवससिति तु पिण्डास्तश्च बीजाम्बकम् ।"
रानि व २२ । [१२ ।

पिण्डायसम् । स्त्री । तीक्ष्णलोहे । रानि व

पिण्डारः । पु । विकटतहृचे । वैरेष्ठि ग्राह् ।
वैनिघ २४ ज्य । हृचविशेषे । पिण्डुनि ग्राह् ।
मे । कृष्णमदनहृचे । स्त्री । (Trewia mudi
flora) फलशार्कविशेषे । हि पिण्डारा । फल
गुणा—“पिण्डार शीतल बल्य पित्तघ्न रुचिकार-
क । पाके लघु विशेषेण विषशान्तिकर लघु ॥”
भा पू १४ शा व ज्योतिषमनीनस्य ।

पिण्डाल (लु) । पु । स्वनामध्यातकन्दशक
विशेषे । छुवडि आन्, गौन आन् शक्ति-
धोक्षा आन् । म पेडालु । क बिलियहेण्डल ।
घत् घरा अलु । तत्पद्याया,—यन्त्रिल
पिण्डकन्द यन्त्रि रोमश रोमकन्द रोमाल्
ताम्बूलपत्र खालाकन्द रोमालु । गुणा—
मधुर शीत मूलकृष्ण दाहशीघ्रनेहघ्न हृष्य
गुरु सन्तपण । रानि व ७ । “पिण्डालुक
श्लेष्मन्तर शूलवृद्धिकरो मृदु ।” अति १६५ ।
कन्दगुडूधो । रानि व २ ।

पिण्डालु(लू)कम् । स्त्री । हत्ताजुके । गौन
आन् । नौ आन् । हि सुथनो । गुणा—गुरु
कफघ्न वातकोपनघ्न । राज । शक सषषशक
गुणम् । च च २०५ ।

पिण्डासव । पु । यक्षणासासवविशेषे ।
तथाघनविधि—“प्रायिकीं पिप्पलीं पिण्डा गुड
मध्य विभीतकम् । उदकप्रस्थसप्तकं यवपत्रं
निधापयेत् । तद्यावत्स सजातासु सलिलान्ननि
सयुत । पिप्पेलिण्यासगो ह्येव ।” च वि
१८५ । पिप्पलीकन्क २ य गुड २ श मधु
२५ बारि ४ य एकच कलसस्य कृत्वा निःसक्त
मास वा यवपत्रमथो स्याम्यम् ।

पिण्डाक्षम् । स्त्री । तगरपादुके । र सा स ।

पिण्डाक्षा । स्त्री । नाडीहिड्डी । रानि व १ ।

पिण्डः। स्त्री। पिण्डिकायाम्। प्रायश्च
डिम। अटीर।

पिण्डकः। पु। तुरुक्तीतिप्याति मन्त्रद्रव्य
भेदे। शिलाग्रम्।

पिण्डिका (खडी)। स्त्री। अन्ताविकायाम्।
रानिव ४। इन्द्रवक्त्रो। "तन्मध्ये पिण्डिका
तथा।" रानिव १८। तालवत्। वै निघ।
अलाध्याम्। पिण्डीतगरे। पिण्डीखर्चुरे। मे।
नेतामिष्यन्दरीगे नेत्रकर्णभेदे। तदुक्तं—“युक्त
भेषजकल्कस्य पिण्डी कवलमाधया। वलखण्डो
सम्बद्धा नेतामिष्यन्ताग्निनी। सिन्धोषा पिण्डिका
वाते पिभे सा श्रौतला मता। रूधोषा श्लेष्मणि
प्रोक्ता विधिरुक्ती युधिरयमिति ॥” भा। पिण्डे।
सा कौ अभ्यमारणे।

पिण्डिकोद्देष्टनम्। स्त्री। जान्वधो जडा
नासपिण्डस्य दण्डादिपीडनेनेव वेदनायां। प्रायश्च
डिगे वेदना। मानि।

पिण्डितः (कल्कः)। प। शिलारसः। प
सु। See विह्वक। रानिव १२। स्त्री। कांश्च
धातो। वै निघ।

पिण्डितेलम्। स्त्री। शिलारसः। वै निघ।

पिण्डिनो। स्त्री। गिरिकर्णिकायाम्।
अपत्राक्षिता। रानिव २२।

पिण्डिरिका। स्त्री। सन्निधायाम्। तल्लुली
यके। वै निघ।

पिण्डिला। स्त्री। कर्कटोभेदे, गोडुल्यायाम्।
गोपूक। श च।

पिण्डी। स्त्री। पिण्डीतगरे। अलाधो। पिण्ड
खज्जुर।

पिण्डीतक। पु। कृष्णमदनै। दांल त्रयना।
सुचि १० २५५। मदनवत्। रानिव ८। सि
धोद्धदिचि। भा म ४ भ ग मं चि। फण्चिन्मक
वत्। विथ। स्त्री। पिण्डीतगरे। उग्रप्रपाङ्का।
विथ।

पिण्डीतकफलम्। स्त्री। कृष्णमदनफलं।
पाण्डुवर्णमदनफलं। सुचि २५५। मरुवकफलं।
वै निघ।

पिण्डीतगर (क)। पु, स्त्री। तगरपुष्प
विशेष। उग्रप्रपाङ्का। कीदृशे पिण्डीतगरनामा

प्रणिप। यिका। रानिव १०। रसरविष
चि। [८]

पिण्डीतकः। पु। महापिण्डीवत्। रानिव

पिण्डीपुष्पः। पु। अशोकवत्। रानिव १०।

पिण्डीरः। पु। दाडिमवत्। यिका। सुदुद्र
फेने। अटीरा। तकुल १२५।

पिण्डीझवा। स्त्री। सुरायाम्। वै निघ।

पिण्डीलिः। पु। छट्टे। “वै निघ। वि।
भुक्तसमुज्जिते। ई च।

पिण्डी (का)। स्त्री। ज्योतिषतोमतायाम्।
लज्जा यष्टकी। वा डेच्छे। प सु। वै निघ।

पिण्डीकः। पु, स्त्री। तिलकल्के। धनि।
तत्रकिट्टे। डिमदूटो। रानिव १२। “तिलादीनां
निष्पीडित कल्कं सज्जततैलमिलादिपिण्डः।”
हेमाद्रि। च मू २५ तैलव्यापदयवाग्वाम्। गुणा
—“नानिकरी रज्ज्व विष्टभो दृष्टविकारकृत्।
वा सु ६५। सिद्धके। शिलाग्रम्। रानिव १२।
हिङ्गो। कुडुमे। तैलपण्डाम्। लवणशोणो।
शोलकन्दे। च द यत्ति चि।

पितामहः। पु। सुज्जलवत्। भूँक्ष। पितु
पितरि। वै निघ।

पित्तग्रहः। पु। बालरोगभेदे। छूज्जामादि
ग्रहविशेष। तज्जुष्टलचण—“प्रेतानां स दिग्मति
संस्तरणं पिण्डान् शान्तात्मा जलमपि चापस्य
वत्। सांसिस्तु क्षिप्तगुडपायसाभिकामलरुक्ती
भवति पित्तग्रहमिषुष्ट ॥” मानि। “रोगदुर्गो
सुदुर्भसि।” वा ७ २५।

पित्तज। वि। शरीरे पित्तुर्जातेषु केशग्रन्थु
नखदन्तास्थिलीमशिरास्नायुधमनीषु। च मा २५।

पित्ततर्पणम्। स्त्री। तिले। रानिव १६।

पित्तप्रसू। स्त्री। सायकाले। अम।

पित्तप्रियः। पु। मार्कवे। डीमराजि।
रानिव ४। स्त्री। अमकावत्। भद्रराजि।
कालशके। रानिव २३।

पित्तभोजन। पु। माधे। नाय कलाग्र।
पित्तम्। स्त्री। गीरोचमायां। च द उन्माधि।
“सपित्तं स्थितमन्नं।” (Fcl) Gall or bile.
पाचकान्यपरनामकशरीरस्थतजोधातो। पिण्ड।
चि वीत् स्फुरा। तत्पठ्याया,—माधु,

पलायि पल्लज्वर, तेज, तिग्मपातु, चपा, चपि, चमल । पित्तस्य स्वरूपं यथा—“पित्तमुष्णं द्रवं पीतं मौलं सस्त्रगुणोत्तमम् । सरं कटुं लघुं विषं सोष्णमम्लं पाकम् ॥” भा । प्रकीर्णगुणः—“पित्तस्य तिलाग्रसस्य सारस्य चोष्णं द्रव्यं तीक्ष्णं मिष्टं मधुं बहु । वर्षाकाले भृशमूर्ध्नि रात्रौ मध्याह्नेऽग्नये च कृच्छति ॥” राजनि ११ । “पित्तं तीक्ष्णं द्रव्यं पुंति मौलं पीतं तद्येष च । स्रग् कटुरसश्चैव विदग्धश्चाक्षमेव च । तदुष्णैश्च काले च हृत्काले च विक्षेपत । मध्याह्ने चादरात्रौ च जीर्णव्यग्रं च कृच्छति ॥” सुश्रु २१५ । “मध्यं पित्तमप्यारकुण्ठदुष्टमपाचम् । पच्यं कटुं तीक्ष्णोष्णमुत्पादकृत्तिनाशनम् ॥” राज, । तस्य पाचकरसकसाधकलोचकभाजकमेदेन पचविषं मधिशानमेदेन यथाक्रमं अन्त्याशययक्तुं प्रोहनेन हृत्पक्ष्मशरीरैरपु तिष्ठति । एतवाच कदापि—“पाचकं पचते भुक्तं शेषाग्निफलवर्धनम् । रसमृद्वं पुरोदापि विरेचयति नित्यम् । रसकं नाम यन्पित्तं तद्रसं प्रीषति नयेत् । यत्तु साधकस्य तत् कृत्यादुष्टं धृतिं हन्ति स्म । यदालोचकस्य तत् रूपदृष्ट्यकारणम् । भाजकं कान्तिकारि स्यात्तेषां भ्रष्टादिपाचकम् ॥” भा । पित्तं पञ्चात्मकं तस्य पञ्चानामयमध्यगं । पचभुतात्मकत्वेऽपि यथैजसं गुणोदयात् । त्यक्तं द्रव्यं पाकादिकम्पानलं सञ्चितं । पचत्यत्र विभजते सारकिटौ इत्येकं यथा । तत्रत्यमेव पित्तानां शेषाणामप्यनुपहृ । करोति बलदानेन पाचकं नामतः क्षुत्तमं । आमाशयाच्चितं पित्तं रसकं रसरचनात् । दुहिसिधाभिमानाद्यैरभिश्रेयाधसाधनात् । साधकं हृदयं पित्तं रूपलोचनतः प्रोक्तम् । दृक्स्थमालोचकं त्वक्स्थं भाजकं भाजनात्त्वम् ॥” वा । See अग्नि । पित्तप्रकृतिलक्षणम्—“अकाले केशशृङ्गतागौरवधता पञ्चादिषु । यथा—“गौरातिविहं सुकुमारं शृङ्गं प्रीतं सुशीतो मधुपिहनेव । तीक्ष्णोऽपि कीऽपि स्रग्मद्भूरयं वासो मृदुर्गोमलसोमर्कं स्नात् । गौर्ध्रप्रियस्तिक्तारसगुणभोजो हृषो च तीक्ष्णं च नवोष्णवर्धो । स्तुतिप्रियो दन्तविग्रहवर्धो श्रातः स पित्तप्रकृतिर्मनुष्य ॥” अत्रि ५५ । “पित्तप्रकृतिको लोकीं शाहसोऽपि निगदतः । अकालपलितो गौरलोकीं खेदी च दुहिसमः । बहुभुक् तास्यैव च स्वप्ने ज्योतीषि पश्यति । एवविधो भवेद्यस्तं पित्तप्रकृतिको नरः ॥” भा प्र १५ ।

पित्तकफज्वरः । पु । पित्तश्रेष्ठज्वरे । पित्तकरं (कृत्) । वि । पित्तजनकद्रव्यशरीरादौ । पित्तकासः । पु । पित्तजन्यकासरीति । खच—“एतौ विदाहज्वरवज्जगदीदेरभ्यर्द्धितस्तित्तमुरभ्यर्चं । पित्तेन पीतानि वमेत्कटूनि कासेन्पाण्डुं परिदक्षमानम् ॥” मानि । पित्तघ्नम् । स्त्री । एते । मधुरतिक्तकवायद्रव्यमात्रे । वि । पित्तनाशके शीतमृदुपिक्वल्गुफलान् । सुश्रु ३२५ । पित्तघ्नी । स्त्री । गुडध्याम् । खच । पित्तज्वरः । पु । पित्तजन्यज्वरे । खच—“वेगस्तोष्णोऽतिसारस्य निद्रास्थलं तथा यन्नि कण्ठीहस्तसुखनासानां पाकं स्वेदं जायत प्रलापी वज्रकटुता मूर्च्छादाहो मददृष्टया । पीतं दिष्णं हृन्नेत्रं वैरिकी भयं एव च ॥” निदाह । पित्तद्रावी (हृन्) । पु । मधुरजन्योरहवे राजनि ११ । वि । पित्तद्रवकारिणि । पित्तधरा । स्त्री । वज्रां शरीरकलायां, यद्व्याम् । अह्णी । “या चतुर्विधमन्नपानमुपयुक्तं नामाशयान् प्रच्युतं पक्वाशयोपस्थितं धारयति । सुशा ४५ । एषेव ग्रहणीत्युच्यते । “वर्धो पित्तधरा नाम या कला परिकीर्तिता । पक्वाशयमध्यस्थं ग्रहणी परिकीर्तिता ॥” सुश्रु ४०५ । पित्तनाडी । स्त्री । दन्तसूत्रगतरीति । पित्तजन्यनाडीवर्धो । लभयलक्षणम्—“पित्तान्पाज्वरं करोति परिदाहयुक्ता पीतं सवत्यधिकसुणमहं स चापि ॥” मानि । पित्तपाण्डु । पु । पित्तजन्यपाण्डुरीति । खच—“पीतमृद्वं शृङ्गेरी दाहं लघ्ना ज्वरान्वितं । मित्रविट्कीऽतिपीताम पित्तपाण्डुमधो नरः ॥” मानि । पित्तप्रवृत्तिः । वि । पित्ताधिकवातुविशिष्टज्वरी । स तु स्वेदभो दुग्धं पीतं शिथिलाहसात्मकं नयनं तोलुं जिह्वोदं पानिपादतली दुर्भगी वक्षोपलितखालित्यनुदी बहुभुगुणवर्धो सिक्कोपप्रसादी मध्यमवलीमध्यमायुषं भवति । “मेषावो निपुणमतिं मज्जवन्ता तेजसी समितिषु दुर्भवारोऽर्थः । सुप्तं सन् कनकपलायं कपिलाकारं सम्यग्देहि च इत्याम विदुर्दुष्का ॥ न भयात्

सा गुष्पा—ज्वरघ्नी हृष्या तिक्तोष्णा कटु तिक्ता
दीपनी सारतायासकासक्षोणसद्यधी च । रा नि व
६ । पाट्रपिप्पली कफकरो हृष्या पीतला मधुरा
गुरु पिचघ्नी च । गुष्पा सा पिक्कीपनी । मधुना
सा मीदीहृदिकफशसकासत्तरघ्नी मेधापिण्डिकरी
च । गुहने सा कीर्णज्वराग्रिमन्तरौ । तप
भागेक पिप्पल्या भागद्वयच गुह्येति श्रुता । भा
पु १३ । कटुका पिप जमयति मृदुगीतवीथलात् ।
सुगु ४०४८८८ । प्रचक्षते । सद व ५ । अश्लि
कायाम् । गन्धो अश्लि । रा नि व ११ । कर्णगत
रोगे । लक्षण—“एकी नीरुतमेकी वा गर्भे
मांसादुर स्थिर । पिप्पली पिप्पलीमान
• ॥” वा च १०५ । [प्रादुड]

पिप्पलीका । स्त्री । ज्वरप्रचक्षभेदे । छेष्टि-
पिप्पलीखण्ड । पु । See खण्डपिप्पली ।
पिप्पलीद्वयम् । स्त्री । पिप्पली गजपिप्पली
चेति द्वये । च द कफज्ज च निम्बादि ।

पिप्पलीमूलम् । स्त्री । खनामप्यातकमूलता
मूल । पिश्रून्मूल । म पिपलीमूल । क हिप्पलि
यवेक । तं पिप नीदुष्य । तत्पथ्याया,—यन्येक
चटिका चटकाशिर चटिकाशिर सख्येयन्येक
पट्टयन्यि शिर मूल कटुपन्यि कटुपण कोलमूल
सख्येयन्यि पयाव्य विरुष श्रीपसम्भव सुगन्धि
यन्यिप । गुष्पा—कटूणा श्रेष्ठमिष्टं दीपन
वातरोगघ्न रोचन पिपलीपनच । रा नि व ६ ।
रोचन कटूणा लघु भेदि कफवातीदरघ्नम्
आहारघ्नीहृद्यघ्न श्यासचयहरच । भा । च द ।
“मदी सापिप्पलीमूलचव्यचित्रकानगरै ।”

पिप्पलीरसायनम् । स्त्री । मेधाकररसायन
विशेषे । “तिस्रसिक्तन्तु पूर्वोक्ते भुजाये भोजनस्य
च । पिप्पल्य किण्वकचारभाविता दृढमन्त्रिता ।
प्रयोज्या मधुसपिर्भा रसायन गुणैपिणा ॥”
च चि १५ ।

पिप्पलीवर्द्धमानम् । स्त्री । रसायनविशेष ।
यथा—प्रथमदिने दश पिप्पलीतण्डुल दुग्धेनारभ्य
प्रतिदिनं दश दश दशाष्टपथ्यन्त षडङ्गत् । अथ
क्रमेण प्रत्यह दश दश ज्ञासथिला पुनर्नवाक्रिय
यावत् पुष्यवत् दुग्धेन सेवित, प्रतिदिनच औषध
पाके सति सघृतदुग्ध पट्टिकात्र भक्षयेत् । इति
उत्तमस्य माता । मध्यस्य पट, हीनस्य वीषि च
माता । च चि १५ ।

पिप्पल्यादिकपाय । पु । पिप्पल्यादिग-
ण्डि कफपाचनकपाये । सु । १ । पिप्पलीम-
गुग्धौषधिवेपथसिद्धे कपाये वातज्वरे हिते ।
चि १५ । २ । पिप्पली शारिवा द्राक्षा शतप्र-
पुरेणुभि कृते कपाय वातज्वरे हिते । च द ।

पिप्पल्यादिगणः । पु । गणोऽयं वातकफ-
क्षोपनय । “पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकम-
वेरमरिचपट्टिपिप्पलीहरेणुकैलाशमोदन्द्रयपाठा
कीरकसर्पपमहातिन्त्रमदमकलहिङ्ग भागीमूर्झाति
विषावचाविहङ्गाणि कटुरोहिणी चेति ।” सु
गु ३८५ ।

पिप्पल्याद्यष्टतम् । स्त्री । यत्ते दृढम् । गन्ध-
दृढं ४ श । काषाघ्न—पिप्पली ४ श वारि ६४
गु १६ श । कल्काघ्न—पिप्पली १ श ।
अथकमिपातज्वरे—गन्धदृढ ४ श । कल्काघ्न—
पिप्पली रश्मचन्दन सुकम् उशीर कटुको इन्द्रय-
भयामनको अनन्तमूलम् चतुर्विधा शालपर्णी
द्राक्षा आमलक तिलमूलजम् तादमाणा (वा)
डुम्र) फटिकारी, एषा प्रति २ तो वारि १६
श । रसर ।

पिप्पल्याद्यलेहः । पु । हिकामाम् कासे च
लेह । “पिप्पल्यामलकीद्राक्षाकोलास्थिमधुशर्करा
विहङ्गपुष्परैशुकी लेहो हन्ति सुदुर्लभम् ॥”
रस चि । रसर । अन्य उदरे—“पिप्पलीमूल
पिण्डाभक्तितथैन्दुसैन्धवे । योजितो निहत हन्ति
नेह सुखोदरामयम् ॥” पिण्डाभ गन्धरस ।
इन्दु कर्पूर । सख्यसम लोहचूर्णं यावत् । रसर ।

पिप्पिका । स्त्री । दन्तमल । तिका ।

पिप्पु । पु । जतुमणी । खड्गु । च १५ ।

पिप्परि । पु । ज्वरघ्न । रा नि व ११ ।

पियारकम् । स्त्री । खनामप्यातकली । (पेशावा)
फल । अर्क ।

पियाल । पु । (Buchanania latifolia)
खनामप्यातमहातरी । अस्य बीज चिरीह्वीति
नौके । पित्राशान । हि नियवेक । म चारीनी ।
पद्मा चिरीनी । अत् चरु । ता काटमरा ।
तत्पथ्याया,—राजादन धनुषट राजातन
राजातन सत्र कटु सत्रकटु धनु पट ज्वरक
धनु पट प्रियाल प्रियालक खरम्बस चार
बहुलवस्त्रन तापसेह । सुगु ३८५ । वा द ।

५५५ न्ययोधादि । बीजगुणा—गुरु सरं दाह
ज्वरद्वयम् । रा नि व ११ । मधुरं क्षिप्तं वृद्धं
मात पिष्टवच्च । राज । च सु २४५ । सैल
विभोतकतेलगुणं । पिशालमज्जा मधुरी वृद्ध
मातपित्तघ्नय । सु सु ४६५ । अथ नियास
उदरान्तघ्न यीशामासद्यन्त्रिणीके च हित ।
Sec पण्डित ।

पेयालार्थिजः । पु । पिशालफलमज्जायाम् ।
पिशालं आर्जितं भूय । मेघ गुलचि पूयच्छब्दे ।
पेरजम् । ली । पेरोजतिव्याते उपरजमेद् ।
Sec पेरौजम् ।

पेलिपिच्छिका । स्त्री । त्रिशोर्मातृकायुद्ध
मेद् । या एकादशे दिने मासि वष वा गृह्णाति ।
तेन बालस्य ज्वरगावभद्रादिर्भवति । च द बाल
रोगचि ।

पेलुका । पु । पीलुवृक्षे । शर ।

पेलुनो (पर्णा, पत्नी) । स्त्री । सूत्रायाम् ।
मीरुतायाम् । रसा ।

पिष्ट । पु । क्षिप्तनैतरीणि । अम । वा उ १६५ ।

पिष्टका । स्त्री । करिण्डकायाम् । श मा ।

पिष्टज्ञ । पु । पिष्टज्ञवर्णे ।

पिशाच (ग्रह) । पु । भूतयष्टविशेषे । पिशाच
यष्टनचय यथा—“उग्रस्त कृष्णपर्वणोऽधिरप्रलापी
दुर्गन्धो भ्रमणयुचितयातिलोल । ब्रह्माग्नी विजान
बनान्तरीपसेवी व्याचष्टन् भ्रमति रुदन् पिशाच
कुट ॥” मा नि ।

पिशाचघ्न । पु । श्वेतसर्पणे । प मु ।

पिशाचद्वु (वृक्ष) । पु । शाखीटवृक्षे ।
पेण्डुजा ग्रीष् । तिका । रसा ।

पिशाचिका (ची) । स्त्री । सूत्रजटा
माशाम् । Sec आकाशमासी ।

पिशितम् । स्त्री । मासे । रा नि व १८ । स्त्री ।
जटामाशाम् । रा नि व १२ ।

पिशितरोहिणी । स्त्री । मासरोहिण्याम् ।
वै निघ ।

पिशितोदकम् । स्त्री । कुडुमे । वै निघ ।

पिशिनो (ता), पिशी । स्त्री । जटामाशाम् ।
रा नि व १२ ।

पिशितक । पु । गोधूमे । वै निघ ।

पिशु (ना) । स्त्री । स्पृकायाम् । पीकृया ।
रा नि व १२ । (ना) यन्त्रिपणे । ठेठेना ।
वै निघ ।

पिशुनम् । ली । कुडुमे । रा नि व १२ । मे ।
पु । तगरे । काकि । कापोसे । वै निघ । ति ।
क्षुरे ।

पिशून । पु । काकि । स्त्री । (ना) स्पृकायाम् ।

पिष्ट(क)म् । स्त्री । शीपके । शीष । अस्थि
भद्रविशेषे । सु । पु । नन्दिवृक्षे । वै निघ ।
तिलकल्के । तिमकूटे । रा नि व १६ । पु, स्त्री ।
गुह्यगताचिरीगमेद् । लक्ष्यम्—“असन्नं सलिलं
निभोऽथ पिष्टगुह्यं विन्दुं स भवति पिष्टकं
सुवच ।” सु उ ४५ । “यन्मामासतकीपेन गुह्यं
मांसं समुन्नतं । पिष्टवत् पिष्टकं विद्धि मलात्ता
दशसन्निभम् ॥” भा म ४५ । तच्छूलचूर्णादिकृत
मल्यद्रव्यविशेषे । पिष्टे । तत्पथ्याया,—पुप
अपूप चापूप पिष्ट । सा गुणा—“पिष्ट
प्राणकर रूष विदाहि गुरु दुर्जरम् ।” शानि
तच्छूलपिष्टकगुणा—“शालिपिष्टमया भक्ष्या कफ
पित्तविनाशना ।” वैदलकृतपिष्टगुणा—“वेदला
गुरवी भक्ष्या विष्टभिष्टमारुता ।” गडादिकृत
पिष्टगुणा—“सगुडा सतिलाद्यैश्च सचौद्रचीर
प्रकरा । भक्ष्या क्षयाय भक्ष्याय गुरवी वृद्ध्या
परा ॥” खेडिसिद्धगोधूमकृतमल्यगुणा—“सखेहा
खेडिसिद्धाश्च भक्ष्या गोधूमसम्भवा । गुरुवस्तर्पणा
क्षया प्लीपचयवहना ॥” राज २५ ।

पिष्टका । स्त्री । पिष्टविदले । छद्दिनं दाणे ।

पिष्टपर्णी । स्त्री । श्विपथ्याम् । पिठाकरञ्जेति
व्याते करञ्जमेद् ।

पिष्टपचनम् । स्त्री । पिष्टकपचनपाने ।

पिष्टपाकभृत् । स्त्री । तेलनामो । अम दृ च ।

पिष्टपाचक । वि । पिष्टकपाककारिणि ।

पिष्टपायस । पु, स्त्री । कृशरायाम् । विद्वत् ।
प मु ।

पिष्टपूर । पु । दृढभजितगोधूमकृतखाद्यद्रव्ये ।
शुद्धपिष्टे । वटके । वडा । तिका ।

पिष्टमेह । पु । प्रसेचरीतविशेषे । अथ नर
सपुनकं पिष्टरसतुल्यं मेहति । लक्ष्यम्—“सष्ट
रौमा विष्टेन पिष्टवह्मन् क्षूतम् ।” मा नि ।

पिष्टयोनिः । स्त्री । खर्परपोलिकायाम् ।
वै निघ ।

पिष्टवर्त्ति । पु । सुष्मादिभूतपिष्टकभेदे ।
छग्री, ब्रजौ । वै निघ ।

पिष्टवान् । वि । गृही । भाने रोचि ।

पिष्टवैलतम् । स्त्री । पिष्टान्नो । वै निघ ।

पिष्टसौरभम् । स्त्री । चन्दने । धारा ।

पिष्टातः । पु । विडिरानि । आवीर । क्रिका ।

पिष्टिकम् । स्त्री । तण्डुलजतवचोरे । आष्ट्र ।
रानि व १६ ।

पिष्टिका । स्त्री । पिष्टकभेदे । डालगिट्टे ।
हि पित्री । तत्करणविधि — “दालि सख्यापिता
तांय ततोऽपहतकक्षुका । शिलाया साधु सपिष्टा
पिष्टिका कथिता बुध ॥” भा पू २२४ कृतान्न व ।

पिष्टो(ष्टो)डी (खडी) । स्त्री । श्रितास्त्रीरुप ।
रानि व ४ ।

पिस्तम् । स्त्री । (Pistacia vera) The
pistachio nut tree पेक्षा इति मसिदि
कावेलदेर्गोपकने । प्लेष्टा । गुणो—उष्ण
दीव्यलघुहर । अक्ष गन्धम प्रधीर्षे हितम् ।

पीच । पु । प्रधरचबुके । छातान । वै निघ ।

पीठः । पु, स्त्री । चिचकहवे । भा । देवाते ।
याधनानादिचूर्णे । वै निघ । आसने । पिडि,
ढोरी, कुशीना । शर ।

पीठसर्पी (डू) । पु । पट्टी । राज्ञे । दाम ।

पीडनम् । स्त्री । पीडायाम् । छान्न, छिन्न ।
मानि । बायुजन्यत्रणवेदनायाम् । सुसू २२५ ।
त्रणस्य पूयनिगमायम् अद्भुत्यादिना पीडायाम् ।
छिपा । सुसू ७५ ।

पीडा । स्त्री । पीडने । अत । शारीरादिषु
विधरीगे । सु । सरनकाठे ।

पीडामञ्जीरस । पु । गृहाधिकारे रस ।
अमृषय ३ भ परद १ भ गन्धक १ भ
जैयलवोज २ भ टङ्गणचार ३ भ । जम्बीरस
नयम् । माषा खीलमिता । अमु गुडकानिके ।
रसवि ।

पीत । पु । धतुलतायाम् । वेणु पांछ ।
रमा । यक्षीरुने । अर्धकांछ ग्राह्य । रानि
व ४ । सत्पट्टी । माषाट्टपि । पीतस्य ग्राह्य ।

रानि व ४ । पुष्परागमणौ । रानि व १३
शालिधान्यविशेषे । नन्दिहवे । सीमलताभेदे
पीतभिक्षया । वै निघ । हरिद्रावर्णे । अम
स्त्री । पद्मकाष्ठे । रानि व १२ । हरितानि
रानि व १३ । पीतीकौरे । कुडुमे । कुडुमे
प्रवाले । पद्मकेसरे । पीतचन्दने । वै निघ
पाने । मे ।

पीतकम् । स्त्री । पीतचन्दने । कुडुमे । काठा
गृहवि । पद्मकाष्ठे । रानि व १२ । बन्धुरभेदे
सुधुनि । गज्जरमूले । पीतश्रीरके । पीतश्रीरे
किराततिते । छिन्ना । वै निघ । सुवर्णे
रोती पिच्छ । स्वर्णमाचिके । रानि व १३
हरिताले । अम । पु । पीतशालवले । पिशांश
रमा । पुष्पशिरःश्रीणाकहवे । हरिद्रावर्णे । रा
नि व ४ । चिरविके । सुसू २८५ । नन्दिहवे
रानि व १२ । श्रीकिभेदे ।

पीतकचूर्णम् । स्त्री । सुखरीगे चूर्णम् । “मन
शिरा यवचारी हरिताल सहेयव । दार्वाक
चेति तत्तथै माचिकेण समायुत । सूक्ष्मैत एव
मण्डेन कण्ठे रोगेषु धरेत् ॥” च चि २६५ ।

पीतकटुको । स्त्री । पीतरीहिण्याम् । शीत
वर्कटेतो । पशु ।

पीतकदली । स्त्री । स्वयकदल्याम् । छिपा
कला । वै निघ ।

पीतकद्रु (म) । पु । हरिद्रावर्णे । रानि
व ४ । [रानि व ०]

पीतकन्दम् । स्त्री, पु । गज्जरमूले । शीतव्र ।

पीतकरवीर । पु । पीतपुष्पकरवीरहवे ।
शीतपुष्प करवीरुक् । ततपर्यायी, — पीतप्रसव
गुगन्धिकुसुम । गुह्ये साधारणकरवीरतुल्य ।
रानि व १० । See करवीर ।

पीत(ति)का । स्त्री । हरिद्रायाम् । पशु ।
दाहहरिद्रायाम् । रानि व ६ । मेघ दुख रोचि ।
स्वपुष्टिकायाम् । रानि व १० । कृष्णाष्टे ।
घोषालतायाम् । वै निघ । स्वकायाम् । पिङ्गि
शीत । वा व्याधि हिमसागरह्वेले । शतपदीनाम
कोटमि । सु कल्प ८५ । कृष्णसाधुलताविशेषे ।

पीतकाञ्चन । पु । पीतपुष्पकाञ्चनभेदे । गुह्य
— “पीतगु काञ्चनी याही दीपनी त्रयरीपव ।
तवरी मलकल्पना कण्ठायी । भाग्य ४” वै निघ ।

पोतकायता । स्त्री । पित्तजरोगे ।

पोतकावेरम् । स्त्री । कुटुम्बे । पित्तने । मे ।

पोतकाष्ठम् । स्त्री । पत्रकाष्ठे । पत्रदाष्ठे ।

पोतचन्दने । रानि व १२ । पु । हरिद्रुहवे ।

रानि व २ । [याम् । रानि व २ ।

पोतकौनका (ला) । स्त्री । आवतकौलता

पोतक्षुरव (क) । पु । पोतक्षिण्योद्युपे ।

श्रीत कौण्डे । रानि व १० । See किङ्किरात ।

पोतकुष्माण्डम् । स्त्री । वैदेशिककुष्माण्डे ।

विनाति कृम्भा । गुणा — “अपर पोतकुष्माण्ड

गुरु पित्तकर पर । अग्निमान्दकर स्वादु क्षिप्र

वातपीडनम् ॥” आवेध ।

पोतकुसुम । पु । पोतक्षिण्योद्युपे । श्रीत

कौण्डे । रानि व १० । See किङ्किरात ।

पोतगन्धम् । स्त्री । पोतचन्दने । रानि व २ ।

पोतगन्धक । पु । गन्धके । वै निघ ।

पोतघोषा । स्त्री । पोतपुष्पघोषाकतायाम् ।

किङ्कि । श्रीत घोषा । तत्पर्याया, — “एत

फला कोषिकला कर्कोटकी शतकी राजक

महाशाली । प म ।

पोतचन्दनम् । स्त्री । कलम्बक इति द्राविड

देशप्रसिद्धे पोतवर्णचन्दनकाष्ठे । मन्त्रेति मट ।

तत्पर्याया, — पोतगन्ध वान्दे पोतक साधवप्रिय

कालेयक पोतकाष्ठ वन्दर कालेयक कालीय

पोताम हरिचन्दन हरिप्रिय कालसाग कानातु

सायक । गुणा — “रक्तचन्दनतुल्यगुण व्यङ्ग

नाशनम् । भा । वातघ्न । मट । शीतल तिक्त

कुष्ठकण्ड विषर्षिकादद्रुक्निहृण कान्तिकरश्च ।

रानि व १२ । कुटुम्बे । दासहरिद्राशाम् ।

हरिद्राशाम् । वै निघ ।

पोतचम्पक । पु । स्वचम्पके । जटा ।

पोतजाति । स्त्री । स्वजातिश्चे । वै निघ ।

पोतभिण्टी । स्त्री । पोतपुष्पभिण्टोद्युपे ।

श्रीत कौण्डे । हरिकाश्वाशाम् । रानि व ४ ।

पोततण्डुल । पु । कुटुम्बे । रानि व १६ । सजतये । आनगाश्च ।

वै निघ । स्त्री । हरिकाश्वाशाम् । रानि व ४ ।

पोततण्डुलिका । स्त्री । सजतये । आनगाश्च ।

वै निघ ।

पोततण्डुल । पु । पक्षिविषये, कारणवपक्षिणि ।

विका ।

पोततैला । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ।

तताकण्डे । रानि व ३ । वा म् १५५ अर्कादि ।

‘प्रत्यक्पुष्पी पोततैलोदकीर्णा ।’

पोतदन्तता । स्त्री । पित्तजन्यदन्तरोगे ।

पोतदार । पु स्त्री । दासहरिद्राशाम् । रा

नि व ६ । सु वि १८५ । सरलायाम् । मत्त

काष्ठे । र मा । हरिद्राशाम् । वै निघ । देव

दासणि । र मा । हरिद्रुहवे । रानि व २ ।

किराततिक्तके । पृत्तिकरञ्जे । वै निघ । आन्तक

पुष्पवने ।

पोतदुग्धा । स्त्री । स्वपक्षीयाम् । शंखानि

कौण्डे । हि चोक । चौरिण्याम् । शिदरे ।

रानि व ५ । सातलायाम् । वै निघ ।

पोतद्रु । पु । देवदारुभेदे, सरले । प म ।

दासहरिद्राशाम् । रानि व ६ ।

पोतद्रुम । पु । हरिद्राशवे । वाचि ६५ ।

सरलद्वन्द्वे । दासहरिद्राशाम् । अ म ।

पोतन (वा) । पु । आनातकश्चे । आनज

शोश् । प्रत्यवे । रानि व ११२३ । स्त्री । कुटुम्बे ।

हरितावे । पोतदारणि । आनातकफने ।

वै निघ । [निघ ।

पोतनखता । स्त्री । पित्तजन्यनखरोगे । वै

पोतनाश । पु । दुद्रपयसं । आनाश्रम ।

वै निघ ।

पोतनो । स्त्री । शालपर्णाम् । म ।

पोतनेत्रता । स्त्री । पित्तजनेत्ररोगे । भा ।

पोतपराग । पु । परागभेदे । वै निघ ।

पोतपर्णी । स्त्री । इन्डिकायां । विहो ।

श च । [वि ८५ ।

पोतपाको (श्न्) । पु । वाय्वाणकभेदे । च

पोतपाठो (श्न्) । पु । शिवकहद । वै

निघ ।

पोतपादप । पु । प्रदुग्मिन्मयोपाकश्चे ।

वड घोषी गोश्च । रानि व २ । पोतघोषश्चे ।

वै निघ । शो । र च ।

पोतपादा । स्त्री । आरिकाशाम् । आम्बिक

पौतपिष्टम् । शी । शीयते । वै निघ ।

पौतपुष्पः । ३ । पौतभिष्टयाम् । कष्टाश्लेषा
इति लोके । कष्टाभिष्टारो । दन्तनादिभिः ।
पम् । इन्द्रदीप्तये । रमा । कर्षिकारक्ष । म
च । कायमारक्ष । दन्तनादिभिः । दन्त । चम्पक
हवे । रा नि व १० । शी । चाङ्गुत्युपे । रा
नि व ३ । कुमात्रे । मा पू १३ । पौतवधपुष्पमाते ।

पौतपुष्पकः । ५ । वधैरक्षये । वै निघ ।

पौतपुष्पका । शी । कर्षटोभेदे । दन
रौद्रजा । वै निघ ।

पौतपुष्पा । शी । पौतवाग्नामके । पम् ।
इन्द्रबाधोपतायाम् । रा नि व ३ । शीवातकी
मतायाम् । किंकी । पम् । पौतपुष्पवाग्नामके ।
पौत देवदेव । पौतभिष्टयाम् । पौत रौद्रो ।
रमा । किंकिरीटायाम् । रा नि व ३ । पाट
वाम् । रा नि व १६ । पौतकरवार । रा नि व १६
कायाम् । कर्षिकारिण्यायाम् । वै निघ ।

पौतपुष्पिका (प्यो) । शी । महाभयायाम् ।
रा नि व ३ । तनुयाम् । ५० । रा नि व ३ ।
इन्द्रबाधोपतायाम् । द्वा १०० । इन्द्रपुष्पा ।
देवदेव । महाभयायाम् । रा
नि व ३ । पौतपुष्पिकायाम् । इतिवन्तायाम् ।
महाभय । वै निघ । [११ ।

पौतपुष्ठा । शी । पराटिष्ठेति । रा नि व
पौतप्रसव । ३ । पौतकरवार । पौत
का । रा नि व १० ।

पौतपुष्प (क) । ३ । पौतपुष्प । ५० ।
५ । विष्वा । ५० । ५० । ५० । निघ ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।
वै निघ ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।

पौतपुष्प । ३ । पौतपुष्प । ५० ।

धेत् । दिनमेक ददेदप्रि मन्द मन्द निद्राभिः ।
एवं निषद्यते पौत शीत मृत्तु सक्तने । पौत
पुष्पेन तद्गुह्यं भवत्यन्तु मृत्तु मया । पुष्टि
कृते पूज्यगुह्याणि विनाशयेत् । अत्रापो नास्ति
यत् तदन्तु शीतुलकारक । वसुधैव कुटुम्बकम्
अत्राशमनतपर । अत्रमहादिष्वं शीतं यत्
नाशयति चणात् । एतन्मात्रापर एतो रसात्
सञ्चात्रमुन्दरात् । रसा से ।

पौतपुष्पराजः । ३ । पौतपुष्पराजराजः ।
इत्येव जीवाश्च । ८८७ । तत्पुष्पाया ।
मपुष्पराजः इतिप्रिय देवप्रिय वन्दनीय पावन ।
गुणा — तिक्तोप चपुष्प वैश्वरक्ष मृत्तुमृत्तु
पौतपुष्पय रसायन । रा नि व ३ ।

पौतमणिः । ३ । पुष्पराजमयो । रा नि व १६ ।

पौतमण्डलदर्शन । ३ । पितृमण्डल ।
निद्रा ।

पौतमण्डक । ३ । मण्डकपुष्प । शी ।
३०० । वै निघ । मण्डकपुष्पवर्षि ।

पौतमस्तकः । ३ । इन्द्रमण्डकवर्षि । वै निघ ।

पौतमाक्षिकम् । शी । मण्डकपुष्प । रा
नि व १६ ।

पौतमुष्टः । ३ । इतिवन्ता । वै निघ ।

पौतमुष्ट । ३ । इतिवन्ता । शी । ३०० ।
रमा ।

पौतमृद्यता (ताम्) । शी । शी । निघ
मृद्यता । मा ।

पौतमूल(क)म् । शी । मृद्यता । ३०० ।
३०० । रा नि व ३ ।

पौतमूला । ३ । मृद्यता । ३०० ।
इति लोके । मया — मृद्यता । ३०० ।
३०० । मृद्यता । ३०० । मृद्यता । ३०० ।
मृद्यता । ३०० । मृद्यता । ३०० ।

पौतमूला (मिषा) । ३ । मृद्यता । ३०० ।
३०० । मृद्यता । ३०० ।

पौतमूला (क) । ३ । मृद्यता । ३०० ।
३०० । मृद्यता । ३०० ।

पौतमूला (क) । ३ । मृद्यता । ३०० ।
३०० । मृद्यता । ३०० ।

पीतरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टीपा-
रुनांशु ग्रीष्म । रा नि व ११ ।

पीतरस । पु । कशेरु । कृष्णद्र । प सु ।
धनराजि । पीतवर्णपारदमर्ष । स्त्री । हरिद्राधाम् ।

पीतरागम् । स्त्री । चिकचकी । भग्न । पत्रकेशरे ।
रा नि व १३ । पु । पीतवर्ण । वै निघ ।

पीतरोहिणी । स्त्री । पीतकटुकाम् । पीत-
रुष्टेयी । प सु । काम्मध्याम् । शीमान् । भा ।

पीतल(क)म् । स्त्री । रीतौ । शिञ्ज । रा
नि व १० । पु । पीतवर्ण । वै निघ । हरितालि ।

पीतलोहम् । स्त्री । पित्तलि । हे च
पीतवर्ण (क) । पु । स्वर्णमण्डूके । तानवृक्षे ।

कदम्बवृक्षे । हरिद्रवृक्षे । काञ्चनवृक्षे । वै निघ ।
स्त्री । मनशिलायाम् । पीतचन्दने । कुडुम ।

पीतवल्लो । स्त्री । आकाशलतायाम् । आलो-
न । वै निघ ।

पीतविट्कता । स्त्री । पित्तविकारजरोगे ।
पीतवोजा । स्त्री । मेधिकायाम् । रा नि व ६ ।

पीतवृक्ष । पु । पृथुशिश्वशीषाकवृक्षे । वड
टीपा ग्रीष्म । रा नि व ८ । पीतलोध्रवृक्षे ।
सरलदेवदारौ । रा नि व १२ ।

पीतशा(सा)ल (क) । पु । असमवृक्षे ।
पियालवृक्षे । निगोशान । हि असन, असना ।

म विषला । तै मद्भि । तम चद्रम् । अम ।
तनुपथ्याया, —प्रियक बीजक पीतशालक

पीतशाल पीतसार वल्कपुष्प सञ्ज्ञक
आसन । अन्य लक्षकाय चदरासयत्र, प्रलेप

माडीवृक्षे हित । एतद्वीजगुणा — "बीजक
कुष्ठबीजपंक्तिमेषुदाक्रमीन् । हन्ति श्लेष्माद्य

पित्तस्य लब्ध केयूरे रसायन ॥"
पीतशालि । पु । मूषशाली । मग्न धान ।

रा नि व १६ ।
पीतसहाचर । पु । पीतभिष्टयाम् । च द

बा व्या महराजप्रसारयोते ।
पीतसार । पु । अदीप्तवृक्षे । अदीप्त-
ग्रीष्म । रा नि व ८ । सिद्धि । निगोशान । रा

नि व १२ । वै निघ च वि चन्दनलतातेने । गोमद
मयी । म । स्त्री । हरिचन्दने । प सु ।
पीतसारक । पु । निम्बवृक्षे । निग्रीष्म ।

रा नि व ८ । अदीप्तवृक्षे । रा नि व ८ । असमवृक्षे ।
वै निघ । [च ।

पीतसारि । स्त्री । खीतोऽश्वने । शुर्मा । ग
पीतस्कन्ध । पु । शूकरे । वै निघ ।

पीतस्फटिकः । पु । पुष्पराममयी । प सु ।
पीतस्फोट (टा) । पु, स्त्री । पीतवर्णस्फोटके ।

वै निघ । पामायाम् । रा नि व २० ।
पीता । स्त्री । हरिद्राधाम् । प सु । वै निघ

अथ वि सूयप्रभायाम् । दाहहरिद्राधाम् । रा
नि व ८ । महाज्योतिषमतीक्ष्णतायाम् । वड वडा

रुष्टेयी । रा नि व ३ । गोरीचनयाम् । प्रियङ्गु ।
रा नि व १२ । वनबीजपूरके । वन मातृगुम्फ ।

रा नि व ११ । कपिलशिश्वयाम् । रा नि व ८ ।
अतिविषायां । आउष्टे । श च । सख्यपदल्यां ।

टीपा रुनां । हरितालि । पीतजाल्यां । पीत
जाति हृत्पत्र ग्रीष्म । धूनके । देवदारणि ।

शालपण्याम् । अश्वगन्धायाम् । आकाशलतायाम् ।
वै निघ ।

पीताङ्ग । पु । पृथुशिश्वशीषाकवृक्षे । वड
टीपा ग्रीष्म । रा नि व ८ । पीतलोध्रवृक्षे । पीत

मण्डूके । गोपीदेव । नागरवृक्षे । स्त्री ।
हरिद्राधाम् । वै निघ ।

पीताम् । पु, स्त्री । पीतचन्दने । वै निघ ।
पीताम्भम् । स्त्री । पीतवर्णाम्भे । रा नि

व १३ । See अभकम् ।
पीताम्नान । पु । पीतलिष्टीनुवे । श्री-
जाति । रा नि व १० । See किडिरात ।

पीतावलोकनः । पु । पित्तजन्यदृष्टिरीमे ।
पीताश्मा (न) । पु । पुष्पराममयी । रा नि

व १३ ।
पीताक्ष । पु । सञ्जरमे । धूनां । वै निघ ।

पीति । स्त्री । पाने । रा नि व २० । पु ।
अश्वे । अम । करिगुण्यायाम् । श च ।

पीतिका । स्त्री । हरिद्राधाम् । स्वर्णद्वीपे ।
दाहहरिद्राधाम् । मृदाग्रहे । तदगुणा —

"पीतिकावृषरागस्य सा ख्यात् द्रवनिद्रदग्ने ॥"
पीतिनी । स्त्री । शालपर्णीवृक्षे । रा नि व ३ ।
पीती (द्रु) । पु । अश्वे । अम ।
पोथम् । स्त्री । इति । उपा । अश्वे । श च ।

यिः (यो इन्) । पु । अश्वे । अटी र्ना ।
नः । वि । स्थूरी । नोति ।

नट्टु । पु । सरपट्टचे । रा नि व १२ ।

नसः । पु । अनीगतामनासारोगे । प्रौग
वांश । तत्पथ्याना, —प्रतिग्याय अवीनस,
तिग्या, नासिकामय । रा नि व २० । See
वीनस । [व ७ ।

नसा । स्त्री । कर्व्याम् । र्कौड । रा नि
नसो (इन्) । वि । वीनसरीणि । निहा ।

नस्कन्ध । पु । वनशकरे । सहिधे । वै निघ ।
नपरिः । पु । कसत्रधे । छोटि शौड ।
रा नि व ११ । [स्वर्णे ।

नयुः । पु । काके पेचके । तिका । स्त्री ।

नयूपम् । स्त्री । दुग्धे । रा नि व १५ । चि क
क सामंती चि । अष्टत । अम । नवप्रगताया गो
सप्तदिनाभ्यन्तरीयदुग्धे । श्रीं नो दुग्ध । यथा—
‘आसप्तरात्रप्रभव चौर पेयुपसुच्यत ।’ गुणा
—मधुर हृद्य हृत् । सु सु ४ । अदव । च सु
२० थ ।

नयूपसिन्युरस । पु । अशोऽधिकारे रस ।
पङ्गुगन्धर्वेषां जुकायन्ते मष्ठीकृतपारद स्वर्ण
लोहमन्त्र अभ्रमन्त्र गन्धकम् एषां प्र समभाग,
शरण (७७) दन्तीमूल सुखौ (पु औरी) काक-
माची भट्टराज (डौगडज) अक (आरुण)
चित्तकम् एषां रसेन ७५ मर्ध । रस चि ।

नयूपोत्था । स्त्री । (*Eulophia campestris*)
शालुमिथि इति ज्ञात द्रव्ये । इयं वन्या ।

पोलक । पु । पिपौलिकायाम् । हे च ।

पोला । स्त्री । पिपौलिकायाम् । वै निघ ।

पौलु । पु । (*Salvadora persica*, or
S Olesides, Syn S Indica) Tooth
brush tree कोडनदशे खनामप्यातफलवृक्षे ।
श्रीन् गाह् । हि कन । म पिनु । ते शोनुगुधेदु,
पिन्नवरगोष्ठ । वम् कर्कशम् । सा कोडु ।
भुमिजानि आखरीट इति खोके । तत्पथ्याना —
गुडकल सद्यो शीतसह धानो विरचन फलशाखी
श्याम दरभववम कान्तभवाम । च सु २ थ
श्रीरोविरेचने । फलगुणा — “पौलु शीतपनीरघ्र
विनाम भेद गुणान्तरम् । मादु तिग्म यथीसु

तन्नाल्युप तिदीपहन् ॥” भा, अभय । निहपित
सन्धिवातघ्नम् । अघि १७ थ । स्वादुतिककटुण
कफघातहरश्च । ‘तिक्त पिचनर तेषां सर
कटुविपाकि च । तीक्ष्णोण कटुक पीरु सन्निहं
कफघ्नतजित् ॥” सु सु ४६ । १८ थ श्रीरोविरेचने ।
अस तैल मूलरुतेलगुण । ऊधु कशकि । शरदण
पुष्पे । किदिरातवृक्षे । अचोटवृक्षे । करतले । वै
निघ । अस्थिराष्टविशेषे । हस्तिनि । पुष्पे । मे ।
परमाथी । विका । पिपासहने । च सु ४ थ ।
स्त्री । पीलुफले । च सु २ थ वमने । काचनदेशीय
गिरिजाघोषफले । च सु ३ थ कुठादिफलैरे ।

पौलुनी । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । रा नि व ३ । च
द परिणामगुलि । “पौलुनी विहता यथा ।’
‘अशु कशकि । वै निघ ।

पौलुपत्रः । पु । अम्लान्तकवृक्षे । चानि
गाह् । रा नि व ६ । मीरटायाम् । लताकव्राड ।
रा नि व ३ ।

पौलुपत्रा । स्त्री । चौरमीरटायाम् । वै निघ ।

पौलुपरिका (पी) । स्त्री । औषधिविशेषे ।
मे । सूक्ष्मायाम् । भूशवा । र सा । वै निघ २ थ
अस्मा वि । तुण्डिकायाम् । तेलारुडा । रा
नि व २३ । मीरटे । लताकवाव । तत्काकगुणा
—गुरु रुच विटभाजोष्णकर मधुर शीत मल
भेदनञ्च । च सु २० थ ।

पौलुषणा । स्त्री । पीलुफले । वै निघ ।

पौवर । पु । कक्षपे । लटा । वि । स्थूले ।

पौवरा (रौ) । स्त्री । शालपर्णाम् । श्रीग-
पानि । भा पु १ थ । अथगन्धायाम् । रा नि व ४ ।
रसर हृद्यलम्पाणघृतं । शतावर्धाम् । र सा ।
श्रीलटकमन्त्र इति ज्ञाते चविशेष । तद्गुणा —
“पौवरो योपिषो सा स्यात् योनिश्यापदविनाशिनी ।
रजोदीपप्रकर्तनी प्रदराशीतिवारिणी ॥”

पौवा । स्त्री । जने । उष्ण ।

पु जातुक । पु । औषधवृक्षे । औषा गाह् ।

पु ध्वज । पु । मृपिके । वै निघ ।

पु नदण्डा । स्त्री । पुरुषलक्षणायाम् । गुसक
ल्लियाम् । वै निघ ।

पु निङ्गम् । स्त्री । मिथे । हे च ।

पु वत्सा । स्त्री । पुरुषप्रसवियाम् । च शा ८ थ ।

पुटष । पु । गन्धमूषिके । छं०८१ । त्रिका ।
 पुटल । त्रि । कच्छूरीगणि । थं०१ । मे ।
 पुटिङ्गम् । स्त्री । शिखे । त्रिका ।
 पुसवनम् । स्त्री । दुग्धे । सम्कारविशेषे ।
 पुस्वम् । स्त्री । शुक्रे । हेच । पु । भृष्टणे ।
 शं०८१ । रानिव८ ।
 पुस्वदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । वैनिघ ।
 पुस्वनाशन । पु । लणभेदे । वैनिघ ।
 पुस्वविग्रहः । पु । भृष्टणे । शृङ्गं० ८१
 विनिघ । रानिव८ ।
 पुक्कसो । स्त्री । नील्याम् । शर । पुष्पकलि
 कायाम् । मे ।
 पुङ्ग (क) । पु । शरमूले । (क) शरपुङ्गामूले ।
 वन नीलेन मूल । रसचि ।
 पुङ्गिका । स्त्री । शरपुङ्गायाम् । वैनिघ ।
 पुङ्गवः । पु । ऋषभके । रानिव८ । द्वे ।
 पुच्छ । पु । स्त्री । लाङ्गुली । अम । पिच्छे ।
 उषा ।
 पुच्छकः । पु । मेघभेदे । छं०१ ।
 पुच्छटी । स्त्री । अङ्गुलिमोठने । त्रिका ।
 पुच्छदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रानिव८ ।
 पुच्छफल । पु । बदरीवृक्षे । पशु ।
 पुच्छमूलम् । स्त्री । पुच्छमूलतो मामलभागे ।
 लद०१४
 पुच्छा (च्छिका) । स्त्री । माषपर्णाम् ।
 नायाणी । वनिघ ।
 पुच्छाधोभागलोहित । पु । पेषके । वै
 निघ । छं०८१ ।
 पुच्छी (६९) । पु । अर्कवृक्षे । आकन्द गीह ।
 रानिव१० । कुकुटे । शच ।
 पुच्छदलम् । स्त्री । सुनिषण्णशके । पशु ।
 पुटम् । स्त्री । परिपेक्षिते । रानिव८ । जातीय
 फले । रानिव१२ । वैवर्ण्यशके । निषण्णणि ।
 पात्रे । हृदये । अटीम । पशुपुटके । पात्रद्वयो
 भयसुखसंयोजने । पुं । अश्वत्थुरे । शर । गुरुमुखी ।
 लुण्ठने । त्रिका । शीषधपाकयन्त्रभेदे । श्रुति-
 भाट्टेन यज्ञ । तस्मिन्भेदे—महापुटगजपुटवराह

पुटकौकुटपुटकपीतपुटनीवरपुटभाण्डपुटभेदिन । एषा
 विशेषा खलपथ्याये ख्या । "हृद्भाण्डे तुषे
 पूर्णे मध्ये मूषां विधारयेत् । चिदाग्नि मुद्रयेद्भाण्ड
 तद्भाण्ड पुटमुच्यते ॥" भा ।

पुटकम् । स्त्री । पत्रे । शर । नासारोगविशेषे ।
 लक्षणे—“पित्तश्लेष्मावरुद्धोऽन्तर्नासायां शीषयेत्
 मरुत् । कफ सगुल्फपुटतां प्राप्नोति पुटकन्तु तत् ॥”
 वा० १२८४ ।

पुटकन्द । पु । कोलकन्दे । रानिव८ ।

पुटकिनी । स्त्री । पद्मिण्याम् । हेच ।

पुटग्रीव । पु । ताम्रकुण्डे । मे । गर्ग्यार्थम् ।

पुटपत्री । स्त्री । पत्रशाकभेदे । भय उपदेशचि

पुटपाक । पु । पत्रपुटेन सरसद्रव्यकल्पाके ।

जम्बादिपत्रैः कुडवमितद्रव्यकल्पाके वेष्टयित्वा रज्जा
 दिना बद्धा द्वाङ्गुलम् एकाङ्गुलं वा द्वाङ्गुलपर्यन्त
 वा मृत्तपेक्षायां अग्नौ दहेत् लिपस्य रक्ततादर्शन
 पर्यन्तम् । शाङ्गं० म० १४ । “पुटपाकस्य द्रव्यस्य
 खरसी गृह्यते यतः । अतोऽयं पुटपाकः स्यात्
 विधानं तस्य कथ्यते । द्रव्यमापीयितं जम्बूवट
 पत्रादिसंयुते । वेष्टयित्वा ततो बद्धा दृढ रज्जा
 दिना तथा । मृत्तपेक्षा द्वाङ्गुलं कृत्वा दधवाङ्गुलि
 माचकम् । दहेत् पुटान्तरादग्नौ यावत्क्षेपस्य रक्तता ।”
 प० म० १४ । म० वा—पलमिती रसः कण्ठमितमधुना
 पेय । “पुटेन पच्यते यस्मान् पुटपाकस्ततो मतः ।
 सुषिष्टं कुडव द्रव्यं वारिणा काञ्चिकेन च । पुट
 कालगतं बद्धं सान्द्रपटेन लिपितं । अङ्गुलमानत
 पत्राङ्गोमयेनाग्निना बुध ॥ सिन्दूरवर्णतां प्राप्त
 याद्वयेतद्रसं शुभम् । शीतलेन रसावाभिभवदिति
 विनिश्चितम् । पुटपाकस्य पाकोऽयं बहिरारक्त
 वर्णता । पलमातो रसो यावत् कर्षमात्रं मधु
 लिपेत् । कक्कचर्णद्रवायाय दद्यात् सरसवदं पुष्टे ॥”
 नेत्रप्रसाधनभेदे । “नेत्रे विन्द्वे क्षिप्तमास्य परद्रव्य
 पले मतम् । द्रव्यस्य कुडवोमानं सञ्चमेकत्र
 पेषयेत् । तदकत्र समालीय पत्रैः सुपरिदेष्टितम् ।
 पुटपाकविधानेन तत्पत्रातद्रसं बुध । तपकोक्तेन
 विधिना यथावदधारयेत् ॥” भा ।

पुटरागम् । स्त्री । पत्राङ्गुलभेदे । दन्तं दाहं ।
 रानिव१२ । [पशु ।

पुटलीहम् । स्त्री । रचकलोहि । (विदरी) ।

पुटसाय । पु । नामासावरीने । वैनिघ ।

पोयिः (थी इन्) । पु । अश्वे । अटीत्ता ।

पीनः । वि । स्थूले । मोठे ।

पीनद्रुः । पु । सरलरुचे । रा नि व १२ ।

पीनसः । पु । अशीतगन्धमागारी । गौनस
(वांश) । तत्पर्याया, — प्रतिग्राय अपीनस,
प्रतिग्रा, नासिकामध । रा नि व २० । See
अपीनस । [व ० ।

पीनसा । स्त्री । कर्षव्याम् । कौडू । रा नि

पीनसो (इन्) । वि । पीनसरीगिणि । निदा ।

पीनस्कन्धः । पु । वनशूकरे । सहिधे । वै निघ ।

पौपरिः । पु । इन्द्रध्वजः । छोटै पीतुड ।
रा नि व ११ । [र ० ।

पौयुः । पु । काके । पंचके । त्रिका । स्त्री ।

पौयूषम् । स्त्री । दुग्धे । रा नि व १५ । चिक
क सामंरी चि । अश्वत । अम । नःप्रगताया गो
सप्तदिनाभ्यन्तरीणदुग्धे । गौ जा द्व । यथा—
“आसन्नरात्रप्रभव क्षीर पौयूषमुच्यते ।” गुणा
— मधुर । दृढ । रा । सु म ४५५ द व । च म
२०५ ।

पौयूषसिन्धुरसः । पु । अशोऽधिकारे रसः ।
पञ्चगुणगन्धकेषांनुकाशने मल्लीकृतपारद सार्थं
क्षौद्रमस्य अभ्रमस्य गन्धकम् एषां प्र समभाग,
शूरण (७७) दन्तीमूल मुष्णी (मुष्ठी) काक
माक्षी भृङ्गराज (डौमराज) अक (आकन)
चितकम् एषा रसेन ७६ भा मर्द । रस चि ।

पौयूषोत्था । स्त्री । (Eulophia campe-
stris) शालुमिद्रि इति ज्ञाते द्रव्ये । इयं वन्या ।

पोलकः । पु । विपोलिकायाम् । वै च ।

पोला । स्त्री । विपीलिकायाम् । वै निघ ।

पौलुः । पु । (Salvadora persica, or
S Olesides, Syn S Indica) Tooth-
brush tree कोटनदंशे खनामख्यातकलरुचे ।
श्रीलू गीह । हि म्भन । म पिनु । ते गोपुगुपेद्रु,
पिप्रधरगोष्ठ । वस् कर्तु इन् । ता कोकु ।
भूमिजामि पाखरीट इति लोके । तत्पर्याया —
गुडफल खरो शीतघष धानी विरेचन फलशाखी
ग्यास उरभयवृक्ष कलमवतम् । च म २५
श्रीतीविरेचनी । फलगुणा — “पौलु श्लेष्मसमीर्य
पित्तं मेदि गुणनुत् । स्वादु तिक्तं यथोत्तु

तन्नालुण तिदीपयत् ॥” भा अथव । सैद्यपित्त
यथियातवृक्ष । अति १०५ । स्वादुतिक्तकटुण
कफनाशहरण । “तिक्तं पिचकर तेषां सर
कटुनिपाकि च । तीक्ष्णं यटुकं पौलुं सर्वेह
कफनाशजित् ॥” सु म ५६१२५ शिरीविरेचने ।
अथ तैल मूलफलगुण । ऊचुकशाकि । शरदण
पुष्पे । किडिरासके । अचोटहवे । करतले । वै
निघ । अस्थिखण्डविशेषे । हस्तिनि । पुष्पे । मे ।
परमाणी । त्रिका । पियालरुचे । च म ४५५ ।
स्त्री । पौलुफले । च म २५५ वमने । काश्मदीय
गिरिकाघोटफले । च म २५५ कुष्ठादिप्रलेपे ।

पौलुनी । स्त्री । सूत्रायाम् । रा नि व २ । च
द परिणामयने । “पौलुनी विहता यथा ।”
च म २५५ कशाकि । वै निघ ।

पौलुपत्र । पु । अग्नतकके । छालि
गीह । रा नि व २ । मोरटायाम् । लतांकराङ्ग ।
रा नि व १ ।

पौलुपत्रा । स्त्री । क्षीरमोरटायाम् । वै निघ ।

पौलुपर्षिका (शी) । स्त्री । शीघ्रविशेषे ।
मे । सूत्रायाम् । भूर्गवा । रसा । वै निघ २५
अग्राणि । तुष्टिकायाम् । जेताद्रुहा । रा
नि व २२ । मोरटे । लतांकराव । तच्छाकगुणा
— गुरु रक्त विट्प्राज्ञेयकरं मधुर शीत मल
मेदाक्ष । च म २०५ ।

पौलूषणा । स्त्री । पौलुफले । वै निघ ।

पौवरः । पु । कच्छपे । जटा । वि । स्थूले ।

पौवरा (री) । स्त्री । शालपण्याम् । शीत-
भाणि । भा मृ १५ । अथगन्धायाम् । रा नि व ४ ।
रसरुद्रलम्प्याणघृत । शवावर्णायाम् । रसा ।
श्रीनटकमल इति ख्याते ह्रस्वविशेष । तद्गुणा —
“पौवरी योषिषो सा स्यात् योषियापदविनाशिनो ।
रजोदीपप्रशक्नो प्रदरार्शनिवारिणी ॥”

पौवा । स्त्री । लले । उषा ।

पुंजातुकः । पु । जोषनरुचे । क्षीरा गीह ।

पुध्वजः । पु । मूषिके । वै निघ ।

पुलवणा । स्त्री । पुष्यलवणायाम् । पुष्यक-
ल्लियाम् । वै निघ ।

पुलिङ्गम् । स्त्री । शिथे । वै च ।

पुवत्ता । स्त्री । पुष्यप्रसविन्याम् । च शा ८५ ।

पुटप । पु । गन्धमूषिके । झूँटो । बिका ।
 पुटल । वि । कच्छूरीगणि । थंगो । मे ।
 पुटिङ्गम् । स्त्री । शिथे । बिका ।
 पुसवनम् । स्त्री । दुग्धे । सस्कारविशेषे ।
 पुस्वम् । स्त्री । मुक्ते । छेच । पुं । भूतणे ।
 शरुङ्ग । रानिवन् ।

पुंस्वदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । वै निघ ।
 पुस्वनाशनः । पु । लणभेदे । वै निघ ।
 पुस्वविग्रह । पु । भूतणे । स्त्रीकृत् ।
 विशेष । रानिवन् ।

पुक्को । स्त्री । नील्याम् । शर । पुष्पकलि
 कायाम् । मे ।

पुङ् (क) । पु । शरमूले । (क) शरपुङ्गामूले ।
 वन नीलेव मूल । रस वि ।

पुङ्गिका । स्त्री । शरपुङ्गयाम् । वै निघ ।
 पुङ्गव । पु । ऋषभके । रानिवन् । छेच ।
 पुच्छ । पु, स्त्री । लाङ्गुले । अम । पिच्छे ।
 उषा ।

पुच्छक । पु । मेघभेदे । झूँटो ।
 पुच्छटी । स्त्री । अङ्गुलिमीटने । बिका ।
 पुच्छदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रानिवन् ।
 पुच्छफल । पु । बदरीवले । पशु ।

पुच्छमूलम् । स्त्री । पुच्छमूलती सामलभागे ।
 लदश्च ।

पुच्छा (च्छिका) । स्त्री । मापपण्याम् ।
 गांवाणि । वै निघ ।

पुच्छाधोभागलोहित । पु । पेषके । वै
 निघ । ८१६ ।

पुच्छी (इन्) । पु । अकृच्छे । आकृन्त गीह ।
 रानिवन् । कुकुटे शच ।

पुच्छदक्षम् । स्त्री । सुनिषण्णशक्ति । पशु ।
 पुटम् । स्त्री । परिवेष्टयि । रानिवन् । जाती
 फले । रानिवन् । कैवर्षमूलके । नेवपण्णि ।

पाने । छादने । अटोम । पशुपुटके । पावहयो
 भयमुखसंयोजने । पुं । अश्वपुरे । शर । गुग्गुली ।
 लुण्ठने । बिका । औषधपाकयन्त्रभेदे । श्रु-
 तीकृत यज्ञ । तत्तत्तमेदे—महापुटमजपुटवराह

पुटकौकुटपुटकपीतपुटगोवरपुटभाण्डपुटभेदेन । एषां
 विशेषा स्वस्वपण्याये मग्या । “वृद्धभाण्डे तुपे
 पूरे मध्ये मृषां विधारयेत् । विद्याग्नि सुद्रयेभाण्ड
 तद्भाण्ड पुटमुच्यते ॥” भा ।

पुटकम् । स्त्री । पत्रे । शर । नासारोगविशेषे ।
 लक्षण—“पित्तश्लेष्मावच्छेदोऽन्तर्नासाया शीषयेन्
 मरुत् । कफ सप्तकपुटतां प्राप्नोति पुटकान् तत् ॥”
 वा ८१८५ ।

पुटकन्द । पु । कीलकन्दे । रानिवन् ।

पुटकिनी । स्त्री । पश्चिन्याम् । छेच ।

पुटग्रीव । पु । तासकुण्डे । मे । गर्ग्याम् ।

पुटपत्नी । स्त्री । पवशाकभेदे । भव उपदशचि

पुटपाक । पु । पशुपुटेन स्वरसद्रव्यकल्पाके ।

जम्बादिपत्रे कुडवमितद्रव्यकल्पाके वेष्टयित्वा रज्ज्वा
 दिना वद्धा द्वाङ्गुलम् एकाङ्गुल वा द्वाङ्गुलपर्यन्त
 वा मल्लेप कृत्वा अथौ दहेत् लेपस्य रक्ततादर्शन
 पथ्यन्तम् । भाङ्गं म१५ । “पुटपाकस्य द्रव्यस्य
 स्वरसो गृह्यते यत । अतोऽयं पुटपाकः स्यात्
 विधानं तस्य कथ्यते । द्रव्यमापीयित जम्बुपट
 पत्रादिस्मृटे । वेष्टयित्वा ततो वद्धा द्वाङ्गुल
 दिना तथा । मल्लेप द्वाङ्गुल कृत्वा दद्याद्वाङ्गुलि
 माचकम् । दहेत् पुटान्तरादधो यावद्वेपस्य रक्तता ।”

प११४ । मता—पलमिती रस कपस्तिमधुना
 पेय । “पुटेन पच्यते यस्मात् पुटपाकमती मत ।
 सुपिष्ट कुडव द्रव्य वारिणा काष्ठिकेन च । पुट
 कान्तगत भव सान्द्रपट्टेन लिपित । अङ्गुलमानत
 पथाक्षौमयेनाग्निना बुध ॥ सिन्दूरवर्णतां प्राप्त
 याद्वयेत्तदस्य शुभम् । शीतलिन रसावाग्निभेदिति
 विनिश्चितम् । पुटपाकस्य पाकोऽयं बहिरारक्त
 वर्णता । पलमाती रसो यावत् कर्षमाणं मधु
 चिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाग्राय दद्या स्वरसवद् बुधे ॥”

नेत्रप्रसाधनभेदे । “दे विन्ने चिग्धमांसस्य परद्रव्य
 पल मतम् । द्रव्यस्य कुडवीकान् सप्तमेकव
 पेययेत् । तदेकव समाखीय पत्रे सुपरिवेष्टितम् ।
 पुटपाकविधानेन तत्पथात्तदस्य बुध । तपथीक्रेम
 विधिना यथावद्विधारयेत् ॥” भा ।

पुटरागम् । स्त्री । पत्राङ्गचन्दने । वदन् दाह ।
 रानिवन् । [पशु ।

पुटलीहम् । स्त्री । रचकलीह । (विदरो) ।

पुटसाय । पु । नामागावरीने । वै निघ ।

पुटस्वेदः । पु । बालुकापुटके स्वेद । श्रुति-
येन । "बालुकापुटके स्वेद ।" जट १८५ ।
पुटा (टिका) । स्त्री । एलायाम् । हारा ।
कोषीने । च ।

पुटालुः । पु । कोलकन्दे । रानि व ० ।

पुटोदकः । पु । नारिकेलवृक्षे । हारा ।

पुण्डः (कः) । पुं । तिलकवृक्षे । जटा ।

पुण्डराक्षः । पुं । पुण्डरीकवृक्षे । श्रुतिविश्व ।
वे निष ।

पुण्डरा (इन्) । पु । पुण्डरीके । श्रुतिविश्व ।
वे निष ।

पुण्डरीकम् । स्त्री । A white lotus
अतिसमल । ऐतपत्रा । स पण्डरे कमल । क
बिलियतावरे । तें तैलतामर । तत्पर्याया,—
सिताभोजं शतपत्र महापत्र सिताम्बुज । गुणा—
हिम तिलं मधुर पित्तघ्न दाहघ्न श्मघ्न रक्तघ्न
पिपासाघ्न च । रानि व १० । "पुण्डरीकं स्वादु
शीतं तिक्तं रक्तरुजापहम् । कफ दाह श्म पित्त
नाशयेत् । द्रव्य गु । भास १ भज्ज्व चि सुदर्शन
चूर्णे । सुगु ३८५ उत्पलादि । सहस्रदलश्चेत्
कमले । च सु ४५ । शान्तिस्तुले । श्वेतवृक्षे ।
ने । पु । दमनकचुपे । दन्ता । रानि व १० ।
दर्शकारसर्पमेदे । राजिमन्त्रपैविगे । सु कल्प
४५ । व्याघ्रे । रानि व १२ । शर्करायाम् ।
आज्ये । रानि व २३ । श्वेतकुशरोमे, श्वे ।
"तच्छ्वेतं रक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमं । सरागर्चं
सीकंधं पुण्डरीकं कफीनणम् ॥" मानि ।
गजश्वरे । शालपर्णीपत्रत्वचे स्नानामप्यातवले ।
श्रुतिविश्व । शीघ्र । गुणा—स्निग्धतिलम् । आस
वृक्षे । हे च । इक्षी । वे निष । शान्तिघान्यमेदे ।
गुणा—शालिवृत् । सुगु ४६५ । व्याघ्रे । कोश
कारे । ने ।

पुण्डरीकसुखो । स्त्री । निम्बपत्रलोकाभेदे ।
जौद । सु ११५ । Sec जलायुका ।
पुण्डरीकाक्षः । पुं । प्रजातीयजलपक्षिमेदे ।
मांसगुणा प्रशमर्ध गुण्या । सुगु ४६५ ।
पुण्डरीयकम् । स्त्री । अक्षपत्रे । शामा ।
प्रपोषरीकवृक्षे । श्रुतिविश्व । रानि व २१ ।
पुण्डर्यम् । स्त्री । प्रपोषरीके । श्रुतिविश्व ।
रानि व २१ । तत्पर्याया,—पुण्डरीक पुण्डरी

काच पोषरीक प्रपोषरीकं पोषय्ये चक्षुष्य
मालपुष्पक सालपुष्प दृष्टिकृत स्थलपत्र मालक
शीत शीपुष्प सुपुष्प सानुज अनुज । गुणा—
मधुर तिक्त शीतल कषाय मुक्कल वर्ण पाके मधुर
चक्षुष्य कफपित्तरक्तत्रणज्वरदाहघ्नानाशक च ।

पुण्ड्रः (क) । पु । तिलकचुपे । तिलग्राह ।
रानि व १० । अतिमुक्तके । माधवी लज्जा । रा
नि व २३ । जलपत्रवृक्षे । रानि व २ । प्रपोष
रीके । श्रुतिविश्व । क्रमिमेदे । ने । पित्तवर्ण
इक्षुविश्वे । श्रुतिविश्व । आक्, छाति ईक्षू । म
पुण्डान्म । क वासरकवृ । तत्पर्याया,—पुण्ड्र
रसाल इक्षुवाटी योनि इक्षुयोनि रसालौ
रसदालिका करदशालि । गुणा—अतिमधुर
शीतल कफकर पित्तघ्न दाहघ्न श्मघ्न रक्त
अतिसन्तपण्य । रानि व १४ ।

पुण्ड्रका । स्त्री । माधवीलतायाम् । तिलक-
वृक्षे, मुक्कजातीयपुष्पवृक्षे । वे निष ।

पुण्ड्रशर्करा । स्त्री । पुण्ड्रकैचभवनशर्करायाम् ।
श्रुति आक्कवृक्षिनि । गुणा—स्निग्धा क्षीणे
चयेरीचके च हिता । रानि व १४ । पञ्चविधे
शकरायाम् । वे निष ।

पुण्ड्राक्षः । पु । पुण्डरीकवृक्षे । श्रुतिविश्व ।
वे निष ।

पुण्डगन्ध । पु । महानागवृक्षरसपत्रकवृक्षे ।
विका । स्त्री । स्वर्णयुषिकायाम् । वे निष ।

पुण्डवृणम् । स्त्री । सितदन्तः । ऐत दूध ।
रानि व ८ ।

पुण्डदर्शनः । पु । आपपक्षिणि । नोक्तकृष्ट ।

पुण्डफलः । पु । लयाने । शमा ।

पुण्डसागरः । पु । पुष्करमूले । वे निष ।

पुण्डा । स्त्री । अशगन्धायाम् । वे निष । तुलसी
वृक्षे । शमा ।

पुत्ति(त्रि)का । स्त्री । पिङ्गलवर्णं प्रथममुषिका
विश्वे । पिङ्गलवर्णं बोमाहि । अम । दथा—
"अत्रजा मक्षिका पिङ्गा पुत्तिका इति
कोत्तिता ।" रानि व १४ ।

पुत्र (क) । पुं । दमनकवृक्षे । पुत्रे । श्व
मेदे । ने । मृषिकमेदे । तदृष्टे—"पुत्रकेषाह
मादय पाण्डुवक्ष्य आयन । क्षीयत यन्निमिषाह-
मायुमावकसन्नि । शिरीषेष्टुदकल्लु निष्ठागम

समाचिकम् ।" सु कल्प ६७ [स्त्री । कन्यकायाम् ।

पुत्रकान्दा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रानि व ० ।

पुत्रघ्नी । स्त्री । योनिरोगविशेषे । लक्षणे यथा—
"स्थित स्थि० इति गर्भे पुत्रघ्नी रक्तसस्तात् ।"
सु ३ । "रीत्याद्यायुधदा गर्भे जात जात
विनाशयेत् । दुष्ट गेषितज नाथ्यां पुत्रघ्नी नाम सा
मता ॥" च ।

पुत्रजननी । स्त्री । पुत्रदामीलतायाम् । वै
निघ । लक्षणाकन्दे ।

पुत्रजी (स्त्री) व (क) । पु । (Putranji
va Roxburghii Syn Nagera putra
njiva) कोलापुरदेसी तन्नाम्ना प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ।
खिद्राश्रुता, श्रुतखिद्रा । हि पित्तोजिघा, जिता
पुटन, पुत्रजीव । ४ जिवनपुतर । ८ कश्चरुजिवि ।
वम् जीवनपुतर । तत्पण्यांश, —गर्भकर, जीव
पुत्रक, श्रोपदापह, कुमारजीव, पवित्र, गभद,
मृतजीवक । गुणा—हिम इत्य गर्भजीवद
चक्षुष्य पित्तघ्नमत दाहलणाघ्नय । रानि व ८ ।
रुच स्वादु गुरु कटु पटु वातघ्ने भक्ष सृष्टमल
मूत्रय । भा । ततफलगुणा —"पुत्रज्जीवफलमज
श्रीततोयेन पचयेत् । भीजने चाजने पाने लेप
सञ्चविपापह ॥" रसर निष वि ।

पुत्रदा । स्त्री । बभ्याकर्कोटिकायाम् । लक्षणासूनि,
पुत्रदाभोलतायाम् । रानि व २२ । श्वेतकण्टका
रिकायाम् । जीवत्वाम् । वै निघ ।

पुत्रदात्रो । स्त्री । बभ्याकर्कोटिकायाम् । मालव
देगे खनावा प्रसिद्धे लताविशेषे । पूजनाश्री,
पूजनाश्री वृता । तत्पण्यांश, —वातारि भमरी
श्वेतपुष्पिका वृक्षपत्रा श्वेतमन्थालु देशीजाता
सुवहरी । गुणा—कटुणा वातजकफघ्नी सुरभि
सदा पण्या बभ्यादीपहरी च । रानि व २ ।

पुत्रपिच्छटम् । स्त्री । रक्त । श्रुद्ध । रमा ।

पुत्रप्रदा । स्त्री । हरिकाण्डकाम् । बभ्याकर्कोटि
कायाम् । वै निघ । [नि व ३ ।

पुत्रमद्रा । स्त्री । वृक्षजीवनीलतायाम् । रा

पुत्रमञ्जरि (रो) । स्त्री । पुत्रदायाम् ।
भा म ४ म योनि रो चि । "पुत्रमञ्जरिमूलम् ।"

पुत्रमाल्जारी । स्त्री । जीवपुत्रक । जीवश्रुद्ध ।

पुत्रमृद्धो । स्त्री । चण्डमृद्धा । मेघाग्निडो ।
रानि व ८ ।

पुत्रश्रेणिका । स्त्री । भूयामलकाम् । इन्द्र
आमला । वै निघ ।

पुत्रश्रेणी । स्त्री । कृष्णदन्तीसुपे । कान् मृत्ती ।
रमा । चण्डमृद्धा । कौकडाश्रुद्धी । रानि व २ ।
सूषिकपण्याम् । ईश्वरदण्डी । रानि व ३ । सु
कल्प ७४ ।

पुत्रिका । स्त्री । यावनूलके । आश्रुद्ध ।

पुत्रिणी । स्त्री । बन्दायाम् । गान्धारी । मकुल
१२५ । प्रमदविडकाविशेषे । तस्या लक्षण—
"महयत्नाविता नैया पिडका सा तु पुत्रिणी ।"
सु नि ६३ ।

पुहलम् । स्त्री । गन्धले । शक्रजृण, श्रावकश्रुद्ध ।
रानि व ८ । पु । शरीरे । आत्मनि । त्रिका ।

पुन खुरो (रु) । पु । अश्वस्य पादरोम्भेदि ।
लक्षण—"प्रसरन्ति खुरा यत्र अथवा पादकोपमा ।
पुन खुरीति त विद्यादश्च विद्वत्सगामिनम् ॥"
जद ३८५ ।

पुनर्नव । पु । नख । नथ । रानि व ८८ ।

पुनर्नवा । स्त्री । (Boerhaavia diffusa
Syn Procumbens and erecta or B
Diandra) खनामख्यातपत्राकमेदि । श्वेत
श्रुद्ध, गान्धारीपुष्पा । हि शान्त । म पाखरी
वेष्टुली, रक्तवेष्टुली । क विलिपदुर्वेष्टुङ्किलु,
केपिनवेष्टुङ्किलु । तै अतिक्रममेदि । ता सुकरने
किरे । वम् पुननरा । चमू ३८५ । सा तिधा
श्वेता रक्ता नीला चैति । श्वेताया पण्याया,—
श्रीरा चिराटिका वर्षाश्री वर्षाश्री विशाख
कटिख शशिवाटिका पृथ्वी सितवर्षाभु घनपत्र
कटिन्नक । रक्ताया पण्याया—श्रीयश्री वर्षाभु
प्राङ्गधायनी कटिन्नक रक्तपुष्पा । निलाया पण्याया,
—निलाटिका चन्द्रवर्षाभु वक्षकेतु । तत श्वेता
गुणा—"श्वेता पुनर्नवा क्षोणा तिका कफविषा
पहा । कासहृदीमश्लान्पाशुश्रीकानिलार्पितु ॥
रक्ता पुननवा तिका सारिणी शोफनाशिनो । रक्त
प्रदरदीपश्री पाण्डुविषममदिनी ॥" रानि व ३ ।
"पुननवा श्वेतमूला श्रीयश्री दीधपत्रिका । कटु
कषायोऽश्मश्ल पाण्डुहृदीपनी परा । शोफानिल
शरश्वेपहरी ब्रह्मोत्तरपुत् । पुननवाख्या तिका
कटुपाका हिमा लघु । वातला पाहिणी प्रेषपित्त
रक्तविनाशिनो ॥" भा पु । दण्डाकटुपा—पुननवा
तु जीर्णोष्ण मेनिनी च रसायनी ।" राज ३

प । मूलकाय भेदक चदरामयघ्र श्रीमल
विशेषेण शसि हित अधिकमात्रया बालिकर ।
पवप्रदं, प्रयनाद्यां हितम् ।

पुनर्नवागुगुलुः । पु । वातरोगे गुग्गुली ।
गुग्गुपुनर्नवामूलं १०० प परण्डमूल १०० प
यष्टी १६ प गुग्गुलु ८ प एकत्र कुट्टयेत् ।
काद्यर्थ—जल ३२ वा ६४ श ग्री ८ श । गाल
यित्वा तत्र परण्डम् ॥ ० श दत्त्वा पुन पचन्
पाकसिद्धे क्वथताय तिष्ठयुग्मं ५ प दन्तीमूलचूर्णं
१ प गुग्गुलीचूर्णं २ प विफला विकटु चित्तक
सैन्धवमलासकविडङ्गाणां प्र चूर्णं १॥० प स्वर्ण
मालिक २तो पुनर्नवाचूर्णं १ प प्रसेप्यम् । खेउ
प्रणात्र मूल १०० प एरण्डमूल १०० प कुठ
१७ प गुग्गुलु ८ प एवञ्च बूटिवे । बांधार्थ
जल ७२ श ग्री ८ श । ह्रीविश्रा एरण्ड-
तेल ॥ ० श दिग्ना पुन पाक करिषे । पाक
शेष हईले नागईया तेउड्डीचूर्ण ५ प
दन्तीमूलचूर्ण १ प गुग्गुलुचूर्ण २ प विफला
१॥० प त्रिबेहूचूर्ण १॥० प त्रिजामूलचूर्ण १॥०
प सैन्धव, डेगा, विडङ्गचूर्ण एतेषां १॥० प
अर्वागिक २ तो पुनर्नवामूलचूर्ण १ प
अश्लेष दिवे । भा ।

पुनर्नवाद्यष्टतम् । क्ली । शोधाधिकारे हृतम् ।
पाठ—पुनर्नवाचित्तकदेवदारुपत्रोपचारहरीतकी
नाम् । कल्केन पक्व दशमूलसौधे हृतीचम
श्रीयनिसूदनञ्च ॥ दशमूल मिलित्वा ६० प जल
५१२ प ग्री १२८ प हृत ३२ प । कल्कार्थ—
पुनर्नवामूल चित्तकमूल देवदारु पत्रकी यवचार
हरीतकी प्र ८ तो । रसर ।

पुनर्नवाष्टक । पु । शीथे कषाय । पाठ
—“पुनर्नवानिखपटीलघुपटीलताम्रतादाब्जभया
कषाय । सव्याहृशीथीदरपात्रशूलथासान्वित
पाण्डुगट निहन्ति ॥” भैष शीथ चि ।

पुनर्भवः । पु । नखे । रानि व १८ । रक्त
पुनर्नवायाम् । रानि व ५ ।

पुनर्भूः । क्ली । पुनर्नवायाम् । घीने । वै निघ ।

पुन्नागम् । क्ली । पुन्नागपुष्पे । देववज्रभे राज
अप्यकमिति लोके । सुसूक्ष्म एलादि । ड ।

पुन्नागः । पु । (Calophyllum inophy-
llum) Alexandrian Laurel स्वनाम

व्यासपुष्पहवे । दक्षिणापथे सुरपतिनाद्या प्रसीत ।
सुसूक्ष्म एलादि । पुन्नागं गीष्, नाङ्गप्लव ।
चि सुलतानचम्पक । मं पुन्नाग । क सुरहीमेरमेद ।
तं सुरवीर्येष्टु । चत् पुष्पा । वम् ऊदि । ना
पिन्नय । सत्पथाया, —पुरुष तुङ्ग कैशर
दववज्रभ अरुणकेशर कैसरी काम्बीज नागपुष्प
कुम्भीक रक्तकेशर पाण्डुनाग पुन्नामा पाटलट्टम,
रक्तपुष्प रकरिणु । गुष्पा—कषाय कफरक्तघ्नय ।
राज । मधुर शीत सुगन्धि पित्तघ्न भूतविद्रावण ।
रानि व १० । वामू १५ प । जातीफेनि । गुह
पत्रे । श्रुतिहस्तिनि । मी । तिलपुष्पहवे ।

पुन्नागकेशरम् । क्ली । पुन्नागपुष्पकिल्लम्के ।
सुसूक्ष्म एलादि ।

पुन्नागपुष्पम् । क्ली । पुन्नागकुसुमे । वै निघ ।

पुन्नाटः (ड) । पु । चक्रमहे । रानि व ४ ।

पुन्नामा (न) । पु । पुन्नागहवे । रानि व १० ।

पुष्पटः । पु । दन्तप्रगतरोगे । तालुरोगे ।
निदा ।

पुष्पुलः । पु । जठरवाते । निदा ।

पुष्पुसः । पु । वामपात्रस्थमलाशये, कोष्ठे ।
दुग्धमूत्र, फोण्डा, तुलवडा । श च ।

पुमान् । पु । पुन्नागहवे । रानि व १० । पुरुषे ।
जीवाद्या । च ।

पुरम् । क्ली । दाहागुरुणि । रानि व १२ ।

शरीरे । रानि व १८ । नागरसुतायाम् । रसा ।

अश्लेषि । शर । पु । गुग्गुली । गुग्गुलु ।

रानि व १२ । च दन्त चि अपराजिताधूमे, चन्द्र

प्रभागव्याम् । शक्तीनियति । वै निघ । पीत

क्रियाम् । श च ।

पुरच्छ (श्च)दः । पु । छलपे । ऊनू थड ।

सनाथे । वै निघ ।

पुरटम् । क्ली । सुवर्णे । विदग्धमाधव ।

पुरन्दरम् । क्ली । अविकायाम् । श च । मरिचे ।

वै निघ ।

पुरमधनवज्रभः । पु । दाहागुरुणि । रा

नि व १२ । [व १२ ।

पुरा । क्ली । सुगन्धद्रव्ये, सुरामास्याम् । रानि,

पुराणः (तन) । नि । प्राचीने ।

पुराणकिटम् । क्ली । लौहमले । ७५४ ।
वे निघ । पाण्डु चि मर्दमसिहसृते ।

पुराणघृतम् । क्ली । दशान्दिककौभघृते । २
मा । गुणा — “सदापक्कारमूर्च्छादिशिरलणा
चिजा रुज । सर्पि पुराण कथति व्रणशोधन
रोपणम् ॥ रानि व ५ । “उद्यमश्च पुराण स्याद
दशवर्षस्थितं घृतम् ।” अन्ये पुनर्वर्षातीति पुराण
मुच्यते । “अन्त्याभिष्यन्दि मधुर बन्धु सप्तकरोपित ।
अत्यर्द्धदध दीपाणां पुराण तत्प्रकीर्तितम् ।”
सि यो छ वि ।

पुरातनगुड । पु । प्राचीनगुडे । भूना
७५५ । गुणा — पित्तघ्न वातरोगघ्न तिदोषघ्न
वृक्ष इव सद्योगेन ज्वरहर तापघ्न विष्णू च
शोधन अग्निकर पाण्डुप्रमिहघ्न क्षिब्ध स्नादुत्तर
लघु शमघ्न पथ्यघ्न । रानि व १४ ।

पुरातनधान्यम् । क्ली । सप्तकरोपितं धान्ये ।
भूनां धान । तच्च लघु अनभिष्यन्दि । उक्तञ्च
“वर्षातीति स्रव्यमन्न परित्यजति गौरवम् ॥” वा सु
६५ हेमाद्रि शिखीधान्यवर्गे । [रानि व ४ ।

पुरास (सि) णी । स्त्री । महावनायाम् ।

पुराह्वय । पु । गुरुगुली ।

पुरीतत् । क्ली । अन्ते । रानि व १८ ।

पुरीमोह । पु । धुलूरुवे । शमा ।

पुरीषम् । क्ली । विहायाम् । रानि
४८८ । यथा — श्रेष्ठ किङ्कज यवस्थ तत् पुरीष
निगद्यते । समानवायुना नीत तत्तिष्ठति मलाग्धे ।
मूत्रघोषस्थमाग्रेण पुरीष गुदमाग्रेण । अपानवायुना
चित्तं वह्निर्याति शरीरेण ॥” भा ।

पुरीषकृमि । पु । विहाजातकृमौ । मानि ।

पुरीषण । पु । विहायाम् । त्रिका ।

पुरीषधरा । स्त्री । तन्नामकपद्ममकलायाम् ।
यान्ना कोष्ठे मलमभिभिभजते पक्काशयथा । सु
शा ४५ ।

पुरीषधानम् (पाधार) । क्ली, पु । मला
धारणायाम् । मलाधाररूपकौठाङ्गे । उल्लुके ।
च शा ७५ ।

पुरीषस । पु । मावे । मावदनाग्र । त्रिका ।

पुरीषवहस्रोत । क्ली । मलवहनायाम् ।
तस्य मूलं पक्काशय स्थूलगुदश्च । च वि ५५ ।

पुरीषसङ्ग । पु । मलगेवे । च सिद्ध २५

पुरीपोष्यता । क्ली । पित्तजन्यरोगे । भा ।

पुरुदम् । क्ली । स्वर्ण । मैय भग चि व्रणगजाङ्गुणे ।

पुरुदशक । पु । हसे । त्रिका ।

पुरुभोजा, (स) । पु । र्वे ।

पुरुष । पु । चेतनाधातो । आकाशादिपञ्चक
चेतनाधातव्येति तन्मय पुरुष इह । चित्वादि
चतुर्भिश्चितित्वात्मक पुरुषसङ्ग । च शा १५ ।
‘अथ कर्मफलज्ञान ज्ञानज्ञान प्रतिष्ठित । अत्र
मोह सुख दुःख जीवित मरण तथा । एव यो
वेद तत्त्वेन स वेद प्रलयोदयो ॥” च । “चेतना
वान् निगुण अप्रसवधकी धीशधर्मी मध्यस्थधकी
चेति ।” भा पू १५ । पुत्रागच्छे । भूनाङ् ।
रानि व १० । पारदे । रसर वद्धि च एकादशा
यसे । गुरुगुली । रसर व्रणगजाङ्गुणे । तिलके ।
चीरमीरटभेदे । वे निघ । कुक्षीरे । तुङ्ग ।
पञ्चमहाभुतशरीरसमवाये । सु सू १५ । चेतना
युक्तात्मनि । सु शा २५ ।

पुरुषत्वम् । क्ली । पुस्त्वे । मैथुनसामया ।

पुरुषदन्तिका । स्त्री । मेदायाम् । रानि व ४ ।

पुरुषपुण्डरोक । पु । पुत्राग्रे ।

पुरुषव्याधि । पु । उपरुग्ने । भा । [निघ ।

पुरुषक्षीरमीरट । पु । मीरटायाम् । वै

पुरुषाख्य । पु । पुत्रागपुण्डरे ।

पुरुहत् । पु । इन्द्रयवे । व निघ ।

पुरोगति । पु । कुक्षुरे । धरणि ।

पुरोडास् (डाय) । पु । घृत् । त्रिका ।

पिष्टकचमस्थाम् । मीमलतामसं । हृष । यवचूष्य

निमित्त रोटिकायाम् ।

पुरोतो । क्ली । खनामज्जातवृक्षभेदे । श्वर्गना ।

पुरोद्भवा । स्त्री । मज्जामेदायाम् । रमा ।

पुलक । पु । रोमाश्च । त्रिका । मणिनेये ।

शिलाभेदे । हरिताले । मे । सप्तभेदे । वे निघ ।

क्री । कटुष्ठ । शिद्रिमागेविश्वय । रानि व १२ ।

पुलको (रन्) । पु । धाराकदम्बे । देदि

रुद्र । रानि व ८ ।

पुलाक । पु । ठपे । रमा । तुष्टधान्ये ।

आगङ्गा । अश्विक्चके । अमभ ।

पुलाकी (इन्) । पु । वृत्ति । छे च ।
 पुलिकिरः । पु । सपे । वै निघ ।
 पुलोमा । पु । वचायाम् । वै निघ ।
 पुलोमहो । स्त्री । अहिफेने । वै निघ ।
 पुषा । स्त्री । लाङ्गनीवृत्ति । श च ।
 पुष्करम् । स्त्री । पुष्करमूले । अभावे कुष्ठ
 याह्य । सि धी सा ज्व अश्वि । भा स ज्व चि विद्यादि
 योगे । जले । रा नि व १५ । कुष्ठे । दूढ । अम ।
 रसाञ्जने । कन्दविपभेदे । “पुष्कर पुष्काकार ।”
 पुष्करः । पु । पद्मकन्दे । वै निघ यास चि
 गृह्यादिचूर्णे । सारसपचिणि । स । सपे ।
 कुष्ठभेदे । वै निघ ।
 पुष्करकम् । स्त्री । पुष्करमूले । चिक क १
 सवक ।
 पुष्करजटा । स्त्री । पुष्करमूले । सि धी हि
 यास चि । च द कास चि ।
 पुष्करणी । स्त्री । शुद्धजलाशये, पलने ।
 वै निघ । तन्त्रलगुणा — “पान्वल गुणमिष्यन्दि
 पिष्टग्न दोषस परम् ।”
 पुष्करनाडी । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । रा
 नि व ५ ।
 पुष्करपर्णिका (शी) । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् ।
 रा नि व ५ ।
 पुष्करमूल(क)म् । स्त्री । The root of
 Alpotaxis auriculata कुष्ठभेदे । वृद्ध-
 विदग्ध । च मू ४५ । पुष्करदेशे स्वनासा प्रसिद्धे
 मूले । पातालपद्मिनोति ध्याते कामोर्देशप्रसिद्धे
 कन्दविषये । अकृत्रमूल । हि पीडीकरमूले । तं
 पुष्करदेशलोपसिद्धमेव नीधधिविशेषम् । तत्पण्याया,
 —पद्मपत्रक पद्मपत्रे पद्मपत्रक मूल पुष्कर पद्मपत्रक
 पुष्करिणी वीर पीकर पुष्कराव्य पुष्कराज्य
 पुष्करसागर पुष्करहं कामोर् व्रजतीर्थे यासादि
 मूलपुष्कर पुष्करशटा पुष्करशिका । गुणा —
 कटुतिक्तोष्ण कफवातज्वरापह यासकासारीषकघ्न
 शोकपाण्डुरह्य । रा नि व ६ । “पुष्कर कटुक
 तिक्तगुण वातकफज्वरान् । हलि शीघ्राद्विप्रासान्
 विगन्धान् पाचयन्नुत् । पद्मपत्रक कामोर्
 कुष्ठभेदमिमं जगु ॥” भा पू १ म ६ व । वीजगुणा
 रसपाक्य गुरुम् । च मू १०५ । पद्मगुणि । च द
 ४५५५५५ । च द गुण निद्रिकादी ।

पुष्करवीजम् । स्त्री । पुष्करमूले । रा नि व ६ ।
 पद्मबीजे ।
 पुष्करव्याघ्र । पु । गृध्रे । वै निघ ।
 पुष्करशायिका । स्त्री । प्रवशातीयजलविहङ्गम
 भेदे । वै निघ ।
 पुष्करशिफा । स्त्री । पुष्करमूले । रा नि व ६ ।
 पुष्करसागरः । पु । पुष्करमूले । वै निघ ।
 पुष्करसज्जो । पु । अश्विनीकुमारयो । शर ।
 पुष्कराङ्गिज(क)म् । स्त्री । पुष्करमूले ।
 वै निघ ।
 पुष्करा(ख्य)दम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।
 पुष्कराद्या । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । रा नि व ५ ।
 पुष्कराहम् । स्त्री । पुष्करमूले । सि धी काश
 चि दग्धमूलघृते ।
 पुष्कराह्नः (य) । पु । सारसपचिणि । अम ।
 च मू १०५ । स्त्री । पुष्करमूले । रा नि व ६ ।
 (कम्) च द मद व ११ ।
 पुष्करिका । स्त्री । श्करीगविष्टिप । लक्ष्य
 यथा — “पित्तगोष्ठितसम्भवा पिडका पिडकाचिता ।
 पद्मपुष्करसंस्थाना नीया पुष्करिकेति सा ॥” सु नि
 १४५ । वा उ ३३५ ।
 पुष्करिणी । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । इलपत्र ।
 रा नि व ५ । पुष्करमूले । स्थलजलाशये । अम ।
 हस्तिन्याम् । पद्मिन्याम् । मे ।
 पुष्करहम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।
 पुष्कल । स्त्री । अष्टकुञ्च परिमाण ।
 पुष्कलकः । पु । गन्धने । कञ्जरी पृष्ठ ।
 गुरु शोणित । मे ।
 पुष्टि. (दा) । स्त्री । अथगन्धायाम् । रा नि
 व ४ । इडो । उदिनामक उषधि । मे । रा नि
 व ५ । (पुष्टि) पोषणे ।
 पुष्टिका । स्त्री । सफाशुनी । कञ्जरी । रा नि
 व ११ । रसा सरसकपूर ।
 पुष्प(क)म् । स्त्री । कुसुमे । इल । तत्पण्याया,
 —पद्म कुसुम सुमनस सुनं प्रसव सुमन ।
 नरशरीरे पुष्पगन्धपाण्डिभिन्ने । च द २५ ।
 तिलकपुष्पे । पुष्परेणो । पुष्पमशुनि । मदमकुसुमे ।
 नम्रनाम् । पुष्पकत्रे । वै निघ । नेत्ररोगभेदे ।
 शूनी । रे च । स्त्रीरजसि । तस्य गृह्यागुह

त्वादिविध—तयो गुड फलति अगुदस्य न फलति ।
तथोक्तये—“शशाङ्कप्रतिमं यत्तु यदा साक्षा
रसोपम । तदाचैव प्रशंसन्ति यदासौ न विरज्यते ।
तदेवातिप्रसङ्गेन प्रशंसनमृतावपि । अखण्डर
विज्ञानीयादतोऽन्यद्रक्तचक्षुषाम् ।” “तथात्तवमपि
तिभिर्द्वै शोणितचतुर्थे पृथग्दन्तसमसौख्योपसृष्ट
मबीजं भवति तदेव दीपवर्णवेदनादिभिर्नयम् ।”
सुशा २५ । “यस्या वातहतं पुष्पं फलं तस्या न
विद्यते । अतः शुक्लं कलमं नीदीदकमन्वितं ।
कटौशूलं योनिशूलं बहुरक्तं दृश्यते । यस्या
पित्तहतं पुष्पं फलं तस्या न विद्यते । जम्बूफलं
समञ्चोष्णं तस्या बहति शोणितं । कटौशूलं
महश्चैव चदरे शूलमेव च । यस्या श्लेष्महतं पुष्पं
फलं तस्या न विद्यते । बहुलं पिच्छिलं विषयं घनं
भवति शोणितं । योनौ नासौ तु शूलानि चतौ
परमदारुणम् ॥” इति । रसर । पुष्पाञ्जने ।
भैव भगं चि ब्रणमजादुशे । रसाञ्जने । ऐ च ।
सुसू २६४ । रसर ब्रणमजादुशे । पुष्करमूले ।
वै निधं छिक्कावि । खवन्ने । वै निधं रभ अच चि
शुष्कादिचूर्णे । (कम्) । लोहकास्थे । मे ।
काशीसे । शिवेत् । ऐ च । पु (क) ।
निर्विषसंपाविशये । सु कल्प ४५ । धान्यभेद ।

पुष्पकासीश(क)म् । स्त्री । किञ्चित्पातकाशीसे ।
शिवेत्कमनित्येव, द्वेयं, पीठवर्णं किरेत्कम् ।
तत्पठ्याया,—नयनीषधं कसकं नेत्रौषधं वतसकं
मनीमसं क्लृप्तं विषदं नीलसत्तिका । “द्वितीय
पुष्पकाशीषमसितं सितं तत् ।” रमा ।
“काशीशं धातुकाशीशं पांशुकाशीशमित्यपि । तदेव
किञ्चित्पातं पुष्पकाशीशमुच्यते ॥” गुणा—
काशीशमस्त्रमुष्णं तिक्तं तुषारं तया । वातश्लेष्मा
हरं केश्यं नेत्रकण्ठविषप्रणत् । सुवक्रच्छास्त्ररी
श्रितनाशः परिकीर्तितम् ॥” भा पू १ भधा व ४ भ
उपदशति । “पुष्पकाशीषकं तिक्तं शीतं नेत्रामया
पञ्च । लेपेनालामकुष्ठदिनानालन्दोपनाशनम् ॥”
रानि व ११ ।

पुष्पकीट । पु । भूमरे । त्रिका ।
पुष्पकेतु । पु । पुष्पाञ्जने । रानि व ११ ।
पुष्पमण । पु । पुष्पवर्गे । यथा—“चतुर्धा
स्थलपद्मानि सेवती गुडदावती । नेपासी च
गुलावय गुलावसय दण्डिनी । जातो यूयो
रालवन्नो सुदयूयो विधा मता । अल्पकी नाय
अल्पय पकुलस्य कदम्बक । कुन्दस्य शिबमजी च

विकुलं केतनौ विधा । किङ्किरात कणिकारो
हामोकी वाणपुष्पकम् । कुर्यात्कथनुर्धा च तिलकी
रुजुकुन्दक । वसूकथ चतुर्धा स्याज्जपा द्वेधा
वसुधरी । अमर्तिर्दमनो माय पपरी बहुवणिका ।
विपाटल सूर्यमुखी दाश पुष्पमणस्तयम् ॥” अर्क
वि ।

पुष्पगन्ध । पु । यवनालङ्घने । वेतसवृत्ते ।
वै निध ।

पुष्पगन्धा । स्त्री । शुक्लपुष्पिकायाम् । वै निध ।

पुष्पगवेषुका । स्त्री । नागबलायाम् । वै निध ।

पुष्पघातकी । पु । वशी । श मा ।

पुष्पचामर । पु । दमनकवृत्ते । त्रिका ।
वेतकवृत्ते । श मा ।

पुष्पज । पु । पुष्पद्रवे । इत्येव वम, गौर्गात्र
जल आदि । रानि व १० । पुष्पमधुनि । स्त्री ।
पुष्पशकरायाम् । वै निध ।

पुष्पजासव । पु । पद्माद्येनादशपुष्पौल्यासवेषु ।
च मू २५५ । ‘पद्मोत्पलनलिनकुसुमद्वैगमिभक्त
पुष्परोकशतपत्रमधूकप्रियङ्गुधातकीपुष्पदशमा पुष्पा
समा भवन्ति ।’

पुष्पद । पु । इत्ये । ऐ च ।

पुष्पदर्शनम् । स्त्री । रजोदर्शने । च शा ८५ ।

पुष्पद्रव । पु । पुष्पजातरसे । इत्येव वम,
गौर्गात्र जल अंशु । तत्पठ्याया,—पुष्पमार
पुष्पवेदं पुष्पजं पुष्पाम्बुजं । गुणा—सुरभि
शैतं दधाय गोमूत्रं दाहश्च भवि मोहं मुखं
रोगघ्नय । रानि व १० । मधुनि ।

पुष्पनिर्यास (क) । पु । पुष्पोलद्रवे ।
इत्येव वम, गौर्गात्र जल अंशु वा मधु ।
रानि व १० ।

पुष्पनि(लि)च । पु । भूमरे । जम्बव । श च ।

पुष्पन्धय । पु । भूमरे । रानि व १० ।

पुष्पपथ । पु । योनी भगे । त्रिका । [च ।

पुष्पपाण्डु । पु । मण्डलिमन्त्रे । सु कल्प ४

पुष्पपिण्ड । पु । अशोकवृत्ते । वै निध ।

पुष्पफल । पु । कपित्थवृत्ते । भा । स्त्री ।
अज्जुमन्त्रे । कुम्भापादौ । भा पू ३४ ।

पुष्पफलशाक । पु । पुष्पशारुफलशाकमाने

अलाव्यादौ । गुणा — “पित्तघ्नान्धनिल कुण्ठितया
मन्दकफानि च । मृदुमृतपुरीषाणि स्वादुपाक
रसानि च ॥”

पुष्पफला । स्त्री । कुपाण्डुतायाम् । वै निघ ।

पुष्पफलोद्भवः । पु । कुपाण्डादौ ।

पुष्पमञ्जरिका । स्त्री । इन्दीवरालतायाम् ।
नीलपद्मिन्याम् । वै निघ ।

पुष्पमञ्जरी । स्त्री । घृतकरञ्जे । घण्टाङ्गिकायाम् ।
वै निघ ।

पुष्पमासः । पु । वसन्तसमये । रा निघ २१ ।

पुष्पमृत्युः । पु । देयनगण्डे । वै निघ ।

पुष्परक्तः । पु । मूशमपिचने । श च ।

पुष्परजः । स्त्री । मकरन्दे । पुष्पपरागे । वै निघ ।

पुष्परसः । पु । मधुनि । उडे । रा निघ १४ ।
च द कास चि भगवत्स्वरौतक्याम् । मकरन्दे ।
अम । [१४]

पुष्परसाह्वयम् । स्त्री । मधुनि । रा निघ ।

पुष्परसोद्भवम् । स्त्री । मधुनि । वै निघ ।

पुष्परागः । पु । पीतवर्णस्फटिकविशेषे । पीतराज
इति लोके । तत्पण्याया, — पुष्पराज मन्त्रमणि
बाधम्यतिवज्रम पीत पीतस्फटिक पीतरक्त
पीताग्रा गुरुराज पीतमणि । वै निघ २४ अथ
चि नवरत्नराजस्यगोडे । गुणा — अम्ल शीतल
वातघ्नो दीपन । धारणात् आशु श्रिय प्रप्ता
करोति । रा निघ १९ । रसास्त्रने । रसर
एकादशायसे ।

पुष्परेणु । पु । पुष्परागे । श च ।

पुष्परोचनः । पु । नागकेशरश्च । तिका ।

पुष्पवती । स्त्री । रजस्वलायाम् । अम ।

पुष्पवर्णिणी । स्त्री । निर्गुण्डायाम् । वै निघ ।

पुष्पवल्गुभः । पु । मल्लिकापुष्पवले । प मु ।

पुष्पविट् (ह) । पु । भमरे ।

पुष्पवियम् । स्त्री । वेतादिपद्मसु । “देवकादम्ब
वज्रजकरभगदाकरभ्यानीति पद्म ॥” सु कम्प
२४ । गुणा — हृदिंराभान मूचनञ्च । “भवेत्
पुष्पविभेहृदिंराभान मूर्ध्नि तथा ।” भा म ४४
विप चि । [कल्प ४४]

पुष्पशकली । पु । निर्दिपमपविशये । सु

पुष्पशर्करा । स्त्री । पुष्पोद्भूतशर्करायाम् ।
हूलन्न चिनि । गुणा — स्वादु हृद्या शीतला गुरु
विचरत्तादी च । वै निघ ।

पुष्पशून्यः । पु । उदुम्बरवृक्षे । रा निघ ११ ।

पुष्पसमयः । पु । वसन्तकाले । अम ।

पुष्पसाधारणः । पु । वसन्तसमये ।

पुष्पसारः । पु । पुष्पद्रवे । हूलन्न वम, गौंताव
अम आदि, वा मधु । रा निघ १० ।

पुष्पसिता । स्त्री । सितमर्कंरायाम् । वै निघ ।

पुष्पसौरभा । स्त्री । कनिकारिरूप । विष-
वाङ्मनिश । रा निघ ४ ।

पुष्पस्वेदः । पु । पुष्पद्रवे । हूलन्न वम, वा
मधु । रा निघ १० ।

पुष्पहासा । स्त्री । कृतमल्या म्रियाम् । श च ।

पुष्पहीना । स्त्री । उदुम्बरवृक्षे । श च ।
रज म्रियायाम् । ह च ।

पुष्पा (ह्वा) । स्त्री । बृहत्कृतपुष्पायाम् ।
अन्या । वै निघ । रा निघ ४ ।

पुष्पाख्यम् । स्त्री । पुष्पकासीसे ।

पुष्पाञ्जनम् । स्त्री । कृमिगान्धे । गुणा —
“पुष्पाञ्जन इमं प्रोक्तं पित्तहृत्काप्रदाहृत्तु ।
नाशयेद्विषकासातिं सर्वत्रेचामयापहम् ॥” रा नि
घ १३ । वा सू १५ अ, म्रियद्वादि व ।

पुष्पपाण्डकम् । स्त्री । अग्ने । तण्डुले । पु ।
पुष्पसुकुमारतण्डुले, शालिधान्यगोदे । भा पु १४
धा व ।

पुष्पान्तकः । पु । शालिधान्यगोदे ।

पुष्पान्ता । स्त्री । धातकीवृक्षे । वै निघ ।

पुष्पाभिकीर्णः । पु । दर्बीकरसर्वविशेषे ।
सु वल्ल ४४ ।

पुष्पाभुजः । पु । पुष्पद्रवे । हूलन्न वम
वा गान, गौंताव अम आदि । रा निघ १० ।

पुष्पान्म. (क) । स्त्री, पु । सेवत्यादिपुष्पोत्पत्ते ।
मेडेजी आदि हूलन्न आचक । यथा — “सेवन्ती
शतपत्नी च वामन्ती गुलदावदी । वामला यथिका
अम्बा वज्रलथ कदम्बक । हृदयेत् कीतकोपवै
याह्योर्ध्वो गुरुमानस । पुष्पाक इति विख्याती
मरिचै सहित पिबेत् । गुणा — मण्डलैकप्रयोगेण

কৌবোঃপি পুৰ্বাযতে । রোগানীকনু যজ্ঞাৎ
হন্যাত্ ।" অকবি ।
পুণ্যাসবম্ । কৌ । মধুনি । পুণ্যমণে ।
পুণ্ড্র মদ । রানি ব ১৩ ।
পুণ্ড্রিকা । কৌ । দন্তমলি । হার । মূলমার্গে ।
রক্তাক্ষে । রমা । লিঙ্গমলি । হে ব ।
পুণ্ড্রী । কৌ । ধাতকী । মূলকৈ । স্বর্ণ
বৈতপ্যাম্ । বৈ নিঘ ।
পুণ্ড্রিত । বি । পুণ্ড্রপারিতলচয়ুগে ।
ব ১২৭ ।
পুণ্ড্রিতা । কৌ । রজসলায়াম্ । রানি ব ১৮ ।
পুণ্ড্রী । কৌ । স্বর্ণবৈতকী । রানি ব ১৮ ।
যোনী । [বৈ নিঘ ।
পুণ্ড্রেন্দ্রা । কৌ । সৌম্যে । মাধবীলতায়াম্ ।
পুণ্ড্রেম । পু । নগাশরহবে । বৈ নিঘ ।
পুণ্ড্রোদ্ধবা । কৌ । পুণ্ড্রশর্করায়াম্ । বৈ নিঘ ।
পুণ্ড্রলক । পু । কলুরোগে । মৈ । গম্মাশ্রি ।
খটোশ ।
পুণ্ড্রানুচূর্ণম্ । কৌ । প্রদরাধিকারে চূর্ণ
যম্ । পাঠ — "পাঠা লব্ধাসমীম্ধ্য শিলীহেদ
রসাশ্রনম । অম্বষ্টক মৌচরস সমগ্রা পদকৈশর ।
বাহীকাতিবিষামুস্ত লিঙ্গ রৌধ সগৈরিকম্ । কট
ফলং মরিচং শুল্কো মাধৌক রক্তচন্দনম । কটু
বাসকাননা (যৌগাকবাসকাননা, মেঘ) ধাতকী
মধুকাজ্জেনম্ । পুণ্ড্রীলতায়াম্ । পুণ্ড্রানি
চূর্ণানি কাশয়েৎ । তানি ঘৌদ্রেণ সযোজ্য পায়
তল্ল লব্ধনা । চূর্ণে পুণ্ড্রানুগ নাম দ্বিতমাবৈষ
ভাষিতম্ ॥ শিলীহেদ পাষাণমেদ । পাণ্ড্রবুটি ।
অম্বষ্টকোতি দাবিণ্যাব্যে জ্বাতা, বদমাষি পাঠা
দ্বিগুণা । বাহীক কুকুম । মাধৌক অবদাৎ । রস
২ । অম্বষ্টকৌ লব্ধনা । ব ১৮ । অতি ২০৭ ।
মাধৌকজ্যানি বহীকাপি পাঠ । আক্ণানি ২
ভ জামের আঁটিয় শস্ত, আমের আঁটিন শস্ত,
পাণ্ড্রবুটি, রসাজন, মোচরস, বরাজাতা,
পদকৈশর, কুকুম, আউইচ, মুতা, বেলগুট,
বোধকর্কট, গিরিমাটী, কটফল, মরিচ, শুট,
মেঘনার বা কিস্মিস, বরুচন্দন, শ্রোগাঁহাল,
বাসক বা ইল্লয়ব, অনন্তমূল, ধাইমূল, যষ্টিমধু,
অর্জুনছাল, প্রত্যেক চূর্ণ এক এক ভাগ ।
মধু ও চেনুনিজলসহ পান করাইবে ।

পুস্তকশিম্বিকা । কৌ । পুস্তকশিম্বিকা । বৈ
পুস্তকাখ্যা । নিঘ ।
পুস্তময়' । বি । বস্ত্রবিত্তি । সুসু ২৮ ।
পুস্তশিম্বী । কৌ । শিম্বীলতামেদ । See
শিম্বি ।
পুস্তমুস । পু । পুস্তমুরোগে ।
পুগ(ফল)ম্ । কৌ । গুণাকফলে । রানি ব ১১ ।
গুণা — "কফপিত্তহর রুচ্য বক্তকৈদমলাপহম্ ।
কষায়মৌপমধুর কিচিৎ পুগফল সরৎ ॥" সুসু
৪৬৭ । "কষায়মধুর মেদি পুগ পিত্তকফাপহ ॥"
অবি ১০৭ । "পকল্য বাতল রুচ্য মেদনং কফ
নাশন । গুল্মমিষ্যন্দি মধুর মৌপমধুর বক্তিনাশনম্ ।
আদৌ পুগে বিপ ঘোরং দ্বিতীয়ে মেদি দুজর ।
তৃতীয়াদিষু পাতল্য সুধাতুল্য রসাশ্রনম্ ॥" ইতি
পুগল্য কালমধ্যাদিমেদগুণা । রানি ব ১৭ ।
পুগ । পু । কুমুক । রানি ব ১১ । See
অকোট । পনসহবে । শর । বৃদ্ধবে । জুঁ
গাঁছ । মা ।
পুগপাঠম্ । কৌ । নিষ্ঠীবনপাত্রে । বিকা ।
পুগপুণ্ড্রিকা । কৌ । বিবাহগুণে । বিকা ।
পুগমণ্ড । পু । ব্রহ্মহবে । জুঁ গাঁছ ।
ব নিঘ ।
পুগরোট (ক) । পু । দ্বিত্যলহবে । হাতাল
গাঁছ । বিকা । খবুর্জবিত্তি । একজাতি
থেজুর । বৈ নিঘ । "ঘোট" ইত্যপি পাঠা লক্ষ্যতে ।
পুগলক । পু । বকীকৈ । উইটিলি ।
পুগলক । পু । কুমুক । শুপাবি গাঁছ ।
রানি ব ১১ । [১০ । গুণাকৈ ।
পুগো (ইন) । পু । গুণাকহবে । মদ ব ১১ । (গী)
পুগৌফলম্ । কৌ । গুণাকৈ । বৈ নিঘ ।
পুজনী । কৌ । শটকায়াম্ । চড়াই । মা ।
পুণ্ড্রমানম্ । কৌ । শ্রীতজীরকৈ । বৈ নিঘ ।
পুত । পু । দ্বিতদর্শে । খেত কুশ । রানি ব
৮ । বিকটহবে । বইটি গাঁছ । রানি ব ২৮ ।
ব্রহ্মহবে । বিলকহবে । শট । রানি ব ১১১১
১৮ । কৌ । নিমুণ্যাব্যে । অম ।
পুতগম্ব । পু । বরুরকৈ । কাল বাবুই শাব ।
রানি ব ১০ ।

पूतलणः (दर्भः) । पु । सितदर्भः । खे०
रू० । रानि व ८ ।

पूतद्रुः । पु । पलाशवृक्षः । रानि व १० ।

पूतधान्यम् । स्त्री । तिलः । रानि व १६ । यवे ।

पूतनः । पु । गुदकुन्दरीगे । वा उ २५ ।
See गुदकुन्द ।

पूतना । स्त्री । गन्धमास्ता । अश्वत्थकोना गी ।
रानि व १२ । स्वल्पलघि हरीतक्याम् । रानि व
११ । भा पू । च द । सि धी ष पा वि म ह्य
पेशावृत्ते । इयं सिन्धुदेशजा खेपे शक्ता च ।
रात्र । बालयवविशेषः ।

पूतनाकेशी । स्त्री । सुगन्धजटामास्याम् ।
भूतकीर्ति लोके । च द ।

पूतनी । स्त्री । (Metha arvensis Syn
M Sativa) Marshmint स्वनामस्थान
सुगन्धशक्तिः । पुदिना इति सञ्ज्ञा । अदिना शब्दः ।
प सु । गुणा—कामलाहरी श्रीचक्रो मूष्माग्री
वमिषी । शुक्लवर्ण विषदाकर आग्नेय उत्तेज
कय । बालरीगविशेषः । पूतनाशब्दः । लक्षण
यथा—“स्रक्ताह स्वपिति सुख दिवा न रात्रौ
विद्भिन्नं सजति च काकमुल्लगन्नि । छद्यार्त्तौ
हृषिततनुरुद्ध कुमार लणालुम्भवति च पूतना
गृहीत ॥” सु उ २०५ । ततोऽपि दिवसे मासि वर्षे
वा गृह्णाति पूतना नाम सावका । तया गृहीत
मात्रेण प्रथमं भवति ज्वरः । गावमुद्देजयति सान्ध
न गृह्णाति दृष्टिं बध्नाति क्रन्दति ज्वरं निरौचते
च । च द ।

पूतपत्नी । स्त्री । तुलसीवृक्षः । रानि व १० ।

पूतफलः । पु । पनसवृक्षः । नाटिकाशब्दः ।
रानि व ११ ।

पूतवृक्षः । पु । चटुम्बरवृक्षः ।

पूता । स्त्री । नीलद्रव्यायाम् । रानि व ८ ।
तुलसीवृक्षः । वै निघ ।

पूतिः । स्त्री । गन्धमास्ताराखे । थाटिणी । भेष
वाजी थीनीपान्तैले । सि धी यक्ष वि चन्द्रनाय
तैले । स्त्री । कुटिलः । शक्र पून । रानि व ८ ।
दुग्धे । अटीरा ।

पूतिकम् । स्त्री । पुरीषः । रानि व १८ ।

पूति(तौ)कः । पु । वरुणविशेषः । नाटि

वरुणः । रानि व ८ । च द वा व्याधि विष्णुतैले ।
हि श्वास, चि, हि सायवृत्ते । वै निघ २५, ष सा चि
पूतिकादिकल्के, कन्दपसारैले । सु कुष्ठ चि ८
ष । भा ४५ कर्णकज्व चि । भैरवमयवृक्षः ।
प्रसारयाम् । सा को शास्त्रसारादि । एतकरुज्ज ।
वै निघ । गन्धमास्ताराखे । थाटिणी । रानि व
१८ । स्त्री । विद्यायाम् । रानि व १८ ।

पूतिकजा । स्त्री । गन्धमास्ताराखे । थाटिणी ।
वै निघ ।

पूतिकण्टकः । पु । इन्द्रदीर्घः । वै निघ ।

पूतिकन्या । स्त्री । पूतिकायाम् । अदिना
शब्दः । प सु ।

पूति(तौ)करजः (ज्जः) । पु । (Guilan
dina Bonduc or Caesalpinia bond-
ucella) करजवृक्षविशेषः । नाटिकाशब्दः ।
हि कंठकरजा । वम् सागरग्रीवा । ता पेक्षाक
कय । तत्पण्याया, —प्रकीर्य पूतिकरज पूतिक
पूतीक कलिकारक कलिमालक कलहनाशन
कलिमारक प्रकीर्य रजनीपुष्प सुमना पूति-
कर्णिक पूतिकाह पूतिपर्ण वैडूर्य कलिमान्य ।
गुणा—“करज कटुतिक्तोष्ण विषवातातिहृन्तन ।
कण्डू विचर्चिकाकुष्ठस्वर्गलन्दोपनाशन ॥” रानि
व ८ । तत्पण्याया—“शोफप्रसृजकौथ्यन्तु पत्र
पूतिकरजम् ॥” सु सू । अथ बीज—बल्यम् ।
तन्मज्ज—ज्वरघ्न बल्यं खेपनेन अण्डवृद्धौ हितं
श्रीयहरं रक्तसावरीधकम् उष्ण गौरस कुष्ठघ्नम् ।
पत्रमपि तद्रूपं । केचित् । कण्टकौकरज्ज ।
नाटिकावृक्षा । च द शी चि ।

पूतिकण. (क.) (र्णिक) । पु । पूतिकरज्ज ।
नाटिकाशब्दः । रानि व ८ । कणरीगविशेषः,
कर्णपाकेन पूतिगन्धकर्णरीगे । कर्ण पाका वा
शब्दः । लक्षण—“अवेदनो बाष्पयथा सवेदनो घन
सवेत् पूति स पूतिकर्णक ॥” सु उ २०५ ।
“कर्णविद्रधिपाकेन कर्णे वा बारिपूरणान् । पृथ
सवति यत् पूति स षेय पूतिकर्णक ॥” भा
४५ । [वै निघ ।

पूतिकर्णी । स्त्री । बाकुचाम् । ज्ञानवाच ।
पूति(तौ)का । स्त्री । बाकुचाम् । नाटि
काशब्दः । वै निघ २५ सर्वज्ञ चि मद्यापद्रव्यकृते ।
भेष मद्यावृक्षतैले । उपोदिकायाम् । पू ईशब्दः ।

चटोभ । जवादिकम्परिकायाम् । थाणेनी ।
भेय वा व्या वि हिमसागरैले ।

पूतिकामचिका । स्त्री । पृथुमधुमचिका
विशेषे । ठोप भाहि । वै निघ ।

पूतिकामुख । पु । शम्बूकी । शमा ।

पूतिकाष्ठ(क)म् । स्त्री । दैवदारुणि । जेव-
दाद । रानि व १२ । सरलकाठ । श च ।

पूतिकाष्ठ । पु । पूतिकरञ्ज । वै निघ ।

पूतिकीट । पु । कीटविशेषे । पेपेदा
पोदा । भेय कुठ वि । "पूतिकीटविशेषनात् ।"

पूतिकेसर । पु । गन्धमाजारे । खाटासीति
लोक । थाणेनी । चन्दनादितैले प्रयोज्य ।

पूतिगन्ध । पु । इडुदीहचे । रानि व ८ ।
गन्धकी । स्त्री । रङ्गधातो । रानि व ११ । सुगन्ध
हवे । वै निघ ।

पूतिगन्धा । स्त्री । सोमराज्याम् । प्रसारणाम् ।
भादालिधेति प्रयोगान्ते मानकथने । "ता पूति
गन्धाहत ।" [चाम् । रानि व ४ ।

पूतिगन्धिका । स्त्री । पूतिकाशम् । वाकु
पूतिघस । पु । सुगन्धमाजारे । गुरु गौकुल ।
सु ४६५ । अय पण्यमगुण । See पण्यमग ।

पूतितेला । स्त्री । ज्योतिषतिलतायाम् । दन
उच्छे । नता फट्को । रसा स । See पारा
वतपदी । भेय अरकुञ्जरपारीन्द्रसे ।

पूतिद । पु । तरुविडालि । गेठो विडाल,
काठे विडाल । वै निघ ।

पूतिदला । स्त्री । तेजपत्रे । तेजपाठ ।
च द वा व्या वि एलातैले ।

पूतिनस्यम् (नास) । स्त्री, पु । नासारोग
भेदे । लक्षणे यथा—“दोषैर्विदग्धैरुलतामुमूले
सवासिती यस्य समीरयन्तु । निरेति पूतिमुख
नासिकाभ्यां तत् पूतिनस्य प्रवदन्ति रोगम् ॥”
सु २२५ । "वालुमूले मलेदुष्टीर्वाहती मुख
नासिकान् । श्रद्धा च पूतिनिगच्छेत् पूतिनास
वदन्ति तम् ॥" वा ८ १८५ ।

पूतिपत्र । पु । पृथुशिश्योषाहवे । वड
छोपा गांछ । रानि व २ । वीतलीमे । वै निघ ।

पूतिपत्रिका । स्त्री । प्रसारणाम् । गुरु
लाशनिश ।

पूतिपर्ण । पु । करञ्जहवे । उश्वकत्रका
गांछ । रानि व २ । इडुदीहचे । वै निघ ।

पूतिपल्लवा । स्त्री । राजसुपय्याम् । श्रवा-
कदली । पसु । [पसु ।

पूतिपुष्प । पु । इडुदीहचे । जिज्ञाश्रुता ।

पूतिपुष्पिका । स्त्री । मधुमातुलुहहवे ।
भो ठोवा । पसु ।

पूतिफल (ला) (ली) । पु, स्त्री । सोम
राज्याम् । पसु । भम ।

पूतिमञ्जा । स्त्री । इडुदीहचे । वै निघ ।

पूतिमयूर(रि)का । स्त्री । अजगन्धायाम् ।
रानि व ४ । वन्यतुल्यसाम । वै निघ ।

पूतिमारुतः । पु । कर्कसी । रानि व ११ ।
विलहचे । वै निघ ।

पूतिमासम् । स्त्री । दुर्गन्धमासे, पकुंथितमासे ।
गुणा—सय प्राणहरम् । राज ४५ ।

पूतिमूर्पिका । स्त्री । लुकुन्दर्या । वै निघ ।

पूतिमेद । पु । अरिमेदे । विट्थनित्र ।
रानि व ८ । [वै निघ ।

पूतियुग्दला । स्त्री । गन्धहवे, रोहिण्यहवे ।

पूतियोनिः । पु । उपप्रतानामके योनिरोगे ।
च द ।

पूतिरक्त । पु । नासारोगभेदे । निदा ।

पूतिवर्धरौ । स्त्री । वनतुल्यसाम् । वै निघ ।

पूतिवात । पु । विन्धहवे । रसा ।

पूतिवृक्ष । पु । श्योषाकहवे । पसु ।

पूतिशाक । पु । वक्रहवे । पसु ।

पूतिशारिजा । स्त्री । गन्धहवे । थाणेनी ।
विका ।

पूती । स्त्री । पूतीकरञ्जे । वा ८ १५ ।

पूतीकहयम् । स्त्री । करञ्जहवे । करञ्ज,
नाठीकरञ्ज । भेय शीघ्र वि हक्कुम्भमूलायतेले ।

पूतीकपत्रम् । स्त्री । करञ्जपत्रे । करञ्ज
पाठा । च द गुल् वि ।

पूतीकप्रवाल । पु । करञ्जप्रवले । कण्टकि
करञ्जप्रवले । सु ११५ ।

पूत्यण्ड । पु । कनूरीवगे । नी । गन्धकीट ।
गैपोपोका । मे ।

पूयः। पु । पिष्टके । अम । क्षुद्रपनसे ।
आनाशन । वै निघ ।

पूपला। स्त्री । पिष्टकविशेषे । वडा । छिच ।

पूपलिका। स्त्री । पिष्टकविशेषे । शूलोविशेष ।
सा गुरु पिष्टिकरी च । च चि २५ । च गुरु २७ ।

पूपालिका (ली) (पि[लि]का)। स्त्री ।
पिष्टकविशेषे । विका । छिच । सु चि २५ ।
रावणकृतकुमारसन्त ।

पूय(न)म्। स्त्री । पुंशस्तिप्याते कृदि । पूंख ।
अच । पूयकरगण यथा—“तस्मात्तेष्वधान्यादि-
र्योऽयं वर्गो ददाहृत । दीपसजननी ह्येषो विशेष
पूयवर्जन ॥” सु ।

पूयरक्तः। पु, स्त्री । नासारोगविशेषे । तत्रचक्ष
यथा—“दीपेर्दिग्धेरधवापि कन्तीर्ललाटदेगिऽभि
हृतस्य तैन्तु । नासा सवेत् पूयमसृग्विमिश्र त
पूयरक्तं प्रवदन्ति रोगम् ॥” सु छ २२५ ।
‘निचयादभिघाताद्वा पूयासृष्टासिका सवेत् ।
तत्पूयरक्तमाख्यातं शिरीषादृशजाकरम् ॥” वा उ
१८५ ।

पूयशोणितः। पु । पूयरक्तरीगे ।

पूय(या)स्त्राव । पु । नेत्रसन्निगतरीगविशेषे ।
छक्क पूंख गंङा । तल्लक्षणे—“पाकं सन्धौ
रुचयेद्य पूयं पृथासाधौ कैकरूपं प्रदिष्ट ॥” सु
छ २५ । अयस्य नेत्ररीगविशेषे । ज द ३०५ ।

पूयारिः। पु । निम्बवृक्षे । अच ।

पूयालसः। पु । नेत्रसन्निगतरीगे । लक्षणे
यथा—“पक्वं श्लोकं सन्निजं सत्तवेद्यं सान्द्रं पूयं
पुतिं पूयालसं स ॥” सु छ २५ ।

पूयासम्। स्त्री । पूये । वै निघ ।

पूरः। पु । मातुलुङ्गवृक्षे, बीजपूरवृक्षे, टीवा
लेवुर्गं शीघ्रं । पसु । खाद्यद्रव्यभेदे । पूर ।
विका । स्त्री । दाद्यागुणि । रा नि व १२ ।

पूरकः (काङ्क्ष)। पुं । मातुलुङ्गवृक्षे । “मातु
लुङ्गं तु पूरकम् ॥” रा नि व ११।२३ । वै निघ ।
स्त्री । बीजपूरकफलं । सिधौ सदा चि ।

पूरणम्। स्त्री । वस्तिनेत्रप्रप्रतिशिर्यन्ते कणादी
नेत्रादिपुरणकर्माणि । सु ग ७५ । सुगन्धवृक्षे ।
नागरसुतायाम् । असा । पूरणार्थं पक्वतेन ।
वाधुजन्यव्रणवैदनाविशेषे । सु ग २२५ । पु । पुन

नंवायाम् । रस चि २५ विद्विसारलोहे । विष्णुतेनि ।
धरणि ।

पूर(रि)णी। स्त्री । शाकलीवृक्षे । अम ।

पूराम्बुम्। स्त्री । तच्चाम्बे । (उं) पून । रा नि
व ६ ।

पूर(लि)का। स्त्री । पूरभरितापूरे । वडा,
वडूत्रौ अदृष्टि । तस्माधनं यथा—“माषाणां
पिष्टिकां युष्मात् लक्षणाद्रकङ्किद्रुमि । तथा
पिष्टिकया पूर्णां समितां कृतपोलिका । तस्यैलेन
पक्वा सा पुरिका कथिता बुधे ॥” गुणा—
रक्षा स्वादी गुरु विरक्षा वल्ल्या पितासृष्टिका ।
चक्षुस्तेजीहरी शीणा पाके वातविनाशिनो । तथैव
घृतपक्वापि चक्षुष्या रसपित्तघ्ना ॥” भा पु १५ ।

पूरितम्। स्त्री । अन्ते । वै निघ ।

पूरुषः। पु । मनुष्ये, पुरुषे । वै निघ ।

पूर्णकः। पु । ताम्रचूर्णे । टावर्ग । मे ।

पूर्णकोषा। स्त्री । यत्रपिष्टमयमत्यद्रव्ये ।
श्रुतश्रुति । सु चि १०५ ।

पूर्णकोष्ठा (ष्ठा)। स्त्री । नागरसुतायाम् ।
रा नि व ६ ।

पूर्णगर्भा। स्त्री । पूरणपोलिकायाम् । श्रु
शिष्टे । वै निघ ।

पूर्णचन्द्र(र्षाभ)रसः। पु । यहण्यां रस ।
पाठ—“सूतद्रव्यसाधनानां गुरुषो यतीतीये
महं यदंशकचक्षम् । क्षुद्रं गन्धं मौक्तिकं लौहकिङ्क
भक्षोभूतं सूतगुल्यच दद्यात् । भूक्तमाख्यैर्वासर
तद्विमद्याह्नौलङ्गत्वा भूधरे तं पुटेत्तु । क्षुण्डत्वा
नागवह्नौरसेन दद्यादेव महं यत्किंकरमायम् । मध्या
व्याभ्यां पूषचन्द्रं रसेन्द्रम् ॥” रस चि । अन्य
पूषचन्द्ररसायने—कज्जलि लौह अम्र प्र ८ तो
रीषमम्य २ तो वरु ४ तो स्वर्णं ताम्रं कारुक्ष
प्र १ तो नातोफलं लवङ्गं लक एला जीरक
कपूरं प्रियङ्गुं सुस्तकं प्र ३ तो । कुमारीविक्रले
रण्डरसेर्भाविल्ला एरुष्यवरावेष्ट्य धान्यराशौ १
दिनं स्थाप्यम् । वटी चपाभा । भेष ।

पूर्णपर्णी। स्त्री । शत्रिपण्याम् ।

पूर्णवोज । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । रा नि व ११ ।

पूर्णवा। स्त्री । नासाच्छिन्नोपचिधि । विका ।

पूर्य' (व्व)। पु । गृहवृक्षे । वै निघ ।

पूर्वकर्म । स्त्री । रोगोत्पत्ते माक् सप्तद्व्याधि
प्रति यदाशौ क्रियते कर्म तस्मिन् । विविधकर्म्या
यकर्मणि । तामि च पूर्वपथात् प्रधानरूपाणि
नोति । तस्य मूल्यतन्त्रे मूलकर्म, काये लङ्घनादि
विरक्तान् कर्म, समीप्यस्य पाचन खेदन खेद
मयेति । सु सू १५ ।

पूर्वमासत । पुं । पूर्वदिग्भववाची ।

पूर्वरूपम् । स्त्री । भाव्यामयसूचके न तु दीप
विशेषसूचके चिह्ने । तस्य विविध सामान्यविशेष
भेदेन । "पूर्वरूपं तु तद्वैय विद्याज्ञाविमलमयम् ।
सामान्यं तस्य दीपया विशेषैरनभिहितम् । विशिष्ट
सौवर्णात् स्यात् विशिष्टं समन्वितम् । पूर्वरूप
विशिष्टं स्यात् व्यक्तं तज्जलं व्युत्तम् ।" भा ।
"प्रायः पयसं लव्यते । सत्यम् । रामयो दीपविशेष
यानभिहितम् । लिङ्गमयत्तमन्वयाद्वाधोना तद्व
यथापयम् ॥" मानि ।

पूर्ववायु । पुं । पूर्वदिग्भवमासत । भूत्वे
शोडशा । गुणा— "पूर्वं सुमधुरं विन्ध्यो लवण
येव मासत । गुरुर्विदाहजननो रक्तपित्ताभि
वर्धन । अतानां विषजुष्टानां प्रणिन ह्येकसायये ।
तेषामेव विशेषणं सदा रोगविवर्धन । वातानां
प्रशस्तय शान्तानां कफशोषिणाम् । तेषामेव
विशेषणं प्रणकोदविवर्धन ॥" सु सू २०५ ।

पूर्वसन्ध्या । स्त्री । प्रातःकाले ।

पूर्वाग्र (ग्र) । पुं । लाजायाम् । श्वे ।
शचि ।

पूर्वाह्न । पु, स्त्री । अह्न पूर्वभागे, अथवा
भाग वसन्तलघ्वरसूचक । सु सू ६५ ।

पूर्वद्यु (सु) । पु । अय्य । पूर्वदिने ।

पूलक । पु । वटिमोघे । पौन्द्रेण पेणो ।

पूप । पु । पोषे मासि । ब्रह्मदाहवत् । पूँठ
गोह । अम ।

पूपक । पु । परिशहवे । पूँठ, पनाश
निशूल । रानि व २ ।

पूपा । स्त्री । पाठायाम् । रानि व ६ ।

पृष्ठा । स्त्री । विडिद्वनामकशाके । निडि
शोक । पसु । हि पुरी । लृन् किरिकिशाक ।
तत्पथ्यांश, —सद्व्यस्य विद्या देवो लता लज्ज
समुद्रान्ता बधु कोटिवर्षो लङ्घयिका लङ्घयिका

लङ्घयिका एतामहन् ब्राह्मणो कटिला देव
पुनिका मनु मालालिका मालानो लघु पञ्च
गुनिरहा सद्द्रक्ताना महन् माला स्फुका कोटी
वर्षो लङ्घयिका वर्षालङ्घयिका तस्मात् चोरक
चण्ड दवपुवी । गुणा— "पृष्ठा स्वादी हिमा
हया तिका निखिजदीपनुत् । कुष्ठरुण्ड विपक्षेद
दाहाद्यज्वररक्तघ्नम् ।" भा पु १५ । सु सू २०५
एलादि । पृष्ठापुत्रे । चदवाव्याचि सङ्घाराज
प्रसारणोत्तले, अष्टादशमतिकप्रसरणोत्तले । लता
कल्प्याम् । वै निघ ।

पृथक्छद । पु । अकोटहवे । वै निघ ।

पृथक्त्वचा । स्त्री । मूर्वायाम् । रमा ।

पृथक्पत्र । पुं । समरणहवे । वै निघ ।

पृथक्पर्णिका (र्णी) । स्त्री । पृथिवर्णोत्तपे ।
रानि व ४ । वै निघ २५ मूर्वायाम् ।
मूर्गा । रानि व ३ ।

पृथगालु । पु । पिण्डालो । हृव्दि आन् ।
शति थोङ्गा आन् । पसु ।

पृथग्वीजः । पु । भल्लातकहवे । रानि व ११ ।

पृथाज । पु । अज्जुनहवे । रानि व २ ।

पृथिका । स्त्री । मत्तपथ्याम् । मत्त ।

पृथिवि (वो) । स्त्री । लणजोरके ।

पृथिवोकन्द । पु । भूकन्दे । वै निघ ।

पृथिवोगुणा । पुं । अय्यिचकनखनामगोनसु ।
रसरज्जचि ।

पृथिवोपति । पु । जटवभकोवधि । म ।

पृथिवोभवम् । स्त्री । गनिकाचारे । गोग्री ।
वै निघ ।

पृथु । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । रानि व ६ । लण
कोरके । पसु भा । खल्लुल्लणजोरके । मोठो
द्वल्लुल्लोत्ते । गुणा— "कटुतिक्तोष्ण वातपित्तघ्नो
आफानहरी दीपनी च । पुननवायाम् । निदायाम् ।
घारिण्याम् । रानि व २३ । तद्वधुधे । रानि व
२ । अङ्किने । शर ।

पृथुका । पु, स्त्री । विपिटके । जिड । हि
बुडा । पसु । "हरितधान्यानि निक्षुपधटमुमल
हतानि पृथुकाविपिटघ्नानि ।" अरण । "त्रोदयो
ऽणुर्वपकाश्च ततानि पृथका अता ।" रानि व
११ । गुणा— बल्या कफविटम्भकराय । बासु

६५ । स्वादय विग्धा ह्या कामवदनाय । रा
नि व १६ । सदुग्धस्य तस्य गुणा—“सचोरा
वृक्षणा ह्या बल्या भिन्नमलाय ते ।” भा । एक
वर्षाये शिशौ । अर्धवर्षाये शिशौ । ७ मांसेन
शिशु । रा नि व १८ ।

पृथुकन्दकम् । स्त्री । दणविशेषे । ७४३७ ।
वै निघ । विघ ।

पृथुका । स्त्री । बालिकायाम् । हिङ्गुपत्रायाम् ।
शच । भटतण्डुलायाम् । छिः । वै निघ ।

पृथुकालुकी । स्त्री । रक्तालुभेदे । लाल
आलु । भा पु १४ ।

पृथुक्लणः । पु । जीरके । वै निघ ।

पृथुकोलः । पु । राजवदरे । रा नि व ११ ।

पृथुगन्धा । स्त्री । गन्धश्याम् । वै निघ ।

पृथुच्छदः । पु । शरपत्रकुशे । रा नि व ८ ।
अचोदहत्वे । वै निघ ।

पृथुपत्रः (कः) । पु । रक्करसीने । रा नि व ७ ।

पृथुपलाशिका । स्त्री । श्याम् । रा नि व ६ ।

पृथुरोमा (न्) । पु । मज्जमेदे । अकं चि ।

पृथुलः । पु । दधे । गुन्दाद्वये । वै निघ ।

पृथुला । स्त्री । गुण्डासिनीद्वये । रा नि व ८ ।
हिङ्गुपत्रायाम् । जटा ।

पृथुवीजः (कः) । पु । मसुरे । भूषविकलाग्र ।
पसु । रा नि व १६ । विकदतद्वये । वै निघ ।

पृथुशिव् (स्व) (स्वी) । स्त्री । श्लोनाक
भेदे । रा नि व ८ । पीतलीने । अशिशिव्याम् ।
वै निघ । [अ ।

पृथुशिरा । स्त्री । कृष्णजलौकायाम् । सु सू ११ ।

पृथुमृङ्गकः । पु । मेघविशेषे । ज्ञा । वै निघ ।

पृथुस्कन्धः । पु । वनशूकरे । रा नि व १८ ।

पृथुदूरः । पु । मेघे । हारा ।

पृथ्वि(ध्वो)का । स्त्री । जीरके । मद व २ ।
हिङ्गुपत्रायाम् । सु चि २५ । स्थूनेलायाम् । रा
नि व २१ । कृष्णजीरकभेदे । शुक्लपुनर्नवायाम् ।
रा नि व ६ । कृष्णजीरके । अम ५५ । च द र
पि चि । अकहत्वे । एलायाम् । अम । आदित्य
भक्तायाम् । छुःछुःछुः । वै निघ । [व १० ।

पृथ्वीकुरवकः । पु । अतमन्दाराके । रा नि

पृथ्वोजम् । स्त्री । गङ्गलवणे । रा नि व ६ ।

पृदाकुः । पु । हस्तिनि । वृक्षे । चया । सपे ।
अम । हृदिके । व्याघ्रे । मे । अघ्नौ । चि व के ।

पृन्निः (श्रो) । स्त्री । शृन्निपर्ण्याम् । छाङ्गुनिशे ।
शर । सु चि १०५ । वारिपर्ण्याम् । शीना ।

पृन्निका । स्त्री । जनहृच्चविशेषे । शमा ।
शृन्निपर्ण्याम् ।

पृन्निपर्णिका (शी) । स्त्री । (Hemionites cordifolia Uraria lagopoides Syn Doodia lagopodioides) खनाम
ख्याततिक्तमाकचपे । छाङ्गुनिशे । हि पीठवन,
पीठवन, पठौनी । म सेररा । कं नवियलवीने ।
ते कीलाकुपीना । उत् क्रष्टपणि । तत्पत्र्याया,—
पृथक्पर्णी चित्रपर्णी अङ्गुलिका क्रोष्टुविन्ना
सिद्धपुच्छी सिद्धलाङ्गुली कलशि धावनि गुहा
तन्वी पुच्छिका क्रोष्टुकविष्टपर्णी लाङ्गुली क्रोष्टु-
पुच्छी क्रोष्टुपुच्छिका पुच्छिका क्रोष्टुकनेखला
पूर्णपर्णी कलशी दोर्घा शृगालहन्ता विपर्णी
सिद्धपुच्छिका दोर्घपत्रा अतिगुहा छटिला चित्र
पर्णिका कीकलसि कलसी कदला कडुशत्रु
चक्रकुल्या चक्रपर्णी शीर्षमाला महागुहा शृगाल-
विन्ना धमनी मेखला लाङ्गुलिका ब्रह्मपर्णी
दोर्घपर्णी सिद्धपुष्पी छटिपर्णी अङ्गिपर्णी धावनी ।
सु चि ८५ । गुणा—“ तिदोषघ्नी हृष्योष्णा
मधुरा सटा । हनि दाहज्वरश्वासरक्तातिसार
दृक्त्वमी । भा पु १४ गु व । कटु चणा कासातो
सारघ्नी वातरोगज्वरदाहब्रणोन्मादघ्नौ च । रा नि
व ४ । अ द ज्व चि । एतदभ्यनमेकाहिकज्वरे
हितम् । अ द ज्व चि । सु सू १८५ ।

पृपत् । पु । हरिचे ।

पृपतः । पु । अतिविन्दुहरिणविशेषे । तत्पत्र्याया,
—रङ्गु सरलपृष्ठक । “पृषतयन्दविन्दु स्याद्व
रिणात् किञ्चिदल्पक ॥” एतन्नासमुष्णा—“खादु
शीतल धारक लघु दीपन रुच्य आसज्वरविदीप
घ्नम् ।” भा । रोहितमस्ये । मण्डलिसपविशेषे ।
स कल्प ४५ । स्त्री । हरिणीभेदे । मे ।

पृपदान्यम् । स्त्री । दधिमिश्रितघृत ।

पृपन्ति । पु । जलविन्दी । [द वि ।

पृष्टिपर्णी । स्त्री । शृन्निपर्ण्याम् । चिक क म

पृष्ठम् । स्त्री । तनुपयाङ्गमे । रा नि व ८ । [१० ।

पृष्ठयन्त्रिः । पु । गङ्गुरीने । कुँङ् । रानि व
पृष्ठग्रह' । पु । अद्रम्य वातव्याधी । खचण
यथा—“सञ्च पृष्ठोन्नतश्चैव रन्ध्रौ चिमस्य यस्य
च । तस्य पृष्ठग्रह रोगमुद्देश्योदस्य निर्दिशेत् ।”
जद ५५५ ।

पृष्ठचक्षुः । पु । ककटे । वै निघ ।

पृष्ठदृष्टि' । पु । भलूकी । रानि व १८ ।

पृष्ठमर्मी । स्त्री । पृष्ठवशगतचतुदशमस्यसु ।
तद्वयथा—कटोकवस्थे, कुङ्कुम्बे, निमन्धौ, पात्रं
सन्धौ, वृक्षे, च सफलके, च सो । सु शा ६५ ।

पृष्ठरुक्षम् । स्त्री । मरिचे । वै निघ ।

पृष्ठवश । पु । मेघदण्डे, पृष्ठास्थनि । भीष्ठं
निष्ठौ । च । सग्नस्य मिश्री मासमावेण
भवति । सुखबोध ।

पृष्ठशृङ्ग । पु । पारणकागे । च ।

पृष्ठशृङ्गी (इन्) । पु । महिषे । शर । नपु
स्त्री । मे । मेघे । वै निघ ।

पृष्ठचित्ति । पु । नन्दिहवे । वै निघ ।

पृष्ठास्थि । स्त्री । कटेरी । मेघनक्ष । रानि
व १८ । तानि च ३५ । च शा ७५ ।

पृष्ठयः । पु । अर्थे । अम । स्त्री । पृष्ठास्थि
सम्बद्धे । वै निघ ।

पृष्णि । स्त्री । पाणिभागे । उष ।

पेच (क) । पु । ललूकपचिणि । पर्णे ।
शर । अम । तत्पथ्यां, —ललूक ललूक
वायसारति यक्षाव्य दिवान्ध वक्रनासिक
हरिनेव दिवाभीत नखाशौ पीचु घघर
काकभोर नक्षचारी निशाचर शौशिक
रुपनाशन रक्तनासिक भीषक बालु भाचा
राति । See प्रसङ्ग ।

पेचकी (इन्) । पु । करिषि । शर ।

पेचनो } स्त्री । कैमुकवृक्षे । केडे गाँह ।
पेचिका }

पेचिल । पु । निरदे । शोती । विका ।

पेसु (क) । पु । सुपुङ्गववृक्षे । भूङ्कुन्
गाँह । कैमुकवृक्षे । केडे गाँह । रमा ।
'नाडीचशाकि । पेसुके । कङ्क । विका ।

पेसुका । स्त्री । पेसुके । कङ्क शब्द । कैमुके ।

केडे । रमा ।

पेसुनी (ली) । स्त्री । पेसुकशाकि । कङ्क
शोर । विका । कैमुके । केडे । रमा ।

पेटकः (टिका, टो) । पु, स्त्री । (Abu-
tilon Indicum) कुवेरात्त्वाम् । पर्णे ।
रमा । हि कुङ्कनी । पारस्य दरखते हैरा । पार
मनुलघोर । ता टो । मेघवालचि । चद ।
“पेटो पाठामुलात् ।” पाठलावृक्षे । कैमुके ।

पेडम् । स्त्री । घृते । अमृते । उषा ।

पेडा (डिका) । स्त्री । पेटिकायाम् । पर्णे ।
वमाटुके । वै निघ । पाठलावृक्षे ।

पेत्वम् । स्त्री । अमृते । घृते ।

पेयम् । स्त्री । अटविधान्यतमाम् । रानि व
२० । जले । मे । दुग्धे । शच ।

पेया । स्त्री । अल्पसिक्थपेयद्रव्ये । सा च पचदश
गुणेजले सिध्यति । मण्डविशेष । “तोये पचदश
गुण सिद्धा पेयात्यसिध्यका ।” पसु । सिक्थ
समन्विता पेया । ‘पेया सिक्थसमन्विता ।’
पप्र २४ । तण्डुलापेचया एकादशगुणे वारिणि
सिद्धा । चद ज्व चि । “निद्रव्या प्राकृता पेया
तक्रदाडिमतण्डुले ।” इति च खचणम् ।
इमाद्रि । गुणा—मलानुलीमनी पया दीपनी
पाषाणी घृतपान्नानिदौऽन्धव्यकुचिरीगज्वरघ्नी च ।
वा ५१५५ । ‘द्रवाधिका घना सिद्ध्या चतुदश
गुणे जले । सिद्धा पेया बुधैर्जया ।” “पेया
लघुतरा ज्ञेया यादृषी चातुपुष्टिदा ।” पप्र २४ ।
आद्रके । आदि । पसु । शतपुण्यायाम् । शच ।
खच्छमण्डे । मे । कषाये । वै निघ ।

पेयु(यु)ष । पु, स्त्री । नवप्रभृताया गो सप्त
दिनाभ्यन्तरोपदुग्धे । गौक्षणां दूध । “आसप्तराच
प्रसवात् चौरं पेयुषमुच्यते ।” रमा । प्रत्ययघृत ।
वै निघ ।

पेर(री)जम् । स्त्री । खनामव्यापीपरजविशेष ।
पेरीजा इति पारस्ये । तत्र भण्णाद्रहरितभेदेन
विविधम् । गुणा—अतिकषाय मधुरम् अति
दीपन श्लाघादिहरं तस्य योगेन स्वावरजद्रोभय
विधविध हन्याच्च । रानि व १९ ।

पेलम् । स्त्री । अणकोषे । शोण । च ।
सूत्राणि । वै निघ ।

पेलो (इन्) । पु । घोटके । वै निघ ।

पेलुवास' । पु । कालसरटे । वै निघ ।

पेश । पु, स्त्री । स्वर्णधातो ।

पेशकृत् । पु । कीटविशेषे । दूनीत्रे पोदा ।
वै निघ । पेशकृत् इति शब्दकल्पद्रुम ।

पेशिः । स्त्री । डिच् । अम । पाटकादि
हिदने । वै निघ । आमादिमलाटो । आनकून
आदि । खण्डोक्तमाटं कशलाटो । "हरिताटं कथ
शस्त्रकृत्ता दीधीकारा अवयवा पेशय चकन्ते ।'
वाचि ७५ ।

पेशी (पो) । स्त्री । जटामास्याम् । रा निघ
१२ । मासपिण्ड्याम् । मां मत्पेनी । साकल्येन
पञ्च पेशीशतानि भवन्ति । तासां चत्वारि शतानि
शाखासु । कीष्ठे पट्पटि, योत्रां प्रत्युत्त चतुस्त्रिंश
केति । तत्र पादाङ्गुलिषु १५ । पदे १० ।
पादोपरिकर्षसन्निविष्टा १० । गुण्ठयो १० ।
गुण्ठकान्तन्त्रे २० । कानुनि ५ । करो २० । वदने
१० । शतम् एवमेकस्मिन् सकृद्यनि भवन्ति ।
एतेनेतरसकृद्विहाह च व्याख्यातो । पायी १ । सिद्धे
१ । सेवनी १ । वषण्यो २ । म्किचो १० ।
वस्तिगिरसि २ । उदरे ५ । नाभ्यां १ । प्लीहं
सन्निविष्टा ५ × ५ । पाशयो ६ । वषसि १० ।
अचकासी प्रति समलात् ७ । हृदयामाशययो
२ । यकृतशोष्णोक्तयो ६ । योषायां ४ । हृत्वे
८ । काकलक मलयो २ । तालुनि २ । जिघ्रायां
१ । ओष्ठयो २ । धीणायां २ । नेत्रयो २ ।
कर्णयो २ । गण्डयो ४ । खलाटे ४ । गिरसि
१ । हृत्वेवमेतानि पञ्च पेशीशतानि । "गिरा
लायुस्त्रिपञ्चाणि सस्यय शरीरिणा । पेशीभि
स्रतान्यव बलवन्ति भवन्त्यतः ॥" स्त्रीणां च
विशतिरधिका । दश तासां स्रतयोरेकैकस्मिन्
पञ्च पञ्च, योवने तासां परिहृदि । अपत्य
पये चतस्र तासां प्रसृतेऽभ्यन्तरतो हे सुखाश्रिते
वाह्ये च प्रवृत्ते हे । गर्भच्छिद्रस्यितास्त्रिंश ।
शुक्राक्षवर्षेस्त्रिंशस्त्रिंश एव । सुशा ५५ । "यथार्थं
सुमण्या युक्तो वायु स्रोतांसि दारयैत् । अतुप्रविश
पिशित पेशीर्विभजने तथा । स्त्रीणामपि भव
न्व्येता किञ्चुक्षितिरुत्तरा । गर्भाशये गर्भमगे
योमो च स्रतयोरेपि ॥" भा । पच्छिडिन् ।
प्राचीन डिन् । अम ।

पेशीकोप । पुं । अण्डे । डिम् । अटी ।

पेश्यगुहम् । स्त्री । मासिनोक्त । वै निघ ।
पेषणः । पुं स्त्री । तिञारप्पुटोश्च । ऋकृडो
गिङ् । खल्ले । स्त्री । पोङ्ने । नृण्ये । अच ।
पेषण्यः (पो) । स्त्री । पेषणमिषायाम् ।
पेषिणो (पी) । स्त्री । जटामास्याम् ।
पेहिता । स्त्री । प्रसारण्याम् । गरुडांश्चिन्ति ।
वै निघ ।

पैङ्गि । पुं । अटिबिगधे । अ ।

पैज (छु)प । पुं । कर्णे । इच ।

पेठरम् । स्त्री । स्थालोपकृतासादो । अम ।

पैतः (त्तिक) । पु । तिलकपे । डिङ् ग्राह ।
पसु । पिससम्भवे रोगे । रा निघ २० ।

पैत्तिकी । स्त्री । धोनिश्यापदविशेषे । लघुर्ध
यथा— "यथास्वेष्टं पण्डितं विभ धोनिमुपाश्रितम् ।
करोति दाहपाकीया पुतिगन्धं श्वराश्रितम् ।
भूभोगमूर्तिरुपपन्नो लपोतासितासंभवा । सा व्यापत्
पैत्तिकी ।" वाच ३२५ ।

पैटो । स्त्री । विविधधान्यविकारजाते अन्नमये ।
क्षेत्ना गद । एषा मादकत्वे क्षीणतमा । "पटो
पुनर्दिग्धधान्यविकारजाता स्याता मदाधिकतय व
च पूर्वपूर्वा ।" प्रस्तुतविधयेया— "अक्षु लीनं
सिद्धमनुप्योदकसमन्वित । वज्रो सत्तापयेत्
किञ्चित् स्थापयित्वा दिनद्वय ॥ शपेऽग्नि तु समामे
शेव तव नि चिपेत् । अद्भवेर मरिचस्य सातुलुङ्ग
तथैव च ॥ एतेषामेव सस्यानात् पैटोमय
प्रकीर्तितम् ॥" गुणा— कटुणा तीक्ष्णा मधुरा
अतिदोषनी च । रा निघ १४ । "पैटो सन्दोषनी
रुच्या कफज्जातनाशिनो । पिप्पला पाण्डुरोगाणां
कारिणो बहुधा मता ॥" अत्रि १८५ ।

पैटिकम् । स्त्री । पैटोमये । विर ।

पोगण्ड । पु । अयोगण्डे । दशवर्षीय
वाणक । इत्ता ।

पोटगलः । पुं । नने । नल । रा निघ ८ ।
खागडे । थोर्गज । र.भा । वदरुह्ये । मन्थमेदे ।
मे । वैकरञ्जजातीयसपविशेषे । अथ राजिलेन
गोनस्थां वैपरित्यज वा जात । सुकन्य ४५ ।
काशरुहे । चिका ।

पोटा । स्त्री । स्त्रीपुंसलक्षणयोर्नाथ्याम् ।
हारा । चुकिकायाम् । भा ।

पोटाङ्गिका । स्त्री । गुञ्जायाम् । वै निघ ।
 पोष्टिकः । पुं । विष्कोटके । कश्चित् ।
 पोडु । पुं । कपालाभ्यस्तले । रा नि व १८ ।
 पोत. (क) । पु । शिशो । वैभाविकशिशो ।
 रा नि व १८ । दशवार्षिककरिणि । छे च ।
 पोतकी । स्त्री । लघोदिकायाम् । भूजी,
 भूई । भा मि भ म गर्भे चि । ज्यामाकपचिणि ।
 रा नि व १६ ।
 पोताण्डः । पु । अथ स्य सुकुरोगभेदे । लघव
 —“यनी पक्षी तुरङ्गस्य सुक्षी यस्य सवेदनी ।
 मिकसाम्भेन युक्तस्य तस्य पोताण्डमादिशेत् ॥” ज
 द ५ अ ।
 पोताधानम् । पु । शिशुमीनपुञ्जे । भाट्टेन
 पौनान् सौत् । गुणा —“पोताधनत् सव्येपो
 सुद्विग्न लघ रोचनम् ।” राज १५ ।
 पोतास । पु । कर्पूरविशेषे । लौशमेनौ
 कर्पूर । रा नि व १२ ।
 पोतिका । स्त्री । शताह्वाक्षणे । रा नि व ४ ।
 मालवारदेशीयोदीकाविशेषे । मूलपोतिकायाम् ।
 रा नि व ७ ।
 पोतम् । स्त्री । वज्रे । शकरमुख्याशभागे ।
 धौग्न । मे ।
 पोत्रायुध । पु । शकरे । रा नि व १६ ।
 पोत्रद्विद्वजम् । स्त्री । शकरदन्तजखे । वै
 निघ ।
 पोत्री (इन्) । पु । शकरे । अम ।
 पोयकी । स्त्री । बालानां नेत्रवर्णशरीरविशेषे ।
 लघु —“कण्ठवाविता गुर्ध्वी रक्तसर्पसन्निभा ।
 पिङ्गाय दशावत्य पोयस्य इति सञ्ज्ञिता ॥”
 सु छ १५ ।
 पोदिका । स्त्री । कलन्वीशक्ति । प सु ।
 पोल् (क) । स्त्री । कटिप्रोचे । भाट्टेन
 पौलो । अटो म ।
 पोखिका (स्त्री) । स्त्री । पिटकभेदे । भाट्टेन
 वगे । त्रिका । यथा —“कुप्योत् समितयावीव
 तन्वो यद्वटिका तत । स्वेदयेत्तमके तान्नु पोखिका
 सा जगुधुधा ।” गुणा —मण्डकवत् । भा ।
 पोयः । पु । पोषय ।

पोषयितु । पु । कोकिले । छणा ।
 पोष्टा (ष्टु) । पु । पूतिकरञ्जे । श च ।
 (वि) । पोषके ।
 पौगण्डम् । स्त्री । पौगण्डावस्थायाम् । तच्च
 षष्ठाब्दान् दशमाब्दपथ्यन्तम् । “कौमार पञ्चमाब्दान्
 पौगण्ड दशमावधि । वैशोरमापञ्चदश यौवनञ्च
 तत परम् ॥” रा नि व १८ ।
 पौण्डरीयः (क) । पु, स्त्री । प्रपौण्डरीकहस्ते ।
 श्रुतिविज्ञा गाँछ । रा नि व १२ ।
 पौण्डर्यम् । स्त्री । प्रपौण्डरीके । श्रुतिविज्ञा ।
 पौण्ड्र (ण्ड्र) क. । पु । पुण्ड्रके । श्रुति
 आर्थ । र मा । श मा । लावपचिणि । वै निघ ।
 पौतवम् । स्त्री । परिमाणे । अटो म ।
 पौतिनासिक्यम् । स्त्री । नासिकारोगे ।
 पीनसे । पीनस रोगे । निदा ।
 पौ (त्ति) त्रिकम् । स्त्री । पुत्रिकानाममचिका
 भिराद्योजिते घृतवर्णमधुनि । पौष्टिर मधु ।
 जटा । “अन्नशा मचिका पिद्वा पुत्रिका इति
 कोहिता । तज्जात मधु धौमद्वि पौत्रिक
 समुदाहृतम् ॥” गुणा —रुचम् लघ रक्तपित्त
 दाहघ्न घृतवर्णच । रा नि व १४ ।
 पौत्रिकशर्करा । स्त्री । पौत्रिकमधुक्रतशर्करा
 याम् । गुणा —तन्मधुगुल्या । रा नि व १४ ।
 पौनर्णाव । पु । सन्निपातज्वरभेदे । लघव
 —“लृप्तिष्य य स्वमद्व चिपत्यधस्तात् नितान्त
 मुच्छसिति । त पौनर्णावजुष्ट विचित्रकट विज्ञा
 नीयात् ॥” मल्लुकीयनम् । [१५]
 पौपिक । वि । अपूपनिर्गम्यदक्षे । मु कल्य
 पौरम् । स्त्री । सुगन्धद्वये । वामकर्पूर । अम ।
 पुं । वीले । नखोनामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।
 पौरस । पुं । नखोनामगन्धद्रव्ये । वै निघ ।
 पौरुषम् । स्त्री । शक्रधातो । रा नि व १८ ।
 मूचने । सु नि १५ । ऊह विच्छतदो पाणिपुद्व
 परिमाणे । त्रिका । इह जगति कृते कर्मणि ।
 “तत् पौरुष यत्किञ्च कथं दृष्टम् ।” य श १५ ।
 रोहिषद्वये ।
 पौरुष । पुं । नरे । पुद्गलद्वये । त्रिका ।
 पौरीगव । पुं । पाकशाखाच्छे । अम ।

पौलिः । स्त्री । पौलिकायाम् । पाकावस्थामय
यवादौ । अम ।

पौपः । पु । वर्षस्य नवमे मासे । अम ।

पौष्करम् । स्त्री । पुष्करमूले । शूकवमूल ।
कुष्ठभेदे । कुष्ठविशेष । रा नि व ६ । मद व १ ।
सि यो यच्च चि वयोदशाक्ष गुग्गुली । “पौष्कराति
विषे ।” सि यो कफज्व चि निम्बादि । “शटीभूनिस्व
पौष्करम् ।” पप्रमूले । वृद्धज्वीरकायभेदके ।
एरण्डमूले । वै निघ शास चि दशमूलयवाग्वाम् ।
स्थलपद्मे । वै निघ ।

पौष्करमूलम् } स्त्री । पुष्करमूले । मद व १ ।
पौष्कराक्षयम् }

पौष्टिकम् । स्त्री । पुष्टिकरीपथे । पुष्टिकरद्रव्य
गणे । यथा—‘चतुर्धा तु तुगाचीरी चन्द्रगरी
ऽष्टवर्गक । ह्रीपान्तरवचा विल्व त्वक् पत्र नाग
केशरम् । सालीशपत्र त्वक्चीरी त्वचा गोचुर
रोहिणी । कपिकक्षुतोयमल्लीभूफल पौष्टिकी
गण ।’ अर्वा चि । चीरकाक्षि गात्राच्छादनवस्त्र
भेदे । कावर्हे । गुणा—आयुष्यत्व धनविज्ञत्व
शुचित्व रूपविराजनत्वञ्च । राज ।

पौष्पम् । स्त्री । पुष्परेणी । वै निघ ।

पौष्प(प्य)कम् । स्त्री । पुष्पाञ्जने । रा नि व
१२ । वै निघ ।

प्रकारम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । मे ।

प्रकशो । स्त्री । शूकरोगे । निदानम् ।

प्रकाण्ड । पु । तरो स्कन्धप्रत्यन्तभागे ।
ऊर्द्धे । रा नि व २ ।

प्रकाण्ड(त)रः । पु । वृक्षे । श च ।

प्रकाश(क)म् । स्त्री । काशे । कौशा । इ च ।

प्रकाश(क)ज्ञाता । पु । कुक्कुटे । श च ।

प्रकीर्णः । पु, स्त्री । पृथिकरश्चे । नाणे ववर्णा ।
रा नि व ६ । चामरे । त्रिका । [मे ।

प्रकीर्णकम् । स्त्री । चामरे । अम । पु । अथे ।

प्रकीर्ण्य (क) । पु, स्त्री । पृथिकरश्चे ।
नाणे ववर्णा । र मा । वा सू १५५ । “श्रेष्ठ
वाहप्रकीर्ण्य ।” रौडाकरश्चे । विजे । रा नि व
६ । १६ । कष्टकौकरश्चे । “कष्टकौविटपकरश्चे ।”
छ, छ १८५ कफग्रमे । छ । च सू १५५ फनिनीव ।

प्रकुञ्चः । पु । पले । ८ तो । पप्र १४ ।

प्रकुलम् । स्त्री । सुन्दरदेहि । त्रिका ।

प्रकृतिः । स्त्री । शक्ती । शिथे । योनी
त्रिका । आहारोपधद्रव्याणां स्वाभाविकी गुणवि
गुणयोगे । च वि १५ । आकाशादिपञ्चतन्मा
बुद्धि मूलप्रकृतिरहङ्कारधेतुमहाभूतसमुदायर
कारणे । च शा १५ । अष्टरूपमखिलस्य जग
सम्भवहेतुरव्यक्त नाम । महत्तत्त्वादय सप्त मह
नहङ्कार पञ्चतन्मावधेति । प्रकृतिर्महानहङ्कार
पञ्च तन्मात्राणीति अष्ट प्रकृतय । प्रकृतिपुर
साधर्म्यम्—अनादित्वम् अनन्तत्वम् अलिङ्ग
नित्यत्व सर्वगतत्वञ्च । वैधर्म्यं यथा—सा च अवैत
द्विगुणा बौजधर्मिणी प्रसवधर्मिणी अमध्यस्थ
धर्मिणी चेति । पुरुषस्तु तद्विपरीतधर्मिणीति
तस्या गुणा—सत्त्वरजस्तमासीति । भा पू १३
स्वभावे । वातादिभेदेन प्रकृतय सप्त । “शुद्ध
शोणितसयोगे यो दीपमूलकटी भवेत् । प्रकृतिर्जाय
तेन ॥” सु शा ४५ । “शुक्लासृगर्भिणी
भोज्यवैष्टागर्भाशयान्तरे । य स्याद्दीपोऽधिककरो
प्रकृति सप्तधीदरा ॥” तेषु—जागरुकोऽत्यक्षेय
वातप्रकृति । अहासपनितादि पित्तप्रकृति
श्यामकेशादि श्लेष्मप्रकृति । एव हिम्पादिद्वन्द्वे
द्विप्रकृति । वा ।

प्रकृतिभोजनम् । स्त्री । स्वाभाविकाहार
च सू १५५ ।

प्रकृतिवर्णः । वि । गात्रसवर्णे । च सू १८५

प्रकृतिविधातः । पु । प्रकृतेर्विकृतिजनकी
पयोगे । स च कटुतिक्तकषायचारीणानां
द्रव्याणामुपयोगरूप । यथान्यदपि किञ्चित् श्लेष्म
पुरीषप्रत्यनौकभूत तत्त्वादिति । च वि ७५ ।

प्रकीथ । वि । पूतिभावापन्ने । पञ्चा । “प्रकी
थोदकावगाहनात् ।” सु चि २३५ ।

प्रकीप (नम्) । पु, स्त्री । क्षोभे । चाचल्ये ।
वै निघ । वातादीनां सङ्क्षोभहेतो । ते च बहुधा
तत्र वातस्य प्रकीपन बलवद्विषहादि । पित्तस्य
कीपशीकभयादि । कफस्य दिवास्त्रादि । पित्त
प्रकीपनमेव पित्तस्येति । ऋतुभेदे वातादिप्रकीपी
यथा—‘वर्षावायु क्रुध्यतेऽन्त शरत्सु स्त्रीनी
वायु क्रुध्यते पित्तरोगे । लौघेत् पित्त मेरिरे
श्लेष्मकुञ्जे हिमने वा चोद्यमानक्षयापि । कीप याति
श्लेष्मरोगे वसन्ति तन्माच्छान्ति श्लेष्मरोगस्य

घोषे । पित्त याति कोपितां शीषकाले दृष्टा
 भान्ति पैत्तिकी वायिके च ॥” अथ वायुप्रकोप
 —“तथा वातमूत्रदुरीषस्य रोधात् कपायातिशीता
 निशाजागरेषु । व्याघ्रेऽय वाह्यमाहातिभुक्ताध्वनि
 प्रायशो भाष्येनातिभौत्या । सुरुचैरतिधारतिकै
 कटुभित्तया दोलाशकोद्भक्तैर्यानमात्रे । रये वा खरे
 कुष्ठरे मन्दिरे वा भवेन्मासतस्य प्रकीपो नरस्य ।
 सुशीते दिने दुर्दिने चानपीते पराहे निशाजागरे
 वासरे च । वर्षासु वै कैवल याति कोप मरुत्सं वितो
 याति वै भुक्तजीर्णे । मसूरा कलायाय निष्पावकाय
 सहाभाषयन्मा यवायामला स्युः । सहा चामला
 कृष्णकाया प्रदिष्टा हिमा कङ्कनौवाररक्ताय
 शाल्या । तथा कोरदूषय ग्रामाक एते कृतं
 चौदनस्य यवागूयत वा । कविद्वानि वास्तक
 चिल्लीकपूय पलाण्डुस्य गृह्णन् कन्दशाकम् ।
 इमान् सेवितात्ययमेति प्रकीप समीरस्य चीत्त
 मुरासम्भवत् । अतो यवतो रचणोय मनुष्ये यम
 वेदस्य सदा रोगशान्तिम् ॥” अथ पित्तप्रकोप
 —“अत्युष्णकटस्वरूपैर्विदाहै द्रव्यै सस्निग्धसुरा
 सेवनेन । घर्षणे क्षीधेन वा स्वेदनेन व्याघ्रेण वा
 याति कोपस्य पित्तम् । कुलत्पादकोष्णमूलाकशियु
 रटोसपपाराजिकाशकमेव । निशाजागरेणापि
 हे अमे वा घनान्ते शरस्य प्रकीप प्रदिष्ट ।
 मन्दिने वा चोष्णकाले शरस्य भृश वासरे सप्तमे वा
 नशीये । जीर्णे रसे सुक्तमात्रे प्रकीप प्रदिष्ट
 विविदैः स्यात्पित्तकोप ॥” अथ कफप्रकोप —
 निशाजागरे वासरे वातिनिद्रासुशीतोदकसेवने
 रोतले वा । पथपानवीर्यक्षेपभित्तिलैस्तु तथा
 घ्नने कन्दशाकैरथापि । अतिस्निग्धसेवने
 जने च प्रदिष्ट कफस्य प्रकीपो वसन्ते । दिनान्ते
 भाते निशान्ते नरस्य प्रकीप प्रदिष्टोऽपमुक्त
 जीर्णे । प्रदिष्टो बुधे कीविदेरेव रोग
 कोत्पत्तिजन्यो हि कष्टप्रयुक्त । सुशीतेऽयवा
 तकाले निशान्ते नरस्य प्रकीप प्रदिष्टोऽपि
 क्ते । न जीर्णे प्रदिष्ट सुधी रोगवेग निदान
 कस्येति चोक्त सुधीमि ॥” अथ हृन्प्रकोप
 —“यदा विपर्ययागते अतो च प्रकीपन यस्य
 प्रदिष्ट । तस्यैवमानस्य नरस्य रोग स्याद्वन्धो
 म विकारकारी । यस्मिन् अतो वातविकार
 स्यान्मिन् यदि श्लेष्मविकीपनानि । समेवते वा
 लसदास्य भवेत् प्रकीप कफपित्तयोः ।
 मन् मरुत्सुप्यति सेवत य पित्तस्य कोपप्रकराणि
 नि । विपर्ययो वा अतुधान्ययोः स पित्त

वातप्रभवस्तदा स्यात् ॥” अथ सन्निपातोत्पत्ति —
 “विपर्ययागते काले रसे विपरिसेविते । तदा
 स्यात् सन्निपातो हि रोगोपद्रवचारक ॥” इति ।
 अवि ५५ ।

प्रकोष्ठ । पु । कूर्परपाणिमध्यभागे । रा नि व
 १८ । कर्शश्चेन्न नीष्ठ इच्छन् प्रीति ।

प्रक्रिया । स्त्री । औषधादिक्रियायाम् । चिकि
 त्सायाम् ।

प्रक्षिन्न । चि । अतिकेदयुक्ते ।

प्रक्षिन्नवर्त्मा । पु । नेत्ररोगविशेषे, क्षिन्नवर्त्मा-
 रोगे । भा ।

प्रक्षेद । पु । आद्रतायाम् । भा ४ भ ना री दि ।
 “प्रक्षेदमायाति च धूयते च ।”

प्रक्षथित । वि । श्यते । प्रमथ्यारूपेण श्यते ।
 वा चि २५ ।

प्रखर । पु । सद्भाहे । त्रिका । कुकुरे । अश
 तरे । मी ।

प्रगण्ड । पु । कूर्परसममध्यभागे । कर्श
 श्चेत्त वर्गन प्रीति । रा नि व १८ ।

प्रगतजानु (क) । वि । दूरगतजानी

प्रगन्ध । पु । पर्यटके । रा नि व ५ ।

प्रग्रह । पु । ज्वारग्रहणवे । मी । सु कस्य ८
 अ । तुलासूत्रे । अम । हस्ते । सुवर्णे । वै निघ ।
 कणिकारणवे । रा नि व २ ।

प्रग्राह । पु । तुलासूत्रे । मी ।

प्रघण । पु । ताम्रपात्रे । लौहसुद्धरे । मी ।

प्रघन । पु । सुदृढातिभेदे । वै निघ ।

प्रचण्ड । पु । शक्तकरवीरे । मी । ति । अस्युषे ।

प्रचण्डमूर्त्ति । पु । वरुणदेवे । अथ ।

प्रचण्डा । स्त्री । श्वेतदृष्ट्यायाम् । रा नि व ८ ।

प्रचय । पु । चक्षुषे । भा ।

प्रचल । पु । मथूरे । वै निघ । (क) ।

सौम्यकौटविशेषे । सु कस्य ८ अ ।

प्रचला । स्त्री । सरटे । शिखिणि । वै निघ ।

प्रचलाक । पु । सपे । मथूरपुच्छे । मी । सु
 चि १८ अ ।

प्रचलाकी (इन्) । पु । सपे । मथूरे । त्रिका ।

प्रचलाङ्ग । पु । मथूरमिखायाम् । वै निघ ।

प्रचलित' । पु । सद्योन्नविशेषे । वै निघ ।
 प्रचार । पु । अथल त्रैमिकाधिरोगे । लघु
 —“प्रच्छादयति यद्वटि मांस पथ्यन्तवहितम् ।
 प्रचारकाण्य तं विद्यान्नेषरोग कफान्वितम् ।” ज
 द १०५ ।
 प्रचेतसी । स्त्री । कटफलहस्ते । राजि व ८ ।
 प्रचेलम् । स्त्री । पीतचन्दने । श च । पीतमुष्ट्रे ।
 वै निघ ।
 प्रचेलकः । पु । अथ । श मा ।
 प्रचेलुकः । पु । मानभेदे । आनि । तिका ।
 प्रचोद(दि)नी । स्त्री । कण्टकायाम् । अम ।
 दुरालभायाम् । वै निघ ।
 प्रच्छेदनम् । स्त्री । वमने । भेप ।
 प्रच्छेदिका । स्त्री । वान्ती । हे च ।
 प्रच्छादनम् । स्त्री । नेत्रच्छेदे । ज द २५ ।
 लघुरीयवस्त्रे । हे च ।
 प्रच्छानम् । स्त्री । क्षेदने, रक्तसाधे । सु कल्प
 १५ । सु चि च्छदरो वि “प्रच्छानैर्वा जलोकाभि ।”
 प्रजननम् । स्त्री । गर्भधारणे । योनी । मे ।
 प्रजल्पः । पुं । अतिभाषणे । वै निघ ।
 प्रजा । स्त्री । सन्तती । जने । अम ।
 प्रजाता । स्त्री । प्रमृतायाम् । अम ।
 प्रजादा । स्त्री । पुत्रदातीलतायाम् । राजि व ४ ।
 प्रजादानम् । स्त्री । रीत्ये । श च ।
 प्रजाहितम् । स्त्री । जने । श मा । [१६ ।
 प्रज्ञविप्रियः । पु । पट्टिकषान्ते । राजि व
 प्रज्ञापराध । पुं । अहितसेवनातिशयायादौ ।
 तदुक्त—“धीधृतिष्मृतिविभट कम्प यत् कुरुते
 ऽग्रभम् । प्रज्ञापराध त विद्यात् सञ्जदीवप्रकीरनम् ।
 कम्पकालातिपासय मिथ्यारम्य कर्मणाम् ।
 ज्ञातानां स्वयमर्थानामहितानां निषेधम् ।” च ।
 प्रणा(ना)ल(ली)सः । पु । जीवशक्ते ।
 वालुके । प सु ।
 प्रणालिका (स्त्री) । स्त्री । जलनिर्गममाणे ।
 हारा । मयनलिकायाम् । नञ् निदाव ननि ।
 च द नन्याधिका ।
 प्रतति (ती) । स्त्री । लतायाम् ।

प्रतना (नी) । स्त्री । गोजिघायाम् । गोविश्र
 भाद । राजि व ४ । वाद्याल्ले । वै निघ ।
 प्रतमकः । पु । शमरीगभेदे । उमरुशाम् ।
 लघु—“श्वरमुक्तापरीतस्य विद्यात् प्रतमकन्तु
 तम् । उदावर्त्तरजोभौर्धृक्प्रकायनिरोधज ।
 तमसा बहतेऽन्यथे शोतेयाय प्रमायति । मन्त्रत
 स्तमसोवात्य विद्यात् प्रतमक तु तम् ॥” मानि ।
 प्रतरः (सन्धिः) । पुं । शोवीर्हयतस्यो । स
 च शोवापृष्ठदण्डो सन्धि । भा । सु शा ५५ ।
 प्रतलः । पुं । स्रष्टविच्छताडुलिकरे । दाटउत्र
 टेल्ला । राजि व १८ ।
 प्रतानवान् । पु । सोमलताभेदे । सु चि २८
 च । See सोम ।
 प्रतानिका (निनी) । स्त्री । प्रसारण्याम् ।
 शंकुभाङ्गिनि । शारिवायाम् । अनलमूल ।
 राजि व ५।१२ ।
 प्रतापः (वान्) । पु । पकंठवे । शृङ्गाके ।
 राजि व १० ।
 प्रतापतपन. (रसः) । पु । सन्निपातज्वरा
 धिकारे रस । “गन्धर्षं द्विगुलं पूर्तं तालक लोह-
 टङ्गणे । खर्परं साचिकाचार मञ्जिष्ठा द्विज्जल
 सम । रसेन मर्दितस्मिण्ड निर्गुणोदसिण्डयो ।
 अष्टयामप्येत्कृष्या निरुध्य सिकताह्वये । तत
 सिद्ध समादाय रक्तिकान्द्रकेष च । सेवेत
 ॥” रघुको । [अम ।
 प्रतापसः । पुं । श्रिताके । ऽर्धत आनन्द ।
 प्रतिकर्म । स्त्री । प्रतिक्रियायाम् । उपाय ।
 सु कल्प ५५ । प्रसाधने । अम ।
 प्रतिका । स्त्री । जवापुष्पहवे ।
 प्रतिकीर्णः । वि । मलादिव्यासे । च ६ ।
 प्रतिखुरः । पु । मूढगभेदे । “नि स्रष्टल
 पादशिरा कायसद्वी प्रतिखुर ।” सु शा ८५ ।
 प्रतिगन्धा । स्त्री । सीमराज्याम् । राजि व ४ ।
 प्रतिघ । पु । मुर्च्छायाम् । शर ।
 प्रतिघ्नम् । स्त्री । अह्ने । श च ।
 प्रतिच्छाया । स्त्री । जलादर्शातपादिषु प्रति
 फलितशरीरच्छायायाम् । प्रतिविधित शरीरेन्द्र
 छात्रा । “प्रतिप्रभासस्याना जलादर्शातपादिषु ।

काया या सा प्रतिष्ठाया या च वर्णप्रभाशया ॥”
च ६०५ ।

प्रतिजिज्ञा (जिज्ञासा) । स्त्री । मूलजिज्ञा
याम् । आगजिज्ञा । राजि १८ । टिका ।

प्रतिज्ञा । स्त्री । साध्यवचने । “प्रतिज्ञा नाम
साध्यवचनं, यथा नित्य पुरुष इति ।” च वि
८५ ।

प्रतिज्ञाहानि । पु । पूर्वप्रतिज्ञोक्ताया
प्रतिज्ञाया पर्यनुधीमेन परित्यागे । च वि ८५ ।

प्रतितन्त्रसिद्धान्त । पु । सिद्धान्तविशेषे ।
See सिद्धान्त ।

प्रतितूष्णी । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । लक्षणे
—“गुदोपस्थोत्थिता सेव प्रतिलोमे विधाविता ।

वेगे प्रकाशय याति प्रतूष्णी खेद सोष्यते ॥”
मानि । “तूष्णाच्च प्रतितूष्णाच्च प्रगता खेद
वक्ष्य । पित्रेडा खेदलक्षण पिष्यत्यादिमयाम्बुना ।
उष्णेन रामठचारप्रगाढमयवा दृढम् ॥” सु नि
१५ ।

प्रतिनिका । स्त्री । प्रसारण्यम् । शारिवायाम् ।

प्रतिपत्रफला । स्त्री । चद्रकारवैदिकायाम् ।
राजि ७० ।

प्रतिपर्ण(व)शिफा । स्त्री । द्रवन्त्याम् ।
मृदोऽडभ । राजि ५५ ।

प्रतिपिष्ट । वि । अष्टिद्वयपिष्टे, उत्पिष्टे ।
हाडे हाडे धेंडो इत्येता । भा म ६५ ।

प्रतिबन्धक । पु । बन्धे । गौड ।

प्रतिबला । स्त्री । अतिबलायाम् । चिक क
प्रद वि ।

प्रतिमर्ष । पु । शिरोवर्तिकविशेषे । स चा
वाल प्रयीज्य । “अन्धप्रभृति बालस्य प्रतिमर्षो
विधीयते ।” रत्नमालासयङ्ग । ईषदुत्सिद्धनात्

खेदो यावद्वक्त प्रययते । नखे निधितन्त्र विद्यात्
प्रतिमर्षे प्रमाणत । प्रतिमर्षश्च नखार्थं करोति

न च दीपभाक् ॥” पप्र ४७ । तत्र चत्वार
षट् षटो वा विन्द्य यथावल शिरोविरिक

खेदस्य सात्वा । सु चि ४०५ वा ८२५ । स पशु
इश्वर कालिष्पादय । तद्यथा—“तत्त्वोत्थितेन

प्रचालितदन्तेन गृह्णाग्निगच्छता व्यायामव्यवया
भ्यपरित्यागेन सूतोशारकवशाच्चानाने मुक्तवता

हृदिःसवता दिवास्त्रोत्थितेन साययेति । तत्त्वो

त्थितादौ यथाक्रम गुणा—तत्त्वोत्थितेनासेवित

प्रतिमर्षे रात्रावुपचितनासासोतीगत मलमुपहन्ति

रम प्रसादश्च करोति । प्रचालितदन्तेनासेवित

दन्तानां दृढता चदनसौगन्ध्याच्चापादयति ।

गृह्णाग्निगच्छता सेवित नासासोतस क्रिप्रतथा

रक्षोधूसी वा नाकाधते । व्यायाममैद्युनात्परित्यागेन

सेवित यममुपहन्ति । सूतोशाराने वा सेवित

दृष्टिगुणत्वमपनयति । कबलाच्चानाने दृष्टि

प्रसादयति । अभुक्तवता सेवित सोतसां विषदि

लताच्चापादयति । वान्तेनासेवित सोतोत्रिलप्र

शेभाषमपीष्ट मक्तकाहामापादयति । दिवास्त्रो

त्थितेनासेवित निद्राग्रेष गुहल मलचापीष्ट

चित्तैकाया जनयति । सायचासेवित सुखनिद्रा

प्रयोषयेति । सु चि ४०५ ।

प्रतिमा (नम) । स्त्री, स्त्री । करिणी दन्त
हयमध्यवर्तिशृङ्गभागे । गजदन्तस्थे । चिका ।

प्रतिमूषिका । स्त्री । कुकुन्दार्थम् । वै निध ।

प्रतियत्न । पु । रचनायाम् । चिका ।

प्रतिरम्भ । पु । रुन्तापे । निदा ।

प्रतिलोम । पु । विलोमे ।

प्रति(तो)वाप । पु । कषाये चूर्णादिप्रलेपे ।
रचि ३५ । कल्के । सु चि २३५ । धातुमयी

करणे । गलितस्य धातो द्रव्यान्तरेशावचूषणे ।

अटोक्ता । धानीयोपविशेषे । च द विट्र चि ।

प्रतिविम्बदर्शक । पु । दर्पणे । वै निध ।

प्रतिविधा । स्त्री । अतिविधायाम् । आठईह ।

च द च सा चि । “हिङ्गुप्रतिविधाभया ।”

प्रतिविष्णुक । पु । सुतुङ्गदहने । राजि
१० । क्षीरिणीभेदे । वै निध ।

प्रतिवीजम् । स्त्री । तारनागाभईमक्ततपारद
निम्बनद्रव्ये । “नागाभ वाङ्मयीतारे छवि च दादशे

गुणे । प्रतिवीजमिद श्रेष्ठ पारदस्य निम्बन ॥”
रचि ३५ ।

प्रतिश्या (स्या) (य) । स्त्री, पु । नासारोग
विशेषे । तस्य निदानम्—“अवश्यायानिलरक्षोभा

प्यातिस्वप्नजागरे । शीघ्रान्धुषोपधानेन पीतेनान्तेन

वारिणा । अत्यधुपानरमणच्छदिवापयद्यादिभि ।

क्रुद्धा वातोन्मेषा दीषा नासायां स्थानतां गता ।

जनयन्ति प्रतिश्याय वईमान च्यप्रदम् । तत्र

वातात् प्रतिश्याये मुखशीथो भयदय । प्राचीप

रीधनिसोददन्तशङ्खशिरोव्याया । कौटका इव
सर्पन्ति मन्थते परितो ध्रुवी । खरसादधिरात्
पाक शिशिराच्छकफसुति । पिप्पाचृष्णाज्वरघ्राण
पिटिकासम्भवममा । नासायपाकी रुचीणताम
पीतकफसुति । कफात्कासीऽरुचि श्वासो वमथु
गांघगौरवम् । माधुर्यं वदने कण्डू स्निग्धगुणधना
सुति । सर्व्वजी लक्षणे सर्व्वरकषाहृद्दिशान्ति
मान् । दुष्ट नासाशिरा प्राप्य प्रतिग्याय करीय-
सृक् । उरस सुप्तता तामनेवत्व श्वासपूरिता ।
सर्व्व एव प्रतिग्याया दुष्टता यान्युपेक्षिता ।”
वा ३ १८५ । रसरहालचि । “प्रतिग्यायास
कासके ।” भा १ भ २ श्रेष्ठ ५५ चि । “प्रतिग्यायो
ऽरुचि कास ।” पीनसरीमे । निदा ।

प्रतिष्ठा । स्त्री । जनोपादेयतयावस्थाने । च
मू १५ ।

प्रतिष्ठापना । स्त्री । परप्रतिज्ञाया प्रति
विपरीतायाया स्थापनायाम् । यथा—अनित्य
पुरुष इति । च वि ८५ ।

प्रतिसमाधानम् । स्त्री । रोगमुक्तकरणे ।
वै निघ । [निघ ।

प्रतिसर । पु । व्रणशङ्खी । प्रभातकाले । वै
प्रतिसार (णम्) । पु, स्त्री । लवणे कटु
चूर्णेय व्रणघषणे । “लवणे कटुचूर्णेय घृष्यते यद्गुण
बुधे । प्रतिसारस्तत प्रोक्त ॥” जद
१२५ । घर्षणे । सुचि २२५ । दन्ताज्ज्ञा
सुखानां चूर्णकल्कावलीदैरङ्गुल्या शनै घषणे ।
‘वरस्य सुखदीर्गस्य सुखशीर्षं तथा तपाम् ।
अरुचि दन्तपीडाञ्च निहन्ति प्रतिसारणम् ॥’ भा ।

प्रतिसारी (इन्) । स्त्रि । सारकद्रव्यमात्रे । वै
निघ ।
प्रतिसूर्य्य (क) । पु । सरटे । त्रिका ।
विश्व । तन्नामकगोधेरकजातो । सु कल्प ८५ ।
प्रतिसोमा । स्त्री । मरिचवल्लीलतायाम् । रा
नि व ५ । लघुसोमलतायाम् । वै निघ ।
प्रति(ती)ह्रास । पु । करभोरुहते । द्रववी
गोह् । रा नि व १० । भम । गुरुकरवीरे । वै
निघ ।

प्रतिक्षुत् । स्त्री । क्षिप्तायाम् । दौष्टि । वै निघ ।

प्रतीक । पु । शरीरावयवे । रा नि व १८ ।

प्रतीक्षे । भा पु १ भ ३५ । विलोमे । मे ।

प्रतीकारः । पु । चिकित्सायाम् । शमा ।

प्रतीनाहः । पु । कर्णरोगे । लक्षणम्—“वातेन
शोषित श्रेष्ठा खीतो लिम्बेयतो भवेत् । दग्गीरव
विधानञ्च स प्रतीनाहसृजक ॥” वा ३ १७५ ।

नासारोगभेदे । “उष्णसमार्गन्तु कफ सवातो
रुन्ध्रात् प्रतीनाहमुदाहरन्तम् ।” मानि ।

प्रतुण्डकः । पु । जीवकशकि । वै निघ ।

प्रतुदः । पु । गृध्रयेनकाकादिपक्षिजातो । ते
प्रतुय निक्षुप्य भक्षयन्तीति प्रतुदरुक्षां प्राप्ता ।

तन्मांसगुणा—सद्य स्वादु गुरुण स्निग्ध क्षय
पित्ताहरककरञ्च । रा नि व १० । एतदकंगुणा,
—“कफपित्तहरो याही बद्धविष्णुचको भवेत् ।”
अकं चि ।

प्रतूणी । स्त्री । प्रतितूणीनामरोगभेदे । Sec
प्रतितूणी ।

प्रतीली । स्त्री । यौवामेदुश्रीर्गणवन्धनभेदे । सु
मू १८५ । लक्षण—“सुतीली पुटिका प्रोक्ता
जालवधुरन्मुका ।” इति भा ३ मती टी । “कौपी
नाकारा मल्लधारणजलयन्तवत् बहुच्छिद्रा सुतीली
प्रतीली वा ।” वा ।

प्रत्यक्पर्णी । स्त्री । रक्तापामार्गे । भा पु १
भ । द्रवन्त्याम् । रा नि व ५ ।

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री । अपामार्गचुपे । रा नि व
४ । सु मू ४३५ । च मू १ ४५ । वा मू १५५
अकादि । “प्रत्यक्पुष्पी पीतसैलौदकोर्या ।”
सूधिकपण्ड्याम् । दन्तीह्वे ।

प्रत्यक्स्थेयी । स्त्री । दन्त्याम् । भम । च मू १
५ । युतयेयीचुपे । रा नि व ४ । द्रवन्तीचुपे ।
रा नि व ५ । आगुक्कण्ड्याम् । हेनूतफणि । नि
मूषाकाणी । रा नि व ५ । ऊणदन्तीचुपे । र मा ।

प्रत्यग्रगन्ता । स्त्री । स्पर्णयुधिकायाम् । वै
निघ ।

प्रत्यङ्गम् । स्त्री । अश्वावयवेपु । तानि ममकी
दरपृष्ठनामिखलाटनासाचिब्रुकवस्तिद्योवा इत्य ता
एकैका । कर्णनेत्रनासाधशङ्कासगुल्फकक्षसगुण्य
पार्श्वस्निग्धागुमाह्वरप्रस्थयो व द्वे विशतिरङ्गुलय ।
एष प्रत्यङ्गविभाग । तस्य पुन सङ्गमम् ।
यथा—लघु खला घातव मला दीपा यङ्गु
श्रीहा मुमुक्षु उल्लुक् ददयन् आशया अन्तादि
वृक्षदय श्रीतादि कण्डरा आलागि कृष्ण रज्जव

सेव्य सदाता सीमन्ता अयोनि सभय सायव
पेग्न मन्नाचि शिरा धमन्य योगवह्नि च ।
विशेषा पर्वोदेषु गम्या । सुभा ५५ ।

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री । कण्टकशरीरपत्रे । “पिबति
य प्रत्यङ्गिरासम्भम् ।” अद भय विप चि ।
अतपुनमवायाम् । कुलिकाश्चे ।

प्रत्यञ्जनम् । स्त्री । अचनेन नेतप्रसाधने ।
छात्रे काव्ये नदृशा । अद । [निघ ।
प्रत्यनीक । वि । प्रतिफल । असाध्य । वे
प्रत्यनुयोग । पुं । अनुयोगानुयोगे । यथा
—“अनुयोगस्य पुन को हेतु इति ।” अ वि ८५ ।
प्रत्यय । पुं । इतो । भा । रन् । शब्दे । अम ।
ति । सादो । हे च ।

प्रत्यवसानम् । स्त्री । भोजने । रसा । रा
नि २० ।

प्रत्यश्मा (न) । पु । गिरिपत्निकायाम् ।
गिरिमाणि । विका ।

प्रत्यष्टीला । स्त्री । वातव्याधिविशेषे । लक्षणे
यथा—“एतामेव रज्जायुक्ता वातविण्णवरोधिनो ।
प्रत्यष्टीलासिति वदेत् जठरे तिर्यगुत्थिताम् ॥”
मानि । सुनि १५ । “प्रत्यष्टीलाष्ठिलकयो
गुम्भेऽभ्यन्तरविद्रधी । क्रियादिङ्मादिषूँच शस्यते
ऽन विशेषतः ॥”

प्रत्यक्षम् । स्त्री । इन्द्रियराशे । अम । तच्च
षड्विध आशुषादिभेदेन । “प्रत्यक्ष नाम तदयदा
त्मना पञ्चेन्द्रियैः स्वयमुपलभ्यते । तत्वात्मप्रत्यक्षा
मुखदुःखेष्वादिबादय । शब्दादयस्तु इन्द्रिय
प्रयत्नाः ।” अ वि ८५ ।

प्रत्याधान । पुं । वातव्याधिविशेषे । लक्षणम्
—“विमुक्तपात्र हृदयं तदेवामाश्रयस्थितम् । प्रत्या
धानं विनाभीयात्कफस्याकुलितानिलम् ॥” मानि ।
सा चिकित्सा—“प्रत्याधाने समुत्पन्ने कुर्वाहमन
लहने । दोषनादि प्रयुज्यते पूज्यवह्निकाम् च ॥”
प्रत्यानाह । पु । आनाह्वयते । निदा ।

प्रत्युद्धार । पु । बायुजन्यरोगभेदे । वै निघ ।
प्रत्युत्थ । पु, स्त्री । प्रभाते । अटो भ ।
प्रथमकुसुम । पुं । शुक्लमखकण्ठे । वै निघ ।
प्रथमनवनीतम् । स्त्री । प्रसवात् प्रतदिना
नृज्जातनवनीते । वै निघ ।

प्रथितालुकी । स्त्री । रत्नालुभेदे । भा ।
प्रथुक । पु । चिपौटके । छिंछे ।

प्रदर । पु । (Fluor albus) तन्नामक
स्त्रीरक्तादिछात्ररोगे । अदृश, अदृश । “रज
प्रदीप्यते यस्यात् प्रदरस्तेन स कृतः ।” निदानादि
यथा—“विद्वत्समाध्यमनादजीर्णाहर्मप्रपातादतिमैद्यु
नाय । यामाध्यमोक्तादतिकर्षणाच्च भारामिषाता
अथमादिवा च । तत्र अपिचानिलसन्निपातैश्चतु
प्रकारं प्रदरं वदन्ति ।” इति । लक्षणे यथा—
“अथप्रदरं भवेत्कस्त्रे साङ्गमहं सवेदनम् । शयनं
सवन्तोमासाव लब्धादाहज्वरान्विता । दुःखसां क्षीण
रक्ताच्च तामसाध्यो विषयं येत् ॥” कफादयथा—
“याम विच्छे पाण्डुपीदकाभ सवति । पिचात्
पीतमीलप्रसमुष्ण सवेग रक्त सवति । वातात्
रुधम् अरुध केनिलमल्पगल्प सवति । अथच—
यक्षीद्रसपिष्टरितालवर्णे कुण्ठमञ्जप्रकाशश्च सवेत् ।
मानि ।

प्रदरान्तकलौहम् । स्त्री । प्रदराधिकारे लौहे ।
“लौहं ताव हरीताल वङ्गमभ वराटिका ।
विकट्ट विफला चित्त विडम् पटुपचकम् ।
अविका पित्तली शङ्ख वषाहृत्पपाकलम् । शटी
पाठा देवदारु एला च हृद्दारकम् । एतानि
समभागानि सङ्गृह्य वटिकां कुरु । शर्करामधुसंयुक्त
हृत्तेन भाषयेत् पुन । रक्त जीत तथा नील पीतं
प्रदरदुस्तरम् ।” लौह, तामा, हस्तिताल, वङ्ग,
अज, वडिष्ठ, जिक्कट्टे, जिङ्गा, छितामूल,
विङ्ग, गङ्गवरी, छे, पिपूल, शङ्ख, वट,
हृत्पवन, कूङ्ग, शङ्ख, आबनादि, देवदारु,
एलाईट, वीजताङ्कुरेण वीज, अत्रोक्त हृत्
समर्था, मद्रु ३ छिनि मन्थोणे श्रुतेव सहित
भावनां निधा वटौ वरिवे । रच २ ।

प्रदिग्धमासम् । स्त्री । पञ्चमास्यञ्जनविशेषे ।
“मास बहुवृत्तेषु च सिक्ता श्रीणास्तु ना सुह ।
जीरकाये समायुक्त परिष्कृता तदुच्यते । तदेव
हृततन्नाथ प्रदिग्धं सतिजन्तकम् ॥” See
मासम् ।

प्रदीपन । पुं । चिदकण्ठे । वै निघ २५ अर्थ
शिराजवज्रमरसे । स्यावरविपभेदे । लक्षणं यथा
—“वण्णतो लोहितो य स्यादीतिमान्दहनमभ ।
महादाहकर, पूर्वे कथित स प्रदीपन ॥” भा ।

प्रदीप्ता । स्त्री । लाहलिकायाम् । विस्वाश्रु-
लिङ्गा । वै निघ ।

प्रदेशः । पुं । आरब्धस्यातीतेन सम्पादने ।
“प्रकृतस्यातिक्रान्तेन साधनं प्रदेशः । यथा देव-
दत्तस्यानेन शय्यमुद्धृतं तस्माद्यश्नदत्तस्याप्ययमेव
उद्धरिष्यतीति ।” सु उ ६५५ ।

प्रदेश(शि)नी । स्त्री । तर्ज्ज्वङ्गुली । रा नि
व १८ । शल्विशिष्टे । सा च अयमल्पप्रदेशप्रमाणा
मुद्रिका दशाङ्गुला च कर्तुरीति कथ्यते । सु
८ ८ ।

प्रदेश' । पु । अनुलिपनाभ्यङ्गादौ । सु सु १८५ ।

प्रधमनम् । स्त्री । नखविशिष्टे । “षडङ्गुला
द्विवक्त्रा सा नाडी चूणे तथा धमेत् । तीक्ष्णद्वीलमित
वक्त्रवाटं प्रधमनं हितम् ॥” भा । “त्राणमार्गेण
यक्ष्णन्मर्थ्येति सुखधायुना । प्रधमनं तद्विज्ञातम् ।”
ज द १२५ । सु ७५ शृङ्गाचि त्रिकट्वादिनखे ।

प्रधानकर्म । स्त्री । रोगोत्पत्तौ यत् क्रियते
द्वितीयं कर्म तत् । त्रयपाचनरोगपादौ वा । वमन
विरचनवस्तिनस्यशिरामौलयेषु वा । आतङ्गोत्पत्तौ
यत् क्रियते काम्यं तत् । सु ५५५ ।

प्रनाल(श)क' । पु । वास्तुकशास्त्रे । जीवशास्त्रे ।
वै निघ ।

प्रपथ्या । स्त्री । ङरीतक्याम् । रा नि व ११ ।

प्रपदम् । स्त्री । पादाद्यभागे । “पादाद्यं प्रपदं
मतम् ।” रा नि व १८ ।

प्रपन्नाङः । पु । चक्रमहं हचे ।

प्रपा । स्त्री । पानीयशालायाम् । जलत्रयं दत्तं ।
अम ।

प्रपाकी (इन्) । पु । गहं भाण्डहचे ।

प्रपाणम् । स्त्री । उत्तरीठे । “उत्तरीठं प्रपाणं
स्यात् ।” ज द १५ ।

प्रपाणि. (क') । पु । करखाद्यभागे, पाणि
तले । दाहत्र उल्लेखः । “करखाद्यं प्रपाणि
स्यात् ।” रा नि व १८ । च वि ८५ । (क)
मणिवन्ध्याक्रीडिपर्यन्तं करभागे । च ६८५ ।

प्रपातः । पु । भगी, प्रपतनस्थाने । सु कल्प
४५ ।

प्रपादिक' । पु । मयूरे । वै निघ ।

प्रपानकम् । स्त्री । पाना इति श्रवत् इति च

ख्यातिं नानारसपेयद्रव्ये । ययामपानकादि ।
ग्रीवा, शनवत् । भा । “ययामपानं जले स्निग्धं
महिंते दृढपाणिना । शिताशीताभ्युत्पुक्तं कर्पूर-
मरिचान्वितम् । प्रपाणकमिदं श्रेष्ठं भौमसेनेन
निर्मितं, सद्योवहिकरं वल्यं शीघ्रनिद्रियतपणम् ॥”

प्रपीडनम् । स्त्री । त्रयविदारणं प्रयादिशोषणं
साधने । तत्साधनं द्रव्याणि यथा—“द्रव्याणां
पिच्छिलानानु लङ्मूलानि प्रपीडनं । यवगोधूमं
मापाणां चूर्णानि च समासतः ॥”

प्रपुण्डरीकम् । स्त्री । प्रपुण्डरीके । शृङ्गविश्रां ।
च वि ४५ ।

प्रपुनटिः । पु । चक्रमहं हचे ।

प्रपुना (त्र, ज) टः) ड., लः) । पु ।
(Cassia Tora) चक्रमहं हचे । टाङ्गना ।
ते तगरिष्वेदु । ता, उचितगरयी । दा टरीट ।
रा नि व ४ ।

प्रपुन्राटच्छदः । पु । चणकहचे । वै निघ ।
चक्रमहं पत्ने ।

प्रपुराणहतम् । स्त्री । अतिपुरातनघृते । शुभ
श्रुत्वां घृत । “लाचारसन्निभं शीतं प्रपुराणमतं
परम् ।” मिथी उन्माद चि ।

प्रपुराणधान्यम् । स्त्री । पुराणधान्यके । अति
श्रुतांशन धान । च वि ५५ ।

प्रपूरिका । स्त्री । कण्टकाख्याम् । शृच ।

प्रपीटकः । पुं । अश्वस्य पादरोगभेदे । लघ्व
यथा—“प्रपीटकं विजानीयात् यन्निभि कूर्चसम्भवे ।
आमण्डकास्थिसङ्काशे यन्निभिश्चातिकण्टकैः ॥”
ज द १८५ ।

प्रपीण्डरो(ण्ड)कम् । स्त्री । (Root stock
of nymphaea lotus) शालपर्णीपत्रतुल्यपत्रे
ब्रह्मविटपिनि । शृङ्गविश्रां । द्वि पुण्डरी । म
पुण्डरीक । ते पुण्डरीकमनुगेविधानसु । गुण्या —
मधुरं करिणरचक्षुष्यं तिक्तं शीतलं रक्तपित्तत्रणं
ज्वरदाहघ्नाप्रच । रा नि व १२ । च द छाभाद्य
घृते । तन्नामककान्दविषे । सु कल्प १५ । See
कान्दविषम् ।

प्रबलः । त्रि । बलवति । पु । पञ्चवे । श मा ।

प्रसरे । स्त्री । प्रसारणीयतायाम् । वै निघ ।

प्रबला । स्त्री । प्रसारण्याम् । रा नि व ५ ।

प्रवलाकी (इन्) । पु। सपे। निघ।

प्रवाल । पु। स्त्री। खगमख्याते खमि०।

पगा, मुद्रा। अम। तात्पर्याश, —विद्रुम

रक्तकम् रक्तचन्दन अङ्गारकमणि रक्ताङ्ग

अशोधितम भीमरस रक्ताकार लतामणि।

गुणा—मधुर अस कफपित्तादिदोषघ्न स्त्रीबोध्य-

कान्तिकार धारणात माडल्यय। मूत्र घन

मिराहीन हस—पुमकर। गौर कण्डूच

शेरा यकमूत्र—अशुभकर। रा नि व १३

साक' शीतल कषाय स्वादु बालिकर चतु

यय। राज। किशलये। मे। शोधनजारण

विधरया—जशनीपत्ते आर्द्राकला म=पुटे पचत।

प्रवालचन्दनम् । स्त्री। रक्तचन्दने।

प्रवालफलम् । स्त्री। रक्तचन्दने भा।

प्रवालिक । पु। जीवमाकी। रा नि व ७।

प्रवेपक (न) । पु। कपने।

प्रबोध (धि) नी। स्त्री। दुर्गलभायाम्

रा नि व ४।

प्रबोधिका । स्त्री। कुङ्कुमाम्। रूढा।

वे निघ।

प्रमञ्जन । पु। बागी।

प्रमद्र (क) । पु। निम्बहृत्ते। निघ गाँइ।

रा नि व ८। पारिमद्रहृत्ते। गाणिनां मन्त्राव

गाँइ। स्त्री। प्रसारणाम्। गयडाशुनिश।

रा नि व ५।

प्रमव । पु। कारण। जन्महेतौ। अम।

जन्मनि। जर।

प्रमाकर । पु। अकण्डे। आकम् गाँइ।

प्रमाकरलोर्म । स्त्री। अकण्ठीर। आदन्त

आठा। वे निघ १३ कणकञ्चि।

प्रमाकीट । पु। खोजे। रा नि व १८।

प्रमाञ्जन । पु। प्रोभाजनव। गञ्जिना

गाँइ। चिका।

प्रमातेम् । स्त्री। मात कानि। तत्र द्रष्टव्य यथा

—“वेद्य पुरोहिता मन्त्री देवप्रोक्त चतुष्टय।

प्रमातकाव द्रष्टव्यो नित्य स्त्री यमिच्छता ॥”

राज १५।

प्रमाभास । पु। काकविग्रहे। वे निघ।

प्रमावः । पु। सभावे। सामर्थ्ये। ‘रसावि

साम्ये यत्कस्य विशिष्ट तत्प्रभाभाजम्। दनोः सा

स्तुत्यापि चिकस्य विरेचने। मधूकस्य च शरीक

पुत चौरस्य दपनम् ॥” इत्यादि। कवि

केवल द्रव्य काय कुठ्याप्रभावत। ज्वर हनि

शिरीषहा सहश्रीमटा यथा ॥ भा।

प्रभु । पु। पारदे। रा नि व १३।

प्रभूतलोच्छगन्धा । स्त्री। राजिकायाम्।

मद्रिना। वे निघ।

प्रभृति । स्त्री। प्रकटाधीने। अम १६५।

प्रभेपचा । स्त्री। काकादुम्बरिकायाम्। रा

नि व ११।

प्रभ्र शशु । पु। भ्रशुनामनासारीगभेदे।

प्रमत्त । पु। भासर्पाचिणि। काकविग्रहे। स्त्री।

लाङ्गल हन। विषलाशुनिश। वे निघ।

प्रमथ' । पु। घोटके। प्ररा। स्त्री (वा।

इगीतकाम्। मद व १। पौडायास।

प्रमथनम् । स्त्री। विनीडन। [रा नि व १५।

प्रमथितम् । स्त्री। नवनेत। निजलतके।

प्रमथ्या । स्त्री। मन्थेदे ‘यत् कषायी निथ्य

काथी यूप कृतय य। कृतयूप प्रमथ्या च

द्रव्यान्कल्ककृतात शना ॥” इति प्रमथ्यालचपम्

वाचि ८५। अरुण। “प्रमथ्या प्रोचने द्रव्य

पलमाच सुकृतकितम्। किञ्चिदस्येन स युक्तमथ

वाच्यविभजितम्। तोषे वाट, ये साध्य पानमा

पलदयम् ॥” ग्रंथ मन्थवत। लोडलान्ते। हारात।

गुणा—“प्रमथ्या मध्यदोषेभ्यो दद्याद्वापनपाच

नम् ॥” वा।

प्रमद । पु। क। हृष। धनूरुहने, तत्फलने च।

श च। वि। मने। स्त्री। नायाम्। मियहो।

प्रमदिनौ । स्त्री। धातकीडव। वे निघ।

प्रमायम् । स्त्री। परिमाणे। ने। दृष्टपरिमाणे।

तत्र मध्याल्पमहर्द्धेन तिथा भवति। अ ६७

अ। शान्ते। मे।

प्रमाथी (न) । वि। मुक्ताकाभाभात आचक

भूमिनि। “मोतानि दौर्गन्धिनिनि प्रमथ्य विज्ञोति

शतम्। द्रविश मोक्षात्कलाव नन् प्रमाथीति

स नितम् ॥” खरना ॥

प्रमाज्जनम् । क्री । प्रीहने । वात्नाहुनिभम्

अभिरज शब्दादिषु प्रीहने । सु मु ७५ ।

प्रमितः । ति । अन्यनातिरिक्त । वै निघ ।

प्रमिताशनम् । क्री । अथ-यमा-भाजो ।

अजान् जोजन । च गा ८५ ।

प्रमीलकः । पु । तन्दायाम् । शरीरालम् ।

श्रोत्रेण आदत्ता । भा ग १४ ।

प्रमीला । स्त्री । तन्दायाम् । रा नि ७२० ।

प्रमीलिका । स्त्री । तन्दायाम् । प्रमिता

शरीरीणादी । सि धौविस्वि श्रोत्रण ।

प्रमुखः । पु । पुद्गागुह्ये । ग च ।

प्रमेहः । पु । खनामप्यातरीग । दन्तद्वारा

निदान यथा—'आम्यासुखं मप्रमुखं दधीनि

याम्योदकान्प्रासा पयोसि । नवात्रपान गुडबैलतय

प्रमेहेस्तु कफकृच्छ्रं सत्वम् ॥ मेदयं सोमयं

शरीरजं हृदि कफो बलितः प्रदध्य । करोति

मेहान् हसुशीर्णसु गैस्तानि पित्तं परिदध्य चापि ।

क्षीणेपु दीपेव बल्य धातून् स दध्य मेहान् कुतः

ऽनिलय ॥ साध्या कफोऽथ दग्ध पित्तजः पट

याभ्या न साध्यं पक्वनाचतुष्क । समक्तिप्रत्वाद्

विषमकित्यान्मन्त्रायत्यलाच यथाक्रमेण ॥ कफ

सपित्तं पक्वय दीपा मेनेऽसयक्रान्त्युषा

संसीका । मज्जा रसोज पिशितश्च दध्या प्रमेहिणी

विशतिरेव मेहः ॥ दन्तादोना मन्त्रायत्यलाच

पाणिपादयो । दाहयिष्यता २४ तट् स्नाय्यस

जायत ॥ सामान्य लक्षणं तथा प्रभूत विल

मूत्रता । दीपदध्याविशेषेऽपि तस्ययोगनिश्चि

पत ॥ अविशतोऽकचित्कुह्निद्रा कास

सदौनस । उपपन्ना प्रजायन्ते रुक्षानां कफजन्य

नाम् ॥ वल्लिमेहनशीलादी मुखवद्वरणं जर ।

दाहस्तृष्णाश्चिका रुक्षता विडम्बेद पित्तजन्यनाम् ॥

नातज्जानामुदावर्तं कम्पद्भक्तलालता । मूलमु-

न्निद्रता शोष कास आसद्य जायत ॥ यथोक्तो

पदवारिष्टमतिप्रसूतेन च । पिशिकापांतिता गा

प्रमेही हन्ति सा वम् ॥ इत्यादि । मानि ।

प्रमेहो (इम्) । पु । मन्दिह्ये । वि । प्रमेह

रीणिनि । कित्तिताप्रधिकं मूलं तं प्रमेहिण

मादिगताम् ॥ सु नि ६५ । [जटा]

प्रमोचनी । स्त्री । गौडुलागाम् । गोमूत्रम् ।

प्रमोद (क) । पु । पट्टिधाम् । वै निघ ।

शालिधान्विधि । कृते प्राणि । च मू २०५ ।

प्रमोदमदृक्म् । क्री । कृतं प्रमेदं । यथा—

'सादं दधि मरुचं पिपपलियुक्तेषु ब्रह्मपूरम् ।

पपा चूणे साकं रक्षरं सद्यं गुडवस्त्रम् ॥ माल

यिता क्षिपेरध्विन् पक्वदाहिमवीजक । प्रमोद

मदृक् एतद्दमानमुषु सन्म् ॥' वै निघ द्रव्यम् ।

प्रमोदिनो । स्त्री । जिह्विन्याम् । भा ।

प्रमोहः (क) । पु । मूत्रागाम् । इन्द्रिया

पटुत्वे । च मू २५ ।

प्रयत्नः । पु । गुणविशेषः । स चात्मन इच्छाश्रया

प्रशंसिते पञ्चन्या निरतिथि । च मू १५ ।

प्रयन्तम् । पु । पतचातुर्जातिदिनासक्तृत्यक्षने ।

प्रयस्त । ति । सुहृत्कृते । तिका ।

प्रयोगवस्ति । पु । रसायने वाजीकर्मणि च

प्रयोगे वस्ति । स पटविध । तद्विधिं यथा—

आदावेकं खेडवस्ति, तत तयो निरुहवस्ति,

ततश्च चत्वारं खेडवस्ति काव्या । च सिद्धि १५ ।

प्रयोजनम् । क्री । काव्य प्रयोजनं नाम

उदर्थकारम्यत्त आरम्भा । यथा—'यदाकालस्य-

रत्नं ततः ऽऽमात्यानमाजुर्ध्वं सपचरिष्याम्यायुधी

परिहृष्यामि कथं न मामकानसत्सु प्रद

हतति ।' च वि ८५ । जती म ।

प्ररुह । पु । जठरे । मे । वि । ब्रह्मनि ।

जात । गर ।

प्ररीह । पु । अहुर । राजिष्य । स्त्री ।

सि चन्दाम् । मिडेवि छोप । प्र मु ।

प्ररीही (इन्) । पु । मन्दिह्ये । भा ।

प्रलम्बः । पु । नागैर्मन । अहुर । तद्विषया

याम् । वह् । वै निघ । जटाइ रे । मे । तामा

दुर । रचितम् । तानरुह्ये । जलने शोठे ।

प्रवेष्टः । पु । बाहौ । रानिव १८ । बाष्पनिच
भागे । शच । करिदत्तमांसि । हारा ।
प्रव्रजिता । स्त्री । श्रवणाम् । शूलीत्री ।
रानिव ५ । जटामांसाम् । मे ।
प्रशमः । पु । शाली, विगमे । माज्वनि ।
प्रशमन' । वि । शालिकरे । सु ।
प्रशस्त' । पु । करज्योडप पाणभेद । वै निघ ।
प्रशस्या । स्त्री । आढकाम् । ब्रह्म । वै निघ ।
प्रशा(षा,सा)ति[धि]क । पु, स्त्री (का) ।
रक्तनोवारि च दर पिच । स्थलजलपानधान्यभेद ।
बाढ़ा । गुणा — श्यामाकवत् । चसू २७अ ।
अणुग्रीक्षिधान्ये । मज्ज शान । रसा । देवधान्ये ।
नौवारि । उडि शान । भापु १भ धाव । कोर-
दृषप्रमाधिका ।
प्रश्नि (श्री) । स्त्री । श्रिपय्यो । ठाकृनिश ।
दिकीष । कुम्भकायाम् । चिका ।
प्रष्टा(छा) रु । पु । शुद्धकुन्दरीगे । वाउ २अ ।
प्रष्टोहो । स्त्री । प्रथमगर्भिण्या गवि । भ ।
प्रसक्तम् । स्त्री । नृतमधाम् । वै निघ ।
प्रसङ्ग । पु । प्रस्तावे । प्रकरणात्तरण ।
समापने । सुउ ६५अ । सन्ततसेवाया । मैथुनि ।
भासकुष्ठचि ।
प्रसन्न । वि । सन्तुष्टे । निमाले ।
प्रसन्ना । स्त्री । मद्यवर्णये सुरामन्त्रे । सा च
सुरामन्त्रोपाङ्की भाग । रानिव १४ । "सुरा
मन्त्र प्रसन्ना स्थान् । पप्र ३ख । सा कौ
लदावर्त । गुणा — "प्रसन्ना कफवाताशोविष्वक्-
नाहनाग्निनी । पित्तलम्बकफा रुचा दवेशत
प्रकीर्णनी ॥" सुसू ४६अ । प्रसन्ना म्यानुसुरामन्त्र
तन्मात्कादवरी घना । मद्याव्यय वभागीऽसौ प्रसन्ना
मीष्यत युधे ॥" ताउ ४उ सु ।
प्रसन्नान्य । पु । अश्वस्य नेत्ररोगविशेष ।
ख ५अ यथा — शुद्धसु चक्षुषा रूपं नैव पश्यति
यौहव । प्रसन्नान्य सु विज्ञेयौ न्य शक्यधिकिसि
गुम् । लद २०अ ।
प्रसन्नेरा । स्त्री । मन्त्रविशेष । अटी भ ।
प्रसभम् । स्त्री । वनपयोग ।
प्रसर । पु । स्त्री । पलवापुर्ग । रानिव ४ ।
विमये । अटी भ । यदा । मे । नाराचे ।

प्रसरा । स्त्री । प्रसारणाम् ।
प्रसवः । पु । रज्जास्त्रानवले । ब्रह्मर्षी ।
रानिव १० । सज्जतरी । वै निघ । गर्भत्यागे ।
शोनाश् ६६३ । अम । तस्य मास — नवमदशमे
कादशान्यतम । ततोऽन्यत्र विकार । मा ।
मतात् २ — "नवमे दशमे मासि नारी गर्भे पश्यते ।
एकादशे द्वादशे वा ततोऽन्यत्र विकारत ॥" चर ।
सुखप्रसवमन्त्रो यथा — "अस्ति गीदावरीतीरे
जम्बलानाम राचक्षी । तस्या पारणमातेष विमर्या
गर्भणी भवेत् ॥" अपत्ये । फले । पुष्ये । मे ।
प्रसवका । पु । पित्रालवचे । शमा ।
प्रसववन्धनम् । स्त्री । पुष्यहन्ते । अम ।
प्रसवस्थली । स्त्री । मातरि, माटकम् ।
प्रसह । पु । आरिषतवचे । शोनागि ।
प्रसह भजणशीलमृगपक्षिपु । "गीतरायतरीष्ट-
श्वीपिष्ठिर्चवानरा । हवीश्याप्रसरसुग धनु
माजोरमुपिका । लोपाको जम्बुक श्येनी
वात्तादयाषवायसी ॥ शशघ्नी मधुहा भाषी
गृध्रोलूककुलङ्गका । धूमिकी कुम्भरेति प्रसहा
मृगपक्षिण ॥" चसू २०अ । ते च प्रसह्य
विनिहत्य भवन्तीति तथोक्ता । तन्मासगुणा —
अर्श प्रसेहोदरामय जाड्यहरम् । रानिव १७ ।
एतज्जातोयाय गुहाशयसिद्धादिभिन्त्यगुणा, विशेष-
येण जीपरगे हिता । सुसू ४६अ । "गुरुण-
मधुरा सिग्धा वातघ्ना शुक्रवहना ।" राज ३५ ।
प्रसहन् । पु । प्रसहपथी । "शेडन्यान् प्रसह्य
वि निहत्य निदस्यन्ते । ते कीर्त्तता प्रसहना —"
रानिव १८ ।
प्रसहा । स्त्री । लताहस्तिकायाम् । रसा ।
प्रसातिका । स्त्री । अणुग्रीक्षी । ज्ञान उडिधान ।
प्रसाद । पु । प्रसन्नतायाम् । अम । स्वाव्ये ।
श्रुता । मे ।
प्रसाक । पु । देवधान्ये । मेक्षान । गानुके ।
वेडो शीर । वै निघ ।
प्रसादधातु । पु । गुह्यादिबालगुणसमु-
दायिषु, रसा दयमानद्रवधानुसमुदायेषु च । अ
शा ६अ ।
प्रसादनम् । स्त्री । अन्न, भक्षि । चिका । स्त्री ।
(ना) सेवाय, परित्यायाम् । हच । (नो)
मघावलायाम् । वै निघ ।

प्रसादनाम्नम् । स्त्री । निवाहमविन्दे ।
"मधुरखेदसम्पन्नमङ्गलम् प्रसादनाम्नम्" तीक्ष्ण ।

प्रसादमन्त्र । पुं । माहेश्वरमन्त्रे । यथा—
"ओ ह्रौं ह्रीं ह्रीं त्रिव्य स्वाहा रमर विप
रीतमहतेन ।

प्रसाधनौ । स्त्री । कङ्कितिकायाम् । अम ।
भद्रायाम् । निक्षि । मे ।

प्रसाधिका । स्त्री । गीवारे । उड्डीक्षान ।

प्रसार (णम्) । पुं । स्त्री । विसर्पणे । द्विच ।
अकुचनादि पञ्चविध कर्मान्वयते कम्पादादि
विस्तारे सुम् ।

प्रसार(रि)णो । स्त्री । (Poederia foet-
ida) खनामन्त्रालतायाम् । गङ्गुलाङ्गुलिश ।

दिग्गन्धालि गन्धालि, गन्धप्रसारणी । म चान्-
वलि । क हि सरणे । ते गोमोमगोरुचेदु, सविरेल
चदु । तत्पद्याया - मूसरा, सारिणी, प्रसरा

प्रहिता चारुपर्णी राजवला, सरा, भद्रपर्णी
प्रतानिका, प्रतिनिक्षा प्रबला राजपर्णी, चन्द्र
पर्णी, भद्रपला, चन्द्रवला प्रभा, प्रसारणी

मल्या, प्रतानिनी, सरणी, सारणी, भद्रा, दला,
कटभरी । ५७ — प्रदण्डा तिता वातघ्नो अम
श्वयुधौ मलविट्महरो च रा'न ३५ "प्रसारणा

रुद्राद्या बलान्कनकतम् । चोर्ध्वोणा दातव्यत्
तिता वातककफाघ्ना ॥" भा । ई धान्ये ।
वैनिघ । लज्जालुकायाम् । रा'नि व ५ ।

प्रसितम् । स्त्री । पूथे । श.घ ।

प्रसुप्ति । स्त्री । प्रगाडमद्रायाम् । निवादेना
रूपदशना असक्ततायाम् । "प्रसुप्ति निवे प्रसुप्ति
स्यात्" मा'ज्व नि । हृद्रोगविशये । लक्षण यथ

— "आयुमीदीरित श्लेष्मा लघु प्रप्य विश्रुति ।
तत्तत्तुगजायने पाण्ड क्रमेण च विचिन्तना । दस्य
कपुर्विक्रिदा सा प्रसुप्ति प्रसुप्तम् ॥ वा ३
११५ । [धीटक्याम् । अम ।

प्रसू । स्त्री । कदलीचि । लतायाम् । मे ।

प्रसूका । स्त्री । अशायाम् । रा'नि व १८ ।

प्रसूतम् । स्त्री । पुथे । मे । पु । पुवे ।

प्रसूता । स्त्री । धीटक्याम् । कृतप्रसूतायाम् ।
(गोशायी) । अम ।

प्रसूति (का) । स्त्री । उपनी । अ न्ये
(का) प्रसवकारिण्याम् । अम ।

प्रसूम् । स्त्री । पुथे । फने । अम । पु ।
अर्कहृदि । अश्वस्य मखरोगमे । जद १८५ ।

प्रतनरससम्भवा । स्त्री । पुष्पमर्कशायाम् ।
वैनिघ ।

प्रसूना । पु । मधुरिकायाम् । मडेरी ।

प्रसूतम् । स्त्री । पलहये । पम १५५ । पु ।
अर्कहृदि । अम वि । गेगिति । मे । प्रहृदि ।
प्रसारिते । अम ।

प्रसूना । स्त्री । जहायाय । 'जहाय प्रसूता
श्रिया ।' रा'नि व ८८ ।

प्रसूति । स्त्री । पलहये । १ तो । "पलाभ्या
प्रसूतिश्रिया" प १५५ मुटी । मुटी ।
रा'नि व ८८ ।

प्रसूक । पु । कफजन्यलालादिखावे । अश ८
अ । सके । मे ।

प्रसूयक । पु । अश्वखड्गपुटे । सुम् ८५ ।

प्रस्कन्दनम् । स्त्री । विरचने । ज्ञानाग ।
रमा । पु । अतासारे । वैनिघ

प्रस्कन्दिका । स्त्री । रुधिरपदयोराग । नदा ।

प्रस्कन्न । पु । अश्वय रोगविशये । लक्षण—
"गुरु यथ भवेच्च सन्निगावपरिक्रम । कुञ्जीभूत
पुष्पेन यो वाजी याति बहुवत् ॥" जद ४५५ ।

प्रस्तर । पु । पाषाणे । मणो । मे । पहावा
दिग्गयायाम् । शर ।

प्रस्तर(रि)णो । स्त्री । गोलोमिकायाम् ।
थेठ पूर्वी । रा'नि व ५ । गोत्रिष्टायाम् । वैनिघ

प्रस्तरभेद । पु । पाषाणभेद । पाषाणद्वय
अयमुक्तचि चि कण्टकादिषु ।

प्रस्तरखेद । पु । वतदी खेदविशये । एक
अम धान्यपुनकानां वेम । पा'सोत्कारिकादना
वा प्रस्तरे कोपिःशिकी-रवच्छद पहाडुली

रुक्काकपवच्छदे वा स्वभ्यःसत्यगावस्य श्रय
नस्येपरि भेदेने । अम् १४५ ।

प्रस्तरोज्झूतम् । स्त्री । प्रस्तरजले । वैनिघ ।

प्रस्तरपल । पु । अट्कान्तमणो पसु ।

प्रस्तर्थम् । स्त्री । स्तरदी । वैनिघ ।

प्रस्तान्नम् । स्त्री । पुरातनतण्डुले । वैनिघ ।

प्रस्तार । पु । शटायाम् । वणवन । द्विच ।

प्रस्तारि । स्त्री । शुक्लभागगतनेत्ररोगविशेषः ।
लक्षणं यथा—“प्रस्तारि यद्विदमिहाम् शुक्लभागे
विस्तीर्णं तन् रुधिरप्रसन्नं सन्निभम् ।” सुच ४७ ।

प्रस्ता(र्य)र्मम् । स्त्री । शुक्लागगतनेत्ररोगभेदः ।
लक्षणं यथा—“समनात् विस्तृतं श्लाघोरक्तो वा
संसिद्धः । सन्निपातेन दीपाणान् प्रकाशयन्
तदुच्यते ॥” सुच ४८ ।

प्रस्थ । पुं । शरावहयपरिमाणः । अथ । १२०
हो । “शरावाभ्यां भवेत् प्रस्थः । यमनादौ सार्धं
वयं दशपलपरिमाणः । “दमने च विरेकी च तथा
—शोणितमोचये । सादृश्योदशपलं प्रस्थमाहुः
सन्निपण ॥” पप्र ख । पाल्ता । विका ।
प्रस्थकुसुम । पुं । मरुचकहवि । अथ पूनगो ।
रा नि व १० । जम्बीरभेदः ।

प्रस्थपुष्प । प । अतिसूक्ष्मकहवि । दुद्रपदकण्ठ
मरुचकी । अथ । जम्बीरहवि । अथ भ ।

प्रस्थवान् । पुं । पर्वतः । रा नि व २ ।

प्रस्थिका । स्त्री । आयाकहवि । वै निघ ।
मा चक्रायम् । अग्निना । भा ।

प्रस्तोदनम् । स्त्री । पचने । च च । उपे ।
अथ ।

प्रसव । पु । दुग्धः । वै निघ ।

प्रसवणम् । स्त्री । दूयः । दुग्धः । अथ पेषणावि ।
वै निघ । पु । घग्ने । विका ।

प्रसवणजलम् । स्त्री । निर्भरसन्निभे ।
अश्वगंधजनः । अथा—स्वच्छं मधुं लघुं रोचनं
दोषनहन् । रा नि व १४ ।

प्रससिनौ । स्त्री । योनिरगविशेषः । तद्वत्त्व
यथा—“प्रससिनौ संसृतं च योनिता दुष्पु
जायिनौ ।” सा नि ।

प्रस्राव । पु । मूत्रः । रा नि व १८ ।

प्रस्तुतदधि । स्त्री । अम्लगलितदधि । रे,
निघ ।

प्रस्तेद । पु । अतिघग्ने । वै निघ ।

प्रहनेमि । पु । अग्नेः ।

प्रहर । पु । दिवहाटमभागे अह्नः । अथ ।

प्रहरकुम्भी । स्त्री । कुटुम्बीरुपे । रा नि
व ५ ।

प्रहर्षपिणो । स्त्री । अग्निनाम् । इति ।

प्रहसन्तिका (न्तो) । स्त्री । शुक्लपूषिका
याम् । विका । वासन्तीपुष्पम् । रा नि व १० ।
प्रहस्त । पु । सहस्रवल्गुताहुलिकरः । अथेष्टे ।
रा नि व १८ ।

प्रहार' । पु । आघाते । [भा ।

प्रहारवक्त्रो (क्षरी) । स्त्री । म'सरोहिण्याम् ।

प्रहिः । पु । कृपे ।

प्रहिता । स्त्री । प्रसारण्याम् । अकटाक्षनिद्रा ।
वै निघ ।

प्रक्षीरजा । स्त्री । कुटुम्बिनीरुपे । रा नि व ५ ।

प्रह्वटक । पु । काकः । ई निघ ।

प्रह्वण(ल)कम् । स्त्री । पिटकम् । इति ।
तत्पठ्याया —वाचनं, वाचनकं, व्रतोपायन ।

प्रह्लाद' । पुं । कामकृतकृपे । भा म १ म अत
कञ्च चि । “प्रह्लाद चास्य वक्त्रा ॥”

प्रह्लादिनो (दी) । स्त्री । रक्तजम्बालुकायां
वै निघ । रा नि व ५ ।

प्रचालनम् । स्त्री । धावने । धावः । सुसू ७७ ।
सा च नि ।

प्रचेप । पुं । कपाशदो द्यूषादिवेषणे । कण्ठके
तस्य मावा कर्पमिता । “प्रचेप पादिकं काष्ठान्
खेदं कण्ठकसमी मृतः । दीप्यते च भगवात
पित्तकफक्षिपुः । चौट्टपाथे दातव्यं विपरीता तु
शर्करा । काना चौट्टतादौ म खेदं काष्ठं च चूर्ण-
वत् । माषिकं छिद्र-सिन्धुश्च जरणायाम्
गणिका । परिभाषामिमामन्त्रं प्रचेपोऽप्युचिर
परम् ॥” पातञ्जलतैलादिषु प्रचेप कण्ठकसमी
मृतः । पप्र ख । प्रचपकालय —“अवता” यदा
दव्या परिचय्य पुन पुन । यदा पाणिसङ्घी भूता
निचिपेदोपधन्दा ॥” योगरत्नाकरमुद्रायाम् ।

प्राकृत । वि । प्रकृतसम्पन्ने । सुखसाधो ।
मा च नि ।

प्राकृतज्वर । प । वसन्तशरदुद्भूतं ज्वरः ।
“कालप्रवृत्तिमुद्दिश्य प्रोच्यते प्राकृतज्वरः ।” अ १० ।
२७ । वर्षाशरदमन्त्रेषु वातादौ प्राकृतं प्रसक्तम् ।
“प्राकृतशान्तिर्भीष्टम् ।” सा नि ।

प्राकृतदोष । प । प्रकृतिसम्पन्नवातादौ । यथा
—वर्षाशरदयोऽमुकीयं शोफज्वरं पित्तकण्ठ,
हन्तं वसन्तयोऽकण्ठं । इति । अ १० ।

प्राक्चरणा । स्त्री । श्रीनिरोगविशेषे ।
तद्वचनं पद्या, — "मैपुनादतिशालाया पृष्ठजडोह
वर्णम । वज्रयम् दृषयेद योनि वायु प्राक्
चरणा हि सा ।" अचि २० अ ।

प्राक्फल । पुं । पयसश्चै । जटा ।

प्राग्भाग । पुं । कायपूर्वभागे । वै निघ ।

प्राघाटम् । स्त्री । अघनदघन । आघाता महे ।
विका । [वाय ।

प्राग्वात । पुं । पूर्वदिग्भववायो । See पूर्व-

प्राचिका । स्त्री । श्येनपक्ष्याम् । वै निघ ।
अनमपकायाम् । उँन । अतम ।

प्राची । स्त्री । पानीयामलके । वै निघ ।

प्राचीनपनस । पुं । दिव्यहरी । विका ।

प्राचीना । स्त्री । पाठायाम् । रानि व ५ ।
रावाया । अच ।

प्राचीन करक । पुं । मधुरजम्बीरवृक्षे । रा
नि व ११ ।

प्राचीनामलकम् । स्त्री । पानीयामलके ।
गणि काम्ना । "प्राचीनामलक लीके पानीया
मलक आत । प्राचीनामलक दीपवप्रजित् क्वर
घाति च ॥" पम । १७ — गरदोषघ्नम् । सु
मु ४६ अ ।

प्राचीवल । पुं । काश्चमुग्राम् । केडेईटी ।
काकजडाया । नदीपपण्या । गच्छद्व्यायि ।
सुमु २८ अ सुरसाद । [अचि ।

प्राण्यकशेर् (क) । पुं । कशरी । केडुर ।

प्राण । पुं । तन्नामऋद्धव्यायी । "वायुर्था
वक्रसंचारी स प्राणो नाम देहहृत्क । सर्वे इमं पविश
यत्यन प्राण धाम्यवल्लवते । प्राणम कुर्वते दुष्टो
द्विजायासादिकान् गदान् सुनि १ अ । जीवने ।
"अग्नि सीनो वायु सल रजसल पक्षिन्द्रियाणि
भूतात्मा इति प्राणा ।" सुमु १२ अ । बीर ।
अक्षयानि । भा ।

प्राणक । पुं । जीवकीपथो । मे । गन्धवोले ।

प्राणथ । पुं । बलवति प्रवृत्ते । वायो । उणा ।

प्राणद । पुं । जीवकषुपे । रानि व ५ । स्त्री
रक्तधातो । जल । ई च ।

प्राणदा (प्रदा) । स्त्री । कडी । रानि व ५ ।
महागाष्टोषुपे । जलपि पलास । रानि व ५

वै निघ । मन्त्रिकज्जचि । इरीतक्याम् । रानि व
११ । वाचि १ अ । "प्राणदानपुके कृता ।"

प्राणदा (गुडिका) । स्त्री । अमंसि गडि
कायाम् पाठ — विपल गडवेरस्य चतुर्थे मरिचव्य
च । पिपल्या । कुडवाईच अन्त्या पलमेव च ।
तालीरपमस्य पल पलाडे कैशरस्य च । ई पने
पिपलीमुलादईकर्यच पवकान् । सूक्ष्माकाशमेकानु
कथं स्वगन्धालयो । रुक्षान् पलानि मिश्र्य
भूर्णमेकव कारयेत् । अक्षपमाणा गडिका प्राणदाति
च सा कृता पूर्व मत्स्याय उवाच भोजनस्य
यथाबल । कर्ण ग सरस युष चैर तीय विवेदतु ।
केशर नामईशर, चतुर्थे पलमेकमित्यर्थे ॥ अद ।
उँ ३० अ मरिच ४ अ पिपूल २ अ छै १ अ
तालीशपज १ अ नागेश्वर ४ तो पिपूलमूल
२ अ केजपज १ तो छोटैएलाच २ तो
शुद्धक २ तो वेणार मूल २ तो, पुत्रादन
शुद्ध २० अ । एहे समस्त हर्णं शुद्ध एकद
माडिग्रा शुद्धिका वाक्तिवै । मा ॥ ० तो ।
अश्वगान इक्ष वा जल । वक्रकोष्ठेतर उँ
ना दिश हरीतकी । पित्रार्थे शुद्धेर
परिवर्ते हर्णममरिच ४ अ अ चिनि निवे ।

प्राणनम् । स्त्री । जीवने । जटा । पुं । गन्नि ।
अच ।

प्राणना । स्त्री । इरीतक्याम् । कडी । वै निघ ।

प्राणन्त । पुं । रमाक्षने उणा वायो ।

प्राणन्ती । स्त्री । उड्डायाम् अवयो । उणा ।

प्राणपिण्डः । पुं । सुगन्धवील । वै निघ ।

प्राण(प्रदा)पिया । स्त्री । कडी । पमु ।

प्राणवहस्रोत । स्त्री । प्राणवायुनेति स्रोतसि ।
तच ई तथैमूल हृदय । सुमा २ अ । "हृदय
महास तथ । अ व ५ अ ।

प्राणवायु । पुं । हृदयस्थवायो वै निघ ।

प्राणसत्तम । पुं । आशनिधे । अ'नघ ।

प्राणरुद्ध । स्त्री । शरीरे । वै निघ ।

प्राणहारकम् । स्त्री । अरुजने । रानि व ५ ।

प्राणाचार्य । पुं । विज्ञातके । वै निघ ।

प्राणापनी । पुं । अग्निनीकुमारयो ।

प्राणाभिसर । वि । प्राणा'तने ई मरीग
निदानादभिरे । अमु २२ अ ।

প্রাণায়ামনম্ । ক্রী । নাথ্যদিপু প্রাণায়াম
ধারিপু । তদ্ব দশ—‘ন মিরোজী গুদে যক্ক শীঘ্রি
শঙ্ককো তথা । মর্দাশকৃৎদ্বদ্য প্রাণায়ামনম্
দশ ॥’ রস রস্ব চি ।

প্রাণাধাম । পু । প্রাণবাসুদেব । [বধ
প্রাণিমাতা । স্ত্রী । পুত্রদাতাপুত্র রা নি
প্রাণিহিতা । স্ত্রী । পাদুকাগম্ । বিকা ।
প্রাণী (কন) । পু । জলী । বি । প্রাণগিহিত ।
অম ।

প্রাণেশ্বররসঃ । পু । সন্নিপাতজ্বরে রস ।
পাঠ —‘শুভ্রত তথা গম্ব মূতাঃ বিপণ্যুতম্
সমস্ত মর্দ্যৈকানমূলীনীরেম্বাচ্চ বুধ । পুত্রৈত
কৃপিকালি চ সন্নিবৃত্ত্য বিশোপয়েত্ । সমমির্ভ
কাবল্যৈর্ভেদ্যিত্বা তু শীঘ্রয়েত্ । পুত্রে কুমারী প্রমাণে
সাক্ষ্যেইত সমুদরেত্ । স্থলীত্বা কৃপিকামধামর্দ
য়েচ দিনকত । অজাজী আরক দ্বিহু সর্জিকা
টঙ্কর্ণযুতম্ । ১২, ১৩ পছনবণ যবলারা যম-
নিতা । সর্চি বিপলী চৈব প্রত্যেক সমাশ্রিত ।
০পা কপাষণ পুণ ভবয়েত্ সত্বত । ন গ
বল্লদলযুগ পছগুস্ত রসম্ । দ্বাদ্রবজ্বরে
তীর্থে কোণে বাসি পিৎতর ॥’ পারা, গুরুক
প্রত্যেক ১ ৩ মিঠা ॥ তো তানমূলীর
রসে ৩ দিন মাড়িয়া কাচকুপীর মধ্যে ভরিয়া
কুপীর মুখ বন্ধ করিয়া শুকাইবে । পরে
মেরে কুপী শক্তিকার সহিত সাতগুরু নেকড়া
দ্বারা নিষ্ঠ ও শুক করিবে । পরে ঐ
কুপী দুইখুটে পাক করিয়া, গীতন হইলে
কুপী হইতে ঔষধ বাহির করিয়া ১ দিন
মাড়িবে । পরে ঔষধ যত হইবে, কৃষ্ণজৌরা
সমভাগে তত মইয়া মশকণ জলে অষ্টাংশ
দ্বাধ করিয়া, ১২দ্বারা ৭ বার ভাবনা দিবে ।
কাথের প্রথম—কৃষ্ণজৌরা, জৌরা, হি, সাজি-
মাটি, মোহাণা, শুগাণ, পক্ষাবণ, যবকার,
যমানী, মরিচ, পিপ্পল । ২ সাং ।

প্রাণেশ্বর । ক্রী । আনন্দেশ্বরীপ্রাণেশ্বরী
য়াম্ । সা চ অমৃত্য তব্ধহিতরূপা আনন্দ
চ বিকারপ্রশমনেন্দ্রিয় নত কদা প্রাণানুপালন্য
দীপাধুদ্বাভা । ১৭ ১১৮ ।

প্রাণ্যঙ্গম্ । ক্রী । প্রাণিনে অঙ্গমাত মানা
ম্বাদী । নি যী যৎ চি ।

প্রাত । ক্রী । প্রভা । অম ।
প্রাত কৃত্যম্ । ক্রী । প্রাতরনুষ্ঠেয়কর্ম্মণি । ৮ ।
প্র ত স্নানম্ । ক্রী । প্রাভাতিকাঘনাগ্নে ।

প্রাতরশনম্ } ক্রী, পু । প্রাতর্মোক্ষনে বিকা ।
প্রাতরাশ ।

প্রাতর্মোক্ষা । প । কাকি । শচ ।
প্র তর্মোজনম্ । ক্রী । প্রাত কালো নর্মোনে ।
অটা বিকা ।

প্রাতর্বিষ্কস্বগ । স্ত্রী । মলিকামিহে, যা
প্রাতর্বিষ্কসতি, গুদে-স্বাধ্যকাবল্য রা নিব ১০ ।
প্রানিকা । স্ত্রী । বার্ককে । অপাযুস্বহে ।
রা নিব ১ ।

প্র দেশ । পু । তর্জন্যনুভূতকরবিকারে । রা
নিব ১৮ ।

প্রাধন্যম্ । ক্রী । স্নাতন্যপারতন্যরূপে সম্মান
রোপাধিকনাগমে । যথা—‘রোপনৈপু য কোপি
দেপ স্ত্রীতুমি কুপিনী রমুত্যাংত তস্যৈব
প্রাধান্য স্বতন্যত’, তদর্ধনয়ী প্রকৃপিতপ্রাণী-
রপ্রাধান্য পাতন্যমিত্তি জ্ঞেয়ম্ । ‘স্নাতন্য-
পারতন্যম্’ ব্যাধ প্রাধান্যমাংশিত্ ।’ সা
পর্বনি ।

প্রাসপশ্চত্ব । বি । মত ।
প্রাসি । ক্রী । প্রহী । ‘প্রাসিয ষিট্‌পিত্ত
ককানিল, নাম্ । ৮৬ বিরেক ।

প্রাধোধিক । পু । অপাধা ।
প্রাশ্রুতম্ । ক্রী । উপরীকনে । অম । ৮৬
১৬৮

প্রাসদ্য । পু । বাসকর । ৮৮ ।
প্রাথ । ক্রী । বয়সি হি চ ।
প্র যোগিক । পু । শমনধূমপানে । ৮৮ ।
সৌধিকধূমে বাচি ৮৮ ।

প্রানৈয়ম্ । ক্রী । হিমে । অম ।
প্রাবট । পু । যবে । অটা । শক্‌শিষ্টাম্ ।
প্রাবরপম্ । ক্রী । চণবল্যে । চরীযবল্যে ।
হি চ ।
প্রাবার । পু । চরীযবল্যে । অম ।
প্রাধারকীট । পু । কৌটিল্য । অটা ।

प्राहज्ज. । पु. पुनर्नवायाम् । रचि २५ ।
 प्राहट् । स्त्री । वर्षाकाले । "प्राहणमिधुन
 ककटो ।" पुनर्नवायाम् । च द अथतसारलोह ।
 प्राहडत्यय. । पुं । शरत्समये । रानि व २१ ।
 प्राहतम् । स्त्री । प्रकटावरणे । भ ।
 प्राहपा । स्त्री । वर्षाकाले । त्रिका ।
 प्राहपायणी । स्त्री । रत्नपुनर्नवायाम् । पसु ।
 कपिकक्षी । आनाङ्गुली । अम ।
 प्राहपिक । पुं । मयूरे । धरणि ।
 प्राहपेय्य । पु. कदम्बवृक्षे । रसा । कुटज
 वृक्षे । कूडि गीह । धाराकदम्बे । केलि
 कदम् । रानि व ८ । स्त्री । कपिकक्षी । रानि
 व १ । रत्नपुनर्नवायाम् । गीताङ्गुली । रानि व ५ ।
 प्राहय्य । प । कुटजवृक्षे । कूडि गीह ।
 धाराकदम्बे । केलि कदम् । रानि व ८ । विक्
 षट्कवृक्षे । रानि व ११ । स्त्री । वैदूर्यमणौ ।
 रानि व १३ ।
 प्राश. । पु. अवलेहे । पप्र १५ ।
 प्राशनम् । स्त्री । भक्षणे । लिङ्गे । अग्ने ।
 रानि व २० ।
 प्राशित । त्रि । भक्षिते । जटा ।
 प्राय्य. । पु. कशेरुके । केतुव्र ।
 प्रासादकुकुट । पु. कपोते । त्रिका ।
 प्रासादमण्डना । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।
 प्राह । पु. प्रातःकाले, पूर्वाह्ने । अम ।
 प्रियवदा । स्त्री । नातीपुष्पवृक्षे । वै निघ ।
 प्रिय । पु. जीवके (अभावे गुडूची) । रानि
 व ५ । देतसलतायाम् । रसा । धाराकदम्बे ।
 केलि कदम् । रानि व ८ । षष्ठमके (अभावे
 अमलीचनम्) । हरिताले । प्रियङ्गु । कदम्बवृक्षे ।
 असनवृक्षे । दारुचिन्त्याम् । वै निघ । स्रगविशेष ।
 जटा । वृद्धी (अभावे वृद्धा) । मे । सुद्वगवृक्षे ।
 प्रियक । पु. कैलिकदम्बे, महाकदम्बे । प
 सु । तिलुकवृक्षे । ऊर्ध्व गीह । रसा । पीत
 शालवृक्षे । त्रिशोभान । रसा । च २२५ ।
 विलेखयस्रगविशेष । मे । छिन्न मृग । सुचि ८५ ।
 अथ वाते पथ । प्रियङ्गु । अमरे । ऊडुमे । मे ।
 असनवृक्षे । रानि व ८ ।

प्रियकाम्य । पु. पीतशालवृक्षे । वै निघ ।
 प्रियकोशन । पु. पियालवृक्षे, अक्तिकावृक्षे ।
 पसु ।
 प्रियङ्गु(क)रो । स्त्री । वृद्धजीवत्याम् । रा
 नि व ३ । अश्रगन्धायाम् । अतकण्टकायाम् ।
 रानि व ४ ।
 प्रियङ्गु (ङ्गु) (क) । स्त्री, पु. (Aglaia
 Roxburghiana) खनामव्यातसुगन्धलाया ।
 त्रिश्रु, श्रुत्रिश्रु । हि प्रियग, सम्प्रियग,
 प्रियङ्गु । क नेपिलगु । वम् गह्वरा । तें प्रेक्षणपुच्छे ।
 नत्पथ्याया, —श्यामा महिलाद्वया लता गोवन्दनी
 गुन्दा फलिनी विद्युक्सेना गन्धफला कारम्भा
 प्रियक कटु कान्ता कशानी कणपुथी सीवणं
 मेदिनी गन्धफला प्रियवर्षा प्रियवल्ली फलप्रिया
 गीरी वृक्षा कटु कटुनी भट्टुरा गौरवल्ली सुभगा
 पर्णमेदिनी शुभा पीता मङ्गल्या श्रेयसी ।
 गुणा — शीतला तिक्ता दाहरक्तपित्तघ्नी वाक्त्रि
 भान्तिज्वरघ्नी मुखजात्यहरी च । रानि व १२ ।
 तुषरा वातघ्नी रक्तातिथीगदौर्गन्धस्त्रेदगुल्मवृक्षा
 विपरीतघ्नी च । भा । "या किञ्चित्पाण्डुरा श्यामा
 कौटदीपविवर्जिता । सा प्रियङ्गुमता भद्रा
 विपरीता तु निन्दिता ॥" भेष । च मृ ४५ । च द
 पिव्व दुरालभादि । "पर्यटकप्रियङ्गु श्यामा ।"
 बाम् १५५ । भा म ४५ रभ । "प्रियङ्गु त्यल
 सारिवा ।" धातव्याम् । वै निघ उक्ता चि
 कल्याणवृक्षे । कटुव्याम् । कटुवृक्षे । धरणि ।
 वै निघ २५ र पि चि घ्नीकादिचूर्णे । जणसपये ।
 मे । श्यामायाम् । वै निघ र पि चि वासादि
 कपाये । राले । वै निघ र पि चि चश्रीरादिचूर्णे ।
 (क) खनामव्यातवृक्षधाने । कामिनी धान । हि
 कृपाधान, प्रियङ्गु । स वरगु । गुणा — मधुर
 कपाय रुच वातपित्तहृत् । रानि व १६ ।
 प्रियङ्गुक चतुर्धा स्यात् कण्ठरक्तपीतश्वेतमेदिनी
 ते च यथोत्तर गुणाधिका रुचा कफघ्नाय । सु सू
 ४५५ । वै निघ २५ हर्दि एलायचूर्णे । See
 कटु ।
 प्रियङ्गुस्वष्टादिवर्ग । पु । प्रियङ्गुपुष्पाधन
 युग्मपद्मापद्म (जीवीजनवर्जानलामानदुममीचरस
 समद्रापद्मगशीतपाक्य । अम्बुहामधुकनमल्लारी
 नन्दिनच पलाश कच्छुरा लोभ धातकि विल्वेशिका
 कटुद्रकमलीवृज्जासि च । गुणा — पक्वातीसारघ

सम्बन्धीय पिते द्वितीया प्रणरीपण्य । वा. गृ. १५५ ।
प्रियजोवः (काः) । पु । श्लोकावच्छे । आश्लि
गोह । रा नि व ८ । लोभवच्छे । वै निघ ।

प्रियतमः । पु । मयूरजिह्वायाम् । श च ।

प्रियदर्शनः । पु । शौरिकावच्छे । लोनी ।
शुकपक्षिणि । कटा । पौतशाले । भिन्नाश्लि ।
वै निघ ।

प्रियदर्शनौ । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै निघ ।

प्रियदा । स्त्री । खण्डजात्याम् । वै निघ ।

प्रियवर्णा (णी) । स्त्री । प्रियद्रुजतायाम् ।
कटा ।

प्रियवल्ली । स्त्री । प्रियद्वौ । रा नि व १२ ।

प्रियवादिनी । स्त्री । शारिकायाम् । वै निघ ।

प्रियवादी (न्) । पु । शारिकानायकी ।
चातकी । च १२५ ।

प्रियशा(सा)ल' । पु । निम्बवच्छे । प सु ।
असनवच्छे । भिन्नाश्लि । रा नि व ८ ।

प्रियशा(सा)लकः । पु । असनवच्छे । रा
नि व ८ ।

प्रियसखः । पु । खदिरवच्छे । श च ।

प्रियसन्देशः । पु । चम्पकवच्छे । श च ।

प्रिया । स्त्री । भार्यायाम् । छे च । इडिनामौ
पथौ । श्रुति । रमा । मल्लिकापुष्पवच्छे । मल्लिका
रुणेत्र गोह । रा नि व १० । भार्यिकौमल्लिकामेदे ।
रा नि व १० । प्रियद्वौ । रा नि व २३ । एलायाम् ।
श च । मदिरायाम् । रा नि व १४ ।

प्रियात्मजः । पु । खनामप्याते प्रसङ्गजातीय
पक्षिमेदे । च २०५ ।

प्रियाम्बुः । पु । आम्बवच्छे । आम् गोह ।
रा नि व ११ । स्त्री । आम्बफले ।

प्रियाल'(काः) । पु । प्रियद्वौ । प सु । चारवच्छे ।
भिन्नाश्लि गोह । तत्पठ्याया, —अखट्ट, खलन,
चारक, बहुवल्क, सम्रद्र, तापसप्रिय, खेडवीज,
उपवट, मोक्षवैद्य, दुसन्नक । रा नि व ११ ।
अपिच "प्रियालस्तु खरस्तम्भशरीरबहुवल्कल ।
राजानमस्तपसेष्ट सन्नकदुर्धनुषट् ॥ चार
पितृकफालवृक्षस्तृफले मधुरं गुरु । विन्ध सरं
मरुत्पितृदाह्वरवृषापङ्कम् । प्रियालमज्जा मधुरी
व्य पितृमिलापङ्क । उद्योति दुर्वर विन्धी

विष्टभी चामवर्हन ।" भा । स्त्री । पक्षप्रियाल
फले । भा म १ भ ज्व, चि । "द्राक्षादाडिमखञ्जर
प्रियासै ।"

प्रियाला । स्त्री । द्राक्षायाम् । रा नि व ११ ।

प्रियाक्षा । स्त्री । कङ्कुषिकायाम् । रा नि व ११ ।
वा च ५५ ।

प्रोणनम् । स्त्री । वृत्तिकरणे । अम । [१२ ।

प्रोणनः । पु । खड्गिन्ने । गोश्लि । रा नि व ११ ।

प्रोतिः । स्त्री । वृत्ती । अम ।

प्रोहा (न्) । पु, स्त्री । श्लोकायाम् । द्वि कोप ।

मुष्ठम् । स्त्री । दुग्धे । वै निघ ।

प्रेक्षितम् । स्त्री । कम्पिते । अम ।

प्रेतग्रहः । पु । भूतग्रहविशेषे । लक्षण—
"प्रेताकृतिक्रियागन्ध भूतमाहारविधिष । वृणाष्कि-
दक्ष प्रेतन गृहीतं नरमादिशित् ॥" वा च ।

प्रेतजिह्वा । स्त्री । स्तम्भवादिष्वक्षययुक्त्याम्
जिह्वायाम्, अरिष्टलक्षणमेदे । यथा—"स्तम्भा
नियेतना गुर्वी कष्टकीपक्षिता भय । श्लाघा
गुक्तायथा श्लेषा प्रेतजिह्वा विसर्पिणी ॥" च १८५ ।

प्रेतदेहः । पु । समुर्ध्वं शरीरे ।

प्रेतराक्षसी । स्त्री । सुरसायाम् । वांश्चे
तूलगौ । प सु ।

प्रेतलक्षणम् । स्त्री । अरिष्टलक्षणे । च १२५ ।

प्रेमपातनम् । स्त्री । नेतकले । श च । रोदने ।

प्रेयोपत्यः । पु । कौलपक्षिणि । वै निघ ।

प्रेषणम् । स्त्री । प्रेरणे । पीडायाम् ।

प्रेष्ठा । स्त्री । जहायाम् । श च ।

प्रेक्षणम् । स्त्री । चक्षुषि । श र ।

प्रेक्षणकूटः । पु । चक्षुर्गोलके । मा नि
पाणी ।

प्रेक्षा । स्त्री । तरुशाखायाम् । श र । दर्शने ।

प्रेष । पु । उन्मादे । आश्लि ।

प्रोज्जासनम् । स्त्री । मारणे । छे च ।

प्रोव्खनम् । स्त्री । लोपने । आश्लि । तन्त्रम् ।

प्रोत्प(फ)लः । पु । तालवृक्षमेदे । श मा ।
तत्पठ्याया, —विह्वलायान, कटा, कङ्गी,
पिका ।

मोयः । पुं । प्रपायोर्भागे । (प्रा०) । अद
२५ । कथाम् । मे । मिषि । उवा ।

मोर्णुनाव । पु । समिपातञ्जरविशेषे । लघु
यथा—“उत्पिष्टं य स्मद् विपत्यधस्तान्नितान्
सुखमिति । तं मोर्णुनावजुष्ट विचित्रकट
विजानीयात् ॥ भा म १५ ।

मोक्षाधितः । वि । रोगमुक्ते । वै निघ ।

मोषः । पुं । सन्तापे । रानि व २० ।

मोषितप्रिया । स्त्री । कुलकश्चे । श्रीतर्कौ ।
रानि व २३ । फलित्याम् । प्रियद्वौ । वापिकमन्त्रि
कायाम् । रानि व २३ ।

मोष्ठः । पुं । मोठीमन्त्रे । अटीरा ।

मो(मौ)ष्ठपद । पु । भाद्रपदमासि । अम ।

मोष्ठी । स्त्री । (Cyprinus sophore)
घृष्टशफरोमन्त्रे । रूतिमोह । तत्पथ्याया,—
शफर शफरी सफरी च तकील थोह । गुणा—
“मोष्ठी तिक्ता कटु खादु यकृत्वा कफवातजित् ।”
राज १५ ।

मोहः । पुं । गजचरणपथ्ये । तिका ।

मोढा । स्त्री । दृष्टाभैवस्त्रियि । रानि व १८ ।
विशदवर्षाद्वै पञ्चपञ्चाशद्वर्षपथ्यन्तवयस्काम्याम् ।
“आषोडशी भवेद् बाला तद्वर्षे विद्यता मता ।
पञ्चपञ्चाशतो मोढा भवेद् ब्रह्मा तत परम् ।
तत्सप्तमदोषा यथा—“बाला तु प्राणदा मोढा
तद्वर्षे प्राणधारिणी । मोढा करोति ब्रह्म ब्रह्मा
मरणदा भवेत् ॥”

मूव । पु । सङ्घातचारिपविभाके । ते च हस
सारस शीघ्र चक्रवाक कुरार कादम्य कारण्डव जीव
जीवक वक बलाका पुण्डरीक ब्रव शरारिमुख नन्दि
मुख मङ्गुलीय कापाय मल्लिकाय यक्षाव पुष्कर
शायि काकोनाल कामुककुटिका मेघराव थोतचरण
महतथ ब्रवा सङ्घातचारिण्य । गुणा—
“रक्तपित्तहरा शीता स्निग्धा हृष्या मरुज्जित ।
सृष्टमूर्धपुरीषाय मधुरा रसपाकयो ॥” सु
७६५ । कैवर्त्तमुखायाम् । हि कैवटीमोघा,
गुङ्गतजौ । भा म ४५ सु री चि । च दक्षदिभि
विष वि । प्रचक्षे । मद व ५ । गन्धर्गे । मे ।
हसित्याम् । विकटतश्चे । वै निघ । सारस
पथ्यि । मे । च २०५ । वकश्चे । च ।
श्रीचे । पुचुशक्रविशेषे । भेके । गजे । अग्रे ।

कपी । तिका । जलकाके । मे । गोपालकरञ्जे ।
सुधि ११५ ।

मूवकः (ग) । पु । प्रचक्षे । रानि व ११ ।
भेके । मे । (ग) । वानरे । मे । प्रवपथ्यि ।
श च । शिरोपश्चे । रानि व ८ ।

मूवगतिः । पुं । भेके । श च ।

मूवङ्गः । पुं । वानरे । अम । प्रचक्षे । रानि
व ११ । मृगे । श च ।

मूवङ्गम । पुं । वानरे । पसु । भेके । अम ।

मूवधान्यम् । स्त्री । परिपेक्षणे । रानि व ८ ।

मूवनम् । स्त्री । सन्तरणे । सु नि १५ ।

मूच । पु । (Thespesia populnea
Syn Hibiscus populnea, or Ficus
infectoria) Waved-leaf fig tree
पर्कटीश्चे । शीकूडग्राह । शीकूडंति । रमा ।
हि पाकडि, पखर, गजदन्तसहोरा । तं
गडरयजुवि । ता पोरिशरावि । तत्पथ्याया,—
पर्कटि, पर्कटी, कन्दराजु, कमण्डलु, कमण्डलु
तर, सुपाथ, पीतन, कपीतन, हटमरीह,
प्रवक, प्रवङ्ग, मङ्गावल्, गङ्गाभान्, अवरोह
शाख, चोरीश्च, प्रचा, जटि, प्रोचा ।
सु ३८५ अथ यथोपादि । मङ्गाङ्गलमेर्देन ही भेदौ ।
सा गुणा—कटु कषाय शीतल रक्तदोषजित्
मूच्छांश्मप्रलापहरय । रज्जोऽपि महतीगुणं
क्षमते । रानि व ११ । प्रचक्षे । अथ पित्त शीघ्र
शीघ्रविसपन्नय । मद व ५ । अथत्यश्चे । मे ।

मूचा । स्त्री । प्रचक्षे ।

मूचेश । पु । गर्भभाण्डश्चे ।

मूवग । पु । मर्कटे । वै निघ ।

मूवनम् । स्त्री । द्रवद्रव्यशीङ्गती । ७८ गानि ।

मूवी (रन्) । पुं । पथ्यि । वै निघ ।

मूचम् । स्त्री । प्रचक्षे । अम ।

मू(मौ)ह (हा) । पु, स्त्री । जाठररोगविशेषे ।
गिण । निदानलक्षणे—“जात शीघ्रानुद्वय
क्रियवी यत् तिष्ठति । शने परितुन्द पार्थ
श्रीहा तस्याभिवर्द्धते ॥” अ ग १८५ । स चतुर्विध ।
“विदाहामिथ्यन्दिरतस्य जन्तो मृदुष्टमत्ययमसृक्
कफय । शीघ्रमिहति कुर्वन् मृदो शीघ्रोत्थमेत
जठर वदन्ति । सधामपार्थ परितुदमति विशेवत

सोदति चागुरोऽत्र । मदञ्जराग्नि कफपित्त
लिङ्गैरुपद्रुत चीणदलोऽतिपाण्डु ।” मानि ।
“शमोश्मोविदाह्य वैवर्ण्यं गात्रगौरवम् । मोही
रक्तोदरत्वश्च श्रेय रक्तजलचणम् ॥ सञ्जर स
पिपासय सदाहो मोहसंश्रुत । पीतगात्रो विशेषेण
ग्रीवा भेत्तिक उच्यते ॥ ग्रीवा मन्दव्यथ स्थूल
कठिनो गौरवान्वित । अरोचकश्रुत शीत ग्रीवा
कफज उच्यते ॥ नित्यमानसकोष्ठ स्यान्नित्योदावत्त
पौडित । वेदनाभि परोत्तय ग्रीवा वातिक
उच्यते ॥” भा । [श च ।

ग्रीहघ्नः । पु । रक्तरोहितकवचे । वज्रवोच ।
ग्रीहघ्नो । स्त्री । शरपुडायाम् । वन नील ।
ग्रीहशत्रुः । पु । रोहितकवचे । प मु । हनुपा
हचभेदे । रा नि व ४ ।

ग्रीहहन्त्री । स्त्री । हनुपायाम् ।

ग्रीहारि । पु । अश्वत्थवचे । श च । शर
पुडायाम् । वै निघ ।

ग्रीहोदरम् । स्त्री । उदररोगविग्रहे । लचणम्
—“विदाह्यभित्तिन्दिरतस्य जन्तो प्रदुष्टमत्यर्थं
मसृक् कफय । ग्रीहामिहति सतत करोति
ग्रीहोदरं तत् प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥” सु नि ०४ ।
अन्यच्च यथा—“वर्णान्यत्र मद्गत्त्वश्च काठिन्यश्च
विशेषत । ग्रीहोदरे विज्ञानीयाद्देहे च लक्षणां
तथा ॥” ज द ५२४ ।

ग्रीवा (न्) । पु । प्रचवचे । पाकूङ्ग ग्राह ।

गुतगतिः । पु । शशके । श्वृगोश । वै निघ ।

गुपः । पु । अग्निदाहे । व्याकरणम् ।

गुष्टः । पु । अग्निदग्धे । अम ।

गुत्तिः । पु । अग्नौ । आशुन ।

गुतः । पु । कपटे । सुसूक्ष्म । कापङ्ग ।

गुपः । पु । दाहे । अम ।

गुप्ता । स्त्री । भक्षणे । भक्ते । हे च ।

गुप्तानम् । स्त्री । भक्षणे । विका ।

फ

फः । पु । कृद्भाविस्कारे । विश्व । भक्त्याघाते ।
झड़ । मे ।

फञ्जिका । स्त्री । भार्याम् । बाभूनशणि ।
प मु । सुसूक्ष्म । दन्तीवचे । वै निघ ।
देवतावचवे । दुरालभायाम् । श च । आशु
कण्याम् ।

फञ्जिप(पु)त्रिका । स्त्री । आशुपण्याम् । प
मु । (पुत्रिका) । वनस्पतिभेदे । वै निघ ।

फञ्जी । स्त्री । भार्याम् । बाभूनशणि । रा नि
व ६ । च द सि यो द्विजाश्रय सि । एतन्मम
कफजम् । अति । हृद्ददारकविशेषे । रा नि व ३ ।
दन्तिवचे । योजनवप्राम् । वै निघ ।

फञ्जीकर । पु । फञ्ज्याम् । वै निघ ।

फञ्जरादिपञ्चकम् । स्त्री । फणिका जीवनी
पद्मा मङ्गारो वृषुक इति वनजपद्माकक्षणे ।
गुप्ता—वातदाहिले वाहिल दीपनत्व रुच्यत्वश्च ।
गेष्या लघुघर विपुटय इत्यपि तदङ्गमध्ये गण्यत ।
वर्गस्थ दीपन पाचन रुच्य वल्लवंक्षरश्च ।
विदीपकमन पण्य दाहो हृद्य । रा नि व ७ ।

फट (टा) । पु, स्त्री । अहिफणायाम् । अम ।
जटा ।

फटकी । स्त्री । फटिकायाम् । फट्टकिट्टि ।
वै निघ २४ तय चि चयकेशरिरे ।

फटिकारी । स्त्री । (Alumen) Alum
स्वनामख्यातधारविशेषे । फट्टकिट्टि । हि फिट्ट
करी । तै पतिकुराम । ता पतिकारम । दा
फटकी । गुर्ज फकारी । अम फट्टकी । गुप्ता—
सयाहिणो सङ्घोषकरी अप्रुतिकरी बालविषय्याम्
उदरामये नासारक्तखावे च हिता । “फटो च
कटुका श्लिग्धा कपाया प्रदरापङ्गा । मेहकृच्छ्रवमो
शोषदीपघ्नो हृदरुद्धदा ॥” रा नि व ११ ।

फट्टिङ्गा । स्त्री । भिन्नोकोटे । फट्टिङ्ग । श च ।

फणः (णा) । पु, स्त्री । सर्पफणायाम् । अम
भ । प्राणमार्गमुभयत चीतोमार्गप्रतिवर्हे मण्य
वये । सु शा ६४ ।

फण(णा)क(ध)र । पु । सर्वे । शर ।

फणभृत् । पु । भवे । हे च ।

फणाभरः (वान्) । पु । सपे । हारा । शर ।

फणाशः । पु । पनशब्दे । रौणेल ग्रीह ।

फणि' । पु । विपे । रसा सगदसुरारिरसे ।

फणिका । स्त्री । कृषीदुस्वरिकायाम् । वै निघ ।

फणिके(श)सरम् । स्त्री । नागकेसरपुष्प । रा नि व ६ ।

फणिखेल । पु । छावपक्षिणि । वै निघ । भारतीपक्षिणि । डात्रे ग्रीह । त्रिका ।

फणिचम्पक । पु । वनचम्पकश्वे । वनज र्ग्रीह । रा नि व १० ।

फणिजिह्वा । स्त्री । महासमहायाम् । महा शतावध्याम् । रा नि व ४ ।

फणिजिह्विका । स्त्री । श्वेतशारिकायाम् । महाशतावध्याम् । वै निघ ।

फणिज्ज(ज्म)क' । पु । छद्रपत्रगुल्लिभेदे, गन्धगुल्ल्याम् । रा नि व १० । बाम् १५ । मधुरगन्धोरे । मृदुर इति लीके । च मू २५ वि ८ । पलाशश्वे । भैष ने री चि । मरुवकश्वे ।

फणिप्रिय । पु । बायो । शर ।

फणिफेन । पु । अहिफेने । आकिम् । रत्ना ।

फणिभारिका । स्त्री । कृषीदुस्वरश्वे । काकडूम्व । वै निघ ।

फणिलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । ग्रीह ग्रीह । रा नि व ११ ।

फणिवल्ली । स्त्री । नागवल्लीयाम् । ग्रीह ग्रीह । रा नि व ११ । वै निघ २५ चय चि नवरवराज मृगादे । [वै निघ ।

फणिसम्भारा । स्त्री । कृषीदुस्वरिकायाम् । फणिल्लो । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । गुरु-श्रीमा । रा नि व ० । [निघ ।

फणिहारो (इन्) । पु । कपिकच्छो । वै

फणिह्व । स्त्री । छद्रदुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

फणी (इन्) । पु । मरुवकश्वे, छद्रपत्रगुल्ल्याम् । श्वेतचन्दने । च द वा व्या चि महासुगन्धतैले । सपे । स्त्री (नी) । सपिण्याम् । जर्पग्रीह । सपिण्याम् । रा नि व ५ ।

फणीयम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै निघ ।

फण्ड' । पु । जठरी । पण्टे ।

फत्कारो (इन्) । पु । पक्षिणि । श च ।

फम्फणः । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

फरङ्गरोग । पु । See फिरङ्गरोग ।

फरेन्द्र' । पु । जम्बूश्वे । वै निघ ।

फफरो । स्त्री । कराये । ग्रीह । वै निघ ।

फलम् । स्त्री । आसादौ प्रसिद्धम् । रुक् । "फलेषु परिपक्व यत् गुणवत्तुदाहृतम् । विस्त्रादम्यत् विज्ञेयमात्रं तद्धि गुणाधिकम् । फलेषु सरसं यत् स्वात् गुणवत्तुदाहृतम् । द्राचाविलशिवादीनां फलं शुष्कं गुणाधिकम् । फलतुल्यगुणं सञ्च सञ्ज्ञामपि निर्दिशेत् ।" भा । इन्द्रधवे । रा नि व ८ । वै निघ कृि विमुत्तादि । बाम् १५ ।

वसकादिव । त्रिफलायाम् । मे । सा की दूर्वाद्यतले । भैष अरिमेदा तैले । च द चञ्चो चि ।

इषण्यन्यौ । अम । स्त्रीरजसि । शर । नातीफले ।

त्रिका । रसास सञ्चतीमद्रश्चे । भैष वा व्या चि गन्धद्रव्यकथने । च द योनिरो चि । भैष सु री चि ।

स्वल्पखदिरव्या । शशे । अम । कङ्कालके । रौणेल । मे । फाले । छे च । मदनफले । पशु ।

च द वमने । च द वा व्या चि एकादशशक्तिकमहा प्रसारणीतैले । पु । कुटजश्वे । शर ।

फलका । पु । अस्थिखण्डे । जटा । नागकेशर श्वे । श च । नितम्बे । स्त्री । प्रसाधनाथे जल रचनाधारविशेषे । रुक्मौ वगैर्वात्र धर्वादे । सु सू १५ ।

फलकाण्टक । पु । पण्टके । (क२२पां०) । वै निघ । स्त्री (का) । इन्दोवरायाम् । वै निघ ।

फलकर्कशा । स्त्री । वनवदरश्वे । सपे ।

फलको (इन्) । पु । मत्स्यविशेषे । छित्तन, कृन्ने माह । त्रिका । तत्पण्यायो, — फलि फली । गुणा, — खादुत्वे गुह्यत्वे विध्वस्त नलशक्त वईनलच ।

फलकृष्ण । पु । करचश्वे । वै निघ । पानीयामलके । श च ।

फलकेशर । पु । नारिकेलश्वे । जटा ।

फलकोश (य) (का) । पु । इषले । मिये । त्रिका ।

फलङ्गपा । स्त्री । महाथावणिकायाम् । रा
नि व ५ ।

फलग्रहिः । पु । फलितहृत् । अटी भ ।

फलावही (इन्) । पु । हृत् । धरणि ।

फलघृतम् । स्त्री । पक्वघृतविशेषे । रात् योनि
रोगभावे हितम् । अथ मेदागृहमेदोरभावे
शतावरी दिगुणा, काकीलीचौरकाकोल्यभावे
अथगन्धा दिगुणा । काकीली इति हेगुणार्थं
प्रयोग । जीवकर्षभकयोरभावे विदारकन्दो दिगुणो
दीय । भा म ४ भ यो रो चि । पाठ — “मञ्जिष्ठा
मधुक कृष्ठ विफला शकरा मला । मेदा पयसा
काकीली मूलच वाथगन्धजम् । अजमोदा हरिद्रे
हे हिङ्गु कटुकरोहिणी । उत्पल कुसुम द्राचा
काकीली चन्दमहयम् । एतेषां कार्ष्णिकेभागे
घृतप्रस्थ विपाचयेत् । शतावरीरस चौरं घृताद्वेद्य
चतुर्गुणम् ।” च द योनि व्या चि । अन्यच्च—
“सदाचरे हे विफला गुडूचो सपुनर्नवा । एकनासां
हरिद्रे हे राक्षा मेदा शतावरी । कल्कोक्त्य घृत
प्रस्थ पचेत् चौरचतुर्गुण ॥” च द योनि व्या चि ।
जीवहर्त्रकवसाया गो घृतं ४ श । शतमूलोरस
१६ श । दुग्ध १६ श । कल्काय मेदा अभावे
(गुडचौ) मञ्जिष्ठा यष्टिमधु कृष्ठ विफला शकरा
मला (वेलेङ्ग) शुक्लभूमिकुमाण्ड काकीली
अथगन्धामूल यमानी हरिद्रा दारुहरिद्रा हिङ्गु
कटुकी उत्पल (नीलशुती) द्राचा चौरकाकीली
चन्दन रक्तचन्दन एषां प्र २तो । अन्यत्—कल्काय
—श्वेतपीतकिण्ठिमूल विफला गुडूचो पुनर्नवा
(श्वेतगुण्डा) चर्मचटक (जाम्बिन्द) । हरिद्रा
दारुहरिद्रा राक्षा मेदा शतावरी एषां मिलित्वा
१ श । जीवहृसाघृत ४ श । दुग्ध १६ श ।

फलचमसम् । स्त्री । वटवचवल्कले । वै निघ ।

फलचौरकाः । पु । चौरकनामगन्धद्रव्ये । रा
नि व १२ । [अ. १]

फलज्जाति (ती) । स्त्री । जातीफलहृत् ।

फलत्रय(त्रिक)म् । स्त्री । विफलायाम् । रा
नि व २२ । मिलितद्राचापक्षपाकामर्थेतिफलत्रये ।

फलत्रिकादि । पु । पाण्डो कथाये । फल
त्रिकाम्बतावासातिक्ताभूनिम्बनिम्बज । काथ श्रीद्र
युतो हन्यात् पाण्डुरीरं सकामलम् ॥ २२२ ।

फलदः । पु । हृत् । धरणि ।

फलद्रुमः । पु । फलितहृत् । वै निघ ।

फलपञ्चाङ्गम् । स्त्री । अन्नफलपत्रके । रा
नि व २२ ।

फलपाकः । पु । करञ्जहृत् । अटी भ ।
पानीयामलके । श च ।

फलपाकान्ता । स्त्री । शोषध्याम्, धान्यादौ ।
अम ।

फलपाकी (इन्) । पु । गृहभाण्डहृत् । रमा ।

फलपिप्पली । स्त्री । फलबीजे । सुसू ४६ प ।

फलपुच्छः । पु । कन्दशाकविमेषे, वरुणाली ।
विका ।

फलपुष्पा (प्पी) । स्त्री । पिण्डोत्तर्ज्ज्वरोहृत् ।
रा नि व ११ ।

फलपूरः (क) । पु । मातुलुङ्गहृत् । प सु ।
मद व ६ । वै निघ २३ आकल्लकादिचूर्णे । च द
र पि चि ।

फलप्रियः । पु । श्लोषकाकि । रा नि व १८ ।

फलप्रिया । स्त्री । प्रियङ्गी । रा नि व १२ ।

फलमत्स्या । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृत्
कुमात्री । वै निघ ।

फलमुख्या । स्त्री । अजमोदायाम् । वन
शोशन । रा नि व ६ ।

फलमुखः । पु । नारिकेलहृत् । श र ।

फलमुहरिका । स्त्री । खर्जूरहृत्तमेदे । श मा ।

फलयुग्मा । स्त्री । इन्दोवरायाम् । वै निघ ।

फलराजः । पु । खर्जुजेति ख्याते फलशके ।
थर्ज्जु । वै निघ ।

फलवर्गः । पु । फलगणे । दाडिमामलकवदर
कोलकर्मभुसौवीरश्वित्तिकाफलकपित्यमातुलुङ्गा
वासामक करमर्ह पियाल लकुच भव्य पारावत वैष
फल प्राचीनामलक-तिन्निहीक जीप कोशाम्बोका
नारङ्गज्वीरप्रभृतिषु । एषां गुणा—स्वस्वपयाये
श्रम्या ।

फलवर्त्ति. (ती) । स्त्री । मलशोधिका वर्त्ती ।
मैष व श्ल चि । “घृताभ्यक्तो गुदे विना द्रव्या
स्वाद्गुहसन्निभा । मलप्रवर्त्तिनी वसिं फलवर्त्ति
सा ख्याता ॥” भा ।

फलवत्तलः । पु । तरमुजहृत् । रा नि व ७ ।

फलवाटिका । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् ।

फलवान् । वि । फलिते । अम ।

फलविरचनम् । स्त्री । हरीतक्यादौ । तदुक्तम् — “महीकाय विद्वद्भानि खञ्जुराणि पदपत्रकम् । आरग्वधीऽयामलक हरीतकी विभीतकम् । कम्पिष्णोपचित्रे च वपुषश्च मुकुलकम् । नीलिका वकुल पोलु भवेत् फलविरचनम् ।” वाचि ६५ अक्षय ।

फलविषम् । स्त्री । यस्य फले विष वर्तते । तच्च द्वादशविषम् — कुसुमवती वेशका करम्भ सदाकरम्भ कर्कोटकरणकखद्योतकचम्परीभगन्वासपधातिगन्धनधारपाकानौति । तद्वचने — “सुष्कशोक फलविषे दाहोऽग्नेश्च एव च ।” सुकाय २५ ।

फलवीज । पुं । खर्वुजेति श्रुते फलशक्ते ।

फलवृन्ताक । पु । श्योषाकभेदे ।

फलवृक्ष (क) । पु । पनसश्चे । कौण्डिण्ये । रा नि व ११ ।

फलशाकम् । स्त्री । फलप्रधानवृक्षवर्गे । यथा — “कम्पाण्ड कालिद्र कलिद्र विभटं पटीलपुष्पञ्च तथा च तुण्डो । बीजाण्यकर्कोटककारवेज्ञ कीषा तकी बालुफलानि चैव ॥” अत्रि १६५ । एषा गुणवर्धकं पथ्यांश्च मृग्यम् ।

फलशाखी (न) । पु । पौलुवदे ।

फलशाडव । पु । दाडिमश्चे । रा नि व ११ ।

फलशैशिर । पु । बदरश्चे । रा नि व ११ ।

फलश्रेष्ठ । पु । आमश्चे । अक्षय ।

फलश्रेष्ठा । स्त्री । विफलायाम् । वे निघ ।

फलषाडव । पु । दाडिमे ।

फलस । पु । पनसश्चे । अक्षय ।

फलसम्बद्ध । पुं । उदुम्बरश्चे । वे निघ ।

फलसम्भारा । स्त्री । कृष्णीदुम्बरिकायाम् । वे निघ ।

फलसंज्ञे' । पुं । अघोटश्चे । रा नि व ११ ।

फला । स्त्री । हृदीवरायाम् । किङ्किरीटाश्रये । रा नि व ४ ।

फलाव्या । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । दन दना । रा नि व ११ ।

फलात्मिका । स्त्री । कारवेल्याम् । कन्नना, उच्छ । वे निघ ।

फलादन' । पु । शुकपविणि । छे च । वि । फलमचके । [पसु ।

फलाधमः । पु । लकुचश्चे । मन्त्रांशे ।

फलाध्यक्ष (क्षा) । वि । राजादनश्चे । विनी । भा ।

फलानालु' । पु । पानशाक इति प्रसिद्धे कन्दशाके । पसु । वृक्षाक्षे । रा नि व ६ ।

फलान्तः । पु । वशि । श मा ।

फलान्नम् । स्त्री । फलोपकरणकृतात्रे । गुण्या — “फलात्र स्याद्विकारं शुभ फलसमं शुभे ।” वे निघ । वृक्षाक्षे । रा नि व ११ । [२५ ।

फलाम्बु । स्त्री । द्राक्षादिसिद्धजले । वा वि

फलाम्बु । पु । अक्षवेतसे । रा नि व ६ । च वि २५ इत्यरसे । स्त्री । अक्षरसविश्लिष्टफलमाने । च वि २५ मातुलुङ्गरसदाडिमरसादौ, महापट्ट कटुरसे ।

फलास्त्रपञ्चकम् । स्त्री । लम्बीरनागरद्राक्ष वेतसचिचामातुलुङ्गे पु । गौड़ो, नात्रोत्रो, अम्र-देवज, ठेठूज, ठोवा ।

फलारिष्ट । पु । अर्घोऽधिकारे अरिष्टभेदे । — “हरीतकीफलमस्य मस्यसामलकस्य च । विमालाया दधिलस्य पाठाचित्रकमूलयो । हे हे पले समापीय दिद्रीये साधयेदप । पादावग्रेषूते च रसे तस्मिन् प्रदापयेत् । शुद्धयेका तुला मैद्य सत्याय्य हृतमाजने । पचयित्वा विदेने यद्वर्णशोविकारवान् ॥” अक्षि ८५ ।

फलालु । पुं । बालुकभेदे । पानोशान् । “फलालु स्यात् शयिफलसया चयफल व्युत् ॥”

फलाशन । पुं । शुकपविणि । कर्कशश्चे ।

फलासव । पुं । द्राक्षा खञ्जुरादि-फलोश्च षड्विंशत्यासवेऽपु । अक्ष १५५ ।

फलास्थि । पुं । गारिकीलश्चे । वे निघ ।

फलाची । स्त्री । चौरिकीश्चे । वे निघ ।

फल (नी) (दन्) । पुं । मज्जविमेषे । सगूहे माह । गुणा — “फलं मादगुरुं विषं बलवत्पुष्पवर्णम् ।” राज १५ ।

फलिका । स्त्री । पारिपायत्ये । निष्पावे ।
वर्कणि । रा नि व १६ । फलिमत्स्ये ।

फलितः । पुं । हृषे । धरणि । स्त्री । रज
सलायाम् ।

फलिनः । पुं । श्लोषाकहृषे । पदसहृषे । रा
नि व ११ । अरिष्टकहृषे । वीठा । वै निघ ।

फलिनी । स्त्री । प्रयोगे प्रसक्ततमफलाया
सुहिदि । अ म् १५ । सुषल्याम् । तान्मूनी ।
प्रियङ्गु । रा नि व १२ । लक्षणाकन्दे । रा नि व ०
वै निघ कल्याणघृते । गन्धप्रियङ्गु । वा म् १५ अ
पलादि । वायमाणायाम् । वै निघ २ भ चयचि
द्राचासवे । मखररुक्कहृषे । मेहेमी । व निघ २ भ
दाहचि प्रलेपे । लाङ्गलोहृषे । विवनाश्रुनिश ।
अम । वै निघ २ भ वा व्या चि विषगभंतेने ।
श्लोषाकहृषे । दुग्धिकाया । शिर्कहे । र मा ।
अग्निशिखायाम् । कटुतुम्याम् । निष्पावोभेदे ।
वर्कणि ।

फली । स्त्री । सुषल्याम् । तान्मूनी । प्रियङ्गु
हृषे । प सु । शकनासायाम् । टर्गदया । वै निघ ।
आमातकहृषे । फलिमत्स्ये । श मा ।

फलीशः । पु । पारिशविष्यने । अश्वविशेषः,
गजाश्विगुल । वै निघ ।

फलुषः । पु । लताविशेषे । उषा । [श र ।

फलेग्राहि. (ही (हन्)) । पुं । फलितहृषे ।

फलेन्द्रः । पु, स्त्री । राजनम्बूहृषे । वड खान ।
फलन्ता खाम । भा ।

फलेपाकी । स्त्री । गन्धसुष्ठे । गरुडाश्लिशा
विशेषः । प सु ।

फलेपुष्पा । स्त्री । द्रोणपुष्पान् । वनपमा ।
भा । [प सु ।

फलेरुहा । स्त्री । पाटलहृषे । पाकन गीह ।

फलेलाडु. । पु । जीवनहृषे । हारा ।

फलोत्तमा । स्त्री । दुग्धिकायाम् । श्लोकहे ।
र मा । कपिलद्राचायाम् । दिग्गमिम् ।
विफलायाम् । रा नि व ११ ।

फलोत्पत्ति. । पुं । आश्वहृषे । श च ।

फलोनि । स्त्री । स्त्रीयोगे । वै निघ ।

फल्गुः । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् । रा नि

कुम्भम् । र मा । "तपसं हृषण फल्गु गुरु विष्टमि
श्रीतमम् ।" अ म् २० अ । यज्ञकुम्भुरे । अ म् ३
अ. । पुं । वसन्तर्गा । विनाशे फोलपसन्निपातजरे ।
भा । पटवासचूर्णे । आविद्र । चि । अमयके ।
मिका । [टी म ।

फल्गुनः (नासः) । पुं । फाण्डनमासे । अ
फल्गुनी । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् । रा नि
व ११ । अ चि २ अ ।

फल्गुफलम् । स्त्री । काकीदुम्बरिकाफले । सि
थो र वि चि सिद्धयमयोगे ।

फल्गुमूलम् । स्त्री । काकीदुम्बरिकासूत्रे । अ
द सि थो मूर्च्छा चि हृत्पुष्पगव्यघृते ।

फल्गुवाटिका (टी) । स्त्री । काकीदुम्बरी
कायाम् । रा नि व ११ ।

फल्गुवन्तः (न्ता) (कः) । पुं, स्त्री । पीत
लोभहृषे । श्लोषाकविशेषे । रा नि व २ ।

फल्गुम् । पुं । पुथे । पुष्पकलिकायाम् । श च ।

फल्गुविन् । पु । मन्त्रविशेषे । रुद्रहे माह ।
श मा ।

फा' । पुं । सन्तापे ।

फाटकी । स्त्री । स्फुट्या । रुहेकिरि । रा नि
व १२ ।

फाणिः । स्त्री । गुड । उषा । करम्भे ।

फाणितम् । स्त्री । अर्द्धावर्धितेचुरसे । गुड
विशेषे । स्फोलाङ्गु । सु म् ४४ अ । लक्ष्मणम्—
"इत्थो रसस्तु य पक्व किञ्चिद्वाढो बहुद्रव । स
एवेच्छविकारेषु व्यात फाणितसञ्ज्ञया ॥" गुणा—
"फाणित गुर्जामिष्यन्दि हृषणं कफपित्तजन ।
वातपित्तशमान् हन्ति मूत्रवसिधिशोधनम् ॥" भा ।

फाण्ट (क) । पु । कपायभेदे । कल्कितद्रव्यपलं
चतुष्यने उष्यतीये सिद्धा चणकास शरावाहतं
संसाध्य अथ सदित वल्लपूतस्य फाण्ट उष्यते ।
कूटित ज्वरा १ प ४ पल उक्ता ज्वले गुणपात्रे
वा अक्षुद्रपात्रे क्षिप्तं करिशा अर्धकाल
तापिका परे श्रुति ७ वल्लपूत करिदेव ।
चण्डद्रव्यस्य पल पलचतुष्टयमितसुषोदकस्य एकत्र
खावयेत् । "चण्डद्रव्यपले सम्यक् जलमष्टगुणद्विपेत् ।
पात्रे चतुष्यपलितं ततस्तु खावयेत्पलम् । सीध
पूतो द्रव्यफाण्ट , ॥" प म १ ख । शार्ङ्ग, १५

“क्राष्ट सद्यो धृतो ग्रैय अस्तदीववनापिपु ।
पटावशेषिते ऽनुप नमि कल्पपल येन
विषय पटपूतं तन्मम क्राष्ट इति यत् । कुड
वच्च मलम्भोक्त कदित वज्रिप्रभम् ।” अचि ।

फाल. । पु. कार्पासवस्त्रे. । १ ।

फालाः । स्त्री. जम्बोरुवस्त्रे ।

फालखला । स्त्री. भारतीपविषि । विका ।

फालानु. । पु. अम्बुनहसे. । रा नि व र ।

तन्नामकमासे. । गी ।

फालानुनमिय' । पु. मङ्गे. भौद्र. वे निघ ।

फालगुनानुज । पु. वसन्तमा. चारा ।

फालगुनिक । पु. फाल्गुनमासे. । अम ।

फिङ्गक । पु. नके. पचिविशेषे. । सिद्धा ।

ममा ।

फिरङ्ग' । पु. स्वनामकरीगे. । भा ।

फिरङ्गरोग. । पु. ॥ अगन्तुज सकामकरीम
विशेषे, गन्धरोगे. । स फिरङ्गदमे एव बाहुल्येन
जायते । “फिरङ्गसंज्ञके देशे बाहुल्येन व यङ्गवेत् ।
तस्मात् फिरङ्ग इत्युक्त ॥” निदान यथा—
“गन्धरोग फिरङ्गोऽयं जायते दैर्घ्या भुवन् ।
फिरङ्गिनोऽङ्गसमगान् फिरङ्गिन्या प्रसङ्गम् ।
व्याधिरागन्तुजी ह्येव दोषाणां स सकम् । भवेत्
सद्योत्पत्तौ लघ्वेर्मप्यगो वर ॥” रूप यथा—
“फिरङ्गस्त्रिधा प्रेयी बाह्य आभ्यन्तरस्तथा ।
वहिरन्तर्भव्यापि तेषां विद्वांसि च ब्रूये । तत्र
बाह्य फिरङ्ग स्यात् बिरुकोटसङ्गोऽन्यथक ।
स्फुटितो मध्यवर्धेय सुखसाय्योऽपि स स्यात् ।
सन्निधाभ्यन्तर स स्यात् आसवात इव व्यथा ।
शीघ्रं जननेदं कटुसाध्यो दुर्ध्वं स्यात् ॥”
भा म ४४ ।

फिरङ्गरोटी । स्त्री. रोटिकामेदे. । भौङ्गेरु ।
सा तु तालकापशा खर्जूरस्य रसेन मधुरिकाजलेन
वा मिश्रिता गोधूमकायिका अधिककालमुत्तम
सम्पद्दिता खलुगोलाकारेण निर्मिता तन्दूरदाक्षिण
नित्यादिता भवति । पाकराज ।

फिरङ्गिणी । स्त्री. तद्ग्रीवस्त्रिया । फिरिद्रि
येत्ये. । भा ।

फुक. । पु. पविषि. । म च ।

फुट । पु. संप्रकाशायाम् । उ च ।

फुटफु(स्फु)स' । पु. रोगविशेषे. । शोषित-
फेनप्रभं वामतो हृदयमाङ्गिकालमे स्वनामख्यात
यत्ने । “हृदयाहामतोऽप्य फुसफुसीरुह फेनज ॥”
रुग्गु, मूका, कावादि । उ मा ४४ । “हृद
स्य क फुफुस्य ॥” मा नि । तद्विवरणं यथा,—
फुफुस्य हिधा भिन्नो वाम दक्षिणभेदः । पेश्या
वच स्थलस्यायां समासग्रीवशोर्ध्वक ॥ अधो
विशाली वामि कीर्षेति मधुक्रम । दुष्टशोषित
संघट्टिकीयो, ये परिकीर्षित ॥ तद्व्याख्यमयो
नाको जिह्वामुलात् प्रधाविता । अथ शाखाद्वयवती
फुफुसद्वयमागता । ततः शाखाद्वयात् तस्मात्
वद्धा शाखा विनियता । कोऽप्य फुफुसस्येऽप्य
सुम्प्या समुपस्थिता । नासागुह्यसमाहृत पवन
आसकम्प्य । आसनाद्या तया सञ्चालान् कीपान्
प्रविशत्यसौ ॥

[निघ ।

फुल्लतुवरी । स्त्री. म्फट्टिकारिकायाम् । वै

फुल्लफाल. । पु. संप्रकाशे. । विका ।

फुल्लरोकाः । पु. सयें. लघा ।

फुल्ललोचनः । पु. हरिणविशेषे. । श च ।

फेण. (नः) (कः) । पु. फेने. समुद्रफेने ।
पटु । विका । भेषचारवि हादमायसे ।
अट्टिकेने. वाच्ये. वे निघ । (क) गोधूमधूरं
कृतपिष्टकविशेषे. । थाङ्गि । गुण—“फेनका
लघवी रुपा ह्या पित्तानिलापहा ।” राज २५ ।

फेण(न)का । स्त्री. अट्टिकहवे. । रौडि
शाह । वै निघ । ललपकतल्लुल्लवर्णे. । आङ्ग-
भिटे. । श च ।

फेण(न)दुग्धा । स्त्री. दुग्धफेनीसूते. । रा
निघ ५ ।

फेण(न)मेह । पु. मनेहमेदे. । तत्र रोगो
स्त्रीव स्त्रीक सफेनं मेहति । सु नि ६४ ।

फेन(न)वाहो । (इन्) । पु. वस्त्रे. । ममा ।

फेणा (ना) । स्त्री. सावधानुपे. । छर्दकमा ।
रा नि व ४ । शिष्टुणमेदे. । भा ।

फेणा(ना)यम् । स्त्री. वुडुदे. । चारा ।

फेणा(ना)श्मभस्म । स्त्री. तन्नामकषाणुविषे,
ग्रहीविषे. । मेढका विष । सकल २४ ।

फेणि(नि)का (णो, नो) । स्त्री. पञ्चाग्र
विशेषे. । थाङ्गि । तत्करणविधि—“समिताया

धवाद्यायाः वर्णोदीर्घा समाचरेत् । तास्तु सन्नि-
हिता दीर्घा, पीठस्यो रि धारयेत् । वेत्तयेद्वेत्तने
नेता मयेका संप्रदा भवेत् । ततश्चरिकाया तास्तु
संबन्धा एव कर्तव्ये । ततश्च वेत्तयेद्वेत्तने सट्टकेन
च खेपयेत् । शालिषर्षे घृत तोषे मिश्रित सट्टकं
भवेत् । ततः सत्तय तां लोभुं विदधोत प्रथक्
प्रथक् । पुनस्तां वेत्तयेद्वेत्तने यथा स्यात्सत्तया
कृति । ततस्तां सुपचेदाज्ये भवेयुष पुटा कुटा ।
सुगन्धया शर्करया तदुद्धूतनाचरेत् । सिद्धेया
फेनिका नायो मण्डकेन समा गुप्ते । ततः किञ्चि
अधुरिय विशिषोऽयमुदाहृत ।” भा ।

फेणि(नि)लः । पु । *Sapindus trifoli-*
atus, or S Trifoliatum or S De-
tergens Rox) Soapnut tree रीठा
करञ्ज । रा नि व ८ । त्रीठी । हि रिठा । तं
कूकुदुकयल । वदरवृत्ते । रा नि व ११ । स्त्री ।
वदरीफल । भा म १ भ ज्व पि मङ्गलाचादितेति ।

“फेनिलं मधुकं दला ।” रीठाफल । चिका ।
मदनफल । मी ।

फेणि(णि)लच्छदः । पु । कौलिहृत्ते । कून
गाह । “दये खये” इति प्रसिद्धे वृक्षभेदे ।

फेणि(नि)ला । स्त्री । सीमराज्याम् । वै निघ ।

फेर (गडः) । पु । शालाहके । अग्रान ।
रा नि व १८ ।

फेरवः । पु । अगालि । रा नि व १८ ।

फेरु । पु । अगालि । रा नि व १८ ।

फेलः (क) । चि । चच्छिष्टे । शर ।

फेला (लिः, ली) । स्त्री । भुज्जावशिष्टे । च
म । जटा । शर ।

फोमः । पु । शाकविशेषे । वै निघ ।

फोण्डालुः । पु । फालुकविशेषे । फोण्डालुकी
इति कोट्टणदेशे प्रसिद्धा । गुणा—वातघ्नं अग्न-
कटूष्ण दीपनम् । रा नि व ७ ।

व

व । पु । कलसे ।

वकः । पु । अवगातीयपक्षिणि । वक् शीथी ।
चगलिहृत्ते । वक्कूल्मत्र गाह । रा नि व १८ ।
वकदर्शी (क) । पु । पारावते । शीघ्रग्री ।
वै निघ ।

वकपुष्पा । स्त्री । शिबलिङ्गिन्याम् । वै निघ ।

वकुलः । पु । खनामख्यातवृत्ते । वकुल गाह ।
हि वीक्षयरी । तत्पथ्याया,—केशर केशर
सिंहकेशर वकुल वरलम्ब सौधुगम्ब सौधुगम्ब
मकुल मुकुल स्त्रीमुखमधु दीहल मधुपुष्प
सुरभि भमरागन्ध स्थिरकृष्णम् आरदित करका
विशारद गूढपुष्पण धन्वी मदन मयामीद
विरपुष्प । गुणा—“वकुलस्तुवरीगुण कटु
पाकरसो गुह । कफपित्तविषश्लेष्मिदन्तगदा
पह ॥” फलगुणा—वकुल मधुर याही दन्तस्थैर्
करं परम् ॥ भा । स्त्री । कटुकायाम् । कट्टेकी ।
रा नि व १८ ।

वकोष्का । स्त्री । बलाकायाम् । चिका ।

वकोटः । पु । वकपक्षिणि । चिका ।

वटुः । पु । निवर्षाशिशो । रा नि व १८ ।

वडवा । स्त्री । चोटक्याम् । अम ।

वडवासुतो । पु । अश्विनीकुमारी । अच

वडिशः । पु । मत्स्यवधनयन्त्रे । वडिश इवा
हरणायशस्त्रविशेषे । सञ्चानताय तीक्ष्णकण्टक
प्रथमयवपत्रमुख्य । सुसूक्ष्म । “वडिशो चापि
कक्षं व्यो प्रमाणेन पङ्कजुल्लो । खानतस्य तयोरेक
एकी नात्यानयो भवेत् । अर्द्धपद्माङ्गुल इत्यं शेष
कार्यं मुखं तयो । अर्द्धचन्द्राकृतिमुखं कार्यं
नात्यानतस्य तु । खानतखानत तथ्यात् वडिशस्य
भिन्नवरे । इत्यायसीरन्तर स्यात् यावद्वर्द्धाङ्गुल
यत ॥” तन्नाम्नरम् । सुटीड ।

वणिग्वन्तुः । पु । नीलवृत्ते । अच ।

वणिग्वन्तः । पु । कट्टे । अच ।

वदर (क) । पु, स्त्री । Fruit of the ju-
jube वदरकोलीहृत्ते, राजवदरे । वड कून
गाह । हि वेरो, वेर, वयेर । तं रेशुचेदु, रेश ।
उत्कृष्टि । वम् वीर । ता रेशनि । तत्पथ्याया ।

—सौवीर सौवीरक कोनिमाव गूढफल बालिष्ठ
फलशेखर। हटवीज इतफल कण्टकी वक्र
कण्टक सुरस सुफल स्रष्ट ककभु बदर
कोला कोली कुवली स्वादुफला गृध्रनखी
पिच्छिला कुवल । बदपिन्व पिमिरोलिपे ।
बदकील्याम् । छेष्टि कून । इ च । च सु ४५
विरेचने । देवसर्पपत्रे । रा नि व ८ । कोलि
साधारणे । कूनगाह । म साधारणवीर । क
वीर । बदरघ सौवीरकोलककभुमेदं विविधम् ।
लघुचगुणा—“पथ्यमाम सुमधुरं सौवीर बदरं
मतम् । सौवीर बदर शीत मेदम गुरु शुक्लम् ।
उ ४५ पिपदाहासचयल्लानिवारणम् ॥” इति ।
सौवीर लघु सम्यक्त मधुरं कोलमुच्यते । कोलन्तु
बदर याहि रुच्यमुच्यते वातलम् । कफपित्त
हरणाय गुरु सारकमोहितम् ॥” इति । “ककभु”
उद्रवदरम् । पथ्य स्यात् “उद्रवदरं कथार्य मधुरं
माक । धिग्नं गुरु च तिक्तञ्च वात पितापहं
मृतम् ॥” भा । सा गुणा—बदरं मधुरं
रसायनम्, परिपक्व मधुरास्त्रम्, उष्ण रुच्यं
कफकर्म पतिसाररक्तयमशोषणम् अपाचकञ्च ।
दरस्य पक्षलेप ज्वरदाहप्र । लक्ष् विस्कोटशमन ।
जं नेवरीने हितम् । रा नि व ११ । पथ्य मधुर
याहि रुच्यमुच्यते । पथि १०५ । लघु
याहि रुच्यमुच्यते । शुक्ल मेदि अपिक्तं लघु
वातप्रच । मद व ६ । “पुराणं दृष्टमशमन
मग्न दोषं लघु ।” राज १५ । सेवपने ।
विद्राजनिषण्ड । शृगालकील्याम् । श्रेष्ठाकून ।
म । तत्पथ्याया,—घोष्टा गोपघोष्टा गोप
ष्टि हस्तिकोलि बदरोच्छदा शृगालकोलि
दिर ककभु । कुकुटोपादये । कार्पासबीजे ।
। विद्यामनी । वा कल ६५ । श्रेष्ठाकून ।
रत्नयम् । क्री । उद्रवदर उद्रवदर शृगाल
लिकास । च १५ विरेचने । सौवीर कोल
कभु । सा ।
रफली (वल्ली) । क्री । सूवर्ध्याम् ।
छेष्टि कून । रा नि व ११ ।
रवीजम् । क्री । बदरास्थि । कूनत्र
छेष्टि । च सु ४५ ।
रा । क्री । आदित्यभक्त्यायाम् । हृष्टहृष्टि ।
नि व ४ । कार्पास्याम् । पसु । वराहकान्ता
। वराहकान्ता । एलायण्याम् । मे । वाराही

कन्द । श्वेतविदायाम् । श्वेत हृष्टहृष्टम् ।
वै निष । विष्णुकान्तायाम् । विष
बदरामलकम् । क्री । (Flacourtia ca
taphracta) पानीयामलकै । वारा ।
बदरास्थि । क्री । बदरबीजे । कूनत्र चोष्टि ।
सं ४५ ।
बदरास्थिमज्जा । पुं, क्री । तन्मज्जायाम् ।
कून-चोष्टि भय । गुणा—उष्ण बोध्यं लघुप्रदं ।
मद व ६ ।
बदरि । क्री । बदरोष्ठे । श च ।
बदरिका । क्री । घोष्टायाम् । श्रेष्ठाकून ।
रा नि व ८ ।
बदरि(री) पत्रा[क]म् । क्री, पुं । मखी-
नामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ । जटा । बदरपत्र ।
बदरी । क्री । बदरोष्ठे । वृद्धकूनगाह
मद व ६ । कपिकक्षी । घोष्टाबदरे । रा नि
१८ । कार्पास्याम् । रा नि व ४ ।
बदरोच्छद (पत्र) । पुं, क्री । मखीनाम
गन्धद्रव्ये । वै निष । कोलिपत्रे ।
बदरीच्छदा । क्री । हस्तिकोलिच्छदे ।
श्रेष्ठाकून । शङ्खस्थाम् । रसा ।
बदरोपलव । पुं, क्री । कीलिकीमलपत्रवे ।
कूनत्र कृष्टि पांठा । बदपिन्व पिरोलिपे ।
बदरोफला । क्री । नीलशेफालिकाया । श मा ।
बदगुद । पुं । बदरोगविशेषे । लघुचम्—
“यस्यान्वमन्ने रूपलिपिमिर्वा बालाश्रमिर्वा सङ्गते
पृथग्वा । सञ्चयते तत्र मल सदीप क्रमेण
नाद्यामिव सदरो हि । निरुध्यते चास्य गुदे पुरीष
निरिति कृच्छादपि चाल्यमल्प । ह्यत्राभिमध्ये परि
वृद्धिमेति यद्योदरं निद्रसमगन्धिकञ्च । मच्छद्गन्धं
वदगुदो विभास्य ॥” सु नि १५ । अथस्य
यथा—“अल्पमल्प पुरीषगु कृच्छादात् प्रमुञ्चति ।
आभासकुचिर्वी बाजी तस्य वदगुदं बदेत् ॥”
नद ५२५ ।
बदपिको । क्री । मुष्टो । शोष्ठे भूठा ।
बदफल । पुं । करच्छदे ।
बदमूलक । पुं । शीरमूर्ध्यायाम् । वै निष ।
बदरसाम् (ल) । पुं । राजावधविशेषे ।

आग्निविशेष । तत्पण्याया — चक्रलताम, मध्याम
सितलामक वनेज्य मन्मथानन्द मन्नेच्छाफल ।
कीमलफलगुणा — अन्न कटु पित्त दाहकरश्च ।
पक्वस्य गुणा — खादु मधुर पुष्टि वीर्य बलप्रदश्च ।
रा नि व ११ ।

वहवल्कः । पुं । दारुचिनीति ख्याते मधुरद्रव्ये ।
वै निघ ।

वहविट्कता । स्त्री । वायुजन्वरीमे । मल
वहता । वै निघ ।

वहशिखा । स्त्री । लग्नी । वै निघ । उच्च
टायाम् । पु । शिशो । मे ।

वहामयपतिः । पुं । अष्टमकौपथो । वै निघ
वहोदरः । पुं । वहगदं चदररीमे । च सिद्धि
रश्च । See वहगुद ।

वधम् । स्त्री । मारणे, हत्यायाम् ।

वधकः । पुं । व्याधौ । म्ली ।

वधञ्चम् । स्त्री । अस्त्रे ।

वधिरः । पु । लणे । सुगन्धस्थे । त्रामकपूत्र ।
वै निघ । वि । श्वश्रेन्द्रियरहिते । कर्णा ।
यधिरत्ननिदानलक्षणे यथा — “यथा शब्दवहो वायु
श्वेत आहत्य तिष्ठति । शुद्ध श्लेष्मान्वितो वापि
वाधिर्यं तेन जायते ॥” भा नि । असाध्यता —
“वाधिर्यत्वाल्लक्षित्य विरीत्यश्च विवर्ज्यम् ॥”
भा । “श्लेष्माणुगतो वायु नादो वा सप्तपेक्षित ।
उच्च कृच्छात् मृति कुप्यात् वधिरत्न प्रमेय
च ॥” वा च १०७ ।

वधूः । स्त्री । नायाम् । प्रकायाम् । कपूत्रवाक,
भिङ्गिः । अम । शारिवायाम् । अनलमूल ।
श्रव्या । शजे । मे ।

वधूकपुष्पः । पुं । असनहवे । शीत शीत ।

वधूस्त्वप्रसवः । पुं । रक्तभिष्टायाम् । रा
नि व १० ।

वध्र(क)म् । स्त्री । शीषके । अम ।

वन्दफलः । पुं । करणहवे । शचि ।

वन्दूकम् । स्त्री । वन्धुजीवपुष्पे । गुणा —
वन्धूकं श्लेष्म दाहि च । रा नि ५५ ।

वन्धुः । पुं । शरीरे । हृष । आधी ।
मनोवाधा । मे ।

वन्धुकी । स्त्री । पुचन्याम् । अम । करिष्ठा ।

वन्धनम् । स्त्री । सयने । दीक्षा । अम ।

वन्धपत्रः । पुं । हिन्नालहवे ।

वन्धुः (वन्धुः)(कः) । पु, स्त्री । वन्धुजीवपुष्पे ।
वाङ्मूलि शूलग्र गीह । रमा । रा नि व १० ।
भा म ४८ च चि । (क) पीतशाले । शिशोशाल ।
मे । See पीतशाल ।

वन्धुकपुष्पः (कः) । पुं । वीजकहवे ।
शिशोशाल । रा नि व ८ । श्लोषाकहवे । शोणी
गीह । च द ऊपकाशी ।

वन्धुजीवः (क) । पु । (Pentapetes
Phoenicea Wil) पुष्पवृक्षविशेषे । यस्य पुष्प
मध्याह्ने विकसति, पराह्णे च मूर्च्छादये मृष्यति ।
वाङ्मूलि शूलग्र गीह । रमा । हि दुपह
रिया, गेजुलिया । म वादुजा । क वंदुरे । तै
मकिनचैट्टु वेगमिनचैट्टु । वम् दुपारि । पञ्चा
गुन्दफरिया । तत्पण्याया — रक्तक रक्तजीवक
वन्धु वन्धुल वन्धुजीव वन्धुजीवक वन्धुलि वन्धुद
वन्धुर सूर्यभक्त चद्रपुष्प अर्कवल्लभ मध्यन्दिन
रक्तपुष्प रागपुष्प साध्याङ्गिक । सोऽसितसितपीत
कोहितपुष्पमेदास्तुविध । गुणा — क्षरणाशक
यक्षपिशाचघ्न मूर्च्छाप्रसादनय । रा नि व १० ।
कफहृत् वाही लघु वातपित्तघ्नय । भा । सु सु
१२८७ सशमने ।

वन्धुरः । पु । अष्टमके । रा नि व ६ । स्त्रीचिह्न ।
हृषे । मितलरुक्ते । वन्धुकहवे । वधिरः । मे ।
विहृष्टे । हृष । वकपचिणि । शर । सारस-
पचिणि । वै निघ । वि । उग्रतामते । अम ।

वन्धुराः । पुं वह । शकुपु । छात्रु । मे ।

वन्धुलः । पुं । वन्धुजीवहवे । शर ।

वन्धुवेतसः । पुं । ललवेतसे । वै निघ ।

वन्धुकपुष्पः । पु । वन्धुजीवपुष्पहवे । वै निघ ।
पीतशाले । अम । असनहवे । आग्नेय गीह ।
रा नि व ८ । स्त्री । तत्पुष्पे । [शरा

वन्धुलिः । पुं । वन्धुजीवहवे । वाङ्मूलि ।

वन्ध्या । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटकाम् । रा नि व १ ।
अप्रकल्पियाम् । दीक्षा । मे । वायुजन्म स्त्रीयोगि
रीतविशेषे । तस्यां नारी मद्यान्वा भवति ।
“वन्ध्या मद्यान्वा ज्ञेया ।” भा म ४८ । जीहरे ।
शोणी । शच ।

बन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री । त्रिकर्कोटस्थाम् ।
 डि०कौकडी, डि०काकूरोन । डि बाभूख
 खावा, बाभूखसा, बाभूकाकरोल । स बभा
 कष्टोली । कं बजमडुवागनु । बम बभाक
 टोली । तत्पण्याया,—बभा देशे नागाराति
 नागहन्त्री मनोशा पण्या दिवा पुचदा सगन्धा
 कन्दवली ईश्वरी श्रीकन्दा मुक्तन्दा सपदमनी
 विषकन्दकिनी परा कुमारी भूतहन्त्री योगेश्वरी
 कान्ता मक्तदमनी विषकण्टकिनी । रा नि व ३ ।
 सा कौ विषाधिकारे । गुणा—लघ्वी कफनुत्
 प्रणशीघ्रिनी सपदमनी लोछा विसपविषघ्नी च ।
 भा पू म व । तिका कटु उष्ण कफघ्नी स्थाव
 रादिविषहरी च । रा नि व ३ ।

बन्ध्याकार्पासी । स्त्री । वनकार्पास्याम् ।
 वै निघ ।

बभ्रम् । स्त्री । भीसके ।

बब्बु(ब्बू)र (ल) (क) । पुं । बब्बूरठचे ।
 बाव्ना गौड । उत् गुडडा ।

बब्बु(ब्बू)र(ल)निर्यास । पु । बब्बूर
 निर्यासे । बाव्नात्र आठा । वै निघ ।

बभ्र (भु) । पुं । नकुले । नेडेन । मे ।
 च सू १०५ । मृषिके । रासायाम् । वै निघ ।
 वातविमोक्षण-सन्निपातज्वरे । निदान लक्षण—
 “वातपित्ताधिकी यव सन्निपात प्रकुप्यति ।
 तस्य ज्वरो गृह्ण्यता सुखशीघ्र प्रसीलक ॥
 आध्यानादचितन्द्राय काशशोषसममयमा । मुनिभि
 रंधुनामायै सन्निपात उदाहृत ॥” भा म १५ ।
 चातकपक्षिणि । विद्या । मुनिपक्षकशके ।
 रा नि व ४ । वि । खवती । इ च ।

बभ्रुदेह । पुं । गकुले ।

बभ्रुधातु । पुं । स्वर्णगरिके । रा नि व ११ ।

बभ्ररासी । स्त्री । मचिकायाम् । अमत्र ।
 वै निघ ।

बरम् । स्त्री, पुं । कुट्टये भाद्रिके । बां ।
 लाष । उड्डक । आद्रिके । रा नि व ११ । पुं ।
 विद्रिके । गन्धके । [जा०कन ।

बरजम्बू । स्त्री । राजजम्बूनामकसहस्रमे ७ ।

बरा । स्त्री । चिकसायाम् । गुडूस्थाम् ।
 रुदायाम् । श्राद्धायाम् । हरिद्रायाम् । पाठायाम् ।
 विद्रुके ।

बरी । स्त्री । शतावर्थायाम् । शतभूनी ।

वर्व्वटः । पुं । स्त्री । (टी) राजमाधे । वर्कटी ।

वर्व्वणा । स्त्री । नीलमचिकायाम् ।

वर्व्वरशाक । पुं । भार्यायाम् । रांभूनशौ ।

वब्बु(ब्बू)र(ल)(क) । पुं । बब्बूरठचे ।

बाव्ना गौड । बावुर, बावुच इति भाषा ।

उत् गुडडा । गुणा—“बभ्रुरस्तु कपायोण कफ
 कासामथापह । आमरतातिसारघ्न पित्तार्शोदाह
 नाशन ॥” रा नि व ४ ।

वब्बु(ब्बू)र(ल)निर्यास । पु । बब्बूर-
 निर्यासे । बाव्नात्र आठा ।

वर्हम् । स्त्री । मयूरपुक्ते ।

वर्हिशिखा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वै निघ
 चर्मे नि गोजिघ्रादिकायाये । लघुधातव्यां । भा ।

वर्हिष्ट(ष्ठ)म् । स्त्री । बालके । बां । वै
 निघ च सा वि पचमूर्लीवलादिकायाये । उशीरे ।

बल । स्त्री । स्त्री । चम । जटामास्याम् ।

लाघायाम् । रा नि व ३१ । सामर्थ्ये । लक्षण—
 “रसादिशुक्रमयं तत् पुष्टधातुनिमित्तकम् । चेटायु
 पाटव यत्तु बल तदभिधीयते ॥” सुश्रुतम् । “तप्तु
 गर्भस्थस्य बले सासि जायते ॥” सुखशीघ्र । बलं
 विविध सङ्घज कालज युक्तिगतमिति । तत् सङ्घज
 यच्छरीरसत्वयो प्राकृत । कालजम् अतुविमगजं
 वयस्कृतम् । युक्तिगतम् आहारचैतायोयजम् । च
 सू ११५ । शरीरे । रूपे । कांसे । बीले । विका ।
 रुधिर । श्व । युक्ते । इ च । पत्रवे । शर ।
 सप्ताशे रोपाधिकनामभेदे । “ह्लादिकाधारायै
 बलकाजविमेषमिति ।” सा नि ।

बल । पुं । काके । चम । बलपहवे । श्व ।

इकिनि । धातो ६ वै निघ । गङ्गोनामगन्धद्रव्ये ।

रा नि व १२ ।

बल खदिर । पुं । खदिरभेदे । पाण्डो
 चन्द्र ।

बलकन्द । पुं । मालाकन्द । रा नि व ३० ।

बलकरम् । स्त्री । चम्पनि । वै निघ । नि ।
 बलजम्बू ।

बलजम् । स्त्री । फले । मे । पुं । मयधातो ।
 वै निघ ।

बलजा । स्त्री । Arabian Jasmine

आरबैयमल्लिकायाम् । यूयिकायाम् । वृंहे । मे ।
बलदः । पुं । पर्यटके । ८१२१०। रा नि
४ । जीवके । वै निघ । स्त्री । अथमन्वायाम् ।
रा नि ४४ ।

बलदीनता । स्त्री । स्नातो । स्नाती ।

बलदेवः । पुं । बायो । मे ।

बलदेवा (वै) । स्त्री । वायमाणास्तथायाम् ।
बला लता । मे ।

बलनखः । पुं । व्याघ्रनखे । नखिविन्धव ।
रा नि ४१२ ।

बलपाण्डुकरः । पुं । कुन्दहृत् । वै निघ ।

बलपुच्छकः । पुं । काके । वै निघ ।

बलपृष्ठकः । पुं । रोहितमख्य । वै निघ ।

बलभद्रः । पुं । शुभकदम्बहृत् । रा नि ४२२ ।
खोभ्रहृत् । श्रव । ग्वयधमे । रा निघ १८ ।
वि । बलवति । [४८ ।

बलभद्ररुद्रकः । पुं । धूलिकदम्बे । रा नि
बलभद्रा (द्रिका) । स्त्री । वायमाणायाम् ।
बला लता । रा नि ४५ । वनजातायां गवि ।
वै निघ । कुमार्याम् । मे । मायरोटिकायाम् ।

बलमोटा । स्त्री । हृत्विशेषे, बलामोटा । म् ।
खश्रुती ग्राह । श्वरीति स्त्रीके । गुणा — कटु
तिक्ता शीता ज्वरदा कण्ठशोधनी लघु कफघ्नी
मदगन्धि मूत्रकृच्छ्रविषपित्तवातभूतघ्नी च । रा
नि ४४ । वै निघ ।

बलयम् । स्त्री । गोलकास्थिभेदे । पुं । गलरोग-
भेदे । तल्लक्षणे यथा — “बलास एवायतमुव्रतस्य
शोफं करोत्यन्नगति निवाय्य । स सञ्चयेवाप्रतिवार
नीय विवर्जनीय बलयं वदन्ति ॥” भा नि ।

बलवती । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

बलवर्दिनी । स्त्री । जीवके । लता ।

बलवज्रभा । स्त्री । सुरायाम् । वै निघ ।

बलवसा । स्त्री । गन्धके । मा ।

बलवान् । पुं । आहारे । कफे । स्त्री । शण्वीजे ।
वि । बलिडे ।

बलव्यापत् (त्ति) । स्त्री । बलचये । लक्षणे
— “गौरव सञ्चता गात्रे मुखगानिर्वर्धयता ।
तन्द्रा निद्रा वातशोथी बलव्यापत्तिलक्षणे ॥”
भा स १ भ वि ।

बलसम्भवः । पुं । पटिकधाने । रा नि ४१६
बलहा । (म्) । पुं । कफे । शर ।

बलक्षः । पुं । श्वरये ।

बलक्षयः । पुं । बायो । वै निघ ।

बला । स्त्री । (*Sida cordifolia*) मनाम
प्यातृपविशेषे । त्वण्डा । हि विज्वन्द । म
वम् विक्का । क वेदेरग बवियारा । मे
पाचितोगे, सुचुवपुल्लगु, करिवेपचेट्टु । तत्
पय्याया, — वाय्यालक बलिनी समझा चोदनिका
चोदनो भद्रा भद्रोदनो खरककाष्ठिका कल्या
खिनी भद्रबला मोटा पोटी बजाय्या शीतपाकी
वाटिका वाटी वाय्या वाय्यानी मिलया । सा
चतुर्धा बलामन्वावलातिबलानामबलामेदिन । गुणा
— अतितिक्ता मधुर पितातिसारघ्नी बलबोध्यदा
पुट्टिदा कफरोगशोधनी च । रा नि ४४ ।
“बलाचतुष्टय शीतं मधुरं बलकान्तिहृत् । द्विग्वं
वाहि समीरासपित्तासचतमाग्रम् ॥” भा स १ म ।
विड्वायाम् । जयन्त्याम् । रा नि ४२२ । मन्वा
समन्वायाम् । वनशण्वहृत् । वै निघ । स्थूल
वाय्यालके । त्रिका ।

बलाका (को) । स्त्री । वक्पडतो । त्रिका ।
श्वजातीयसदातत्पारिपविशेषे । वक्विन्धव ।
तत्पय्याया, — करायिका विड्डिलिका वकीरुका
विपकण्डा विपकण्डिका विपकण्डो गुल्माङ्गा
दीर्घकेश्वरा घर्मान्ताकामुकी श्वेता मिधानन्दा
जलाश्रया । एतद्गुणा श्वमांसवत् । सु सु ४६५ ।

बलाटः । पुं । सुहृविशेषे । शत्रि भृग । द्वे च ।

बलाय्य । पुं । मापे । मां कर्माङ्ग । रा नि
४१६ । स्त्री । बलाचपे । रा नि ४४ ।

बलात्मिका । स्त्री । हृत्विशेषोचपे । शक्ति
छंटे । शर । स्थकमले । त्राक्षपञ्च । वै निघ ।

बलाद्यष्टतम् । स्त्री । हृदीने ष्टतम् । “ष्टतं
बलानामबलान् नानां क्वाथिन कल्किन च यष्टि-
काया । विड्ड . १” भा ।

बलाधिष्ठानम् । स्त्री । बलाधाने । “बलाधि
ष्ठानमारोग्यम् १” च सु १५ ।

बलापञ्चकम् । स्त्री । बलातिबलानामबलानां
मन्वाबलाराजपलासु । वै निघ ।

बलामोटा । स्त्री । जयन्त्याम् । रा नि ४४ ।
त्राक्षायाम् । वै निघ । मागदन्याम् । भा ।

बलाय' । पुं । वरुणश्च । श्र ५ ।

बलार्हम् । स्त्री । ईडाईवलि । तल्लचर्थं यथा—
इदमप्यीयदा वायु वक्त्र शीघ्रं प्रपयते । सुखस्य
श्रीर्यं समते तदलार्हस्य लक्ष्यम् ॥ "बलाटे किवा
मासायां माससन्धिषु कथ्यते । यदा सञ्जायते
स्त्रीं दी बलादनु तदादिशेत् ॥"

बलालक । पुं । पानोधामलकः । श्र ५ ।

बलाश । पुं । कफे । छे ५ ।

बलास । पुं । कफे । यन्नामककण्ठगतमुखरोगे ।
निदानलक्षणे—"श्ले च शीफं कुबत महौ
अभामिखी यासदजीपपत्रम् । मय्यच्छिद दुस्तर
मनमाः बलासघ्न निपुषा विकारम् ॥" सु नि
१६५

बलासक' । पुं । यज्जगतोपरोगे । लक्ष्य
यथा—"काश्यामी भवति शिराश्च विती यो
विन्दुर्वा स तु मोक्षो बलासकाख्यः ।" सु छ
४५ । [वे निघ ।

बलासघ्नो । स्त्री । तेजीव्याम् । छे ५ ।

बलाहम् । स्त्री । जले । वे निघ ।

बलाहक । पुं । तुल्यके । रसास विपासा
ज्वरे । पर्वते । निघे ।

बलाहकन्द । पुं । गुडुशोकन्दे ।

बलाह्या । स्त्री । वाय्वालके । वा छ २५ ।

बलि' । पुं । गन्धके । रसासं गदसुरारिरसे ।
अभिमुख्यते । स्त्री । विषल्याम् । रा नि व १८ ।
मलहारानलक्ष्याम् । गौगल । सा विविधा
अप्यङ्गोक्तान्तरभूता, यथाक्रमं प्रवाह्यो विषज्जो
सपरणी चेति कथ्यते । चतुरङ्गुलायता सञ्जा
स्थिर्येकाङ्गुलीच्छिता । "शठवर्षनिमाशपि
चम्ये परि सस्थिता । गजतालुनिमाशपि वयत
सप्रकोचिता ।" सु नि २५ । खोलामि ।

बलिका । स्त्री । अतिबलायाम् । रा नि व ४ ।

बलिचन्दनम् । स्त्री । रत्नचन्दने । वे निघ ।

बलिनी । स्त्री । वाय्वालके । श्र ५ ।

बलिपुष्ट' । पुं । काकि । अम ।

बलिप्रियः । पुं । लोभश्च । श्र ५ । कदम्ब-
हृत् । वे निघ ।

बलिभः । पुं । हृत्पुरुषे । अम ।

बलिभुक् । पुं । चटके । काकि । वक्के । तिका ।

बलिमान् । वि । जटाजम्बलिपुत्रे । अटो भ ।

बलिमुखः । पुं । वानरे । अटो भ ।

बलिवत्स. (सा) । पुं, स्त्री । गन्धके । वे निघ ॥

बलिष्ठ' । पुं । चट्टे । रा नि व १८ । दि ।
बलवति ।

बली (इन्) । पुं । सिद्धे । रा नि व १८ । छट्ट ।

निघे । वनयकरे । कफे । मद्दिघे । कुन्दपुष्प

हृत् । जटा । माये । मायदलात्रि । छे ५ ।

पारिश्राव्ये । शङ्खकोनिर्वासे । गन्धके । वे निघ ।

स्त्री (ली) । बलो, मासादरे । अटो भ ।

बलीन' । पुं । हृत्तिके । वे निघ ।

बलीमुख. । पुं । मवटे । अम

बलीयान् (स्) । पुं । गह्वरे । वे निघ ।

बलीवर्ध । पुं । हवे । अम ।

बलीशक । पुं । आमातकहृत् । वे निघ ।

बलीत्तमा (त्तरा) । स्त्री । बलायाम् । रा
नि व ४ । वे निघ ।

बल्य. । वि । वक्त्रकरे । मे । स्त्री । हृदये ।

पाशस्थानि । पाशभागे । वे निघ । शुक्रे, प्रधान

घातो । मे । पुं । विरोपहृत् ।

बल्यवर्ग । पुं । बलकरमहाकषायवर्गे । स

चतुष्कस्य प्रथमो दशकः । यथा—"ऐन्द्रायभ्यति
रस्यप्रोक्ताप्यस्याश्वगन्धास्थिरारोहिणीयन्तातिबला
इति दशेभानि बल्यानि भवन्ति ।" बाधोपशमा,
आनाकुली, भतभूली, मायाली, भूमिकुशांशु,
अश्वगन्धा, शालपानि कटुकै, नीत बेलेडा,
थेत बेलेडा । च मू ४५ ।

बल्या । स्त्री । शिशुहृत्तये । अतिबलायाम् ।

रा नि व ४ । अश्वगन्धायाम् । पसु । बलायाम् ।

वे निघ ५५ सयहृत्तिमालीशदिचूर्णे । प्रसारणा ।

गङ्गाभाणि । रा नि व ३ । पाशाभेदे । पाशद्व

कृत् । व निघ ।

बल्याप्यपञ्चमूलम् । स्त्री । बलाश्वगन्धा

शिशुहृत्पाशाभेदातिबलायाम् । अन्तत्—छरिदा

गुडुशोविदारीशारिबामेधमङ्गीषु । वे निघ ।

बल्ल' । पुं । शिशुश्लोपरिमावे ।

बल्लक । पुं । निपाये ।

बल्लको । स्त्री । शङ्खकीहृत् ।

वहरो। स्त्री। खतायाम्। मेधिकायाम्।

वह्वः। पुं। पाषके। विका।

वह्वजा। स्त्री। लघुविशेषे। ऊर्ध्व। म, वम्
मोलु। क मोर्द। गुणा—मधुरा शीता पित्त
दाहलघ्वाग्नी वातला रुच्या कण्ठशोधनौ च। रा
त्रिषट्।

वष्कयः। प। एकवचदशोयवस्मि। वै निघ।
वष्कय यि)नी। स्त्री। बहुदिनप्रसूतायां गवि।
अमठो म।

वस्तु। पुं। छागि। विका।

वस्तुकम्। स्त्री। शाकधारलवणे। वै निघ।
वस्तुकार्णः (गर्गि (इन्))। पु। अजकण्ठशानवचे।
धुनोत्र ग्रीष्। रा नि व २। २३।

वस्तुगन्धकः। पु। अरण्यतुलसीवृक्षे। रा नि
व ४। वै निघ २३ वा व्या चि। [रा नि व

वस्तुगन्धा। स्त्री। अजगन्धायाम्। वनयमानो।
४। सुचि ३० म। वै निघ २३ वा व्या चि षड्
शीतिगुण्युक्षी। चैवयमायाम्। ब्राह्मणी, च द
यदणौ चि कन्द्याणगुह्ये।

वस्तुगन्धाक्षति। स्त्री। पुददानीलतायाम्।
वै निघ।

वस्तुमोदा। स्त्री। अजगन्धायाम्। वनयमा
याम्। रा नि व ६।

वस्तुगण्डम्। स्त्री। छागाण्डे।

वस्तुन्नी। स्त्री। अजान्नीलतायाम्। रा नि
व ३। सुचि ६३। च द ३५ प।

वस्तुम्बु। स्त्री। छागम्बु। भा म चित्तविभक्त
चि। “वस्तुम्बुवित्तितानि।”

वहल। पुं। इक्षो। वै निघ। वि। स्थुलि।
भा म कुहवि।

वहलगन्धकृत्। पु। पविराजशालिधान्ये।
अनिब्राह्मण। रा नि व १६।

वहलत्वन्। पुं। भूषणं। गक्रोत्रे। वै
निघ।

वहलदन्। पुं। कण्ठशोभाधने। रा नि
मठिना। वै निघ।

वहलस्यर्तम्। स्त्री। जेतवर्तमन्तरीयभेदे। लघुच—
“वर्तमन्तरीयं यत्पिङ्गवाभि समन्तत। सव

र्वाभि सगामिभ्य विद्याहलवर्तमन्तत् ॥” सू च
२३।

वहलाङ्गः। पु। मेघशङ्काम्। वै निघ।

वह्निः। न्। वह्निर्भागे। वाश्त्रि। वै निघ।

वह्निःकुटीचरः। पु। कुलीरके। विका।

वह्निर्गलगण्डः। पु। गलरोगभेदे। स
विधिष वातलक्षकजमदोषभेदात्। लघुच यथा—

“पवनक्षेपमेतेभि गलगण्डो भवेद्वह्निः। बह्नेमान
स कालेन सुकवन्नवते निवृत् ॥ कृष्णोऽप्यथो वा
तोदाद्य स वातात् कृष्णराजिमान्। वृद्धस्तानुगले
शोष कुप्यन्ति विरसायताम् ॥ इति। स्थिर सर्व
कटुमान् शीतस्पर्शं गुरु कफात्। वृद्धस्तानुगले
लेद कुप्यन्ति मधुरायताम् ॥ मेदस शोषवद्वाति
वृद्धो मोऽनुविधीयते। दीर्घ वृद्धय कुरुते गले
शब्द खरेऽल्पताम् ॥” इति वा च २१३।

वह्निर्मृजा। स्त्री। खानादिना वह्निगृही।
वा चि ३५।

वहुः। वि। अधिकि। अधिक। पुष्कलि। गृह्ये।
वै निघ।

वहुकः। पुं। हरिणविशेषे। वै निघ। अर्के।
दालूहे। कलखातके। कर्कटे। मी।

वहुकरकः। पुं। चद्रगोचरे। यनासुचुपे।
श्रृंगाला। शिष्टुक्षीचुपे। रा नि व ४। पुञ्जपुष्य

चुपे। रमा। हिमालवचे। रा नि व ८। कण्ठक
ताववचे। तुङ्गीवचे। मनगा ग्रीष्। पाऽस्तावच

विशेषे। श्रेष्ठ पाङ्गन। खर्वरीवचे। वै निघ।

वहुकण्ठ(गिट)का। स्त्री। अग्निदमनीचुपे।
रा नि व ४।

वहुकण्ठा। स्त्री। कण्ठकार्याम्। रा नि व
४। कर्कटिकायाम् कौकूट ग्रीष्। वै निघ।

वहुकण्ठः। पु। युरणे। उज्ज। कटुयुरणे।
यूना उज्ज। स्त्री। कर्षटारम्। रा नि व ०।

वहुकन्या। स्त्री। गट्टकन्यायाम्। श्रुत
दुर्गाश्री। रा नि व।

वहुकरः। पुं। चट्रे। विका। चुद्रवदरे।
वि। सम्भार्जके। अम। स्त्री। सम्भाल्भ्याम्।

वहुकर्णिका। स्त्री। आलुकर्णाम्। श्रुत
काशे मठी। रा नि व १।

बहुकायः । पु । मधुगारिदेवदेव । निर्दे
नात्रिकेनदिनेन । रानिब ११ ।

बहुगन्धः । पु । कन्दूरी । कूकुरगोत्रे ।
रानिब १२ । स्त्री । लषि । सुकृष्ण । रानिब
१३ । पोतचन्द्रे । वनिष ।

बहुगन्धदा । स्त्री । कन्दूरी । मृगनाडि ।
रानिब १२ ।

बहुगन्धा । स्त्री । कन्दूरी । रानिब १३ ।
चम्पकतिकायाम् । टीपात्र कनि । मृगयुधि
कायाम् । रानिब १० ।

बहुगुहा (घा) । स्त्री । कन्दूरी । (घा)
मृगमल्लिकाम् । वनिष ।

बहुमन्य । पु । भागुकण्डे । शच ।

बहुपद । पु । समपर्वदे । छातिम गाह ।
वनिष ।

बहुपिच्छा । स्त्री । कन्दूरी । रानिब १३ ।

बहुतरकाणिश । पु । रानिषाये । कृपशठ
विनेन । रानिब १६ ।

बहुतिता । स्त्री । काकमाया । रानिब १४ ।

बहुत्वण । पु । सुकृष्णे । मृज । वनिष ।

बहुत्वक् । पु । समपर्वदे । वनिष ।

बहुत्वह । पु । मृज । शमा । दृष ।

बहुदल । पु । रानिनामलषाय । रानिब
१६ । स्त्री (वा) । विद्योठकपुत्रे । ठेठको,
केठद्र । वनिष ।

बहुदुग्ध । पु । लषगोधूमे । पमु । गोधूमे ।
रानिब १६ ।

बहुदुग्धगन्धिका । स्त्री । सुकृष्णे । मनसा
मिज्व गाह । शच ।

बहुधार(क)म् । स्त्री । कन्दूरी । रानिब १३ ।

बहुधूप । पु । सन् । नान गाह ।
वनिष ।

बहुध्वज । पु । मकरे । वनिष ।

बहुनाडिक । पु । दृष्ट । व्याक ।

बहुनाद । पु । महे । मीध । रानिब १३ ।

बहुप(पु)ठ । पु । मृज । वनिष । वा
गू १२५ ।

बहुपवम् । स्त्री । चम्पकाती । पमु । चम्पक-
चरिताल । वनिष । पु । पलाण्डो । रानिब
७ । सुकृष्णदे । रानिब १० । पलागण्ड ।
वनिष । समपर्वदे ।

बहुपथा । स्त्री । लिङ्गिन्वाम् । निवनिजिनी
मठा । मनुकाया । रानिब १३ । गोरचदुग्धा ।
तदयोपुपठवे । रानिब ५ । १० । भूम्यामल्लिकाया ।
पुतकमाया । कन्दूरी । वनिष ।

बहुपत्रिका । स्त्री । मङ्गाशतावध्याम् । भूम्या
मल्लिकाम् । मेधिकायाम् । रानिब ४५ ।
वधाया । वनिष ।

बहुपथो । स्त्री । सुपल्या । तान्मृगी । स्त्री
पुत्रे । दृष्टो । रानिब ४ । सुकृष्णे । रानि
ब १० । तदयोपुपठवे । वनिष १३ चम्परी नि
वलादिकपाये । कन्दूरी । सुकृष्णदे ।
लिङ्गिनीयताया । मनुकाया । गोरचदुग्धाया ।
रानिब ३५ ।

बहुपर्य । पु । समपर्वदे । रानिब १२ ।
पलागण्डे । वनिष ।

बहुपरिंका । स्त्री । पाण्डुकाया । रानिब १३ ।

बहुपर्यो । स्त्री । मेधिकाया । रानिब ६ ।

बहुपर्वा (न्) । पु । वने । वीण । वनिष ।

बहुपदव । पु । गोमाकण्डे ।

बहुपाम् (द) । पु । कन्दूरी । पमु । रा
निब ११ । भागममममि ।

बहुपादिका । स्त्री । आशुकाया । रानिब ३ ।

बहुपुच्छिका [च्छो] । स्त्री । भूम्यामल्लिकाम् ।
भातकाम् ।

बहुपुत्र । पु । समपर्वदे । शच ।

बहुपुत्रा । स्त्री । कन्दूरी । दृष्टो । रानिब
४ । भूम्यामल्लिकाम् । कृष्टे आनिना । पमु ।
मतावध्याम् । रमा ।

बहुपुत्रिका । स्त्री । पुत्रमतावध्याम् । कृष्ट
मृगी । भव सत्यविपत्तेवे । चम्पकाया नि
विपत्तेवे । भूम्यामल्लिकाम् । पमु । मनुका
यतायाम् ।

बहुपुत्रो । स्त्री । मतावध्याम् । भूम्यामल्लिकाम् ।

पसु । बह्व्याम् । रा नि व ४ । अदबअणि
वलायएते ।

बहुपुष्पः । पु । पारिमद्रहचे । पाणिश नांनान्
रा नि व ८ । निम्बविशेषे ।

बहुपुष्पिका (ध्या) । स्त्री । धातकोष्ठे ।
रा नि व ४ । भूम्यामलक्याम् ।

बहुप्रजः (जा) । पु । सुष्ठवे । नृज ।
रा नि व ४ । बन्धुकरे । छे च । कुष्ठटे । वनसुष्ठ ।
मूषिके । शङ्खकन्दे । व निघ ।

बहुप्रियः । पु । वनस्थे । पसु ।

बहुफलः । पु । वनस्थे । पसु । विकृत
हवे । वैश्च गाह । रा नि व । तेजफलहवे ।
रा नि व ११ । वटहवे । अदलहवे । मे ।
बहोले । प्रचहवे । वे निघ ।

बहुफला (ली) । स्त्री । नावपण्या । नावागे ।

रा नि व १ । आकमाण्याम् । उडुईडेगी ।
अनिषाहव्याम् । वृश्तोविशेष । रा नि व ४ ।

आलोदुम्बरिकायाम् । काकुडूम्र । आमचल्या ।
मे । गुप्ताया । शशाचुल्याम् । अद्रकारवेष्ट्याम् ।

डेह्ये गाह । नावल्याम् । ईनाडु । नपुण्याम् ।
नशा गाह । मगोरी । रा नि व ३ । भुषाया ।

छूरे आशला । भा । पारिमद्रह्ये । वे निघ ।
बहुफलिका । स्त्री । भूवद्याम् । डेनां कून,

मेठो नृग । रा नि व ११ ।

बहुफे(ण)नका (णा,ना) । स्त्री । समलाया ।
गौतह्ये नष्टे । रा नि व ४ । अङ्गिण्याम् ।

अङ्गहो । वे निघ ।

बहुवल । पु । सिद्ध । रा नि व १२ ।

बहुवल्क । पु । प्रियावहवे । पिशाङ्ग ।
रा नि व ११ ।

बहुबीज । पु । वीजपूरहवे । जमीर गाह ।
वे निघ । आटप्यहवे । आर्तागाह । श च ।

ओ (जा) । गिरिकदबीहवे । वीठ वला ।
रा नि व ११ ।

बहुमञ्जरी । स्त्री । ठलल्याम् । रा नि व २१ ।
बहुमल । पु । मोषके । गीता । रमा ।

बहुमूषता । स्त्री । बहुमूषगे । निदा ।
बहुमूर्ति । स्त्री । वनवासांस्याम् । श च ।

बहुमूल (क) । पु । इलटे । उडुफा ।

रमा । धिका । स्थुमरे । वानमर । रा नि व
८ । शिथुहवे । रा नि व ३ । वनवासांस्याम् ।

बहुमूलकाम् । स्त्री । वीरपुले । वेणीर
मूल । भा । सीपके ।

बहुमूला । स्त्री । मतावल्याम् । भतनृगी ।
रा नि व ४ । आवातवहवे । आदफा गाह ।

वे निघ । (ली) माकण्याम् । कम्बिनर ।
रा नि व ३ ।

बहुरन्ध्रका । स्त्री । मीदावाम् (प्रभावे अत्र
गत्या) । रा नि व ५ ।

बहुरसः । पु । रघो । वे निघ । स्त्री । महा
ज्योतिषतीनतावाम् । दफ गतांकुटी । रा नि

व १ ।

बहुरसाक्षः । पु । आवातवहविशेषे, राजाके ।
धाग आम । रा नि व ११ ।

बहुस(ठा)हा । स्त्री । अन्दगुड्याम् । रा नि
व १ ।

बहुरूप(क) । पु । सरटे । वहङ्गी ।
मे । मालनिर्वासे । भूना । जन । केरे । अर ।

स्त्री (वा) । वनवासांस्याम् ।

बहुरेण । पु । वेतलिबिहोहवे । वे निघ ।

बहुरोमा (न) । पु । मेव । दारा । वन
जाने । वानरे । वे निघ ।

बहुलम् । स्त्री । अतनरिषे । रा नि व ४ ।
आवाश । मे ।

बहुलगन्या । स्त्री । उद्रेलावाम् । होष्टे
एनाह । रा नि व ४ ।

बहुलच्छद । पु । गोमाधनहवे । काग
मजिना । मद व ३ । रक्तमिश्री । माग मजिना ।

रा नि व ३ ।

बहुलवपम् । स्त्री । वीवरलववे । रा नि व ४ ।

बहुलवर्त्म(न्) । स्त्री । नेववर्त्मगतरीनरी ।
Sec बहलवर्म ।

बहुलवर्त्मकम् । पु । आरहवे । पिशाङ्ग
गाह । रा नि व ११ । भूकहवे । श च ।

बहुला । स्त्री । एलावाम् । पसु । अदराज
यथा चि सितीपलादी । मानवहोलावाम् । पांन
गता । ववावाम् । राडे । पसु । कटुवाम् ।

कटकी । पुष्पयन्त्रायाम् । मरा भुतावरो ।
बहुभुक्ता । भाष्यपात्रम् । नीलह्वे । न ।
चट्टायाम् ।

बहुसाङ्गक । पु । मेषयन्त्रोत्तायाम् ।
मेघानिडा । नैनिष ।

बहुलिङ्गा । स्त्री । इत्यटि । उक्ता, (गुस्-
बद्ध कानिप्रविश्र) । पसु ।

बहुलिङ्गो । स्त्री । उक्तायाम् ।
बहुसौष्टसङ्करभवम् । स्त्री । स्वर्ण । नैनिष ।

बहुवण् । पु । नीवेरकनातिमिदे । सुकल्प
पत्र । See कोट ।

बहुवल्कलः । पु । प्रियावल्कले । राजिव ११ ।
भृङ्गह्वे । नैनिष ।

बहुबलव । पु । प्रियावल्कले ।

बहुवल्गो । स्त्री । लतावृत्तिकायाम् । राजिव ४ ।

बहुवारः (क) । पु । (*Cordia myra* ,
or *C. Latifolia*) मध्यफलह्वे । ठानठा
ग्रीह, वारहो । द्वि बहुवार, लसोरा । वम्
भीरु । उत्पन्न । पारस्य युग्मिस्तम् । ता
विदि । तत्पण्याया, — ग्रीष्म सेषु ग्रीष्म श्रेष्ठात
श्रेष्ठातकं लङ्कालक पिच्छिल भूतवपय ।
गुणा — कट्ट हिम मधुर कषाय स्वादु
पाचक कृमि मूलहर कफकार आम रक्तप
त्रणविस्फोटकर । राजिव ११ । "बहुवारी
विष भूतो त्रय भौसप कुल्लुगु । मधुरस्वदरहित
कैशाय कफपित्तजन । फलमामगु विटभि रस
पित्तकफासजित् । तत् पक्व मधुर बिम्ब अथ च
श्रीतल गुद ह" भा आसव ।

बहुवियाण । पु । मन्वरस्यो । भवत्र ।
नैनिष ।

बहुविस्तीर्णा । स्त्री । कुचिकाह्वे । कूटहे ।
मच ।

बहुमोज । पु । नीलपूरके । सिताफल ।
आता । मच । स्त्री । गिरिकदल्याम् ।

बहुवोय्य । पु । तल्लुजीयमाकह्वे । कैटो
नटि । शाकलिके । मन्वरस्ये । गुरुदुग्धो ।
राजिव १५ । २० । विभीतकह्वे । लटा । स्त्री ।
मृग्यामकह्वाम् । राजिव १५ । दूधायाम् ।

बहुशुभ्र । पु । अटकवर्णिनि । मच ।

बहुशुभ्र । पु । रक्तखदिरह्वे । राजिव ८ ।
बहुयाण । पु । सुहोह्वे । मनगा ग्रीह ।
राजिव ८ ।

बहुशिखा । स्त्री । मन्वराह्वे । कैटो
मात्र । राजिव ४ । ललपिपण्याम् ।

बहुशूका । स्त्री । लम्बाणो । शक्तिविशेष ।
राजिव १६ ।

बहुसस्तति । पु । मन्मिदे । वेदेक वीथ ।
मच ।

बहुसम्पुट । पु । विष्णुकन्दनाम मन्वाकन्द
माके । विष्णुकन्द । राजिव ७ ।

बहुसार । पु । विटखदिरह्वे, खदिरह्वे ।
राजिव ८ ।

बहुसिक्थ । नि । बहुसारविशिष्टे ।

बहुसुता । स्त्री । शतमृग्याम् । भङ्गुनी ।
पसु ।

बहुसू । स्त्री । मन्वराह्वाम् । भूकरो । मर
बहुसुशया छियाम् । निका ।

बहुसूति । स्त्री । मन्वराह्वाम् । गवि । मम ।
बहुसुनाममसविन्वा छियाम् ।

बहुसुखा । स्त्री । मन्वराह्वाम् । मच । लम्बा
लुकायाम् । मन्वराह्वाम् । नैनिष ।

बहुसुताव । पु । सुहोह्वे । मनगा ग्रीह ।
नैनिष । लम्बालुकायाम् ।

बहुस्वन । पु । मन्वराह्वाम् । नैनिष ।

बहुस्यार । पु । मन्वराह्वाम्, सावान् इति ज्ञाते
द्रव्ये । नैनिष ।

बहुस्योर । पु । सप्तपर्णह्वे । राजातनह्वे ।

बहुडक । पु । विभीतकह्वे । वरह्वा ग्रीह ।

बहुपत्य । पु । कुल्लुटे । मृषिके । युक्तर ।
राजिव १६ । सुसटये । भूक । नैनिष ।

बहु । स्त्री । मन्वराह्वाम् । हिक्का वा ज्ञातो
भाक । नैनिष ।

बाकुची । स्त्री । सीमराह्वाम् । मोनवाङ्ग,
ग्रीह । गुणा — दृष्या वातला मधुरा गुद सरा
कफकारी अपिहीयनी पित्तघ्नी च । नैनिष ।

बाडस । पु । मन्वराह्वाम् । नैनिष ।

बाडवेयी । पु । पञ्चनीह्वाम् । मच ।

बाडिङ्गन' । प । बाताकुचपे ।

बाणः । प । नीलपुष्पक्षिण्योचपे । नील खोंछि ।
 रा नि व १० । बा सु १५ प आरव्यवदि । वै निघ
 २भ सन्निवन्वि चि । बा उ बाधादितले । राममरे ।
 रा नि व ८ । सुचवणे । पोतक्षिण्या । प मु ।
 शरपुङ्खा । वन नीग । भैप कुष्ठ चि पट् विन्दु
 तैले ।

बाणपचा (घा) । खो । कडपचिचि । कौक
 गाथी । वै निघ ।

बाणपुङ्खा । खो । शरपुङ्खायाम् । वा नीग ।
 रा नि व ४ । वै निघ २भ सगको चि पुननवादि
 कपाये ।

बाणपुष्पः । प । नीलक्षिण्याम् । भा ।

बाणलवणम् । खो । पचलवणे । वै निघ
 शीतज्व चि ।

बाणा । खो । नीलपुष्प क्षिण्योचपे । नीग
 खोंछि । रा नि व १० । See गीलाज्ञान ।
 बाणमूले । मे ।

बाणाङ्गिः । प । शरपुङ्खायाम् ।

बाणाशा । खो । सुचवणे । खो । नीलकमलि ।
 नीग थप्र । रा नि व १० ।

बैणिज (जक) । प । बाङ्गवाघी ।

बाणी । खो । निलक्षिण्याम् । वै निघ ।

बाणीरजम् । खो । कुष्ठोषको । कुङ् ।
 रा नि व १२ ।

बातिङ्गन । प । बाताको । वेचन गाँह ।
 रमा ।

बादर । प । कापीसोचपे । रा नि व ४ ।
 कर्परे । वै निघ ।

बादरङ्ग । प । अत्रत्यज्जे । वै निघ ।

बादरा (री) । खो । कापीयाम् । प मु ।
 शर । मेषगङ्गायाम् । मेङ्गानिडो । वै निघ ।

बादिरम् । खो । अदरदरदे । मेङ्गाभूज ।

बाधक । प । गर्भबाधाकर स्त्रीरोगमेद । स
 चतुर्विध । तदथा—“रजसाद्री तथा पट्टि
 पादुरी लघुकुमारक । चतुर्विधो बाधक स्यात्
 स्त्रीयाम् सुविबिम्बित ॥ यथा कदाचि तदा
 नाभिरथ पाद कनेपि च । रजसाद्री प्रदायक
 कायते फलहीनता ॥ गाममिच्छे इयं नापि

चतुर्विधो भवेद यदि । रजसाद्रीप्रदोऽपि फलहीना
 तदा भवेत् ॥ नेत्रे हस्ते भवेद्वाही योनी चैव
 विग्रिषत । लालासमुत्तराद्य पट्टिबाधकयोगत ॥
 छेदो गुरुता देहे रक्तसाधोभवेद बहु । नाभिरधी
 भवेत् शुर्ल चादुर स तु बाधक । चतुर्विधा
 चतुर्मास चिमास वा भवेद यदि । रजसाद्री
 कर्पादे च दाह्यादुरयोगत ॥ समुदाय
 समर्भा च गुरुदहास्वरक्तिका । गलकुमारवीर्य
 लायते फलहीनता ॥ या जगसाद्री भवेत् स्त्रुषा
 बहुकाल चतुलया । गुरुसगो स्वरक्तिका गल
 कुमारस दूषणात् ॥” रसर ।

बाधनम् । खो । पीडायाम् ।

बाधा । खो । पीडायाम् । वन ।

बाधिर्यम् । खो । बाधिरतायाम् । निदानम् ।

बाबलो । खो । बन्धुराद्ये । बावणा गाँह ।
 वै निघ २भ असा चि ।

बारकीर । प । यूकायां । खोंक । मे ।

बार्वटीर । प । यमद । दखा । जामाङ्गलि ।
 अदरे । छे च । यज्ञे । वै निघ ।

बाहृत (फल)म् । खो । कण्टकारी जले ।
 इहतीकले । वै निघ ।

बास । प । मिश्री । पचदप्रवर्षोये बासके ।
 “बाषोद्य भवेद बासकरुषणत उच्यते ।” छेरी ।
 रा नि व १८ । अत्रपुष्टे । करिपुष्टे । गारितेवे ।
 मे । कण्ठमेदे । अत्र । पुष्टे । शर । खो ।
 ज्ञीवेरे । बाणा । प मु । वै निघ २भ जीर्व ल चि
 कल्याण्यते ।

बासकम् । खो । ज्ञीवेरे । बाणा । तत्त्वर्थाभा ।
 —ज्ञीवेरे ज्ञीवेरक वटित वटित एहीय
 कैशनामक कुलस्य अश्वनामक कैशनामा बाल
 बारित वर कैश कैश दय पित्र लक्षणाप्रिय
 कुलमीश्वर कथामेद । गुणा—“बासक शीतल
 दय अथ दीपन पाचनम् । उन्नासादपि शीतर्ष
 इहोगामातोषारविम् ।” रा नि व १० । अद
 ल्वराति चि गुरुआदि । ज्ञीवसरिचे । रा नि व
 ६ । छमीरे । देनात्र भूज । रा नि व १२ ।
 लक्षणाप्रिय । अ पि पच ।

बासकप्रिया । खो । यदक्षीये । रज
 बाधकोन्मतायाम् । त्राशांनमना । रा नि व १ ।

बासकुटजावनेष्ट । प । बासरीनामक

चबलेहे । “मूलवच नत्सकस्य पलमेकं सुक
हितम् । अटमागं नल दत्त्वा चतुर्भोगावशेषितम् ।
बाटां चातिविधां चैव लौरकं विवर्तये च ।
चाम्पाय्यं मत्तपुष्पां च भातकीं सुसकं तथा ।
कातोक्कलं सङ्ख्यं निषिद्धेनैव यमत । बाभा
नातामशुल्लं रत्नसामं सुदार्ढ्यम् ॥”
रसर ।

यासक्तमि । पु । छत्तुये, कैमकोटे । डेकून ।
कटा ।

बालकेशो । को । दणविशेषे । वैनिष ।

बालक्रीडन. (क) । पु । कपटके । कङ्कि ।
रानि व १३ ।

बालगर्भिणी । स्त्री । प्रथमगर्भिण्याम् । अथन
भूषाङ्गि । कटा ।

बालग्रह । पु । बालपीडाकर स्तब्धादि नव
ग्रहेषु । यथा—स्तब्ध स्तब्धापसारं ग्रहनिरेवतोपुत
नाम्पूतनामोतपूतनामुखमुष्टितकानेगमेषा इति
पितृग्रहसन्निता । एत एव भूषाङ्गिनी कुमारात्
हिंस्यु । सु २०५ । एते व ग्रहग्रहस्य
स्तब्धस्य रचायै कृत्तिकामाप्रिभि सृष्टा । “परा
गृहस्य रचायै निमिता गलपाविना । सव्य
विपदा पञ्च सप्त क्षीविपदा यदा । स्तब्धो
विषाखो मेषाख्य ग्रहश्च पितृसन्निता । ग्रहनि
पूतना मोतपूतना दृष्टिपूतना । सुष्ठमल्लिका
तदन् रिवतो गृहरेवतो । तेषां यक्षोयतां रूप
प्रतप्तं रोदनं चर ॥” बा २५ ।

बालच(चा)तुर्भद्रिका । स्त्री । बालरीने
चतुर्भद्रविशेष । यद । “घनकृपावपाम्नीर्ष्यं
चोद्रेषं संयुतम् । शिथोच्च रातिसारं कासशोष
रमोदरम् ॥” रसर । घन मुक्तक ॥ See
चातुर्भद्रालेखिका ।

बालार्चकित्ता । स्त्री । कोमारभृत्याद्याम् ।
नित्तिकिरणा । “गर्भोवक्रमविधानं सूक्ष्मकीर्ण
कमलभा । बालाणां रोगग्रसन क्रिया बाध
चिकित्सितम् ॥” वैद्यसर ५ ।

बालजीवनम् । स्त्री । दुग्धे । वैनिष ।

बालतनय । पु । छदिरश्चे । अम । शाल्य
पुत्रे । अटोम ।

बासतन्त्रम् । स्त्री । कुमारव्याघ्रम्, धारी
विद्याशाला । विद्या ।

बालदण्डम् । स्त्री । नवदण्डे । अम ।

बालदलक । पु । छदिरश्चे । अम ।

बालधि । पु । सर्वशलाङ्गुली । अम ।

बालधिम्रिय । पु । चामरधने ।

बालनख । पु । व्याघ्रनखे । नखी । वैनिष ।

बालपत्र (क) । पु । छदिरश्चे । रानि
व ८ । तिका । दुरालभाशाम् । रानि व ४ ।

बालपत्रा (त्री) । स्त्री । दुरालभाशाम् ।
छदिरश्चे । वैनिष ।

बालपर्णी । स्त्री । मेघिकाशाम् । वेति ।
वैनिष ।

बालपुष्पिका (घ्यो) । स्त्री । युष्पिकाशाम् ।
रूहे । रानि व १० । कटा ।

बालभ । पु । सुदन्तगले । रानि व १८ ।

बालभद्रक । पु । छनिजविषभेदे । अथ ।

बालभेषजम् } स्त्री । रसाक्षने । रानि व १३
बालभेषज्यम् }

बालभोज्य । पु । चपकवरी । रानि व १६ ।

बालमत्स्य । पु । मत्स्यविशेषे । लवण यथा—
नातिस्थूतो वृत्तसुखं मत्स्यदीनं दण्डवान् मममुयुक्तं
दीर्घकायं सन्ध्यायां रात्रिभये च सञ्चरत्यशौच ।
गुणा—पथ्यं बल्यं हृष्यं । रानि व १० ।

बालमूलकम् । स्त्री । अचिरनातकोमलमूलके ।
कठिं नूनां, वागात्र नून । गुणा—कोष्यं तिक्तं
तोष्यं मधुरं कटुरसं शीघ्रं तत् मूलदीवन्नं चासार्जं
कासगुल्फचर्मेवरीगघ्नं कण्ठां बन्धं रुन्धं मूत्रं
विकृतिग्रम् उष्णं शीघ्रप्रदं । चाम तत्कदाचिद्विष
भातकफघ्नम् । एकं तत् कटुष्व विपदावप्रकोप
शरत्च । वैश्वारिषं भृशं तत् वल्लभं हृदोद
ग्नप्रयत्नघ्नं । रानि व ३० ।

बालमूलिका । स्त्री । चामादकश्चे । अमिकां
ग्राह । वैनिष ।

बालमूषिका । स्त्री । हृष्टमूषां । चुर
मुषिकाया । छोटे हेंमूष । अम । तत्पद्मांशः,
—वितिका चित्तं विद्या वैश्वमद्वय ।

बालमृग । पु । इन्द्रियाग्निमद्वये । “हरिद्वय
करश्चन्द्रवदन्तश्चन्द्रावरा रात्रोरीति च मन्त्रो
च इन्द्रिया वाचसंमद्वय ॥” अथ वि ।

वालु (का) । पुं, श्री । कर्पूर । शय ।
निव रम याम निप्रस्थादिषुषे । निर्मेटिका
रूढि । अटा । सिद्धतावान । वागू

तयस्योवा —सिक्ता सिक्ता सिक्ता बालिका
शर्करा शोतला सूक्ष्मशर्करा प्रवाही सूक्ष्मा हा
सूक्ष्मा पानीयवर्धिका । गुणा —लेखनी । शीता
प्रचोदकतमाग्निनी च । भा । तन्नामकयन्ते ।
बालूकारश्च । (का) ऐनबालुके । उवा । श च ।
बालुकम् । को । ऐनबालुके । अम । शाक
विशेष । वै निघ १३ भर्गं वि । बालुकफल ।
पानीयबालुके । वै निघ अम वि पय्यागुदं । अत
मरिच ।

बालुकागड । पु । मन्थविशेष । वेणु
चरुर्गु माह । हारा ।

बालुकात्मिका । स्त्री । शर्करायाम् । त्रिनि ।
अम ।

बालुकायन्त्रम् । को । शोधनशालायां यन्त्रमेदं ।
बालूकारश्च । यथा —“भाण्डे वितस्तिगन्धोरे मध्ये
निहितकूपके । कूपिकाकण्ठपथे न बालुकाभिय
पूरिते । मेघशङ्खमिहासस्य बङ्गिना यत्र पश्यते ।
बालुकायन्त्रम् ।” भा ।

बालुकाखेद । पु । तत्रबालुकाभि खेदे ।
श्रीफायद । यथा —“वातशोभनते खेदान् कार
यैदुर्बलमितान् । सिन्धु खेदे निविडोऽन विना
केववातजान् । खर्परभटपटस्थितकाञ्चिकसहित
बालुकाखेद । शतयति वात लक्ष्मणमय मक्षक
यसाद्वादीन् ।” भा ।

बालुकिनम् । को । विह्वले । म वि ।

बालुकी(क्षी) । स्त्री । चैत्रकटिकायाम् ।
विना । बालुकवटिकायाम् । तत्पर्याया —
बहुमला सिन्धुमला चैत्रकटो चैत्ररक्षा काण्डिका
मूत्रला । गुणा —“बालुकी मधुरा शीता चाग्निना
प्रचूमापरा । पितामशमनो रुष्या कुर्वते
आसुषोर्वही ।” शरद्वर्जा सा दोषकरी उमसना
पित्तहरा रुष्या । चरैपका पोतकरो, परा
चतिसधुरा । रा निघ ३ ।

बालुकेलम् । को । रक्षायां भुष्याम् बालुका
जाते लवण । अ वि २५ ।

बालुहिका(क्षी) । वि । कर्दया । अर ।

बालुक । पु । निघमेदं । अच ।

बालेय । पु । गदगे । निघ । चायत्यमूखदे ।
रा निघ ३ । द्रुतदे । लद १२५ । अशारवन्ना ।
मशकद्रका । विच ।

बालेयशाक । पु । भार्याम् । बायनहन्नि ।
अम ।

बालेष्ट (फल) । पु । बदरश्चे । कूट ग्रीह ।
रा निघ ११ ।

बालला । स्त्री । एलायाम् । वै निघ ।

बालमीक । पु । बकोके । छेदंनि ।

बाल्यम् । को । बालभावे ।

बाल्वङ्गिरा । स्त्री । शर्वाकलतायाम् । कौकूट
ग्रीह । हारा ।

बाष्कलम् । को । रोष्ये । वै निघ ।

बाप्य । पुं । अष्टुषि । अम ।

बाप्यकः । पु । भारिष्यकः । नट्टे'नाक ।
वै निघ ।

बाप्यिका । स्त्री । लोचमेदं । वै निघ ।

बाह (हा) । पु, स्त्री । बाहो । चटोर ।

बाहु । पु । हस्ते । कक्षादङ्गुल्यापथ्यं नाभये ।
तत्पर्याया, —भुज प्रविष्ट दो दोष बाहु
शाख । विना ।

बाहुकुण्ड । पुं । सोमेष्टो । कोणा । विना ।

बाहुज । पु । सद्यमाततिल । मी ।

बाहुपिण्डिका । स्त्री । प्रत्यङ्गमेदं । हाट्ट
छनि । अम ७५ ।

बाहुभूतम् । को । रुचे । दग्ध । अम ।

बाहुल' । पु । काण्डिके मांसि । अम । चणो ।

बाहुल्यम् । को । पटो । भा म कुट वि ।

बाहुशोष । पु । तन्नामकवातव्याधी । निदान
सद्य —“असदेश्यिता वायु शोषयेदसम्बन्धम् ।
असम्बन्धवायु स्याद्बाहुशोष खवेदम् ।” भा नि ।

बाह्यायाम् । पुं । अतुल्यमेदं । निदान
सद्य —“महाहृत्तुर्मेष्टी वायु मिरा सद्य
कण्ठरा । मन्दाहृत्तादिना बाह्या संशोथानने
हृदि । यत्र ते बहिरायाम् प्रवदन्ति भिषग्वरा ।
तन्मसाध्य भुषा प्राहुः अत्यन्तमसम्बन्धम् ।
बाह्याभिमन्त्रायामे विषेयादितवन्क्रिया ।” अ ।

बाहुस्थि । को । बाहुमण्डे । गाण्ड ननि ।
अम ७५ ।

द्विनिशि । स्त्री । प्रवाहिकायाम् । आमा
मशकद्रका । बा निघ ८५

वालरसः । पु । बालवराधिकारे रस । “शाध
ग्रहस्य मृतस्य गन्धकस्य च तत्सम । सुवर्णमादिक-
स्यापि अर्धभाग प्रयोजयेत् । ततः कज्जलिकां कृत्वा
लोहपात्रे दृढं भवे । केशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्डा
पञ्चसम्भवम् । शुभं शिलास्ये पात्रे लोहटण्डन
मर्दयेत् । शुक्लमातपसयोगाद्भुडिकां कारयेत्ततः ।
प्रमाणं सर्वपाकारम् बालानाञ्च योजयेत् ॥”
पारा ७ गक्रक गमान् भाग, श्वर्णमादिक
पात्रादिक भाग, कज्जलि करिषा केशराज,
लोमराज ७ निजिन्नापात्रात् त्रय सह प्रोष्ठग्रमग्र
पात्रे लोहमण्डपारा मर्दन करिषा, सर्वपञ्चमी
रजी करिषे । रसर ।

बालराजम् । स्त्री । वैद्यमयी । शर ।

बालरोगः । पु । शिशुनां रोगः । तस्य निदानं
लक्षणानि—“पात्रात्तु गुरुभिर्भोज्य विषमैदीपलै
क्षया । दोषा दृष्टे प्रकुप्यन्ति ततः क्षयं प्रदुष्यति ।
मिथ्याहारविचारिण्या दुष्टा वातादय क्षिया । दूष
यन्ति पयलेन जायन्ते न्यायय शिशो ॥” सु प्रा
१०५ “वातदुष्ट शिशु क्षय विषन् वात
गर्हातुर । आमसर कृपाद्वा स्वादुद्विण्मूत्र
माहृत ॥ मित्रो भिन्नमलो बाल कामलापिनरोग
वान् । लणालुक्कणस्यार्द्रा विषदुष्ट पय विषन् ॥
कफदुष्टं पित्तं चौरं खालालु श्लेष्मरोगवान् ।
निद्रादंती कष्ट शुभो वक्राचम्कटं शिशु ॥
दन्ते दग्धं दण्डं सञ्चले सर्व्वलघवम् । ज्वराया
व्यापय सर्व्वं यत्यन्ते मङ्गलान् यै । बालानामपि
ते तदन्तु बीज्या भिषगुत्तमै । बालानामेव त्रि
रोगा भवन्ति मङ्गला न च । तालुकण्टकमुष्या-
श्चानुधाराय यवत ॥” यथा—तालुकण्टकमङ्ग
पयककुक्कुचकतुण्डगुदपाकाद्विपुलान्जग्नौपरिभ्रमि
कदन्तीद्वेदादय । एषा लक्षणानि स्वस्वपण्याय
गम्याच । निदा ।

बालवत्स । पु । वयोत । वै निघ ।

बालवर्त्ति । स्त्री । बालविधितवध्याम् । सु
चि २५ ।

बालवाय(ज)म् । स्त्री । वैद्यमयी । विहा ।

बालवाह्य । पु । वयस्यणि । हारा ।

बालविस्वम् । स्त्री । कीमन्विस्वफने । रुटि
वेन । वै निघ २५ अ मा पि अम्यादिकवायै ।

बालवेद्य । पु । बालविधिगते । निदा ।

बालव्यजनम् । स्त्री । चामरे । जमद्र । गुषा
—“बालव्यजनमोजस्य मधिकादोन्मयोदिति ॥”
राज २५ । “श्रीष-दाद्वयम खेद मुक्तांशो व्यन
नागिल ।” सु चि २४५ ।

बालसन्ध्याम । पु । अरुणवर्ण ।

बालसूर्य्यः । पु । प्राभातिकसूर्य्यो । वयस्यो ।
वै निघ ।

बालसूर्य्य(क)म् । स्त्री । वैद्यमयी । विहा ।

बालहाटकः । पु । चन्द्रसूरहाते ।

बाला । स्त्री । सूर्य्योत्पत्त्या । राजि ५६ । नारि
केलहते । इन्द्रियायाम् । मे । चामातकहते ।
यूया । वृहे । वै निघ । पाठार्था । नौषक्तिव्यां ।
राजि ५६१० । कुमाय्याम् । कुमात्रौ । शर ।
जोवेरे । बाला । शच । भेष श्रीष पि दृष्ट्वा
मूलायतेले । योऽश्ववर्षोयस्त्रियाम् । “बालिति
गौयते नारो यावद्वर्षाणि योऽश्व ॥” सा यौमसरत्
कालयो प्रशस्ता इदा च । राज ।

बालाङ्गी । स्त्री । दुग्धपुण्याम् ।

बालाङ्गि । पु । शरपुङ्गायाम् । वन नौग ।
रसर विपरोतमङ्गतेले ।

बालार्कः । पु । अतारकहते । गार्गा आद-
गाह । प्रातः सूर्य्ये ।

बालाश्म(ग) । स्त्री । नातुकाया । नाम २५
चदर पि ।

बालाक्षी । स्त्री । केशपुटवन्त्यतो । शच ।

बालिका । स्त्री । पलायाम् । शर । अल्लहा
याम् । पाठा । राजि ५६ । कुमाय्याम् । युक्त
कुमात्रौ । सुपल्याम् । कन्यायाम् । कर्णभूषणे ।
शर्करायाम् ।

बालिकास्त्रिका । स्त्री । अल्लहायाम् ।

बालि(ला)श । पु । शिशो । म । मृतजन्
रोगे । शर । स्त्री । उपाधाने । शमा ।

बालोक । पु । ‘वनेरोति’ इति पचिमेदे ।
तपस्याय गुषा,—बालोको बलिचटको वारिष
शेष म अतः । बालोको मधुर श्रोती दक्ष
कफविभक्तुम् ॥”

वालु (का) । पु, स्त्री । कर्पूरे । शच । वै
निघ २५ अम विषयादिभूषे । चिमेदिकाया ।
ह्री । जटा । मिहताशाम । बालूका ।

तपसा—सिद्धता सिद्धता विद्या बालिका
मकरा मोतला मृगमकरा प्रवादी मृगा वा
मृगा पामोयबालिका । मृगा—सिद्धता । ता
प्रवादी मकराशिरीष । भा । तन्नामकयन्ते ।
बालुकारण । (का) ऐनबालुके । छया । श्रृष ।
बालुकम् । को । ऐनबालुके । चम । शाक
विशेष । वे निघ १३ भर्षा वि । बालुकफल ।
पानोवालुके । वे निघ ३० वि पयागुडे । चत
मरिचे ।

बालुकागड । पु । मत्स्यविभेदे । तेल
अङ्गुलि माह । दारा ।

बालुकाविका । स्त्री । मकरायाम् । छिनि ।
अच ।

बालुकायन्त्रम् । को । औषधशास्त्रायन्त्रमिदं ।
वाङ्मूलम् । यथा—“भास्ते बितस्तिगन्धारे मध्ये
निहितकुपके । कुपिकाकण्टपयन्तं बालुकाभिय
पूरिते । मेघशङ्खपिडासस्य वज्रिना यत्र पथते ।
बालुकायन्त्रम् । भा ।

बालुकाखेद । पु । तन्नामकालुकाभि खेदे ।
श्रीङ्गयन् । यथा—“वातघ्नोभक्त खेदान् कार
येद्बालुकायन्त्रम् । छिन्ध खेदी निविडोऽत्र विना
केवचवातान् । खर्परभटपटस्थितकाञ्चिकसविक
बालुकाखेद । शमयति वात कफामय मक्षक
यलाडादीन् । भा ।

बालुकिनम् । को । छिद्रुल । श्रृष ।

बालुकी(ङ्गी) । स्त्री । चैवककटिकायाम् ।
विका । बालुककटिकायाम् । तत्पर्याया—
बहुफला विषफला चैवकार टो चैवहृदा काष्ठिका
मुषला । मृषा—“बालुकी मधुरा शीता चाधान
रूक्षमापसा । पितासमनो कथा कुर्वते
काष्ठोपशो ॥” शरद्वंशा सा दीपकरो उमसजा
पितृरा कथा । चरैवका पोतसकरो, पका
अतिमधुरा । राजि ३० ।

बालुकैलम् । को । दलापो मृगम् बालुका
जाते कथ्यते । अवि ८५ ।

बालुहिका(ङ्गी) । वि । कर्कशा । श्रृ ।

बालुक । पु । विषभेदे । छृष ।

बालेय । पु । गदगे । विद्या । बाणकमुलके ।
रा निघ ३० मुखके । लद १२५ । अशारवणा ।
मशकद्रुका । विष ।

बालेयशाक । पु । भाग्याम् । रमनशाने ।
चम ।

बालेट (फल) । पु । यदरुके । कृष्ण गौह ।
रा निघ ११ ।

बालला । स्त्री । एलायाम् । वे निघ ।

बालमीक । पु । बकोके । छेद्विनि ।

बाल्यम् । को । बालभावे ।

बालवज्जिरा । स्त्री । र्वाङ्गलतायाम् । कौकृ
गौह । दारा ।

बाष्कलम् । को । रोप्ये । वे निघ ।

बाप्य । पु । चशुषि । चम ।

बाप्यक । पु । भारिपशाकि । नटे'नाक ।
वे निघ ।

बाप्यिका । स्त्री । लोरकभेदे । वे निघ ।

बाह (छा) । पु, स्त्री । बाहो । अटो ८ ।

बाहु । पु । हस्ते । फवादहुलायपर्यन्तायवे ।
तत्पर्याया,—मुल प्रविष्ट दी दीप बाहु
शाख । विका ।

बाहुकुण्ड । पु । दीर्घको । द्वापा । विका ।

बाहुज । पु । खट्वातातले । म ।

बाहुपिण्डका । स्त्री । प्रलङ्गभेदे । हाउत्र
छनि । अश ०५ ।

बाहुमूलम् । को । कचे । वृग । चम ।

बाहुल । पु । कापिके मासि । चम । अघो ।

बाहुल्यम् । को । पटो । भासकुठ वि ।

बाहुशोष । पु । तन्नामकवातव्याधी । निदान
लक्षण—“असदृशस्थिता वायु शोषयेदसद्व्यनम् ।
असद्व्यनयोप व्याहाहुशोष सवेदन ॥” मा नि ।

बाह्यायाम् । पु । वतुलभेदे । निदान
लक्षण—“महाहेतुलसी वायु शिरा सहायु
कलरा । मन्दावृताग्निता बाह्या समीपान्तये
वह्नि । यत्र ते वह्निरायाम प्रवदन्ति म्रियन्वरा ।
तमसाध्य मुषा प्राङ् वप कयू कभक्षनम् ।
बाह्याभामे लरायामे विधेयादितवत्क्रिया ॥” अ ।

बाह्वस्थि । को । बाहुमूलके । हाउत्र ननि ।
अश ०५ ।

बिदिशि । स्त्री । प्रवाहिकायाम् । आम् ।
नृनरो'प । बा वि ८५

बिडम् । स्त्री । बिडलवणे । विष्टे गवने । वै निघ,
श्रीतज्ज चि चारीयरागिरसे ।

विम्बिका (स्त्री) । स्त्री । (Coccinia In-
dica Syn Momordica monodel-
pha) तुण्डिकेयौ । उनाकुट । द्वि कुट्टरी ।
“विन्धोफल स्वादु शीत गुद पितासवातजित् ।
काशघ्न खेदघ्न रन्ध्र विषयाधानकारकम् ॥”
भा पू १ म शा व ।

वीमस्तः (स्तु) । पुं । च्छाजनके । अज्जुनववे ।
वै निघ ।

वुकः । पुं । परल्लवणे । पम् । डशरमन्त्रिका
याम् । वा सू १५ प ।

वुकः । पुं । क्षान्ति । मिका । स्त्री । अयमांसि ।
अम । स्त्री (का, को) । अयमांस । अटी म स्वा ।
रत्ने । कल्पद्रुमे रमस ।

वुक्ता (न्) । पुं । अयमांसि । अटी म । स्त्री ।
बघोऽधपात्रभागे । वा सू १० प ।

बुद्धिः । स्त्री । अन्त करणे । “यमुषा यवषधे व
यदप धारय तथा । ऊहावीहायविज्ञानं तत्त्व
ज्ञानं च धीगुणा ॥” राज ।

बुद्धिदात्री । स्त्री । इहोषधी । वै निघ ।

बुद्धोन्द्रियम् । स्त्री । ज्ञानेन्द्रिये । यथा—“सग
कर्णौ तथा भवे रसमा त्वक् च नासिके । बुद्धो
न्द्रियम् .. ॥” शर ।

बुद्धदः । पुं । वारिविम्बक्याम् । ऊडूऊडि ।
अम । अथय भेषरीगभेदि । ज द ।

बुध । पुं । कुक्करे । वै निघ ।

बुधरत्नम् । स्त्री । सरकतमन्त्री । रा नि व १६ ।

बुधा । स्त्री । जटामांस्याम् । श च ।

बुध्नः । पुं । मूलशिकायाम् । मूलनिकट । रा नि
व १ । गुदे । वै निघ ।

बुभुक्षा । स्त्री । अथायाम् ।

बुलि । स्त्री । खोगुच्छात्र । वै च ।

बुप(स)म् । स्त्री । बुध । ऊव । मकल १२ प ।

बुस्तम् । स्त्री । कष्टामलस्यासारभागे । वींठा
लेत्र कृति । अम ।

बुक्तम् । स्त्री । बुक्ते । इदये । अटी र ।

हृक् (न्) । स्त्री । मृषाप्रये । तच्च यय रक्तमिद-
माकलम् । मृशा ४ प । माचीमणे । रा नि व २ ।

हृहत्फलः । पुं । चिन्तेच्छादाम् । तिष्ठिना ।
मद व २ ।

वेटक । पुं । मन्थविषये । शर । उडूको
माह ।

वेष्टचन्दनम् । स्त्री । योखण्डचन्दनान्तरे ।
“मनयादिसमीपस्था पर्वता वेष्टसज्जिता । तन्नात
चन्द । यत्तु वेष्टाया कृत्स्नमत ॥” तथातिशोते
दाक्षिणतन्त्ररत्न तिग हृदिमोहलयाकुण्ठतिमिगे
लासग्नय । रा नि व १२ ।

वोकडी । स्त्री । अज्ञातोद्यताया । रा नि व १ ।

वोटः । पुं । अलम्बुपायाम् । वा चि १५ ।

वोटहृदा } स्त्री । गीरचमुण्ड्याम् । व निघ ।
वोटस्था }

वोधः । पुं । अहीठववे । ज्ञाने ।

वोधनम् । स्त्री । रसस्य सकारविशेषे । See
पारद । [मि ।

वोधनो । स्त्री । इहोषधी । रमा । पिपल्यां ।

वोधि । पुं । अथत्यववे । रमा । अम्रवेतस
ववे । कुकुटे । वै निघ ।

वोधितरु (द्रुम, पादपः) । पुं । अथत्य
ववे । मद व ४ । अम ।

वोधिहृत्तः । पुं । अथत्यववे । रा नि व २१ ।

वोधी (द्रु) । पुं । अम्रवेतसववे ।

ब्रध्नः । पुं । अकववे । आकम् गीह । अम ।
तन्नामकरीगे । वशी । निदामादि—“अलमिधन्दि
गुल्यत्रसेवनामिषयकृत । करोति यन्निषण्डीय
दीधी वडणसन्धिषु । वरगुलान्नसादाका तं ब्रध्न
मिति निहि शिन् ॥” विरु तन्नात्तरम् । अथ वायु
मकुपित शीफगुलकरथरन् । वडपाडवपी वाति
ब्रध्नस्थीपलायते ॥” वा सू १८ प । शीवके । भा ।
वचमूलः । अम ।

ब्रध्नकान्यका । स्त्री । ब्राध्नवीचये । ब्राध्नी ।
रा नि व ३ ।

ब्रध्नकाष्ठम् । स्त्री । तुलकाष्ठे । रा नि व ४ ।

ब्रध्नकुशा । स्त्री । अजमीदायाम् । वनयोशान,
शङ्कनो । भा ।

ब्रध्नकोशा । स्त्री । अजमीदायाम् । शङ्कनी ।
रा नि व ४ ।

ब्रह्मगर्भा । स्त्री । अज्ञानावस्थाम् । वायव्यानी ।
आदित्यमन्त्राणां । छद्मद्विधा । रा नि ३४ ।

ब्रह्मघ्नी । स्त्री । गृहकन्यायाम् । गृहकृमावी ।
“ब्रह्मघ्नी तु कुमारो म्यात् ।” रा नि ३२ ।

ब्रह्मचर्यम् । स्त्री । अग्नेयुजे । भा उ वाजी ।
उपस्थनिषदादौ । अ १५ ।

ब्रह्मचारिणी । स्त्री । ब्राह्मिण्याके । प ५ ।
कोट्यर्धे करवोरुषीनाम्ना प्रसिद्धा । रा नि
३१० । ब्रह्मघटिकायाम् । वारिन्शति । रसा ।
वा १६४ ।

ब्रह्मचारो (रु) । पु । पारिशाश्वत्ये । शि
अर्थ । रिक्ते । वे निघ ।

ब्रह्मजट । स्त्री । दमनकक्षपे । मना । रा नि
३१० । सुप्तवधे ।

ब्रह्मजा । स्त्री । ब्राह्म्याम् । रा नि ३२ ।

ब्रह्मणिका । स्त्री । अग्निप्रकृतिकी । भेदे । सु
कल्पये । See कौट ।

ब्रह्मण्य । पु । सुचरये । भूद । रा नि ३८ ।
पारिशाश्वत्ये । शि अर्थ । अम ।

ब्रह्मतत् । पु । ब्रह्मपादवधे ।

ब्रह्मतोर्थम् । स्त्री । पुष्करमूले । कुङ्कुविट्पत्र ।
प ५ । रा नि ३६ ।

ब्रह्मत्वक् । पु । समपर्णवधे । छातिग गीह ।
वे निघ । ब्राह्मणघटिकायाम् । वारिन्शति ।
म ४ ।

ब्रह्मदण्ड । पु । यमाया । व निघ । भाग्याम् ।

ब्रह्मदण्डो । स्त्री । Lamprachoenium
microcephalum) खनामक्यातकक्षपे । म
ब्रह्मदण्ड । वम् ब्रह्मदण्डो । तत्पण्यांथी, — अज
दण्डो, कण्ठपत्रपत्रा । गुणा — कटु उष्ण
कफशोथवातघ्नी च । रा नि ३५ । ज द । च द
न्य चि । “ब्रह्मदण्डो जताघ्नः ॥”

ब्रह्मदर्भ (भो) । पु, स्त्री । यमायाम् । भा ।
भेव अग्निमन्दोपनरसे ।

ब्रह्मदारु । स्त्री । तृषकाठे । गन्तानभिष्टुन ।
रा नि ८२ । पु । कक्षीमानक्षपे । रा नि ३२ ।
तत्पले । भा ।

ब्रह्मनिष्ठ । पु । पारिमपियले । गन्तान
भिष्टुन । वे निघ ।

ब्रह्मन् । स्त्री । नीवे । अ १५ । वेदे । अम ।

ब्रह्मपत्रम् । स्त्री । पलाशपत्रे । अदकल्पद्रुम ।

ब्रह्मपत्रो । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्दशाके ।
उश्रार आगू । रा नि ३७ ।

ब्रह्मपर्णी । स्त्री । अग्निपर्ण्याम् । रा नि ३२ ।

ब्रह्मपवित्रः । पु, स्त्री । सितदर्भे । कूर्म ।
रा नि ३८ ।

ब्रह्मपादपः । पु । विकटतटवधे । रा नि ३८ ।
पलाशवधे । हे च ।

ब्रह्मपुत्रः । पु । विषभेदे । प ५ । तत्पत्ररूप
— “वत् कपिलो य स्यात्तथा भवति सारत ।

ब्रह्मपुत्र स विष्टो जायते मलयपर्वते । ब्राह्मण
पादुरक्षेपु अविष्टो लोहितप्रभ । वैश्व पोत
सित शूरो विष चक्ररमुर्विध ॥” भा ।

ब्रह्मपुत्रो । स्त्री । भाग्याम् । वारिन्शति ।
रा नि ३२ । वाराहीकन्दे । रा नि ३७ ।

ब्रह्मपुष्प । पु । फण्डिभक्तक्षपे । ज द ।

ब्रह्मभद्रा । स्त्री । तायमाणायाम् वे निघ ।

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री । सैहलीपिप्पल्याम् । रा
नि ३६ ।

ब्रह्ममण्डूकी । स्त्री । ब्राह्म्याम् । वे निघ ।
मण्डूकपर्ण्याम् ।

ब्रह्ममेखल (खा) । पु, स्त्री । सुप्तवधे । वे
निघ ।

ब्रह्मयष्टिः । स्त्री । भाग्या । प ५ । वेटराण्य
वग्भेदे । वेडैव वीर्य ।

ब्रह्मरन्ध्रम् । स्त्री । उग्रमात्रे मक्षिकोपरिभागे ।
ब्रह्मरन्ध्रम् । तत्पत्रम् ।

ब्रह्मरसः । पु । वातरक्षाधिकारे रस । पलाश
बीजपत्रैश्च ग्रीहतेन समन्वित । तुष्य तुल्य मृत
यत्न विग्ने भाण्डे निष्ठापयेत् । वदयेद्य यथाशक्ति
अथ ब्रह्मरसी मद्यात् ॥” रस को ।

ब्रह्मरोति । स्त्री । रात्रोरोतो । फाग पिण्ड ।
रा नि ३२ ।

ब्रह्मरूपिणी । स्त्री । वनायाम् । वान्धवा ।
वे निघ ।

ब्रह्मवटी । स्त्री । उदराधिकारे बीजधम् ।
“विकट दाडिमं कुट निम्बवल्गुनी वत् । गुण
पाठा देवदारु निशा व्याघ्रनखी, मया । वैजक

रोहिणी चेला विद्वत्पत्येकाधिकम् । जेपालवोज
वर्णय दलौमुल पन् पलम् । ब्रह्मदण्डोऽसप्रत्य
पलमाव्य पुरातन । पुन्यकल्कगुत पाप्य सङ्ग्रिना
सुपाचितम् ॥' सावा वदरप्रमाणा । रसर ।

ब्रह्मवर्चनम् । स्त्री । ताम् । र्द्विच ।

ब्रह्मवोजम् । स्त्री । पलाशनेजि । वै निच ।
हमि वि निम्नादिषूँ । ब्रह्मोशाकवीजि । रसा स
हमि वि ।

ब्रह्मवृक्षः । पुं । पलाशवृक्षे । रानि व १० ।
वे निच वि निच वि । अगलिष्ठ । वै निच । उदु
स्वरहवे । यङ्गुमूर गीह । रसा ।

ब्रह्मशयः । पुं । वर्गहवे । वाव्ना गीह ।
कदरे । धेतथ्येद्र । रसा ।

ब्रह्मसर्पः । पुं । सर्पेन्द्र । तत्पर्णाशी,—
हलाहल अयमात्मा ।

ब्रह्मसदुर्लभा । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् ।
इष्टक ।

ब्रह्मसुवचना । स्त्री । तन्नामभौषधिभिर्दे ।
या हिरण्यचौरति कथ्यत पत्रय यस्या पद्मपत्र
सदृशम् । अचि १५ । सुचि ४०५ । See
भौषधि । आदित्यभक्ताभिदे । उङ्गुहृदिश । गुणा
—'अन्ता तिना कथायोणा रसा रुचा लघ काटु ।
निहन्ति कफ-पित्तस्य श्वास हासाकचि-ज्वरान् ।
विस्कोटकृमिघासमानिदह्य मणाल ता ॥' भा ।
ब्राह्माम् । वै निच रम मयद्वयो चि तालीशादि
षूँ ।

ब्रह्मसोमः । स्त्री । ब्राह्म । अतिहृददारवे
वै निच ।

ब्रह्मस्थानम् । स्त्री । तूलकाहे । वै निच ।

ब्रह्मायत्नभू । पुं । चोटके । शमा ।

ब्रह्माणौ । स्त्री । रणुके । रसा । रान्नीती ।
वेकापिरुग । रानि व ११ ।

ब्रह्माण्ड । पुं । लणपिण्डादभिदे । पम् ।

ब्रह्मादनौ । स्त्री । रक्तलज्जातुकायाम् । रा
नि व ४ ।

ब्रह्मान्धः । स्त्री । गोमुखे । वै निच ।

ब्रह्मा । स्त्री । अनामख्यातशक्ति । मि । अग
४५ । फ'ब्रह्मायाम् । वाग्मनहाजि । मि । पद्मान
मक्ये । चिका ।

ब्रह्मोद्यतम् । स्त्री । स्वरभङ्गाधिकारे पकृष्टतम् ।

समुलपवसुत्पाद्य ब्रह्मोम प्रकाश वारिषा ।
उदुखने चोत्थिता रस वस्त्रेण गालयेत् । रस
चतुर्गुणे तथिन् दृष्टप्रत्य निपाचयेत् । इति
मालतो कुछ इहती सदरोतकी । एतेषां पलिके
भागे शिष्याणि कारिकाणि तु । विषम्येलाविद
ज्ञानि सेत्सवं शर्करा वषा । सर्वमेतन् समानीक्य
शनेय'हप्रिना पचेत् । एतत् प्राशितमात्रेण
वाग्मशक्ति प्रकायते । खुट सारस्वते नाम बल
वर्णाप्रवचनम् ॥ च द रसर । पाठात्तरे इहती
स्याने चिहतामाह । भेष । पिपल्येलायानि
पिपल्योऽथ । गन्धघृते ४३ । ब्रह्मोरस १६३ ।
कल्काद्ये—इरिद्रा मालतोपुच कुछ इहती
हरोतकी एषा प्र १५, पिपली एला विद्व
सेत्सवम् शर्करा वषा एषा प्र २ ती । अन्यत
अपधाराधिकारे—'ब्रह्मोरसे वचाकुष्ठगङ्गपुष्यभि-
रेव च । पुराण सेत्सुमाद वचापध्यारुद
घृतम् ॥' पुरातनघृत ४३ ब्रह्मोरस १६३ ।
कल्काद्य—वषा कुछ मालकम् (इडादेशान्) एषा
प्र २५ ४ ती २ मा ७२ । सा की । रसर ।
च द ।

ब्रह्मेण्यः । पुं । मुञ्चद्वये ।

ब्रह्मोपनेता (ह) । पुं । पलाशवृक्षे । अनाम
गीह । रानि व १० ।

ब्राह्मम् । स्त्री । अङ्गुष्ठमूले । अम ।

ब्राह्मण । पुं । पारिभाषत्ये । अनामनिश्रुग ।
वै निच ।

ब्राह्मणयष्टि' (का) । स्त्री । भाग्याम् ।
वाग्मनहाजि । रानि व ६ ।

ब्राह्मणिका । स्त्री । खड्गाया । रानि व १२ ।
पिपोनिकाविशये । वरख्यास । सु कल्प ८५ ।

ब्राह्मणौ । स्त्री । भाग्या । वाग्मनहाजि । अमु ।
द्वेताहे । दुरालभाणा । खड्गाया । विन् । राज
रोतो । रानि व १२ । वरख्याम् । वाला ।

विका । र्द्विच । खलुगोर्वायाम् पिपोनिकायाम् ।
ब्राह्मणोयष्टिः । पुं । बालायां ब्रह्मरोमविशेषे ।
वाग्मनहाजि । रसरपाल चि ।

ब्राह्मण्येष्टम् । स्त्री । तूलकाहे । वै निच ।

ब्राह्मण्य । पुं । मुञ्चद्वये ।

ब्राह्मपिङ्गा । स्त्री । रीष्ये । वै निच ।

ब्राह्मसुहृत्तः । पुं । चक्षोदयकाक्षि । "ब्राह्म
सुहृत्तं चोतिष्ठेत् चित्तं दास्यमीदृशम् ॥"

ब्राह्मिका । स्त्री । भाग्याम् । वाग्मनःशक्तिः ।
शरः ।

ब्राह्मो । स्त्री । *Siphonanthus Indica*
Herpestis monnieri) स्वनामव्याप्तपुष्प
विशेषः । अक्षीणाक, अश्ववर्णः । हि वरभो, ब्रह्मो,
त्रैतयमनी । तैश्चन्द्रोचिद् । अश्वविषो । वम्
वाम । तावोमो । सं ब्रह्ममाण्डली । तत्पत्न्याया
—मन्मथाद्यो वयस्या सोमवज्रतो सुरसा ब्रह्म
चारिणी सुरवती मौन्या सुरश्रेठा सुवज्रला
कपोतवडा कपोतवेगा वेधावो दिव्यनैजा
महोदधो स्वायम्भवि सौम्यलता सुरेष्टा ब्रह्म
कन्यका मण्डुकमाता मण्डुको सुरस मेधा वीरा
भारती वरा परमेष्ठिनो दिव्या शारदा । गुणा —
"ब्राह्मो हिमा सरा तिल्ला लघुमैत्र्या च शोतला ।
धावा मधुरा स्वादुपाकायुष्या रसावती । स्वयो

युतिप्रदा कुष्ठपाण्डुमहासक्तामङ्गित् । विषयोय
रती ॥" भा० व । हिमा कथाया तिल्ला
रत्नपित्तो बुद्धिप्रदानधाकरो आयुष्करो च ।
रानिव ५ । महाश्वोत्तमतोलताया रानिव ३ ।
मण्डुकपण्याम् । धूमकुङ्कि । वा १५ ।
भाग्याम् । वाग्मनःशक्तिः । रानिव ६ । चया ८५ ।
अजगन्धाधाम्, वनघनाम् । रानिव ४ । च द
कफज्व वि । पदमहकमन्यो । गौकानमाच ।
विका । हिलनीचिकाधाम् । भा ५ । भग्राव ।
प्रसारिण्याम् । गुरुतांशुनिश । वाराहोक्तन्दे ।
सुखाया । चटकायाम् । भवाम् । सर्पात्याम् ।
चमिध ।

ब्राह्मीकन्द । पुं । वाराहीनाममहाकन्दशक्तिः ।
उद्योग आनू । रानिव ७ ।

ब्राह्मिका । स्त्री । भाग्याम् । वाग्मनःशक्तिः ।
द्रुवझावो । पुं । पवित्रविशेषः । पित्राणां ।
चमिध ।

भ

भ । पुं । भमरे । एकाक्षरकाय । भाक्तो ।
स्त्री । मन्त्रवे ।

भक्षिका । स्त्री । भिक्षुकीटे । भिक्षिणीका ।
वैमिध ।

भङ्गुर । पुं । मन्त्रभेदे । डाकुद्र माह ।
गुणा — "भङ्गुरो मधुर श्रोतो हृद्य नैपकरी
गुह । विट्भजनकथायि रत्नपित्तदृष्ट स्मृत ।"

भक्तम् । स्त्री । भक्ते । डाकुद्र । भम । "सुधोता
कछुलान् स्त्रीतांकोवे पञ्चगुह पचेत् ।" See
चन्द्रम् । ति । सेवके ।

भक्तकर । पुं । दयादादिकृत्रिमधूपे । कुङ्किम
धूप । शच । (कार) त्रि । पाचके । हि च ।

भक्तच्छन्द । पुं । उधामाम । आकाङ्क्षाया ।
च द अर्थ विनाभावमुपयोगे ।

भक्तजा । स्त्री । अमृत । वैमिध ।

भक्तदमनो । स्त्री । दम्भगाकर्कटक्याम् ।

भक्तद्वय । पुं । चरोचकरीने । चित्तविला तु
मनसा दृष्टा युत्वा तु भोगन । द्वेषमायाति यो
कनुभक्तद्वेष स लब्धते ।"

भक्तमण्डः । पुं । चन्द्रमण्ड । डाकुद्र मण्ड ।
तत्पत्न्याया — मासुर आचाम निराव मिष्ट्या ।
See चन्द्रमण्ड ।

भक्तविपाकवटो । स्त्री । अग्निमान्दादिनामके
वटोभेद । "मात्रिक रसगन्धो च हरिताल मन
मिष्ट्या । लङ्गुली वारिवाहा चित्रकस्य महोदधे ।
पिप्पली मरिच पट्या यमानी लज्जलीरक । रामठ
कटुकापास्वी सन्धव साजमीदक । जातोक्तं यव
चार समभाग चित्रक्येत् । आर्द्रकस्य रसेनेव
निर्गुण्डा खरसेन च । सूक्ष्मवर्णरसेनेव ज्योतिषाया
रसगत् । चित्रकस्य रसनापि प्रलोक विविभावयेत् ।
पेपयिला वटो काये । मुक्ताकलसमप्रभा । भक्त्यै
क्षात्रमानिष लवङ्गेन सुधीकृता ॥ कङ्कणि २७
श्वर्णमादिक, हरिताल, मनहान्, तेठेडी
भृग, पक्षीभृग, मुठा, छितार भृग, ठठे,
निपुल, अरिष्ठ इरीतडी, रमानो कृष्णकोश,
हिष्ट, उडुकीउलि टैमकव, वनवमानो चार
खन, खकड, देशान्तर अठोड १७ ।
आर्द्रां रस, निगिनापत्ररस, हङ्गुडे पातार
रस, लङ्कादुकीपातार रस ७ छितारसे तिन

रोहिणी चेला विहृतमयेककार्थिकम् । जेपालवोज
पूर्णं दन्तौम् पम् पम् । ब्रह्मदण्डोऽसम्पद्य
पलमात्रं पुरातन । पूर्वकल्कमुतं पात्रं मह्यिना
सुपाचितम् ॥ सावा वदप्रमाया । रसर ।

ब्रह्मवर्धनम् । स्त्री । तामे । ऐच ।

ब्रह्मवोजम् । स्त्री । पलाशवैजे । वै निघ ।
हमि मि निग्यादिचूणे । ब्रह्मोशाकबीजे । रसा स
हमि चि ।

ब्रह्मवृक्ष । पुं । पलाशवृक्षे । रानि व १० ।
वे। नघ वि न्व चि । अग्निरुधे । वै निघ । उदु
स्वरुधे । यङ्गुम् ३६ । रमा ।

ब्रह्मवृक्ष । पुं । वरुणवृक्षे । वाव्ना गाह ।
कदरे । ऐउथयेद्र । रमा ।

ब्रह्मवर्षः । पुं । सपेदे । तत्पण्ठांशो,—
हलाङ्ग अथनाला ।

ब्रह्मसुदुर्लभा । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् ।
इङ्गु ।

ब्रह्मसुवचना । स्त्री । तन्नामशोधविशिष्टे ।
या हरिण्यौर्गति कम्पत पत्रय यस्या पत्रपत्र
सहम् । च चि १५ । सुचि ४० च । See
शोध । आदित्यभक्तामेदे । इङ्गुङ्गि । गुणा
—“अन्ता तिना कयामोणा रसा रुचा लघ कटु
निहन्ति कफ-पित्तस्य श्याम कासा रुचि-ज्वरान् ।
विस्कोटकृशगोष्ठासमानि रुद्धं सपाण्ड ता ॥” भा ।
ब्राह्माम् । वै निघ २४ मय्युधो चि तालीशादि
चूणे ।

ब्रह्मसोमम् । स्त्री । ब्राह्म । अतद्वद्वारवै
वै निघ ।

ब्रह्मस्थानम् । स्त्री । तूलकाष्ठे । वै निघ ।

ब्रह्माग्र(त्त)भू । पुं । घोटके । शमा ।

ब्रह्माण्वी । स्त्री । रणुके । रसा । रागरीती ।
वेङ्गपिठम् । रानि व १६ ।

ब्रह्माण्ड । पुं । कृष्णपिण्डादिमेदे । पम् ।

ब्रह्मादनो । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । रा
नि व ५ ।

ब्रह्माश्व । स्त्री । गोमूत्रे । वै निघ ।

ब्रह्मा । स्त्री । अनामध्यातशक्ति । मे । अम्
४५ । क ब्रह्मायाम् । वायवशति । मे । पदाल
मन्थे । चिदा ।

ब्रह्मोदृतम् । स्त्री । स्वरभङ्गाधिकारे पकृतम् ।
समुलपवम्पाय ब्रह्मोस प्रलाप्य वाग्निषा ।
उदुग्धे चोन्मिलित रस वक्षोऽगालयन् । रस
चतुर्गुणे तस्मिन् दृतस्य विपाचयेत् । हरिटा
मालतो कुष्ठ इहती महरोतकी । एतेषां पलिकै
भर्गं जीवाणि कार्पाकापि तु । पिप्ल्येलाविह
कानि सैन्धव शर्करा वचा । सध्यमेतत् समालोका
शनैरुदधिना पयेत् । एतत् प्राशितमानेष
वाग्विमुक्ति प्रभावये । अत्र सारस्वतं नाम बल
वर्णाप्रवर्धनम् ॥” अद रसर । पाठान्तरे इहती
स्थाने विहतामाह । भेष । पिप्ल्येलाप्यानि
पिप्ल्योऽय । गम्यदृत ४५ । ब्रह्मोस १६ श ।
कन्कायै—हरिटा मालतोपुष्य कुष्ठ इहती
हरोतकी एषा प्र १५, पिप्लो एला विह
सैन्धवम् शर्करा वचा एषा प्र २ ती । अन्त
अपकाराधिकारे—“ब्रह्मोस वचाकुष्ठगुण्योभि-
रेव च । पुराण सैन्धुमुत्पाद यथापकारमुद
दृतम् ॥” पुरातनदृत ४५ ब्रह्मोस १६ श ।
कन्कायै—वचा कुष्ठ मालकम् (वृद्धादिशान्) एषा
प्र २५ ४ ती २ मा ७ र । सा की । रसर ।
अद ।

ब्रह्मोष्णः । पुं । सुष्ठवणे ।

ब्रह्मोपनेता (वृ) । पुं । पलाशवृक्षे । शर्मा
गाह । रानि व १० ।

ब्राह्मम् । स्त्री । अङ्गुष्ठमूले । अम ।

ब्राह्मण्य । पुं । पारिशाथत्ये । अनागनिष्ठम् ।
वै निघ ।

ब्राह्मण्यष्टि (का) । स्त्री । भार्याम् ।
वायवशति । रानि व ६ ।

ब्राह्माणका । स्त्री । खड्गाया । रानि व १२ ।
विपौलिकाविश्वे । वरव्याम् । सुकल्प ८५ ।

ब्राह्मण्वी । स्त्री । भार्या । वायवशति । वम् ।
द्वत्ताडे । दुगलभाषा । खड्गाया । विश्व । राज
रीतो । रानि व १२ । वरव्याम् । वान्ता ।

विना । ऐच । खलुगोष्ठायां विपौलिकायाम् ।

ब्राह्मण्वीष्टि । पुं । बाणानां ब्रह्मरीगविश्वे ।
वायवशति । रसरवाल चि ।

ब्राह्मण्येष्टम् । स्त्री । तूलकाष्ठे । वै निघ ।

ब्राह्मण्य । पुं । सुष्ठवणे ।

ब्राह्मपिङ्गा । स्त्री । रीत्ये । वै निघ ।

भट्टारो । स्त्री । गोधासाम् । वै निघ । ८१ ।
 छीन । विधा ।

भट्ट । पुं । वेदमिहोदये । भास्वभवात्पुन-
 र्नि । पञ्चाशत्तरीये । राजिव २० ।

भट्टायामा । स्त्री । हरिदासाम् । २२ ।

भट्टा । स्त्री । विजयासाम् । निघि । विभक्त ।
 वैलव्यनिघ । दुषे — "भट्टा वल्लभो तिक्ता
 दाहिके वाचनो मय । तोलीया विजया
 भास्वभवात्पुनर्निघो ॥" भा । इत्येते
 विहतायाम् । २२ । भास्वोदममसिन्धव
 विरहे । चम । [वै निघ]

भट्टान । पुं । मन्त्राविने । छान्न नाह ।

भट्टारो । स्त्री । गोधासाम् । वै निघ । ८१ ।
 छीन । विधा ।

भट्टि (द्धो) । स्त्री । चासे । वै निघ ।

भट्टिका । स्त्री । भट्टासाम् । छान् । वै निघ ।

भट्टिनो । स्त्री । भिन्नासाम् । वै निघ ।

भट्टीमम् । स्त्री । भट्टासे । राजिव २ ।

भट्टरा । स्त्री । पतिविधायाम् । चाउदेठ ।

विघो । राजिव ११२ । भास्वभवात्पुन-
 र्नि । भाग्याम् । भट्टासाम् । निघि । वै निघ ।

भट्टरम् । स्त्री । भट्टासे । राजिव २ ।

भट्टन । पुं । चर्कसे । चास्व नाह ।
 राजिव २० । स्त्री । विट्कणोत्तराम् । पुं ।
 २०२ । भाग्यवत्पुनर्निघो । मुम् २२२ ।
 विमन्तरये । छान्नीकरये । २२२ ।

भट्टनक । पुं । दन्त्यतुषरीविने । लघ्व
 यथा — "वक्तृ वक्तृ मवेद यस्मिन् दन्तमद्वय
 तोमरक । कण्ठवातकृता व्याधि स भट्टनक
 सन्नि ॥" मुनि १६२ ।

भट्टर । पुं । देवकुलोद्भवम् । विधा ।

भट्टा । स्त्री । इन्द्रवारणीलतायाम् । त्रीधान
 नना । रमा ।

भट्टिवम् । स्त्री । मूलपत्रमासादो । कावाव ।
 चम ।

भट्टक । पुं । मारिषये । वै निघ ।

भट्टा । स्त्री । विघोटके । भागीकी । वै निघ ।

भट्टाकी । स्त्री । वल्लाम् । इहो ।

ति प्राकट्यम् । राजिव ३ । रमा । लघ्व
 चास्वो । भागीकी । चम ।

भण्ट (ण्डि.) (का) । स्त्री । मन्त्रिहायाम् ।
 २२ । 'भण्ट इति प्लान्ति मूलम्' ।

भण्टक । पुं । गोधाकसे । रमा ।

भण्टका । पुं । छत्रोत्पत्ति । चम
 भागी । छटा । [चम ।

भण्टिर' (म) । पुं । मिरोवसे । भ ।

भण्टिरा (रा) । स्त्री । मन्त्रिहायाम् । वै निघ ।

भण्टो । स्त्री । मन्त्रिहायाम् । राजिव ।
 गोधासे । २२२०२ । "खदिरकदरमणो"
 मिरोवसे । भास्वभवात्पुनर्निघो । अतवि
 तायाम् । २२२०२०२ । वै निघ रुनि चि
 मन्त्रादिघो । मन्त्रादिघो । वै निघ ।

भण्टोक । पुं । मिरोवसे । राजिव २ ।

भण्टोतक । पुं । मन्त्रासाम् । वै निघ ।

भण्टोतको । स्त्री । मन्त्रिहायाम् । भा ।

भण्डोर । पुं । मन्त्रोदमाकसे । भास्वभ
 वा । मन्त्रिलपुन । मिरोवसे । राजिव ३ ।

भण्डोरतिलका (लतिका) । स्त्री । मन्त्रि
 हायाम् । राजिव २ ।

भण्डोरा (रिका, रो) । स्त्री । मन्त्रिहायाम् ।

राजिव २ । वै निघ । [मन्त्रिहायाम् । २२ ।

भण्डोल । पुं । मिरोवसे । वै निघ । स्त्री ।

भण्डुक । पुं । मन्त्रासे । छान्न नाह ।

गुणा — मन्त्र शीत इत्येतेष्वेव गुरु विघ्नो

रन्तिष्वेव । भा । गोधाकसे । रमा ।

भट्टम् । स्त्री । सवे । छोडे । नीलीपले ।

नीगम । चन्दने । वै निघ । मुलके । मी । ए ।

छोडेव । राजिव २ । मन्त्रा जी । छत्रोत्प
 पत्ति । कदम्बसे । मी ।

भट्टकम् । स्त्री । भागवत्पुन । रमा । च

निघ २२२०२ चि मन्त्रभाग्या । इन्द्रये । सरल

देवदाकसे । पन्ने । वै निघ । पुं । देवदाक

से । २२ । [व ३ ।

भट्टकण्ट (क) । पुं । गोधाकसे । राजि

भट्टका । स्त्री । इन्द्रये । राजिव २ ।

भट्टकार्पासिका । स्त्री । रक्तकार्पासाम् ।

वै निघ ।

दिन भावना मित्रा वरु कश्चित् । अश्वपान
नवजूर्ण ४ गाया । रसकौ ।

भक्तवारि । स्त्री । काञ्चिके ।

भक्ति । स्त्री । सेवायाम् । मे ।

भक्तिका । स्त्री । आरामशीतलाया । वै निघ ।

भक्तोज्ज्वलम् । स्त्री । गानितान्नमण्डे । भातेत्र
खान । वै निघ ।

भगम् । स्त्री । योगी । तत् च गुदमुष्कद्वयमव्य
वर्तिस्थाने । "गुदमुष्कद्वयोर्मध्ये यो भागः स भग
व्युतः ।" राजिवर २८ । विका । बौध् । मे ।
उपस्थे । वैराग्ये । नाने । इच्छाया । विका ।

भगन्दरः । पुं । तन्नामकगुदशरीरे । भगन्द
वस्तिप्रदेशदारुणाङ्गदरा इत्युच्यते । उग्रम्व
द्रोण । सत्, भेरपुर । अपक्वा पिङ्का, पक्वा
भगन्दरा इति भगन्दरपिङ्कयोर्मैद । पु । "अपक्
पिङ्कामाहुः पाकप्राप्त भगन्दरम् ।" वा ८ २८
अ । निदानादि— "गुदस्य द्वाहं ले लेत पाश्चात्
पिङ्कापिङ्गत् । भिक्षो भगन्दरो ज्ञेयः स च पञ्च
विधो मतः ॥" मानि । शतपोनकीष्टधीवपरि
चाविश्रुत्कावर्त्तान्नामिष इति पञ्च यथाक्रमेण ते
यातपित्तकफसन्निपातागुनुनिमिता भवन्ति । सु
नि ४ अ । "यानय" गान्धारीसर्गात्कण्डुदरादशोफ-
वान् ६ पाशुर्वैद्वज्ज कान्याम् पूर्व्वरूपं भगन्दरे ।
धीरा साधयितुं दृष्ट्वा सञ्ज एव भगन्दरा ।
तेजसाग्निरिदीपोऽयं चतुर्थः भगन्दरः ।" सु ।
"इत्यष्टपृष्ठमन कठिनोत्कटकासने । अशौ
निदानाभिहितेरपरेश निवेदिते । अनिष्टादृष्टपादे
सद्यो वा साधुगच्छे । प्रायेण पिटिकापूर्व्वी
योऽह्ने द्वाग्नेऽपि वा । पाथोर्ग्रन्थोऽन्तर्धाहो वा
दृष्टाच्छमाश्रयो भवेत् । वसिष्ठमाश्रयाभासगतत्वात्
स्यन्दनात्तस्य भगन्दरः स सर्व्वेष्टाऽऽरब्धव्यक्रिया
वत् । भगवत्सिद्धाक्षिषु दोऽभाषेण भूरिति ।
यातमुदग्रजङ्घकद्वे गुणैर्वसति फलान् । दोषे
प्रच्युते सर्व्वेष्टागन्तुं शीघ्रम् गतम् ६" क्रिया
— "पाके पुनरप्यग्निं स्वेदित्वावगाह्यते ।
यन्निष्कार्गसिक्क पञ्चमस्यगभगन्दरम् । अर्वाचोर्भ
पराचोर्भमन्तुं खर्व्वसिद्धम् । यथान्तम् खर्व्वपित्वा
मन्त्रं शब्दं च पाठयेत् । बहिर्युगच नि ग्रंथं तत
चारुच साधयेत् । अग्निं च निषेधात् चारुचोद
कम् ६" वा ८ २८ प । [ध्या वि ।
भगफलम् । स्त्री । योनिकरुशरीरे । च दधोनि ।

भगालम् । स्त्री । नरमस्तके, मनुष्यकरोद्या ।
जटा ।

भगास्थि । स्त्री । योन्स्थिति । यथा ७ प ।

भग्नम् । स्त्री । तन्नामकशरीरे । उग्र द्रोण ।

"पतनपीडनप्रद्वारादिपणव्यान्गुदशमप्रभृतिभि
रभिघातविशेषैरेकविधमस्थ्यां भग्नमुपदिशति ।
तच्च भग्नजातमनुसाध्यमात्रं द्विविधमेवोच्यते
सन्धिसुक्तं काण्डभग्नमेति ।" सु नि १० अ । तस्य
मेदा — "भग्नं सनासद्विविधं हुताग्रं काण्डे च
सन्धावपि तत्र सन्धौ । उत्पिष्टपिष्टविघातानि
तिथ्यगतां क्षिप्तमध्यं भग्नमिति ।" सन्धिभग्नस्य
सामान्यलिङ्गं यथा — "प्रसारणाकुचनवत्ततोऽथ कृ
त्स्वर्गविद्धे पणमेतदुक्तम् । सामान्यतः सन्धिगतस्य
लिङ्गमुत्पिष्टसन्धेः श्वशो समन्तान् । विशेषतो
रात्रिभवा रुजा च । विश्लिष्टके तो च रुजा च
मिथम् । विवर्तिते पश्चरुजय तोत्रालिथ्यगते
तोत्ररुशो भवन्ति । क्षिप्तोऽतिशूल विषम रुजय क्षिप्ते
त्वधीरुविघटय सधेरिति ।" काण्डभग्नलक्षणं
यथा — "भग्नत्वा काण्डे बहुधा प्रयाति विशेषतो
गामभिरेव तुल्यम् । काण्डे तत्र कर्कटकाश्चकणौ
विचूर्णितं पिष्टितमम्यल्लिप्तम् । काण्डेषु भग्न
क्षतिपातितस्य गज्जागतं विस्फुटितं च वक्रम् ।
क्षिप्तं द्विधा वादशधापि काण्डे सामान्यभग्नं किल
तस्य लिङ्गम् ॥" कर्कटादिकाण्डभग्नलक्षणं यथा
— "सनाद्वता शीघ्ररुजातिरुजिष्ठत्वा व्यथा इति
रतोऽव नित्यम् । सपीड्यमाने भवतोऽहं शब्द
स्पर्शसह स्पन्दनतोदशला । सर्व्वासवस्थासु ग
शमलाभो भग्नस्य काण्डे खलु चिह्नमेतत् ॥" मा
नि । तस्य यथास्थानव्यापनं यथा — "आङ्गुली
त्वीडनोत्रासचमसङ्घोषमन्त्र । सन्धौ शरीरगान्
सञ्जान् खलाग्नयचलानपि । इत्येते स्थापनोपाये
सुस्यते स्थाप्य मिश्रम् । पटं प्रभृत्यविमं
वेष्टयित्वा मुखेक्षत । कदम्बोद्वाराश्चल्यश्चान्त्रं
पलायने । यशोद्वै स पृष्ठमि तदुभि सन्नि
वेशिते । सुशब्दो सुप्रतिस्ताभे वक्त्रे शकलेरपि ।
कुशाद्रवे सम वक्ष्य पटस्थोपरि योजयेत् ॥"
इत्यादि । वा ८ २७ प ।

भग्नसन्धिका । पुं । सन्धिभग्नशरीरविशेषः ।
स्त्री । चीने । श च ।

भग्नास्थिसन्धानकर । पुं । भग्नम् ।
व्रतन । वै निघ ।

भद्रवर्मा (न) । १ । मन्मथिकायाम् । श्रव ।
 भद्रवस्त्रिका । स्त्री । पनतायाम् । अनन्तमूल ।
 रमा । प्रसारणाम् । वैनिघ ।
 भद्रवक्त्रो । स्त्री । (Vallis Heynei
 Syn V Dichotoma) शरदस्तिकाया ।
 दाग्नमनो, नूनमनो । रमा । मल्लिकायाम् ।
 दाग्नमल्लिका । माधवीलतायाम् । यस्या निपात
 पुराणचतस्र । राजिव १० ।
 भद्रशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव ६ ।
 भद्र(द्रा)श्रियम् । स्त्री । शतचन्दने । रमा ।
 श्रव । च दशा व्यासद्वाराप्रसारणीतेति । श्र
 वि ३४५ ।
 भद्रशो । पुं । चन्दनहृदि । श्रम । शोखण्ड-
 चन्दने । ऐंउ छन्न । राजिव १२ ।
 भद्रसारम् । स्त्री । चन्दनसमन्वे । पम ।
 भद्रहस । पुं । नागरनुक्तायाम् । वैनिघ ।
 भद्रा । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । पम ।
 कोवन्तोमर्क । राजिव ७ । दन्त्यो । राजिव ६ ।
 २३ । शमोहचि । शमोमिदे । राजिव ८ । कटकने ।
 गाभारीहृदि । राजिव ८ । चमत्तायाम् । अनन्त
 मूल । मोल्याम् । नोन गीह । राजिव ४१-२ ।
 बलानामचपि । वेदमञ्ज । राजिव ४ । वसा
 याम् । राजिव ६ । श्रवदूष्योर्ण । राजिव ८ ।
 श्रितापरानितायाम् । राजिव ३ । कृष्णसारिवा
 याम् । राजिव १२ । हरिद्रायाम् । वैनिघन्व
 चि सप्तदेवाद्विधे । प्रसारणाम् । रात्रायाम् ।
 मे । नागबन्दीलतायाम् । सुक्तायाम् । वैनिघ ।
 चन्द्रशरे । म ।
 भद्राकरणम् । स्त्री । चौरकम्पि । नूधन ।
 हृष ।
 भद्राण्य । १ । देवदावहृदे । च दष्टदधि ।
 भद्राणो । स्त्री । ब्रह्मदन्तीहृदि । राजिव ६ ।
 भद्रालपचिका । स्त्री । प्रसारणाम् । गङ्गा
 डाग्ननिश । श्रमा ।
 भद्रालो । स्त्री । प्रसारणाम् । श्रमा ।
 भद्रावतो । स्त्री । कटकलहने । राजिव २ ।
 भद्रास्रय । १ । चन्दने ।
 भद्राह । १ । सुक्ते । मा म ३५ अश्रवि ।

भद्रिका । स्त्री । गुप्तायाम् । वैनिघ ।
 भद्रेला । स्त्री । खूलेलायाम् । योति एलाह ।
 रमा ।
 भद्रोत्कट । पुं । भद्रमुक्तायाम् । जानानिनात्र
 मूला । प्रसारणाम् । गङ्गाडाग्ननिश । रमा ।
 ज तोफलाये । भेष स्त्रीरोषि । भादाकड इति
 व्याति हचे । च द गभीधिकार ।
 भद्रो(द्रो)दनो । स्त्री । बलानामचपि ।
 वेदमञ्ज । नागबन्दायाम् । शोविपडाग्ननिश ।
 राजिव ४ । पोतवाय्याम्लके । पीत वेदमञ्ज ।
 राजिव १ । चम्पू ४५ हृदि ।
 भद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ।
 वैनिघ । गुवि ८५ ।
 भन्दिलम् । स्त्री । कम्प । उषा ।
 भम्भ । १ । धने । विका । मल्लिकायाम् । श्रव ।
 भम्भरालिका(लो) । स्त्री । दशमचिकाया ।
 डोमिह । विका ।
 भयम् । स्त्री, पुं । व्याधो । राजिव २० । स्त्री ।
 भोवो । कुलपुपविशेष । विका ।
 भयकण्टक । पुं । बदरहृदि । कूण गीह ।
 भयङ्कर । पुं । रणयत्रे । राजिव १८ । वि ।
 भयावह ।
 भयञ्जर । पुं । भयमन्त्रज्वरे । आतङ्कप्रव ।
 तस्य लक्षण प्रसाप । मा नि ।
 भयदा । स्त्री । भूषावाम् । ऊँ हे व्याधना ।
 भयनाश्रिनी । स्त्री । आयमाषालतायाम् ।
 वनागता । राजिव ३ ।
 भयानक । पुं । व्याधि । मे । वि । भयहरे ।
 भयावहा । स्त्री । रात्रो । वैनिघ ।
 भर । पुं । हिमवत्पलपरिमाणे । वैनिघ ।
 भरणी । स्त्री । घोषाया । घोषागता । मे ।
 भरण्ड । पुं । हृदि । कमी । उषा ।
 भरण्याह्वा । स्त्री । पन्थपुण्या । रामदूतीति
 लोके । श्रव ।
 भरण्यु । पुं । हृदि । वैनिघ ।
 भरद्वाज (क) । पुं । व्याघ्राष्ट नामपचि
 विशेष । डादहे गोथी । श्रम । श्रव । श्रवि
 विशेष । म ।

भद्रकाली । स्त्री । प्रसारणा । गङ्गाङ्गलिनी ।
पसु । नागरसुतायाम् । वे निघ ।

भद्रकाशो (सौ) । स्त्री । भद्रसुतायाम् । रा
नि व ६ ।

भद्रकाष्ठम् । स्त्री । काष्ठदवदारुणि । रानि
व १२ । तैल-दे-दारुणि । नमदां मेवार्क ।
वे निघ ।

भद्रकाष्ठया । स्त्री । भद्रसुतायाम् । लाङ्ग
निवा नृश । च द च मा चि । "विंशतिभेका
ह्वया ।"

भद्रगन्धिका । स्त्री । प्रसारण्याम् । गङ्गा
ङ्गलिनी । वे निघ । सुतायाम् । रमा ।

भद्रघनः । पु । भद्रसुते । विमू चि पिपासायाम् ।
नागरसुतायाम् । वे निघ २ भ अ १ चि ।

भद्रचन्दनसारिवा । स्त्री । कृष्णसारिवा
याम् । वे निघ ।

भद्रचूड । पु । 'गङ्गाङ्गिकु' इति ख्याते हव ।
वे निघ ।

भद्रज' (जव) । पु । इन्द्रयवे । रानि व ६ ।

भद्रतरुणो । स्त्री । कुलकठले । कोटि-
मेधेन कुन । रानि व १० ।

भद्रतिक्ता । स्त्री । मद्यतिक्तायाम् । भिममि
ठिता । "भद्रतिक्ता मद्यतिक्ता वसे तिकाग्रि
वदो । ज्वरघ्नो विषहृद वत्या ह्यसाणमपि
नाशयत् ॥"

भद्रदन्तिका (न्तो) । स्त्री । स्वनामप्यात
दन्तायाम् । मूलीविशेष । स्थूलदन्ता । वङ्ग मूली ।
तत्पठ्याया, — केशरदा भिषगुमद्रा जयावदा
ज्वराघ्नो जयावदा चारुको । गुणा — कटु, उष्ण
विषिका कृमिघ्नो कृष्टघ्नो शूलामदोषमुखरीगघ्नो
य । रानि व ६ ।

भद्रदारुः । पु, स्त्री । दवदारुणि । रमा ।
रानि व १२ । सरलाया । जत्रण कोठि । रमा ।
वा ११५ भद्रदार्वादि ।

भद्रदार्वादि' । पु । वातघ्नकषायमेदं । "भद्र
दारु भात कृष्ट दशमूल बलाद्य । वायु वीर-
नरादिषु विदार्यादेषु मामयेत् ॥ वा ११५ ।

भद्रनामा । पु । पञ्चविंश । शाङ्गाङ्गि
नामो । वे निघ । काष्ठकटपचिचि । चिका ।

भद्रनामिका । स्त्री । चायनायायाम् । वग
मडा, वहना । पसु ।

भद्रपत्री । स्त्री । अमलायाम् । अमलामूल ।

भद्रपर्णा (नी) । स्त्री । प्रसारणा । गङ्गा
ङ्गलिनी । रमा । रानि व ५ । गान्धारीहवे ।
गोमात्र ग्राह । रानि व ८ ।

भद्रवचा । स्त्री । इन्द्रयवे । रानि व ६ ।

भद्रव(य)ला । स्त्री । वदनामसुते । रानि
व ४ । काकोदुम्बरिकायाम् । प्रसारणा । रा
नि व ५ । गान्धारीहवे । वे निघ ।

भद्रमक्षिका (क्षो) । स्त्री । काष्ठमक्षिकायां ।
काष्ठमक्षिका । पसु । गवाक्ष्याम् । गोमर्क,
झुंजी । शमा ।

भद्रमुञ्ज । पु । मुञ्जवृक्षमेदं । त्रामनत्र,
भद्रजल । तत्पठ्याया, — शर वाण तैलन
इष्टवेदन मुञ्ज रुज्जातक स्थूलदां सुमेष ।
Sec मुञ्ज ।

भद्रमुस्त' (क) । पु । नागरसुतायाम् ।
नागदमूर्ता । पसु । च द भात कषरो पि अङ्गने ।
स्त्री । भद्रसुतके । नागदमूर्ता । तत्पठ्याया, —
कच्छोल्या वराहो गुन्दा यणि भद्रकाली कशेरु
कोटिहा कुर्वन्दिवा स्यान्धि यन्त्रिला हिमा
वत्या राजकशेरु कच्छोल्या मुस्ता अथोद वारिद
अथोद मेघ कौमृत अथ मोरद अथ घन
गार्ह्य । गुणा — कषाय तिगल शीतल पाचकल
याचितल पित्तज्वरकफनाशकलस । अपि च
"मुस्त कटु हिम याचि तिक्त दीपन पाचनम् ।
कषाय कफ पितास हृत् ज्वरादिषु जन्तुनाम् ॥
अनुपदेश यज्जात मुस्तके तत् प्रशस्यते ।
तवापि सुनिभि मोक्ष वर नागरमुस्तकम् ॥"
रानि व ६ ।

भद्रयवम् । स्त्री । इन्द्रयवे । अम ।

भद्रयोगदिवस । पु । पुष्यानक्षत्रयुक्तदिने ।
च द विष चि ।

भद्रसता । स्त्री । माधवीलतायाम् । रानि व
१० । हरिद्रायाम् । वे निघ ।

भद्रवती । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । इ
निघ । भद्रपण्याम् । मटा ।

भद्रवत् । स्त्री । दवदारुणि । रानि व १२ ।

स्नातकफलमज्जा । स्त्री । गोडुम्यायाम् ।
श्रीमद, दूती । वै निघ ।

स्नातकयूय । पुं । रसायने द्रवविशेषे । च
चि १५ ।

स्नातकसर्पिः । स्त्री । रसायनद्रवविशेषे ।
च चि १५ ।

स्नातकक्षोरम् । स्त्री । रसायनविशेषे । च
चि १५ ।

स्नातकास्थि । स्त्री । तन्नामकफलास्थिनि ।
छेनात्र श्रुति । रा नि व ११ । च मृ ४४ दोषनोय
गणे । गुणा—कान्तिवृत्तिकर गुरु हृष्यम्
अग्निदीप्तिकर दाहकफघ्न शीघ्रघातकमिपित्तारुचि
घ्नश्च । वै निघ ।

स्नातकी । स्त्री । भस्नातकहृत्वे । अम ।

स्नि (स्त्रिका, स्त्री) । स्त्री । भस्नातकहृत्वे ।
रा नि व २१ । शर । च ।

सु । पु । पित्तशोथलघुसन्निपातज्वरविशेषे ।
डान्कृ ज्ञरा । लक्षण—“पित्तशोषाधिको यस्य
सन्निपात प्रकुप्यति । अलदाहो बहि शीत तस्य
हृणा प्रवर्धते । मृदते दक्षिणे पाथे” उर शीर्षगल
यह । शीवति त्रेणपित्तस्य कृष्णात् कीडय
जायते । विहभेदशसद्विजाय बह्वन्ते सप्रमोलका ।
अग्निभिभङ्गनामाय सन्निपात उदाहृत ।” भा ।
अफश्रुति तन्नाम्नरे माम ।

सु(सू)कः । पु । शोषाकहृत्वे । शोभांशाह ।
च द च सा चि कुशान्तिगुणे । सु मृ १८५ । वा सु,
१५५ बोरतरादि । अहृत्वे । रा नि व ११ । कीपस्थ
महाकपदे । See शङ्ख । कुकुरे । रा नि व १८ ।

भव । पु । कारणे । अन्वनि । शिबे । वै निघ ।
सचारे । सचायां । विका । स्त्री । भव्ये । छान्ता ।
रा नि व ११ ।

भवदाह । स्त्री । देवदाहवि । रा नि व १२ ।

भववीजम् । स्त्री । पारदे । भव यद्वयो
कवाटरसे ।

भवलिङ्गी । स्त्री । शिवलिङ्गमोलताया ।
पञ्चगुर्या इति पञ्चमर्दने ख्याता । भा म ४४
योनिरीचि । “वीलायो भवलिङ्गीवीजम् ।”

भवा । स्त्री । स्वर्णचोद्याम् ।

भवात्मजा । स्त्री । मनसादेव्याम् । श मा ।

भवाभीष्टः । पुं । गुरुगुली । रा नि व १२ ।
सहिपाचगुरुगुली । वै निघ ।

भविल । पु । पथे । वै निघ ।

भव्य । पु । पुष्पीदरफलहृत्वे । छान्ता ग्रीह ।
स्त्री । तत्फलम् । प सु । पुं । कम्परहृत्वे ।
निम्बहृत्वे । स्त्री । तत्फलम् । मे । पु । कारवेहृत्वे ।
रसविशेषे । शर । स्त्री । अस्थि । मे ।

भव्यफलम् । स्त्री । बहुवारफलम् । छान्ता ।
वै निघ र पि चि । तत्पण्याया,—भव भावन
वक्तृगोधनं खीमफल पिच्छलबीजम् । गुणा,—
“भव्य खादु कपायास्त्र हृद्यमास्थविशोधनम् ।
तद्वप पक्व टीवघ्न गुरु साहि विषापहम् ॥”

भव्या । स्त्री । गजपिण्या । मे ।

भय (कः, ण) । पुं । कुकुरे । (का) ।
कुकुर्याम् । रा मा अम ।

भयत् । स्त्री । अल करणे । वै निघ ।

भया (यो) । स्त्री । स्वर्णचोद्याम् । शोभा
विकृष्टे । र मा । (वी) कुकुर्याम् । शर ।

भसत् । स्त्री । काठे । लघने । अशमांसि ।
उष्ण । पु (द) । कारणवपचिचि । प्रवे । उष्ण ।
योनी । मे । [वै निघ ।

भसरा । स्त्री । मधुमक्षिकायाम् । शालनिर्यासि ।

भसरालः । पुं । उद्वन्मक्षिकायाम् । वै निघ ।

भसितम् । स्त्री । भयनि । हे च ।

भस्त्र(स्त्रा)का (स्त्रा, स्त्री) । स्त्री । चन्द्रहृत्वे ।
आशुतर्गत्र वीज । शर ।

भस्म (न्) । स्त्री । कपिलशिशपायाम् । भूती ।
छाहे । वै निघ ।

भस्मकम् । स्त्री । विड्वहे । प सु । भयकरीये ।
अतिभुञ्जया । स्वर्णे । मे । भाग्याम् । वै निघ ।

भस्मकाग्नि । पु । तन्नामकरीमविशेषे ।
उश्रकौटेन्द्राग । निदानं यथा—“नरे धौषकफे
पि कुपित मादतागुग । स्वोभषा पाचकस्थाने
बलमग्ने प्रयच्छति ॥ तदा लब्धवली दैह रक्षयेत्
सान्निधौऽनल । अग्निभुय पचत्यत्र कैलासादाय
सुहृमुह । पक्वान्न स ततो धातून् शोषितादीन्
पचत्यपि । ततो दीव्यन्मातङ् मनुष्योपपद्येत्
परम् । भुक्तेऽग्रे लभते शान्ति जीणमात्र प्रता
व्यति ।” मन्नि ।

भरहाजी । स्त्री । यनकापाया । रमा ।

भरिणी । स्त्री । हरिद्वर्ण ।

भरित । वि । हरिद्वर्ण । पुट्ट ।

भरु । पु । 'खर्ण' । से ।

भरुजः । पु । चट्टगगाले । द्विच ।

भरुट्टकम् । स्त्री । भस्मितामि । छ'छाभांश ।
द्विच ।

भरोद्धः । पु । धवतरी । धौडग्रा गाछ ।
वै निघ ।

भर्गः । पु । पाककरणे । भर्जने । व्याक ।
कल्के । भेद वा च्या विभ्रदाविश्रुतेले ।

भर्गपर्वणी । स्त्री । भाग्याम् । वै निघ ।

भञ्जनम् । स्त्री । भट्टी । छात्र ।

भर्त्सपत्रिका । स्त्री । मझानी च्याम् । 'शनीन ।
रा निघ ४

भर्म । स्त्री । खर्ण । धसूरे । अम । नामी ।
विश्व । द्विच ।

भर्मगैरिकम् । स्त्री । खर्णगैरिके । वै निघ ।

भर्मयूथी । स्त्री । खर्णयुधकाया । 'शर्भ' भूहे ।
वै निघ ।

भर्लता । स्त्री । प्रसारण्याम् । वै निघ ।
चाकाशस्तथायाम् । शर ।

भक्षाः । पु । सन्निपातविशेषे । See भज्जु ।
भक्षातकहवे । भज्जुके । अम ।

भक्षकः । पु । प्रथमिन् श्लोकाकहवे । वड-
शोणि श्लोणीगाछ । रा निघ ६ । भज्जुके । इडुदी
हवे । भक्षातकहने । सन्निपातविशेषे । See
भज्जु । वै निघ ।

भक्षकिसत्स्यः । पु । ससविधि । छात्रि
माछ । गुण — "भक्षकी गधुर शोतो हृष्य श्रेष्ठ
करो मुद" राग १५ ।

भक्षपुच्छी । स्त्री । गोरचतण्डुलाया । शोदक
छात्रिनिश । पच ।

भक्षात (क) । पु । (Semecarpus An-
acardium) The marking nut tree
मन्नामप्यातकमे । छेन्नीगाछ । द्वि मिलावा ।
मं विश्व । तं जिह्विचट्टु जिह्विविहट्टु । छत
भक्षिय चम् विश्व । ता शनकीहर । दा

भिववन् । पारस्य मिलादुर । तत्पथ्यांश, —
अरुम्कर शोयहन् वज्रिनामा वीरतरु प्रणक्त
भूतनाशन भक्षातको भक्षिका भक्षी भक्षीका
अभिमुखी वीरहृष्य चक्षला अन्त सत्ता 'गर्गहित
निहृ' हन तपन अनल किमिन्न श्रेष्ठोश
वातादि स्तोटीशोशक प्रथक्शोश धनुष्य
वोशपादप वज्रि मझातोल्या । गुण — फल
रेतोशनक कषाय मधुर कोण कफशमनसाणाह-
विषमघ्न शूलोदराशानकृमिघ्नच । तन्मज्जा च
विषशोषदाहशमन पित्तघ्नसर्पणो वातारोचक
कान्तिकरश्च । भक्षातकगुण्य — कटु तिक्त कषा
योण कृमिघ्न कफ वातोदराशानहृद्दोशोत्रय ।
रा निघ ११ । भक्षातकतेले मधुर कषाय तिक्ता
गुरम वातकफकुष्ठमेदोमहकृमिहर वमन विरेच
नच । सुसूक्ष्म । रक्तचट्टने । चट्टक
प्रसारणीतेले । भा ।

भक्षातकगुडः । पु । अशारीने पक्षगुड ।
"भक्षातकसहस्रं द्वि जलद्वीपे विपाचयेत् । पाद-
श्रेष्ठ रसे तस्मिन् पचेद्दकगुला भिवक् । भक्षातक
सहस्राहं छिन्न राश प्रदापयेत् । सिद्धोऽस्मिन् विफलं
व्योष्यमानोमुक्तवैश्वम् । कर्षाश चूषित दयात्
त्वगीलापचकैसरम् ।" छेन्नी २००० छन ७४ मं
८५ १७ मं, । छुड ११०० मं, छिन्न छम्रातक
६०० अत । जिह्वी, जिह्वी, यमानी, भूजा,
शेफर श्रुताकन हूर्ण २ छो ।

भक्षातकघृतम् । स्त्री । गुग्गुलुघृतमेद । "भक्षा
तकात्कल्ककषायपक्व सपि विदेत् शर्करया विमि-
श्रम् । यद्रक्तगुण्य विनिह्नि पित्तं वलासगुण्य
गधुना समेतम् ॥" सिद्धीति शररा छेन्नी ।
रसर । अन्यत् यथ, — "भक्षातकानां द्विपल
पञ्चमूल पलोमित । साध्य विदारोगन्यायमागोष्य
सलिषाढके । पादश्रेष्ठ रसे तस्मिन् विपली नागर
वर्षा । विहृष्ट सत्सर्वं द्विहृष्ट यावद्गूळविड शर्टी ।
चिचक मधुक राशो पिष्टा कर्षसम भिवक् ।
प्रथ्यच पयस जला घृतप्रस्थ विपाचयेत् । एतत्
भक्षातकघृत कफगुग्गुलु परम् ।" च वि १५ ।

भक्षातकतेलम् । स्त्री । रसायनतेलविशेष ।
भक्षातकतेल ८ श । यष्टिमधुकल्क २ तो । दुग्ध
१२ श अतपाक क्रियात् । च वि १५ ।

भक्षातकपल्लवम् । स्त्री । रसायनविशेष ।
च वि १५ ।

भक्ष्नातकफलमञ्जा । स्त्री । गोडुम्यायाम् ।
गोमद, दूजे । वै निघ ।

भक्ष्नातकयूप । पुं । रसायनी द्रव्यविशेषे । च
वि १५ ।

भक्ष्नातकसर्पि । स्त्री । रसायनघृतविशेषे ।
च वि १५ ।

भक्ष्नातकचौरम् । स्त्री । रसायनविशेषे । च
वि १५ ।

भक्ष्नातकास्थि । स्त्री । तन्नामकफलास्थिनि ।
डेलान्न शूटि । राजिव ११ । च सू ४५ दोषगोच
गये । गुणा—कान्तिवृद्धिकर गुह्य हृष्यम्
अग्निदीप्तिकर दाहकघ्न शीयवातहृन्निपिचारवि
घ्नश्च । वै निघ ।

भक्ष्नातकी । स्त्री । भक्ष्नातकहृत् । अम ।

भक्षि (क्षिका, स्त्री) । स्त्री । भक्ष्नातकहृत् ।
राजिव २२ । शर । च ।

भक्षु । पु । पित्तघ्ने शीतलसन्निपातज्वरविशेषे ।
डानूक अत्रा । लक्षण—“पित्तघ्नेष्वधिकी यस्य
सन्निपात प्रकुप्यति । अन्तर्दाहो बहि शीत तस्य
उष्ण प्रवर्धते । तुष्यते दक्षिणे पात्रे उर शीर्षगल
यह । छीयति श्लेष्मपित्तं कृच्छ्रात् कीटय
जायते । विडम्बेदशासद्विज्ञाय बर्हन्ते सप्रसौलका ।
अविभिभङ्गनामायं सन्निपात उदाहृतः ।” भा ।
अफशरति तन्नान्दरे नाम ।

भक्षु(सू)क । पु । श्लेष्माकहृत् । शोणीशोह ।
च द असा वि कुमादिगुणे । सु सू ३८५ । वा सू
१५५ वोरतरादि । अहृत् । राजिव १२ । कोषस्थ
महाकपदे । See शङ्ख । कुङ्कुरे । राजिव १२ ।

भव । पु । कारणे । जन्मनि । शिबे । वै निघ ।
संघारे । सत्तायां । विका । स्त्री । भव्ये । छान्ता ।
राजिव ११ ।

भवदारु । स्त्री । देवदारुणि । राजिव १२ ।

भववीजम् । स्त्री । पारदे । भव यक्ष्णो
कवाटरसे ।

भवलिङ्गी । स्त्री । शिवलिङ्गिनीलतायां ।
पधगुरिया इति पश्चिमदेशे भ्याता । भा म ४४
योनि री वि । “पौत्वायी भवलिङ्गीवीजम् ।”

भवा । स्त्री । खण्डीयांम् ।

भवात्मजा । स्त्री । मनसादेय्याम् । श मा ।

भवाभीष्ट' । पुं । गुग्गुली । राजिव १२ ।
महिषाक्षगुग्गुली । वै निघ ।

भविल' । पुं । पथे । वै निघ ।

भव्य । पु । पुष्पीदरफलहृत् । छान्ता शोह ।
स्त्री । तत्फलम् । प सु । पु । कर्षोरहृत् ।
निम्बहृत् । स्त्री । तत्फलम् । मे । पुं । कारवेहृत् ।
रसविशेषे । शर । स्त्री । अस्थिनि । मे ।

भव्यफलम् । स्त्री । बहुवारफलम् । छान्ता ।
वै निघ र पि वि । तत्पण्यांशः,—भव भावन
वज्रशीघ्रन खोमफल पिच्छिलबीजम् । गुणा,—
“भव्य स्वादु कपायास्त्र हृद्यमास्थिविशीघ्रनम् ।
तदेव पक्व शीघ्रं गुह्यं दाहि विषापहम् ॥”

भव्या । स्त्री । गजपिप्पल्यां । मे ।

भय (क', ण) । पु । कुङ्कुरे । (का) ।
कुङ्कुर्याम् । रा मा अम ।

भयत् । स्त्री । अन्त करणे । वै निघ ।

भया (पो) । स्त्री । खण्डीयांम् । शोणी
शिरुहे । र मा । (बी) कुङ्कुर्याम् । शर ।

भसत् । स्त्री । काष्ठे । जघने । अशमांसे ।
उष्ण । पु (द) । कारण्यवपविधि । प्रवे । उष्ण ।
योनी । मे । [वै निघ ।

भसरा । स्त्री । सधुमचिकायाम् । शालनिर्यासे ।

भसरालः । पुं । हृद्यन्विकायाम् । वै निघ ।

भसितम् । स्त्री । भक्षनि । इ च ।

भस्त्र(स्त्रा)का (स्त्रा, स्त्री) । स्त्री । अम्बुहृत् ।
आशुषेनर योनि । शर ।

भस्त्र (न) । स्त्री । कपिलशिशपायाम् । भूती ।
हृत् । वै निघ ।

भस्त्रकम् । स्त्री । विडङ्गे । प सु । भक्षकरीगे ।
अतिबुभुक्षायां । खण्णे । मे । भाग्याम् । वै निघ ।

भस्त्रकाग्नि । पु । तन्नामकरीगविशेषे ।
उग्रकोट्टेन्द्रांग । निदानं यथा—“नरे क्षीणकफे
पि कुपितं माहतागुग । खोमणा पाचकस्यापि
बलमग्रे प्रयच्छति ॥ तदा लब्धवलो दैह्य रचयेत्
शान्तिहोमल । अभिमूय पचत्यत्र दैह्यादाय
मुह्युह । एकाग्र स ततो धातून् शोणितादीन्
पचत्यपि । ततो दोषान्मातद् भृशं चोपनयेत्
परम् । मुह्युहो लभते शान्ति कोषमात्र प्रता
प्यति ।” म नि ।

भस्मगन्धा (न्धिका) । स्त्री । रेणुकबीजे ।
भा । जटा ।

भस्मगन्धिनो । स्त्री । रेणुकबीजे । अम ।

भस्मगमः । पु । तिनिगहचे । मादनदृष्ट ।
रा नि व ८ । शिशपाहचे । वै निघ ।

भस्मगर्भा । स्त्री । कपिलशिशपायाम् । रा नि
व ८ । रेणुकबीजे । जटा । तिनिगहचे । रा नि
व २५ ।

भस्मतूलम् । स्त्री । हिमे । जलकणावर्षणे ।
वृषछिद्विषी । मे ।

भस्ममेहः । पु । शर्करामेहे । निदा ।

भस्मरोहा । स्त्री । दग्धाहचे । कीदृशे कुम्भ
होतिष्याते । रा नि व ८ ।

भस्मवर्णः । पु । भासवर्षणि । वै निघ ।

भस्मवेधः (क) । पु । कर्पूरे । शर ।

भस्मशर्करा । स्त्री । चारद्रव्ये सद्य दग्धस्य
पापाणे । "दक्षमानाद्रंकाहरसात् शर्करेवाभ्योक्त्य
सद्य भस्मशर्करेत्युच्यते ।" सु स ११५ ।

भस्मसूतः । पु । रससिन्दूरे । रसासंज्ञज
षडामबिरहे ।

भस्माङ्गः । पु । कपोते । वै निघ ।

भस्माह्वयः । पु । कर्पूरे । विका ।

भक्षकः । पु । गोक्षरहचे । वै निघ ।

भक्षकगटकः । पु । क्षुद्रगोक्षरे । रा नि व ४ ।

भक्षटकः । पु । क्षुद्रगोक्षरे । रा नि व ४ ।

भक्षणम् । स्त्री । भोजने । विका ।

भक्षणीयम् । वि । भक्ष्यद्रव्यमात्रे । वै निघ ।

भक्षपत्रा (त्री) । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् ।
रा नि व ११ ।

भक्षवीजः । पु । चारहचे । जिज्ञानर्गाह ।
रा नि व ११ । See अखट्ट ।

भक्षालावुः । स्त्री । शृङ्गालावाम् । रा नि व ७ ।

भक्ष्यम् । स्त्री । अष्टविधानान्यतमे अग्ने । रा
नि व २० ।

भाकु(कु)टः । पु । मध्यविशेषे । लोट्को-
माह । मे । गुणा — "भाकुटी मधुर शीत हृद्य
त्र्यंशकरी मुख । आमघातकरी हृद्यो वातपित्तहरी
मत ॥" राज २५ ।

भाक्तम् । स्त्री । धान्ये । वै निघ ।

भागः । पु । बालपरिमाणविज्ञेति । अग्ने । अम ।

भाजनम् । स्त्री । आटके । ६४५ । प प्र १४ ।

भागिण्ट । पु । (खी स्त्री) । 'भाडट' इति
प्राते वृक्षमिदं ।

भागिण्टिका । स्त्री । बार्णावाम् । अचि ।

भागडम् । स्त्री । पावे । गद्भाण्डके । अच ।
पु । गद्भाण्डके । अच ।

भागडकमुष्टिका । स्त्री । वृक्षलाधारे ।
खाना । विका ।

भागडकारो । स्त्री । मन्त्रिष्ठायाम् । वै निघ ।

भागडपुटः । पु । नापिते । जटा । शोध
पाकाद्ये पुटमेहे । यथा — "वृक्षदभाण्डे तूषे पृष्ठे
मध्यं मूषा विधारयेत् । विद्याग्नि सुद्रव्यं भाण्ड
सदभाण्डपुटमुच्यते ॥" [विका ।

भागडपुष्पः । पु । सर्वविशेषे । दोडा मांश ।

भागडरञ्जनमृत्तिका । स्त्री । रञ्जनमृदि ।
राविनि मांशे, ब्राह्ममांशे । सं रसकर्पूरप्रवरसे ।

भागिड । पु । नापितव्य चुरावाधारे । डीङ् ।
शब्दकम्पद्वयम् ।

भागिडलः । पु । नापिते । अम ।

भागडोरः । पु । (Clerodendron infor-
tunata Syn Volkameria infortu-
nata) क्षपविशेषे । छाडीत्र मूलत्र ग्राह ।
हि भाण्ड । वटहचे । जटा ।

भागडोरलतिका । स्त्री । मन्त्रिष्ठायाम् ।
रा नि व ६ ।

भातम् । स्त्री । प्रभातकाल ।

भाद्र (पद, पदा) । पु, स्त्री । भाद्रमासे ।
अम । सु स ६५ ।

भाद्रविक । पु । चीनधान्ये । चीनी शान ।
प सु ।

भानु । पु । अर्कहचे । अम । वै निघ २५ ।
शीतज्व वि ।

भानुपाकः । पु । स्यूरग्निसि लोहस्य पाके ।
र सा स ।

भानुफला । स्त्री । कदलीहचे । रा नि व ११ ।

भार । पु । क्षितितुलायाम् । अम । हि स ६५ ।

पक्षिः २००० प । “पक्षिणां शिष्यस्य भार
एव प्रकीर्तितः” पक्षिः ।

भारत, १५ । १५ । १५

भारत (एड) का (एड, एड) । श्री ।

भाष्य ।। वादनशर्ति । रा. नि. व. १ । गङ्गा १५५ ।

भारती । श्री । मोलीः । वै निघ ।

भारण्ड । १ । गन्धपवित्र । मङ्गुनि ।

भारती । श्री । पवित्रग्रंथ । दाक्षीनायक ।

रा नि ब ५ । भा म । भ प्र ला प क ज्य चि । "भारतो
 हारहृदा ।" वि ऋ क श्चो रो चि । भारद्वाज
 पण्डित । चिका ।

भारव (य) । पुं । भारवाग्रपविषि । डारुहे
पुत्री । श. च ।

भारतान. । पु. पवित्रिपदे । डाकई पनी ।
 डब । ली । अमरि । डब ।

भारवाजी । स्त्री । वनकापासी । वन
कापासी । रमा । संरानकापुरी । क काडहिन ।
समृद्धि । द्वि । द्वि । गुणा — द्विमा स्या
द्वयस्यस्यस्यो च । रानि व । सतिवलाया ।
महावलायाम् । सटकायाम् । उडुई । द्वि । द्वि ।

भारय । पु । भारदाजपक्षिणि ।

भारवाह । पुं । गृह्णि । वे निघ ।

भारवाहिनी (हो) । स्त्री । मोलीवसे ।
रानिय ४ । वागू १५५ ।

भारवी । स्त्री । तुलसीहृत् । वैनिष्ठ ।

भारवृक्ष । ५ । काचीनामकगन्धद्रव्य ।
 गोपीचन्दन । मौवाद्देशस्थितिका । ३४ ।

भारतवर्ष । प्र । समविशेदि । भद्र भृगु ।
मांसगुण्य — कफजनक गुरु विविध बह्य धृष्य
पुष्टिकर किञ्चिदातकर सख्य । रा नि व १० ।

भारि । उ । सिद्धे । ऐष ।

भारिका । पुं । गटमि । वै निघ ।

भारिट । पु । श्यामवटके । रानिव १८ ।

भार्गव । पु । नोलभद्वराजे । इल्लिनि ।
विका । हीरके । ये निघ ।

भागवप्रिय । ५ । हीरके । शब्दकल्पद्रुम ।

भार्गवाग्रणी । स्त्री । भार्याम् । वै निध ।
भार्गवी । स्त्री । दूष्वापा । र मा । श्वेतपूर्वा

यान् । रात्रिष्व । मोलदृष्ट्वायाम् । शर ।
 भार्गी (ईर्षी) । स्त्री । (Clerodendron
 siphonanthus or C serratum)
 नामासम्भवात्तद्वये । वासनशोभे । पशु । द्विवरद्वौ ।
 मं भारद्वौ । तं मण्डमारद्वि । नेपा च्या ।
 तत्पण्याया,—गर्दभमाक गर्दभमाका पद्मा
 चन्द्रारवक्षरो चन्द्रारवक्षो बालियमाक वक्षर
 वक्षक यटि ब्रह्मयटि ब्रह्मयटिका शाकबालिय
 दृष्ट्वा बालिय ब्राह्मिका सुखधीता गर्दभमाखी
 चन्द्रारवक्षरो, ब्राह्मणी ब्राह्मी ब्राह्मण्यथौ फक्षिका
 फक्षो फक्षीका बाल्यादि भ्रष्टजा भारद्वौ बात्यादि
 कासजित् सुदृपा भमरेष्टा भक्तमाता । एषा
 श्वेतनीलपुण्या इति द्विधा । गुणः—“भार्गी तु
 कटुतिक्तोष्ण कासशवासविनाशिनो । शीकत्रण
 हृमिघ्नो च दाहज्वरनिवारिणो ।” रात्रिष्व ।
 ईष्यवट संघाद्विष्यो सपदंभजे वाति च द्विता । च ।

ভার্গোগুড । ৩ । শাসাধিকারে স্বীকৃত ।
 ভার্গোমূল ১০০ প দশমূল প্র ১০ প প্রযোজ্য
 বহা পুটহরীতকী ১০০ সত্ত্বা । কাব্যার্থ—
 বারি ১১৫ য জি ২৫ য । পুরাতনগুড
 (স্নানি যুক্তগুড) ১০০ প । প্রযোজ্য—
 ত্রিকটু গুডলক তৈজসপত্র এলা প্র ১৫ (স্নো)
 যবদ্বার ৪ মী মধু ৫ প । বামনহাটীর মূল
 ১০০ প দশমূল প্রত্যেক ১০ প পোট্টলীবদ্ধ
 হরীতকী ১০০ টা । কাব্যার্থ—জল ১১৬ শ
 শে ২২ শ পুরাতন গুড ১০০ প । প্রক্ষেপ
 —ত্রিকটু, গুডহক, তৈজসপত্র, এলাইচ
 প্রত্যেক চূর্ণ ১৫ প যবদ্বার ৫ তো মধু ৬ প ।
 মা । মৈপ ।

भाग्यादि । पु । विषमज्वरे कषायभेदे ।
 “भाग्यं ब्दयपटकपुष्करशङ्खैरपयाकषाहृदशमूल
 लत कषाय । सद्यो निवृत्ति विषमज्वर ।”
 भैषज्यसिद्धि ।

भार्द्वाजी । स्त्री । वनकार्पास्या । शर ।

भार्या । स्त्री । पवणम् । शर ।

भार्याटिक । पु । हरिणविशेषे । मे ।

भार्य्यारु । पु । मृगभेदे । मे । [४१२ ।

भाय्यहृच्च । ५ । पत्राद्दन्दनष्टवे । रा नि

भालम् । क्ली । गण्डस्थले । दानिष । ८ ।
तेजसि । गी ।

भालदर्शनम् । स्त्री । सिन्दुरे । श च ।

भालविभूषणसंज्ञः । पु । तिलकचुपे ।
डिनगोष्ठ । रा नि व १० ।

भालाङ्कः । पु । रोहितमखे । त्रिका ।
शाकविशेषे । कच्छपे । मे । करपत्रे । छद्र
मल्लभेदे । विंशो गोष्ठ ।

भालु(लू, लु, लु)कः । पु । मल्लके । अटो भ ।
शगले । वै निघ ।

भावः । पु । सत्तायां । भवति सत्तामनुभावय
तीति भाव । गुणद्रव्यकर्मणि । च सु १ अ च द
टो । पदायें । त्रिका । योनौ । धरणि ।
कन्तौ । मे ।

भावन' । पु, स्त्री । आमातकवचे । औषधस्य
अग्निसमुटनादिसंस्कारे । वै निघ । भव्यफले ।
छान्ठो । रा नि व ११ । स्त्री । भावनायाम् । मे ।

भावना । स्त्री । द्रवपदार्थेन पुन पुन औषध
मारणे शीषणे च । परिमाण—“द्रवेष यावता
सम्पू चूर्णं सर्वं द्रुत भवेत् । भावनाया प्रमाणन्तु
चूर्णे प्रीकम् ॥” शाङ्गं स ख ६५ । “द्रवेष
यावता द्रव्यमेकीभूयार्द्रतां व्रजेत् । तावत्प्रमाण
निर्दिष्टं भिषगभिर्भावनाविधौ । भाव्यद्रव्यसम
काव्यमष्टमांशानु तेन हि । आर्द्रं यावद्धि तद्भाज्य
सप्ताहं भावनाविधौ ॥” तीड ।

भाषः । पु । भासपक्षिणि ।

भास । पु । कुङ्कुटे । रम्भे । विश्व । मोकुल
चारिगृध्रविशेषे । सु १०५ । पानीयकाके ।
भान्दकोष्ठि । छे च । प्रसङ्गजातीयपक्षिविशेषे ।
नीलकण्ठगुण काकसदृश । सु ख ६५ ।

भासन्त' । पु । काकभेदे, भासपक्षिणि । मे ।

भासा । स्त्री । कुमाय्याम् । वै निघ ।

भासरम् । स्त्री । कुङ्के । कुङ्कु । जटा । वश
पत्रहरितानि । वै निघ । पु । म्फटिके । त्रिका ।

भासु(स्तु)रपुण्या (प्यिका) । स्त्री । वृश्चि-
काकोलतायां । विष्ठांति गोष्ठ । रा नि व ११ ।

भास्कर । पु । चक्रवर्त्ते । आदित्य गोष्ठ ।
रा नि व १० । उदयभास्करनामकर्तृविशेषे । वै
निघ । स्त्री । स्वर्णे । रा नि व ११ । ताम्रं ।
परिधि । प्रयोगा ज्वरान्नहरसे ।

भास्करप्रिय । पु । मापिकाविशेषे । अग्र-

त्राग्ननि, हृनि । रस चि ।

भास्करलक्षणा । स्त्री । गृहलक्षणा
औषधम् । “पिपली पिपलीमूल धान्यक कृष्ण
जीरक । सैन्धवश्च विन्धश्चैव पत्र तालीशकेशरम्
एषां द्विपलिकान् भागान् पञ्च सौवर्णलस्य च
गरिषाजाजिपण्ठीनामेकैकस्य पल पल । तर्ज
जाचार्यभागेन सामुद्रात् कुडवद्वय । दाडिमा
कुडवश्चैव द्वे पले चाम्पूवेतसात् । एतच्चूर्णं
सूक्ष्मं गन्धार्थमद्यतीपम । लवण भास्करं नाना
भास्करेण विनिर्मित ॥” रसर । मा ।

भास्करशिफा । स्त्री । अर्कमूले । वै निघ
वा व्या चि विपगर्भतेले ।

भास्करावर्त्तः । पु । सूर्यावर्त्ते । छडछट्ट
सूर्यावर्त्तकशिर पीडाधाम् ।

भास्करेष्टा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम्
छडछडिग्रां । रा नि व ४ ।

भास्वन्मूलम् । स्त्री । अर्कमूले । भा म १५
श्रीताडसन्निपातज्व चि । [दिवसे]

भास्वरम् । स्त्री । कुठौषधौ । पु । सूर्ये

भास्वान् । पु । ताम्रं । र वि ३५ । “तय
शुद्धस्य भास्वत ॥” अर्कवर्त्ते । अम ।

भिण्ड. (का) } पु । भिण्डाचुपे । रा नि व ४
भिण्डातिका }

भिण्डा (खडो) । स्त्री । भिण्डाचुपे । रा नि व ४

भिण्डातिका' । पु । भिण्डाचुपे । रा नि व ४
तत्पर्याया, —भिण्ड भिण्डी चैवसम्भव चतुर्थद
चतुपुष्ट सुशाक अक्षपत्रक करपत्रं वृत्तवीज
गुणा —अमृत्य उष्णत्व यादृक्त्व रुचिकारित्वञ्च

भित्ति' (का) । स्त्री । गृहगोधायाम्
टिक्टिकौ ।

भित्तिखा(पा)तनः । पु । महामृषिके
रा नि व १२ ।

भिदा । स्त्री । धान्यकविशेषे । श च ।

भिदि (रम्) (दु, द्र) । पु, स्त्री । अक्षे
अटो भ । त्रिका । रा नि व ११ । चयटी वि
वेलीकाधिनानाभिरसे ।

भदुरः । पु । ह्रस्वप्रचक्षे । रा नि व ११
स्त्री । पिप्पल्याम् । छोटि भिभ्रुम् । वै निघ, ।

भिन्नम् । स्त्री । सजीवपवित्रे । “कुन्तशक्तीपु
खडापविषाणादिभिरामय । इत किञ्चित्पु
नहि भिन्नलक्षणमुच्यते ।” सु वि २५ । वा ८
२६५ । नि । भेदविशिष्टे । अम ।

भिन्नसुर । पु । अथस्य पादरोमभेदे । लक्षण
यथा—“विन्दाद भिन्नसुरश्चैव यस्यान्यो जायते
सुर ।” ज ६२८५ ।

भिन्नगात्रिका । स्त्री । कर्कटिकायाम् ।
कौटु । अथ ।

भिन्नदला । स्त्री । मूत्रालतायाम् । रा नि व ३ ।

भिन्नभिन्नात्मा (१) । पु । अथकठवे । अथ ।

भिन्नयोजनी । स्त्री । पापाणभेदकठवे ।
शोधनदूता । भा ।

भिन्नवर्त्ति । पु । अथस्य शूलरोगभेदे । लक्षण
यथा—“भूतीभारेण सपुत्र मू । यस्तीपजायते ।
भिन्नवर्त्तिमु स विद्यासुरङ्ग दोमवेष्टितम् ।” ज
६४३५ ।

भिन्नवल्कल । पु । गुच्छकन्दे, तेलसार इति
ख्याते कन्दशाके । पटु ।

भिन्नविट्कता । स्त्री । पित्तजन्यमलभेद
रोगे । निदानम् ।

भिरिटिक । पु । हृदयगाले । वै निघ ।

भिरिण्डि(ण्डि)का । स्त्री । अतगुह्या
लतायाम् । रा नि व ३ । अन्त्याह्वयाम् । वै निघ ।

भिन्न (तरु) । पु । लोभ्रकठवे । रा नि व ६ ।
“भिन्नीदककपायेण ।” सु वि २४५ ।

भिन्नगवी । स्त्री । वयाया गवि । वनगाई ।
गवयोद्यगे । रा नि व १८ ।

भिन्नभूषणा । स्त्री । गुह्यालतायाम् । कूटव
शील । रा नि व ३ ।

भिन्नी । स्त्री । लोभ्रकठवे । रा नि व ८ । [६ ।

भिन्नोशावरक । पु । अम्यकरोध । रा नि

भिषक् । पु । वैद्ये, चिकित्सके । रा नि व २० ।

भिषक्प्रिया । स्त्री । गुड्या । रा नि व ३ ।

भिषग्जितम् । स्त्री । ओषधे । विका । अ ।

भिषग्जिता । स्त्री । कन्दगुह्याम् । वै निघ ।

भिषग्भद्रा । स्त्री । भद्रदन्तिकायाम् । मखी
विशेष । रा नि व ६ ।

भिषग्वरा । स्त्री । इरीतका । रा नि व ११ ।

भिषङ्गाता । स्त्री । पाटकृषके । दागक ।
रा नि व २३ ।

भिषाण्डम् । स्त्री । पत्रकन्दे । भासूक ।

भिषिका (टा) (टा) । स्त्री । दग्धान्ने ।
चटोषा ।

भिष्मट । पु । पत्रकन्दे । वै निघ ।

भिस्स(स्सि)टा । स्त्री । भिषिकायाम् । अम
चटोषा ।

भिस्सा (स्सा) । स्त्री । अम्रे । अम ।

भिस्साण्डम् । स्त्री । शालूके । गन्धर्गण्डे ।
भा पू १ भशाव ।

भिच्चु । पु । यावन्तीचुपे । मूलीत्री । रा नि
व ५ । गोचरे । वै निघ । कोकिलाचचुपे ।
दूनिशांशु । भा । कपिविशये । च सू १५ ।

भिच्चुक । पु । गोचरे । रा नि व २३ ।
‘भिच्चुकी गोचरे ।’

भी (ति) । स्त्री । भये । कम्पे ।

भीम । प । अस्त्रवेतसे । पटु ।

भीमनाद । पु । सिद्धे । अथ ।

भीमरथी । स्त्री । कृष्णस्रक्का काचिमदी ।

सञ्जल कृष्णजलतुल्यम् । लोकाणां वय काल-
भेदे । स च काल सप्तसप्ततितमवर्षस्य सप्तम
भाषिकसप्तमरात्रिरिति । भीमरथी । यथा—“सप्त
सप्ततिके वर्षे सप्तने मासि सप्तमी । रात्रिर्भीमरथी
नाम नराणां दुरतिक्रमा ।” श सा ।

भीमविक्रान्तम् । स्त्री । द्राचामये । वै निघ ।
पु । सिद्धे । विका ।

भीमसेन । पु । (Drybalanops cam-
phora) Borneo camphor सन्नामक
कपूरे । भीमसेनो कर्पूर । यथा—“पोतासी
भीमसेनसदगु सितकर ।” गुष्पा —वातपित्तत्र
रसे पाके च मधुर शीतल हृदय चम्यय ।
भा । रा नि व १२ ।

भीमा । स्त्री । रोचनाल्यमुगन्धद्रव्ये । अथ ।

भोर । स्त्री । शतावर्था । पटु । भा सू १५
सन्धिकञ्च वि । च द काष्ठ वि । मल्लिकापुष्प
पत्रे । मल्लिका मूलत्र शील । रा नि व १० ।

कष्टकायाः । श्र । कृत्वा । रा नि व १८ ।
 शतपथाः । शर । पु । व्याघ्रे । रा नि व १८ ।
 शगलि । शसा । इत्युभे । रसा । सत्यविशये ।
 सचिह्न । कं ईमल्लग । तस्य सत्त्वम्—“एवं
 पक्षो हो गने पुच्छके चेत् सर्पासं स्यात् सज्जतो
 हस्तगुण । नय शक्ती मस्याको भौरुक्त्तु भिन्धी
 ह्यो दुर्जरी वातकारो ॥” रा नि व १० ।
 भौरुकः । पुं । भङ्गके । शक्तेषी । वै निघ ।
 पेचके । शर । सत्यविशये । कृष्णेष्टी । अथ
 पुष्टकगुण । भा । वि । मयशीले ।
 भौरुचेताः । (स्) । पु । हरिणे । वै निघ ।
 भौरुपत्रिका (त्री) । स्त्री । शतावर्ध्याम् ।
 भठ्ठी । पसु ।
 भौरुहृदयः । पु । मृगे । कटा ।
 भौलभूषणा । स्त्री । गुह्यायाम् । रा नि व ७ ।
 भौलुकः । पु । भङ्गके । शर ।
 भौषणः । (ष्ण) । पु, स्त्री । कपीते । रा नि
 व १८ । स्त्री । सप्तर्ष्याः । मी । कुन्दरी । दून्द
 धोत्रे । रा नि व १२ । हिला । रा नि व ८ ।
 भोषम् । कौ । अश्वे । पसु ।
 भोषगन्धकः । पु । माधवीलतायाम् । वै निघ ।
 भुक्तम् । कौ । भक्षणे । त्रिका । त्रि । भक्षिते ।
 अम ।
 भुक्तशेष । वि । लच्छिष्टे । वै निघ ।
 भुक्ता । स्त्री । भूखर्जरीवले । छाटे धेज्जु ।
 रा नि व ११ । अन्निकायाम् ।
 भुक्ति । स्त्री । उपभोगे । नत्वे । वै निघ ।
 भोजने । शर ।
 भुक्तिप्रद । पुं । सुद्धे । मृग । रा नि व १६ ।
 भुग्नः । वि । रोगादिना वक्रोक्तते । अम ।
 भुग्नदृक् (नेत्र) । पु । तन्नामकसन्निपात
 ष्वरविशेषे । लक्षणे यथा “ष्वरवलापचयकृति
 श्रुत्याश्रयमनुप्रविशोचनगोहित । प्रलपनधम
 वेपथुमीयवान् व्यजति कीर्तितमाश्रयः भुग्नदृक् ॥”
 भाष्ये । तन्नामकरोत्तलक्षणे भाष्यप्रकाशे
 न्ययम् ।
 भुग्नो । स्त्री । भूनामे । शीघ्रा । रा नि व ११ ।
 भुज । पु । बाहो । रा नि व १८ । भुजपत्र
 ह्ये । वै निघ । ह्ये । सपे ।

भुजकोटरः । पु । कच्छदेशे । ह्ये ।
 भुजगः । पु । शीपके । मीमां । भेषध्वजभङ्ग-
 चिपुष्पध्वरसे । रसा सं वसन्तकुसुमाकरे । सपे ।
 वोङ्गा मात्र । त्रिका ।
 भुजगलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पां
 गीह । रा नि व ११ ।
 भुजगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । रा नि व ५ ।
 भुजगोपभोजी (इन्) । पु । मयूरे । रा नि
 व १८ ।
 भुजङ्गः । पु । शीपके । सपे । अम ।
 भुजङ्गघातिनो । स्त्री । सर्पकटालिकायाम् ।
 रा नि व ७ ।
 भुजङ्गजिह्वा । स्त्री । महासमज्ञापुपे ।
 रा नि व ४ ।
 भुजङ्गदमनो । स्त्री । नाकुलीकन्दे । नाग
 दमन्याम् । वै निघ ।
 भुजङ्गदर्शिनो । स्त्री । नागदमन्याम् ।
 नादमा । वै निघ ।
 भुजङ्गदारणः । पु । मयूरे । राक्षायाम् ।
 वै निघ ।
 भुजङ्गपुष्पः । पु । पुत्रागपुष्पे ।
 भुजङ्गभुक् (ज्) । पु । मयूरे । अम ।
 भुजङ्गभोजी । (इन्) । पु । राजसपे । ह्ये ।
 भुजङ्गमः । पु । सर्प । अम । कौ । शीपके ।
 रा नि व ११ ।
 भुजङ्गलता । स्त्री । नागवल्लीयाम् । पां
 गीह । रा नि व ११ ।
 भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पां
 गीह । रसास । भेषचिन्तामणिरसे ।
 भुजङ्गाख्यः । पु । नागकिशोरवले । शसा ।
 भुजङ्गान्तकः (शन) । पु । मयूरे । मृधे ।
 वै निघ । [अम ।
 भुजङ्गाक्षी । स्त्री । सपात्याम् । राक्षायाम् ।
 भुजङ्गी । स्त्री । सर्पिण्याम् । वै निघ ।
 भुजमध्यम् । कौ । कूर्परे । रा नि व १८ ।
 भुजमस्तकम् । कौ । स्तम्भदेशे । वै निघ ।
 भुजमस्तकम् । कौ । स्तम्भदेशे । अम ।

भुजा । स्त्री । बाहो । रानिव १८ । तिका ।
भुजाकण्ठ । पु । हसनखे । हेच ।

भुजागम । पु । हवे । वै निघ ।

भुजाटको । स्त्री । कलायविशेषे । टोडव
कनाग्र । रमा । नीलनिर्गुण्डा । शिफालिकायाम् ।
रानिव ४ । [तिका ।

भुजादल । पु । करे । पाण्डुर पांश्वी ।

भुजान्तरम् । स्त्री । वदसि । रानिव १८ ।
कोडे । अम ।

भुजिप्य । पु । रोमे । चषा ।

भुर्ज । पु । भुर्जपत्रहवे । जूर्जवृक्ष । रानिव ८ ।

भुवनम् । स्त्री । जले । रानिव १४ । जने ।
मे । गगने । जगति ।

भू । स्त्री । पु । शरीरे ।

भूक । पु । क्षी । क्षिप्ते । अन्धकारे । मे । अमा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बचुपे । कूक्षिमा ।
हिं कीटिमुष्टी । मूकदम्ब । मदव २ । पशु ।
महायावणिकायां । मूठिरो । रानिव ५ । मेघ
छुदरोचि । यमान्याम् । रानिव ६ ।

भूकदम्बक । पु । यवानौचुपे । रानिव ६ ।
मदव २ ।

भूकदम्बा (म्बिका) । स्त्री । गोरचमुष्ट्या ।
वै निघ ।

भूकन्द । पु । महायावणिकयाम् । रानिव
५ । गुरणे । उल । मेघकृष्ट चिन्तामन्नातकगुडे ।

भूकवुदार. (क) । पु । श्वेतभूकाजने । हि
क्षोटाक्षमोडा । तत्पण्याया, — सुदृष्टिमान्तक
भूशे लघुपिच्छिल लघुभुतदुग्ध लघुशोत
लघुशे लघुफल । गुणा — सघाटी रक्तपित्तहर
मधुर कृमिघ्न हृत्वातकोपन हृष्योष्ण स्पर्श
मारकफ । रानिव ५ ।

भूकाक । पु । नीलकपोते । चुद्रकडे ।
कौक्षिकी । शर ।

भूकम्बक । पु । कुलहले । कूक्षिमा । बा
म १५५ धरसादि ।

भूकम्भी । स्त्री । भृपाटस्थाम् । रानिव ५ ।

भूकम्पाण्डम् । स्त्री । भूमिकम्पाण्डे । ऊँहे
कूम्पा । मेघध्वजभट्टचि ।

भूकम्पाण्डी । स्त्री । विदारीकन्दे । ऊँहे
कूम्पा । रानिव ७ ।

भूकेश । पु । वटवर्धे । शैबाले । मे ।

भूकेशो । स्त्री । अवन्तगुञ्जनामके वचविशेषे ।
मानव्राज । मे ।

भूखजु(र्ज)रिका (रो) । स्त्री । सुदृखजुरी
हवे । छोटि थैङ्गुरेव गीह । म लघुसिधी ।
क किरिद्रवुलि । तत्पण्याया — भूयुक्ता वसुधा
खजुरिका भूमिखजुरी । गुणा — मधुरा
शीतला दाहपित्तघ्नी च । रानिव ११ । See
खजुरी ।

भूगन्धा । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । भूग-
मांभी । शचि ।

भूगरम् । स्त्री । विषे । रानिव ६ ।

भूघ्नी । स्त्री । फटिकारिकायां । वै निघ ।

भूचणक' । पु । (*Arachis hypogaea*)
हस्ममेदे । छिनाव वापाम, माटे कलाग्र । हिं
सुफली । त वरणसनगकय । ता वाकदलद्र ।
एतत्ते कीशाम्बल्लगुणम् ।

भूचम्पक । पु । भूमिचम्पकचुपे । ऊँहे
छिगा । वै निघ ।

भूच्छत्वम् । पु । लवाकं । पोशान छात्र,
जुद्रुडा छात्र । वै निघ ।

भूजन्तु । पु । भूजाने । शीय । रानिव १२ ।

भूज' । पु । भूजपत्रहवे ।

भूजम्बु (म्बु) । स्त्री । गोधूमे । गम ।
विकटतडचे । वंदेछिगाह । मे । भूमिशम्बुहवे ।
वनकाय । रानिव ११ ।

भूत । पु । सुक्तायाम् । रानिव २२ । ईव
योगिविशेषे । बालपट्टे । अटोम । सोधे ।
वै निघ । ललो । मे । प्राविनाथे । अटोम ।
लो । चित्वादिपणके । अटोम ।

भूतकेश (शो) । पु, स्त्री । (*Corydalis
gouaniana*) खगामख्यातद्रव्यविशेष ।
नीलीया । प्येडूर्की । हि भूतकेश । तं बाविलि
कह । तत्पण्याया, — नीलीयो भूतकेशो अस्तकेशो
केशो । पशुरमा । नीलनिर्गुणाम् । वै निघ
२भञ्जवि । शफालिकायाम् । रानिव ४ ।

कष्टकाया । श च । क्षाग्याम् । रा नि व १८ ।
 शतपद्या । श र । पु । व्याप्ति । रा नि व १८ ।
 यगाले । श मा । इत्युद्दि । र मा । मध्यविशेष ।
 म चरिह । कं समलग । तस्य मध्यमम्—“पुन-
 र्पचो ह्यो गन्ते पुच्छके चेत् सर्वाभ म्याम् सध्यतो
 हस्ततुण्ड । श्रेय शस्त्रो मस्याको भीरुरत पिश्वो
 ह्यो दुर्जरो वातकारो ॥” रा नि व १० ।

भोरुक । पु । भद्रुक । यक्षधो । वै निघ ।
 पेचके । श र । मध्यविशेष । कृषेधो । चय
 पुन्यकण । भा । वि । भयशील ।

भोरुचेताः (सु) । पु । चरिह । वै निघ ।

भोरुपत्रिका (त्रो) । स्त्री । शतावध्याम् ।
 भठभूनी । प सु ।

भोरुहृदयः । पु । सगे । कटा ।

भीलभूषणा । स्त्री । गुह्यायाम् । रा नि व ७ ।

भीलुक । पु । भद्रुक । श र ।

भीषण. (णा) । पु, स्त्री । कपोते । रा नि
 व १८ । स्त्री । सप्तपद्या । मे । कुन्दरी । दूधुक
 थोणे । रा नि व १२ । दिनाले । रा नि व ८ ।

भीषम् । स्त्री । अन्ने । प सु ।

भीषगन्धकः । पु । नाधनीलतायाम् । वै निघ ।

भुक्तम् । स्त्री । भक्षणे । तिका । वि । भक्षित ।
 अम ।

भुक्तशेष । वि । उच्छिष्टे । वै निघ ।

भुक्ता । स्त्री । भूखज्जरीहवे । छेष्टे थैछूत्र ।
 रा नि व ११ । अन्निकायाम् ।

भुक्तिः । स्त्री । उपभोगे । नखे । वै निघ ।
 भोजने । श र ।

भुक्तिप्रदः । पु । सङ्गे । भूग । रा नि व १८ ।

भुग्न । वि । रोगादिना यत्नोद्धते । अम ।

भुग्नदृक् (नेत्र) । पु । तन्नामकसन्निपात
 स्वरविशेषे । लक्षणे यथा ‘स्वरमलापचयवृत्ति
 शब्दसाश्रसनभुप्रविलोचनगौहित । प्रलपनमम
 वेपथुमीयवान् व्यजति औचितमाश्रु च भुग्नदृक् ॥’
 भा ज्य चि । तन्नालरोक्तलक्षणे भावप्रकाशे
 गग्यम् ।

भुग्नो । स्त्री । भूनागे । भीया । रा नि व ११ ।

भुज । पु । बाहो । रा नि व १८ । भूजपत्र
 हवे । वै निघ । हवे । सपे ।

भुजकोटर । पु । कच्छजे । छि च ।

भुजगः । पु । शीपके । भोर्मा । भेषध्वजमङ्ग
 चि पुष्पधन्वरसे । र सा सं वसन्तकुपुमाकरे । सपे ।
 द्वाङ्गा गात्र । तिका ।

भुजगलता । स्त्री । नागशूलतायाम् । गात्र-
 गाह । रा नि व ११ ।

भुजगी । स्त्री । सपिण्याम् । रा नि व ५ ।

भुजगोपभोजो (इन्) । पु । मयूरे । रा नि
 व १८ ।

भुजङ्गः । पु । शीपके । सपे । अम ।

भुजङ्गघातिनो । स्त्री । सपेकङ्कालिकायाम् ।
 रा नि व ७ ।

भुजङ्गनिष्ठा । स्त्री । मद्यासमशोपे ।
 रा नि व ४ ।

भुजङ्गदमनो । स्त्री । नाक्षत्रीकन्दे । नाग
 दमन्याम् । वै निघ ।

भुजङ्गदर्शिनी । स्त्री । नागदमन्याम् ।
 नाक्षरिनी । वै निघ ।

भुजङ्गदारणः । पु । मयूरे । राद्यायाम् ।
 वै निघ ।

भुजङ्गपुष्प । पु । पुन्नागपुष्पे ।

भुजङ्गमुक् (ज्) । पु । मयूरे । अम ।

भुजङ्गभोजो । (इन्) । पु । रागसपे । छि च ।

भुजङ्गमः । पु । सप । अम । स्त्री । शीपके ।
 रा नि व ११ ।

भुजङ्गलता । स्त्री । नागवत्याम् । गात्र गाह ।
 रा नि व ११ ।

भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । गात्र
 गाह । र सा सं । भेष चिन्तामणिरुसे ।

भुजङ्गाख्यः । पु । नागकेशरहणे । श मा ।

भुजङ्गान्तक (शन) । पु । मयूरे । गृध्रे ।
 वै निघ । [अम ।

भुजङ्गाचो । स्त्री । सपाच्याम् । राद्यायाम् ।

भुजङ्गी । स्त्री । सपिण्याम् । वै निघ ।

भुजमध्यम् । स्त्री । कर्पूरे । रा नि व १८ ।

भुजमस्तकम् । स्त्री । स्तम्भदेशे । वै निघ ।

भुजशिर । स्त्री । स्तम्भदेशे । अम ।

भुजा । स्त्री । बाहो । रानिव २८ । तिका ।

भुजाकण्ट' । पु । हस्तनखे । इ च ।

भुजागम । पु । हस्ते । वै निघ ।

भुजाढको । स्त्री । कलायविशिष्टे । णोऽव
कनाय । रमा । नीलनिर्गुण्या । शिफालिकायाम् ।
रानिव ४ । [तिका ।

भुजादल । पु । करे । पातेव पांशा ।

भुजान्तरम् । स्त्री । वक्षसि । रानिव १८ ।
कोङ्गे । अम ।

भुजिष्य' । पु । रोमे । चषा ।

भुजः । पुं । भूजपत्रहस्ते । ऊर्ज्वरु । रानिव ६ ।

भुवनम् । स्त्री । जले । रानिव १४ । जने ।
मे । गगने । जगति ।

भू । स्त्री, पु । शरीरे ।

भूक' । पु । स्त्री । हिरे । अश्वकारि । मे । शमा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बपत्रे । कुक्षिमां ।
हि कोटिमुष्ठी, भूकदम्ब । मद व २ । पसु ।
महाश्रावणिकायां । भूषित्री । रानिव ५ । भेष
सुदरोचि । यमान्याम् । रानिव ६ ।

भूकदम्बक । पु । यशनीपत्रे । रानिव ६ ।
मद व २ ।

भूकदम्बा (म्बिका) । स्त्री । गोरचमुष्ठां ।
वै निघ ।

भूकन्द । पुं । महाश्रावणिकायाम् । रानिव
५ । शूरये । ७७ । भेष कुष्ठ चित्तहामन्नातकगुडे ।

भूकवुन्दार (क) । पु । श्वेतभूकाश्वने । हि
कोटालसोडा । तत्पथ्याया, — सुदृष्टे शान्तक
भूशेनु लघुपिच्छिल लघुभूतदुम लघुभूत
लघुशेनु सूक्ष्मल । गुणा — सराहो रक्तपित्तहर
मधुर कृमिशूलघ्न वातकोपन इषक्कोत खण्ड
सारकथ । रानिव ५ ।

भूकाक । पु । नीलकपोने । सुद्रकण्डे ।
कौक्षणी । शर ।

भूकुम्बक । पु । कुलदले । कुक्षिमां । वा
य १५५ सुरसादि ।

भूकुम्भी । स्त्री । भूपाटव्याम् । रानिव ५ ।

भूकुम्भाण्डम् । स्त्री । भूमिकुम्भाण्डे । ऊँहे
दुम्डा । भेषध्वजमद्रचि ।

भूकुम्भाण्डे । स्त्री । विदारीकन्दे । ऊँहे
दुम्डा । रानिव ७ ।

भूकेश । पु । वटवृक्षे । शैवाल । मे ।

भूकेशो । स्त्री । अवशुजनामके वृक्षविशेषे ।
गोमन्त्राज । मे ।

भूखजु(र्ज)रिका (रो) । स्त्री । सुदृढजुरी
वृक्षे । छोटि धेङ्गुरेव गाह । म लघुविधी ।
क किरिद्वलि । तत्पथ्याया — भूयुक्ता वसुधा
खजुरिका भूमिखजुरी । गुणा — मधुरा
शीतला दाहपित्तघ्नी च । रानिव ११ । See
खजुरी ।

भूगन्धा । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । भूवा-
नांशो । शचि ।

भूगरम् । स्त्री । विषे । रानिव ६ ।

भूघ्नी । स्त्री । फट्टिकारिकायां । वै निघ ।

भूचणक । पु । (*Arachis hypogaea*)
वृक्षभेदे । छीनाव वाक्षाम, माटे कनाय । हिं
सुकली । त वररसनशक्य । ताषाकदलई ।
एतत्ते । कीशामतैलगुचम् ।

भूचम्पक । पु । भूमिचम्पकपत्रे । ऊँहे
छापा । वै निघ ।

भूच्छत्रम् । पु । क्वाक । पोशाण छात्रु,
ऊर्ज्वरु छात्रु । वै निघ ।

भूजन्तु । पु । भुनागे । शीघ्र । रानिव १२ ।

भूज' । पु । भूजपत्रहस्ते ।

भूजस्यु (स्यु) । स्त्री । गोधूमे । गम ।
विकटवृक्षे । वैहेटिगाह । मे । भूमिजस्युवृक्षे ।
वनक्षाम । रानिव ११ ।

भूत । पु । सुत्तायाम् । रानिव २३ । द्वि
शोनिविशेषे । बालवृक्षे । अटोम । लोभ्र ।
वै निघ । जन्तो । मे । प्राणिमाने । अटोम ।
स्त्री । क्षित्यादिपक्षके । अटोम ।

भूतकेश (शो) । पु, स्त्री । (*Corydalis
govoniensis*) स्वामस्यातृक्ष्णवृक्षविशेषे ।
गोलीयां । प्रेतदुर्गा । हि भूतकेश । तै वाविलि
चट्ट । तत्पथ्याया, — गोलीनी भूतकेशो अल्पकेशो
केशो । पसुरमा । नीलनिर्गुण्याम् । वै निघ
२५ ज्वचि । शिफालिकायाम् । रानिव ४ ।

कष्टकाया । शय । द्याग्याम् । रा नि य १८ ।
 शतपथा । शर । पुं । व्याघ्रे । रा नि य १८ ।
 श्याल । शसा । इषुभेद । रमा । मयविशयः ।
 मयविह । कं हिमलग । तस्य अथपम—“एते
 पयो वा गवि पशवश्चैतु सर्वाभ रात् सभ्यतो
 हसतुष्य । अथ शस्त्री मयाकी भीवदत्त पिप्या
 ह्यो दुर्गंरो वातकारो ॥” रा नि य १० ।

भोरक' । पुं । भङ्गक । एतेषो । वैगिय ।
 ऐषके । शर । मध्यविगय । एतेषो । यथ
 पण्यकयय । भा । वि । मयशोभ ।

भीरुचेता' (स) । पुं । हरिण । वैजिप ।

भोरुपत्रिका (त्रो) । स्त्री । उतावर्ष्याम् ।
भउनुनौ । पसु ।

भोरुहृदय. । पु । मृगे । गटा ।

भीलभूषणा । स्त्री । गुह्यायाम् । रात्रि व ० ।

भीलुक. । पु । मङ्गळी । गर ।

भीषण. (णा) । पुं. स्त्री । कपोते । रा नि
व १८. स्त्री । सप्तक्या । न । कुन्दरी । दून्म
थोति । रा नि व १३. द्वितान्ति । रा नि व ८ ।

भोष्म । लो । चत्ने । पसु ।

भौषगन्धकः । पुं । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

भुक्तम् । क्तो । भक्षणे । त्रिका । त्रि । भक्षिने ।
पस ।

भक्तशेषः । वि । चक्षुष्टे । वै निघ ।

भुक्ता । स्त्री । भूषणर्जरीयच । छोटि थेज्जुर ।
 रा नि व ११ । अश्विकायाम् ।

भुक्तिः । स्वो । उपभोगे । नखि । ये निघ ।
भोजने । शर ।

भुक्तिप्रद । पुं । सुद्धे । भूग । रा नि व १६ ।

भुग्नः । वि । रोगादिना वक्षीकृते । अम ।

भुग्नष्टक् (नेत्र) । ५ । तन्नामकसन्निपात
ज्वरविशेषः । कश्च यथा “ज्वरवशापचयकृति
शून्यतादृशसन्निपातविशेषोऽस्ति । प्रलपनम
विषयशून्यतया यजति क्वचित्मात्रं स भुग्नष्टक्”
भाष्ये च । तन्नामकसन्निपातस्य भाष्यप्रकाश
सम्पत् ।

भुग्नो । स्त्री । भूनागि । शीघ्र । रानिव १५ ।

भुज । पु । बाहो । रानिव १८ । भूजपत
हृदि । वैनिध । हृदि । सपे ।

भुनकोटरः । ५ । तस्यमे । ६ ।

भुजगः । पुं । शेषकः । गौरी । शेषधामकः ।
विषयधरः । रसायनः । सप्तशतसुमाकरः । सर्वः ।
दोहा । गानः । विद्या ।

भुजगलता । धी । नागधोलतायाम् । श्री
गाह । रागिष ११ ।

भुजगी । मी । सपिंधाम् । रा नि ष ५ ।

भुजगोपभोजी (६१। ५। गयूर। रात्रि
५१८।

भुजङ्ग' । पुं । गोपकि । संपे । यम ।

भुजङ्गघातिनो । स्त्री । संपंकटालिकायाङ् ।
रानि ष० ।

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री । महासमद्राद्युपे ।
रा नि य ४ ।

भुजङ्गदमनो । श्री । माकुशिकन्दे । नाम
दमन्याम् । तै निघ ।

भुजङ्गदर्शिनो । स्त्री । नागदमन्याम् ।
नादमना । धै निघ ।

भुजङ्गधारणः । पुं । मयूरे । रासायाम् ।
वै निघ ।

भुजङ्गपुष्पः । ५ । पुत्रागपुष्पे ।

भुजङ्गभुक् (ज) । पु । मयूरे । यम ।

भजद्भोजी । (इन्) । पुं । रागसर्पे । हे च ।

भुजङ्गमः । पुं । सप्त । अम । ली । शीघ्र ।
रा नि व १५ ।

भुजङ्गलता । स्त्री । नागवह्न्याम् । प्रा० गौ० ।
रा मि ष १२ ।

भुजङ्गवल्ली । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । प्राग
 ग्राह् । रसास । भेष चिन्तामणिरसे ।

भुजङ्गाख्य । पु । नागकीश्वरहृदि । श मा ।
भुजङ्गान्तक (शन) । पु । मयूरे । गृध्रे ।
वै निघ । [यम ।

भजद्वाक्षी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् । राक्षसायां ।

भुजङ्गी । स्त्री । सपिण्याम् । वै निघ ।

भुजमध्यम् । स्त्री । कूर्परे । रा नि व १८ ।

भुजमस्तकम् । क्षी । म्कम्देशे । वे निघ ।

भुजशिरः । स्तो । स्कन्धदेशे । षम ।

भुजा । स्त्री । बाही । राजिव १८ । त्रिका ।
भुजाकण्ट । पु । हस्तखे । द्विच ।

भुजागम । पु । हस्ते । वै निघ ।

भुजाढको । स्त्री । कलायविशेषे । णोडव
कनाग्र । रमा । नीलनिर्गुण्डा । शिफालिकायाम् ।
राजिव ४ । [त्रिका ।

भुजादलः । पु । अरे । पाण्डव पाञ्च ।

भुजान्तरम् । स्त्री । वक्षसि । राजिव १८ ।
कोडे । अम ।

भुजिथ' । पु । रोगे । उषा ।

भुज' । पु । भुजपत्रवत् । भूर्जवृक्ष । राजिव ८ ।

भुवनम् । स्त्री । जले । राजिव १४ । जने ।
मे । गगने । जगति ।

भू । स्त्री, पु । शरीरे ।

भूक' । पु । स्त्री । क्षिप्ते । अन्धकारे । मे । जमा ।

भूकदम्ब । पु । भूमिकदम्बस्ये । दूक्षिना ।
हि कोटिमुण्डो, भूकदम्ब । मद व २ । प सु ।
महायावणिकाया । भूडित्री । राजिव ५ । मेघ
घुदरोपि । यमान्याम् । राजिव ६ ।

भूकदम्बक । पु । यवानीस्ये । राजिव ६ ।
मद व २ ।

भूकदम्बा (स्त्रिका) । स्त्री । गोरचमुण्यां ।
वै निघ ।

भूकन्द । पु । महायावणिक याम् । राजिव
५ । गुरणे । उल । मेघ कुह पितृमहात्मकगुडे ।

भूकघुदार (क) । पु । श्वेतभूकाघने । हि
कीटालघोडा । तत्पर्याया, — सुदृष्टिमान्क
भूमिषु लघुपिच्छिल लघुभ्रतदुम लघुभ्रत
लघुभ्रतु रूपकम् । गुणा — सदाही रक्तपित्तहर
मधुर कृमिघ्नलघु वातकोपन इष्योत्त स्रव
मारकम् । राजिव ५ ।

भूकाक । पु । नीलकपोने । घुदकदे ।
कौक्षिकी । मर ।

भूकुम्बक । पु । कुलहली । दूक्षिना । वा
प १५५ घुरसादि ।

भूकुम्भी । स्त्री । भृगादस्थाम् । राजिव ५ ।

भूकुष्माण्डम् । स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । भू
दृम्डा । मेघध्वजमण्डपि ।

भूकुष्माण्डी । स्त्री । विदारिकन्दे । भू
कुम्डा । राजिव ७ ।

भूकेश । पु । वटवृक्षे । शैबाली । मे ।

भूकेशो । स्त्री । अवगुजनामके वृक्षविशेषे ।
गोमित्राक्ष । मे ।

भूखजु(र्ज)रिका (रो) । स्त्री । घुदखजुरी
वृक्षे । छोटे धेङ्गुवृक्षे गाँह । म लघुसिधौ ।
क किरिद्वलि । तत्पर्याया — मृयुक्ता वसुधा
खजुरिका भूमिखजुरी । गुणा — मधुरा
श्रीतला दाहपित्तघ्नी च । राजिव ११ । See
खजुरी ।

भूगन्धा । स्त्री । सुरानामगन्धद्रव्ये । मूत्रा-
मांसी । शचि ।

भूगरम् । स्त्री । विधे । राजिव ६ ।

भूष्नी । स्त्री । फटिकाटिकाया । वै निघ ।

भूचणक' । पु । (*Arichis hypogaea*)
वृक्षभेदे । चीनाय वानास भाटे कनाग्र । हि
मुफली । य वरपसुनगकम् । तावाकदलद ।
एतमे । कीशामतेलघुम् ।

भूचम्पक' । पु । भूमिचम्पकस्ये । भू
छापा । वै निघ ।

भूच्छत्रम् । पु । क्वाक । पोखाल छात्र,
भूच्छत्र छात्र । वै निघ ।

भूजन्तु । पु । भुजाने । शीघ्र । राजिव १२ ।

भूज । पु । भूजपत्रवत् ।

भूजस्यु' (स्यु) । स्त्री । गोधूमे । गम ।
विकटवत् । वैशेठिगाँह । मे । भूमिगन्धर्वे ।
दनजान । राजिव ११ ।

भूत । पु । सुप्तायाम् । राजिव ११ । दव
योनिविशेषे । बालवट । अटोम । सोप्रे ।
वै निघ । जलो । मे । प्राणिनाम् । अटोम ।
स्त्री । चित्वादिपक्षे । अटोम ।

भूतकेश (शो) । पु, स्त्री । (*Corydalis
goussoniana*) सनामख्यातद्रव्यविशेष ।
गोभीयो । दैतुर्की । हि भूतकेश । मे शक्ति
वट । तत्पर्याया, — गोभीयो भूतकेशी चन्द्री
केशी । प सु रमा । नीलनिर्गुण्डा । वै निघ
१४५ अचि । शफानिकायाम् । राजिव ४ ।

पुलकौवायाम् । वासू १५५ सुरसादि । जटा
मास्याम् । भास १ भसन्तादिज्व चि माउश्चरधूपे ।
गन्धमांसा । अर्गक छटीमांसी । रा नि व १२ ।
इन्द्रवारुणाम् । त्राथीन भर्मा । अतुलसीहवे ।
वै निघ ।

भूतकेसरा । स्त्री । मैथिकायाम् । मेति ।
वै निघ ।

भूतक्रान्ति । स्त्री । भूतीन्मादि । भूतसंचारे ।
छातादिश । रा नि व २० ।

भूतगन्धा । स्त्री । सुरामास्याम् । जटा ।

भूतगुण । पु । शब्दादी । चसू १५ ।

भूतग्राम । पु । प्राणिसमूहे । स चतुर्विध
खेदजाणुजीविलजरायुजमेदत । सुसू १५ ।

भूतघ्न । पु । अंतरसीने । उद्ध्रज्जलन । रा नि
व ७ । भुजंघी । छूर्जपथ । रा नि व ८ । सप्प
हवे । उद्धे । हवे ।

भूतघ्नो । स्त्री । प्रपीणुरीके । पूंउग्निसा ।
पसु । सुणीरीमेदे । पसु । तुलसीहवे । रा नि
व १० । गडपुण्याम् । वै निघ ।

भूतजटा । स्त्री । जटामांसा । गन्धमांसा ।
अर्गक छटीमांसी । रा नि व १२ ।

भूतदण । पु । विषमेदे । छातादिश विष ।
रमा । गन्धदणविशेषे । रा नि व ८ ।

भूतद्रावो (द्रु) । पु । रक्तकरबीरहवे ।
रा नि व १० । लवकरल । ह्वेउडा । रा नि व ८ ।

भूतद्रुम । पु । अश्वान्नकहवे । रा नि व ११ ।
विभीतकहवे ।

भूतनाशनः । पु, स्त्री । सिद्धाधि । अंत
ग्निसा । रा नि व १६ । पु । भक्षताकहवे । रमा ।
हिङ्गुहवे । वै निघ । रुद्राचहवे । रुद्रांग ।
रा नि व ११ ।

भूतपति । पु । कृष्णतुलसीहवे । वै निघ ।

भूतपत्नी । स्त्री । तुलसीहवे । रा नि व १० ।

भूतपादप । पु । भव्यफलहवे । छाता
गोह । वै निघ ।

भूत(ति)पुष्प । पु । श्लेषाकहवे । रमा ।

भूत(ति)प्रिया । स्त्री । कृष्णतुलसीहवे ।
कान्जुनो । वै निघ ।

भूतवन्धः । पु । पिशाचवन्धने । वै निघ ।

भूतभैरवरसः । पु । अपमाराधिकारे रस ।
पाठ — “यतमतामनीहृद्य गिनागन्धस्य तालक
रसाधनस्य तुल्यांशं नरमुत्रेण मर्दयेत् । तद्वनील
दिगुण गन्ध लोहपात्रे क्षण पचेत् । पञ्चगुञ्जीम्रित
भक्ष्यम् । व्योषे मौवर्शल दिष्टु, नरमुत्रेण
सपिपा । पिबेत् कर्षमितम् ।” भास २५ ।

भूतमारी । स्त्री । चीडानामगन्धद्रव्ये, देवदारु
भेदे । रा नि व १२ ।

भूतयज्ञ । पु । भूतयो बलिहरणे । हारीन ।

भूतराज । पु । खनामज्जातचषकहवे ।

भूतलिका । स्त्री । मृक्कानामगन्धद्रव्ये । रा
नि व १२ ।

भूतवास । पु । विभीतकहवे । रा नि व ११ ।

भूतविक्रिया । स्त्री । अपमारासीगं । रा नि
व २० । See अपमारा ।

भूतविद्या । स्त्री । अष्टविधतन्त्रान्यतमतन्त्रे ।
सा द्वासासुरगन्धर्वचरचर पिष्टपिशाचनागपहायु-
पष्टरचेतसां शान्तिकामबलिहारादियस्त्रीपशम
नाथम् । सुसू १५ । त्रपि च — “यद्भूतपिशा
चाय शाकिनीडाकिनीयहा । एतेषां नियद्
सम्यक् भूतविद्या निगद्यते ॥” दैद्य ४२५ । “लघ
येद ज्ञानविज्ञानवाक्चेष्टाबलपौरुषम् । पुरुषे
ऽपीरुष यत तव भूतयद् यदेत् । भूतस्य रूप
प्रकृतिभाषागत्यादिचेष्टिरे । यस्यानुकारं कुरुते
तेनाविष्ट तमादिशेत । सोऽष्टादशविधो देवदान
वादिविभेदत । गृह्णन्ति शुक्लप्रतिपक्षपीद्वयी सुरा
गरम् । शुक्लवधीदशीकृष्णहाद्वयीर्दानवा यहा ।
गन्धवान् चतुर्दश्या हाद्वया चौरगा पुन । पक्ष्म्यां
शुक्लसप्तम्येकाद्वयीस्तु धनेश्वरा । शुक्लाष्टपक्षमी
पूर्णमासीषु ब्रह्मराक्षसा । कृष्णे रक्ष पिशाचाया
नवहादशपञ्चसु । दशमावाग्नयोरष्टनवम्यौ
पितरीऽपरे । शुक्लहादय प्राय काल सस्यासु
लक्षयेत् ।” वा ८४५ ।

भूतहृत् । पु । शाखीटहवे । छातागोह ।
रा नि व ८ । श्लेषाकहवे । मे । अचीटहवे ।
(क) अश्वान्नकहवे । छातागोह । भा ।

भूतवेशो (श्या) । स्त्री । अंतशेषालिकाहवे ।
पसु । निगंण्याम् । वै निघ । [वै निघ ।

भूतशिखाग्रणी । स्त्री । सुगन्धजटामास्याम् ।

भृत्शिखो । स्त्री । सुगन्धजटामास्याम् । वै
मेष । [मिघ ।

भृत्शिफा । स्त्री । सुगन्धजटामास्याम् । वै
तसञ्चार' । पु । यदाविशे । भृतोन्मादे ।
रानि व २० ।

भृत्सार । पु । खदिरसारे । रानि व ८ ।
पुमिन्मृगोष्णकहसे । रानि व ८ ।

भृत्तन्त्रो । स्त्री । व्याकर्कोट्याम् । नील
व्याधाम् । रानि व ३८ ।

भृत्तहर । पु । गुग्गुलो । रानि व १२ ।

भृत्तहा (न्) । पु । भृजहसे । वै मिघ ।

भृत्तहारि (न्) । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । रानि
१२ । पु । रत्नकरवीरे । वै मिघ ।

भृत्तहास । पु । सन्निपातचरविण्णे । लघु
"शब्दादीनधिगच्छति न स्वान् विषयान् यन्ती
ययामे । हसति प्रपतति पश्य स श्रेयो भूत
सात ॥" भास १४ ।

भृत्तहृश । पु । (Anisomelis mala-
rica) हृशविण्णे । हि गन्धोजुवान । तं
रौ, हिनरणभेरि । चवकहसे । (श्छेत्ता) ।
पर्याया, — चव चवक चावक चुरक तोषा
रानोद्वेदनसज भूतद्रावी यदाह्वय । गुणा,
कटुवृण तीक्ष्णोत्कटगन्धो चवकारो कफातघ्न
यक्ष्माशक्य । रानि व ८ । वै मिघ २४ वास
भृत्ताकुशरसे । अपामार्गे । सुकुमारचो ।
डा देहू । राजिकाशाम् । रानि व २३ ।
कहसे ।

भृत्तशरस । पु । कासाधिकारे रस ।
पारद १ भ गन्ध २ भ ताव ३ भ गरिच
४ भ अमभक्ष ४ भ विष १ भ अतिसर्प १
अमरसेन भावयेत् । अन्य उन्माद-पारद
भक्ष रौप्यभक्ष तावभक्ष मुक्ताभक्ष प्र सम ।
हरिताल गन्धक मम शिला तुल्य शिलाजतु
घ्नन अहिर्नेन टट्टणचार प्र पारदचतुष्टयम्,
वषध प्र पारदसमभाग । शृङ्गराजदन्तोवञ्ची
मदयित्वा पिष्ट्वा कृत्वा दिनानि गजपुटे
। रस की ।

भृत्ता । पु । शरीरे । प्राणिम आत्मनि । मे ।

भृत्तपद्म । पु । पिशाचकृतपराभवे ।
वेमजन्मज्वरे । "कासशोकभयादायु कीधात

विषं तथी मया । भृताभिपद्मात् कुप्यन्ति भूत
सामान्यलक्षणम् । भृताभिपद्मादुद्देशी हास्यरीदन
कम्पनम् ॥" च । सानि ।

भृत्तारि । स्त्री । हिङ्गुनि । रानि व ६ ।

भृत्तान्नी । स्त्री । भूपाट्या । रानि व ५ ।
सुगन्धा । तालभूनी । रानि व ७ ।

भृत्तावास । पु । विभीतकहसे । रानि व
११ । शरीरे । वै मिघ ।

भृत्ताविष्ट । मि । पिशाचयन्ने ।

भृत्तावेश । पु । भूतसञ्चारे ।

भृत्तावेशा (शी) । स्त्री । निर्गुण्टीहसे ।
निभिला गाह् । वै मिघ । [मिघ ।

भृत्ताविश्यालता । स्त्री । येतगुलसीहसे । वै

भृत्ति । स्त्री । हड्डी । रानि व ५ । रीक्षपहसे ।
भृत्तणे । शृङ्गविण्णव । रानि व ८ । पक्कासि ।
वै मिघ ।

भृत्ति(ती)क । पु, स्त्री । यमान्या । हे च ।

चदचसाधि धान्यपत्रके । एचि ३० अ ।

मूनिखे । छिन्नता । अम । कटफले । हे च ।

काहणे । शृङ्ग । रानि व ८ । चद हिङ्गाशस
चि तथीवतोद्यते । कपूर । हे च ।

भृत्तिपुष्पिका । स्त्री । युक्तकैतकहसे । वै मिघ ।

भृत्तिसितम् । स्त्री । रौप्यवाती । रानि व १३ ।

भृत्तुम्बो । स्त्री । खनामन्यातफलशकनिशेवे ।

अलाभुमेदि । मेटो नाडे । हि भृत्तुम्बी, तेज

सार । गुणा — कटुवृणा सन्निपातघ्नी दन्तागल

दन्तरीधधनुर्वातादिदोषघ्नी च । रानि व ७ ।

भृत्तणम् । स्त्री, पु । अन्तर्देशप्रसिद्धगन्धहसे ।

शृङ्ग, ब्राम्भर्ज । म सुगन्धिरीक्षु । क

परिमलदगजाणि । तं चिप्यगड्ड । ततपर्याया

— रीक्षि भृत्ति भृत्तिक कटुम्बक मालाटणम्

समालम्बी छत्र अतिहृवक गुह्यबीज सुगन्ध

गुच्छाल पुन्विषह वधिर अतिगन्ध शृङ्गरीह

गुणरीह करेन्दुक जम्बुकमिथ । गुणा —

कटुतिक्त वातसन्नापघ्न भयपटाविशत्र विषदोष

घ्नच । रानि व ८ । च म २० अ । सुरसाशृङ्गय ।

सु ५६ अ । अपि च "भृत्तण कटु तित्त

तीक्ष्णीण रेषण लघु । विदाहि दीपन रुचमनेत्र

सुखशीघ्रनम् । अथ्य बहुविट्कच निस्तरक

प्रदूषणम् ॥" भास ।

भूतेष्टा । स्त्री । कृष्णतुल्यया । व निघ ।
 भूतोदनम् । स्त्री । भूतोदनविशेषे । यथा—
 “तिललाजादधियवहरिद्रायुक्तभूतोदनम् । भूतोदनम्
 सप्रोक्त गुणा सर्वे पदायवत् ॥” वै निघ ।
 भूतोन्मादः । पु । भूताविशेषजयोन्मादे ।
 निदानम् ।
 भूतसम् । स्त्री । स्वर्णे । इ च ।
 भूदराश्रया । स्त्री । भूपिककण्ठ्याम् । वै निघ ।
 भूदरो(रोदु)भवा । स्त्री । आनुकण्ठीलता
 याम् । भा ।
 भूदर्या । स्त्री । भूपिककण्ठ्याम् । वै निघ ।
 भूदारः (क.) । पु । शकरे । अम । प मु ।
 वनशकरे ।
 भूधरयन्त्रम् । स्त्री । भूधपाकायन्त्रविशेषे ।
 लघुशब्दम्—“वानुकाभि समस्ताङ्ग गणे भूपा
 रसान्विताम् । दीप्तिपक्षे सहाय्यात् यन्त्र भूधर-
 नामकम् ॥” भा । “यन्त्र डमरुवद् बाध तुल्य
 विद्याधरेण वा । भूगते तत् समाधाय चोऽमाकीर्त्य
 वक्रिणा ॥ अध स्थाव्यां जल चित्ता सुतके तत्र
 पातयेत् । एतद् भूधरयन्त्रं स्यात् सुतसप्त्याग
 कण्ठ्याणि ॥” “जनकच्छपपातालदीलाभूधर
 बालुका । वकाया यन्त्रभेदः स्युः वज्रान्ध्याय
 मूषका ॥” श च ।
 भूधात्रो । स्त्री । भूम्यामलका । झूँहे आभवा ।
 स भूयावली । क आर्त्तनेत्रि । हि भद्रआवरा ।
 ते नैलवृत्तिरिक्तेषु । गुणा—कषाया अन्ना
 शीता भूधरोगदाहघ्नी पित्तमेहघ्नी च । रा नि व ५ ।
 भूनागः । पु । गण्डपथ्याम् । शीपके । रा नि
 व ११ । ८ । उपरसभेदः । तत्पथ्याया,—भूजन्तु
 चित्तिज चित्तिजन्तु चित्तिनाग रक्तजन्तुक
 रक्ततण्डक । गुणा—रसशारक वज्रसारक
 विपाकश्च रसायनश्च ।
 भूनिम्ब । पु । (Swertia chirata Syn
 gentiana chirayita) किराततिक्तक ।
 छिद्रेण । हि चिरायता । तं नैलवृत्त । स
 चिराद्वता । रा नि व ८ । गुणा—तिक्त ज्वरघ्न
 दीपन पित्तप्रघादन कृमिघ्नरोगघ्न । अस्य मूल
 मधिकगुणम् ।
 भूनिम्बादिकपाय । पु । भूनिम्बगुण्डी

गुल्मनागरकृते कपाये । गुणा—ज्वरे दीपपाचन
 ज्वरादिघ्नश्च । रा नि व १५ ।
 भूनोपः । पु । भूकदम्बे । भूजोत्री, वा दूद
 शिमा । रा नि व ५ ।
 भूपतिः । पु । वृद्धोपधे । वै निघ । ऋषभके
 रा नि व ५ ।
 भूपत्रम् । स्त्री । मलिकाचारे । मोर्श ।
 वै निघ ।
 भूपदः । पु । हवि । श च ।
 भूपदो । स्त्री । शतदलमल्लिकायाम् । प ८ ।
 य सान्गुष्ठ्याम् । वै निघ ।
 भूपर्णी । स्त्री । भूपठरिकायाम् । मोर्श ।
 भूशी । वै निघ ।
 भूपलाशः । पु । आस्कोतगुळे । शण्डमनी ।
 “आस्कोतक सुगन्धय भूपलाशी विशल्यकृतः”
 र ना ।
 भूपाटली । स्त्री । स्वनामख्यातद्रव्ये ।
 टोकाभाना । स भूयपाटलि । क नैलवादि ।
 तत्पथ्याया,—भूजुषी भूपाटो रक्तपुष्पिका ।
 गुणा—कटुष्णा पारद प्रशोद्धा च । रा नि व ५ ।
 भूपाला (लो) । स्त्री । घोषायाम् । वै निघ ।
 भूपठारका (रो) । स्त्री । सीनाहखोदि
 ख्यातलतायाम् । व निघ ।
 भूपुत्रो । स्त्री । भूपठ्याम् । वै निघ ।
 भूपुष्पा । स्त्री । भूमिचम्पकहृदे । वै निघ ।
 भूपेष्टः । पु । राजादनीहृदे । शिनीं शीघ्र ।
 रा नि व ११ ।
 भूपुलः । पु । सुद्धे । हरितसुद्धे । रा नि व ११ ।
 महाभूपिके ।
 भूवदरो । स्त्री । सुद्धदरीविशेषे । भूवीरीति
 कोलाप्रचलित प्रविद्धा । मेष्टो कूल । हि भूद
 वर । गुणा—मधुराश्वा कफनाशहरी कृष्णा
 पथ्या दीपना पाचना किञ्चित्पित्तास्रजघ्नी च ।
 रा नि व ११ । [व ११ ।
 भूमृता । स्त्री । भूमिखर्जूरिकायाम् । रा नि
 भूमृत् । पु । पर्वत । रा नि व २ ।
 भूमण्डलो । स्त्री । मलिकाहृदे । वेण मलिका ।
 वनमृतिभेदः । वै निघ ।

भूमिण्डनी । स्त्री । मञ्जिकायाम् । वै निघ ।

भूमयो । स्त्री । ङायाम् ।

भूमि' । स्त्री । जिह्वायाम् । उष्ण । चितो ।

ऊँ हे । सा गुणत पञ्चधा । काचिन् सगुणभूयिष्ठा,
काचिदन्वुगुणभूयिष्ठा, काचिदाकाशगुणभूयिष्ठा,
काचिदग्निगुणभूयिष्ठा, काचिद्वानिगुणभूयिष्ठा ।

तत्र १मा अग्नयतो स्थिरा गुर्वी श्यामा लघ्वा वा
स्यलहचमसप्राया च । २या क्षिप्वा शीतला
स्तेयोदका सिन्धुश्चक्षुकोमलहचमप्राया गुल्मा
च । ३या मही समा मन्वयतो अत्यन्तरसमला
सर्वतोऽसारहचा मघापञ्चतश्चप्राया श्यामा च ।

४थी नाभावर्षा लघुमन्वयो परिवरलान्धपाण्डु
हचप्ररोडा च । ५मी दूला भयरासमवर्षा
तनुदुचकीटरात्यरसहचमप्राया च । तत्त्वगुण
भूयिष्ठायां विरेचनद्रव्याणि, अग्निगुणभूयिष्ठायाम्
वसनद्रव्याणि, आकाशगुणभूयिष्ठायां सशमनाग्नि,

चमवगुणविमूढायामुभयतो भागान् आददोत ।
भूमि गन्धवर्षासीदेतत्तात् वडिधा । षडसपुक्त
त्वाच्च भवभावत एव सञ्चवीजवती च । सु सु ३० च ।

भूमि(मो)कदम्ब । प । कदम्बविशेषे,

भूकदम्बे । भं भूमिकदम्बु । क नैलमडडु ।
तत्पण्याया, —भनोप भूमिज भृङ्गवन्नम लघुपुष्प

हचपुष्प विवन्न वणधारक । गुण —कटुश्च
हृद्य दोषघ्न हिम कषायतिक्त पित्तघ्न वीर्य
वडकप । रा निघ ८ । (क) चलम्बु पायाम् ।

भूमिकदम्बिका । स्त्री । सुण्डोष्णाम् गीरच
सुण्डाम् । भूधोत्रौ । रा निघ ५ ।

भूमिकालिका । स्त्री । गीधूमिकाशके ।
वै निघ ।

भूमिकुषाण्ड । पु । विदारीकन्दे । ऊँ हे-
कुम्फा । पञ्च ।

भूमिखर्जु(र्ज्जु)रिका (रौ) । स्त्री । छद्र
खर्जुरीरुवे भखज्जूरिकायाम् । छोटो पेश्जूर ।
रा निघ ११ । See खज्जुरी ।

भूमिगम' । पु । उहे । वै निघ ।

भूमिचम्पक' । पु । (Koemferia rot
unda) सूचम्पके । ऊँ हेर्ठापा । छि चण्डमूल ।
तत्पण्याया, —तावपुष्प सन्निवन्ध दुग्धम ।
म च । अयम् मूल मण्यपाककरम् ।

भूमिच(चा)रौ । स्त्री । आमुकणोलतायाम् ।
गुणाकाशौ । रा निघ ३ । माकण्डिकायाम् ।
कौकटान् ।

भूमिच्छत्र (च)म् । स्त्री । भूलितच्छत्राके,
रुखेदमशाके । छूच्छ्रु छत्रा । वै निघ । भा
पूरभशाव ।

भूमिज' । पु । भूमिजकदम्बे । रा निघ ८ ।
भूमिजगुग्गुली । भूनागे । शीघ्र । रा निघ १२ ।
१३ । यवचारे । मोर्डा । वै निघ । स्त्री । स्वर्णे ।
गीरसुवर्णशके । रा निघ ७ १३ ।

भूमिजगुग्गुलु' । पु । आशापुरगुग्गुली ।
महिषाकशुशुम् । तत्पण्याया, —दैत्यमेदज
दुर्गात् आशापुरसम्भव । भूमिजगुग्गुलु काशी
देशे प्रविष्ट । गुण —शीरम्यद तिक्तकटुश्च
कफघ्नतत्र भुतघ्न मध्य सुगन्धिश्च । रा निघ १२ ।

भूमिजम्बु (म्बु) । स्त्री । छुद्रजम्बुविशेषे ।
वनखाम्, छूँहेखाम् । र मा । म छुद्रजम्बु । क
किरनेरिलु । तत्पण्याया, —नादया काकजम्बु
नादयिका शीतपञ्चवा क्रवफला भृङ्गवन्नभा क्रवा
भमरेष्टा रिक्तभत्या काष्ठजम्बु । गुण —कपाया
मधुरा श्लेष्मपित्तघ्नी हृद्या सधाहिषी हृत्कण्ठ
दोषघ्नी वीर्यपुष्टिदा च । रा निघ ११ ।

भूमिजम्बुका । स्त्री । जामरुद्रहरे । मोर्डा
लेवु गौह । छुद्रजम्बुहृत् । अम ।

भूमिदण्डा । स्त्री । मञ्जिकापुष्पहच । वै निघ ।

भूमिधातो । स्त्री । भूम्यामलकायाम् । ऊँ हे
आमना ।

भूमिनिम्ब' । पु । भूमिन्वे । छिवांता ।

भूमिपिशच । पु । तालहवे । हारा ।

भूमिपुत्र । पु । श्वोषाके । वै निघ ।

भूमिमण्ड । पु । आसीतकलतायाम् । अष्ट
पादिका इति लोके । मन्मथानी, शङ्खप्रमणी ।
र मा । [याम् । रा निघ १० ।

भूमिमण्डपभूयणा । स्त्री । माधवीलता

भूमिमण्डा । स्त्री । शारदमलिकायाम् । र मा ।

भूमिरुह । पु । हवे ।

भूमिलग्ना । स्त्री । एकगोकर्णायाम् । छद्र
अभराजिता । वै निघ ।

भूमिलता । स्त्री । शब्दशोभनायाम् । वै निघ ।
किञ्चुलकायाम् । टैट्टा । भेष शोभनार्थे । च द
हय चि ।

भूमिलवर्णम् । स्त्री । रत्निकानवर्ण । स्त्री ।
च निघ ।

भूमिलाभ । पु । मयो ।

भूमिलेपनम् । स्त्री । गोम । इ च ।

भूमिवह्नी । स्त्री । साकटिकालतायाम् । छैट्टे
आमना, वैदलानविष्टम् । भा । ५८८
साकटिका । [व १८ ।

भूमिशय । पु । वनपटक । छातात्र । रानि

भूमिशयवर्गः । पु । विलवासि जीवसमूर ।
तदयथा, — "श्वेत श्यामश्चित्तपूर कालक
काकलीश्वर । कुटिका चित्तको भकी गोधा
शब्दक गण्डको ॥ कदम्बी नकल शविदिति भूमि
शया मृता ॥"

भूमिपण्ड । पु । शारदमलिकायाम् । काठ
भक्तिका । रवा ।

भूमिसम्पुट । पु । शरावादी । वै निघ ।
कास चि ।

भूमिसरः । पु । श्यामाकलणे । वै निघ ।

भूमि(मौ)सह । पु । शाकवृक्षे । हि भूरसह ।
शुषी—शीतल रक्तपित्तम् । "भूमौसहो हारदान्
वरदान् खरच्छद । भूमिसहम् शिशिरो
रक्तपित्तप्रसादम् ॥" भा ।

भूमिसृक् । पु । मातृपे । मै । अम् । खञ्जे ।
शर ।

भूमिस्फोटः । पु । भूच्छलाक । छैट्टेछात्र ।

भूम्याहु(हु)ल्यम् । स्त्री । स्वनामप्राप्त्युपे ।
हि मृद्वलङ् । कासवदा, एलङ्गि इति देश
विशेषे श्यातम् । गुणा—तिशरस ज्वरकुष्ठाम
सिद्धहरश्च । रानि व ४ ।

भूम्यामलकी (ली) स्त्री । भूधावशम् ।
छैट्टे आमना । हि भट्ट आवरा । मृदा भया
वली । क आदनेज्जि । तनूपयाया, —मृदुपयी
कृदा अथवा तालि तामलकी अजटा सूक्ष्मरा
स्वनामलकी वितुद्रका भटा अज्भटा शिवा
-अमला अमला गला भाटा भाटामला भाटिका
अमलज्भटा ताली तामलिका तामली चष्टा

हृदपादी वितुद्रा वितुद्रिका भपावी चारटो इया
विपयो वपविका वडोयो अहिमयदा विपयी
दिमाल्य, चरदा नीरा । गुणा—कषायासति
मधुरा दिमा विभासनेष्टदाहृदपाकासकफाशु
गुणाघातयतमाग्निनी । रानि व ५ । सुवल्गाम् ।
छात्रद्वी । पम् । [व ११

भूम्याहुलौ । स्त्री । अपराजितायाम् । रानि

भूम्याहुल्यम् । स्त्री । स्वनामप्राप्त्युपे ।
हि मृद्वलङ् । तनूपयाया, —मृदुपयी
मारण्डीय मदीपधम् । गुणा—कटुतिक्त
ज्वरकुष्ठसिन्धामनागिलश्च ।

भूम्युदराश्रया । स्त्री । सूक्ष्मकर्णलता
याम् । दूषादगिन्ठा । वै निघ ।

भूम्युक्ता । स्त्री । भूमिष्वर्ज्युयाम् ।

भूरि । स्त्री । सुवर्ण । अम् ।

भूरिगः (म) । पु । गह्वने । रानि व १८ ।

भूरिगन्धा । स्त्री । कुरानाममयद्रव्ये । दूषा
गोशो । रानि व १२ ।

भूरिचन्द्रः (तेजा) । पु । सुवर्ण । रानि व
१२ ।

भूरिचला । स्त्री । अतिविषादाम् ।

भूरिदुग्धा । स्त्री । इयिकालीहवे । विशाङ्गि
गोश्चि । रानि व ८ ।

भूरिधरः । पु । गह्वने । रानि व १८ ।

भूरिनिष्कम् । स्त्री । खण्डे । रानि व १९ ।

भूरिपत्रः । पु । जपरवर्णे । छैट्टेछात्र ।
रानि व ८ ।

भूरिपलितटा । स्त्री । पाण्डुरकलीहवे ।

भूरिपुष्पा । स्त्री । इताहाचुपे । छुन्का ।
रानि व ४ ।

भूरिप्रेमा (न) । पु । चक्रवाकपक्षिणि । रा
नि व १८ ।

भूरिपलौ । स्त्री । पाण्डुरकया । रानि व ५ ।

भूरिफेना । स्त्री । चमकपाया । रमा । रागु
वने । वै निघ ।

भूरिवला । स्त्री । अतिविलायाम् । रानि व ४ ।

भूरिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलसीहवे । रानि
व १० ।

भृङ्गः । पु । भृङ्गराजे । डीमराज । रानि व ६ ।
च द बाल रोचि । रसा सुसुधावतीगुणा । भमरे ।
रसा । पचविशेष । किंठा वा डीमराज पाथी ।
रानि व २२ । मानिगुणा—मधुर त्रिगुण कफ
गुणवद्भक्षण । रानि व १० । भृङ्गरीले । डीमरुज ।
शर ।

भृङ्गक' । पु । धूमाटपचिणि । भृङ्गराजपचिणि ।
किंठा वा डीमराज पाथी । शर ।

भृङ्गसुक्षो । स्त्री । भृङ्गाहायाम् । म भमरमानि ।
क उष्णवर्णः । गुणा—कटुणा तिका दीपनरोचनी
च । रानि व ७ ।

भृङ्गजम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । रसा ।

भृङ्गजा । स्त्री । भाग्याम् । रानि व ६ ।

भृङ्गणिका । स्त्री । सर्जलायाम् । शर ।

भृङ्गप्रियः । पु । धूलीकदम्बे । रानि व ८ ।

भृङ्गप्रिया । स्त्री । माधवीलमायाम् । रानि
व २० । [निघ ।

भृङ्गवन्धु' । पु । कुन्दवृक्षे । कदम्बवृक्षे । वै

भृङ्गमारिः (रौ) । स्त्री । कविकापुष्पवृक्षे ।
रानि व १० । See कविका ।

भृङ्गमूलिका । स्त्री । भृङ्गाहायाम् । जार-
मानो रानि व ७ ।

भृङ्गमोही (द्रु) । पु । चम्पकवृक्षे । रानि
व १० । स्वर्णचम्पक । वै निघ ।

भृङ्गरज (जाः) । पु । भृङ्गराजे । भा म ४
भ कणरोचि । 'प्रम्य भृङ्गरजस्य च ।' अटो भ ।

भृङ्गरा । स्त्री । भृङ्गराजे । केशराजे । हि
मांटा । भा र ४ ।

भृङ्गराजः । पु । (Wedelia calendula-
cea Syn C Verbesina) खनामख्यात
पत्रशाकविशेष । डीमराज । हि भाङ्गरा, भेग
रिया । मं दिव्यलमाका । तं गुण्यकलमरचेद्रु ।
वम् दिव्यलोरा । तत्पथ्यावा,—भृङ्ग पत्रा-
मार्कर मार्कं मार्कं भागमार परच भृङ्गसोदर
केशरराज केश्य सुखलवण भृङ्गराज एकरज
करसक भृङ्गराज भृङ्गार चनागर मार्कर
भृङ्गाह विष्टप्रिय । गुणा—कटुलक्ष्ण रुच
उष्ण वातकफघ्न केश्य त्वण्य क्षमिशामकाम
शोथामवायुघ्न रसायनी दन्त्य वायु कुष्ठनेत्र

शिरोरोगघ्नय । भा । भमरे । भीमराजपचिणि ।
मे । अयं प्रमुद कपाय मधुर रुची वातजनकच ।
स ए ४६५ । केशराजे । केशराज । नीलभृङ्ग
राजे । धूमाटपचिणि । किंठा । दारुचिनीति
प्राप्ति सुगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

भृङ्गरि(रौ)टः । पुं । लीढे । रसर रसायने ।

भृङ्गरोलः । पु । कीटविशेषे । डीमरुज ।
निका । तत्पथ्याया,—विषसृका वरील
लणपटपद विषयक विषयवृद्धौ ।

भृङ्गवल्लीभः । पुं । धाराकदम्बे । केलिकदम्ब ।
भृकदम्बे । दूकनिमा । रानि व ८ ।

भृङ्गवल्लीभा । स्त्री । मुनिजम्बूवृक्षे । वनजीन ।
रानि व ११ । तरणीपुष्पवृक्षे । रानि व १० ।

भृङ्गवान्तम् । स्त्री । मधुनि ।

भृङ्गवृक्षः । पु । भृङ्गराजवृक्षे । डीमराज ।
भा म ४ भ मुखसुखितिका चि । "स्वर्सेष्टकृष्णा
याम् ।"

भृङ्गसहत् । पु । कुन्दपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

भृङ्गसोदरः । पु । केशराजे । केशरार्थे ।
निका । [वै निघ ।

भृङ्गा । स्त्री । भृङ्गराजे । त्वचि । मांरुचिनि ।

भृङ्गानन्दा । स्त्री । शूदिकायाम् । चेतर्जुंहे ।
रानि व १० ।

भृङ्गापत्रः । पु । कर्पूर ।

भृङ्गाभीष्ट' । पुं । आसवृक्षे । स्त्री । आसमुकुली ।
आसफले । रानि व ११ ।

भृङ्गारम् । स्त्री । लवङ्गे । स्वर्णे । रानि व १२ ।
१३ । पुं । भृङ्गराजे । जटा । गालमुखलपान
विशेषे । ग्रीडू । च सु १५५ ।

भृङ्गारकः । पु । भृङ्गराजवृक्षे । वै निघ ।

भृङ्गारि' । स्त्री । कविकापुष्पवृक्षे । भमरमारि
वृक्षे । रानि व १० । पु । भृङ्गराजे । स्त्री ।
लवङ्गे । [वै निघ ।

भृङ्गारिका (रौ) । स्त्री । भिल्लीकीटे । चम ।

भृङ्गार्क' । पु । भृङ्गराजवृक्षे । वै निघ ।

भृङ्गाह । पुं । भृङ्गराजवृक्षे । डीमराज ।
नीवकी । रानि व ५ । लवङ्गे । वै निघ ।

भृङ्गाह्ना । स्त्री । मूलशाकविशेषे । म भमर

भाषी । ॐ उपपुत्रे । वरुणीयात् इति सोऽप्य ।
मृषा—सट्टा तिङ्ग दीपनदीपनी य । रादि
५० ।

भृङ्गि । ३ । गङ्गाजे । अतिविषायाम् । वे
निष २५ अ हा वि मङ्गा रणे ।

भुङ्गिका । सी । इन्द्रगोपकोट । १ निघ ।

भृङ्गिणो । धी । बटोऽधे । १। नि ११।

भृङ्ग(ङ्गे)रिटि । षो । नम्याम् । तिष्ठा ।

भृङ्गो । स्त्री । पतिविधायाम् । आट्टेठ ।

बटोरुषे । राजिब ११ । भद्रायाम । ठाठ् ।

ये निष रभ कलाकम्प वि दृष्ट्यादि । तत्रागक

गोपबन्ध्याम । दुःखान्न गोदा । इन्द्रगोपकोटि ।

अश्वमेधः । ३३ । (३३) । अश्वमेधः । अश्वमेधः ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

भङ्गीफल । ५ । अमृतकवचम् । ५ । अमृतकवचम् । ५ ।

भृङ्गोरिति । ५ । भृङ्गाम् । षट्ठोषे ।

भृङ्गेष्ट, । ५ । सामर्थ्ये । वै निष्ठ ।

भृङ्गेष्टा । श्री । वृत्तकर्माद्या । राजि ४५ ।

भाय्या । रा नि व ५ । काक्कजग्गुव्धे । रा नि

४११। तरयोप्यहये । ए नि वे १०।

भृङ्गन । पु भञ्जंनयने । डावना थोना ।

भूयुक्ता । श्री । अथगुह्यायाम् ।

भृशहृव । ३ । मासारीगभेद । सद्यन्—

कोपिभिरन्येव नासिकातृष्णाप्यनि । विघटिते

ऽनिष्ठं क्रुद्धो बह मद्भाटकं प्रजेत् । निहत

कुरुतेऽत्यर्थं यद्यपि स भूयस्त्वव ॥ वाच १८५ ।

भृशपात्रिका । स्त्री । महागोल्या । राजिव ४ ।

मृषत् । पु, स्त्री । पाषाण । शर ।

अष्टकतया । ५ । अष्टकतया । ५ ।

कवर्ति कर्णाग्र । स ज्वरे स्वदोदमङ्ग । सा कौ

अथ ।

भृष्टचणक । पुं । भजि'तचणक । होना

उषा । म फुटाभुजा । क इककइले । गुणा —
कहा बाबु इकधोपकम सोईल नन ककम

शैत्यापहारकथ । रा नि व १६ ।

भृष्टतण्डुल । पुं । भक्षिततण्डुले । डा.बा.

भेद्र । पु । मधे । तिका ।

भेडः (क.) । पु । मधे । ६ च । पद्मबीजे ।
तन्नामकतन्त्रकारे । See तन्त्रकार ।

भेडा (गडा) । स्त्री । स्वनामख्यातचुपे । म
भेडु । क वडे । गुणः—“अस्त्ररसा चण्डा याहिषो
अरुचिकारिणौ च । रा नि व ४ । पद्मबीजे । रा
नि व १० ।

भेडी । स्त्री । मेष्याम् । डेडू ।

भेदः । पु । भञ्जने । भञ्जनव्योडायाम् । विदा
रणमेव व्यथायां । मानि । विरेके । क्षोणाग ।

भेदक' । वि । विरेचके । पु । अस्त्रवेतसे ।
वै निघ ।

भेदनम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ । वायु
जन्मत्रणवेदनायाम् । सु. सु. २२५ । वि । भेदके,
अवद्ध वद्ध वा मलादिक पिष्टितम् भिलाध
पातयति, यथा कटुकादि । आशयावदारणे ।
च. सु. १८५ । पु । अस्त्रवेतसे । प. सु. । रा नि
व ६ । गुरूरे । रा नि व २६ । भल्लातके ।

भेदन(नि)क । पु । कीरके । वै निघ ।

भेदनोयवर्गः । पु । भेदकमहाकषायवर्गे ।
यथा—“सुवहाकोरुकाप्रिसुखीविवाचितकचिर
विनगडिनीशकुलादोस्वर्णचौरिण्य इति दश
मानि भेदनोयाणि भवन्ति ।” (तेडेडी, चैतार्क
वा द्रकार्क, एत्रु, विषणाजनि, दखी, छिजक,
कवज, चैतवृक्ष, कट्टेरौ, मोगाथिद्रहे ।
च. सु. ४५५ ।

भेदाशो (इन्) । पु । प्रतुदपचिनिधे । गुणः—
“सञ्चदोपकारक्षोभा भेदाशो मलद्रूपक ।” सु
सु. ४६५ ।

भेदिव्वराडुश । पु । ज्वराधिकारे रस ।
“रसश्च विगुण गन्ध गन्धतुल्यश्च टङ्गण । रसतुल्य
विष योज्य मरिच पञ्चधा विधात् । कटुकल
दन्तिवाजस प्रत्येक मरिचान्वित । ज्वराडुशो रसो
क्षेप चूर्णवेद्याममाचक । वटिका काग्धेहीमान्
एकगुणाप्रमाचिकाम् ।” रस वी ।

भेदिनी । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि व ६ ।

भेदो (इन्) । पु । अस्त्रवेतसे । रा नि व ६ ।
वि । भेदकारके । [रोगे] । सु. सु. ५५ ।

भेद्यम् । स्त्री । भेदाहं, भेदनीध (विद्रव्यादो

भेरुण्डम् । स्त्री । अभधारणे । शर । वि ।
भयानके ।

भेपजम् । स्त्री । औषधे । रा नि व २० । तद्य
विधि—“स्वस्थसौजस्तार किञ्चित् किञ्चिदाप्यस्य
रोगनुत् ।” च. सु. १५ । कृष्णजीरके । खाव
पचिणि । गटा ।

भेपजकल्पः । पु । औषधयोजनाया । ते च
कल्पा मदनाटय । वा कल्प ६५ ।

भेपजाङ्गम् । स्त्री । औषधानुपाने । श च ।

भैसी । स्त्री । महासवाठके । जूतद्राव ।

भैरवौवचा । स्त्री । स्वनामख्यातवचायां । उरु
व ४ । प. म ।

भैपजम् । स्त्री । औषधे । रा नि व २० ।

भैषज्यसार' । पु । उधेन्द्रमियकृतसंयह ।

भोगः । पुं । शालिधान्ये । प. सु । सम्पूर्णहारि ।
रा नि व २० । अष्टिफण्यायाम् । सपशरीरे ।
पालने । तिका । स्त्री । रा नि व १८ । सर्वे ।
देहे । माने । शर ।

भोगगृहम् । स्त्री । वासगृहे । हे च ।

भोगधर । पु । रूपे । वै निघ ।

भोगपिशाचिका । स्त्री । चुधायाम् । हारा ।

भोगवतो । स्त्री । गुह्यवचायाम् । वै निघ ।

भोगवान् । पु । सर्वे । मी ।

भोगावासः । पु । वासगृहे । हारा ।

भोगिगन्धिका । स्त्री । सपगन्धया । वै निघ ।

भोगिभुक् । पु । गृह । मयूरे । वै निघ ।

भोगिवल्लभम् । स्त्री । शीखण्डचन्दने । प. सु ।

भोगी । स्त्री । सर्पिण्याम् । गर्भवह्निदि ।

रा नि व ३ । गी (इन्) पुं । सर्वे । अम ।

भोग्यम् । स्त्री । धान्ये । रा नि व १६ ।

भोग्याहम् । स्त्री । शालिधान्ये । रा नि व १६ ।

भोजनम् । स्त्री । कठिनद्रव्यस्य गलाधकरण ।
अम । पादोनाहारे । “पादोन स्यान्नोजनम् ।”
रा नि व २० । भोजनान्तकचव्यथा—“भुक्ता
पाणितलं घृष्टा चक्षुषीयदि दीयते । चक्षिरेष्वेव
तद्वारि तिमिराणि व्यपीडयति । भुक्ताचम्य कर
वामं दत्त्वा कुक्षौ ततः पठेत् । भुक्त माहेन्द्रहर्षजन
वेद्यानरसुचिन च । गह्वरस्य च कण्ठेन समुद्रम

य वक्रिणा । वातापिर्भक्षितो येन पीतो येन मही
दधि । शम्भया खादित पीत तन्मङ्गो जरित्यते ।
सुखासौन चर्ष तिष्ठति यावन्न लभते सुप्त । भुक्ता
पादशतं गत्वा वामपार्श्वेन सर्वशित् । एवञ्चाधीगत
पात्रं सुखं तिष्ठति जीव्यति ॥ राज ३५ । See
पादार , चत्रच ।

भोजनक' । पु । नदीभक्षातके । प सु ।

भोजनपात्रम् । स्त्री । स्वर्णादिनिष्ठाताहार
पात्रं । पाकराज ।

भोजनार्हम् । स्त्री । शालिधान्ये । प सु ।

भोजनीयम् । स्त्री । भोज्यद्रव्यमात्रे ।

भोजराज । पु । अश्वशास्त्रकारे ।

भोजराजशुक्ल । पु । रसमुधानिधिकारे ।

भोज्यम् । स्त्री । अष्टविधाभान्तमे अन्ने । रा
नि व २० ।

भोज्यसम्भव । पु । शरीरस्यरसधातो । श च ।

भोलि । पु । छट्टे । तिका ।

भौतिकम् । स्त्री । सुकाया । रा नि व १३ ।

भौमजलम् । स्त्री । पृथ्वीजल । जाडलानूप
साधारणभेदेन तेषां गुणा जलशब्दे मय्या ।

भौमरत्नम् । स्त्री । प्रवाल । जला । रा नि
व १३ ।

भौमसर्प । पु । पृथ्वीजातसर्पे, दष्टाविधे ।
सुकल्प ३५ ।

भौमौषधम् । स्त्री । पायिवौषधे । "सुवर्णे स
मला पञ्च लोहा सप्तिकता सुधा । मन शिला
मणयो लवण गैरिकान्ने ॥" च मू १५ ।

भौर्जग्रन्थि । पु । भलग्रन्थी । ग्रन्थि भोज ।
च सु ३५ ।

भ्रश । पु । हृत्तादिभ्य पतने । भा भागन्तु
ल्व चि ।

भ्रम । पु । चक्राकटशेख ज्ञाने । भा म १ भ
ल्व चि । "रज पित्तानिलाद भ्रम ।" वै निघ
मूर्च्छा चि । मूर्च्छायाम् । भान्तो । कुन्दयन्त्रे ।
दूद । तिका ।

भ्रमणम् । स्त्री । पर्यटने । हस्तादिभ्रमणगुणा
—वातकापनलम् अद्रव्यार्थं करत्नं बलादिबर्हन्
तच । राज ।

भ्रमणी । स्त्री । जलोकायाम् । वै निघ ।

भ्रमल्लुटी । स्त्री । दण्डिच्छर्वी । तिका ।
भ्रमर' (क') । पु । भृङ्गे । भ्रम । बालमुषिके ।
ईन्द्रशान् । मे ।

भ्रमरकौट । पु । कुम्भीरकौटे, अग्निप्रकृति
कौटे । सुकल्प ८५ ।

भ्रमरच्छल्लो । स्त्री । भृङ्गच्छल्लोलतायाम् ।
रा नि व ७ ।

भ्रमरत्वचा । स्त्री । भ्रमरच्छल्लाम् । वम्
भवरसाली । वै निघ ।

भ्रमरप्रिय । पु । धाराकदम्बे । र मा ।

भ्रमरबान्धवा । स्त्री । शुक्लजातीवृक्षे । वै
निघ ।

भ्रमरमारी । स्त्री । समरारिपुष्पवृक्षे । रा नि
व १० ।

भ्रमरा । स्त्री । भृङ्गच्छल्लोलतायां । रा नि व ७ ।

भ्रमरातिथि । पु । चन्द्रकदम्बे । टीणां
शास्त्रे । रा नि व १० ।

भ्रमरानन्द । पु । वक्रुलवृक्षे । रत्नाम्नान्नद्वय ।
ब्रह्मरक्षिणी । स्त्री । अतिमुक्तकपुष्पवृक्षे । रा नि
व १० ।

भ्रमरारि । पु । पुष्पवृक्षविशिष्टे । भ्रमरमारी
इति मालवे प्रसिद्ध । तत्पर्याया, —भ्रमरारि
भृङ्गमारि भृङ्गारि मांसपुष्पिका कुठारि भ्रमरो
पक्षीलता । गुणा — तिक्त वात(पित्त)घ्ने पित्तरापह
शोधकः कुष्ठवृणविदोषघ्नश्च । रा नि व १० ।

भ्रमरालम्ब्य । पु । भूलम्बे । शंकुवृक्षे ।
रा नि व ८ ।

भ्रमरो । स्त्री । जन्तुकायाम् । पुवदायाम् ।
धनयां । गुडलचायाम् । रा नि व २३ । भ्रम
रारिपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

भ्रमरेष्ट । पु । पृथुशिवशयोषाकवृक्षे । वक्रु
लोणे श्लोणी शास्त्रे । रा नि व ८ । स्त्री ।
भाय्याम् । रा नि व ११ ।

भ्रमरोत्सवा । स्त्री । माघशूलतायाम् । रा
नि व १० ।

भ्रमि । स्त्री । मूर्च्छायाम् ।

भ्रमिका । स्त्री । धानकौष्ठे । वै निघ ।

भ्रष्टगुद । वि । गुदभ्रष्टरीणिधि । च द ।

भ्रम्यथ । पु । नासारीगभेदे । निदा ।

भ्राजकः । प, क्री । तन्नामकपिप्ते । शिङ्-
विशेष । श च । तस्य म्यान लक् । तस्य कर्म
छायाप्रकाशकत्वम् अभ्यङ्गादिक्रियाणाञ्च पाषाण-
त्वम् । सुगू ११५ ।

भ्रान्तः । पु । पीतधूसररूपे । रानि व १० ।

भ्रान्तिः । स्त्री । भ्रमः । सा च रजपित्तानि
लजा भवति । “रजपित्तानिलैर्भ्रान्तिः ।” शाङ्ग
पू ६५ ।

भ्राम(मि)कः । पु । सूर्यावर्ते । शशालि ।
चुम्बकप्रकारे । मे । कान्तलीङ्गविशेषे । रानि
व १२ ।

भ्रामरम् । स्त्री । भ्रमराद्यतमधुनि । नकुल १२
अ । उच्छ्रमसाधतलोद्दे । तदुक्तं मे सिम्धाक्षन
गोष्ठाभा पण्यास्यपरायणा । भ्रमरैर्जनितं तैस्तु
भ्रामरं मधु भण्यते ॥ गुणा — मधुर पिच्छिल रुच
मुखलाङ्गहार श्रितवर्षश्च । रानि व १४ । “श्रीत
कपाय मधुरं खलु स्नात् सन्दीपा लिनखमेव शम् ।
संशीघ्रमच्च व्रणशीघ्रमच्च सरीरघ्न द्रव्यतमच्च बल्य ।
विदीपनाश्च कुर्वते च पुष्टिं कामं चये वा चतजे
च हृद्दीपं । दिकाममे शीघ्रशीघ्रमसाना रणप्रमह
सरणातिसारे । रक्तातिसारे च सपित्तरक्ते लण्णोद
हृत्पाथगदऽपि शक्तम् । नेयामये वा यद्वर्णगदं
वा विषे प्रशस्तं भ्रमरैश्चितं यत् । भ्रामरं सघन
लाङ्गभृषिष्ठ मधुरं च यत् । चौद विशेषतो ज्ञेय

शीतलं लघु निखनम् । भ्रामरं वृषसंस्थाने विटप
सारध भवेत् । रन्ध्रं तु कीटरे वापि चौद तत्र
प्रशस्यते ॥” अति १८ अ । पु । प्रसरभेदे ।
ह्रूयूकं पाथत्र । मे ।

भ्रामरशर्करा । स्त्री । भ्रामरमधुस्तशर्करा
याम् । गुणा — भ्रामरमधुतुल्या । रानि व १४ ।
भ्रामरो । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायां । रानि व १ ।
नकुल १२५ ।

भ्रामितः । वि । रोगिणि । रानि व २० ।

भ्रामिताक्षः । पुं । अथर्व वातव्याधिनिशेधे ।
लक्षणं यथा — “वक्रं पश्चिमकायेन मण्डलैर्द्यौ
विवेष्टते । सन्देशास्य दीनय भ्रामिताक्षी रक्षी
इति ॥” नद ५५५ ।

भ्राष्ट्रः । पु, क्री । भ्रज्जनपात्रे । डाङ्गनाथोनां ।
अम ।

भ्राष्ट्रजा । स्त्री । खर्परपोलिकायाम् । वै निघ ।

भ्रुकुटिः । स्त्री । भुवि । वै निघ ।

भ्रुकुटौमुखः । पु । दर्शोत्करसर्पविशेषे । स
कल्प ४५ । See सर्पः ।

भ्रू । स्त्री । भृङ्गः । झुङ्ग । वै निघ ।

भ्रूणः (क) । पु । बालके । गर्भे । अम ।
क्रीदेरे । वाणां । रसरतिरुक्तवृत्ते ।

म

म । प । व्रज्याणि । एका कोष । विषे । मे ।

मकर । प । मकरविशेषे । मकरः । “मक्याना
मकरं येठी दीपनी वातनाशकः । रुचिप्रद
शुक्रकरवाग्मरीदीपनाशन ॥” अति २२५ ।
तन्नामकाभिप्रायिकीटः । सु कल्प ८५ ।

मकरध्वज । पु । रसायनाधिकारे औषध
विशेषे । “स्वर्णस्य भागो ब्रह्मस्य मौक्तिकं कान्त
लाङ्कः । जातोऽपि फले रुच्यं कांक्ष्यकं रसमिन्दु-
रम् । प्रवालं कन्दुरी चन्द्रमधुकचैरुभागिकम् । स्वर्ण
चिन्दुरसो भागायत्नारः कल्पयेद्बुधः ।” स्वर्ण २७
अश १७ मूला १७ लोह १७ क्षात्रफल
१७, खड्गिणी १७ कृपा १७, रौप्या १७ द्रम-

मिन्दुव १७ उ अंवांल १७ उ भृङ्गनाभि १७ उ
दर्श्र १७ उ, अज १७ उ अर्धमिन्दु ४ उ
रसास । स्वर्णचिन्दुरे ।

मकरन्दः । पु । मधुनि । पशु । कुन्दपुष्पे ।
कुन्दपुष्पेण गीष्टः । पद्मकीसरे । रानि व १०। क्री ।
किङ्कले । रानि व १० । आत्मभेदे । कीकिले ।
वै निघ । पुष्परसे । भा ।

मकरन्दजम् । स्त्री । क्रीदेरे । वाणां । पशु ।

मकरन्दवती । स्त्री । पाटलपुष्पवृत्ते । श च ।

मकरन्दवास । पु । धूलौकदम्बे । शश्र
कपथ । रानि व २ ।

मकराकरः । पु । कण्टककरकः । श च ।

मकरी । पु । सप्रिपातज्वरविशेषे । [च । शर ।

मकुर (ल) । पु । वकुलवृक्षे । कोरके । ऐ

मकु(कू)लक । पु । दन्तौवृक्षे । अटोर ।

च मृ २०४ ।

मकुट (छ) (क) । पु । (Phaseolus
aconitifolius) वनमुद्गे । वनभृङ्गे । हि

मुष्ट, मोट सुगान् । तै वनमुष्टचेदु । मकुठक

इति मालवदेशे प्रसिद्ध । तत्पर्याया, —मपट

मपट राजमुदग वनमुदग कमीलक अमृत

अरण्यमुदग वजीमुदग । गुणा — कषाय मधुर

रक्तपित्तघ्न ज्वरदाहघ्न पथ्य रुचिकृत् विदोष

हरय । रा नि व १६ । "सरक्तपित्तकफघातहन्ता

धीण कषाधी मधुर प्रदिष्ट । यादौ सुश्रीतो

गुदकीलगुण्य मकुठक सत्वगदान् निहन्ति ॥"

अत्रि १५५ । तत्सूपगुणा — "मकुठमयोऽल्पबल

पाचनो दीपनी लघु । चक्षुषी हृदयी इथ

पित्तघ्नेष्वासरोगनुत् ॥" द्रव्यगुण ।

मकेरुक । पु । कृमिरोगे, पुरीषजलनिविशेषे ।

च वि ७५ ।

मकल (ल) । पु । वातजगूलरोगे । गर्भ

नीचनान्ते घातशीघ्रितजगुलात्तिविशेषे । ईर्त्तान

वाश । लक्ष्य — "वायु प्रकुपित कृप्यास रुध्य

रुधिरं क्षुत्तम् । सूताया हृत्किरोवत्तिगुल मकल

सञ्चकम् ॥" मानि ।

मकुलम् । कौ । शिलाजतुनि । शर ।

मकोल । पु । खटिकायाम् । खडि ।

"मकोलो वषलेखा च कठिनी कक्खटो खटो ।"

विका ।

मखप्रभु । पु । वृक्षोमखतायाम् । वै निघ ।

मखात्रम् । कौ । पद्मबीजसदृशबीजे । हि

मखाना । "मखात्र पद्मबीजार्भं पानीयकल

मिथवि ।" गुणा — "मखात्र पद्मबीजस्य गुणैस्तुल्य

विनिर्दिशेत् ।" भा ।

मगधम् । कौ । विषलीगुले । वै निघ चरो

चि ग्रादिगुण्यम् ।

मगधजा । कौ । विषल्याम् । निभृण गांश्च ।

व निघ विज्व चि ।

मगधलाफलम् । कौ । विषल्या । निभृण ।

च इ गुण्य चि भार्गोपटपञ्चकृत ।

मगधा । स्त्री । विषल्या । पसु । वै निघ २

भ कर्णकज्व चि ।

मगधोज्जवा । स्त्री । विषल्या । रा नि व ६ ।

सि यो अग्निमाप्यचि ।

मघम् । कौ । औषधे । पुष्यविशेषे । शर ।

मघा (घी) । स्त्री । औषधविशेषे । धरणि ।

धायविशेषे । मे ।

मघोनी । स्त्री । पूर्वदिशि ।

मङ्गुरः । पु । मकुरे ।

मङ्गलच्छदा (च्छाय) । स्त्री, पु । द्रव्य

प्रचक्षते । श्रौतुं गांश्च । रा नि व ११ ।

मङ्गलप्रदा । स्त्री । हरिद्रायाम् । शमीवृक्षे ।

वै निघ ।

मङ्गला । स्त्री । शूलद्रव्याया । शर । हरि

द्राया । रा नि व ६ । नीलद्रव्याया । रा नि व ८ ।

करञ्जभेदे । श च । मङ्गलागुरुणि । रा नि व १२ ।

जडौ । वडौ । मायमाषाया । वै निघ ।

मङ्गलागुरु । कौ । मङ्गल्यागुरुणि । रा नि

व १२ ।

मङ्गल्यम् । कौ । दधनि । अखदधनि । मे ।

खणै । सिन्द्रे । रा नि व ११ । कृष्णगुदकाह ।

पसु । शीखण्डचन्दने । द्रव्येण चन्दनम् । रा नि

व १२ । पु । विलक्षणे । रमा । मसूरकी ।

रा नि व १६ । नीवकक्षुपे । रा नि व ५ । मारि

केलक्षणे । कपिलक्षणे । रा नि व ११ । रौद्राकर

क्षे । रा नि व २ । अश्वत्थक्षणे । मे । जलमधूक

क्षणे । वै निघ ।

मङ्गल्यक । पु । मसूरकषाये । भा पू १४

धा व ।

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । मङ्गपुष्पाम् । भा ।

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री । नीवन्तीवृक्षे ।

कटा ।

मङ्गल्यपुष्पो । स्त्री । मङ्गपुष्पाम् । वै निघ ।

मङ्गल्या । स्त्री । नीवन्तीवृक्षे । मङ्गल्यनामधेया ।

मङ्गुरे । शूल्याया । मूर्शी । रमा । वडौ । रा नि

व १२ । शमीवृक्षे । रा नि व १२ । अश्व-

पुष्पा । ज्ञान दौर्द्धकि । नीरोषमाय, हरि

द्राया । द्रव्याया । पसु । शूलद्रव्याया । रा नि

भ्राजकः । पुं, स्त्री । तन्नामकपिते । भिक्षु-
विशेष । अथ । तस्य स्थानं त्वक् । तस्य कक्षं
छायाप्रकाशकत्वम् । अथ द्वादिक्रियाणां पाचक-
त्वम् । सुसू २१५ ।

भ्रान्तः । पुं । पीतधुसूरश्चे । राजिव १० ।

भ्रान्तिः । स्त्री । भ्रमः । सा च रजपित्तानि
लज्जा भवति । “रजपित्तानिलैर्भ्रान्तिः ।” शार्ङ्ग,
पृ ६५ ।

भ्राम(मि)कः । पुं । सूर्यावर्ते । अगाले ।
चुम्बकप्रसारे । मे । कान्तलौहविशेषे । राजि
व १२ ।

भ्रामरम् । स्त्री । भ्रमराहतमधुनि । नकुल १२
अ । ब्रह्मसत्तासतलौहे । तदुक्तं ये छिग्धाश्चम
गोष्ठाभा पुण्यासवपरायणा । भ्रमरैर्जनिता तैस्तु
भ्रामरं मधु भण्यते ॥ गुणः —मधुर पिच्छिल रुच
सुखलाङ्गहारं श्रितवर्णश्च । राजिव १४ । “शीत
कषाय मधुर लघु स्यात् सन्दीपन लीनखमेव शम्भ ।
सशोधनश्च व्रणशोधनश्च सरीपण द्रव्यतमश्च वन्य ।
विदीपनाश्च कुरुते च पुष्टिं काति चये वा चतजे
च कर्ह्ये । दृक्कायमेव शीपणरीमसानां रक्तप्रसहे
सरलातिसारे । रक्तातिसारे च सपित्तरक्ते लक्ष्मीह
वृत्तपाथं गदपि शम्भम् । निवामये वा यद्वर्णीनदं
वा विषे प्रशक्तं भ्रमरैर्यता यत् । भ्रामरं सघन
लाङ्गमयिष्ठ मधुरश्च यत् । शौट विशेषतो ज्ञेय

शीतल लघु निखनम् । भ्रामरं वृषसंस्थाने ।
सारश्च भवेत् । रन्ध्रं तु कीटरे वापि क्षौद्र
प्रशस्यते ॥” अति १८ अ । पुं । प्रसार
हृष्टकं शीघ्रम् । मे ।

भ्रामरशर्करा । स्त्री । भ्रामरमधुकृतम् ।
याम् । गुणः —भ्रामरमधुतुल्या । राजिव

भ्रामरौ । स्त्री । पुवद्वाक्षीलतायां । राजिव
नकुल १२५ ।

भ्रामितः । वि । रीगिणि । राजिव २० ।

भ्रामिताक्षः । पुं । अथल्ल वातव्याधिभि-
लक्षणे यथा—“वक्रं पश्चिमकायेन मण्ड-
विचेष्टते । मन्दशास्य दीनय भ्रामिताक्षी
वत ॥” ज ६५५ अ ।

भ्राष्टः । पुं, स्त्री । भवर्जनपात्रे । छाजनादेश-
यम् ।

भ्राष्ट्रजा । स्त्री । खर्परपोलिकायाम् । वै निघ ।

भ्रुकुटिः । स्त्री । भुवि । वै निघ ।

भ्रुकुटीमुखः । पुं । दर्शकसर्पविशेषः ।
कल्प ४५ । See सर्प ।

भ्रू । स्त्री । भूदेशे । भूरा । वै निघ ।

भ्रूणः (क) । पुं । बालके । गर्भे ।
श्रीवरे । वांतां । रसरत्तिककष्टते ।

म

म । पुं । वक्रणि । एका कोप । विधे । मे ।
मकर । पुं । मकरविशेषः । मकरः । “मय्यानां
मकर येवी दीपनी यातनाशन । रुचिप्रद
गुरुकरयामरीदीपनाशन ॥” अति २२ अ ।
तन्नामकाभिप्रकृतिकौटि । सु कल्प ८५ ।

मकरध्वज । पुं । रसायनाधिकारे आष-
विशेषः । “स्वल्प भागे बद्धश्च मोक्षक कान्त
माहर्कः । लावाक्षीपकश्च दण्य काश्च रसमिन्दु
रम् । प्रभासं कस्तुरी चन्दमगच्छ कभागिकम् । मृष
मिन्दुतो भागायत्वात् । कल्पधृष्ट ३ । अर्था २८
दत्त १८ म्हा १८ मोह १८ साहस्य
१८ यद्रियो १८ रूपा १८ कैमा १८ द्रम

मिन्दुव १८ उ अर्वाण १८ उ गुर्गनाडि १८
कर्पूर १८ उ, अत्र १८ उ अर्गमिन्दु ८
रसाय । स्वर्णमिन्दुः ।

मकरन्द । पुं । मधुनि । पतु । कुम्भपथ-
दूतशूलनर गौह । पञ्चकेशरे । राजिव १० ।
किञ्चलः । राजिव १० । आसमेद । क्षीति
वै निघ । पुनरसे । भा ।

मकरन्दजम् । स्त्री । श्रीवरे । वांतां । प

मकरन्दवती । स्त्री । पाटलपुष्पवती । प्र

मकरन्दवास । पुं । भूषीकदम्ब । प
दश ६ । राजिव ८ ।

मकाराकर । पुं । कष्टककरः । अथ ।

मकरी । पु । सन्निपातज्वरविशेष । [च । शर ।
मकुर' (ल) । पु । वज्रलङ्घे । कोरके । ऐ
मकु(कू)लक । पु । दन्तीह्वे । चटोर ।
च न २०५ ।

मकुट (ह') (क) । पु । (Phaseolus
aconitifolius) वनमुद्गे । वनमृग । हि
मुद्गे, मोट मुगानी । तें वनमुद्गेदु । मकुटक
इति मालवदेशे प्रसिद्ध । तत्पण्याया,—मपट
मपट राजमुद्ग वनमुद्ग कमीलक अमृत
परण्यमुद्ग वप्रीमुद्ग । गुणा—कषाय मधुर
रक्तपित्तघ्न अरदाहृष्ट पथ्य रुचिकृत् विदीप
हरय । रानि व १६ । “मरुतपित्तकफघातघ्ना
घोष कषायो मधुर, प्रदिष्ट । यादो सुयोतो
गुदकोलगुण्य मकुटक सख्यगदान् निहन्ति ॥”
अवि १५५ । तत्सपगुणा—“मकुटमूषोऽल्पवल्
पाचनो दीपनो भृगु । वसुथो हृद्यो हृद्य
पित्तघ्नोऽप्यारोगतनुः ॥” द्रव्यगुण ।

मकीरुक' । पु । कृमिरीगे, पुरीषजकृमिविशेष ।
च वि ७५ ।

मकल. (क) । पु । वातजगुलरीगे । गर्भ
मोचनान्ते वातशोथितजगुलान्तिविशेषे । हेतुान्
याथी । लक्ष्य—“वायु प्रकुपित कुश्यान् रुध्य
रुधिर सुतम् । सुताया हृत्किरोवन्तिगुल मकल
सञ्चकम् ॥” भाति ।

मकुलम् । कौ । शिलाजतुनि । शर ।

मकूल । पु । खटिकायाम् । खडि ।
“मकूलो वणलेखा च कठिनी कक्ष्खटी खटो ।”
विका ।

मखप्रभु । पु । हृद्यकोमलतायाम् । वै निघ ।

मखात्रम् । कौ । पञ्चबीजसदृशबीजे । हि
मखाना । “मखात्र पञ्चबीजम् पानीयफल
मित्यपि ।” गुणा—“मखात्र पञ्चबीजस्य गुणैस्तुल्य
विनिर्दिशेत् ।” भा ।

मगधम् । कौ । पिप्पलीसूनि । वै निघ चरी
चि सुतादिगुण्याम् ।

मगधजा । कौ । पिप्पल्याम् । भिभृल गाँह ।
४ निघ वि ५५ चि ।

मगधजाफलम् । कौ । पिप्पल्या । भिभृल ।
अद गुण्य चि भारोषिदृष्ट्यन्तकृत ।

मगधा । कौ । पिप्पल्या । पसु । वै निघ २
भ कर्णकज्व चि ।

मगधोद्भवा । कौ । पिप्पल्या । रानि व ६ ।
विधी पश्चिमान्ध्रचि ।

मघम् । कौ । औषधे । पुण्यविशेषे । शर ।

मघा (घी) । कौ । औषधविशेषे । धरणि ।
धान्यविशेषे । मे ।

मघोनी । कौ । पूर्वदिशि ।

मङ्गुर । पु । मकुरे ।

मङ्गलच्छदा (च्छाय) । कौ, पु । इक्ष
श्चवहे । शीतूँ गाँह । रानि व ११ ।

मङ्गलप्रदा । कौ । हरिद्रायाम् । शमीह्वे ।
वै निघ ।

मङ्गला । कौ । शतद्रव्यायां । शर । हरि
द्राया । रानि व ६ । नीलद्रव्याया । रानि व ८ ।
करुमेदे । श च । मङ्गलागुरुणि । रानि व १२ ।
जहो । ह्यो । वायमाणायाम् । वै निघ ।

मङ्गलागुरु । कौ । मङ्गलागुरुणि । रानि
व १२ ।

मङ्गल्यम् । कौ । दधनि । अन्नदधनि । मे ।
स्वर्णे । सिन्दुरे । रानि व १३ । कण्ठागुरुकाष्ठे ।
पसु । शीखण्डचन्दने । धृतं चन्दन । रानि
व १२ । पु । विल्वह्वे । रमा । मसूरके ।
रानि व १६ । जीवकचुपे । रानि व ५ । नारि
केलह्वे । वपिल्वह्वे । रानि व ११ । रीठाकर
ज्जे । रानि व ८ । अश्वत्थह्वे । मे । जलमधूक
ह्वे । वै निघ ।

मङ्गल्यक । पु । मसूरकलाये । भा पू १५
धा व ।

मङ्गल्यकुसुमा । कौ । शङ्खपुण्याम् । भा ।

मङ्गल्यनामधेया । कौ । औषधोद्भवे ।
जटा ।

मङ्गल्यपुष्पो । कौ । शङ्खपुण्याम् । वै निघ ।

मङ्गल्या । कौ । चीजामन्दिवदारुमेदे ।
प्रियङ्गो । मङ्गलागुरुणि । रानि व १२ । हिमपुण्या ।
मसुरे । सूक्ष्मायां । शर्मा । रमा । ह्यो । रानि
व ५।२१ । शमीह्वे । रानि व ८।२३ । अथ
पुण्या । ८।२३ कौटकि । गीरीचमायां । हरि
द्राया । द्रव्याया । पसु । शतद्रव्याया । रानि

व८। मापपक्षा। रा नि व १२३। जीवती
लताया। वचाया। ऋद्धी। रा नि नि व ३५
६। २३। मद्यावलाया। रा नि व २३। मल्लिका
पुष्पवृक्षे। सुद्वपण्याम्। वै निघ।

मङ्गल्यागुरु। स्त्री। स्वनाम्ना केदारदंशे
प्रसिद्धागुरुणि। गुणा—शीतल गन्धाश्च योग
वाहिकश्च। रा नि व १२।

मङ्गल्याक्षा। स्त्री। वायमाणालतायाम्।
रा नि व ५।

मङ्गुरः। पु। मत्स्यविशेषः। मांशुर मांश्च।
वै निघ।

मङ्गु(ङ्गु)णम्। स्त्री। अङ्गावाणे। छात्रिशा।
हारा।

मच्छः। पु। मत्स्यप्रसामान्ये। शर।

मज्जकतु। स्त्री। अस्थिनि। छेच।

मज्जगतज्वरः। पु। तदाप्रितज्वरविशेषः।
मज्जाशुभ्रज्वर। लक्षणं यथा—“तम प्रवेशनं चिक्रा
कास शैत्य वसिस्तथा। अन्तर्दाही मद्याश्रय
मग्न्यक्केदय मज्जगे। मज्जगुक्ते क्रिया नीता मरण
तव भाषितम्॥” वै निघ।

मज्जदमनी। स्त्री। बन्ध्याकर्कोटक्याम्।
वै निघ।

मज्जनम्। स्त्री। ज्ञाने। जटा। मजाया।
अच।

मज्जफलम्। स्त्री। माण्डूफलमिति प्रसिद्धं
वणिग्दुष्टे। भेषवाजी।

मज्जमेहः। पु। मज्जगत मेहरीगविशेषः।
“मज्जाभ मज्जमिथ वा मज्जमेही प्रमेहति।”
सा नि।

मज्जरः। पु। लणविशेषः। मांशुर जुगं।
मं पयना। क दुले। गुणा—मधुर धेनुदुग्ध
करय। रा नि व ८।

मज्जसमुद्भवम्। स्त्री। गङ्गे। छेच।

मज्जा (म)। पु, स्त्री। वृषादिरत्ना सारभागे।
मात्र। अम। अष्ट गृहधेदभागे। स च
जालस्थिमध्यग तस्य कथं पूरयम्। “वेष्टोऽष्ट
धिरव त्याग स मज्जा कथितो बुधे।” भा
पाददारीव। “अष्टि यत् आदिना पक्क तस्य
मारो भवेद्वन। य अवेदवत् पृथग्भूत स मज्जेत्य

भिधीयते॥” इति स्वरूपम्। मज्जस्थानं यथा—
“स्थूलास्थिपु विंशपण मज्जा त्वभ्यन्तरे स्थित।”
भा। तृतीया मेदीधरा नाम, मेदीहि सर्व
भूतानामुदरस्थमन्वस्थिपु महत्तम मज्जा भवति।
सु ३४५। अस्थिसारे। औष्ठिर्भूमि।
रा नि व १८। गुणा—“यस्य यस्य फलस्यैव
वीर्यं भवति यादृशं। तस्य तस्यैव वीर्येण
मज्जाभमपि निर्दिशेत्॥” सु ५, ४६५। मज्ज
गुणा—“वल्लभकरसम्रेषा मेदीमज्जविवर्धन। मज्जा
विशेषतोऽभ्यासं बलकृत् स्नेहने हित॥” ८।
वातघ्नी पित्तकफबलकरौ मांसतुल्यगन्धपा च।
कुक्षीरमहिषमज्जगुणा—मधुरा वृद्धौ बन्धा
च। मज्जमत्स्यगुणौ—शैत्यसुणत्वश्च। राज।

मज्जा(सु)गतम्। स्त्री। काण्डभग्ननामास्थि
भद्ररीगे। “अष्टयवयवोऽस्थिमध्यमनुप्रविश्य मज्जान
सुद्वज्जति।” सु नि १५५।

मज्जाजः। पु। भूमिगुग्गुली। रा नि व १२।

मज्जामेहः। पु। मज्जगतप्रमेहः। निदा।

मज्जारजाः। पु। गुग्गुली। वै निघ।

मज्जावहस्तीतः। पु। मज्जघातुवाहिन्या
नाद्याम्। तस्य मूलम् अस्थीनि सव्ययथ। च वि
५५।

मज्जारसः (सार)। पु। शुक्ले। रा नि व
१८। समलायाम्। मनमाविशेषः। वै निघ।

मज्जासारम्। स्त्री। जातोफले। रा नि व १२।

मज्जिका। स्त्री। लक्षणाकन्दे। वकन्त्रियाम्।
वै निघ।

मञ्चकपत्रो । स्त्री, स्त्री। सुरपत्रायाम्।
मञ्चिपत्रम् (त्री) । रा नि व १०। गुणा—

तिक्ता उष्णा पित्ता विषघ्नी जफवातज्वरकास
क्षमिघ्नी। वै निघ।

मञ्चकायथः। पु। मल्लिकायाम्। मत्कुण्ठे।
रा नि व १८।

मञ्चरम्। स्त्री। सुहाया। शर। तिलकहर्षे।
शर। मधुर्या। विका।

मञ्जरि। प। पत्रवर्णा। अम।

मञ्जरो (क)। स्त्री, पु। गन्धतुलसी। प ५।
मजाया। तिलकहर्षे। शर। तुलसी। रा नि
व १८। वैचलतायाम्। अशोकप्रक्षे। वै निघ।

मणिरामः । पु । यन्त्रयमालाकर्षि ।

मणवर' । पु । क्षीरकमणौ । क्षैत्र । भा ।

मणिवोज' । पु । दाडिमवृक्षे । रा नि व ११ ।
क्षीरके । वै निघ ।

मणीचकम् । स्त्री । चन्द्रवर्णौघ । छान्ति
रूप । तिका । पु । चन्द्रकातमणौ । वै निघ ।

मण्यरुद्धपक्षिणि । माह्वीडां प्रांथी । चारा ।

मणोवकम् । स्त्री । पुष्पे । ऐ च ।

मण्टपो । स्त्री । चूट्रोपीदिकाया । रा नि व ७ ।

मण्टूरम् । स्त्री । मण्डूरे । मधूत्र । वै निघ ।

मण्ड. (कः) । पु । वटकाकारपिटकविशेषे ।
हि मांड़ा । यथा—“समितां महद्येदाभ्यंजलेनापि
च सन्नयत् । अस्यास्तु वटकद्वला पक्षेकपिपि
नोरसम् । एला लयङ्ग कर्पूर सरिषावैरलङ्कते ।
मञ्जयिला सितापार्कं ततस्तद्य समुद्धरेत् । अय
म्प्रकारं सविज्ञो मण्ड इत्यभिधीयते ॥” गुणा—
“मण्डस्तु वृक्षो हृष्यो हृष्यो बल्यो सुमधुरी गुरु ।
पित्तानिलहरो हृष्यो दोषाघ्नो नां सुपुञ्जित ॥”
रा नि व १० ।

मण्डम् । स्त्री, पु । सार । पिच्छे । दध्याद्य
चरे । मांड़, मण्ड्र मां९ । स्त्री । मण्डुनि । मे ।

मण्ड । पु । एरण्डवृक्षे । पशु । यवादि
साधितसिक्ककरहितद्रव्यविशेषे । मण्ड, मांड़ ।
“सिक्ककरहितो मण्ड ।” स च चतुर्दशगुणान्त्व
साधितं सिद्धं यथात् तण्डुलपरिमाणपेक्षया
ऊनविंशगुणजले सिद्धं । “मण्डस्तुर्दशगुणे ।”
च द्रव्ये चि । “जले चतुर्दशगुणे तण्डुलानां
चतुष्पलं । विपचेच्छुष्येन्मण्डं समकौ मधुरी
लघु । नीरे चतुर्दशगुणे सिद्धो मण्डस्तसिक्क
यक ॥” पप्र २४ । गुणा—“तण्डुलानां
सिक्कहीना पेया चाग्निप्रदीपनी । याद्विषी
लघुशीता च पाचनी वातलोमनी । धातूनाञ्चैव
नाडीनां गदुलस्त्रिदहन्मता । लघाथमागमरी
पित्ताससारकफदोषहृदा ॥” वै निघ । अष्टगुण
वारिसिद्धो मण्ड । स चाग्निनाभ्यं हित । सि
द्यो अग्निमा चि । गुणा—“क्षुधोघ्नो वसिषिघ्नो
धनय प्राणप्रद शीघ्रितदहनय । ज्वरापहारी
कफपित्तहन्ता वायु क्षयेदगुणो हि मण्ड ॥”
राज १५ । भेके । घ्नके । शाकभेदे । म ।
मण्डुनि । सारे । पिच्छे । ऐ च ।

मण्डकः । पु । मण्ड । लातोपपञ्चवे । पिटक
विशेष । हिं मांड़ा । “वारिणा कोमलाङ्गुला
समितां साधु महद्येत् । हस्तचालनया तस्या
लोमो सम्यक् प्रसारयेत् । अधोऽस्रघटस्तथा
विश्रुताग्न्यपिपहहि । मृदुना वज्रिना साध्यं सिद्धी
मण्डकं उच्यते ॥ दुग्धेन साज्यगृह्णेन मण्डकं
मण्डयेत्तर । अथवा सिद्धमांसन सतक्रवटकेन
वा ॥” गुणा—“मण्डको वृक्षो हृष्यो बल्यो
रुचिकरो मृश । पाकऽपि मधुरी यावौ लघु
दोषतयापह ॥” भा । लोमो—लोचो ।

मण्डन । पु । मधुमाधवीलतायाम् । वै निघ
२४ शैलूपादिचूर्णे ।

मण्डपः । पु । माधवीलतायाम् । वै निघ ।

मण्डपा । स्त्री । निषाव्या । रा नि व १६ ।

मण्डपारीह । पु । सुखालो । रा नि व ७ ।

मण्डयो । स्त्री । चूटपद्मीदका । मूत्रप्रज
श्रूरे । रा नि व ७ ।

मण्डयन्त । पु । चन्ने । उषा ।

मण्डयन्तो । स्त्री । नार्याम् ।

मण्डरो । स्त्री । घुर्धुरिकायाम् । चारा ।

मण्डल(क)म् । स्त्री । पिटकवन्मण्डलयुक्तचक्र
रोगे । छांका प्रांश । कीठरीगे । शीतपित्तरीगे ।
रा नि व २० । मा नि । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
श्च । पु । उदरदरीगे । सर्पभेदे । हृत्तेऽङ्गे व्रण
बन्धभेदे । “मण्डलं वेष्टनाकारं विदध्यादिति
लक्षणम् ।” सु सू १८५ । कुक्कुरे । विका ।
अष्टचत्वारिंशद्विषेपु । ४८ मिम । “सखाय
मण्डलं पश्चादको निष्काशयेत्ततः ।” अर्च चि ।

मण्डलकुष्ठम् । स्त्री । सप्तमहाकुष्ठान्तर्गत
कुष्ठरोगभेदे । तल्लक्षणम्,—“श्वेतं रक्तं स्थिरं
सग्नं शिथलं सुप्तं मण्डलं । कृच्छ्रं चन्द्रीक
सयुक्तं कुष्ठं मण्डलमुच्यते ॥” मा नि ।

मण्डलच्छेदा । स्त्री । युक्तपुमर्नवायाम् ।
वै निघ ।

मण्डलपत्रिका । स्त्री । रक्तपुमर्नवायाम् ।
रा नि व ५ । [सु कल्प ८५ ।

मण्डलपुच्छक । पु । तन्नामकप्राणहरकीटे ।

मण्डलशुक्लभाक् । पु । आनाग्नं तिष्ठ
व्याते वृक्षे । वै निघ ।

मण्डलसन्धिः । पु । कण्टकदयनेवकीमनाडीपु
मण्डलाकारसन्धिः । सुश्रा ५५ ।

मण्डला । स्त्री । कुमार्थान् । छतकूम्रित्री ।
दृष्टायाम् । वै निघ ।

मण्डलाग्रम् । स्त्री । मण्डलमिवाय यस्येति ।
स्वनामव्यातपङ्क्तुलमस्तविशिष्टे । लघ्वण यथा—
“वङ्गभागे मण्डल वृत्तद्वुरसंस्थानमेव वा । मण्डला
यस्य ज्ञानोयान्नामपन्तु पङ्क्तुलम् ॥ सुसू ८५ ।
उत्तरण ।

मण्डली (इन्) । पु । वटवृक्ष । रानि व ११ ।
सर्पे । त्रिका । गीनससर्पे । रानि व १८ ।
कण्टककलासे । द्वेष । विज्ञाते । शमा । कर्कटे ।
मौससर्पेज्जाती । “अद्या मण्डलिनी भीमा मण्डले
विंविधेयिता । प्राग्भवो मन्दगमना —” वा
उ १६५ । वै निघ । तद्देहा — चादशमण्डलश्चेत
मण्डलरक्तमण्डलचिममण्डलप्रवतरीप्रपुष्पमिलिन्दक
गीनस वृहद्गीनस पनस महापनस वैष्णवक श्रियक
वसु कपायकलुषवारावतइलाभरणचिचकेयोपदा
येति । तद्दण्डलघणमाह—मण्डलिदण्डस्य प्रथमे
द्वेगे रक्त दण्ड पीतोभवति । तेन च पीताइता
दाहय । द्वितीये श्वश्रु । तृतीये दमपरिकेदादय ।
चतुर्थे ज्वरी दाहय । पचमे सख्यशरीरदाहय
भवति । षष्ठे १६५ । स्त्री (ली) । दृष्टायाम् ।
हारा । छतकुमार्थान् । गुडूकान् । वै निघ ।

मण्डा । स्त्री । मेधिकायां पसु । गथो हारा ।
आमलक्याम् । मे ।

मण्डूकः । पु । भेके । वाङ् । स अष्टविध —
कृष्ण सार कृष्णक हरित रक्त यववर्णान् भृङ्गुटी
कीटिका इति । तद्देशे दशकण् पीतकेषागमय ।
सुकल्प ८५ । पृथुशिवश्रीपाकहवे । वङ्
मोटेमोटीगीर्णां । रानि व २ । पुष्परीकहवे ।
गुणविश । वै निघ । मण्डूकपर्णान् । धूलकृङ्गि,
भेष च विचि च्छावतौग्याम् । अश्वस्य खुरतल
प्रदेशे । जद ।

मण्डूकता (ताप) । स्त्री, पु । अश्वस्य
पादरोगविशेषे । लघ्वण यथा—“मण्डूकतापो
मण्डूक्या व्रणेनाश्वस्य जायते । अभिघातसमुत्पन्न
दुष्टकृमसकृम च ॥” जद १८५ ।

मण्डूकपर्णः । पु । स्त्रीणाकहवे । अम ।
पाटलाहवे । वै निघ । श्रोत्रके । म ।

मण्डूकपर्णी । स्त्री । (Hydrocotyle Asiatica) Asiatic Penny wort स्वनाम
ख्यातशार्क । शोमकृङ्गि, धूलकृङ्गि । हि खुल
खुङ्गि, ब्रह्ममाण्डूको । तं मण्डूकब्रह्मी । ता
वहरीवरी । वम् ब्रह्मी । ‘तत्पण्याया—भेक
पर्णी भेकी मूलपर्णी मण्डूकपर्णिका मण्डूक
पर्णिनी ब्रह्ममाण्डूकिका मण्डूकी त्वाष्ट्री दिव्या
महोषधी । रानि व २२ । गुणैर्ब्राह्मिणसदृशी ।
गुणा—कासघ्नी स्वादुपाकरसा हिमा च । राज
१५ । भेष । मण्डूकभव्या । अश्वस्य पक्ष कुष्ठे
छपटमे च परमहित । चर्मरोगे नाडीव्रणे च
हितम् । दण्डफलम् । सन्निधायी । रानि व ६ ।
२२ । च १४५ । आदित्यभक्तायाम् । रानि व
४२२ । पृथुशिवश्रीपाकहवे । वङ्ग मोटे
मोटीगीर्णां । रानि व २ । शालपर्ण्याम् । पाट
लायाम् । वै निघ । ब्राह्म्या । तस्मै शोक । भा
उ रसायने । “मण्डूकपर्ण्यां खरस । तदभावे
सन्निधया याच्या ।” ब्राह्मीमेटी । सुचि ८५ ।

मण्डूकमाता । स्त्री । ब्राह्मीचुपे । तस्मै
भद्र । रानि व ५ ।

मण्डूका । स्त्री । सन्निधायी । शमा । मण्डू
कपर्णी । धूलकृङ्गि । पसु । आदित्यभक्तायां ।
हृङ्गहृङ्गि । रानि व ४ ।

मण्डूकी । स्त्री । मण्डूकपर्ण्याम् । धूलकृङ्गि ।
रमा । आदित्यभक्तायां । रानि व ४ । ब्राह्मी
चुपे । रानि व ५ । लल्लुको । सुचि १५ ।
अश्वस्य खुरतलभागे । जद २५ । भेकपर्ण्या ।

मण्डूरम् । स्त्री, पु । खोहमन्त्रे । मण्डूर ।
तत्पण्याया, —शिवनं एषघातन खोहमल
खोहपुष्पे किह अयोमल खोहज कणचर्च मोड ।
पसु । अश्वसारणविधि —“वधाद्वारेधमेतु किह
खोहज तद्भव जले । शिचयेनप्रतमस्य सप्रवार
पुन पुन । चूर्णित्वा तत कापदि गुट्टेस्त्रिकली
हवे । खोहोद्य भजयदङ्गो मण्डूर जायत वरम ।
यज्ञोद्दे यद्गुणा प्रोक्ता तन्किह चापि तद्गुणा ।
प्रतोद्देनुत्तम किह मन्त्राप्रोतिवाचिकम् ।
अधम घटिर्वर्षीय ततो होम शिषोपमम् ॥” रस
चि ७५ ।

मण्डूरवटक । पु । पाण्डुरोगे बीषम् ।
“विफला मुखर्ष मुर्छ विडह चञ्चिमकी । दाह्यो
तक् माषिकी वात यत्रिकी देवदाह च । एता

द्विपलितान् भागान् चूर्णान् कुड्यात् पृथक्
तथा । सण्णूर दिग्गुण चूर्णात् शुद्धमज्जनसन्निभ ।
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्ता तस्मिन्नभिपेत्तव । उदुम्बर
समान् कृत्वा वटकांस्तान् यथापिना । उपयुज्जीत
तत्रोणे ।" च चि २०७ ।

मतङ्ग(रा)जः । पु । हस्तिनि । अम ।

मति' । स्त्री । बुद्धो । अम । इच्छायाम् । मे ।
शाकविशेषे । शब्दकल्पे अत्रयपाल ।

मतिदा । स्त्री । शिष्टुद्धीरुपे । रा नि व ४ ।
ज्योतिषातीलतायाम् । रा नि व १ ।

मतिविभ्रश' । पु । बुद्धिवैपरीत्ये । शर ।

मतिविभ्रान्ति । पुं । उन्मादरीगे । रा
नि व २० ।

मत्क' । पु । मत्कुणे । छात्रलोका । शम ।

मत्करणम् । स्त्री । इष्टे ।

मत्कुणः । पु । कौटमे । छात्रलोका । रा
नि व १८ । नारिकेली । अमशुपुरुषे । मे ।
महिषे । वे निघ । स्त्री । केशरहितस्त्रीयोनी ।
शर । [शमा ।

मत्कुणारि । पु । शण्डवसे । भद्राया । मिहि ।

मत्त' । पु । धन्तरवसे । रा नि व १० । कीकिल ।
महिषे । रा नि व १८ । वि । अम्यत ।

मत्तकाशिनो । स्त्री । उमत्तस्त्रिया । अम ।

मत्तकौशः । पु । हस्तिनि । शमा ।

मत्तवारणम् । स्त्री । पूगफलचूर्णे । शमा ।
कुड्यववती । कुम्भद्वारेण देवता । न । पु ।
मत्तहस्तिनि ।

मत्ता । स्त्री । मद्ये । रा नि व १४ । निजयायाम् ।
मिहि । वे निघ ।

मत्तारथ्य । पु । कीरिले । वे निघ ।

मत्त. (त्य)' । पु । जलधरमेद । भाह ।
रात्र्यया, —पृथरोमा, भय भय मोन वेसा
रिष पलज विरीर शब्दो शब्दो आत्माशो
सम्भ्र मुक् जलशय कष्टको शब्दो मक्क
अभिमत स्थिरजिह्व वाटिचर' दम्भ्यान् मुक्ती
पत्थानु जलबन्धु । त वरविधा मानानाताय ।
यथा—'राष्ट्रिती गगरी भोदधानको बररसाया ।
हामनो वरमन्तोप महियय विभीषिम' । यागूक
जललोभाय प्रेया गमत्रिषादय ।" तथा विभीषा

पथाये सग्या । साधारण्यतो मत्तमार्ग
क्षिप्रम् उपाय मुक् रक्षितजनक वा
"नि शब्दा निदिता मत्ता सर्वे शक्तयुत
वपुर्स्थैश्वर्यरा बोध्यवत्पट्टिविचरणा । क
जलनिधिनिर्भरतडागवापीजली च ये मक्
तु लक्षा, नादया यथोत्तरलघूनरासु म
चारान्, सग्या गरवोऽसदाश्वा वि
लवणान्, ज्ञाता । तेनान्यजा स्वादुक्
अपि ज्ञेया लक्षाऽपि यथाश्रुतामि
रा नि व ७१ ।" नादया मधुरा गच्छ
माकतापहा । रक्षितजनरायोणा
क्षिप्रान्, वचंस । कपायानुरसास्ते पा श
भोजना । सरस्तडामसभूता क्षिप्रान् स
युता । महाद्रुपे वलिन् स्वल्पे
युता ॥" तेषामन्यानि तत्त्वाद्यौष्ट्रकौष
तरी । क्षिप्रत्वात् स्वादुपाकत्वान्योर्वाप्य
तरा । नादया गरवो मध्ये यथा ५
धारिण । सरस्तडामजानान् विनिर्गण शि
अदूरीचरा यथात्तस्यादुसोदपानजा ।
मुक्ता शिरोर्दशमलये गरवान् ते । अथ
ज्ञेया मत्ता सरसिजा युता । उरी
तेषां धूवमङ्ग लघु यत्तम् ।" स
मत्तामत्यगुणा —"मत्तामत्ताया गरव
वद्वचंस ।" हृद्रमत्तास्तु लघव र
शुष्णोदिता । ज्ञानमत्ता लघुक्षिप्र
वक्षिप्रवता ।" पाण्डुवर्णमत्तागुणा —"प्र
दीपला क्षिप्रान् गरवी भिन्नवचंस ।" ति
मत्तप्रोमुणा —कथिता दीपला मत्ता
विटभिद्रुज्ज'रा ।" लघवयुक्तमत्यगुणा —
साङ्गिता मत्ता कफपित्तकरा सरा ॥"
मीनगुणा —"सामुद्रा गरवी हया वि
वातनाशना । पित्तास्तु विशेष मांसमि
लावदा । जम्बीररसयुक्तमत्यगुणा —
मत्यस्तु जम्बीररसाभी वातनाशन । मधुरी
हयो हृद्यो मत्तवहा ।" सन्तोषित
गुणा —"आद्रके कटुतेन सय मत्त
भवेत् । स स्वादु कफवातघ्न गङ्गलो वचवर्
मत्तामत्यगुणा —"व्यङ्ग्यं शाकमत्ताया
व्यथ पुटिलत् ।" मत्तावट'या —"मत्ता
मलकरी वातरो रीचन पर ॥" राज १५ ।

मत्तग(घ)ष्ट । पु । मत्तामत्ता । स
लाभमर्पित । मत्तगष्ट'या —"मत्ता

मत्सरः । पु । मचिकायां । चिका ।
मत्स्यकालो (छो) । स्त्री । उषोदिकायाम् ।
वै निघ । [जटा ।

मत्स्यगन्धा । स्त्री । जलपिपल्यां । रा नि ४४ ।
मत्स्यगन्धि । स्त्री । मसगात्याम् । ढक्नौ
शोक । (का) । शुकनासायाम् । वै निघ ।

मत्स्यगभ । पु । मत्स्यागम् ।

मत्स्यघण्ट । पु । व्यञ्जनविज्ञपे । माँह्व
षण्टे । श च । Sec मत्स्य ।

मत्स्यण्डिका (गण्डो) । स्त्री । गुडकृतमिष्ट
द्रव्यभेदे । मिष्टिचि, नवां९ । शर्करायां । रा नि
४१४ । माँ९७५ । "इच्छो रसो य सपको
घन किञ्चिद्भवान्वित । मन्द यत् स्यन्दते तस्मात्
तन्मत्स्याण्यौ निगद्यते ।" गुणा — "मत्स्यण्डो
मेदिनी बल्या लघु पित्तानिलापहा । मधुरा
उष्ण रक्तदीघापहा घृता ॥" भा ।
मत्स्यण्डिका खण्डशर्करा विमलज्वाता उत्तरीत्तर
शीतस्निग्धगुरुमधुरतरा भवन्ति । सु मू ५५५ ।

मत्स्यण्डफलितम् । स्त्री । खटौशकरायाम् ।
वै निघ ।

मत्स्यनाशक (नाशन) । पु । मत्सरज
पचिषि । माँह्वाडां भाँथौ । कुररपचिषि ।
विका । जे च ।

मत्स्यपित्तम् । स्त्री । मीनपित्ते । माँह्व
भिष्ठ । तच्छुद्धि — "मत्स्यरादिपित्त सद्यश्च निम्न
द्रावैर्विभावित । दिनान्त श्रद्धिमायाति सत्य
गुरुवचो यथा ॥" सा को ।

मत्स्यपित्ता । स्त्री । कटुरोहिण्यां । कट्टेकौ ।
रा नि ४६ ।

मत्स्यपुटपाक । पु । पुटेन मत्स्यपाकभेदे ।
तस्माघन दग्धमत्स्यवृत्त्यम्ब ।

मत्स्यभिन्ना । स्त्री । कटुक्याम् । कट्टेकौ ।
रा नि ४६ ।

मत्स्यभेदिनो । स्त्री । कटुकायां । रा नि ४६ ।

मत्स्यरज्ज (झं, क) । पु । जलकाके ।
माँह्वाडां । डारा ।

मत्स्यराज । पु । रोहितमव्यं । विका ।
"मुद्ररो रोहित श्रेष्ठ शकुल्य विशपत । मत्स्य
राज इति प्रोक्त ।" रस चि टच ।

मत्स्यर्कः । पु । शफरीमत्स्ये । च प्रा ८५ ।

मत्स्यलम् । स्त्री । मत्स्यसयुकव्यञ्जने ।

मत्स्यविन्ना । स्त्री । कटुकायाम् ।

मत्स्यवेधनो । स्त्री । मीनरङ्गो । माँह्वाडां ।
जटा । वडिसे । शर ।

मत्स्यशकलम् । स्त्री । मीनशक्ते । मत्स्य
चर्मणि । भा म कल चि । स्त्री । कटुकायां ।
भा म १४ चित्तभम ज्व चि । "गुडीकामरदारु
मत्स्यशकला ।"

मत्स्यसङ्घात । पु । मत्स्यममूरे ।

मत्स्यसन्तानिक । पु । मत्स्यव्यञ्जनभेदे ।
यथा — "दग्धेऽङ्गारे सलवणो वैश्वारैरुपस्कृत ।
साद्रक कटुतेलेन मत्स्यसन्तानिको भवेत् ॥"
श च ।

मत्स्या । स्त्री । कटुक्याम् । वै निघ ।

मत्स्याङ्गी । स्त्री । गण्डद्व्यायाम् । रा नि व ८ ।
हिलमोचिकायां । शिक्क । विका ।

मत्स्याण्डम् । स्त्री । मीनाण्डे । माँह्व डिम ।
गुणा — "मत्स्यकृष्णखगाद्यानि स्वादुवालीकराणि
च । कटुपाकानि द्यानि वातश्लेष्मकराणि च ॥"
राज ३५ ।

मत्स्याण्डो । स्त्री । शर्कराभेदे । माँ९७५ ।

मत्स्यादनौ । स्त्री । जलपिपल्यां । रा नि ४
४ । सूक्ष्मायाम् । मत्सगात्याम् । शिक्क ।
काकमाद्याम् । गण्डद्व्यायाम् । मत्स्यक्याम् ।
रा नि व २३ । [विका ।

मत्स्याशन । पु । मत्स्यरज्जे । माँह्वाडां ।

मत्स्याचकम् । स्त्री । ब्राह्म्याम् । पत्राङ्गचन्द्रे ।
भा म ४४ बाल चि । "मत्स्याचक शङ्खपुष्पी ।
सु प्रा १०५ । पत्रे । वा छ ३८५ ।

मत्स्याचिका । स्त्री । गण्डद्व्यायाम् । वै निघ ।

मत्स्याची । स्त्री । हिलमोचिकायां । शिक्क-
शोक । हि मञ्जि, मञ्जिया । म जलत्राफो ।
रसा । विका । मीमलताविग्रहे । गुणा —
शीतला श्या ब्रणघघ्नो च । रा नि व ५ ।
"मत्स्याची । यादियां शोता कुष्ठपित्तकाशजित् ।
लपुत्तिका क्षयाया च स्वादौ कटुविशक्तिनौ ।"
भा गु ४ । काकमाद्यां । रा नि व ४ । गण्डद्व्या-
यां । रा नि व ८ ।

मत्स्यो । स्त्री । जटामास्या । वै निघ १ भ
वा व्या चि शतावरीतेन । स्त्रीमकरजाता । व्याक ।
मत्स्योदनम् । स्त्री । मोनपक्षभक्तो । मोच्छ्र
पोना । गुणा — “मयाशौन कफकरं तदाप
करणं तत्रा । अग्निमोन्धकरं प्रोक्तं चतुरैर्मकर
भक्तैः ॥” वै निघ ।

मथः (न) । पु । अग्निमन्त्रहृत् । शिवाग्नि ।
मद । रसा ।

मथितम् । स्त्री । बलपुतगिर्जलदधि । अम ।
भाम । १ भ असा चि मन्नाधरचूर्णे । “चूर्णे
मथितसमेतम् ।” कैवलं मथितदधि । ‘तत्
कैवल्यं मथितं सुनयोऽदन्ति ।’ प प्र ३४ । गुणा
— अग्निवातघ्न । राजि २१५ । कफपित्तघ्न रीचा
धातुपुष्टिकरश्च । राजि ३५ ।

मथुरानाथः । पु । वैद्यामृतनद्वरीनामसपद
व्यवहारे ।

मद । पु । मृगनाभौ । मृगनाभि । राजि १२ ।
See कस्तूरी । च द वा व्या चि अष्टादशशक्ति
प्रसार । तैली । मत्तायाम् । ‘पूगकीदृश
पुचुरभक्षणादिव मत्ता ।’ भा म १ भ ज्व चि ।
“मूर्च्छादीनी मदस्त्वया ।” सा नि । मथे । इ च ।

मदकट । पु । पण्डे । रीड ।

मदकर । पु । धलूरहने । स्त्री (रा) । घातकी
हन् । (री) सुरायाम् । वै निघ ।

मदकारि । वि । मादकद्रव्ये । “बुद्धिं लुपति
यद् द्रव्यं मदकारि तदुच्यते । तमोगुणप्रधानं च
यथा मद्यं सुरादिकम् ॥”

मदकृद्वृम् । पु । तालहृत् । वै निघ ।

मदगन्ध । पु । सप्तपण्डित । छात्रिमग्राह ।
राजि १२ । स्त्री । अतमोक्षुपे । मणिनागाह ।
पम । मथे । राजि १४ ।

मदगमन । पु । मरिदे । वै निघ ।

मदघ्नौ । स्त्री । उपोदिकायाम् । भृङ्गेग्राह ।
पसु । नागदमन्याम् । राजि ३५ ।

मदहः । पु । माद इति कोरुणदेशप्रसिद्धे
हन् । राजि ३८ ।

मदन (क) । पु । स्त्री । (Randia dume-
torum Syn Posoqueria dumetorum
or R longispina) सुचक्रन्दम् ।

ममामायातडीनगन्धवर्गीयहृत् । मदनग्राह ।

दि मदनफलं करहर । ते वसन्तकङ्किमिधे,
मण्डचट्ट, मन्त्रचट्ट, उन्मीतचट्ट । उत पातर ।
ता मण्डुकाक्षय । नेपा मैदल । पञ्चा
मिण्डवोत्र । म मेणाहल । कं गेल । तत्
पर्णाया — पिचुक मुचुकुद कण्टकी यसन,
करदाटक प्रल्य कण्ठ रातच्छट्टनक राता
चट्टनक कंटव्य धाराकल तगर । गुणा —

कटुति कीण कफवातघ्नत शोफघ्न वामनघ्न ।
राजि १८ । पतनफलं वामनम् अर्थात् अपक्वं
पित्तशपाथो कडं नदीत् । भमरे । जटा ।
अद्वोद्धहने । आंकाङ्ग ग्राह । राजि ३८ ।

वकुलहृत् । धसूरहृत् । राजि १०२३ । भा
श्व जात्यादितैल । सिकण्ठके । राजि १२ ।
काके । शल्ये । कीवासे । मानक । कुट्टहृत् ।
राजि २३ । कीशातकाम् । सरलकाष्ठ ।
वै निघ । कुन्दपुष्पहृत् । (क) दमनकहृत् ।

पोना । रसा । च द वा व्या चि । “मासीमरा
मदा —” चोरिणोहृत् । कपोत । वै निघ ।
मङ्गलिसपविशये । सु कल्प ५५ । वसन्ती । म ।
माये । इ च । खदिरहन । श च । [११]

मदनकाकुरव । पु । पारावते । राजि ३

मदनकोद्वव । पु । दण्डधान्यविशेषे । मदन
शोभ । च द पाना चि । ‘मदनकोद्ववजम्’ ।

मदनपाठकः । पु । कोकिल । राजि १८ ।

मदनफलम् । स्त्री । मदनहृत्फलम् । मन्त्रना
कूङ्गि ।

मदनमञ्जरी । स्त्री । जिह्वान्याम् । वै निघ ।

मदनमृग । पु । कस्तूरीमृगे । वै निघ ।

मदनमोदक । पु । बाजीकरणाधिकारिक
मोदक । पाठ — “द्वैलाक्यविजयापव सरीर्ष
हृतमाज्जत । विजट विफला कुठ शटी सैम्ब
धान्यक । शङ्खो तालीशपवच कटफल नागकेशर ।

यसानो चाजमोदा च यष्टोमपुक्रमव च । मेषी
कोरकद्रुमश्च गृहीत्वा भजितं कियत् । यावत्वे
तानि चूर्णानि तावदव सतीवध । तावत्वे च
सिता दया यावत्या याति वसन्तम् । हृतम
मधुना मिष मोदकं परिकल्पयेत् । विषुगन्धि
समायुक्तं कपूरप्राधनासयेत् । व्यापयेद् द्रवभाण्डे
त श्रीमदनमोदकम् ॥” विरुद्धे, विरुणा, कूङ्ग,

শটী, সৈকবলবণ, ধনিয়া, কাঁড়ামুদ্রী, তালীশপত্র, বটুক, নাগেশ্বর, য়ানো, বনযমানো, ষষ্টিমধু মেথি, জীরা, কৃষ্ণজাঠা, প্রত্যেক চূর্ণ সমভাগ। দ্রব্যভুক্ত জীত সবীজ মিক্টিচূর্ণ ঐসমস্তচূর্ণের সমান সর্ষপচূর্ণ-সমান চিনি। স্তূত ও মধু তত দিবে বাঁহাতে মোদক বাঁহা যার। অন্যো মদ্যমদন মৌদক — বৈলোক্তবিজয়ারব সবীজ চুতমজিত। সমে মিলাতন পয়ান্ সূচ্যদতিচিকণম। যতাবরৌজযেব বিদ্যারিকন্দজ রজ। বলাতি বলযৌষেব মূলবল্কলজ রজ। গৌরুচরযৌ বীলাদ্রজী বানরিবীজত। এতদকৌজত যাব ক্ষতাবয়্যাঁদিজ রজ। তদ্যাস্তগুণ কার্য বৈলোক্তবিজয়ারজ। স্রবস্বেয যতাবয়্যাঁ বিদ্যাত্মা স্রবসে তথা। পয়স্য সম তক্ষিন্ গৌলব্রহ্মণ সস্বয়ম্। গৌলয়িতা সিতাস্তেব শকলয্যাস্ত তুয়া। পবেদবহিতো বৈযো মদমদনে বজ্রিত। তত পাকক্রম দৃষ্টা দৃষ্টা চেবাসিত তিল। বজ্রা যতাবিত দধ্যামৌদকার্যে মিয়ম্বর। তিরুটু বিসৃগম্বস্ত সৈম্বর মধনৌদক। জাতীকৌষফলযেব বালক জৌকদয়। শটৌ কন্দুখলৌটিয় মুদ্রা মধুরিকা মুরা। মাঁসা তালীশপত্রয পত্র বারিহ্ন মিব চ। যস্যিপর্ণে শ্রিতা চেব তথৈব যতপুণ্যিক। শ্ববিকা দেবদাহয় সমিষহ্ন লবঙ্গক। সরল গৌলজযেব সর্ষপেতদিচুণ্যেত্। অম যদ্রত্ন নে যুক্ত দ্রব্য তদ্রত্নহ্রয়। মন্ত্রয়িত্বা ক্রত স্পৃশ শকলয্যেব পাদিক। সৈম্ব স্মাদুতামৌদ্যে দ্ব্য কটুকমিব চ। তত সুমিলিত ক্রত্বা মৌদকং পরিকল্পয়েত্। ময়নিস্রাতকৈ স্তূর্ণে স্পৃশ স্মৃষয়ন্তে তথা। লৌটয়েমৌদকান্-তান্ মিহায়াঁনযমিহয়ে ॥” ইতি শতাবরৌচূর্ণ, ভূমিক্র্যাওচূর্ণ বেড়েলার মূলচূর্ণ গৌরুচচাটুনিয়ার ছালচূর্ণ, গোকুর বীজ চূর্ণ, কুলেখাড়ার বীজচূর্ণ, আলাকুণ্ডী বীজচূর্ণ, প্রত্যেক সমভাগ মিলিত ২ প। স্তূতভজিত সবীজ মিক্টিচূর্ণ ৮প শর্করা ৩২ প। পাকার্থ—শঙ্কুনোরস, ভূমিক্র্যাওরস এব হ্রদ প্রত্যেক ৮প (মতান্তরে হ্রদ ১৬প) একত্র জলিয়া পাক করিবে। পাকসিদ্ধ হইলে নামাইয়া, তাহাতে কৃষ্ণতিলেচ চূর্ণ ২ প প্রক্ষেপার্থে ত্রিকটু শুক্লবৃ, তেজপত্র, এলাইচ, সৈকব ধনিয়া,

জায়ফল, জয়িত্তী, বালা জীবা, কৃষ্ণজীরা, শটী, বুনুখোটা মূতা, মটরী, মুরামাসী, জট মা মৌ, তালীশপত্র তেজপত্র, পচাপাতা, গোটেশা, হরীতকী শুক্লা, চই, দেবদারি, প্রিয়দ্র লবঙ্গ সরলকাঠ, শৈলজ। ইহাদের মধ্যে যে যে দ্রব্য ভজ্ঞনোচিত, গন্ধবৃদ্ধির জ্ঞাতাহা ভাজিয়া চূর্ণ করিবে। এই সকল দ্রব্যেব চূর্ণ প্রত্যেক সমভাগ মিলিত ২ প সৈকব ও ত্রিকটুচূর্ণ যে পবিমাণে দিলে বাহ হয় সেই পরিমাণ বিবেচনা করিয়া দিতে হইবে। মোদক পণ্ডিত হইলে, সেই মোদক ত্রিকটু ও জিজ্ঞাতকচূর্ণে আলাদিত করিয়া ভাঙে তুলিয়া লইবে। রসর।

মদনমৌদনো। স্ত্রী। সারিকারিকায়াম্। বৈনিঘ।

মদনমৌহন। পু। কয়তপবিণি।

মদনরিপু। পু। মদনফলি। বৈনিঘ।

মদনশলাকা। স্ত্রী। সারিকায়াম্। কামৌ নাদকৌষে। ত্রিকা। কৌকিলায়া। শর।

মদন(শা)সারিকা। স্ত্রী। সারিকায়াম্। শানিক পাথৌ। জটা।

মদনা। স্ত্রী। কলুয়াঁম্। ধাতক্যাম্। সুরা যাম্। ছৈব। [বৈনিঘ।

মদনাঙ্কুশ। পু। মিয়ৈ। ত্রিকা। নলি।

মদনায় (ক) জ। প। কৌদ্রবধানী। কোদোধান। পমু।

মদনায়ুধম্। স্ত্রী। ঘোনৌ। শচ। কাম হরিচুপে। রানিঘ ৪।

মদনালয়। পু। স্ত্রীঘোনৌ। পমি। বৈনিঘ।

মদনাঙ্গ। প। মদনজলে। রানিঘ ৮। স্ত্রী (দ্য)। শম্বোটজলে। বৈনিঘ।

মদনৌ। স্ত্রী। ময়িকায়ৌ। নেতি। পমু। কলুয়াঁ। সৃগনাতি। রানিঘ ১২। ময়ৈ। রানিঘ ১৪। ধাতকৌষে। অতিমুশকি। নদ-ময়িকা। রানিঘ ১০।

মদনৌষেতু। প। ধাতকৌষে। রাই ফুলের পাছ। বামু ১৫৫ সিদ্ধান্তি। “উগ্রাং শীত মন্যৌষেতু।”

मदनौया । स्त्री । मन्त्रिकावृत्ति । वै निघ ।
मदनेच्छाफलः । पु । आसहचे । आशग्रीह ।
रा नि व ११ ।

मदभञ्जिनौ । स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।
मदमत्तः । पु । महाकरञ्जवृत्ति । वै निघ ।
मदमादिनी । स्त्री । क्रीडाणदंश गणिकारी
नामप्रसिद्धे पुष्पवृत्ते । रा नि व १० ।

मदयन्तिका (न्ती) । स्त्री । नवमञ्जिकाया ।
कठिमन्त्रिका । र मा । त्रिपुरमञ्जिकाया । प सु ।
मैष सुदुरोचि मदानौलते । च द र पि च ।
वा चि र २५ ।

मदयिजु । स्त्री । मयि । मे ।

मदराग । पु । कुङ्कुटपक्षिणि ।

मदरोग । पु । मदाचयरीगे । रा नि व २० ।

मदव्याधिः । पु । पानात्ययरीगे । रा नि व
२० । See मदातङ्क ।

मदशाकः । पु । उपोदिकायाम् । रा नि व ० ।

मदशौण्डः । पु । जातीफलवृत्ते । वै निघ ।

मदसारः । पु । वृषवृत्ते । रा नि व ८

मदस्थानम् । स्त्री । सुरापानस्थाने । त्रिका ।

मदहस्तिनिकः (नौ) । पु । महाकरञ्जवृत्ते ।
उश्न क्रूरक । रा नि व ८ ।

मदहेतुः । पु । धातकौवृत्ते । वैदक ।

मदा । स्त्री । धातकौवृत्ते । वै निघ भ सा चि
गुणोष्णे, कुटजवर्णे । यद्वर्णोचि पाठादिवृत्ते ।
कम्पूर्याम् । गृगनोत्ति । चिक क प्रदर चि ।

मदाव्य । पु । ताण्डवृत्ते । कदम्बवृत्ते । रा
नि व ८ । आसहचे । रा नि व ११ । स्त्री ।
लोहितमिश्र्याम् । रज्जुसौण्डे । श च ।

मदातङ्क. (त्यय.) । पु । पानात्ययरीगे ।
तस्य निदानादिकं यथा—“ये विषस्य गुणा
प्रोक्तास्तेऽपि मये प्रतिष्ठिता । तेन मिथ्योपयुक्तेन
भवत्युयो मदात्यय । किन्तु मय भवभावेन यथेवात्र
तथा स्मृतम् । अयुक्तिपुक्त रोगाय युक्तिपुक्त यथा
यतम् । प्राणा प्राणभूतामत्र मदयुगा हिनस्ता
यम् । विषे प्राणहरं तस्य युक्तिपुक्त रसायनम् ।
विधिना माचया कानि हितैरत्र यथायतम् । प्रष्टो
य विषेभ्यः तस्य म्वादयोपपन्नम् । लिख्येत्तदभे-

मंसिद्य भक्त्यैश्च सद्य सेवित । भवेदायु प्रवर्धाय
यलायोपचयाय च । काम्यता मनमनुद्विजे
धिक्रम एव च । विधिवत् मेवमाने तु मये सति
हिता गुणा ॥ सुद्विष्यतिप्रौढिकर सुख्य
पानाग्रनिद्रास्तिवदनय । सपाठगीतस्वरवर्धनय
प्रोक्तोऽतिरम्य प्रयत्नो मदी हि ॥ अत्यन्तसुद्विष्यति
वाग्विचष्ट सोमसखीलाकृतिरप्रधान । आलस्य
निद्राभिष्टो सुद्विष्य मध्येन मय पुण्योमर्दन ॥
गच्छेदगम्यात्र गच्छ मन्वेत् खादिदभक्त्याणि च
नष्टमय । गुणाश्च गुणानि हृदि स्थितानि मदे
वर्तते पुण्योऽस्मत्तल । चतुर्थे तु मदे मूढी
भयदाखिव निक्षुब्ध । कार्याकार्यविभागश्च
यतादय्यपरोक्षत । की मदा तादृश गच्छेदुन्मादमिव
चापरम् । यदुदीयनिवामूढ कान्तारं स्वयं
कृतौ ॥ निर्भक्तमेकान्तत एव मय निवेद्यमात्र
मनुजेन नित्य । आपादयेत् कष्टतमान् विकारान्
आपादयेन्नापि शरीरभेदम् ॥ मूढेन भीतेन
पिपासितेन शोकाभितप्तेन बुभुक्षितेन । व्यायाम
भाराध्यपरिचितेन वेगावरोधाभिहतेन चापि ।
अत्यन्तमचावस्यतोदरेण साजीर्णमुक्तेन तथालेन ।
उष्णभित्तन च संव्यमानं करोति मय विविधान्
विकारान् । पानात्यय परमत् पानाजीर्णमथापि
वा । पानविषमस्तुयश्च तेषां वक्ष्यामि खण्डनम् ।
द्विक्वाशाशिर कम्पपाशं गूलप्रजागरै । विद्याह
प्रक्षापय वातप्राय मदात्ययम् । तृणादाहज्वर
खेदनीहातिसारविभ्रमे । विद्याहरितवर्णस्य पित्त
प्राय मदात्ययम् । कर्शरोचकद्विक्वासतन्त्रास्तेनित्य
गोरवै । विद्याच्छीतपरीतस्य कफप्राय मदात्ययम् ।
अयस्त्रिदोषजयापि सर्व्वेऽस्ति मदात्यय ॥” मा
नि । तव सन्निपासममदात्ययो दशभेद । यथा—
“उत्कर्षेण यदालेकी मध्ये ही तदा हिम ।
उत्कर्षेण यदालेकी मध्येन ही तदा हिम ।
उत्कर्षेण यदा ही तु मध्येनैकी द्वितीयक ।
एकी मध्येन दोष स्यात् द्वावलेन तृतीयक ।
उत्कर्षेणैक एव स्यात् अलेन ही चतुर्थक ।
उत्कर्षेण यदा ही तु अल्पेनैकय पञ्चम । एकी
अल्पेन तु मध्येन ही दोषाविति षष्ठक । उत्कर्षेण
समस्ता स्युर्ध्वं भवति सप्तम । मध्येन सर्व्वेऽपि
यदा तदा भवति चाष्टम । अलेन सर्व्वेऽपि यदा
तदा तु नवम स्मृत । अल्पेनैकस्तदामयी
मध्येनैक इति स्फुटा । सन्निपासस्य मुनिना दश
भेदा प्रकीर्तिता ॥” वा चि ०५ ।

मदाद्या स्त्री । रज्जुमिश्रीवृत्ते ।

मदाम्बर' । पु । मत्तकानि ।

मदारः । पु । शकरे । खगनाभौ । वै निघ । गजे । विश्व ।

मदामंद' । पु । फलिकमखी, राजयोगमख्ये ।
रुन्ठे माह । भिका ।

मदालापी (रागो) (इन्) । पु । कीकलि ।
शमा ।

मदाह । पु । कसूर्या । शृंगनाभि । भिका ।

मदिरः । पु । रक्तखदिर । श च । मत्तखदने ।
शर ।

मदिरा । स्त्री । मद्यसामान्ये । रा नि व १४ ।
तत्पण्याया, — छलिप्रिया हला परिस्रुता
वदणाम्ना गन्धोत्तमा प्रसन्ना इरा कादम्बरी
कस्य मद्य प्रसन्नैरा माषिका कपिशो गन्धसादिनी
माधवी कक्षीय मद कापिशायन कपिशिका
वारुणी मत्ता सीता चपला कामिनीप्रिया
मदगन्धा माध्वीक मधु सन्धानं चासव अमृता
बीरा मेधावी मदनी सुपतिभा मनोना विधाता
मादनो हलो सरक गुणारिष्ट मधुलिका
मदीत्कटा महान्द्रा सीधू मैरेयं वनवद्धभा
कारण तत्त्व मदिरा परिश्रुता कल्प साधुरसा
गुण्डा हारह्वर माहीक मदना दवच्छा कापिश
अदिजा । गुणा — "हिक्यासप्रतिश्यायकास
वर्षाश्वाह्वो । वयानाहविष्येषु वातश्री मदिरा
हिता ॥" च २०५ । See मद्यम् । मत्त
खद्वनपक्षिणि ।

मदिरासख (व) । पु । भाववृत्ते । कटा ।

मदिष्ठा । स्त्री । मद्ये । छे च ।

मदोत्कट । पु । मत्तगजे । कपीते । वै निघ ।

मदोत्कटा । स्त्री । मद्ये । रा नि व १४ ।

माधवीसुरायाम् । वै निघ । अतसीचुपे । डिग

गोह । रा नि व १६ । हृदया । व्याकुड । मद ।

मदोद्रेक । पु । महानिम्ब । घोड़ा निम् ।

रा नि व ६ ।

मदोदग्रा । स्त्री । नार्थाम् ।

मदगु । पु । जलकाकि । भान्कोड़ो । च २०५ ।
प्रवजातीयपक्षिविशेषे, मकारुडे ।
माह्वोडा । गुणा — वातघ्न क्षिप्त घटमल
हृद्य रक्तपित्तहर हिमघ्न । राज २५ ।

मदगुम्भूषिकः । पु । वृक्षमकंटे, पर्यन्तगे ।
स ४६५ ।

मदगुर' (क') । पु । मकारभेदे । माधुर
माह । तन्मासगुणा — मधुर क्षिप्त स्याद्वि शक
करं गुरु च । राज । शर ।

मदगुरसो । स्त्री । शङ्खीमख्ये । जिडी माह ।
शर । See शङ्खीमका ।

मद्यम् । स्त्री । तरलमादकद्रव्यविशेषे । मन् ।
हि दाह । मद्यसामान्यगुणा — मधुराच्च कफ
वातघ्न मलकर कान्तिकरच । मद्य विविध गोडी
माध्वी रैष्टी चेति तानि अमृमद्यानि । अन्यच्च
सीगन्धिकादिद्रव्यान्तरयोगेन विविध भवति । अन्ये
तु तेषां द्वादश भेदानाहु । तानि सञ्चापि
गोड्यादिष्वेवान्तर्भवन्तीति न पृथगुक्तम् । रा नि
व १४ । विशेषा स्वस्वपण्यायेषु स्रग्या । "गोडी
माध्वी तथा पैष्टी निर्यासा कथितापरा । इति
चातुर्विधा ज्ञेया सुरास्त्रासां प्रभेदका । भेदेन
द्वादश प्रोक्ता सुरा सीवीरका रसे । शीघ्रगोली
च मत्स्याणी गुडेन प्रभवास्तथ । माध्वीक माधुक
माध्व मधुना सयुता सुरा । पैष्टीवरिद्वजातनु
तण्डुलप्रभवास्तथ । स्वहीकारससम्भवा ताल
माडसमुद्भवा । निर्यासा सा तु विज्ञेया तासां
वत्सि गुणागुणान् ॥" अचि २८५ । नव मद्य
अजातरसप्रसादनमतिक्रान्तसवकारं सर्वविकार
जनक वातादिजनकच । "हिजो स्त्रीमिन्तु न
याद्य यद्यप्युज्जीवयेन्मृतम् ।" रा नि व १४ । "नव
मद्यमभिव्यन्दि गुरु वातादिकोपन । अनिष्टगन्धं
विरसमद्वयस्य विदाहि च ।" इति नव मद्यम् ।
"चिरम्वित जातरस दीपन कफनाशजित् । रुच्य
प्रसन्न सुरभि मद्य सेव्य मदावहम् ।" इति
पुराण । "तथ्यामिकप्रकारस्य मद्यस्य रसवीर्यत ।
सीक्त्रादीण्याच तेषाणां विकारित्वाच्च वज्रिना ।
समेत्य हृदय प्राप्य धमनीरुद्धमागतम् । विचोष्य
द्विधचेतासि वीर्यं मद्यमतेचिरात् ॥" चतुर
शीतिरिति चरक । तदीनयो नव, धान्यफलमूल
सारपुष्पकाष्ठपत्रलघो भवन्यासवधीनय शकरा
चेति । तान्यष्टतुरशीतिविधा हितकरा आमशा
जायन्ते, यथा — फलजा षड्विंशति, मूलजा
एकादश, सारजा विंशति, पुष्पजा द्वी, काष्ठजा
चत्वार, लज्जायलार, शकराजातयैक,
धान्यजाय षट् । इति । च २१५ । तत्ताधने

मदनीया । स्त्री । मज्जिकाह्वे । वै निघ ।
मदनेच्छाफलः । पु । आसह्वे । आगशीह ।
रा नि व ११ ।

मदभञ्जिनौ । स्त्री । शतमूल्याम् । श च ।
मदमत्त । पु । महाकरञ्जह्वे । वै निघ ।
मदमादिनी । स्त्री । कोदण्डेश गणिकारो
नामप्रसिद्धि पुण्यह्वे । रा नि व १० ।

मदयन्तिका (न्ती) । स्त्री । नवमज्जिकाया ।
कर्णमज्जिका । र मा । विपुलमज्जिकाया । प सु ।
मैष सुद्रोचि मज्जानोलते । च दर पि च ।
वा चि २५ ।

मदयितु । स्त्री । मये । मे ।
मदरागः । पु । कुक्कुटपक्षिणि ।
मदरोग । पु । मदाचयरीगे । रा नि व २० ।
मदव्याधिः । पु । पानात्ययरीगे । रा नि व
२० । See मदातङ्क ।

मदशाकः । पु । उपोदिकायाम् । रा नि व ० ।
मदशौण्डः । पु । जातीफलह्वे । वै निघ ।
मदसारः । पु । वूलह्वे । रा नि व ८
मदस्थानम् । स्त्री । सुरापानस्थाने । विक्का ।
मदहस्तिनिकः (नौ) । पु । महाकरञ्जह्वे ।
उश्त्र कण्ठ । रा नि व ८ ।

मदहेतु । पु । घातकौह्वे । वैयक ।
मदा । स्त्री । घातकौह्वे । वै निघ अ सा चि
गुणोर्णै, कुटजचर्णै । यक्ष्णो चि पाठादिचर्णै ।
कसूयाम् । गृग्नोडि । चि क क प्रदर चि ।
मदाका । पु । तालह्वे । कदम्बह्वे । रा
नि व ८ । आसह्वे । रा नि व ११ । स्त्री ।
लोडिमक्षिण्याम् । वरुणोडि । श च ।

मदातङ्क. (त्यय) । पु । पानात्ययरीगे ।
तस्य निदानादिक यथा—“ये विषस्य गुणा
प्रोक्तास्तैः सन्ति प्रतिष्ठिता । तेन निष्योपयुक्तेन
भवत्युन्नी मदात्यय । किन्तु मय स्वभावेन यथेवात्र
तथा कृतम् । अयुक्तिपुक्त रोगाय युक्तिपुक्त यथा
यतम् । प्राणा प्राणभूतान्तर तदपुण्या हिमसा
यम् । विष प्राणहर तस्य युक्तिपुक्त रसायनम् ।
विभिन्ना मायया काले हितैरत्र यथाकम् । प्रवृत्तो
य पिनेत्यय तस्य म्यादयतोपमम् । निष्ये कदम्बे

मांसिय भृत्येय सङ्ग सेवित । भवेदाशु प्रलया
यलाथोपचयाय च । कायता मनसमुत्तिनी
विक्रम एव च । विधिवत् मन्त्र्यान्ते तु मये सन्नि
हिता गुणा ॥ युद्धिष्मतिप्रौतिकर सुख्य
पानाभिनन्नासिपञ्चमय । सपाठयोत्तरवर्द्धनय
प्रोक्तोऽतिरम्य प्रपमो मदो हि ॥ अत्यन्तदुष्टि
वाग्विषेष्ट सोम्यतलोलाकृतिरप्रशान्त । पालय
निद्राभिहतो सुख्य मध्येन मत्त पुरुषीमर्दन ॥
गच्छेदगम्यान् गुरुय मन्त्रेत् खादेदभक्ष्याणि च
नटस्य । मूयाद्य गुह्यानि यदि स्थितानि म
रुतीये पुरुषोऽस्वतन्त्र । चतुर्थे तु मदे मूर्छी
भयदाविव निक्षुब्ध । कार्याकार्यविभागश्च
यतादम्यपरोक्षत । को मद साहस्य गच्छेदुन्मादमिव
चापरम् । बहुदोषनिवाभूट कान्तारं स्वयम्
हृती ॥ निर्भक्तमेकान्तत एव मय निवेद्यमात्र
मनुजेन नित्य । आपादयेत् कष्टतमान् विकारान्
आपादयन्चापि शरीरभेदम् ॥ क्रुद्धेन भीतेन
पिपासितेन शोकाभितर्केन बुभुक्षितेन । व्यायाम
भाराभ्यपरिचरत वेगावरीघाभिहतेन चापि ।
अत्यन्तमचावततोदरेण साक्षीर्णमुक्तेन तथावलेन ।
उष्णमितत न च सत्यमान करोति मय विविधान्
विकारान् । पानात्यय परमत् पानाक्षीर्णमयापि
वा । पानविषमनुयय तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ।
हिक्काशसिगर कम्पपाशं गूलप्रजागरे । विद्याह
प्रलापस्य वातप्राय मदात्ययम् । तृणादाह्वर
खेदमीहातिसारविभक्तै । विद्याहरितवर्णस्य पित्त
प्राय मदात्ययम् । कर्णरोचकहृत्प्रासतन्त्राक्षैर्मित्य
गौरवै । विद्याच्छीतपरीतस्य कफप्राय मदात्ययम् ।
नयस्त्रिदोषजयापि सर्वलिङ्गैर्मदात्यय ॥” मा
नि । तत्र सन्निपातनमदात्ययो दशभेदः । यथा—
“उत्कर्षेण यदात्वेकी मध्येन द्वौ तदा हिम ।
उत्कर्षेण यदात्वेकी मध्येन द्वौ तदा हिम ।
उत्कर्षेण यदा द्वौ तु मध्येनैकी द्वितीयक ।
एको मध्येन दोष स्यात् हावन्नेन तृतीयक ।
उत्कर्षेणैक एव स्यात् अल्पेन द्वौ चतुर्थक ।
उत्कर्षेण यदा द्वौ तु अल्पेनैकय पञ्चम । एकी
ऽल्पेन तु मध्येन द्वौ दोषाविति षष्ठक । उत्कर्षेण
समाप्ता स्युरेव भवति सप्तम । मध्येन सर्वेऽपि
यदा तदा भवति चारम । अल्पेन सर्वेऽपि यदा
तदा तु नवम कृत । अल्पेनैकतराम्यो
मध्येनैक इति स्फुटं । सन्निपातस्य मुनिना दश
भेदा प्रकीर्तिता ॥” वा चि ०५ ।

मदाया स्त्री । रक्तभिष्टीह्वे ।

२१। चसू३५। वै निघ सुदर्शनघूण। जलि।
दुग्धे। विश। मिटरसे। शर।

मधु। पु। मधुनहव। मडेन गाह। वसन्त
काले। चैतमासे। मे। अगोकरव। ई५।
यटिमधुनि। रानि३६। स्त्री। जीवन्तीहव।
अम।

मधुकम्। स्त्री। यटिमधुनि। तच्च विविध
स्थलशान्पमेदिन वनमादिप्रतिष्ठाविशेष च।
चसू२५। वज्रोयटिमधुके। रानि३६। चसू
४५। व निघ ज्व वि मङ्गलाद्यादिते। वामू
१५५ शोधनव अघन दिव अस्त्रादिव न्ययोधादिव।
चदपि ज्व वि वायनाद्यादिव सा ज्व वि सुसाद्यगो।
चपू३५ सत्वागोये कष्टागय। वै निघ ज्व वि
च रुनवलातेनि। यमदे। मखा। ई५। पु।
मधुकवले। मडेन गाह। रमा चसू३८५ न्ययो
धादो। कोषके। रानि३५। पक्षिविशेषे।
यटिमधुहवे। विश।

मधुकच्छदा। स्त्री। मयूरशिखायाम्। वै निघ।

मधुकण्ठ। पु। कोकिले। विका।

मधुकन्द। पु। आलुकमेदि। वै निघ।

मधुकर। पु। मधुरजस्त्रीरे। अपामार्ग।
वै निघ। मृतराजहव। शमा। भमरे। अम।

मधुकरप्रिय। पु। आनववे। रानि३११।

मधुककटिका (टी)। स्त्री। (Citrus
acida) मधुरवीनपूरहवे। मिष्टेलवू।
हि मधुकाकड़ी, मडकुटी। तत्पण्यायो,—कुशा
मधुखर्जूरिका। गुणा—शातला रक्तपित्तरा
गुहय। तन्मूल विस्फिक्ताघ कर्षणीयव्रच। मद
व६। "मधुकर्कटिका स्वादो राचनो शीतला
गुह। रक्तपित्तचयदासकासहृिक्काभमापहा।"
भापू१५ आचव। मधुखर्जुरीहवे रानि
३११।

मधुकसार। पु। उचपुष्यहवसार। मडेन
आठा। वै निघ भुषनेभञ्च वि।

मधु(धू)कसुरा। स्त्री। मधूकमये। मडेन
अम। गुणा—"वातपित्तकरं रुध कषाय विशद
गुह। श्रेयल मेदन राहि सूत्रकृमिरोऽचिनुत्।"
अदि १८५।

मधुका। स्त्री। यटिमधुनि। पम। लतामेदे।
गहूयाम्। मे। मधुरनिम्बहवे। वनिघ।

कण्ठकङ्कयाम्। ई५। मधुपर्णीहवे। क्षीरि
कायाम्।

मधुकादिः। पु। विषमज्वरे कषायमेदे।
"मधक चन्दन सुख धात्री धान्यमुशीरक। क्षित्री
इव पटोलघ काय समधुशर्कर। ज्वरमटविघ
छलि ॥" भषञ्च वि।

मधुकादिघृतम्। स्त्री। काठाधिकारि घृतम्।
गयघृत ४ श। काथाय—यटिमधु ८ प
द्राधा १६ प। पाकाय—जल १६ श ४ श।
कन्धायै—पिपली ८ प। पाकसिद्धो अवताय
गोने मधन शर्करायाय प्र ८ प प्रवेप्यम्।
घृत ४ श। काथार्थ—यटिमधू ८ प जांका
१७ प। पाकार्थ—जल १७ अ ८ श ४ श।
ककार्थ—पिपूल ८ प। पाक मेष श्हेले
गू ८ प शर्करा ८ प अटकप दिव।

मधुकाश्रय। पु। मधूच्छिष्टे। मय।
वै निघ।

मधुकाष्ठ। पु। मधुकवले। मडेन गाह।
वै निघ।

मधुकुक्कुटिका (टो)। स्त्री। मातुलुङ्गहवे,
ज्वारमेदे। महर इति भाषा। तत्पण्याया,—
मातुलुङ्गा सुगन्धा गिरिज। पृतिपुष्टिका अत्यन्ता
दिवङ्गती। गुणा—"मधुकुक्कुटिका शीता श्रेय
लायप्रसादनी। कथा स्वादुगुह क्षिन्वा वातपित्त
विनाशिनो।" राज १५।

मधुकव्। स्त्री। मधुमविकायाम्। ई५।

मधुकेशट। पु। भमरे। विका।

मधुकोदकम्। स्त्री। यटिमधुकमिहजले।
इद लणहरम्। सि यो ल वि।

मधुकोप। पु। चोद्वटने। मोक्षक।
शच। हागमुक्के। श कल्पद्रुम।

मधुक्रम। पु। मध्वागये। मोक्षक। शच।

मधुक्रोडा। स्त्री। हततेलभञ्जित समधु
विट्मेदे। सा गुह पुष्टिकरी च। "विदधामा
मध्वायो मधुक्रोडा सपिष्टिका। गुणा पुपु
लिकायाय गुरव पोष्टिका परम्॥" चसू
२०५।

मधुखज्जे(र्ज्ज्)रिका (रो)। स्त्री। मिष्ट
फलखज्जरीहवे। मिष्टे बेङ्गगाह। म मिष्ट

जलादिदानविचार — “आसवादिषु साध्येषु हावि
शृङ्गणसम्पत्तम् । मदिरादेः प्रतिपल जलमाहुः
शिक्षितम् ॥ अष्टावशेषितं कृत्वा गडं कायसमं
चिपेत् । प्रपराणो गुडो देयः कफशान्त्रितो
ऽन्यथा ॥” इति । “कायद्रव्यस्य बाहुल्यादुत्क
स्वन्मेव च । सम्यक्पाकं न सुच्यते ह्रीनवीर्यन्तु
केवलम् ॥ कायद्रव्यं घटसमं जलं दृष्टं चिपेत् ।
निष्कायं पादशेषन्तु गडं साहं घटं न्यसेत् ।
विषयं सन्धितं यच्च तदासवमितीरितम् ॥” इह
सुच्यते । “विना क्वायिनं सन्धानमासवः प्रोच्यते
क्विलः । गुडं क्वायौषधसमं जलं चापि चतुर्गुणम् ॥
आसवारिष्टमथेषु ह्यावापय दशांशकः । चौद्रश्च
गुडपादीनं प्रथीकृत्य मिश्रकृतम् । अरिष्टेषु च
सर्वेषु द्रोणे पलशतं गुडम् । विरण्यायिविरिष्टेषु
द्विगुणं गुडमावपेत् ॥ अनुक्तमानांरिष्टेषु द्वि
द्रोणे गुडाचुला । चौद्रं चिपेद्गुडस्याहं प्रतिपलं
दशांशकः । तद्विषयेषु च द्रष्टव्या मद्यकृत्यता
मुधे । आसवारिष्टयोर्वच न गृणो लभ्यते तदा
एकद्विविधं कृत्वा दापयेद्गुणहृदये ॥” इति
गीपुरः । “यथा यथा जलञ्चात्र विरसं पल्ल
भवेत् । तथा तथा गुडं देयं ह्याधिकं सम्प्रदायत ॥
यथा तथा भवेदत्र खाशो बहुतरं युमः । अनुक्ते
दशमूलादो बज्जूलमदरादिकम् ॥ स्वाव्याध
प्रदातव्यं नासवादी कदाचन । अनुक्तेऽपि च
प्रत्याहं धातकीकुसुमं चिपेत् ॥ स्वाव्याधेषु सन्धेय
मधुकुष्ठविवर्जितः । कुष्ठेन गिरसं पीडां कृद्दि
पुष्परसाहवेत् ॥ अरिष्टासवयोर्मात्रा प्रोक्तमाहुः
धान्तिता । यथा यथा सुतं मद्यं मात्रां चाल्पां तथा
तथा ॥” मद्रशौनकः । [वै निघः ।

मद्यगन्धः । पु । वज्रलह्वे । स्त्री । कदम्बह्वे ।

मद्यदोहदः । पु । वज्रलह्वे । वै निघः ।

मद्यद्रुमः । पु । कोरुण्णदमसिद्धे माह्वह्वे ।
रानि व २ ।

मद्यनित्यः । त्रि । नित्यं मद्यपानयोगि । च ।

मद्यपङ्कः । पु । मंदके । मद्रश्च नेशः । हे च ।

मद्यपाशनम् । स्त्री । पिपासाजनकद्रव्ये ।
वै निघः । पानकचक्रमत्स्यद्रव्ये । छटि । हे च ।

मद्यपुष्पा (प्यो) । स्त्री । धातकीह्वे । रा
नि व ६ ।

मद्यमण्डः । पु । मद्यकेशे, सुरामण्डे । मद्रश्च
देवः । अमः ।

मद्ययोगिनिः । स्त्री । मज्जह्वे । शौनगादि ।
वै निघः ।

मद्यवासिनी । स्त्री । धातकीह्वे । शर्शूल
ग्रीहः । रमा ।

मद्यवोजम् । स्त्री । बहुद्रव्यकृतसुरावोजे । वाकर
इति लोके । हे च ।

मद्ययेष्टम् । स्त्री । द्राक्षासुरायाम् । वै निघः ।

मद्यसन्धानम् । स्त्री । सुरानिष्काशनाय फल
वगादरादीनां सुचिरमस्थापने । हे च ।

मद्यहेतुः । पु । धातकीह्वे । वै निघः ।

मद्यामोदः । पु । वज्रलह्वे । रानि व १० ।

मद्योत्तमम् । स्त्री । माध्वीसुरायाम् । वै निघः ।

मधु । स्त्री । (Mel) Honey पुष्परसे ।

मधू, नडे । पमः । हिं तां सृष्टं मधः । तं

तेलः । तत्पथ्याया, — चौद्रं साक्षिकं साक्षीक

कुसुमासवः पुथासवः पक्वितं पितं पुष्परसाह्वं

माध्वीकं सारधं मच्चिकावातं भृङ्गवातं पुष्प

रसोद्भवम् । गुणा — मधुरं कषायगुरसं कृच्छ

शीतमग्निदीपनं वर्णं बल्यं लघुं सुकुमारं लेखनं

हृद्यं सन्धानं शोधनं रीपणं वाजीकरणं रुचादि

चक्षुःप्रसादनं सूक्ष्ममार्गानुसारि पित्तशेषमन्दीमेह

द्विक्वा आसं कासातिसारं कृद्दि तथा कृति विष

प्रशमनं ज्वरं विदीपयत्यत्र । तस्य लघुत्वान् कफघ्न

पौष्टिकत्वान्माधुर्यात् कषायभावाच्च वातपित्तघ्नम् ।

सु ४४५५ । अष्टविधा मधुजातिः, तद्व्यथा —

साक्षिकं आगरं चौद्रं पौष्टिकं क्लृप्तकम् अर्थे

बौद्धान्तकं दालकश्चेति । रानि व १४ । एषां

विशेषा पथ्यांषु द्रष्टव्याः । तत्र नवः पुरातनश्चेति

द्विधा । तद्योनवः मधु स्योत्यकरं नातिद्रेष्यलम् ।

पुराणश्च तत् स्योत्यघ्नं यादि च । पक्वं तत्

विदीपयति विविधरोगजादयः जिह्वारोगघ्नं बलदं

बुद्धिधेयवर्धनं धीयवर्धनञ्च । आमं तत् आममुष्ण

वातरोगपित्तदाहनाशनं वातजननं श्लेष्मजननं

अण्डहृत्तराशयभक्षि । तथा मधु सन्धानप्रण

रीपणादिषु साधारण्येन हितम् । अविष आसं

मधु सन्धेद्रव्ये सृष्टं सन्धिकाणि वा सत्यसृष्ट

बहुकालव्याप्तं विषयं तावन्नमकं भवति । यन्मधु

कीटादिपुतमद्यं पथ्येपितं तद्व्ययं क्रियम् । यत्

मद्योपासं तद्रसायनयोगयोग्यं निर्दोषञ्च । रानि

व १४ । मद्ये । मधुपश्या । मद्रिमधु । रानि व

महूरि । गाभारीहचे । रा नि व २ । यष्टिमधुनि ।
भा म ४ भ कर्णरो चि विफलायष्टते । मधुरबीज
पूरके । मिष्टे ज्ञेय । रा नि व ११ । नीलोहचे ।
मे । प्रसारणाम् । वै निघ ।

मधुपाका । स्त्री । षड्भुजाया, खड्गना इति
ख्यातायां फलशाकलतायाम् । रा नि व ७ ।

मधुपालिका । स्त्री । गाभारीहचे । श मा ।

मधुपौलु । पु । महापौलुहचे । आश्वत्थोटे ।
रा नि व ११ ।

मधुपुष्प । पु । मधूकहचे । मडेलग्राह ।
६ महुया । र मा । रा नि व २३ । अशोकहचे ।
रा नि व १० । शिरीषहचे । रा नि व २।२३ ।
वकुलहचे । रा नि व १० । दन्तीहचे । रा नि
व २३ ।

मधुपुष्पा । स्त्री । दन्तीहचे । रा नि व ६ ।
धातकीहचे । वै निघ । मागदन्तीहचे । रा
नि व ५ ।

मधुपुष्पो । स्त्री । अवाकपुष्पां । छात्रहनी ।
दन्तीहचे । पुत्रहनीहचे । वै निघ ।

मधुप्रिय । पु । मूमिजम्बूहचे । जटा ।

मधुफल । पु । मधुनारिकेलहचे । रा नि व
११ । विकडतद्यपे । श च । राजादनीहचे ।
शौर्गी । रा नि व । मधुखड्गूर्जरीहचे । वै निघ ।

मधुफला । स्त्री । मधुपाकायाम् । श्वर्का ।
मातुलुहचे । कपिलद्राचायाम् । वै निघ ।
वाम् १५५ । [नि व ११ ।

मधुफलिका । स्त्री । मधुखड्गूर्जिकायां । रा
मधुवड्डुला । स्त्री । वासनीलतायाम् । वागछी
ग्राह । रा नि व १० । गुरुगुणिकायाम् । वै निघ ।

मधुविम्बी । स्त्री । कुन्दरुधतायाम् ।
द्रुमद्रुको । वै निघ ।

मधुबीज । पु । दाडिमहचे । वै निघ ।

मधुभवा । स्त्री । मधुशकरायाम् । वै निघ ।

मधुमज्जा । पु । अषोढहचे । आश्वत्थोटे
ग्राह । रा नि व ११ ।

मधुमतो । स्त्री । गाभारीहचे । मूर्ध्यायां ।
रा नि व ३८ । काश्रीरदेकीयनयां । तन्त्रजगुषा
—अग्निदीपनं तथा चन्द्रमाग जलसंश्लेषम् ।
रा नि व १४ ।

मधुसत्त' (त्ता) । पु, स्त्री । महाकरझहचे ।
रा नि व २ ।

मधुमल्ली । स्त्री । मालतीलतायाम् । श मा ।

मधुमस्तकम् । स्त्री । पिष्टकावशिष्ये । लचण
—“समिता वेष्टिता मध्ये मधु दत्ता यता हृते ।
मधुमस्तकमुद्दिष्टं तद्वथ गुरु दुर्जरम् ॥” राज २
प । नि । मधुना उपलिप्ते । भा म ४ भ ।

मधुमक्षिका । स्त्री । मधुकरमक्षिकाविशेषे ।
श्रीग्राहि । अम ।

मधुमाधवक । पु । पलाशहचे । वै निघ ।

मधुमाध्वीकम् । स्त्री । मधूकपुष्पमध्ये । वै
निघ । मये । अठौ भ ।

मधुमानौ । स्त्री । मधुन अष्टपल्लेषु । सिधी
कास चि वासाकुपाण्डे । “पिपलीकुडवधैव मध-
मानौ प्रदाययत् ॥”

मधुमारक । पु । अमरे । [कम् ।

मधुमालती । स्त्री । मालतीपुष्पहचे । देय

मधुमाक्षिकम् । स्त्री । खर्णमाक्षिके । भा ।

मधुमूलम् । स्त्री । रत्नालुके । र्मे आनू ।
श च ।

मधुमेह । पु । प्रमेहरीगविशेषे । मूत्रमेह ।
निदानादि । “सञ्जय प्रमेहान्तु कालिमाप्रति
कारिण्य । मधुमेहलमायान्ति तदासाध्या भवन्ति
हि । गुरुस्त्रिधातुल्यवध्यान्त्यतिमात्रं समग्रतां ।
तत्रमत्रघ्नं पानघ्नं निद्रामास्यासुखानि च । त्यक्त
व्यायामचिन्तानां रुग्णधनसकुञ्चतां । द्रष्टव्या पित्तघ्न
मेदघ्नं मांसघ्नातिप्रवर्धते । तैराहवगतिर्वागुरीश
आदाय गच्छति । यदा वन्ति तदा कृष्णो मधुमेह
प्रवर्धते ॥” च मू १० ।

मधुयष्टि । स्त्री । इषो । श च । मधूकहचे ।
यष्टिमधुनि । वै निघ ।

मधुयष्टिका (यष्टी) । स्त्री । यष्टिमधुनि ।
प मु । चिह्नक शीमरीधि । मधूकहचे । इषो ।
वै निघ ।

मधुयोनि । स्त्री । कपिलद्राचायाम् । वै निघ ।

मधुरम् । स्त्री । वड्डे । रा नि व १२ । मधुरि
कायां । मडेरी । (श्रीतक्षणावपाने) । अद्रियष्टि
मधुनि । रा नि व ६ । विरूपके । मय । रा नि
व ११ । वि । नि ।

सिन्धो । क सीङ्गविलु । गुण्य — मधुरा द्रव्या
शोथला सन्तापितघ्नो क्षमिजननी वीर्यवर्द्धनी च ।
रा नि व ११ ।

मधुगन्धः । पु । वकुलहृद्ये । भजजुनहृद्ये । वै
निघ । निघ ।

मधुगन्धप्रसूनकः । पु । भजजुनहृद्ये । वै

मधुगायनः । पु । कीकिले । रा नि व १२ ।

मधुगुञ्जनः । पु । शोभाञ्जनहृद्ये । जणिना-
गोह । श मा ।

मधुघातकः । पु । पक्षिविशेषे । वै निघ ।

मधुघोषः । पु । कीकिले । श मा ।

मधुच्छदा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । भा ।

मधुधनः । पु, स्त्री । मधुच्छिद्ये । रा नि व १४ ।

मधुजम्बीरः । पु । (Citrus limetta)

Sweet lime of India मधुरजम्बीरहृद्ये ।

मिष्टे लेवूगोह । हि मिठानेह । रा नि व १२ ।

मधुजम्भ. (ल) । पु । मधुरजम्बीरे । रा नि
व ११ ।

मधुजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

सिताया । टिनि । तिका ।

मधुजीरकः । पु । (Pimpinella anisum)

Common anise जीरकभेद । मिठाजीरा ।

हिं रौफ् । तें पेहजिलकर । ता सीन् । वम्

आनिपुन् । पुष्पकान्तरम् ।

मधुजोवनः । पु । विभीतकहृद्ये । वै निघ ।

मधुतालः । पु । शीतालहृद्ये । रा नि व २ ।

नकुल १०५ ।

मधुदण्डः । पु, स्त्री । इचो । प सु । रा नि
व १४ । तिका ।

मधुतैलवस्ति । पु । निरुद्धवस्तिभेदे । यथा

—“एरण्णकायगुल्यां मधुतैलपलायकम् । श्व

पुष्पापलाहेन सेम्बवाहेन संश्रुतम् । मधुतैलक

संश्रोय वस्तिदौरविलीकित । मेदोगुण्णजाम्नीह

मलीदावर्तनाशन । वलवर्णकरश्च द्रव्यो दीपन

उदण ।” भा ।

मधुवयम् । स्त्री । मधुरवर्णे हृतमधुशर्करासु ।

रा नि व २२ । भा म ४ भ ऊठ चि ।

मधुदला । स्त्री । मृदीया । मृती । रा नि व ६ ।

मधुदूतः । पु । आम्रहृद्ये । भा । कीकिले । वै
निघ ।

मधुदूतौ । स्त्री । पाटलहृद्ये । भा ।

मधुद्रः । पु । भमरे । तिका ।

मधुद्रवः । पु । मधुमिश्री, रक्तमिश्रहृद्ये । गान्

गणिना गोह । शर । वा चि २५ ।

मधुद्रुमः । पु । मधुकहृद्ये । मडेन वा ऊठ

भूयवृक । र मा । आमातकहृद्ये । अम्बरायाम् ।

वै निघ ।

मधुधातुः । पु । स्वयंमाचिके । दध्यमाचिके ।

रा नि व १० ।

मधुधूलिः । स्त्री । खण्डशर्करायाम् । रौफ् ।

रेच ।

मधुनालिकीरकः । पु । मारिकेलहृद्यविशेषे ।

एरनारिकीर इति कीदृशे प्रसिद्ध । वम् मोहा

मारन । वाग्ननान्द्रिकम् । तत्पथ्याया, —

माध्वीकफल साचिकफल मृदुफल बहुकृच

कलफल । फलगुण्य — मधुर शीतल द्रव्या

दाहपित्तघ्न बलपुष्टिकर कान्तिजनक वीर्यवर्द्धन

रुच्यध । दुग्ध र क्षमिकरं विन्ध वातातिशार

श्वभ्रमनम् अग्निदीप्तिनाशनम् आमस्योपप्रकीप

जनकश्च । रा नि व ११ ।

मधुनिष्पावः । पु । सुकुटमिश्रता । मूकूटम्

भौम । प सु । गुण्य — द्रव्य मधुर ईदृक्काय

शीतल वातलो मल्य आधानकर गुरु पुष्टि

करय । रा नि व १६ ।

मधुनो । स्त्री । चुपविशेषे । मारुड छडेन,

मारुड इति । तत्पथ्याया, — हृतमण्डा वाय

खोली सुमहला । र मा । अचि स्थानं २५ ।

मधुपक्षरः । पु । वकुलहृद्ये । प सु ।

मधुपर्णिका । स्त्री । गाम्भारीहृद्ये । भा म ४

भ गभे चि । नीलीहृद्ये । भा । सुदशनायाम् ।

गण्डलनक । गुरुत्वा । रा नि व ६ । प्रसारणायम् ।

गुक्काश्निश । वराहकान्तायाम् । वराहकान्ता ।

श च ।

मधुपर्णी । स्त्री । विकटतण्डुले । वैहेतिगोह ।

र मा । गुरुत्वा । र मा । रा नि व ३ । च सु ४

च । भा जीवकायनिघके, अचि च । वराह

कान्ताया । वराहकान्ता । च द गूल पि राम

मधुरवाताम । ५ । (Dulcis) मिट
वातामि । मिठावाताम । सयह ।

मधुरयोजपूर । ५ । मिटमातुलङ्गहवे ।
मिठेगवू गाह । म मधुकाकडो । क सखरेमाध
बल । गुणा—मधुर शीतल दाहक विदीपक
रुच्य तप्य गुरु दुर्जनेप । रा नि व ११ ।

मधुरस । ५ । तालहवे । रा नि व ८ । सु सु
२८ च पिपल्यादि ।

मधुरसा । स्त्री । मूत्रांश । भूग्रा । रा नि
व ३ । रसा । वा म १५ च च आरवधादि, “वज्री
निष्वाहृतमधुरसा ।” भा स १ भ सन्ततादिञ् चि
महापट्टकतैले । “मधुरसादिवाहगोहीतकै ।”
यटिमधुनि । रा नि व ६ । टाकायाम् । मे ।
गाभारीहवे । भा । प्रसारण्यम । शतपुष्यायाम् ।
ऊर्णा । वै निघ । दुग्धिकाया । विद्रहे
गाह । मे ।

मधुरस्कन्ध । ५ । पङ्क्तिधाव्यापनगण्ये
मधुरवर्गीयद्रव्यतास्यापनविशेष । च विमा ८ च ।

मधुरस्रवा । स्त्री । मूत्रांशम् । पिच्छीलवज्र
रिकायाम् । रा नि व ११ ।

मधुरा । स्त्री । नेदाया । रा नि व ३ । काकीन्या ।
हृज्जीवन्याम् । रा नि व ३ । शतावस्था ।
रा नि व ३ । महाशिव्या । कदलीहवे । प सु ।
शतपुष्याया । ऊर्णा । भा । पालङ्गशक्ते । रा
नि व ७ । मधुखज्जु रोक्क । रा नि व ११ । तिज
बाहिनीमाली । उष्यामाली । रा नि व १६ ।
मूत्राया । च चि २ च । मातुलङ्गहवे । यटि
मधुनि । मधुरिकाया । मडेरी । मे । क्षात्रिके ।
पिका । अथमके । मग्रे । मरुमिदायाम् ।
वै निघ ।

मधुराकर । ५ । इषो । प सु ।

मधुराजालुकम् । स्त्री । मिटरसालुमेदे ।
नो आनू । गुणा—“मधुराजालुक शीत मधुरं
वायुकारक । पाके रुट्ट च रिज्य रुषिट दाह
पित्तनुत । गोपलट रुफनुत ग्रीष्ममन् कन्दसु
शोतल । अपित्तव्यमज्जमज्जककम् पित्तनुत
पट ४ ” वै निघ ।

मधुरादिफलत्रयम् । स्त्री । मधुरविफला
याम् । रा नि व २२ ।

मधुरास्त्रफल । ५ । विषाहवे । रसा ।

मधुरास्त्र (क.) । ५ । आघातकहवे । न
च । दाडिमहवे । नागरहृहवे । वै निघ ।

मधुरास्त्ररस । ५ । नागरहृहवे । नात्रश्री
नेवूत्र गाह । वै निघ । [१८ ।

मधुरालापा । स्त्री । शारिकाया । रा नि व
मधुरालावु (नो) । स्त्री । मिटालाव्याम् ।
मिठा नाडे । रा नि व ७ ।

मधुरालिका । स्त्री । सुद्रमसविशये ।
मडेरनागाह । भरुचिपण्यापयम् ।

मधुरासव । ५ । आम । वै निघ ।

मधुरास्यता । स्त्री । सुखलिनतायाम् । सुख्य
मिष्टतायाम् । मा ज्व नि ।

मधुरिका । स्त्री । मिश्रयाज्यपये । मोत्री ।
प सु । रा नि व ३ । रक्तसपये । रा नि व १६ ।
शताहायाम् । ऊर्णा । व निघ ।

मधुरो । स्त्री । आमहवे । वै निघ । मधुरि
काया । मोत्री । च द वा व्या चि प्रसारणीतैले ।

मधुरेणु । ५ । ज्ञथकठमोहवे । रा नि व ८ ।
Sec कठमी । शुक्रपुष्पपाटलायाम् । वै निघ ।

मधुरीषधम् । स्त्री । मधुरगणे । भा स ३५ ।

मधुल । ५ । मधूकविशये । रसा । स्त्री ।
मये । श च ।

मधुलम् । ५ । रज्जिगृहवे । रसा ।

मधुलता । स्त्री । शूरीहवे । रा नि व ८ ।
वज्रीयटिमधुनि । वै निघ ।

मधुलिका (स्त्री) । स्त्री । स्वामण्यतहवे ।
गूली । रसा । च चि ८ च । कपिलद्राद्यायाम् ।
पुष्परामे । वै निघ । शमीधान्यभेद । च म २०
च । (लिका) । राजिकायाम् । रा नि व १६ ।

मधुवन । ५ । कीकिले । श च ।

मधुवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । मिटमातुलङ्गहवे ।
रा नि व ११ । कारवेहवे । दद्रना । रसा ।
वज्रीयटिमधुनि । रा नि व ६ । कपिलद्राद्यायाम् ।
वै निघ ।

मधुवार । ५ । मधूकहवे । मडेन गाह ।

मधुवासिनी । स्त्री । मधुवातहवे । वै निघ ।

मधुविट् । स्त्री । मधुविट् । रसा । वै निघ ।

मधुवोज । ५ । दाडिमहवे । रा नि व ११ ।

मधुरः । पु । पशुसाम्यतमे रमे । मिष्टेद्रुग । स च भूम्यनुगुणभूयिष्ठ परितोषाज्ञाददत्तिसमस्ताव निपजनक रसरत्नमांसमिदोऽस्म्यवडनघ । 'य परितोषमुत्पादयति प्रह्लादयति तर्पयति शीतयति सुखावलीप जनयति स मधुरः, स च भिन्नगुण शीतधातुवर्णानाथुर्गुणवत्तत्तिक्तत् कण्ठः सन्धान कश्च । तद्विपाक मधुरः । तद्विपाकगुणस्य घ्राणत्वात् वातपित्तहरय ।" सु सू ४२५ । किंशवर्क, अतिघृणान् प्रमदजडतादिकश्च करोति । रा नि व २० । रणशियो । रा नि व ७ । मज्जरत्न । रा नि व ८ । राजासर्प । रा नि व ११ । रत्नेचो । गुडे । रा नि व १४ । मातुगुज्जह्वे । वातामन । काकोल्याम् । वै निघ २३ भव चि । अतिमिषादि । गान्धाणि । राजमाषे । वर्कजि । रा नि व १६ । लावके । सिदायात् । रा नि व २३ । वन्धवदरे । मधुकवचे । वै निघ । काकोल्यादिगण । च द स मे चि । वि । मधुररसयुक्ते ।

मधुरकः । पु । जीवकवर्षे । अम ।

मधुरकण्टक' (का) । पु, स्त्री । मय्यविशेषे । तत्पर्याया, —कजला कजली अमला माथी । अर ।

मधुरककर्णटी । स्त्री । मधुरबीजपूरे । मिष्टे लेवू । रा नि व ११ ।

मधुरकुष्माण्डम् । स्त्री । कुष्माण्डे । ह्रींति कुण्डा । हि मिठाकदु । अयध ।

मधुरखर्जूरौ । स्त्री । मधुखर्जूरौ द्वे । रा नि व ११ ।

मधुरगण । पु । काकोल्यादिदशद्रव्येषु । See काकोल्यादिगण । च द सि यो स मे, अ चि चि दणा चि । "शर्करामधुमिश्राणि श्रतानि मधुरे सङ्ग ।" सु चि १५ ।

मधुरजम्बीर । पु । जम्बीरविशेषे । मिठी जम्बीर । स साखरनिम्बु । क कितिनि । तत्पर्याया, —मधुजम्ब मधुजम्बल रसद्रावी शर्करक पिचद्रावी । गुणा —मधुर शीतल कफपित्तघ्न शोफघ्न तर्पण हृद्य अमल पुष्टि कारकश्च । रा नि व ११ ।

मधुरजम्बल । पु । मधुरजम्बीरवत् । रा नि व ११ ।

मधुरजीवकादि । पु । जीवलीमधूकयुक्त

जीवकादि गन्धि । "जीव्या मधूकयुतया मधुगन्ध योऽय ग्रीवी मधुगन्धि विराजति जीवकादि ।" रा नि व २२ । See जीवकादि ।

मधुरजीवनीय' । पु । जीवकैर्मकी मिष्टे कापी श्री मधुः सङ्गे जीवनी चेति द्रव्यम् । अरक ।

मधुरज्वर । पु । मन्त्रापरनामरज्वरविशेष । लघ्वण्य दशा—'ज्वरी दाहो मनो मोही प्रती सारो वसिष्ठया । अनिता च मुख रक्त तालु जिह्वा च गुह्यति । योऽसौ परिदृश्यते स्त्रीटका सर्पपीपमा । घृताशनात् स्वेदरीघात् मधुरी जायते उपाम ।" वै निघ ।

मधुरत्वक् (च) । पु । धववर्धे । शीघ्रं शीघ्र । रा नि व २ ।

मधुरवयम् । स्त्री । समभागद्वयमधुरकं रासु । "सितामाचिकसर्वी प्रि मिष्टितानि यदा तदा । मधुरवयम् । रा नि व २२ ।

मधुरचिकला । स्त्री । समभागद्राचामाधारी खर्जूरपु । किमिमिन्, गामाद्रकल, धेङ्गूर गमान । अम । "द्राचाकागम्यखर्जुरीकानि मिष्टितानि तु । मधुरा चिकला श्रिया ।" रा नि व २२ ।

मधुरफल । पु । राजवदरवत् । नावकूले कूलेन शीघ्र । रा नि व ११ । गरम्बुज । वै निघ ।

मधुरफला । स्त्री । मधुरबीजपूरकवत् । मिष्टे लेवू । रा नि व ११ । चिमिटिकाया । वै निघ ।

मधुरविष्यो । स्त्री । कुन्दुरलतायाम् । दूधूवकी । वै निघ ।

मधुरलता । स्त्री । वलीयष्टिमधुनि । वै निघ ।

मधुरवर्ग । पु । दुग्धादिकुष्माण्डानाद्रव्यगणे । दुग्धघृतवसासज्जशलिषट्कयवग्रीधूममाषण्डाटक कसबकैश्यादक (ग्रीष्मूक) कर्कोठका (कौटुङ्ग) लादुकालिन्द (तत्रभूक) कतक (निर्मलीना) मीलीय (गिरि) पियालपुष्करकोलकागम्यमधूकद्राचाराणा दन (शौर्गी) तालनारिकेलीचुविकारदस्तातिवलाता गुमाविदारीपयला गोक्षरक बीरनीरटमधूलिका कुष्माण्डप्रभतीति समासेन मधुरीवग । सु सू ४२५ ।

मधुरवज्रो । स्त्री । मधुबीजपूरद्रुमी । मिष्टेलेवू शीघ्र । रा नि व ११ ।

मधुवार मध्वल मधुवृक्ष रीधपुष्प माधव ।
वासुध्व सारिवादि । सुसुध्व नयोषादि ।
स द्विविध स्थलजजलजमेदेन । गुणा—समुत्तेजन
स्निग्ध स्रव्य श्लेष्मकर बन्ध घातुपीडकश्च । पुष्प
काय कायहित । तैल शिर शूलि हितम् । तत्
सुरा मधुरा पाचिका च कथित् । 'मधूकपुष्प
मधुर शीतल गुरु हृद्य । बलशुक्रकर प्रीति
वातपित्तविनाशनम् । फल शीत गुरु स्वादु शुक्ल
वातपित्तनुत् । अद्वय हस्ति हृष्यासदाहृष्यासक्त
चयान् ।' भा । एतत्तैल गान्धारीतैलगुणम् अद्वय
तर्पण हृद्यश्च । त्वरगुणा—मधूक रक्तपित्तघ्न
त्रणशोधनरोपणम् ।' तन्मज्ज तत्फलगुणम् ।
पक्वफल वातपित्तघ्नम् । राज ।

मधूकपर्णसाहस्री । स्त्री । तुलसीहृत् ।
वे निघ ।

मधूकपर्णा । स्त्री । अन्यधायाम् । आभटा
शीष्ट । वे निघ ।

मधूकफाणितम् । स्त्री । मधूकपुष्पीत्यशक
रायाम् । मडेन मूत्रेण चिनि । गुणा—रक्त
वातपित्तघ्न कफघ्न मधुर वसिदीपकरश्च । सु स
४५५ ।

मधूकशर्करा । स्त्री । मधूकफाणितम् ।

मधूकसार । पु । मधूकरश्च । मडेनेन मात्र
आति । च दज्ज चिमधूकसारादि । मधूक
सारसिन्धु ।

मधूच्छिष्टम् । स्त्री । (Cera, Alba, Tla-
ta) Wax मधुसिद्धके । मम् । रसा । हि
मम् । तै मैनम् । वा मधुघ्न । सुसु ८५ ।
गुणा—स्निग्ध चर्ति हितश्च । द्रव्यगुणान्तरम् ।

मधूत्य(त्यित)म् । स्त्री । चिकन्यके । मम् ।
रानि व १३ । [नि व १४ ।

मधूत्पत्रा । स्त्री । मधुजतशकरायाम् । रा
मधूत्सव । पु । रक्ताक्षानहृत् । व्रुण कोणे ।
रानि व १० ।

मधूल । पु । मारिजे गिरिजे च मधूकहृत् ।
खलमहृत्, गिरिनहृत् । तत्पण्याया,—रीध
पक्व गौरमाक मधूल सत्यपक्व । पसु ।
जटा ।

मधूलक । पु । जलजमधूकहृत् । भा ।
मधुजमधूकहृत् । शर । स्त्री । मये ।

मधूलि । स्त्री । मालकाकडी इति ख्यातौ
पथी । मानकौरुङ्गी । पसु ।

मधूलिक । पु । इची । आसवविशेष । गुणा
—'श्लेष्मलसु मधूलिक ।' च सु २०५ ।

मधूलिका । स्त्री । मूर्त्वाया । पसु । रानि
व ३ । भापू २५ । यष्टिमधुनि । जलघट्टा ।
भापू २५ । वाटी हिमा वमनकण्ठे । कुषाण्मेदे,
स्त्वन्मोधूमे । मध्यदेशजमोधूमे इति भावमिष्य ।
स्त्वन्मोधूमीत्यसुरायाम् । गुणा—मलमूत्ररोधिनी
गुरु श्लेष्मला च । सु स ४६५ । मत्तिकाविनेषे ।
सु कान्ध ८५ । मर्कटहन्तिहृत् । मावड्याडा ।
च द मय वि ।

मधूली । स्त्री । आसहृत् । रानि व ११ ।
मूर्त्वायाम् । मधूककटिकायाम् । रानि व ११ ।
सु चि १५ । मधूकहृत् । जलजमधुपर्णा ।
मध्यदेशजमोधूमे । भा । गुणा—मधुरा स्निग्धा
शीतला च । च सु २०५ । वा चि ८५ ।

मधूवकम् (पितम्) । स्त्री । मधूच्छिष्ट ।
वे निघ ।

मध्य । पु । कटिदेशे । माला । शसनधूमवान
विशेषे । भा । स्त्री । मधुनि । "गुड मध्य विभी
तकान् ।" च चि १२५ । वा उ २०५ । विराम ।
विका ।

मध्यगन्ध । पु । आसहृत् । श च ।

मध्यजम्बू । स्त्री । मधुजम्बूहृत् ।

मध्यदेशमवा । स्त्री । वक्कमाली । मालि
शठविनेष । रानि व १६ ।

मध्यन्दिन । पु । बन्धुजीवपुष्पहृत् । गार्गुलि-
शुक् । रानि व १० । स्त्री । मध्याह्ने ।

मध्यपञ्चमूलकम् । स्त्री । बलापुनमबेरुष
भालपर्णीश्रिपर्णीषु । "बलापुनमबेरुष" ह्यप
र्यपर्णीद्वयेन च । एकत्र योजितेनेतत् मध्यम
पञ्चमूलकम् ॥" रानि व २२ ।

मध्यपाक । पु । तैलादीनां नातिमदुष्टरपाक
विशेषे । च द ।

मध्यपुष्प । पु । जलवैतथ । मद व ५ ।

मध्यमम् । स्त्री । दिङ्मध्यभागे । मम् । पु ।
धममेदे ।

मध्यमकदलम् । स्त्री । चर्कपुटकदलीफलम् ।

मधुबीजपूरः। पु । मधुरमातुलुङ्गवर्धे ।
रात्पयोद्या, —मधुकर्कटिका मधुपर्णी मधुकर्कटो
मधुरवल्ली मधुरकर्कटो मधुरफला महाफला
वडसाना। गुणा,—मधुर शीतल रुच्य पय
गुरु दुर्ज्वर दाहनाशक तिदोषशमनय। रा
नि व ११ ।

मधुवृक्षः। पु । मधूकवर्धे । मडेल गीह ।
वै निघ ।

मधुशर्करा। स्त्री । मालखण्डोति प्रसिद्धे
शर्कराजातखाद्यद्रव्ये । सिताखण्ड, पाटाली ।
तिलुया । गुणा—अतिमधुरा चक्षुष्या कर्हिर्घ्नो
कुष्ठवृणकफदासहृकारकपित्तघ्नी च । रा नि व
१४ । अटविधमधुयन्त्रशर्करासु । तथ मधुना
मटविध्यादटविधा भवन्ति । तच्छर्करागुणा अपि
तत्तन्मधुगुणतुल्या ज्ञेया । “यद्गुण यन्मधु प्रीति
तद्गुणा तस्य शर्करा ।” रा नि व १४ । श्वेत
निपावे । रा नि व १६ ।

मधुशाखः। पु । मधूकवर्धे । मडेल गीह ।
श च ।

मधुश्रियुः। पु । रक्तशोभाञ्जनवर्धे । लाल
गळिनीगीह । गुणा—“मधुश्रियु सरस्वति
शोकघ्नी दीपन कटु ।” सु सू ४६५ । (क)
श्वेतश्रियो । रा नि व ७ ।

मधुशिता। स्त्री । श्वेतनिपावे । रा नि व १६ ।

मधुशु(स)क्तम्। स्त्री । पिप्पलीमूलजम्बीररस
हस्तसन्धानविशेषे । “जम्बीरस्य फलरस पिप्पली
मूलसयुते । मधुभाण्डे विनिक्षिप्य धान्यराशौ
निधापयेत् । चाहेष्य तन्नासरस मधुशुक्तमुदा
हृतम् ।” शाङ्ग ।

मधुशेष । पु, स्त्री । सिक्थके । मम । रा नि
व १० । च सू ३५ ।

मधुश्रेणी। स्त्री । मूल्यायाम् । रा नि व ३ ।

मधुश्वासा। स्त्री । कौबन्दीलतायाम् । रा नि
व ३ ।

मधुष्ठोल । पु । मधूकवर्धे । भा ।

मधुसन्धानम्। स्त्री । ममे । वै निघ ।

मधुसम्भवम्। स्त्री । सिक्थके । मम । रा नि
व १० ।

मधुसम्भवा । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । वै निघ ।

मधुसिक्थकः। पु । मधुच्छिटे । मम ।
भा म ४४ पादस्फोट वि “मधुसिक्थकगौरिक
घृत ” म्यावरविषमेद । इ च ।

मधुसूदनः। पु । समरे । तिका ।

मधुसूदनौ । स्त्री । पाल्हीशके । गौम
शोक । इ च ।

मधुस्नेहः। पु । मधुच्छिटे । मम । वै निघ ।
स्त्री । श्वेत(तोप)चौनीतिप्याते पुटिकरीवर्धे ।
वै निघ ।

मधुसवः। पु । मधूकवर्धे । मडेल गीह ।
भा । मोरटलतायाम् । श्वेत कर्कश । रा नि
व ३ । स्त्री । मूल्यायो । रा नि व ३ । श्वेत
मूल्यायाम् । हंसपदाम् । शीतलान्नि वडा ।
र सा । रा नि व ५ । पिष्टमज्जूरवर्धे । शिथी
थेक्षुत्र । रा नि व ११ । कौबन्त्याम् । श च ।
यष्टिमधुनि । जटा । रक्तलज्जातुकायाम् ।
वै निघ ।

मधुसवा (स्)। पु । मधूकवर्धे । मडेल
गीह । जटा । वा सु १५१०५ पटोलादि ।
“मधुसवो गूढ चोपाठान्वितम् ।”

मधुस्त्राव । पु । मोरटलतायाम् । रा नि व
३ । मधूकवर्धे । मडेल गीह । भा ।

मधुस्तरः। पु । कीकिले । शर ।

मधुहा (न्)। पु, स्त्री (हा) । प्रसङ्गजातीयपरि
भेद । च सू १०५ ।

मधुक्षरा । स्त्री । शिक्वीभेदे । प सु ।

मधुक्षीर (री)। पु स्त्री । खड्गूरवर्धे ।
हारा ।

मधूकम्। स्त्री । गुडपुष्पे, मधूकपुष्पे । मडेल
गुल । वा सु १५५ न्यदीघादि । “कालीकदम्ब
विरलामधूकं मधूकम् ।” च द वा पि ज्व वि मधु
कादि । “मधूक चन्दनीयलम् ।” वा चि ३५ ।
यष्टिमधुनि । रा नि व ६ । सु सू ६८५ उत्पलादि ।
वै निघ ५५ चि, मधूकघृते ।

मधूक । पु । (Bassia latifolia.) खनाम
ख्यातवर्धे । मडेल गीह । हि महुया, वनमहुया ।
ता कटुद्रव्ये । तै पित्रा । वम् मोहा ।
रात्पयोद्या,—गुडपुष्प मधुद्रुम बाणप्रस्थ
मधुष्ठोल मधूक मधु मधुपुष्प मधुसव

मध्वल' । पु । अतिपाते । मधुवारि । पून पुन
सुवापानं प्रतिपाते । श च ।

मध्वाधार' । पु । मधुक्रमे । मोठाक । वै निघ ।

मध्वालु(लू)कम् । स्त्री । मनामन्तावशब्द
माहे । मडे प्यान् । पठ । गुण — रक्तपित्त
गुरु स्वादु शीतल सन्धुगदकरच । राज ।

मध्वावास' । पु । आमरुचे । रा नि व ११ ।

मध्वासव । पु । घातकौपुथमधुसहिते मधुक
पुष्पासवे । आमरुविशेष । सत्पद्मार्था, —
माधवक मधु माध्वीक । 'मध्वासव स विज्यो
घातकौकायनालिकात् ।' इत्यमरक । गुण —
लघुमेदोघ मेघकुटविषघ्न तिक्त कषाय शोफघ्न
तीक्ष्ण खादु अघातहृत् । गु १५५ । पुष्पमर्द ।
दिवा । अन्य प्रमिहाधिकारे — 'लोघ्न शटी
पुष्करमूलमीलं मूलां विट्क विफलं यमानीं ।
पथ्य भिषङ्गु कसुक विशाला किराततिक्त कटु
रोहिणेच । भागी नत चिचकपिपलीनां मूल
सज्जतातिविध रूपाठ । कलिङ्गकान् वैश्वरमिन्द्र
साङ्गात्रल सपत्र भरिच भवच । द्रोणऽध्वस
कण्ठमानि पक्षा पुनै अतुर्भागजनावशये ।
रसऽईभाग मधुन प्रदाय पत्र विपेधो हृत
भाजनय्य । मध्वासवोऽय कफपित्तमेहान् क्षिप्र
विह्वलान् विपलप्रयोगात् ॥' च वि २५ । अन्य
पद्मार्था । 'द्रोण मधुकपुष्पाणां विट्कानां ततो
ऽहंत । क्षितकस्य ततोऽहं स्यात्तथा भज्जायवाढक ।
सज्जिष्ठा विपल चैव विद्रोहेऽप्य विपाचयेत् ।
द्रोणमथ तु तच्छीत मध्वाट्टकसमुत्तम् । एता
मृषालागदमिहन्दनेन च रुषित । कुर्धं सासृषित
जातमासव त प्रयोजयेत् ॥' च वि १२८ ।

मध्वजा । स्त्री । मर्द । ह च ।

मन । पु । जटामांसा । श च । स्त्री (स) ।
अन करणे । 'रजसमीतिनिहतसख्यस्य हला
मक परमसूत्र वशा । राज सात्विक राजस तामस
चेति विधा । च सु १५ । आत्मिकादिगुणयुक्त
सात्विक क्रोधवाडनान्निगुण राजस, क्रोधान्धतादि
गुण तापसमिति भा ।

मन शि(सि)ल (ला) । पु, स्त्री । Reti-
gar स्वनामख्यातछानिजोपरमिद । मनहान ।
तत्पद्मार्था, — कुण्टो कुण्टो मनोज्ञा मनोद्वा
नागनिष्ठा नैपाक्षी शिला नेपालिका मनोगुप्ता

कल्याणिका रोगशिला नागमाता रसनेत्रिका
गोना दिव्योषधि । सा च रमावीर्याज्जाता ।
भा । गुण — 'गनशिला गुरुवत्या मरीणा
लिखनी कटु । तिक्ता मिथ्या विपश्चासकासमृत
कफायणत् । मन शिला मन्दधल करोति जन्तु
ध्रुव शोधनमतरेष । मनातुल्य किल मूवरोध
सुखकरं कृच्छ्रगदश्च कुर्वीत ॥' भा पू १५५ ।
जयन्तिकाप्ये दोलायन्ते शुष्यन्मन शिला ।
दिनमेक लज्जामूर्ते सुद्वाराचरसेऽपि वा । अगस्त्य
पतनीयन भाविता समदासरम् । मृद्वेवररसेर्वापि
विशुध्यति मन शिला ॥' इति गुडि । सा कौ ।

मनसा । स्त्री । संपदुहितरि दिव्याम् । "कथा
सा च भगवतो कथ्यपय च मानसो । तथैव मनसा
देवी मनसा या च दीव्यति ॥" पुराणम् ।

मनस्तालम् । स्त्री । हरिताले । र मा ।

मनस्वी (इन्) । पु । मण्डसिद्धे । शरमे । रा
नि व १८ ।

मनाका । स्त्री । इक्षिन्याम । उषा ।

मनौकम् । स्त्री । कज्जलि । कांजन ।

मनीषा । स्त्री । बुद्धी ।

मनु । स्त्री । म्हायाम । रा नि व १२ ।

मनुज (भू) (य) । पु । मातृपे । अम ।

मनोगुप्ता । स्त्री । मन शिलायाम् । प सु ।

मनोजवा । स्त्री । अप्रिजिह्वले । जटा ।

मनोजह्वि । पु । कामहृदिह्वये । रा नि व ४ ।

मनोज्ञम् । स्त्री । सरलकाष्ठे । मद्रलकाष्ठे ।

र मा । प सु । पु । कुण्डपुष्पह्वये । रा नि व १० ।

मनोज्ञा । स्त्री । मन शिलायाम् । र मा ।

आवतकौलतायां । रा नि व ३ । मूलजोरीकी । रा

नि व ६ । लातोपुष्पह्वये । रा नि व १० । मर्द ।

रा नि व १४ । दध्याककौटकां । रा नि व ७ ।

मनोभवागार । पु । योनी ।

मनोरथ । पु । इच्छायाम् ।

मनोरम । पु । कन्दर्पे । सुकुन्दरच ।

हृस्पान्तेऽन्तायाम् । स्त्री । रक्तपद्मे । वै निघ ।

मनोरमा । स्त्री । गोरोचनायां । रा नि व

१२ । रक्तयुक्तायाम् । शङ्खप्याम् । वै निघ ।

मनोविभ्रम । पु । चित्तविभ्रमे । निदा ।

मनोहर । पु । कुण्डपुष्पह्वये । कुण्ड गीह ।

गुण — १५ लट्टु मधु १ गुह्यप्रमाणकरय ।
निघ ।

मध्यमनारायणतैलम् । स्त्री । वातघ्नाधि-
कारि तैलम् । पाठ — "विन्वाप्रमत्ताश्चतोश्च-
श्लोषाकवाद्यालकपारिम १ । चुरासकित्ताति
नवाग्रिमल मूलानि चैषां सरणोद्युताता । सू-
विदध्यादय पाटलीनां मध्य सवादं विधियोदताता ।
द्रोणैरपागष्टभिरव पन्ना पादाव १८५ रसिग तेन
तेलाटकानां सममेव दुग्धगाढ निदध्यादयवापि
गन्ध । एकत सम्यग्विचरेत् सुबुद्धिर्न्याद्रसश्चैव
शतावरीणां । तैलैः तुल्यं पुनरेव तत्र रावाश्चगन्ता
मिषिदाहकृत् । पथीयतुकायुक्तेसरणि सिन्धुत्
मांसीरजनीन्यश्च । शैल्यक चन्दनपन्नाणि
एलायथटीसगरान्दपत । मद्गाष्टमांमु वचापलाश
श्लोषयथयोरकचौरकाव्य । एत समनैर्हिपल
प्रमाणराजोश्च सव्य विधिना विपक्व । कपूर-
कागमीरसगाण्डजानां चूर्णीकृतानां त्रिपत्रप्रमाणम् ।
प्रसवेददौर्गन्ध्यनिवारणाय दद्यात् सुगन्धाय वदन्ति
केचित् ॥" भेष । पुलकालरे महानारायण
तलमुक्त । चूदा कण्टकारी । कटिशा पुननवा ।
अतिषला श्रेतबला । सरणी भद्रालका । प्रत्येक
मेवां सपाटप्रम्यविजितपलानि । जलपाटौ द्रोणा
(५१२ श) । श १२८ श । तैलाटकद्वय (१२
श) । मिषि शतपुष्पा । मृक्त गुडलक् । पलाश
शटी । हरीर श्रेतपुननवा । श्लोषयक गन्धिपर्व ।
चौरक चौरहली । सिद्धं पूतीने कपूर
कुडुमकसूरीणां प्र १५ चूर्णयित्वा प्रचम्यम् ।
तिलटेतल ७२ श । काथार्थ—बेलहान,
अश्वगन्ता, बृहती, गोकुव, श्लोणा, श्वेत
वेडेना, पारिभद्र, कटिकावी, पुनवा,
गौरकटाकुलि, गरिनी, गरुडाश्विना
पाक्य, ईहादेव मूल अत्रोक्त २० प ।
पांकार्थ—जल (५१२ श) श १२८ श ।
ह्रागहृद् वा गवाहृद् ७२ श । शतमूलीरस
७२ श । ककार्थ—राया, अश्वगन्ता, मडरी,
देवदार, कुड, गुगानी, माषाणि, शालपानि,
चाबुलिश, अश्वर, नागेश्वर वा बृह्म,
मैत्रव, कटाना मी, हविश, दाकृद्विश्रा,
शैलज, द्रक्षक, पुद्गरमूल, एला, मञ्जिष्ठा,
यष्टिमधु, तगरपाकका, मूला, देवपत्र,
शुद्धवृ, काटिकानी, नीरकाटिकानी, मेदा,

(अतावे. अश्वगन्ता,) महादेना, (अतावे
अनल्ल) कौवक, पत्रभद्र, (अतावे श्वेत
७२ शलोचन) शक्ति, वृक्ति (अतावे वेडेना
७ गौरकटाश्विना) वाना, वड, शो,
टोटेना, श्वेतपुननवा, चौरहली, अत्रोद
२ प । गरुडवा—कपूर, बृह्म, श्वगन्ता,
अत्रोद हृव १ प अत्रेण विवे । रसर ।

मध्यमनिष्पावा । स्त्री । पकीनाप्रतिपक्षे ।
मुचि ११५ ।

मध्यमा (मिका) । स्त्री । चूदणमूहरी ।
होटे लाय । रमा । दृष्टांशवायी विद्याम् ।
रामिय १८ । १२ । काकोल्याम् । कटिका
याम् । मे । अहृष्टाश्वतोद्यान्तु । रामिय १८ ।

मध्यमाग्नि । पु । अर्कादंसप्रितापविगर्ह ।
मृष्टिनेयकाष्टचुरशिन योऽग्नि राहिनमेन वाटेन
स गमाग्रिच्यते । 'उर्गाहृताभ्यां दानान् मज्ज
माग्नि ।' अर्क वि ।

मध्ययव । पु । पट्टश्चैतदपपरिमावे । १८
कल्लदुम ।

मध्यलोक । पु । इधिलाम् ।

मध्यरात्र । पु । अर्द्धरात्रे ।

मध्यवासिनो । स्त्री । धातकोहर्षे । धरि
भूनेर गीह । रमा ।

मध्यसत्त्वः । वि । पुरुषमेदे । "य परानामनि
उपनिधाय सलभायति आत्मतामानं, परेशवि
लमन्यते ।" च वि पञ्च ।

मध्यस्थलम् । स्त्री । कटिदशी । चट्ट ।

मध्या । स्त्री । नाभौ । वै निघ । मध्यमाहुला ।
४५ । [लक्ष्यवृत्तक ।

मध्याह्न । पु । दिनमध्यभागे । अश्वश यीष
मध्यम । स्त्री । मधुमुक्तने । वा वि २५ ।

मध्वरिष्टम् । स्त्री । मध्वस्थानरिष्टमेदे । "मध्व
विप्लवमन्वाके कलसीदुग्धघृणिते मन्वाटक लक्षसभ
चूर्णांगानि दापयेत् । कुडमाह विट्कानां
विप्लवा कुडमनया । चतुष्कांगान् त्रकस्योर्वा
कशरं गरिचापि च । तमेलावकशटोक्तमुकाति
विधाप्रिका । परेष्वगुक्तेनीहाविप्लीमूलविप्र
कान् । कार्दिकानान् स्थित मासमय ऊर्ध्वं प्रथी
जयेत् ।" च वि १२५ ।

मन्दार. । पु । पारिभट्टहर्षे । रानि व ८ ।
 श्रुताके, राजाकहर्षे । ८५३ आकम् । प सु ।
 रानि व १० । निवहर्षे । हस्तिनि । मे ।
 मन्दारफलिका । स्त्री । काकीदुम्बरिकाया ।
 काकडूम्ब । वै निघ ।
 मन्दारी । स्त्री । रत्नाके । नानि आकम् ।
 सु वि १२५ ।
 मन्दार । पु । घातकीपुष्पहर्षे । वै निघ ।
 मन्दालकम् । स्त्री । खटिकायाम् । श्रुती ।
 वै निघ ।
 मन्दिकुङ्कुर । पु । मत्स्यविश्वे । वै निघ ।
 मन्दिर । पु । जानुपशादानी । हृ च ।
 मन्दिरपशु । पु । विडालि । श्र च ।
 मन्दि(न्दु)रा । स्त्री । शय्यासनविश्वे ।
 शश्व । मे ।
 मन्दोष्ण । ति । ईषदुष्णे । अम ।
 मन्द्रपुष्प । पु । अपाहर्षे । वै निघ ।
 मन्मथ । पु । कपिलहर्षे । प सु । आसहर्षे ।
 वै निघ । आसातकहर्षे । चिक क । शय्याम् ।
 वै निघ ।
 मन्मथशठी । स्त्री । कपूरशठ्याम् । वै निघ ।
 मन्मथानन्द । पु । मङ्गराजचूते, बहुरसा
 लासहर्षे । रानि व ११ ।
 मन्मथालय । पु । आसहर्षे । रानि व ११ ।
 मन्मथावास । पु । मङ्गराजान्ते । ज्ञान
 आम । रानि व ११ ।
 मन्मथ । पु । गन्धध्वनी । विका ।
 मन्या (का) । स्त्री । यौवापशाच्छिरायाम् ।
 चाडेर मित्र । रानि व १८ । अद ज्व चि कावह
 धारणे । 'मन्यापाय शिरोगलान् ।'
 मन्याचालो । पु । अथस्य वातव्याधी । तस्य
 लघणम् "शब्दाया यौवाया स्फुरणम् ।" जद ५५ ।
 मन्यास्तम्भ । पु । तन्नामकवातव्याधी ।
 "दिवास्वप्नप्रसन्नविह्वलीर्देनिरीचणे । मन्यास्तम्भ
 प्रकुण्ठते स एव श्लेष्मणा युतः ।" इति निदानम् ।
 "दशमूनीकृतं काय पचमूल्यापि कल्पित । रुच
 स्वेद तथा नर मन्यास्तम्भे प्रयोजयेत् ।" इति
 चिकित्सा । अथस्यापि वातव्याधी । लघणम्,

"नमलुन्नमति यौवा स्तम्भा च यथ वाजिन ।
 मन्यास्तम्भ विज्ञानौघाद्रीय तस्य सुदारुणम् ।"
 जद ५५ च ।
 मन्युः । पु । शीके । अम । अष्टदारे । श्र र ।
 मन्युमणौ । स्त्री । मेकपण्णी । भृगुकुडि । भैष
 विद्याधराभे । "शिलातले मन्युमणौदलस्य ।"
 मन्वाद्यम् । स्त्री । धान्ये । वै निघ ।
 मय(पु)ष्ट' (क) । पु । वनसुष्टे । भृगुनी ।
 अटी भ ।
 मय । पु । उष्ट्रे । विका । अष्टतरे । मे । स्त्री
 (यौ) । उष्ट्राम् । चिकित्सायाम् । श्र च ।
 मयट । पु । पणकुटोरे । हारा ।
 मयन । पु । मदनहर्षे । रानि व ८ । स्त्री ।
 मधुच्छिष्टे ।
 मय(यु)ष्टक । पु । वनसुष्टे । भृगुनी ।
 अटी भ ।
 मयु । पु । अष्ट्रे । विका । शृंगि । मे ।
 मयूर । पु । अपासागहर्षे मे । अजसोदा
 याम् । श्रुती । भा । सु वि २३५ । रुद्रजटा
 याम् । अम । सारसपक्षिणि । अटकपक्षिणि ।
 फडोहर्षे । न निघ । स्थलचरपक्षिविश्वे । भृगुव ।
 तत्पण्याया, — ३६१५ वही नोलकण्ड भुजङ्ग
 भुक् शिखावल शिखी ककी मेघनादानुलासी
 ककवाकु कलध्वनि काण्डपची शुक्रभुक् कैकावल
 श्वित्रमेखल साज्जोरन घनपावण्ड राजसारस
 वर्षाभद मेघवृष्टन् शलापाङ्ग सपायन शक्राङ्ग
 कुमारवाही गरव्रत दीताङ्ग साज्जोरकण्ड
 विचित्राङ्ग शिखाधर शिखाधार मधलाको
 चन्द्रको सितापाङ्ग ध्वजी मेघानन्दो कलापी
 शिखली चित्रपिच्छिक भुजगभोगी भुजगभोगी ।
 गुणा — "सुविश्व श्लेष्मली हवी घन शुक्रवि
 ईत । सांसहृदिकरी वल्लो दितोयय मयूरकः ।"
 अवि २१५ । तन्मांसभक्षणकाल — "हमन्तकाले
 मिश्रिरे वसन्ते सेव्य हि मायूरसुश्रुति मांसम् ।
 उषो हि वही विपभीजनान्न वर्षाशरदौपसुखे
 पथ्य ।" राज १५ । तन्माण्डगुणा — "देत
 चोक्षेप कालेषु हृदोगेषु अतपु च । मधुरास्थि
 पाकीनि मदीयवृकराणि च ।" च मू २०५ ।
 मयूरक । पु । अपासागहर्षे । आपाङ्गि ।
 प सु । रानि व ३३ । अद च पि च । सु मू २०५

रा नि व १० । क्ली । सुवर्ण । रा नि व ११ । रक्त
काञ्चने । कुन्दपुष्पे । वै निघ ।

मनोहरा । स्त्री । स्वर्णयुधिकायां । रा नि
व १० । जातीकुसुमहवे । रा नि व १० ।

मनोह्रा । स्त्री । मन शिलाया । पद सि धी
अप चि । "मनोह्राताचजज्ञं व ।"

मन्त्रजिह्वः । पु । अप्रो । जे च ।

मन्यः । पु । अग्रिमन्यहवे । र सा । द्रव्येणादी
डितसक्तौ । (अग्रविनिर्णय) । सि धी मदा चि ।
"मन्य खर्जूरमृद्वीका ।" शीतवारिगोलितघृता
भक्ता नातिस्वच्छा नातिसान्द्रा सक्रो मन्य ।
"सक्तुभि सधिषाभ्यक्तै शीतवारिपरिश्रुतै ।
नात्यक्ती नातिसान्द्रा मन्य ।" रा नि व २२ ।
गुणा — "मन्य सद्योबलकर पिपासाश्रमनाशन ।"
राज ३५ । फाण्डभेदे । चतुष्पलमिते तोये
चुण्द्रव्य पलमिते सिद्धा सत्त्वावे मन्ययेत् । "जले
चतुष्पले श्रौते चुण्द्रव्यपल चिपेत् । सत्त्वावे
मन्ययेत्सम्यक् सत्त्वाच्च द्विपल पिबेत् । मधुश्च यागुडा
दीनि फाण्डवन्नि चिपेद्बुध ॥" भा । शार्ङ्ग म ३३ ।
मन्यो बहुविध — घृतसक्तुदाडिमगुडकृत इत्येक ।
घृतशक्तुगलकृत इति द्वितीय । द्राक्षाशर्करेणु
रसकृतयेति तृतीय । मन्यनदण्डे । कल्पने ।
विखीडने । मर्दने । त्रिका । नेत्रमले । धरणि ।
नेवरीने । विष । कुन्यने । व्याक ।

मन्यजम् । क्ली । नवनीते । र सा ।

मन्यनः । पु । मन्यनदण्डे । शर । अग्रिमन्यहवे ।
क्ली । कुन्यने । विनोडने । व्याक ।

मन्यनोद्भवम् । क्ली । नवनीते । वै निघ ।

मन्यर । पु । वैशाखमासे । हरिणः । क्ली ।
नवनीतं । वै निघ । कुसुमे । मे । फले । नि ।
जडे । शर ।

मन्यरज्जरः । पु । ज्वरविशेषे । हि मतोज्वर ।
लक्षण यथा — "ज्वरो दाहो भ्रमो मीढो हृत्तोषारो
वमिष्ठया । अनिद्रा, मुखशोषश्च तालुजिह्वे च
यथसि । योषायां परिदृश्यन्ते म्फोटका मये
पोषमा । घृताश्रमात् म्दरीषात् मन्यरो जायते
श्वाम् ॥" योगरत्नाकर ।

मन्यराधिः । पु । मध्यकाये । च शा ७५ ।

मन्यरः । पु । चामरवायो । त्रिका ।

मन्यसारः । पु । नवनीते । वै निघ ।

मन्या । स्त्री । मेधिकायां । रा नि व ६ ।

मन्यानः । पुं, क्ली । स्थूलारव्यहवे । वड
भांगान् । रा नि व ८ । मन्यनदण्डे । त्रिका ।
च सू १५५ ।

मन्यानकः । पु । शस्यविशेषे । धानविनिर्णय ।
म मारवेक्षि । क मारवक्षी । तत्पर्याया, —
हरित दृढमूल लघाद्विप । गुणा — विष
सेनुमिय दुग्धकर मधुर बहुवीर्येय । रा नि व ८ ।

मन्यानभैरवः । पु । अक्षपिने रस । पाठ
— "सूत सूत सूत माम हिङ्गु पुष्करमूलक । सैन्धव
गन्धक ताल कटुर्को चूर्णयेत्सम । पुनर्मवादिव
दारुनिर्गुण्डीतण्डुलीयकै । त्रिकाकीशातकीद्रावै
हिनेक मर्दयेदृढ । भाषमाच लिङ्गेत् कोष्ठे रसो
मन्यानभैरव ॥" अनु निम्बकाय । रस चि ८५ ।

मन्यिरः । पु । समुद्रे ।

मन्यरः । पु । सक्तौ । छांछू । वै निघ ।

मन्दः । पु । रोगिणि । रा नि व २० ।

मन्दगन्धः । पु । समपर्णहवे । स्त्री । मये ।
वै निघ ।

मन्दगमना । स्त्री । मज्जिपस्त्रियाम् । वै निघ ।

मन्दजः । वि । मन्दजाते । च सू १८५ ।

मन्दटः । पु । पान्तिमद्रहवे । शर । निम्बहवे ।
वै निघ ।

मन्दता । स्त्री । आलसे । रा नि व २० ।

मन्दरः । पु । मन्दारहवे । मे । तन्नामकसूत्रा
दिक्रीटविषगदविशेषे । अपामार्गमनोह्राखदाख्यौ
ध्यामकगौरिकौ । गन्धलाकुष्ठमरिचपट्याद्वृष्टत
माचिकौ ॥" भा ८३० । सुकुरे ।

मन्दरोत्थम् । क्ली । शिष्यामगुनि । वै निघ ।

मन्दसानः । पु । प्राणे । निद्राशाम् । अप्रो ।
लघा ।

मन्दसानुः । पु । मन्त्रे । लघा ।

मन्दा । क्ली । बलीकरश्च । मूर्ताकवृष्ट ।
वै निघ ।

मन्दाम्नि । पु । अग्रिमाम्नीरोग । See
अग्रिमाम्नम् । सुदृढमयकाष्ठचतुरश्रकृते अर्कादि
मसिभिर्निध । अनु १८१ । तेष्वेव मन्दाम्नि परि
कीर्तित ।" अर्क चि ।

मन्दार । पु । पारिमद्वह्वे । रा नि व ८ ।
 येताके, राजाकेह्वे । अथ आकम् । प मु ।
 रा नि व १० । निम्बह्वे । उक्लिनि । मे ।
 मन्दारफलिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायां ।
 काकप्लव । वै निघ ।
 मन्दारी । स्त्री । रत्नाके । नाव आकम् ।
 सु चि १२४ ।
 मन्दार । पु । घातकीपुष्पह्वे । वै निघ ।
 मन्दालकम् । स्त्री । खटिकायाम् । षड्ढी ।
 वै निघ ।
 मन्दिकुकुर । पु । मन्थविनिदे । वै निघ ।
 मन्दिर । पुं । जानुपशाह्वे । ऐ च ।
 मन्दिरपशु । पु । विहानि । श च ।
 मन्दि(न्दु)रा । स्त्री । शय्यासनविनिदे ।
 भाश्च । मे ।
 मन्दोष्ण । वि । दृषदुष्ण । अम ।
 मन्द्रपुष्प । पु । जपाह्वे । वै निघ ।
 मन्मथ । पु । कपित्थह्वे । प मु । आमह्वे ।
 वै निघ । आमातकह्वे । चिक्र क । शय्याम् ।
 वै निघ ।
 मन्मथशठी । स्त्री । कपूरशठयाम् । वै निघ ।
 मन्मथानन्द । पु । मन्मथराजपूते, बहुरसा
 लावह्वे । रा नि व ११ ।
 मन्मथालय । पु । आमह्वे । रा नि व ११ ।
 मन्मथावास । पु । मन्मथराजाये । जान
 आश । रा नि व ११ ।
 मन्मथ । पु । मन्मदध्वनी । विका ।
 मन्या (का) । स्त्री । योवापदाक्षिरायाम् ।
 वाट्टेय मित्र । रा नि व १८ । च द ज्व चि कवच
 धारणे । "मन्यापार्श्वमिरोमलात् ।"
 मन्याचालो । पु । अथय वातव्याधी । तस्य
 लघणम् "सन्ध्यायां योवायां स्फुरणम् ।" अ द ५५ ।
 मन्यास्तम्भ । पु । तन्नामकवातव्याधी ।
 "दिवाश्वप्राशनघानविकृतोर्द्विनीरौचके । मन्यास्तम्भ
 प्रकुर्वते स एव श्रेयसा युतः ।" इति निदानम् ।
 "दशमूनीकृतं काय पद्ममूल्यापि कल्पितं । रुच
 खेद तथा नष्टं मन्यास्तम्भे प्रयोजयेत् ।" इति
 चिकित्सा । अथन्यापि वातव्याधी । लघणम्,

"नमस्तुभमसि योवा स्तम्भा च यस्य वाजिन ।
 मन्यास्तम्भ विजानीयाद्रीग तस्य सुदारुणम् ॥"
 अ द ५५ च ।
 मन्य' । पु । शोके । अम । अह्वारे । श र ।
 मन्युमणी । स्त्री । मेकपण्यां । भूमकुडि । मैष
 विद्याधराभे । "शिलातले मन्युमणीदलस्य ।"
 मन्वाद्यम् । स्त्री । धान्ये । वै निघ ।
 मप(पु)ष्ट' (क) । पु । वनसुद्धे । भृगुनी ।
 अ टी म ।
 मय' । पु । चष्टे । विका । अथतरे । मे । स्त्री
 (यी) । चष्ट्याम् । चिकित्सायाम् । श च ।
 मयट । पु । पणकुटोरे । हारा ।
 मयन । पु । मदनह्वे । रा नि व ८ । स्त्री ।
 मधूच्छे ।
 मय(यु)ष्टक । पु । वनसुद्धे । भृगुनी ।
 अ टी म ।
 मयु । पु । अथे । विका । मृगे । मे ।
 मयूर । पु । अपामागह्वे मे । अजमोदा
 याम् । शोकूनी । भा । सु चि २३५ । रुद्रजटा
 याम् । अम । सारसपक्षिणि । अटकपक्षिणि ।
 फडोह्वे । ष निघ । स्थलचरपक्षिविनिदे । भृगुव ।
 तत्पण्याया, — अहिण्य वहाँ नोलकण्ड भुजङ्ग
 भुक् शिखात्रल शिखी ककी मेघनादानुलासी
 ककवाडु कलध्वनि काण्डपक्षी शुक्रभुक् किकावल
 चित्तमेखल मार्जारक घनपावण राजसारस
 वर्षाभद मेघवृद्धत् शुक्रपाव सपांगन शुक्राङ्ग
 कुमारवाही गरजत दीनाङ्ग मार्जारकण्ड
 विचित्राङ्ग शिखाधर शिखाधर प्रचलाको
 चन्द्रको सितपाव ध्वजी मेघानन्दो कलापी
 शिखली चित्रपिच्छिक भुजगभोगी भुजगभोगी ।
 गुणा — "सुविश्व श्रेयसा इत्येव घन शुक्रविव
 र्देन । मांसशुद्धिकरी मन्यो हितोयय मयूरक ॥"
 अ वि २१५ । तन्मांसभक्षणकाल — "तन्मन्मथाले
 मिश्रिरे वषण्णे सेव्ये हि मायूरमश्वि मांसम् ।
 अथो हि वहाँ विषमोजनाङ्ग वर्षाभरद्वीपमनुविष
 पय ।" राज १५ । तन्माष्टगुणा — रेत
 चोक्षिष कालिपु हस्त्रोमेपु अनेपु च । मधुराण्यवि
 पाकीनि मयोवचकराणि च ॥" अ मृ २०५ ।
 मयूरक । पु । अपामागह्वे । आशीष्ट ।
 प मु । रा नि व ११ । च द च पि च । सु गृ १०५

अभादि, 'चञ्च चिन्तक मयूरका वर्षाभृसिद्धम् ।'
स चि २३५ । तुल्यके । पुंल्ले । विध । अज
मोदायाम् । मद २४ । भेष स्त्रीरौचि । मयूरे ।
विध । See मयूर । मयूरशिखायाम् । जटा ।
स्त्री । तुल्याजने । पुंल्ले । अम । गधके । च द
शून चि राममण्डुरे । विषभेदे । पम् ।

मयूरका । स्त्री । अश्वहायाम् । वै निघ ।

मयूरशौवकम् । स्त्री । तुल्यके । पुंल्ले ।
रा नि व १३ ।

मयूरचटकः । पु । कुट्टे । हारा ।

मयूरचूडम् । स्त्री । स्त्रीषेयकनामगन्धद्रव्यं ।
पौंल्ले । रा नि व १२ ।

मयूरचूडा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वै निघ ।

मयूरजङ्घ । पु । श्लोषाकवत् स्थोषाशीङ् ।
रा नि व ८ ।

मयूरभारवना । स्त्री । पल्लवतुष्टेन भाव
नायाम् । परिभाषा ।

मयूरतुल्यम् । स्त्री । तुल्यके । रा नि व १३ ।

मयूरपुच्छम् । स्त्री । चन्द्रके । श्रुच्छत्र ङीद ।
भा म १३ सक्तपादि ज चि, माहेश्वरध्वे । दृप्त
यवमयूरपुच्छ " ।

मयूरविदला । स्त्री । अश्वहायाम् । व निघ ।

मयूर(वि)शिखा(फा) । स्त्री । स्वनामख्यात
क्षुपे । म मयूरशिखा । फ हीरेयमुत्तुव । तें
मयूरशिखिधने क्षुपविशेषस्तु । तत्पर्याया, —
मयूरचूडा वहिचूडा शिखिनो शिखालु
सशिखा शिखावला कीकशिखा रुद्धवाहि
मधुच्छदा । गुणा — खादुरया मृवकृच्छ्रौ दाल
यहनाशिनो वशीकरणी च रा नि व ५ । अपि च
"नौलकण्डशिखा लघ्वी विश्वेष्टेष्टासिद्धासिद्धात् ।"
भा । [वै निघ ।

मयूरा । स्त्री । लणतुल्ययाम् । अजमोदायाम् ।

मयूरारि । पु । कृकलाजि । निविशिष्टे ।

मयूरालासक । पु । प्राडकाल । वर्षा-
जनि । रा नि व ११ ।

मयूरारुचेपियन्त्रम् । स्त्री । सुराधीनमयक
विषय । लज्जे । मेव पतमज्जोवमोदुरा ।

मयूरिका । स्त्री । अश्वहायाम् । रा नि व ४ ।
मामसकवायमपठे । गु कन्ध ८५ । SLC

कौट । अजमोदायाम् । वै निघ ।

मयूरी । स्त्री । अजमोदायाम् । मयूरशिखायाम् ।
वै निघ ।

मरः । पु । विधे । मिठौ । वै निघ ।

मरकः । पु । जनपदीध्वसपारके रीगे । मङ्क
ह च ।

मरकतम् । स्त्री । पञ्चविधमहारत्नान्तर्गते रत्ने
हरिणक्षितिजिधे । पांदा । तत्पर्याया — गारुड
हरिणक्षितिजिधे गरुडाग्र मरकत राजनील रौहिणे
सौवर्ण गरुडाङ्गित गरुडोत्तीर्ण गरुडोद्गो
बुधरत्न अग्रमर्ग अग्रमर्ग गरुडारि वापरी
गारुड । पम् । गुणा — विषघ्न शीतल मधु
आमपित्तहर रुच्य पुष्टिकर मृतप्लव । रा नि
व १३ ।

मरकतपत्रो । स्त्री । पाञ्चोनामपत्रशके
रा नि व १० ।

मरकतम् । स्त्री । मरकतमणौ । शर ।

मरट' । पु । खदिरविशेषे । वै निघ ।

मरणम् । स्त्री । वरुनाभविधे । रा नि व ६
मृत्यौ । शर ।

मरन्द' (क) । पु । पुत्रमधुनि । पुनरेषौ
शर । [रसा ।

मराकालो । स्त्री । इयिकानोक्षुपे । विशांति ।

मगर' । पु । श्वरचक्षुस्थाने । मन्त्रादे । जटा ।

मराल' (क) । पु । राजहंस । हंस । रा
नि व १८ । घोटके । कारण्डवपुलिधि । कञ्जली ।
शब्दकपे सारस्वत । मि । मरुणे । तिका ।
स्त्री । हस्त्याम् ।

मरालिका । स्त्री । सप्तलायाम् । मननी
निघ विम्व । वै निघ ।

मरि(रो)चम् । स्त्री । (Piper nigrum)
Black pepper) स्वनामख्यातवणिग्द्रव्यं ।
गौणमणि । हिंमिरी, बालामरिच । मेमिरि
यगु । ता निमगु । मररिच । क मेपद्रु ।
तत्पर्याया, — पक्वित ग्याम कील कीलक वल्लीक
उपथ क्षुपण वरिष्ठ यवमिष्यं यवनेष्ट हृषकष
शालाह वपुर्ज वेणुम वेहज धन्वापत्तम कटुकं
मिरीह वार कफविरोधि मृष्ट सन्धेष्टितं हृष
यद । गुणा — क्षुण्ण श्लेष्मकफादिनोभालम्

प्रमायि उष विषहर रथ यासयलक्ष्मिहरथ ।
 आग्ने तयाकि मधुर मायुष गुरु कटु विधिगीषा
 गुण श्रेष्ठमसक्ति अविमलस्य । भा । "मरिच कटु
 तिक्तीय लघु प्रोषविनाशक । समीरहृदिच्छीग
 हरथ रुचिकारकम् । कटुष श्रुतमरिच विपन्न
 भूतनाशनम् । अह्वय हृदिरोगघ्न पुष्पा चैव
 रसायनम् ।" रानि १६ । "कटुष लघु तत्
 गुणमह्य कफघातजित् । मायुष मातिश्रीतस्य
 बोध्यतो मरिच सितम् । गुणान्तरिचैभ्यश्च चन्द्रस्य
 विरोधत ।" सुसु ६५ । कक्षी ३ । रानि १२ ।
 वानुषमकादिव । कतकफले । कुमरिच ।
 लक्ष्मिहरि ५ । वै निघ ।

मरि(री)च (क्व) । पु । मरुच ६६५ ।
 गुरुपुनगी । रानि १० ।

मरि(री)चयत्नक । पु । देवदारुहृथे ।
 सरलहृथे । रानि १२ ।

मरिचसह्य । पु । कक्षी ६६५ । वै निघ ।

मरिचाद्यतेलम् । स्त्री । कुष्ठाधिकारे तेलम् ।

"मरिचाल शिलादिकं पयोऽप्यारि जटा विहत् ।
 मरुदसविमालाहृदिशाशुगदावचन्दने । कटुतेलात्
 पचेत् प्रस्य द्वाचैविषपलान्विते । सगोमूषेक्षदभ्य
 द्वात् ददुश्चिविनाशनम् । सत्वत्वपि च कुरुषु
 तेलमैतन्मथ्यते ॥" कटुतेल ४ श । कल्कार्य—
 मरिच हरिताल मन शिला सुखा चक्रेदुग्ध
 करवीरमूल त्रिहृन्मूल गोमधरस इन्द्रवारुणीमूल
 कुष्ठ हरिदादयः स्वदाह रक्तचन्दन प्र ४ तो विष
 ८ तो गोमूत्र १६ श । मरिचात्र तैल ४ श ।

कक्ष—मरिच, हरिताल, मनछाल, गुडा,
 आकन्देन आठा, करवीर मूल, तेउडीमूल,
 गोमधरस, वाथानशशार मूल, कूड, हरिद्रा,
 मारुहरिद्रा, देवदारु, ब्रह्मचन्दन अत्रोक्त
 ४ तो विष ८ तो गोमूत्र १६ श । इत्यु
 यथा—"मरिच विहता दन्तो चौरमाकं मरुदस ।
 दवदाह हरिद्रे हं मांसी कुष्ठ सचन्दन ।
 विशालाकरवीरश्च हरिताल मन शिला । विषकी
 लाह्रवाप्या च विहङ्ग चरुमदक । शिरोप कुटजो
 निल सप्तपथ सुहायता । श्याकी नक्त
 मालीजनी खदिर पिप्ली वचा । ज्योतिषतो च
 पलिका विषस्य विपल भवेत् । आढक कटुतेलस्य
 गोमूत्रस्य चतुष्टय । अन्वात्रे खोदपात्रे वा शत्रि
 म हयिना पचेत् । पक्षा तैलहर श्रोतस्वचयेन कुष्ठ

कान् मयान् ॥" कटुतेल १७ श । कल्कार्य—
 मरिच, तेउडीमूल, मद्योमूल, आकन्देन
 आठा, गोमधरस देवदारु, हरिद्रा, मारु-
 हरिद्रा खटासानी कूड, ब्रह्मचन्दन,
 वाथानशशार मूल, श्वेतकरवीर मूल, हरिताल,
 मनछाल, चिठान मूल, विषनाशुनिद्रा मूल,
 विडुप्र चारुनाश वीच, शिवीषछाल, कुडचिर
 छात्र, निमछात्र, छात्रिमछाल, मनगात्र आठा,
 शृणक, मोनलपाता, डहरकरुषवीच,
 गुडा, खदिर, पिपुन, वट ७ लताकटुकी
 अत्रोक्त १ प्र मिठाविष २ प्र गोमूत्र ७९ श ।
 भेष ।

मरोचिका । स्त्री । मरुचिकायाम् । श्लोना
 वागी । अम ।

मरोचि (चो) । पु, स्त्री । मरुचिकाम् ।
 मान । "मरुचिकामिमांसी खान् ।" पप्र ।
 तालीमपवे । श्रुतमरुचिके । वै निघ ।

मरु । पु । अनुवरभूमौ । रानि १२ । मित्राल
 भूमौ । अम । मरुचकहृथे । भा । च दमद्या
 सुगन्धतेले ।

मरुज । पु । विट्छदिरि । रानि १८ । मल्ली
 नामगन्धद्रव्ये । श च । स्त्री । मरुज्वारी । रानि
 १७ । वि । मरुज्वार ।

मरुजाता । स्त्री । कविकच्छुतायाम् ।
 आनाङ्गी । वै निघ ।

मरुटा (रुहा) । स्त्री । उषललाटस्त्रियाम् ।
 शर । हारा ।

मरुत । पु । चण्डापाटलायाम् । श च ।

मरुत् । पु । वायो । रानि २१ । मरुचक
 हृथे । भा । स्त्री । यथियथ । गेटेण । मे ।
 स्त्री । रुकायाम् । शर ।

मरुत्कर । पु । राजमाषे । वरुणै । श च ।

मरुत्कार (क्रिया) । पु, स्त्री । अपानवायो ।
 शब्दकल्पद्रुमे ।

मरुत्तक । पु । श्रुतमरुचकहृथे । भा म १४
 विषाविभक्त्यधि देवदारुहृथे ।

मरुत्पुत्री । स्त्री । वननिगुण्डायाम् । वै निघ ।

मरुत्थिय । पु । लघु । इष ।

मरुत्प्लव । पु । मिह । मिका ।

मरुदिष्टः (देश्यः) । पु । शुग्गुलो । रा नि व १२ ।

मरुदूर्वा । स्त्री । कार्पास्याम् । रा नि व ५ ।

मरुद्भवः । पु । वनकार्पासि । शुक्लशिख्याम् ।
ऋग्वेददिरे । इन्द्रवारुण्याम् । त्राशानमनी ।
वै निघ १ ।

मरुद्भ(भ)वा । स्त्री । चोरिकाया । शिवरे ।
र मा ।

मरुद्रथः । पु । अथ । तिका ।

मरुद्रुम । पु । विद्वदिरे । र मा ।

मरुद्वर्त्म (न) । स्त्री । आकाशे ।

मरुद्वाहः । पु । पुमे । मेघे ।

मरुद्विपः । पु । उष्ट्रे । तिका ।

मरुन्माला । स्त्री । मृत्काया । पिङ्गिशाक ।
अम । वेदिकाख्य गन्धद्रव्यभेदे ।

मरुपुष्पी । स्त्री । हेमपुष्पा । र मा ।

मरुप्रियः । पु । उष्ट्रे । ऐ च । [नि व २ ।

मरुभू (भूमिः) । स्त्री । निर्जलदेशे । रा

मरुभूरुहः । पु । करीरुहचे । भा ।

मरुलः । पु । हसविशेषे । प्राङ्ति शैम । कार
खवे । ऐ च ।

मरुव. (क) । पु । स्वनामव्याप्ततुलसीजातीय
सुगन्धचुपे । मरुवा इति भाषा । मरुश्राष्ट्रलेत्र
गोष्ठ । श्रुतुलमी । मरुवो हिमेद अतल्लय
भेदेन । तयो अतो मेषजकार्ये कणय शिवपूजाया
प्रयुज्यते । तत्पण्याया, — खरपत गन्धपत्र
फणिञ्जक बहुवीर्य शीतलक सुराङ्ग समीरण
जम्बीर प्रखकुसुम आनन्दसुरभिपत्र मरिच ।
गुणा — कटु तिक्त उष्ण क्लमिकुष्ठ विडम्बना
आनन्दलत्र अप्रिमान्यत्वदीपघ्न च । रा नि व १० ।
“मरुदप्रिप्रदी ह्यवन्तोष्णीण पित्तलो लघु ।
उदिकादिविषम्रे सवागकुष्ठकृमिमणुत् । कटपाक
रसो रुचिगो रुच सुगन्धिक ॥” भा ।
मदनहचे । मरुनागोष्ठ । र मा । जम्बीरभेदे ।
अ टी म । नागदमनोचुपे । नागमना । र मा ।
व्यात्रे । जग ।

मरुसम्भवम् । स्त्री । मृगमुलके चापकमुलके ।
रा नि व ० ।

मरुसम्भवा । स्त्री । मरुद्भवारुणा । मारुका

कण । रा नि व १ । सुद्रदुरालभाया । रा नि व १ ।
ऋग्वेददिरे । कार्पासि । रा नि व २१ ।

मरुस्था । स्त्री । मरुद्भवारुण्याम् । मारुका
गोष्ठ । सुद्रदुरालभायाम् । रा नि व ११ ।

मरुत्तः । पु । हरिपभेदे । मयूरे । मरुतो
उपा ।

मरुत्ताली । स्त्री । आवर्तकोलतायाम् ।

मरुद्भवा । स्त्री । दुरालभाविशेषे । पसु ।
कार्पास्याम् । सुद्रदुरालभाया । रा नि व ४, ८ । पु ।
यवासि । मरुगजा । रा नि व ४ । [शर ।

मरुलिः (कः) । पु । मकरमख्ये । तिका ।

मर्काः । पु । शरीरे । उष्ण । मकटे । शर ।

मर्काकः । पु । ऊर्णनाभी । मारुङ्गना ।
निघ । गलगण्डपविषि । शङ्गिले । शर ।

मर्काटः (कः) । पु । वानरे । पसु । मे ।
अजमीदयाम् । मारुङ्गना । मरुव १ । विपभेदे ।
ऐ च । मर्काटहनाद्ये । मारुका इति लोके ।
मारुङ्गना चांग । सु चि ७५ । गलगण्डपविषि ।
शङ्गिले । ऊर्णनाभी । तिका । (क) शस्य
विशेषे । मे । मख्यभेदे । शर ।

मर्काटजाल । पु । लूतातली । मारुङ्गना
खाल ।

मर्काटतिन्दुकः । पु । कारम्करुचे, कुपीली ।
कुङ्किना गोष्ठ । भा ।

मर्काटपिप्पली । स्त्री । अपामार्गे । आर्पा ।
रा नि व ४ ।

मर्काटप्रियः । पु । A kind of Mimosa
चीम्बसे । शर्मा ।

मर्काटवास । पु । ऊर्णनाभिजाले । मारुङ्गना
खाल । शर ।

मर्काटशीर्षम् । स्त्री । हिङ्गुले । र मा ।

मर्काटाख्यम् । स्त्री । कपिकच्छीर्षे ।
आर्गाकुशीर दोष्ट । ऐ निघ २५ चय चि गङ्गा
व्यादिभेदे ।

मर्काटाम् । पु । राजाखे । आर्गा । भा ।

मर्काटाख्यम् । स्त्री । तामे । ऐ च ।

मर्काटिकाफलम् । स्त्री । कपिकच्छफल ।
आर्गाकुशीर दोष्ट । योग र उ कैशरपाके ।

मर्कटी । स्त्री । अपामार्गक्षुपे । धृत आभाङ् ।
 रानि ३३ । अजनीदाया । वनपुष्पानि । रानि
 व ६ । मकटकरश्च । माकड़ाकरश्च । अटी म ।
 कपिकष्ठी । रानि ३३ । रसासमीमकरश्च ।
 विषो लम्बा चिमन्नापैश्चाचष्टे । “चारटी मर्कटी
 वधा ।” वा उ ६५ मर्कटपैश्चाचष्टे । [श च ।
 मर्कटेन्दु । पु । काकतिन्दु । कूठिना ।
 मर्कर । पु । भद्रराजे । शर । स्त्री (री) ।
 निष्फलक्षियाम् । विष ।

मर्त्त । पु । मनुष्ये । [कना ।
 मर्त्यकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । मर्त्तमान
 मर्त्येन्द्रमाता । स्त्री । अप्रिदमनीचुपे । रा
 नि ४४ ।

मर्दक । पु । कासमर्द । चक्रमर्द । वै निघ ।
 मर्दनम् । स्त्री । पेषणे । पारदस्य सम्कारविशेषे ।
 See पारद । गात्रमर्दने । ग्री टेपी । गुष्ठा —
 यमहर निद्राकर मृत्कर रक्त गात्र लक्ष्मसाद
 कर वातकफघ्नश्च । राज ।

मर्दनकम् । स्त्री । ठैलि । वै निघ ।
 मर्मच्छेद । पु । मर्मव्यथाया । हृदयभेदने ।
 मर्मधाम । स्त्री । मर्मस्थाने । भा स ४५ ।
 मर्मुचि ।
 मर्मरो । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । से । सरल
 काष्ठे । वै निघ । कण्ठशिराविषये । वा उ १५ ।
 मर्मव्रण । पु । नाडीव्रणे । रानि २० ।
 मर्मसरोध । पु । मर्मव्यथायाम् । भा म
 ४५ विस्फोट च ।

मर्मस्थानम् । स्त्री । जीवस्थाने । यथाघातन
 प्राणसंशये भवेत् । तानि च स्थानानि शरीरे
 बह्वनि—“जीवस्थानान्तु मर्म स्थान्नीयागार तदु
 च्यते । मर्मस्थानान्तु धोक्त स्यात् भूमध्मादिष्वने
 कथा । भूमध्यकण्ठमलशङ्कटीकपृष्ठदीर्घामुदास्य
 पदपाणिगुणाभ्यसन्तीन् । देवा शरीरस्यमितानि
 पदन्ति मर्मस्थानानि चाङ्गनितानामकराणि ।”
 रानि १८ । एवञ्च सतीतरे मर्मप्रतगुणम् ।
 तेषामकादश मासे, अस्थिषु ८, सन्धिषु २०,
 स्नायुषु २०, शिरासु च ४१, इति । तत्र सकधि
 पुनरे २०, मुञ्चये २२, उरसि १२, कुनी
 १२, पृष्ठे १४, वीक्षेभाम १० । तानि च

मर्माणि पञ्चधा भवन्ति । तेषु सद्य प्राणहराणि
 १८, काष्ठान्तरप्राणहराणि ३३, विशल्यानि
 २, कैवल्यजान्त्राणि ४४, पीडाकरमर्माणि च
 ८ भवन्ति । सद्य प्राणहराणि शङ्काटकाधिरति
 शङ्क कण्ठ शिरा गुह्य हृदयवस्तिनाभयो भवन्ति ।
 एषां स्थानानि पथ्यायेषु मर्माणि । कालान्तर
 प्राणहराणि—वक्षी मर्म सीमन्त तल विप्रेन्द्रवक्षि
 हृत्तौ पाशं सन्धि कटोक्तस्फुरन्तिमहयानि । एषां
 स्थानानि पथ्यायेषु मर्माणि । कैवल्यकरमर्माणि
 —लोहितान्त्राणि जाम्बव्जं कूर्चं विटपं कूर्पूरं ककु
 न्द्रयुगलं कञ्चुकरदयं विधुरदयं कृकाटिकादयामास
 फांकापाद्गं नीलहयं मन्दादयं कण्ठह्वाचवदयानि ।
 रुजाकराणि—गुल्फादयं मण्डिमहदयं कूर्चशिरासि
 भवन्ति । विशल्याणि च—उत्तुचीपौ स्थापनी चति
 तीक्ष्णि भवन्ति । भा ।

मर्मिक । वि । मर्मविदि । जटा ।

मर्त्यादा । स्त्री । सीमायां । “एषा द्विदिव
 मर्त्यादा भीष्माय च वधाय च ४” भा ज नि ।

मनम् । स्त्री । विहायाम् । रानि १८ । मधला,
 मैलि इति च लोके । भा म ४५ । तत्राहार
 किटभाग । तत्राधार्य पकाशय । ‘तत्किटश्च
 मल च ये तिष्ठेत् पक्षाशये च तत् । बलिद्वितय
 मागेण यालपात्न नोदितम् ।’ शाङ्ग ६५ ।
 कर्पूरे । श च । समुद्रकेने । नखे । वै निघ ।
 वातादी । सुखे । खेदी । माषड ।

मलघ्न । पु । शाल्वलीकन्दे । रानि १० । स्त्री
 (घ्नी) । नागदमन्याम् । रानि १५ । कटुकाय ।
 वै निघ ।

मलङ्गी । स्त्री । मर्मभेदे । मोत्रना । गुष्ठा —
 “मलङ्गी मधुरा द्रवा वातघ्नी श्लेष्मला गुह्य ।”
 राज ३५ ।

मलजम् । स्त्री । पुं । श च ।

मलद्रावी (द्रु) । पु । नेपालवर्धे । खग्रानि
 गाष्ट । वै निघ ।

मलहारम् । स्त्री । गुद । उश्वप्रा ।

मलधातु । पु । शरीरनाशकरभावेषु । तद्यथा
 —“शरीरच्छिद्रेषु उपपदा प्रपञ्चान्मो
 हदिमुखा परिपकाय धातवः, प्रकुपिताय वात
 पित्तश्लेष्माय, ये चान्येऽपि क्वचित् शरीरं विनानि
 भावा शरीरगोपयतायोपपद्यन्ते ।” च
 शा ६५ ।

मलपाक' । पु । दीपपाके, दातादीनां पाकावस्थायां पूर्णावस्थायां वा । तल्लक्षण—'दीप प्रज्जतिरैक्यं लघुता ज्वरदेहयो । इन्द्रियापाच वैमन्य दीपाणां पाकलक्षणम् ॥' वैद्यकम् ।

मलपू' (यू) । स्त्री । काकीदुस्वरिकायाम् । कारुडूगुत्र । रा नि व ११ । मद व ५ । भेष । च द भा' चि । (यू) वाज्रचाम् । गोमंत्रार्ज । वै निघ ।

मलभुक् । पु । काके । श १ ।

मलभेदि (न) । स्त्री । रौप्ये । स्त्री । कटुका याम् । कटुको । रा नि व ७ ।

मलय । पु । शा'लोकन्दे । रा नि व ७ ।

मलयजम् । स्त्री, पु । चन्दनसामान्ये । वै निघ २ भ दगा चि । रत्नचन्दने । औषण्डचन्दने । रा नि व १२ ।

मलयतपना । स्त्री । मलातकहृत्वे । वै निघ ।

मलयद्रुम । पु । मदनहृत्वे । द्वि कीष । [मि ।

मलया । स्त्री । सोमराज्याम् । विहतायाम् ।

मलयोत्थ(द्रव)म् । स्त्री । श्वेतचन्दने । द्रव्य उ उन्नत । रा नि व १२ ।

मलरोधनम् । स्त्री । विहृत्वे । आनाहरीगे । रा नि व २० ।

मलवेग । पु । असीसाररीगे । रा नि व २० ।

मलविनाशिनो । स्त्री । शङ्खपुण्याम् ।

मलशैत्यम् । स्त्री । तन्नामशोभनरीगे । भा ।

मलघ्नन्ता (न्तृ) । पु । शाकलीकन्दे । रा नि व ७ । [केन्यवाद्यैस्ते ।

मलहर' । पु । औषण्डचन्दने । भेष आ वा चि मला । स्त्री । भृगुमलकायाम् । श च । आम हरिद्रायाम् । वै निघ । तामिनालायाम् । त्रिका ।

मलाकार्पी (न्तृ) । पु । इहिके । शङ्खि, द्येनव । श भा ।

मलाका । स्त्री । हलिनाम् ।

मलाव्यकिष्टम् । स्त्री । मुक्ताहारव्यान्तर भागे, यत मुक्तापरीयायान्तिर्भवति । अण । य प २८५ ।

मलाज्जातक । पु । गन्धमाभ्यां । 'गु-
णा' ल । वै निघ ।

मलाधिक्यम् । स्त्री । मलवाहुल्यद्वयभेद-
रीगे । भा ।

मलाशङ्कः । पु । तन्नामकहृत्वे । 'मलाशो-
ऽष्टमन पूतिरभ्यपश्यंश्च रोगश्च । वामनं सेह-
जननं कफनिहरणतया ॥' भा ।

मलापहा । स्त्री । कुलत्पाञ्जने । रा नि व ११ ।
दाक्षिणात्यनदीविशेषे । तज्जलं गुह्ये कृष्णमल-
तुल्यम्, विशेषेण पथ्यं स्वादुतरं कान्तिदहं ।
रा नि व १४ । वनकुलत्वे । वै निघ ।

मलायनम् । स्त्री । मलहारि, गदीपस्यादी ।
च द म्वस्थहृत्वे । [रा नि व ६ ।

मलारि' । पु । मलधावनद्रव्ये । शोषाने ।

मलावरोधः । पु । मलविष्टभे ।

मलिनम् । स्त्री । घोने । श च । टङ्गणचरि ।
मोश'शा । रा नि व ६ । कृष्णगुरुकाठे । रा
नि व २ । सद्यः प्रमृताया गीदु'ग्वे । बह्वे ।
गयदे । मृत्ता । पु । हृत्वे । वै निघ ।

मलिनमुखः । पु । अशो । कृष्णमुखमाने ।

मलिना (नो) । स्त्री । रजस्वलायाम् । रा
नि व १८ । शकरायाम् । हृत्वे । वै निघ ।

मलिनाम्बु । स्त्री । मला । कानि । हृ च ।

मलिष्ठा । स्त्री । सज्जातरनकाया । त्रिका ।

मलोमसम् । स्त्री । पुष्पकाशोसे । रा नि व
१३ । लोह । मे । चि । मलयुक्ते ।

मलूकः । पु । कौटविशेषे । उकुन । वषा ।

मल्ल' । पु । पाथे । मल्लविशेषे । ति । हलिह ।
त्रिका । कपोते । मे ।

मल्लक । पु । दन्ते । हृ च । स्त्री । मल्लिका
हृत्वे । अम ।

मल्लखण्डः । पु । गुह्यशकरायाम् । वै निघ ।

मल्लजम् । स्त्री । मरिचे । लटा ।

मल्लतरु । पु । पिथानहृत्वे । रा नि व ११ ।

मल्लवाहः । पु । तायवर्णतृपविशेषे, पल्लिवाह-
तृत्वे । रा नि व ८ ।

मल्ला । स्त्री । मल्लिकापुष्पहृत्वे । श १ ।
मायाम् । पथवज्याम् ।

मल्लारिष्ठा । स्त्री । पाथीभागपुष्पमपतशाके ।
रा नि व १० ।

मल्लि (ल्लो) । पु. स्त्री । मल्लिकावले । श. र ।

मल्लिक । पु । मलिनचक्षुचरणहसभेदे । अम ।

मल्लिका (ख्य) । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्पतुपे ।

वेग, मल्लिकाकृतनेत्र ग्रीष्म । प. सु । म. बेलि

मोगरा । क. वल्लिमल्लिगे । तें मल्लिचिद्रु ।

तत्पठ्यादा, —तृणशून्य तृणशून्या भूपदो शत

भोग शीतभोग भद्रवल्ली मीरी चन्द्रिका तव

चन्द्रिका प्रिया सौम्या मारीटा गिरिजा सिता

मल्लो मदयन्तो मोदिनी । गुणा —कटु तिका

चक्षुष्या मुखपाकघ्नो कुष्ठविस्फोटकणूविषघ्नघ्नो

च । रानि व १० । उष्ण लघुहृद्या वातपित्तान्त

दग्ग्याधि कुष्ठारवि विषघ्नघ्नो च । भा ।

मद्रव्यागुहणि । रानि व १२ । लघुपाकद ।

वचायाम् । गृध्रिकायाम् । व निघ । मत्स्यभेदे ।

मल्लिकामाह । मे ।

मल्लिकाख्या । स्त्री । विपुलमल्लिकायाम् ।

तत्पठ्यादा, —मोदिनी वटपत्री मोहना । र. भा ।

See वल्लिमल्लिका ।

मल्लिकागन्धम् । स्त्री । मद्रव्यागुहकाहे । रा

नि व १२ ।

मल्लिकाद्वयम् । स्त्री । मल्लिका आकरमल्लिका

चेति द्वये । च द कुठ चि ।

मल्लिकापुष्प । पु । मल्लिकापुष्पवले । वे

निघ । कुठजवले । कूडचि ग्रीष्म । रानि व २ ।

करुणनिम्बुहवे । करुणा लेवद्र ग्रीष्म । ई च ।

मल्लिकाक्ष । पु । अश्वविषये । यस्य नेत्रपरित

युक्ता रेखा वतने । तामपदषष्ठुके हस ।

गुणा —प्रववत् । सु. मू. ४६४ ।

मल्लिगन्धि । स्त्री । अगुहकाहे । श. च ।

मल्लिनाय । पु । कल्पतरुनामसप्तद्वकारे ।

मल्लिनौ । स्त्री । अविमुक्तकपुष्पवत् । नद

मल्लिका । रानि व १० ।

मल्लिपत्रम् । स्त्री । क्वाके । चिका ।

मसु । पु । मसुके । श. च ।

मश(स)क । पु । तन्नामकचुदरीगे । अंगिग ।

हि मया । लक्षण —“अवेदन स्थिरसंवेद यस्य

रणरण, मज्जुतुण्ड, सूचाख्य, सूचमचिक ।

तदशखचक्षु—“कण्डूमान् मशकैरौपत् शीथ

स्नानान्दवेदन ।” स पद्यभेद सामुद्रपरिमण्डन

चलितमयकल्लणपात्रतौयभेदेन । सु कल्प पत्र ।

मशकी (श्न) । पु । उदुम्बरवले । ई च ।

यज्जडुभूत ग्रीष्म ।

मशख । पु । मशकनामचुदरीगभेदे । भा ।

मशच्छद । पु । तृणविषय । वै निघ ।

मशहरो । स्त्री । मशकवारणार्थे वल्लवट्टे ।

मशत्रि । जटा ।

मशी(पो)लेख्यदल । पु । कीदृशे प्रसिद्धे

शीतालवले । डेटेट । रानि व २ ।

मशुन । पु । कुकुरे । श. म ।

मषो । स्त्री । जटामोषाम् । रानि व १२ ।

एलायाम् । तिलकवले । वै निघ ।

मघनम् । स्त्री । सोमराज्याम् । श. च ।

मसरा । स्त्री । मसरे । मू. खि । जटा ।

मसार (क) । पु । मरकतमणौ । (पात्रा)

श. र ।

मसि(सी)का । स्त्री । जटामोषाम् । वै निघ ।

शफालिकायाम् । श. र ।

मसिवर्धनम् । स्त्री । गन्धर्वसे भोजे । चिका ।

मसो । स्त्री । शफालिकावले । श. र । कञ्चले ।

वै निघ ।

मसोना । स्त्री । स्वनामख्याततुपे । मू. खि

ग्रीष्म, डिमि । श. च । “मसोना चातसी चित्रा

चुनोमा मालिका गता ।”

मसोनिका । स्त्री । शफालिकावले । श. र ।

मसु(सु)र । पु । (Vici lens or Er-

vum lens Syn Cicer lens Lentil)

स्वनामख्यातश्वीधाय । मू. खि रूपाग्र । म

अपद । क. अणमि । तें विरिजनमसु । मिश्रपण्यु ।

हि मसुर । ता मिश्रपुरपुर । तत्पठ्यादा, —

मद्रव्यक मसुरा मीदिकाद्यन ग्भीरिष

ताम्ब सुराग सामक राग्यानि मद्रव्य

पुटुनोमक मुर कल्याणशेज मुह्योप । गुपा

विकारान् । करोति तातामयर्दय पिशाम
सक्तच्छरी मरु ।" अत्रि १५ अ । मरुर्कायाम्
अथ प्रमिषी हित । ताम्भृगारी । चारा ।

मसुरा । स्त्री । मरु । मूत्रि । मे ।

मसूरक' । प । मसूरकलाय । रात्रि १६ ।
गणोपधाने । गौन वाणिभ । गर ।

मसूरघृतम् । स्त्री । यद्व्याघृतम् । "मसूर्य
कषायेण विलग्नं पच्येदघृत । इति कुन्यामयान्
।" च द । घृ ७ ४ अ । मसूरकौ ४ अ
वेगलं टेट्र कम् १ अ ।

मसूरयूप' । पु, स्त्री । मसूरकलाय । मूत्रत्रि
क्षौ । गुणा — "मसूरयूप स्याही वृद्धी
स्वादु प्रसजित् ।" द्रव्यगुण ।

मसूरविदला । स्त्री । श्यामविवृति । दाल
तेउडी । च वि २३ । श्यामालतायाम् । रसा
मि यो च द वा पि ज्व च निदिग्धिकादि । "मसूर
विदलाकाय ।" वाचि ६ अ । आमासकहन ।
मेषगङ्गाम् । वैमिष ।

मसूरसूप' । पु । भज्जितमसूरकृतयूपे ।
गुणा — "मसूरसूप स्याही शीतलो मधुरो लघु ।
कफपित्ताच्चिह्नार्णो विषमज्वरनाशन ।" द्रव्य
गुण ।

मसूरा (रो) । पु । मेषगङ्गाम् । विवृति ।
रात्रि १६ । मसूरिकारोगे । वमस्र वोग । मे ।

मसूराभा । स्त्री । मसूरिकारोगे । रात्रि २० ।

मसूरिका । स्त्री । प्रमेहपिङ्गकाभेदे । लघु
यथा — "मसूरसमसंख्यानां यथा सा तु मसूरिका ।'
सुनि ६ अ । वसन्तारोगे । वमस्र वोग । तत्र
निदानादि । "कटुमूलवणसारविरुद्धाध्यक्षनाशने ।
दुष्टनिपावशाकाये प्रदुष्टपक्वोदके । क्रूरमह
चणाचापि ऐजि दीपसमुद्रवा । जनयन्ति शरीरे
ऽग्निन् दुष्टरक्तेन सङ्गता । मसूराकृतिसंस्थाया
पिङ्गकाभा मसूरिका । तासां पुंश्च ज्वर कण्डू
गायभङ्गोऽरतिभम् । लघि शोध सधैष्यो
नेत्ररोगलदेव च ।" इति पुत्ररूपम् । सा वात
पित्तकफसन्निपातरक्तसमघातुजा भवति । भा ।
"मात्रेयस्य वक्तव्य दाहचरुजातिता । मसूर
मावासादपानकला पिङ्गिका घणा ।" वा २१
अ । वातजा यथा — "स्फीटा कणापा रुचा
तीव्रवदनवाविता । कठिमाधिरपाकाय भवत्य

नित्यसम्भवा ।" पिशामा यथा — "सम्यग्निपक्वा
मेद कास कम्पोऽरतिभम् । शोषसान्नि
शिन्नापा रणा चारुचिसयुता । रक्तपोतासिता
स्फीटा सदाहासीववेदना । सदधिरपाकाय
पित्तकोपसमुद्रवा ।" रक्ता यथा — विट मेदा
मह दाह लणारवि सुखपाक नेत्रपाक तीव्रज्वरा
भवन्ति । कफजा यथा — ये तस्मिन्धातिमूलक
मन्दवेदना चिरपाकाय भवन्ति । सन्निपातजा यथा
— नीला चिपिटवदिकोर्णनिममध्या मद्वाहज
पुतितावा चिरपाका प्रभुताय भवन्ति । रसमा
यथा — लघुसामित्य जलबुद्बुदतुल्या सन्निपा
स्फीटा भिन्ना जल सवति । रक्तस्था मसूरिका
रक्तसामित्य रक्तवर्णा शीघ्रपाका यतुल्य
भिन्ना रक्त सवति च । मांसस्था मसूरिका
मांससामित्य कठिना विन्ना चिरपाका तनु
लघु सत्य गात्रशूलनिश्याकण्डूमूर्च्छादाहल
कुञ्चन्ति । मेदस्था — मेद समाश्रित्य मण्डवा
काया सदव किञ्चिदुन्नता घोरज्वरकरा स्युष्ठा
विन्ना सर्ववेदनाय भवन्ति । आयु कश्चिदेव
जीवति । अस्थिगा यदाश्रित्य घृता गात्रसमा
रुचाचिपिटो किञ्चिदुन्नता भवन्ति । मज्जस्था
तदाश्रित्य भ्रूशसमीहवेदनारतिमुक्ता सर्वतः चर्योर्णि
भतरणेष विज्ञानि कुञ्चन्ति प्राणांशाय हरन्ति ।
एकस्था पिङ्गका पद्माभा सिग्धवृक्षा अतिवेदना
नेमित्यारति समीह दाहोन्मादमुक्ता भवन्ति ।
अस्थिशिख केवध दृश्यते जीवन्तु न दृश्यते ।
चरिष्टलक्षणमाह । "मसूरिकाभिभूती यो भ्रू
प्रायेण निश्रसेत् । स भ्रू लज्जति प्राणात्
लणाभी वायुदूषित ॥" मसूरिकाहेतुका शीघ्रमाह
— "मसूरिकान्ते शोध स्यात् कुपरे मणिवन्तके ।
तथासफलके चापि दुष्टिकित्य सुदायण ॥"
मसूरिकोपादनक्रियामाह — या टोकादानमिति
लोके उच्यते — यथोक्त धन्वन्तरिकृतमात्रेयस्ये ।
'सा तु गोमनज नरागायनमसूरिकापुयेन भवति —
'धेनोस्यमसूरिका नराणाञ्च मसूरिका । तज्जल
वाङ्मूलाञ्च श्लेष्मान् गृह्यतेवान् । वाङ्मूले च
श्लेष्मापि रक्तोत्पत्तिकाराणि च । तज्जल रक्तमिश्रितं
स्फीटकज्वरसम्भवम् ॥' इति शब्दकल्पद्रुम ।
मसूरक्याम् । भृगुत्रि ।

मसूरोहरस । पु । मसूर्यधिकारे रस ।
'यय यद्व्य एतस्य मूर्च्छितस्य सतस्य च । धवला
पिपलीषापीवद्राचष्टमाधिके । पापरीगानकी

[illegible]

हस्तिनी शार्ङ्गना मधुमती रसायनी हस्तिकरञ्ज
हस्तिरोहणक मुमना काकभाण्डी मधुमती ।
"गुणा—महाकरञ्जकस्तृण कटुथीषण्ण तिक्तम् ।
कण्डू विघर्षिकाकुतलसुगुविषमणामह ॥" रा
नि ४८ ।

महाकरञ्जकम् । स्त्री । तन्नामकपदविषमर्द्ध ।
सुकल्प २४ ।

महाकणिकार । पु । आर्यवध २८ । रा
नि ४८ । [भा ।

महाकल्याणगुड़ । पु । See कल्याण ३ ।

महाकपाय । पु । कटफल ४८ । वै निघ ।

महाकान्ता । स्त्री । श्विथाम् ।

महाकाय । पु । हस्तिनि । ति । श्विथ ४ ।

महाकाल । पु । (Citrullus colocynthis or Yrichosones Palmata)

स्वनामज्जाततायाम् । पु । गोकान वा द्रुक
मवान कलत्र गीह् । हि नामद्रुतयण । त
अथगुडपण्डु एटिपव । ता पथकीकृति । वम्
कौमल । ततपर्व्याया,—उत्काल उत्कालक
काल देवदालिका कांस्य किम्पाक दाला
दालिका जलज घोषवाकृति । एतत्कनयुष
नारिकेलतैनुक्त गामालत लवतत्र रापयति ।
एतद्भूमपाव शमनम् । स्त्री (नी) । श्विथाम् ।
विश्रांति गीह् । व निघ ।

महाकिराततिक्तक । पु । (Euxanthum
bicolor) हस्तिराततिक्तक । उड छिन्नाडा
देवी छिन्नाडा । कनिम् निघण्टु ।

महाकुमारिजा (रो) । स्त्री । महाशिवकी
ह् । वड गोलोप । व निघ ।

महाकुमुदा (दिका) । स्त्री । गाम्भी ।
ह् । रा निघ ८ ।

महाकु(भा)म्भो । स्त्री । कटफल ४८ । रा
नि ४८ ।

महाकुष्ठम् । स्त्री । इहन्कुष्ठरोग, महाव्याधौ ।
महाव्याधि । रा—अक्षयम्, आक्षयम्, अक्ष
मिदम्, कपातम् कायक पुष्टरीक
ददुष्टमिति सतविधम् । तत्र वा भाग्य पित्त
ोद्वेगमशिक्षयानकाख्यानि श्लेष्मया पुष्ट
रीन् ददुष्टमिति । एषा लघुवाणि पञ्चावि
ध्यादि । कुष्ठमर्द्ध । तद्वचन—लक्ष्मणम् ।

मादाजिकम् । रा नि ४८ ।

महाकृष्णः । पु । दर्शोकरसर्पमेद । सुक
४८ । See मर्ष । श्विकविनिघे । महदे-
विष मवति । सुकल्प २४ । [निघ]

महाकृष्णा । स्त्री । कृष्णापराजितायाम् ।

महाकोशफला । स्त्री । दक्षदालीकतायाम् ।

देशाडा । रा निघ ० ।

महाकोशातको । स्त्री । (Laffia aegyptiaca Syn L Pentandra) हस्ति

कोशातको । रा निघ ० । इडिबोवा । धूल

हि नेमुषा । त एगुमवीर । उन् तर्हि

महाकोशातको प्रोक्ता हस्तिघोषा महाफला

धामार्गो घोषकश्च हस्तिपर्यन्त स फला ।

गुणा—स्निग्धा रक्तपित्तानिहन्नी च । भापु

१ मशव ।

महाकलोतन (निका) । पु, स्त्री । शाल

पण्याम् । शान्तापि । वै निघ ।

महाखटिरष्टतम् । स्त्री । कुहाधिकारि ह्वन् ।

पाठ—“खटिरष्टतम् पथ शिमपासनयाभुवि ।

तुलाडां सत्य एवैते करञ्जारिवेतथा । पर्यट

कृतमव ह्व क्लमिहरसथा । हरि क्लमालय

गुर्वी तिक्ता निहन् । सतर्पथ संदुषा

दशगणि च मरिण । अष्टभागादशिवन् कथाय

सतर्पथेत् । धात्रीरमश्च तुलाश्च सपिपयाट

पथे । महातिक्तक कल्पो यथाज्ञे पत्रसहित

कल्पोद्वयाणि तिक्तकृतादादयानि ।

ग्वारुज १७५ । बांथार्थ—निघण्टु ५००

प शिटगोह्व ह्व १०० प आमनह्व

१०० प । ववणह्व, निमह्व, वेजपह्व,

वेजपपृजि, वूडछिह्व, वागवह्व, विडह्व,

हविजा, दात्रहविजा, शोणानुह्व, गुणह्व,

जिह्व, जेडो, छातिह्व प्रजेक ५० प

जा ७४० प थ ८० प । आलदीव

१७ प । कर्कश-छातिह्व, आउह्व,

शोदान, कटुकी, आकुनादिह्व, मूज,

वेणव मूज, जिह्व, पनडा, निमह्व,

वेजपाण्डा, इवानडा, वडह्व, पिपू,

गजनिपू पगवर्ध, हरिजा, दात्रहविजा, वड,

वागवगण, शट्मूनी शोणानडा, अनडमू,

ह्व, वागवह्व, मूकीमूज, गुणह्व, छिपडा,

इति नष्ट, दण्डभूत अष्टाद १ अक्ष ५५ ।
च वि ०५ ।

महागद । ५ । महारोगे । तन्नामकविषय
यो । विशिष्टं सधुक हरिटे रक्षा मरुतो
लक्षणं यत् कटुतिष्ठति विचूर्णतामि शब्द
निदध्यान्मधुसंयुतानि ।" गुण १५५ । अर
रोगे । रानि व २० । [स्नात इवे । च वि ।

महागदमहोरुह । ५ । चालगुरा । ति

महागन्ध(क)म् । स्त्री । शीत । निगन्ध ।
रानि व ६ । कुटुमागुणन्दने । रानि व १२ ।
चिसारोदरामयद्वणीप्रसविषय । पारदगन्ध
कयो प्र २ स्त्री । कस्तुरीगन्ध जलेन वस्य च
पटोवत् पाच्यम् । अथ मातोफलजातीकीष
लवङ्गगन्धनिष्पदायां प्र २ स्त्री तथा पयसा
एकत्र जलम् सङ्गृह्यन्, सोनक कृत्वा युक्तिय
मध्ये मध्याय कदलीपत्रेष्वेव कद्दु मनामिष्य च
रादे शोधयत् । युक्ते करीपादौ पागन्धाम्भ
पत्रा उच्यते । पादा २ त्वा गन्ध २ त्वा
द्वन्द्वानि दविशा छत्ता उविशां पत्रादौ, पाद
कविन् । जश्व माक्ष जायतम्, ऊर्जिनी
नवम्, सुदनिमपात्ता अष्टाद २ त्वा निशा
गन्धपूरक २ त्वा निशुदेव गन्ध उविशा
कमनीपत्र वेष्टेन पूरक वानिय लेपिता
उदाहरेत् । पत्र ८०० शानि युक्तेव आशुत
पाद रविदे, पूडिवा यथन गन्धकेव गन्ध
अरुधव इहेवे अनति तुनिशा नहेवे, शीतल
इहेवे तल रविशा नहेवे । साक्षी भेय ।

महागन्ध । ५ । कुटजहृदे । शब्द दूडि
गाह् । रानि व ६ । जलवेतसे । श च । स्त्री ।
केविकापुष्पहृदे । रानि व १० । नागवलायाम्,
महाबलायाम् । रानि व ४ । कुटजहृदे । वै निध ।

महागवय (गव) । ५ । वृद्धगवयधने ।
रानि व १६ ।

महागुद । ५ । कफजकमिविशये । "अलादा
उदरावेत्ता हृदयदा महादा ।" च वि ०५ ।

महागुल्म (गुल्मा) । ५ स्त्री । शीतवर्णी
लतायाम् । रानि व ३ ।

महागुहक । ५ । क्लमो । वै निध ।

महागुहा । स्त्री । प्रविषयी हृदे । छादुनिशा ।
रानि व ४ ।

महागोधूम । ५ । वृद्धगोधूमे । भाषा व ।
See गोधूम ।

महागोषा । स्त्री । शारिष्याम् । अनलुभ्य ।
वानघ । [नि व १६ ।

महागोषा (वी) (इन्) । ५ । उष्ण । रा

महाघूर्णा । स्त्री । टाचामय । सुराघाम् ।
श च ।

महाघृतम् । स्त्री । एकाग्रशोचरताधिक
बाधिकघृत । नकुल १३५ । गुणा — पथ महाघृत
भूते कफप्र पचनाधिक । वन्य पवित्र मय्यश्च
विशेषातिमिरापह । सर्वभुतहरश्चैव घृतमेतत्
प्रयज्यन् ॥" सु ४५५ ।

महाघोषा । स्त्री । ककटगुहा । पशु । रा
नि व ६ । मन् व १ । कुन्दुरी । श च ।

महाङ्ग । ५ । गोक्षुरचुपे । रानि व ४ ।
रत्नचक्रचुपे । रानि व ६ । उष्ण । पशु ।

महाचुचु । स्त्री । हृत्चुचुचुपे । वृद्ध
हृत्चुचु । ततपथाया, — विषाणि सुचुचुका
सूलचुचु, दीधरयो दिव्यगन्ध । गुणा — कटु
कषाय उष्ण रसायन मलमेदक गुणशुलीरा
शोषित्तिनाशकश्च । रानि व ४ See चुचु ।

महाचूत । ५ । महाराजायहने । रानि व ११

महाच्छद । ५ । ईशताडहने । रमा ।

महाच्छाय । ५ । वटहन् । रानि व ११ ।

महाच्छिद्रा । स्त्री । महान्दिया । रानि व
५ । स्त्री । काष्ठशूलकपत्रवहारेषु । तथा सप्त
शिरसि ह वाध । चना ०५ ।

महाज । ५ । महाहाने । रानि व ३ ।

महाजङ्घ । ५ । वृद्धे ।

महाजटा । स्त्री । वृद्धजटायां । रानि व ३ ।

महाजम्बीर । ५ । वृद्धजम्बीरहने । वन्य ।
वेतू । हि वडनिमु । अथ लक्ष्मीपत्नी वानगी
च । तैल वातघ्न । युष्ण उदरामयघ्न रक्षातिशारे
यामादौ च हित ।

महाजम्बु (म्बू) । स्त्री । मज्जामात
हृत्पत्रजम्बूहृत् । वृद्ध क्लम गाह् । रमा । म
महारायजम्बू । तत्प-प्रांश — मधमाता पिक्व
प्रिया कोकिलष्टा महानोमी । गुणा — उष्ण
मधुरकषाय शमनी मुखजायहरी मरकरी

বিশ্বকরী শ্রীমদ্রী অসীসারমকরী শ্রাসকাস
কফলো চ। রানিব ১১।

মহাজবঃ। পু। ম২ধে। গবঙ্গ নৃগ। রানি
ব ১৫।

মহাজাতি। স্ত্রী। বাসন্তীপুণ্ডলতায়াম্।
জাতি ব্রুনেব গাঁড়। রানিব ১০। See
বাসন্তী।

মহাজালিঃ (লিকা, লো)। স্ত্রী। পীত
ঘোষায়া। পমু। হমা। আবর্তকীলতায়াম্।
রানিব ৩। রাজকীশাতকা। রানিব ৩।

মহাজ্যোতিষতী। স্ত্রী। স্নানামল্যাতলতা
য়াম্। বড় লতা ফটুকী। ফি বড়ীমালকাণী।
নন্দপর্ষায়া, — নীলতা বহুরসা কাকপ্রমা
তাল্লা সুবর্ণা কুলো লবঙ্গা পল্লিগমা অগ্নিদীপা
অগ্নিফলা নন্দিনী মুরলতা কহুর্নী শ্রেয়সুতা
সুতৈলা সুবর্ণা বায়নী সৌভা কাকান্ডা বায়সাদনো
গোলতা খীলতা সৌম্য ব্রাহ্মী লবণকিশুকা
পারবমপদা পীতা পীততলা যম্বিনী মেঘা
মেধাবতী ধোরা। গুণা — তিক্ততরা রুচা
কিঞ্চিকটু ষাটকরুণী দাহকরী দীপনা
মেধাপ্রণাকরী চ। রানিব ৩।

মহাজ্বরাদুঃ। পু। বিপমজ্বরাদিকারে
রস। (১) "যত গম্য বিপ তুণ্য ধূর্তরাজ বিমি
সম। সতুণ্য বিগুণ যৌববর্ণ গুণাভয় হিতম্।
জম্বারকম্য মতামিরাদ্র কল্য রসেষ্ঠমম্। মহা
জ্বরাদুঃ।" যৌববর্ণে মিলিতসম্মতুণ্য
লম্বা বিগুণম্। রস র রস চি। মা। (২)
— পারদে হিঙ্গু ও বাস মাখিক তুণ্যমব চ।

বড় গুণ্য গম্য লম্বারস মন শিলা। তালক
ঘনপাণ্য নৈটিক টঙ্কণ সর্গ। দল্লীবীজ
সম্বাণি বৃষগল্লা বিমাম্বীন্। জঘনী বিজয়া
ধিষা তুলসী শ্রমপণিকা। প্রলিক্ষ রস দ্বন্দ্বা
নির্মল বাসমধুগু। যম্বায়া বটী হত্বা
ছায়াশকান্ত কারণে।" ঘনপাণ্যমমধ্যম।
লৌকিক। (১) পাতা ১ জো গরু ১ জো
৩০০ ১৫০ ২ জো বিষ্ণু ১ জো ধূত্বা
দেহুর্গ ৩ জো বিটুর্গ মিলিত ২২ জো।
বদ ২ বতি। অগ্নি কৌদম্বা ও কাল
দ। (২) পাতা, হিঙ্গু, তাল, স্বর্ণমালী,
হিঙ্গু, অ, কৌদ, গরু খাপ, বাসম,
১৫০ ১৫০, মিলিত ১৫০ ১৫০

ও দল্লীবীজ প্রত্যেক সাতাং। টাল,
সিদ্ধি, তেঁতুল ও তুলসীপত্রের বসে মর্দন।
প্রযোগ। পুষ্কাস্তবে তুঁতিয়া নাই। (৩)
পাতা ১ জো গরু ১ জো বিষ্ণু ১ জো
ধূত্বা বোজ ৩ জো শ্রোত্রবর্টিয়া হা
(চোক) ১০ জো চূর্ণ এবং পিষাইবে।
অস্থান আদাব বস। (৪) দানুর্জ, তুঁতে
খাপব প্রত্যেক ৩ জো ধূত্বাপাতাব বসে
৩ দিন মর্দন। মা।

মহাব্য। পু। কদম্ববতী। রানিব ১০।

মহাতঙ্কঃ। পু। মদাঘয়গী। রানিব ২০।
মহাভাঘী।

মহাতরুঃ। প। লুহীহবে। মনসা গাঁড়।
হ চ। [নিব ২।

মহাতালী। স্ত্রী। আবর্তকীলতায়াম্। রা

মহাতিক্তঃ। প। নহানিম্বী। ষোড়শিম।
রানিব ৫। কীরাতিক্তকী। চিবো। ব
নিষ। স্ত্রী। যম্বিকালতায়াম্। তিৎপাতা।
রানিব ২। মৈব কন্দপসারতলি। পাঠায়াম্।
শ চ।

মহাতিক্তকষ্টম। স্ত্রী। কৃষ্ণাধিকার
ষ্টম। See তিক্তকষ্টম। চ চি ৩৪।

মহাতোষণা। স্ত্রী। মল্লাতকহবে। রানি
ব ১১।

মহাতুম্বী। স্ত্রী। মহালাভ্যাম্। বৈ নিষ।

মহাতেজাঃ। পু। পারদ। রানিব ১২।

মহাত্রিফলা। স্ত্রী। পথ্যাবিভীতকধাতীপু।
'পথ্যাবিভীতক ধাতী মট্টনী মিকলা মতা।'
পত্র ৫৮।

মহাদন্ত। পু। গজদন্তী।

মহাদন্তা। স্ত্রী। নামপলায়া। রানিব ৪।

মহাদারু। স্ত্রী। টেবদারুকাঠে। মনসা
দেবদারু। মতা।

মহাদৌঘ। পু। সরলদেবদারু। বৈ নিষ।

মহাদুগ্ধা। স্ত্রী। বনগাতিহি। বৈ নিষ।

মহাদ্রুপক। পু। মাদকরাতিধাতবিসি।
গুণা — রানিব ৬। পু ৪৫। [নিষ ৬।
মহাদেবমণি। পু। মহামেদায়াম্। বৈ

महाद्रावक । पु. स्त्री । यज्ञमन्त्रीद्राधिकारे
श्रीपथविशेषे । यद्ध स्वर्णमाधिक कांस्यमाधिक,
संश्व रसाग्रन, समुद्रफेन, मज्जिचार,
सम्भलचार, एषां प्र १ तो । टङ्कणचार ० तो ।
वृसारद ३१० तो । फटिकारो ३१० तो ।
यवधार १४ तो । काशीष पुण्यकाशीष धातु
काशीष, इति द्वयस्य मिश्रित्वा १४ तो । अभावे
काशीष १४ तो । उक्त चर्मायिना वक्यन्ते
द्रावक निष्काशयित । शुक्ल स्वर्णमाधिक, वा-
ताधिक, सैरुव, वसाजन, समुद्रफेन,
गार्जिनाति, मञ्जुनाम्न अत्रोक्त १ तो ।
मोहांशो १ तो निशानन, रट्टिविनी अ ७०
तो । यवधार १४ तो । काशीष,
पुण्यकाशीष, धातुकाशीष, मिश्रित १४ तो ।
(अभावे शिवांक १४ तो) । एवञ्च चूर्ण
कविषा वक्यन्ते यथाविधि चोगाईवा नदेवे ।
रश्मालासयह ।

महाद्रु । पु । शुकशिम्याम् । आनांक्षुणी,
श्यामिम् । रसा ।

महाद्रुम । पु । अश्वत्थहृत् । श च । ताल
हृत् । मधुकहृत् । वै निघ ।

महाद्रोणा (पो) । स्त्री । द्वीपपुष्पीविशेषे ।
दङ्ग धनयनिषा । म देवकुवा । क देवतु वे ।
तत्पण्याया, —दिव्यपुष्पा देवकुदम्बा दन्द्रोणा
देवीकाञ्चो । गुणा — कटु तिक्ता मध्या वात
व्याधिहन्त्री पारदशीघनी च । रा नि व ५ ।
वा उ १६ च ।

महाधनम् । स्त्री । सुवण । स्वर्ण । सिद्धहे ।
भिलायम् । वै ।

महाधातु । पु । सुवण । श च ।

महाधातु । स्त्री । आमलकोहृत् । वै निघ ।
वाप्यापि वातविघ्न समरसे ।

महाध्वग । पु । उट्टे ।

महानन्दा । स्त्री । चारामयोतलायाम् । पञ्च
शारदविश्व । रा नि व १० । मयो । रा नि
व १४ ।

महानय । पु । उट्टे । वै निघ ।

महानन । पु । दधमसे । दङ्ग नन गोह ।
हिमकट । रा नि व ८ । पारद । व निघ ।

महानम । पु । पाकशालायां । दूरेष्टेन ।
“प्रशस्तदिग्देशकत इतिभाण्ड महच्छुचि । सजा
लक गवावाशमात्मवगनिवितम् । विकलसृष्ट
सृष्ट सवितान कृताचनम् । परीक्षितस्त्रीपुरुष
मवेष्टापि महानमम् ॥” सु कल्प १५ ।

महानसाध्य । पु । रसवत्यधिकारिपुरुषे ।
ब्रह्मणशीर्षाव अभ्युक्ष । ‘तत्साध्यं निपुञ्जीत
प्रायो वेद्यगुणान्वितम् ॥’ तत्परिकल्पितस्य शुचयो
दत्ता दक्षिणा नौचकशनखादयस्य स्तु ॥ सु कल्प
१५ ।

महानसिकयोडा । वि । राजपाकशालाधि
कृतपुरुषे । सु कल्प १५ ।

महानाग । पु । सुरदन्नागहृत् । वै निघ ।

महानाडो । स्त्री । कण्टरायाम् । हूलभिता ।
रा नि व १८ ।

महानाद । पु । शङ्गे । उट्टे । रा नि व १८ ।
यजे । रा । कण्ठे । षिडे । दे च ।

महानारायणतैलम् । स्त्री । वातव्याधी
तैलम् । पाठ — ‘शतावरी चांशुमती पृथिवर्षी
शटी वषा । एरण्डस्य च मूलानि हृत्वा पूनिकस्य
च । गवेषुकस्य मूलानि तथा सट्चरस्य च ।
एषां दशपलान् भागान् जलद्वये विपाष्येत् ।
पादावशेषे पूत च गन्धेन विधाष्येत् । पुननवा
वषा दास शताह्वा चन्दनागुरु । शैलेय तगर’
कुठमेला मासी स्थिरा मला । अदाह्वा संश्व
राह्वा पलाह्वापि च योजयेत् । गव्याजपयस प्रस्यो
हो हावत प्रपाष्येत् । शतावरीसपस्य तैलमस्य
विपाष्येत् ॥’ तिलतैल ४ श । कापार्थे — शतावरी
शानपर्थी पृथिवर्षी (पीठवन) शटी वषा
एरण्डमूल हृत्तमूल करञ्जमूल गवेषुकमूल
किण्ठीमूल प्र १० प पाकार्यजम् ६४ श ३ १६
श । कल्पाये — पुननवा वषा द्विदाह शुलुफा
रन्ध्रस्य अगुरु शैलेय तगरमूल कुठम् एला
जटाभासी शानपर्थी वषा चन्द्रमा संश्व रावा
च प्र ४ तो । एरण्डस्य छागदुग्ध शतावरीस
प्र ४ श । टिगैडल ४ श । दासा — अट्ट
हूनी, शानपानि छागदुग्ध, शटी, दश
एव — हून्, कुट्टीहून्, चन्द्रहून्, गङ्गाहून्
एव काटिहून् उट्टाह १० प उज ५४ श
च १५ शान च । कपार्थे — पुननवा, उट्ट,

वड त्रिनां गीष्ट, दानं तानां । मयोरमेनाहल ।
वम् गेल । गुणा—कटुतिक्कस हृदय कफ
हृदोपशमयशोधनश्च । रा नि व ८ ।

महापिण्डीतरु । पु । हृत्विशिष्ट । चत
पिण्डीतरुः । २ पेंडिरा । क चोदयभास्मरन् ।
तत्पथ्याया,—पिण्डीतरु श्रोतपिण्डीतरु कर
हट चुर शम्भकीपतश्च शर । गुणा—
कपाधीष विदोषघ्न चर्मोग्न रक्तदोषघ्न ।
रा नि व ८ ।

महापोलु । पु । हृत्वीलुह्वे । वड शौन्
गीष्ट । तत्पथ्याया,—हृत्पोलु मधुपौतु
रागपोल महाफल महाहृत् । तत्फलपथा—
मधुर हृत् विशघ्न कृत्स्न आमघ्न दीपनोपच ।
रा नि व ११ ।

महापुटम् । कौ । चोषधवाकाये पुटविशिष्ट ।
लघ्वम्—गन्धारे विस्तृत कुष्ठे हिङ्गने चतुर
सक्रे । वनोपलसहस्र पुस्तित पुनरोपधम ॥ कोर्
रुह प्रयत्नेन गोविहापरि धारयत् । वनोपलसह
साई काठिकोपरि निक्षिपत् । वक्रि विनिक्षिपत
तत्र महापुटमिति स्मृतम् ॥” भा ।

महापुरुष । पु । महामैदायाम् । वै निघ ।

महापुरुषदन्ता (न्तिका, न्तो) । स्त्री ।
महाशतावध्या । रा नि व ३ । वा उ २५ । त्रि
कालाया शतावध्या वा । चदसियो उन्माधि
महापुरुषचक्षुः । महापुरुषदन्ता च वयस्या
नाकुलीहयम् । मैदाया । रा नि व ५ ।

महापुष्प । पु । कल्हच । कूट गीष्ट । लघ
मुष्टे । कलि मू । रक्तकाशनः लघ्वहृत्वे ।
वै निघ । स्त्री (पा) । अपराजितायाम् । श च ।
महाकोशातस्याम् । धूम्ली । निघ ।

महापृष्ठ । पु । छत्रे । पसु ।

महापेशाचिकट्टतम् । कौ । उन्मादाधि
कारे टटफनघ्नम् । पाठ—“कटिलः पुतना
केशी चारटा मकटी व । तायभाया जया वीरा
यो क कटुरीहो । कायस्या शूकरी ह्वा
मातिरुषा पन्डया । महापुरुषदन्ती च वयस्या
साहो ह्य । कटकरा हिङ्गानी मिरा सेव च
तेष्ट तम् । पिड चातुदकोन्मादापकारनाश
नम् ॥” लटिना (जटामासी), पुतना
(हरीतकी), केशी (अतकेश) चारटा (एलपच

लभाड, ब्रह्मी वा), मकटी (यतशिली), जया
(अयली), वीरा (चौरकाकोली पृथिवर्षी वा),
चौरक (चोरली) कायस्या (सिन्धवार), शूकरी
(वाराहीकन्द तदभावे चणकारालक) ह्वा
(सधुरिका), न गु कोरक, सिधोति (ज्वलपति),
भतिष्ठता (शतपथा) पलङ्का (गुग्गुलु),
महापुरुषदन्ती (शतावरी) वयस्या (ब्रह्मी गुडूचो
वा), ताङ्गनोन्य (रावाडय) [तयो एका गन्धराद्या
तदभावे भागडय], कटभरा (भद्रालिका कटभी
वा), ह्यिकालो (विशति), मिरा (शालपर्णी) ।
उतप्रस्थे प्रत्येकमेषा २ तो २ मा ३ र । उल
हृताचतुष्टयम् । अत्र महन्द्ष्ट पूजावचन स्तुत्य
स्यामावात । गन्धवृत् ४ ५ । वक्षार्थ—
जटामासी, श्वौजवीं ऊजवश, इनपद्म,
कूडाजुया वा उक्ती आनाकुलीव बीज वट,
वनाडुमुव, जयडी, शौवभावोमी वा वावानी
किंवा ठाकुरिया, चोवहनी, बटकी,
जयित्री वा निशिता वा छोट एनाच, वावाही
वन् (गमिरुवाचक्), गडनी, उन्ना,
अगुगु, शतावरी वा अपवाजिज वा
अनक, वासा, गन्धवासा (अजोदे वासा २
उ), गन्डाह्लिया, विशाडी, आनागानि
निनि १ ५ व १७ ५ । रसर । नि १
५ १४ ५ ।

महाप्रहारवह्नी । स्त्री । मांसरोहिण्याम् ।
व निघ ।

महाप्राण (स) । पु । शीतकार्क । नेड
कारु । रा नि व १० ।

महाफल । पु । विन्तवे । रमा । नारदल
हृत् । तालहृत् । पोतुसे । वै निघ । स्त्री ।
हृत्तफने ।

महाफला । स्त्री । नील्या । मांसवहाय । रा
नि व ४ । महन्द्ष्टावलीमायम् । वड मांशान् ।
रा नि व ३ । राजन्य हृत् । वनवागपूरक ।
मधुरमागुष्टे । निडे लेवु, कणा लेवु ।
रा नि व ११ । महाकोशातस्याम् । मा पू ५ ५
व । कटभरायाम् । निगाडे । वै निघ ।

महाफेया । स्त्री । मन्त्रपेया श च । हिन्दीर ।

महावस्तु । पु । विन्मयमन्त्रविशेषे । हृत्
४ ६ ५ ।

মহাবরিকা। স্ত্রী। মাগ্যাম্। বৈ নিব।
মহাবলম্। স্ত্রী। শীষধাতৌ। রসা। প।
 বসি। রানি ৩০। তমালহলে। ঘননহলে।
 ধাণা গাঁছ। রানি ৪২।

মহাবলা। স্ত্রী। বসিবায়া, পোতবায়া লকি।
 পীতপুষ্প বেডেলা। রানি ৪৪। দ্বিত
 বায়ালকি। পসু। পটকাযাম্। পেটাবি।
 পিষ্যাম্। নোলীহলে। ধামনহলে। বীণবা
 গাঁছ। বৈ নিব।

মহাবোজ। পু। পারদী। বৈ নিব।

মহামদ্রা। স্ত্রী। গাধারীবধি। রানি ৪৫।

মহামরী। স্ত্রী। (Cuscuta zerumbet)
 ববাবিগিষে। যথা লীক কুনিজন ইতি
 নামান্তরম্। গ্ৰহভবী বচ। পদা দ্বিধা।
 গুণা—“সুগম্যাদ্যুগম্য চ বিগিষাকককাসনুত্।
 সাস্বরলকরী কথ্য চত্বাক্ষরমুখশোধনো”। অন্য
 স্থূলগম্যি সুগম্য ছীনগম্য চ। মা।

মহামজ্জাতক (গুড)। পু। কঠাধিকারি
 ঔষধম্। পাঠ—“নিম্ব গোপারুখ্য কট্টো দায়নো
 বিফলা ঘনম্। পপটী বন্যজানতা বচা
 স্থনিরচন্দনম। পাঠা যুগ্ধা শ্রুতী মার্মী বাসা
 মুনিম্ববন্ধকম্। শ্যামিন্দবাহনৌ মূল্য বিড়হন্দ
 বিধানলম্। চলিকণাংমুদাটকা পটোন রনকী
 ধ্যম। কথারম্বধনসাদ্ধকণবেলীসটাকনম।
 মুকন্দ যুগ্মযুগ্ম জিহ্বী পল্লটমুখতৌ। বিখক্
 সেনা চ কৈটথৈ শরপুন্ডায় কশুকৌ। পদা দ্বিপলি
 কান্ মাগান্ জলদ্রৌণি বিপাচয়িত্। অষ্টমাগা
 বশিষ্টশু কপায়মবতারয়িত্। মজ্জাতকসদৃশাণি
 যৌণি দ্বিত্যকণৌশ্লিষি। সপ্তমাগাবশিষ্টশু কপায়
 মবতারয়িত্। তৌ কপায়ৌ সমাদায় বন্যপুতী
 চ কারয়িত্। গুহ্য যুগ্মা তাম্য কপাঘাম্ভা
 পচিষ্টিপক্। মজ্জাতকসদৃশাণা মজ্জাতক
 দাপয়িত্। ত্রিকটুবিফলামুদাটকাগম্যলম্বনম্।
 দৌষকণ্য পদম্বে চাতুলী পলাশিকম।
 মধুয় প্রদেদেব মধবচ চতুশ্লগম।

নিম্ব, শ্বেত শ্রীং, অতিবিষা, বটুলী,
 বশিষ্টমূল, জিহ্বা, মুতা, স্প্রপপটী,
 লোমরাটী, জুয়ানজা, বচ, বদ্বিনকাঠ,
 শ্বেতলতা, আকনাসি, শুট, শ্রী, বাননহাজি
 বা বটুলীশ্রী, বাসকছাল, চিবেতা,

কুড়চিমুলেব ছাল, শ্রীমালতা, বাথানশ্রী
 মূল, মূলীমূল, বিড়ঙ্গ, ইন্দ্রব, বিষ, চিতামূল,
 ইন্তিকর্ণ-পলাশব ছাল, শুনক, বোডানি
 ছাল, পলতা, হবিদ্রা, দাবহবিদ্রা, শিথুন,
 সোদালেব আটা, ছাতিমছাল, জলবেজ
 বা বেলে'লতা, শ্বেত কুচ, ওল, চীনাধান,
 গঞ্জিষ্ঠা, চাকুদাবীজ, তালমূলী, প্রিঙ্গু,
 বটুল, শবপুজা ও শিবীষছাল প্রত্যেক
 ২প। কাথার্থ—জল ৬৪ শ শে ৮শ।
 ভেনা ৩০০০, জল ৬৪ শ শে ১৬ শ।
 পুবাতিন শুভ ১২১০ শ ভল্লাতবাহিনী
 (ভেনাব মুটা) ১০০০ এবজ পাঁচ বরিবে।
 প্রক্ষেপ—জিকটু, জিফলা, মুতা, বিড়ঙ্গ,
 চিতাব মূল, বক্তচন্দন, কুড়, মৈত্রব, যমানী
 প্রত্যেক ১ প। শুভজ্ব, তেজপত্র, এশাইচ,
 নাগেশ্ব প্রত্যেক ১ প শ্লক ৪ প। অ
 শুনকবাধ, ছন্ধ। তাবপ্রবংশমতে ও
 হইতে এই দ্রব্যগুলি দেওয়া হয়। যদী—
 বিফলাশ্রুনিবামূল, বাসা, ডহববন্ধ, পুনর্বা,
 দস্তীমূল, পিালবীজ, ভীমবাজ, শ্বেত ঝাটী,
 আঁকডমূল ও শ্রীওজাবীজ। মদ। মা।

মহামোতা। স্ত্রী। লজ্জালুকাযাম্। শব।

মহামোর। পু। গোপালিকায়কীট। শব।

মহামূতম্। স্ত্রী। দিল্লতজামব'মত।

তটুগুণা—“শব্দ শ্রোত্রেদ্রিয় বাপি দ্বিটাণি
 বিবিকিতা। যিষত ২খিতা এন গুণা।
 স্পশল্লগিন্দ্রিয়স্বাণি লগুতা স্পন্দন তনৌ।
 বেষ্টা সজ্বরোরল্য বাধীরেণ গুণা।
 রূপ নৈবৈদ্রিয়
 পাক সন্নাপকোহতা। তথা। বখৌ মাজিগুতামর্গ
 শীর্ষ বহুগুণা। রসৌ রসৈদ্রিয় গম্য নেহ
 গুরুতা তথা। সনদ্রবসমুদয় যুক্ত দারিগুণা।
 মম্যো প্রাপন্দিয়স্বাণি কাঠিয় গৌরব তথা।
 বসুধারগুণা এন।” মা পূঃ ১।

মহামুদ্র। পু। নীলহররাজ। নীল ভী
 বাজ। রানি ৪৪।

মহাম্রবটিকা। স্ত্রী। রাজয়গ্নাধিকারি
 রস। পাঠ—“বমক পুটিন তাম শ্রীহমম
 পারম্। কলটা টকযচার বিফলা চ পল
 পলম্। মরলচ তথা মাঘচতুর্থ স্বধ শুকিত।
 হৃদযাযাযাযা চ মধোময় যুক্তিযা। মদম

भावयेदेषां रसे प्रत्येकमप्ये । देवराजाशना
ख्यस्य क्षेमराजाख्यकस्य च । सोमराजस्य भद्राख्य
राजस्य विफलयस्य च । पारिमद्राप्रिमन्यस्य
हहदारकतुम्बुरी । मण्डूकपर्णीनिर्गुण्योपुतिक्रीम
तक्षस्य च । योषमन्दरकलाटव्यकस्य क्रमेण तु ।
रसेय तामपण्याय दलीलोर्भावित मिषक् । द्रुमे
किञ्चित् स्थितं चूर्णं गरिषस्य पलद्विमेत् । ततश्चैव
वर्टी कुट्वात् चतुस्तोषे करत्तिका ।” रसर ।

महामण्डूकः । पु । मण्डूकविजिदे, पीत
मण्डूके । गोविन्द ३ । रानि व १८ ।

महामत्ता । स्त्री । महाकरध्वजे । उट्ट-
दवक्ष गाँछ । रानि व ८ ।

महामधुफला । स्त्री । पीतवर्णालावुविजिदे ।
वै निष । [व १८ ।

महामनस् (ना.) । पु । महासिद्धे । रानि

महामासम् । स्त्री । मरादिमासे ।

महामासौ । स्त्री । रुदन्तीहवे । वै निष ।

महामार्जारगन्धिका । स्त्री । वनसुद्धे ।
गुग्गुली । वै निष ।

महामाप । पु । राजमाये । भा पू १ भ भा व ।

महामुखः । पु । कुम्भीरे । हे च ।

महामुण्डम् । स्त्री । वीलनामगन्धद्रव्ये । रा
नि व १६ ।

महामुण्डिति(नि)का (ण्डी) । स्त्री ।
महायावलिक्वाया । गोविन्दभूषी । रानि व ५ ।
रसरवालचि ।

महामुनि । पु । तुम्बुरुहवे । रानि व १५ ।
स्त्री । श्रीषधे । शर । घन्याके । धनं । जटा ।

महामूर्धा (हेन्) । स्त्री । ऋद्धौ । हहौ । वै
निष ।

महामूल । पु । राजपलाखौ । रानि व ७ ।

महामूर्षिकः । पु । ब्रह्ममूर्षिके । तत्पर्याया,
—सूरी विज्ञेयवाहन महाइ शम्भारो भुक्कल
भित्तिपावन । रानि व १८ ।

महामृगः । पु । महासिद्धे । रानि व १८ ।
गजे । हे च । शरमे ।

महामृगाङ्ग । पु । यक्षाधिकारे रस ।
पाठ—“यद्वदत यत स्वर्णे जल्वीरेमह्येदिन ।

तेषां दिगुपित सुप्त त्रिभिस्तुल्यच्च गन्धक । उद्वण
गन्धकाईश्च सञ्च जल्वीरजैरसै । मयं यामन्तु
तद्गोलं वन्दे रुद्धा विपाचयेत् । दोलायन्ते
सारणालि यामादुद्धृत्य शोधयेत् । ततोऽपि गन्धये
पात्रे किञ्चित्प्रवणपूरिते । तत्पृष्ठे काचकूयन्त
गोलके वस्त्रवेष्टिते । स्थितं तु खवणेर्भाण्डे
पूरयित्वा तु बन्धयेत् । चूर्ण्यो दिनं पचेत् सिद्धौ
रसो महाशगदाक ॥’ माता २ रति , चतुपानं
मधुपिपली । रस को ।

महामेदः । पु । महामेदाशाम् । रमा ।
निम्बहवे । वै निष ।

महामेदा । स्त्री । खमामख्यातकन्दशकी ।

महामेदा इति सञ्चर । तं महामेदयनेचेद् ।
तत्पर्याया,—वसुध्विद्रा जीवनी पाशुरागिणी
महामेद पुरीइवा मुरमेदा दिव्या देवगन्ध
देवनणि देवेष्ट महामेद्विद्रा हवाहा । सा
खताजाता सुपाण्डुरा च । “महामेदाभिध कन्दो
खताजात सुपाण्डुर १” इति । एतदभावे
शरिवा याद्या । गुणा—हिमा कथा कफ शुक्ल
हृदिक्त दाहपित्तघ्नी च । रानि व ५ । महामेदा
सुनामेदिति च विधा । मेदादयलक्षणम्—“महा
मेदाभिध कन्दो मोरद्वादी प्रजायते । महामेदा
सुनामेदा स्यादित्युक्त सुनीश्वरे । शुक्लाद्रकनिभ
कन्दो खताजात सुपाण्डुर । महामेदाभिधो श्रीदी
मेदालक्षणमुच्यते । शुक्लकन्दो नखच्छेद्यो मदी
धातुनिव खवेत् । य स मेदिति विनये ।
मेदायुग गुरु स्वादु हृष्य क्षान्तकफापहम् । उद्वण
श्रीतल पिचरकवातज्वरप्रणुत् ॥” भा पू १ भ ।

महामोद । पु । कुन्दपुष्पलुपे । कुम्भ गाँछ ।
रानि व १० ।

महामोहः । पु । मुचुकुन्दहवे । (ही ३५) ।
श्वेतधुम्रके । वै निष ।

महाम्लम् । स्त्री । तिमिटीके । गटा ।

महायमलपत्रक । पु । काचनहवे । वै
निष । [निष ।

महायावनाल । पु । देवधान्यहवे । वै

महायोगेश्वरी । स्त्री । नागदमन्याम् ।
नागदन्ता । भा ।

महायोनि । स्त्री । योनिरीगविश्वे । लघण
—“दुष्टी विष्टभ्य वीन्यास गर्भकोष्ठञ्च मादत ।

कुरुते विहतां स्वर्गां वातिकीमिव दुःखिताम् ।
उत्सन्नमांसा तामाह महाधीनि महाराजाम् ॥”
वा ३ ३५ ।

महारत्नम् । स्त्री । प्रणालि । वै निघ ।

महारजतम् । स्त्री । धूसूरफले । ऋम ।
सुवर्णे । रा नि व ११ ।

महारजनम् । स्त्री । कुसुम्पुष्पे । ऋम ।
सुवर्णे । म ।

महारतिवत्तभमोदकः । पु । बाजीकरणा
धिकारे बीषधम् । जयाबीजचूर्णे ५ प घृत ४
प शर्करा १६ प गतावरीरस ३२ प दुग्ध ३२
प विजयारसकृतकाथी वा ३२ प छागदुग्ध ३२
प । प्रक्षेप — अमराक बीरक लणजीरक कुशक
लक् एला तजपत्र नागकीसर वानरीबीज
(आनाकुशीव बीज) गीरचतण्डुला तालाङ्गुर
केशराज शङ्काटक विकटु धान्यकम् । अभ वङ्ग
हरितकी ट्राभा काकोली बीरकाकोली पिष्टो
खट्वजूर कीकिनाचबोज कटुकी यष्टिमधु कुठ
लवङ्ग सैन्धव यमातो बाधमानो जीवन्ती
गजपिप्पली एषा चूर्णे प्र २ ती । मधु २ प
खगमदकपुष्पचूर्णे वासयेत् । भैष ।

महारत्नम् । स्त्री । सुनाटिनवरत्ने पु । मौक्तिक
बीरकवेद्व्यपशराग्नीमेदपुष्परागमरकतप्रवालनोल
रत्ने पु ।

महारम्भम् । स्त्री । गाढलवणे । रा नि व ६ ।

महारवः । पु । भेके । वै निघ ।

महारसम् । स्त्री । काञ्जिके । जटा । कान्त
लौह । हिङ्गुले । स्वणमाचिक । अश्वक ।
रोष्ठमाचिके । पु पारदे । रा नि व १३ । इनी ।
पसु । गज्जुरह्व । कशरी । मे । स्त्री ।
जम्बूह्वे । वै निघ ।

महारसाष्टकम् । स्त्री । पारदाम्बकहिङ्गुल
वेक्रान्तस्वर्णमधिकदण्डमाचिकशङ्कान्तलीह्वे ।
“दरद पारद शङ्क वेक्रान्त कान्तमश्वकम् ।
माचिक विमलचेति स्युरतः षडौ महारसा ॥”
रा नि व २२ । किञ्च शङ्कस्थानि सोऽस पठन्ति ।

महाराज । पु । नखे । इ च ।

महाराजचूत । पु । आचवृषविश्वे । मे
महाराजानां क महाराजमाचु । रा नि व ११ ।
ततपण्याया, — महाराजफल महाराजाश्वक

स्यूलाम मन्मथानन्द कङ्क मील कपित्थक
राजपुत्र वृषात्मज काम कामफल कामावुध
महाचूत । See राजाश्व ।

महाराजदुमः । पु । आरम्बध्वजे । दफ
लोभात् । रा नि व ६ ।

महाराजफलः । पु । महाराजचूतह्वे । रा
नि व ११ ।

महाराजाम्बकः । पु । महाराजचूतह्वे ।
रा नि व ११ ।

महाराष्ट्रो । स्त्री । कलपिष्यन्त्या । माराटोति
राजवत्तभ । कौण्डा, गीमगा । पिप्पलक ।
होतुगुलु । पण्डिता । इति म क । भैष सुरी
पि मुखरोगहररस । अग्निदग्ध वि । गुणा —
कटु तीक्ष्ण कषाया मुखशोधनी ब्रणकीटादि
दीपघ्नी रसदीपघ्नी च । रा नि व ४ । वातरूफघ्नी ।
राज । [रा नि व ६ ।

महारिष्टः । पु । महानिषी । घोडाणिम् ।

महारूपः । पु । रात्रे । नञ्जन, दुर्गा । वै निघ ।

महारोगः । पु । महाव्याधो । वैद्यकम् ।
उन्मादादिरोगे पु । यथा — उन्माद लघ्वीष
राज्यव्या शास सधुमेह भगन्दर उदर
अगारो चेति । नारदस्मृति ।

महावे । पु । महामोमलतायाम् । वै निघ ।
लावपचिषि । विश्व ।

महावे । पु । महाद्रुके । गङ्गा आनी । श च ।

महार्द्र(क)म् । स्त्री । शृङ्गाम् । वै निघ २ म
दुजलज्व पि । स्यूलद्रुके, वनार्द्रके । वन आनी ।
गुणा — “महार्द्र दीपक दाहि रुध वातकफा
पहम् ।” राज १५ ।

महार्द्रम् । स्त्री । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन ।
रा नि व १२ ।

महालिकटभी । स्त्री । श्वेतकिनिहीह्वे ।
रा नि व ६ ।

महालोभ । पु । श्वरलीघे । आदिगा
लोभ । रमा । [१६ ।

महालोभ (ल) । पु । काकि । रा नि व ।

महालोहम् । स्त्री । कान्तलोहे । रा नि व ११ ।

महावप । पु । महामेद । श च ।

महावभु । पु । विनेश्वरानुमेदि ।
 महावरा । स्त्री । मूत्रायाम् । दूत्रायाम् । शर ।
 महावरोह । पु । प्रचरहे, क्रमप्रचरहे ।
 भाद्रु ग्राह । रा नि व ११ । [निघ ।
 महावर्षाभू । स्त्री । श्वेतपुमर्षायाम् । वै
 महावल्क । पु । कातीफलहवे । वै निघ ।
 महावल्ली । स्त्री । माधवीलतायाम् । श्र च ।
 श्वेतालाक्षाम् । कटुवज्रिकायाम् । दृष्टे ।
 रा नि व ११ ।
 महावस । पु । शिपुमारे । छ च ।
 महावसु । स्त्री । रोप्ये । वै निघ ।
 महावातव्याधि । पु । वातरक्ते । स एक
 एव । मत्तान्तर उक्तानावगाढमेदेन द्विविध ।
 सु वि २५ ।
 महावार्त्ताकिनो । स्त्री । महावार्त्ताकुहवे ।
 वन वेधन । वै निघ ।
 महावास्तु । स्त्री । महाशतने । भा म कुष्ठचि ।
 महावास्तुपरिग्रह । वि । व्यापकतया
 भग्नस्थानपादेषि । भा जुल चि ।
 महाविलम् । स्त्री । अन्तर । व निघ ।
 आकशि । अटा ।
 महाविप । पु । तन्नामककन्दविधे । सु इत्य
 २५ । कालसर्पे । विका । हिसुखसर्पमेदि ।
 महाविहङ्ग । पु । गहङ्गे । च द ।
 महावीज । पु । पियालहवे । पेप्राशाल ।
 स्त्री । विटपे । तनु मुष्कवह्वशोरन्तरम् । छ च ।
 महावोर । पु । एकवोरहवे । रा नि व ८ ।
 करवोरपुष्पहव । वनवी ग्राह । रा नि व १० ।
 विह । शक्राश्वे । मे । कोकिलि । छ च । स्त्री
 (रा) । चोरकाकील्याम् । रमा ।
 महावोर्ध्व । पु । वाराहोक्तदे । एकवोरहवे ।
 रा नि व ७८ । स्त्री (र्या) । महाशतावर्ध्याम् ।
 रा नि व ३ । शक्रदूत्रायाम् । वनकापांस्याम् ।
 शर । सत्रायाम् । विका ।
 महावृषा (प्या) । स्त्री । सुशलीमेदि । दानि
 णिभूती । वै निघ ।
 महावृहतो । स्त्री । महावार्त्तास्याम् । वन
 वेधन । विका ।

महावृह । पु । सुहीहवे । निङ्गु ग्राह ।
 रमा । सेहृष्टमेदि । करहृष्टवे । सु सु २२५ ।
 माखरव । महापीलुहवे । वै निघ ।
 महावेगवतो । स्त्री । तन्नामकमहीषवी ।
 सु वि ३०५ । See ओषधि । [निदा ।
 महाव्याधि । पु । कुडादिमहारीगेषु ।
 महाव्रणम् । स्त्री । दुष्टव्रणे । गान्धी घा ।
 शब्दकल्पे वाराहोक्तम् ।
 महाव्रोहि । पु । ब्रोहिविग्नि । षट्कषान्ये ।
 वेष्टे दान । वै निघ ।
 महाशङ्ख । पु । नरकपाली, ललाट । मे ।
 कण्ठनेत्रशोमध्यगतास्थनि । तन्नाम । वृहत्शङ्खे ।
 महाशठ । पु । वीतपुल्लहवे । रा नि व १० ।
 महाशण । पु । खनामव्यातवचविधे । प
 सु । शणवीजे । वै निघ ।
 महाशणपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । शण
 पुष्पानामक्षुप्रविम्ब । आरुती दूलेन ग्राह, ध्वेत
 अर्वा शी । म साज्ञीकिनिहिङ्गा । क पाटरा
 किलिहिङ्गा । छि फुष्फुषा । तत्पद्याया —
 वृत्तपर्णी श्वेतपुष्पिका श्वेतपुष्पो महाश्वेतपुष्पो
 महाश्वेता महाश्विता । गुणा—कषाया उष्ण
 रसनिर्गामिका मीरनसम्भवाद्दो शला । रा
 नि व ४ ।
 महाशणा । स्त्री । चारणशवे । वै निघ ।
 महाशता (वरो) । स्त्री । वृहक्ततावर्ध्याम्
 सदसमूलोश्नावर्ध्याम् । छि कङ्कहीमन ।
 तत्पद्याया,—शतवीर्या सदसवीर्या सुरसा
 महापुष्पदन्तिका बीरा तुरङ्गिनी बहुपुष्पिका
 वरपुष्पिका ऊर्ध्वकण्ठो फणिविह्वला महावीर्या
 महाशता भवीर्या हेरु फण्यवीर्या महीदरी ।
 गुणा—'महाशतावरी मध्या हृत्वा हृत्वा रसायनी ।
 शीतवीर्या निहन्त्यशौघहृन्निगमामग्रान् ।' भा ।
 हिमा हृत्वा मधुरा तिक्ता रसायनी पिचघ्नी
 वातकफघ्नी च । रा नि व ४ ।
 महाशफर । पु । पाञ्चतमीने । प्राक्ता नाह ।
 ते श्रीकामोद्भूतस्यसु । तन्नामगुणा,—'महा
 शफरस्यसु तिक पित्तकफपह । मिश्रिरी
 मधुरी रुष्ठी वातसाधारण द्यूत ।' भा ।
 महाशर । पु । मूलशरे । वाग्धन ।
 रा नि व ८ ।

महाशक्तः। पु। महाचिह्नमस्ये। टांठा-
शिंङि। हारा।

महाशाकम्। स्त्री। हृहृक्काकविशेषे।

महाशाखा। स्त्री। नागबलायाम्। रानि व ४।

महाशालिः। पु, स्त्री। सुगन्धशाली। रा-
नि व १६। शालिधान्यविशेषे। गौणो धान।
पसु। वासु ६५। गुणा—“महाशालिगुरुहृष्या
चक्षुष्या बलवद्देही।” अति १५५।

महाशिवी। स्त्री। कलायविशेषे। नृत्ता-
वलीय। रानि व ०।

महाशिराः। पु। मत्स्यभेदे। वै निघ।
दर्शोकरसर्पभेदे। गौधेरकजातिभेदे। सु-
कल्प ४८८५।

महाशीता। स्त्री। शतावल्याम्। श च।
वनस्पतिविशेषे। वै निघ।

महाशक्तिः। स्त्री। सुक्तागृहे। बिभृक्।
रानि व १२।

महाशुण्डी। स्त्री। जलिगुण्डोनाममहाचुपे।
शोडिउंठे। रानि व ५।

महाशुद्ध(भ्र)म्। स्त्री। रीप्यधातौ। रानि
व १३।

महाशृङ्गः। पु। सन्तरुमे। वै निघ।

महाशौण्डी। स्त्री। श्वेतकिण्वीहृषे।
कटभीहृषे। रानि व २।

महाशौधिरः। पु। दन्तवेष्टगत सुखरोगभेदे।
‘दन्तायनानि वेष्टेभ्यस्तानि चाप्यवदीर्यन्ते। यस्मिन्
स सञ्ज्वलीत्याधिमहाशौधिररुज्जकः॥’ मानि।

महाश्यामा। स्त्री। हृहृदारके। सुसु २८५।
श्यामादि। श्यामानतायाम्। पसु। कृष्ण-
शिशपाहृषे। दांशु शिशुग्रीहृ। रानि व ८।

महाश्रयः। पु। अचीटहृषे। आन्ट्वाटि-
ग्रीहृ। वै निघ।

महाश्रावणिका (श्र)। स्त्री। स्वनामध्यात
महाचुपे। वड धूलकूडि। गौणमशुण्डी।
तन्पण्याया,—रीचनी कदम्बपुत्री विकचा क्रोड-
पुङ्खा पल्लवा नदीकदम्ब सुण्डाख्या महा-
सुण्डनिका महासुण्डितिका महासुण्डी माता
म्यविरा लोचनी भूकन्द अलम्बुधा हडा।

गुणा—उष्णा तिक्ता रीचनी मेढरहृत् रसायनी
च। रानि व ५। कश्ची। वासु १४११५५।
श्वेतसुण्डीव्याम्। च वि ३५।

महाश्वासः। पु। श्वासरोगभेदे। शैशानि-
लोचि। तस्य लक्षणम्—“उहृष्टमानवातो य-
शब्दबहु खितो र। उचै शसिति सरुहमत-
र्भ इवाग्निम्। प्रनटानविज्ञान स्तब्धी विभान-
लोचन। विहसात्त्याननी बहमूववर्षा विशीर्ष-
वाक्। दीर्घमश्वसित चास्य दूराद्विनायते मृगम्।
महाश्वासीरुष्टस्तु चिप्रमेव विपद्यते॥” मानि।
महाश्वेतघण्टी। स्त्री। महाशण्णुपुत्रीचुपे।
वै निघ।

महाश्वेता। स्त्री। यस्याककोटक्याम्। सुसु-
३०५। चेरविदार्याम्। पसु। कृष्णभूमि-
कुणाखे। अम। आस्तीतायाम्। शंशवर्नानी।
श्वेतकटभीहृषे। रानि व २। श्वेतापराजितायां।
रमा। नीलापराजितायाम्। चसु ४५।
शुक्लारण्यशये। शर्करायाम्। मधुशर्करायाम्।
तिक्ता।

महापट्टिकः। पु। पट्टिकधाम्यभेदे। सुसु-
४६५।

महासवितिकाफलम्। स्त्री। काबेल-
देशीयसेवफले। वै निघ।

महासफरः। पु। पावतमस्ये। शौका ग्रीहृ।
हृहृत्प्रीष्टोमस्ये। गुणा,—तिक्त कषय मधुर-
शीतल पित्तकफघ्न वातभृथिहृष। भा।

महासमझा। स्त्री। स्वनामध्यातचुपविशेषे,
वाय्यालकभेदे। हि कगाहिया, खिरिहिट्टिरा-
वम् थोरचिकणभेदु। गुणा—मधुरास्वा-
विदीपघ्नी ज्वरदाहघ्नी च। रानि व ५।

महासर्जः। पु। असनहृषे। रमा। पनस-
हृषे। कौण्डिन ग्रीहृ। रानि व ११।

महासर्पः। पु। दर्शोकरसर्पविशेषे। सु-
कल्प ५५।

महासहः। पु। कुलकहृषे, कीदण्देशखानि-
पुष्पहृषे। रानि व १०। यल्लक्ष्मिण्याम्, कुरण्टकी।
भा। स्त्री (हा)। मायपण्याम्। तावगि।
पसु। सुचि ८५। वा २२५। अस्नामहृषे।
कौण्डि। रानि व १६। च, वि ८५। महाराज

तरुणीपुष्पहवे । दौण्डिमेडौ । रा नि व १० ।
महावसायाम् । अतिमलायाम् । वै निघ ।

महासार । पु । विटछदिरहवे । रा नि व ८ ।

महासिद्ध । पु । शरणापरणामसिद्धे । रा
नि व १२ ।

महासोता । स्त्री । महाशयपुष्पोक्षुपे । श्रेष्ठ
वर शय । रा नि व ४ ।

महासिद्धिकर । पु । कृष्णबालुके । वै
निघ ।

महासुखम् । स्त्री । मेघुने । मिका ।

महासुगन्धपट्कम् । स्त्री । चन्दनकसूरी
कर्पूरकृष्णागुरु मूष्णा कुडुमेपु । वै निघ ।

महासुगन्धा (न्धि) । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् ।
रा नि व ० ।

महासुगन्धितैलम् । स्त्री । मेदीरोगे तैलम् ।
तिलतैल ४ श । कर्कार्थं—चन्दन कुडुम चौरण
मूल मियहु एला गोरिषना कपित्थैलम् अश्व
घगनाभि कर्पूर जयिदी जातीफल ककील
पूगफल लवङ्ग नलुका जटामांसी कुठ रेणुक
तगर सुप्त नखी सुद्धा गन्धवीर नागदमनी
यत्थिपर्णी चौरक शैलजम् एलबालुक सरलकाठ
सप्तपर्णलक् लाचा भूधानी गन्धलघ घातकीपुष्प
प्रपोखरीक शटी म २ तो । पाकायजल १६ श ।
जिनेटज ४ श । वकार्थं—वल्कलनन, कुङ्कुम,
देगाव मूल, थिाम्, एनाईट, गोवाञ्जना,
शिगावन, अञ्जव, मृगनाडि, वरूव,
जयिदी, जायफन, वल्कल, गुणावि, लवङ्ग,
तलुका, जटामांसी, कुठ, वेणूक, उगव,
नागवमृज, नखी, पिडि, गुरुवात, तागदना,
पैठेना, टोत्रपूष्पी, शैलज, एनावागुव,
अवनवाठि, छातिमज्जन, वाक्का, डूई आगना,
गुरुक, धईकुल, प्रोडनिसा, शजी एजेवर
२ टो । जल १७ श । भा । [१२]

महासूक्ष्मा । स्त्री । बालुकायाम् । रा नि व

महासोम । पु । सोमलताभेद । सु चि २२७ ।

महासु (सौ) पिर । पु । दलवेष्टगतरीग
विशेष । तत्र दलबालनतानुदारणदन्तमांस
पुतिलसुखदौगन्धादिक भवति । लक्षण यथा—
“दन्तायलनि पेटेभ्यस्तानु पायवदीर्यते । दन्त

मांसानि पचन्ते सुखस्य परिवाप्यते ।” भा
४४ मुखरी चि । अथ समरावाकारण भवतीति
भोज । “महासौपिर इत्येव समरावाभिहित्यमृन्
ससन्निपातज्वरवान् सपुयवधिरसुति । महासुपिर
इत्युक्तौ विशीर्षेद्विशवन्मन ॥” वा उ २१७ ।

महास्तम्भा । स्त्री । जम्बूवृक्षे । जाम गीह
रा नि व ११ । [च ।

महास्तायु । स्त्री । रक्तवहमहामायाम् । वै

महास्नेह । पु । छद्दिचिकित्सायाम् स्नेह ।
श्रु ४ श । वकार्थं—तामी, जीवरक (गुणक),
जीवश्री, वेडना, वण्टेवादी, शूनर्वा,
वानशजि, भागपाणि, वरु, डूई, पिपुल,
गविष्ठ एजेवर ६० टो दक्षिण तांठ १ श
अम्लवर्ग यथानांठ अह्न कविदे । वा चि ६७ ।
भुरिच्छेदवत्त्वान् छततैलवसामञ्जसु । च सु १७ ।

महाहवि । स्त्री । गव्यघृते । श चि ।

महाहिक्का । स्त्री । तन्नामकहिक्कारोगविशेषे ।
लक्षण यथा—“मर्माण्युत्पीडयन्तीव सततं या
प्रवर्तते । महाहिक्केति सा ज्ञेया सज्जगाव
प्रकम्पिनी ॥” निदा ।

महाहिगन्धा । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । रा
नि व ० ।

महाहस्ता । स्त्री । शूकरिशिख्याम् । आनाकुर्णा ।
प सु ।

महाक्षवा । स्त्री । चवकारके वृक्षभेदे ।
पूतवाङ्ग । तत्पञ्चायगुणा,—“भैमी महाक्षवा
ज्ञेया चवपी ज्ञेयवारिणी । वीथीणाविजिर
कर्णेश्चक्षुः नक्षयोगत ॥”

महाक्षारः । पु । सावान इति ख्याते द्रव्ये ।
वै निघ ।

महाक्षीरा । स्त्री । महित्याम् । वै निघ ।

महि । स्त्री । श्वित्याम् ।

महिका । स्त्री । हिम । अम ।

महिज्जक । पु । मूत्रिके । वै निघ ।

महिर । पु । मूत्रे ।

महिला । स्त्री । रेणुकायाम् । वेणूदवाङ्ग ।

रा नि व ६ । प्रियङ्गो । अम । मदमणायाम्
क्षियाम् ।

महिनाक्षया । स्त्री । मियहुलवायाम् । अम

महाशक्तः । पु । महाचिद्वटमख्ये । गोर्वा-
चिदि । हारा ।

महाशाकम् । स्त्री । वृद्धकाकविशेषे ।

महाशाखा । स्त्री । नागबलायाम् । रा नि व ४ ।

महाशालिः । पु, स्त्री । सुगन्धशाली । रा
नि व १६ । शालिधानविशेषे । गोर्वाणि ।
पसु । वा सु ६५ । गुणा — “महाशालिगुरुहंया
चक्षुष्या बलवदनी ।” अवि १५५ ।

महाशिव्नी । स्त्री । कलायविशेषे । वृद्धा-
वनाग्र । रा नि व ० ।

महाशिराः । पु । मध्यमेदं । वै निघ ।
दक्षीकरसर्पभेदे । गौधिरकलातिभेदे । सु
कल्प ४८५ ।

महाशीता । स्त्री । शतावर्ष्याम् । श च ।
वनस्पतिविशेषे । वै निघ ।

महाशुक्तिः । स्त्री । सुकाग्ने । विधुक् ।
रा नि व १३ ।

महाशुण्डी । स्त्री । हस्तिशुण्डोनाममहाशुणे ।
शक्तिशुण्डे । रा नि व ५ ।

महाशुव(न्न)म् । स्त्री । रोपधातो । रा नि
व १३ ।

महाशृङ्ग । पु । समरमगे । वै निघ ।

महाशौण्डी । स्त्री । श्रुतिकण्ठिह्वले ।
कटभोवृत्ते । रा नि व ८ ।

महाशौपिरः । पु । दन्तवेद्यगत सुखरीगभेदे ।
“दन्तायलनि वेष्टभ्यक्षाल चान्धवदोयते । यस्मिन्
स सर्वनीवाधिमंहाशौपिररुज्जक ॥” मा नि ।

महाश्यामा । स्त्री । वृद्धदारके । सु ग ३८५ ।
श्यामादि । श्यामानवायाम् । पसु । कृष्ण
शिशपावृत्ते । वानि शिशुगोष्ठे । रा नि व ८ ।

महाश्रयः । पु । अचोदवृत्ते । आकृन्वाटि
गोष्ठे । वै निघ ।

महाश्रावणिका (ण) । स्त्री । स्वनामख्यात
महाश्रुपे । वृद्ध श्रुतकृदि । गोर्वाणम् ।
वत्पथाया, — रीचनी कदम्बपुष्पी विकषा क्रीड
चूडा पल्लवा नदीकदम्ब सुखाख्या महा
सुणनिका महासुणितिका महासुण्डी माता
श्विरा नीचनी भुकन्द अनन्तुषा वृद्धा ।

गुणा — वृणा तिका रीचनी मेदवृत् रस
च । रा नि व ५ । कष्टी । वा सु १०१ ।
श्रुतसुण्डीयाम् । च वि ३५ ।

महाश्वास । पु । श्वासीगभेदे । श्वी
लोरी । तस्य लक्षणम् — “उद्धयमानवर्त
शब्दवद्भुक्खितो नर । उद्ये श्रुति संय
भे इवानिगम् । प्रमदशानविज्ञान सञ्जी वि
लीचन । विहताल्याननी बहमूववर्षा वि
याक् । दीर्घावृत्ति चास्य दूरादिनायते स
महाश्वासीरमदन्तु चिप्रमेव विपद्यते ॥” भा

महाश्वेतघण्टी । स्त्री । महाश्वपुष्पी
वै निघ ।

महाश्वेता । स्त्री । बन्ध्याकर्णिक्याम् ।
१०५ । चोरविदार्याम् । पसु । कृष्ण
कुभाष्टे । अम । आम्कीतायाम् । शृण्व
श्रुतकटभीवृत्ते । रा नि व ८ । श्वेतापरानित
रमा । भीलापरानितायाम् । अम ।
यकारण्यश्वे । शर्करायाम् । मधुशर्करा
विका ।

महापट्टिकः । पु । पट्टिकधामभेदे ।
४६५ ।

महासवितिकाफलम् । स्त्री । क
देशीयसेवफले । वै निघ ।

महासफरः । पु । पाञ्चतमख्ये । प्राक्
वृद्धप्रीटीमख्ये । गुणा, — तिका कृष्ण
शीतल पित्तकफ वातभुविष्ठय । भा

महासमझा । स्त्री । सनामख्यातघण्ट
वाद्यालकभेदे । हि कगाष्ठिया, खिरिदि
वम् चोरचिकणाभेदे । गुणा — मधु
विदोपत्री लज्जदाघनी च । रा नि व ५ ।

महासर्जः । पु । अमनवृत्ते । रमा ।
वृत्ते । वैर्वाणि गोष्ठे । रा नि व ११ ।

महासर्पः । पु । दक्षीकरसर्पविशेषे
कल्प ५५ ।

महासह । पु । कुलकवृत्ते, कीदृश्यदेश
पुण्यवृत्ते । रा नि व १० । गुलभिक्षाम्, कु
भा । स्त्री (हा) । मापपण्याम् । रा
पसु । सुचि ८५ । वाच २५ । अम
वैर्वाणि । रा नि व १६ । च, वि ८५ ।

महेन्द्रलोहम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । वै निघ ।

महेन्द्रवारुणौ । स्त्री । महाकाललतायाम् ।

वडु माकान । न वडिन्द्रवारुणौ । क हरिय

चमेके । तत्पयोधा, —चिचफला चितवल्ली

महाफला महेन्द्री चपुषा चपुमी चाभरचा

विमाला दीधवल्ली वडुफला वडुवारुणी महेत्

फला महवारुणी सौम्या गजविमिंटा चितदेवा

धनु येथो स्थापुकी मरुसम्भवा । गुणा—

गुणैरिन्द्रवारुणीसमा । 'रस वीर्यं विपाकं च

किञ्चिद्विषगुणाधिका । रा नि व ३ । द्रव

वारुण्यम् । वीर्यशक्तम् । वै निघ ।

महेन्द्राणौ । स्त्री । इन्द्रविभक्त्याम् । श २ ।

महेन्द्रो । स्त्री । महेन्द्रवारुणीलतायाम् । वडु

माकान । रा नि व ३ ।

महेर(रु)णा (रुहा) । स्त्री । सल्लकीवले ।

अम अटौ म ।

महेलिका (ला) । स्त्री । खल्लेलायाम् । वै

निघ । नायाम् ।

महेश्वन्तु । पु । श्रीफलवले । देवगाँह ।

श च ।

महेश्वरः । पु । श्रुतमन्दारि । विश्वकोष

प्रत्येतारि । स्त्री । स्वर्णं । रस कीज्वरालकरसि ।

महेश्वरी । स्त्री । यवतिक्तालतायाम् । रा नि

व ३ । राजरीती । मिठवदिनस । रा नि व

१३ । अपराजितायाम् । श च । कांथ्ये । वै निघ ।

महेरण्ड । पु । खल्लैरण्ड । रा नि व ८ ।

महेला । स्त्री । खल्लैलाया । रा नि व २ ।

महोष्टिका (टो) । स्त्री । वल्लोचुप ।

वाङ्गु गाँह । रा नि व ४ । वाचांकी । वै निघ ।

महोत्पलम् । स्त्री । कमल । रत्नपत्रे । पु ।

सारसपक्षिणि । अम ।

महोदधिवटो । स्त्री । अजीपाधिकारि

ओषधम् । पाठ — 'एकैकं विपस्तम्ब जातो टट्ट

निके दिक् । कृष्णादिकं विश्वट्टकं तथा दग्ध

कपटका । द्विपुष्प बाणमितं सद्यः सेमयं यवत ।

महोदधिवटो नाया नटमाद्यं प्रदोषयत् ॥'

रस २ । मिठवित् ७ वनमिन्दु एरु एरुलां,

वाण्डन ७ मोशगात रवे अज्जर २ इहे

लां, मिश्र ७ टिन लां, लठ ७ दड़िठ

अज्जर ७ हा लां, एव' वयस ६ गौठ

लां, एवज्ज वज्जमस' पदिन ।

महो(हौ)दनी । स्त्री । शतावर्ष्याम् । भ-

ग्नौ । वै निघ ।

महोदया । स्त्री । नागवलायाम् । रा नि व ४ ।

महोदरम् । स्त्री । पिण्डीतगरे । वै निघ ।

स्त्री (री) । महाशतावर्ष्या । भा ।

महोद्रेक । पु । महानिधि । वै निघ ।

महोन्नत । पु । तालवले । भा । नारिकेल

वले । धाराकदम्बे । वै निघ ।

महोन्मद । पु । मत्स्यविग्रहे । वगूरे गाँह ।

श २ । मदे ।

महोरगम् । स्त्री । तगरपादिके । प सु । पु ।

महासुपे ।

महोक्ष । पु । महाहपे । अम ।

महोजसो । स्त्री । तेजीव्याम् । अज्जवल ।

वै निघ ।

महोषधम् । स्त्री । शण्ड्याम् । रा नि व ६ ।

भा विपुरभैरवरसि । च दज्ज चि अट्टादशाङ्गे

कपाय । 'मुनिदाहदशमूलमहोषधाद् ।'

भूम्याहुत्ये । रा नि व ४ । वरुणाभविदे । श्रुत

महीने । वाराहीकन्दे । लग्नी । रा नि व ० ।

अतिविषायां । अम । विषल्याम् । श च ।

महोषध' (घौ) । स्त्री । लज्जालुकाक्षुरे ।

श च । श्रुतकण्टशाय्याम् । रा नि व ४ । ब्राह्मीक्षुरे ।

रा नि व ५ । अतिविषायां । कटुकां । रा नि व

६ । त्रिका । वाराहीकन्दे । रा नि व ० । हिल

मोषिकायाम् । शिरे । तिका । मीलद्वयायाम् ।

रा नि व ८ । अपराजितायाम् । आदिलभकायाम् ।

हृद्धडिश । लघुने । वै निघ । महाद्योय

द्रव्यममेद । तद्वद—'वृत्रिपर्णो आमावता

भट्टराज शतावरी । गुरुषो महदवा च

महोषधिमण्यं कृतम् ॥' अपिच—सहदेवी तथा

व्याधौ बला चातिबला तथा । शठपुषा तथा

सिद्धो वटमी च सुवचला । महोषधटकं प्रोक्तं

महावने निरीक्ष्यम् ।'

मत्तयोर्व्य । पु । शिपान्तर । रा नि व ११ ।

मल्लिका (चो) । स्त्री । मधुमल्लिकायाम् ।

मोमल्लि । कोटविग्रहे । माहि । हि मग्नी ।

हिप' । पु । स्वनामख्यातमहागजातीयपशु
विशेषः । महिषः । हि भेसः । तं दुग्धपोतु ।

तत्पठ्याया, — लुलाप बाह्विपन् कामर
विधोरक्त्य वृधग्रही स्वान्यग्रह यमवाहन
वपञ्चरन् दशभोर रजसल कालीतन
गालिक कृष्णग्रह अशारि अनूप रत्नाक्ष
ग्रभीरु क्रीधो कलुष सप्त विषामी वती गजनी ।
च याम्यारण्यमेदन द्विविध । तथोर्वन्यमांसम्
पन्नपु दीपन बलदम् । याम्यमांसं द्विग्व
मन्दाकर पित्तहरम् । रानि व १० ।

हिपकन्द । पु । श्वेतानुके । रानि व ७ ।
तत्पठ्याया, — शुभालु लुलापकन्द शुक्रकन्द
महिषीकन्द । गुणा — कटु रुच्य सुखजाद्यहर
भातश्चेन्नामयापक ।

हिप(षो)पिया । स्त्री । शूनोदण । रा
नि व ८ ।

हिपमत्स्य । पु । मय्याविशेषः । तज्जन
गुणा — कृष्ण दोषकाय चलवान् महाशक्त्यः ।
तन्मांसं दीपनं जलवैर्यकरम् । रानि व १० ।

हिपमस्तक' । पु । शालिधायविशेषः ।
भाविधा । भा पू १ भा घा व । गुणा — शालिवत ।

हिपवल्ली । स्त्री । स्वनामख्यातसोमवल्लीसम
स्तताविशेषः । हि हिमहिमो । म महिषवेलि ।
क याम्यवति । तत्पठ्याया, — सौम्या प्रतिषीम्या
अक्षवलिना खण्डशाखा । गुणा — रसवीर्य
विपाकपु सोमवल्लीसमा । रानि व १ ।

महिसामुरसम्भव । पु । भमिजगुग्गु ।
रानि व १२ ।

महिपाच (क) । पु । स्वनामख्यातगुग्गु
विशेषः । महिपाचं शुष्कम् । गुग्गुली । पम् ।
रानि व १२ । "भद्राग्रजगवर्धन्तु महिपाच इति
कृतः ।" भा म ४ भ । मन्दरे । च द कुट्ट वि ।

महिषो । स्त्री । महिषमिवाम् । तत्पठ्याया
— मन्दगमना महाबोरा पयसिनी लुलापकाला
कलपा मुरद्वेपिणी । जीवधद्रव्य । ने ।

महिषोकन्द । पु । स्वनामख्यातमहाकन्द
विशेषः । महिषीकन्द । यन्मिगच्छे इति अनुपदेशे
प्रसिद्धः । गुणा — कटु कफघातरीगद्व बोधन
सुखशायकम् । रानि व ७ ।

महिषोद्यतम् । स्त्री । महिषोद्यतीत्यहो ।

उद्यतीति । गुणा — "सवातपित्तशमनं सुशीत
नाह्निष्ठं घृतम् । मधुरं गुरुं विष्टम्भि वन्यं येष्ट
गुणात्मकम् ॥" अति ८ अ ।

महिषोत्क्रमम् । स्त्री । महिषीघोली । महेश्व
र्या । गुणा — "साहिप कफकृत् किञ्चिदधन
श्रीफकरं वृषा । शक्तं ग्रीवाशोयहृणौदीर्घती
सारिण्यामपि ॥" अति ८ अ ।

महिषीदधि । स्त्री । महिषीदुग्धोदधनि ।
महेश्वरं महे । गुणा — "घनं साहिपमुद्दिष्टं मधुरं
रक्तदीपकम् । कफश्रीफहरं स्वस्थं पित्तकृदाय
कीपनम् ॥" अति ८ अ ।

महिषोदुग्धम् । स्त्री । महिषीक्षीरे । महेश्वर
दुध् । भेषा दुधः । क याम्ययङ्गालु । गुणा —
गौल्यं विपाकीं गुरुं शीतलं वनदं पुष्टिदं हृष्यं
पित्तदाहस्रजम् । रानि व १५ । "द्विग्वं
मरुच्छीतकरं च तान्निदाकरं हृष्यतमं यमम् ।
यलप्रदं पुष्टिकरं कफमयं सञ्चोवनं साहिपमुच्यते
पथ ॥" अति ८ अ ।

महिषीमूत्रम् । स्त्री । महिषोजली । महेश्वर
मूत्र । गुणा — "सरं सतिक्तं कटुकं कषायं प्रमेदि
वातघ्नं शमं करोति । पित्तप्रकीपं कुशते सदा
च कुशाग्रे पाण्डुरगलनाशनम् ॥" अति ८ अ ।

महो । स्त्री । गाम्भारीरुचि । कटुर्वा । त्रिका ।
हिलमोचिकायाम् । हिट्ठ । त्रिका । गवि ।
जटा । मानवदशप्रसिद्धायाम् चयाम् । तज्जल
गुणा — "महोजलजलं सुखादु वन्यं पित्तहरं गुरु ॥"

महोक्तदम् । पु । भक्तदम् । सुवि १० अ ।

महोजम् । स्त्री । भार्दके । रानि व ६ । पुं ।
हव । वै निघ ।

महोद्रव । पु । धूलो । धूलो ।

महोपद । पु । किञ्चुलुके । कैर्ला । वै निघ ।

महोरुद्रः (रुहः) । पु । हृषी । शाकहृषी ।

महोलता । स्त्री । गण्डूपयाम् । कैर्ला ।
अम ।

महोसत । पु । शाकहृषी । शैलन शाह ।
रानि व ८ ।

महेन्द्रकदलो । स्त्री । कदलीरुचिविशेषः ।
यूनो रणा । गुणा — उष्णं वाताग्निहरपित्तघ्नी
च । रानि व ११ ।

उत्पन्नदाहविवेयो ग्लानि स्यान्मांसगज्वरे ॥”
चिकित्सा शौचविवेचनादि । निदा ।

मासग्रन्थि । पु । मांसजग्रन्थिरीगि । लक्ष-
णम्—“मांसलैर्दूषित मांसमाहारैर्यन्त्रिमावहेत् ।
विश्व मद्भान कठिन शिरानड कफाकृतिम् ॥”
वाच २२५ ।

मासच्छदा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । तत्-
पर्याया—मांसरोही मांसी रसायनी सुलोमा
लोमकरिणी । रानि व १२ ।

मासजम् । स्त्री । मीदीधाती । छेच ।

मासजाति । स्त्री । मांसविकिर प्रतुद प्रसङ्ग-
विनेशय महाशय जलचर मत्स्याद्यासु मांसजातिषु
अष्टविधासु । पम् ।

मासजालम् । स्त्री । जालवन्मांसि । मांस-
क्षिप्ति वा जालं । “चत्वारि मांसजालानि, तानि
मणिवन्धुलकसशितानि परस्परसन्निवृद्धानि परस्पर-
सन्निवृद्धानि परस्परगवाचितानि चेति यैगवाचित
मिदं शरीरम् ।” सुश ५५ ।

मासतान । पु । कण्ठगत सुखरीगमेद ।
लक्ष्य यथा—“प्रतानवान् य श्रयथु सुकटो
गलोपरीधं कुरुते क्रमेण । स मांसतान कथितो
ऽबलनो प्राणप्रलम्बकृतो विकारः ।” सुनि
१६५ ।

मासतेज । स्त्री । मीदीधाती । छेच ।

मासदहन । पु । जीह्वघ्नव, रक्तरोहितक
हवे । श्च ।

मासद्रावो (इन्) । पु । अम्रवेतसि । टैथकन ।
रानि व ६ ।

मासधरा । स्त्री । तन्नामकप्रयमकलायाम् ।
“यस्या मांसि शिराद्याधुधमनीक्षीतसां प्रताना
भवन्ति ।” स्यूतापरनामसप्रमल्लि । या त्रीहि
इयप्रमाणा भवति । सुश ४५ ।

मासपचनम् । स्त्री । मांसपाके । सु ।

मासपाक । पु । शुक्ररीगविशेषे । लक्ष्य-
—“शीघ्रमे । यम मांसानि यव सञ्चाय वेदना ।
विद्यात् मांसपाकसु सञ्चोदोपहतं निषक् ॥” सु-
नि १४५ ।

मासपुष्टि (पि) का । स्त्री । अमरारिपुष्टये ।
अमरमारो इति भाष्ये प्रसिद्धा । रानि व १० ।

मासपेशी । स्त्री । मांसपेशी । मांसपेशी

मेद । सुस् ८५ । “बुद्बुद सभराचेण मासपेशी
भवेत्तत । दिसमाहात् भवेत् पेशी रक्तमांसचित्ता
हदा । बीजस्ये वाङ्मुरा पेश्य पचविशतिरावत ॥”
सुखनीध । मांसपेशीराह—“यथार्थमुपमा युक्ती
वायु खीतांसि दारयेत् । अनुप्रविश्य पिशितं
पेशीर्विभजते तथा ॥” मांसपेश्य शरीरे पचशत
सञ्चका । तासां चतुश्चतानि ग्राह्यासु । कीठे
षट्षष्टि । योवाया ऊर्ध्वगायतुक्षि शत् । स्त्रीणास्तु
विश्वधिकपचशतानि । तासु गर्भाशयगर्भमाग
योनिस्तमेव तिष्ठन्ति । पेशीनाञ्च कस्यापि—देहिनां
शिरा मायुष्य पचसम्बन्ध पेश्याहता सञ्चका
भवन्ति । ग्राह्यासु तस्य स्या यथा—पादाङ्गुलीषु
१५ । पादाये १० । पादोपरिकुक्षं सन्निविष्टा १० ।
शुक्लतलये १० । शुक्लजातुनोरन्तरे २० । जानुनि
५ । ऊरौ २० । वङ्गये १० । एवमेकत्र सकृदिनि
१०० । एतेनैतरसकृदिवाह व्याख्यातौ । कीठेषु
यथा—गुदे ३ । शिफसि १ । सेवया १ । वृषणयो
२ । स्तिबो १० । वक्षिसूदनि २ । उदरे ५ ।
नाभी १ । पृष्ठोर्ध्वभयत पच पच दीर्घा । १० ।
पार्श्वयो ६ । वक्षसि १० । अचक्षावी प्रति
समन्तात् ७ । हृदि २ । यकृति २ । जीह्वे २ ।
उल्लुके २ । यीरोर्ध्वे २ । यथा—योवायां ४ । हन्वी
८ । कण्ठमणौ १ । गले १ । भालुनि २ । जिह्वायां
१ । कीठयो २ । नासायां २ । नेत्रयो २ । गण्डयो
४ । कण्ठयो २ । ललाटे ४ । शिरसि १ ।
स्त्रीणा अधिका विभक्ति । यथा—गर्भाशये ३ ।
शुक्रार्धवप्रेक्षिण्यां ३ । योनावन्धनरे सुखायिते
प्रद्यते २ । योनिकर्षिके २ । कानयो १० । इति ।
भा । सुश ५५ ।

मासफल । पु । तरन्मुजवन्नाम् । तवमूत्रेण
जता । रानि व ७ ।

मासफला । स्त्री । वार्ताङ्गाम् । रानि व ७ ।

मासमापा । स्त्री । मासपण्डाम् ।

मासरक्ता । स्त्री । रीक्षिण्याम् । नां मत्प्राप्तिः ।
वे निघ ।

मासरज्जु । स्त्री । मांसनिबन्धनखायी । ता-
चतस्र । “मह्यो मांसरज्जुवदन्त्य पृष्ठवर्गमुभ-
यत पेशीनिबन्धनायै हे हास्ते आभ्यसरे च रे ।”
सुश ५५ ।

मासरस । पु । मांसद्रव्ये । मां गृध्र द्रव्यं ।
गुदा—“रक्षी मासरस चतुर्थो हृदय प्राणरक्षकः ।

तत्पण्याया,—मचीका भभ माचिका गन्धोलीनुपा
पतङ्गिका पुतिका अथतोपत्रा वमनीया पलङ्कपा
वन्ध्या नोलमचिका । विका । भा ।
सा पङ्क्तिधा कान्तारिका कृष्णा पिङ्गलिका
मधुलिका काषायी म्यालिका चेति । तामिदष्टे
दाहशीघ्री भवत । म्यालिकाकाषायीभ्यामेतद्व
पिङ्गकाय सोपद्रवा भवन्ति । सु कल्प ८५ ।

मच्चिकामलम् । क्ली । सिक्थके । नग ।
रा नि व १३ ।

मच्चिकावान्तम् । क्ली । मधुनि ।

मच्चिकाविट् । क्ली । मच्चिकामने । गच्छि
विष्टी । वै निघ ।

माद्यत्यः । पु । अथे ।

मासम् । क्ली । शरीरे रक्तजलतोयधातौ ।
गोश्व । तत्पण्याया,—पिशितं तरस पल्ल पल
कथ्य आमिषं अस्त्रज जाङ्गल कोरम् । रा नि व
१८ । तत्तु गर्भस्थष्टाभिमासं भवति । सुखबोध ।
तत्स्वरूप यथा—“शीणित स्वाग्निना पक्वं वायुना
च घनीकृत । तदेव मांस जानीयात् ।” लेपथ
तत्कर्म । भा । गुणा—“सञ्च मांस वातविध्वंसि
हृष्य वप्य रुच्य हृदय तत्र मांस । देशस्याना-
क्षामस्य स्वभावे भूयो भानारूपता याति
नूनम् ॥” इति साधारणदेशमांसगुणा । रा
नि व १० । मांसरससाधन यथा—घने मांसरसे
कचव्ये प्रस्थे जले मांसस्य द्वादशपल दत्त्वा
पक्वव्यम् । तदगु तनुके रसे कर्ष्यं मांसस्य
पट्पन पात्रीये प्रस्थमात्रमेव दातव्यम् । अक्षतर
रसे कर्ष्यं प्रस्थे जले मांसस्य पल दत्त्वा
एतन्मांस पिष्टा प्रत्याङ्गशेषस्थितजले पक्त्वा अनुदप
स्याय वस्त्रेण क्षानधित्वा यूप काय । “द्रव्यती
हिगुण मांस सञ्चती हिगुण पय । पादस्थ सक्कत
क्षीय पङ्क्ति यूप उच्यते । पलानि द्वादशप्रस्थे
घनीऽय तनुके तु पट् । मांसस्य षट्क ज्ञ्यात्
पनमच्छतरे रसे ॥” पप्र २४ । त्याज्यमांस
यथा—तत्र पुतिशुक्लव्याधितविषसंपेक्षतद्विषविज
कोषेक्षशालानामसाक्षात्कारिणां मांसानि अभ
त्याणि दीपकराणि च भवन्ति । “वालस्य हृदस्य
क्षशस्य नीमिषो विषाग्निदग्धस्य स्यस्य चाव्युप ।
त्याज्य मगादे पिशितानु तस्य विगमि शुक्ल
विरम्यितव ॥” रा नि व १० । “स्वतश्च व्याधित
शुट हृद वास विपेक्षतम् । अगोचरदहं भ्याङ्

मदित मांसमुत्सृजेत् ॥” राज ३५ । उपादेय
मांस यथा—“स्निग्धश्चतुर्दश पुमांसो विहङ्गमेव
महाशरीरेषु चक्षुशरीरा अन्धशरीरेषु महा
शरीरा प्रधानतमा । एवमेकजातीयानां महा
शरीरेभ्य कृशशरीरा प्रधानतमा ॥” सु सू ४६५ ।
पुन पूर्वभागो योपितोऽधोभागश्च गुरु । पक्षिण
चरीषीव त्रिशिषेण गुरु । सु सू ४६५ । “गुरुमत्या-
वहुभुजो ये चोपचितमेदस । एकदंष्ट्रेऽपि पूज्याद्
मगाणां पक्षिणां परम् । तैलसिद्धमांसगुणा—
“मांस यत्तैलसंसिद्ध बोर्ध्याण्य पित्तल कटु ।
अग्निरसदोषन हृष्य दृष्टितुत् पुष्टिकृद्गुरु ॥” दृष्ट
सिद्धमांसगुणा—“मांसानु घृतसंसिद्ध दृष्टिद
पुष्टिकृद्गुरु । प्रौढम सन्धातुनां त्रिशिषान्मुख
शोपिषाम् ॥” शुक्लमांसगुणलक्षणे—“परिशुक्ल
स्थिर स्निग्ध हृदय प्रौढम गुरु । पित्तघ्न
बल मेधाग्नि मांसोऽत्र शुक्लवर्धनम् । मांस बहुहृते
पक्वं सिद्धशीषान्मुना सुष्ठु । जीरकाद्यै समायुक्त
परिशुक्ल तदुच्यते ॥” २ “प्रदिग्धमांसलक्षणगुणा—
“तदेव घनतक्ताव्य प्रदिग्ध स विघातकम् ।
प्रदिग्ध वनमांसाग्निवहन कफपित्तनिवृ ॥” राज
३५ । पु । कौटे । शर ।

मांसकच्छपः । पुं । तालुगतमुखरीमे । See
कच्छप ।

मांसकर्षी । क्ली । वरव्यादिकौटे । वक्रगुहं ।
हर्न । वा उ ।

मांसकारि । क्ली । रक्ते । हे च ।

मांसकौलकः । पु । तन्नामकगुह्यरीगमेदं ।
अर्शभेदे वा । लक्षण यथा—“अन्तर्बहिषो मेदस्य
कण्डूला मांसकौलका । पिच्छिन्नास्रस्रवा योनी
तद्वच्च क्लवसन्निभा । तेऽग्न्युपेक्षया तन्नि मेदु
पुस्तमगार्धवम् ॥” वा उ ३३५ ।

मांसकेशी (इन्) । पु । पादरीगमेदयुक्तं अथे ।
“किंशकाराणि मांसानि यस्य स्युःसलज्जानि च ।
मांसकेशीति त विद्यात् ॥” जद १२५ ।

मांसकोथ । पु । मांसगलने । वा उ २८५ ।
मांससुर । पुं । पादरीगविशेषयुक्तं अथे ।
लक्षण यथा—“बहुमांससुरार्थं च योऽपि मांससुरो
ह्य ॥” जद १२५ ।

मांसगञ्जरः । पु । ज्वरविशेषे । तल्लक्षणम् ।
—“पिण्डकीदेष्टन तृष्णा स्रष्टुमपुत्रीयता ।

मासरोद्विभीदे । रानि व १२ । रुदन्त्याम् ।
काकोत्याम् । मे ।

मासेष्टा । स्त्री । बल्लगुलायाम् । रानि व ४ ।

मासोदकम् । स्त्री । मासरसे ।

मासोदनम् । स्त्री । मासविदोदने । मास्मिन्न
प्राप्ता ७ । गुण्य — “मासोदनं धातुवृद्धिक्त्वर
विन्ध गुरु धृतम् ।” वै निघ । च ।

मास्याध्या । स्त्री । जटामास्या । सु चि २५ ।

माकन्द । पु । आमइले । भा ।

माकन्दो । स्त्री । खनामध्यातपवशाकवृत्ति ।
हि मादानो, माइनो । म मायिनो । क मागिनो
तत्पण्याया, — यस्मून्मो मादिनो गन्धमूलिका ।
गुण्य — कटु तिका मधुरा किञ्चित्तला दीपनो
रुचा पथा वर्षासु न सिताधिका च । रानि
व ७ । आमलकौत्रके । म । पीतवन्दने ।
इन्द्रिफन । शमा । [रमा ।

माकरा । स्त्री । मरुवकइचे । त्वग्रफन गीछ ।

माकुलि । पु । कृष्णसर्पेण गीनस्था वैपरीत्येन
वा जाते सर्पे । सु कल्प ४५ ।

मागधम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । सौचैल्लवये ।
वै निघ । पु । स्थूलजीरके । प सु । जीरके ।
रानि व ६ । शुक्रजीरके । म । [व्यापि ।

मागधिका । स्त्री । पिप्पल्याम् । वै निघ वा

मागधिमूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । प्र
बाहुशालगुडे हृष्यम् ।

मागधी । स्त्री । पिप्पल्याम् । प सु । रानि व
६ । २३ । मेघ स्रतसङ्गोवन्ता । शर्कराया । जटा ।
सुष्मेलाया । मूत्रिकाया । पृथु रूडे । रानि व
१० । जीरके । रानि व २३ । शतपुष्पाविशेष ।
वै निघ । शालिधान्यविशेषे । सा च कफवातला ।
अत्रि १५५ ।

मागधोजटा । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै निघ ।

मागधीशिका । स्त्री । पिप्पलीमूले । सञ्ज
व च विमुवनकौर्तिरसे ।

मागधेया । स्त्री । खण्डीवत्याम् । वै निघ ।

माघमा । स्त्री । कर्कटे । वै निघ ।

माघवतो } स्त्री । पुष्पदिशि । रानि व २१ ।
माघोनो }

माघ्यम् । स्त्री । कुन्दपुष्पे । रूतं रूतम् । रमा ।

माङ्गल्यम् । स्त्री । खण्डे । कपित्थफले । दधनि ।
नारिकेली । जीवके । म्यलपत्रे । मसूरके ।
मधुके । रानि व २३ । पिप्पलीमूले । रौडाकरञ्जे ।
अवभके । हरिण्डुर्दे । वै निघ ।

माङ्गल्य । पु । विन्धवृत्ते । रमा ।

माङ्गल्यकाया । स्त्री । दूर्वायाम् । हरिद्रा
याम् । अडो । माषपर्णाम् । गीरोचनायाम् ।
हरीतक्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् । वै निघ ।

माङ्गल्यप्रवरा । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

माङ्गल्या । स्त्री । गीरोचनायाम् । मसीइचे ।
जीवत्याम् । वै निघ ।

माङ्गल्यागुरु । पु । अगुरुमेदे । केदारदश
प्रसिद्ध । गुण्य — शीतगुण स सुगन्धिर्योगवाह
अदृश्य । रानि व १२ । [व ५ ।

माङ्गल्यार्हा । स्त्री । वायमाणायाम् । रानि

माचल । पु । रोगे ।

माचिका । स्त्री । आम्रतकइचे । मोदशा इति
पश्चिमदेशप्रसिद्धवृत्ते । तत्पण्याया, — प्रसिका
अम्लश वास्नालिका अम्लिका मधुरविदना केमी
सदृशा बालमूलिका । गुण्य — “अम्रा रसे
पाके कषाया शीतला लघु । पक्वातोषारपित्तस
कफकण्ठामयापहा ।” भा । पाठायाम् । आक्-
नाहि । अचि ८५ । मचिकायाम् । तिका ।

माची । स्त्री । काकमाचीचुपे । उड्डोडेनी ।
वै निघ ।

माची(टी)कम् । स्त्री । देवदावणि । रस
र प्रद च पुष्पागुणचूर्णे ।

माचीपत्रम् । स्त्री । सुरपण्यामपवशाके ।
रानि व १० ।

माजल । पु । चासनामकपविभिन्ने । श च ।

माञ्जरिक । पु । अमामगंशुपे । रानि व ४ ।

माटाम्नक । पु । तरन्वु अमहशलताफलमेदे ।
“सेटुमाटाम्नको समो ॥”

माटो । स्त्री । पणदलशिरायाम् । आन्त्र
निव । वै निघ ।

माठ । पु । मुनिपत्रकशाके । उडुनि शीरु ।
वै निघ ।

वृथो वातविकारश्च घृणोञ्ज सरवडा । भय
विम्लिष्टसन्धौना कृशानां व्रणिनां हित ॥” राज
३५ । तत्पाकविधि—मास १ प जल १६ प
जि ४ प । यवागुक्ष्मणि—मास ४ प जल ६४
प जि १६ प । “प्रस्थेऽग्निसि पल साध मांस
पादस्थिते रस । कसासु कुडुव मांसं पक्वा
पादावशीरिते । तेन कायेन निपचेत् यवागुक्ष्मोक्त
कर्मसु ॥” नख ।

मांसरुहा । स्त्री । मांसरीहिण्याम् । रा नि
व १२ ।

मांसरोहा (हो) । स्त्री । मांसरीहिण्याम् ।
रा नि व १२ ।

मांसरोहिवा । स्त्री । मांसरीहिणीभेद ।
रा नि व १२ ।

मांसरोहिणी । स्त्री । खनामखातमुगन्धव्ये ।
भांश्मनोहिणी । तत्पण्याया,—अग्रिरुहा हता
अम्भकथा वसा विकपा मांसरोही । अपिच ‘मांस
रोहिण्यपिरुहा हता अम्भकरी वसा । प्रहारवक्षी
विकपा वीरवत्यपि कथ्यते ॥ स्यान्मांसरोहिणी वृथा
सरा दीपवयापहा ॥” सा हिधा पर तुल्यगुणा ।
गुणा—ग्रीवा कपाथा कृमिघ्नौ कण्ठघोषनी
रुष्या वातदीपहरी च । रा नि व १२ ।

मांसलः । पु । माषनामशिश्वौघान्ये । भांय
कृणांश्च । रा नि व १६ ।

मांसलफला । स्त्री । वार्तांकी । रा नि व ५ ।
तत्पुञ्ज । वै निघ ।

मांसलिप्तम् । स्त्री । अस्थनि । वै निघ ।

मांसवर्ग । पु । कल्मश्यानुपयायकव्यभुगेक
शफभाइलेषु । विशेषाकलपय्यायि मय्या । सु म्
४६ प ६

मांसवहसीतः । स्त्री । मांसनायकनायाम् ।
तस्य मूलं सायु त्वक च । अ वि प्रथ ।

मांसवारुणी । स्त्री । हरिणादिमांसकृत
वारुणीमये । तत्करणविधि—एषा मांसन्तु कथञ्च
कृत्वा पूर्वद्रवे न्यसेत् । सख्याय सखल पथादकी
निकाशयेत्तत । एव सखल मांसस्य वारुणीकरण
क्रिया । पूर्वद्रव्य तक्षादि । सखल ४८ दिनानि ।
रा वण ।

मांसश्टाटकम् । स्त्री । मांसकृतखाद्यभेद ।
तत्पक्वतनिधिर्यथा,—“गृहमांस तनूक्य कसिंस

खेदित जने । खनङ्गरिङ्गलवणमरिचा
सदृशम् ॥ एलाजीरकधन्याकनिम्बुरुससम
घृते सुगन्धे तद भट्ट मांसश्टाटकमुच्यते ॥
श्टाटकं रुच्यं च दृणं बलकृद गुणं । वातपि
वृष्य कफघ्न वीर्यवर्धनम् ॥” भा ।

मांससङ्कोच । पु । मांसस्य शठितमावे ।
म ५५ विष्कोट चि । “वट्वासांमांससङ्कोच

मांससङ्घातः । पु । तानुरीगविशेषे ।
तालुमध्यं श्रेष्ठणा दुष्ट अवेदनी मांसस्य
जायने । ‘दुष्ट मांसं श्रेष्ठणा नौरुजस्य तान्
मांससङ्घातमाहुः ॥” भा म ६५ मुरी चि ।

मांससमुद्भवा । स्त्री । वसायाम् । वै निघ ।
मांससर्पिः । पु । राजपञ्चनि घृतम् ।

अथ प्रसहसात १२॥० श जल १२८ श जि
श । घृत ४ श । कल्मार्थं जीवनीघण प्र
१ प । एकव पाच्यम् । वा चि प्रथ ।

मांससारः । पु । मेदीघातो । रा नि व

मांसस्नेहः । पु । मेदीघातो । रा नि व
वसायाम् । वै निघ ।

मांसहासा । स्त्री । अम्भणि । श २ ।

मांसाङ्कुरः । पु । अङ्कुरवन्मासेषु, अर्गो
रा नि ।

मांसारिः । पु । अश्ववैतसे । वै निघ ।

मांसार्वुदम् । स्त्री । शूकरीगविशेषे ।

“दक्षिण जानोयादर्वुद मांससम्भवम् ॥” सु

च । अश्वद्विगधे । मांजखनिउ ज्योत् ।

—“अवेदत द्विगधमन्यवर्णमपाकममोप

च न्यम् । प्रदुष्टमांसस्य नरस्य वादमेतद्वै

परायणस्य । मांसाव्युत् त्वेतदसाध्यमुक्तम् ॥”

११ च ।

मांसावद(दा)रणम् । स्त्री । मांसो

वाउ १७ प ।

मांसिका । स्त्री । जटामांस्यम् । वि

स्त्रोरी चि ।

मांसिनी । स्त्री । जटामांस्यम् । रा नि व

मांसो । स्त्री । सुरामांस्यम् । अद य

चन्दमादितेति । वार्याचकी । द्वादश्या । रा

जटामांस्यम् । रा नि व १२ । सु म् २८ प ।

अ चि अश्नारकतेति । वाउ १५ प १५

माडः (द्रुम) । पु । खनाम्ना कीडणदश
प्रसिद्धे हृद्यविशेषे । वम् भेलीमाङ् । म माडु । क
वेनी । कीडणे निकेतुडु । तत्पर्याया,—
मानाद्रुम दीर्घ ध्वजश्च वितानक मयद्रुम ।
गुणा—शिशिर कषाय रुच्य पित्तदाहकर
तृषण्न मोहजनक वातल श्लेष्मल श्रमप्रथ ।
रा नि व ८ । नारिकेलहृत्वे । वै निघ ।

माढिः (ढौ) । स्त्री । पतादुरे । दन्तवेष्ट
भागे । अटौभ । पर्णशिरायाम् । हे च । दन्त
शिरायां । शर ।

माण' (कः) । पु । (Arum Indicum)
खनामप्याति कन्दविशेषे । माणकद्रु । पसु । हि
वम् मानकन्द । तत्पर्याया,—म्यलपत्र
विकीर्णपत्रे माण हृच्छद क्ववपत् । गुणा—
'माणक स्यान्महापत्र कथ्यते तद्गुणा अथ ।
माणक श्रीयहृच्छीत पित्तरक्तहरी लघु ।'
भा पू १ भ शा व ।

माणकघृतम् । स्त्री । शोथे घृतम् । "माणक
कायकल्पाभ्यां घृतप्रस्थ विपाचयेत् ।" घृत ४
श । काथार्थं—माण १२५० श जल ६४ श शी
१६ श माणकक्क १ श । भा ।

माणतुण्डिकः । पु । जलचरपक्षिविशेषे ।
च सु २०५ ।

माणमण्ड' । पु । माणकचूर्णसाधिते मण्डभेदे ।
'पुराण माणक पिष्टा द्विगुणोक्ततण्डुलम् ।
साधित चौरतोयाभामभ्यस्यत् पायसन्तु तत् ॥
इति वातीदर शोथ यक्ष्णी पाण्डुतामपि ।
सिद्धौ भिषग्भिराख्यात प्रयोगोऽय निरत्यय ॥'
भेष ।

माणवकः । पु । समवर्षीयमालक । रा नि व
१८ । हीपान्तरखर्जूरिकायाम् । वै निघ ।
मनुष्ये । हारभेदे । विका । कुम्भितपुरुषे । मे ।
बटौ । हे च । गोपके । च मु १५५ ।

माणिका । स्त्री । पलाटकमाने । पप्र १४ ।
श मा ।

माणिक्यम् । स्त्री । खनामप्यातरक्तवर्णरत्न
विशेष । माणिद् । तत्पर्याया,—गोषरम रवराट्
रविरवर्णं तरविरम गङ्गारी रत्नमाणिक्यं तरुणं
रघनामक रागयुक् पद्मराग रत्न गोक्षीपल
भौगमिक श्रीहृत्कं कुरुविन्द कुरुविल मन्त्रोपुष

अरुणीपल । गुणा—मधुर स्निग्ध वातपित्तघ्न
रसायनञ्च । रा नि व १२ । "गण्येदन्नेन माणिक्य
जयत्या' मौक्तिकन्तथा । विदुम चारवर्गेण ताज्यं
गोदुग्धतल्लया । पद्मरागन्तु सन्धाने कुल्लयकाय
सगुते । तण्डुलीयरसैश्च नील नीलीरसेन च ।
रोचनाभिर्य गोमेद वैदूर्यं विफलाजले ।
स्वेदयेद् दीलिकायन्ते जयत्या स्वरसेन च ।
माणिक्याप्रवालादि यामैके शोधितं भवेत् ।
चूर्णोदिके तथा तैले काञ्चिके याममात्रकम् ।
दीलायन्तेण मतिमान् स्वेदयेत्तालक वरम् । अनेन
युद्धिमायाति सत्यं गुरु वचो यथा ॥" इति
शोधनमारणे । सा कौ । तद्वर्णस्यागमेदान्नामभेदी
यथा—"सिद्धलितु भवेद्रक्त पद्मरागमनुत्तम ।
पीत काणपुरीडूत कुरुविन्दमिति श्रुत ।
अशोकपल्लवच्छायमसु सीगमिक विदु । तुम्बुदे
च्छायया नील नीलगन्धि प्रकीर्तित ॥ उत्तमं
सिद्धलीडूत निकट तुम्बुरीडूव । मध्यम मध्यम
नेय माणिक्यं चेतभेदत ॥" [भा ।

माणिक्यकदली । स्त्री । कदलीविशेषे ।
माणिक्या । स्त्री । ज्येष्ठाम् । टिक्ठिकि ।
माणिवन्ध(मन्य)म् । स्त्री । सैन्यवल्लभे । अ
टी खा । रा नि व ६ । वै निघ २ भ अभिन्यासञ्च
चि । सामुद्रलवणे । वै निघ ।

माण्डविक । पु । तद्देशजनमध्यमाये । "कैक
नाकारदेष्टन्तु भवेन्माण्डविकी इय ।" लद ६५ ।

माण्डव्यः । पु । पीतमण्डकै । वै निघ ।

माण्डूकम् । स्त्री । वङ्गधातौ । रा नि व १२ ।
अदिकेने । भेष अभयट्टसिद्धरसे ।

माण्डूकी । स्त्री । ब्राह्मीशुभे । वै निघ ।

मातङ्ग । पु । अश्वत्थहृत्वे । अटौ । इतिनि ।
अम । उदुम्बरहृत्वे । वै निघ ।

मातङ्गक्षणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै
निघ २ भ वा व्या पचवध चि ।

मातङ्गपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

मातङ्गमकर । पु । महामन्यविशेषे ।
इतिमद्व । रा नि व १८ ।

मातर' । पु । कौमी । वै निघ ।

माता । स्त्री । जनयाम् । अम । आनुकर्षी
लताया । भूसादृशि गता । इन्द्रबादलीलतायाम् ।
ब्रीशान्मनी । रा नि व ६ । जटामांभ्याम् । रा

नि व १२ । महाश्रावणिकायाम् । रा नि व १ ।
धृतकुमार्याम् । वै निघ । गवि । मे ।

माताङ्गा । स्त्री । नागबलाशाम् । वै निघ ।

मातुलः (क) । पु । धूसूरक्षणे । धूसूत्रा
गोश्च । मदनहवे । कलायविशेषे । मे । रा नि व
१० । विका ।

मातुनद्रुम । पु । धूसूरक्षणे । शाकलीहवे ।
शिभूज गोश्च । वै निघ ।

मातुलपुत्रक । पु । धूसूरफले । श्वेत
धूसूत्रात्र फल । अम ।

मातुलपुष्पम् । स्त्री । धूसूरपुष्पे । वै निघ ।

मातुलानी । स्त्री । म्रियद्भुलतायाम् । श च ।
शणबीजे । छि च । भद्रायाम् । मिक्कि । कलाये ।
भटेव । मे ।

मातुलाहि । पु । सपविशये । मानूषा मांष,
केडेउट्टा मांष । अम ।

मातुली । स्त्री । शणबीजे । भद्रायाम् । श च ।

मातुलुङ्ग (क) । पु । (Citrus medica)
ह्रीलङ्गहवे । ठोवा नेवुर गोश्च । हि धीजौरा ।
म माहुलिङ्ग । क माधला । तै मादोफलपुचेट्टु ।
उत् कलवा । तत्पुण्याया,—फलपूर फलपूरक
बीजपूर बीजपुष्प रुचक अफल लुकुष पूर
पूरक अन्वुकीशर ह्रीलङ्ग । पमु । सुसू ३६
च । च द ल्व चि । “अरुची मातुलुङ्ग”
केशरम् ।” च सु ४४ । गुणा—“साम्नातुलुङ्ग
कफवातहृन्ना हृन्ना लम्बीणा जठराग्नयश्च । स
दूषितरक्तविकारपित्तसन्दीपन शूलविकारहारौ ।”
तत्फलगुणा—“शसरासादुषिहर लघ्याय कण्ठ
मीषणं । दीपन लघु रुच्यश्च मातुलुङ्गमुदाहृतम् ३”
अम्लकटुश्च श्वासकासघ्न पाचक कण्ठमीषण
दीपन लघु हृद्य रुचिकृत् । तच्च फल बाल
वातपित्तकफरक्तकरम् । मध्य फल तादृशमेव ।
पक्व फल वधकर हृद्य पुष्टिकर बलकर शूलहरम्
अशीषनाशनं विश्व वात कफ श्वासप्रिमान्द्यहर
कासादीषकमीषकश्च । त्वक ति-१ दुजरा
लम्बिकफवातघ्नी च । तत्करह स्वादु शीतं गुरु
विश्व वातपित्तहरश्च । तन्मध्यमुष्ण शूलपित्तहर
मरीषकश्च । तत्केसरं दीपन लघु संपादि
गुणार्थोष्ण । तदहर्केसर पित्तमारुतघ्न हृद्य
वधकरं हृद्य रक्तमांसवधश्च । मरस अरुची

श्वासकासघ्नीय हित । तथा शूल अजीर्णं मन्दाग्नी
वातकफे च हित । तत्कटाह कफहृत् दुजरश्च ।
तत्पुष्प तिक्तम् । बीज गुणघ्नम् । अति १० च ।
तत्केसर वातघ्नम् उदररोगघ्न दीप्यमम्लश्च ।
बीजम् तिक्त कफाघ्न शीथहरश्च । रा नि व ११ ।
तन्मास इ हृद्य शीतल गुरु वातपित्तजिघ । केसर
लघु सहाहो शूलगुब्बीदरघ्नश्च । च द पिञ्च
चि कण्ठतालुगोपले । “केसर मातुलुङ्गम् ।”
च द वातघ्ने भञ्ज चि । “मातुलुङ्गफल केशरी
धृत ।” बीजम् उष्ण कृमिघ्ने भवातघ्न र्गमद गुरु
च । पुष्प वातल याहि लघु रक्तपित्तहर
श्लाजीर्णविषमाम्निमान्द्ये हितम् । तद्रस अरुचि
श्वासकासेषु हित अतिमधुर हृद्यश्च । मद व ६ ।

मातुलुङ्गशिफा । स्त्री । मातुलुङ्गमूले ।
छोन्नश्च नेवुर भूज । च द कफञ्ज चि ।
“मातुलुङ्गशिफाविश्व ।”

मातुलुङ्गा (झिका, ह्री) । स्त्री । लक्ष्मीर
भेदं । श्रवणती नेवू । हि शालारा । रा नि व
११ । भा म ३ म सू चा चि । सि यो विमू चि
प्रसौलिकावचने ।

माटक । पु । अष्टमके । पमु । स्त्री (का) ।
अष्टमके । चाटपके । वै निघ ।

माटकाकुन्द । पु । मिश्रीगुदजनवधविशये ।
वा उ अ । See गुदकुन्द ।

माटकावह । पु । पदकोटे । पेटो पोटो ।
“माटकावहकोटन ।” प्रयोग । च द ग ग चि ।

माटनन्दन (न्द्री, इन्) । पु । महाकरध्वे ।
वै निघ । गुच्छकरश्च हवे । रा नि व ८ ।

माटनिन्दक । पु । प्रतुदजातोयपचिधि ।
सु २४६ च ।

माटमण्डलम् । स्त्री । नेवयोर्मध्यभागे । तनु
श्वासघ्नमरुचो न पप्रति । अति ।

माटवाहक । पु । कोटभेद । पानकुड़ा
वा पेटो पोटो ।

माटवाहिनी । स्त्री । वनगुणापचिधि । रा
नि व १८ ।

माटसिन्धो । स्त्री । वासकहवे । शर ।

माषा । स्त्री । अमपादिवरिमाषे । च सु १५ ।
भोजनादिवरिमाष । कालपरिमाषे । अम ।
द्रव्यविशये मातामाह पुनश्चावत—“चाटकाट

पला मावा कुडवस्य प्रमाणत । मधुतैलघृतादेश
पुष्कद्रव्ये चतुष्यलम् ॥” विश्वामित्र — “सुदृग्गुलु
वाह्नीकविफलारिष्टमागरे । कुभाण्डार्द्रकनिम्बानां
कुडवयाष्टमि पले ॥” “सर्पि खण्ड जल
छोद तैल क्षीरासवादिषु । अष्टौ पलानि कुडवो
नारिकेलि च श्रूयते ॥” साकौ । तथाच भेद ।
“गुडरामठगुण्डीनां मासकुभाण्डयोःपि । गुडूच्या
गुग्गुलीयैव प्रस्य पीडशमि पले ॥” भोज —
“यच्चूणे गुटिकायाश्च कर्चव्या गुफरीगिणाम् ।
क्षीरद्विद्वज्जमोदास्त्रवेतसैस्ता न केवला ॥ क्रीष्ट
शोषादिरीगेषु जटागुर्विगुणो मत । प्रमेहादिषु
रीगेषु मावातोऽहं प्रशस्यते ॥”

मादकः । पु । अहिफेण । आशिम । पसु ।
हरिणभेद । वै निघ । दाल्घपचिचि । शमा ।
स्त्री (का) । भद्रायाम् । मिफि, डाङ् । वै निघ ।

मादनम् । स्त्री । लवङ्गे । रानि व १२ । प ।
मदनहृत् । वि । मदजनके ।

मादनी । स्त्री । मात्रायाम् । रानि व ० ।
विजयायाम् । मिफि । भा ।

मादिनी । स्त्री । शकाशने । मिफि । वै निघ ।

माद्री । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । रानि
आड्डेष्ट । रानि व ६ । पाचि ८।१२२३ ।
वा ८२३ ।

माधव । पु । कण्ठमूत्रे । पसु । रानि व १६ ।
रेशाखभासं । तिका । मधूकहृत् । वसन्तकालि ।
क्षीरकहृत् । स्त्री । मधूकभेदे । वै निघ । च द
सात्ताचि ।

माधवक । पु । मधूकमय । गोमूत्रत मय ।

माधवकरः । पु । रुम्बिनिधययन्कारे ।
रसकौमुदोत्तारे च ।

माधवद्रुम । पु । आम्रवृक्षे । रानि व ११ ।

माधवप्रियम् । स्त्री । पीतचन्दने । दृगिच्छन्न ।
रानि व १२ । [भ ।

माधविका । स्त्री । माधवीलतायाम् । अटो

माधवी । स्त्री । माधवीलतायां । रानि व १० ।
शताक्षमुपे । रानि व ४ । वासन्तीपुष्पवृत्ते । रा
नि व १०।२० । शतपत्रे । रानि व २२ । मधु
शकतायाम् । रानि व १०।२२ । तुलसीवृत्ते ।
शाराक्षिकन्दे । दुग्धकैनिकायाम्, दुग्धपाषाणि ।
माध्वीलतायाम् । वै निघ । मन् । तिका ।

माधवीमूलम् । स्त्री । माधवीलतामूल ।
रसरस्तनरीचि । “वीलेन माधवीमूल पीत
स्त्रीमध्यकार्यकृत ॥”

माधवीलता । स्त्री । स्वनामख्यातलतायाम् ।
माधवी शूलव गांश्च । गुरुविन्द, माधवी, इन्द्र
गोचे, इति महाराष्ट्रकर्णाटदेशयो प्रसिद्धा । तं
माधवतीगं, पुष्पुलुगुरिबिन्द । तत्पर्याया —
अतिसुक्त अतिसुक्तक पुष्पक वासन्तीलता
माधवीलता चन्द्रवह्नी सुगन्धा भसरीत्सवा
भृङ्गप्रिया मद्रलता भूमिमण्डपभूषणा वसन्तद्रवी
लतामाधवी । गुणा — कटुका तिक्ता कपाया
मदगन्धयुक्ता पित्तासत्रणघ्नी त्वाहृशोषघ्नी च ।
रानि व १० । अविच — “माधवी स्नातु वासन्ती
पुष्पकी सुखकोऽपि च । अतिसुक्ती विमुक्तय
कासकी भसरीत्सव ॥ माधवी मधुरा शीता
लघ्वी दीपवयघ्नी च ॥” भा ।

माधवेष्टा । स्त्री । याराहीनाममहाकन्धशक्ती ।
वै निघ ।

माधवोचितम् । स्त्री । कक्कोलि । वरकान
फल । रानि व १२ ।

माधवोद्भवः । पु । राजादनीवृक्षे । शीर्षो
गांश्च । रानि व ११ ।

माधुतैलिकः । पु । तन्नामकवस्त्रविधौ । सु
चि ३८२ ।

माधुरम् । स्त्री । मल्लिकापुष्पे । तिका ।

माधुरी । स्त्री । अजमोदायाम् । रानि व ६ ।
द्राक्षावृत्ते । मधुरतायाम् । वै निघ ।

माधूकसारः । पु । मधूकहृत्सार । मूडेण
गांश्च । मज्जा वा २१५३ शिरीषिचने ।

माधूकी । स्त्री । मधूकपुष्पजातमये । “मधूक
पुष्पजाता या माधूकी सा निगद्यते ॥” गुणा —
माधूकी मादिनी वक्ष्या पुटिहृत् कामवर्द्धनी ।

माध्वकम् । स्त्री । माध्वीक । वै निघ ।

माध्वाम् । पु । मधुरसालामवृक्षे । शीत
आम्रगांश्च । रानि व ११ ।

माध्वी । स्त्री । मधुखर्जरीवृक्षे । रानि व ११ ।
मधुरकण्टकमय । शर । पुष्परसादिमधुवर्द्धने
मये । “पुष्पद्रवादिमधुसारमया तु माध्वी ॥”
गुणा — मधुरा हृद्या वातपित्तघ्न माध्वी पाण्डु

कामनाशुभाशमिदधौ च । रा नि व १४ । पुष्य
रक्षे । मधुशर्करायाम् । वै निघ । मये । तिका ।
माध्वीकम् । स्त्री । मध्वासवे । च दक्षायाम् ।
नि । मधुकपुष्पकृतमये । अम । मये । रा नि
व १४ । द्राक्षाकृतमये । लाङ्गाम्ना, पोर्ति ।
गुष्ठा—“माध्वीकं शीतलस्य मधुरमपि तथा
रक्षयायोग्यं च द्रव्यान् पितामहाशंसनमपि
तथा चातिसारं प्रमेहान् । गुलानादीपमहं जर
यति सकलं दीपयत्यग्निमास्यम् तप्ताहातामवात
वसनमपि तथा हन्ति सन्नाय रोगान् ॥” अचि ।
१८५ । पु । निपादे । निम् । पम् । तिका ।
माध्वीकफल । पं । मधुनातिकूलहृद्ये । रा
नि व ११ ।

माध्वीका । स्त्री । त्रितनिसाव । प्रेत् निम् ।
रा नि व १६ ।

माध्वीमधुरा । स्त्री । मधुखञ्जुरिकायाम् ।
निडोत्पेद्भ्र । रा नि व ११ ।

माध्वीशकेरा । स्त्री । मधुशर्करायाम् ।
मधुवृत्तिनि । ता अटविधा मधुमानटविधत्वात् ।
गुष्ठा अपि तत्तन्मधुगुण्या भवन्ति । रा नि व १४ ।

माध्वीसिता । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुवृ
त्तिनि । रा नि व १४ ।

मानम् । स्त्री । परिमाणे । प्रविर्माण, उज्जन ।
“मानापेक्षितमाचार्या भेदज्ञानां प्रकल्पनम् ।
मेनिर् यत्ततो मानमुच्यते पारिभाषिकम् ॥” तस्य
द्विविध कालिङ्गसागधमेदन । तयान्तिथौ यज्ञम् ।
“कालिङ्गान्मागधं यज्ञम् ॥” इति । तद्वयथा,—
तसरेणस्तु विज्ञेय स्मिता परमाणुभि ।
असरेणीस्तु पर्यायमात्रा वशी निगद्यते ॥
पङ्कवशोभिर्मरीचि स्यात् पक्षरीच्यस्तु सवप ।
पटसर्पदेयवस्त्रेको गुञ्जेका च यदैस्त्रिभि ।
गुञ्जामिन्त्रभि प्रोक्तो मापको ब्रह्मणा पुरा ॥
इमं मापकथैव पर्यायस्य क्रीणित ॥ मापस्तु
पञ्चभि पङ्कभिक्षया सप्तभिरष्टभि । दशभि
र्द्वादशभिश्च रक्षिभि षड्विधो मत ॥ चरकस्य तु
मापस्तु दशगुञ्जामिरेव च । चरकस्य तु चाह्वेन
सुप्तस्य तु मापक ॥ मापेयतुभि श्राय स्याद्वरण
ताम्रगद्यते । टङ्क स एव कथितस्तद्वय कोल
उच्यते ॥ शुद्धको वटकथैव द्रव्यं स निगद्यते ।
कीकद्वयं कर्षं स्यात् स प्रोक्त पाणिमासिक ॥
अथ विषु पाणितल किञ्चित् पाणिथ

तिष्ठुक । विज्ञानपदकश्चैव तथा पीडशिका
मता ॥ करमथो हसपद सुवर्णे कवङ्कयद ।
उद्धमरथ पथीये कर्षं एव निगद्यते ॥ स्यात्
कर्षाभ्यामप्यत्र यत्किमतिका तथा । यत्किभ्याश्च
पलं ज्ञेयं सृष्टिमात्रचतुष्टिका ॥ प्रकुच पीडश्री
विन्व पलमेवात्र कौस्तुभे ॥ पलाभ्यां प्रसूति ज्ञेया
प्रसूतश्च निगद्यते । प्रसूतिभ्यामञ्जलि स्यात् कुटुषो
ऽहंशरावक ॥ अटमानश्च स ज्ञेय कुटुषाभ्यश्च
मासिका । शरावोऽष्टपल तद्वज्ज्येयमतविचक्षणे ॥
शरावाभ्यां भवेत् प्रसूयतु प्रसूये स्याटकम् ।
भाजनं वसपाच च चतुष्टयपलश्च तत् ॥
चतुभिराटकैर्द्वौ च कलसी सत्तलोऽर्कश्च ।
सन्मानश्च घटी राशिर्द्वौ च पर्यायं सूक्ष्मं ॥
द्रोणभ्यां सूपकुम्भे च चतुष्टयशरावक ।
सूपाभ्याश्च भवेद् द्रोणो वाही गोषो च सा कृता ॥
द्रोणचतुष्टयं खारी कथिता सूपवृद्धिभि ।
चतुष्टयपलिका पञ्चव्यधिका च सा ॥ पलानां
द्विसहस्रं भार एक प्रकीर्तित ॥ “तुलापल
शतज्ञेया सव्यवैष विनियय । माषटङ्काच्चविल्लानि
कुडव प्रसूयादक । राशिर्द्वौ च खारिरिति
यथोत्तरचतुर्गुणा । गुञ्जादिमानमारभ्य यावन्न
स्यात् कुटुषाभ्यति । द्रवाद्रंशुक्लद्रव्याणां तावन्मा
सर्गं मतम् । प्रस्थादिमानमारभ्य दिगुणस्तु
द्रवादधी । मान तथा तुलायाश्च दिगुणं न क्वचित्
कृतम् ॥” प प्र १४ ।

मानकम् । स्त्री । शरावे । १ सेव । वै निघ ।
ज्व चि चन्दनाद्यतैले । पु । माणके । माणकट्ट ।
र मा । मालावन्दे । वै निघ ।

मानकक्षार । पु । माणकदण्डपत्रक्षारे ।
माणकौण्डेय क्षार । भेष ।

मानत । पु । पपटके । प्रेत् पाण्डा ।
वै निघ ।

मानद्रुम । पु । शालासीहृत्वे । वा सू १५५
प्रियद्रादिव । “मानद्रुमो मोचरस ।”

मानधानिका । स्त्री । तपुष्याम् । शंभो,
कौकूड । श मा ।

मानभाण्डम् । स्त्री । परिमाणभाण्डे । मापेव
जौड । च सू १५५ ।

मानमृताफल । पु । पटोलहृत्वे । वै निघ ।

मानव । पु । सतुष्ये । अम ।

मानवकीर्त्तम । पु । शिषी । रा नि व १८ ।

पला मावा कुडवस्य प्रमाणत । मधुतैलघृतादिय
पक्वद्रव्ये चतुःपलम् ॥' विश्रामित — "सुदृग्गुगुलु
वाहीकविकलारिष्टनागरै । कुभाण्डार्कनिम्बानां
कुडवथाष्टभि पले ॥" "सर्पि खण्ड जल
चौद तैल क्षीरासवाद्विषु । ऋष्टौ पलानि कुड्वो
तारिकैले च शस्यते ॥" सा कौ । तथाच भेद ।
"गुडरामठयण्डीनां मासकुभाण्डयोगिपि । गुडूच्या
गुग्गुलीयेव प्रमथ्य धोडशभि पले ॥" भीज —
"यक्षुण्णे गुटिकायाय कर्त्तव्या गुणरीगिणाम् ।
क्षीरहिङ्गुजमोदाम्बवत्सैसा न केवला ॥ क्रीष्टु
योषादिरीगेषु कटापुष्टिगुणो भत । प्रमेहादिपु
रीगेषु माधवीर्द्धं प्रशस्यते ॥"

मादकः । पु । अङ्किण । आकिम् । पसु ।
हरिणभेदे । वै निघ । दालूहपक्षिणि । श मा ।
स्त्री (का) । भद्रायाम् । गिक्ति, डाङ् । वै निघ ।
मादनम् । स्त्री । लवङ्गे । रा नि व २२ । प ।
मदनहले । वि । मदजनके ।

मादनी । स्त्री । माकन्द्याम् । रा नि व ७ ।
विजयायाम् । गिक्ति । भा ।

मादिनो । स्त्री । शकाशने । गिक्ति । वै निघ ।
माद्री । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । काल
आतरेष्ट । रा नि व ६ । धा चि टा १२२५ ।
धा च २२५ ।

माधव । पु । कृष्णमङ्गे । पसु । रा नि व १६ ।
देशाखमासं । त्रिका । मधूकहले । वसन्तकालि ।
जीरकहले । स्त्री । मधूकभेदे । वै निघ । च द
साम्रा चि ।

माधवक' । पु । मधूकमय । लोहलेन नत ।
माधवकर' । पु । रुक्मिणियययकारि ।
रसकोसुदोहारि च ।

माधवद्रुम । पु । आम्रहले । रा नि व ११ ।
माधवप्रियम् । स्त्री । पीतचन्दने । शक्तिन्मन ।
रा नि व १२ । [भ]

माधविका । स्त्री । माधवीलतायाम् । ऋष्टौ
माधवो । स्त्री । माधवीलतायां । रा नि व १० ।
मताद्वाचुपे । रा नि व ४ । वासन्तीपुष्यहले । रा
नि व १०।२५ । शतपत्रे । रा नि व २२ । मधु
मकरायाम् । रा नि व १४।२३ । तुलसीहले ।
भाराहीकन्दे । दुग्धकेनिकायाम्, दुग्धपायायि ।
माध्वीधुरायाम् । वै निघ । मयो । त्रिका ।

माधवीमूलम् । स्त्री । माधवीलतामूले ।
रसरक्तमरीचि । "धोनेन माधवीमूल पीत
स्त्रीमध्यकार्यं कृत ।"

माधवीलता । स्त्री । मनामज्यातलतायाम् ।
माधवो मूलैव गीह । गुरुविन्द, माधवी, इन्द्र
गोचे, इति महाराष्ट्रकण्ठादेशयो प्रसिद्धा । तं
माधवतीर्णे, पुष्पुलगुरुविन्द । तत्पर्याया —
अविमुक्त अविमुक्तक पुष्पुक, वासन्तीलता
माधवीलता चन्द्रवती सुगन्धा, भमरीत्सवा
भृङ्गप्रिया भद्रलता भूमिमण्डपमूषणा वसन्तदूती
लतामाधवी । गुणा — कटुका तिक्ता कषाया
मदगन्धयुक्ता पित्तकासत्रणघ्नी दाहशीपघ्नी च ।
रा नि व १० । अपिच — "माधवी स्नातु वासन्ती
पुष्पुकी सुण्डकीऽपि च । अविमुक्ती विमुक्त्य
कासुकी भमरीत्सव ॥ माधवी मधुरा शीता
खण्डी दीपवयघ्नी च ॥" भा ।

माधवेष्टा । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्दशकी ।
वै निघ ।

माधवोचितम् । स्त्री । कङ्कोनि । कर्कणि
रुज । रा नि व १२ ।

माधवोद्भवः । पु । राजादनीहले । शीर्षी
गीह । रा नि व ११ ।

माधुतैलिकः । पु । तन्नामकवस्तिविधौ । सु
चि ३८५ ।

माधुरम् । स्त्री । मल्लिकापुष्पे । त्रिका ।

माधुरौ । स्त्री । अजमोदायाम् । रा नि व १ ।
द्राक्षासवे । मधुरतायाम् । वै निघ ।

माधूकसार । पु । मधूकहलसारि । नडेन
गीह । मज्जा वा गु १५५ शिरीषिरेचने ।

माधूकी । स्त्री । मधूकपुष्पलातमये । "मधूक
पुष्पलाता या माधूकी सा निगद्यते ।" गुणा —
माधूकी मादिनी वक्ष्या पुष्टिक्तान् कामवर्द्धिनी ।

माध्वकम् । स्त्री । माध्वीके । वै निघ ।

माध्वान्न । पु । बहुरसालाम्रहले । शीघ्र
आत्मिन्न गीह । रा नि व ११ ।

माध्वी । स्त्री । मधुखर्जरीहले । रा नि व ११ ।
मधुरकण्टकमय्ये । शर । पुष्परसादिमधुङ्गते
मयो । "पुष्पद्रवादिमधुसारमया तु माध्वी ।"
गुणा — मधुरा हृद्या वातपित्तहन् नात्युष्ण पाण्डु

कामनागुह्यामिदृशी च । रा नि व १४ । पुष्य
रथे । मधुशकरायाम् । वै निघ । मये । तिका ।
माध्वीकम् । स्त्री । मध्वाश्वे । च दसाया
नि । मध्वपुष्पकृतमये । चम । मये । रा नि
व १४ । द्वाचक्रतमये । ज्योतिर्मा, पोर्षे ।
मुष्वा — "माध्वीकं शीतलाय मधुरमपि तथा
संशयायोपकथं इत्यात् पितामयांश्चसममपि
तथा चातिसारं प्रमेहान् । ग्लानाद्योपमहे अर
यति मुकलं दीपयत्यग्निमान् । तथाहातामवाम
वसनमपि तथा हनि सर्वाय रोगान् ॥" अथि ।
१८५ । पं । निपाये । निम् । पम् । तिका ।
माध्वीकफल । पं । मधुनात्किंल्लभे । रा
नि व ११ ।

माध्वीका । स्त्री । श्वेतनिपाये । ध्वञ्च निम् ।
रा नि व ११ ।

माध्वीमधुरा । स्त्री । मधुशर्करायायाम् ।
पिथीध्वज्ज । रा नि व ११ ।

माध्वीशकरा । स्त्री । मधुश्वरायाम् ।
मधुरं चिनि । ता अटविधा मधूनामटविधत्वात् ।
गुष्वा अपि तत्तन्मधुतुल्या भवन्ति । रा नि व १४ ।

माध्वीसिता । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुरं
चिनि । रा नि व १४ ।

मानम् । स्त्री । परिमाणे । अविर्भा, उज्जन ।
"मानापचितमावाद्यां भेदज्ञानां प्रकल्पनम् ।
मेतिरे यगतो मानमुच्यते पारिभाषिकम् ॥" तच्च
द्विविधं कालिङ्गमागधभेदेन । तयोर्"तौथ येष्टम् ।
"कालिङ्गागधं श्रेष्ठम् ॥" इति । तदवस्था, —
तसरेणुस्तु विज्ञेयं निशता परमाणुभिः ।
असरेणोस्तु पथ्याग्रमाया वशी निगद्यते ॥
पङ्क्तीभिर्मरीचि स्यात् पञ्चरीच्यस्तु सपप ।
पटुसर्पपथ्यस्तेको गुच्छेका च यथेक्षिभिः ।
गुच्छाभिदशभिः प्रोक्तो माषको ब्रह्मणा पुरा ॥
हमय माषकयेव पथ्यायस्तस्य कौचित ॥ माषस्तु
पञ्चभिः पङ्क्तिमिता सप्तभिरष्टभिः । दशभिः
द्वादशभिः रक्तिभिः पङ्क्तिभिः सप्त । चरकस्य तु
माषस्तु दशगुच्छाभिरिव च । चरकस्य तु चार्धेन
सुगन्धस्य तु माषकः । माषैस्तुभिः शाण्ड्यादौ
तन्निगद्यते । टङ्क स एव कथितस्तस्यैव कोल
उच्यते । टुद्रको षट्कथेव द्रव्येण स निगद्यते ।
कोलद्वयं कर्षं स्यात् स प्रोक्त पाणिमाणिकः ।
अथ पिबु पाणितल किञ्चित् पाणित

तिन्दुकः । विहालपदकश्चैव तथा पीडशिका
सता ॥ करमथी इमपद सुवर्णे कवङ्कयत् ।
उद्गम्य पथ्याये कर्षं एव निगद्यते ॥ स्यात्
कर्षाभ्यामईपलं शुक्तिमटमिका तथा । शुक्तिभ्याश्च
पलं त्रयं सृष्टिमान्चतुर्थिका ॥ प्रकुच पीडशी
विल्ल पलमेवाव कौच्यते ॥ पलाभ्यां प्रसृति त्रया
प्रसृतश्च निगद्यते । प्रसृतिभ्यामल्लि स्यात् कुङ्कुमी
इंशरावकः ॥ अटमानश्च स त्रये कुङ्कुमाश्च
माषिका । शरावोऽटपलं तद्वज्रं यमतविचक्षणे ॥
शरावाभ्यां भवेत् प्रस्थयत् प्रस्थेकायटकम् ।
भाजभ वसपाव च चतुषष्टिपञ्च तत् ॥
चतुभिराटकेर्द्वौ कश्चो पल्लवोऽक्षयः ।
लम्भानश्च घटी राशिर्द्वौ पथ्याय सञ्चित ॥
द्रोणभ्यां सूपकुम्भे च चतुषष्टिशरावकः ।
सुपीभ्याश्च भवेत् द्रोणो वाही गोणी च सा कृता ॥
द्रोणचतुर्थं खारी कथिता सूपवृद्धिभिः ।
चतुसद्वसपलिका पञ्चवसपिका च सा ॥ पलाणां
द्विसद्वस्य भार एक प्रकीर्तितः ॥ "तुलापल
शतत्रया सञ्चतैष विनिययः । माषटङ्काश्चविन्वा
कुङ्कुव प्रस्थ आदकः । राशिर्द्वौ खारिरिति
यद्योत्तरचतुर्गुणा । गुच्छादिमानमारभ्य यावन्
स्यात् कुङ्कुवस्थितिः । द्रवाद्रष्टकद्रव्याणां तावन्मा
समं मतम् । प्रस्थादिमानमारभ्य दिगुणस्तु
द्रवादधी । मानं तथा तुलायाश्च दिगुणं न कश्चित्
यत्तम् ॥" प प १४ ।

मानकम् । स्त्री । शरावे । १ सेव । वै निघ ।
ज्व वि चन्दनाद्यते । प । माषके । मांरुद्रु ।
रमा । मालाकन्दे । वै निघ ।

मानकक्षारः । पु । माषकदण्डपत्रक्षारे ।
मांरुद्रुणिदे श्वा । भेष ।

मानत । पु । पपटके । देवपावडा ।
वै निघ ।

मानदुम । पु । शाकलीह्वी । वा स ११५
प्रियङ्गादिद्र । "मानदुमो मोषरसः ।

मानधानिका । स्त्री । मधुप्याम् । शर्मा,
कौकुड । शमा ।

मानभाण्डम् । स्त्री । परिमाणभाण्डे । मांरुद्रु-
र्डीड । च स ११५ ।

मानमृताफल । पु । पटोलहवे । वै निघ ।

मानव । पु । मनुष्ये । चम ।

मानवकोत्तम । पु । शिथी । रा नि व १८ ।

मानमम् । स्त्री । मनसि । विका ।

मानसलैव्यम् । स्त्री । विशासभूतलैव्यम् ।
गन्धशुद्धि । उचि २६५ ।

मानसज्वरः । पु । यथादौ मनसि जायते,
वैवितादौ । लक्षणम्—“वैचित्तमरतिमान्निर्मनस
सापलक्षणम् ।” चचि ३५ ।

मानसालयः (सौकाः) । पु । ईसि । रा
नि व १८ ।

मानसी । स्त्री । दुर्गपुण्याम् । देशशुद्धि ।

मानिकम् (का) । स्त्री, स्त्री । चटपलमिने
मानि । ६४ ती । १ जेव । सिधो वृद्धमुक्तस्थानि ।
“कुडवाभ्यां मानिका ।” पप्र १४ । मन् ।
शर । (की) वमनविरचनयो गोधनान्यतरे । च
द वमनाधिकारे ।

मानिनी । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रा नि व ७ ।
प्रियङ्गी ।

मानिमन्यम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । भेषकुल
चि । “मानिमन्यं तुल्याशम् ।”

मानो (इन्) । पु । सिद्धि । रा नि व १८ ।
स्त्री (नौ) । शरावमिति । १ भ । भेष ।

मानुषी । स्त्री । औषधनिष्काशकार्यम् ।
चिकित्साभेदे । सदयथा,—चासुरी मानुषी देवी
विकित्सा विविधा मता । सतप्रधाना देवी स्यात्
केदभेदात्मिकासुरी ॥ मानुषो पट्टरसा अंया
जपोद्योमादिसंस्कृता । कलौ चान्धमले स्त्रीके
मानुषो तव पूजिता । श्रव । नाथ्याम् ।
द्वौल्लोच । अम ।

मानुषौदधि । स्त्री । मानुषीदुग्धजातदधि ।
गोदधेव दूध । गुणा—विपाकी मधुर
वत्यम् अन्नं गुह्यं सन्तपथ चतुर्थं यद्वेदोपपन्नं ।
रा नि व १५ ।

मानुषौचौरम् । स्त्री । मानुषीक्षानदुग्धे ।
गोदधेव दूध । मधुरं कषायं हिमं लघुं चतुर्थं
दीपनं पथ्यं पाचनं रीचनञ्च । रा नि व १५ ।
सद्योपमं वृद्धमेव सारम्यं सन्तर्पणं नेत्ररुजापहञ्च ।
पित्तस्य रक्तस्य च नाशनञ्च नारीपथ्यं सेहन्नमेव
शक्तम् ॥” अचि ८५ ।

मान्यम् । स्त्री । आलये । रा नि व २० ।
रीमे । ईव ।

मान्यिका । स्त्री । अन्वशायाम् । रा नि, व ४ ।

मायादः । पु । कुभोरि । विका ।

माया(यि)फलम् } स्त्री । फलविग्रेषे ।
मायिकम् } माङ्गुल, माङ्गुलम् ।
तत्पठ्याया,—मायि मायिक मायिफल द्विद
फलम् । गुणा—कटुष्ण वातहरं केशकृण्णता
कर शैथिल्यसङ्कोषकरञ्च । रा नि व ६ ।

मायो । स्त्री । हिलमोचिकायां । शिरःशार्क ।
रसा ।

मायुः । पु । पिप्पे । रा नि व २१ । विका ।
प्ररविमुन्दररमे । “स मौममायु ।” भाज्व वि ।

मायूरा । स्त्री । काकीदुम्भिकायाम् । वै निष ।

मायूरादिपचव्यजनम् । स्त्री । मयूरपच
वस्त्रवेवादिव्यजने । गुणा—“मायूरा वस्त्रजा
येषा वाता दीवदयापहा ।” राज २५ । [भा ।

मायूरी । स्त्री । भजनीदायाम् । वन्यमानौ ।

मारः । पु । मयो । मे । धुसूरहवे । श्रव ।

मारकः । पु । श्लेष्मपक्षिणि । वाधत्वोत्रो ।
वि । हिंसके । वै निष । स्त्री । हिङ्गुलि । रा नि
व १३ ।

मारकवर्गः । पु । रसमहकद्वयगणे । यथा—
“घनवषाचिवक्त्रगोचरा कटुत्वौ दन्तिका जाति ।
सर्पांश्चो शरपुट्टा कन्या चाखालिनीकन्दम् ।
विपसृष्टिचक्षुष्यज्जो लज्जा र्द्विदाली लाघा ।
सुहृद्वानोपकथानिगुण्योचक्रलाङ्गलिका । माणा
कचन्द्ररेखा रविमक्ता काकसाधिका चार्क ।
विण्णकाला वायसतुण्यौ वज्रो बला गुण्यौ चैव ।
कीपातकी जयन्ती वाराही हस्तिगुण्डिका रभा ।
मत्स्याची यमपिञ्जा हरिद्रे हं पुननवाहितयम् ।
धुसूरकाकज्जो शतावरो कचुकी चैव बभ्वा ।
तिलमेकपर्णीके दूव्या मूल्या हरितकी तुलसी ।
गोकण्टकाक्षुपर्णी कर्कटी कन्दर्गलता च । मुषली
हिङ्गु गुडूची शिथु मिरिकर्णिका महाराष्ट्री ।
माकवसन्धवसरणीसीमलता श्वेतसर्पण्यसन्ध ।
हसपदी व्याघ्रपदी किशुकमल्लतकैन्दवागणिका ।
सर्पिर्वाहीश वा अष्टादशाधिका वापि द्रव्यम् ।
समीरणमुच्छाटो च युक्तिश्चैर्विधिषदुपयोग्यम् ॥”
रसा स ।

मारङ्गा । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ ।

मारजातक । पु । माङ्गारे । वै निष ।

मारटम् । स्त्री । इक्षुमूले । वै निष ।

मारणम् । स्त्री । अभिषारभेदः । धावादिशारेणे ।
मारारिनारीरजः । स्त्री । गन्धके । भा
ष्य विष्णुपत्रो ।

मारिश (प) । पुं । पत्रशाकविशेषः ।
न'टे' दा द'टिनटेरे शीरु । हिं भवडा । चत्
नेछटा शाग । तत्पथ्याया, —कश्चर भाष्यक
भाष्य मार्पिक । स द्विविध ये तत्तत्तभेदः । गुणा
—“मारिषो मधुर शीतो विट्शो विषदुद्रुक् ।
वातघ्नो मकरो रक्तवित्तुर्द्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्पो
गुरुमौति सघ्नो मधुर सरः । श्रेष्ठमल कटुक
पाकि स्वल्पदीप उदीरितः ॥” भा पु १ भ मा व ।

मारोच । पुं । कङ्कोलहृषे । रानि व १२ ।
मारीचपत्रक । पुं । सरलहृषे । टैर्भिन्मत्र
शीह । रानि व १२ । [सजतरो । वै निघ ।

मारोचपत्रका । स्त्री । सरलदेवदारी ।
मारोचवल्ली । स्त्री । मरिचहृषे । वै निघ ।
मारो(रु)प । पुं । मारिपशाके । हि ।

मारुण्ड । पुं । सपीठे । म ।

मारुत । पुं । वायो । रानि व २१ ।

मारुता । स्त्री । स्फुकाया । जिङि । वै निघ ।

मारुतापह । पुं । वरुणहृषे । रानि व ८ ।

मार्क । पुं । शङ्कराजे । र मा ।

मार्कटपिप्पली । स्त्री । कर्पिपिप्पल्याम ।
आपा । रानि व ४ ।

मार्कण्डिका (ण्डी) । स्त्री । भूम्याहुल्ये ।
कौकट्रोण । हि भूखण्डसावज्ञौ भूमिप्रसरण
शीला । वम भूदतरवङ्ग । तत्पथ्याय —
भूमिचरी । गुणा —“मार्कण्डिका कुष्ठचरी
कडाघ कायशोधनौ । विषदुग्धकासघ्नौ गुनीदर
विनाशिनौ ॥” चतुरेचमी च । भा पू । वै निघ
२ भ च मा वि षण्डादिचूर्णे । [४]

मार्कण्डोयम् । स्त्री । भूम्याहुल्ये । रानि व

मार्केव । पुं । शङ्कराजे । लौमद्राज । र मा ।
हि भगरा । म गरगमूरु । क भगरेशा । वम
माका । तत्पथ्याया, —शङ्कराज शङ्क पत्रक
माकर मार्क नागमार परक शङ्कसीदर
शङ्करज शङ्कार शङ्कराज मार्क शङ्काष्ट
एकरज शङ्कारक करणक अजागर विट्प्रिय
किशरञ्जन कुन्तलवडन । मार्केव मोलपौतमहा

भेदः विधा । गुणा —चक्षुष्य तिक्त उष्ण
किशरञ्जन कफशोथविषविषघ्न रसायनय । रा नि
व ४ । च द ज्वरातिसा विज्योषाद्यचूर्णे । “निम्ब
गुनिम्बमाकवम् ” च द चा वा वि विषालायाम् ।

मार्ग । पुं । गुप् । मगधोत्र । विका । कन्
ध्याम् । गुर्गनाडि । मे । रक्तापामागे । रम वि
नागसिन्दरे । भेष कर्णरी वि चपामार्गचारतैले ।
(क) मार्गशीर्षमासे । र मा ।

मार्गवाहिनी । स्त्री । सुदनाद्याम् । वै निघ ।

मार्गविशोधनम् । स्त्री । मृगपुरीषमन्त्रे सति
तन्मार्गशोधनकर्मणि । सु मु ७ ष ।

मार्जनम् । स्त्री । गृहहरणे । शर । पु ।
लोधन । प मु । अतलोभे । सुभूति । रक्तरीभे ।
स्वामी । स्त्री (नी) । सम्मार्जन्याम् । खेति ।

मार्जार । पुं । रक्तविषकचपे । रानि व ६ ।
पूतिषादिवाद्याम् । वै निघ । विहानि । वम ।
खटाशे । खेति । हे च । (क) मयूरे । विका ।

मार्जारकण्ड । पुं । मयूरे । शर ।

मार्जारगन्धा (न्धिका) । स्त्री । मुद्गपथ्याम् ।
गुर्गनी । प मु । रानि व ३ ।

मार्जारपाद । पुं । अश्वमे । यस्यावस्य
पाद कुर्वे च स्ववर्णमित्रदण्डा रेखा भवेत् । स च
भगुरमङ्गलकर । ज द २ ष ।

मार्जारिका । स्त्री । कन्ध्याम् । वै निघ ।

मार्जारो (नी) । स्त्री । गन्धमार्जारि ।
खेति । तत्पथ्याया, —पूतिक्कज पूतिका
गन्धवेलिका । तदण्डगुणा —वामनी चक्षुष्या
वातघ्नौ कान्तिकरी कफनाशिनौ च । सदन
पाल । कन्ध्याम् । गुर्गनाडि । रानि व १२२३ ।

मार्जारोय । पुं । विहाने । मे ।

मार्जाल । पुं । विडाल । विकीष ।

मार्जिता । स्त्री । दधिशक्ती । प मु ।
शिखरिण्याम् । वै निघ ।

मार्त्तण्ड । पुं । अकप्रवे । अम । शूकरे ।
मे । स्वर्णमाचिकी । वै निघ ।

मार्त्तण्डमूलम् । स्त्री । अकमूल । वै निघ ।
२ भ ज्व वि निगुडीधूपे ।

मार्त्तण्डवल्गमा । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् ।
हृष्टहृष्टि । रानि व ४ ।

मार्त्तिकः । वि । मृणये । च पि १७ चामलक
हृते । पु । शमावे । विका ।

मार्द्धवम् । स्त्री । मृदुतायाम् ।

मार्द्धिकम् । स्त्री । द्राक्षारसजात भक्ष्यस्ये ।
“मार्द्धिकमविदादित्वात्प्रधानव्ययसत्तया । रक्तपिप्पे
ऽपि सतत वर्धनं प्रतिविध्यते । मधुरं तद्वि रुच्यं
कषायानुरस लघु । लघुपाकि सर शोषविषमज्वर
नाशनम् ॥” सु सू ४५७ मृग्य ।

मार्द्धिकमद्यम् । स्त्री । द्राक्षाक्तमये ।
मृद्वीकामि कृत मद्य मार्द्धिकमिति चोच्यते ।
मृद्वीकानां सुपक्वानां य स्वर्थं गालित पटात् ॥
रसलेन हि तन्मद्य कषायरहितेन यत् । मार्द्धिक
कापिशं भीमविज्ञानं कापिशायनम् ॥” तीक्ष्ण इह
शौनक ।

मार्द्धिकशुक्लम् । स्त्री । मार्द्धिकरसेन सतेलेन
कन्दशाकफलैश्चाग्रते भक्ष्ये । प प्र ३४ ।

मार्धः । पु । मारिषशाने । नटे' शौक ।
भा पू १ भ शा व ।

मार्धकाः । पु । मधुरवाक्लूके । मिठा वेउठा ।
मारिषशाने । नटे' शौक । रा नि व ७ ।

मार्ष्टि' । स्त्री । तैलमर्द्धने । वै निघ ।

मालकम् । स्त्री । खलपत्रं । जटा ।
प्रपोणरीकी । कृष्णतुल्यम् ।

मालक' । पु । निम्बुवृक्षे । मङ्गानिम्बे । चम ।

माल(ला)कन्द' । पु । खनामव्यातमहा
कन्दशक्रे । म दावणिषगु । क कश्चिगीलि ।
गुणा—सुतोष्ण गण्डमालाघ्न दीपन गुल्महर
वातघ्नोष्णय । रा नि व ७ ।

मालतो । स्त्री । (*Aganosma calicina*
Syn *Echites caryophyllata*) खनाम
प्याते पुष्पशक्रे । माललोता, शकमालती ।
र मा । सु म २६७ । गुणा—“मालतो कफ
पित्तायुक्त्वक्क्रिमिकृष्टजित् । चक्षुष्य कुसुमं तथा
पत्र शल्ककपित्तजित् ॥” राज ५५ । पोतजातो
इवे । भीठ खाँडोडूलेन शङ्ख । श्वेतजात्याम् ।
जातो कुसुमइवे । तत्पर्व्यांश, —जाति जातो
सुमना । रा नि व १० । पाठायाम् । आर्द्रनामि ।
वै निघ । पुष्या । ज्यौत्वायाम् । भारतोयनदो
विशये । इ च ।

मालतोजात' । पु । टङ्गचारे । रसा म ।

मालतोतीरजः । पु । टङ्गये । जगहांग ।
इ च ।

मालतोतीरसम्भवम् । स्त्री । टङ्गये ।
जगहांग । रा नि व १० ।

मालतोपत्रिका (वो) । स्त्री । जातीकोशे ।
जयिजो । रा नि व १२ ।

मालतोपुष्पम् । स्त्री । जातीपुष्पे । सिधो
पानीयकल्याणहृते । खनामकपुष्पे । वै निघ ।

मालतीफलम् । स्त्री । जातीफले । कांशकम् ।
रा नि व १२ ।

मालतीमूलम् । स्त्री । मालतीशफायाम् ।
मालतीशक्रे । इह जङ्गमविषहरम् । मङ्गल
१६७ ।

मालटणम् । स्त्री । लण्डमान्ये । लण्डविशये ।
मालटण । वै निघ ।

मालय' । पु । चन्दनवृक्षे । वै निघ । स्त्री ।
श्रीखण्डचन्दने । विका । पञ्चकनामसुगन्धकाष्ठे ।
पञ्चकाष्ठे । रा नि व १२ ।

मालवा । स्त्री । लपोदक्याम् । वड़ पूंहे ।
भा पू १ भ शा व ।

मालवि(वो)का । स्त्री । विवति । उडुडू ।
रा नि व ६ । वाचि २७ ।

मालविटपो (इन्) । पु । कुम्भीइवे । वै निघ ।

मालवी । स्त्री । पाठाधाम । आर्द्रनामि ।
रा नि व ६ ।

मालसी । स्त्री । केशपुटवृक्षे । शर ।

माला । स्त्री । वल्लोद्व्यायाम् । रा नि व ८ ।
भूम्यामलक्याम् । वै निघ । पृक्कायाम् ।

मालाकण्ट (क) । पु । अपागागच्छये ।
रा नि व ४ ।

मालागुणा । स्त्री । चषाअट्टाविशये ।
सु कल्प ८७ ।

मालाग्रन्थि । स्त्री । मालाद्व्यायाम्, वल्ली
द्व्यायाम् । रा नि व ८ ।

मालाटण (क)म् । पु, स्त्री । भूखणे । गुरु
थङ्ग । रा नि व ८ । आभुदिमप्रसिद्धसुगन्धरीहिष
लण । वै निघ ।

मालादूर्वा । स्त्री । मालाकारद्व्याविशये ।

मागान्द्री, गीतिशान्द्री । म बलिहरियाणी ।
कं बलिगहकि । वम बलिदृष्टा । तत्पण्याया,
—बलिदृष्टा मालापयि ययिला ययिदृष्टा
ययिमूला मूलपयि वेन्नो रोहत्पण्या पय्यवमो
मिवाण्या । गुणा—मधुरा तिक्ता मिरिरा पित्तघ्नी
कफनाशिलह्याहरो च । रा नि व ८ ।

मालाफलम् } लो. पु । रुद्राक्षे । वै निघ ।
मालामणि }

मालारिष्टा । लो । पाषाणामसुगन्धपत्रे । रा
नि व १० ।

मानालिका (ली) । लो । स्पृष्टानाममग्न्य
द्रव्ये । रा नि व १२ ।

मालात्रेष्ठतमा । लो । तुलसीवृक्षे । वै निघ ।

मालिक । पु । पक्षिविशेषे । म । रक्षके ।
शर । लो (का) । द्राक्षामये । वै निघ ।
मन्त्रिकाविशेषे । छत्रमन्त्रिका । मत्त । दारा ।
सन्मयायाम् । मे । पतन्याम् । मणिना । श च ।

मालिनौ । लो । अग्निगिह्यावृक्षे । दुरालभा
याम् । श च ।

मालु । पु । पत्रवडुललतामिदे ।

मालुक । पु । कृष्णार्णके । काग वायूहे ।
इषक्कृतराजह्वे । वै निघ ।

मालुकाच्छद (पत्र) । पु । अमलक
वृक्षे । वै निघ ।

मालुधान । पु । मातुलाहिसर्पे । मालूश
नाम । अम । लो (नो) । लतामिदे । वै निघ ।

मालूक । पु । कृष्णार्णके । कृष्णार्णक
छूगो । रा नि व १० ।

मालूर । पु । विल्ववृक्षे । पसु । कवित्ववृक्षे ।
कट्थे ग्राह्ये । रा नि व ११ ।

मालूरमूलम् । लो । विल्वमुले । भा म १ भ
जिह्वकञ्च चि । “मालूरमूलामयमधुश्रुता ।”

मालेया । लो । स्थूलैलायाम् । पसु ।

माख्यम् । लो । पुष्पे । पुष्पमालायाम् । म ।

माख्यक । पु । मदनवृक्षे । वै निघ ।

माख्यपुष्प । पु । इषवृक्षे । अण ग्राह्ये ।
रा नि व ४ ।

माख्यपुष्पिका । लो । शष्पपुष्पाम् । वन
अण । रा नि व ४ ।

माख्या । लो । दणमदे । वै निघ ।
माय' (क) । पु । चन्द्ररीगविशेषे । उल्लु डिल ।
तिलकान् उन्नतान्मावानाहु । “मायास्तानेव
घोन्नतान् ।” भा उ ३१५ । A sort of kidney
bean (phaseolus radiatus or P
Roxburghii) समामख्यात मी हमेद ।
मायकणाग्र । पसु । हि उरीद, तं मिनुमलु,
दणधान्यविशेषम् । तत्पण्याया,—बीजरव बली
कुर्वन्ति धान्यधार कृषाकर मांसल बलाग्र
पिवा पित्रभीजन । गुणा—विग्ध मलकर
शोषण श्लेष्मकर वीर्याण रक्तपित्तप्रकीपकर
वातघ्न गुरु मलकर रोचन खादु अमसुखवर्ता
नित्य सेवनीयम् । रा नि व १६ । “मायो गुरु
खादपाक विग्धी रुन्धोऽनिलापह । उष्ण
सन्तर्पणो बल्य शुक्लो रूक्ष पर । भिन्नमूत्र
मलसन्त्यमेद पित्तकफप्रद । गुदकीलादितश्चास
पक्विगुलानि माशयेत् । कफपित्तकरा मावा ॥”
भा पु १ भ धा व । “विग्धीऽय हृद्यो मधुरय
वन्धो मरुतफानां परिहृष्य । पाकेऽम्रकीचो
विदितो हिमय माषोऽय हृद्य कवितो मरय ॥”
अचि १५५ । माषयूषगुणा—“घन सवातं
कफकृन्मापयूषघ्न पित्तहृत् । अन्नपच्युषित तत्र
तेलपाने च शस्यते ॥” अचि ११५ । “माषयूषो
गुरुहृद्य इषत्यपनपित्तहृत् । अनल्पकं कफं कुर्वन्
मलदोष्टे विषयेत् ॥” द्रव्यगु । परिमाणमिदे ।
माषा । तत्पण्याया —माष ईम धानक । स
मागधमाने सुशतमने च ५ पञ्चरत्निकात्मक ।
चरकमत ६० गुञ्जात्मक । कालिद्रमाने
सुशतमने ५० गुञ्जापरिमाणम् । भा । चरके
नैद्यकान्तरे च १० गुञ्जात्मकमानम् । १२ गुञ्जात्म
कोऽप्यस्ति । १२ धान्यात्मक १८ माषात्मकोऽपि
हृद्यते । अतएव स ३३ अधिक षडिध पञ्चगुञ्जा
त्मक पञ्चगुञ्जात्मक समगुञ्जात्मक अष्टगुञ्जात्मक
दशगुञ्जात्मक द्वादशगुञ्जात्मकयेति । तत्र पञ्च
गुञ्जात्मकी य स नावा कालिद्र सीशुतय
पञ्चगुञ्जात्मकोऽपि कालिद्र इति केषित् । दश
रत्निकमाष चरकसम्मतो गौडमाषक इत्युच्यते ।
स एव सर्वत्र व्यवहृत्य । यथा—“माषस्तु पञ्चमि
पञ्चमिस्तथा सप्तमिरष्टमि । दशमिर्द्वादशमि
रकोमि षडिधो मत । अत्र कालिद्रमाषय पञ्च
गुञ्ज स सीशुत । दशगुञ्जस्तु माष खात् माषक
स च चारक । समगुञ्जस्तु केऽप्याहु मानकं मान

कोविदा । दशरक्तिकमानन्तु गौडभाचचनेऽयं तु ।
दशरक्तिकमायेण व्यवहारी भिषग्विदाम् ॥”
प्रयोगान्तरकथने । “दशगुण्यक्त माप प्रवदन्ति
चिकित्सका ।” तत्र यैः सध्यादिभेदात् माप
कादिप्रतिपत्तौ समाधानमुच्यते । “मापैर्हादशभि
र्धान्यैर्मापक परिकीर्तित । कथायादिनिर्दिष्टेषु
द्रव्यमानविधावपि ॥ तस्योऽष्टादशभिर्धान्यैर्मापक
परिकीर्तित । वस्यादिरक्तनीचेषु माने मूत्र
वसादिषु ॥ वसनादिषु योग्य मापकयादशरक्तिक ।
जौहरवादिविषये दशरक्तिकमापक । वसने च
विरके च तथा ग्रीष्मिन्नीचये ॥” मापौ
मापकलाय । कथायेण ।

मापकलायः । पु । मापत्रीही । भाषकलाय ।
अटीम ।

मापतैलम् । स्त्री । वातव्याधौ तैलम् । ‘माप
काये वलाकाये रात्राया दशमूलने । यवकोऽ
कुलत्यानां छागमांस भवेत् पृथक् । प्रत्ये च
तिलतैलस्य चौर दत्त्वा चतुर्गुणम् । रात्राया
गुमांसित्वस्य तातैरस्तुमुक्तै । जीवनीयमलाव्योपे
पचेदक्षसमेभिपक् । कायप्रस्था पडे वात्र
विभक्त्यनेन कौचित्ता ॥” तिलतैल ८ मं ।
हाथार्थ—माषकनाय, वेडेल, वात्रा,
दशमूल, यव, कूल, कूलथ, छागमांस अथेत्यक्त
१७ पं खल १७ मं ८ मं । कथार्थ—
त्रात्रा, आनादूनीमूल, मैकव, गुग्गु, अत्रगुमूल,
मूत्रा, जौवर, अयडक, नेद, मशामेद, अक्षि,
शक्ति, काटकोनी, श्रीर काटकोनी, वेडेल, जिस्ट्र
अथेत्यक्त २८ मं । हजोपदेशान्तरादिप्रवृत्ति यथासाध्य दातव्यम् । इदं
सप्रत्यमापतैलम् । सा की । मेप हजमापतैलम् ।
स्वल्प यथा—“मापप्रत्य समावाप्य पचकस्यक्
जलादके । पादशेषे रसे तस्मिन् चौर दत्त्वा
चतुर्गुणं । प्रत्ये च तिलतैलस्य कल्ल दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
जीवनीयानि दान्यष्टौ शसपुष्पा ससेव्याम् ।
रात्रायागुमानधुक् वलाव्योर्ध्व विकण्टक ।
जडजडगुदापच ॥” भाषकनाय १७ पं खल १७
मं ८ मं । तिलतैल ८ मं द्रव्य १७ मं ।
कथार्थ—जौवर, अयडक, नेद, मशामेद,
अक्षि, शक्ति, काटकोनी, श्रीरकाटकोनी,
गुग्गु, मैकव, त्रात्रा, आनादूनीमूल,
यष्टिमधू, वेडेल, जिस्ट्र, ८

अथेत्यक्त २८ मं । सा की । मेप । महाभाष
नेन यथा—“मापप्रत्योऽष्टक दत्त्वा गुलादे
दशमूलत । पत्रानि छागमांसस्य विग्रहीयेऽष्टक
पचेत् । पूत ग्रीते कथाये च चतुर्थांशवशिते ।
प्रत्ये च तिलतैलस्य पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
आत्मगुमीरुदकश्च रात्राया खणवयम् । जीवनीयानि
मस्त्रिष्टा चतुर्विधककटफलम् । सव्योपिष्यली
मूल रात्रा मधुक् सैवम् । देवदाव्यस्य कूठ
वाजिगन्धा वचा शठी । एतैरक्षसमे कल्लै
साधयेद्भुदुनाग्रिमा ॥” तिलतैल ८ मं ।
हाथार्थ—माषकनाय ८ मं दशमूल ७० मं
छागमांस ७० पं अथेत्यक्त ७८ मं खल १० मं
कथार्थ—अनादूनीमूल, अत्रगुमूल, गुग्गु,
मैकव, विष्ट, माछारमवण, जौवनीमूल,
मस्त्रिष्टा, चरे चितार मूल, कटफल, जिस्ट्र,
पिशुनमूल, त्रात्रा, यष्टिमधू मैकव, मेवनाक,
गुग्गु, बूड, अथगुग्गु, बठ, शठी अथेत्यक्त
२८ मं । रसर । मेप ।

मापपत्रिका । स्त्री । मापपत्रिका । रानि व १ ।
मापप(व)र्णी (र्णी) । स्त्री । (Teramnus
labialis Syn Glycine debilis Rox.)
स्वनामख्यातलतायाम् । भाषाणी । हिं माषीणी,
मासवणी । म राणउडदी । कं रावीडिडु,
काडडु । तत्पत्राया,—अथपुच्छी सिद्धपुच्छी
हयपुच्छिका हयपुच्छी कास्त्रीजी महासडा
अपिमोक्षा कृष्णवर्णा पाण्डु पर्विनी लोमय
पर्विनी पाण्डुलीमशा पाण्डुलीमा पाण्डुहा
आद्रमाया मांसमाया हसमाया मद्रव्या कल्याणी
वज्रमूली शालीपर्णी विहारिणी आसीद्रवा
वहफला स्वयधू सुलभा घना हिडवित्रा
विशाचिका । वा १ ५५ । गुणा—“मापपर्णी
रसे तिक्ता हृष्या दाहज्वरापहा । शक्रवृद्धिकरी
पल्या शीतला पुष्टिवर्धनी ॥” रानि व १ ।
“मापपर्णी हिमा तिक्ता रुक्षा शक्रमलाश्रय ।
मधुरा यादित्थी शीथवातपित्तज्वराखजित् ॥”
मापु ।

मापयोनिः । पु । पापय इति ख्याते स्थाय
द्रव्ये । पीपत्र । वैनिष ।

मापरा । स्त्री । अन्नमण्ड । पयु ।

स्त्री । मापविदलकवरीटि

कायाम् । तत्पण्यांश, — भूभरी । गुणा —
वातकरी कफपित्तघ्नी च ।

मापवटो । स्त्री । मापकृतवटकभेदे । तत्साधन
विधिवत्, — मापाणां पिटिका द्विद्वलव्याद्रक
संस्कृता । तथा विरचिता वस्त्रे वटिका साधु
शोधिता । भस्मितास्तमतेले ता अथवाक्
प्रयोगतः । वटकस्य गुणैर्युक्ता श्वातव्या रुचिदा
श्मशम् । भा ।

मापसूप । पु । मृदमापकृतसूपे । भास्मां मांस
कनाशेयश्च यूस । गुणा — मापसूपस्य कुक्ष्याप
क्षिन्धी वृष्योऽनिलापह । उष्ण सन्तपणी बन्ध
संस्थादू रुचिकारक । द्रव्यगु ।

मापाद । पु । कक्षपे । शर ।

मापान्नम् । स्त्री । मापकृतान्ने । गुणा —
“मापान्नं दुष्कर्जर्मोक्तं मांसहृत्कारकं गुरु । वात
नाशकरं हृद्यम् ॥” वै निघ ।

मापिक । पु । जीवशक्ति । वै निघ ।

मापेण्डरी । स्त्री । मापपिटविकृतौ । च द
शुचि चि ।

मास (क) । पुं । पचयते । भस्म । माप
परिमाणे । मांश । अटोम ।

मासक । पु, स्त्री । तन्नामकचुद्ररीगविशेषे ।
आहिज । लक्षण — “अवेदनं स्थिरश्चैव यदि
मासे प्रदृश्यते । मासवत् कृष्णसुखमनिलाम्माप
कन्तु तत् ॥” मा नि ।

मासज्ञ । पु । हरिणविशेषे । वै निघ
दाल्दपक्षिणि । शर ।

मासहयोद्भव (वा) । पु स्त्री । पटिक
धान्ये । गौरपटिके । रा नि व १६ ।

मासनम् । स्त्री । औषधिवीजविशेषे । तन्नाम-
द्राज । श च ।

मासमानम् । स्त्री । मापपरिमाणे । ५ मांश ।

मासर । पु । काष्ठिके । वै निघ । भक्त
समुद्भवमण्डे । भस्म ।

मासवर्त्तिका । स्त्री । सर्पपीनामपक्षिविशेषे ।
श मा ।

मासु(सू)रो । स्त्री । भेदनयोग्यहृदयवन्ध
प्रस्तादीनां तनुधाराविशेषे । सु सू च्च । स्मृती ।
४ च ।

माहा । स्त्री । स्त्री गवि ।

माहिष* (पी) । पु, स्त्री । महिषे । कौषा
नारम् ।

माहिषघृतम् । स्त्री । महिषीचीरजातघृते ।
उन्नमात्तुत । घृतमिदं तोषाकभस्मकादिरोगेषु
हितम् । वि धौ अग्निमा चि । वातघ्नोष्ण वलकरं
वर्णकरम् अर्शोऽपिहर दीपनं चक्षुष्यम् ।
रा नि व १५ ।

माहिषदधि । स्त्री । महिषीदुग्धकृतदधनि ।
म'त्येव दधे । गुणा — मधुर सिग्ध रक्तपित्तघ्न
श्लेष्मल वनशोणितवर्द्धन हृद्य अमघ्न शोधनम् ।
रा नि व १५ ।

माहिषनवनीतम् । स्त्री । महिषीदुग्धजात
नवनीत । महिष्ये ननि । गुणा — कपाय मधुर
शीत हृद्य बन्ध शोधि पित्तघ्न पुष्टिदम् । रा
नि व १५ । “माहिषीनवनीतेन स्नानपीडास्थिरा
भवन् ।” रसरत्ननरी चि ।

माहिषमूत्रम् । स्त्री । महिषजले । म'त्येव
मू । गुणा — रुटु उष्णम् आनाहशोषगुणरोगघ्न
कुष्ठकण्डूतिश्लीन् रोगघ्नम् । रा नि व १५ ।

माहिषवल्लरो (क्षिका) । स्त्री । कृष्णवर्द्ध
दारके । (क्षिका) श्वेतवर्द्धदारक । वै निव ।

माहिषवल्ली । स्त्री । लघुसीमलतायाम् ।
वै निघ ।

माहिपाच । पु । माहिपाचगु*गुली । वै निघ ।

माहिन्द्री । स्त्री । इन्द्रवारुणीलनायाम् ।
श्रावणनभा । रा नि व ३ । गाम्याम् ।

माह्ये । पु । प्रवाल । वै निघ ।

माहिश्वरधूप । पु । ज्वरे हित धूप । ज्वर
भाषादिदिग्धे । “हिङ्गुल दीवकाष्ठश्च श्रीवेष्ट
घृतमिव च । गव्यास्थीनि तथा ध्याम निम्बान्यऽदु
रोहिणी । सप्तपि निम्बपत्राणि पिप्पलाहि*चुकलाया ।
माञ्जरीरविष्टा गोमृदु मदनस्य फलानि च ।
हृदयस्थौ वल्वा चैव कार्पासाभ्यं तुषाणया ।
क्षामगोमापुविष्टं चैव हृत्तिदलस्तथैव च । एतन्मन्त्रे
समाहृत्य क्षाममन्त्रेण भाषयेत् । उद्गृह्य तु सङ्घृष्ट्य
म्यापयेन्मन्त्रेण घटे ॥” हिङ्गुल, देवराशु, मङ्गल
काष्ठ, गवापुठ, गोदांड़, गकटुग निरनिर्दोषा,
रुष्टे, देवत मरिचा, निमपांटी, मधु*मूत्र,
गानेर चोलोन, विङ्गानरिङ्ग, जाम्बू,

मथनाफल, अहती, कटिकारी, वट, काणाम-
वीक, कृष, छागविठा, भृगालिष्ठा, ७ इतिमय
अष्टोक्त समभाग । छागमूत्रे छावना निवे ।
मेष । "वृद्धजटा गोयङ्ग विहालविष्टोरगय
निर्मीक । मदनकल भक्तिकेयी वशवग वट
निम्बाल्यम् ॥ द्रुत यव मधुरपक्ष्ण हगलकलीमानि
सर्पपा सबवा । छिद्रगवाभ्यमरीचा समभागा
कागमूत्रसपिटा । धूपनविधना शमयन्त्येते मर्ध्वान्
ज्वरान् नियतम् ॥" छोटोमङ्ग, गौशूद्र, दिङ्गल
विठा, मापेन थोलांग, मथनाफल, छोटोमांशो,
मूत्रमांशो, वंशवृक्ष, शिवनिर्धाला (भूषादि),
घृत, यव, मधुरपूष्ण, छागरोम, मन्त्रिषा, वट,
दिं, गोशङ्ख, मन्त्रिष्ठ अष्टोक्त समभाग,
छागमूत्रे पेयण करिषा धूप निवे । भा ।

माहेश्वरी । स्त्री । शङ्खिनोष्ठे । यवतिरु
लता । रा नि व ३ ।

माक्षम् । स्त्री । सौवर्णलवण । प सु ।

माक्षि(क्षी)कम् । स्त्री । धातुमाक्षिके ।
द्रोषा ७ स्वर्णमाक्षिक । तत्पण्याया,—पीतक
धातुमाक्षिक तापिच्छ ताप्य ताप्यक चादीत
पीतमाक्षिक चावर्णे मधुधातु चोदधातु माक्षिक
धातु कदम्ब चक्रनामा अजनामकम् । र मा ।
तच्च द्विर्धे स्वर्णमाक्षिक रोप्यमाक्षिकश्चेति ।
'माक्षिक द्विविधोक्त ईमाङ्ग ताम्रमाक्षिकम् ।
भिन्नवर्णविशेषत्वादसवीर्यादिक प्रयक ॥" र सा
स । अपिच,—"लिखनी माक्षिकी धातु सुवर्ण
रजतयुति । जराजित् पाण्डुरोगघ्न चयकुष्ठ
ज्वरापह ॥ मधुरोष्ण कटु पाके किञ्चिदुष्णी
ऽष्टतोपम ॥" भा । च द र पि चि । "माक्षिकेन
हस्तस्य च ।" तैलवर्णमधुविशेषे । तच्च कपिल
वर्णातिष्ठल वनमक्षिकाभि नानापुष्पेभ्य समा
हृत्योत्पादितम् । "नानापुष्परसाहारा कपिला
यन्मक्षिका । या स्थलाकाभिरुपम मधु
माक्षिकमुच्यते ॥" गुष्ठा—तैलवर्णे मधुर हल
लघु श्रासहरत्र । रा नि व १४ । अपिच—
"माक्षिकं मधुधु श्रेष्ठ नेतामशहर लघु ।
कामलाग्ने चत श्रास कास चयविनाशनम् ॥" भा ।
सामुद्रलवणे ।

माक्षि(क्षी)कजम् । स्त्री । सिक्त्यके । म म ।
रा नि व १२ ।

माक्षिकधातु । पु । धातुमाक्षिके । सि, यो

पाण्डु चि । कास चि मधुरवटके । "समेर्माक्षिक
धातुना ।" स्वर्णमाक्षिके । रा नि व ११ ।

माक्षिकपाकः (फलः) । पु । मधुनारिकेल
वृक्षे । रा नि व ११ ।

माक्षि(क्षी)कशर्करा । स्त्री । मधुशर्करा
याम् । माक्षिकमधुजनितशर्करायाम् । गुष्ठा—
माक्षिकमधुतुल्या । रा नि व १४ ।

माक्षिकश्रेष्ठा । स्त्री । रुप्यमाक्षिके । प सु ।

माक्षिकान्तम् । स्त्री । माधवीमये । वै निघ ।

माक्षिकाश्रयम् । स्त्री । सिक्त्यके । रा नि
व १२ । [च ।

माक्षिकी । स्त्री । सुवर्णमाक्षिके । नकुल १६

मितङ्गमः । पु । इतिनि ।

मिताशनः । वि । परिमिताहारे, परिमित
भोगिनि । च ।

मितम् । स्त्री । अतिविषायायाम् । वै निघ ।

मितपक्षकम् । स्त्री । द्रुत मधु गुष्ठा टङ्गण
गुग्गुली । तथाच—"मधु सर्पिलथा गुष्ठा टङ्गण
गुग्गुलुतथा । मितपक्षकमेतत्तु गदित धातुमेलने ॥"
र सा सं ।

मिथ्याचारः । पु । शास्त्रोक्तविधिमष्टाचारे ।
सु नि ५५ ।

मिथ्यामति । स्त्री । ममे ।

मिथ्यायुक्तः । वि । अविधिप्रयुक्ते । भा म च
सा चि ।

मिथ्यायोग । पु । रुपादीनां विरुद्धयोगेषु ।
विषमव्युत्पन्नाभिघाताश्च भूतसंस्पर्शादिषु विरुद्ध
योगेषु । यथा—वेगधारणादि शारौरमिथ्यायोग,
परुषवचनादि वाङ्मिथ्यायोग, दुर्गन्धादिति
ग्राणादि घ्राणमिथ्यायोग, क्षतितादिशब्दानाम्
तिश्रवण श्रुतिमिथ्यायोग । इत्यादि । च सु १६५ ।

मिथ्याविहारः । पु । बलवद्विषादौ । मा नि ।

मिथ्याहार । पु । अनुविताहारे, साम्ना
विपरीताहारे, दुग्धमीनादौ । सु नि ५५ ।

मिथ्योपचारः । पु । प्रवातादिसेवनरुपात्
विताचरणे । "मिथ्योपचाराश्च क्लेशात् ।" भा ।

मिन्निन । पु । वातव्याधिविशेषे । अशुक्ल छांशो
वा र्धेना । निदानम् यथा—"आहत्य वायु
सकफ धमनौ शब्दवाहिनी । नरान् करीय

क्रियकान् सूकमिन्निमग्नदान् ॥” सुनि १५ ।
 मिरा । स्त्री । सूत्रायाम् । रानि व १ ।
 मिलपत्र । पुं । अमलकवृक्षे । वै निघ ।
 मिथि (शो, शिका) । स्त्री । मधुरिकायाम् ।
 मोशो । च द वा व्या चि । शतपुष्पायाम् । तुल्फा ।
 चटोभ । वासु १५५ । जटामास्याम् । शर ।
 वै निघ सहाशान्धवर्षे । कासमेदं, महादभं ।
 कटमविम्व । गुणा—मधुरशीत पित्तदाह
 चयघ्न । रानि व ८ । मेयिकाशाम् । वै निघ ।
 मिथ्र । पु । सन्निपाते । स्त्री । चाणक्यमूलके ।
 रानि व ७ । रक्ते । वै निघ ।
 मिथ्रकम् । स्त्री । शौषरलवधे । रानि व ६ ।
 यशदे । मूलके । वै निघ । वङ्गभेदे । भा ।
 मिथ्रकस्त्रेह । पु । गुन्धे शौषधम् । पाठ—
 “विहता विकला दन्ती दशमूल पलोन्मिता । जन
 चतुर्गुणे पक्ता चतुर्भागस्थित रस । सर्पिरेरुज
 हेल लोहचैक्य साधेत् । स सिद्धी मिथ्रकस्त्रेह
 सघोर कफगुक्कनुत् । कफवातविषमेषु कण्ड
 प्रोक्षोदरेषु च । प्रयोग्यो मिथ्रकस्त्रेह योनियुलेषु
 चाधिकम् ॥” तेलुङ्गी, जिङ्गना, मथीमूल,
 मन्मूल अंशोरु १ पं जन् १७ मं जे ४
 मं । घृत् २ मं एरुगुत्तन २ मं शुक ४ मं ।
 च वि ५५ ।
 मिथ्रज । पु । विसर्ज जीवे । रानि व १८ ।
 शकट ।
 मिथ्रपुष्पा । स्त्री । मेयिकाया । रानि व ६ ।
 मिथ्रवनफला । स्त्री । वार्ताका । देधन ।
 रानि व ७ ।
 मिथ्रवर्ण । पु । पुष्पकीयो । शूङ्गि रेकु ।
 रानि व १४ । स्त्री । लष्ठागुहणि । रानि व १२ ।
 मिथ्रवर्णफला । स्त्री । वार्ताकायाम् । देधन ।
 मिथ्रशब्द । पु । खिसे जली ।
 मिथ्रा । स्त्री । कलश्याम् । मृगनाभि ।
 मिथ्रोतुल्यम् । स्त्री । खपरे । शीपद ।
 वै निघ ।
 मिथ्रैया । स्त्री । मधुरिकानामवुषे । मोशी
 गाह । (Foeniculum valgar. F Pan
 morium) वनमृगकायाम् । वन तुल्फा ।
 हि सौषा, वरिष्ठा । म वनसउक । क कास-

खसिगे । तं पेहजिलकुरव । ता सीहिकिरे ।
 गुणा—मधुरा धिक्ता कटु कफहरी वात
 पिथीत्यदोपघ्नी प्रोहकमित्रो च । रानि व १९ ।
 मधुदकेन तच्छुद्धि । [सयह ।
 मिथ्रोदनम् । स्त्री । खिचिकायाम् । शिछुडि ।
 मिथि (सि) (पो, सो) । स्त्री । मधुरि
 काया । श च । शताद्यायां । तुल्फा । रानि
 व ४ । जटामास्याम् । शर । अजमोदायाम् ।
 ब्राह्मनौ । मे । उशीर्याम् । उशीरौ । रानि व ८
 मिथिका । स्त्री । मधुरिकाया । शताद्यायाम् ।
 शर ।
 मिष्ट । वि । मधुररसे । भा ।
 मिष्टनिम्ब । पु । निम्बवृक्षभेदे । मिष्टे निम् ।
 वै निघ ।
 मिष्टनिम्बू । स्त्री । मधुरजम्बीरे । मधुनिम्बुक ।
 मिष्टे लेवू । गुणा—“मिष्टनिम्बूफल खादु
 गुण मारुतपित्तघ्न । गररोगविषमसि कफोत्
 क्रेशि च रक्तहृत् । शोषारुविह्वलाच्छर्दि हर्ष दल्यच
 हृदयम् ॥” भा ।
 मिष्टपाक । पु । मिष्टान्ने । मधुररसविपक
 फलान् । मोक्षता । पाकराज ।
 मिष्टरस । पु । खादुपाकरसे द्रव्य । तद्गुणो
 —अमलक वातपित्तहरी । सु ।
 मिष्टान्नम् । स्त्री । मधुरान्ने, परमान्नादौ । इवा ।
 मिहिका । पु । कर्पूरे । रानि व १० ।
 नीहारे । शर ।
 मिहिर । पु । अकठवे । अम । वै निघ २
 भ चय वि वैलोखचिन्तामणिरसे । स्त्री । दाखी ।
 वै निघ ।
 मोन । पु । मध्यसामान्ये । अम ।
 मोनकम् । स्त्री । मयनाक्षनविशेषे । उषा ।
 मोनकाक्ष (नाक्ष) । पु । शककरवीरे ।
 वै निघ ।
 मोनगोधिका । स्त्री । वाय्याम् । मद्रोवद्र ।
 मोनघातो (घ्न) । पु । वकपचिणि । रा
 नि व १८ ।
 मोननेत्रा । स्त्री । गण्डूष्यायां । रानि व ८ ।
 मोनपित्तम् । स्त्री । कटुकाम । वै निघ ।
 मक्षपित्ते ।

मौनरः । पु । शरके । शत्रु । विका ।
 मौनरुद्ध (ङः) । पु । मय्यरुद्धपक्षिणि ।
 मोक्षशोभा । विका । जलकाकि । वै निघ ।
 मोनाखडौ । स्त्री । शर्कराया । रा नि व १४ ।
 मोनाम्बोण । पु । मृदुरोटपक्षिणि । वै
 निघ । दट्टरायो । म ।
 मोनाचो । स्त्री । व्रजगीशाकचुपे । रा नि व
 ५ । गण्डदूष्याया । रा नि व ८ । शर्करायाम् ।
 वै निघ । मोमलतायाम् ।
 मौरः । पु । पानोद । उषा ।
 मौलक । पु । रीक्षितमख्ये । ० निघ ।
 मौलनम् । स्त्री । नेवमुद्रणे । मिदा । व्याक ।
 मौवा (न्) । स्त्री । उदरकभी । शीकरे । सारे ।
 उषा ।
 मौशान' । पु । महारग्वधहवे । वै निघ ।
 मुकन्द (क) । पु । पलाणौ । चटोभ ।
 पटिकव्रीहिविशेष । कुषायभेदे । भा । सु सु
 ४६च । गुणा कजुवत् । च सु २०च ।
 मुकल । पु । भारग्वधे । वै निघ ॥
 मुकुन्द (न्दु) । पु । कुदुरी । वृन्मृकृत्वाणि ।
 अम चटोभ । श्वेतकरवीरे । उपोदिकायाम् ।
 रवभेदे । पारदे । जे च । स्त्री । गाधारीहवे ।
 गांशरगीह । रा नि व ८ ।
 मुकुर । पु । मल्लिकापुष्पहवे । विश । वकुल
 हवे । पादश । मे । बदरहवे । शर ।
 मुकुल' । पु । स्त्री । ईषद्विकसितकलिकायाम् ।
 स्थूलकलिकायाम् । अम । जेपालहवे । 'पिला'
 इति खाते फलहवे । आत्मनि । शरीरे । धरणि ।
 मुकुष्टः (क) । पु । वनमृद्धे । मृगानी । र
 मा । च दन्त वि । "कुलत्थान् समुकुष्टकान् ।"
 गुणा — शीतल दाही कफपित्तज्वरप्रथ । राज ।
 मुकुल । पु । वकुलहवे ।
 मुकुलकः । पु । दन्तीचुपे । मृदो गीह ।
 रमा । वाचिद्वय । [वै नि ३ ।
 मुक्तचण्डा । स्त्री । विद्यायाम् । उरुज्जु ।
 मुक्तचक्षुः । पु । सिद्धि । शमा ।
 मुक्तपालिवत । पु । वैपखज्जुरीहवे । वै निघ ।
 मुक्तवन्धना (न्धा) । स्त्री । मल्लिकाहवे ।

वायिकीमित्रिकाभेदे । रा नि व १० । Sec
 वायिका ।
 मुक्ता(क्ता)माता । स्त्री । यत्नी । शिष्टक ।
 वै निघ ।
 मुक्तारसा । स्त्री । रागायाम् । रसा ।
 मुक्तवर्चाः (स्) । पु । मुक्तवर्षीतिख्याते
 रुपविशेष । मृकृद्वृद्धे, मृकृद्वर्षी । गुणा —
 "मुक्तवर्षाजया रुद्रा वानिक्रुष विरेचनी । कास
 श्यामरघ्नौ च ज्वरघ्नम् कफघातनुम् । अथ वै
 स्वरस शीत कफोत्सारी च वामन ।
 पापुनिपात्रलोत्सारी कल्पीबाहिषु श्रयते ।
 मुक्ता(क्ता)वाम' । पु । यत्नी । शिष्टक ।
 शच ।
 मुक्तशृङ्गः । पु । रोहीतकमख्ये । वै निघ ।
 मुक्तसार' । पु । कदलीहवे । वै निघ ।
 मुक्ता । स्त्री । मौक्तिके । पसु । मूला, मति ।
 हि मति । तत्पठ्याया, — मौक्तिक शक्तिज
 शक्तिबीज शक्तिमणि शौक्तिक शौक्तिक्य हारी
 कुवल् सीम्या सार तारा तौतिक मौक्तिक अम सार
 अथ सार शीतल नीरज मधुच इन्द्रज लक्ष्मी
 मुक्ताफल मुक्तिका विन्दुफल शशिश्रम खच्छ दिम
 हिमवल् सुधांशुभं शुधांशुरज लक्ष शशिश्रि
 हेमवत भुवह । तद्वयोनि यथा — "शक्ति शब्दी
 गजकीड फणी मख्य दट्टर । वेणुरेते
 समाख्यासातज्ञन् मौक्तिकयोऽनय ।" भा पू १३ ।
 गुणा — शरका शीतला कषाय खटु लेखनी
 चक्षुष्या च । राज । अपिच, — "मुक्ता कषाया
 खादी च वनपट्टिप्रदायिनी । हृष्या नेवहिता
 राजयज्जघ्नी विषनाशिनी । स्त्रीणां कान्तिरतिकरी
 धारणान् सहपापशुम् ॥" भा । राधायाम् ।
 रमा । च सु ४च वय स्यापने ।
 मुक्तागारम् । स्त्री । यत्नी । शिष्टक । शच ।
 मुक्तापुष्प । पु । कुन्दपुष्पचुपे । वृन् गीह ।
 रा नि व १० ।
 मुक्ताप्रक्ष । पु । यत्नी । रसु ।
 मुक्ताफलम् । स्त्री । कर्पूर । लवलीफले । मे ।
 मौक्तिके । भा ।
 मुक्ताभा । स्त्री । हलमल्लिकाया । रा नि व १० ।
 मुक्तामतो । स्त्री । यत्नी ।
 मुक्तायोनि । स्त्री । यत्नी । मुक्ताजन्मस्थाने ।

सुक्ताशुक्तिः । स्त्री । सुक्तायोनिशुक्ती, सुक्तागृहे ।
 मूलान्न किंशू । म नीतीशौच । कं सुक्तिमसिपु ।
 गुणा—“कटु पिप्पला आस हृद्रोगहारिणी ।
 मूलप्रममनी रुक्षा मधुरा दीपनी परा ॥”
 रानि व १९ ।

सुक्तास्कोट' (टा) । पु, स्त्री । सुक्तागृहे ।
 किंशू । अम ।

सुक्तिद्या । स्त्री । मोक्तिके ।

सुक्तिप्रदः । पु । चारित्रसुद्धे । शत्रि भूग ।
 वै निघ ।

सुक्तिमुक्त' । पु । शिलारसे । रसा ।

सुखम् । स्त्री । वदनविवरे । भा । वदने ।
 मूथ । रानि व १८ । तत्तु गर्भस्थस्य पञ्चभि
 मासेभवति । सुखमीष । “बोही च दन्तमूलानि
 दन्ता जिह्वा च तालु च । गली मुख्यादि सकल
 सप्ताङ्ग सुखमुप्यते ।” भा । जीरके । पविचक्षी ।
 वै निघ । पु । छत्रके । छत्रेण । अच ।

सुखगन्धक । पु । पलाण्डो । रानि व ७ ।

सुखचीर । पु । जिह्वायाम् ।

सुखचीरो । स्त्री, पु (दन्) । पलाण्डो । अचि ।
 जिह्वायाम् । अमा ।

सुखज । पु । दन्ते । वै निघ ।

सुखद्रूप' (ण) । पु । पलाण्डो । रानि व ७ ।

सुखद्रूपिका । स्त्री । मुखगतचुद्ररोगभेदे ।
 वश्म' फोफा । लक्ष्य यथा—“शाकलीकण्टक
 प्रस्था लफमारुतशीथित । जादले पिङ्गका यूना
 यक्ते या मुखद्रूपिका ।” सुनि १९५ ।

सुखद्रूपी (दन्) । पु । लघुने । वश्म ।
 वै निघ ।

सुखधावनम् । स्त्री । सुखस्य प्रचालने ।
 मूथयोऽथ । वाचि ५५ । See सुखप्रचालनम् ।

सुखधौता । स्त्री । भाग्याम् । वाग्भूनाशे ।
 अच ।

सुखपत्र । पु । तदाख्यशाकभेदे । सुन्दरचे ।

सुखपाक । पु । अस्थस्य सुखरोगे । जद
 २२५ । सुखरोगभेदे । निदानलक्षणे यथा—
 “करोति वदनस्थानान्नं चान् सन्वसरोऽनिल ।
 सधारिणोऽरुणान् रुचान् बोही तामो चललचो ।
 जिह्वा शीतासदा गुर्वी स्फुटिता कण्टकाचिता ।

विहणोति च कृच्छ्रेण सुखपाको मुखस्य च ।
 अथ प्रतिष्ठतो वायुरर्शोग्नाककादिभि । याव्युद्धं
 वक्तृदीर्घस्य कुर्वन्ते गदन्तु स । मुखस्य पिच्छजे
 पाके दाहोऽथो तित्तवक्तता । चारोचितततसमा
 व्रणान्नद्वय रक्तजे । कफजे मधुरास्थल कण्ठमत्
 पिच्छिला व्रणा । अन्त कपोलमाश्रित्य ग्रावपाण्डु
 कफोऽर्धुदम् । कुप्यात्पाटित छिन्न मुदितच
 विवर्धते । मुखपाके भवेत्सासे सध सञ्जाकृति
 मले ।” वाच २१५ ।

सुखपूरणम् । स्त्री । गच्छू । च ।

सुखप्रसेक । पु । अफजसुख्याधी । भा ।

सुखप्रचालनम् । स्त्री । शीतोदकेन सुख
 धावने । गुणा—“नीलिकां सुखमीषघ पिङ्गकां
 व्यङ्गमेव च । रक्तपिच्छकान् रोगान् सद्य एव
 विनाशयेत् ।” सुचि २४५ ।

सुखप्रिय । पु । नागरद्वन्द्वे । भा । स्त्री ।
 कर्कटिकायान् । कौकूफ । वै निघ ।

सुखभङ्ग । पु । अतश्रियो । शान्ता भविना ।

सुखभूषणम् । स्त्री । ताम्बूली । निदा ।

सुखमण्डलक । पु । तिलकचपे । तिलगोष्ठ ।
 रानि व १० ।

सुखमाधुर्यम् । स्त्री । अफजसुखरोगे ।
 मूथमिष्टि । भा ।

सुखमुखि(ति)का । स्त्री । बालरोगभेदे ।
 लक्ष्य यथा—“सप्ताङ्ग सुखरिपाणिपादवक्त
 वक्ताशो कलुपशिराहतीदरीय । सोदरी भवति
 च मूत्रतुल्यगन्धि स ज्ञेय शिशुरथ वक्तमुखि
 कात् ॥” सुच २०५ ।

सुखमोद । पु । शीमाजनवचे । भविना
 गोष्ठ । रानि व ७ ।

सुखर । पु । शङ् । काके । रानि व १८ ।

सुखरोग । पु । ओहादिरोगे । ओष्ठद्वन्द्व
 मुखदन्तजिह्वातालुगलरूप सप्ताङ्ग सुखम्, तत्रस्थी
 यो रोग स सुखरोग इत्युच्यते । सुखरोगस्य
 —ओष्ठयोऽष्टो, एकादशेति वामट । दन्तमूले
 ओष्ठस्य, दन्तेषु अष्टौ, जिह्वायां पञ्च, तालुनि नव,
 कण्ठे अष्टादश, सर्वेषु त्रय इति सप्तषष्टिमुख
 रोगा साकल्येन भवन्ति । “बोही च दन्तमूलानि
 दन्ता जिह्वा च तालु च । गली मुख्यादि सकल
 सप्ताङ्ग सुखमुप्यते । सुरदाबोध्योदेनमूले सुदश

यद् तथा । दन्तोष्णो भूतिहायां पक्ष सुगन्ध
 तानुनि । कच्छ त्वटादश प्रोक्तान्य मन्त्रा, च
 कृता । एव सुखानया सर्वे सप्तपटिभूता धुध ॥
 भा म ४ म सु री लि । निदा—आनुपमासादि
 संवनात् कृपिता दीपा मुखरीगानुपपादयन्ति ।
 तदुक्त—“अनुपपिहितचारदधिमालनिषेधनात् ।
 मुखमर्थे गदान् कृत्वा क्रुता दीपा कपोला ॥
 इति । मा नि । ‘सायासादिपवारादपिगिता
 सकसूनक । सापगपदधिचौरगुणेदुरसफासितम् ।
 अर्थात् शय्याय भजतो द्विपतो दक्षुधनाम् ।
 समच्छेदनाण्ड्यागुचितस शिराव्यधम् । क्रुता
 गोपीन्या दीपा कुत्रत्यन्तमं च गदान् । अर्थात्
 कोपे तु पवनात् सन्नाभीहो मण्डारको । दा ते
 परिपाद्यते पक्षपासितककंशी । पितात् सौम्या
 सरी पीतो सपक्षान्तिमिथितो । पिटकाभिभवा
 क दावागुपाको कफात्मको । शीतासरी गुर गुरो
 सुव पिटिकाचितो ॥ सन्निपातादनेकाभी दुर्गन्धा-
 खाव पिक्वलो । अकषान् खान सगुन रभी
 विपमपाकिनो ॥ रभीपक्षो रुधिर सवरा
 शोणितप्रभो । खर्जूरमृदश्चात चीरे रनेऽमुद
 भवेत् ॥ सांसपिण्डीपनो सासात् स्यातां सूक्ष्मकी
 कमात् । तैलामयवयुक्तो सक्कल सिद्धा यद् ॥
 सतजाववदीयते पाद्येति चासक्तान् ॥” वा ३
 २१५ । अथस्य यथा—“उपकुशस्य रीजो
 जिह्वासाधनस्यैव च । अलायुक्त मन्त्रय दन्त
 रोगो गलपक्ष ॥ मुखपाकोऽधिदन्तय रीक्षी
 चीपजिह्वा । गण्डरोगीठरीगो च गलशालक
 एव च ॥ इत्येते वाजिनो रोगा मुखज्ञा परि
 कीर्त्तता । एषां निदान धन्यामि धिजिह्वाय
 यथाक्रमम् ॥ रोगिन्या दन्तसामर्थ्ये यथ निर्याति
 शोणितम् । चणदन्तस्य बाह्यस्य विद्यादुपकुश
 भिषक् ॥ हनुदेग यदा दन्तो भवयन्त्यन्तरायश्च ।
 आलेश इति त विद्यात् श्रेष्ठर ससुखम् ॥ येनाश्री
 दुग्धनाथस्य मन्द पियति खादति । जन्तु कासते
 चैव बलाय परिहीयते ॥ श्ना यथ भवेज्जिह्वा
 वाजिन स्फोटकैर्यता । प्रक्षिन्ना वापि यथैव
 जिह्वास्फोति त विदुः ॥ मुख दुग्धमिक्षुधेय
 तानुक्त यूनको भवेत् । यासविहपिण्डीऽथस्य रोग
 विद्यादलायुक्तम् ॥ आभीठतानुपको वा सन्दाहारे
 तथैव च । रुमोर्धे दन्तभांसे च प्रयून
 व्याधिमादिशेत् ॥ हनीयैव तथा गण्डे श्वयुयस्य
 जायते । जिह्वाभूते गले चापि सस्य विद्याहृत
 यद् ॥ सकीठतामुद्देशेन यथ यलोपजायत ।

विषयं सुख दष्ट सुखपाक तमादिशेत् ॥
 दन्तामासुपरिष्ठाद्यु यदा दन्तस्य सम्भव । अधिदन्त
 स विन्यातो सन्दाहारस्य याजिना ॥ यत्
 गनाजिह्वदन्त गन्धी शीथ प्रसज्यते । यवसहपिण्डी
 ऽथस्य रीक्षीरीरोगमादिशेत् ॥ अधिदन्तस्य जिह्वाया
 श्वयुयस्य जायते । त विद्यात्पुजिह्वाय मुखरोगानु
 वाजिनाम् ॥ अधिजिह्वाभिध ननु उपरिष्ठाद
 विमिदिशेत् । गण्डाभ्यन्तरगो गण्डो गण्डरोग इति
 यत् ॥ सुत्रय पिङ्गाकीर्ण भीठ तन्नुन एव
 च । फुटित कठिनदंष्ट्र भीठरीरोऽभिधीयते ॥
 गलाभ्यन्तरगोदेन यासमुद्भूत इय । गलशालू
 किन् विद्यात् यासासश्च तुरज्जमम् ॥ सर्वेषां
 मुखरोगाणां सम्भव श्लेष्मीपित्तम् ॥” उद
 २२५ ।

सुखलाङ्गल । पुं । गूकरि । जटा ।

सुखलिप्तता (लेप) । पुं । सुखरीगे । मुख
 छेदछेद रज्ज । भा ।

सुखवत्सलम् । पुं । दाडिमवत्सल । श मा ।

सुखवाचिका । स्त्री । अस्ववाचा । रा नि व ४ ।

सुखवासः । पुं । तरुमूलतायाम् । तुरमूल
 गीह । र मा । फुटी इति प्रसिद्धे फलशक्त
 विग्रेहे । गन्धवत् । आसर्देशक्यान्ते सुगन्धभूतवत् ।
 रा नि व ८ ।

सुखवासन । वि । सुखसुरभीकरणद्रव्य
 गात्रे । अम ।

सुखविलुण्ठिका । स्त्री । काय्याम् । शर ।

सुखविष्टा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । उज्ज्वला
 पोका । इ च ।

सुखवेदन । पुं । तन्नामजवायवकोटि ।

तैदृशानां वातनिमित्तजा विविधा रोगा भवन्ति ।
 सु खान्य द्य ।

सुखव्यङ्ग । पुं । गण्डगतकुटुरीगे । येठता ।

‘क्रोधायासप्रकुपितो वायु पित्तन सजुत । सुख
 सागव्य सद्यसा मन्त्र विच्छिन्नस्य । नौरज तनुक
 ग्याय सुखव्यङ्ग तमादिशेत् ।” मा नि । निदा ।

सुखशुद्धि । स्त्री । सुखशोधने ।

सुखशोधनम् । स्त्री । त्वचि । उडुडुव,
 शीकरिणि । रा नि व ६ ।

सुखशोधन । वि । सुखशोधकद्रव्यमाते । पुं ।

कटुरी । इ च ।

मुखशोधी (इन्) । पु । कम्भीरहृत्वे । रानि
व ११ । खद्विरे ।

मुखशोष । पु । मुक्ताश्रयायाम् । निदा ।

मुखसम्भवम् । स्त्री । पुष्करमूलि । वै निघ ।

मुखसिञ्चनमन्त्र । पु । पीतविषस्य मुख
सिञ्चनार्थजलस्य मन्त्रपूतकरणमन्त्रे । जलपत्रा ।

“शौं हर हर नीलकण्ठ अमृत प्रावय प्रावय
हुदारेण विष यम यम स्त्रीद्वारेण हर हर
छोदारेण अमृत प्रावय प्रावय हर हर नास्ति
विषम् चक्षिरे ।” अति उख्यानपूदण ।

मुखसरम् । स्त्री । तालसुरायाम् । ताडौ ।
विका । अथरासते ।

मुखस्त्री । स्त्री । आन्नातकृत्वे । वै निघ ।

मुखस्त्राव । पु । लालायाम् । रानि व १८ ।
बालकरीगमिदे । निदा ।

मुखामय । पु । मुखरोगे । भा ।

मुखामोद (दा) । पु, स्त्री । सल्लकीहृत्वे ।
रानि व ११ । कृष्णशिशौ । वै निघ ।

मुखार्जक । पु । अजकहृत्वे । मूत्रकूलमी
गोष्ठ । रानि व १० ।

मुखालु । पु । खनामज्यातकन्दशाकविशेषे ।
शिशे आलू । गुणा — मिष्ट शीत पिप्पल रुच्य
वातघ्न दाहशोषघ्नपात्रय । रानि व ७ ।

मुखामय । पु । मुखसावे । मूत्र ।

मुखामय । पु । ककटे । कौटु । विका ।

मुखिक । पु । मुष्ककहृत्वे । वै निघ ।

मुख्यधातु । पु । खर्णे ।

मुख्यनवणम् । स्त्री । सैन्धवत्ववि ।

मुगूह । पु । हरिषविग्ने । वै निघ ।
दात्य रूपविधि । भूरिप ।

मुचक । पु । लाद्यायाम् । व निघ ।

मुच(सु)कुन्द । पु । (Pterospermum
suber folium) खनामज्यातहृत्वे । मूत्रकूल
मूलनेत्र गोष्ठ । रमा । कोटपे, पि मुचुकुन्द इति
ख्यात । हि मेककन् । मे लोलगु । च ।
बदली । ता टण्डा । तत्पथ्याया — अथर्व
विषक प्रतिविषक बहुपुत्र सुदम हरिवर्धन
सुपुत्र अर्धाङ्ग सप्तपञ्च रक्तपञ्च । गुणा —

कटु तिग्म कफकासघ्न कण्टदोषहर ल-दोष
शोकघ्न जीर्णज्वरविनाशन त्र्यपामाघ्नय । रानि
व १० । पुष्पगुण — मुचुकुन्द शिरोऽग्निजित् ।
राज ५५ । कण्टकमदने । सु वि १८८ ।

मुचिलिन्द (का) । पु । मुचुकुन्दहृत्वे ।
तिलकहृत्वे । (क) राजादमहृत्वे । वै निघ ।

मुचुक । पु । मिचुके, मदनहृत्वे ।
कौटोमधना । पसु ।

मुचुटो । स्त्री । अङ्गुलिमोटने । आशूल
गृहेकान । शर । मुटो । मूटो । वै च ।

मुञ्जक । पु । मुष्ककहृत्वे । रानि व ११ ।
हृषण ।

मुञ्ज । पु । (Saccharum munga)
खनामज्यातहृत्वे । मुञ्जत्वमिति भागी
रथीतीरे प्रसिद्ध । मूल । ते मुजगडि, अग्नि
कल्लिङ्ग । स द्विविध भद्रमुञ्ज मुञ्जमेदेन ।
तत्पथ्याया, — इक्षुकाण्ड मुञ्जानक मौक्षीवणाखा
ब्रह्मण्य तंजनाद्वय वापीरक शीरी दर्माद्वय
दूरमूल दृढत्वण दृढमूल बहुप्रण रज्जन
शतुभङ्ग सुमेखन । गुणा — शीतवीर्यो मधुररस
कफपित्तघ्न यहरघ्नादिरसास पावन भूतघ्नय ।
रानि व ८ । “मुञ्जहृत्वे मधुर सुवर शिशिरं
तथा । दाहघ्नशोषघ्नमूलकृष्णाचिरीगजित् ।
दोषघ्नघ्नरुघ्न मेखलासृपयुज्यते ॥” भा ।
शरत्वण । पसु ।

मुञ्जक (जानम्) । पु, स्त्री । अथस्य कृमि
ज्याचिरीगे । “एकेन मुञ्जमाख्यात बहुभिर्मुञ्ज
जानक । कृमिभिः पटलान् स्य शिवाग्नेर्वदशाहय
मिति । प्रथम तैलवर्णाभि द्वितीय स्फटिकप्रभ ।
रत्नाभय तृतीयस्य चतुर्थे तैलमुच्यते । प्रथम पटले
साध्य द्वितीयस्य तथा भवत् । तृतीये कृष्णसाध्य
व्याधतुर्थे नैव सिध्यति ॥” अद १०५ ।

मुञ्जत्वणम् । स्त्री । मुष्टे । मूष्ट । रानि व ८ ।

मुञ्जनक । पु । मुञ्ज । मूष्ट । रानि व ८ ।

मुञ्जमणि । पु । पुष्करामणी । भा ।

मुञ्ज(ज्जा)रम् । स्त्री । शालूककन् । शमा ।
यपानि । वै निघ ।

मुञ्जवनय । पु । प्रसाधनार्थे अमरसवाधार
विशेषे । सु सू ५१५ ।

मुञ्जवान् । पु । मोमवताभेदे । म वि १२५ ।

मुञ्जात' (कः) । पुं । स्रजामप्रसिद्धे श्रीमरा
पथिककन्दविशये । इक्षुमुञ्जहवे । एतदभावे
तालमज्जा वाद्या । वम् मुञ्जाराकन्द । गुणा —
अतिस्वादु इत्यपिमानिलघ्नय । राज्ञः । मुञ्जात
पथ्यगुणा — "मुञ्जातक पर स्वादु इत्यपिमा
निलापह ।" राज्ञः । सिधो चपण्या चि महा
क्षेतसहते । अथगम्भाहते । मु पु १२५ कफशमने ।
वनशूरवे ।

मुञ्जातकफलम् । स्त्री । मुञ्जातकबीजे । च
द इत्यपि भीष्मापहते । एतदभावे तालमज्जा
देयम् ।

मुण्ड । पु । स्यागहवे । मलके । राजि व
१८ । स्त्री । मुण्डलीह । राजि व १२ । याने ।
राजि व ६ ।

मुण्डक(ज)म् । स्त्री । मुण्डलीह । राजि व
११ । पु (क) । नापिते । ऐ च । नाधवी
नवायाम् ।

मुण्डकिट्ट' । पु, स्त्री । मुण्डलीहभेदे । मण्डुर-
लीह । रसाय ।

मुण्डचणकः । पुं । हृद्यचणके । वड ह्वाणा ।
पमु । कलाये । राजि व १६ ।

मुण्डजम् । स्त्री । तीक्ष्णवर्षे । ऐम्पा २ ।

मुण्डनम् । स्त्री । वपने, केशच्छेदने । मांश
शूङ्गान । ऐ च ।

मुण्डनकः । पु । अतवटहवे । वै निघ ।

मुण्डन(नि)का । स्त्री । (नका) निशुकस्थूल
शालिधान्ये, मुण्डशाली । वोट्रो शान । राजि
व १६ । (निका) मुण्डितिकायाम् । शूङ्गीत्री ।
राजि व ५ ।

मुण्डफलः । पुं । नारिकेलहवे । शर ।

मुण्डलीहम् । स्त्री । लीहविशये । तत्र मृदु
शिङ्कडीरमिति विधा । राजि व ११ ।

मुण्डशालि । पु । खनामखरातनिशुक
शालिधान्ये । शूकशूङ्ग शान, वोट्रो शान ।
म निशुकशालि । क बीक्ष्णवु । वम् बीडके
भात । तत्पण्यांयो, — निशुक अशुक । गुणा —
विदीपन मधुरास्वी बलप्रद इत्यदीपन
पथ्य मुञ्जजात्यरुजाहृत्य । राजि व १६ ।

मुण्डा (ख्या) । स्त्री । महायावणिकायाम् ।

वड शूङ्गशूङ्गि । शूङ्गीत्री । राजि व ५ । मे ।
शाङ्गधरे मृदानीलकण्ठरसे ।

मुण्डायसम् । स्त्री । मुण्डलीह । राजि व ११ ।

मुण्डिका । स्त्री । गोरचमुण्डाम् । शूङ्गीत्री ।
राजि व २५ ।

मुण्डितम् । स्त्री । लीह । राजि व १३ ।

मुण्डितिका (निका, नौ) । स्त्री ।

(*Sphaeranthus Indicus* Syn *S*
IIirtus) तृणोर्ध्वाम् । शूङ्गीत्री, वड शूङ्गशूङ्गि
हि मुण्डो, गोरचमुण्डो । तै बीडसरपुचदु ।
वम् ता कीटक । तत्पण्यांयो, — बलप्रदा
श्रावणा श्रावणो बलप्रदा कदम्बपुष्पा भूतश्री
कुम्भला अरुणा मुण्डितिका मुण्डोरिका । च द
मिधो र पि धि खण्डखायलीह । "हृद्यमुण्डि
तिकायाम् ।" गुणा — "मुण्डितिका कटु पाकि
वीर्योष्णा मधुरा खण्ड । मेध्या गण्डावधीलक्ष
क्रमीयोन्यतिपाण्डुगुत् । शोषदाह्यपमारज्ञोह
मदीगुदापिघ्नत् । मद्गामुण्डो तु तत्पुल्या गुणैरुक्ता
महर्दिभि ॥" भा ।

मुण्डिनौ । स्त्री । कलूरीयने । वै निघ ।

मुण्डो (इन्) । पु । रगभेदे । तन्मांसगुणा —
"मुण्डो तु व्वरकासासचयश्चासपही हिम ।"

मुण्डो । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । शूङ्गीत्री ।
हि गोरचमुण्डो । पमु । जटा । (पट्टीरसे ।
वै निघ रम चय चि नवरत्नराजमगार्त्रे । रसर
मनरी चि) । "मुण्डोमूल इक्षपल ।"

मुण्डोरिका (रौ) । स्त्री । मुण्डितिकायाम् ।
शूङ्गीत्री । बलप्रदायाम् । पमु ।

मुण्डोवचानुकारकः । पु । मुचुकुन्दश्चे ।
पमु । See मुचुकुन्द ।

मुत् (दा) । स्त्री । हृद्योपधी । राजि व ५ ।

मुत्तौली । स्त्री । मूटिकायाम् । वा कल्प १५ ।

मुदिर' । पुं । मेके । लघा । [११]

मुदिरफल' । पु । विकण्टकहवे । राजि व

मुदौ । स्त्री । इक्षुमाभारीहवे । ज्योत्स्नायाम् ।
वै निघ ।

मुद्गः । पु । (*Phaseolus mungo*) खनाम
खरातममीधान्यभेदे । मुग इति स्त्रीके । शूङ्ग ।
हिं हारिमु । म मुग । क हंसवेक । तै वेचलु ।

पक्षा मुजि । तत्पण्याया—गुपयिष्ठ वषाई
रसीतम मुजिद कणाम् सुफन बाशिभीजन
हतिनामा । तद्देदा यथा—“तत्पण्या मद्यामुद्रा
मोरा हतिवितका । अतो रत्तात् निदि टा
नधय पुनपूधत । प्रधाना हतितासव वरमुद्रान्
मुद्रतत् ॥” राज १५ । सा यथा—“कपाय
मधुरी दस भीत पाके कटुलघु । विद
येनपित्तम मुद्र मूष्योत्तमी मत ॥” य ५
१०५ । “मुद्रा रूची खर्षाई कफपित्तहरी
रिम । सादुरव्यानिनी तीतो ज्वरहो वनजमया ।
तत्पण्या मद्यामुद्रा हति वितकसथा ।
अतो रत्तय तेषान् पूष्य पुष्यो खव धृत ।
सुशतेन पन भीती हति प्रवरी गुह्ये ।
वरकादिभिरप्युक्त एष एव गुणाधिक । भा पु
१ मधाव । “भीत कपायो मधुरी लघु र्नात
पेतासभुदीपहर सरय । विपाकतोऽसौ कटुक
प्रधानी मुद्रस्तथाय कपिनीऽतिरस्य ॥” अवि
१५५ । रत्तविते पय । विधी रवि वि
खण्णसायसोहे । जम्बायसि । छे प ।

मुद्रदला । स्त्री । मुद्रपण्याम् । मृगानो ।
विहक मद्र वि ।

मुद्रपर्णी । स्त्री । (Phascolus Trilobus
or P Aconitifolius) वनमुद्र । मृगानो ।
दि माडमुगानो । न राणमुग । क काहेसद । तें
विहवेसरचेष्टु । तत्पण्याया —काकमुद्रा सदा
त्रिभिर्परिका त्रिभिर्पर्णी त्रिभ्यो दुष्टसदा
भाजार्गमिका रिद्रिनी ज्वा स्पपर्णी कुद्रिका
कोशिला वनजा वनमुद्रा वनीडवा वन्या भारप्य
मुद्रा मुद्रदला करञ्जिका । सु ५१८५ काको
ल्यादि । वा ५१५५ जीवन्त्यादि । मेदे हे
मुद्रमापण्याव । सा द्विधा सामान्या भाजार्
गम्या चेति । प ५ । गुणा—“मुद्रपर्णी हिमा
रुचा तिक्ता स्वादुय शुकला । चतुष्या सतयोयस्त्री
याद्विषो ज्वरदाहनुत् । दीपवयहरी लघी
शङ्खमोऽतिसारजित् ॥” भा । तदयुधगुणा—
“भारण्यमुद्रयुपन्तु हवी धातुविषहैन । रक्तपित्त
ज्वरतापपित्तकृविनाशन ॥” द्रव्यगु ।

मुद्रभुक् (भोजो) । पु । धीठके । तिका ।
रा नि व १८ ।

मुद्रमीदक । पु । पकाग्रमेदे । भतिहूर ।
मृगेश नाडू । गुणा—लघु याही विदीपन

चतुष्य सादु ज्वरघ्न वन्य शीतल वन्य ।
तत्पण्याविधि यथा—“मुद्रागा धूमको मय्य
गीतयद्रिगम्या ना । कटाहपट्टासोर्ध्व भक्तर
स्यापयतत । धूमकोनु द्रवीभृता प्रधिपेत् भक्तर
परि । पतन्ति विन्दवस्तथात् तान् सुपकान्
समुद त् । सितापाकिण सयोज्य कुर्यात् युक्तेन
मीदकान् ॥” भा ।

मुद्रयुष । पु, स्त्री । चतुर्भागाव्य साधितमुद्ररुचि ।
मृगेश ज्ञान । ततप्रस्तुतविधियथा,—“मुद्रानां
दिदं तीये मयतमडाँटकीम्मित । पादव्य मर्दितं
पुतं दादितमय पलेन तत ॥ युक्त सैन्धव विद्राह
धाम्ने पादकान्ति । कपाजोरुकोयुष्यं
मनैस्तेनावचरितं ॥ संन्ती मुद्रयुधोऽय पित्तश्रेष्ठ
हरी मत । मुद्रानामुत्तमी युधो दीपन शीतली
लघु । वण्योऽय जलु वट दाह कफ पित्त
ज्वरामजित् ॥” भा । प ५ । स च पित्तपानाल्यो
वातपित्तज्वर च हित । विधो पाना वि । च द
ज्व वि । गुणा—पित्तज्वरघ्न लघु सन्तापहर
परीषकघ्न रक्तप्रसादन सैन्धवयुक्त सध्वरीगणय ।
रा नि व १६ । “शीतलं मधुरं मीद्रयुषं पित्तविकार
जित् । तच्च वातहर श्रोत ज्वराणां शमनं परम् ॥”
अवि १२५ । “मुद्रयुधो लघुर्धाई कफपित्तहरी
हिम । स्व दुर्लभोऽनिलहर कुम्भाय शुकवर्धन ।
रक्तपित्तज्वरहरस्तुवरकान्तिकारक । सद्रिपातज्वर
हरी ग्यानिनाशकर धृत ॥” द्रव्यगु ।

मुद्रर । पु । खनामव्याते पुष्पवचविशेष ।
शक्रवाज । तत्पण्याया,—गन्धसार सपपत
अतिसम्ब गन्धराज प्रिय जल्लिष्ट मृगेश ।
गुणा—सधुर शीत सुरभि सुखद पित्तप्रकोप
घ्नय । रा नि व १० । मल्लिकावले । मय्यविशेषे ।
मोक्षव मोह । कम्परद्रव्ये । कामरौडी ।
रा नि व ११ । स्त्री । मल्लिकापुष्पमेदे । मे ।

मुद्ररक । पु । कम्परद्रव्ये । कामरौडी ।
शोह । रा नि व ११ ।

मुद्ररफल । पु । कम्परद्रव्ये । स्त्री । तत्फल ।
वै निध ।

मुद्रलम् । स्त्री । रोहिषवले । रा नि व ८ ।

मुद्रवटक । पु । मुद्रकतवटके । मृगेश वडी ।
गुणा—मौहो वटी मुह रूची वातपित्तसहो
मत । श्रेष्ठल पुष्टिबलकृत् शुकली बलदोऽल्य
वट ॥” वै निध ।

मुद्रष्टः (क.) । पु । वनमुद्रे । मुशनी । श
र । अम ।

मुद्रामलकयूष । पु । मुद्रामलककृते यूषभेदे ।
गुणा — 'मुद्रामलकयूषस्तु याही पित्तकफे हित ।'
मुग्ध अ । "मुद्रामलकयूषस्तु भदो पित्तानिला
पह । लट्टदाहशमन शीतो मुक्ताश्ममदापह ॥"

मुद्राद्रवटक । पु । वटकविशेषे । आर्द्रावट ।
मुद्रापिटीविरचितान् वटकांस्तोषापित्तान् ।
हमेन चूषयेत् सम्यक् तस्मिन् चूषे विनिधिपेत् ।
धट हिङ्गाद्रक सूक्ष्म मरिच कौरक तथा ।
निम्बूरस यवानोक्ष युता सन् विमिश्रयेत् ।
मुद्रपिष्टो पचेत्सम्यक् स्वास्थ्यामङ्गारकीपरि ।
तस्यास्तु गोलक कुप्यात् ताम्रं पुरषद्विपेत् । तेल
तान् गोलकान् पक्वा कथितायां निमज्जयेत् ॥"
गुणा — 'मुद्राद्रवटका रक्षा लघवी उलकारका ।
दोषनाशपण्या पथ्याक्षिदीपेयु प्रपूजिता ॥' भा ।

मुद्रोलुम्ब । पु । किञ्चिद्भृष्टमुद्रे । सुचि
रक्ष ।

मुद्राद्रिणी । स्त्री । लाचायाम् । रा नि व ६ ।

मुद्राशङ्कम् । स्त्री । स्वनामग्यातल्लजिजपदाद्यै ।
भूजाशङ्क । गुणौ — सङ्कीचनम् आवरकक्ष ।

मुद्रिका । स्त्री । क्षेदनायै भेदनायश्च दशाङ्गुल
शस्त्रविशेषे । सा च प्रदेशित्ययपञ्चप्रदेशप्रमाणाय
कचरोति कथ्यते । मुग्ध अ ।

मुनि । पु । दमनकवृषे । माना । रा नि व
१० । वकहचे । भेष कुष्ठ च । "मुनिगुञ्जासुही
पय ।" पलाणहचे । प्रियालहचे । मदनहचे ।

मुनिका । स्त्री । आम्नोद्युपे । वै निघ ।

मुनिखजुर्जुरिका । स्त्री । अष्टपिण्डी
खजुरे । रा नि व ११ ।

मुनिच्छद । पु । समपर्णहचे । रा नि व १२ ।

मुनितरु । पु । रक्तवकहचे । बाल वकहृत्पञ्च
गोष्ठ । रमा ।

मुनिह (म) । पु । श्लोणाकहचे । पञ्च ।
पृथुश्लिन्ध्रः । श्लोणाशः ।
वट ।

व १० ।

मुनि

मुनिनिर्मितः । पु । डिण्डिशफलहचे ।
ठाण्डश गोष्ठ । गुणा — "डिण्डिशो रुचिक्रुद्धेदो
पिचक्ष्णोपापर फल । सुशीतो वातलो रुचो
मूलश्यामरीक्ष ॥" भा पू भशा व ।

मुनिपत्रः । पु । दमनकहचे । दना । वै निघ ।

मुनिपादपः । पु । वकहचे । पमु ।

मुनिपित्तलम् । स्त्री । ताम्र । तिका ।

मुनिपुत्र (क) । पु । दमनकहचे । दना ।
भा । (क) खञ्जनपक्षिणि । तिका ।

मुनिपुष्पम् । पु । स्त्री । अगस्तिपुष्पे । वटभूत ।
शब्द कल्प ।

मुनिपूगः । पु । पूगहचभेदे । त्रामुञ्ज ।
तिका ।

मुनिप्रिय । पु । पचिराशशाली । रा नि व
१६ । पिण्डखजुरहचे । प्रियालहचे । वै निघ ।
स्त्री (या) । तिलवासिनीशाली । रा नि व १६ ।

मुनिफल । पु । अगस्तिफलकोषे । वट-
भूतत्र शोष्णि । व निघ ।

मुनिभक्त (च्य)म् । स्त्री । देवधान्ये, नोवार
धान्ये । उड्डिधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । स्त्री । इरीतक्याम् । लहने ।
वकहचे । मे ।

मुनिभोजनम् । स्त्री । श्यामाकधान्ये ।
श्यामाधान । नोवार । वै निघ ।

मुनिवर । पु । पुण्डरीकहचे । शूङ्गद्विधा ।
वै निघ कास चि पण्टीरसे ।

मुनिवह्मभ । पु । प्रियालहचे । प्रेक्षाणां ।
वै निघ ।

मुनिवृक्ष । पु । अगस्तिहचे । पमु ।

मुनिशस्त्रम् । स्त्री । श्वेतदन्ते । वै निघ ।

मुनिख (च्य)तः । पु । दमनकहचे । भा ।

मुनिवृक्ष । पु । समष्टिलक्षणे । रा नि व ४ ।

मुनोन्द्र । पु । अगस्तिहचे । स्त्री । वकहचे । वै
निघ ।

[पमु ।

उड्डिधान ।

मुद्गष्टः (क) । पुं । वगमुद्गे । श्रुगानी । अ
र । अम ।

मुद्गामलकयूप' । पु । मुद्गामलकयूपं यूपमेव ।
गुणा — 'मुद्गामलकयूपं यूपं पितृकं दितं'
ग ग ३६ अ । "मुद्गामलकयूपं यूपं पितृकं दितं"
पट । वृद्धदादृशमन शीतो मृच्छांशममदापट ॥"

मुद्गार्द्रवटका । पुं । वटकविशेषे । आदावटका ।

मुद्गपिटोविरचितान् वटकानैलपचितान् ।
इमेन चूरीन् सप्यक् तप्यि यूपं विनिधिषेत् ।
वट हिङ्गाद्रक स्यात् मारिष जीरक तथा ।
निम्बूरु यवानां च पुण्या मय विनिधिषेत् ।
मुद्गपिटो पथेगम्यक् स्यात्पान्नामकारकोपि ।
तस्यास्तु गोलकं कृत्वा तन्मध्यं पूरणं हि देत् ।
तान् गोलकान् पक्वा कथिताया निमज्जयेत् ॥'
गुणा — "मुद्गाद्रवटका रक्षा लघवी बलकारका ।
दोषनाशपणा पथ्यान्निदोषेषु प्रयुजिता ॥" भा ।

मन्त्रोलुब्ध' । पु । किञ्चिद्भूमुद्गे । सुचि
२३५ ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाक्षाधाम् । रानि व ६ ।

मुद्राशङ्कम् । स्त्री । स्वात्मव्यातखनिजपदाद्यैः ।
भ्रूवांशङ्क । गुणी — सदीचनम् आवरकश्च ।

मुद्रिका । स्त्री । वेदनार्थं भेदनाय च दशाङ्गुल
शस्त्रविधिः । सा च प्रदेशिन्यप्यप्यप्रदेशप्रमाणा
कचरीति कथयते । सु च ८५ ।

मुनि' । पु । दमनकश्च । दाना । रानि व
१० । वकहचे । भेषकृतवि । "मुनिगुञ्जायुक्ती
पय ।" पलाहहवे । मिश्रलहवे । मदमहचे ।

मुनिका । स्त्री । नानोलुपे । वै निघ ।

मुनिखजु(र्ज)रिका । स्त्री । अहिपिण्डो
खर्जुरे । रानि व ११ ।

मुनिनिर्मितः । पु । द्विष्टिशफलहचे ।
ठाङ्गं गाह । गुणा — "द्विष्टिशी कविहृद्दे
पिण्डोपापक अह । सुशौचो वातलो रुचो
मूत्रलयागरीह ॥" भा पु मञ्जव ।

मुनिपत्र' । पु । दमनकश्च । दाना । वै निघ ।

मुनिपादप' । पु । वकहचे । पमु ।

मुनिपित्तलम् । स्त्री । तामो । तिका ।

मुनिपुत्र. (क) । पु । दमनकश्च । दाना ।
भा । (क) खञ्जनपचिणि । तिका ।

मुनिपुष्पम् । पुं । तौ । अगतिपुष्पे । वकह ।
शब्द कल्प ।

मुनिपूग । पु । पूगश्चभेदे । ब्रान्धुग्रा ।
तिका ।

मुनिप्रिय' । पु । पक्षिराजशाली । रानि व
१६ पिण्ड खर्जुरहचे । प्रियालहचे । वै निघ ।
स्त्री (या) । तिलवादिनीशाली । रानि व १६ ।

मुनिफल' । पु । अगतिफलकोवे । वक-
हूल्लेद्र शोष्ठो । वै निघ ।

मुनिभक्त(च्य)म् । स्त्री । देवधान्ये, नीवार
धान्ये । उडिधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । स्त्री । इरीतकधाम् । लहने ।
वकहचे । मे ।

मुनिभोजनम् । स्त्री । ग्यामाकधान्ये ।
आमाधान । नीवार । वै निघ ।

मुनिवर । पु । पुण्डरीकश्च । श्रुतिरिक्ता ।

१३ ।

मुरगण्ड । पु । वरुणो । दर्पक । जटा ।

मुरङ्गिका । स्त्री । मूल्यायाम् । वै निघ ।

मुर(रु)ङ्गो । स्त्री । कृष्णशियो । वनिघ ।
रक्तपञ्चशोभाग्रमहसे । सुसूट्पशिरोरोवि ।
अथ सुरङ्गीति जल्लणपाठ, तेन स एवाथ । सु
विश्व । काकमाध्याम् ।

मरजफल । पु । पनमहो । तिका ।

मुरनः । पु । समविग्रहे । भेदेना नाह ।

गुणा — वृक्षो हृष्यन्मन्त्रेणकरय । सुसूट्प

मुरा (मासो) । स्त्री । गुडजैरुग्ने स्वनामख्यात

गन्धद्रव्ये । भूर्वाभा जी । मं मुरा । क मुरे ।

तत्पथ्याया — तालपर्वो देखा गन्धकूटी गन्धो

भूतगन्धा । सियो च द यच्च च दनादितले । भा

म १४ वित्तविधमज्जवि । गुणा — कटु तिक्ता

शीता कषाया कफपित्तहृत् आसुरक्तविपदाहभम

हृषाघ्नो च । रानिव १२ । मुरा तिक्ता हिमा

भ्रातो लघ्वी पित्तानिलापहा । ज्वराद्यभूतचोघो

कुष्ठकाष्ठविनाशिनो ॥ भा पू १४ । 'किञ्चित्

पीता मुरा शक्ता मासी पिङ्गजटाकृति ।' भेष ।

मुभिण्यौ । स्त्री । अङ्गारधानिकायाम् । श च ।

मुमुर । पु । गुप्ताग्रो । दुःश्वर आशुन । मी ।

मुशटो । स्त्री । अंतकङ्को षेठ कञ्जुषा ।

हे च ।

मुश(प)निका (लो) । स्त्री । (Cuculi

go orchioides or hypoxis orchioi

des) तालमूलोनामकन्दशक्रे । उग्रशूली ।

हि मुषलो, कालीमुषली, शिवा तै निलतनि

गड्डलि, नेलताडि । रानिव ७ । रसा स ।

शाल्मल्याम् । वा उ ३२४ । गुणा — ध्वजभङ्गे

अङ्गि प्रमेह च हृत्ता । See तालमूलो ।

रुद्रगोषिकायाम् । श १ ।

मुश(प)लोकन्द । पु । तालमूल्याम् ।

वै निव ।

मुषक । पु । मूषिक । वै निघ ।

मुपा(यी) । स्त्री । स्वर्णादिमालनपात्रे । श्रुति ।

अटोरा ।

मुष्क । पु । अष्टकोषि । रानिव ८ । मुकण

हवे । पण्डीपात्रण । मे । मोमली । हे च ।

मुष्कक । पु । (Schrebera swietenioi

des) घण्टापाटलवृक्ष । पलाशवत् पञ्चमहवे ।

पण्डीपात्रण । हि मोषा । म मोषि । क मोष

दलाश । ते मीकपुच्छे, मुष्कपुनडुच्छे । तत्

पथ्याया, — मुष्क मीष मुष्क मोक्षन मीषक

मुष्क गोलिक महन पाटलो विपापह जटाल

वनवासी सुतोस्त्य चारतश्च चारयेष्ट । भा ।

वाग् १५४ । गुणा — मुष्कक कटुकोऽन्धग

रोचन पाचन पर । ज्ञेयगुणोदरार्शांशो विधा

तुल्यगुणान्वित ।' रानिव ११ ।

मुष्ककादिवगे । पु । मुष्कपुष्कवरादौपि

पञ्च शधवश्चिपदा इति गणै । गुणा — गुणमेष्टा

गमरीपाण्डुमेदाऽश्च कफग्रहण । वाग् १५४ ।

अपिच, — मुष्कक पलाश धव चिन्क मदन उच्चक

शिपदा वव हवास्त्रिकला चेति । मुष्ककादि

गुणोष्णैः मंदोश्च शकदीपहत् । मेदाश्च

पाण्डुरोगघ्न शर्वरागमरीनाशन ॥' सुसू ३८४ ।

मुष्कर । पु । महाणकोषमनुष्ये । कूटस्थ ।

हे च ।

मुष्कशून्य । पु । पण्ड । धोखा । श मा ।

मुष्ट । वि । महिते । भेष्टमि जेष्ठ ।

मुष्टि । पु स्त्री । अन्ननखमुष्टो । भूठो ।

भा म भकणो वि । "अन्ननखमुष्टिमुष्ण

घटोमधुककषाये ।" सुसू ४२४ । सहतपिष्टि

ताहुलिकरे । "मुष्टिभवेत् सहतपिष्टिताहुला वा

जुष्टितोऽथ प्रसृति प्रकोर्तित ।" रानिव १८ ।

पने । ८ तो । पप्र १४ । कडो । घण्टा

पाटलवृक्षे । र मा । रसा स श्लवि अग्नि

सुखस्थ ।

मुष्टिक । पु । बलिदानयोगोपकरणविशेषे ।

वा कुमारतन्त्रम् ।

मुष्टिन्धय । पु । बाष्पके । तिका ।

मुष्टिप्रमाणवदरम् । स्त्री । सेवकनि । जेष्ठ

कण । भा ।

मुष्टियोग । पु । "उद्धृत्य मुष्टिनाष्टाद्य सगमं

यन्निधायनेत् । त मुष्टियोगमित्याहुविबुधा भिप

गोचरा । इति परिभाषान्तरम् ।

मुष्टक । पु । राजसपये । र मा ।

मुसलो । स्त्री । तालमूल्याम् । पमुसदा

भवातकगुहे । रुद्रगोधाया । तिष्ठति । सम ।

मुस्तः । पु, स्त्री । मुलकं । हारा । सुकल्प २५ ।

मुहष्टः (क) । प । वगमुहः । शुनी । ग
र । अम ।

मुहामलकयूप । प । मुहामलकयूपः युपमे ।
गुण — “मुहामलकयूपस्त याधो पितृकफे हित ।
सुगुणः ॥ ” मुहामलकयूपस्त भदो पिनागिना
पष्ट । हृष्टदाहमम शीतो मृष्टाशममदापष्ट ॥ ”

मुहार्द्रवटक । पु । वटकविगदे । आर्द्रावडा ।
मुहपिष्टोविरचितान् वटकालोपाचितात् ।
हस्तेन चूषयेत् सम्यक् तपि युगे विनिधियेत् ।
भट्ट हृष्टद्रवक गुण मारच कौरक तथा ।
निगूरस यशमोक्ष गुणा सन् विमिश्रयेत् ।
मुहपिष्टो पथेकगम्क स्यान्मामङ्गारकीपरि ।
तस्यासु शीलक कथ्यात् ताम्रये पूरण्डिपेत् । ते
तान् शीलकान् पक्ता कथितायां निमज्जयेत् ॥ ”
गुण — “मुहार्द्रवटका स्या लघ्वो वलकारका ।
दोषनामर्पणा पथ्यान्विदोषेय प्रपुनित्वा ॥ ” भा ।
महोलुम्ब । पु । किञ्चिद्भृष्टमुहः । सुधि
२३५ ।

मुद्र(द्रि)णी । स्त्री । लाचायान् । रानि व ६ ।

मुद्राशङ्कम् । स्त्री । स्वनामक्यातखनिजपदार्थे ।
भूजाशङ्क । गुणो—सङ्कोचनम् आवरकश्च ।

मुद्रिका । स्त्री । क्तिदनाथे भेदनाथश्च दशाङ्गुल
शस्त्रविशिषे । सा च प्रदेग्निययपत्रप्रदेशप्रमाणा
कर्णरौति कथ्यते । सुसू ८५ ।

मुनि । पु । दमनकवृषे । दाना । रानि व
१० । वकहसे । भेष कुठ वि । “मुनिगुह्यायुही
पय ।” पलाशहसे । मियलहसे । मदनहसे ।

मुनिका । स्त्री । ब्राह्मोवृषे । वै निघ ।

मुनिखज्जु(र्ज)रिका । स्त्री । अहपिष्ठी
खज्जरे । रानि व ११ ।

मुनिच्छद । पु । समपणहसे । रानि व १२ ।

मुनितरुः । पु । रक्तवकहसे । नाव वकशूलव
शीछ । रमा ।

मुनिद्रु. (म) । पु । शीषाकहसे । पमु ।
पृथुश्वश्वीषाकहसे । वड शीषाशीछ । रानि
व ८ । अगस्त्यहसे । वकशूलव शीछ । रानि
व १० ।

मुनिधान्यम् । स्त्री । गोवारधान्ये । उडि
धान । रानि व १६ ।

मुनिनिर्मितः । पु । डिष्टिग्रफलहसे ।
ठाङ्गु शीछ । गुण — “डिष्टिगो दधिहृष्टो
पिनागिकापष्ट गुणः । सुशीतो वातघ्नो रघो
मृदुलश्यामरीचः ॥ ” भा पु भञ्ज ५ ।

मुनिपत्र । पु । दमनकहसे । दना । वै निघ ।

मुनिपादपः । पु । वकहसे । पमु ।

मुनिपित्तलम् । स्त्री । ताघे । विका ।

मुनिपुत्रः (क) । पु । दमनकहसे । दना ।
भा । (क) खद्वनपचिषि । विका ।

मुनिपुष्पम् । पु । स्त्री । अगस्त्यहसे । वकशूल ।
शब्द फल ।

मुनिपूगः । पु । पुगहसे । दानशुभ्र ।
विका ।

मुनिप्रिय । पु । पचिराजशाली । रानि व
१६ । पिङ्गखर्जूरहसे । प्रियालहसे । वै निघ ।
स्त्री (या) । तिलशामिनीशाली । रानि व १६ ।

मुनिफल । पु । अगस्त्यकलकापे । वक-
शूलव शीछ । वै निघ ।

मुनिभक्त(च्य)म् । स्त्री । दीवधान्ये, गोवार-
धान्ये । उडिधान । वै निघ ।

मुनिभेषजम् । स्त्री । इरीतकाम् । खद्वने ।
वकहसे । मे ।

मुनिभोजनम् । स्त्री । श्यामाकधान्ये ।
शीषाधान । गोवारे । वै निघ ।

मुनिवरः । पु । पुखरीकहसे । शूङ्गिद्रि ।
वै निघ कास पि पण्टीरु ।

मुनिवस्त्रम् । पु । श्रियालहसे । पत्राशाल ।
वै निघ ।

मुनिवृक्ष । पु । अगस्त्यहसे । पमु ।

मुनिशस्त्रम् । स्त्री । श्वेतदधे । वै निघ ।

मुनिसु(सु)तः । पु । दमनकहसे । भा ।

मुनिह्वय । पु । समलिलसुपे । रानि व ४ ।

मुनोन्द्रः । पु । अगस्त्यहसे । लोमहसे । वै
निघ । [पमु ।

मुनोष्टम् । स्त्री । गोवारधान्ये । उडिधान ।

मुसूपा । स्त्री । मरणेकायाम् ।

मुसूपु । वि । मरणीन्मुषि ।

मुरगण्ड' । पु । बरण्डे । वर्णिक । मटा ।
मुरङ्गिका । स्त्री । मृन्वायाम् । वै निघ ।
मुर(स)ङ्गो । स्त्री । रूपशिशो । व निघ ।
रतपथगोभाङ्गनहवे । सु सु २८७ शिरोरो वि ।
अथ सुरङ्गोति उत्तपपाठ, तेन स एवाथ । सु
वि ३७ । काकसाध्याम् ।

मुरजफल । पु । पनमहवे । तिका ।

मुरल । पु । ममविशये । मडेरना नांछ ।

गुणा — वृद्धो गृह्यसत्यर्धे भ्रमकरय । सु सु ४६७

मुरा (मासो) । स्त्री । गुरुजंरुगे स्वनामख्यात

गन्धद्रव्ये । मूलां मां । सं मुरा । क मुर ।

तत्पथ्याया, — तालपथीं देव्या गन्धकटो गन्धनौ

भुतगन्धा । सि यो च दयश्च च दनादितै । भा

स १४ विचविधमञ्च वि । गुणा — कटु तिक्ता

शीता कषाया कफपित्तहृत् आमुरकविपदाहभम

वृणाघ्नी च । रा नि व १२ । मुरा तिक्ता हिमा

खादो लघी पित्तानिलापहा । ज्वराद्यमुराघ्नी

कुष्ठकाषविनाशिनी ॥ भा पू १४ । 'किञ्चित्

पीता मुरा शब्दा मांसी विद्वज्जटाकृति ।' मेघ ।

मुभिण्यो । स्त्री । अक्षरधानिकायाम् । श च ।

मुर्मुर् । पु । गुवाघो छूवद्व आलुन । मे ।

मुयटो । स्त्री । यत्तज्ज्ञो यत्त रुद्रुधरा ।

हे च ।

मुश(प)निका (लो) । स्त्री । (Curculi

go orchiorides or hypoxis orchior

ides) तानमूलोनामकन्दशक्ति । छागमूनी ।

हि मुयलो, कालोमुयलो, सिधा ते लिलसलि

गह्वडि, नेलताडि । रा नि व ७ । रसा स ।

शास्त्राव्याम् । वा उ ३२७ । गुणा — ध्वजभङ्गे

असि प्रमेहे च हिता । See तालमूनी ।

गृहगोषिकायाम् । श ५ ।

मुश(प)लोकन्द । पु । तालमूल्याम् ।

वै निघ ।

मुपक । पु । मूषिक । वै निघ ।

मुपा(पौ) । स्त्री । स्वर्णादिगाउनपाथी । शठि ।

अटो रा ।

मुष्क । पु । अणकोपे । रा नि व १८ । मुष्कक

हव । षण्ठीशक्ति । मे । मासलि । हे च ।

मुष्कक' । पु । (Schrebera swietenioi

des) घण्टापाटलहवे । पलाशवत् पञ्चमहवे ।

षण्ठीशक्ति । हि मोषा । म मोले । क मोख

दलाइ । ते मोक्षपुचेष्ट, मुष्कतुन्डचेष्ट । तत्

पथ्याया, — मुष्कक मोद मुष्क मोचन मोचक

मुष्कक गौनिक रुद्रन पाटली विपापह कटाल

वनवासी मुतोष्कक चारुच चारुच । भा ।

वा गु १५७ । गुणा — मुष्कक कटुकोट्यस्य

रोचन पाचन पर । औद्दगम्भीरार्शोती हिधा

तुल्यगुणान्वित ।' रा नि व ११ ।

मुष्ककादिवग । पु । मुष्ककमुक्कवराण्येपि

पल शेषवर्गिण्या इति गण्ये । गुणा — गुल्ममहा

अमरीपाक्षुमेदाश्लेष्मकफगृह्ण । वा सु १५७ ।

अविच, — मुष्कक पलाश धव चिक मदन हृषक

शिशया वज्र हृषास्तिकला चेति । मुष्ककादि

रुणोश्चपि रुद्रघ्न मुष्कगोषहृत । मेदाश

पाक्षुरोगघ्न शर्वराशरीनाशन ॥' सु सु १८७ ।

मुष्कर । पु । सदाशुकीधमनुष्ये । दूक ७७ ।

हे च ।

मुष्कशून्य । पु । पण्डे । थोका । श मा ।

मुष्ट । वि । सहिते । मष्टानि देवश्रा ।

मुष्टि । पु, स्त्री । अन्ननखमुष्टो । मूठो ।

भा म भकणरी वि । "अन्ननखमुष्टिमुष्टे

यटोमपुककषाग्नि ।' सु सु ४८७ । सहतपिष्टि

ताहुलिकरे । "मुष्टिभवेत् सहतपिष्टिताहुला वा

कुक्षितोऽय प्रसूति प्रकोपित ।' रा नि व १८ ।

पने । ८ तो । पम १७ । अङ्गो । घण्टा

पाटलहवे । र मा । रसा स श्लचिअयि

सुखरस ।

मुष्टिक । पु । बलिदानयोग्योपकरणविशेषे ।

वा कुमारतन्त्रम् ।

मुष्टिन्यय । पु । धालके । तिका ।

मुष्टिप्रमाणवदरम् । स्त्री । सेवकले । ८१७

फल । भा ।

मुष्टियोग । पु । "उद्दल्य मुष्टिनाच्छाद्य सगर्भं

यन्निधापयेत् । त मुष्टियोगमिच्छाविबुधा भिप

कीधरा ।' इति परिभाषान्तरम् ।

मुष्ठक । पु । राजसपे । र मा ।

मुसलो । स्त्री । तालमूल्याम् । पमुतका

भजातकगुडे । गृहगोषाया । छिद्रिके । अम ।

मुस्त । पु, स्त्री । मुनक । हारा । सु ४८७ २७ ।

च द पित्तं च वि कलिह्लादि । “कलिह्ला कटुफला
मुक्तम् ।” च ४४५ । कन्दविपमे । पमु ।

मुस्तकः । ३. लो । (Cyperus rotundus
Syn Hexastachyos Roxb) स्नाम
प्यातगन्धद्रव्ये । मूत्रा । हि मोघा । त मुगमुक्त ।
सकृत्तुद्रुषिच । ता । कीरय । तत्पयाया ,—
कुसविन्द मेघनामा मुस्ता अम्युवाए अम्युस्य
तडित्वान् वलाहक वारिवाह मनयिन् तोयद
तोयधर भद्र भद्रमुस्तकं भद्रा योभद्रा ।
गुणा—तिक्तकषाय शीत पाचनं पिप्पज्वरघ्न
याहि च । रा नि ५६ । “अनूपदेगे यज्ञात् मुस्तक
तत् प्रशस्यते ।” तवापि तु नागरमुस्त वरम् ।
भा । “हिमुस्त नूतन पुट गन्धात् परम विदु ।”
भैष । (C Portenus Syn Mariscus
cyperus) नागरमुस्तकः । तच्छुद्धिर्वा—
‘मुस्तकान् मनाक् क्षुण काष्ठिके विदिनोपित ।
पञ्चपञ्चवतीयेन मज्जं येन चयेतत । आज्ञाश्रीभाञ्जन
जलेर्भाषयेद्वेति श्रुयति ॥’ भैष वा व्या चि ।
पु । स्यावरविपमेदि । रमा ।

मुस्तकादिः । पु । विपमज्वरे कषायभेदे ।
‘मुस्तामलकगुडूषौविश्वौषधकण्टकारिकाकाथ ।
पीत सकषायार्णं समधुर्विषमज्वर हन्ति ॥’
भैष ज्व चि । [च द वा व्या चि महाप्रसारणीतेले ।

मुस्तद्वयम् । लो । नागरमुस्तकैर्वाचमुस्तयो ।

मुस्ता । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् । अम । वा ४१५
अ । ‘मुस्तावचाग्नि ।’

मुस्ताकृतिः । स्त्री । शय्यां । वै नि ४ ।

मुस्तादः । पु । शूकरे । जटा ।

मुस्ताद्यगणः । पु । मुस्ताद्यष्टादशद्रव्यगणः ।
तत्कृतकषाय सन्निपातज्वरे पित्तोत्तरसन्निपाते च
हित । “मुस्तपपटकीशौरदेवदाहमक्षौषधम् ।
त्रिफला धन्यासच नीत्री कम्पिलक विहत् ॥
किराततिकक पाठा नला कटुकरीहिणी । मधुकं
पिप्पलीमूलं मुस्ताद्योगण लघ्वेति ॥” च द सा ज्व
चि । अथ मुस्ताद्यष्टादशाङ्ग इति सप्तहान्तेरे ।
अपिच,— “मुस्ता हरिद्रा दारुहरिद्रा हरीतका
मलय विभीतक कण्टहेमवतीवचापाठा कटुरीहिणी
शाङ्गं दामिविषा द्राविडो भक्तानकानि शिवक
खेति । एष मुस्तादिकोनाद्या गण द्रव्यनिवृत्तन ।
योनिदीपहर मन्थमोघन पाचनक्षया ॥’

मुस्ताभम् । लो । नागरमुस्तायाम् । रमा
तत्पयाया,—कुटग्रट पूरं वन्य परिवेलवम् ।

Sec. मुस्तक ।

मुहत्तः । पु । घटिकाशये । सु ५५५ ।

मुञ्चकः । ५ । मुञ्चकहर्षे । अरुण ।

मू (र) । स्त्री । मूर्च्छायाम् ।

मूकः । ५ । तन्नामकवातरोगविगवे । दोर्वा
निदानलक्षणे—“वायु वायु सकफो धमनी
शब्दवाहिते । नरान् करीतवचनान् मूकमिच्छि
पगद्वदान् ॥” सु ११५ । मूक्ये ।

मूढम् । लो । मूर्च्छायाम् । ति । जडे । हे च

मूढगर्भः । ५ । गर्भजरीने । गर्ड्योवाणि
द्रोण । ‘तमेव कदाचिद्विहसगसम्यगागतमप्य
पयमनुपाममनिबन्धमानमपानदेगन्धसमीहित ग
मूढगर्भमित्याचक्षते ।’ स चतुर्विध—कील
प्रतिचुर शीजक परिघ इति केचित् । सुश्रुतम्
अटविधमाह । सु नि ८५ । सु शा । एषां विशेषा
स्वल्पपथाये श्रुया । तस्य निदानं यथा—
“भयाभिघातासौक्ष्ण्यपानाशननिषेवणात् । ग
पतति रक्तस्य सगल दर्शनं भवेत् ॥ गर्भोऽधिघात
विषमागानीडितार्थं पक्व द्रुमादिव फल पतति
क्षीन । मूढ करोति पवन खलु मूढगर्भं गल
योगिजठरादिषु मूढसङ्गम् ॥” मा नि ।

मूढि । स्त्री । मूर्च्छायाम् । रा नि ४२० ।

मूत्रम् । लो । आहारस्य सारहीनमलद्रव्य
प्रसावे । अत्र्याव, मू९ । रा नि ४२८ । “गिरामि
मन्त्रल नीतं वक्षी मूत्रत्वमाप्नुयात् ॥” शाङ्ग ६५
सा मूत्रगुणा—“मूत्रम् आलिपने प्रक्षिपे आख्याप
निरुद्धवक्षी विरेचनेऽप्योभागहरणे च ॥” च १
अ । “मूत्रं तीक्ष्णोष्णलघु पिभक्तकटुकं खलु
रुचं किमुद्ररानाहशोषार्शोर्विपक्वद्रुतम् ॥” राज
३५ । तच्च दृश्य—मोक्षानमपमद्विषगजाद्योग्यहं
नरनारीसूत्रेदेन । विशेषा तत्तत्पथाये श्रुया ।
“श्लेष्मणोदरानाहमातविच्छेदनादिषु । मूत्र
प्रयोगसाध्यं यो मीमूत्रद्वल्येदुष ॥” रा नि ४१५ ।
“अजागर्भीगत मूत्रं पात्रे शा भिपव्वर । आविक
माद्विषयाश्च तैलपाके विधेयत ॥” अति ८५ ।
अप्रमुताया प्रमुतायाश्च मूत्रगुणा—“अप्रमुताया
घनं मूत्रं प्रमुताया द्रव खलु । किं गुणविशेष
स्याकसता पाकवीथ्यो ॥” अति ८५ । सु म

मूत्र रक्त नीलञ्च पिशितः । रक्तमेव भवेद्रक्तात्
धवल फेनिलज्जकात् ॥” भा ।

मूत्रकृच्छ्रम् । क्ली । मूत्ररीधरीगे । मूत्रस्य
कृच्छ्रेण मृष्टा दुःखेन प्रवृत्ती । विर । तथापि
विधे—वातादिभेदेन चत्वारि, श्लेष्मजपूरीधज
युक्तजामरीजत्वाच्च चत्वारोति । तस्य निदान—
“न्यायामतीक्ष्णीषधश्चमयप्रसङ्गनिन्दुतपूण्यानात् ।
आमूत्रमव्याध्यशनादजीर्णात् सुमूर्तलक्ष्णाणि रूपां
तथापी ॥” लक्ष्ण—“पृथग्वा स्वे कपिता
निदारे सर्वेऽप्यवा कोपमुपैव वक्षी । मूत्रस्य साग्रे
परिपीडयन्ति यदा तदा मूत्रयत्नोऽलक्ष्णात् ॥”
मूत्रकृच्छ्रमाघातयोरेव विज्ञेय—तत्र प्रथमे
कृच्छ्रचमतिशयितम् इषद्विषयश्च । द्वितीये विषयौ
वल्लवान् कृच्छ्रचमन्यमिति । विर ।

मूत्रकीश । पु । मूत्राशये । ज द २४ ।

मूत्रग्रन्थि । पु । मूत्राघातारोगविशेषे । लक्ष्ण
यथा—“बन्धवन्तिमुष्टिं वृत्तं स्थिरीत्य सङ्घसा
भवेत् । अगमरीगुल्मस्यग्रन्थिर्मवयन्ति स लभ्यते ॥”
मानि । अगमयां पिशादि कुप्यति अतः तु
रक्तमवेति भेदः । विर ।

मूत्रग्रह । पु । अथस्य मूत्रसङ्गरीगे । लक्ष्ण
यथा—“स्त्रीक स्त्रीक सफेदञ्च कृच्छ्रान्मूत्रं करोति
य । तस्य वातसमुत्थानु विद्यान्मूत्रग्रहं वृष ।
दाहीकृच्छ्रासुपुत पिशात्मूत्ररोगं प्रजायते । बाजिन
पीतमूत्रस्य अथवा रक्तमूत्रस्य । कफजे मूत्ररीगे
तु सान्द्रमूत्रं सपिच्छिलम् ॥” ज द ४०४ ।

मूत्रजठर । पु । मूत्राघातभेदः । तस्य लक्ष्ण
—“मूत्रस्य वेगेऽभिहन्ते तदुदावचङ्कितुक । अपान
कुपितो वायुक्वदर पूरयद्भृशम् । नाभिरधस्तादाधान
जनयतीप्रवेदनम् । तन्मूत्रजठरं विद्यादधीवन्ति
निरीधजम् ॥” मानि ।

मूत्रदशकम् । क्ली । दशविधमूत्रेषु कृति
मशोऽग्रवाजमहिषघोटकगर्हभमानुषीमानुषजातेषु ।
“मूत्राणि कृतिरुद्धिरीध्रवाजकानां मेषाश्च
राघमकमानुषमानुषीषाम् । खेनेन यव मिलितानि
दरेति तानि शस्त्रेषु मूत्रदशकादम् ॥”
रानि व २२ ।

मूत्रदोष । पु । प्रमेहरोगे । उदकमेहोदी ।
अथादेव दोषः । रानि व २० ।

मूत्रनिरोध । पु । मूत्ररीधरीगे । निदा ।

मूत्रपञ्चकम् । क्ली । पञ्चविधमूत्रेषु । “गवा
मशानां मेषीणां रुद्धिरीषाश्च मिश्रितम् । मूत्रेषु
गर्हभोनाच्च तन्मत मूत्रपञ्चकम् ॥” रानि व २२ ।
मूत्रपतन । पु । गन्धमाजारे । शस्त्ररीकुम् ।
रानि व १२ ।

मूत्रपथ । पु । योनी । वै निघ । सपथे ।

मूत्रपरीक्षा । क्ली । मूत्रस्य वातादिदोषवातुल्य
निश्चये । तल्लक्षणं यथा,—“वातेन पाण्डुरं मूत्रं
रक्तं नीलञ्च पिशितः । रक्तमेव भवेद्रक्ताद् धवल
फेनिल कफात् ॥”

मूत्रपुटम् । क्ली । वल्गो, नाभेरधीभागे ।
“नाभेरधी मूत्रपुटी वल्गुर्वाजयोऽपि च ।”
हे च ।

मूत्रफला । स्त्री । कर्कश्याम् । कौकूड ।
रानि व ३ । तपुषे । मनी ।

मूत्रबीजक । पु । असनक्षे । वै निघ ।

मूत्ररोध । पु । मूत्रकृच्छरीगे, मूत्रसङ्गे । रा
नि व २० ।

मूत्रलम् । क्ली । चपुषे । मनी । वि । वल्गि
शोधने । श च । स्त्री । चिभटिकायाम् । कुण्ठे ।
रानि व ३ । कर्कटिकाया । तिका ।

मूत्रवर्ग । पु । मूत्रदशकेषु ।

मूत्रवहनाडी । स्त्री । या आमाशयादस्ती
मूत्रं नयति । “पक्वाशयगतान्नाच्च नाडी मूत्रवहनाम्
या । तदयन्ति सदा मूत्रं सरित् सागरं दद्या ।
मूत्रवात्रीधल्यन्ते सुखान्वासां सङ्घमश्च । नाडीमि
रुपगतस्य मूत्रस्यामाशयान्तरात् ॥” सु नि ३२ ।

मूत्रवृद्धि । स्त्री । मूत्रजनित रुद्धिरोगे । लक्ष्ण—
मूत्रसन्धारणशीलस्य मूत्रवृद्धिर्मवति सा गच्छती
त्युपपूर्णा दृतिरिव च्युत्यति मूत्रकृच्छ्रवेदना तपस्यथी
शोकं कोषयो करोति च । मानि ।

मूत्रयुक्तम् । क्ली । मूत्राघातारोगविशेषे । लक्ष्ण
“मूत्रितस्य स्त्रियं यातो वायुना युक्तमुदतम् ।
स्थानानुगतं मूत्रयुतं प्राक् पयादा प्रवर्तत ।
भक्षीदकप्रतीकाश्च मूत्रयुक्तं तद्रूप्यते ॥” मानि ।

मूत्रशोधनिका । स्त्री । चिभटिकायाम् ।
वनककटीविशेषः । वै निघ ।

मूत्रशीतलम् । क्ली । शेषजन्ममूत्ररीगे । भा ।

मूत्र(वोत्)सङ्ग । पु । मूत्राघातभेदः । तस्य

लक्षणे—“वसो वाप्यघवा नामि मणौ वा मय
दङ्गिन् । मूत्रप्रवणं सञ्ज्येयं सरणं वा प्रवाह्यत ।
सर्वेच्छनेरल्पमस्य सरणं वाप्य मौरजम् । विगुणा
निलगो व्याधि स मृचीयाइ सञ्जित ॥” भा नि ।

मूत्रसादः । पु । मूत्राघातभेदे । लक्षणे—
‘पित्तं कफो ह्यवपि वा सङ्गन्तेऽनिलेन चेत् ।
कृष्णाम्बु तदा पीत रक्तं श्वेतं घनं खवेत् ।
सदाहं रीचनाग्रदूर्ध्ववर्धं भवेत्तत् । गुल्मं
समस्तवर्णं वा मूत्रसादं वदन्ति तम् ॥” भा नि ।

मूत्रचयः । पु । मूत्राघातभेदे । “रक्तस्य
क्षान्तद्वयस्य वसिष्ठ्यो पित्तमाहती । मूत्रचय
सह्यदाहं जनयेत्तां तदाह्वयम् ॥” भा नि ।

मूत्राघातः । पु । तयोदशविधमूत्ररोगरीगे ।
निदानादि—“जायन्ते कृपितेर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयो
दश । प्राथो मूत्रविघाताश्चातकुण्डलिकादयः ॥”
यथा—वातकुण्डलिका अठौला वातवन्ति मूत्रा
तोत मूत्रजठरं सुलोमं मूत्रचयं रक्तवन्ति
मूत्रप्रफुल्लं उष्णवातं मूत्रसादं विड्विघातं
वसिष्ठकुण्डल इति । भा नि । सुयुते हादयः
उक्ता । एषां लक्षणानि खलपथ्यांश्च द्रष्टव्यानि ।

मूत्रातिसारः । पु । मूत्रबाहुल्यरोगे । शीत
रोगे । वक्ष्ये ॥

मूत्रातोतः । पु । मूत्राघातभेदे । तस्य लक्षणं
—“चिरं धारयती मूत्रं त्वरया न प्रवर्त्तते । मेघ
मानस्य मन्दं वा मूत्रातोतं स उच्यते ॥” भा नि ।

मूत्राधिक्यम् । स्त्री । शोभनमूत्रबाहुल्यरोगे ।
मूत्रातिगार । भा ।

मूत्राशयः । पु । नाभेरधी वसिष्ठान्ते ।
“वसिष्ठमूत्राशयं स्मृतम् ।” राजि व १८ ।

मूत्राष्टकम् । स्त्री । “गोऽनाविमहिषाश्चानां
खरोद्वकृरिणां तथा । मूत्राष्टकमिति ख्यातं
सर्वेष्टाक्षेपु सप्तमम् ॥” प प १४ । भा स ४४
बाल वि ।

मूत्रिका । स्त्री । सप्तकीरुचे । वै निघ ।

मूत्रोष्णता । स्त्री । पित्तजन्ममूत्ररोगे । भा ।

मूत्रे । पु । वनसुद्धे । माये । मांशकृशांश्च ।
विका । स्त्री (खा) । मूत्राधान् । वै निघ ।

मूर्च्छनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । पारदस्य
सम्कारविशेषः । रस चि १५ । See पारद ।

मूर्च्छा । स्त्री । सञ्जया नामशब्दतायां, रूपादि

रूपाणि । सा पित्ततमोजाता । भा स १४ म
वि । “मूर्च्छा दाहो मदक्षया ।” रीगविशेषे ।
मूर्च्छा त्रोगे । तत्पण्याया,—कयसल- मोह
सम्प्लोह मूर्च्छनं मूर्च्छाय । निदान—“धीर्यम्
बहुदोषस्य विरहाहारसेविन । वेगघातादभी
घातात् शीतसत्त्वस्य वा पुन । करणायतनेष्वा
वाह्येष्वाभ्यन्तरेषु च । निविशन्ते यदा दीपास्तदा
मूर्च्छन्ति मानवा । सणावद्वा सु नाडोप विहि
तास्त्रिजलादिभि । तमोऽस्त्युपेति सङ्घा सुख
दुःखव्यपीडकम् । सुखदुःखव्यपीडाश्च नर पतति
काष्ठवत् । मोहोमूर्च्छेति तामाह पट्टिधा सा
प्रकीर्तिता । वातादिभि शोषितेन मयेन च
विषेण च । पटस्यप्येतासु पित्तानु प्रभुत्वान्नास्तिहति ।
द्रव्यपीडा कृष्ण रक्तानि सञ्जानाशी वलचय ।
सञ्जासां पूर्वैरूपाणि यथान्तं तं विभावयेत् ॥”
भा नि ।

मूर्च्छालः । } वि । मूर्च्छागुक्ते । अम ।
मूर्च्छितः } वि । मूर्च्छागुक्ते । अम ।

मूर्त्ति (मत) । स्त्री, स्त्री । शरीरे । राजि
व १८ । लघायाम् । वै निघ ।

मूर्धकणी (पंरी) । स्त्री । कृचे । हारा ।

मूर्धखोलः । पु । जनवाणायाम् । णैर्का,
णैर्देव । विका ।

मूर्धजः । पु, स्त्री । केशे । राजि व १८ । स्त्री
(जा) । बालके । वाना । भा स १४ चित्तविभक्त
वि । “सुरामूर्धजमेघाद् ॥”

मूर्धपुष्प । पु । शिरोपवचे । श मा ।

मूर्धरसः । पु । अन्नफेने । भातेन केन ।
श च ।

मूर्धवेष्टनम् । स्त्री । उष्णीये । पांशुङ्गी ।
ह च ।

मूर्धा (न) । पु । मस्तके । राजि व १८ ।

मूर्वा । स्त्री । (Sansevieria Zeylanica
Syn S Roxburghiana) Bow string
hemp खनामख्यातशुषे । धतुर्गुणीपथीय्या
कदलीसङ्घसम्बन्धितपा दुधरङ्ग, हरीरङ्ग इति च
श्लोके । सु १८ १८ १८ पित्तशमने । मूर्त्ती, मूर्गी,
मूर्धश्च, मूर्धुषी, वौडोडिङ्ग । हि मूर्धश्च ।
धं गीगसफण । मं नामवेदु, सग, चग । अम

मीरवेले, मुहरसि । ता मइल । ततपय्याया,—
देवो मधुरसा मीरटा तेजनीसवा मधुलिका
धनु श्रेणो गोकर्णो धौलुपर्णी कम्भकरी इदम्विका
धनुगुंथा धनुमाला धनुशाखा सुवा मूर्खी
मधुश्रेणो श्रेणो धनु सरङ्गिका देवश्रेणो श्रेणक्
त्वाम मधुसवा अविरसा धौलुपर्णिका दिश्लसा
ज्वलिनी गोपवल्ली । गुणा—“सरा गुरु
खादुनिका पितासमेदनुत् । विदीषल्लणाद्वदोग
कण्डूकुष्ठज्वरापघ्ना ॥” भा । मूल राजयक्षहरम् ।
मूर्खभावे पिप्पलीमूल । सिधो कफजस्रमने ।
मूलम् । क्ली । पिप्पलीमूल । पुष्करमूल । कुङ्कु
विट्पद । रा नि व ६ । वै निघ वा व्या प्रत्यङ्गीला
वि । वा ८५५ । तसमूल । । रा नि व २ ।
इतो । भा । कारये । च सु १५ ।

मूलकम् । क्ली, पु । (Raphauns sati
us) Radish स्नामख्यातमूलशकविग्रहे ।
भूना । हि दा मूलो । म र्क ता मूलि । तं
मूलगिच्छेत् । तत्पय्याया,—राजालूक मद्याकन्द
करकन्दक रुसिदत्त रुसिदत्तक नीलकण्ठ
मलाह दोषपत्रक दीघमूलक मृत्तार कन्दमूल
सित शङ्खमूल हरितपर्ण रुचिरं दोषकन्दक
कुष्ठरचारमूल । मूलक पञ्चविधं—चाणक्य मृच्छन
पिष्ट बाल गज्ज रसेदेन । विशेषान्तत्पय्याये
दृष्ट्या । भावमिश्रेण मूलकस्य हिमेद कृत बाल
महवति । कटि भूना ७ पांका भूना । सा
गुणा—“मूलक कटुकमपि श्रेणार्थं सर्वव्यति
स्निग्धवैद्यलात् ।” सु सु ४०५ । तीक्ष्णम् उष्ण
कटुण याहि दोषनम् अर्शोगुल्फद्वीगहर गुरु
रुच्यं वातघ्नम् । रा नि व ७ । स्वयं आसाविपीनस
घ्नम् । शुक् तत श्रेयस्त्र लघु तिदीघघ्नम् । तत्पुष्प
वित्तश्रेणम् । फल वातकफघ्नम् । मद् व ७ । लघु
तत—कटु उष्ण लघु पाचन रुच्यं विदीघघ्न
स्वयं ज्वरशस्र नासारोगघ्न कण्ठरोगघ्न नेवा
मयहरम् । महत्त रुच्यं गुरु विदीघजनक ।
खेचसिद्ध तत विदीघघ्नम् । तसौलगुणा
तीक्ष्ण लघु उष्णवैद्यं कटु कटुविपाक सरं वात
कफहृन्मिकुष्ठप्रमेहिमिरीरोगहरम् । सु सु ४५५ ।
तत्पय्याया “पाचन लघु रुच्यीशम् ।” “पत्र
मूलकम् गवम् । खेचसिद्ध विदीघघ्नमसिद्ध
कफपित्तघ्नम् ।” भा पू १५५ । “मूलक गुरु
विट्फि तीक्ष्णमाम विदीघघ्नम् । तदेव खेचपत्र
खेत्कफहृन्वातपित्तघ्नम् ॥” “बालमूलकपत्रो तु

रोचनी वज्रिदोषनी ।” राज ३५ । तत्कृतयुष्ण
गुणा—“मूलकयुष्मो हरति लालाखाव गलग्नह
कृत्ति । मेदारीषकपीनसकासकफपय्याधिनाशन
यापि ॥” द्रव्यगु । उशीरे । रा नि व १२ ।
मिष्टमूल । विपमेदे । ई च ।

मूलकच्छद । पु । कृष्णमिष्टो । कान
मखिना । वै निघ ।

मूलकपर्णी । क्ली । शोभाजनहवे । मखिना
शीह । र मा ।

मूलकपोता । स्त्री । बालमूलके । कटि
भूना । वा चि १५ ।

मूलकपोतिका । स्त्री । अतिबालमूलके ।
अति कटि भूना । योग र मध्यज्वरे । गुणा—
कटुतिक्तसा उष्णवीर्या लघुपाका । प्रभावध
सम्बदोषघ्नता रुचिजनकता च । “सम्बदोषहरा
लघो कण्ठा मूलकपोतिका ।” सु सु ४६५ ।
चाणक्यमूलके । वै निघ ।

मूलकवोजम् । क्ली । मूलकशये । भूनात्र
विटि । भा ।

मूलकमूला । स्त्री । शरीरहवे । प मु ।
धीरकाकील्याम् । वै निघ ।

मूलकर्कटी । स्त्री । कृष्णोद्वरे । वै निघ ।

मूलकविषम् । क्ली । कन्दविपमेदे । सु कल्प
२५ । See कन्दविष ।

मूलकशाक । पु । मूलकपत्रे ।

मूलकचार । पु । शुक्लमूलकचारे । च द
यन्नि चि । [व ८ ।

मूलग्रन्थि । स्त्री । बलिद्व्यायाम् । रा नि
मूलज । वि । यो मूलादुत्पद्यते । यया पद्मादि
कम् । ई च । क्ली । आर्द्रं के । आर्द्रा ।
रा नि व ६ ।

मूलजिह्वा । स्त्री । रुज्जिह्वाधोवतिजिह्वा
मूले । रा नि व १८ ।

मूलपर्णी । स्त्री । मण्डूकपर्णम् । भूगङ्गि ।
प मु ।

मूलपुष्करम् । क्ली । पुष्करमूले । कुङ्कु
रा नि व ६ ।

मूलपोती । स्त्री । मालवे प्रसिद्धायां पोतिका
याम् । म मालविरलि । क र्त्तौदवधमे ।

तत्पथ्याया, — सुद्रवणी पोतिका सुद्रपोतिका
चद्रीपदकनाम्नी वक्षीयाकटपोतिका । गुणा —
त्रिदोषघ्नी हृद्या बल्या लघु कान्तिपुष्टिकरी रुघ्या
जठरानलदोषनी च । रा नि व ७ । आराम
वृत्तिकायाम् । रा नि व २३ ।

मूलफल' (ला) । पु स्त्री । पनसहृत्वे । वै
निघ ।

मूलफलदः । पु । पनसहृत्वे । कौठाल ग्रीह ।
रा नि व ११ ।

मूलरसः । पु । मोरटलतायां । र सा ।

मूलविरचनम् । स्त्री । लहतादिशिकारूप
श्रेष्ठविरचने । तदुक्त — “समला शङ्खिनी दन्ती
द्रवन्ती गिरिकर्णिका । लहत्यामोदकोध्या च
प्रकीर्त्या क्षीरिणी तथा । छगलाण्डौ गवाक्षौ च
कुधाक्षौ गिरिकर्णिका । मसूरविदला चैव
भवेन्मूलविरचनम् ॥” वा चि ६४ ।

मूलविषम् । स्त्री । स्यावग्विपाशयकरवीरादौ ।
गुणा — छहृष्टन मोहकर प्रलापजनकश्च ।
भा म ४ म विष चि । स्त्रीतकाश्चमारगुञ्जासुगन्ध
गगरककरघाटविद्युच्छिखाविजयानीति अष्टौ
मूलविषाणि । “छहृष्टन मूलविषे प्रलापो मोह
प्व च ।” सु कल्प २४ । [व १ ।

मूलवौरम् । स्त्री । पुष्करमूले । कूङ्ग । मद

मूलवृक्ष । पु । शाकलिवृक्षे । शिभूल ग्रीह
रा नि व ८ ।

मूलशाक । पु । मूलप्रधानशाके । गुरणादौ ।
त च गुरणगुणा । राज ३५ ।

मूलशो(सा)धन । पु । पुण्डरीकवृक्षे ।
पूण्ड्रिशा । वै निघ ।

मूला (ली) । स्त्री । गृहगोधिकायां । तिका ।
मतावर्था । रा नि व ४ ।

मूलाधारः । पु । गुच्छलिङ्गयोर्मध्ये अङ्गुलिद्वय
मितम्याने । तनाम् ।

मूलाक्षम् । स्त्री । मूलके । मूला । रा नि व ७ ।

मूलिका । स्त्री । मूलके । मूलसमुद्रे । मूलोपधी ।
रस र रसगोधने । क्षीरिकायाम् । वै निघ ।

मूलिकामूलम् । स्त्री । क्षीरिकामूले । वै
निघ ४ म सप्तत्रि नि ।

मूलिनीवर्ग । पु । प्रयोग प्रसक्तगुणानामु

द्विनां पोङ्गशये । “हृत्तिदन्ती (नागदन्ती) हेम
पती (श्वेतवचा) श्यामा विहृदधोगुहा । सप्तला
श्वेतश्यामा च प्रत्यक्षश्रेणी गवाक्ष्यपि । ज्योतिषती
च विन्दी च शणपुष्पो विषाणिका । अश्वगन्धा
द्रवन्ती च क्षीरिणी चाप्य पोङ्गश ॥” एषु शणपुष्पो
हेमवती विन्दी च छद्मिने । श्वेता ज्योतिषती च
क्षीरविरचने । शिष्टा ११ विरचने योग्या । च
पू १४ । श्यामा श्यामाविहृत् । अधोदृष्टा हृद्
दारकी । श्वेतनामा श्वेतापराजिता । प्रत्यक्षश्रेणी
मूषकपर्णी । गवाक्षो गोडुग्वा । ज्योतिषती
लताष्टकी । शणपुष्पो घण्टरवा । विषाणिका
रूपशङ्खौ ।

मूलैरम् । स्त्री, पु । जटामास्याम् । उषा ।

मूश(प)ली । स्त्री । तालमूल्याम् । वै निघ ।

मूषक' । पु । तरुमूषके । तेजसावर्तन्याम् ।
शर ।

मूष (पि) ककर्णी (पर्णिका) । स्त्री ।
आलुकर्णोलतायाम् । भूषाकाणि । द्रवन्त्याम् ।
रा नि व ३५ ।

मूषकमारी । स्त्री । श्रुतश्रेणीलतायाम् ।
रा नि व ५ ।

मूषकयुग्मम् । स्त्री । क्लृप्तीर्धमूषाकशोदये ।
वै निघ शीतज्व चि तालकादिशीतारिरसे ।

मूषकशतु । पु । विडालि । वै निघ ।

मूषकश्र(आ)वणी । स्त्री । मूषिककर्णायाम् ।
भूषाकाणि । वै निघ ।

मूष(पि)का । स्त्री । आलुकर्णायाम् । हेनूत्र
काणि । र सा । मूषिकायाम् । शर ।

मूषकाह्वया (ह्वा) । स्त्री । मूषिकमायाम् ।
हेनूत्रमात्रो । आलुकर्णायाम् । भूषाकाणि ।
दन्तीवृक्षे । वै निघ ।

मूषा । स्त्री । गोधरवृक्षे । वै निघ । देवताङ्ग
वृक्षे । मूषिकायाम् । धातुद्रावणपादविशेषे । भूटि ।

मूषाक(प)र्णी । स्त्री । (Salvinia cucu-
lita) आलुकर्णायाम् । भूषाकाणि । शर ।

मूषातुत्यम् । स्त्री । मूलतुत्यके । नौग
कुण्डिश । वै च ।

मूषिक । पु । विनेशयजुर्विषये । हेनूत्र ।
तन्नामगुणा — गन्धि मास्यकरं गुरु दुग्धरश्च ।

रानि व १० । “विन्धो बलकर युक्वर्धनीमधुरी
लघु दुर्नामकमिदीपघ्नी वातहारी च मूषिक ॥”
अवि १०५ । ते अष्टादशधा यथा—लालन
पुनक कृष्ण हंसिर विकिरणधा । कुकुन्दरीऽलस
येव कषायदमनीऽपि च । कुलिङ्गयाजितशैव
अवल कपिलशया । कौकिलीऽरुणशय मदा
कृष्णधोदुर । श्वेतन मरुता साई कपिलेनागुना
तथा । मूषिकश्च तपोताम्रस्तपेवाष्टादश यत्ता ।
सुकल्प १५ । “लालनयपल पुनी हंसिरविकिरी
ऽजिर । कषायदन्त कुलक क्षौकिल कपिली
ऽसित । अरण शबल श्वेत कपोत पलिवी
दुर । कुकुन्दरी रसालास्य दगाष्टी चिति
मूषिका ॥” वाच १८५ । तेषां साधारण
विषलक्षणानि यथा,—“शुक पतति यत्तेषां
शुकष्टे स्थिति वा । गजदन्तादिभिन्नाणि गवे
रक्त प्रदूयति । जायन्ते यस्य शोका कणिका
मण्डलानि च । पिङ्गीपचयधोषा विस्पर्णा
किटिमानि च ॥ पञ्चभेदी वज्रसीत्रा ज्वरी
मूर्च्छा च दाहणा । दौर्बल्यमदक्षि दासी वेपथु
लोमहर्षणम् ॥” सुकल्प १५ ।

मूषिकक(प)णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ।
हेनूत्रकाणि नटा । अम ।

मूषिकतैलम् । स्त्री । योनिकन्दे तैलम् ।
तिलतैल ४ श मूषिकमांस १ श खण्डय कृत्वा
तेनै पक्तव्य, मांसि द्रवीभुत तैलमिद्धि भवति ।
साको ।

मूषिकरुहा । स्त्री । मूषिकलोहि । सुकल्प
१५ ।

मूषिका । स्त्री । कृष्णदन्तीरुप । कान्न वल्ली ।
रसा । आखुपण्याम् । हेनूत्रकाणि पाना । प
सु । गीवरके । वै निघ । निविषजलीकाश्रमा ।
निविष ङौक विशेष । “मूषिकाकृति वर्णा
निष्ठगन्धा च मूषिका ।” सुमृ १३५ ।

मूषिकाद्यतैलम् । स्त्री । गुदभञ्ज तैलम् ।
पाठ—“मूषिकामांसकुडवं दशमूल पलीन्द्रित ।
चिवका विपलधाव क्राधशाष्टगुणैश्चमि । पादाव
श्चदशमूल तैल पाच्य पय सम । कौवनीयैस्त
तथादे पचन्नुदग्रिना भिषक् । अथद्वादाशयव्याग
गुदभञ्ज सुदारणम् ॥” कथि—मूषिकमां १
१ दशमूल अथोक १ १ छिन्नामूल २ १ ।
कद—कौवनीयगण मिलित डेटलनर जिदि ।

मूषिकाराति । पु । विङ्गाले । विजोन
रानि व १८ ।

मूषिकारावु । पु । अर्कहृदे ।

मूषिकारि । पु । मूषिकघ्नोपधविशेष
उन्दिरमारी इति पश्चिमदेशे ख्यात । गुणा—
“मूषिकारिस्तु कटुकी नेत्राशुविषापह । त्रण
दोष नेत्ररोग नाशयेदिति च धृतम् ॥” वै निघ

मूषिकाष्ठय । पु । आखुकण्याम् । हेनूत्रकाणि
पाना । द्रवन्त्या । रानि व ५ ।

मूपो (का) । स्त्री । मूषिके । हृददुन्दुरे
गणेश्वरे हेनूत्र । रानि व १८ ।

मूपोक । पु । मूषिके । शर ।

मूपीककर्णी । स्त्री । आखुकण्याम् । हेनूत्र
काणि । शर ।

मृग । पु । पशुमात्रे । ते च हरिणादयः । ते
स द्रुतविलम्बितप्रवगतिभेदेन विधा तथाशयस्थान
भेदनापि विषय्यलजलाशयत्वेन विविधा भवन्ति ।
पुनश्च ते प्रसङ्गप्रतुद विकिरभेदेन विभेदा,
स्वभावतोऽपि द्वयो भेदास्तेषामुक्ता । एव मृगजातयो
मवधा । तेषां लक्षणादिकं स्वल्पपथ्यायै सम्यम् ।
शरहरिणादयः स्वय द्रुतगमनाद्भुतसञ्चका । तथा
तदुदितमांसश्च पथ्य बल्य लघु बौध्यमदप्रदश्च ।
तथा गजखड्गमृगादयः स्वभावतो विलम्बितगतय
इति तथासञ्च । तदुक्त्य मांसश्च विकृष्ट कफ
कांससातग्र गुरु च । सारसहस्रबलाकाचक्रकोष्ठा
दयो जलप्रवनात् प्रवसञ्चका । तन्मांस गुरुण
बलदश्च । ‘यत्र स्थिता ये गतितीऽपि दिशादन्यत्र
याता मृगपक्षिमुख्या । स्त्रीवित्त्यानविवर्त्तनेन
मांसिऽपि तेषा गुणपथ्या स्युः ॥’ रानि व १७ ।
मृगनाभौ । मागशीर्षे मांसि । अटीभ ।

मृगखुरी । स्त्री । हरिणखुर । वै निघ ।

मृगगन्धा । स्त्री । मृगपण्याम् । वै निघ ।

मृगगामिनी । स्त्री । विङ्गालायाम् । विङ्ग ।
रानि व ४ ।

मृगघर्मजम् । स्त्री । जवादिगन्धद्रव्यं, गन्ध
राजे । रानि व १२ ।

मृगचिभिटा । स्त्री । मधुचिभिटिकायाम् । मधु
फूटी । वै निघ ।

मृगचेटक । पु । गन्धमात्रारे । अष्टांग ।
शसा ।

मृगजरसः । पु । रक्तपित्ताधिकारे रस ।

"मृत सूत मृत सौख्यं तुल्यं यासाद्वैदिनः । सद्धिं ते
सासमावन्तु भक्षयेन्मृगज रसं ॥" रसर ।

मृगजङ्घु । पु । हरिणबाह्वक्षि । वै निघ ।

मृगजा । स्त्री । कस्तूर्याम् । मृगनाभि । वै निघ ।

मृगजृम्भः । पु । अग्नय वातव्याधिविशये ।

लक्षणं यथा—'मृगरोमी यदा शशी कृष्णावान्
जायते सुहृ । मृगजृम्भ तदा तस्य व्याधिः समुप-
लक्ष्येत ॥' जद ५५५ ।

मृगदंशकः । पु । ककुरे । अम ।

मृगधूर्त्तकः । पु । शगलि । रानि व १८ ।

मृगनाभिः (जा) । पु, स्त्री । कस्तूर्याम् ।

मृगनाभि । रानि व १९ । See कस्तुरी ।

मृगनाभ्याद्यवलेहः । पु । खरभेदे द्वित ।

मृगनाभि सूक्ष्मा लवणं वंशलोचना समा, दृत्-
मधुर्वा लेह्य । मृगनाभि, छोटि एलाटि, लवण,
वंशलोचन, ममलागे चूत ७ मधुर्ग सहित
अवलेह कश्चित् । भा ।

मृगपतिः । पु । सिंह । रानि व १८ ।

मृगपालिका । स्त्री । कस्तुरीरोगे । वै निघ ।

मृगप्रियम् । स्त्री । भृशपाखाद्वले, पल्लवले ।

गुणा—वह्य द्रव्यं पुष्टिकरं पशुहितम् । रानि
व ८ । स्त्री (या) । जलकदल्याम् । पमु ।

मृगप्रियकः । पु । तदाखरविनिश्रयजन्तुभेदे ।

मृगभक्षः । स्त्री । जटामास्या । रानि व १२ ।

इन्द्रवारुण्याम् । त्रांशानशशी । वै निघ ।

मृगजभोनी । स्त्री । विशालायाम् । त्रांशान-
शशी । सुधि १०५ ।

मृगमदः (दा) । पु, स्त्री । कस्तूर्याम् ।

मृगनाभि । रानि व १९ ।

मृगमदवासा । स्त्री । कस्तुरीमल्लिकायाम् ।

रानि व १० ।

मृगमातृकः (का) । पु, स्त्री । कस्तुरीमृगे ।

लम्बीदंशगे । अमृ १५५ । गुणा—'शीता
रक्तपित्तशमनी विनोद्या मृगमातृका ।' सुग
४६५ ।

मृगमालारसः । पु । प्रमेहाधिकारे रस ।

"मादत तपुष श्रीय सुदग्धं मृगमदं । कापाव

धीजमञ्जा च तुल्यमदीयधीजकम् । पपयिन्महि
पीतकं हिमेकं वटफौकतं । मापश्य सदा खादे
न्मृगमालाप्रमेहजित् । अचपाठाभयादार्ज्यकपाव
मनुपावकम् ॥" रसर ।

मृगयुः । पु । शगलि । मे ।

मृगरसा । स्त्री । महापलायाम् । रानि व ४ ।

मृगराजः (ट) । पु । सिंह । जर ।

मृगराटिका । स्त्री । भीमन्याम् । रानि व ७ ।

मृगरिपुः । पु । सिंह । रानि व १८ ।

मृगरोगः । पु । मृगज्वरे । गज वै ।

भूयुपद्रवजनके साहायिकाश्चरोगविशेषे । लक्षणं

—'मासासन्धानसमुक्ता जायन्ते भूयुपद्रवा ।

नित्यं घासाभिलाषी च ह्योयते बलमांसयो ॥ मृग

रोगः स विख्यातो व्याधिः कष्टचिकित्सितः ।

पञ्चासाभ्यन्तरे वायु परलोकमयाति च ॥ बहुदुःखो

भवेदंशो मृगरोगप्रवीडितः । यावदुच्छसते जल

सावत् कुर्यात् प्रतिक्रियाम् ॥" जद २६५ ।

"सन्नासी चैव यः पृथ्वं पुनः सख्यी भृशमवेत् ।

प्रतिघ्रातश्च तथाश्च मृगरोगं समादिशेत् ॥" ज

द ४५५ । [अ ।

मृगलण्डिका । स्त्री । फलविशेषे । अमृ २५५ ।

मृगलोमजम् । स्त्री । रादने । अमृमेर-
काण्ड । अम ।

मृगवल्गुभः । पु । कुन्दुवले । रानि व ८ ।

मृगशृङ्गम् । स्त्री । Hart's horn हरिण-
शृङ्गे । शृङ्गिणेत्रे निम् । एतद्वत्तं हृष्टीमे त्रिक

शूलादौ शस्त्रम् ।

मृगक्षीरम् । स्त्री । शमीदुग्धं । व्याक ।

मृगा । स्त्री । महापलायाम् । रानि व ४ ।

मृगाङ्गः । पु । कर्पूरे । अम ।

मृगाङ्ग(ङ्ग)जः । पु । कस्तूर्याम् । रसा-
वह्यङ्गाम्परि रसे ।

मृगाङ्गसुकुटार्हः । पु । देवकहंसी । रानि
व २२ ।

मृगाङ्गरसः । पु । राज्यञ्चाधिकारे रसः ।

'मृगाङ्गसं सम हेम मौक्तिकं दिगुणमवेत् । गन्ध-

कम्पु समक्षेन रसपादस्तु दृश्य । सर्वं राज्ञो लक-

पुला काञ्चिकेन विशेषयेत् । भाण्डे लवणपूर्णे

पथेयामवगुह्य । मृगाङ्गसंको र्मेयो रोगराज-

मिहलन । रसस्य भयना हेम भयीकृत्य
प्रयोजयेत् । गुञ्जाचतुष्टयश्चास्य मरिचैः सेवयेद्भि
षक् । पिप्पलीदशकैर्वापि मधुना विहयेद्बुध ।
पथः सुखप्रसाधिनः प्रायशोऽस्य प्रयोजयेत् ॥
पात्रा १ तो अर्णञ्च १ तो मूलाञ्च १
१ तो गुरुक २ तो मोशंगा २ मांसा
एकज्ज कौन्तिगृह पेषण करिष्या गोलक
करिषे । शुक्र हृद्दले भूषाभासुरे पूरिष्या
नवणयत्ने प्राक् करिषे । मेघ । खल्वयथा—
“रसमम्र हेममम्र तुल्य गुञ्जादये दय । पूज्यवदनु
पानेन स्याद्धीयद्वयापह । क्षागदुग्धानुपानेन
दशरक्त्यादिमाचया ॥” रसचि २५ ।

सृगाङ्गजा । स्त्री । सृगनाभी । रसासुरह
ज्वरचूडामणिरसे । मधुचिर्मटिकायाम् । इन्द्र
वारणीलतायाम् । वै निघ ।

सृगाजिनम् । स्त्री । कृष्णसृगचक्राणि । वै निघ ।
सृगाण्डज (जा) । पुं, स्त्री । कक्षूय्याम् ।
मृगनाभि । रानि व १२ ।

सृगात् (दन) । पुं । सिद्धे । तरुची ।
तेन्ना, नेक्डे, छोटा बाघ । रानि व १२ ।

सृगादनी । स्त्री । मद्यावलायाम् । गौरवश
ठाकुनिश । रानि व ४ । इन्द्रवारणीलतायाम् ।
वाथानभर्णा । रानि व ३ । सुचि २५ । भा म
४ म स्कन्द य चि । “सृगादन्याय मूलानि ।”
गौरचीमुखे । गौरकृष्ठाकुनिशोर मूल । ऊष्ठ चि
कन्दपसारतेति ।

सृगान्तक । पुं । शिवकव्याघ्रे । रानि व १२ ।

सृगाराति । पुं । कुकुरे । शमा ।

सृगारि । पुं । रक्तशिथी । रानि व ३ । सिद्धे ।
व्याघ्रे । कुकुरे । रानि व १२ ।

सृगाची । स्त्री । मद्यामिश्राम् । ब्रह्माकुलाश ।
प सु । महेन्द्रवारणीलतायां । मांसा । अयत
फलाया । वै निघ । विशालायाम् । राथानभर्णा ।

सृगो । स्त्री । कक्षुरिकायाम् । वै निघ ।
पोतवधसितीदत्तवराटकभेदे । रानि व १२ ।
सृगसिथी । दुग्धगवा — क्षागोदुग्धगुणतुल्यम् ।
भा । अपभाररोगे ।

सृगेन्द्र । पुं । सिद्धे । वन ।

सृगेन्द्रकुटिलोद्भूतम् । स्त्री । विह्वलय

न्यविषे । रसासरसप्रयोगे ।

सृगेन्द्रचटक । पुं । सृगयादचक्षीनपचिषि ।
बाघ भांशे । जटा ।

सृगेन्द्रापी । स्त्री । धकटले । रानि व ४ ।
वासकटले ।

सृगे(गे)व्वाकि । स्त्री । श्रुतिन्द्रवारणीलताया ।
श्वेत राथानभर्णा । तत्पथ्याया, —सृगादनौ
सृगाची सृगेचणा श्रुतिपथ्या बहुफली कपिलाची
पथ्या चितफला चित्रवल्ली चित्रा विधिवा
सृगचिर्मिटा सृगचिर्मिटा मद्यजा कुम्भिनी देवी
कटफला । प सु । सुचि २२५ । गुणा — फल
दुर्लभ गुरु मन्दाग्निकर रक्तपित्तहर । रानि
व ३ । श्रुतिहरिणभेदे, गुहाययजातीयपत्नी ।
सुचि २२५ । महेन्द्रवारणीलतायाम् । बहु
राथानभर्णा । हि बडीइन्द्रवारणी । भा म ४ म
शकुनिपक्षि ।

सृगेष्ट । पुं । सुहृत्पथ्यहचे । गुरुवाङ्ग मूलेश
गाह । रानि व १० ।

सृगेक्षणा । स्त्री । मधुचिर्मटिकायाम् । मधु-
कूटी । रानि व ३ ।

सृङ्गणम् । स्त्री । दुग्धसरे । तैले । व्याक ।

सृङ्गङ्गण । पुं । बालके । सथा ।

सृङ्गोक । पुं । हरिणे । व्याक ।

सृणालम् । स्त्री, पुं । ऊधीरे । गुरुद्वर्णी ।
रानि व १२ । च द मधुकादौ । अवि श्या २५ ।
मेघ । वीरणमूले । वेर्णात्र मूल । प सु ।
घनवन्दनादिपाचने । सिद्धी वा पिप्पचि ।
“पात्रीदीप्यसृणालेनु ।” च द वा पिप्पचि ।
“परुषक सृणालच ।” च द वा या एलादितैले ।
कमलकीमलदण्डे । अष्टाष्ट ७ टि । म कमलतनु ।
तै तामरतु ड, तामरतोमे । तत्पथ्याया —
विश विश कीटक कीमल कीमलक तनुर पत्रतनु
पत्रतल सृणालिनो विभिनी नलिनी ६ ।
सुचि २२५ । गुणा — शीतल तिक्त कषाय
पित्ताहार मृषकृच्छ्र रजवाग्निघ्नम् । च द वा
व्या च दग्धमाद्यतेति ।

सृणालकण्ठ । पुं । जलपरपचिविमे ।
च सु २०५ ।

सृणालमूलम् । स्त्री । पदरुम् । मर । भा
प १५ ।

মৃণালদ্বৈতৈলম্ । ক্রী । বাতরক্তি তৈলম্ ।
তিলতৈল ৪ শ । কন্ধ — মৃণালম্ উত্থল
পত্রকন্দ অনন্য ভ্রীবে কুড়ুম চন্দনদ্বয় কিরাত
তি পত্রবীজ কশিক পটোলপত্র কটুকী দুরালভা
শরমূল চেমপটী বাসামূল প্র ৪তী দুগ্ধ ৮শ ।
উত্থল ৪ শ । মৃণাল, উত্থল, শালুক,
অনন্তমূল, বোনা, কুড়ুম, চন্দনদ্বয়, চিত্রভা,
পত্রবীজ, কেশব, পটোলপত্র, কটুকী,
দুরালভা, শরমূল, ক্ষেপাপত্র, বাসকছাল
ঐতর্য্য ৪ তো দুগ্ধ ৮ শ । মা ।

মৃণালিনী । স্বী । কমলদণ্ড । মৃণালি ।
রানি ১০ । পদ্মিনী । জট ।

মৃণালী । স্বী । মৃণালি । পু (২ন) । লাম
জকি, বীরণমূল । রানি ১০ ।

মৃগমধু । পু । পাপাগি । পিকা ।

মৃতকম্ । ক্রী । শবে । হৈ চ ।

মৃতকান্তক । পু । শয়ালি । হারা ।

মৃতজীব । পু । তিলকচূমে । তিল গাছ ।
রানি ১০ ।

মৃতজীবনী । ক্রী । } দুগ্ধিকাযাম্ ।
মৃতজীবী (২ন) । পু । } ধিকৃৎ । বৈ নিচ ।

মৃতমত্ । পু । শয়ালি । বিকা ।

মৃতবত্সা । স্বী । মৃতসলতিকাযাম্ । লচণ
যথা—“গর্ভসন্ধানমাত্র বা পচান্মাসাচ বস
রাৎ । মিয়তে দ্বিবিবর্ষাচা যথা সা মৃত
বত্সকা ॥” প্রয়োগা মৃতবত্সা চি ।

মৃতসম্ভোবনরস । পু । অতীসারাদিকারি
রস । পাঠ—“শুষ্কস্বত সমদ্রব্য মৃতপাদ বিধ
চিবেৎ । সর্ব্বতুল্য মৃতস্বাধে মধে পুস্করজৈর্দ্রব ।
সর্বাণ্যায় দ্রবৈর্ম্ম কপায়েণাচ ভাবয়েৎ । ঘাবী
পাতিবিপাশুস্যাশুধীবালাককীরক । যমানী ঘাতকী
মুগ্ধী পাঠা পথ্য কথান্বিতা । কুটজস্য ত্বচা
বীজদ্রবিত দাড়িম তিলা । প্রথ্যকৈ কধেমাচ
ম্যাত্ কল্কিতৈ কথিত জমৈ । কন্ধাস্তগুণ সৌয
ক্রাণ্য পাদাশ্রয়িতৈ । অনেন ত্রিদিন ভাব্য
পূর্নকৈ মদিত রস । রুচা তথালুকাযকৈ যথ
পরপ্রমা পবেৎ । মৃতসম্ভোবনী নাম্বা রসী
শুষ্কচতুদয় । দাতব্যমশুপানেন বাসায়মপি
সাধয়েৎ । নাগরাসিবিপাশুমা দ্রবদারুবাচকা ।
যমানী চ ধাত্য কুটজস্য ত্বচাময়া ।

ঘাতকীন্দ্রযাযিক্সপাঠানীশরস সম । সুবিত
মধুমা নিচয়মশুপান সুখাবদম্ ॥” রস ।
রসবি ।

মৃতমম্ভোবনো (সুরা) । ক্রী । বাজীকরণ
ধিকারে । নুতগুড় ১০০ প বম্বুলতক বদর
তক পুগফল প্র ১৬ প লৌহ ৪ প আদ্রক ২
প বারি ১৫৪ শ । চট্টিকায়া প্রথম গুড়
গালখিতা যথ আদ্রক বম্বুলতক যথাক্রম
সম্মিশ্র তদনু পুগ লৌহ প্র প্রচিণ্ড চট্টিকাসু
মধুযথ চ ২০ দিনে ম্যাপ্যন্ । তন্ চট্টিকায়া
আশীতনয়নৈ সংস্থায় মন্দ্যাপিন যদা দ্রবতম
ভবেৎ তদা তব পুগম্ পলবালুকৈ দ্রবদারু লবঙ্গ
পত্রকাঠ বীরণমূল রতচন্দন শুলফা যমানী
মরিচ কীরকদ্বয় জটামাঙ্গী শটী তক জাতীফলম্
এলা মুস্তা মেথিকা চন্দন মৈষঙ্গী চ প্র ৪ তী
একত্র কুট্রিণা যন্তমধ্যে প্রচিণ্ড তন্মুগ্ধমধুয
চ যথাবিধি সুরামাশীতয়েৎ । নূতন শুড়
১০০ প বাবলাছাল, কুলছাল, শুপারি
ঐতর্য্য ১৬ প লৌধকাঠ ৪ প আদ্রা ২
প বারি ১৫৪ শ । হাঁড়িতে অগ্নে শুড়
গুলিগ্রা, তাঁশর পত্র আদ্রা ও বাবলাছাল
যথাক্রমে মিশাইয়া, শুপারি ও লৌধ দ্বিগু
পাণ্ডের মুখ বন্ধ করিয়া ২০ দিন রাখিবে ।
২০ দিনের পর চোরাইয়ন্তে ভরিয়া মল মল
তাপে তণ্ড হইলে, তাঁহাতে শুপারি,
এলাবালুক, দেবদারু, লবঙ্গ, পত্রকাঠ,
বোণামূল, রক্তচন্দন শুফা, যমানী, মরিচ,
জীরা, কৃষ্ণজীরা, জটামাঙ্গী, শটী, শুড়তক,
জায়ফল, এলাইচ, মুস্তা, মেতি, চন্দন,
মেড়াশিঙে ঐতর্য্য ৪ তো একত্র কুট্রিগ্রা
ঐক্রেপ দিবে ও যন্ত্রমুখ বন্ধ করিয়া সুরা
নির্দাশন করিবে । শব ।

মৃতসূত । পু । রসবিদুরে । রসাসচুড়া
মণিরস ।

মৃতামদম্ । ক্রী । তুল্যকৈ । শ চ ।

মৃতাত্তালকম্ । ক্রী । গোবীচন্দনে ।
বীরাষ্ট্রমিকাযাম্ । শম । রানি ১১ । মা ।
আদ্রকা । অরহর কলগি । জটী মা ।

মৃতোত্থাপনরস । পু । সন্নিপাতজ্বরে রস ।
পাঠ—“শুষ্কনৃত দ্বিধা গম্ব শিলা তু বিপদিক্রমৈ ।
মৃতকান্দ্র তাভাবতালকৈ মাচিক সমম্ ।

भगवत्सज्ज्वीरवाद्गीर्णा रसेन च । निगुणो
हस्तिशृङ्गीथ द्रवैर्मये दिनवयम् । रुद्धा तु भूधरा
पाच्य दिनान्ति त समुद्धरेत् । शिवकस्य कषायेष
भावयेत् प्रहरद्वयम् । माधमाव प्रदातव्यं हिङ्गु
योषाद्रं कद्रवे ।” रसक्री ।

मृत् (दा, दु) । स्त्री । मृत्तिकासामान्ये । रा
नि व २ । अम । सौराष्ट्रमृत्तिकाशाम् । रा नि
२ १२ । सि धी र पि च । च सु ४५५ ।

मृत्कपालम् । स्त्री । मृत्खपरं । पौडामाणि,
डावा धीप्रज्ञा । च मृ शीणितस्यापने ।

मृत्कास्यम् । स्त्री । शरावे । विका ।

मृत्किरा । स्त्री । घुघुरिकायाम् । घुदघुत्त
पौका । विका ।

मृत्खलिनी । स्त्री । चम्पकषायाम् । अ च ।

मृत्तिका (त्ति) । स्त्री । यदि । मणि ।

रा नि व २ । सा पञ्चधा—‘वक्त्रोक्तमृत्तिकाधूमगेरिक
चेष्टक पटु ।’ इति । रसास स्रवणशीधने ।
सौराष्ट्रदि । अभावे कृष्णपट्टपट्टी । च द सि
धी र पि चि स्रग्भनयोगे । “प्रियङ्गुमृत्तिकाङ्गने ।”

मृत्तिकावलयम् । स्त्री । चारमृत्तिकायाम् ।
मोक्ष, धात्रीमणि । वै निघ ।

मृत्पाण्डु । पु । मृत्तिकाभक्षजन्मपाण्डुरीमे ।
निदा । [वाचि ।

मृत्पिण्ड । पु, स्त्री । लोहं । डेना । रसर

मृत्फली । स्त्री । कुष्ठौषधे । कूङ्ग । हारा ।

मृत्वा । स्त्री । व्याधौ । रा नि व २० ।

मृत्यु । पु । व्याधौ । रा नि व २० । ज्वरे ।
मरये । स च एकीतरश्च शरीरे निवसति ।
तत्रैक कालस्युक्त शेषा आगन्तव्य । आगन्तव्य
शेषजप्रक्षोभादिभि साध्या । कालकृतस्य
असाध्य एव । “एकीतरं शत मृत्युरभिन्नु काये
प्रतिष्ठित । तत्रैक कालस्युक्त शेषान्तागन्तव्य
असाध्य ।” भेष ।

मृत्युञ्जयरस । पु । रवीश्व नभज्वरे हित ।
पाठो यथा—“रस गन्ध शिला ताक्ष मासिक ताम
सव च । समभागान् सद्यश्च रसादेविषदन्तिजे ।
शिवकस्य रसेनैव मर्दयेत्तामसपुटे । निचिप्य
वज्रना दग्धा यावद्रश्मो भविष्यति । श्वेदमव
विषयेव भागादो तत्र निविषेत् । मर्दयेत् सगन्धं
तानि ।” रसक्री ।

मृत्युनाशक । पु । पारदे ।

मृत्युपुष्प । पु । इक्षी । पसु । देवनले ।
स्त्री (पा) । कदलीहृत्ते । वै निघ ।

मृत्युफल । पु । महाकाललतायाम् । मोक्षान
वता । स्त्री (ना) । कदलीहृत्ते । मे ।

मृत्युबीज । पु । वने । वीज । विका ।

मृत्युमृत्यु । पु । रीमे । रा नि व २० ।

मृत्युवञ्चनः । पु । दण्डकाके । बिलहृत्ते । मे ।

मृत्युसूति । स्त्री । कर्कटस्त्रियाम् । मानि
कौकडा । वै निघ ।

मृत्स । वि । पिच्छले । सु नि ६५ ।

मृत्सा (त्सा) । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ।
रसा । प्रशस्तमृत्तिकायाम् । रा नि व २ ।

मृत्स्र । वि । त्वगिन्द्रियसुप्ति । सु सु ११५ ।
स्त्री । मोजसि ।

मृत्चारम् । स्त्री । मूलके । मूला । रा नि व ० ।

मृदङ्गर । पु । हरितकपीते । शङ्खौठ
पाथी, इन्ड्रिशन । छे च ।

मृदङ्ग । पु । वने । शमा । वाद्ययन्त्रभेदे ।
प्रादेशाश्च, ध्वनि ।

मृदङ्गफल । पु । पनसहृत्ते । कैटान गाह ।
शर । च कल ६५ ।

मृदङ्गफलिनो । स्त्री । कीवातकाम् ।
धोषा । रा नि व २ । [रसा ।

मृदङ्गो । स्त्री । कीवातका । ध्वेठ धोषा ।

मृदाकर । पु । बीजे । वने । शमा ।

मृदाह्वया । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकाया । छे च ।

मृदितम् । स्त्री । मृत्तिकाभक्षचक्षुर्विशेषे । “मृदितं
पीडितं यत्तु सरसं वायुकोपत ।” सु नि ११५ ।

मृदिनी । स्त्री । मरुतायाम् । धौप्रीधनम् ।
वै निघ ।

मृदु । स्त्री । मृदुकन्यायाम् । घृष्टदूनाशे ।
रा नि व ५ । मृधजालिपुत्रदे । ध्वेठ छाति
ल्लेख गहि । वि । कीमने । तीव्रकामेष

भयिते । सु । वृद्धधूमवानभिप्रे । च व धूमनाशे
१२ चङ्गुलि, धूमनाशक कर्ण रसो दय । भा ।

मृदुकण्टक । पु । अन्तर्निष्ठम । ध्वेठ
रंजि । वै निघ ।

मृदुकण्टफला । स्त्री । ककंटीलतायाम् ।
कौटुङ्ग गीह । पशु ।

मृदुकर्मा । स्त्री । कठिनश मृदुकरणे । सुमि
१५ । [५१९ ।

मृदुकृष्णायसम् । स्त्री । सोमपातो । रामि

मृदुकोष्ठः । मि । मन्थोपधविरेचनयोगे
कोमलकोष्ठे ।

मृदुसुरः । पु । अयस्य पादरोगविशेषे । लक्षण
—“मृदुसुरश्च विज्यातो मृदुयंस्य सुरो भवेत् ।”
लक्ष ३८५ ।

मृदुगमना । स्त्री । हृद्याम् । रामि १८ ।

मृदुग्रन्थिः । पु । मज्जरहणे । रामि ३८ ।

मृदुचर्मो (इन्) । पु । भूज्जह्वे । रामि ३८ ।

मृदुच्छदः । पु । कीदृशदशप्रसिद्धे फीण्डाली ।
रामि ३० । नलि । नल गीह । रामि ३८ ।
श्रीतामह्वे । रामि ३८ । रत्नलत्तायुके ।
वैनिघ । भूज्जह्वे । छेच । आरण्याघीटे ।
गटा । कुक्कुरद्वये । कूटभिमा । रामि ३४ ।
शिलिगौह्वे । पिण्डीखर्जुरोह्वे । रामि ३८ ।

मृदुच्छदा । स्त्री । भूमिखर्जुरोह्वे ।

मृदुतालः । पु । श्रीताले । रामि ३८ ।

मृदुत्वक् (च) । पु । भूज्जह्वे । अम ।

मृदुदर्भः । पु । मृत्कुशे । वैनिघ ।

मृदुन्नकम् । स्त्री । खर्णे । श्व ।

मृदुपत्रः । पु । नलि । नल गीह । रामि ३८ ।
भूज्जह्वे । रामि ३८ । शाकविशेषे ।
वरुणिली । वैनिघ । स्त्री । कोमलपर्णे ।

मृदुपत्रा (त्रौ) । स्त्री । चिल्लीशके । रक्त-
चिल्लीशके । रामि ३० ।

मृदुपर्वकः (व्या) । पु । धेतसे । वैपवजे ।
वेडेङ्ग दोभ । रामि ३० ।

मृदुपुष्प (क) । पु । शिरीषह्वे । भित्रीय
गीह । रमा । रामि ३८ ।

मृदुफलम् । स्त्री । परुषकफले । वाटी अश्व ।

मृदुफल । पु । विकटतह्वे । वैहेति गीह ।
रामि ३८ । विकटकह्वे । मधुनारिकेलह्वे ।
रामि ११ । परुषकह्वे । वैनिघ । [वैनिघ ।

मृदुवोजः । पु । विकटतह्वे । वैहेति गीह ।

मृदुलम् । स्त्री । अश्वोरफले । जर्ज । श्व ।
वि । कोमले । स्त्री (ला) । सुमिगामोखर्जुरोह्वे ।
अनेमानो वेङ्ग । भा ।

मृदुलता । स्त्री । मधोह्वे । रामि ३८ ।

मृदुलोमकः (वान्) । पु । गश्के । १५ ।

मृदुसारम् । स्त्री । गुलकाहे । पु । पारिशा
श्वे । रामि ३८ ।

मृदूत्पलम् । स्त्री । भोलपत्र । श्व ।

मृत्तः । पु । मन्थं दे । उषा ।

मृद्गिलः । पु । रोहितकाकारमन्थमेद । मिडुगेल
माह । मन्थसमुष्ठा —“मृद्गिलम् गुणैर्जैम प्रायो
रोहितमन्थम् ॥”

मृद्वङ्गम् । स्त्री । वट्टपातो । रमा । तिका ।
पु । वनवामुके । वैनिघ ।

मृद्वी (का) । स्त्री । द्राचाम्नायाम् । अम ।
वापि १५ पटोलादौ । “मृद्वीकामुक्तवस्त्रका ।”
चदपि चि । “मृद्वीकापिण्डीमूलवज्रचित्तक
नागरे ।” चदपि चि चि । “मृद्वीका मधुक
निधम् ॥”

मृद्वीकादिः । पु । द्राचादिमिडुकायै
“मृद्वीका मधुक निध्व कटुकारोक्षणी समा
अवग्राथस्थितं पावामेतत्पित्तज्वरापहम् ॥”
चदपि चि चि ।

मृद्वीकादिकपायः । पु । कोक्षीपकपायै
“मृद्वीकामधुकमधुपर्णीमेदाविदारिकाकोलीचीर
काकीलीजीवकजीवनीशालपर्ण्य ।” चद ४५

मृद्वीकासवः । पु । द्राचासवे ।

मृत्समः । पु । प्रसरे । पालत्र ।

मृषाध्यायी (इन्) । पु । वके । रामि १८ ।

मृपालक । पु । आसह्वे । श्व ।

मृष्टम् । स्त्री । मरिचि । रामि ३८ ।

मृष्टेरुक् । वि । मिष्टान्नभक्षके ।

मेक । पु । छागे । रामि १८ ।

मेखला । स्त्री । अग्निपण्याम् । ङाङ्गुलिश
रामि ३४ । मिरिमितम् । तिका ।

मेघ । पु । सुकट । मूढा । पशु । रामि
३८ । वैनिघ २५ च पाठादि । मण्डुली
शके । कौटानटिशा शक । रमा । अमके
अम ।

मेघकफ' । पु । करकायाम् । हारा ।
 मेघचिन्तकः । पु । चातकपक्षिणि । श च ।
 मेघजीवक । पु । चातकपक्षिणि । श च ।
 मेघजीवन । पु । चतके । रानिव ।
 तालवृक्षे । चापपक्षिणि ।
 मेघनाद । पु । तण्डुलीयशके । प सु । रक्त
 तण्डुलीयके । मेघनादरसे । रसरक्तनरोचि ।
 पलाशवृक्षे । श र । वै निघ २४ अन्नकज्वचि ।
 सतसज्जीवन्या । मयूरे । विडालि । छागे । बिका ।
 वरुणवृक्षे । मेघकुष्ठचि । 'मेघनादाग्रिलाङ्गला'
 मेघनादानुलासकः (लासौ) । पु ।
 मयूरे । रानिव १८ । अम ।
 मेघनामा । पु । सुस्तके । अम । तण्डुलीय
 शके । वै निघ ।
 मेघनीलक । पु । तालीशपत्रे । वै निघ ।
 मेघपुष्प । पु । क्ली । अजगद्भि । रानिव २३ ।
 सुस्तके । अमे । नदीजले । मे । जले । अम ।
 मेघपुष्पी । स्त्री । वेतसे । जले । अम ।
 करकायाम् ।
 मेघप्रसव । पु । जले । रानिव १४ ।
 मेघफल । पु । विकटतफलवृक्षे । देविर्गिह ।
 रानिव ११ ।
 मेघभूति । पु । वज्रे । श र ।
 मेघ(रा)व । पु । सङ्गातवर्जलपक्षिणि ।
 णा—प्रवधन् । च सु २०५ । विक्रकपाल
 च । मयूरे ।
 मेघवर्णा । स्त्री । भूमिजम्बूवृक्षे । नदीजम्बू
 वृक्षे । वै निघ । नीलीवृक्षे । श च ।
 मेघसार । पु । मोनकपूरे । रानिव १२ ।
 मेघसङ्घत् । पु । मयूरे । च च ।
 मेघस्कन्दो (इन्) । पु । मघासिद्धे । वरु
 णे । रानिव १८ । [निघ ११ ।
 मेघस्नानितीवृक्ष । पु । विकण्ठकवृक्षे । रा
 वस्त्रनाड्युर । पु । वैट्मणो । प सु ।
 वाय्वम् । स्त्री । सुस्तके । र मा ।
 वागम । पु । धाराकदम्बे । कनिद्वय ।
 निघ ८ । वर्षाकाले । श र ।

मेघागमप्रिय । पु । धाराकदम्बे । वै निघ ।
 मेघानन्द' (न्दा) । पु । स्त्री । मयूरे । बला
 कायाम् । रानिव १८ ।
 मेघानन्दी (इन्) । पु । मयूरे । रानिव १८ ।
 मेघान्त । पु । शरत्काले । रानिव २१ ।
 मेघाभः । पु । धाराकदम्बवृक्षे ।
 मेघाभा । स्त्री । भूजम्बूवृक्षे । काम गीह ।
 वै निघ ।
 मेघास्थि । स्त्री । करकायां । गिगा । त्रिला ।
 मेघाह्न । पु । अश्वके । उशीरे । वै निघ २४
 चित्तधमसन्निपातचि । मुलायाम् ।
 मेघक । पु । सुस्तकवृक्षे । पीतशालि । कुन्त
 खोटी । वै निघ । पिच्छचन्द्रके । मे । विधित
 वर्थे । लणपीतरक्तवर्थे । मानि पतिसाचि ।
 सन्दविपठयिकजाती । सुकल्प पत्र । धुमे ।
 शोभाङ्गने । श र । रुचकण्ठे । भा । स्त्री ।
 सोवीराङ्गने । उशी । प सु । यीतीङ्गने । मे ।
 सोवचललवणे । विडलवणे । वै निघ ।
 मेघका । स्त्री । वनकापास्याम् । वन कापास ।
 वै निघ ।
 मेघकाञ्चनम् । स्त्री । लणाङ्गने । दान
 अश्चन । वै निघ ।
 मेघकाभिधा । स्त्री । बलादनीलतायाम् ।
 पाठागर्गदङ्गो । रानिव १ ।
 मेघुला । स्त्री । चामलश्याम् । श च ।
 मेठ (ट) । पु । मेघे । मेघा । प सु ।
 मेठिका । स्त्री । जलमेघमङ्गाम् । जल
 मेघानिष्ठे । वै निघ ।
 मेद्र । पु । मिथ्रे । रानिव १८ । स गर्भव्यय
 सभमिर्मांसेभवेति । सुखवीध ।
 मेद्रमृत्नी । स्त्री । निपमङ्गा । प सु ।
 मेद्रास्थि । स्त्री । विट्पाण्यनि । च मा ८५ ।
 मेष्ट (क) । पु । मेघे । श र ।
 मेघा । स्त्री । मेघिकायाम् । रानिव १ ।
 मेघि (का, घी) । स्त्री । Trigonella
 foenum graecum) Fenugreek
 खनामप्यातमम्बदम्बे । देवि । हि म दीदी । क
 म्बदम्बे । मे मेष्टु । ता वेन्डयम् । पा रिषा

मेधो वनमेधीति । तत्पर्याया,—मेधिनो दीपनो
बहुपत्रिका वेधनी गन्धफला गन्धवीजा ज्योति
वल्ली चन्द्रिका मया मिश्रपुष्पा केरवी कुचिता
बहुपत्री पीतवीजा । गुणा—कटु चणा रक्त
पित्तकरी शरीरकफघ्नी वातघ्नी दीपनो च ।
रानि व ६ । अन्या—“तत स्तम्भगुणा वन्या
वाजिना सा तु पूजिता ।” भा । ‘मेधिका
वानशमनी वेजिका वातला मता ।’ अत्रि १६७ ।
मेधिनी । स्त्री । मेधिकायाम् । भेति ।
रानि व ६ ।

मेधोमोदकः । पु । बाजीकरणाध्यायि । पाठ
—“विकटुविफला मुक्ताजीरकहयधान्यक । कटफल
पीत्तक शङ्खो यमानो सैन्धव विड । तालीशकेशर
पत्र लम्बला च फल तथा । यावन्तेतानि चूर्णानि
तावद्व च मेधिका । सधूप गुणकङ्कार्य
पुरातनमुडेन तु । घृतेन मधुना मिश्र खादिद्विधम्
प्रति ॥” रसर ।

मेदः । स्त्री । शरीरस्थचतुर्धधातो । मांसजघ्ने ।
मांससारभूतधातो । ऐसस्र । तत्पर्याया,—
वषा वसा मांससार मांसघ्ने । तत्पर्यायादि
—“यन्मांसं स्वाग्निना पक्व तन्मेद इति कथ्यते ।”
गुणा—“तदतीव गुरु क्षिप्रम्वलकायतिष्ठ हृणम् ।
मेदो हि सर्वभूतानामुदरेष्वपि स्थितम् ।
अतएवीदरे वडि प्रायो मेदस्विनो भवेत् ॥” भा ।
पु । अनस्रुयायाम् । रानि व ५ ।

मेदसारः । त्रि । मेदस्त्रिणि । जलवन्नेव
केशलोमनखदन्तीषमृतपुरीषेषु विशेषत स्नेह
मेद साराणां । सा सारता विघ्नं शरीरसुखोपभोग
प्रदानाभ्याम्बव सुकसारीपथारतामाषटे । च
वि ८५ । स्त्री (रा) । मेदायाम् । ऐसा ।
रानि व ५ ।

मेदकः । पु । जगलपुराया घनतरसुरायाम् ।
“मेदको जगलाहम ।” पप्र २५ । च शा ८५ ।
मेदकोद्भवा । स्त्री । मेदाया । रमा ।

मेदगज्वरः । पु । तदाप्रितज्वरे । लघुषम्
—“भग मेदम्वया मूत्रां प्रलापन्वर्हिरेव च ।
दोर्गन्धारीषको न्यानिमेदस्य चावद्विण्णता ॥”
मानि ।

मेदजः । पु । भूमिजगुगुणो । रानि व १२ ।

मेदपुच्छः । पु । एदकी । उर्ध्व ८२५ । तन्मांस

गुणा—“मेदपुच्छोद्भव हृष्यमीरभसदृश गुणे ॥”
स मृ ४१५ ।

मेदभवः । पु । मेदधातो । वै निघ ।

मेदसन्निभा । स्त्री । दुग्धकषिकायाम् ।

मेदसमुद्भवम् । स्त्री । अस्थनि । स्त्री (वा) ।
वषायां । वै निघ ।

मेदसमुद्भूता । स्त्री । मेदधातो । वै निघ ।

मेदस्कम् । स्त्री । मांसे ।

मेदस्कृत् । स्त्री । मांस । पु च ।

मेदा । स्त्री । खनामव्यातलताजातशुक्लकन्द
विशेषे । सा च मध्यर्धमजाता लघुरुदा इति गौड
प्रसिद्धा । तं ज्योतिषमतीचेष्टु, प्रहृपुष्पेष्टु ।
तत्पर्याया,—मेद सारा मेदिनी मेदोवती
मेदोद्भवा जीवनी येष्टा मनिच्छिद्रा भिमावरी वसा
स्वल्पपर्णिका भेदवती मधुरा सिन्धु मेधा द्रवा
साधो मल्लदा बहुरन्ध्रिका पुरुषदन्तिका । गुणा
मधुरा शोता पित्तदाहकासघ्नी राजयक्ष्मज्वरौ
वातना च । “मेदापि शुक्लकन्द स्यात् मेदोधातु
निव सवेत् ॥” रानि व ५ । See महामेदा ।

मेदाह्वयम् । स्त्री । मेदायां महामेदायाच ।
वा मृ १५५ जीवत्याद । “जीवन्ती काकीव्यी
मेदे हि मुहमावप्यो च ।”

मेदिनी । स्त्री । मेदाया । अजमीदायाम् ।
माभारीह्वे । रानि व ३४६ । पृथिव्याम् ।

मेदुरः । पु । सङ्घकीर्निर्घासे । वै निघ । त्रि ।
अतिविग्धे । अम । स्त्री (रा) । काकीव्याम् ।
कादना । रानि व ३ ।

मेदोगण्डः । पु । गलरीगमेदे । निदा ।

मेदोगतज्वरः । पु । तहातुगज्वरे । मानि ।
See मेदगज्वर ।

मेदोगला । स्त्री । सज्जालुकामेदे । वै निघ ।

मेदोमयि । स्त्री । मेदस मयी । लघुष—

“प्रहृ मेदुरेमेदो नीत मांसिज्जवा लघि । बागुना
कुरुते ययि भग सिन्धु कटुकलम् । अमृतया
कति देहचयद्विचयोदयम् । स विभिन्नो घन
मदसावासितसित मवत् ॥” वाच २८५ ।

मेदोजम् । स्त्री । अस्थिधातो । हाङ् । रानि
व १८ । [हला तथा दाह । जद १४५ ।

मेदोदाहः । पु । पुरलावादिभित्तिमष्टाश्रुला

मेदोद्भवा । स्त्री । मेदायां । रानि व ५ ।
 मेदोधरा । स्त्री । ईद्वे वतीयकलायाम् । 'मेदो
 हि स्रज्भूतानामुदरस्थसन्धिषु च मह्यम् च
 मज्जा भवति' सु शा ४७ ।
 मेदोरोग' । पु । तद्विडिरीशे । निदा ।
 मेदोरोहिणी । स्त्री । गलरोगविशेषे । निदा ।
 मेदोऽर्बुद । पु । ओष्ठरोगभेदः । स्त्री ।
 मेदोनाब्जुद । निदा । See मेदोप्रति ।
 मेदोवती । स्त्री । मेदायां । रानि व ५ ।
 मेदोवृद्धि । स्त्री । ईद्वेऽप्यौलो । अण्डवृद्धौ ।
 निदा ।
 मेध्य । वि । रेदोजन्त्रे । सुनि १४ ।
 मेघा । स्त्री । मेदायां । रानि व ५ । धारणायां
 बुद्धौ । अम । सप्तकीर्तये । वै निघ ।
 मेधाकरी । स्त्री । शङ्खपुण्याम् । वै निघ ।
 ब्राह्मोत्तपे । वै सयह ।
 मेधाकृत् । स्त्री । शितावरीत्तपे । उठनि
 भाक । रानि व ४ । ब्राह्मोत्तपे । वै निघ ।
 मेधाजननम् । स्त्री । कृष्णसपे । वै निघ ।
 मेधायु । स्त्री । ब्राह्मोत्तपे । वै निघ ।
 मेधावतो (विनो) । स्त्री । महाज्योतिष्मती
 लतायां । रानि व ३ । शारिकायां । शानिक
 प्राथी । वै निघ ।
 मेधावी (इन्) । प । शुकपक्षिणि । शारि
 कायां । तिका । स्त्री । मये । रानि व १४ ।
 मेधि । पु । धान्यमह्नस्थाने पशुवन्धनायकस्त
 दाहणि । भ ।
 मेधिका । स्त्री । तन्नामकवृक्षे । मेदो गीह ।
 वै निघ ।
 मेध्य । पु । खदिरवृक्षे । वकरे । इतिगल ।
 रानि व २१२ । यवे । प सु । स्त्री (ध्या) । रक्त
 वचायां श्वेतवचायाम् । प सु । रानि व ६१२३ ।
 महाज्योतिष्मतीलतायाम् । शङ्खपुण्याम् । रानि
 व ३१२३ । ब्राह्म्याम् । रानि व ५१२३ । शमी
 वृक्षे । रानि व ८८ । केतकीवृक्षे । केशा गीह ।
 रानि व १० । गीरोधनायाम् । रानि व १२ ।
 अपराजितायाम् । इक्षौ । शकैरायां । रानि व २३ ।
 मण्डूकाम् । रानि व ५ ।

मेनादः । पु । विडाल । छात्रि । मयूर ।
 मेन्धिका (न्धी) । स्त्री । मेदोति ध्याते वृक्षे ।
 ऐतौ गीह । क्रीपान्तरम् ।
 मेरुक । पु । रुधिके । वै निघ । यक्षधूत ।
 धूनां । श च ।
 मेरुपाटनम् । स्त्री । रौप्य । वै निघ ।
 मेरुकलवणम् । स्त्री । सत्तिकावण्ये । रा
 नि व ६ ।
 मेला । स्त्री । महानील्याम् । रानि व ४ ।
 कृष्णाघने । ई च ।
 मेलाभ्यु । स्त्री । मत्स्याधारे । जटा ।
 मेघ (क) । पु । पशुविशेषे । डेढ़ा ।
 तत्पण्यायां,—मेघ उरण उरम ऊर्णांशु हणि
 एड एडक एलक पृथुदर बहुरोमा मेघ मेड
 शडिण अवि लोमश बलो रोमश फेडक
 मयिष्ट हुनु मेह सम्भाल । प सु । एरके ।
 मेगमधे यहे । भा ४४४ नेगमयपि । 'कौमार
 भूले मेपाय प्रचमूले निवेदयेत ।' मांसगुणा —
 मधुर शीतल गुरु विटभि हृद्यश्च । र' नि व १२ ।
 पित्तश्लेष्मकर कुसुमशक्तीन सह त्याज्यश्च । राज ।
 अथविहीनस्य मेघस्य मांसं विचित्रं लघु । जीव
 शाके । रानि = ७ । मेघराशौ ।
 मेघकम्बल । पु । मेघलीमकृतकम्बले । अग ।
 मेघकुसुम । पु । चक्रमहं । ठाकना ।
 वै निघ । वै निघ ।
 मेघपुण्या । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । मेडाशिडे ।
 मेघमूतम् । स्त्री । मेघीमूत । See
 मेघीमूतम् ।
 मेघलोचन । पु । चक्रमहं वृक्षे । भा ।
 मेघवल्ली । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । भा ।
 मेघविपाणिका । स्त्री । मेघशृङ्गाम् । मेडा-
 निडे । रमा । वै निघ २४ चय विप्रिगुटी ।
 मेघशृङ्गम् । स्त्री । मेघशृङ्गम् । डेढ़ाव
 निडे । रावणकृतकुमारतल ।
 मेघशृङ्ग । पु । खनामज्याततिरुशाकगषीक्षी
 पक्षविशेषे । मेडाशिडे । प सु । ककटशृङ्ग ।
 स च पुत्रकीवसहस्रतर्बुधस्य । ई' कडगाश्री ।
 दृ मू ३८५ । पुत्रकीवभेदे । सुदि २५ ।

“मैरये धातकौपुण्यगुहधान्याससाधितम् । सचातु
जातकाशानोमकुठीवणनागम् ॥” वाचस्पति ।
गुण्य — “तीक्ष्ण कपायो मदङ्गत् दुर्नामकफगुण्य
हत् । कृमिमेदोऽनिलहरो मैरयो मधुरो गुह ॥”
सुस ४५५ । द्रवमये । धान्यामवे । आसव ।
अम ।

मैरयाख्य । स्त्री । काञ्चिकमेद । शैश्वर्यनरा ।
च द विप्रविधि ।

मैरयो । स्त्री । सुराविशिषे । ततप्रसूतविधिषया,
— “मालूरमुख वटरो शर्करा च तथैव च ।
एषामेकैव सम्मानात् मैरयो मदिरा मता ॥”
गुण्य — “मैरयो वातहृन् पन्था ज्वरघ्नी वज्रि
नोपमो ।”

मैला । स्त्री । नोलीहवे । वै निष ।

मोघपुण्या । स्त्री । बन्धायाम् ।

मोघा । स्त्री । विडङ्गायाम् । रा नि व ६ । च
शा ८८ । वदयाम् । कूणशीछ । मद । पाटल
हवे । मे ।

मोचम् । स्त्री । शाललीवेष्टे । मोच्छ्रम । च
द सि यो यक्षणी चि बालवाङ्मरीष्टत । मोचकनि ।
मोछा । अम । भैष पाददारी चि ।

मोच (क) । पु । श्रीभाजनहवे । रा नि व
७ । मुक्ककवे । वृष्टीशर्करा । रा नि व १ ।
मोचरसे । च द बाल चि । वै निष १५ यक्षणी
चि योषनादिचूर्णे । कदलीहवे । छे च ।

मोचका (कौ) । स्त्री । शाललीहवे । मिभूल
शीछ । सुचिरच ।

मोचनम् । स्त्री । मोचने । विखावणे । भा म
कुह चि । स्त्री (नी) । वष्टकायाम् । जटा ।

मोचना । स्त्री । सन्द्रे । गङ्गानि ।

मोचनिर्यास । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

मोचपुण्या । स्त्री । बन्धायाम् । क्रियाम् । मोछा
मेद्रे । रा नि व १८ । कदलीहवे ।

मोचरस । पु । स्वभामष्ठातसारजवर्गोप्य
मेद्रे शाललीवेष्टे । मोच्छ्रम, मिभूलनर काणि ।
तत्पुण्याया, — मोचनिर्यास मोचसत् मोचसुत
मोचाक मोचाड शाललीनिर्यास पिच्छलसार
सुरस शाललीवेष्ट पिच्छा शालली शालली
वेष्टक । रमा । सुस २८८ प्रियङ्गादि । गुण्य

— कषाय कफवातत्र योगिन रसा
बलपुष्टिवर्णवीथ्यप्रज्ञायुदेष्टसिद्धिकर वाही च
रा नि व ८ । वा सु १५५ प्रियङ्गादि । “मा
दुमीमोचरस ।”

मोचसार । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

मोचस्रव (खाव, वो (स्त्र), सुत) । पु
मोचरसे । रा नि व ८ । वै निष ।

मोवा । स्त्री । शाललीहवे । मिभूल शीछ
रा नि व ८ । वदलीहवे । भा । रा नि व ११
नोलीहवे । नोली शीछ । रा नि व ४ । शर्करा
हवे । वा सु १५५ रोप्रादि । “सैलबालपरिपे
वमीचा ।”

मोचाख्य । पु । शाललीहवे ।

मोचाट । पु । कृष्णजीरके । अम । कदली
हवे । कदल्यम्यनि थोड । मे । चन्दनहवे
वै निष । [वै सयह]

मोचाफलम् । स्त्री । कदल्याम् । कना

मोचारस । पु । कदलीक्षधजलि । “मोचा
रसेन सहित ।” भा म ४५ मरुचि चि शीतला
धिकारे ।

मोचासाव । पु । मोचरसे । वै निष ।

मोचाह्न । पु । शाललीवेष्टके । मोच्छ्रम ।
सि यो रकाश चि । “समज्ञोपलमोचाह्नतिरीट
तिलचन्दने ।” वै निष ।

मोचिका । स्त्री । मर्यामेदे । वै निष ।
तन्मासगुण्य, — मोचिका वातहृन् बन्धा रुन्धा
हया दोषाघ्नीनां हिता ।

मोचिनी । स्त्री । कण्टकायाम् । वै निष ।

मोचिलिन्दा । स्त्री । राजादनहवे । वै निष ।

मोचो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । शिष्टे ।
रमा । See मोचा ।

मोच्छिकायन्त्रम् । स्त्री । सुराशोतनशम्भे ।
मद्रे लज्जे । भैष यतमघ्नीवनोसरा ।

मोष्टनम् । स्त्री । चालेवे । मित्र ।

मोटा । स्त्री । कन्दबलापुष्टे । छोटे देण्डा ।
रा नि व ४ । जयन्ताम । चुके । हृदा आण्ड ।
वै निष ।

मोण । पु । एष्टकनि । वै निष । जके ।
मचिकायाम् । मचकरके । मे ।

मेपशृङ्गी । स्त्री । अजगृष्टा । (मङ्गलानिष्ठ) ।
दीपङ्गुश्री । तत्पण्याया, — नदीश्च मेघ
विधानिका मेघवर्षी । अथ चतुर्पदम् मेघशृङ्गी
गृह्यमा वदन्त्यथ विधानी अजगृष्टिका ।
रा नि ३२८ । सु सु २५२२२२ । ५०० अजगृष्टी ।

मेपा । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । श च ।

मेपास्थ । पु । बालवचविशेषे, नेममेघे । या
उ ३२२ ।

मेपान्तो । स्त्री । अजान्तोलतायाम् । ह्रागल
वर्धे । रा नि ३२२ ।

मेपालु । पु । वर्षावर्षान्तरतो । श च ।

मेपाह्वय । पु । अकमहं चपे । रा नि ३२४ ।

मेपाक्षिकुसुम् । पु । अकमहं चपे । र मा ।

मेपिका । स्त्री । मेघपत्रायाम् । श र ।

मेपी (इन्) । पु । तिनिशब्धः । टिनिभ,
जातन । रा नि ३२८ । जटामाया । रा नि ३२९ ।

मेघपत्रायाम् । तत्पण्याया, — शाखिकनी अवि
अविला एडका मेपिका कुरुरी रजा वेणी ।
विका । मेघपत्रायाम् । (मङ्गलानिष्ठ) । मेघवाता ।

मेह । पु । प्रमेहरोगः । रा नि - २० । अक्षरे ।
मूत्रे । छे च । म पे । श च ।

मेहकुलान्तकरसः । पु । वसामेहे औषधम् ।

पाठ — "सुत वदन् श्रुतञ्चाभ्य युद्धपारदगन्धक ।
भूनिम्ब पिप्पलीमूल विकट्ट विकला विहत् ।
रसाञ्जन विडङ्गाष्ट विन्मगीचरदाडिमम् । प्रत्येक
तोलकं दद्यात् युद्धमयुजती पलम् । गोपाल
कर्कटोमूलस्वरसेवटिकां कुरु । अतुपान
प्रयोज्यैः क्षाणीदुग्धमयीऽधवा ॥" मेघ ।

मेहप्री । स्त्री । हरिद्रायाम् । प सु ।

मेहनम् । स्त्री । लिङ्गे । रा नि ३२८ । भूवणे ।
वा उ ३२२ । पु । मुक्कहवे । शर्षट्प्राशन ।
रा नि ३२१ । [छे निघ ।

मेहनाशिनी । स्त्री । श्लेतापराजितायाम् ।

मेहसुहरवटी । स्त्री । प्रमेहनाशकवटिकाभेदे ।
पाठ, — रसाञ्जन विड दार विन्मगीचरदाडिमा ।
भूनिम्बपिप्पलीमूल विकट्टविकलाविहत् ॥ प्रत्येकं
तोलकं दीय लोडचूर्णम् तत्समम् । पलैक
गुग्गुलु दद्यात् हृतेन वटिकां कुरु ॥ मादिका
निम्बिता चैव मेहसुहरवश्रीनी ॥" मेघ ।

मेहहररसः । पु । प्रमेहाधिकारे रसः ।
पाठ — "गन्धेन सुत द्विगुणं प्रगुणं विमर्दयत्
गोचरमीरगुणं । गुणैश्च कृत्वाय सुतसतामचक्रय
तन्मीपरि विमर्शयेत् ॥ अक्षरे विलम्बय तत् प्रगुणं
गुणोदरं प्रापय टङ्गयेत् । मर्यादा अक्षरे च निधाय
गोप्यं त्रि सप्तकामेहविमर्शयेत् ॥" रस वि २२२ ।

मेतम् । स्त्री । येहे । मन्मूत्रस्थाने । राज ।

मेतकर्म (न्) । स्त्री । मलमूत्रस्थाने ।

मेतो । स्त्री । मिषतायाम् । अतुराधायाम् ।
सर्भप्रापिष्याम्युहो । च म २२२ ।

मेतोपरः । वि । मेतोप्रधाने । च म चक्रदटी ।

मेथुनम् । स्त्री । स्त्रीपुररपसङ्गमे । तत्पण्याया, —
सुरतं सुरत अभिमानित धर्षितं सम्प्रयोगं अनारत
अमरप्रचर्यक उपमत्त विभट्ट रतिक्रिया समेशनं
क्रीडारव मृदादृष्टं व्यवाय साम्यधम्य रतं
निधुवनं रत रमण्यं यति योगमिधुन सम्भोग
शङ्कार प्रसक्ति रतिलब्ध मोहन पयक्रिया प्रसङ्ग
स्त्रीसङ्गं यात स्त्रीसङ्गं समीचक । विवाहे ।
स्त्रीविशेषमेथुने तत्कालमिषयो यथा — "निदाघ
शरदोर्षाला भौटा वर्षावसन्तयो । हेमन्ते शिशिरे
योग्या न हृष्टा क्वापि शस्यते ॥" मेथुनविधौ
यथा — "नचा च धोडशाडर्षात् सङ्गत्या परतो न
च । चायुक्तामो नर स्त्रीमि सयोगं कर्तुमर्हति ॥"
सामान्यतो मेथुनकालनिर्णय — "विभिन्निमिरङ्गी
भिज रंवेत प्रमदां नर । सञ्जेष्वृतुषु शीतेषु
पञ्चान्मासात् ब्रह्मेदुष ॥" परिमितय गुणा —
"घातिमेधायुरारोग्यपुष्टीन्द्रियप्रबोधले । अधिका
मन्दजरसो भवन्ति स्त्रीषु सधुता ॥" अतिमेथुन
दोषा — "व्याधौ धात्वपचयं कुरुते रत्यपलद ।
पनािकम्पौरुदीञ्जल्य धात्विन्द्रियमलस्य ।
चयवदुग्धप्रदशया लायन्तेऽतिव्याधयत् । अति
व्याधयाजायन्ते कासघासश्चरादयः ॥" मेथुना
करणगुणा — "असेवनान्मेहेमदीयन्तिरन्नेय माद
वम् ।" राज २२२ ।

मेरिय । पु । स्त्री । सुराविशेषः । तत्र धातकी
पुष्पगुडधान्यास्त्रसन्धानेन कृतम् । "मेरिय धातकी
पुष्पगुडधान्यास्त्रसहितम् ।" प म ३२२ । यथा
सुरासवधो प्रत्येक निष्पादितघोरिकौकृत्य पुन
सन्धानम् । तत्र च मधु दयम् । "आसवस्य सुरायाय
हरीरेकत्वा भाजने । सन्धानं तद्विज्ञानेयान्
गिरियसुभयामकम् ।" हृद्यमीनकात् चन्द्रिका ।

“मैरयं धातुकोपुष्यगृध्यान्माधितम् । सचातु
जातकाशजोनकुठोयपमागम् ॥” वाचस्पति ।
गुणा — “सीषा कपायो मदकृत् दुर्गमकफगुण
हृत् । कनिमैदोऽनिलहरी मैरयो मधुरी गुह ॥”
सुग ४५५ । रघवमये । धान्यामये । आमये ।
अम ।

मैरयाम्बु । स्त्री । काधिकमैदं । टेमद्वैरयम् ।
चदविद्रधिषि ।

मैरयो । स्त्री । सुराविशिषे । तत्प्रमृत्तविधिर्धया,
— “सालूस्सूख बदरी शकरा च तयेव च ।
एषामेकष सभागात् मैरयो मदिरा मता ॥”
गुणा — “मैरयो वातहृद बन्धा ज्वरघ्नी बहि
न्यपनो ।”

मैला । स्त्री । नोलीहृत् । वै निघ ।

मोघपुण्या । स्त्री । बन्धायात् ।

मोघा । स्त्री । विहङ्गायाम् । रानि व ६ । अ
शा ८५ । बदर्याम । कूगशीहृ । मद । पाटन
हृत् । मे ।

मोचम् । स्त्री । शान्त्वलीवेष्टे । मोहद्रम । च
द सि यो यदयो चि बालवाङ्मोहते । मोचकले ।
मोहा । अम । भेषपाददारी वि ।

मोच (क) । पु । श्रीभास्वनहृत् । रानि व
७ । मुक्तकहृत् । चणोपाक्रम । रानि व ११ ।
मोचरसे । चदबालवि । वै निघ १५ थहृत्
वि श्रीचनादिचूर्णे । कदलीहृत् । हे च ।

मोचका (की) । स्त्री । शान्त्वलीहृत् । मिमूल
शीहृ । सुवि २५ ।

मोचनम् । स्त्री । मोचये । विषादये । भा म
कुष्ठवि । स्त्री (नी) । वष्टकायाम् । जटा ।

मोचना । स्त्री । सन्द्रे । अङ्गानि ।

मोचनिर्यास । पु । मोचरसे । रानि व ८ ।

मोचपुण्या । स्त्री । बन्धाया स्त्रियाम् । रानि
८५६ । रानि व १८ । कदलीहृत् ।

मोचरस । पु । खनामप्यातसारजवर्गीयद्रव्य
मैदं शान्त्वलीवेष्टे । मोहद्रम, मिमूलज अणि ।
तत्पण्याया, — मोचनिर्यास मोचनम् मोचसुत
मोचाक मोचाङ्ग शान्त्वलीनिर्यास पिच्छलसार
सुरस शान्त्वलीवेष्ट पिच्छा शान्त्वली शान्त्वली
वेष्टक । रमा । सुसूक्ष्मप्रियङ्गादि । गुणा

— कपाय कफवातघ्न योगिन रसा
बन्धुष्टिबर्णवीथ्यप्रज्ञापुदेष्टसिद्धिकर दाही च
रानि व ८ । वासू १५५ प्रियङ्गादि । “सा
दुमीमोचरस ।”

मोचसार । पु । मोचरसे । रानि व ८ ।

मोचस्रव (स्त्राव, वी (स्त्र), सुत्) । पु
मोचरसे । रानि व ८ । वै निघ ।

मोवा । स्त्री । शान्त्वलीहृत् । मिमूल शीहृ
रानि व ८ । कदलीहृत् । भा । रानि व ११
नोलीहृत् । नौग शीहृ । रानि व ४ । शङ्खकं
हृत् । वासू १५५ रोधादि । “सैलबालपरिवे
वमोवा ।”

मोचाख्य । पु । शान्त्वलीहृत् ।

मोचाट । पु । कृष्णजीरके । अम । कदली
हृत् । कदल्याम्यनि थोड़ । मे । अन्तमहृत्
वै निघ । [वै सुयहृत्]

मोचाफलम् । स्त्री । कदल्याम् । रुग्ण

मोचारस । पु । कदलीस्रवजने । “मोचा
रसेन सहित ।” भा म ४५ मरुरिचि शीतला
धिकारि ।

मोचास्त्राव । पु । मोचरसे । वै निघ ।

मोचाह्न । पु । शान्त्वलीवेष्टके । मोहद्रम ।
सि यो रक्षाश चि । “समक्षोपलमोचाह्नतिरीट
तिलचन्दनै ।” वै निघ ।

मोचिका । स्त्री । मरुमैदं । वै निघ ।
तन्मासगुणा, — मोचिका वातहृद बन्धा रुग्णा
हृत्वा दीपाघोषा हिता ।

मोचिनी । स्त्री । कष्टकायाम् । वै निघ ।

मोचिलिन्दा । स्त्री । राजादनहृत् । वै निघ ।

मोचो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । शिक्के ।
रमा । See मोचा ।

मोच्छिकायन्त्वम् । स्त्री । सुराशीतनयने ।
मदव लाणि । भेषहतसञ्चोवनोसुरा ।

मोटनम् । स्त्री । चाचेपे । निघ ।

मोटा । स्त्री । कम्बलाद्युवे । छेष्टि वेल्गडा ।
रानि व ४ । अन्त्याम । चुक्ते । हूटा पीण्ड ।
वै निघ ।

मोण । पु । गुल्फले । वै निघ । नक्के ।
नधिकायाम् । सप्करणे । मे ।

मेपशृङ्गी । स्त्री । अजशृङ्गा । मेपशृङ्गिण्ये ।
वाङ्मयशृङ्गी । तत्पण्याया, — नदीश्च मेप
विपानिका मयवर्णा चक्षु चक्षुर्बलं मेपशृङ्गी
गृहदुमा वल्लभचक्षु विपानी अजशृङ्गिका ।
रानि ३२८ । सुमृ ३५३२५ । ५०० अजशृङ्गी ।

मेपा । स्त्री । मूलीलायाम् । श च ।

मेपाख्यः । पु । मालववृषिपदे, नेगमेपे । वा
८३५ ।

मेपान्वो । स्त्री । अजान्वीलतायाम् । हागण
लेपे । रानि ३३ ।

मेपालु । पु । सर्वरावनस्पती । श च ।

मेपाह्वयः । पु । अकमहं ह्वये । रानि ३४ ।

मेपाचिकुसुमः । पु । अकमहं ह्वये । रमा ।

मेपिका । स्त्री । मेपवद्व्याम् । श र ।

मेपी (इन्) । पु । तिनिशश्च । टिनिम्,

मादन । रानि ३८ । जटामान्वा । रानि ३२२ ।

मेपवद्व्याम् । तत्पण्याया, — मालकिनी अवि

अविला एडका मेपिका कुररी रुजा वेषी ।

विका । मेपवद्व्याम् । मेपशृङ्गिण्ये । मेपवाजी ।

मेह । पु । प्रमेहरीमे । रानि २० । अक्षीरे ।

सुते । हे च । मये । श च ।

मेहकुलान्तकरसः । पु । वसामेहे औषधम् ।

पाठ — "मृत वक्र मृतस्नाभ शुद्धपारदगन्धक ।

भूनिम्ब पिप्पलीमूल त्रिकटु विफला विहङ्ग ।

रसाञ्जन विडङ्गाह्य विन्मगोधरदाडिमम् । प्रत्येक

तोलकं पात्र शुद्धमयस्यती पत्रम् । गोपाल-

ककैटोमूलस्वरसेवटिकां कुरु । अनुपान

प्रयोज्य छागीदुग्धमयीऽधवा ॥" मेप ।

मेहघ्नी । स्त्री । हरिद्रायाम् । प सु ।

मेहनम् । स्त्री । लिङ्गे । रानि ३१८ । भूतवे ।

वा ८६५ । पु । सुक्कहवे । चण्डीपात्रम् ।

रानि ३११ । [६ निघ ।

मेहनाशिनी । स्त्री । श्रितापराजितायाम् ।

मेहसुद्वरवटी । स्त्री । प्रमेहनाशकवटिकामेदे ।

पाठ, — रसाञ्जन विड दाह विन्मगोधरदाडिमा ।

भूनिम्बपिप्पलीमूल त्रिकटुविफलाविहङ्ग ॥ प्रत्येकं

तोलकं दय लोहचूर्णन्तु तत्समम् । पल्लव

गुग्गुलु दत्त्वा हृतेन वटिकां कुरु ॥ मापिका

निमित्ता चेयं मेहसुद्वरवटी ॥" मेप ।

मेहहररसः । पु । प्रमेहाधिकारे रस ।

पाठ — "गन्धेन मृत विगुण प्रगुण विमहं यत्

गोधुरभीरयुक्त । मूलश्च कृत्वाय सुतप्तताम्रहृत्

तस्मिपरि विन्मस्य ॥ चक्रे विनम्रय तत प्रगुण

सुयोदरं प्रापय टङ्गमि । सगुण चक्रे च निधाय

योग वि समकालोहविमुक्तिरेति ॥" रस चि २५ ।

मैत्रम् । स्त्री । खेदे । मलमूत्रत्यागे । राज ।

मैत्रकर्म (न्) । स्त्री । मलमूत्रत्यागे ।

मैत्रो । स्त्री । मित्रतायाम् । अगुराधायाम् ।

सर्गप्राप्तिव्याप्तवृद्धी । च मृ १५ ।

मैत्रोपरः । चि । मत्रोप्रधाने । च मृ चक्रदटी ।

मैथुनम् । स्त्री । स्त्रीप्रपञ्चम् । तत्पण्याया, —

सुरते मृत अभिमाषित धर्मिते समग्रयोग अनारत

अत्रापचय्यक उपसृष्ट विभद्र रतिक्रिडा सम्भवेन

क्रीडारव मद्भारतं व्यवय याम्यधम रज

निधुवनं रत रमणे यति योगनिधुन सभोग

यद्भार प्रसक्ति रतिलक्षं मीधन पशुक्रिया प्रसङ्ग

स्त्रीसमगे याते स्त्रीसद्वत् समीचक । विवाहे ।

स्त्रीविशेषमैथुने तत्कालमिच्छे यथा — "निदाय

शरदोर्वाला भोटा वर्षावसन्तयो । हेमन्ते शिशिरे

योग्या न हवा कापि शक्यते ॥" मैथुननिषेधी

यथा — "मत्तां च योऽशशब्दार्णं सतत्या परतो न

च । आयुक्तामो नर स्त्रीमि सयोगं कर्तुमर्हति ॥"

सामान्यतो मैथुनकालनिर्णय — "विभिक्षिभिरही

मिय रुंचेत प्रमदां नर । सर्व्वेवृतुषु यौषेपु

पञ्चाभासात् व्रजेदुध ॥" परिमितय गुणा —

"यत्तिमेधापुरासोग्यपुष्टीन्द्रिययशोवले । अधिका

मन्दजरसो भवन्ति स्त्रीषु रुधुता ॥" अतिमैथुन

दीपा — "व्याधो धात्वपचय कुरुते रत्यपत्यद ।

न्ना । कम्पोरुदीर्घव्य धात्विन्द्रियधलपच ।

चयहृद्वरपदमाया जायन्तेतिव्याययत । अति

व्यायाज्जायन्ते काशथासज्वरादय ॥" मधुना

करणगुणा — "असिधनान्मेहेमदीयश्चिरमेय मार्द

वम् ।" राज ५५ ।

मैरियः । पु । सुराविजये । तत्र धातकी

पुष्पगुडधान्यान्मसन्धानेन कृतम् । "मैरिय धातकी

पुष्पगुडधान्यान्मसहितम् ।" प ३३५ । यहा

सुरासवधो प्रत्येक निष्पादितयोरेकीकृत्य पुन

सन्धानम् । तत्र च मधु दयम् । "आसव्य सुरायाय

हयोरिकत भाजने । सन्धान तद्विधानोयात्

मैरियसुभयात्मकम् ।" हृदयौतकात् अन्द्रिका ।

“मैरेय धातकौपुष्पगुडधान्यास्रसाधितम् । सचातु
र्जातकामाजोमकुलीषणनागरम् ॥” वाचस्पति ।
गुणा — “मौष्ण कपायो मदकृत् दुर्नामकफगुण
हृत् । कृमिमेदोऽनिलहरी मैरेयो मधुरो गुरु ॥”

सुम् ४५५ । द्रवमये । धान्यामये । आसदे ।
अम ।

मैरेयास्रम् । स्त्री । काष्ठिकभेदे । टैमरश्मत्या ।
च द विद्रधि च ।

मैरेयो । स्त्री । सुराविशेष । तत्प्रस्तुतविधियथा,
— “मालूरमूल बदरी शर्करा च तथैव च ।
एषामेकत्र सन्धानात् मैरेयो मदिरा भवति ॥”
गुणा — “मैरेयो वातहृद् ग्रन्था ज्वरघ्नो वज्रि
नोपको ॥”

मैला । स्त्री । नीलीहृत् । वै निघ ।

मोघपुष्पा । स्त्री । वन्यायाम् ।

मोघा । स्त्री । विहङ्गायाम् । रा नि व ८ । च
शा ८५ । बदर्याम् । कूणग्रीष् । मद । पाटल
हृत् । मे ।

मोचम् । स्त्री । शाकलीवेष्टे । मोचद्रुम् । च
द सि यो यङ्गो चि बालचारुग्रीष्टे । मोचाफले ।
(मोऽ) । अम । भेषपाददारी चि ।

मोच (क) । पु । शोभाजनहृत् । रा नि व
७ । मुक्कहृत् । दण्टीशङ्खम् । रा नि व ११ ।
मोचरसे । च द घाल चि । वै निघ १५ यङ्गो
चि श्रीचलादिचूर्णे । कदलीहृत् । हृ च ।

मोचका (कौ) । स्त्री । शाकलीहृत् । शिभून्
ग्रीष् । सु पि २५ ।

मोचनम् । स्त्री । मोचणे । विखात्रणे । भा म
कुड चि । स्त्री (नी) । वष्टकायाम् । जटा ।

मोचना । स्त्री । सन्दर्भे । माङ्गलि ।

मोचनिर्वास । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

मोचपुष्पा । स्त्री । वन्याया स्त्रियाम् । दीक्षा
रेष्टे । रा नि व १८ । कदलीहृत् ।

मोचरस । पु । स्रगामप्यातसारजवर्गीयद्रव्य
भेदे शाकलीवेष्टे । रेऽऽद्रुम्, मिश्रलेत्र आणे ।
तत्प्रस्थाया, — मोचनिर्वास मोचसन् मोचसुत
मोचाक मोचाड शाकलीनियोस पिच्छलसार
सुरस शाकलीवेष्ट पिच्छा शाकली शाकली
वेष्टक । रमा । सुम् १८५ प्रियङ्गादि । गुणा

— कषाय कफवातघ्न योगिन रसायन
बलपुष्टिवर्णवीर्यप्रज्ञायुर्देहसिद्धिकर याही च ।
रा नि व ८ । वा सु १५५ प्रियङ्गादि । “मान
द्रुमोमोचरस ।”

मोचसार । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

मोचस्रव (खाव, वो (द्रु), सुत्) । पु ।
मोचरसे । रा नि व ८ । वै निघ ।

मोवा । स्त्री । शाकलीहृत् । शिभून् ग्रीष् ।
रा नि व ८ । बदलीहृत् । भा । रा नि व ११ ।
नीलीहृत् । मोन ग्रीष् । रा नि व ४ । शङ्खकौ
हृत् । वा सु १५५ रोभादि । “सैलबालपरिपल
वमोच ।”

मोचास्रम् । पु । शाकलीहृत् ।

मोचाट । पु । कणजोरके । अम । कदली
हृत् । कदल्यस्थनि शोऽ । मे । चन्दनहृत् ।
वै निघ । [वै स्रहृत् ।

मोचाफलम् । स्त्री । कदल्याम् । कण ।

मोचारस । पु । कदलीस्रवजले । “मोचा
रसेन सहित ।” भा म ४५ मधुरि चि शीतला
धिकारे ।

मोचास्राव । पु । मोचरसे । वै निघ ।

मोचाह । पु । शाकलीवेष्टके । मोचद्रुम् ।
सि यो रकाश चि । “समज्ञोपलमोचाहतिरीट
तिलचन्दने ।” वै निघ ।

मोचिका । स्त्री । मकरभेदे । वै निघ ।
तन्वासगुणा, — मोचिका वातहृद् वन्या रुन्धा
हृत्वा दोषाघोनां हित्वा ।

मोचिनी । स्त्री । कष्टकायाम् । वै निघ ।

मोचिलिन्दा । स्त्री । रात्रादनहृत् । व निघ ।

मोचो । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । हिंक्ष ।
रमा । See मोचा ।

मोक्षिकायन्त्रम् । स्त्री । सुराशोतनयने ।
भ्रमत्र छणि । भेषसतमघ्नोपुसुरा ।

मोहनम् । स्त्री । पाघेवे । निदा ।

मोटा । स्त्री । इन्धवशाधुवे । ह्मोटे द्वाण्डा ।
रा नि व ४ । कथयाम । चुके । हृदा पाण्ड ।
वै निघ ।

मोण । पु । पण्डकमे । वै निघ । मन्त्रे ।
मन्त्रिकायाम् । मण्डरन् । मे ।

मोय' । पु । मुक्कै । कीपान्तरम् ।

मोद । पु । आनन्दे । सुरभित्तये । वै निघ ।

मोदक । पु । गुड । यवाद्यशर्कराधाम । रा नि ११४ । लड्डुकी । लाडू । मे । गुडशर्करादि-
पाकेन यस्य पूर्णवैध्यं पक्कासं तिष्ठति । सुखपोष ।
मोदकाद्यौषधमात्रादि यथा—'मोदकी वटक
विण्णो तन्मावा चूर्णयन्मता । मोदकेषु द्विगुणितो
गुड सितो चतुर्गुणः । पक्केन वटका कार्या गुडेन
सितयायवा । परं हि वज्रिष्यकौलविमान
भजन्ति ते । चूर्णयन्निष्ठगुडिकाकल्कानामनुपाम
कम् । वातपित्तकफातङ्गे द्विनेत्रकपलमाहरेत् ॥'
गोपुर ।

मोदकी । स्त्री । मूल्यायाम् । वै निघ २४
वा यथा चिच्छशीतिगुणौ । जिह्विन्याम् ।

मोददायिनो । स्त्री । जातीः पुत्रने । छाती-
रूलेत्र ग्राह् । सु ।

मोदनम् । स्त्री । सिक्थके । रा नि ११३ ।
पु । मदनवत् । भयनां ग्राह् । (भीभाग्यशृङ्खो
मोदके ।)

मोदनौ । स्त्री । यूयिकायाम् । चेत्रं जूँहे ।
उत्तमम्लिकायाम् । रा नि १० । छपीदिका
याम् । भूँहे ग्राह् । पम् ।

मोदमोदिनो । स्त्री । जम्बूवत् । जाम
ग्राह् । रा नि ११२ ।

मोदयन्तो । स्त्री । विपुलमलिकायाम् । नव
मलिका, कठिमलिका । तत्पण्याया — खरम्वरा
वणश्या भुपदौ मोदयन्तिका । पम् । सुचि
२५५ । "विश्वे च सत्यं सद्य मोदयन्त्या ।"

मोदा । स्त्री । शाकलिवत् । मिथून ग्राह् ।
रमा । अजमोदाया । वारावनि । मद २२ ।
रा नि १६ ।

मोदाख्य' । पु । आनन्दे । रा नि ११२ ।

मोदाख्या । स्त्री । अजमोदायाम्, धनयमा
याम् । रा नि १६ ।

मोदिनी । स्त्री । यूयिकायाम् । मलिकाप्रय
वत् । मलिका ग्राह् । तत्पण्याया, — वटपत्री
वमरिका उत्तमम्लिका । यथा, — कटु चणा
गन्धार्वा प्रथमो नेत्राम्बरीमग्नौ च । उत्त
मम्लिकायाम् । रा नि १० । कम्पुयाम् ।

मृशनाडि । वै निघ । अजमोदाया । रा नि १६ ।
मदिराया । रा नि १४ ।

मोरट(क)म् । स्त्री । प्रसवात् सतरात्रादनन्त
यत् चीर तन्मोरटमुच्यते । रमा । रा नि १४
"मधुरो व हृषो हृषी तद्वत् पीयूषमोरटी ।"
सू ४५५ । (कम्) इत्तमुले । भा म ख ४४
मगरिचि । हस्तिकर्पणायाम् । सु सु २८५
चदवीरतरादौ । अडोटपुष्य । औटकाड
मूल । ३ ।

मोरटः (कः) । पु । लताकराड इति प्रसिद्ध
वृक्षभेदे । पम् । चीरमोरटे वा । लताकराड
कोट्रकद्राड । तत्पण्याया, — शीतद्रु सुदल
चीरक चीरमोरट चोरपुष्य कर्पुष्य पीलुपक
मधुस्रव घनमूल दीर्घमूल पुरुष चीरवहल
गुणा — सकषायमधुर हृष्य बल्य पित्तदाहज्वर
घ्न्य । रा नि १३ । अडोल्लवत् । औटकाड
ग्राह् । सु सु २८५ । खदिरभेदे । चेत्रं धनित्र
वै निघ ।

मोरटा । स्त्री । मूल्यायाम् । भूर्गी । पम्
रा नि १३ । सु सु २८५ । वा सु ५५५ वरणादि
शाखोटकवत् । चेत्रं ग्राह् । सु सु २८५ ।

मोरणम् । स्त्री । तरनियोसे । चीरनियोसे
दुग्धकृषि कायाम् । वै निघ ।

मोर्व । पु । मूल्यायाम् । वै निघ ।

मोह' । पु । विपरीतज्ञाने । भा अध्वन्य पि
चि । भा । म ख ४४ विष्कीट चि । मूल्यायाम् ।
मानि ।

मोहकारी (इन्) । पु । माह इति कीदृश
क्वाते हृद्यविशेषे । रा नि १६ ।

मोहन । प । धनुरवने । रा नि १० ।
कण्ठमुक्तकवत् । चितविभमे । वै निघ । श्रौ ।
सुरते । ४५ ।

मोहनभोग । पु । लम्बिकायाम् । छि छात्रया ।
Sec लम्बिका ।

मोहनवल्ली । स्त्री । वटकी । वा च ५५ ।

मोहना (नो) । स्त्री । विपुलमलिकायाम् ।
रमा । उत्तमम्लिकायाम् । रा नि १० ।
उपाटिकायाम् । रा नि ४० ।

मोहनिका (हिनी) । स्त्री । विपुलमलिकाया ।

रमा । सु वि २८५ । हस्तमङ्गिकायाम् ।
 रानि व १० । शतदलमङ्गिकायाम् । पमु ।
 कदफले । बटपत्रपाषाणभेदे । भङ्गायाम् । निजि ।
 मयविशेषे । छपीदिकायाम् । भूदे । वै निघ ।
 मोक्ष (क.) । पु । पाटलहृत् । गार्ग्यगोष्ठि ।
 मे । (क) सुष्ककह्वरे, पलाशवल्ग्वस्त्रहृत् ।
 मण्डोपाङ्गुल । भा ।
 मौकुलि (स्त्री(पुं) । पु । द्रोणकाके ।
 मीरु दाक । वै निघ । काके । इ च ।
 मौक्तिकम् । स्त्री । अत्रे । वै निघ । मुक्तायाम् ।
 मूर्छा । किं भीती । गुणा—मौक्तिक शीतल
 उष्ण चतुष्प बलपुटिक्तम् । भा पू १ भ र व वर्ग ।
 मोघनादिक माणिक्यशब्दे द्रव्यम् । तस्य लेप
 गोपादिहर । वा उ १०५ । See मुक्ता ।
 मौक्तिकतण्डुल । पु । धवलयावनाले ।
 पृथक् खनाद्र । रानि व १६ ।
 मौक्तिकप्रसवा । स्त्री । मुक्ताशुक्ली । मूर्च्छाद्र
 सिङ्गु । रानि व १३ ।
 मौक्तिकयोनी । पु । शक्तिशङ्कादि मौक्तिक
 जनके । “शक्तिशङ्काजकोष्ठ फणी मत्स्यय ददर ।
 वैपुत्रेते समाख्यातास्तज्जमाक्तिकयोनीय ।”
 मौक्तिकशुक्ति । स्त्री । मुक्ताशुक्ली । मूर्च्छाद्र
 सिङ्गु । रानि व १३ ।
 मौक्तिकसम्पुट । पु । मुक्ताशुक्ली । पमु ।
 मौक्तिकसम्भवम् । स्त्री । मुक्ताजने । वै निघ ।
 मौक्तिकस्थानम् । स्त्री । शक्तिशुक्लरश्मिद्वयस्य
 भ्रमकस्यावैपुत्रेण पु । वैद्यकम् ।
 मौग्धिक । पु । प्रचडले । वै निघ ।
 मौष्णिकस्थानम् । पु । सुष्ठवणे । भूज् ।
 रानि व ८ ।
 मोक्षोपपत्ता (स्त्री) । स्त्री । वन्जयाया । उन् ।
 रानि व ८ । सुष्ठवणे । वै निघ ।
 मोक्षम् । स्त्री । मोहे । इ च ।
 मोक्षदलम् । स्त्री । सुष्ठवान्याम् । भूगर्भ
 मान । वा चि ६५ । [त्रिका ।
 मोक्षलि । पु । द्रोणकाके । वै निघ । काके ।

मौनम् । स्त्री । मुक्तायाम् । अम ।
 मौर्वी । स्त्री । मेघशङ्कायाम् । अजशङ्कायाम् ।
 रमा । तीक्ष्णो इति प्रसिद्धीषधी । पमु ।
 मौलक । वि । मूलाकरले (लवणे) । धनिज
 गवत् । अवि ८५ ।
 मौलिः । पु, स्त्री । सप्तके । रानि व १८ ।
 केशपाशे । अम । पु । कडीलहृत् । त्रिका ।
 अशोकत्रये । मे ।
 मौलिकाजाली । स्त्री । चौरिकायाम् ।
 मौपली । स्त्री । सुष्ठव्याम् । ठान्मूली ।
 वै निघ २ भ गुडूच्यादिनीदके ।
 मौहर्त्तिक । पु । व्योतिविदि । अम ।
 मूत्रणम् । स्त्री । तैलहृतायम् । ठैल
 श्रुति मांथा । रानि व १५ । तैले । इ च ।
 म्नातनम् । स्त्री । कैवलयुक्तके । अच ।
 म्नाना । स्त्री । रजम्वलायाम् । रानि व १८ ।
 म्नेच्छम् । स्त्री । हिङ्गुले । रानि व १३ । सा
 की विपुलभैरवरसे । वै निघ २ भ वा व्या चि स्त
 सञ्जीवनीरसे । ताव । रसा स स्तसञ्जीवनीरसे ।
 म्नेच्छकान्द । पु । श्वेतरीसने । रानि व ७ ।
 म्नेच्छदासकम् । स्त्री । चोषधीनीति ख्याते
 द्रव्ये । ठोपठिनि । वै निघ ।
 म्नेच्छफलम् । स्त्री । काफौतिखाते फलविशेषे ।
 गुणा,—वृक्ष निद्रातन्द्राकफनाशक आसकास
 ज्वरातिसाराशैवमेदकहरच ।
 म्नेच्छभोजन । पु । लणगोधूमे । गोधूमे ।
 गम् । रानि व १६ । त्रिका । स्त्री । अर्धपत्र
 गोधूमे । यावकि । अर ।
 म्नेच्छसुखम् । स्त्री । ताम्रधातो । ठाम् ।
 रानि व १२ ।
 म्नेच्छास्त्रिका । स्त्री । पारसिकान्नफलविशेषे ।
 गुणा—वृक्ष रचनच ।
 म्नेच्छाश । पु । म्नेच्छभोजने । गोधूम । वै
 निघ । [रमा ।
 म्नेच्छास्यम् । स्त्री । ताम्रधातो । ठाम् ।

य

यक्तृ । स्त्री । दक्षिणकुक्षरथस्यशरीरावयव
विशेषे, कालखण्डाभिधरश्चकपिताधारे । यङ् ।
हि जिगार । तत्पठ्याया, —करुणा कालक
कालखण्ड कालखण्ड कालस्य महाधायु ।
रानि व १८ । तद्य रक्तजन्य । “गर्भस्थस्य यक्तृ
ज्ञोहानो शोणितजो ।” सु शा ४५ । तत्स्वरूपं
यथा—“अधी दक्षिणतथापि हृदयादयान्तस्थिति ।
तत्तु रश्चकपितस्य स्थान शोणितज मतम् ।
ज्ञोहामयस्य हत्वादि समान यक्तृदामथे । किन्तु
स्थितिसंयोजनं वा वामदक्षिणपाथयो ॥” भा ।
यक्तृदात्मिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् ।
तेजाःशोका । श च ।

यक्तृहाल्युदरम् । स्त्री । उदररीगमेदे । लघुपं
यथा—“वामे च पार्श्वे परिहृद्वरेति विनिपत
सोदति चातुरीश्व । मन्दज्वराग्नि कफपित्तलिङ्गे
रुपद्वती ह्रीमवलीऽतिपाण्डु । सव्येतराग्निं यक्तृति
प्रदुष्टे ज्ञेय यक्तृहाल्युदरं तदेव ॥” सु नि ७५ ।
यक्तृहैरो (इन्) । पु । रक्तरीहीतकहचे । भाग
त्रोह, व्रश्ना । श च ।

यजा । स्त्री । कण्ठतुलसीहवे । वै निघ ।

यज्ञज्ञाता (ह) । पु । महासीमलतायाम् ।
वै निघ ।

यज्ञधूपः । पुं । सज्जं हवे । धूनांश ग्राह्य,
शान । रानि व ८ ।

यज्ञनेता (ह) । पु । महासीमलतायाम् । वै
निघ ।

यज्ञपशुः । पु । घोटके । श सा । [भा ।

यज्ञपादप । पु । विकटतहचे । दैहेति ग्राह्य ।

यज्ञफलः । पुं । उदुम्बरहचे । यक्षडुभूर ग्राह्य ।

यज्ञभूषण । पु । सितदर्भे । श्वेत कुश ।
रानि व ८ ।

यज्ञयोग्य । पु । उदुम्बरहचे । रानि व ११ ।

यज्ञवज्रो । स्त्री । सीमलतायाम् । रानि व १ ।

यज्ञवृक्षः । पु । वटहचे । नदीवटे । रानि व
११ । विकटतहचे । दैहेति ग्राह्य । भा ।

यज्ञथेष्ठा । स्त्री । सीमलतायाम् । रानि व १ ।

यज्ञसंस्तरः । पु । शकटर्भे । वै निघ ।

यज्ञसाधनौ । स्त्री । सीमलतायां । वै निघ ।

यज्ञसार । पु । यज्ञोदुम्बरहचे । रानि व ११ ।

यज्ञसूत्रम् । स्त्री । यनोपवीते ।

यज्ञाङ्गः । पुं । उदुम्बरहचे । यक्षडुभूर
रमा । खदिरहचे । रानि व ८ । भार्याम् ।
वाग्मनशो । श च ।

यज्ञाङ्गा । स्त्री । सीमलतायाम् । रानि व १ ।

यज्ञिकः । पु । पलाशहचे । जटा ।

यज्ञि(त्री)य । पु । विकटतहचे । दैहेति
ग्राह्य । रानि व १ । उदुम्बरहचे । यक्षडुभूर ग्राह्य ।
रानि व ११ ।

यज्ञियपत्रकः । पु । सितदर्भे । श्वेत कुश ।
रानि व ८ । “घातकपत्रक” इत्यपि पाठ
पुस्तकान्तरे दृश्यते ।

यज्ञोयज्ञक्षपादपः । पुं । विकटतहचे ।
दैहेति ग्राह्य । रानि व ८ ।

यज्ञेष्टम् । स्त्री । दीर्घरीहिपत्रके । रानि व ८ ।

यज्ञोदुम्बरः । पु । (*Ficus glomerata*)
उदुम्बरहचे । यक्षडुभूर ग्राह्य । हि गुलार,
उमर । तै मयङ्गीचट्टु । ता षट् । तत्पठ्याया,
—चौरहच जनुहच सदाफल हेमदुग्ध
क्रिमिफल यनाङ्ग शीतवल्कल । गुणा—हिम
रुच्य गुरु पिशकफण्णस्य सधुर तुषर वल्य
व्रणशीघ्रन रोपण्य । भा । See उदुम्बर ।

यति । पु । अगस्तिहचे । वै निघ । जितेन्द्रिये
अम ।

यतु(तू)का । स्त्री । वान्तुकचुपे । वेले
भाकेर खाड । श र ।

यदसाध्यः । वि । यवे नारीग्वहै ।

यथेष्टचारो (इन्) । पुं । पविणि । श च ।
वि । खेच्छाचारिणि ।

यन्त्रम् । स्त्री । शल्यानामाहरणोपायभूतस्त्रि
कादी । तद्य एकीतरश्च । तदुक्त—“हस्तमेव
प्रधानतमं यन्त्राणामवगच्छ । कि कारणं यन्त्राद्
खादते यन्त्राणामप्रवृत्तिरिव तदधीनत्वाद्यन्त्रकम
णाम् ।” तानि च षट्प्रकाराणि—स्वस्तिक सन्दश
ताल नाडी शलाकीपयन्त्रमेदेन इति । “तत्र

वैशति स्वस्तिकानि, हे सन्दर्शयन्ते, हे एव
यस्ते, विप्रतिनाथ, अष्टविंशति शलाका,
विंशतिरूपयन्ताणीति तानि प्रायशी लौहानि
ते तत्पतिरूपकानि वा तदलामि । तत्र नाना
राणां व्याख्यानां मृगपक्षिणां सुखेभ्युत्थानि
राणां प्रायशः सदृशानि तस्मात् तत्सारूप्यादा
रूपदेशादन्यथानुदर्शनाद् युक्तितश्च कारयेत् ।
माह्वितानि यन्त्राणि खरश्म्यमुखानि च ।
टानि सुदृपानि सुधराणि च कारयेत् ॥' सु
अथ । यन्त्रकृष्णाणि चतुर्विंशति निर्घातन
यादि । सू ७३ । एषा विंशति स्वस्वपण्यां वि
य । शोषधराक्षपात्रविग्रेहे । तत्र साधारणत
विधेः, बालकादीलाक्षेदनविद्याधरयन्ताणीति ।
लक्ष्यं सत्त्वयथायै मध्यम् । पारदवस्त्रनोपाय
येषु । तदुक्त—“यन्त्राते पारदो यन्त्रात्तस्माद
मिदं धृतम् ॥” वै मिथ ।

गुट्टहम् । स्त्री । तैलमिथीजनयन्त्रगुटे ।
निवर्ध । हे च ।

गोल । पु । कलायमेदे । मृष्टे । श च ।
वणम् । स्त्री । बन्धने । रचये । मे ।

वणवास । स्त्री । जतादिवन्धनायै ग्राटके ।
किंवात्र वक्ष वा वा ७७७ । वा वि ८७
गान्नसयहे च । “अथ यन्त्रवणवाससा ॥”

वणा । स्त्री । पोद्गायां । व्याक ।

वापोड । पु । सन्निपातश्वरभेदे । लक्ष्य
“येन सुसज्जं रवेगाद् यन्त्रेणैवापौष्यत गात्रम् ।
येनोत्तम भवेत् यन्त्रापोड स विज्ञेय ॥” भा
१३ ।

वा । पु । इन्द्रियनिवर्ध । काकि । ऊट्टे ।
इपक्षिणि । मे । कीमागे । त्रिका ।

वकम् । स्त्री । दुग्धे । घृततैले । सू २७ ।
वि २७ ।

वकयन्त्र । पु । यमलनामत्रयवन्धनभेदे ।
चणम्—“वध्यते मण्डलाकारो यमलवणयोस्तु
। धमे यमलनामानं मिषयो वणयन्ति तम् ॥”
सू १८५ ।

मकोट । पु । भूकोटविशेषे । पुद्गपुद्ग
भां । त्रिका ।

मचिक्षा । स्त्री । अलक्ष्यविद्यायाम् । वाग्ना
उत्तम । र मा स ५६, र मा ५७ ।

यमज' । त्रि । युग्मजात । यमज मुखानि ।
पु । काकि । मे । दोषान्विते घोटके । “एकेनाङ्गेन
हीनेन भिन्नेन च विशेषतः । यमज वाजिन
विद्यात् ॥” जद २५ ।

यमदग्निः । पु । अपविशेषे । च ।

यमदूतकः । पु । काकि । शर ।

यमदूतिका । स्त्री । त्रिनिडोहवे । अम ।

यमद्रुम । पु । शालविवहे । रा नि व २२३ ।

यमप्रियः । पु । वटहवे । शर ।

यमरथ । पु । महिषे । वै निष ।

यमलम् । स्त्री । युग्मे । हे च ।

यमलच्छेदः । पु । काङ्कनारहवे । इच्छ-
काङ्कन गाह । रा नि व १० ।

यमलपत्रकः । पु । अमलकहवे । कीवि
दारहवे । रा नि व २ ।

यमला (लो) । पु । द्विकामेदे । त्रिका ।
लक्ष्य—“विरिण यमलैर्वैद्यैः द्विका समवर्तते ।
कम्पयन्तो शिरीषो यमलां तां विनिर्दिशन् ॥”
सा नि ।

यमवाहकः । पु । महिषे । त्रिका ।

यमवचः । पु । शालविवहे । रा नि व ८ ।

यमा(वा)निका(नी) । स्त्री । (Ligu-
sticum ajwan or Carum copticum
Syn Ammicopticum) Ajwa seeds
स्वनामस्यातपण्डित्यै । योश्रान् । द्वि वम् अज
वाहन । म उवा । क उट्टु । तै श्रीमन्मो । ता
अमम । तत्पण्याया,—अजमोदा वृद्धदभां
चेवयमानिका भूतिक यवनिका यवनी यशमी
दोष्य दोषक दोषनी दोषनीय यवज यवसाह
यवसाह्वया यवापज सयमन्वा वातावि भूकदम्बक
गुल्फनी सया तोडगन्वा । सा चतुर्थी—
यमानोवनयमानपारदोकोखीरासमीभेदेन । गुप्ता
—सिखनी (अद्विषधातुमलान् विद्योयीत्र खरीन्)
पावनी कथा तोलीषा कटुका लघु दोषनी
त्रिका पित्तला एकगुल्फो वातप्रेक्षीरानाह
गुल्फोद्विभिक्षो च । भा पू १३ । तन्वाकगुल्फ —
यमानोवाकसाप्रेय रूप्य वातकण्ठ कटुतिक्तगुल्फ
पित्तल लघु गुल्फकरः । भा पू १३ । “यमानो
कटुतिक्तोपा वाताग्ने प्रोचनान्निमो । गुल्फादा-

कमिच्छिंसटं नो दीपनी परा ॥” रा नि व ६ ।
(Hyoscyamus niger) Henbane
खोरासानीयमान्या । हि वज्रदल । तें कुरासानी
वनम् । गुणा—स्वस्वप्यायि स्रग्ग्या ।

यमानौतैलम् । क्ली । यमानौसम्भव तैले ।
गुणा,—“यमान्यास्तैलमाप्रिय शलाचेपानिलान्त
कृत् । आध्मानाजोर्णदुर्नामयश्चौदीपनाशनम् ॥”

यमानौद्वयम् । क्ली । यमान्या वनयमान्याश्च ।
वै निघ २३ अभिन्नास चि ।

यमिका । स्त्री । हिकामेदे, या दिवारमायाति ।
यमोश्चि । मा नि ।

यमुना । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेष । तज्जल
गुणा—पित्तदाहवनशमन स्नादु वातजनन
पाचनम् अग्निदौमिकर रुचिजनक बलकरश्च ।
रा नि व १४ ।

ययुः । पुं । घोटके । मे ।

यवः (कः) । पुं । (Hordeum hexastichum) Barley खनामख्यातशूकधान्यभेदे ।
यव । हि सं यव, गुज । क सु छ, जयवे । तें
गोधूमन्तु यवलनेडुधान्यम् बालिवियम् । ता
बालिश्चरितु । तत्पण्याया,—शितशूक शीतशूक
सितशूक हयप्रिय यवक श्वेतशूक प्रवेष्ट
मध्य दिव्य अचत कक्षुकी धान्यराज तौचाशूक
तुरगप्रिय तुरङ्गप्रिय शक्तु ह्वेष्ट पवित्रधान्यम् ।
गुणा—“रुच शौरी गुरु स्वादु कषायो मधुरी
यव । हृथी याही कफघ्नय स्वात् पित्तश्यासकास
शुत् ॥” कषायो मधुर सुशीतल प्रमेहजित् तिक्त
कफघ्नय । तथा अशूकसुख यव बलदृष्ट
बहुशोध्यपुष्टिकरय । रा नि व १६ । यवहयोपरि
म्विता यवा पुराणा । तद्गुणा—“पुराणा
भोरसा रुचा न तथा गुणकारिण । नवा
हिता ॥” भा । इन्द्रयवे । वै निघ २३
अर्शे च अग्निदीपनीयमान्याम् । पटिकतन्त्रु नि ।
अग्ने । भा ज्व पि । अतुषोन्ममाने । ४ क्षान ।
पट्टस्येपमाने । ७ मन्त्रिषा । ग च । कालिके चट
सर्पपन्ति माने । ८ मन्त्रिषा । “यवोऽट्टस्ये ॥”
प प्र १४ ।

यवक । पुं । शूकधान्यविशेष, यव । च सु ५५ ।

यवकण्टक । पुं । पपटके । क २११३३ ।
वै निघ ।

यवकालशः । पु । इन्द्रयवे । वै निघ ।

यवकाञ्चिकम् । क्ली । यवसहितकाञ्चिके ।
यत्वेन कौञ्चि । See यवान्मम् ।

यवगण्डः । पु । मुखव्रणे । यवमण्डो ।
श र ।

यवगोधूमसम्भवम् । क्ली । तन्मिश्रकाञ्चिके ।
वै निघ ।

यवचिञ्चा (त्वा) । स्त्री । चीरिण्याम् ।
थिवहे । रा नि व ५ ।

यवजः । पु । यवचारि । र सा । च द ग ग वि ।
यमानोचुपे । रा नि व ६ । गोधूमचुपे । वै निघ ।

यवजोद्भवम् । क्ली । तवचौर ।

यवतिक्ता । स्त्री । श्वेतबुझायाम् । शङ्खिनी
यवेची इति लोके । श्वेतदानां । तत्पण्याया,—
महातिक्ता हटपादविषपिण्णो नाकुली नेत्रमीना
शङ्खिनी तण्डुली पत्रतण्डुली अक्षपोडा सृष्टपुष्पी
स्थलपुष्पी यशस्विनी माहेश्वरी तिक्तफला यावो
तिक्ता । गुणा—तिक्ता अस्त्रा रुचा दीपनी
कमिकुष्ठविषामदीपनी रचनी च । रा नि व २ ।
तण्डुलीयशक्ती । शशाङ्कुल्याम् । मारिपे ।
रा नि व २२ ।

यवतैलम् । क्ली । यवचूर्णादिसाधित तैलविशेष ।
तत्प्रस्तुतविधिर्यथा—“यवचूर्णादिकुडव सन्निहार्ध
पलेन तु । तैलप्रत्य शतगुणे काञ्चिके साधितं
जघेत् ॥” ज्वरं दाह महावेगमज्ञानाघ
प्रहृषणम् ॥”

यवन' । पु । सिद्धिके । मिनात्रम । रा नि व
१२ । गोधूमे । रा नि व १६ । गर्जरे । रा नि व ७ ।

यवनक' । पु । गोधूमे । वै निघ ।

यवनद्विष्ट' । पु । गुग्गुली । शुश्रूषम् ।
रा नि व १२ ।

यवनप्रियम् । क्ली । मरिचे । इ च ।

यवनभोजन । पु, क्ली । मरिचे । चि क क
प्रद चि । “यवनभोजनधान्यशतावरो ॥”

यवनाल । पुं । यावनालहृदे । क्षान्जनात्र ।
प म । देवधान्ये । दक्षान । इ च । यावनाल
सामान्ये । क्षनात्र । रा नि व १६ । यवदक्षे ।

यवनालज । पुं । यवस्य । इ च ।

यवनो । स्त्री । यमान्या । मे ।

यवनेष्टम् । स्त्री । गृह्णने । ग्रीकृत्र । रा नि व
० । मरिचे । रा नि व ६ । सीसके । ग्रीष्मा ।
रा नि व १३ । तालीशपत्रे । वै निघ । पु । रक्त
रसीने । राजपलाण्डो । पलाण्डो । रा नि व ० ।
निम्बहृत्वे । निम् ग्रीह । रा नि व ८ ।

यवनेष्टा । स्त्री । खर्जूरौहृत्वे । रा नि व ११ ।
नखरक्षन्त्याम् । मेरुने । वै निघ ।

यवपटील । पु । ज्वरे कषायभेदे । यव
पटील । गुणा — तृणादाहृष्टर पित्तज्वरघ्नोऽय
कषाय सममलयवपटीलपक्वकृत । च द पि ज्व
चि । 'पटीलयवनिक्तायो मधुना मधुरीकृत ।'

यवपल्ल । पु । यवपलाले । यवशा इति लोकी ।
यवत्र प्रोक्षण । सु चि ६५ ।

यवप्रख्या । स्त्री । चूदरीगभेदे । यवाकार
पिङ्गकावित्त्वम् । लक्षण — 'यवाकारा सुकठिना
यथिता मांससंयुता । पिङ्गका श्लेष्मवाताभ्यां
यवप्रख्येति सोच्यते ॥' सु नि १३५ ।

यवफल । (स्त्री) । पु, स्त्री (ला) । ५३ । रा
नि व ० । भा म ४ भ रेवतीघृष्ट चि । पलाण्डो ।
इन्द्रयवे । व निघ । प्रचहृत्वे । श च । कुटनहृत्वे ।
रा नि व ८ । स्त्री । वेणुबीजे । लटामांसी । से ।
यवफलाङ्गुर । पु । वशाङ्गुरे । वौशेन
कौण्ड । रा नि व ० ।

यवभक्ष । स्त्री । यवचारे । यवत्र कर्त्र ।
च द सि यो अरीच चि । 'क्षणाविद्वयभक्ष ।'

यवभोज्यम् । स्त्री । यवाचारे । नकुल ११५ ।

यवमण्ड । पु । यवकृतमध्ये । वायुमण्ड
इत्यण्युच्यते । यवत्र २७ । गुणा — 'वायुमण्यो
यवैश्च दैर्मुनिभि परिकीर्तित । वायुमण्यो लघु
यांसी श्लानाहविदोयमुत् । नवज्वरेऽपि पथ्योऽय
पटीलमगधान्वित ॥' वै निघ ।

यवमध्यम् । स्त्री । यवकृतमध्ये । यवत्र नप ।
गुणा — गुरु विष्टभदायकम् । रा नि व १४ ।

यवयवागुका । स्त्री । यवकृतयवाग्वाम् ।
यवत्र शोडे । प मु ।

यवयवागू । स्त्री । यवविद्वयवाग्वाम् ।
यवत्र शोडे । प मु ।

यवरोटिका । स्त्री । यवचूर्णकृतरोटिकायाम् ।
यवत्र द्रुति । गुणा — 'यवजा रोटिका हृन्वा

मधुरा विशदा लघु । मलमुक्कानिलकरी बल्य
हन्ति कफामयान् ।' ना ।

यवलक । पु । पचिविशिष्टे । अय मधुरलघु
शीतकषाय । सु सू ४६५ ।

यवलास' । पु । यवचारे । शर ।

यववर्णाभिः । पु । सविषमण्डूकमातीयकीटे ।
तद्दृष्टे दंशकण्डू पीतपेणागमय । सु कल्प ८५ ।

यवविकृति । स्त्री । प्रमहृष्टे यवकृतापूपादौ ।
यवत्र गिठां श्रुति आदि । वा चि १२५ ।

यवशक्त । पु । भृष्टयवकृतचूर्णे । यवत्र छात्रु ।
गुणा — 'यवानां शक्तयो रुचा लिखना वज्रि
दीपना । वातला कफरोगघ्ना वातवर्चाऽनु
लोमना ॥' राज ३५ ।

यवशर्करा । स्त्री । सिद्धयवकृतशर्करायाम् ।
शानां, मित्रशर्करा । गुणा — पित्तशमल्लघ्नाघ्नी
हृष्या रचनी विदाहमूर्च्छाभानिघ्नी च । च ।

यवशाक । पु, स्त्री । चिल्लीशाके, गौरवान्तुके ।
'भायशो यवमध्ये स्याद्यवशाकमतं द्युतम् ।'
भा पू १५ भा व । गुणा — मधुर रुच विष्टभो
शीतवीर्यं मलमेदनय । च सू १०५ ।

यवशूक । पु । यवचारे । त्रिका । सि यो
अरीच चि । 'यवशूकविनिश्चितानि ।' च द
हिक्काशस चि । हृत्पाण्डु यष्टयोदीपघ्नीहानाहल
यहान् । कास कफजमर्शसि यवशूको व्ययी
हति ॥' राज ३५ ।

यवशूकज । पु । यवचारे । रा नि व ६ ।

यवश्वेता । स्त्री । श्वशर्करायाम् । यवत्र
छात्रु । वै निघ ।

यवसम् । स्त्री । लघे । घासि । अम । नकुल
११५ ।

यवसाक्ष । पु । यमानोपुष्टे । रा नि व ६ ।

यवसाक्ष्या । स्त्री । यमान्याम् । भा पु ।
पारसीकयमान्याम् । वै निघ ।

यवसुरम् (रा) । स्त्री, स्त्री । यवमये । गुणा
— 'सुरा समन्ता रुचीणा यवानां वातपित्ता ।
गूर्वां जीर्णति विष्टभ ५' च सू १०५ ।

यवसोयोरम् । स्त्री । यवकाष्ठिके । वै निघ ।

यवचार । पु । यवभक्षचारे । ददन्नात्र ।
सि यवचार, घासी, शीरा । तं यवाचारसु ।

तत्पण्याया, — यवायुज यवलास यवशूक
यवनानिक यवनालज यवज यवशूकज यवाह
यवापत्य यावयूक पाक्य सारक रैचक थार
विथ तोच्छरस । गुण्य — कटुण कफवातोदरर
आमशलाशरीविपन्न सरथ । रा नि व ६ ।
“यवचारी लघु विथ सुशुची वृद्धिदीपन ।
निहन्ति शूनवातामश्रुभवासगलामयान् । पाण्डु
शोयश्चोयुजानाहृष्टोदहदामयान् ॥” भा ।

यवचीद । पु । यवचूर्ण । यवमो । इ च ।

यवागूः । स्त्री । उचितान्नचतुर्गुणतण्डुलचूर्णकृत
पट्टुणवारिपक्काया बहुसिक्छायाम् उष्णिकायाम् ।
याडे, याडना डोड । तत्पण्याया, — उष्णिका
थाणा विलेपी विलेपनी तरला । तेन द्रवसिक्छ
समन्विततल यवागुत्वम् । ‘यवागूर्बहुसिक्छा स्यात् ।’
सा विधा मण्डपेयाविलेपीभेदात् । तव सिक्छक
रहितो मण्ड, ससिक्छा द्या, विरलद्रवा च
विलेपीति । तदुक्त — “यवागुमुचिताह्नाचतुर्भाग
कृतां वदेत् । सिक्छकैरहितो मण्ड पेया
सिक्छसमन्विता । यवागूर्बहुसिक्छा स्याद्विलेपी
विरलद्रवा ॥” कायसिद्धयवाग्वां कायद्रव्यस्यासनि
योद्य, वारिण प्रथ, पादावशेषो याद्य ।
“कायद्रव्याग्निलि क्षुण खावयित्वा जल तत ।
पादावशेषे तेनाथ यवागुचुपकल्पयेत् । शूयाथ
रसकाथ च कथेनाग्नेन साधयेत् ॥” पप्र १४ ।
‘यवागु पट्टुणे तीये सिद्धा स्यात् कसरा घमा ।
तण्डुलेषु ब्रह्माथैव तिलैर्वा साधिता हि सा ।
यवागुर्वाहिणी वत्सा । तर्पणी वातनाशिनी ॥”
पप्र १४ । गुण्य — “यवागुक्वरदण्वाघो मधु
वलिविशोधनी । अतोसारे ज्वरे दाहि हिता
भस्त्रिप्रदीपनी ॥” राज १५ । “यवागु पट्टुणे
तीये ससिद्धा विरलद्रवा । यवागुर्वाहिणी
दण्वाघ्वरघो वलिशोधनी । पित्तश्रेणज्वरे द्या
मथ्याग्ने सा प्रकीणिता । वातज्वरेऽपराग्ने सा
मोधुमजलनिर्मिता ॥” द्रव्यगुण । यवागुर्मदाद्य
यादो निषिद्धा — “मदात्यय मद्यनिष्ये योक्त
विलककाधिक । ऊहने रक्तपित्ते च यवागुरहिता
ज्वरे ।” च द ज्य वि ।

यवाप्रम् । स्त्री । यवतुपे । यवेष कृष्ट,
आगुडा । वै निघ २४ पाण्डुविपधकीलहने ।

यवाप्रज । पु । यवचारे । यवकात्र दा
नोद्रा । च द थ च वि । यमानोदपे । रा नि व ६ ।
स्त्री । वाचिके । वै निघ ।

यवान(क)म् । स्त्री, पु । यमान्याम् । वै निघ ।
यवानिका (नी) । स्त्री । यमानोदपे । रा
नि व ६ । यमान्याम् । भा पू १४ । पारसोकयमा
न्याम् । वै निघ ।

यवानीकः । पु । यमानीभेदे । वाचि ६५ ।
यवानोशाकम् । स्त्री । यमानीदले । यमानेन
शोक । हि ज्ञाद्रन । See यमानी ।

यवानम् । स्त्री । यवकृतभक्त । यवव डोड ।
वै निघ ।

यवापत्यम् । स्त्री । यवचारे । रा नि व ६ ।

यवान्तम् । स्त्री । यवकाञ्जिके । यवत्र कौकि ।
गुण्य — “जात यवान्न कटुक विपाके वातापह
श्लेष्महर सरक्त । पित्तप्रकोप कुरुते सभेदि विट्
पण पिच्छदाहृजोय ॥” अग्नि ११३ ।

यवान्तजम् । स्त्री । यरात्रे, सोवोरकाञ्जिके ।
रा नि व १५ ।

यवामः (क) । पु । (Alhagi mauro
rum Syn Hedysarum Alhagi)
The camel's thorn यासचुपे । ध्रुवान्ता ।
ते पित्तरेण्टिटुल्लगोडि । तत्पण्याया, — कष्टकी
बालपत्र खदिर अल्पक यास यासक बहु
कष्टक चूदेझुदी रोदनीका विषम
कष्टकालुक विषर्षिका गाभारी अनला ।
गुण्य — मधुरसिक्त वन्य दाहदणान्न श्रौतपित्त
कफच्छर्दि विषर्पेरीगनाशक । रा नि व ४ । सि यो
पित्तातिसारवि कलिङ्गादो । च द पित्र अन्व वि
कष्टकाव्यादि । च द ज्य वि वासाद्यहते ।

यवासयर्करा । स्त्री । यवासकृतयकटायाम् ।
तवराज, म्याना, सोरखला इति लोके । गुण्य
— अतिमधुरा पित्तघ्नी श्रमघ्नी दण्वाघो हृष्या मरा
मृच्छादाहधनघ्नी च । रा नि व १४ । मधुर
कषाया तिकातुरवा श्लेष्महरी सरा चेति । सुम्
५५५ द्रव्य । अविच — नायां वापन्नसत्ताया
दुज्जलस्य तथा मिश्रो रचनायै प्रयोज्येय क्षीणस्य
म्यविरस्य च । [दुरालभायाम् । वै निघ ।

यवासा । स्त्री । गुण्यासिनीदले । रा नि व ८ ।

यवाष्ट । पु । यवचारे । सुचि २०५ अलम
वि । यमान्याम् । स्त्री (दा) । दुरालभायाम् ।
वै निघ १४ उन्मा वि । यमान्याम् । यवचारे ।
वै निघ ।

यवोत्थम् । स्त्री । काष्ठिकी । सीदीरकाष्ठिकी ।
रा नि व ५ ।

यवोद्भव । पु । यवधारे । रा नि व ६ ।

यवोद्भवा । स्त्री । यवसर्करायाम् ।

यवोद्भूता । स्त्री । यवसर्करायाम् । वै निघ ।

यव्यम् । स्त्री । यववेचे । रा नि व २ ।

यशदम् । स्त्री । (Zinkum) Zink धातु
विशेषे । मृदा । यशद वदसदशे रीतिहेतुय
तन्मत । गुणा—“यशद त्वर तिक शीतल
कफपित्तघ्न । चटुष्य परम मेढान् पाणु आसद्य
नाशयेत् ॥” भा पु १ भ भा व ।

यशस्करी । स्त्री । वृद्धौ वन्ती लतायाम् । रा
नि व ३ । शङ्खिन्याम् । वै निघ । च्छडो ।

यशस्या । स्त्री । च्छडो । शक्ति ७ यधि ।
रा नि व ५ । जीवन्ती लतायाम् । रा नि व ३ ।

यशस्विनी । स्त्री । यशकालतायाम् । महा
न्योतिष्ठतो लतायाम् । रा नि व ३ । वनकापांश्याम् ।
श २ ।

यशोद । पु । पारद । रा नि व १३ ।

यष्टि । पु, स्त्री । भाग्याम् । राभनशणि ।
रा नि व ६ । व निघ मधुरज्व चि मधुकादि ।
यष्टिमधुकी । मे ।

यष्टि(ष्टौ)क । पु, स्त्री । यष्टिमधुनि । रा
नि व ६ । च सू ४५ । टिड्ढिमे । डिडिडि प्राची ।
श २ । स्त्री । भाग्याम् । राभनशणि । प सु ।
मञ्जिष्ठायाम् । सि यो पट्करश्चरेणि । यष्टिमधुनि ।
श २ ।

यष्टिकाभ्रामणम् । स्त्री । जलस्य शीतली
करणोपाये । सु सू ४५५ ।

यष्टि(ष्टौ)पुष्प । पु । पुचञ्जीवश्चे । भा ।

यष्टि(ष्टौ)मधु (कम्) । स्त्री । (Glycy-
rhiza glabra) खनामध्यातमधुरकाष्ठे । यष्टि-
मधु । इत्या । हि जेठोमधु । मृलङ्गटी । तै मिट-
मूलविशेषम् । तत्पण्याया,—“क्षीतकं मधुक
मधुयष्टिका यष्टि यष्टोक यष्टिका यष्टाष्ट
यष्टाष्टा यष्टाष्टका यष्टाष्टिका मधुवह्नी मधुसर्वा
मधूकं मधुयष्टिक यष्टिमधुका यष्टौ यष्टिमधु ।
जलजम्यलजमेदन दिधा । “यामूर्प स्थलजञ्चैव
प्रत्येक द्विविधं यत् ॥” च सू १५ । गुणा—

मधुरं किञ्चित्तिक्त चक्षुष्य शीतल वि-
शेषलणाव्रणापहम् । रा नि व ६ । सुशु तै
मूलस्य प्राशस्य, किन्तु विरेचनं प्रति फल-
प्रशस्तम् । च सू १५८ । खिग्रं शिथिलकार-
केषित् । अपिच—“यष्टौमधु तथा यष्टौ म-
क्षीतकं तथा । अन्य क्षीतकं तच्च भवेत्
मधूलिका ॥ यष्टौ हिमा गुरु स्वादौ चक्षु-
बलवणकृत् । सुखिग्धा शुक्ला केश्या स्त-
पिषानिलासजित् । व्रणशीथविपक्वहि दणान्ता-
व्यापह ॥” भा ।

यष्टिमधुका । स्त्री । यष्टिमधुनि । पम ।

यष्टिलता । स्त्री । भमरारिपुष्पश्चे भम-
मारोति मालवदेशे प्रसिद्धा । रा नि व १० ।

यष्टौ । स्त्री । यष्टिमधुनि । प सु । रा नि व ६ ।
रसर स्तनरी चि । वा सू १५५ सारिवादि
“यष्टौ परुषक हन्ति ।” च दञ्च चि शिरीलेपे
“यष्टौ वदरकाष्ठिकम् ।” भैष वृद्धतृखदिरवटौ

यष्टौकर्ण । पु । तन्नामककर्णवन्धनाकृती
‘तदाकार यष्टिमोसस्तम्भिरातत सूक्ष्मावलिथ
सू सू १६५ ।

यष्ट्याद्धम् । स्त्री । यष्टिमधुनि । रा नि व ६ ।
वा सू ६१२ द्रादिव । सि यो र पि चि मुक्तादि
अपस्मा चि कुष्माण्डकृष्टे ।

यच्चकदंम । पु । कर्पूरादिकृतगन्धानुलेपने
स च समभागकपूरागुरुकसूरीकक्षीलात्मक
“कर्पूरागुरुकसूरीकक्षीलेयचक्षुषक । चन्दनागुरु
कुरङ्गनामिकाचन्दचन्दनसमाश्रयतम् । तत्र
पूजनपरैकगोचर यच्चकदंममि प्रवर्तते ॥” रा
नि व २२ ।

यच्चग्रह । पु । यच्चोग्रादे । रा नि व ४५ ।

यच्चतर । पु । वटश्चे । रा नि व ११ ।

यच्चद्रु । पु । गज्जन्तैल्लवे ।

यच्चद्रुतैलम् । स्त्री । गज्जन्तैने । गुणा—
“यच्चद्रुतल चतुष्टत् कुष्ठामयविनाशनम् । कफघ्न
लेखन कण्डूहर जम्बुविधापहम् ॥” भा ।

यच्चधूप । पु । सज्जरस । धूना । प सु । रा
नि व १२ । सज्जतरो । सरलनिर्गते । उर्जिन
टैम । चि च । यच्चकदंमे । रा नि व २२ ।

यच्चरस । पु । पुष्पमये । त्रिका । रा नि व ११ ।

यच्च(चा)वास । पु । वटश्चे । मदव ५ ।

यक्षामलकम् । स्त्री । पिण्डोच्छ्रज्जूरकफले ।
३ मा ।

यक्षोदुस्वरकम् । स्त्री । अश्वत्थफले । तिका ।

यक्षोन्मादः । पु । यक्षाविशङ्कते उन्मादविशेषे ।
लक्षण—“तामात्र प्रियतनुरक्तवस्त्रधारी गम्भीरो
द्रुतगतिरल्पवाक् सहिष्णु । तेजस्वी वदति च कि
ददामि कस्य ॥” भा ।

यक्षघ्नी । स्त्री । द्राक्षायाम् । ३ मा ।

यक्ष्मा (अन्) । पु । तन्नामकरीमे । शृङ्गात्रांश ।
तत्पथ्याया,—राजयक्षा राजजक्षा शीघ्र चय
जन्म जक्षा रोगराज रोगाधीश गदायुधी
वृषामय अतिरोग उष्ण । यक्ष्यते पूज्यत इति ।
तन्निदान—“वेगरीधात् चयाच्चैव साहस्राहय
माग्रमात् । विदोषो जायते यक्षा गद्दी हेतु
चतुष्टयात् ॥” तन्निदक्ति—“वैद्यो व्याधिमता
यक्षात् व्याधिर्ध्वेन यक्ष्यते ।” भा । See
राजयक्ष्मा ।

याचनकः । पु । रक्तैरण्डवत् । रानि व ८ ।

याजः । पु । अन्ने । निरुद्धजान् । रुच ।

याज(न्नि)क । पु । पलाशवत् । रानि व १० ।
कुशवत् । कूर्म । शर । रक्तखदिरवत् ।
रानि व ८ । अश्वत्थवत् । रानि व ११ ।

याजुषः (पोदर) । पु । तित्तिरपचिणि ।
वै निघ ।

यातना । स्त्री । अतितोत्रवेदनायाम् । अम ।

यातयाम् । पु । हर्ष । रानि व १८ । ति ।
जीर्णे । अम । उज्ज्वलते । मे ।

यातुक । पु । पयशाकविशेषे । गुणा—
पौलुषर्षवत् । चरु २०५ । स्त्री (का) । मयूर
शिखायाम् । वै निघ ।

यातुघ्नः । पु । गुग्गुली । रानि व १२ ।

याद' । स्त्री । जलजन्ती । अम ।

यादोनिवासः । पु । जले । रुच ।

यानम् । स्त्री । गमने । हस्तादिभिर्भ्रमणे ।
गुणा—“हृत्पथरयदोक्षायेभ्यश्च वातकोपनं ।
पित्तोत्तरचमद्धानां वक्ष्य वज्रविषईमम् । राज
२५ ।

यापनवस्ति' । पु । निरुद्धवस्तिर्भेदः । “चोद्राज्य
चोरोद्वानां प्रयतं प्रयतं भवत् । हृद्यवासेभ्यश्च

चांशी यन्ति स्याद् यापन पर ॥” भा ।

याप्यः । वि । दुःखसाध्ये । तल्लक्षणम्—“याप
नीयान् स विद्यात् क्रिया धारयते हि यम् ।
क्रियायान् निहतायां सद्यो यष विनश्यति ॥” भा ।
याप्यत्वमसाध्यत्वञ्च द्विधा प्रकृतित उपेक्षयाच्चेति ।
“याप्या केचित् प्रकृत्यैव केचिद्याप्या उपेक्षया ।”
सारवन्धिका ।

यामः । पु । मधुने ।

यामः । पु । दिवाटमांसे, प्रहरे ।

यामघोषः । पु । कुकुटे । ३ मा । स्त्री (पा) ।
घटिकायन्त्रे । रुद्रि । तिका ।

यामनादौ (इन्) । पु । कुकुटे । वै निघ ।

यामार्धम् । स्त्री । प्रहरार्द्ध ।

यामिनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रानि व ६ ।
रात्रौ ।

यामिनोचरः । पु । गुग्गुली । वै निघ ।
निघ ।

यामिनोपतिः । पु । कर्पूरे । मे । चन्द्रे ।
शर ।

यामुन(निय)म् । स्त्री । सीतोऽन्नने । उष्ण ।
सीवीरास्त्रने । रानि व १९ ।

यामुनेष्टकम् । स्त्री । शीघ्रधातौ । जटा ।

याम्यम् । स्त्री । चन्द्रे । मे । वै निघ चयरी
चि चन्दनादितेति ।

याम्यज्वरः । पु । प्रवृद्धहीनमध्यवातादिजनित
सन्निपातज्वरे । लक्षण—“हृदय दह्यते चास
यकृतप्लीहान्तफुफ्फुसा । पथ्यन्तेऽत्यर्धमूर्द्धांध पूय
शोषितनिर्गम । शोषंदन्तश्च मृत्युश्च तवाप्ये तदि
शेषत । निवसि सन्निपातोऽयं याम्यो नाम्ना
प्रकीर्तित ॥” भा म १ म ।

याम्यदिग्भवा । स्त्री । तमालपत्रायाम् । वै
निघ ।

याम्यहमः । पु । शाल्विवत् । वै निघ ।

याम्या । स्त्री । रात्रौ ।

याम्योद्भूतः । पु । कोष्ठे प्रसिद्धं श्रीमाल
वत् । रानि व ८ । [वै निघ ।

यावः । पु । अमलकी । अम । लाक्षायाम् ।

यावक' । पु । कुल्ये । पशु । यथायाम् ।

यद्वयं वाडे । हे च । च चि १८ । माये । माय
कनात्र । अम । बोरीधायदये । मायाकारपत्रे,
कागमोरेषु मुलसीति ख्याते । सुभृति । अलक्तकी ।
३२ । यवाभे । मिश्रं यव । हे च । गुणा —
“यावकोऽतिगुरु स्वादुर्ह्ये क्षिप्रं प्रकीर्तित ।
गुणञ्चरप्रतिग्रायकण्डककासमेष्टा ॥” वै निघ ।

यावन (कल्क) । पु । गिलारसी । अम ।

यावनक । पु । रत्नैरखे । वै निघ ।

यावनाल' । पु । (Zea mays) खनामक
शिवोधान्ये । कानि खनात्र, खनात्र, कुशात्र ।
हिं भुश, मका । तं मका जीमन्तु । वम् मकद,
वुट, यना । ता मकमीलम् । तत्पण्याया, —
शिखरी हस्तगुडूला दीधनाल दीधंशर सेवेच
इष्टुपतक । गुणा — गौल्य बल्य दुश्चर
रुच्य इव्य चिदीवजित् अशायिप्रत्रणगुन्नाशकय ।
अस्य मरमूलम् ईपन्मधुर रुच्य शीतल पित्तघ्न
लघ्नाहरे पशूनां दीर्घेव्यकरच । रा नि व १६ ।

यावनालनिभ. (भा) । पु । यावनाले ।
रा नि व ८ ।

यावनालरसजगुड । पु । तद्रसजातगुडे ।
खनात्रेव्र अङ्ग । गुणा — चार कटु सुमधुर
वफवातघ्न पित्तघ्न मित्तसेवनेन कण्डूकुष्ठजनन
रज्जदाहृत्तय । वै निघ ।

यावनालशर । पु । यावनालस्य शरे ।
खनात्रेव्र अत्र, शरम् । हि कीहुरली ।
तत्पण्याया, — नदीज हटलक् बारिसम्भव
खरपत्र । गुणा — ईपन्मधुर रुच्य शीतल
पित्तलघ्नाहरे पशूनामवलप्रदय । रा नि व १६ ।

यावनालो (शर्करा) । स्त्री । यावनाल
गुडकृतशर्करायां । खनात्रेव्र हिनि । तत्पण्याया,
— हिमशर्करा हिमीतृपन्ना हिमानी छुद्रशर्करिका
पुद्रा गुडमा जलविन्दुजा । गुणा — गौल्या
लघ्ना तिक्ता अतिपिच्छिला वातघ्नी सारका रुच्या
दाहपित्तसदा च । रा नि व १४ ।

यावनो । स्त्री । करदशातिनामेषी । रा नि
व १४ । रसालेषी । वै निघ ।

यावशूक (ज) । पु । यवचारे । च द सि
यो कास चि कुलयावहृते । “दाहिमगुडयाव
यूकानाम् ।” (लवङ्गादिचूष) ।

यावि (वी) । स्त्री । श्रुतिव्याम् । व निघ ।

(वी) । यवतिक्तालतायाम् । रा नि व ३ ।

याविक । पु । यवनाले । कानि खनात्र ।
पत्तु ।

याव्य । पु । यवचारे । वै निघ ।

यास (क) । पु । रत्नदुरालभायां । गुणा —
मधुर तिक्त शीत पित्तदाहहर बल्य लघ्नाकफ
च्छर्दिघ्नय । रा नि व ४ । सि यो ज्व चि अष्टा
ज्ञावलेष्ट । “व्योष यासच्च कारवी ।” च द अभि
न्यासज्व चि । “यासभार्गी११मर्नवा ।”

यामशर्करा । स्त्री । यवासशर्करायाम् । वै
निघ ।

यासा । स्त्री । मदमश्वलाकापविधि । श मा ।
सि यो कास चि । “मूर्वा तिक्ता निशा यासा ।”
युक्तरथ । पु । निरुहवलिभेदे । “एरण्डमूल
निजायो मधुतेल ससेव्य । एष युक्तरथी वसि
सवधापिपलीफल ॥” भा ।

युक्तरसा । स्त्री । गन्धराद्यायां । सामान्यराद्यायां ।
रा नि व ६ । कांटा आमरुली इति भाषा ।
अमभ ।

युक्तश्रेयसो । स्त्री । गन्धराद्यायां । रा नि व ६ ।

युक्ता । स्त्री । राद्यायां । वासु १५५ रीभादि ।
हृत्तमेष्ट । एलानोति लीकी । र मा ।

युक्तिव्यपात्रय । नि । या चेष्टा प्रत्यक्ष
फलति तदौषधवाचके, समीधनसमनौषधवाचके
च । च वि ८५ ।

युगम् । स्त्री । अङ्गो । भेषजे । हलचतुष्टये ।
नी । “युगमावडक् विचरेत् ।” च सु ८५ ।

युगच्छद । पु । आपटा इति ख्याते हवे ।
व निघ उत्था चि ।

युगन्धर । पु । यावनाले । खनात्र । वै निघ ।

युगन्धरभक्तम् । स्त्री, पु । यावनालभक्ते ।
गुणा — “अप्रसाधितभक्ती युगन्धरायां भक्त्य घनो
विगदमधुरय । कफे विदीपयमने च कथ्यते कासि
च दासात्मक एव स ध्यत ॥” अवि २१५ ।

युगन्धरास्त्रम् । स्त्री । यावनालकृतकाधिक
विशेषे । गुणा — “युगन्धरास्त्रं कफवातघ्न
गुलानयानां जरणप्रकम् । तीक्ष्ण तपास्त्रं यम
दीवहन्तं निदायसी रक्तहितं मतच्च ॥” अवि
११५ ।

युगप(पा)तः (कः) । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे ।

पसु । चम । चमनन्तिके । लोभे । वै निघ ।

युगपत्तिका । स्त्री । शिशपाहर्षे । सधेपहर्षे ।
त्रिका ।

युगपात्तिका । स्त्री । शिशपाहर्षे । त्रिका ।

युगभङ्गराजः । पु । भङ्गराजं किशराजे च ।
मयस ।

युगलाक्षः । पु । यरूकहर्षे । रावला ग्राह ।
रानि व ८ ।

युगाक्षिगन्धा । स्त्री । इन्द्राकरकलगायाम् ।
वोषडाङ्क । पसु ।

युग्वला । स्त्री । युगन्धले, रीहपहर्षे । वै
निघ ।

युग्मम् । लो । युग्मि ।

युग्मकण्टका । स्त्री । बदगीहर्षे । दुल
ग्राह । मद व ६ ।

युग्मपतः (कः) । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे ।
रमा । भूर्जहर्षे । सभपर्णहर्षे । वै निघ ।

युग्मपत्तिका । स्त्री । शिशपाहर्षे । ग्रर ।

युग्मपणः । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे । रानि व
१० । सपपणहर्षे । रानि व १२ । स्त्री (र्णा) ।
हणिकालीचुपे । शचि ।

युग्मफला । स्त्री । इन्दीवरालतायाम् । रा
नि व ३ । हणिकालीलतायाम् । विहाति ग्राह ।
रानि व २ ।

युग्मफलिनी । स्त्री । दुम्भिकाया । विहरे ।
पसु ।

युग्माञ्जनम् । लो । अञ्जनहर्षे । एक स्त्रीतो
ऽञ्जाम् अपर सौवैरनिति । अरुण । वान् १५
अ प्रियङ्गादिव ।

युग्या । स्त्री । कडी । शक्ति । इही । त्रुक्ति ।
वै निघ ।

युजो । पु, वि । अग्निनीकुमारो । त्रिका ।

यु(स)ञ्जातक । पु । हवविश्वे । युषा —
“वत्य शीतो युष मिथ्यस्तपणो ह हषात्मक ।
वातपित्तहर स्वादु हव्यो युञ्जातक पर ॥”
चम् १०५ ।

युतम् (कम्) । लो । इलवतुहर्षे । सर्पांसे ।

युद्धसार' । पु । अश । शच ।

युधिष्ठिरराजः । पु । कटपविनि । की
पाथो । त्रिका ।

युयु' । पु । योडके । हला ।

युयुक्त्वरः । पु । रुद्रव्याघ्रे । शच ।

युवगण्ड' । पु । योगणे । त्रिका । यु
गण्ण्यगणे । वयगण्ण्डोडा । ग्रर ।

युवतो । स्त्री । दृष्टासंवायां निधि । रानि
१८ । प्रियङ्गो । च चि १५ ब्राह्मरमायने । म

युयिकायाम् । वै निघ । दृष्टिदाया । शच ।

युवतोष्टा । स्त्री । सधेयुयिकायाम् । इल
ग्राह । रानि व १० ।

युवा (न्) । पु । पोहशमारभ्य पञ्चाशत्पय
वयस्के । युवा । रानि व १८ ।

युवानपिडका । स्त्री । योवनकृतमुग्रक
वयस्यकोष्ठा । “युवानपिडका यूना वि-
सृजद्विष्का” मानि । भैव मुद्रो वि ।

युवावस्थः । पु । यूनि । रानि व १८ ।

यूः । स्त्री । मुद्रादिदिदलघान्कृतयूषे । प्राह
यूष । हच ।

यूकः । पु । वरुपुष्पहर्षे । पसु । मल्
डिकूण । जटा । तत्पण्याया, — कीशकौट स्त्री

पटपदा पटपदी पालि पानी बालक्रिमि
बहुपादा कृष्णा किशाराया । “तिलप्रमाणसु

वर्णा किशान्वराशया । बहुपादाय यु
यूका लिखाय नामत ॥” मानि । कयोडुम

यमान्या । वै निघ ।

यूकाण्डः । पु । लिख्यायां निधि । वै नि

यूकारो । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् ।
गोशनिश । वै निघ ।

यूकावासः । पु । गाढोठहर्षे । शी
ग्राह । रानि व २ ।

यूथप । पु । सुनिषण्णकाशके । वै निघ ।

यूथा । स्त्री । पाठायां । आकुनाति । वै नि
यूथिका । स्त्री । (Jasminum aur-
itum) खनामव्यातपुष्पचुपे । छूदे
यूथी, स्वथयूथी । म पांडरोजुड । क विलिप
तत्पण्याया, — गणिका अथवा मागधी

प्रहसन्ती शिखलिनी वासन्ती वाङ्मयुषी बाल
पुष्टिका बहुगन्धा भद्रानन्दा । यूथिका श्वेतत्वर्ण
भेदेन द्विधा । गुणा—यूथिकापुगल स्वादु
शीतल शकराघ्न पित्तदाहृद्यघ्न सञ्जल्यदोषघ्न ।
“वितपीतनीलमेधकनाम्ना कुसुमन यूथिका
कथिता । तिलहिमपित्तकफामयन्धरघ्न त्रणादि
दोषहरा । इति साधारणगुणा । सञ्जासी
यूथिकानालु रसवीर्यादिसाम्यता, स्वययूथिकायानु
सुदपता सुगन्धता च विशेषतो वृत्तते । रा नि
व १० । “यूथोपुग दिम तिल कटुपाकरम लघु ।
मधुरं तुषर द्रव्य पित्तघ्न कफघातलम् । त्रणास
सुखदन्ताचिचिरीरोगविषापहम् ॥” भा । पाठार्था ।
आकुनामि । रा नि व १ । अस्मानक । मे ।

यूथिकापत्र । पु । तालीशपत्र । वै निघ ।

यूथिकासुकुलानना । स्त्री । कर्णव्यधनायै
सूचीभेद । “व्यधने कणपालीना यूथिका
सुकुलानना ।”

यूथो । स्त्री । यूथिकायाम् । शर । शुक्ल
यूथिकायाम् । स्वययूथिकायाम् । वै निघ ।

यूनी । स्त्री । हरिद्रायाम् । युवत्याम् ।

यूप (क) । पु । पुचडचे । मद्रव ।

यूपद्रु (म) । पु । खदिरवृक्षे । त्रिका ।
रक्तवर्धरे । रा नि व ८ ।

यूपलक्ष्य । पु । पचिषि । शमा ।

यूप । पु, स्त्री । मुद्गादिरसे । डान्, कणाशान्निप्र
योग । “भृष्टमुद्गदलानालु पलेकिन विपाचित ।
पूतापनीतविदल तनुयूष कृताकृत । इहवेद्या
पल द्रव्य यादयन्ति जलाढके । भिषजस्याति
बाहुल्याकदाविदुचितभवेत् । पेया मण्डादियोगेषु
भेषजं यत्प्रकीर्तितम् । तद्येष प्रयोक्तव्यमवचिन
भवेत् यथा ॥” तीक्ष्णानन्दीदृत्तनलान् ।
चतुर्भागान् साधितनिथीद्वित्वैदलादिसम्भूतवारि
यूप उच्यते । “वैदलान् वितुषान् भृष्टान्
चतुर्भागान् साधितान् । निथीय तीक्ष्णनीतधा
सक्तस्य यूप उच्यते ॥” प सु । “यूप किञ्चित्तन
अतः ।” गुणा—“यूषी बल्य अतः कण्डा
लघुपाक कफापह ।” प प्रख । विदलादि
रन्ध्रद्रव्ये । “रन्ध्रद्रव्यो यूप ।” इति । सा को ।
मांसरसे । यूषी बहुविध वैदलादीना वैचिन्नान्
विशेषा स्वस्वपथ्ये विख्या । पु । अन्नदाद
वृक्षे । शर ।

योकम् । स्त्री । यूकावन्दे । सि यो कृमिचि ।
योगः । पु । औषधे । द्रव्ये । उपाय । तिका ।
यैम वायु युज्ये स योग । सु उ ६५५ ।
“यदीपधन्तु प्रथम यस्य योगस्य कथ्यते । तत्राद्यैव स
योगो हि कथ्यतेऽत्र विनिश्चय ॥” प प्रख ।
वपुष्ये । मे ।

योगचिन्तामणि । पु । चिकित्सासयङ्ग
विशेषे श्रीहृषपरिहृत ।

योगजम् । स्त्री । चगुरुणि । काष्ठागुरुणि ।
अशुद्ध कण्ठे । भा ।

योगतरङ्गिनौ । स्त्री । वैद्यकचिकित्सासयङ्ग
विशेष तिस्रमद्रुहृत ।

योगनाविक । पु । मन्त्रविशेष । हारा ।

योगरङ्ग । पु । नागरङ्गवै । रा नि व ११ ।

योगरत्नाकर । पु । चिकित्सायन्त्रविशेष ।

योगराजगुगुलु । पु । ऊर्ध्वनाभिकारे,
भामवाते च औषधम् । पाठ—“वित्तक पिप्पली
मूल यमानौ कारवीर्या । विडङ्गान्जनीदाच
कीरक सुरदार च । चञ्चलै र्देव्यै राक्षा तथा
गीबुरधान्यक । त्रिफलां सुस्तक व्योष त्वगुशीर
यवायज । तालीशपत्र पतञ्ज श्लक्ष्णानि कारयेत् ।
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावन्माचन्तु गुग्गुलु ।
सम्भय सपिषा गाढ छिन्धे भाण्डे निधापयेत् ।
ततो मात्रां प्रयुञ्जीत यथेष्टाहारवानपि । योगराज
इति ख्यात ॥” छिन्नामूल, पिप्पलमूल,
यमान, कृष्णज्वीरा, विडङ्ग, दन्त्यमान, ज्वीरा,
देवदारु, छे, एलाई, मैरुव, कूड, रात्रा,
गोक्रु, धनिश, आमना, हरीतकी, बह्मड़ा,
मूला, उट, पिप्पल, मरिच, गुडवृक्ष, वेणार
मूल, यवका, तानीनपत्र, तेजपत्र अष्टोक्त
मन्त्राग हर्ष मन्त्रि करिदे, जेई हर्ष
मन्त्रि ममान मोक्षित महिषाकृष्णगुण ।
गुग्गुलु घृतेर महित माङ्गिशा पत्रे ताहार
महित हर्ष मिनाईदे । राजा ॥ ३० ।
रहर । भा ।

योगवाही (रु) । पु । सर्जिकाचार ।
पारदे मधुनि । इ च । चारे । व निघ ।

योगशतकम् । स्त्री । चिकित्सासयङ्ग
लक्ष्मिदासकृत ।

योगसार (क) । पु । ना

युगप(पा)त्रः (कः) । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे ।
पसु । अम । अस्मन्तके । स्त्री । वै निघ ।

युगपत्रिका । स्त्री । शिशपात्रके । सर्षपहर्षे ।
त्रिका ।

युगपात्रिका । स्त्री । शिशपात्रके । त्रिका ।

युगम्भराजः । प । भृगराजि कैशराजि च ।
मयष्ट ।

युगलाच । पु । बर्बरकहर्षे । वावला श्रीष्ट ।
रा नि व ८ ।

युगाक्षिगन्धा । स्त्री । बृहदारकलतायाम् ।
वैकुण्ठाङ्क । पसु ।

युग्वला । स्त्री । युगम्भटणे, रौक्मपटणे । वै
निघ ।

युग्मम् । स्त्री । युगलि ।

युग्मकण्टका । स्त्री । बदगीहर्षे । कुल
ग्रीष्ट । मद व ६ ।

युग्मपत्र. (कः) । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे ।
रमा । भूकहर्षे । समपणहर्षे । वै निघ ।

युग्मपत्रिका । स्त्री । शिशपात्रके । शर ।

युग्मपण. । पु । रक्तकाञ्चनहर्षे । रा नि व
१० । समपणहर्षे । रा नि व १२ । स्त्री (पां) ।
त्रिपकालीक्षुपे । श चि ।

युग्मफला । स्त्री । इन्दीवराजतायाम् । रा
नि व १ । हरिकालीजतायाम् । विष्ठाति ग्रीष्ट ।
रा नि व ८ ।

युग्मफलिनौ । स्त्री । दुग्धिकायां । विरहे ।
पसु ।

युग्माञ्जनम् । स्त्री । अञ्जनहर्षे । एक स्त्रीतो
ऽञ्जनम् अपरं सौवीरनिति । चरुण । वा ११५
अ प्रियङ्गादिषु ।

युग्मा । स्त्री । काडी । श्रीकि । इतो । युक्ति ।
वै निघ ।

युजो । पु. रि । अग्निहोत्रमारो । त्रिका ।

यु(सु)ञ्जातकः । पु । हवविशेषे । गुणा —
"मध्य ग्रीवा गुरु प्रियङ्गुमया बृहत्तमकः ।
वातविघ्नहृत् । स्वादु हृत्वा युञ्जातक पर ॥"
अ १०७ ।

युतम् (कम्) । स्त्री । रत्नपत्रहर्षे । युती ।

युद्धसारः । पु । अय । श च ।

युधिष्ठिरराजः । पु । कण्डपचिणि । कौक
पाथो । त्रिका ।

युयुः । प । घोटके । हला ।

युयुक्त्वरुः । पु । क्षुद्रव्याघ्रे । श च ।

युवगण्डः । प । योगहर्षे । त्रिका । युनी
गण्डस्थत्रणे । वग्मर्षाङ्ग । शर ।

युवतो । स्त्री । दृष्टान्तवाया त्रिधि । रा नि व
१८ । प्रियङ्गो । च चि १५ ब्राह्मरमायने । सर्ष
युधिकायाम् । वै निघ । हरिद्रायां । श च ।

युवतोष्टा । स्त्री । सर्षयुधिकायाम् । हर्ष
यूँडे । रा नि व १० ।

युवा (न) । पु । पीडशमारभ्य पञ्चाशत्तय्येन
वयस्के । युवा । रा नि व १८ ।

युवानपिडका । स्त्री । यौवमङ्गतमुखत्रणे ।
वग्मर्षाङ्ग । "युवानपिडका युनी विज्रिया
मुखदूषिका ।" मा नि । मेघ क्षुद्ररोचि ।

युवावस्थः । पु । युनि । रा नि व १८ ।

यूः । स्त्री । मुद्गादिहिदलधानाङ्गतयूषे । माहेलेप्र
यूष । हृ च ।

यूकः । पु । वकपुष्पहर्षे । पसु । मत्कुपे ।
ऊर्कण । जटा । तत्पथ्याया, — केशकीट स्वेदज
घटपदा घटपदी पालि पानो बालक्रिमि यूक
बहुपादा कथा कैशायया । "तिलप्रमाणमस्थान
वर्षा कैशास्वरायया । बहुपादाय मृणाय
यूका निवाय नामत ॥" मा नि । कौडुम्बरे ।
यमान्या । वै निघ ।

यूकाण्ड । पु । लिप्तायां । निधि । वै निघ ।

यूकारो । स्त्री । लाहलिकायाम् । विष
जात्रनिशा । वै निघ ।

यूकावासः । पु । शाखोटहर्षे । श्रीङ्ग
ग्रीष्ट । रा नि व ८ ।

यूधप । पु । सुनिवन्धकशाके । वै निघ ।

यूधा । स्त्री । पाठायां । आर्द्रनामि । वै निघ ।

यूधिका । स्त्री । (Jasminum auricu
latum) मन्नामव्यातपुष्पत्रये । यूँडे । हि
यूरी, स्वर्दयूरी । मं पाङ्करीमूरा । यं विनिघमिने ।
तत्पथ्याया, — गविका अवका मागधी दूधी

योनिशरय्य संज्ञति । कुर्वते ऊर्ध्वमागतात् पुन
रन्तगतोऽमिल ॥ निरुणद्धाग्यङ्कारं योऽयम्
गर्भसन्धिति । निरुद्धवदनोष्णो गर्भयाग
विपद्यते । बद्धा सन्तुष्टदया नाशयत्य गमिणीम् ।
सुनि ८५ । योनिस्वरय विद्यादशाधिनेन
सुदारुणम् ॥

योन्यर्शः । स्त्री । योनिकन्दरीणि । विका ।
See कन्द ।

योधा (पि.) । स्त्री । हरिद्राधाम् । नाथ्याम् ।

योपिणो । स्त्री । योव्याम् । उण्डेददन ।

योपिषिया । स्त्री । हरिद्राधाम् । भा ।

योपित् (ता) । स्त्री । हरिद्राधाम् । नाथ्याम् ।

योगन्धरात्रम् । स्त्री । यावनालकृतात्रे ।

खनोद्वेज्ज् जात । गुण्य — "योगन्धर गुरु घन
कासश्चासप्रवृत्तिरुक्तम् ।" वै निघ ।

यौतवम् । स्त्री । परिमाणे । अम ।

यौवनम् । स्त्री । यौवनावस्थायां । तच्च पञ्च
दशादूर्ध्वमुच्यते । "केशोरमापञ्चदशात् यौवनमु
तत परम् ।" रानि व १८ ।

यौवनः । पुं । यावनादि । खनोत्र । पशु ।

यौवनकण्टकः । पुं, स्त्री । युवगण्डरीणि ।
वृषमर्कौड़ा । शमा ।

यौवनपिडका । स्त्री । युवकाले मुखभाग
पिडकायाम् । वृषमर्कौड़ा । लघ्वण— "शाल्वी
कण्टकप्रख्या कफमारुतशीपिते । जायन्ते पिडका
युनी वक्त्रे या मुखद्विपिका ।" सुनि १३५ ।

र

र' । पुं । अघो । तोषी ।

रक् । पुं । स्युक्कान्तमणो । व निघ ।

रकण' । पुं । कोकिलाचक्षुषे । कूटनधोङ्गात्र
गोष्ठ । रानि व ४ ।

रकसा । स्त्री । कुष्ठरीगविशेषे, कुष्ठरीगभेदे
वा । लघ्वण— "कण्डूनिता या पिडका शरीरे
सखावहीना रकसीच्यते सा ।" सुनि ५५ ।

रक्त(क)म् । स्त्री । हिङ्गुले । रानि व १२ ।

भा म १ भञ्ज चित्रपुरभेरवरसि । "युमणिरक्तक
माद्रं कम्पदितम् ।" ताव । रानि व १२ । वङ्ग
धातो । रमा । रक्तचन्दनभेदे । वरुण काठे ।

सिन्दूरे । पशु । कुङ्कुमे । पद्मकाष्ठे । रानि व
१२ । पद्मे । रानि व १० । प्राचीनामलके ।

म । रक्तखदिर । गोलि । रक्तपद्मे । वै निघ ।

शरीरस्य सञ्चालनव्यतमहितोद्यधातो । व्रजु । हि
लङ्, खन । तत्पठ्याया, — रुधिरं अचक्षुं लोहितं

अस चतजं शोषित पलदार रोहित रक्तकं
कीलाख अङ्गल रोधिरं सज रसज रस्य

रसतज वाविष्ट प्राणदे सांसकारि लज्ज
शोष लोह चर्मज रसभज । रानि व १८ ।

रक्तस्वरूपमाह— "रसस्तु हृदय याति समान
मारुतेरित । रक्षित पाचितस्तत्र पित्तमायाति

रक्तताम् । रक्त सज्जशरीरस्य जीवसाधार
सुप्तमम् । लिङ्ग गुरु चल खादु विदग्ध

पिचवर्धवेत् ॥" शाङ्ग पू ६५ । रक्तस्थानम् यथा—
यङ्गु ज्ञोषा च रक्तस्य सुखस्थानम् । तच्च कथ

च जीवनम् । भा । तत्तत्पथमेव शोषितम्याना
माननुयष्ट करोति । सुसू २१५ । तच्च च

विषताद्रवतारागचलनविलया इति भुम्भादिपञ्चभूत
गुण्य सन्ति । गृह्यरक्तलघ्वण— "मधुर लघ्वण

किञ्चिदशीतोष्णमरुहते । पद्मेन्दुगोपट्टेमाविशश्च
लोहितलोहितं । लोहितमभव गृह्य तनीलनेव

च स्थिति ॥" वासू १०५ । तच्छिष्य दुष्टे
सति शीघ्ररक्तमण्डलादिवहरी रोगा जायन्ते । वङ्ग

च रक्ताङ्गनेवतागिरापुण्यतादयी जायन्ते । लीधे
च तच्छिन् मूर्च्छादयी भवन्ति । रक्त वातदूषित

फेणिलारुणपरुषरुच्यतनु, पित्तदूषिते यौतवद्वित
नीलस्यावास्त्राद्विधीष, कफदूषिते शीतलपङ्कज

लिङ्गादि च भवति । हिदीवदुष्ट संखट हिदीव
दुष्टश्च पूतिगन्ध भवति । भा । पु । लोभङ्गचे ।

पशु । कुसुभवे । हिङ्गुलहवे । रानि व ७८ ।

रक्तशियो । रक्तपुनर्नवायाम् । अशीकहवे ।
रक्तैरण्णे । रक्तरीहोतके । मज्जविशेषे । वै निघ ।

सविषमण्डकभेदे । महाविषहृदिकभेदे । मन्दविष
हृदिकभेदे । मुक्कत्य ८५ । वि । रक्तवर्णे ।
रक्षिते ।

नाद्रेषानेनद्वय गीष्ट । मद व ६ ।
 योगा(गौ)रुद्धः । पु । नागररुद्धः ।
 नाद्रेषा गीष्ट । रा नि व ११ ।
 योगिदण्डः । पु । वेशवर्ग । वेष्टेड नीम ।
 रा नि व ० ।
 योगी(गै)ष्टम् । स्त्री । गीषधातो । गीगा ।
 रमा । रा नि व १९ ।
 योगेश्वरी । स्त्री । यन्त्राकर्कोटक्याम् । भा ।
 नागदमन्याम् । नागपना । वै निघ ।
 योग्यम् । स्त्री । पुष्पकासोषि । रा नि व १९ ।
 ऋदो । इहो । अम । चन्दने । वै निघ । स्त्री
 (ग्या) । ऋदो । रा नि व ५ । इहो । गोरीवमा
 याम् । ० निघ ।
 योजनगन्धा (न्धिका) । स्त्री । कसूण्याम् ।
 मे । अजयपाल ।
 योजनपर्णी । स्त्री । मस्त्रिष्टायाम् । प सु ।
 योजनमस्त्रिका । स्त्री । आस्त्रोतायाम् ।
 शंभनमनो । भेप ज्व चि पागोयवटो ।
 योजनवस्त्रिका (स्त्री) । स्त्री । मस्त्रिष्टायाम् ।
 रा नि व ६ । वा २१५ प्रियङ्गादिषु । "पञ्चाद्रजी
 योजनवस्त्रानन्ता ।" सु २२८ प्रियङ्गादि ।
 योनलः । पु । यावनाले । जनीत्र । इ च ।
 योनिः । पु, स्त्री । स्त्रीचिञ् । तत्पण्याया,—
 भग वराङ्ग उपस्य अरमन्दिर मदनालय
 मदनावुध रतिकुहर रतिगृह रतिमन्दिरं
 जन्मवर्त्म अधरं अवाच्यदश प्रकृति अपथ
 अरकूप अरकूपक अरगृह अरध्वज आरागार
 रत्यङ्ग कालव अध कन्दर्पकूप कन्दर्पगर्भं
 कन्दर्पसन्वाध कन्दर्पसन्धि स्त्रीचिञ् प्रजनन
 पुत्रपथ अरच्छत्र अरकूपिका । रा नि व १८ ।
 सा तु गर्भस्थाया सप्तभिर्मासेष्ववति । सुखमीध ।
 स्वरूप यथा—"श्रद्धाभ्याजतिर्वीरिभ्यावक्ता सा
 प्रकीर्तिता । तस्यान्तर्तीय त्वावर्त्ते गर्भश्च
 प्रतिष्ठिता ॥" तत्पञ्चापमलक्षण यथा—शुभ
 कमठपृष्ठाभीगजस्तम्भीपनी भग । वामीमस्तथैत्
 कन्याल पुवगी दक्षिणीमस्त । आखुरीमा
 गृदमणि सुष्टिष्ठ सङ्गत पृष्ठ । तुङ्ग कमल
 वर्णाम शुभाच्यदलकृति ॥ ऊरुङ्गखुरदवी
 हृत्किरीदर सङ्गम । रोमशो विहतास्त्य
 -गिदुर्भग ॥ शङ्कावर्त्तमिनी यस्या सा

गर्भमिह निष्कृति ॥" उपर्य । नमि । कारव ।
 १५ । छत्तनिष्ठानि । सा चतुर्विधा नरपु
 नागपृष्ठेदशोक्ति निवेदात् । च या १५ ।
 योनिकन्दः । पु । स्त्रीरोगविशेषे । निदानादिषु
 कन्दशब्दे दृश्यम् ।
 योनिदोषः । पु । उपर्य । स्त्रीरोगे ।
 योनिन्यापदि । निदा ।
 योनिभ्रमः । पु । योनिवर्धिमने । इति
 ८५ ।
 योनिरक्षतः । पु । योनिदोषभेदे । निदा ।
 योनिरोगः (व्यापत्) । पु, स्त्री । उदा
 वर्त्तादिलोरीने । निदान—"प्रवृद्धनिष्ठ पुत्र
 यात्यर्थेऽपसेवते । ८५ दुर्बलधायास्तस्या काष्ठ
 प्रकुप्यति । स दुष्टो योनिमासाद्य योनिरोगात्
 कल्पते । तथापि नपि स्त्रीपाणां यथास्त लक्षणे न
 तु ॥ विशतिर्थापदो योनिर्निर्दिष्टा रोगरूपे ।
 निष्वाधारेण ता स्त्रीणां प्रदुष्टेनाचवेन च ।
 कायले भीकदीपाद्य देवाद्य शृणु ता पृथक् ॥
 सञ्चलिङ्गसमुत्थाना सञ्चदोषप्रकोपजा । चतस्रश्च
 चाद्यासु सर्व्वनिष्क्रीयो भवेत् । पञ्चासाया
 भवन्तीष्ट योनय सर्व्वदीपजा ॥" स ८२८ ।
 नामानि यथा—उदावर्त्ता यस्या विप्रुता परिप्रुता
 वातला, वातदोषेण । लोहितचरा स सिनी
 वामिनी पुष्वी पित्तला, पित्तदोषेण । अत्यान्दा
 कर्पिनी अचरणा (चरणा वा) अतिचरणा श्लेष्मला
 श्लेष्मदीयेण । पृष्ठी अष्टिनी (वा फलिनी) मरुती
 सूक्ष्मसुखी त्रिदोषिणी, त्रिदोषदीयेण । मानि ।
 अतिचरणा उदावर्त्ता (हता) जातघ्नी अन्तर्मुखी
 गृक्षीमुखी शृङ्गाद्या वामिनी यष्टसञ्जा महाशीनि
 रक्तयोनि पैत्तिकी श्लेष्मिकी लोहितचरा
 परिप्रुता उपप्रुता विप्रुता कर्पिनी सान्निपातिकी
 चेति । वा ८२८ । आसां लक्षणानि स्वस्र
 पृथगर्थे श्रव्याणि ।
 योनिशूलम् । स्त्री । योनिरोगविशेषे । योनि
 पीडाया । निदा ।
 योनिशूलघ्नो । स्त्री । शतपण्यायाम् । उ ७१ ।
 वै निघ ।
 योनिस्वरणम् । स्त्री । गर्भजन्यरोगे, गर्भ
 सङ्कीर्षे । तन्निदानलक्षणे यथा,—"वातलात्यत्र
 पामानि यात्यधर्म प्रजागर । अत्यर्थे सेवमानायां
 गर्भिण्यां योनिमार्गत । सातरिया प्रकुपिता

रक्तगुञ्जा । स्त्री । रक्तवर्णगुञ्जायाम् । See गुञ्जा ।

रक्तगुल्मः । पु । आर्तवजन्यगुल्मः । निदान लक्षणे यथा—“नवप्रभृताहितभीजना या या चामगर्भे विश्रजेद्वती वा । वायुहि तया परिगृह्य रक्त करोति गुल्मं सरुजं सदाह । पैतृव्य लिङ्गं न समानलिङ्गं विशेषणघात्यपर निबोध । यं स्थाने पिण्डितपत्रं नास्ति चिरात्समलं समगर्भलिङ्गं । स रोधिरं वीभव एव गुल्मी मासि व्यतीते दशमे चिकित्स्य ॥ भा ।

रक्तगौरिकम् । स्त्री । खण्णैरिके । वै निघ ।

रक्तग्रन्थि । पु । रक्तलज्जाली । गानं लज्जालं वती । रक्तजन्यग्रन्थिरीमे । लक्षण—“सर्वजन्यस्य रक्षिणं प्रदुष्टमसाध्यमेतदुधिरात्मकं स्यात् ॥” सु नि ११५ । मुवग्रन्थि नाम मूवाघातविशिष्टे । “रक्त वातकफादुष्टं बलिद्वारे सुदारुणम् ॥ ग्रन्थि कुर्यात् स कृच्छ्रश्च सुकैम्बूतं तदाहृतम् । अग्नौ रीसमश्लन्तं रक्तं ग्रन्थिं प्रवर्धते ॥ सा नि टी ।

रक्तग्रोव । पु । कपोते । आश्वरा । वै निघ ।

रक्तघ्न । पु । रोहितकण्डवे । ट्रोडो, द्रवनां गीह । कटा । स्त्री (घ्नी) । ग्रन्थिद्वार्याशम् । ग्रीकिशं मूर्त्ति । शब्द ।

रक्तचन्दनम् । स्त्री । (Pterocarpus santalinus) Red sandal wood खनाम स्यात्समर्थिकाष्टे । द्रुतचन्दनं । दा हि लाल चन्दन । तं एरण्यपुच्छेदु । सा सेन्याश्वनम् । का सखली सुरख । सा सखल अक्षर । तत्पर्याया, —तिलपत्रे पत्राङ्गं रञ्जनं कुचन्दनं कुसुमं रक्ताक्तं तासहृदं ताससारं ताससारकं चन्दनं लोहितं तासांभं लोहितवन्दनं रक्तसारं रक्ताङ्गं पुत्रचन्दनं तिलपत्रिका पत्राङ्गं पत्राङ्गं रक्तबीजं । तत्पिधा—“आरुण्यमुत्तमं नूनं रक्तचन्दनं मध्यमम् । आरुण्यमधमं विहि रक्तचन्दनकं विधा ॥” भैष । गुणा—म्रीतलं तिक्तं कफपित्तं कामज्वरभान्तिहृन्निवमिद्विषाहरम् । रा नि व १२ । एतच्चन्दनं कपायपानयो प्रयोज्यं । तथा कपायपानयो दारुम् । बा सु ११५ गुडूपादि । “धानकाररुचन्दनम् ॥”

रक्तचित्रक । पु । (Plumbago rosea or Coccinea Syn P Rosea) रक्तवर्ण

दण्डपत्रचित्रकसुपे । वरुण्डिता । न रक्तचित्रक । क केचिन्निधिवमूल । तं एरण्यव । सा शिव पुचित्रि । तत्पर्याया,—उषर्धुधं काल अथाल कालमूल अतिदीप्य साज्जोर अग्नि दाहक पाचक चित्वाङ्गं मद्दाङ्गं । गुणा—स्थौल्यकरं रुच्यं कुष्ठघ्नं रसनियामकं नोद्वेधकं रसायनं चित्कान्तराद्गुणायय । रा नि व ६ ।

रक्तचिक्षिका । स्त्री । मधुरवामुके । मिठी वेतो । वै निघ ।

रक्तचूर्ण(क)म् । स्त्री । सिन्दुरे । लोहितचूर्णं माने । पु । कम्पिजके । दमनांशुति । रा नि व १३ ।

रक्तजलमि । पु । रक्तजन्यकमिरीमे । लक्षण—“रक्तवाहिरास्थानरक्तजा जलवीज्यव । अपादा रक्ततासाद्य सौम्यात्तं केचिन्मृदना । केशादा रीमविध्वसा रीमवोपा उद्ध्वरा । पट् तं कुष्ठैककम्पाय सहस्रीरसमातरं ॥” मा नि ।

रक्तजन्तुका । पु । भुनागे । शीघ्र । रा नि व १३ । लोहितप्रादिमाने ।

रक्तजिह्व । पु । सिंह । शमा ।

रक्तभावुक । पु । (Tamarix dioica) खनाम स्यात्तवले । गानं शोडि । हि लालभाउ । शब्द ।

रक्तभिण्डो । स्त्री । रक्तपुष्पभिण्डोसुपे । तत्पर्याया,—कुष्ठवकं शोषभिण्डिका शोष भिण्डो । अम । See रक्तकुष्ठवक ।

रक्ततरम् । स्त्री । मण्णैरिके । वै निघ ।

रक्ततुण्ड (क) । पु । सारसपक्षिणि । एकपक्षिणि । रा नि व १८ । (क) भुनागे । रा नि व १२ ।

रक्तदण्डम् । स्त्री । वषट्पिणि । वै निघ । स्त्री (दा) । गोमृदिकाद्य । रा नि व ८ ।

रक्तविह्वल । स्त्री । रक्तमूलविह्वलि । गानं टेपेटो । मं लोहितो तिवर । क केचिन्निध तिवर । तत्पर्याया—आग्निनी विपुटा तामपुष्पिका कुष्ठवर्णा मधुरी पयसा काष्ठ भाद्रिका । गुणा—तिक्ता कटुषा रेषवी रक्षणी मलविट्पहरा च । रा नि व ६ ।

रक्तदन्ता । स्त्री । विविजिकाया । अजिकायाम् ।

रक्तकः । प । लोहितवर्णः । मे । धम्युजोवहने ।
वागुलि ग्रीह । पम् । रक्तभिष्टा । मे
रक्तशिशुहृत् । दाग गहिनी ग्रीह । पम् ।
रक्तैरुहृत् । वै निघ २३ निहतक ज्व चि । पयाद
चन्दनहृत् । वरुम् । रा निघ १२ । स्त्री । छिद्रमे ।

रक्तकङ्कु । पु । धूनके । वै निघ ।

रक्तकाण्डा । स्त्री । त्रिकद्वयहृत् । वैदेहि
ग्रीह । वै निघ ।

रक्तकदली । स्त्री । लोहितकदल्याम् । ठीपा
कदा । वै निघ ।

रक्तकन्दः (कः) । पु । राजपलाण्डो । वड
पेशाङ्क । रक्तपिण्डातुके । नाल आन् । रा नि
व ० । प्रधालि । छिध ।

रक्तकन्दल । पु । रक्तप्रवालद्रुमे । विका ।

रक्तकमलम् । स्त्री । रक्तवर्णपद्मे । रा निघ १० ।

रक्तकाम्बलम् । स्त्री । रक्तवर्णकङ्कारे । ब्रह्म
कथन । तत्पथ्याया, — कोकनद अल्पपत्र अनि
प्रिय अनोदित कृष्णकन्द रक्तवर्ण रक्ताम्बीज
यश्चकमल चारुनालक शीघ्रपत्र रक्तोत्पलं
अरविन्द रक्तवारिज । तद्गुणा — कटुतिक्त मधुर
शिथिल रक्तदोषहर पित्तकफवातशमन सन्तपण
वृष्यश्च ।

रक्तकरवीरकः । पु । रक्तपुष्पकरवीरहृत् ।
नालकत्रवी ग्रीह । म रक्तकरवीर । क कौण
सिने । छि लालकनेल । तत्पथ्याया —
रक्तप्रसव गणेशकुसुम अण्डोक्तुसुम मुर
भतद्रावी रविप्रिय । अत्ररक्तभेदेनाय द्विविध ।
'लरवीर' अत्रपुष्प अतकुन्दोऽश्मारक ।
द्वितीयो रक्तपुष्पश्च चण्डातो लगुलक्षया ॥
करवीरहृत् तिक्तकषाय कटुकश्च तत् । व्रणलाघव
कृन्तकोपकुष्ठव्रणपचम् ॥ वीर्योष्ण क्षिप्तिकण्ठ
मचित विषवन्मसम् ॥ भा । गुणा — कटु
तीक्ष्ण शीघ्रक त्वन्दोषव्रणकण्ठकुष्ठव्र विषघ्नय ।
रा निघ १० ।

रक्तका । स्त्री । पानीयामलक । वै निघ ।

रक्तकाञ्चन । पु । Bauhinia varia
gata or B Purpurea) Mountain
ebony काञ्चनारहृत् । ब्रह्मदाकिन । छि कश्च
नार । पम् । Sec काञ्चन ।

रक्तकाण्डा । स्त्री । रक्तपुनर्वायाम् ।
ब्रह्मपुणो वा ग्रीधपुणो । रा निघ ५ ।

रक्तकाष्ठम् । स्त्री । पत्राद्वचन्दने । वदन
दाहि । रा निघ १२ ।

रक्तकुसुदम् । स्त्री । रक्तकैरवे । नाल ठेमा
कून, नागकुनि । जटा ।

रक्तकुरुण्टकः । प । रक्तभिष्टाम् । नाल
शैजि । गुणा — तिक्तो यथार्थ उष्ण कटु शीघ्र
ज्वरघ्न, तथा वातरोग कफ रक्तरीग विघ्न
आधान शूल आस कासश्च नाशयन् । वै निघ ।

रक्तकुसुम । प । पारिभद्रहृत् । गान्धे
मान्नाग्र ग्रीह । रा निघ ८ । धन्वहृत् । शमना
ग्रीह । रा निघ ८ । रक्तकाञ्चने । स्त्री (मा) ।
टाडिहृत् । वै निघ । [वै निघ ।

रक्तकमिजा । स्त्री । लाचायाम् । नाश ।

रक्तकेशरः । पु । पारिभद्रहृत् । रा निघ ८ ।
पुत्रागहृत् । रमा ।

रक्तकैरवम् । स्त्री । रक्तकुसुदे । जटा ।

रक्तकोकनदम् । स्त्री । रक्तोत्पले । ब्रह्म
पद्म । जटा । [नकुल १०५ ।

रक्तकोप । पु । शीघ्रतमकीपे । रक्तविकारे ।

रक्तखदिर । पु । रक्तवर्णखदिरहृत् । वरु
वर्ण धमिन्न ग्रीह । तत्पथ्याया, — रक्तसार
ससार आससारक बहुशूल्यक याज्ञिक
कुष्ठनीदन धूपद्रुम अथखदिर । गुणा — कटु
तिक्त कषाय गुरु आसवातघ्न वातरक्तहर
व्रणभूतज्वरघ्नय । रा निघ ८ ।

रक्तखाण्डवः । पु । द्वैपखण्डर्जुराहृत् । वै निघ ।

रक्तगतज्वर । पु । रक्तधातुगतज्वरे । लक्ष
यथा — "रक्तनिहीन दाही मोक्षकृद्देनविधनी ।
प्रलाप पिडका लघ्ना रक्तप्राप्ते ज्वरे दृश्याम् ॥"
सा नि ।

रक्तगन्ध(न्धि)कम् । स्त्री । नीलनामगन्धद्रव्यं ।
व्वाण । धूनधारणी । रा निघ ६ ।

रक्तगन्धा । स्त्री । अथगन्धायाम् । वै निघ ।
स्वपन्थिकायाम् ।

रक्तगर्भा । स्त्री । नखरक्षनीहृत् । देहेदो
ग्रीह । वै निघ ।

प्रथमपतर्पणम् कर्त्तुं चैव च धीमे च यमनं
शक्तम् । प । हार तर्पणम् । भा ।

रक्तपित्तहृत् । स्त्री । रक्तपित्तहृत् । गण्डे
मूला । श च ।

रक्तपित्तान्तकरम् । पु । रक्तपित्तान्तकारे
रम् । पाठ — यत्ताभ यत्तौषाघ माचिक
रसमाचक । गन्धश्च भवेत्तुला यष्टिगोघागतादने
दिनेक मर्दयेत् खत्रे गिताचीदधर्मावतम् ॥”
माना मावमाव । रसाय ।

रक्तपौष्टिकादर्शनम् । स्त्री । रक्तकविकारे
रिदा ।

रक्तपोतफला । स्त्री । मधुरविभिक्षाधाम ।
वै निघ ।

रक्तपुनर्नवा । स्त्री । रत्नामण्यतपत्राकचुपे ।
गुणापुष्टा स रत्नधेनुलि । स कविन देवडा
कसु । तत्पयाश — कूरा मण्डलगात्रिका
रक्तकाण्डा वधकेतु खोदितारक्तपत्रिका वैशाखी
रक्तवर्षाभु ओफघो रक्तपुष्पिका विकस्यरा विषघ्नी
प्राग्भ्येखा सारिणी वर्षाभिव । गुणा — तिक्ता
सारणी भीक्षरा रक्तप्रदरघ्नी पाण्डुपित्तघ्नी च ।
रानि व ५ ।

रक्तपुष्प । पु । रक्तवर्णकृते । गान वदकूलेत्र
गह । रसा । रक्तकरवीरवृक्ष । जटा
रोहितकवर्धे । शमा । दाडिमवृत् । प ।
रक्तकाचवर्धे । वसुवर्धे । पद्माग च ।
रानि व १० । पपटके । शाललीवर्धे । पलाशवर्धे ।
पारिमवर्धे । जवावर्धे । रक्ताके । वै निघ ।

रक्तपुष्पक । पु । पलाशवर्धे । रोहितकवर्धे ।
मन्दारवर्धे । जटा । पपटके । रानि व ५ ।
शाललीवर्धे । रक्तावर्धे । रानि व ८ ।

रक्तपुष्पा । स्त्री । शाललीवर्धे । जटा । कनक
कल्लोवर्धे । र्गोष्णला गीह । पसु । नाग
दमन्याम् । नागदना । रानि व ५ ।

रक्तपुष्पिका । स्त्री । भुपाटन्याम् । रक्त
पुननवायाम् । रानि व ५ । सज्जालकायाम् ।
श च । पाटलीवर्धे । पादल गह । रानि व
१० । सविद्यायाम् । साङ्गालकायाम् । रक्त
शङ्खपुष्पस । शाललीवर्धे । वै निघ ।

रक्तपुष्पा । स्त्री । धातकीवर्धे । रसा । पाटली
वर्धे । जटा । जवापुष्पवर्धे । रानि व १० ।

शाललीवर्धे । रानि व ३ । नागदमन्याम् ।
रक्ताके । रक्तपुननवायाम् । वै निघ । कीदृष
रक्षोवर्धकपुष्पवर्धे । उष्ट्रगाण्डोपुष्पवर्धे । रा
नि व १० ।

रक्तपूरकम् । स्त्री । वृषाक्षे । उष्ट्रज ।
रानि व ६ ।

रक्तपूर्वक । पु । रक्तापामार्गे । वै निघ ।

रक्तपोस्त । पु । (Papaver Rhoeas)
Red poppy रक्तखसरवर्धे । गान प्रोष्ठ ।
रि खानुपला । ए पररसमगसलावेष्टु । ता
मिष्यु पोस्तकावेष्टि । कीषान्वरम् ।

रक्तप्रतिश्याय । पु । दुष्टरक्तप्रतिश्यायरीगे ।
सल्लपम् — “रक्तजे तु प्रतिश्याये रक्तयाव प्रवृत्तते ।
तामावध भवेज्जन्तु उरीघातप्रपीडित । दुर्गन्धो
क्लासवदनो गन्धानपि न वेत्ति स ॥” मानि ।

रक्तप्रवृत्ति । पु । पित्तजरीगे । भा ।

रक्तप्रसव । पु । रक्तकरवीरे । सुचुकुन्दवर्धे ।
मूठकून् गीह । रक्तास्त्रानि । रक्तु र्गोष्ण ।
रानि व १० ।

रक्तफन । पु । वटवर्धे । रानि व ११ ।
शाललीवर्धे । रानि व ८ । रक्तापामार्गे । स्त्री
(ना) । विस्वीलतायाम् । उष्ट्रगाण्डा । पसु ।
सल्लवर्धे । शोषीन् । रानि व ८ । वार्त्ताकु
वर्धे । वटवर्धे । वै निघ ।

रक्तफेनज । पु । फुल्लुसे, वामपात्र स्यक्तोनि ।
व च । [स कल्प द्रव्य ।

रक्तवभु । पु । प्राणघाति महावृषिकविभेदे ।

रक्तबाल(लु)कम् (का) । स्त्री । सिन्दूरे ।
हारा । विषा ।

रक्तविन्दु । पु । रक्तापामार्गे । रानि व ४ ।

रक्तविन्दुच्छदा । स्त्री । पुनदायाम् । शङ्ख
कण्टकायाम् । वै निघ ।

रक्तयोज । पु । दाडिमवर्धे । रानि व ११ ।
रोठाकरवर्धे । रिठा । रक्तगीणसमवर्धे । आनन
गीह । रक्तकल्लये । वै निघ ।

रक्तत्रोजका । स्त्री । तरटोवर्धे । उष्ट्रवर्धे गीह ।
रानि व ८ ।

रक्तभस्म । स्त्री । रससिन्दुरादिकरथे । एतत्
साधनपणाली रसा सवर्धे खया ।

रा नि व ५ । नलिकामासगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

रक्तदृक् । पु । स्त्री । कपीते । खगणश्री ।

रक्तद्रुमः । पु । रक्तबीजासनहृत् । पित्राग
श्री । रा नि व ८ ।

रक्तधरा । स्त्री । सासाध्यनरे द्वितीयायाम्
कलायाम् । “सासम्याभ्यन्तरमन्यो शोषितं
विशेषतश्च शिरासु यक्तुं प्रीक्षणीयं भवति ।” सु
शा ४७५ ।

रक्तधातुः । पु । नैरिक्धातो । गित्रिभागे ।
प ५ । तात् । रा नि व १७ । रक्तवर्णधातुमात्रे ।

रक्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगत रक्तजनाडीवत्
विशेषे । मा नि ।

रक्तनालः । पु । जीवशाकसुप्ते । रा नि २७ ।
जीवत्याम् । स्त्री । कक्षारे । वै निघ ।

रक्तनाशकः । पु । कुटमहत्वे ।

रक्तनासिकः । पु । पेशके । श र ।

रक्तनिर्यासः । पु । रक्तबीजासनहृत् । रा नि
व ८ । See चसन ।

रक्तनेत्र । पु । सारसपक्षिणि । कपीते । वै
निघ । नकुले ।

रक्तनेत्रत्वम् । स्त्री । रक्तविकारजनेत्ररीने ।
निदा ।

रक्तपत्रः । पु । फीण्डाली । रा नि व ७ ।

रक्तपत्रा (त्रिका) । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ।
वै निघ । माकुल्याम् । रा नि व ७ ।

रक्तपदः । पु । शकपक्षिणि । हंसे ।

रक्तपदी । स्त्री । बुद्धहृत्विशेषे । जल्लादडी ।
“शमीपता रक्तपदी समाद्वाचलिकारिका ।”
जटा ।

रक्तपद्मः । पु, स्त्री । रक्तकमले । तत्पुष्पगुणा
—पद्म कपाय मधुरं शीतविष कफास्रजित् ।
राज ५५ ।

रक्तप(पा)दी । स्त्री । जल्लातुकायाम् । हंस
पटपरशामजल्लातुकाया । रा नि व ५ ।

रक्तपर्णः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

रक्तपल्लवः (क) । पु । चश्रीकहृत् । रा
नि व ७ ।

रक्तापा । स्त्री । जलोकायाम् । (कौ)क । मे ।

रक्तापाका (को) । स्त्री । जलाहृत्तोषुपे ।

रमा ।

रक्तापात्री । स्त्री । जलोकायाम् । श र ।

रक्तपादः । पु । शकपक्षिणि । हंसे ।
वै निघ ।

रक्तपायिनो । स्त्री । जलाकायाम् । रा नि
व १८ । मकुले । वै निघ ।

रक्तपायो (रन्) । पु । मकुले । ह्यद्रिणीका ।
व्याक ।

रक्तपारदम् । स्त्री, पु । हिङ्गुलि । विका ।
जटा । [वै निघ ।

रक्तपापाणः । पु, स्त्री । गिरिमत्तिकायाम् ।

रक्तपिण्डम् । स्त्री । जपापुष्पहृत् । विका ।
रक्तानी । वै निघ । चीनदेशीयगुलावपुष्प । श वि ।

रक्तपिण्डकः । पु । रक्तवर्णपिण्डालो । रा
नि व ७ । जपाहृत् । विका ।

रक्तपिण्डालुः । पु । रक्तवर्णपिण्डालो ।
गान् ह्रस्वि आनू । म रातातु । क केपिनहृत् ।

गुणा—शीत मधुर अम्ल शमन दाहपित्त
हृष्य गुरु बलपुष्टिकरय । रा नि व ७ ।

रक्तपित्तम् । स्त्री । तन्नामकरीगभेदे । निदान—
“धर्मव्यायामशोकाध्वयथायैरतिसेविते । तोषणी
चारलवदैरखे कटुभिरेव च । पित्तं विदग्धं
स्वगुणैर्विदग्धाय शोषितम् । तत प्रवर्तते
रक्तमूहवाधो दिधापि वा । कर्हं नासाक्षिकर्षाये
मैदूरीनिगुदेरध । कपित रोमकूपेय समक्षेत्
प्रवर्तते ॥” इति निदानम् । “सदन शीतकामिल
कण्ठधूमायन वनि । लोहगन्धिय नि शोषी
भवत्यग्निर्न भवित्यति ।” पूर्णरूपम् । वातिकदि
लक्षण—“सान्द्रं सपाण्डुं सखिं पित्तिलक्ष
कफान्वितं । श्यावारुणं सक्रियं तनु रक्ष्य
वातिकम् । रक्तपित्तं कषायाम कृष्ण गीमूत्रसन्निभं ।
मेघकागारधूमाभमञ्जमाभञ्ज पैतिकम् । सखटलिङ्ग
सर्गात् त्रिलङ्ग सान्निपातिकम् । फलेग कफ
सखटमधीग पवनानुगम् । दिमार्गे कफवाताभ्या
सुभाभ्यामनुवर्तते । कर्हं साध्यमधी याज्यमसाध्य
युगपद्गत । एकसमं बलवती सान्निवेग नलोत्थितं ।
रक्तपित्तं सुखे काले साध्य सान्निवेगपद्भवम् । एक
दीपातुग साध्य विदोष याज्यसुच्यते । दान्तिदीपम
साध्य म्याम् सन्दापेरतिवेगवत् ॥” मा नि । अम

रक्तवरटो । स्त्री । मरुत्तिकायाम् । वगुष्ठ ।
जटा ।

रक्तवर्ग । पु । दाडिमकिशुकलापाहरिद्रा
दाहहरिद्राकुम्भपुष्पमञ्जिनावम्भपु । "दाडिम
किशुकं लापा बन्धकश्च निग्राहयम् । कुम्भपुष्प
मञ्जिना इत्येते रक्तवर्गः ॥" रानि १२२ ।

रक्तवण । पु । रज्ज्वीरकोटि । गान्ध आशारु
णोका । रानि १२८ । गोमेदमणो । प्रवादि ।
कम्पिकके । वै निघ ।

रक्तवर्त्तक । पु । विक्षिपविविशिष्टे । गान्
धटेर । वगु २०७ ।

रक्तपर्मा । पु । कुकुटे । वै निघ ।

रक्तवर्द्धन । पु । वार्त्ताको । श च ।

रक्तवर्षाभू । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । गान्
धुणा । रानि १५ ।

रक्तवह्नी । स्त्री । पीतपुष्पदण्डोत्पले । रसा ।
मञ्जिनाया । मज्जुकायाम् । वै निघ ।

रक्तवात । पु । वातरक्तनामरोगविशेषे । यो
रोग रक्तस्त्रप्रवाहहरणादुपपद्यते । निष्कृतिर्य
यस्मात् पश्चरागसहितसर्वत्र महिषेदाग्राहयति ।
"रक्तस्त्रप्रवाहानां हारो स्याद्रक्तवातवान् । सर्वत्र
महिषी दद्यात् पश्चरागममन्त्रिताम् । कर्म
विपाक । मारिकिलमूलं क्षामोदुग्धेन पीत
वातरक्तं नश्यति । पुराणम् । See वातरक्त ।
रक्तवारिजम् । स्त्री । कीकनदे । वरुणश्र ।
रानि १० ।

रक्तवास्तुक । पु । शीथवास्तुकयाकि । गान्
धेडा शोक । वै निघ ।

रक्तविकार । पु । रक्तजरीगे । निदा ।

रक्तविद्रधि । पु । रक्तजन्यविद्रधो । लघु
—"रक्तस्फोटोऽत आवा तीव्रदाहजकार ।
पित्तविद्रधिलिङ्गम् रक्तविद्रधिरुच्यते ॥" मानि
रक्तविद्रुम । पु । प्रवाले ।

रक्तवृन्तक । पु । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

रक्तवन्त । स्त्री । शैकालिकाश्वे । मिडेनि
गाह । पम् ।

रक्तग्रामनम् । स्त्री । कम्पिकके । रुमनाठडि ।
वै निघ ।

रक्तशालि । पु, स्त्री । (*Oriza sativa*)

रक्तधान्ये । मातशानि मिहि हाडेन । पम् । तें
एरनिबनेगलधान्यसु । तत्पथ्याया —तामशालि
शीथशालि लोहित । गुषा—सुमधुर लघु
द्रिघ । मलकर रुचिक्रीपन सुखजायहर
पथ्य । सञ्जरीगण रुच्य पित्तदाहवातरक्तप्रथ ।
रानि १६ । तिदीवण चतुर्थ शुक्ल मूल
द्वयात्र रुच्य रुच्य हृदय । राज । तिदीवणी
चतुर्था मूलरोगहा । अति १५५ । मा २६५ ।
"रक्तो सदान् सकलम् ।" च द ज्व चि । "पेया
वा रक्तशालीनां पार्थवसिधिरोजि ।" तन्मण्ड
गुषा—रक्तशालुहर्ष मण्ड मधुर पाहि शीतल ।
प्रमेहानमरीं हन्ति वातलं पित्तहरम् ॥" अति
१२५ ।

रक्तशालुक (का) । पु, स्त्री । रक्तकमल
कन्दे । वरुणश्रेष्ठ गेड । वै निघ ।

रक्तशाल्ललि । पु । रक्तपुष्पशाल्लिवि ।
वरुणभिमूल । वै निघ ।

रक्तशासनम् । स्त्री । सिन्दूर । हारा ।

रक्तशिशु । पु । रक्तशोभास्त्रनद्वे । गान्
धविना गाह । म रक्तसिगुया । क केंपिनियदुग्धि ।
तत्पथ्याया,—रुक्मजीरक मधुपातक रक्तक
मधुर बहुलक्कद सुगन्ध कीशरी सिद्ध हृगारि ।
गुषा—सदावीर्य मधुर सारक रसायन
श्रीकाशान्नाशतत्र पित्तश्रेष्ठप्रथ । रानि ७० ।

रक्तशिखी । स्त्री । शिखीमेदे । गान्धिमि ।

रक्तशोर्षक । पु । लवणखीय्याम् । पम् ।
सारसपचिणि । च २०७ ।

रक्तशृङ्गिकम् । स्त्री । विदे । रानि १६ ।

रक्तशेखर । पु । पुन्नागश्वे । रसा ।

रक्तशोखण्डकम् । स्त्री । रक्तवन्दने । वै
निघ २५ भा व्या चि महारासादौ ।

रक्तश्वेत । पु । तदर्थमहाविषप्रधिकमेदे । सु
कम्प ८५ ।

रक्तशोविसन्निपात । पु । स्वनामख्यात
सन्निपातविशेष । तस्य लक्षण—"रक्तशोवी ज्वर
बनिद्रधामोदगुलातिसारहिकाशान्नाशमण्डवद्वयुशास
सप्राप्तपथ्या । श्यामा रक्तशोवितररक्षा मण्ड
लोत्थानरुपा रक्तशोवी निगदित रुद्र प्राणहन्ता
प्रसिद्ध ॥" निदा ।

रक्तमञ्जरः । पु । वेतसलतायाम् । त्रिका । निम्बवृक्षे । वै निघ ।

रक्तमञ्जरी । स्त्री । रक्तकरवीरे । वै निघ ।

रक्तमण्डल । पु । मण्डलिसपविशेदे । सु कल्प ४५ ।

रक्तमण्डलिका । स्त्री । रक्तलज्जातुकायाम् । नाग लज्जावती । वै निघ ।

रक्तमण्डूकः । पु । रक्तवर्णमण्डूकजातीयकीटे । तैदंष्ट्य देशकण्डु भवति पीतफेनागमश्च वक्रात् । सु कल्प ८५ ।

रक्तमत्स्य । पु । रक्तवर्णमत्स्यविशेषे । नाग शीर्षे । तल्लक्षणगुणा — 'यो रक्ताक्षो नातिदीर्घा न चाल्सी नातिम्यूली रक्तमत्स्य स शोक्त । शीतो रश्च पुष्टिहृदीपनोऽसौ नाश धक्ते किञ्च दीव चयस ॥' रा नि व १० ।

रक्तमरिचम् । स्त्री । मरिचभेदे । लक्ष्मीनिष्ठ । हि लालमरिच । वै निघ ।

रक्तमादका । स्त्री । रसघातो । वै निघ ।

रक्तमाद्री । स्त्री । स्त्रीणां वाधकरीगविशेषे ।

रक्तमिलातक' । पु । रक्ताम्बान पुष्पवृक्षे । वरुणैर्णि । रा नि व १० ।

रक्तमुख । पु । रोहितमन्ये । पट्टिकधान्ये । वै निघ ।

रक्तमूत्रता । स्त्री । रक्तप्रसावरीने । निदा ।

रक्तमूर्द्धा (न) । पु । सारसपक्षिणि । वै निघ ।

रक्तमूलक' । पु । देवसर्पपक्षुषे । रा नि व ८ ।

रक्तमूला (लौ) । स्त्री । खज्जालुकालतायाम् । रा नि व ५ ।

रक्तमृत् । स्त्री । गैरिके । त्रिजिगाणे । वै निघ ।

रक्तमेह । पु । रक्तसाविप्रमेहरीने । लक्षणे — "विमग्न सलवण रक्ताभ रक्तमेहिन ।" भा ।

रक्तमोक्षणम् । स्त्री । जलीकावचारणे । कौट ध्वनि । श्रोणितपाहुल्यात् बहुविधरीग क कताश्च वाचयतातीव प्रयोजन भवति प्रयोजनी य सघाते जलीकावातुकाभिरुपाये शिरामीयेग तलघावण क्रियते । परन्तु क्रयातिज्यावादिभवा दीना न शिरामीये काण, जलीकावचारणमु म्भसम् । विषदुष्ट वातादिदुष्ट वा गोमूत्रजलीका लादुभि म्भसम् । भा ।

रक्तयष्टिः (ष्टी) । स्त्री । खज्जालुकायाम् । मन्निशायाम् । पमु ।

रक्तयष्टिका । स्त्री । मन्निशायाम् । रा नि व ६ ।

रक्तयावनान । पु । तुवरयावनानि । नाग जनाव । रा नि व १६ ।

रक्तयानिः । पु । योनिश्चापदिशेदे । लक्षणे — 'रक्तयो याव्याद्यगतिस्तु ते ।' भा उ ११५ ।

रक्तरङ्गा । स्त्री । मद्दोतिप्याति वृक्षे । व निघ ।

रक्तरजः । स्त्री । सिन्दुरे । वै निघ ।

रक्तरस' । पु । रक्तासावृक्षे । वै निघ ।

रक्तरसा । स्त्री । रात्रायाम् । वै निघ ।

रक्तरसीन । पु । लोहितरसीने । नाग वृद्धे । स लोहितावो नृरसर । स केपिमवेहति । गृह्याके । शौद्ध । तत्पार्थ्या, — मृदाकन्द प्रथुपत्र म्यूलकन्द यवनेष्ट । गुणा — मधुर कटु बलकर । पत्र तिक्त । अस्थि सलवण । रा नि व ७ । पत्र मधुर चार नाली मधुरपित्त कपाय इति । मद व ७ ।

रक्तराजालुकम् । स्त्री । रक्तवर्णालुकभेदे । एतन्न किञ्चिदुष्णम् आग्नेय वातकफहरच । द्रव्य गुण ।

रक्तराजि' (जौ) । स्त्री । सर्वपिकागमवायव्य कीटविशेष । सु कल्प ८५ ।

रक्तरेशु । पु । सिन्दुरे । भा । पलाशकलि काया । मे । पुत्रागहत । रा नि व १० ।

रक्तरणुका । स्त्री । पलाशकलिकायाग । पलाशकुण्डि । श मा ।

रक्तरैवतक । पु । ह्रीपान्तरखवर्जरीवृक्षे । रा नि व ११ ।

रक्तरौहितक । पु । (Rheum wightii) ब्रह्मरुद्रा । हि रक्तरौहिडा ।

रक्तलशुन । पु । रक्तरसने । नाग वृद्धे । रा नि व ७ ।

रक्तला । स्त्री । काकादन्ता । दूष्ट शीर्षे । मूलांशतायाम् । रा नि व ३ ।

रक्तलोचन । पु । कपोते । र्दृष्ट । भा ।

रक्तलोध । पु । रक्तवर्णलोधवृक्षे ।

रक्तवटो । स्त्री । मृत्तिकाया । वन्य । त्रिका ।

रक्तापामार्ग । पु । नामान्तरात्तन्ने । लाल
आभाङ् । हि लालचिरचिरा । म रक्तलटजीरा ।
क वडावाघाडा । मे कैपिगुणरत्न । तत्पण्याया,
—शिशिरकफल गुणापामार्ग पाचक रश्मिक
रक्तवट काव्यपत्रिका । गुणा—शीत कटु
कफघ्न स्रक्कण्डू विषघ्न सघाही शान्तिघ्न ।
रानि व ४ । वातविष्टम्भी कफघ्न शीतल ।
भा पू १ भ ।

रक्ताल(का)म् । स्त्री । रक्तकमने । ये निघ ।

रक्ताभ (भा) । पु, स्त्री । रक्तजपाधाम् ।

लाल खवा । इन्द्रगोपकोटे । ये निघ ।

रक्ताभिव्यन्द । पु । सप्तगतनेत्ररोगोद्भेद ।
यथा—“रक्ताशुराजो दूषीक रक्तमण्डलद्वयम् ।
रक्तव्यन्देन नदन सपित्तव्यन्दनचक्षम् ॥” पाउ
१५५ ।

रक्ताभ्रम् । स्त्री । रक्तवर्णभ्रमक । लाल अज ।
रानि व १२ ।

रक्ताभ्योजम् । स्त्री । कोकनटे । रक्तदमन ।
रानि व १० ।

रक्ताम्न । पु । कीशवहवे । जनपादे ।
रानि व ११ ।

रक्तास्नातक । पु । रक्तकिण्वीक्षणे । लाल-
रक्तास्नान । स्त्री । रक्तमण्डल ग्राहि । हि लाल
कट्मरैया । म बाधभाह । क वण्डगड्ड ।
तत्पण्याया,—रक्तप्रसव रक्तसह रागप्रसव
रानालिङ्गनकारक अपरिस्नान कुल्लक वधूत
सवप्रसव सुभय भ्रमरानन्द । गुणा—उष्ण
कटु वातामयशोफघ्न स्वरघ्न आभ्रान्गूलकास
घ्नसघ्न वण्डय । रानि व १० ।

रक्तारि । पु । मद्याराद्रोक्षणे । पसु ।

रक्तार्क । पु । अरुणावहवे । लाल आरुण
ग्राहि । तत्पण्याया,—विश्वर सदापुष्पी हृदिका
अ दिव्यपुष्पिका दिव्यपुष्पिका । गुणा—अकट्टय
शङ्खशतकुल्लकच्छयवधूत । हि लालि ज्योदग्गुणां
यजनश्रेयोदररक्तमौनु ॥” मद व १ । रानि व १० ।

रक्तात्त । स्त्री । शोणितामये । रानि व २ ।

रक्ताम्न (न्) । स्त्री । जैवरीगमन् । अचक्षु यथा
—“वप्राभे गदु रक्तार्क यन्मास योदते विते ।”
मानि ।

रक्तावृद्ध । पु । शुकरीने । रक्तशब्दावृद्धरीने ।
Sle चर्तुद ।

रक्तार्श । स्त्री । रक्तशब्दावृद्धरीने । लक्षणे—
“यानु चाक्षयवर्धेन दिनिलचासुगशसाम् । कट्यूर
गुदयुल्लय दीव्यल्य यदि चाधिकम् । ततानुबन्धी
वातस्य हनुयदि च रक्षणम् । शिथिल चेतपीतच
विट् शिथि गुरु शीतलम् । यदाशंस घनचासुक्
तत्तमस्याशु पिच्छिलम् । गुद सपिच्छ क्षितिम
गुरु विषम्य कारणम् । शेषानुबन्धी विजयल्लत
रक्तार्शसं सु ॥” मानि ।

रक्ता(लता) । स्त्री । मन्त्रिष्ठार्था । सु कल्प पूष ।

रक्तालु । पु । (*Dioscorea sativa*)
Common Yam रक्तपिण्डालके । लाल पिण्ड
आनु । हि रक्ताक रज्जला, रक्तालु । ता
यामकोक्ष । तत्पण्याया —रक्तकन्द रक्तपिण्डक
रक्त पण्डालु लाहित लोहितालु । गुणा—
शीतल मधुर अम्र भस्मपित्तदाहघ्न हृष्य
मलपुष्टिकर गुरुय । रानि व ३ । शालिधान्य
विशेषे । पसु । [१५५]

रक्तावसेचनम् । स्त्री । रक्तमोचणे । च वि
रक्ताश्वमारपुष्पम् । स्त्री । रक्तकरवीरपुष्पे,
रक्तकरवीर कृण । शियो विपमज्वरे । “रक्ताश्व
मारपुष्पच ” [कृते शतके ।

रक्ताश्वारि । पु । रक्तकरवीरहृष्य । रावण
रक्तास्नाव । पु । रक्तजनेत्रसन्निरीने । लक्षणे
यथा—“रक्तास्नाय शोणितोत्थ सरक्त कोण
नाल्य सखवेनातिसान्द्रम् ।” सु २५५ ।

रक्ताक्ष । पु । मन्त्रिष्ठे । पारावते । चकोरे ।
मे । सारसपक्षिणि । रानि व १८ । रोहितमय्ये ।

रक्ताक्षी । स्त्री । गुगुली । ये निघ २ भ असा वि ।

रक्ति । पु । अट्टसर्वपमाने । च कल्प १२५ ।

रक्तिका । स्त्री । गुग्गायाम् । कुँठ । रसा ।
रानि व २ । राजिकायाम् । रानि व १६ ।

रक्तीक्षण । पु । कपोत । पाण्डुरी ।

रक्तालु । पु । रक्तदण्डे । कांक्षना आक् ।
तत्पण्याया —शुष्कपत्र शोण चतुर्कट मधुर
अम्रमूल लोहित लोहितपु । गुणा—पाके
मधुर शीतल गदु पित्तदाहघ्न हृष्य तजो
मलवर्धनय । रानि व १४ ।

रक्तसंघ्नम् । स्त्री । कुडुमि । विष्ठा ।
 रक्तसङ्क्षोचपिण्डम् । स्त्री । कुडुमि । विष्ठा ।
 रक्तसवरणम् । स्त्री । कृष्णाक्षने । वै निघ ।
 रक्तसन्दशिका । स्त्री । अलोकायाम् ।
 ज्ञेयम् । रा नि व १८ ।

रक्तसन्धकम् । स्त्री । रक्तकहारे । ब्रूय
 कथम् । अम । रक्तोत्पत्ति । वै निघ ।

रक्तसरोरुहम् । स्त्री । रक्तपत्रे । अम ।

रक्तसर्पपः । पु । (Brassica nigra)

रक्तसर्पसर्पे । द्रोहि वा ब्रूयन्निघा । हि लालि
 राइ, साकुलाराइ । न सहरी । क सासिराइ ।
 ते भवन्ती । ता कडघी । तत्पर्व्याया — राओ
 चासुरी रक्तिका रक्तसर्प तोष्टागत्या मधुनिका
 चय चयक चतक । गुणा — कटु तिक्त
 उष्ण वातघ्न प्रोक्ष्मलघ्न दाहपित्तकर कफ
 गुब्धकमित्रघ्नय । रा नि व १६ । तथैवगुणा, —
 तीक्ष्ण शिशिरं कैश्य कषूघ्न त्वगदीपमाशि
 वातादिदीपनामकच । पचगुणा, — कटु स्वादु
 उष्ण अग्निदीपन क्रिमिवातकफकण्ठाभयहरच ।

रक्तसहा (ख्य) । स्त्री, पु । रक्ताद्यानपुष्प
 वृत्ते । ब्रूयन्निघांति गाह । रा नि व १० ।

रक्तसारम् । स्त्री । रक्तचन्दने । पम् । रा
 नि व १२ । रसरचद सेह चि व्यथोधादिपञ्चके ।
 पञ्चकचन्दने । वयमकठि । पम् । पु । अम
 वेतसे । रा नि व ६ । रक्तद्विगुह्ये । रा नि व ८ ।
 सुचि ८५ । रक्तवीनासनहन । रा नि व ८ ।
 रक्तशिश्रपायाम् । वागाहीकदे । वै निघ ।

रक्तसू । स्त्री । शरीरस्यरसधातो । द्रवधातु ।
 रा नि व १८ ।

रक्तसौगन्धिकम् । स्त्री । रक्तकक्षारपुष्पे ।
 जटा ।

रक्तस्यञ्जर । पु । रक्तगतञ्जरविशदे । लघुषण
 — "रक्तविहीनन दाही मोहञ्जदनिभमो ।
 मन्नाय विहका लण्णा रक्तप्राप्ते ज्वर वृणाम् ॥"
 मानि ।

रक्तसाव । प । अमवेतसे । जटा । नेत्र
 सन्धितरीगे । निरा । अमर रक्तसन्धितरीगे
 सन्धितरीगे यथा — "रक्ताभ्यन्दिनाऽप्यत्र नेत्र भवति
 भीक्षित । सन्ध हिभागमह वा सावदन्ताद्योहि

तम् । रक्तसावोऽप्यथा यत्र यात्रिणी लीपनाइव
 रक्तसावामिधान्तु नेत्ररीगे समादिशित् ॥" अम
 १०५ ।

रक्तसुति । स्त्री । रक्तवात्रि । व्याक ।

रक्तहर । प । भद्रातके । डाइना । वै निघ
 पि । रक्तघ्नान्यमावे ।

रक्ता । स्त्री । गुष्ठायाम् । द्रुष्ट । रा नि व १ ।
 चि १०५, सु कल्प ५५ । लाद्याया । मन्निघाया
 रा नि व १२३ । शिन्धीभेदे । पम् । उष्ट्रका
 नामपुष्पवने । रा नि व १० । लघुषणवे
 वपायाम् । वै निघ । रक्तवण्डतपयाम् । रा
 देनूरे । सु कल्प ८५ । कृष्णसाध्यलूताविहारे
 कर्षमिरामे । वा उ १५ ।

रक्ताका(ङ्क)र । प, स्त्री । प्रवालदुमे । पञ्च
 गाह । रा नि व ११ ।

रक्ताक्तम् । स्त्री । रक्तचन्दने । जटा । [निघ]

रक्ताख्यात (क) । पु । रक्तापामने ।

रक्ताङ्गम् । स्त्री । रक्तचन्दने । पम् । कुडुमि
 नी । पु । कम्पिलके । कमलांशु छि । पम्
 प्रवालतरी । रा नि व १३ । मृत्कुपे
 छात्रांशु । रा नि व १८ ।

रक्ताङ्गो । स्त्री । कटुकायो । कटुकी । रा
 नि व ६ । मन्निघायाम् । भा । जीवत्याम् । नी
 नलकायाम् । वै निघ ।

रक्ताञ्जना । स्त्री । रक्ताङ्गनिष्ठायाम् । ब्रूय
 जनिश । चद चारतैले ।

रक्ताढकी । स्त्री । रक्तपथाडकाम् । नी
 ब्रह्म । गुणा — दग्धा वत्या पित्ततापादिहरी
 रा नि व १६ ।

रक्तागड । पु । अमर अणुरोगभेदे । नी
 ६०५ । See अणुचन्द ।

रक्तातिमार । पु । सरक्तातिमाररीगे । नी
 समाप्ति — पित्तहनि यदात्यर्थं द्रव्याण्यत्र
 पित्तिक । तदापजायते ऽभीक्ष्य रक्तातोष
 उच्यते ॥' मानि ।

रक्ताभार । पु । चल्पि । रा नि व १८ ।

रक्तापराजिता । स्त्री । रक्तपुष्पापराजितायाम्

रक्तापङ्गम् (ङ्गा) । स्त्री, स्त्री । बोलना
 मन्त्रव्ये । गुन्धात्राणि । रा नि व ६ ।

भविष्यत्सञ्चि । 'पद्मारेवतरामनेत्रकरज ।'
भा म १ भ ज्वरे काष्ठचि । "कलिद्रुहफल रज ।"
वै निघ दुर्जलज्व सि ज्ञानीदयरस । स्त्री । स्त्रीकु
सुमे । शर ।

रज (स्) । प । स्त्रीपुष्पे । अमरदन ।
शर । "पाविता पित्तापन रसाद्या धातव
क्रमात् । शुक्लत्व धाति मासेन तथा स्त्रीणां रजो
भवेत् ॥" शाई हृष । रूपय । उद्रेके । कालये ।
सतिभमे । "रजोव्यपमुद्रेक कालुष्य सति
विभम् ।" रानि व २१ । परागे । मे ।

रज शय । पु । कुकुरे । शमा ।

रज मारम् । स्त्री । कर्पूरे । नकुल १२५ ।

रज सारयि । पु । वायो ।

रजतम् । स्त्री । रोष्ये । अग । स्वर्णे । निज्व
चि ज्वरकृष्णरपारीन्द्ररस । हलिदने । हृष ।
शुक्लवर्णे । रक्तवर्णे । रक्ते ।

रजतप्रभ । पु । सीमलतायाम् । गोमलता ।
सुचि २८५ ।

रजतोपमम् । स्त्री । रोष्यमाचिके । वै निघ ।

रजनक । प । कम्पिलके । कम्पलांठु डि ।
वा २५५ छायादि । "शिखरिरजनककिञ्च
रुहा करुणा ।" [च टी ।

रजान । स्त्री । बालके । राक्षी । हरिद्रायाम् ।

रजनिपुष्पम् । स्त्री । हरिद्रापुष्पे । ह्युपद्रुन ।
रसरसागञ्जुनचूर्ण ।

रजनौ । स्त्री । हरिद्रायाम् । रानि व ६ । सि
यो पाण्डु चि । सु २१८५ नक्षोपचके । यतुका
लतायाम् । रानि २१ । नीलिन्याम् । नौन ।
मे । दाहहरिद्रायाम् । वागुके । वै निघ ।
राश्याम् । अम ।

रजनोगन्धा । स्त्री । (Polianthes tu
beros) Tuberosa खनामग्यातपुष्पवर्धे ।
द्रवजोर्गक । हि गुलमधु । म्रार ।

रजनोजलम् । स्त्री । मोहारे । चारा ।

रजनोदयम् । स्त्री । हरिद्रादयि, हरिद्रादाह
द्रयो । अम निघमज्वरे ।

रजनोमुष्य । पु । पूतिकरये । रानि व ८ ।

रजनोहासा । स्त्री । त्रिकादिकापुष्पवर्धे ।
शर ।

रजसानु । पु । मनसि, हृदये । उषा

रजस्वर्ण । पु । पीतधुस्तूरके । वै निघ ।

रजस्वल । पु । महिष । तिका । पारदे ।
वै निघ । स्त्री खा । जातरजस्कायाम् स्त्रियि ।
रानि व १८ । तत्स्वरूप यथा—“दादमाहमरा
दूर्ध्वापश्चादक्षना स्त्रिय । मासि मासि भगद्वारा
प्रकृत्यैवात्तव खवत् । आत्तवसावदिवसाहनु षोडश
रात्र्य । गभयइष्टश्रीयस्तु स एव सन्धय क्त ॥”
रज स्वालाकृत्य—“आत्तवसावदिवसादक्षिसाक्ष
चारिणौ । शयीत दभश्रव्यायां पश्येदपि पतिं न
च ॥” इत्यादि । म । ऋतुत्यामानकरमादौ
पतिमेव पश्यत् ।

रज्जु । पु । कैशवण्याम् । दामान । मडि ।
मासरज्ज्वाम । “पृष्ठवस्थोभयव मण्डली मांस
रज्ज्व । चतस्रो मांसश्रीणां बन्धन तत्
प्रयोजनम् ॥” भा ।

रज्जुक । पु । कम्पिलके । कम्पलांठु डि ।
रानि व १३ । मलातकहृषे । वै निघ । तन्नामक
जठराशौ । तस्य स्थान यकृतश्रीजोमेध्यम् । स
एवाहाररस रज्जयति । सु २२१५ । स्त्री ।
हिङ्गुनि, हिङ्गुलविशये । रानि व १३ । स्त्री (का) ।
नक्षरभिन्याम् । मेहेदि गाह । वै निघ ।

रज्जनम् । स्त्री । रक्तचन्दनभदे । रक्त कठि ।
रमा । रक्तचन्दने । मद व १ । हिङ्गुनि । रानि
व १३ । स्वर्णे । मातीफले । वै निघ । पारद
रज्जनद्रव्य । तारककण्ठय म तथा प्रयागी हृष्यते ।
कैयल निष्कल साम वापितं रज्जनम् तु । कुर्वते
विगुण जीर्णे लाघारसम्भि रसम् ॥” रसचि १
५ । पु । सुघटये । मूत्र । रानि व ८ ।
कम्पिलके । कम्पलांठु डि । वै निघ ।

रज्जनक । प । कटफलहृषे । रानि व ८ ।

रज्जनकेशो । स्त्री । मोहोदये । वै निघ ।

रज्जुगण । पु । रज्जनद्रव्यवर्णे । “अगुविधा
हरिद्रा स्नात् पत्राङ्ग रक्तचन्दन । मोभीकुम्भ
महिष्ठानाचाहृदि विगम् ॥” रानि व ८ ।

रज्जनद्रु (म) । पु । अमृतरुहये । काह
सूत्र गाह । शवि । धूमज्वरे । वै निघ ।

रज्जु(श्चि)नो । स्त्री । मुखारीचजिद्रायाम् ।
मच । नाग ११ नतादाम् । वै निघ । नीलाम् ।
रानि व ८ । जटुकानतायाम् । रानि व १३ ।

रत्नोत्तुशर्करा । स्त्री । रत्नोत्तुशर्करायां ।
 गुण — विषघ्नी । रा नि व १५ ।
 रत्नोरण्ड । पु । रत्नोर्णोरण्ड । राज
 डोरण्ड । तत्प र्णया, — व्याघ्र व्याघ्रतम
 इति कथं त्वं ऊगुक्ता मागर्ण्यं यत्तु उभा
 पक्षक करपक्ष पाषाण धित्व रत्नक निरयो
 इत्येण्ड । अर्थ प्रादण्यं यैतवन्नय । विगण्य
 शोधय लघु चरोचकता फलशामग्र क्वर
 रत्नपाण्डुभान्तिनाशनय । रा नि व ८ । "रत्नी
 रुचुकान्तुवरो रसे कटुर्लघु धृत । तिती
 वातकफशसकासकृपाशवध्रहा । रत्नदीपपाण्यु
 वजाभान्तरुचयनाशन । प्रायमन्त्ये गुणायाम्
 ये तपश्च समीरिता ॥" वै निघ ।
 रत्नोर्वीरु । पु । इन्द्रयावणोक्ततायाम् । रा
 नि व ३ ।
 रत्नोच्चटा । स्त्री । यत्तुगुणायाम् । भा ।
 रत्नोत्पलम् । स्त्री । लघुरत्नपत्रे । कीकनद ।
 पम् । रा नि व १० । सुसूक्ष्म । नेटिके ।
 पं स्त्री (ला) । शास्त्राधीन । रा नि व ८ ।
 रत्नोदर । पु । रौद्रितमय्ये । महाविषमध्य
 विष इति कविभिः । "अन्नेतर्पा सर्पकीयान् प्रदिष्ट
 दृष्टं यो वा घातितान् विषय । एभिदष्टे सर्पविष
 प्रवृत्ति स्त्रीटोत्पल भोनि दाहो क्वरय ॥
 खिन्न कृष्ण शोणितश्चापि तोष तस्यान्
 प्राणैस्तान्मते शीघ्रमेव ॥" सु कल्प ८८ ।
 रत्नोपलम् । स्त्री । गिरिवन्तिकायाम् । हारा ।
 रत्नोदनम् । स्त्री । रत्नशाल्यादिभक्ते । अलङ्कार
 रत्नितभक्ते । चटवाल चि ।
 रत्ननाथः । पु । वैद्यविद्यासनामयन्त्रकारि ।
 रत्न । पु । मयाररुद्धे । वै निघ । श्रवणवृद्ध
 हरिणविशेषे । रा नि व १८ ।
 रत्नम् । स्त्री । यद्रघातो । ब्राह्म । पम् । रा
 नि व १२ । पं । टङ्गने । मोक्षिणी । रा नि व
 ६ । खदिरसारि । रा नि व ८ ।
 रत्नकम् । स्त्री । रत्ने ।
 रत्नकाष्ठम् । स्त्री । पञ्चके । वक्रशकटि ।
 रा नि व १२ ।
 रत्नजम् । स्त्री । मन्दरे । रमा ।
 रत्नद । पु । खदिरसारि । रा नि व ८ । टङ्ग
 चारि । रा नि व ६ ।

रत्नदन्तिका । स्त्री । मागधोक्ततायाम् ।
 वन्ति । [भा ।
 रत्नदा । स्त्री । म्फटिकायाम् । रुष्टेति ।
 रत्नदायकम् । स्त्री । रुष्टे । रा नि व १२ ।
 रत्नदृष्टा । स्त्री । म्फटिकायाम् । रा नि व १२ ।
 रत्नपत्रो । स्त्री । कीकनद । नौ । ग्राह ।
 रा नि व ४ ।
 रत्नपुष्पौ । स्त्री । भीमोदये । रा नि व ४ ।
 अवाहये । वै निघ ।
 रत्नवोजम् । स्त्री । दृष्ये । विका ।
 रत्नमाणिवरम् । स्त्री । माणिक्यरत्ने । रा नि
 व १३ ।
 रत्नमाता (ढका) । स्त्री । लाघायां ।
 लाह । रा नि व ६ । १२ । तिका ।
 रत्नलता । स्त्री । (Helicteres Isora)
 आवर्तकोलतायाम् । आश्रमाडा । हि मरोर
 फलो मन्दु, कपासो । तै गुवादर । वम्
 मेराट्ति क्वान् । तत्प र्णया, — कलापो
 ६ मपचो रचभी स्वपयिका । गुण — अग्निनाश
 यकृत्तुर्हीदर बहुगुदाजीर्णविषमञ्जर पाटूकामला
 शूलघ्नी । कैचित् ।
 रत्नलासिनो । स्त्री । शिफालिकाहये ।
 मिडेल शूलत्र ग्राह । श च ।
 रत्नवोजम् । स्त्री । रीष्ये ।
 रत्नसदृशम् । स्त्री । यशद । मठा । भा ।
 रत्नक्षार । पु । टङ्गचारि । मोक्षिणी
 चहे । वै निघ ।
 रत्ना । स्त्री । अवाहय । क्वी ग्राह । वै निघ ।
 रत्नाङ्गा । स्त्री । फटिकारिकायाम् । रुष्टेति ।
 रा नि व १२ ।
 रत्नारि । पु । करवीरहये । कश्ची ग्राह ।
 रमा ।
 रत्निषो । स्त्री । शतमूल्याम् । कटा । कर्वा
 कायाम् । केकटभूता । रा नि व ६ । हरिद्रा
 याम् । वै निघ ।
 रत्नेष्टालुकम् । स्त्री । खगामख्याति चाली ।
 ब्राह्म । विका ।
 रत्नज । पु । पण्टके । केकटभूता । भा म १

भा पू १ भ रत्न रत्नसाधारणगुणा — “रत्नानि भक्षितानि सुमधुराणि सराणि च । चतुर्व्याणि च श्रोतानि विषघ्नानि घृताणि च । मद्गन्धानि मनोघानि यद्दीपहराणि च ।” इति । भाषिक्य तरणे सुजातममलं सुक्ताफलं शीतशी, सादृश्यं तु विद्रुमी निगदितं सौम्यं गारुडतम् । दिव्यं च पुष्परागमसुराद्यायस्य वज्रं ग्रने, नील निर्मलमन्यवीनिगदितं गोमूदवैद्युकी ॥” भा । तस्य धारणं शीतिवर्द्धनम् । सुचि २४ भ । “धन्यं सादृश्यमायुष्यं भामद्वयसद्वदनं । स्वर्णं काय्यं नीलस्य रत्नाभरणधारणम् ॥” राज १५ ।

रत्नकन्दल । पु । प्रवाले । गला । शर ।

रत्नगर्भोद्दलिरस । पु । यन्त्राधिकारे रस । पाठ — “रस वज्रं हिमं तारं नागं लौहच ताम्रं कम् । तुल्यांश्च मरिचं देयं सुक्ताविद्रुसमाधिकम् । शठं तुल्यं तुल्यांश्च समाह चित्रकद्रवं (चाद्रकद्रवं) (शठं च तुल्यं तुल्यांश्च भेष) । मदयित्वा विचुर्याय तेन पूर्या वराटिका । टङ्गणं रविदुग्धेन मुखं विशा निरीधयेत् । सद्वाण्डे ता निरुप्याथ सत्यगजपुटे पथेत् । आदाय चूषयेत् सर्वं निर्गुण्यं सप्त भावयेत् । आद्रं कस्य रसं सप्त चित्रकस्य च विशति (चित्रकस्यैकविंशति) । द्रवैर्भाव्यं ततथास्य दीप्तं गुग्गाचतुष्टयम् ॥” रसा स । भेष ।

रत्नगिरिरस । पु । ज्वराधिकारे रस । पाठ — “सुताभस्वर्यतामाणि गन्धवादींश्चोद्दकं । लौहाद् अतर्जमानं मद्दं येद्विद्रुमेद्वै । पर्यटोरसं वत् पाच्यं चूर्णितं भावयेत् शयक् । शिशुवासकं निर्गुण्यं गुडं चुर्यापिचद्रजे । सुद्रामुण्डोजयनीभिः सुनित्राक्षीषु तित्तक । कन्यायाथ द्रवैर्भाव्यं मिमिर्वा रशयक् शयक् । ततो लघुपुटे पाच्यं स्वाङ्गश्रीतं समुदरेत् । माघी दलं कणाधान्ययुक्तं यामिनवज्वरे ॥” द्रम, अज, शर्ग, छात्र, शक्रक अतारकं समानं, मोह अर्कं छात्र, वैजनाय नोद्रेष अर्कं छात्र, औमनायश्रमे नाङ्गिना पञ्चतिवत् पाकं करिषे । पञ्च सक्विनामिद्र द्रमं आवना मिश्रं मधुपुटे पाकं करिषे । रस वि ।

रत्नजाति । स्त्री । शीत रत्न नील पीतवर्णं ब्राह्मणं च विय वैश्याद्रेषु ।

रत्ननायक । पु । भाषिक्ये । राजि १२ ।

रत्ननिधि । पु । खड्गमरचिणि । तिका ।

रत्नमाला । स्त्री । वैद्यकचिकित्साशास्त्रमेद ।

रत्नमुख्यम् । स्त्री । हीरकी । इच ।

रत्नराट् । पु । भाषिक्य । राजि १३ ।

रत्नाङ्गः । पु । प्रवाले । राजि १३ ।

रत्नावली । स्त्री । राधाभाषवक्रतद्रव्यामिधाने ।

रत्नि । पु, स्त्री । वज्रमुष्टिहस्तं । भूट्टे म दात ।

भम ।

रत्यङ्गम् । स्त्री । योनी । शर ।

रथः । पु । तिनिग्रहणे । राजि १८ । वेतस हवे । भम । काये । विष । शकटे । गौडि ।

रथभक्षणगुणा — वातकीपन शरीरदाहकं रसं वन्यं अभिवर्द्धनघ । राज ।

रथचरण । पु । चक्रवाकपचिणि । शर ।

रथद्रु । पु । तिनिग्रहणे । वेतसहवे । भम ।

रथपर्याय । पु । वेतलतायाम् । श प । तिनिग्रहणे । राजि १८ ।

रथहस्त । पु । हस्ती । शक्ति षष्ठि । वै निघ । तिनिग्रहणे । भम ।

रथाङ्ग । पु । चक्रवाकपचिणि । भम ।

रथाङ्गाद्वयनामक । पु । चक्रवाकी । भम ।

रथाङ्गो । स्त्री । सङ्गो । राजि १३ ।

रथाभ । पु । वेतसहवे । भम ।

रथाभ्रपुष्प । पु । वेतसहवे । भम ।

रथावर्त्ता । स्त्री । खलपद्मिन्याम् । वै निघ ।

रथिक (का) । पु, स्त्री । तिनिग्रहणे । मानन शीष्ट । राजि १८ ।

रथो (रन्) । पु । चक्रवाकी । वै निघ ।

रथ्य । पु । चक्र । भम ।

रद (न) । पु । दन्ते । राजि १८ ।

रदच्छद । पु । चोढे । राजि १८ ।

रदह । पु । चक्रशाखीटहवे । आम्नां ७३ ।

रदनच्छद । पु । चोढे । राजि १८ ।

रदनी (रन्) । पु । दक्षिणि । इला ।

रदायुध । पु । शक्रे ।

रदौ (रन्) । पु । दक्षिणि ।

रदितम् । स्त्री । सपट्टमेदं । सुहृत् १५ ।

रन्तिदेव । पु । कुन्दुर । शर ।

सन्निपायाम् । शिकानिकायाम् । मी । रुद्रियायाम् ।
रानि व ६ । पपयाम् । रानि व १२ ।

रञ्जनौपुष्य । पु । पूतिकरञ्जि । नाटोत्पन्न ।
रानि व ६ ।

रणः । पु । दुग्धमेवे । दूध । वै निघ ।

रणघण्टासमाकृतिः । पु । महाशये ।
वै निघ ।

रणपक्षी (रन्) । पु । रणपक्षी । शेन प्राची ।
वै निघ ।

रणप्रियम् । स्त्री । उशीरे । रानि व १२ । पु ।
श्वेनपाक्षाण । रानि व १८ ।

रणमुष्टि । पु । विपमुष्टिद्वये । वृचिला इति
भाषा । रानि व ४ ।

रणमूर्धजा । स्त्री । कर्कटशृङ्गाम् । रानि
व ६ ।

रणरण । पु । समरे । मज्जि । मन्त्रिका ।
(क) उत्कण्ठायाम् । इ च ।

रणालङ्करण । पु । कदपचिणि । कौट्
प्राची । रानि व १८ ।

रणक । पु । अफलवृत्ते । त्रिंशो गच्छ ।
श च ।

रणडा । स्त्री । मृषिककण्ठाम् । अम । प्रवृत्त
धीननाथरस ।

रतम् । स्त्री । मधुने । अम । गृह्ये । मी ।

रतकोल । पु । कुडुरे । इ च ।

रतञ्जर । पु । काके । विका ।

रतनारीच' । पु । कुडुरे । वै निघ ।

रतनिधि । पु । खड्गनपचिणि । शर ।

रतव्रण । पु । कुडुरे । विका । मी ।

रतथाया (रन्) । पु । कुडुरे । इ च ।

रताह्वी । स्त्री । कुञ्जटिकायाम् । विका ।

रतान्दुक । पु । कुडुरे । इ च ।

रतामर्ह । पु । कुडुरे । शमा ।

रति । स्त्री । प्रीत्याम् । सरते । युक्तद्वये । मी ।

रतिकुञ्जरम् । स्त्री । मजे । विका ।

रतिक्रिया । स्त्री । मधुने ।

रतिगृहम् । स्त्री । मजे । विका ।

रतिचर्या । स्त्री । स्त्रीसिंहायाम् । वा उ १०७ ।

रतिमन्दिरम् । स्त्री । धोनां । जटा ।

रतिरथ । पु । मजे ।

रतिलक्षणा । स्त्री । रतिक्रियायाम् ।

रतिवज्रममोदकः । पु । बाजीकरणाधिकारे
ओषधम् । पाठ — 'शक्राश्मस्य बीजानि
चूर्णितानि पलायकं । कुङ्कुम इतिपयैव खण्डप्रत्य
प्रत्यक्ष च । शतपुटीरसप्रत्य प्रत्य शक्राश्मस्य च ।
गन्धगात्र पय प्रत्य दत्त्वा प्रत्यह्यं पचेत् ।
धातौ विज्रीरकं मुन तमेलापतकं शरं । आमगुहा
धातिवना तालादुरकगिरकं । शङ्काटकं विष्टकं
धन्याकं धितकं तथा । पट्टा द्रावा च काकोली
खञ्जूरं धुरव तथा । कटुका मधुन कुठ खड्ग
सारसौधव । यमानिका चानमीदा जीवली
गजपियली । प्रत्येक कदमेच्छ चूर्णितानि श्रमानि
च । मधुन कुडवाह्वं पाकग्रेयं तथा विपेत् ।
शृगालजं सवर्पूरं यथालाभं विनिविपेत् ।
रतिवज्रमनामायं स्यमानो रसाधनः । शिङ्गि
बीजमूत्रं च प (मतातरे ५ प) छत ४ प
शर्करा २ श शतावरीरसं गन्धदुग्धं छागदुग्धं
प्र ४ य । प्रलेप — आमलकी जीरकं कणजीरकं
मुस्ता त्वक एला तक्षपत नागकशरं कपिककूबोज
(अलाक्ष्मीर बीज) गोरक्षतण्डुला । (गोशक
छ दूनिश्री) तालाव्यशश्च कागकं शङ्काटकं
विकटु धान्यकं धितकं (मतातरे अम वदञ्च)
हरातको द्रावा काकोली चौरकाकोली
विष्टखञ्जूरं कीकिलाचबीजं कटुको यष्टिमधु
कुठ खड्ग खेन्व यमानी वनयमानी जीवली
गजपियली प्र २ तो मधु २ प । रसर मैष ।

रतिसत्त्वरा । स्त्री । प्रकायाम् । पिङ्गि । भाक ।

रतिसाधनम् । स्त्री । शिमे । वै निघ ।

रतो । स्त्री । रत्नसिंहायाम् । वै निघ ।

रताह्व । पु । कीकिलि । शमा ।

रत्नम् । स्त्री । धीरके । रानि व १२ । सु गदी ।

रत्नाम १७ — रत्नं मायकस्य (पात्रा) पुष्पराग
माश्रित्य पत्रागं इन्द्रनीलं मरकतं गोमदं
(रत्नं) मोक्षकं विदुमद्योतं विषयधोतरं ।
तन्निर्दिष्टं — 'धनार्थिनो जना सख्यं रमणे
ऽप्यप्रतोय यत् । ततो रत्नामोत प्रोक्तम् ।'

रत्नसत्त्वरा । स्त्री । प्रकायाम् । पिङ्गि । भाक ।

रतिसाधनम् । स्त्री । शिमे । वै निघ ।

रतो । स्त्री । रत्नसिंहायाम् । वै निघ ।

रताह्व । पु । कीकिलि । शमा ।

रत्नम् । स्त्री । धीरके । रानि व १२ । सु गदी ।

रत्नाम १७ — रत्नं मायकस्य (पात्रा) पुष्पराग
माश्रित्य पत्रागं इन्द्रनीलं मरकतं गोमदं
(रत्नं) मोक्षकं विदुमद्योतं विषयधोतरं ।
तन्निर्दिष्टं — 'धनार्थिनो जना सख्यं रमणे
ऽप्यप्रतोय यत् । ततो रत्नामोत प्रोक्तम् ।'

रतिसाधनम् । स्त्री । शिमे । वै निघ ।

रतो । स्त्री । रत्नसिंहायाम् । वै निघ ।

रताह्व । पु । कीकिलि । शमा ।

रत्नम् । स्त्री । धीरके । रानि व १२ । सु गदी ।

रत्नाम १७ — रत्नं मायकस्य (पात्रा) पुष्पराग
माश्रित्य पत्रागं इन्द्रनीलं मरकतं गोमदं
(रत्नं) मोक्षकं विदुमद्योतं विषयधोतरं ।
तन्निर्दिष्टं — 'धनार्थिनो जना सख्यं रमणे
ऽप्यप्रतोय यत् । ततो रत्नामोत प्रोक्तम् ।'

रविदुग्धम् । स्त्री । चर्कचोरे । आकन्ध्र
आठा । रसासवेनीराचिनामधिरसि ।

रविदुग्म' । पुं । सदापुष्पहृत् । आकन्ध्र ग्राह ।
रानि व २९ ।

रविनाथ' । पुं । बन्धुहृत् । बाधुनि ग्राह ।
स्त्री । पद्मे' श च ।

रविनामकम् । स्त्री । ताम्बे । ताम्बे ।
वै निघ ।

रविपत्र' । पुं । आदित्यपत्ररूपे । आकन्ध्र
ग्राह । रानि व ४ ।

रविप्रियम् । पुं । रक्तकमले । ताम्बे । रानि
व १०।११ । पुं । आदित्यपत्रे । आकन्ध्र ग्राह ।
रक्तकरचोरे । रानि व ४।१० । लज्जुषहृत् । श
मा । मोलभङ्गराजे । वै निघ ।

रविप्रिया (प्रोता) । स्त्री । सूर्यावर्णरूपे ।
हृङ्गहृङ्गि । रमा ।

रविभक्ता । स्त्री । सूर्यावर्णरूपे । हृङ्गहृङ्गि ।
रसास रसमारणे ।

रविमूलम् । स्त्री । चर्कमूले । आकन्ध्रमूल ।
रसास ज्वरचूडामणौ ।

रविरत्न(क)म् । स्त्री । नायिके । नायिक ।
रानि व १२ । [१२ ।

रविलोहम् । स्त्री । ताम्बे । ताम्बे । रानि व

रविवल्लभ । पुं । भङ्गराजहृत् । वै निघ ।

रविषक्ती । स्त्री । आदित्यभक्ताया । हृङ्गहृङ्गि ।
त्राग्रोक्षेपे । वै निघ ।

रविसन्नकम् । स्त्री । ताम्बे । श च ।

रविसुन्दररस । पुं । सव्यज्वराधिकारे रस ।
"दिभागतालेन इतश्च ताम्बे रसश्च गुग्गुलु
समानमावम् । विषयसम दिगुग्गुलु ताम्बे विषय
वारश्च खरातपे डि । विषय विषय रसेन चूर्णे
गुग्गुलुदधे सितया समेतम् ।" रसकौ ।
(समीपमायु । विषयसम दिगुग्गुलु ताम्बे) इति
भा पाठ ।

रविस्पर्शा । स्त्री । प्रसवेवप्रद्वारम् । अङ्ग
मेघानिष्ठ । वै निघ ।

रवोन्दम् । स्त्री । पद्मे । धरणि ।

रवीष्ट । पुं । नागराजहृत् । रानि व ११ ।

स्त्री (टा) । आदित्यभक्त्यायाम् । हृङ्गहृङ्गि ।
रानि व ४ ।

रश्मि । पुं । वशि । यक्षणे चिजातीकलावटी ।

रश्मना । स्त्री । जिह्वायाम् । शर ।

रशोल' । पुं । कम्परहृत् । कामद्राडा
ग्राह । पसु ।

रश्मि' । पुं । पद्मणि । किरणे । मी ।

रश्मिजातम् । स्त्री । रौप्ये । वै निघ ।

रश्मिपति' । पुं । आदित्यपत्ररूपे । रानि व ४ ।

रसम् । स्त्री । वीले । निशान्न । रसाञ्जने ।

रानि व ४ । पसु । पुं । हृङ्गुले । रमा ।

पारदे । रानि व १२ । शिलारसे । पसु ।

हिन्दुरे । हृष्टरसे । रोगे । वै निघ । विषे । रागे ।

गुणे । मांसद्रवे । अम । जले । खादे । त्रिका ।

शुभे । अम । किराततिलके । द्राक्षाया । वै निघ ।

शरीरस्थसमधातुषु प्रथमधातौ । त्रयधातु ।

तत्पण्याया,—रसिका खेदमावा वपु ख

चर्माश्च चर्मासार रक्तसार अश्रमादिका आहार

सम्भव तेज सम्भव अग्निस्त्वम् पङ्कजसासव आवेद्य

अष्टकर धातुधन मूलमहापर धातुप भीम्य

सम्भव । रानि व ८ । रसखरूप—रसाहारसार

भूत । 'आहारस्य रस सार ।' शाङ्ग पू ६५ ।

"सत्यक्पक्षस्य भुक्तस्य सारी निगदितो रस ।"

गुणा—सित शीत खादु क्षिप्रधूल्यति ।

तत्तुक्कम्—स धर्मनीगला सव्यान् धातुन् पुण्याति ।

तद्वत् शीतक्षिप्रधीवकलादिगुणे शरीरे व्याप्नोति ।

तस्य स्थानम्—"सज्जदेष्टवस्थापि स्थानं हृदयमव

च । रसस्तु हृदय याति समानमहतेरित । स तु

व्यानेन विचित सव्यान् धातुन् विवर्धयेत् ।"

भा । खरस कथ्येत् । दृषदि सन्निद्रवद्रव्ये ।

रानि व २० । सिधौ ज्ञेयि । तामाधन यथा

—"कुडव चूर्णित द्रव्यक्षिप्तं दिगुणे जले ।

अहीराभात् स्थित तस्माद्वेदा रस उत्पन्न ॥

आहार्य शुष्क द्रव्य वा खरसानामसम्भवे । जलेऽष्ट

गुणिते साध्य पादशेषश्च गृह्यते । निशीपितश्चापि

चिद्ध पलमात्र रसमिवेत् । सितामधुशुक्रपारान्

जीरकं खण्डयत् । इत तैलश्च चूर्णादीन् कोष

माधान् रसे क्षिपेत् ॥" शाङ्ग १५ । रसवेन्द्रिय

पादप्रवृत्तिनि, मधुरादी । शिष्टोऽपि त्रय । स च

कालसहायभूमिविद्यदनिशान्नसम्पत्केष परिष्ठा

मान्तरं प्राप्य वद्वक्कारो भवति । ते च पञ्चसा

रन्धनम् । स्त्री । पाककारणे । श्राद्धा । व्याक ।
 रन्धितः । वि । पाचिते । स्त्री । कृतरन्धनद्रव्ये ।
 श्राद्धादिनिम्न । तस्य पाद्यान्तरे भ्यापनविधि —
 भक्त स्वपात्रे स्याप्य न पाद्यान्तरे, घृत काठावसे
 पात्रे, मांसं तद्वत्तु द्वे रात्रौ धीर काठजे वा,
 पत्रादिशार्क काठाश्लोके पक्काय विटकादि
 काष्ठजे काठजे वा, शतचीरं मण्डपे दारुजे वा ।
 पानीयं पायसं तत्रां मण्डप एव, काचजे स्नाटिके
 वा रागपाठवादीन् भ्यापयेत् एवं सति तद्व्य
 रोगहर भवेत् । पाकराज ।
 रन्ध्रम् । स्त्री । दूषणे । छिद्रे । मे । शरीरे
 रन्ध्राणि नेत्रयवषणासानां हे हे रन्ध्रे भवत ।
 तथा सुखमेहनपायुनामेकैकमिति नव । दशमस्र
 मस्तके । स्त्रीणाञ्च द्वीणि सनगर्भमार्गेषु । स च
 अथस्य उदरगह्वरे । जद २५ ।
 रन्ध्रकण्टः (कः) । पु । ज्वालावर्करकण्टे ।
 राजि व ८ । [व ८ ।
 रन्ध्रपत्र । पु । गले । नग गाँह । राजि
 रन्ध्रवन्तुः । पु । उन्दुरी । ऐन्दुर । त्रिका ।
 रन्ध्रवशः । पु । छिद्रवशे । फौफरा वीण,
 वैशिनी वीण । तत्पत्न्याया, — लक्ष्मर
 काचकाष्ठय मस्कर वादनौय शृपिराख्य ।
 गुणा — कपाय तित्त शीतल गुणप्रय । रा
 नि व ८ ।
 रन्ध्रो (रन्) । पु । दिवनले । वै निघ ।
 रभस । पु । वेने । धौषापथविचारे । अरुण ।
 रम । पु । रक्ताभीकण्टे । मे ।
 रमठम् । स्त्री । छिद्रुनि । शिङ् । उषा ।
 रमठध्वनिः । पु । छिद्रुनि । शिङ् । श च ।
 मेधुने ।
 रमणम् । स्त्री । पटीलमूले । मे । जघने । हे
 च । जघने । शर । पु । गदमे । हे च ।
 हषणे । श च । महारिष्टहले । घोड़ानिम् ।
 कैटयनिम् । राजि व ८ ।
 रमणा (शी) । स्त्री । प्रियङ्गो । नाय्याम् ।
 रमति । पु । काकि । शर ।
 रमाप्रियम् । स्त्री । पक्षे । श च । पु ।
 दाक्षीण गीतव्यात मिष्टलवि । वै निघ ।

रमावेष्टः । पु । ग्रीवासचन्दने । राजि व १२ ।
 रम्भा । स्त्री । कदलीहले । कर्णा गाँह ।
 राजि व ११ ।
 रम्य(क)म् । स्त्री । पटीलमूले । मे । त्रिका ।
 सुगु १८५ ग्रामादि । प्रधानधातौ । जटा । पु ।
 स्वर्णचमकहले । र्जणा गाँह । मे । वक्त्रहले ।
 वक्त्रहले गाँह । श च । वि । मलकरे । जटा ।
 रम्यकः । पु । महानिम् । वै निघ ।
 रम्यकचीरः । पु । महानिम् । घोड़ानिम् ।
 राजि व ८ ।
 रम्यसुष्यः । पु । श्राद्धभीहले । निम्न गाँह ।
 राजि व ८ ।
 रम्यफलः । पु । कारस्करहले । कूठिना गाँह ।
 राजि व ८ ।
 रम्या । स्त्री । स्थलपत्रिन्याम् । राजि व ५ ।
 रावो । मे । महेन्द्रवारणीलतायाम् । माकान ।
 राजि व ३ । लक्षणाकन्दे । वै निघ ।
 रम्यामलो । स्त्री । मुधाव्राम् । लूहे-
 आमना । राजि व ५ ।
 रराटो । स्त्री । ललाटे । पुराणम् ।
 रस्तकः । पु । कन्धले । अम । प्रचहले । मग
 विशिष्टे । अटो रा । पक्षणि । सुभूति ।
 रवणम् । स्त्री । कांसे । पु । उष्ट्रे । हे च ।
 कीकिले । उषा ।
 रवथः । पु । कीकिले । उषा ।
 रविः । पु । अकण्डहले । आकण गाँह ।
 राजि व १० । तावे । पञ्चान्तरसे । अजीर्षि
 निर्वोदितरसे ।
 रविकान्तः । पु । सूर्यकान्तमयी । राजि
 व १३ । सूर्यावर्तसुषुपे । छुष्टुष्टिगा । वै निघ ।
 रविकोर्णः । पु । अकण्डहले । वै निघ ।
 रविग्रहः । पु । अथस्य ग्रहविशेषे । तदाकण्ट
 लक्षणे यथा — “उहर्षिताय विप्रय सयज्ञीतहृष्ट
 य । कम्पमानय यो बाली स रविग्रहपीडितः”
 जद ।
 रविजप्रियः । पु । नीलकान्तमयी । वै निघ ।
 रविजलम् । स्त्री । अकमूलरसे । आकण
 भूलेन व्रग । वै सयज्ञ पञ्चाघतरसे ।

तदयत्न रघेद यमादहर्निशं । शनैरुदघाटयेत्
यत्नमूर्धन्यासोगतं रसे । कर्पूरवत् सुविमल
गङ्गोयात् गुणवत्तरं । तर्द्वे कसुम चन्दन कस्तुरी
कुङ्कुमेभ्यः खादन् । हरति किरणं व्याधि सोपद्रव
सपदि । विदधाति वक्रिदोति पुष्टि बौर्यविपुल ।
रमयति रमयोश्चक रसकर्पूरस्य सेवक
सततम् ॥”

रसकल्पलता । स्त्री । वैद्यकरसयने ।

रसका । स्त्री । चन्द्रकण्ठभेद । लघणम्—
“कण्ठ्विता या पिठका शरीरे सत्तावहीना
रसकीयते सा ॥” स ।

रसकेशरम् । स्त्री । कर्पूरे । शरा ।

रसकेशरी (श्नु) । पु । चरीचके रस । पाठ
—“रसगन्धी समी यद्वी दन्तीहायेन मद्भयेत् ।
देवपुत्र बाणमिति रसपाद तथास्तम् । मायमानु
सकेश्य जागरेण गुह्येन वा ॥” रसकी ।

रसक्रिया । स्त्री । द्रव्यस्य घनीभूतसारकरणे ।
पाक शरां प्रत्यग्र मात्रकव्रण । “कायादीनां
पुन पाकात् घनभावे रसक्रिया । माया
रसक्रियायाश्च लिङ्गात् पाषितलं बुध ॥” सु. १६५
सुचि २१५ ।

रसखर्पर । पु । खपरपाती । (कासलक्ष्मी
विलासे) ।

रसगतज्वर । पु । रसधातुगज्वरे । लघण
—“गुह्यता हृदयोत्क्रोश सदन कथंरोचको ।
रसस्य तु ज्वरे लिङ्गं दैन्यं चाक्षीपजयते ॥”
मानि ।

रसगन्ध (क) । पु । गन्धके । रानि व १६ ।
गन्धरसे । बीली । विका । स्त्री । रसाञ्जने ।
रानि व ६ । [स ।

रसगन्धकसम्भूतम् । स्त्री । हिङ्गुलि । रसा

रसगर्भम् । स्त्री । रसाञ्जने । भा म ४४ नैत्ररी
चि । हिङ्गुलविशेषे । रानि व ११ ।

रसगुडिका । स्त्री । कासाधिकारे रस । पाठ
—“रसभागी भवेदेकी गन्धकी द्विगुणो भवेत् ।
त्रिभागा विप्लवी पथा चतुर्भागा विभीतका ।
पञ्चभागा त्वामला च षड्भागा समभागिका ।
आर्शी सर्वमिदं चूर्णं भाव्यं बज्जोलनद्रवै ।
एकविंशतिवारं च मधुना गुडिका हता । विभीतक
प्रसायेन मातरेकानु भवेत् ॥” रसा स ।

रसघा । स्त्री । तिकगुञ्जाकरञ्जे ।

रसघ्न । पु । टङ्गणे । मोशोनी । रानि व ६ ।

रसचन्द्रिकावटी । स्त्री । शिरीरीगे हिता ।
पाठ —“वैलोकाविजयावीज वीजमुन्मत्तकस्य च ।
कण्टकारीवीजकश्च ऐज्जल वीजमेव च । वीजश्च
हृददारस्य समी गन्धकपारदी । आद्रकैण्टिका
कायां कलायपरिमाणत । एषा तीयानुपानेन
प्रातः खाया हिताशिना ॥” रसा स ।

रसचूडामणि । पु । खराधिकारे रस ।
पाठ —“सूतभज विषं तास जयपाल सगन्धक ।
हेमतेनेन सम्यग्द्रव्यं ततो लघुपुट दहेत् । भावयेत्
कालकद्रावेरशामह्विमौनजे । पिप्पे प्रयत्नस
मित विषधूमेन शोधयेत् । समवारं विवारं वा
पथादग्नेष भावयेत् । रसचूडामणि सिद्ध
साक्षात् श्रीभरवो मद्भान् ॥” मावा १ र ।
आद्रकानिखरसाभ्यां सेव्य । रसचि ।

रसज । पु । गुह्ये । रानि व १४ । सुराकिट्टे ।
उच । स्त्री । रक्ते । श च । रसाञ्जने । वै निघ ।
सण्डयो चि पाठाचू ।

रसजातम् । स्त्री । रसाञ्जने । रानि व १३ ।

रसज्ञा । स्त्री । जिह्वायाम् । रानि व १५ ।

रसज्येष्ठ । पु । मधुररसे । उच ।

रसतालकम् । स्त्री । रसगन्धतालादिकृत यत्न
पक्वोपभर्द । यथा,—“रसी गन्धसालकश्च
रत्नगङ्गीसमागतं, सम्यग्द्रव्यं सिकतायले पवेद
यामचतुष्टयम् । पीताभ जायते पाकाद रसतालक
सञ्ज्ञितम् । ज्वरघ्न दीपनं वज्रैर्वैद्यशस्त्रममृतम् ॥
हृन्त्यष्टादश कुष्ठानि विविध वातशोथितं । बल्य
मायुष्करं मध्य परमेतद् रसायनम् ॥” भै ।

रसतालेश्वरः । पु । कुष्ठाधिकारे रस । र
सा स ।

रसतेजः (स्) । स्त्री । रक्ते । उच ।

रसदा । स्त्री । श्वेतनिगुण्डायाम् । प्रथ
निनिन्ना । वै निघ ।

रसदालिका । स्त्री । पुष्टुक्षेपी । भूँडो
आथ् । करदशालिमानेपी । रानि व १४ ।

रसद्रावो (श्नु) । पु । मधुररज्ज्वरे । निक्षेपद्रु ।
रानि व ११ ।

रसधातु । पु । पारदे । रानि व १३ ।

द्रव्यमायित्य तिष्ठति—“रसा स्वादमूलवर्णवित्ती
पक्षपायका । यद् द्रव्यमायितासौ च यथापूर्वं
पक्षावहा ॥” गुणा—“तथाद्या भारते इति
व्यक्तिकादय कफम् । कपायतिक्तमधुरा पित्तमन्ये
तु कुर्वते ॥” भा । तस पृथिव्यगुणगुणभूयिष्ठो
मधुर, तोयाग्निगुणभूयिष्ठोऽम्ल, पृथिव्यग्निगुण
भूयिष्ठो लवण, वायुग्निगुणभूयिष्ठ कटुक वायु
कागुणभूयिष्ठ तिक्त, स्थितिलगुणभूयिष्ठ
कषाय । सु सू ४२४ । रसोदविकल्पाय विपष्टि ।
सु ४५५ । सप्तपञ्चाशदिति । च द्रव्यगुणे
शिवदास । “मधुर कपायतिक्तमधुर चार कटु
पङ्कशनामधेयम् । इय इयं वातकफप्रकोपन इय
तथा पित्तकर वदन्ति ॥ चार कषाय पवनप्रकोपी
मधुरोऽय तिक्त कफकोपनय । कटुमूत्रकौ पित्त
विकारकारिणौ कटुमूत्रकौ वातशमौ प्रदिष्टौ ॥
पित्तस्य नाशो मधुर सतिक्त कटु कषाय शमन
कफस्य । अन्योन्यमेतच्छमन वदन्ति परम्पर
दीपविबुद्धिमन्त ॥ मधुरकटुकावन्मोन्यस्य प्रकटं
विधायिनी, लवणवियुतोऽम्लक प्रोक्ती विशिष्टरसा-
नुग । अतिक्ततत्तया तित्तेयुक्त कषायरसो लघु-
र्भवति सुतरां स्वादु श्रेष्ठो गुण करोति तथा ।
कटुतिक्तकषायाय कोपयन्ति समीरणं । कटुमूत्र
लवणा पित्त स्वादमूलवर्णा कफम् ॥” अथ ये
रसा यद्दीपविबुद्धास्वाद—“समीरणे तु नो देया
कटुतिक्तकषायका । पित्त कटुमूलवर्णा स्वादमूल
लवणा कफे ॥” अथ ये रसा यद्दीपहरा—
“स्वादमूलवर्णान् वाते तिक्तस्वादुकषायकान् ।
पित्त कफे तिक्तकटु कषायान् योजयेद्भसान् ॥
मधुरास्त्रो चारकटुको तिक्त कषायको चेत्येता
वन्मोन्यरसविरोधिनी भवेताम् ॥” अथ मधुररस
वीर्यम्—“य स्वादु शमनीपङ्कारिवलकवीर्यप्रद
पुष्टिद, प्रह्लादो रसेन करोति तदनु शेषप्रवृत्ति
तत । पित्तानां दमन शमोपशमनी हृद्यो मराणां
हित । चीणानां चित्तपाण्डु नेत्ररुज सङ्घर्षां
भवेन्मधुर ॥” अथ तिक्तरसवीर्यम्—“यस्तिक्तो
मधुरास्त्रोऽन्यतसम कुष्ठादिदीपापह, शान्त
सञ्चलापहो समहरो रुच्यो न सक्तदम ।
गिह्वास्त्रोटकनाशनीऽय भवति क्षोणचतानां हितो,
वक्त्रोष्णसकर प्रकटकथितो निम्बादिकास्वादकृत ॥”
अथ कटुरसवीर्यम्—“नेत्रं खावयते सुख
विदहते य कण्ठाच्च वदन्, बीभत्स तनुते सुखं
विकुरुते पितामहज कोपनम् । अग्निं दूषयते
एव विदहते जीर्णो न गच्छी भवेत्, वातानाहरति

कफाय कटुको दत्त तु मद्यारोटक ॥” अथरस
वीर्यम्—“जिह्वाक्लेदं जनयति तथा श्रेव
निर्भालमय, बीभत्स वा जनयति मदा वात
रोगापहारी । कण्ठकुष्ठचतुर्जकरो भी हित
शोफिन आदघ्न प्रोक्ती मारुतशमनीऽयकफकोप
त गीति ॥” अथ कषायरसवीर्यम्—“जिह्वा कण्ठ
पसति नितरां साहकषायित्तारे, श्लेष्मन्नाशक
शमकर आसक्तारापहर्ता । दिक्कागुल हरति
नितरां शोथन आघ्नपानां, प्रोक्तयायं समधिकगुण
श्रेष्ठकापायनामा ॥” अथ चाररसवीर्यम्—
“चार क्लेदं जनयति सुखे सादुरुच्यो विदाही
गुलश्लेष्मारविकरहपामुयकृच्छदीपवप । आनाह
आजनयति पुनर्वर्जिसमुच्चय स्यात्, श्रेष्ठ प्रोक्ती
रसवरमहान् सर्व्वेसो योग्यभूत ॥” अथि ४५ ।

रसक' । पु । निष्कायमासे । हे च । क्लो ।
स्फटिकायाम् । रुष्टेऽस्ति । रसास अक्षररसे ।
मांसरसे । च द गुल चि । खर्परौतुल्यकं । वै निघ ।
२४ अथचि नवरत्नराजसमाह । “खर्परौतुल्यक
तुल्यादन्वत्तान् रसकं धृतम् । ये गुणास्तुल्यके
प्रोक्तासौ गुणा रसके धृता ॥” भापु १४
चपरसव ।

रसकर्पूरम् । क्लो । (Perchloride of
mercury) स्वनामव्यातधाती । त्रुमर्कपूर्व ।
पारदस्य श्रेतमयोकरणे । चन्द्रिकाकार ।
एतत्काधनप्रणाली—“पित्त पाण्डपट्ट प्रगाढममल
व्याम्बुना नेकश, मृत धातुगस खटौकलित तं
सपुटे रोधयेत् । अन्तस्य लवणस्य तस्य च तले
प्रज्वाल्य वज्रि हट, घस याद्यमयेन्दुकुम्भवल
भञ्जोपरिस्थ शनै । तद्वज्रहितय लवङ्गसहित
प्रातः प्रयुक्त भजेत् ॥” रसा स । गुणा—किरु
रोगघ्नं दीपनं पुष्टिकर बलवीर्यकारकं कुष्ठप्र
वणप्रघ्न । द्रव्यगुण । मतान्तर यथा—शुद्धस्य सम
कृत्यात् प्रत्येक गैरिकं सुधी । इटिका खटिका
तद्वत् स्फटिकां सिन्धुजन्म च । बलीक चारलवण
भाण्डरसकचर्तिका । स्वलोत्थितानि संचूर्ण वाससा
चापि शोषयेत् ॥ एभिर्नर्नैर्धृतं सत्तं यावद्दयार्म
विमद्देत् ॥ तच्चूर्णसहितं मृत स्यालीमध्य
परिचिपेत् ॥ तस्या स्यात्वा मुखे स्यालीमवर्षा
धारयेत् समं । सवस्त्रकृष्टितमदा मुद्रयेदनयोमुखं ॥
संशोष मुद्रयेद् भूयो भूय संशोष मुद्रयेत् । सम्यक
विशोष मुद्रां तां स्यालीचूर्णां विधारयेत् । अग्निं
निरन्तरं दद्यात् यावद्दिनचतुष्टयं । अङ्गारोपरि

तदयम् रचेद् यवाद्दृग्निम् । शनैरुदघाटयेत्
यन्मूहस्यालीगत रसे । कर्पूरवत् सुविमल
गृहीयात् गुणवत्तरम् । तदेव कुसुमचन्दनकस्तुरी
कुङ्कुमेभ्यः खादन् । हरति फिरङ्गव्याधिं सोपद्रव
सपदि । विदधाति वङ्गिदोमि पुष्टिं धीर्यविपुलम् ।
रमयति रमणीयतया रसकूपरस्य सेवक
सततम् ॥”

रसकल्पलता । स्त्री । वैद्यकरसग्रन्थे ।

रसका । स्त्री । चन्द्रकृष्णभेदे । लक्षणे—
“कण्डूनिता या पिङ्गका शरीरे ससामङ्गीना
रसकीयते सा ।” सु ।

रसकीश्वरम् । स्त्री । कर्पूर । शरा ।

रसकेशरी (इन्) । पु । शरीरके रस । पाठ
—“रसगन्धौ समौ गृही दन्तीकाथेन मर्द्दयेत् ।
देवपुष्पवाणमिति रसपादतथाश्रितम् । सापमाचल्य
तकोव्य नागरेण गुङ्गेन वा ॥” रसकी ।

रसक्रिया । स्त्री । द्रव्यस्य घनीभूतसारकरणे ।
भीरुघात्राज्ज्वरमात्रकण्ठम् । “कायादीनां
पुनः पाकात् घनभावे रसक्रिया । मात्रा
रसक्रियायाश्च लिङ्गात् पाणितलवुध ॥” सु सु.
३६५ । सु चि २१५ ।

रसखर्पर । पु । खपरधातो । (कासलक्षो
विलासे) ।

रसगतज्वर । पु । रसधातुगज्वरे । लक्षणे
—“शुक्ताद्भेदीकृतं सदनं ज्वरौषको ।
रसस्थे तु ज्वरे लिङ्गे देव्यं चास्थीपजायते ॥”
मानि ।

रसगन्ध (क) । पु । गन्धके । रा नि व १२ ।
गन्धरसे । शीले । विका । स्त्री । रसाञ्जने ।
रा नि व ६ । [स ।

रसगन्धकसम्भूतम् । स्त्री । हिङ्गुले । रसा

रसगभम् । स्त्री । रसाञ्जने । भाग ४ भ निवरी
चि । हिङ्गुलविशेषे । रा नि व १२ ।

रसगुडिका । स्त्री । कासाधिकारे रस । पाठ
—“रसभागे भवेद्देहो गन्धको हिगुणो भवेत् ।
विभागा विषको पण्या चतुर्भागा विभोतका ।
पञ्चभागा त्वामला च षड्भागा समभाजिका ।
भार्गी सञ्जमिदं धूयै भाव्यं बभ्रोलज्जद्वये ।
एकविंशतिवारं मधुना गुडिका हता । विभोतक
प्रसाधेन प्रातरेकान्तं भक्षयेत् ॥” रसाञ्ज ।

रसघा । स्त्री । तिलगुड्याकरञ्जे ।

रसघ्न । पु । टङ्गणे । मोक्षार्थे । रा नि व ६ ।

रसचन्द्रिकावटी । स्त्री । शिरोरीमे हिता ।
पाठ —“वैलोक्ष्यविजयावीजं बीजमुन्मत्तकस्य च ।
वायुकारौबीजकश्च ऐजल बीजमेव च । बीजश्च
हृद्द्वारस्य समो गन्धकपारदो । आद्रकैर्गटिका
काव्या कलायपरिमाणतः । एषा तोयानुपानेन
प्रातः खाद्या हिताग्निना ॥” रसाञ्ज ।

रसचूडामणि । पु । ज्वराधिकारे रस ।
पाठ —“सूतमथ विष्टं ताम्रं जयपालसंगम्यकम् ।
हेमतेनैव सम्मर्द्दय ततो लघुपुटं दहेत् । भावयेत्
कालकद्रावेरजामद्विपमीनजे । पिष्टे पृथक्कृतं
मितं विषधूमेन शोधयेत् । सप्तवारं विवारं वा
पयादाद्रेण भावयेत् । रसचूडामणिं सिद्धं
साक्षात् श्रीभेरवो महान् ॥” मावा १ र ।
आद्रकनिम्बुरसाभ्यां सेव्यम् । रसचि ।

रसज । पु । गङ्गे । रा नि व १४ । सुराकिष्टे ।
हृष । स्त्री । रक्ते । श च । रसाञ्जने । वै नि ध ।
सपश्यो वि पाठाच्चू ।

रसजातम् । स्त्री । रसाञ्जने । रा नि व १२ ।

रसज्ञा । स्त्री । जिह्वाग्राम् । रा नि व १८ ।

रसज्येष्ठ । पु । मधुररसे । हृष ।

रसतालकम् । स्त्री । रसगन्धतालादिकृतं यन्
पक्षौषधभेदे । यथा,—“रसो गन्धतालकश्च
रजःशङ्खीसमागतं, सम्मर्द्दय सिकतायने पचेद्
यामचतुष्टयम् । पौताभ जायते दाकाद् रसतालक
सञ्ज्ञितम् । ज्वरघ्न दीपन वङ्गैर्वैद्यसम्पन्नमुत्तमम् ॥
इत्यष्टादशं कुष्ठमि हि विधं वातशोथितं । बन्ध
मायुष्करं नेपथ्यं परमेष्ठ रसायनम् ॥” भै ।

रसतालेश्वर । पु । कुष्ठाधिकारे रस । र
साञ्ज ।

रसतेज (स) । स्त्री । रक्ते । हृष ।

रसदा । स्त्री । श्रेयनिर्गुण्याम् । वेत्
निनिम्ना । वै नि ध ।

रसदालिका । स्त्री । पुष्पकेषो । पूङ्गो
काश्च । कटहमालिनामेषी । रा नि व १४ ।

रसद्रावो (इन्) । पु । मधुरजम्बीरे । मिष्टेनद्रु ।
रा नि व ११ ।

रसधातु । पु । पारदे । रा नि व १२ ।

রসনম্ । স্ত্রী । বাসাদনে । রাগিষ ২০ ।
 উপরে । পু । ককে । তস্য ম্যানং কথং, কথ্য ন
 রসনম্ । মা । স্ত্রী (মা, নী) । জিহ্বায়া । রা
 গিষ ১৮ । রাগায়াম্ । রাগিষ ৬ । খে নিঘ জ্ব
 চি ষকাংডি । "ষকাংনলাকিরাতামরতৎরসনা ।"
 প্রসারণ্যাম্ । সর্পগম্মায়াম্ ।

রসনাথঃ । পু । পারদে । রাগিষ ১৬ ।

রসনাপদম্ । স্ত্রী । নিতম্বে । রাগিষ ১৮ ।

রসনাভম্ । স্ত্রী । রসাদনে । রাগিষ ১২ ।

রসনাযকঃ । পু । পারদে । শর । [তিকা ।

রসনালিট্ (ছঃ) । পু । কুকুরে । হে চ ।

রসনিগডঃ । পু । রসনিগাড়ি, রসনিয়ামক
 যন্ত্রলক্ষণবধে । পাঠ — "যুগ্মকংসম্ভব স্বীর
 ব্রহ্মযৌলজ গুণগুণ । সৈম্ব হিগুণ মধ্য নিগড়ীঃ
 মদীশম ॥" ব্রহ্মযৌল পলাশযৌল, ব্রহ্মীশাক
 যৌল বা । হিগুণমিতি রসাদৈলয়া মিলিতং সর্ব
 হিগুণম্ । রসা চ ।

রসনির্যাসঃ । পু । রাসবসে । শাল গাছ ।
 বৈ নিঘ ।

রসনেতিকা । স্ত্রী । মন শিলামাম্ । হে চ ।

রসনেষ্ট্ । পু । ইষী । পসু ।

রসনেন্দ্রিয়ম্ । স্ত্রী । জিহ্বায়াম্ । ষশা ৩৮ ।

রসপর্পটিকা (টৌ) । স্ত্রী । যৎপাখ্যাদিকারে
 বীৰধম্ । পাঠ — "যাখ্যপি বিধাতব্য্য গুড়িকা
 য শুধাবসী । তত প্রীতবিধী যজী সমানী
 রসম্যকী । সমর্থ কল্যাদমী তু কল্যাণ্যদে
 দৃষ্টাশমী । তসৌ বাদরবক্রিয়লৌকপাণে দ্রবীকৃতং ।
 গৌমযোপরি বিন্যসকদলৌপদপাতনাৎ । কল্যাণ
 পর্পটিকাকারমল্য রক্তিদয় ক্রমাৎ । রক্তিহাদয়ক
 যাবৎ প্রয়োগ প্রচারাঙ্গত ॥ রসা চ । "মপ
 রসে জয়ত্যা পথাদৈরল্লসমুতি । আদ্রংকরসে চ
 যু পবকরসে কাকমাখ্যায় । মধুসুদিতাপুচ্ছা
 মর্দনশুক করেণ গৃহীয়াৎ । প্রসারমানমখ্য
 যদ্বিরিয় পারদলীলা ॥ যক্ষপুচ্ছসমচ্ছাযী
 নবনীতসমমুতি । মল্লয কঠিন দ্বিগ্ন শ্রেষ্ঠ
 মল্লক উচ্যতে । ক্রত্বা মদ্র মল্লকমতিক্রমল
 দুদ্রগণ্ড লাকার । তদ্র দ্রাজরসৈরনন্যর ভাবযে
 যাবে । তদন্তু য যক্ষ কল্যাণ ধূলিসমানম
 সমধা রৌদ্রে । তদন্তু য যক্ষ খুণ্ড ক্রত্বা বিন্যস
 লৌকিকামখ্যে । নির্ধূমমদ্রকাঠাধারে ন্যস

বিল্যথ্য সৌলসমং । পাখ্যব্রহ্মভরাজরসমখ্যে
 টালযেন্নিপুণ । তদিন্মু প্রবিষ্টমাত কঠিনম কঠি
 মল্লকখুণ্ডে । পুনরপি রৌদ্রে যক্ষ কিতকরজ
 সমামতী ভোয়া । যজী যুগে গৌমিতমল্লকখুণ্ডে
 তুল্যতা কাব্যে । সাযম্মদ্রমল্লকখুণ্ডে কণীপি
 দৃষ্টতে যুগে । পথাৎ কল্ললমদ্রয খুণ্ডে লৌকিক
 যবেণ । নির্ধূমমদ্রকাঠাধারে ন্যস বিল্য
 সৌলসমং । সমী গৌমযনিদ্বিতে কদলদ্র
 টালযেন্নিপুণ । লৌকিকিতমল্লক কঠিন তর
 গৃহীতম্ । পথাৎ পর্পটিকা পর্পটিকা কৌলিতে
 লৌক ॥" পার্শ্বাশোধন—বহ্মাদিলাবযিক
 লৌহপাত্ত্র পার্শ্বাশে যথাক্রমে জড়ীপাত্ত্র,
 এবণপাত্ত্র, আদ্রাশ্রম, বাকমাত্ত্র পাত্ত্র
 রস ও চিতাপাত্ত্র রসে ডুবাইয়া, নিরত
 মাড়িয়া রৌদ্রে শুকাইয়া লইবে । গন্ধক
 শুষ্ক—ঐরূপ শুষ্কপুচ্ছ নবনীত, মল্লক,
 কঠিন ও দ্রিগ্ন উত্তম গন্ধকে
 তড়ুনের ছায় খণ্ড খণ্ড করিয়া ভীমরাজ
 রসে ৭ ভাবনা দিয়া শুকাইবে, এবং
 ধূলিবং চূর্ণ করিবে । পরে ঐ চূর্ণ লৌহপাত্ত্রে
 কুলকাঠের আঘারে গলাইয়া গলাইয়া
 ভীমরাসরসে ঢালিবে । কঠিন হইলে তুলিয়া
 শুষ্ক ও চূর্ণ করিবে । এইরূপে শুষ্কপার
 ও শুষ্কগন্ধক সমভাগে লইয়া যথাবিধি মর্দন
 করতঃ নিশ্চল কজ্জলি করিবে । পরে ঐ
 কজ্জলি লৌহপাত্ত্রে কুলকাঠের আঘারে
 গলাইয়া, তৈলবং হইলে গোময়বলিত
 কলাপাত্ত্রের উপর ঢালিয়া গোময়-ব্রিত
 কলাপাত্ত্রের পুটুলি দ্বারা ঢালিয়া ধরিয়া
 পর্পটি প্রস্তুত করিবে । পর্পটীর বর্ণ চক্কের
 ছায় হইলে ঠিক পাক হইয়াছে জানিবে ।
 মাঝা ২ ব্রতি হইতে এক এক ব্রতি করিয়া
 দশ ব্রতি পর্য্যন্ত দিবে । পরে ঐ নিশ্চল
 ক্রমে হীন করিয়া আনিবে । মেঘ ।

রসপাকজঃ । পু । গুড়ি । রাগিষ ১৪ ।

রসপাকজঃ । পু । গুড়ি ।

রসপারিজাতকঃ । পু । বীদকরসদ্রব্যমর্দে ।

রসপূর্তিকা । স্ত্রী । জ্যোতিষ্যাম্ । লতা
 ফটেকী । মেঘ জ্ব চি পানীযবটী । পুতিকাযাম্ ।
 মতাব্যাম্ ।

रसप्रदीप । पु । रामचन्द्रकृते वैद्यकरसयन् ।

रसफल । पुं । नारिकेलवृक्षे । रानि व २३ ।
चामलकीवृक्षे । वै निघ ।

रसवन्धकर । पुं । सोमलतायाम् । वै निघ ।

रसभवम् । क्ली । रक्ते । रानि व १८ ।

रसभक्ष । क्ली । पारदभक्षिणि । भात्राउश्र ।

तत्पकरणम्—“देवदाली इसपादी यमविद्या
पुनर्नवा । एभि स्तो विष्टय्य पुटनान्मियत
ध्रुवम् ॥” रसाष्ट । रसचिन्द्रे ।

रसभाव । पु । रसधर्मे, शिथ्यतादौ । यथा—
“मधुरो लवणाक्षौ च शिथ्यभावास्तयो रसा ।
वातमूत्रपुरीषाणां प्रायो मीसे सुखा मता । कटु
तिक्तकषायान् रुचभावास्तयो रसा । दुष्ठा
विमीषे दृश्यन्ते वातविष्णुमूत्रैतसाम् । मधुर
द्रोणस्य प्रायो कौषाक्षालियवाहते । सुहार्द्राधूमव
चौद्रात् सिताया जाडलामिषात् । प्रायोऽथ
पित्तजननी दाडिमामलकाहते । अपथ्यी लवण
प्राय चक्षुष्योऽन्यत्र सैववान् । तिक्त कटुश्च भूयिष्ठ
वृथ्यो वातप्रकोपन । न पटोलकषायशुकीवेनाय
कगुणासता ॥” राज ४५ ।

रसमञ्जरो । स्त्री । शालिनायकतरसयन् ।

रसमञ्जरोभाष्यम् । क्ली । शेषविन्तामणि
कृत रसमञ्जरीभाष्ये ।

रसमणि । पु । हरिहरकृत रसयन् ।

रसमण्डुरम् । क्ली । परिष्कारमण्डले शीवधम् ।

पाठ—“कुड्म पथ्याचूर्णे विपल गन्धाग्नलीह
किड्म । शुद्धरसस्यार्धपल भृङ्गस्य कैशराजस्य ।
प्रस्थीनितच दला पाथे चोद्रे च दण्डसष्ट ।
यत्क घृतमधुयुक्तं स्रद्धितं स्यात्पथ्यं भाजने क्षिप्ते ॥”
रसर । भृङ्गराजकैशराजयो प्रत्येक रसप्रस्थम् ।

रसमर्द्दनम् । क्ली । पारदस्य चूर्णीकरणे
मारणे वा । See पारद ।

रसमाणिक्यम् । क्ली । कुष्ठाधिकारे शीवधम् ।

पाठा—“तालक वमपत्राख्य कुष्माण्डसिलिले
क्षिपेत् । सप्तधा वा विधा वापि दध्नाह्नेन च वा
पुन । शोधयित्वा पुन शुष्क चूर्णयेत्तुलाकृति ।
तत शरावर्के पात्रे स्थापयेत् कुशली भिषक् ।
बद्धरीपत्रकक्ष्मेन सन्धिलिपच कारयेत् । अरुणाम
मध पात्र तावज्ज्वाला प्रदीयते । सादृशीत
समुद्रस्य मायिकाभी भवेद्रस ॥” मात्रा २२

छतेन धानरेण वा मधुना सेव्यम् । रसा स ।

रसमारकद्रव्यम् । क्ली । See मारकवर्ग ।

रसमारणम् । क्ली । मारणद्रव्यं पारदस्य
मद्ने । रसा सं ।

रसमुक्तावलि । स्त्री । रसयन्विशेषे ।

रसमूर्च्छनम् । क्ली । पारदस्य मूर्च्छाकरण
See पारद ।

रसमैत्रो । स्त्री । मधुरास्य, लवणास्य, कटु
तिक्तक, कटुलवण, तिक्तलवणचेति सोच्यते ।

रसरञ्जनम् । क्ली । पारदस्य रक्ततापादने ।
“गन्धर्वेन हत नाम जारयेत्कामलीदरे । एतस्य
विगुणे कौष लाघाभी जायते रस ॥” रसचि
३५ । [रसयन् ।

रसरत्नसमुच्चय । पु । अग्निनीकुमारकृते

रसरत्नाकर । पु । नित्यनायकृते रसयन् ।

रसराज । पु । पारदे । रसाञ्जने । धातू-
द्रगञ्जन । रानि व १२ ।

रसराजरस । पु । वातव्याधी रस । पाठ
—“पलेक शुद्धसुतस्य व्योमसलक्ष कार्षिक । तदहं
काञ्चनं देयं कन्यारसविमदितम् । लीह रूप्यं नृत
वद्मं वाजिगन्धां लवङ्गक । जातोकीर्णं तथा
चीरकाकीलीष तदहं । काकमाचौरसै पिष्टा
पञ्चगुणामिता वटी । चीरच शर्करातोयमनुपानं
प्रकल्पयेत् ॥” द्रगमिन्नु ४ तौ अज २ तौ
शर्ष १ तौ शूतकृमादौद्रगे मर्दन । परे
लोह, त्रौण, वन, अथगका, नवन्न, जैत्रो,
क्षीवकाकाकोनो अटोकर ॥० तौ काकमाती
द्रगे माङ्गिरे । वटी ६ व्रति, अश्वगान द्रव्य
७ छिन्निर खण । मेघ ।

रसराजशिरोमणि । पुं । परधरामकृते
रसयन् । पाठ—“पलं शुद्धस्य सुतस्य पलं ताव
मयसता । अथ नाम पलं वद्मं पलं गन्धतालकं ।
पलं शुद्धविधं चूर्णं सञ्चमिकन्न कारयेत् । मण्डितं
काकमाथाय पात्रं कस्य रसेन च । मास्वभाराह
मायूर प्ताग मादिषमितके । मर्दयेद्भिन्नभिन्नच
विकटीरस्युन्मिता । सिद्धोऽयं रसराजेश्व
रन्मन्त्रिरससम्पत् ॥” मात्रा १२ । अश्वपानं
गुलक्षोपवरस । चक्रपात्रा, ताना, लोह, अज,
जोग दध, नक्रक, हरिडीग, विष अटोकर

१ अ काकमाओन्नम, आमात्रं व्रम, प्रकण्डि
७ खिकट्टेकाथे पृथक् पृथक् डावना मिथी रती
रत्रिदे। माया १ रति। अष्टपान छलमो-
पाठारं व्रम। रसास।

रसललना। स्त्री। जिह्वायाम्।

रसले(ली)हः। पु। पारदे। रागि ११।

रसवतो। स्त्री। पाकशालायाम्। व्रकनशां।
अम।

रसवर्णकः। पु। दाडिमपुष्पादिद्रव्यगणे।
दाडिमपुष्पकिष्कपुष्पलाक्षावन्धूकपुष्परिद्राकुसुम
पुष्पमञ्जिहासु। "दाडिम किंशुक लाक्षावन्धूकश्च
निशाद्यम्। कुसुमपुष्प मञ्जिहा इत्यसौ रस
वर्णकः॥" रागि २२।

रसवहस्रोतः। स्त्री। रसनायकधमन्याम्।
हृदय मूल। धमन्यश्च दश। अवि ५५।

रसविरोधः। पु। तिकमधुरो खण्डमधुरो
कटुमधुराविलोचनपरिवृद्धरसतायाम्। सुख।

रसवैर्युक्तत्। पु। सोमलतायाम्। वैनिघ।

रसवेधकम्। स्त्री। खण्डे। वैनिघ।

रसशङ्करः। पु। रसशय्यभेदे।

रसशब्दसरणिनिघण्टुः। पु। वैद्यकनिघण्टु
विशेषे।

रसशाईलः। पु। सूतकीपधारे रस। पाठ
—"अथ ताम तथा लोह राजपट्ट रसलथा।
गन्धटङ्कमरीचश्च यथोचरं समाश्रित। तथात
तालकश्चैव विफलायाश्च तोलक। तोलकश्चान्न
श्चैव पञ्चुला प्रमिता वटी। शोषसन्दर्कास्यापि
नागवज्रा रमिन् च। भावयेत् सप्तधा हन्ति
ज्वरकासाङ्गस्यहम्॥" रसासं।

रसशेषः। पु। लोणैरपि आहारै कदाचिदा
हारसरो रसशेष। सिधो अजीर्णश्च।

रसशेषाजीर्णम्। स्त्री। रसशेषजन्माजीर्णं
रोगभेदे। See अग्रिमान्।

रसशोणितसम्भवम्। स्त्री। मांसघातो।
वैनिघ।

रसशोधनम्। स्त्री। टङ्गणे। टीकाशां।
इ च। पारदस्य सीसकादिदीपस्करणे।
पीडाशोधनं। तत्र शोधनं बहुविधं रसेन्द्रसार
संप्रकारेण दशितम्। तत्र प्रथमतो विधा—

"व्याधौ रसायने चैव विविधा सा प्रकीर्तिता। हा
शक्ति कथिता व्याधौ सा नेटा हि रसायने।
रसायने तु या शक्ति सा व्याधावपि कीर्तिता॥"

इति। रसपट्टपरिमाणम् १०० प ५० प १५ प
१० प १ प ४ वा २ स्त्री शोधनार्थम् शोधनपरीक्षे
ययाताम् याच्यम्। "कुमारिका चित्रकरकस्यै
कते कपायेहं हतीविमिश्रिते। फलविकैकानि
विमर्दिता रसो दिनघटे सञ्चमलैर्विस्तृत्यते॥ एव
कदर्शितं सुत पण्डो भवति निमित्तम्॥"

"शुद्धसूतस्य रसोऽप्यप्यग्नागचतुष्टयम्। शुद्धमूल
भागेकं तावत् कृत्विमगन्धकम्। अथवा पारदहा
शुद्धमगन्धमेव हि। तयो कञ्जलिका कुश्यादि
मेकं विमर्दयेत्। शक्तिकां वाससा हा
कृष्येदतियवत। तथा वारवय सत्यकाचकूपीक
लेपयेत्। शक्तिकां शोषयित्वा तु कृष्या कञ्जलि
काडिपेत्। तां कूपीम्वालुकायन्ते स्थापयित्वा
रसम्पचेत्॥" भा।

रससरक्षणम्। स्त्री। रसस्य शोधनमूर्च्छन
वन्धनमारण्यरूपे कर्मचतुष्टये। रसासं।

रससस्कारः। पुं। वैद्यकरसशय्यभेदे।

रससङ्केतकलिका। स्त्री। शतद्वयशोकात्मक
रसशय्ये।

रससङ्ग्रहसिद्धान्तः। पुं। रसशय्यस्य
विशेषे।

रससम्भवम्। स्त्री। रक्ते। वैनिघ।

रससारः। पु। वैद्यकरसशय्यविशेषे। मधुनि।
नकुल १२५।

रससिन्दूरम्। स्त्री। रसगन्धकयो सिन्दूरी
करण। व्रमसिन्दूर। रचि २५। भा।

रससुधाकरः। पुं। वैद्यकरसशय्यविशेषः।

रससुधानिधिः। पु। रसशय्यभेदे भोजराज
यज्ञकृते।

रससू। पुं। रसघातो। व्रम। वैनिघ।

रसस्यज्वरः। पु। रसगतज्वरः।

रसस्थानम्। स्त्री। हिङ्गुलि। इ च। रसस्य
आधारे। [चरके।

रसस्त्राव। पुं। अक्षयितसे। वैनिघ। रस
रसा। स्त्री। निदाया। पसु। राद्याया। रा
गि ५६। भास १५ अ चि लाद्याते। "वासा

रसानिका ।" कर्षकञ्च च । "कटुकारसामि ।" शिलारसे । द्राक्षायाम् । काकील्याम् । शर । पाठायां । शङ्खकोष्ठे । जिह्वायां । कटुधाये । मे । आमहचे । वै निष ।

रसाञ्जनम् । पु । कुकुटे । श च ।

रसाग्रजम् । स्त्री । रसाञ्जने । रा नि व ११ ।

रसाग्रम् । स्त्री । रसाञ्जने । पारदे । वै निष ।

रसाद्धा । स्त्री । जिह्वायाम् । अलिजिह्विकायाम् । आगञ्चिव ।

रसाङ्गकम् । पु । श्रोत्रेष्ठनामकं सुगन्धकाष्ठम् । रा नि व १२ ।

रसाञ्जानम् । स्त्री । आम्नादाञ्जाने । "भुञ्जानस्य नरस्यात्र मधुरप्रभृतीन् रसान् । रसना यत्र जानाति रसाञ्जानं तदुच्यते ।" वै निष ।

रसाञ्जनम् । स्त्री । चतुर्विधाञ्जानान्यतमे स्त्रनाम ख्यातरसाधातो । द्रमोञ्जने । प सु । हि रमोत् । तत्पठ्याया, —रसगर्भे रसगर्भे रसरराज रसायजं रसोद्भवं ताक्ष्यं ताक्ष्यं त्रेलं कतकं बालं भेषज्यं दार्वाङ्गाद्योद्भवं यथोञ्जनं अग्निसारं । मत्तान्तरे तद्विविधं स्रोतोऽञ्जनं कृष्णपापाणां कृतिं धातुद्रव्यम् । अन्यत दाहहरिद्राकाधेन कृत्रिमं पीतलोहितम् । सुसूक्ष्मं अन्ननादि, म्रियद्वादि । गुणा, —कटुतिक्तमधुरं शीतलं चक्षुष्यं रक्तपित्तविषक्कृदि हिक्काशुष्कापक्वा रसाधि च । तत्कुडि —"नोलाञ्जनं चूणेयित्वा जम्बोरद्वयभाविता । दिनेकमातपे भृङ्गं भवेत् काय्येषु योजयेत् ॥" रसा सं । "दार्वाङ्गाद्यसमं चौरम पादं पक्कां यदा घनं । तदा रसाञ्जनाख्यं तत् नेत्रयो परमं हितम् । गुणा —"रसाञ्जनं कटुं श्रोत्रविषनेत्रविकारनुत् । स्रग् रसायनं तिक्तं क्षेदनं मणदीपकम् ॥" भा ।

रसाञ्जनादिचूर्णम् । स्त्री । ज्वरातिसारे चोषधम् । पाठ —"रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलवच । धातकीं भृङ्गवेरचं पिबेत् यण्डुलं वारिणा ॥" उद्धृताञ्जनं, आठहेठ, हेल्लयव, शरेष्टन, ठंटे अठ्ठाक हर्षं मण्डांश । रसर ।

रसाव्यम् । पु । आमातकव्ये । रा नि व ११ ।

रसाव्या । स्त्री । राक्षायां । रा नि व १ ।

रसादानम् । स्त्री । रसशीषणे । रे च । रस यश्चे ।

रसाधिकः । पु । टङ्गणचारे । रा नि व ६ ।

रसाधिका । स्त्री । काकीलीद्राक्षायां । रा नि व ११ । एवमांशं आब्रूव ।

रसाधिकारः । पु । उरिहरकते वैद्यकरस यन्त्रे । [मानि ।

रसानुगम् । नि । रसद्रव्यके । रसानुसारिणि ।

रसानुगम् । स्त्री । नीलनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ६ ।

रसानुगुडिका । स्त्री । रसायनाधिकारि औषधम् । पाठ —"सहदेवा बला चैव गृह्यार्थवर्ता इयं सारिष । अपामार्गोऽमृता चेति सम्यक् सत्यादयेद्विषक । एषां पलानि चत्वारि प्रत्येकं कुड्येयं च । अध ऊर्ध्वं तद्दत्त्वा मण्डुरं यत् पुरातनं । गीमशेषं पचेत्तावत् यावत् गीमूव शोषणम् । तस्माद्गुडं तच्चूर्णे कुर्यात् पलं चतुष्टयम् । त्रिकटुं त्रिफलां सुतां गुडं चोषधं चिष्टम् । दन्तो विड्वन्मकैकं कर्षयेयान् चूर्णयेत् । एकपत्नीकृतस्याथ मज्जकां मस्य यत्पलम् । वायं ब्राह्म क्षिरामस्य वारिपर्णी रसाद्भुतम् । आतपे शोषयेत् तीक्ष्णं दिनमेकं सुरक्षया । शूरस्य रसे पिष्टा तत्र टङ्गणकस्य च । दत्त्वाष्टौ मापकांशव्यं पुटपाकेन पाचयेत् । मण्डये सुडं पाने भटुना गीमयाग्निना । रसाद्दाहशमासां च कर्षे गन्धकत पृथक् । रसे मण्डूकपर्ण्यां मूलिकतो कञ्जलीकृतौ । घृतस्य मधुनयापि पृथक् पलचतुष्टयम् । तस्य संकसं कृत्वा क्षिप्ते भास्त्रे निधापयेत् । ततोऽष्टौ मासकान् छादेद्दग्धं वा दादशैव च । कर्षे वापि तथा कुर्यात् यथा दीपयलावलयम् ॥" रसर ।

रसाभ्रवटो । स्त्री । यङ्गणधिकारे चोषधम् । पाठ —"यङ्गणस्य कर्षकं कर्षकं गन्धकस्य च । यथो कञ्जलिकां कृत्वा तुल्यं श्योमं प्रदापयेत् । देशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुणशायिनकस्य च । शीघ्रं सुन्दरमण्डूकौजयलीन्द्राशमस्य च । शोषापरजितां वायं खरसे पर्यस्यथ । रसतुल्यं प्रदातव्यं चूष्यं मरिचोद्भव । दयं रसाद्भागिनं चूर्णे टङ्गणस्यथम् । संमर्षं बटिकां कुर्यात् कसायसङ्घो भुध ॥" रसा सं ।

रसान्तरसः । पु । रक्तपित्ताधिकारे रस । पाठ —"रसस्य दिग्गं गन्धमाचक्षुषं मिश्राजम् । गुडं चोषधं यद्वा मधुपुष्पं धानकम् ॥

कुटजस्य त्वचं वीजं धातकी निम्बपत्रकम् ।
यष्टीमधुसनायुक्तं मधुशर्करयान्वितम् । विधिना
मर्दयित्वा तु कर्पमादन्तु भक्षयेत् ॥” रसा स ।

रसान्त्रम् । स्त्री । हवास्त्रे । रा नि व ६ । चुक्र
नामककाष्ठिके । रा नि व १५ । पु । अन्नघेतसे ।
रा नि व ६ । स्त्री (म्ना) । पलाशीलतायां । रा
नि व १ ।

रसान्त्र(य)काः । पु । तृणविशेषे । श च ।

रसायनम् । स्त्री । विषे । रा नि व ६ ।
कटिदेशे । रा नि व १८ । तक्त्रे । छि च ।
जराव्याधिनाशकौषधे । मे । “स्वस्थस्यौनस्कं यत्तु
तद्वयं तद्रसायनम् ।” तेन च दीर्घावुष्टादिलाभ ।
च चि १५ । अपि च “यज्जराव्याधिविध्वंसि मेघज
तद्रसायनम् ।” ततफलं यथा—वयं स्थापनमायु
मेधावलकर रोगापहरणसमयश्च । सु सु १५ ।
लक्षण—देहस्येन्द्रियदन्तानां दृढीकरणमेव च ।
वसो पलित खानित्यवर्जमेऽपि च या क्रिया ।
पूर्ववैद्यप्रणीतं हि तद्रसायनमुच्यते ॥” दैव्यक
सयश्च २५ । अपि च,—“दीर्घमायुं कृति
मेधामारोग्यं तरुणं यय । देहेन्द्रियं बलं कान्ति
नरोविदेद रसायनात् ॥ तस्य द्विविधं कुटी
प्रावेशिकम्, वातातपिकञ्च । पाठ १२५ ।
वश्यपदपरिताले । वै निघ । पु । विडङ्गचुपे । मे ।

रसायनतन्त्रम् । स्त्री । रसायनाधिकारे ।
“रसायनतन्त्रं नाम वयं स्थापनमायुमेधावलकर
रोगापहरणसमयश्च ।” सु सु १५ ।

रसायनफला । स्त्री । हरीतकीवृक्षे । त्रिका ।

रसायनवर । पु । शक्ररक्षीने । स्त्री (रा) ।
कटुधान्ये । काकजन्त्रायाम् । वै निघ ।

रसायनश्रेष्ठ । पु । पारदे । रा नि व १२ ।

रसायनामृतलौहम् । स्त्री । क्वरातिशारे
लौहम् । पाठ—“कर्पं गन्धकमधुपारदसुमे
क्ष्म्याच्छुभां कञ्चलिम्, वरुणं तद्वयमश्न
पञ्चलवणात् सादृशं कर्पं प्रयक् । साठार्धं द्विपलं
विष्णुं सकलं शक्ताशनान्मिश्रयेत् ॥” मात्रा
भाणमित्यम् । अतु काष्ठिकम् । रसर । अत्यन्त
गुह्ये—दिफला २ ग कायार्धजल १६ ग जी ४
ग । लघोररस (गोंडागेलुद्रुद्रम) १६ प
शकरा १६ प एकम पक्का घनोभूते तप दिफला
त्रिकटु रुक्षा विडङ्ग ओरक हज्जोरक

यसानौहय भूमिष्व विहत् दन्तीमूलं निम्बनर्ध
सैन्धवम् अथ प्र चूर्णं २ ती खोद २ प ह
४ प प्रक्षिप्य समालोक्ष च स्थाप्यम् । मेघ ।

रसायनौ । स्त्री । गुडूचोलतायाम् । काव
माचोचुपे । गोरचदुग्धायाम् । रा नि व १०५ ।
मांसरोहिणीभेदे । रा नि व १२ । करञ्जभेदे ।
महाकरञ्ज । रा नि व ८ । कर्णस्कोटिकायां ।
काण्डहिता । प सु । शकशिख्याम् । आनादूनी ।
शुक्रविश्रतायां । शङ्खपुण्यां । नाद्याम् । कद
गुडूच्यां । मणिछायां । वै निघ ।

रसालम् । स्त्री । नीले । भा । सिद्धके ।
निनाद्रे । मे ।

रसालः (कः) । पु । आसहत्वे । रा नि व
११२२ । इची । प सु । पुष्टकैची । रा नि व
१४२२ । पणसहत्वे । कौठाल गीह । शर ।
कुन्दुरी । कुन्दुर ७१ । रा नि व ८ । गोधूमे ।
रा नि व १६२२ । अन्नवेतसे । सिद्धके । निनाद्रे ।
वै निघ ।

रसालशर्करा । स्त्री । रसालिचुरसकृतशर्करा
याम् । गुणा—निग्धा कान्तिकरी च । रा नि
व १४ ।

रसालसा । स्त्री । पुष्टकैची । गोधूमे । कुन्द
वृक्षे । नाद्यां । श च ।

रसाला । स्त्री । दक्षिमिन्त्रितशर्करा । शिखरि
णोति लोके । प सु । तत्काधनविधि—“बले
वहाय गलितं दधि द्विप्रस्थमानकम् । तन्नि
हृतं माचिकञ्च प्रत्येकञ्च पलमपलम् । निमित्त
शर्करां तन्निम्नं मानिकादितयं तथा । नागकेश
मेलात्कृपवत्त्वामलसज्जकम् । अर्धकर्षद्विपञ्च
मरिचद्विपले तथा । सन्धमेकौकृतं तनु भाषे
कर्पूरवासिते । गृहीत्वा च वस्त्रेण सुखवहाय
गालयेत् । हस्तेनालोक्ष यथेन सा रसालाभिधा
सृता । गुणैस्तुल्या मज्जिकाया शिखरिया
युक्ता भूधे ॥” वै निघ । दूर्वायाम् । विदार्याम् ।
पुष्टकैची । रसनायाम् । मे । द्राचायाम् ।

रसालान्न । पु । महराजाय । रा नि व ११ ।

रसालिका । स्त्री । समलायाम् । ग्रातला ।
वै निघ ।

रसालिहा । स्त्री । श्रियपण्याम् । छाद्रुनिना ।
श च ।

রসালী (২নং) । পু । কৃষ্ণচক্ষুসুপে । পম ।
সো (সী) । করদশালিনামেচী । পুঁড়ি ইফু ।
রানি ১৪ ।

রসালীলা । স্ত্রী । লিঙ্গায়াম্ ।

রসালীচু । পু । করদশালিনামেচী । রানি
১৪ ।

রসাবিষ্ট । পু । যৌবেটনামক সুগন্ধদ্রব্য । রা
নি ১২ । [নি ১২ ।

রসাখাসা । স্ত্রী । পলাশীলতায়াম্ । রা

রসাষ্টকম্ । স্ত্রী । মহারসাষ্টক । পারদদর
দামক কান্ধলীহ মিলল মাচিক বৈকাল শঙ্ক পু ।
বৈ নিঘ ।

রসাছাদো (২নং) । পু । ভসরে ।

রসাছ । পু । লবণখোঁয়াম । রসা । স্ত্রী
(হা) । লামাখোঁয়াম । রাখাযাম । বৈ নিঘ ।

রসিক' । পু । রসিনি । অর্থ । সারস্বত ।
সারস্বতচিহ্নি । রানি ১২ । গৌধমে । বৈ নিঘ ।
স্কো (কা) । রসালাখা । হুচুসে । মে । শরীরস্থ
রসধাতী । রানি ১৮ । রসনায়াম । বিশ্ব ।
শারিকাপচিহ্নি । বৈ নিঘ । দি । প্রসারসবতি ।
বা চি ৫৫ ।

রসিকালু । পু । নীলালী । বৈ নিঘ ।

রসুন । পু । লঘনে । শ চ ।

রসেন্দ্র । পু । পারদে । চি যৌ ক্রমি চি ।
রাজমাছপে । বরবটী । পম ।

রসেন্দ্রগুডিকা । স্ত্রী । কাশি যজ্ঞাণি বা
রসবিধে । পাঠ — “কুমার্যা ত্রিকলাচূর্ণে
চিবকস্য রসে ক্রমাত্ । শ্লোথিত্বা পুনরাজী
ষট্শুমহরিদ্রা । পক্টকাকরকোমিখালমুধক
রসম শ (বীজাপবরসেন শ ইতি ২য় পাঠ) ।
মহরাজরসেনাপি (মহবেরসেনাপি । ২য় পাঠ) ।
শ্লোথিত্বা পুন পুন । প্রচালয়েৎ পুন পথাৎ
জানয়েৎসনে চনে । কথয়ৎ রসেন্দ্রস্য ভাবযেজিল
যাদয়ে । শিল্পায়া খল্লযেদ্যপি যাবৎ পিষ্টল
মারুতম্ । ললকর্ণাকাকমাধৌরসাখ্যা ভাবযেৎ
পুন । যৌগন্ধিকপল পদমর্দে মরিষট্শকম্ ।
মাবিকশ মিষ্টিযৌষমসক মালকলয়া । এতান্দু
মিলিতান্সার্থ্যা ভাবযেদার্করয়ে ২” জাভা ২
২ক্তি । পারা ৪তো যুতকুমারীরস ত্রিকলাচূর্ণ,

চিতারস, মর্বপচূর্ণ, ঝুন, হরিত্রাচূর্ণ, ইষ্টকচূর্ণ,
অলপুবারস (বা বোণাপজরস), ভীমরাজরস
(বা আদার রস) দ্বারা যথাক্রমে পৃথক্
মাড়িয়া কাপড়ে ছাঁকিবে । পরে জন্তীপাতার
রস, কাণ্ঠিড়ার রস ও কাকমাণ্ডীর রসে
পৃথক্ ভাবনা দিবে ও শুকাইবে । পরে ঐ
পারা ৮ তো ভূমরাজরসশুকগন্ধক ৮ তো
মরিচ, স্বর্ণমাস্কিক, সোহাগার ঠে, তুঁতে,
হরিতাল ও অন্ন প্রত্যেক ৪ তো আদার
রসে মাড়িয়া বটী করিবে । মাত্রা ২ রতি ।
মৈষ । রস ১ । দ্বিতীয়া ব্রহ্মসূত্র — “কর্ম
যজ্ঞরসেন্দ্রস্য লবণকস্যামকস্য শ । সাম্য
চরিতালস্য লৌহস্য শ বিপল্য শ । মন শিল্পায়া
আরাণ্য বীজ যুজ্ঞরকস্য শ । মরিষস্য শ
সর্ব্বার্থ সম সূক্ষ্মকল্যয়েৎ । লঘনী চিবক মাখ
খল্লকর্ণায মল্লুকী । প্রমাণন যজ্ঞরাজ
ঔষধরাজ্যে সিন্ধুকম্ । এতৈর্থা স্বরসেনাপি
কর্মমাত্রেণ সহ য়েৎ ২” মাভা কলায়মিতা ।
অনু আর্করস । পারা, গন্ধক, অন্ন, ভায়া,
হরিতাল, মোহ, বিষ, মনছাগ, যবকার,
মাচিকার, সোহাগার ঠে, শুকপুতুরার বীজ,
মরিচ প্রত্যেক চূর্ণ ২ তো জন্তী, চিত্রক,
মাণ, ঘেটকোণ, খুলকুড়ি, সিদ্ধি, ভীমরাজ,
কেতুতে, আদা ও নিশিনাপাতা ইহাদের
প্রত্যেকের ২ তোলা রসে পৃথক্ ভাবনা
দিয়া কলাগরিমাণ বটী করিবে । অঙ্গান
আদার রস । রসা ৪ । রস ১ । সা কী ।
রস কী । মৈষ । অন্য স্বল্পসূত্রা যথা — “কর্ম
যজ্ঞরসেন্দ্রস্য স্বরসেন জয়ায় যী । শিল্পায়া
খল্লযেনাবৎ যাবৎ পিষ্টলমমবৎ । ললকর্ণা
কাকমাধৌরসাখ্যা ভাবযেৎ পুন । যৌগন্ধিক
পলমর্দে স্বরসেন সুমাণিতম্ । স্কৃতি রসমযুক্ত
মজাচৌরপলবয়ী । খল্লিত ঘনপিষ্টল যুক্তী
লিঙ্গকলায়বৎ ২” শুক্লরস ২ তো
জন্তীপজরসে ও আর্করসে মাড়িয়া ঘন ও
পিণ্ড করিবে । পরে কাণ্ঠিড়া ও
শুককামাইরসের ভাবনা দিবে, তৎপরে ঐ
পারা ৮ ভীমরাজরসে ভাবিত গন্ধক ১
পনের সহিত মাড়িয়া কজ্জলি করিয়া, ২ প
ছাগশৃঙ্গে মাড়িয়া বিস্ককলায়বৎ বটিকা
করিবে । সা কী । মৈষ । রস কী ।

रसेन्द्रचिन्तासणिः । पुं । रागपञ्चकते
प्राधान्यरसयन्त्रे ।

रसेन्द्रवेधकम् । स्त्री । सखे । धैमिध ।

रसेक्षु । पुं । पुच्छकीची । रसेची । रा मि व
१४ ।

रसोत्तमः । पुं । सुदृष्टये । रा मि व १६ ।
पारदे । रा मि व १६ । च द त प शी य चि ।
रसाञ्जने । स्त्री । छते । र स र श ग प चि । नि ।
शे छ र से ।

रसोदरम् । स्त्री । छिद्रुले । रा मि व १६ ।

रसोज्ज्वलम् । स्त्री । छिद्रुले, तद्विशेषे । रसाञ्जने ।
रा मि व १६ ।

रसोज्ज्वलम् । स्त्री । रसाञ्जने । रा मि व १६ ।

रसोनः (कः) । पुं । (Allium sativum)

Garlic खनामव्यायकन्दशाके । वस्त्रन । छि
लमून । स पांडराणसपु । क विलियधेनुति ।
ते तेजबुद्धि । ता रक्षपाण्डु । तत्पर्याया,—
रसुन मधोपघ गृह्यन् परिष्ट महाकन्द
कटुकन्द राहृच्छिष्ट राहृत्तृष्ट स्नेच्छकन्द
भूतत्र उद्योग्य यवमेष्ट । स विधा श्वेतलोहित
मेदात् । सा गुण—अखरसीन विचतमी
गुरुण कफवातघ्नय । रा मि व ७ । श्वेतगुण
—“रसीन उष्ण कटुपिच्छिलय खिन्धी गुरु
सादुरसीतिवलय । हृष्यथ मेघाखरवर्षेचत्
भंग्रास्त्रिस्त्रानकर सुतीक्ष्ण ॥ इन्द्रोतजीर्णज्वर-
कुचिग्रहविषमगुणारविषकच्छशीफणुत् । दुर्नाम
कुष्ठानिलसादणुक्तफामयान् हन्ति महारसीन ॥
इति रत्नरसीनविशेषगुणः । रा मि व ७ ।
तदुपचिन्तयन्—“यदाभूत वैतथेयो लङ्कार
सरसतमात् । तदा ततोऽपतद्विन्दु स रसीनो
ऽभवद्भुवि । पञ्चमिध रसेष्टुको रसेनाञ्जने
वर्जित । सध्याद्रसीन इत्युक्ती द्रव्याणां
गुणवेदिनि । कटुकथापि मूलेषु तिक्त पत्रेषु
अभ्यत । नानि कषाय उद्विष्टो नालाये लवण
मूत्र । बीजेषु मधुर प्रीको रससन्नुषवेदिनि ॥
मय सोधे सध्याञ्जने द्वित लसुगसिन्नाम् ।
व्यायाममासप रीषमतिनीरम्यधो गुरुम् । रसीन
मन्त्रन् पुरपस्त्रजेदसन्निरत्नरम् ॥” भा ।
“शालयेत्तन्मन्त्र श्वेत मसलेऽपि कफीलण ।
धनीदयेऽपि वातार्ग सदा वा रीषलीलया ॥”
भा ।

रसीनपिण्डः । पुं । करुणायाधिकारे शोषण ।

पाठ—“रसीमस्य पलशत तिलस्य कुडवसद्य ।
छिद्रु विकटुकहारो हो पद्य लवणानि च ।
शयपुन्या तथा कृतम्पिपसीमूलधितको । अजनीदा
यमानो च धान्यकश्चैव बुद्धिमान् । प्रत्येकम्
पलधेपो दद्याधुनानि कारयेत् । घृतमाह्व
तथाचैतत् स्यापथेद्विषयोदय । प्रसिध्य सैलमापिष
प्रम्यादं काश्चिकस्य च । खादिकर्दममाणस्य तोदं
मद्यम्पिषेदनु ॥” इत्यादि । चारो यवमा
सञ्जिचारो । यमाया भागद्वय । केविदननीदा
फीफान्दीमेव गृह्यन्ति । मानी पलाटक । रसीन
तिलस्य निक्षुपङ्गला पिष्टा चूर्णादिना मिश्रित ।
अथ भास्त्रे कृत्वा चायुधान्तरागौ स्थापयेत् ।
इध्मनिक्षु वस्त्रन १०० प निक्षुवस्त्रन ७२ तो
हिर, जिक्कट्टे, यवकाव, गांठकार, पङ्कजवर्ण,
उज्ज्वला, निपुलमूल, छिद्रामूल, ब्राह्मी,
यमानो, धने’ अत्रोक्तं हर्ष १ १ (किदा
यमानो २ प) तिर्गतेतल ८ प कौञ्जि ८ प
ममठ एकल करिशा पृथक्काष्ठे धानेन
त्राशिते १७ दिन त्राशिवे । अशुशान देव-
उषे छल । साको । इत्यथा—“रसीमस
शत पुष्प तदहं निक्षुपात् तिलात् । पात्रे
गव्यस्य तक्षस्य पिष्टेद्वै समन्त्रिपत् । विकटु
धान्यक चय चिचकङ्कजमिपली । अजनीदा
लगेला च यन्त्रिकस्य पलाशिकम् । शर्कराया
पलान्धो पलाश सरिचस्य च । कृष्णान्नाया
चलारि मधुनय गुडस्य च । आद्रकस्य च
चलारि सपिषोष्टी पलाशानि च । तिलतैला
तावन्ति शक्तस्यापि च विशति । सिद्धार्थकर
चलारि रानिकायाश्चयेव च । कर्पममाण दातव्य
छिद्रु लवणपचकम् । एकौज्य हृदं भास्त्रे
धान्यमथ निधापयेत् । हादशाहासुहृत् प्रात
खादयथावलम् ॥” अतु सुरासीवीरकादीनि ।
पात्र १६ श । वस्त्रन १०० प निक्षुवस्त्रन
६० प गांठरा वान १२८ प जिक्कट्टे,
धनिशा, छे, छिद्रा मूल, गङ्गनिपुल,
वनयमानो, उज्ज्वल, अना, निपुलमूल अत्रोक्तं
१ प शर्करा ८ प मरिच १ प कृष्णबीरा
८ प मधु ८ प अर्जक ८ प घृत ८ प
तिर्गतेतल ८ प कौञ्जि २० प श्वेत मरिचा
८ प राईमरिचा ८ प हिर २ तो पङ्कजवर्ण

अंशक २ तः एकत्र चक्रे कर्तुं
घृतकुण्डे प्राथिना, शान्तेन मधो १२ दिन
प्राथिने । रसर L वातव्याधी खल्य यथा—
गुडरसीन ११० प हिङ्गु कीरक सचललवण
घण्टो पिप्पली मरिचम् एषो म १ भा सञ्च
विलोचन स्यापयेत् । सा की ।

रसोनाष्टकम् । स्त्री । वातव्याध्याधिकारे ओष
धम् । "रसोनाष्टककन्दसा गुलिका निसृषीकृता ।
पाटयिला च मध्यस्य दूरीकृत्यागददुरम् ।
निय्यगुगन्धनाशाय दध्ना समीय रचयेत् । तत
प्रचाल्य समीय शिलायाम्पिपेधयेत् । कन्दसा
पञ्चमन्नाग चूर्णमेव विनिक्षिपेत् । सोऽञ्जल
यमानोच्च मज्जितं हिङ्गुस्यैवम् । कटुविकञ्जीरकञ्च
समभागानि चूर्णयेत् । तिलतेलञ्च कल्कसा
तुल्यांश तत्र मिश्रयेत् । छादेत्कममितम्नास किवा
दोषापेक्षया । अनुपानमकुर्वीत वारि च
शतमन्त्रम् ॥" भा म २२ ।

रसोपलम् । स्त्री । नीलिके । विका ।

रसोदन । पुं । मांसरसेन सहोदने । स च
अमादिचरे हित । "अमोपवासानिलजे हितो
नित्य रसोदन । उपवातप्रसक्तने चरे वाताधिकी
तथा । दोषाग्नि भोजयेत्वाग्नी नर मांसरसो
दनम् ॥" च द च्च चि ।

रस्यम् । स्त्री । मांसघातो । पतलदधि । वै निघ ।
रक्ते । मृष ।

रस्या (हस्या) । स्त्री । राक्षायाम् । रा नि
व ६ । वा सु १५५ । पाठायाम् । रा नि व ४ ।

रत्नगन्ध (क) । पुं । अंताली । गुग्गुलि ।
वै निघ ।

रत्न्या (णो)रक' । पुं । सूक्ष्मरोगे । शर ।
रत्नणि, (णो) । स्त्री । मायमाणलतायाम् ।
रा नि व ५ ।

रक्षा । स्त्री । जतुनि । स्त्री । मे । मज्जनि ।
शर । गोरीषनायाम् । वै निघ ।

रक्षापच । पुं । भूर्जवृक्षे । रा नि व ८ । स्त्री ।
भूर्जत्वचि । अंतसर्पे । वै निघ ।

रक्षाबीज । पुं । रौठाकरसे । वै निघ ।

रक्षारिणुक्तर । पुं । युद्धमीमयमज्जयुधै
मये । भा म ४४ महरिका चि शीतलाधिकारे ।
"रक्षारिणुक्ते हित ।"

रक्षिताफलम् । स्त्री । सर्पे । वै निघ
रक्षोघ्नम् । स्त्री । काष्ठिके । वै निघ । हिङ्गुनि
रा नि व ५ । पुं । भद्रातकवृक्षे । विका
अंतसर्पवृक्षे । रा नि व १६ । मेष सुद्रोचि
नागरवृक्षे । मद व ६ । स्त्री (स्त्री) । पचायाम्
प सु ।

रक्षोभूत' । पुं । अंतसर्पवृक्षे । प सु ।

रक्षोहा (न) । पुं । मरिचचयुरगुग्गुली । रा नि
व १२ ।

रा । पु, स्त्री । काष्ठने । शर । चम ।

राका । स्त्री । इटरककाया कन्याया । द्वारा
पुष्टिमाया । कच्छुरोगे । मे ।

राग । पुं । शरीरके योगविशेषे, रागपाठवे
च सु १८५ । "सितारचकसिन्धुले सञ्चारकपा
पके । कम्पकलरसुलीरागीराजिकयान्वित ।
धियो शरीरचि । चलत्तकी । सिन्दूरे । वै निघ

रागखा(पा)ड[ण्ड]व । पुं । खाद्यद्रव्यभेदे
आम्रेन मोदकता । तकरणकम् — "आममा
लचाहीन हिस्त्रिर्वा खण्डित तत । भाद्रमान
मनागस्त खण्डपाकेऽय युजित । सुपकञ्च समुत्ता
मरोचेलन्दुवासित स्थापित क्षिप्रग्राह्ये राग
खाण्डवसञ्चित । पुष्टिदो बलद पितवातासाहचि
नाशन । क्षिप्रोगुहकपण्य सुखादूरागखाण्डव
द्रव्यगुण । वा चि १२५ । दाडिमद्राधारसयुक्त
सुद्रव्ये । "स तु दाडिमद्राहोकायुक्त स्वाद्रा
यडव ।" गुण — "रुचिकृत्तुवाकय दोषाण्य
मविरोधकृत् ।" राज ३५ ।

रागचूर्ण' । पुं । सुदिरवृक्षे । मे । फलगुच्छे
शर । लाचारसे । रा नि व ६ ।

रागदः । पुं । तैरपोचपे । रा नि व ४
लाचारसे ।

रागदालि । पुं । मसूरे । रा नि व १६ ।

रागद्व(ष्ट)क् । पुं । माषिके । रा नि व १३

रागपुष्प । पुं । वसुजीवपुष्पे । वाक्त्रि
ग्रीह । रक्षादाने । रा नि व १० ।

रागपुष्पो । स्त्री । ओदुपपवृक्षे । खया ग्रीह
रा नि व १० ।

रागप्रसव । पुं । वसुजीववृक्षे । रक्षादानपु
वृक्षे । इक्षुयणि । रा नि व १० ।

गयुक् (ज्) । ५ । माचिके ।

गलता । स्त्री । उपस्थे ।

गण्डवः । पु । दाडिमद्राचारसयुक्तमुद्गयूषे ।
 न तु दाडिमद्रौ पायुक्तं स्यादरागण्डवः ।”
 गदगुणा, — “रुचिकल्लघपाकय दीपाणामविरोध
 कृत् ॥” राज १५ ।

गमसारा । स्त्री । मन शिलायाम् । वै निघ ।

गमसूत्रम् । स्त्री । पट्टवस्त्रे । मे । [नि व ६ ।

गगाङ्गी (व्या) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा

गगौ (इन्) । पु । दणधाम्यविशेषे । स नाचये ।

क रविगुचने । तत्पर्याया — लाञ्छन लाञ्छनो

बहुतरकनिश गुच्छकनिश । गुणा — तिक्तो

मधुर कषाय शीत पित्तास्रघ्न बलदयः । रा नि

व १६ । अशोकहृत्वे । वै निघ । [१० ।

गगौ (तर) । पु । अशोकहृत्वे । रा नि व

गमौष्टम् । स्त्री । सुगन्धरोहिण्ययम् । वै निघ ।

गधव । पु । तिमिङ्गलसम्बन्धे । मे । हृद्दाकार

सम्बन्धे । श्रावणवर्णशाल ।

गङ्गल । पु । तदकच्छके । ग्राह्येन दंष्टि ।

हारा ।

गङ्गवम् । स्त्री । पशुलोमजातवस्त्रादी ।

“राहव गगलोमजम् ।” अम ।

गङ्गणम् । स्त्री । रङ्गणपुष्पे । रङ्गणं दूज ।

गुणा — रक्तपित्तघ्नम् । राज ५५ ।

राजकम् । स्त्री । कृष्णामृगणि । वै निघ ।

राजकदम्ब । पु । कदम्बविशेषे । कटा ।

राजकन्या । स्त्री । ईशुक । केविकापुण्ड्रके ।

रा नि व १० । वै निघ और्ध्वं च कलिङ्गादि ।

राजकर्कटो । स्त्री । चीनककट्या । रा नि व ७ ।

राजकयोरु (क.) । पु । भद्रमुसाया । रा

नि व ६ । [वै निघ ।

राजकार्थ । पु । गालहृत्वे । शानं गाह ।

राजकाष्ठम् । स्त्री । पण्डित्यने । वक्य

काष्ठे । वै निघ ।

राजकुलक । पु । पटोलप्रताया । शेटोल

गाह । पण ।

राजकुम्हार । पु । शालाकी । देवसम

गाह । कटा ।

राजकीलः । पु । राजवदरहृत्वे । नात्रकूल
 दूज । रा नि व ११ ।

राजकोषातकी । स्त्री । पीतघोषायाम् ।

किङ्गी । प म । द्वि विघातहृत्वे । तीरहृत्वे । मद ।

तत्पर्याया, — हृत्पिपिङ्का पीतपुष्पिका धामार्गव

कीशफला महाकाशी सपीतक । गुणा — शीतला

मधुरा कफवातला पित्तघ्नी दीपनी श्वासज्वरकास

हृत्पिङ्गी च । भा पू १ भ शा व ।

राजखर्जुरो । स्त्री । पिच्छखर्जुरे । वङ्ग पिङ्ग

थेजूर । तत्पर्याया — राजपिण्डी नृपप्रिया ।

गुणा — गौल्या स्वादं हिमा गुरु पित्तदाघ्नौ

श्वासघ्नघ्नी वीर्यकरी च । रा नि व ११ ।

राजगिरा (रिः, री) । स्त्री । श्राकविशेषे ।

ब्राह्मणिक । तत्पर्याया — राजाद्रि राज

श्राकनिका । लघुखूलभेदेन द्विधा । गुणा — हृत्वा

पित्तघ्नी शीतला च । खूला अतिशीतला

अतिहृत्वा च । रा नि व ७ । हृद्जन्मूढने ।

वै निघ ।

राजग्रीव । पु । मल्लविशेषे । कर्जूरं माह ।

तत्पर्याया, — फलकी चित्रफला राजग्रीव

महामंद । विका ।

राजघासः । पु । हृत्पिण्डे । कानाकर्षुर्ग,

कानधाम । गुणा, — “राजघासहृत्पित्तं सपित्त-

निलदाहनुत् । हरेद रक्तातिसारश्च रक्तपित्त

मसृग्दहम् । अशांसि घट्टविधान्येव सूक्ष्मकृष्ण

दारुणम् ॥”

राजचम्पकम् । स्त्री । पुत्रागपुष्पे । श्रुनाह

दूज । सुहृत्पण्यलादि ।

राजचिह्नकम् । स्त्री । शिमे । श च ।

राजजम्बु (ज्बु) । स्त्री । महाजम्बुहृत्वे ।

वङ्ग काय ग्राह । र मा । द्वि फनेन्द्रा । रौ

राचनेरङ्गिचिह्नु । गुणा — “राजजम्बुफलं स्वादु

विटग्नि गुरु रोचनम् ॥” भा । पिच्छीखर्जूरं

पिङ्गु थेजूर । मे ।

राजजङ्घा । पु । स्वगामव्यातरोमे । यक्षा

द्रोण, कश्च द्रोणि । निदानम् — “यैरोधान्

यथाश्वेव साधसाहयसाशनान् । विटोयो-जायते

यस्या गदो ईशुकमुत्पद्यते ॥” अस्या निदानि —

“वैद्यो व्याधिमतो यथाह्याविधनेन यत्यते । स

यन्ना भीत्यते स्त्रीकं मन्दमासविशारदे । रात्र

यन्ममो यथादभूदेव । कैलामय । तस्मात् राज
यन्मिति प्रवदन्ति । नोपिष्य । क्रियाययकरत्वात्
यथ इत्युच्यते । कुपे । समीपयाह्लादीनां शीप
इत्यभिधीयते ॥” सम्प्राप्ति — “कफप्रधानदोषिस्तु
रुद्धं पु रसवत्तमम् । अतिव्यवाधिनो वापि चीणे
रितस्यमन्तरा । धीयन्ते धातव सन्वे तत म्यति
मानव ॥” पुरस्वरूप — “श्लाघासादककसत्तव
तान् शीपव्यप्रसादमदपौनसकासनिद्रा । शीप
भविष्यति भवन्ति स चापि जन्तु शुद्धेक्षणी भवति
मांसपरी रिरम् । खड्गेषु काकशुकशङ्कानोल
कण्ठग्रस्तस्यैव कपय कृकलासकाय । त
वाहयन्ति स मदीर्विललाय पश्येत् शुक्लासदन्
पवनधूमदवात्प्रांथ ॥” इति । विरूपचयलचय
— “असपाशंभितापय सत्ताप करपादयो ।
ज्वर सर्वाङ्गयैव लक्ष्य राजयज्ज ॥”
एकादशद्वयं यथा — “खरभेदीऽनिलाच्छूल
सङ्कोचपासरादयो । ज्वरी दाहोऽतिसारय
पित्ताद्रक्तस्य चागम । शिरस परिपूषत्वमभा
च्छन्द एव च । कास कण्ठस्य चोद सो विनोय
कफकोपत । एकादशभिरैतैर्वा षडभिर्वापि
समन्वित । कासालिसारपाशांतिस्वरभेदावचि
ज्वरे । विभिर्वा पीडित लिङ्गेज्वरकासाद्यग
मय । जह्याच्छीपाहित । मद्याग्निं चोद्यमाण
मतीसारनिपीडित । गुनमुष्कोदरश्चैव यजिष्य
परिवर्जयेत् । ज्वरानुषभरहित बलवत् क्रिया
सह । उपशमेदात्मवत् दोषाग्निमज्ज नरम् ॥”
मा नि ।

राजजीरकम् । स्त्री । C Tribocularis)

जीरकभेदे । वम् ऊरुचुष्टज । जीयान्तरम् ।

राजतरु(रु)णो । स्त्री । पुष्पविशेषे, महा

तरुणपुष्पवत् । बड़ शेट्टी । न राजतरुणो ।

कं द्वित्येवैवङ्गे । तत्पथ्याया, — महाघटा

व्यपुष्य अस्त्राग अस्त्रातक सुपुष्य सुवपुष्य ।

गुणः — कषाया कफकारी चक्षुष्या हृद्या मुग्धस्थ ।

रा नि व १० ।

राजतरु । पु । कर्षिकारवृक्षे । छोटि

शोभायु । रा नि व ८ । आरवधवृक्षे । बड़

शोभायु । वै निष ।

राजताल । पु । गुवाकवृक्षे । त्रिका ।

नारिकेलवृक्षे । वै निष ।

राजतालेश्वर । पु । कृष्णधिकारे रस ।

पाठ — “नागस्य भयं शणैकं तीलकं गन्धकं

च । दिनिकं शुद्धतालस्य समुन्नतं गर्वां जले

विपचेत् पीडयन्ने पात्रे ताम्रमये शनै । घनो

द्विषस जम्बीरकुमारीवज्जकन्दजे । रसैर्भङ्ग्य

चाप्नोभिष्टुतं बलवत् भजत् ॥” रसा स ।

राजतिमिश्र । पु । चिलाने, सुखांशे ।

राजतीमिष । उड्मूय । हारा । त्रिन् ।

See कालिन्द ।

राजदन्त । पु । दशनानामयम्यदन्तचतुष्टये ।

त्रिका ।

राजद्रुम । पु । किरमाले, आरवधवृक्षे ।

शोभायु गीह । द्वि घनवहेता । भेषु मुरी च ।

सि यो च द कफारीचक च । “राजद्रुमस्य मधु

ना ।” भा ४४ सुख री चि । “यष्टाद्रराजद्रुम

चन्दनश्च ।”

राजधत्तु(स्तू)रक । पु । बड़दत्तुरके । रा

नि व १० । पीतधत्तुरवृक्षे । कनकधत्तुरा ।

वै निष ।

राजधान्यम् । स्त्री । राजाननामकशालिधान्ये,

वृषात्रे । ब्राह्मणोऽङ्ग देहमष्टिकं क्षात्रदिग्धे ।

ग्रामाक्षे । शानांशान । रा नि व ६ ।

राजधत्तु(स्तू)रक । पु । बड़दत्तुरके । रा

नि व १० । पीतधत्तुरवृक्षे । रा नि व १० ।

राजधत्तु । पु । पीतधत्तुरे । वै निष ।

बड़दत्तुरवृक्षे । तत्पथ्याया, — महाघट निकष्य

पुष्पिक भान् पीतधत्तुरकवृक्ष । रा नि व १० ।

राजनग । पु । राजगिरिस्थे । वै निष ।

राजनामा (न) । पु । पटाल । रा नि व ३ ।

राजनिम्बुक । पु । निम्बुविष । कागमो

नेव । वै निष ।

राजनोलम् । स्त्री । सरक्तमर्षी । शर ।

राजनोलिका । स्त्री । महानील्याम् । बड़

नील । रा नि व ४ ।

राजन्य (न्या) । पु, स्त्री । राजादनवृक्षे ।

श्रीश्री गीह । जटा । भा ।

राजन्यावर्त (क) । पु । राजावधमयी ।

रा नि व १३ ।

राजपटोल । पु । मधुरपटोले । रम ।

राजपटोलिका (ली) । स्त्री । मधुरपटो
ल्याम् । रानि व ३ ।

राजपट्ट । पु, स्त्री । कान्तपाषाणे । दूधूक
प्राथम्य । तिका । रसासहस्रज्जामयिरसः ।

राजपट्टिका । स्त्री । चातकपत्रिणि । हारा ।

राजपत्नी । स्त्री । पित्तले । वै निघ ।

राजपर्णी । स्त्री । प्रसारण्या लतायाम् ।
गङ्गाश्रमिणी । रानि व ५ ।

राजपलाण्डु । पु । रक्तपलाण्डो । छोट
पेशाङ्ग । म क रक्तकान्दा, लोहिषीकज्जि,
कैपिनवलि, याववलि । तत्पण्याया,—यवनेष्ट
राजप्रिय राजेष्ट महाशूल दोर्ध्रपव रोक
महाकन्द रुपकन्द रुपप्रिय रुपान्नय रुपेष्ट
रक्तकन्द । गुणा—शैतल पित्तघ्न रुफघ्न
दीपन बहुनिद्राकरय । तथाच—“वत्यते
रुपपलाण्डुलक्षण चारतीक्ष्णमधुरो रुचिप्रद ।
कण्ठशोषशमनोऽतिदीपन श्रेयसपित्तशमनोऽति
हृदय ॥” रानि व ७ । बहुनिद्राकरय ।

राजपिण्डा । स्त्री । पिण्डखज्जूरिकायाम् ।

राजपीलु । पु । महापीलुहवे । रानि व ११ ।

राजपुत्र (क) । पु । चोरिकाहवे । महा-
राजपुत्रहवे । भा । रानि व ११ ।

राजपुत्रिका । स्त्री । शरारिपत्रिणि । शराल
प्राथम्य । “शरारि राटि राटिश्च हापुत्री राज
पुत्रिका” जटा । शक्त्यधिकायाम् । पित्तले ।
वै निघ ।

राजपुत्रो । स्त्री । कटुवस्त्रायाम् । जिन्नाडे ।
रानि व १२१५ । रेणुकायाम् । रेणूक वीक्ष ।
रानि व १२५ । जातीपुष्पहवे । जटमणो हल्लेन
गाह् । रानि व १०१२५ । राजरीतो । बेडा
पित्तघ्न । रानि व १२ । कुक्षुन्दयाम् । जूटो ।
रानि व १८ । वनमल्लिकायाम् । वै निघ ।
मालव्याम् । जटा ।

राजपुष्प । पु । भागकिशरहवे । नागेश्वर
गाह् । शच । तत्पण्याया,—चाम्येय किमर
नामकिशर कनकाग्रय मद्योवध राजपुष्प
फलक घरघातन ।

राजपुष्पी । स्त्री । कीदृशदेशे करवीरवीरनामा
रजास्य पुष्पहवे । रानि व १० । वनमल्लिकायाम् ।

जातीपुष्पहवे । वै निघ ।

राजपूज्यम् । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।

राजप्रियः । पु । राजपलाण्डो । रानि व ७ ।

करुणोपुष्पहवे । वै निघ । स्त्री (या) । कीदृश

देशे स्याति करुणोपुष्पहवे । रानि व १० ।

तिलवासिनीशाली । रक्तकशापी । रानि व १६ ।

राजफणिष्मत्कः । पु । नागरद्वहवे । शमा ।

राजफलः । पु । राजामलहवे । राजादनोहवे ।

थिनी गाह् । रानि व ११ । स्त्री । पटीले ।

तिका । स्त्री (ला) । राजमनूहवे । वड़ जाम

गाह् । रानि व ११ ।

राजफल्लुः । पु । कण्ठीदुम्बरहवे । काकपुत्र

गाह् । वै निघ ।

राजवदरम् । स्त्री । रक्तामलके । लवणे । मे ।

पु । उत्तमवदरहवे । नात्रकूले, पाटोनाई

प्रकृति वड़ ७ मिष्टे कूल । म राजमोर । क

रायपरतव । तत्पण्याया,—रुपवदर रुपवेष्ट

राजकोल राजवल्लभ पृथुकोल तमूबीज

मधुरफल । गुणा—मधुर शीत दाहपित्तवातघ्न

हृद्य वीर्यवृद्धिकर शोथशमकरय । रानि व ११ ।

राजबला । स्त्री । प्रसारण्याम् । गङ्गाश्रमिणी ।

रानि व ५ ।

राजभक्तम् । स्त्री । रुपभीज्यान्ने पानादौ च ।

ब्राह्मन्न अन्न । तत्परीक्षा—“रुपभक्ताहलि अर्ध

सविषमचयन्ति ये । तदेव ते विनश्यन्ति मलिका

वायसादय । इदमुक्तं तेन चान्नेन भृश चटपटा

यते । मयूरकण्ठप्रतिमो जायते चापि दुसह ।

दुष्टान्न विषसह्य म्रियन्ते जीवजीवका ।

पृथ्वी विरजज्यथु विष्ठां मुचति मकट ॥” सु

कल्प १५ ।

राजभट्टिका । स्त्री । हापुत्रोपत्रिणि । जटा ।

“गीमण्योर पदकीरो हापुत्रो राजभट्टिका ।

राजभट्टकः । पु । पारिभट्टकहवे । निम्बहवे ।

कूठे । कूड़ । कुन्दुकक । रानि व २२ । राजार्णे ।

धैत आकल । रानि व १२ ।

राजभावा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा

नि व १६ ।

राजभोग । पु । मानिधान्यविन्दे । ब्राह्मणोऽग

धनि । रावच ।

राजभोग्यम् । स्त्री । मातीकीये । खात्रफल ।
 पुं । प्रियालक्षणे । श. च । वि । राजभोगाहं ।
 राजमण्डूकः । पुं । मन्मथलूकः । बड़ बेड,
 लोणावेड । राजि व १८ ।

राजमान्यम् । स्त्री । पटोनि । वै निघ ।

राजमाषः । पुं । (Vigna catiangu
 Syn Dolichos sinensis) साधविशेषः ।
 बरवजो । हि लोविद्या, रसै, बोडा । म नील
 सरोद । क नीलरघु । तत्पत्न्याया, —वर्धट
 महत्कर दिग्गम नीलमाष उपमाय नृपचित
 सितमाष । गुणा —कफपित्तहर रुच्य वातल
 षलकरथ । राजि व १६ । "राजमाष सरो
 रुच्य कफप्रक्षान्पित्तहृत् । स स्वादुर्वातलो रुच्य
 कषायो विपदी मुक् ॥" च २७७ । स
 श्वेतरक्तक्षयभेदेन विविधः । एष यो मन्मथं स
 एव गुणाधिको ज्ञेयः । भा. पू. १७ भा. व ।
 तत्पत्न्यया —"राजमाषमव मृष स्वादुर्लभ
 कषायक । याही गुरुर्वातकर सान्द्रदृढवि
 कारकः ॥" द्रव्यगुण ।

राजमुक्तः । पुं । मकुडके । डाल मुक्त । हि च ।

राजमृगाङ्गः । पुं । राजयज्ञाधिकारी रस ।
 पाठ —"रसमय तयो भागा भागेक इममयक ।
 स्वतन्त्रस्य भागेक शिलागन्धकतालक । प्रति
 भागद्वय गृहमेकीकृत्य विष्णुं धत् । वराटिका
 तेन पूज्यो भालचौरिण टट्टण । पिशा तेन मुख
 रुडा वृक्षाण्डे त निरीधयेत् । शुक्ल गजपुटे
 पार्श्व च धयेत् साङ्गशीतल । दशपिपलिके चोद्रे
 मरिचैर्वा हृत्वा त्विते ॥" मा. भा. ४ गुग्ग ।
 रत्न ७ त्वा । अर्ण १ त्वा । ताल १ त्वा । शुक्ल
 मनहान, गङ्गक, हरित्राण अथोक्त २ त्वा
 एकल पूर्ण करिष्य । बड़ बड़ कडिन्न डितर
 गुग्गिना ह्रागङ्गे मोशांगा मडिशा उद्गारा
 कडिन्न मूष वक्र करतः मृदा ७० वक्र करिष्य ।
 गजपुटे पाक करिष्ये । नीतल इहेले
 लूनिष्य १० टी पिपूल वा मरिच १ टी, वा
 १२ टीर सहित द्रव ७ मधु अश्वगाने लेव्य ।
 मात्रा ४ व्रति । रसा. स ।

राजयक्ष्मा । पुं । See राजजन्मा ।

राजयोग्यम् । स्त्री । चरुने । वै निघ ।

राजरङ्गम् । स्त्री । रजने । मर ।

राजराजिका । स्त्री । राजसर्पे । ब्रह्म
 मद्रिया । राजि व १६ ।

राजराजेश्वररसः । पुं । कृष्णधिकारी रस ।
 पाठ —"विकला खादिर सारमयता वागुलीकरी ।
 पातये मदयेत् सूत गन्धकं सूतसामक । सुहृत्
 मदित ताल यावत्तत्र विलीयते । भृङ्गराजदव
 दत्त्वा दिनमात्रं विमर्दयेत् । प्रत्येकं सूततुल्य
 स्वाधूर्णीकृत्य विमर्दयेत् । मध्वान्माषा लीहपात्रे
 कर्षाभ्यां मध्ययेत्ततः रसा. स ।

राजरीतिः । स्त्री । पित्तलविशेषः । देडो
 शिठल । तत्पत्न्याया, —पाकतुणो राजपुत्री
 भट्टेश्वरी ब्रह्मरीति ब्रह्मणी कपिला विज्ञला ।
 गुणा —तिक्ता शीता खवयरसा शोधनी पाण्डु,
 वातकिमिश्रोहपित्तघ्नी च । राजि व १६ ।

राजलक्ष्मी । स्त्री । कदलीवृक्षे । कर्णाग्राह ।
 राजि व ११ ।

राजवर्त्तः । पुं । राजवर्त्तमणौ । हि राठो ।
 भा. म. कणरीचि । "गीतक राजवर्त्तम् ।"

राजवल्गुम । पुं । राजार्थः । शीत आम ।
 राजमदरे । राजादनीवृक्षे । शीर्षो ग्राह । राजि
 व ११ । नारायणदासकृत द्रव्यगुणसंक्षेपे ।
 यद्व्या. रस । पाठ —"जातोफलबडाद्वलगीला
 टङ्गरामठ । नीरकं तेजपत्रच यमानीविश्वेश्वर ।
 लीहमध सतामध रसगन्धकमेव च । मरिच
 विठ्ठा रुच्य प्रत्येकं लोलकीकृत । धात्रीरस
 वटी कृत्यात् दिगुष्णफलमानस । इति शुल तथा
 गुल्मसामवातं सुदारुणम् ॥" रसर ।

राजवल्गो । स्त्री । कारवल्गु । डेह्ले ।
 हि करला । रसा ।

राजवासनः । पुं । भृङ्गराजवचिचि ।

राजवाहः । पुं । घोटके । श. च ।

राजवृक्षः । पुं । आरवधठके । प. मु. च. द ।
 मू. चि परिचामयले । रसा. स । सु. १६५ ।
 सु. वि. १० । पिशा. ल. च । मे । लडास्याधि. च ।
 लडा. मो. च । श. च । भा. यो. नि. चि । "पत्ता
 पपटराजवल्गुका ।" शी. वा. क. च । सा. को. र.
 चि वल्गुमणुरे । [ग्राह । रसा ।

राजशयः । पुं । पाठ इति श्यातये । पाठे

राजशोकः । पुं । बासु. श. च । दे. ठा
 श. च । प. मु. राजि व. ० ।

राजशाकिनी । स्त्री । राजगिरिनामपत्रशाकि ।
ब्राह्म शाक, वेतो शाक । गुणा—रूच्या
पित्तघ्नी शीतला च । राजि व ३ ।

राजशालिः । पुं । राजभीमशालिधान्यविशेष ।
ब्राह्मभोजनं दैर्घ्यशुद्धिं धान्य । पमु ।

राजशिव्ही । स्त्री । श्वेतशिव्हीनाम् । निष्पावे ।
वै निघ ।

राजशुकः । पुं । पक्षिविशेष । मग्ननां प्राची ।
हिं राजयुगा । राजि व १२ ।

राजशूकजम् । स्त्री । शालिधान्ये । दैर्घ्यशुद्धिं
धान्यादिभ्यः । पमु ।

राजशृङ्गः । पुं । महुरमन्ये । इ च ।

राजसफरः । पुं । इल्लियमन्त्रे । हारा ।

राजसर्पः । पुं । सर्पविशेष । ब्राह्म मांश ।
विका । इ च ।

राजसर्पपः । पुं । राजिकायां, कृष्णवर्णसर्पे ।
अश्विगत्रिषा, कान गत्रिषा । हि राह ।
तत्पयोया, —राजिका कृष्णिका सूरौ सुष्ठक
व्यष्टक कटुक चय चूषाभिजनन चूषाभिजनन
कृष्णा तीक्ष्णफला राशी कृष्णसर्पपाया । गुणा—
तिक्त कटु उष्ण वातशूलघ्न पित्तदाहजनक
गुल्मकण्ठकुष्ठमण्ड्यय । राजि व १६ ।

राजसारसः । पुं । मयूरे । य मा ।

राजसी । स्त्री । श्वेततुलसाम् । वै निघ ।

राजसुपवी । स्त्री । कारवेष्टभेदि । शीतकृन्ना ।
पमु ।

राजसैरेयकः । पुं । नीलकिण्या । यम्
निलाकीर्या । वै निघ ।

राजस्कन्धः । पुं । धोटके । विका ।

राजस्वर्णः । पुं । राजधनूरश्च । कनक-
धूङ्गा । राजि व १० ।

राजस्रसः । पुं । लोहितचण्डुचरणश्चेतदसं ।
शस्त्रदीप्त । यम । ददम्यम । मे ।

राजस्र्धपाम् । स्त्री । तगरपुष्पे । राजि व १० ।

राजस्रासः (फ) । पुं । मत्स्यविशेषे । कान्ता
माह । तत्पयोया, —शतर कातस राजि व ।
यर । See कातस ।

राजस्य (फ) । पुं । राजसर्पः । शस्त्रे वा

कान गत्रिषा । राजि व १६ । तच्छाकगुणा-
"विदीषशमन लघु । याहि शक्त विशिषेण यद्ध
शौविकारिणाम् ॥" च सु २०७ । हिकिन्याम्
हेष्टेता । वै निघ । दुग्धिकायाम् । च सु ४७
ह ह्वये ।

राजा (न्) । पुं । हिकिनीवृत्ते । हेष्टेता
वै निघ ।

राजायः । पुं । राजगिरिशाकि । वै निघ ।

राजातनः । पुं । पीतशालवृत्ते । पेशांशान्
राजि व ११ ।

राजात्यावर्त्तकः । पुं । राजावर्त्ते ।

राजादनः । पुं । चौरिणीवृत्ते । श्रीरिणी
किष्कणश्च । पलाशवृत्ते । पमु । पीतशालवृत्ते
राजि व ११ । स्त्री । पीतशालफले । सु सु १
अ पद्वकादि । किष्कणपुष्पे । मे । चौरिक
फले । धिर्वीर्यम् । पमु ।

राजादनफलः । पुं । चौरिणीवृत्ते । धिर्वी
शीह । वै निघ ।

राजादनी । स्त्री । (Mimusops hex-
andra) खनामव्यातखादुफलश्चविशेषे ।
खिरणी इति गोक्षरे प्रसिद्धा । धिर्वीर्ये,
श्रीरक्षेच्छुद्र । हि चोरो । रायणी, रेवणे इति
महाराष्ट्रादौ । यम् ईर्ष्या । सा पञ्च । तत्पयोया,
—राजफल राजवत्तम कपोत चौरवृत्त चोरो
द्वपद्रुम निम्बकोज मधुफल माधवीवृत्त
गुच्छफल भूषेष्ट श्रीफल दृढस्कन्द चौरवृत्त ।
गुणा—मधुरा पित्तघ्नी गुरु तपणी हृष्या
स्थूलकरी विन्धा मेहघ्नी च । राजि व ११ ।
फलं गुरु विन्ध खादु कपायश्च । सु सु ४६ च ।
मधुरं स्वादु च । यनि १०७ । चविच, —राजादन
फलाल्पव्यो राजया चौरिकापि च । चौरिकाया
फलं हृष्य बल्यं विन्ध हिंस गुरु । द्रव्यामूर्द्धा
मद आनि चय दीपवयाशक्ति ॥ म । तिल
भागिनीमायो । राजि व १६ ।

राजाद्रिः । पुं । राजगिरिशाकपुष्पे । वै निघ ।

राजायम् । स्त्री । कर्पाटदेशे प्रसिद्धे शालि
धान्याद । शस्त्रभोजन, दैर्घ्यशुद्धिं धान्यादिभ्यः ।
तत्पयोया, —द्वपान राजादे दीपगुल्मक धान्य
देष्ट राजधान्यं राजित दीर्घकृत्तक । गुणा—
विदीषश्च सुपिच मधुरं मृग दीपनं बलहन्

पथ कान्तिद वीथ्यवर्द्धनश्च । तथ विविध
सशक्यैतरकृष्णभेदेन, उत्तरोत्तर रसाधिक्य ।
वैविध्याच्च मण्डुला हरितपीतलोहिता सामान्यतो
भवन्ति । गुणेषु पूज्यपूर्वातरा । सु सू । रा
नि व १६ ।

राजास्त्र' । पुं । आसविभेदे । मं राजाभा ।
कं रायमद्यु । तं राधमानिङ्गिवेदु । भा ।
तत्पर्थाया, —राजफल क्षारम कीकिलानन्द
काकिषोत्सव कामेष्ट उपवल्गम कामाह
राजपुतक । गुणा — कीमला राजासा —
कटुस्त्रा पितदाहकराय । सुपक्वाक्षी — खादु
माधुर्या बलपुष्टिवीर्यप्रदाय । तत्फल विविध
बालमध्यपक्रमेदेन । निध्वेव राजास्येपु रसाधिक्य
साम्य वर्धते । गुणाधिक्यानु उत्तरोत्तर श्रेयम् ।
किञ्च एषो बालफल कफघातरक्त्यासपित्तजनक ।
मध्य फल तादृशमेव गुणसम्पन्न दीपबहुल पर
कषायाश्च । पक्वफल मधुर त्रिदोषघ्न दण्डादह
श्रमशशासरोषकहर गुण हिमञ्च । रा नि व १० ।

राजास्नातक । पु । राजास्नातकश्चे । वै निघ ।

राजास्त्र । पु । अस्त्रवेतसे । रा नि व ६ ।

राजाक । पुं । श्रैताक । श्रेष्ठ आकम् ।
रसा । म मन्दार । कं मदारयकं । गुणा —
कटु तिक्तीण कफ मेदी विपन्न वात कुष्ठ भ्रणघ्न
शोथकण्डूविषघ्न । रा नि व १० ।

राजाईम् । स्त्री । अगुरकाष्ठे । मे । कर्पूरे ।
कृष्णागुरकाष्ठे । वै निघ । शालिधान्यविशेषे ।
ब्राह्मलोभ धान । रा नि व १६ । स्त्री (घा) ।
जम्बूवृक्षे । आम गांहे । रा नि व ११ ।

राजाखावुः । स्त्री । खादुत्व्या । मिठा नाडे ।
तत्पर्थाया, —तुल्यक महातुल्यौ मिटतुल्यौ
बलावन्तौ मधुरालावन्तौ भव्यालावु शाकालावु ।
गुणा — गुरु हृत्वा कफपित्तघ्नौ च । मद ।

राजालुक । पुं । मद्वाकन्दे । ब्रुवन । दारा ।

राजावर्त्त' । पु । खगामप्लवते उपरवभेदे ।
म्फटिकजातो । हि रेवटी । तत्पर्थाया, —
आवर्त्त आवर्त्तमपि नृपावर्त्त राजालावर्त्तक ।
गुणा — खदु शीतल कटु विम्व पित्तघ्न
सौभाग्यजनकश्च । लक्षणे "निगरितमस्त्रित
मद्यन् नीलं गुरु मिम्वल बहुष्कावम् । शिखिकण्ठ
सम सौम्य राजावर्त्तं वदन्ति जाल्यमथिम् ॥"
रा नि व १२ ।

राजाहि' । पु । विमुखसर्पे । ब्राह्म माप ।
तत्पर्थाया, विमुखाहि विलपाक्षी विषायुध ।
विका ।

राजाहम् । स्त्री । कर्षिकारफले । कनिका
फल वा छिन्नैरुत्तरवौ फल । वा सू १५५ ।
स्त्री (घा) । राजादनोदसे । श्रैताकं वृक्षे । वै निघ ।

राजिका । स्त्री । (Brassica juncea
Syn Sinapis juncea or Brassica
nigra) श्रैतराजिकायाम् । गौरसर्पे । श्रेष्ठ
ब्राहे । राजसर्पे । कान्ति मन्त्रिषा, ब्राहे, कृष्ण
ब्राहे । मे । रक्तसर्पे । ब्राहे । तत्पर्थाया, —
राजी बाधुरी राजिका रक्तसर्पे तोषणमन्त्रा
मधुलिका चप चवक क्षतक । रा नि व १६ ।
गुणा — "राजिका कफपित्तघ्नौ तोषणीया
रक्तपित्तघ्न । किञ्चिद्रवाग्निदा कण्डूकुष्ठकीठ
हसिनी हरित । अतिसोष्णा विशेषेण तद्वस्त्रायापि
राजिका ॥" भा । राजिकातेलगुणा — तोषण
वातादिदोषघ्न शीतल कटु पुंस्त्वघ्न किञ्च त्वन्दीष
नाशनश्च । रा नि व १५ । तत्पदगुणा — कटुश्च
कृमिवातकफघ्न कण्डूरोगघ्न स्वादु दीपनश्च ।
रा नि व ७ । पण्णरीच्यात्मके माने । 'तामि
पडमिय राजिका ।" पम । कृष्णोद्वस्त्रे ।
किदारे । मे । क्षुद्ररोगभेदे । घामाणि । मानि ।

राजिकाफल । पुं । गौरसर्पे । श्रेष्ठ मन्त्रिषा ।
रा नि व १६ ।

राजिकाह्वा । स्त्री । तन्नामकक्षुद्ररोगभेदे ।
घामाणि । लक्षणे यथा "घमस्त्रोदपरीतेऽह्ने
पिटिका सरजो घमा । राजिकावप्यसम्याम
प्रमाणा राजिकाह्वा ॥" वा उ ११५ ।

राजिचित्त । पु । राजिमन्त्रपविशेदे । सु
क्ष्मश्च ।

राजिफला । स्त्री । चीनककंटीलतायाम्
रा नि व ७ ।

राजिभः । पु । दुष्टभसर्पे । टोङ्गागाप ।
वै निघ ।

राजिमत्फला । स्त्री । मधुकोपातक्याम् ।
त्रिष्ठे भूत्वा । भा पू १५५ भा ।

राजि(को)मान् । पुं । मोमसर्पभेदे । लक्षणे
"राजोममस्तु राजिभि । घिम्या विचित्र
वर्णमिदं गुरुं विचित्रिता ॥" तैम दृष्टश्च

प्रथमे वेगे रक्त दुष्ट पाण्डुतां गच्छति । द्वितीये
अतिमायमुद्व । तृतीये दशविक्रिंदादयः । चतुर्थे
मक्षकगुरुत्वादयः । पञ्चमे गावभद्रादयः । शेषयो
दर्वीकरयत् । वा ८३६५ ।

राजिलः । पु । डण्डुभसपे । टोंडा मां ।
भम । पटोले । संप्रजातिविशेषः । तद्देदा यथा
पुण्डरीकराजिचिताङ्गुलराजिनिन्दुराजिकर्द्दमक
दणशोपकससंपकश्चेतद्गुदभंपुष्पचक्रकगोधूमक
शिकसादायेति । वा ।

रालिलफला । स्त्री । एर्वाकभेदे । वै निघ ।
राजौ । स्त्री । रक्तसर्पे । ब्राह्मेन्द्रिया ।
रा नि व १६ । वै निघ २५ दुर्लज्ज चिष्टप्रादि
कल्के । बाकुष्याम् । गोमन्त्राद्य । तिक्तपटोले ।
मल्यविशेषे । वै निघ ।

राजीफलः । पु । पटोललतायाम् । भा म १
भचित्तममज्ज चि । “राजीफले सयुता ।”
तिक्तपटोले । ति९५१०३ । वै निघ ।

राजौमती । स्त्री । लिङ्गनाशरोगक्षीपद्रव
विशेषः । यथा—“राजौमतीऽङ्गनिचिता शालि
शूकामराणिभि ।” वा ८१४५ ।

राजोल । पु । राजसर्पे । ब्राह्मेन्द्रिया ।
वै निघ ।

राजीवम् । स्त्री । पत्रे । पसु । रा नि व १० ।
तन्मूल शूकरदंष्ट्रे हितम् । पु । हरिणभेदे ।
हस्तिनि । चिका । सारसपक्षिणि । भम ।
नादेयमक्षविशेषे । मे ।

राजेन्द्र । पु । राजनिराशाके । वै निघ ।

राजेयः । पु । पटोले । भा पू १५ भाषा ।

राजैष्टम् । स्त्री । रुपात्रे, राजात्रे । ब्राह्मलोच
दैनन्दिनं वाङ्मविशेषः । रा नि व १६ । पु ।

राजपलाण्डो । रा नि व ३० । स्त्री (ष्टा) । कदली
वृक्षे । रा नि व ११ । पिण्डोत्कर्षरे । वै निघ ।

राजोद्देजनसन्नक । पु । चवके, भुतादुग्ध
वृक्षे । हेठेला । रा नि व ८ ।

राज्यप्ता । स्त्री । पिष्टराजिकादधिलवणमिश्रित
सूक्ष्माणां पूषण्णादिहृते व्यञ्जनविशेषः । ब्राह्मता ।
“राज्यक्त्यागिरीचिन्या वाचन्या तान्ति मचयेत् ।”
भा ।

राज्ञी । स्त्री । भीष्म्याम् । भीम ग्रीह । रा नि
व ४ । क्षाये । वै च । लातीपुष्पवृक्षे । पित्तनि

राजसर्पे । काजमन्त्रिणा, ब्राह्मे । रा नि व १६ ।
राटः (ठः) । पु । मदनवृक्षे । मृशना ग्रीह ।
रा नि व ८ । रसास उदावर्त्तलेपे । वा ८१०५ ।
राटिः (डि) । पु । शरारिपक्षिणि । भवान्
ग्रीहो । भम ।

राटपुष्पम् । स्त्री । मदनपुष्पे । वा ८२५ ।

रात्रिः । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ । वै
निघ २५ यद्वशी चि । रजन्त्याम् ।

रात्रिका । पु । उद्रधूमकाख्ये उच्चिटिकाख्ये
वा हृदयभेदे । “शिरौषपुष्पं सकरञ्जबीज
कासीरज कुष्ठमन शिलाय । एषोऽगदी रात्रिक
हृदिकानां सकान्तिकारी कथितो जिनेन ॥” वा
८१०५ ।

रात्रिजलम् । स्त्री । कुम्भटिकायाम् । श मा ।

रात्रिजागरः । पु । कुकुरे । वै च ।

रात्रिजागरद । पु । मशके । रा नि व १८ ।

रात्रिनामिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ।

रात्रिपुष्पम् । स्त्री । उद्वले । शुन्निफून,
हेला फून । रा नि व १० ।

रात्रिपुष्पिका । स्त्री । शृङ्गलातोष्ठे । श्वेत
जाती ग्रीह । वै निघ ।

रात्रिविद्योगी (इन्) । पु । चक्रवाके । वै
निघ ।

रात्रिविज्ञेयगामी (इन्) । पु । चक्रवाक-
पक्षिणि । रा नि व १८ ।

रात्रिवेद (दौ(इन्)) । पु । कुकुटे । चिका ।

रात्रिहास । पु । श्रुतीत्यले । शर ।

रात्रान्ध । वि । तन्नामकदृष्टिरोगयुक्ते,
काकादौ । ब्राह्मिकाणां ।

राधवद्ध । पु । करकायाम् ।

रास । वि । पक्षे । वै च । स्त्री । ह्यन्तरमुक्ते,
अन्तरमुक्ते वा । चिका ।

राधा । स्त्री । विष्णुकान्ताया आभलक्या मे ।

राधामाधव । पु । अथरवावपाकार ।

रामम् । स्त्री । तमालपत्रे । तेजपत्र । रा
नि व ६ । कुठे । दूढ़ । रा नि व १२ । धातुकं ।

मे । पु । अशोकवृक्षे पत्रे । चिका । घोटके ।
मे । शूलवर्षे । रुणधर्षे ।

रामक. । पुं । जलापामां । वे निघ ।
 रामकन्द. । पुं । शमीवृक्षे । पशु ।
 रामकर्पूरक. । पुं । कर्पूरे । शृङ्ग, शोभकशृङ्ग । शर ।
 रामकाण्डः । पुं । रामभरे । रा नि व ८ ।
 रामकोशा(या)तकी । स्त्री । महाशक्त कोशावस्थाम् । वे निघ ।
 रामगुवाकः । पुं । रामपूजये । ओम् शृङ्गात्रि ।
 रामचन्द्रः । पुं । रघुदोषकारे । रसेन्द्र चिन्तामणिकारे ।
 रामच्छर्द्दनकः । पुं । मदनवृक्षे । भा ।
 रामजननो । स्त्री । शेषकायाम् ।
 रामठम् । स्त्री । हिङ्गुनि । दि. । रसा । रा नि व ६ । मदनफल । च द त्रमनाधिकारे । पुं । अक्षोष्ठवृक्षे । रसा । जलापामां । वे निघ ।
 रामठो । स्त्री । भाङ्गोद्विष्टो । रा नि व ६ ।
 रामण । पुं । पर्वतनिम्बवृक्षे, केठयनिम्बे । तिन्दुकवृक्षे । रा नि व ८ ।
 रामतरुणो । स्त्री । तरुणोपुष्पवृक्षे । (चैतेतो) कुलेन गाह । रा नि व १० ।
 रामदूतिका (सौ) । स्त्री । नागदन्त्याम् । नागजना । रसा । नागपुष्पाम् । भा । तुल्यो विशेषे । तत्पण्याया, —पर्वपुष्पी विमलया नागदन्तिका काष्ठो नो फणिकका मृत्पण्यो भरण्यान्ना । श च ।
 रामपूगः । पुं । गुवाकवृक्षविशेषे । तत्पण्याया, कामीन मृत्पूग सुवेरठ । चिका ।
 रामभद्रा । स्त्री । गाभारीवृक्षे । वे निघ ।
 रामलवणम् । स्त्री । शककरिलवणे । शालुत्र लवण । रसा ।
 रामवल्लभम् । स्त्री । त्वचि । शृङ्गवृक्ष । रा नि व ६ ।
 रामवाण । पुं । रामभरे । रा नि व ८ ।
 रामवाणरसः । पुं । अश्वीर्षाधिकारे रस । पाठ—“पारदाष्टतलवङ्गगन्धक भाग्युत्तमरिचेन मिश्रितं । जातिकाफलमयार्द्रभागिके तिलिको कलरसेन मयित । माषमाषमनुपाययोगत सद्य एव जठराग्निदीपक ॥” गीर्वा, चिय, मयन,

शृङ्गक अष्टोक्त १ तौ मरिच २ तौ क्षीरफल ॥ तौ कौठां तैलुनेन रसेन भावना । वती मायमात्रा । रसाच । रस पिभा ।
 रामशर । पुं । रुनासल्यातशरवृक्षे, सुख भेदे । रामशृङ्ग, सरगोल इति मालवदेशे प्रसिद्ध । शोभनशर । हि रामशर, शरपत्र । तत्पण्याया, —रामकाण्ड रामेषु अपर्यवृष्टौ दीर्घं वृषमिय । भा । गुणा—रसे अम्लकपाय पिचकान् वात कफघ्नय । एतन्मूल ईषदुष्य रुचिदघ्न । रा नि व ८ ।
 रामश्रीतला । स्त्री । आरामश्रीतलायाम् । गजशार्कविशेष । रा नि व १० ।
 रामशे (से) न (क) । पुं । भूनिम्बे । छिन्नैर्वा । रा नि व ८ । भा म र म चिन्तमन्त्र चि ।
 रामा । स्त्री । रघुकन्यायाम् । शृङ्गमात्री । रा नि व ६ । हिङ्गुनि । मे । हिङ्गुने । शर । अश्वीकवृक्षे । सातलाया । तनालपत्रे । वाय साधायाम् । रा नि व १३ । गीरीचमाया । रा नि व १२ । वासायाम् । गैरिके । श च । श्रित कण्टकायाम् । रा नि व ४ । आरामश्रीतलाया । रा नि व १० ।
 रामाटरूपः । पुं । वासामेदे । राम वाशक । भेषज्य चिदाब्जादी ।
 रामाप्रिय । पुं । त्वचि, दास्योनीति प्रविष्टे वल्कले । व निघ ।
 रामालिङ्गनकाम । पुं । रक्ताब्जानुपुष्पवृक्षे । ब्रह्मर्षीणि । रा नि व १० ।
 रामावच्छोन्नोपम । पुं । चक्रवाके । रा नि व ८ ।
 रामावामाङ्घ्रिघातकः । पुं । अश्वीकवृक्षे । रा नि व १० ।
 रामेषु । पुं । रामभरे । रा नि व ८ ।
 रामोदुम्बरिकाफलम् । स्त्री । अक्षीरफले । वे निघ ।
 रायणम् । स्त्री । पीडायाम् । शर ।
 राल । पुं । (*Mimosa rubicaulis*) सज्जतरी । धूम्राग्र गाह । हि जिलि । ते सज्जतरससु सज्ज । पञ्चा राल चतु । रा नि व ८ । सज्ज रसे धूना । तत्पण्याया,—साल सालनिर्वाय सालरस खलन दवेष्ट

यद्गुणः सञ्जनिर्यास सञ्जरस सुरभी यच्चधूप
सुरधूप अधिवल्लभ कल कलकल, कलमज
कलकलीह्व । गुणा—भीतल क्षिप्र कषाय
तिक्त स्याही वातपित्तघ्न स्कीटकच्छूतिनघ्नप्रय ।
पानलेपगुणो—भीतल इदरघ्नय । रा नि व
१२ । अपिच—“रासी याहो हिमक्षित कषायो
याहकी हरेत् । दीपासखेदबीसपञ्चरत्नविपा
दिका । यद्धमप्राग्निदधाय यन्वातिसारनाशन ॥”
भा ।

रालकार्यः । पु । सालह्व । रा नि व ८ ।

रालतैलम् । क्री । सालह्वमव तैले । गर्ज्जन
ठेन । गुणा—तैल सन्तरसीद्वयं विस्कीट
प्रणनाशनम् । कुठपामाकिमिद्धर वातघ्नेषामया
पहम् ।”

रालनिर्यासः । पु । सालह्व ।

रालिका । क्री । धूनके । धूना । वै निघ
२भ च सा पथ्याय्ये ।

रावणः । पु । हृच्चविशेष । वम् टेंभुरणी । वै
निघ । अर्कप्रकाशनामवैद्यकयन्यकारे ।

राशिः । पु । द्रोणपरिमिते माने । प म १ख ।
धान्यादितुषे । ऋक्षी । हर्षी । माघायाम् ।
च वि १५ ।

राषभौ । क्री । कपिकच्छाम् । आनाकुम्भी ।
वै निघ । गह्वर्याम् । श र ।

राष्ट्रकम् । क्री । वैदध्यमणी । प सु ।

राष्ट्रिका । क्री । कण्ठकाय्याम् । प सु ।
हृद्व्या । रा नि व ४ । र मा ।

राष्ट्री । क्री । महाराष्ट्रीलतायाम् । क्रीकड़ा ।
प सु । रा नि व २२ ।

रासः । पु । गह्वलके । गीर्वा । क्रीडायाम् ।
विका ।

रासना । क्री । रासाया । वै निघ कास वि
विकटकादिपुष्पे ।

रासभः । पु । गह्वमे । गीर्वा । चम । (भी)
क्री । गह्वभन्त्रिया । श र । [च ।

रासभवन्दिनी । क्री । मल्लिकापुष्पह्वे । श

रासा । क्री । (Vanda Roxburghii
Syn Cymbidium tessaloides)

सनामख्याततन्त्रजीपधी केदारदेशे प्रसिद्धे । ब्राह्म ।

हि रासा । ते किरन्निचक्र । यन्तरदामर ।
तत्पथ्याया,—द्रोणगन्धिका सर्पगन्धा पलदया
सुगन्धमूला सुगन्धा सुरसा गन्धनाकुली मकुटीटा
नाकुली सुगन्धापी ह्वयाकी सुवद्धा श्रियसी रसना
रसा रसाया रसा राधिका अतिरसा सुतरसा
रत्तरसा । सा विधा—“रासा तु विविधा प्रोक्ता
मूलपत्रवर्णकया । ज्ञेयो मूलदली श्रेष्ठो
लण्ठाराच च मध्यमा ॥” रा नि व ६ । सु सु १०५
अर्कादि । वा सु १५५ निदह्वि अर्कादि । “भागो
राया वृष्टिकापी प्रकीर्त्या ।” च द ज्व वि ।
“रासा ह्वादनी दाह ।” अतकण्टकाय्याम् ।
रा नि व ४ ।

रासागुग्गुलुः । पु । वातव्याधी औषधम् ।
पाठ “रासायास्तु पलधौक कर्पाय पञ्च च
गुग्गुली । सर्पिपा वटक कृत्वा खादेलनि च
गृध्रसौम् ॥” रसर । अन्य, कण्ठरीगे—“रासा
घृतेरुख सुरात्र विष तुल्य पुरेणाय विमर्श
खादेत् ।” भा ।

रासातैलम् । क्री । वातव्याधी तैलम् ।
पाठ —“रासागिरीपयट्टाद्गुग्गुलीसहचरायता ।
श्लोणाकदारुसम्पाका रयगन्धाधिकण्टका । एषां
दशपलान् भागान् कषायमुपकात्येत् । ततस्तैल
कषायिष सञ्चगन्धैश्च कार्ष्णिके । दध्याख्याष
साधाम्बुमूलकेचुरसे शभे । पृथक् प्रसीधिते
सादं तैलप्रस्थ विपाचयेत् ।” च वि २८५ ।

रासादशमूलम् । क्री । वातव्याध्यादौ कषाये ।
पाठा—“दशमूलाघतेरुख रासा नागर दाहनि ।
काथो रुक्कतैलेन साम नन्यनिघ गुहम् ।”
रसर ।

रासादि । पु । रासाह्वादनीदिषदाहसर
लेलवालुककतकषाये । स चौद्रशर्कराशुकी वातज्वरे
हित । च द ज्व वि । “रासाह्वादनीदाहसरलं
सेलवालुकम् । कषाय शकराचौद्रयुकी वात
ज्वरापह ।” प्रयोगा वात ज्व वि । ह्वादनी
वन्दाक (वान्द्रा) ।

रासादिलौहम् । क्री । राजयक्षाधिकारे,
शसकासे च लौहम् । पाठ —“रासाश्वगन्धाकपूर-
भेकपर्णीशिलाह्वे । विकचयसनायुर्कौलैश्च यथा
मर्ल मतम् ॥” रसा ९ । (रासातालीशकपूर
रति रचको पाठभेद ।)

रासाय (घृत तैलघ्न) । क्री । वातघ्नौषधम् ।

पाठ — 'राधाश्रमशाकपिकण्डुभूमिज्जमाष्टगोक्षष्ट
लमावधर्षी । हिम्रावदेरुष्टलागताष्टापुननंवादी
विधिनोदतागाम् । प्रत्येकम् पक्षपक्ष गृहीत्वा
पचेद्वेष्टो हतपादयवे । गतावरोरस पूत दक्षान
पक्षपोक्षम् । हतमय्य विपक्षस्य तैलमरणमेव
वा । दत्ताष्टवर्गकक्षस्य गुरुगुलोर्वा पलाटर्क ।
सिद्ध हतस्य तैल वा दद्याद् वातगदातुरे ।'
रसर ।

रास्त्रापक्षक । पुं । ज्वरसम्भाधिकारे कपाय ।
पाठ — 'रास्त्रा गुडघोमेरुश्च दीवदारु मज्जीवधम् ।
विदेत सञ्जीवके वात सामे सन्ध्यमिमज्जने ।'
अथ मेदाद्यमेरुश्चतैल प्रक्षिपन्ति ब्रह्मा । रसर ।
रास्त्रासप्तकम् । स्त्री । ज्वरसम्भाधिकारे
पाषाणम् । पाठ 'रास्त्रासत्तास्त्रवध दीवदारु-
विकण्डकेरुष्टपुननंवादी । काथ विषेगमरचूनिमिष
ज्जीवपुष्टविकपात्रं गूली ।' रसर ।

रास्त्रिका । स्त्री । रास्त्रायाम् । भा । पङ्क्तिन्तु
तैल । 'रास्त्रिकासैम्बध ।'

राहुच्छत्रम् । स्त्री । आर्द्रके । आश ।
राजिब ।

राहुरत्नम् । स्त्री । गोमेदके रत्न । राजिब ११ ।

राहुच्छिष्ट । पुं । लघुने । रत्नम् । त्रिका ।

राहुस्तृष्ट । पुं । रघोने । चारा ।

राक्षम् । स्त्री । पकटोफलि । अम ।

राक्षस । पुं । रौक्षीतकवत् । त्रोज्ज । वै निघ ।
निशाचर हिमपाणिभेदे ।

राक्षसभोजनम् । स्त्री । मांसि । राक्षसपट्टे ।
वाच ।

राक्षसौ । स्त्री । चण्णया । चौरनामगन्धद्रव्ये ।
मे । सुरात्मन्याम् । रसर प्रमेह वि । दद्यायाम् ।
इ च ।

राक्षसौकन्द । पुं । चण्डालकन्दे । वै निघ ।

राक्षा (क्ष्या) । स्त्री । नाक्षायाम् । ना । अम ।

रिद्ध (ङ्ग)णम् । स्त्री । च्छन्नने । अम ।

रिद्ध (ङ्गि)णो । स्त्री । सुदृढपर्णीलतायाम् ।
भृगानौ । राजिब ११ । कैवलैस्तुलायाम् । षष्ठे
भूता । कण्टकायाम् । वै निघ द्वाव वि वासादि
कषाये ।

रिठा (करञ्ज) । स्त्री, पुं । रीठाकरञ्जे ।

श्रीर्था ग्रीह । कौं रिठो । गुर्जं चरिता । वै निघ ।
रिपु' । पुं । चौरनामगन्धद्रव्ये । गेण्टेना ।
राजिब ११ । क्रीडादो । मारोररिपुपटके ।

रिपुघातिनो । स्त्री । गुह्याविशेष । हि
कुषाद । 'कुचिदा बहुविस्तीर्णा कुचिका रिपु
घातिनो ।' मच ।

रिव । पुं । रत्नेरुष्टे । वै निघ ।

रिमेदः । पुं । चरिमेदे । चरित्रविशेष ।
राजिब ८ ।

रिरो । स्त्री । पित्रले । इ च । [मर ।

रिश्य (य) । पुं । हरिष्यविशेष । विका ।

रिष्ट' । पुं । रीठाकरञ्जे । रिठो । रक्तमिष्टुवत् ।
म । यौतरघोने । राजिब ३० ।

रिष्टक । पुं । रक्तमिष्टुवत् । मर । अवि
२५ ।

रिच्चा । स्त्री । निच्चायां । सूक्ष्मायां । निक्कि,
डेकूनेत्र छानां । इ च ।

रीठा (करञ्ज) । स्त्री, पुं । (*Sapindus*
mukorossi or *S. Trifolius* Syn *S.*
Setergens or *S. Emerginta*) The
soapnut tree खनामव्यातीतरद्वीय
करञ्जवत् । बड़ रिठो । हि रीठा । तें रीठा
करञ्जमनेचहु । कुङ्कुडकयलु वम् रिया । ता
पोन्नान कीहद । तत्पण्याया, — गमपातन
गुच्छक गुच्छपुष्पक गुच्छफल रीठा चरिष्ट
मङ्गल्य कुम्भबीज प्रकीर्त्या सोमवत्क केनिष्ठ ।
गुष्ठा — तिक्त चण कटु धिग्न वातघ्न कफघ्न
कुष्ठकण्डूघ्न विषविस्तीर्णघ्न । See चरिष्टक ।
रीठक । पुं । पुष्ठाखनि । शौठेन्र डौंझा,
नेरुन्रड । इ च ।

रोति (सी) । स्त्री । पित्रले । राजिब ११ ।
लोहकिष्टे । नक्षत्र । मे । दग्धसर्पादिमने ।
धरणि । [११ ।

रोतिक (ज)म् । स्त्री । पुष्पाङ्गने । राजिब

रोतिका । स्त्री । पित्रले । पुष्पाङ्गने । मच ।

रोति (का)कुसुम (पुष्प)म् । स्त्री । पुष्पाङ्गने ।
राजिब १० ।

रोतिहेतु । पुं । यमदे । मृत्ता । भा ।

रक् । स्त्री । कुठोयचो । रूढ़ । मे । मास १५

तन्निश्चयः । “रुचि कथं पश्यन्मा पथा रुक्”
व्याधी । रा नि व २० ।

रुक्ता । स्त्री । सुराविशेषः । “रुक्ता मा द्रुतसारा
यः” प म ३३ ।

रुक्प्रतिक्रिया । स्त्री । रोगोपशमनोपाये,
चिकित्सायाम् । रा नि व २० ।

रुक्मम् । स्त्री । तोषणीदे । विदरोति शोके ।
र मा । धुक्ते । प मु । सुवर्णः । रा नि व १२ ।
पु । नागकेशरुच्यः । रा नि व ६ ।

रुक्मलौहम् । स्त्री । तोषणीदे । विदरोति ।
सि धी र वि वि खण्डछायासीत् । “पञ्चमाला
नीयं रुक्मलौहं चूर्णितम् ।”

रुक्मवन्तो । स्त्री । शालिधान्यविशेषः ।
देशमुखि धाञ्जले । गुणा—“रुक्मवन्तो
लघु रुचि बल पुष्टिकरा मताः” अ वि १६५ ।

रुक्मिणी । स्त्री । सपंचोरिण्याम् । शेषान-
कौटो । रा नि व ५ ।

रुक्मस्र (म्) । स्त्री । मने । कथिम् ।

रुक्मः । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।

रुग्दाहः । पु । समामकसन्निपातजनविशेषः ।
लक्षणम्—“प्रलापपरितापमप्रलमादमाद्यश्रम,
परिधमपवेदनाभ्यधितकृच्छ्रमन्याद्यनु । निरन्तर
दवाकर शसनकासद्विह्वल, सकटतरसाधनो
भवति हन्ति रुग्दाहः ॥” वै निघ । भा ।

रुग्मम् । स्त्री । स्वर्णः । श्रद्धाम् ।

रुच(क)म् । स्त्री । रुचिः । शालिधान्ये ।
सौवर्णलक्षणम् । मृत्तलवर्णः । म । भा पू २५
अर्थे वि विह्वलादिषु । वै निघ रुच्यो वि रुच
कादिषु । मूलके । गुणा । गोरोचनायाम् ।
विद्वद्भिः । ई च । लवणे । हारा । दशमाष्टि ।

रुचकः । पु । वीजपूरकः । मातृगुह्ये ।
रा नि व ११ । श्रोतेरुच्यः । ज द १२५ । सपवे ।
दन्ते । कपोते । मे ।

रुचि (च) । स्त्री । सुहायाम् । अमम ।
लङ्घननामनाकात् सुखशीवादिनाञ्च सुखल
प्रकृतये च । द्रोणि । गोरोचनायाम् । रा नि
व १२ । सुहायाम् । ई च ।

रुचिकर । पु । तामरद्रुच्ये । नारद लेखु ।
वै निघ ।

रुचितः । वि । मिष्टवस्तुनि । दया ।

रुचिप्रदा । स्त्री । मधुरविश्याम् । दूरद्रुच्ये ।
वै निघ । [भा ।

रुचिफलम् । स्त्री । अमृतकषि । नाशपाति ।

रुचिरम् । स्त्री । मूलके । गुणा । रा नि व ० ।
कुटुम् । लवणे । रा नि व १२ । रोच्ये । रा नि
व १२ । प । मिष्टवस्ते । अस्मिन्ना गीह । नि ।
मधुरे । स्त्री । गोरोचनायाम् । रा नि व १२ ।
पालकाव्य(व्य)नाममजैद्यककाटज्जन्माम् ।

रुचिरफला । स्त्री । कुटुम् । वै निघ ।

रुचिराञ्जन । पु । गोमाद्यनश्ये । शक्तिना
गीह । रा नि व ० ।

रुचिरासुतः । पु । पालकाव्य(व्य)नाममज
जैद्यककारे । मिष्टा ।

रुचिष्यम् । स्त्री । मियालवीजः । सौवर्णलक्षणम् ।
ओरकमदे । वै निघ । मि । मधुरे । दया ।

रुच्यम् । स्त्री । सौवर्णलक्षणम् । मृत्तलवर्णः ।
रा नि व ६ । पु । कतकद्रुच्यः । निर्मली गीह ।
रा नि व ११ । शालिधान्यमदे । रा नि व १६ ।

रुच्यकन्दः । पु । मूले । पुनः । रा नि व ० ।
ओरकः । शालिधान्यः । वै निघ ।

रुच्या । स्त्री । शालितायाम् । नानितीपाति ।
प मु । कृष्णओरके । रा नि व ६ ।

रुजा । स्त्री । मेधिकायाम् । मेति । ई च ।
कुठ । कुङ्कु । रा नि व १२ । व्याधी । रा नि व
२० । भङ्गे । मे । व्याधायाम् ।

रुजाकरम् । स्त्री । कम्परद्रुच्ये । कामराजा ।
म च । पु । हिलाह्वये । हिला गीह । वा घ.
१५५ ववणादि । ‘महुलपत्रवदमहनाकरा ।’
रा नि । ई च ।

रुजाप(स)हः । पु । धत्वह्वये । शमना
गीह । रा नि व ८ ।

रुज्या । स्त्री । खालिलरोगे । टाक ।

रुणशालि । पु । रुक्मशाली । नादथानि
छाडे । रा नि व १६ ।

रुणालि । पु । रुक्मशाली । नादथानि ।
रा नि व १६ ।

रुण्डकम् । स्त्री । अमृतद्रुच्ये । वै निघ ।

रुण्डी । स्त्री । कुन्दुरी । कुन्दुरि । रा नि व ८ ।
रुदयः । पुं । कुन्दर । उपा ।

रुदन्तिका (न्तो) । स्त्री । रुनामन्त्यात्मना
पुपे । रुदन्तीति उत्क्रान्तादी प्रसिद्धा । म कं
चलुगणि, रुदन्ती । तत्पठ्याया, —खवसोया
सद्योभनो चयतयवा रोमाचिका मन्तामो
चयवमी सुधासायो । लघुप—“चयपत्रसम पत्र
पुपयं तथाविध । शैश्विरे जलविन्दुमावन्तीति
रुदन्तिका ॥” गुणा—कटुतिक्तोष्ण चयवो
हृमिघ्नो रक्तपित्तघ्नो मेहघ्नो जराव्याधिहरत्वात्
रसायनी च । रा नि व ४ ।

रुद्रगुद । पुं । निरुद्रगुदनामरुद्ररोगमेदे ।
लघुपम्—“वेगसन्धारपाद्गुरपाभीपानस्ययम् ।
अणूकरोति वाह्यान्तर्मांसमस्य तत गृह्णत् ।
हृष्टाभिगच्छति व्याधिरय रुद्रगुदो मत ।” वा
उ ३१९ ।

रुद्र । पु । मन्त्रदेवे । आदित्यपवर्गसे ।
आकम्प गाह । रा नि व ४ ।

रुद्रक । पु । मन्त्रावकुलवृक्षे । वै निघ ।

रुद्रज । पु । पारदे । रा नि व १२ ।

रुद्रजटा । स्त्री । लताविशेष, दैत्यरोलतायाम् ।
जटाधाता । जटोत्तमा । तत्पठ्याया, —रुद्रलता
रुद्रा रुद्राणो रोद्रो सोम्या सुगन्धपवा सु आ
सुवहा सुपवा सुरभि घना दैत्यरोलता शिवाहा
पववर्गो मन्त्राजटा जटा जटावर्गो जटारुद्रा
नेत्रपुष्करा । भा म १ भ सन्ततादि ज्व चि माहृश्वर
ध्वे । “रुद्रजटा गोमृह ।” गुणा—कटुरसा
आसक्तावद्रोगहरो भूतविद्रावणो रक्षोनिवर्हणी
च । रा नि व १ । मधुरिकायाम् । श्लोत्री ।
अटो भ ।

रुद्रदारु । पु । तेलदेवदारो । मन्त्रेज्जी
देवदारु । वै निघ ।

रुद्रनिर्माल्यम् । स्त्री । शिवनिमाल्यं, पुष्पादौ ।
भा म १ भ सन्ततादि ज्व चि माहृश्वरधू । “वश
लक् रुद्रनिर्माल्यम् ।”

रुद्रपत्रो । स्त्री । अतसोपुपे । भग्निना गाह ।
रमा ।

रुद्रपर्वटो । स्त्री । कासाधिकारि चोपधम् ।
पाठ—“पुष्टपुष्टं विधा गन्ध द्रव्यं पुन पुन पचेत् ।
वाताहिराद्रक ध्वजो काकमाचो त्रिकर्षिका ।

दिनैः मर्दयेत् खड्गे पाचयेत् पर्वटो यथा । हयो
पाठ सत तास घृष्टा गृहप्रिना पचेत् । रुद्रपर्व
भवेद यावत् तावद्वाय्वा प्रचालयेत् । प्रक्षिपेत्
कदलीपत्रेऽथवा विग्धपुटे पुन । आच्छाद्य तन
योगेन ततयोद्ध्व गोमय । दय विचूर्णयेत् पयात्
चूणपाद विष क्षिपत् ॥” मातो २१ । रुद्र
र । पाठोऽयं न लगति ।

रुद्रम्रिय । पु । वकुलवृक्षे । रा नि व ८ ।
रावपुत्रते अष्टमशतके । स्त्री (या) । हरीतक्याम् ।
शर ।

रुद्रभट्टः । पुं । वैद्यजीवनपथ्यकारि । सन्निपात
कलिकाकारि । [वि ।

रुद्रमाल्यः । पु । विन्मवृक्षे । वै निघ २ भ व्व

रुद्ररेता (तस) । पु । पारदे । वै निघ ।

रुद्रलता । स्त्री । रुद्रजटायाम् । जटोत्तमा ।
रा नि व १ । सुक्तवर्गसि । भूखात्रुवि वा र्वनी ।

रुद्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । जटोत्तमा ।
रा नि व १ । मन्त्रिकानामगन्धद्रव्ये । रा नि व १२ ।

रुद्राणो । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा नि व १ ।

रुद्राक्ष । पु । रुनामन्त्यातवृक्षे । रुद्राक्ष
गाह । तत्पठ्याया, रुद्राक्ष वृक्षमेव अमर
अधामर । को । तत्फलं । तत्पठ्याया,
शवाक्ष सन्वाक्ष नीलकण्ठ्याक्ष हराक्ष भूतनाशनं
या मिश्रम्रिय । गुणा—पुष्टसुख वासुक्त
क नाशन शिरोवेदनाशनम रुच्य भूतवहविषनाश
मृह । रा नि व ११ ।

रुधिरम् । स्त्री । कुन्दुमे । रा नि व १२ । चम्प
४५ । रत्नधातो । व्रुद्ध । रा नि व १८ । रस
को भय वातरक्तचि दादशायसे । गैरिके । शिद्रि-
मात्रे । रा नि व १२ ।

रुधिरक्षरा । स्त्री । क्षोदितक्षरानाम योनि
व्यापदि ।

रुधिराख्यम् । स्त्री । रुद्रनीलतुल्यमणिमेदे ।
पुराणम् ।

रुधिराशय । पुं । यकृति । श्लोत्रि च ।

रुपिका । स्त्री । आदित्यपुष्पिकायां । आकम्प
रमा । अदण्डकपुपे । व्रुद्ध आकम्प । पपु ।
श्वेतार्कं । मेघनाडोत्तपवि । सुचि १०५ ।

रुमा । स्त्री । तन्नामचारसमुद्र । मे ।

रुमाभवम् । ली । रुमानदीभवलवणे, आभर
लवणे । वै निघ ।

रुसुः । पु । कृषचर खगविशेष । मांसगुणा --
गद विष्य अपिमान्नायनञ्च । रा नि व १० ।
"रुसुमांसं सुमधुरं कपायानुरसं क्षृतम् । वात
पित्तोपशमनं गुह्यं यक्षप्रवर्धनम् ।" सु सु ४६ च ।
मगरीक्षीतके । वै निघ ।

रुसुमाणः । पु । वरुणहृत् । वै निघ ।

रुवु (वू) । प । परण्डहृत् । प सु । रत्नै
रण्डे । रा नि व १८ । च द वा व्या पिरक्षीनपिण्डे ।

रुवु(वू)कः । पु । परण्डहृत् । प सु । रत्नै
रण्डे । रा नि व ८ । च द वा व्य पि मापवलादि ।

रुवुक् । प । परण्डहृत् । र मा ।

रुवुवौजम् । ली । परण्डहृत् । रेष वातरक्षि ।

रुष्करः । पु । भज्जातकहृत् । डेना गीह ।
वै निघ ।

रुहकम् । ली । विद्रे । श च ।

रुहदर्मः । पु । हरितकुण्डे । रा नि व ८ ।

रुहा । स्त्री । दूषायाम् । र मा । च चि २ च ।
माचरीदिप्याम् । नकुल १६ च । मङ्गायमङ्गायाम् ।
लज्जायकायाम् । रा नि व ५ ।

रुहा (नू) । पु । हृत् ।

रुचः । पु । चातनहृत् । वै निघ । सि । ग्रन्थ
द्वये । उपा ।

रुचदधि । ली । नि डे रुचदधि । वै निघ ।

रुचपत्र । पु । माण्डोदहृत् । रा नि व ८ ।

रुदकम् । ली । पिपलीमुपि । वै निघ ।

रुदमक्षिका । स्त्री । चरीलहृत् । आलोड
गीह । वै निघ ।

रुपम् । ली । लवण । मन्नीमुतपूत्रदधे । "तद्वैष
मन्ता दातं रूपमिन्मिथोवत ।" मा नि ।

रुपकम् । ली । रोषधातो । रा नि व १३ ।

रुपनाशनः । पु । ५५२ । मर ।

रुपगह (गिण) । पु । वटि । वै निघ ।

रुपि(पि)का । स्त्री । मङ्गाकहृत् । दक
आकम् । र मा । सु ४३ च । रा उ १८ च ।
५ मा । नि १० च । वरुणच ८ । औपदधि ।

रूप्यमजम् । ली । रोषमाच ३ । च ।

रूप्यमाक्षिकम् । ली । तारमाक्षिके ।
त्रोगमाक्षिक । प सु ।

रूप्योद्भवम् । ली । रोष्यमाक्षिके । वै निघ ।

रुमोसुस्तकौ । स्त्री । (Pistacia lenti-
scus) Mastic tree स्वनामध्यातहृच्चविशेषे,
गुहावदरीहृत् । शुश्रूषवती । हिं रुमिमुस्तकौ ।
मेप । वासा पि ।

रुपकः । पु । परण्डहृत् । श मा ।

रुपकः । पु । वासाहृत् । वासक गीह ।
जटा ।

रुपणम् । ली । रवीपृथे । रा नि व २१ ।

रुषिका । स्त्री । अकहृत् । च ।

रुत्तः । पु । धन्वहृत् । धामना गीह ।
रा नि व ८ । प्रियङ्गु गामहृत्धान्ये । रा नि व १६ ।
हृत् । ह च ।

रुचगन्धः (क) । पु । गुग्गुली । रा नि व १२ ।
स्त्री (था) । सर्पगन्धायाम् । गङ्गाद्रा । प सु ।

रुचगुणकर्म । ली । रुचहमाटवकरले यल
वर्धने च । सु ।

रुचणात्मिका । स्त्री । कृष्णवर्णकहृत् ।
दाण्डहृत् । लङ्गामासिन्वीधान्ये । उडुड ।
रा नि व १६ ।

रुचदर्मः । पु । रुदिग, अरपवर्धो वा ।
रा नि व ८ ।

रुचपत्र । पु । माण्डोदहृत् । रा नि व ८ ।

रुचप्रियः । पु । अयभोवधे । शुभठक ।
रा नि व ५ ।

रुचखादुफलः । पु । धन्वहृत् । रा नि व ८ ।

रुचा । स्त्री । दन्तिहृत् । रा नि व ६ ।

रुच । पु । विरेचने । म । भाषायादिह ।
मङ्गा मित्रा ।

रुचणः । पु । मवे । उपा ।

रुचा । स्त्री । पण्य । उडुडि । पित्रे ।
आभापि । खनि ।

रुचकम् । ली । ककुत्त, यमिकाविशेष । रा
नि व १० । पु । औषाहृत् । प सु । यक्ष्मा ।
विषा । निमकहृत् । टिलग्रीह । रा नि व १० ।
अमलपार्थे यलमद । निडकायो ।

रेचन' । प । स्थूलरग्वधश्चे । वड षोणान्
गोह । रानि व ८ । तन्नामकधमपानमेटे भा ।
वि । विरेचकद्रव्ये । क्लौ । मलमेदने । र मा ।

रेचनक' । पु । कम्पिलके । रानि व १२ ।

रेचना (नी) । क्लौ । कम्पिलके । कम्पनां छेडि ।
शर । रानि व १२ । कालाक्षन्या । रानि
व ४ । दन्तिहृत् । रानि व ६ । शुक्लचिह्नति ।
श्वेत छेडो । मे । तिलकपुष्पे । वै निष ।
स्वर्णपवित्रायाम् । षोणाम्भू ।

रेचनीय । वि । विरेचके ।

रेचो । क्लौ । कम्पिलके । रानि व १२ ।
षडोन्नतश्चे । आर्कौष्ठ गोह । रानि व ८ ।

रेणु (क) । पु । पपटने । क्लृप्तांशु ।
रानि व ३ । भायहृषी चिद्राक्षासवे । पोथी ।
धूनी । रेणुकाकाम् । द्रेणूक गोह । रानि व
६ । सुचि ३०४ । चिद्राक्षा १२४४ क २५ ।
तज्जाति — "रेणुकी सुदन्त्यो यी भद्र स सम्मत
सता । स्थूलो मरिचसङ्गाग गन्धकम्पणि गङ्गित ।
आनूपदशसम्भूत सुद्वज्जातिशोभन । मिश्रित
मध्यम प्रोक्तो जाडलसुधमो मत ॥" भेष ।

रेणुकम् । क्लौ । तन्नामकफलविषमेदं । सु कल्प
२४ । रेणुकवोजे । च दयश्च चिचन्दमादिते ।

रेणुकदम्बक । पु । धूलोकदम्बे । रानि व ८ ।

रेणुका । क्लौ । (Hyduocarpus wigh-
tanium or Piper aurantiacum
Syn H Inebrians) मरिचाकृतिमुग्ध
द्रव्ये । द्रेणूक । पशु । हि सम्भालूकावोजे ।
वम वेणुकवोजे, कौली । ता येहो । तत्पथ्याया,
हिजा छरेणु छरेणका कान्ता कौली कविला
भखगन्धिका अमोटा कृतान्ता वरत्करी वरम्बो
वरा खरमादिनी नदिनी मङ्गिला राजपुत्री हिमा
रेणु पाण्डुपत्री पाण्डुपत्री सुरभिका मिशिरा
शान्ता हता हन्ता हेमगन्धिनो धम्बिषो कविलामा
हेमवती । गुणा—कटु ग्रीता कण्डूतिघ्नो
लघुदाहविघ्नो मुखवमल्यकरो च । रानि
व ६ । अपिच—"रेणुका कटुका पाके तितान्ता
कटुलघु । विपला दीपनी मेघा पाचनी
गमपातिनी ॥ वलास वात वैरुध्य हृद् कण्डू विष
दाहणत् ॥ भा ।

रेणुरूपितः । पु । गह मे । तिका ।

रेणुवास' । प । भमरे । तिका । [शर ।

रेणुसार' (क) । प । कर्पूरे । तिका ।

रेत । क्लौ । पारदे । मे । शुक्रधातौ । रानि
व १८ । क्लौ ।

रेतजा । क्लौ । बालुकायाम् । राशि । भा ।

रेतनम् । क्लौ । शुक्ले । श च ।

रेतोदोष । पु । शुक्रदोषे ।

रेत्यम् । क्लौ । पित्तले । अटो नौलकण्ड ।

रेतम् । क्लौ । शुक्ले । पारदे । मे । पिष्टये ।
पटवासचूर्णे । आदीत्र ।

रेवटम् । क्लौ । दक्षिणावधश्चे । शिष्टुतेले ।
कदलीफले । अजयपाल । पु । शुकरे । बातुले ।
विषवेद्ये । अजयपाल । रामपूरी । तिका ।
वशि । वीन ।

रेवत' । पु । जम्बीरहृत् । खामोत्र । जटा ।
आरग्वधश्चे । शर । (क) हीपान्तरखजुरे ।
रानि व ११ ।

रेवतिका (तो) । क्लौ । वटपत्रपाषाणभेदे ।
वट पाश्वरकूटि । वै निष । रावण रम शतके ।
बालरोगभेदे । लक्षणेयथा—"रक्तालो हरित
मलीतिपाण्डदेष्टव्यावी वा खरमुखपाण्डेदनात्
रेवता व्यधिततनुय कपनास सद्भाति भुवमभि
पोडित कुमार ।" सुच २०४ । तन्नाम
नक्षत्रे । मे ।

रेवतोभय । पु । शनेयरहृत् । छे च ।

रेवा । क्लौ । नीलोदरे ।

रेवत । पु । सीमलताभेदे । सुचि २८४ ।
See सीम । आरग्वधश्चे । मे । क्लौ । होपा
न्तरखजुरिकायाम् । रानि व ११ ।

रेवतक । पु । पारिवतहृत् ।

रोकम् । क्लौ । छिदे । अम ।

रोग । पु । अलकके । आण्डा । रानि व ६ ।
कुक्षीपत्रे । कूफ । म । व्याधौ । रानि व २० ।
तत्पथ्याया,—वक दशा उपघात उपघात
व्याधि गद अम आम आमय पदाटव पातद
भय भद्र चति तमोविकार म्वादि चय
चनाञ्च व मृगामय माय पाक्षय विकार
विकार विकृति दीपिक शरीरज । "रोग्य
दीववेद्य दीवसान्मरीरता ।"

रोगकाष्ठम् । स्त्री । पद्माङ्गसम्पत्ते । वक्त्रम्
काष्ठे । रा नि व १२ ।

रोगघ्न(ह)म् । स्त्री । औषधे । श च । वि ।
रोगघ्ने ।

रोगघ्न । पुं । वैद्ये । रा नि व १० ।

रोगघति । पु । ज्वरे । वै निघ ।

रोगप्रे(श्वे)ष्ठः । पुं । ज्वरे । रा नि व २० ।

रोगभू । स्त्री । शरीरे । श च ।

रोगमार्गः । पुं । शाखादिरोगवर्त्मनि । स
विविध शाखा, मन्मास्थिसन्ध्य, कीटायेति ।
तत्र शाखा रक्तादिधातवस्तक च वाह्यरोगमार्गः ।
मन्मास्थिसन्ध्यानां मध्यमरोगमार्गः । कीटा
वाह्यन्तररोगमार्गः । च मू ११५ ।

रोगसुरारि । पु । नवज्वरे रस । पाठ —
“रसवलिफणिलीहयौषतामाणि तुत्यान्वध रभदल
भागी नाग एष प्रदिष्ट । भवति गदमराणि यास्य
गुष्माद्रवारा ॥” पौत्रा, गङ्गक, विष,
लोह, जिक्के, ताम्रा अलुका ममताग्र,
जौम अर्कताग्र । वृत्ते २ व्रति । अश्वपान
आमोत्र व्रम । रस स्त्री ।

रोगराजः (ट) । पुं । राजघण्टि । यक्षा
व्रोगे । रा नि व २० ।

रोगलक्षणम् । स्त्री । रोगव्यञ्जकचिह्ने । रा
नि व २० ।

रोगविज्ञानम् । स्त्री । येन येन रोगाणाम् ।
ज्ञानं भवति । तच्च विविधे—“दशनस्पृशनप्रश्ने
व्याधिज्ञानं विधा मतम् । दर्शनान्मृद्विज्ञानं
स्पर्शनमाङ्गिकादिभिः । प्रश्ने दूतादिष्वेवमादिति
वेधा समुप्यते ॥” शेष ।

रोगविनिश्चयः । पु । माधवकृते रुग्निनि
यायकग्रन्थे ।

रोगशान्तकः । पु । चिकित्सके । श च ।

रोगशिला । स्त्री । मन शिलायाम् । मनशान् ।
रा नि व १२ ।

रोगशिल्पो (इन्) । पु । स्वर्णुलीहधे ।
शौणानुर्गाह । जटा ।

रोगहम् । स्त्री । औषधे ।

रोगहरद्रव्यम् । स्त्री । मधुरादिरोगनाशक
द्रव्ये । व्रोगनाशकद्रव्या । चन्तरि ।

रोगहारो (इन्) । पुं । वैद्ये । रा नि व २० ।

रोगहेतुः । पुं । रोगनिदाने । रा नि व २० ।

रोगाधोशः । पुं । राजघण्टि । रा नि व २० ।

रोगासनः । पुं । ज्वरे । वै निघ ।

रोगाद्ययम् । स्त्री । कुडौषधे । झुङ् । वै निघ ।

रोगितकः । पु । अशोकवृक्षे । रा नि व १० ।

रोगिवल्लभम् । स्त्री । औषधप्रलेपादौ । श च ।

रोगौ (इन्) । मि । रोगयुक्ते । अम । रोगि
परीक्षा—“दर्शनस्पृशनप्रश्ने परीक्षेद्य रोगिणम् ।
आयुरादि दृष्ट्वा स्पृशोक्तीतादे प्रत्यक्षोपरम् ॥”
या । नेत्र निद्रा मूत्रादि परीक्षा स्वस्वग्रन्थे
सम्प्रा ।

रोगोदकम् । स्त्री । मलिनदुर्गन्धादिपुक्ते रोग
जनकजले । See जलम् ।

रोग्यम् । स्त्री । रोगहिते । रोगयोग्ये । अपथ्ये ।
श च ।

रौचकः । पुं । राजपलान्ठ्यौ । छोटि पेशाव ।
रा नि व ७ । मातुलुङ्गवृक्षे । सुषायाम् । रुच ।
कदल्याम् । शर । रात्रिपर्यन्तविषये । भट्टवर
इति नेपाले । भा । विक । रात्रिकारद्रव्ये ।

रौचकद्वयम् । स्त्री । लवणद्वयं, विट्सेन्धवे ।
वै निघ ज्व चि चन्दनवस्त्रातेलि ।

रौचनः । पु । पलाण्डौ । श्वेतशियो । श्वेत
गन्धिना । रा नि व ७ । कटुल्लवचे । कर्पूर गीह ।
अशोकावृक्ष । आटकाङ्ग गीह । रा नि व ८ ।
दाडिमवृक्षे । रा नि व ११ । २५ । निम्बवृक्षे ।
जम्बीरवृक्षे । मातुलुङ्गे । रा नि व २५ । व्यञ्जने ।
रा नि व २० । कुटशाण्णलीहधे । अम । आरग्वध
वृक्षे । शौणानुर्गाह । रा नि व ११ । स्त्री ।
गीरीचनयाम् । भा । अशरीचनयाम् । सुधि
कदरिषि । जगन्नाथलीहधे । रक्तकङ्कारे । मे ।

रौचनकः । पुं । जम्बीरवृक्षे । रा नि व ११ ।

रौचनफलः । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । वीजपूरे ।
रा नि व ११ । स्त्री (जा) । चर्मटिकायाम् ।
मूत्रा । रा नि व ७ ।

रौचनिका । स्त्री । वशीचनयाम् । रा नि
व ६ । गुणारौचनयाम् । कमणाङ्गि । हारा ।

रौचनी । स्त्री । दन्तिवृक्षे । रा नि व ६ ।
आमलकीवृक्षे । रा नि व ११ । गीरीचनयाम् ।

रा नि व १२ । श्रुतिविरति । गुप्तारोचनाम् ।
अम । मनशिलायाम् । छे च । चुक्रायाम् ।
हूक्रीणान् । भा पू १ भ शा व ।

रोचौ । स्त्री । पदशाकविशेष, द्विजमोषिका
याम् । शिष्ट । शर ।

रोटिका । स्त्री । गधूनमाषादिहतपिष्टकविशेष ।
रुणे । वत्सासनविधि — "शष्कगीधूमचूर्णं न
किञ्चित्पृष्ठाच्च पीलिका । तप्तै र्वेदपीतृत्वा
भूयोऽङ्गारेऽपि तां पचेत् । सिद्धे पा रोटिका भोक्ता
गुणान्मया प्रचक्षते ॥ रोटिका बलकृद्गुण्या व रुणी
धातुवद्धनी । वातघ्नी कफहृद्गुर्वी दीमाघ्नीनां
प्रपूजिता ॥" भा ।

रोदनम् । स्त्री । बालरीमे । कन्दने । मे ।

रोदनिका (नी) । स्त्री । यासन्नपे । इब्रान्डी ।

रा नि व ५ । अम ।

रोदिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । गङ्गावती ।
कोषालरम् ।

रोदिनौ । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । वै निघ ।

रोधनम् । स्त्री । वायुजन्यघ्नवेदनायाम् । सु
२२३५ ।

रोधनो । स्त्री । खन्नाखी । गङ्गावती ।
वै निघ ।

रोध्र(क)म् । स्त्री । लोभकाष्ठे । लोभकाष्ठे ।
वासू १५५ अमहादिव । "रोध्र चातकि
विल्लपति" । पु । लोभ्रहर्षे । लोभ्र ग्रीह ।
पसु । वासू १५५ रोध्रादि । "रोध्रशावरकरोध्र
पलाशा ।"

रोध्रपुष्प (क) । पुं । तन्नामकशालिधान्य
भेद । गुण्या शालिवन् । गुसू ४६५ । मण्डलिसप
विशेष । सु कल्प ४५ । मधूकहर्षे । मडेग ग्रीह ।
रा नि व ११ । [६ ।

रोध्रपुष्पिणो । स्त्री । घातकीहर्षे । रा नि व
रोध्रयुग्मम् । स्त्री । लोभ्रहर्षे । एक शावर,
अन्य पटिकालोभ्रय । वासू १५५ । "न्यदीष
पिप्पलसदाकलरोध्रयुग्मम् ।"

रोध्रशूक । पुं । रोध्रपुष्पाकारशूकशाली ।
वासू ६५ ।

रोध्रादिगण । पुं । रोध्रशावरकरोध्रपलाश
जिह्वीनीघरलकटफलपुष्पा कुकिताम् — कदली गत

श्रीकेचानुपरिपेलवमीचासु । गुण्या — मंद कफहर
श्रीनिदीषहर स्तम्भो वर्यं विषमय । वासू १५५ ।

रोप । पुं । रोपणे । मे । स्त्री । द्विष्टे । वै च ।

रोपण । पुं । पारदे । मधामनहर्षे । वै निघ ।
अतादिपूरणे । अन्नभेदे । भा ।

रोपणचूर्णम् । स्त्री । नेचरोपणाञ्जनविशेष ।

यथा — "शिलायां रसक पिष्टा सम्यगाग्राव्य कारिणा ।
रुकोमात तज्जल सव्य त्यजेच्चूर्णमधीगतम् ।
शष्क तत्र जल सव्य पर्यटोसश्चिभ भवेत् ।
विचूर्ण्य भाषयेत् सम्यक विवेन त्रिफलारसे ।
कर्पूरस्य रजस्तव दशमांशेन निधिमेत् ॥" भा ।

रोपणाञ्जनम् । स्त्री । कपायवृद्धसमुक्ताञ्जने ।
तोड । तिरुद्रव्यैरञ्जने । च द अञ्जनाधिकारे ।

रोपणोवर्त्ति । पुं । कुसुमाभिधनेनाञ्जनवर्ति
भेद । यथा — "चशीतिकिलपुष्पाणि पटि पित्तलि
तच्छुला । आतोपुष्पाणि पद्माश्चन्द्ररिचानि च
बीडम् । स्य पिष्टाभ्युना वृत्ति कृता कुसुमिका
भिधा । तिमिरावकुम्भयक्षाणां नाशिनौ ॥"
भा नेत्ररो ।

रोप्यशालि । पुं । द्विष्टे पुनरुष्टे शाली ।
द्रोणशालान । गुणो — रुच्य मलवहकारकय ।
रा नि व १६ ।

रोप्यातिरोप्य । पुं । रोप्यशाली । द्रोणश
शालि शान । गुण्या — लघु चायपाक अदाही
दीवघ्न बल्य मुववर्द्धनय । राज ।

रोमम् । स्त्री । पवे । टेजपत्र । मद व ३ ।
जले । श च ।

रोम (क) । पुं । मृदानिवे । वै निघ ।

रोम (न्) । स्त्री । तमालपवे । टेजपत्र ।
मद व ३ । लोवि । द्रोणश । रा नि व १८ ।
तत्पर्याया — लोम अङ्ग लवर्णं अर्धज तनुवट
तनुवट तनुवट । तत्तु गमस्य पट मावि सञ्चायते ।

रोमकम् । स्त्री । माग्नरक्तवे । रुमावतीनदी
कातलवर्षे इति । रुमा स टीका । नन्दनवर्ष ।
द्विशाकधृति । गुण्या — तीक्ष्णं चक्षुष्य कटुतिक्त
दीपन दाहघ्नोपहर दाहि पित्तकीपनघ । रा नि
व ६ । कान्तोद्भिदे । रा नि व ११ ।

रोमकन्द । पुं । पिणाली । रक्षाधी । दे
आम् । रा नि व ० ।

रोगकाष्ठम् । स्त्री । पताङ्गचन्दने । यक्ष्म
काष्ठे । रानि व १२ ।

रोगघ्न(ह)म् । स्त्री । औषधे । श च । त्रि ।
रोगहरे ।

रोगघ्न । पु । वैद्ये । रानि व २० ।

रोगपतिः । पु । ज्वरे । वै निघ ।

रोगप्रे(थ्ये)ष्ठः । पु । ज्वरे । रानि व २० ।

रोगभू । स्त्री । शरीरे । श च ।

रोगमार्गः । पु । शाखादिरोगवर्त्मनि । स
त्रिविधः शाखा, मन्मास्थिसन्धय, कीटाशयेति ।
तत्र शाखा रक्तादिधातवस्त्वक् च बाह्यरोगमार्गः ।
मन्मास्थिसन्धिविस्थानानि मध्यमरोगमार्गा । कीटा
बाह्यन्तररोगमार्गा । च सु ११५ ।

रोगमुरारिः । पु । नवज्वरे रस । पाठ—
“रसधनिकणिनीहृद्योपतामाणि तुल्यान्यथ रभदल
भागी नाग एष प्रदिष्ट । भवति गदमुरारि शाय
गुच्छाद्रवारा ॥” पात्रा, गुरुक, विष,
लोह, त्रिकटु, ताम्रा अत्रोक्त मगडाग,
मौग अर्कडाग । वृत्ति २ वृत्ति । अशुपान
आवात्र रस । रस को ।

रोगराजः (ट) । पु । राजयक्ष्मणि । यक्षा
द्रोणे । रानि व २० ।

रोगलक्षणम् । स्त्री । रोगव्यञ्जकचिह्ने । रा
नि व २० ।

रोगविघ्नानम् । स्त्री । येन येन रोगाणाम् ।
ज्ञान भवति । तच्च त्रिविधं—“दशनस्यशंनप्रथे
व्याधिर्नाम त्रिधा मतम् । दशनस्यशंननिद्रा
अमनाग्राहिकादिभि । प्रथे दूतादिवचनादिति
त्रिधा समुच्यते ॥” मेघ ।

रोगविनिश्चयः । पु । साधवकृते रुग्निनि
यायकवर्त्ये ।

रोगशान्तकः । पु । चिकित्सके । श च ।

रोगशिला । स्त्री । मन शिलायाम् । मनशान् ।
रानि व १६ ।

रोगशिल्पो (इन्) । पु । सप्तश्लोके ।
शोणानुग्राह । जटा ।

रोगक्षम् । स्त्री । औषधे ।

रोगहरद्रव्यम् । स्त्री । मधुरादिरोगनाशक
द्रव्ये । द्रोगनाशकद्रव्य । धन्वमरि ।

रोगहारौ (इन्) । पु । वैद्ये । रानि व २० ।

रोगहेतुः । पु । रोगनिदाने । रानि व २० ।

रोगाधौशः । पु । राजयक्ष्मणि । रानि व २० ।

रोगासनः । पु । ज्वरे । वै निघ ।

रोगाह्वयम् । स्त्री । कुष्ठौषधे । दूढ । वै निघ ।

रोगितरुः । पु । अशोकवृक्षे । रानि व १० ।

रोगिवल्लभम् । स्त्री । औषधप्रलेपादौ । श च ।

रोगौ (इन्) । त्रि । रोगयुक्ते । अम । रोगि
परीक्षा—“दशनस्यशंनप्रथे परीक्षेदथ रोगिणम् ।
आयुरादि दृष्ट्वा स्यर्शाच्छीतादे मन्मथोऽपरम् ॥”
भा । नेत्र निद्रा मूत्रादि परीक्षा स्वस्वशब्दे
सत्या ।

रोगोदकम् । स्त्री । मलिनदुर्गन्धादियुक्ते रोग
जनकजले । See जलम् ।

रोग्यम् । स्त्री । रोगहिते । रोगयोग्ये । अपथ्ये ।
श च ।

रोगचकः । पु । राजपलाखी । छोटि पेशाख ।
रानि व ७ । सातुलुहवे । सुधायाम् । ह च ।
कदल्याम् । श र । यन्त्रिपर्णविगधे । भट्टलर
इति नेपाले । भा । विक । रुधिकारद्रव्ये ।

रोगचक्षुष्यम् । स्त्री । स्वप्नहृदये, विट्छेत्स्वये ।
वै निघ ज्व चि चन्दनवलातैले ।

रोगचनः । पु । पलाखी । श्वे तथिथी । श्वेत
गुणिनी । रानि व ७ । करझवे । कुरझ गीह ।
अङ्गीकृतवे । आटकाङ्ग गीह । रानि व ६ ।
दाङ्गिमवे । रानि व ११२५ । निम्बवे ।
जम्बीरवे । सातुलुह । रानि व २५ । व्यञ्जने ।
रानि व २० । कूटशाखलीवे । अम । आरवध
वे । शोणानुग्राह गीह । रानि व ११ । स्त्री ।
गीरीचनयाम् । भा । अशरीचनयाम् । सुचि
कदरि । कृष्णशाखलीवे । रक्तकहारे । मे ।
रोगचनकः । पु । जम्बीरवे । रानि व ११ ।
रोगचनफलः । पु । सातुलुहवे । बीजपूरे ।
रानि व ११ । स्त्री (का) । चिर्भटिकायाम् ।
दूढी । रानि व ७ ।

रोगचनिका । स्त्री । वमनोपनायाम् । रानि
व ६ । गुण्यारीचन्याम् । कर्मणां छि । हारा ।
रोगनी । स्त्री । दन्तिवे । रानि व ६ ।
आमनवीवे । रानि व ११ । गीरीचनयाम् ।

रानि व १२ । अतद्विद्वति । गुणारोचन्याम् ।
अम । मन शिलायाम् । छि च । चुक्रायाम् ।
हूकांशान् । भा पू १ भ भा व ।

रोचो । स्त्री । पवशाकविशेष, हिलनोचिका
याम् । शिष्टे । शर ।

रोटिका । स्त्री । गधूममावादिहृतपिष्टकविशेष ।
रुणे । सत्साधनविधि — “शुष्कगोधूमचूर्णे न
किञ्चित्पुष्टाद्य पोलिका । तप्तैः खेदयेत्कृत्वा
भूयोऽङ्गारेऽपि तां पचेत् । सिद्धे पा रोटिका प्रोक्ता
गुणान्त्या प्रचक्षते ॥ रोटिका बलहृद्व्या ह हृणी
धातुवद्धनी । वातघ्नो कफहृद्गुर्वी दीक्षाघ्नीनां
प्रपूजिता ॥” भा ।

रोदनम् । स्त्री । बालरीगे । कन्दने । मे ।

रोदनिका (नी) । स्त्री । यासङ्घे । श्रान्तता ।
रानि व ४ । अम ।

रोदिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । गङ्गावती ।
कोषान्तरम् ।

रोदिनौ । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । वै निघ ।

रोधनम् । स्त्री । बापुजन्यवधवेदनायाम् । सु
सू २२५ ।

रोधनो । स्त्री । लज्जाशो । गङ्गावती ।
वै निघ ।

रोध्र(क)म् । स्त्री । लोभकाष्ठ । लोभकाष्ठ ।
वासू १५५ अथवादिष । “रोध्र चातकि
विल्लपमि । पु । लोभवर्ध । लोभ गौह ।
प सु । वासू १५५ रोध्रादि । “रोध्रशावरकरोध्र
पलाश ।”

रोध्रपुष्प (क) । पु । तन्नामकशालिषान्य
भेदे । गुणा शालिवत् । सुसू ४६५ । मधुलिङ्गप
विशेषे । सु कल्प ४५ । मधूकवर्ध । नडेण गौह ।
रानि व ११ । [६ ।

रोध्रपुष्पिणो । स्त्री । धातकोद्वे । रानि व
रोध्रगुग्मम् । स्त्री । लोभवर्ध । एक शबर,
अन्य पट्टिकारोध्र । वासू १५५ । “न्यपीष
पिप्पलसदाफलरोध्रपुष्कम् ।”

रोध्रशूक । पु । रोध्रपुष्पाकारशूकशाली ।
वासू ६५ ।

रोध्रादिगण । पु । रोध्रशावरकरोध्रपलाश
त्रिनिशोरलकटफलपुष्पा कुकिताम् कदली गत

श्रीकेलवानुपरिपेलवनीर्वास । गुणा — सैद कफहर
योगिदीपहर लम्बी वर्ण विषघ्न । वासू १५५ ।

रोप । पु । रोपणे । मे । स्त्री । छिद्रे । छि च ।

रोपण । पु । पारदे । भूधामनवर्ध । वै निघ ।
अतादिपूरणे । अञ्जनभेदे । भा ।

रोपणचूर्णम् । स्त्री । नेत्ररोपणाञ्जनविशेषे ।
यथा — “शिलायां रसज पिष्टा सम्यग्ग्राह्य वारिणा ।
रुह्योवात् तज्जल सर्वं त्यजेच्चूणमधोगतम् ।
शुष्कं तत्र जल सर्वं पर्यटोसन्नम भवेत् ।
विचूर्ण्य भाषयेत् सम्यक् निवेन विफलारसे ।
कपूरस्य रजस्तव दशमांशेन निधिमेत् ॥ भा ।

रोपणाञ्जनम् । स्त्री । कपायवर्धसयुक्ताञ्जनी ।
तोड । तिकट्वीरञ्जने । च द अञ्जनाधिकारे ।

रोपणोवर्त्ति । पु । कुसुमाभिधनेनाञ्जनवर्त्ति
भेदे । यथा — “अशीतिलपुष्पाणि घटि पिप्पलि
तण्डुला । कातोपुष्पाणि पञ्चाशन्मरिचानि च
बीडय । मूल्या पिष्टाश्वना वक्षि कृता कुसुमिका
भिधा । तिमिरावकुंभशृङ्गाणां नाशिनी ॥”
भा नेत्रो ।

रोप्यशालि । पु । छिन्ने पुनरुत्ते शाली ।
द्रोणशोधन । गुणो — रुच मलवहकारकय ।
रानि व १६ ।

रोप्यातिरोप्य । पु । रोप्यशाली । वोऽश्वा
भाणि शान । गुणा — लघु आशपाक अदाही
दीघघ्न वन्य मूत्रवर्धनय । राज ।

रोमम् । स्त्री । पत्रे । टेकपत्र । मद व ३ ।
जले । श च ।

रोमः (क) । पु । मद्दानित्वे । वै निघ ।

रोम (न) । स्त्री । तमालपत्रे । टेकपत्र ।
मद व ३ । लोखि । द्रोणश । रानि व १८ ।
तत्पण्यांश — लोम चद्रज लग्नं चर्मज तनुवद्
तनुवद् तनुवद् । तनु गमस्य पथे शालि सञ्जायते ।

रोमकम् । स्त्री । शाभरलवर्ध । रुमावतीमदो
कातलवर्ध इति । रुसास टीका । नृपद्रुमवर्ध ।
हि माकम्भरि । गुणा — तीक्ष्ण चक्षुष्य कटुतिक्त
दीपन दाहशोधकर घाह पित्रकोपनघ । रानि
व ६ । कालशीरभेदे । रानि व ११ ।

रोमकन्द । पु । पिण्याशो । रज्ज्वाशो । रो
आशु । रानि व ० ।

रोमकर्णः । पु । शशके । वै निघ ।
 रोमकाख्यम् । स्त्री । शाभरलवणे, मृत्तिका
 लवण । कान्तलीह । वै निघ ।
 रोमकूपः । पुं । रोमविवरे ।
 रोमकेशरम् । स्त्री । चामरे । त्रिका ।
 रोमगुच्छ(क)म् । स्त्री । चामरे । छेच ।
 लटा ।
 रोमतक्षरी । स्त्री । अरोमस्त्रियाम् । रसर
 चद्रोचि ।
 रोमहोपः । पु । लमी । वै निघ । रक्तननित
 सूक्ष्मसिमेदे । "किशादा रोमद्विभ्रसा रोमहोपा
 चद्रभ्वरा । पट ते कुष्ठे ककम्भाण सहस्रोत्स
 मातर ॥" मानि ।
 रोमन्य' । पुं । पर्यानां वनितचञ्चले । स्त्री ७३
 काठे । अम । [निघ ।
 रोमफला । स्त्री । छिण्णिशे । छाउम् । वै
 रोमभूमि' । स्त्री । चम्पणि । रा नि व १८ ।
 रोमलता । स्त्री । रोमराज्याम् श च ।
 रोम(क)लवणम् । स्त्री । शाभरलवणे ।
 सौवर्चललवणे । रमा ।
 रोमवल्ली । स्त्री । कपिकच्छी । आनाकुशी ।
 रा नि व १ ।
 रोमविकार' । पुं । रोमाच । इला ।
 रोमशम् । स्त्री । पचे । छेखण्ड । मद व १ ।
 पुं । पिण्डालुगामकन्दशकै । रा नि व ० । मेघे ।
 छेड़ । श च । कीदृणदेशप्रसिद्धे कुम्भीहले ।
 रा नि व ८ । मन्दविषयकमेदे । सु कल्प ८८ ।
 शकरे । रा नि व १८ ।
 रोमशपत्रा । स्त्री । देवताङ्गणे । मेघाताड़ा ।
 रोमशफल । पु । छिण्णिशले । छाउम् ।
 भा पू १ भ श व । [निघ ।
 रोमशमूलिका । स्त्री । छिद्राश्याम् । वै
 रोमशा । स्त्री । कीदृणे कुम्भीहले व्याति
 दन्धानामहवे । रा नि व ८ । कर्कटिकायाम् ।
 कौड । त्रिका । अलग्ना नामसविषयलोकाभेदे ।
 अगर्भद्वेष्टक । सु य १९५ । मासरोहिण्याम् ।
 वै निघ ।
 रोमशातनम् । स्त्री । रोम्याम् चद्रमने । वै

निघ । तदोयधं खुचीचोरण भस्मातकछेच ।
 म वि १५ । [मा ।
 रोमशुकम् । स्त्री । ग्योनियके । गर्गणे ।
 रोमहरणम् । स्त्री । छिद्राश्या । रसाय ।
 रोमहर्ष (क') । पुं । रोमाचे । मानि ।
 "रोमहर्षोऽहचिस्तम ।" विभोतकहवे । वै निघ ।
 रोमहर्षणम् । स्त्री । रोमाचे । अम । पु ।
 विभोतकहवे । मी ।
 रोमाख्यम् । स्त्री । शाभरलवणे । वै निघ ।
 रोमाच्च' । पुं । रोमहर्षे । अम ।
 रोमाच्चिका । स्त्री । रुदन्तीनाममहाधुपे ।
 रा नि व ५ ।
 रोमान्ती । स्त्री । सुद्रमसुरिकारोगभेदे । शम ।
 "रोमकूपीत्रतिसमा रागिच्छ कफपित्ता ।
 कासारोषकस्युक्ता रोमान्त्यो ज्वरपुष्पिका ॥"
 मानि । मेघ मरुत्तिच ।
 रोमालो । स्त्री । रोमराजिकायाम् । वय
 सन्धी । श मा ।
 रोमालु' । पुं । पिण्डाली । रा नि व ० ।
 कपिकच्छी । आनाकुशी । रा नि व १ ।
 रोमालुविटपी (इन्) । पु । कीदृणदेश
 प्रसिद्धकम्भीहले । रा नि व ८ ।
 रोमावर्त्तः । पु । तन्नामकमभस्थाने शिरा
 सन्धिसन्निपातहवे । सु श्रा ६५ ।
 रोमावली । स्त्री । नामेच्छे रोमराज्याम् ।
 छेच ।
 रोमाश्रयफला । स्त्री । भिक्किरीटाहवे ।
 रा नि व ४ ।
 रोमेश्वर । प । वैद्याश्रयश्रयकारे ।
 रोल' । पु । आर्द्रशण्ड्या । फलविशेषे, पानीया
 मलके । श च । तालीशपते । कथित् ।
 रोलम्ब' । पुं । ममरे । त्रिका ।
 रोषण । पु । पक्षकहने । रुग्णा गाई ।
 पाण्डे । निकषीपने । मी । ऊषरमूमी । छेच ।
 रोषिणी । स्त्री । खल्लालुकायाम् । मज्जावती
 लता । वै निघ ।
 रोह । पुं । अहुरे । छेच । [व्याक ।
 रोहणम् । स्त्री । रुक्म । रा नि व १८ कथनि ।

रोहणद्रुमः । प । चन्दनवृत्ते । मलयगुरुणि ।
वै निघ ।

रोहत्पर्वी । स्त्री । षड्विदूर्जाया । रा नि व ८ ।

रोहन्त । पु । ष्वे । तद्विमेवे । उणा ।

रोहन्तो । रौ । गतामात्रे । लताविशेषे ।
उषा ।

रोहि । पु । वृत्ति । बीज । उणा ।

रोहिण्य । पु। वनरोहिण्यनामस्त्री । वन बोह ।
तस्यात् रोहिणी इति बलकर वातात्मक
श्रेष्ठकरः । अतिरश्मः ।

रोहिक्वाप्रिय । प । महाकरस्त्रे । वै निघ ।

रोहिण्य । पु । कटफलहृत् । रमा । भूतये ।

गङ्गातृणविशेषः । रानिव ८२९ । अचिह्नः ।
 मदीयः । बटुगोहः । रानिव ८ । रक्त
 रीहीतकः । ब्रह्मराज्ञः । रानिव ८ ।

रोहिणिका(णो) । स्त्री । शरीरे पठत्वचि ।

“त्रौहिप्रमाणा चक्षुष्यव्युद श्लोपद गलमज्जाधि
हाना।” सु श्रा ४५ । अङ्गगत सिद्धामूलगत
वा रोगविशेष । त्रौहिणी रोग । निदान—

“वातपित्तकफा यथ युगपत् क्षुपितान्त्य ।
निष्ठासूक्ष्मवतिष्ठन् विदहन् समुद्धिता ।
जनशान्तिं भयं शोथं वेदनाथं पृथग्विधा । त
शौघकारिणं रोगं रौद्धिणिकेति निदिशेत् ।
विराज परमं तस्य जन्तोर्भवति लौकिकम् ॥”

च मू० १८५५ । ता पञ्च वातपित्तकफसन्निपात
रक्तजभेदन । “गलशालाक्षिणिद्वयव्यालसक
हृन्द्ग्रस्तघ्नगिलाजु गलविद्रधिगलौघस्वरत्नमांसतान
विदारिण्य । सम्प्रापि — “गलज्ज्वल पित्तकफो
य मू० १८५५ । पृथक्प्रमत्ताय तथैव शान्ततम् । प्रदूष्य
मांस गलरोधिनोऽद्वुरान् स्वगतिं यान् सायद्वरा
तु रोहिणौ ।” सुनि १८५५ । अथस्य मुखरोगमद ।
जद १८५५ । कण्ठकश्मिरोधे । दौण्डिनिशैथ ।

रमा । मन्त्रिष्ठायाम् । रा नि व ११ । च द सि धो
ज्वरातीसा पि वक्ताकादि । 'रीडिषी गणविप्लो ।
कटुक्षाम् । ऋणो । रा नि व १२ । च द
४५ । भैष कृत वि पच्यतिष्ठत । भा ज्य चि
लाद्यादितल । गाभारोक्षे । गीम'श गाह् । रा
नि व १३ । कटुफन । सु च्च २५५५ न्योधादि ।
मांसरीडिषीभेद । मा'जद्रोहिणै । रा नि व १४ ।
वदाके । रा नि व १५ । द्रोतक्षाम् । सुष्ठतलमया

लक्षण त्रयम् । प्रतिष्ठानद्गोहवा च । हरिदा
याम् । रात्रिर्व२१ । स्तोम्याम् । अत्रि२२ ।
तन्नामकशिरायाम् । वात्रि०७ । अलक्षरपदि
विशिषे । अत्रि३०७ ।

रोहिण्योफलम् । कौ । कट्फलम् । गांधारी
फलम् । मुचि । अ ।

रोहिणेय' । पु । मरुत्तमणो । रा नि व ११ ।

रोहिण्याद्यष्टतम् । को । गुल्मे घृतम् । पाठ
 "रोहिणो कटुका निम्बमधुक तिफलात्वच ।
 कायिका मायमाणा च पटोलचिह्नते पत्र । डिपलञ्च
 मधुराणां साध्यमटगुणैश्चसि । घृताक्षेप घृतसम
 सर्पिष्य चतुष्पल । पिबेत् समुत्थित तेन गुल्म
 शान्त्यति पौनिक ॥" च चिपूष ।

रोहित् । पु । रोहितमव्ये । श्रीखण्डचन्दने ।
विका । सूत्रे । वणभेदे । स्त्री । लताभेदे । मे ।

रोहितम् । क्री । कुसुमप्रप्ये । रत्ने । कुङ्कुमे ।

रोहि(हो)त (क) । ५ । (Amoora

Rohitaka Syn Andersonia Rohi
taka) दाडिम्बपुष्पक खनामख्यातश्चे । रोहि
षीति लोके । द्रोणि, ब्रश्मना कृडान्न । ते
सुलमीदुगचेद् । तत्पण्याया, —राही रौही
ग्रीह्ययु दाडिमपुष्प रक्तप्र रक्तपुष्प मासदलन
यज्ञद्वैरो चल्मूद रोहिष रोहित रोहितय
रोहीतक सदाप्रभुन कुशाखलि कृतशालि
शाखलिक विरोचन । रमा । भाज्यवि
महाप्रदत्तकतन । "मधुरसादेवाग्ररीहीतकै । म
थेमी रक्तय । तद्रुणा —कटुक्षिन्धी कषायी
शीतलो ह्रमित्रण्डीनवाभयधी च । रानि व ८ ।
"रोहितको यज्ञप्रग्रीह्यज्योदरहर कृत ।"
राज । सयह । रोहीतकाद्यन । हरिचविग्रये ।
मे । कुसुमश्चे । खनामख्यातमक्षारविग्रये ।
ब्रहे नाह । ते एरमीनु । तत्पण्याया, —रोहित
रोहिष मक्षारराज । तल्लवण यथा —"क्षय
शक्को श्रंतकुचिन्तु मक्षारी य थेहीसी रोहितो
हचवज ।" तस्यासगुणा —ईयदुग्ध वधुकर्
यातर्ल क्षिन्धी बोध्यकरच । रानि व १० । रक्तोदरो
रक्तसुखी रक्ताथी रक्तपचति । लक्षपची भस्य ही
रोहित कथितो वने । रोहित सधमक्याना
वरी हथोऽहि तातिजित् । कषायानुरस भादु
यातर्लो मातिपित्तकत् । ऊर्जनमुक्तान् रोगान्
द्वयाद् रोहितमुष्टकम् । मा । "रोहिता

हृदयश्चैव विवक्षी दुर्जरी घन । ज्वरिणं
विषमाग्नीनामतीसारं न दास्यते ॥” अति २५ ।
इति वगरोहितगुणा ।

रौहिता । खो । मञ्जिष्ठायाम् । वनिध ।

रौहितेय । पु । रौहितकवृक्ष । रवक्षीय ।

रौहिष(स)म् । खो । (Andropogon
schoenanthus Syn A Martini)
The geranium grass गन्धह्वे, कचूर ।
वायुर्धूर्ध्व । हिं अग्नियाघास, मिरबियागन्ध,
रसघास । वम् रौहिषे । उत् पाल खरि ।
तत्पूर्याया,—कचूर रौहिष दवजन्ध सौगन्धिक
तथा । भूतिक धाम पीरश्च श्यामक धूपगन्धिकम् ॥
गुणा—रौहिष तुवरं तिक् कटुपाक व्यपीहति ।
हृत्कण्ठयाधिपित्तास्रशूलकासकफज्वरान् ॥ भा ।
रा नि व ८ । सि धी, च द अ ध्या वि पृथगव्यधृते ।
भा ज्व चि । “रक्तौहिषधन्वयवासकवास ।”
पु । रौहिषकर्मणे । रक्तचिचके । जद ।

रौही (इन्) । पु । रौहितकवृक्षे । श्रोत्रं,
ब्रह्मनां गीह । र मा । सु चि २०५ । मङ्गाकरश्चे ।
वै निध । अश्वत्थवृक्षे । वटवृक्षे । मे ।

रौहीतकलीङ्गम् । खो । श्लोकाधिकारे लीङ्गम् ।
पाठ — रौहीतकसमाशुक्त विकचययुतत्वय ।
श्लोचान् वृत्ति ॥” रसा २ ।

रौद्र । पु । आतपे । मे । तत्पूर्याया,—घर्म
प्रकाश द्योत आतप । गुणा,—आतप
स्रेदमूर्च्छामपिप्लवणाकमथमान् । दाहविवर्णतां
कुप्योत ॥ भा । ईमलर्त्ता । ई च ।

रौद्रस । पु । अर्जुदाधिकारे रस । पाठ
—“शुद्धमृत सम गन्ध मयै यामचतुष्टय । नाग
बहोरसेऽक्त मघनादपुननव । गामूवपिप्लोयुक्त
मयै रुद्धा पुटेज्जपु । चोर्द्र ॥” १२ लिङ्गे ।
रसा ३ ।

रौद्रो । खो । रुद्रजटालतायाम् । रा नि व ३ ।

रौप्यम् । खो । रजतधातो । रूपा । हि चादि ।
गुणा—“रौप्य शीत कषायास्त्र खादुपाकरस
सर । वधस स्यापन सिग्धं लखन वातपित्त

भित् । प्रमेहादिकरीगाय नाशयत्यधिरात्
भुयम् । तार शरीरस्य करोति तापं विद्ध घनं
यच्छति शुक्रनाशम् । वीर्यं बलं हन्ति तनीय
पुष्टिं महागदान् पोषयति ह्यष्टम् ॥” “गुरु
सिन्धुं सुदु श्रेत दाहं हृदि घनघन । वषाण्य
चन्द्रवत् स्वच्छ रौप्यं नवगुणं शुभम् । कठिनं
कृदिमं यत् रक्तं पीतदलं लघु । दाहच्छेदघनेर्गट
रूप्यं दुष्टं प्रकीर्तितम् ॥” भा पु १ म धा व ।
भक्षा यथा—“हृत्कण्ठालसुतनिमित्तकजलसममस्र
पिष्टं रूप्यदलं । सिकतायन्त्रे वा गजपुटाङ्गुल
भवति गादाप्रो । हिभागगन्धकैकभागरसाभ्यां
कञ्जलिक्तां कृत्वा कम्बीरादिरसेदप्यपत्रं लिष्टां
गजपुटं पचेत् ॥” सा खो । शीघ्रनद्यास्य खर्णवत् ।
तथा—“नागेन टङ्कणेनैव द्रावितं शुद्धिमिच्छति ।
रजतं दोषमिच्छति किं वा चाराम्बपाचितम् ॥”
येन केनचिदस्त्ररसेनेकभागेन हरितालं प्रहर
समाद्य विभागरौप्यपत्राणि बिलिप्य सूपापुटे
निरुध्य विशक्करीषे चतुर्दश पुष्टानि दद्यानि ।
भा । रौप्यधातुमले ।

रौप्यमलम् । खो । रौप्यमाचिके । वै निध ।
रभ पाण्डु चि चिफलादिर्लुङ् ।

रौप्यमाचिकम् । खो । खनामव्यातोपधातो ।
श्रोत्रमाश्चिक् । See तारमाचिकम् ।

रौम(क)म् । खो । रौमकलवणे, शाभरलवणे ।
अटो रमा ।

रौमलवणम् । खो । शाभरलवणे । र मा ।

रौहिट् । पु । रौहिषवृक्षे । अटो म ।

रौहिष । पु । रक्तचन्दने । चन्दनवृक्षे । त्रिका ।

रौहिषेयम् । खो । मरकतमणे । रा नि व १३ ।

रौहिष(पेय)म् । खो । कचूरु, रौहिषवृक्षे ।
पु । रौहितमख्ये । मगविजिदे । अम । खो (धी) ।
दृष्ट्वायाम् । मय्या । लणा ।

रौही (इन्) । पु । रौहितकवृक्षे ।

रौच्यम् । खो । रुचतायाम् । सु ।

रौच्यम् । खो । वायुगुणभूयिष्ठत्वे, क्षेष्टराहित्ये ।
वृत्ता । सु ।

ल

लक(कु)च' । पु । लङ्कहवे । रान्नात्र गाह्, उह्या गाह्, डेटा गाह् । रमा । हि वडह् । लकुचो लङ्क इति । तत्पठ्याया, — एरावत चमक निकुच कपाथी हटवल्कल लङ्का काशं माल गुर स्थूलस्तम्भ यस्मिन्फल । रसा सं हिङ्गुलगोधने । गुणा — मरसे तित्त कपाथीण मधु कफघ्न दाही मलसदाहकय । रानि ३२ । "आमं लकुचमुष्यय गुरु विटम्भकृतया । मधुरश्च मयाघश्च दीपवितयरक्तहम् । शुक्रादिमाश्रय वापि भेदयोरहित धृतम् । सुपक्वं तप्त मधुरमम्रघानिल पित्तहम् । कफवृद्धिकरं हृत्थं हृत्थं विटम्भकश्च तत् ॥" भा ।

लक्तकः । पु । लोचं वस्त्रलुखे । नेट्ठा । चम । चलक्तके । आन्ती । शर ।

लक्तकमूर्मा (न) । स्त्री । रक्तपण्णोष्ठी । श च ।

लगण । पु । भेदवत्संगतरीगविशेषे । लघण — "चपाक कठिन स्थूली रन्ध्रिः समवेदण । सकण्ठं पिच्छिल कोलप्रमाणो लगणस्तु च ॥" सू ३७ ।

लगुड । पु । करनोरहवे । वे निघ । दण्डे । गाठी । चम ।

लग्निका । स्त्री । नद्रिकायाम् । अटो ।

लघु । वि । रोगमुक्ते । रानि ३२० । आकाश गुणमुविष्टे वायुश्चिगुणबहुलं च । तद्वर्णा, — लघु पथ परं प्रोक्त कफघ्न शीघ्रपाकि च । सू । स्त्री । प्रकायाम् । लिङ्गि, शीक । एम् । च द वा व्या चि एकादशशतकमहाप्रतैल । लो । लामञ्जके । शुक्रदन्ते । रानि ३२२ । वेणीभूत कृष्णागुरुणि, मे ।

लघुकण' । पु । शुक्रजीरके । वे निघ ।

लघुकण्टका । स्त्री । लज्जालो । लज्जावलो । वे निघ ।

लघुकर्कशु । पु, स्त्री (सू) । भूमिधरे । शेटे, कूण । वे निघ ।

लघुकर्णी । स्त्री । सूत्राया । शुर्गी । वे निघ ।

लघुकाम (य) । पु । कागि । विका । शर ।

लघुकाश्मथ्ये । पु । कदफलहवे । रानि ३२८ ।

लघुगर्ग' । पु । गर्गरमथ्य । गांशत्र गाह् । तिकथ्यकमथ्ये । ट्यांशत्र गाह् । विका ।

लघुगोधूमः । पु । इक्षुगोधूमे । छोटि गम । म लोटागोह । गुणा — क्षिग्ध गुरु हृत्थ कफघ्न आमदोषकर बलकर मधुर वीर्यपुष्टिदय । रानि ३१६ ।

लघुचन्दनम् । स्त्री । काष्ठागुरुणि । वे निघ ।

लघुचिर्भटो (भिंटा, टिका) । स्त्री । चिर्भटो विग्रिय । एगेवारी । छोटि कौकूट वा बाबाण भृगा । रानि ३७० ।

लघुचेतकी । स्त्री । बालहरीतका । वे निघ । रभरक्तातिसा चि ।

लघुच्छदा । स्त्री । महाशतावध्याम् । वे निघ ।

लघुज(ङ्ग)ल । पु । लावपचिणि । विका ।

लघुदन्ती । स्त्री । चद्रदन्त्याम् । छोटि मूठी । तत्पठ्याया, — विग्न्या लङ्कवरपर्णी एरुफल शीघ्रा श्लेघघटा घृणप्रिया वाराहाची निकुञ्ज मकुलक । गुणा — दन्तौहय सर पाके रसे च कटु दीपन । गुदादुराशयलासकण्डुकुष्ठ विदाहनुत् । तौष्णीय इति पित्तासकफश्रीधीर क्षिगीन् ॥ चद्रदन्तीवीजगुणा — रसपाकयोर्मधुरं शीतल विष्णुवशीषक शूलशोथ कफघ्नम् । "जयपालो दन्तिवीजं विव्यात् तिलिङ्गोफलम् । जयपालो गुरु क्षिग्धो रीचो पित्तकफापह ॥" भा ।

लघुद्राचा । स्त्री । काकोलीद्राचाशाम् । किम्भिम् । रानि ३११ ।

लघुनाम (न) । स्त्री । अगुरुणि । श च ।

लघुनिदानम् । स्त्री । सुरजितकृत संक्षिप्त निदाने । रन्धे ।

लघुपञ्चमूलम् (ली) । स्त्री, स्त्री (ली) । सत्यपञ्चमूल्याम् । शालपर्णीश्चिपर्थीहृत्तीकण्ट कारोगीशुरक्तकषायि । रानि ३२२ । च द च वि । गुणा — पञ्चमूल लघु खादु हृत्थ पिता निलापह । नात्युष्ण हृत्थ वाहि ज्वरवाशाग्ररी प्रपत् ॥" भा ।

लघुपत्र (क) । पु । गुष्टारीषन्त्याम् । श च । शिपुवले । वे निघ ।

लघुपत्रफला । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
रानि व ११ ।

लघुपत्नी । स्त्री । अश्वत्थीवृक्षे । शशा अश्वत्थ ।
रानि व ११ ।

लघुपर्णिका (णी) । स्त्री । मूल्यायाम् । रा
नि व १ । शतमूल्याम् । रानि व ४ ।

लघुपर्वा (न्) । पु । उदुम्बरवृक्षे । यङ्गुलुम्बर ।
वै निघ ।

लघुपाकः । वि । पाकलघी । स च बहुविष्णुव
तया सावतकीपेन च ज्ञेय । सु सू ४१७ ।

लघुपाकी (रन्) । पु । चीनधान्ये । टिन
धान । प ह ।

लघुपाण्डुरपुष्पकः । पु । हीपान्तरखर्जूरि
कायाम् । वै निघ ।

लघुपिच्छिलः । पु । भूकर्षुदारवृक्षे ।
काकन ग्राह । रानि व १० ।

लघुपुटम् । स्त्री । श्रीवधपाकाद्यं कपीतपुटस्थे
पुटभेदे ।

लघुपुष्पः । पु । भूमिकदम्बे । कुक्षिमे ।
रानि व ८ । स्त्री (ष्पा) । स्वर्णकैतव्याम् । वै निघ ।

लघुफलः । पु । लघुदुम्बरे । छोटि डूम्बर ।
वै निघ ।

लघुबदरः । पु । चद्रफलबदरवृक्षे । डेम्ब
कूल, मेढो कूल । स चद्रवीरि । क किङ्कर
तव । तत्पण्याया, —एषापच सूक्ष्मफल बहुकर
दुष्पत्रं मधुर । गुणा —पक्व मधुरास्त्र रुच्य
कफवातघ्न विन्ध्य कृमिकरम् ईषत्पित्तदाहघ्नश्च ।
रानि व ११ ।

लघुबदरी । स्त्री । भुवदव्याम् । मेढो कूल ।
रानि व ११ ।

लघुब्राह्मी । स्त्री । चद्रब्राह्मीवृक्षे । छोटि
ब्राह्मी शाक । स वाक्वि, किर्तुब्राह्मी । तत्पण्याया,
—जलोद्भवा सूक्ष्मपत्रा । गुणा —तिक्तारसा उष्णा
पक्विवातामशोकघ्नी च । रानि व ५ ।

लघुभण्डो । स्त्री । पिच्छीटके । छेष्टक ।
वै निघ ।

लघुभूतद्रुमः । पु । भूकर्षुदारवृक्षे ।

लघुमन्य । पु । चद्राग्रिमन्यवृक्षे । छोटि
अग्निशो । रानि व ८ ।

लघुमासः । पु । तित्तिरिपक्षिणि । तिष्ठि
ग्राशे । मिका ।

लघुमांसी । स्त्री । सूक्ष्मजटामास्याम् । शरू-
मांशी । रानि व १२ ।

लघुमूलकम् । स्त्री । श्वम्भूलके । नेपाल
मूलके । भा ।

लघुलता । स्त्री । कारवेष्टके । उच्छे ग्राह ।
अनन्तायाम् । अनलुम्ब । वै निघ । ज द ।

लघुलयम् । स्त्री । वीरणमूले । वेणीत्र मूल ।
अम । पोतोशीरे । वै निघ वा व्या चि एलादिदैले ।

लघुशङ्खः । पु । चद्रशङ्खे । छोटि शीर्ष ।
वै निघ ।

लघुशीतः । पु । शैलुवृक्षे । वै निघ ।

लघुशैलुः । पु । शैलुवृक्षे । वै निघ ।

लघुश्लेष्मातकः । पु । शैलुवृक्षे । वै निघ ।

लघुसदाफला । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
छोटि डूम्बर । रानि व ११ ।

लघुसीमवल्ली । स्त्री । लघुसीमलतायाम् ।
वम तानसेरासही । वै निघ ।

लघुहस्तः । वि । क्षिप्रकारिणि ।

लघुहेमदुग्धा । स्त्री । लघुदुम्बरिकायाम् ।
छोटि डूम्बर । रानि व ११ ।

लघुदुम्बरिका । स्त्री । चद्रदुम्बरवृक्षे ।
छोटि डूम्बर । गुण —रसवीर्यविपाकिषु उदु-
म्बरादीषडौनगुणा । रानि व ११ ।

लघानन्दरसः । पु । पाण्डूधिकारे रस ।
पाठ —“पारट् गन्धकं लौह विषमसकमेव च ।
समाग्न मरिचक्याष्टौ टङ्गुणश्च चतुर्गुण । भद्रराज
रसे सप्त भावनायाश्चवेतसे ॥” गुञ्जाद्यं मात्रा,
पणन सह द्रव्य । रसास । वातव्याधुक्तो
अग्निर् रसे भद्ररसे पञ्च भावना, दाडिमरसेन
च वटीकरणमिति विशेष ।

लघारग्वधः । पु । आरग्वधवृक्षविशेष । छोटि
मोन्नाम ।

लघी । स्त्री । इलिकोल्याम् । क्षामट्कोनी ।
मद व ६ । प्रकायाम् । पिङ्गि । रानि व १२ ।

लङ्का । स्त्री । मिन्वीधानविशेष । छेष्टक ।
मं मटुराचपटा । क लाक । तत्पण्याया, —

करालविपुटा काष्ठिका रुचयामिका । गुणा —
रूपा हिमा गोल्या गुरु पिचघ्नी वातकरी च ।
रानि व ११ । सूक्ष्मायाम् । कुमरिच । मङ्गात्रिष्ठ ।
वैनिघ । शाखाया । मे । कणचणके । पसु ।

लङ्काधिपेश्वररस' । पुं । कुठाधिकारे रस ।
पाठ — "सूताभयलभयानि गन्ध ताल शिलाग्रतु ।
असद्वैतसतुल्याश्च चास्ते न मर्दयेयत । मध्याज्याभ्या
वटी काथ्या दिगुच्च भक्षयेत् सदा ।
विफलानिभ्यमध्विषापटीलमूलकं वधा । कटुकी
रजनी गुल्फ काथीऽयमनुपामत ॥" रसर ।

लङ्का(ङ्को)पि[यि,रि]का । स्त्री । प्रक्षायाम् ।
पिङ्गि नाक । शर ।

लङ्कास्थायी । पुं । सुक्ष्मेदे । मङ्गानिष्ठ ।
शच । "लङ्कास्थायी राजहषी भद्रचूडी
विशकर ।"

लङ्केश्वररसः । पुं । कुठाधिकारे रस । पाठ
— "मया सूताकं नीहानां कृष्णगन्धकटङ्गणम् ।
कुष्ठतुल्यकतुल्यांश्च मर्धे धूसरजेद्रवे । दिनकं
तद्वटी कुप्यात् माषमाचघ भक्षयेत् । रसो लङ्केश्वरी
नाम्ना प्रभूतमण्डपप्रणुत् ॥" रसर ।

लङ्कितम् । स्त्री । अश्वस्य रोगभेदे । लक्ष्य
यथा — "लङ्कित द्विविध प्रोक्त मुनिभि शाल
कोविदे । एक वातादिभिर्दोषै र्वितीयश्चाभिघात
जम् । उरसा बाहुना चाशौ आनुजहातिकेष च ।
कूर्चैश्च चक्षुराशेष मण्डुका अपि लङ्कति ॥"
कद ३२५ ।

लङ्कूलम् । स्त्री । लाङ्गुल । चणा ।

लङ्कैष्ठालुकम् । स्त्री । रङ्गैष्ठाली । गाल
आलु । त्रिका ।

लङ्कनम् । स्त्री । लङ्कभोजने उपवासे वा ।
उपवास । मे । शरीरलाघवकरे द्रव्ये कर्मणि
वा । सु । कर्षणे । यथाह — "चतु प्रकारा
सङ्गि पिपासा माहतातपो । पाचनान्युपवासश्च
व्यायामयेति लङ्कनम् ॥" लाघवकरे विधौ ।
सिधौ अजीर्णं चि शीकण्ड ।

लज्जकारिका । स्त्री । लज्जालुकास्तयायाम् ।
शना ।

लज्जका । स्त्री । वनकापांश्याम् । वैनिघ ।

लज्जरी । स्त्री । लज्जालुकायाम् । वैनिघ ।

लज्जा । स्त्री । श्वेतलज्जालुकायाम् । पेश

गज्जावती गता । रानि व ५ । वराङ्गान्नाया ।
वराङ्गान्ना । च द्रव्यशीय चि । भेष इहत्तुखदिर
वटी । चपायाम् ।

लज्जालु । पु, स्त्री । (Mimosa pudica)

The sensitive plant खनामख्यातलुप
विशेषे । मज्जावती, नाङ्क । म खानालु ।
तत्पण्याया, — कन्दिरी रक्तपादी शमीपत्रा स्त्रका
खदिरपत्रिका सदीचनी समझा नमस्कारी
प्रसारिणो समपर्णी खदिरी गण्डमालिका
लज्जकरिका लज्जा लज्जिरी स्पर्शलज्जा अखरीचिनी
रक्तमूला । ताममूला खगुता अञ्जलिकारिका
महाभीता वशिनी महीवधि । रसा सं रसायने ।

गुणा — कटु शीता पिपातिसारघ्नी शीफदाह
शमशासत्रणकुष्ठकफासघ्नी च । अपिच — लज्जालु
श्रीतला त्रिका कषाया कफपित्तजित् । रक्तपित्त
मतीसार योनिरोगान् विनाशयेत् ॥ "लज्जालु
विपरीताया खल्लुपपहृददला । विपरीता तु
लज्जालुचभिधाने प्रयोजयेत् ॥" "लज्जालुविपरीता
तु कटुरूपकफापनुत् । रसे नियामकश्च नाना
विनामकारक ॥" रानि व ५ ।

लज्जालुका । स्त्री । वराङ्गान्नायाम् ।

लज्जिका (नौ) । स्त्री । लज्जालुकास्तयायां ।
नाङ्क । रानि व ५ । रसा स ।

लज्जिरी । स्त्री । लज्जालुकायाम् । रानि व ५ ।

लज्ज । पुं । पादशाखायाम् । कच्छ । ई च ।

लटपर्णम् । स्त्री । लचि । उड्डुक् । रानि
व १२ ।

लटपत्र । पु । प्रतुदपचिविशेषे । चसू २०५ ।

लट् । पु । अर्थ । चणा । स्त्री (ट्टा) । करञ्जभेदे ।

नाटिकप्रज्ञ । त्रिका । कुसुमप्रज्ञे । ई च ।

धाम्यचटके । मे । चसू २०५ । शमरे ।

लठम् । स्त्री । विद्यायाम् ।

लड्डुक । पुं । मिष्टान्नभेदे । नाङ्क । गुणा —

"लड्डुकी दुर्जर पर ।" राज १५ । "तेल्लेन
हविषा पक्क भवेत् चूषण लड्डुक ।" शच ।

लण्डम् । स्त्री, स्त्री (ण्डा) । पुरीषे । नाङ्क ।

भूरिप ।

लता । स्त्री । वज्राम्, गुड्यादी । गता ।

लतापत्रगुणा — कटूष्ण कफवातहरम् । तर्जो

दीपन पथ्य शूलगुणविपक्ष । रा नि व ८ ।
लताकसूरिकायाम् । लताकसूरिकायाम् । लताकसूरिकायाम् ।
दाना । भा उ वाजी च । “लताकसूरिकायाम् ।
च ।” च द वा व्या चि म हा सु ग म् वै ले । “ककीलका
गुणलता ।” काठसारिवायाम् । रा नि व १२ ।
मन्त्रिष्ठायाम् । च म् १५ । च द गभाधिकारे ।
दूव्यायाम् । च म् १५ । रसर शा व्रण चि ।
“कालीयकलतामस्थि ।” प्रियङ्गो । अम । वा
उ ५५ । च द गभाधिकारे । च द व्रण शोध चि ।
श्रितसारिवायां । भा पू १५ । See अनन्ता ।
ज्योतिषतो लतायां । लताकफेको । वा व्या दश
मूलादितैले । सूकायां । अम । श्रितयूथिकायाम् ।
जातीपुष्पवै । रक्तपाटलवृक्ष । रे निघ । माधवी
लतायां । मे । वैवर्ण्यलताया । रा नि व ६ ।

लताकरञ्ज । प । वल्लीकरञ्ज । लता
करञ्ज । वम् सागरगोटी । हि कण्टकरञ्ज ।
तत्पथ्याया, — दुस्य वीराज्य वज्रवीजक
कुवेराचो धनदाचो कण्टफल । गुणा — “लता
करञ्जपत्रान् कटून् कफघ्नान्मुत् । तदीज
दीपनमप्य शूलगुणव्यापहम् ॥” रा नि व ८ ।
लताकसूरिका (रौ) । स्त्री । (Hibis-
cus Abelmoschus Syn Abelmos-
chus moschatus) Musk mallow
खनामस्यातवै । लताकसूरिका, काल कसूरिका ।
हि सुसुन्दाना । तै तकीलफलसु, कर्पूरवेणु ।
ता कटुकसूरी । दा कसूरवेणु । तत्पथ्याया,
— कटु दधिपदेशजा । गुणा — “लताकसूरिका
तिक्ता स्वादो हृष्या हिमा लघु । चक्षुष्या हृदयो
श्लेष्मण्यवस्राव्यरोगघ्न ॥” भा । शीतला
वसिष्ठोदनी च । सु प ४६५ ।

लताङ्गो । स्त्री । कर्षटगङ्गा । कौकडाङ्गो ।
वै निघ ।

लताजिह्वा । पु । सपे । श मा ।

लतातरुः । पु । तालवृक्षे । निम्बवृक्षे । श मा ।
लताशालवृक्षे । तिका ।

लताताल । पु । हिलाशालवृक्षे । हेडाल
ग्राह । रा नि व ८ ।

लताह्रम । पु । लताशाल । र मा । तत्
पथ्याया, — तान्य चक्षुष्य कुशिक वम दाघ ।

लतापनस । पु । तरुणलतायाम् । उग्रम्
ग्राह । तिका ।

लतापर्णी । स्त्री । तालमूल्या । मधुरिकायाम् ।
मडेक्षी । वै निघ ।

लतापृष्ठा । स्त्री । सूकायाम् । पिङ्गि भां ।
श र ।

लताप्रतानिनो । स्त्री । शाखाप्रचयवृक्षता
याम् । अम ।

लताफलम् । स्त्री । पटोले । वृक्षवै पु ।

लतावृह्तिका । स्त्री । वृहतीलतायाम् ।
वृहती । प सु ।

लताभद्रा । स्त्री । भद्रालीलतायाम् । गुरु
जाङ्गिशा । श मा ।

लतामणि । पु । प्रबाले । रा नि व १३ ।

लतामरुत् । स्त्री । सूकायां । पिङ्गि । श र ।

लतामाधवो । स्त्री । माधवीलतायां । श र ।

लतायष्टिः (ष्टो) । स्त्री । मन्त्रिष्ठयां । श मा ।

लतायावकम् । स्त्री । तरुप्रबाले । हारा ।

लतारसनः । पु । सपे । हारा ।

लतार्क । पु । हरित्पलाशो । अम ।

लतालक । पु । गजे । तिका ।

लतावृक्ष । पु । शल्लकौष्ठे । वै निघ ।

लताशङ्कुतरुः । पु । लताशालवृक्षे । तिका ।

लताशङ्ख । पु । शालवृक्षे । श र ।

लताशरीष । पु । वल्लीशरीषे । प सु ।

लतिका । स्त्री । यमकलतायाम् । व्याक ।

लत्तिका । स्त्री । ज्येष्ठायाम् । टिक्टिकौ ।

गीधायो । चणा ।

लपनम् । स्त्री । मुखे । रा नि व १८ । भाषणे ।

लप्पिका । स्त्री । खाद्यविशेषे । मोहनलोभा ।

करणविधि — “गोधूमपिष्टं साधेन घृतं न्यस्य
सुभज्येत् । शर्करां पिष्टमानेन समं तप्तजले
न्यसेत् । लोडयित्वा ततो वल्लपूतां पिष्टं त्रिभि
विपेत् । मन्दाग्नौ विपचेत्सावज्जलमपीत्वा हृतदुरेत् ।
गुल्फशोक्लवृक्षमिलागुण्योमरीचनिर्वाणा । वितकी
फलखण्डाय चिया दद्यात् विचालयेत् कुशज ॥
पक्वा च रजता यात सिद्धीत्यं भोगमोहन ।
शीतकालं तु भोजनं परं प्रोक्तं सुखावहम् ॥”
वै निघ । अथवा, — समितां सपिपा वटां
शर्करां पयसि विपेत् । तस्मिन् घनीकृतं न्यसेत्

लवङ्गलता । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे । नवज
गाह । जयदेव ।

लवङ्गादिचूर्णम् । स्त्री । राजयन्त्राधिकारे
चूर्णविधे । पाठ—“लवङ्गकलीलमुशीरचन्दन
नत सनोलीपलनीरक सम । तुटि सकृन्नागुर
भृङ्गकेशर कषा सविशानलद महाम्बुद । अहीन्द्र
मातीफलवशलीचनसिताष्टभाग समश्चक्षुर्णित ।
अरीचक तर्पणमग्निदीपन बलप्रदं वृष्यतम
विदीपयतु ॥” तुटि एलावीज । अहीन्द्रम
अनन्तमूल । महाम्बुदं मुसुक । भृङ्ग गुडलक ।
नलद जटामांसो । वातपित्ताधिके वज्रिवले
सर्वचूर्णापेक्षया शर्कराष्टगुणा । कफाधिके
चापिमान्ये च एकभागपेक्षयाष्टगुणति । अन्यत्
यङ्गुलधिकारे—“लवङ्गातिविषामुख विल पाठाथ
शाकली । औरक धातकीपुष्प लोत्रेन्द्रयवधालक ।
घान्धक सर्जक शङ्को पिप्पली विश्वमेपजम् ।
समद्रावावयुकश्च सैन्धवं सरसाञ्जन । समभागानि
चैतानि भक्षयेन्नातकस्थित ॥” रसर ।

लवणम् । स्त्री । चाररसद्रव्यविशेषे । नृप ।
हिं निमक् । तत्पर्याया, —पटु । तत् पचविधं—
सौवर्चल सैन्धव विङ्गीहिद सामुद्रमेदेन । अम ।
सैन्धवसौवर्चलकाचविङ्गीहिदसामुद्रद्वीपेष्वधरीरमक
मेदेन नवधा । राजिव २० । तदर्थ—सामुद्र-
सैन्धव विङ्गीरमक सौवर्चल शुक्रिकामेदेन पटु ।
“लवणानि च कथ्यन्ते सामुद्र सैन्धव विङ्गी ।
सौवर्चल रोमकश्च शुक्रिकालवणस्यथा ॥” रसा
म- । तत्र सैन्धव योतरलमेदेन द्विविध । गाढलवण
शार्करादमे प्रसिद्ध । एषा गुणा स्वस्वपयवि
मग्या । सैन्धवलवणे । वा सू १५५ । “कणलवण
चैला ॥” चारविशेषे । लोणीत्र क्वात्र । च द
गुणवि । “सलवणा दग्धा जले पावित ॥” पु ।
वृद्धसायतमरुते । स च सैन्धवादी दृश्यते । गुणा
“लवणे दधिहृद्रक्षी, पिदायी पचन, स्वादुरास्य
सारक्य । अतिस्वेनतो जरायु पित्तं शितिमान्च
ददाति कुष्ठकारी ॥” राजिव २० । अपिच—
“लवणं हृदयसौख्यं पापघ्नी दीपनं स्रु-
तिग्री दधिहर, भन्दो दृष्टिप्रकरो लघु ।
अपिच—लवणं मोधनी दण्य पाचनं कफपित्तद ।
पुंश्चराशर जायमयिष्यगृह्णाकर । सोऽति
पुष्टोऽपिदायाश्चपिण्डीशचपादकत् ॥” राज-
दीपनश्चिमुत्पादयति कृष्णवर्णं लभयति सार्द्धं

चापादयति स लवण । सुसू ४२५ । वि ।
लवणरसयुक्ते । मे ।

लवणकिंशुका । स्त्री । महाज्जीतिपतौलता
धाम् । वड जडाकटुकी । राजिव २१ ।

लवणख (खा) निः । पुं । लवणाकरे ।
नवत्र शनि । हे च ।

लवणवृणम् । स्त्री । खनामपतिर्हि वृणविशेषे ।
लोणीषाम् । तत्पर्याया, —लोणवृणं वृणात्र
पटुवृणक अक्षशाण्ड । गुणा, —चारात्र
कपायम् अस्तन्यम् । अश्वशक्तिरश्च । राजिव २१ ।

लवणत्रयम् । स्त्री । विट् सैन्धवकृष्णैषु ।
मैरुव, विट्, गठन । “सैन्धवश्च विङ्गुश्चैव रुच
कश्च ति मिथित । नवणमयमाख्यातम् ॥”
राजिव २२ । च द यङ्गुलिचि ।

लवणद्वयम् । स्त्री । सौवर्चलसैन्धवलवणे ।
गठन ७ मैरुव । च सू २२ ।

लवणनित्यः । वि । नित्य लवणरसास्वादम
शीले । च ।

लवणभेदः । पु । लवणचारि । लोणीत्र क्वात्र ।
वै निघ ।

लवणभेदः । पु । लवणचारि । लोणीत्र क्वात्र ।
राजिव ६ ।

लवणमेहः । पु । मेहविशेषे । अत्र रोगो
विशद लवणतुल्य मेहति । सु नि ६५ ।

लवणयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकार्यलवणपूर्णं
यन्त्रविशेषे । “उर्ध्वं तज्जलहोम चत् यन्त्र उम-
काष्ठयम् । तदन्त लवणे पूर्णं लवणाहामिती
रितम् ॥”

लवणवर्गः । पु । लवणसमूहः । “लवणानि च
कथ्यन्ते सामुद्र सैन्धव विङ्गुम् । सौवर्चल रोमकश्च
शुक्रिकालवणस्यथा ॥”

लवणव्यापत् । स्त्री । अत्रत्य अतिमात्रलवण
भक्षयजन्मव्यापदि । “प्रभूते लवण यस्य भीमने
वाजिनी भवेत् । कैवल वाततयास व्यापत् शुनइतो
भवेत् ॥” ल द ६०५ ।

लवणस्कन्धः । पुं । वङ्गविषास्यापनेषु लवण
वर्गयिद्रक्तताप्यापनविशेषे । च वि ८५ ।

लवणचारः । पुं । लोणारचारि । राजिव ६ ।

लवणा । स्त्री । शुक्रिकाया । कृष्णानां ।

वै निघ २ भ वा व्याचि । चाद्वैद्या । आश्रयम् ।
लवणशक्ती । ज्योतिषतौलताया । गताफुट्कौ ।
रानि व २ । लवणचारे ।

लवणाब्धिजम् । स्त्री । समुद्रजातलवणे ।
रानि व ६ ।

लवणारम् । स्त्री । लवणचारे । लोणीय
कात्र । रानि व ६ ।

लवणारजम् । स्त्री । लोणारचारे । रानि व ६ ।

लवणी । स्त्री । पाट्यफल जातीय फलवत् ।

लोना । तत्पठ्याया — योषजा अपिमा ।

लवणोत्तमम् । स्त्री । सैन्धवलवणी । रमा ।
सि यो ज्व चि ।

लवणोत्तमाद्यचूर्णम् । स्त्री । अर्शोविनाशक
चूर्णम् । सैन्धवचितकेन्द्रयवकरध्रूमूलमहापिचुमह
मूलानां चूर्णे प्रत्येक २ ती । मावा ८ माषा ।
अनु तक्त । च द ।

लवणोत्थम् । स्त्री । लोणारचारे । रानि व ६ ।

लवणोत्था । स्त्री । इक्षज्योतिषतौलतायाम् ।
छोटो गताफुट्कौ । वै निघ ।

लवणोद । पु । लवणसमुद्रे । जम ।

लवनी । स्त्री । छिदने । जम । योषजफलभेदे ।
लोणा । श च ।

लवली । स्त्री । फलवत्त्वविशेषे । लोणशुद्ध
गोह । हि हरकरो । तत्पठ्याया, — सुगन्धमूला
पाण्डु कोमलवल्कला । फलगुणा — “लवली
फलमग्नाश कफपित्तहर गुरु । विशद रोषण रुच
स्वादश्च तुषर रसः ॥” भा आसव । “कषाद्य
कफपित्तं क्षिप्तिसिक्त रुचिप्रद । हृद्य सुगन्धि
विषद लवलीफलमुच्यते ॥” सु सू ४६ प ।

लशु(शू)नम् । स्त्री, पुं । रसीने । ब्रधन ।
जम । रानि व ७ ।

लसा । स्त्री । हरिद्रायाम् । चारा । चाव
हरिद्रायाम् । वै निघ ।

लसान्द्र । पु । राजमाषे । दर्शने । रमा ।

लसि(सो)का । स्त्री । इक्षुरसे । लालायाम् ।
श च । वा उ २६ प । भा म ४ भ विषमपि ।
शर्वराविशेषे । देवीशुद्ध । गुणा — “लसीका
कापितगुरु खण्डमक्षयिका सिता । निम्बसा
लघुशो ज्ञेया शीतवीर्या यथोत्तरम् । यथायथेवा

नैमल्य गुणवत् स्यात् तथा तथा ॥” राज २ प ।
तथासाम्प्रतगतसविशेषे । “यत्तु मांसलग्नत्वे
उदक तप्तसोकाशब्द लभते ।” च ।

लक्षम् । स्त्री । मौक्तिके । नूला ।

लक्ष(क्ष्म)णम् । स्त्री । चिह्ने । मे । शर ।
“लक्ष्य चिह्नमाह्वति ।” मानि पञ्चनिदाने ।
रोगस्य व्यक्ते विशिष्टपूर्वरूपे । “पूर्वरूप विशिष्ट
यत्राक्त तत्रलक्ष्यं अतम् ॥” भा । रूपे । पु ।
सारसपक्षिणि । शर । मुचुकुन्दवत् । रानि
व १० । इक्षवत् । शोकुण्ड गोह । पशु ।
लक्ष्योक्तवनामय्यकारे ।

लक्ष(क्ष्म)णा । स्त्री । श्वेतकण्टकाख्याम् । रा
नि व ४ । वै निघ चन्माद चि सारस्वतवृत्ते । सारस
पत्राम् । मे । खनामव्यातकन्दे । गङ्गाभृगु ।
वम लक्षणाकन्द । वा उ ११२ प । तत्पठ्याया,
— पुषकन्दा पुषदा नागपत्नी नागाद्या नागिनी
तूलिनी मञ्जिका अश्विन्दुच्छदा लक्षणाजटा
पुच्छदा । लक्ष्यं — “पुषाकारकरकाल्यविन्दुभि
र्लोञ्जिता सदा । लक्षणा पुत्रजननी वसगन्धा
कृतिभवेत् ॥” भा । गुणा — मधुरा शीतला
मध्यादीपक्षी रसायनी मध्या विदीपक्षी च ।
रानि व ७ । लवावत् । मुचुकुन्दवत् । वै निघ ।

लक्षणाजटा । स्त्री । लक्षणाभूले । चिह्न
क मध्याप्रतीकारे ।

लक्ष्मी । स्त्री । श्वेततुलसा । रानि व १० ।
खड्गानामगन्धद्रव्ये । मित्रि । रानि व १२ ।
प्रियङ्गु । खट्वी । इक्षी । मे । पद्मचारिण्याम् ।
इगणम् । रानि व १० । वा सू २८ प । पद्मे ।
विका । शमोद्व । हरिद्रायाम् । मुलाया । रा
नि व ६ प १२ । मेघयङ्गाम् । मेढानि ।
वै निघ ।

लक्ष्मीगृहम् । स्त्री । रक्षोपले । विका ।

लक्ष्मीताल । पुं । शीतालवत् । कीरुषे
मलियादिशे च प्रसिद्ध । रानि व ८ ।

लक्ष्मीदास । पुं । योगमतकल्पयति ।

लक्ष्मोपति । पुं । लवणवत् । पूगधे ।
विघ ।

लक्ष्मोपुत्र । पुं । घोटके । मे ।

लक्ष्मोपुष्य । पुं । पद्मरागमयी । देव ।

लक्ष्मोफल । पुं । विनवत् । रानि व ११ ।

লক্ষ্মীবান্ । প । পশুসহস্বে । কৌষ্ঠান গ্রাহ ।
শমা । শ্রুতরোহিতকী । শ্বেত রোহি । রানি
বদ । শস্যস্বস্বে । বৈ নিঘ ।

লক্ষ্মীবিলাসরস । প । জ্বরে বাতাব্যধৌ
য রস । পঠ — “পল কণ্ঠাভ্যুর্নয় তদর্হা
রস গম্যকী । বলা নাগবলাভৌ বিদারীকন্দমিব
য । কণ্ঠধুমূরিন্ণুল গোচীরহৃদারথৌ । বোল
শকাশনস্যপি লাতীকৌপফলি তথা । কর্পূরশ্চৈব
কর্পাশ শ্চল্লেখ্যৈ পৃথক্ পৃথক্ । মৃদীলা খাট
নাশিন স্বর্ণৈ পর্ণরসৌ চ ॥” বটিকা স্ত্রিন্ন
চক্ষুঃপ্রমাণ । কৃষ্ণাভ্যুর্ন ৮ তো পাঠ, গন্ধক
প্রত্যেক ৪ তো (মতান্তরে রস ২ তো গন্ধক
২ তো) শ্বেত বেডেনা, গোবর্জচাকুলিগ্রামূল,
শতমূলী, ভূমিক্যাণ্ড, কাল ধূতুরার বীজ,
হিঙ্গলবীজ, গোক্ষুববীজ, বিজতাড়কব বীজ,
সিদ্ধিবীজ, জায়ফল, জয়িত্রী, কর্পূর ইহাদেব
চূর্ণ প্রত্যেক ২ তো স্বর্ণভস্ম ১০ চারি আনা,
পাণের রসে মাড়িয়া বটী করিবে । মাত্রা
সিদ্ধচণকব । মতান্তরে জায়ফল, জয়িত্রী
এক এক তো বীজতাড়ক প্রভৃতি বীজ
মিলিত ২ তো । অন্য মছালকীবিলাস
মিরৌরী । পাঠ — “লৌহমম্ব বিপ সুস্ন ফলবয়
কটুদ্রব্য । ধূতুর হৃদদারচ বীলমিন্দ্রাশনস্য চ ।
গোলুরকহয়চ ব পিপ্পলীমূলমিব চ । এতস্বস্ব
সম যাহ্য রসে ধূতুরকস্য চ । মাংসিচা বটী
কার্যা দিগুজ্ঞাফলমানস ॥” গোহ, অজ,
বিষ, মূতা, জিকণা, জিকটু ধূতুবাবীজ,
বীজতাড়কবীজ, সিদ্ধিবীজ, ছোট গোথুবো-
বীজ, বড় গোথুবীজ, পিপ্পলমূল সমভাগ ।
ধূতুবাবীজের বসে ভাবনা দিয়া বটী করিবে ।
মাত্রা ২ কুঁচ । রসাচ । অন্য কাষে—
বহু লৌহম্ অম তাম কাষ পারদ ছরিতাল
মন শিলা খর্পর প্র ১ প । কেশরাজস্য কুলল্যস্য
চ ক্ষায়ে প্র দিবদ্রব্য ভাবয়েম্ । এলা লাতীকর্ণ
নেলপম্ব লবঙ্গ যমানী জীরক বিফলা বিকট
তগর শুভলক্ বমলীঘনা প্র ২ তো তৈন সহ
নিপ্রযিত্তা পুনর্ব্ভ মাংসনা দয়া । মাংস
অথকমিতা । মৈষ ।

লক্ষ্মীবেষ্ট । প । শ্রীবেষ্টনামসুগম্ভদ্রব্যে, মরল
নির্ঘাষি । রানিব ১২ ।

লক্ষ্মীয়েষ্টা । স্ত্রী । স্বলপপিত্তা । বৈ নিঘ ।

লাগজীর: (ক) । প । শঙ্কজীরকী । বৈ নিঘ ।
লাঘরক: । প । হলীমকরীণে । সুচ ৪৪ প ।
লাঘবম্ । স্ত্রী । লঘুবে । আরীণ্যে ।
রানিব ২০ । [সিদ্ধি । মিকা ।

লাঙ্গলম্ । স্ত্রী । পুষ্পমেদ । তালবস্বে । মৈ ।
লাঙ্গলক: । প । লাঙ্গলাকারে মগন্দরচ্ছদে ।
“কৃতাঙ্গিতলাকার পার্শ্বদ্যৈ যন্তেদ স সম্যক্
হলাকার ।” বাচ ২৮৮ । “হাথী সমাভী
পার্শ্বাভ্যা হেদী লাঙ্গলকী মত ।” সুবি ৮৮ ।
ভা ম ৪৮ মগন্দরচি ।

লাঙ্গলকী । স্ত্রী । লাঙ্গলৌচুপে । বিষ-
লাঙ্গুগিয়া । পমু । রস ২৩ পি ।

লাঙ্গলাখ্যা (ছয়া) । স্ত্রী । লাঙ্গলিকায়া ।
বিষলাঙ্গুগিয়া । মৈষ কুহচি । সু ২ ১৬ প ।

লাঙ্গলি: (লিকা, লৌ) । স্ত্রী । লাঙ্গলী
হসি । বিষলাঙ্গুগিয়া । মর । মৈষ স্ত্রীরোগ চি ।
মজপিত্তা । রানিব ২২ । চদ বা ব্যাপল
ছপাতৈলি । শ্ব্যে । চই । মা ১ ১৮ । মছারাণী
লতায়াম্ । কঁচড়াশাক । মচ । রানিব ৪ ।
সু ২ ১২ প । শ্রুতিপণ্যাম্ । চাকুলিয়া । মজিহা
য়াম্ । অ্যপমকী । কপিকচ্ছাম্ । আলাঙ্গুগী ।
বৈ নিঘ ।

লাঙ্গলিক: । প । স্যাবরবিষমেদে । ই চ ।

লাঙ্গলিকৌ (নৌ) । স্ত্রী । কলিকারিকায়া ।
বিষলাঙ্গুগিয়া । মম । মত্পথ্যাং — লাঙ্গ
লাখ্যা লাঙ্গলী মৌরী দীমা হলিনী গম্ভাতিনী
অগ্নিলালা অগ্নিনিহা অগ্নিসুখী অগ্নিশিখা
অগ্নিশিখা ইন্দ্রপুত্র্য কলিকারী । তদ্রূপ — কুট
দ্রুতব্রহ্মশাক । সু ২ ২৮ প কক্ষগীধনে ।

লাঙ্গলৌ (ধন) । প । লাকিলহব । রানি
ব ১১ । সর্পে । মচ ।

লাঙ্গলৌশাক: । প । ললজশাকবিশেষ ।
কঁচড়া শাক । মত্পথ্যাং, — তৌবপিত্তলী
গলাধী পিত্তলা শ্যামাদনী । গুণা — “লাঙ্গলী
কক্ষপিত্তগ্রৌ রুচা বাতবিহরিত্ত্বত্ ।” রাজ ১৮ ।
লাঙ্গু । প । শিথৈ ।

লাঙ্গু(ঙ্গু)লম্ । স্ত্রী । পুষ্ট লেজ । বটী ।
শিথৈ । মৈ । প । শালিধান্যমেদে ।

লাঙ্গু(ঙ্গু)লা (লিকা, লৌ) । স্ত্রী । কপি

कच्छाम् । रानिव १ । पृथ्निपण्याम् । ङाकुनित्रा ।
रानिव ४ । पु (ली [इन्]) । ऋषभके ।
रानिव ५ । वानरे ।

लाजम् । क्री । उशीरे । वेणी । मे । पु ।
आद्र वण्डुले । मे । पु वडु, स्त्री (जा) । पचते । म ।

लाजचूर्णम् । क्री । खदिचूर्णे । शैश्वर
खण्डा ।

लाजतर्पणम् । क्री । लाजसक्तुल्लतर्पणविशेषे ।
भाम १ भव्य चि । “दाहवर्धितं चाम निरन्न
व्यायान्वितम् । शर्करामधुसयुक्तम् पायवेलाज
तर्पणम् ॥”

लाजपेया । क्री । खदिजतपेयाया । शैश्वर
३७ । वाचि १५ । “लाजपेयां सुखजरा ।” च
द । गुणा—“पूर्ववच्च कृता लाजपेया लघु
धृता यत । गुणे प्रयक्षा विज्ञेया पूर्वोक्ताया
गुणाधिना । विकटसंस्थैस्त्राभियुक्तातिगुणदा
मता ॥” देहिम चतुष्पाखानिदीव्यकृचिरोम
विनाशिनी ॥” राज २५ ।

लाजभक्ता । पु । खदिभक्ते । गुणा—“लाज
भक्ती लघु शीतयाग्निदीप्तिकरो मधु । इथी
निद्राहचिकर कफापितविनाशक । प्रणशोधन
कारो स्वाहविभि परिकीर्तित ॥” वै निघ ।

लाजमण्ड । पु । खदिमण्डे । शैश्वर ३७ ।
गुणा—प्रतिजननी दाहवर्धनानिवारण क्षराति
सारशमनय । श्लेष्मल आसपाचन मन्दाग्नि
विषमाग्निबालव्यविरयोपितां पेयय । राज २५ ।

लाजवर्णा । क्री । असाव्यविष लुताविशेष ।
सु कल्प ८५ ।

लाजश(स)क्तु । क्री । खदिचूर्णे । शैश्वर
छात्र । शीतवीर्या चतुः सान्निपातिके न हिता ।
वि योज्य चि ।

लाजा । पु वडु । खदिकाया । गोडश, शै ।
भट्टश्रीहिनामे । “य कैषिन्नोदयो भट्टाले लाजा ।”
रानिव १६ । सगुणधान्यानि भट्टकुटितानि
लाजनाम् । भा । भट्टधान्येपु । सिधो र पि पि
सिद्धतमयोगे । च ६४५५५५५५ । गुणा—
“लाजाल्पदृश्यं तोसारमेहमेद कफच्छिद । काष्ठ
विनाशममना दीपना लघुमे हिना ॥” राज २५ ।

लाचुलम् । क्री । धान्ये । वै निघ ।

लाञ्छनम् । क्री । रागिनामवधधान्ये । रानि

व १६ । सन्नामकचुद्रोगे । लक्षणे—“कृण सित
वा सहज मण्डल लाञ्छन समम् ।” वाच २१
५ । चिह्ने । मे ।

लाटपत्र. (णः) । पु । लघाधाम् । प्राङ्-
छिनी । वै निघ ।

लामञ्ज(क)म् । क्री । उशीरमेदि । गुरु
वेणी । सु ३२८५ । च द सि यो दाह चि ।
“लामञ्जेनाथ शुक्लेन चन्दनेनानुलेपयेत् ।”
(Andropogon laniger) The Juncus
odoratus उशीरव्योतच्छविहृषविशेषे, सुगन्ध
वरणे । हि लामञ्जक । तं तैलवट्टिविदु । तत्
पर्व्याया,—सुनील अमृणाल लव लघु इटका
पथिक श्रीम्र दीर्घमूल जलाशयम् । अभावे उशीर
दीयम् । भाम १ भव्य चि मज्जालाचादितैले ।
“लामञ्जक चन्दनञ्च ।” च सू २५५ । “लामञ्जक
यदा न स्यादुशीर दीयते तदा ।” गुणा—हित
तिक्त मधुर वातपित्तघ्न वृषादाहयसमूच्छोरक्त
पित्तज्वरघ्नय । रानिव १२ । अपिच—“लघु
दीधचयासजित् । लगामयस्ते दहच्छदाहविनाश
रोगजित् ॥” भा । “दीधमूल दृढ मूत्रमुत्तम
गन्धसयुत । श्रेष्ठ साधारणे जात लामञ्ज भद्रकं
भवेत् ॥” भैष ।

लालनम् । क्री । पियालबीजे । वै निघ । पु ।
मूषिकविशेषे । गृह्णे लालासाव हिक्का हृदि
जायते । सु कल्प ६५ । वाच २८५ ।

लालसा । क्री । गर्भिणीदीहृदि । गांध । ऐ च ।

लालसोकम् । क्री । पिच्छले । प्र २ ।

लाला । क्री । मुखमाव । लाल । तत्पर्व्याया,
खणिका खलीका खदिभी द्राविका मुखसाव
पिच्छिषा लसिका लासिका । रानिव १८ ।

लालामेह । पु । प्रमेहमेदि । लवण—
“लालासक्तुयुतं मूल लालामेहन पिच्छिलम् ।
प्रमेहति ॥” निदा ।

लालाविष । पु । लूतादो । ऐ च ।

लालासाव । पु । लालावरधे । नागपत्रा ।
ऊषणभी । नागपत्रा । ऐ च ।

लालिक । पु । महिषे । ऐ च ।

लाव (क) । पु । सन्नामक्यावधधान्यपरपि
विशेष । दण्डेन गांधी । बिका । मं लावुगे,
सावकविदु । तत्पर्व्याया,—लघुपुण्ड्र लावक

लव । तन्नासगुणा—पथं याहि लघु च ।
 रा नि व ७ । “पचिष्णाञ्च मद्यायेष्टी लावकी
 जाङ्गलात्मिका । स्याद्दी दीपन प्रोक्त कषायो
 मधुरो लघु । तथा विपाके मधुर सन्निपातेऽपि
 पूजित ॥” अत्रि २१५ । अपिच—“लावा
 विकिरवर्णेषु ते चतुर्षा मता बुधे । पांशुनी
 गौरकीऽन्यस्तु पीण्डुकी दमरस्तथा ॥ लावा
 वज्रिकरा विम्बा गरुडा याहिका हिता ।
 पाण्डु श्रेणिलस्तेषु दीर्घाश्चानिलनाशन । गौरी
 लघुतरी रुषी वज्रिकारी तिदीवजित् ।
 पीण्डुक पिच्छकत् किञ्चिल्लघुवातकफापह ।
 दमरीरक्तपित्तघ्नोद्दामयहरी हिम ॥” भा ।
 लवङ्गे । च द वा व्या मद्यासुगन्धितेन ।

लावणः (शिकः) । चि । लवणसंस्कृते । द्वे
 च । क्ली । नस्ये । रसास ।

लावणिकतैलम् । क्ली । तैलविशेषः । च म्
 मावाग्नितीय च ।

लावण्यम् । क्ली । लवणत्वे । लो० गु० । कान्ती ।

लावण्या । क्ली । ब्राह्मीदुपि । वै निध ।

लावा । क्ली । लावपचिणि । रा नि व १८ ।

लावाक्षकः । पु । त्रीद्विधान्मेदे । त्रीद्विर्हानि
 गुण । सु ४६५ ।

लावुं (वू) (का) । पु, क्ली । अलावाम् ।
 गाडे । गर ।

लासः । पु । यूधे । श्लो० । अच ।

लासकः । पु । मरूरे । मे ।

लासिका । क्ली । मुखसाधे । ला० ।

लास्कोटनी । क्ली । आस्कोटन्याम् । वेध
 निकायां । अटी रा ।

लाक्षा । क्ली । पचके । वै निध ।

लाक्षा । क्ली । (Coccus lacca) Lac
 सनामप्रसिद्धरश्मिकद्रव्यं । लाश, गाला । हि
 लाही । मं लाख । क परगु । ते लघुक, लक्ष ।
 तत्पर्याया,—राषा लघु जनुका जनुका याव
 अलक्ष अलक्षक गवधिया धुदिरिका रक्षा
 रक्षमाता पल्लवा किमिजा किमिजा दुसव्याधि
 द्रमाभय पन्नामी सुद्रिमी दीनि गन्धमादिनी
 मोला द्रवरसा पितादि कीटना राधिका चतप्रा
 चतप्री रत्नमायका । चि द वि ल्व चि पट्कहेस्ते ।
 “आचानिमानोदितयष्टिकाभि ।” गुणा—तिक्ता

कषाया श्लेष्मपित्तघ्नी विषघ्नी रक्तघ्नी विषमज्ज
 च । रा नि व ६ । ‘लाक्षा च नूतना य
 ससिकादिधिवर्जिता ।’ मेघ ।

लाक्षातकः । पु । पलाशवृक्षे । अभा ।

लाक्षादितैलम् । क्ली । बालरीगाधि
 तैलम् । पाठ—“लाक्षारससम सिद्ध
 मस्तु चतुर्गुण । राक्षाचन्दनकृष्णाब्जनिगन्धायि
 युगे । शताह्वादायद्यष्टाह्नसूक्ष्मातिक्ताहरिणुभि
 बालानां ज्वररक्षोघ्नमभ्यङ्गात् यल्लवणकृत्
 महालाक्षादितैलं यथा—“लाक्षारसादके
 तैलस्य विपचेद्विषक् । मल्लाटकसमायुक्तं
 चात्र समाधेत् । शतगुणां हरिद्राञ्च मूर्ज्या
 हरिणुकां । कटुकां मधुक राक्षामशगन्धाञ्च
 च । मुक्तं चन्दनञ्चैव पृथगचसमानं
 द्रव्यैरेतैस्तु तस्मिन् अथङ्गान्माहतापहर
 विषमाध्यान् ज्वरात्सञ्जानाश्चैव प्रथमं नयेत्
 अथ दोलायन्तविधानात् पञ्चलक्षेन लाक्षा
 विंशतिवारान् परिस्राव्य लाक्षारसी याञ्च
 कुट्टितलाषा २ अ वारि १८ अ २१ या
 दीलायन्ते परिस्राव्य १६ अ याञ्चम् । अ
 लाक्षा ८ अ वारि ६४ अ पक्ता ७ १६
 याञ्चम् । मिलितैल ४ अ लाक्षारस काथी
 १६ अ दधिमस्तु १६ अ । कल्पाथ—ग्रह
 हरिद्रा मूर्ज्यामूल कुष्ठ रेणुक कटुकी यष्टि
 राक्षा अशगन्धा देवदारु सुत रक्तचन्दन प्र २
 पाके सिद्धे कर्पूर शिलारस नक्षी प्र २ ती
 मिश्रयेत् । रहर ।

लाक्षादिवर्गः । पुं । लाक्षारितकुट्टजाश्चम
 कटुकहरिद्राश्चानिगन्धसम्पृद्धमालाव तायमा
 वेति । रादगुणा—कषायक्षितमधुर कफपित्ता
 नाशन । कुष्ठकिमिहृत्तैव दुष्टघ्नणविशोधन
 सु १२८५ । [प्लातपुष्पवि । भा]

लाक्षापुष्पा । क्ली । शतपत्राणाम्, गुलाब
 लाक्षाप्रसादः । पु । पत्रिकारीन् । वे
 लो० । अम ।

लाक्षाप्रसादनः । पु । रत्नलोत्रे । अम
 लाक्षारस । पुं । लाक्षाजले काये वा
 लाशश्च द्रव । सि यो य चा चि चन्दनादितैले
 तयाचनविधि — पट्टिकाभूसा लाक्षा दीलाय
 ष्टुपथिता । तिसप्तधा परिस्राव्य लाक्षारसमि
 विदु ४” पप्र २४ ।

लाक्षावचः । पु । कोशसहच । जगती ।
रानि व ११ । पलाशहच । हारा ।

लिङ्गुचम् । स्त्री । चुक्रे । कूपापानङ् । रानि
व ७ । चद्रपणवे । डेलो । वै निष । पु ।
लङ्गुचहच । डेलो ग्राह, मान्नात्र ग्राह ।
रमा । रानि व ८ ।

लिकोच (ठ) क' । पु । अङ्कोटहच ।
लिका (ख्या) । स्त्री । केशकोटभेदे । निम्बि ।
शर । सूर्यकिरणानगतसूक्ष्मरजयतुष्टयमाने ।
“मासान्तरगते भानौ यद्वातुदृश्यते रज । तैश्चतुर्भि
रुवेद्विख्या लिख्याषड्भिर्य मापक ॥” पद्म ।

लिङ्गम् । स्त्री । शिमे । रानि व १८ । तत्
पर्याया,—मेहन शिमे सरस्वत्य उपस्य
मदनाद्भुश कल्पसमुपल विषक श्रेफ सेफ
मेद्र लाङ् ध्वज रागलता व्यङ्ग लाङ्गुल साधनं
कामाद्भुश नागलता नराङ्ग पुलङ्ग पुच्छि
रात्रिचक्र । तत्तु गर्भस्थस्य समभिर्मासेर्भवति ।
चिह्ने । अम । लक्षणे । रोगव्यापकहेतौ ।
“सन्धान व्यञ्जन लिङ्ग लक्षण चिह्नमाकृति ।”
मानि ।

लिङ्गक । पु । कपित्थहच । श च ।
लिङ्गजा । स्त्री । लिङ्गिनोलताशाम् । निव-
निदिनो । रानि व ३ ।

लिङ्गनाश । पु । लिङ्गम् इन्द्रियशक्ति दृष्टि
नाशयति । नोलिकाकाचापरनामके मेवरोग
विशेषे । काचे उपचिते तृतीय चतुर्थे वा पटल
गते लिङ्गनाशो जायते । तिमिर, शोष्णा । हि
नज्जला । स वातजादिभेदेन पट् । ते च पुनर्वर्ण
भेदेन षड्विंशति ह्यदशधा । लक्षण—“स एव
लिङ्गनाशस्तु नोलिकाकाचसञ्ज्ञित । वातेन चापि
रूपापि भ्रमन्तीव च पश्यति । चाविलान्तरुषामानि
व्याविदानीव मानव ॥” मानि । “तथाप्युपेच
माचस्य चतुर्थे पटल गत । लिङ्गनाशं मल
कुञ्चन् ह्यदयेदृष्टिमण्डलम् ॥” तत्र वातेन यथा—
“स्यष्टारुषां वीक्षोषां मूर्त्ता वा हतदशना ।
स लिङ्गनाश ॥” पित्तके यथा—
“भृङ्गनीला निरालीका दृक्छिन्ना लिङ्गनाशत ।”
कफके यथा—“लिङ्गनाशे तु लट्यते ।
मूर्त्त कफो दृष्टिगत छिन्नी दृग्जननाशत ।
विन्दुजलस्यैव चल पद्मिनीपुटसंस्थित । उपे
सद्वीचमायाति क्षायायां परिस्रपति । शङ्कुञ्चु

कुन्दस्कटिकोपमशक्तिमा ॥” रक्तके यथा—
“लिङ्गनाशेन तादृग्दृक् निष्पन्ना हतदशना ॥”
सन्निपातके यथा—“समग्रे सन्निपातेषु विद्याकडीर्णं
लक्षणा ॥” कफज विना लिङ्गनाशान् चसाध्यान्
विदु । वाङ् १२४ ।

लिङ्गरोग' । पु । उपदेशे । भा ।
लिङ्गवर्त्ति । स्त्री । शकरीगविशेषे । लक्षण—
लिङ्गार्थ' } “अङ्गुरैरिव सङ्घातेष्वप्युपरि स
स्थिते । क्रमेष जयते वृत्ति ताद्यच्चूडशिखीपमा ।
कोषस्याभ्यन्तरे सन्धौ सत्यसन्निगतापि वा । अवेदना
पिच्छिन्ना च दुयिकित्वा विदीपना । लिङ्गवर्त्ति
रिति ख्याता लिङ्गार्थ इति चापरे । मानि ।
लिङ्गवर्द्धन । पु । कपित्थहच । श च ।
लिङ्गवर्द्धिनी । स्त्री । अपामागहच ।
आपण्ड । श च ।

लिङ्गसम्भवा (भूता) । स्त्री । लिङ्गिनी
लताया । रानि व ३ ।
लिङ्गालिका । स्त्री । चद्रमूपके । हारा ।
लिङ्गिनो (ङ्गी) । स्त्री । खनामख्यातायां
लतायाम् । पङ्कजुडिश । निरनिदिनो ।
तत्पर्याया,—बहुपवो ईश्वरो शिवजा शिववर्त्तिका
शिववर्त्तो खयधु लिङ्गजा लिङ्गसम्भूता नैदी
चित्रफला चण्डा चाण्डाली देशो अपरलिनी ।
गुणा—कटु उष्ण दुग्न्धा रसायनी च ।
रानि व ३ ।

लिङ्गी (ङ्ग) । पु । इक्षुनि ।
लिप्त' । नि । विपलिते । विपनांश । ने ।
लिप्तास्यता । स्त्री । सुखस्य श्रेयलितताया ।
भुव छेष्टेष्टे दश । मानि ।

लिम्पाक । पु । (Citrus acida) जम्बीर
हचविशेषे । पाटिलेयुश ग्राह । गुणा—सुरभि
खादु नात्यधु भक्तरीचन हृद्य कर्द्दिघ्न
वातघ्न पित्तघ्न मातिपित्तकरश्च । कटुलिम्पाक
गुणा—“कटु कफघ्नातायमेदीर्घ पित्तकोपनम् ।”
राज ३५ ।

लि(लो)चा । स्त्री । लिङ्गयाम् । निशि ।
अमशर । परिमाद्यभेदे, सर्वपचकाश । श च ।
लोका । स्त्री । प्रमृपिकमाया । होट
हेम्ब्रनाशे । वै निष ।

लौलाविलासरसः । पु । अन्नपित्ताधिकारे रस । पाठ—“रसो वलिव्योऽन रविष लौह धातुचनौरैस्त्रिदिन विमद्य । शदस्यष्टदृष्टु माक्वेष सगद्द्वन्द्वस्य च वल्लयुग्म । इत्यस्यपि सधुनावलीढ ॥” रसा स ।

लुङ्गः । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । छेलिङ्ग लेद्व गाह । वै निघ ।

लुङ्गमासम् । स्त्री । मातुलुङ्गमासि । वै निघ ।

लुङ्गान्नम् । स्त्री । मातुलुङ्गान्ने । रसा स अन्नवर्गे ।

लुङ्गपः । पु । मातुलुङ्गवृक्षे । छेलिङ्ग लेद्व गाह । रसा ।

लुण्टकः । पु । शाकविशेषे । नटिग्रा शाक । श च ।

लुण्ठनम् । स्त्री । लुठने । लोटा । शर ।

लुण्ठाकः । पु । काकी । त्रिका ।

लुण्डिका । स्त्री । लोमादिगीलकी । नूटै । “भैपलोमलुण्डिकाया ।” भैप ।

लुब्धकः । पु । चीरनामगन्धद्रव्ये । र्गेठेना । वै निघ ।

लुलापः (यः) । पु । मङ्गिषे । पसु ।

लुलाप(य)कन्दः । पु । मङ्गिषकन्दे । शुक्लाक्षौ । राजिव ७ ।

लुलाप(य)कान्ता । स्त्री । मङ्गिष्याम् । राजिव १८ ।

लुपभः । पु । मन्त्रक्षिति ।

लूता । स्त्री । नाडीव्रणरीगे । राजिव २० । ऊर्णनामी । माकड़्णा । द्वि माकड़्णी । तत् पर्याया,—मकैट मकैटक लूतिका ऊर्णनाम शलकं तन्नुवाय अष्टपात् किन्त्वनु । एषा विषाणिका भवति कोटिभ्यः घोरा । “कौटिम्भी दाह्यतरा लूता पीडय ता जगु ।” निरुक्ति —“यथाहूतं दण्ड्यामा सुने प्रखेदविन्द्य । तप्ताहूता प्रभायन्ते सख्यया तासु पीडय ॥” ए कल्प ८८ । “अष्टाविंशतिरित्येकी ततोऽप्यन्ते तु भृगुमी । सद्यसरग्गानुचरा वदन्त्यन्ते सद्यस्य । वेदपद्रवदया तु लूतेकेष विषाणिका ॥ रपाणि नामतन्मन्त्रा दुर्गेयान्यतिसद्यरात् । कृच्छ्रसाध्या पृथग्दीपेरसाध्या निषर्धेन सा ॥” दशवर्ण—

“लूता दशय सर्वोऽपि ददु मण्डलसन्निभ । सितोऽसितोऽरुण पोत श्यावो वा यदुद्वज्जत । मध्ये कृच्छ्रोऽथवा श्याव पथान्ते जानकाशत । विस्पर्शान् शोफयुतस्तप्यते बहुवेदन । ज्वराभ्यामी विक्लदेकोयामदरगान्वित । क्लेदेन यत् स्मृत्यन्तं तथापि कुरुते व्रणम् । आसदंष्ट्रागच्छातृथक् खालानखान्वे । अष्टाभिरुहस्येषा विष वक्तोर्विशि पत । लूता नामदेष्टव्यं कर्तुं वाचय कौटका ।” लूतादश दिनार्हं नैव लुप्यते । प्रथमे दिने मूचीव्यधनवत्, द्वितीये उन्नतं पिडकाधित, तृतीये पुनः करक्तामण्डलातिवेदनारोमकृपसावय, चतुर्थे मद्याग्रीफताप, पञ्चमे विषकीपत्रविकार, षष्ठे मग्नव्याप्ति, सप्तमे च दिने नाश । चिकित्सा—दमोद्धारदाह्यादिकं कार्यम् । अगदाद्यान पत्रक मन्दर गन्धसादनादयो हिता । वा ३७ अ । तदुपपत्त्यादि यथा—“विद्यामिमी रूपवर कदाविद्विषसत्तमम् । वसिष्ठ कोपयामास गलायमपत् किल । कुपितस्य सुनेस्तस्य खलाटान् खेदयिन्द्य । अपतन् दशनादेवमषष्ठाक्षीलावर्धसं । लूने दृष्टे मङ्गरीणां धेनूथं सम्भृतंऽपि च । ततो जातास्त्रिमे घोरा नानारूपा मद्याविषा । अपकाराय वचन्ते रूपसाधनवाहने । कृच्छ्रसाध्या स्यासाध्या लूतास्तु द्विविधा कृता । तासामष्टौ कृच्छ्रसाध्या वर्ण्यसावय एव तु । विमण्डला तथा श्वेता कपिला पीतिका तथा । आलमूतविषा रक्ता कसना चाष्टमी कृता । तामिदृष्टे शिरोदुर्ध कच्छुर्दंशे च वेदना । भवन्ति च विशेषेण गदा श्लेष्मिकवातिका । सौवर्णिका लाजवर्णा जालि न्येषोपदी तथा । कृष्णाप्रिवर्णा काकाण्डा माता गुणाटनी कृता । तामिदृष्टे दशकीय प्रवृत्ति चतस्रस्य च । ज्वरो दाहोऽतिसारश्च गदा स्युथ विदोपजा । पिडका विविधाकारा मण्डलानि मद्यान्ति च । शोफा मद्यान्तो यद्व रक्ता श्यावा यलासया ॥” सु कल्प ८८ । विपौलिकायाम् ।

लूतारिः । पु । दुग्धिकायाम् । विश्वरू । राजिव ४ ।

लूतिका । स्त्री । लूतायां । माकड़्णा । शर ।

लूनः । वि । क्षिमे । अम ।

लूनकः । पु । पयो ।

लूमम् । स्त्री । खाङ्गुली । अम । [कादी । द्वे च ।

लूमविपः । पु । पुच्छदशकमात्रिमात्रे, द्वि

लेखः । पुं । तालवृत्ति । पञ्च ।

लेखनम् । क्ली । काशीये । शिवदम् ।
लेखनापथे अनिलानलभूयिष्ठे द्रव्ये । सु । अथवा,
—धातून् मलान् वा दहस्य विशीथील्लेखयेच्च यत् ।
लेखनं तदयथा चोद्री नीरसुष्य वषा यव । भा ।
भूर्जलवि । तालपथे । मे । ईषवन्मदारण ।
तन्नामकाञ्चने । “लेखनद्वारतोष्णाम्बरसेरञ्जन
मुच्यते ।” तोड । भा । पु । काशहये । ८६८१ ।
रानि व ८ । तन्नामकानिरुद्धवर्त्तो । विफलाकाय
गोमूवघोद्वारसमायुता । ऊपकादिप्रतीवापि
वैकथ्ये लेखना ष्टुता ॥” भा । वि । वान्ति
करे । मे ।

लेखनाञ्जनम् । क्ली । कपायाञ्जकटुद्रव्यैरञ्जने ।
च द ।

लेखनात्मकम् । क्ली । कतकवोजे । वै निघ ।

लेखनी । स्त्री । खटिकायाम् । धङ्गिभाषि ।
काशहये । वै निघ । वर्तिविशेषे, चन्द्रोदयवशा ।
शङ्कनाभि मज्ज शिला पथ्या विभोतकमन्त्रा पिपली
मरिच वषा कुष्ठचेति द्रव्ये क्षामदुग्धेन वसि ।
सा की ।

लेखनीयवर्गः । पु । चरकीकृतवीर्यदशके ।
यथा—“सुप्तकुष्ठहरिद्रादाकृष्टरिद्रावचातिविषाकटु
रोहिणीषिवर्काचरविलैमवत्य । इति दशमानि
लेखनीयानि भवन्ति ।” विरविल करञ्ज ।
हैमवतो युक्तवचा । अष्ट ४५ । भा ।

लेख(स्थ)पत्र । पु । तालवृत्ति । भूर्जवृत्ति ।

लेखशा (सा)ट. (क) । पु । श्लेष्ठवृत्ति ।
वै निघ ।

लेखाहं । पु । तालवृत्तिभेदे, शीताल इति
कोटय प्रसिद्धे । श्रौतान्, ८६८६८ । रानि व ८ ।

लेख्य । पु । शीतालवृत्ति । रोहिण्यादिरीने ।
सू ५५ । वि । लेखनीये, लेखनाहं ।

लेखम् । क्ली । लणायाम् । ग्राउ । भूरिप्र ।

लेनीतक । पु । शीतरापयिकपाषाणभेदे ।
सि यो कृद्दि वि ।

लेप (नम्) । पु, क्ली । सुषायाम् । ८१ ।
विघ्न । भोजने । चन्दनादिद्रव्यसंचये । शीघ्रे
लेपा । लेपविधि — दीपघ्नो विषघ्नो वक्ष्येति ।
पुनश्च तस्य ही भदो चालिप प्रदेष्टेति ।
मयीरालेप पित्तघ्न आद्रमाह्वयचमनच्योतल

तनुर्विभीषो च । द्वितीय वातघ्नोऽप्यत्र आद्र
घ्नश्चक्ष्येति । प्रलेपनिषेधो राक्षो केवलं ब्रवी
पथ । गृह्यमाणश्च तं न धारयेदिति । तदक्त—
“दीपघ्नो विषघ्नो वक्ष्यो लेपस्तेषु विधा मत ।
हो तस्य कथितो भेदो प्रलेपाख्यप्रदेष्टको । तमसा
पिष्टितो क्षुत्ता रोमकूपेषु सस्थित । विना लेपेन
निर्याति राक्षो नान्निपयेदत ॥” गुणा—“सुशीतो
लेपसञ्च स्यादुष्ण प्रोक्त प्रदेष्टक । प्रलेप शीतल
प्रोक्त रक्तपित्तहर पर । प्रदेष्ट कफवातघ्न
पाचन परिकीर्तित । यदाहं माह्वयचम्यं
तस्योत्सेधेन लेपन । सोमामिसुखमादेवो प्रलेपाख्य
प्रदेष्टको । बहुलस्य चतुर्भांगो मुखलेपो विधीयत ।
न राक्षो लेपन दद्यात् दत्त निश्चिततया । न च
पर्युषित चापि गृह्यमाणं न धारयेत् । न चापि
मुखमालिष्येत तेन दीप प्रसिच्यते ॥” सु ।
“अपाकि शीघ्रे विषमे गभीरे कफवायुना । सयुक्त
रक्ते विष्टितो राक्षो लेपय निश्चितम् । पङ्कमाग
पैक्तिके स्नेहा चतुर्भागाय वातिके । अष्टभागास्तु
कफजे स्नेहमात्रा प्रदायेत् ॥” जलपथ । अथ
क्षुत्तावेय । “घोडशोथं पङ्कमागं चतुर्भांगं
प्रदायेत् । लेपप्रदेष्टयो चोद्री विपरीते
विषेति लम् । विकारतत्त्वप्रकृतिप्रभावे सैन्धवादिके ।
छपनाहो मतसंख्यात् यस्यादुपरि व्रजत ॥
खेदास्त्रलवणं तव व्यक्तं कृत्वा विनिविषेत ।
विषदीपहरावाथो ततोऽर्थे विविक्ष्यतम् । यस्तु
वक्ष्यो न तस्यैषा इति ब्रह्मपरम्परा ॥” अथ
श्रीरोलेपविधि—“उक्तानुक्तौप लेपेषु सवेष्टैरुप
पक्वे । कृत्यादावो दिवा स्नान युक्तिरेवा
प्रशस्यते ॥” इति लेपविधि । चन्दनलेपगुणा—
“चन्दनलेपगुणा—“चन्दनं शीतलं तिक्तं लघु
दाहघ्नपित्तजित् ।” अगुरुलेपगुणा—“अगुरु
ब्रणजित्तकटुश्च कफवातजित् ।” कुटुम्बलेपगुणा
—“कुटुम्बभेदि वेष्टकंष्टु वातकफापहम् ।”
कक्षूरीलेपगुणा—“कक्षूरी कृद्दि दीगश्चरक्तपित्त
घ्नरापघ्ना । लताकक्षूरीलेपगुणा—“लता
कक्षूरिका उद्या शीता तिक्तान्गुरीगुण । तेजपत्र
लेपगुणा—“पत्रकटुकाताशोऽह्वयसारीचकाप
हम् ।” कङ्गीलादिलेपगुणा—“कङ्गीला कटुको
उद्य सुगन्धि कफवातजित् ।” मण्डादिलेपगुणा
—“मण्डो वात रक्तघ्नश्च कफश्चरविनाशिनो ।”
“उद्योरे खेददीगश्चोदघ्नपाचरोगजित् ।
रक्तपित्तहरं तस्य चक्षुष्यं रक्तचन्दनम् । शोवास

सरल पूति धुन्दुर्यन्त्रिपणिक। सिंहक
मांसी देवदारु मुरा नख। सर्वेऽमी परमालक्ष्मी
रक्षोघा ज्वरनाशना ॥” राज २५।

लेपनः। पु। सिद्धके। निशाग्रस। रानि व १२।

लेलिहः। पु। क्लमौ। पुरीषजलनिविशेषे।
च वि ७५।

लेलीनः (कः)। पु। गन्धके। वै निघ।

लेशः। पु। खल्वे।

लेहः (नम्)। पु, क्ली। आखादने। छाटे।
रानि व २०। ऐच। भीजने। अवलेहे। पप्र
१ख। लेहपाकविधि—“लेहे यवास्ति यो भागो
निहिंष्टो द्रवकल्कयो। तदापि पादिक कल्क
द्रवात् कार्यो विज्ञानता ॥ तुलाद्रव्य जलद्वीये
द्वीये द्रव्ये तु सा मता ॥ दीयो गुड सिता वापि
इति सर्वत्र नियतम्। अवलेह्य लेह्य तद्य
मान पलद्वयम्। सुखमयं सुखस्पृशं गन्धवर्णं
रसान्वितं। पीडितो भजते स्नेह लह पाक
सुपागत ॥” वा।

लेहिनः। पु। टङ्गणचारि। मोक्षशान्त्र थरे।
ऐच।

लेही। स्त्री। कर्पपासीरीगे। निदा।

लेह्यम्। क्ली। अष्टविधानान्यतमान्ने। रानि व
२०। अमृते। शमा। नि। लेह्ययोग्ये।

लेङ्गिको। स्त्री। वमनविरचनयो मोधनविशेषे।
च द वमनाधिकारि।

लेङ्गी। स्त्री। लिङ्गिनीलतायाम्। रानि व १।

लोकः। पुं। प्रसिद्ध स द्विविध स्थावरी
जङ्गमय। “द्विविधायक एवापेय सोम्यय
पद्यात्मको वा” इति। सु प्र १५।

लोककान्ता। स्त्री। अङ्गिभाभीपथे। रानि
व ५। See अङ्गि।

लोकतुपारः। पु। कर्परे। रानि व १२।

लोकनाथ। पुं। पारदी। वै निघ।

लोकसञ्ज्ञा (ज्ञिका)। स्त्री। कन्दगुड्याम्।
रानि व १।

लोकस्कन्दः। पु। तमान्त्रसे। वै निघ।

लोकहिता। स्त्री। तुल्याधने। कुलत्यायाम्।
वनमान्द्रा। रानि व ५।

लोकेय। पु। पारदी। रानि व ११।

लोचकः। पु। नेत्रकनौनिकायाम्। कज्जलि।
कदल्याम्। भुव शिथिलचम्पाणि। मे। मांस
लण्डुके। बदरीवृक्षे। नीलवस्त्रे। निक्षिप्तौ।
विका। अङ्गिनिर्मोके। शर।

लोचककटः। पु। लोचमस्तके। अठौ स्त्री।

लोचनम्। क्ली। नेत्रे। रानि व १८। लीरके।
वै निघ। गवाक्षे। वा च १८५।

लोचनहिता। स्त्री। कुलत्याधने। रानि
व १३। तुल्याधने।

लोच(भ)ना (नौ,या)। स्त्री। महासावणि
काया। भूछौत्रौ। रानि व ५।

लोचनामयः। पु। नेत्ररोगे। विका।

लोचमकटः। पुं। मथूरशिखायाम्। ऋष्यक्षेत्रे।
अठौ स्त्री।

लोचमस्तकः। पु। अजगोदायाम्। भा।
मथूरशिखायां। अम।

लोचशिरः। क्ली। अजगोदायाम्। वै निघ।

लोचिका। स्त्री। लुघीति ख्याते खाद्यद्रव्ये।
नूति। पाकराजेश्वर।

लोटा (टिका)। स्त्री। चुक्रायाम्। टूकां
प्राणः। वै निघ।

लोठनम्। क्ली। इतस्ततश्चालने। छांतां।
लोठे। मानि।

लोडा (णा)। स्त्री। चाङ्गेर्याम्। आम्रद्रव
भाक। लोषिकादये। छोटो गुनी वड़ गुनी

भाक। रानि व ५। छुद्रलोषिकायाम्। भा।

लोणकम्। क्ली। लवणे। वै निघ।

लोणटणम्। क्ली। लवणटणे। रानि व ८।

लोणा। स्त्री। छुद्रास्त्रिकायाम्। लोषिकायाम्।

लोणान्ता। स्त्री। छुद्रास्त्रिकायाम्। शूण
गुनी। रानि व ५।

लोणारम्। क्ली। लवणचारि। लोणार खाद
इति दाधिपाल्ये प्रसिद्धम्। लोणांग्र फ्रां।

तत्पण्याया,—लवण लवणमद लवणचार
नवपाकरण लवणोत्तं जलत्रं। गुण्या—अन्युप
लोणा पितावृत्तिकरं वातगुणधं गुणद्रव्यं दृष्यलवणम्।
रानि व १।

लोणिका। स्त्री। लोणीशके। शूणगुनी,

वन ग्नो । प सु । चाङ्गेयो । आभद्रन । भा पू
२५ । चुक्राया । हूक्रापागः । वै निघ ।

लोणो । स्त्री । (Portulaca quadrifida
Syn Meridiana or P Oleracea)
Indian Purslane पत्रशाकभेद । बड़ वा
वन ग्नो, कूटन ग्नो । हि लुण्ठियाशाक वा
लुण्ठिया, खुरका । तें पइलकुर । वम् कुरा ।
ता कोरिलकोरइ । तत्पण्याथी—लोण लोणो ।
हृदकोण्यास्त पण्या घोटिका । सा हिवा चुद्रा
हृदतो च । तथी चुद्रा रुचा गुरु वातश्लेष्महरो
अयोधो दोपनी अया मन्दाग्रिहरी च । हृदतो
अस्त्रा सरा उषा वातकृत् अफपित्तघ्नी वाय्वापघ्नी
त्रणघ्नी गुल्मघ्नी श्वासकासघ्नीहृदो शोथे नेत्ररोगे च
हिता । भा पू २५ भा व ।

लोत. (वम्) । पु, स्त्री । लवणे । नेत्रजले ।
विका । चिह्न । उषा ।

लोतनो । स्त्री । मद्यशान्तिकायाम् । बड़
थुनरुड़ ।

लोध. (ध्र, क) । पु । (Symplocos
racemosa) खनामखनातहच । लोध पाह,
लोध फाँह । हि लोध । तें तल्लोडुगचट्टु ।
गुज लोदर । तत्पण्याया,—गालव तिल
साज्जन बलिप्रिय वानराघात लोधाह वलभद्र
रीध तिलक तिलक विह्वतह तिलो काण्ड
कोलक काण्डनील काण्डनीलक लोधहच
लोधकहच शम्बर हसिलोधक हसपुष्पक
शम्बरक तिरीट तिरीटक रक्तलोधस्य पण्याया,
तिरीट माज्जन रक्तलोध तिलुक लतकक्या ।
अतस्य पण्याया,—थक शम्बरलोध शम्बर
मङ्गलोध । सु सू २०५ लोधादि । च द ज्व
धि लोधादि । “लोधीन्पलास्यतापन्न ।” स हि विध
वृक्षसामान्यभेदात् । तत्र विशिष्टो बल्करीध इति ।
रा निव ६ । सा गुणा—राधुहय कषाय
शीतल वातकफरक्तघ्न चतुर्थ विषवृक्ष । “रीधी
यास्ते लघु शीतलक्ष्ण्य अफपित्तघ्न । कषायो
रक्तपित्तासृज्ज्वरातोसारशोथघ्नश्च” भा ।

लोधपुष्प । पु । मधुकहवे । मडेन ग्रीह ।
वै निघ ।

लोधपुष्पक. । पु । शालिधान्यविशेष । भा पू
२५ भा व ।

लोधपुष्पिणी । स्त्री । इक्ष्वाधकवाम् । कूट
शोहे कूट । वै निघ । २५

लोधवलम् । स्त्री । तन्नामके अकपाणिदत्तय
कुले । वि (लो) । तत्कुलसम्भूते । च द ।

लोधवृक्ष. । पु । मधुकहवे । रोधवृक्षे । वै
निघ ।

लोधादि. । पु । पित्तज्वरघ्नकषायी । च द पि
ज्व पि । “लोधीन्पलास्यतापन्नशारिवाणां सप्रकर ।
काथ पित्तज्वर हन्यात् ।”

लोपाक । पु । शगालभेद । स लाडलकृम्य
इत्युच्यते । लोषा इति लोके । श्याक्निशान ।
सु चि ८५ । अय विलशयगुण ।

लोपाकि(ग्रि)का । स्त्री । धूर्तशगालिकायाम् ।
श्याक्निशानौ । शमा । हारा ।

लोपाशक. । पु । शगाले । श्याक्निशान ।
हारा ।

लोभनम् । स्त्री । मांसे । वै निघ ।

लोभ्य । पु । हरिताले । वै निघ । शिखी
धान्यभेदे, सुद्धे । भूग । हे च ।

लोमम् । स्त्री । लाडूले । लेख । नटा ।

लोम (न) । स्त्री । कीमे । रोखि । त्रै ७३ ।
अम । तदुक्त—“अस्त्री मलानि लोमानि
असंख्यानानि भवन्ति हि ।” भा ।

लोमकरणो । स्त्री । मांसरीक्षिभेदे । रा
निव १२ ।

लोमकर्कटी । स्त्री । अजसोदायाम् । वै निघ ।

लोमकर्ण । पु । शमके । अद्रगोष । हे च ।

लोमकूप । पु । लक्त्रभू । “सति यावन्ति
रोमाणि तावन्ती लोमकूपका ।” भा ।

लोमघ्नम् । स्त्री । इन्द्रज्वररोगे । टाट्फोका ।
वि । लोमपातने । निदा ।

लोमहोप । पु । गोषितज्ज्वरभेदे । अरुण-
इति । अ वि ०५ ।

लोमफलम् । स्त्री । भक्ष्यफले । टाट्फोका ।
रा निव ११ ।

लोमविध्वस । पु । कृमो । इति । वै निघ ।

लोमविष । पु । व्यापादो । हे च ।

लोमशः । पु । मध्वाली । ऋडे आन् ।
धातुकाशीय । “काशीये तमालपत्रे वा ।” च द ।
मेदे । विका । कौकट्यनामविनेशयधने । रा नि
व १६ ।

लोमशकणः । पु । विनेशयधनभेदे, शशके ।
भनक । सु सू ४६ष ।

लोमशकाण्डा । स्त्री । कर्कटिकायाम् ।
कौकट्यं गाह । रा नि व ३ ।

लोमशच्छदः । पु । देवताच्छदे । पेशांठाङ् ।
प सु । पीतदेवदाल्याम् । विका ।

लोमशपत्रा (त्रिका) । स्त्री । पीतदेव
दाल्याम् । वै निघ ।

लोमशपर्यिनी । स्त्री । मापयण्याम् ।
भाषाणि । प सु ।

लोमशपुष्पकः । पु । गिरीपद्मे । रा नि व २ ।

लोमशमार्जारः । पु । गन्धमार्जारः । गुरु
गोकुल । तत्पर्याया,—पुस्तिका मारजातक
सुगन्धो भूतपातन गन्धमार्जारक । तन्मुक्तगुणा
—कफवातघ्न चक्षुष्य सुगन्धि वीर्यकर कण्डू
कोष्ठघ्नय । रा नि व १६ ।

लोमशा । स्त्री । गन्धमांसां, सुगन्धजटामांसां ।
गुरुमांशौ, खगुरु जटामांशौ । रा नि व १२ ।
वचायाम् । व ४ । काकोल्यां । कौकल्यां । रा नि
व २३ । मिथ्याम् । ऋडेद्रो । च सू ३ष । काक-
जहायाम् । शुकशिम्वरां । मद्यमिदायां । मे ।
शणपुण्यायाम् । एज्वारी । कौकट्यं गाह ।
रा नि व ४३० । चतिवलायां । विश्व ।

लोमशातनम् । वि । लोमनाशके हरि
तालादौ । तनम् ।

लोमशो । स्त्री । ककटीविशेषे । वै निघ ।

लोमहर्षणम् । स्त्री । रोमाघ्ने ।

लोमहृत् । पु । हरिताले । हृ च ।

लोमा । स्त्री । वचायाम् । वै निघ ।

लोमाद । पु । मलजहृमिमेदः । च वि ०ष ।

लोमालिका । स्त्री । श्यालिक्तायाम् ।
आणेश । शाक्निशानो । विका ।

लोमलिङ्गा । स्त्री । मद्यमलायाम् । वै निघ ।

लोला । स्त्री । निद्रायां । विका ।

लोलान्वः । पु । चपणाररोगे । रा नि व २० ।

लोलिका । स्त्री । हृमीविशेषे । आडिशाम् ।
चाङ्गेयां । आम्रम । “चन्द्रदन्तमृगामृगं चाङ्गेरी
लोमिका च सा ।” कटा ।

लोलिनो । स्त्री । नीलपुष्पायाम् । (विन्दुधते) ।

लोलिखराजः । पु । वैद्यजीवनयन्त्रकारे ।

लोष्टम् । स्त्री, पुं । गुद । लोष्टे । डेना । चम ।
लोष्टरजसि । गोशङ्ख, मधुत्र । रा नि व १४ ।

लोष्टराजः । पु । रीत्ये । वै निघ ।

लोहम् । स्त्री, पु । अगुरुणि । काष्ठागुरुणि ।
रा नि व १२ । च सू ३ष । सिधोयजसि ।
“लोहाद्यतामसा ।” भा पू १४ चित्तभमजसि ।
“लोहलामज्ज्वलाभि ।” कास्यधातौ । कौशां ।

रा नि व १३ । रक्तधातौ । वरु । रा नि व १८ ।
खर्णं । तुण्णलोहः । कान्तलोहः । ताम्बे । पितले ।

रीत्ये । शोपके । वङ्गे । अस्मि । मे ।

लोहकरटकः । पुं । मदनह्वये । श च ।

लोहकर्षः (कः) । पु । लोहचुम्बके । दूषक
आशत्र । भा ।

लोहकान्त(क)म् । स्त्री । कान्तलोहः । देणां २ ।
प सु । लोहचुम्बके । वै निघ ।

लोहकिट्टम् । स्त्री । लोहमले । मधुत्र ।
रा नि व १३ । प्रयोगे तच्च पुराणं याज्ञम् । सिधो
हृददप्रमुखधूणे ।

लोहकोटः । पुं । मरुरे । वै निघ ।

लोहचूर्णम् । स्त्री । लोहमले । मधुत्र ।
रा नि व १३ ।

लोहजम् । स्त्री । रक्तलोहे । वर्णलोहे ।
लोहमले । मधुत्र । रा नि व १३ । कास्मि । डे च ।

लोहद्रावो (इन्) । पु । टङ्गचारे ।
गोशङ्गा । रा नि व ६ । अस्त्रवेतसे । प सु ।

लोहनिर्यासः । पु । लोहकिट्टे । मधुत्र ।

लोहपञ्चकम् । स्त्री । खर्णरीत्यतामसवहृशीयेषु,
खर्णरीत्यतामसपुकान्तलोहेषु वा ।

लोहपत्रिका । स्त्री । शालिघशाके ।

लोहपृष्ठः । पु । कदम्बचिपि । कौक आशी ।
चम । च सू २०ष । [धान । च सू २०ष ।

लोहवालः । पु । शालिघान्यविशेषे । गोहृग्राज

लोहमलम् । ली । लोहकिट्टे । मधुव ।
वै निघ ।

लोहमार. (कः) । पु । शालिग्रामके । प सु ।
विका । लोहमद् कद्रव्ये । लोहमद् कद्रव्यवर्गे
यथा—“विफला विवृता दन्ती कटुकी ताल
मूलिका । हृददारक हृदीर हृपपवक चिचला ।
शङ्खवरविडङ्गी च शङ्खभजातकौपधम् । दाडिमस्य
च पचाणि शतपुत्रो पुनर्नवा । कुठारक्लामकौ कन्द
तन्वी मेकस्य पर्णिका । हस्तिक्लपलाशः कुलिश
केशराजक । माण्ड खण्डितकण्ठ्य गोविन्दा
लोहमारक । गिरिशान्दनक प्रोक्त विफलादि
रथ गण ॥” रसास ।

लोहराजकम् । ली । रीथ ।

लोहखण्डक. । पु । मदनवने । व निघ ।

लोहल । वि । चकुटभापिणि । त्रैलोक्य । यम ।

लोहवरम् । ली । खण । विका ।

लोहविट् (ठा) । पु । लोहमले । मधुव
वै निघ ।

लोहशुद्धिद । पु । टङ्गणचार ।

लोहश्लेषण । पु । टङ्गणचार । मोशोश ।
है च ।

लोहमङ्गरम् । ली । वक्त्रलोहे, वक्त्रलोहे ।
रा नि व १२ ।

लोहमार । पु । सारलोहे । वै निघ ।

लोहसिंहानम् (निका) । ली, ली ।
लोहकिट्टे । भा ।

लोहद्वत् । पु । हरिताले । वै निघ ।

लोहाय्यम् । ली । अशुवकाडे । रमा ।

लोहि । ली । शकुटवृक्षे । त्रैलोक्य । मोशोश ।
रा नि व ६ ।

लोहिका । ली । लोहपात्रविशेषे । मोशोश ।
विका ।

लोहितम् । ली । रक्तचन्दने । रा नि व १२ ।
सिया पटकन्धरतेल । पचाइचन्दन । वक्त्र
काष्ठे । हृषिकुटुमे । हरिचन्दन । रा नि व १२ ।
कुटुमे । म । स्वर्णैरिके । कृष्णाग्रहणि । वै निघ ।
कुष्ठप्रपुत्रे । पु । माणिक्ये । पद्मश्राग । भा ।
रक्तपिण्डाली । नाग आम् । रा नि व ७ । रक्तेच ।
रक्तमाली । रा नि व १४ । पलाण्डो । प सु ।

रोहितमल्य । मयविशेषे । शर । मयूर । श च ।
सप । धरणि । नदभेदे । मी । रक्तलघुने ।
मेचरोगभेदे । वि । रक्तवर्णे ।

लोहितकम् । ली । पित्तलघाती । शिठन ।
रा नि व १२ । पु । माणिक्यभेदे । पद्मश्राग ।
है च । शालिघान्यभेदे । सु सु ४६५ ।

लोहितकन्द । पु । पलाण्डो ।

लोहितकुस्तुम्बुधान्यम् । ली । तुरव
घाघनाले ।

लोहितचन्दनम् । ली । रक्तचन्दने । कुटुमी ।
यम ।

लोहितजम् । ली । हरिचन्दने ।

लोहितपित्तम् । ली । रक्तपित्ते ।

लोहितपुष्पक । पु । दाडिमवृक्षे । भा ।

लोहितपुष्पिका (प्यी) । ली । उष्ट्रकाण्डो
पुष्पवृक्षे । वम् उष्ट्रकाटारा । रा नि व १० ।

लोहितमृत्तिका । ली । गेरिकमृत्तिकायां ।
शिविशिजे । रक्तमृत्तिकायां । मोनमाणि । प सु ।

लोहितयष्टिका । ली । मञ्जिठायाम् । सि
थो च द ज्व च पट्कन्धरतेले । “लाघानिशा
लोहितयष्टिकाभि ।”

लाहितनता । ली । मञ्जिठायाम् । सप च ।

लोहितशालि । पु । रक्तमाली । दानशानि
शान, शोश शान । “तथा लोहितक ये छोदोवन्न
शकमूलस्य चतुर्थो वर्षवत्कलम् स्वर्णो ह्यथ
यमापच ॥ त्रयो ज्वरहरयेव समदोषविषापच ।
तथादन्यान्तरगुणा क्रमशः शालयोपरा ।”
रा नि व १६ ।

लोहितशिशु । पु । रक्तपुष्पशिशो । नाग
मखिना । वै निघ ।

लोहितचय । ली । योनिन्यापरिशेषे । लघु
यथा—“यातयिताभ्यो चोयते रज । सदाइकाग्रं
वैवर्त्ये यन्मो सा लोहितचय ।” बा उ ११५ ।

लोहिता । ली । वराइकालायाम् । वराक्रोश ।
श च । रक्तपुनमवायाम् । रा नि व ५ । शिन्वो
भेदे । मञ्जिठायाम् । लाघायाम् । लज्जामुकायां ।
वै निघ । शरीरे लग्नानिका इत्येता लक । “या
लोह लोहममावममाया तिलकालकापधि
शाना ।” सु भा ४५ ।

लोहिताङ्गः । पुं । कम्पलके । कमनाङ्गुलि ।
रा नि व १२ ।

लोहिताननः । पुं । नकुले । नेडेन ।
रा नि व १२ ।

लोहिताभः । पुं । रक्ताभमहाविपथिक
विशेषे । सु कल्प ८५ ।

लोहितायः (यसम्) । क्ली । ताम्बे ।
ताम्बा । विका । व्याक ।

लोहितार्म (न्) । क्ली । शुक्रभागगतनेवरीने ।
खल्ल—“यस्यास प्रचयमपैति शुक्रभागं पद्माभं
मदुपदिशन्ति लोहितायम् ।” सु च ४५ ।

लोहितालुः । पुं । रक्तपिण्डालो । गान
अनु । कीदृशे प्रसिद्धे फोण्डाली । रा नि व ७ ।

लोहिताक्षम् । क्ली । तन्नामकसकुक्षिमन्त्रं
भेदे । ऊर्द्धमधोवङ्गणसम्बन्धे ऊर्ध्वमूलि ।” सु शा ६
५ । पुं । दर्शकरोजातीयसर्पे । सु कल्प ४५ ।
कीकिले । श ५ ।

लोहितिका । क्ली । मन्निष्ठाय । रामतरुण्यां ।
सु चि ११५ ।

लोहितेक्षु । पुं । रक्तेशो । रुधिरि ईक्षु ।
रा नि व १४ ।

लोहित्याज । पुं । दणधान्यभेदे । लोहित
शोश । गुणा—ग्यामाकषत् । च च २०५ ।

लोहिनी । स्त्री । श्वेतकिण्विज्ञाम् । वै निष ।
लोही (इन्) । पुं । रोहितकवचे ।

लोहोच्छिष्टम् । क्ली । लोहकिष्टे । वै निष ।
लोहोत्तमम् । क्ली । स्वर्णे । श ५ ।

लोहोत्थम् । क्ली । मण्डुरे । वै निष ।
लोह । पुं, क्ली । (Ferrum) Iron खनाम

प्लातधातो । लोहा । हि लोपोया । तै इनुम् ।
सुखतोश्चभेदेन सामान्यतस्तद्विविध । तयोमुख्यस्य
पर्याया,—मुख्यं मुख्यायश्च ७५२सारं शिलायाम्
अग्रजं हविनीहं आरं हवायस । तोष्यस्य
पर्याया,—तोष्यं शला शलायस्य पिण्ड
पिण्डायसं गठं आयसं निशितं तोत्रं खड्गं
मुख्यं च यः पिण्डायसं चीनश्रे । लोहस्य गुणा—
लोहं तिक्तं सरं शीतं मधुरं तुषकं गुरु । रुचं
वयस्यं चतुर्थं मंखनं वातस्य जयेत् । कर्कं पिष्टं
गर्भं हर्षं शोषायः शोषपाण्डुता । मीदीमिहकमोम्

कुष्ठं तत्किञ्च तद्वदेव हि ॥” इति । लोहमष्टधा
श्रीच(काचि)कालिङ्गकालिमद्रव्यपाण्डिनिग्नकान्त
भेदेन गुणा—“सामान्याद्विगुणं” श्रीच कालिङ्गो
ऽष्टगुणस्ततः । कले शतगुणं भद्रं भद्राद्वयं सप्तसुधा ।
व्यात् शतगुणं पाण्डि निरुद्धं दशमिर्गुणं । ततः
कीटिसप्तसुधां कान्तलोहं सप्तगुणम् ॥” रस चि
६५ । दाया—“गुरुता दृढतीक्ष्णरुद्धे कश्मल
दाहकारिता । अमदीयं खदुग्धो दीवा
सनायस्य तु ॥” इति । असकृतलोहदीपा—
“घण्टलकुष्ठाभयमृत्युद भवेत् खदुग्धशूलो कुर्वतेऽ
श्मरीय । मानाश्चानाश्च तथा प्रकीप करोति
हृद्यसमगुहलोहम् ।” तत्त्वोवने निष ६ ।
“कुष्माण्डं तिलतैलञ्च मापात्रं राजिकान्ताया ।
मयमस्त्ररसचापि त्यजेत्लोहस्य सेवक ॥” लोह
श्रीधनादिपरिभाषा—“शुद्धार्थं त्रिफला लोहान्
कर्षव्या द्विगुणा सदा । चतुर्गुणं फलासीयमद
भागावशेषितम् । एष एव विधिर्नित्यं चालनेऽपि
प्रशस्यते । वधार्थं त्रिफला याज्ञा लोहान्नित्यं
चतुर्गुणा । तीथमष्टगुणस्तत्र चतुर्भागावशेषितम् ।
भानुपाकार्यमिच्छन्ति त्रिफलास्यया समाम् ॥”
प म । लोहमारण्यम्—“शुद्धं लोहमव चूर्णं
पातालगरुडीरस । मर्दयित्वा पुटेद्विद्वो दद्यादेवं
पुटवय । पुटवय कुम्भायां कुठारच्छिन्नकारसे ।
पुटपदकं ततो दद्यादेवं लोहम्यतिर्भवेत् ॥” अथ च
—“चिपेय द्वादशमिहं दरदं तीक्ष्णचूर्णत ।
मर्दयेत् कन्याकाद्रावेधोमयुग्मं ततः पुटेत् । एव
सप्तपुटेर्त्यु लोहचूर्णमवाप्रयाह ॥” इत्यादि ।
“लोहवत् समथा तमा लोहपत्नी तलाप्रिया ।
गोमूत्रे शुद्धिमायाति निविक्ता स्वविधानतः ॥”
सा क्ली । सतलोहलक्ष्यम्—“लोहगुणसमाकार
स्पर्शपादा प्रतीयते । यदा लोहसदा श्रिय
सुखतो वेदयस्यते ॥” खण्ड । लोहोपनि —
—“पुरा लोमिनदेव्यानां निहतानां सुरेयुधि ।
उत्पन्नानि शरीरभ्यो लोहानि विविधानि च ॥”
भा पू १५५ भा व । लोहसत्कार । स त्रयोदशविध ।
शान्तिघण्टम् उद्वानम् अक्षभावनम् आतप
श्रीष निषेक सारण दलन चालन तृथपाक
न्यालीपाक चूर्णम पुटपाक पाकनिष्पत्ति ।
“स्यात् शोद्धशुण तीथमष्टभागावशेषितम् ।
अन्यानि यानि वस्तूनि शोक्तव्यानि पुटादिषु ॥ तानि
लोहसमान्याहुण्तं प्रागेव कौन्तितम् । खण्यते
स्वरसो येषां तेषां कायोऽहं जयते ॥ निष्फला

व्यतिरेकेण सतमेतत् पतञ्जलि । एष एव
विश्वमित्र - खालनेऽपि प्रशस्यते ॥ लौहवत्
त्रिफला व्योषि त्रिफलावत् पयो मतम् । प्राकृतित
जलघात मृदुमध्यादिभेदन ॥ मृदुमध्यकठीरत्नात
काण्डद्रव्य विधा मतम् । काण्डद्रव्यामुसारेण द्रव्य
स्याय जल विधा ॥” पतञ्जलिचाङ्ग सामान्य
परिभाषा लौहमारण्यम् । “दिग्वा त्रिफला
लौहात् फलात् षोडशिक जलम् । अष्टभागाव
श्लिष्टान् मारये जलमिष्यते ॥ समा च त्रिफला
यास्या जलघातगुणनाथा । वधायै स्वापयेत्तोग्र
तत्कृत् वस्त्रशीघ्रितम् । वधायै सम यास्या
पाकायै सम फलम् । अष्टभागावश्लिष्ट पाकायै
जलमिष्यते ॥ एव जल फल प्रीता यथासङ्गेन
योग्येत् ॥” अथ लौहपाकलक्षणमाह । तदुक्तं
पतञ्जलिना । ‘तावन्नोह पचेद्द्वयो यावद्व्येण
गालितम् । समुद्र जायते व्यक्तं न नि सरति
स्थन्दिनि ॥” अन्यच्च - “अङ्गुलिभ्यां दृढ दृष्ट
यदा चूर्णत्वमागतम् । तदा सिद्धं विज्ञानीयान्नोह
लौहविदां वर ॥ अञ्जनाभ चर विन्ध शृण्व
मूलमलीपनम् । अक्षिप्रमभसि चिम सम्यक्पकस्य
लक्षणम् ॥ मन्दमाहुरथो लौहमलम्नाखिललक्षणम् ।
अतिपाकेन तज्जये खरमुल्भितलक्षणम् ॥’
अमोघतन्त्रे चोक्तं । “पाकालु विविधा प्रीता
मृदुमध्यमतीक्ष्णका । वैविध्यात् सञ्चपातूनां
पिधानिलकफात्मनाम् ॥ दर्वीमाश्रियते यत्तत्
स्वं खलवति वा नवा । मृदुपाक विज्ञानीयात्
पिप्पे तद्वीक्ष्य योग्येत् । सिकतागुञ्जीरम यत्
सुषुप्तेण समन्वितम् । तदयं खरपाकं स्यात्

श्रेयस्यैव प्रकृतिः ॥ एकैकगुणयोगितात् न
तद्विष्कन्ति तद्विद । सर्वप्रकृतिसंख्यात्याध्यम
वहुपूजितम् । गुडादि प्रविशेद् यच्च तच्च पाकोऽस्य
मुदया ॥” कान्तलोह । तौत्तलोह । रा नि व
११२१ । मण्डुर । कांसे । अमुरणि । अशुद्ध
कांसे । रा नि व २१ । [व ११]

लौहकान्तकम् । कौ । कान्तलोह । रा नि
लौहकट्टम् । कौ । मण्डुर । पसु ।
लौहजम् । कौ । वत्तलोह । विन्त्री । रा नि
व ११ । मण्डुर । रमा ।

लौहदाह । पु । अथस्य वायुप्रकोपादी दग्ध
लौहशलाकया दाहकरये । जद १४५ ।

लौहपत्रो । स्त्री । लौहचटकाया । नोशं
ठो । सा को लौहमारणे ।

लौहपुरोपम् । कौ । लौहमले, मण्डुर ।

लौहभाण्डः । पु । अथभाण्डे । शंभान्मिडा ।
श च । कौ । लौहनिमित्तभाण्डे ।

लौहभू । स्त्री । लौहपावविशेषे । श च ।

लौहभेकोवीजम् । कौ । रसजारण्यबीजभेदे ।
रस वि ३५ ।

लौहमलम् । कौ । लौहकट्टे । मण्डुर ।
रा नि व ११ । स १२५५ वपादि ।

लौहविशुद्धिः । पु । टङ्गणचारे । नोशं
रा सा स टङ्गणशब्दे ।

लौहसार । पु । सारलोह ।

व

व । पु । वायो । वाहो । व्याघ्रे । वस्त्रे ।
शाल्वे । (त्रि) वलवति ।

वश । पु । (Bambusa arundinacea)
खनामध्यातपत्रशाकशब्दे । वीजं । द्वि वांश । नं
वेलु । तं वेदुरु, वेप्रैमुक्त, वेप्रैर्गणितं वेत्तु । वम्
माण्डगय । ता मन्गिल । तत्पर्व्याया —
खरसार कर्कोर लविसार लवणज शतपर्व्या
यवफल वेत्तु मल्लर तेजस किलाटी पुष्पशातक
वृक्षस्य किस्कुपर्व्या वध सुपर्व्यं लवणैकतक

कट्यालु कट्टको महाबल दृढकाण्ड दृढयन्त्रि
दृढपत्र धनुर्दुर्ग धानुष्य । स विधा सामान्यो
रभ्यवश्य । गुणा — उमावेव कषायो रूपातिशो
शोतलो मूवकप्रमेहार्थोदाहपिच्छास्रौ च ।
रभ्यवश्य विग्रेष्य दीपनोऽजीर्णरूपाय पाचन
इव शूलप्रय । रा नि व ७ । तत्करीरगुणा —
“करीरी वृक्षो रुच्य भातपित्तकरं कटु । स
कषायो विदाहो च श्रेष्ठश्च पाकत कटु ॥”
रा नि १५ । सज्जं शब्दे । शीतं शीह । रा नि व ८ ।

इषी । रा नि व १४ । पृष्ठशि । पिठैत्र मैडा ।
विका ।

वशकः । ५ । इतिविशेषः । आश्रमाङ्गा आथ ।
गुणा—शीतल मधुर खरिष पुष्टिकर श्लेष्म
सारक अविदाही गुरु हृद्य सलक्षणम् । सुम्
४५५ । सुदमस्य । वैशंपाता माह । स्त्री ।
अगुरुकाष्ठे । द्वारा ।

वंशकञ्जम् । कौ । कृष्णागुरुकाष्ठे । वै मिष ।

वंशकाफम् । ह्री । शान्तस्त्रीतुलके, वशतुल्ये वा ।
यद्वाचदेव वायुना नीत नभसि चङ्डीयते । हारा ।

वशकरीर. । पु। अशाङ्कते। वीर्यर कौड
तत्पर्याया, — करीर वशाय यवफलादुर।
गुण — “तत्करीर कटु पाकी रसे रुधो गुरु
सर। कषाय कफकृत् स्वादुविदाही वात
पित्तल ॥” भा।

षष्ठकपूर्व (रोचना) । १, स्त्री । यश-
रोचनायाम् । वशलोत्तन । रा नि षट् ।

वशकारः । पु । गन्धके । य निघ ।

वशकुटजा । स्त्री । लणकुटजे । वै निघ ।

वशजः । पु, स्त्री । वेणुयवे । वांश्चर्र छाउल ।

रानि व १६ । भयमुत्काहे । स्त्री (जा) । दश
 रोचमायाम् । वरमलोचन । गर । “वशजा
 हृदयो भव्या बल्या स्वादी च शीमला । तृणा
 कासज्वरयासवयपित्तसक्तमला । हरेत् कुह
 व्रण पाण्डु कषाया वायुक्कृजित् ॥” भा ।

वसन्तशुद्ध १ । ५ । वैश्वदेव । वैश्वदेव षष्ठि ।
रा नि षट् ।

वशतैलम् । लौ । पशुषिकारोगे तैलम् ।

“कटुतैलमरु पिच मूत्रे वशफले शतम् ।” रस र ।

वशत्वक् (च्) । स्तो । वशत्वचि । वांत्वच
नीज । तदगुण — रज सावकारित्वम् ।

वशदत्ता । स्त्री । वशपत्रवर्ण । वैश्वनाथ ।
शम । रा नि ष ष ।

यशदूर्वा । स्त्री । कटुकायाम् । कष्टौ ।
 शतपञ्चायाम् । दूर्वाविशेषः । किष्कुकायाम् ।
 रा नि य २३ ।

वशधान्यम् । क्री । वेद्यवे । वांशव चाडन ।

तथैवमेवाहकुविध । रा नि व १६ । [रा नि व १४]
वशनेत्रम् । लो । इष्टमुले । आश्वेत्त रुक् ।

वशपत्रः । पु । मल । मल । रात्रि ० ।

वशपत्रक' । प । अतिथी । रानिव १४ ।

२१कमल्यो । वीरपाता म्हा । जमा । देव
मन्त्रे । वै निघ । लौ । वशमहर्िताणि । ईष ।

वंशपत्रिका (त्रो) । श्री. वृषदले । दीपप्र
पाठा । सा को सञ्ज्वरहरलोह । वंशपत्राकार
हृषे । वंशशत वाम । स वेपुषी । क विदि
रयेले । तत्पण्या, — धन्दला जीरका जीर्ण
पत्रिका । गुणा — मधुरा शोथाना पित्तघ्नौ
रक्तपोषहरी रुखा पथ्यदुग्धवर्द्धनो य । कूलि
यत् । नाडीहृदिति म्या । हृद मदे ।

धशपीत. । पु । कण्ठगुह्यली । रानिव १२ ।

वशपुण्या । स्त्री । सहदवायां । रा नि ष ४ ।

वशपूरकम् । श्री : नमः । भागि १४ ।

वशमूलम् } स्त्री । दधुमूल । रा नि ष १४ ।

বশবোজ । পু । দ্বিগুণ্যবে । বাঁশের চাউল ।

रा नि व १६ ।

বসন্ত । ৩ । বৈশাখ । বাঁশের চাউল ।

तद्वैगुण्यं—“तद्वैगुण्यं सद्यः कथाया
क. पाकिन । वातपित्तकरा चण्डा वड्डमूवा
कफावहा ।” रा. नि. व. १६ ।

वशरोचना । स्त्री । (The manna of the bambu वशपञ्चमध्यजातनीलामधवलपदार्थे ।

वृक्षलोचन । ते तक्षीरि । तत्पथ्याया, —
त्वक्षीरा तुगा तुगाक्षीरो शुभा वृक्षजा ५३०

वश्चोरी वश्य चौरिका लक्चोरी शुभा वैण्णो
लक्सारा कर्म्मरौ श्रिता वश्चकूर्परिचना वशोद्भवा

तुङ्गा पिङ्गा रौचनिका वज्रशंकरा । गुण्या -
रुचा कपाया मधुरा हिमा आसकासन्नौ रक्ता

सुहृत्करौ तापघ्नौ पिप्पलीद्रुकश्मनी च । रात्रि
वद् । अपिच वशजा हृदयौ हृद्या मन्त्रा स्वादी
च श्रुतजा । तस्या काम लब्धे काम कृते पिप्पली

कामला । इरेत् कुष्ठं त्रयं पाण्डुः कथायां वातः
कच्छन्ति । भा ।

वशवर्द्धिनौ । स्त्री । वशलीचनायान् । वै निघ ।
वशवर्द्धेल । पं । वशकमयल्लशिकायाम् ।

वशविदलः । पु । वशकृतसन्तःशकायाम् ।
 वशत्रिचिम्बे । सु चि १०५ ।
 वशव्यजनवायः । प । वशकृतवालवत्तवायौ ।

ବିଷୟଜନବାୟୁ । ପ୍ର । ବଞ୍ଚିତମାଲିନୀବାୟୁ ।
 ବାଞ୍ଛେର ପାଥାର ବାତାମ୍ । ଗୁଣ — “ବିଷୟ ଜନନୀ

वात रुचीणी वातपित्तद ।" रात्र २५ ।
 वशशर्करा । स्त्री । वशचक्रतशंकरायाम् ।
 शोभशाङ्गां छिनि । गुणा—चक्षुष्या दन्त्या
 समधुरा रुचा च । रा नि व १४ । वशरोचनायाम् ।
 रा नि व ६ ।

वशशलाका । स्त्री । वीरणमूल । वेणीद्र
 मूल । वशनिमित्तशलाकाया । छि च ।

वशचोरी । स्त्री । वशलोचनाया । रा नि व ६ ।

वशाङ्गुर । पु । वशकरीरे । वींशेव कौण्ड ।
 रा नि व ७ ।

वशाग्रम् । स्त्री । वशाङ्गुरे । वींशेव कौण्ड ।
 वै निघ ।

वशान्तर । पु । मलाख्यवणे । नम, शींगड़ा ।
 रा नि व ८ ।

वशावलीख । पु । वशलचि । वींशेव कृ ।
 सु चि । ८५ ।

वशास्थि । स्त्री । मकटान्धनि । वै निघ ।

वशाह्न । पु । वेणुयवे । रा नि व १६ ।

वशिक । पु, स्त्री । कृष्णेचो । काजलि हेतू ।
 वै निघ । अगुरुकाष्ठे । अम । स्त्री (का) ।
 पिपल्याम् । वै निघ ।

वशो । स्त्री । वशलोचनाया । वै निघ २४ मशहृषी
 विजातोफलादिचूर्णे । रजि । कर्षचतुष्टये ।
 ८ तो । रा नि व २१ । वसरेणुमाने । "वसरेणुम
 पथ्यायनाया वशी निगद्यते ।" भा ।

वशोद्धवा । स्त्री । अशरोचनायाम् । वै निघ
 र पि वि वासाखण्डे ।

वश्यम् । स्त्री । वशलोचने । वै निघ २४ मघ
 चि मूर्धप्रभाव्याम् ।

वक । पु । अगस्तिहवे । वैकङ्कलेन ग्राह ।
 छि वासना । मं अगस्ता । तं अविस्ति । ता
 अगति । तत्पथ्याया,—शिववल्ली पाण्डपत
 एकाशील एक वसु वसुक वसुहृद वसुक
 वकपुष्य शिवप्रिय शिवमल्ली काकनामा
 काकशील खूखपुष्य सुपूरक रक्तपुष्य सुनिर्दह
 अगस्त अगस्ता वडसेन वडसेन शीघ्रपुष्य
 सुनिर्दुस सुनिपुष्य प्रवारि दीर्घफलक वकपुष्य
 सुरप्रिय शिवापोठ सुम्रत शिवाद शिवेट शिवा
 बाद शाश्वत क्रमपूरक रविचन्द्रिभ । म न

अत पीत नील लोहित रक्तपुष्यमेदेन चतुर्जिघ ।
 तेषां सा गुणा,—"वकोऽतिशिशिरस्तिक्तो मधुरो
 मधुगन्धक । पित्तदाहकफघ्नसद्योरात्रौ च
 दीपक ॥ अपिच—"अगस्ति पित्तकफजिह्व
 चातुर्यकहरीदिस । रुची वातकरस्तिक प्रतिश्याय
 निवारण ॥ वकोऽनुष कटुभिक्त कफपित्तविषा
 पह । योनिशूलवृषादोदकशय्यासनाशन ॥"
 भा । तत्पथ्याया,—"अगस्तिरुसुम शीत
 चातुर्यकनिवारक । नन्नाभ्यानाशन तिक्त कषाय
 कटपाकि च । पीनसमश्लेषपित्तघ्न वातघ्न
 सुनिर्मितम् ॥" प्रजापतीयजलधरपवित्रिणे ।
 वक गाथी । तस्य मोक्ष भक्षणात् गुरु । रा
 नि व १० । वातघ्न विषघ्न सटमल हृद्य रक्तपित्तहर
 दिसम् । रात्र २५ । See पु व ।

वकचिञ्चिका । स्त्री । मकरविज्ञे । हारा ।
 वकपुष्य (प्या,प्यो) । पु, स्त्री । अगस्तिहवे ।
 अग्रना क्रानेव ग्राह । अर । स्त्री । वकपुष्य ।
 वकाचो । स्त्री । वकचिञ्चिकामक्ये । हारा ।
 वकु(कू)ल । पु (Memusops Elegni)
 स्वनामव्यातहव । वकूल ग्राह । छि वकुल,
 नीलसरो । तं पोगडचेष्ट । सत् वडडकुडि ।
 वम् वकुली । दा घोलसरी । ता मोगदम् ।
 तत्पथ्याया,—केशर केशर सिद्धकेशर वकूल
 वरलम्ब वीधूगम्ब मकुर्ल सुकूल स्त्रीमुख
 मधु दोहल मधुपथ्य सुरभि धमरानन्द
 त्रिरक्तुसुम शारदिक करक विशारद गूढपुष्य
 धन्वी मदन मद्यामोद चिरपुष्य । गुणा—
 शीतल हृद्य विषदीषहर मधुर कषाय
 मदाह्य हृदय । रुच्य वीराह्य सुरभि शीतल
 मधुर विषघ्नकषाय मलरुहादि च । इति लक्ष्य
 पुष्यगुणा । रा नि व १० । "वकुलानुसरोऽनुष
 कटुपाकरसो गुरु । कफपित्तविषप्रिवक्तुमिदन्
 गदापह ॥" भा । "मधुराह कषायघ्न विषघ्न
 स्यादि वाकुले । त्रिरोकराह दलानां विशद
 फलमुत्पत्त ॥" सु म ४६ च ।

वकुलपुष्पम् । स्त्री । वकुलकुसुमे । अम ।
 वकुला । स्त्री । कटका । कटुकी । रा नि व १४ ।
 वकुलो । स्त्री । काकोल्या । दौदगा । अ च ।
 वकुश । पु । पक्ष्यगमेदे ।
 वकीरुका । स्त्री । बलाकाया । म ।

वकोटः । पु । वकी । बिका ।

वक्त्रमः । पु । मद्यविग्रिपे । अय जगत् एव ।
मन्त्रमिष्टो । गुणा—“द्वय प्रवाहिकाटीप-
दुर्माभानिलशोकश्च । वक्त्रमी चतसारत्नाम्
विष्टम्नो वातकोपम् । दोषम् सृष्टविष्णुतो
विष्टदोऽल्पमदो गुरु ॥” सु सु ४५५ मद्यम् ।

वक्त्र(क)शालिः । पु । स्वनामध्यातमध्यदश
सम्भूतशालिधान्ये । शालिधात्रविशेष, यादा
महादेवस्य छन्दः । म धकीइधान । गुणा—ननु
सुखपाककरय । रा नि व १६ ।

वक्त्रम् । स्त्री । सुखे । रा नि व १८ । तगरभूति ।
व निघ । तगरपुष्पे । टैग्रम् कूल । रा नि व १० ।

वक्त्रकटुता । स्त्री । सुखस्य कटुतायाम् ।
सुखवेरस्ये । मानि ।

वक्त्रखुरः । पु । दन्ते । बिका ।

वक्त्रपट्ट । पु । अथस्य चणकभोजनपार्श्व ।
तोवड़ा । छेच ।

वक्त्रमेदो (इन्) । पु । तिकरसे । छेच ।

वक्त्रमुण्डिका । स्त्री । सुखमुण्डिकेतिलप्राप्ते
बालवृद्धविग्रह । तदाविष्टस्य शिशोर्हृत्तय,—
“स्नानाद्गुरुसधिरपाणिपादवक्त्रो वक्त्राभी कल्प
शिराहतोदरीय । सञ्जीव शिग्रथ वक्त्रमुण्डि
कात् सोहृगो भवति च भूवतुल्यगन्धि ॥” भा ।

वक्त्रवास । पु । नागरज्जह्वे । लेवू गाँह ।
रा नि व ११ ।

वक्त्रशल्या । स्त्री । काकादनौलतायाम्, अत
गुञ्जायाम् । रा नि व १ । रक्तगुञ्जायाम् । वै निघ ।

वक्त्रशीघ्रनम् । स्त्री । निम्बफले । लेवू ।
वै निघ । भव्यफले । छागुठा । रा नि व ११ ।
वि । सुखशीघ्रने ।

वक्त्रशीघ्री (इन्) । पु । लक्ष्मीरे । लेवू ।
जटा । वि । सुखशीघ्रके ।

वक्त्राधिवास । पु । नागरज्जह्वे । वै निघ ।

वक्त्रालु । पु । वाराहीकन्दे । वै निघ ।

वक्त्रम् । स्त्री । तगरे । उग्रगर्भाश्का । वा च
१०५ । सिधोचदचप्पाचि । पर्पटक ।
फ्रेपापड़ा । रा नि व ५ । स्यात् त्वका वक्त्रोभूते
अव्यभिन्नविग्रहे । “तत्तामुग्रमविदुर्नाथि” इति
लक्ष्यम् । स नि १५५ । भा । वि । असरले ।

वक्त्रकण्ठः (कः) । पु । खदिरह्वे । थंज्र
गाँह । रा नि व ८ । बदरह्वे । दूग गाँह ।
रा नि व ११ ।

वक्त्रगः । पु । सपे । वै निघ ।

वक्त्रगुल्फः । पु । चट्टे । वै निघ ।

वक्त्रग्राव । पु । चट्टे । बिका । [शर ।

वक्त्रसुष्ठु । पु । शुकपक्षिणि । टैग्रा भाषी ।

वक्त्रतुण्डः । पु । शुकपक्षिणि । शर ।

वक्त्रदण्डः । पु । शुकरे । वै निघ ।

वक्त्रदन्तो । स्त्री । इत्यदन्त्याम् । वै निघ ।

वक्त्रनक्रः । पु । शुकपक्षिणि । टैग्रा भाषी । मे ।

वक्त्रनासिकः । पु । घेचके । बिका ।

वक्त्रपुच्छः । पु । कुकुरे । बिका ।

वक्त्रपुष्प । पु । वक्त्रह्वे । वक्त्रह्वे गाँह ।
रा नि व १० । पलाशह्वे । पलाश गाँह ।
वै निघ ।

वक्त्रपुष्पिका । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विश
गाँह । वै निघ ।

वक्त्रबालधिः } पु । कुकुरे । छेच । रा नि
वक्त्रलाङ्गूलः } व १८ । वि । वक्त्रपुच्छयुते ।

वक्त्रवक्त्रः । पु । शुकरे । शर ।

वक्त्रशल्या । स्त्री । कुटन्निनीचपे । रा नि व
५ । कटुतुल्याम् । लिङ्गाडे । रक्तलाङ्गलिका
याम् । जाल विशगाँह । वै निघ ।

वक्त्रा । स्त्री । कर्बटग्रह्याम् । कौकड़ाश्रौ ।
मद व १ । स्पृष्टायाम् । पिङ्गि भाक । वै निघ ।

वक्त्राग्रम् । स्त्री । कषाटवक्त्रह्वे । र मा ।

वक्त्राङ्गः । पु । रुरी । छेच । वि । कुटिलाडे ।

वक्त्रो (इन्) । पु । गर्भविकारजन्यपुरुषभेदे ।
यथा—“मातुर्व्यायपतिषेन वक्त्रो स्यादौलदीर्घ
व्यतया पितृय ॥” च मा २५ ।

वक्त्रसेनः । पु । अगतिह्वे । वक्त्र वृत् ।
बिका ।

वद्धि (द्धि) । पु । लो (द्धि, द्धि) । पशुके,
पाशास्थानि । उषा । छेच ।

वद्धिल । पु । कण्टके । बिका ।

वद्धम् । स्त्री । शीघ्रघातो । मौमा । रक्तघातो ।

त्रां टिन् । तत्पण्याया,—खण्ड नागजोवनं
गृह्य गुरुपत चक्रस्य धमर नागज कसौरे
आलोमक सिद्धल खवेत नाग आपुर्ण वपु वपु चपुर्ण
वङ्ग क्रूर्य विवर्त प्रविभम् । रा नि व १२ । वङ्ग
द्विविध चुरकमिश्रमेदन । यङ्ग—“श्वेतं मृदु
लघु खच्छ त्रिभुसुणसर्गं हिमम् । सूक्ष्मपत्रकरं
कान्तं मधुमेष्ठसुदाढ्यम् । चुरकं मिश्रकञ्चापि
द्विविधं वङ्गमुच्यते । उत्तमं चुरकं तत्र मिश्रकं
लघुवरं मतम् ॥” गुणा—“वङ्गं लघु सरं रुच्यमप्य
मेहकफक्षिमीन् । मिहन्ति पाण्डुं, सन्नासं चक्षुष्यं
पित्तलं मनाक् ॥” भा पू १ भ धा य । तिलकं मधुरं
मेदि पाण्डुलमिन्नं वातघ्नं लिखनम् ईषत्पित्तलञ्च ।
राज । अशाधितवङ्गदोषा यथा—वङ्गं विधत्ते
खलु शुद्धिद्वयम् । तथाह्यपकञ्चं किलासगुञ्जी ।
कुष्ठानि गूलं किल वातशोथः । पाण्डुं प्रमेहञ्च
भगन्दरञ्च ॥ विषोषमं रक्तविकारहृन्द् च्यथ
क्षुब्धं कफं ज्वरञ्च । महाग्मरीविद्विधमुष्यं
रोगान् । नागोऽपि कुर्वाणं कथितान् विकारान् ॥
तत्प्रशोधनविधिर्यथा,—रक्तनागौ प्रतप्तौ च गलितौ
तौ निषेचयेत् । विधा विधा विद्वद्धि स्यात्
रविदुग्धेऽपि च विधा ॥ तन्मारणविधिर्यथा,—
“वपु वङ्गमयसि घृष्टं सयवचारसेत्स्वव वङ्गी ।
अमसि पटगलितमधो सप्तमधत पुनस्तथैव ॥”
अन्यमतं यथा—“वङ्गं सतालमकस्य दुग्धे पिष्टा च
तम् प्रटेत् । गुक्ताश्लयमधूर्णे सप्तधा भक्ष्यतां
व्रजत् ॥” समभागवङ्गतालकम् अकक्षीरपिष्टा
अथत्यक्तचूर्णेन सप्तधा गणपुटे पचेत् । “चुम्बो
हृदये पात्रे लोहदण्डेन बुद्धिमान् । वङ्गं
सम्पृष्टं येषु र्णरमीधामतिप्रसक्तम् । प्रथमं रजनौ
चूर्णेन तीये ओरकस्य च । ततोये विफलाचूर्णे
चतुर्थेऽथत्यविषयो । एव यामदयं मधो रजसञ्च
हृदाग्निना । अनेन जायते भयं वङ्गस्य नात्र
समथ ॥” सा का । अमृतौकरणं शौचशब्दे
द्रष्टव्यम् । पु । कापांस । चार्त्तिकौ । म ।

वङ्गजम् । की । सिन्दूरः । रसा । [शर ।
वङ्गन । पु । चार्त्तिकहृत् । देवधनं गीह ।
वङ्गमल । पु । की । शोषधातो । वै निच ।
वङ्गमुखजम् । की । काव्यधातो । कैमा ।
ह च ।

वङ्गसदृशम् । की । यमद । मृदा । वै निच ।
वङ्गसेन (क) । पु । वक्तव्ये । वक्तृमेव

गीह । विका । रक्तवक्तव्ये । रसा । तत्पुष्य
गुणा—“वासकस्य च पुष्पाणि वङ्गसेनस्य चैव
हि । कटुपाकानि विज्ञानि कासचक्षकराणि
च ॥” राज १५ । विक्रमासारकयहकारि ।

वङ्गारि । पु । हरिताले । हे च ।

वङ्गावलीह । पु । मेहे चवलीह । “वङ्गभक्ष
द्विबलञ्च लेहयेन्मधुना सह । ततो गृहसमं गन्धं
मलयत् कर्षमात्रकम् ॥ रस चि ।

वङ्गेश्वर । पु । मेहघ्नरसविशेषः । चर रस
सिन्दूर वङ्गभक्षसमभागम् । अन्यो यथा—“रसेन
वङ्गं द्विगुणं प्रष्टव्यं विद्वान्य निक्षिप्य समुद्रं गतम् ।
विमर्दयेद्दण्डजलेन गोलं कृत्वा सुसवेष्टं प्रुटेत्
तौत्रम् । ततः क्षिपेत्तत् जलपात्रमध्ये नीरस्य
सन्ध्यं गृह्णाण सूतम् ॥” माता वङ्गमिता । अव
लक्षणस्य २० भागा । रस चि ।

वङ्गण । पु । सक्थिसन्धी । कूङ्की शन ।
रा नि व १८ ।

वङ्गणानाह । प । वङ्गणयोराकर्षणवत्प्रीडा
याम् । भा म १३ ।

वच । पु । कोरपचिणि । उग्रां प्राथौ । मे ।

वचण्डा (गुडौ) । स्त्री । शारिकायाम् ।
शालिक प्राथौ । विका । वक्तौ । वाति । शर ।

वचनम् । स्त्री । गुण्डा । उटे । श च ।

वचर । पु । कुकुटे । कूङ्गा । मे ।

वचा । स्त्री । (Acorus calamus) The
sweet flag स्वनासव्यासपण्डित्ये । वच । हि
वच, धीरवच । तं वङ्गं, नम्रवच । वम् वेष्टु ।
ता वङ्गम् । तत्पण्याया,—उपगन्धा घट्टयन्त्या
तोष्या गीलोमो शतपत्रिका कटिला मङ्गल्या
विजया चरा रचोष्ठी वणा शोमशा सुद्रपवो
गालिनी मद्रा । वा सु १५ च शोधनव, वङ्गकादि २ ।
सु सु २८ च सुतादि । “भाष्यवचा ।” गुणा—
तोष्या कटु चरा कफामघ्निक्रीकघ्नी कात
ज्वरातिसारघ्नी चान्तिजन्यं सन्नादभयघ्नी च ।
रा नि व १ । अपिच,—“वचापुण्या वातकफघ्नघ्नी
पूतिवर्द्धनी ॥” अन्यच्च—“अद्विषां पयसाग्नेन
मानमेकलु सेविता । वचा कृयाशरं प्राश
शुतिधारणस्युतम् ॥ चन्द्रमूर्त्युदे क्षीतं पञ्चमर्कं
पयोऽन्वितं । वचाया तत्पण्यं कृष्यान् महा
प्रशान्तिं नरम् ॥” “अप्युपापि सरागापि

यन्त्रिणापि परा भवेत् । अन्तःशुचिलमात्रेण वषा
कम्पणि गर्हिता ॥' गोमूत्रे पञ्चपत्रबोदके पक्ता
पशान् सुगन्धजन्य स्निग्धमात्रं वषा हरिता अ गृह्य
भवति । भष । लाङ्गलिकायाम् । विषगाश्रुतिर्ग ।
दे निघ ।

वचादिवर्गः । पु । वचामुक्षदवदारुगुण्डादि
विषासु । "वचाजलद्वेवाहनागर्गातिविषाभया ।"
गुणा - आमातोमारुह भद्र कफघातस्तन्वदोपप्रय ।
वाग् ३५ अ वचादिव ।

वचाद्यष्टतम् । लो । गन्धमात्राधिकारि
ष्टतम् । पाठ — "वचा शटी हस्तिरे द्वे दार्ढ्यश्रव
मुक्तकम् । पण्या चातिविषा गुणो सन्न दशपल
प्रयक् । चतुर्द्विष्टस पक्ता पादशेष त्रिपाचयेत् ।
सर्पि प्रत्य पलोमाने काव्यद्रव्ये सुपचिते ।
प्रक्षिप्य विगुण खोट औषधचूर्णात् पलानि
पट ॥" रसर ।

वचोष्टहम् (ग्रहः) । लो, पु । अथर्वेन्द्रिय ।
काण । दे निघ । रानि व १८ ।

वज्रम् । लो । महावज्रात्मने रत्ने । शैरी ।
तच्च अतरक्तपीतलक्षणमेदं चतुर्धा चतुर्जातिकम् ।
तस्य पुस्तनीपुसकत्वस्यक्ति । तच्च पञ्च वज्राक
फलसम्पन्ने रत्नाविन्दुश्च वज्रतरुश्च । रत्नाविन्दु
मन घटकाणश्च स्त्रीजातिकम् । तथा विकाण
दीर्घे पत्तलश्च नपुंसकमिति । तच्च पञ्च श्रेष्ठ
वैधक रसवत्कश्च स्त्रीवच्च देहसिद्धयर्थं, नपुंसक
क्लामये च च यम् । विप्रो रसायने अत्र रोगशमने
देश्यो वाद शूटो वय कम्पने योज्य । तथा स्त्री
क्षिपि पुण्य पुरुषे नपुंसकी नपुंसक च योज्यम् ।
रस चि ७५ । गुणा — पञ्चसोपत सव्यरोगघ्न
सञ्जपापहर गुण्ड गरीरदाय्यकर रसायनश्च ।
रानि व १९ । अगृह्य दीवा — "पार्श्वीङ्गा
पाण्डुरोग हन्नास दाहसन्ततम् । रोगानोक्त
गुणवच्च धत्ते वज्रमशोधितम् ॥" तत्क्षोधनम् —
"लाम्नीकन्दगत इव दीक्षायन्त्रे विपाचित ।
सप्ताह कोटवकाथ कीलव्ये विमल भवेत् ॥"
सा ग । See माणिक्यम् । ह्रीवरे । वागा ।
रानि व १० । काङ्क्षिके । दौर्द्धि । धर्णि । लोह
विशेषे । काष्टलोह । पुण्यविशय । वज्रगुण ।
शर । अथिसन्धो । धात्रा । म । विहङ्गे ।
अभधातो । भा । भैव महालक्ष्मीविनास ।
वज्र । पु । कीकिलाचच्च । कूलेशाङ्गा ।

गानि व ४ । सितदर्भे । श्रेष्ठ दूध । रानि व ८ ।
जालशरी । सुहोहवे । मनसा गाँह । भा ।

वज्रकम् । लो । वज्रचारे । रानि व १ ।

वज्रकण्टकः । पु । सुहोहवे । मनसा गाँह ।
रानि व ८ । कीकिलाचच्च । कूलेशाङ्गा गाँह ।
रानि व ४ ।

वज्रकन्दः । पु । शर्करकन्दालुके । शर्करकन्द
आवृ । रमा । तालवृक्षस्य शिरोमज्जायाम् ।
तालेव भार्त्तौ । वै निघ । (क) पु, लो ।
कटुशरण । वाशरण । गुणा — कफघ्न पित्त
रगाकरश्च । दे निघ ७

वज्रकचारः । पु, लो । वज्रचारे । दे निघ ।

वज्रकाञ्चिकम् । लो । प्रसूतिचिकित्साधिकारि
शौषधम् । पाठ — "पिप्पली पिप्पलीमुल चय
गुणो यमानिका । कौरके द्वे हरिद्वे द्वे विड
सौवर्चल तथा । एतरेकोषधे पिष्टे शरणाल
विपाचयेत् । शीरपाकविधानेन काञ्चिकस्यापि
साधनम् ॥" काञ्चिक ८ प पाणीये ३२ प
पिप्पल्यादोनो प्रत्येकं ४ मा काञ्चिकशेष कार्य ।
रसर ।

वज्रकारकः । पु । नखोनाममन्त्रद्रव्ये । वै निघ ।

वज्रगाप । पु । इन्द्रगोपकीटे । वै निघ ।

वज्रचर्मा (नृ) । पु । गण्डके । गङ्गात्र ।
रानि व १८ ।

वज्रचुञ्च । पु । श्वपचिणि । वै निघ ।

वज्रतुण्डः । पु । सुहोहवे । मनसा गाँह ।
रानि व १८ । मनके । रानि व १८ ।

वज्रदण्डकः । पु । सुहोहवे । मनसा गाँह ।
वै निघ ।

वज्रदन्त । पु । शर्करे । विका । मूर्धिक ।
श भा । अथिसहारे । शङ्खलाङ्गा । रमा ।

वज्रदशनः । पु । उन्दूरे । हे च ।

वज्रदु (म) । पु । सुहोहवे । मनसा गाँह ।
अम । शर ।

वज्रपाषाणम् । लो । दुग्धपाषाणे । कृष्ण-
शर्दि । वम् शिर्शीला । वै निघ ।

वज्रपुष्पम् । लो । तिलपुष्पे । तिलगुण ।
मत्तपुष्पायाम् । उन्फा । वै निघ । लो (या) ।
मत्ताद्यायाम् । उन्फा । रानि व ४ ।

वज्रवोज' (क) । पु । लताकरके । वै निघ । रानि व ८ ।

वज्रभूमिरज' । स्त्री । वैकान्तमणौ । वै निघ ।

वज्रभृङ्गो । स्त्री । मधुरत्वविशिष्टे । गुडाखु ।

गुणा—कटु उष्ण श्यामघ्नी हिक्काकम्पकण्ठरोग वातगुणपीनसङ्गोदकम्यामश्लीदरघ्नी च । वै निघ ।

वज्रमण्डूरम् । स्त्री । पाण्डुरोगे शोधकम् ।

पाठ—“पञ्चकाल समरिच दण्डान् फलविक ।

विडङ्गमुत्तुकाय भागालिपलसकिता । याव

न्येतानि घूर्णानि मण्डूर दिगुणन्तत । पक्का

चाट्टुये तीथ घनोभूते तदुज्जरे । ततोऽचमानान्

वटकान् पिबेत्तत्रैव तत्तुभक् ॥” रसर ।

वज्रसुष्टि । पु । चारण्यशूरणकन्दे, शूरण

सङ्गकन्दभेदे । वै निघ २५ कर्णकज्व चि वज्र

सुष्टादित्ये ।

वज्रमूलौ । स्त्री । माषपर्णाम । माषाणी ।

रानि व १ ।

वज्रमूषा । स्त्री । अश्वमुषायाम् । अश्वगुषा

यज्ञ । तन्निष्पाद्यविधिर्ध्या—“हो भागो तुषदम्बस्य

चैका बज्जो कस्रतिका । लोहकिटस्य भारेक

श्वेतपाषाणभागिष्ठम् ॥ नरकेश सम पञ्च छागो

धौरण पपयेत् । यामनाच हट पशात् त्वं मूषा

प्रकल्पयेत् । शोषयित्वाथ सल्लय तत्कल्के

सन्निरोधयेत् । वज्रमूषयिमाध्याता सम्यक् पारद

साधिका ॥ सयङ् ।

वज्ररद । पु । शूकरे । विका ।

वज्रलौहकम् । स्त्री । कान्तलौह । वै निघ ।

वज्रवल्गरो (वल्गो) । पु । अस्थिसङ्घाटलताशाम ।

शङ्खजोड़ी शङ्ख । हारा । रसास । भेष

कुखरी चि बकुलाद्यतैले ।

वज्रवृक्ष । पु । खुहीवृक्षे । मनमा ग्रीष् ।

रानि व ८ । सुगृह ८८ ।

वज्रशल्य । पु । शल्यकीटने । शब्दादि ।

रानि व ८ ।

वज्रशृङ्खलिका । स्त्री । वज्राश्रयिनि । दूले

थाड़ा हि तालमाखना । को कलिशा । वम्

विखरा ।

वज्रचारम् । स्त्री । मालवदेशप्रसिद्धचारि ।

वज्रचार इति लोके । वम नवसागर । तत्पथ्याया,

—वज्रक चारथेठ विदारक चार शब्दसगर

धूमजाङ्गल धूमोत्थ । गुणा—अत्युष्ण तीक्ष्ण चाररस रचन गुणोदरविष्टमश्लक्ष सरस । रानि व ८ ।

वज्रा । स्त्री । खुहीवृक्षे । मनमा ग्रीष् ।

गुडूच्याम् । सुगृह । नी ।

वज्राख्यम् । स्त्री । दुग्धपाषाणे । कून्थडि ।

पु । सङ्खजवृक्षे । मनमा ग्रीष् । सुचि ८८ ।

वज्राङ्गक । पु । सपे । रानि व ८ । अस्थि

रुहारे । शङ्खजोड़ी । भा । स्त्री (द्वी) । गवेध

कायाम् । श च ।

वज्राभ । पु । शल्यकीटलमणौ । दुग्धपाषाणे ।

रानि व १९ ।

वज्राभ्रम् । स्त्री । अभ्रविशेषे । लक्षणे यथा

—“यदभ्रमभिभ चित्त यदङ्गी विवृति व्रजित् ।

वज्रस्रग् द्वि तदयोऽयमभ्र सज्जत नेतरत् ।” रस

चि ४८ ।

वज्रास्थि (शृङ्खला) । स्त्री । कोकिलाचक्षुषे ।

कुल्लेखी । हि तालमाखना । को कलिशा ।

रानि व ४ ।

वज्राहिका । स्त्री । कपिकच्छाम् । आगाशूनी ।

वै निघ ।

वज्राहम् । स्त्री । तगरपादुके । वै निघ ।

वज्रो । स्त्री । खुहीभेदे । नी । वै निघ २५

शीतज्व चि । अस्थिसङ्घारके । वै निघ ।

वज्र(घु)क । पु । यमाल । अम ।

वज्रय (यू) । पु । कोकिलपचिषि ।

वज्रुल (द्रुम) । पु । पलिभेदे । इला ।

(Calamus rotong) वेतसवृक्षे । जलवेतसे ।

वेठ ग्रीष् । रानि व ८ । सुगृह ८८ । सुकल्य

८८ । वासू १५५ न्यवीषादि । च ४८८ ।

स्थलपद्मद्रुमे । शर । अशोकवृक्षे । रानि व १० ।

तिनिशव । अम ।

वज्रुलप्रिय । पु । वेतसवृक्षे । वेठ ग्रीष् ।

रमा ।

वज्रुला । स्त्री । बहुदुग्धया गवि । शृणोना

ग्रीदे । हि च ।

वट । पु । (Ficus Bengalensis Syn

Ficus Indica) The Benyan tree.

सनामस्थानदायावदे । वेठ ग्रीष् । हि वर,

वौष्ट । स वट । ३० अल । तै नरिचिदु मारि,
पेड़ि मरि । उत्त बीर । ता अल । तत्पथ्याया,
न्यग्रोष वहुपात् ७०० गुड हृत्पाद वैश्वनाथ
वैश्वनाथास वैश्वनाथोदय वचनाय यमप्रिय
रक्तफल गुडो कमाज भुव चौरी भाणोर
जटाल रोहिण्य अवरोही विटपो खम्बरह
मण्डली महच्छाय भड्डो यत्तव यथावास
पादरीहण नील शिफारह वनस्पति । गुण —
कषाय मधुर शीतल पित्तकफघ्न ज्वरदाहलया
मोहघ्नशोफघ्न । रा नि व ११ । अपिच,—
यट शीतो गुरुर्धात्री कफपित्तत्रयापह । वर्यो
विसर्दाहघ्न कषायो योनिदीपकः ॥” भा ।
गन्धकी । प्रचववे । कपटके । नी । मापतखुलादि
कृतपिष्टकमेदे । बडा इति लोके । गुण —
“वटी विदाही लणाकृत् ।” राज ३५ ।

वटक । पु । मायादिहृदलकृतखाद्यमेदे ।
दड़ । तन्प्रस्तुतविधिव्या,—साधारण पिट्टिका
भुजा खवणाद्र्कहिङ्गुमि । कृत्वा विदध्यावटका
साक्षेलिपुपचेष्टने ॥ गुण —विगुष्का वटका वट्या
हृदया वीर्यवदना । वातामयहरा रुष्या विगुष्का
दर्हितापह । विगन्धमेदिन श्लेष्मकारिणीत्यग्नि
पूजिता ॥ साधारण । ८ भा । कोलमितमाने ।
१० तैला । पप्र १४ । नदीवटे । रा नि व ११ ।

वटकाकारः । पु । पचिविशेष । वम् काह
वटपची । वे निघ ।

वटच्छदः । पु । शीतलकी । श्वेत वट्टे ।
वे निघ ।

वटजटा । स्त्री । वटशृङ्गाया । वटेत्र शूत्रि ।
सा कोषधमारये ।

वटपत्र (क) । पु । सितालकी । श्वेतपत्र
शूत्र शूत्रो । रा नि व १० ।

वटपत्रा । स्त्री । विपुरमल्लिकायाम् । रसा ।
घनमल्लिकार्या । शूद्रमल्लिका । रा नि व १० ।

वटपत्रो । स्त्री । पाषाणभेदकविशेष । दड़
भाषद्रुहि । म वडवतो । तै पिङ्ग वट्टेदु ।
तन्पथ्याया,—इमानो इरावतो एरावतो गोधावतो
ग्रामा खरावनामिका । गुण —हिमा गृहदुहो
वट्या तन्पथी किचिद्वेदो च । रा नि व ३ ।
“वटपत्रो कषायो योनिमुखापह ।” भा
३५ ।

वट(ठ)रः । पु । कुकुटे । शर । वैद्ये । वच ।
वट(प्र)रोहः । पु । वटादुरे । वटेत्र शूत्रि ।
वे निघ २५ लया चि । च द हृत्पादिरवली ।
वटशृङ्गकम् । स्त्री । वटपरीहे । वटेत्र शूत्रि ।
च द ज्वरातिसा चि कलिह्वयगुडिका । “घातकी
वटशृङ्गकम् ।”

वटशृङ्गा । स्त्री । वटादुरे । भा चद्रो वि ।

वटहा (न) । पु । प्रतदपचिविशेष । च म २७ च ।

वटाग्रजः । पु । वटशृङ्गाया । रसरवाचचि ।

वटि । स्त्री । वटके । वडि । पप्र १५ ।

उपजिह्विकायाम् । शूद्रुडि, आनजिव । हारा ।

वटिका (टौ) । स्त्री । वटके । जनि । पप्र

१४ । कलायमावकृतखाद्यद्रव्ये । वडि । गुण

—कषाय मधुरा शीतला पित्तघ्नो लयादाहघ्नम

श्रासविपच्छर्दिघ्नो च । रा नि व १६ । वे निघ २

भा वा म्या चि रसीनपाके । मुहवटीगुणा—पथ्या

रुष्या लघु मुहमृपगुणा च । कुभाण्वटीगुणौ—

रक्तघ्नो खडुथ । भा । नदीवटे । तन्पथ्याया—

नदीवट यज्ञहय सिद्धार्थ वटक अमरा घाङ्गो

चौरकाष्टा । गुण,—कषाय मधुरा शीता

दाहपित्तलयाश्रासविपथमच्छर्दिनाशिनी च । रा

नि व ११ । प्रचववे । मद व ५ ।

वटु (कः) । पु । कुटन्नटहचि । शोणी ग्राह ।

वालके । शर ।

वट्टलोहवाम् । स्त्री । वर्तलोह । वम् पञ्चरस

लोह । रा नि व १२ ।

वडवाग्निमल' । प । अग्निजारहवे ।

वडवानल । पु । वाराहीकन्ते । सागराग्नौ ।

वे निघ ।

वडा । स्त्री । पिष्टकविशेष । दड़ । यथा—

“कदलेनायवा तालेयुक्त यथाशुभ पिङ्ग । पिङ्ग

चूर्णे वटी वरा ॥” श च ।

वडिशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मल्लधारण्यम् ।

वडुम् । अम । शर । अविशेष । च ।

वण्ड । पु । खम्बे । देढे । मे । [मे ।

वण्डर' । पु । मृतमालादुरे । कुटुरलाद्रि ।

वण्ड । पु । पण्डुरये । अनाहतमट्टे । प च ।

वि । माहूलादिरुते । देढे । मे ।

वतू । ५ । नेदरीमे । उषा ।

वत्सम् । स्त्री । वत्सि । अम । पुष्पकाशीदि ।

गुणः—रौष ग्रेय कषाय खगुपाकत्वात् वातकृन्
मन्धनक्ष । पु । रौषको । पुत्रे । वषे । त्रिका ।
इन्द्रयवे । च द कामला चि व्योषायधृते ।

वत्सकम् । स्त्री । पुष्पकाशये । नोन शिरेरुम् ।

रानि व २१ । कुटजवल्कले । दूङ्ग छत्र हानि ।
म हृदयवद्व्याधयुक्ते । पु । कुटजहन । प सु ।
रानि व २८ । इन्द्रयवे । सा कौ सञ्ज्वरहरमीहे ।
च द चहनगटिकायो । वा सूक्ष्म वत्सकादिव ।
'वत्सकमूर्त्तामार्गो ।' च द अन्त्येयुष्कञ्च चि ।
'यदोकासुखवत्सके ।' निगुण्ड्याम् । निशिदा ।
वै निध । [क्रीषात्तरम् ।

वत्सकण्टक । पु । पपटके । कृष्णपिण्डा ।

वत्सकफलम् । स्त्री । इन्द्रयवे । च सूक्ष्म ।
च द ज्वरातिसा चि वत्सकादौ । कटफलमिति
केचित् । [नि व ८ ।

वत्सकवोज(फल)म् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा

वत्सनाग (भ) । पु । (Aconitum

ferox) Indian Aconite Root of the
Aconite ferox brought from Nepal
प्यावरविषमन्द, कन्दविषमन्द । द्वावन्न कन्धविष,
काठेविष, मिठेविष । चि मिठा । वम् वचनाग ।
ता वचनागौ । गुणः—अतिमधुर उष्ण वात
काफघ्न कण्ठरोगघ्नविपातघ्न विचसनापकारकश्च ।
रानि व ६ । सु कल्प २५ । वा व्या चि लघुशत
विध्वंसरसि । लक्षण यथा—'सिन्धुशरसदृकपत्रो
वत्सनाग्याकृतिसंघा । यत्पात्रे न तरोर्द्विवत्स
नाम स भाषित ।' भा पू १५ विषय ।

वत्सभक्षक । पु । इहासने । ईडोल,
गोवागौ । वै निध ।

वत्सर । पु । वादयमासास्यके कान्ति । बह्व ।
अम । [२१ ।

वत्सरान्तक । पु । फाल्गुनमासि । रानि व

वत्सा । स्त्री । वषायाम् । रानि व १८ ।

वत्सादन । पु । ईहासने । वृक्षे । गोवागौ ।
रानि व १८ ।

वत्सादनौ । स्त्री । गुडूथाम् । प सु । सुम्
१२५ सशोधने । गजपिप्पल्याम् । रानि व २१ ।

वत्सार्पास्या । खनामप्यातलताया । गुणा—
मधुरा पित्ताहरतादीपहरी इत्या सप्तर्षयो कृष्य
विषदीपक्षी च । रानि व १ ।

वत्साक्षः (य) । पु । कुटजवल्कले । मेघ उपदश
चि । सु चि १८५ । अति स्थान ५६५ ।

वत्साक्षी । स्त्री । गोडूथायाम् । गौभूक ।
कटा ।

वदद्रु । पु । वायशाखोटवत् । आम्बुर्गुडा
गाह । अति ।

वदनम् । स्त्री । सुखे । रानि व १८ ।

वदनाम्बता । स्त्री । पित्तजरीग । भा ।

वदामम् । स्त्री । वातामफल । वाताम ।
तत्पण्याया,—सुफल वातवैरि नेत्रोपम वादाम् ।
गुणः—उष्ण सुगन्धि वातघ्न गुद बन्ध मुक्तबदनश्च
रानि व ११ ।

वदाल (क) । पु । मत्स्यविशेषे । व्रीहौल
माह । पाठीममत्स्ये । डिण्ण माह । तत्पण्याया,
—विषवदाल चित्रवलि । चिका ।

वधक । पु । व्याधौ । सख्यौ । उषा ।

वधाङ्गकम् । स्त्री । विषे । वै निध ।

वधिर । पु । भुक्षुषे । चि । युतिशक्तिहीने ।

वधू । स्त्री । स्रक्काया । निडि । रानि व १२ ।
शर्शो । शारिषायाम् । नै । [त्रिका ।

वधूतशयनम् । स्त्री । वातायने । खानिगा ।

वनम् । स्त्री । जले । रानि व १४ । रक्ताक्षने ।
वै निध । वषाद्युपगुदे स्थाने । [कश्चित् ।

वनकचु । पु । कचुविशेषे । वृन्ना कछू ।

वनकणा । स्त्री । वनपिप्पल्याम् । व निध ।
जलपिप्पल्याम् ।

वनकण्डूल । पु । मधुरशरदे । वै निध ।

वनकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । वृन्ना
कना । रानि व ११ ।

वनकन्द । पु । श्वेतशरणे । वन ण्ण ।
धरणीकल्मे । रानि व ७ ।

वनकर्कटो । स्त्री । चारण्यकण्या । वन
कौकडी । रसास ।

वनकर्कटम् । स्त्री । चरण्यकर्कटिकायाम् ।
कौद्रोण । मेघ विषाधिकारे ।

वण्ट । म वट । क बाल । तं मरिचिद्रु मारि,
पेडि मरि । उत् वीर । ता अल । ततपथाया,
न्ययीध वडपात् नन्दी शुद्ध हृत्तपाद वैश्वनाथ
वैश्वनावास वैश्वनाथदय वचनाथ यमप्रिय
रक्तफल गुडो कम्पज भुव चोरी भाण्डोर
गटाल रीहिष अवरोही विटपो स्तम्बरह
मण्डनी मङ्कथा भङ्गी यक्षतरु, यथावास
पादरीहण भील शिफाह वनस्पति । गुणा—
कषाय मधुर शीतल पित्तकफघ्न ज्वरदाहृत्था
मोहघ्नघ्नोपस्थ । रा नि व ११ । अपिच,—
यः श्रोतो गुरुयांभो कफपित्तत्रयापह । यथौ
विसंदाहघ्न कषायो योगदीपक ॥” भा ।
रन्ध्रके । प्रचल्ले । कपर्दके । से । मापतण्डुलादि
कृतपिष्टकमेदि । बडा इति लोके । गुणा—
“वटो विदाही वृणाकृत ।” राज १५ ।

वटक । पु । माषादिद्विदलकृतखाद्यमेदि ।
वड । तत्प्रस्तुतविधियथा,—माषाणां पिष्टिका
कुपं लवणार्द्रकश्चिद्रुमि । कृत्वा विदध्याहटकां
साक्षेलेषु पचेच्छे ॥ गुणा—विशुद्धा वटका बल्या
हृत्था घोर्यवहना । वातामयहरा रक्षा विरपा
दहितापहा । विषममेदिन श्लेष्कारिणीत्यग्नि
पूजिता ॥ माषाष्टके । ८ भां । कीलमितमाने ।
१ टोनी । पप्र १५ । नदीवटे । रा नि व ११ ।

वटकाकार । पु । पचिविशेष । वग् काल
वटपची । वै निघ ।

वटच्छदः । पु । शैवालके । पृथ वीवुरे ।
व निघ ।

वटजटा । स्त्री । वटगुग्गाया । वटेत्र झुरि ।
सा को अभमारपे ।

वटपत्र (क) । पु । सिताङ्के । पृथ पत्रज
कृत् पूज्यो । रा नि व १० ।

वटपत्रा । स्त्री । विपुरमन्निकायाम् । र मा ।
वृत्तमन्निकाया । वृद्धमन्निका । रा नि व १० ।

वटपत्रो । स्त्री । पाषाणभेदकविशेष । वड
पुष्पद्रुति । म वडवतो । ते पिदि वण्डद्रु ।
तत्पण्याया —द्रुतानो दरावतो धरावतो गोधावतो
ग्रामा यरावतामिका । गुणा—हिमा मेहदद्रु
वटदा त्रपयो लिखिदीपयो च । रा नि व १५ ।
“वटपत्रो कषायोवा योनिमृगदापदा ।” भा
५५ ।

वट(ठ)रः । पु । कुकुटे । शर । वैद्ये । ह च ।
वट(प्र)रोहः । पु । वटादुरे । वटेत्र झुरि ।
वै निघ २५ वृणा चि । च द हृत्तुखदिरवद्या ।
वटशुद्धकम् । स्त्री । वटप्ररोहे । वटेत्र झुरि ।
च द ज्वगातिता चि कलिद्रावमुडिका । “वातकी
वटशुद्धकम् ।”

वटशुद्धा । स्त्री । वटादुरे । भा वटरोचि ।
वटहा (न) । पु । प्रमुदपचिविशेषे । च ए २०५ ।

वटागज । पु । वटगुग्गाया । रसरवालचि ।

वटिः । स्त्री । वटके । वडि । पप्र १५ ।
उपजिह्निकायाम् । शुद्धि, आलक्षि । हारा ।

वटिका (टो) । स्त्री । वटकी । खनि । पप्र
१५ । कलायमावृत्तखाद्यद्रव्ये । वडि । गुणा
—कषाय मधुरा शीतला पित्तघ्नी वृणादाहृत्थ
श्लेष्मविषच्छर्दिघ्नी च । रा नि व १६ । वै निघ २
म वा म्या चि रसीनपाकी । सुद्रवटीगुणा—पथ्या
रुच्या लघु सुद्रुमपगुणा च । कुमाखवटीगुणो—
रक्तघ्नी लघुय । भा । नदीवटे । तत्पण्याया—
नदीवट यज्ञहृत् सिद्धार्थ वटक अमरा मृत्तिनी
चौरकाष्टा । गुणा,—कषाय मधुरा शीता
दाहपित्तहृत्थाश्लेष्मविषमच्छर्दिनाशनी च । रा
नि व ११ । प्रचल्ले । मद व ५ ।

वटु (क) । पु । कुटन्नटहृत्ते । शोणां ग्राहि ।
वालके । शर ।

वटलोहकम् । स्त्री । वटलोही । वग् पचरम
लोह । रा नि व ११ ।

वडवाग्निमलः । पु । अग्निजारहृत्ते ।

वडवानल । पु । वाराहीकन्दे । सागरायो ।
वै निघ ।

वडा । स्त्री । पिष्टकविशेषे । वडा यथा—
“कदलीनायवा ताड्युक्त यथाण्डुल पिड । पिड
पूणे वटी वटा ॥” श च ।

वडिशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मन्वधारणयन्त्र ।
वडुही । अम । शर । अविशेषे । च ।

वण्ड । पु । यज्ञे । देवटे । म । [म ।
वण्डर । पु । मृगमालादुरे । वडुरल्लोडि ।

वण्ड । पु । पण्डपुरय । अनाहतमृत्ते । ह च ।
वि । माद्रुमादिरहिते । देवटे । म ।

वनदोष । पु । वनघण्टिके । नोवाडाँनि ।
चण्णकहले । रानि व १० ।

वनद्रु । पु । चारहले । गिग्राग गाँह ।
रानि व ११ ।

वनद्रुम । पु । अर्जुनहले । काठागुरी ।
वै निघ ।

वनधेनु । पु । करणभवायी गवि । वृना
गठ, गवध । रानि व १८ ।

वनपलाण्डु । पु । (Urginea Indica
Syn Scilla Indica) Indian Squill
वनजल्लाण्ठो । वन पिग्राह । हि कलिपिग्राह ।
है गड्डुल्लिगड्ड । वन् राणकान्दा । दा कन्द ।
रानि व ० ।

वनपल्लव । पु । शोभाजनहले । नखिना
गाँह । जटा ।

वनपिप्पली । स्त्री । वनीहवपिप्पल्याम् ।
वनपिप्पल, छोटि पिप्पल । स रानपिपुल । क
काहिपिप्पलि । तत्पण्याया, —सूक्ष्मपिप्पली चद्र
पिप्पली वनकण्ठा । गुणा —उष्ण तीक्ष्ण रुचा
दोषनो । "आमा भवेद गुण्याया तु शुक्ला स्वल्प
गुणा मृता ।" रानि व ६ ।

वनपोत । पु । भूनिगुण्णुली । कण्णगुण्णुली ।
वै निघ ।

वनपुष्पा । स्त्री । शताद्रायाम् । रानि व ४ ।

वनपुष्पोत्सव । पु । आसहले । वै निघ ।

वनपूतिका । स्त्री । चारणपूतिकायां । वन
पूँहे । गुणा —कटुतिक्तोष्ण रुचा च ।

वनपूर (का) । पु । वनबीजपूरके । वृना
जेट् । रानि व ११ ।

वनप्रियम् । स्त्री । तवि । गुडलक् । रानि
व ६ । पु । विभोतकहले । श्रव्याम् । भृती ।
शम्बरहले । वै निघ । कीकिले । अम ।

वनव(स)व्वर । पु । कवाजके । कृष्णगज
कूट्र जूनमो । रानि व १० ।

वनव(स)व्वरिका । स्त्री । वनजाताञ्ज क
जातीयपवशाके । वनवावुहे जूनमो । स आम
बलाभेदु । कं सुगन्धि अजर । तत्पण्याया, —
सुगन्धि सुप्रसन्नक दोषालेभो विषयो सुसुख
सुखपत्रक निद्रालु शीकरी । गुणा —सुगन्धा

उष्ण कटु वमिघो पिष्टाचभूतभी घ्राणसन्तपयो
च । रानि व १० ।

वनबीज (पूर) । पु । वनमातुलुङ्गे । रा
नि व ११ ।

वनभद्रिका । स्त्री । भद्रबलायां । शब्दकल्पद्रुम ।

वनभुक् । पु । कीकिलायां । वै निघ ।

वनभूषणा । स्त्री । काकिलायां । वै निघ ।

वनमञ्जरी । स्त्री । वननिगुण्णुयां । वै निघ ।

वनमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । खनामल्यात
लतायाम् । सेवतोति लीके । मेडैती फूलद्र
गाँह । रमा । शर ।

वनमल्लिका । स्त्री । चुद्रदशे । दश । उँश ।
अम ।

वनमार्जार । पु । वनविडाले । वै निघ ।

वनमालिका (लिनी) । स्त्री । आम्फोतायां ।
हापिद्रमागो । जद । वनमल्लिकायाम् । मेडैती ।
वाराहीकन्दे । रानि व ० ।

वनमाप । पु । मापपण्याम् । मावाणी ।

वनसुह । पु । मङ्गलके । वन भूग । रानि
व १६ । स्त्री (हा) । सुहपण्याम् । भूगानी ।
रानि व ३ । सुसू ४६५ ।

वनमूर्द्धजा । स्त्री । कर्काटशङ्खाम् । कौकड़ा-
शुद्धो । रानि व ६ ।

वनमेथिका । स्त्री । चारणमेथिकायाम् ।
वनमेति ।

वनमोचा । स्त्री । काठकदलीहले । वन
कपनी । रानि व ११ ।

वनयमानो । स्त्री । (Seseli Indicum
Syn Ligusticum diffusum) खनाम
ल्यातफल्लघपे । वन यमान । उन् वैलियमानो ।
पसु । See अजगन्धा ।

वनर । पु । वानरे ।

वनरम्भा । स्त्री । काठकदल्याम् ।

वनराज । पु । अमनकहले । आवुँठे ।
म आपटा । वै निघ । सिङ्गे । शमा ।

वनराट् । पु । बटहले । बटे गाँह । वै निघ ।

वनलक्ष्मो । स्त्री । कदलीहले । वनागाँह ।
रानि व ११ ।

वनकर्णिका । स्त्री । सप्तकीहरे । वै निघ ।
वनकाकः । पु । द्रोणकाकपक्षिणि । पाँड़
काव ।

वनकार्पासी । स्त्री । भारद्वाज्याम् । वन
कापीसी । तत्पद्याया — विपर्णा वनोद्भव
कार्पास भार्वाजी यशस्विनी वनसरोजिनी
वह्मूर्ति । रमा ।

वनकुक्षुटः । पु । वन्यताम्रचूड । वृन्ना
कूक्षु । ते अङ्गविकीर्ण । रा नि व १२ ।

वनकुण्डलो (शृङ्ग) । पु । वनगरणे । वै निघ ।
२५ कणकज वि ।

वनकुलत्तिका (त्यो) । स्त्री । अरण्याज
कुलत्तयाम् । वनवृन्तो ।

वनकुसुम्भः । पु । अरण्याजकुसुम्भश्चे ।
वनवृक्षम ह्म ।

वनकेन्द्राणो । स्त्री । श्वेतनिगुण्डायाम् । श्वेत
निम्बिका । वै निघ ।

वनकीद्वयः । पु । वनजकीद्वयधन्ये । वृन्ना
कदा शन । भा । [कून् गीह ।

वनकोलिः । स्त्री । वनजवदरीहरे । वृन्ना

वनगजः । पु । वन्यकरिणि । वृन्ना होठो ।

वनगौ । स्त्री । The Gnyda अरण्याजवायां
गवि । गवये । रा नि व १२ ।

वनघोली । स्त्री । अरण्याजतघोलीशके ।

वनचटकः । पु । अरण्याजतचटकपक्षिणि । वन
छड़ाह । [विघ ।

वनचन्दनम् । स्त्री । अगुरुणि । द्विदाहणि

वनचन्द्रिका । स्त्री । मल्लिकापुष्पसुपे ।
रा नि व १० ।

वनचम्पकः । पु । वनजचम्पकहरे । वन
छापात्र गीह, नागेश्वर छापा । तत्पद्याया, —
वनदीप ईसाक्ष सुकुमार । गुणा — कटुकुण
वातकफघ्न वणकर चक्षुष्य वध स्रव्यक द्रव्य
रौप्य अधिमान्यकरय । रा नि व १० ।

वनचिचिण्डा । स्त्री । (Tricosanthes
Cucumerina) आरण्याजविचिण्यायां । वन
छिचिण्ण, वन पाटोल । हि जलि चिचिण्ण ।
ते अङ्गविघोटक ।

वनच्छागः । पु । वानरे । आरण्याजाने
तत्पद्याया, — पङ्क शिथवाहक शिथवाहक
वगाज इष्टिक पृष्ठगृह । विका । शूकरे
श मा ।

वनजम् । स्त्री । पत्रे । मे । पु । वनकी
म । वनवीजपुरके । वृन्ना लेनू । रा नि व ११
वनजगरणे । वृन्ना छज । रा नि व ७ । वन
तिरके । वनकुलत्त । वै निघ । स्त्री (जा)
सप्तपण्याम् । मुगानो । रा नि व ३ । अद्भग्य
याम् । मिथ्रियायाम् । नडिनि । वनकार्पास
निगुण्डायाम् । निम्बिका । श्वेतकुण्डल्यायाम्
रा नि व ४ । वनतुलस्या । रा नि व १० । वनाद्रके
आमहरिद्रायां । रा नि व ६ । वनोपोदिकायाम्
वनशूङ्गे । रा नि व ७ ।

वनजताम्रचूडः । पु । वन्यकुक्षुटे ।

वनजमूर्धजा । स्त्री । कर्कटगुण्डायाम्
कौरडाशूङ्गे । वै निघ ।

वनजहस्तिका । स्त्री । जलमेधवद्रायाम्
वै निघ ।

वनजीर । पु । वनजातजीरके, कटुजीरके
वन जीरे । म वनजीरे । क छाजीरगे
तत्पद्याया, — हृष्ट पा नी मृच्छपत्र अरण्याजी
कण । गुणा — पाके कटुका क्षमिष्ठा दीपन
कीर्णेश्वरहरा रुक्षा व्रणहराय । स्रवजीर
गुणा । रा नि व ६ ।

वनतण्डुलो । स्त्री । (Amblogina poly
gonoides) तण्डुलीयभेदे । वनतण्डुलीयशके

वनतरुः । पु । अज्जैनहरे । वै निघ २५ म
चि । See अज्जु न ।

वनतिक्ता । पु । हरीतक्याम् । श मा । स्त्री
हवे । वै निघ ।

वनतिक्तका । स्त्री । पाठायाम् । जललशके
गुणा — तिक्त शीतल पाके कटु कफपित्तघ्न
च १७५ ।

वनतिक्ता (स्तिका) । स्त्री । वासिष्ठाकायां
पाठायाम् । आन्नानि । रमा । अम ।

वनत्रपुप (क) । पु । आरण्याजपुपे
इन्द्रवाह्या । वै निघ । [रा नि व १०

वनदमनः । पु । आरण्याजदमनकहरे । वन दमनी

वनायु । पुं । हरिणे । वै निघ ।
 वनायुज । पुं । तद्भूशोधीनमाशे । ज द ।
 वनारिष्टा । स्त्री । वनहरिद्रायाम् । वन श्लुत् ।
 रा नि व ७ ।
 वनाद्रक (का) । पु, स्त्री । (Zingiber
 cassumuna) वनशाद्रक । वन आश ।
 हि वा चाद्रक । तें करपुसुपु । रा नि व ७ ।
 वनालताम् । स्त्री । कैरिके । त्रिभिभाजे ।
 वै निघ ।
 वनानिका । स्त्री । हस्तिमुण्ड्याम् । शक्ति
 उरुङ्गा । दारा ।
 वनालुकम् । स्त्री । वनाली । गुणो—तपं
 विदीपयन् । [जट] ।
 वनाश्रय । पुं । द्रोणकाकि । गौड़ काक ।
 वनाहिर । पुं । शूकरे । बिका ।
 वनिता । स्त्री । प्रियङ्गो । रसा स पूर्णचन्द्रसे ।
 कस्तूरीमोदके । च द यथा चि चन्दनादिते ।
 भाष्याम् ।
 वनितावल्लभा । स्त्री । प्रियङ्गो । वै निघ ।
 वने (न्ये) ज्य । पु । बहुरसायाचव । रा नि
 व ११ । पपटके । क्लृप्तपाण्डु । वै निघ ।
 वनेभवा । स्त्री । शाकविणय । लोणी शाक ।
 वै निघ ।
 वनेरुहा । स्त्री । विपर्थीकन्दे । जिनकम् ।
 वै निघ ।
 वनेसर्ज्ज । पु । असनवले । अमा गाह्य,
 पित्राण गाह्य । पमु ।
 वनेक्षुद्रा । स्त्री । कट्छवले । पमु । पानो
 यामलके । पानि आम्ना । रमा ।
 वनोत्सव । पु । पाचवले । वै निघ ।
 वनोद्भव (वा) । पु, स्त्री । वनतिले । रा
 नि व ६ । वनमातुलुङ्गे । टीरा जेव । शमाल
 कोयाम् । गैर्वाकुल । पमु । रा नि व ४ ।
 वनशूरणे । वै निघ । स्त्री (वा) । वनकार्पाश्याम् ।
 वन कापाशो । रमा । काष्ठमल्लिकायाम् ।
 काष्ठमल्लिका । पमु । मुद्गपण्याम् । भृगानो ।
 रा नि व २ । वनवीरप्रूरके । रा नि व ११ ।
 वनौका (म्) । स्त्री । अमनोदाया । राज्ञनी ।

एकशिम्याम् । आनाकुशी । वै निघ । पु ।
 वानरे । यम ।
 वन्दका । स्त्री । वन्दायाम् । प्रवगाह्या । भा ।
 वन्दनम् । स्त्री । सुखे । श च । वै निघ ।
 वन्दनो । स्त्री । गीरीचनायाम् । वै निघ ।
 वन्दनोय । पुं । पीतभृङ्गराजे । रा नि व ४ ।
 स्त्री (या) । गीरीचनायाम् । रा नि व १२ ।
 वन्दा (क) । स्त्री, पुं । (Epidendrum
 tessellatum &c) A parasite plant
 वृक्षपरिजातवले । मानडा, प्रवगाह्या, वीछ ।
 हि तें वन्दा । वम् बादागुल । तत्पण्याया,—
 वृचादनी वृचरुहा जीवतिका काकरुहा सेव्या
 वन्दक वन्दका वन्दा वन्दाक वन्दाक वन्दा
 नीलवल्ली परवासिका वशिनी पुविनी परपुष्टा
 पराशया पादपरुहा शिखरी शिखरी शिखरी
 तरुरीणि कामवृच केशरुपा तरुवृहा तरुवृथा
 गन्धमादनी कामिनी तरुमुक् भ्यामा उपदो ।
 गुण्या—तिक्त शिशिर कक्षपित्तघ्नमन्न वृष्य
 कपाय रसायन वय्यादिसिद्धिदय । रा नि व ५ ।
 वातहर । सु सू ४६ अ । [छड्डचन्द ।
 वन्दाका (को) । स्त्री । वन्दाया । मानडा ।
 वन्दार्क । पु । वन्दाक । प्रवगाह्या । वै निघ ।
 वन्द्यफला । स्त्री । रक्तकार्पाश्याम् । मान
 कापाश । वै निघ ।
 वन्द्या । स्त्री । गीरीचनाया । गौर्वाटना ।
 भा । वन्दाया । प्रवगाह्या । श च ।
 वन्यम् । स्त्री । कुटवटे । वा गु १५ अ । शवर
 चन्दने । रा नि व १२ । देवर्षीकुलकी । च सू २५ ।
 चटकुष्ठचि । लचि । शुद्धचक । रा नि व १२ ।
 पु । लताशानि । रमा । योतपूरवे । वन ७७ ।
 वाराधीकन्दे । शुश्रूष आलू । रा नि व ७ ।
 देवनले । नल । रा नि व ८ । शङ्गे । शौक ।
 च द मदाचि ।
 वन्यरुक्वटो । स्त्री । वनजातकुटुमीर्द ।
 वन रौक्वटो ।
 वन्यजा । स्त्री । वनीवीदक्याम् । वन गृह ।
 वै निघ ।
 वन्यजीरकम् । स्त्री । वनजातकुटुमीर्द ।
 वनजीरा । वै निघ ।

वनवक्षभा (रो) । स्त्री । निःश्लिषिकावर्णः ।
रानिव ८ ।

वनवातामः । पुं । वातामरीदः । वनवातामः ।

वनवासः । पुं । मधुकह्वः । मडेल ग्राहः ।
वै निघ ।

वनवासकः । पुं । शास्त्रलोकदे । रानिव ० ।

वनवासनः । पुं । यशसि । धाटोभिः । विकाः ।

वनवासो (ह्य) । पुं । मडिपीकदे । शास्त्रलो-
कदे । वाराहीकदे । रानिव ० । अयमकि ।
रानिव ५ । गुणकह्वः । धाटोभिः । रानि-
व ११ । द्रोणकाकि । होपानारखम्भुरीह्वः ।
वै निघ ।

वनविह्वलः । पुं । वनमाकारे । वै निघ ।

वनविलासिनो । स्त्री । मद्रपुष्पीलतायाम् ।
रानिव ३ ।

वनवीजः (क) । पुं । वनवीजपूरकः । वृन्ना-
टोवा लेवू । रानिव ११ ।

वनवीजपूरकः । पुं । वनजात मातुलुङ्गह्वः ।
वृन्ना लेवूर ग्राहः, टोवा । न वनमाहुलिङ्ग ।
क कामाधवल । तत्पथ्याया, —वनज वनवीज
वनवीजपूर अत्यन्ता गन्धान्ता वनोद्भव द्रवद्रुती
पीता देवदासी देवैषा मातुलुङ्गिका पाचनी
महाफला । गुणा—अम्ल कटुगुण रुचिप्रद
वातघ्न अग्निप्रोपकमिनाशक कफघ्न आसन्नः ।
रानिव ११ । [व ४ ।

वनवृन्ताको । स्त्री । महावृद्ध्याम् । रानि

वनव्रोहिः । पुं । देवधान्ये, नीकारे । उडि-
धान । वृ च ।

वनशिम्बिका । स्त्री । अरण्यशिम्ब्याम् ।
मेघशिरोरीचि वृद्धमूलवैले ।

वनशु(स्त्र)करो । स्त्री । कपिकच्छाम् ।
आनाकुशी । रानिव ३ । वनवाराष्ट्रा । वृन्ना-
वांशीकन । रानिव ० ।

वनशु(स्त्र)रणः । पुं । आरण्यपरणे । वृन्ना-
ङ्ग । तत्पथ्याया, —सितगुण वनकन्द
वनकुण्डल वमज वन्य वनोद्भव अतिशूरण ।
गुणा—कषिकर कटुगुण क्षमिगुणयुलघ्नः ।
रानिव ० ।

वनशृङ्गाटः (क) । पुं । गीहरे, चद्रगीहरे ।

गोशूरो, छोटि गोशूरो । रानिव ४ ।

वनशोभनम् । स्त्री । पर्मे । म च ।

वनश्व (न्) । पुं । गन्धमाञ्जारे । श्रद्धगुण ।
व्याघ्रे । वी । मगानि । विका ।

वनपरङ्को । स्त्री । पप्रिया । अष्टत्रयङ्ग ।
वै निघ ।

वनसङ्कटः । पुं । मरुरे । मरुरी । म च ।

वनसम्भवम् । स्त्री । वैवर्तसुलब ।

वनसरोजिनो । स्त्री । वनकार्पाया । मर ।

वनस्यः । पुं । मृग । म च । स्त्री (व्या) ।
अश्लोह्वः । गन्ध अश्वत्थ । रानिव ११ । अत्य-
पथ्यम् । रानिव ३ ।

वनसेहफला । स्त्री । हर्महृदयाम् । कू-
र्याकूङ् । वै निघ ।

वनस्पतिः । पुं । विनापुष्पफलद्रुमे । तस्माच्च ।
रानिव २ । नन्दीह्वः । वटह्वः । रानिव ११ ।

वनहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma aroma-
tica Syn Curcuma zedoaria) Wild
Turmeric, स्वामस्यतहरिद्रायाम् । वन-
इलून । हि जलो हल्दी । म सालो । अडि-
विपका, अरिचिन इति कीडये प्रसिद्धा । तै-
कस्तुरिपशु, अडिपशु । वन्य राणहृद-
कधोरा । ता कस्तुरिमसल । तत्पथ्याया, —
शीलो शीलिका वनारिष्टा । गुणा,—कटु द्रव्या
ग्रीष्वा तिक्ता दोषना च । रानिव ० । अपिच,
—अरण्यहरदीकन्द कुष्ठवातासनाशन । भा ।

वनहासः (क) । पुं । कुन्दपुष्पह्वः । रा-
निव १० । काशह्वः । विका ।

वनाखुः (क) । पुं । शशके । चरुगोथ ।
खट्वाश । मुक्ते । मृग । विका ।

वनाजः । पुं । वन्यच्छागले । वृन्ना छागिग ।
वृ च ।

वनाटु । पुं । नीलमविकायाम् । नील माहि ।
म भा । [व १० ।

वनादिदमनः । पुं । वन्यदमनः । रानि-
वनामल । पुं । क्षणपाकफलद्रुमे, कर्मह्वः ।
म भा ।

वनाम्नः । पुं । (Mangifera syluatica)

मर्षण, विडम्ब, भिषून्, करुण, नाशेषत्र, रुक्
काकन, श्रेतकाकन, निम्, अश्वगता, वेतन,
वाङ्मणि अपवाञ्छिता, आतृगौ, वेतनाकृता,
वच, वाथानभशा, श्रेत वाथानभशा. प्रसृति ।
सू. २८५ ।

वमनव्यापत् । स्त्री । वात्यसिद्धौ आभानादि
विकारे । तद्व्यापत्तुरनिमित्त वमन विरचनञ्च
पञ्चदशधा व्यापयते साधशोधधल कौणोधधल
हीनापद्धत दोषापद्धतल वासगूलमयीगातिथोगौ
कीवादानमाभान परिकल्पिका परिखाव प्रवाहिका
द्वयोपसपथ विवम्ब इति । सू. वि. ३४५ ।

वमनो । स्त्री । जलीकायाम् । खोंक ।
रानि व १८ ।

वमनोया । स्त्री । मचिकायाम् । मछि ।
रानि व १८ ।

वमि' । स्त्री । बाली । वमन । रानि व २० ।
पं । चपौ ।

वम्ब । पु । वजि । वीज । शर ।

वम्बोकोट, । पु । वक्कीकै । उद्देशिणि ।

वयः (स्) । स्त्री । बाल्यादी । तच्च विविधं
बाल्यमध्यवार्धक्यानि । तेषूनवीडश्वषीं बाल ।
बालय विविध दुग्धाशो दुग्धाभाशो अन्नमुक्त
चेति । तत्र एकवर्षी दुग्धाशो, द्विवर्षी दुग्धाभाशो,
तदुत्तरमशो च । तथा षोडशसप्तमीमध्यं
मध्यम मध्यमयुतुहां यौवनादि । तत्र सप्ततद्वर्षं
वार्धक्यमिति । तत्र धातुरसादिकम् । इन्द्रियबल
रेतांसि च दिने दिने शीघ्रतां यान्ति । भा ।
अपिच—वयस्यविविधं प्रोक्तमुक्तमाधममशम । हीन
वातुधिकं प्रोक्तम् । बाल युवान् ब्रह्म मध्यमञ्च
तथैव च । चतुर्विध वयः सम्यक् तत्समासेभ वक्ष्यते ।
प्रथमान्त अमर्षीय बालस्त्रीसुकुमारक । एतेषां
मध्यमा सप्ता प्रोच्यते वैद्यकागमे । आषोडशवर्षे
हाल पञ्चविंशौ युवा शर । मध्यम सप्तमि
यावत्परतो ब्रह्म उच्यते । तथाच सुकुमारचरति
मध्यमसंज्ञका । वयस षोडशाधिक्य समय
स्याद्वैतं य । आविशतिप्रमा प्राप्ते यथा च
क्षयदक्षयान् । पूर्वे वयः क्रिय प्राप्ता मध्यम
वाधम वयः । पञ्चविंशकमादूर्ध्वं आपद्यामद्वत
पुमान् । कथकठोरा वनिता दृश्यत शोभनं
वयः । पञ्चविंशकमादूर्ध्वं पञ्चमयुः संवृत
समा । बालो ब्रह्मसया मध्य इत्येतदुक्तं वयः ।

पञ्चवर्षां धृता बाला मुग्धा च पट्समावधि ।
हादशाब्दं धृता बाला मुग्धा स्यात् सममावधि ।
प्रौढा च नववर्षाणि प्रगल्भा च वयोदश ।
चतुर्विंशवर्षं सप्तमिशति मध्यमा । पूर्वे वयः
क्रिय प्राप्ता इत्येतदुक्तं वयः ॥ अत्रि ५५ ।
यौवने । मे । पञ्चविं । अम ।

वयःसंस्थापनी । स्त्री । ब्राह्मणम् । वक्की
शीक । वै निघ ।

वयस्य । पु । आमलकवृक्षे । वै निघ ।

वयस्या । स्त्री । दृष्टार्कवायां स्त्रियि । रानि
व १८ । इरीतक्याम् । पसु । भापूरम ।
काकोल्यां, शीरकाकोल्यां । दाबद्धरिद्रायाम् ।
सीमवल्ल्याम् । सोमनता । रानि व २३ ।
ब्रह्मीशाकै । रानि व ५ । च ४५ सप्तास्यापने ।
सि यो उन्मा चिसृष्टपेशाचष्टते । आमलक्याम् ।
रानि व ११ । वै निघ उन्मा चिसारस्ततष्टते । वा
चि ६५ । गुडूच्याम् । रानि व १ । च द उन्मा
चिसृष्टपेशाचष्टते । सज्जैलायाम् । पसु । शाल्वशी
वृक्षे । इव । अल्लस्रपण्याम् । मस्यात्याम् ।
युवत्याम् । रानि व २१ ।

वयस्या । स्त्री । आमलक्याम् । गुडूच्याम् । भा
४५ नगमेय चि । "वचं वयस्यां जटिलान् ।"
शीरकाकोल्याम् । इरीतक्याम् । वै निघ ।

वयोवङ्गम् । स्त्री । शीवधातो । कयित् । रा.
नि व ३ ।

वरम् । स्त्री । कुटुम्बे । रानि व १२ । आर्क ।
त्वचि । शार्ङ्गिणि । रानि व ६ । सैन्धवलवधे ।
सुगन्धवधे । वै निघ । पुं । पियालवधे । वकुल
वधे । विकदलवधे । हरिद्रावधे । वै निघ ।
गुग्गुली । शर ।

वरका । पुं । प्रियङ्गुकनामवृक्षभागे । छिन्त-
शान, कां नो शान । तत्पण्यायो—स्थूलकटु
स्थूलप्रियङ्गु । शीतगुणः—मधुर रुचः कषाय
वातेपित्तकरं वृष्टिकाहीनगुणश्च । रानि व १६ ।
च न १०५ । वनमुद्रे । मुशानी । इव । पण्टकः ।
कृष्णगुण्डा । रानि व ५ । च वि ८५ ।
इन्धवदरीकर्म । मद व ६ ।

वरकन्दा । स्त्री । शीरोद्भव । पसु ।

वरकोद्रय । पुं । शीरिदारवधे । रसा ।

वरकोलम् । स्त्री । राजवदरे । नाडकेनी दृग् ।

वन्यदमनः । पु । वनजदमनस्यै । वन दम ।
म राणदवणा । क कादवणा । गुणा—वीथ
मन्मन मनद आमदोपहरय । रा नि व १० ।
वन्यधान्यम् । स्त्री । नीवारे । उडि धान ।
प सु ।

वन्यहृत् । पु । अश्वत्थहृत् । वै निघ ।
वन्यसहवरो । स्त्री । पीतभ्रिष्टाग्रम् । पीत
वैणि । रा नि व १० ।

वन्या । स्त्री । मुहपण्या । भृगानौ । गोपाल
ककंथा । आशील कौकुडै । गुज्जाया । कुँठ ।
रा नि व ३ । मिथेयाया । भउडौ । रा नि व ४ ।
सुस्तके । रा नि व ६ । गन्धपवायाम् । रा नि व
१० । पिण्डोखर्जुरे । वनहरिद्राया । मेघिकाया ।
नेति । वै निघ ।

वन्योपोदकौ । स्त्री । वनजोपोदकाम् । वन
भूरे । तत्पण्याया, —वनजा वनसाहया वनजा ।
या, —कटु तिक्ता रण्णा रोचनी च । रा नि
व ७ ।

वपरः । पु । केशराजे । केशुल्ले । विका ।
वपा । स्त्री । मेदोधातो । रा नि व १८ ।

वपाटिका । स्त्री । अवपाटिकाया । सु चि
१०५ । See अवपाटिका । [शा ७५ ।

वपावहम् । स्त्री । मेदम्यानरूपकोठाङ्गे । च
वपुः (स्) । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ ।

वपुःस्रव । पु । शरीरस्य रसधातो । रा नि
व १८ ।

वपुर्वीर्यम् । स्त्री । शक्रधातो । वै निघ ।
वपुषा । स्त्री । हृषयाया । हृष्य रुत । भा ।

वपुष्टमा । स्त्री । (Hibiscus mutabilis)
म्यलपन्न्याम् । हृषपन्न गाह् । कटा ।

वप्र(विष्टक)म् । स्त्री, पु । शोषधातो । इ च ।
वप्रा । स्त्री । मन्त्रिष्ठायाम् । रा नि व ६ ।

वप्रो । स्त्री । वन्नीके । उडिठिणि । हला ।
वभ्रु* । पु । मण्डलसर्पमेदं । सु कल्प ४५ ।

वातपिप्पलीस्रसन्निपातज्वरे । “वातपिप्पली
यस्य सन्निपात प्रकुप्यति । तस्य ज्वरो मदकुणा
सुखमोषप्रमोलक्षः ॥ वातानाडरुचितलाघ वास
आसक्तमयमा । सुनिमित्तभुनामाय सन्निपात
सदाहृत ॥” भा ।

वभ्रुधातु* । पु । सुवर्णमैरिकी । अर्गगिनि
भाति । रा नि व १३ ।

वमः (युः) । पु । धमिरीगे । रा नि व २० ।
करिगुण्डायशोकरे । मा नि ।

वमनम् । स्त्री । वान्ती, ऊर्ध्वमुखिन दीपकरे ।
वमि । वमनस्य काल —पूर्वाह्न, तथा शरद्वसन

प्राहृत्कालात् । तस्य म्यानम्—मद्यान्यानि
पीडिता गन्धि वमनसात्मा धीरचित्तं वामयेत् ।
तच्च श्रेयाधिक्यज्वरे श्रेयसिपित्तविमुक्तये कार्यम् ।
हारीत । वमनाहंय सद्योभुजस्य सन्तर्पणीरे
ज्वरे कफज्वरे क्लेशज्वरे पु शानम् । च द । विप
दीप क्षन्त्यरोग श्रोत्रदाह्युद विस्पर्ण कुष्ठ छद्मोग मेघा
जोषभ्रमकासश्यासादिवन्त अनिद्रहृगमिणीवालका
दयय न वास्या । वमनद्रव्याणि च अप्रिवायु
गुणभ्रियिष्ठानि मदनफलादीनि । सु ४१५ ।
वमनद्रव्यमात्रमाह—कल्कचूर्णावलीहानां पलद्वय
पलद्वय पलद्वय यथाक्रममुक्तमादिषु भाषा । तथा
काषपाणे नवप्रस्था अष्टा । पटप्रस्था मध्यमा ।
त्रिप्रस्था कनीयसी भाषा । प प्र ४४ । वमनीय
काषादिमात्रमाह—“नव प्रस्था भवेच्छ्रिष्टा मध्यमा
पट प्रकीर्तिता । नि काष्यस्य तप पञ्च मगधा
तु कनीयसी ॥ विपल अष्टमाह्वात विपल
मध्यमभवेत् । कनीयसु पल विद्यादिति मे
निदिता मति ॥ कल्कचूर्णादिषु सदा यथासंख्य
विनिर्दिष्टम् । पित्तेन स्थान्मुद कोष्ठ क्रूरी
वातकफात्मक ॥” सिद्धसार । पु । शणसुप ।
अर्ग गाह् । रा नि व ४ ।

वमनकल्प । पु । वमनार्थे मदनदिनानाधीन
वीजनविधी । तत्र मदनकल्प एव शस्त । सु ४
४३५ ।

वमनद्रव्यम् । स्त्री । ऊर्ध्वगुणभ्रियिष्ठे अपि
वायुगुणभ्रियिष्ठे च वान्तिकेरद्रव्ये । वमिकर ज्वरा ।
तानि चाप्रिवायुगुणभ्रियिष्ठानि, अप्रिवायू हि लघु
लज्जलाश्च तानि ऊर्ध्वमुत्तिष्ठन्ति । तानि यथा—
मदनकुष्ठजोमूतकैलाकुषामागंवल्लतवधनसंयपवि
ज्वरविपलीकरस्रप्रमुद्राङ्कोविदारकल्लुदारादि ।
अगत्याविदुल्लभत्युक्तवक्तृताश्रयः ॥ विम्लीवचासग
वादिचिवायेति ऊर्ध्वभागहराणि द्रव्याणि । कोवि
दारपूर्वाणां फलानि कोविदारदीनां मूलानि ।
मयनाकम्, द्रुङ्गेकम्, देवताङ्गाङ्गुली,
तिरगाङ्गुली, वेषाकम्, धेत धोषा, धेत

वराङ्गम् । स्त्री । लघि । षड्पङ्क् । रा नि व
६ । भेष मरीचि । च द च च वि । पाठाया ।
आकुनामि । हरिद्राया । रा नि व ६ । रुदाया ।
रा नि व ५ । योगी । विषा । र सर स्त्रीरीचि ।
मसुकी । रा नि व १८ । उपस्थी । कडुहे । वै
निष । गुह्ये । चम ।

वराङ्ग' (झो(ङ्ग)) । पु । अन्नवेतसे । पसु ।
गजे । विका । नि । श्रेष्ठावयवे । स्त्री (ङ्गी) ।
हरिद्राया । नागदन्त्याम् । वडु मछौ । मझिठायी ।
रा नि व ६ ।

वराङ्गकम् । स्त्री । लघि । शक्राठिनि । चम ।

वराङ्गदलम् । स्त्री । श्रियङ्गुपदे । च चिश्च ।

वराङ्गवल्कलम् । स्त्री । लघि । षड्पङ्क् ।
र सा स ज्वरात्तकसीहे ।

वराट. (क)(टो) । पु, स्त्री । कपटके ।
कङ्कि । स श्रेष्ठमध्यकनिष्ठभेदन विषा । यथा—
“साहनिष्कभवा श्रेष्ठा निकभावा च मल्यसा ।
पादोननिष्कभावा च कनिष्ठा परिकीर्तिता । रस
वैद्यकनिर्दिष्टा सा वराटकसन्नकाः” तत्तुहि
गुणा—“वराटो काज्जिके खिन्ना यामाच्छुद्धिमवा
प्नुयात् । परिणामादिशूलघ्नी चयद्या यक्ष्णोदरा ।
कटूष्णा दीपनो हृष्टा तिक्ता वातकफापहाः” र
सा स । पद्मबीजे । मे । भव स्त्रीरीचि सौभाग्य
पुण्योसोदके ।

वराटकरजा (न्) । पु, स्त्री । नागकेशरहवे ।
नागेश्वर गाह । शसा ।

वराटकविषम् । स्त्री । तन्नामकलकार
निर्वासविष । सु कल्प २७ ।

वराटिका । स्त्री । कपटके । षष्टिकङ्कि ।
चटोम । “पोताभा मयिला पठे दीघठता
वराटिका” इति भेदा । र सा स । पद्मबीजे
कीशे । नागकेशरहवे । वै निष । शालूककन्दे ।
भा च वाजी । “वराटिका मांसी मिपि ।”

वराण. । पु । वदणववे । शर ।

वरादनम् । स्त्री । राजाइनकले । निशान
कन । श च ।

वरासम् । स्त्री । मजितधान्यदिदलकृतश्रेष्ठान्ने ।
यथा—“शमीधान्यस्य भटप्य दासिङ्गला सुनिस्तुषा ।
पद्मोदके सुषिद्धा सा वरासमिति चयत ।
कुदने मलसलम् सतुषं कुदतं जराम्” इत्यादि ।

वराभिध. । पु । अन्नवेतसे । रा नि व ६ ।

वरासम् । पु । करमहववे । र सा ।

वरासन्तः । पु, स्त्री । अन्नवेतसे । पसु ।

वरायु' (स्) । स्त्री । पानीयासुके ।

वरारकम् । स्त्री । हीरके । शैश । छिच

वरारोह' । पु । पचिविजेवे । वै निष

भवरीहे । विष । स्त्री (हा) । कल्या
नाय्याम् । छिच ।

वराविकम् । स्त्री । भागैककुडुम भागैकचन्दे
भागैकत्रीवेर वराविकमुच्यते । “चन्दन कुडु
वारि तयमेतहराविकम्” रा नि व २२ ।

वराव(क)म् । स्त्री, पु । खवडे । अष्टा
सारस्यह । वै निष २७ वा व्या चि ।

वराशि (सि) । पु । खलवस्त्री । म्यां
कापङ् । शर । लटा । घरणि ।

वरासनम् । स्त्री । ओडुपुणे । खदा कूल
शसा ।

वरासो । स्त्री । मलिनवस्त्री । शसा ।

वराहः । पु । शकरे । कृष्णपिण्डारे, कृष्णमदने
रसा । सुस्वाया । शिष्टमारि । वाराहीकन्दे
रा नि व २१ । मानभेदे । मे । हीरके । वै निष

वराहका. । पु । हीरके । शैश । शिष्टमारि
छठद । वै निष ।

वराहकन्द । पु । वाराहीकन्दे । ठाम
आन् । वम् । डुकरकन्द । रा नि व ० ।

वराहकर्पी । स्त्री । अश्वगन्धायी । रा नि व ४ ।

वराहकालो (न्) । पु । सुव्यमणिपुष्पववे ।
श्रृंगमणि कूलश गाह । हारा । स्त्री (ली) ।
आदिभक्त्यायाम् । हड्डिङ्कि । वै निष ।

वराहकान्ता । स्त्री । खनामस्थानपुणे ।
वराहकाया । तत्पण्याया, —समद्रा लजकारिका
लज्जालु लज्जालुका वराहनामा वदरा शकरो
तिक्तगन्धिका नमस्कारो खाटरी अक्षलकारिका
कृताक्षलि गणकारी समोच्छदा । पसु ।

गुणा,—समद्रा शीतला तिक्ता कषाया
कफविनाशित् । रक्तपित्तमतीसारं योनिरोगान्
विनाशयेत् ३ शसा । वाराहीकन्दे । चटोम ।

वराहदद्रा । स्त्री । पुटरीगविषेय । वराह
नौड । मानि । See शकरदृष्टक ।

वरचन्दनम् । स्त्री । कालीचन्दनम् । श्व
दाक्षि । मे ।

वरटः । पुं । वृक्षे । मे । वेदिकायाम् ।
वोन्ता । तत्पण्याया, — गन्धोली गन्धोली
वरटा वरल वरला वरलो चुटा क्रूरा चुदवर्षणा
विपद्यक्री भङ्गरील वरल लणघटपद । अम ।
स्त्री । कुन्दपत्रे । कुम्कुम् । अर ।

वरटा (टी) । स्त्री । हय्याम् । अम । मे ।
कुसुमवीजे । भा पूरभ भा धा व । अग्निप्रसक्तिकोट
मेदं, वरटायाम् । वोन्ता । वङ्गे । विष्ठा । सु
कल्प ८४ ।

वरटीवान्तम् । स्त्री । मधुनि ।

वरङ्गिका । स्त्री । कुसुमवीजे । योगरत्न ।
भा पूरभ धा व ।

वरणः । पुं । वन्यवृक्षे । वरुण ग्रीह । अम ।
उट्टे । दारा ।

वरणा । स्त्री । (Capharis trifoliata)
तुवर्ण्याम् । वृहत् । नकुल १३५ ।

वरण्डः (क) । पु । योवनकण्टकी । उग,
वधमर्षाङ्ग । मे । अर । [मे ।

वरण्डा । स्त्री । शारिकायाम् । शानिकु पाथी ।

वरण्डालुः । पु । वरण्डवृक्षे । कन्दशाक
विशय । तिका ।

वरतक्तः (क) । पु । कुटजवृक्षे । कूङ्क
ग्रीह । निम्बवृक्षे । रानिवट । पपटकी ।
क्षेत्रपाण्ड । भा मरभ प्रलापकज्व वि ।
रोहितकवृक्षे । वृश्चला ग्रीह । पशु ।

वरतक्त(क्ति)का (क्ता) । स्त्री । पाठायाम् ।
आन्नादि । रानिवट ।

वरत्कारी । स्त्री । रेणुकनामगन्धद्रव्ये । रेणूक ।
अथ ।

वरत्रा । स्त्री । करिष्यनरज्याम् । कश्मिडि ।
अटी भ ।

वरत्वच । पु । निम्बवृक्षे । निम् ग्रीह । रसा ।

वरदा । स्त्री । अथगन्धायाम् । मन्दव ।
सुवर्णमाषा । हृङ्गहृङ्ग । रानिवट । वाराहो
कन्दे । गेट इति स्त्री । वै निष । कन्याया । मे ।

वरदातु (क) । पुं । शाकवृक्षे । श्वेत्तन

ग्रीह । हि सुवर्णमण्ड । गुणा — शिशिर रक्तपित्त
प्रसादनय । भा ।

वरदायिनो । स्त्री । सुवर्णमाषा । हृङ्गहृङ्ग ।
वै निष ।

वरपर्णास्थिः । पु । धोरकचुकीवृक्षे । कौर
रुङ्गा । रसा ।

वरफल' । पुं । नारिकेलवृक्ष ।

वरमुखो । स्त्री । रेणुकायाम् ।

वरस्वरा । स्त्री । अग्निप्रण्याम् । छात्रनिर्वा ।
अथ ।

वरलः । पु । वरटे । वोन्ता । अम ।

वरलव्य । पु । अम्यकवृक्षे । पशु । रक्त
आशने, नागकेशरवृक्षे । तिका ।

वरला (ली) । स्त्री । हय्याम् । वरटायाम् ।
वोन्ता । तिका । मे ।

वरवर्णिनी । स्त्री । हरिद्राया । रानिवट ।
लाषायाम् । प्रियङ्गुलतायाम् । गोरीचनयाम् ।
नाय्याम् । मे ।

वरवारणः । पु । जाङ्गलजीवविशेषे । अवि
१०५ ।

वरवाह्नोकम् । स्त्री । अष्टकुडुमे । अटी ।

वरवेल । पु । वीरतरो । स चतुर्दिध
अ तक्तानोलरक्तमेदन । वै निष ।

वरशोतम् । स्त्री । त्वचि । पावटिनि ।
वै निष ।

वरश्रेणी । स्त्री । इक्षुमूर्ख्याम् । वै निष ।

वरक्षकः । पु । श्यामाके । वै निष ।

वरा । स्त्री । श्वपुण्याम् । विफलाया । पशु ।
भा उ रतिवृक्षमपुगवाके । "विश्ववीर्यवार्तिकारि
द्वारा ।" वै निष २५ वा आ चि मङ्गारावादी ।

वातिवृक्षे । वेष्टन । पाठायाम् । आन्नादि ।
चोदुपुषे । खश फूल । रसा । हरिद्रायाम् ।

बन्ध्याकर्कोटिकाया । मये । वाराहो कन्दे । अती
परानितायाम् । सोमराज्या । वै निष । शतमूल्या ।

रानिवट । गड्या । रानिवट । मेदाया ।
माल्याम् । लक्ष्मी शीक । रानिवट । विहङ्गाया ।

रानिवट । रेणुकाया । रेणूक । अथ ।
वराक' । पु । पपटकी । क्षेत्रपाण्ड ।
वै निष ।

वराङ्गम् । क्री । त्वि । उङ्ङुङ् । रा नि व
६ । भय म रो वि । च द च च वि । पाठाया ।
आङ्नामि । हरिद्राया । रा नि व ६ । मदाया ।
रा नि व ५ । योगी । निवा । रसर स्तोरो वि ।
मलके । रा नि व १८ । उपर्ये । कङ्कुहे । वै
निघ । गुह्ये । चम ।

वराङ्ग' (ङ्गो(ङ्ग)) । पुं । अन्नवेतसे । पमु ।
गजे । निका । नि । श्रेष्ठानयवे । स्त्री (ङ्गो) ।
हरिद्राया । नागदन्त्याम् । वङ्ग मङ्गो । मङ्गिष्ठाया ।
रा नि व ६ ।

वराङ्गकम् । क्री । त्वि । प्राकृतिनि । चम ।

वराङ्गदलम् । क्री । म्रियङ्मुपने । चचि ३५ ।

वराङ्गवल्कलम् । क्री । त्वि । उङ्ङुङ् ।
रसा च चराककलीह ।

वराट' (क')(टो) । पुं, स्त्री । कपटके ।
रङ्गि । स श्रेष्ठमध्यकनिष्ठभेदन त्रिधा । यथा—
“साईनिकभावा श्रेष्ठा निकभावा च मध्यमा ।
पादोननिकभावा च कनिष्ठा परिकीर्तिता । रस
वैद्यकनिर्दिष्टा सा वराटकसप्तका ॥” सक्तुहि
गुणा—“वराटो काञ्चिके क्षिप्ता यामाकुडिमवा
प्रुयात् । परिष्णामादिशुक्ली चयका यङ्गणीहरा ।
कटूणा दीपनी हृष्या तिक्ता वातकफापह्वा ॥” र
सा सं । पप्रवीज । नी । भय स्त्रीरो वि सोमन्य
पङ्कोमोदके ।

वराटकरजा (सु) । पुं, स्त्री । नागकेशरहवे ।
नागेश्वर गौह । शमा ।

वराटकविपम् । क्री । वरात्मकत्ववहार
निर्वाचिविध । सुकल्य २५ ।

वराटिका । स्त्री । कपटके । घटिकङ्कि ।
चटोभ । “वोताभा यमिला पृष्ठे दीघवन्ता
वराटिका ।” इति भेदा । रसा स । पप्रवीज
कीमे । नागकेशरहवे । वै निघ । ब्राह्मकन्दे ।
भा उ वाजो । “वराटिका सासो भिति ।”

वराण । पुं । वरुणहवे । शर ।

वरादनम् । क्री । राजादनफले । निग्राग
कल । शच ।

वरासम् । क्री । मर्जितधान्यहृदलकृतश्रेष्ठाम्रे ।
यथा—“शमीधान्यस्य भृष्टस्य दालिद्वला सुनितुषा ।
पत्नीदके सुविद्या सा वरासमिति चत्ते ।
कुर्वते मलवसभा सतुष कुर्वत जरासु ॥” दध्यगु ।

वराभिध' । पुं । अन्नवेतसे । रा नि व ६ ।

वरास्र' । पुं । करमहृहवे । रमा ।

वरास्त' । पुं, क्री । अन्नवेतसे । पमु ।

वराशु' (सु) । क्री । पानोयासके ।

वरासकम् । क्री । हीरके । शैशा । छिच ।

वरासोह । पुं । पक्षिबिम्बे । वै निघ ।
ववरोह । विश । स्त्री (हो) । कस्याम् ।
नाथ्याम् । छ च ।

वरासकम् । क्री । भागेककुडुम भागेकचन्दन
भागेकजोवरं वरासकमुच्यते । “चन्दन कुडुमं
वारि तयमतहरासकम् ।” रा नि व २२ ।

वरास(क)म् । क्री, पुं । लवङ्गे । षट्पात्र
सारसपट । वै निघ २५ वा व्याचि ।

वराशि (सि) । पुं । स्त्रुलवले । मोष्टा
कापङ् । शर । जटा । धरणि ।

वरासनम् । क्री । ओङ्मुपने । कयो कून ।
शमा ।

वरासो । स्त्री । मलिनवले । शमा ।

वराह' । पुं । शकरे । कृष्णपिष्टारे, कृष्णमदने ।
रमा । सुखाया । मिष्टमारे । वाराहीकन्दे ।
रा नि व २२ । मानभेदे । मे । हीरके । वै निघ ।

वराहक' । पुं । हीरके । शैशा । मिष्टमारे ।
उङ्क । वै निघ ।

वराहकन्द' । पुं । वाराहीकन्दे । काश्र
आन् । वन् । डुकरकन्द । रा नि व ७ ।

वराहकर्णी' । स्त्री । चयगन्थाया । रा नि व ४ ।

वराहकाला (ङ्ग) । पुं । मूष्यमण्डपुण्डवे ।
श्रृंगमणि कू मर गौह । हारा । स्त्री (लो) ।
आदिभक्त्याम् । हङ्गुङ्कि । वै निघ ।

वराहक्रान्ता । स्त्री । खनानव्यातपुम् ।
वराक्रान्ता । तत्पर्याया,—समहा लजकारिका
खजालु लज्जालुका वराहनामा मदरा शकरी
तिजगन्तिका नमस्कारी खडिरी अक्षलिकारिका
कषाक्षलि गण्डकारी समोच्छदा । पमु ।
गुणा,—समहा शीतला तिक्ता कषाया
कफपित्तजित् । रक्तपित्तमतीसार योनिरोगान्
विनाशयेत् ॥ शमा । वाराहीकन्दे । चटोभ ।
वराहदद्रा । क्री । क्षुद्ररोगविशेषे । वराह-
दीङ् । मा नि । See शकरदृष्टक ।

वराहनामा (न) । पु । वाराहीकन्दे । श
मा । वराहक्रान्तायाम् ।

वराहनिर्व्यूहः । पु । वराहमासरसे । च
सू २५ ।

वराहपत्नौ । स्त्री । अश्वगन्धार्था । रा नि व ४ ।

वराहपित्तम् । स्त्री । शूकरपित्ते । अस्य
शोधन मध्यपित्तशब्दे दृश्यम् । सा की ।

वराहपुटम् । स्त्री । औषधपाकायै पुटभेदे ।
See वाराहपुटम् ।

वराहमासम् । स्त्री । शूकरमासि । गुणा —
“वराहमासं शुरु वातकारि हृष्य यल्लेदकार
वनोत्थम् । तस्माद्गुरु यामवराहमासं तनोति
मेदीषलबीर्यवृद्धिम् ॥” रा नि व १० ।

वराहशिवौ । स्त्री । शूकरभोग्यशिव्याम् ।
चि क क बभ्याप्रतीकारे ।

वराहाङ्गौ । स्त्री । लुप्तदन्त्याम् । वै निघ ।

वराहिका । स्त्री । अश्वगन्धार्था । रा नि व ४ ।
कपिकक्षी । आनाकुम्भी । रा नि व ३ ।

वराही । स्त्री । वाराहीकन्दे । रा नि व ० ।
सुक्ताया । रा नि व ६ । अश्वगन्धायाम् । कृष्णचट
कायाम् । वै निघ ।

वरिवस्या । स्त्री । शृङ्गपायाम् । अम ।

वरिथो । स्त्री । बडिशि । शर ।

वरिपाः । स्त्री । वर्षर्चा ।

वरिपाप्रियः । पु । चातकपक्षिणि । शर ।

वरिष्ठम् । स्त्री । ताम्बे । ताम्बा । रमा ।
उमोरे । वै निघ । मरिचे । मे । पु । भागरक्ष
हवे । नात्रात्रा लेवुर ग्रीह । रा नि व ११ ।
तिमिरपक्षिणि । तिष्ठिन्न पाथो । मे । स्त्री
(छा) । हृदित्राया । वै निघ । आदित्यमत्तायाम् ।
हृङ्गहृङ्ग । रा नि व ४ ।

वरिष्टम् । स्त्री । उमोरे । बालके । वागा ।
सुचि १८५ ।

वरिष्टमूलम् । स्त्री । उमोरमूले । वेर्णा
मूल । सुचि १८५ ।

यरो । स्त्री । प्रतापार्थान् । पसु । भा उ भेय
बाको कामादिमन्थीपनरसे । ‘यामी यरो वानरो’
अपुमतावर्णान् । महाप्रतापार्थान् । वै निघ ।

यरोयसो । स्त्री । यतमूल्याम् । रा नि व ४ ।

वरुकः । पु । कुधान्यभेदे । वरके । छीनाधान
सुसु ४६५ । गुणा — कुधान्यवत् ।

वरुणः । पु । (Crataeva religiosa
Syn Capparis triflorata) स्मना
स्थातितिशशाकवृक्षे । वरुण ग्रीह । हि बिलि
म वरुण । क मदवसले । तें उरुमहि, जाजिबे,
छलिमिरिसेट्टु । वम् वायवरणा । ता मरलिङ्गम्
तत्पर्याया, — वरुण वराण सेतु सेतु
तिक्तशाक कुमार कुमारक मेघ अमरी
श्लिखिमण्डल श्वेतद्रुम श्वेतवृक्ष साधु
तमाल माहतापह । गुणा — कटु । उ
रुकादोषघ्न शिरीषातहर क्षिप्र आग्नेय विद्र
वातप्रय । रा नि व ६ । अपिच, — “वरुण पित्त
भेदी श्लेष्मकृष्णमाहताम् । निहन्ति गुल्मवाता
क्षिमीश्लेष्माग्निदीपनम् ॥ कपाथो मधुरसि
कटुको रुचको लघु ॥” भा । तत्पुष्पगुणा
“पुष्प वरुणज पाचि पित्तघ्नमामवातानित्
राज ३५ । सुसु १८५ । वासु १५५ । वै नि
२५ वा व्या चि लघुनारायणतैले । जले । मे ।

वरुणग्रहः । पु । तन्नामके अश्वस्य दुष्टग्रहविशेषे
लक्षणे — “तालुजिह्वे च नेत्रे च हृषणौ मन्द
च । श्याव रूपश्च यस्य स्याद्वातगौरवमेव च । त
ख दपरीतस्य बुद्धिमान् वरुणग्रहे । कृत घ
महाघोर सन्धात्रस्य विनिर्दिशेत् ॥” जद ५५५ ।

वरुणात्मजा । स्त्री । मधे । अम ।

वरुणादिगणः । पु । तदादिद्रव्यवर्गे । वरु
सहचरद्वय शतावरी दहन मीरठ बिल विषाणिक
विद्रहती विकरञ्जजयादयमूलपत्रवदभेदजाकरि
गुणा — कफमेदीमन्दाग्रिहर अधीवातशिर
गुल्मान्तविद्रधिघ्नय । वासु १५५ । “वरुणा
गर्णीस्त्रेव कफमेदीनिवारण । विनिह
शिर ग्लु गुल्माभ्यन्तर विद्रधीन् ॥” सुसु १८५
“वरुणागर्णी शिर्युक्तकोरी मधुमिश्रक
नीयग्रहो करधी च विस्मप्रिमन्थमीरठा । शरी
वसिरी दर्भौ वरौ वसुकपिचको । विल्लखैबालम
च हृष्टोदयमेव च । वरुणादिगण ॥” सु
१८५ । च द अमरीषि ।

वरुण्यम् । स्त्री । अमणि । मे ।

वरुण्यम् । स्त्री । कुटुम्बे । रा नि व १२ ।

वरीटम् । पु । मरुवकपुष्पे । शमा ।

वरीत्पलम् । स्त्री । श्वेतमृगपत्र । वै निघ ।

वरोलः । पुं । वरटे । भद्ररोले । डोमद्रन ।
त्रिका ।

वरोहशाखी (रु) । पुं । श्वरुषे । आरूढ़
गाह । रा नि व ११ ।

वरोधधो । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् । हड़-
हड़िशा । माझीशाके । वै निघ ।

वकणा । स्त्री । तद्वत्कणायाम् । सु चि १५ ।

वर्कर* । पुं । पण्णामीयतद्वये । पूर्वा भूत ।

अम । क्षात्रे । त्रिका । मीपशावके । अटो भ ।

वर्ग । पुं । गणे । सु कल्प ५५ ।

वर्गचर । पुं । पाठोपमन्ये । छिउल भाह ।

वै निघ ।

वच्च (म्) । स्त्री । रुषे । विद्यायां । तजसि । मे ।

वच्चस्क । पुं, स्त्री । विद्यायाम् । अम ।

वच्चस्क्रीट । पुं । अग्निप्रकृतिक्रीटविशेषे ।

मलकभो । विहोत्र क्रीटे । सु कल्प ८५ ।

वर्जः । पुं । कपडके । कड़ि ।

वजनम् । स्त्री । मारणे । ऐ च ।

वर्णम् । स्त्री । कुडमे । ऐ च । खर्णे । मे ।

रसासञ्च चिरवगिरिरसे । पुं, स्त्री । युक्तादि

रङ्गे । उल्ल । स बहुविध अतिपाण्डुसुररक्षणपीत

हरितरक्तशोषारुणपाटलश्यावधूसविद्वलकटुरेषु ।

चामर । स गमस्यस्य षष्ठे मासि भवति । सुख

बोध । अङ्गुलिपने । खर्णे । मे । खर्णे । अङ्गरागे ।

ऐ च ।

वर्णकम् । स्त्री । हरिताले । रसा । सुगन्ध

चूर्णलपने । अम । पु, स्त्री । चन्दने । बिलिपने ।

मे । शर । डिङ्गुलादो । अम भ । काचे । अम ।

वर्णकण्टम् । स्त्री । तुल्ये । कुंठिश । वै निघ ।

वर्णकृत् । स्त्री । पीतवर्णचन्दने । वै निघ ।

वर्णदम् । स्त्री । कालीयकचन्दने । जटा ।

वर्णदा (त्रो) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रुज्ज ।

रा नि व ६ ।

वर्णपुष्प (क) । पुं । राजतरुषूपुष्पद्वये ।

उरु खोँगे । वम् रक्तकीर्णटा । रा नि व १० ।

वर्णपुष्पी । स्त्री । उरुकाण्डोपुष्पद्वये । रा नि

व १० । [रा नि व १२ ।

वर्णप्रसादनम् । स्त्री । अगुरुषि । काठगुरुषि ।

वर्णभू । स्त्री । खोष्यके । गोरठेना । वै निघ ।

वर्णमेदिनो । स्त्री । सुगन्धप्रियङ्गो । वै निघ ।

वर्णमाहका । स्त्री । वाग्देवतायाम् ।

वर्णमृत्तिका । पुं । मृत्तिकाविशेषे । जालमाणे

वा आनामाणे । रस चि ६५ ।

वर्णरे(ले)खा । स्त्री । खटिकायाम् । थडि ।

त्रिका ।

वर्णलेखिका । स्त्री । कठिन्याम् । रसा ।

वर्णलोहकम् । स्त्री । राजविमले । वै निघ ।

वर्णवतो । स्त्री । हरिद्रायाम् । जटा ।

वर्णविलासिनौ । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

वर्णशाक । पु, स्त्री । गौरवर्णशाके । वै निघ ।

वर्णसि* । पुं । जने । सथा ।

वर्णा । स्त्री । आदत्ता । उरु । ऐ च ।

वर्णाहं । पुं । हरितमुद्गे । शत्रिभूष । रा नि

व १६ ।

वर्णि । स्त्री । खण । सिद्धान्तकौमुदी ।

वर्णिका । स्त्री । कठिन्यां । थडि । हारा ।

वर्णिनो । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।

वर्णोज्ज्वलम् । स्त्री । हरिताले । गन्धके ।

वर्ण्यम् । वि । वर्णकरे । स्त्री । कुडुमे । वै निघ ।

पुं । अतिजके । वै निघ । वर्णकरमङ्गकपाद्यगणे ।

यथा—“चन्दनतुङ्गपद्मकीशोरमधुकमञ्जिशाशरिवा

पयस्यासितालता इति दशमानि वर्णानि

भवन्ति ।” उरुचन्दन भूमाग वा वक्रम भृश

काष्ठे, वेणीर भूल, थडिमधू मञ्जिष्ठा, अनन्तभूल,

कूहेकुमङ्गा, जिनि, मूर्त्ता । अष्ट ४५ ।

वर्त्त । पुं । गन्धके । वै निघ ।

वर्त्तकम् । स्त्री । वर्त्तलीह । विमत्रो । रा नि

व १२ । पुं । पचिविशेषे । उरुहै पावो ।

हि षटेरी गुङ्गुले । योगरज्यवि । तन्मासगुणा

—निर्दोष वीर्यकरं पुष्टिकरञ्च । रा नि व १० ।

“वर्त्तको विशदी ह्यथो यथा लावस्तयैव च ।”

अवि २१५ । अश्वरे । अम ।

वर्त्तका । स्त्री । वक्तकपचिणि । उरुहै,

थेटेरविमेष । अटो रा ।

वर्त्तकी । स्त्री । सलयायां । मातला । वै निघ ।

वर्त्ततोक्षम् । स्त्री । रक्तालोह । दिग्द्रो ।
रा नि व १२ ।

वर्त्तनम् । स्त्री । परिवर्त्तने । भासश्मभय
चि । विवक्ष्य वर्त्तुलीकरणकग्राणि । गण्यकम्पन
कम्पणि । सु सु ०५ । लोवने । मे । पु । वामने ।
मे । [दयधि । शर ।

वर्त्तनो । स्त्री । तर्कुपीठिकायाम् । तिका ।

वर्त्तलो(लो)हम् । स्त्री । लोहविशये, रक्ता
लोह । दिग्द्रो । वम् पञ्चरसलोह । तत्पव्याया,
—वर्त्तक वत्ततोक्ष लोहसदर नीलक नीलज
नीललोह । गुणा—कटु तिक्त शीतल कफदाह
पित्तघ्न मधुर पित्तदाहश्मनघ्न । रा नि व १२ ।

वर्त्तः । स्त्री । दशाधाम् । वाति, मृत् ।
प प्र । नेत्राञ्जनशलाकायां । सि धी ष षा चि ।
मावातुलेपने । मे । गुदमाग्नप्रवेग्योपधमेदे ।

वर्त्ति(र्त्ती)कः । पुं । वल्यषटके, वर्त्तिक
पक्षिणि । द्वि वटेर गुडगुडे । अम । अ सु २०५ ।
वातषटके । वायुहे । द्वि वगेरि । तत्पव्याया,
—वर्त्तिनी वर्त्तिका वर्त्तक वर्त्ती वर्त्तीक
गात्रिकाय । “वर्त्तीकी वर्त्तिकयिजस्ततोऽन्या
वर्त्तका ष्टता ।” गुणा—“वर्त्तीकीऽपिकर
शीतोष्णरसोपव्यापह । सुरुष्य शुक्रदी मल्यो
वर्त्तीकोऽल्पगुणस्तत ॥” भा ।

वर्त्तिका । स्त्री । पिटकविशये । अ चि २५ ।

वर्त्तिनी । स्त्री । तित्तिरपक्षिणि । वे निघ । वर्त्तक
पक्षिणि । वटेट्रे गाथौ । अम । पक्षिविशये,
वत्तषटकायाम् । वायुहे गाथौ, तौलठठा ।
विका । अ सु २०५ । गुणा—“वर्त्तिका मधुरा
रुखा कफमारुतनाशिनौ ।” राज १५ । मेघ
ग्रह्याम् । अजग्रह्याम् । तोऽशुद्धौ । प सु ।
रा नि व २ ।

वर्त्ति(र्त्ती)रः । पुं । कपिलसहस्रपक्षिणि,
तित्तिरपक्षिणि । अ सु २०५ ।

वर्त्ती । स्त्री । वर्त्तिकायाम् । वाति । प प्र ।
लेपनवर्त्ते । पुं (इन्) । वनषटके । वे निघ ।

वर्त्तुलम् । स्त्री । गृह्जने । गाजर इति भाषा ।
रा नि व ० । गृह्जलये । वे निघ । पु । कलाय
मेदे । वैष्टेन द्वाग्य, मेट्रे । द्वि केराव । श
भा । टट्टण्यारे । अणिमेदे । व निघ ।

वर्त्तुलफलम् । स्त्री । कालिङ्गफलम् । उन्नम ।
वे निघ ।

वर्त्तुलौ । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । रा नि व १ ।

वर्त्म (न्) । स्त्री । नेत्रपक्षणि । मे ।

वर्त्मकदमम् । स्त्री । नेत्रवत्तगत रोगविशेषे ।
लक्षण—“क्लिप्तं पुन पित्तपुक्त विद्विष्टोऽपि
यदा । तदा क्लिप्तत्वमापन्नमुच्यते वर्त्मकदमम् ॥”
सु सु १५ ।

वर्त्मकुन्दः । पु । अश्वस्य नेत्ररोगमेदे । लक्षण—
“चक्षुषो यस्य वाहस्य पूयसावी विज्ञायते । वर्त्मकुन्द
इति प्यातस्यस्य कुर्यात् क्रियाभिमानम् ॥” ज द ।

वर्त्मनिमेषः । पुं । नेत्रवर्त्मगत रोगविशेषे ।
तल्लक्षण यथा,—निमेषिणी शिरा वायु प्रविष्टो
सन्धिसयया । चालयत्यक्षिवर्त्मनि निमेष इति
तद्विदुः ॥” मा नि ।

वर्त्मबन्धः (कः) । पु । नेत्रपक्षगत रोगे ।
लक्षण यथा—“कण्डूमृतान्वतोऽन वर्त्मश्रीफेन यो
नर । न सम ह्लादयेदक्षि भवेदन्ध स वर्त्मन ॥”
सु सु १५ । [निघ ।

वर्त्ममाक्षिकम् । स्त्री । स्वर्णमाक्षिके । वे

वर्त्मरागः । पु । नेत्रपक्षगत रोगे । निदानादि
—पृथग्दोषा समन्तात् यदा वर्त्मव्यापायया ।
शिरा व्याप्यावतिष्ठन्ते वर्त्मस्वधिवमूर्धिता ।
विबर्ह्य मांस रक्तस्य तदा वत्तव्यापाययान् ।
विकारान् जनयन्त्याय ॥” ते च बहुविधा
यथा—उत्सङ्गिनी कुम्भीका पीथक्य वर्त्मशकरा
अर्शवर्त्म शृङ्गाश अञ्जनिका वहलवर्त्म वर्त्मबन्धक
क्लिष्टवर्त्म कर्दमवर्त्म श्यामवर्त्म प्रलिप्तवर्त्म अक्लिप्त
वर्त्म वाताहतवर्त्म वर्त्मार्द्र निमेषिणी श्रोणितार्ग
लग्न विषवर्त्म पक्षकोपयेति । सु सु १५ ।
“सर्व्वे रोगनिदानोत्तरास्ते कुपिता मला । अप
चक्षुर्विशेषेण प्राय पित्तातुसारिण । शिराभि
रुद्धं प्रसृता मेवावयवमाश्रिता । वर्त्मसन्धि सित
क्षण दृष्टि वा सर्व्वमक्षि वा । रोगान् कुर्युः ॥”
वर्त्मरोगा चतुर्विंशति—क्षणीन्मील निमेष
वाताहत कुम्भीरुणा पिनीत्क्लिष्ट पञ्चाशत्
पीथको कफीत्क्लिष्ट लग्न उत्सङ्गाख्या
रक्तीत्क्लिष्टम् अधिमांसम् अञ्जनानिका विषवर्त्म
उत्क्लिष्टवर्त्म श्यामवर्त्म क्लिष्टवर्त्म सिकतावर्त्म
कर्दमवर्त्म वहलवर्त्म पलको कुक्षक पञ्चरीध

चरुं दधेति । एषु कृत्वा मीलनाच्छी भेदने
साध्य । निक्षेपवाताहतो अग्नयः सगन् । पक्वरीधो
याप्य । श्रवामेकीनविश्रतिविधान् मन्त्राणां पारम् ।
तेषु पक्षसदनं कुर्यात् । मूनीकृषं चरुं द
उत्पद्ये च सखादीनि त्रीणि गृहेण पीयसादय
कृत्वा काना एकादश विभज्या । सृष्टिद्वयगुणं
यथा—विनीतृष्टिद्वयं कृत्वा तृष्टिद्वयं रत्नीतृष्टिद्वयं
मुत्तृष्टिद्वयं चेति । वा २८५ । एषा सखापानि
पय्यीषु मय्यावि । अग्नयः मितव्यमगतीने ।
८८१०५ ।

वत्स शर्करा । स्त्री । भेदवत्सगतीगोदे ।
लघु—“विहकाभि मुत्तृष्टिभिर्घनाभिरभिसृता ।
विहका या मरा मूला सा नया वत्सशर्करा ॥”
सु ३०५ ।

वर्त्मान्दम् । स्त्री । भेदवत्सगतीगोदे ।
लघु—“वर्त्मान्दस्य विषम दग्निभूतमवेदनम् ।
विशेषमर्तुं पुंसो मरणमवलम्बितम् ॥” सु ३१५ ।
वर्त्तम् । स्त्री । शीपके । ३५ ।

वर्त्त (क) । पु । ब्राह्मण्यदिकायाम् । वामन
राजे । कटा । अम ।

वर्त्तनम् । स्त्री । वेदने । नि । पु । पक्षोच्छेदे ।
वम् पक्षोष्ठा । को पाचवद । दन्तमुलगतखली
वर्त्तनसंज्ञकमुखरोने । लघु यथा—“भाहने
भाधिकी दन्तो जायते तोत्रवेन । वर्त्तनं स मतो
व्याधिर्ज्ञाने कृत्वा प्रमाथ्यति ॥” सु ११५ ।
स्त्री (नी) । सम्प्राञ्चयाम् । बाङ्गन । ३६ ।

वर्त्तमान । पु । परच्छेदे । अम । वै निघ
२४५० वि रसपटो । अतिरेखे । राजि व ८ ।
मु कल्प ०५ । मधुरमातुलुङ्गे । पयमेदि ।
मरावे । नि ।

वर्त्तमानक । पु । परच्छेदे । मधुरमातुलुङ्गे ।
व निघ । मरावे । अम ।

वर्त्तमानपिप्पली । स्त्री । योगविशेषे ।
“विहका पच्यह्वा वा सप्तह्वापचयि वा ।
गव्यकोविध सपिटा पिपेह्वादिनामि च । तदेवाप
नयदता एव श्रितिवामरान् । विषतां ज्वरशान्ति
स्यात् पाण्डु रोगश्च शान्ति ॥” रसर ।

वर्त्तमानसट्टकम् । स्त्री । सट्टकभेदे । यथा—
“सान्द्रं दधि गृह्यता तु किञ्चिन्नया च मध्यधेत् ।
अथवा मरिचं यच्छी विप्लवी नीरक्षकम् ।
निक्षिप्य च यथायोग्यं हस्तेनालोच्य यत्नतः । वल्लेय

मालयेत् तस्मिन् पक्वदाहिसमीकृतम् । निक्षिप्य
सिद्धमिदं तु सट्टकं वर्त्तमानकम् । मुखं दौष्टिकर
रूपं बलद्वयमिहारकम् । कफवातश्च पिप्पल्यं अमं
न्नामि तयो जयेत् ॥” वै निघ द्रव्य ५ । [११ ।
वर्त्तमाना । स्त्री । मधुरवीकपूरके । राजि व
वद्वम् । स्त्री । चण्डि । चण्डा । चणा । स्त्री
(३१) । चण्डरन्नाम् । अम ।

वर्म् । पु । ५५ । चणा ।
वर्म् । पु । पयटके । कृष्णपण्डा । भा म १
भज्ज वि विशादियोने । “विशादार्थविभावीयुग
वरा ॥”
वर्म्शकण्टक । पु । पयटके । कृष्णपण्डा ।
राजि व ५ ।

वर्म्श । पु । नागरहृष्टे । विका ।
वर्म्श (भीर्हन्) । पु । नाद्वयमन्त्रविशेषे ।
वर्त्तनं भाह । गुणा—“वर्म्शमन्त्रो मुखवर्त्तनं
कषायो रक्तपित्ताह ॥” राज २५ । अपिच,—
“वर्म्शमन्त्रो हरेद् वातं पित्तं कृषिकरो
लघु ॥” भा ।

वर्म्शुप । पु । मन्त्रविशेषे । वाक्त्रिष्टु भाह ।
गुणा—वर्म्शो वातहा हृष्टो वाहो दोषविना
शन ॥ राज २५ ।
वर्त्त । स्त्री । मुजाटका । टोडिन्न कणाग्र ।
पु । आटका । वद्व । राजि व १६ ।
गुवतीस्त्रियाम् ।

वर्त्तान्नम् । स्त्री । रसाञ्जने । वै निघ ।
वर्त्त (टो) । पु, स्त्री । खनामन्त्रातकलाये ।
वर्त्त । उत्तं वरगुडि । विका । See
राजमाष ।

वर्त्तणा । स्त्री । नीलमक्षिकायाम् । अम ।
वर्त्त । पु । मन्त्रविशेषे । तत्राप्य यथा—
पृष्ठे कुक्षौ कण्ठको दीधतुश्च सपामी य
सोऽप्य वल्लेय । गुणा—वाताटोपवर
जडं बल्यं हृष्टं दुर्जरं शीघ्रवर्त्तनम् । राजि
व १० । खनामन्त्रातकण्ठकण्ड । वद्विना ग्राह ।
हिं वावस । गुणा—कषायोष्ण कफकासघ्न
आमरन्तासिरास्र पिप्पलीप्रय । राजि व ८ ।
कणाञ्जके । कानं वावुहे । हि कालोवावरी
तत्पयोवा,—समुष्णं गरुडं कण्ठवर्त्तक

सुकन्दश्च गन्धपत्रं पूतगन्धं सदाहकः ।
गुणा—कटु उष्ण सुगन्धि वाल्मिविसर्पविषघ्नः
त्वग्दीपघ्नश्च । रा नि व १० । वैजयन्तीतुलसीहृत्वे ।
मखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रमखे । नथो । वै निघ ।
क्षी । बोलनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ६ । हिङ्गुले ।
रा नि व ११ । सिन्दूरे । वै निघ । पीतचन्दने ।
गुणा—शीतल तिक्त कफपित्तवातघ्न कण्डूकुष्ठ-
द्रव्यघ्न रक्तशीघ्रघ्नश्च । रा नि व १२ ।

वर्ष्वरकः । पु । विन्ध्योत्तरप्रसिद्धे मदे । तज्जन
शीघ्रजलसहस्रगुणम् । रा नि व १४ । क्षी । वर्ष्वर
चन्दने । स्त्री (का) । भार्याम् । वामनशङ्गे ।
वै निघ ।

वर्ष्वरगन्धः । पु । श्वेतरक्तमिश्रचन्दनविशेषः ।
वर्ष्वरगन्धेति भाषा । वर्ष्वरं चन्दनम् । तत्पर्व्याया,
—वर्ष्वरोत्य श्वेतवर्ष्वरकं श्वेत सुगन्धि पिप्पारि
सुरभि । गुणा,—शीतलतिक्त वातपित्तकफकुष्ठ
कण्डूघ्ननाशक रक्तसमीधकश्च । वै निघ ।

वर्ष्वरा (रो) । स्त्री । भार्याम् । वामनशङ्गे ।
कण्ठस्त्रीटायाम् । काण्डिडा । वै निघ । वन
तुलस्यम् । वाग्नेहं फूलगो । तत्पर्व्याया —
अमुरसा वर्ष्वो कथरो तुङ्गी खरपुष्पा अजगन्धिका
अजगन्धा कवरा खरपुष्पिका । सा विधा
कण्ठशूलवटपत्रमेदेन । सा गुणा—वर्ष्वरोतिथं
रुच्य शीत कटु विदाहि च । तीक्ष्णं रुचिकर
हृद्य दीपन खटुपाकि च । पित्तले कफवातास
ददुक्लिमिविषापहम् ॥” भा । शाकविशेषः ।
पुष्पविशेषः । मे । मल्लिकामेदि । शर ।

वर्ष्वराक्षयम् । स्त्री । वर्ष्वरचन्दने । वै निघ ।
वर्ष्वरोकः । पु । बोलि । वै निघ । भार्याम् ।
वामनशङ्गे । उष्ण । तुलसीमेदि । वाग्नेहं फूलगो ।
श च । महाकालि । मांकां । हे च ।

वर्ष्वरोगन्धा । स्त्री । कण्ठस्त्रीटायाम् । वन
तुलस्यम् । वै निघ ।

वर्ष्वरोत्यम् । स्त्री । वर्ष्वरचन्दने । श्वेत व्रक्त
चन्दनम् । वै निघ ।

वर्ष्वी । स्त्री । वर्ष्वरिकायाम् ।
श च ।

वर्ष्वर (क) । पु । (A—

The Babbul tree

रोमकङ्कि । बाभूल । उत् गुङ्गा । दा कलिक
कर । तत्पर्व्याया,—युगलाच कण्डाल तीक्ष्ण
कण्टक गोमृङ्ग पङ्क्तिबोज दीर्घकण्टक,
कफान्तक हृदबीज अजमघ । गुणा—कषाय
उष्ण कफकासघ्न आमरन्तातिसारपित्तदाहार्शो
घ्नश्च । रा नि व ८ ।

वर्षः । पु, स्त्री । हृष्टो । वयारे । अम ।

वर्षकरो । स्त्री । क्षिप्राम् । हे च ।

वर्षकाली । स्त्री । नीरकि । वै निघ ।

वर्षकेतुः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

शुक्लपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वर्षणम् । स्त्री । वर्षोपले । त्रिका । हृष्टो ।

शृष्टि । शर ।

वर्षपाकौ (रू) । पु । आघातकहले । हे च ।

वर्षपुष्पा । स्त्री । महाबलायां । रा नि व ४ ।

वर्षप्रियः । पु । चातकपक्षिणि ।

वर्षवरः । पु । नपुंसके, पण्डे । थोकां । अम ।

वर्षा । स्त्री । कण्ठजीरके । रा नि व ६ । मद व

२ । खनामध्याति षट्ती (नित्यबहु) । वर्षीकां ।

तत्पर्व्याया,—ग्रहट् प्राहट् प्राहया घनकाल

घनाकर सघागम जलदागम जलायं व

चातकानन्द शरी तपात्यय । भनीमस्यौ तिष्ठ

कन्ये वा वर्षा । “सिद्धकन्ये छाता वर्षा ।”

वर्षागुणा—“शीता विदाहिन्यौ वर्जिमान्द्यानिघ

प्रदा ।” भा ।

वर्षाघोषः । पु । महाभेके । वङ्ग वां,

मोर्णा वां । रा नि व १८ ।

वर्षाङ्गी । स्त्री । पुनर्नवायाम् । शर ।

वर्षाप्रियः । पु । चातकपक्षिणि । त्रिका ।

वर्षाभवः । पु । पुनर्नवायां । रक्तपुनर्नवायाम् ।

रा नि व ५ ।

वर्षाभू । पु । भेके । अम । भलतायाम् ।

कैटो । मे । इन्द्रगोपकोटे । आषाढे पोकां ।

रा नि व । स्त्री । पुनर्नवायां । रा नि व ५ ।

५ । पशु । श्वेत

वि श्रीवद्वेले । “हरीरखेय

पुनर्नवायाके । श्वेत

। गुणा

—ककाधिमाम्बवातत्र दक्षतर गुम्फोदगुम्फय ।
रानि व ० ।

वर्षाभो । स्त्री । पुनर्नवायाम् । भेकपत्राम् ।

वर्षामद । प । मयूरे । शङ्कलम् । [शङ्कलम् ।

वर्षाभ पारणव्रत । पु । चातकपलपि ।

वर्षान । प । सुखायाम् । निङि । वै निघ

वर्षालहायिका । स्त्री । सुखाया । निङि ।
माद । चटोभ ।

वर्षावतो । स्त्री । भूकोटविशेषे । देह्य'गाप
कोट । भेकपत्राम् । चम । पुनर्नवायाम् ।
चमरमाला ।

वर्षावसानः । पु । शरकाक्षि । रानि व २१ ।

वर्षाहिकः । पु । निर्विषसर्पभेद । दृष्टेन गाप ।
सुकल ४७ । [राममण्डूरे ।

वर्षाक्षा । पु । पुनर्नवायाम् । च द श्लपि

वर्षोपल । प । मेवोद्वहमिनाया । चम ।

वर्षाम् । स्त्री । शरीरे । दिहपकोप । [चम ।

वर्षा (न) । स्त्री । शरीरे । रानि व १८ । प्रमाथे ।

वर्ह । पु, स्त्री । मयूरपुच्छे । चम । यन्त्रिपथ
भेद । गैटोना । भरत । पर्वे । शर ।

वर्हणम् । स्त्री । तगरपुष्पे । उग्रत्रपाङ्कजा ।
पिण्डीमगरे । रानि व १० । पर्वे । शर ।

वर्हनेत्रम् । स्त्री । मयूरपुच्छचन्द्रके । मयूर
गुच्छर टाँह । वै निघ ।

वर्हपुष्प । पु । शिरोवहने । रानि व ८ ।

नीलभिण्ड्याम । नोभयाति । रानि व १० ।
यन्त्रिपथे । गैटोना । वै निघ ।

वर्हभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

वर्हि । पु । चितकण्ठे । चम । चघ्नी । मे ।
मयूरे । वै निघ । पु, स्त्री (घ) । दभे । कुजे ।

विका । यन्त्रिपथे । गैटोना । शर ।

वर्हिकुसुमम् । स्त्री । यन्त्रिपथेषु । गैटोना ।
शच ।

वर्हिचूड (डा) । पु, स्त्री । यन्त्रिपथभेदे । वै
निघ । मयूरशिखायाम् । रानि व ५ ।

वर्हिजह् । पु । प्रयुग्मिच्छोणाकि । चांगा
गाह । रानि व ८ । स्त्री (हा) । पीतरीधे । वै
निघ ।

वर्हिण' । पु । मयूरे । चम । स्त्री । तगरे ।
पिण्डीमगरे । वै निघ ।

वर्हिपित्तम् । स्त्री । मयूरपित्ते ।

वर्हि(हि)पुष्प । प । शिरीषवने । रानि
व । नीलभिण्ड्याम । रानि व १० । स्त्री ।
यन्त्रिपथविशेष । चटोभ ।

वर्हिशिरः । प । श्लोथेयके । गौटिशाला ।
रानि व ११ । स्त्री (सा) । लघुधातव्या । छोट
धातेश्चम । भा मश्चमूषाचि । मयूरशिखा
याम् । वै निघ ।

वर्हिष्ठम् । स्त्री । बालके । दाना । पसु । भा ।

वर्ही (इन्) । पु । कुशवर्णे । पसु । मयूरे ।
चम ।

वलम् । स्त्री । व्यायामगम्यशक्ते । सु १०७ ।

वलभ' । पु । श्लोथकोटभेद । सुकल्प ८७ ।

वलयम् । स्त्री, पु । करभूषण । दाना । चम ।
पु । तन्नामककण्ठगतरीगे, गलगण्ठरीगे । लघुच
—“बलास एवायममुप्रसक्त श्लोक करोत्यन्नगतिं
निवाप्य । त सञ्चयेवाप्रतिवाप्यैवौघे विवर्जनीयं
वलये वदन्ति ॥” सुनि १६४ ।

वलवतो । स्त्री । सुखाया । रानि व ६ ।

बला । स्त्री । (*Sida cordifolia*) बाग्या
लके । बङ्किशाला । हि खिरिछिटा, बरिचारि,
सहदबी, ककडिया, गुलशकरो । तत्पथ्याया,
वाट्यालक बलिमो समझा भीदनिजा भीदनी
भद्रा भद्रोदनो खरककाष्ठिका कल्याणिनो
भद्रबला मोटा पाटो बलाया शीतपाकी वाटिका
वाटो बाग्या बाग्यालो निलया । बला चतुर्धा—
बला अतिबला महाबला नागबला चेति । सा
गुणा—“बलाचतुष्टय शीत मधुरं मलकान्तिकम् ।
विग्धं राहि समीराक्षपिचाक्षतनाशनम् ।
बलामूललघुपथे पीत सखीरश्मकरम् । मृवातिसार
हरति दृष्टमसन्न सशय । इरेन्द्रहाबला कृष्ण
भवेदागानुलीमनी । इत्यादतिबला भेद पयसा
सितया समम् ॥” भा । अतिवाग्यालने ।
रा सा ८ । सु १२७७ सशोधने । च ४७७ मल्ल
व । च द ज्य पि । “काकजहा बला श्लोभा ।”
बा पि ज्व पि । “निदिग्धिका बला रासा ।”
गोरच्याम् । शेरिकठाकुनिग्री । च ४७७
हृदये ।

सुकन्दश गन्धपत्र पुतगन्ध, सवाहक ।
गुणा—कटु उष्ण सुगन्धि वातविशर्पविघ्न,
तन्मोघघ्नय । रा नि व १० । वैजयन्तीतुलसीहृदि ।
महोनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रमस्त्रि । नथो । वै निघ ।
क्षी । मोक्षनामगन्धद्रव्ये । रा नि व ४ । द्विह्रु नि ।
रा नि व १३ । सिन्दुरे । वै निघ । पीतचन्द्रे ।
गुणा—शीतल तित्ता कफपित्तासन्न कण्डूकुष्ठ
त्रणघ्न रक्तशोधकश्च । रा नि व १२ ।

वर्ष्वरक्त । पु । विज्योत्तरपसिद्धि मदे । तज्जल
श्रीयज्जलसहस्रगुणम् । रा नि व १४ । क्षी । वर्ष्वर
चन्द्रे । स्त्री (का) । भाग्याम् । वामनशङ्खि ।
वै निघ ।

वर्ष्वरगन्धः । पु । श्वेतरक्तमिश्रचन्दनविशेष ।
वर्ष्वरगन्धेति भाषा । वर्ष्वर चन्दन । तत्पण्याया,
—वर्ष्वरीत्य श्वेतवर्ष्वरक्तं शीत सुगन्धि पिनारि
सुरभि । गुणा,—शीतलक्षित वातपित्तकफकुष्ठ
कण्डूघ्ननाशक रक्तशोधकश्च । वै निघ ।

वर्ष्वरा (रो) । स्त्री । भाग्याम् । वामनशङ्खि ।
कण्ठस्फीटायाम् । कर्णहिङ्गि । वै निघ । वन
तुलस्याम् । वावूहे जूगमौ । तत्पण्याया —
अमुरसा वर्ष्वा कवरो तुद्रो खरपुष्पा अजगन्धिका
अजगन्ध्या कवरा खरपुष्पिका । सा विधा
क्षेत्रपुष्पवटपत्रमदम् । सा गुणा—वर्ष्वरीतिर्य
रुच शीत कटु विदाहि च । तीक्ष्ण रुचिकर
हृद्य दीपन खण्डपाकि च । पित्तले कफवाताख
दहृक्किमिविषापहम् ॥” भा । शाकविशेषे ।
पुष्पविशेषे । मे । मल्लिकाभेदे । शर ।

वर्ष्वराह्वयम् । स्त्री । वर्ष्वरचन्द्रे । वै निघ ।

वर्ष्वरोक्त । पु । बीले । वै निघ । भाग्याम् ।
वामनशङ्खि । वणा । तुलसीभेदे । वावूहे जूगमौ ।
श च । मङ्गकालि । शोकाङ्ग । हे च ।

वर्ष्वरोगन्ध्या । स्त्री । कण्ठस्फीटायाम् । वन
तुलस्याम् । वै निघ ।

वर्ष्वरोत्यम् । स्त्री । वर्ष्वरचन्द्रे । श्वेत वृक्ष
चन्दन । वै निघ ।

वर्ष्वा । स्त्री । वर्ष्वरिकायाम् । वावूहे जूगमौ ।
श च ।

वर्ष्वर (क) । पु । (Acacia arabica)
The Babhul tree वर्ष्वरुद्रवे । वावूना
गोष्ठि । हि वावूल । ते वलवगुडु नक्षत्रम् । वम्

रोमकदि । वाभूल । उन् गुहडा । दा कलिक
कर । तत्पण्याया, —गुग्गुलाय कण्डाल तोष्य
कण्डक, गोमूत्र पट्टजिबीज, दीर्घकण्डक
कफान्तक हृदयोग अजमव । गुणा—कपाय
उष्ण कफकासघ्न आमरक्तातिसारमित्ताहारी
घ्नय । रा नि व ८ ।

वर्ष्यः । पु, क्षी । हृष्टो । वसरे । अम ।

वर्ष्यकरौ । स्त्री । क्षिप्राम् । हे च ।

वर्ष्यकालो । स्त्री । कीरके । वै निघ ।

वर्ष्यकेतु । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि व ५ ।

ग्रहपुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वर्ष्यगम् । स्त्री । वर्ष्यपले । द्विका । हृष्टा ।

शुद्धि । शर ।

वर्ष्यपाकी (इन्) । पु । आमातकहवे । हे च ।

वर्ष्यपुष्पा । स्त्री । मङ्गकलाया । रा नि व ४ ।

वर्ष्यप्रिय । पु । चातकपचिचि ।

वर्ष्यवरः । पु । मधुसुके, पञ्चे । शोकाङ्ग । अम ।

वर्ष्या । स्त्री । क्षण्णोरके । रा नि व ४ । मद व

२ । खनामध्याते षट्ती (नित्यवहु) । वर्ष्याकाङ्ग ।

तत्पण्याया,—प्रहृद् प्राहृद् प्राहृषा घनकाङ्ग

घनाकर संधागम जलदागम जलाशय

चातकानन्द चरी तपात्यय । मभीनमस्यो सिद्ध

कन्ये वा वर्षा । “सिद्धकन्ये छाता वर्षा ।”

वर्षागुणा—“शीता विदाहिन्धो बहिमान्यानिष

प्रदा ।” भा ।

वर्षाघोष । पु । मङ्गमेके । वङ्ग वा ।

मोक्षो वा । रा नि व १८ ।

वर्षाङ्गी । स्त्री । पुनर्नवायाम् । शर ।

वर्षाप्रिय । पु । चातकपचिचि । द्विका ।

वर्षाभवः । पु । पुनर्नवाया । रक्तपुनर्नवायाम् ।

रा नि व ५ ।

वर्षाभू । पु । मेके । अम । भुलतायाम् ।

वैको । मे । इन्द्रगीपकोटे । आषाढे पोका ।

रा नि व १८ । स्त्री । पुनर्नवाया । रा नि व ५ ।

मेकपूवा । रक्तपुनर्नवाया । पयु । श्वेत

पुनर्नवाया । च द ज्व वि श्रीरुद्रतैल । “हृथीरुच व

वर्षाभूशाक । पु । पुनर्नवायाके । श्वेत-

श्रीका । म घेष्टुल । कं वेष्टकिलु । गुणा

—कफाग्निमाद्यवातघ्न कृत्स्नर गुग्गुलीयगुलत्रय ।
रा नि व ७ ।

वर्षाभो । स्त्री । पुनर्मवायाम् । मेकपत्राम् ।

वर्षाभद । प । मयूरे । शब्दकल्प । [शब्दकल्प ।

वर्षाभ पारणव्रत । पु । चातकपक्षिणि ।

वर्षाल । प । स्रक्वायाम् । भिङ्गि । वै निघ

वर्षालङ्कायिका । स्त्री । सूकाया । भिङ्गि

भाक् । अटो म ।

वर्षावतो । स्त्री । भूकोटविशेष । देखणीप

कौटे । मेकपत्राम् । अम । पुनर्मवायाम् ।

अमरमाहा ।

वर्षावसान । पु । अरक्तालि । रा नि व २१ ।

वर्षाहिक । पु । निविषसर्पभेदे । देखणी गी ।

सु कल्प ४५ । [राममण्डूर ।

वर्षाह्वा । पु । पुनर्मवायाम् । अद शल वि

वर्षापल । प । मेघोद्वजशिलाया । अम ।

वर्षम् । स्त्री । शरीरे । हिरण्यकोप । [अम ।

वर्ष (न्) । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ । प्रसाधे ।

वर्ह । पु, स्त्री । मयूरपुच्छे । अम । यन्त्रिपथं

भेदे । गैर्गेण । भरत । पत्रे । शर ।

वर्हणम् । स्त्री । तगरपुष्पे । उग्नपाङ्कुरा ।

पिच्छीतगरे । रा नि व १० । पत्रे । शर ।

वर्हनेत्रम् । स्त्री । मयूरपुच्छचन्द्रके । मयूर

पुच्छत्र टां । वै निघ ।

वर्हपुष्प । पु । शिरीषवले । रा नि व ८ ।

नीलभिष्ट्याम् । नोमकाटि । रा नि व १० ।

यन्त्रिपथे । गैर्गेण । वै निघ ।

वर्हभार । पु । मयूरपुच्छे । वै निघ ।

वर्हि । पु । चित्रकवले । अम । अग्रो । मे ।

मयूर । वै निघ । पु, स्त्री (सु) । दमे । कुमे ।

विका । यन्त्रिपथे । गैर्गेण । शर ।

वर्हिकुसुमम् । स्त्री । यन्त्रिपथपुत्रे । गैर्गेण ।

यच ।

वर्हिचूड. (डा) । पु, स्त्री । यन्त्रिपथभेदे । वै

निघ । मयूरशिखायाम् । रा नि व ५ ।

वर्हिजङ्ग । पु । द्युमिन्मञ्जीषाके । शोभा

ग्राह । रा नि व ८ । स्त्री (हा) । पोतरीमे । वै

निघ ।

वर्हिणः । प । मयूरे । अम । स्त्री । तगरे ।

पिच्छीतगरे । वै निघ ।

वर्हिपित्तम् । स्त्री । मयूरपिच्छे ।

वर्हि(हि)पुष्प । प । शिरीषवले । रा नि

व २ । नीलभिष्ट्याम् । रा नि व १० । स्त्री ।

यन्त्रिपथविशेष । अटो म ।

वर्हिशिख । प । स्थीलेयके । गीटिशाना ।

रा नि व ११ । स्त्री (खा) । लघुधातव्या । छोटि

धादेकम् । भा स ३५ मू चा पि । मयूरशिखा

याम् । वै निघ ।

वर्हिष्ठम् । स्त्री । यालके । वागा । पसु । भा ।

वर्ही (श्न) । पु । कुशवले । पसु । मयूरे ।

अम ।

वलम् । स्त्री । व्याधामग्न्यशकौ । सु १०५ ।

वलभ । पु । सौम्यकौटभेदे । सु कल्प ८५ ।

वलयम् । स्त्री, पु । करभूषणे । वागा । अम ।

पु । तन्नामककण्ठगतरीमे, गलगण्ठरीमे । लघ्व

—“बलास एवायममुन्नतश्च शोफ करोत्यन्नगति

निषाये । त सज्जयेवाप्रतिवाय्वैद्यैर्विवर्जनीय

बल्य वदन्ति ॥” सु नि १६५ ।

वलवती । स्त्री । सूक्ष्माया । रा नि व ६ ।

बला । स्त्री । (Sida cordifolia) बाध्या

लक । वाङ्गिशा । हि खिरिट्टा, बरिचारि,

सफदबी, ककडिया, गुल्मकरो । तत्पर्व्याया,

वाट्यालक बलिनो समझा ओदनिका ओदनो

भद्रा भद्रोदनो खरककाष्ठिका कल्याणिनो

भद्रबला मोटा पाटो बलाया शीतपाकी वाटिका

वाटो बाध्या बाध्यालो निलया । बला चतुर्हा—

बला अतिबला मद्दारला नामबला धेति । सा

गुणा—“बलाचतुष्टय श्रोत मधुरं बलकानिहत् ।

विग्धं वाहिं समौराम्पिताखलतनायनम् ।

बलामूलवपुथूथे पोत सचौरमशकम् । मृदातिसार

हरति हृष्टतत्र सशय । हरिमाद्बला लघ्व

भवेदातामुलीमनो । हृन्वादिबला मृद पयसा

सितया समम् ॥” भा । अतिबाध्यालन ।

रा सा ६ । सु १२८५ समीधने । अ ४५५ बल्य

व । अद ज्व पि । “काकगहा बला ग्रामा ।”

वा पित्र पि । “निदिधिका बला राधा ।”

गोरच्याम् । गोरकण्ठाङ्गुनिद्या । अ ४४५

वृक्षे ।

दाहकपाहरी वातकीपना कथा कष्टशोधनी च ।
रा नि व ८ ।

वव्वु(व्वो)ल' । प । वव्वूरहमे । वावनी गाह ।
तत्पण्यावगणा,—“वव्वूल किकिरात स्यात्
किकिराट सवीतक । स एव कथित कुरुशोभा
पटपदमोहिनी ॥ वव्वूल कफमुद दाहो कुठ
क्रिमिविषापह ॥” भा ।

वव्वूलनिर्यासः । प । वव्वूरहचनिर्यासः ।
वावनीव आठि । तदगुणा,—वव्वूलम्य तु
निर्यासो दाहो विघ्नानिलापह । रक्षातिमार
विघ्नसमेषप्रदरनाशन । भग्नसन्धानक शीत
शोषितसुतिधारण । [मे ।

वश्या । स्त्री । वन्ध्यायाम् । वीछा । करिणा ।
वशाव्यक' । पु । शिपुमारि । उष्णाक ।
शर ।

वशा(सा)पायी (इन्) । पु । कुकुरि । शसा ।
वशाचार । पु । चारि । रसा ।
वशिका । स्त्री । चगदधि । श च । [निघ ।
वशिजाता । स्त्री । पुषदावीलतायाम् । वै
वशिनो । स्त्री । शमीवले । आँहे गाह ।
गलायाम् । अत्रगाँहा । श च । लज्जालुकायाम् ।

वशिरम् । स्त्री । सामुद्रलवणे । रा नि व ६ ।
पु । गजपिप्ल्याम् । प सु । भास १ भ । चव्ये ।
छे । रा नि व ६ । च द अमरौषि ऊपकाटौ ।
मर्कटसलकवणजाती । अपामार्गे । आगोष्ठ ।
रा नि व ४ । सूचि ७ थ । रक्षापामार्गे । भा पु
१ भ । सूर्यावर्तमेदं । अथैठ छड़छड़े । कलण ।
मेष अमरि वि छड़नुत्तुभावतीगुण्या । च द गूल चि
राममण्डूरे । वचायां । व ८ । श च ।

वशिष्ठ । प । वशिष्ठोनामयज्यप्रवेतिरि ।
वशीकरणम् । स्त्री । मणिमन्त्रीषधेरायची
करणे ।

वशीर' । पु । गजपिप्ल्या । जटा । चविकायां ।
छे । अपामार्गे । आगोष्ठ । वै निघ ।

वश्यम् । स्त्री । खबळे । श च ।

वश्या । स्त्री । मोक्षापरानितायाम् । सद व १ ।
मोरीधनायाम् । वै निघ । [सु ८ थ ।

वश्यात्मा (न्) । वि । वशीकृतचित्तन्द्रिये । च

वपट्फलम् । स्त्री । कळोनि । रा नि व १२ ।
वसनम् । स्त्री । तैजपते । रा नि व ६ । स्त्री
(नी) । पोतकापांसे । वै निघ ।

वसनाद्ययः । प । तैजपते ।

वसन्त' । प । अतुमेद । वसन्तकीर्ण ।
तत्पण्यावा,—पुष्पसमय सुरभि' मधु माधव
फल्गु अतुराज पुष्पमास पित्तानन्द काम
कामसमय फाल्गुमातुल । स च फाल्गुनचैत्रा
यक । “वसन्त कुश्रमोगयी ।” मधुमाधवी
वसन्त इति केचित् । गुणा—“वसन्तो मधुर द्रिष्य
धीवहदिकरय स ।” भा । अतिसारे । शर ।

वसन्तक' । पु । पृथग्निग्निश्रीपाकमेदे । सौर्वा-
विशेष । रा नि व ८ ।

वसन्तकुसुम' । पु । हचविशेष । वसन्तकुल्लेर
गाह । “वसन्तकुसुम श्लुशयिगीहिनकुत्तित ।”
श मा ।

वसन्तकुसुमाकरः । पु । बाजीकरणे
प्रमेहाधिकारे च रस । पाठ—“पृथक् ही
हाटक चन्द्र चयी वट्टाहिकान्तकम् । चत्वार
गुह्यमधश्च प्रवालमीनिकान्तया । भावना गव्यदुग्धेन
भावनेचरसेन च । वासालाचारसीदोचरभाकन्द
प्रसूतके । शतपत्ररसेनैव मालत्या कुसुमीदके ।
पथ्यामृगमतेर्भाव्य सुगन्धिरससम्भवे । गुह्याहयमिदं
सैव्य मितामध्वाज्यसयुतम् ॥” कुठुमीदके
इति द्वितीय पाठ । रसर । “हिभाग हाटकं
चन्द्रम्” इति रसा सं पाठ । हाटकं खये ।
अहि शीषक । रभाकन्दप्रसूतके रभामूलरस
पुष्परसेय । शतपत्ररसेन पत्रपुष्परसेन । सौर्वा
२ छ रूपी २ छ (मठाखर कर्पूर), वज्र
शीषा एव लोह अंत्योक्त ३ छ अज्र,
अवान, मूला अंत्योक्त ४ छ एकत्र करिष्या
इक्षु हेकुवन, वासकछालेर रस, लाहार कांथ,
वागार कांथ, कलार एंटेड ७ मोचार रस,
पण्येर रस, मालतीकूलेर रस वा कांथ ७
मृगनाडिर कांथे यथाक्रमे भावना निवे ।
मांझा १ र ।

वसन्तघोषी (इन्) । पु । कीकिलि । वै निघ ।

वसन्तजा । स्त्री । वासनीलतायां । शुक्र
गुधिकायाम् । वसनीवले । छोटि वासक ।
रा नि न १० ।

वसन्ततिलकः । पु । बाजीकरणाधिकारे रम । पाठ — “इथो भयक्ततिलकं घनशुभं लोहाक्षय पारदायत्तारो नियताम्तु वङ्गशुभं चैकीकृत मटेयेत् । मुक्ताविद्रुमयो रसेन समता गोचरत्वासेषुष्या सर्व्वे वन्यकरोषकेषु सुहृदातमं पथेत् समथा । कक्षुरोघमसारमटितरस पथात् सुसिद्धो भवेत् ।” रसर । रसास । अर्ध १ तो अञ्च २ तो मोह ३ तो पात्रा ४ तो वन २ तो मूला २ तो अराल २ तो । ली । पुष्पमेद ।

वसन्तदूतः । पु । आमहणे । राजिव ११ । कोकिल । राजिव १८ । स्त्री (तौ) । पाटलहव । पात्रगुण ग्राह । राजिव १०।२१ । “पाटला वसन्तदूतो ।” उल्लस । पुष्पहवविगणे, गणि कारोति नावा कोहणे प्रसिद्धे । राजिव १० । कोकिलायाम् । राजिव १८ । माधवौलताया । राजिव २१ ।

वसन्तद्वृ । पु । आयहणे । तिका ।

वसन्तपुष्प । पु । धूलिकदधे । राजिव २ ।

वसन्तमण्डनम् । ली । सिन्दूर । रत्नाभे । वै निघ ।

वसन्तललना । स्त्री । मृकयूण्याम् । चैत गृहे । वै निघ ।

वसन्तव्रतः । पु । मसुरकी । वै निघ ।

वसन्तार्त्त । पु । विभीतकहणे । वै निघ ।

वसन्तोत्सवमण्डनम् । ली । हरितालि । वै निघ ।

वसा । स्त्री । मेदायाम् । राजिव ५ । नास रोहिण्या । मेदीघातो । राजिव १८ । मृदमांस भवसेहे । उर्वी । भा ४म दारीणि । सुगा ४च । “मृदमांसस्य स खेह सा वसा परिकीर्तिता । मेदस सावमाणस खेही वा कथिता वसा ॥” गुणा — “वसा मज्जा च वातघ्नी बलपित्तकफप्रदा । शौकरी माद्विषी वा सा वातघ्ना त्रीणवर्दिनी । सार्वनाकुलबीधेया लिपने प्रथकुहका ॥” मत्स्यशिशु मारमकरयाहादीनां वसाप्येव । सा विषपहरा हृद्या कुहरोगविनाशिनी च । अवि १४च ।

वसाक । पु । शिगमारे । उड्ड । तिका ।

वसादनो । स्त्री । पीतशिशपायाम् । वै निघ ।

वसामेह । पु । वातजन्यप्रमेहरोगे । तत्र रोगो वसातुल्य मेहति । सु नि ६च ।

वसारोहम् । ली । लविकायाम् । कौण्डक-हाटा । चारा ।

वसिरम् । ली । सासुद्रमवणे । धरणि । गजपिण्या । च टी । सु मू १८च ।

वसिर । पु । मूर्धावर्णं चूषे । हृष्टहृष्ट । अपामार्गे । सु मू १८च वीरतत्वादिगणे । च सु ४च । रक्षापामार्गे । भा । मकटपिण्णोनामलणजातो, अपामाग इति प्रसिद्धि । उल्लस । वारिनिन्दे । जलनिम् । कोपान्तरम् ।

वसो (इन्) । पु । जलनकुले । धेडे ।

वसु । ली । रवे । धने । अम । हाटकी । अर्ध । विश । चारमनिकायाम् । मोडा । औषधे । वै निघ । हृदीषधे । मे । जले । उष्या । पु । वकहवे । अम । श्वेतारक्तवस्तुके । चैत उड्ड वागना । राजिव ५ । अतार्के । वै निघ । पीतमुह । इ च । अग्रौ । रस्मी । वि । मधुरे । गुके । इ च । स्त्री । खडो । हृदी । शर ।

वसुकम् । ली । शावरलवणे । अम । पाय लवणे । राजिव ६ । कणाशुक्लि । राजिव १२ । चारलवणे । भा पू २म । वकपुष्पे । वासूकशाके ।

वसुकी । पु । स्वनामज्वातजसुचूषे । दाग्ना ग्राह । स च अंतरकपुष्पमेदान् द्विविध । सा गुणा — कटु तिक्त उष्ण पाके शीतल अजीर्ण गुणक्षय । तथी अती रसायन । राजिव ५ । तक्काकगुणा — कफाग्निमान्द्यनातहर रुच्यतर गुणशीघ्रलघ्नय । राजिव ७ । च द उषपादौ । सु च ७च । अर्कहणे । सु मू १८च । च सु ४च । रक्षाक, मन्दारार्के । राजिव १० । पीतमुह । वै निघ । वकपुष्पहणे ।

वसुकीदरम् । ली । तालीशपत्रे । राजिव ६ ।

वसुचाककम् । ली । स्वर्णे । वै निघ ।

वसुच्छेद्रा । स्त्री । मज्जामदाया । राजिव ५ ।

वसुद्रुम । पु । उदुम्बरहवे । यज्जडूम्र । वै निघ ।

वसुधा (स्वर्जरिका) । स्त्री । भवर्ज्जुरि कायां खर्ज्जुरीहणे । छाटे चैत ग्राह । राजिव ११ ।

वसुधांशु । पु । पांगलवणे ।
 वसुश्रेष्ठम् । स्त्री । रूपधाती । रा नि व १३ ।
 वसुस्थितिः । स्त्री । निर्गुणोदये । वै निघ ।
 वसुहृष्टः (कः) । पु । वक्षहृष्टे । प सु । श मा ।
 वसुचार' । पु । रत्तिकालवणे । वै निघ ।
 वसूकम् । स्त्री । वक्षपुष्पे । द्वि को । सामार-
 लवणे । द्वि च ।

वस्तुतमम् । स्त्री । रीत्ये । वै निघ ।
 वस्तुयनौचोरम् । स्त्री । प्रहृष्टवसाया चोर ।
 वेंडोर्गोर्देश्च ३५ । सु चि १५ । गुणा —
 विदीपय तपय बलकृत् । भा ।
 वस्कराटिका । स्त्री । वृत्तिके । हारा ।
 वस्त । पु । क्षाणि । क्षाणि ।
 वस्तकम् । स्त्री । क्षमिलवणे ।
 वस्तपयः । स्त्री । क्षागदुग्धे ।
 वस्तमूत्रम् । स्त्री । क्षागमूत्रे ।
 वस्तास्तो । स्त्री । क्षागलात्तीहवे । तत्पथ्याया ,
 —व्यगन्त्याख्या हृषपविद्या मेघाली अजाली
 हृषगन्त्या । तदगन्त्या —कट्ट कासरी वीक्षप्रदा
 गर्भजनी च ।

वस्तान्नु । स्त्री । क्षागमूत्रे ।
 वस्ति । पु । वस्तिशमपुटक तत्कृतलादास्या
 पनानुवासने स्यति । नानिरेधीभागस्थमूत्राशये,
 मूत्राशयपुटके । रा नि व १८ । मूत्रांशु । सु सु
 ८५ । वस्तिकम्पि वस्तिहारेण दानादस्तिरिति
 सञ्जा । स द्विविध —अनुवासनी गिरुहय । तयो
 वेदद्रव्यवस्तिरनुवासन मावावस्तिरेव नामभेद ।
 See अनुवासनम् । कषायघोररतेर्निदृष्ट,
 निदृष्ट एकाग्रपन्नमुच्यते । दीपाणां स्वस्थान
 स्यापनादास्यापनसञ्जा । निदृष्टवस्ति कारणान्तरे
 बहुप्रकार । वस्तिर्हि नानाविधद्रव्यसंयोगाद्दीपाणां
 संशोधन संशमन संश्रवणानि करोति । यथा—
 क्षोषणक योजकरोति क्षय इहयति स्थूल
 कषति चक्षु प्रीणयति बलीपलितपुष्टयति तथ
 स्यापयति शरीरीपचय वर्षाबलमारोग्यम् आगुप
 परिहृष्टय करोति वस्ति सम्यगुपासित । तथा
 अरारोतीसारवातव्याधिमायशक्राशुदादिविविधयोगपु
 मयुज्यते । तत सावकारिकाटहिरटवयोणां वक्ष
 टादशाङ्गुलप्रमाणाणि कनिष्ठिकानामिकाग्रमा

हुलिपरिषाद्यानि अयेऽर्धाङ्गुलाद्वतीयाहुलसवि
 विटकर्णिकानि कट्टश्रेणवर्षिपचनाडौतुल्यप्रवेगानि
 मुह्र गाप कलाय सावयोतामि विदध्याग्नेवाधि
 श्रत्यादि । सु चि ३५५ । वस्तिदीपा यथा—वहलत
 अल्पता सच्छिद्रता प्रक्षीणता दुष्यतेति पक्ष
 पुन स वस्ति विविध —कम्पवस्तिकालवस्तिप्रयोग
 वस्तिभेदेन । तत्र कम्पवस्ति ३०, कालवस्ति १५,
 प्रयोगवस्ति ८ । एषां विज्ञेया पथ्यारे सत्या ।
 च सिद्धि १५ । वस्त्यावगाहकालमात्रा यथा—
 “दक्षजामुक्तरावर्त्तं कृत्याच्छोडिकया पुष्टम् ।
 निमेषीन्मेषकालो वा एषा मात्रा मता बुधे ।
 वस्त्यावगाहनाभ्यङ्गकार्ये योग्यतमा मता ॥”
 अथावगाहे यथा—“रीमान्तेष्वगुक्तेषु स्थित्या
 मात्राशतत्रयम् । तत प्रविशति वेदयतुभिर्गच्छति
 त्वय । पञ्चभिश्च भजेद्रक्त षडभिर्मांसमपयति ।
 मेद स्थाने सप्तशतैरटभिषास्थिषु व्रजेत् । नव
 भिर्याति मज्जान ततो मात्रां न कारयेत् । ततस्तु
 हरते रीगान् वातपित्तकफोद्भवान् ॥”

वस्तिकर्म (न) । स्त्री । वस्तिदानकार्ये ।
 वस्तिकर्माव्यः । पु । अरिष्टकहवे । वृत्रिष्टी ।
 “अरिष्टी वस्तिकर्माव्यी वेषोर केनिल क्षुण ॥”
 श च ।

वस्तिकुण्डलिका । स्त्री । मूत्रावातरोगभेदे ।
 तन्निदानादि—“दुग्धाव लङ्घनायामै रभिघातात्
 प्रपीडनात् । स्वस्थानाहस्तिरुह्य स्थूलस्तिरिति
 गर्भवत् । शूलस्पन्दमदाहार्तो विन्दु विन्दु खवयपि ।
 पीडितस्तु स्रजहारो संलम्बोद्देशेनासिमन् ।
 वस्तिकुण्डलमाहुस्त घोर शस्तविशेषमम् । पवन
 प्रबल प्रायी दुर्निवारमनुद्धिभि ॥” मा नि ।

वस्तिमलम् । स्त्री । मूत्रे । द्वि च ।
 वस्तिवात । पु । स्वनामव्यातवातव्याधी ।
 लक्षणे—“मारुतेऽनुगुणे वस्ती मूत्र सम्यक् प्रवर्त्तते ।
 विकारा विविधायापि प्रतिलोमे भवन्ति द्वि ॥”
 मा नि । सा चिकित्सा—“बलामूलत्वचपूर्य
 ससित कपसम्मितं । पिबेत् कुरुवदुधन मुहमूत्र
 शान्तये ॥”

वस्तिशोधम् । स्त्री । दक्षप्रत्यङ्गविशय । वस्ति
 उभत्रिडांश । च शा ७५ ।
 वस्तिशूलम् । स्त्री । वस्तिवदनायाम् । निदा ।
 वस्तिशोधनम् । स्त्री । मदनफल । वस्तिशोधक
 द्रव्यमात्रे । वै निघ । पु । मदनवसे । रा नि व ८ ।

वस्तु । स्त्री । द्रव्ये । विका ।

वस्तुकम् । स्त्री । वास्तुकशास्त्रे । शर ।

वस्तुको । स्त्री । श्रैतचिह्नोपासके । रानिव ० ।

वस्त्याशय । पुं । मृगशय ।

वस्त्रम् । स्त्री । तेजपत्रे । रानिव १ । वासवि ।
काण्ड । अम ।

वस्त्रधारणम् । स्त्री । वस्त्रपरिधाने । निम्नल
वस्त्रधारण गृणा — “काम्य धर्म्यमायुष्यमलक्ष्मीप्र
महत्त्वम् । शीतपारिषदं शनं निम्नलान्तर
धारणम् ॥” राज २५ ।

वस्त्रपञ्जर (न) । पुं । कोष्ठकन्दे । रानि
व ० ।

वस्त्रभूषण । पुं । पटवासे । रक्ताञ्जने । वै
निघ । साकृत्कण्डवे । रानिव ६ । स्त्री (या) ।
सन्निधायी । रानिव ६ ।

वस्त्ररङ्गा । स्त्री । कैवर्तिकायां । रानिव २ ।

वस्त्ररञ्जक (न) । पुं । कुसुमवृक्षे । रा
निव १० ।

वस्त्ररञ्जिनी । स्त्री । सन्निधायाम् । वैनिघ ।

वस्त्ररागधृत् । पुं । नीलकाशीये । नील
होत्राङ्ग । वैनिघ ।

वस्त्रोद्धरणम् । स्त्री । मुखे वस्त्रवस्त्रेण जलस्यायु
शीतलकरणाये घटस्याधोमुखरत्नरूपोपाये ।
सुसू ४५५ ।

वस्त्रम् । स्त्री । वसायाम् । छर्त्ति । रानिव १८ ।
अय्यसि । अथीरा । वसने । विश्व ।

वस्त्र(स्त्र)सा । स्त्री । वसायाम् । रानिव १८ ।
शरीरान्त शिरादो । आधो । विका । अम ।

वह । पुं । घोटक । मे । वृषस्कन्धे । अम ।

वहलगन्धम् । स्त्री । सस्त्ररचन्दने । रानिव १२ ।

वहलचक्षु । पुं । निधमङ्गलाम् । मेढानिष्ठे ।
पशु ।

वहलत्वच । पुं । श्रैतलीमे । रानिव ६ ।

वहलपद्मव । पुं । शीमान्नवृक्षे । गङ्गिना
शास्त्रे । वा १५५५ वहपादो । “वहलपद्मवद-
वजाकरा ।”

वहलवर्त्म । स्त्री । निम्नवस्त्रगतीनिवेशे ।
तल्लक्षण यथा, — “वस्त्रोपवीयते यस्य पिङ्गकामि

समन्तत । सर्वपाणि स्थिरामिथ विद्यावहल
वर्म तत् ०” मानि ।

वहला । स्त्री । श्वाहायां । उन्मृग । रानि
व ४ । स्त्रुलेलायां । छोटि एगो । मा सितोप
लादिलेह ।

वह्ना । स्त्री । गन्धराखाया । पशु ।

वह्नि कुटोचर । पुं । कर्कटे । विका ।

वह्नि परिमार्जन । वि । वह्नि स्पशमा
यिथ तेलाम्बुहादिभि यो नैव माजयति । चसू
११५ ।

वहिरङ्ग । पुं । शरीरान्तये ।

वहिरिन्द्रियम् । स्त्री । चक्षु कर्णादिबाह्ये
न्द्रियेषु — चक्षु कर्णनासाजिह्वात्वसु, वाक्पाणिपायु
घादोपस्थेषु च ।

वह्निर्वेगज्वर । पुं । ज्वरमेदे । लक्षण —
“सन्तापोऽभ्यधिकी वाह्यस्त्रुणादीनाञ्च मादवम् ।
वह्निर्वेगस्य निहानि सुखसाध्यत्वमेव च ॥” च
वि १५ ।

वह्निहर । पुं । कर्कटे । हेच ।

वहुप्रज । पुं । शठकन्दे । पिण्डसाक । पम् ।

वहुरस । पुं । इवो । आक् ।

वहुलवहुरस । पुं । इवो । वा १५५५
श्यामादिवर्गे । “वहुलवहुरसस्त्रीष्यवृत्तात्फलानि ।”

वहेडुक । पुं । विभातकवृक्षे । रानिव ११ ।

वह्नि । पुं । चिवकवृक्षे । रानिव ६ । रवि
१५ । “वह्निरेक शम्भरिक ।” भद्रातकवृक्षे ।
निम्बुकवृक्षे । रानिव ११ । युक्तदर्भे । रानिव ८ ।
अर्धो ।

वह्निकरो । स्त्री । धातकीवृक्षे । शशै ११ ।
शर । [१५]

वह्निकाष्ठम् । स्त्री । दाहागुह्ये । रानिव

वह्निगन्ध । पुं । राते । धूना, वजन । शर ।

वह्निगर्भ । पुं । वने । शर ।

वह्निगर्भी । स्त्री । शमीवृक्षे । अच ।

वह्निचक्रा । स्त्री । कन्दिकावृक्षे । त्रेण
नाशनी ।

वह्निजिह्वा । स्त्री । लाहलिकायाम् । विव
नाशुनिशा । रमा । भा ।

वङ्गिज्वाला । स्त्री । धातकीहृत् । रा नि व ६ । लाङ्गलिकायाम् । विद्यनाश्रुनिश्र । वै निघ ।
वङ्गिदग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरीगे । निदा ।
वङ्गिदमनौ । स्त्री । अग्निदमनौचुपे । शोना ।
रा नि व ४ ।

वङ्गिदोषक' । पु । कुसुम्भहृत् । श र ।
वङ्गिदोषिका । पु । अजमोदायाम् । दन-
यमानौ । रा नि व ६ ।

वङ्गिनामा (न्) । पु । चिमकहृत् । र मा ।
भग्नताकहृत् । प सु ।

वङ्गिनिर्मथना । स्त्री । अग्निमन्यहृत् ।
आश्रु । वै निघ ।

वङ्गिनौ । स्त्री । जटामांसा । र मा ।
वङ्गिपुण्या (प्यौ) । स्त्री । धातकीहृत् । रा
नि व ६ ।

वङ्गिभूतिकम् । स्त्री । रीप्ये । वै निघ ।
वङ्गिभाग्यम् । स्त्री । छते । श च ।

वङ्गिमयन. (ना) । पु, स्त्री । अग्निमन्यहृत् ।
गनित्रि । वै निघ ।

वङ्गिमन्यः । पु । गणिकारिकाया । गनित्रि ।
प सु ।

वङ्गिमारकम् । स्त्री । जले । श च ।
वङ्गिमुखो । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । वि-
नाश्रुनिश्र । वै निघ ।

वङ्गिरुचि । स्त्री । महाज्योतिषतोलतायाम् ।
रड लताकृष्टौ । वै निघ ।

वङ्गिलोह(क)म् । स्त्री । काश्चि । रौमा ।
रा नि व १९ ।

वङ्गिवक्त्रा । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । वि-
नाश्रुनिश्र । भा ।

वङ्गिवर्णम् । स्त्री । रक्तोत्पत्ति । श च ।
वङ्गिवक्त्रम् । पु । सज्जंरुते, धूनके । धूना ।
विका ।

वङ्गिबोज । पु । निम्बुकहृत् । जेवुर गाह ।
रा नि व ११ । स्त्री । स्वर्णे । जे च । निम्बुफल ।
रा नि व ११ ।

वङ्गिशिखम् । स्त्री । कुसुम्भपुष्पे । अम ।

कुरुमे । रा नि व १२ । स्त्री (खा) । कलिकारी
हृत् । विद्यनाश्रुनिश्र । धातकाम् । रा नि व ४६ ।
फलिन्या । शिग्रश्रु । घरणि । अलपिप्यन्त्याम् ।
अजपिप्यन्त्याम् । वै निघ ।

वङ्गिशिखरः । पु । लोचमस्तकि । दमयमानौ ।
कुडमे । रुद्रजटाया । श र ।

वङ्गिसंज्ञकः । पु । चिचकहृत् । छिठ ।
गाह । अम । [वायो ।

वङ्गिसख' । पु । जीरकहृत् । रा नि व ६ ।
वङ्गिसम्भूतम् । स्त्री । स्वर्णे । वै निघ ।

वच' (सु) । स्त्री । वच स्थले । तद्य हृदयोपरि
कण्ठाधीभागे । वृक्ष । रा नि व १८ । क्रीड ।
कोण । अम ।

वचणम् । स्त्री । वचसि । श च ।

वचोजम् । स्त्री । सने । रा नि व १८ ।

वचोजोपमः । पु । अक्षवाके । छका ।
वै निघ ।

वचोरुह' । पु । सने । विका ।

वांशी । स्त्री । वयलोचनाया । वयलोचना ।
प सु । भाउवाजी । "वांशी वरी वामरी"
च द यप् चि सर्पिर्गुडे ।

वा (र) । स्त्री । जल । अम ।

वा किटि' । पु । शिग्रमारे । छुछक । व्याक ।

वाकुचिका । स्त्री । वाकुचाम् । शकुट,
गोमन्नाक्ष । वै निघ २म अमिन्यासज्ज चि ।

वाकुचो । स्त्री । (Psoralea corylifolia) The plant serratula anthelmintika सीमराजीचुपे । शकुट, गोमन्नाक्ष ।
हि वाक्ची, दुकाची । म वाचची । कं वाचचिगी ।
यम् वाचची । ता योगिविदुषु । गुणा —
कटुतिक्तोष्ण । क्लमिकुष्ठकफघ्नो तृणदीपविषकण्टूति
खर्ज्जुघ्नो च । रा नि व ४ । धातकफकुष्ठलम्
दोषघ्नी । राज । मधुरा तिक्ता कटुपाका रसा
यनी विष्टभघ्नो हिमा रुन्ध्या सरा श्रं फासपित्तनुष ।
तत्फल पित्तल कटु कुष्ठकफानिलघ्न । केश्यं
लथ्यं क्लमिवाचकासमोथपाण्डुच । भा । तत
शकगुण्य — तिक्त शीतल कटुपाकरसं कफविघ्न
हरय । च सु २०७ ।

वाकुचीमेदः । पु । सीमराजीविशेष । तत्

पथ्यायगुणा,—“शिवारि वाकुबोधेद कुष्ठ दीप
पथायजित् । वातरक्तहरोलीपात् सिद्ध शिव
विनाशन ॥” भा ।

वाकुलम् । स्त्री । वकुलफले । राज ।

वाक्का । स्त्री । प्रत्युदपविशेषे । च म २०५ ।

वाक्यदीप । पु । न्यनताधिक्यादी । वाक्यदीपो
नाम—“यथा खलु अस्मिन्नर्थे नूनमधिकमनयक
मपायकमविरुद्धचेति ।” च वि ८५ ।

वाक्यप्रशसा । स्त्री । अन्तःतःदी । वाक्यप्रशसा
नाम यथा—“यडाकम् अन्तःतःमधिकमनयक
कमविरुद्धमधिकनपदार्थे च यडाकमाशुषोऽन्यमिति
प्रशस्यते ।” च वि ८५ ।

वाक्यशेष । पु । “येन पदेनातुक्तेन वाक्य
समाप्यते । सु ४ ६५ ।

वाक्शल्या । स्त्री । कुटुम्बिनीरूपे । वै निघ ।

वाग्ग । पु । वृक्षे । वै च ।

वागुजारल । पु । नार्दयमत्ताभेदे । वम्
वागुज्जाल । वागुसमर्थ । सु ४ ६५ ।

वागुजो । स्त्री । सीमराज्याम् । गोमित्राक्ष ।
पम् । रसासमहासमुज्ज्वरसे ।

वागुण । पु । कम्पारद्रव्ये । कामर्राष्ट्रां गाह ।
शमा । स्त्री । कामरद्रे ।

वागु(गु)लिक । वि । राज्ञां तावूलदातरि ।
हारा ।

वागुश । पु । वागुज्जालमत्तरे । वै निघ ।

वाग्गुद । पु । पविशिशे । त्रिका । त्रुक्कुनि
पाशे ।

वाग्गुलि । पु । ताम्बूल्याम् । हारा ।

वाग्गुलम् । स्त्री । चोडाधरी । त्रिका ।

वाग्गुलासो (रु) । पु । कपीत । आश्रया ।
वै निघ ।

वाच (चा) । पु, स्त्री । मन्त्रविशेषे । वाचा
माह । गुवा—“वाच स्वादुर्गुह किम्ब द्रोणो
वातवित्तजित् ।” राज १५ ।

वाचनम् (कम्) । स्त्री । प्रहेषकाव्यपिटक
भेद ।

वाचस्मतिवत्तम् । पु । पुपरादमयो ।
गोप्राक्ष । भा ।

वाजम् । स्त्री । घृते । अग्ने । जले । शुक्ले । भेष ।
पु । पचती । मी । [श गा ।

वाजशल । पु । पशुशक्ते । आठिभाक ।

वाजिः । पु । अग्ने । वै निघ ।

वाजिकरी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

वाजिकर्ण । पु । अश्वकर्णशाले । शीत मां ।
भेष सु रोचि ।

वाजिखुरा । स्त्री । लण्णापराजिताया । कलि
अश्वद्राक्षिता । वै निघ ।

वाजिगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा नि व
४ । सु चि १०५ ।

वाजिदन्ताः (कः) } पु, स्त्री । वासकावले ।
वाजिदन्ता(न्तो) } पम् । रा नि व ४ ।

अम् । [त्रिका ।

वाजिनम् । स्त्री । आमिषाया । हानां रज्ज ।

वाजिनामा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै निघ ।

वाजिनो । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ ।
घोटव्याम् । भा ।

वाजिपुत्रो । स्त्री । सन्नकोठवे । वै निघ ।

वाजिपृष्ठ । पु । अश्वानठवे । द्रुक्का ।
अच । [कुभाष्टे । वै निघ ।

वाजिमिय (या) । पु, स्त्री । यवे । भूमि

वाजिमच (च्य) । पु । अश्वके । ह्योना ।
रा नि व १६ । मुक्ते । वै निघ ।

वाजिभोजन । पु । मुक्ते । भृगुकर्माद्वे
गाह । रा नि व १६ ।

वाजिमन्य । पु । अश्वकवे । मुक्ते ।
वै निघ ।

वाजिमान् (त्) । पु । पटोले ।

वाजिविष्टा । स्त्री । अश्वविष्टायाम् । तम्
मल चिक्राहरम् रक्तरीधकच ।

वाजो (रु) । पु । वासायाम् । वाजिक ।
शर । पविशि । अग्ने । अम् । वि । शुक्लपुत्रे ।
भेष ।

वाजोकर(ण)म् । स्त्री । शीघ्रवर्गमन्त्रे ।
तन्त्रचर्च—यद्वयं पुत्रं वाजिपुत्रं सुरतचर्मं करोति
तदाजीकरवस्यते । यद्वयं पुत्रं कुम्भाशानि
वसुरतचर्म । तदाजीकरमाकात्मम् ।” भा ३

१५ । "रुजमानो यदोचित्यादाभीवात्ययंयेशाम् ।
नारीलपयते तन बाओकरयमुच्यते ॥" सु चि
२६५ । "तदाय्याजेनावेष्टय्य पुरुषेण धर्माध
भीतिवशीऽपीनत्वाम् ।" भाट्टक—"बाओकरय
मनिन्हेतु पदयो नित्यमायाम् । तदायधी षि
धम्माथा रतिथ यम एवच । पुत्रस्यापतन स्रोतद्र
याजेत सुतायथा । बाओकरणमथाय देव री
या ऋषिणो ॥" च चि २५ । तत्रामकाटमतये ।
तद्यान्वदुष्टविगुणधोषरतसामाख्यायनमसादापय
जाननिमित्त प्रहञ्जनमाधंछ । सु ११५ ।
अपिच—चीवानाद्यास्वधोर्व्यां ह द्य बलवद ।
तर्पण समघातूनां बाओकरणमुच्यते ॥" वेद्य
च २५ ।

वाओकरो । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । मद व १ ।
वाटिका । स्त्री । वाय्यालकी । वेङ्गना ।
शर । छिद्रुपत्रायाम् । श च ।

वाटो (इन्) । पु । इत्काटश्च । ऐ०द० ।
प सु । पुं, स्त्री । वाय्यालकी । वेङ्गना । रा नि
व ४ । शर । जलधरपक्षिविशेषे । च सु २०५ ।
छिद्रुपत्रायाम् । श च । [र मा ।

वाटोदोर्घ । पु । इत्काटश्च । ऐ०द० ।
वाय्यम् (व्या) । स्त्री, स्तो । वाय्यालकी ।
वेङ्गना । र मा । वै निघ २५ चन्दनादिकैः ।

वाय्यकम् । स्त्री । भट्टयवे । श च ।

वाय्यपुष्पम् । स्त्री । चन्दने । कुङ्कुमे । वै निघ ।

वाय्यपुष्पिका (प्यी) । स्त्री । वाय्यालकी ।
वेङ्गना । र मा । बलायाम् । च सु ४५ ।
पीतबलायां । पीठ वेङ्गना । च शा ८५ ।

वाय्यमण्ड । पु । निस्तुपदरदलितयवे ।
चतुर्गुणवारिसाधिते यमयत्ने । च द यष्टयोदि
प्रायामकाङ्क्षिके । शूल चि । गुणा—"वाय्यमण्डो
विषमश्च शूलानाहविनाशन । रीचनी दोषनी
हृद्य पित्राग्नेमानिलापह ॥" राज ३५ ।

वाय्यायनो । स्त्री । श्वेतवाट्यालकी । श्वेत
वेङ्गना । च सु ४५ । [शर ।

वाय्याल । पु । वाट्यालकी । वेङ्गना ।

वाय्यालक । पु । वीनपुष्पबलायाम् । पीठ
वेङ्गना । भा । बलायाम् । वेङ्गना । र मा ।
च द वाय्याधि । -

वाय्याल(लि)का । स्त्री । लघुवाट्यालके ।
छोट वेङ्गना । मन्दाबलायाम् । द० वेङ्गना ।
वै निघ ।

वाय्याला (लो) । स्त्री । लघुवाट्यालकी । श
र । मन्दाबलायाम् । वै निघ ।

वाय्याक्षम् । स्त्री । पुष्परमूल । वै निघ ।

वाठः । पुं । मदनफलश्च ।

वाडजाग्निरसः । पु । रीत्याधिकारे रस ।
पाठ—"यद्वृत्तं सुमद्रथ तामं तालं रुम सम ।
अर्कचोरेदिन मयं चोद्रे छंछ हिगुञ्जकम् ।"
रसर ।

वाण । पु । भद्रकुक्षि । अम । शरद्वि । श्र
गाह । रा नि व ८ । गोक्षन । ग । पीतभित्ति ।
प सु । शरपुट्टायाम् । वननी । वै निघ ४ ।
पद्वि दुतल ।

वाणपुट्टा । स्त्री । शरपुट्टायाम् । वननी ।
रा नि व ४ ।

वाणा (णो) । स्त्री । नीलभित्ति । पद ।
शरपुट्टाया । वननी । च द व्रण शोचि ।

वाणाक्षम् । स्त्री । नीलकमल । उत्तल । रा
नि व १० । स्त्री । (घा) छद्रमपुष्पिकायाम् ।

वृक्ष अतनो । रा नि व ४ । कुञ्जवृक्ष । वै निघ ।

वात । पु । पद्मभूतान्तर्गतचतुर्थभूते । वाताग्न ।
रा नि व २१ । पुलादिदिग्भववायो । प्राचीवातादि
प्रकृतियुष्मा—"शीतोऽतिसमाधुव्युष्ण प्रयुक्तो वात
प्रकोपा बलकृद्दिग्भवात् । वाताधिकानां व्रणशोधि
याश्च प्राचीप्रवृत्त पवनो न प्रसक्त ॥ क्लिप्त
सक्तिको मधुरालित स्यात् कफ समोरीहवरीय
कारो । सुशीतल शोफवतां व्रणानां प्रसक्तो न
चाग्नेयसमोरपथ ॥ तिक्त कषायो मधुरोऽतिसम
सुगन्धश्चोतगुर्वै प्रकृष्ट । वदन्ति सन्ना मलया
निलेति प्रकृष्टरामाञ्जनचित्तकारी ॥ मनीमवह
प्रकरो मरुत्स्यात् कफोद्भव सञ्भवति प्रसार । न
चातिशयोती न तथीणका वा शुभय याम्यप्रभव
समोर ॥ रुचीयवातप्रभव समोर कटुद्विपा
खनि दीषकारी । प्रशीयन्तो दंष्ट्रबलस्य वायु
कफाचिवो नैष्ट तिक्त समोर ॥ अद्यातिवृद्धी
मरुत प्रसक्त करोत्यवाच्यास्तु दिग्म प्रवत ।
वायुलघोदारति रगविक्त प्रकी व्रणानां
कफशोषिणां वा ॥" "वायव्यजाती मरुत प्रसक्त,

कपायसमुत्पन्नमम् । करोति यातस्य वर
 मराणां शरीरं न निगी म्रणशोषिषा ॥ खादु
 कपायस्य कफप्रकोपी वायु कुधैरस्य दिश प्रवृत्त ।
 करोति मेघावतन जलस्य शीतो न शोषो न च
 निन्द्य एव ॥ शीतोऽतिगोच्य कफवतकीपम्
 करोति चैवान्दिश प्रवृत्त । म्रण्य नासी
 म्रणशोफकावचरे तथा आसविकारिषा ॥
 अथ वलान्निवातगुणा — “वलान् निवातविधं
 च म्रण्येव तालवन्तकम् । समीरं शिथिलिष्यन्तु
 प्रत्येकं गुणोत्तमा ॥ वलप्रवृत्ता मरुतो न श्रान्ता
 म्रणशोषिषा । रक्तवाससं सत्यं विगदेयं तु
 यजयेत् ॥ करोति कफरजस्य कोपनं वरुणोदकम् ।
 यमजानिपिपासाय तन्मन्निद्राकरो भृशम् ॥ वैष्व
 व्यजनं तन्मन्निद्राकरमेव च । रुच्यति कपायस्य
 स च वातप्रकोपन ॥ कौस्तुभमवदुह्य शीतो
 वातस्य शान्तिहृत् । दाहयन्मन्त्रेदशो
 निद्राशोच्यकरी नृणाम् ॥ तालपत्रस्य रथाया
 दलस्य व्यञ्जं हिनम् । मधुरातिमम्रं स्यादद्रवात्
 कफकोपन । निद्राकरं प्रोतिकरं शीकरीग
 विकारह । दाहयितुमन्त्रानिनाशनं धमशान्ति
 हृत् । समीरमूलरचितं व्यजनं शिथिलिष्यके ।
 व्यजनेन सुमन्त्रं स्यात् मन्दशीतगुणामकम् ।
 “नानिद्राकाममोपविषपविषदर्पका । इति पञ्चविधो
 वायुरुपाधेन कृती नृणाम् ॥” इति चोदशवात
 गुणा — “हेमन्ते पूर्ववृत्तायुराग्नेयं शिथिले मयत् ।
 वसन्ते दक्षिणे वायुरग्नेये नेष्टं तत्कपाया ॥ वर्षासु
 पश्चिमे वायुराग्नेयं शरदि श्रुतं । हेमन्ते शिथिले
 चैव कथितोऽन्तरीक्षिकः ॥ वर्षासु परतो
 वदन्ति निगुणास्तस्मिन्निशेषे शरत् । ग्रीक
 शैथिलिकस्तो हिमश्चतु रव्योदयादयत । मध्याह्ने
 च तथा वदन्ति निगुणा शीतो चतु रस्याततो
 वासन्त कथितो चतुस्तु मुनिभि र्पूर्वापराहं
 सदा ॥ कार्तिके मागशीर्षे वा मासं पाषादसञ्जके ।
 चतुस्रश्चो च हेमन्ते सविषं स्यात् सारव ॥
 अतिप्रथमं । वायुरीरे, वातव्याधौ । ते च
 शिरयाद्वादयोऽस्तीति । प्रमन्दनोद्वेगपूरण
 विरेकधारणलक्षणशरीरस्यसञ्चालनकथातो ॥ स
 “दीवधातुमलादीनां नेता शीघ्रं समीरय ।
 रभोगुणमयं सूक्ष्मं रुचं शीतो लघुश्च ॥” म ।
 “देहे विषरतस्तस्य लक्षणाणि निबोध मे । दीव
 धातुप्रसवतां सम्प्राप्तिं विषयेषु च । क्रियाणामातु
 लीत्यत्र करोत्यकुपितोऽनिल । यथापि पञ्चधा

भिन्नी नामन्यानामकामभि । भिन्नीऽनिलसञ्च
 योको नामन्यानामकामय । प्राचीदानो समानय
 व्याघादान एव च । न्यानस्या मारुता पञ्च
 यापयन्ति शरीरिणम् ॥” सु नि १५ । स मत्तान्तर
 दशविध । यन्मते नागकुम्भककषदेददत्तधनद्वया
 इति अधिकं पञ्च प्राणादयस्य पञ्च इति दश
 वायव । नागादय प्राणादीनां सञ्चान्तरमिति
 सुखबोध । तेषु प्राणोवायु उदयान्तरस्य ऊर्ध्व
 गमनशील, रुच, अन्नप्रवेगकः । अपानी
 गुदादिमध्यस्य अधोगमनशील मलसुतोसारक,
 लघुश्च । समानी नामिमण्डलस्य रुधातु
 सञ्चालक अन्नस्य पाचक, शीतलश्च । उदान
 यच्छ्वाज, ऊर्ध्वमुत्कमणशील, वाक्प्रवणक,
 खरश्च । व्यान सर्वेशरीरव्यापी, निषेवादि
 प्रवणक, सूक्ष्मश्च । नाग उदयान्तरप्रवणक ।
 कुम्भ नेत्रोन्मीलनक । कुम्भ उधाजनक ।
 देवदन्तो ज्यूमाप्रवणक । धनद्वय सर्वेशरीर
 व्यापी । भा । श्रित वातप्रकोपादि प्रकोपशब्दे
 अयम् ।

वातकः । ५ । अमन्योर्ध्वे । विजगीर ।
 गोकुणाम् । अर्पद्राक्षिती । अम ।

वातकण्टकः । ५ । वातव्याधिविज्ञे । लक्षण
 — “रुक् पादे विषमे न्यले यमाहा ज्ञायते यदा ।
 वातेन गुल्फमाश्रित्य तमाहुर्वातकण्टकम् ॥”
 मा नि । “रुक्पादोऽथ कुर्यादभीष्टं वातकण्टके ।
 विषदेरण्डरेले वा दहेत् सूक्ष्मभिरिव च ॥”
 सु नि १५ ।

वातकफज्वरः । ५ । वायुशैथिल्यज्वरे ।
 लक्षण — “क्षैमित्यं पञ्चपां भेदो निद्राशरीरवर्मे
 च । शरीरयश्च प्रतिश्राय कास रुदाप्रवचन ।
 सनापी मध्यवेगः वातशैथिल्यज्वराकृतिः ॥
 मा नि ।

वातकर्म (न) । लो । अपानवायुनि सरथे ।
 पदमे । वराहपु ।

वातकासः । ५ । वायुजन्यकासरीमे ।

वातको । लो । शिफालिकावच । रा नि व ४ ।

५ (न) । वातरीणि । अम ।

वातकुण्डलिका । लो । मूत्राघातरीमे ।
 निद्रामादि — “रौच्यहो गविघातात् वायुवक्षी
 सवेदा । सूक्ष्माश्रित्य चरति विगुणं कुण्डलो
 क्त । मूत्रमन्यालसयतो रुदनं सम्भवते ।

वातकुण्डलिका तां तु व्याधि विद्यामुदारुणम् ॥”
मा नि ।

वातकुम्भः । पुं । करिण्डाधीमानी । दृष ।

वातकेतुः । पुं । ध्रुव्या । धूना । त्रिका ।

वातगजाङ्गुशः । पुं । वातव्याधी रस ।

पाठ — “सूताभतीक्ष्णतामश्च सूततापकगन्धकम् ।
भार्गी शङ्खी धर्मा धान्य कटफल चाभया
विषम् । मयंश्च चपलाद्रावे निष्कौका भक्षये
हटीम् ॥” रसर । अन्यथ — “सूताभतीक्ष्ण
कालश्च तामतालकगन्धकम् ॥” अन्यथ यथा —
“मयं सूत सूत लोह गन्ध तालकमात्रिक । पथ्या
शङ्खी विष व्योषमप्रिमन्यश्च टङ्गण । तुल्य खल्ले
दिने मयं सुण्डानिर्गुण्डिजटवे । दिग्गङ्गा घटिका
खरटेत् ॥” रसकौ ।

वातगण्डः । पुं । वातकगलगण्डरीने । निदा ।

वातगुल्मः । पुं । वातुले । त्रिका । वायुजन्य
गुल्मीने । निदा । See वायुगुल्म ।

वातघ्नः । त्रि । वातहरे मधुराम्लवणद्रव्य
मात्रे, उष्णस्निग्धलात् । सु सू ४२२५ ।

वातघ्नी । स्त्री । शालपर्णी । अश्वगन्धायाम् ।
शिरुङ्गीरुपे । रा नि ४४ ।

वातङ्गिनी । स्त्री । वार्ताकाम् । सु भद्र
दाक्षादिगणे ।

वातघटक । पुं । तित्तिरपचिपि ।

वातज । त्रि । वातिके । रा नि ४२० ।

वातनाडी । स्त्री । दन्तमुखगतरीने । लक्षणम्
— “समानिलात् परपञ्चमूखी सशला किनातु
विहमधिक क्षवति चपासु ॥” मा नि ।

वातपथ्ययः । पुं । सञ्चततालिरोगविशेषे ।
लक्षणम् — “वार वारश्च पथ्येति भुषो नेवे च
मादत । रजय विविधाक्षीत्रा स प्रथ ॥”
मा नि । [पां ७ ।

वातपाण्डुः । पुं । वायुजन्यपाण्डु । बांठ-

वातपित्तघ्नः । पि । वातपित्तनाशके गुरुपाक
द्रव्यमात्रे । सु सू ४१२५ ।

वातपित्तजशूलम् । स्त्री । वातपित्तजनित
शूलरीने । तलोपधं मातुलुङ्गरस गुदाग्न्युक्त ।
वे जीवजम् ।

वातपित्तज्वर । पुं । वातपित्तप्रधान ज्वरे ।

लक्षणम् — “तथा मूर्च्छा समी दाह सप्र
शिरोरज्जा । कण्ठाग्रशोथो वमथ रीमहर्षाः
सम । पित्तभेदश्च क्षुधा च वातपित्तज्वराकृति
मा नि ।

वातपोतः (घः) । पुं । पलाशहवे । रा
व १० । अम ।

वातप्रकृतिः । वि । वायुप्रकृती । लक्षणम्
— “य ह्यवर्णयपलोऽतिमृच्छ केशास्वरुषो वल
चम स्यात् । सूक्ष्मातिदन्तो नखद्विमेति दै
स्वमय क्रमणे चमोऽसौ । दीर्घाक्रमो भीतुपह
सलक्षयैव चास्त्ररसभोजनेक्षु । सर्वदेनेता
विमर्शनेन सौख्य समागच्छति वातलो ना
चवि ५५ ।

वातप्रसो । पुं । द्रुतगामिहरिणे । बांठ
द्विग । अम । घोटके । नकुले । उषा ।

वातप्रशमनो । स्त्री । आरुके । आ
वोधात्रा । वे निघ ।

वातफुल्लान्धम् । स्त्री । वातरीने । उदरागामि
फुल्लये । मुरिप्र ।

वातशृङ्गः । पुं । द्रुतगामिहरिणे । गटा ।

वातरक्तम् । स्त्री । रोगविशेषे । तस्य निदानम् —
“लवणान्नकटुचारविग्नीयाकोणभोजनम् । क्षिप्र
शुक्लाम्बु जलनूपमांसपिण्डाकमूलके । कुलटमाष
निषावशाकादिफलशुभि । दध्यारणालसौरीर
यत तर्कसुरासके । विरुक्षाध्यशनक्रोधदिवाभ्य
प्रजामरे । प्रायश्च सकुमारानां निव्याहारविहा
रिणा । स्थूलाणां सुखिताशापि कृष्यत वात
शीणितम् ॥ हस्तयोद्वेगश्च तथाश्रयत यद्विद्वान्
सविदाशोऽशनस ॥” सम्पाति — “कृत्स्न रक्त
विच्छेदयाश्च तच्च दृष्ट सुत पादयोरीयते तु । तत्
सम्पूर्णं वायुना दूषितेन तत्प्रावल्यादुच्यते वात
रक्तम् ॥” भा । [श च ।

वातरक्तघ्न । पुं । कुकुरद्वमे । ऊवृद्रगूत्रा ।

वातरक्तान्तकरस । पुं । वातरक्ताधिकारि
रस । पाठ — “गन्धक पारद लोह घनतालमन
गिषा । शिलाजतु पुरं शङ्ख समभागं विचूर्णयेत् ।
विद्वद्विफलाव्योषमव्यक्तिन पुनर्मवा । द्वेष्टाव
चित्रकश्च दार्ढ्यं शोतापराजिता । चूर्णं कथाम्
पृथक् तुल्य सञ्चमेकत्र कारयेत् । विफला भङ्ग
राज्य रोगैव विधा विधा । भावना खड्ग

वातोदरम् । स्त्री । वातभ्रमितीदरग्रीने । खल्वप्य
यदा—“अथ वातोदरपृष्ठमाभ्येक्ष्य तं हृत्
प्रितान्मसः । सखलमाहवदुषश्च सतीदमेद
पयमाकञ्चं तदिति ॥” सु ०७ ।

वातोना । स्त्री । गोत्रिहायाम् । गोत्रिहा
नता ।

वातोस्वप्नः । वि । वाताधिके ।

वात्सोपुत्रः । पु । मापित । विष्ठा ।

वादः । पु । शास्त्रोपविवादः । “वादी नाम य
परस्परं सङ्गं शास्त्रपूज्यं विद्वत् कथयति । स
वादी निश्चिदं उच्यते, जस्यो वितथा यः ।
तत्र पक्षान्तिद्वयं जल्पः । जल्पविपर्ययो
वितथा ।” च नि ८८ ।

वादमर्यादा । स्त्री । वादम मर्यादायाम् ।
खल्वप्य—“इदं व द्वादिमवाप्य एव सति परा
जितो भवति इत्येवमिति खलु पदानि ।” च वि
८८ ।

वादरम् । स्त्री । कापीसज्जवादी । शृङ्गार
कालं आनि । स्त्री (रा) । कापीनाम् ।
कापीनां शर ।

वादराह् । पु । पयस्यहवे ।

वादलम् । स्त्री । मधुशठिकायाम् । शठिभू ।
शष ।

वादलोय । पु । रन्ध्रवर्गः । रानि ४० ।

वादाभम् । स्त्री । सनामप्यातफले । वापाम् ।
गुणा—उष्ण विषय वातहर वल्यं शुक्रकारण ।
राज । [६५८]

वादास । पु । सख्यविशेषः । वीर्यासं हि ।

वादिरम् । स्त्री । शृङ्गालकोनी । शृङ्गालू ।
शर । [योनिरावि ।

वादुलि । पु । चम्पकव्याम । वाङ्म । च द

वाद्यमुप्यिका । स्त्री । भविष्यायाम् ।

वाधन । वि । वाधाजनके । मय प्रायश्चरे । च
वि १५ ।

वाधमुप्यो । स्त्री । प्रियङ्गी । ज द ।

वाधा । स्त्री । भद्रवलीङायाम् । मानि ।

वाधिर्यम् । स्त्री । वातव्याधिविष्टे । काना ।
तत्कारणम्—“यदा शब्दवद्वा स्त्रीत वायुराहत्य

तिष्ठति । तदा श्रियावितो वापि वाधिर्यं तेन
जायते ॥” सु नि १५ ।

वाधोनसः । पु । गण्डके । गण्डात्र । दारा ।

वान । वि । युक्ते । स्त्री । युक्तफले । उदना
कन । मे । गोदुग्धजनकचोरे । रानि ४६ ।

वानप्रस्थ । पु । पलाशहवे । पशु । मधुक
हवे । भा । [सु ४६५ ।

वानर । पु । कपो । अथ पण्यगजातीय ।

वानरप्रिय (या) । पु, स्त्री । चीरीहवे ।
चीनी । रसा । व निघ ।

वानराघातः । पु । लोभहवे । लोभं ग्रीह ।
रसा ।

वानराघ । पु । अष्टमाश्वविष्ट । ज द श
अ । वल्यप्यामे । दारा ।

वानरी । स्त्री । युक्तनिष्ठायाम् । आगाङ्गी ।
शर । च द यक्ष चि सदिगुह ।

वानरोवोजम् । स्त्री । गुदशिल्पीवोज ।
आगाङ्गीवोज । यो रवा उ रतिवृद्धिकरपानि ।
“रथो वानरोवोजत ।” सा कौ शतावरीमीदके ।

वानल । पु । हाण्यान्वरके । कान वावूहे
कूपी । शष ।

वानस्पत्यः । पु । फलपुष्पवति हवे । पुष्पफल
हवे आवादी । अम ।

वाना । स्त्री । यर्तिकपदिशि । वटेष । कटा ।

वानो(नि)यम् । स्त्री । वैवस्वमुक्त । वेष्ट
भूता । अम ।

वानोर । पु । जलवेतसे । तत्पण्याया,—
हसपुष्प शाखान् जलवेतसं जलसम्पदं व्याधि
वासं परिव्याधं नादयः । गुणा,—तिक्त
शीतल कषाय स्यादो ब्रह्मशोधन रक्षी
रक्तपित्तकफदीपकश्च । रानि ४८ । च वि १५ ।
वेतसहव । रसा । मद । प्रवहसे । निघ ।

वानोरक । पु । रुद्रहवे । भूख । रानि ४८ ।

वानोरज । पु । रुद्राया । भूख । रानि
४० हवे । स्त्री । कुलीवधे । रुद्र । रानि ४१ ।

वानियम् । स्त्री । वैवस्वमुक्त ।

वान्ताद । पु । रुद्रहवे । विष्ठा ।

वान्तारि । पु । स्त्री । भार्याम् । वामनशर्गे ।

वान्तिः । स्त्री । वृथाम् । वमि, नेकात्र, वीठ । रमा ।

वान्तिका (दा) । स्त्री । कटुवा । चट्टको ।
अच । वै निघ । [अच ।

वान्तिकृत । पु । मदनवधे । मगना गाह ।

वान्तियाधनो । स्त्री । लीरके । वै निघ ।

वाप (कः) । पु । सुखने । पीतचन्द्री । वै निघ ।

वाप(प्र)वोलम् । स्त्री । मरकतमणो । प्राग्ना ।

वापिः (पो) । स्त्री । सरीसरे । दिशौ । भद्रिहृषकोष । लक्षण—“वापापेरिटिकाभिर्वा यद् कूपी वृक्षतर, ससोपाना भवेदापी तज्जल वाप्यसुच्यते ॥” गुणा—सन्तापकर गुरु वातघ्नोष्ण करश्च । रा नि व १४ । अपिच,—वाप्य वारि यदि चारं पिबेत् कफघातकृत । तदेव मिष्ट कफकृत वातपिबेत् भवेत् ॥ भा ।

वापितम् । स्त्री । अरीवितधान्ये । वाना वा वांशो धान । वापित गुरु तद्वान्य किञ्चिद्भौन मवापितान् ॥

वापोह । पु । चातकपचिणि । विका ।

वाप्यम् । स्त्री । कुशोधे । दूङ् । चटो । वै निघ चन्दनादितैले । वापोजले । रा नि व १४ । पु । शालिधायगेदे । वाना धान । गुणा—शालिवत् । च द २७च ।

वाप्यचौरम् । स्त्री । समुद्रलवणे । रा नि व ६ ।

वाभट । पु । अष्टाङ्गद्वयेतिस्थितवैद्यकसहित प्रणेतार । शास्त्रदणनिघण्टुकारे ।

वाभटनिघण्टु । पु । तत्कृतनिघण्टुग्रन्थे ।

वामम् । स्त्री । बालूकशक्ते । जटा । पुं । पशधर । सव्ये । मे । स्त्री (मा) । लणचटकायाम् । वै निघ । नाथ्याम् ।

वामदक् (श) । स्त्री । नाथ्याम् ।

वामन । पु । चटोदके । ओटोड ग्रीह । मे । महाशण्डप्याम् । वड् आडुमो ग्रीह । तन्नामकधूमपानभेद । तव धूमनाडो १० चटुला कलायम उल्लूला, आयुधमोक्ष द्रव्य भाव्यम् । भा । इल्लके । उरुडा । रमा । स्त्री (नी) । महाशणे । पशु । वि । इत्ये । अम ।

वामनूर । पु । वमीके । उड्डिनि । अम ।

वामसज्जः । पु । कर्पूरभेद । लोभमनोदधृक् । वै निघ ।

वामस्कन्धः । पु । शूकरे । वै निघ ।

वामाक्षिघातनः । पु । अशोकवधे ।

वामापोडन । पु । अशोकवधे ।

वामावर्त्तफला । स्त्री । कडो । वै निघ ।

वामावर्त्ता । स्त्री । आवर्त्तकौलतायाम् । रा नि व २ ।

वामिनो । स्त्री । योगिव्यापदिग्दे । लवण—“वड्हात् समरावादा यत्तु गर्भाश्यामकत् । वमेत् सख्खनोरुजो वा यस्या सा वामिनो मता ॥” वा उ २२५ ।

वामो । स्त्री । शगाल्या । मलम्राष्ट्राम् । वड् वायाम् । वै निघ । गद्भ्यां । मे ।

वायनम् । स्त्री । पिटाग्रविशेषे । विका ।

वायवालम् । स्त्री । मरकतमणो । प्राग्ना । रा नि व १२ ।

वायव्या । स्त्री । बल्लीकरञ्जे । वै निघ । अश्व स्यामदक्कायाविशेषे । ल द २५ ।

वायस । पु । काके । अगुदके । सरल नियति । मे ।

वायसज्जहा । स्त्री । काकजहायाम् । वै निघ रम नाणज्व चि । मेघ सुद्रोचि । गुह्यामूले । च द राजयय चि ।

वायसतुण्ड । पु । तन्नामके इन्दोमभयत सन्धो । सुशा प्रथ । स्त्री (णी) । काकतुण्डिकायाम् । कूँठ । केउश्रैठौ । र सा स रसमारणे ।

वायरा (सो) । स्त्री । श्वेतगुह्यायाम् । वै निघ । काकीदुम्बरिकायाम् । मे । महाज्योति मतीलतायाम् । रा नि व ३ । (सी) काकतिकार्या । कूँठ ग्रीह । केउश्रैठौ । रा नि द २ । काकति का पिरविलपोटिकैति । सुचि द ५ । च द कास चि । वा उ २२५ । काकमाध्याम् । काकमाधो, उड्काडेनो । रा नि व ४ । काइला रसा से रसमोधो । सुचि द ५ । मेघ कुत्र चि । “वायव्येज्जहा ॥” च द कुत्र चि अविधि । काक जहावा । रा नि व ४ । महाकरञ्ज । वै निघ ।

वायसादनो । स्त्री । महाज्योतिमतीलतायां ।

वङ्ग गङ्गादेको । काकादभीसतायाम् । ऐंठ
ईठ । रा नि व २ ।

वायसाराति । पु । पेषके । अम ।

वायसाह्वा । स्त्री । काकमासायाम् । ऐंठ
वङ्ग ईठ । रा नि व २ । काकमाषीसुवे ।
काकशो । रा नि व ४ ।

वायसोवली । स्त्री । करद्वययाम् । गङ्गा-
द्वय । ऐ निघ ।

वायसोशाकम् । स्त्री । शाकविभेदे, काक
माषीशाके । वा पि ३५ ।

वायसेक्षु । पु । कासवधे, कासभेदे । क्कम् ।
रमा । प सु ।

वायसोलिका (ली) । स्त्री । काकीत्याम् ।
कौदली । रा नि व २ । अम । मधुली । रान
कौदली । रमा । महाज्योतिषमतीसतायाम् ।
रा नि व २ । पवमाकमे । काङ्गहिङ्गा । प सु ।

वायु । पु । वाते । रा नि व २१ । See वात ।

वायुकेतु । पु । धूलौ । दारा ।

वायुगण्डः । पु । अजोर्ध्वे । त्रिका ।

वायुगुल्म । पु । वायुदीपजन्यगुल्मरोगे । “य
स्यानसंस्थानरुजाविकल्प विड्वातसद्ग गलवक्ता
मोघ । श्वावाहवल् मिशिरज्वरश्च हृत्कुक्षिपाशसि
शिरोरुजश्च । करोति जीर्णे त्वधिकल्पकोप शुक्ले
चक्षुस् समुपैति यय । वाताम् समुत्कीर्ण च तत्र
रुच कषायतिक्त कटु चोपशेते ॥” मा नि ।

वायुफलम् । स्त्री । करकायाम् । आकाशेन
शीलम् । मे ।

वायुमध्य । पु । सपे । रा नि व १० ।

वायुवाह । पु । धुमे । ऐ च ।

वायुवाहिनो । स्त्री । वातसंचारिणीशिरा
याम् । सु ।

वायुव्यवस्था । स्त्री । चतुर्विधे वायोर्व
स्यायाम् । यथा—वसन्ते दक्षिण, वर्षायां पश्चिम,
शरत्सुत्तर, हिमन्ते शिमिदे च पूव इति ।

वायुप । पु । मध्यविशेषे । कानिबम् २९७ ।
गुणा—वायुपी मधुरी त्रयो हृद्यो घातुवर्द्धन ।
राज १५ ।

वारम् । स्त्री । जले । विभो । मदिरापाने ।

ऐ च । पु । कुलकहृत् । त्रिका । [दारा ।
वारकम् । स्त्री । शीवेरे । वागा । कटस्थाने ।
वारवीर । पु । जलोकायां । श्लोक । मे ।

वारङ्गः । पु । पक्षिणि । त्रिषा ।

वारङ्ग । पु । खड्गमदिसुटी । वीठे । सुष्ट
२० । अद्भुतवदाङ्गमयम् । अद्भुतं च शीघ्रं गौण
वीठे । सुष्ट ०५ ।

वारटा । स्त्री । इत्याम् । ऐ च ।

वारण । पु । इतिनि । अम । कृष्णशिशपा
याम् । पारिमद्रव्ये । गान्ते मान्नात्र ।
श्वेतकटजवृक्षे । वै निघ ।

वारणकणा } स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै ।
वारणपिप्पली } निघ २४ घातु ज्व दाह्यादि ।
मेघ शीघ्रच विकट्टादिलोहि । च द कुलप्रसारणी
हेतु ।

वारणवल्गभा । स्त्री । कदलीवृक्षे । त्रिका ।

वारणवुषा (सा) । स्त्री । कदलीवृक्षे । अम ।

वारणा । स्त्री । कदलीवृक्षे । भा ।

वारला । स्त्री । वरटायाम् । वान्ता ।
ऐ च । कदलीवृक्षे । भा । इत्याम् । ऐ च ।

वारलोक । पु । वल्गनादये । वावुहे । शर ।

वारवु(व)पा । स्त्री । कदलीवृक्षे । शर ।

वारप । पु । मध्यविशेषे । वै निघ ।

वारा । स्त्री । काकमासायाम् । उड़कौडेनो ।
रा नि व ४ ।

वारासनम् } स्त्री । भाण्डभेदे । ज्ञाना ।

वारसदनम् } त्रिका ।

वाराह । पु । कृष्णमदनवृक्षे । काल भस्मना
गृह्ण । गुणा—वमने प्रशस्त घातु तिक्त रसायन
कफज्वरीशानाशयपक्वाशयशोधनय । रा नि व ८ ।
जलवेतव । वै निघ । [८५५ ।

वाराहक । पु । प्राणहरकीटभेदे । सु कल्प

वाराहकर्णी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । अश्वशर्का ।
रा नि व ४ ।

वाराहदशनाक्षय । पु । गुरुरदशनाम
हृदरोगे । मा म १४ ।

वाराहपत्रो । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । रा नि व ४ ।

वाराहपुटम् । स्त्री । पुटविशेषः । “अरवि
मायके कुण्डे पुट वाराहमुच्यते ।” भा । प्रयोगः ।
वाराहपुटभावना । स्त्री । अष्टपलकृतभाव
नायाम् । वै निघ ।

वाराहार्जुनी । स्त्री । दक्षीणधे । भा ।

वाराहो (कन्दः) । स्त्री.पं । (Dioscorea)

An esculent root, or a yam
स्वनामस्यातमहाकन्दशाकविशेषः । ह्रस्वङि आनु ।
हि गेहो । म वाराहो कन्दः । तै ब्राह्मण्डस्येष्टु,
पावितीकी, मेलताङ्गिचेष्टु । यम् डुकरकन्दः ।
तत्पण्याया,—विष्यक्सेनकाला गृष्टि गृष्टिका
गृष्टि पदरा कण्डा वनमानिनी विन्वमूला शूकरी
वराही कौमारो दिनेत्रा वृषप्रपुत्री शोङ्ग क्रीङ्-
कन्या क्रीङ्गो कया माधवेष्टा वनवासी कुठगाशन
यल्य अमृत मङ्गावीर्य शम्बरकन्द शूकरकन्द
वराहकन्द ब्राह्मिकन्द वीर महीपथ भूकन्दक
वृद्धिक व्याधिहन्ता । अस्या उत्पत्ति समस्तस्युल
पर्वते । “अनूपसम्भवे देशे वाराह इव खीमवान् ।”
भा । गुणा—तिक्ता कटुका विषयितकफघ्नी
कुष्ठमेहकृमिघ्नी हृद्या पल्या रसायनी च । रा नि
व ७ । “वराहकन्दशार्ङ्गो वातगुग्गुनिवारणः ।”
अवि १६५ । “वाराहो कन्द शोमघ्न मित्रकृद्वह
महैन ।” राज १५ । महीषधिविशेषः । See
महीषधि । शूक्तभूमिकुष्माण्डे । वै निघ । हृद्गदारके ।
वा ७ १८५ । प्रियङ्गो । मी । वराहकालायाम् ।
वद्राकांक्षा । भा । सु चि १०५ । ग्रामाक
पक्षिणि । श्रामी प्रांथी । रा नि व १८१ पर्वगीयापि
मेदिन्याम् ।

वारि । स्त्री । जली । रा नि व १४ । ज्रीधरे ।
वाणो, शंक वाणो । रा नि व १० । भा ७ वाजी
रतिवत्तमपूगपाके । “विद्यावीरणवारिवारिद—,”
भा म १५ ज्वरचि लाचादिमैले । “त्वक्पत्रक वारि
सुरा समुत्ता ।” [त्रिका ।

वारिकण्टकः । पु । शृङ्गाटके । मित्राङ्ग ।

वारिकफः । पुं । समुद्रफेने । वै निघ ।

वारिकर्णिका । स्त्री । कुम्भिकायाम् । भूङ्गनी,
पाना । शर ।

वारिकर्पूरः । पुं । इक्षीपमन्थे । त्रिका ।

वारिकुल (क) । पुं । शृङ्गाटके । मित्राङ्ग ।

‘शर । त्रिका ।

[त्रिका ।

वारिकुमिः । पुं । जलीकायाम् । कौक ।

वारिचत्वरः । पुं । कुम्भिकायाम् । पाना ।
त्रिका ।

वारिचरः । पु । मन्थे । शङ्गे । शङ्गनाभौ ।
रस र नीत्र चि त्रिकट्टादिवर्णः ।

वारिचरवर्गः । पुं । जलचर पक्षिमूले ।

तदयथा,—“इस” क्रीडो यलाका च वक कारख
प्रव । शरारो पुष्करादय केशरी माण्डुलिक ॥
गणालकण्ठो मदगुण कादम्ब, काकतुल्य ।
लम्बोश्च पुण्डरीकाक्षी मेघावोऽम्बुकुण्ठो ।
पारा नन्दोमुखो वाघो समुद्रा सहचारिण ।
रोहिणी कामकाली च सारसो रक्तशीर्षक ।
चक्रवाकाक्षयान्ये च खगा सन्त्यम्बुचारिण ॥”

वारिचामरम् । स्त्री । शैबाले । पेशीना ।
त्रिका ।

वारिजम् । स्त्री । द्रोणीलवणे । रा नि व ६ ।

पद्मे । गौरसुवर्णे । पांकाटगोर्णा । लवणे । रा
नि व १०११११२ । पुं । शङ्गे । भौङ्ग । ई
च । शम्बूकी । भांभूक । श मा । हिजलहवे ।
जद ।

वारितरम् । स्त्री । लशीरे । रा नि व १२ ।

वारित्रा । स्त्री । जलवाणायाम् । टोका,
पेटक । त्रिका ।

वारिदम् । स्त्री । ज्रीधरे । वाणो । शर ।
चद कास चि ।

वारिदः । पु । सुलाया । रा नि व ६ । भा म
वाजी रतिवत्तमपूगपाके । “विद्यावीरणवारिवारि
द ।” मेघे । मी ।

वारिधरः । पु । भद्रमुत्तायाम् । शूतो ।
वै निघ ।

वारिपर्णी । स्त्री । शैबाले । कुम्भिकायाम् ।
पाना । तै तुटिकुर । यम् जलकुम्भौ । तत्पण्याया,
—वारिकर्णी वारिकर्णिका वारिप्रशी वारि
पालिका वारिमूलो । गुणा—“हिमा तिक्ता लघ्वी
स्वाहो सरा पट । दीपव्यकरी रुचा शोणितज्वर
शोषकम् ॥” राज ।

वारिपालिका । स्त्री । आकाशमूलिकायाम् ।
पाना । श मा ।

वारिप्रवाहः । पुं । वारिनिर्भरे । श मा ।

वारिप्रश्नी । स्त्री । वारिपण्डी । शीना । शमा ।
वारिप्रसादनम् । स्त्री । कसक फली ।
निर्गन्धो फल । वै निघ ।

वारिवदरः (रा) । स्त्री । प्राचीनामलके ।
गानि आमना । त्रिका । [चारा ।

वारिबालकम् । स्त्री । झीवरे । बाला ।

वारिब्राह्मणे । स्त्री । जलब्राह्मणुपे । वै निघ ।

वारिभक्तवटिका । स्त्री । अजीर्णाधिकारे
वटी । "रसगन्धकमधश्च गुडूचोसखमेव च ।
विडङ्ग मरिचश्चैव सज्जमेकव कारयेत् । आर्द्रकस्य
रसेनापि गडिका कारयेद्बुध । भवयेन्मासमावन्तु
पञ्चतीथानुपानत ॥" कञ्जनि, अज्जम्भ,
शुण्डकेत्र पाणो, विडङ्ग, मरिच आठोक् नम
भाश । आनात्र त्रये भाडिवे । माया २ भाया ।
रसर । [रानिव १२ ।

वारिभवम् । स्त्री । खोतीऽञ्जने । उर्मा ।

वारिमानम् । स्त्री । पाचनादौ जलदानपरि
माणे । तच्च प्रबलाग्निबलपुरुषापेक्षया क्षाण्डद्रव्यस्य

पल याच्यम् । तत्साधनार्थं प्रस्थादं जलं दत्त्वा
पादावशिष्टं कार्यम् । प्रस्थादंत्वात् जलमष्टगुण
शरावद्वयं पादशेषेण पलचतुष्टयं याच्यम् ।
आर्द्रकठिनातिकठिनानां मिलितानां द्रव्याणां
पाचनादिसाधनविधौ द्रवपरिमाणे अनुक्ते जल
परिमाणमष्टगुणं दत्त्वा याच्यम् । तदुक्तं—“कपादौ
तु पले यावत् दद्यात् वीड़शिकं जलम् । ततस्तु
कुड्वं यावत् सोयमष्टगुणं भवेत् । चतुर्गुणमतयोर्व
यावत् प्रस्थादिकं भवेत् । क्षाण्डद्रव्यपले कुर्यात्
प्रस्थादं पादशेषितम् । यदौ चतुर्गुणं देयं कठिने
ऽष्टगुणं भवेत् । कठिनात् कठिनं यच्च दद्यात्
वीड़शिकं जलम् । यथादिद्रव्यसंघाते मानानुक्ते
चिकित्सकाः । मध्यस्थीमयभागिलादिच्छन्यष्टगुणं
जलमिति ।” प १ १८ ।

वारिन्मूलो । स्त्री । कुम्भिकायाम् । शीना ।
वारिपण्डी । शर ।

वारिरुद्धम् । स्त्री । कमली । रानिव १० ।

वारिवदरम् । स्त्री । करमहंके । हिं करोदा ।
जटा ।

वारिवज्रभा । स्त्री । विदायाम् । कूँहे
रूमङ्गा । रानिव २ ।

वारिवज्जी । स्त्री । कारवज्ज्याम् । मद ।

वारिवाह. (नः) । पु । सुलायाम् । शूडा ।
अम । अग्निमा चि भक्तविपाकवट्याम् ।

वारिशिरोपिका । स्त्री । जलशिरोपे ।
वै निघ । [वै निघ ।

वारिशुक्ति । स्त्री । जलशुक्ती । बिगूक ।

वारिसम्भवम् । स्त्री । लवङ्गे । रानिव १२ ।

२२ । लवणे । वै निघ । सौवैराञ्जने । रानिव
१२ । कृमिशङ्गे । श्रीखण्डचन्दने । चशोरे । रा
निव २२ । पु । यावनालशरे । खनाव शीह ।
रानिव ८ । रानशरे । शत्र ।

वारिसात्मप्रम् । स्त्री । दुग्धे । वै निघ ।

वारुजः । पु । गौरसुवर्णशक्ती । वै निघ ।

वारुणम् । स्त्री । जली । रानिव १४ ।
हरिताले । वै निघ ।

वारुण' । पु । सुधीर्भेदि । शङ्खवात्रण । वै निघ
२२ सज्जं लाचादितैले । वरुणहृत् । वै निघ ।

वारुणात्मजा । स्त्री । मये । वै निघ ।

वारुणी । स्त्री । खनामख्यातवले । सा कीडीण
देशे करवीरुणीति प्रसिद्धा । इक्षित्याम् । रानि
व २२ । पथिमदिशि । अम । सुराया, मये ।
रानिव १४ । तालादिरसे प्रतमये । छांड़ि ।
“यत्तालखर्जूररसेराश्या सेव वारुणी ।” प १ २
ख । “यमज्वरातुरे शोथे शोफपाण्डूनामये चये ।
मते क्लीऽपकारे च पचाण्याच्च धमेषु च । शान्ते
वा विषपीते वा सपदष्टे जलीदरे । रक्तपिने तथा
श्यासे वारुणी न हिता मता । शुद्धम्पटिकसकाशा
सुखिन्धा चैव वारुणी ।” अवि ८८ । इन्द्रवारुणी
सतायाम् । त्रीशङ्खना । मङ्गल १८८ । रानि
व २ । पुनमवाशालिपिहृत्तसुरायाम् । गुषा,—
“सुरावद् वारुणी लघ्वी पीनसाफाग मूलगुत् ।”
भा । भूत्यामलक्याम् । मृदादक्याम् । वै निघ ।
मष्टद्रव्यायाम् । रानिव ८ ।

वारुणोयन्त्रम् । स्त्री । मयसाधनार्थं यन्त्रभेदि ।
तदयथा—“जहंतीयसमायुक्ते जलद्वीवीविषजितं ।
सोयसवटितापारथजुनाङ्गोसमन्वितम् । यत्त तत्
वारुणी सप्त सुरासाधनकम्पि । बीजद्रव्य घटे
दत्त्वा संश्यान्त्यं न तन्मुखं । यदा मुखं विविष्य च
माङ्गं वशादिसम्भवात् । यन्मादाधारणं कृत्वा

चावयेद् विधिना रस । वारुणीयभनेतद्धि सुरा
ससाधने सुखम् ॥”

वारुणोरसम् । क्ली । मद्ये ।

वारुण्डः । पु । कर्णगुणे । वीटीर धनि ।
नेवमले । निरूणे । मे ।

वारुणकः । पु । मध्यविशेषे । स स्यूत मदिपा
कार. तासुस्थाने गौरजाभा धनी, स्थूलशल्की
च । तन्मासगुणा — वीर्यकर दीपन हृष्यदच ।
रा नि व १० ।

वारेन्द्रपत्रम् । क्ली । सुगन्धवर्गीयपत्रविशेषे ।
पञ्च पांठा । “पत्र वारेन्द्रसम्भवम् ।” सा को
यष्ट्यो चि यतावरौमोदके ।

याध्वेः । पु । हृषे । व्याक ।

वार्जम् । क्ली । कमले । रा नि व १० ।

वार्त्तम् । क्ली । चारीर्ये । रा नि व २० ।

वार्त्तकः । पु । वार्त्ताको । वेष्टण । मे ।
वचकपचिणि । हि वटेर । भा ।

वार्त्ता । स्त्री । वार्त्ताको । वेष्टण गीह ।
विका । पाषाणभेदे । पांश्वरकूटि । इष्ट्याम् ।
वार्कूड । प्रयोगा यष्ट्यो चि मध्यमायोध्वे ।
वार्त्तकपचिणि । शुडुडुडे, वटेर । भा ।

वार्त्ताकः । पु । विचिरपचिणि । भा ।
वार्त्ताको । वेष्टण गीह । विका ।

वार्त्ताकिनी । स्त्री । इष्ट्याम् । हि वरहेटा ।
भा ४ मयोनि रोग चि । “नतवार्त्ताकिनीकुष्ठम् ।”

वार्त्ताकी । स्त्री । इष्ट्याम् । विरति । रा नि
व ४ । कण्टकार्याम् । (इन् पु, स्त्री । (Sol-
num melongena Syn S Esculen-
tum) खनामव्यातफलशक्रे । वेष्टण गीह ।

हि भ्रष्टा, धागण । ते वद्वपडिचिगु । उत्
वाङ्गुण । वम् वानि । सा कुठिरकद्र । तत्पण्याया,
—हिङ्गुलो सिरो भय्ताको दुष्पुषर्षिणी वार्त्ता
वार्त्ताको वार्त्ताको वार्त्तक वातिकुण वातिगम
शाकविल्ल शाकविल्लक मट्टावृत्ती इन्ताक
इन्ताकी अङ्गण वङ्गण वेरम् वाण्टकिनी
कण्टपविका कण्टफला कण्टवृत्ताको कण्टालु
निद्रालु मट्टोटिका मट्टौ चिचपफला मांसलफला
मियवफफला मोलफला वृषप्रियफला रत्नफला
वृषफला माक्येष्टा नीलवृषा राजकुभाण्ड ।

गुणः — कटुका मधुरा रूचा पित्तघ्नी यजपटिकरी
गुरु वाते वज्या च । रा नि व ० । तत्फलं—

“निद्राकरं प्रीतिकरं गुरु स्यात् सुवासल कास
विकारकारि । यैष्ठ सुदीर्घे कफवर्द्धनश्च सन्नास
कासारुचिदहनश्च ॥” अति १६ च ।

कोमल
पक्वार्त्ताकीगुणा — “सा बाला कफपित्तघ्नी पक्वा
सचारपित्तला ।” मध्यमवार्त्ताकीगुणा — “सदाफला

विदोषघ्नी रक्तपित्तप्रसादनो । कण्टकवाङ्गुहरी
चैव वार्त्ताको गुणवत्तरा ॥” कण्टकवार्त्ताकीगुणा

— “कण्टको कटुतिक्तो रक्तपित्तप्रकोपनो ।
कण्टकवाङ्गुहरी चैव वार्त्ताको दोषला मता ॥”

अपिच, — इन्ताकं स्त्री तु वार्त्ताकु भंय्ताको
भाण्टिकापि च । इन्ताकं स्वादु तिक्तोण कटुपाके
न पित्तलम् । ज्वरवातवलासघ्न दीपनं गुणल
खण्ड ॥ सदान कफपित्तघ्न हृद्य पित्तकरं गुरु ॥

वार्त्ताकुः । पु, स्त्री । वार्त्तावाम । वेष्टण
गीह । पसु । च द ज्य चि शाकविधौ । “पटील
पत्र वार्त्ताकुम् ।” गुणा — “अग्निप्रदा मारुत
गाग्निनो च यज्ञप्रदा शीणितवर्द्धनो च । इन्तास
कासारुचिनाग्निनो च । वार्त्ताकुरेवा गुणसप्तयुक्ता ॥”

दग्धवार्त्ताकुगुणा — “अद्भारपक्वा वार्त्ताकु किञ्चित्
पित्तकरी मता । कफमेदोऽनिलहरा सरा
खण्डतरा परम् ॥” रा नि २५ ।

वार्त्ति(र्त्ती)कः । पु । वर्त्तिकपचिणि ।
वातचटके । हि वनेरा । भा । वार्त्ताको । शर ।

वार्त्ति(र्त्ती)का । स्त्री । वार्त्ताको । वर्त्तिक
पचिणि । वरेश्वरी, वटेर गीथौ । हारा ।

वर्त्ती (इन्) । वि । निरामये । रा नि व २० ।

वार्द्धरम् । क्ली । काकचिचारा । मे । गुञ्जाया ।
दक्षिणावत्तशब्दे । मे । आचकीजे । जले ।
विश्व । भारतीपचिणि ।

वार्द्धलम् । क्ली । दुर्दिने । वाप्रण । मे ।

वार्द्धक(व्य)म् । पु । इन्तावख्यायाम् । मे ।

वार्द्धिकरा । स्त्री । गुञ्जाया । रा नि व ३ ।

वार्द्धिफेनम् । क्ली । समुद्रफेने ।

वार्द्धिभवम् । क्ली । दक्षिणावत्तशब्दे । आच
कीजे । जले । द्रोणीलवणे । रा नि व ६ ।

वार्द्धिहृत्त । पु । पिप्पल्याम् । वै निच ।
वार्द्धि सम्भवम् । क्ली । द्रोणीलवणे । वै निच ।
आचकीजे ।

वाह्यम् । स्त्री । द्रोणोलवणे । रा नि व ६ ।
 वाह्यिणिस* । पु । गण्डके । शृङ्गात्र । नीलघोव
 रक्तघोषपक्षिविशेषः । का पुराण ।
 वार्भटः । पु । कुम्भीरे । तिका । शिशुमारि ।
 वै निघ ।
 वार्यङ्गवम् । स्त्री । कमले । धनञ्जय ।
 वार्यिक । पु । जलोदायाम । जौंफ ।
 सु कल्प ५५ ।
 वार्व्याणा । स्त्री । नीलमल्लिकायाम् । शर ।
 वार्षिकम् । स्त्री । वायमाषायाम् । मे । राने ।
 धुन । वै निघ ।
 वार्षिका (को) । स्त्री । (Jasminum
 sambac) वर्षाभवमल्लिकाभेदे । देव फूल,
 मल्लिका फूल । तें बुलवकालचेष्टु । सा च दीघ
 वर्तुलपुष्पविशेषादनेकमिह शा । तत्पर्व्याया,—
 श्रीपदी षट्पदानन्दा वार्षिको रुक्तावधना । गुणा
 —शीतला हृद्या सुगन्धा पित्तघ्नी कफवातविस्फोट
 क्षमिदोषघ्नी च । रा नि व १० । शीतला खद्यो
 तिका दीघव्यापका कर्णाचिमुखरोगघ्नी च । तसैल
 तदगुणं धृतम् । भा । कासबीजे । हि चन्दा,
 सुग्रा, वैष । वम् भोगरी । ता सङ्गु ।
 वायमाषालतायाम् । गौशान्निशा नटा, वना
 नटा । रा नि व ५ ।
 वार्षिला । स्त्री । करकायाम् । मेघघ्न नील ।
 श च ।
 वाह्यतम् । स्त्री । ब्रह्मतीफले । अम । वा म्
 १५५ । वै निघ २५ अषणा चि भेरवरसायने ।
 चन्द्रवर्णाकीफले । विरुद्धि फल । अम ।
 वार्चि । पु । कृषिविशेषे । च ।
 वाल(क)म् । स्त्री । मालक । वांता । ज ६ ।
 वै निघ २५ अ चि ।
 वालधिमिय । पु । चमरीमृगे । रा नि व १२ ।
 वालुकायन्त्रम् । स्त्री । शोधयपाकार्ये यन्त्र
 विशेषे । तद्वद्वय—“भाष्णे वितल्लिगम्भीरे मध्ये
 निहितकूपिने । कूपिकाकण्डपयन्त्रं वालुकाभिय
 पुरिते । भेषज कृपिकासस्य वक्रिना यच्च पच्यते ।
 वालुकायन्त्रमेतन्न यन्त्रं तत्र बुधे धृतम् ॥” भा ।
 वाक्कलौ । स्त्री । मदिरायाम् । गोहीमये ।
 वावय । पु । तुलसीभेदे । वावूरे । शर ।

वावरी । स्त्री । ववूरुहवे । वावना ग्रीह । भेष
 सतसञ्जीवनोसुरायाम् ।
 वावल । पु । ववूलुहवे । वावना ग्रीह ।
 वाशा (शिका) । स्त्री । वासकहवे । वांरुम
 ग्रीह । शर ।
 वाशिर* । पु । अपामार्गहवे ।
 वाशुरा । स्त्री । रात्रौ । उषा ।
 वाप्प । पु । अशुषि । नेत्रजन । अम ।
 उषणि । मे ।
 वाप्पक । पु । मारिदे । नटिग्रा शाक । भा ।
 वाप्प(प्य)का । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । वाङ्गनी ।
 शर । वा चि ४५ । कण्ठजीरके । मद वर ।
 चन्द्रराजिकायाम् । रसर । मृत्तिका चि । ववूरु
 हवे । वै निघ २५ वा व्या चि ।
 वाप्पी (का) । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । वाङ्गनी ।
 शर । गुणा—“वाप्पीका कटुतिक्तीष्णा किमि
 श्रोयापघ्ना मता ।” राज ३५ ।
 वास । पु । वाय्वालके । रमा । वासकहवे ।
 शर । गृहे । अम । वल । अटी । स्त्री(स) ।
 तेजपत्रे । रा नि व ६ । वस्त्रे । अम ।
 वासक (का) । पु । (Justicia adha
 toda adhatoda vasaca) स्नानमसिद्ध
 पुष्पशाकहवे । छेष्टि वांरु, वांरुलीकुण्डे
 ग्रीह । मधु हि चन्दा । अटुलसा ।
 क अङ्गुसा, आडघीने । तें अडसर । ता अथ
 कीडे । तत्पर्व्याया,—वेद्यमाता सिद्धपर्वी
 सिद्धमुखी सिद्धाम् सिद्धिका सिद्धी इय इय
 अटद्वय अटद्वय वाजिदन्तक कमलोत्पाटल
 आमलक वाशक वाशा वाशिका वासका वासा
 वासिका वासा वासिका वाजी वैद्यसिद्धी भाट
 सिद्धी वासद्वयक भिषजमाता रसादनी कण्ठरथी
 सितकर्षी वाजिदन्तो नासा पञ्चमुखी सिद्धपत्री
 रगिन्द्राणी । गुणा—तिक्त कटु शीत कासहर
 विषजित् कामलाज्वरघ्नासचपरीगन्धय । रा नि
 व ४ । “आटुरूप शीतवीर्यो लघ्वेय कटु
 धृत । तिल स्वर्ग कासहना कामलारल
 पित्तघ्ना । विशयता ज्वर शस कफ निघ्न व्यापह ।
 कुष्ठारवि हृषा वान्ति नाशक परिकीर्तित ॥”
 वैद्यकम् । “वासकस्य च पुष्पाणि वडसेनस्य

चव हि । कटुपाकानि तिक्तानि कासचयहराणि च ॥” राज ३५ ।

वासगृहम् । स्त्री । मध्यभवने । अम । वास भवने ।

वास्तः । पु । गर्दभे । शर ।

वास्तये । स्त्री । राश्याम् । त्रिका ।

वासनम् । स्त्री । धूपने । यस्त्री । नै ।

वासनाक्षयः । पु । नागधक्षीलतायाम् । वै निघ ।

वासनो । स्त्री । वसादनौलतायाम् । रा नि व ३ ।

वासन्तः । पु । कृष्णमुद्गे । पशु । रा नि व

१६ । सुद्गे । भूगं । त्रिका । कोकिले । रा नि व

१८ । तिलक्षुपे । रा नि व १० । पिभीतकहवे ।

रा नि व ११ । जातोपुष्यहवे । काके । उद्गे ।

मलयसमीरे । त्रिका । मदगहवे । श मा ।

स्त्री । सिन्दूरे । वै निघ ।

वासन्तो । स्त्री । स्वनामख्यातपुष्यहवे, नवमल्लि

कायाम् । वागुल्लेखे गीह । वेगुल्लेखे

गीह । हि वसन्तोनेवारि । म विरवन्ति । कं

विरवन्ति । तत्पर्याया, —प्रहसन्तो वसन्तजा

माधवो महाजाति शीतसहा मधुवहुला वसन्तदूतो

नैपाली सप्तला नवमल्लिका नवमल्लिका । गुणा —

शीता ह्रया सुरभि अमली च । रा नि व १२ ।

शीतला लघु तिक्ता विदोषणी च । भा ।

माधवीलतायाम् । पशु । रा नि व १० । यूधि

कायाम् । खूहे । पशु । जातोहवे । कौटुके

गणिकारिकेति प्रसिद्धे हवे । पाटलायाम् ।

गौत्रेण गीह । रा नि व १० । कोकिलायाम् ।

दन्तोपुष्ये । रा नि व २३ ।

वासपुष्पा । स्त्री । चन्द्रशरे । भा ।

वासयोगः । पु । चूर्णे । आशौरे । अम ।

वासरः । पु । दिवसे । अम ।

वासवः । पु । कृष्णमुद्गे । रा निघ ।

वासा । स्त्री । स्वनामख्याततिक्तशकहवे ।

वागकूल्लेखे गीह, मधुवागक । वागुलो ।

रा नि व ४ । वासु १५५ दूर्वादी । “द्वानन्ता

कायादके पचेत् । सुसा धात्री यभा मार्गी विष

गन्धे कापिके । ऐलियविश्वधन्याकमरिचे पला

शिधे । विषलीकुडवचे मधुमानी प्रदापयेत् ॥”

काधार्थ—वागकूल्लेख ७४ प खल ७४ प ने

१७ प कृष्णाङ्कुरि ८० प घृत १७ प ।

अक्रप—मूत्रा, आमना, वशलोचन, वागुन-

हाति, गुडपक्, तेजपत्र, एगार्हे अत्रोक्त

२ तो एगवान्क, उठ, धने एवम् मरिच

अत्रोक्त ८ तो पिपूलूर्ण ७२ तो

नीतल हरेण मधु १ प ।

वासावासिका । स्त्री । वासकहवे ।

वासासवा । स्त्री । कृष्णमूल्यायाम् । वै निघ ।

वासि । पु । कुठारमेदि । वाहेष । घणा ।

वासिका । स्त्री । वासकहवे । शर ।

वासिकारम् । स्त्री । शतयुष्यमांसि ।

वासिनो । स्त्री । शुक्रकिण्ड्याम् । श च ।

वासिष्टम् । स्त्री । कधारे । द्वे च ।

वासिष्टलेहः । पु । कासाधिकारे औषधम् ।

अत दशमूलादिचुरकान् प्र १ प । हरीतकी

११०० शत यव १६ श वारि १२८ प जी १६

श पुरातनगुड १२१० श तैल ४ श घृत ४

श आमलकीकाय ४ श । पाकसिद्धौ मधु २

श पिपलीचूर्णे ४ प विनातक प्र २ श कलरि

पूरयिला मास स्थापयेत् । दशमूलादि प्र १ प ।

हरीतकी ११००, यव १७ प खल १२८ प

ने १७ प भूरातन गुड १२१० प तैल ४

प घृत ४ प आमलारम् ४ प । पाकसिद्धे

मधु २ प पिपूलूर्ण ४ प जिवातक

अत्रोक्त ७ प कलसे उद्विगा धात्रिशिते

१ मांस राधिते । वा चि २५ ।

वासिष्टी । स्त्री । वसिष्ठकृतवैद्यके ।

वासी । स्त्री । तच्चण्या । त्रेणा, चिम्काप ।

वै निघ । त्रिका ।

वासुकी । स्त्री । विलहवे । वै निघ ।

वासुदेवप्रियङ्करौ । स्त्री । शसावर्था । अत

भूगौ । रा नि व ४ ।

वासुदेवी । स्त्री । शतमूल्याम् । रा नि व ४ ।

वास्तिका । स्त्री । वनमेधिकायाम् । वै निघ ।

वास्तु । स्त्री । वास्तुकशके । रा नि व ० ।

वास्तुकम् । पु. स्त्री । (Chenopodium album) खनामव्यासपत्रशाकवत् । वेतुशा वा वेताशाक । म चक्रवर्त । क चक्रवर्त । तत् पर्याया, — पांशुपत्र शाकवीर शाकराज शाक श्रेष्ठ कद्देल घनाघम वास्तु वास्तुकं वास्तुकशाक वस्तुकं हिलसोचिका राजशाक चक्रवर्ती चार पत्र शाकराट यवशाक । “प्रायशी यवमध्ये स्यात् यवशाकमत स्मृतम् ।” तच्च द्रव्यहृदयभेदेन द्विविधः । भा पू १८ भा व । अस्य रस पाकि लघु । प्रभावश्च कृमिनाशित्व मेधाप्रिवलकरत्वञ्च । सचारमित् कृमिघ्न मेध्य रुच्य अग्निबलवर्धनञ्च । च द द्रव्य । गुणा — मधुरं शीत चारन् ईषदस्त्र विदोषघ्न रीचर्षं क्वरघ्नम् अर्शोग्न मलमूत्रघ्नि हृत् । रा नि व ७ । “वास्तुक मधुरं हृद्य वात पिताशंसं हितम् ।” अग्नि, १६५ । “कटु त्रिपाकि कृमिहृन् मेधाप्रिवलवर्धन । सचार सर्वं दोषघ्न वास्तुकी रीचक सर ।” सु सू ४६५ । “तदेव तु हृदयच रत्न स्यात् गौरवास्तुक ।” भा । जीवशाकि । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

वास्तुकशाकटम् । स्त्री । वास्तुकशाकवत् । रा नि व २ ।

वास्तुकाकारा । स्त्री । पट्टशाकि । शीटशाक । वै निघ ।

वास्तुकालिङ्गः । पुं । तरन्मुजलतायाम् । उग्रशूष । प सु ।

वास्तुको । स्त्री । विह्वीशाकि । रा नि व ७ । वास्तुकि । वै निघ ।

वास्तुपरिग्रह । पु । सर्वत स्थानग्रहणे । आश्रयन मण्डप, शृंग मण्डप । च म् १०५ ।

वास्तुपुण्या । स्त्री । चन्द्रशूरे । भा ।

वास्तुर्जा । स्त्री । स्त्रीटपिडकाधिष्ठानवेदना याम् । टोङ्ग । भा म ४८ । [व ७ ।

वास्तुवस्तुकम् । स्त्री । वास्तुकशाकि । रा नि वास्तुकम् । वास्तुकशाकि । रा नि व ७ ।

वास्तुको । स्त्री । श्वेतविह्वीशाकि । रा नि व ७ ।

वास्व । पु । लीह । उषधि । कथित् । (स्त्री) । नेवजले ।

वास्वसेक । पुं । रोदन । भा म ४८ भासारीगे ।

वास्वखेद । पुं । गुल्फ खेदविशेष । वातहरे

काथे कुम्भी पूरयित्वा भूमौ निखन्य तदुपरि शय्या कृत्वा वायुलोदी यावत् । रसर ।

वास्वेषः । पु । नागकिशरवत् । र मा ।

वाह । पुं । घोटीके । अम । च द कामाग्नि सन्दीपने । उट्टे । गहं मे । परिमाणभेदे । “दीपा भ्याश्च सूर्यकुम्भौ चतु षट्तिशरावक । सूर्याभ्याश्च भवे द्वीपी वाहीगोपी च सा स्मृता ॥” भा । पायली परिमाणे । वाही । म । ग्रीवास्तन्वथोरन्तर्भागे । जय द २५ ।

वाहद्विपन् । पु । महिवे । प सु ।

वाहश्चेष्टः । पुं । घोटीके । रा नि व १८ ।

वाहसः । पुं । सुनिषण्णकाकि । उठनि शोक । मे । See सुनिषण्णक ।

वाहा । स्त्री । वाही । रा नि व १८ ।

वाहिल्यम् । स्त्री । करिगण्डाधीभागे । अम ।

वाहुवारः । पु । श्लेष्मान्तकवत् । रा नि व ११ ।

वाह्यको । स्त्री । अग्निप्रकृतिकोटभेदे । सु कल्प ८५ । [वि १५ ।

वाह्यद्वृत्ति । पु । रसस्य संस्कारविशेषे । रस

वाह्यायाम् । पु । धनुस्तन्वाद्य वातव्याधिभेदे । लक्षण — “वाह्यस्यायुप्रदानस्यो वाह्यायाम करोति च । तमसाध्य बुधा प्राहुर्वच कथ्य रूढमन्त्रम् ।” सु नि १५ ।

वाह्येन्द्रियम् । स्त्री । वहिरिन्द्रिये चक्षुरादी ।

वाह्येन्द्रोक्तम् । कुडुमे । रा नि व १२ । वै निघ कृमि पि सुवर्धकषण्ये । हिद्रुनि । रा नि व ६ । भा । सीतोद्गने प सु । (स्त्री, का) । मस्यात्याम् ।

वि । पुं । पविषि ।

विकम् । स्त्री । सय प्रस्ताया गी चोरे । गीहगर् श्व । श च ।

विकट । पु । विकटवत् । वै निघ ।

विकट्ट । पु । गोष्ठरूपे । र मा ।

विकट्टत । पु । (Flacourtia Ramontchi Var sapida) सुवाहसे । वैदित्ति गीह । दा हि कंटाह, वध । म गुलघोषी । क हन सानिका । ते कानवेगुचेदु । सत् बह्वङ्गि । पद्मा कुकीदा । तत्पर्याया, — वैकट्टत इति द्रव्य कथ्यकारो गुवाह सुवाहम् शुवाहश्च किहरी

सुगन्धस्य सुवाह्यस्य कण्टपत्र कण्टपाद स्नादु
कण्टक यन्त्रिल व्याघ्रपात्रं मधुपर्णी बहुफल गोप
घोष्ठा मृदुफल दन्तकाष्ठ यनीयन्नक्षपादप
पिण्डारः हिमक पूत किङ्किणी । गुणा—अम्ल
मधुर मधुरपाक लघु दोषघ्न पाचन कामला
खन्न पित्तघ्न च । रा नि व ८ । “विकटतफल पक्व
मधुर सर्वदोषघ्नम् ।” भा ।

विकटता । स्त्री । अविमलायाम् । रा नि ४४ ।

विकचा । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । गौत्रिण
शूडौ । रा नि व ५ ।

विकटः । पुं । साकुलच्छेदके । रा नि व ६ ।
सीमलतायाम् । वै निघ । विस्कोटके । शर ।

विकटविपाणः । पु । समरसुखी । वै निघ ।
विकटशृङ्गः ।

विकण्टकः । पु । यवासे । झ्रगण्ड । जटा ।
विकटतल्लसडशस्त्रनामव्यातल्लचे । तत्पर्याया,—
मृदुफल यन्त्रिल गोकण्टक स्नादुकण्टक काक
नाम व्याघ्रपाद घनद्रुम घनफल गन्धफल
मेघलमितीक्ष्ण सुदिरफल प्राङ्गव ह्रास्यफल
खनिफल । गुणा—कपाय कटु उष्ण रुच्य
दोषघ्न कफघ्न वल्लरञ्जक्य । रा नि व ११ ।

विकरः । पु । रोगे । श च ।

विकरणी । स्त्री । तिन्दुकल्ले । उड्गग्राह ।

विकर्णकः
विकर्णरोमा (न) } पु । यन्त्रिपण्मेदे । उड्गग्राह ।
विकर्णसंज्ञ' } वग् भटोरा । [अम ।

विकत्तनः । पु । अर्कल्ले । आदन् ग्राह ।

विकर्त्तिका । स्त्री । हृदयस्यावचच्छेदनके द्रव्य
रुचिगन्धे । वा वि ६५ ।

विकर्षणम् । स्त्री । विरल्लकल्ले । मासादि-
प्रतिबद्धमल्लस्य मोचने । ए सु ०५ । -

विकलपाणिकः । वि । विकलल्ले । शाठ-
भात्रा । हला ।

विकलाङ्गः । वि । पटुकायि ।

विकल्पः । पुं । समानेरीपाणिकमे- । “दीपाणां
समवतानां विकल्पोऽप्यशक्यता ।” भा पञ्चमि ।
इदमेति विकल्पः । यथा रघोदन सप्रता यथा
गुर्वा । ए उ १५५ ।

विकपा (सा) । स्त्री । मणिठायाम् । प सु ।

भेष हृत्तुखदिरवटी । मासरोहिण्याम् । रा नि
व १२ । भेष वातरक्तचि । च द बा व्या एलादि
तैले । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ । [व ५ ।

विकस्वरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । रा नि

विकारः । पु । व्याधी । रा नि व २० । विकृते
रोगे । विका । प्रकृतेरन्यथाभावे । अम । धातु
वैष्ये । च सु १५ ।

विकालः । पु । सायाङ्गे । वैकान । शर ।

विकालिका । स्त्री । मानरन्ध्रायाम् । ऊँवै,
घडी । विका ।

विकाशि । स्त्री । तद्गुणविशिष्ट द्रव्यभेदे ।
“सन्धिवन्धास्तु शिथिलान् यत् करोति विकाशि
तत् । विशीष्योग्रथ धातुभ्यो यथा क्लृप्तक
कोद्वौ ॥” भा ।

विकिरः । पु । पक्षिणि । अम । हृत्तुक्पे
विका । सु सु ४५५ । लक्षण—“तदादिनिकटे
भूमिर्वा भवेद्भानुकामयी । उद्भाव्यते तस्यो यत्
तन्त्रल विकिर विदु ॥” कलानु—श्रीतल स्यच्छ
निर्दोष लघु स्नादु पित्तघ्न चारच । स्त्री । शरणे
भा । सु नि १५ ।

विकीरणः । पु । रक्ताके । प सु । स्त्री । विसेपणे ।

विकीर्ण(क)म् (का) । स्त्री, स्त्री । यन्त्रिपणं
भेदे । वै निघ । विचिमे ।

विकीर्णफलः (कः) । पुं । रक्ताके । वै निघ ।

विकीर्णरोम (न) } स्त्री । स्त्रीण्यके । गौत्रि
विकीर्णसंज्ञम् } ग्राह । रा नि व १२ ।

विकुम्भः । पु । कनकल्ले । रस की ज्वरारिरसे ।

विकुण्डिका । स्त्री । नासिकायाम् । इ च ।

विकूर्णनम् । स्त्री । सटोचने । वा उ १५५ ।

विक्षत । वि । रोगिणि । रा नि व २० ।
असंस्कृते । मी । स्त्री । विकारे ।

विक्षति । स्त्री । विकारे ।

विक्षटकालः । पुं ।

विकेशिका । स्त्री ।
१८५ ।

विक्रमः । पादे । रा

विक्रमो (इन्) । पुं ।

विक्रान्तम् । स्त्री । विक्रान्तमणौ । राजिव ११ ।
 पु । सिंहे । राजिव १८ ।
 विक्रान्ता । स्त्री । वसादनीकतायाम् । राजि
 व १ । अग्रिमयवदे । वै निघ । जयत्या । रा
 नि व ४ । मूषिककण्याम् । वराङ्कान्ताया । अ
 द व ४ । हङ्गुहङ्गि । अपराजिगामाम् । हस
 पादोलतायाम् । रक्तलज्जालुकायाम् । राजिव ५ ।
 विक्रिया । स्त्री । विकारे । अम ।
 विक्लवः । वि । जङ्गे । विक्लले । अम ।
 विलोदः । पु । आद्रतायाम् । भा मासारीगे ।
 विख (खु) (ख्य) । वि । अनासिके ।
 बीजा । इ च ।
 विख (खु) । वि । अनासिके । नाकुटा ।
 इ च । शर ।
 विगतसूतिका । स्त्री । पुनरात्तवदर्शनपथन्त
 प्रमूत्याम् । सु मा १०५ ।
 विगतात्तश । स्त्री । निवृत्तरजस्त्रायाम् । शर ।
 विगन्ध(न्ध)कः । पु । इङ्गुदीवसे । राजि
 व ५ ।
 विगन्धिका । स्त्री । इषुपाया । अजगन्धायाम् ।
 राजिव ४ ।
 विगिरः । पु । विस्तरपविभेदे । अकंरवि
 धर्षणतके ।
 विघ्न । वि । अनासिके । बीजा । इ च ।
 विघ्नह' । पु । शरीरे । राजिव १८ । विभागे ।
 भाग । मे ।
 विघ्नहावरम् । स्त्री । इडे । श च ।
 विघ्नम् । स्त्री । वडे । वै निघ ।
 विघ्नटिकाकन्दः । पु । गुदकन्दरीगे ।
 विघ्नष्टा (ष्टिका) । स्त्री । गुलच्छकन्दे ।
 राजिव ७ ।
 विघ्नसम् । स्त्री । भोजने । राजिव २० ।
 विक्षकी । पु । भोजनश्रेये । अम ।
 विघ्न । पु । अष्टकरघे । उपद्रवादी ।
 विघ्नप्रियम् । स्त्री । यवहतपत्रायाम् । इदव
 याडे । पसु ।
 विघ्नेशवाहनः । पु । मङ्गाम्बिके । राजि
 व १८ ।

विघ्नेशानकान्ता । स्त्री । शतद्वयाम् ।
 राजिव ८ ।
 विघ्न । पु । खुरे । विका ।
 विचकिल' । पु । दमनकवृत्ते । भा म १५
 मेद वि । मल्लिकावृत्ते । अ निघ ।
 विचण्डिका । स्त्री । रक्तकरवीरवृत्ते । वै निघ ।
 विचक्षिका । स्त्री । सूक्ष्मकोटके । राजिव २० ।
 चन्द्रकृष्टमेदे । धौम्, ठूणकुनि । तल्लचणम्—
 राज्यादितिकण्टिर्दण सुदृष्टा भवन्ति गात्रेषु
 विचक्षिकायाम् । सु नि ५५ ११ ।
 विचक्षणा । स्त्री । नागदन्त्याम् । शक्ति
 शृङ्गा । राजिव ५ ।
 विचक्षु । वि । विमनसि । विका ।
 विचित्र (क) । पु । अशोकवृत्ते । राजि
 व १० । तिलकवृत्ते । वै निघ । भूजवृत्ते । रा
 नि व ८ ।
 विचित्रकवुरा (वर्णा) । स्त्री । सविष
 जलोकायाम् । सु मा ११५ ।
 विचित्रा । स्त्री । मणैर्वातके । द्वाधनिकाङ्क ।
 राजिव ८ ।
 विचित्राङ्ग । पु । मयूरे । शर । व्याघ्रे ।
 श च ।
 विवित्राक्षम् । स्त्री । खेचरिकायाम् । सिङ्कि ।
 विचिलका । पु । प्राणहरकोटमेदे । सु कल्प
 ८५ ।
 विचूर्णनम् । स्त्री । अवधूलने । भा म ४५ ।
 विचेष्टनम् । स्त्री । विरुद्धविष्टायाम्, वलवदिय
 दादौ । निदा ।
 विच्छन्नक । पु । सुनिषण्णकशके । ज द ।
 विच्छर्दिका । स्त्री । वमने । राजिव २० ।
 विच्छल । पु । विसृजतायाम् । र मा ।
 विच्छाय । पु । मणौ ।
 विच्छित्ति । पु । कपयि । विका ।
 विच्छिन्न । पु । नाखरीगे । स्त्री । कृपाव
 गादे मयोजवसे । वा उ १८५ ।
 विजजनम् । स्त्री । अङ्गपत्नी । प्रसवे ।
 विजपिलम् । स्त्री । पसे । वजा ।

सुग्दास सुबाहव कण्टपत्र कण्टपाद स्नादु
कण्टक यन्त्रिल व्याघ्रपात्र मधुपर्णी मधुफल गीप
घीष्टा मृदुफल दन्तकाष्ठ यथीयन्नप्रादप
पिण्डार हिमरु पुत्र किदिषो। गुणा—अत्र
मधुर मधुरपाक लघु दीपन पाचन कामला
सप्त पित्तत्रय। रा नि व ८। “विकटफल पक्क
मधुर सर्वदीपयुत।” भा।

विकटता। स्त्री। अतिबलायाम्। रा नि व ४।

विकचा। स्त्री। महाश्रावणिकायाम्। शीतल
मूली। रा नि व ५।

विकट'। पु। साकुलकण्टक। रा नि व ६।
सोमलतायाम्। वै निघ। विष्कोटके। शर।

विकटविषाणः } पु। सन्तरुमि। वै निघ।
विकटमृद्वः }

विकण्टकः। पु। यवासे। दूरागला। जटा।
विकटसहचरस्यस्यनामव्यातहचे। तत्पठ्याया,—
मृदुफल यन्त्रिल गोकण्टक स्वादुकण्टक काक
नाम व्याघ्रपाद घनदुम घनफल गजाफल
मेषकान्तोद्वेग सुदिरफल प्राह्वय ह्यसफल
सन्निहतफल। गुणा—कषाय कटु लघु रुच्य
दीपन कफघ्न वक्षरकफघ्न। रा नि व ११।

विकरः। पु। रोगे। श च।

विकरणी। स्त्री। विन्दुकहचे। ऊँदग्रीह।

विकर्णकः } पु। शनिपर्षनेदे। छात्रा।
विकर्णरोमा (न) } वग् भटोरा।
विकर्णसन्न. } [अम।

विकत्तनः। पु। अर्कहचे। आदत्त ग्रीह।

विकर्त्तिका। स्त्री। हृदयस्यावच च्छेदनके इव
रुविशेषे। वा वि ६५।

विकर्षणम्। स्त्री। विष्टकाकषणे। मांसादि
प्रतिबद्धशब्दस्य मोचने। सु सू ७५।

विकलपाणिका। वि। विकलहस्ते। शठ-
छात्र। हला।

विकलाङ्गः। वि। पट्टकाये।

विकल्पः। पु। सम्राजैरीपाधिकभेदे। “दीपाणां
समवेतानां विकल्पोऽप्राशकल्पना।” भा पञ्चनि।
इदंति विकल्पः। यथा रसोदन सद्यता यथा
गूषा। सु च ६५५।

विकपा (सा)। स्त्री। मञ्जिष्ठायाम्। पसु।

भेष हरतुखदिरवटी। मांसरोहिण्याम्। रा
व १२। भेष वातरक्तवि। च द वा व्या एला
तैले। रक्तपुनर्नवायाम्। वै निघ। [व ५]

विकस्वरा। स्त्री। रक्तपुनर्नवायाम्। रा नि

विकारः। पु। व्याधी। रा नि व २०। विक-
रोगे। विकारः। प्रकृतेरन्यथाभावे। अम। च
वैषम्ये। च सू १५५।

विकालः। पु। सायाङ्गे। वैकान। शर।

विकालिका। स्त्री। मान्दस्यायाम्। ऊँ-
घड़ी। विकारः।

विकाशि। स्त्री। तदगुणविशिष्टद्रव्यमे-
“सन्निवन्मास्तु शिथिलान् यत् करोति विक-
तम्। विमोषीशय धातुभ्यो यथा कृत-
फीद्वौ॥” भा।

विकिरः। पु। पक्षिणि। अम। हृत्तु-
विका। सु सु ४५५। लक्षणे—“नद्यादिनिब-
भूमिर्भा भवेद्वायुनामयी। सञ्जाव्यते ततो
तज्जल विकिर विटु॥” जलतु—शीतल स-
निर्दोष लघु स्वादु पित्तघ्न चारुच। स्त्री। चर-
भा। सु नि १५५।

विकीरण'। पु। रक्ताकें। पसु। स्त्री। विसेप

विकीर्ण(क)म् (का)। स्त्री। स्त्री। यन्त्रि-
भेदे। वै निघ। विचित्रे।

विकीर्णफलः (क)। पु। रक्ताकें। वै नि

विकीर्णरोम (न) } स्त्री। स्त्रीयिके। शी-
विकीर्णसंज्ञम् } शाना। रा नि व १२।

विकुम्भः। पु। कनकहचे। रस कौ क्वरारि

विकूणिका। स्त्री। नासिकायाम्। ई च।

विकूर्णनम्। स्त्री। सङ्कोचने। वा ल १५५।

विकृत'। वि। रोगिणि। रा नि व
असंस्कृते। मे। स्त्री। विकारे। [ई

विकृति। स्त्री। विकारे। रोगे। वि

विकृष्टकालः। पु। इरवर्त्तिनि समये।

विकेशिका। स्त्री। वर्त्ती। भृगुदे।
१८५।

विक्रमः। पादे। रा नि व १८।

विक्रमो (इन्)। पु। सिद्धे। रा नि व १८।

विट्घातः । पु । मूत्राघाते । विट्पिपाठ ।
 विट्चर । पु । याम्यशूकरे । अम ।
 विट्प्रियः । पु । शिपसारं लुठक । वै निघ ।
 विट्सङ्गः । पु । पुरीषाप्रवृत्तौ । भाषसाचि ।
 "विट्सङ्ग आभानमया वपाक ।"
 विटसारिका । स्त्री । सारिकाभेदे । छत्र-
 शालिक । जटा ।

विड । पु । रसज्जारणे चारवङ्गुलद्रव्यसमष्टौ ।
 तद् यथा—"वास्तुकेरुखकदलीदवदालीपुनर्नवा ।
 वासापलामनिचलितलकाखनमोचका । सञ्जाङ्ग
 खण्ड सच्छिद्र नातिष्ठक शिवातले । दग्ध काण्ड
 तिलानाञ्च पञ्चाद् मूलकस्य च । प्रायेण्यवर्गेष
 जल तप्तात् परिकृतम् । लौहपात्रे पचेद् यन्ते
 हसपाकाप्रिमानवित् । वाय्वाणां बहुदानाञ्च वरु
 नासुप्तौ यदा । तदा काशोश्मीराष्ट्रीसारवद्य
 कदुस्यम् । गन्धकश्च सिता हिङ्गुलवणानि च पट
 तदा । एषा चूर्णे चिपहेवि लौहसपुटमध्यत ।
 सप्ताह भूगत पञ्चादाथन्तु प्रचुरी विड् ॥" तिल
 काण्डचार सर्वसारसमम् इति नित्यनाथ । "टङ्ग
 शतधा भाव्य द्रवै पालाग्रहचजे । विडो वडि
 सुखो नाम द्वितीय सञ्ज्जारणे ॥ रचि २५ ।
 विडम् । स्त्री । लवणविशेषे । विट् लवण । हि
 विडि, आसीचर । तत्पर्थाया, —विडगन्ध विड
 लवण काललवण दाडिक खण्ड कृतक चार
 भासुर सुपाक खण्डलवण धूमै क्षमिकम् । वि
 क्त क केसरपाके । प सु । गुणा —दौषणम् लघु
 वातघ्न रुच्यम् अजीर्णशूलघ्न गुल्महृद्घ्न च । रा मि
 व ६ । विडङ्गे । वै निघ २५ सपहपहणी वि
 विडङ्गादिवीमे । पाक्यनमप । अम ।

विडङ्ग । वि । (Embelia ribes) Seeds
 of Embelia ribes क्षमिन्नपण्ड्रव्यविशेषे ।
 विडङ्ग । हि वासिराड् वायविड । ते वायुविडङ्ग
 पुचेद् । वम् वरदि, सवट् कार्कणो । ता
 वायविड । तत्पर्थाया, —विड विले अमोघा
 विततण्डुल विततण्डुला चिवा तण्डुल तण्डुला
 तण्डुला तण्डुलीयका तण्डुल जनुनाशन रसा
 यन पाचक भक्षक क्षमिकष्टक क्षमिन्न क्षमि
 श्चु गृह्मे केराल वासारि लन्तुद्रो भगनामिनी
 वेराली गन्धरा कावाली वरा सुचिमोक्षा इव
 नाशन । गुणा —कटु लघु लघु कफनाशकम्

गूलाभानोदरघ्न अग्निमान्द्यघ्नम् अरुचिकृमिघ्नश्च ।
 रा नि व ६ । दूषणिक विषघ्न क्षमिन्नश्च । स पू ४६
 च । बा ए १५ च सुरसादि । "कालमाला
 विडङ्गम् ।"

विडङ्गसार । पु । विडङ्गसङ्कुले । चारगुदि
 कायाम् । (इमाद्रिविरेचनाध्याये ।

विडङ्गा । स्त्री । विडङ्गे ।

विडङ्गादिचूणम् । स्त्री । कासाधिकारि ।
 तत्पाठ —"विडङ्ग नागर राक्षा निषली हिङ्गु
 संभवम् । भार्गी चारय तद्गुणं पिबेदा घृत
 मावया ॥" वा चि ३५ ।

विडार (ल) । पु । मांशरे । विडान् ।
 सुगन्धमाजारे । शक्ताङ्गुल । स्त्री । हरिताल ।
 इ च ।

विडालक । पु । रुदाक्यनेत्रलिपमेदे । "विडा
 लकोवहिलेयो नेत्रे पञ्चविजिते ।" भा ।

विडालपदकम् । स्त्री । कर्पे, २ती । प प्र २५ ।

विडालास्थि । स्त्री । मांशरस्थनि । विडा
 नेत्र शंड । बा ल २८ च । इद भगन्दरे हित ।

विडालिका (ली) । स्त्री । भूमिजपाच्छे ।
 पूं हेकुम्डा । रा मि व ७ । गलगतशययुविशेषे ।
 "श्रीको भ्रमाक्षिस्तु विडालिका ररात् । हन्याद् गले
 वेद वल्लोक्तता स्थान ॥"

विडुल । पु । वितसहवे । इ च ।

विडुल्यम् (न्य) । स्त्री । विडुलवपे । प सु ।

विडुग्रह । पु । वडकोष्ठतायाम् । निदा ।

विडुभेद । पु । पित्तजन्यरीमे । भा ।

विडुलवणम् । स्त्री । विडुलवणे । र मा ।

विडुवराह । पु । याम्यशूकरे । जटा ।

विडुवल । पु । गोपके । निशानन । प सु ।

विडुविघात । पु । "मूत्राघातरीगविशेष ।
 लघु —"रुचदुवलयोर्भातनोदावर्त्त" शकृदयदा ।
 मुत्रयोतोऽनुपयेत विट्सुष्ट तदा भर । विडगन्ध
 मूलवेन रुक्षादिघाते विनिर्दिशन् ॥" सा नि ।

विडुविमेद । पु । विडुघातरीमे । मा नि ।

विणमार्ग । पु । रुदे । वा चि २५ ।

वितण्डा । स्त्री । सरतीरवपे । मे । चतुनाम
 कञ्जाके । रुद्र । जग । अर्वा । शंडा । वारा ।

विजयचर्णम् । स्त्री । अर्णसि ओषधम् ।
जिकट्टे, जिक्कना, जिमम, वट, हिश्रु, आकुनामि,
यवकार, हरिद्रा, मावहरिद्रा, छरे, - चित्राङ्गा,
हेल्लयव, चित्रात्र शूल, वेणुङ्गा, शूल, अक्ष-
वण, निशूल, वेणुङ्गे ७ यमानौ गमडाग ।
च द ।

विजयन्तो । स्त्री । त्राप्तीचपे । वै निघ ।

विजया । स्त्री । स्यावरविपान्तगत मृगणि ।
ए कत्यरथ । शिफानिकायाम् । रा नि व ४ । हरी
तक्षीमेद । "बलावृत्ता विजया । समानामपि
जातानां प्रधाना विजया कृता । मुखप्रयोगा
सुलभा सर्वरोगेषु शलते ।" भास । रा नि
व ११ । सा विजयिरिजा । वा चि ३५ । जयत्वा ।
रा नि व ४ आनन्दभैरवीव्याम् । दन्तोद्धवे । वै
निघ । निगुण्ड्याम् । वचायाम् । अतवचायाम् ।
रा नि व ६ । नीलीद्धवे । बलायाम् । पसु ।
शमीमेद । मञ्जिष्ठायाम् । नीलह्वयोः । रा नि
व ८ । अग्रिमये । रा नि व ८ । भङ्गाया । छिं
भाङ्, सिद्धि । तत्पण्याया, - मत्कुणारि
वैलीक्य विजया भङ्गा इन्द्राशन जया अजया
विजया वोरपया गद्या अपला आनन्दा हविषी
मातुलानी मादिनी । श च । तदगुणा - कटु
कषाया उष्णा तिक्ता मातृकफघ्नौ रसादिष्वी वाक्
प्रदा वन्या मेधाकारिणी सुष्ठु दीपनी च । रा
नि व ६ ।

विजयावन्धः । पु । अपराजितावन्धने । यथा—
"सायनास मिसम्यैव विजयाम् प्रातःकदरेन ।
बडा शिरसि तन्मूत्र भृग्वरर परम् ॥" -
निघ ।

विजयावहः । पु । सर्वपे । वै निघ ।

विजयनी । स्त्री । नवमञ्जिकायाम् । वै निघ ।
घिजला । स्त्री । अद्युपुष । रा नि व ४ ।

विजिलम् । स्त्री । दधिपकानि । इष्यारसस्य
गादो । अम । "पाकदपरसासते व्यसने तु भवे
तदम् । सेलपाकमुसेन्कार प्रायस्तदुपसम् तम् ।
पिअम पायलोक्तय विजिलं विजिलस तम् ।"
शर ।

विजयिनम् । स्त्री । विजिनि । अटोरा । शर ।

विजुद्ध । ३ । मादलीकदे । रा नि व ७ ।

विजुग्मणम् । स्त्री । कृष्य । शङ्काना ।

विजृम्भितम् । स्त्री । चिष्टायाम् । मे ।

विज्ज(ज्ज)लम् । स्त्री । विजिले । अम ।

विज्जल । पु । वाद्यालके । वेणुङ्गा । वै निघ ।

विज्जलम् (ला) । स्त्री । स्त्री । गुडलवि ।

रा नि व ६ । वि । पिच्छिलं । च वि ८५ ।

विज्जलि(ज्ज)का । स्त्री । अनुकालतायाम् ।

रा नि व ३ ।

विज्जबुद्धिः । स्त्री । अटामासाम् । श, च ।

विज्ञानतैलगर्भः । पु । अटोद्धवे । रा नि
व ८ । देवदाहव ।

विज्ञामरम् । स्त्री । चक्षुष्य शक्तये । कथिन् ।

विटः । पु । खदिर । सूपिके । वै निघ ।

खवणमेद । विट्टे जवण । मे । नागरहृत्ते ।
श मा ।

विटकः । पु । विष्कीटके ।

विटपः । पु । पत्रवे । हजे । आदिलपवे । रा नि
व ४ । स्त्री । तत्रामकसकृधिमसिणि । तस्य च
स्यान वचणवचणयोः मध्यभाग । सु शा ६५ ।

विटपो (न्) । पु । वटहवे । रा नि व ११ ।
हजे । अम ।

विटप्रियः । पु । सुहरहवे । शक्राश्रयलत्र
गाह । रा नि व ११ ।

विटमाक्षिकः । पु । धातुमाक्षिके । शर्व-
माक्षिकः । ३८ ।

विटलवणम् । स्त्री । विटलवणे । विट्टेष्टम् ।
रा नि व ६ ।

विटवल्लभा । स्त्री । पाटलोद्ध । रा नि व १० ।

विटि । स्त्री । पोतचन्दने । श मा ।

विट् (उ) । स्त्री । विष्टायाम् । रा नि व १८ ।
कानि ।

विट्कता । स्त्री । विष्टायाम् । ना ज्व नि ।

विट्खदिर । पु । अरिमेदखदिरहवे, विष्टा
गमखदिर । श्रु यदावर्णा । तत्पण्याया, - विट
अरिमेद अरिमेद अरिमेद अरिमेद विमिश्रास्य
महत्तम कामलस्य । गुणा - कटु उष्ण तिक्त
रजसवदीपकर कण्ट्यविषयघ्न क्षयरुहोन्नीह
हरय । रा नि व ८ । अपिण, - "अरिमेद उष्ण
योगीमुखदन्तदायजित् ।" भा ।

भांगभांगि । सु २८८ । तिक्तगुण्याम् । ठि०
गाडे । च दमूकवि सुकुमारकुमारकी घृते ।
च २४८ ।

विदारिगन्धादिगण । पुं । विदारिगन्धा
प्रभातप द्रव्यसमूहः । नद यथा — विदारिगन्धा
विदारो सङ्गवा विषदवा गट्टा पृथक्पथी
रतावरो सारिवा हृद्यसारिवा औषकपथको
महासङ्गा चद्रसङ्गा हृद्यो पुननरेण चस-दो
रदिकाल्युधमी चेति । तदगणा, — विदार
गन्धादिर्य गण पित्तानिलापह । शोष गुण्डा
महोदशासकासविनाशन ॥

विदारिणो । स्त्री । गाभारोहवे । रा नि व ८
विदारो । स्त्री । गलरोगभेदे । लघु यथा
— “सदाहतीद यथ सटकमन्तगले पुतिविशेष
मांस । पित्तम विद्याहने विदारो पार्थे विशेषान्
स तु येन शेत ॥” सु नि १६८ । चद्ररोग
भेदे । कौकविडागो । लघु — “विदारो कन्द
कठिना विदारो कस्यङ्गुये ॥” वा उ २१८ ।

(*Ipomoea digitata* Syn *Panicula*
ta) महाकन्दशाकावशेषे । छ् हेरूमङ्गा । छि
विलाहकन्द, चौरविदारो गेठी च । क मलकु वल
ते मङ्गपल्लिग । उत् भूदकखाह । वम्
भूमिकोहल । तत्पर्याया, — चौरगुला इगुग्ना
कोट्टो विदारिका खादुकन्दा सितता यक्षा यगा
लिका ह्यकन्दा ह्यवर्धनी ह्यवलिता चौर
विदारो विङ्गालो भूकषाणो खादुलता गजेटा
वारिवल्लमा गन्धफला चौरवङ्गो पयतिना । गुणा
— मधुरा शीता मुख विन्धा रक्तपित्तघ्नो कफकरो
बल्या वीर्यवर्धनी च । रा नि व ७ । कोहला
कारो लोहितकुमुम, स च विधा दीर्घकन्दो बहु
चौर, हलिपादनी महाचौरय । सु २८८ ।
च चि ८८ । सुवर्चलायाम् । वाराहीकन्दे । चौर
काकोल्याम् । वै निघ । विदाव्यादिगण यथा—
पञ्चाङ्गलशिकालाह चौरदवाहयपथकीकलु करो
जीवन्मूलपचमूलगोपुभाविपाद्यात्मक वगे । गुणा
— द्रव्यो हृद्य वातपित्तघ्न शोषगुण्डामहोद
शासकावहरय । वा २१८ । [रा नि व ७ ।

विदारोकन्द । पुं । विदाव्या । छ् हेरूमङ्गा ।

विदारोहयम् । पुं । कुभासुधमिकुषाखयो ।
कूमङ्गा ७ छ् हेरूमङ्गा । न निघ चय वि शिव
गुण्याम् ।

विदारु । पुं । ककलासि । कौकलाग्न । विक्ता ।
विदाह । पुं । पित्तजन्यरोगे, पित्तजन्यज्वाला
याम, कपादादिदाह । भा ।

विदाहक । वि । दाहजनक ।

विदाहि । वि । कतिनाहजनकवस्तुनि । तस्य
लघु — विदाहि द्रव्य हारमघ्न कर्षा तथा
दधाम् । छि दाहय जनयेत् पाक मच्छति तसि
रान् ॥” राज ।

विदिष्चङ्ग । पुं । हरिदाहपक्षिणि । हरि
शान व कृष्णगाकूल । श च ।

विदु (दू) । प । कनिगन्धमयावकाशे । च
टो । चयल कर्षा घड्ड सि भागे । नद २८८ ।

विदुल । पुं । वेतसलत याम । ललवेतसे । प
म । वा २१८ । गन्धरस । र मा ।

विदुला । स्त्री । सातलायाम् । रा नि व ४ ।
विटलदिरे । छट्टदावर्गा । “विदुलायाम् मूलच ॥”
प्रयोगा बध्याधिकारे ।

विदूरजम् । स्त्री । भेद्यमणो । रा नि व ११ ।

विदूररजम् । स्त्री । वदूर्यमणो ।

विह । प । सद्रिपाने । स्त्री । सद्योन्नपविशेषे ।
लघु — सजाव्यशल्याभिदश यन्त्र लाग्रया
हिमा । उत् पिडित मिगत वा तविहमिति निर्हि
शन् ॥” स चि २८ ।

विहकर्ण । प । पविहकर्णायाम् । आत्नादि ।
भ हिरुपकीय ।

विहकर्णा(र्णिका, र्णो) । स्त्री । पाठायाम् ।
आत्न नि । भ हिरुपकीय । च म । रा नि व ६ ।

विहपकटो । स्त्री । तिक्तगुणायाम् ।

विहमाचिकम् । स्त्री । मये । व निघ ।

विह्वा । स्त्री । चुरोगभेदे । लघु यथा—
“या पचकषिकाकारा पिटिका पिटिकाव्यता ।
सा विह्वा वातपित्तान्याम् ॥” वा उ २१८ ।

विद्या । स्त्री । गणकारिकायाम् । गर्विशो ।
श च शने । कटा ।

विद्यादल । पुं । पुं भज्जवे । श मा ।

विद्याधरयन्त्रम् । स्त्री । जमयपरत्नानके
जीवधपाकारे यन्त्रविशेषे । तस्य लघुपम् — “यप
व्यान्या रसहिषा निदध्यात्तनुखोपनि । व्यामो

वितस्ता । स्त्री । भारतीय नदीविशेषे । वितस्ता
फासोरे प्रसिद्धा । तञ्जलगुणा — स्वादु विदो
यन्न खलु प्रभावहिमद तापहर आशहर पथ्यध ।
रानि व १४ ।

वितस्ति' । स्त्री । कनिष्ठिकाशुद्धयुतकरवितारे ।
२२ अश्रुणि । रानि व १८ ।

वितानः (बन्धः) । पु । शिरोमण्यस्य मथन
भेदे । "श्रेयो वितानमग्रस्य वितानाकार-
मयुत ।" इति लक्षणे । सु १८५ ।

वितानकम् । स्त्री । धान्यके । शनिश्री । प सु ।
पु । माङ्गल्ये । रानि व २३ ।

वितानमूलकम् । स्त्री । कीटपक्षिप्रसिद्धे
वीर्यमूल । वोग्र भृग । रानि व ८ ।

वितुन्नम् । स्त्री । सुनिषण्ठके । सुतुनि शङ्क ।
अम । शेषाने । नै ।

वितुन्नकम् । स्त्री । धान्ये । शन' । रानि व
६ । मदवर । तुल्यके । कौषभ' सुस्तके । वितुन्नक
माखी इत्यस्य लक्ष्' सुताकृति । कोषधी मोघा
गुङ्गली इति च ख्यातम् । केकवर्धभूता, केकटे-
भूता । भा । पु । आमलकीवृक्षे । अम । स्त्री
(का) । भूम्यामलक्याम् । जूँहे आभगा । वै
निघ ।

वितुन्नभूता । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । जूँहे-
आभगा । वै निघ ।

वितुन्ना (त्रिका) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
जूँहे-आभगा । रानि व ५ ।

वित्नासम् । स्त्री । हिङ्गुले ।

विक्सन' । पु । हयभे । अ च ।

विष्या । स्त्री । गोजिह्वायाम् । गोजिश्री शङ्क ।
अ च ।

विदंश' । पु । व्यञ्जने । छटि । रानि व २० ।

विद । पु । तिलकवृक्षे । वै निघ ।

विदग्धम् । स्त्री । लघुरीडिषट्ठे । वै निघ ।
(वि) अश्रुपात्रे ।

विदग्धाजोर्णम् । स्त्री । दग्धाजोर्णभेदे । See
अग्रिमाम् ।

विदग्धास्तद्वटि' । स्त्री । दृष्टिगतरीगभेदे ।
लक्षण — "भ्रममन्त्रागमादीय गाने यां दृष्टि

राचिता । सक्तेदकण्ठकानुया विदग्धास्त्रिंश सा
युता" वा ८ १२५ ।

विदस्ता । स्त्री । वराटकभेदे । रानि व १९ ।

विदरम् । स्त्री । विषसारके । कनिष्ठमग्रा ।
अ च । पु । स्त्रीटने । कृष्टि । कृष्टि । अम ।

विदरणम् । स्त्री । विद्रोहे । रानि व २० ।

विदभंः । पु । दम्भमूलगतरीगे । लक्षण —
"घटे पु दम्भमांसिषु सरभो जायते महान् । यथि
यस्यति दन्ताय स विदभोऽभिघातज ॥" वा ८
११५ ।

विदलम् । स्त्री । द्विदले । प्राणि । दाद्विष
वोजे । डादिद्वय प्राणा । अम । म हिङ्गुसंघटे ।
पु । रक्तकाचने । शर । विटके । निष्ठा । अ
च । स्त्री (ला) । विद्वति । टेडेडो । रानि
व ६ । सातलायाम् । रानि व ४ ।

विदलाभम् । स्त्री । दाढ्याम् । प्राणि । यथा
— "यवगोधूमपथका मायो सुद्राटको तथा ।
मकुष्ठक कुलन्यय मयूरस्त्रिपुटसया । निषावक
कलापय विदलान्न प्रकीर्तितम् ॥ अचि १५५ ।
गुणा — खलपथ्यायि मय्या ।

विदलितम् । स्त्री । मञ्जरक्तपरिप्लुतसद्योव्रणे ।
वा ८ १६५ ।

विदारकम् । स्त्री । वलघारे । रानि व ६ ।
ललमध्यम्यसमशिलादौ । अम ।

विदारण' । पु । कर्णिकारवृक्षे । शर । खपरे ।
वाग्र । वै निघ । स्त्री । बायुजन्मत्रणवेदना
विशेष । सु ८ २२५ । नि । विदीर्णकरणे ।

विदारिका । स्त्री । शालपर्ण्यम् । प्राणि
प्राणि । प सु । गाभारीवृक्षे । वै निघ । प्रमेह
पिडकाविशेषे । लक्षण — "विदारिकान्दवद् इणा
कठिना च विदारिका ।" सु नि ६५ । सुद्रोम
विशेषे । लक्षण यथा — "विदारिकान्दवद् इणा कला
वहुमसन्धिष । रक्ता विदारिका विद्यात् सर्वज्ञा
सर्वलक्षणम् ॥" सु नि १३५ । कण्ठरोगभेदे ।
" सन्निपाताविदारिका । सर्वेषु सर्वज्ञ
सम्बन्धययु स उपेक्षित । कटवैलनिभे पक्ष
खवेत् कण्ठेण रोदति । सद्योचयति कटा च
सा पुषं कर्णशकुलीम् ॥" वा ८ १७५ ।

विदारि(री)गन्धा । स्त्री । शालपर्ण्यम् ।

नामनामि । सु २८८ । तिलतुल्याम् । ठि२-
नाडे । चदमूकपि सुकुमारकुमारके घने ।
च २४८ ।

विदारिगन्धादिगणः । पु । विदारिगन्धा
प्रभातय द्रव्यसमूहः । गद यथा—विदारिगन्धा
विदारो सदृशः विश्रवा श्रुतः पृथक्पथो
रतावरो सारिवा कृशसारिवा औषधवर्धको
महासदा चद्रसदा हृदयो पुनर्भेदेरुहस दो
हृदिकाल्पयभी चेति । तदगन्धा,—विदार
गन्धादिरय गन्ध पित्तामिलापः । शोष गुणाद्
मर्द्दीर्घासकासविनाशन ॥

विदारिणो । स्त्री । गाभारीहवे । रा नि व ८
विदारो । स्त्री । गलरोगभेदः । लघु यथा
—“सदाहोद शयय सत्कमलमले पूतिविशो
मांस । पित्तम विदाहदमे विदारो पार्श्वे विशेषात्
स तु धेनू मेत ॥” सु नि १८५ । चद्ररोग
भेदः । कैरुविज्ञानो । लघु—“विदारो कन्द
कठिना विदारो कन्दवृक्षे ।’ वा उ ३१५ ।

(Ipomoea digitata Syn Panicula
ta.) मन्दाकन्दशाकावशेषः । कृ हे २०५ । हि
विलाहकन्द, चौरविदारो गेठी च । क न ल ५ वल
ते मङ्गलतिग । च २ भूदकखाद । वम्
भूमिकोदल । तत्पण्याया,—चौरगुहा इत्युक्त्वा
क्रोशो विदारिका स्वादुकन्दा सितः पृष्ठा शगा
लिका इत्यकन्दा इत्यवर्धनी इत्यवशिका चौर
विदारो विज्ञातो भृकुषाणो स्वादुलता गेठि
वारिवल्लभा मन्धफला चौरवल्गो पयलितः । गुणः
—मधुरा शीता गुरु विग्धा रक्तपित्तघ्नो कफहरो
बल्या बोध्यवर्धनी च । रा नि व ७ । कोदला
कारो खोदितकुसुम, स च विधा दीर्घकन्दो बहु
चौर, हस्तिपादकी मन्दाचौरय । सु २८८ ।
च चि ८५ । सुवपलायाम् । वाराहीकन्दे । चौर
काकोल्याम् । वे निघ । विदायादिमण यथा—
पञ्चाङ्गलशिकालाह रौरवाद्ययपपणोक्तु करो
श्रीवत्तलपचमूलगोपसुनात्रिपाद्यात्मक वर्गे । गुणः
—हृद्यः हृदय वातपित्तघ्न शोषगुणाद्मर्द्दीर्घ
श्रासकासहरय । वा २१५ । [रा नि व ७ ।

विदारोकन्दः । पु । विदायाः । कृ हे २०५ ।
विदारोदयम् । पु । कुषाण्डभूमिकुषाण्डयोः ।
रूमडां ७ कृ हे २०५ । च निघ लघु वि शिव
गुणाम् ।

विदारः । पु । ककलासः । कैरुनाम । विकाः ।
विदाहः । पु । पित्तजन्यरोगे, पित्तजन्यज्वाला
याम, कपादादिदाहः । भा ।

विदाहकः । वि । दाहजनकः ।

विदाहि । वि । अतितापजनकवस्तुनि । तस्य
लघु—विदाहि द्रव्य द्वारमन्त्र कुर्यान्था
वधाम् । हृदि दाहस्य जनयेत् पाकं गच्छति तसि
रान ॥” राज ।

विटिष्चङ्ग । पु । हरिनाम्नपक्षिणि । इति
ज्ञानं व कृष्णगोकुल । अ च ।

विदु (दू) । प । करिगण्डमयावकाशे । अ
टो । अथय कर्णां पङ्कजं भागे । कट २५ ।

विदुसः । पु । वेतसलतयाम् । उल्लवेतसे । प
ग । वा २१५ । गन्धरसः । र मा ।

विदुला । स्त्री । सातलायाम् । रा नि व ४ ।
विटखदिरे । अथवावर्ग । “विदुलायाम् मूलघा”
प्रयोगा बन्धाधिकारे ।

विदूरजम् । स्त्री । वेदूर्यमणौ । रा नि व ११ ।

विदूररत्नम् । स्त्री । वेदूर्यमणौ ।

विद्ध । प । सन्निधाने । स्त्री । सद्योवपविशये ।
लघु—“सूत्राव्ययानामिदं यद्वद त्वाग्रथा
दिना । उन्न विद्ध निमत वा तद्विद्वन्मिति निर्दि
शन् ॥” सु चि २५ ।

विद्धकर्णः । प । अविद्धकर्णायाम् । आकुनामि ।
भ हिरूपकोष ।

विद्धकर्णा (र्णिका, र्णो) । स्त्री । पाठायाम् ।
आवृन्नि । भ हिरूपकोष । अम । रा नि व ६ ।

विद्धपर्कटो । स्त्री । तिलगुष्ठायाम् ।

विद्धमाक्षिकम् । स्त्री । मये । वे निघ ।

विद्धा । स्त्री । चन्द्ररोगभेदः । लघु यथा—
“या पद्मकर्मिकाकारा पिटिका पिटिकान्विता ।
सा विद्धा वातपित्तभ्याम् ॥” वा उ १५ ।

विद्या । स्त्री । गणकारिकायाम् । गर्गश्रो ।
अ च ज्ञाने । लटा ।

विद्यादल । पु । पुं भृजहवे । श मा ।

विशाधरयन्त्रम् । स्त्री । कमरुपरमाह
शोधकादे यन्त्रविशेषः । तस्य लघु—“यथ
व्याख्या रसविद्या निदध्यातन्मुखीपरि । व्याखी

मूढमूर्खी सम्यङ्निष्ठश्च गृह्यतुल्यः । ऊहस्थायी
जलविश्वं चूल्यामारोप्य यत्र । यधस्ताज्ज्वालये
दग्निं यावत्तद्वरपक्षम् । स्वाङ्गशीतं ततो यन्ता
द्रुह्योदसमुत्तमम् । विद्याधराभिधं यन्तम्
उदाहृतम् ॥ भा ।

विद्याधररसः । पुं । गुणे रसः । पाठ—
‘गन्धकं तालकं ताम्रं मृतताम्रं मनःशिलां ।
गृह्यतुल्यं तुल्यांशं मूढं येनैव गृह्यतम् ॥ पिप्पल्या
सुकषाणं वज्रोक्षीरं भावयेत् । निष्काञ्चं भवयेत्
चोद्रे ॥’ गन्धकं शरितां, वर्णमार्तिकं,
ताम्रं, मनःशिलां, उद्धवम् अष्टौ २ इह
तो पिप्पलेरु क्वाथे ७ वज्रोक्षीरे भावा
मिवे । सा की ।

विद्याधराभ्रम् । स्त्री । श्लाघिकारे औष
धम् । पाठ—‘विडङ्गमसुविफला गृह्यन्ती दन्ती
विहङ्गिकटुविकचः । प्रत्येकमेवं पित्तभागचूर्णं
पलानि चत्वार्ययसो मलयः । गीमूतसिंखं पुरा
तमस्य किंवायं दद्यान् च राटिकाया । कृष्णश्च
चूषणं पलविण्डं निश्चक्रश्चामतीव सतात् ।
पादोऽर्कं सरसेन खलं शिलातपे मनुमयी(नी)
दण्डः । समीप्य यत्रादपि गृह्यन्तं पाषाणचूर्णं
विचूर्णितेन । युक्तं ततः पूर्वजासि दत्त्वा सपि
मधुमाम्बुमयं यत्रात् । निवापयेत् सिन्धुविग्रह
मात्रे ॥’ इत्यादि । विडङ्ग, भूता लिङ्गना,
शुण्ठकं, दन्तीमूलं, तेडेडोमूलं, ७ लिङ्गटु
अष्टौ २ तो शुक्लागूरं अथवा शुक्ललोह-
टिका ४ नं अग्निशय १ प, थूलकूडि
वरग्रे ५ अंशित पात्रा १० तो शुङ्गरूत
२ तो कज्जली करिशा, सेडे कज्जली ७
पूतेशोक्तं उवागमूह घृत ७ मधु घात्रा मर्दन
कवित्रा सिन्धुला ७ राधिवे । मात्रा १२१०
रति ५ शय । सा की ।

विद्यापतिः । पुं । चिकित्साज्ञानप्रणेतरि ।

विद्युच्छ्रृंखा । स्त्री । म्यावरविधानागंतमूल
विषभेदः । ५ कल्प २५ ।

विद्युज्ज्वाना । स्त्री । कलिकारीघुप । विष
माश्रुतया । रा नि ५४ ।

विद्युत् । स्त्री । सन्ध्यायाम् । ६ ।

विद्युन्मयम् । स्त्री । कालघाती । ६ प ।

विद्रम् । स्त्री । विद्रं । ग ५ ।

विद्रधिः (धी) । पुं, स्त्री । श्वकदीपभेदे ।
अयमपि विद्रधिलक्षणः । सु नि १४५ । रोगभेदे ।
फोड़ा । वाद्याभ्यन्तरभेदश्च स द्विविधः । वाद्य
पुनः शब्दश्च वातपित्तकफशोणितचतविदोपजयेति ।
निदानलक्षणं—“लघुश्लेष्मांसमदांस रुधिराभ्यसमा
श्रिता । दोषा शीघ्रं शनैश्चैव जनयन्त्युच्छ्रिता
भ्रशः । मदासूत्रं रुजाश्लेष्मं वृत्तं वाय्वयथायतं । स
विद्रधिरिति ख्याती विज्ञेयः पट्टिधयः स ॥” सा
नि । “पृथग्दोषैः समस्येयं चतुर्वायुसृजा तथा ।
पश्चामपि हि तेषां लक्षणं समवस्थते । कृष्णी
ऽरुणी वा पक्षयो भ्रममत्यर्थवेदा । चिरोत्थान
प्रपाकश्च विद्रधिवर्तसम्भवः । पक्षीदुग्धरसदाश
ग्रायो वा ज्वरदाहदात् । चिरोत्थानप्रपाकश्च
विद्रधिः पित्तसम्भवः । शरावसदृशं पाण्डुं शीतं
शाम्बील्यवेदनं । चिरोत्थानप्रपाकश्च सफण्डुश्च
कफोत्थितः । तनुपीतसिताथैषामावावा क्लमश्च
मृता । नानारूपरुजाश्लेष्मो घाटाश्लेष्मो विषमो
महान् । विषमं पच्यते वापि विद्रधिः सान्नि
पातिकः । तैश्च भौवेरभिधने चते चाप्यसंविनः ।
चतोपा वायुविद्युत् सरसं पित्तमोरयेत् । ज्वर-
सृष्ट्या च दाहश्च जायते तस्य दहिनः । एष विद्रधि
रागन्तु पित्तविद्रधिलक्षणः । आभ्यन्तरान्त उच्च
विद्रधीन् परिचक्षते । गुण्यसामान्यविद्वान्तराश्ले
सक्लिन्नमोक्षणत् । “अतिव्यथाय व्यायाम वेगाघात
विदाहिति । पृथक् सम्भूय वा दोषा कुपिता
गुण्यरूपिणम् । वज्रोक्षयसमुद्भूतमन्त्रं कुक्षेति
विद्रधिम् । गुदे वस्तिमुचि ग्राभ्या कुक्षी वक्ष्ययो
स्तथा । उक्षयो श्रोत्रे पक्षिते हृदये श्लेष्मि वा
तथा । तेषां निदानं जानीयात् वाद्यविद्रधि
लक्षणे । आसपक्षेपक्षीयेन पक्षापक्षं विनिर्दिशेत् ।
गुदं वातनिरोधस्तु वली कृष्णाल्यमुदता । ग्राभ्या
हिक्का तथाटीव कुक्षी माहृतकीपनम् । कटी
पृथ्व्यक्षयो वक्ष्योले तु विद्रधी । उक्षयो पार्श्वं
सदीपं श्रोत्राश्लेष्माश्लेष्मा । स्रव्वाङ्गप्रवृत्तयो
हृदि गन्धश्च दाहश्च । यासो यकृति दृष्टा च
पिपासा श्लेष्मजोऽधिका । आनी वा यदि वा
पक्षी गदन् वा यदि चितार । सर्व्वे सन्ध्यालिया
यापि विद्रधिः कष्टं दृश्यते । श्लेष्मासपक्षजातामां
प्रजातानां तथाऽहितः । दाहज्वरकरो घोरी
जायते रक्तविद्रधिः । अपि सस्यकृष्णजातानामस्यक्-
कायादनि सती । रक्तश्च विद्रधिः विद्यात् कुक्षी
मक्तममिश्रम् ॥” मदादोषावगन्तयेन ततोऽसौ

सम्प्रपच्यते । सु नि ६५ । गुह्यादस्य विशेष
गुह्यशब्दे मय्य ।

विद्रघिका । स्त्री । प्रमेहपिडकायाम् । लक्षण—
“विद्रघलचरणैर्युक्ता च यथा विद्रघिका बुधे ॥” सु
नि ६५ ।

विद्रघिघ्न (नाशनः) । पु । शिशुहन्त्रे ।
शोभाघ्ननहन्त्रे । गङ्गिना ग्राह्य । विका ।

विद्राविणो । स्त्री । काकमाचाम् । रा नि व ४ ।

विद्रुम । पु । प्रवाने । जना । रा नि व १२ ।
पल्लवे ।

विद्रुमफल (ला) । पु, स्त्री । मधुरकुन्दुरी ।
वै निष । [७५] अम । रा नि व १२ ।

विद्रुमलता (तिका) । स्त्री । नलीनामगन्ध
विद्रुमवाक् । स्त्री । मधुरकुन्दुरी । वै निष ।

विद्रुल । पु । वेतसवने । वै निष ।

विह्वान् । पु । वैधे । रा नि व २० ।

विह्वेषम् । स्त्री । कहीने । कृष्णाल । रा नि
व १२ । [भ रभस । मी । विका ।

विध (धा) । पु स्त्री । ऋद्धी । हल्यन्त्रे । वैधे ।

विधनम् । स्त्री । मधूच्छिष्टे । गोम ।

विधवनम् । स्त्री । कम्पने । व्याक ।

विधसम् । स्त्री । मधूच्छिष्टे । गोम । वै निष ।

विधाता (वन्) । पु । मद्य । रा नि व १४ ।

विधात्रो । स्त्री । विषय्या । श च ।

विधानम् । स्त्री । व्यवस्थायाम् । जटा । (कम्) ।
व्यथायाम् । श र ।

विधानिका । स्त्री । हृदयाम् । विद्रु ।
वै निष ।

विधि । पु । कल्पने । गेदे । पु । वैधे । रा
नि व २० ।

विधु । पु । कपूरे । मे ।

विधु(धू)ति । स्त्री । कम्पने ।

विधु(धू)ननम् । स्त्री । कम्पने ।

विधुफलाध्वर । पु । सन्निपात चरमेद ।
लक्षण— विधुफलाध्वर तो नास्ति सन्निपातादुदा
हृतो । प्रोक्तानिमाधिकी यन् सन्निपात मकु
प्ताति ॥ भा ।

विधुरा । स्त्री । कण्ठपृष्ठाध्वरे । कर्कशमय

हये । तत्र च वाधित्यम् । सु शा ६५ । रसाला
याम । मी ।

विधुवन(ल)म् । स्त्री । कम्पने । जटा । अम ।

विनता । स्त्री । प्रमेहपिडकाभ । लक्षण—
“महता पिडका नीला पिडका विनता कृता ।”
सु नि ६५ ।

विनद । पु । सप्तपण्डवे । श च ।

विनमनम् । स्त्री । नमीकरण । सु म ७५ ।

विनम्र(क)म् । स्त्री । तगरपुष्पे । रा नि व १ ।

विनया । स्त्री । वाद्यालके । वेङ्कट । म ।

विनस । वि । तासाहीने । जटा ।

विनास । पु । व्यथया शरीरनमने । भा म ३५ ।

विनारुहा । स्त्री । विषणिकाकन्ते । रा नि
व ७ । See विषणिका ।

विनाश । पु । नागे । अम । (क) ति । गत
नासिके । जटा ।

विनाशोन्मुखम् । स्त्री । पक्षे । अम ।

विनासिका । स्त्री । अप्रिमल्लतिकाटभेदे ।
सु कल्प ८५ ।

विनिपात । पु । देवादिव्यसने । म ।

विनीत । पु । दमनकचुपे । मन् । रा नि व १० ।

See दमनक ।

विनीय । पु । कल्के । रमा ।

विन्दु । पु । परिमाणभेदे । अमकणायाम् ।
अम । भुवामंथमाने । मे ।

विन्दुचित्रक । पु । मृगविषये । श र ।

विन्दुपत्र । पु । मृगपत्रे । रा नि व २ ।

विन्दुफलम् । स्त्री । मोर्रिके ।

विन्दुराजि । पु । रात्रिमन्त्रपरिचरे । सु
कल्प ७५ ।

विन्दुरेखक । पु । पवित्रिप । श च ।

विन्दुल । पु । अप्रिमल्लतिकाटविषये । सु कल्प
८५ । See कीट ।

विन्दुवासर । पु । ममे सन् नीति दण्ड
पात दम । नीतिपम् । [७५]

विन्ध्यपक्षो । स्त्री । विन्ध्यपक्षो । वेङ्कट ।

विन्ध्यजात । पु । विन्ध्यपक्षो । वेङ्कट ।

विन्ध्यवासियोगः । ७। राजयकाधिकारि
योगः । पाठ — "वीथ शतावरो तापि कलामि
हे पल तया । मय मयदना योग मोदय श्रीर
रजोऽवित ॥ अथ मयचर्ममं मोदय ।
क्रिष्टु, म०भूमी, क्रियणा, वेदेङ्गी, वेदे
वे-ना अटोक १ ८०१ मोद १ ८०
८०१ मादि व । रसर ।

विन्ध्या । श्री । लवलाठये । मोशङ्ग गाह ।
म । एलायाम् । रस ।

विन्ध्याक । ७। सतपर्वठये । मय ।

विन्विनो । श्री । अविताः ।

विपत्ति । श्री । विपदि । मय ।

विपटापहा । श्री । वनकृष्टये । रसिध ।

विपन्न । ७। मये । मे । वि । विपदयसे
विपरातमज्जतैतन्म । श्री । शारीरव्याय
विनाः तलम् । पाठ — "सिन्दुराद्वि विपुल
रजोगिव बाणाद्वि माद्वि विपुलव्यायविपन्नम् ।
महद्विपन्नमुत्तममुत्तममुत्तमम् । विपन्नमममममो
विपरातमम् ॥" विपन्नी रजविपन्न ।
बाणाद्वि मयपुष्टासूत्रे । लले चमूयम् । तले ४
श । कल्ल म १ प ।

विपर्ययक । ७। पलागठये । मय ।

विपर्यय । ७। "वदययामिदं तस्य प्राति
लायम् ।" सु ११५ । व्यतिक्रमे । मय ।

विपाक । ७। खेद । पाचने । मे । द्रव्य
भक्षणान्तरं पाके सति माधुर्यादिपरिणामे ।
"लाठरेणा घृता योगाद्वयदुदति रसान्तरम् ।
रसाना परिणामाने स विपाक इति व्युत्त । मिष्ट
पटुय मधुरमधोऽष्ट पचत रस । कटुतिक्तवा
याणां पाक स्यात् प्रायत कटु ०" मय पदम
मोहि स्यात् स्वादुरस्या विपाकत । शिवा कषाया
मधुरा गुणो च कटुकापि च ॥ इति । तेषु मधुर
विपाकस्य द्वैतकारिता अत्र ग्राह्यस्य विपत्कारिता
वातश्लेष्मरोगता, कटुपाकस्य वात कफ विना
माशिता च । मा ।

विपाण्डु । ७। वनजकर्मव्याम् । वे निध ।

विपाण्डुरा । श्री । मद्यमिदयाम् । पमु ।

विपादिका । श्री । पादफोटीरीमे । रानि
व १० । पादगतपुटपुटमिदे । तल्लय — "कण्डू

मतो दाहवशोपपन्ना, विपादिका पादगतपर्मव ।"
७ नि १५ । Sec पादफोटी ।

विपादो । श्री । दृग्भादोलतायाम् । रानि व १५ ।

विपाशा । श्री । भारत दलदोबिरीध । रानि
व १० । तल्लयगुणा साधारण नवीनलवज्जुया ।

विपिनहु । ७। कावमाके । वे निध ।

विपिननृप । ७। चारवधठये । लौलाप
गह । "विपिननृपदखीले ।" रसर १५ वि ।

विपुलरसः । ७। रसो । कोवानरम् ।

विपुल(ला)सवा । श्री । गृहकन्यायाम् ।
गृहपुत्राशो । रानि व १५ ।

विपुषा । श्री । दृग्भायाम् । रस १५ । रानि
व १४ ।

विपूय । ७। वज्रपूयतायाम् । भा म कुठवि ।
सुधरव । व्याक ।

विप्र । ७। अथलठये । रानि व ११ । शिरीष
हृष्ट । वे निध । रबी । तिका ।

विप्रकाष्टम् । श्री । गुणकाठे । रानि व ८ ।

विप्रकट । वि । दूरे । दला ।

विप्रतिपत्तिः । श्री । अन्धभाविने । सु ७
१२५ । विराधे ।

विप्रत्यय । ७। कार्याकार्यवितादितयभा
रमिदु विपरीताभिनिवेशे । च मा ५५ ।

विप्रदह । ७। फलमूलादियकद्रव्ये । मय ।

विप्रमिय । ७। पलागठये । रानि व ११ ।

विप्रमस्यो (लोभो)(इन्) । ७। देवधरुके,
काडरातठये । शैठि । रानि व १० ।

विप्रता । श्री । योगिरीगविरीधे । तल्लय
यथा — "योगि विप्रतास्या लधावनात् ।
सत्तातकण्डू कण्डूला कण्डूला पातिरतिमिया ॥"
वा ११५ ।

विफन । ७। वम्याकर्षोदिकायाम् । वे निध ।

विफना । श्री । कैयकाम् । रानि व १० ।

विषह । ७। पुमागठये । वे निध ।

विबन्धः । ७। आमादरीमे । रानि व १० ।
मय मुखरीधे ।

विबन्धवन्ध । ७। पृष्ठोदरीर स्थानवन्धन

विजये । "विभो विविधो यम इति लघ्वम् ।
सु । ४ ।

विबन्धवर्त्ति । स्त्री । चयस्य गूलरीगमेः ।
"नोत्सृज्येदय पुरीषम् सानाह गूलरीहित
।" जट ४३५ ।

विभाकर । पु । विवकहसे । ठिठांशाह ।
चकहसे । आदन्त गाह । यम । सूर्ये ।

विभाण्डिका । स्त्री । आङ्गन्यसुपे । अकाहनी ।
वे निघ ।

विभाण्डी । स्त्री । आबनकीलतायाम् । रा
नि व ३ । नौलापरानितायाम् । वे निघ ।

विभातम् । स्त्री । प्रभाते । आठ काणे ।

विभावरी । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।
मेदायाम् । रसा । रासौ । यम ।

विभावरीयुगम् । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिणी ।
हरिणी ७ नाकहरिणी । भा १ भ ५ वि ।
"विभावरीविभावरीयुग वरा ।"

विभावसु । पु । विवकहसे । चकहसे ।
मे । यप्रो । सूर्ये । यम । चन्द्रे । ३५ ।

विभीतक (कौ) । पुं, स्त्री । (Terminalia bellerica) Beleric myrobalan
प्रसिद्ध हृष्यविशेष । दट्ठुं गाह । द्वि वहेडि,
तिनास । मेरा, वहेडा । मं देडाडा । क तीडे । तें
ताडेवेडु । ता तनितण्डि, तीचण्डि ।
तत्पण्यांशः—अच तुष कफफेल् भतदास
भूतावास कलि कलिद्रुम कलिद्रुम कलिन्द
कुशिक बहुवीथ्य तलफल सत्वधक वासन्त
वहेडुक ह्यथ विषत्र अमिश्रक कासघ्न
कलियुगालय । गुषा—कटु तिक्त कषाय उष्ण
कफघ्न चक्षुष्य पलितघ्न विपाके मधुर लघुय ।
विभीतकी मदकार कफमारुतनाशन । सु सू ६६५ ।
विभीतकफल—स्वादुपाके कषाय कफविघ्नम् उष्ण
वीथ्य हिमशर्मे भेदन कासघ्न रुच नेत्रकेशमसादन
हृमिविस्तरताहृदय । श्वेतज्व—उष्णश्चर्द्दि कफ
वातशान्तिकर लघु कषाय मदकारि च । भा पु
१२ । विभीतकफलाय तैलगुषा—स्वादु हिम
केश्य गुरु पिप्पानिलपीडाघ्न । रा नि व १५ ।
मधुर मधुरवीथ्यविपाके वातपित्तशमन शीत
वीथ्यम् अमिथ्यन्दि हृष्टविषमूत्रम् अपिसारन
चेति । सु सू ४५५ ।

विभोयण । पु । नलदगे । मनशीह ।
नि व ८ ।

विभूति । स्त्री । भयानि । ऐयर्थे ।

विभ्रम' । पुं । शरीरलभ्ये । च सु १५५ ।

विभ्रम । पु । भाकौ । मानि ।

विमर्ह' । पु । चक्रमर्ह'सुपे । छादना । रा
नि व ४ । कालद्वतसुपे कानकाशना । रसा ।

विमर्ह'क' । पु । चक्रमर्ह'सुपे । रा नि व ४ ।
द्वतसुक्तकानितद्रव्ये । वा उ ३२५ ।

विमलम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । रौप्ये । सेव्यव
लघने । वे निघ । रौप्यमाचिके । रा नि व ११ ।
वि । निमले । वे निघ ।

विमलजाता । स्त्री । छावितेन द्रवीकृत
खण्डादौ । शृङ्गान्निर वम । इय मय्यधिक्यादि
वङ्गणा । सु सू ४५५ ।

विमलमणि । पु । कपूरमणौ । आदि ।
रा नि व ११ ।

विमला । स्त्री । रौप्यमाचिके । पमु । Sec
तारमाचिकम् सातलायाम् । वनिघ । विमल
मणौ । वे निघ २म चयवि । गीदकादौ ।
गोपिच्छादि विष । दाहनीच इति यस्या
प्रसिद्धि । तच्छुद्धि—"लम्बीरस्य रसे विप्रा
रम्भातीयेन वा पचेत् ।" विमला शुद्धिमायाति
दोलाधन्वेष निधितम् । सा कौ ।

विमलाशन । पु । शिरोषठने । रसा ।

विमान' । पु । घोटके । मे ।

विमुक्त । पु । साधवीलतायाम् ।

विस्वम् । स्त्री । विस्वीफले । टेनाकुंशण ।
रसा । पुं । लकलासे । कौकुलाम् । मे ।

विस्वकम् । स्त्री । विस्वीफले । टेनाकुंश-
कण । शर । [शर ।

विस्वजा । स्त्री । विस्वीलतायाम् । टेनाकुंश ।

विस्वट । पु । मयपठने । श ५ ।

विस्वा (स्वि[स्वो]क्ता) । स्त्री । विस्वाम ।
तेनाकुंश । तत्पण्यायगुषा—विस्वी रक्तफला
तुल्यो तुण्डिकेरी च विस्विका । श्रीहीपमरुला
घोला पोषुपर्णी च कथ्यते । विस्वीकम्—स्वादु
शीत गुरु पिप्पानिलवातनात् । श्वेतज्व सेव्यव रुच

विद्ययापानकारकम् ॥ भा । रा नि व १ । वा सु १५५ । सु ग ४६५ ।

विद्योतिका । स्त्री । विन्दीशकि । तेलोत्तुछात्र पाठा ।

विज्जिनो । स्त्री । नेत्रकनीनिकायाम् । ८५५ । तारा । रा नि व १८ ।

विज्यो । स्त्री । शालिधान्यविजये । रा नि व १६ । विज्यकाशम् । तेलोत्तुछा । च सु वमन । सु १२५ । कुन्दरिकायाम् । सु सु १२५ ।

विज्यु । स्त्री । गुवाकि । कथित् ।

विज्ज्ञापनम् । चन्द्रलयादिविमर्दनेन शेषविज्ञा यने । सु चि १५ ।

वियञ्चारौ (इन्) । पु । विज्ञपचिणि । ठीन-पाथी । श मा ।

वियोगी (इन्) । पु । चक्रवाकपचिणि । श च ।

वियोनिः । वि । विज्ञयथीनो । सु नि १२५ ।

विरङ्गम् । स्त्री । कद्रुव्यक्तिकायाम् । रा नि व ११ । विङ्ग । प सु ।

विरजा । वि । विगताभवायाम् । जटा ।

विरजा । स्त्री । दुःखायाम् । चारा । गन्धविर जायाम् । भैष वाजो पल्लवसारतेलि । कपित्थानो वसे । र मा ।

विरठः । पु । तिलकवसे । वै निघ ।

विरणम् । स्त्री । वीरणमूले । वेणीत्र मूल । प सु । रसरवा व्या चि गन्धराजतेलि ।

विरदा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । कथित् ।

विरलम् । स्त्री । पातलदधनि । रा नि व १५ ।

विरलद्रवा । स्त्री । विरलद्रवयवायाम् । जटा ।

विरला । स्त्री । तिन्दुकाम् । “कीलीकदम्ब विरला ।” वा सु १५५ न्ययोधादौ । ज्ञप्तिवृत्ति । वै निघ ।

विरा । स्त्री । मये । रा नि व १४ ।

विराटकम् । स्त्री । कान्तपाषाणे । चूषक । र मा स ।

विराटज । पु । राजपटमथी । विका ।

विरान्तक । पु । अर्जुनवसे । वै निघ ।

विराध(धा)नम् । स्त्री । पोडायाम् । श र ।

विराल । पु । विडालि । अ टो ।

विरक् । पु । इष्टाद्यने । रा नि व १८ ।

विरुक्षम् । वि । देशकालप्रकृतिसंयोगविपरीते ।

विरुक्षता । स्त्री । विरुक्ष नाम यत् दृष्टान सिदात्तसमर्थेऽपरीतम् । च वि ८५ ।

विरुद्धाध्यग्रनम् । स्त्री । विरुद्धभोजने । “चौरमन्थादि यद् भुज्ज तद्विरुद्धाग्रनं मतम् ।”

योगर च सा चि । “विरुद्धाध्यग्रनाश्रीर्ण ।” विरुद्ध भोजनशरीरा यथा—“न तास्यैव सप्तदशोदराणां विस्फोटकीन्मादभगन्दरायाम् । मूर्च्छासदापान मलयहाणां पाण्डुमद्यव्यालविषस्य चैव । किलास कुष्ठ यद्युपोगदानां शीघ्रातिसार ज्वर पीनसर्मा । सन्तानदीपस्य तथैव मूर्च्छोऽरुहस्य प्रवदन्ति धनुम् । विरुद्धाहारजनितान् रोगान् हन्ति विरे चनम् । वसन शसन वापि ।” राज १५ ।

विरुद्ध । ति । अद्वृत्ति । मे । च सु १८५ ।

विरुद्धकम् । स्त्री । अद्वृत्तिधान्ये । वै निघ ।

विरुद्धधाना । स्त्री । अद्वृत्तयवे । यदेव अद्वृत्त । गुणी—गुरु पुष्टिकरी च । च सु १०५ ।

विरूपम् । स्त्री । विष्णुमले । रा नि व ६ । स्त्री (पा) । दुरालभायाम् । रा नि व ४ । शुक शिख्याम् । आनादुक्षी । कृष्णातिविषायाम् । रा नि व ६ । पु । सज्जरस्य । धृन् ।

विरुपाक्ष । पु । अश्वस्य दुष्टयङ्गमेद । “विरु पाक्ष्महीने तु कम्प स्वदेह जायते ।” जट ५०५ । [रा नि व १८ ।

विरूपी (इन्) । पु । नाटक । काल शिशुगिति ।

विरुक्षणम् । स्त्री । रुक्षीकरणे । वा उ १२५ ।

विरिकः । पु । कर्पूर । वै निघ । विरेचने । ज्ञोणाप । मा नि । मलभेदे । श र ।

विरिको (इन्) । पु । कम्पिलके । वै निघ ।

विरिचक । ति । विरेककारिणि ।

विरिचनम् । स्त्री । विरेके, मलभेदे । ज्ञोणाप ।

सव्याश्वेव विरेचनद्रव्याणि भूवारिगुणसूत्रिणां भूवारिणां गुणत्वादीषु गच्छन्ति । तानि च द्रव्याणि दृष्टताश्यामा दन्तीद्रवन्तीसमन्ता शङ्खिनी विषाणिका गवाक्षो च्छगलान्तीसुक सुवर्णचौरीषित्तककिण्वी कुशकाशतिलक कम्पिलक रस्यक पाटलापुग हरी तक्यामलक विभीतक नीलिनीचतुरङ्ग निरुद्धपूतक महाहृद्य सप्तच्छदाक ज्योतिष्मल्येति । सु सु १६

य । तानि च पट् भवन्ति क्षीररसकल्ककषाय
 मृतशोमसूयभेदेन । तानि यथोत्तरं लघूनि ।
 सुसू४४५ । “विरिचनद्रव्याणि पृथिव्यम्बु
 गुणभूयिष्ठानि पृथिव्यापी गुह्यं गुरुत्वादधी
 गच्छन्ति सद्योहिरिचनसधोगुणभूयिष्ठमनुमानात् ।”
 सुसू४१५ । तत्वात् त्रिगुणस्त्रिधात्वा । तद्वृणा
 —“बुद्धे प्रसाद वलमिन्द्रियाणां धातुस्थिरत्व
 व्युत्पत्तिरित्येवम् । चिराच्च पाकं वपुषः करोति
 विरिचनं सम्यग्गुणस्थानम् ॥” सु । तस्य भावा
 यथा—“मात्रोत्तमा विरिचक्य त्रिगुणैः कफा
 त्मक । वेगैर्विश्रुतिभिर्मध्या क्षीनोक्ता दशवेगकैः ।
 द्विपल श्रेष्ठमाख्यातं मध्यमं पलं भवेत् । पला
 ईश कषायानाम् कनौयस्त विरिचनम् ॥” अन्यच्च
 —“पलं तु श्रेष्ठमाख्यातं मध्यमं पलं भवेत् ।
 कषमानं कौषं स्यात् प्रथमं श्रेष्ठाय लघु ॥”
 आनन्दसेन । वमनं च विरिचं च तथा शोषितं
 भीक्षणे । साङ्गवद्योदग्रपलं प्रत्यमाहुर्मनीषिणः ॥”
 इति । तन्निषेध —“वालहङ्गनवज्वरिनवप्रसूतादयो
 न विरेच्यो जीर्णज्वरिप्रभृतयो विरेच्यो । शरदि
 नसन्ते च पाचनैरामबलासं त्रिगुण्यं श्रेष्ठं
 त्रिगुण्यं च स्वेनैर्विरिचं काव्य ॥” पप्र४४ ।
विरिचन । पु । पीलुहले । राजिव११ ।
 धृतकरञ्ज । राजिव८ ।
विरिचनफल । पु । पीलुहले । वेनिघ ।
विरिचनोपयोगि । ति । विरेचके । च ।
विराचन । पु । पृथुश्रिभ्य श्वाणाकङ्ठ ।
 गोभापाठा । धृतकरञ्ज । राजिव८ । रीडि
 तकरुहे । ब्रौणं गीह । राजिव८ । चर्कहले ।
 आरुन्तं गीह । कश्चित् ।
विरोध । पु । क्षीराव्ययस्यद्रव्यभेद ।
विल । पु । वेतसहले । शच ।
विलकरी (इन्) । पु । सूषिके । राजिव१८ ।
विलम्बिका । स्त्री । तन्नामकविम्बिकाभेद ।
 लघ्वर्ण—“दुष्टं भुक्तं कफमारुताभ्यां प्रवर्तते
 नोर्ध्वमधयस्य । विलम्बिका सा भृशदुषिकस्या
 माचक्षते शालविदं पुराणा ॥” मानि ।
विलम्बो (इन्) । पु । सद्योन्नये । मध्यविशेष ।
 गुणा—वातकरं पित्तकरं कफकरं च । अति
 २२५ ।
विलय । पु । विशापने । भा७१२५ ।

विलया । स्त्री । बलायाम् । रमा ।
विलला । स्त्री । श्वेतबलायाम् ।
विलवास । पु । नादकजली । कानं शिर
 श्छि । राजिव१८ ।
विशवासो (इन्) । पु । सपे । शर ।
विलास । पु । विहास । अटी ।
विलासिनो । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव
 ६ । शङ्खपुण्याम् । वेनिघ ।
विलिखा । स्त्री । मत्स्यभेदे । इक्षीश इति कथितम् ।
 वेनिघ ।
विलेप (नम्) । पु, स्त्री । सुगन्धनेपाद्रव्ये ।
 अम ।
विलेपनो । स्त्री । गाढे । मे ।
विलेपो । स्त्री । यवागुर्विशिष्टे । गाढेविलेप ।
 अम । म गिलहरी । चतुष्टुषवारिसिद्धविरलद्रव
 यवायाम् । “विलेपोमुचिताद्रकाश्चतुर्धाश्रुता
 वदेत ।” सुचि३८५ । “चतुष्टुषपले सिद्धा
 विलेपो विरलद्रवा ।” पसु । तण्डुलापेक्षया नव
 गुणवारिमाध्या यवागुं ज्ञेया । “विलेपो विरल
 द्रवा ।” षट्ज्वचि । “मृदुभक्ता विलेपो ।” रा
 जिव२० । “विलेपो तु चतुष्टुषे ।” “विलेपो
 च घना सिकुये सिद्धा नीरे चतुष्टुषे ।” गुणा
 —“विलेपो तपणी हृद्या मधुरा पित्तनाशिनो ।”
 पप्र२४ । “विलेपो दीपनी हृद्या हृद्या सद्या
 द्विपो लघु । त्रयाचिरोगिणां पथ्या तपणी लघु
 ज्वरापहा । आमयुलहरा स्वाट दीपनी रुचि
 पुटिक्तम् ॥” वेनिघ । “विलेपो तपणी लघु
 याद्विषी चतुष्टुषपहा ।” राज२५ । अथा यथा—
 “कृता च पशुण तोय विलेपी धातुतण्डुले । सा
 चाग्निदीपनी लघो हिता मुष्काञ्जरापहा ॥” वे
 निघ ।
विलेप्य । पु । यवायाम् । शर । स्त्री ।
 विलेप्याम् । “पथा विलेप्यामकृतम् ॥” षट् वमने ।
विलेवासो (इन्) । पु । सपे । शर ।
विलेशय । पु । विलेवाग्निनि चन्द्रिगुणस्य
 गोधादिपथ । “गोधा मय भुजङ्गायु शङ्काया
 विलेशया ।” गुणा —“विलेशया वातहरा मधुरा
 रसपाकयो । हृदया वदविष्णुवा कीर्त्यया
 अवि कोत्तिता ॥” भा । तन्नाम श्यामशतभाग
 इव विरुदाहकरञ्ज । राजिव२० । कीक

नामकविलेपयम् । रा नि व १८ । अन्ये विलेपय
ये तु कोकशीन्दुरिकादयः । तथाच गार्धत मास
मास्यगौरवदुर्गरम् ॥ प सु ।

विलोचनम् । क्री । विलो । रा नि व १८ ।

विलोटकः । प । विलोचनमर्थे । देवले शृङ्ग
शृङ्गि मांश्च । श च ।

विलोडनम् । क्री । चालोडने । आयुजयमय
वेदनाविगमे । सु सु २२ च ।

विलोडितम् । क्री । पादजनेन तिभागदधि
कृते सक्ते । रा नि व १९ ।

विलोमः । पु । कुकुरे । सुपे । स ।

विलोमी । स्त्री । चामलक्या । मे । [श र ।

विलम् । क्री । विदग्धे । प सु । दिङ्गी । हिं ।

विलम् । क्री । विदे । प सु ।

विलम्बूला । स्त्री । वाराहोक्तम् । श च ।

विल्वम् । क्री । विल्वफले । मे । विल्वमलाटो ।
वेणुशृङ्गो । च द ज्वरातोसापि कनिह्नाय
गुडिका । पले । ८ सो । श मा । प म ।

विल्वः । पु । (Egle marmelos) खनाम
प्रातहले । वेणु शृङ्ग । हि विल । स वम्
विल, विल । क वल्लभन । तें मारङ्गु । ता विल ।
तत्पथ्याया, — शाण्डिल्य शृणुष मासूर श्रीफल
कपौतान सङ्कापित्य मोहरोतकी पृतिवात
अतिमङ्गल्य सङ्काफल शृणुष हृद्यगन्ध शलाटु
ककटाह शैलपय शिष्टेष्ट पल्लव विपव
गन्धपल लक्ष्मीफल गन्धफल दुरारुह विशाख
पत्र त्रिशिख शिवद्रुम सत्यफल सदाफल
सुभीतिक्ष समीरसार । गुणा — मधुर हृद्य
विभन्न गुरु कषाय कफज्वरातिसारण कृच्छिक
दोषनय । विल्वमूल — विदोषण मधुर लघु
वातघ्न । कोमल फल — क्षिप्त गुरु मयाहि
दोषनय । पक्व फल — गुरु मधुर कटुतिक्त
कषाणीय मयाहि विदोषणय । रा नि व ११ ।
अपिच — “पक्व सुगन्धि मधुर दुर्लभ याहि
दोषलमिति ।” “फलेषु परिपक्व यद्गुणवत्तदुदा
हृतम् । विन्नादयश्च विशेषमास तद्धि गुणाधिकम् ।
द्राक्षाविल्वमिषादीनां फल यत्क मयाधिकम् ॥”
भा भासन ।

विल्वगन्धः । पु । सदाप्रातृलक्ष्मीमेष्ट ।

विष्णुजा । क्री । शान्तिधान्यविगद । स
भागधोगुणैरुत्था । “विल्वजा मागधी
शामान्याला गुणार्गुण । रुधिरहमल्लभातु
च यमापदा ॥” अति १५ च ।

विल्वतेलम् । क्री । कर्दुरोगाधिकारं ते
“कम विल्व मृषेय विहा रेल विपाचयित् ।
कम्पमदादेव बाधितो परमौषधम् ॥” रम

विल्वपत्रम् । क्री । विन्दल । देवपत्र
रसर यक्ष्णोक्तवाटरम् ।

विल्वपर्णी । स्त्री । वातघ्न पथ्याकविगमे
ग २७ च ।

विल्वपेशि(पि)का (श्रो) । क्री ।
मज्जायाम्, विन्दमलाटो । वेणुशृङ्गो । वा
च । पि ४ च । गुणा — “कफवातामश
राहिणो विल्वपेशिका ।” राज ३५ ।

विल्वमध्यम् । क्री । विल्वमर्थे । देवमृ
वा वेणुशृङ्गो । सु चि २८ च ।

विल्व्वा । स्त्री । हिमपवनाम । रा नि व १६ ।

विल्व्वादिकषायः । पु । विन्नादिपत्र
गुड, चाम रुधान्यकैश्च कृते कषायैः । स वात
हृत्त । च द वा ज्व वि । “विन्नादिपत्रमूल
गुड, चामलक्ष्मी तथा ।”

विल्वान्तरः । पु । कण्टकित्वविगमे, क
राख्यवीरसरो । तें देवतुल्यचिह्न । लाङ्गल
नम्रदातटे चमस्त्वतीनदीसमीपे च । तत्र
मुच्यते — “विल्वान्तरो जगति वीरसर्प प्रसि
धेतासितारुणविलोहितसपीतपुष्प । स्यान्नातिह
कुसुम शमिसूक्ष्मपत्र स्यात् कण्टकी विल्वल
पत्र ४ च ॥” इति चल्पा । सु सु २८ ३२ च
सु चि १४ च । “वीरसर्प लशीराख्या ।” वा
१४ च । गुणा — कटुरुण चाद्येय मध्य व
रोगघ्न सन्निशूलघ्नय । रा नि व ८ । “विल्वान्
रसे पाके तिक्तलूण कफापह । मूलाघाताग्नि
याहो योगिमृत्वातिलमद्युत् ॥” भा ।

विवर्णत्वम् । क्री । ज्ञानशामले । मानि

विवर्तनम् । क्री । कर्णवायो निष्काशयि
मिष्टस्य कण्ठदस्य पुनर्विवर्तनरूपयन्तकामि
यन्तम कर्णात्तरैश्च मग्नकामि । सु रू ७ च
विवर्तितः । वि । परिवर्तिते । भा ।

विवर्त्तितसन्धि । पु । सन्धिसुक्त भग्नरोग
विशेषे । "विवर्त्तिते तु सन्धिपार्श्वोपगमनादिषु
माहता वेदना च ।" मुनि १६५ ।

विवर्धनम् । स्त्री । घृते । वै निघ । [अम ।

विवस्त्रान् । पु । अर्कहृत् । आकन गीह ।

विविधविषापहा । स्त्री । निर्विषोहृत् । वै निघ ।

विहता (त्ता) । स्त्री । चुदरीगमेद । लघुष ।

— "विहतास्या मद्यादायां पक्षोदुत्तरसन्निभाम् ।
विहतामिष तां विद्यात्पिचोत्तरा परिमण्डलाम् ॥"
मुनि १३५ ।

विहताक्ष । पु । म्यलचरपक्षिविशेषे ।

कुक्कुडा । त्रिका । गुण — "विहताक्षस्त्रिदोषघ्नो
मल्य शुक्रविवर्धन ।" अवि २१५ ।

विशम् । स्त्री । रोष्ये । वै निघ । मृणालः । अ
टी रा । मुचि ११५ । पु । मनुष्ये ।

विशदम् । स्त्री । ज्ञापीय । शिवाकम् । वै

निघ । पु । निम्बले, जेदनाशके । "जेदस्तेद
कर व्याती विशदो ब्रणरोपण ।" स्त्री (दा) ।
हृत्प्याम् । मद ।

विशर्धनम् । स्त्री । गुद कुम्भितशब्दकरणे ।
वागुताग । मुनि १३५ ।

विशल्यकरणी । स्त्री । चोषधिविशेषे । निर्विषो,
आग्नापान । रामायणम् । गुण — "विशल्य
करणो मल्य ब्रणसम्भानकारिणी । वारयत्
शोषितनाथ रक्तातिसारमुल्लङ्घनम् ॥"

विशल्यकृत । पु । भूपलाशे, चाम्पकौतके ।
हापत्रमानी । रमा ।

विशल्या । स्त्री । मुकुट्याम् । रानिव १ ।

विश्लङ्घनम् । वैशि गीह । लाङ्गलिकायाम् ।

विशनाशुनिश । रानिव ४ । वासू १५ अ

अकोदिव । उ ६५ । शाकमेद । दन्तिहृत् ।

अम । च द विषाधिकारे । विहतायाम् । उ ७६५ ।

पाटलायाम् । पात्रन । मुचि १८५ । च द

विषाधिकारे । भागदत्या । हातिउ ७६ । रत्ता ।

विपुतायाम् । मे । अजमोदायाम् । रानिव ६ ।

विशाकर । पु । कृश्वदत्याम् । रानिव ६ ।

चलिपण्डाम । हातिउ ७६ । पमु । पाटला

हृत् । गीह । भाग ४५ गमेपि ।

भद्रबुद्धः । मरानिङ् । अच ।

विशाख । पु । पुनर्नवायाम् । श्वेत श्रृङ्गा ।

रानिव ५ । कृन्दापधारे । मुच ३७५ ।

विशाखमह । पु । विन्वहृत् । वेण गीह ।

वै निघ । [गीह] अच ।

विशाखज' । पु । नागरहृत् । नाद्रेष्टानेयु

विशाखपत्र । पु । बालरोगमेद । निदा ।

विशाखा (खका) । स्त्री । श्वेत रक्त पुनर्न

वायाम् । वै निघ २५ रा आ वि षडशीतिगुण्णी ।

कृष्णपराजितायाम् । वै निघ । कठिन्नकृत् ।

मे । तन्नामनचते । अम ।

विशाचिका । स्त्री । मापपर्णाम् ।

विशारद । पु । वकुलहृत् । रानिव १० ।

स्त्री (दा) । चद्रदुरामभायाम् । रानिव ४ ।

कपिशब्दी । वै निघ ।

विशाल । पु । हृत्विशय । पक्षिमेद । म ।

मृगविशेष । शर ।

विशालतेलगर्भ । पु । आदीठहृत् । आदीठ

गीह । रानिव ८ ।

विशालत्वक् । पु । समपण्डसे । पमु ।

विशालपत्र । पु । शीतालहृत् । रानिव

८ । माणे । मानकृ । पमु ।

विशालफलिका । स्त्री । निषाया । बोरा

निम । रानिव ७ ।

विशाला । स्त्री । इन्द्रवारुणोत्तायाम् । राधान

मणी, मानिङ् । रानिव २ । भाग ४५

सनरोषि, अम वि पथादिगुडे । वै निघ ज्व

चि हाति शाङ्गे । इन्द्रवारुणोत्तायाम् । वासू १५ अ

मन्द्रवारुणोत्तायाम् । नाकिन गीह । वै निघ

जीष ज्व चि कल्याणघृत । लपोदकाम् । गूदे

गीह । रानिव १ । सुरामाग्याम् । शाकमेद ।

राशगिरा । वै निघ । गोरचकक्याम् ।

राधानकौटङ्गी । अन्पाण्डु वि । उन्नापि ।

विशालाक्षी । स्त्री । भागदत्याम् । रानिव ६ ।

विशाली । स्त्री । अजमोदायाम् । राङ्गनी ।

रानिव ६ ।

विशिश्व । पु । शरहृत् । रानिव १८ । स्त्री

(मा) । अदरमाग । मुमा १५ । अदरमाग ।

मुमु १०५ ।

नामकविलशयसुरे । रा नि व १६ । अन्ये विले शया
ये तु कोककोदुरिकादय । तेषां च गणितं सोऽ
मान्यगौरवदुर्जरम् ॥ प सु ।

विलोचनम् । स्त्री । नील । रा नि व १८ ।

विलोटकाः । पु । वलीगडमत्से । देवजं शुद्धं
शुद्धिं भाह । श च ।

विलोडनम् । स्त्री । बालोडने । बाधुजयनय
वेदनाविशेषे । सु सु २२५ ।

विलोडितम् । स्त्री । पादजलेन विभागदधि
कृते तन्त्रे । रा नि व १४ ।

विलोमः । पु । कुकुरे । सप । म ।

विलोमौ । स्त्री । आमलका । मे । [श र ।

विलम् । स्त्री । विहङ्गे । प सु । हिङ्गो । हिं ।

विलम् । स्त्री । विषे । प सु ।

विलम्बूला । स्त्री । वाराहोक्तं । श च ।

विलम् । स्त्री । विलफले । मे । विलम्बलाटी ।
देवजं शुद्धं । च द ज्वरातीसापि कविज्ञाय
शुद्धिका । पले । ८० । श सा । प प्र ।

विल्वः । पु । (Ægle marmelos) खनाम
प्यातव्ये । देवजं शुद्धं । हि बेल । म वम्
बेल, विल । क वेदवन । तं मारु । ता विल ।
तत्पर्याया, — शाण्डिल्य शलूष मालूर चीफल
कपोतन सदाफलपित्त मोहरीतकी पूतिवात
अतिमहत्त्व सदाफल शल्य हृद्यगन्ध शलाटु
ककटाह शैलपत्र शिवेष्ट पत्रशैष्ठ विपत्र
गन्धपत्र लज्जीफल गन्धफल दुरारुह विशाख
पत्र विशिष्ट शिवद्रुम सत्यफल सदाफल
सुभीतिक समीरसार । गुणा — मधुर हृद्य
पित्तघ्न गुरु कषाय कफज्वरातिसारघ्न रुचिकृ
दीपनय । विलम्बूल — विदीपन मधुर गुरु
वातघ्नय । कोमल फल — क्षिप्त गुरु सयाहि
दीपनय । पक्व फल — गुरु मधुर कटुतिक्त
कषायघ्न सयाहि विदीपनय । रा नि व ११ ।
अपिच — पक्व सुगन्धि मधुर दुर्जरं याहि
दीपलमिति । "कलेषु परिपक्व यद्गुणवत्तुदा
हृतम् । विन्तादन्यत्र विषयिमास तसि गुणाधिकम् ।
द्राक्षाविल्वगिवादीनां फलं शुक्लं गुणाधिकम् ॥"
भा आसय ।

विल्वगन्धः । पु । तदाग्न्यतुल्यबीमेद ।

विल्वजा । स्त्री । शानिधान्यविशेषे । सा च
मागधीगुणैस्तुल्या । "विल्वजा मागधी पीता
सामान्यास्ता गुणगुणैः । रुचिहृत्तलकम्बुदाप्रक्षी
च यमापहा ॥" अत्रि १५५ ।

विल्वतैलम् । स्त्री । कर्करोगाधिकारं तैलम् ।
"फलं विल्वस्य सूषेण पिष्टा तैलं विपाचयेत् । एतत्
कल्कम्बदायैव बाधित्ये परमीयधम् ॥" रसर ।

विल्वपत्रम् । स्त्री । विल्वदले । देवजं शुद्धं ।
रसर शङ्खणीकसाटरसं ।

विल्वपर्णी । स्त्री । वातघ्न पत्रशाकविशेषे । च
ग ८०५ ।

विल्वपेशि(षि)का (शो) । स्त्री । विल्व
मज्जायाम्, विल्वशलाटी । देवजं शुद्धं । वा मू १५
५ । वि ४५ । गुणा — "कफघ्नातामशूलघ्नी
याहिषो विल्वपेशिका ।" राज ३५ ।

विल्वमध्यम् । स्त्री । विल्वमध्ये । देवजं शुद्धं
वा देवजं शुद्धं । सु चि २८५ ।

विल्वः । स्त्री । हिङ्गुपत्रायाम् । रा नि व ६ ।

विल्वदिकषायः । पु । विल्वदिपचमूले
गुडूच्याम जधान्यकेय कृते कषाये । स वातज्वरे
हित । च द वाज्व लि । "विल्वदिपचमूलीय
गुडूच्यामलकं तथा ।"

विल्वान्तरः । पु । कण्टकित्वविशेषे, जशी
राख्यवीरतरौ । तं वेधुसुखवेदु । आद्रलदीपे
नमदातटे जम्बूतलीनदीसमीपे च । सदास्य
सुचते — "विल्वान्तरो जगति वीरतरं प्रसिद्धं
श्रीसासितारुणविलोहितपीतपुष्प । सान्नातिगुल्य
कुसुम शमिषूजपत्र म्यात् कण्टकी विल्वलद्वयज
एव ह्य ॥" इति ऋत्तण । सु चि २८२५ ।
सु चि १५५ । "वीरतरं उशीराख्य ।" वा मू
१५५ । गुणा — कटुकुष आग्नेय पथ्य वात
रोगघ्न सन्निशूलघ्नय । रा नि व ८ । "विल्वान्तरो
रसे पाके तिलानुष्ण कफापह । मूत्राघातागमिज्ज
याचो योनिमूत्रानिलप्रदुत् ॥" भा ।

विवर्णत्वम् । स्त्री । खान्यावले । मा नि ।

विवर्त्तनम् । स्त्री । कर्णवायो निक्षायविशेष
मित्य कर्णलघ्नस्य पुनर्विवर्त्तनदयनत्वव्याह ।
यत्नय कर्णात्करेव यमयकषायि । सु चि ८०५ ।

विवर्त्तित । वि । परिवर्त्तित । भा ।

विवर्तितसन्धिः । पु । सन्धिसुन्न भयस्य
विशेषः । “विवर्तितं तु सन्धिपार्श्वपगमनादिव
मात्रता चेदना च ।” मुनि १६५ ।

विवर्धनम् । स्त्री । धृते । वै निघ । [अम ।

विवस्त्रान् । प । अकंठसे । आकण्ठ ग्रीह ।

विविधविपापहा । स्त्री । निर्विषोदधे । वै निघ ।

विहता (त्ता) । स्त्री । सुदरोगभेद । लघुणे

—“विहतायां मद्वादादा पक्षोदुस्वरसन्निभाम् ।
विहतामिव तां विशात्पिपीयां परिमण्डलाम् ॥”
मुनि १६५ ।

विहताच्च । पु । स्थलचरपक्षिविशेषः ।

कूड । शिका । गुणा —“विहताच्छिदीपक्षी
बन्ध युक्तविवर्धनः ।” अदि २१५ ।

विशम् । स्त्री । रोषे । वै निघ । यणादि । अ

टीरा । मुचि ११५ । पु । मनुष्ये ।

विशदम् । स्त्री । ज्ञानीयः । शिरोकम् । वै

निघ । पु । निष्कले, क्लेदनाशके । “क्लेदच्छेद
कर स्यासी विशदी प्रणरोपणः ।” स्त्री (दा) ।
वृहत्याम् । मद ।

विशर्दनम् । स्त्री । गुदं कुक्षितग्न्यकरणे ।

राशुताग । मुनि १२५ ।

विशल्यकरणी । स्त्री । शोधविशेषः । निर्विशो,

आश्रान्ति । रामायणम् । गुणा, —“विशल्य
करणो बन्धा प्रणसन्मानकारिणी । वारयत्
शोषितस्त्रा रक्तातिसारमुल्लङ्घम् ॥”

विशल्यकृत् । पु । भूपलाश, आम्कोतके ।

हागत्रमागो । रमा ।

विशल्या । स्त्री । गुडूच्याम् । रानि व २ ।

विकल्यहवे । वैशेष्ठि ग्रीह । लाङ्गलिकायाम् ।

विश्वान्शुनिश । रानि व ४ । वासु १५ अ

अकादिव । उ ६५ । शकभेद । दन्तिहव ।

अम । अद विपाधिकारे । विहतायाम् । उ ७७ ।

पाटलायाम् । गोरुण । मुचि १८५ । अद

विपाधिकारे । नागदन्ता । शक्तिशुद्धे । रमा ।

विपुलायाम् । मै । अजमोदायाम् । रानि व ६ ।

विशाकर । पु । कृत्वदन्त्याम् । रानि व ६ ।

उत्तिग्रह्याम् । शक्तिशुद्धे । पम् । पाटला

हव । गोरुण ग्रीह । भाग ४५ गर्भे च ।

भद्रचूडहवे । गङ्गानिज् । अच ।

विशाख । पु । पुनर्नवायाम् । श्वेत भूगा ।

रानि व ५ । कृत्वापणारे । मुच ३७५ ।

विशाखग्रह । प । विन्वहवे । देव ग्रीह ।

वै निघ । [ग्रीह । अच ।

विशाखज । पु । नागरह्वये । नाद्रेणानेव

विशाखपत्र । पु । बालरोगभेद । निदा ।

विशाखा (खका) । स्त्री । श्वेत रक्त पुनर्न

वायाम् । वै निघ २५ ता व्या चि पङ्कशीतिगुण्य स्त्री ।

कृत्वापराजितायाम् । वै निघ । कठिन्नकवने ।

मै । तन्नामनचवे । अम ।

विशाचिका । स्त्री । मायपण्याम् ।

विशारद । पु । वृक्षलहवे । रानि व १० ।

स्त्री (दा) । सुद्रुहुराचभायाम् । रानि व ४ ।

कपिशब्दी । वै निघ ।

विशाल । पु । हवविशय । पक्षिभेद । मै ।

अगविशेष । अर ।

विशालतल्लगर्भ । पु । आडीटहवे । आंकोड़

ग्रीह । रानि व ६ ।

विशालत्वक् । पु । समपण्डवे । पम् ।

विशालपत्र । पु । शीतान्नहवे । रानि व

६ । माणे । मानकू । पम् ।

विशालफलिका । स्त्री । निष्पाया । वोर्रा

निघ । रानि व ७ ।

विशाला । स्त्री । इन्द्रवाद्योलतायाम् । श्राथान

शान्ता, श्रान्ति । रानि व ३ । भाग ४५

सनरो चि अश चि पथादिगृहे । वै निघ ज्व

चि हाति शान्ति । इन्द्रवाद्योलता । वासु १५ अ

महन्द्रवाद्योलतायाम् । श्राथान ग्रीह । वै निघ

ज्व चि कल्याणहत । उपीदकाम् । पूहे

ग्रीह । रानि व ३ । सुरामोद्याम् । शकभेद ।

श्राथानि । वै निघ । गोरुचकक्याम् ।

श्राथानकौकली । अद पाण्डु चि । उन्मा चि ।

विशालाक्षी । स्त्री । नागदन्त्याम् । रानि व ६ ।

विशाली । स्त्री । अजमोदायाम् । श्राथानो

रानि व ६ ।

विशिख । पु । शरहवे । रानि व १८ । स्त्री

(खा) । अपत्यमाग । सुग्रा १५ । कथमाग ।

मुच १०५ ।

विशिखपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् । भा म ४भ । 'श्रेयसा विशिखपुष्पया सह ।' चिक क यश्याप्रतीकार ।

विशिष्ट । पु । शीघ्रके । वै निघ । [हारा ।

विशिष्टपत्रः । पु । यन्त्रिपर्यवृत्त । र्गोटिंग ।

विशीणपत्र (र्णः) । पु । निम्नवृत्ते । निम गाह । रा नि व ८ ।

विशेषः । पु । ज्ञात्रथी प्रकृतिविकारयो प्रवृत्ति निवृत्तयोश्च असामान्यदर्शने । च या ५अ । पृथक्त्व कृत्वे । व्यावृत्तबुद्धिहृत्वे । च २ १५ ।

विशेषकः । पु । तिलकसुषे । तिलगर्हाह । रा नि व १० ।

विशेषकः । पु । अशोकहव । रा नि व १० ।

विशोध(धि)नो । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । नीलोहवे । वै निघ । नागदन्तायाम् । शीतिष्ठं डे । रा नि व ५ । दन्तिवृत्त । स्रग्गण । रा नि व ६ ।

विशोधनोवोजम् । स्त्री । जपालवोजी । देयकम् ।

विश्रामः । पु । आयासायच्छय । गुणा — 'विश्रामो बलकृत् खेदग्रमनुत् स्वास्थ्याद शुभ ।' राज २५ ।

विश्लिष्टसन्धि । पु । अन्विभद्रविश्ले, सन्धि सक्तमप्रतीगविश्ले । यथा — 'विश्लिष्टेऽस्यशोकी वेदनासातत्य सन्धिविक्रिया च ।' सु नि १५अ । See भद्रम् ।

विश्लेषणम् । स्त्री । वायुजन्यव्रणवेदनायाम् । सु २२अ । पृथक्करणे ।

विश्वम् । स्त्री । उच्छ्रयाम् । उं ह । बोलनाम गन्धद्रव्य । निर्मादल । रा नि व ६ । वै निघ २भ ज्व चि विश्वादिक्वाय । परिमाणभेदे । 'विश्व विश्वपल प्रोक्तम् दिव्य कीटिगुण चित्तम् । सर्व काटिगुणा प्राप्नो विश्वा गत्यादिसम्भवा ।' श ७ कल्पे ज्योतिषाती ।

विश्वकट्टुः । पु । मृगयानिपुणकुक्षुरे । अम ।

विश्वका । गन्धविल्लाम् । गी २ छि । हारा ।

विश्वकुसेना । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । कदित् ।

विश्वगन्धम् । स्त्री । बोलनामगन्धद्रव्ये । निर्मा दल । रा नि व ६ । पु । पलाण्डो । रा नि व ० । स्त्री (मा) । पृथिव्याम् । ज च ।

विश्वयन्त्रिः । स्त्री । दसपादीलतायाम् । रक्त लज्जालकायाम् । रा नि व ५ ।

विश्वग्वायुः । पु । सर्वतोऽगामिवायो । एल्लो मेलां वाताम । गुणा — 'विश्वग्वायुरनायुय प्राणिना नेकदीपकृत् । सर्वभूतलङ्घको हन्ता कृत्यात्पातपुर सर ॥' राज ।

विश्वचो । स्त्री । तदाव्य वातव्याधिविश्लेपे । See विश्वाधी ।

विश्वजा । स्त्री । शुष्कयाम् । सा क्री वा ज्व चि ।

विश्वतुलसी । स्त्री । (Ocimum basilicum Syn Pilosum) Common sweet basil तुलसीभेदे, मधुरगुणस्वा । वा १ ह्रे तुलसी । दा हिं सव्जा । ते रुद्रजीङ् । ता तिरु निम्बु । पद्मा वदरि । यम वाराहतुलसी । गुणा — बोज शीतल । काथ मेघ्न छदरामयत्र रक्तातिसारघ्नय । पचरस कृमिघ्न सर्पट्ण हितय । कथित् ।

विश्व(श्चे)देवा । स्त्री । शीरचतपुलायाम् । गौत्रकृष्णाकृन्निश । जटा । रा नि व ४ । सु २ २८अ । गार्हपत्यकौति पूर्वदेशे, अन्तो सितकुसुमां बलाम् । सु चि ८अ । नागवलायाम् । रसा । रक्तकुसुमदण्डोत्पलायाम् । रसा । च वि ८अ ।

विश्वपर्वो । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । डू ह्रे आशना । रा नि व ५ ।

विश्वमेपजम् । स्त्री । पण्डयाम् । उं ह । भा म १भ । रा नि व ६ । च द वातपित्तज्व चि पक्षमद्रे । 'किरात विश्वमेपजम् ।'

विश्वमदा । स्त्री । अग्निजिह्वा लतायाम् ।

विश्वम्भर । पु । सौम्यकीटविश्लेपे । सु कल्प ८अ । See कीट । स्त्री (रा) । भूनिम्ब । छिन्नैता । भा म १भ ज्वरातिसा चि । 'विश्वम्भरा निम्बविधा ।'

विश्वरूपकम् । स्त्री । कृष्णगुदणि । रा नि व १२ । पु । राजादनवृत्ते । कौशिकी गाह । वै निघ ।

विश्वरोचन । पु । पचुक । कट्टु । विक्का । नाडोपशाकी । नागते भाक ।

विश्ववर्णा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । डू ह्रे आशना । वै निघ ।

विग्वसारकम् । स्त्री । विदरवृक्षे । रुनि
मनना । अथ । निष ४ ।

विखस्या । स्त्री । शतावध्याम् । अठभूनी । रा

विश्व । स्त्री । शतावध्याम् । अठभूनी । गुण्डाम् ।
उंटे । अतिविषायायाम् । रा निष ६ २१ । शङ्खिन्या ।
निष ।

विश्वारख्या । स्त्री । शतावध्याम् । रा निष ४ ।

विश्वारक्षी । स्त्री । तन्नामकवातव्याधौ । लघण

—“तेर प्रत्यक्षुलोमा या कण्ठरा बाहुपुत्रत ।
वाग्नौ कम्पयकरो विशाचीतोद सीन्त ॥”
मानि, ॥ सुनि १५ । “दशमूली बला मापकाय
तेलाज्यमिश्रित । साय भुजा चरेन्नस्य विशाण्याम
वषाहृके ॥”

विश्वादि । पु । कषावविशेषे । “विश्वास्तु
पपटीशोरघनचन्दनसाधितम् । दद्यात् सुशोतलं
वारि वटवृद्धिं ज्वरदाहनु ॥” अद पि ज्व वि ।

विश्वामित्रप्रिय । पु । मारिकेलवृक्ष । शर ।

विश्वारक्षा । स्त्री । गुण्डा । वे स बाहुशालगुदे ।

विश्वोर । पु । रक्तार्क । रसा ।

विश्वोपधम् । स्त्री । गुण्डाम् । रा निष ६ ।

विषम् । स्त्री । जले । रा निष १४ । पु, स्त्री ।

वसनामे । कण्ठविष । रा निष २३ । बोले ।

रा निष ६ । पशुकेशरे । अटी । स्वनामप्यात

कोवित्रद्रव्यमात्रे । विष । तत्पण्याया —चूड

आद्य अद्यत गरद गरल कालकूट कसाकूल

चारिद्र रक्तगङ्गिके नोल गर गर घोर हलाहल

हलाहल शङ्खी भूगरं तोष्य रस रसायन जङ्गल

जाङ्गल जाङ्गल काकोल वसनाम प्रदीपन

श्रीलिकेय ब्रह्मपुत्र जीवनाघात । तत्र द्विविध—

स्यावर जङ्गमस्येकचित्तम विषम् । गरसञ्चक

लचित्तम नाम । तत्र स्यावर पञ्चपञ्चाशद्विधम् ।

जङ्गममस्यमिति । विशेषा स्वस्वपण्यायि स्यात् ।

सामान्यतः सखीपण्यादि—“प्रजानिमामासधीति

ब्रह्मण्य छनव किल । अकरीदमुरो विघ्न कैटभो

नाम दर्पित । तत क्षुद्रव्य वै वजादब्रह्मण्यलेजघो

निधे । श्रीधो विषहवान् भूला निपशताय

दारुण । सय ददाह गजन्तमनकाम महाबलम् ।

ततोऽसुर घातयित्वा तप्तजोऽवर्तताहुत । ततो

विषाद देवानामभवत् निरोच्य वै । विषादजनन

त्वाच्च विषमिल्यभिधीयते । तत सदा प्रजा पञ्च

तदा त कोधमोशर । विन्यस्तवान् स भूतेषु

स्यावरेषु चरेषु च ॥” सु कल्प ३५ । सा गुण्या —

विष हि नाम निखिलरसायनानामुज्ज्वलमखिल

व्याधिविध्वंसविधायकतामासादयति । रसवि ।

“विष प्राणघटं प्रोक्तं व्याधि च विकाशि च ।

आग्नेय वातकफहृत् योगवादि मदावहम् । तत्रैव

युक्तिपुस्तकानु प्राणदायि रसायनम् । योगवादि

विदीपघ्न हृत्त्वर्ण वीर्यवर्धनम् । ये दुग्ण्या विषऽप्युद्धे

ते सुहृन्ना विमोघनात् । तस्माद्विषमयोगेषु शोध

यित्वा प्रयोगयेत् ॥” भा । “तौक्ष्ण्यरुच्यविषदे

व्यवाय्यागुकर लप । विकाशि सूक्ष्मव्यक्तरस

विषमपाकि च । श्रीशरी विपरोत तत् तौक्ष्ण्य

रन्वित गुणै । वातपित्तोत्तर नृणां सद्यो हरति

कोवितम् । विष हि देह सप्राप्य प्राग्दूषयति

शीघ्रितम् । कफपित्तानिलाद्यान् सम दोषान्

सदाशयान् । ततो हृदयमास्याय दधीच्छेदाय

कल्पते ॥ वा च ३५५ । तच्छोधनं यथा—“गोमूत्रे

विदिन न्याय्य विषं तत्र विगुह्यति । तत्रवधा

कालकूट हलाहल ब्रह्मपुत्र वसनाम चारिद्रक

सक्तक प्रदीपन सोराष्ट्रिक यङ्गकीपु । महाकूट

मूत्रो सात्तुक यागगन्ध मध्याम दुग्न्धीनीति पट् ।

मतात्तरं शङ्खी कालकूट सुस्तक वसनाम शङ्खकर्णा

नीति पञ्च महाविषाणि । सुहृत्करवोराकलाङ्गनी

विषमुद्योनीति सप्तविषाणि ।

विषकङ्का(ङ्को)लिका(लो) । स्त्री । इष

विशेषे । विषकौकुना । नकुल १६५ ।

विषकण्ट । पु । इन्द्रोद्वे । रा निष ८ ।

विषकण्टक । पु । यासचुपे । इन्द्रागडा ।

रा निष ४ ।

विषकण्टका (किनी, को) । स्त्री । वस्था

कर्कोटिकायाम् । रा निष ३ ।

विषकण्टालिका (लो) । स्त्री । विषकण्टा

क्षीति प्रसिद्धवृद्ध । रसा स स्वच्छन्दभैरवरसे ।

विषकण्ठो । स्त्री । वनाकायाम् । रा निष १८ ।

विषकन्द । पु । मद्भिषकन्दे । नोलकन्दे ।

रा निष ७ । इन्द्रोद्वे । वै निष ।

विषगन्धक । पु । इन्द्रसुगन्धव्ये । वै निष ।

विषगन्धा । स्त्री । हृत्त्वर्णोद्वे । रा निष

अपराजिता । वै निष । [विषलायघृते ।

विषमन्यि । पु । घणालपञ्चवि । अदय्य

विषधा । स्त्री । गृह्याम् । श च ।

विषघातो (इन्) । पुं । शिरोपहवे । श मा ।

विषघ्न । पुं । यवाससुपे । द्रुद्रान्ताविशेष ।

रानिव ४ । चम्पकहवे । कटा । भूकदम्बे ।

कूकमिश्री । रानिव ६ । सुगन्धार्जके । वै निघ ।

तच्छुलीयघुपे । भा पू १ भ शा च । शिरोपहवे ।

रानिव ६ । [वा ४ ५५ ।

विषघ्ना । स्त्री । अतिविषायायाम् । आउरेशे ।

विषघ्निका । स्त्री । अतकिण्णिहोहच । अता

पामागे । वै निघ ।

विषघ्नो । स्त्री । हिलमीचिकायाम् । शिक्के ।

कटुकायाम् । बिका । राक्षायाम् । हृष्यामेदे ।

हृष्य गाह । रानिव ४ । इन्द्रवाहणोलतायाम् ।

ब्राथीलमशी । रानिव ३ । वनवर्करिकायाम् ।

वनवावृहे । रानिव १० । भूम्यामलक्या । ऊँ हे

आमगा । रक्तपुनर्ववायाम् । रानिव ५ । हरि

द्रायाम् । रानिव ६ । हरिकाव्यायाम् । निशातो ।

प म । महाकरञ्जे । रानिव ६ । देवदायाम् ।

नेत्राताडा । प म । रानिव १ । पीतदेवदान्याम् ।

नेत्राताडा । प म । रानिव १ । पीतदेव

दान्याम् । भा । काष्ठकदल्याम् । अयापामागे ।

वै निघ । [निघ ।

विषचक्रः (क) । पुं । अक्षोरपचिणि । वै

विषजिह्व । पुं । दयताङ्गहवा । नेत्राताडा ।

र मा ।

विषज्वरः । पुं । तन्नामकागन्तुज्वरे । तत्रचणम्

—“ग्रावास्तता विपजन दाहोऽतोसार एव च ।

भक्तावधि विपाधा च तोदय सह मूर्च्छया ॥”

निदानम् । गर ।

विषज्जम् । स्त्री । मृणालि । गर ।

विषतन्दम् । स्त्री । तन्नामघनीदिविषोपशमन

तन्ममेदे । यदा—“सर्पश्चिकित्सायाम् विषोप

शमनी सु या । सा क्रिया विषतन्मेष नाम प्रोक्त

मनोपिभि ॥” वैद्य स २५ ।

विषतरु । पुं । कुपेलकठने । कूटिना गाह ।

भेष वातरक्तधि विषतिन्दुकसेले ।

विषतिन्दु (क) । पुं । (Diospyros

montana) विषदुमे । कूटिना गाह । हि

विषतन्द । ते मचित्तुको, माकठटेल्कि । रा

नि व २३ । भा । वै निघ नवज्य च विषताप

हरणरसे । Sec कारम्कार ।

विषतिन्दुकजम् । स्त्री । मधुरतिन्दुकफले ।

र सा स वेलीकडम्बररसे । कारम्कारफले । कूटिना

कण । गलत्कुष्ठारिरसे ।

विषदम् । स्त्री । पृष्ठाशोषी । रानिव १३ ।

विषदश (क) । पुं । मार्जार । वै निघ ।

विषदट्टा । स्त्री । सर्पकट्टालिकायाम् । प

सु । र सा स । मागदस्याम् । वै निघ ।

विषदन्तः (क) । पुं । विडालि । वै निघ ।

(क) सर्पे । श च ।

विषदमूला । स्त्री । बहुमूलमाकन्याम् । रा

नि व ३ ।

विषदर्शनमृत्युक । पुं । चातकपचिणि ।

हृ च ।

विषदाता (व) । पुं । विषप्रयीकृत्पुरुषे । लक्ष्य

यथा—“न ददात्युत्तर पृष्टो विषचन् नीहमेति च ।

अपार्थं बहुसङ्कोपे भापते चापि मूढवत् । स्फोट-

यत्यङ्गुलीभूमिमकक्यादिनिखिहरीत् । वेपथुर्जायते

तस्य तत्साधनोन्मौचते ॥” इत्यादि । सु

कल्प १५ ।

विषद्रुमः । पुं । विषतिन्दुके । कूटिना, भाक्टा

गाव । रानिव ६ ।

विषधरः । पुं । सर्पे । अम ।

विषधर्मा । स्त्री । शकशिल्या । आनाकूनी ।

श च ।

विषध्वंसी (इन्) । पुं । नागरसुखायाम् । वै

निघ ।

विषनाशन । पुं । शिरोपहवे । प म ।

माणक । मानकहृ । प म ।

विषनाशिनो । स्त्री । सर्पकट्टाल्याम् । श च ।

वन्ध्याककाटिकायाम् । व निघ ।

विषनुत् । स्थापकठने । श च ।

विषपत्रिका । स्त्री । पत्रविषमेदे । तपु जैपा

लादिबोजमध्यम्यपत्रम् । सु कल्प २५ ।

विषपुष्पम् । स्त्री । अतसीपुष्पे । रानिव २३ ।

नोल्पपत्रे । श मा । [व ८ ।

विषपुष्प (क) । पुं । मदनपत्रे । रानि

विषप्रगमनो । स्त्री । बन्धाकर्कोटस्यात् । हे निघ । [मथौ गाह । रानिघ ६ ।

विषमद्रा (द्रिका) । स्त्री । मन्दन्याम् ।

विषभिषक् । पु । विषवेद्ये । १२ च ।

विषभुजङ्ग । विषधरमये । वेद्यकम् ।

विषम । वि । बभुरे । असमार । कथित कालव्याप्तिनि । "विषधुविषमो वेग ।" मानि । पु । कीलपे ।

विषमग्राहि । वि । एकदशग्राहिणि । सु ७० च । [गाह । पमु ।

विषमच्छट् । प । समपचये । छाटिम् ।

विषमज्वर । पु । ज्वरविशेष । "य न्याद नियतात् कालात् भीतीनाभ्यां तदैव च । देहस यापि विषम स ज्वरो विषम धातुः ।" रसा स । रसरक्तान्मिज्वरे । एकद्वित्रिषतुष्टकज्वरेषु । निदानादि—"दीपोऽख्योऽहितसम्भूतो स्वरोग सटस वा पुन । धातुमन्यतम प्राप्य कराति विषमज्वरम् । सन्तत मृततोऽन्ये मृतोद्यक चतुष्टयो । सन्ततो रसधातुस्य सन्ततो रसाधुग । मिषया स च विज्ञेय सोऽन्येद्य विशितान्य । सन्ततोद्यक रोगसन्तत रोगसटसम् । विषमज्वरस्य देह श्रमपित्तो व्यवस्थिते । तेनाहं भीतल नृह महत्पुण प्रजायते । काये दुष्ट यदा पित्त स्त्रेया चान्ते व्यवस्थित । ततोऽन्यत् शरीरस्य भीतल इत्य पादयोः ॥" इत्यादि । मानि ।

विषमज्वराद्, शूलोद्धम् । स्त्री । विषमज्वरे शीघ्रम् । पाठ — "रक्तचन्दनज्वरेपाठागौर कपाशिका । नागरोत्पलधातोभिर्मिन्दन सम न्वितम् । लोह मिहनि विविधान् समान् विषमज्वरान् ॥ पुलकालरेऽए नाम चन्दनादि क्षौम् । रसवि ।

विषमज्वरान्तकरस । पु । विषमज्वरे पुटपङ्कम् शीघ्रम् । पाठ — "हिमलस्य स्रुत गन्धकैः सुकलम् । पपटोरसवत् पाव सतादि चममभकम् । लोह दाहसधकत् रसस्य दिगुण तथा । पङ्क गेरिकस्य प्रशालस्य रण्डकम् । मुक्ता शङ्ख युक्तिमस्य प्रदेय रसपादिनम् । पुक्ता शङ्ख च संस्थाप्य पुटपाकेन साधयेत् ॥" इत्यादि । हिमलोथ पारा १ तौ शङ्ख १ तौ एकत्र कञ्जनि करिषा पर्णजैव पाक

करिषे । शर्पिष १०, आना । लोह, ताव, अत्र शतशतके २ कोला । वज्र, गिरिमानो एव एव न पतोक ॥ २० ताला । मुक्ता, शङ्ख, शङ्ख, शङ्ख शतशतके १० आना । मरुत एकत्र खले माडिषा ६ । शिश्नेकर भित्तु भित्तु उद्भाते गोमयमुक्तिकार लेप दिवे । उवाहेल, ११२० धानि घूटेर पृष्ठे दिवा मका राशिवे, येमन गङ्गकेर गरु राशिर हरेवे अग्नि जुलिषा महेवे । मात्रा २ व्रति । १२५ ।

विषमभोजनम् । स्त्री । विषमाग्ने । मानि ।

विषमहे(र्हि)निका (नो) । स्त्री । गन्धनाज्ज्याम् । गुरुद्रावा । रानिघ ३० ।

विषमवल्कल । पु । कदम्बनिम्बुकि । नात्रश नेषु । पमु ।

विषमवेग । पु । मृनाधिकवेगे । मानि ।

विषमाग्नि । पु । न समानाग्नौ । यत्र कदा चित् सस्य पचते कदाचित् न पचते । निदा ।

विषमाधुरम् । स्त्री । शङ्खविष । भेषज्य चिधानोयव्याम् ।

विषमाधूकम् । स्त्री । द्रव्यविशेषे । विषमा इति लोक । भेषज्यो रोचि किञ्चित्तल ।

विषमाशनम् । स्त्री । अनाले बहुनि स्त्रीक वा भोजनम् । बहुभोजकमताये वा तज्जुष्य विष माशनम् । गुणा — "पालस्यगोराटोपमज्ज्या ७००० अधिक । हीनमात्र तनी कार्यं करोति च क्लेशघ्नम् । भा ।

विषमाशुकर । पु । यन्त्रिपञ्चमूत्रे । गैटेला । हे भघ । [वे निघ ।

विषमुष्कक । पु । मदनहवे । मथना गाह ।

विषमुष्ट । पु । महानिघ । महानिघ । न महत् । रानिघ २२ । राजनिघ, इन्द्रप विषये । वेदिनिघ । वि विषनीडी, कष्टसिद्धे । त, प, १११, — कष्टमुष्ट सुमुष्ट रण्डिक चपाडोड मुष्टि । गुणा — तिक्त कटु दीपक कषवात । कण्ठरोगघ्न कथं रक्तपित्तहर । रानिघ ४ । रसास अप्रितुष्टोरस । कुचेला यान कृष्टणे । वे निघ २२ अथ चि विष हृदिषु । लाहलिकायाम् । वे निघ ।

विषमुष्टिकः (का) । पुं, स्त्री । विषमुष्टी ।
रा. नि. व. २६ । दृ. म. ८८५ सुरसादि । "तथापि
विषमुष्टिका ।" इहदलसुपतिवेषिन् तू. ८८५ ।
कौ. ३ । वा ।

विषमूला । स्त्री । शिरामलकी । प. सु. ।

विषमल्युः । पुं । लोबकीरपविणि । छ. ८८३ ।
त्रिका । [मेषादू. १०] निघ ।

विषमोभयकण्टकः । पुं । घण्टावदरे ।

विषयः । पुं । इन्द्रियभोग्येषु रूपरसस्पर्शगन्ध
शब्देषु । रा. नि. व. १८ । सुष्ठवर्थे । भू. ३ । वै. निघ ।

विषयि । स्त्री । इन्द्रिये ।

विषयेन्द्रियम् । स्त्री । शब्दादिषादकेन्द्रियेषु ।
रा. नि. व. १८ ।

विषरूपा । स्त्री । अतिविषायाम् । आ. ८८६ ।
रा. नि. व. ६ । मृ. नि. निघु. ६ । इहदलसुपतिवेषिन् ।
कौ. ३ । वा. १५५ सुरसादि । प. ८८५ ।

विषरोगः । विषजन्यरोगमात्रे ।

विषलम् । स्त्री । विषे । श. च. ।

विषलता । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
श. च. नि. ३ । रा. नि. व. ३ ।

विषलिसकम् । स्त्री । विषसंघटने । विष
छ. ३ । वा. ८३६ च. ।

विषवज्रपातः । पुं । रसे । र. स. र. विष. वि. ।

विषवत्स (न्) । स्त्री । निषवत्संगत रोगविशेषः ।
तत्रच. । यथा— "नयो दाया वडि शोय कुर्वा
नि. दाया वत्सनी । सवत्सलान्तमुदक विषवद
प. ३५ यत् ॥" भा. ।

विषवल्ली । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
श. च. नि. ३ । रा. नि. व. ३ ।

विषविद्या । स्त्री । विषग्रन्थमेतद् । विष
वि. नि. नि. ३ । [प. सु. ।

विषहृत् । पुं । उदुम्बरहृत् । य. ८८५ ।

विषवेद्यः । पुं । विषमन्त्राभिज्ञ वेद्ये । मा. नि. १८५ ।
प. ८८५ ।

विषसेरिणी । स्त्री । निषिषायाम् । नि. नि. ३ ।
श. च. नि. ३ । रा. नि. व. ३ ।

विषशालूकः । पुं । पद्मकन्दे । प. ८८५ ।
ग. वा. —गुह विषयो शीतल्य । राज. ।

विषशूकः । पुं । भद्ररोहि । डौ. म. ८८५ । भ. नि. ३ ।

विषशूकः (कृ) । पुं । भद्ररोहि । डौ. म. ८८५ ।

विषशोकापहः । पुं । तण्डुलोद्यमः । कौ. ३ ।
न. नि. ३ । वै. निघ ।

विषसयागः । पुं । सिन्दूरः । वै. निघ ।

विषसूचकः । पुं । चकीरपविणि । छ. ८८३ ।

विषसूका (कृ) । पुं । भद्ररोहि । डौ. म. ८८५ ।
त्रिका । [भा. ।

विषस्फोटः । पुं । स्फोटकमेतद् । वि. ८८५ ।

विषहन्ता (कृ) । पुं । शरीरघने । रा. नि. व. ८ ।

विषहन्तो । स्त्री । अपराजितायाम् । यथा
पराजितायाम् । रा. नि. व. ३ । नि. नि. ३ ।

विषहरः । पुं । यन्त्रिपथमेतद् । वि. ८८५ ।
प. ८८५ ।

विषहरा (हा) । स्त्री । देवदालीलतायाम् ।
मेषा. ८८५ । रा. नि. व. ३ । नि. नि. ३ ।

विषहरो । स्त्री । मृ. नि. निघु. ६ ।

विषहरो (वर्ति) । स्त्री । विषे हिता । पाठ

— "नयपालमर्वा मर्वा भावधिमिन्नु. कद्रवे । एक
विशतिवारान् ततो वर्ति प्रकल्पयेत् । मनुष्यालया
पृष्ठा ततानि च तया ज्ञयेत् ॥" र. स. ३ ।

विषहारकः । पुं । भुक्तदन्तः । वै. निघ ।

विषहारिणो । स्त्री । नि. नि. ३ ।

विषा । स्त्री । अतिविषायाम् । आ. ८८६ । रा.

नि. व. ६ । च. नि. निघु. ६ । "लोभ विषा
मैरिक्तम् ।" वै. निघ २५ क. ८८५ ज. च. । "विषा
मलकपुष्करा ।" ला. ८८५ ।

विषा । वै. निघ । क. ८८५ । क. ८८५ । रा. नि.
व. ३ । का. ८८५ । वा. ८८५ ।

विषाख्या । स्त्री । शुककन्दानिविषायाम् ।
यथे. आ. ८८६ । वा. ८८५ सुरसादि । "मन्त्रात
पाठावफलाविषाख्या ।" वा. ८८५ ।

विषाङ्कः । पुं । शल्याङ्के । त्रिका ।

विषाणम् । स्त्री । कुष्ठोद्यमः । कू. ८८५ । इ. नि. ३ ।
प. ८८५ ।

विषाणिका । स्त्री । आवर्तकीलतायाम् ।
रा. नि. व. ३ । प. ८८५ । सु. च. ८८५ । क. ८८५ ।

यद्गाम् । रानि व ६ । वै निघ २ भवाप्यापि
चक्रोतिदग्गुली । स्ययद्गाम् । येडा नि ३ ।
रमा । रानि व ८ । सुगृह्यपधमममं ।
याम् । १३ च वदयादि । यवभके । गडाटके ।
गतालतायाम् । रानि व १० । काकोत्याम् ।
वै निघ ।

विपायो । स्त्री । चोरकाकोत्याम् । मी । चमं
कवायाम् । यम । यामंकोलतायाम् । रानि व
१ । कदमोष्ठे । रानि व ११ । तिलिया । श च ।
पुं (इन्) । कुधरे । इध । रानि व १२ । गडाटके ।
रानि व १० । तिलियाम् । यवभके । रानि व १३ ।
विपादनो । स्त्री । पलाभोलतायाम् । टाग्न
मनो । रानि व १३ । इन्द्रबादकोलतायाम् ।
द्रावागमना । वै निघ ।

विपाननः । पुं । सपे । श मा ।

विपानम् । स्त्री । सर्वदादो ।

विपापह । पुं । लघुमुक्तकश्चे । षट्
पात्रम् । रानि व ११ ।

विपापहा । स्त्री । इन्द्रबादकोलतायाम् ।
द्रावागमना । रानि व १३ । निर्विषायाम् । रा
नि व ६ । नागदम्या । नागमना । भा । अकं
पश्याम् । जेवेन्न मूल । सर्वकडालिकायाम् ।
रमा । विपचोनाममहाकन्ते । रानि व १० ।

विपाभावा । स्त्री । निर्विषायाम् । रानि व ६ ।

विपायुध । पुं । सपे । श र ।

विपार । पुं । सपे । श च ।

विपारतिः । पुं । लघुधुल्लरश्चे । रानि व १० ।

विपारि । पुं । मदापुचुमाक । रानि व ४ ।
घृतकरस्त्री । रानि व ८ ।

विपाला । स्त्री । मन्त्रविशेषे । तदगुणा —
“मकुलो च विपाला च अथी वातकफात्मकौ ।”
अनि २२५ ।

विपास्य । पुं । सपे । श र ।

विपास्या । स्त्री । भग्नतकश्चे । श च ।

विपूचिका । स्त्री । रोगविशेषे, विषूचीरोगे ।

विप्रीयधो । स्त्री । नागदम्याम् । पलिवृष्ट्या ।
शक्तिवृष्ट्या । रमा ।

विष्कल । पुं । पात्यवराष्ट्र । रानि व १२ ।

विष्कलमम् । स्त्री । भीममे । तिका ।

विष्किर । पुं । पत्तिविशेषे । कपोतकचट
तिनिरादिषु । यम । ति भूमि विलिप्य ऋतवे ‘स
यनीति विष्किरमशका । तन्नामगुणा — वकार्य
मधुर इय मोनलं हचिकरय । एव यदात्रमं
पलिवामपि गुणो ज्ञय । रानि व १० । दर्वी
करमपेभेद । सु कल्प ४५ ।

विष्किरवर्ग । पुं । विष्किरजातीयपत्ति
समूह । तदगुणा — “वर्गकासावर्गोर कपिचलक
तिनिरा । कुलिङ्ग कुलुटायाय विष्किरा समुदा
हता । विक्षीय भययस्तेति यस्यानमादि
विष्किरा ।” भा । अपिच “वक्षीर क्रकशायाय
विष्किरा समुदाहता ।” तदगुणा — “विष्किरा
मधुरा शोभा कषाया कटुपाकिना । बला हृत्वा
निदोषघ्ना पण्यासो लघव कृता ।”

विटव्याजोणम् । स्त्री । वातविग्धाभीर्ष ।

विटम् । पुं । विषमरोगे । आनीहृद्रोग ।
रानि व २० ।

विटम्भो (इम) । नि । मलरोधकद्रव्य । विटव्या
कोचकरपदायें ।

विटर । पुं । अकंश्चे । आदन्न गीह ।
रानि व १० । इधे । तिका ।

विटरा । स्त्री । गुणविशेषे । रानि व ८ ।

विट्टिका । स्त्री । सुद्रम्यपुष्पिकायाम् । रा
नि व ४ ।

विष्टा । स्त्री । पुरीषे । रानि व १८ । तन्
पर्याया, — उचर अवस्तुत शर्मलं शकृत मूष
पुरीष पुरीषव वक्षस्त विद वक्ष अमेध्य दूय
कन्न मल गू किङ्ग पूतिकं लट लण्ट लेण्ट ।

विष्टाभुक् (शो) । पुं । पात्यशुकरे । वै निघ ।

विष्टारुद्धा । स्त्री । सुवर्णकृतकाम् । रानि व १० ।

विष्टेष्टा । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै निघ ।

विष्णुकन्द । पुं । कीदृशे खनामल्लतमहा
कन्ते । तन्पर्याया, — विष्णुग्न सुपट मङ्ग
सुपुत्र कक्षवास वक्षकन्द दीघवन्न हरिण्य ।
गुणा — मधुर शीतल पितादाह शोथघ्न दूष्य
सक्तपण्य । रानि व ३ ।

विष्णुकान्ता । स्त्री । मोलापराजितायाम् ।
नील अग्रजान्ता । मं विष्णुकाक्षा । क विष्णु
काक्षे । तन्पर्याया, — हरिकान्ता अपराजिता

नीलकान्ता नीलपुष्पा सुनीली विकान्ता कर्हिंका ।
गुणा—कटु तिक्ता कफघ्नान्ता च । रा नि व ५ ।
कटु मेघा कृमि त्रण कफघ्नी च । सद व १ ।
वाराहीकन्दे । वै निघ ।

विष्णुगुप्त । पु । मङ्गामूलक । विष्णुकन्दे ।
रा नि व ७ । क्री । चाणक्यमूल । रा नि व २५ ।

विष्णुगुप्तकम । क्री । चाणक्यमूल । रा नि
व २५ । See चाणक्यमूलक ।

विष्णुतेलम् । क्री । वातघ्नाधी तेराम् । पाठ
—“शालपर्णी पृथिवर्णी यत्रा गोरक्षतगुला ।
एरण्डश्च च मूलानि वृहत्ती पूतिकस्य च । अत्रा
यरी सद्यचरं पचिदंते पलोन्मिते । तेलप्रस्थ
पयो दत्त्वा गन्ध वाज चतुर्गुणम् ॥” इत्यादि ।
रसर । तिलतेल ४ श गन्ध छाग वा दुग्ध १६
श । कल्पाद्यै—शालपर्णी, पृथिवर्णी (ठाकूलाश),
वाय्यालक, गोरक्षतगुली (गोरक्ष चाकुलिश)
एरण्डमूल, वृहती, कण्टकारी पूतिकारक्षमूल
(नाटोत्र मूल) अतमूलो, भिखरीमूल प्र १ प ।
काथान्तागामावात् कश्चित् चौरचतुर्गुणवारिददाति ।
“नरसचौरसाङ्गल्य पाकी यच्चरित कश्चित् ।
जल चतुर्गुणं तत्र बोध्याधानार्थमाधेत ॥” प प्र
इति खल्वम् । वृहद्विष्णुतेलं यथा—“जलधरोऽत्र
गन्धा च जीवकपत्रको शटी । काकीती चौर-
काकीली जीवली सधुयष्टिका । देवदारु सधु
रिका पत्रकाष्ठस्य सैन्धवम् । मासी चैला त्वच
कुष्ठ वषा शैलजचन्दन । मन्त्रिणा सगनाभिय
शेतपन्दनकुटुम्ब (रेशक) । पथिष्य वृन्दताडित
यन्त्रिकश्च गन्धो तथा । एतेषां पलिकैर्भागैः तेल
चापि तथादत्तं । अत्राधरोरससम दुग्धचापि सम
भवेत् । विष्णुतेलवरं श्रेष्ठं सध्ववातविधारयन् ॥”
इत्यादि । तिलतेल १६ श । अतमूलोरस १६ प
दुग्ध १६ श वारि १२ श । कल्पाद्यै—सका
चशगन्धा जीवक पत्रपत्रक (अभावे गुडयो ५ श
रोचना) शटी काकीली चौरकाकीली जीवली
यष्टिमधु देवदारु सधुरिका पत्रकाष्ठ सैन्धव लटा
मासी पन्ना गुडलक्ष् कुष्ठ वषा शैलज २५ प ३५
मन्त्रिणा सगनाभि शेतपन्दन कुटुम्ब शालपर्णी
पृथिवर्णी मुद्गपर्णी माधेपर्णी नन्दराष्ट्रिय
पथे मन्धा च प्र १ प । रसर ।

विष्णुपदम् । क्री । आकाशे । अम । पप्र ।
५५ ।

विष्णुपर्णिका । क्री । पृथिवर्णीम् । ठाकू
लिश । वै निघ ।

विष्णुपर्णी । क्री । भूम्यामलक्याम् । वै निघ ।
विष्णुप्रिया (हृिता) । क्री । तुलसीवृक्षे
वै निघ । [भाष्यो] विक्री ।

विष्णुलिङ्गो । क्री । वर्धिकापविणि । राट्टे
विष्णुवज्रभा । क्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व
१० । अग्निगिखायाम् । विषनाश्रुनिश । श च ।

विष्वक्पर्णी । क्री । भूम्यामलक्या । वै निघ ।
विष्वक्सेनकान्ता (प्रिया) । क्री । वाराही
कन्दे । रा नि व ७ । अम । च आ ८५ ।

विष्वक्सेना । क्री । प्रियदुलतायाम् । अम ।
शेषं कुष्ठं च मङ्गामुलकगुह्ये ।

विष्वग्वायुः । पु । घृणितवाते । एणामनो
वाताम । गुणा—“विष्वग्वायुरागुष्य प्राणिनो
संकदीपयत् । सञ्जुलितको हन्ता हृत्वीत्यात
परसर ॥” राज २५ ।

विसम् । क्री । मणाली । रा नि व १० । च द
हृदो चि च्छदप्रायहृते [व १० ।

विमङ्गुसुमम् । क्री । कमलि, पद्मे । रा नि
विसग्रन्थि । पु । पत्रमूल । अष्टम्र मूल ।
जडप्रसाधनद्रव्यमिदम् सुगु ४५ प ।

विसङ्कट' । पु । इन्दुदीर्घे । रा नि व ८ ।
तिष्ठ । श च ।

विसजम् । क्री । पद्मे । श कल्प । [विक्री ।

विसनाभिः । क्री । पत्रिण्या । अष्टम्र कां ।

विसप्रसूनम् । क्री । पद्मे । अम ।

विसर्गः । पु । मोचे । त्वानि । वर्णाशरजमन्त
कापे । मान्वा वि विर । मन्त्रिगम । के ।

विसर्प । पु । पायुरीगे । रा नि व २० । तदाव्य
रोगविशेधे । अग्निदानलक्षणे—“लघुवायुकटु
गदिसर्गवाहोपकीपत । विसर्प समधा नैव
सम्पत् परिसर्पेणात् । एवम् तयस्त्रिभिर्घेकी
विसर्प इन्द्रजालम् । वातिक पेसिकश्च व कफज
वाग्निपातिक । चत्वार एव विसर्पा वदन्ते पञ्च
आ ५ । आग्नेयो वातपित्ताग्नेय व्याप्य
कफघ्नमात्र । यत्तु कर्हं मकी घोर स पित्तकफ
सम्पत् । र । लकीका त्वनाम दृष्य क्षीयान्तीय
मन्त्रा । विसर्पा समुपपन्नी विद्वेषा सम

धातवः ।' मा नि । अन्यथ—“वशांसोभितगता
कुप्ताम् दीपा सर्वाङ्गसारिणिमिहायितभास्य
निम्नम् । कुर्वन्ति य विस्तृततमाशुभोक्त त
मन्ता विस्तारय विस्तपसाहुः ।” यत् वातस्य
लोडितमदुपपन्नं दानस्य वज्रय । विस्तार
पा प्रगतित्वं रट्टादप कस्तोत्रप्रभेदयद्गुन प्रेमा
सक्त मन्दसर चमत्प्रपाक स्थित नित अन्य
वेदन चक्षुषू मन्त्रात्मक मुखलक्षणयुगीयव
गट पक्षय मासभिरानाशान् ७ सिध्यति ।
इत्यादि । सु नि । १०५ ।

विमपन्न । पु । मधुच्छिष्टे । भोम् ।

विमर्ज्वर । पु । तज्जन्त्यागनुज्वरे । तव
सवि पानादिकं शक्तम् ।

विमर्षणम् । स्त्री । कार्ये सञ्चरणे । तन्तुत्रय
विटगदे विमर्षणे । भ ।

विमर्षि । पु । विमर्षरीने । राजिव २० ।

विमर्षिणी । स्त्री । श्वेतपुष्पायाम्, यषतिक्ता
लतायाम् । राजिव २ ।

विमन्त्रम् । स्त्री । पञ्चव । त्रिका ।

विमन्त्रम् (पन्) । स्त्री । वसन्ततनेचरोगविग्रहे ।
लक्षणम्—“शूल यत्न बहुभि सुखच्छिष्टे सम
न्वितम् । विमन्त्रमगल इव विमन्त्रोक्त तन्त्रतम् ॥”
सु च ३५ ।

विमशालूतम् । स्त्री । पञ्चकन्दे । पञ्चद्व
गैडो । गुष्ठा—गुरु विटभि श्रौतलक्ष । राज
३५ ।

विसार । पु । मध्ये । अम । राजिव ४ ।

विसारणो । स्त्री । माषपर्णाम् । भाषाणि ।
राजिव ३ ।

विसिनी । स्त्री । मृषालि । राजिव १० ।
परिण्या । अम ।

विसुन्दल । पु । सिन्दुवारश्चे । निविन्दा ।

विसूचिका (चो) । स्त्री । अश्लीलजातरोग
विशेष । उवाडेठाविशेष । निवृत्ति — सूचो
भिरिव गावाणि पुटन् सन्निवृत्तिनि । यथा
लोकेन सा वैद्या सूचोक्त निगद्यते ॥” तस्य निदान
यथा—“अश्लीलमाम विटव्य विदित्वश्च यद्वारितम् ।
विस्मृतमनी सप्ताद्वचसापि विस्मृतिका । न
तां परिमिताहारा धमते विदिताममा । मूढा
सामजितात्मानो लभन्तेऽप्यनधीनुषा ४” लक्षणम्

—सूक्ष्मासिरो वमथ पिपासा शूल भयोद्देष्टन
लक्ष्मदाहा । वैद्यकस्यो हृदये वज्रय भयान्ति
तन्तां शिरसः भेद ॥” तदुपटवनाह—
“निद्रानाशो”ति कस्यो मूलाघातो विस्तृता ।
अमो उपद्रवा चारा विस्वा पञ्च दाहया ॥”
तस्या चरित श्यावन्त्यादि इत्यादि । मा नि ।

विस्तृत् । नि । निगत । वा उ २६५ ।

विस्तारो (इन्) । पु । वटव । वै निघ ।

विस्तोर्णपणम् । स्त्री । माषकन्दे । भाषकू ।
श च ।

विस्तार स्फुरक । पु । वातोन्मथसन्निपात
ज्वर । लक्षण—“श्यास कानो भयो मूर्च्छा
प्रलापी मोहवेष । पार्श्वी वेदना ज्वरा
कषायल मुखस्य च । वातोन्मथ निद्रानि सन्नि
पातस्य लक्ष्ये । पञ्च विस्फारकी ७ च सन्नि
पात मूढाव ॥ भास २५ ।

विस्फुरणो } स्त्री । तिन्दुकहने । उद्देष्टनाह ।
विस्फूर्जनो } वै निघ ।

विस्फुरितम् । स्त्री । काण्डमग्रास्थिभङ्गभेदे ।
निनास्थि लोके विनोषे भवति । भास २५ ।

विस्फुलिङ्ग । पु । विषमेत् । इ च ।

विस्फाट । पु । दुष्टस्फोटके । विस्फाट्ठा ।
तत्पर्याया—विटिक विटक विटका विटक
विटक विटका । राजिव २० । तस्य निदान
पूजा सम्प्राप्तिमाह—“कटुस्फूर्तिस्थोविदादिद्वय
चारैरजीर्णाग्रकनातये । तद्यत्तुदीय विपर्ययेण
कृष्यन्ति दोषा पवनादयन्तु ॥ लक्षमाश्रित्य ते
रक्त मांसास्थोनि प्रदूष्य च । घोरान् कुर्वन्ति
विस्फोटान् सर्वाङ्गान् ज्वरपुरसरान् ॥” इत्यादि ।
भा ।

विस्फोटज्वर । पु । तज्जन्त्यागनुज्वरे ।

विस्त्रम् । स्त्री । आणक्यमुलके । भा ११३ भा
५ । ति । पूतिगन्धे, आमगन्धिनि । अम ।

विस्रगन्ध (न्धा, न्धि) । पु स्त्री । पलाण्डो ।
पौञ्जल । राजिव ३० । गोमूत्रहरिताले, हरि
तात्रे । इ च । इधुवायाम् । हृष्य कन । राजि
५४ । [निव २६ ।

विस्रगन्धक । पु । गोदन्तहरिताले । वा
विस्रा । स्त्री । जरायाम् । अम ।

विस्त्रा । स्त्री । वृषपायाम् । हनुमन् । रा
नि व ४ । [वै निघ ।

विस्त्राव' । पुं । अन्नमण्डे । छात्रे नाङ् ।

विस्त्रावणम् । स्त्री । उद्यितस्य वणस्य वेदमो
पममार्थं पाकप्रमगादंघोपकमविशेष । सु चि १
अ । सु स १४ अ ।

विस्त्राव्य' । चि । विद्रधिकृष्ठादिविस्त्रावणां ।
चावधीग्ये । सु स ५ अ ।

विहगः (ङ्गम) । पुं । पचिणि । अम ।

विहङ्गम् । स्त्री । स्वर्णमाचिके । रस कौ ज्वरा
न्तरसे ।

विहङ्गमा । स्त्री । भारयष्टाम् । वैक् । शर ।

विहायसः । पुं । पचिणि । अटीम ।

विहायाः (स्) । पुं । पचिणि । स्त्री ।
चाकाशे । विका ।

विहारः । प । चेष्टायाम् । धमणे । मे । विन्दु
रेखकपचिविशेषे । श अ ।

विचतः । पुं । चतरीने ।

विचावः । पुं । विकायाम् । हाँटि । वै निघ ।
काशे । भा ।

विचोरः । पुं । रत्नाकै । अर्कहवे । आदम्
ग्राह । रा नि व १० ।

विक्षेपः (यम्) । पुं, स्त्री । वायुजन्यव्रणवेदना
विशेष । सु स २२ अ । इक्षादिवाहने । मानि ।
अवधूने । वा चि ४ अ ।

वीकः । पुं । पचिणि ।

वीङ्गा । स्त्री । सुकशिश्या । आर्गाङ्गी । ई अ ।

वीजम् । स्त्री । अदुरे । मे । मज्जायाम् । यक्त
वातो । रा नि व १८ । वीजसारे । पक्षबीजे ।

भा स ३ भ अमरी चि । पुकरमुले । रा नि व
६ । कारणे । अम । शस्त्रे । विटि । बीजानां

शोधनं यथा—“बीजमादौ समादाय रौद्रयस्त्रे
विभीषयेत् । ईयत्सैस्त्वयुक्तं द्रव्यं यमत सुधी ।
अपामागकषायेण निम्बुबीजं विभीषयेत् । त्रिश
कापांसबीजानि अपामागस्य बीजकम् । घर्मेण

शोधनं तथा न दद्यात् सैस्त्वयं शत । तिलां कोषा
तर्को दत्तो पटोलो चन्द्रवारुणीम् । कटुतुल्यो
द्विदालो काकतुण्डोऽथ शोधयेत् । धातुकसरसे

नैव मज्जावाच्यं शोधनम् । करस्युग्नयोर्वीजं

भङ्गुराजिगं शोधयेत् । गुग्गादिमज्जबीजानां नर
सूते पटुं विना । नारिकेलाम्बनां शीघ्रं बीजं
मज्जातकोडवम् । गुरुबीजं निपलाकाये चारे चैव
विश्रयत । पक्का च खण्डगं यद गङ्गोद्यान्मदु
गुग्गुलम् । इहदारकबीजान् पक्कां पीलाकृतं पचत् ।
दुग्धपूषणं पात्रेषु ततः शुध्यति निद्रितम् ।”
इत्यादि । रसा स ।

बीजकः । पुं । प्रियालहले । निशामां । हिं
विजयसारः । प सु । तत्पर्याया,—“बीजकं बीज
सारं बीजसालकं इत्यपि । बन्धकपुत्रं प्रियकं
सम्भक्तयासम्भक्तं । गुग्गा,—“बीजकं कुतबीजसं
श्रितमिहगदक्रिमोन् ॥ इति श्रेयासापिच तस्य
केश्योरसायन ॥” भा । See अक्रिका । रस
र शिरीरी चि । “विकटं पुष्करबीजकम् ।”

मातुलुङ्गहव । रा नि व ११ । २ निघः भ अय
चि दशमूलासवे । मृदगर्भभदे । “यस्य निष्क
त्येकशिरीभुजं स बीजकम् ।” सु नि ८ अ ।

श्वेतशिरी । वै निघ । स्त्री । बीजे ।

बीजकर' । पुं । माषबीजौ । नावसनात्र ।
वै निघ ।

बीजकर्कटिका (टो) । स्त्री । दोषककटि
कायाम् । लघा कौकू । वै निघ ।

बीजकसार' । पुं । प्रियालबीजे । सु चि २०
अ । भा कुडचि मज्जाभजातके । मातुलुङ्गसारे ।
रा नि व ११ ।

बीजका । स्त्री । कपिलद्राचायाम् । वै निघ ।

बीजकाह्व । पुं । मातुलुङ्गहवे । वै निघ ।

बीजकृत' । स्त्री । बीजकारणे । रा नि व २० ।

बीजकोश (प) । पुं । पक्षकणिकायाम्
पक्षेत्रं षाकि वा र्योपण । तत्पर्यायो,—वरा
टक कणिका । भा । शङ्काटके ।

बीजकोशकम् । स्त्री । हवणे । वै निघ ।

बीजगर्भ' । पुं । पटोले । रा नि व १ । भा ।

बीजगुप्ति । स्त्री । धान्यादिकषुक्काम् । शोभा
मित्रं धानां । शिस्त्रां । नीम । रा नि व १६ ।

बीजद्रुम । पुं । असमहले । निशामां ।
रा नि व २२ ।

बीजधान्यम् । स्त्री । धान्यके । धनिश । रा
नि व ६ ।

बीजन' । पुं । पीतबीजं । वै निघ । जीव
क्षैत्रलिखितं । सारस्वत ।

बीजपादप । पुं । अमनहते । शिवाशाल ।
वै निघ । भज्जातकहते । राजिव ११ ।

बीजपुष्प (क) । पुं, स्त्री । यमन लज्जे ।
जनद गह । राजिव १६ । मदमहते । मरु
वक्रमे । मे ।

बीजपूर (क) । पुं । (Citrus medica)
The citron बीजहते । टावा नेदुर
गाह । हि बीजोरा । तत्पद्याया, — अमरकेशर
बीजपुष्प पुष्पाज सुकेशर बीजक बीजफलक
केशराद्य मातुलङ्ग पूरक फलपूर सुपूर
रुचक जलुग दलुरच्छद रोचनफल । पसु ।
सा कौ पिज्व वि । गुणा — “बीजपूरफलमम
कटण्य आसकासमन पवनस्य । कण्ठशोधनपरं
लघु द्रव्य दीपन रुचिकृतं पवनघ्नम् ॥” तथाच—
बाल पित्तमण्डूकफासकरप मध्यम साहग्विध
पक्व वधकश्च द्रव्यमय तत् पुण्याति पुष्टि बलम् ।
शुनाशोद विषम्व माहत कफ आसार्ति मन्दाग्निजित्
कासारोचकशोकशान्तिदमिद । अन्यच्च—“लक
तिका दुज्जरा स्यात् कृमिकफपवनघ्नं श्वेतो
द्विधमुष्ण मध्य शूलान्ति पित्तप्रशमनम्विला
रोचकश्च गोल्थ । वाताग्निघ्न कटाह जठर
गदहृर केशर दीप्यमम बीजं तित्त कफाश
श्वयधुनसकरं बीजपूरस्य पथम् ॥” राजिव ११ ।
तन्माज्जगुणा—स्वादुपाक आर्षेय बलकृतं द्विध
पित्तप्रय । सुमृ ४६५ । फलगुणा—रुच्य रसास्त्र
लघु दीपन रक्तपित्तकर कण्ठ्य जिह्वाहृदय
शोधनम् । मदव ६ । मधुककटिका । अरवती
नेदु । गुणा — “बीजपूररोऽपर प्रीती मधुरामधु
कटो । मधुककटिका स्वादो रोचनो शीतला
गुरु । रक्तपित्त चय आसकासहकाधमापहा ॥”
भा ।

बीजपूरमज्जा (न) । पुं । मातुलङ्गमज्जनि ।
टावानेदुर बीजं बीज । राजिव ११ ।

बीजपूरफलम् । स्त्री । मातुलङ्गफल । टावा
नेदु । हि बीजोरा । मदव ६ ।

बीजपूष्ण । पुं । बीजपूरहते । पसु । मधुर
मातुलङ्ग । अरवती नेदु । वै निघ ।

बीजपेशिका । स्त्री । वषण । अण्डकोष ।
राजिव १८ ।

बीजफलकः । पुं । मातुलङ्गहते । मधुबीज
पूर । टावा नेदु अरवती नेदु । राजिव ११ ।

बीजमाहृता । स्त्री । पद्मजी । “पद्माद्यं
पद्मबीजं च कलिका बीजमाहृता ।” हारा ।

बीजरत्न (वरम्) । पुं, स्त्री । मायकलायि ।
ह च । [बीजरत्ना ।” ह च ।

बीजरुह । पुं । शालिधान्याटो । “शाल्यादयो
बीजरुचक(न)म् । स्त्री । बीजालबीजे । रा
जिव ६ ।

बीजवृक्ष' । पुं । असनहते । शिवाशाल ।
“असनी बीजवृक्षक ।” राजिव २१५ । मज्जा
तकहते । वै निघ ।

बीजसारम् । स्त्री, पुं । भज्जातकहते । विद्वे ।

बीजस्नेह । पुं । पलायहते । वै निघ ।

बीजाख्य । पुं । बीजालहते । स्त्री । तहोले ।
अशपान गाह वा उष्ण । वै निघ ।

बीजास्त्रम् । स्त्री । हवाह । राजिव २२ ।
पिच्छाह । राजिव २२ ।

बीजाविक । पुं । उद्रे । वै निघ ।

बीजाह । पुं । मातुलङ्गहते । वाचि १६५ ।

बीजो (इन्) । पुं । तण्डुलोपकहच । वै निघ ।

बीजादकम् । स्त्री । करकायाम् । मे ।

बीटि (टिका, टो) । स्त्री । तालुखलतायां ।
पाण गाह । सज्जिततास्त्रुले । पाटार बीटि ।
शब्दकल्पद्रुम ।

बीतन । पुं । जकपाशयो । रुद्रश्रीमथ
भागेर पार्थव्य । “जकलु कन्धरामथ जक
पार्थी तु बीतनी ।” ह च ।

बीतशोक । पुं । अशोकतरो । ममा ।

बीति । पुं । बीटके । ह च । [वै निघ ।

बीतिज्ञा । स्त्री । यष्टिमधुनि । नीलिकायाम् ।

बीमव्य । पुं । विह्वतो । द्विका । वि । अथदा
जनक ।

बीरम् । स्त्री । (पद्मगीयमग्नि) । उशीरे । बीर
मूले । वोगार मूल । राजिव १२ । सिन्दूर । प
सु । मरिचे । राजिव ६ । शालपण्याम् । अ
चिरं च हृषीगुहिकायाम् । पुष्करमूल पुष्कर
मूल । बीटि । वै निघ । काश्चिदे । राजिव

विस्त्रा । स्त्री । इष्टुपायाम् । इयूस् रुक् । रा
नि व ४ । [वै निघ ।
विस्त्रावः । पु । अन्नमण्डे । छात्रे राङ् ।
विस्त्रावणम् । स्त्री । अत्रितस्य व्रणस्य वेदनी
पथमार्थे पाकग्रमगार्थोपक्रमविशेषे । सु चि १
च । सु स १४४ च ।
विस्त्राव्यः । चि । विद्रविकुष्ठादिविस्त्रावणाच्चैः ।
चावयोग्ये । सु स ५५ च ।
विहगः (ह्रस्व) । पुं । पचिणि । अम ।
विहङ्गम् । स्त्री । खर्पसाचिके । रस कौ ज्वरा
नाकरसे ।
विहङ्गमा । स्त्री । भारयष्टाम् । दौक् । शर ।
विहायसः । पु । पचिणि । अटो भ ।
विहायाः (स्) । पुं । पचिणि । स्त्री ।
आकाशे । विका ।
विहारः । प । चेष्टायाम् । धमये । मे । विन्दु
रैखकपचिविशेषे । श च ।
विचत । पु । अतरीने ।
विचाव । पुं । शिकायाम् । शैटि । वै निघ ।
कासे । भा ।
विचार । पु । रत्नाकै । अर्कहवे । आदन्
ग्रीह । रा नि व १० ।
विचिपः (णम्) । पुं, स्त्री । वायुजगत्प्रवेदना
विशेष । सु स २२५ च । इत्यादिवाजने । मा नि ।
अवधूतने । वा चि ४५ च ।
वीक । पु । पचिणि ।
वीक्षा । स्त्री । एकशिख्या । आनाकुली । छ च ।
वीजम् । स्त्री । अदुरे । मे । मत्स्यायाम् । युक्त
वातो । रा नि व १८ । बीजसारे । पञ्चबीजे ।
भा स २३ अशरी चि । पुष्करमूले । रा नि व
१ । कारणे । अम । शशे । विटि । बीजानां
शोधनं यथा—“बीजमादौ समान्नाय रोद्रयन्ते
विशोधयेत् । ईषत्सैत्थवपुक्कन द्रवेष यन्नत सुधी ।
अपामागं कषायेष नित्यबीजं विशोधयेत् । शिश
कापसबीजानि अपामागस्य बीजकम् । चर्मेष
शोधनं तथा न दद्यात् सैत्थव ततः । तित्ता कोवा
तर्को दन्तो पटीलो चन्द्रबाहसीम् । कटुतुल्यो
दिवदाहो कालतुण्डोऽथ शोधयेत् । धात्रीकलरुदे
नैव सङ्काशावध्यं शोधनम् । करच्छयुग्मयोर्वीजं

भङ्गुराजिनं शोधयेत् । गुह्यादिमन्त्रबीजानां नर
सूत्रे पट्ट विभा । नारिकेलान्तरा शीघ्रं बीजं
भङ्गातकोद्भवम् । गुह्यबीजं पिप्पलाकाद्ये चारे चैव
विश्रुतम् । पक्षा च खलुगं यत्तु गङ्गोद्यान्मदु
गुग्गुलम् । इहदारकबीजन्तु पक्व दोलाकृतं पचत् ।
दुग्धपूषण्यु पावेष्टु ततः शुध्यति निरुदितम् ।
इत्यादि । रसा स ।

बीजकः । पुं । प्रियालक्ष्मी । प्रियाभोज । हिं
विजयसार । पम् । तत्पठ्याया,—“बीजकं बीज
सारं बीजसालकं इत्यपि । बन्धुकपुत्र प्रियक
सर्जकयासनं यत् । गुह्या,—“बीजकं कुतबीजसर्प
शिवमेव दक्षिणोन् ॥ इति श्रेष्ठासिपचस्य त्वय
केशरीसाधनम् ॥” भा । See अक्षिका । रस
रश्मिरोचि । “विकटं पुष्करबीजकम् ।”
मातुलुङ्गहव । रा नि व ११ । वै निघ भचय,
चि दशमूलसवे । मुदगर्भमेदे । “यन्तु नि च्छ
त्येकश्रीभुजं स बीजकम् ।” सु नि ८५ ।
अतेशिधे । वै निघ । स्त्री । बीजे ।

बीजकर । पुं । माषग्रीहौ । भाषकनात्रि ।
वै निघ ।

बीजकर्कटिका (टो) । स्त्री । दीर्घकर्कटि
कायाम् । लक्ष्मी कौकुड् । वै निघ ।

बीजकसार । पु । प्रियालबीजे । सु चि २०
अ । भा कुतचि महामह्नातके । मातुलुङ्गसारे ।
रा नि व ११ ।

बीजका । स्त्री । कपिलद्राकायाम् । वै निघ ।

बीजकाह्व । पुं । मातुलुङ्गहवे । वै निघ ।

बीजकृत् । स्त्री । बाजीकरणे । रा नि व २० ।

बीजकोश (प) । पुं । पञ्चकणिकायाम्
पञ्चत्रयं चि वा यौगल । तत्पठ्याया,—“वरा
टक कणिका । भा । शङ्काटके ।

बीजकोशकम् । स्त्री । उपये । वै निघ ।

बीजगर्भ । पु । पटीले । रा नि व ११ । भा ।

बीजगुप्ति । स्त्री । धान्यादिकषुक्काम् । शीर्षा
विश्रुता । शिख्या । शीम । रा नि व १६ ।

बीजद्रुम । पुं । असमर्थे । प्रियाभोज ।
रा नि व २२ ।

बीजधान्यम् । स्त्री । धान्यके । धनिश । रा
नि व १६ ।

बीजन' । पुं । पीतनीध्रि । वै निघ । जीव
धीवपल्लिः सारस्वत ।

बीजपादप । पुं । अमनहवे । पिशाणीन ।
वै निघ । भद्रातः ३३ । रा नि व ११ ।

बीजपुष्प (क) । पुं, स्त्री । यवन लज्जे ।
कन २ ग छ । रा नि व १६ । मदनहवे । मरु
वक्रहने । मे ।

बीजपूर (क) । पुं । (Citrus medica)
The citron लीलहृत्वे । टांदा नेवुर
गाह । हि जीरा । तत्पथ्याया, —अक्षकेशर
बीजपूष पूषवाज सुकेशर बीजक बीजफलक
केशरास्य मातुलुङ्ग पूरक फलपूर सुपूर
रुचक अनुग्र दन्तुरच्छद रोचनफल । पसु ।
सा को पि ज्व वि । गुणा —“बीजपूरफलमस्य
कटुष्य आसकासश्मन पचनघ्न । कण्ठशोधनपरं
लघु हृद्य दोषघ्न रुचिकृत् पवनहृत् ॥” तथाच—
माल पित्तमरुतकफाघ्नकरप मध्यघ्न ताहन्विध
पक्व वणकरश्च हृद्यमय तत् पुष्याति पुष्टि बलम् ।
शुनाशोष विषम्य मारुत कफ-आसार्ति मन्दाग्निजित्
कासारोषकशोकशान्तिदमिद । अस्यघ्न—“लक
तिक्ता दुज्जरा स्यात् कृमिकृष पवनघ्न सिनी
विषधमुष्ण मध्य शूलार्ति पित्तप्रश्मनमलिसा
रीषकश्च गोल्य । वातार्तिघ्न कटाह जठर
शदहर केशर दीप्यमस्य बीज तिक्त कफाश
श्रयद्युगसकर बीजपूरस्य पथ्यम् ॥” रा नि व ११ ।
तन्माज्जगथा —खादुपाक आग्नेय बलकृत् विषघ्न
पित्तघ्न । सुत ४६४ । फलगुणा —रुष्य रसास्य
लघु दोषघ्न रक्तपित्तकर कण्ठघ्न जिह्वाहृदय
शोधनम् । मद व ६ । मधुरककथा । अन्नवती
नेवू । गुणा —“बीजपूरोपर प्रीती मधुरामधु
ककटो । मधुकर्कटिका स्वादो रोषघ्नो शीतला
गुरु । रक्तपित्तघ्न आसकासहृद्काधनापहा ॥”
भा ।

बीजपूरमज्जा (न) । पुं । मातुलुङ्गमज्जि ।
टांदांमदुर बाँछर बीज । रा नि व ११ ।

बीजपूरफलम् । स्त्री । मातुलुङ्गफल । टांदा
नेवू । हि जीरा । मद व ६ ।

बीजपूष । पुं । बीजपूरहवे । पसु । मधुर
मातुलुङ्ग । अन्नवती नेवू । वै निघ ।

बीजपेयिका । स्त्री । वषण । अणुटकाय ।
रा नि व १८ ।

बीजफलकः । पुं । मातुलुङ्गहृत्वे । मधुबीज
पूर । टांदा नेवू अन्नवती नेवू । रा नि व ११ ।

बीजमाहृत्का । स्त्री । पद्मजी । “पद्मा
पद्मबीजघ्न कर्तिका बीजमाहृत्का ।” हारा ।

बीजरत्न (वरम्) । पुं, स्त्री । मायकलायि ।
ह च । [बीजरत्ना ।” ह च ।

बीजरुह । पुं । शालिधान्यादो । “शाल्यादयो
बीजरेचक(न)म् । स्त्री । जैरालबीजे । रा
नि व ६ ।

बीजहृत् । पुं । असनहृत्वे । पिशाणीन ।
“असनो बीजहृत्क ।” रा नि व २१/८ । भक्षा
तकहृत्वे । वै निघ ।

बीजसारम् । स्त्री, पुं । भक्षातकहृत्वे । विङ्गो ।

बीजस्रेह । पुं । पलामहृत्वे । वै निघ ।

बीजाख्य । पुं । जैपालहृत्वे । स्त्री । तहोजी ।

अग्रपाल गाह वा उच्छृङ्ग । वै निघ ।

बीजाग्नम् । स्त्री । हृत्वाहृत्वे । रा नि व २२ ।

विण्डाहृत्वे । रा नि व २२ ।

बीजाविक । पुं । छद्दे । वै निघ ।

बीजाह्व । पुं । मातुलुङ्गहृत्वे । वाचि १६४ ।

बीजो (इत्) । पुं । तण्डुलोपकहृत्वे । वै निघ ।

बीजादकम् । स्त्री । करकायाम् । मे ।

बीटि (टिका, टो) । स्त्री । ताल्बल्लनयाया ।

पान गाह । सञ्चितताल्बले । पाटोत्र बीड़ा ।

अश्वकल्पद्रुम ।

बीतन । पुं । कृकपाथी । ककशाभया

भागेर पार्श्वद्वय । “कृकलु कन्धरामध्य कृक
पाथी तु बीतनी ।” ह च ।

बीतशोक । पुं । अशोकतरो । शमा ।

बीति । पुं । घोटके । ह च । [वै निघ ।

बीतिका । स्त्री । यष्टिमधुनि । गोषिकायाम् ।

बीभत्स । पुं । विह्वतो । त्रिका । वि । अग्रहा
जगके ।

बीरम् । स्त्री । (पशुगोवमभि) । उग्रोदे । बीरप

मूले । योग्य शूल । रा नि व २२ । मिन्द्रे । प

सु । मरिचे । रा नि व ६ । शाखपथ्याम् । अ

चिरप हृत्वीगुडिकायाम् । पुष्करमूल पूरुष

मूल । बीडे । वै निघ । काष्ठिके । रा नि व

वीरवेतसः । ५ । अश्ववेतसे । रानि व ६ ।
 वोरशाकः । ५ । वासूकशाके । वरुणा शीरु ।
 वै निघ ।
 वोरसिह । ५ । वोरसिहावलोकनप्रदेशरि ।
 वोरसिहावलोकनम् । स्त्री । वोरसिहकृत
 देशकयन्ते ।
 वोरसेन । ५ । आरुक्वचे । रानि व ११ ।
 धोरा । स्त्री । मयसामान्ये । रानि व १४ । पुत्रि
 पण्याम् । ङाकुनिश । च द चन्मा चि । वरुणा
 याम । शतावध्याम् । तानमूल्याम् । कटुक्वाम् ।
 कृपातिविषायाम् । काकोल्याम् । रानि व २२ ।
 वा उ ६ च महापेक्षाचष्टे । चोरकाकोल्याम् । मे ।
 रानि व ३ । च चि ५ च मायमाणात । प्रयोगा
 अश वि सुनिपद्यकवाङ्मेरोष्टे । च द चन्मा चि
 महाकल्याचष्टे । आनलक्याम् । एलवालुके ।
 रभायाम् । विदायाम् । कुमिकुशां । मे वाटी
 हि मा वमनकयन्ते । चौरविदायाम् । उरु कुमि
 कुशां । सुरासायाम् । मे । महाशतावध्याम् ।
 ब्राह्म्याम् । रानि व ४ । शिशपातल । रमा ।
 घृतकुमाय्याम् । रानि व ५ । सत्यामलक्याम् ।
 रानि व ५ । वै निघ चचचि शिवगुटो । जटा
 सायाम् । च च द रसायनी । “अह्निपुग चपमवीरा ।”
 वीरान्तक । ५ । अश्वान्तके । वै निघ ।
 वीरान्त । ५ । अश्ववेतसे । रानि व ६ ।
 वीरायतच्छदा । स्त्री । कदलीच्छे । वै निघ ।
 वीरारुक्म । स्त्री । आरुके । रानि व ११ ।
 वीरान्ताव । ५ । कुमारोनिष्ठा । भूमस्तत्र ।
 “ततपथ्याय — महासार । गुणा — “महासारोऽ
 विजयन पितृनिष्ठादनीमत । बलरुद्र रेचन पुत्र
 जननो गभपातन ॥ विटसक्ते क्रिमिरोमे च सत्यासि
 उपकृती तथा ॥”
 वीरी । स्त्री । ब्रह्मरोती । गितनविभक्त ।
 वोरु (धा) । स्त्री । विलुप्ततायाम् । अम ।
 शर ।
 वोरुपत्रिका । स्त्री । पुत्रुशाके । रानि व ४ ।
 वोरिखररस । ५ । पित्रश्च अश्वरे रस ।
 पाठ — “श्वरुतामतीच्छद्य ताव गन्धकवटफल ।
 सियद्वी वषा गण्डी भागी पथ्या च धातुकम् ।
 धान्यक मर्दयेतुल्य पपटोऽवद्रवैति ॥ मर्दये माघ

विहृत् चोद्रे । काकमाचौरसन्तानु सैम्बेन
 युत पिबेत् ॥” रस को ।

वीर्यम् । स्त्री । बले । प्रभावे । अम । युक्
 धातो । रानि व १८ । द्रव्यगतशक्ती । “द्रव्याणि
 येन कुर्वन्ति तद्वीर्यम् ।” स म् ४१ च । “उष्ण
 शीतगुणीयकषात् दुर्धर्षीत्ये दिधा अ तम् । यक्य
 मप्रिसीतोय हृष्यते भुवनवयम् ॥” भा । अयच —
 तन्निविध चित्याचित्यक्रियाहेतुत्वेन । तत चित्य
 क्रियाहेतुर्या द्रव्यरसादीनां सम्भवर्कणि सम्भाव
 सिद्धा शक्ति । अचित्यक्रियाहेतुय प्रभावापर
 पथाय द्रव्याणां रसागुनगुणरूपकाध्यकरणशक्ति ।
 तदुक्त — “भूतप्रभावातिशयो द्रव्ये पाद्वी रसे स्थित ।
 चित्क्राशित्क्राशित्यहेतुवोर्ध्वं चत्वरैर्मतम् ॥” शिव
 दास । वीर्यगुणा — शीतोष्णद्विभक्त्यद्वयदुर्धर्षा
 पिच्छिलविशदा । तव शीतोष्णौ भाग्येयो । शीत
 पिच्छिलो अश्वगुणभूयिष्ठी । मादवस्थ तोया
 काशभूयिष्ठल, रौक्ष्य वायुभूयिष्ठल वैशद्यस्य च
 चित्तिवापुश्विष्ठलम् । स म् ४१ च । तेजसि । मे ।

वीर्या । स्त्री । वाय्वे । अटी म ।

वोहा । स्त्री । वनकुलये । वै निघ ।

वीच । ५ । हटो । व्याक ।

वृहणम् । स्त्री । बलवर्धने । घृततेलादिशीत
 क्रियायाम् । सा को ।

वृहण । वि । बलवर्धके । प्रथिव्यभूयिष्ठे ।
 स म् ४१ च । तन्नामक धूमपाने । भा । स्त्री ।
 अश्वगन्धायाम् । कपिलगन्धायाम् । भृङ्गगन्धे ।
 वै निघ । ब्राह्मणसंसाधितयवागाम् । च म् २ च ।

वृहणवस्ति । ५ । निरुहवतिमेहे । “वृहण
 द्रव्यनि काये कन्केमांशुरकेयुता । सपिमांशुरसो
 येता वसयो वृहणा अ ता ॥” भा ।

वृहणीयवर्ग । ५ । वृहणाय दत्त कषाय
 वग । यथा — चोरिणो राजचषकवधकाकोली
 चोरकाकोलीवाद्याधनो मनीदनीमारदाजीपय्या
 चय्यगन्धा इति दशेमानि वृहणीयानि । क्रीर
 गठा, शिरहे, बेगण्डा, काकोनी, क्रीर
 काकोनी, चेत बेगण्डा, पीठ बेगण्डा,
 वनकापन कुम्भेश्वर, उरु कुमिकुशां ।
 च म् ४६ ।

वृक । ५ । ईदामने । हिं कण्डार । घोष इति
 लीके । नायो इति महाराजदो । तत्पथ्याम्, —

कीक विदक् गोवत्सादी वत्सादन कागभीश्री
कागलानी जनाशन ईडास्य ईडाहक । रा
नि व १८ । काकि । उषा । शगलि । हारा ।
वकवचे । शर । सरलनिर्वाहि । भरभस ।

वृकदंश । पु । कुकुरे । ई च । वै निघ ।
वृकदन्ती । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।

वृकधूपः (क) । पु । बहुसुगन्धद्रव्यकृतकविम
धूपे । अम । सरलद्रवे । तार्णिन् । अम ।

वृकधूर्त्तः । पु । शगलि । हारा ।

वृका । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि । रा नि
व ६ । वै निघ २भ स्व चि । सपद्यपरिमाणे ।

वृकारातिः (रि) । पु । कुकुरे । रा नि व
१८ । श मा ।

वृकाची । स्त्री । विवृति । तेउडौ । र गा ।

वृकिः (की) । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।
वै निघ २भ वा व्या चि मकाराध्यादी ।

वृक्कः । पु । वचोगताशयभेदे । “भेद शीघ्रतयो
सारादृ वृक्कयोर्गुणं भवेत् । तौ तु पुष्टिकरी
श्रीतौ जठरप्यस्य भेदस्य ॥”

वृक्का । स्त्री । नागदमन्याम् । महासमद्रायाम् ।

वृजनः । पु । कैश । उषा ।

वृजिनः । पु, स्त्री । कैश । मे । स्त्री । शीघ्रिने ।
रक्तधर्मणि । ई च ।

वृतपत्रा । स्त्री । पुषदावीलतायाम् । [शर ।

वृतिङ्करः । पु । विकटतत्रचे । वैदेही गीह ।

वृत्तम् । स्त्री । स्तनाये । रा नि व ८ । पु ।
धवलद्रावनाल । अथ खनात्र । रा नि व १६ ।

गुण्डये । रा नि व ८ । अन्नोरवचे । वै निघ ।
सप्तपण्डये । पट्ट । कच्छपे । रा नि व १८ ।

वृत्तकम् । स्त्री । धने । वै निघ ।

वृत्तकर्कोटी । स्त्री । वल्गुलाकारकंध्याम् ।
गोन कौटु । रा नि व ७ ।

वृत्तका । स्त्री । उपोदका । पू हे । वै निघ ।

वृत्तकोशा । स्त्री । देवदाण्याम् । रा नि व ३ ।

वृत्तकोषः । पु । पीतदेवदाण्याम् । पीठ पेशा
ठा । भा ।

वृत्तगुण्डः । पु । गुण्डये । यत्पद्याया,—
वृत्त गुण्डये दीर्घनाल कलायय । गुणा—

मधुर शीतल कफपित्तघ्न अतीसारदाहरकघ्नय
रा नि व ८ ।

वृत्ततण्डुलः । पु । चावमालनामकशिवी
धान्ये । खनात्र, खूँशत्रि । रा नि व १६ ।

वृत्ततुम्बो । स्त्री । वृत्ताख्या । गोन नाडे ।
वै निघ ।

वृत्तवृणम् । स्त्री । गुण्डये । वै निघ ।

वृत्तनिष्पाविका । स्त्री । नखनिष्पायां, क्रम
शिव्याम् । छोटि मेट्टे शंठो । रा नि व ७ ।

वृत्तपत्र । पु । उत्तमश्राकविशेष । नट्टि
श्राक । प म । स्त्री (या) । पुषदायाम् । रा नि व ३

वृत्तपर्णिका । स्त्री । अग्नानीलतायाम्
छागन वैदे । रा नि व ३ ।

वृत्तपर्णी । स्त्री । पाठायाम् । आदनादि ।
रा नि व ६ । महाशणपुष्पिकायाम् । रा नि व ४ ।

वृत्तपक्षः । पु । चुद्रशङ्क । वै निघ ।

वृत्तपुष्पः । पु । वदन्ववचे । शिरीषवचे
मल्लिकावचे । मुद्गरवचे । रा नि व २३ । जल
वेतसे । भूक्तदन्व । रा नि व ८ । स्त्री (या) ।
नागदमन्या । नागश्रिता । रा नि व ५ । कीट
देशप्रसिद्धकुलकपुष्पवचे । रा नि व १० ।

वृत्तफलम् । स्त्री । मरिचे । रा नि व ६ ।
कौरके । वै निघ । सुरप्रियफले । कावावठिनो ।

वृत्तफलः । पु । दाडिमवचे । डानिम गीह ।
वदरवचे । कुल गीह । कपित्थवचे । कप्रे
गीह । रा नि व ११ । रक्तापागणे । भा पू १भ ।
करञ्जवचे । तरन्वुजे । तवगुल, धर्गुल । वै निघ ।

वृत्तफला । स्त्री । वार्त्ताकीवचे । वेधुम गीह ।
रा नि व ७ । शशाङ्गुल्याम् । क्लृष्टकृष्टी ।
आमलक्याम् । रा नि व ११ । [श च ।

वृत्तभोजनः । पु । गण्डोरे । अमठ श्राक ।

वृत्तमल्लिका । स्त्री । श्रिताके । वै निघ ।
विपुरमल्लिकायाम् । म बाटीगरे । क दुन्दुभि
मल्लिका । वम् वटमीगरी । तत्पद्याया,—वट
पत्री कुमारिका मीढना विपुरा ईमा मीढिनी ।
गुणा—नेवरीगरी कटु उष्ण प्रकरी बहुगन्धा
सुखयोगी च । रा नि व १० ।

वृत्तयुग्मः । पु । वातामवचे । वानाम गीह ।
वै निघ ।

हृत्तवोजः । पुं । राजमाधे । वरवजे । रा नि
व १६ । मिणादये । रा नि व ४ ।

हृत्तवोजका (जा) । स्त्री । पाण्डुरकस्याम् ।
रा नि व ५ । पाटका । अत्रशत्रु । रा नि व १६ ।

हृत्ता । स्त्री । मांसरीक्ष्याम् । मियङ्गलतायाम् ।
रा नि व १२ । शेतनिषावे । पृष्ठे श्वे । रा नि
व १६ । मिश्रीरीटादये । रा नि व ४ । नाग
दमस्याम् । नागदना । रा नि व ५ । रीतुकायाम् ।
रेतुङ्क । रा नि व ६ । वे निघ २ भ वा व्या चि
वातादिरेवे । ह्मिनीमासक्याम् । इतिषोषा ।
रा नि व ७ ।

हृत्ति । स्त्री । जीवमोषाये । अम ।

हृत्तिस्थ । पुं । कृकलाधे । रा नि व १८ ।

हृत्तेर्ष्वारुः । पुं । खर्जूरार्धे । खर्जूला ग्रीह ।
रा नि व ७ ।

हृत्तभीजन' । पुं । गण्डीरशके ।

हृत्तार्त्तवा । स्त्री । बन्धायां स्त्रियाम् । दक्षा ।
रा नि व १८ ।

हृदम् । स्त्री । मेलजनमगन्धद्वये । श्वेतज ।
रा नि व १२ । पुं । एकपद्याग्रद्वय हृद्वे, स्थविरे ।
रा नि व १८ । अपिच—“तत्तस्तु सप्तैरुहं चोष
धातुरसादिन । चोषमाणेन्द्रियबल चोषरेता
दिने दिने । बली पलित खालित्ययुक्त कम्पमु
चाधम । कावशासादिभि क्रिष्टो हृत्तोभवति
मानवः” हृददारकलतायाम् । रा नि व २ ।

हृदकण्ट. (क) । पुं । इन्द्रदीर्घधे । वे निघ ।

हृदकर्णिका । स्त्री । पाठायाम् । रा नि व ६ ।

हृदकाक । पुं । द्रोणकाके । गौड़काक ।
रुच ।

हृदकीटरपुष्पी । स्त्री । नीलबुडायाम् । हृद
दारके । [कल्प ४५ ।

हृदगोनस । पुं । मण्डनिसपविशधे । सु

हृदतिक्ता । स्त्री । पाठायाम् । आकुनाभि ।
वे निघ ।

हृदत्वम् । स्त्री । बाईके । अम ।

हृददारक (रु, क) । पुं । (Gmelina
asiatica or Rourea santaloides)
खगामख्यातलताविशेष । वीजडाढ़क । हि
मभार । तत्पण्या, —कल्पगन्धा जगन्नाहो वड

गन्धा जगलान्नी पाविगी लुङ्ग लुङ्गक लुङ्गा जगला
जगलो पन्नो श्याम हृष्यगन्धा दीघधालुका हृद
कीटरपुष्पी पञ्जानी हृददारक हृदकीटरपुष्पी ।
स द्विविध श्वेतरक्तभेदेन । गुणा—“हृददारक
गोष्प पिच्छिल कफघातहृत् । बल्य कासामदीपक
द्वितीय स्वल्पवीर्यदम् ॥” रा नि व २ । कृष्ण
हृददारके । वे निघ ।

हृददारकादिलौहम् । स्त्री । ऊरुसन्धाधि
कारे शोधधम् । पाठ—“हृददारविहृदकीकरि
कर्णाग्रिमानके । विकचयधुती लौह आमवाता
न्तकी मतः” इदं योगरत्नाकरस्य । रस र ।

हृदधूप. । पुं । शिरोवहधे । शिवासहच । वे
निघ ।

हृदधूमा । स्त्री । श्लेष्मातकहृधे । वे निघ ।

हृदनाभि । धि । उधनाभो । गौड़ा । अम ।

हृद(दि)बला । स्त्री । मद्गासनद्रायाम् । वड
मङ्गानूका । रा नि व ४ । मद्गाबलायाम् । वे
निघ ।

हृदराज । पुं । अम्रवेतसे । कथित् ।

हृदरुहा । स्त्री । श्लेष्मातकहृधे । च ४ अ ।

हृदवाहन । पुं । आसहच । कथित् ।

हृदविभोतक । पुं । आसहच । आसह
ग्रीह । अम ।

हृदस्त्रकम् । स्त्री । इन्द्रगूलक । चारा ।

हृदा । स्त्री । पद्यामोढे प्राचीनायाम् । वृद्धि ।

“नानेति गीयते नारी यावद्वर्षाणि षोडश । तत्तस्तु
तरुणो नृपया हाविशहृत्सरावधि ॥ तदूदमधिहृदा
स्यात् पद्याशहृत्सरावधि । हृदा तत्परती श्रिया
सुरतोत्सव वञ्जिता ॥ भा । तत्सन्धोमि मरण
भवति । राज । ‘बाला तु प्राणदा प्रोक्ता युवती
प्राणधारिणी । प्रोढा करोति हृदल हृदा मरण
मादिमेत् ॥” मद्गाशविकायाम् । रा नि व ५ ।
अङ्गुष्ठे । वृद्धि आङ्गु । शर ।

हृदाङ्गुलि । स्त्री । अङ्गुष्ठान्गुली । वृद्धि
आङ्गु । शर ।

हृदि । स्त्री । आधिक्ये । च १ अ । खगाम
ख्यातोवधो । वृद्धि । तत्पण्या, —योग्या हृदि
सिद्धि लप्ती पुष्टिदा हृदिदाधो मङ्गल्या शो
सम्पत् आशो जनेष्टा भूति सुख सुख जीवमद्रा ।
एषा दक्षिणावतफला गोष्ठे प्रसिद्धा । “हृदि

हृद्यि कन्ती ही भवत कीश्यामले । हृद्यि
दक्षिणवर्त्तफना प्रोक्ता महर्षिभि । श्रयोमेवन्वयो
रेक यथात्मा प्रयोजयेत् ॥" गुणा—'हृद्यि-
प्रदा शीता हृद्यो मधुरा मृता । हृद्या पिताम
श्रमनो चतकासचयापहा ॥" भा । मधुरा हृद्य
तिक्ता शीतला रुचिमध्याकरी अमकुष्ठकमित्री च ।
रानि व ५ । वा १०५ पञ्चादि । रोगविशिष्टे ।
ता सप्तविधा—वातपित्तकफोष्णितमैदीमूत्रान्त
जायेति । निदानादि—'कुष्ठोऽनुहगतिवापु शोथ
गुणरुच्यरन् । सुखी बह्वन्त प्राप्य फलकीया
मिवाहनी । प्रपीय धमनीर्हृदि करोति फल
कोपयो । दीपाक्षमैदीमूत्रान्त स हृदि सप्तधा
गद ॥" मानि । तासां सुदाननिमित्ते हृद्यो वात
समुत्प्रे, केवलसुत्पत्तिहेतुरन्यतम । अथ प्रकुपितो
ऽन्यतमो हि दोष फलकीयवाहिनोरभिप्रपद्य
धमनौ फलकीययोर्हृदि जनयति तां हृदिमिथा
चक्षते । तासां भविष्यतीना पूर्वरूपाणि वस्ति
कोटीसुखमैद्रेषु वेदना मारुतनियङ्ग फलकीय
शोफयति । तत्र वातहृदि वातपूर्णहृतिमिव
परुषां, पित्तहृदि पक्षीदुस्वरसदाशां, त्रेधाहृदि
कठिनाभ्यवेदनां शोषा कण्ठमूर्ति, रक्तहृदि कृष्ण
म्नोटाहतां पित्तहृदि शिखां, मैदीहृदि सुदुस्त्रिधा
कण्ठमूर्तिमत्यवेदनाद्य जानीयात् । मूत्रवेगधारण
शीलस मूत्रहृदिभवति । सुनि १२५ ।

हृदिका । स्त्री । शङ्खपुष्पात् । प्लेथ अपञ्च
खिता । अर्कपुष्पात् । वै निघ । अङ्गी । श मा ।

वृद्धिद । पु । जीवकनामकस्य उपे । जीवक ।
रानि व ५ । वाराहीकन्दे । रानि व ७ ।

वृद्धिदात्री । स्त्री । हृद्यो । वृद्धि । रानि व ५ ।

वृद्धिपत्रम् । स्त्री । पट्टलस्य कश्चिदपि हृदये
मिदने च । सुस्पृष्ट । हृद्ये पत्रमिव हृदिप्रम ।
"हृदिपत्रं सुराकारं हृदि मिदन पाटने । अज्वय
मन्त्रे शोफे मग्नौरे सु तदन्वया ॥ मताय पृष्ठतो
नोपे अमयक यथापद्य ॥" तत् द्विविध—अक्षि
ताय प्रयताय च । हे अपि सत्राङ्गलम् अर्द्धपत्रा
कुम्भे तत्र मारोऽनुफलच काथे । तयो प्रथम
पुरमाद । ग टी ६ ।

वृद्धिभाक् । स्त्री । हृद्योपधौ । म ह १०५ ।

युद्धेला । स्त्री । मूत्रेणायात् । उद्ध एलाट ।
वै निघ ।

युद्धमान । पु । मन्थे । अथा ।

वृन्तम् । स्त्री । प्रगुनवन्धने । वीरि । अम ।
कुचापे । मे ।

हृन्ताक । पु । शकथे ह । नटिशा शक ।
रानि व ५ । उपोदिकायाम् । पूरे । वार्ताक
हनी । वेष्टन ग्राह । रानि व ७ । स्त्री । तत्
फल । वेष्टन । भानवज्ज चि । "हृन्ताका
पथमेतत् प्रदिष्टम् ॥" गुणा—'हृन्ताक स्वादु
तोष्णीय कटुपाकमपित्तलम् । ज्वरवातप्लासघ्न
दीपन शुक्रलघु तद्वात कफपित्तघ्न हृद्य पित्त
कर लघु । हृन्ताक पित्तले किञ्चिद्भारपरिपाधि
तम् । कफमैदीऽनिलामघ्नमन्ये लघु दीपनम् ।
तदेव हि पृष्ठ निग्ध सतैल खवथान्वितम् ।
अपर चेतहृन्ताक कुकुटाण्डसम भवेत् । तदर्शं सु
विशेषण हित हीनच पूर्व्ववत् ॥" भा पू १५ भा व ।
हृन्ताकी । स्त्री । वार्ताकीहृदे । रानि व ७ ।
हृत्थाम् । सद ।

हृन्तिवा । स्त्री । कटुकायाम् । कटुकी । अ च ।

हृन्द । पु । हृन्दाचायुक्तचिकित्सास्य ह । कण्ठ
रोगमेद । तद्वत् यथा—'समुद्रत हृन्तमम
दाह तौत्रन्वर हृन्दमुदाहरति । तद्वापि पित्त
चतजप्रकीपाद ज्ञेय सतीदम् पदनात्मकम् ॥"
मानि ।

हृन्दा । स्त्री । तुलसीहृदे । शर । हृद्योपरि
जातलतायाम् । वै निघ ।

हृवूक्षम् । स्त्री । जले ।

हृशः । पु । वासकहृदे । वासक ग्राह । अ टी
म । अन्तुगी । शर । स्त्री । वासायाम् । शनक ।
अथा ।

हृशियः । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । वै निघ काश
चिकण्टकारीधृत ।

हृशिक । पु । रक्तपुनर्नवायाम् । रक्तपुनर्नवा
याम् । वै निघ रभवाव्याचि मद्याराद्यादी ।
तद्गामककोटिविशेषे । विह्वा । हि विच्छ । म
विन् । तद्विषयया—'हृशिकस्य विष तोष्णमादौ
दहति वज्रिषत् । ऊर्ध्वगोष्ठति क्षिप्रं दग्ने पश्यात्
तिन्नति । अम मग्नीतिरक्तं ग्यावन्त्यने ऋतुतोष
च ॥" वा उ २७५ । ते विविधा मन्त्रमण्य
मद्यविषमेदित । तत्र मन्त्रविषा मोमहृत्कोषला
रादय, मग्नीविषा काष्ठेष्टिकीद्रवालय, उत्तमाय
मद्यविषा सर्फीयशा विषयाश्च पचदन् । एवं

विशदशिक्षकज्ञातय । तेषां मन्त्रिया यथा—
“कृष्ण ग्याव कर्बुर पाण्डुवयो गोमूत्राभ कर्कशी
मेघनय । श्वेतो रक्तो रोमश श्रावलाभो रक्तयेते
मन्दवीर्या भतास्तु । दल्लवणानि—एभिर्दंटे
वेदना वेपथुय गात्रक्षय कृष्णरजागमय । श्राव
दंटे वेदना चोदमेति दाहवेदो दश पीकी
ज्वरय ।” इति । मध्या यथा—“रत्न पीत
कापिलेनोदरेण सज्जं धूमा पर्जन्य विभि रयु ।
एते मूत्रोच्चारपूयणुनाता मध्या च शस्त्रिप्रसारी
रगागाणा । जिह्वाभीको भोजनस्यावरोधो मूर्च्छा
चोश मध्यवीर्याभिदंटे ।” उक्तमा यथा—“श्वेत
शिव ग्यामलो लोहिताभो रक्त श्वेती रक्तनीलो
दरो च । पीतो रक्तो नीलोपीतोपरय रक्तो नीलो
नीलशुक्लया च । रक्तो वधु पुन्यवधो कपर्धो यथा
पक्षा पर्जन्यो हे च यय । नानारूपा वयतथापि
घोरा क्रियायैते हथिका प्राणघोरा । जन्मैरेषां
सपकोधात् प्रदिष्ट देहेभ्यो वा घातितानो विषेण ।
एभिर्दंटे सपवेगप्रवृत्ति स्फोटोत्पत्तिर्भूलिदाहो
ज्वरय । खिभ्य कृष्ण शीणितञ्जानि तीव्र तन्मात्
प्राणेष्वज्यते शीघ्रमव ।” सु कल्प अथ । बोधधि
विषे । मे । शककोटि । उश्वापोका । अम ।
मदनवदे । कर्कटे । गोमश कोटि । गौवदे
पोका । भरत ।

हथिकप्रिया । स्त्री । पूतिकायाम । पू हेर्भा क ।
शमा ।

हथिकर्णी । स्त्री । आलुकाशीलतायाम् । भूषा
काशी नडा । रानि वर ।

हथिकविषम् । स्त्री । हथिककोटय विषे ।

हथिकविषापहा । स्त्री । मकारास्त्रायाम् ।
नाकुल्याम् । व निघ ।

हथिका । स्त्री । छत्रचुपविशेषे । म विचुवा ।
क इज्जुलि । वम् विचुवा । तत्पण्याया —नख
पर्णो पिच्छिला अलिपविका । गुणा—पिच्छिला
अस्त्रा अतद्विद्ध्यो च । रानि व ३ । चिक क
५प । द्रविपस्थोम । ठाङ्गिनि । श्वेतपुनर्नवा
याम । हे निघ ।

हथिकालो । स्त्री । (Fragia involucre
ta) मनामल्ल्यातचुपविशेषे । विशोडो । हि
वहंष्टा । म हथिकाधो । क इलिगम् । तें इल
घोङ्गी । ता कचुरि । वम् गडगिनी । तत्
पण्याया,—हथिवो विषयो नाग्निका सप
नदा अमराकाली कम्पुसरपुष्पिका काली

नीचरोगहा कट्टीका अलिपर्णी दक्षिणावतकी
कालिका आगमावर्ता देवलाङ्गुलिका करभो
भृदिग्धा ककशा अण्णदी युग्मफला चौर विधा
यिका पि पाणो भासुरपुष्या । तदगुणा—कटु
तिक्ता दृढयवक्तभीधनी रजपित्तघ्नी विवन्धारीच
कट्टी मल्ला च । रानि व ८ । कासघ्नो वातघ्नी
च । राज । कण्टकितनेषमृद्धतुल्याकारफला ।
इति । सुसू ३८ ३८५ वातशमने । उद्भूधूमकसीध
मृद्गाम । इति । वासू १५५ अर्कादि । “भागी
रासा वयिकाली प्रकीर्या ।” कण्टकितनेषमृद्ध
तुल्याकारफला पाठापवा इषटोमशा श्वेतपुष्य
पुष्ता दक्षिणावर्णवर्णो रुग्णघ्नीमेद । सुचि ८५ ।
सि यो उन्मा चि । च द चारगुडे ।

हथिकाहिविषापहा । स्त्री । नाकुल्याम् ।
श्रुक्राङ्गा । हे निघ ।

हथिपत्रो (र्णी) । स्त्री । हथिकाल्याम् ।
विहाति । पमु । रम लघुमेघमृद्गाम् । कूज
पेडाणिडे । हे निघ ।

हथो । स्त्री । हथोरचुपे । श्रुनर्नवा । वा चि ३५ ।

हथोदयम् । स्त्री । हथोरपुगले । श्वेतरक्तपुन
नवथो । चिक क १५ ३५ ।

हथोर (व) (क) । पु । श्वेतपुनमवायाम ।
शोभापूजा । पमु । चसू ४५ । रसा दचुषा
वतोगुह्या नागबलातेले च । च द विज्व वि ।
“हथोरविज्ववर्णाम् ।” वासू १५५ विदार्थादो ।
च द कास चि हृत्कण्टकारीहृते । च द वा न्या
चि एकादशमत्तप्रसारणीतले । वा र पि चि अम
तायहृते ।

हप । पु । वलीवद् । खंङ् । अम । तन्मूव
गुणा—“हपमूवञ्च शोकघ्न रुमिदोषविनाशनम् ।
कामलागृहणोपाखु नागमखाघिदोषनम् ३” अति
८५ । अयमकौवधो । रानि व १ । दुर्गलभा
याम् । रानि व ३३ । वासकहवे । रानि व ४ ।
च चि ३५ । च द गुड हृते, कामदवहृते । मदी
भक्षातके । गोधूमे । पमु । मुविके । मे । स्त्री ।
वासामुष्टि । वहे । शमा ।

हपकर्णिका (पी) । स्त्री । गुग्गुलायता
याम । गुग्गुर्नम शुक, उन्नति पूरति । चसू
४५ । वासू १५५ मुरासादो । “खरुपुत्रकर्णो
कटफल काममे ।” पञ्जासाम् ।

हपगन्धा (न्यिका) । स्त्री । हपगन्धायाम् ।

हृग्नलटवटे । रानि व ३ । अतिवलायाम् । गीठ
वेलेज । वै निघ ।

हृपणः । पु । अण्कीये । रानि व १८ । तदु
त्पत्ति — मांस रुधिर कफ मेदसां सारांशान् वायु
योगेन भवति । सुशा ४५५ ।

हृपणकच्छूः । पु । चुदरीगविशये । छोट ।
निदानादि — “सानोत्सादनहीनस्य मलो हृपण
संयुत । प्रकृत्यते यदा स्वेदात् स कणू जनये
तदा । तत्र कणूयनात् चिम स्कीट सावय
जायते । प्राहुर्हृपणकच्छू ता श्रेयस्करप्रकीपजा ॥”
सुनि १३५ । सानि ।

हृपदंश. (क) । पु । विडाले । विडाल ।
अम । च द वात चि । “पयसा हृपदशस्य शकृत् ॥”
वाच ३५५ । [रानि व ६ ।

हृपध्वाङ्गा (ह्री) । स्त्री । नागरसुलायाम् ।
हृपनाशन' । पु । विडङ्ग । श मा ।

हृपपत्रिका । स्त्री । वलान्ताम् । हृग्नलटवटे ।
रानि व ३ ।

हृपपर्णिका । स्त्री । ब्राह्मण्यटिकायाम् ।
वाग्मनशां । च ४५५ छमिग्न गण ।

हृपपर्णी । स्त्री । आशुक्कर्णोलतायाम् । ईन्द्र-
काणी । श्रुती । प सु । छण्डदन्ताम् । र म ।

हृपपर्वा (न) । पु । कशरी । केकुत्र । विश्व ।
हृपभ' । पु । हृषे । मे । पृषभके । उषा ।

हृपभध्वजा । स्त्री । महादन्तीहृष । दफ
मछौ । वै निघ ।

हृपभपल्लव । पु । वासाहृषे । वागकगुल्फ ।
वै निघ २५ अय चि वसन्तकुसुमाकररत्ने ।

हृपभाची । स्त्री । इन्द्रवाक्णीलतायाम् ।
त्रांशान्शान् । रानि व ३ ।

हृपमूलम् । स्त्री । वासामूलि । वागकगुल्फ ।
वातरक्तचि कदम्बेन ।

हृपल । पु । रुधने । गीकद्र । घोटके । मे ।

हृपलोचन' । पु । मूषिके । हृष ।

हृपवीभत्सः । पु । अपिकच्छूमेदे । वै निघ ।

हृपसार' । पु । गृहपटे । देवकुम्भात्प्रहृषमेदे ।
वै निघ । [श मा ।

हृपसृको (इन्) । पु । श्रुती । लीमन् ।

हृपस्यन्ती । स्त्री । अतिकातुकायाम् । अम ।

हृपा (न्) । पु । घोटके । हृषे । हृष । कर्णे ।
मे । स्त्री (पा) । खड्गमूषिकपर्णोलतायाम् । श्रुती ।

रानि व ३ । द्रव्यन्ताम् । वड मछौ । रानि व ३ ।
इयम् एरण्डवत्प्रविटपा, अलाभे दन्ती देया ।

भा सन्धिक ज्व चि । अश्रुगन्धायाम् । भा सन्निक
ज्व चि वचादि । महाग्वीतिमतीलतायाम् । कपि
कच्छौ । हृष । [मे ।

हृपाकपायी । स्त्री । शतावध्याम् । जीवन्ताम् ।

हृपाकर' । पु । नाथि । शिवदन्ता । रानि
व १६ । [पृष्ठे । मे ।

हृपाङ्ग' । पु । पानीयभन्नातके । कलछटेल ।

हृपाणो (इन्) । पु । छपभके । रानि व ३ ।

हृपादनी । स्त्री । इन्द्रवाक्ण्याम् । त्रांशान्शान् ।
वै निघ ।

हृपायण' । पु । अटकपचिणि । हारा ।

हृपाहार' । पु । विडाले । हारा ।

हृषो (इन्) । पु । मयूरे । श मा ।

हृष्टिः । स्त्री । जलवर्धणे । गुण्या — “हृष्टिष्य
न्दिनो शीता निद्राज्ञे पयसप्रदा । मलापहारिणी
वायुदायिनी वज्रवारिणी ॥” राज २५ । हृष्टि
जल भूमिपतितमष्टविध भवति । तद्यथा — श्रावण
भाद्राश्विनकात्तिकभयजलानौति चतुर्विधमित्यष्ट
विध हृष्टिजलम् । तत्र पुनर्दिवाहृष्टिरतिहृष्टि
दुर्दिनहृष्टिभवेत्येन भिन्नगुण भवति । यथा — “निशा
जल कफकर घन शीतगुणात्मकं । सामुद्रतीयस्य
सम विश्वेय वातकीपनम् । दिवा सूर्याग्नता च
सेधा वधन्ति यत्नय । तत् कफघ्न पिपासाघ्न लघु
वातप्रकीपनम् । दुर्दिने हृष्टिसम्भूत वातभूत सवात
जम् । कफक्रक्षीपहनन तपलं दीपकीपनम् ॥”
अथ श्रावणहृष्टिजलगुणा — “तथा श्रावणहृष्टिय
दीपरीगकरी गुणाम् । कण्डूविदीपजनन पानीय
न प्रशस्यते ॥” अथ भाद्रहृष्टिजलगुणा — “सघन
नाभस नीर श्लेष्मज्वातकीपन । श्मन पित्तरीगाणां
मधुर रक्तदीपकम् ॥” अथाश्विनहृष्टिजलगुणा
— “सघ्न पित्तकरं चाम्प गुण रक्तविकारकम् ।
चित्तमनससम्भूतं खरं शस्यविदीपकम् ॥” अथ
कात्तिकहृष्टिजलगुणा — “कात्तिकहृष्टिसम्भूतं माति
सन्नापशीतल । नाशनच विदीपाणां सज्वशस्य
प्रवर्धनम् । शीतल जलकृष्य विदाहृष्टिरनाशन ।

कचित् पुण्यतरे देहि शरहर्षति माधवम् । पित
स्वरविनाशाय शस्त्रनिष्पत्तिहेतवे । अम्बरस्य सदा
पथमग्रतः स्वातिस्मभ्रवम् । गगनाम्बु विदीपय
गृहीतं यच्च भाग्ये । यत्नं रसायन मीध्य यन्ता
पेत्य तत पर । अनामैव विनूयन्ति जल धारा
धराम्बु यत् । पतितं तत् विदीपाय सर्वेषां दहि
नामपि ॥” इति चातुर्मासिकजलम् । अत्रि ०५ ।
अन्यशतविधं जलशब्दे गम्यम् । अकान्तदृष्टिजल
श्रेयसीरोगकरं न प्रशस्यते ।

“वृष्टिका । स्त्री । आरब्धशब्दपुण्याम् । वृत्तां ११ ।

वृष्टिकालः । ५ । वर्षाणी । [श च ।

वृष्टिनी । स्त्री । वृष्टे लायाम् । वृष्टवाते एवाच ।

वृष्टिजीवन । ५ । चातकपक्षिणि ।

वृष्टिभू । ५ । भेके । दारा ।

वृष्टि (प्लो) (इन्) । मिव । अम ।

वृष्यम् । स्त्री । मनोहर्यणि । “मनसो हर्षणं यच्च
तत् सव्यं वृष्यमुच्यते ।” यथा—वृष्यं मानवीयत
हर्षणं भवति । “स्वस्थसौजन्यं यच्च तद्वृष्यम् ।”
अचि १५ । ५ । इच्छदण्डे । रा नि ११४ ।
मावे । मयिकनाश । हे च । आमलके । त्रि ।
यक्रुद्धिकरे । भा ।

वृष्यकन्दका (न्दा) । स्त्री । विदाया । भूमि
कृपा । रा नि १० । मूलके । वै निघ ।

वृष्यगन्धा । स्त्री । वृद्धदारके । वीरुनात्रक ।
अर । अजानोलतायाम् । छात्रगर्वरेटे । रा
नि १३ । अतिवलायाम् । पीतवेनेडा । वै
निघ ।

वृष्यगन्धिका । स्त्री । अतिवलायाम् । पीत
वेनेडा । रा नि १४ ।

वृष्यचण्डो । स्त्री । महाभूमिककण्डाम् । वृद्ध
भूषाकणि । वै निघ ।

वृष्यपर्णी । स्त्री । भूमिकुपाण्डे । वै निघ ।

वृष्यफला । स्त्री । आमलकीवृक्षे । वै निघ ।

वृष्यवक्षिका (क्षी) । स्त्री । भूमिकुपाण्डे ।
रा नि १० ।

वृष्या । स्त्री । अहो । रमा । शतावरीयाम् ।
भूम्यामलकाम् । रा नि १५ । आमलकाम् । रा
नि ११ । भूमिकुपाण्डे । अतिवलायाम् । वृद्ध
इत्याम् । वै निघ । शुकप्रियायाम् ।

वृहच्चित्तः । ५ । फलपूरे । श च ।

वृहच्चुचुः । ५ । महाचुचुशक्ते । रा नि १४ ।

वृहच्छतावरीष्टतम् । स्त्री । असम्भारवि
कारे द्रुतम् । पाठ—“शतावरीरसप्रस्य चीदधि-
त्वावपीडयेत् । द्रुतप्रस्यसमापुक्तं चीरद्विगुणितं
भिषक् । अतः कल्कानिमान् दद्यात् स्यूहीदुम्बर
सन्निभान् । जीवनीयानि धान्यही यष्टी चन्दन
पत्रको । यदपि चास्यगुणा च बला नामबला तथा ।
शालपर्णी पृथिपर्णी विदारो शारिवाहयम् ।
शर्करा च समा दद्यात् काम्यार्थं फलानि च ।
सम्यक्सिद्धं विज्ञाय तद्वृत्तधावतारयेत् ॥” अ
द असम्भार वि ।

वृहच्छद । ५ । अचोटवृक्षे । आकृवाटे ग्राह ।
वै निघ ।

वृहच्छफरो । स्त्री । महापीटीविशेषः । मरुज
पूजी । गुणा—“खित्वास्यकच्छरीरग्री यथा
पीठी प्रकीर्तिता ।” राज ।

वृहच्छल्कः । ५ । विहट्टमकरो । तिङ्गिमाह ।
जटा ।

वृहच्छालपर्णी । स्त्री । (Flemingia
congesta) महाशालपर्णाम् । वृद्धं जलपानि ।
हि वृद्धं शालपान्, भालद्र कसन्द । वम् तीक्ष्ण ।
वृहच्छिम्बो । स्त्री । महाशिम्वाम् । वृद्ध
निम् । वै निघ ।

वृहच्छीरकाम् । स्त्री । स्यूजीरके । मोटे
क्षीरा । भा वागो चि । “वृहच्छीरकमयत् ।”

वृहच्छोवन्तो । स्त्री । स्वनामज्जातोषधिविशेषे ।
वृद्धं क्षीवन्तो । ततपर्याया —पत्रमन्ना प्रियङ्गु
यमकरो मधुरा जीवपुटा । गुणा,—वृद्धक्षीरकरो
भूतविद्रावनी रसनिधामिका च । रा नि १३ ।

वृहच्छोवा । स्त्री । वृद्धक्षीरव्याम् । रा नि १३ ।

वृहत्तिका (तो) । स्त्री । वाताक्याम् । ८५०१ ।
रमा । (Solanum Indicum) वृद्धवाताकी ।
वाक्कुङ् । हि वाहय्या । वम् कीरणी विद्रुनी ।
ते कुकमाधि । ता वीरपुष्ट । ततपर्याया—
महती काला वाताकी सिद्धिका सिद्धी कुली
राष्ट्रिका स्यू लकण्या भण्डारी मङ्गीटिका मङ्गीटी
वृद्धपनी कण्ठतण्डु कण्ठफला कण्ठालु कीरकी
वृद्धनाली प्रसदा रज्जुपाकी हिङ्गुली खतावृ
तिका अज्ञाना परावेदो वृद्धवाताकी वृद्धमण्याकी

ह्रागनदेवटे । रा नि व ३ । अतिवसायाम् । शीठ
वेलेडा । वै निघ ।

हृषण । पुं । अण्कोशे । रा नि व १८ । तदु
त्पत्ति—मांस रुधिर कफ मूदसां सारांशान् वायु
योगेन भवति । सु शा ४५ ।

हृषणकच्छू । पुं । अदरीगविन्दे । छो ।
निदानादि—“यानीसादनहीनस्य मनो हृषण
संशित । प्रविशति यदा स्वेदान् स कच्छू जनये
तदा । तत्र कच्छूयनात् चिम स्फोट यावप
आयते । प्राहुर्हृषणकच्छू तां त्रैपरक्तप्रकोपजां ॥”
सु नि १९५ । मा नि ।

हृषदंश. (क.) । पुं । विहानि । विडान ।
अम । च द वात वि । “पयसा हृषदंशस्य शृङ्गत् ॥”
वा च ३५ । [रा नि व ६ ।

हृषध्वाङ्गा (ह्री) । स्त्री । नागरसुप्तायाम् ।

हृषनाशनः । पुं । विहृद्र । श मा ।

हृषपत्रिका । स्त्री । वसान्नायाम् । ह्रागनवेलेटे ।
रा नि व ३ ।

हृषपर्णिका । स्त्री । १. ब्राह्मणपटिकायाम् ।
वागमनशो । च सू ४५ कृमिघ्न गण ।

हृषपर्णी । स्त्री । चातुर्कषीलतायाम् । हेमूत्र-
काणि । श्रुशो । प सु । कृषदन्तायाम् । र स ।

हृषपर्वा (न) । पुं । कंगरी । कृषुत्र । विथ ।

हृषभ* । पुं । हृषे । मे । अयमके । उषा ।

हृषभध्वजा । स्त्री । महादन्तीहरी । दण
मखो । वै निघ ।

हृषभपल्लवः । पुं । वासावले । वागकुरुम् ।
वै निघ २५ चय चि वसन्तकुसुमाकररति ।

हृषभाक्षी । स्त्री । इन्द्रवाकणीलतायाम् ।
श्रीशंलभनी । रा नि व ३ ।

हृषभूलम् । स्त्री । वासामूले । वागकर्मन् ।
वातरक्त चि रुदतैले ।

हृषलः । पुं । गृध्रने । शीकद्र । छोटके । मे ।

हृषलोचन । पुं । मूयिके । ह च ।

हृषयौभक्त । पुं । कपिककुम्भे । वै निघ ।

हृषसारः । पुं । अरुवटे । देवकुम्भाव्यवहमेदे ।
वै निघ । [श मा ।

हृषसृक्को (इन्) । पुं । अदरीनि । औमव्रण ।

हृषस्यन्तो । स्त्री । अतिकासुकायाम् । अम ।
हृषा (न) । पुं । छोटके । हृषे । ह च । हृषे ।
मे । स्त्री (वा) । अण्मुषिकपर्णीलतायाम् । श्रुशो ।
रा नि व ३ । द्रव्यत्तायाम् । दृढ मखो । रा नि व ५ ।
हृषम् परणवपवधितपा, अक्षमि दन्ती दया ।
भा सन्धिक अय वि । अद्वयभायाम् । भा सन्धिक
अय विषादि । महाश्रीसिन्धुलतायाम् । कपि
कच्छी । ह च । [मे ।
हृषाकपायी । स्त्री । शतावर्ध्याम् । जीवन्तायाम् ।
हृषाकरः । पुं । माघे । रावकलाश । रा नि
व १६ । [पन्डे । मे ।
हृषाङ्कः । पुं । पानीयमहातके । कृषदन्ता ।
हृषाणो (इन्) । पुं । अयमके । रा नि व ५ ।
हृषादनी । स्त्री । इन्द्रवाक्यायाम् । श्रीशंलभनी ।
वै निघ ।
हृषायण* । पुं । अटकपविधि । हारा ।
हृषाहारः । पुं । विहानि । हारा ।
हृषो (इन्) । पुं । मधुरे । श मा ।
हृष्टिः । स्त्री । जनवर्धणे । गुणा—“हृष्टिर्ग्य
न्दिनी शीता निद्राशो फलप्रदा । मलापहारिणी
वायुदायिनी वज्रधारिणी ॥” राज २५ । हृष्टि
जल भूमिपतितमष्टविधं भवति । तद्यथा—आवण
भाद्राश्विनकात्तिकभवजलानोति अतुर्विधमित्यष्ट
विधं हृष्टिजलम् । तत्र पुनर्दिवाहृष्टिरातिहृष्टि
दुर्दिनहृष्टिभयलेन भिन्नगुण भवति । यथा—“निशा
जल कफकर घन शीतगुणात्मकं । सामुद्रतोयस्य
समं विशेषं वातकोपनम् । दिवा सूर्यागुतत्रा च
नेषा वर्षन्ति यत्पय । तत् कफघ्न पिपासाघ्न लघु
वातप्रकोपनम् । दुर्दिने हृष्टिसम्भूत वातभूत सवात
खम । कफरुच्छीपघ्नन तर्पणं दीपकोपनम् ॥”
अथ आवणहृष्टिजलगुणा—“तथा आवणहृष्टि
दीपरीगकरी गुणाम् । कच्छूविदीपजननं पानीय
न प्रशस्यते ॥” अथ भाद्रहृष्टिजलगुणा—“रुघन
नामस गौर शोषणशतकोपन । शमन पित्तीगणा
मधुर रक्तदीपकम् ॥” अथाश्विनहृष्टिजलगुणा
—“रुघ पित्तकरं चाक्ष गुण रक्तविकारकम् ।
शिवानलतप्तभूतं खर शरुविदीपकम् ॥” अथ
कात्तिकहृष्टिजलगुणा—“कात्तिकहृष्टिसम्भूतं नाति
सन्तापशीतल । नाशनघ्नं विदीपाणां सञ्चयस्य
प्रवदनम् । शीतलं बलकृष्यं विदाहज्वरनाशन ।

मधुसूतः । गुहा — पापनीयो हृद्यदिर्गुण
विनिर्वाणः । ककारोचक इहाम् मृगच्छदना
पदः ।

हृद्यदन्तः । पुं । कण्ठरन्ध्रवे । रानिर्वाह
गोह । मृग ।

हृद्यदेला । पुं । प्लेलायाम् । वरु एनाह ।
रानिर्वाह ।

हृद्यमोनम् । स्त्री । मरुत्तुषी । उदग्मृष । मृग ।

हृद्यन्तो । स्त्री । परच्छयवितपदभीविशेषे ।
वेर द्रवभीमुपते । गुहा — "दभीर्यं सर पात्रे
रमे च कटु दोषमम् । गुदादुरागमगुला कष्ट
कृष्टविदाहगुम् ।"

हृद्यहल । पुं । पट्टिकालोभे । उदग्मृष ।
रानिर्वाह । समपण्डवे । हातिम गोह । वै
निष । हिमालयवे । हेतोन गोह । रानि
वद । रणरसीमे । वै निष । स्त्री । लज्जालुका
याम् । कृष्ण गम्भावती । वै निष ।

हृद्योषो । स्त्री । द्रोणीपरिमाणे । १२८ म ।
पमृष ।

हृद्यतान्य । पुं । धेनेषी । अनार गोह ।
महागाली । पसु ।

हृद्यदरम् । स्त्री । मदाकीलोके । गुहा —
ककपितकरं गुह सरय । मद वद ।

हृद्यहला । स्त्री । मदावलायाम् । पीत वेणुह ।
"राधेच्छहृद्यहला ।" सि धी उग्रा चि चेतसहते ।
यकरीधे । लज्जालुकायाम् । गम्भावती गता ।
वै निष ।

हृद्यगण्डी । स्त्री । आयमाणावलायाम् । वरु
गोशनिश । मयीम कनकतेले ।

हृद्यगानु । पुं । चण्डी । विवकवे । मृग ।

हृद्यद्रावः (वी) (रन्) । पुं । पुद्रपेचके । रा
निर्वाह ।

हृद्यहर्ष । पुं । माचिकनामीपधातो । अर्ष
मानिक । रसा स ।

हृद्यहलक (ल) । पुं । पट्टिकालोभ । रानि
वद । समपण्डवे । वै निष । [मद ।

हृद्यहली । स्त्री । कारवज्याम् । कन्नगी, उद्वेह ।

हृद्यहात । पुं । द्विधान्ये । नेशन । अठ
अमरीहर । रसा ।

हृद्यहारणी । स्त्री । मद्येन्द्रवारपीलतायाम् ।
वरु माकाग । द्राक्षानननी । रानिर्वाह ।

हृद्यहोजः । पुं । आयातकवे । आनर्वा गोह ।

हृद्यहलः । पुं । महापीठगले । वरुनन गोह ।
मे ।

हृद्यहिस्र । पुं । मदानिन् । वै निष ।

हृद्यहोलो । स्त्री । मदानिलीहवे ।

हृद्यहमरोच । पुं । मरीचे । वै निष ।

हृद्यहोनो । स्त्री । लोनीयाकमेद ।

हृद्यहसतिः । पुं । अयस्य वरुमेद । तद्रुहीते
अथ ग्राहिचूट रगाच जय मुह्यलमश्रीलय
महेत् । नद ५०७ ।

हृद्यः । पुं । मरी । गोह । तत्पल्याया, —
पुलाकी करालिक कृठ पुषद पञ्चवी फलद
मूली भूमिरुह महीरुह आखी विटपी पादप
तर अनीकह कृठ साल पलायो द्व ह्रम अग
अगच्छ आगम विटर महीरुह स्थिर कारस्कर
नग कृटार कृटि विटप वनवृत्ति अद्रि शिखरी
कुज कुच चितिरुह अहिप मूरुह भुज
मरीज धरणीरुह चित्तिग साल । तस्य पद
जातय — "कुह्यदाया अयवीजा मूलजातुपला
दय । पञ्चयोग्य इत्याद्या स्मयजा सन्नकीमुखा ।
मात्यादयो बीजवहा समुच्छाशातुपादय । सुवन
व्यतिकायस्य पङ्क्ति मूलजातय ॥ हृष ।
लोभद्रुमे । गोध गोह । रानिर्वाह । धृगवे ।
धांश गोह । रसा ।

हृद्यक । पुं । अतकुटजवे । कूडि गोह ।
रसा । अकल्प ५५ । सुसू ३०५ । वि २९५ ।
३८५ । नन्दिष्ठय । तूणगोह । धन्वन्तरी ।

हृद्यकवीजम् । स्त्री । इन्द्रधवे ।

हृद्यचर । पुं । वानरे । धनजय ।

हृद्यतपन । पुं । कणिकारवे । कणिका-
हृत्तर गोह । वै निष ।

हृद्यधूप । पुं । शीवेष्टनामकगन्धकाष्ठ । मृगन
धूप । रानिर्वाह ।

हृद्यधूमकम् । स्त्री । शैवाले । शेटनी । वै
निष ।

हृद्यनाथ । पुं । वटवे । मृग ।

हृद्यपाक । पुं । वटवे । मृग ।

दुष्पुष्पिणी। सा विधा चरिका श्रेता चेति ।
गुणा—“हृदतो पाचनी सोष्ण याद्विषो वात
नाग्निनी ।” राज । “चरिका हृदतो तिक्ता कटु
रूपा च तत्समा । युक्ता द्रव्यविशेषेण धातुसमा
सिद्धिदा । विज्ञेया श्रेतहृदतो वातश्लेष्मविनाग्निनी ।
रूपा चाह्नयोगेन गानानैवात्मयापहा ॥” राजि
व ४ । अपिच,—“हृदतो याद्विषो दृढा पाचनी
कफ वातहृत् । कटु तिक्ताश्च वैरस्य मूलारोषक-
नाग्निनी ॥ उष्ण । कुष्ठज्वरश्चास गूलकासाग्निमान्य-
जित् ॥” भा । तत्फागुणा—“तथा हृदत्या
फलमिव शला सन्दीपां स्यात् कफवातनाशि । वणु
विसर्पज्वरकामलानां तथाहृषी शक्तमिदं वदन्ति ॥”
अवि १६५ । कण्टकाय्याम् । अम । च द कफ
व च तिक्तादिकपाये । ज्वर चि बलाद्यधन । पुन
ममविशेषे । सु शा ६५ ।

हृदतौकल्पः । पु । चिकित्साकल्पभेदे ।

हृदतोद्वयम् । स्त्री । हृदतो कण्टिकारी चेति
इये । सु द ३८५ । च द वा ज्व चि किरातादि ।
“हृदतोद्वयगोष्ठी ।” भा मि ज्वर चि । गुणा
फला स्थ लफला चेति हृदतोद्वये । सु चि ८५ ।

हृदतोफलम् । स्त्री । हृदत्या बीजे ।

हृदत्कान्दः । पु । विष्णुकन्दे । राजि व ७ ।
रघने । र मा ।

हृदत्कालशकः । पु । महाकांसमह । वङ्ग
काङ्कशकः । विका ।

हृदत्काशः । पु । खगाहृदगि । शङ्कः । प सु ।

हृदत्कुक्षिः । वि । तुन्दिने । अम ।

हृदत्कोशातको । स्त्री । हलिकोशातक्याम् ।
धूनु । राजि व ७ ।

हृदत्खनूरिका । स्त्री । राजखज्जूरिकायाम् ।
पिडीषेच्छ । वै निघ ।

हृदत्गोधूमः । पु । महागोधूमे । वङ्ग गोम् ।
See महागोधूम ।

हृदत्तालः । पु । हिमालहृद्वे । राजि व ८ ।

हृदत्तिक्ता । स्त्री । पाठायाम् । आकृनादि ।
रा नि व ६ ।

हृदत्तृणः । पु । वशद्वे । श च ।

हृदत्त्वक् । पु । समपणहृद्वे । छातिम शीह ।
“हृदत्त्वक् समपणं स्यात् ।” राजि व २९ ।

हृदत्त्वचः । पु । निहृद्वे । प सु ।

हृदत्पुस्तूरकः । पु । राजपुस्तूरः ।

हृदत्पुष्पमूलम् । स्त्री । विनाग्निमय दण्डुक-
(श्रीयाक)पाठाकागरोपु । सु द ३८५ । “विना
श्रीयाकपाठारोपाटलागणिकारिका । पच
मूलमिदं मष्टम् ।” च द ज्व चि । गुणा—
“पचमूलं महत्तिक्त कषाय कफनाशतृणम् । मधुरं
शामकसमप्रमुख लघुपिपीपनम् ॥” भा ।

हृदत्पत्रः । पु । हलिकन्दे । राजि व ७ । श्रेत
लाभे । मधुताम्रकै । मिठी देहटा । वै निघ ।

हृदत्पत्रा । स्त्री । विपारिकायाम् । राजि व
७ । कासमन् ३५ । वै निघ ।

हृदत्पर्णः । पु । गृह्णरीधे । वै निघ ।

हृदत्पर्णी । स्त्री । महाशयश्रीविशेषे । वन
अम । राजि व ४ ।

हृदत्पाटलिः (लो) । पु, स्त्री । धूलुरहृद्वे ।
विका ।

हृदत्पादः । पु । वटहृद्वे । श च ।

हृदत्पारे(ली)वतम् । स्त्री । महापारिवतफले ।
वङ्ग पेशात्रा । राजि व ११ ।

हृदत्पालो (न) । पु । वनश्रीरकचुपे । वन
श्रीरा । राजि व ११ ।

हृदत्पौलुः । पु । महापौलुहृद्वे । पाशेट
आकेशेटे । राजि व ११ ।

हृदत्पुष्पः । पु । महाकुषमाण्डे । वै निघ । स्त्री ।
कदलीहृद्वे । वै निघ ।

हृदत्पुष्पो । स्त्री । शणहृद्वे । प सु ।

हृदत्फलम् । स्त्री । कुषमाण्डे । भा पू १५ शा
व । पणसफल । दीर्घा । लम्बफल । आम । वै
निघ । स्त्री (ला) । शलाव्याम् । गाडे । प सु ।
कटुवस्त्राम् । त्रिंशोडे । राजि व ३ । महेंद्र-
वाक्याम् । शङ्कः । कुषाण्याम् । कूष्मा
गाह । राजि व ७ राजजम्बूम् । वङ्ग आम ।
रा नि व १० । र मा ।

हृदत्यादिः । पु । तदादिदण्डव्याप्तककपाये ।
यथा—“हृदतो पुष्कर भागी शटो यज्ञी दुरालमा ।
वसकस्य च बीजाणि पटोक्ष कटुरोहिणी । हृद
त्यादिमण प्रोक्त सन्निपातज्वरे हित । कासाग्नि
च सर्वेषु दध सोपद्रवेषु च ॥” च द ज्व चि ।
अन्य—“हृदतो कण्टकारिका कुष्ठफल ।

गुर्भोऽहो यकमा परम् । भित्तभूतमग्रा दन्त
निद-पित्त कषयदा । मुदकोवाहित प्राग यद्व-
सानि नाशयेत् ॥” भा ।

वेणि' । स्त्री । दन्दाभ्याम् । शीत पोषा ।
वा १५ । [तिक्ता ।

वेणिवेधनी । स्त्री । लोभायाम् । लोभ ।

वेणी । स्त्री । पोतदन्दाभ्याम् । भा । दन्त
दाभ्याम् । पशु । पोषा । परापरी वा वेपो य
द्विदाभी च ओमूतम् ।” अदय । मीमा ।
वेडो । २५ । [व १२ ।

वेणोग(मूलक)म् । स्त्री । उमीरे । रानि
वेणोकलम् । स्त्री । दन्दाक्षीकले । शीत
पोषाङ्गम् । वे निघ २५ कामलामग्रे ।

वेणीरः । पुं । अट्टे । श ५ ।

वेणु । पुं । वग्रे । दंति । रानि य ० ।

वेणुकर्करः । पुं । करोरुवे । तिका । [२५ ।

वेणुका । स्त्री । तन्नामकफलविषमै । सु कल्प

वेणुज(न)म् । स्त्री । मरिचै । रमा ।

वेणुजः (लम्बा[न]) । पुं । वेणुयवे । दान्त्र
छाडेन । रानि य १६ । वा चि १५ ।

वेणुजि मृत । पुं । इषो । वे निघ ।

वेणुनिर्लेखनम् । स्त्री । अश्ववि । दान्त्र
नो । सु चि १५ ।

वेणुपत्रक । पुं । मछलिपत्रविशेषे । सु कल्प
४५ । [रमा ।

वेणुपत्रिका (त्री) । स्त्री । नाडीचिह्नौ ।

वेणुयव' । पुं । वग्रे । दंति । रानि य ० ।
म वेणुजव । कं विदरको । तं वेदुष विरघम् ।
तत्पथ्याया, —वेणुर्क वेणुज वेणुबीज वग्रे
वग्रे मछुल वग्रे धान्य वग्रे । गुणा — शीत
कषाय मधुर रस सूक्ष्मकविषघ्न हलपुष्टि
बीज्यद पित्तघ्न । रानि य १६ । “रस कषा
यातुरवी मधुर कषपित्तघ्न । मेहक्षिमिविषघ्न
बन्धो वेणुयवी मत ॥” अ २०५ ।

वेणुबीजम् । स्त्री । वेणुयवे । दान्त्र छा ।

वेत । पुं । वेतसलतायाम् । रानि य ० ।

वेतनम् । स्त्री । रोष्य । श ५ ।

वेतस (सा) । पुं, स्त्री । (Calamus ro-

long) Common cane सनामख्यात
शाकलतायाम् । वेत गीह । मं वेडिपु । ५
वेतम् । तं लोतपुरकुलो । तत्पथ्याया, — रस
पथ्यपथ विदुल शीत वानीर' वछुल विष
मद्यक रसग गन्धपथ रसाभि वेतसी निचुल
दोषपथक कलम तद्वरीनय सुषेप गन्धपथक ।
गुणा — कटु भाद्र शीतल भूतघ्न पित्तकोपन
रस्य दोषघ्न रक्तपिण्डघ्न कुष्ठघ्न । रानि य ८ ।
तत्फलगुणा — “फलं वमसं वातघ्न मज्जपित्तवलाघ
कतम् ।” रानि २५ । तत्प्राकगुणा — “वातल कटु
तिशामसधोमाग्रेवर्षकम् ।” अ २०५ ।

वेतसपत्रकम् । स्त्री । व्यधनार्थं मलविशेषे ।
सु कल्प । तल्लघ्नं यथा — “लोचमदुलविश्लान्
पथुरदुलमायतम् । अदुलानि सु चत्वारि कल
कार्ये विज्ञानता ॥” सु टी ८ भोज ।

वेतसास्त्र । पुं । अश्ववेतसे । रानि य ६ ।
रसा संश्लेषि अग्निमुखरसे । “वेतसास्त्र विष
म्यात् ।”

वेतसो । स्त्री । वेतसहवे । श ५ ।

वेतालमहः । पुं । मृतपक्षविशेषे । लघ्न —
“गन्धमाखरतिं सत्यवादिनें परिवेदिनम् । बहु
च्छिद्रं जामोयात् वेतालिनं वशीकृतम् ॥” वा
८ ४५ ।

वेतालरस । पुं । कुडाधिकारे रस । पाठ
— “अथ कं सतलोदय भद्रयुत शिलाजतु । सार्धं
वाकुचिवीजानि विकला मुषली समम् । सन्धोषं
चूर्णितं लीह्य मधुना निक्कमात्रकम् । माषैक
नाम्रेत् विष वेतालोदय मदारस ॥” अथ
सन्निपातन्त्रे — “रस गन्ध विषश्चैव मरिचाब्द
समाश्रितम् । शिलायाम् मद् घेतावत् यावज्जायेत
कञ्जलम् । गुञ्जासामस्योक्तं च दरेहादयमश्रक ।
साध्यासाध्य निहन्त्याश्च सन्निपातं सुदारकम् ॥”
रसा ४ ।

वेत । पुं । वेतसहवे । रानि य ८ । अश्वविशेषे ।
वेडो दंति । मं वेत । क वेत । गुणा —
शीतल कषाय भूतावेश पित्तघ्न । रानि य ० ।
च चि १५ ।

वेतक । पुं । रामगरे । वे निघ ।

वेतमूला । स्त्री । शङ्ख्याम् । वे निघ ।

वेतविषम् । स्त्री । तन्नामक पुष्पविषमै ।
वेतत्र मूल । सु कल्प २५ ।

हृत्तभक्षा । स्त्री । वन्दायाम् । वान्छा । भा ।
हृत्तमेदो (इन्) । पु । हृत्तादने । वान्छा ।
अम । अश्वत्थवे । कश्चित् ।

हृत्तमर्कटिका । स्त्री । काष्ठविटालिकायाम् ।
काष्ठविटानि । कश्चित् ।

हृत्तमृद्गुः । पु । जलवेतसे । शच ।

हृत्तराजः । पु । महासिदायाम् । होषातर-
वषायाम् । तेषांतिनि । वै निघ ।

हृत्तरुहा । स्त्री । वन्दायाम् । वान्छा, वन् ।
रानि व ५ । च सु ४ अ । आकाशमतायाम् ।
आलोचनता, प्रगर्हा । च सु ४ अ । जन्तुका
लतायाम् । रानि व ५ । विदारौकन्दे । रमा ।
अश्वत्थवालतायाम् । महासमझायाम् । रानि
व ३ । पुष्करमूले । वै निघ ।

हृत्तवान् । पुं । पर्वते । रानि व २ ।

हृत्तवौजम् । स्त्री । कुटजवौज । हेन्द्रव ।

हृत्तवोरा । स्त्री । मूयामलक्ष्याम् । हृ-
आमणा । वै निघ ।

हृत्तशायिकः । पुं । गीलाङ्गुलवानरे । मूय
पोडा । अर्थ पर्वतगुण । सु सु ४ ६ अ ।

हृत्तादनः । पु । अश्वत्थवे । मे । पिथाल
हवे । धरणि । वन्दायाम् । वान्छा । हि ।
स्त्री । अम । मधुच्छने । मे । स्त्री (मी) । वन्दा
याम् । प्रगर्हा । रानि व ५ । सु सु ३ ७ अ ।
चद वाज्वचि राघादि । "राघा हृत्तादनी
दारु ।" विदारौकन्दे । हृहे कुम्भा । मे ।
मेघ नेवरो वि ।

हृत्तामयः । पु । लाघायाम् । लाह । वै निघ ।

हृत्ताम्लम् । स्त्री । तिलिष्याम् । तैलुज । See
तिलिङ्गी । अटीरा । महाहा इति अटीम ।
अमलकुटा इति पमु । हृत्ता इति मानुदीक्षित ।
हि विपाविल । चद अचचि । च सु ४ अ ।
गुणा—अमल कटुकं कषायं कफार्ति हृत्ता
वातघ्न हृत्ताम्लसुदरामयघ्न गुणातिसारघ्नघ्नघ्न ।
रानि व ६ । अमलीष्या । आम्रदल । हृत्तादि
मुस्तपुष्पे । च सु ४ अ हृत्तामये ।

हृत्ताम्ल । पुं । आमातकहवे । आम्रं ग्राह ।
शच । अश्वत्थवे । अम्रवेतजम् । वै निघ ।

हृत्तामुर्वदः । पुं । हृत्तरीपपपीपणादिग्राह ।
स आमेयपुराणे गृह्य ।

हृत्ताकृष्ण । स्त्री । अश्वत्थवालतायाम् ।

हृत्ताहृत् । स्त्री । महासिदायाम् । रानि व ५ ।

हृत्ताश्रयी (इन्) । पु । सुदीलूके । कूर्कूदे
पेष्ठा । रानि व १८ । [४ अ]

हृत्तेशयः । पुं । निषिपसर्पविशेदे । सु कल्प

हृत्तोत्पलः । पु । हृत्तोत्पल । उल्लेखन ।
रमा । See हृत्तोत्पल ।

वेकाटः । पुं । मय्यवेद । उल्लेखौमाह । मे ।

वेगः । पुं । गुदेन मलनिर्गमप्रवृत्तौ । म । तरा
याम् । हृत्तौ । प्रवृत्तौ । गानि । महाकाशफले ।
मे । गुह्ये । हे च । स्त्री (गा) । महाज्योतिषमौ
लतायाम् । वङ्ग लताफले । वै निघ ।

वेगधारणम् । स्त्री । मलादीनां वेगनिरोधे ।
यथा—"न वेगान् धारयेद्धीर कामादीनाम्
धारयेत् ।" राज १५ ।

वेगनाशनः । पुं । श्रेयणि । शर ।

वेगनिरोधः । पुं । वेगविधारणे । निदानम् ।

वेगविघातः । पुं । मूयपुरीषादिघ्नधारणे ।
"जलाभिरमणैर्वेगविघाते ।" भाष्ये च ।

वेगिहरिणः । पुं । शौकारिम्भे । रानि व १८ ।

वेगी (इन्) । पुं । श्रेयपक्षिणि । वाक्पाथी ।
राज । रानि व १८ ।

वेजानी । स्त्री । सीमरायाम् । See सीमराजी ।

वेष्टचन्दनम् । स्त्री । शीखण्डचन्दनायतरि
चन्दने । श्वेत चन्दन । म वेष्टीखण्ड । क वेष्ट
पर्वगन्ध । तच्च साद्रं विच्छेदं । मलयान्द्रि
समीपस्थ वेष्टगिरिणात्वाहं इति मयुच्यते । 'मलयान्द्रि
समीपस्था पर्वता वेष्टगिरिता । तन्नातं चन्दनं
यत्तद्वेष्टवाचं कश्चिन्मत्सु ॥' गुथा—अतिशीतं
दाहपित्तघ्नं ज्वरच्छर्दिहृत्ता कुष्ठरैमिरीकासहर
तिताह । रानि व १२ ।

वेडम् । स्त्री । साद्रं विच्छिन्नचन्दने । श्वेत चन्दन ।
रानि व १२ ।

वेडमिका । स्त्री । रोटिकाविशेषे । यथा—
"मापपिष्टिकाया पुष्पगन्धमा गीधमधुषण । रक्षिता
रोटिका सेव प्रीता वेडमिका बुधे । भवेद्वेडमिका
वन्ध्या हव्या रक्ष्यानिजापहा । यथा सन्तर्पणी

गुर्वी इ हृषी शुक्ला परम् । भिन्नमूलमना सन्-
मेद पित्त कफप्रदा । गुदकीलाङ्घित यास यत्कण्ट-
लानि नाशयेत् ॥” भा ।

वेणि । स्त्री । देवदाल्याम् । शीत घोषा ।
वा कल्प १५ । [विका ।

वेणिवेधनी । स्त्री । जलोकायाम् । श्लोक ।

वेणी । स्त्री । पीतदेवदाल्याम् । भा । देव-
दाल्याम् । पञ्च । घोषा । घराघरी वा वेणी च
देवदाली च जीमूतम् ।” अरण्य । मेषाम् ।
तेजो । इ च । [व १२ ।

वेणोग(मूलक)म् । स्त्री । उगरी । रानि
वेणोफलम् । स्त्री । देवदालीफले । शीत
घोषाङ्गल । वै निघ्न रश्मि कामलानस्ये ।

वेणोरः । पुं । अरिष्टे । श च ।

वेणु । पुं । वने । वीजम् । रानि व ३ ।

वेणुकर्करः । पुं । करीरवृक्षे । विका । [२५ ।

वेणुका । स्त्री । तन्नामकफक्षविषमेदे । सु कल्प

वेणुज(न)म् । स्त्री । मरिचि । र मा ।

वेणुज (जन्मा[न]) । पुं । वेणुयवे । वीजम्
छाडेन । रानि व १६ । वा वि १५ च ।

वेणुनिःसृत । पुं । रश्मी । वै निघ्न ।

वेणुनिर्लेखनम् । स्त्री । अश्लक्षि । वीजम्
नील । सु वि १५ ।

वेणुपत्रक । पुं । मण्डलिपविशिष्टे । सु कल्प
४५ । [र मा ।

वेणुपत्रिका (त्री) । स्त्री । नाडीहित्री ।

वेणुयव । पुं । वनजधान्ये । वीजम् रानि ।
न वेणुजव । कं विदरकी । तं वेणुज विरघम् ।
तत्पथ्याया, —वेणुकं वेणुज वेणुधीजं वनज
वन्तपुष्प वनधान्य वंशाद्य । गुणा — शीत
कषाय मधुर रस सूक्ष्मविषघ्न बलपुष्टि
कोषेद पित्तघ्न । रानि व १६ । “रस कषा
यानुरसो मधुर कफपित्तघ्ना । मेदःक्षिप्तिविषघ्न
बन्धो वेणुयवी मत ॥” च सू २०५ ।

वेणुवोजम् । स्त्री । वेणुयव । वीजम् छाडेन ।

वेत । पुं । वेतसलतायाम् । रानि व ३ ।

वेतनम् । स्त्री । रीत्ये । श च ।

वेतस. (सा) । पुं । स्त्री । (Calamus ro-

tong) Common cane स्वनामख्यात
शाकलतायाम् । वेत शीत । न वेङ्गिषु । क
वेतसु । तं जीतपुरकुलो । तत्पथ्याया, —रस
अमपुष्प विदुल शीत वानीर वञ्चुल प्रिय
नसक रश्मि गन्धपुष्प रघोष वेतसी निचुल
दीघपत्रक कलम मधुरी नस सुषेण गन्धपुष्पक ।
गुणा — कटु स्वादु शीतल भूतघ्न पित्तकोपन
रस दीपन रक्तपित्तघ्न कुष्ठघ्न । रानि व २ ।
तत्फलगुणा — “फल वेतस्य वातघ्न मन्त्रपित्तबलास
कृत् ।” राज २५ । तत्पथ्याया — “वातल कटु
तिक्ताक्षमधोमागप्रवर्धकम् ।” च सू २०५ ।

वेतसपत्रकम् । स्त्री । व्यधनार्थे शिखरिणे ।
सु कल्प । तल्लक्षणे यथा — “तीक्ष्णमण्डुलविस्तारं
चतुरङ्गुलमायतम् । अङ्गुलानि तु चत्वारि हन्त
कार्ये विज्ञानता ॥” सु टी ६ भोज ।

वेतसान्त्र । पुं । अश्ववेतसे । रानि व ६ ।
रसा स्रवचि अग्निमुखरसे । “वेतसान्त्र विष
म्यात् ।

वेतसी । स्त्री । वेतसवृक्षे । शर ।

वेतालग्रहः । पुं । मृत्युहविशिष्टे । लक्षणे —
“गन्धमात्यरति सत्यवादिन परिवेदिनम् । बहु
च्छिद्रश्च जानीयात् वेतासिन वशीकृतम् ॥” वा
उ ४५ ।

वेतालरसः । पुं । कुहाधिकारे रसः । पाठ
— “अथ क सतलोहश्च भद्रमृत शिलाजतु । तार्थ
वाकुषिकीजानि विफला सुषली समम् । सद्योपं
क्षुपित लीघ्य मधुना निष्कमावकम् । माषैर्ध
नाशयेत् सिद्ध वेतालीऽथ महारस ॥” अन्य
सन्निपातान्तरे — “रस गन्ध विषयैव मरिचाद्
समाश्रितम् । शिलायाम् मद् धीतावत् यावज्जायत
कन्तलम् । गुणामादय्योक्त्यै चरेद्वादेऽसम्भक्त ।
साध्यामाध्य निहन्त्याद्य सन्निपातं मुदाश्चक्षम् ॥”
रसा सं ।

वेत । पुं । वेतसवृक्षे । रानि व २ । अविशिष्टे ।
वेतेङ्ग वीजम् । न वेत । क वेत । गुणा —
शीतल कषाय भूतविघ्न पित्तघ्न । रानि व ३ ।
च वि १५ ।

वेतक । पुं । रामगरे । वै निघ्न ।

वेतमूला । स्त्री । गङ्गिण्याम् । वै निघ्न ।

वेतविषम् । स्त्री । तन्नामकपुष्पविषमेदे ।
वेतस मूल । सु कल्प १५ ।

वेत्ताग्रम् । स्त्री । मादोशावविशेषे । वेत्तुद्र
उगि, वेत्तांगी । गुणा — “वेत्ताग्र दीपन रच्य
सिक्त पिचककापट्टम् ।” राज १५ ।

वेदना । स्त्री । चिकित्सायाम् । राजि १० ।
व्यथायाम् ।

वेदनाधिष्ठानम् । स्त्री । मनोदेहन्द्रियादौ ।
“वेदनानामधिष्ठान मनो देहस्य संन्द्रिय । केश
रोमगुल्फाद्याग्रमलद्रव्यगुणैर्विभा ।” चशा १५ ।

वेदयिता । वि । मनस प्रवर्तके । सुशा १५ ।

वेदारः । पु । ककलासि । तिका ।

वेदिः । स्त्री । परिकृतभूमौ । अम । स्त्री ।
पद्मछायाम् । श च ।

वेदिकः (का) । पु, स्त्री । अतधुसूरके । वे
निघ ।

वेदिनौ । स्त्री । तन्नामिका पञ्चमी त्वक् या
त्रोद्विपचभागप्रमाणा कुडविसर्पाधिष्ठाना च । सु
शा ४५ ।

वेधकम् । स्त्री । धान्यके । राजि १४ । पु ।
कपूरे । तिका । अम्वेतसे । राजि १४ ।

वेधनिका । स्त्री । छिद्रकरणार्थात्मभेदे ।
ढोमद्र । अम ।

वेधनो । स्त्री । मेघिकायाम् । मेति । राजि
१४ । करिकर्णवेधनास्त्रे । तिका ।

वेधफलः । पु । करजठचे । राजि १४ ।

वेधसुख्यः । पु । गन्धशल्याम् । गङ्कमठी ।
राजि १४ । स्त्री (ख्या) । कसुप्याम् । गृगनाभि ।
राजि १२ ।

वेधसुख्यकः । पु । गन्धशल्याम् । पसु । हरि-
द्रायाम् । कौण्डेग्नू ग्रीह । अमम ।

वेधसम् । स्त्री । अङ्गुलमूले । श च ।

वेधा, (घ) । पु । अतार्कठचे । श च ।

वेधिनो । स्त्री । मधिकायाम् । राजि १४ ।
जुद्धायाम् । धौर । श च ।

वेधो ह्नः । पु । अम्वेतसे । राजि १४ ।

वेध्यः । वि । वेधनादे, मिरादौ । अस्पमुखे
अस्त्रे व्यधोये । सु १५५ ।

वेपथुः । पु । कल्पमे । राजि १२० । “वेपथु
विधनो वेम” । मा नि ।

वेपनम् । स्त्री । वातव्याधौ । कम्पे । राजि १२०
वेरम् । स्त्री । कुङ्कुमे । तिका । नातीके । तिका
शरीरे । मे ।

वेरकम् । स्त्री । कपूरे । हारा ।

वेलनम् । स्त्री । छिन्नी । जट ।

वेला । स्त्री । रोगे । समयभीजने । समये
भीजने । तिका । दन्तमांसे । हारा । तटभूमे

वैलाजलपानम् । स्त्री । वैद्यायां वारिपाने

तथातीव स्वाभ्युत्थकर । तथाहि — “उष्ण का
कापि ग्रीत कवीण कापि कापि काथ्यश्रीस

पाय इत्य नृणा पथ्यमेतत् प्रयुक्त काळावस्थादे
संस्थासुरीधात् ॥” तथा — “अपनयति पवनदे

दक्षयति कफमाग्न नाशयत्यरुचिम् । पाचयति चा
मनल पुष्पाति निशीथपीतसुथाभ ॥ रात्री पी

मकीणदीपशमन सशन्ति सामान्यत पीत वा
निशावसानसमये सर्व्वामयध्व सन । भुक्ता दूर्बल

च पुष्टिजनन प्राक्चेदपुष्टिप्रदं रच्य जाठरवर्ध
पाटवकर पथ्यध सुक्ताकरे ॥” राजि १४ ।

वैलाञ्चरः । पु । व्वरविशेषे । लक्षणे — “श्रीक
क्रीडातयाजीर्णत् सन्नापादलक्षानित । अन्तका
च मत्प्राणां जायन्ते दारुणा व्वरा ॥” ज्व नि ।

वैलिभुकप्रियः । पु । सुगन्धाय । शर ।

वैल्ल(क)म् । स्त्री । विडम् । अम । च द शि
व्यधे । वा सु १५५ सुर्व्वविरके । “वैल्लापासा
व्योप ।” वे निघ, २म यङ्ग्यो चि ताविश्रादे

वा व्या अजनीदाववटी । रसर बाल चि अ
मङ्गलघृते । वा च १२५ ।

वैल्लगिरिका । स्त्री । प्रियङ्गो । वे निघ ।

वैल्लजम् । स्त्री । मरिचे । भा पू १म ।

वैल्लनम् । स्त्री । मरिचे । पसु । लुण्ठ
तिका । रीटीवेलनार्थं यर्जुलकाहे । वेग्नू । म

वैल्लनो । स्त्री । यज्ञीदूर्वायाम् । राजि १५

वैल्लन्तरः । पु । विस्तान्तरहसे । हि दरवल
तत्पर्याय — बीरतद । “वैल्लन्तरी जगति मी

तद प्रसिद्धः अतोसितारुण बिलोद्धित नीलपुष्प
स्याज्जातितुल्यकुसुम शमिमूष्पपत्र स्यात् कष्ट

च जलदेशज एव ह्येव ।” तदगुणा — “वैल्लन्त
रसु पाक्षे तिलवत्पाककापट्ट । मूत्राघाताग्नि

यादौ योनिमूत्रानिलानिर्जित् ॥” भा ।

वैज्ञान्तरादिगणः । पु । तदादिद्रव्यगणैः । स
वातरोगस्य चक्षुरीशकंरामृक्कम्भुमाघातहरय ।
वा २१५५ ।

वैज्ञभवम् । स्त्री । मरिचे । वै निघ कास चि
निकटचूर्णे ।

वैज्ञरो । स्त्री । कण्ठहृत्तदारके । कान् वीक्ष
ताङ्क । वै निघ रभ वा व्या चि परण्यपाकि ।
वक्षोद्वेष्टायाम् । वै निघ ।

वैज्ञि । स्त्री । लतायाम् । शर ।

वैज्ञिका । स्त्री । शब्दोदक्याम् । श्रुहेविन्ध ।
रा नि व २२ ।

वैज्ञिकाख्या । स्त्री । विलम्बलाटो । वेगन ।
श च । [३५]

वैज्ञितकः । पु । वैकरञ्जाख्यसपविशेषे । सु कल्प

वेशनम् । स्त्री । विदलचूर्णे । See विसनम् ।

वेशन्तः । पु । चन्द्रसरोवरे । चम ।

वेशरः । पुं । अश्वतरे । त्रिका ।

वेशवार । पुं । रत्ननोपकरणविशेषे । बाटिना,
मृन्ना । गुणा — “वेशवारी गुरु विन्धो वक्षोप
चयवर्धन ।” राज ३५ । वेशवारद्रव्यगणो यथा

— “मजाजी मरिचपुष्ठी यन्त्रिक धान्य हरिद्रा दाह
हरिद्रापिप्पलीदाङ्गिमेव । “मजाजी मरिच पुष्ठी
यन्त्रिक धान्य निम्बद्वयम् । पिप्पली दाङ्गिमयेति

वेशवारगणो मतः ॥” राज नि व २२ । पक्षमांसमेदे ।
यथा — “निरस्थिपिष्ट स्निग्ध गुच्छतयुक्त पिप्पली
मरिचयुक्तश्च मांस वेशवार इत्युच्यते । “निरस्थि
पिष्टत पिष्ट स्निग्ध गुच्छतयुक्तम् । कण्ठामरिच

सयुक्त वेशवार इति स्मृतः ॥” पत्र ३५ । गुणा,
— “वेशवारी गुरु विन्धो वक्षो वातरुजापह ।
प्रीणन सञ्चधातूनां विशेवानुच्छोषिणाम् ॥”

वेशवारीकृतः । नि । पिष्टे । वा ३१५५ ।

वेशोजाता । स्त्री । पुनदाक्षीलतायाम् ।

वेशमकलिङ्गः । पु । चटकपचिणि । तन्मास
अग्निपातहरम् अतिशक्तलक्ष । राज ।

वेशमकूलः । पुं । अवेष्टायाम् । चिठिष्ठा ।
मद । राज नि व ३० । [३६]

वेशमनकुलः । पु । कुक्षुद्वयाम् । झूठो ।

वेशमरसः । पुं । मोषरसे । वै निघ ।

वेश्या । स्त्री । पाठायाम् । आकुनादि । श च ।

वेश्याचार्यः । पुं । यौठमहं हवे । श्रीष्टुनि
गं ह ।

वेष्णः । पुं । कासमहं हवे । चारा ।

वेष्णा । स्त्री । वितुन्नकहवे । शन । र मा ।

वेष्णवार । पुं । वेश्वारे । बाटिना । चटोरा ।

वेष्णिका । स्त्री । मातोपचयवे । वै निघ ।

वेष्टः । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे । मृगन-
काष्ठे । राज नि व १२ । निव्यांसि । आठि । श मा ।

वेष्टकम् । स्त्री । निव्यांसि । आठि । श मा ।
उन्धोधि । शर । पु । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे ।

रा नि व १२ । कुषाण्ड । चारा । मृगनकाष्ठे ।
वक्कलि । र मा ।

वेष्टनम् । स्त्री । गुग्गुली । श च । उन्धोधि ।
कण्ठशक्नुल्याम् । मे । स्त्री (नी) । खपरपोखिका
याम् । वै निघ । [वेड्डेड् वीण] श च ।

वेष्टवशः । पुं । कष्टककियेलपरनामवशमेदे ।

वेष्टसारः । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठ
निव्यांसि । मृगनकाष्ठे च आठि । राज नि व १२ ।

वेष्टा । स्त्री । हरीतक्याम् । वै निघ ।

वेष्पः । पुं । पानीये ।

वेसनम् । स्त्री । विदलचूर्णे । वेगन । यथा
— “दालयश्चकानान्तु निम्बुषा यन्त्रपेयिता ।

तस्य च वेसन प्रीतम् ॥” तद्वटिका रथा
विष्टभिनी बलपुष्टिकरी च । भा ।

वेसनमोदकः । पुं । वसनकृत लड्डुकमेदे ।
मृगवेण मेठाहे । हि बुद्धिका लाड्डु । तद
गुणा — “ते बल्या लघव शीता किञ्चिदातकरा

कथा । विष्टभिनी बलपुष्टि पिष्ट रक्त कफा
पहा ॥” भा ।

वेसवार । पुं । वेश्वारे । बाटिना । चम ।

वैकङ्कतः । पुं । युवाहवे । वैदेहि गां ह । श

र । स्त्री । वैकङ्कतफल । वैदेहि शृग ।

वैकतिकः । पुं । मणिकारे । ह च ।

वैकरञ्जः । पुं । दर्ब्यकरादीनां सर्पाणां मृति
करेण जाते सपणातिविशेषे । स माकुलि पीठ
मल विन्धराजियेति विविध । सु कल्प ४५ ।

वैकुण्ठः । पुं । अञ्जके । कुड् कुङ्गमौ । “वैकुण्ठ
मन्त्रके प्राहुः ।” राज नि व २२ । विताञ्जके ।

वेङ्कतपञ्चमः। रा नि व १०। See
पञ्चक ।

वैकुण्ठान्नमो (२२)। पुं। वेदावन्नभनाम
सन्धकारे। [नि।

वैकृतः। नि। विकृतिसम्पन्ने। दुसाधे। मा
वैकृतज्वरः। पुं। अप्रकृतकालजाते वात

ज्वरे। "प्राथम्यान्वितो दुग्ध कालेऽन्येषु
वैकृत। हेतवो विविधास्तस्य निदाने सम्प्र
दर्शिता ॥" अचि २५। वर्षादिषु वाताद्यै
क्रमाद् द्यौ ज्वर स प्राकृत, वर्षासु वातिक,
शरदि पैतिक, वसन्ते च त्रैयिक, अतोऽन्यो
वैकृत तथा वर्षासु पैतिक इत्यादि। मा नि।

वैक्रान्तम्। स्त्री। खनामध्यात गणिविशेषे।
प्राथम्यात्। तत्पठ्याया,—विक्रान्त नीचवज्र

कुपञ्चकं गीनास चद्रकुलिश कोपञ्चक गीनास।
तस्य श्वेतगोलरक्तमेदेन विधा। तन्निवृत्ति—
"वज्राकारतयैव प्रसङ्ग चरवाय सख्येरीगणान्।
यद्विक्रान्ति भक्ते तद्वैक्रान्त बुधेरिटं कथितम्।"
तेषां साधारणगुणा—रसवीर्यविपाकेषु वज्रसम

अथकुष्ठविपन्न पुष्टिकारं रसायनञ्च। अपिच—
"वैक्रान्त वज्रसदृश वज्रवद्रसवीर्यकम्। तथाप्य
भावे वज्रस्य याद्व वैक्रान्तमुच्यते ॥" रा नि व
१२। तच्छोधनमपि होरकवत्। See होरकम्।

वैक्रान्त वज्रवत् शोध्य गोल श्वेतञ्च लोहितम्।
वज्रनक्षत्रसंयुक्त दाहघातासङ्घिण तत्। हयमूत्रेण
तत् सिञ्चेत् तप्त तप्त मिस्रधा। पञ्चाङ्गोत्तर-
वारण्या लिप्त मूषागत पुटे। कुष्ठराष्ट्रो मूर्ति
याति वैक्रान्त सप्तमिक्षया। भण्डीभूतान् वैक्रान्त
वज्रव्याने गियोभयेत् ॥" अवि ७५।

वैगन्धिकः। पुं। गन्धके। वा उ ३६५।

वैजयन्तः। पुं। प्रसवमासि। अम।

वैजपाणिः। पुं। अविशिष्टे। अ।

वैजयन्तिका। स्त्री। जयन्तीवदे। ज्ञज्ञिगां।

अम। अग्रिमयवदे। गणित्रि। रा नि व २।

वैजयन्ती। स्त्री। जयन्तीवदे। रमा। सु

चि ११५। अग्रिमयवदे। गणित्रि। हे च। सु

चि १२५। वा उ ३५।

वैजिकम्। स्त्री। शिपुवेले। अविनात्र टैठण।

मे। पुं। सद्योजातादुरे। म। आत्मनि। शमा।

वैडालशकृतः। स्त्री। विडालविहायाम्।

"वेदानं वा शकृद धीन्य वेपमानस्य घृपने।" अ
दञ्च चि धृपे।

वैणवम्। स्त्री। वैणुयवे। व २१५। अम।

पुं। उपपद्यते वेणुदण्डे। अम। स्त्री (वै)।

वैश्वोचनायाम्। रा नि व ६। [अम।

वैतसिकः। पुं। मांसविक्रेतरि। व २१६।

वैतरणवस्तिः। पुं। निरुद्धवस्तिभेदे। यथा

—"पलपत्तिककपैकुङ्कवैरस्त्रीकासगुदसिन्धुगोमूत्रे।
रूपतैलपुत्री वस्ति शूलानाहामवातञ्च। वैतरण
चारवस्ति भुक्ते चापि प्रदीयते ॥" अद निरुद्ध
वस्ती। गोमूत्रं च प पक्वतैले प मदनफल
स्यैक व्यवहारान्। एकपुटकस्यैव मावा।

वैतसः। पुं। अश्ववैतसि। कटा।

वैदर्भः। पुं। दन्तमूलगतसुखरीने। "घृष्टपु

दन्तमूलेषु सरभो जायते मृहान्। भवन्ति च चला
दन्त स वेदर्भोऽभिघातज ॥" पु नि १६५।

वैदलः। पुं। दालिनिमित्तपिष्टकभेदे। प्राग्-

श्रुति। अच। गुणा—गुरु भक्ष्य विटम्बी सृष्ट
मारुतश्च। राज।

वैदलवर्गः। पुं। हिदलान्नसमूहः। तद्वया—

सुक्त वनसुक्त कलाय मकुटक मधुर माहृत्य चणक
सतीनविपुटहरेणुकादकीप्रभृतयो वैदलाः। तत्
साधारणगुणा—"कपाया मधुरा शीता कटुपाका
मरुत्कारा। वडमूलपुरीषाय पित्तक्षयकारा
क्षया ॥ अतः सुक्तमसुराभ्यामन्ये लाभानकारिण ॥"

वैदलान्नम्। स्त्री। वैदलयुक्तभक्ते। एणिग्री।

तद्वया—"वैदलान्न रुचिकरं गुरु द्रव्यगुणै
समम्।" वै निघ।

वैदलिकशिम्बः। पुं। वैदलिकशिम्बाम्।

गुणा—"रुचिप्रदायैव सुदुर्लभाय सर्वे अता
वैदलिकालु शिम्बा।"

वैदारिकः। पुं। हीन मध्य प्रवृद्ध वातादि

जनितसन्निपातज्वरे। लक्षणे—"अन्यशूलं कटो
तीक्ष्णं मध्यदाहो रुजा भम। श्वस क्रम शिरो
वक्त्रा मन्वा हृदय वादरुज ॥" प्रमीलक श्वास
हिका कास जाय विषमता। प्रथमोत्पन्नमेतत्
साधयन्ति कदाचन ॥ एतस्मिन् सन्निपते तु कर्ण-
मूले सुदारुणा। पित्तका जायते जन्तीयथा
कच्छिण जीवति ॥ भा म १५। [निघ।

वैदिका। स्त्री। भूमिजन्तुवदे। वनजानि। वै

वेदुलम् । लो । वेतसमुले । सुचि १५ ।

वेदूर्य्य(रत्न)म् । लो । विदूरसुभिजमयी ।

अवागविदूरव । तत्पण्याया, — बालरायजं बाल
स्यै बालसूर्यक केतुरव केतवं प्राश्य चमरोह
खराब्दादुर विदुरज विदुरव । रानि व ११ ।

गुप्ता — छत्रमद्य कफ वातघ्न गुल्मघ्न शुभावहं केतु
यक्षवल्गमद्य । भा । Sec माषिकम् ।

वेदूर्य्यवर्ण । वि । कृष्णवर्णं । भा ।

वेदेहिक्ता (ही) । ख । पिप्पल्याम् । भा पू
१म । रानि व ६ । भेष नेरी चि । “वेदेही
श्वेतमरिचम् ।” रोचनायाम् । मे । मृजसू
३चि । वै निच ।

वेद्य । पुं । अन्वष्टाव्यब्राह्मणजातो । चिकित्सा
वृत्तित्वात् तेषां वेद्यसंज्ञा । “रोगहृद्य गदहारी
निषग्वेदो चिकित्सके ।” अम । तन्नचय यथा, —
“बायुर्वेदकृताभ्यासो धन्वशास्त्रपरायण । अध्यायो
ऽध्यापनश्चैव चिकित्सा वेद्यलक्षणम् ॥” “वेदा
ज्जातो हि वेद्य स्यादन्वष्टोत्रकृतपुत्रक ।” शङ्ख ।
तदुत्पत्तिर्यथा, — “सत्यवेताहापरेषु युगेषु ब्राह्मणा
किल । ब्रह्म चतुर्विदं यद्रक्तकन्या उपदैमिरे ॥
तत्र वैश्वसुतायां ये जज्ञिरे तत्रा चमी । सर्वे ते
मुनय ज्वाता वेदवेदाङ्गपारगा ॥ तेषां सुप्योऽ
हताचार्यस्तथो अन्वाकुले हि ततः । अन्वष्ट
इत्यस्युक्तस्यो जातिप्रवर्धनात् ॥ परे सर्वेऽपि
अन्वष्टा भव्याब्राह्मणसंभवा । जननीतो जनुष्व्या
यज्जाता वेदसंज्ञते । अन्वष्टास्तेन ते सर्वे हिजा
वेद्या प्रकीर्तिता ॥” चन्द्रप्रभा । “वैश्यायाम्
विधिना विप्रज्जातीह्यन्वष्ट उच्यते ।” उग्रना ।
“विप्रात् मूर्धावसिक्तो हि चनियायां, विश क्षियां ।
अन्वष्ट, यद्रां निषादो जात पारशवीऽपि वा ॥
वैश्यायद्रोक्ष राजन्यात् माहिष्योही सुतो अतो ।
वैश्यात् तु करण यद्रां विप्रास्त्रेव विधि अत ॥
याज्ञवल्क्य १५२२ । “बातुलोख्येन वर्णां यज्जन्म
स विधि अत । प्रातिलोख्येन यज्जन्म स
ज्योही वर्णसङ्कर ॥” नारद । अथ तेषां ब्राह्मणत्व
यथा — “सजातिज्ञानकरणा यद् सुता हिज
धर्मिण । यद्राणानु सधर्माण सर्वेऽप
ध्व सजा अता ॥” मनु १०५४१श्री । “यथा
त्रयाणां वर्णां हयोरात्माल जायते । आन
तपोत्त स्ववीर्यानु तया बाह्येष्वपि क्रमात् ॥”
मनु १०५२८ । ऊढायां हि सर्वपापानां वा

कामसुदृष्टम् । तस्यासुत्पादित पुत्रो न सर्वपापान्
प्रक्षीयते ॥” व्यास २५८ । “सिद्धो भार्या
ब्राह्मणस्य हि भार्ये चतुर्विध स । वैश्य
सज्जालां विन्देत तालपत्र्य समं भवेत् ॥ अथवा
ब्राह्मण्याम् ब्राह्मणाज्जातो ब्राह्मण स्यात्प्रसूय ।
चतुर्विधा तस्यै स्यात् वैश्यायामपि चैव हि ॥”
महा भनु ४०५२८ । “माता भस्त्रा पितु पुत्रो
येन जात स एव हि ॥” विश्वपु १८५ २श्री ४
अथ । “अब्राह्मणानु मन्वन्ते यद्रापुत्रमनैपुण्यात् ।
विपु वर्णेषु जातो हि ब्राह्मणाद् ब्राह्मणो भवेत् ॥”
मेहा १०—४० । अध्यापनाधिकारित्वादपि तेषां
ब्राह्मणत्व । यदुक्त मनुना — “अधीयोरन् वयो
वर्णा स्त्रकर्मस्या विजातय । प्रभूयाद् ब्राह्मणस्त्वेषां
नेतरी इति निश्चय ॥” अनुसं १०५ १ ।
तेषां गोत्रादियथा — “यस्य यस्य सुने र्ययि
सन्तान स स एव हि । तत्तद्गोत्रादिना
वेद्य य द्वायानु स्त्रकर्मणा ॥” चन्द्रप्रभा ।
“करशम्भा भरहाजी घरशम्भा पराशर । मौढ
गव्यो दाशशम्भा च गुप्तशम्भा च काश्यप ॥
चत्वनरि सेनशम्भा दशशम्भा पराशर । प्राण्डि
व्यथ चन्द्रशम्भा अन्वष्ट ब्राह्मणा इम ॥” उत्कल
कारिका । अथाप्येवमुपाधिपरिवृत्तिता ब्राह्मणा
उत्कल मगध मथुरेटोया गया पञ्चाव गोयालियर
काश्यादिप्रदेशेषु निवसन्ति वद्व । परन्तु वद्वे
केवलमेतेषां ब्राह्मणैतरजातिमर्यादा शर्मवर्जितो
पाधिपद्धतिश्च दृश्यते, नत्वन्यत्र । चिकित्सके ।
“विप्रो वेद्यकपारग यच्चिरनूषान कुलीन कृतो
धीर कालकलाविदास्त्रिकमतिर्दंष्ट सुधीर्धार्मिक ।
स्वाचार समदृढयाधुरखलो य सिद्धमन्त्रम
शाल काममलीलुप कृतयशा वेद्य स विद्यीतते ॥”
इति सवेद्यलक्षणम् । “अधीर कर्कशस्तत्र
सरोगो नूनश्रित । पञ्च वेद्या न पूज्यन्ते
चत्वनरिसमा अपि ॥” इति कुवेद्यलक्षणम् ।
रानि व २० । अपिच — “व्याधितान्परिज्ञानं
वेदनायाश्च निश्चय । एतदेवमप्य वेद्यत्वं न वेद्य
प्रसुरायुष ॥” इति वेद्यकर्म । भेष । वेद्या
विधा — ब्रह्मपरा सिद्धसाधिता गुणयुक्तायेति ।
लक्षणां यथा — “वेद्यमाष्टौवधे पुष्टे पञ्चैरव
लीकने । लभन्ते ये निषक्शब्दमज्ञास्ते प्रति
दपका । शीघ्रशीघ्रानसिद्धानां व्यपदेशादतदिधा ।
वेद्यशब्द लभन्ते ये योग्यास्ते सिद्धसाधिता ।
प्रयोगज्ञानविज्ञानसिद्धिनिहा सुखप्रदा । जीविता

मियरा ये सुबुधत्व तेष्वस्थितम् ॥” च ११
च । वासावचे । श च ।

वैद्यकम् । स्त्री । वैद्यस्य कर्मणि । अष्टाङ्ग-
चिकित्साशास्त्रे, दशाङ्गवैद्यशास्त्रे च । यथा—
शस्य शालाक्य कायचिकित्सा भूतविद्या कौमार-
भृत्यागदत्तस्य रसायनतन्त्र वाजौकरष्यतन्त्रस्य । स ।
द्रव्याभिधानं रुग्णविनिश्चयं कायसौख्यसम्पादनं शस्य
विद्यापञ्चाशदौपमादेष भूतानयनं विषप्रतीकार
वालोपचारं रसायनं शालाक्यं वृष्यञ्च ति ।
वैनिघ ।

वैद्यचिन्तामणिः । पु । वल्लभेन्द्रकृतवैद्यक
ग्रन्थः । [ग्रन्थे] । रुद्रट्टकृते च ।

वैद्यजोवनम् । पु । खोलिम्बरामकृतवैद्यक
वैद्यतोपसग्रहः । पु । भीमसेनकृतचिकित्सा
सग्रहः । [टीकायाम् ।

वैद्यत्रिशष्टीका । स्त्री । चन्द्रट्टकृतत्रिशष्टीकी
वैद्यदर्पणम् । स्त्री । वैद्यकसग्रहः ।

वैद्यनाथवटो । स्त्री । ज्वरातिसारे औषधम् ।
पाठ—“रसस्य शाणं सग्रह्यं काष्ठिकेन तु शीघ्रं
येत् । चिक्कस्य रसे चापि विफलायाथ बुद्धिमान् ।
रसाई गन्धकं शुद्धं भृङ्गराजं रसेन वै । हाम्यो
संमूच्छ न कृत्वा खरसे शाणसंमिश्रिते । खल्लयश्च
शिलायश्चैव क्रमशो बल्यमाशुते । निर्गुल्लोमश्चुको
येताकुचलाघौषमुन्दरे । भृङ्गाङ्गैश्च शराजैश्च जय
नौन्द्राशनालकट । सर्वपाप्मां वटो कृत्वा दद्यात्ता
यच्छीघ्रं ॥” रसर ।

वैद्यवन्धुः । पु । भारवचः । [गोपाला शीह ।
श च ।

वैद्यमनोरमा । स्त्री । वैद्यकग्रन्थभेदे ।
वैद्यमाता । स्त्री । वासायाम् । वागक शीह ।
चम ।

वैद्यरसायनम् । स्त्री । रसायनग्रन्थविशिष्टे ।
वैद्यवल्गुम् । पु । उदयवचकृतवैद्यकग्रन्थः ।
वैद्यविनोदः । पु । शङ्करकृतवैद्यकग्रन्थः ।

वैद्यमिलासः । पु । चतुर्मासकृतवैद्यकशास्त्रः ।
वैद्यहृदः । पु । नारायणकृतवैद्यशास्त्रः ।

वैद्यसारः । पु । रुद्रकोशिरचितवैद्यकः ।
वैद्यसिद्धो । स्त्री । वासायाम् । वागक शीह ।
भर ।

वैद्यहितोपदेशः । पु । शोकलङ्कृते तथा
शिवपण्डितकृते च चिकित्साशास्त्रे ।

वैद्या । स्त्री । काकोल्याम् । कौटली । श च ।
वैद्यामृतम् । स्त्री । नारायणदासकृते रामेश्वर
कृतं च वैद्यशास्त्रे । [ग्रन्थे] ।

वैद्यामृतलहरो । स्त्री । मधुरानाथकृते वैद्यक
वैद्यावतश्च । पु । खोलिम्बरामकृतवैद्यके ।

वैधात्रो । स्त्री । व्रजौचुपे । राजिष ५ ।

वैपरोत्यलज्जालुः । पु, स्त्री । खल्ललज्जालु
कायाम् । “खल्लानुवैपरीत्यान्याः स्वस्वचुपङ्क
हला ।” गुणा—कटुरूपं कफघ्नं रसनियामकं
नानाविज्ञानकारकम् । राजिष ५ ।

वैपादिकम् । कृष्णरोगभेदे । तत्र चण्—“वैपा
दिकं पाणिपादस्फुटनं तीव्रवेदनम् ॥ मानि ।

वैरस्यम् । स्त्री । सुखविरसतायाम् । “वैरस्य
नयनप्रव ॥” मानि ।

वैराटः । पु । रुद्रगोपकीटे । श च ।

वैराटकः । पु । तन्नामककन्दविषभेदे । गुणा
—“वैराटकेनातिदुःखं शिरोरोगस्य जायते ।”
सु कल्प २५ । See कन्दविषम् ।

वैरातङ्गः । पु । चर्जुमवचे । राजिष ८ ।

वैरोचनरसः । पु । अजीर्णादौ रसः । पाठ
—“मृतमृतं चतुर्भागं भागेकं मृतमैकम् । अष्ट
भागं शुद्धमन्यं दिनेकं चिक्ककद्रवम् । मर्दितं
शीघ्रं चूर्णं वराटीक्षेपं पूरयेत् । टङ्गयेन सुखं
दद्यात् भाण्डमध्ये निरोधयेत् । शुक्लं गन्धपुटे पश्चात्
साङ्गश्रीतं विचूर्णयेत् । चतुर्गुणा कृष्या औद्र लोह
मणिप्रदोषणम् ॥” रसर ।

वैखम् । स्त्री । विलम्बफले । अटो । वि । विष
भवे । विलम्बये । वा चि ३५

वैवर्ण्यम् । स्त्री । विवर्णतायाम् । मानि ।
वैवस्वतद्रुमः । पु । कुष्ठवैरिधे । ज्ञानमुग्धः ।
अवि ।

वैशाखः । पु । मन्थनदण्डे । वर्षस्य प्रथमे मासि ।
चम । रत्न पुननवाधाम् । वै निघ । अथय
तन्नामकग्रहः । खचण्—“सत्त्वमग्न्युदण्डां चैव विप
मानेन पण्डितः । गावेषु विद्यादाहन्तु वैशाख
पक्षेऽवितम् ॥” जद ५०५ । स्त्री (स्त्री) । रत्न
पुननवाधाम् । गोमार्ग्या । राजिष ३ ।

शिकी । स्त्री । वमन विरेचनयो चतुर्विध
शोधनायतमे । च द वमनाधिकारे । [नि व १ ।
शिजाता । स्त्री । पुनरावृत्ततायाम् । रा
श्या । स्त्री । इतिहायाम् । वै निघ ।
श्रवणालयः । पुं । वटवृक्षे । द्वि ५ ।
श्रवणावास । पुं । वटवृक्षे । वटा ।
श्रवणोदयः । पुं । वटवृक्षे । रभा ।
श्रानर । पुं । चित्रकवृक्षे । चम । पिते ।
चमो । चम ।
श्रानरचूर्णम् । स्त्री । करुणावृक्षस्य चूर्णम् ।
पाठ — “माषिमन्थ्य भागो दो यमान्यासद्देव
तु । भागास्त्रयोऽङ्गमोदाया नागराज्ञानपञ्चक । दम
दो च इरीतक्या द्रव्यचूर्णोक्तता यथा । अतु
मस्य काष्ठिक तत्तुमुषोदकं वा ।” रस १ ।
श्रानररस । पुं । उदराधिकारे रस । पाठ
— “रसकं गन्धकं चाथ शिलाजित्कान्तलीङ्गकं ।
त्रिकटुधिवक कुष्ठ निर्गुण्यो सुषण्णो विषम् । अज
मोदा च सर्वेषां दो दो भागो प्रकल्पयेत् ।
चूर्णोक्त्य तत सध्वं निस्वकायेन भावयेत् । भाव
येद्वैकविंशच्च भृङ्गराजिन सप्तधा । मधुना गुडिकां
युक्त्वा रज्ज्यां ताम् प्रदापयेत् । वैज्ञानराभिधौ
योगी ललोदरविमोषण ।” रस वि ।
वैष्णरः । वि । विकीर्य भक्ष्यमौलि, कुकुटा
दो । वा वि १५ ।
वैष्णवी । स्त्री । लघुमतावय्याम् । रा नि व ४ ।
तुलसीवृक्षे । श मा । अदराजितायाम् ।
वैसारिण्य । पुं । मल्ले । चम ।
वोड । पुं । गुवाकवृक्षे । श र ।
वोड्ड । पुं । गीतसप्तमे । बोड्डागण । मल्ल
विशेषे । मे ।
वोट । पुं । कदम्बवृक्षे । वै निघ ।
वोदा (क) । पुं । षट्पत्रके । वृक्षे । रा नि व ५ ।
स्त्री । चन्द्राक्षिकायाम् ।
वोष्ट । पुं । वृत्ते । बोष्टी । श र ।
वोट । वि । पात्रे ।
वोदास । पुं । मल्लविशेषे । बोशमशह ।
श र । [प्रथेति ।
वोपदेव । पुं । हृदयदोषकविह्वलमनश्चतुःशोको
वीरट । पुं । कुन्दवृक्षे । कूम् ग्राह । विका ।

वीरवः । पुं । तन्नामकत्रीहिधान्यभेदे । बोत्रो
शान । गुणा — “वीरवस्तु वधे प्रोक्त विदीपल्य
प्रकीपन । मधुरयाम्बपाकेन त्रीहि पित्तकरी
गुरु ।” राज १५ ।

वीलम् । स्त्री । (Balsamodendron
Myrrh) Myrrh तन्नामकसारजद्रव्ये ।
गन्धरसे । गन्धम, वोग, शिवावोग, थून-
षात्राणी । हि दा वील । मं के वील । तं
वालित्मोषोलम् । ता वेल्लप्योलम् । वम् रज्ज्या
वील । ततपठ्याया, — रक्तापह मुख सुरस पिण्ड
पिण्डक विष निर्गोह वध्वरं सौरभ रक्तागन्धक रस
रसगन्धं महागन्ध विद्य शुभगन्धक विद्यगन्ध गन्धरसे
प्राप्य त्रवारि । वै निघ १५ र पि चि वीलपपट्टी
रसे । च द कुष्ठ चि । गुणा — कटुतिक्तोष्ण कषाय
रक्तदीपक कफपित्तरीग्नप्रदरघ्न । रा नि व ६ ।
अपिच — “वील रक्तहर शीत मेध्य दीपन प्राचनम् ।
मधुरं कटुतिक्तञ्च दाह खेद विदीपयति । ज्वरा
पक्ष्मा कृच्छ्रं गर्भामयविच्छिन्नम् ॥” भा ।

वीलपत्रम् । स्त्री । तेजपत्रसदृश सुगन्धियते ।
च द वा व्या पि मद्याराजप्रसारिणोतेले । “देवपुष्पी
वीलपत्रम् ॥”

व्यक्तगन्धा । स्त्री । नीलापराजितायाम् । रा
नि व १ । स्वर्णयुक्तिकायाम् । रा नि व १० । पिप
ल्याम् । वै निघ ।

व्यङ्ग । पुं, स्त्री । तन्नामकगण्डरीगभेदे । तस्य
लक्षणे — “क्षोषायासप्रकुपितो वायु पिपेन
संयुत । सुखमात्रस्य सदा मण्डलं बिम्बलव्यत ।
नीरुज तनुक श्याव सुखव्यङ्ग तमादिशेत् ॥” मा
नि । “पदप पदपस्यं व्यङ्ग श्यावच माहतात् ।
पितापाषाणतमानीलं ये तान् कष्टमल्लकात् ।
रक्ताद्रक्तानमाताम शीवचिमिमान्वितम् ॥” वा
उ ११५ ।

व्यञ्जनम् । स्त्री । तालवृक्षे । पांथा । तदायु
गुणा — “मूच्छं खेद लघा दाह यमघ्नो व्यञ्जना
मिल ।” तालव्यञ्जनगुणा — विदीपकम् लघु च ।
वशव्यञ्जनगुणा — रूच उष्ण वातपित्तकर ।
मृदुपुच्छ वल्लव्यञ्जनगुणा — विदीपकम् । बाल
व्यञ्जन तेजस्कर मक्षिकादिनिवारण । राज १५ ।

व्यञ्जनम् । स्त्री । मृदुमाकादिमिटान्निषु । वाञ्छन,
उन्नकारि । “व्यञ्जन मृदुमाकादि मिटा
तिमर्न अतुम् ॥” रा नि व १० । शक्यमल्लगुणा

—“व्यञ्जन शक्तमस्याख्य दृष्टं दृष्ट्यस्य पुष्टिर्दे ।
द्रव्येण येन येनेह व्यञ्जन मत्स्यमांसयो । तस्य
तस्य तयोश्चैतद्गुणदीर्घविभाषयेत् ॥” राज ३५ ।
अमृषि । हाडि । वै निघ । लक्षणे । चिह्ने ।
व्यक्तोभूतपूर्वकृपे । “सम्यान् व्यञ्जन लिङ्गम् ।”
भा पञ्चनिदाने ।

व्यञ्जनकेशौ । स्त्री । नील्याम् । रा नि व ४ ।
वण्डस्वकः (नः) । पु । परच्छब्दे । अम ।
सकनकतेले ।

वण्डा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । छूँहे आमना ।
वै निघ ।

व्रतिक्रमः । पु । क्रमविपर्यये ।
व्रत्यासः । पु । परस्परवचने । वाचि २५ ।
“व्यत्यासेन शक्तद्रक्तम् ।”

व्रथा । स्त्री । वेदनायाम् । अम ।

व्रन्तरः । पु । संप्रसङ्गरजातो । वा ३ १६५ ।

व्रवसायः । पु । निययबुद्धौ । यथा—वातिक
एषाद्य व्याधिरिदमेवास्य भेषजमिति । च वि ८५ ।
व्रवहारिक' (का) । पु, स्त्री । इन्द्रदीर्घने ।
सम्भार्ज्या । मी ।

व्रवायः । पु । स्त्रीसिवायाम् । अम । स्त्री ।
तेजसि । मी ।

व्रवायशोषः । पु । स्त्रीसिवाजन्यशोषरोगे ।
लक्षणे यथा—“व्रवायशोष शूक्ष्मस्य चयलिङ्गेरुप
द्वत । पाण्डुदेष्टी यथा पूर्व्वं चोद्यते चास्य
धातवः ॥” सु ३ ४१५ ।

व्रवायो (इन्) । वि । पाकात् प्राक् सञ्चाद्व
विद्यतिशोषे विषादि द्रव्ये । “पूर्व्वं वाप्याखिल
काय तत पाकश्च गच्छति । व्यववि तदयथा
भङ्गा केनचादिसमुदभवम् ॥” भा ।

व्याख्यानम् । स्त्री । अतिशयोपवर्णने । सु ३
४१५ । गूढायस्फुटीकरणे ।

व्याघ्रः । पु । स्वनामख्यात प्रसङ्गजातीयस्त्रे ।
वाच । मांसगुणा सिद्धवत् । रा नि व १८ । करञ्ज
वृक्षे । मी । रत्नैरख्ये । रा नि व ८ ।

व्याघ्रकर । पु । रत्नैरख्ये । वै निघ ।

व्याघ्रखङ्गः । पु । व्याघ्रगले । नथीविशेषः ।
वै निघ ।

व्याघ्रघण्टा (पट्टी) । स्त्री । कोद्वये प्रसिद्ध

लताविशेषे । वग लघु वाचाण्टी । म गीविदी ।
गुण्या—“व्याघ्रघण्टा पित्तलीणा रुच्या विषकफा
पङ्का । फल चास्याप्त तिम्रोण विमुञ्जीकफाद्य
गुत् । विदीषद्धारिणी प्रोक्ता वैद्यशास्त्रविशारदे ॥”
वै निघ ।

व्याघ्रतरुः । पु । रत्नैरख्ये । वै निघ ।

व्याघ्रतल (ला) । पु । व्याघ्रगले । नथौ ।
वै निघ । रत्नैरख्ये । जद ।

व्याघ्रदलः (ला) । पु । रत्नैरख्ये । व्याघ्रगले ।
नथौ । रा नि व ८ ।

व्याघ्रनखम् । स्त्री, पु । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
नथीविशेषः । स चत्त वाघनखा । तत्पण्याया,
—व्याघ्रायुधं करजं चक्रकारक कूटस्य नखाद
नखी नख्य व्याघ्रनखौ । तद्गुणा—तिम्रोण
कषाय वात कफघ्न कण्डू कुष्ठ व्रणघ्न वख्यं
सुगन्धय । रा नि व १२ । अपिच—नखं स्वल्पं नखी
प्रोक्ता इन्द्रदेष्टविलासिनो । नखद्वयं यद्वैद्य
वाताद्यज्वरकुष्ठघ्नत् । लघुण्यं शूलल वख्यं खादु
व्रणविषायपङ्कम् ॥ अलक्ष्मी मुखदोग्ध्यङ्गत् पान
रसयो कटु ॥” भा । सु ३ २८५ एलादि ।
समुद्रज—वा १ १४५ एलादि । “यक्ति व्याघ्र
नखः ॥” सु ३ ४१५ । मनसा ग्राह्य । रा नि व ८ ।

व्याघ्रनखी । स्त्री । व्याघ्रनखे । भा ४४ प्रद
वि । “यच्चिह्नानि व्याघ्रनख्या ।”

व्याघ्रनायक' (सेवकः) । पु । शालाङ्के ।
फेडे, शृंगान् । रा नि व १८ ।

व्याघ्रपात् (द) । पु । विकटतल्ले । ईर्ष्यौ
ग्राह्य । भा । रा नि व ८ । भेष शिरीरोषि
तप्तराजतेले । विकटकवले । रा नि व ११ ।

व्याघ्रपुच्छः । पु । परच्छब्दे । अम ।

व्याघ्रपुष्पः । पु । व्याघ्रगले । वै निघ ।

व्याघ्ररूपा । स्त्री । पथ्याककैव्याम् । वै निघ ।

व्याघ्रहस्तः । पु । रत्नैरख्ये । रा नि व ८ ।

व्याघ्राङ्गि, जः । पु । व्याघ्रगले । नथीविशेषः ।
वै निघ ।

व्याघ्राट । पु । भरहाजपक्षिणि । अम ।

व्याघ्रादनी । स्त्री । विप्रतायाम् । पट्ट ।

व्याघ्रायुधम् । स्त्री । व्याघ्रगले । नथीविशेषः ।
वै निघ ।

व्याघ्रास्यः । पुं । विहामि । ३५ ।
 व्याघ्रो । स्त्री । कष्टकाश्याम् । पठु । रा
 नि ४४ । च द यण चि गोवत्पादघटे । "व्याघ्रो
 गोघरापाश्याम् ।" च द च वि "व्याघ्रोदस्य
 गोघरे ।" वराटिकाभिदे । कङ्कितिवेश ।
 रानि १११ । व्याघ्रपश्याम् । वाचिनो । व्याघ्र
 नश्याम् । नशोरिवेश । च द वा व्याधि ।
 व्याघ्रीयुक् (युगम्) । स्त्री, स्त्री । उदय्याम्,
 कष्टकाश्याम् । विक्र ।
 व्याङ् । पुं । सपे । हिधे । ४५ ।
 व्याङ्ग्यः । पुं । रत्नेरन्ते । वै निध । [४५ ।
 व्याडायुधम् । स्त्री । गङ्गोनामगन्धर्व्ये । नशो ।
 व्याधभौत । पुं । पथे ।
 व्याधि । पुं । रोगे । द्रोण । हि वेमारो ।
 पुरुषपदसुखयोगा व्याधय । ते चतुर्विधा शरी
 रागन्तु मानस सामाविकमेदन । तन्मागन्तुबोधि
 घातजन्ता, शरीरास्तत्रपाणमूला वातादिवैषम्य
 मूलाश्च । मानसा क्रोधादिका इच्छादिप्रेमभेदवन्ति ।
 सामाविका क्षुत्पिपासादिकाश्च । सु ११५ ।
 तच्च दुःख विविधम् बाध्यात्मिकमाधिभौतिकमाधि
 दैविकमेति । तत्तु दुःख सप्तविधे व्याधायपुनि
 पतति । ते पुन सप्त व्याधयः यथा—बादिबल
 प्रवृत्ता अन्तबलप्रवृत्ता दीवबलप्रवृत्ता संघातबल
 प्रवृत्ता कालबलप्रवृत्ता देवबलप्रवृत्ता स्वभाव
 बलप्रवृत्ता इति । तन्मादिबलप्रवृत्ता युक्तशोभित
 दोषान्वया कुहार्थे प्रवृत्तयः । शेषाणां विशेषा
 तत्तत्पथ्ये चर्या । सु २४५ । रोग दोष
 वैषम्यद्वय । "रोगस्तु दोषवैषम्यम् । रोगा दुःखस्य
 दातारो ज्वरप्रवृत्तयो हि ते ॥" ते च रोगा
 केचित् सामाविका केचिदागन्तव्य केचिन्मानसा
 केचित् कायिका केचित् कर्मेण, केचिद्दीव्या
 केचित् साध्या केचिदयाया केचिदसाध्या ।
 तस्य च रोगस्य विज्ञान पचधा 'देवैस्तदनु सप्राप्ति
 पूर्वैरुपस लक्षण । तथेवोपमय पच ।"
 भा । कुहोपधो । कूङ् । ४५ । रघु रत्ननरो
 वि । See रोग । [कालि । मानि ।
 व्याधिकात् । पुं । रोगाणां हृदिहानिहेतुभूते
 व्याधिघात (क) । पुं । खूले चारव्यवहारे ।
 वङ् शौर्माणि गाह । रानि ४८ । च द व
 चि । "गजाद्या व्याधिघातक ।

व्याधिघ्नः (जित्) । पुं । चारव्यवहारे । न द ।
 व्याधितः । पुं । रोगिणि । रानि ४० ।
 व्याधिनाशन । पुं । शीघ्रान्तरवचयाम् ।
 तेषां हिनि । वै निध ।
 व्याधिरिपु । पुं । कर्दिकारहरे । रानि ४८ ।
 व्याधिविपरोत । पुं । रोगविपरोतोपधादो ।
 यथा—चतिसारं मलरोगके पाठादो, मसूरादि
 पथ्ये । सदावर्त्ते चोद्योगुनि सारके तथा देवगुह
 संवादो च । मानि ।
 व्याधिहन्ता (र्त्ता) । पुं । वाराहीनामकन्द
 गाके । भृशं चान् । रानि ४३ ।
 व्याध्यर्गल । पुं । क्षाभीदरकृतवैद्यकपथ्ये ।
 व्यान (वायु) । पुं । दीहस्यवायुविशेषे ।
 शानवायु । "कृत्यदीहस्यो व्यान रससवचो
 यत । खेदाद्युक्त्यावचो वापि पचधा खेद्य
 स्यपि । कुहय क्रवते रोगान् प्रायश्च सर्वेदीह
 गान् ।" सु नि १५ ।
 व्यापत् । पुं । मृगो । अधिकलवणादिमत्तय
 ज्वररोगसङ्घटे । वैद्यकम् ।
 व्यापम् । स्त्री । कुहोपधो । कूङ् । ४५ ।
 व्याम । पुं । तिर्यग्विस्तृतवाहोयदन्तरं स व्याम ।
 एक वी० । "व्याम सङ्घातु तथीतिर्यग्व्याहो
 यदन्तरम् ।" रानि ४९५ ।
 व्यामणम् । स्त्री । व्यामे । एक वी० ।
 व्यायाम । पुं । वेगहृत्पापारे । च ११५ ।
 चङ्गादिचालने । कूङ्, नञ्प्रत्यय । शरीरायास
 जननकर्मणि । मा स ४५ शरीरी चि । "शरीरा
 यासजनन कर्म व्यायामसञ्ज्ञितम् ।" गुणादि—
 तत्कृत्वा तु मुखं दीह विश्वज्ञेयात्मनस्त । शरी
 रोपचय कान्तिर्नावाणां सुविभक्तता । दोषादि
 लमनालस्य स्थिरत्वं लाघव मृजा ॥" इत्यादि ।
 सु चि २४५ । "व्यायामो हि सदा पथ्यो बलिना
 क्षिप्रभोजिना । स च शीते वसन्ते च तेषां पथ्य
 तमी मत् । सर्वेष्वनुपु सर्वैर्हि मर्त्तैराकृष्टिता
 यिभि । शक्त्यङ्गेन च कृत्वा व्यायामो हृत्ययो
 ज्ञ्यया । कुञ्चो ललाटे शीवायां यदा धर्म प्रव
 र्त्ते । शक्त्यं त विज्ञानोयाद् यावदुक्तासमेव च ।
 लाघव कर्मसामर्थ्ये स्य्यं ह्ये प्रसङ्गिता । दोषच
 योऽग्निहृदि व्यायामादुपजायते । व्यायाम कुञ्चतो

नित्य विदग्धमपि भोजनम् । विदग्धमविदग्धं वा निर्दोषं परिपच्यते । वयो बल शरीरश्च देश कालमथापि च । समीक्ष्य कुर्व्याद्यायाम युद्धा शक्त्या च बुद्धिमान् । रक्तपित्तौ च यो शोषो कासो श्वासी चतसुर । भुक्तवान् स्त्रीषु च चोषो व्यायाम परिवर्जयेत् । वातपित्तामयो बालो हृष्टो क्षीणश्च त लजेत् । अतिव्यायामस्य कासो रक्त पित्तप्रतानकौ । अम क्षम चयमृणा ज्वरच्छङ्खिं च नायते ॥” राज २५ ।

व्यायामशोषः । पु । अतिव्यायामजन्यशोष रोगः । लक्षण—“व्यायामशोषो भूयिष्ठमेभिरेव सुपद्रुव । लिङ्गैश्चर चतस्रमे संयुक्तश्च त विना ॥”

व्यायोनिमः । पु । ख्यालुसमविषमपालौ । सु ४ १६५ ।

व्यालः । पु । व्याजः । दुर्दान्तगजे । राजि व १८ । रक्तचिम्बके । राजि व ६ । चिचकहवे । भा पू १ भ । सपे । आपदे । अम ।

व्यालकरजः । पु । व्याघ्रनखे । नश्वैर्विशेष । वै निघ ।

व्यालखड्गः । पु । व्याघ्रनखे । नश्वैर्विशेष । राजि व १२ ।

व्यालगन्धा । स्त्री । लाङ्गलीनाममहाकन्दशाके । विषनाशूनिघ्ना । राजि व ० ।

व्यालजिह्वा । स्त्री । महासमझायाम् । राजि व ४ ।

व्यालदद्रुः । पु । गोचररुचये । राजि व ४ ।

व्यालेनखः । पु । व्याघ्रनखे । नश्वैर्विशेष । राजि व १२ । सुधीहवे । राजि व ८ ।

व्यालपत्रः । पु । एल्वाकलतायाम् । क्लृप्त कौटु । कथितम् ।

व्यालपत्रा (चिका, च्री) । स्त्री । ककटोभेदे । कौटुर्विशेष । राजि व ० ।

व्यालपाणिजः । पु । व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये । नश्वै । राजि व १२ ।

व्यालप्रहरणम् । स्त्री । व्याघ्रनखे । नश्वै । वै निघ । १ व १९ ।

व्यालबल । पु । व्याघ्रनखे । नश्वै । राजि व्यालमृगः । पु । चित्तव्याघ्र । छिठा वीध । भारतम् ।

व्यालस्वः । पु । रज्जोरुखे । वैद्यकम् ।

व्यालवक्त्रो । स्त्री । नागवक्त्रायाम् । भा ३ ग्राह । वै निघ । १ वै निघ ।

व्यालवेणी । स्त्री । दंष्ट्राल्याम् । भीठ घोषा ।

व्याल्युधम् । स्त्री । मखीनामगन्धद्रव्ये । च टी मथुरा । पु । व्याघ्रनखे । नश्वै । राजि व १२ ।

व्यालोदृ(दष्टक)म् । स्त्री । सपंदशमभेदे । लक्षण यथा—“एक दद्रापट इ वा व्यालीदाज्जमशोषितम् ॥” वा उ १६५ ।

व्यालुप्त(दष्टक)म् । स्त्री । सपंदशमभेदे । लक्षण—“दद्रापदे सरक्ती इ व्यालुप्त ।” वा उ १६५ ।

व्यावर्त्तः (कः) । पु । अक्रमदे । छान्दोगी ग्राह । राजि व ४ । नाभिकण्टके । श च ।

व्यासः । पु । परिनाशभेदे । द्रव्य । शर ।

व्यासदीपप्रजा । स्त्री । बभ्याकवंद्याम् । वै निघ ।

व्युष्टम् । स्त्री । प्रभाते । पथ्युपिते । फले । इ च । नि । ऊषिते । दग्धे । मे ।

व्यूहः । पु । देहे । विका ।

व्योम । स्त्री । जले । मे । आकाशे । अम । अमघातो । राजि व ११ । गूल चि पीडाभक्षिरसे । वै निघ वा व्या चि वातविष्य सरसे । मेघ स्त्री रो चि प्रदरास्तिरसे ।

व्योमचारि(श्न) । पु । पक्षिणि । मे ।

व्योमनासिका । स्त्री । भारतीयपक्षिणि । चिका ।

व्योमपूरम् । स्त्री । सुगन्धद्रव्ये । वै निघ ।

व्योमवक्त्रिका (स्त्री) । स्त्री । आकाशवक्त्रायाम् । आलोकागता । राजि व १ ।

व्योमोदकम् । स्त्री । आकाशसलिले । राजि व १४ ।

व्योषम् । स्त्री । विकटुनि । उंठे, निगुश, मरिच । भा । एतश्च शिरोविरेचने शक्तम् । वा उ १५५ ।

व्योषाद्यगुगुलुः । पु । स्त्रीव्यरीने गुग्गुलु । पाठ —“व्योषादिचिकित्सासुविद्वज् गुग्गुलु समम् । आदिन् . ॥” रस १ ।

व्योपाद्यघृतम् । क्ली । अशंसि घृतम् । पाठ
—“व्योषगर्भे पलाशस्य विगुणे भण्यधारिणि ।
साधितं पिश्व सपिं पतन्त्यग्राणि निश्चितम् ॥”
पलाशधारान् षड्गुणपरिष्ठावितचारवारि यास्य ।

व्योपाद्यचूर्णम् । क्ली । रक्तार्शसि रक्तानिभारे
च हितम् । “व्योषाऽप्राहन्परविहङ्गविलान्ध्यानां
चूर्णे गृहेन सहितस्तु सदोपयोग्यम् ।” सर्वे सम
भागम् । अन्यत् ज्वरातीसार—जिकटु, ऐल्यव,
निमग्नान, तिन्त्राडा, डौमशक, ठिता, कटुकौ,
आदनामि, माक्रश्विद्रा, ७ आठईठ अत्राक
मन्ताग, गर्लमनान कूडिछालेन चूर्ण । मांजा
४ मांजा । च द ।

व्योपाद्यलोहम् । क्ली । विद्रध्यधिकारे लोहम् ।
लघुचर्ण—“व्योषं विहङ्गविलकरोद्विषी च साधो
रजस्तु विकलारसेन । पीत कफोत्थ शमयेषु
शोथ गन्धेन मूत्रेण दरोतको च ॥” रस वि ।

ब्रजभू । पु । कैलिकदम्बवृक्षे । श च ।

ब्रणः । पुं, क्ली । तन्नामकरोगे, चतादौ । ब्रण
वोग, धा । स द्विविध शरीर आगन्तुयेति ।
तयो शरीर पवन पित्त कफ शोथित सन्निपात
निमित्त । आगन्तुरपि पुच्छपशुपत्तिलालसरोरुप
प्रपतन पोद्ग्न प्रक्षारयिचार विषतोष्णीषध शकल
कपालमङ्गचक्रेषु परपुशक्ति कुन्तायापुषाद्यभिघात
निमित्त । तस्य लघुचर्ण द्विविध सामान्य वैशेषिकच ।
तस सामान्य रुग्णप्रणासविचूर्णने ब्रजतीति ब्रण ।
विशेषलघुचर्ण पुनर्वातादिलिङ्गविशेष ।” सु चि
१२५ । स पुन पञ्चदशविध । प्रवृग् दीपेक्षय
ससगजाक्षय सन्निपातेनैक एवभूता रक्तसङ्घिते
सप्त, एष चतुदश, रक्तोन् केवलेनैक इति पञ्च
दश । “स पञ्चदशधा दायै सरक्तेक्षव माहताम् ।
श्याव कृष्णोऽरुणो भण्यकपोताश्विनिमीडपि च ।
मन्तुमांसपुलाकान्तुगुह्यतन्वत्पससुति । निमांस
क्षौद्रमेदाख्यो रुच्यथपठायते । पित्तोन् विप्रज
पीतो मौल कपिलपिङ्गल । मूत्रकियकभण्यान्
तैलाभ्योपपङ्कसुति । चारोचित चतसमभ्यधा
रागोपपाकवान् । ककेन पाण्डु कण्डूमान्
बहुशेतघनरुति । स्यूलीठ कठिन सायुमिरा
जालततोऽम्बदक । प्रवालरक्तो रक्तोन् सरक्त पूय
सुद्धिरित् । वागिस्थानसमी गन्धे पुत्रो लिङ्गेथ
पेत्तिके । दार्भ्यो विभिन्न सर्वेथ विशास्रचण
सडरात् ।” इति । शिवाप्रभो मृदु ग्रन्थ

श्यावोष्ठ पिष्टिक सम । किञ्चिदुन्नतमधो
ब्रण शब्दोऽनुपद्रव । इति । त्वगामिपशिरासायु
सन्धस्थीनि ब्रणशया । कीटो मर्मा च तान्ये
दु साध्यानुचरोतरम् । सुसाधो नत्वमांसापि
वर्धेवलवति ब्रण । हृषोदीघमिष्टकथतुरसा
कतिथ य । तथा स्निग्धपायु मेदोष्ठ पृष्ठान्तर्ब
गच्छग । कृच्छसाधोऽसि दग्धम नासिकापात्र
नामिषु । सीवनीजठरयोवपाश्चकचासनेषु च ।
इति । वाच २५५ । तथा—त्वगांस शिरा
सायुस्थि सन्धि कीष्ठ मर्माणीति । तथायेकवस्तु
सन्निवेशो त्वग्मेदो जण मूपचार शेषा स्वयमव
दीर्घमाणा दुग्धपचारा । तच्चायतनयुरस्र हण
लिपुटक इति ब्रणाकृतिसमास शेषा विहता
कृतयो दुग्धपकमा भवन्ति । इति । ब्रणवेदना
तु बहुधा । तदयथा—तीक्ष्णभेदनताङ्गनक्षेदनाय
सनमन्यनविषेपशुभ्रमुमायननिदहनावमघ्ननस्कीटन
विदारणोत्पाटनकम्पनविधिषुगुलविशेषवतिकरण
पूरणसम्भनस्त्रावकुचनानुशिका भवन्ति । इति ।
सु २२५ । ब्रणवन्धन चतुर्दशविधं तानि च
कीशदामसखिकागुवेक्षितप्रतोलीमण्डलक्ष्णिकाय
मकखट्टाधीनविषन्धवितामगीकषा पञ्चाङ्गुलीति
चतुर्दश । ब्रणायतनविशेषेण तदन्धनानि तिधा
गाढसमश्रियिलानोति । सु १८५ । वामठन्तु
उत्सृज्य पञ्चाङ्गुलीस्थाने पञ्चाङ्गोत्त स्वीकरोति ।
विशेषा स्वस्वप्रायेषि मृग्या ।

ब्रणकृत् । पुं । मल्लतकहृषे । डेली ग्राह ।
रमा ।

ब्रणकेतु (त्रो) । पुं स्त्री । दुग्धकेश्याम् ।
रानिव ५ ।

ब्रणग्रन्थिः । पुं । रोगभेदे । ब्रणग्र धांटे ।
लघुचर्ण—“अदृष्टं रुद्धमाषे वा ग्रन्थे सर्व्वरसाग्नि ।
सान्दे वा दन्धरहिते गात्रे ऽग्नाभिघते ऽपवा ।
वातासमसुतं दुष्ट संशोय ययितं ब्रणम् । कुर्यान्
सदाह कण्डूमान् ब्रणयनिरथ अत ॥” वाच
२८५ ।

ब्रणज्ञी । स्त्री । लघुकारवे मकी । छोटे डेल्ले ।
वे निध ।

ब्रणजिता । स्त्री । मृग्याम् । मूलीरो । वे
निध ।

ब्रणहिट् । पुं । ताम्रपट्टिकायाम् । वामन
रतो । म च ।

व्रणधूपनः । पु । तन्नामकधूपदानविधौ । यथा
—“शरावसमुटे विद्या कल्कमन्नाददीपितम् ।
क्षिप्ते जेव निवेग्याय व्रण तेनैव धूपयेत् ॥” अतः
व्रणमाङ्गिका दशाङ्गलमिता काव्या । भा ।

व्रणरोपणरसः । पु । रुद्ररागाधिकारे औषध
विशेष । पाठ —“गन्धेमाङ्गिकागुल्य त्राह कश्चोर
मर्दित । कुमाय्या नरमुष्य च चिकीष्य च सिन्धुना ।
सोवर्चस्वीन च पृथक् युक्ता च विधुधे क्रमात् ॥”
नावा ६ र । अतु मधु । रस चि ।

व्रणशुक्रम् । स्त्री । -वत्सारकगत रोगविशेषे ।
“निमग्नरूप तु भवेद्वि कृष्णे मध्येव विद्ध प्रति
भाति यद्वे । नाव खवेदुष्यमतीव चापि तत्
सव्रण शक्रमुदाहरति ॥” भा ।

व्रणशोथः । पु । व्रणनिमित्त श्वयो । तस्य
पूर्वद्वय शोथस्य कर्दशीत्यानम् । स पट् वातविध
कफसन्निपातरक्तगत्यनुभेदेन । यथा—“श्वक्स्मस्त
दोषीत्या रक्तजागन्तुषौ तथा । व्रणशोथा पङ्केत
सु सयुक्ता शोथलचये ॥” मानि ।

व्रणशोधन । पु । कम्पिन्नके । सम्नाङ्गि ।
वै निघ ।

व्रणशोषः । पु । चतन्यशोषरोगे । निदानं—
“रक्तचयाहृदनाभिसर्गवाहारयन्त्रणात् । व्रणनय
मवेच्छीयो स चासाध्यतमो मतः ॥” मानि ।

व्रणस्थानम् । स्त्री । व्रणवस्तुनि । त्वेन शून ।
तानि च त्वन्नासिशिरासायुस्थिसन्धिकोष्ठमर्माणी
लट भवन्ति । सु २२२५ ।

व्रणस्तावः । पुं । चतुर्दशविध व्रण निस्तावे ।
तद् यथा—“ललीका जल पूषाचक् हरितारुण
पिञ्जरा । कषाय नील हरित विग्ध रुच सिता
सिता ॥ इति वारे समुद्दिष्टव्रणस्तावाचतुर्दश ॥”

व्रणहः । पुं । परणहणे । श च । स्त्री (ह) ।
गुडूषाम् । श र ।

व्रणहरो । स्त्री । लाद्रलिकौषधी । विस्नाञ्जु
निश । वै निघ ।

व्रणहृत् । पुं । भस्मातकवृत्ते । त्वेना ग्राह ।
कलिकारीवृत्ते । विस्नाञ्जुनिश । रा नि व ४ ।

व्रणायामः । पु । वातव्याधिविशेषे । लचय
—“मर्माग्नितं व्रण प्राप्य वायुय सज्जद्वेग ।
वेगेरानामयैर्द्वे व्रणायामस्तु त ल्यजिन् ॥” मानि ।

व्रणारिः । पुं । नीलनामगन्धद्रव्ये । शक्रदान ।

रा नि व ६ । अग्निरहणे । वानना ग्राह । रा
नि व १० ।

व्रणोपक्रमः । पुं । व्रणविक्रमायाम् । व्रणो
पक्रम पटिविधोऽपतत्त्वादिभेदेन । यथा—अप
तपंचमाद्यपरिपेक्षोऽभ्यस्त स्वेदी विक्षपान
सुपनाह पाचन विद्यावनं खेद्य वमन विरचनं
हृदन भेदन दारणं निवृत्तसेवणमाहरणं व्यधनं
विद्यावन सौवन सन्धानं पीडनं शोणितान्नापन
निर्वापणमुक्तादिका कषायो वृत्ति कल्क सपि-
सोल रसक्रियावधूपनं व्रणधूपनं द्रव्यादनमवगाहनं
शुद्धकर्म दारणकर्म चारकमापिकर्म कृष्णकर्म
पाण्डुकर्म प्रतिसारणं रीमसजननं लोमापहरण
वसिकर्मांतरवसिकर्मा वक्ष्य पवदानं क्रमिघ्न
हृदय विषघ्नं शिरोविरेचन नय कबलधारण
धूमो मधुसपिण्डमाहारी रथाविधानचेति । सु
चि १५५ ।

व्रतम् । स्त्री । ईशिताकामनियमे । च सु १५५ ।

व्रततिः (तो) । स्त्री । लतायाम् । अम ।

व्रतादेशः । पुं । उपनयने । अतृति ।

व्रतोपायनम् । स्त्री । प्रद्वेषकाप्य पितृकर्मदे ।

व्रसनम् । स्त्री । छेदने । पुं । स्वर्णादिच्छेदके
अस्त्रे । छेनौ । अम ।

व्रज्जा (न्) । पुं । विधातरि । तत्प्रादुर्भावं यथा
—“विधातायव्यसञ्जसमायुज्ज्वेद प्रकाशयन् । ल
नाया सञ्चितां चक्रं लघुश्रीकमयोद्युज्ज्म ।’
इत्यादि । भा ।

व्रीडा । स्त्री । वनकुलव्यकायाम् । प सु ।
लज्जायाम् ।

व्रीहिः । पुं । प्रावृत्कालजाग्रधान्ये । आं
यां । ईमन्तिकशूकधान्यमात्रे च । मे । तस्य
लक्षणम्—“वायिका कळिता यक्ता व्रीह्यथिर-
पाकिन ।’ तद्वेदा यथा—“कृष्णव्रीहि पाटल्य
कुङ्कुटाण्डक इत्यपि । शालामुखी जलमुख इत्याद्या
व्रीह्य अता ॥’ गुणा—“व्रीह्य कथिता
पाके मधुरा धोय्यती हिमा । अल्पाभिर्यन्त्रिणी
महवर्चस्का पटिके सता । कृष्णव्रीहिवरदोषा
तप्पादल्पगुणा परे ॥” भा पू १ भधा व । “मधुर
शाम्भपाक्य व्रीहि पितृकरो गुरु ।” अ २
२७५ । गौरी मधुर व्रीहल पितृघ्न कषाय
विग्धो ह्य कृमिकफहर तापरक्तहरय । तथा

पुष्टिकर यमत्र वीर्यवृद्धिकरो रुच्य आनन्दजनको
वातजनकश्च । रानि व १६ ।

ब्रोहिकाञ्चन । पु । मयूरहवे । विका ।

ब्रोहितुण्डिका । स्त्री । दवधान्ये । देशान् ।
वे निघ । [निघ ।

ब्रोहिधान्यम् । स्त्री । घटिकादिवाच्ये । वै

ब्रोहिपर्णिका (र्णी) । स्त्री । शालपर्णान् ।
शालपर्णि । रानि व ४ ।

ब्रोहिभेदः । पु । चीनाकधान्ये । काश्मीशान् ।
रमा ।

ब्रोहिसुखम् । स्त्री । अधनार्थे ब्रोहि, खाकार
सुखशब्दे । सुम् ८५ । तत् पङ्क्तुलायत घट्टुल
वत् चतुरङ्गफलश्च कार्यम्, तन्मुखश्च ब्रोहि
विभाग्य समुद्रकुण्डश्च कार्यम् । इति सूटीक
भोज ।

ब्रोहिराजिक । पु । चीनाकधान्ये कङ्क
धान्ये । काश्मीशान् । मे ।

ब्रोहिश्रेष्ठ । पु । शालिधान्ये । हेमश्वशान् ।
रानि व १६ ।

ब्रोह्यास्यम् । स्त्री । ब्रोहितुखाक्षभेदः । च द ।

श ।

शव । पु । सुवलायत्यलौहमण्डले । लोहार
श्वशान् । घरणि ।

शवरम् । स्त्री । जले । अम । रानि व ४ ।

शकट । पु, स्त्री । धवहवे । धाँश्र गाँह ।
पसु । शरीरे । वे निघ । तिलिग्रहवे । अक्रुण
गाँह । रानि व ८ ।

शकटाख्य (क) । पु । धवहवे । धाँश्र
गाँह । रमा ।

शकलम् । स्त्री । लवि । शङ्कश्च । रानि
व १ । आमलकी । पद्मदन्ते । गन्धेश्र उँटि ।
वे निघ । वल्कले । छान । विका । मल्के ।
आँरेश । पु, स्त्री । खल्ले । अजे । अम ।

शक(कु)लो (न) । स्त्री, पु । चदगिलमन्त्रे ।
मिरगान्नाह । अमम । गुणा — वात कफ
करत्वम् । अदि १९५ । महाशकलमन्त्रे । वड
अडेन, पिपलेश्रोडेन । गुणा — “शकुलो
रोहिताकारा भूमौ प्रायश्चल्यसी । गर्वो पाके
च मधुरा भेदिनी दीपकोपनो ।” राज १५ ।

शकुन । पु । पचिचि । मन्त्रे । शकुनि । मे ।
लक्ष्यचटके । आमा पाथो । वे निघ । स्त्री ।

शमभूषकनिमित्ते । शकुन् । मे ।

शकुनन्ना । स्त्री । च्छदग्रहगोषिकायाम् । कुक्ष
टिक्कटिकि । विका ।

शकुनाहृत (त) । पु । बालरोषविशेषे ।
शकुनिग्रह । मन्त्रविशेषे । वे निघ । शालिधान्य
भेदे । भा पू १ मश्रव । गुणा — शालिवन् ।

शकुनि । पु । पचिचि । पाथो । अम । लक्ष
चटके । आमा पाथो । मन्त्रे । रानि व १८ ।
चित्रपचिचि । ओन पाथो । च द ।

शकुनिप्रपा । स्त्री । पचिपाथीयशालायाम् ।
पाथीय खनगान्नाह । चारा ।

शकुनो । स्त्री । तन्नामकबालपदविशेषे । लक्ष्यं
— “खलाद्भी मयश्चकितो विहङ्गगन्धि संवावि
त्रयपरिवीक्षित समन्तान् । स्त्रीटेष प्रतप्तशु
सदाह्वाके विज्ञेयो भवति शिष्ट चत शकुनः ।”
सु च २०५ । श्यामाकपचिचि । आमा पाथो ।
रानि व १८ ।

शकुन्त (न्ति) । पु । पचिचि । अम ।
काकभेदे । कुक्षुटभेदे । वे निघ । भासपचिचि ।
अथा । कोटविशेषे । मे ।

शकुन्द । पु । चेतकरवीरे । रानि व १० ।

शकुलः । पु। मत्स्याविशेषे । शौन भाह । गुणा ।
—“शकुलो मधुरो यादौ रुच पितामजिद्वय ॥”
राज २५ ।

शकुलगण्डः । पु। मत्स्याविशेषे । शौन भाह ।
त्रिका ।

शकुला । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कृष्की ।
रा नि व ६ ।

शकुलादनी । स्त्री । कटुकाम् । कृष्की ।
रा नि व ६ । च सू ४५ भेदनीये । जलपिप्पल्याम्,
कचटशक्ते । काष्ठफाणम् । रमा । गजपिप्प
ल्याम् । गण्डूपदे । कैटो । कटफले । विश्व ।

शकुलार्भकः । पुं । गडकमन्त्रे । शक्रे वा
न्याटे भाह । अम ।

शकुलाक्षकः (का) । पु, स्त्री । श्वेतद्व्या
याम् । गण्डूद्व्यायाम् । अम ।

शकुलाक्षी । स्त्री । गण्डूद्व्यायाम् । गैटे
द्व्या । रा नि व ८ ।

शकुल । स्त्री । विद्यायाम् । अम ।

शक्तकरिः (रो) । पुं, स्त्री । गोवक्त्रे । त्रिका ।

शक्तकारः । पु। मलत्यागकारके । व्याक ।

शक्तहारम् । स्त्री । मलहारे । हे च ।

शक्तज्ञवः । त्रि । द्रवरूपे । भास ४५ तातु
कष्टक्षि ।

शक्तद्रवः । पुं । गोमयरसे । गोवत्त्रेद्रव ।
सू २२४ ।

शक्कर. (रिः) । पु। द्वये । हे च । त्रिका ।

शक्तव. । पुं । भक्ष्यवादिचूर्णे । छात्र ।

शक्तिः । पुं । गन्धके । रसररसकी भेष
दादशायसे ।

शक्तिपर्यः । पुं । सप्तपर्णवत् । छात्रिम गीह ।
जटा ।

शक्तु. । पुं, स्त्री । भर्जितयवादिचूर्णे । छात्र ।

“धान्यानि भाद्रवटानि यवे .।” रा नि व
१६ । “यक्षपिटानि शक्तव ।” भा । “धाना
भक्ष्यवे भूमि निषा पुं भूमि शक्तव ।” जटा ।
यवशक्तुगुणा,—यवजा शक्तव शीता दीपना
मृदुवा सरा । कफपित्तहरा रुचा लिङ्गनाथ
प्रकीर्तिता ॥ ती पीता बलदा हृष्या हृदया
भेदनासया । तपसा मधुरा रुचा परिपासि

यलावह्ना ॥ कफपित्तश्रमक्षुब्धवृत्तनेत्रमयापहा ।
प्रशस्ता घन दाहाय व्यायामात् शरीरिणाम् ।
चणक-शक्तुगुणा,—निस्तुपैश्चकै भूटैर्मूल्याश्चि
यवे कृता । शक्तव शर्करासपिष्टेक्षा योकेति
पूजिता ॥ शालि शक्तुगुणा,—शक्तव शालि
सम्भूता वज्रिदा लघवो हिमा । मधुरा याद्विषी
रुचा पथ्याय बलशुक्रदा ॥ शक्तुभोजनविषयया
न भुक्ता न रदंश्चित्वा न निशया न वा बहन् ।
न जलान्तरितान्नि शक्तुमद्यान् केवलान् ॥ प्रयक्
पान पुनर्दानं सामिष पयसा निशि । दन्तच्छेदन
सुशुचि सप्त शक्तुषु बध्यन्ते ॥

शक्तुकः । पु। तन्नामकविषभेदे । लघण यथा
—“यद्यन्य शक्तुकेनैव पूर्यमध्य स शक्तुक ।”
भा पू १ भविष्य व । स्त्री । शक्तौ । छात्र । सा
की ।

शक्तुपिण्डी । स्त्री । शक्तुकतपिण्डाकारभोज्य
द्रव्ये । छात्र गीह । गुणा—“गुर्वी पिण्डी
खरात्यर्थे लघुं सेव विपर्ययात् ।” राज २५ ।

शक्तुफला (ली) । स्त्री । शमीवत् । गीह
गीह । अम । शर ।

शक्तवलेहिका । स्त्री । शक्तुकतावलेहिका
याम् । छात्र अवलेश । गुणा—“शक्तुनामाप
जीर्थे त स्तुलादवलेहिका ।” राज २५ ।

शक्त' (क.) । पुं । कुटजवत् । कूट्टि गीह ।
पस । च द मेह चि न्ययोधावचूर्णे । रसर
कचटावलेहे । अज्मन्तने । म । इन्द्रयवे । भेष
च द बालरीषि ।

शक्तगोप । पुं । इन्द्रगोपकौट । आवाट'
पौका । जटा ।

शक्तचापसमुद्भवा । स्त्री । बलाव्याम् । ने
निघ ।

शक्तज. (जात.) । पु। काके । त्रिका ।
शर ।

शक्तजा । स्त्री । इन्द्रवारण्याम् । त्राशनशर्मा ।
मूचि २८५ ।

शक्तदार । पु। शालवत् । तैलदेवदारवत् ।
वे निघ ।

शक्तद्रुम । पुं । वृक्षवत् । भा म १ भज्वरी
द्रवचि वाचिशक्तुकाये । श्लोणाक शक्तद्रुमे ।
तैलदेवदारो । भा ।

शक्रनेमो । स्त्री । कलमेघप्रद्वाम् । शक्रकुटज
हवे । नवदारुहवे । वै निघ ।

शक्रपर्याय' । पु । कुटजहवे । कूङ्गि गीह ।
पसु ।

शक्रपादप' । पु । कुटजहवे । कूङ्गि गीह ।
रानिवट । देवदारुहवे । पम ।

शक्रपुष्पम् । स्त्री । इन्द्रयवे । वै निघ कोर्णज्व
चिलवद्वादिकषाय ।

शक्रपुष्पा (प्यो) । स्त्री । नागदमन्या । नाग
दना । रमा । लाङ्गलीहवे । विवनाश्रुनिश ।
पम । [नाश्रुनिश । रमा ।

शक्रपुष्पिका । स्त्री । अग्निशिखाहवे । विष-
शक्रवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रानिवट ।

शक्रभूभवा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । श्रावण-
मनी । श च ।

शक्रभूरुहः । पु । कुटजहवे । कूङ्गि गीह ।
वै निघ ।

शक्रमाता । स्त्री । भार्याम् । वाग्मनशो ।
रानिवट ।

शक्रमूर्द्धा (न्) । पु । वज्रीके । त्रिका ।

शक्रयव' । पु । इन्द्रयवे । वै निघ २भ असा
चि । भेष बालरोचि ।

शक्रवज्रो । स्त्री । इन्द्रवारुण्यौलतायाम् ।
श्रावणमनी । रानिवट ।

शक्रवोजम् । स्त्री । इन्द्रयवे ।

शक्रशाखो (हन्) । पु । कुटजहवे । भा ।

शक्रशिरा । पु । वज्रीके । रानिवट १२ ।

शक्रसुधा । स्त्री । कुन्दरुखीटी । श्रवणेश
आठा । श च ।

शक्रसृष्टा । स्त्री । हरौतक्याम् । त्रिका ।

शक्राख्य । पु । चल्के, पेषके । त्रिका ।

शक्राणी । स्त्री । निगुण्ड्याम् । नौमिन्ना ।

शक्राशनम् । स्त्री । भद्रायाम् । भाङ्ग, मिद्धि ।
गुण्य—“शक्राशनम् त्रीन्वीण मोहकम् कुट
जाशनम् । बलमेघाप्रिकम् श्रमदोषहारि रसाय
नम् ।” राज । पु । विजयाहवे । मिद्धि गीह ।
पसु । कुटजहवे । कूङ्गि गीह । श च । इन्द्र
यवे । वै निघ २भ दुर्जलज्व वि श्रानीदयरसे ।

शक्राह्न' । पु । इन्द्रयवे । रानिवट । भा म
१भ सलतादिज्व वि । “शक्राह्निकलाशतम् ।”
स्त्री (हा) । इन्द्रयवे । वाउ १५५ मुतरावधुते ।

शक्रोन्द्र' । पु । इन्द्रगोपकोटे । आवाटे'
पोर्का । वै निघ २भ अर्थ वि विफलागुगुली ।

शक्रो । स्त्री । अद्भुत्याम् । आश्रुण । उणा ।

शक्रा (न्) । पु । गजे । उणा ।

शङ्कर । पु । श्रिताके । श्रेष्ठ आकन्द । भीम
सैनिकपूर । कपीते । वै निघ । वैद्यविनीदयन्य
कारे । गङ्गीपरीचाकारे ।

शङ्करप्रिय । पु । श्रेष्ठपुष्पाम् । पशुपता ।
पसु । तित्तिरिपचिधि । शब्दकल्पद्रुम ।

शङ्करमत(लौह)म् । स्त्री । अर्जसि लौहम् ।
भा । रसचि ८५ ।

शङ्करशुक्रम् । स्त्री । पारदे । भाज्वचि कल्प
तरी ।

शङ्करस्वेद । पु । आमवातहरे स्वेदविशेषे ।
‘कार्पासाख्य कुलत्रिका तिल यवेरेरुडमूलासो
वर्षाभूशण्वीजकाञ्जिकपुतेरेकीकृतैर्वा प्रथक् । स्वेद
स्यात् ॥” भेष । “शङ्करा मद्धिपात्रानां
गोमयेन तथैव च । अग्नितामेन य स्वेद शङ्कर
स्वेद उच्यते ” जद १८५ ।

शङ्करा (री) । स्त्री । शमोहवे । आरे गीह ।
रानिवट । मल्लिहायाम् । शर ।

शङ्करादि । पु । शक्राकहवे । श्रेष्ठ आकन्द ।
रानिवट १० ।

शङ्करावास । पु । भीमसैनिकपूर । रानि
वट १२ ।

शङ्कराह्वया । स्त्री । जम्बयमीहवे । वै निघ ।
शङ्कित । पु । शीरकनामगन्धद्रव्ये । हि
चीरा । गैटेर्णा । रानिवट १२ ।

शङ्ख । पु । मत्स्यविशेषे जलजन्तुविशेषे ।
शङ्कोच इति भाषा । अक चि ४५ शतके । पम्ने ।
कोलके । मे । पवशिराजाल । पाठात्र नित्र ।
मट्टे । ४५ । मछोनामगन्धद्रव्ये । नुवो । कटा ।

शङ्खकर्ण । पु । मद्भ । त्रिका ।

शङ्खचि । पु । मत्स्यविशेष । मछ माह । शर । -
शङ्खतक (हन्) । पु । शालहवे । शर ।
रमा ।

शङ्खुफलिका (फली) । स्त्री । इक्षुशमी-
हवे । छोटि भीरे गाह । रानि व ८ ।

शङ्खुसुखी । स्त्री । निर्विष जलीकायाम् ।
निर्विष ज्यौक । सु म ११५ । See जलायुका ।

शङ्खुला । स्त्री । यन्त्रिकायाम् । ज्यौति । शङ्ख-
कल्प । उत्पलपत्रायाम् । उषा ।

शङ्खोचः (चिः) । पुं । मत्स्यविशेष । भीक १८
भाह । जटा । श १ ।

शङ्खः । पुं, स्त्री । तन्नामकस्यावरविषमेदे । स
अतिविषासदृश । शङ्खीविदे, दाहनीचमेदे वा ।
मैको, मायूख । अविषयान् ५६५ । सामुद्र
कोषमन्त्रविशेषे । भीक । सत्पण्याया, —कम्पु
कम्पु, कम्पोज अल विरेख जलज अर्णोभव
पावनध्वज अल कुटिल शङ्खक मङ्गनाद अत
पूत सुखर दीपनाद वदेनाद हरिप्रिय ।
गुण्य —“शङ्खकुम्भादय स्वादुरसपाका मरुद्गुद ।
श्रीता क्षिप्वा हिता पिसे वर्धस्या श्लेष्मवर्धना ॥”
सु ४६५ । कटु शीत पुष्टिबोध्य म्लद गुल्म
शूल कफ श्वास विषघ्नय । रानि व १८ । “कङ्क
नैरिक शङ्ख काशीष टङ्गणनया । मौलाञ्जन
गुक्तिमेदा चक्षुका सवराटिका । जम्बीरवारिषा
स्त्रिभा आलिता काणवारिषा । शङ्खिमाषान्वमी
योग्या भिषग्विधौ गमिष्ये ॥” इति शङ्खादिशुद्धि ।
सा स्त्री । शङ्खनामो । अश्वनाभि । रसा स
प्रदरालकरसे । नखीनामगन्धद्रव्य । नखी । रा
नि व १२ । च द ज्वरातिसा चि कलिङ्गायगुडि
कायाम् । कणसमोपदेश । रानि व १८ । भुवी
पुष्कान्तमयीरपरि कर्णललाटयोर्मध्ये समीपे ।
तत्र सदीमारकम् । सु भा ६५ ।

शङ्खकः । पुं । शङ्खे । भीक । मे । नील
काशीपे । नौगस्त्रिकाम् । व निघ । शिरीरीगमेदे ।
तस्य लक्षणम् —“रक्तपित्तानिला दुष्टा शङ्खदेशे
विमूर्छिता । तीव्ररुग्दाहराग हि शीघ्र कुब्जनि
दाहण । स शिरी विषवर्धनी निरुध्याय गले
तथा । विराजाज्जीवितं हनि ॥” मानि ।
च इन्द्रिय ८५ । अन्वविधौ यथा —“शङ्खाशितो
वायुवदीपवेग कृतानुयात कफपित्तरक्तौ । रुज
सुतीव्रा प्रवर्तन्ति मूर्ध्नि विषवतथापि हि शङ्ख
कम्पु ॥ सुकटमेवं खलु शङ्खकाख्य मरुद्वधो वेदविद
पुराणा । व्याधि वदन्तुादगमयन्तु कल्प भिषक्
सहस्रे रपि दुर्निवारम् ॥”

शङ्खकन्दः । पुं । शङ्खालो । भीक ।
प ५ ।

शङ्खकुसुमा । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् ।
अपराजिता । रानि व ३ ।

शङ्खचरी (चर्ची) । स्त्री । ललाटिका
विका । श १ ।

शङ्खचूर्णम् । स्त्री । शङ्खमक्षतचूर्णे । भी
६५ । गुण्य —पटु चारम् उष पर हनि
राज २५ । See चूर्णम् ।

शङ्खज । पुं । पारावताण्डाकारस्थूलमो
वर्ध अश्वमुख । शब्दकल्प ।

शङ्खद्रावकः । पुं । प्रीत्यक्तदधिकारे द
विशेष । अश्वजावक । शङ्खादिद्रव्यसद्वराज
कोपधे । पाठ —शङ्खचूर्णे यक्षचारं सजिचारं
विट् सैम्ब सौधचल शाधरि कवचं फटि
वृसारद समभाग काचक्षुष्या निघाय वारुषीय
साधयेत् । मेघ ।

शङ्खद्रावो (न्) । पुं । अश्ववेतसे । अश्ववेत
रानि व ६ ।

शङ्खधरा । स्त्री । हिलमोचिकायाम् । हि
भा पू १५ भा ५ ।

शङ्खधवला । स्त्री । शङ्खयुधिकायाम् ।
ज्यौहे । वै निघ ।

शङ्खनखः । पुं । चद्रगठे । ज्यौङ्गना ।
भ । नखीमेदे । श १ । हृदयस्थाम् । र मा ।

शङ्खनखा (खो) । स्त्री । हृदयस्थाम् । र मा ।

शङ्खनाभि । स्त्री । सुगन्धद्रव्यविशेषे । भी
नाभि । इयं जम्बीररसेन भाविता शङ्खिमाया
सा स्त्री । मा उपपद ।

शङ्खनान्नो । स्त्री । शङ्खपुष्पाम् । अथ अपरा
जिता । वै निघ ।

शङ्खपालः । पुं । खगामप्रसिद्धे दर्वीकरम
सर्पे । सु कल्प ४५ ।

शङ्खपुष्पिका । स्त्री । अश्वयुधिकायाम् । अत
पराजितायाम् । अथ ज्यौहे, अथ अपराजिता
विधौ कुटी उन्ना चि ।

शङ्खपुष्पौ । स्त्री । (Andropogon ac-
culartum, or Canscora decussata)
लतावृक्षविशेषे । अश्वान्नमेदे । पानकमेदे

হুতি কেচিৎ সন্ধ্যারবে । পশু। বহু শ্রমো। তন্
পর্য়াবৎ,—অথ। সুপুখ্যে শহায়া কন্মুমানিনী
পৌতপুখ্য কন্মুপুখ্য মেখা মলবিনামিশ্রী কীরীটী
শহকুসুমা মূষয়া । গুণা—হিমা তিকা মীধা
মরকটী চক্ৰভূমাদিভেদো য় । রানিব ২ ।
“শহপুখ্যে সর। মীধা হুখা মামসরীমহত্ ।
রসাযনী কযাযৌখা কুতি কানি শলাগিহা ।
দৌবাৎকার মূতাস কুত ক্রিমি-বিশমপণ ১’ মা গ
য । অতাপরাজিতাযাম্ । খেত অপরাজিতা ।
শহমালিনী । স্ত্রী । শহপুখ্যোস্তাযাম্ । রা
নিব ২ ।

শহসুখ । পু। ক্রমোদে । হি য ।

শহমূলম্ । স্ত্রী । অতমূলকী । হীনা মূর্গা ।
র নিব ০ ।

শহযুথিকা । স্ত্রী । শহযুখ্য । খেত জুই ।
বৈ নিধ ।

শহবটী । স্ত্রী । অগ্নিমান্যে শ্লাম্বিকারে য
হিমা বটী । পাঠ—“শিষ্যাচারপল পটুগলপল
নিম্নরূপে কলিক্ত তখিন্ শহবল স্তমসমস
ক্লিষ্যোয্য শৌবাধি । চিহ্নাযৌষপল রসায়ত
বলৌগ্নিষ্য নিষ্কাশিকান্ বহা শহবটী চয়পদ
শিকারক পক্টিয়ুজাদিহু ।” বাব- চূর্ণ হইয়া
না বায়, তাবৎ মৃৎকে বাবৎবার গোড়াইয়া
নেব্বর রসে ফেলিবে, চূর্ণবৎ হইলে ভুলিবে ।
তৌতুলকার ৮ তো গন্ধলবণ মিলিত ৮ তো
উক শ্লাম্বচূর্ণ ৮ তো হিঙ্গু, শুট, নিপুল ও
মরিচ মিলিত ৮ তো পারা, বিষ ও গন্ধক
প্রত্যেকে অর্কি তোলা, একত্বে নেব্বর রস-
সহ মাড়িয়া অন্নরস হইলে বটা করিবে ।
রস বি । মেঘ ।

শহবিষম্ । স্ত্রী । (Arsenicum album
White arsenic বিষমেদী । সৈকো । হি
দা শ্লাম্বলবার, শন্বুলবার শহপুখ্যুল । সৈ
তিলপাযাশম্ । তা বৈজ্ঞানপাযাশম্ । পরশু শাণ্ড
বিধ শহবটী সাদগম্বড়ীমখ । গুণা—হৃৎসুখ
মল্য বখৌ পুষ্টিদে জ্বর বমন শ্বাস কাশ প্রদর
বাতরীমগ্রয ।

শহসজ্জাশ । পু। শহানী । শাঁক আন্ ।
বৈ নিধ ।

শহাখ্য । পু। শহবটী । বড়নখী । রমা ।

শহালু (ক) । পু। খেতালী । শাঁ
বৈ নিধ ।

শহাবর্ত্ত । পু। শন্বুকাবর্ত্ত নামম
See শন্বুকাবর্ত্ত । খৌতমহাটকীয
কাথিসখিমৈদী । সু শা ১৫ ।

শহাখ্যি । স্ত্রী । মলকখ্যিখিহুই ।
খুনি । য শা ০৫ । শহাখ্যনি । রা নি

শহাডুলী । স্ত্রী । শহপুখ্যাম্ । খেত
জিতা । রা নিব ২ ।

শহাশ্রয়া (ছা) । স্ত্রী । শহপুখ্য
খেত অপরাজিতা । রা নিব ২ । বৈ
কটি বিধান্যকথুই ।

শহিকা । স্ত্রী । খৌতপুখ্যাম্ । চৌ
শয ।

শহিন । পু। শিরীষবৎ । বৈ নিধ ।

শহিনিকা । স্ত্রী । যথিযকংহুই ।
বৈ নিধ ।

শহিনী । স্ত্রী । খৌতপুখ্যাম্ । চৌ
ভাঁটুই ইতি পুখবহ । প্রযৌ মীম্বিহুই ।
কুতবহা শহিনী অক্ষবাহা ।” যবতি
অতবুজাযাম্ । রা নিব ২ । পশু । সু
য শ ৪৫ । বা শ ১১৫ । অক্ষকযাযাম্ ।
কবা । অদ পরিচায়মূলী । “সমলা
অতা ।” অতাপরাজিতাযাম্ । বৈ নিধ ।
পুত্রাগবৎ । বিহ । অতবুজাযাম্ । খেত
শর ।

শহিনোফলঃ । পু। শিরীষবৎ । রা নি

শহিনোবাস । পু। শাখীদবৎ ।
গাছ । শয ।

শহীদধিমলঃ । পু। সমুদ্রফেনী । বৈ নি

শহীদরো । স্ত্রী । দ্রববিধি । বম্ গু
গুণা—অথ। কফ বাতপ্রী শ্লাম্ব বাতনাশি
বৈ নিধ ।

শচী । স্ত্রী । শ্বজাযাম্ । পিড়িঃ । বৈ
শতাব্যাম্ । শতমূলী । মে ।

শঠ । বি। অক্ষরসী । ব্যাক ।

শটি (টো) । স্ত্রী । শহ্যাম্ । শটী
অখা । শর । য শ ৪৫ ।

शटुकम् । स्त्री । सहस्रजलमिश्रितशालिचूर्णे ।
मत्स्यशास्त्रे अटी । "शालिचूर्णे घृत तोय मिश्रित
शटुक भवेत् ।" भा ।

शठम् । स्त्री । तोषणीति । रानि व १२ । तगर
पुष्पे, तगरपादिके । उग्रग्रणीशृङ्गा । रानि व
१० । कुडुमे । रानि व १२ । पु । धुलूरुहने ।
रानि व २३ । चित्रकवृक्षे । तालवृक्षे । स्त्री ।
आमातकवृक्षे । दे निघ । [नि व ४ ।

शठाङ्गा (म्वा) । स्त्री । अम्बठायाम् । रा

शठिका (ठी) । स्त्री । (Curcuma ged
oaria Syn Curcuma gerumbet)

Long and round gedoary खनाम
ख्यातमूले । गन्धशटीति च लोके । अटी । हि
कचूर । वम् कचोरा, कापुरकाचरी । तै कि
चलिषगद्वल । तत्पण्याया, —गन्धमूली पट्ट
यन्त्रिका पलाश शठिका शठी पठी सटी कर्बुर
कर्बूर कचुर सुगन्धा गन्धमूल गन्धमूलक गन्ध
मूला गन्धोद्वि गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधू
गन्धपलाशो जीमूतमूल कच्छोरा द्विमञ्जा द्विमा
हेमी पट्टयन्त्रिका पट्टयन्त्री सुव्रता गन्धोली पलाश
पलाशिका पुष्पपलाशिका शट्टि अम्बनिशा सुगन्ध
मूला गन्धारी शठिका ससुद्रा लणो द्रव्यागन्धा
अम्बद्विद्रिदा सौम्या द्विमोक्षवा वधू । गुणा —
वात कफ श्वास कास ज्वर विनाशिनो । राज ।
"सुगन्धि लट्टपाका स्यात् कुष्ठार्शोन्निषकासमुत् ।
लणा लघुपुष्प । भा । "शठी तिक्ता

च कटुका कोष्ठा लीणाग्निदीपनी । सुगन्धी
रुचिरा लघु मुखस्पर्शकरो मता । कोपनी
रक्तविषय गलगण्डादिरोगहा । कुष्ठार्शोन्निष
कासघ्नी श्वास गुल्म कफापहा । विदीप कृमि
वातानां ज्वरघ्नी चादिनाशकम् ।" वै निघ । See
कचूर । आरण्याकादिके । वन आर्वा । च द
कफज्व च निम्बादि । "शठोभूमिष्यपीकरम् ।"
च द ज्व च किराततिक्तादौ । भा स १३ कण्टकृश
ज्व पि । "शठोक्षिद्रुकलिमाभया ।"

शठोरुपा । स्त्री । कन्दगुडूण्याम् । वै निघ ।

शद्यादि । ण । विदीपनरे कषायविशेष ।
"शठोपुष्परमूल्य भार्गो शठो दुरालभा । गुडूषो
मानव पाठा किरात कटुरीक्षिणी । एष शठो
दिक्षी नः सन्निपातस्त्रिपद । काग एष्टवष्ट
पाशार्ति नाम तन्मृगं मूलतः ।" च द ज्व पि ।

शणः । पु । (Crotalaria juncea) In
dian hemp खनामख्यातपुष्पे । अण ग्रीष्म
हि शण । —तै शणमतुवेच, जैनपनर, रिकुचेट्टु ।
ता जेगणपनर । दा जनवकनर । तत्पण्याया,
—मात्यपुष्प वसन कटुतिक्तक निशावन दीर्घ
शाख लक्ष्मर दीर्घपत्रव । पसु । गुणा —
अम्ल कषायो मलगर्भास्वपातन वाग्निहृत् वात
कफघ्नय । रानि व ४ । तत्पुष्प रक्तपिप्पे द्वित
मलरोधकश्च । वीज शोणितशुद्धिकरम् । राज
२५ । स्त्री । शणे । हि च ।

शणकन्द' । पु । अम्लकषायाम् । जाम्बकया ।
रसर च द चि वक्रिभवातकरसे ।

शणघण्टा (ण्टका) । स्त्री । शणपुण्याम् ।
वन अण्डे । रानि व ४ ।

शणपर्णी । स्त्री । असनपर्ण्याम् । ब्रह्म । शर ।

शणपुष्पिका । स्त्री । शणपुण्या । आटक्याम् ।
ब्रह्म । भा पू १३ भा व ।

शणपुष्पी । स्त्री । शणसदृशखट्वे घुपे, मङ्गा
शण । खन्वनिशा, वन अण । हि चागरी, शण्ड,
वनशण्ड । शण्डुली । तत्पण्याया, —ब्रह्मपुष्पी
शणिका शणघण्टि शणपर्णी शणघण्टिका पीत
पुष्पी खलफलं खोमशा मात्यपुष्पिका । सु स
२२ अ सशोधने । च तू १४ अ । गुणा —कषाय
कफ वातघ्नी अजीर्णज्वरघ्नी वामनो रक्तशोधनी
च । रानि व ४ । जवावृक्षे । रसा ।

शणमूलम् । स्त्री । शणशिकायाम् । सु स २६ प ।

शणाल' (लुक) । पु । आरवधकश्च । मोर्लान
वा मोर्लान् ग्रीष्म । शर ।

शणिका । स्त्री । शणपुण्याम् । वन अण ।
रानि व ४ । [संकि । अम ।

शण्डम् । स्त्री । पद्मिण्याम् । शर । पु । नपु

शण्ड । पु । स्त्रीवे । द्विजट्ट । अटी म । बन्ध
पुष्प । जटा । अलमंजरीति । खोखा । अम ।

शतकुन्द । पु । करवीरे । "शतकुन्द कर
वीरे ।" रानि व २२ ।

शतकुलोरक । पु । वायव्य कोटविषय ।
सु कण्ठ ८५ । See कोट ।

शतकुसुमा । स्त्री । शणपुण्यायाम् । लज्ज
च विहि ।

शतकोटि । स्त्री । शीरके । राजिव १३ ।
See वचम् ।

शतकोम्भ(क)म् । स्त्री । स्वर्णं । वै निघ ।

शतक्रतुद्रुमः । पु । कृष्णकुटजवृक्षे । वै निघ ।

शतक्रतुयवः । पु । इन्द्रयव । वै निघ ।

शतखण्डम् । स्त्री । सुवर्णं । श च ।

शतग्रन्थि । स्त्री । दूष्यायाम् । नीलदूष्यायाम् ।
राजिव ८ ।

शतघ्नौ । स्त्री । इयिकाख्याम् । विद्याती ।
करञ्जवृक्षे । मे । गलरोमविशेषे । लघण यथा—
“वर्त्तमाना कण्डनिरौचिनी या वितातिमात्र
विमितप्ररोहि । नानाकलोच्चायकरो विदोषाल
अथा शतघ्नौव शतघ्नसाम्ना ॥” सुनि १६५ ।

शतच्छदः । पु । काष्ठकुटपचिणि । काष्ठैठोकरा
गाथौ । चिका ।

शतजटा । स्त्री । शतमूल्याम् । चिक क ।

शतदन्तिका । स्त्री । नागदन्त्याम् । शक्ति-
छन्द । राजिव ५ ।

शतदलमल्लिका । स्त्री । खनामल्ल्यातपुष्प
चुपे । शतमगमल्लिका । प सु ।

शतदला । स्त्री । शतपत्रीपुष्पवर्णं । श्वेतेति
गोमात्र । राजिव १० ।

शतद्रु । स्त्री । नदीविशेष । तज्जल शीतल लघु
स्वादु सञ्ज्वरोगहरं निम्बल दीपन पाचन बुद्धि
निधायकवृक्ष । राजिव १४ ।

शतधा । स्त्री । दूष्यायाम् । श च ।

शतधीतष्टम् । स्त्री । यत् पुन पुन सन्नाथ
श्रीताम्बा निर्वाप्यते तथाविधसपिणि । शत-
धौत वि । ईशानद्वय । “शत बारान् शीतलीयेन
धीत केचि । ष्टम् ।” लघण- । विषोदाह
वि । तदगुणा — वातपित्ताहचतनाशिलम् ।

शतनेत्रिका । स्त्री । शतावर्ण्याम् । शतभूजो ।
राजिव ४ ।

शतपत्रम् । स्त्री । कमलि । पुष्पभेदे । राजिव
२३ वा ३२५ । शतदलकमलि । रत्नपत्र । वा
च सु ४५ ।

शतपत्र. (क) । पु । मयूर । मे । राजशुकै ।
श्री गाथो । अथ मृगदशातोय । राजिव
२१ । ४५ । सु ४४५ । (क) काष्ठकुटक

पचिणि । अम । काटे ठोकरा । च सु २०५ ।
सारसपचिणि । मे ।

शतपत्रा (त्रिका, त्री) । स्त्री । शतदल
मल्लिकायाम् । श्वेत वा पाटनवर्ण गोमात्र,
श्वेतेति गोमात्र । द्वि सेवती, गुलाब । म
सेवती । क सेवतिने । तें चेमण्डिवेदु । तत्
पर्याया, — शतपत्रो गन्धान्ना सौम्यगन्धा शिवमिथा
सुशोभा सुहृता सुमना शतपत्रिका । गुणा —
शीतला तिक्ता कषाया कुष्ठघ्नी मुखस्फोटहरा
रुन्ध्रा दाहपित्तघ्नी च । राजिव १० । “शतपदो
हिमा हृद्या वाहिणी शुक्ला लघु । दीपनवात
जिद वर्या तिक्ता कटौ च पाचनी ।” भा ।
नीलदूष्यायाम् । राजिव ८ ।

शतपदो । स्त्री । शतमूल्याम् । शतभूजो रा
जिव ४ । कर्णजलीकायाम् । केम्बूई, कर्णविद्या,
कर्णकटाग्रि । द्वि खान् खीजारा । ४ च ।
सा चाट्या—परुषा क्षया विना कपिलिका
विशिका रक्ता श्रेता अप्रिप्रभा चेति । तामि
दष्टे शोको वेदना दाह । हृदये भवति । सु
कल्प ८५ ।

शतपद्मम् । स्त्री । शतकमले । र मा ।

शतपर्वा[र्वा](र्विका) । पु स्त्री । वर्य । दीप् ।
राजिव ० । च द चम चि वरुषाद्युते । (र्विका)
यवे । शर । शतपोरगाधि इत्यभेदे । द्वि शत
पोरक । गुणा — “शतपर्वा भवेत्किञ्चिक्लीश
कारगुणान्वित । विशेषान् किञ्चिदुष्ण सचार
पवनापह ॥” भा । स्त्री (व्या, चिका) । दूष्या
याम् । वषायाम् व ८ । म । शीतद्रुतेल ।
प्रयोग । शतदूष्यायाम् । प सु । च चि २५ ।
कटुकायाम् । कटुको । राजिव ६ । नीलदूष्या
याम् । राजिव ८ । कलस्त्रीमाके । भा पू १४
शा व ।

[कोटिगो] । जटा ।

शतपात् (ट) । स्त्री । शतपद्याम् । कर्ण

शतपादक । पु । अप्रिप्रक्तिक कीटविशेषे ।
सु कल्प ८५ ।

शतपादिका । स्त्री । काकोल्याम् । दीप् ।
जटा । कणजनीकायाम् । कर्णकटाग्रि ।
शर ।

शतपादो । स्त्री । शतकटनीय । राजिव
८ । See कटनी । नीलापराजितायाम् । वै निघ ।

शतपुत्री । स्त्री । ऋक्षशतमूल्याम् । अतमूनी ।
रसा ८ । लघुघोषायाम् । कूञ् घोषा । वै
निघ ।

शतपुष्पः । पुं । पट्टिकशालिधान्य । षष्टे धान ।
वै निघ । स्त्री (प्या, पिका । Pence-
num Sowa P Graveslons) Drill
Seeds शताह्वयाम् । अतमूनी । अर । रा नि
व ४ । छि संया । तं पेक्षसदापचेष्ट । तत्
पर्याया,—सितच्छवा अतिच्छवा मधुरा मधु
रिका अवाकपुष्पो कारवी शताची शताह्वय क्वा
शतपुष्पिका मिश्रि मिश्रो मिथि मिथि माधवी
घोषा तालपर्णी तालपर्णी शालिया शीतशिव
शालोना वनजा संहिता पुष्पिका सुपुष्पी सुरसा
वल्या । गुणा—“शतपुष्पा विदीपनी मेध्या पथ्या
रुचिप्रदा ।” अत्रि ६७ । “शतपुष्पा तु मधुरा
वातपित्तहरा शुक्र ।” राज ३५ । च द वा ज्व
चि पिप्पल्यादि । अपि च—“शतपुष्पा लघु
सौक्ष्णा पित्तकृद्दीपनी कटु । उष्ण ज्वरानिल
श्लेष्मण्यशूलारोगघ्नत् ॥ मिश्रया तदगुणा प्रोक्ता
विशेषाद् योनियुक्तत् । अप्रिमान्यहरी ह्रद्या
बद्धविट् क्रिमियुक्तत् । रुच्योष्ण पाचनी कास
वमि श्लेष्मानिलान् हरेत् ॥” भा । मिथिमेद ।
मोत्रौ । गन्धुकायाम् । रा नि व ४ । सु ५२८
अ । अमू ४७ ।

शतपुष्पादल(शाक)म् । स्त्री । शताह्वयमे ।
अतमूनी । शक । म सोउप । क सञ्जशिगे । गुणा
—मधुररुच्य गुल्मशूलघ्न वातघ्न दीपन पित्तघ्न
रुच्यञ्च । रा नि व ३ ।

शतपीदः (कं) । पुं । शतपीनकनामभगन्दर-
विशेषे । शूकरोगे । कश्चित् ।

शतपीनकः । पुं, स्त्री । शूकरोगविशेषे ।
यस्य मीदसमन्नादण्डमुखच्छिद्रव्याप्त वातशीघ्रितन
भवति । सु नि १४७ । वातजन्यभगन्दररोगे ।
निदानम्—“कषाय रुचिरति कीपितोऽनिलस्त्वपान
दंशे पिङ्का करोति यां । उपेक्षयात् पाकमुपैति
दाह्य दहा च भिन्नारुणकेनवाचिनी । तचागमी
मूत्रपुरीषरसमां प्रपेरनेकं शतपीनकं यदन् ॥”
भा नि । “दीप्यं तण्डुलैश्चिद्रे शतपीनकवत्
कमान् । अस्य दण्डिरासावमजस्य केपस्युतम् ।
शतपीनकमञ्जोऽयम् । ॥” वा ७ २८८ ।

शतपीरकः (पीरः) । पुं । द्रव्यविशेषे । गुणा
—वर्षकैश्चुवत् इषदुग्ध वातशान्तिकरम् । सु ६
४५५ ।

शतप्रसूना । स्त्री । शताह्वयाम् । अतमूनी ।
रा नि व ४ ।

शतप्रासः । पुं । करवीररुचि । अम ।

शतफलः । पुं । वशे । दीन ।

शतवाहुः । पुं । वायव्यकीटविशेषे । सु कल्प
८८ ।

शतभीरुः । स्त्री । मल्लिकापुष्पविशेषे । अम ।

शतमेदकः (न) । पुं । अम्रवेतसे । मद व ४ ।

शतमानः । पुं । द्रव्यमले । कृपात्र शीत ।
आटकमाने । अमभ ।

शतमूला । स्त्री । नीलदूर्वायाम् । रा नि व
८ । महाशतमूल्याम् । अतमूनी । रा नि व ४ ।
वचायाम् । रा नि व ६ ।

शतमूलिका । स्त्री । द्रव्यनाम् । मूलीविशेष ।
रा नि व ५ । महामूलिककण्ठान् । वङ्ग हेमूत्र
काणि । वै निघ ।

शतमूलो । स्त्री । शताह्वयाम् । अतमूनी ।
रा नि व ४ ।

शतवल्ली । स्त्री । काकील्याम् । कांका ।
रमा ।

शतवर्ध्या । स्त्री । शतमूल्याम् । अतमूनी ।
द्राचायाम् । किम्बिम् । रा नि व २३ । महा
शताह्वयाम् । वङ्ग अतमूनी । रा नि व ४ । शत
दूर्वायाम् । श्वेत दूर्का । रमा । दूर्वायाम् ।
ज द ।

शतवेधनी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । कृकांगान् ।

शतवेधी (इन्) । पुं, स्त्री । अम्रवेतसे । रा
नि व ६ । स्त्री (धी) । चुक्र । कृकांगान् । भा
पू १३३ शा व ।

शतश्लोकी । स्त्री । वीपदेवकते चन्द्रकलानामक
द्रव्यविशेषे ।

शतश्लोकीटोका । स्त्री । कृष्णदन्तकृतशत
श्लोकीटोकायाम् ।

शतसुता । स्त्री । शताह्वयाम् । रसर शिरी
रोचि वदवायवृते ।

शता । स्त्री । शतावस्थाम् । मै निघ २४ वा अ्या
चि एरष्ठपाके ।

शताङ्गः । पु । तिनिगृह्यते । शान्न, तिमिन् ।
रानि ४८ ।

शताङ्गल । पुं । सास्रवे । कथित् ।

शतायुषः । ११ । मनुष्ये । वै मिथ ।

शतारु (श) (रूपो) । कौ, स्त्री । कुठरीग
मंद । लक्ष्य—“रक्तयाध सदाहति शतारु
साहस्रवम् ।” भा कुठ पि ।

शतावरी । स्त्री । (Asparagus racemosus, or Asparagus sarmentosus) स्वानाम्ख्यातमधुरवर्गोयमूलविशेषः । मत्तशूलो हि सकृदमुशलो, शतावर, छोटी शतावरी । म सा नौकाटिसेर । कं किरियखासङ्गि । तं चञ्च चञ्च गड्डलु । वम् शतावरो । तत्पर्याया, — बहुप्रबो बहुसूता वरी इन्दीवरी ऋष्यप्रोक्ता नारायणी शतमूली शतमूलिका शतमूला चरुद अभीर अभीरूपवो भीर भीरूपवो महागुरुषदन्ता रचिथी शतमुता होपश्वु होपिश्वु ऋष्यगता काचम कारिथी मदभञ्जिनी महाश्रीता शतपदी शता पोवरा पोवरी हव्या दिव्या होपिका दरकण्डिका वृक्षपवा सूपविका सुपवा बहुमूला शताश्रय शताद्वा स्वादुरसा लवपर्णिका आत्मगुहा लट मूला शतवीर्या मद्योपधी मधुरा कैशिका शत पविका विश्वस्था वैष्णवी कार्णवी वासुदेवप्रियङ्गुरी दुर्गंधा तैलवह्वी पसु । वा घृ. १५५ वरुणादि “शतावरीयुक्क्षीभ्याम् ।” गुणा — हिमा हृथ, मधुरा विषघ्नी कफ वातघ्नी तिक्ता निहन्त्री रसायनी च । क्षुद्रमहाभेदन हिधा । गुणा — “शतावयं हिने हव्ये मधुरे विषजित् परे । कफ वातघ्नी तिक्ता निहन्त्रे रसायने । शतावरोहय हव्य मधुरं पिप्लिहिमम् । मद्यौ कफ वातघ्नी तिक्ता योहा रसायने । रानि व ४ । तथा युक्तवृद्धि करत्नाम् युक्ता । च द ।

शतावरोमण्डूरम् । क्री । परिणामश्ले मधु
 रम् । शूद्रमधुर शतावरोरस दधि दुग्ध म
 ८ प हृत ४ प एकम पचेत् । विष्टेवतारयेत् ।
 शोधितमधुर, शूद्रमूत्र रस, दधि, इष्ट
 प्रोक्तोक्ते ८ प हृत ४ प पाक करिषे ।
 वृष्ट यथा-विप्रलाकायशूद्रमधुरम् ८ प ।

पाकायै—मतावरोरस दुग्ध दधि आमलकीरस
प्र ८ प हृते ४ प । पाकसिद्धौ मुक्तकपिप्लौ
कीरक धान्यक इरीतकोलक्तेजपमेलाभा प्र चूणे
४ मा प्रविष्यालोद्यम् । रसर ।

शताक्षया । स्त्री । शताक्षयाम् । शुल्का ।
 शताक्षयाम् । रा नि व ४ । वै निघ रभ सुवज्ज धि
 चारस्वधादिनिघट्टि । मधुरिकायाम् । मोरौ ।
 रा नि व २३ ।

शताक्षा । स्त्री । सुगन्धपत्रविशेषः । तुङ्गा
गाह् । हि सीफि । म सीफ । क सब्बसिगे ।
बम् वडो सीफ । च द बजो हि पन्दनबलावैले ।
गुप्ता — कटु तिक्ता क्षिग्धा श्लेष्मातिसारघ्नी
ज्वरघ्नी नेत्रघ्नघ्नी वलिकर्मेणि हिता च । रा
नि व ४ । लघुसौष्ट्या पित्तहृत् दीपनी कटु उष्ण
शूलाल्परीगघ्नी च । भा पू १५ । शतमूल्याम् ।
रा नि व ४ । वै निघ भग हि लघुचक्ष्यादिघ्ने,
विजयाचूणे । अजमीदायाम् । ब्रोकूनौ । रा
नि व २३ ।

शताद्वादयम् । स्त्री । शतपुष्पामधुरिक्षयो ।
उत्पत्ता ७ योशौ । च सु ३५ ।

शताक्षी । स्त्री । शताक्षायाम् । अक्ष । राक्षी ।
 राक्षि । शर ।

शत्रुम । ली । वली । त्रिका ।

शत्रि (द्रि) । पु । गले । उषा ।

शत्रुकण्ठक (का) । पु. स्त्री । घोण्यायाम् ।
 शत्रोर्वृत्त । रा नि व ८ ।

शत्रुहृम । पुं । अस्त्रवेतसे । कथित् ।

शत्रुभङ्ग । पु । मुञ्जवणे । भूँस् । वै निष ।

शत्रुभूमिजः । पुं । नीलाक्षने । वै निघ ।

शद । पु । शाकफलादौ । व्याक ।

शनकावलिः । पु, स्त्री । गजदिष्यत्याम् ।
श च ।

श्रनप्रर्णी । स्त्री । कटुकाम् । कृष्टको । श्रघ ।
श्रनिप्रियम् । स्त्री । नीलकान्तमणो । श्रब्द
कल्प ।

शनोरुह । पुं । महिषे । वै निष ।

श्रुतेर्मैह । पुं । प्रमेहविशेषः । अत्र श्रमे सकफ
पित्तिल मेहति । सु नि ६५ । वि (टी) । श्रमे
मैहमौलि ।

शयामूत्रम् । कौ । शयामूत्रे । वै निघ ।

शयालुः । पु । कुकुरे । विका । शयाले । वि ।
अलसे ।

शयितः । पु । अजगरे । शलो । छाज्जो ।
श सा । वि । निद्रिते । अम ।

शयुः । पु । अजगरनामसर्पजाती । अम ।

शय्या । स्त्री । आसुरणे, तल्ले । विहाना ।
अम । सुखशय्यागुणा — “सुखशय्यासन सेव्य
निद्रा पुष्टिप्रद । अमानिलहर ह्यथ विपरीत
मतीत्यथा ॥” भूशय्यागुणा — “भूशय्यानिल
पित्तघ्नी हृद्यो मक्तवर्द्धनी ।” खट्वापदशय्ययोगेणा
— “खट्वा तु वातला प्रोक्ता पटोरुचोऽतिवातल ।”
राज ५५ ।

शय्यामूत्रम् । कौ । शिशोस्तन्नामकरोमि ।
शेज्जेतोना । औषध यथा — “कृतमृवाचिं
भूभागम् दग्ध्वा तु खोलके । सचूर्णं सधुसर्पिण्यां
खीदा खत्रे न भूचयेत् ॥” रसर बाल चि ।

शरम् । कौ । नले । ने ।

शरः । पु, कौ । (Saccharum sara)
Penreed grass खनामव्यातवृण । अत्र
गोष्ठि । हि कांडा, रामशर, शरपत् । ते रेलु,
काकिवेदुर, गुन्द्र । शरण, अ बलिनगणे इति
मालवे प्रसिद्ध । पञ्चा कड़ । तत्पथ्याया, —
इषु काण्य बाण सुञ्ज तेजम तेजमक गुन्द्रक
चिवपुड्ड चत्कट शायक चुर इषुम चुरिका
पच विशिष्ट । स द्विविध खल्लुखमेदेन ।
तद्विविधगुणा — मधुर तिक्तम् इषुदुग्ध बलवीर्य
करं गित्यसेवनात् रैपद्वातकर कफभान्तिमदघ्नच ।
अपिच, — “मधुसुञ्ज शरीराणस्तो जनस्य चवेदन ।
सुधो मुञ्जागकीबाण खल्लदमं समिखल ॥ सुञ्जा
हयन्तु मधुर तुवरं शिशिरं तथा । दाष्टव्या
विषर्पास मूत्रवपश्चिरोरगिन् ॥ दीपवयहरं ह्यथ
मेखलास्यपुज्यते ॥” भा । काशमेद । राजि
व ८ । वावे । अम । स द्विविध कर्षो ज्ञाप्य ।
सु १२५५ । दध अशमने । मक्षिर नांवा ।
मे । मर्यादिकोत्तरी । राजि व ८ ।

शरसङ्गकः । पु । छागटवर्ध । भाग्ड ।
पत्त ।

शरजम् । कौ । नमोत । नमि । शरकम् ।
इयङ्गवेनत । इय ।

शरट् । पु । इषुगमाह । नूयम गोह्वर

पांता । रमा । पूतीकरस्ते । नांति । पम् ।
ककलासे । अटी । स्त्री (टी) । खदिरपर्णम् ।
लज्जावती । वै निघ औषध चि ।

शरणा (शी) । स्त्री । प्रसारण्यम् । श्रुतार्थ
निशा । मद व ३ । शर । जयन्त्याम् । कत्रुषी
गोष्ठि । शर ।

शरङ्गः । पु । पविषि । शर । शरङ्गीषा
याम् । टिक्ठिक्ठि । ककलासे । कौत्तान । मे ।
शरत् (द) (दा) । स्त्री । वसरे । चतुर्मेदि ।
अत्रःकाल । अम । शर । तुलाहधिकी शरत् ।
“तुलाहयिकधी शरत् ।” मतान्तरे भाद्रादिकी ।
तत्पथ्याया, — शरदा घनालय कालप्रभात वर्षा
वसान मेघात प्रावृष्टालय । गुणा — “शरदुषा
पित्तकर्त्री वृषा मध्यबलायदा ।” भा । शर
पुष्पवत् । समपण्डवत् । हस । हवे । सपे । पण
पुष्पे । वसरे ।

शरत्कामो (रन्) । पु । कुकुरे । शर ।

शरत्पद्मम् । कौ । श्वेतकमने । राजि व १० ।

शरत्पुष्पः । पु । आहुल्यपुपे । राजि व ४ ।

शरदन्तः । पु । शरे । हेमन्तकाले । राजि
२१ । See हेमन्त ।

शरदा । स्त्री । वसरे । शरत्काले । भागवतम

शरदुदाशयम् । कौ । शरत्कालिकसरीर

शरदुद्भवः । पु । हतपत्रशृङ्गविशेषे । न
आक । रसा स ।

शरपुड्डः (छा) । पु, कौ । (Tephrosi
purpurea) खनामव्यातवृणविशेषे । शरपुड्डो
लोक । वननील, अत्रःपुष्पा । हि शरलोका
वम् दा नलिकुषपि । कं वेरकुकीणि ।
छज्जलि । ते तेजसपत्रिष्ठे । ता कीलुक्कयवेरुपि
तत्पथ्याया, — काण्डपुड्डो बाणपुष्पो इषुपुड्डा इ
पुड्डिका सायक । सा श्वेतपीतमेदेन हिषा
गुणा — कटुवृषा कनिवातघ्नी । श्वेतशरपुड्डा ।
गुणाख्या रसायने प्रशस्ता च । राजि व ४ । “शर
पुड्डो यक्तुङ्गीहृगुणव्यविषापच । तिक्त खदाय
कासाखयासज्वरहरी लघु ।” भा । तदीय
मूषिकविषहरम् । वा च ३८५ । विशिष्य प्रमेदघ
रत्तपठिकरय । अर्षोकीना ।

शरबीजम् । कौ । शरपाथे । अत्रेव दीर्घि
अनिघ

शरभ' । पुं । महासिद्धि । राजिव १८ । कामोद
दशोयः पितृविशेषः । स चो विशालयज्ञः ।
एतन्मांस कषाय मधुरादिगुणयुक्तम् । शरभे ।
कृत्स्न । चट्टे । लटा । करिशादिके । बानर
भेदे । मे ।

शरभूमिज' । पुं । गन्धर्व ।

शरभम् । पुं । शारिकाभेदे, मयनभेदे । (गो)
भानिक । श च ।

शरल' । पुं । सरलवधे । मदन गीह । शब्द
कल्प ।

शरलपृष्ठक' । पुं । पर्वतमने ।

शरलकम् । क्री । जलि । श च ।

शरला । स्त्री । सरलकाष्ठे ।

शरलोमा । पुं । अग्निविशेष ।

शराटिः (डि) (ति) । पुं । आटिनामक
पक्षिणि । भद्राण पांथी । शर । अटो रना ।

शराटिका । स्त्री । शरारिपक्षिणि । भद्राण
पांथी । खदिरपर्णाम् । लज्जावती । वै निघ ।

शरादिपञ्चमूलम् । क्री । शरादिपञ्चमूलत
कषायः । यथा—“शरेन्दुदमकाशानां शालीनां
मूलमेव च ” च द अगम वि शरादिहृते ।

शरादिपञ्चमूलाद्यष्टतम् । क्री । अग्न्या
हृते । “शरादिपञ्चमूला वा कषायेष पचिहृतम् ।
प्रत्य नोदुरकल्केन सिद्धमद्यात् सशर्करम् ॥”
च द अगम वि ।

शरारि.(रौ) । पुं, स्त्री । स्वनामधेयतद्भव
जातीयपक्षिणि । भद्राण पांथी । तत्पण्यां, —
आटि आडि आडिका बाड़ी शराडि शरालि
शरालिका शराली शराटि शराति हापुवी राज
पुत्रिका । भैव शिरोरी चि । तन्मांसगुणा—
वातघ्न विग्ध रुष्टमल हृद्य रक्तपित्तहरं हिमघ्न ।
राज ३५ ।

शरारि(रौ)मुख । पुं । शरारिपक्षिणि ।
भद्राण पांथी । सु । क्री । धवलस्त्वशरारि
नाम्नी दीधवचुपक्षिण्यश्च सहस्रमुखे विशावषास्त्र ।
कत् रीति सज्जा स्त्रीके । कौटि, कांठात्रि । “ताञ्च
दशाङ्गुलां बलमलामां कृष्यात् ” सु सू ८८ ।

शरालि (का) (ली) । स्त्री । शरारिपक्षिणि ।
भद्राण पांथी । शर ।

शरावः । पुं । पलाटके, ६४ तो, १ श ।
“शरावोऽष्टपलम् ।” पप्र १४ । गृह्ययपाचभेदे ।
भद्रा । अम । तत्पण्यां, —बह्माणक
भार्तिक शराव शलाजिरं पार्ष्वे चतुर्काश्वम् ।
शरावकुर्ह । पुं । वायव्यकोटिविशेषः । सु कल्प
८५ ।

शरावार्धम् । क्री । अर्धशरावपरिमाणे । ॥०
आध मेत्र, ७२ ठोना । पप्र ।

शराविला । स्त्री । प्रमेहपोडकाभेदे । लल्लवम्
यथा—“शरावमावा तद्रूपा निवसध्या शरा
विका ।” सु नि ६५ ।

शरित । पुं । शेषान्तकवधे ।

शरिमा(न्) । पुं । प्रसवे ।

शरो । स्त्री । मधौदणे । भा । शरपुष्पमले ।

शरीरम् । क्री । दिष्टे । पेश् । तत्पण्यां, —बध्
तनु तन् रोगभू आत्मा स्त्वन् भू मृत्तिसत् करण्य
शस्त्रम् । राजिव १८ । शीर्षत इति शरीरम् ।
तच्च चेतनाधिष्ठानभूतम् आत्मभोगायतन पञ्चभूत
विकारात्मकम् । च शा ६५ । “पञ्चमहाभूत
विकारात्मके आत्मनो भोगायतने ।” च सू १५ ।
च द । “गर्भो यदा हस्तपादादिभिरङ्गैरुपेतस्तदा
शरीरमिति सज्जां लभते । तच्च शरीरं षडङ्ग,
शाखायतस, मध्य पञ्चम, षष्ठ शिर ” इति ।
सु शा ५५ । इह खलु शरीरमधिकृत्याष्टौ पुरुषा
निन्दिता भवन्ति । अतिदीर्घयातिष्ठस्त्रयातिथीमा
चालीमा चातिरूपायातिगोरयातिस्थू लयातिरूपा
येति । च सू २१५ । तस्मि य शरीरे क्षीणि षट्प
धिकानि शतान्यस्यां सङ्ग दन्तोलूखलमस्त्रे । तद
यष्टा—दाविमहन्तोलूखलानि, ३२ दन्ताय, २०
नखा, २० पाणिपादशलाका, ४ शलाकाधि
ष्ठानानि, ६० अङ्गुल्यस्त्रीनि, २ पाण्ड्यस्त्रीनि,
२ कूर्चाधि, २ पाण्ड्यो मणिका, ४ पादयोगुल्फा,
४ अरुक्षीरस्त्रीनि, ४ जङ्घयो, १ जातुनी, २
उल्थी, २ बाह्वो, २ अक्षयो, २ अक्षकी बाह्वस
जनुसन्धिकूलकी, २ तालुनि, २ श्रोणिफलकै,
१ भगास्थि, १ पुंसं मिठास्थि, १ विक्रास्थि,
१ गुदास्थि, २५ वृद्धास्त्रीनि, १५ वीवायां, २
जवस्थिनी, १ हस्तस्थि, २ इनुवन्माम्बिनी, २
ललाटे, २ गण्ठयो, १ नासिकाग्राम, २४ इयो
पार्श्वयो, २४ पञ्चरास्त्रीनि, २४ पात्र काष्ठोनि,
२ शङ्खास्त्रीनि, ४ शिरःकपालास्थीनि, १० वक्षसि

इति । अथि य शरीरे—इन्द्रियाधिष्ठानानि त्रया
दीनि ५, स्वर्गादीनि त्रयोन्द्रियाणि ५, हृत्तादि
कर्णेन्द्रियाणि ५, चेतनाधिष्ठान हृदय १, प्राणाय
तनानि १०, कोटाङ्गानि १५, नाभ्यादीनि जङ्घा
पिण्डिकादीनि प्रत्यङ्गानि ५६ । नव सायुशतानि
(२००), सप्तशिराशतानि (७००), द्वे धमनोशते
(२००), पञ्च पेशीशतानि (५००) सम्प्रस्थानानि
१००, सन्धिस्थानानि च २०० । अग्निन् शरीरे
आहारपरिणामजरसपरिमाण ८ अञ्जलय, रक्तस्य
८ अञ्जलय, पुरीषस्य ७ अञ्जलय, श्लेष्मण ६
अञ्जलय, पित्तस्य ५ अञ्जलय मूत्रस्य ४ अ,
वसाया ३ अ, मेदस २ अ, सन्नाया १ अ,
मस्तिष्कस्य शुक्रस्य श्लेष्मणस्य ॥० अ । च
शा ७५ ।

शरीररजः । पु । रोगे । धरणि । वि । देहजे ।

शरीर(परि)मार्ज्जनम् । कौ । देहमार्ज्जने ।

शीजमार्ज्जनम् । गुण — “दीर्गस्य गौरव कणू
कणू मलमरीचक । स्वेदरोमसता इति शरीर-
परिमार्ज्जनम् ॥” राज २५ । [६५ ।

शरीरविचयः । पु । शरीरविज्ञाने । च शा ।

शरीरसंस्कारः । पु । देहस्य पवित्रोत्तरणे ।

शरीरावरणम् । कौ । त्वचि । णमङ्ग । रा
नि १८ ।

शरीरास्थि । कौ । कण्ठानि । अङ्गिपञ्च ।
रानि १८ ।

शरीरी (इन्) । पु । जीवे । जटा । तद-
यथा—“गर्भागवगत शुक्रमातये जीवसञ्चकम् ।
प्रकृति सचिकारा यत्तत्सर्वं गर्भसञ्चकं । खालिन
वर्जिता गर्भा यद्यद्गोपाद् सयुत । भवेत् तदा
स गुणिभि शरीरीति निगद्यते ॥”

शरीष्ट । पु । आगवसे । जटा ।

शरीटिका । स्त्री । मन्त्राणुकायाम् । मय्या
वडो । पे निघ ।

शरीरोपस्तम्भ । पु । शरीरधारककर्म ।
य निविध आहारभक्षणप्रभेदेन । सत्यमान
भायसाधनम् एव समीप यथा स्थायति धारय
तोनि हृदयस्य धारक । च १११५ ।

शर्करकः । पु । मधुरकगौर । अद्वयडोनेन् ।
रानि १११ ।

शर्करकम् । पु । (Ipomoea batatas)

आलुकविशेषे । डाङ्गाआम्, अक्षत्रकन् आम् ।
दि शकरकन्द । ता बुद्धिकिञ्चु । Watts

शर्करजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । मधुर चिनि ।
रानि १४ ।

शर्कराक्षः । पु । अष्टपिण्डेषु । च ।

शर्करा । स्त्री । खण्डविकारे । चिनि । सा

गुण — मधुरा शीता दाहपित्तघ्नमघ्नी रक्तदीपघ्नी
धमिघ्नी कृमिघ्नी च । रानि १४ । ‘सिता
सुमधुरा प्रोक्ता हृष्या शुक्रविवर्धनी । सत्यायुनी
गुणा — “पित्तघ्नी मधुरा मध्या शर्वरापायिनी
वृष्याम् ” शर्कराया सुशीता च कासशूलसमुद्वा ।

हिता पित्तासृजि शोथे मूर्च्छाधममदापहा ॥”

अवि १०५ । “शर्करा न्वरपित्तासृष्टमूर्च्छाच्छहिं
व्यापयहा ” राज । ‘सिता सुमधुरा हृष्या
वातपित्तासदाहनि । मूर्च्छाच्छहिं न्वरान् इति
सुशीता शुक्रकारिणी ॥” भा । सा च खण्डो

पलाशे तोषणाकुट्टानोडीमलखण्डपीठ कश्चिद्विष

श्यामेश्वरकेचुरसाङ्गुलपुष्पौघस्य मधुकयवासशर्करा

मेहेन बहुधा । आसी विशेया पर्याये चय्या ।

मद्यविशेषे शर्वरामये । गुण — “हरति मलमिध
या दीपनी पाण्डुमेहान् लघुमधुरसुशीता रोचनी
पित्तघ्नी । मरयति सकल वा पोतमन्त्राति
मात्र असमरुधिरकासान् इति वा कामसाध ।”

अवि १२५ । विषे । विष । रसा स शीतारिखे ।

चानुकायाम् । वानि । भा म ४५ सुदरी वि

कदरलक्षणे । “शर्करोन्मथिते पाद ।” दन्तरोम

मेदे, दन्तशर्करायाम् । तल्लक्षण यथा—“शर्करेव

व्यिरीभूतो मलो दन्तेषु यथ वै । सा दन्तार्ता

गुणघ्नी तु विज्ञेया दन्तशर्करा ॥” सु नि १६५ ।

स्वभासकविकिरीगे, अशरीशर्करायाम् । लक्षणे

—“अश्रम्यां शर्करा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जनवेदना ।

पक्वेऽनुगुणे सा तु निरेत्यस्या विधीयते । सा

भिन्नमृत्तिर्वातेन शर्करेत्यभिधीयते ।” सु नि १५ ।

शर्करावृद्धम् । कौ, पु । दुद्रीरोगविशेषे ।

लक्षणे—“माष्य मासगिरासायुष्मदिदासदा

निष । यन्त्रि कुक्षन्ति भिन्नोऽसौ गणसर्पिर्दसा

निभम् । यवव्याघावमन्यये तव उद्दि गतोऽनिष ।

मासं विशीय यदित्ता शर्करा कनयेत् पुन । दुग्ध

ह्लिप्तमन्यये नानावर्णे तत् जिवा । यवनि मृदमा

रक्त तरियाश्वकरानुद्धम् ॥” सु नि ११५ ।
वा ११५ ।

शर्करालेह । पुं । रसायनाधिकारी िह ।
 यथा—मेदा महामेदा षडि षडि जीवक ऋष
 मक काकीली चीरकाकीली जीवकी यष्टिमधु
 एषाम् प्रति ४ तो ५ माया ५ र । कुर्मूल
 काशमूलम् लज्जुमूलं शरमूलं इलुमूलम् एषाम् प्रति
 १५ जलं ३२ श ३० ८ श । नारिकेलजल १२
 श घृतं ४ प । शकरा १६ प । सिद्धे शोते
 प्रचेपार्थं एषा तिष्ठपद धान्यक जीरक गुडत्वक्
 कणजीरक वमलोचना नागकेशरम् एषां प्रति
 चूर्णे १ तो । रसर ।

शर्करासवः । पुं । शर्करासवे । यथा—
 “सुखप्रिय सुखमद सुगन्धितो गनुत् । जर
 णीय परिणतो ह्यो वर्य्यं शकर ॥” च ५
 २० प ।

शर्करासुरभि । पुं । शर्करासवे । वै निघ ।

शर्करोदकम् । स्त्री । शिताजले । छिन्न
 पानां, अत्र २९ । यथा—एलावङ्गमरिचकपूर-
 युक्तशेतलजलमोलिता शकरा शर्करोदकमुच्यते ।
 गुणा—गुल्ल सर शेतल वन्य हल्य लघु स्वादु
 वातपित्तद्वयाश्च रक्तदोषहर वमिर्गुल्मज्वरदाह
 घ्नश्च । भा ।

शर्ह (नम) । पुं स्त्री । शर्कराः । अपान
 वायो । व्याकरणम् ।

शर्ह छह । पुं । शिष्यादौ, भाषे । व्याक ।
 वि । मलधारण वायुव्यागिनि ।

शर्मणो । स्त्री । ब्राह्मीशुभे । वै निघ ।

शर्मरा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । धरणि ।

शर्माख्य । पुं । मधुरे । मूत्रत्रि । प ५ ।

शर्व्वरो । स्त्री । राक्षोः । अम । नायी । मे ।
 सभायाम् । उषा । हरिद्रायाम् । रानि व १ ।
 भा तन्निज्वरचि । “कमिहरनागरज्वरौ”
 कण्डकुलकज्वरचि । “कलिहस्तिहाननशर्व्वरोमि”

शर्व्वरोहयम् । स्त्री । हरिद्रा दाहहरिद्रयी ।
 मेघ दुदरो वि ।

शर्व्वोक्षम् । स्त्री । रुद्राक्षे । रानि व ११ ।

शर्व्वप । पुं । सधे । मरिनां । See सधप ।

शल । पुं, स्त्री । तालहवे । वै निघ । उ ३ ।
 ६ च । शलकीकण्टके । नज्जिर कैंटा । अम ।

शलक । पुं । तालहवे । शलकीकण्टके । वै
 निघ । नज्जिर कैंटा । मारुडणी । तिका ।

शलङ्ग । पुं । लवणविशेषे । उषा ।

शलभ । पुं । पतङ्गे । रुडिङ्ग, भ्रमणशीला ।

शलभीलि । पुं । उष्ट्रे । हे च ।

शलली । स्त्री । शलकीकण्टके । नज्जिर कैंटा ।
 अम ।

शलाका । स्त्री । मदनहवे । मग्नना ग्रीह ।

शरे । अत्र । शारिकायाम् । मानिक भीषी ।

शलक्याम् । नज्जिर । १ । नलकाम्यनि । नगाड

हाड । श च । नेदाग्ननसाधनकाटिकायाम् ।

अञ्जनत्र मना । यथा—“दशाङ्गुला तनुर्मेध्या

शलाका मुकुलानता । अग्निजा धातुजा वापि

कलापपरिमण्डला । ताम्रलोहाग्रसञ्जाता शलाका

लेखने मता । सुवर्णरजतोमृता शलाका खेदने

मता ।” तीह हड ५ ।

शलाकाधिष्ठानास्थि । स्त्री । पाणिपादयो
 शलाकाव्याधाम्भूये चस्थनि । ननकाश्चिन्मूत्र
 आधारादि । तानि ४ । च शा ७ प ।

शलाकायन्त्रम् । स्त्री । तदाकाराणां शक्ति

विषयकेषु । तानि मानामकाराणि, माना प्रयो

जनानि यथायोगपरिष्ठादनीर्घाणि च । यथा—

गण्डपदमुख शरपुत्रमुख सफणमुख वज्रमुख

चेति द्वे द्वे एषचव्यु इनचालनाहरणायम् । मधुर

दलमात्रमुखे द्वे किञ्चिदानताये कीर्तितसप्तयो

हरणार्थम् । त्रीणि दव्याङ्गतोनि खल्लमुखानि

चारौधधप्रस्थिधानार्थम् । त्रीणि जायवदनामि,

त्रीण्यङ्गश्वदनानि अग्निकम्पार्थानि । पट् कापौस

कृतोष्णीषाणि प्रमात्र नक्तियासु । एक कीलास्थि

दलमात्रमुख खड्गतोष्णीष नासादुदहरणार्थम् ।

एकमङ्गनाये कलापपरिमण्डलम् उभयतो मुक्त

लायम् । भूवभागविशोधनायमेक नासतोपुष

हनायप्रमाणपरिमण्डलमिति । सु ७ प ।

शलाकास्थि । स्त्री । नलकाम्यनि । नगाड

हाड । तानि ४ । च शा ७ प ।

शलाट । पुं । शकटपरिमाणे, हिंस्रचपले ।

२००० पञ्च । तुला पचमत्ता तासां विशया भार

पाचित । शकट शकटीनय शलाटसे दश

पित ।” ६ च ।

शलाट्ट । पुं । विन्धहवे । रानि व २१ । कोमल

कले । कलेर कैंटा । अम । सु ७ प १५ ।

शलालु । स्त्री । सुभद्रहवे । व्याक ।

शली । स्त्री । चुद्रशङ्खकौश्लमे । तन्मास गुरु स्निग्ध
शेतल्य कफपित्तवृद्ध । रा नि व १० ।

शल्कम् । स्त्री । खड्गे । अम । मत्स्यलक्षि ।
भाट्टेय अश्वि । कीपान्तरम् । वल्कले । अम ।

शल्कलम् । स्त्री । मत्स्यशल्के । भाट्टेय अश्वि ।
तद्वल्कले । गीष्टेय छान । व्याक ।

शल्कलौ (इन्) । पु । मत्स्य । शर ।

शल्पदा
शल्पपर्णिका } स्त्री । मेदायाम् ।

शल्मलिः (ली) । पु । शास्त्रलिङ्गे । भिभूल
गीष्ट । (लिक) । रक्तरोहोतकवृत्ते । गोल व्रश्ना
गीष्ट । रा नि व ८ ।

शल्मलिकः । पु । रक्तरोहितके ।

शल्यः । पु, स्त्री । सन्वशरीरदुःखोत्पादकभाव
माने, विभिन्नलोटकटिकादौ । "तत्शल्यमिति
जानोयाल्लोटकटिविभिन्नकम् ।" वै स २५ । शरी
रागन्तुभेदेन शल्य द्विविधे । यत् सन्वशरीरा
बाधकर शल्य तदिहोपदिश्यत इत्यतः शल्य
शास्त्रम् । ततः शरीर नखरोमादिधातवोऽनमला
दोषाय दुष्टा । आगन्तु शरीरशल्यव्यतिरेकीय
यावन्तो भावा दुःखसुखादयन्तीति ते वाष्वा
ज्ञेया । सु सू १६५ । विद्वश्ल्यमपि द्विविधमव
वहमनववदचेति । अववहश्ल्योद्धरणार्थे पश्चदश
हेतवो भवन्ति । यथा—स्वभाव पाचनभेदाद्वरण
पीडन प्रमाज्जन निर्वापन वमन विरेचन प्रचालन
प्रतिमर्द प्रवाहपाचपायस्तालक्ष्यार्थेति । सु सू
२०५ । अस्थनि । वश कल्पायाम् । विश्व ।
वायि । मे ।

शल्य (क) । पु । हृद्भेदाकारे तन्नामक
मृगविशेषे । मज्जात्र । तत्पण्याया, —श्वित्
शलाका शल्य ककचपाद छेदार शल्यमृग
वज्रशल्य विलेशय । तन्मासगुणा—गुरु स्निग्ध
दीपां शस कासघ्नघ्न । रा नि व १० । स्वादु
विपाक लघु शीत विपघ्नघ्न । सु सू ५६५ । मदन
वृत्ते । मज्जात्र गीष्ट । अम । श्वेतखडिरे । वै
निघ । मज्जाभेदे । शोणश्रीष्ट । रा नि व १८ ।
पोतनीध्रे । वै निघ । विल्लवृत्ते । रा नि व १० ।
रक्तपदरे । अदमेष्टि । "विद्वद्वदार्थेति
शल्यकान् ।" शलाकायाम् । वै च ।
शल्यकवृद्ध । पु । सज्जकोशमे । मज्जात्र । श च ।

शल्यकौट्यः । पु । मदनवृत्ते । मज्जात्र गीष्ट ।
रा नि व ८ ।

शल्यचिकित्सा । स्त्री । अस्त्रचिकित्सायाम् ।

शल्यतन्त्रम् । स्त्री । सौश्रुताष्टाधितन्त्रान्वयमे
तन्त्रे । यथा—शल्य नाम विविधवृत्तकाष्ठपाषाण
पांगुलोद्गोद्ग्रास्थि बाल नख पूषास्त्रावातगर्भशल्यो
द्धारार्थं यन्त्र शस्त्र चाराग्निप्रणिधान व्रणविनियया
यञ्च । सु सू १५ ।

शल्यदा । स्त्री । मेदायाम् । अर्थादेव अश्वगता ।
रा नि व ५ ।

शल्यपर्णिका (र्णी) । स्त्री । मेदायाम् । रा
नि व ५ ।

शल्यमृगः । पु । शल्यकौश्लमे । मज्जात्र ।

शल्यलोम (न्) । स्त्री । शल्यकौश्लमे ।
मज्जात्र कौटि । रा नि व १८ ।

शल्य । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ । विकटत
वृत्ते । नागवल्लीतायाम् । वै निघ ।

शल्योद्धरणम् । स्त्री । विद्वश्ल्योत्पाटने । व
सं २५ ।

शल्यम् । स्त्री । हृत्तवल्कले । छान । लक्षि ।
छाम्डी । शर ।

शल्यः । पु । मेके । शर ।

शल्यकः । पु । शल्यतद्विशेषे । अलकी वृक्ष ।
जटा । शल्यकौश्लमे । मज्जात्र । हि साहित्य ।
गुणा—“शल्यको वृद्धो बल्य स्निग्धो वृद्धो
रुचिप्रद । वातश्लेष्महरो हृद्यो मधुरो वात
वर्धनः ॥” अति २०५ । स्त्री । तद्वल्कले । शर ।

शल्यकी । स्त्री । (Boswellia serrata)
Indian olibanum शालविशेषे । अलई,
शालविशेष । हि शालवृक्ष, शलग । सु शालय
धूर्त । ता कुलि । तत्पण्याया, —मज्जाभ्या
सुवहा सुरभि सुरभी सुरभीरसा वसा कुन्दुरकी
ह्लादिनी गजप्रिया गजभक्षा गजाशना महारणा
महोरणा महोरणा ह्लादिनी शिलकी सल्लकी
सिलकी सिलकी सिलभूमिका अश्वमूक्षी कुभी
असफला कटका सुखमोदा सुगन्धा सुरभिखवा
गजवल्गवा जलदा । गुणा—“शल्यको सुवरा
शीता विपाके शान्तिसारणित् । रक्तपित्त व्रणहरो
पटिहन्तु समुदोत्सा ।” अ पु १५ वटादिष । म

शूलो । स्त्री । घृष्टशूलकोर्मग । तन्मांसं गुरु चिग्नं
शोथश्च कफपित्तघ्नश्च । रा नि व १० ।

शूलकम् । स्त्री । खण्डे । अम । मल्यत्वपि ।
भाट्टश्च आश्लेष । कोषान्तरम् । वल्कले । अम ।

शूलकलम् । स्त्री । मल्यशुक्ले । भाट्टश्च आश्लेष ।
तद्वल्कले । गार्हश्च छानि । व्याक ।

शूलकली (इन्) । पुं । मल्ये । शर ।

शूलपदा } स्त्री । मेदायाम् ।
शूलपर्णिका }

शूलालिः (ली) । पुं । शालालिहवे । भिभूल
ग्रीह । (लिक) । रक्तरोहोयकहवे । गोलं शूलना
ग्रीह । रा नि व ८ ।

शूलमलिकः । पुं । रक्तरीहितके ।

शूल्यः । पुं, स्त्री । सव्यशरीरदुःखोत्पादकभावा
मार्ते, विभिन्नलोष्टकठिकादौ । "तत्तुल्यमिति
कानोयात्रोष्टकठिविभिन्नकम् ।" वै स २५ । शरी
रामनुभेदेन शूल्यं द्विविधं । यत् सव्यशरीरा
बाधकरं शूल्यं तदिहोपदिश्यत इत्यतः शूल्य
शास्त्रम् । तत् शरीरं नखरोमादिधातवोऽन्नमन्वा
दीपाय दुष्टा । आगन्तु शरीरशूल्यव्यतिरेकिय
यावन्ती भावा दुःखनुत्पादयन्तीति तं वाप्य
ज्ञेया । सु सू २६५ । विद्वशूल्यमपि द्विविधमव
बलमनवबलहृति । अवबलशूल्योद्धरणार्थं पञ्चदश
हस्तयो भवन्ति । यथा—समाव पाचनभेदगदारय
पीडन प्रमाज्जन निर्धापन वसन विरेचन प्रक्षालन
प्रतिमर्ष प्रवाहणाद्यपणायस्कान्तर्पायेति । सु म
२० ५ । अल्यनि । वश कल्निकायाम् । विग्र ।
माणे । मे ।

शूल्यः (क) । पुं । हृष्टनीधाकारे तन्नामक
धगविशेषे । मज्जि । तत्पण्याया,—आवित्
शलाका शूल्यं क्लृप्तपदाद्वेदारं शूल्यधग
वज्रशूल्यं विलेशय । तन्मांसगुणा—गुरु क्षिप्र
दीपनं श्वासकासघ्नश्च । रा नि व १० । खादु
विषघ्नं लघु शीत विषघ्नश्च । सु सू ४६ ५ । मदन
हवे । मयना ग्रीह । अम । अंतच्छदिरे । वै
निघ । सत्यभेदे । गोलमग्रीह । रा नि व १८ ।
पोतलोध्रे । वै निघ । विलहवे । रा नि व ११ ।
रक्तछदिरे । चदनेहृषि । "विद्वद्वदावीधव
शूल्यकानां" शलाकायाम् । हे च ।

। पुं । सल्लकोर्मग । मज्जि । श च ।

शूल्यकौटिल्यः । पुं । मदनहवे । मयना ग्रीह ।
रा नि व ८ ।

शूल्यचिकित्सा । स्त्री । अल्पचिकित्सायाम् ।

शूल्यतन्त्रम् । स्त्री । सौश्रुताद्विधतन्त्रान्यतमे
तन्त्रे । यथा—शूल्यं नाम विविधव्यकाशपापाप
पापलोहलोष्टाश्लिष्यं बालं गच्छं पुष्यासावाकगर्भशूल्यो-
द्धारायै यन्तं शूल्यं चाराग्रिमविधानं ब्रह्मविमिश्रया
यं च । सु सू १५ ।

शूल्यदा । स्त्री । मेदायाम् । असांये अश्वगदा ।
रा नि व ५ ।

शूल्यपर्णिका (णी) । स्त्री । मेदायाम् । रा
नि व ५ ।

शूल्यमृगः । पुं । शूलकोर्मग । मज्जि ।

शूल्यलोम (न) । स्त्री । शूलकोर्मगुणि ।
मज्जि । रा नि व १२ ।

शूल्या । स्त्री । मेदायाम् । रा नि व ५ । विकण्ठ
हवे । नागवज्रलोत्तायाम् । वै निघ ।

शूल्योद्धरणम् । स्त्री । विद्वशूल्योत्पादने । व
सं २५ ।

शूलम् । स्त्री । हृष्टवल्कले । छानि । त्वषि ।
जमङ्गा । शर ।

शूल' । पुं । मेके । शर ।

शूलकः । पुं । शालतद्विशेषे । मज्जि । दृक् ।
जटा । शूलकोर्मग । मज्जि । हि साहिल ।

गुणा—"शूलको हृष्टयो वल्यं क्षिप्रो हृष्टो
रुचिप्रदः । वातशूल्यहरी हृष्टो मधुरो गुरु
वदनः ॥" अमि २० ५ । स्त्री । तद्वल्कले । शर ।

शूलकी । स्त्री । (Boswellia serrata)
Indian olibanum शालविशेषे । मज्जि,
आगविशेषः । हि शालह, शलग । सु शालय
धूर्ण । ता कुलि । तत्पण्याया,—गजभक्ष्या
सुवह्वा सुरभिः सुरभी सुरभीरसा वसा कुन्दुकी
हादिनी गजप्रिया गजभक्षा गजगना महारणा
महोरणा महोरणा हादिनी शूलकी सल्लकी
सल्लकी सल्लकी सल्लभूमिका अश्वसूवी लुभी
असकला कटका सुखमोदा सुगन्धा सुरभिखवा
गजवल्गभा जखदा । गुणा—"शूलकी तुवर
शीता पित्तघ्नातिसारकित् । रक्तपित्तं ब्रणहरी
पुटिक्तं समुदीरिता ।" भ पू १५ वटादिव । रा

नि व ११ । See सलकी । शिलारसे । शिलाद्रम ।
च ५५५ । [५४५ ।

शसकोत्वक् । स्त्री । शिहकीहचलचि । च
शसकोद्रव (रसः) । पु । शिहकी । कून्क
थोटी, शिलाद्रम । जटा । च द वा व्या चि
अष्टादशशतीप्रसारणीतैल ।

शसो । स्त्री । सलकीहचि । सलकीहचि । मकार ।
वै निघ ।

शवम् । स्त्री । लोहे । जले । मे ।

शव' । पु, स्त्री । सतशरीरे । अम ।

शवकास्य । पु । ककुरे । शर ।

शवर । पु । पानीये । हस्ते ।

शवरलोभ । पु । शवरलोभे ।

शवल । पु । चित्रकचपे । रा नि व ६ । (ला,
लो) स्त्री । शवलवर्षायाम् गवि । अट्टी भ ।
कल्लूरवर्षे ।

शश (क) । पु । विलिशयशमेदे । अष्टाश्व ।
म खरहा । तै । चित्रलोपिनि । तत्पथ्याया,—
शूलिक मृदुलोमक वनाखु लव्यकर्ण लोमकण
शली । तन्वासगुणा—विदोषघ्नम् दीपनम् आस
कासघ्नम् । रा नि व १० । शत खडु धारक रुच
सादु कफपित्तघ्नम् वाते साधारण ज्वरातीसारघ्न
सदा हितम् । भा पू १६ । "शशकी नाद्रलयेष्टी
लघुहृत्थय दीपन । रुचिकृतपथी बल्यस्त्रिदोष
शमनी मत । ज्वरे च पाण्डुरोगे च चये सासि
गुदामये । राजयकाषि पाण्डो च तथातीसारिणी
हितः ।" अग्नि २०५ । लोभहव । बोनि ।
गक्षत्वान । मे ।

शशघातो (इन्) । पु । प्रसङ्गशतीयपविदि ।
वाङ् । सु ५४५ ।

शशघर' । पु । कपूरे । रा नि व १२ ।

शशशत् । पु । कपूरे । हे च । भेष वा व्या
गन्धद्रव्यकथने ।

शशलोम (न) । स्त्री । शशकरीम्पि । अम ।

शशशिखिका । स्त्री । लोबलीलतायाम् । रा
नि व ६ ।

शशाङ्क । पु । कपूरे । रा नि व १२ ।

शशाङ्कलेखा । स्त्री । सोमराज्या । अष्ट कुट
चि । गङ्गाम् ।

शशाङ्गुलि. (लो) । पु । स्वनामव्याप्तफल
शाकविशेषे । तिरुकीकूट । तत्पथ्याया,—बहु
फला मण्डुली धूमा चेतसम्भवा चद्रासा लोमश
फला हस्तफला । गुणा—तिक्ता कटु कीमला
कटुस्त्रयुक्ता कफापहा जरटा पाके अन्न मधुरा
विदाहकृत् यक्षा रुचिकृत् दीपनी च । रा
नि व ० ।

शशाद (न) । पु । श्वेनपचिणि । वाङ् ।
रा नि व १६ । अम ।

शशिकान्त' । पु । चन्द्रकान्तमयी । रा नि
व १३ । स्त्री । कुमुदे । अष्ट कुटि । रा नि व १० ।

शशिपर्णा । स्त्री । पठिले । वै निघ ।

शशिपुष्पम् । स्त्री । पद्मे । वै निघ ।

शशिप्रभम् । स्त्री । सुतायाम् । रा नि व १३ ।
कुमुदपथे । नागपूम् । श मा । स्त्री । ज्योत्स्ना
याम् । जटा ।

शशिप्रियम् । स्त्री । कुमुदपथे । सुतायाम् ।
वै निघ ।

शशिरे(ले)खा । स्त्री । गङ्गाम् । अष्ट कुटि ।
मे । सोमराज्याम् । शङ्कुवैङ्ग । भष कुट चि ।

शशिवाटिका । स्त्री । पुनर्नवायाम् । प सु ।
रा नि व ४ ।

शशी(रन्) । पु । कपूरे । वै निघ २म अयरी
चिखलीविलासतय ।

शशोष्म । स्त्री । शशकलीवि । अम ।

शष्कुल । पु । करझचि । अष्ट कुटि । शर ।

शष्कु(स्कु)ली । स्त्री । कर्णरन्ध्रे । दर्शकृष्ट ।
शर । पिटकविशेषे । गुनिगिटे । अचि २५ ।

तिलपिटके । तिलेग्न गिटे । गुणा—गृह
पुटिकरी । अ २०५ । मध्यमेदे । सोढारोति
लीके । हि सोरो । गुणा—"शष्कुली यादिली

हृदा मधुरा सुवरा अता ।" भा । तिष्ठतन्तुल
नापकृतयवाग्वाम् । श च । "सुषोतानां तन्तु

लानां पित्त स्रष्टु विधाय च । तत्प्रसाद्य तत्र जल
व्याप्य शुष्मां तु तत् पचेत् । अन्मन्त्रं विहीन्य

मिश्रित्वा घन पचेत् । घनोन्नेतुं उष्णाय तत्
पथ्या सुपुष्टित । पूरय च विधादाय कृता

नीयलं तथा । विश्वनामासं च त्रसमानां चार
येत् सुषी । एषं शष्कुल्य खाद्यां पाथा

स्वेदनयन्त्रकैः । एवञ्च मीदका काश्याने इष्या
गुरवी मता । वातपित्तप्रशमना मन्वावष्टम्भ
कारका । कफदा गुरव प्रोक्तास्तथा दम्भिकरा
मता ।" वै निघ । "पर्यटा लघवी यथा शकुल्य
कफपित्ता । मांशैरिचुषिकारांश्च काष्ठैर्कनिरा
शकुलीम् । न भक्षयेत् ॥ राज ।

शप्यम् । क्ली । बालहृत् । राजिव २३ । नीलं
द्वलयात् । वै निघ ।

शस्तः । वि । प्रशले । क्ली । शरीरे । तिका ।

शस्त्रम् । क्ली । तोन्नालोहे । राजिव १३ ।
गैप दुद्री चि मरानौलने । वै निघ २४ अश-
चि काश्चनोलेत । अस्त्रे । अशुत्र । शस्त्राणि
दिंशति तद्वया—सण्डलाय करपत्र इदिपत्र
नमश्च सुद्रिका उत्पदपत्रम् अर्द्धधार सूची
कुण्डपत्रम् भाटीमुख शरारीमुखम् अन्तर्मुखं
त्रिकुचक कुठारिका ब्रीहिमुखम् आरामुख वेतस
पत्र वडिशी दन्तशङ्कु एषणी चेति । एतानि
हेतावष्टविधकयाणि उपयुज्यान्ते । तत्र सण्डलाय
करपत्रे हेदने लग्ने च, इदिपत्रमुखशस्त्रमुद्रि
कीत्पलपत्रकार्द्धधारणि हेदने भेदने च, एची
इज पत्राटी मुखशरारी - सुखात्तुख त्रिकुचकानि
विस्वाये । कुठारिका ब्रीहिमुखारामुखवेतस
पत्राणि सूची च व्यधने । वडिशी दन्तशङ्कुयास्त्रे ।
एषण्येपणे, आनुलीय्ये च । सूच्य सुदने । इत्यष्ट
विधे कयाणि उपयोग शस्त्राणां व्याख्यात । सुगु
प्त्र । एषां विमेषाद्यन्तर्गतांश्चिपु मर्या । शस्त्र
सम्पत् यथा—सुयश्च सुलोह सुधार सुद्रपतादीनि ।
शस्त्रदीपा वक्रता कुण्डता खण्डता खरधारताति
स्थानतातिदीर्घतातिवक्रता इति । करपत्रस्यने
कृती विपरीतगुणमाददीत । शस्त्रधारामेदा यथा
—मागूरी, अर्द्धमागूरी, केशिकी, अर्द्धकेशिकी
चेति । तत्र भेदनां मागूरी द्वैखनानामर्द्ध-
मागूरी व्यधनविस्वायणान् केशिकी हेतनातामर्द्ध
केशिकी च । तेषां प्रायानि त्रिधा चारीदक
तेलेषु । तेषां निशाण्ये स्रग्जिला मादवर्णा धार
सम्यापनाय गात्रलोफलकम् । सुगुप्त्र ।

शस्त्रकम् । क्ली । औह । पयु ।

शस्त्रकर्म । क्ली । हेदने । काटी, हेङ्गा ।
तथाद्विधं हेदम् भय नय्य विध्यम्यमाहाय्यं
विद्यान्त्ये सोद्यचेति । शस्त्रददच मष्टस्तपि पाकेषु
व दृष्टम् तद्वत्त्वे वा भवेत् । सुगुप्त्र ।

शस्त्रकोपतकः । पुं । महापिण्डोतकहृत् ।
रा निव २ ।

शस्त्रचूषम् । क्ली । लोहकिट्टे । नधूत्र । वै
निघ ।

शस्त्रप्रणिधानम् । ति । अस्त्रधानने, हेदने
भेदनादिरूपोपधे । च मृ ११५ ।

शस्त्राङ्गा । स्त्री । चाङ्गे व्याम् । आभरण भाग्य ।
रा निव ५ ।

शस्त्रायसम् । क्ली । तोन्नालोहे । हेन्ना ९ ।
रा निव १२ ।

शस्त्रो (रन्) । वि । शस्त्रधारिणि । स्त्री (स्त्री) ।
कुटिकायाम् । मे ।

शस्य(स्य)म् । क्ली । कीमत्तये । नम्रम ग्राह्य ।
अटीम । इचादिशातफलादी । धान्यादी । ब्रीहि
यतादी च । कति ।

शस्यध्वंसी (रन्) । पु । तमहृत् । जूढ ग्राह्य ।
श च ।

शस्यमस्त्रगे । स्त्री । धान्यादिकषिणे । अशुत्र
मीम् । अम ।

शस्यशूकम् । क्ली । शल्यद्रव्यायाम् । अशुत्र
उड्ड । अम ।

शस्यसम्बर (रणः) । पु । अश्वकर्णनामलता-
शालि । लठानाग । राजिव १८ ।

शस्याक' (वन) । पु । क्रलशमीहृत् । शर ।

शाकम् । क्ली, पुं । पत्रमुष्पादी । भाग्य । अम ।

तत् पङ्क्तिधम्—“पत्र पुष्प फल नास्ते कन्द
सह्ये दज्येति” राज । तस्यतुर्विधमिति अति ।
“शाकश्चतुर्विधं प्रोक्तं पत्र पुष्प फल तथा । कन्द
चापि समुद्दिष्टं वक्ष्याम्येतत् प्रथक् प्रथक् ।” अति
१६५ । तदगुण्य—विटभिल्ल गृहल्ल कचल्ल
मलवर्हकल्ल पाकल्लपल्ल । च द । दीपा—
शाकं भिनत्ति यपुरस्त्रि निहति तैव वर्षे विनाश
यति शुक्रमयाशुच । प्रकाशयश्च कुहते पलितश्च
न हति अति गतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥”
“स्त्रिभम् निथीदितरश्च हितं सिद्धादिस्मृतम् ।”
इति व्यवहारविधि । राज १५ । शाकेषु
सर्वे निवसन्ति रोगास्तो हेतवो देहविनाशनाय ।
तथापुष्प शाकविषजन्तु कृष्णोत्पाद्येषु स एव
दीप ॥” भा पू १५ श १ । प्राय दन्तप्रवहरी

शाकानि विष्टभ्योनि गृह्णन्ति च । कृषापि नद
वर्षासि सृष्टविष्णोरुतानि च । पिच्छालुका वला
भिष्णौ विष्टुकान्या वला , । एते श्रेष्ठकरा
शाका वातसाप्रिप्रभान्तका । सर्वे शाका दृष्टि
हरा रौश्यात्तण्डुलोयकै । तयैव शातपुष्पा च
लयन्तो कासमर्दक । आनुपकष वेधाय गृह्णी
षापमर्दक । किरातविहसद्वितामिक्षा पित्त
हरा मता ।" अथि १६५ । सा शाकपाक
विधिर्यथा—“द्विद्विज्जीरयते तेलि चिपेच्छाक सु
खलित । खण्ड पाच्यूर्णादिदिग्दि द्विद्विद्वक
चिपेत् ॥ इत्येव सर्वशाकानां साधनोऽभिहितो
विधिः ॥” पुं । वृक्षविशेष । शैलुन ग्रीह ।
रानि व ८ । “मद्ययकर्मशेदरुष्टदलो वृक्ष
विशेष ” सुसु १८५ । शाकफले । शैलुनकन ।
“राजाह दक्षिम शाकम् ।” वासु १५५ ।

शाकचुम्बिका । स्त्री । विद्यायाम्, तिलिचाम् ।
तेजुन ग्रीह । रानि व ११ ।

शाकट । पुं । श्रेष्ठान्तकवे । तान्ता ग्रीह ।
रानि व ११ । धवठवे । शौण्डी ग्रीह । रसा ।

शाकटसुखम् । स्त्री । पटवासे । शकूर्ण ।
वैनिध ।

शाकटाख्यः । पुं । धवठवे । रसा ।

शाकटोनः । पुं । २० तुलापरिमितम् । २०००
पले । द्विचपम ।

शाकतरु । पुं । शाकवे । शैलुन ग्रीह ।
रसा ।

शाकद्रुमः । पुं । वृक्षवृक्षे । वैनिध ।

शाकपत्रः । पुं । शिपुवृक्षे । गजिनी ग्रीह ।
रानि व ३ ।

शाकपाकौ (रु) । पुं । सुनिपक्षके । उज्जनि
शक । वैनिध ।

शाकफलम् । स्त्री । मन्नामकवृक्षफले । शैलुन
कन । सुसु १८५ ।

शाकमत्स्यम् । स्त्री । मत्स्यवृक्षमन्द । गुष्पा
—मत्स्यकशब्दे दृश्या । राज ।

शाकबालेय । पुं । मन्नायथा । वासुनशोके ।
शर ।

शाकम्भरोभवम् । स्त्री । रोमकवृक्षे । जाडव
लयन । भा ।

शाकम्भरीयम् । स्त्री । रोमकवृक्षे । तत्

पत्न्याया,—रोमक रोम रोमक रोमलवण साधर
साधर रसुके । अपिच शाकम्भरीय कथित गडाख्य
रोमक तथा । गुष्पा—गडाख्यम् लघु वातघ्न
मनुष्य मेदि पित्तल । तौला व्याधि सूक्ष्मा
मिथ्यन्दि कटुपाकि च ॥

शाकयोग्यः । पुं । धान्यके । धनिश । रा
नि व ६ ।

शाकराज (ट) । पुं । बालूकवृक्षे । वेले
शक । रानि व ७ । भा ।

शाकवरः । पुं । जीवशाके । पसु । वासु
१७५ । स्त्री (रा) । जीवन्तीशाके । वैनिध ।

शाकवल्ली । स्त्री । लताकरवृक्षके । वैनिध ।

शाकविन्द (ख्यः) (क) । पुं । वार्ताकवे ।
जटा । विका ।

शाकवीजम् । स्त्री । शाकतद्वीजे । शैलुन
विधि । “मधुक शाकवीजम् ।” भा ४४५ योनि
रीगर्भणि । मन्नातद्वीजे । च दग्धार्थिकारि ।
शाकवीजे । शकिय विधि ।

शाकवीरः । पुं । बालूकवृक्षे । वेले शक ।
पुनर्नवायाम् । विका । जीवशाके । रानि व ७ ।

शाकवृक्ष । पुं । (Tectona grandis
Teak tree) स्वामन्नातवृक्षे । शैलुन ग्रीह ।
द्विग्रन्थ । सत सिंगुर । ताटेक । वम् खर
पत्र । म सीये । क नेग । तेंटेकवेदु । तत्पत्न्याया,
—चनिल अथ मन्नापत्र शाकतरु शाकवृक्ष
शाकाख्य खरपत्र अन्तर्नीपत्र ककचपत्र शर
पत्र मदीरुष्ट श्रेष्ठकाष्ठ स्थिरसार वृक्षद्रुम ।
गुष्पा—सारक पित्त दाह शमघ्न सर रुच्यय ।
तद्वल्कल कषायम् । रानि व ८ ।

शाकशाकट(किन)म् । स्त्री । शाकवे ।
शकिय क्केट । रानि व २ । द्विच ।

शाकशाल । पुं । मन्नानिम्ब । मन्निम् ।
द्विचकाशम । वैनिध ।

शाकश्रेष्ठ । पुं । बालूकवृक्षे । शर । रानि
व २३ । स्त्री (डा) । लघुजीवन्तीवर्तायाम् ।
जीवती । रानि व २ । जीवतीवृक्षे । जटावृक्षे ।
वार्ताको । वेले ग्रीह । रानि व ४ । कुपाष्ट
लतायाम् । कुम्फा ग्रीह । तरन्नुजलतायाम् ।
उग्रमूक ग्रीह । वैनिध ।

शाका । स्त्री । वीरतायाम् । शकिय ।

स्वेदनयन्त्रके । एवञ्च मोदका काय्यास्त व्या
गुरवी मता । वातपित्तप्रशमना मन्वाषट्म
कारका । कफदा गुरव प्रीक्षास्तथा दमिकरा
मता ॥ वै निघ । "पपंटा लघ्वो रधा शक्नुव्य
कफपित्तजा । मासैरिचुविकाराय काश्चिकैमिल
शकुलीम् । न भवति ॥" राज ।

शप्यम् । कौ । बालतण । रा नि व २३ । नील
द्रव्यायाम् । वै निघ ।

शस्तः । वि । प्रशस्ते । कौ । शरीरे । त्रिका ।

शस्तम् । कौ । तीक्ष्णलीह । रा नि व १३ ।

गोप दुद्रोचि महानीलतेज । वै निघ २४ अथ-
चि काश्चनोनेते । अस्ते । अश्वत्थ । शस्त्राणि
दिशति तद्वयथा—मण्डलाय करपत्र इतिपत्र
नम्यशस्त्र मुद्रिका उपनमत्रम् अङ्गधार सूचो
कुशपत्रम् भाटीमुख शरारोमुखम् अन्तर्मुखं
विकृचक कुठारिका त्रीहिमुखम् पारासुत्र वेतस
पत्र वङ्गिशी दन्तशङ्ख उपपी सेति । एतानि
हिंसायष्टविषकम्पणि उपयुज्यन्ते । तत्र मण्डलाय
करपत्रे हिंदने लखने च, इतिपत्रमण्डशस्त्रमुद्रि
कीत्पलपत्रकाङ्गधारणि हिंदने भेदने च, एचो
इज पत्राटी मुखशरारो-सुखातमुख विकृचकानि
विखावणे । कुठारिका त्रीहिमुखारामुखवेतस
पत्राणि सूचो च व्यधने । वङ्गिशी दन्तशङ्खपादरणे ।
एवमेष्येणो, आनुनीम्ये च । सूच्य सेवने । इत्यष्ट
विधे कम्पणि उपयोग शस्त्राणा व्याख्यात । सु
८८ । एषा विग्रेषास्तत्पत्त्याधिषु श्रम्या । शस्त्र
सम्पत् यथा—सुयङ्ग सुलोह सुधार सुहृत्पादीनि ।
शस्त्रदीपा रक्ता कुण्डता खण्डता खरधारताति
खलतातिदीर्घतातिरुक्षता इति । करपत्रस्यने
अतो विपरीतगुणमादरीत । शस्त्रधारभेदा यथा
—मागुरी, अङ्ग मागुरी, कैशिकी, अङ्ग कैशिकी
चेति । तत्र भेदनागं मागुरी लिखनानामङ्ग-
मागुरी व्यधनविधावणां कैशिकी हिंदनागामङ्ग
कैशिकी च । तेषां पायनापि विधा शरीरदक
रनेषु । तेषां निशायार्थं स्रवणशिला मापवर्णा धार
सम्पादनाय शास्त्रालोककम् । सु ८८ ।

शस्त्रकम् । कौ । खोड । प सु ।

शस्त्रकर्म्म । कौ । हिंदने । कण्ठि, हिंङ्ग ।
तथाष्टविधं हिंद्यम् भेद्यं त्रिष्य वैध्यमेघमाहायं
विद्यार्थं सोऽव्येति । शस्त्रपदञ्च मष्टस्त्रपि पाक्षिपु
शङ्खुं वाह्यं वा भवेत् । सु ८९ ।

शस्त्रकोपतरः । पु । महापिण्डीतकहृत् ।
रा नि व २ ।

शस्त्रचूर्णम् । कौ । लोहकट्टे । मङ्गुर । वै
निघ ।

शस्त्रप्रणिधानम् । वि । अन्नधानगे, हिंदन
भेदनादिहृषोपधे । च सु ११४ ।

शस्त्राङ्गा । कौ । चाङ्गे व्योम् । आमङ्गल शीत ।
रा नि व ५ ।

शस्त्रायसम् । कौ । तीक्ष्णलीह । हेम्पा २ ।
रा नि व १३ ।

शस्त्रो (द्रो) । वि । शस्त्रधारिणि । स्त्री (कौ) ।
कुनिकायाम् । मे ।

शस्य(स्य)म् । कौ । कोमलतण । नन्नम शीह ।
थटीम । उचादिजातफलादौ । धान्यादौ । त्रीहि
यवादौ च । अति ।

शस्यध्वंसी (रु) । पु । तुमहृत् । छूँत शीह ।
श च ।

शस्यमञ्जरौ । स्त्री । धान्यादिकण्डि । अश्वत्थ
गौ । चम ।

शस्यशूकम् । कौ । शमयद्रव्यायाम् । अश्वत्थ
छंडा । अम ।

शस्यसंस्वरः (रणः) । पु । अश्वकर्णनामलता
शालि । लताशालि । रा नि व १८ ।

शस्यारुः (वनः) । पु । क्रशशमीहृत् । शर ।

शाकम् । कौ, पु । पत्रपुष्पादौ । शीत । अम ।
यत् पङ्क्तिविधम्—"पत्र पुष्प फल नाहं कन्द
सहोदमचेति" राज । तत्रतुर्विधमिति अत्रि ।
"शाकश्चतुर्विधं प्रोक्तं पत्र पुष्प फल तथा । कन्द
खापि समुद्दिष्टं वक्ष्याम्येतत् पृथक् पृथक् ।" अत्रि
१६५ । तदगुणा—विटक्षितं गुरुत्वं रुचत्वं
मलवर्धकत्वं पाकलघुत्वञ्च । च द । दोषा—
शाकं भिन्नमिति वपुरस्थि मिहति मेव वणै विनाश
यति शुक्लमयाश्चक्षु । मन्वाषट्म कुर्वते पलितञ्च
न हति अति गतिमिति प्रवदन्ति तज्ज्ञा ॥"
"स्निग्धं मिथीहितरसं हितं खेदादिसंस्तुतम् ।"
इति व्यवहारविधि । राज २५ । शाकेषु
सर्वे निवसन्ति रोगास्तौ हेतवौ देहविनाशनाय ।
तस्मादुध शाकविवर्जनं नु कुर्यात्तथास्त्रेषु स एव दोष ॥" भा पु १४ ३ । प्रायः नृपत्राहरी

। कानि विष्टभीनि गुरुणि च । रूपाणि बह
वींति घटविष्ठाकृतानि च । पिष्टालुका बला
। चिद्युक्तानां बला । एते श्रेयकरा
। ता वातलाप्रिप्रमानका । सर्वे शाका दृष्टि
रा वीथ्यलाप्युत्तरीयकं । तथैव शातपुष्पा च
यन्तो कासमदक । आनूपकश्च वेदाय गुरुचो
। पमदक । किराततिलसहितसिक्ता पित्त
रा मता ।" अत्रि १६५ । सा शाकपाक
धियया—“हिङ्गुजीरयुते तैले चिपेष्ठाक सु
खित । खण्डे चाम्बुर्णादिभिर्हो हिङ्गुद्वकं
येत ॥ इत्येव सर्वशाकानां साधनोऽभिहितो
धि ॥” पुं । हृषविशेष । जेष्ठन गीह ।
। निव ८ । “मद्यपकं गोदरपृष्ठदलो हृष
विष ” सु १८५ । शाकफली । जेष्ठन रुग्ण ।
राजाह दाहिम शाकम् ।” वा सु १८५ ।
। कचुम्बिका । स्त्री । चिद्यायाम्, तिलिद्याम् ।
। उज्जुन गीह । रा निव ११ ।
। कट । पुं । श्रेयान्तकृते । जन्ता गीह ।
। निव ११ । धवहृत् । धौग्रा गीह । र मा ।
। कटमुखम् । स्त्री । पटवासे । शकृर्ण ।
। निव १ ।
। कटाख्य । पुं । धवहृत् । र मा ।
। कटोन । पुं । २० तुलापरिमण्डि । २०००
। निव १ ।
। कतक । पुं । शाकहृत् । जेष्ठन गीह ।
। र मा ।
। कट्टम । पुं । वरुणहृत् । वै निघ ।
। कपत्र । पुं । शिपुहृत् । मखिना गीह ।
। निव ७ ।
। कपाक्षी (रुन्) । पुं । सुनिषक्त । उज्जुनि
। निघ । वै निघ ।
। कफलम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षफलि । जेष्ठन
। रुग्ण । सु १८५ ।
। कसत्स्यम् । स्त्री । मत्स्यवृक्षममेदं । गुणा
—मत्स्यकश्च दृश्या । राज ।
। कबालिथ । पुं । मज्जवृक्षा । वायूनशति ।
। र मा ।
। कम्भरोभवम् । स्त्री । रोमकलवणे । मांछर
। लवण । मा ।
। कम्भरीयम् । स्त्री । रोमकलवणे । तन्

पयाया,—रोमक रोम रोमक रोमलवण साधर
। सान्वरं रसुकं । अविच शाकम्भरीयं कथित गडाख्य
। रोमक तथा । गुणा—गडाख्यम् लघु वातघ्न
। मृताण मेदि पित्तल । वीणा व्याधि सूक्ष्मा
। भिष्यन्दि कटुपाकि च ॥

शाकयोग्य । पुं । धान्यक । धनिशा । रा
। निव ६ ।

शाकराज (ट) । पुं । बालूकचुपे । वेतो
। शाक । रा निव ७ । मा ।

शाकवर । पुं । जीवशाक । प सु । वा उ
। ३०५ । स्त्री (रा) । जीवनीशाक । वै निघ ।

शाकवल्ली । स्त्री । लताकरवृक्षके । वै निघ ।

शाकविन्दः (त्व) (क) । पुं । वाताकुलचे ।
। जटा । त्रिका ।

शाकवीजम् । स्त्री । शाकतन्वीजे । जेष्ठन रुग्ण
। विधि । “मधुक शाकवीजच ।” भा ४५ योनि
। रोगभंजि । मरुजतन्वीजे । च द गभाधिकारे ।
। शाकवीजे । भांकेर विधि ।

शाकवीर । पुं । बालूकचुपे । वेतो शाक ।
। पुनर्नवायाम् । त्रिका । जीवशाक । रा निव ७ ।

शाकवृक्ष । पुं । (Tectona grandis
Teak tree) खनामख्यातवृत् । जेष्ठन गीह ।
। हि मृगुष । उत सिगुह । ता टेक । व म् खर
। पत्र । म सोये । क मेगु । तै टेकुचेट्टु । तत्पयाया,
—अनिल अथ महापत्र शाकतत् शाकवृक्ष
। शाकाख्य खरपत्र अर्जुनीपत्र ककचपत्र शर
। पत्र महीरुह येष्टकाष्ठ स्थिरसार यष्टदुम ।
। गुणा—सारक पित्त दाह श्मश्र सर कथ्य ।
। तद्वल्कल कषायम् । रा निव ८ ।

शाकशाकट(किन)म् । स्त्री । शाकवेने ।
। भांकेर केत । रा निव २ । वै निघ ।

शाकशाल । पुं । मज्जानिल । मशनिम् ।
। विष्काहन । वै निघ ।

शाकयेष्ठ । पुं । बालूकचुपे । शर । रा नि
। व २३ । स्त्री (ठा) । लघुजीवनीलतायाम् ।
। जीवशी । रा निव ३ । जीवशीचुपे । गतावृष्टी ।
। वाताकी । वेष्ठन गीह । रा निव ४ । कुभाष्ट
। लतायाम् । कूटजा गीह । तन्मुजलतायाम् ।
। तद्रसुख गीह । वै निघ ।

शाका । स्त्री । हरीतक्याम् । शब्दकल्प ।

शाकाख्यम् । स्त्री । व्यञ्जनयोग्यफलमूलपत्र
पुष्पादी । वाञ्छनीयं फल, मूल, पत्रा, फूल
हेतुमात्रं शाकपत्रवाद्या । अम । “मूलपत्र
करीराशफलकाण्डाधिकृतकम् । त्वत् पुष्प करक
खैव शाक दशविधं ज्ञातम्” अटीभ । पुं ।
शाकवृक्ष । श्वेतुन ग्रीह । रसा ।

शाकाङ्गम् । स्त्री । मरिच । रानि व ६ ।

शाकान्नम् । स्त्री । शाकयुक्तभक्ष्ये । गुण —
“शाकान्नं खिखनं वीणं रुच्यं वै दीपद्रावकम् ।”
वै निघ ।

शाकास्त्रम् । स्त्री । वृक्षाक्ष । तैल्ल । रा
नि व ६ । विद्याक्ष । तैल्लेन अथल । रानि
व ११ ।

शाकास्त्रभेदनम् । स्त्री । चुक्रामककाष्ठिक
भेदे । रानि व १५ । See सुक्तचुकम् ।

शाकालावुः । स्त्री । राजालावुके । वङ्गलाडे
ग्रीह । रानि व ७ ।

शाकुनिकः । पुं । शकुनशास्त्रज्ञे । पश्चिमारके ।
प्राचीमात्रा । अम ।

शाकुनेयः । पुं । पश्चिमेदे । डूगुन पक्षी ।
रानि व १८ ।

शाखा । स्त्री । पञ्चवे । डान । अम ।

शाखाकण्टः । पुं । सुदीर्घवे । मनशी ग्रीह ।
रानि व २५ ।

शाखापित्तम् । स्त्री । हस्तपादांसमूलदाह ।
मुखतालीठादिषु सदाह द्रव्यो । शतं पां ७
भूषादि ज्ञानां । “सदाहसुखतालीष्ठे द्रव्यधुधु-
रादिषु । पाष्पिपादांसमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते ॥”
रानि व २० ।

शाखासृग् । पुं । कपो । पशु ।

शाखास्त्रा । स्त्री । तिलिङ्गीहवे । रानि व ६ ।

शाखारोगः । पुं । रक्षादिधातुजेषु लग्नीषु
च वीर्यगुणादिषु रोगेषु । अतृ ११५ ।

शाखालः । पुं । जलवेतसे । रानि व ८ ।

शाखावातः । पुं । हस्तपदादिगतवातरोगे ।
वैद्यकम् ।

शाखाशिफा । स्त्री । शाखाजातमिषायाम् ।
वटोपित्रं नामाग । वै निघ ।

शाखी (न) । पुं । हवे । ग्रीह । अम ।

शाखोटः (कः) । पुं । (Streblus asper)
स्वनामध्यातव्ये । श्वेतुन ग्रीह । हिं सहीरा,
रुसा सिधोड़ । क बाखोड़मरण । मं साहीड़ ।
ते भारपिकेवेदु, वरन्को । वम् साहीड़ा ।
तत्पुण्याया, —विशाचदु पोतफल कर्कशच्छद
शङ्खिनोवास भूतश्च सकट अचघर मू करच्छद
गयाची घुकावास रुच्यपत्र पीत कैशिकोज
चौरनाश । गुण — तिक्तोष्ण पित्तकर वातघ्नय ।
रानि व ८ । एतद्दीन श्रियच्चर क्षेपनेनेति खीके ।
रक्तपिशागोवातघ्नोपातिसारजित् । भा ।

शाङ्करः । पुं । सीमलताभेदे । सुचि २८५ ।
हवे । विका । खी (री) । शमीहवे । वै निघ ।

शाङ्कितः । पुं । यन्त्रिपर्यभेदे । चोडा । वै निघ ।

शाङ्कुचौ । स्त्री । शङ्कोषमख्ये । शीकाटि
ग्रीह । शघ ।

शाङ्कुष्टा । स्त्री । गुञ्जायाम् । रसा ।

शाखी । स्त्री । शाखिप्रशक्ते । रसचि ८५ ।

शाटिका । स्त्री । श्याम् । ग्री । अटीभ ।

शाङ्गलः । पुं । नीलद्रव्यायाम् । वै निघ ।

शाणः । पुं । मायचतुष्टयमिते, मानविशेषे ।

४ भाषा । “मापैयतुर्भिं शाणं स्यात् ।” पप्र ।
“विन्दुभिर्याष्टभिं शाणं प्रीकृत्य भिपगुणमे ।”
कपयप्रकारे । कटिपाथत्र । अम । खीहदि
निशाणचक्रे । भाग । मे ।

शाण्डिः । पुं । पट्टशाकहवे । पाटिभाक । शमा ।

शाण्डिल्यः । पुं । विल्लहवे । रानि व ११ ।

शातः । वि । शाणिते । जगि । पुं । धुसूरहवे ।
धुसूरग्रीह । अम ।

शातकुम्भम् । स्त्री । सुवर्णे । रानि व १२ ।

पुं । धुसूरहवे । अम । करवीरहवे । मे ।

शातकौम्भम् । स्त्री । सुवर्णे । भद्रि ।

शातपत्रका । पुं । चन्द्रप्रकाशे । शघ ।

शातभीरुः । पुं । मदनमालीनाममङ्गिकाहवे ।

“शातभीरुमद्रवञ्जी भूमिमण्डाष्टपादिका ।” रमा ।

शातला । स्त्री । स्वनामप्रसिद्धसुखभेदे । पीत-

रुङ्गुष्ट । चम्पकपा इति खीके । मनमोहव ।

गुण — शातला कटुका पाके वातला शीतला
खट्व । तिक्ता शीघ्रकफनाशपित्तीदायकरक्तजित् ।

भा ।

शाद' । पुं । कर्हमे । कीमललये । अम ।
 शाहलः । पुं । दूर्वायाम् । बा वि २५ ।
 शाहलामः । पुं । मन्दविषहृदिकमेदे । "एभिर्दंष्ट्रे
 वेदना वेपथुश ग्राहस्तम्भ कृष्णरक्तागमय । शाखा
 दष्ट वेदना चीरेनेति दाहस्वेदी दंशशोका
 क्वरय ॥" सु कल्प ८५ ।
 शान' । पु । ४ माषके । ४ मांश । "माषैयसुभिं
 शान स्यात् ।" पप्र १४ । २ माषके च ।
 ७ मांश । अत्रि ।
 शानपादः । पुं । चन्दनपौष्टिकायाम् । उन्नन-
 निङ्गि । भारत ।
 शानी । स्त्री । इन्द्रवाहयाम् । शार्थानमनां ।
 श च ।
 शान्तनु । पुं । कुधान्यविशेषे । सु सु ४१५ ।
 कर्कटिकायाम् । कौकुङ्गगां । र मा ।
 शान्ता । स्त्री । आमलक्याम् । रा नि व ११ ।
 See अकरा । नीलदुर्लाभाम् । रेणुकायाम् ।
 शमीहृत्तमेदे । तत्पण्याया, —शभा भद्रा अपरा
 जिता जया विजया । मदगुणा —शमीसदृशा ।
 रा नि व ८ ।
 शान्तुतिः । स्त्री । भाग्याम् । वासनशो ।
 शापटिक' । पुं । मयूरे । शब्दकल्प ।
 शाबरवल्कलम् । स्त्री । शीघ्रलवि । बा वि
 ८५ ।
 शामोलम् । स्त्री । मयूनि । छाहे । सा की ।
 शाम्बर (रिक्) । पु । शीघ्रहृत्तमे । वे निष ।
 शाम्बरो । स्त्री । मूषिकमाय्याम् । हेमूत्रमांशो
 गां । वे निष ।
 शाम्बु (स्व) क । पु । शम्बूके । शर ।
 शाम्भवम् । स्त्री । दशदारुणि । रा नि व १२ ।
 शाम्भव । पु । गुग्गुली । रा नि व १२ । विष
 मेदे । अ च । कर्पूरे । रा नि व १२ । शिवमल्लि
 कायाम् । वर वृक । रा नि व १० ।
 शाम्भवो । स्त्री । भात्यादिकक्षुकायाम् । शङ्क-
 निद्र पोर्णा । रा नि व १६ । नीलदुर्लाभाम् । रा
 नि व ८ ।
 शायकपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् ।
 शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पु । हरिणे । चातके । गजे । मयूरे ।
 अ टी भ ।
 शारदम् । स्त्री । शुक्लपत्र । रा नि व १० । पु ।
 शरत्कालीनशालिधान्यमेदे । अथ षटिकाक्षीन
 गुण । च सु २०५ । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे ।
 घटनाभूग । रा नि व १६ । र मा । वकुलहृत्तमे ।
 रा नि व २२ । कृष्णमुद्गे । कागभूग । रा नि व
 २२ । समपण्यहृत्तमे । छातिमगां । अम । च
 द मेह वि । "दयस्य शारदस्य च" । सरिफायाम् ।
 महाराष्ट्रीलतायाम् । कौण्डि । कासहृत्तमे । रा
 नि व २२ । रोगे । वक्त्रे । मे ।
 शारदजलम् । स्त्री । शरत्कालीनजले । See
 जलम् ।
 शारदमल्लिका । स्त्री । शरत्कालमय मल्लिका
 याम् । शीघ्रमल्लिका । र मा ।
 शारदमुद्ग । पुं । हरितमुद्गे । "कपिलान्
 शारदान् सुदान् ।" वि धो अ या वि ।
 शारदयावनाल । पुं । शारदीययावनाले ।
 गुणा —श्रीषकर, पिच्छिल गुरु शीतल मधुर
 हृत्तमे बल पुष्टिदय । रा नि व १६ ।
 शारदा । स्त्री । काष्ठशारिकायाम् । अनलभूग ।
 रा नि व १२ । द्रव्यीशके । रा नि व ५ ।
 शारदिक । पुं । शरत्कालीनरोगे । व्याक ।
 शारदी (रु) । पु । समपण्यहृत्तमे । छातिमगां ।
 अम । कषटशके । कौण्डिनीक । र मा ।
 अपराजितायाम् । न द । स्त्री । (दी) जलपिय
 ल्याम् । शारिकायाम् ।
 शारि (का) । स्त्री । स्वनामन्यातपवित्र ।
 शालिक, मयूनां । तिका । शालिधान्यमेदे । अ
 सु २०५ ।
 शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indi-
 cus, Syn asclapias pseudosarsa)
 स्वनाममसिद्धतायाम् । "जम्बू पत्रा दुग्धगर्भा वल्ली
 स्वनामख्याता ।" सु सु १८५ । अनलभूग । वि
 अमलमूल, चरुमरी । उन् दयापानमूल । को
 शैववेत्त । तत्पण्याया —नीवी ग्रामा अनला
 चतुष्पल्लवशारिवा । सा हिषा जेता हृत्तमे चेति ।
 भा पु १५ । काष्ठशारिका पेपुसाप्ये प्रविष्टा ।
 गुणा —शारिकापुष्पस्य सादृश्ये दृक्कृतं दूर
 चपिमान्धाविषय नामनाममसिद्धतायाम् वि १४६

शाकाख्यम् । स्त्री । व्यसनयोर्मूलफलमूलपत्र
पुष्पादी । राखनार्ई फल, भूज, पांठा, मूल
हेत्तादि शाकपदवाचि । अम । "मूलपत्र
करीराशफलकाष्ठाधिदृढकम् । त्वक् पुत्र करक
खैव शाक दशविधं अतम्" अटीभ । पु ।
शाकहव । शेषेन गीह । रसा ।

शाकाङ्गम् । स्त्री । मरिचे । रानि व ६ ।

शाकान्नम् । स्त्री । शाकयुक्तभक्षे । गुणा —
"शाकात्र खेखन चीण रुच वे दोषद्रावकम् ।"
वै निघ ।

शाकान्तम् । स्त्री । हवास्त्रे । ठेडूल । रा
नि व ६ । चिञ्चान्त्रे । ठेडूलेत्र अशन । रानि
व ११ ।

शाकान्तभेदनम् । स्त्री । चुक्रनामककाञ्चिक
भेदे । रानि व १५ । See सुक्तचुकम् ।

शाकालावुः । स्त्री । रागालावुके । वड्गनाडे
गीह । रानि व ७ ।

शाकुनिकः । पु । शकुनशास्त्रज्ञे । पचिमारके ।
गीषीमात्रे । अम ।

शाकुनेयः । पु । पचिभेदे । 'डूडूल पञ्जी' ।
रानि व १८ ।

शाखा । स्त्री । पत्रवे । डाल । अम ।

शाखाकण्टः । पुं । खुचीहवे । मनशी गीह ।
रानि व ६ ।

शाखापित्तम् । स्त्री । हलपादासमूलदादि ।
मुखतालोठादिषु सदाह दवथी । शीत प्रां ७
भूषाणि आनी । "सदाहमुखतालोठे दवपुत्रु-
रादिषु । पाणिपादासमूलेषु शाखापित्तं तदुच्यते ॥"
रानि व २० ।

शाखामृगः । पु । कपो । पशु ।

शाखास्तः । स्त्री । तिलिहीहवे । रानि व ६ ।

शाखारोगः । पुं । रक्षादिधातुलेषु त्वग्जिह्व
च वीरपंगुआदिषु रोगेषु । अम ११५ ।

शाखालः । पु । जलवेतसे । रानि व ८ ।

शाखावातः । पु । हल पदादिगतवातरोगे
वैद्यकम् ।

शाखाश्लिफा । स्त्री । शाखाजातश्लिफायाम् ।
वेटोनिद्र नासाल । वै निघ ।

शाखी (न) । पुं । हवे । गीह । अम ।

शाखोटः (कः) । पुं । (Streblus asper)
खनामप्यातहवे । शेषेन गीह । हिं सहीरा,
रसा सिचीड़ । क आखोडमरुण । मं साहीड़ ।
ते भारणिकिचेट्टु, वरन्की । यम् साहीड़ा ।
तत्पण्याया, — पिशाचद्व पोतफल कर्कशच्छद
शङ्खिनोवास भूतहव सकट, अचघर भू करच्छद
गवाची घुकावास रुचपत्र पोत कैशिकोज
चीरनाश । गुणा — तिक्तीण विषकर वातघ्नय ।
रानि व ८ । एतहीज शिवहर खेपनेनेति स्त्रीके ।
रक्तपित्तार्शवातत्रे भातिसारजित् । भा ।

शाङ्करः । पु । खोमलताभेदे । सुचि २८५ ।
हवे । विका । स्त्री (री) । शमीहवे । वै निघ ।

शाङ्कितः । पुं । यन्त्रिपचंभेदे । ङात्रा । वै निघ ।

शाङ्कुची । स्त्री । शङ्कीचमत्से । 'भांकाठ
नाह । श च ।

शाङ्कुष्टः । स्त्री । गुञ्जायाम् । रसा ।

शाङ्गी । स्त्री । शालिचमाके । रसचि ८५ ।

शाटिका । स्त्री । शय्याम् । शरी । अटीभ ।

शाडलः । पु । नीलद्रव्यायाम् । वै निघ ।

शाणः । पु । माघचतुष्टयमिते । मानविशेषे ।
४ मांश । "माघचतुर्भिः शाणं ख्यात् ।" पप्र ।
"विन्दुभिश्चाटमि शाणं प्रोक्तय मिषगुक्तमे ।"
कथणप्रसारे । रुष्टिप्राध्वन । अम । लोहादि
निशाणचक्रे । प्राण । मे ।

शाणिः । पुं । पट्टशाकहवे । पाटिनाक । शमा ।

शाण्डिल्यः । पु । बिलहवे । रानि व ११ ।

शातः । वि । शायिते । जगे । पु । धूमूरहवे ।
धूडूनागीह । अम ।

शातकुम्भम् । स्त्री । सुवर्णे । रानि व १३ ।
पु । धूमूरहवे । अम । करवीरहवे । मे ।

शातकौम्भम् । स्त्री । सुवर्णे । भडि ।

शातपत्रकः । पु । चन्द्रप्रकाशे । श च ।

शातभीरुः । पुं । मदमनालीनाममक्षिकाहवे ।
"शातभीरुमद्रवानी भूमिमण्डाऽष्टपादिका ।" रसा ।

शातला । स्त्री । खनामप्रसिद्धसिद्धमेदे । पोत
हड्डे । अमकपा इति स्त्रीके । मनगाठेन ।
गुणा — शातला कटुका पाके वातला शीतला
लघु । तिक्ता शीथकफानाहपित्तीदावर्चरक्तजित् ।
भा ।

शारद' । पुं । कर्हमे । कोमलवर्णे । अम ।
 शारदलः । पुं । दूर्वायाम् । बा वि २५ ।
 शारदलाम् । पुं । मन्दविषहृदिकभेदे । "एभिर्दंष्ट्रे
 वेदना वेपथुय गात्रस्तथ कृण्वरक्तागमय । शारदा
 दष्ट वेदना चोईमेति दाहस्त्रिदौ दर्शयौका
 क्वरय ॥" सु कल्प ८५ ।
 शान' । पुं । ४ मापके । ४ भांवा । "भाषैयमुभि
 शान स्यात् ।" पप्र १४ । ३ मापके च ।
 ७ भांवा । अत्रि ।
 शानपादः । पुं । चन्दनपौठिकायाम् । उन्नन-
 भिङ्गी । भारत ।
 शानी । स्त्री । इन्द्रवारुणाम् । शार्थानमनां ।
 श च ।
 शान्तनु । पुं । कुभान्वविशेषे । सु सू ४६५ ।
 ककटिकायाम् । कौटुङ्गीह । र मा ।
 शान्ता । स्त्री । आमलक्याम् । रा नि व ११ ।
 See अकरा । नीलद्वजायाम् । रेणुकायाम् ।
 शमोहचभेदे । तत्पर्याया, — धमा भद्रा अपरा
 जिता जया विजया । तदगुणा — शमोहशब्दा ।
 रा नि व ८ ।
 शान्तुति' । स्त्री । भाग्याम् । वामनहाणे ।
 शायटिक । पुं । मयूरे । शब्दकल्प ।
 शानरवदकलम् । स्त्री । लोप्रलचि । बा वि
 ८५ ।
 शामोलम् । स्त्री । भयानि । हृदि । सा को ।
 शाम्बर (रिक) । पुं । लोप्रलचि । वै निष ।
 शाम्बरो । स्त्री । सूचिकमाय्याम् । शैलूत्रमात्रो
 गीह । वै निष ।
 शाम्बु(स्व)क । पुं । शम्बुके । शर ।
 शाम्भवम् । स्त्री । दवदारुणि । रा नि व १२ ।
 शाम्भव । पुं । गुणुलो । रा नि व १२ । विष
 भेदे । श च । कपूर्णे । रा नि व १२ । शिवमलि
 कायाम् । वरु ऋक् । रा नि व १० ।
 शाम्भवो । स्त्री । भाव्यादिकचक्रायाम् । शार्ङ्ग-
 निद्र शोना । रा नि व १६ । नीलद्वजायाम् । रा
 नि व ८ ।
 शायकमुद्रा । स्त्री । शरपुडायाम् ।
 शायिका । स्त्री । निद्रायाम् ।

शारङ्गः । पुं । हरिणे । चातके । गजे । मयूरे ।
 अ टी म ।
 शारदम् । स्त्री । युक्तपत्र । रा नि व १० । पु ।
 शरत्कालीन शालिधान्यभेदे । अय यटिकाक्षीन
 गुण । च सु २०५ । हरितमुद्गे, धूसरमुद्गे ।
 घटोभामुग् । रा नि व १६ । र मा । वकुलवृक्षे ।
 रा नि व २३ । कृष्णमुद्गे । कांभुग् । रा नि व
 २३ । सप्तपत्रवृक्षे । छातिमग्रीह । अम । च
 दभेद वि । "हयस्य शारदस्य च" । सरिफायाम् ।
 महाराष्ट्रोलतायाम् । कौटुङ्गा । कासवृक्षे । रा
 नि व २३ । रोमे । वनारे । मे ।
 शारदजलम् । स्त्री । शरत्कालीनजले । See
 जलम् ।
 शारदमल्लिका । स्त्री । शरत्कालमय मल्लिका
 याम् । शीतप्रमल्लिका । र मा ।
 शारदमुद्ग । पुं । हरितमुद्गे । "कपिल्यान्
 शारदान् मुद्गान् ।" वि यो अ व्या चि ।
 शारदयावनालः । पुं । शारदीय यावनाले ।
 गुणा — श्रेष्ठाकर पिच्छिल गुह्य शीतल मधुर
 हृद्य बल प्रष्टिदय । रा नि व १६ ।
 शारदा । स्त्री । काष्ठशारिकायाम् । अनलमुग् ।
 रा नि व १२ । ब्रह्मीशाके । रा नि व ५ ।
 शारदिक' । पुं । शरत्कालीनरोमे । व्या क ।
 शारदी (इन्) । पुं । सप्तपत्रवृक्षे । छातिमग्रीह ।
 अम । कच्छटशाके । कौटुङ्गीशोक् । र मा ।
 अपराजितायाम् । अद । स्त्री । (दी) जलपिप
 ल्याम् । शारिकायाम् ।
 शारि. (का) । स्त्री । खनामव्यातपविषि ।
 आनिक, मदनो । विका । शालिधान्यभेदे । च
 सु २०५ ।
 शारिवा । स्त्री । (Hemidesmus Indi-
 cus, Syn asclepias pseudosarsa.)
 खनामप्रसिद्धतायाम् । "जम्बू पुरा दुग्धगर्भा वक्षो
 खनामव्याता ।" सु सू २८५ । अनलमुग् । टि
 अनलमूल, सप्तपत्रो । उत् गुहायानमूल । को
 शिवशैल । तत्पर्याया — गोपी ग्रामा चनना
 चत्पलशारिका । सा हिवा शोता कृष्ण चेति ।
 भापूरम काष्ठशारिका धेपुरादये प्रसिद्धा ।
 गुणा — शारिकापुत्रस्य स्याद् धिक्च युक्तकई गुह्य
 अपिमान्वाक्षिष्य नासक्तमनिरुच्यार्थ विरोध

रक्तप्रदस्वरतोसारनाशनश्च । मदव १ । मधुरे
हिमे भूतघ्नौ कुष्ठकण्डूज्वरहरे दीहदुर्गन्धहरे च
रा नि व १२ । शकल विग्रह स्नादु अग्निसान्नादि-
हरश्च । भा पु १३ । वै निघ सा ज्व वि चर्कादि
दुरालभायाम् । पटीलादौ, वायव्यादौ । वै निघ
ज्वमा वि सारस्तघृते ।

शारी । स्त्री । कुशे, शरपतकुशे, सुश्रवणे । रा
नि व ८ । शारिकायाम् ।

शारीरम् । स्त्री । (Anatomy) सृष्ट्यादि
वैद्यकसहितासु शरीरमधिकृत्य कृते शरीरवृत्तान्त
व्याख्याने अन्यतमे स्थाने । यत्र शूक्रशोणितृप्ति
गर्भोवक्रान्ति गर्भे शरीर सञ्चालनस्य शिराव्यध-
धमनौगर्भिणोव्याकरणानि कृतानि । सु शा च शा
१३ । प । ह्ये । मे । See शरीरम् ।

शारीरकग्रन्थः । पु । श्रीमुखविरचितशारीर-
शास्त्रे ।

शारीरगुणः । पु । दक्षिणगुणसमष्टौ । स च
विंशतिसंख्यक, यथा — लघु गुरु शीतोष्ण विग्रहश्च
मन्दतीक्ष्ण स्थिरसरमृदु कठिन विशद पिच्छिल खर
मृणाल्यूलसूक्ष्मास्त्रद्रवा इति । च सु १३ ।

शारीरज्वरः । पु । दीहगतज्वरे । लक्षण—
“शारीरो जायते पृथ्वं दीहे मनसि मानस ।
इन्द्रियाणाञ्च वैकल्य दीहसन्तापलक्षणम् ।” सु चि
३३ ।

शारीरव्रणः । पु । शरीरसम्बन्धितादिदीप्य
जनितव्रणे । स द्विविध शारीरागन्तुभेदेन । यथा
— “हिषा व्रण स विप्रैश्च शारीरागन्तुभेदतः ।
दीपे राद्यक्षयोरन्य गन्नादि चतसम्भव । स्रव्य
कठिनसम्पर्शो मन्दसावो महाव्रण । तुषते स्फुरति
ग्लानी व्रणो मारुतसम्भव । व्रणामोहज्वरकौद
दाहदुष्टप्रदारणे । व्रण पित्रकृतं विषादगन्धे
सावैय प्रतिके । बहुपिच्छो गुरु विग्रह क्षिमिती
मन्दवदन । पाण्डुवर्णोऽल्पसंज्ञेदधिरपाको कफ
व्रण । रक्तो रक्तसुती रक्तान् द्विविध स्याद
न्ये । लङ्मांसज सुखे देशे तदण्यस्यानुपदेव ।
धौमसोऽस्मिन् काले मुख साध्य मुखे व्रण ।
गुणैरन्यतमेऽस्मिन्काले लङ्को व्रण युत । सर्व
विज्ञानी विज्ञेयस्तसाधो मृत्युपदेव ।” इत्यादि ।
मानि ।

शार्क । प । शर्करायाम् । हिमि । शर ।

शार्कक । प । दुग्धफेमे । शर्कराविष्टे । मे ।

शार्करः । पु । लोभहवे । दुग्धफेमे । मे ।

शार्करमद्यम् (शीघ्रः) । स्त्री, पु । शर्करा
घातकीसिद्धमद्ये । लक्षण—“शर्कराघातकीतीय
कथिते शार्करी मता ।” इति । द्रव्यगुणमाला ।
गुणा—शीतं हृष्य दीपन मोहनश्च । रा नि व
१४ । अन्य शर्कराजातकीत्यमये । गुणा—मधुर
रुच्य दीपन वतिशीघ्रनय । सु सू ४४५ ।

शार्करिलः । वि । शर्करान्वितमूत्रमिजे । शर्करा
मृचिष्ठे । व्याक ।

शार्ङ्गम् । स्त्री । चार्ङ्गे । आर्ङ्गा । रा नि व ६ ।

शार्ङ्गधरः । पु । स्वनामव्यात चिकित्सासमय
कारे । ज्वरविशतीकारे ।

शार्ङ्गधरदीपिका । स्त्री । आटमल्लकते शार्ङ्ग-
धरटीकाविशेषे ।

शार्ङ्गवेरिकः । पु । गृष्टोसमानवर्णे स्याद्वर
विषभेदे । अवि स्थान ५६५ ।

शार्ङ्गष्टा । स्त्री । काकमृदायां । कौर्णे शङ्क-
कौर्णेनि । सु चि २३५ । काकमाचाम् । गच्छा
याम् । सु सू ३८५ ।

शार्ङ्गाङ्गष्टा । स्त्री । महाकरश्चे । उद्भ्र-
कद्रश्च । रा नि व ८ । वा ३२५ । लताकरश्च ।
काकमाचाम् । वै निघ ।

शार्ङ्गूलः । पु । व्याघ्रे । रा नि व १८ । चित्रक
हवे । रा नि व ६ । सदाख्य पचिविशेषे । चरणि ।
सरमे । मे ।

शार्ङ्गूलकन्दः । पु । चरणपलाखी ।

शार्ङ्गूलजम् । स्त्री । व्याघ्रमूले । नथी । वै निघ ।

शार्ङ्गुरौ । स्त्री । रातो । अटीम । रोप्ते ।
लोभ । वै निघ ।

शाल । पु । शाले । शूलो । रा नि व १२ ।
शाले । मल्लभेदे । शाल माह, शालाङ्ग । विका ।
हवे । रा नि व २ । लङ्कषहवे । रा नि व ८ ।
(Shorea robusta) स्वनामव्यातहवे । शाल
गाह । हि शाल, शालवा । ते एषचट्ट । मा
कुडिलियम् । गुल गल । गुणा—
कषाय स्यात् व्रणस्त्रेदकफकिमौन । व्रणविद्रधि
वाधिर्ये योनि कर्णगदान् हरत् ॥” भा पु १३
वटादि । शटो । सु चि ८५ । अश्वमृहवे ।
मियावहवे । वै निघ ।

शालकम् । स्त्री । नाड़ीशाकः । पाटेनाकः ।
वे निघ ।

शालकन्यासी । स्त्री । स्वनामज्जात पत्रशाक
विशेषः । गुणा — “शाकं गुदं च दल्यं प्रायो विदध्य
जीवति । मधुरं शीतवीर्यं च पुरीषस्य च भेदनम् ॥”
च सू २०५ ।

शालज' । पुं । शालकस्य । भागं भाह । शर ।

शालक्ष । पुं । शालिचशाकः ।

शालहयम् । स्त्री । शालपीतशालयोः । भाग,
पेशाभाग । सा को मिलाजतुमीधने ।

शालनम् । स्त्री । इति के । भाकनलि । वा
चि ०५ ।

शालनिर्यास' । पुं । रालः । धूना । रा नि
व १९ । भा म ४८ पादस्कृटि । सञ्च हवे । रा
नि व २ ।

शालपत्र-समपत्रो । स्त्री । शालपर्णान् ।
भागभावि । प सु । रत्ना ।

शालपर्णिका । स्त्री । सुरायाम् । अकाशो,
भूदा । वे निघ ।

शालपर्णी । स्त्री । (Desmodium gan-
geticum Syn Hedysarum gange-
ticum) स्वनामज्जातपत्रे । भागभावि । हि
सरिवम । तत्पर्व्याया, —सुदला सुपत्री शिरा
सौम्या कुसुदा गुहा भुवा विदारोगम्वा च युमतो
सुपर्णिका दोषमला दोषपत्रिकी वातघ्नो पीतिनी
तन्वी सुधा सञ्जानुकारिणी शोषघ्नो सुभगा दक्षी
शोषघ्नो निशला त्रोटिपर्णिका सुमूला सुधवा
युग्मपर्णिका सुपर्णी शालपत्रो शालिदला विदारो
शालपर्णी एकमूला अममती शालानो शालिका
दीर्घाङ्गि, दीर्घपत्रा । गुणा — “शालपर्णी गर-
ज्जहिं च्वरयासातिसारजित् शोषदोषवधचरी
हृदयुक्ता रसायनी । तिका विषहरी व्यादु-
ष्यतकासक्तिनिघ्नपत् ॥” भा । रा नि व ४ । See
च युमतो ।

शालपर्णादि । पुं । तदादिद्रव्यगणे । यथा
—शालपर्णी श्रुतिपर्णी वाय्वालक विल्वशलाटुषु ।
भागभावि, छाकूले, वेलेण्डा, वेलेण्टे ।
च दरपिचि शालपर्णादि । “शालपर्णीदला
वले श्रुतिपर्णा च साधिता । दाडिमाम्ना हिता
वेवा पित्तघ्ने शालिसारिणाम् ॥”

शालमर्कट' (क') । पुं । दाडिमवधे । वे निघ ।

शालरस' । पुं । रालः । धूना । रा नि व १९ ।

शालव । पुं । लोभहवे । शर ।

शालवर्ग । पुं । शालसारादिवर्गे । भा ।

शालवेष्ट । पुं । शालनिर्थासि । धूना । विका ।

शालशाकम् । स्त्री । नाड़ीशाकः । वे निघ ।

शालसार' । पुं । शालहवे । कु सु १८५ ।
हिङ्गुहवे । विश ।

शालसारादि' । पुं । तदादिद्रव्यगणे । यथा
—“शालयुग्मं करजो ही खदिरयन्दनद्वयम् ।

गह्भाण्डोन्मूलोमूर्जोलीधयुग्मधवाशया । शिरोवा
गुदकालीयपूगपूतिकककटा । शालसारादिरप्यथ
गणं स्रग्भक्षपट ॥” शालयुग्मं शालप्रियाली ।
गह्भाण्डो भाटिरिति प्र । पूतिको गन्धमादुलि ।
सा को ।

शाला । स्त्री । तदशालायाम् । गृहे । विका ।

शालाककूटकम् । स्त्री । चाणक्यमूलके ।

शालाकौ (रन्) । पुं । अक्षवैद्ये ।

शालाक्यम् । स्त्री । आशुब्धेदस्य अष्टविधतन्ना-
म्यतमी । तस्य ऊर्ध्वजन्तुगतरोगाणां व्यवणयनाया
शितरोगाणाचोपशमनायम् । सु सू १५ । “शिरो
रोगो नेत्ररोगो कण्ठरोगो विशेषतः । भूशङ्कण्ड
मन्यामुद्ये रोगो सम्भवन्ति हि । तेषां प्रतीकार-
कस्य नासावच्यमनानि च । अथ हस्तमुखगण्ड-
प्रिया शालाक्यनामका ॥” वैद्य स २५ ।

शालाहार । पुं । कण्ठकारशालाघ्नो । काशत्र
भागेन आशुन । रस वि ८५ । शालकाशहारे ।

शालालिर । पुं । शरावे । मर्त्रा । विका ।

शालाञ्चि । पुं । शाकभेदे । भागिकभाक ।
शर ।

शालानो । स्त्री । विदार्याम् । भागभावि ।
शर ।

शालामर्कटकम् । स्त्री । चाणक्यमूले । रा नि
व ० । शालमूलके । भा पू १८ भा व ।

शालामुख । पुं । कण्ठशूलतण्डुलश्रीद्विधाये ।
“शालामुखं कण्ठशूलं कण्ठतण्डुलं सन्धते ।” भा
पू १८ भा व ।

शालासृग । पुं । शगलि । शरा ।

शालावकः । पुं । प्रसङ्गजातीय श्यालविशेषः ।
कुडे । बिडाले । रा नि व १८ । वामरे । कुङ्कुरे ।
म । मृगे । हरिष । शर ।

शालि (धान्यम्) । पुं, स्त्री । ऐमन्तिकधान्यम् ।
आमन धान्य, देशमुखिक धान । देशभेदेन तस्य
तानाभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिमहा
शालि कलम तूर्णक शकुनाहत सारासुख
दीर्घशूक रोध्रशूक सुगन्धक पतङ्ग तपनीयय ।
एते निर्द्वावा शालय । गुणा—बद्धाल्यवचस
खादुपाकरसा खिन्ना हृत्वा कषायानुरसा लघव
पथ्या मूलला हिमाय । वासू ६५ । न मधुरा
भीर्यंश शीता लघुपाका बलावकाय । सुधू १८
५ । शालि कलम सुगन्धक शकुनाहत महा
शालि शीतभीरुक रोध्रपुष्पक मध्विमलक
कदमक पाण्डुक महादूषक पुष्याण्डक पुण्ड
रीक काचनक दीर्घशूक हयनक दूषक महा
दूषकय । सुधू ४६५ । गुणा—मधुरा शीता
लघुपाका बलकरा पित्तघ्ना वातकरा खिन्ना
बद्धाल्यवचसय । राज । शालिसामान्यगुणा—
मधुरा रूक्षा । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश
भेदानाह, राजान्नपटिककृष्णरक्तमुखस्थूलाणुगन्ध
निरापन्नोदय इति दश भेदा । एषा विशेषा
स्वपथ्याये द्रष्टव्या । “राजान्नं दीर्घशूक खरिपुदिव
सज पटिको वर्णतो हौ निशुको सुखशालि
खगुणविशदित स्वाभिघानालस्योऽन्ये । मासैर्वोऽन्य
खिभि स्यात् स भवति निरपो वापि दृष्टव्यु सभू
रेष स्वाद्वीहिस्तज्जहति दशविधा शालयस्तु
प्रसिद्धा ॥ रा नि व १६ । द्वारौतस्तु शालीना
महादशभेदानाह । भा । “रक्तशालिमहाशालि
कलम पटिकोऽपर । खल्लरीटापसाहो च जीर
कान्या कपिलला । सौगन्धो शुकला चान्या बिल
वासो कथोरका । गुदडा रक्तवन्तो च कलमान्या
तथापरा । विन्वला मागधी योता ता पष्टादश
शालय । देशे देशे विभिन्नानि नामानि परि
लक्षयेत् । गुणे समाने सर्वान्नाम् भूमिभागीदृवान्
विदुः । शालयान्ध्ररोहाय मूलला बहुवर्धस ।
श्रेयकालि सुपथ्याय मूलला वातला हिमा ।”
अति ११५ । लक्षय यथा—“कण्ठनेम विना
यका ऐमन्ता शालय अता ।” गन्धमृगे ।
गङ्गाशौकम् । तिका । कृष्णजीरके । रा नि व
६ । रसालिनी । वे निघ । [कुम्भ] । शर ।
शालिका । स्त्री । विदारिकायाम् । बृंह-

शालिजः (जाह्नकः) । पु । खट्टाशाखे ।
शौठिनी । च द वा व्या चि ।
शालिघ्नः (घ्नो) । पुं, स्त्री । खनामल्लातशाक
भेदे । भागिका भाक, भाकि भाक । तत्
पथ्याया,—पत्तूर पक्क शालघ्न शालाघि
शालिघ्ना शितशाक सितसार पक्केट खोह
मारक । गुणा—शालिघ्नो दीपनक्षिक शीघ्राग्नि-
कफपित्तजित् ।” राज १५ ।
शालिदला । स्त्री । अशमत्याम् । भागिभाणि ।
रा नि व ४ ।
शालिनाथः । पुं । रसमन्त्रोकारे ।
शालिनी । स्त्री । पप्रकन्दे । रा नि व १० ।
मथिकायाम् । वे निघ ।
शालिपर्णिका । स्त्री । सुरामास्याम् वे निघ ।
शालिपर्णी । स्त्री । अशमत्याम् । भागिभाणि ।
रा नि व ४ । च द वा चि । “शालिपर्णीपुत्रिपर्णी”
मापपण्याम् । भागिणी । रा नि व १ । मेदायाम् ।
पुत्रिपर्ण्याम् । वे निघ ।
शालिपिष्टम् । स्त्री । फटिके । तिका ।
शालिमूलम् । स्त्री । ऐमन्तिकधान्यमूल । च
चि ३५ ।
शालिराट् । पु । महाशाली, राजशाली ।
भरु धान । पतु ।
शालिशक्तः । पु । शालिधान्यकृतसक्तुके । गुणा
—“मधुरा लघव शीता शक्तष शालिसम्भवा ।
याहिणो रक्तपित्तघ्ना दृष्ट्या क्कहिं क्वरापडा ॥”
च न २०५ ।
शालिहोत्र । पुं । तन्नामकाश्वशास्त्रप्रणेतारि
पटिविशेषे । छोटके । तिका ।
शालिहोत्रम् । स्त्री । नकुलकते अश्ववैद्यक
विशेषे । अपरं भोजराजकृतम् ।
शालो । स्त्री । कृष्णजीरके । रा नि व ६ । मथि
कायाम् । शालपण्याम् । दुरालभायाम् । वे निघ ।
शालीना । स्त्री । मित्रयाव्यक्षुपे । भट्टिग्रीह ।
रा नि व ४ ।
शालु । स्त्री । शालूके । भागुक् । शर । पु ।
मेकि । ३५ । शीरक नामगन्धद्रव्ये । शौठिनी
वित्तव । मे ।
शालु(लू)कम् । स्त्री । पप्रकन्दे । पत्तूर

शैल, शीमूक । रा नि व २२ । अम । हि कसेक
मिसौडा । तें जाजिकाय । तत्पथ्याया, —पद
शूर्य शालूक शालूक शालूक गोपमद्र । गुणा—
शीतल इत्ये पित्तदाहकघ्न गुरु दुर्गंर खादुपाकं
क्षान् वात कफकरं संघादि मधुर रुच्य । तत्
बालम् अनाचं वम् जीर्णम् व्याधितम् कृमिभक्षितम्
अग्नादिद्विषितञ्च वज्रम् । तथा मित्रौषम् अकाली
त्यम् अम्लेलादिसिद्ध कर्कशमतिकोमल व्यालादि
दूषित मूलक विना गृह्यञ्च शाव नाश्रीयान् । भा
पू १ भ शा व । च द वा व्या चि अशुभान्तातेलि ।
जातीफल । रा नि व १२ । वै निघ १ भ अ च चि
पिपल्यादिचूर्णे ।

शालूकः । पु । मण्डूक । रा नि व १८ । पद्मादि
मूले । निका ।

शालूरः । पु । भेके । अम । पयकन्दे । वै निघ ।

शालूरकः । पु । पुरीषजकृमिभेदे । च वि ७ च ।

शालूरपर्णी । स्त्री । ब्रह्मोशाके । विश्वीशोर ।

“शालूरपर्णीमालूर ।” भा म १ भ जिज्ञाज्व चि ।

शालेयः । पुं । मधुरिकायाम् । रा नि व ४ ।

च मू २७ च । स्त्री । शालिधान्यवृत्ते । रा नि व २ ।

बालमूलके । भा पू १ भ शा व । स्त्री । मिथेया

याम् । मेति । रा नि व ४ । यलुफायाम् । उज्ज्व ।

वै निघ ।

शाल्मल, (क) । पु । मोचरसे । रा नि व ८ ।

भेव स्त्रीरौ प्रदरारिसे । शाळलीहवे । निभूज

गोह । शर ।

शाल्मलि, । पुं, स्त्री । (Bombax mala

barica Syn Salmalica malabarica)

खनामख्यातमहातरी । निभूज गोह । हि शिखल,

शेसुर । उत कोनूरी । मा पुला । म गोवर ।

पसु । तत्पथ्याया, —पिच्छिला पूरणी मोचा

स्थिराय तूलिफला दुरारीडा शाळल शाळलक

अपूरणी निर्गन्धपुष्पो तूलिनी कुक्षुटी रक्तपुष्पा

कण्टकारी मोचनी शीमूल कदला चिरकोवी

पिच्छिल रक्तपुष्पक मूलवच मोचाख्य कण्टक

द्रुम कुक्षुटी रक्तोत्पल रज्यपुष्प बहुवीर्य समद्रुम

दीघद्रुम स्थूलफल दीघीयु । गुणा—इष्यो बन्ध

खादु शीत कषायो लघु विष्व घृक्षेत्रसर्ववर्धय ।

तद्रसकटुष एव, राहो कषायप । तत्पुष्पफलमपि

तत्समगुणमिव । रा नि व ८ । तत्पुष्प हृत

संश्लेषाधितं प्रदरघ्नं रसे पाके च मधुर कषाय

गुरु शीतल आदि वातलघु । भा पू १ भ शा व ।

कृमिभेदघ्न रुच्यसृण पाके कटु लघु वायकफघ्नच ।

सु सू ४६ च । च द वन्दन ज्व वि । निफलादी

“निफला शाळली राजा ।”

शालमलिक, । पु । रोहितकवृत्ते । ब्रह्म

वोडा । रा नि व ७ । च वि ८ च ।

शालमलिनो । स्त्री । शाळलिहवे । शर ।

शालमलिपत्रक, । पुं । समपर्णहवे । हातिम

गोह । रा नि व १२ ।

शालमलौ । स्त्री । शाळलिहवे । निभूज गोह ।

अम । मोचरसे । च मू ४ । शिशपावले । निका ।

शालमलीकण्टकः । पु । मसिद्ध । निभूज-

कौण्डो । अथ व्यङ्ग्य । वा उ २२ च ।

शालमलीकन्दः । पु । खनामख्यातमहाकन्दे ।

स भागीरथीतोरे प्रसिद्ध । शांरीकन्द इति च

महाराष्ट्रादी ख्यात । निभूजगोहृत्त भूज । तत्

पथ्याया, —विजुल वनवासकी वनवासी मल्ल

मल्लला । गुणा—मधुर मलसारण शीत

पित्तदाहशोकघ्ननापत्रय । रा नि व ७ ।

शाल्मलीकल्प, । पु । वैद्यशास्त्रान्तर्गतचिकित्सा

कल्पभेदे । नद ।

शाल्मलीफल, । पुं । तेज फलहवे । टेजवज ।

रा नि व ११ ।

शाल्मलीफलकम् । स्त्री । चरादिशस्त्राणाम्

घाटासंस्थापनायां कर्कशकाष्ठपरके । सु सू ८८ च ।

शाल्मलोवेष्ट (क) । पुं । मोचरसे । निभूज

गोहृत्त आठो । रा नि व ८ । भा म १ भ अ सा चि

समद्रादिचूर्णे । “शाल्मलोवेष्टो रीध ।”

शाल्मलीसखनिर्ध्यासः । पुं । मोचरसे ।

भेव भ्रजम चि । रस र कामदीपकरसे ।

शाल्वणखेद, । पुं । शतव्याधी खेदविशेष ।

यथा—“काकीत्यादि” सवातघ्न सुखोद्यम

सयुत । सान्नीपदीकमसिद्ध सद्योद्यममित ।

सुखीय खटलवण मान्यच परिकीर्तित ।

तेजीवनाहं कुर्वीत सर्वदा वातरीणिषाम् ।” सु

चि ४ च । वातघ्नो मरदाभ्यादि काकीत्यादि

सोयुत । मसिमातीवर्ध तन्व दाबदयेन चायता ।

पटौ स्यात् खेदनाशय काक्षिकापयमिष्यते ।

अतु छेदीय तावान् स्यात् सुखिभवं यतो भवेत् ।

शालाहकः । पुं । प्रसङ्गजातीय शृङ्गालविशेषः ।
कूडे । विडाले । रानि व १८ । वानरे । कुकुरे ।
चम । मने । इतिग । शर ।

शालिः (धान्यम्) । पुं, स्त्री । ऐमनिकधान्यम् ।
आमन धान्यं, देशस्थिक धानम् । देशभेदेन तस्य
नामाभेदा दृश्यन्ते । ते च यथा—शालिमंदा
शालि कलम तूर्णक शकुनाहत सारासुख
दीर्घशूक रीधशूक सुगन्धक पतङ्ग तपनोयथ ।
एते निर्द्दिवा शालय । गुणा—वृद्धाल्पवर्धस
स्वादुपाकरसा क्षिग्धा हृत्वा कपायानुरसा लघव
पथ्या मूत्रला हिमाय । वासूदय । न मधुरा
वीर्यत शीता लघुपाका बलावहाय । सुसू३८
च । शालि कलम सुगन्धक शकुनाहत मृदा
शालि शीतभीरुक रीधपुष्पक मृद्विमस्तक
कद्दमक पाण्डुक मृदाद्रवक पुष्पाण्डक पुण्ड
रीक काचनक दीर्घशूक ह्ययनक द्रूपक मृदा
द्रवकय । सु३४६च । गुणा—मधुरा शीता
लघुपाका बलकरा पित्तघ्ना वातकरा क्षिग्धा
महाल्पवचसय । राज । शालिसामान्यगुणा—
मधुरा रुचा । राजनिघण्टुस्तु शालिधान्यस्य दश
भेदाभादः, राजान्नपटिककण्ठरक्तमुण्डखुलागन्ध-
निरापत्रीहय इति दश भेदा । एषां विशेषा
स्वपथ्याये द्रष्टव्या । “राजान्न दीर्घशूक खरिपुदिव
सज पटिकी वर्णतो द्वौ निशूकौ सुखशालि
खगुणविशदित स्वाभिधानाल्लयोऽन्ये । मासैर्योऽन्य
स्त्रिभि स्यात् स भवति निरपो वापि हृष्टान्मुसभू
रेष स्यादन्नोद्दिष्टसक्तदिति दशविधा शालयस्तु
प्रसिद्धा ॥ रानि व १६ । चरौतस्तु शालीना
मृदादशभेदानाह । भा । “रक्तशालिमंदाशालि
कलम पटिकीऽपर । खञ्जरीटापमाही च नीर
कान्या कपिधला । सोमन्वी शूकला चान्या विल
वाही कपोरका । गुरुका रक्तवन्तो च कलमान्या
तथापरा । विल्ला मागधी दीता ता चष्टादश
शालय । देशे देश विभिन्नानि नामानि परि
लक्षयेत् । गुणे समाने सर्वोक्तान् भूमिभागीद्वयान्
विदुः । शालयश्चन्द्रोदय मूत्रला बहवर्धस ।
शैमकाले सुपथ्याय मूत्रला वातला हिमा ।”
चदि ११५च । लक्षण यथा—“कण्ठनेन विना
प्रका ऐमना शालय भूता ।” गन्धमग्ने ।
गुरुगोक्षुण्ण । मिका । कण्ठभीरके । रानि व
६ । शालिहो । वै निघ । [कुमड] । शर ।
शालिका । स्त्री । विदारिकायाम् । कूडे-

शालिजः (जाह्नकः) । पुं । खडाशाखे ।
शोठिणी । च द वा व्या चि ।
शालिह्वः (ह्वी) । पुं, स्त्री । स्वनामध्यातशाक
भेदे । शालिका शीक, शालिका शीक । मत्
पथ्याया,—पथूर पवक शालच शालाचि
शालिधा शितशाक सितसार पवकेष्ट खीह
मारका । गुणा—शालिह्वो दीपनक्षिक्त प्रोद्गर्श
कफपित्तजित् ।” राज २५ ।
शालिदला । स्त्री । च’श्रमत्याम् । शालिगानि ।
रानि व ४ ।
शालिनाथः । पुं । रसमन्त्रोकारे ।
शालिनी । स्त्री । पत्रकन्दे । रानि व १० ।
मेधिकायाम् । वै निघ ।
शालिपर्णिका । स्त्री । सुरामास्याम् वै निघ ।
शालिपर्णी । स्त्री । च’श्रमत्याम् । शालिगानि ।
रानि व ४ । च द व्व चि । “शालिपर्णीष्टत्रिपर्णी ।”
माषपर्ण्याम् । माषाणि । रानि व ३ । मेदायाम् ।
ष्ट्रिपर्ण्याम् । वै निघ ।
शालिपिष्टम् । स्त्री । स्फटिके । तिका ।
शालिमूलम् । स्त्री । ऐमनिकधान्यमूलम् । च
चि ३५ ।
शालिराट् । पुं । मृदाशाली, राजशाली ।
भद्र धान । पशु ।
शालिशक्तः । पुं । शालिधान्यजतसक्तुके । गुणा
—“मधुरा लघव शीता शक्तव शालिसम्भवा ।
शालिणी रक्तपित्तघ्ना दृष्ट्या चर्द्धिज्वरापहा ॥”
च म् २०५च ।
शालिहोत्रः । पुं । यन्नामकाशशास्त्रप्रणेतारि
कृषिविशेषे । वीटके । चिका ।
शालिहोत्रम् । स्त्री । नकुलकृते अश्ववेद्यक
विशेषे । अपरे भोजराजकृतय ।
शालो । स्त्री । कण्ठभीरके । रानि व ६ । मेधि
कायाम् । शालपर्ण्याम् । दुरालभायाम् । वै निघ ।
शालीना । स्त्री । मिथयाख्यायाम् । मडिगिहाह ।
रानि व ४ ।
शालु । स्त्री । शालूके । शालूक । शर । पुं ।
मेके । ई च । नीरक नामगन्धद्रव्ये । गेटिना
विशेष । म ।
शालु(लू)कम् । स्त्री । पत्रकन्दे । पत्रेद्र

शिखरो (इन्) । पुं । कुन्दुरो । कुन्दुराशोने ।
 रानि व १२ । सामान्ययावनालि । खनार । रानि
 व १६ । मगविशेष । तन्मास लघु हृद्य बलपदच ।
 रानि व १० । अपामार्गे । रानि व ४ । चदर
 सास विवृणीयोगे । वामु १५ अ ग्यामादि ।
 भा म ४ म कर्षरीषि । वन्दाके । शान्तरा । रा
 नि व ५ । कर्कट गङ्गायाम् । कौकडां शूत्रौ ।
 रानि व ६ ।

शिखा । स्त्री । चूचके । रानि व १८ । मूर्त्तयां ।
 शाखायाम् । चूडाशाम् । मे । मयूरशिखायाम् ।
 दिवनाश्रित्ति । रानि व ५ । शिरीषमयकिशे ।
 ठिकि । अम । आरक्षरे । शर । तदमूले । छेच ।
 तुलनीहृत्ते । जटामास्याम् । बषायाम् । वे निघ ।
 मपन, बहावे ।

शिखाकन्दम् । स्त्री । गृह्णते । गाक्षत्र, गांज
 गम । रानि व ३ ।

शिखाच(व)ल । पु । मयूरे । विका ।

शिखाधर (धार) । पु । मयूरे । विका ।

शिखामूलम् । स्त्री । गृह्णते । गाक्षत्र भूना ।
 रानि व ३ ।

शिखाल । पु । मयूरे । वे निघ ।

शिखालु । पु । मयूरशिखायाम् । रानि व ५ ।

शिखावतो । स्त्री । मूर्त्तयायाम् । भूर्गी । शच ।

शिखावर । पु । पञ्चस्रहृत्ते । कौठाल गाह ।
 शमा ।

शिखावला । स्त्री । मयूरशिखायाम् । रानि व ५ ।

शिखावान् । पु । चितकहृत्ते । अम । भाष
 पविणि । वे निघ ।

शिखावृक्ष । पु । उच्चदीपाधारे । मीपगाह ।
 वा डेनुके ।

शिखिकण्ठम् । स्त्री । तुल्यके । तूँते । रा
 नि व ११ ।

शिखिकुन्द । पु । कुन्दुराश्यायाम् । कुन्दुर-
 थोषी । कयित् ।

शिखियोवम् (वा) । स्त्री, स्त्री । तुल्यके ।
 अम । भा म १ म ज्वषि । ज्वरादुधरसे "दाद
 मूषा शिखीषायाम् ।" (वम्) । कालपाषाण,
 पुष्पके । रसास । [वे निघ ।

शिखिध्वज । पु । ध्वजे । विका । मयूरे ।

शिखिनो । स्त्री । मयूरशिखायाम् । नौनर्क
 कुण्डर गाह । रानि व ५ ।

शिखिनोफल । पु । शिरीषहृत्ते ।

शिखिपुच्छम् । स्त्री । मयूरपुच्छे । शर ।

शिखिपुच्छभूति । स्त्री । पुच्छमक्षनि । च
 दक्षिणा भाष चि ।

शिखिमिथ । पु । लघुवदरे । छोटिकूल ।
 रानि व १ ।

शिखिमण्डल । पु । वरुणहृत्ते । वरुण
 गाह । शर ।

शिखिमन्य । पु । गणिकारिकायाम्, गनित्रि ।
 रसर द्वीपदचि ।

शिखिसुखो । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वे निघ ।

शिखिमूलम् । स्त्री । गृह्णते । गाक्षत्र भूना ।
 रानि व ३ ।

शिखिमोटा (दा) । स्त्री । अजनीदायाम् ।
 ब्राह्मणो । रानि व ६ ।

शिखियूप । पु । श्रीकारिमि । रानि व १२ ।

शिखिवहक । पु । कुष्माण्डी । शर ।

शिखिवाडवरस । पु । गुल्माधिकारे रस ।
 पाठ — "नारितं मृततायाश्च गन्धकं भाषिक
 समम् । मर्दयिष्विकद्रावे यवचारयुतं दिनम् ।
 विगुह्य मन्थयेन्नित्यं नामवल्लीदलनं वा । यातगुल्महर
 ख्याती रसोऽयं शिखिवाडवः ॥" रसर ।

शिखिहिण्टो । स्त्री । महाबलापये । वे निघ ।

शिखौ (न्) । पुं । चितकहृत्ते । छिडा गाह ।
 रानि व ६ । वे निघ कर्षक ज्व विवोमपूरलपे ।

मयूरे । मेधिकायाम् । मेति । रानि व २९ ।
 विषमेदि । पशु । सुनिवन्धाकि । भा पु १ म भा
 व । अपामार्गे । आपा । रसास । घोटके ।

छेच । कुङ्कुटे । छच । मे । शुकशिश्याम् ।
 आनाकुम्भी । पशु । वकपविणि । विका ।

विमो । वे निघ ।

शिखोवभ्र । स्त्री । शिवावरोहपे । उतनि
 नाक । रानि व ४ ।

शिशूडि । स्त्री । सनाममहातपे । छि चहो
 नो । गुप्ता — कटु स्यात्तातशो पठयत्तदो दानेन
 रसायनो दीददाय करो च । रानि व ४ ।

समस्त वर्गमद वा यथाहाभमद्यापि वा । प्रयुञ्जी
तेति वचः सर्वत्र गणकम्पि । ” शान्त्व
खेद । जीवनीयमशक, गुडूछी, कौन्डी
शुश्री, वसन्तोचना, पद्मकाष्ठ, शक्ति, रुक्मि,
मेवमात्र, डूड, हरिजा, वरगण्डक, मेवशुनी,
वाङ्गिना, गोरक्षकाकुलिश, आनाकुनी,
शर, बाँटी, धेत-आकन, शूलक, गोकुल,
पायागलेद, रक्त आकन, शतभूनी, पुनर्वा,
वज्र-आँटी, धुडूरा, वामनशो, विहाति, वव,
कूल, कूलथ एवम् नमूल, प्रेतोके २ भावा
मिनि ८ पुन । च द वा व्यापि ।

शिव. (कः) । पु । शिमी । रानि व ८ ।

शिवरः । पु । शिवरीधरे । पाणिशोष ।
ने । भा म ४ म नेतरीधि । “वरिष्ठदलशिवर । ”
शिवरकरोध्र । पु । अविपजापरसर्ग
स्वनामखाराधरे । पाणिशोष । वासू १२५
रोधारी ।

शिवरभेदाय्य(च)म् । कौ । ताचे । इ च ।
शिवरो । स्त्री । शकशिव्याम् । आनाकुनी ।
ने । See कपिकच्छ ।

शाष्कुलः । वि । मासाग्निनि । इ च ।

शिशपा । पु । (Dalbergia sis'iu) A
Timber tree स्वनामध्यातवरी । मित्र ग्रीह ।
दिश्रीसध, शिश, शीसध । तें शिशकर । ता
जानुकुक्कद । पशकैदर । तत्पथाया,—
पिच्छिला अगुरु कपिला भयगर्भा अगुरुशिशपा
युगपत्तिका कृष्णसारा अगुरुसारा पिपला पिच्छला
वीरा रालागुसार्थम् धूमिका । कैषाक्षिन्ते भय
गर्भा कपि व शिशपाया सजा । यथा—“सा चेत्
कपिलवर्णा स्यात् भयगर्भा निगद्यते ॥” सा विधा
कृष्ण श्वेत पीतभेदेन । सा गुणा—तिक्ता कटु
रूक्षा कफ वातघ्नो दीपनो शोधातिसारघ्नो च ।
“येतादिशिशपा तिक्ता शिशिरा पित्तदाहनुत् ।
कपिला शिशपा तिक्ता शीतवीर्या शमापहा ।
वातपित्तज्वरघ्नो च हृदिहृक्काविनाशिनी । शिशपा
द्वितीय वर्षे हिम शोफविघ्नपणित् । पित्तदाह
प्रशमनं वर्षे रक्षिकर परम् ।” रानि व ८ ।

शिकतायलम्यनम् । कौ । जलस्थ शीतलो
करणीपायविशेष । सु ४५५ ।

शिक्य(क)म् । कौ । मधुच्छिष्टे । मम । तत्
पथाया,—शिक्यकं मोदनं मचिकामलं चोद्रेय
योतराग काच विघसं उच्छिष्टमोदनं द्विध
माचिकक चोद्रेज द्रावकं मचिकाशय मधुज मधु
सम्भवम् मधुल्यं मधुलितं मधुच्छिष्टं मधुशेषम् ।
गुणा—पिच्छिल स्वादु कृष्टवातरक्तघ्न कटु मृदु
स्निग्ध मेघेन मृदुतिताद्विलोपनघ्न । रानि व
१३ । अपिच—“भूतघ्न त्रपरीपणम् ।
भयसन्धानकृद्भात कृष्ट बीसर्प रक्तजित् ॥” भा ।
शिक्यम् । कौ । द्रव्यरचनार्थं रज्जुकृताधारि ।
शिका । शर । जलप्रसादनाथे पावरचनधार
विशेष । सु ४५५ ।

शिखरः (कः) । पु । मयूरपुच्छे । यम ।
काकपत्ते । कूलनि । मे । शर ।

शिखरिण्डकः । पु । कुकुटे । भा । स्त्री । (का)
गुद्यायाम् ।

शिखरिण्डनी । स्त्री । गुद्यालतायाम् । पसर
सा सरसप्रकरणे । युधिकायाम् । रभा । मयूर्याम् ।
शिखरणी (रन्) । मयूरे । मयूरपुच्छे । मे ।
कुकुटे । इ च । स्त्री । गुद्यालतायाम् । रानि
व ३ । स्वर्णयुधिकायाम् । रानि व १० ।

शिखरम् । कौ । पुलके । त्रैमाक्ष । माणिक्य
विशेष । चिका । कले । मे । लवङ्गे । हवाये ।
पर्वताय ।

शिखरा । स्त्री । मूर्त्त्यायाम् । भूर्गा । श च ।

शिखरिचरणम् । कौ । अपामार्गमूले । ३
निघ २ म उन्माधि ।

शिखरिजः । पु । अपामार्गे । आपा । भेद
ने रोचि भा म ४ म ।

शिखरिणो । स्त्री । दधिजले । दाचान्दरे ।
रोमराज्याम् । मे । रानि व २३ । नवमल्लिका
याम् । रानि व १० । २३ । तन्नामकसन्धानविशेष ।
तत्र द्रव्याणि दधि ३२ पल, खण्डस्याष्टपलानि,
तत्परिमित मरिचचूर्णे त्वरीलाचूर्णस्य, मध्याज्ययो
प्रत्येक पलचतुष्टयम्, एकत्र भाण्डे संस्थाप्य हिम
वासिता शिखरिणोत्थयते । रानि व २२ । एष
मल्लिकादयो बहुविधशिखरिणी ज्ञेया । मूर्त्त्या
याम् । श च ।

शिखरिलोहितः । पु । मूकदन्ते । कूकूर
श्रीक । श च ।

शितावर' (री) । पुं, स्त्री । सुनिपक्षके ।
उत्तनिशक । सीमराश्याम् । शीरद्राक्षी ।
वै निघ । रा नि व ४ ।

शिति' । पुं । भृजं हवे । दुर्द्धगयेत्र गाह ।
मै । मि । शुभे । कृषे । मै ।

शितिकण्ठ । पुं । दारुणपविषि । डादि
पाक्षी । विका ।

शितिवार । पुं । सुनिपक्षके । उत्तनिशक ।
जटा ।

शितिच्छदः } पुं । वृषे । शर ।
शितिपक्ष }

शितिमारकम् । स्त्री । शालिचशकै ।

शितिमूलकम् । स्त्री । वशीरे । वे । भृज ।
रा नि व १२ ।

शितिवर (वार) । पुं । सुनिपक्षकशकै ।
उत्तनिशक । भा पू १ भ भा व ।

शितिसार' (क) । पुं । तित्नुकहवे । शीव
गाह । अम ।

शितिसिम्बिनो । स्त्री । श्यामालतायाम् ।

शियिल । वि । पीडनाचमे । शियिलवज्र
सक्षिकयन्दोष । सु सु ० थ ।

शिपि । चम्पनि ।

शिफ । पुं । मूले । बटो विद्याविनीद ।

शिफा । स्त्री । तरुमूले । शिकुङ् । अम । शता
द्यायाम् । रा नि व ४ । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।
जटा । मांश्याम् । मै । पत्रकन्दे । वै निघ ।

शिफाक (कन्द) । पुं । पत्रमूले । शालूक ।
श च । अम ।

शिफाधर' । पुं । शालायाम् । श च । मयूरे ।

शिफारुह । पुं । वटहवे । रा नि व ११ ।

शिमूडी । स्त्री । सनामप्यातक्षपे । हि चहीनी ।
तत्पण्याया, —मतिदा मङ्गुल्यहारिणी द्रवत्पयी
वातघ्नो मल्या गुच्छपुष्पी । तदगुणा — कटुकपा
वातघ्नो वृद्धगुणो योगेन रसायनी दृढदाहकरी
च । रा नि व ४ ।

शिम्व । पुं । अक्षमहं चपे । टाकम् । श च ।

शिम्वी (स्त्रि) । स्त्री । शिविधान्ये । रा नि
व १६ । जलाधारिकोये । उं जी । हिमका । अ

र । सनामप्यातक्षतायाम् । शिम गाह । हि
मेवि । वम् शिमा । तत्पण्याया, — वीजगुत्रि शिव्यी ।
सा तु शिव्यी पुस्तकशिव्यी मेदेन द्विविधा । गुणा —
शिव्यीदय रसं मधुर पाके हिम गुह मलकरं दाह
कर श्रेयकरं वातपित्तहरं । भा पू १ भ भा व ।
"शिव्या तु विविधा रुचरातला स्वादु शीतला ।
विटशिनो कपायाग्नितृणकफनाशिनौ ॥" राज
१२ । शिव्यो रुचा कपाया च कोष्ठ वातप्रको
पनी । न च हृष्या न चक्षुष्या विटभ्य च विपश्यते ।
शिव्योनातिगुणा — "गुर्वी च मधुरा शीता बलघ्ना
रुचयात्मिका । सखे ह्य बलिभिर्भोग्या विविधा
शिव्विजातय ।" च पू २० थ । यं तद्रूपपीतरक्त
मेदेन चतुर्धा । सा पुनर्द्विधा बल्लोज्ज्वलमेदन ।
गुणा — रसपाकयो कटुणा । सु सु ४६ थ । (स्त्रि)
एरकायाम् । भा । सुक्षके । वै निघ ।

शिम्विक । पुं । जम्पसुद्ध । कागमृग । ई च ।

शिम्विका । स्त्री । शिव्याम् । शर ।

शिम्विज' । पुं । शिविधान्ये । रक्तकुल्ये ।
स्त्री । शिव्यीधान्ये । वै निघ । भा ।

शिम्विनी । स्त्री । अशिशिव्यीक्षतायाम् । वड
थेठशिम । रा नि व ० । जम्पचटकायाम् । वै
निघ ।

शिम्विपर्णिका (पी) । स्त्री । सुद्रपण्याम् ।
भृगानो । प सु । श च ।

शिम्विरिङ्गणो । स्त्री । वनसुद्धे । वै निघ ।

शिम्विरोटिका । स्त्री । सखजीवन्याम् । वै
निघ ।

शिम्वो । स्त्री । धान्यादिकक्षुके । शीगानि
थोला, उं जी । रा नि व १६ । शिव्यीधान्ये ।
शिव्या । शिम । शर । सुद्रपण्याम् । भृगानो,
कपिकक्षी । आनाकूणी । रा नि व १ ।

शिम्वोधान्यम् । स्त्री । शिव्यीनिगुदमुद्रमकुट
कादी । गुणा — पतिगुह हिमं विरभकरच ।
रा नि व १६ । " मधुरं रुचं कषायं कटु
पाकि च । वातल कफपित्तं बह्वृत्तल हिम ।
अनं सुद्रमप्राभ्यामन्यदाधानकारि च ।" भा
पू ११ । See चान्यम् ।

शिम्वोफलम् । स्त्री । काष्ठस्यचपे । रा नि व ४ ।

शिम्वोभव । पुं । शिव्यीधान्ये । भा पू १ भ ।

शिशू. १५। (Moringa pterygosperma Syn Hyperanthera Moringa) Horse-radish tree खनामघ्रातपत्रशाकं, श्रीभाञ्जनहृद्ये । शङ्खिना गाह्य । सुसु २८५ । वम् पीतसंगवा । छि सोहिञ्जना । दा छि सुङ्का भाड । ता मोरुडा । ते सुतुगघट्टसुनय । तत् पर्याया,—श्रीभाञ्जन तीक्ष्णगन्ध अस्तिव अथोव श्रीचक श्रीभाञ्जन श्रीभाञ्जन विटघिनाशन मधु गुञ्जन छरितशाक शाकपत्र शिशूक उपदश चमादश कीमन्पत्रक बहुमूल दशमूल तोषा मूल उय कामिनोश्च श्रीभनक श्रीभाञ्जन सुभाञ्जन सुतोष्य वनपद्मश्च अतमरिच कटुकन्द तोषा गन्ध गन्धक काचोवक संचल आथोव यभाञ्जन स्त्रीचित्तहारो द्रविणनाशन कृष्णगन्ध मूलकपर्णो मीष जलप्रिय मुखमोद रुचिरासन पाचय । गुणा—कटु तिक्तीष्ण तोषा वात कफघ्न मुखजावाहर रुच्य दीपन व्रणनाशनय । शिशूयुतुर्भेद अतपीतनीलरक्तभेदीन । रानि व ८ । विशेषास्तत्पर्यायै रम्या । शाकैः चम ।

शिशूजम् । क्लौ । शिशुपत्ते । शिशुबीजे, यत् अतमरिचमित्युच्यते । चम ।

शिशूतैलम् । क्लौ । शिशुबीजीद्रवतैले । मखिना बोरुन्न ठेठन । स सेगुतेल । गुणा—कटु उष्ण कफघ्न वातघ्न त्वग्दीपनचकण्डूतिशोकघ्न पिच्छिलघ्न । रानि व १५ ।

शिशूपुष्पम् । क्लौ । श्रीभाञ्जन पुष्पे । मखिनात्र फूल । तदगुणा,—“शिशो पुष्पश्च कटुक तीक्ष्णोष्ण आयुशोपशुन । किमिक्तत् कफवातघ्न विद्रधि शोह गुञ्जित् ।” भा ।

शिशूप्लवम् । क्लौ । श्रीभाञ्जनफले । मखिनात्र भाङ्गा । गुणा—सादु कपाय अघिदीपन कफपित्तघ्न मूल कृष्ट चय शस गुञ्जनाशनय ।

शिशूयोजम् । क्लौ । अतमरिच । “श्रीभाञ्जनस्य यदोज तत् अतमरिच यत्तम् ।” श च । तदगुणा,—“पाचय शिशूज बीज तीक्ष्णोष्ण विष नाशनम् । अहप्य कफवातघ्न तद्रस्यशु शिरोणि शुत् ।” भा ।

शिशूशाकम् । क्लौ । प्रसिद्ध । मखिनात्रोष्ण । भे सेगुपत्र । अ हिजियवने । गुणा—रुच्य वात अघ्न कटुक दीपन पथ्य रुचिप्रय । रानि व ७ ।

शिशूज्वम् । क्लौ । शिशुबीजे । वै निघ ।

शिशूपाणक । प । कफे । नासामले । नाटुन्न प्रोठे । उष्ण । वाजिनी नासागतरीगविशे । ज द ।

शिशूपाणम् (णिका) । क्लौ, स्त्री । काचपाते । विका । लौघमले । मधुर । नासामले । निक्नि । मे ।

शिशूतः । वि । प्राते । श र ।

शिशूनि । स्त्री । नासिकायाम् ।

शिशूकाको । स्त्री । आसुतविशेषे । गुणा—रोचना लघ्व । च सु २०५ । यथा—“शिशूकाको राजिकायुक्त स्यान्मूलकदलद्रव । सघपस्वरसेवापि शान्ति पित्तक सयुते । शिशूकाको रोचना गुर्वी पित्तघ्न सकरी अता ।” रानि व १४ । भा ।

शितः । पु । हवे । क्लौ । रजते । अने ध्वनि । वि । कृशे । विश्व ।

शितकरः । पु । कर्पूरे । रानि व १२ ।

शितकर्णी । स्त्री । वासायाम् । वागक शीर्ष । रानि व ४ ।

शितच्छवा । स्त्री । शताश्वायाम् । वै निघ ।

शितद्रु । पु, स्त्री । चोरसोरटे । क्लौन्नकद्राङ् । रमा । शतद्रुनयाम् । अरु ।

शितनिगुण्डो । स्त्री । कृष्णनिगुण्डायाम् । कानिनिम्ना । रसरवाल चि ।

शितपर्यः । पु । चद्रसुकै । वै निघ ।

शितपुष्प । पु । शिरोपहृते । रानि व ८ ।

शितपुष्पकम् । क्लौ । काशहृषे । रानि व ८ ।

शितशाक । पु । शालिचशाक । शानिक शक । पसु ।

शितशिवम् । क्लौ । सैन्धवलवले । वै निघ ।

शितययायाम् । स्त्री । शताश्वायाम् । वै निघ ।

शितशिशपा । स्त्री । अत शिशपायाम् । आनिनित । रानि व ८ ।

शितशूकः । पु । यधे । यव । विका । शोधने । गोम । विका ।

शितसार । पु । तिन्दुकहृते । शीवशीर्ष । चम ।

शिताद्रिकर्णी । स्त्री । अतापराजितायाम् । रानि व २१ ।

हसपुष्प शिखिनौकल भयौ प्रथम शुकपुष्प ।
यथा—“शिरोवी मधुरोऽनुष्णस्निग्ध तुवरी लघु ।
दोष शीघ्र विषघ्न कासघ्नविषाघ्न ।” भा ।
कण्टकशिरोषयथा—विषविषर्पस्त्रेदत्वदोषशोथघ्न ।
१३ । तत्पण्यांश,—कटभौ किनिहो श्रेता
महाश्रेता रीद्विषौ ।

शिरोषयथा (त्रिका) । स्त्री । श्रेतकटभौ
इति । कौटोनिशेष । राजिव २ ।

शिरोषयोजम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षस्य बीजे ।
वा ११५५ शिरोविरेचने । च द ज चि च छन
प्रकरणे ।

शिर(रो)घ्नः । पु । वातव्याधिविशेषे । मांश-
घ्नः । लक्षण—“रक्तमाश्लित्य पवनं कुप्यान्मूत्रं
घरा शिरा । रुचा सवेदना रुणा सोऽसाध्य
स्याच्छिरोघ्नः । शिरोघ्ने तु कफस्या शिरागत
मदन्क्रिया । दशमूलौकषायेण मातुलङ्गरसेन
च । श्रोतेन तैलेनाभ्यङ्ग शिरोवक्षित्य युज्यते ।”
सय ६ ।

शिरोत्पात । पु । सर्व्वगताक्षिरोमे । लक्षण
यथा—“चवेदना वापि सवेदना वा यस्याक्षिराज्यो
हि भवन्ति तासा । मुहुर्विरज्यन्ति च या स
तादृक् व्याधि शिरोत्पात इति प्रदिष्टः ॥” मानि ।

शिरोधरा । स्त्री । कन्धरायाम् । लोदा । रा
जिव १८ । वाचि ८५ ।

शिरोधि । स्त्री । कन्धरायाम् । राजिव १८ ।

शिरोधिजा । स्त्री । शिरायाम् । राजिव १८ ।

शिरोभ्यङ्ग । पु । मस्तकाभ्यङ्गे । मांशत्रि
रैतन् मर्द्धन । सुवि २४५ । See अभ्यङ्ग ।

शिरोमन्मा (न्) । पुं । शुक्रे । ६ च ।

शिरोरुजा । स्त्री । समपण्डवे । छातिम गाँह ।
त्रिका । शिरोवेदनायाम् ।

शिरोरुट् (ह) । पु । केशे । श च । अम ।

शिरोधूर्णनम् । स्त्री । मस्तकधूर्णने । मांश
घ्नः । निदानम् ।

शिरोरोग । पु । मस्तकरोगे । मांशत्रि मौड ।
निदानादि—“ध्मातपतुषाराभ्युद्गोदातिस्रज्जामरै ।
अस्त्रेदादि प्रतीवात वायुनिघ्न रीदने । अत्यन्तु
मयपानेन क्षमिर्निगधारेण । उपधानमृजाभ्यङ्ग
हंवाचप्रततेच ५ । असास्त्राभ्युद्गामाभ्याद्यप्य
शिरोरोगा । जलपस्यामयाम् शीवास्तन मावत

कोपत । निक्षुब्धते अथ शङ्को घाटा रुमिद्यते
तथा । अुवीमध्य सलाटच्च पततीवातिवेदनम् ।
वाध्यते स्वनत ओषे निक्षुब्धते इवाक्षिणी ।
धूर्णतोव शिर सञ्च सम्मिश्र इव सृज्यते । स्फुर
त्यति शिराजाल कन्धराहनुसय ६ । प्रकाशा
सदृता प्राणसावोऽकक्षात् व्यथाशमौ । माटव
मर्दनघ्ने हस्त्रेदवन्मथ मायते ।” शिरस्तापोऽम् ।
“चइ तु सूत्र सोऽर्द्धाविमेद ।” “शिरोऽ
भितापे पित्तोत्थे शिरोधूमायन ज्वर । स्त्रेदोऽ
क्षिदहन सूक्ष्म निशि श्रोतैश्च मार्दवम् । चरुचि
कफजे सूक्ष्मे गुरुक्षिमतश्रीतता । शिराभिस्यन्द
तालस्य रुक् मन्द्राग्रधिका निशि । तन्द्रा श्लाघि
कूटस्य कण्ठकण्ठयन वमि । रक्तापित्ताधिकवज
सर्व्वं स्यात् सञ्जलक्षण ।” वाच ३२५ । स
चेकादशविध । वातजपित्तजकफजसन्निपातजरक्तज
अथज क्षमिज स्यावतान्त वातार्द्धाविमेदक शङ्क
मेदेन । वामटस्तु न चयजमाह । तत्र वातशिरो
रोगे निमित्त शिरोवेदना निशि च वर्द्धते, तथा
वन्मथादिभिविशेषो भवति । विरेन चन्द्राकार
चित्तिमिवाचित शिरो भवति । रात्रौ श्रोतेन
विशेषो भवति च । कफेन, गुरु दिमं श्लाघि
कूट सुखञ्च भवति । विदोषे विदोषलङ्घ भवति ।
रक्तेन पित्तलङ्घ शिरस्य स्थाने सञ्चलच । चये
पान्त स्फुरणवदनुभव, अतिशिरोवेदना धेति ।
मानि ।

शिरोऽर्त्तिः । स्त्री । शिर पीडायाम् । मानि ।

शिरोवस्ति । पुं । मूर्ध्वक् । तस्य प्रकरण
यथा,—“शिरोवस्तिरुच्यं स्याद्विमुखौ घादश
द्रुल । शिर प्रमापस्य वद्धा मस्तके मावपिटके ॥
सन्निरोधं विषायाद्यु चोषे कोषे प्रपूरयेत् ।
तावद्वायुस्तु यावत् स्यान्नासाकर्णमुखतुति । वेदने
पश्मीवापि मानायां वा सञ्चलकम् । अजातुन
करावणे कुप्याच्छोटिकया युतम् । एषा माना
भवेदेका सञ्चलवैव निषय । विना भोजनमेशव
शिरोवस्ति प्रसज्यते । प्रयोज्यस्तु शिरोवस्ति पञ्च
सप्त दिनानि वा । विमोक्ष शिरसो वस्ति गृही
याच समस्तत । कृदवाय तत कोषे मोरे
खान समाचरेत् । अनेन दुजया रोगा वातजा
यानि सञ्चयम् । शिर कस्यादयतेन सर्व्वकाष्ठिषु
युज्यते ।” भा ।

शिरोवज्जो । स्त्री । मयूरिकायाम् । २ च ।

शिरोविरेचनम् । स्त्री । मस्तकम् । नष्ट ।

शिरः । पुं, स्त्री । मस्तके । रा नि ष १८ । विष्णो मूले । मे ।

शिरःकम्पः । पुं । मस्तककम्पने ।

शिरःखण्डम् । स्त्री । कपालास्थिनि । वै, निघ ।

शिरःफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । त्रिका ।

शिरःशूलम् । स्त्री । शिरोरोगे । माथान्न वाम, माथान्न दाय । तदौषध यथा—ग्रन्थी विष्णो ज्येतापराजितामूलख समभाग पिष्टा लेप्यम् ।

शिरःस्नानम् । स्त्री । शिरःपथ्यन्त सर्वाङ्ग जले मज्जयित्वा स्नाने । च सू १४५ ।

शिरजः । पुं । केशे । शर ।

शिरपोडा । स्त्री । शिरोरोगे । माथान्न दाय, माथान्न वाम । निदा ।

शिरसिजः (शिरः) । पुं । केशे । रा नि ष १८ । शर ।

शिरस्तापः । पुं । वातज शिरोरोगे । See शिरोरोग ।

शिरा । स्त्री । धमन्याम् । शिर । रा नि ष १८ । ता सन्धिवन्धनकारिणी दीर्घधातुवद्वा नाभि निषद्धा समन्ततो धावन्ति । पुष्पन्ति च शरीर-प्रणालौभिरारामानिव प्रसारणाकुञ्चनादिभि सत-तम् । ताश्च शिरा ७०० । ताश्च तदुपलब्ध शरीरे वर्तन्ते । तच्चराय पचनादयो यदा क्षुप्यन्ति तदा तज्जा विविधा रोगा जायन्ते । तेषु चरुया वात वद्वा त्रीला पित्तदुष्टा गौरवर्णाश्च कफदुष्टा ज्ञेया । तासां मूलशिरा ४० । तासाञ्च वातपित्तकफ रक्तवाहिन्यो दश दश भवन्ति इति । तासां वातवाहिन्यो वातस्थानगतानो पञ्चसप्ततिशतम् । तावन्त्य एव पित्तवाहिन्य पित्तस्थानि, कफवाहिन्यश्च कफस्थानि, रक्तवाहिन्यश्च यजन्तु प्रीक्रीरेवमेतानि सप्त शिराशतानि । सु शा ७५ ।

शिराजपिडका । पुं । शृङ्गसन्निधौ । लघु ण्यम् यथा—“शृङ्गस्था सितपिडका शिराहता यासा विषादसितसमीपजा शिराजा ।” सु च ४५ ।

शिराजाल । पुं । नेत्रशृङ्गसन्निधौ । लघु ण्यम् —“जालाभ कटिनशिरोरुदण शिरायां सन्नाभो भवति शिरादिजालसंज्ञः ।” भा ।

शिराप्रत्यि । पुं । वातेन शिरासङ्कोचेन यन्ति

रोगमेदे । लघु ण्यम्—“यदातेन, सङ्गसाधोऽ, गाहनात् । व्याधामाहा प्रसन्नस्य शिराजालं च शोषितम् । वायु सम्पौष्ट सङ्कोचं वक्रोक्तं विशीलं च । निस्फुरं भौर्धं यन्ति कुर्वते सर्पि राक्षस ॥” वा उ २२५ ।

शिरापत्र । पुं । हिमालवृक्षे । ईर्णं गाह । रा नि ष २२ । कपित्थवृक्ष । कट्य- गाह । श च ।

शिराप्रहयः । पुं । सर्व्वगताशिरोरोगे । लघु ण्यम्—“भीहाच्छिरोत्पात उपोचितस्तु आवेत रोगस्तु शिराप्रहयः ।” भा नि ।

शिराफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । श च ।

शिरामलकः । पुं । सन्नामखरातवृक्षे । शिरा व्यामला । पमु ।

शिरामोचः । पुं । रक्तमोचणे । श्लोक धरान । नकुल १४५ ।

शिरायामः । पुं । शिराया प्रसरणवर्धोडायाम् । भा नि ।

शिरायुः । पुं । भद्रके । रा नि ष १८ ।

शिरालम् । स्त्री । कम्परद्वफले । काश्रवाडा । श च ।

शिरालकः । पुं । शब्धिभङ्गवृक्षे । शङ्कुतांजा गाह । श च ।

शिरालपत्रः (कः) । पुं । तालवृक्षमेदे, शीताल इति मलियादिशे खरात । उट्टे २ गाह । रा नि ष ८ ।

शिराहत्तम् । स्त्री । शीपके । शीवा । रा नि ष १२ ।

शिराविधः (व्यधः) । पुं । शोषितदुष्टिजन्य रोगेषु शिराया वेधने । रक्तमोचणे । वा उ २२५ । भा नि ।

शिरौष । पुं । Albizzia lebbec, Syn Acacia lebbec) सन्नामखरातवृक्षे । शिरीष गाह । हिं शिरिष, लघुरीन् कलविम् । त दिरसन । तत्पथ्याया, —कपोतन भण्डिर भण्डिक भण्डिर भण्डिल शकटुम कणपुर मूर्धपुष्य विषघाती चटुपुष्य शकतव विषनाशन शोतपुष्य खणपुष्यक धुवेट वटपुष्य विषहना सपुष्यक चहानन शकतव शोतपुष्यक कपो तव कलिह ग्यामल गडिनीकव मधुपुष्य

इतपुप्य शिखिभोक्ल भणौ इवग भुकपुप्य ।
गुणा—“शिरौषो मधुरोऽनुपस्निग्ध तुवरी लघु ।
दोष श्रेय विसंपन्न कासत्रणविषादः ।” भा ।
कण्टकशिरौषगुणा—विषविसर्पस्त्रेदलग्दोषश्रेयः ।
राज । तत्पर्याया,—कटभी किनिहो श्रेता
महाश्रेता रीहियो ।

शिरौषपत्रा (त्रिका) । स्त्री । श्रेतकटभी
वृत्ते । कैटोनिश्रेव । रानिवट ।

शिरौषवोजम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षस्य बीजे ।
बासुरपुष्प शिरौविरचने । च द ज्व पिचजन
प्रकरणे ।

शिर(रो)ग्रह । पु । वातव्याधिविशेषः । मांशं
धरा । लक्षण—“रक्तमाश्रित्य पक्वम् ऊर्ध्वाम्भु
धरा शिरा । रुक्षा सवेदना वृक्षा सोऽसाध्य
स्याच्छिरोपह । शिरौषश्च तु कर्णस्या शिरागत
महत्क्रिया । दशमूलौकवायेष मातुलङ्गरसेन
च । शीतेन तैलेनाभ्यङ्ग शिरौषक्षिप्य युज्यते ।”
सग्रह ।

शिरौत्पातः । पु । सर्वगताक्षिरौने । लक्षण
यथा—“सवेदना वापि सवेदना वा यस्याक्षिराज्यो
हि भवन्ति तावा । मुहुर्विरज्यन्ति च या स
तादृक् व्याधि शिरौत्पात इति प्रदिष्टः ॥” मानि ।
शिरौधरा । स्त्री । कन्धरायाम् । औषा । रा
नि व १८ । वाचि ८५ ।

शिरौधिः । स्त्री । कन्धरायाम् । रानि व १८ ।

शिरौधिका । स्त्री । शिरायाम् । रानि व १८ ।

शिरौभ्यङ्ग । पु । मस्तकाभ्यङ्गः । मांशत्र
टेलन मर्दन । सुचि २४५ । See अभ्यङ्ग ।

शिरौमर्मा (नृ) । पुं । शूकरे । छिप ।

शिरौरुजा । स्त्री । सप्तपण्डवे । छातिम गौह ।
त्रिका । शिरौवेदनायाम् ।

शिरौरुट् (ह) । पु । केशि । श च । अम ।

शिरौघूर्णनम् । स्त्री । मस्तकघूर्णने । मांशं
धरा । निदानम् ।

शिरौरोगः । पुं । मस्तकरोगे । मांशत्र पीडा ।
निदानादि—“ध्मातपतुषारास्तुकोदातिस्त्रिजागरी ।
अस्त्रेदादि पुरोवात वायुनिग्रह रोदने । अत्यस्तु
मन्त्रपानेन कृमिभिर्निगधारण । उपधानधनाभ्यङ्ग
हेवाध-प्रवर्तनचप । असात्म्यमन्त्रदुष्टानभायाद्य
शिरौगाता । कन्दशल्यामश्याम् शोषासप्त मासत

कोपत । निस्तुद्यते भृश शङ्खी घाटा संमिद्यते
तथा । श्रुवोमध्य खलाटच पततीवातिवेदनम् ।
वाध्यते स्वनत श्रोत्रे निष्कृत्यते इवाचियो ।
घृणतीव शिरः सर्वं सम्मिष्य इव सुच्यते । स्फुर
त्यति शिराजाल कन्धराहनुसग्रह । प्रकाशा
सप्तता प्राणसावीऽकष्मात् व्यथाशमी । माटव
मर्दनखेदस्त्रेदेवमथ जायते ।’ शिरसापोऽम् ।
“चर्तं गु मूत्रं सोऽर्धोवभेद ।” “शिरौऽ
भितापे पिनीत्ये शिरौधुमायन ज्वर । स्त्रेदोऽ
धिदहन सूक्कां निशि शीतेन मादवम् । चर्दधि
कफजि मूर्ध्नी गुरुक्षमितशीतता । शिराजिस्त्रन्द
तालस्य रुक् मन्दाग्रधिका निशि । तन्त्रा शूनाचि
कूटल कण्ठकण्ठघ्न वमि । रक्तापिशाधिकरुज
सर्वं स्थात् सर्वलक्षण ।” बाउ ३२५ । स
चेकादशविध । वातजपित्तजकफजसत्रिपातजरक्तज
अथज कृमिज सूर्यावर्तानन्त वातावावभेदक शङ्क
भेदेन । वामटस्तु न चयजमाह । तत्र वातशिरौ
रोमूर्ध्निमिष शिरौवेदना निशि च वर्दते, तथा
बन्धनादिभिविशेषो भवति । पित्तज चणाद्वा
चित्तनिवाचित शिरौ भवति । रात्री शीतेन
विशेषो भवति च । कफेन, गुरु द्विम शूनाचि
कूट मुखचि भवति । विदीपे विदीपलिङ्ग भवति ।
रक्तेन पित्तलिङ्ग शिरस्य स्पर्शासहलक्ष । अथे
पान्थ स्फुरणवदनुभव, अतिशिरौवेदना चिति ।
मानि ।

शिरौऽर्त्तिः । स्त्री । शिर पौडायाम् । मानि ।

शिरौवस्त्रि । पुं । मूत्रवस्त्रौ । तस्य प्रकरणं
यथा,— शिरौवस्त्रिदन्तं स्याद्विमुखौ दादशा
कुल । शिर प्रमाणस्य महा मस्तके माषपिटके ॥
सन्धिरौधं विषायाद्य खेदो कोषे प्रपूरयेत् ।
तावदायैस्तु यावत् स्यादासाकं मुखश्रुति । वेदनी
पशुमीमापि मादार्णा वा सप्तसकम् । स्वजातुन
करावने कृप्याच्छोटिकया युतम् । एषा माता
भवेदेका सञ्जवेष निषय । दिना भोजनमेवात्र
शिरौवस्त्रि प्रयस्यते । प्रयोज्यस्तु शिरौवस्त्रि पञ्च
सप्त दिनानि वा । विमोष शिरौवस्त्रि वस्त्रि गृह्यो
याव सप्तमात । ऊह कार्यं तत कोषे नीरे
स्नान समाचरेत् । अनेन दुग्धा रोमा वातशा
यानि स्रज्यम् । शिर कम्पादयनेन सर्वकाउड
युज्यते ।” भा ।

शिरौवस्त्रौ । स्त्री । मयूरशिलायाम् । श च ।

शिरौविरचनम् । स्त्री । मस्तकचर्चने । मज ।

तद्व्याधि। यथा—विष्वक्वीविडङ्गापामार्गशिशु-
सिद्धार्थकशिरोपमरिच करवीर बिन्धोमिरिकणिका
दोनि। सुस्र १८५ शिरोविरेचने।

शिरोवृत्तम्। स्त्री। मरिचे। रानिव ६।
शोथके। रानिव १३।

शिरोवृत्तफल। पु। रक्तापामार्गचुपे। भा।
शिरोस्थिखण्डम्। स्त्री। शिरखपरे।
भाषात्र थापत्रो। रानिव १८।

शिरोऽस्थि। स्त्री। करोटी। भाषात्र थूलौ।
रानिव १८।

शिरोहृण्डनम्। स्त्री। केशभूमिस्फुटने। ललाट-
ग्रन्थमेद। विरजिज्जङ्ग।

शिल(ला)गर्भजः। पु। पाषाणमेदचुपे।
भाषात्र कुठा। रानिव ५।

शिलजम्। स्त्री। शैलजनामगन्धद्रव्ये। जैनज।
रानिव १२।

शिला। स्त्री। मनशिलायाम्। मनहान्।
रानिव १३। रभा। वै स मेहवज्रसे। शिला
जनुनि। जिगाज्जु। वै निघर पिचि एलादि
गुडिका। गैरिके। दीर्घपापाणि। निज। भा।
कर्पूरे। रानिव १२। नीलिकायाम्। नील।
हरीतक्याम्। गीरीचनायाम्। दूष्यायाम्। वै निघ।

शिलाकर्षी। स्त्री। सज्जकोष्ठे। श च।

शिलाजम्। स्त्री। शिलाजनुनि। भा। शैलेयि।
जैनज। श च। लौह। रानिव १३।

शिलाजतु। स्त्री। शिलानिस्तुतिगिरिजधतु
विशेष। जिगाज्जु। शिलाजित् इति लोके। तत्
पर्याया,—गिरिज गेदेयं चमजं शिलाजं शिला-
प्याधि शैल शैलेय शिलाखेद अदिज शीतपुष्पक
चमजं चमजजतुं चमजलाया चमोत्य जलमार्गकं।
तच्च सुखादीनां मलमेदात् हेमरजततायकृष्णायस
सम्भवजतुर्धा। तेषु हेम जवापुष्पाभ, राजतं
श्वेतवर्णे, ताम्रभाव वज्रकृष्णभ, आयसस्य गुग्गुलु-
निभं श्वेतवर्णेति यथाक्रमं वातपित्तद्वैभक्तकहरं।
तदुक्तं यथा—“निहाये चर्मसक्तं चानुसारं
चराधरा। निर्वासयन् प्रमुच्यति तच्छिलाजतु
कोशितम्। शीतले राजत ताम्रमायसं तद्युगविषम्।
जिगाजं कटुतिक्तोष्णं कटुपाकं रसायनं। स्निग्धं
कीर्णं हलं चर्मनिहायकं रं। मूत्रहृन्
चर्म वाहं वात्राश्लिषं च बाष्पुमाज्। चर्मज्ज्वरं

तथोन्माद शोथकुष्ठोदरकिमोन्। सोवर्णं जपा
पुष्पवर्णं भवति तद्रसात्। मधुर कटु तिक्तघ
शीतल कटुपाकि च। राजत पाष्पु र श्वेतं कटुकं
स्वादुपाकि च। ताम्रं मयूरकृष्णभं तीक्ष्णमुष्ण
च जायते। लौह कटापुष्पाभं तत्तिक्तं खवण
भवेत्। विपाकि कटुकं शीतं सर्व्वश्च समुदाहृतम्।”
भा पू १ भ धा व। अविच—“गोमूत्रगन्धवत् कृष्णं
स्निग्धं मृदु तथा गुरु। तिक्तं कपाय शीतघ
सर्व्वश्चेत्तं तदायसम्॥ विम्व्यादी बहुलं तप्तु
तव लौह यतोऽधिकं। तच्छीधनमृते व्यर्थं मनैकमल
लेपनात्॥ शोधनविधियंथा—शिलाजतु समा
नीय सृज्ज खण्ड विधायक। निधिप्यात्पाण
पानीये यामेकं स्थापयेत् सुधी॥ मर्द्दयित्वा
ततो नीरं गृह्णीयाद् वस्त्रगालितम्। स्थापयित्वा च
मृत्पात्रे धारयेदात्मने बुध॥ उपरिस्थं घनं
यत् स्यात् तत् क्षिपेदन्यपावके। एव पुन पुन
गीतं हिंसासाध्यां शिलाजतु॥ भवेत् कायचर्म
वज्जी चित्तं लिङ्गोपमं भवेत्। निर्धूमघ तत यद्
सर्व्वकम्पस्य योजयेत्॥ इति” अथवा तत्सरयस्य
क्रिया यथा—चणौ लौहपात्रे त्रिफलादशमूलकाये
निक्षिप्य प्रचण्डातमे सखाय्य च दधिसरवदूर्द्धोभूत
यत् तदद्याद्यम्। तत सालसारादिगणकायेर्भावं
नीयम् इत्येकम्। मतान्तरं यथा—“गोदुग्धं
त्रिफलाभृङ्गद्रवे पिष्टं शिलाजतु। दिनेकं लौहजी
पात्रे शुद्धिमायात्यसमयमिति।” सा को। शिला
जतु प्रथमं केवलजलधोतं गुच्छं कारयेत् वदिमल
मपाकचुम्। ततश्च तदन्तःस्थसन्तानिकाकीट
पतङ्गदृष्टदोषविदोपनिवारणाय निम्बगूकोसपि
यवे यथावत् भावनां दद्यात्। ततो रौद्रे अलारि
कृष्णायसपात्राणि जतुसहितानि स्थापयित्वा शिला
जलज्ज्वं वारि तथा चणु क्वाथ तदर्थं च दद्या
समयं शोपयेत्। शोषिते च उपरि सन्तानिका-
वत् रविरस्मितापात् यत् कृष्णमुपैति तत् द्वितीय
पात्रे ययतो याज्यम्। तत च पुन कीणं जलं
दत्त्वा पुनस्तृतीयपात्रे गालयेत् पर्याप्तं चतुर्थे पात्रे
गालयेत्। एवं कृते यदा समस्त मलमयी याति,
विषद्वय कृष्ण जलमूत्रमुपैति, तदा तत सर्वांशं
मलं परित्यजेत्। भा। दशमूलकायेर्नीये-
नालोङ्गं प्रचण्डातमे प्रकाशजने कांस्य वा स्थाप
येत्। कज्जभूतं दधिसरवत् मसालिकापङ्कचं
जलं च। तदगु शिवाङ्गिकोक्तवालोल्यायदा
विमतिद्रव्यज्ञाये भावनीयं। तदगु सालसारादि
गणकाये निक्षेपाकाये तदगु चान्यपटीनादिज्ञाये

तन्नु रङ्गुभोकाये तदन यद्योमधुकाटेय भाष्यम् ।
रम र । तस्मै विनो निविदमाह—“कुलत्वा काक
माचोच कपोताश्च सदा लज्जेत ।” वाच ३८५ ।
खरमा- तु काकमाचोचकपोतो न निविदो ।
अस्य शिलाजतो सविसरवर्धन सुस्वचि मधुमेद
चिकितसायाम् मय्यम् ।

शिलाजतुलेह । पु । प्रमेहाधिकारे लेह ।
यथा—“शिलाजतुपलान्धरो सितायाय पलाटश्च ।
हृदयास्तु फल मुन शङ्को धामो कथा तुगा ।
पयनी पल्लवातुर्जातस्य मिलित पलम् । सपृष्ण
मिलित इत्वा निदमि मधुना लिङ्गन् ।”
रसर ।

शिलाजा । स्त्री । श्वेतशिलागामपाषाणभेदः ।
राजि व ५ ।

शिलाङ्गनो । स्त्री । कालाङ्गन्याम् । काम
कागाम । राजि व ४ ।

शिलाटक । पु । शिलेपने । म ।

शिलाटिका । स्त्री । रक्तपुनमवायाम् ।

शिलात्मजम् । स्त्री । सुण्डलोदे । राजि व १२ ।

शिलात्मिका । स्त्री । मृपिकायाम् । श च ।

शिलात्वक् । स्त्री । श्वेतशिलागामपाषाणभेदः ।
राजि व ५ ।

शिलादट्ट । पु । स्त्री । श्वेतशिलागामपाषाणभेदः ।
रम र । राजि व १२ । शिलाजतुके । वै निघ ।

शिलाद्वन्द्वम् । स्त्री । श्वेतये । रम र । चि
पत्यरकुल ।

शिलाधातु । पु । सुषण्णैरिकी । श्वर्गगेत्रि ।
राजि व १२ । काठ्याम् । अङ्गि । पत्तु । शर्क
रायाम् । त्रिनि । शर ।

शिलान्त । पु । अमलकवृक्षे । आपटा इति
लोके । राजि व ८ ।

शिलापट्ट । पु । पेषणशिलायाम् । निग ।
शब्दकल्प ।

शिलापुत्र । पु । शोका इति ख्याते प्रसर
लक्ष्णे । शर ।

शिलापुष्पम् । स्त्री । श्वेतये । रम र । चि
पत्यरकुल । राजि व १२ ।

शिलाप्रसू(त)नम् । स्त्री । शिलापुष्पे । रम र ।
राजि व १२ ।

शिलाभवम् । स्त्री । श्वेतये । रम र । गटा ।
शिलाभिषण्ड । पु । शिलाजतुके । निग-
ल्लु । वै निघ ।

शिलामेद (दो) (भित्) । पु । पाषाण
भेदः । पाठद्रुहि, पाषद्रुद्र । रमा । रा
जि व ५ । वै निघ रम लय वि मार्कवादिषु छे ।
भेष स्त्री च पुष्पातुगच्छे । करण्योडिपाषाण
भेदः । भा म कुठ चि ।

शिलामल । पु । शिलाजतुके । वै निघ ।

शिलारम्भा । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । काष्ठकला ।
राजि व ११ ।

शिलारस । पु । खनामख्यात खनिजमन्त्रद्रव्य
विशेषः । शैलाद्रिम । गुणा—कटुक स्रादु
विम्बोण शुक्ल कान्तिगत् इष्य कष्टा खेद कुठ
स्वरदाहपचापहय । भा । स मधुना भावित
शुद्धी भवति । एष कुटुम्ब हृतेन, अगुरु कुटु
म्बेन दन्तिपण्ये गोमूत्रेण मधुरिका समधुजलेन,
तेजपत्र तक्षुलोदकेन भावितश्च शुद्ध भवति ।
भेष वा व्या वि ।

शिलावल्का । स्त्री । शोषविशेषः । चि शिला
वाक् । गुणा—हिमा स्रादु मूलकक्ष मेह मूत्र
रोधाम्नीरोगलज्वरपित्तघ्नो च । राजि व ५ ।

शिलाव्याधि । पु । शिलाजतुनि । विका ।

शिलासनम् । स्त्री । श्वेतये । रम र । शर ।

शिलासारम् । स्त्री । लोदे । श च ।

शिलास्वेद । पु । शिलाजतुके । वै निघ ।

शिलाह्वा । स्त्री । श्वेतये । भा म रम अम
वि । मम शिलायाम् । मनहान् । रसा २६ । हृद
विनामबिरसे । कुण्डल्याम् । खगल । राजि
व १२ । स्त्री । शिलाजतुनि ।

शिलाचार । पु । श्वेतये । गांध द्रव हृण ।
वै निघ ।

शिलि । पु । भूजवृक्षे । श ना । [व ५ ।

शिलिगर्भजा । स्त्री । पाषाणभेदके । राजि

शिलिन्द । पु । मल्लविशेषः । निगन् वाह ।
गुणा—“शिलिन्द श्वेतलो वयो विनाके मधुरो
गुरु । आमवातकरो हृद्यो शात पित्तहरी मत ।”
राज १५ ।

शिलो । स्त्री । नक्ष्पयाम् । टर्कला । म ।

शि(लि)लीन्ध्र (कः) । पुं । (Agaricus compestris) Mushroom भूचकाकि, कविकायां । पोश्नाग छात्र, कोड़क छात्र । मे । भूमिकदलीहचे । मे । पारा । व खुन्वा । म चिवफलकमख्ये । भा पू १ म शा व । जटा । करकायां । मे । चिपुटायां । विष ।

शिलीन्ध्र पुष्पम् । स्त्री । कदलीपुष्पे । मे ।

शिलीन्ध्री । स्त्री । किचुलुकायां । वै । छा । मृत्तिकायां । भाषि । मे ।

शिलोपदः । पुं । श्रौपदरीग । गोत्र । शर ।

शिलोमुखः । पुं । भमरे । भम । [निघ ।

शिलु' । पुं । यहुवारहचे । छात्र । गाह । वै ।

शिलियम् । स्त्री । शैलेये । शैलज । शर ।

शिलोत्थम् । स्त्री । शैलज नामगन्धद्रव्ये । शैलज । रा नि व १२ । शिलाजतुनि । प सु ।

शिलोद्भवम् । स्त्री । शैलज नामगन्धद्रव्ये । शैलज । रा नि व १२ । शिलाजतुनि । वै निघ २ भ

माकांवादिपुष्पे वा च ३४५ । पीतचन्दने । श च । "सुशीतले चन्दन यत् तैलपर्यंकमुच्यते । उभयो तस्य पर्यायो सोमयोनि शिलोद्भवम् ॥"

शिलोद्भिदा । स्त्री । पाषाणभेदे । भाषत्र-
कुठा । भा म २ भ ।

शिल्पिका (नी) । स्त्री । मयाराष्ट्रादौ व्याति
लणविशेषे । म लाङ्गनसिपि । कं किरियसि
पिगे । गुणी—मयुरा शोता च । तद्बीज मल-
वीर्येदम् । रा नि व ८ । [रा नि व १२ ।

शिल्पो (न) । पुं । नखे । नखी इति भाषा ।

शिल्ललो । स्त्री । शल्लकीहचे ।

शिवम् । स्त्री । धात्रीफल । आभन । म द ।
मकुल १३५ । फटिकारिकायाम् । कट्टेकिरि ।
प सु । सैभवे । रा नि व ६ । सासुद्रलवणे ।
सिन्दूरे । प सु । जनि । चणा । मरिचे । तिलपुष्पे ।
कुन्दपुष्पे । रीर्ये । चन्दने । लौहे । वै निघ । अंत
ट ३५ । रा नि व ६ ।

शिव । पुं । गुग्गुली । रा नि व १२ । पारदे ।
रा नि व ६ । किलिकदन्धे । प सु । See मय
कदम्ब । पुस्त २३५ । रा नि व १० । ट ३५५ ।
रा नि व ६ । पुष्टरीकद्वये । मे । बालुकी । मे ।
भासपचिधि । काकि । वकुलहचे । वै निघ ।

शिवजा । स्त्री । लिङ्गनीलतायाम् । शिव
निजिनी जटा । रा नि व ३ । एतद्बीज हवी
जमम ।

शिवतेजः । स्त्री । पारदे । र सा सं ।

शिवदारु । स्त्री । देवदारुचि । ठैठ-
बाङ्ग । रा नि व ११ ।

शिवद्रुमः । पुं । बिल्लहचे । रा नि व ११ ।

शिवद्विष्टा । स्त्री । केतकीहचे । कद्राकुले
गाह । रा नि व १० ।

शिवधातुः । पुं । पारदे । गीदन्तमयो ।
शब्दकल्प ।

शिवधूपः । पुं । महिषाचगुगुली । वै निघ ।

शिवनामा (न) । पुं । पारदे । र सा २ ।

शिवनिर्मात्यम् । स्त्री । पुण्यादौ । रावण
कृतकुमारतन्त्रम् ।

शिवपरिहृतः । पुं । वैद्यकहितोपदेशकारे ।

शिवपत्रः । पुं । बिल्लहचे । वै निघ ।

शिवपिण्डम् । स्त्री । वकुलहचे । वै निघ ।

शिवपुत्रः । पुं । पारदे । वै निघ ।

शिवपुष्पकः । पुं । चक्रेहचे । आकन गाह ।
रा नि व १० ।

शिवप्रियम् । स्त्री । चकपये । वरकुले
गाह । पुस्त २५५ । दद्राचे । रा नि व ११ । पुं ।
वकहचे । जटा । पुस्त २३५ । स्फटिके । रा नि
व १० । ३ । स्त्री । भद्रायाम् । डाङ्ग, निक्कि ।
वै निघ ।

शिवप्रोतिः । पुं । बिल्लहचे । वै निघ ।

शिवन्नक्ष्मो । स्त्री । नक्षीशाकभेदे, शत्रु
पुण्याम् । प सु ।

शिवमतः । पुं । अंतरक्तवसुकहचे । रा नि व ५ ।

शिवमङ्गकः । पुं । चम्बुनहचे । रा नि व ८ ।

शिवमङ्गिका (स्त्री) । स्त्री । अंतरक्तवसुकहचे ।
वैत ३ वरुक्त आकन । रा नि व ५ । वकहचे ।
वरकुले गाह । रा नि व १० । (स्त्री) लिङ्गनी
लतायाम् । रा नि व ३ । शीवनीनामकहचे ।
रा नि व ८ ।

शिवरसः । पुं । अंतरक्तवसुकहचे । रा नि व ५ ।
खनाया मयाराष्ट्रकर्णाटदेशे व्याति । गुणा —

दीपन मधुराक्ष दाहज मधुरक्षपपथ । "अभोदज
शिवरस चाह्वय्युषित रमि ।" रानि व १५ ।

शिवलिङ्गी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् । रा
नि व २ । अर्चयि मयमयतके । [रानि व १० ।

शिववक्त्रभा । स्त्री । शतपथ्याम् । सेतेति ।

शिववल्लिका (स्त्री) । स्त्री । शिवलिङ्ग्याम् ।
रानि व २ ।

शिववोज (य्यि)म् । स्त्री । पाग्दे । रानि व

१६ । भा । रसा स चैकोऽक्षररसे । "हरि
ताक्षं हरिर्वैद्यं लक्ष्मीवैद्यम् मनमिषा । पारद
शिववैद्यं स्याद् गन्धक पार्श्वतोरज ॥"

शिवशित । पुं । कफे । वै निघ ।

शिवशेखर । पुं । वसुकहवे । वक्त्रुणेर ग्राह ।

रानि व ३ । धुलुरहये । रानि व १० । मन्दारार्क ।
थेत आकल्प । वै निघ ।

शिवसाधनम् । स्त्री । शालिधान्ये । पसु ।

शिव । स्त्री । शगलि । रानि व १८ । हरीत

क्याम् । अम । भा म ४ भ लघरो वि अघने ।

"अतजमघ शिवाक्षीतकम् ।" च सू ४ थ । हरिद्रा

याम् । रानि व ६ । नीलद्रव्यायाम् । रानि व

८ २३ । गौरीघनायाम् । रानि व १२ २३ ।

वहपुण्याम् । मेति । रानि व १३ । शमीहवे ।

भौदे ग्राह । रानि व ८ । श्यामायाम् । श्यामा-

गती । चिका । आमलक्याम् । रानि व ११ ।

भूम्यामलक्याम् । छुदे आभगा । आयातकहवे ।

आमडा ग्राह । वै निघ ।

शिवाख्या । स्त्री । वज्रोर्द्ध्यायाम् । रानि व ८ ।

शिवाद्यतम् । स्त्री । उन्मादे हतविशेष । मय

हतम् ४ ग । कायाय पुग्र्यालनीसम् ८ श ।

जलम् ६४ श गे १६ श । दमूलम् प्र ५ प

जलम् ६४ श गे १६ श । जागदुग्धम् ८ ग ।

कल्याय—यष्टिमधु मष्टिटा कुट रक्तचन्दन पत्र

काट विभीतकं हरीतकी आमलकी हृत्ती तगर

पुष्प विडङ्ग टाडिमबीज देवदारु दन्तीमूल

रिदुक्त तालीशपत्र नागवैमरपुत्र श्यामालता इन्द्र

वाह्योमूलम् शालपर्णी शिग्रु माषतोपुष्पम्

काकीबी चीर काकीली पत्रपुष्प नीलपत्र हरिद्रा

दाहहरिद्रा अमलमूलम् मेदा एला एलवालुकम्

प्रथिपर्णी प्र २ तो । रसर । मेघ ।

शिवाङ्ग । पुं । अगतिहवे । छोटे वक्त्रुणेर ग्राह ।

शिवाङ्गम् । स्त्री । रुद्राचे । रानि व १० ।

शिवाटिका(टो) । स्त्री । श्वेतरक्तपुमनंवायाम् ।

पसु वा नि ३ थ । द्विपुण्याम् । पसु । अत्र

पथ्याम् । कृगदिक्षव । रसा । काकीदुग्धरिका

याम् । काक डूभूर । वै निघ ।

शिवात्मकम् । स्त्री । सैन्धवलवये । रानि व ६ ।

शिवानी । स्त्री । जयन्तीहवे । छठी ग्राह ।

अथ । [रानि व १० ।

शिवापीडः । पुं । अगतिहवे । वक्त्रुणेर ग्राह ।

शिवाप्रियः । पुं । क्षाने । चिका ।

शिवाफला । स्त्री । शमीहवे । रानि व १० ।

शिवामूलम् । स्त्री । रूक्षामूले । रत्नमाला स

वालपहचि ।

शिवाराति । पुं । कुकुरे । शमा ।

शिवालय । पुं । रक्ततुलसीहवे । अथ ।

स्त्री । श्मशाने । हारा । [व १८ ।

शिवालु । पुं । मालाहवे । शेषाग । रानि

शशास्मृति । स्त्री । जयन्तीहवे । अथ ।

शिवाह्लाद । पुं । अगतिहवे । वक्त्रुणेर

ग्राह । रानि व १० ।

शिवाह्वय । पुं । पारदे । भा । शैतार्के ।

वटहवे । वै निघ ।

शिवाह्वा । स्त्री । रुद्रगटायाम् । रानि व १० ।

शिवाचम् । स्त्री । रुद्राचे । रानि व ११ ।

वै निघ २ भ वा व्याचि वङ्गमौलिगुणयो ।

शिविः । पुं । मूर्जहवे । मे ।

शिविका । स्त्री । खाद्यद्रव्यभेदे । यथा—"गोधूम

पूष्प निलुक्त दुग्धेन सह मद्येत् । तन्मयोद्य

भवेतावद् दृषदोपरि कुर्येत् । इत्येन तस्या

पूष्प सना कृत्वा सुतत्तव ।" एकीकृत्यासु शिविका

ययक्त मद्यं भवेत् । उदके ता विपका अ दुग्धे

मकरया युते । पित्रा सिताक्षुनिकरा दलदा

गुरवी यथा । हविरास्थिमुसन्नामकथा पित्रा

निलापदा ।" वै निघ ।

शिविर । पुं । लघवाभेदे । श्वा—

श्यामाकवत् । अ ५ १० थ ।

शिवेशः । पु । शृगाले । वे निघ ।

शिवेष्टः । पु । अगतिहृत् । वर वृक्ष । रा निव १० । शिवेष्टे । रा निव ११ । स्त्री । दृष्टोयाम् । नौष्टदृष्टोयाम् । रा निव ८ ।

शिशिरः । पु । तन्नामकर्त्ता । तदगुण्या — “शिशिर शीतलोत्तीय रुची वाताग्निरवर्धन ।” भा । राज १५ । हिमे । मे । स्त्री । उग्रौरे । रा निव १२ । चन्दने । वे निघ । स्त्री । रेणुकायाम् । उग्रवृक्ष । नागरमुलायाम् । पाठायाम् । आक् नादि । रा निव ६ ।

शिशिरद्वयम् । स्त्री । श्वेतरक्तचन्दनयो । “एकं सितं चन्दनं मलयजसज्जकं । अन्यत् रक्तचन्दनं संपन्नम् ।” वा सू १५५ सारिवादौ । “मधूकम् शिशिरद्वयम् ।”

शिशिरा । स्त्री । रेणुकायाम् । पाठायाम् । हृषभेदे ।

शिशुः । पु । मानके । एकवारिकवानके । रा निव १८ ।

शिशुकः । पु । शिशुमारः । उग्रवृक्ष । अम । मण्डलिसपविशेषे । सु कल्प ४५ । बालके । मे । हृषभेदे । शिशु गौह । हृष । भाङ्गाल इति प्याति मकारभेदः ।

शिशुगन्धा । स्त्री । मन्त्रिकादिश्वे । श मा ।

शिशुपालकः । पु । कैलिकदम्बहृत् ।

शिशुप्रियः । पु । गुह । रा निव १४ ।

शिशुमारः । पु । सपाद जलजन्तु विशेषे । उग्रवृक्ष । तत्पण्याया, — उल्लो वल्लो कल्लो शिष्यक वा किटि वशाङ्क पलाङ्ग अस्ति पण्डक उल्लोय अल्लुकोश अल्लुकम् वशाङ्क जलजन्तु ये शिशुकः । गुण्या — शिशुवत् । सु सू ४६५ ।

शिशुमाराक्षति । पु । मत्पण्डेदः ।

शिशुयाह(द्य)कः । पु । वन्यशनि । हृष । निघा ।

शिशु । पु, स्त्री । निघे । रा निव १८ ।

शिष्टः । पु । आसहृत् । वे निघ ।

शिव्य । पु । शिवे ।

शिष्ट (कः) । पु । शिवारम् । निजाद्रम । तत्पण्याया, — कवि कविनामा कविल हेमम्

कविम चला तुष्टकः मुक्तिमुक्त पिष्टकः पिष्टकः वर निष्टः सिद्ध यावत् । एतदनुतिपत्तं ज्वर नाशन अलक्ष्मी रचोन्नत । “शिक्षक परमा मोक्ष देवदारु सुरा नखी । सर्वेऽसौ परमालक्ष्मी रचोन्ना” ज्वरनाशना । खोधान् इति च केचित् श चर मा ।

शिष्टा । स्त्री । वेदाङ्गविशेषे । र मा । खोधाकहृत् । श मा ।

शोकरम् । स्त्री । सरलद्रवे । मन्त्र-आठि मे । पु । तुपारे । अम । बाधौ । मे ।

शोघ्रम् । स्त्री । लामज्जके, पोतोशीरे । रा निव १२ ।

शोघ्रकारी (इन्) । पु । विदीपसन्निपातज्वरे आठकारी मन्त्रिपाठ । स तु वातश्लेष्मोत्पन्न लक्ष्ण — “वातश्लेष्माधिको यस्य सन्निपातः प्रप्यति । तस्य शोषज्वरो मुखं चक्षुष्मा पाद नियुज्ज । शूलमन्त्रियमानस तन्त्रा आसय जायते असाम्य सन्निपातोऽयं शोघ्रकारीति वाक्यते । भा म १५ ।

शोघ्रगः । पु । सन्निपात ज्वरविशेषे । राज ५ यथा — “सदास्य श्लेष्मा पूर्णं शूल कासोऽपि वेदता । शोफ्य लक्षणाभ्येव शोघ्रगे सन्निपातिके । भा म ।

शोघ्रचेतनः । पु । कुकुरे । श मा ।

शोघ्रजन्मा (न्) । पु । कष्टकरज्ञे । नटि कष्टज्ञे । श र ।

शोघ्रजीर्णः (शीर्ण) । पु । तण्डुलीयकशक्ती रौटानटिज्ञ । श मा ।

शोघ्रपुष्पः । पु । अगतिहृत् । छेष्टिवागक रा निव १० ।

शोघ्रप्ररोधो (इन्) । पु । श्वश्वे । व निघ

शोघ्रा । स्त्री । दन्तोहृत् । रा निव ६ ।

शोतम् । स्त्री । मण्डलोके । पूठगिज्ञ । रा निव १२ । त्वे । उग्रवृक्ष । रा निव १५ चन्दने । वा सू १५५ । “पुन्नामशीत मन्दनीयवृक्ष । सर्वरक्तनी । सुगन्धवत् । र मा । शीतवीर्यं या । “शीतानु तनुते कराम्” लले । श मा च । शीतले । श च । तदगुण्या — शीतम् द्वादशभ्यो मूर्ध्ना वृद्धे देवाद्यनुत् ।

श्रीत । पु । कर्परे । राजिव १२ । निम्न ३६ ।
राजिव ८ । बेतस ३६ । पसु । शिल्प ३६ । छान्ता
गीह । रमा । राजिव ११ । भा । पप्टके ।
क्रे-पाद ३६ । राजिव ३५ । तन्नामकता ।
श्रीतकान । अमनपर्णो ३६ । शर ।

श्रीतक । पु । अमनपर्णो ३६ । शर । इधिक ।
शमा । श्रीतकानि । मे ।

श्रीतकपा । स्त्री । श्रीतकीरेके । शीताक्षीत्रा ।
वे निघ ।

श्रीतकपाय । पु । पलमितद्रव्यात् घटपल
मिते तीये निमज्य निशि रक्षितात् य कपायो
भवति स श्रीतकपाय । तदुक्त—“द्रव्यादावीधि
तायोऽतत् पुनर्निमि सस्थितम् । कपायो योऽभि
निर्वाति ।” श्रीतक । अरक । पप्र १५ । वा
चि १५ । तत्परिमाण फाट्यवत् । शङ्ख म ४५ ।
“वयोरीगादिके मध्ये क्षाय पेयश्चतु पल । श्रीत
स्वरसवीरव विधिर्देय कपाययो ॥” इति चन्द्र
घण्ट । अन्यथा । “द्रव्यात् पूताल्पमनुष्य पटमि
क्षीयपले सुतम् । निश्रपित स विज्ञेयो हिम
श्रीत कपायक ॥ रक्षीत्यल घृत तैल पुर वज्रो
दक तथा । गद्याणक प्रयोक्तव्य कपाये हिम
सञ्चके ॥” तीड ।

श्रीतकाल । पु । डमने प्लती । तत्पण्याया,
—श्रीतक डमन सदा डमल । स च चय
दायण पोषमासायक । मे । पोष मासाविति
सुश्रुतम् ।

श्रीतकुम्भ । पु । करकोरवचे । रमा ।

श्रीतकुम्भिका (कुम्भो) । स्त्री । कुम्भीरिका
खतायाम् । कुम्भोत्त्रे गता । च वि १५ । (भो)
अलज ३६ । शिखलीक्षीप इति लोके । पांठाडि ।
रमा ।

श्रीतकूचिका । स्त्री । लघुवाद्यालके । वे
निघ ।

श्रीतकेशरी(रस) । पु । रसप्रदीपीति श्रीत
ज्वरे रस । “पारद गन्धकश्चैव तुल्यश्च दरद
विषम् । विषादष्टगुणं योज्य मरिच विश्वमेघजम् ।
अश्वगन्धा च विजया कासमहं कठिलक । अतु
षांश्च रसरेतेष्णान्येतानि महं यत् । तुलस्याम्बु
दले साइ भवितो रत्निकामित ।” भा ।

श्रीतगन्धम् । स्त्री । श्रीखण्डचन्दने, श्रीतचन्दने ।
राजिव १२ ।

श्रीतगात्रः । पु । तन्नामकसन्निपाते । श्रीताक्ष
सन्निपात । निदा । तस्य लक्षण यथा—“हिम
शिशिरशरीर सन्निपातज्वरो य ज्वरमकसमक्षिप्ता
मोह कम्प प्रलापे । क्रम बहुकफ वातदाहवम्यद्वा
पोडास्वरविकृतिभिरार्च श्रीतगात्र स उक्त ॥”

श्रीतगुणकर्म (न्) । स्त्री । गुणा—घ्नादनल
मूच्छादण्डाह्निदाहप्रलव । सुसू ।

श्रीतचम्पक । पु । दपणे । मे ।

श्रीतच्छायः । पु । वट ३६ । वे निघ ।

श्रीतदन्त । पु । दालनापरनामकदन्तरोगे ।
लक्षण—“वातादुणसङ्घा दन्ता श्रीतस्पश्राधिक
व्याया । दाह्यन्त इव शूलिन श्रीताक्षी दालनय
स ॥” वाच ११ च ।

श्रीतदन्तिका । स्त्री । नागदन्त्याम् । राजि
व २० । See नागदन्ती ।

श्रीतदोष्यम् । स्त्री । श्रीतकीरेके । वे निघ ।

श्रीतद्रु । पु । श्रीरनीरटे । श्रीरकडाड़ ।
पशु ।

श्रीतपद्मा । स्त्री । श्रीतलज्जालुकायाम । श्वेठ-
नज्जावती । वे निघ । [रमा ।

श्रीतपर्णी । स्त्री । अर्कपुष्पिकायाम् । अर्कहनी ।

श्रीतपल्लवा । स्त्री । भूमिजम्बूवचे । डूँहे क्षान ।
रमा ।

श्रीतपाकिनो । स्त्री । महासमझायाम् । रा
जिव ४ । काकील्याम् । रमा ।

श्रीतपाक्षी । स्त्री । काकील्याम् । क्रीडना ।
पसु । च वि १५ । गुद्यायाम । राजिव १ ।
वाद्यालके । शर ।

श्रीतपित्त । पु । रोगविशेषे । तस्य निदान
पुञ्जिका सम्प्रदायि—“श्रीतमादतसम्पत्तात् प्रवृद्धी
कफमादतो । पित्तेन सङ्घ सञ्चय वङ्गिरनविष
पत । विषासारवि द्वासा देहसादाह-श्रीरवम् ।
रक्तलोचनता तथा पूर्यकपल नक्षत्र । वरटीदह
संस्थान शीघ्र सञ्जायते वटि । मुकण्ड-क्षीद
वहुलबद्धिज्वरनिदाहवान् । वाताधिकतम विद्या
श्रीतपित्तमिम मिषक ।” मानि ।

श्रीतपुष्प(क)म् । स्त्री । परिप्लव्यते । ८६७
भूता । रा नि व ८ । शैलेये । श च ।

श्रीतपुष्पा (प्यी) । स्त्री । अस्मिन्नायाम् । रा
नि व ४ ।

श्रीतपूतना । स्त्री । बालपद्मे । तस्या लक्ष्यं
यथा—“उद्दिष्टो भ्रममसिधेपते प्रवृत्तात् सलीन
स्वपिति च यस्य चालकृज । विद्याही भ्रममसि
साध्येते च यस्तु ज्ञानीयाद्विपिष्ठ श्रीतपूतनार्थम् ।”
सु २०७ ।

श्रीतपूर्वकज्वरः । प । विषमज्वरभेदः । लक्षण
यथा—“त्वक्स्थी अस्मान्निक्षी श्रीतमादौ जगयती
ज्वर । तयो प्रशान्तयो पित्तमन्ते दाह करोति
च ॥” मानि ।

श्रीतप्रभः । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

श्रीतप्रियः । पुं । पपटे । ८९२पावड़ा । रा
नि व ५ ।

श्रीतफलः । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यक्षुभ्र
गोह । रा नि व ११ । पौलुवृक्षे । भा । आमलक
वृक्षे । बहुवारवृक्षे । छांता गोह । रा नि व ११ ।

श्रीतवला । स्त्री । महासमझायाम् । रा नि व ४ ।

श्रीतभीरुः (कः) । पुं । शारदमन्त्रिकायाम् ।
काटिमन्त्रिका । र मा । शालिधान्यभेदः । गुष्पा
—शालिवत् । सु ४६ च । कृष्ण मिगुण्डायाम् ।
कागनिर्मिता । वै निघ ।

श्रीतमच्छरी । स्त्री । शैफालिकायाम् । जिडेनी
मूलैर्गोह । रा नि व ४ ।

श्रीतमयूखः । पुं । कर्पूरे । नि ।

श्रीतमरीचिः । पुं । कर्पूरे । श र ।

श्रीतमूलकम् । स्त्री । उग्रोरे । वेणीभृज ।
रा नि व ८ । श च ।

श्रीतमेहः । पुं । कफजित प्रमेहेभेदे । तल्लक्षण
—“श्रीतमेही सुपुङ्गुशो मधुर भ्रमश्रीतलम् ।”
मा निदा ।

श्रीतरश्मिः । पुं । कर्पूरे । वै निघ ।

श्रीतरसिकः । पुं । श्रीतलरसकृतासयभेदे ।
यथा—“लरणीयो विषमन्न स्वरवर्णविशेषम ।
लेखन श्रीतरसिको हित श्रीफोदराग्रसाम् ॥”
च २२७ च ।

श्रीतरक्षम् । स्त्री । श्रीतरक्षपद्म । वै निघ ।

श्रीतलम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । अश्वकोष्ठ ।

श्रीतलचन्दनम् । स्त्री । चन्दनम् । रा नि व १२ । पृष
काशीये । शीतारुज विष्णवे । म । शैलजे ।
अठापाता । म । शौक्तिके । भूता । रा नि व १२ ।
वीरपमूल । वेणीभृज भृज । श च । पीतचन्दने ।
वै निघ । पुं । राले । धूना । भीमसेनोक्तपूरे ।
रा नि व १२ । चम्पकवृक्षे । रा नि व १० । सर्ज-
तरी । अम । वर्णुलकलाये । र मा । बहुवार-
वृक्ष । छांता गोह । श च । वि । हिमे ।

श्रीतलकम् । कुमुदपुष्पे । चैतन्नि । पुं ।
मदवकवृक्षे । शकटुजगौ । रा नि व १० ।

श्रीतलच्छटः । पुं । स्वर्णचम्पकवृक्षे । मोर्षा
छांता । रा नि व १० ।

श्रीतलजलम् । स्त्री । जलले । उत्तिङ्गन । —
रा नि व १० । हिमजले । See जलम् ।

श्रीतलता । स्त्री । हिमले । विषकुट्टदेशाख्याता
यतवृक्षाम् । उग्रकण्ठविष्णवे । वै निघ ।

श्रीतलत्वम् । स्त्री । लङ्गतायाम् । हिमले ।
रा नि व २० ।

श्रीतलप्रदः । प । चन्दनवृक्षे । चन्दन गोह ।
शब्दकल्प ।

श्रीतलरजाः (स्) । पुं । कर्पूरे । वै निघ ।

श्रीतलवातकः । पुं । असनपर्ण्याम् । अग्रा-
विता । श र ।

श्रीतला । स्त्री । चारामश्रीतलायाम् । रा नि
व १० । कुटुम्बिनोलतायाम् । रा नि व ५ ।
नीलवृक्षायाम् । वै निघ । श्रीतलीवृक्ष । पाताङ्गी
गोह । सु १६५ । मण्डिकारोने ।

श्रीतलि (ली) । स्त्री । पाताङ्गीति प्रसिद्धे
लज्जवृक्षभेदे । पाताङ्गी, जिडेमिच्छापा ।
“श्रीतली श्रीतल्लभी च शुरुपुष्पा जलीवृक्षा ॥”
र मा । भा म ४ भा कुलत्थावृक्षे । च द भ्रम ।
श्रीवृक्षाम् । कौठा गोह । रा नि व ८ ।

श्रीतवरः । पुं । सुमिषकशक्ति । वै निघ ।

श्रीतवरा । स्त्री । महासमझायाम् । रा नि व ४ ।

श्रीतवस्काः (लः) । पुं । उदुम्बरवृक्षे । यक्ष
भृज । रा नि व ११ । मद ।

श्रीतवक्त्रम् । पु। पपंटके । क्क२पावडा ।
वे निघ । [चतु तेलम् ।

श्रीतवल्गो । स्त्री । नीलद्व्यायाम् । च चि ३५

श्रीतवासा । स्त्री । यूथिकायाम् । ऊ३गाह ।
वे निघ ।

श्रीतवोजम् । स्त्री । तदाख्य सूक्ष्मबीजभेदे ।
इववचन । तत्पय्यायो—शैशिरिक शैलवोजम् ।
गुणा—“सूत्रल श्रीतबीज स्यादुष्णवातनिवारण ।
वक्षिसमीधनं प्रीतं शुक्रमेघनिवारकम् ॥ चाभाना-
पहरन्नास्य योज्य श्रीतकषायक ॥” पयपक
मेतत्तु ह्यप्य पुष्टिकरं बलवर्धकम् ।

श्रीतवोथ्यम् । स्त्री । श्रीतगुणे द्रव्ये । तस्य मधुर
द्रव्यमात्रम् । गुणा—गुरु कफभाहृतलतृपित्तघ्न
वात कफघ्न रोगकरश्च । सुसु । पद्मकाष्ठे ।
सपडे । वे निघ । पु। मद्वापापाणभेदेक । बड़
पाथत्र कुठा । पपंटके । क्क२पावडा । वे निघ ।
द्रव्यहवे । पांडूङ्ग गाह । रा निघ, ११ । स्त्री ।
नीलद्व्यायाम् । वचायाम् । वे निघ ।

श्रीतवौथ्यकः । पु। द्रव्यद्रव्यहवे । होटे
पांडूङ्गगाह । रा निघ ११ ।

श्रीतवृक्षा । स्त्री । सुवचलायाम् । छड़छड़ ।
वे निघ ।

श्रीतशिवम् । स्त्री । सैन्धव लवणे । रा निघ
६ । शैलधनामगन्धद्रव्ये । टैनगज । अम । कपूर ।
सुसु २८५ कफघ्नमे । पु । मधुरिकायाम् ।
मडेरी । अम । कपूर । सुसु १४५ । शमीहवे ।
से । रसा । स्त्री । शमीहवे । रसा । सिपे
याप्यलवणे । उगका, मडेरीगाह । रा निघ ४ ।

श्रीतशूक । पु। यवे । “यवनु श्रीतशूक
व्यात् ।” भा पू १४५ ।

श्रीतसवासा । स्त्री । यूथिकायाम् । ऊ३
गाह । वे निघ ।

श्रीतसह । पु। पीलुहवे । जटा ।

श्रीतसह । स्त्री । वासन्तीहवे । रागच्छीरुग्नत्र
गाह । रा निघ १० । नीलसन्धुवारहवे । नौग-
निनिम्बा । रा निघ ४ । मन्त्रिकामेदे । वेन
मन्त्रिका । जातोहवे । पीलुहवे । वे निघ ।

श्रीतचारम् । स्त्री । नेतटहवे । छड़किरी ।
रा निघ ६ ।

श्रीतांशु । पु। कपूर । रा निघ १२ । चन्द्र ।

श्रीताशुतैलम् । स्त्री । कपूरतैले । रा निघ ।
१५ । तत्पय्यायो,—कपूरतैल हंपेय सौगन्धिक
ऐलक पणोत्य श्यावतैल । गुणा—“श्रीतांशु
तैलमाचप श्रमनम् वायुनाशनम् । स्वेदन शूल
हृषीय ज्वरघ्न कफनुत् पर । आमवाते तथा
आत ज्वरे च शिरसि गदे । दन्तरोगे च भण्डे च
हंपेयं परियुज्यते ॥”

श्रीता । स्त्री । मयसामान्ये । रा निघ १४ ।
मन्त्रिकाहवे । रा निघ १० । अतिबलायाम्,
मद्वासमद्वायाम् । रा निघ ४ । कुटुम्बिनीहवे ।
रा निघ ५ । नीलद्व्यायाम् । शिल्पिनीहवे ।
रा निघ ८ । द्व्यायाम् । आमलक्याम् । रा नि
घ ११ । चौरिण्या । शिङ्गे । तेजीवस्कले । शमी
हवे । मेथिकायाम् । लाडलिकायाम् । विद
गाद्रुमित्री । वे निघ ।

श्रीताङ्गः । पु। तन्नामकसन्निपातविशेषे । भा ।
See श्रीतगाव ।

श्रीताङ्गौ । स्त्री । हसपादौलतायाम् । होटे
गोशांगे'गठा । रा निघ ५ ।

श्रीताद । पु। दन्तवेदगत रोगविशेषे । तस्य
लक्षण—“शोषित दन्तवेदोभ्यो यथाकणात् प्रव
चते । दुर्गन्धोनि सकृदपि प्रक्षेपे दोनि मृद्वनि च ।
दन्तमांसानि शोथन्ते पचन्ति च परस्परम् ।
श्रीतादो नाम स व्याधि कफशोषितसम्भव ॥”
सु नि १६५ ।

श्रीताद्य । पु। विषमज्वरे । रा निघ २० ।

श्रीताम । पु, स्त्री । कपूर । वे निघ ।

श्रीताम्बु । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिङ्गे ।
वे निघ ।

श्रीतारिबस । पु। वातकफज्वराधिकारे रस ।
पारदभट्टटङ्ग तास गन्धक सैन्धव मरिच
चूरे तिलिङ्गीलम्बज विषचूरे प्र १३ निघ
जवाखबीजचूरे २३ जम्बीररसेन समर्थ गुडारथ
बटो कायों । अनु तत्रगवम् । रस स्त्री ।

श्रीतावला । स्त्री । मद्वासमद्वायाम् । रा नि
घ ४ । See मद्वासमद्वा ।

श्रीताश्मा (न) । पु। चन्द्रकान्तमणौ । रा
निघ १९ ।

श्रीतीकरणम् । क्ली । द्रवद्वयस्य विग्रहयत
श्रीतलकरणीयाये । तच्च सप्तविध—प्रवातस्थोप
नम् उदकप्रक्षेपण यष्टिकाधामण व्यजन यातका
प्रक्षेपण शिखावलम्बनचेति । सु ४५५ ।

श्रीतेच्छा । स्त्री । पिबजन्तुरोगे । भा ।

श्रीतोत्तमम् । क्ली । जले । श च ।

श्रीधुः । पु, स्त्री । मद्यविशेषः । सा द्विधा
एका पक्केचुरसकृता येष्टा पक्करस इत्युच्यते ।
अन्या पक्कोपधान्यगृता आमरसकृता चेति, सा
श्रीतरस इत्युच्यते । “श्रीधुरिचुरसै पक्के ।”
प प्र ३४ । गुणा — “श्रीधु कषायाश्नकमाधुरी
वा सन्दीपनी मेदमलापमहं । आमातिसारा
निलवित्तुल्यश्रे आमयाशैश्वर्यौगदघ्नः ॥” अत्रि
१८५ । “श्रीधु पक्करस येष्ट स्वराग्निववर्ण
कृत । वातपित्तकरी हृद्य स्नेहनी रीचनी छरेत् ।
विषम्य मेद शोफाशं शोफीदर कफामयान् ।” रा
जि व १४ ।

श्रीधुगन्धः । पु । वकुलवले । तिका ।

श्रीफालिका । स्त्री । शफालिकावृक्षे । अटी भ ।

श्रीमूलः । पु । शाकालिवृक्षे । शिभूज ग्रीह ।
रस चि २५ ।

श्रीरः । पु । नागरजवृक्षे । वै निघ । अजगर
सर्पे । शर ।

श्रीरिका । स्त्री । वधपत्नीत्यविशेषः । वै निघ ।

श्रीरो (रन्) । पु । सुष्ठवर्णः । हरितदन्तः । रा
जि व ८ । स्त्री । चाद्वलिकायाम् । विसर्गाश्रुतिश्र ।
वै निघ ।

श्रीर्षम् । क्ली । स्त्रीधन्यके । गैटोणा विट्मय ।
भा । See स्त्रीधन्यकं ।

श्रीर्षदलः । पु । निम्बवृक्षे । राजि व २३ ।

श्रीर्षपत्रः । पु । कर्णिकारवृक्षे । कृण्टक
कृण्टक ग्रीह । श च । पट्टिकालोभे । वै निघ ।
निम्बवृक्षः । राजि व ८ ।

श्रीर्षपुष्पिका । स्त्री । अवाकपुष्पाम् । तुम्का,
मोशै । श च ।

श्रीर्षमाला । स्त्री । शश्रिपण्याम् । छात्रुनिश्र ।
श च ।

श्रीर्षरीमक । पु । यन्त्रिपर्वभेदे । गैटोणा
विट्मय । वै निघ ।

श्रीर्षवृन्तम् । क्ली । तरन्मुलफले । उन्नमूल
तत्पथ्याया, — सुखवास सुखास सेठ गीहुम् ।
गुणा — “श्रीर्षवृन्त कफकरं सघारं मधुर लघु ।”
राज ३५ । पु (न्त) । सुखवासः । फुटोति भाषा ।
प म ।

श्रीर्षम् । क्ली । कृष्णागरुणि । कांज अञ्ज ।
राजि व १२ । मस्तके । अम ।

श्रीर्षकम् । क्ली । श्रीरावयवे, मस्तके । मस्त
कास्थनि । राजि व १८ । अगुरुकाष्ठे । उष्णीये ।
नारिकेलि । वै निघ ।

श्रीलम् । क्ली । स्वभावे । सङ्घ । अम । पु ।
अजगरसर्पे । शर ।

श्रीवलम् । क्ली । शैलेये । शैवालि । मे ।

श्रीपम् । क्ली । कासीसे । शिवाङ्गन । राजि
व १३ । श्रीपके । शीर्षा । अम ।

श्रीपकम् । क्ली । श्रीपधावी । शीर्षा । प म ।

श्रीहुण्डः । पु । क्षुद्दीहने ।

शुकः । पु, क्ली । शिरीषवृक्षे । मे । लोभे ।
तालीशपत्रे । क्ली । यन्त्रिपर्वे । गैटोणा । वै
निघ । खण्चोल्याम् । निद्राङ्कौटे । रमा ।
श्रीष्णाकवृक्षे । विश्व । पु । पत्तिविशेषः । तैम
पाथी । तन्मांसगुणा — “शुकमांसम् वरम् वल्ग
विपाकं गुद श्रीतल । कास श्वास चयहर सघाति
लघु दीपनम् ।” राज ३५ ।

शुकच्छदम् । क्ली । स्त्रीधन्यकामगन्धद्रव्ये ।
गैठिशाना छेम । जटा । तेजपत्रे । तुलके ।
वै निघ । रमा ।

शुकजिह्वा । स्त्री । वृक्षभेदे । घटाटु टोति लोके ।

शुकतरुः । पु । शिरीषवृक्षः । राजि व ८ । र
मा । वा ४०५ ।

शुकतुण्डः । पु । हिङ्गुल । रसा ३ ।

शुकद्रुमः । पु । शिरीषवृक्षे । श मा ।

शुकनसा । स्त्री । श्रीष्णाकवृक्षे । चक्रकारवृक्षे ।
उवाठूणि । सु चि १८५ ।

शुकनामा । स्त्री । शुकतुण्ड्याम्, शुकजिह्वायाम् ।
उवाठूणि । रमा ।

शुकनाशनः । स्त्री । चक्रमदं वृक्षे । छात्रुनिश्र ।
राजि व ४ ।

शुकनाशा(सा) । स्त्री । एकस्मिन्नाम् । आना
कूनी, उग्रार्थे । रसा । चम्पकारवटे । च
द योनिना फलवते । सुचि ११०७ । "पवच
शुकनाशाया ।" गाभारोहणे । मनुकायाम् ।
गान्ठे । वे निघ ।

शुकनासः । पुं । श्लोपाकश्चे । रानि व ८ ।
(कटुद्रावगुडिकायाम्) । अवि २२ २५ । अगति
इत्थे । वर-भूमेन ग्राह्य । तिका ।

शुकनासिका । स्त्री । श्लोपाकश्चे । एणा
ग्राह्य । चामरकवा इति च केचित् । च दञ्जराति
सा वि कलिकायगुडिकायाम् ।

शुकपत्र, (घ) । पुं । गन्धके । वे निघ ।

शुकपिच्छ । पुं । गन्धके । रसा सं । यन्त्रिपण्ये ।
गौठिगाना । वे निघ ।

शुकपिण्ड । पुं । शुकस्मिन्ना । आनाकूनी ।
गर ।

शुकपि(पु)च्छ । पुं । गन्धके । घ च ।

शुकपुच्छकम् । स्त्री । श्लोपेयकनामगन्धद्रव्ये ।
गौठिगाना । रानि व १२ ।

शुकपुष्पम् । स्त्री । श्लोपेयके । गौठिगाना ।
भा । पुं । शिरोवहणे । रानि व ११ । गन्धके ।
वे निघ ।

शुकप्रिय । पुं । शिरोवहणे । भा । दाडिम
इत्थे । वे निघ । कर्मरश्मिश्चे । पसु । निम्बइत्थे ।
वे निघ । स्त्री । जम्बुइत्थे । रानि व ११ ।

शुकफल । पुं । अकंठश्चे । आकम्प ग्राह्य ।
रानि व १० । स्त्री । शाकालिइत्थे । वे निघ ।

शुकवर्ध(क)म् । स्त्री । यन्त्रिपण्ये । गौठिगाना ।
गर । तद्दे च । च सु ५५ ।

शुक्ररोग । पुं । शुक्ररोगे । See शुक्रदोष ।

शुक्रवर्णः । पुं । यन्त्रिपण्ये । गौठिगाना ।
विम्व । वे निघ ।

शुक्रवल्ग्व । पुं । दाडिमइत्थे । रानि व ११ ।

शुक्रवृक्ष । पुं । शिरोवहण । वे निघ ।

शुक्रशालक । पुं । मन्थानि । वे निघ ।

शुक्रशिव्या (स्वि) (स्वी) । स्त्री । शुक
शिव्याम् । आनाकूनी । गर । च दवा व्या
चि मावबलादौ ।

शुक्रशीर्षा । स्त्री । तालीशपत्रे । यन्त्रिपण्ये,
श्लोपयके । तेजपत्रे । रे निघ ।

शुक्राख्यः । पुं । शिरोवहणे । वा उ १८५ ।
चम्पवटे । ठमिर कथा । सुचि १८५ । स्त्री ।
शुकनाशायाम् । उग्रार्थे, आनाकूनी । रसा ।
सुचि २५ । सुचि १८५ । वा उ १८५ ।

शुक्राटन । पुं । दाडिमइत्थे । श च ।

शुक्रानना । स्त्री । शुक्राख्यायाम् । उग्रार्थे ।
पसु । रसा ।

शुक्राक्ष (य) । पुं । कैवर्त्तमुखायाम् । एकंठे
भूता । वे निघ । चम्पकारवटे । ठमिर कथा ।
सुचि १८५ ।

शुक्रेष्ट । पुं । शिरोवहणे । रानि व ८ । राजा
दमइत्थे । कौर्त्तौ । रानि व १५ ।

शुक्रोदरम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रानि व ८ ।

शुक्रम् । स्त्री । मांघि । श च । गन्धराजतेले ।
काष्ठिके । दारा । तद् यथा,—“कन्द मूलफला
दोनि सञ्चलवणानि च । यत्तद्भ्योऽभिष्यन्ते
तच्छक्तमभिधीयते । अविच—काष्ठिकं कुङ्कुमं
दधौ गुडप्रम्योऽन्धमूलकात् । पलायष्टौ शोधि
ताद्रात् पलथोऽशक तथा । कषाजोरकसिन्धु
हरिद्रासरिचं पृथक् । द्विपलं भावित भाण्डे
हृतमाद्यदिनाभ्यन्ते । सिद्धं भवति तच्छुक्तं यदा
वतार्थं गृह्यते ॥” गुणा—शुक्तं तोषीपलवण
विषक्तम् कटुक लघु । रस किमुद्राभाह
शोथार्थो विषक्तगुणः । वि । अक्ष । विष ।

शुक्तापाकम् । वि । चम्पवाके । मानि यद्विचि ।

शुक्ता । स्त्री । चुक्रिकायाम् । कौञ्चि । गर ।

शुक्तास्तम् । स्त्री । चम्पवाके । रानि व ८ ।

शुक्ति । स्त्री । शङ्खे । अर्शोरीणि । मे । वदरी
इत्थे । कूग ग्राह्य । च दम्वगोचि । शङ्खगले ।
नथी । रानि व १२ । वा सू १५५ । “शुक्ति
व्याघ्रगले शङ्खे ॥” सुक्तागटे । विपू । तत्
पथाया,—शुक्ताम्कोट दुर्मा दोषकोशिका
दोषकोशिका शुक्तिका अश्विनशुको पञ्चशक्ति
सुक्तागारं सुक्ताप्रसु सुक्तामाता सुक्ताम्कोटा महा
शुक्ति भीतिकं मौक्तिकशक्ति । गुणा—कटु
दिग्धा यास हृदयोपरीधदरी मूलघ्नी रक्षा मधुरा
दोषनी च । रानि व ११ । तोलचतुष्टय, #

तोला । पप १४ । पम् । सु ३८५ । शुक्र
गतनेवरोगमेदे । लघु—“श्यावा स्य निमित्त
निभासु विन्दो ये शुक्तिवर्णितनयने स शुक्ति
संन ।” सु ४८५ ।

शुक्तिः (का) । पुं, स्त्री । शुक्तिरोगि । (क)
गन्धक । वारवि । (का) । शुक्ती । विगूक ।
जटा । शुक्तिकायाम् । शर ।

शुक्तिजम् । स्त्री । सुतायाम् । ३५ ।

शुक्तिपत्र. (र्यः) । पुं । सप्तपञ्चमे । छातिम
गोह । रा ११३१ ।

शुक्तिपुटोपमम् । स्त्री । वातादि । रा ११३१ ।
वै निघ ।

शुक्तिमण्यः । पुं । मन्त्रायाम् । वै निघ ।

शुक्तिवोजम् । स्त्री । सुतायाम् । निघा ।

शुक्तिसम्भवम् । स्त्री । भौतिके । शुक्ती । वै
निघ ।

शुक्ताग्रो । स्त्री । श्वेतनिमुष्णाम् । पेट-
निमित्त । वै निघ ।

शुक्र. । पुं । श्वेतैरण्डे । रा ११३८ । वेताल
ध्वजसामे । वै निघ । लोहो मासि । धिक्क ४८५ ।
अम । अग्रो ।

शुक्रम् । स्त्री । मन्त्रसारभूत धातो । उक्त, वीर्य ।
तत्पण्याया, — पुंल्ल पौल्ल रितं रित रितन वीर्य
वीर्ये पुरुषत्वं पौरुष इन्द्रिय अन्विकार मन्त्रारस
रौद्र्य बलं किङ्कर्तव्यं आनन्दप्रभव मन्त्रसमुद्भव
धातुराजक बलं शुचोरता शुचीर्य । “अस्थी
मन्त्रा तत शुक्रम्, इति ।” रा ११३८ ।

“वाचिता पितृतापि न रसाद्या धातव क्रमात् ।
शुक्रल यानि मासेन ।” शार्ङ्ग पू ६५ । तस्य कथं
गर्भोपाद । तदुक्त “रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसा
न्मेद प्रणयते । मेदसोऽस्थि ततो मज्जा मज्जा
शुक्रस्य सम्भव । यात्यामाग्रयमाहार” पूज्य प्राणा
निलिखित । माधुर्यं किमभावश्च यदुसीऽपि लभित
स ।” भा । “योवितीऽपि स्वबलेन शुक्रं पुंस
समागमे । तत्र गमस्य किञ्चित् करीतीति न
चिन्त्यते । स्त्रीणां गर्भोपयोगि स्यादाद्यैव सव्य-
सम्पत् । तासामपि बलं वर्णे शुक्रं पुष्टं करीतिव ।”
शुक्रसूत्रम्—“शुक्रं शीघ्रं शिरं शिथिलं बल-
पुष्टिकरं अतम् । गमवीर्यं बहुसारी कौपसाग्रय
सतम् ।” गमजननपुत्रस्य लघुपम् । “कटि-

काग्रं द्रव्यं गन्धं सधुरं सधुगन्धि च । शुक्रमिच्छन्ति
रक्षितं, तेलं शीतनिमग्नं तत् ॥” इति । “यथा
पयसि सर्पिस्तु गुदशेषो रक्षो यथा । एव हि
सकमे काये शुक्रं तिष्ठति दृढिगाम् ॥” इति
शुक्रम्याम् । “शुक्रमे दक्षिणे पात्रे” वसिष्ठारस्य
वाप्यथ । मृतस्योत पदे शुक्रं पुरुषस्य प्रवर्तते ।”
इति शुक्रधरस्यमार्ग । “कृत्यदेष्टितं शुक्रं
प्रसन्नमनुसन्धया । स्त्रीषु व्याप्यतयापि हर्षान्
सम्प्रवर्तते ॥” इति अरसकारणम् । “विशमज्जपि
देष्टु यथा शुक्रं न हृगते । सर्वदेष्टाश्रितत्वाच्च
शुक्रलघुसमुत्पत्ते । तदेव येष्टुवतदंगनात् अरणा
दपि । मृदस्यश्रवणात् स्वर्णात् सद्योऽपि प्रवर्तते ।
सुप्रसन्नं मनसाव हर्षेण हेतुवन्त्यते ।” सु १०
५ । “यथा पयसि सर्पिस्तु गुदशेषो रक्षो यथा ।
शरीरेषु तथा शुक्रम् ।” सु १० ४५ । नेयरीग
विमिषे । निघा ।

शुक्कीकरः । वि । शुक्रजनने । पुं । मन्त्रायाम् ।
३५ ।

शुक्कीकच्छम् । स्त्री । मृतकच्छरीगे । निदा ।

शुक्कीगतज्वरः । पुं । तदाश्रितज्वरे—“शुक्रस
क्षयता मोच शुक्रम्य तु विशेषत । मरणं प्राप्नु-
यात्तव शुक्रस्थानगतज्वरे ।” भा नि ।

शुक्रदः । पुं । गोधूमे । वै निघ ।

शुक्रदोषः । पुं । पण्डितारोगि । च १२५ ।

शुक्राधरा । स्त्री । सप्तम्यां कलायाम् । या सर्वं
प्राणिनां सव्यशरीरव्यापिनी । सु १० ४५ ।

शुक्रपुष्यः । पुं । कुरुवकमाके । शीति । पसु ।
स्त्री । श्वेतापराजितायाम् । वै निघ ।

शुक्रमुक् । पुं । मयूरे । अ ५ ।

शुक्रभू । स्त्री । मन्त्रायाम् । अ ५ । अस्थिसारे ।

शुक्रमाता । स्त्री । भार्याम् । वासनशङ्गे ।
वै निघ ।

शुक्रमाटका (वटिका) । स्त्री । प्रमेहे बीज
घम् । पाठ—“नोचुरवीर्यं विफला पदनीला
रसाघन । धान्यकचविकार जोरं तावोऽश टङ्क
दाङ्गिनी । प्रत्येकाहंपल दद्यात् गुग्गुलु कायिक
क्षया । रसाभिलौहगन्धाम् । प्रत्येकच पल चिदेत् ।
सव्यमेकीकृतं यद्यो दण्डयन्नेर्विभवेदेत् । घृत
भाण्डे तु सव्याय मासमेकान्तु खादयेत् । दाङ्गिम
स्वरसमेव क्षान्दुश्चेन वाभसा ।” रसर ।

शुक्रमेहः । पुं । मेहविशेषः । यत्र रोगो शुक्र-
तुल्य मेहति । “शुक्राभे शुक्रमित्र वा शुक्रमेहो
प्रमेहति ।” सुनि ६५ ।

शुक्रमलम् । त्रि । शुक्रवृद्धिकरे द्रव्ये । “यथा
शुक्रस्य वृद्धिं स्याच्छुक्रले हि तदुच्यते । यथा
नागबलाया सुर्वैजय कपिलच्छूजम् ॥”

शुक्रला । स्त्री । चञ्चलायाम् । भीकटा इति
प्रसिद्धरूपे । उद्ग्रा पशु । आमलकवृक्षे । आमला
गोह । वै निघ ।

शुक्रवह्न्योतः(स) । स्त्री । शुक्रवह्नायाम् ।
तस्य मूल द्वयो र्नेत्रयः । च वि ७५ ।

शुक्रसङ्गः । पुं । शुक्ररोधे । भा ।

शुक्रा । स्त्री । वशलोचनायाम् । रा नि ५६ ।

शुक्राङ्गः । पुं । मयूरे । जटा ।

शुक्राधिक्यम् । स्त्री । श्लेष्मजरीने । भा ।

शुक्राल्पता । स्त्री । पिचजरीने । भा ।

शुक्राश्मरी । स्त्री । शुक्रजन्माश्मर्या । उद्ग्रा
पौधरी । सा शुक्रनिमित्ता भवति । मेषुनाभि
घातात् अतिमेषुनाहा शुक्रचलितमनिगच्छद्विभागं
नमनादनिलोऽभित स्रग्दृष्ट मेदुद्वषण्योरनरे सं-
हरति संख्य चोपमोषयति सा मृतमार्गमावृणोति
भूचक्रच्छ बलिवेदनां द्वषणयोश्च अयमुपापद्यति
पौडिमात्रे च तस्मिन्नेव प्रदेशे प्रविलयमापद्यते
तां शुक्राश्मरीमिति विद्यात् । सुनि ६५ ।

शुक्रम् । स्त्री । रणते । कृपां । मे । नवनीते ।
ननि । श च । मेरुरोगमेदि । लक्षण—“सुखे त-
वदु शुक्रार्थे शुक्र तवर्द्धते चिरात् ।” निदानम् ।
पुं । भववृक्षे । वाँडरा गोह । रा नि ५८ । सवर-
रीधे । श्वेत गोध । पशु । कुन्दवृक्षे । वै
निघ । श्वेतरेणु । वै निघ २५ शानीद्वयसे ।

शुक्रक । पुं । चोरिणीवृक्षे । बीर्नी गोह ।
वै निघ ।

शुक्रकण्ठः (क) । पुं । दालूचपिणि ।
ठाक पाथी । श मा ।

शुक्रकन्दः । पुं । मरिचकन्दे । रा नि ५० ।
श्वेतालुके । भीष आलू । वै निघ । स्त्री (न्दा) ।
शुक्रातिविषायायाम् । श्वेत आतरेह । रा नि ५
६ । भूमिकुप्पाथे । वै निघ ।

शुक्रकर्कटः । पुं । शुक्रवणककर्कट । माश
कौकड़ा । सु ४६५ । See कण्ठकर्कटक ।

शुक्रकुष्ठम् । स्त्री । श्विच । श्ववज । तदीय-
सोमराजस्य वोजानि नवनीतयुतानि च । मधुमा
स्वादितानि सु शुक्रकुष्ठहराणि वै ॥ गारुडे ।

शुक्रतुलसी । स्त्री । श्वेततुलस्यां । श्वेततुलसी ।
तै नलटितुलसी । सयह ।

शुक्रदुग्धः । पुं । (*Trapa bispantosa*)
जलजश्चमेदि, श्रद्धाटके । मिश्राङ्ग । श च ।

शुक्रधातुः । पुं । कठिन्याम् । शक्तिमति । इ च ।

शुक्रपद्मम् । स्त्री । श्वेतपद्मे ।

शुक्रपुष्पः (प्या, प्यो) । पु, स्त्री । कुन्दवृक्षे ।
कूद गोह । छत्रवृक्षे । श्वेतकीकिलावे । श्वेत
कुलेशोडा । मरुवकवृक्षे । र मा । कण्ठपिण्ठारो ।
पिठानि वा पेशवारा । पशु । शुभपुष्प मदन
फलवृक्षे । र सा सं । स्त्री । इक्षिषुष्ठीवृक्षे ।
शक्ति ७८६ । पशु । स्त्री । कुन्दपुष्पे । राव
कुमारतन्त्रम् ।

शुक्रपृष्ठक । पुं । शिखवारवृक्षे । श च ।

शुक्रफल । पुं । रक्षाकवृक्षे ।

शुक्रफला । स्त्री । श्वरीवृक्षे । वै निघ ।

शुक्रफेनः । पुं । समुद्रफेने । वै निघ ।

शुक्रभण्डो । स्त्री । शुक्रविशति । श्वेत
तेडेडो । वै निघ ।

शुक्रमञ्जरी । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्याम् । श्वेत
निनिन्दा । वै निघ ।

शुक्रमण्डलम् । स्त्री । नेत्रस्य शुक्रभागे । निदा ।

शुक्रमुन्न । पुं । (*Phaseolus sublo-
batus*) शुभमुह । शीनामृग । Walts

शुक्रमूलम् । स्त्री । श्वेतलघुमे । वै निघ ।

शुक्ररोहित । पुं । श्वेतरीहितकण्ठे । श्वेत
त्रोङ्ग, वृश्ना । रा नि ५८ ।

शुक्रला । स्त्री । चञ्चलायाम् । उद्ग्रा । र
मा । आमलक । वै निघ ।

शुक्रवश्र । पुं । श्वेतश्वरी । श्वेतवैश । रा नि
५८ । राव काशेपयतके ।

शुक्रवर्गः । पुं । छटिन्यादिवर्गे । यथा—
“छटिनी श्वेतसंयुक्ता श्वेतशक्तिहराटिका ।

भट्टाय शर्वरायेति शुक्लवर्गं 'सदाष्ठत ॥'
रा नि व २२ ।

शुक्लवोयसः । पुं । वक्त्रपक्षिणि । वक्त्रपक्षी ।
विका । श्वेतवर्णवायसे ।

शुक्लवृहती । स्त्री । श्वेतवृहत्याम् । भेष्य
पिचि पानीयमन्तव्याम् । प्रयोगादर्थो वि
पानीयमन्तः ।

शुक्लवृहत् । पुं । ध्वजवृहत् । शीतवृहत् । वै
निध ।

शुक्लशालः । पुं । मिरिनिम्बः । री नि व २ ।
श्वेतशालः । शब्दकल्पः ।

शुक्लसारङ्गः । पुं । शुक्लसारङ्गः । च मू २६८ ।

शुक्लचीरा । स्त्री । काकोल्याम् । कैकुली ।
रा नि व ६ ।

शुक्ता । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । रभी ।
श्वेतवर्णायाम् । श्वेतवृहत् । श्वेतकाकोल्याम् । वै
निध । काकोल्याम् । कैकुली । रा नि व ६ ।
विदायाम् । कुम्भिकृशां । रा नि व ८ । शिफालि
कायाम् । निमिन्ना । रा नि व ८ । सुष्णोम् ।
मनसां गीह । रा नि व ८ ।

शुक्ताङ्गः । पुं । शीपालरवर्णायाम् । छिनि । वै निध ।

शुक्ताङ्गी । स्त्री । शिफालिकायाम् । मिडलि,
निमिन्ना । रा नि व ८ ।

शुक्ताजाजी । स्त्री । श्वेतजीरके । वै निध ।

शुक्तापाङ्गः । पुं । मयूरे । वै निध ।

शुक्ताञ्जलिम् । स्त्री । चन्द्रशर्करा । रा नि व ८ ।

शुक्ताङ्गी । पुं । श्वेतवृहत् । श्वेत-आकिन् ।
क विविधं भक्ष्यं । मं पाङ्करीद्वे । गुणा — कटु
तिक्रीण मलशीघ्रं शुक्लकण्ठकफघ्नं शूलघ्नं ।
रा नि व १० । सारक वातकुष्ठकण्ठ विषत्रयघ्नो ह
गुणाश्च मलकफोदररुमिघ्नः । तत् पुण्यं शुक्लजनक
क्षुद्र दोषं पाचकम् शरीरकाय कासशामकश्च ।
भा पू १३ ।

शुक्तार्म (न) । स्त्री । शुक्लमन्त्रमूर्तिविशेषः ।
सम्बन्धं यथा — 'शुक्लाय्यं यदु । कथयति शुक्लमग्नि
मयेतं सममिह वदति चिरं ।' सु च ४५ ।
'मयेतं यदु शुक्तार्मं शुक्लं तद्वदति चिरम् ।'
ना नि ।

शुक्ताहिफेनः । पुं । (Popaver somni
ferum) White poppy, opium शुक्ल
पुष्पाहिफेनश्च । श्वेत पोतपानां गीह । हि,
पोल, खसखसका पेह । तं पुस्तकायैव । वै
खसखसोचै भाङ्ग । Watts See श्वेतहिफेन ।

शुक्ताक्षः । पुं । शुक्लजातीयसङ्घातवर्णपक्षिणि ।
सु च ४६५ । See शुक्ल ।

शुक्लोपला । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । रभा ।

शुक्लोदनम् । स्त्री । श्वेतपादः । श्वेतपुच्छेन ।
रा नि व १६ । (रावणकृतकुमारतन्त्रम् ।)

शुङ्गः । पुं । वटवृहत् । श्वेतपादवृहत् । श्वेत
गीह । शुकि । शुङ्ग । पक्ष्मटीवृहत् । पाङ्करीद्वे ।
मं । नवपल्लवे । वै निध ।

शुङ्गी (रन्) । पुं । वटवृहत् । पाङ्करीद्वे ।
वटवृहत् । मटा ।

शुचिः । पुं । श्वेतवृहत् । छिनि गीह । श्वेत
माते । चम । श्वेत माते । श्वेतपादः । मं
यवे । पलायवृहत् । वै निध ।

शुचिद्रुमः । पुं । श्वेतवृहत् । रा नि व ११ ।

शुचिमल्लिका । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । रा
नि व १० ।

शुचित्रतः । पुं । प्रपौष्टरीके । शुङ्गरी ।
वै निध ।

शुटोरता (टीर्थम्) । स्त्री । श्वेत । श्वेत
विका । शर ।

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । श्वेत । शुक्लाङ्गके । शुङ्ग ।
चम । श्वेतशुण्डीति च व्याता । मं ।

शुण्डम् । स्त्री । गुण्डासिनोदणे । वै निध ।

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । स्त्री । (Gingiber
officinale) खनामव्यातीपथी । शुण्डीति
सव्यं भाषा । शुङ्ग । तत्पथ्याया, — मन्त्रविष
विष विषमेषजं विशीषं नागर शुण्डि
मन्त्रविषी शुक्लाङ्गे इन्द्रमेषजं मेषजं कटुमेनि
कटुमद्रं कटुकटकं कटुवले सोमेषं महेवरे
कफारि चान्द्रक शीघ्रं नागरात् । गुणा
— कटुश्चार्वा सिन्धो कफ शीघ्र वातनाशि शुल
विषमोदराशामशामशीघ्रदघ्नी च । रा नि व ६ ।
सुषु पाचनो यथा आमवातघ्नी मधुरपाका
कीरवृद्धतामानिकरी वलकरी स्वर्ग्यं शरीरौघ

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । स्त्री । (Gingiber
officinale) खनामव्यातीपथी । शुण्डीति
सव्यं भाषा । शुङ्ग । तत्पथ्याया, — मन्त्रविष
विष विषमेषजं विशीषं नागर शुण्डि
मन्त्रविषी शुक्लाङ्गे इन्द्रमेषजं मेषजं कटुमेनि
कटुमद्रं कटुकटकं कटुवले सोमेषं महेवरे
कफारि चान्द्रक शीघ्रं नागरात् । गुणा
— कटुश्चार्वा सिन्धो कफ शीघ्र वातनाशि शुल
विषमोदराशामशामशीघ्रदघ्नी च । रा नि व ६ ।
सुषु पाचनो यथा आमवातघ्नी मधुरपाका
कीरवृद्धतामानिकरी वलकरी स्वर्ग्यं शरीरौघ

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । स्त्री । (Gingiber
officinale) खनामव्यातीपथी । शुण्डीति
सव्यं भाषा । शुङ्ग । तत्पथ्याया, — मन्त्रविष
विष विषमेषजं विशीषं नागर शुण्डि
मन्त्रविषी शुक्लाङ्गे इन्द्रमेषजं मेषजं कटुमेनि
कटुमद्रं कटुकटकं कटुवले सोमेषं महेवरे
कफारि चान्द्रक शीघ्रं नागरात् । गुणा
— कटुश्चार्वा सिन्धो कफ शीघ्र वातनाशि शुल
विषमोदराशामशामशीघ्रदघ्नी च । रा नि व ६ ।
सुषु पाचनो यथा आमवातघ्नी मधुरपाका
कीरवृद्धतामानिकरी वलकरी स्वर्ग्यं शरीरौघ

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । स्त्री । (Gingiber
officinale) खनामव्यातीपथी । शुण्डीति
सव्यं भाषा । शुङ्ग । तत्पथ्याया, — मन्त्रविष
विष विषमेषजं विशीषं नागर शुण्डि
मन्त्रविषी शुक्लाङ्गे इन्द्रमेषजं मेषजं कटुमेनि
कटुमद्रं कटुकटकं कटुवले सोमेषं महेवरे
कफारि चान्द्रक शीघ्रं नागरात् । गुणा
— कटुश्चार्वा सिन्धो कफ शीघ्र वातनाशि शुल
विषमोदराशामशामशीघ्रदघ्नी च । रा नि व ६ ।
सुषु पाचनो यथा आमवातघ्नी मधुरपाका
कीरवृद्धतामानिकरी वलकरी स्वर्ग्यं शरीरौघ

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । स्त्री । (Gingiber
officinale) खनामव्यातीपथी । शुण्डीति
सव्यं भाषा । शुङ्ग । तत्पथ्याया, — मन्त्रविष
विष विषमेषजं विशीषं नागर शुण्डि
मन्त्रविषी शुक्लाङ्गे इन्द्रमेषजं मेषजं कटुमेनि
कटुमद्रं कटुकटकं कटुवले सोमेषं महेवरे
कफारि चान्द्रक शीघ्रं नागरात् । गुणा
— कटुश्चार्वा सिन्धो कफ शीघ्र वातनाशि शुल
विषमोदराशामशामशीघ्रदघ्नी च । रा नि व ६ ।
सुषु पाचनो यथा आमवातघ्नी मधुरपाका
कीरवृद्धतामानिकरी वलकरी स्वर्ग्यं शरीरौघ

शुण्डि (शुण्डी) । पुं । स्त्री । (Gingiber
officinale) खनामव्यातीपथी । शुण्डीति
सव्यं भाषा । शुङ्ग । तत्पथ्याया, — मन्त्रविष
विष विषमेषजं विशीषं नागर शुण्डि
मन्त्रविषी शुक्लाङ्गे इन्द्रमेषजं मेषजं कटुमेनि
कटुमद्रं कटुकटकं कटुवले सोमेषं महेवरे
कफारि चान्द्रक शीघ्रं नागरात् । गुणा
— कटुश्चार्वा सिन्धो कफ शीघ्र वातनाशि शुल
विषमोदराशामशामशीघ्रदघ्नी च । रा नि व ६ ।
सुषु पाचनो यथा आमवातघ्नी मधुरपाका
कीरवृद्धतामानिकरी वलकरी स्वर्ग्यं शरीरौघ

रोगहरी च । अपिगुणमूयिहत्वादाभ्यन्तरदुर्भावा
शोषयित्वा मलसंघर्षं करोति । भा. स. १८ । "नागूरं
(पुष्पो) कफवातघ्न विपाकि मधुरं कटु । वृष्योऽपि
रोगं हृद्यं सघेहं खड्गं दीपनम् ॥" सु. ४१४ ।

शुण्ठीघृतम् । स्त्री । यक्ष्णाम् कामवाते च
घृतम् । "विशौषधस्य गोमेधं दशमुखजले घृतम् ।
घृतं निहत्यात् श्वयुः यक्ष्णो सामतामयम् ॥"
च. ८ । भा ।

शुण्ठग्राम् । स्त्री । पुष्णाम् । उ. ८ । अ. च ।

शुण्ठरोह । पुं । भूयसि । गुरुत्वं । रा. नि. व. ८ ।

शुण्ठा । स्त्री । दलमुख्यो नामरोगे । रा. नि. व.
२० । पुराणये । घ्रायाम् । करिचये । मे ।

शुण्ठार' । पुं । करिमुष्णाकादे वक्ष्यमभेदे ।
वज्रवज्र, कोशदिवार इव ।

शुण्ठाल' । पुं । गले । (धनस्य) ।

शुण्डिका । स्त्री । स्कीटके । कृष्ण । रा. नि.
व. २० । उपनिद्रिकायाम् । आर्त्तविधि । शब्दकल्प ।

शुण्डिनो । स्त्री । कुकुन्द्यां । हूँ । वै. नि. घ. ।

शुण्डिमृषिका । स्त्री । कुकुन्द्याम् । हूँ ।
रा. नि. व. १८ ।

शुक्ली । स्त्री । कीसुभोजाली । रा. नि. व. १६ ।
हस्तिमुष्णोऽर्थे । शठितं हृष्टं गाह । रा. नि. व. ५ ।

शुद्धम् । स्त्री । सैम्भे । रा. नि. व. ६ । अरिचि ।
रा. नि. व. ६ । रौप्ये । गुण्यत्वे । वै. नि. घ. । वि ।
दीपहीने । शु. को ।

शुद्धजङ्घ । पुं । गहंभे । त्रिका ।

शुद्धमांसम् । स्त्री । मांसव्यञ्जने, पक्षमांसि ।
ना. सेन' उद्रकाश्री । यथा—“पाकपात्रे घृतं
दद्यात्तैलं वा मदमावत । तत्र हि द्विद्विद्विद्वि
भक्ष्येनदननार । छागादेशिररहितं मांसं तत्
खण्डखण्डितम् । भौतनिर्गोलितं तस्मिन् घृते
तद्वर्जयिष्यते । सिद्धयोग्यं जलं दत्त्वा लवणं च
पचेत्ततः । सिद्धं जलेन सविधं वैश्वारं परि
क्षिपेत् । वैश्वारस्य द्रव्याणि नागप्रजोदलानि हि ।
तथुत्थाय लवणं प्रति मरिचानि, समुपसृत ।”
गुण्य — “शुद्धमांसं परं हृष्यं जलं कथं च इहय ।
विशेषश्रमनं चोक्तं दीपनं घ्रातवदनम् ।” भा ।

शुद्धवज्रिका । स्त्री । शुद्ध्याम् । शुभम् ।
अ. च ।

शुद्धा । स्त्री । कृटकमोजि । रेखरव । वै. नि. घ. ।
शुद्धान्तपालक । पुं । गुरुसके । धोमा,
हिष्कर । अ. च ।

शुद्धि । स्त्री । वमनादिभिः शरीरशोधने । सा
चतुर्विधा लौकिकी वैश्विकी मानिकी आत्मिकी
चेति । अ. च ।

शुद्धिकन्द । पुं । लघुमे । वै. नि. घ. ।

शुन' (क) । पुं । कुकुरे । कूकुर । अ. टी. भ. ।
रा. नि. व. १८ ।

शुनकचक्षुका । स्त्री । चन्द्रचक्षुचक्षुः । कर्कश ।
रा. नि. व. ४ ।

शुनकचिक्षो । स्त्री । चिक्षोयाके । चिक्षिणां ।
मूषचिक्षो, नायचिक्षिके, कुतवचील इति मन्त्रा
राश्यादौ ख्याता । गुण्या — कटुस्त्रीया कण्ठत्रणं
हरी च । रा. नि. व. ७ ।

शुनि' । पुं । कुकुरे । इ. च । स्त्री '(नी) ।
कुमाख्याम् । रा. नि. व. ७ ।

शुभम् । स्त्री । पप्रकाशे । रा. नि. व. १२ । रौप्ये ।
पुं । क्षान्ते । अ. टी. ।

शुभक(ड)री । स्त्री । प्रतीये । रा. नि. व. ८ ।

शुभग । पुं । टट्टणचारे । मोहश्री । त्रसा
सं । रसरत्नचि । “शुभगप्रदिग्गमनाम् ।”

शुभगन्धकम् । स्त्री । मोले । रा. नि. व. १३ ।

शुभद । पुं । प्रहृत्यर्थे । रा. नि. व. ११ ।

शुभपत्रिका । स्त्री । शालपत्र्याम् । रा. नि. व. ४ ।

शुभा । स्त्री । वमरोचनायाम् । रा. नि. व. ६ ।
रसासं प्रकुरलेहि, कुशुभलेहि, क्षासाखण्ड
कषाखे च । स्रक्कायाम् । मि. डि. १ । शुद्धवचयाम् ।
प्लेष्ठ वच । वै. नि. घ. । शोरोचनायाम् । रा. नि.
व. १२ । तवचोरे । पाठायाम् । आर्त्तनाति ।
व. नि. घ. । प्रसीदित्यर्थे । रा. नि. व. ८ । मि. डि. १ ।
रा. नि. व. १२ । शितद्रव्यायाम् । रा. नि. व. ८ ।
शताह्वयाम् । शुभ्या । सा को हृदयोत्कादि
भोदके ।

शुभाकिनी । स्त्री । शुभानलकाम् । वै. नि. घ. ।

शुभाक्षन । पुं । रक्तमिषुर्थे । शुभं शुक्तिना
गाह । रमा ।

शुभेक्षण । पुं । शुभे । वै. नि. घ. ।

शुष्मम् । क्री । पञ्चकाष्ठे । वै निघ । उग्रीरे ।
 देवा । रा नि व १२ । अमघातो । जटा । रीप्य
 धातो । मेदोधातो । वै निघ । कासीसे ।
 शिखरकम् । रा नि व १३ । रीप्यमाचिके । वै
 निघ । गङ्गलवणे । रा नि व १४ । सैन्धवलवणे ।
 वै निघ । त्रि । शुभवर्णे । पुं । चन्दनवृक्षे ।
 श च । स्त्री । वशरोचनायाम् । रा नि व १५ ।
 स्फटिकायाम् । कृष्टेकित्रि । भा । शर्वरायाम् ।
 वै निघ १६ सव्यज्वरे भाग्यादिचूर्णम् । श्वेतवज्र
 दारके । वै निघ ।

शुष्मतरुः । पु । शिरीषवृक्षे । प सु ।

शुष्मपुष्पा । स्त्री । श्वेतशरपुष्पायाम् । माप
 नद्रगृष्णा । रा नि व ४ ।

शुष्मपुष्पम् । स्त्री । वीरणवृक्षे । देवा धाग । वै
 निघ ।

शुष्मवेष्टः । पुं । श्वेतशाखलो । वै निघ ।

शुष्मसर्पपः । पुं । श्वेतसर्पपे । वै निघ ।

शुष्मा । स्त्री । वशरोचनायाम् । स्फटिकायाम् ।
 शर्करायाम् । श्वेतवज्रदारके ।

शुष्माशुः । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ ।

शुष्मालुः । पुं । मरिचकन्दे । श्वेताली । आक
 आनू । रा नि व ७ ।

शुष्मिका । स्त्री । मधुशर्करायाम् । वै निघ ।

शुष्कवायसः । पु । वक्कपचिणि । चिका ।

शुल्या । स्त्री । सुनिषण्णशक्रे । वै निघ ।

शुल्ल(स्व)(क)म् । स्त्री । तावे । ठामा । प सु ।
 रसरपकादशायसे । रा नि व १३ । वै निघ
 मृतादिगुध्याम् ।

शुल्लपत्रम् । स्त्री । ताम्रपत्रे । ठामात्र पात ।
 रस चि ।

शुल्लरिपुः । पुं । गन्धके । छे च । रसा स ।

शुल्लशक्तः । पुं । गन्धके । वै निघ ।

शुल्लारिः । पु । गन्धके । छे च ।

शुल्लूपा । स्त्री । सेवायाम् । चिका । -

शुल्लपी । स्त्री । अनामस्थानमाडे । उतनि
 नाद । गुष्ठा — "शुल्लपी कफवातयो मकारादौ
 च तादृशौ ।" राज १५ ।

शुल्लपी । स्त्री । कारवेज्वलतायाम् ।

शुधिरम् । स्त्री । खवङ्गे । प सु । पु । मुषिके ।
 मे । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये । अम । छिद्रे ।

शुधिराख्यः । पुं । रन्ध्रवशे ।

शुष्कम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । रसा । वि ।
 रसहीने ।

शुष्कागोमयः । पुं । वनकरोधे । विगर्भुटे ।

शुष्कनी । स्त्री । शुष्कमांसि ।

शुष्कपत्रम् । स्त्री । शुष्कपत्रशक्रे । नागिता
 गाता, उक्तगाता । गुष्ठा — "शुष्कपत्र - पयो
 मिश्र पित्तश्लेष्मज्वरापह ॥ तत्शुष्कपत्र जलदोष
 नाशनं विशेषतः पित्त कफ ज्वरापह । जलज
 तस्यापि च पित्तघ्नारकं सुरीषमं व्यञ्जनयोगकार
 कम् ।" राज १५ ।

शुष्कमत्स्यः । पुं । सलवणे रौद्रशोषितमत्स्ये ।
 उक्ते शब्द । शब्दकथा । See मत्स्य ।

शुष्कमांसम् । स्त्री । नीरसमांसि । उक्ति-
 नांसम् । गुष्ठा — "वृद्धानां दीपलं मांसं बालानां
 बलदलघु । विदोषकृद्बालमुष्ट शुष्कं शुल्लकर
 गुरु ।" भा ।

शुष्कमुखः । वि । मुखशोषयुक्ते । वा चि ८५ ।

शुष्कमूलम् । स्त्री । रौद्रशोषितमूलके । उक्ता
 मूला । वा चि ७५ ।

शुष्कमूलकाद्यतैलम् । स्त्री । श्रोधाधिकारे
 तैलम् । पाठ — "शुष्कमूलक वर्षाभू दाह राधा
 महीपथे । पक्वमभ्यक्षनात्तैलं सशुल्ल श्रययु जयेत् ।
 इति स्वल्पम् । वृद्धं यथा — काथार्थ — उक्कमूला,
 पशुमूल, पिश्रुमूल, पुनर्नवामूल एतौक
 १७५ अण ८१२ प शे ७४ प । तिल-
 टैल ७४ प गोमूत्र ७४ प । कथार्थ
 — उक्कमूला, शुल्लक, उट्टे, पशुता, पिश्रुमूल,
 वेणुका, आकुनादि, पुनर्नवा, वांला, वेणार
 मूल, गजिनावीज, मिद्धि, निमिन्ना, अनन्त-
 मूल, करञ्जबीज, वामिवहान, पिश्रु, हरीतकी,
 वट, कूड, शाना, विडङ्ग, छे, हरिद्रा, दाह
 हरिद्रा, धने, यवकाष्ठ, गाहिकाष्ठ, सैन्धव,
 वेवकाष्ठ, पद्मबीज, मत्ति, गजनिपुल, वेण
 उट्टे, मत्तिर्था प्र ४ तौ । रसर ।

शुष्कमूलाद्यष्टतम् । स्त्री । उदावर्णाधिकारे
 यतम् । पाठ — मूलकं शुष्कमांसं च वर्षाभूमूल

पञ्चकम् । आरेवतफलद्यापि पिष्टा तेन पचेद
हतम् । ११ रसर । भा ।

शूकरेवती । स्त्री । बालपहविशेषे । लक्ष्य
—“जायते शूकरेवता क्रमात् सर्वांसुचय ।”
वा ८ १५ ।

शूकलो । स्त्री । शूकमांसि । मांसि । शब्दकल्प ।
शूकल्लक्ष् । पुं । धवह्वे । शीघ्रं ग्राह् ।
राजिवट ।

शूकान्नपाः । पुं । योनिकन्दरोगे । चिका ।
See कन्द । किये । चैणि । चिका ।

शूक्ता । स्त्री । योनिरोगे । लक्ष्य यथा—“वेग
रोधादतो वायु दृष्टो विष्णुवसयङ्गम् । करोति
योनि शोषश्च शुक्लाद्या सातिवेदना ॥” वा ८
१२५ ।

शूक्ताङ्गः । पुं । धवह्वे । शीघ्रं ग्राह् ।
वेद्यकम् ।

शूक्ताङ्गी । स्त्री । बलाकायाम् । वै निघ ।
गोषिकायाम् । गौं गौं । श च ।

शूक्ताद्रम् । स्त्री । शूक्याम् । श च ।

शूक्ताशः । स्त्री । जेतव्यगतरीगे । लक्ष्य—
“दीर्घादुर खर सभो दारुणी वक्रसम्भव ।
व्याधिरेश समख्यात शूक्ताश् इति सङ्गित ॥”
मु ८ १५ । शोषितस्त्रावहीने चर्षि च ।

शूक्ताशूकः । पुं । समुद्रफेने । वै निघ ।

शूक्ताक्षिपाकः । पुं । सव्यगताक्षिरोगे । लक्ष्य
यथा—“यत् कृषित दारुण रुचयत् सदृष्टते
आविषदशन यत् । सुदारुण यत् प्रतिबोधने च
शूक्ताक्षिपाकोपहत तदक्षि ॥” मा नि । “वात
पित्तोत्तरं चपतोदमेदीपदेहवत् । रुचदारुण
वर्माधिकृच्छीमोलनमोलनम् । विकृष्य विशुक्ल
श्रोतेष्ठा शूलपाकवत् । उक्त शूक्ताक्षिपाको
ऽयम् ।” वा ८ १५५ ।

शूकम् । स्त्री । तेजसि । मे ।

शूका (न) । पुं । चिचकह्वे । चम । चपो ।

शूकम् । स्त्री । स्वनामव्यातद्वये । उद्वापां ।
गुणा—पतिदुर्जरम् । राजिवट । दन्तिपर्णभेदे ।
वै निघ । शूकायाम् । उद्वा । चम । मा ज्व नि ।

शूकः । पुं । सविजलसमक्षीद्रवस्वरूपदुण्डुभादि
जनो । शूकप्रधानलिङ्गद्विदिकरयोगे । शब्दकल्प ।

वास्यायन । कर्णादिमचककौटविशेषे । उद्वा ।
कनिशूके । च सु १८५ । शूकरोगे । निदा ।

शूककः । पुं । रसे । मे । यवे ।

शूककौटः (कः) । पुं । कर्णादिमचक शूक
शूककौटविशेषे । उद्वापां । चम ।

शूकाजः । पुं । यवचारे । वै निघ ।

शूकल्लक्षम् । स्त्री । लक्ष्यविशेषे । छात्रहनी ।
द्वि शूकहो । गुणा—“दुर्जरश्च पशुनाश्च शूका
भावे हितश्च तत् ।” राजिवट ।

शूकदोष (रोगः) । पुं । लिङ्गवर्धनीवधलेप
जनितव्याधिविशेष । “लिङ्गवर्धिमिच्छतामक्रम
प्रवृत्तानां शूकदोषनिमित्ता षटादश रोगा जायन्ते
सर्पपिकादयः । यथा—सर्पपिका । भट्टोलिका ।
यथितम् । कुम्भीका । अलजी । यदितम् । संमूढ
पिङ्का । अवमन्य । पुष्करिका । स्वयं चानि ।
उत्तमा । शतपीनक । त्वक्पाक । शोषितावुदम् ।
मांसार्चुदम् । मांसपाक । विद्रधि । तिलकालक
येति ।” सु नि १४५ । विशेषा खलपण्यादि
सग्या ।

शूकधान्यम् । स्त्री । शूकासमन्वितत्रीहादि
धान्ये, लक्ष्यधान्ये । तदुक्ते “त्रोक्षादिक यदिह
शूकसमन्वित स्यात् तत् शूकधान्यमथ सुदमकुष्ठ
कादि । शिबोनिगूढमिति तत् प्रवदनि शिबो
धान्य लणोद्भवमपो लक्ष्यधान्यमन्यत् ॥” देशे देशे
शूकधान्यानां वैषम्यात् संख्यातुमशक्यतया भोगी
पयोम्यान्वेह निघष्टु कारिण उक्तानि । तच्च विभेदं
अतियत्र नि शूक लोकाभेदेन । गुणा—दोषप्रमर्ने
लघु तेजीवल वीर्यं हृदिकरम् । राजिवट १६ ।
अपिच । “शूकधान्य शमीधान्य समातोर्त्तं प्रशस्यते ।
परतोवातकृद्गुह प्रायेणाभिनव गुह ॥” राज ।

शूकपत्र । पुं । निर्विषसर्पे । सु कल्प ४५ ।

शूकपाक्य । पुं । यवचारे । सयह ।

शूकपिण्डः (खडी) । स्त्री । एकमिन्द्रायाम् ।
आनङ्गी । प्रमा ।

शूकर । पुं । पशुविशेषे । उद्वा । सा गुणा
—“तदेव गजवद्वयमद्विषोद्गुहका । विषमि
गुरव विस्था वातास्तास्ते प्रकीर्तता । मांसगुणा,
—“वातघ्न रीचन हृत् दुर्जर यमनाशनम् ।
वातघ्नं पित्तप्रमनश्चिदं चागुहं नम् ॥” अग्नि
२०५ । “खेदम ह हृत् हृत् यमप्रतनितापहम ।

वराहमिषि बल्य रोचनं स्वेदनं गुरु । च ।
स शाम्यन्ममेदाद्विविध । तयोरारण्यस्य मांसं
—गुरु वातहरं त्वय बलकरं स्वेदकरञ्च । तथा
शाम्यवराहमांस—तस्माद्गुरु मेदोबलवीर्यवृद्धिञ्च
करोति । रा नि व १० ।

शूकरकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । रा नि व ० ।

शूकरक्रान्ता । वराहक्रान्तायाम् ।

शूकरदंष्ट्रः (काः) । पुं । तन्नामकचूदरीगमेदे,
गुदभण्डस्यैव प्रकारमेदे । लक्षण—“सदाही रक्त
पर्यन्तस्त्वपाकी तीव्रवेदन । काण्डमान् च्वर
कारी च स स्याच्छूकरदंष्ट्रकः ।” भा ।

शूकरपादिका । स्त्री । कीलाशिश्याम् ।
रा नि व ३ ।

शूकरशिखी । स्त्री । कीलशिख्याम् । सुषरा
सेवैति पाशार्थे । भा म ४४ । “शूकरशिखी
मूलम् ।”

शूकराक्रान्ता । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् ।
वृत्राक्रोष्टा । शर ।

शूकरी । स्त्री । वाराहीकन्दे । शिग्रमार
त्रियाम् । रा नि व २३ । वराहक्रान्तायाम् ।
वृत्राक्रोष्टा । शर । हृद्ददारके । वीर्यताडके ।
अभावे चमकारालुक्कम् । वा उ ६५ । “कायव्या
यूकरी क्वा ।” च द सि यो उन्मा वि महापेशाच
हते ।

शूकरेष्टः । पुं । कशेरु । कृच्छर । रा नि व ८ ।

शूकला । स्त्री । शालिधान्यविशेषे । सा पित्र
वायव्यौ । अदि-११५ । [श च ।

शूकवती । स्त्री । कपिकच्छाम् । आनाकुशी ।

शूकहन्ता । पुं । कीटविशेषे । तया दष्टे कण्डू-
कीटा प्रवर्तन्ते युकस्यात्र लक्ष्यते । सु कल्प ८५ ।

शूकशिखा (स्त्रि, स्त्रिका) (स्त्री) । स्त्री ।
(Macuna pruriens) Cowhage plant
कपिकच्छाम् । आनाकुशे । यथाशब्दे इति पूर्व
बद्धे । हि गोधा, किवाच । ता पूनाइक,
कालि । ते मिश्रि चट्टगु । मं कवच । पुम्
कुहिमा । तत्पण्याया,—आत्मगुमजडा अथवा
कच्छरा प्राशवायव्यौ शूकशिखी शूकशिखि सप्त
प्रोक्ता सर्वतो सप्त गोधा शूका शूकवती गामभडा
कच्छुमती कच्छुरा आत्मगुमा अथवा कपि
कच्छुरा अथवा कटा खगता अनाहा प्राशवा

शूकशिखा कपिकच्छु, अनाहा वानरी कपिकच्छु,
शूकपिखी कपिप्रभा शूकपिण्ड शूकसिखि व्याघ्रा
सुतता खगगता महर्षमी छाङ्गली कुण्डली चूडा
दुरभियङ्गा कपिरोमफला गुप्ता दुर्गशी अजडा
प्राशवेष्टा वदरी गुरु चापमी शिखी वराहिका
तोष्णा रोमासु वनशूकरी काशीरोमा रोमवल्ली ।
गुणा—सधुरा तिक्ता हृष्या बल्या गुरु हृद्दशी
वातहरी कफपित्तासनाग्निनी च । तद्वैरा वात
नाशनं हृष्योत्तमञ्च । रा नि व ३ ।

शूका । स्त्री । कपिकच्छु लतायाम् । आनाकुशी ।
श च ।

शूकापूङ्गः । पुं । दण्डमणौ । कापूरदाता,
काष्ठार वा इति च, पारसभाषा । हारा ।

शूकाभपुष्पः । पुं । शिरीषवृत्ते । वै निघ ।

शूकाक्षः । पुं । शिरीषवृत्ते । नित्रीष शाह ।
प्रायुर्वेदसारे सा च्वरे ।

शूकाक्षवौजम् । स्त्री । शिरीषबीजे । नित्रीष
बीज । “शूकाक्षवौजगोमुवम् ।” प्रायुर्वेदसारे ।

शूतिपर्णः । पुं । आरम्बवृत्ते । आनाग
शाह । शर ।

शूद्रप्रियः । पुं । पलाशौ । रा नि व ० ।

शूद्रार्ता । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । श च ।

शूनकः । वि । शोधयुक्ते । “शूनकसेन सीदति ।”
सा नि ।

शूनकचक्षुकः । पुं । चद्रवृक्षपत्रे । वै निघ ।

शूना । स्त्री । फणिमनसा इति ख्याति इत्ये । श,
च । अधोनिष्ठिकायाम् । आनिवि । हारा ।

शून्यम् । स्त्री । खर्षे । वै निघ ।

शून्यमध्य । पुं । नले । नृगशाह । रा नि व ८ ।

शून्या । स्त्री । बन्ध्यायां द्विवि । रा नि व १८ ।
नक्षीनामगन्धद्रव्ये । मे । महाकण्ट किमीह्वे ।
कणिमनसा । श च ।

शूपकारः । पुं । यद्रपाशुके । प्रराणम् ।

शूरः । पुं । सिंदे । वनशूकरे । रा नि व १६ ।
त्रिवृकशूत्रे । सज्जतरी । लङ्कचवृत्ते । रा नि व
१८ । मरूरे । रा नि व १६ ।

शूरकः । पुं । कोकिलुचवृत्ते । कूटनशाह ।

शूरण । पुं । (Amorphophallus com-
panulatus, Syn Arum companu

latum) वङ्देशज स्वनामख्यातकन्दशाकविशेषः ।
 ७३। हिमलिङ्गकन्द, खोल। तं मुञ्जकुन्द ।
 वम् कलिधरण। ता शरण। शरण, शरणो इति
 महाराष्ट्र कर्णाटयो ख्यात । तत्पत्न्याया,—
 कर्णोन्न कन्द कन्दो मुकन्दो मूलकन्दक शरण
 खोल, खोल, कण्ठाल, कण्ठाल दुष्पान्ति
 सुवत्त, वाताति, कन्दशरण तोवकण्ड कन्द
 वङ्ग कन्दार्ह बहुकन्द कथकन्द शरणकन्द ।
 स विविधे श्रुतरकारणभेदेन । गुणा—कटु
 रुच्य दौषण पाचन कृमि कर्षण वातघ्न शार्फकास
 वमनघ्न विशेषतोऽर्शोघ्न शूलगुणप्रय । रानि व
 ०। “दौषण शरणो रुच्य कफघ्नो विमर्दी भेष ।
 विशेषान् सर्वपथ्या न्यान् शीघ्र गुण विनाशन ॥”
 सन्धानयोगसप्तक । “यन्निपाया धृत कन्दो
 यङ्गुली इति लघु ।” अपि च “सर्वेषां
 कन्दशाकानां शरण येष्ट उच्यते । दौषणोऽयं
 रजोगुणकृमिघ्नो विनाशन । दृष्ट्या रक्तपित्तानां
 कुष्ठानां न प्रमथते ॥” भा। अति १६५ ।
 “शरणो दौषणी रुच्य कफघ्नो विमर्दी लघु ।
 विशेषादेश सा पथ्यो याम्बिकन्दसु दौषण ।”
 राज । तस्य रसास्व गुणा—विटभी लघु तोषण
 कटुगुण रुच्य दौषण पाचन पित्तघ्न कृमिकफ
 शूलगुणप्रय । वे निघ । श्योषाकहृत् । श मा ।
शरणपिण्डिका । स्त्री । अर्शेति शीघ्रधम् ।
 शीघ्रधुने १६ तो चित्रकमूल ५ तो शृङ्गोष्ण
 २ तो भरिषधये १ तो गुड २० तो १ चद ।
शरणमोदक । पु । स्वस्वास्थ्योर्धोवर्धनविशेषः ।
 पाठ—“मरिचमहीषधिवर्कशरणमार्गो यद्योक्तेरे
 दिगुणा सर्वसमी मुहभाग सेव्योऽयं मोदक
 प्रसिद्धफल ।” मरिच १ ७ चूर्ण २ ७ चिन्तार
 मूल ४ ७ उल्लू ८ ७ गुड मर्कसमान ।
 वङ्ग यथा—७३ ७२ तो चिन्तामूल १७ तो
 चूर्ण ८ तो जिह्वा प्रोक्त ८ तो
 पिप्लु, पिप्लुमूल, तालिनाञ्ज, डेनार मूला,
 विड्ग प्रोक्त ८ तो तालमूला १७ तो
 रुक्मार्कबोजहर्ण ७२ तो मारुतिनि ४ तो
 एलाहे ४ तो मर्कहर्णरे दिग्गुण गुड । मा ।
शरणोद्भुज । पु । पचिविषय । हरिश्चल
 पांशे । शर ।
शूरा । स्त्री । शीरकाकोल्याम् । वे निघ ।

शूरिन्धग । पु । वराहोदी । “शूराद्याथ
 शूरिण” इति । अति २८५ ।
शूर्प । पु । श्लेषद्वयपरिमाणे । श मा । “श्लेषायां
 शूर्पकभी च चतुषटि शरावक ॥” परि ।
शूर्पपर्णी । स्त्री । सुद्वपर्णाम् । शूगानो । रा
 नि व २ । माषपर्णाम् । भावाणि । “वृक्षैरदेवा
 द्वयशूर्पपर्ण ।” भा १५५ विद्यायादी ।
शूर्पश्रुतिः । पु । गजे । शतौ । शारो ।
शूलम् । स्त्री । स्वनामख्यातरोगे । शूलं श्लो ।
 दोषे पृथक् समस्ताम हन्ते शूलोऽपि धा भवेत् ।
 सर्व्वेतेषु शूलेषु प्रायेण पर्वेन प्रभुं ॥” निर्दो
 नादि—“व्यायामयानादतिमैद्युनाय प्रजागराच्छीति
 जलातिपातात् । कलाय मुद्रादकि कोरूपादत्ययं
 कषाध्यशनाभिघातात् । कषाय तिक्ताति विरुद्ध
 कान्तिविहवङ्ग रक्तशूकशकात् । विट्शूकमूवानिल
 वेगरोधात् श्लोकोपवासादतिहासभायात् । वीर्यु
 प्रवृद्धो जर्णयेति शूल तत्प्राप्तं शूलविकारिदेशे ।
 जीर्णे प्रदोषे च घनागमे च शीते च कौष समु
 पेति गाढम् । सुहृन्मुहयोपम प्रकीर्णो विह्वल
 सन्ध्यान् तीद भेदे । संखेदेनाभ्यञ्जन महंभाये
 क्षिप्रोऽभ्योज्येय शम प्रयाति ॥” इत्यादि ।
 मा नि । “वसन लङ्घन खेद पाचन फलवर्धय ।
 चारुणांनि गुडिका शयन्ते शूलशान्तये ॥”
 चद । पथशूलरोगे । तस्य पचधा । ज, द ।
शूलग्रन्थि । स्त्री । वक्षोदूर्वायाम् । भाणि
 दूर्वा, गैटे दूर्वा ।
शूलघातनम् । स्त्री । मण्डुरलोह । मण्डुर ।
 श च ।
शूलघ्नः । पु । तुष्य रुचये । र मा । स्त्री (श्री) ।
 मजिचारे । माजिमाणि । र सा स ।
शूलघ्नित । स्त्री । हिङ्गुनि । हिङ्गु । र मा ।
शूलनाशनम् । स्त्री । शीघ्रलघव । लघन
 लघन । हि च । हिङ्गुनि । पुष्करम् । वे निघ ।
शूलपत्रो । स्त्री । शूलोदये । रानि व ८ ।
शूलवस्त्रिणो (घटिका) । स्त्री । श्लाघि
 कारे शोधधम् । पाठ—“रसगन्धक लोहनिम्
 पलाङ्गन समन्वित । टङ्ग रामटं येष्टो विहट्ट
 विहट्टा मटी । त्वेलापय तातोम जातोपय
 लवङ्गम् । यमानो नीरकं धान्यं पथेष्ट मोदकं

वराहविशि बल्य रोचने खेदम गुरु ।" च ।
स ग्राम्यवनभेदाद्विधि । तथोत्तराख्यस्य मांसे
—गुरु वातहरं हृद्यं बलकरं खेदकरच । तथा
ग्राम्यवराहमांस—तज्जादगुरु मेदोवनवीर्यवृद्धिश्च
करोति । रा नि व ७ ।

शूकरकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । रा नि व ७ ।

शूकरकान्ता । वराहकान्तायाम् ।

शूकरदंष्ट्रः (कः) । पुं । तन्नामकचूदरीयमेदे,
गुदधमस्यैव प्रकारमेदि । लघुण—“सदाहो रक्त
पथ्यन्तस्तृक्षाको तोमवेदन । कण्डूमान् ज्वर
कारी च स म्याक्चूकरदंष्ट्रकः” भा ।

शूकरपादिका । स्त्री । कोलाशिव्याम् ।
रा नि व ३ ।

शूकरशिवी । स्त्री । कोलशिव्याम् । सुवरा
सेवैति पाशार्थं । भा म ४४ । “शूकरशिवी
मूलम् ।”

शूकराकान्ता । स्त्री । वराहकान्तायाम् ।
वृत्राक्रोशः । शूर ।

शूकरौ । स्त्री । वाराहीकन्दे । शिथमार
क्षियम् । रा नि व २३ । वराहकान्तायाम् ।
वृत्राक्रोशः । शूर । वृहदारके । बौजताडकं ।
अभावे चयकारालुकम् । वा उ ६५ । “कायम्या
शूकरौ कृत्वा ।” “यदसि यो चमसा वि महापैशाच
हते ।

शूकरेष्टः । पुं । कशेरौ । कच्छत्र । रा नि व ८ ।

शूकला । स्त्री । शालिधान्विविधे । सा पित्र-
वातघ्नी । अति १५५ । [श च ।

शूकवती । स्त्री । कपिकक्षाम् । आर्गाक्षी ।

शूकवृन्तः । पुं । कीटविशेष । तथा दष्टे कण्डू-
कीटाः प्रवृजन्ते शूकश्चात्र लक्ष्यते । शूककम्प्य ।

शूकशिव्या (स्त्रि, श्विका) (स्त्री) । स्त्री ।
(Macuna pruriens) Cowhege plant

कपिकक्षाम् । आर्गाक्षी । यथाश्वि इति पूत्र
वक्त्रे । हि गोधा, किवाच । सा पूनाइक,
कालि । ते पित्रि चङ्गु । स कवच । वसू
कुक्षि । तत्पथ्याया,—प्राक्तगुमशङ्का चध्यण्डा
कण्डूरा प्राधवायथी शूकशिवी शूकशिवि चप्य
प्रोक्ता गर्कटी सद्यथोया शूका शूकवती शालमद्रा
कच्छुमती कच्छुरा चाम्यगता चयभी कपि
कच्छुरा चयम कटा सगता अनाम्ना प्राधवा

शूकशिव्या कपिकक्षु, चजहा वानरो कपीकक्षु,
शूकपिण्डो कपिममा शूकपिण्ड शूकशिवि व्याज
सुतता स्वयगुता मद्यभी लाङ्गलो कुण्डलो वृक्षा
दुरभिषङ्गा कपिरोमकला गुमा दुष्यतो चजहा
प्राधव्या चदरी गुरु चाम्यो शिवी वराहिका
तोया रोमाकु वनशूकरो काशीरोमा रोमवृक्षी ।
गुणा—मधुरा तिक्ता हृष्या बल्या गुरु वृक्षी
वातहरी कफपित्ताननाग्निनी च । महौज वात
नाशन हृष्योत्तमस्य । रा नि व ३ ।

शूका । स्त्री । कपिकक्षु लतायाम् । आर्गाक्षी ।
श च ।

शूकापूटः । पुं । वृक्षमणो । कापुरदाता,
काहवा वा इति च मारसमाया । चारा ।

शूकाभपुष्पः । पुं । शिरोवृक्षे । वै निघ ।

शूकाक्षः । पुं । शिरोवृक्षे । निद्रौष गाह ।
प्रायुर्वेदसरे सा चरे ।

शूकाक्षवौजम् । स्त्री । शिरोवृक्षे । निद्रौष
वैज । “शूकाक्षोऽगोमूढम् ।” प्रायुर्वेदसरे ।

शूतिपर्णः । पुं । आरवधवृक्षे । मोक्षान
गाह । शूर ।

शूद्रप्रियः । पुं । पलाशो । रा नि व ७ ।

शूद्रार्त्ता । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । श च ।

शूनकः । वि । शीयगुले । “शूनकक्षीम सीदति ।”
सा नि ।

शूनकचक्षुकः । पुं । वृद्धवृक्षवृक्षे । वै निघ ।

शूना । स्त्री । कषिमनसा इति ख्याति हृते । श
च । अधोजिह्विकायाम् । आगिषि । चारा ।

शून्यम् । स्त्री । खर्बे । वै निघ ।

शून्यमध्यः । पुं । मले । नृगगाह । रा नि व ८ ।

शून्या । स्त्री । बभ्यायां द्विविधे । रा नि व १५ ।
मलीनामगन्धद्रव्ये । मे । महाकण्डूक्षिनीवृक्षे ।
कृष्णमनस्य । श च ।

शूपकारः । पुं । यद्रपाचकी । प्रराणम् ।

शूरः । पुं । सिंदे । वनशूकरे । रा नि व १६ ।
चित्तकव्यात्रे । सज्जतरी । लक्ष्मणवृक्षे । रा नि व
१८ । महर । रा नि व १६ ।

शूरकः । पुं । कोकिलचक्षु । शूरनशाङ्क ।

शूरण । पुं । (Amorphophallus com-
panulatus Syn Arum companu-

latum) बद्धदेशज स्वनामख्यातकन्दशाकविशेषः ।
 ७७। हि जमिन्कन्द, ओल। तं मुद्गकुन्द ।
 वम् अलिसुरण। सा मूरण। मूरणे, मूरणे इति
 महाराष्ट्र कर्णटयो ख्यात । सत्पथ्याया,—
 कर्णोत्र कन्द कन्दो मुकन्दो मूलकन्दक मूरण
 ओल, ओल, कण्डाल, कणूल दुर्णामारि
 सुभन, वातारि, कन्दमूरण तोन्नकण्ड कन्द
 वदन कन्दार्द्र बहुकन्द रुच्यकन्द मूरणकन्द ।
 स विविध अंतराकारणभेदेन । गुण्य—कटु
 रुच्य दीपन पाचन क्षमि कैफ वातघ्न श्यावकास
 वमनघ्न विशेषतोऽर्शोघ्न शूलगुल्मघ्नय । रानि व
 ७१ “दीपन मूरणी रुच्य कफघ्नो विषहर्त्रो लघु ।
 विशिषात् सञ्चपथ त्यात् शीघ्र गुल्म विनाशन ॥”
 सन्धानयोगसपथ । “अम्लिकाया स्युत कन्दो
 यद्व्यथो हितो लघु ।” अपि च “सर्वेषां
 कन्दशाकानां मूरण अष्ट उच्यते । दीपनोऽयं
 रुजागुल्मक्षमिघ्नोऽविनाशन । दहृणा रक्तपित्तानां
 कुष्ठानां न प्रमल्यते ॥” भा। अवि १६५ ।
 “मूरणी दीपनी रुच्य कफघ्नो विषघ्नी लघु ।
 विशिषादेव सा पथ्यो रार्थकन्दैस्तु दीपन ॥”
 राज । तस्य रक्तस्य गुण्य—विटभी लघु तोष्ण
 कटुगुण रुच्य दीपन पाचन पित्तक्ष क्षमिकफ
 शूलगुल्मघ्नय । वे निघ । श्लोकाकहले । श मा ।
मूरणपिण्डिका। स्त्री । अर्शसि बीषधम् ।
 ओलचूर्णे १६ तो चित्रकमूल ५ तो मूढोचूर्णे
 २ तो भरिचघणे १ तो गुड २० तो । च द ।
मूरणमीदक। पु। स्वस्वास्त्र्योर्लोषधविशेषः ।
 पाठ— भरिचमहोपधिविकमूरणमार्गा यथोक्तैर
 दिगुण्य सर्वसमी गुडभाग सेवीऽर्ध मीदक
 प्रविचफल । भरि १७ उ उट्टे २ उ चितार
 मूल ४ उ उल्लूर्ण ८ उ उड मर्कसमान ।
 हृत्त यथा—७७ ७२ तो चितामूल १७ तो
 उट्टे ८ तो चित्रका अथोक ८ तो
 पिपूल, पिपूलमूल, तालिमूल, डेलार मूटी,
 विडम अथोक ८ तो तालमूली १७ तो
 ब्रह्मदारकबीजचूर्ण ७२ तो मारुतिनि ४ तो
 एलाहेट ४ तो मर्कचूर्णैर विक्षेप शुद्ध । मा ।
मूरणोद्भज। पु। पचिविशेष । हरिश्चोल
 पाथी । श.र ।

मूरा। स्त्री । चौरकाकोल्याम् । वे निघ ।

मूरिस्तम्। पु। बरादादी । “शूकरावाय
 मूरिण” इति । अवि २८५ ।

मूर्यः। पु। द्रोणद्वयपरिमाणे । श मा । “द्रोणाम्नां
 मूर्यकुशो च चतु षटि शरावक ॥” परि ।

मूर्यपण्यां। स्त्री। मूर्यपण्याम् । मूर्यानी । रा
 नि व २ । मायपण्याम् । मायणी । “वयोरदेवा
 द्ययमपण्यां ।” भा.स.१५५ विदाव्यादी ।

मूर्यश्रुतिः। पु। गजे । हाठो । हारो ।

मूलम्। स्त्री। स्वनामख्यातरीगे । मूलं द्रोणे ।
 दीपे पृथक् समस्ताम इव मूलोऽष्टधा भवेत् ।
 सर्व्वेतेषु मूलेषु प्रायेण पवेन प्रभु ॥” निर्दे
 नादि—“व्यायामयानादतिमैद्युनाश्च प्रमागराक्षीति
 ज्ञातिपानात् । कदाय सुहादिक कोरूपपादार्थ
 रुचाध्यशनाभिघातात् । कषाय तित्ताति विरुट
 जात्रविरुद्धवृत्तकशूकशाकात् । विट्यक्रमानिल
 वेगरोधात् श्लोकोपवासादतिहासभाष्यात् । वंशु
 प्रहसो जनयेद्वि शूल तन्वाश्च पृष्ठविकवन्तिदेशे ।
 कोले प्रदोषे च घनागमे च शीते च कोप समु
 पेति गाढम् । सुहृमुद्गुकोपश्च प्रकीर्णो विह्वलात्
 सन्निधन तोद भेदे । संवेदनाभ्यञ्जन महर्णाये
 क्षिप्तीधमैवैय शम प्रयाति ॥” इत्यादि ।
 मा नि । “वसन लङ्घन खेद पाचन फलवर्णय ।
 चारचूर्णानि गुडिका शयन्ते शूलशान्तये ॥”
 च द । अशूलरीगे । तस्य पचधा । ज द ।

मूलग्रन्थि। स्त्री। बक्षीद्व्यायात् । माणा-
 दूर्क्षा गैटे दूर्क्षा ।

मूलघातनम्। स्त्री। मेशुरलोहं । मेशुरा
 शय ।

मूलघ्नः। पु। मृष्य, रुक्षपे । र मा । स्त्री (श्री) ।
 मज्जिघारे । माज्जिघाते । र सा स ।

मूलहिट्। स्त्री। हिट्, नि । हि १ । र मा ।

मूलनाशनम्। स्त्री। सोवर्षलक्षणे । मूलन
 शयन । हि ५ । हिट्, नि । पुष्करसूत्रि । वे निघ ।

मूलपत्री। स्त्री। मूलोदये । रानि व ८ ।

मूलवन्धिणो (वटिका)। स्त्री। मूलाधि
 कारे बीषधम् । पाठ—“रसुगन्धकौलोनाम्
 पलाहो न समन्वित । टङ्गय रामठं मूढो विरुट
 विफला मटी । तमेला पय नाथोय जातोऽयं
 लवङ्गकम् । यमानी जीरक धान्यं प्रत्येकं तीक्ष्णं

शुभम् । मावेका यटिका काव्या ह्यगौदुग्धप्रपे
विता ॥” अग्नौ शीतजलं कागौदुग्धस्य । रसरं ।

शूलशत्रुः । पुं । परण्डवत् । शर ।

शूलशब्दः । पुं । चदरमध्ये गुहगुहाशब्दे ।
निदा ।

शूलहन्त्रो । स्त्री । यमानीचपे । रानि व ६ ।

शूलहरम् । स्त्री । पुष्करमूले । वै निघ ।

शूलहत् । पुं । हिहो । रानि व ६ । तिका ।

शूलाकृतम् । स्त्री । शूलविह्वदग्धे पकमासे ।
कावाव । अम । वि । शूलदग्धे ।

शूलारिः । पुं । इह दोहवे । विशाश्रुता । रा
नि व ८ ।

शूलिक* । पुं । शशके । धङ्गाश्व । द्वे च ।
स्त्री । शूलविह्वपकमासे । कावाव । श च ।

शूलिनः । पुं । माण्डोरुप्यवने । डाओर
गोह । शमा । चदुम्बरवत् । वल्लभून्ना गोह ।
स्त्री (न) । नागबल्लोलतायाम् । पुतदाबोलतायाम् ।
वै निघ ।

शूलो (इन्) । वि । शूलरोगवति । पुं । शशके ।
मा । स्त्री । स्वनामख्यातवत् । शोला । वम्
शूलो, क सोमले । सत्पथ्याया, —शूलपक्षी अशाखा
धूममूलिका जलाशया मधुलता पिच्छिला
महिषीप्रिया । गुणा — पिच्छिला कषोष्ठा गुह
गौल्या बलदा पित्तदाहहरा रुखा दुग्धवहिकारी
च । रानि व ८ ।

शूलोत्था । स्त्री । सीमरायाम् । शर ।

शूल्यम् । स्त्री । शूलपकमासे । कावाव । अम ।
वि । शूलदग्धे । च द ।

शूल्यपाकः । पुं । शूलविह्व जलाहारपक
मासादौ । निघ कावाव । पाकराज ।

शूल्यमास(क)म् । स्त्री । शूलिकाप्रोत पक्के
मासे । शूलविह्व मास्येन कावाव । गुणा —
“मासन्तु शूलिकाप्रोतमहारेण विपाचिते । त्रये
गुहतरं इय होतापीनी सदा हितम् ॥” राज ३५

शुक्रा(गा)लः । पुं । स्वनामख्यातप्रसज्जातीय
चने । रुद्धे शोभा । श च । रानि व १६ ।
गुणा — “मधुरा मधुरा पाक्षि विदीवशमना
शिरा । लघ्वो बहुविष्णूना शोताथेया
प्रकीर्तिता ॥” च २७७ ।

शुक्रानकशुक्रः । पुं । श्वविशेषे । शोभा
दाते । श च ।

शुक्रालकीलिः । पुं । कर्कश्वत् । शोभाकून ।
उत् काण्डदि । पसु । चद्रवदरे । रमा ।

शुक्रालघण्टो । स्त्री । कीकिलाचवत् । कून
थाङ्गा । रानि व ४ ।

शुक्रालजम्बुः (श्वः) । स्त्री । गीहृत्तायाम् ।
शोभक मूले । धीष्टाफने । शोभाकून । मे ।

शुक्रालविन्ना(स्वा) । स्त्री । पृथिपथ्याम् ।
ठाङ्गनिगा । रानि व ० । भा म ३५ । वा ३३५ ।

शुक्रालिका । स्त्री । भूमिकुशाश्याम् । कूर्हे-
कूमडा । रानि व ० । पृथिपथ्याम् । ठाङ्गनिगा ।
रानि व ४ । मगायाम् । मे । चद्रमगाली ।
थाकनिशानो । तिका ।

शुक्राली । स्त्री । कीकिलावे । कून थाङ्गा ।
रानि व ४ । मगालिन्याम् । रानि व १६ ।

शुक्लक* । पुं । उष्ट्रे । रानि व १६ ।

शुक्लला(लिका, ली) । स्त्री । कीकिलाचवत् ।
कूनथाङ्गा । रानि व ४ ।

शुक्ल(क)म् । स्त्री । शङ्खवरे । आमा, उष्ट्रे ।
वै निघ ३५ र पि वि, आद्रं कम्ये । अगुरुकाष्ठे ।
रमा । गोमये । च २ विष वि । पद्मे । शर ।
पुं । कर्कशोपकवत् । जीवक । मे । पसु ।

शुक्लकन्दः । पुं । शङ्खाटकै । निगाङ्गा । रा
नि व ० ।

शुक्लजम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे ।

शुक्लधूमः । पुं । जिह्वापसिणि । वै निघ ।

शुक्लनाभम् । स्त्री । विपभेदे । पसु ।

शुक्लनाम्नी । स्त्री । कर्कटशङ्खाम् । मद व १ ।

शुक्लभेदी (इन्) । पुं । गुण्डवत् । वै निघ ।

शुक्लमूलः । पुं । शङ्खाटकै । निगाङ्गा । रा
नि व ० ।

शुक्लमोहो (इन्) । पुं । चम्पकवत् । ठाङ्गाश्व ।
रानि व १० ।

शुक्लयन्त्रम् । स्त्री । रत्नमीषणार्थं शङ्खकृतयन्त्र
विशेषे । तदयथा — “वाङ्मूलान्य भवेच्छुद्धं चूपणं
ऽष्टदशाङ्गुलं । अये सिद्ध्यर्थकस्त्रि सुमहं पुष्पका
कृति ॥”

शृङ्गरोटका । स्त्री । स्वयंजीवत्याम् । वै निघ ।
शृङ्गरुह' । पुं । शृङ्गाटके । रानि व ० ।
शृङ्गरोहम् । स्त्री । सुगन्धये । त्रामकभूष ।
 वै निघ ।
शृङ्गला । स्त्री । अजयङ्गाम् । शर ।
शृङ्गवेर(क)म् । स्त्री । शृङ्गाम् । छंटे । रा
 नि व ६ । सुसूक्ष्म विपण्यादि । चाटके ।
 चादि । पमु । भापूरम् । चदचसाचि ।
 होवेरशृङ्गवेराभ्याम् ।"
शृङ्गवेराभमूलक' । पुं । गुन्दावये । शङ्-
 गंटे । भा ।
शृङ्गवेरिका । स्त्री । गोजिह्वाशके । वै निघ ।
शृङ्गाटः (क) । पु, स्त्री । (*Trapa bis*
pinosa) भारतसिन्धयो विक्रोषफलजलज
 इवे । पाणिक्क, मिठङ्गा । हि सिघाडा । तै
 परिकेश्ट । ततपयाया, —जलसृषि सडा
 टिका वारिचष्टक शृङ्गदुग्ध वारिक्कुनक चौर
 शृङ्ग' जलकष्टक शृङ्गकन्द शृङ्गमूल शृङ्गरुह
 शृङ्गाट' शृङ्गाटक जलवल्ली जलाशय विषाणो ।
 तदगुणा — "शृङ्गाटक हिम खादु गुह इथ
 कषायकम् । याहि शृङ्गानिल श्लेष्मद पित्तस
 दाहनुत् ॥" भा । रक्तपित्तं खडु सरो इथ
 तम विदीपन वातधमन्योक्त्र रुच्य मेहनदाद्यै
 हेतुष । रानि व ० । गुह विष्टभि शीतलच ।
 राज । तन्नामकधिरामश्लेष्मि । "प्राणशोवाचि
 जिह्वासन्तर्पणीनां शिराणां मध्ये सन्निपात शृङ्गा
 टकमन्याधि, तानि चत्वारि मन्नाधि, तच्चापि
 सद्योमरणम् ।" सुमा ६५ । मांसपूरविशिष्टे
 हतपक्खायद्रव्यमेदे । मिठङ्गा । हि समुधा ।
 यथा—पृष्ठमांस तन्मूल्य कथित खेदित जले ।
 खवङ्गिहृष्टचित्तं खवणाद्रकसंयुतं । एलाजीरक
 धन्याकमिन्धूरससमन्वित । हृगे लग्ने तदभष्ट
 पूरण प्रीयते बुधे । शृङ्गाटकं समितया कृतं
 पूरणपूरितम् । पुन सर्पिर्बि सभष्ट मांसं शृङ्गाटकं
 वदेत् ॥" गुणा, — " रुच्य इहृषम् बलकृद् गुह ।
 वात पित्तहरं इथ कफघ्न बौध्यवर्धनम् ॥" भा ।
 श्वद्वयाम् । र्गोशूत्र । सु वि १५ । खादुकष्टके ।
 वैहेरी ग्राह । शच ।
शृङ्गाटी । स्त्री । कोबन्धोवत्या । रानि व १ ।
शृङ्गार(क)म् । स्त्री । सुवर्णं । रानि व ११ ।

लवङ्ग । सिन्दूर । रानि व ११ । चूण । मे ।
 कृष्णागुरुणि । रानि व १२ । चाटके । शच ।

शृङ्गार' । पुं । सुरवे । मे । चादिरसे ।

शृङ्गारभूषणम् । स्त्री । सिन्दूर । इ च । इति
 तालि । वै निघ ।

शृङ्गाराभ्रम् । स्त्री । वाजिरसायनाधिकारे
 शीघ्रम् । पाठ — "शृङ्ग कृष्णाम्बुषे दिपलपरि
 मित शायमान यदन्यत् कपूरं जातिकोप सञ्जल
 निभकषातेजपत्र खवङ्गम् । मांसो तालोश्चोषे
 करिक्कुसुमगद धातको चेति तुल्यम् पया धावो
 विमोत विकटुरय प्रथक च्चदशाण विशाणम् ।
 एलाजातीकलाव्य चितितलविधना शृङ्गमन्याग्र
 कोल ॥ कोलाहे पारदस्य प्रतिपदनिहित पिष्टमेकय
 मिश्रम् । पानीयेनैव कार्या परिमितचणकस्त्रि
 तुल्याय बध्य । प्रात खाद्याशतसप्तदश च हि
 कियत् शृङ्गवेरं सपयम् ॥ ॥" अथ १६ तो
 कपूरं जातिकोप (कश्चित्) बालक (वागा) गज
 पिपली तेजपत्र खवङ्ग जटामांसो दाक्षीशपत्र
 त्वक् (शङ्खचिनि) नागकेशरं कुष्ठ (कूङ्ग) धातकी
 पुष्प प्र ॥ तो । निकला विकटुकयो द्रव्य प्रति
 कोलकाथ । एला १ शो जातीफल १ तो गन्धर्क
 १ तो पारद १० तो एकच जलिन मईयेत् ।
 रसर । रस वि । सा को ।

शृङ्गारो (रु) । पुं । माणिक्ये । रानि व ११ ।
 पूने । उपात्रि । गजे । मे ।

शृङ्गारुहा । स्त्री । शृङ्गाटके । मिठङ्गा, पाणि
 क्क । वै निघ ।

शृङ्गाष्ट. (छा) । पुं, स्त्री । गोवके । रानि व ५ ।
 शृङ्गाटके । मिठङ्गा । वै निघ ।

शृङ्गि (ज्ञो) । स्त्री । तन्नामप्रसिद्धमस्य । मिठि
 माह । तत्पयाया, —याममदगुरिका साम्यमद
 गुरिका मदगुरमिया मदगुरी मदगुरको अमिया ।
 गुणा — "शृङ्गो वातविनाशनी रुचिकरी इथा
 कफघ्नी मता ।" अवि २२५ । "शृङ्गि खादुरसा
 धिग्ना इहृषो कफकोपनी । शोयपाशु मरुपित्त
 नाशिनो ॥" राज. १५ ।

शृङ्गिक । पुं । स्यावरविपमेदे । भूशोविह,
 नेटका । इला । तत्स्वरूपं यथा— "यस्मिन्
 गोमङ्गके बडे दुग्धमवति लोहित । स शृङ्गिक इति

प्रोक्तो द्रव्यतत्त्वविशारदे ।” भा पू १ भ विषय ।
“श्रद्धिक क्षणवर्ण ।” अवि ५६ प ।

श्रद्धिका । स्त्री । कर्कटश्रद्धाग्राम् । कौटुम्भी ।
रा नि व ६ । मेघश्रद्धाग्राम् । मेघाभिच्छे । विष
ल्याम् । वै निघ । अतिविषायायाम् । आउरैष्ट ।
शर ।

श्रद्धिणः । पुं । मेघ । छेड़ा । इ च । सगृह-
सगवणे । अति २० प ।

श्रद्धिणी । स्त्री । मल्लिकापुष्पवत् । ज्योतिषाती
लतायाम् । गटाकृष्टौ । मे । अतिविषायायाम् ।
आउरैष्ट । रा नि व ६ । नदीवटे । वै निघ ।
गवि । गुरु । अम ।

श्रद्धी (इन्) । पुं । वटवृक्ष । वृक्षवत् । पाकुड़
गाह । आवातकवत् । आम्ड़ा गाह । रा नि
व ११ । ऋषभके । क्षुब्धक । मद्धिपे । वृषे ।
कीवके । वै निघ । उस्तिनि । मे । विषमेदे ।
मेदे । रमा । कन्दविषमेदे । सु कल्प २ प ।
कौटमेदे । सु कल्प ८ प । स्त्री (ह्री) । कर्कट
श्रद्धाग्राम् । कौटुम्भी । अतस्याम । मणिना ।
पशु । “दशमुखी शठौ श्रद्धी ।” च द ज्व चि ।
च द ४ प । आमलक्याम् । वा चि १ प । मणिठा
याम् । पूतिकायाम् । वै निघ । श्रुतातिविषायायाम् ।
अतिविषायायाम् । आउरैष्ट । अम । वा उ ५ प ।
ऋषभके । रा नि व ५ ।

श्रद्धीकम् । स्त्री । कर्कटश्रद्धा । वा चि १ प ।

श्रद्धादिः । पुं । बालरोगे खेद । “श्रद्धौ समु-
त्थातिविषा विषुर्ण खेद विदध्यान्मधुना शिशु-
नाम् । कासज्वरच्छर्दिभिरर्द्धितानाम्” च द ।

श्रुतः । पुं । तीव्रचित्तद्रव्यादप्रियाधितात् निरुत
कषायि । कोष । वि । वज्रो तु कथिते । “वज्रो तु
कथिते द्रव्य श्रुतमाहुः ।” पम १ ख ।

श्रुतशीतलम् । स्त्री । पक्वशीतलजले । गण-
—कीर्णज्वरमाश्लिम् स श्रिपातहरत्वच । एतत्
धातुचये रक्तविकारे वाक्त्रौ रक्तमहे विषविषमे च
पथम् । भा । पार्थशर्ल प्रमिश्रायै वाते नथ
ज्वरे चिकित्सायामे च पथम् । रा नि व १४ ।

श्रुधः (धू) । स्त्री । पाथी । मलघात्र । विष्ट ।

श्रेष्ठरम् । स्त्री । लवङ्ग । रा नि व १२ । शिष्ट-
शूनि । गङ्गानात्र निकट । म च ।

श्रेष्ठरिक । पुं । अपामार्ग ।

श्रेष्ठरी । स्त्री । वन्दाके । पत्रशीर्ष । रा नि व ५ ।

श्रेष्ठः । पुं । कुरखे । विका ।

श्रेष्ठः । पुं । श्रेष्ठसि । उषष्ट ।

श्रेष्ठालः । पुं । श्रेष्ठालि । श्रेष्ठाला । शर ।

श्रेष्ठ । पुं, स्त्री । लिङ्गे । अम । रा नि व १८ ।

श्रेष्ठालिः (ल्लिका, लो) । स्त्री । (Nyc-
tanthes arbortristis) स्वनामव्याप्तपुष्प

वृक्षे । भिष्ठेनि गाह । छि विष्टव, विष्टोवि ।

म पाठरी निर्गुण्डी । क विलियलीके । वम्

हरसिगर । ता मन्त्रप । पञ्चा खट्वरि । तत्

पथ्याया, —सुवह्ना निर्गुण्डी नोनिका शीफालिका

निशिपुष्पा निशिपुष्पिका मल्लिका रजनौहासा

रक्तवन्ता शुक्लाह्वी शीतमञ्जरी विजया वातारि

भूतवेशी । गुण्या —कटुतिक्तोष्ण रुचा वातचया

पद्मा अक्षसन्निगुदवातश्री । रा नि व ४ । “मधुना

सर्वज्वरनुत् श्रेष्ठालीदलजी रस ।” च द वि

ज्व चि । (ल्लिका) क्षणनिर्गुण्णाम् । काज

निर्मिन्मा । भा ।

श्रेष्ठकः । पुं । बहुवारवत् । छात्रा गाह ।

वै निघ । -

श्रेष्ठः (काः) । पुं । बहुवारवत् । छात्रा गाह,

बोहरी, वृक्ष । छि खसीरा, भोकर । ता

बिडि । रा नि व ११ । वामेधिकायाम् । (क)

पोतलोभे । वै निघ ।

श्रेष्ठत्वक् । पुं । बहुवारवत्त्वचि । छात्रा-

गाहृष्ट छात्र । मेघ शीथ चि वृक्षक्षुक्कमूलाय

तेलि ।

श्रेष्ठपः । पुं । सुदृशली । वै निघ ।

श्रेष्ठः । पुं । पुष्के, उपस्थे । उष्या ।

श्रेष्ठ(वा)लम् । स्त्री । श्रेष्ठालि । शर ।

श्रेष्ठालो । स्त्री । आकाशमास्याम् । शृङ्ग खटो

भाजी । रा नि व १२ ।

श्रेष्ठः । पुं । गजे । नागे । जर्ज । अशयपाल ।

श्रेष्ठचिन्तामणि । पुं । रघुमञ्जरीटीकाकारे ।

श्रेष्ठायसम् । स्त्री । तीक्ष्णलोहे । सु द ८ प ।

श्रेष्ठरिक । (का) । पुं, स्त्री । अपामार्ग ।

आगार । रा नि व ४ । मद व १ ।

श्रेष्ठरी । स्त्री । वन्दायाम् । वान्मरा, पत्रशीर्ष ।

शवम् । स्त्री । शवासे । ढैर्वाण । शच ।
शेवः । पुं । धुनूरुहचे । राजिव १० । श्वेतरक्त
वसुके । राजिव ५ । अगस्तिहृद्ये । वदवृक् ।
राजिव १० ।

शैवपत्रः । पुं । विल्लहचे । राजिव ११ ।

शैवमञ्जिका । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् ।
निवनिद्रिनी । राजिव ३ ।

शैवलम् । स्त्री । पद्मकाष्ठे । पुं । शेषाले । रा
जिव ८ । मे । सुसुहृदप विमशमने ।

शैवालम् । स्त्री । जलनील्याम् । ज्ञाना ।
तत्पण्याया, —जलनीली शवाल शेषाल शैवल
शैवल शेषाल जलनील जलनीलिका अमु
चामर जलकुन्तल मञ्जल शेषाल शैवाल शैव
शवल शारिचामर सलिलकुन्तल षट्पथी अमु-
ताल जलशूक जलाशयं जलकेश जलपृष्ठजा
जलज अरक कावार । गुणा—शैतलं विग्धं
व्रणघ्नश्च । राजिव ८ । अपिच—“शैवालं तुषरं
तिक्तं मधुरं शीतलं लघु । विग्धं दाहं तृषा पित्तं
रक्तं ज्वरहरं परम् ॥” भा ।

शैशिरः । पुं । श्यामषट्के । श्रामां प्राथो ।
राजिव १८ । वदरहचे । वै निघ ।

शैशेरिकम् । स्त्री । शीतबीजे । दैववृक्ष ।

शोकः । पुं । यथादिविद्योगजन्यमनोवेदनायाम् ।
भाम असाचि । अशोकहचे । वै निघ ।

शोक(दोष)घ्नः । पुं । अशोकहचे । राजिव १० ।

शोकजातिसारः । पुं । पुवादिनाशजन्याति
सारः । See अतीसार ।

शोकज्वरः । पुं । शोकजन्यज्वरे । तस्य लक्षण
वेपथु । भा नि ।

शोकनाशः (नः) । पुं । अशोकहचे । राजि
व १० ।

शोकशोषः । पुं । शीकजन्यशोषरोगे । लक्षणम्
—“प्रधानशोषं सप्ताङ्गं शोकशोषं वि तादृशं ।
विना यक्रचयज्जतैर्विकारैरुपलक्षितं ॥”

शोकारि । पुं । कदम्बहचे । शच ।

शोचिष्केशः । पुं । चित्तकहचे । अम ।

शोटीर्यम् । स्त्री । बोध्यै । शर ।

शोठः । पुं । पारावते । शर ।

शोणम् । स्त्री । सिन्दुरे । राजिव १३ । रक्त
धातो । राजिव १८ । पुं (ण, क) । स्वनाम
प्यातभारतवर्षाद्यनद्विशिष्टे । ज्ञाने नञ् । तज्ज
गुणा—रूष्य सन्नापहर शीपत्रं यङ्गिदीपनं वल्ल
करं पुष्टिकरं पयश्च । राजिव १४ । रक्तेष्ठी ।
शोणाके । मे । रक्तपुनर्नवायाम् । राजिव ५ ।
(क) वृष्टिमिश्रशोणाकहचे । ज्ञानां प्राथो । रा
जिव ८ । “कामदन्तो च शोणकः ।” भा म १५
ज्व वि । (ति) रक्तवर्धे ।

शोणभिक्षिटका (खटी) । स्त्री । रक्तक्षिणी
चपे । गान्धारी । राजिव १० । See
रक्ताग्रान ।

शोणपत्रः । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । राजिव ५ ।

शोणपद्म(क)म् । स्त्री । रक्तकमले । राजिव
१० । See कीकनदम् ।

शोणपुष्पः (क) । पुं । कीविदारहचे । उक्त
काकन । राजिव १० ।

शोणपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपण्या । राजिव १० ।

शोणफलिनी । स्त्री । पोतपुष्पकाञ्चमहचे ।
वै निघ ।

शोणरत्नम् । स्त्री । माणिक्ये । राजिव १३ ।
पद्मरागमणो । अम ।

शोणशालिः । पुं । रक्तशाली । प्रादधानि,
मननटे । राजिव १६ ।

शोणसम्भवम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । जिपूज
मूल । राजिव ६ ।

शोणा । स्त्री । रक्तक्षिण्याम् । वै निघ ।

शोणाकः । पुं । शोणाकहचे । ज्ञानां प्राथ ।
अम ।

शोणितम् । स्त्री । रक्तधातो । उक्त । राजि
व १८ । कुडुने । वृषकुडुने । राजिव १२ ।
निघासे । आठे । रसरने रोचि । सामे ।
तामा । प्रयोगा यथोदशायसे । रसर व्रणगजादुने ।
द्विदुले । रस कौ ज्वरान्तकरसे ।

शोणितचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । राजि
व १२ ।

शोणितमोचणम् । स्त्री । रक्तमोचये ।

शोणितवहस्रोतः (स्) । स्त्री । रक्तवहनाया ।
तस्य मूलं यज्जत् व्रीडा च । च वि ५५ ।

शोणितसम्भवम् । लो । मांसधातो । वयकम् ।

शोणिताभिधम् । लो । कुडुमे । वै निध ।

शोणिताब्धुदम् । लो । एकरीगमेदे । लचय

यथा—“कृष्णलोटे सरत्नेय विट्कामिय पौडित ।

यस्य सतिवगदीया ज्ञेयं तच्छोणिताब्धुदम् ॥”

सु नि १४५ । रक्तजन्माब्धुदरीगे । ब्रह्मण्य आत् ।

लचय—“मिरास्यं शोणित दोषं सद्योप्यान्त

प्रपीय च । पाचयेत् तदानन्त साधारं मांस

पिणितं । मांसादुरेक्षितं याति वृद्धिचाय सवेतत ।

अजय दुष्टदधिर भूरि तच्छोणिताब्धुदम् ॥”

बा ४२५ ।

शोणितार्थः (ग) । लो । नेववत्तंगतरोगविशिधे ।

लचय यथा—“क्षिप्राक्षिप्रा विवर्द्धन्ते वस्मस्या

वदवीदुरा । दाह कण्ठं रुजोपेतालोऽश्न शोणित

सम्भवा ॥” सु ३२५ । रक्ताग्निवि ।

शोणितान्नयम् । लो । कुडुमे । र मा ।

शोणितोत्पलम् । लो । रत्नीत्यस्ते । वै निध ।

शोषोपल' । पु । माषिके । रानि व १२ ।

शोय' (क) । पु । तन्नामकरीगमेदे । कृष्णो

द्रोण । रानि व २० । तस्य विप्रकटनिदान यथा

—“यस्मान्मायाऽभुक्तक्यावलागां चारास्त्रोष्णीष

गुदपठवा । दध्याम मृच्छाक विरोधि पित्तगरोप

सुटाग्रनिवेपथाच । अर्शस्यचेष्टा वपुषी ह्यश्वि

संनान्मिधातो विषमा प्रसूति । म्रियोपचार

प्रतिक्लमथाच निजस्य हस्तं शययो प्रदिष्ट ॥”

सन्निवृत्तिनिदानमाह—“दीर्घे प्रथमद्ये सर्वे र

मिधातादिपादपि । सर्वे हस्तविशेषेस्तु रूपभेदाद्

वाक्ताक ॥” सम्प्राप्तिपूर्व्ये सामान्यलक्षणमाह—

“रक्तपित्तकफान् बाधुदुष्टो दुष्टान् वद्धि शिरा ।

नोत्वा रुद्धगतिर्लोहिं कृष्याच्चर्मांसघनयम् । लक्ष्म

सदृशं शोयन् तन्माहर्निषयादत ॥ समीरवम्

स्यादनवस्थितत्वम् सीक्षेधिसुभाष शिरातुल्वम् ।

सलोमद्वये च विवणता च सामान्यलिङ्गं शययो

प्रदिष्टम् ॥” असाध्यलक्षणमाह—“श्रास विपासा

हृदि श्च दोषैस्तु ज्वर एव च । यस्य चाग्ने रुचि

नास्ति शोयिनं तं विवर्जयेत् ॥” मानि । स

वङ्गविध—अवयवसमुत्पन्न शोकोऽभिहित लक्षणत

प्रतीकारतय । सर्वेसरस्तु पञ्चविध यथा—वातजी

ऽदृक् कृष्णी वा, पित्तज पीत, कफज पाण्डु

वण, सन्निपातज सल्लवण, शोणितज पीत,

आगन्तुज विषजी वा लीक्षितावभासय । पथ

पिटाग्नासल्लवणमद्यमृत्ति कादिवाग्निद्राक्तीसुवनहृत

तैलादि त्याज्यम् । सुचि २३५ । अयस्य शोय

रोगलक्षण यथा—“वेदनास्थोक्थसमुक्तं वृद्धस्यं नु

शोतस । शोय वाताग्नेय विद्यावाग्निदेहसमुद्भव ।

रक्तपित्तज शोय स्यात् कृष्णपाकीन समुत्त । वेद

गोष्मसमायुक्त नाभ्यण्डोक्त नकसया । कठिनत्वा

सहत्वाभ्यां युक्त रुग्दाहवर्जितं । श्लेष्मशोय विज्ञा

नीयाद्रक्तज पित्तलक्षणम् । सर्व्वलिङ्गं विदुर्गद्या

सन्निपातसमुद्भवम् ॥” जद ४८५ ।

शोयकम् । लो । कडुहे । तैग्निक क्षाण् ।

रानि व ११ ।

शोयघ्नो । लो । रक्त पुनर्नवायाम् । अम ।

“शोयघ्नोऽयथा पाठा ।” भा म १३ शोयातीसा

वि । शालपर्णाम् । रानि व ४ ।

शोयजननेत्रपाक । पु । सर्व्वोचिरीगे । निदा ।

शोयजि(ह्म)त् । पु । भङ्गातकहचि । उक्तो-

गाह । पसु । पुनर्नवायाम् । श्लेष्मशोया ।

विका ।

शोयजिह्वा । पु । पुनर्नवायाम् । विका ।

शोथारि । पु । पुनर्नवायाम् । रसरवञ्जि

भङ्गातरसे ।

शोथोदरारिलोह । पु । उदराधिकारे

शोथवम् । कायाधे—पुनर्नवा गुडुषी चित्तकमूल

गोरक्षतण्डुलामूल (श्लेष्मकफाङ्गुलिशिरा मूल),

साण्डमूल खुद्दीमूल (उक्तोऽङ्गुलिशिरा मूल),

सूर्यावन्तमूल (हृष्टहृष्टमूल), अर्कमूल प्र ८५

वारि ६४ श शी १६ श । काये पुटितलीह ८

प हृत ८५ अर्कचौर २५ खुद्दीचौर ४५

यल्लगुगुल २५ गन्धकपारदयो यथाकर्म पलाई

पलथो कज्जलि । अथ एतत्त सन्निधय पयेत् ।

आसन्नपाके जयपालवीज यत्ताय यत्ताय कडुउ

विषकमूलचूर्णे वनशूरचूर्णे शरपुष्पाचूर्णे घण्टा

कण (वेष्टु) चूर्ण पलायवोगचूर्णे चौरिकाचूर्णे

(विश्वहिहृष्ट) तालमूलीचूर्णे विकलाचूर्णे विट्क

चूर्णे विट्कचूर्णे दन्तीमूलचूर्णे सूर्यावन्तमूलचूर्णे

गोरक्षतण्डुलामूलचूर्णे पुनर्नवाचूर्णे दाहचूर्णे

मिलित्वा ८५ प्रविष्य समालोच्य च हृतमाण्ये

स्याप्य । भेष । रसर ।

शोधकम् । लो । कडुहे । रानि व ११ ।

शोधन । वि । शोधनद्रव्ये, निम्बादौ । भा म

धमयोनिरोचि । श्रुतिकारके प्रलेपादौ । भा ।
 लो । कासीसे । शिखरम् । कटुष्ठे । रा नि व
 १३ । धातुश्रुतिकारके । तस्य वसनविरचनास्यापन
 शिरोविरचनाभेदेन चतुर्धा भवति । या नू १५
 च । विद्यायाम् । अच । पुं । दादमायावगिट
 कषायि । "शोधनी दादमाशक ।" रा नि व २० ।
 निखटचे । निमगाह । रा नि व ११ । स्त्री (मी) ।
 सम्पाज्ज्याम् । अम । नील्याम् । रा नि व ४ ।
 चित्रशृङ्खला ताम्रवल्लीलतायाम् । रा नि व ३ ।
 फट्ठी । वै निघ ।

शोधनीबीजम् । स्त्री । जैपालबीज । खशपाण ।
 रा नि व ६ ।

शोफः । पुं । शोथरीगे । भूना । रा नि व २० ।
 सर्वाचिरीगे । विका ।

शोफकर' । पुं । भद्रातके । वै निघ ।

शोफकृत् । पुं । भद्रातकहृत् । भा ।

शोफघ्नो । स्त्री । मालपण्याम् । रा नि व ४ ।
 रक्तपुननवायाम् । रा नि व ५ ।

शोफनाशनः । पुं । नीलहृत् । रा नि व ६ ।
 वि । शोधनाशके ।

शोफहारो (रु) । पुं । वनवञ्चरिकायाम् ।
 बाबूरे फूलनी । रा नि व १० ।

शोफारिः । पुं । हलिकन्दे । वै निघ ।

शोभनम् । स्त्री । पत्रे । अच । कटुष्ठे । वै
 निघ । कुटुम्बे । वि । सुन्दरे ।

शोभनकाः । पुं । शोभाघ्नहृत् । मञ्जना ग्रीह ।
 अच ।

शोभना । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।
 गौरीचनायाम् । रा नि व १२ ।

शोभनाननः । पुं । सुगन्धाञ्जके । वै निघ ।

शोभनीया । स्त्री । गौरवमुष्टायाम् । महा
 सुखीयाम् । श्रुतिग्री । वै निघ ।

शोभा । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि व ६ ।
 गौरीचनायाम् । रा नि व १२ । शुक्र लाव्याम् ।
 छात्रेणि । वै निघ । कान्ती ।

शोभाघ्नन । पुं । (Moringa ptery-
 gosperma Syn Hyperanthura
 moringa) Horse radish tree नील
 शिपुहृत् । नीलमञ्जना ग्रीह, सेमगा, मञ्जना ।

हिं शीद्विघ्न, सुघ्न । म कालागुग्गु । क करिष
 गुग्गि । तं गुग्गु । ता मोरह । अम् श्रेय, सेत ।
 तगपथ्याया,—शिर तीक्ष्णम् शोषागन्धक,
 अचिष अचोव मोषक' शोभाघ्न शोभाघ्न
 विद्रधिनाम मधुगुह्न हरितशाक शाकपत्र
 शिष्टक उपदश पमादश कोमलपत्रक बहुमल'
 दंशमूल शोषामूल उष कानिनीय शोभनक
 शोभाघ्न सुभाघ्न सुतोष्य वनपद्म अत
 मरिष कटुकन्द तोषा गन्ध गन्धक चाचोवक
 मेचक चाचोव गुभाघ्न स्त्री चित्तकारी द्रविष
 नाशन कृष्णम्भा मूलकपर्णी मोष भीलशिय
 जलपिय सुखमीद हृषणिय, अतुष्य हृषि
 राघ्न । गुष्ठा —तोष्य कटु स्वादूष पिच्छिष
 कृमिघातगुह्न अतुष्य रोचनय । रा नि व ७ ।
 तत्पुत्रं—कटु तीक्ष्ण यायुशोधकर' कृमिघ्न
 वातकफघ्न विद्रधिशीदगुह्नहरम् । मधुशिष्टपुत्रम्
 नेत्रदिप्तं रक्तपित्तसाधनम् । शोभाघ्नफल (तं
 सुमगपट्ट) स्वादु कषाय कफपित्तघ्न गूलकुहृत्तय
 यासगुह्नघ्न दोषनम् । भा पू १ भयाव ।

शोलिका (लो) । स्त्री । वनहरिद्रायाम् ।
 वन हनू । सालि, अङ्गिविषका, हरिसिनि,
 इति कीदृशे प्रसिद्धा । गुष्ठा—कटु गील्या हृष्या
 तिक्ता दोषनी च । रा नि व ७ ।

शोपः । पुं । राजयक्ष्मि । सन्नापे । रा नि व
 २० । धातुचये । मा नि । यक्ष्मरोगधिशे । तदि
 हृत्ति यथा—"अतिव्यथायिनी वापि चोषे रेत
 स्यनन्तरा । चोषन्ते, धातव सर्वे तत गृह्यति
 मानव ।" इति । शोपे उत्पन्ने प्रतिलोमचयो
 भवति तदयथा—शुक्ले चोषे मञ्जा, मञ्जनि चोषे
 अस्थि च चोषते एवं यथा पूर्वे चोषते । स विधा
 त्रयो रक्तभेदेन See राजयक्ष्म ।

शोषणम् । स्त्री । शुष्णम् । रा नि व ६ ।
 पिप्पल्याम् । रसर चन्द्रोदयरसे । "जातौफलम्
 शोषणमिन्द्रपुत्रम् ॥" पु । शोङ्गशावशिष्टकषायि ।
 "विशेष शोङ्गशय ।" रा नि व २० । शोषाक
 हृत् । मणिग्री ग्रीह । भा ।

शोषसम्भवम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । रा नि व ६ ।

शोषहा (न) । पुं । जलापामार्गे । वै निघ ।

शोषापहा । स्त्री । वल्लियटिमधुके । वटिमधु ।
 रा नि व ६ ।

शोकरो । स्त्री । वाराहीकन्दे । वै निघ ।

श्रीक्षिकम् । स्त्री । भौक्षिके । शूक्ष्ण । भा ।
 स्त्री (का) । सुक्तायुक्ती । सिंघूर । दे निघ ।
 श्रीक्षिकेयम् } स्त्री । सुक्तायाम् । प सु ।
 श्रीक्षिकेयम् }
 श्रीक्षिकेय' । पु । विधे । प सु । सीमलतायाम् ।
 वै निघ । विषमेदे । अम । शुक्लिकीदशविशेषस्तत्र
 मय श्रीक्षिकेय । भा ।
 श्रीक्षिकम् । स्त्री । शुक्लतायाम् । अम ।
 श्रीक्षम् । स्त्री । श्रीमाञ्जनबीज । मञ्जिनाबीज ।
 वै निघ । See श्रियुबीजम् ।
 श्रीचविधि । पुं । मृचपुरीषीकर्गादिकाव्यं ।
 ष द दिनचर्या ।
 श्रीचाधानम् । स्त्री । पवित्रतानुष्ठाने । गुप्ता
 —“मेघ पवित्रमायुष्यमलक्ष्मीकविनाशन । पादयो
 र्मलमार्गाणां श्रीचाधानमभीष्टम् ॥” राज १५ ।
 श्रीटोय्यम् । स्त्री । शौण्डोरे । वीर्यं । श र ।
 श्रीण्डो । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा नि व २१६ ।
 कण्ठकटभीठवे । रा नि व ८ । See कटभी ।
 ष्ये । छहे । विष ।
 श्रीण्डः (ण्डो) । पुं, स्त्री । देवधान्ये । कुकटे ।
 निघ । स्त्री (ण्डो) । पिप्पलीमूले । वै निघ ।
 श्रीण्डिकम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै निघ ।
 श्रीण्डिकप्रिय । पु । आनन्दव । वै निघ ।
 श्रीधिका । स्त्री । रक्तकटो । नाग काशनी ।
 च ।
 श्रीभ । पुं । गुवाकठवे । श मा ।
 श्रीभाञ्जन । पुं । श्रीमाञ्जनवे । भ हि ।
 श्रीरिप्रियम् । स्त्री । नीलसीरुके । प सु । See
 दीपलम् ।
 श्रीरिद्रम् । स्त्री । नीलमणौ । रा नि व ११ ।
 श्रीरुफम् । स्त्री । शूलफामाके । शब्दकल्प ।
 श्रीरुष्यश्रीत' । पुं । चवेचौ । खनाश्र । प सु ।
 श्रीपिर । पुं । दन्तवेष्टगतरीगविशेषे । लघ्वर्च
 —“श्रयमुदन्तमूलेषु खजावान् लघ्वरुत ।
 नायावी स विज्ञेय कष्टमान् श्रीमिरी
 ॥” सुनि १६५ ।
 श्रीकस्त । वि । मन्त्रमांसमपचके । अम ।

श्रमन् । स्त्री । सुखे । भ ।
 श्रमन्तु । स्त्री । पुंसुखे दीर्घलीनराजिषु । भाङ्गि ।
 श्रमन्तुकर्त्तनगुणा —“वीष्टिक बल्यमायुष्यं श्रीच
 रूपविराजन । केप्रश्रमन्तुनखादीनां क्लान्त सन्ध
 सादनम् ॥” राज १५ ।
 श्रमन्तुमुखी । स्त्री । श्रमन्तुयुक्तनार्या । श र ।
 श्रमन्तुशेखर । पु । नारिकेलवृक्षे । वै निघ ।
 श्यामम् । स्त्री । मरिचि । सिन्धुलवणे । मे ।
 पु । श्यामाके । श्यामां धान । रा नि व १६ । ब्रह्म
 दारके । रोजडाङ्क । कीकिले । मे । पुस्तुर
 वृक्षे । रा नि व १० । पीलुवृक्षे । रा नि व ११ ।
 दमनकठवे । गन्धवणे । विष । वि । कण्ठवर्णे ।
 श्यामक । पुं । खनामल्ल्यातवणधान्यविशेषे ।
 श्यामां धान । वम् सावा । क सामे । तें चाम
 धान्यम् । गुप्ता —मधुर स्निग्ध कषाय लघु
 शीतल वातकर कफपित्तघ्न स्यादौ विषदीप
 त्रय । रा नि व १६ । स्त्री । रोहिषवणे । शक्रतृण
 वा त्रामरुद्र । रा नि व ८ ।
 श्यामकरुह' । पुं । मधूरे । इला । श्यामकरुह
 पचिणि । नोनकृष्टं भाषी । शब्दकल्प ।
 श्यामकन्द । स्त्री । पतिविषायाम् । आउहेठ ।
 रा नि व ६ ।
 श्यामकाण्डा । स्त्री । गण्डदूर्ध्वायाम् । गौठे-
 दूर्ली । रा नि व ८ ।
 श्यामग्रन्थि । स्त्री । गण्डदूर्ध्वायाम् । माणा
 दूर्ली । रा नि व ८ ।
 श्यामचटक । पु । भारिपचिणि । डाकूहे
 भाषी ।
 श्यामचूडा । स्त्री । कण्ठचटकायाम् । श्यामा
 भाषी । वै निघ ।
 श्यामपत्र' । पुं । तमालवृक्षे । श च । स्त्री ।
 (का) । लम्बुवृक्षे । खाम गाह्र । वै निघ ।
 श्यामपर्ण' । पुं । मिरीषवृक्षे । वै निघ ।
 श्यामपर्णी । स्त्री । 'वा इति प्रविष्टे द्रोणाद्यं
 परनामधेयैश्चमेदे । See श्रीकाटि ।
 श्यामभूषणम् । स्त्री । मरिचि ।
 श्याममृग । पुं । कण्ठचटकरिचि । च ।

श्यामलः । पु । पिप्पलवृक्षे । अथं ग्रीष्म ।
 रानिव ११ । मदव ५ । नीलभृङ्गराज । नील
 शूल नीमश्राव । रानिव ४ । शिरीषवृक्षे । रा
 निव ८ । महाविषकृष्णवृक्षिकमेदि । सु कल्प ८५ ।
 See वृक्षिक ।

श्यामलचूडा । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । लाल
 कूट । रानिव ३ ।

श्यामलता । स्त्री । श्यामानामलतायाम् ।
 श्यामा लता । पशु ।

श्यामला (ली) । स्त्री । गन्धमूलमाकन्द्याम् ।
 रानिव ७ । अथगन्धायाम् । रानिव ४ । कृष्ण
 कट्याम् । रानिव ८ । कलूष्याम् । शृङ्गनाडि ।
 रानिव १२ । जलवृक्षे । लाय ग्रीष्म । रा
 निव ११ ।

श्यामलालः । पु । सङ्गे परदावलीकारे ।

श्यामलालुः । पु । नीलालुके । नील आलू ।
 रानिव ७ ।

श्यामलिका । स्त्री । नील्याम् । नीलग्रीष्म ।
 रानिव ४ ।

श्यामलेक्षु } पु । कृष्णश्री । काञ्चि हेक्षु ।
श्यामवंशः } रानिव १४ ।

श्यामवीजम् । कालादानेतिष्याति वनिगृह्य-
 विशेषे । काणादाना । तत्पर्व्याया, —श्यामल
 वीजम् । गुणा, —“रेचन श्यामवीजं स्यात् शोफी
 दरविनाशन । क्वरे पुरीषसङ्गे च दाहये शिरसि
 गदे । उदादन्ते सथानाहे शुषेरेतत् प्रयुज्यते ॥”

श्यामशालि । पु । कृष्णशालिधान्ये । कां
 शनि । रानिव १६ ।

श्यामसर्पः । पु । कृष्णसर्पे । चिक क १८ ।

श्यामा । स्त्री । दृष्टार्त्तवायां मध्यमस्त्रियि ।

रानिव १८ । प्रियद्रो । रानिव १२ । च द
 वाव्या चि फकादशशतीमहाप्रसारणीतेले । छिद्रा
 याम् । शृङ्गश । रानिव ३ । कृष्णमूलनिष्ठता-
 याम् । कांन टेउङ्गी । मे । रानिव ६ । सु
 सू ३८५ । पिप्पल्याम् । वै निज्व चि कल्याण
 हने । वाव्या निकगुलचि । हरिद्रायाम् । रा
 निव ६ । वन्दायां । मान्तिङ्गी । नीलप्रभनवायां ।
 रानिव ३ । नीलद्रव्यायां । रानिव ८ । तुलसी
 वृक्षे । पद्मबीजे । रानिव १० । नीलिण्याम् ।

नील । रानिव ४ । पलिविशेषे । श्यामां शोषी ।
 रानिव २३ । कलूष्यां । शृङ्गनाडि । शीरीषना
 माय् । रानिव १२ । कृष्णसारिवायां । रानिव
 २३ । सीमलतायाम् । गुञ्जायाम् । शृङ्गश्रेष्ठे ।
 विष । लताकलूष्यां । अजगन्ध्यां । ति० शोषी
 पशु । वृहदारके । मा । “काकजडा वला
 श्यामा ।” च दज्व चि वा वा नि अलम्बपाय
 चण्ये । सु सू ४४५ । शिंशपावृक्षे । नि० ग्रीष्म ।
 रानिव ८ । वाकुचाम् । मोमश्राव । गुणवो ।
 मे । श्वेतशारिवायाम् । मा पू १४ । अनन्तमूले ।
 भेष खदिरवृक्षां वृक्षकुम्भमुलाद्यतेले । पुरीतकां ।
 वै निघ २४ अप चि चन्दनादि अवलेहे । वाव्या
 चि पररुपाके । कीकिलायाम् । वि० का ।

श्यामाकः । पु । स्वभामव्यातवृषधान्ये, कुषावे
 वा । श्यामांशनि । तत्पर्व्याया, —श्याम श्यामक
 द्विवीजं अविप्रिय सुकुमार राजधान्य दण्डीजी
 त्तम । चूदधान्ये । अवि । गुणा, —श्रीवशी
 रुच वातल कफपित्तजिघ । मा पू १४ भा व ।
 “श्यामाक शोषणी रुच्यो वातल कफवारणः ।”
 अवि १५५ । तद्वगुणा —“श्यामाकमक्ती रुचिदो
 लघूरुचय दीपन । बलवातकरो मेदगलदृग्मूत्र
 कृच्छ्रा ॥” वै निघ । “सर्कोरदूष श्यामाक
 कपायमपुरो लघु । वातल कफपित्तघ्न श्रोत
 स्याद्विशोषण ॥” च सू २७५ ।

श्यामाङ्गो । स्त्री । नीलद्रव्यायाम् । वै निघ ।

श्यामाङ्कौ । स्त्री । कृष्णगुण्याटकयाम् । कां
 वृक्ष । गुणा —दीपनी पित्तदाहघ्नौ च । रा
 निव १६ ।

श्यामादिवगः । पु । तदादिद्रव्यगले । गणोऽयं
 गुणविषहर आनाहोदरीदावर्तादिद्रव्य । यथा—
 श्यामामहाश्यामावृहन्तो शङ्खिनो तिलक कल्पिन्न
 करन्त्यककमुकपुचयैषो गवाचीराज वृक्ष करध्वज
 गुरुचीसमलाकागलान्नीसुधा सुवर्णचरी चति ।
 शानां टेउङ्गी, बीजडाङ्क, लाल टेउङ्गी,
 मन्डी, यवतिङ्का, लोध, कमलाङ्गुलि, पटोण,
 उपात्रि, हेम्ब्रकानि, गोड्डा, मोमलान,
 कवड, नाटोकरड, गुणक, हातिम, हागन
 देठे, मिङ्ग, बिङ्गहे । सु सू ३८५ ।

श्यामान्तो । स्त्री । नीलाश्यां । रानिव ४ ।

श्यामालता । स्त्री । (Ichnocarpus fru

श्रवणाद्वया (ह्वा) । स्त्री । निर्विषीक्ये ।
शान्तिमय । कष्टे । दौर्द्ध । स पृ १६५ ।

श्रायम् । स्त्री । पक्ते । मे । घृतजलदुग्धमिश्रपक
द्रव्ये । जटा । स्त्री (णा) । यवाग्वाम् । खाडे ।
पसु ।

श्रान्त' । वि । श्रमपीडिते ।

श्राद्धशकम् । स्त्री । कालशक्ति । कामकामन ।
नाडीचशक्ति । वै निघ । भा पू ११५ श्राव ।

श्रान्तोपचारः । पु । श्रमस्य श्रान्तो उपचार
विधाने । उगाहे मगाहे । ज द ।

श्रावः । पु । श्रवासे । गरुडरुक्मर आर्षा,
तार्जि । भा ।

श्रावकः । पु । काके । चिका ।

श्रावणा । स्त्री । दध्यालीहचे । मय्ये'श्वर'गौह ।
मे । भूकदम्बे । कोन्निमा । व गुडूचौतेले ।

श्रावणो । स्त्री । सुखीय्याम् । चद्रमुण्डाम् ।
भूओओ । सु कोटोमुण्डो । तत्पथ्याया, —सुखि
तिका भित्तु श्रवणशोधका श्रवणा प्रव्रजिता परि
त्राणि तपोधना । गुणा —कषाया कटुरुणा कफ
पित्तघ्नी चामातोमार कासघ्नी विपक्वहिंघ्री च ।
रा नि व ५ । महामुखीचद्रमुखीतुल्यगुणा । भा ।
See अलम्बपा । रक्तमुण्डोय्याम् । च वि २५ ।
महोपधो । See श्रीपधिर्ये । सु चि २०५ ।
हसो । वा मू १५५ । भूकदम्बे । च वि ८५ ।
चडो । वै निघ ।

श्रावणोदयम् । स्त्री । श्रावणो महाश्रावणो ।
च वि २५ ।

श्रावा । स्त्री । अन्नमण्डे । पसु ।

श्रावो (इन्) । पु । सखि'काचारि । सु सु ।

श्री । स्त्री । लज्जाम् । विलहचे । देण गौह ।
रा नि व २२ । वै निघ अ सा चि । कुटलायचण्ये ।
खवलतायाम् । नकुल १२५ । कमले । पशु ।
रा नि व १० । सरलहचे । म । जडो । रा नि
व ५ । नवनोतखोटी । सु चि २२५ । च द वा
व्या चि एलाहितेल । उपकरण । मे ।

श्रीकण्ठ । पु । वेद्यहितीपदेयकारि । कुसुमा
कनोटीकाकारि च ।

श्रीकन्दा । स्त्री । बभ्याककोटिकाया । त्रि-
कौक्यो । रा नि व २ ।

श्रीकरम् । स्त्री । रक्तीक्ये । चिका । पु ।
शालहचे । वै निघ ।

श्रीकारो (इन्) । पु । मृगविशेषे । तत्पथ्याया,
—शिविषय कुरङ्ग महाश्रव जवन वेगिरिष
महाल जाहिकाद्वय । तन्नासगुणा —खपु द्वय
फलकरच । रा नि व १८ ।

श्रीकुक्कटः । पु । तिलसर्पपिण्याकनी मालव
देशप्रसिद्धे अस्त्रखड्कविशेषे । स च प्रमेहे हित ।
वा चि १२५ ।

श्रीखण्डः । पु । हरिचन्दने । पसु । वेद
सुकडिभेदेन तद्विषयम् । तयो वेद सार्द्रविच्छेद
अनन्त स्वयश्रुमिति । तदुक्त—“चन्दन द्विवि
प्रोक्त वेदसुकडिमञ्जितम् । वेदन्तु सार्द्रविच्छेद
स्वय श्रुक्तानु सुकडि ॥” गुणा —कटु तिक्त शीतल
कपायं पित्तघ्नातिवमिज्वररुमिष्टणासनापहर हृष्य
सुखरीगन्ध कान्तिकर गाचे लिप्त निद्रादिजनकच ।
रा नि व १२ । See चन्दनम् ।

श्रीगन्धम् । स्त्री । श्रंतचन्दने । वै निघ २५
दाह चि पुनर्नवातेले ।

श्रीग्रहः । पु । पविपानीयशालायाम् । हारा ।

श्रीघनम् । स्त्री । दधनि । जटा ।

श्रीचन्दनम् । स्त्री । श्रंतचन्दने । वै निघ २५
अप चि द्राचावलेहे ।

श्रीचमरो । स्त्री । चमरीमृगे । वै निघ ।

श्रीतरुः । पु । शालहचे । वै निघ ।

श्रीतालः (लौ) । पु, स्त्री । मल्लियादेशप्रसिद्धे
तालसदृशहचे । श्रीताल इति लोके । तेटरेटे ।
तत्पथ्याया, —सुदुच्छद सुदुताल लक्ष्मीताल
विशालपत्र टिछाई मसोलेख्यदल यायोद्धत ।
गुणा —मधुर शीत ईषत्कषाय पित्तघ्न कफकट
ईषहातप्रकोपनय । रा नि व ११ । नकुल १६५ ।

श्रीधात्रो । स्त्री । शिरामलके । शिर-आगर्णा ।
“अपुण्यवत्या श्रीधात्रा ।” रस को महासमुद्रजय
रसे ।

श्रीनिकेत' (जम्) । पु, स्त्री । नवनोतधूपे,
सरलनिर्गम । तार्जिन् । सु चि ८५ । रक्तपत्रे ।
सुवर्णे । वै निघ ।

श्रीनिवासक' । पु । कुण्डकवधि । नानि
गौह । वै निघ वा व्या चि ।

श्रीपदौ । स्त्री । शार्विकीमन्त्रिकायाम् । देव
कृतम् । भा ।

श्रीपर्वणम् । स्त्री । स्त्री । पर्व । रा नि व १० । पु ।
गणिकारिकायाम् । गणित्रौ । अम । च वि ८५ ।

श्रीपर्विका(र्णी) । स्त्री । कटफलवृत्ते । रा
नि व ८ । गाम्भारीवृत्ते । प सु । अम । च वि १
५ । वा वि ८५ । "श्रीपर्वीफलश्रीतत्त्वाय ।"
भा म १ भ रक्तोवीजं च । भैष हट्टो वि । गणि
कारिकायाम् । गणित्रौ । रा नि व ८ । शान्तो
वृत्ते । हे च । पृथिव्याम् । र मा । शाल
पण्याम् । शनिचरम सयद्यद्यप्ये वि
नागरादिकथाये ।

श्रीपर्वीतैलम् । स्त्री । स्रग्द्वय कर तैलम् ।
पाठ — "श्रीपर्वीरसकल्काभ्यां तैलं स्निग्धं क्षनो
परि । तूलकेन धृतं कुर्यात् पतितानुल्लिखितो
क्षनो ॥" श्रीपर्वी गाम्भारी तथा लचो रस ।
अभावे अष्टाश्लिष्टं काय । र सर ।

श्रीपिष्ट । पु । सरलवचनित्यादि । ठार्जिन् ।
अट्टी रा मा । लवणखीव्याम् । कथितम् ।

श्रीपुत्र । पु । घोटके । त्रिका । अष्टवृत्ते ।

श्रीपुष्पम् । स्त्री । लवङ्गे । रा नि व २३ । प्रयोग
रीके । प्रुष्टश्रि । रा नि व १२ । ज द । पद
काष्ठे । र मा । अतपन्ने । च द मुखरी चि वृद्धत्
खदिरव्याम् ।

श्रीपुष्पमञ्जरी । स्त्री । प्रयोगरीके । प्रु
श्रि । रा नि व १२ ।

श्रीप्रसूनकम् । स्त्री । लवङ्गे । वै निघ ।

श्रीफल । पु । विल्ववृत्ते । राजादगोवृत्ते । शीर्षो
गाह । रा नि व ११ । भा म १ भ । "श्रीफल
सज्जतोभद्रा ।" स्त्री । विल्वफले । र मा । वा
वि १५ । "श्रीफले कृतम् ।" आमलके । वै
निघ । आद्र चिकणपुमे । कौञ्ज चिकि । रा
नि व २३ । स्त्री (ला) । नीलोवृत्ते । नील गाह ।
रा नि व ४ । अद्रकारवेद्याम् । उष्ट्रे । रा नि
व ३ । आमलक्याम् । रा नि व ११ ।

श्रीफलमलाट । पु । विल्वमलाटी । देव
उष्टे । सा स्त्री पदयो वि ।

श्रीफलिका । स्त्री । अद्रकारवेद्ये । दूज
कटङ्गा । रा नि व ३ । मन्मानीलोवृत्ते । रा नि व ४ ।

श्रीफली । स्त्री । आमलक्याम् । आमला गाह ।
रा नि व ११ । नील्याम् । नील गाह । नी ।
मन्मानीलोवृत्ते । लतायाम् । दठ लताफुट्टौ ।
रा नि व ३ ।

श्रीवाहुशालगुड । पु । अश्वीरिचकारे पक्क
गुड । काथार्थ — विहत् चवो दन्तो गोचुर चिचक
श्री इन्द्रवारुणो गृह्यो मुलक विडङ्ग हरीतकी
एषां प्र ८ तो भल्लातक १४ तो हड्दाराक
वीज ४८ तो श्री १२८ तो जल १२८ श श्री
३२ श । गुड २८४ तो १२३ पल वा । प्रवेप
द्रथ — विहृष्य चविचूर्णम् श्रीचूर्णं चिचक
मूलचूर्णम् एषां प्र १६ तो एला गुडलक्
मरिच नागकेशम् एषां चूर्णं प्र ४८ तो ।
तेडेडो, हरे, मष्टो गोकुर, चितामूल, मजी,
त्राधानमशी, लूटे, मूता, विडङ्ग, हरीतकी
अथोक ८ तो भल्लातक ७४ तो इक्ष-
दारकवीज ४८ तो जल १२८ तो जल
१२८ म म ७२ म । अष्ट २८४ तो वा
१२० म । अक्षपत्रा — तेडेडोहृण, हरेहृण,
गृहृण, चितामूलहृण अथोक १७ तो
एलाहरे, अष्टवृक्, मरिच ७ नागेश्वरहृण
अथोक ४८ तो । च द । भा ।

श्रीबीज । पु । मालवृत्ते । वै निघ ।

श्रीभद्र । पु । मुलायाम् । शर ।

श्रीभ्राता । पु । घोटके । रा नि व १८ ।

श्रीमञ्जरी । स्त्री । तुलसीवृत्ते । वै निघ ।

श्रीमत् । स्त्री । तिलपुष्पे । वै निघ । स्त्री (तो) ।
मुण्डोर्याम् । मूलीशे । वै निघ ।

श्रीमदनानन्दमोदक । पु । अजमङ्गे
श्रीमधम् । यथा — पारदस्य १ भ गन्धकस्य १ भ
लोहस्य १ भ अमस्य ३ भ कर्पूरस्य कटामास्या
सम्भवस्य आमलक्या एलाया गृह्या मरिचस्य
पिप्पल्या ज्वया मातीफलस्य तेजपत्रस्य लवङ्गस्य
जीरकस्य क्षणजीरकस्य द्रष्टिमधुन वषाया हरि
द्राया कुडस्य ईश्वरातो द्विजलबीजस्य टङ्गस्य
माग्या गृह्या नागकेशस्य ककटगृह्या तालीश
पत्रस्य चिचकस्य द्राक्षाया दम्भीनीजस्य वाय्या
लकस्य गोरचतस्य लोयस्य लवणस्य कण्ठस्य नभ
कण्ठया गृह्या बालकस्य मुलकस्य गोचुरबीजस्य
जीरेस्य मसारया मूकफासस्य शतमूल्या चक

श्रवणाह्वया (ह्वा) । स्त्री । निर्विपीयणे ।
शान्तिस्थ । कश्चटे । कौटुम् । सु सु २६५ ।

श्राणम् । स्त्री । पक्ते । मे । घृतजलदुग्धभिन्नपक्क
द्रव्ये । जटा । स्त्री (णा) । यथाश्राम् । खाडे ।
पसु ।

श्रान्तः । वि । श्रमपीडिते ।

श्राद्धशाकम् । स्त्री । कालशाक । कालशान्तम् ।
नाडीपशाके । वै निघ । भा पू १ भ शा व ।

श्रान्तीपचारः । पु । अश्रय श्रान्ती उपचार
विधाने । उलाहे मलाहे । ज द ।

श्रावः । पुं । श्रवासे । मद्रगङ्गाश्च आर्षि,
तार्पिण । भा ।

श्रावकः । पु । काके । चिका ।

श्रावणा । स्त्री । दधालीहवे । मत्तेश्वरशां ।
मे । भूकदम्बे । कोटिशिमा । इ गुडूचीतेले ।

श्रावणो । स्त्री । सुखीयाम् । सुदसुख्याम् ।
भूछोरो । सु छोटोसुखी । तत्पण्याया, —सुखि
तिका भिन्नु श्रवणशौर्यका श्रवणा प्रवृत्तिता परि-
त्राजि तयोधना । गुणा — कथाया कटुदुष्णा कफ
पित्तघ्नो आमातोसार कासघ्नो विषहृद्घ्नी च ।
रा नि व ५ । मद्यमुखी सुदसुखी सुख्यगुणा । भा ।
See अलम्बुषा । रक्तमुखीयाम् । च चि ३५ ।
मद्योपधो । See औपधिवर्ग । सु चि ३०५ ।
वड्डी । वा सु १५५ । भूकदम्बे । च वि ८५ ।
वड्डी । वै निघ ।

श्रावणोदयम् । स्त्री । श्रावणो मद्याश्रावणो ।
च वि २५ ।

श्रावा । स्त्री । अन्नमण्डे । पसु ।

श्रावो (इन्) । पुं । सर्जिकाचारे । सु सु ।

श्री । स्त्री । लक्ष्याम् । विलम्बे । वेण गौह ।
रा नि व २३ । वै निघ ५ सा चि । कुटजाद्यचूर्णे ।
खड्गलक्ष्याम् । नकुल १२५ । कमले । अश्रु ।
रा नि व १० । सरलहवे । म । पड्डी । रा नि
व ५ । नवनीतखोटो । सु चि २२५ । च द वा
व्या पि एलादिना । उपकरणे । म ।

श्रीकण्ठ । पुं । वैद्यकीयपदशकारे । कुसुमा
वखोटोकाकार च ।

श्रीकन्दा । स्त्री । श्रयाककोटिकाया । ति-
कौटुम् । रा नि व ३ ।

श्रीकरम् । स्त्री । रक्तोत्पले । चिका । पुं ।
शालहवे । वै निघ ।

श्रीकारो (इन्) । पुं । मृगविशेषे । तत्पण्याया,
—शिशिरप कुरङ्ग मद्याजव जवन वैमिश्रिय
जहाल जाहिकाह्वय । तन्मासगुणा — लघु ह्रस्व
बलकरश्च । रा नि व १२ ।

श्रीकुक्कुटः । पु । मिलसर्पपिण्याकले मालव
दशप्रसिद्धे अन्धखड्गकविशेषे । च च प्रमेहे हित ।
वा चि १२५ ।

श्रीखण्डः । पु । हरिचन्दने । पसु । वेद
सुकडिभेदेन तद्विविधम् । तयो वेद सार्द्रविच्छेद,
अन्तत् स्वयश्रुमिति । तदुक्त — “चन्दन द्विविधं
प्रोक्तं वेदश्रुकडिसञ्चितम् । वेदन्तु सार्द्रविच्छेद
स्वय श्रुक्तन्तु सुकडि ॥” गुणा — कटु तिक्त शीतल
कषायं पित्तभान्तिषमिञ्चरक्तमिष्टणासनापहर हृष्य
सुखरोगघ्न कान्तिकार गात्रे लिप्त निद्रादिजनकश्च ।
रा नि व १२ । See चन्दनम् ।

श्रीगन्धम् । स्त्री । श्वेतचन्दने । वै निघ २५
दाह चि पुनर्नवातेल ।

श्रीग्रहः । पु । पश्चिमाश्विनाशालायाम् । हारा ।

श्रीघनम् । स्त्री । दधनि । जटा ।

श्रीचन्दनम् । स्त्री । श्वेतचन्दने । वै निघ २५
अप चि द्राचावलेहे ।

श्रीचमरो । स्त्री । चमरीमृगे । वै निघ ।

श्रीतरुः । पु । शालहवे । वै निघ ।

श्रीतालः (लो) । पु, स्त्री । मलियादेशप्रसिद्धे
तालसदृशहवे । श्रीताल इति लोके । त्रेद्रेष्टे ।
तत्पण्याया, — सुदुच्छेदं सुदुतालं लक्ष्मीतालं
विशालपत्रं लिखाह मसीलिप्यदलं याव्यीकृतम् ।
गुणा — मधुर शीत ईषत्कषाय पित्तघ्न कफकट
ईषदातप्रकोपनम् । रा नि व ११ । नकुल १६५ ।

श्रीवातो । स्त्री । शिरामलके । मित्र-आमर्णा ।
“अपुष्यवत्या श्रीवाता ।” रस श्री मद्याह्वयाद्य
रसे ।

श्रीनिकेत (जम्) । पुं, स्त्री । नवनीतध्वने,
सरलनिर्गम । तार्पिन् । सु चि ८५ । रक्तपथे ।
सुवर्णे । वै निघ ।

श्रीनिवासकः । पु । कुण्डलकहवे । शान्ति
गौह । वै निघ वा व्या चि ।

शुद्धि (घो) । स्त्री । सर्जिकाचारे । मायि-
मणि । "शुद्धि शुद्धी यवचार ।" रमा । सु-
चि २०५ अजगद्धि चि ।

श्रुतश्रेणी । स्त्री । द्रवन्तोहते । ईन्द्रकानि ।
भा । गुण्य — चतुष्या कटु आखुविषापहा जण
तामयद्विता । रानि व ४ ।

श्रुति । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । काण । रानि व १८ ।
स गर्भस्य पक्षमे मासि भवति । सुखबोध ।

श्रुतिकट । पु । सपे । मे ।

श्रुतिमूलम् । स्त्री । कण्ठमूले । सरह ।

श्रुतिवर्जित । त्रि । बधिर । जटा ।

श्रुतिवोध । पु । कर्णवेधे । शब्दकल्प ।

श्रुतिसार । पु । वैद्यकयन्त्रमेद ।

श्रुतिस्फोटा । स्त्री । कण्ठस्फोटालतायाम् ।
काण्डिका । रानि व २ ।

श्रुवः । पु । अत्रत्य शिरोऽध केशान्तभागे ।
जद २५ । स्त्री (वा) । सूच्यायाम् । रानि व ३ ।

श्रुवाह्व । पु । विकटतहवे । देहेछौ गाह ।
रानि व ११ ।

श्रेणिका । स्त्री । निश्रेणिकाद्वये । रानि व ८ ।

श्रेणि (णो) । स्त्री । लालमण्डे । शैवत्र
म ७ । पसु । समानश्लिषसहती । कोष्पाणि ।
मे । सिकपान्ने । विथ ।

श्रेणिवला । स्त्री । निश्रेणिकाद्वय ।

श्रेय । पु । जीवके । वै निघ ।

श्रेयसो । स्त्री । इरीतक्याम् । भा पू १४ । रा-
नि व ११ । वै निघ कासचि चितकादिलेहे ।
गजविषल्याम् । भा पू १४ । हहसै भवायतले ।
अग्रमुखसूत्रे च । सि यो हहस्यद्यग्यहृते । सञ्ज
ज्वरहरलोहे । भव शोधयि शोधकाशानलरसे ।
पाठायाम् । आद्वानि । रानि व ६ । राधा-
याम् । विथ । चतु ४५ । भा वातश्रेण्यचि
हहस्यल्यादो । "श्रेयसो स, राक्षसा ।" प्रियद्वो ।
रानि व १२ ।

श्रेष्ठम् । स्त्री । गोदुग्धे । निघा । पुं । श्रेत
खदिर । पसु ।

श्रेष्ठकाष्ठ । पु । शाकपत्रे । शैलन गाह ।
रानि व २ ।

श्रेष्ठमल्लिका । स्त्री । शतदलमल्लिकायाम् ।
पसु ।

श्रेष्ठलवणम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । वै निघ ।

श्रेष्ठहृत् । पु । वरहृत् । रानि व २ । कृष्ण
गुरुहृत् । वै निघ । [वै निघ]

श्रेष्ठवेधिका । स्त्री । कलुष्याम् । शृगनादि

श्रेष्ठत्रोहि । पु । वटिकशाली । शेटे शनि
वै निघ ।

श्रेष्ठा । स्त्री । स्थलपशिन्याम् । शृगपश । रा-
नि व ५ । मेदायाम् । वै निघ २४ अश चि सूर्य
भोदके । विफलायाम् । वाचि १२५ ।

श्रेष्ठासु । स्त्री । तण्डुलोदके । ऽनूनि जग
वा ८ १०५ ।

श्रेष्ठान्नम् । स्त्री । वृक्षान्न । रानि व ६ ।

श्रेष्ठा । वि । खर्चे । अम । स्त्री (या)
काञ्जिके । शब्दकल्प ।

श्रेष्ठा (यो) । स्त्री । नितम्बे । रानि व
१८ । सा यमस्य सासहयेन भवति । सुखबोध
(यो) अग्रिमयस्ये । शनिशत्रौ । वै निघ ।

श्रेष्ठाफल (कम्) । स्त्री । वरक्रीपां प्रशस्त
नितम्बे । निडशालां । रानि व १८ । अम ।

श्रेष्ठाफलकास्थि । स्त्री । नितम्बाभोगास्थनि
तानि चत्वारि । चशा ०५ ।

श्रेष्ठ (स्) । स्त्री । कण्ठे । चिका । इन्द्रिये
हे च । शिरायाम् । सु ।

श्रेष्ठोजम् । स्त्री । शीवोराजने । रानि व १९

श्रेष्ठोद्भवम् । स्त्री । शीतोद्भवे । रानि व १९

श्रेष्ठम् । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । रानि व १८ ।

श्रेष्ठम् । स्त्री । श्रवणेन्द्रिये । कर्णे । अम ।

श्रेष्ठ । पु । नवनीतखीयाम् । चतु २५
प्रदेह । स्त्री । कमल । शब्दकल्प ।

श्रेष्ठ । त्रि । मरणे, चिकने । "श्रेष्ठ श्रे-
विनापि स्यात् कठिनोऽपि हि चिकणम् ।"

श्रेष्ठकम् (का) । स्त्री, स्त्री । पूगफले । रा-
नि व ११ । (का) कृष्णपराजितायो । वै निघ ।

श्रेष्ठत्वक् । पु । अग्रमज्जहवे । अश्वे
रानि व २ ।

मूल्यवानरौवोक्तस्य हृददारकवोक्तस्य प्रकाशन
वोक्तस्य च चूर्णे प्रत्येक १ तो एकत्र शतावर्था
रसेन मर्दयित्वा समीप्य पुनश्चूर्णयेत् । अथ सञ्च
चूर्णचतुर्धांशं शास्त्रलोचने मिश्रयेत् । एतन्मसञ्चा
प्रकाशनचूर्णे मिश्रयित्वा छागोदुग्धेन मर्दयेत् ।
अथ सर्वचूर्णदिग्गुणा शर्करा गृहीत्वा छागोदुग्धेन
पाच्य । पाकसिद्धौ त्वगेषामवकैसरफूर् रसेभ्य
चिकटुचूर्णे यथासम्भव प्रचिप्य घृता मधु च यथा
वश्यक मिश्रयेत् । भेषध्वजमश्ने ।

श्रीमलापहा । स्त्री । धूपपत्रायाम् । पौष्ण
तानां । रा नि व ५ ।

श्रीमस्तक । पु । रश्मिहासुके । त्राश्र आबू ।
रसेने । विका ।

श्रीमान् । पु । तिलकहृत्वे । तिलगोह । अम ।
अश्लक्ष्ण । रा नि व ११ । अथभके । श्वठक ।
हरिद्राहवे । वै निघ ।

श्रीमुखः । पु । शरीरकयन्त्रकारे ।

श्रीरसः । पु । श्रीवेष्टे । मग्ननिर्गाम, तार्पिन् ।
रा नि व १२ ।

श्रीलता । स्त्री । मङ्गाज्योतिर्मती लतायाम् ।
रा नि व ३ ।

श्रीवल्ली । स्त्री । स्वनामप्रातःकण्टकहृत्वे । म
सीनेयवल्ली । क श्रीवल्ली । तत्पथ्याया, —कण्ट
वल्ली शिववल्ली शोवल्ली अन्ना कटुफला दुरारीहा ।
गुणा —कटुरसा वातशोफकफघ्नौ । तत्फल तैल
लेपघ्नम् रुचिकरम् । रा नि व ८ । वार्षिकी
मल्लिकामेदे । रा नि व १० ।

श्रीवाटा (टो) । स्त्री । नागवल्लीविशेष । प्रां-
ग्राहविशेष । म सिरिवाङ्गीपान । कं सिरि
वाङ्गिले । रा नि व ११ । See नागवल्ली ।

श्रीवार(स)कः । पु । शितावरश्माकचुपे ।
उज्जनि भाक । रा नि व ४ । भा पू १५ ।

श्रीवास' (कः) । पु । सरलनिर्गामे, सरल
हृत्तरसे । तार्पिन् इति भाषा । तत्पथ्याया, —
पायस हृत्कषप श्रीवेश श्रीवेष्ट श्रीविष्ट सरल
द्रव रक्तशोषक रसाद्र तैलपर्णी पद्मदर्शन यास
यवास घृताह्वय दध्याह्वय क्षीराह्वय क्षीरश्री
वायस । रा नि व १२ । खवपक्षीटीति । च द
वा व्या वि । एकादशशतीक मद्राप्रसारणीतेति ।
वा म १५५ पलादि । गुणा —“श्रीवासी मधुर

क्षिप्त सिन्धीकमुवर सर । पिपली वात
मृदाक्षिस्वररीगकफापह । रक्षोघ्न स्वेदोर्द्वे
यूकाकण्डूवपमरुत ॥” भा । ‘श्रीवास सरले
पुति क्लृप्तद्वयनियमित । सिद्धक परमा मसी
द्वददाह सुरा मखम् । सर्वेऽमी परमासफो
रक्षोघ्ना क्षरमाशना ॥” राज । गुग्गुली ।
भा उ वाकी । “श्रीवासी गुग्गुलुदथा ।” द
दारी । प्रवनाश्र गाह । भेष ने री चि । “श्रीवासी
भद्रक प्रोक्तोऽमलकाष्टवर्जित ।” भेष । धूपे ।
विका ।

श्रीवाससारः । पु । कवित्यपर्णाह्वयनिर्यादे ।
श्रुविश्रवा । तदगुणा —“श्रीवाससार' कबुन
मूवली क्षरलेष्टर । शोफविघ्नापनी लपात् क्षिप्ति
हृद वेदनापह ॥”

श्रीवासाः (स्) । पु । सरलद्रवे । च टो ।

श्रीहृत्तः (कः) । पु । अश्लक्ष्ण । वै च ।
विलहृत्वे । शब्दकल्प ।

श्रीवेष्टः (कः) । पु । क्षीराष्टदेशे प्रसिद्धे
स्वनामप्रातःसुगन्धहृत्वे । मृद्वन दृक् । सु सु १५५
पलादो । सरलनिर्गामे । तार्पिन् । तत्पथ्याया,
—हृत्कषप चिदागन्ध रसायक श्रीवास श्रीरस
वेष्ट वेष्टक वेष्टसार रसावेष्ट लक्ष्मीवेष्ट क्षीरश्री
सुधूपक धूपान्न तिलपर्ण सरलाह्व । गुणा —
कटु तिक्त कषाय पिशङ्गामहर घृनिदीपाजीर्ण
त्रणाधानहरय । रा नि व १२ । सु चि २२५ ।
नवनीतखीव्याम् । च सु ४५५ । च द वार वि
कृष्टायतेति । गुग्गुली । सु सु ११५ ।

श्रीवेष्टफलम् । स्त्री । सरलहृत्तफल । वै निघ
२५ शीताह्व सन्निपातज्व चि ।

श्रीसञ्जम् । स्त्री । खवङ्गे । अम । भा उ वाकी ।
“श्रीसञ्जपथे समम् ।”

श्रीसम्पदा । स्त्री । वृद्धौ । रा नि व ५ ।

श्रीहर्षसूरिः । पु । योगचिन्तामणिकारे ।

श्रीहस्तिनौ । स्त्री । हस्तिपण्ड्याम् । शक्ति-
उं । नटा ।

श्रीराह्व । पु । नवनीतखीटी । मग्न काठी ।
च सु ५५ । च द कृष्ट चि ।

श्रुग्वार' । पु । विकटतहृत्वे । वैरेही गाह ।
रता ।

एव स्वयत्नशो ज्ञेयाणां श्लेषस्थानानां शरीरस्य
चोदककर्मणानुप्रवृत्त करोति । चरस्थं त्रिक
सन्धोनामात्मबोध्यं पाशरससंज्ञितेन हृदयावनम्वन
करोति । जिह्वामूलकच्छस्य जिह्वेन्द्रियस्य सौम्य
त्वात् सम्यग्मसंज्ञाने वर्तते । शिरस्य खेदसक्त-
पक्षाधिहतत्वात् इन्द्रियाणामात्मबोध्यं पानुग्रह
करोति । सन्धिस्यन्तु श्लेषा सर्वसन्धिसंज्ञेयात्
सञ्जसन्धनुग्रह करोतीति ॥ सुसू २१५ । चतुर्थी
श्लेषधरा नाम सञ्जसन्धिषु प्राचभृता भवति ।
“श्लेषाभ्यक्ते यथैवाचे चक्रं साधु प्रवर्तते । सम्यग
साधु वर्तते सञ्ज्ञेया श्लेषणा तया ॥” सुशा
४५ । “प्राकृतस्तु बल श्लेषा वैकृती मल सञ्चति ।
स चैवोन अतः काये स च पाप्मोपदिश्यते ॥”
चसू २०५ ।

श्लेषाट (त, क, की) । पु, स्त्री । श्ले
वचे । ठाम्ठां गाह । हि लसीर । रमा ।
रानि व ११ । भा । चसू ४५ । गुणा—“गुरु
श्लेषाटकफल कफकृमिधुर हिम ।” सुसू ४६५ ।
चसू २०५ ।

श्लेषाणा । स्त्री । वचविशेषे । श.मा ।

श्लेषाटकसदृशपत्र । पु । पत्रसदृचे ।
वैठिन गाह । वै निघ ।

श्लेषान्तक । पु । श्लेवचे । रानि व ११ ।

श्लेषामिष्यन्द । पु । सर्वगतानिरीगभेदे ।
लक्षणे—“सन्दे तु कफसम्भवे । बाध शोफो
महान् कण्डूनिद्रात्राणमिनन्दनम् । सान्द्रस्निग्धवह
श्रेतपिच्छावहृद्विकार्यता ॥” वाच १५५ ।

श्लेषारि । पु । पात्रव्य छद्रश्चभेदे । ‘ठा’ ।
तत्पर्याया,—गिरिमित् यामपर्णी अतन्द्रा ।
गुणा,—“श्लेषारिपत्र कफहृन् खेदन बलवदनम् ।
प्रतिश्लायधर प्रोक्तं ज्वरघ्न कामदोपन ॥ काम
सहरण वरुणोपन जायनाशनम् ॥ फाल्गुय
दितया युक्तं सेधो नैरुज्यमिच्छता ॥”

श्लेषोल्लेख । वि । श्लेषाधिके । वाचि ०५ ।

श्लेषिक । त्रि । श्लेषसंभूते । रानि व २० ।

श्लेषिकरक्तपित्तम् । स्त्री । कफजन्यरक्तपित्त ।
मानि । See रक्तपित्तम् ।

श्लेषिको । स्त्री । श्लेषजन्यशोनिन्यापदि । लघ
णम्—“कफोऽभिषण्दिभिः कुड कुड्यादयोनिम
वेदनाम् । श्लेष्ठा कण्डूषा पाष्टु पिच्छिष्ठा तदि

धवुतिम् । सा व्यापत् श्लेषिको ॥” वा
च १५५ ।

श्लेष्मह । पु । बालयङ्गविशेषे । लघण—“कफो
हृषितरोमल खेदयक्ष्मिर्मौलन । बहिरायामन
जिह्वाटशोऽन कण्डुकृन्ननम् । धावन विट्सगन्ध
कोशन श्रानवच्छुनि ॥” वाच १५५ ।

श्लेचिलो । स्त्री । कुङ्कुरविज्ञोचपे । कुङ्कुर-
भाका । वै निघ ।

श्लेदद्रक । पु । गोचरचपे । (गोशूद्रो) । रानि
व ४ ।

श्लेदद्रा । स्त्री । गोचरे । (गोशूद्रो) । रमा ।
सुसू १८५ । चदज्जवि ज्वरातिशारे । “चदद्रा
कण्डकारौष्मा ।” चसू ४५ ।

श्लेधूर्त्त । पु । शगले । शर ।

श्लेनक । पु । कुङ्कुरे । पसु ।

श्लेनिशम् (शा) । स्त्री, स्त्री । मत्तकुङ्कुरनिशा
याम् । लटा ।

श्लेपुच्छ । पु । वृद्धिके । विहा । स्त्री (च्छा) ।
पृथ्निपर्णाम् । ठाङ्गुनिष्ठा । वै निघ ।

श्लेफल । पु । चूर्णे । ह् । वीजपूरे । नेव
गाह । रमा ।

श्लेभोर । पु । शगले । श.मा ।

श्लेभ्रम् । पु । स्त्री । क्षिप्ते । अम ।

श्लेययु । पु । शोषरीणि । रानि व २० ।

श्लेयाचि (चो) । स्त्री । रोगे । पौडायाम् ।
व्याक ।

श्लेसनम् । स्त्री । निशसे । म । पु । मदन
वच । पसु । वायी । अम ।

श्लेसनाशन । पु । सपे । हारा ।

श्लेसनेश्वर । पु । चञ्चुवचे । श.च ।

श्लेसनोत्सुक । पु । सपे । श.च ।

श्लेसितम् । स्त्री । निशसे । ई.च ।

श्लेसन । पु । काशानी । रानि व ० । चतप्र
वचे । कुङ्कुराका । श.च ।

श्ले (न्) । पु, (स्त्री, मनी) । कुङ्कुरे । शर ।

श्लेदन्त । पु । कुङ्कुरदन्ते । व्याक ।

श्लेान । पु । कुङ्कुरे । स्त्री (नी) । सारमीयायां ।
शर ।

श्लोपदम् । श्लो । पादरोगविशेषः । गोम ।
तत्पर्याया,—पादवल्लीकम् पदगण्डोरम् श्लोपद
श्लोपद । निदानं यथा—“कुपितास्तु दाया
वातपित्तश्लेष्माणोऽधप्रशान्ना बहुषोरुजानुजङ्घा
स्ववतिष्ठमाना कालान्तरेण पादमाश्रित्य शनै
श्लोकं जनयन्ति, तत् श्लोपदमित्याचक्षते ।” सु
नि १२५ । तस्य कारणं—“पुराणोदकभूयिष्ठा
सख्युंषु च श्रोतला । ये देशास्तेषु जायन्ते श्लोप
दानि विशेषतः ॥” लक्षणं यथा—“य सज्जरी
बहुषण्णो भृशान्ति शोथो नृणां पादगत क्रमेण ।
तत् श्लोपदं स्यात्करणैर्वाशिश्लोठनासास्त्रिपि कचि
दाहु ॥” “वातज कृष्णरुच हि स्फुटितं तीव्र
वेदनम् । अनिमित्तरुजक्षाय बहुशो ज्वर एव च ।
पित्तजम्भोतसङ्काश दाहज्वरयुत भृशः श्लेष्मिकान्तु
भवेत् क्षिप्रं तथापाण्डुरमस्थिरम् । वीर्यप्येतानि
कानीयात् श्लोपदानि कपोक्ष्यात् । गुरुत्वञ्च
महत्त्वञ्च यस्मात् नास्ति कफं विना ॥” मानि ।
“पाणिनासोष्ठकणेषु वदन्धेक्रे तु पादवत् ।
श्लोपदं जायते तच्च दण्डरूपे भृश भृशम् ॥” वा,
उ २६५ ।

श्लोपदप्रभवः । पु । आसङ्गचे । श मा ।
श्लोपदापहः । पु । पुचकीवहचे । त्रिका ।
श्लोष्टः । पु । आसङ्गचे । वै निघ ।
श्लेष्मकः । पु । कफे । श च ।
श्लेष्मकोष्ठः । पु । अश्वरोगमेदि । स चाश्वस्य
मन्दाकारेणातुमेव । ज ६४६५ ।
श्लेष्मघ्नः । वि । श्लेष्मघ्ने द्रव्ये, तच्च लघुपाकद्रव्य
मात्रम् । तोष्यकश्चविशदगुणभूयिष्ठत्वात् कटु
तिक्त कषाय द्रव्यमात्रम् । सु सु ४१५ ।
श्लेष्मघ्ना (घ्नो) । स्त्री । विप्रमज्जिकायाम् ।
त्रिका । कैतव्याम् । विप्र । ज्योतिष्मतीलतायाम् ।
जटा । विकटो । जिह्वे । शर ।
श्लेष्मज्वरः । पु । कफज्वरज्वरे । लक्षणं यथा—
“क्षेमिष्य किमिती वेग आलस्य मधुरास्यता ।
गुरुमूत्रपुरोवत् स्त्रवमूर्तिरथापि च । गौरवं
श्रोतमनक्षेप ॥” इत्यादि । निदा ॥
श्लेष्मणः । पु । कफे । तस्य च स्थानं सभय ।
“तस्य स्थानं सभय, तत्कर्षं च सभ्योनां सभय
चम् ।” भा ।
श्लेष्मधरा । स्त्री । अतृप्कलायाम् । या सभ

सन्धिषु प्राणभृता भवति सेतुश्चते । सु शा ४५ ।
श्लेष्मनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतरोगे । मृशनागौ ।
“अथा कफाद् बहुषनाशुन पिच्छिलासा सञ्जी,
सकण्डरुखा रजनीप्रवृद्धा ।”
श्लेष्मपाण्डुः । पु । श्लेष्म-न्यपाण्डुरोगे । See
पाण्डु ।

श्लेष्मप्रकृतिः । वि । कफप्रकृतौ मनुष्ये । तन्न
क्षण—“सुक्षिग्धवर्णं मितमेवहृत्तं ग्याम सुक्षिगौ
नखदीधरीमा । गभीरशब्दं श्रुतश्लाघ्ननिद्रातन्द्रा
प्रियं तिक्तवदृणभोजी । समसलं क्षिप्रसप्रियय
सगोतवाद्याऽतिसहिष्णुश्रोत । व्यायामशीलोऽत
लालसोऽसौ भवेत् कफस्य प्रकृतिर्मनुष्य ॥” अत्रि
५५ । अपिच—दृढश्लाघ्नमति स्थिरमिदधनं परि
गण्य चिरात् प्रददाति बहु । परिनिश्चितवाक्पद
सततं गुरुमानकरय भवेत् स सदा ॥ ब्रह्मरुद्धेन्द्र
वरुणे सिद्धाद्यगणगोहधै । तार्चं ऋस समानुका
श्लेष्मप्रकृतयोनरा ॥”

श्लेष्मलः । वि । श्लेष्मप्रकृतौ । अम ।
श्लेष्मलफलः । पु । बहुवारहचे । वै निघ ।
श्लेष्मविसर्पः । पु । कफजन्मविसर्पे । निदा ।
श्लेष्मसम्भूतः । वि । श्लेष्मजे । राजिव २० ।
श्लेष्मसावः । पु । पु । नेचसन्निगतरीगविशेषः ।
लक्षणं—“श्लेष्मसावः पिच्छिल य सवेच श्लेष्मसावो
नोरुज स प्रदिष्टः ।” सु उ २५ ।
श्लेष्महः । पु । पनसङ्गचे । कौटील गीह । वै
निघ । कटुफलहचे । श च ।
श्लेष्महन्त्रो । स्त्री । देवदासीलतायाम् । पद्मा-
तांङ् । वै निघ ।

श्लेष्मा (नः) । पु । शरीरस्थकफे । स च माधुर्य-
च्छेद्यगौरवशैत्यपेक्षित्यगुणलक्षणः । तस्य समान
योनि मधुरो रसः स माधुर्यादित्य माधुर्यादीनि
वर्धयति । सु सु ४२५ । तस्य स्थानमाशयः ।
गुणा—श्लेष्मा श्लेष्मो गुरु क्षिप्रं पिच्छिल
शीत एव च । मधुरस्त्वदधः स्याद्विदग्धो
स्त्रवणं क्षतः ॥ तन्नामाशयः पित्ताशयस्योपरिष्ठात्
तत्प्रत्यगौ कत्वादृङ्गितत्वात्तेजसयन्द्र इवादिप्रत्य
स चतुर्विधप्राकारस्थाधारः । स च तन्दीकैर्गुणै
रादार मज्जिनी भिन्नसङ्घातः सुखजरय भवति ।
माधुर्यात् पिच्छिलत्वाच्च प्रकृष्टित्वात्तथ च ।
आमाशये सञ्भवति श्लेष्मा मधुरश्रोतसः । स तमस्य

श्वेतकरवीर । पु । शुकपुष्प करवीरवृक्ष ।
भा। श्वेतवीरुमेव गीह । See करवीर ।

श्वेतकाक । पु । शुककाके । भा। श्वेत ।
रावणकृतकाकपञ्चशतके ।

श्वेतकाञ्चन । पु । शुकपुष्पकाञ्चनवृक्षे । श्वेत
काञ्चन । पृष्ठ ।

श्वेतकाण्डा । स्त्री । श्वेतद्वयायाम् । भा। श्वेत ।
रा नि व ८ ।

श्वेतकापीती । स्त्री । स्वनामख्यातमङ्गीवधी ।
सु चि ३०५ ।

श्वेतकाम्बोजी । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । भा।
कूट । रा नि व ३ ।

श्वेतकाष्ठा । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । भा।
पाटल । वै निघ ।

श्वेतकण्डिका । स्त्री । शुककटभीवृक्षे । तत्
पर्याया, —महालोकोटभी सितालिकटभी गिरि
कण्डिका गिरौपपभी कालिन्दी शतपत्रा विषव्रिका
महाश्वेता महाशौली । गुणा — कण्डिकाविष्टा
पक्षिकतरा । रा नि व ८ । किनिघी ।

श्वेतकुम्भिका (म्भी) । स्त्री । शुकपाटलवृक्षे ।
वै निघ ।

श्वेतकुरुण्डक । पु । शुककण्डिकायाम् । भा।
श्वेत । गुणा — तिक्त केश्य छिद्य मधुर
उष्ण तोषा दन्तहित बलिपलित कुनवातरक्त
दोषकफकण्डू विघ्नघ्न । वै निघ ।

श्वेतकुश । पु । शुकदर्भे । भा। कुश ।
तत्पर्याया, —सितदर्भ क्लृप्तकुश क्लृप्तदर्भ पूत
यक्षभूषण यक्षीयपत्रक वज्र ब्रह्मपवित्र तोषा
सूक्ष्मसूत्र पुण्यवृक्ष पूतवृक्ष वटि । मूलगुणा
— हिमं श्लेष्म मधुर पित्र रक्त ज्वरघ्न लघ्वाशय
कामलाशयनघ्न । रा नि व ८ ।

श्वेतकुष्ठम् । स्त्री । श्वेतरीगे । श्वेत । निदा ।

श्वेतकुसुमा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्डायाम् । श्वेत
निर्गुणा । वै निघ ।

श्वेतकृष्णा । स्त्री । कोटजातिभेदे । ताम्रिष्ट
दाहशोकहेदा भवन्ति । सु कण्य ८५ ।

श्वेतकीश । पु । रक्तगिरी । भा। मज्जिनी ।
जटा ।

श्वेतकील । पु । शकरमखे । श्वेत गीह ।
विका ।

श्वेतखदिरः । पु । शुकखदिरवृक्षे । भा। श्वेत-
वृक्षेऽत्र गीह । प सु । म पाटला खैर । क
विलियसर्पि, पपरीखवेर । तै तैल्लच्छ । तत्
पर्याया, —कदर श्वेतसार कायुक कुल
काण्डक सोमवृक्ष सोमवृक्ष सोमसार पथिद्रुम ।
गुणा — तिक्त कषाय कटु उष्ण कण्डूघ्न कफ
वातघ्नघ्नघ्न । रा नि व ८ । “ वण्णो मुख
रोगकफासजिघ्न ।” धा ।

श्वेतगण्डा । स्त्री । श्वेतद्वयायाम् । वै निघ ।

श्वेतगरुत् । पु । राजहसे । चम ।

श्वेतगुञ्जा । स्त्री । शुकगुञ्जायाम् । भा।
कूट गीह । तत्पर्याया, —श्वेतकाम्बोजी भट्टिका
काकपोल काकादनी चक्रशल्या चूडाला चक्रिका
चूडा दुष्माया । गुणा — तीक्ष्णा उष्णा च । तद
वीजं वानिजनकम् । तन्मूलं शूलविघ्नम् । तत्पत्र
वध्यकार्मणि शस्तम् । रा नि व ३ ।

श्वेतघण्टा । स्त्री । नागदन्त्या । शक्तिर्घण्टा ।
दन्त्याम् । रा नि व ३ ।

श्वेतघोषा । स्त्री । श्वेतकीवातव्याम् । भा।
घोषा । वै निघ । [वै निघ ।

श्वेतचणक । पु । शुकचणके । भा। श्वेत ।

श्वेतचन्दनम् । स्त्री, पु । (Santalum
album) स्वनामख्यातचन्दनवृक्षे । भा। श्वेतचन्दन
गीह । प सु । See चन्दनम् ।

श्वेतचरण । पु । श्वेतचरणलज्ज पवित्रिभेदे ।
सु सु ४१५ ।

श्वेतचामर (पुष्प) । पु । काष्ठवृक्षे । फेर
वाग । वै निघ ।

श्वेतचिह्नि (क्षिका) स्त्री । स्त्री । शुकवाल्
क्याकि । श्वेतचिह्नोति भाग्योत्प्रेतीरे प्रसिद्धा ।
भा। श्वेतचिह्नि । म वाग्रवा । क विलियसर्पिके ।
वम् लघुचाकवत । तत्पर्याया, —वाल्की सुपण्या
उपविद्धी सितविद्धी ज्वरघ्नी दुग्धासुकी । गुणा,
—मधुरा चारा मिशिरा विदीवरी पय्या ज्वरघ्नी
च । रा नि व ० ।

श्वेतच्छद । पु । श्वेतपत्र । वाइहे कुनो ।
श्वेत । रसे । दशा ।

मानचिक्षा (सो) । स्त्री । १ मन्त्रिणे

माक्षि । वेतिथ ।

मायनिका । स्त्री । पनाक्षि । राजिवद ।

मायित् । पु । मयवे । मयकोयवे । मयवे ।

मा । अथ विमयपदम् । मय १५५ । मयको
हये । गिरा ।

मासः । पु । मनामपगतरोतविषय । दीपानि ।

तस्य निदानम्—“दश कारणे विद्या वरुम मय
वर्तते । तेरम कारणे ग्रामो घोरा भवति
देविता । विद्याय प्रज्ञा वापु मायोय यक
मनित । यावदपुन्येनो भुमा तं ग्राम परि
चयन ३” सु पयविष । मया—“मयोदेविष
तमकपुन्येनो पयथा । मियम म मदाभाधि
यास एको विमयत ३” पुन्यपय मया—“मयो
तय उयोदा मयमाभामनय ३ । याभादी मय
वेत्य मयमिषोद एव ३ । यदा योतामि मयभा
मादत ककपुमक । विमयमयति मयमयदा
यास करोति य ३” विदिता—ककपुमयप्रमुच
वातापुन्योमनं मयज दयम् । भा । मयम
यथा—“सुधिम नामया येव य ग्रामाक्ष विमयति ।

मातिक मिमिर कानि तय यास विमिर्दिन् ।
मरिद्रादयोयेव यास विमोम आदय । यम् ।
दादपरातय मिममायय वालिन । सुधिम
नामया येव कको यम् मयमते माष्टकाम यचना
वा यासतय कफामक ३” कद १५५ ।

मासकास । पु । मयिरोमय । दीपानि-
कानि । निदा ।

मासमय । पु । मयककवे । दावगागीह ।
राजिवद ।

मासवेति । स्त्री । निपायाम् । ५५ ।

मासारि । पु । पुकरमूले, कृष्टे । कुङ्कु ।
राजिवद ।

मित्रम् । स्त्री । किलासि । श्वेतकुट । श्वेत
श्रीग । अम । लक्षणे—“कुष्टकसमय विष
किलासि वारुण भवेत् । निर्दिष्टमपरिचालि
विधागुणवर्धयम् । वातापुन्यारुण पितारताम
कमलपववत् । सदाह रोमविध्वंसि कफाच्छेद
यन मय । सकण्टकं कमाद्रकमासमेद सु भादि
मि । वरुमेवेदगुमय कण्टक योयरोमर । अयुक्त
रोमपुल्लमर्दिष्ट मिथो नवम् । अमयिदयन

वर्ध । विम वरुमकापदा । मयमादितकोगे
मासमयपुन्यमय । मयमोय विमय विमय
निमिर्दिता ।” मयि ।

मिदयो । स्त्री । मयिदयाम् । विदयो ।
मय ।

मिपारि । पु । मयमोय । मयमो-
मय ।

मिथो (मय) । वि । मयिरोमि

मोत(क)म् । स्त्री । मोत । विद्या । मय
मायो । मय मयि । वेतिथ । पु । मयवे ।
कदि । राजिवद । मयिरोमि ।

मोत । पु । पनाक्षि । देव विमय । राजि
मय । मयविषयमयविष, मयविष य । मु
कयदय । Sec मयि । मोतमिथो । मोतयो ।
मयिरोमि । मयु । मयमयवे । ३ । मोत
मयवे । मोतमायमि । मयि । वेतिथ । मयि । मयि ।
राजिवद । मयवे । कदि । ५५ । मोतमि ।
मय । मयवे । मय ।

मोतकटमो । स्त्री । मयकटमोमय । मय
मय । मोतमयाम् । मय ।

मोतकण्टकः । पु । मोतमयाम् । मयाम् ।
मय ।

मोतकण्टकारिका (री) । स्त्री । मयमय
मयमाम् । मय कदिमयो । राजिवद ।

मोतकण्टारिका । स्त्री । मयमयकण्टका
माम् । मय कदिमयो । मय मोतमिमिथो
मयमयकटयो । मय विमयमयमय । मय
मयाम्,—मयकण्टकारिका । मयकण्टा मोता
मयमयो लक्षणा मयमिमो मयमया मयमाम्
मयो मया मया कटुमाम्को मयमा कय
मयमो मयमयमया मयमयो मयमो मयमो
मया मयिका मयमो मयमयो मयमो मयमो
मयमो मयमो मय । राजिवद ।

मोतकण्टा । स्त्री । मयमयमयाम् । मय
मयमयो । राजिवद ।

मोतकपीत । पु । मयमयमयमयमय । मय
मयमय ।

मोतकमयम् । स्त्री । मोतमय । राजिवद ।

श्वेतकरवीर । पु । श्वेतपुष्प करवीरह्व ।
भावा रुद्रवीरुणेश गीह । See करवीर ।

श्वेतकाक । पु । श्वेतकाके । भावा रुद्र ।
रावणकृतकाकपुष्पतत् ।

श्वेतकाञ्चन । पु । श्वेतपुष्पकाञ्चनह्व । द्रुत
काञ्चन । प सु ।

श्वेतकाण्ड । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् । भावा मूर्त्ति ।
रा नि व ८ ।

श्वेतकापीती । स्त्री । स्वनामव्यातमहोपधी ।
सु वि ३० ष ।

श्वेतकाम्भोजी । स्त्री । श्वेतगुच्छायाम् । भावा
कुंठ । रा नि व ३ ।

श्वेतकाष्ठा । स्त्री । श्वेतपाटलायाम् । भावा
गोमृग । वै नि ष ।

श्वेतकिण्विहो । स्त्री । श्वेतकटभोह्वे । तत्
पर्याया, —महालीकटभो सितालिकटभो गिरि
कणिका शरीरपद्मी कालिन्दो श्वेतपद्मा विषत्रिका
महाशैवा महाशौली । गुणा —रूपाकिण्विहो
अधिकतरा । रा नि व ८ । किण्विहो ।

श्वेतकुम्भिका (भी) । स्त्री । श्वेतपाटलह्वे ।
वै नि ष ।

श्वेतकुरुण्टक । पु । श्वेतकिण्व्याम् । भावा
शोभि । गुणा —तिक्त वैश्य विष्व सधुर
उष्ण सौष्ण दन्तहित वलिपलित कुष्ठवातरक्त
दोषरक्तकण्ट विषत्रय । वै नि ष ।

श्वेतकुश । पु । श्वेतद्रव्ये । भावा कुश ।
तत्पर्याया, —सितद्रव्यं कुशकुशं कुशद्रव्यं पुत
यश्चभूषण यशोयपवक वयं ब्रह्मपवित्र तौष्ण
सुषोमृक्ष पुण्ड्रव्य पुतलव्य वटि । मूलगुणा
—हिम दध्य सधुर पित्तरक्त ज्वरघ्न लघ्नाश्वस
कामलाशान्धय । रा नि व ८ ।

श्वेतकुष्ठम् । स्त्री । श्वेतरीमे । धवल । निदा ।

श्वेतकुसुमा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्डायाम् । श्वेत
निनिम्बा । वै नि ष ।

श्वेतकृष्णा । स्त्री । कोटजातिभेदे । ताम्रिदं
दाहशोफलेदा भवति । सु कल्प ८४ ।

श्वेतकीश । पु । रक्तशियो । नाग मणिना ।
जटा ।

श्वेतकील । पु । श्वेतमण्ड्ये । श्वेतो गीह ।
चिका ।

श्वेतखदिरः । पु । श्वेतखदिरह्वे । शोभरो-
वदेशेऽत्र गीह । प सु । स पाटला स्वेद । कं
विलियतति, पपरीखवेर । तै तेज्जचङ् । तत्
पर्याया, —रुद्र श्वेतसार कार्मुक कुल
कण्टक सीमन्त सीमन्त सीमसार पथिदुम ।
गुणा —तिक्त कषाय कटु उष्ण कण्टूष्ण कफ
वातघ्नप्रय । रा नि व ८ । 'वर्णो मुख
रोगकफासजिह्व ।' धा ।

श्वेतगण्डा । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् । वै नि ष ।

श्वेतगरुत् । पु । राजह्वे । षम ।

श्वेतगुच्छा । स्त्री । श्वेतगुच्छालतायाम् । भावा
कुंठ गीह । तत्पर्याया, —श्वेतकाञ्चोजी भट्टिका
काकपोलु काकादनो चक्रशल्या चूडाला चक्रिका
चूडा दुष्माया । गुणा —तीक्ष्ण उष्ण ष । तद्
वीर्यं बान्तिजनकम् । तन्मूल शूलविषघ्नम् । तत्पत्रं
वश्यकम्पि शस्तम् । रा नि व ३ ।

श्वेतघण्टा । स्त्री । नामदन्त्या । शक्तिघ्नं हृत् ।
दन्त्याम् । रा नि व ३५ ।

श्वेतघोषा । स्त्री । श्वेतकोषातक्याम् । भावा
घोषा । वै नि ष । वै नि ष ।

श्वेतचणक । पु । श्वेतचणके । भावा छोना ।

श्वेतचन्दनम् । स्त्री, पु । (Santalum
album) स्वनामव्यातचन्दनह्वे । श्वेतचन्दन
गीह । प सु । See चन्दनम् ।

श्वेतचरण । पु । श्वेतचरणजलज पवित्रशिवे ।
सु सु ४६ ष ।

श्वेतचामर (पुष्प) । पु । कासदणे । केले
नाम । वै नि ष ।

श्वेतचिक्षि (क्षिका) स्त्री । स्त्री । श्वेतबालु-
कशके । श्वेतचिक्षीति भागीरथीतीरे प्रसिद्धा ।
भावा द्रोण । स वायवा । क विलियचिक्षिके ।
तम् लघुषाकवत । तत्पर्याया, —बालुकी सुपथ्या
उपवित्री सितचिक्षी ज्वरघ्नी पुद्गबालुकी । गुणा,
—मधुरा चारा मिशिरा विदीर्घनी पथ्या ज्वरघ्नी
ष । रा नि व ० ।

श्वेतच्छद । पु । श्वेतपत्र । वाङ्मै कुशनी ।
श्वेत । सु ३६ । द्या ।

श्वेतजयन्तो । स्त्री । शुक्लजयन्ती इति । पृ०
अथ । मेघ कृष्णि ।

श्वेतजवरणः । पुं । शुक्लजोरके । शीतां जीवा ।
वे निघ ।

श्वेतजलजम् । स्त्री । जमुदे । देहाङ्गम् ।
वे निघ ।

श्वेतजीरकः । पुं । नीरजीरके । शीतां जीवा ।
म पांटे जीरे । क विलिखजिरिगे । गुणा — हिमो
रुच्य कटु मधुरी दीपन क्षमिन्न विपन्न चक्षुष्य
सदराधानहरय । रा नि व ६ ।

श्वेततट्टक(ण)म् । स्त्री । फटिकारिकायाम् ।
फट्टिकरिः प सु । टट्टकचारमेदे । मोहाग्रा,
आश मोहाग्रा । तत्पथ्याया, — लोहि सिन्धु
सिन्धुकर मातृतीतौरसध्व शिव द्रावकर शीत-
चारं टट्टकम् । तदगुणा — क्षिप्त कटु उष्ण
कफवातघ्नम् आम चय श्रास विष कास मलघ्नश्च ।
रा नि व ६ ।

श्वेततण्डुलमण्डम् । स्त्री, पुं । चातपतण्डुल
सिद्धमण्ड । आत्मा चा'ट्टन मण्ड । गुणा —
“मधुर शीतल किञ्चित् शोषल शोषनाशनम् ।
अमरीमेघसङ्घर्षावातघ्न श्वेततण्डुलम् ॥” अवि
१२५ ।

श्वेततुलसी । स्त्री । शुभपत्रतुलसी इति । प सु ।

श्वेतचिह्नत् । स्त्री । शुक्लमूलचिह्नति । शीतां
ठेडेङ्गी । हि श्वेतनिश्चितर । गुणा — “श्वेता
विहन् रेषनी स्यात् स्यादुष्णा समीरदहत् । रुचा
पित्तज्वरश्लेष्मपित्तशोषोदरापघ्ना ॥” भा ।

श्वेतदण्डा (खो) । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ।
वे निघ ।

श्वेतदन्ता । स्त्री । भागदन्ता । वे निघ ।

श्वेतदर्भ । पुं । शुक्लदर्भ । वे निघ ।

श्वेतदूर्वा । स्त्री । शुक्लदूर्वायाम् । प सु । वग्
पाइरी इरियालो । क विलियजुवके । तें शुक्ल
दूर्वा । तत्पथ्याया, — गोलोमी सिताय्या चय्या
भद्रा भागवी दुर्गारा गौरी विघ्नेशानकान्ता अनन्ता
श्वेता विद्या श्वेतकाया प्रचला सङ्घकाया
सङ्घपथ्या सङ्घवीर्या सुरवल्गभा यमा सुपर्णा
धितन्द्या सङ्घा कङ्गागुदङ्गता । गुणा — शीतला
मधुरा वाक्पिपिणी आमानीसारकासघ्नी रुचा
दाहघ्नाग्नी च । रा नि व ८ । “श्वेता दूर्वा

कषायी स्यात् स्वादी त्रय्या च जीवनी । तिला
हिमा विसर्पांशवत्पित्तकफदाहहृत् ॥” भा ।

श्वेतद्रुमः । पुं । वरुणइति । वरुण ग्रीह । वे
निघ ।

श्वेतधातुः । पुं । दुग्धपायाये । कृमवर्णि ।
रा नि व १२ ।

श्वेतधामा(न्) । पुं । कपूरे । समुद्रफेने । मे ।

श्वेतधनकम् । स्त्री । शुक्लधनके । रसर ज्वराति
चि यङ्घणीकपाटरसे ।

श्वेतनाडी । स्त्री । खटिकायाम् । कृमवर्णि ।
वे निघ । श्वेतापरागितायाम् । पृ० अथश-
क्तिता । च म् १५ ।

श्वेतनामा । स्त्री । श्वेतापरागितायाम् । वे
निघ ।

श्वेतनिष्वावा । स्त्री । श्वेतपुष्पनिष्वावे । पृ०
भिम् । गुणा — मुरुचा मधुरा अल्पकषाया
शीतला वातला रुचा आमानीकरी पुष्टिकरी च ।
रा नि व १६ ।

श्वेतपटलम् । स्त्री । यमदधाती । श्वे-
तिवर्णश्च । वे निघ ।

श्वेतपत्रम् । स्त्री । श्वेतकमले । रा नि व १० ।
वा च ५५ । पुं । श्वेततुलस्याम् । प सु । राज
इति । द्रुखदर्भे । कृष्ण शीतां कृष्ण । वे निघ ।
स्त्री (चा) । श्वेतमिश्रपायाम् । शीतां मिश्र ग्रीह ।
रा नि व ६ ।

श्वेतपद्मम् । स्त्री । शुक्लकमले । तत्पथ्याया
— सितानीलं दृशीपम सितान पुष्परीक श्वेत
वारिल इरिनेव श्वेतपद्म श्वेत श्वेतवल्गमम् ।
गुणा, — मधुरं तिक्त शीतल पित्तसदाहृदघ्नाधम
नाशकश्च । रा नि व १० । See पुष्परीकम् ।

श्वेतपर्णः । पुं । श्वेताजंके । प सु । स्त्री (शी) ।
वारिपथ्या । शीतां । र मा ।

श्वेतपर्णास । पुं । श्वेततुलस्याम् । तत्-
पथ्याया, — अज्ज'का गन्धपव कुठेरक । प सु ।

श्वेतपाटला । स्त्री । शुक्लपुष्पपाटल इति । लटा ।

श्वेतपारावतः । पुं । शुभकपीते । शीतां
पारावती । वे निघ ।

श्वेतपाषाणः । पुं । शुभमकारे । शीतां पाषाण ।
रा सा संरसमकरश्च । कटिके । वे निघ ।

श्वेतपिङ्ग. (ल.) । पुं । सिद्धे । ब्रिक्का ।

श्वेतपिण्डितक । पुं । मन्दापिण्डितरो,
यत्नमदने । श्वेत मन्त्रनां ग्राह । रा नि व २ ।

श्वेतपुष्पा । स्त्री । यत्नमरपुष्पायाम् । रा नि
व ४ । भाषा वननीग ।

श्वेतपुनर्नवा । स्त्री । यत्नमनवायां । श्वेत
पुनर्नवा । गुणा — “कटु कषायामुरसा पाण्डुरी
दीपनी परा । शीतानिलगन्धो मन्दरी त्रण्डीदर
पण्ड ॥” भा ग २ ।

श्वेतपुष्प । पुं । श्वेतसितुशरश्चे । भाषा
निनिम्ना । लटा । मन्दाश्वपुष्पे । अण । रा नि
व ४ । सबन्नीपुष्पश्चे । श्वेतो । वे निघ २ भ
ओषध्व चि सेवकीपाके । वद्वश्चे । चकश्चे ।
वे निघ । स्त्री । यत्नपुष्पे ।

श्वेतपुष्पकः । पुं । करवीरश्चे । रा नि व १० ।
श्वेतकासे । वे निघ ।

श्वेतपुष्पा । स्त्री । कीवातकीलतायाम् । भाषा
घोषा । र मा । श्वेतश्वे । भाषा अण । श्वेता
निगु छ्वा । भाषा निनिम्ना । श्वेतकीलिकायां ।
भाषा अणशब्दिता । वे निघ । नागदन्ताम् ।
कैकुट्टी । रा नि व ३ । मृगेश्वरी । रा नि व ७ ।

श्वेतपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । पुष्पदाकीलता
याम् । रा नि व २३ । मन्दाश्वपुष्पिकायाम् । वड
भाषा अण । रा नि व ४ ।

श्वेतपूरिका । स्त्री । छायाद्रव्यभेदे । यथा —
“गोधूमसत्वे च घृतं यावत् पिण्डलमाप्नुयात् ।
तावद्वा जलेनाथ मदनोय प्रयत्नत । तथैव
पूरिका कायां घृते पाण्याय ता कृता । शर्वरा
सहिता लाक्षा दुग्धं च धातुवद्धका । चिम्बाय
गुरव पित्रातनायकरा मता ॥” वे निघ ।

श्वेतप्रसूनकः । पुं । आकश्चे । श्वेतन
ग्राह । र मा ।

श्वेतफल । स्त्री । यत्नपुष्प फलाम् । भाषा
वाश्रुङ् । रा नि व ४ ।

श्वेतभण्डिका । स्त्री । यत्नवापाकी । वे निघ ।

श्वेतभण्डा । स्त्री । श्वेतपराजितायाम् । भाषा
अणशब्दिता । र मा ।

श्वेतमृद्वराजः । पुं । (Hehotropium

brevipolium) यत्नपुष्प मृद्वराजे । भाषा
ओमशब् । हि मरुद्भासा । See मृद्वराज ।

श्वेतमञ्जरौ । स्त्री । पुष्पपुष्पे । वे निघ ।

श्वेतमण्डल । पुं । मण्डलोपनिर्गमे । सु
कल्प ४ प ।

श्वेतमन्दार (क) । पुं । श्वेताकश्चे । श्वेत
आकम् ग्राह । वम् श्वेतमन्दार । क विलिय
मन्दारम् । तत्पर्याया, — पृथ्वीकुरवक दीर्घा
युष्य दीर्घालक सितालक सितान्नय । गुणा —
अत्युष्ण तिक्त मल शोधन मूत्रकृच्छ्र कमिघ्नय ।
रा नि व १० ।

श्वेतमरिचम् । स्त्री । Seeds of Hype-
ranthira moringa श्रीमन्मन्त्रबीजे ।
मन्त्रिनां बीज । र मा । म पाङ्गरे मिरिथि ।
क विलियमेषम् । त तेजमिरियायु । गुणा —
कटुष्ण विषघ्न भूतघ्न हृष्टिरीगघ्न युष्मा रसायनमभि
भवति । रा नि व ६ । “सैन्धव श्वेतमरिचम् ।”
च द्ध चि नले । पुं । श्वेतमिथी । रा नि व ७ ।

श्वेतमण्डिका । स्त्री । श्वेतमण्डलाम् । भाषा
वृहती । रा नि व ४ ।

श्वेतमूल (ला) । पुं, स्त्री । श्वेतपुनर्नवायाम् ।
वे निघ ।

श्वेतमृग । पुं । भृशश्वमभिर्गमे । अ ।

श्वेतयूधिका । स्त्री । यत्नयूधिकायाम् । भाषा
वृह । वे निघ ।

श्वेतरञ्जनम् । स्त्री । शोधके । शब्दकल्प ।

श्वेतरत्नम् । स्त्री । कटिके । प मु ।

श्वेतराजि (जी) । स्त्री । चिचिण्ड । ठिठिका ।
भा पू १ भ शब्द ।

श्वेतराजिका । स्त्री । श्वेतपौतसर्पवे, राजि
कायाम् । द्राहे । रा नि व १६ ।

श्वेतराज्ञा । स्त्री । श्वेतपुष्प राज्ञादिश्वे ।
भूरिप्र ।

श्वेतगो(ली)ध्न । पुं । पटिकारीध्ने । उरु
लोष । वे निघ २ भ ल्व चि । रा नि व ६ ।

श्वेतरौहित । पुं । यत्नपुष्परौहितश्चे ।
भाषा श्रोत्रा, व्रतना । तत्पर्याया, — सितपुष्प
सिताह्व सितान्न यत्नरौहित लज्जीवान् जन

वज्रम । गुणा—कटु स्निग्ध कषाय शीतल
क्षमिदीपक व्रणघ्न ग्रीह रक्त नेत्ररोगनाशक ।
रानि व ८ ।

श्वेतलक्ष्मणा । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । भांजा
कण्टिकादौ । वै निघ ।

श्वेतवचा । स्त्री । शुकवचायाम् । भांजा व ८ ।
पसु । म पांडुरे वेखण्डा । क विलियवज्जि ।
तत्पण्याया,—मेघ्या पङ्क्या दीर्घपत्रिका तीक्ष्ण
गन्धा हैमवती मद्धाया । गुणा—धृष्टा मति
मेधाय कफघ्नी भूतवात क्षमित्री दीपनी च ।
अपिच—“पारसीकवचा शुक्या प्रोक्ता हैमवतीति
सा । हैमवत्युदिता तद्वत् शूल हन्ति विशेषतः ॥”
अतिविषायाम् । आठई ८ । रानि व ६ ।

श्वेतवर्णकम् । स्त्री । श्वेतरक्तचन्दने । वै निघ ।

श्वेतवर्णा । स्त्री । वराटकमेदि । भांजावर्ण
कङ्गिविदग्ध । रानि व १३ । श्वेतपुष्पपाटल
हृत्वे । श्वेत शीतल ग्रीह । वै निघ ।

श्वेतवर्वरकम् । स्त्री । वर्वरचन्दने । रानि
व १२ ।

श्वेतवर्वरिका । स्त्री । श्वेततुलसाम् । श्वेत
पूजो । रानि व १० । रावणक्षतसप्तमशतके ।

श्वेतवलकलः । पु । उदुम्बरहृत्वे । शुकपुष्प
ग्रीह । जटा ।

श्वेतवल्ली । स्त्री । शुकवाम्बुके । वै निघ ।

श्वेतवारिजम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । भांजा पञ्च
रूम । रानि व १० ।

श्वेतवार्त्ताकिनी (स्त्री) । स्त्री । श्वेतहृत्वा ।
रानि व ४ ।

श्वेतवाहः (नः) । पु । अश्वत्थहृत्वे । अश्वत्थ
ग्रीह । “श्वेतवाह प्रकीर्य ॥” वागु १५ अं चस
नादि ।

श्वेतविट्कता । स्त्री । कफाधिकजन्यशूल
पुरीषतायाम् । वै निघ ।

श्वेतयोजः । पु । श्वेतकुलत्वे । श्वेत कूर्वति
रुमात्र । रानि व १६ ।

श्वेतयुक्ता । स्त्री । स्वनामप्यातलताविशेषः ।
“श्वेतयुक्ता कवीतम्बु वसतिना दिशपिपी । शङ्खिनी
काकचिद्या च निरिगा धूमरश्मदा ॥” भांजा
शेण । प ४ ।

श्वेतवृन्ताकः । पु । शुकवार्त्ताकी । वै निघ ।

श्वेतवृद्धती । स्त्री । शुकपुष्पचुट्टहृत्वा । भांजा
वृद्धी । क विलियगुह । वम् पांडुरे कीरखी ।
तत्पण्याया—श्वेतमहाटिका श्वेतमिही श्वेत
फला श्वेतवार्त्ताकिनी श्वेता । गुणा—वात
श्लेष्माघ्नी रुग्णा अक्षन्नयोगेन नानानेचरुजापहा ।
रानि व ४ ।

श्वेतवृद्धः । पु । वरुणहृत्वे । वरुण ग्रीह । पसु ।

श्वेतवर्तसः । पु । जलवैतसे । वै निघ ।

श्वेतशरपुष्पा । स्त्री । शुकपुष्पशरपुष्पायाम् ।
अश्वत्था । हि श्वेतशरफोका । तत्पण्याया,—
श्वेतपुष्पा श्वेतपुष्पा सितशायिका सितपुष्पा । गुणा
—कटुष्ठा वातरोगक्षमित्री च । रानि व ४ ।

श्वेतशा(सा)रिवा । स्त्री । शारिवाभेदि ।
अनश्वशूल । सा च दुग्धगर्भा व्रतति । भापू
१३ । गुणे कण्ठशारिवासहशी । गुणा—“श्वेता
तु शारिवा शीता मधुरा शुकला गुरु । स्निग्धा
तिक्ता सुगन्धि कृत्तकण्ठ श्वेतापहा । देहदोर्गन्धा
प्रिमान्द्य आस कासाहचोदरा । आमतिदीपविष
हृत् रक्तदक् प्रदरापहा । कफातिसार वृद्धाश्च
रक्तपित्तहरा परा ॥” वै निघ । See अनला ।

श्वेतशास्त्रलिः । पु । (*Eriodendron*
anfractuosum) White cotton tree
शुकपुष्पकिशुकहृत्वे । श्वेत शिशु ग्रीह । हि
सेनिवल हतियान । ता इलवम् । Watts

श्वेतशिशपा । स्त्री । श्वेतपत्रशिशपाहृत्वे ।
भांजा निशु ग्रीह । म वम् पांडुरा शिशपा,
शिशव । क विलिय वृद्धी । तत्पण्याया,—
श्वेतपत्रा श्वेतचिह्निका सितशिशपा । गुणा—
तिक्ता शीतला पित्तदाहहरी च । रानि व ८ ।

श्वेतशिशु । पु । श्वेतपत्रपुष्पशिशुहृत्वे । श्वेत
अजिना ग्रीह । म वम् पांडुरा सेगवा । क
विलियगुह । तत्पण्याया,—सुतीक्ष्ण सुखमद्र
सिताद्रम समूल श्वेतमरिच रोचन मधु
क्षायक । गुणा—कटु तीक्ष्ण शीफानिलघ्न
अद्रव्यघाहृत् रुग्णा दीपन सुखजायहरय ।
रानि व ७ ।

श्वेतशिश्या(स्त्रि, स्त्री)कः । स्त्री, पु ।

राजशिव्याम् । श्वेत शिम् । रमा । भा
धाव । See निष्ठाव ।

श्वेतशिखा । स्त्री । श्वेतपाषाणभेदे । श्वेत
शोधककुट । गुणा—हिमा स्वा- मेहकृच्छ्रो
मूत्ररोधाग्नरीशूलक्षयपित्तघ्नो च । रा नि व ८ ।

श्वेतशङ्ख । पु । यवे । कटा ।

श्वेतशूक । पु । यवे । रा नि व २१ ।

श्वेतशूरणः । पु । वनशूरणनाम कन्दशाकः ।
बूनां छन । म वम् पाटरा शूरण । क विलिय
शूरण । गुणा—रूष कटूष्ण कृमिघ्न गुन्ध
शूलघ्न अरीचक्षय । रा नि व ७ ।

श्वेतशेफालिका । स्त्री । शृङ्गशेफालिका
वृक्षे । सयङ् ।

श्वेतश्रेष्ठ । पु । चन्दनवृक्षे । वै निघ ।

श्वेतसर्ज । पु । श्वेतधनके । श्वेत धूना ।
गुणा—आमातिसारनाशन प्रलेपान् मधुघ्न पाद
दारिनिवारणाय । सयङ् ।

श्वेतसर्पप । पु । शृङ्गसर्पपे । श्वेत गजिवा,
त्राहे । पमु ।

श्वेतसार । पु । श्वेत खदिर । रा नि व ८ ।

श्वेतसिद्धी । स्त्री । श्वेतवृक्ष्याम् । रा नि व ४ ।

श्वेतसुरसा । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्य्याम् । अम ।
श्वेतउपतुलसीवृक्षे । श्वेत फूलयो ग्राह । सु
सुरसादि । "सुरसा श्वेतसुरसा ।" श्वेतशेफालि
कायाम् । च सु शिरोविरेचने ।

श्वेतसुरा । स्त्री । सुराभेदे । श्वेता २५ ।
राज ।

श्वेत(ता)स्यन्दा । स्त्री । श्वेतापराजितायाम् ।
रा नि व १ ।

श्वेतहस्तु । पु । राजिमत्स्यपविश्रिप्ते । "तद्विषे
त्वगादीनां शृङ्गत्व शीतज्वरी रोमघ्न सत्व
गात्राणामदम्यश्रीक सान्द्रकफप्ररोक कर्होरभीष्ट
मण्यो कण्डू कण्डू श्वेतपुष्प रूचक सङ्कासनिरोध
तम प्रवेश सन्धाय कफवेदना भवति । सु
कल्प ४८ ।

श्वेतह्वर । पु । महाशालवृक्षे । वै निघ ।

श्वेता । स्त्री । शरीरे तन्नामकवृक्षोदत्तवि । सा
श्रीहृषीकेशमगममाया चन्द्रलज्जगन्धोममकाधि
ष्ठाना । सुशो ४८ । श्वेतरायाम् । त्रिनि ।

रा नि व १४ । स्नाटिकारिकायाम् । कृष्टकि
भा । इक्षी । आत् । मत्स्यश्याम् । श्वेत शृङ्ग
रा नि व २३ । श्वेतवचायाम् । श्वेत वट । सु

३२४ । श्वेतकाचने इति वृक्षा, वै निघ लम्ब
वि । श्वेतदूर्वायाम् । रा नि व ८ । लताश्रीवृ
क्षविधायाम् । आतदेष्ट । पमु । काष्ठपाटल
याम् । कैटानिदोय । रमा । वराटिकायाम्

कटि । मे । गाभारोहणे । गांमात्र ग्राह । रा
नि व २ । अपराजितायाम् । भा म ४८ सु र

वि । श्वेतवृक्ष्याम् । श्वेतकण्डकाया । पाषाण
भेदे । रा नि व ४५ । श्वेतापराजिताया । श्वे
अपराजित । रा नि व ३ । चन्द्रलज्जावि
लताभेदे । श्वेतकण्डाविशेष । श्वेतराजातसुरायां

सा श्वेतपुननवादिशालिपिटकप्रभवा । भा
गुणा—"कासार्योदघ्नोश्वासप्रतिश्यायविनाशनी

श्वेता मुक्कफसन्धरतमांसकरी सुरा ।" सु ४८
४ । वजरीचनया । रा नि व ६ । शृङ्गविहतायां

श्वेत तेडुङ्गी । शृङ्गगुणायाम् । शीता कूट ।
श्वेतसारिवाया । अमरशृङ्ग । वै निघ ।

श्वेताञ्जनम् । स्त्री । शृङ्गाञ्जने । शीतो अञ्जन,
शीता शर्मा । इदं शीतोरुगुणम् । वै निघ ।

श्वेतोदकी । स्त्री । श्वेतपुष्पाटकायाम् । अम
वृक्ष । गुणा—दीपदा । रा नि व १६ ।

श्वेताद्रिबलम् । स्त्री । शृङ्गशूलविरहित । श्वेत
तेडुङ्गी । तत्पण्याया,—विषकी । विहता
विपुटा सन्ध्यानुभूतो सरला निमोवा रेषनी । गुणा
—मधुरा रूषा रूच्य रूचनी वातपित्तमोघोदर

नाशनी च । भा ।

श्वेताद्रिकर्णिव । स्त्री । शृङ्गनिरिकर्णिकायां ।
वा उ ५५ ।

श्वेतापराजिता । स्त्री । शृङ्गपुष्पापराजिता
याम् । शीता अपराजिता । म वम् पांशरी
सुवर्षी । क विलिय निरिकर्णिके । तत्पण्याया,
—श्वेता श्वेतमया दधिउपिहता । पुष्पो श्वेत
स्यन्दा श्वेतामद्रा । गुणा—हिमा रूचि विनीप
द्वन्द्वरी चक्षुःशान्तिदोष । रा नि १ ।

श्वेतामद्रा । स्त्री । श्वेतगोक्षया । शीता अपरा-
जिता । वै निघ ।

श्वेताभ्रम् । स्त्री । श्वेतवर्णाभि । भाग ४८ ।
रा नि व १२ । See चमम् ।

श्वेताम्ब(व)रः । ५ । सुनिषण्णमादि । रा. निष ४ ।

श्वेताम्ब (का) । स्त्री । पोठोडोति भसित हचविगय, अयिकाया । म पोठो डो । क विलिय हलि । तत्पयोथा, —अयिका पिठाडो विठिका । गुणा—अथा मधुरा पित्तघ्नी बलप्रदा च । रा निष ४ ।

श्वेतायुष्मम् । स्त्री । अवरान्जिताये । एका किञ्चिद्विशया, अथा मद्धाश्रया पालिदोद्यया च । “श्वेतायुष्म तापसाग च ह्य” वा गृ १४ ध चरण ।

श्वेतारिरस । श्वेतकृष्टघ्नी रस । पाठ— “यद्यस्य सम गन्ध विफला भद्राकुची । भक्षा तको तिल कण्ठी निम्बबीज सम सम । मन्थेद्राज जद्रावे शीथं पेय्य पुन पुन । इत्य कुर्वीति समाहं रस श्वेतारिको भवेत् ॥” अथ धृत मधुनी । रसचि ।

श्वेताकं । ५ । गन्धप्रथाकं हवे । अथ अकम् । तत्पयोथा, —तपन मताप श्वेताकं शर्वरा पुष्य श्वेत काष्ठोल गणकपक वसुक मन्दार सदापुष्य वलमहिका वेधा शम्भु । Sec शुक्लाकं ।

श्वेतालुः । ५ । प्रक्षवर्णालक, मरिचकन्दे । गुणा—कटु उष्ण कफ वातघ्न सुखशाब्दहर हृष्य । रा निष ७ ।

श्वेतावलीकन । ५ । शुक्लनेत्रतारुप कफजन्य रोगविशेष । निदा ।

श्वेताश्व । ५ । कैटव्य । घोडाश्वेति । प ह ।

श्वेताह्वा । स्त्री । शुक्लगीकण्याम् । वै निघ । सितपाटलामा । अथ पात्रम् । रा निष १० ।

श्वेताक्षः । ५ । सोमपताभेदे । दृषि ३१५ Sec सोम ।

श्वेताक्षुद्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । वै निघ ।

श्वेतेक्षुः । ५ । श्वेतवक्षो । नादा आश । वम पादरा उ स । क विनिघ कव । तत्पयोथा, —मितेषु काष्ठेषु वमपत्रक सुवैश पाशुरेषु गुणा—कठिन हृष्य गुरु कफमूत्रहृण दीपक पित्तदाघ्न विपाकि च कोष । रा निष १४ वात विगमप्रमम हृष्य अनाविदाहो कफहृण चति १०५ ।

श्वेतैरगुः । ५ । शुक्लैरगुहवे । नादा वैदिष्टि मयेद एरुष । म पादरे एरु । गुणा— “कटुक श्वेत एरुषोक्षणीयो गुरु क्षुत यातोदावतकफहृण्टकाघोदरापद । शीथ य कटोवतिशिरोधङ्गामस क्षुत । आसामाहृण प्रधगुण श्लोकापित्तघ्ना । प्रमदीयवातरज मेदा वदेनप्रणत् ॥” वै निघ ।

श्वेतीतपलम् । स्त्री । शुक्लसुन्दपुष्पो । ना देनाम्न ।

श्वेतीदरः । ५ । दर्वीकरसंप्रविगदे । “तद्वि त्वादीनां कण्ठल रौच्य शिरसी गौरव सन्निवे कटो पुष्ट घोषादीन्मन्थ अन्धार्थं विषय स्वर सादो धुष्टरको जङ्गता मुष्कीद्वार कासश्च दिका वायीरुहं गमन मुनीहं डन दया लालास फेनागमनं घोषोत्तरोधलासाय वातवेदना भवन्ति सु कल्प ४५ ।”

श्वेतीन्मत्तः । ५ । शुक्लपुष्प धुष्टरहवे ।

श्वेतम् । स्त्री । श्वेतरीणे । धवन । अ टो ।

पट्कनिघण्टु । पुं । वैद्यकनिघण्टुभेदे ।

पट्कोष्णम् । स्त्री । कोरके । वै निघ ।

पट्चरण (पद) । पुं । धमरे । इला ।
यूकायां । रानि व १८ ।

पट्चरणयोगः । पुं । पट्चरणयोगे । सि धी
बा व्या चि ।

पट्पदघाती (इन्) । पुं । खणचम्यके । वै
निघ ।

पट्पददल (प्रिय) । पुं । सुरपुत्रागहले ।
श्रुमाङ् । गौह । वै निघ । नागकैसरपुत्रहले । श
मा । स्त्री (या) । वनमल्लिकायां । वै निघ ।

पट्पदमोदिनी । स्त्री । वल्लभहले । रावन् ।
गौह । वै निघ ।

पट्प(पा)दा (दो) । स्त्री । कीटभेदे । गज
रुडि । इ च । “पापाण्युवर्षा कपिला हरिता
च प्रजायते । मन्दीदरा च पटपादौ स्थावकोत्तमा
ङ्गिका । पट्पदो नाम ॥” ज द ।

पट्पदातिथि । पुं । चावहले । तिका ।
खणचम्यके । वै निघ ।

पट्पदाधार । पुं । कदम्बहले । कमम गौह ।
वै निघ ।

पट्पदानन्दवर्धन । पुं । देववृद्धि । वै
निघ । किङ्किरातहले । अट्नाक गौह । रा
नि व १० ।

पट्पदानन्दा । स्त्री । बापिकौमल्लिकायाम् ।
वै नमल्लिका । भा ।

पट्पदालयः । पुं । सुरपुत्रागहले । वै निघ ।

पट्पदोभक्ष । पुं । रङ्गापतङ्गमक्षयज्यात्र
रीति । लक्ष्म यथा—“यासमध्यगत बाह्या ये
मक्षन्ति सुखादयम् । तथा शीघ्रं मूर्च्छां च वन
आसद्य जायते ॥” ज द ।

पट्भद्रिका । स्त्री । बालरीगत्र शीघ्रम् ।
पारसीय यमानिका चम कथा यङ्गी विङ्गडा वपानां
चूर्णे । वा ।

पट्लवणम् । स्त्री । मञ्जवशोपेते पञ्चलवणे ।
“काचसेभ्यसासुद्रविङ्गसीवपथे रुमे । स्यात् पञ्च
लवणं तत्र मञ्जोपेते वङ्गाग्रयम् ॥” रानि व २२ ।

पट्लोहसम्भवम् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै
निघ ।

षडग । पुं । मण्डलितपर्वविशिष्टे । सु कल्प ४ ।

षडङ्गः । पुं । गोचरचपे । गौशूत्रो । वै निघ
स्त्री । दीप्त्य षडवयवे । तद यथा—“नङ्ग बाह्य
शिरो मध्य षडङ्गमिदमुच्यते ।” षडविध म-
द्रव्ये । यथा—“गोमूत्र गोमय क्षीरं सट्पिचि च
रीचना । षडङ्गमेतन्माडव्य पवित्रं सन्धं गर्वा ॥”

षडङ्गद्वयम् । स्त्री । अतिसारे द्वयम् । प ३
—“वयस्कस्य च वीजानि दार्ढ्याय त्वच उत्तमा ।
पिप्पली शङ्खवेरच लाक्षा कटुशरीरिण्यो । पट्म
रेमिर्हृतं सिद्धं पेयं मण्डावतारितम् ॥” च ७ ।
इदं चतुर्गुणजले पाच्यम् ।

षडङ्गयूय । पुं । षडङ्गपात्रीये । तस्य सुसप ट
की रीरपत्न्यदीक्षणागरे समभागे म २ वी
वारि ४ म शि २ श । मूत्रा, केशपादङ्गा,
वेणीत्र मूत्र, व्रकृच्छमन, वाणा, उट्टे वा श्रो-
तकी । मेघ ।

षड्गुणम् । स्त्री । समरिचपञ्चकीले । “पञ्च
कीले समरिच षड्गुणमुदाहृतम् ।” च द । गुष्पा
—पञ्चकीलसम रश्मिगुण विपन्नच । भा पु १ म ।

षड्गुणवल्लिजारित-मकरध्वज । पुं ।
षड्गुणमन्त्रकारित रश्मेन साधिते मकरध्वजे ।
षड्गुण वल्लिजारच विधिग्रन्थे,—सूत्रमात्रं सिद्धं
ताव्ययन्ते दत्ता वलिम् मृदुघटितैः स्यात् ।
तेनावशेषेऽत्र रश्मिनिदध्यात् मन्त्राङ्गकाय प्रविशेत्
भूय । आषड्गुणं गन्धकमल्पमल्प चिरेदसौ—
कीर्णवलिदसौ स्यात् । रश्मिषु सन्धेषु नियोजितो
ऽयममशयं हन्ति रश्मिं नवेन ॥

षड्यन्य । पुं । करचहले । कौटोकरङ्ग । कम ।
स्त्री (या) । मङ्गाकरचहले । उद्दकरङ्ग । रा
नि व ८ । शृङ्गवशायाम् । मय्याम । अश्वी । रा नि
व ६ । वशायाम् । व ८ । भा । “मार्गो कुशाग्र
षड्यन्य ।” भा म १ म । वै निघ १ म दद्वीचि
चन्दमाद्यहते । पिप्पलीमूले । वै निघ १ म ध्व चि
दममूलकवाधे ।

षड्यन्यि । पुं, स्त्री । पिप्पलीमूले । चिक क ।
वै निघ १ म शीघ्रव चि । (श्री) वशायां । म ८ ।

श्वेताम्ब(श्व)रः । पुं । सुनिपत्यशास्त्रि । रा
नि व ४ ।

श्वेताम्बि. (का) । स्त्री । पोठीहोति भविष्य
हृद्यविषय, अश्लिकायां । मं पाठो हो । क पालिय
हुलि । तत्पण्याया, — अश्लिका पित्रोको पित्रिका ।
गुणा — ह्य्या सधुरा पितृको बलप्रदा च । रा
नि व ४ ।

श्वेतायुग्मम् । स्त्री । अपराजितादये । एका
किपिदिसंज्ञा, अस्या मदायता पालिन्दोरुणा
च । 'श्वेतायुग्म तापसान् च ह्य' । वा ५ १५
च अदृष्ट ।

श्वेतारिरसः । श्वेतकृष्टप्रो रस । पाठ —
'युष्मत् सम गन्ध विफला भृङ्गमाकुची । भङ्गा
तको तिल कृष्णो निम्बवोज सम सम । मृद्वेद्वङ्ग
जटावे शीथं मेघ्य पुन पुन । इत्य कुर्वाति
समाह रस श्वेतारिको भवेत् ॥' अत्र ह्य
सधुनी । रस च ।

श्वेतार्कः । पुं । यमपुष्पाकंश्चे । श्वेत आर्कम् ।
तत्पण्याया, — तपन प्रताप श्वेतार्क शर्वरा
पुष्प श्वेत काशील गणरूपक वसुक मन्दार
सदापुष्प वनमलिका वेधा शम्भ । See युक्ताकं ।

श्वेतालुः । पुं । धृक्वर्णानुके, मद्यिकन्दे ।
गुणा — कटु उष्ण कफ वातघ्न मुखजाघर
रुच्यय । रा नि व ३ ।

श्वेतावलीकनः । पुं । यल्लमेद्वतारूप कफजय
रोगविशेष । निदा ।

श्वेताश्वः । पुं । केटव्यं । श्वाङ्गाङ्गो । प म ।

श्वेताह्वा । स्त्री । युक्तीकण्याम् । वे निघ ।
सितपाटलाया । श्वेत आर्कम् । रा नि व १० ।

श्वेताक्षः । पुं । श्रीमन्मताभेद ।
See सोम ।

श्वेताक्षुद्रा । स्त्री । श्वेतकष्टकायां ।

श्वेतेक्षुः । पुं । श्वेतवर्णो । पाणि ।
पाठरा उ म । क बिलिय कव । तत्
सितेक्षु काष्ठेष्ट वसपक्षक सुपेश
गुणा — कठिन रुच्य, गुद कफमुद
पित्तादघ्न विपाकि च कीच । र
वायु पित्तप्रशमन हृद्य अम्लविदाहो
अभि १०५ ।

श्वेतैरगुः । पुं । गल्लैरगुश्चे । अ
दि मयेद एरण् । मं पाठे एरण्
"कटुक श्वेत एरण् सोपायोपो गुण
यासीदावतकफप्रज्ज्वलासीदरापघ्न ।
कटोमसिगिरीहृङ्गाशन क्षुत् । श्वा
त्रधगुण्य श्लेष्मासपित्तघ्न । ममेक्षोमवात
वर्धनप्रदा ॥" इति निघ ।

श्वेतोत्पलम् । स्त्री । शुक्लकुसुमद्वय
देनाम् ।

श्वेतोदरः । पुं । दर्वोकरसर्पविशेष ।
लग्नादीनां कृष्णत्व रौक्ष्य शिरसी गौरव
कटो दृष्ट गोवादीन्मल्य कम्पय वेप
सादो घृष्टरको कृत्ता युक्तीद्वार
द्विधा बाधोदृष्टमम श्लीहेष्टमं दृष्टा
फेनागमनं स्त्रीस्रोत्रोपक्षालाय वातवेदना
स कल्प ४५ ।"

श्वेतोन्मत्तः । पुं । यल्लपुष्प धुस्तूरश्चे
श्वेतम् । स्त्री । श्वितरीमे । यदम् ।

स । पु । सपे । पचिषि ।
 सङ्गम् । स्त्री । पोतकाहे, भावुकादिमत्तपोत
 काहे । श च वि । सङ्घित्तज्ञानो । अटो म ।
 स्त्री (श) । धेतय । नाधि । अटो म ।
 सय । पु । अय्यकहाले । अहिपञ्चर । श च ।
 मयम् । पु । मये । भा म ४ म ने रो वि ।
 सयमनम् । स्त्री । निरीधे । मे ।
 सय(या)व । पु । दूतचीरादिपङ्क गोधूमे ।
 पैराकीति लोके । स च मधुमलक मधुनीपलित ।
 भा म ४ म शि रो चि । “मधुमलक सयाव दूतपूरी
 विशेषत । समितामम्बुदधेन खण्डे लामरि
 चार्द्रके । दूतपका चिपेत् खण्डे सयावी व दूणी
 गुद ॥” राज २५ । करञ्चिकाया । गठाकवज्ज ।
 वे निघ ।
 सयुक्ता । स्त्री । आवत्तकीलतायाम् । रा नि व २ ।
 सयोग । पु । द्योयज्जना वा द्रव्याणां सहस्री ।
 च वि १५ ।
 सयोगविरुद्ध । वि । सयोगिन विपरीतफल
 कारके, पयोमांसादौ । तस्य नानारोगहस्तु यथा
 —“रावाश्च बीसप दकीदराणां विस्फोटकीत्याद
 भगन्दराणां । मूष्कोमदाभानगलयहाणां पाण्डू ।
 मयस्यामविबल्य चैव । किलासकृतसङ्ख्योगदानां
 मीयातिस्फारज्वरपीनसार्ता । सन्तानदीपय तथैव
 सख्योर्विरुद्धमन्न प्रवदन्ति हेतुम् ॥”
 सयोजनम् । स्त्री । मैधुने । सयोगे ।
 सरब्ध । वि । विशालमूल । सु चि १५ ।
 सरम्भ । पु । माके । भा म ४ म ने रो चि ।
 आयती । स्त्रीधे । आटोपे । विका ।
 सरम्भो (इन्) । वि । आयते । सु नि ४५ ।
 सलपनम् । स्त्री । मलापे । सु च २५५ ।
 सलय । पु । निद्रायाम् । इ च ।
 सवर । पु । सचये । मख्यभेदे । हरिषभेदे ।
 नपत्र भृग । स्त्री । जले । शब्दकल्प ।
 सवरण्य । पु । उपवलयतायाम् । नना गौह ।
 वे निघ ।

सवर्णम् । स्त्री । शिष्टानके । निदन्ति, ठोठि ।
 सवत्तं (क) । पु । विभीतकहवे । रा नि
 व ११ । सुसके । च वि ३५ ।
 सवर्त्ति (का) । स्त्री । पदस्य कैशरसमोपस्थ
 दले । पञ्चत्र रूढि गांङ्गी । “सवर्त्ति का नव
 दलम् ।” अम । भा ।
 सवर्द्धक (न) । वि । वृद्धिकारके । दोषने ।
 इ च । व्याक ।
 सवहनम् । स्त्री । शरीरमदनै । वा चि ७५ ।
 सवाटिका । स्त्री । शङ्काटके । आनिक्क ।
 जटा ।
 सवाहः (क) । पु । शरीरमार्जके । जटा ।
 विका ।
 सवाहनम् । स्त्री । अङ्गमार्जने, अङ्गमर्दने ।
 गां ठेगां । मे । वा चि ६५ । गुणा —“सवा
 हन मांसरक्तत्वक्प्रसादकर सुखम् । प्रीतिनिद्रा
 कर इव कफवातयमापहम् ॥” सु चि २४५ ।
 भारादिनहने । मे ।
 सवाहिका । स्त्री । पिपीलिकाविशेषे । सु
 कल्प ८५ ।
 सवितिकाफलम् । स्त्री । संवफले । लेशकण ।
 वे निघ ।
 सवित्ति । स्त्री । धेतनायाम् । शर ।
 सविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । श च ।
 सवौत । पु । अतिक्षिपिष्ठाम् । वे निघ ।
 सहत । पु । जलवेतसे । वे निघ ।
 सहतकोष्ठ । वि । वटकोष्ठे । च वि २५ ।
 सवेदन । पु । लिङ्गिकायाम् । ईच्छेता ।
 वे निघ ।
 सवेश । पु । निद्रायाम् । अम ।
 सवेशक । वि । शयनादिकारके । च सु १५५ ।
 सवेशनम् । स्त्री । अनियतशयनम्याने । च सु
 १५५ । सुरते । इ च ।
 सव्यूढ । वि । दृष्टे । वा उ ११५ ।

पड्पत्निका । स्त्री । सामरुद्रियायाम् । भृष्टे ।
५५ ।

पड्धरणः । पुं । वातव्याधी योगविशेषः ।
“चित्रकैन्द्रीयया पाठा कटुकातिविषाभया । पात-
व्याधिप्रशमनी योग पड्धरणं धृतम् ।” सुषि
४५ । पलदशमशोऽयं योग पञ्चगुह्यामापन्न
प्रणादेव ।

पड्भुजा (रेखा) । स्त्री । स्वर्भूज इति एवाति
फलशक्तिः । धर्मूखा । तत्पूर्याणां,—मधुफलानां
यद् रेखा पञ्चभुजा वृत्तककटौ तित्तफला तित्ता
मधुपाका वृत्तेर्वाक पञ्चभुजा । फलगुणा—तित्त
वाक्ये तदनु मधुर किञ्चिद्विषय पाके निष्पन्नं धीम्
तदन्तमम तदेषं पुष्टिदामि । इयं दाहदमवि
शमनं मुखशुद्धिं विधत्तं पित्रोकादापहरककटं
पड्भुजं कौट्यकारिम् ।” रानि व ७ ।

पड्भुजः । पुं । मधुराखलवर्णतित्तकटुकायिषु ।
रानि व २० । गुणा खलपूर्याणि गम्या ।

पड्सनिघण्टुः । पुं । रैद्यकयन्त्रविशेषः ।

पडरेखा । स्त्री । पड्भुजायाम् । धर्मूखा ।

पड्दिन्दुतैलम् । स्त्री । शिरपीडायां तैलम् ।
तिलतैलं ४ श ऊर्गदुग्धं ४ श भृङ्गराजरास १६
श । कल्कायं—परण्डमूलं तगरपादुकां पलुकां
जीवन्तो राखा सैन्धवं गुडलक् विडङ्गं यष्टिमधु
गुण्ठी प्र ६ तो २ सा २ र । मेघ ।

पण्ड (क) । पुं । धीमिरीगविशेषः । लक्षणम्
—“धीनी वातोपसत्तायां स्त्री गभे वीजदीपत ।
शुद्धेविष्यत्तनी च स्यात् पण्डसञ्ज्ञानुपक्रमः ॥”
वाट ३२५ । नपुंसके । पण्ठी द्विविधः—सरेता
चरेताय । सरेता सरतीलक्षण—“यो भाष्याया
सती मोक्षार्थं प्रवर्तते तस्य स्त्रीचिह्निता
कारो जायते” इति ।

तैलमान
विका

पट्टि पट्टिक पट्टिका पट्टिशानि विषयतन्त्रम् ।
तस्य लक्षणम्—“गभेया एव ये पाकं यानि ते
पट्टिका मताः ।” स विधा गीरगोलमेदात् ।
गुणा—“गीरो बीग पट्टिकोऽथ विधा स्यादयो
रुच्यं शोतनी दीपकारी । वन्यं पण्ठी दीपनी
वीर्यवृद्धिं दत्ते सायात् किञ्चिद्रूपं हितोप ॥”
पट्टिशानिमागधर्देशमिति । रानि व १६ । व
२४५ । पुन तद्देवा—“पट्टिकं शतपुत्रप
प्रसीदकमुक्तुकौ । मन्दापट्टिकं इत्याद्या पट्टिका
समुदाहृता ॥” भा । पट्टिकं कटुकं मुक्तुकं
पीतकप्रसीदककाकलकासनपुत्र मन्दापट्टिकं चूर्णकं
कुरवककिदारकप्रभृतयः पट्टिका । सु २४६ ।

गुणा—“पट्टिका मधुरा शीता लघवी बह्वर्षण ।
वातविशप्रशमना शालिभिः सुदृशा गुणे ॥” भा
पु १५ भा व । शीतो गुरुस्त्रिदीपक मधुरण ।
अदि १५५ । वैजिकपट्टिका पित्तलय । राज
१५ । विशेषा पण्ठ्याणि गम्या ।

पट्टिकान्नम् । स्त्री । पट्टिकभक्ते । गुणा—
“पट्टिकामात्रं शालीनामीदनं दीपनं मतं । वन्यं
नेत्रं पाचनं च विदीपनं मनं मतम् । चयरी
विपक्षेयं नाशयिदिति कीर्तितम् ॥” वनिध ।

पट्टिजः । पुं । पट्टिकशाली । रानि व १६ ।

पट्टिवासरजः । पुं । पट्टिकशालिधान्वि । रा
नि व १६ । [रानि व १६]

पट्टिशालिः । पुं । पट्टिकशाली । शेटे धनि ।

पट्टिहायनः । पुं । पट्टिकशाली । इतिमि ।

पट्टालुकाकलकम् । स्त्री । दन्तरचक्ररमुक्ते ।
विका ।

पाडवः । पुं । रविः । रागिः । विका । मधुराख
संयोगविशेषः । च द हर्दि चि । See खाडव ।

पाण्डुरम् । स्त्री । पण्डतायाम् । लिङ्गानुत्थानी ।
च द वय चि ।

पोडशाङ्गिः । पुं । ककटः । कैंदुर्ग ।

पोडशावर्तः । पुं । शङ्खः ।

(शो) । स्त्री । पलपरिमाथे । पत्नी ।

* २५ । नीलकण्ठयमानि । पप्र १४ ।

वनम् । स्त्री । सुखिनोद्विरेखे । ह्य
मानि ।

स । पुं । सपे । पचिणि ।

सन्नम् । स्त्री । पीतकान्ते, भावुकादिसतपीत
कान्ते । श च मि । सङ्घितज्ञानो । अटो भ ।
स्त्री (शा) । चेतन्य । नाधि । अटो भ ।

सय । पुं । अस्थिकङ्कालि । अङ्गिपञ्च । श च ।

सयम । पुं । भये । भा म भ भ ने रो चि ।

सयमनम् । स्त्री । निरीधे । मे ।

सय(या)त्र । पुं । हतधीरादिपक्षगोधूम ।
पेराकोति लोके । स च मधुमलक मधुनीपलित ।
भा म भ भ शि रो चि । "मधुमलक संयाव हतपूयो
विशेषत । समितामम्बुदुग्धम खण्डैलामरि
चार्द्रके । हतपकां चिपेत् खण्डे रुयानो व हयो
गुह ॥" राज २५ । करञ्जिकायां । लताकरञ्ज ।
वैनिघ ।

सयुक्ता । स्त्री । आदर्शकीलतायाम् । रा नि व २ ।

सयोग । पुं । हयोवज्रनां वा द्रव्याणां सङ्गतौ ।
च वि १५ ।

सयोगविरुद्ध । वि । सयोगिन विपरीतफल
कारके, पयोमांसादौ । तच्च मानारोगहृत्तु यथा
— "रात्रांश्च वोसर्पेदकीदराणां विस्कोटकीन्माद
भगन्दराणां । सूक्ष्मांसाधानगलपराणां पाण्डू ।
मयस्थामविषस्य चैव । किलासकुनयश्चौगदानां
श्रीयातिसारज्वरपीनसर्गा । सन्नागदीपस्य तथैव
मथोविकलमग्न प्रवदन्ति हेतुम् ॥"

सयोजनम् । स्त्री । मैथुने । सयोगे ।

सरब्ध । वि । विशालमूलं । सु चि १५ ।

सरम्भ । पुं । शोके । भा म भ भ ने रो चि ।
आयतो । शोधि । आटोपे । विका ।

सरम्भो (इन्) । वि । आयत । सु नि ७५ ।

सलपनम् । स्त्री । प्रलापे । सु च २५५ ।

सलय । पुं । निद्रायाम् । इ च ।

सवर । पुं । सचये । मन्त्रभेदे । हरिषभेदे ।
मन्त्र भुगं । स्त्री । जये । शब्दकल्प ।

सवरण्यः । पुं । वपुषलतायाम् । मनां गांश्च ।
वै निघ ।

सवर्णम् । स्त्री । मिहानके । मिद्नि, णीठे ।

सवत्तं (का) । पुं । विभीतकङ्कचे । रा नि
व ११ । सुप्तके । च वि १५ ।

सवर्त्ति (का) । स्त्री । पद्मस्य कैशरसमीपस्थ
दले । प्रत्नेत्र खटि गांश्च । "सवत्ति का नव
दलम् ।" चम । भा ।

सवर्द्धकः (न) । वि । उदिकारके । दीपने ।
इ च । व्याक ।

सवह्ननम् । स्त्री । शरीरमदनै । वा चि ७५ ।

सवाटिका । स्त्री । शङ्काटके । गानिकन ।
जटा ।

सवाहः (क) । पुं । शरीरमार्जके । जटा ।
विका ।

सवाह्ननम् । स्त्री । अङ्गमार्जने, अङ्गमर्दने ।
शीं णेपी । मे । वा चि १५ । गुणा — "सवा
ह्नन मांसरक्तत्वक्षमादकर सुखम् । शीतिनिद्रा
कर हृष्य कफघातयमापदम् ।" सु चि २४५ ।
भारादिबहने । मे ।

सवाहिका । स्त्री । पिबोलिकाविशेषे । सु
कल्प ८५ ।

सवितिकाफलम् । स्त्री । संवफले । नै ७५५ ।
वै निघ ।

सवित्ति । स्त्री । चेतनायाम् । शर ।

सविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । श च ।

सवौत । पुं । अतकिष्णिचाम् । वै निघ ।

सहत । पुं । अलवेतसे । वै निघ ।

सहतकोष्ठ । वि । वहकीठे । च वि २५ ।

सवेदन । पुं । छित्तिकायाम् । छेच्छेत् ।
वै निघ ।

सवेश । पुं । निद्रायाम् । चम ।

सवेशक । वि । शयनादिकारके । च च १५५ ।

सवेशनम् । स्त्री । अनियतशयनस्थाने । च च
१५५ । सुरते । इ च ।

सव्युट् । वि । हृष्टे । वा च २१५ ।

सव्यह्रिमः । वि । चारुदत्तादि द्रव्यप्रवेष्टेण
सहिते । सु सू १८५ ।

सशमनम् । स्त्री । सम्यक् शमयतीति सशमनम् ।
आकाशगुणभूयिष्ठद्रव्ये । पञ्चदुष्टदोषस्य सम्यग्
निर्हरणपूर्वकं शान्तिकरणे, अदुष्टव्याजुदोरणे
च । व्याधिः सशमनं प्रस्तुतं व्याधिः शमनम् ।
अप्रस्तुतव्याधेरनुदोरणम् । तदुक्तं—“न शोधयति
यदोषान् समानोदोरयत्यपि । शनौकरोति च
कुक्षान् सन् रुशमनमुच्यते ॥” छ । तदर्थं यथा—
भद्रदाककुष्ठहरिद्रावरुणमेघशृङ्गो बलातिबलात्तंगल
कक्षुरासत्रक्षौकुवेराचौबीरतरु सहचराग्रिमन्यवत्-
सादन्येरेण्डाग्नमेदकालकाकं गतावरौ पुनर्न बावसुक
वसिर काचनक भार्गोकार्पासोष्ठिकाखीपक्ष्मवदर-
यवकीलकुलत्यप्रभृतौनि । सु सू २८५ ।

संशयः । पु । उभयहेतुदर्शने । यथा—तलहृदया
भिधात प्राणहर, पाणि पादच्छेदनमप्राणहर-
मिति । सु छ ६५५ । सन्दिग्धेष्वयं च निश्चयः ।
यथा—किमकालमन्युरसि भास्यतीति । च वि ८५ ।
संशयशमहेतुः । पु । संशयच्छेदनहेतौ । च
वि ८५ ।

सशुद्धिः । स्त्री । सम्यक्शोधने । शरीरमार्जने ।
सशोधनम् । स्त्री । यत् शरीरे दोष सम्यक्
शोधयति । सशोधनवर्गं—मदनकुटजकोभूतकीचलाकु
षामागवज्जतवेधनसर्वपविडङ्ग पिप्पलीकरञ्ज प्रपुत्राङ्ग
कोविदार कर्षुदारारिष्टायत्यग्न्याविदुलबन्धुगीवक
श्रेताश्वपुत्री विज्जोवषा मृगैस्वाह चित्राश्वैर्बभ्रुभाग
हराणि । तत्र कोविदारपूर्वार्णो फलानि कोवि
दापादोनाथ मूलानि चास्याणि । सु सु २८५ ।

सशोषो (रन्) । पु । सन्निपात ज्वरविशये ।
छ ८८५—“मेघकवपुरतिमेघकलोचनपुगली सशोर्
सर्गात् । सशोषिणि सितपिङ्गकामण्डलपुञ्जो ज्वरे
नरो भवति ॥” भा म १५ ।

सश्यानः । वि । शीतेन सञ्जुहिते । व्याक ।

ससर्गः । पु । सञ्ज्ञेये । सन्निपाते । मा नि ।

ससर्गेज । वि । सान्निपातिके । मा ज्व नि ।

ससर्जनम् । स्त्री । सशोधने । सितरक्तानि शोभा
नोपन । र मा । च वि १८५ । विरेकादनान्तर-
पेयादिकमे । वा वि १८५ ।

ससारः । पु । विदुषदिरे । रा नि व ८ ।

ससारमार्गः । पु । भवे । वि का ।

संस्कारः । पु । गुणानुराधाने । दक्षगुणाय
तोषाग्निसन्निकर्षशौचमन्यन्दशकालादिभि काव
प्रकर्षभाजनादिमिश्राधोयन्ते । च वि १५ ।

संस्कारवाहः । पु । गर्भवायुविकारजातविकार
जन्यपुरुषभेदे । यथा—“शुक्राश्रयवारविषद्वेन
संस्कारवाहं हि करोति वायुः ।” च मा २५ ।

संस्क्रालः । पु । भवे । वि का ।

संस्था (नम्) । स्त्री, स्त्री । व्यतीभूतपूर्वद्रव्ये ।
“संस्थानं व्यञ्जनं लिङ्गम् ।” मा नि पञ्चमिदानी ।
आकृतौ । च ६०५ ।

संस्पर्शः । पु । सम्यक्स्पर्शे । मा नि । स्त्री (श्री) ।
जनीनामगन्धद्रव्ये । च म ।

संस्तेदः । प । चतिवर्ग्ये ।

सस्तेदज-शाकम् । स्त्री । श्लिष्टशुके । ऊँ रे
ज्ञाता वा वेङ्गज्ञाता । “उक्तं सस्तेदजं शाकं
भूमिच्छन्नं श्लिष्टशुके । चिति गोमय काष्ठे पुं हवा
दिषु तदुद्भवत् ॥” गुण्य—“सर्वे संस्तेदजा शीता,
दोषना पिच्छिलाश्च ते । गुरवश्चक्षुःशीघ्रारज्वर
श्लेष्माश्वपदा ॥ श्रेता शुचिच्छी काष्ठं वश
गोत्रणसम्भवा । नातिदोषकरास्ते सु शिवासेषी
विगर्हिता ॥” भा ।

सहितपत्रिका । स्त्री । शतपुष्पाया । च १०५ ।
वे निघ ।

सहननम् । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ ।

सहर्षः । पु । आह्लादे । वायौ ।

सहर्षा । स्त्री । श्वेतपर्वण्याम् । धन्वतरिकीष ।
च वि ८५ ।

सहितच्छत्रिका । स्त्री । शतपुष्पायाम् ।
मिश्रेयायाम् ।

संहितपुष्पिका । स्त्री । मिश्रेयाद्युपे । मङ्गेरि
गांश्च । रा नि व ४ । शतपुष्पायाम् ।

सकट । पु । गाखोटहवे ।

• शब्दकल्प ।

पु । श्रेयानि ।

सकलप्रिय' । पु । चषकवृत्ते । छांजा गीह ।
सकललक्षणम् । क्री । शालनिर्वाहे । धूना,
त्रघन । वै निघ ।

सकुण्ड' । पु । गुर्जरदेशे तन्नाम्ना प्रसिद्धे
वृत्ते । गार्कुकु वृक्ष । वम् साखर उ । गुणा —
कषाय रुचिकृत् दीपन श्लेष्मवातघ्न वस्त्ररक्षण
लघुय । रा नि व ६ ।

सकुल (लो [ङ्ग]) । पु । श्रीलम्ब्ये । लोम
माह । शर । अम ।

सकुलादनी । स्त्री । सहाराष्ट्रीलतायाम् । ग्रीम
निडेनी । रा नि व ४ । कटुका । कटुको । ज द
हयिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
नि व २३ ।

सकुत् । पु । काके । वै निघ । विहायो । पटो ।
सकृत्पज' (जा । पु, स्त्री । काके । अम ।
हयिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
नि व २३ ।

सकुत्फला । स्त्री । कदल्याम् । कर्णागीह ।
रा नि व ११ ।

सकुत्तर्भ' । पु । अयतरे । शृङ्गाद्र । रा नि
व १८ ।

सकुत्तोर' (र्य) । पु । एकवीरवृत्ते । रा नि
व ८ । See एकवीर ।

सक्तु (क) । पु । यवतण्डुल लाजादिष्वे, षातु
इति लोके । "यवतण्डुल लाजादिष्वे सक्तु प्रकी
र्तितः ।" पञ्च । तन्नामकविधे । छांजाप्रिविध ।
हृष ।

सक्तुपिण्डी । स्त्री । शक्तुक्तपिण्डाकारभक्ष्य
द्रव्ये । छांजा नाङ्ग । See शक्तुपिण्डी ।

सक्तुफला (लो) । स्त्री । शमीवृत्ते । अम ।
शर ।

सक्थि । स्त्री । कददेशे । उद्ग २ । रा नि व १८ ।

सक्त्यिमर्ष' । स्त्री । ऊहममवि । तस्य स्थानानि
एकादश, यथा — चित्रतलद्वय कूर्चं कूर्चविरो
गुल्फन्दरलिजान्वाणुर्वीलादिताप्तादि विटपचेति ।
सु मा ६४ ।

सक्त्यम् । स्त्री । पले । भैरव विवि । सङ्कटादि
" ।

। स्त्री । सुतश्माली । रा नि व १६ ।

सङ्घिः । स्त्री । सङ्घभोजने । अम ।

सङ्घटाक्षः । पु । धववृत्ते । शांजा गीह ।

सङ्घटो । स्त्री । उदीदिकायाम् । शूरे भाक ।
वै निघ ।

सङ्घर । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

सङ्घाशियग्रह' । पु । अश्वस्य दृष्टयश्मेदे । अन्नाश
सङ्घसा क्रुद्ध खगाव खादति । ज द ५०५ ।

सङ्घेद । पु । आद्रतायाम्, क्षिप्रतायाम् ।

सङ्घोचम् । स्त्री । कुटुमे । पु । आकुचने ।
सुदण्णे । मत्स्यभेदे । भांटाका माह । मे ।

सङ्घोच(चि)नी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।
रमा ।

सङ्घोचपिशुनम् । स्त्री । कुटुमे । भा ।

सक्तामकरोग । पु । संवर्गजरोगे । छांजा'ट
त्रोग । लघुय — "प्रसङ्गादग्नसस्यमात्रि यासात्
सङ्घभोजनात् । सङ्घशय्यासनाद्यापि वस्त्रमाल्यानु
लेपनात् । कुष्ठ ज्वरस्य शोथस्य नेत्राभिम्यन्द एव
च । औपसर्गिकरोगाय सक्तामन्ति नराग्रत्म् ।"
मा नि ।

सङ्घिन्न । वि । प्रतिनि । पठा । सु नि ८५ ।

सङ्घेद । पु । आद्रतायां । व्याक ।

सङ्घपुष्पो । स्त्री । धातकीवृत्ते । सं ।

सङ्घिनी । स्त्री । चोरपुण्याम् । च सु ४५ ।

सङ्घरा । स्त्री । गणमायाम् । येन विशिष्य
संप्राप्तिर्भेदवतो क्रियते । यथा — पटो ज्वरा इति ।
मा पच नि ।

सङ्घानिदानटीका । स्त्री । रुक्मानिदानस्य
टीकायाम् ।

सङ्घ । पु । चप्रश्नो । निरोधे । निदा ।

सङ्घर । पु । विधे । मे । स्त्री । शमीवृत्तले । मे ।

सङ्घम' । पु । मेघने । मित्रने ।

सङ्घिनी । स्त्री । चोरपुण्याम् ।

सङ्घृष्टक । वि । भिन्नमलसम्भारके । च सु ४५ ।

सङ्घृष्टयो । स्त्री । संवर्गपुण्याम् । निदा ।
See दक्षणे ।

सङ्घ्राहक । वि । चनिमलसम्भारके । च नि
मल शोषदात्मकताम् । च सु ४५ ।

संयुहिमः । वि । चारदन्त्यादिद्रव्यप्रतिषेध
सहिते । सु सु ११५ ।

सशमनम् । स्त्री । सम्यक् शमयतीति सशमनम् ।
पाकाशगुणभूयिष्ठद्रव्ये । पचदुष्टदोषस्य सम्यग्
निर्हरणपुष्पकं शान्तिकरत्वे, चदुष्टव्याजुदीरये
च । व्याधि सशमनं प्रस्तुत व्याधि शमनम् ।
अप्रस्तुतव्याधिरनुदीरणम् । तदुक्तं—“म शोधयति
यद्दीपान् समानोदीरयत्यपि । शमीकरोति च
कुडान् तत् सशमनमुच्यते ॥” छ । तदर्थो यथा—
भद्रदासकुष्ठहरिद्रावरुणमेषशङ्खी वलातिबलाचंगल
कण्ठरासन्नकौकुवेराचौबीरतरु सहचराग्निसम्यक्-
सादस्येष्टाग्निभेदकालकाकशतावरौपुनर्नवावसुक
वसिर काचनक भार्गोकार्पासीठयिकालोपसुरवदर-
यषकीलकुलत्प्रमथतीति । सु सु १२५ ।

संशयः । पु । संभयहेतुदर्शने । यथा—तल्लहदया-
भिघात प्राणहर, पाणि पादच्छेदनमप्राणहर-
मिति । सु सु १२५ । सन्दिग्धेष्वर्थेषु चिन्तये ।
यथा—किमकालमत्युरस्ति नास्तीति । च वि ८५ ।
संशयशमहेतुः । पु । संशयच्छेदनहेतौ । च
वि ८५ ।

सशुद्धिः । स्त्री । सम्यक्शोधने । शरीरमार्जने ।
सशोधनम् । स्त्री । यत् शरीरे दोष सम्यक्
शोधयति । सशोधनवर्गं—मदनकुटमजीमूतकीष्काकु
धामागवक्रतुषधनसर्पपविङ्ग पिप्पलीकरञ्ज प्रपुष्पाङ्ग
कीविदार कज्जुदारारिष्टायत्यग्न्याविदुलबन्धुकीवका
त्रेतागणपुष्पी विन्धोववा सगैव्याह चित्रायेत्यूर्ध्वभाग
हराणि । तत्र कीविदारपूष्पाणां फलानि कीवि
दाटादीनाञ्च मूलानि यास्याणि । सु सु १२५ ।

सशोषौ (इन) । पुं । सन्निपात ज्वरविशेषे ।
लक्षण—“मेषकथपुरतिमेषकलीचनयुगली मशीर्
सर्गात् । सशोषिणि सितपिङ्गकामण्डलपुक्तौ ज्वरे
नरो भवति ॥” भा म १५ ।

सश्शान् । वि । शीतेन सञ्जुहिते । व्याक ।
ससर्गः । पु । सञ्ज्ञे । सन्निपाते । मा नि ।
सस्रगजः । वि । सन्निपातिके । मा ज्व नि ।
ससर्जनम् । स्त्री । सशोधने । १५८५
लोचन । र मा । च वि ११५ । विने
पेयादिकमी । वा चि ११५ ।

ससारः । पु । विट्छदिरे । रा नि व
संसारमार्गः । पु । भवे । विका

संस्कारः । पु । गुणानुराधाने । दलगुणाय
तोयाग्निसन्निकर्षशौचमस्यमदेशकालादिभिः काव
प्रकर्षभाजनादिभिश्चाधीयते । च वि ११५ ।

संस्कारवाहः । पुं । गर्भवायुविकारजातविकार
जन्यपुरुषभेदे । यथा—“शकाशयधारविघटनेन
संस्कारवाहं हि करोति वायुः ।” च ग्रा २५ ।

संस्कालः । पुं । मेघे । विका ।

संस्था (नम्) । स्त्री, स्त्री । व्यतीभूतपूर्वकूपे ।
“संस्थानं व्यसनं लिङ्गम् ।” मा नि पचनिदाने ।
आहूतो । च इ ७५ ।

संस्पर्शः । पुं । सम्यक्स्पर्शे । मा नि । स्त्री (श्री) ।
जनीनामगन्धद्रव्ये । अम ।

संस्लेदः । पु । क्षतिघर्षे ।

संस्लेदज-शाकम् । स्त्री । श्लिष्टशुक्ले । दूरे
ह्राता वा वेष्टह्राता । “सक्त संस्लेदजं शाकं
भूमिच्छन्नं श्लिष्टशुक्लं । क्षिति शीमय काठेषु हृषा
दिषु तदुद्भवेत् ॥” गुणा—“सर्वे संस्लेदना शीता
दोषला पिच्छिलाश्च ते । गुरुबन्धुहारीसारज्वर
क्षीणमयप्रदा ॥ श्रुता शुक्लिष्णौ काष्ठश्च
ग्रीवणसम्भवा । नातिदोषकरास्तु शीपासीथी
विगर्हिता ॥” भा ।

सहस्रपत्रिका । स्त्री । शतपुष्पायां । च न्का ।
वे निघ ।

संहननम् । स्त्री । शरीरे । रा नि व १८ ।

सहर्षः । पु । आह्लादे । वायी ।

सहर्षा । स्त्री । चेन्नपपञ्चाम् । च न्नलरिक्तीव ।
च वि ८५ ।

सहितच्छत्रिका । स्त्री । शतपुष्पायाम् ।
मिश्रेयायाम् ।

संहितपुष्पिका । स्त्री । मिश्रेयाचुपे । मडेति
गीह । रा नि व ८ । शतपुष्पायाम् ।

सकटः । पु । शाह

शब्दकल्प ।

सकटकाः । पु

।

।

।

सकलप्रियः । पु । चषकवृत्ते । छौंशां गाँह ।
सकललक्षणम् । स्त्री । शालनिर्यासे । धूनां,
द्रव्येन । वै निघ ।

सकुरुण्डः । पु । गुर्जरदेशे तन्नाम्ना प्रसिद्धे
वृक्षे । गाँकुरुण्ड वृक्ष । वम् साखरुण्ड । गुणा—
कषाय कषिकृत् दीपन श्लेष्मावातघ्न वस्त्ररक्षण
लघुय । रा नि व ६ ।

सकुल (लो [रु]) । पु । श्लेष्मसंस्थे । चीन
माँह । शर । अम ।

सकुलादनी । स्त्री । मद्याराद्रोलतायाम् । गान
निडेनी । रा नि व ४ । कटुका । कटुको । जद
वृक्षिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
नि व २३ ।

सक्तत् । पु । काके । वै निघ विहायां । अटो ।
सक्तत्पज (जा । पु, स्त्री । काके । अम ।
वृक्षिके । स्त्री । काकवन्ध्यायाम् । सिद्धाम् । रा
नि व २३ ।

सक्तत्फला । स्त्री । कदल्याम् । कर्णगाँह ।
रा नि व ११ ।

सक्तदर्म । पु । अथतरि । बंछोत्र । रा नि
व १८ ।

सक्तद्वोर (र्य्य) । पु । एकवीरवृक्षे । रा नि
व ८ । See एकवीर ।

सक्तु (क) । पु । यवतण्डुल लाजादिषूँ, कातु
इति लोके । "यवतण्डुललाजादिषूँ सक्तु प्रकी
र्तित ।" पसु । तन्नामकविधे । छांटान्निविध ।
द्विच ।

सक्तुपिण्डी । स्त्री । शङ्खजतपिण्डाकारमल्य
द्रव्ये । छाँडून गाँह । See शङ्खपिण्ड ।

सक्तुफला (लो) । स्त्री । शमीवृक्षे । अम ।
शर ।

सक्थि । स्त्री । कुरुदेशे । छेद्वृक्ष । रा नि व १८ ।

सक्थिमर्मा । स्त्री । ऊरुमर्मणि । तस्य स्थानानि
एकादश, यथा—चिम तल्लङ्घय कूर्चं कूर्चमिरो
गुच्छं च तल्लङ्घयान्नाष्टुर्लोकहितायावि विटपच्यति ।
समा ६५ ।

सख्यम् । स्त्री । पले । भैरव दिवि । सद्व्यक्ति
तायाम् ।

सगन्धा । स्त्री । सुगन्धास्त्री । रा नि व १६ ।

सग्धि । स्त्री । सहभोजने । अम ।

सङ्गटाक्षः । पु । धववृक्षे । शाँडशा गाँह ।

सङ्गटो । स्त्री । तपोदिकायाम् । भूँह माँह ।
वै निघ ।

सङ्गर । पु । सन्निपाते । वै निघ ।

सङ्गाशियहः । पु । अश्वस्य दृष्टयहमेदि । अश्वस्य
सहसा कुञ्ज खगान् खादति । जद ५७५ ।

सङ्गोद । पु । आद्रंतायाम्, क्षिप्रतायाम् ।

सङ्गोचम् । स्त्री । कुडुमे । पु । आकुचने ।
सुदण्णे । मल्लमेदि । भाँटकाँह माँह । मे ।

सङ्गोच(चि)नी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।
रमा ।

सङ्गोचपिशुनम् । स्त्री । कुडुमे । भा ।

सङ्क्रामकरोग । पु । संसर्गजरोगे । छाँड'ट
त्रो'ग । लक्षणे—"प्रसङ्गादगप्रसङ्गशान्ति यासात्
सहभोजनात् । सहशय्यासनाद्यापि वस्त्रमाख्यातु
लेपनात् । कुष्ठ ज्वरस्य शोषस्य नेत्रामिष्यन्द एव
च । औपसगिकरोगाय सङ्क्रामन्ति मरान्तरम् ।"
मा नि ।

सङ्क्षिन्न । ति । प्रतिनि । गच्छ । सु नि ८५ ।

सङ्क्षेद । पु । आद्रंतायां । व्याक ।

सङ्क्षुप्यो । स्त्री । धातकीवृक्षे । स ।

सङ्क्षिनो । स्त्री । चीरपुण्याम् । च ४५ ।

सङ्क्ष्या । स्त्री । गणनायाम् । येन विनिवेश
समाप्तिर्भेदवतो क्रियते । यथा—अटो ज्वरा इति ।
मा पच नि ।

सङ्क्ष्यानदानटोका । स्त्री । मल्लानिदानम्य
टोकायाम् ।

सङ्ग । पु । अमरको । निरोधे । निदा ।

सङ्गर' । पु । रिये । मे । स्त्री । शमीवृक्षकक्षे । मे ।

सङ्गम । पु । केतुमे । निषने ।

सङ्गिनो । स्त्री । चीरपुण्याम् ।

सङ्गुहक । ति । भिन्नसलसम्भारके । च ४५ ।

सङ्गुहयो । स्त्री । भयङ्करवृक्षायाम् । निदा ।
See दहयो ।

सङ्ग्राहक' । ति । अनिसङ्गुहमुविश्रम्भे । अति
लघु शोषवाक्कमनाम् । च ४५ ।

सङ्गाहो (इन्) । पु । कुटमः । कूटि ग्राह ।
रानिव ६ । वि । धारके । सघाह्वी ।

सङ्गचारी (इन्) । पु । मन्त्रमात्रे । हे च ।

सङ्गष्टा । स्त्री । लतायाम् ।

सङ्गपुष्पी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । लङ्का । रा
निव ४ । घातकौह्वी । शरिङ्गमन्त्र ग्राह । रा
निव ६ ।

सङ्गर्षा । स्त्री । अलङ्कृते । रानिव ६ ।

सङ्गाटिका । स्त्री । शङ्गाटकलतायाम् । पाणि-
कण्ठमन्त्र गता । मे । प्राये । विद्य ।

सङ्गात' । पु । कफे । रानिव २१ ।

सङ्गातपत्रिका । स्त्री । शताङ्गायाम् । लङ्का ।
रानिव ४ ।

सङ्गातबलप्रवृत्त' । पु । आभिधीतिकागन्तुक
रोगविशेषेषु । दुष्बलस्य बलवद्विघातेऽपि विघा
मसङ्गता व्यापादिकताय । सुसू २४४ ।

सङ्घिसः । पु । तन्नामककषाकृतिविशेषे । अयं
गुणशक्तुलिरसद्रपाक्षिरितरात्पलायित इति विघा
मसाध्य । सुसू १६४ । [भिधाने ।

सङ्घेपरद्रावली । स्त्री । श्यामलालङ्कृतद्रव्या-

सघर' । पु । श्रेयस्मिण्याम् । वै निघ ।

सचिप्लकः । मि । बुद्धिने । क्षिप्रचक्षुषि ।
पौष्टी हन् । शर ।

सचिवः । पु । कृष्णधन्वरे । रानिव १० ।

सचिवासयः । पु । पाण्डुरीशे । विश्वे ।
रानिव २० ।

सचेष्ट । पु । आसङ्गे । शमा । वि । चेटान्विते ।

सञ्चरा । स्त्री । हरिद्रायाम् । अ य ।

सञ्चर । पु । शरीरे । हे च ।

सञ्चलम् । स्त्री । शीघ्रचलवत् । गठन लय ।

सञ्चलनम् । स्त्री । कम्पने । शब्दकल्प ।

सञ्चान् । पु । खेनपदवि । निक्षेत्राशी ।
शब्दकल्प ।

सञ्चारिका । स्त्री । प्राये । मे ।

सञ्चारिणो । स्त्री । उपपादोलतायाम् । प्राशि-
निता गता । रानिव ४ । रजपञ्जकपायाम् ।
वै निघ ।

सञ्चारो (इन्) । पु । स्तोत्रके । कोड़ा । रा
निव २० । धूपे । विका । वायी ।

सञ्चाली । स्त्री । गुञ्जायाम् । शब्दकल्प ।

सञ्चित्रा । स्त्री । नृपिककण्ठान् । मूर्धाराणि
शर ।

सञ्ज्ञा । स्त्री । छाग्याम् । शर ।

सञ्ज्ञौवनम् । स्त्री । दुग्धे । वै निघ ।

सञ्ज्ञौवनागद' । पु । सर्पदंष्ट्रे अगदविशेषे
"लाघा इरेणुर्नलद प्रियङ्गु शिशवय याटक
पृथ्विकाय । चूर्णीकृतोऽयं रजनोविमिश्रो वर्ग
निधेयो मधुसपिपात । शङ्गे गवां पूर्ववदापि
धानसत प्रयोष्योऽङ्गमनस्य पाने । सञ्ज्ञौवनो
नाम ॥" सुकल्प ५४ ।

सञ्ज्ञौवनी । स्त्री । उत्कलप्रसिद्धे रुदनौह्वी ।
रानिव ५ ।

सञ्जूरः । पु । सन्तापे । रानिव २० ।

सटा । स्त्री । जटायाम् । कैशरे । मे । स्त्री ।
जटायाम् । शर ।

सटिः । स्त्री । शय्याम् । गठी । शर ।

सटि(ठि)का (टी, ठी) । स्त्री । चारुणा
टंके । वन व्याप । स्वनामध्यातपण्यद्रव्ये । गठी ।

म आविष्टलद । क हलिपरसिध । वन् । कचोरा ।

कोइणे प्रसिद्धा । तत्पण्याया, — शठो शठिका

पटो गन्धमूलो षड्गुणिका पलाश कर्बूर कर्तूर

कचुर सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलक गन्धमूला

गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधू गन्धपलाशो

नीमूतमूल कच्छोरा हिमजा हिमा ऐनी षड्

गन्धा षड्गुण्यी सुगन्धा गन्धोली पलाशा पलाशिका

पशुपलाशिका शटि अश्वनिशा सुगन्धमूला

गाभारी सप्तदा दधी दूर्वा गन्धा अश्वहरिद्रा

कोथी हिमोद्वा वधू । गुप्ता — तिक्ता अश्वरवा

ला उण्या रुधा ज्वरघ्नो यफाशकक्षूरपत्री च ।

रानिव ६ । गन्धपलाश्याम् । भा म १ भ ज्व नि ।

"कट्टणालिका सटी ।"

सङ्कम् । स्त्री । विकटुदाङ्गिमजोरकादिपुष्प
येदधनि । अन्यत् — "शालिषूषे घृतं तीर्थं मिश्रितं
मङ्गलं भवेत् ।" भा ।

सङ्क । पु । नपुंसके । सटी ।

सङ्किश । पु । सन्दर्भे । मोठो । शब्दकल्प ।

सतत' । पुं । कफि । वै निघ ।

सतत(क)ज्वरः । पुं । आमाशयस्थकफकृतज्वरे ।
स च प्रतिदिनं कालद्वयानुवर्तमानं किञ्चिद्भूतं ।
रा नि । "अक्षोरान्ने सततक क्षौ कालानुवर्तते ।"
मानि ।

सतसा । स्त्री । नागवल्लीभेदे । एकं थकारं
पानं ग्राह्यं । वम् सतसोपर्यं । रा नि व ११ ।
See नागवल्ली ।

सतिक्तका । स्त्री । चुचुशक्तिः । भा पू १ भ
शा व । See चुचु ।

सतो । सौराष्ट्रदि । स्त्री । (अभावे पद
पपटो यास्याः ।)

सतीन (क) । पुं । कलायभेदे । गेट्र ।
रा नि व १६ । गुणा—मलवृत्तिकर । सु सू ४६
च । सु चि ३५ । च द टणा चि । माषत्रीक्षी ।
माषकनाश । हरेणो । अन्नहर । खड्डिके ।
धैमात्रि । अटोभ । "कलायस्त्रिपुटं प्रोक्तं
सतीनो वृत्तलो मतः ।"

सतील, (क) । पुं । वशे । हारा । सती
नके । रा नि व १६ । स्त्री (का) । विष्णुकान्तायां ।
अपराजिता । रा नि व ३३ । कलायभेदे । उठठफ ।
"सतीला निष्ठिका तिष्ठती ।" श च । तदगुणा—
"सतीला वातला रुचा वातपित्तविषापाह ।
अयुष्णा सा तु तिक्ता च वातघ्नी श्लेष्मपित्ताह ।"
सतुपम् । स्त्री । धान्ये । क्षी । शब्दकल्प ।

सतेर । पुं । तुषे । सचा ।

सत्कदम्ब । पुं । कैलिकदम्बवत् । केनिकदम्ब ।
श च । "कैलिकस्य सत्कदम्बं मज्जम् शिष्य
पालकः ।"

सत्काञ्चनार । पुं । रक्तकाञ्चने । "सत्काञ्चनार
कामालु ।" श च ।

सत्काण्ड । पुं । श्लेष्मपचिचि । दाहिणीक्षी ।
श च ।

सत्त्वम् । स्त्री । आधुसि । घरपि । मनसि ।
"सत्त्वसंज्ञे मनसि ।" च सू १५ । वसे । स्वभावे ।
मि । मनोविकाशे । "सत्त्व मनोविकाशे स्थापदा
दत्ता तथा स्थितिः ।" रा नि व २१ । प्राचिमात्रे ।
अम । हनौ । इमि । सु चि ८५ । सारे । रस ।
धरणि । "आतप निर्गतं सारं सत्त्वमियमिधो

यते ।" गुणभेदे । तत् विविधं यद्विराजसत्त्वामस
भेदेन । च शा ४५ ।

सत्त्वः । पुं । स्त्री । अम ।

सत्त्वशक्तिः । स्त्री । धातुसारस्य निम्नलीकरणे ।
रस चि १५ ।

सत्त्वावजय । वि । शरीरस्याहितकररुपा
दिभ्य मनोवृत्तिव्यावर्तके बोधये । च सू ११५ ।

सत्त्वादित्थानम् । स्त्री । उदये । च ।

सत्त्वत्रम् । स्त्री । पद्मस्य कीमलदले । श च ।

सत्फलः । पुं । दाडिमवत् । श च ।

सत्फलदः । पुं । विल्ववत् । रा नि व ११ ।

सत्य । पुं । अश्रयवत् । रा नि व ११ ।

सत्यकर्मा (म्) । पुं । विल्ववत् । (वेगं ग्राह्यं ।
वै निघ ।

सत्यनामा (स्त्री) । स्त्री । ब्राह्मणम् । उक्षी
भाक् । वै निघ । आदित्यभक्त्यायाम् । इङ्गुङ्गि ।
वै निघ ।

सत्यफलः । पुं । विल्ववत् । रा नि व ११ ।

सत्यवती । स्त्री । शमीवत् । ब्राह्मणम् । उक्षी
भाक् । वै निघ ।

सत्यवाक् । पुं । काके । चित्ता ।

सत्याह्वा । स्त्री । ब्राह्मणम् । उक्षी भाक् ।
वै निघ ।

सत्वक् । स्त्री । शिरायाम् । रा नि व १८ ।

सत्सार । पुं । वृक्षविशेषे । मृगशिरं ग्राह्यं ।
शब्दकल्प ।

सत्कुकन्दक । पुं । अटविषस्यावरविषासतमे,
विषे । स च पीतवण । अमि २५५ ।

सद्युत्कारम् । स्त्री । युत्कारसहितवचने । स्त्री ।

सदशक । पुं । कर्कटे । कौटुका । रा नि
व १८ ।

सदशयदन । पुं । कदपचिचि । कौटुकाक्षी ।
रा नि व १८ ।

सदञ्जनम् । स्त्री । पुषाञ्जे । श च ।

सदनम् । स्त्री । अरसादे । मानि । नखे । मि ।

सदाकुसुमम् । स्त्री । धातुक्षीपुषे । वै निघ ।
अक्षकचसाचि ।

सङ्गाही (इन्) । पुं । कुटजवृक्षे । कुण्डलि ग्राह ।

रा नि व ८ । वि । धारके । सयाङ्के ।

सङ्गचारी (इन्) । पुं । मत्स्यभावे । इ च ।

सङ्गष्टा । स्त्री । लतायाम् ।

सङ्गपुष्पी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । पुष्पा । रा
नि व ४ । धातकौहवे । शरैश्चन्द्रश्रीङ् । रा
नि व ६ ।

सङ्गर्षा । स्त्री । अलङ्कारके । रा नि व ६ ।

सङ्गाटिका । स्त्री । शङ्गाटकलतायाम् । शङ्गा
कृत्वा नृणां । से । प्राये । विश्व ।

सङ्घातः । पुं । कफे । रा नि व २१ ।

सङ्घातपत्रिका । स्त्री । शताद्यायाम् । उन्मेषा ।
रा नि व ४ ।

सङ्घातवलप्रवृत्तः । पुं । आभिभूतिकागन्तुक
रोगविशेषेषु । दुर्बलस्य बलवद्विपदात्तेऽपि विधा
शस्त्रकृता व्यालादिकृताय । सु सु २४ ष ।

सङ्घिसः । पुं । तन्नामककथाकृतविशेषे । अयं
शब्दशक्त्यलिरुत्सन्नप्रालिखितरत्नपाणिनेति विधा
असाध्यः । सु सु १६ ष । [मिधाने ।

सङ्घेपरद्वावली । स्त्री । ग्रामलालकृतद्रव्या

सञ्चरः । पुं । चेतस्किण्याम् । वै निघ ।

सचिह्नकः । वि । कुदन्ने । क्षिप्रचक्षुषि ।
ऐं हूँ ८ हूँ । शर ।

सचिवः । पुं । कृष्णध्वरे । रा नि व १० ।

सचिवामयः । पुं । पाण्डुरोगे । विषये ।
रा नि व २० ।

सचेष्ट । पुं । आसवे । शमा । वि । चेष्टान्विते ।

सञ्चरा । स्त्री । हरिद्रायाम् । श च ।

सञ्चर । पुं । शरीरे । इ च ।

सञ्चलम् । स्त्री । सीवर्चलवर्णे । मृग मरु ।

सञ्चलनम् । स्त्री । कम्पने । शब्दकल्प ।

सञ्चान । पुं । स्निग्धपदवि । निन्द्यग्राही ।
शब्दकल्प ।

सञ्चारिका । स्त्री । प्राये । णि ।

सञ्चारिणी । स्त्री । रक्षपादीलतायाम् । शोभा-
निष्ठा नृणां । रा नि व ४ । रत्नमञ्जरीकाम् ।
वै निघ ।

सञ्चारिणी (इन्) । पुं । स्त्रीटके । कोङ्गा । रा नि
व २० । ध्रुवे । विका । वायी ।

सञ्चाली । स्त्री । गुञ्जायाम् । शब्दकल्प ।

सञ्चिता । स्त्री । मूषिककण्ठान् । मूषाकणि
शर ।

सञ्ज्ञा । स्त्री । छायायाम् । श च ।

सञ्ज्ञोवनम् । स्त्री । दुग्धे । वै निघ ।

सञ्ज्ञोवनागदः । पुं । सर्वदष्टे । अगदविशेषे ।
“लाघा हरिणमलद प्रियङ्गु शिखर्य गटक
प्रध्विकाय । चूर्णीकृतोऽयं रजनीविमिश्रो दग्धो
निधेयो मधुसपिपात । शृङ्गे गदा पूर्ववदापि
धानस्य प्रयोज्योऽन्नमस्य पाने । सञ्ज्ञोवनो
नाम ॥” सु कल्प ५५ ।

सञ्ज्ञोवनो । स्त्री । उत्कलप्रसिद्धे रुदनीवसे ।
रा नि व ५ ।

सञ्चरः । पुं । सन्तापे । रा नि व २० ।

सटा । स्त्री । लटायाम् । केशरे । से । स्त्री ।
लटायाम् । शर ।

सटिः । स्त्री । शठ्याम् । शठी । शर ।

सटि(ठि)का (टी, ठी) । स्त्री । चारणा
ट्रंके । वन आम् । स्वनामख्यातपण्ड्रव्ये । शठी ।
म आवेदसद । क हलिचरसिवा । वम् । कचीरा ।
कीदृशे प्रसिद्धा । तत्पर्याया, — शठी शठिका
पटी गन्धमूलो बहुश्रुतिका पलाश कर्षूर कम्बु
कचर सुगन्धा गन्धमूलम् गन्धमूलक गन्धमूला
गन्धोलि गन्धशटी गन्धसटी गन्धवधू गन्धपलाशो
कीमूतमूल कच्छीरा हिमजा हिमा ईसी बङ्ग
गन्धा बङ्गयन्ती सुव्रता गन्धमूलो पलाशा पलाशिका
पृथुपलाशिका शटि अस्मिन्ना सुगन्धमूल
गन्धारी समुद्रा लघो दूर्वा गन्धा अष्टहरिद्रा
कीन्धा हिमोद्गवा बध् । गुणा — तिक्ता बलहरवा
लघु तथा कथा ज्वरघ्नी कफाशकफूप्रणघ्नी च ।
रा नि व ६ । गन्धपलाश्याम् । भा म १ भ ज्व वि ।
“कटुणाशिका सटी ।”

सट्टकम् । स्त्री । विकटुदाङ्गिमजोरकादिपुष्प
पेदकधनि । अन्यम् — “शालिचूषे हत तीर्थे मिश्रितं
गडक भवत् ।” भा ।

सट्ट । पुं । नपुंसके । चटी ।

सट्टिश । पुं । मन्त्र । कोङ्गाणि । शब्दकल्प ।

सनिष्ठेवम् । स्त्री । चतुर्कृते । चम ।

सन्ततन्वरः । पुं । निरन्तरन्वरे । लघुच—
'सनाह वा दशाह वा द्वादशाहमद्यापि वा । सन्तत्या
यो विसर्गो स्यात् सन्तत स निगद्यते ॥' दोष
धातुमलमूवकोपे सन्ततोत्पत्तिरिति चरक ।

सन्तमक' । पुं । तमकशसे । तत्रलघुचण,—“वट्
खेदवमद्युपाय कण्ठपुष्टिरिकाम्बित । विशेषाद्
दुर्दिनेता व्यङ्गास स्यात् तमको मतः ॥” इति ।
सुष्ठु ११५ ।

सन्तर्पणम् । स्त्री । “द्राक्षादाङ्गिमखर्जुरोक्तदलो
घृतमधुशकरायुक्तो लाजचूर्णे । “द्राक्षादाङ्गिम
खर्जुरेकदलोमवरावित । लाजापूर्वं समभ्याज्य
सन्तर्पणमुदाहृतम् ॥” राजिव २५ । अतिभोजने ।
सुष्ठु ४४५ । अतिव्रमी, वसादिवर्षक नवाग्र मया
यतिषवने । च दल्व चि ।

सन्ताम । लघुचये । चम । स्त्री (ना) ।
नीलापराजितायाम् । वै निघ । [याम् । वै निघ ।

सन्तानच्छेदिका । स्त्री । नीलापराजिता
सन्तानिका । स्त्री । मर्कटजालहये । मर्कट
जालि वान । राजिव ८ । फेने । छुरिकाफले ।

चारा । चौरसरे । मांहा । गुण्य —गुरु शीता
व्या पित्तरक्तवातजिघ । राजिव १५ । अपिच,
—“तपथी व दधी सिन्ध्या वलास वल प्रकला ।”
मिष्टान्नविशेषे । मृदुजाला । यथा—“दुग्धस्य
शरावपतुत्य मर्कटामर्कशरावपरिमितान् घृत
शराववादेकस्य गृहीत्वा तदुग्धं आवर्तनेन घनो
भूते सखे स्थिते मन्यानेन बहुतरकेनो भविष्यति,
तत्फलनघटितदुग्धस्य तत्राङ्गारोपरि रक्षणात् सरो
जायते । तत्सारमख्ये चतुष्कोषाकृति निर्माय
घृतेन भृष्टा एकतारवर्धमर्करासरे मघ्न क्रव्यान्,
किन्तु तत्राधिकलघु न तिष्ठेत् ।” पाकराज ।

सन्ताप । पुं । तापे । राजिव २० । दाह
रोगे । “खेदावरोध सन्ताप ।” मा नि ।

सन्दश । पुं । सन्दशिकायाम् । मीडाश्वी ।
हे च । नासारीमापहरण्यन्तमेदे । मीडाश्वी ।
सुवि १५ । तस्यासिशिरादायुगतशल्कोहरणार्थं
मीडाश्वीयुक्तम् । तस्य सनिघटानिघटी ही मेदी
भक्त । सुष्ठु ७५ ।

सन्दशिका । स्त्री । सन्दशेयने । मीडाश्वी,
मीडाश्वि, मिष्टा । मे ।

सन्दानिका । स्त्री । चरिखदिर । विट्पनिघ्न ।
रा निव ८ । (नो) गोशालायाम् । गोशान ।
हे च ।

सन्दाह । पुं । सम्यदाह । तालीहमुखदाह ।
रा निव २० ।

सन्दोष्य' । पुं । मयूरशिखाहवे । श च ।

सन्दष्टभोजनम् । स्त्री । सयोगावस्तभोजने ।
मा निघट्यो चि ।

सन्धानम् । स्त्री । मये । राजिव १४ । सौराष्ट्र
सन्धिकायाम् । भृङ्गपुष्पे । सुरासवक्तमये ।
“द्रवेषु चिरकालस्य द्रव्यं यत् सन्धित भवेत् ।”
गुण्य —लघु कथं पाचन वातनाशनम् । वै निघ ।
सुरासज्जीकरणे । मम तैलशक्ति स्त्र । शब्द
कल्पे मयमानन्द । काश्चिके । हला । व्यञ्जने ।
रा निव २० ।

सन्धानिका । स्त्री । भोज्यद्रव्यविशेषे । आचार
इति लीकि । आससन्धानिकायाम् । आत्मन्न
आशित्र । यथा—सर्वपा १ श मरिच २ तो
लवणं १ तो मेथिका २ तो जौरकं २ तो हरिद्रा
१ तो नागरसुप्तकं १ तो लज्जशीरक १ तो
एकव घृष्येत् । आसफलानि २० निरस्योनी
दिखण्डानि चतुर्दशानि वा कृत्वा सदभ्यन्तरे
पूर्वोक्तचूर्णे पूरयित्वा शलाकया विहा च रंक्षे
चिपेत् । पाकराज ।

सन्धानी । स्त्री । सन्धाने । शर ।

सन्धानोयवर्गः । पुं । पञ्चमदशकाख्यमहा
कषायवर्गे, भद्रसयोगने । यथा—मधुकमधुपर्णी
इतिपञ्चखड्गकोसमङ्गा मोषरस धातकोषोपप्रियङ्गु
कटफलानोति दशेमानि सन्धानोयानि भवन्ति ।
वटिपधु, गुणक, छात्रुले, आकृमां, वरा-
कांशा, मोहन्नम, शरिङ्ग, गोष, शिशु
कटुफण । च ।

सन्धारणोय । नि । सपङ्कये । शत्रु । च
सुष्ठु ५ ।

सन्धि । पुं । अस्थिसमीपस्थाने । स शिचि
चेटाश्वी व्यिरच । शाखाङ्गुलकटिषु चेटावन्त,
शेवा स्थिरा इति । ते च सम्य २१० । तेषां
शाखास्तटवटि, कीठे एकीकृतवटि, योनीर्ददेशे
च ८५ इति । तेषां च त्रयोविधयोगः
८, कण्ठे १,

सदागतिः । पु । वायो । अम । सुखे । मे ।
लदागतिशत्रुः । पु । एरण्ववे । चि क्र क
स्त्री रोचि अपरापातने ।

सदातोया । स्त्री । एलापण्याम् । कौंठे
अमद्रगौ । श च ।

सदानर्त्तः । पु । खधनपक्षिणि । श च ।

सदापुरः । पु । कैवर्त्तसुखायाम् । कृष्टे
भृता । वै निघ ।

सदापुष्पः । पु । नारिकेलवृक्षे । श मा ।
य ताके । द्रव्य आकम् । मन्दारके । गान्
आकम् । रा नि व १० । See राजाकं । अकं
हवे । आकम् गाँह । कुन्दहवे । कूँम गाँह ।
रा नि व १० । कविपिप्लव्याम् । गान् आगाँह ।
वै निघ । स्त्री (यी) । अकं हवे । आकम् गाँह ।
च सु ५५ । सु सु ४२५ । रक्ताके । प सु । च वि
८५ । कापांसवै । कागाम गाँह । वै निघ ।

सदाप्रसूनः । पु । रोक्षीतकवृक्षे । रौद्रा ।
रा नि व ८ । रक्तरोहितके । वै निघ । कुन्दहवे ।
अकं हवे । रा नि व १० ।

सदाफलः । पु । नारिकेलवृक्षे । भा म आ व ।
सदुत्तरहवे । खड्गुमुत्र । मे । रा नि व ११ ।
वा सु १५५ । "न्ययोधपिप्लसदाफलरोधयुगम् ।"
विलहवे । रा नि व ११ । सपुष्पवागीकी । कुम्भि-
वेषुन । स । स्त्री (ला) । विसम्भिपुष्पहवे ।
रा नि व १० । वागीकुविग्ने । मटका । वेषुन,
श्रुतिवेषुन । गुणा — विदीवव्री रक्तपित्तप्रसादने
कण्टकच्छूरी च । राज ।

सदाभद्रा । स्त्री । गाभारीहवे । प सु । भा
म शभ मूधाचि ।

सदामण्डलपत्रकः । पु । श्वेतपुनर्नवायाम् ।
वै निघ ।

सदामासो । स्त्री । मांसरोहिणीभेदे । रा नि
व २ । गुणा — मांसरोहिणीसमा ।

सदारुहः । पु । विलहवे । वै निघ ।

सदृगस्यन्दनम् । स्त्री । निषन्दे । विष्ठा ।

सद्य (न्) । स्त्री । ऋक्षे । मे । गृहे । अम ।

सद्य प्राणकरः । वि । सद्योदयशगादिनास
नवाभेदा । "सद्योमांस नवाभेदं बाला स्त्री चौर

भोजनं । दृतमुष्णीदके खान सद्य प्राणकराणि
पट् । प्राणक्य ।

सद्य प्राणहरः । वि । आघातमात्रमिव जीवन
नाशके । तथाविधदेहमग्नस्थाने यत्राहते तत्तृचण
मियते । सु गा ६५ । सद्योमारकद्रव्ये, युष्क
मांसतद्वणदध्यादी । सु सु ४६५ । "पृतिमांस निघी
हृदा बालाकंसारुणं दधि । प्रमाते मैथुन निद्रा
सद्य प्राणहराणि पट् ॥" प्राणक्य ।

सद्य प्रौणनम् । स्त्री । आहारः । वैद्यकम् ।

सद्य शोधा । स्त्री । युक्तशिश्याम् । आनाङ्गनी ।
श च ।

सद्योव्रणः । पुं । सद्योजातप्ले । निदान—
"नानाधारमुखे शब्दे नानास्थान निपातिते ।
भवन्ति गानाकृतयो व्रणा ॥" ते च यद्विधा
क्षिप्र भिन्न विद्व चत पिच्छित दृढश्चेति । मा
नि । अपिच— "सद्योव्रणा ये सदसा सम्भवन्
भिधातत । अनन्तरपि ते रक्तमुच्यते लुटमट् ॥
घटावकृत्तविच्छिन्नप्रविलम्बितपातित । विद्व भिन्न
विदलितम् ॥ तच्च घट लसोकया ।
रक्तलेशेन वा युक्त सङ्गो हृदिनात् सवेत् । अथ
गाढ तत हृत्त विच्छिन्न स्यात् ततोऽपि च ।
प्रविलम्बि सशेषास्त्रि पातित पतितं तनी ।
सुखास्यस्यविद्वन्तु विद्व कीदृशविवर्जितम् । भिन्न
मन्त्रदिदलितं मञ्जरक्तपरिप्लुते । प्रहारपीडनीत्
कृशात् सङ्गास्था पृथुतां गतम् ॥" वा च २६५ ।

सद्योमण्डलपत्रकः । पुं । श्वेतपुनर्नवायाम् ।
वै निघ ।

सद्योमासम् । स्त्री । अभिनवमांस । टेट्टिका
मांस । गुणा — बल प्राणवदकम् । "सद्योमांसं
नवाभेदं बाला स्त्री चौरभोजन । दृतमुष्णीदकं च
सद्य प्राणकराणि पट् ।" प्राणक्य । [श च ।

सनः । पुं । घण्टापाटलवृक्षे । शृङ्गाशृङ्ग ।
सनपर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् । श रं ।
आसनपर्वोद्वह ।

सनाभा । स्त्री । श्वेतपाटले । द्रव्य आकम् ।
वै निघ ।

सनामकः । पुं । शोभाजनवृक्षे । श च ।

सनियहः । पुं । विविधसन्तानात्तरसन्ताने ।
स स्त्रीदकारसन्तान इव स्त्रीलवह । अनियह
अनिबन्धन सन्तकारव्येव । सु टी ७०५ ।

सनिष्ठेवम् । लो । चम्बुकते । अम ।

सन्ततल्वरः । पु । निरन्तरल्वरे । लघुच—

“समाह वा दशाह वा द्वादशाहमद्यापि वा । सन्तत्या
यो विसर्गो स्यात् सन्तत स निगद्यते ॥” दोष
धातुमलमूचकोपे सन्तोत्यतिरिति चरक ।

सन्तमक । पु । तमकशासे । तल्लघुचण,—“वृ
खेदधमधुपाय कष्टपुष्ट्रिकान्वित । विशेषाद्
दुर्हिमेता म्यक्कास स्यात् तमको मत ॥” इति ।
सु ४१५ ।

सन्तर्पणम् । लो । “द्राचादाङ्गिमखजूरोकदलो
हृतमधुशकरायुक्ते लाजचूर्णे । “द्राचादाङ्गिम
खजूरोकदलोमश्वराश्वित । लाजाचूर्णे समध्याज्य
सन्तर्पणमुदाहृतम् ॥” रा नि व २२ । अतिभोजने ।
सु ४४५ । अतिव्रतो, रसादिवर्षक नवाग्र मया
यतिसिधने । च द ज्व चि ।

सन्तान । लघुचवे । अम । स्त्री (ना) ।
मोलापरान्नतायाम् । वे निष । [याम्] च निष ।

सन्तानच्छेदिका । स्त्री । मोलापरान्नता

सन्तानिका । स्त्री । मकंठगालवणे । मकंठ
जानि वाम । रा नि व ८ । फेने । छुरिकाफले ।

हारा । चौरसरे । नानाहे । गुण्य—गुरु श्रीता
हृष्या पितरक्तवातनिष्ठ । रा नि व १५ । अपिच,

—“तर्पणी वृक्षो विग्धा वलास मल भुक्त्वा ।”
मिष्टान्नविशेषे । गुरुकाज । यथा—“दुग्धस्य

शरावचतुष्टय शरकरामशरावपरिमिताम् हृत
शरावपादेकश्च गृहीत्वा तद्गुण्ये आवर्त्तयेत्त घनो

भूते सन्धे स्थिते मयानेन बहुतरुकेनी भविष्यति,
तत्फलमस्मितदुग्धस्य तप्ताद्वारोपरि रक्षणात् सरो

जायते । तत्करमस्त्रेण चतुष्कोणाकृतिं निर्माय
हृतेन भृश एकतारवह्न्यकारस्ये मघ कुर्वीत,
किन्तु तपाधिकचण न तिष्ठेत् ।” पाकराज ।

सन्ताप । पु । तापे । रा नि व २० । दाह
रोमे । “खेदावरोध सन्ताप ।” ना नि ।

सन्द श । पु । सन्दशिकायाम् । भौङ्गाणि ।

इ च । नासारीतापहरण्यन्तमेदे । नाङ्गनाम्ना ।

सु ४१५ । तप्तासिधिराद्युपगतमन्त्रोदरणापि
धोदमाङ्गुल्यन्ते । तस्य सनिष्ठाग्नियदो द्रो मेदो
भवत । सु ४०५ ।

सन्दशिका । स्त्री । सन्दशयन्ते । भौङ्गाणि,
काङ्गाणि, भिन्ना । मे ।

सन्दानिका । स्त्री । अरिखदिर । विष्टेभित्र ।
रा नि व ८ । (नी) गोमालायाम् । गोमाला ।
इ च ।

सन्दाह । पु । सम्पदाह । तालोष्ठमुखदाह ।
रा नि व २० ।

सन्दोष्य । पु । मयूरशिखावले । श च ।

सन्दष्टभोजनम् । लो । सयोगविरुद्धभोजने ।
मा नि व ४१० चि ।

सन्धानम् । लो । मये । रा नि व १४ । सौराष्ट्र
सन्धिकायाम् । मङ्गमर्षणि । सुरासवक्तवमये ।

“द्रवेषु चिरकालस्य द्रव्य यत् सन्धित भवेत् ।”
गुण्य—लघु रक्ष पाचन वातनाशनश्च । वे निष ।

सुरासञ्जीकरणे । मृदु देहशक्ति कर । शब्द
कल्पे मयमानन्द । काञ्चिके । हला । व्यञ्जने ।
रा नि व २० ।

सन्धानिका । स्त्री । भोज्यद्रव्यविशेषे । आचार
इति लोके । आससन्धानिकायाम् । आत्मन

आंशे । यथा—सर्पपा १ श मरिच २ तो
लवण ६ तो मेथिका २ तो जीरक २ तो इरिद्रा

१ तो नागरसुस्तक १ तो जलज्वीरक १ तो
एकत्र चूषयेत् । आसफलानि २० निरस्थीनो

हिङ्गुलानि चतुर्लङ्गानि वा कृत्वा तदभ्यन्तरे
पूर्वाङ्कचूर्णे घृष्टित्वा शलाकया बिडा च तैले

चिपेत् । पाकराज ।

सन्धानी । स्त्री । सन्धाने । श र ।

सन्धानोपवर्ग । पु । पञ्चमदशकाज्यमहा
कषायवर्गे, मधुसयोगने । यथा—मधुकमधुपर्षी

पुत्रिपण्डस्यङ्कौसमन्ना मीचरस धातकोलीप्रियङ्गु
कटफलानोति दशमानि सन्धानोधानि भवन्ति ।

वटिमधु, शङ्ख, ठाङ्गुल, आङ्गुलि, वरा-
ङ्गाङ्गा । प्यांशुम, शीरेङ्ग, गोष, अश्विङ्ग,

कटुङ्ग । च ।

सन्धारणोय । वि । उपहृषे । शङ्ख । च

सु ४५ ।

सन्धि । पु । अलिसयोगप्याने । स शिव
चेलायाम् स्थिर । माङ्गाङ्गुलटिपु चेलायाम्,
श्रीवा स्थिरा इति । ते च सम्य २१० । तेषां

माङ्गासट्टवटि, कोठ एकीवटि, रोमीईद्रे
च ८१ इति । तेषां मयोतिमयोनी रोमायो
८, कट्टे १, वट्टमकमकुसुमीमनिवहनाकोपु १८,

दन्तमूलेषु ३२, कण्ठमणौ १, नासिकायां २, पित्ति २, गण्डमूले २, शब्दे १, कर्णयोः प्रत्येक १, हृत्पुच्छयोः २, भ्रुवो २, शब्दोपरि २, मस्तके १, शिरःकपालेषु ५। एते च सन्ध्योऽष्टधा कोरीडखलमासुह्र प्रतर तुम्रसेवनी काकतुण्डमलय गङ्गावर्त्ताभिधा । तेषाम् ऋजुव्यादियु कोरा कचावहृणादौ चङ्खला गुदभगादौ सासुहा यौवादौ प्रतरा शिरःकणादौ तुम्रसेवनी हन्वीरुभ यत वायसतुण्डा कण्ठद्वयादौ मण्डला श्रीव गङ्गाटकेषु शृङ्गावर्त्ता इति । सु शा ५५ ।

सन्धिकः (गः) । १ । स्वनामव्याप्तसन्निपात
ज्वरविशेषे । तस्य सप्तम्य—“पूर्वद्वयकृतगण
सम्भूत शीघ्रवातवृद्धेद्वान्वितं । त्रीभूतापमण्डानि
लाग्न सन्निपातमिति सन्धिकं वदेत् ॥” अतः ७
दिनं जीवति । अपिच—“स्यवातिशयिता मदे
चतुष्टयसंयुक्ता सन्धियु प्रभूतकफता सुखे विगतनिद्रता
कासरक समस्तमिति कीर्तितं भवति खल्वयम
ज्वरे सन्धिकः ॥” भा. म. १४ ।

सन्धिका (जा) । स्त्री । विसन्धिपुष्पवृक्षे ।
राजिव १० । मद्यसन्धाने । शर ।

सन्धिकुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवत् । वै गिघ ।

सन्धिनालः । पु । नखीनामगन्धद्रव्ये । राजि
व १५ । See नखी ।

सन्धिर्नो । स्त्री । इषाकाह्निष्याम् गवि । या
 इषेषाक्रान्ता निष्यादितमैद्युना । भ । अकाल
 दुग्धायाम् । से । शिष ।

सन्निवन्धः । पु । भूमिष्यपि । हृईंणा ।

सन्धिवन्धनम् । श्री । चायुगिरायाम् । "एव
मेव श्रीरक्षिन् यावन्त सन्धय स्मृता । चायुभि
र्धकुम्भिका ॥" सुभा ५५ ।

सन्धिभङ्गः । पु । अस्थिमङ्गः । वैद्यकम् ।

सन्धिसुक्तभग्नमून को । द्विविधमप्ररोगाव्यतरे
मये । तस्य उपप्लुतिदि यत् विधम् । तव प्रसा
दणाकुञ्चन विवर्तनाविषयमाशक्तिरुपवज्रल स्वर्ण
सङ्कलघति सामान्यलक्षणम् । सु नि १५५ । See
मधुम् ।

सन्धिरुक् । स्त्री । सन्धिवेदनायाम् । निदा ।

सन्धिला । स्त्री । मदिरायाम् । मे ।

सन्धिवक्त्रो (वेला) । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पसूत्रे ।
पानि ३०१ ।

सन्ध्या । स्त्री । दण्डद्वयद्वये दिवावाचिमन्दिमम
पुष्यवचिगेये । गौर्गात्र । इ च ।

सन्ध्यापुष्पा (प्यो) । ओ । आसीगुणवे
रा नि व १० ।

सन्ध्याभ्रम् । छी । सुषण्णैरिके । रामिव १३

सन्ध्यारागः । पुं । सिन्दूरः । रागि व १० ।

सन्तः (क.) । ५ । पियालहवे । पेयाशाल
 यम । ति (क) । खर्वे । यम ।

স্বকাক্ষু' । ৫ । বিদ্যালয়ে । পেরাশাল । স্বম

सम्राट्मण्डिका । स्त्री । विरंचमण्डिका
विणये । अर्कं पि रावणकृतमवमशतके ।

सन्निष्ठाष्टः । वि । सन्निकर्षविशिष्टे । मामि ।

सन्निपातः । पू० । सङ्घाते । वैकारिकवातादि
दीपसमुच्चये । स तयोदशविधः । ॥ See सन्नि
पातञ्जलः ।

सन्निपातकलिका । स्त्री । पश्चिमीकृतसन्नि
पातपिकित्सायाम् । रुद्रटकता चान्या ।

सन्निपातज्वरः । ३ । सामान्यवैद्यिकज्वर
विशेषः । तस्य लक्षण—“एषो दाहः एषो शीत
मण्ड्यसन्निशिरोक्ता । साद्यावे कलुषे रक्ते मिधुं
चापि लोचने । सधनी सधनी कर्षो कण्ठ शुक्ल
रिवाहतः । तन्द्रा सोष्ट प्रलापय कास आसोऽह
चिर्मम । परिदग्धा खरस्यशो जिह्वा सखाहवा
परम् । डोवन रक्तपित्तस्य कफेनीन्मिश्रितस्य च ।
शिरसो लीठनं दण्डा निद्रानाशो हृदि व्यथा ।
स्वेदमूत्रपुरीषाणां चिराद्दर्शनमल्पम् । कुशल
भाति गावाणां प्रतरा कण्ठकूलजम् । कीठानां
श्यावरक्तानां मण्ड्यछानास दशनम् । मूकत्व श्रोतसो
पाको गुदत्वमुदरस्य च । चिरात् पाकस्य दावाणां
सन्निपातज्वराकृतिः ॥” मामि । स १३ विधे

सन्धिकादिनेदात्—सन्धिकान्तकव्याद्यपिवाचिकम्
 शीताश्रतन्द्रिकलक्षकहाक कर्षकमुपनेत इत्येवमि
 प्रत्ययकनिष्ठाकान्धियात् । तथाच ज्वरानां
 मथ्यादा यथाक्रम ७१०१२०१३१४१५१६१७
 १८१९२०२१२२ दिनानि भवन्ति । तेषां
 —एकील्लण्द्वील्लण्त्तील्लण्मेढम सन्ति । प्रथमस्य
 शीमेवांतपित्तकफेभ्य वृद्धिः । तदयथा—वाती
 ल्लण् पित्तोल्लण् कफोल्लण् इति धिगद, वात
 पिगोल्लण् वातज्ञेकील्लण् पित्तज्ञेकील्लण् इति
 विभेद इति षट् मूल्लण् एक इति सन्ति । तथा

प्रह्ववाती मध्यविमो होनकक १। मध्यवात
प्रह्वविमो होनकक २। होनवात प्रह्वविम
मध्यकक ३। प्रह्ववात होनविम, मध्यकक ४।
मध्यवात होनविम प्रह्वकक ५। होनवाती
मध्यविम प्रह्वकक इति ६ पठ,—इति त्रयोदश।
तेषां च वातोन्मथादीनां नामानि यथाक्रमम् १
विस्कारक, २ आघकारी, ३ कम्पन, ४ बभु
(भू), ५ शीघ्रकारी, ६ मधु (फला), ७ कूट
वाकल, ८ संनोदक, ९ पाकल, १० याय
(संयान), ११ लकष, १२ कर्कोटक, १३
(वेदारिक) (शर्कराखी) विशाख्येति त्रयोदश
भेदाः । च । भा म १३ । तन्वानारोक्तनामानि यथा
—श्रीताड, मन्द्रिक, चित्तविधम, कर्षिक,
जिन्नक, कण्डुलक, रुद्राह, रक्तहोषी, सुप
नेत्र, प्रलापक, चमिन्धस, कण्डपद, कर्षपद
येति । पुनस्तन्वानारोक्तनामानि यथा—कुम्भीपाक,
शीघ्रनाव, प्रलापो, चतुर्दह, दण्डपात, चन्नक,
एषोदाह, हारिद्र, अजघोष, भूतहास, यज्ञ
पौड, सश्यास, समोषी चेति त्रयोदश । भा म
१४ । लघुणादि सप्तपण्यादि सप्तम् ।

सन्निपातनाडी । जो । दन्तमूलगतरीगे ।
लघुण—“दाहज्वरदसनमूर्च्छन वक्तृमीपा यस्यां
भवन्ति विदितानि च लघुणाणि ।” मानि ।

सि “नन्तु (हर.) । ५ । नेपालनिम्बे ।
छिन्नता । वनिच ।

सन्निपातपट । ५ । वेद्यकपत्रभेदे ।

सन्निपातमृत्युञ्जयरस । ५ । सन्निपात
ज्वरे रस । पाठ—“विष दूतकगन्धो च विष
मन्थरादयो । आजमायूरपिचे च मद्यव्यायापि
योजयेत् । इतितालघ सन्धिषं वानरीबीजसंयुतं ।
अपामार्गं चित्रमूल जयपालघ कम्कयेत् । एतन्
सुख समाशनं चामामूखं मद्ययेत् । नाथेय
सदृशं काथीं वाटिका सन्निधस्वरे ॥”
विष पात्रा, शक्रक, मोहक पिष्ट, शूकरपिष्ट,
छागपिष्ट, मायूरपिष्ट, मांशपिष्ट, रुद्रिभाण,
जिकट्टे, आगारुगोवीर्य, आपात्रभूग, छिन्नार
भूग, अन्नभालवीर्य अष्टाङ्क ममताग । शिना
पात्रे छागश्चक्षुषा मर्दनं करिष्या, माषकगोत्र-
आम्रं वटी करिष्ये । भेष ।

सन्निपातसूर्यरस । ५ । सन्निपातज्वरे रस ।
पाठ—“रसेन गन्ध द्विगुणं मृष्टं तत्पादभागं

रवितारसेन । भण्डोक्तं योग्य मद्ययेत् दिन
त्रयं हरिरेन चम्पे । विषय दन्त्या कक्षाप्रमाथ
मश्रादिपिचे परिभाषयेत् ॥” भावा २—६२ ।
रस ७ छ, शक्रक २ छ, तामोष्ठ्य, कृपाष्ठ्य,
पुर्ण्ड्य अष्टाङ्क रसेन शिकि छ, विष
रसेन अष्टम छ, अक्षय छिन्नार रसे
माक्षिा वटी करिष्ये । रस चि । अथ—
“द्विगुण गन्धं ताव मरिच विषयौ विषम् ।
ग्रन्थी कनक शीघ्रं ग्रन्थपूजानि कारयेत् ।
विजयापवतोयेन त्रिदिन भाषयेत् सुधी ॥”
भावा २२ । अनु पर्वण्ड्य, अर्ककाय ।
द्विगुण, शक्रक, तामा, मरिच, निगुण, विष,
छ, कनकशूद्रावीर्य, अष्टाङ्क ममताग,
शिकिरस ७ दिन मर्दनं करिष्ये । भेष ।

सन्निरुद्धगुद । ५ । निरुद्धगदरीगे । Sec
निरुद्धगद ।

सन्नोदकम् । जो । सिद्धरे । प सु ।

सत्र्यास । ५ । मूर्च्छावद्वीगविशेषे । लघुण
यथा—“वाग्देहमनसा चेष्टा चाविप्यातिबला
मला । सत्रसन्धयल जन्तु प्राणाययनमाश्रिता ।
स ना सत्राससत्र्यस्त काष्ठोर्मिती यतोपम । प्राप्य
विमुच्यते शीघ्रं मुक्ता सत्यफलं क्रियाम् ॥” भा
नि । सन्निपातज्वरविशेषे । लघुण—“अतिमरुति
वमति कुजति गावाण्यभि चिरं नर । चिपति ।
सत्राससन्निपाते प्रलपल्लाघिमण्यस्यो भवति ॥”
भा म १४ ।

सपत्नारि । ५ । वधभेदे । लडेङ् दीन ।
“त्राघ्नयति सपत्नारिर्विदुसन्ततिराधप ।

सपत्र(त्र)कृत । वि । पीडिते । दुःस्थायि
ते । ५ । मराहत्तमगादी । शब्दकल्प ।

सपत्राकरणम् । जो । अतिपीडने । अति
वेदनायाम् । छला ।

सपत्राकृति । जो । अतिपीडने । छ च ।

सपादमत्स्य । ५ । पादविशिष्ट मत्स्यविशेषे ।
तदगुणा,—“सपादमत्स्यो मेधाक्षत् मेद चयकरय
च । वात पित्तकरयापि रुचिजत् परतो
मत ॥” ये निच ।

सपीतक (तिका) । ५ । जो । राजकोषा
तन्नाम् । धूम्रम् । रा नि ५ ७ ।

सपुष्पका । जो । तिलवादिगोमासी ।

दन्तमूलेषु ३२, कण्ठमण्यो १, नासिकायां २, पद्मसि २, गण्डस्थले २, शङ्खे १, कर्णयोः प्रत्येक १, हनुमन्थ्यो २, मुखे २, शङ्खोपरि २, मक्षके १, शिरःकपालेषु ५ । एते च सन्ध्योऽष्टधा कोरौदूखलसामुद्रप्रतरतुन्नसेवनीकाकतुण्डमण्डलशङ्खावर्त्तानिधा । तेषाम् चक्षुष्यादिषु कोराकचावङ्गणादौ उदूखलागुदभगादौ सामुद्राशीवादौ प्रतरा शिरःकचादौ तुन्नसेवनीहन्वीरुभयत वायवतुण्डाकण्ठहृदयादौ मण्डलाश्वित्रशङ्खाटकेषु शङ्खावर्त्ता इति । सुशा ५५ ।

सन्धिक. (गः) । ५ । स्वनामख्यातसन्निपात
 ज्वरविशेषे । तस्य लक्षणम्—“पूर्वैरुपकृतगुल
 सन्ध्या शीघ्रवातवृद्धेद्वान्वित । श्लेष्मतापमलक्षानि
 जागरं सन्निपातमिति सन्धिकं वदेत् ॥” अथ ३
 दिग्नौ भवति । अपिच—“व्याधितशयिता मवे
 ष्ठयद्युद्युक्ता सन्धिषु प्रभूतकफता सुखे विगतनिद्रता
 कासरश्च समसमिति कौतितं भवति खल्वयम
 ज्वरे सन्धिग ॥” भा. स. १४ ।

सन्धिका (जा) । स्त्री । विसन्धिपुष्पवृक्षे ।
रा नि व १० । मद्यसन्धाने । श र ।

सन्धिकुसुमा । स्त्री । विसन्धिपुष्पवृक्षे । वै निघ ।

सन्धिनालः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये । राजि
४१२ । See नखी ।

सन्धिर्गो । स्त्री । वषाकाद्विष्याम् गवि । या
वषाकात्का निषादितमेषुना । भ । चकाल
दुग्धायाम् । से । शिष ।

सन्धिवम्ब. । पु । भूमिषम्पके । कुंहेणाप ।

सन्धिवन्धनम् । की । चायुभिरायाम् । "एष
मेव य देहिणम् यावन् सन्धय कृता । चायुभि
र्बहुभिश्च ॥" सुशास्त्रम् ।

सन्निभङ्गः । पुं । अष्टिभङ्गः । वैद्यकम् ।

सन्धिसुताभग्नम्न क्री। द्विविधमप्रयोगान्तरं
मये। तत्र सन्धिषादि षड्विधम्। तत्र प्रसा
रणाकुचन विभक्त्यावेपथ्यामनिरूपयन्तल स्यर्था
सद्व्यतिष्ठति सामान्यमवस्थम्। मुनि १५५। See
मध्यम्।

सन्धिरुक् । श्री । सन्धिरेदनायाम् । निदा ।

सन्ध्या । सो । मदिरायाम् । मि ।

सन्धिवद्धो (वेला) । स्त्री । विमन्त्रियुष्यस्ये ।
रा नि ष १० ।

सन्ध्या । स्त्री । दण्डयस्त्रये दिवारात्रिसन्धिसमये ।
पुष्पवृक्षविशेषे । (श्रीभाग) । ऐ च ।

सन्ध्यापुष्पा (प्यो) । स्त्री । मातीपुष्पवृक्षे ।
रा नि व १० ।

सन्ध्याभ्नम् । श्री । सुषण्णैरिके । रा नि ष १३ ।

सन्ध्यारागः । पु । सिन्दूरे । रा नि व १३ ।

सन्नः (क) । पु । पिथालह्वे । पेशाशान ।
अम । वि (क) । खुश्ने । अम ।

सन्नकट्टु' । पं । पिशालवृक्षे । पेशानाम् । जम् ।

सद्ग्राहमक्षिका । स्त्री । विरचक्षमक्षिका
विंगये । अर्कं चिरायणकृतनवमशतके ।

सन्निकष्टः । पि । सन्निकर्षविशिष्टे । मा नि ।

साविपातः । पु० । सहाते । वैकारिकावासादि
दोषसमुच्चये । स तयोदशविधः । च । See सन्नि
पातज्वरः ।

तन्निपातकलिका । स्त्री । अश्विनीकृतमग्नि
पातचिकित्सायाम् । सुद्रष्टकृता चान्या ।

प्रतिपातज्वर । पुं । सामान्यतः दोषिकज्वर

विशेष । तस्य लक्षण—“अग्नि दाह घने शीत
मल्लसन्निधिरुज्जा । साखावे कलुवे रक्ते निभूँघ्रे
चापि लोचने । सखनौ सरुनौ कर्णौ कण्ठ शूकै
रिवोष्ठत । तन्द्रा मोह प्रलापय काम शोषोऽप्य
संभ्रम । परिदग्धा खरल्यशो जिह्वा खडाहता
परम् । जीवन रक्तपित्तस्य कफेनोन्मिश्रितस्य च ।
शेरस्य खोठनं तथा निद्रानाशी नृदि भ्रयाः ।

वेदमूषपुरीषाणां विराहार्शनमस्यग । कृशत
माति गावाणां प्रतप्त स्रष्टकूजनम् । कोठानां

प्रतिपातज्वराकृति ।” सा हि । स ११ विध

संख्यादिगोदात्—संख्यात्कण्ठ्यार्वावतविभक्त
रीताङ्गान्द्रिककण्ठ्याक कण्ठ्यामुपमेव दत्तवीरि

ध्यायकनिष्ठाभिन्यासा । तपश्च स्वराणां
 ध्यादा यथाक्रम ०१०१०१४१५१५११३
 १५१०१५१११३५ निष्ठादि ध्यायि । ध्यादा

एकीकृतप्रत्ययस्य प्रत्ययभेदः सत् । प्रत्ययस्य
मेवातपितकथं पठितः । तद्वया—वाती

पित्तोत्पत्त्यै कफोत्पत्त्यै च विभिद, वात
लोत्पत्त्यै वातशोभोत्पत्त्यै पित्तशोभोत्पत्त्यै च
विभिद इति धृतं व्याख्यानं तत्र विभिद इति शब्दः

मांरुद्रिणी, विटनवन, गुटन नवन, यवकांर,
मांरुद्रिणी, टैमकन, गजनिगुन, अंठोकर
१ तो उरु गुगुन ८४ तो । १ तोना
परिमाण रजे करिदे । अशुगान वन ।
सा को । भेय ।

-सप्तशिरा । स्त्री । मागवहोवतायाम् । प्राण
गाह । रा नि व ११ ।

सप्ताङ्गुगुलु । पुं । माकोवये चोपधम् ।
विफला ग्रन्थो विषयो मरिचम् एषा प्रति ४ तो
ग्रन्थगुगुलु २४ तो छतेन पिडा यथासम्भव
भवचोपम् । सा को ।

सप्तान्तलीहम् । स्त्री । नेवरीये चोपधम् ।
विफला यष्टिमधुप्र समभाग सप्तचूर्णधम लोह
माषमाग वटो द्रुतमधुया भीतया । सा को ।
सप्तार्चि । पुं । चितकहवे । छिती गाह ।
अग्री । अम ।

सप्ताश्व । पुं । अकोहवे । आकन् गाह ।
अम । श्वेतरीहीतकहवे । श्वेत श्रेणि गाह ।
रा नि व ८ । मूयै ।

सप्ताह्नः (ह्ना) । पुं, स्त्री । सप्तवर्णहवे । भेय
कुड वि मधामह्नातकगुडे । वा वि १२ अ । वे
निघ सव्येव वि कुडव्यापहते । सु वि २ अ ।
सप्ति । पुं । अद्दे । अम ।

सफर । पुं । प्रोडोमखे । अ टो म ।
सफरो । स्त्री । प्रोडोमखे । प्रू टो माह । भा ।
समम् । स्त्री । पुण्ये । वे निघ । पुं । हले ।
समकश्रवण । पुं । शालविशेषे । वे निघ ।
समकृत् । पुं । कफे । वे निघ ।
समकील । पुं । सपे । विवा ।

समकाय । पुं । अटमांसावप्रिटकाये । सम
याष्टीशकी मत । रा नि व २० ।
समगन्धिकम् । स्त्री । वजरीरे । देवगि भूज ।
रा नि व १२ । २२ ।

समङ्गा । स्त्री । मन्त्रिणायां । रा नि व ६ । २१ ।
लज्जालुकायाम् । रा नि व ५ । २१ । भा म ४ भ
मालातिहारि । "समङ्गाधातकीलोमसारिवामि ।"
सु सु १८ अ मियद्गादि । सु वि २ अ । च ५
४ अ सभानोधि । धराचक्रानायां २ वराजोन्नी ।
च सु ४ अ । च ८ अ सा वि प्रविपय्यादि ।

वाचके । वागा । सा को ४ श्रीवेरादी । बलाया ।
वे निघ २ भ सव्येव वि कुटनावदिह ।

समङ्गिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । चि क
क मन्त्रिणायां ।

समठः । पुं, स्त्री । शमठाव्याकभेदे । उन्निश्री
मांरु ।

समण्ड । पुं । फलयाकविशेषे, तपुषादी ।

समत्त(वित्त)यम् (वयो) । स्त्री, स्त्री । इरो
तकोनागएगुदानीं समभागे । रा नि व २२ ।

समदीपवयम् । स्त्री । वात विष कफ साम्य
भावे । "वातपित्तकफा यथ समतां याति नित्यम् ।
विदोषसममित्येतम् ॥" रा नि व २२ ।

समन्तपति । पुं । शोभाजनहवे । रसरवाल
चि मागाम्भुनधुर्णे ।

समन्तदुग्धा । स्त्री । सुहोहवे । उरुकांटी
मनगा । प सु । रा नि व ८ । [निघ ।

समन्वितकारो (इन्) । पुं । पासहवे । वे

समप्रकृति । वि । समधातुप्रकृतौ । तल्लचणं
यथा— "समिषवर्णांतिप्रदीपमानो गन्धोर्धीरो
ऽतिविदीप्यतोमा । रामाप्रियो भारुचोऽतिनिद्र
भीयेन युक्त समताप्रकृत्या ॥" अवि ५ अ ।

समयोनि । पुं । कफे । वे निघ ।

समलम् । स्त्री । विद्यायाम् । श २ । वि ।
मलिने । पुं । रगततामचपुलोहिपु । च सु १ अ ।

समवर्णजा । स्त्री । कुडुमशाली । रा नि व
१६ । See कुडुमशालि ।

सम(मा)वाय । पुं । अष्टयगभावे । "सम
वायोऽष्टयगभावे ।" च सु १ अ । मा नि ।

समशनम् । स्त्री । द्दिताहित द्रव्यसमूहानाम
पथात्मभोजने । "द्दिताहितपयुक्तमद्रम् समशन
आतम् । सु सु ४६ अ ।

समशर्करचूर्णम् । स्त्री । यद्व्यादी, कांसादि
कारे च चूर्णम् । गवश्च, काश्रयण, पिशून
अंठोकर २ तो मरिठ ४ तो उटे ४ प
मर्खूर्णमनान् छिनि । सा को । "गुच्छीकषा
मरिचनामदलातुगैल चूर्णोक्त क्रमविवर्द्धितमुद्रैम
न्नात् । खादिदिदं समसितं गुदजाप्रमाद्यकासा
रुचिशसनकच्छहदामयेयु" १ रस र अजी चि ।
च द अगधि ।

सपूजका । स्त्री । त्रिवर्णाग्निमान्त्रो । आनि
धानाविशेष । रा नि व १२ ।

सप्तच्छदः । पु । सप्तपण्डचे । छातिग्रीह ।
रा नि व १२ । सु १८८५ । लायादि । वा मु
१५५ । आरवधादि ।

सप्तदलः । पु । सप्तपण्डचे । सरघोनामगन्ध
द्रव्य । सहासुगन्धतेति ।

सप्तदलपुष्पम् । स्त्री । सुन्दरपुष्प । सप्तच्छद-
पुष्प । रस र वा ल चि ।

सप्तधातुः । पु । शरीरस्वरसादिधातुपु, रस
रक्तमांसमदोऽस्थिमज्जयन्तपु । "रसाद्यज्ञासमदो
ऽस्थिमज्जाप्रकसमाहवे ।" रा नि व २२ ।
राणादि सप्तधातुपु । तदयथा "सर्वे रूप्यस्य
तामस्य रक्तस्य शरीरस्य च । सीमे लोहस्य सप्त
धातवो गिरिसंभवः ॥" ।

सप्तनाडिका । स्त्री । शृङ्गाटके । वै निघ ।

सप्तनामा । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् । हृद्
हृदिग्रीह । रा नि व ४ ।

सप्तपत्रः । पु । सुन्दरपुष्पश्चे । सप्तपण्डचे ।

सप्तप(व)र्णः (णीत्यः) । पु । (Alstonia
scholaris Syn Echites scholaris)
खनामव्यातश्चे । छातिग्रीह । हि छाति
यान् । क एनेनग । स सातवणा । ते ऐदा
कुक्ष, अरिटाङ्ग । वम् छातविष् । सप्तपत्राया,—
विमाललक् शारदी विशसच्छद विह्व विनद
विन्नाक सारद देवश्च दलैगन्धि शिरोरुजा
यष्टनाम श्रुतिपणं यष्टाशी यष्टनाशन गुह्य
पुत्र गुह्यपुत्र श्रुतिपणं सुपथक अगुच्छद
अगुच्छद अगुच्छद सुनिच्छद हृदयक बहुपण
शास्त्रलिपयक मदगन्ध गन्धिपण । "शान्तो
सहस्रपत्र गजमदगन्धपुष्प शरदि विकसन्मूल
उच्छिष्टः ।" सु १८८५ । गुणा—तिक्तोष्णो
दोषन विदोषक मण रक्त क्षमिप्रय । रा नि
व १२ । आसगुह्यहर विन्नाथ तुवर सर
क्षमिप्रय । भा । स्त्री । द्राचारसशर्कराहत
गन्धादिक्षमिप्रय । यथा—द्राचादाक्षि
खर्जूरगन्धिमास सशर्कर । लाजपुष्प सप्तधातु
सप्तपण्डदाहृतम् ॥" ग च । स्त्री (बी, र्णी) ।
लज्जालुकायाम् । गन्धावती । रा नि व ५ ।
सप्तप्रस्थमापतेलम् । स्त्री । नतत्याधो तेल

मापतेल वा । रस र । तत्पाठ,—"मापकाधि यला
काधि राद्याया दशमूलमे । यवकोलकुलत्याना
छागनासमवे प्रयक् । प्रत्ये तेलस्य च प्रत्य चौर
दत्ता चतुर्गुणम् । राद्यात्मगुणा सिन्धुप्रस्ताद्वे
रख मुलके ॥ लोबनीय यला म्पिठे पचदल
समेभिषक् ॥ इत्यादि" । त्रिगटेन /४ न
काधार्थ नायकनात्र /२ न खन १७ न प्रेष
/४ न । देहणा /२ न खन १७ न प्रेष /४ न ।
द्राया /२ न खन १७ न, न /४ न, । मम
मूल /२ न खन १७ न प्रेष /४ न । यव, दूग-
उठ उ कुलथ मिमिठ /२ न खन १७ न प्रेष
/४ न । छागमांस /२ न खन १७ न प्रेष
/४ न । हृद् १७ न । दक्षार्थ द्राया आमक्षि-
दीक्ष, नैक्य, तुलका, अवगुण, मूला,
लोबनीप्रगण, देहणा, जिक्टे, अ, २ ठोणा ।

सप्तभद्रः । पु । शरीरपञ्चे । ग च ।

सप्तमुष्टिकयूषः । पु । युषविशेष । स पञ्च
मुष्टिकयान्यगुणीनामेकैकमुष्टि गृहीत्वाटगुणतोये
पक्व । "यवकोलकुलत्याये च मुद्गामलकमुष्टिक" ।
धन्याकविशसंयुक्तेयं स्यात् सप्तमुष्टिक ॥" स ।
सप्तरक्तम् । स्त्री । शरीरस्य वक्षिष्ये रक्तवर्णं
सप्तविधावधे । यथा—अपाद्रनिद्रोहगुह्यकरतल
तालुपादतलेपु । सासुद्रकम् ।

सप्तला (लिका) । स्त्री । (Acacia con-
cinna) आरण्यारौटाकरश्चे । वन श्रौठी । ते
चिकय, गीग । वम् लिकाकाद । दा लिके
कद । सुहोमेदि । मनगाविशेष । सु १८८५ ।
नवमल्लिकायाम् । वासत्या । मेडिठि । रा- नि
व १० । भा । चर्मकायायाम् । चर्मप्रक्षयो,
घेष्टेकोन । च १८४ च । च द गुलाधि ।
(लिका) । सु चि १८ च ।

सप्तविशतिकगुग्गुलुः । पु । भगन्द्रे पक्व
गुग्गुलुविशेष । "विषट् विषला सुक्ष्विद्धा
सप्तचिचकम् । शब्देला पिपलीमूल चतुषा सर
दाह च । तुम्बुर्नरक्षरं चय्य विशाला रजनी
हयम् । विह्वीव्य ली चारी सैन्धव गजपिपली ।
यादव्येतानि चूर्णानि तावद्दिगुणगुग्गुलु ॥ जिक्का,
जिक्के, मूला, विह्व, अगण, छितामूल, मूला,
एगाहेठ, पिपलीमूल, हवुक्कण, मेवनाङ्क,
धन, ठोणा, ठे, द्रावाणमनात्र मूल, हस्त्रिशी,

मयधानिबिरोधकारि ॥" पयप्रदेह चक्षुरोग
हर । मूत्र वातहर खाणुदोषलघु च द्विवम् ।
कश्चित् । कटूष्ण वातघ्न खाणुसारकं विदोषघ्न
कफरोगघ्न धानिनाशकश्च । भा । "समुद्रस्य
फलघोष तित्तचैव विदोषमुत् । वातघ्न भूत
बाधाघ्न कफ भानि शिरोरुजम् । दोष दावा
नखाण्यघ्न नाशयेदिति कौत्तितम् । जलेन घृष्ट
पीतघ्न कृमिनाशकरं परम् ॥" वै निघ ।

समुद्रफेण' (नः) । पु. क्री । घनोभूत साग
रोत्यफेनप्रज्ञे । मधूच्छत्र फेना । गुणं समुद्रफेण् ।
तत्पण्याया,—फेन फेन फेनक अश्लिफ फिम्बु
कफ अश्वज अश्वजफल डिण्डिव डिण्डिर
डिण्डिर समुद्रकफ ललङ्कास उदधिमल अत
धामा लवणोदधिसम्भवम् समुद्रफेण वाहिफेन
पयोधिज सुफेन अश्लिडिण्डिर सासुद्रम् । गुणा—
शीतल कषाय नेत्ररोगघ्न कफकण्ठरोगहर रुच्य
कण्ठरोगघ्नश्च । रा नि व ६ । "अश्लिफो रुचिकरो
लेखनस्तुवरी खडु । अश्वथ शीतलश्चैव पट
लादिबुजाहर । सरस विषदोषघ्न कण्ठशूलहर
पर । कफघ्न कण्ठरोगघ्न पित्तघ्नैव विनाशयेत् ॥"
वै निघ ।

समुद्रमण्डूको । क्री । लघुप्रको । शिबूक ।
सु वि १५ ।

समुद्रलवणम् । क्री । सासुद्रलवणे । कृत्रक
नयन । भा । See सासुद्रम् ।

सुद्रगोष' । पु । हिज्जलघ्ने । शिखगर्हाह ।
मेघवाजो । योगर उक्षैशरपाके । गुणा—
"समुद्रगोष सम्प्रोक्तो वातलो यादृक्को मत ।
सतिपित्तकरश्चैव कफकृष्य मतो दुधे ॥" वै निघ ।
सन्धुवारि । निनिना ।

सुद्रा । क्री । मनीषवे । नैहि गर्हाह । शय्याम् ।
नि । रा नि व ८६ ।

सुद्रान्तम् । क्री । जातोफले । छात्रकण ।
च । पु । दुराक्षभायाम् । रा नि व ४ । जातो
मण्डवे । मर । क्री (ला) । दुराक्षभायाम् ।
म । स्पृहायाम् । पिङ्गि । मे । कापोसे ।
गर्भाग गर्हाह । रा नि व ४ । मेघ शिरोरोचि
हृत्किडिषोतेले ।

सुद्राव । पु । तिमिद्रिष्यमोने । तिमि माह ।
भीरे । मे ।

समुन्न(न)म् । क्री । आर्द्रतायाम् । अम ।

समूर. (रु) । पु । श्वमेदे, सम्बरमृगे । रु
च । अम ।

समूह । वि । सान्निपातिके । रा नि व २० ।

समूहगन्धम् । क्री । गन्धराजे । शोणेनि ।
रा नि व १२ ।

समूहनी । क्री । सम्प्राजंन्याम् । शोणे । रुच ।

समूहचार' । पु । सव्यचारे, मलशोधकचार
द्रव्ये । गावान । वै निघ ।

समोदकम् । क्री । अर्द्धजलघोने । अम ।

सम्पत् । क्री । वृद्धिनामोपधे ।

सम्पत्ति । क्री । चट्टो ।

सम्पदाह्वा । क्री । चट्टो । प सु ।

सम्पाक । पु । आरग्वधवले । मोदिग गर्हाह ।
प सु । च द चप वि वृत्तपञ्चगव्यवृत्ते ।

सम्पाव । पु, क्री । रोटिकाभेदे । हि मेराक ।
तद्विष्णोपविधि यथा—पपय्य सान्य समिता
निर्दिता हृतभज्जिंसा । कुडितायाखिता मृद
शकरातिविमहिता ॥ तत्र चुचै चिपेदेखालवन्न-
भरिचानि च । मारिकेल सकपूरधारवोना
न्यनेकश्च ॥ घृताक्तसमितापुष्टोटिका रचिता
तत । तस्यान्त पूरण तस्य कृष्यान्मुदा हर्दा सुधो ॥
सपिधि प्रचुरे तान् स पचन्निपुषो जन । प्रका
रज्ज प्रकातोऽय सम्पाव इति कौत्तित ॥"

सम्पुट । पु । ऊरुवकवले । वृद्ध शोणे । शब्द
कल्प ।

सम्पुटाङ्गम् । क्री । भव्यफले । गर्गला । प सु ।

सम्पूट । पु । ऊरुवकवले ।

सम्प्रयोग । पु । मेघुने । विका । भा च
वाजो । "देव्यस्त्रीसम्प्रयोगाश्च ।"

सम्प्रसक्त । वि । सभते । सु नि ७५ ।

सम्प्राप्ति । क्री । रोगस्य संहितकारणे ।

मा नि । विमृष्टमेव व्याधिजन्यनि । वा । दोषे
तिक्रान्त्यतोपलक्षितव्याधिजन्यनि । कृण्विनिष्ठे
इदंश द्रोणेश्च उरुपि । वि र । "यथा दुष्टेन
दोषेण यथा चाटुविषयता । सत्पतिरामयस्यासौ
समाप्तिर्जातिरागत ॥" भा पद्यनि ।

सम्प्राप्तः । पु । मेवे । रुच ।

यमदेशव्यातद्युप

विशेषे । हिं ककुंभी । तत्पर्याया, — भण्डोर
नद्यास आसगन्धक कोकाय कण्टकफल
उपदेश । गुणा — कटुरूप रूच्य मुखशोधन
कफवातप्रशमन दीपन दाहकृच्छ । रा नि व ४ ।
चपासर्गि । वै निघ ।

समष्टि(ष्टी)ला । स्त्री । कटुरूपे । नद्यास ।
वै निघ । गण्डीरे । अम । श्रमठनामशाक
विशेषे । उडिशांशक । सर्वानन्द ।

समाशा । स्त्री । क्लृप्तलयायाम् । भूजवेलेडा ।
वै निघ ।

समानवायु । पु । तन्नामक देहस्यवायो ।
नमान वायु । तस्य स्थान पथ्यमानाकाराशय ।
तस्य गुण — “नामपक्वाशयवर समानो यज्जि
सङ्गत । सोऽत्र पचति तज्जाय विशेषान् विवि
नक्ति हि । गुष्पाप्रिसङ्गतीसारप्रभतीन् कुरुते
गदान् ।” सु नि १५ ।

समालम्बः (स्त्री) । पु । सुगन्धरोहिण्ये ।
शंकुशृङ्ग । रा नि व ८ ।

समालम्बः । पु । कुडुमादिलेपने । अम ।

समालम्बनम् । स्त्री । कपाये । कुडुमादि-
विलेपने । त्रिका ।

समासवान् । पु । तुषट्ठवे । श च ।

समाह्व । स्त्री । गोनिह्वाया । गोक्षिप्रांशक ।
श च ।

समितः (ता) । पु, स्त्री । गोधूमचूर्णे । मग्नता ।
यथा — “गोधूमा धवला धीता कुहिता, धीविता-
क्षत । प्रीक्षिता यत्ननिष्पिष्टायाविता समिता,
अता ॥” भा । दे च ।

समिदुत्तमः } पु । पलाशवृक्षे । वै निघ ।
समिहरः }

समीचक । पु । मेथुने । शब्दकल्प ।

समोची । स्त्री । स्त्रीधनी ।

समोच्छदा । स्त्री । पराङ्गालायाम् ।

समोद । पु । गोधूमचूर्णे । मग्नता । शब्दकल्प ।

समीनिका । स्त्री । प्रतिवषट्सवायाम् गवि ।
रहद्विज्ञानो गवि । श र ।

समीरः । पु । समीरवे । रा नि व ८ ।

समीरणः । पु । मरुचकवृक्षे । शंकु तुलसी ।
रा नि व १० । वायो ।

समीरणा । स्त्री । गर्भाशयस्थित ताडवीविशेष ।
“प्रधानमुक्ता मदनातपत्रे समीरणा नाम विशेष
माङ्गी । तस्या मुखे यत् पतितन्तु वीर्ये तन्निष्कल
स्यादिति चन्द्रमौलि ॥”

समीरसारः । पु । विल्ववृक्षे । रा नि व ११ ।

समुच्चयः । पु । इदं चेदं चेति समुच्चय । यथा
— मांसवर्गे एषद्वरिण्यलवतिचिरिधारका प्रधान
मिति ।

समुत्क्रोशः । पु । कुररोपचिषि । श र ।

समुत्क्षिष्टः । वि । खस्यानात् खलिते, वडि
नीत । या चि १५ अक्षय ।

समुत्थानम् । स्त्री । व्याधिनिर्घ्ने । मे ।

समुद्ग । पु । समुटे । हारा ।

समुद्गिरणम् । स्त्री । वसने । वै निघ ।

समुद्रकफः । पु । समुद्रक्री । त्रिका ।

समुद्रकान्ता । स्त्री । स्पृक्कायाम् । जिङ्गि ।
रा नि व १२ ।

समुद्रगृहम् । स्त्री । जलघनगृहे । कोशा
वातघ्न । त्रिका ।

समुद्रजम् । स्त्री । सामुद्रलवणे । रस, वि ।

समुद्रजलम् । स्त्री । सागरसलिले । तदगुणा, —
खवण चण विष वैषण्णदीपनमक रक्तामयकर
दाहानिपितकृच्छ । अवि च — “सामुद्रमुदक क्षारं
सर्वेदीपप्रकीपणम् ।

समुद्रनवनोतम् । स्त्री । अमृते ।

समुद्रपुष्पम् । स्त्री । कपिलपुष्पे । गुणा —
तुवरं मधुर शीतल रक्तदीपन कफघ्न, पित्त
कामलाहरं गर्भिणीकष्टहर । वै निघ ।

समुद्रफल(क)म् । स्त्री । (Argyria spe-
ciosa) खनामव्यातवृक्षफले, कपिलफले ।
दाबिषाये समुद्रकापना इति ज्ञातम् । हि, कक्ष
फल, समुद्रकापत् । यम् समुद्रशीक । तं
समुद्रपाल । वै निघ २५ वा व्या वि लेखने २ ।
तदुक्त — “समुद्रनाम प्रथम पयात् फलमुदाहरत् ।
समुद्रफलमित्यादि नाम वाच्य भिद्यन्ते ॥”
गुणा — “फल समुद्रस्य कटुस्पर्कारि वातापहं
मृत्निरोधकारि । विदोषदावा जलदीपहारि वफा

सरण्डः । पु । ककलाते । शिर्गिठे । मे ।
कामुके । पविणि । शर ।

सरण्यु* । पु । जले । वायो । मेघे । शर ।
अयो । बसन्ते । उषा ।

सरत्निः । पु । चरवो, बहमुष्टिहस्ते । रा नि व १८ ।

सरपात्रिका । स्त्री । पत्रपत्रे । शर ।

सरमा । स्त्री । कुकुप्याम् । मे ।

सरयू । स्त्री । नदीविशेषे । सा चायोध्यायां
प्रसिद्धा । तञ्जलशृणा — स्वादु बलपटिकरश्च ।
रा नि व १४ ।

सरलः । पु । (Pinus longifolia) तत्रा
मकट्टुमे । वा १५५ । रमा । म्रम गीह,
नेवहाङ्गवेणव । द्विचिरका गेह, सरल, धूप
सरल । म वम् सुखेभ्नाड । ते सरलद्वदारी ।
दा चिर् । तत्पण्याया, — पीतदार पीतद्व पुति
काठ भद्रसारः मनोज्ञं घृणश्च पीत खित्त
दारुश्च खित्त मरिचपत्रक पीतद्वश्च सुरभि
दारु । गुणा — कटुतिक्तौष वातघ्न मलव्दोष
कण्डूघ्नश्च कौष्ठशोधकश्च । रा नि व १२ । च द
वा न्वपि राखादि । "सरलं सेलवालुकम् ।"
चोरमीरटे । श्रीरङ्ग । पम् ।

सरलद्वयम् । स्त्री । सुगन्धवणे । व निघ ।

सरलद्रव, } पु । धूपविशेषे । म्रमधूप ।
सरलनिर्यास, } सरलद्रवसारः । तर्जिन् टैज ।
अम ।

सरला । स्त्री । विपुटायाम् । अम । विहता
याम् । टेडेङ्गी । नद । सु २८५ कफघ्नने ।
सु वि १४।३०५ । यक्षविहति । चेत टेडेङ्गी ।
सु वि २५५ । कपिलद्राचायाम् । कण्ठतुलस्याम् ।
वै निघ ।

सरलाङ्ग* । पु । शीवेष्टे । तर्जिन् । म्रम-
भाटे । रा नि व १२ ।

सरसम् । स्त्री । मासे । काठाशुचि । वै निघ ।
सरोवरे । शर । स्त्री (सा) । यक्षविहति । च
टो रा ।

सरसम्मतम् । स्त्री । बज्रोष्ठे । टेकेण्टे
निङ् । अच ।

सरसिका । स्त्री । द्विपुप्याम् । अच ।

सरसिलम् । । कमले । रा नि व १० ।

सरसी । स्त्री । तुम्बरपत्रिकायाम् । वा १५
५ सरसादि । "चयकसरसिभार्गीकामुकाकाक
माचौ ।" सरोवरे । अम ।

सरसीक* । पु । सारसपविणि । गात्रम भाथो ।
शर ।

सरसोरुहम् । स्त्री । पत्रे । अम ।

सरस्वतो । स्त्री । भारतीयनदीविशेषे । तञ्जल
शृणा — स्वादु रश्च दीपनं सधु दिहकान्तिजनक
सर्वरोगघ्न पवित्रश्च । रा नि व १४ । गवि ।
मे । ज्योतिषमौलतायाम् । जठोक्तेः । रा
नि व १ । ब्रह्मोद्यमे । लक्ष्मी भाङ्क । रा नि व ५ ।
सोमलतायाम् । अच । गात्र्याम् ।

सरा । स्त्री । प्रसारणायाम् । शंकुशोभिशो ।
रा नि व ५ । गद व १ । विद्याया । टेङ्गुल । मय
विशेष । वै निघ । निर्भरे । भ दिहपकी ।

सराव । पु । शरावमाने । एक नेत्र । भ
दिहपकी ।

सरिका । स्त्री । द्विपुप्याम् । अच ।

सरित्पतिकफ । पु । समुद्रफेने । मृज्जलकम् ।
भा म ४८ मे रो चि नयनशोषघ्ने । "सरित्पतिकफ
सिता ।" ।

सरिलम् । स्त्री । जले । टो भ ।

सरिषय । पु । सपेपक्षे । तिका ।

सरोक्ष्य । पु । सर्पादी । तिका । कण्ठसर्पे ।
सु वि २४५ ।

सरोजम् । स्त्री । पत्रे । द्विच ।

सरोजन्म (न) । स्त्री । पत्रे । द्विच ।

सरोजिनौ । स्त्री । कमलिन्याम् । भद्र
शोफ । पत्र । मे ।

सरोत्सव । पु । वक्षपविणि । सारसपविणि ।
शर ।

सरोऽमृतम् । स्त्री । सरोवरजले । वै निघ ।

सरोरुट् । स्त्री । पत्रे । द्विच ।

सरोरुहम् । स्त्री । पत्रे । पत्र । रक्तपत्रे ।
वै निघ । स्त्री (दा) । पत्रिन्याम् । वै निघ ।

सरोवर । पु । सरसि । शृङ्गो । तत्पण्याया,
— प्रभाकर कासारः सरस सरसो सरं सर
सरकं सरोजिनी । तञ्जलशृणा — "सारस सधु
वपात्र वत्तं स्वादु कषायवत् ।" ।

सख(र)म् । स्त्री । जले । गटा । अम ।

सखरः । पु । अगमेदे । अक्षर । मन्त्रविशेषः ।
मे । स्त्री (री) । शतावल्याम् । अठ्ठली । शर ।
मण्डकपर्णम् । शूम्भकृङ्गि । अम ।

सखलम् । स्त्री । जले । शर ।

सखाधः (धनम्) । पु, स्त्री । भगे । मे ।

सखिदा । स्त्री । विजयायाम् । गिकि ।

सखिदामञ्जरी । स्त्री । गच्छिकायाम् । गीङ्गा ।
गुणा,—“सखिदामञ्जरी चोया सादिनी हर्षिणी
तथा । आग्रयो तर्षिणी मल्या मन्त्रयोद्दीपनी च
सा ॥ भिद्रासञ्जननी गर्भपातिनी च विकाशिनी ।
वेदनालेपहरणी ज्ञेया च मदकारिणी ॥”

सम्भरोद्भवम् । स्त्री । गाढलवले । आशुद्र
लवण । राजिव ६ ।

सम्भवः । पु । उत्पत्तिकारणे । सम्भवे नाम
यो यत सम्भवति स तस्य सम्भवः । यथा—“यद्
धातवी गर्भस्य, व्याधिरहितः, हितमारोग्यस्य इति ।”
च वि ८५ ।

सम्भव्यः । पु । कपिलवृक्षे । कट्यग्रदण्डेन गीङ्ग ।
शच ।

सम्भारम् । स्त्री । लवणविशेषः । आशुद्र लवण ।
वे निष । पु । तद्व्योम्याखिलद्रव्यसमुदायः ।
उपशान्तमण्डि । च ११५ ।

सम्भिरः । वि । सम्यग्मेदविशेषः । निदा ।

सम्भार्जकः (नी) । पु, स्त्री । मार्जान्याम् ।
आङ्गन, आङ्गि । शर । अम ।

सम्भार्जनम् । वि । शोधने । रमा ।

सम्भस्त्रितद्वयम् । पु । रक्तपुनर्नयायाम् ।
रा निष ५ ।

सम्भूटपिटि(ड)का । स्त्री । शूकरोगभेदे ।
“पाणिभ्या भ्रमसंभूटे सम्भूटपिटका भवेत् ।”
स नि १४५ ।

सम्भूच्छनम् । स्त्री । मुच्छायायाम् । मिश्रणे ।

सम्भोद्धकः । पु । मण्डमन्त्रोन्नतातादिल
सन्निपातवरे । लक्षण—“प्रलापायाससम्भोद्धकस्य
मूत्रोदतिभसा । पदपचामिधाताय तस्याप्येति
विशेषतः । एष सम्भोद्धको नाया सन्निपात
मुदाहृतः ॥” भा म १११५ च ।

सम्यक्संहितः । वि । सम्यक्योजितः । भा
म ११५ ।

सम्यक्चारः । पु । टङ्गणचारे । मोहाश्री ।
रसा स ।

सम्यग्दग्धम् । स्त्री । अग्निदाहविशेषः । दाह
प्रयोजने यथायोग्यदाहे । सु च ।

सरम् (सु) । स्त्री । मासे । राजिव १० ।
जले । विका । सरोवरे । लक्षण—“मया शैल
वराहाभौ यव सखुत्य तिष्ठति । तस्मै ॥”
भा । पु । महापिण्डोत्तरी । राजिव ८ । वि ।
दध्यवभागे । देवद्वयार्था । “इन्द्रलूपरि यो
भागो घन खेद समन्वितः । स लोके सर
इत्युक्तो दधौ मण्डस्तु मस्ति ॥” गुणा—सर
स्वादुगुरुर्हृष्यो वातवृजिप्रमाशनः । सान्द्रो वस्ति
प्रशमनः पित्तश्लेष्मविबर्धनः ॥ रमा । रसा स ।
सारकद्रव्ये । यथा—“विप्लवो मधुरा वप्या कटुका
दीपनी सरा ॥” राज ।

सरःकाकः । पु । हसे । विका । स्त्री (की) ।
इत्याम् । शर ।

सरकः । पु, स्त्री । मयसामान्ये । राजिव १४ ।
‘इन्द्रसरोवरे । शर । शोधी । शोधपाने । मे ।
जन्मनि । विका ।

सरदा । स्त्री । मधुमक्षिकायां । मोहाहि । अम ।

सरङ्गः । पु । पक्षिणि । उषा ।

सरजम् । स्त्री । ऐयङ्गवोनघृते । नवनोते । ननि ।
हारा । रसा स ।

सरजा (स्)क्ता । स्त्री । अतुमत्यां स्त्रियाम् ।
विका ।

सरटः (ट्) । पु । मधुमक्षिकायाम् । मोहाहि ।
लक्षणासे । मित्रगिण्टे । अम । अटौ ।

सरटुः । पु । लक्षणासे । मित्रगिण्टे । उषा ।

सरणम् । स्त्री । माधवीमये । वे निष । लोह
मले । मधुद्र । ट च । स्त्री (णा) । प्रसारणाम् ।
गङ्गाश्रिनिश्री । राजिव ५५ । विहतायाम् ।
उडेड्डी । गमा । सु १६५ । अतविशति ।
मरणोपव्याम् । वे निष ।

सरणि (णी) । स्त्री । प्रसारणाम् । गङ्गाश्रि
निश्री । राजिव ५५ । वा व्या चि मज्जमनारायण
तेले । च द मावत्त ।

सर्पदण्डा (न्ता) । स्त्री । सिद्धिपिण्याम् ।
रानि व ६ ।

सर्पदण्डी । स्त्री । मोरचतण्डलायाम् । गोत्रक
छात्रिणी । रानि व ५ ।

सर्पदन्तो । स्त्री । नागदन्त्याम् । हाठिठंटे ।
रानि व ५ ।

सर्पदमनो । स्त्री । नागदन्त्याम् । हाठिठंटे ।
बभ्याकर्णोटीकायाम् । रानि व ३ ।

सर्पदष्टकम् । स्त्री । सर्पदशने । तत्र विविध
सर्पित रक्षित मिश्रितवर्धेति । केषित् चतुर्थे सर्पाद्वा

भिद्वसमिच्छन्ति । तेषां लक्षणानि यथा—
“पदानि यव दलानामेक द्वे वा बहूनि च ।

निमग्नान्यत्वरक्तानि यान्युलूय करोति द्वि । चक्षु
मालकयुक्तानि वैकृत्यन्तराणानि च । सङ्घिस्तानि

सशोफानि विद्यासत् सर्पितम् भिषक ॥” इति ।
“राज्य सनोहिता यम नीला पोसा सितास्तथा ।

विशय इदितं तत्तु न्येयमप्यविषय तत् ॥” इति ।
“अशोफमन्यदुष्टाष्टकं प्रकृतिस्थस्य देहिना । पद

पदानि वा विद्यादक्षिण तच्चिकित्सक ॥” इति ।
“सर्पमृतस्य भोरोहिं भयेन कुपितोऽनिल । कस्य

चित् कुपते शोफ सर्पाद्वाभिद्वसतु तम् ॥” सु
कस्य ४५ । वामदक्षे तुष्णादृत व्यालीढ व्यालुप्त

दृष्टनिरोद्धितदष्टकमेतन् पञ्चधाष्ट । एषु प्रथम द्वय
निखिष्य, निरोद्धितदष्टकम् असाध्य व्यालुप्तदष्ट

कश्च कृच्छ्रसाध्यम् । एषां लक्षणानि स्वल्पपर्याये
सम्याणि । वा उ १२५ ।

सर्पनामा । स्त्री । सर्पात्याम् । गर्भरुक्मनी
विशेष, आननिडेनी । प ५ ।

सर्पनिर्मोक्ष । पु । सपवचि । गात्रेण
धोर्गोष । च सा ८५ ।

सर्पनेत्रा । स्त्री । सुगन्धराद्यायां । सर्पात्यां ।
आननिडेनी, गर्भरुक्मनीविशेष । रानि १७ ।

सर्पपुष्पो । स्त्री । बभ्याकर्णोटीकायाम् । नाग
दन्त्याम् । हाठिठंटे । रानि व ५ ।

सर्पप्रिय । पु । चन्दनवृक्षे । वै निघ ।
सर्पफेण(न)म् । स्त्री । चङ्किने । वै निघ २५
अ सा वि जातीफलादिपुटपाके ।

सर्पभक्षक । पु । नाकुलीकन्दे । मयूरे द्वे च ।
सर्पभुक् । पु । मयूरे । द्वे च । मयूरे । हाठि
गिनी । राजसर्पे । नाकुलीकन्दे । रानि व ७ ।

सर्पमाला । स्त्री । सर्पकडालिकाभेदे । र सा ।
सर्पलता । स्त्री । नागवज्रोलतायाम् । आन

गोह । रानि व २ ।
सर्पलोचना । स्त्री । सर्पात्याम् । आननिडेनी ।

वा उ १०५ । गन्धराद्यायाम् । वै निघ ।
सर्पविषम् । स्त्री । सर्पगरले । गात्रेण विष ।

“विषमादिधमप्राप्य रक्त दूषयते वपु । रक्तमावपि
तु प्राप्ते बहते सेलमस्युत्त ॥” वा उ १६५ ।

सर्पसहा । स्त्री । सर्पात्याम् । आननिडेनी ।
प ५ ।

सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् ।
वै निघ ।

सर्पहा (न) । पु । नकुले । वै निघ । द्वे च ।
सर्पा । स्त्री । तन्नामकीवधौ । या च सर्पाकारा

सर्पकडालिका । चचि १५ ।
सर्पाख्य । पु । नागकेशरवृक्षे । र सा । सहिष

कन्दे । रानि व ७ । शैतानुके । शीरु आन ।
वै निघ ।

सर्पाङ्गो । स्त्री । सङ्घनोपिषव्याम् । रानि व ६ ।
सर्पकडालीभेदे । आननिडेनी । र सा ।

सर्पादनो । स्त्री । छात्रलिकानामकन्दशाके ।
नाकुल्याम् । गर्भरुक्मनी । रानि व ७ ।

सर्पारि' । पु । नकुले । मयूरे । रानि व १२ ।
सर्पावासम् । स्त्री । शीखण्डवृक्षे । रानि

व १२ । शैतवन्दने । रानि व १२ ।
सर्पाशन । पु । मयूरे । इवा ।

सर्पास्त्रम् । स्त्री । नासाकर्णाशङ्खेदनवीर्ये अस्त्र
भेदे । “सर्पाख्य प्रापकर्णाशङ्खेदनेऽहोऽहो फले ।”

सर्पाक्षो । स्त्री । सपसहायाम् । आननिडेनी ।
द्वि सरहवो गच्छिनी । तत्पर्यायो,—गच्छाखी

नाङ्कोकलापक । प ५ । र सा स । वै निघ
२५ एकादिकं ज्व चि वृत्तसर्प्रीवभोरसि । र स र

विष चि । गुष्ठा —“सर्पाक्षी कटुका तिक्ता शीणा
कृमिनिहतनी । द्व्यिकोद्भूत सर्पाणां विषघ्नी

त्रयरोपवी ॥” भा गृ व । शैतापराजितायाम् ।
रक्तशङ्खिनाम् । वै निघ । गन्धमाकुल्याम् । रा

नि व ७ ।
सर्पिः (२) । स्त्री । दुग्धसम्प्लवहे, हने ।
वि । रानि व १५ । सप गतो संस्कारात् सपयान्

सर्कः । पुं । मनसि । उषा ।

सर्गः । पुं । भाष्यनिकटु'खनिष्ठिरपे सुचि ।
“सर्गापवर्गयोर्धरं .. .” । मा नि । मि सरणे,
त्यागे ।

सर्जः । पुं । शालनिर्वासे । धूना । च दज्ज
चि चपराजिताघूषे । “पुरध्यामवचासर्जः” । शाल
हवे । सर्ज'रक इति भाषा । शल्लकौहव । वे
निघ । पीतशाले । पेशा'शान । शर ।

सर्जकः । पुं । सर्ज'हवे । शाल गीह । अटा ।
असनहवे । वै निघ । सर्ज'रसे । धूना । रसर
वाल चि । पीतशाले । पेशा'शान । अम ।

सर्जगन्धा । स्त्री । राद्यायाम् । रमा ।

सर्जनामा (न्) । पुं । सर्ज'तरो । सुचि । १५ ।

सर्जनिर्यासकः । पुं । शालनिर्वासे । धूना ।

सर्जमणिः । पुं । शाललोवटे । मो'रमग ।
विका ।

सर्जरसः । पुं । रालि । धूना । रानि व १२ ।
सु'श्म्य एलादि । See राल । सर्ज'हवे ।
धूना'श गीह । रानि व २ । रमा । भा ४४
रेवतीप्रतिषेधचि । “कुष्ठे सर्ज'रसे तथा ।”

सर्जशालः । पुं । शालहवे । रमा ।

सर्जाख्यः (ङ्) । पुं । सर्ज'रसे । धूना ।
मेघ च्छदरोचि । भा म ४४ ।

सर्जिः (चारः) । स्त्री, पुं । सर्जि'काचारे ।
गा'विभागे । रमा । See सर्जि'चार ।

सर्जिका (चार) । स्त्री, पुं । सर्जि'चारे ।
गा'विभागे । रमा ।

सर्जी । स्त्री । सर्जि'चारे । गा'विभागे । पसु ।

सर्ज्यः । पुं । सर्ज'रसे । धूना । रमा ।

सर्पः । पुं । प्रसिद्धसरीसृपे । गा'प । सर्पा
विषय — दिव्यो भौमयेति । तत्र दिव्या सर्पा
हृदिनि'द्रासविषा इति । भौमा दृष्टाविषा ।
“ये तु दृष्टाविषा भौमा ये दमन्ति च नाशुयान् ।
तेषां संख्यां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्व्येण । अथोति
ष्वेव सर्पाणां मिश्रते पचधा तु सा । दर्वीकरा
मण्डलिनी राजिमनसधेव च । निर्विषा वैकर
आय विविधास्तै पुन अ'या । दर्वीकरा मण
लिनी राजिमनस्य पद्मगा । तेषु दर्वीकरा ज्ञेया

विशति षट् च पद्मगा । हाविशतिमण्डलिनी राजि
मनसया दश । वैकरसोद्भवा सम विचामण्डलि
राजिला ॥” एषु मण्डानेवजिह्वास्यशिरसः पुमांसः,
सृष्टा'मजिह्वास्यशिरसः स्त्रियः, उभययत्नचमन्द
विषा बर्कोधा न'सका इति । सु कल्प ४५ । एषा
लक्षणाणि स्वस्वपर्याये मय्याणि । तद्गुणा —
अर्शोवासदोषहर क्षमि'योविषहर चपुय पाके
सधुर मेधाप्रिजननय । “दर्वीकरा दोषकाय
तेपूता कटुपाकिन । सधुरायातिचपुया सट
विष्णु'वमादता ॥” सु ४६५ । तद्विपुणा —
“विशपाटुचकटुकमण्डोण स्वादु शीतलम् । विषं
दर्वीकरादोगां कमादातादिकोपनम् । तादृष्टमण्ड
हहले हृदिशीतासपेषु च । विपीलणा भवन्त्येते
व्यतरा सतुसन्धिषु ॥” वा ७१५ ।

सर्पकङ्कालिका (लौ) । स्त्री । स्वनामख्यात
लतायाम् । मर्षकङ्काली, वराज्जङ्गलाविणैव ।
रमा । गन्धराद्यायाम् । पसु । See राधा ।

सर्पकक्षुकः । पुं । सर्पनिर्मा'के । गा'पेश
धोमग ।

सर्पगन्धा (न्विनी) । स्त्री । गन्धरातायाम् ।
See राधा । नाकुलीनाममहाकन्दशके । रानि
व ० । वा ७५५ । नागदमन्याम् । वै निघे ।

सर्पघाति । स्त्री । तथामकफलविषभेदि । सु
कल्प २५ । See फलविषम् ।

सर्पघातिनी । स्त्री । सर्पा'त्याम् । ग'निनिष्ठेति ।
तत्प'र्याशा, — सपसृष्टा सर्पनामा सर्पा'ची सर्प
घातिनी । पसु ।

सर्पच्छत्रक । पुं । शाकविशेषे । गा'पेश
छाता । गुणा — मलभेदन रुच सधुर शीत
विष्टको च । च ५७५ ।

सर्पतनु । स्त्री । चविकायाम् । हौ'रुते । See
चविका ।

सर्पदण्ड । पुं । नकुल । ने'डेल । इ च ।

सर्पदंष्ट्र । पुं । दन्तीहवे । श च ।

सर्पदंष्ट्रा (द्रो) । स्त्री । हथिका'त्याम् ।
विशति । पसु । सिद्धपिप्यायाम् । गुणा —
सारका उषा कटु कफघ्नी वातघ्नी च । वै निघ ।
सर्पदंष्ट्रिका । स्त्री । सप'मृग्या । अज'मृग्या ।
मे'डा'निष्ठे । १५

सर्पदण्डा (स्ता) । स्त्री । सिद्धिपिप्याम् ।
 रा नि व ६ ।
 सर्पदण्डी । स्त्री । गोरथतण्डलायाम् । गोत्रक
 ङङ्गिङ् । रा नि व ५ ।
 सर्पदन्तो । स्त्री । नागदन्त्याम् । शठिठेऽङ् ।
 रा नि व ५ ।
 सर्पदमनो । स्त्री । नागदन्त्याम् । शठिठेऽङ् ।
 बभ्याकर्काटिकायाम् । रा नि व ३ ।
 सर्पदटकम् । स्त्री । सर्पशने । तस्य विविध
 मर्दित रदित निर्भिषथेति । केचित् चतुर्थे सर्पाङ्गा
 भिङ्गमिच्छन्ति । तेषां लक्षणाणि यथा—
 “पदानि यम दन्तानामेक हे वा बह्वि च ।
 निमग्नान्यरक्तानि यान्युद्धृत्य करोति हि । चक्षु
 मालकयुक्तानि वैष्णव्यकरणानि च । सङ्ग्रहानि
 समीकानि विद्याधत् सर्पितम् भिषक ॥” इति ।
 “राज्य सन्नीहिता यम नीला पीता सिताक्षया ।
 विग्रह य रदितं तनु भ्रमेयमपिपच तत् ॥” इति ।
 “भयोक्मन्त्यदुष्टाश्चक प्रकृतिस्थस्य देहिनि । पट
 पदानि वा विद्यादक्षिप तक्षिक्यक ॥” इति ।
 “सर्वसृष्टस्य भोरोर्हि भवेन कुपितोऽनिल । कस्य
 चिन् कुर्वते शोक सर्पाङ्गभिङ्गतनु तम् ॥” सु
 कन्व ५५ । बामटस्थ तुण्डाद्वत व्यालीट व्यालुम
 दटनिपीडितदटकमेदन पञ्चधा । एषु प्रथम इय
 निष्पद्य, निरीडितदटकम् असाध्य व्यालुतदट
 कश्च कृच्छसाध्यम् । एषां लक्षणानि स्वस्वपर्याये
 मन्दावि । वा उ १५५ ।
 सर्पनासा । स्त्री । सर्पाव्याम् । अर्णकङ्गानौ
 विशेष, आनभिडेनौ । प ५ ।
 सर्पनिर्मोक । पु । सर्पवचि । गांऐत्र
 थोऽनौ । च सा ८५ ।
 सर्पनेत्रा । स्त्री । सुगन्धराधायो । सर्पाव्याम् ।
 आनभिडेनौ, अर्णकङ्गानौविशेष । रा नि १० ।
 सर्पपुण्यो । स्त्री । बभ्याकर्काटिक्याम् । नाग
 दन्त्याम् । शठिठेऽङ् । रा नि व ५ ।
 सर्पप्रिय । पु । चन्दनवदे । वै निघ ।
 सर्पफेण(न)म् । स्त्री । चन्दने । वै निघ २५
 असा वि जावीकणादिउटपाके ।
 सर्पभक्षक । पु । नाकुलीकन्दे । मयूरे हे च ।
 सर्पभुक् । पु । मयूरे । हे च । मध्वे । हाङ्
 जिना । राजसर्पे । नाकुलीकन्दे । रा नि व ७ ।

सर्पमाला । स्त्री । सर्पकदालिकाभिदे । र मा ।
 सर्पलता । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । आं
 ग्राह । रा नि व ३ ।
 सर्पलोचना । स्त्री । सर्पाव्याम् । आनभिडेनौ ।
 वा उ १०५ । गन्धराधायाम् । वै निघ ।
 सर्पवियम् । स्त्री । सर्पगन्धे । गांऐत्र विष ।
 “विषमाक्षिपमप्राप्य रक्त दूषयते वपु । रक्तमप्यपि
 तु प्राप्ते बहते तैलमप्युत्त ॥” वा उ १६५ ।
 सर्पसहा । स्त्री । सर्पाव्याम् । आनभिडेनौ ।
 प ५ ।
 सर्पसुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । सर्पगन्धायाम् ।
 वै निघ ।
 सर्पश्वा (न्) । पु । नकुली । वेजि । हे च ।
 सर्पा । स्त्री । तन्नामकीवधो । या च सर्पाकारा
 सर्पकदालिका । चचि १५ ।
 सर्पाव्या । पु । नागकेशरवदे । र मा । मद्रिष
 कन्दे । रा नि व ७ । श्वेतानुके । मौरु आम् ।
 वै निघ ।
 सर्पाङ्गो । स्त्री । सङ्ग्रहीपिप्याम् । रा नि व ६ ।
 सर्पकङ्गालोभिदे । आनभिडेनौ । र मा ।
 सर्पादनो । स्त्री । खाङ्गलिकानामकन्दमाके ।
 नाकुल्याम् । अक्रुशङ् । रा नि व ७ ।
 सर्पारि । पु । नकुली । मयूरे । रा नि व १८ ।
 सर्पावासम् । स्त्री । शीखण्डवन्दे । रा नि
 व १२ । श्वेतवन्दे । रा नि व १२ ।
 सर्पाशन । पु । मयूरे । हला ।
 सर्पास्त्रम् । स्त्री । नासाकर्णाग्रकन्देनदीर्घे अक्ष
 भेदे । “सर्पाव्या प्राणकर्णाग्रकन्देनदीर्घाङ्गुल फले ॥”
 सर्पाक्षो । स्त्री । सर्पसहायाम् । आनभिडेनौ ।
 हि सरस्वती गच्छिनी । तत्पर्यायो, — गण्डाली
 नाडोकलावक । प ५ । रसां स । वै निघ
 २५ एकादिकञ्च वि मृतसङ्घोषनीरसि । रसर
 विषचि । गुणा — “सर्पावी कटुका तिक्ता सीणा
 क्षामिनिःकृन्तनी । इयिकीन्दुर सर्पाणां विषघ्नो
 ब्रवरोपशी ॥” भा गृ ५ । अतापरराजिषायाम् ।
 रक्तशङ्खिन्याम् । वै निघ । गन्धनाकुल्याम् । रा
 नि व ७ ।
 सर्पिः (ः) । स्त्री । दुग्धसम्भूतयेहे, हृते ।
 धि । रा नि व १५ । सप गतो सन्धारात् सपद्यात्

सर्पि । "गान्धर्वेष्टमथा कथितं संस्कारमनुवर्त्तते ।
यथा सर्पितर सर्पि सर्वेष्वेष्टोत्तम मतम् ॥" सि
यो वा व्यापि श्लोकण्ड ।

सर्पिका । स्त्री । श्लोकार्थोलताया । वै निघ ।

सर्पिणी । स्त्री । सर्पाकारवत्तुपविश्रेष्ठे । गर्भ
रुद्धानी । तत्पण्याया, —भुजगी भोगी कुण्डली
पद्मगो फणी । गुणा —विषघ्नो भुजवर्द्धिनो च ।
रा नि व ५ । सपत्नियाम् । शर ।

सर्पिर्गर्भम् । स्त्री । भवनीतके । वै निघ ।

सर्पिर्महः । पुं । वातजन्यप्रमेहरीणे । तस्य घृत
तुल्यमेवति । सु नि द ५ ।

सर्पिषम् । स्त्री । घृते । वै निघ ।

सर्पी । स्त्री । भुजग्याम् । शर ।

सर्पी(पै)ष्टम् । स्त्री । श्लोकण्डचन्दने । रसा ।
गटा ।

सर्व्वः । पुं । पारदे । रसासं प्रकारान्तरविषम
व्य रस । भेष वा र चि । सा कौज्वरान्तकरसे ।
रसाङ्गने । शिषागतुके । वै निघ ।

सर्व्वगः । पु । जीवे । आत्मनि । शमा । स्त्री ।
जले । मे ।

सर्व्वगन्धम् । स्त्री । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु ।
"चातुर्जातककपूरककालागुरुसिद्धकम् । खवद्ग
सहितेष्वेव सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ॥" प म १७ ।
कुडुमागुरुकपूरककालीचन्दनेषु । भा म ४ भ अन्ध
पू चि । "सर्व्वगन्धे प्रदेह्यते ।" "चातुर्जातक
कपूर ककालागुरु कुडुमम् । खवद्गसहितेष्वेव
सर्व्वगन्धं विनिर्दिशेत् ॥" इति च । भा । सोयुते
एलादिगणे ।

सर्व्वगा । स्त्री । प्रियशुलतायाम् । श च ।

सर्व्वप्रन्थि. (कम्) । पुं, स्त्री । पिपलीमूले ।
रा नि व ६ । इ च ।

सर्व्वग्रहापहा । स्त्री । नागदमन्या । नागदमना ।
वै निघ ।

सर्व्वजगत्प्रिया । स्त्री । शर । इडो । वै निघ ।

सर्व्वज्वरहरस्त्रीहः । पु । विषमज्वरे रसविशेष ।
पयो —विषकमुलं विकटु निषला विडङ्ग सुषार्क
गजपिप्पली पिप्पलीमूलं घोरपमूलं देवदारु
किराततिष्ठं शालकं कटुको कण्टकारी विष्णु-

बीजं यष्टिमधु कुटजत्वक् इन्द्रयवी वा एषां प्रति
समभागं सर्व्वपूर्णसमं लौहं । माषा १ माषा ।
अनुपान मधु । सा कौ । अन्य —वात्रिणो
१७ तठा पीत्रा २ तठा गन्धक २ तठा
आमला, हरीतकी, बहेड़ा, त्रुट, पिपुल,
मरिच, विडङ्ग, मूत्रा, गजपिप्पुल, पिप्पुलम्,
हरिद्रा, मारुहरिद्रा, त्रित्तत्र मूल, अत्रोक्त
१ तठा । आमार रसम र्द्धिन । मोडा २ व्रति ।
भेष । ततोय हृदयसर्व्वज्वरहर —पीत्रा, गन्धक,
अल, ताप, श्वर्णमाक्षिक, श्वर्ण, बोध, ठक
हरिद्राज अत्रोक्त २ तठा कस्तुरी ५
तठा । र्द्धि-जवा —उष्णपीत्रा रस, मूत्र
मूत्रेण क्वाथ, क्वाथपापुत्रा रस, डिफ्फालाक्ष,
उज्ज्वल रस, पान्तर रस, क्वाथमात्ररस,
निष्ठुत्रिपत्ररस, पुनर्नवारस ७ आमार रस ।
मोडा १ व्रति । अशुपान पिप्पुलपूर्ण ७ पूत्रा
शुद्ध । रसा स ।

सर्व्वतःशुभा । स्त्री । पिपलीमूले । प्रियङ्गो ।
श च ।

सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेष ।
"सर्व्वतन्त्रसिद्धान्तो नाम तथि क्षामिन् सर्व्वमि
क्षान्ते तत् प्रसिद्धं ।" च वि द म ५ ।

सर्व्वतिक्ता । स्त्री । काकमाविकायाम् । रा
नि व ४ ।

सर्व्वतोभद्रः । पु । निम्बहृत् । रा नि व २ ।
स्त्री । आसनपथ्यदाकारेण अम्भरीच्छं दने ।
"सेवनी वज्रपिला तु चतुर्धा दारिते गुदे । सर्व्वतो
भद्रकम् ॥" स चि द ५ । बा २ २८५ ।

सर्व्वतोभद्रस्त्रीहम् । स्त्री । अक्षपिच काष्ठ
आसादिनामक औषधविशेष । तत्पाठ, —"स्त्रीह
चूर्णं यत् तासमभकश्च पलम् पलम् । गुडसुतथ
कर्पूरं गन्धकाई पलं तथा । शालिकथ
विग्रहस्य वर्धं गुडा शिलापरा । साईकर्प
विग्रहश्च शिलाजतु तथा परम् ॥ गुग्गुलीयापि
कर्पूरं शाणमाष परस्य च । चूर्णं विडङ्ग
मलातवज्रश्च तार्क्षमूलजम् ॥ करिकार्पलाशश्च
तालमूली पुनर्महा । घनाशुता भागवला चक्र
मह क सुष्टिरी । भद्रकेश शतावरी हृददार
फलविकम् । विकटुशपि सर्व्वेषां प्रत्येकं च जदेद
मिषम् ॥ सर्व्वमकस संमद्य घृतेन मधुना सह ।

विषय भाष्ये विनिर्दिष्ट तत उच्यते विधान
विन् । मापकादिहनेनैव लोह सर्वरसायनम् ।
काष्ठित गोह, ताव, अत्र, अ १ प पात्रम्
२ टो। प्रह्व ४ टो। र्वर्मात्रिक २ टो।
मन्त्रिणा ७ विनायकू अ १ टो। अर्धम्
२ टो। दिव्य, ज्ञेया, जिता, देवत आदयः,
इति दर्शनान्, आनन्दी, प्रनर्वा, मुता,
अर्क, गोदह-जालम्, मुक्तिरी, कृष्णम्,
कृष्णम्, अर्धम्, लोहम्, अर्धम्, अर्धम् ७
दिक्कृ ७ १० टो। अर्धम् अर्धम् अर्धम्
नर्दन करिव । नाडा १ नाडा । मेव

सर्वतोभद्रा (द्रिका) । श्री । गन्धान् ।
गान्धर्व । रानि वट । माहू १५ सारि
वादी । भास १ मन्त्रि । "श्रीकृष्ण सर्वतो
भद्रा ।"

सर्वतोमुखम् । श्री । लवे । रानि वट ।

सर्वधातुकम् । श्री । तावे । वै निष ।

सर्वपाचका । श्री । टट्टकारि । गोदह ।
वै निष ।

सर्वमध्या । श्री । लवे । पात्रो । इ च ।

सर्वभूतप्रमर्दिनी । श्री । लवे । अर्धम् ।
वै निष । [इत्ये । वै निष ।

सर्वभूमिका । श्री । दास्यति । लवे । पच

सर्वमूल्यम् । श्री । लवे । अर्धम् । विना ।

सर्वयुय । श्री । लवे । अर्धम् । विना ।
निर्विहो रसो भवति । स दुदयः । वै निष ।

सर्वरस । श्री । लवे । पच । लवे ।
इ च । श्री । लवे । लवे । लवे ।

सर्वरस । श्री । लवे । लवे । लवे ।
पच । श्री । लवे । लवे । लवे ।

सर्वरसोत्तम । श्री । लवे । लवे ।

सर्वलवणम् । श्री । लवे । लवे ।

सर्वलौहम् । श्री । लवे । वै निष ।

सर्ववर्षसम् । श्री । लवे । वै निष ।

सर्ववर्षिका । श्री । लवे । लवे ।

सर्वखेता । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसंगमनम् । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसङ्गत । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसर । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसह । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसाधनम् । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसिद्धि । श्री । लवे । लवे ।

सर्वसिद्ध । श्री । लवे । लवे ।

सर्वहितम् । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्वद्वार । श्री । लवे । लवे ।

सर्पि । “नाम संज्ञाया कश्चित् संस्कारमनुवर्तते ।
यथा सपितर सर्पि सर्व्येष्टोत्तम मतम् ॥” सि
यो बा व्या धि शीकण्ड ।

सर्पिका । स्त्री । शीकण्डोत्तमाया । वै निघ ।

सर्पिणी । स्त्री । सपाकारवत्पक्षविशेषे । गर्ज
कङ्कनी । तत्पर्याया, — भुजगी भोगी कण्डनी
पद्मगो फणी । गुणा — विषहो कुशवर्दिनी च ।
रा नि व ४ । सपक्षियाम् । शर ।

सर्पिर्गर्भम् । स्त्री । गर्भनोतके । वै निघ ।

सर्पिर्महः । पुं । वातजन्यप्रमेहरोगे । तत्र घृत
तुल्य भेदति । सु नि ६ च ।

सर्पिपम् । स्त्री । घृते । वै निघ ।

सर्पी । स्त्री । भुजग्याम् । शर ।

सर्पी(पै)ष्टम् । स्त्री । श्रोष्ठखण्डने । र मा ।
जटा ।

सर्व्यः । पुं । पारदे । रसासे प्रकारान्तरविषय
व्य रस । भेष या र वि । सा कौज्वरान्तकरसे ।
रसाक्षने । शिषान्तुके । वै निघ ।

सर्व्यगः । पुं । जीवे । आत्मनि । श मा । स्त्री ।
जले । मे ।

सर्व्यगन्धम् । स्त्री । चातुर्जातकादिषु द्रव्येषु ।
“चातुर्जातककपूरककोलागुरुविषकम् । खड्ग
सहितश्चैव सर्व्यगन्धं विनिर्दिशेत् ॥” प ३ ३४ ।
कुटुमागुरुकपूरकक्षौरचन्दनेषु । भा म ४ भ अन्त्य
पूर्वि । “सर्व्यगन्धं प्रदेहय ।” “चातुर्जातक
कपूर ककोलागुरुकुटुमम् । खड्गसहितश्चैव
सर्व्यगन्धं विनिर्दिशेत् ।” र वि १ । भा । सीयुते
पलादिगणे ।

सर्व्यगा । स्त्री । प्रियतुलनायाम् । श च ।

सर्व्यग्रन्थि, (क्षम्) । पुं, स्त्री । पिप्पलीमूले ।
रा नि व ६ । छे च ।

सर्व्यग्रहापहा । स्त्री । नागदमन्या । नागमना ।
वै निघ ।

सर्व्यजगमिया } स्त्री । परतो । हरी । वै निघ ।
सर्व्यजनप्रिया }

सर्व्यज्वरहरी । पुं । विषमज्वरे रसविशेष ।
पथी — विषकमुल विकटु विफला विटङ्ग सुषकं
गन्धपिप्पली विषलीमूल शोरणमूल देवदारु
हिराततितं नामक कटुकी कण्टकारी विष,

बीज यष्टिमधु कुटजत्वक् इन्द्रयवो वा एषा प्रति
समभाग सर्व्यघूर्णसमं लीष्टे । मावा । मावा ।
चतुर्पात्र मधु । सा कौ । अन्य — चात्रितलोह

१७ ततो पात्रा २ ततो गरुड २ ततो
आमला, हरीतकी, बहेडा, छंटे, पिपूल,
मरिच, विडङ्ग, मूला, गन्धपिपूल, पिपूलमूल,
हरिद्रा, पात्रहरिद्रा, त्रिफल मूल, अत्राक
१ ततो । आनात्र द्रव्यं गर्दन । गाढा २ रति ।
भेष । हतोय हस्तसञ्चल्यर — पात्रा, गरुड,
अमल, ताम्र, चूर्णमालिक, चूर्ण, द्रोणा, वृक्ष
हरिताल अत्राक २ ततो काष्ठलोह ४
ततो । गर्द-त्रया — ठाण्डपात्रात्र वन, नम
नूतनर क्षिपे, स्फेपात्रात्र द्रव्य, क्षिपणाक्षि,
उज्ज्वलर द्रव्य, पानेन द्रव्य, क्रीकभात्रिद्रव्य,
निष्ठोपत्रात्र, पूननवात्रव्य ७ आनात्र द्रव्य ।
गाढा १ रति । अष्टमान पिपूलचूर्ण ७ पूना
छुट । रसा स ।

सर्व्यत.शुभा । स्त्री । पिप्पलीमूले । प्रियव्री ।
श च ।

सर्व्यतन्त्रसिद्धान्तः । पुं । सिद्धान्तविशेषे ।
“सर्व्यतन्त्रसिद्धान्तो नाम तपि सन्निधु सर्व्यवि-
तन्त्रे तत् प्रसिद्धं ।” च वि ८ म १ ।

सर्व्यतिक्ता । स्त्री । वाकमाधिकायाम् । रा
नि व ४ ।

सर्व्यतोभद्रः । पुं । निम्बहले । रा नि व ६ ।
स्त्री । पाषाणपथशालारिण चर्मरीच्य दने ।
“सर्व्यतो वरुविला तु चतुर्धा दारिते गुदं । सर्वतो
भद्रकम् ॥” सु वि ८ च । बा व २ ८ च ।

सर्व्यतोभद्रलौहम् । स्त्री । चक्षुषि काष्ठ
आसादिनाशक औषधविशेष । तत्पाठ, — “लौह
चूर्णं सप्त तावमभक्ष्य पलम् पलम् । यष्टसप्त
कर्षेक गन्धकाई पल तथा । मात्रिकण्ड
विग्रहस्य दधे यष्टा शिलापरा । सार्धकर्षे
विग्रहस्य शिलागु तथा परम् ॥ गुग्गुलीयावि
कर्षेकं शाणमाष परस्य च । चूर्णं विडङ्ग
भलातवज्रिचै ताकं मूलजम् ॥ करिकण्ठपलाशश्च
ताण्डूलौ पुनर्नवा । घनाशता नागवला चक्र
मदक सुषिरी । भद्रकेश शतावर्षा हृद्गदर
फलविकम् । विकटुयापि सर्व्यपां प्रत्येकश्च नदीर्द
भिषक् ॥ सर्व्यतकस्य समस्त घृतेन मधुना सह ।

खित्ते भाष्ये विनिविध्य तत कुथोद विधान
वित् ॥ भाषकादिक्रमेनैव लोह सर्व्वरसायनम् ॥
आरित गोरु, उात्र, अत्र, अ १ न गोरु
२ उा गोरु ३ उा अागिक २ उा
मनमिना ७ विनाजु अ ३ उा अगुगु
२ उा विडम, डेना, ठिठा, अेठ आदम्,
हृदिगर्गनाम, उागमूनी, भूमनवा, मुता,
अगक, गोरु-गोरुने, भुडिगौ, कृमरात्र,
कृमरात्र, अतमूनी, बौजडाडक, द्विगना ७
द्विगु ७ ॥ ० उा एकत्र वृत्त ७ भूमन
मर्दन कश्चिद्व । आडा १ भाषा । भेय

सर्व्वतोभद्रा (द्रिका) । स्त्री । आभाष्याम् ।
गात्र गात्र । रा नि व २ । बाध १५ प सारि
बादो । भाग १ म अ वि । "श्रीफल सन्वती
भद्रा ।"

सर्व्वतोमुखम् । स्त्री । कलि । रा नि व १४ ।

सर्व्वधातुकम् । स्त्री । तावे । वै निध ।

सर्व्वपाचक । पुं । टङ्गपाचारे । ग्राहणी ।
वै निध ।

सर्व्वभक्ष्या । स्त्री । क्षाया । श्रौटि । इ च ।

सर्व्वभूतप्रमर्दिनी । स्त्री । बन्धाकर्कोटय्या ।
वै निध । [द्रव्ये] वै निध ।

सर्व्वभूमिक । पुं । दावाचनोति खाते पण्य

सर्व्वभूयम् । स्त्री । कपटके । कङ्गि । विना ।

सर्व्वयुग्म । पुं । गोरसधान्यामफलाद्यरेकस्य
मिलितयो रसो भवति । स गुरतर । वै निध ।

सर्व्वरस । पुं । धूने । अम । लवणरसे ।
इ च । स्त्री (सा) । लाजमये । टैग्रेत्र म ७ ।

प ५ । (स्त्री) । ओवरलवणे । इ च ।

सर्व्वरसोत्तम । पुं । लवणरसे । इ च ।

सर्व्वस्तवणम् । स्त्री । ओवरलवणे । रा नि व ६ ।

सर्व्वलौहम् । स्त्री । तावे । वै निध ।

सर्व्ववर्चसम् । स्त्री । तावे । वै निध ।

सर्व्ववर्णिका । स्त्री । आभाषी । लट ।

सर्व्वश्वेता । स्त्री । मय पिडाभास प वदर
कोटविशेष । सु कल्प प ५ । See कोट ।

सर्व्वसुसर्गनयणम् । स्त्री । ओवरलवणे ।
रा नि व ६ ।

सर्व्वसङ्गत । पुं । चिमद्विधानविशेषे, पटिक
धान्ये । श च ।

सर्व्वसर । पुं । सन्नामकमुखरोमि । स वात
पित्तकफप्रोषितनिमित्त । तत्र वातजे वदन सतोद
कोटे समतादाह भवति । पित्तजे मुख रक्त
पीत घटाङ्ग सतुकोटावित भवति । कफेनाल्य
रक्तधुने सर्व्वेयास भवति । रक्तजे च पित्त
सुधर्ष भवति । सु नि १६ प ।

सर्व्वसह । पुं । गुणुली । प ५ ।

सर्व्वसाधनम् । स्त्री । खणे । वै निध ।

सर्व्वसिद्धि । पुं । शीपले । दन । श च ।

सर्व्वसेह । पुं । चतु खेहेषु । सिधो वा ध्या
चि शाल्यसेदे । See खेहचतुष्टयम् ।

सर्व्वहितम् । स्त्री । मरिचे । रा नि व ६ ।

सर्व्वचार । पुं । चारविशेषे । आवात ।
सावुन इति लोके । सवुखार इति दाक्षिणात्ये ।
तत्पण्याया, -वहचार समूहचार कीमचार
महाचार । मलारि चारनेलक । गुणा - अति
चार चक्षुष्य वक्षिप्रोषण गुदावधेक्षमिध मल
मूत्रविशेषनय । रा नि व ६ । सुककहवे । श्रौटि-
पाङ्गन । वै निध ।

सर्व्वीय । पुं । पारदे । आडा । रस को ।
भेय वा र चि दादशायसे ।

सर्व्वज्ञकम्पारिरस । पुं । वातव्याधिवि
कारे रस । पाठ - "गत सतं सतं ताम सर्व्वेयु
कटुकद्रवे । एकविंशतिवारस शोथ पेथ पुन
पुन । अचमाता वटो भत्या ।" रसर ।

सर्व्वज्ञसुन्दर । पुं । रसोऽय विरेचनाधि
कारोक्त । पाठ - "गुहपूष्य रस्यच दिव्य
रसपात्रकम् । कटुमधय मित्रता टङ्गपय समात्र
कम् ॥" माता १ गुणमिता । ग्राहणी, गोरु,
विष, उग्रगान्धेय, द्विगु, द्विगुना, ग्राहणी
ग्राह देव अट्टक मन्डाग । आडा ७ दृष्टि ।
रसाष्ट । एक कामाधिकारि यन्त्राधिकार च
- "रस-मन्त्रगुणादौ हो मायो टङ्गपय च ।
मौक्तिक विद्रुम मञ्ज मारकोय प्रवयत । हेम
मन्त्राईमायस सत्य सति निध-प ५ । निध
द्वय-धोनि विविधो चारदेविषय । पदार्थ
रसपुट दद्यात्तेतयस्य समुदरे । हेम-प ५ म
तोयं तोषारं वरदो रत । एकोटय मन्त्राई

सर्वार्थानि कारयेत् . ॥” नौरसकृपे मोहा-
गारं धै करिष्या उन्नतकृपे तां हर्ष करिष्ये
सेहै धै २ तो पात्रा १ तो गफक १
तो मुखकृप, अवांलकृप, अक्षकृप, अत्रोक
२ तो, सोणा ॥० तो । एकज निमहालेर
रसे माडिषा गोलक अन्नत करिष्ये, सेहै
गोलक वक्कमूषा राशिषा गजपूटे ती-
जाले पाक करिष्ये । शीतल हईले तुलिषा
लोह ॥० तो ७ हिमूल १० आना निषा
एकज माडिषा राशिष्ये । मा २ र । अक्ष
पिपूलकृप ७ नधू । रस की । भय ।

सर्वाङ्गसुन्दरो । स्त्री । घैद्यकयन्त्रविशेष ।

सर्वानुकारिणी । स्त्री । मालपण्या । भाग
पाणी । रा नि ४४ ।

सर्वानुभूतिः । स्त्री । श्वेतविहति । भाग
तेउडौ । भम ।

सर्वान्नोः । त्रि । सर्वान्नमधके । या चि १
प । “सर्वान्नो भवेत्तथा ।”

सर्वायनी । स्त्री । श्वेतविहताया । वै निघ ।

सर्वान्नम् । स्त्री । सर्वविधप्रशस्तान्द्रव्येषु,
काष्ठीक सुरा सीवोरक दधिमल्लादिषु । सियो
मालपल्ली ।

सर्वान्नः । पुं । रद्रापहवे । वै, निघ । स्त्री ।
रद्राक्षकले ।

सर्वान्नचिरोः । पुं । सर्वगतनेचरीने । स
पीडशविध—वातामियन्द अचिमन्य हताधि
मय अन्त्यतीयात जिघ्रीत पितामियन्द
कफामियन्द रक्तामियन्द शुक्लाचिपाक सत्रीका
चिपाक अक्षिपाकाल्य अक्षीपित सन्निपाता
मियन्द वातपेतामियन्द वायकफामियन्द पित
त्रामियन्दय । वा ८ १५५ । एषा विशिषा
सखपण्याये मय्या । See नेचरी ।

सर्वान्नी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । बिहई ।
वै निघ ।

सर्वान्नधिगणः । पुं । कुष्ठाधीधिविधे ।
कुष्ठजटाग्रीवा वषा हरिद्रा श्लेय चन्दन सुरामांसी
कपूररसुत्ताप । “कुष्ठाग्रीवाहरिद्राभिर्वषाश्लेय
चन्दने । सुराकपूररसुत्तामि सर्वाधधुदाहृतम् ॥”
रा नि ४९१ । “सुरामांसी वषा कुष्ठ श्लेय
रक्तोरसम् । शठी चणकमुत्तम” सर्वाधधिव

अय ॥” ज्योतिःशास्त्रम् । अपिष,—“हरिद्रा
चन्दन दाध्वी सुप्तक दीवताङ्ग । धन्वाकं क्षोरक
मिथी धाधोक्लमुक्षोरकम् ॥ मिमृगसि शठी
गमामाया कपूररक वषा । मली मरुचकं कुष्ठ
दीवदाय विहृष्टम् ॥ सरसं पद्मकाष्ठय बालक
भद्रसुप्तक । यन्त्रिकस्र जटाग्रीवा पद्माश श्लेय
शमी ॥ चर्कचोरासक द्रव्या सुरामांसी च कुपुन ।
अपामार्गी मधुरिका विहसा खदिर कुशा ।
चातुर्जातकसलोऽथोऽटवर्गो यणकुम्भुर । नमिषरक
कस्तुरी विकला पञ्चकिशरम् ॥ कक्षील धातकी
पुष्य विहृष्ट रेणुक यव । तिला कुन्दुर नलिक
भागो गीरीचना वक ॥ शल्ली पुष्यस्र नहुनी
शोफलं वल्लीचना । इन्दीवरं यणुता वकुल
मालमीदलम् ॥ इन्द्रवीज कीचनदं जयवी
गजविप्लवी । श्वेतापराजितापुष्य” सर्वाधधिव
यत ॥”

सर्वान्नधिः । स्त्री । सर्वाधधिविधे ।

सर्वपः । पुं । (Brassica campestris-
Syn. Dinapis dichotoma) खनाम
प्यातकस्रचपविशेष । मद्रिषा ग्राह । हि सरीस,
सर्वो, मिरिया । गुणा—रसपाकयो कटु विष
तिक्त तीक्ष्ण वातकफघ्न रक्तपित्तप्रिघ्न
रक्षोघ्न कण्डूकुष्ठहृन्मित्रय । गोरस्तु श्रेष्ठ । भा
पू । तीक्ष्ण वातकफघ्न चण रक्तपित्तकर
कटु कृमिकुष्ठघ्नय । सिद्धार्थोऽपि तद्गुण । राज ।
स सितासितमेदिन द्विधा । (Brassica nigra)
The black mustard कृष्णसर्वे । कान
मद्रिषा । हि फालिराह, नाकड़ाहाह, सर्वो,
पियरी सरीस । ते अचली । तत्पण्याया,—
तनुम कदम्ब कदम्बक कदम्बद सरिषव
विहृष्ट तनुक कटुखिह राजघवक । गुणा—
“कटुशी वातशूलनुत् । पित्तदाहप्रदी गुण
कण्डूकुष्ठघ्नपापह ॥” (Brassica juncea
Syn Sinapis juncea) राजिकायाम् ।
पेठ मद्रिषा, श्रई मद्रिषा । हि राजिका ।
गुणा—“सिद्धार्थ कटुतीक्ष्ण वातरक्तघ्नपापह ।
लक्ष्मीपशमनी दन्थी विपभूतघ्नपापह ॥” सर्वप
सेलगुणा—तिक्त कटुक वातकफ विकारघ्न
पित्तासदीपक कृमिकुष्ठघ्न तिलजघ्नघ्नघ्नय । सर्वप
शाकगुणा—“सायणं कृमिल स्वादु त्रिदीप
रक्तपित्तघ्नत् ।” राज १५ । अशुच्य रक्तपित

प्रतीपकर विदादि कटुक मादु कचिदद्य । रा
नि १० । "सापपद्य विदीपद्य कचिदद्यपि
वद नम् ।" अदि १६५ । "विदादि वदविप्लुत
३५ तौलीपमेव च । विदीप सापपं प्राकम् ।"
सु १४६५ । सर्पप नालयुषा — "तौलीप
सापप गालं वातघ्नेष्वप्यावदम् । कण्डूवमि
दर ददुकुष्ठं कचिकारकम् ।" भा पू १३३
व । सपपविशेषे । कृषि । हिमोदि । अल
कोज दीपनम् । पर्यं वातघ्नम् । Watts
यल्लोच्यार्यकपरिमाण । "यन्मरौच्यन्तु सप प ।"
भागधमानमिदम् । पप्र । राजिकातयपरिमिते
माने । "विद्यमोरानिकाभिः सपप ।" कालिङ्ग
मानमेतत् ।

सर्पपक । पुं । तन्नामकन्दविदे । सु कल्प २५ ।
See कन्दविपम् ।

सर्पपतैलम् । स्त्री । सपपवीजोदतैले । See
सर्पप ।

सर्पपनालम् । स्त्री । सपपदण्डे । नालशाक
मिदम् । भा । See सपप ।

सर्पपा । स्त्री । अतसर्पपे । वै निघ ।

सर्पपिकः । पुं । पाण्डरकोटविशेषे । सु वल्य
८५ । See कोट ।

सर्पपिका । स्त्री । शूकरोगमेदे । लक्ष्य—
"गौरसपपुल्या तु शूकदुग्धुपहेतुका । पिडका
कफरक्ताभ्यां श्रिया सर्पपिका वृषे ॥" सु नि १४
अ । तन्नामककोटमेदे । यथा—गलगोली श्रेतकृष
रत्नराजि रत्नमण्डला सन्नेहेता सर्पपिका चेति ।
तामिदंष्ट्रे सपपिकावर्षे दाहशोफक्रीदा भवति ।
सर्पपिकया हृत्कोङ्कतिसारथ भवति । सु कल्प ८
अ । मण्डिकामेदे । 'वतुर्थी सर्पपाकारा पोत
सपपश्विनी । नाद्या सर्पपिका श्रियाऽभ्यङ्गम
विशर्जयेत् ।" भा ।

सर्पपो । स्त्री । अतसपपे । वै निघ । चापुचि
कायाम् । अलन । विका ।

सर्पपोद्भूतम् । स्त्री । अतसपपे । वै निघ ।

सलम् । स्त्री । जले । अटो म ।

सलकटुक । पुं । वृत्तपत्रशाके । नटिशि नाक ।
पपु ।

सलपत्रम् । स्त्री । दाहशकरायाम् । नाशुठिनि ।
वै निघ ।

सलिलम् । स्त्री । जले । राजि व १४ ।

सलिनकुन्तलः । पुं, स्त्री । शवानि । विका ।

सलिलग्रह । पुं । अथय ग्रहमेदे । लक्ष्य—
यथा—"हृषते सतत यन्तु हृष्टरीमा तुरङ्गम् ।
क्षयाद्यो मृग्यतेऽप्यय तस्यापि सलिलग्रहः ॥"
जद १०५ ।

सलिलजम् । स्त्री । कमले । पुंश्र । अम ।

सलिलधर । पुं । मुक्तायाम् । भूतो । य
निघ २३ भिन्नकञ्चवि । मेषे ।

सल्लकटु । पुं । प्रियालक्ष्णे । राजि व ११ ।

सल्लकी (स्त्री) । स्त्री । (Boswellia thur-
fera) Gum olibanum tree स्वनाम
व्याप्तकलशाकलतायाम् । कूम्भकटो । शाख
विशेष । यल्ल निपातं शिलायश्च इत्युच्यते । जग
भत्या, सालश्च इति लोके । मं सल्लकि । कं तदि
कु । पग् शाखश्च । गुणा—विक्तमधुरा कषाय
वाहियो कुष्ठरक्तकफवाताशोत्रणदीपघ्नी च । रा
नि व ११ । वै निघ २३ र अ सा वि सल्लकादि
सरसं । सु पू २५५ । See सल्लकी ।

सवम् । स्त्री । जले । जटा । पुणरसे । शब्द
कल्प ।

सवनम् । स्त्री । प्रसवे । शब्दकल्प ।

सवरम् । स्त्री । जने । विका ।

सवररीधम् । स्त्री । अतरीधे । पाटिश्रीनाथ ।
पपु ।

सवणकरणम् । स्त्री । विषयवतस्थानस्य दीप
समानवर्णकरणे । सु वि १५ ।

सवह्वा । स्त्री । विडतायाम् । अटो म ।

सविता (व्) । पुं । अकटले । आकनग्रीह ।
रा नि व १० । शृण्ये ।

सवित्रम् । स्त्री । प्रसवकरणे । व्याक । स्त्री
(वी) । धाचराम् । शङ्खे । अदि ।

सविभालम् । स्त्री । नखीनाममृदव्ये । य
निघ ।

सवीर्या । स्त्री । शतावर्षात् । अठशूनी । रा
नि व ४ ।

सव्यम् । स्त्री । वामकाये । अम ।

सव्यभिचारम् । स्त्री । सव्यभिचारं नाम यत्

व्यभिचरण, यथा—“भवेद्विदसौवधमस्थिन् व्याधी
योगिकमथवा नेति।” च वि ८५ ।

सव्यसाचो (इन्) । पुं । अज्जुगहचे । अज्जुन
ग्राह । रा नि व ८ ।

सव्रणशुक्ल । पं । निवक्रणगतरीगमेदं । लक्ष्य
यथा—‘निमग्ररूप हि भवेत्तु कृष्णे मूत्रे व विड
प्रतिभाति यद्दे । साव सवेदुणमतीव रुक् च
तत्समं शकमुदाहरति ॥’ सु ३५ ।

ससखः (व्या, स्या) । पुं, स्त्री । भल्लके । रा
नि व १८ । गागदन्त्या । शठिठ्ठे । रमा ।

सशाकम् । स्त्री । आदंके । आनि । रा नि व ८ ।

ससत्त्वा । स्त्री । गभवत्या म्रियाम् । शर ।

ससिद्धः । पुं । सर्जहचे । शुनोत्र ग्राह । रा
नि व ८ ।

सस्यम् । स्त्री । फने । अटोम । धान्यके ।
धान । हे च । शूकधान्य शमीधान्यसमुहे ।

सस्यमारी (इन्) । पुं । महाभुविके । खेटो
हेन्द्र । रा नि व १८ । [सज्जकोहचे] वै निघ ।

सस्यसव(स्त)र । पुं । लघुमालहचे । अम ।

सस्यसंवरणः । पुं । अश्रकपणालि । रा नि व ८ ।

सहम् । स्त्री । बले । मे । मागशोषमासे । हे च ।
पांशुलवणे । रा नि व ८ ।

सहकारः । पुं । अतिशौरभयुक्ते आसहचे ।
पमु । रा नि व ११ । अम ।

सहचरः । पुं । भिष्टीचुपे । खोति ग्राह । ने ।
पोतभिष्ट्या । भीतखोति । रमा । पा ११८५
येत्तरादिषु । “भीकष्टकोकट सहाचरवाण
काया ।” नीलभिष्ट्याम् । पमु । सु १८८५
समीधने ।

सहचरद्वयम् । स्त्री । नील पोतभिष्टीद्वये ।
कष्टकशीलुद्वये । सु १८८५ उलथ ।

सहचरा (री) । स्त्री । पोतभिष्ट्या । रमा ।
वै निघ । सखिक ज्व वि यथादि । नीलभिष्ट्या ।
पमु ।

सहजकृति । स्त्री । सुवर्णे । वै निघ ।

सहजरसः । पुं । पारथे । रच वि ८५ ।

सहण्डुकम् । स्त्री । मांसकृत प्यटनविशेषे ।
यथा—“जागदिमांसं मुहर्द्धं कुशितं क्षणितं

पुन । एहमांसविधानेन पचेदेतत् सहण्डुकम् ।
सहण्डुक गुणयत्ने शुद्धमांसगुणं धृतम् ॥” भा ।

सहदेवा (वी) । स्त्री । (Sonchus aru-
ensis Syn S Oriensis) वलायाम् ।
वेगेली । वनमालह । रम पा ११८ । हि सह
देवी वरी । स सहदेवी । पञ्चा भार । पोत
पुष्पवलायाम् । काडसोति लोके । भीत वेगेली ।
तत्पथ्याया,—महाबला खिरवला कटभरा
केशावहा कैसरिका मृगादनी वयंपुष्पा केशवतिनी
परासिनी देवमला भारिणी पोतपुष्पी देवादा
गन्धवजरी । गुणा—वस्था ह्वया विप्रमज्जर
वाताशौ छद्मीग शीफनाशिनी । सर्पाह्याम् ।
शारिवायाम् । मे । नीलपुष्पवलायाम् । सु १
३८५ । चि ८५ । महाबलायाम् । गौत्रम-
ठाङ्गिनि । रा नि व ४ । भा सन्तादि ज्व वि ।
पोतदण्डोत्पलायाम् । भीत डान्कूनो । रमा ।
मेघ ज्व चि पाभीयभन्नव्याम् । दण्डोत्पलायाम् ।
डान्कूनो । हि चि व १ । च द शूल चि एरळ
हादशके । च वि ८५ । प्रियङ्गी । महानील्याम् ।
वै निघ ।

सहद्रकम् । स्त्री । सहण्डुकमांसि ।

सहपानम् । स्त्री । एकवपाने । हे च ।

सहभादली । स्त्री । प्रसारण्याम् । शकडांशिनि ।
मेघ आमवातचि लेपे ।

सहभोजनम् । स्त्री । एकवभोजने । अम ।

सहरसा । स्त्री । सहपण्याम् । मृगानी । शर ।

सहसानुः । पुं । मयूरे । चणा ।

सहस्यः । पुं । पीये मासि । अम ।

सहसकाण्डा । स्त्री । अतद्रूपायाम् । भाभी
मूली । रा नि व ८ ।

सहसजित् । स्त्री । कक्ष्याम् । मृगनाडि ।
वै निघ ।

सहसदद्रुः । पुं । महापाठोदमस्ये । बोधोग
माह, छिडन माह । अम ।

सहसदद्रो (इन्) । पुं । मल्लविशेषे । बोधोग
माह । शर ।

सहसधौत । वि । सहसवार चालिते हतादौ ।
शोषात्रात्र पोषात्रा शूलादि । वा चि १५ ।

सहससुत् । पुं । अश्ववितसे । भा ११८ ।

सहस्रपत्रम् । स्त्री । सहस्र । सहस्र । रा
नि १० ।

सहस्रपत्नी । स्त्री । सहस्रपत्नी । रा नि १० ।
सहस्रपाद । पुं । सहस्रपाद । रा नि १० ।
सहस्रपाश । स्त्री । सहस्रपाश । रा नि १० ।

सहस्रभित्ति । स्त्री । सहस्रभित्ति । रा नि १० ।

सहस्रमूर्त्ति । स्त्री । सहस्रमूर्त्ति । रा नि १० ।
सहस्रवर्णम् । स्त्री । सहस्रवर्णम् । रा नि १० ।

सहस्ररसा । स्त्री । सहस्ररसा । रा नि १० ।

सहस्रवर्णा । स्त्री । सहस्रवर्णा । रा नि १० ।
सहस्रवर्णा । स्त्री । सहस्रवर्णा । रा नि १० ।
सहस्रवर्णा । स्त्री । सहस्रवर्णा । रा नि १० ।

सहस्रवेध(धि)म् । स्त्री । सहस्रवेध(धि)म् । रा नि १० ।
सहस्रवेधपाषाण । पुं । सहस्रवेधपाषाण । रा नि १० ।

सहस्रवेधिका । स्त्री । सहस्रवेधिका । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सहस्रवेधो (धु) । पुं । सहस्रवेधो (धु) । रा नि १० ।

सा रसोदकवि । "महा बिहारी चितामाम् ।
मयूररश्मिदत्त । मेरेश्वरी ।

सहाचर । पुं । सहाचर । रा नि १० ।
सहाचर । पुं । सहाचर । रा नि १० ।

सहाय्यम् । स्त्री । सहाय्यम् । रा नि १० ।

सहाय । पुं । सहाय । रा नि १० ।

सहार । पुं । सहार । रा नि १० ।

सहासार । पुं । सहासार । रा नि १० ।

सहाम् । स्त्री । सहाम् । रा नि १० ।

सहोरा । स्त्री । सहोरा । रा नि १० ।

साकु(ख)रुण्ड । पुं । साकु(ख)रुण्ड । रा नि १० ।

संक्रुण्ड इति गुण्यं देव्यात् । तत्पत्न्याया, —
यत्किञ्चल विकट वस्त्रभूषण करुण कञ्चरफल
संक्रुण्ड । गुण्यं — कथाय वृत्तिकर दीपन
सारक श्रेष्ठातम वस्त्ररक्षण लघुय । रा नि
१० । वै निघ २५ सा वि साखरुण्डभूषणे ।

साकु(ख)रुण्ड । पुं । साकु(ख)रुण्ड । रा नि १० ।

सागरकम् । स्त्री । सागरकम् । रा नि १० ।

सागरगामिनी । स्त्री । सागरगामिनी । रा नि १० ।

सागरजम् । स्त्री । सागरजम् । रा नि १० ।

सागरजमल । पुं । सागरजमल । रा नि १० ।

सागरफेन । पुं । सागरफेन । रा नि १० ।

सागरोत्थम् । स्त्री । सागरोत्थम् । रा नि १० ।

सागरोद्भूत । पुं । सागरोद्भूत । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

साह्व्य । पुं । साह्व्य । रा नि १० ।

भेदे । मनमादिस्थ । यम् चक्षिणोऽपि क
रिष्यचटकनख । तत्पयोथा, —सप्तला यमवा
सारी विन्दु विमला विपुला यष्टकेना चम्पकया
पद्मा दोषा विपालिका स्वर्णपुष्पी पवचना । गुणा
—ककपित्तो मधु तिक्ता कषाया विरुपकुठ
बिम्बोट व्रणघ्नी च । रा नि व ४ । अपिच,—
“सातला कटुका पाकी यातला शीतला खडु ।
तिक्ता श्रीय ककानाह पिप्पिदावर्त्त रक्तगिन् ॥”
भा ।

सातीलकः । पु । फलायभेदे । भेट्ट । च
टोरा ।

सात्त्विकम् । स्त्री । यदयस्य सेवितं सुखाय सन्पत्ती
तत् तस्य सात्त्विकम् । तच्च द्विविध चेष्टास्मादारा
ख्यञ्च । चेष्टाख्यञ्च कायवाङ्मनोभेदादि विधम्,
आदाराख्यञ्च रसभेदात् पञ्चविधम् । सुगु ० च
८ । औषधादिजनित सुखानुबन्धे, व्याधिगुण
विपरोति आचारविचारादौ । “हेतुव्याधिविषयस्य
विषयसाधकारिणाम् । औषधान्विचाराणां ह्यप
योग सुखावहम् । विद्यादुपशय व्याधे स हि
सात्त्विकमिति स्मृतम् ॥” नानि । सात्त्विकं नाम तत्
यदात्मगुणभेदे । तत्तत्तु विध प्रवरावरमध्यविभागेन ।
तत्र सत्त्वरत्नं प्रवरम् एकरसप्रवरं मध्यन्तु प्रवरा
वरमध्यस्थम् । च वि १५ ।

सादः । पु । अथसाने । कृष्णतायाम् । वै निघ ।
कईमे ।

सादनौ । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । वट्टकी ।
रा नि व १ ।

सादृश्यः । पं । कुरङ्गमणे । विका ।

साधकम् । स्त्री । यन्नामकफले । भा । See
पित्तम् । पुं । तन्नामककटुस्वादी, येन मनोऽभि
लाष सिध्यति । सुगु २१ च । दमाकहवे । वै
निघ ।

साधनम् । स्त्री । शिश्रे । रा नि व १० । पुत्र
कोवहवे । वै निघ । द्रव्ये । अम ।

साधारणदेशः । पुं । जाङ्गलान्धोमयदेश
लक्षणेयुक्ते प्रदेशे । लक्षणं यथा—“लभयगुणयुत
वा नातिदुर्लभं न विध न च खरवज्जलसंज्ञाभित
कण्टकाद्यः । भवति च जलकोर्णं ताति शीत
नवीण समप्रकृतिसमेतं विद्धि साधारण्यञ्च ॥”
अति ४ च । “मिश्रविह्वल्यो दीप्त स हि
साधारण्यं स्मृतं । तस्मिन् दग्ने यदुदकं तत्तु

साधारण्यं स्मृतम् ॥” अपिच,—समा साधारणे
यथास्वीतवर्षावमावता । दीपार्णं समता जलो
सामान् साधारणी मत ॥”

साधारण्यमृगः । प । जाङ्गलान्धोमयदेश
आरिणि जलो, गुरादो, यथा—“गुरा मग
गत्राया समिलाभ्यमाश्रिता । नकरायाप
गण्डाका गवयाप तयापरे । महिषायाप ये चैव
ते च साधारणा मता ” अति २० च ।

साधिका । स्त्री । गुप्ती । द्वे च ।

साधुः (कः) । पु । दमाकहवे । वै निघ ।
साधुहवे । रा नि व ८ ।

साधुपुष्पम् । स्त्री । प्लवङ्गे । दन्तप्रथ । श मा ।

साधुरसा । स्त्री । मदिरायाम् ।

साधुवृत्त । वि । हिताचारविचारकारिणि ।

साधुवृत्तः । पुं । कदम्बहवे । उमम ग्रीह ।
श च । वरपहवे । वरुण ग्रीह । रा नि व ८ ।

साध्यः । वि । साधनीय विषये ।

साध्वसम् । स्त्री । भये । अम । लजायाम् ।

साध्वो । स्त्री । मीढायाम् । रा नि व ५ । दुग्ध
पायाणि । मूलवर्द्धि । प स ।

सानन्दः । पु । युक्ककरवे । रा नि व ८ ।

सानसिः । पु । सुवर्णे । लषा ।

सानुजः । पु । तुम्बुरहवे । रा नि व ११ ।

पुण्णरीकहवे । भूश्रिग्री ग्रीह । रा नि व १२ ।

स्त्री । चायमाणायाम् । दगाडूमूर ।

सानुवाधनः । वि । कालान्तरप्राणहरे । च सु १५

सानुमानकः । पुं । पुण्णरीकहवे । भूश्रिग्री
ग्रीह । वै निघ ।

सान्द्रष्टिकम् । स्त्री । तात्कालिकफले । वै निघ ।

सान्द्रम् । स्त्री । तक्र । पोल । वै निघ । वि ।
मृदो । विम्वे ।

सान्द्रपुष्पः । पु । विमोतकहवे । श च ।

सान्द्रप्रसादमेह (होमू) । पु । ककश
मेहविशेष । लक्षणं यथा—“यद्य सङ्घन्यते भूव
किशिकित्सित् प्रगोदति । सान्द्रप्रसादमेहीति
तमाह द्रुमकोपत ॥” अति ४ च ।

सान्द्रमेहः । पुं । मेहरीगभेदे । अताविना सान्द्र
मेहति । सु नि ६ च ।

सान्ध्यकुसुमा । ५० । विगन्धिपुष्पगे । यत्र
पुष्प विहासमेव विवर्तति । राजिव १० ।

सायय्यम् । छी । एते, एविपि विष्ठा ।

सान्निपातिक । पुं । विद्योपश्रोतः । रामि
५.११ । वि । विद्योपश्रुत्यभि ।

सावित्र्यापातिको । श्री । सविदातन्त्रयोगि
रामे । लक्ष्म्य यथा— निमित्तं चोत्तमा
यथागते । यथायोग्यवकरोत्तमाया स वि
पातिको ॥ वा ३५५ ।

साय्दो । लो । दासाविग्रह । मण्डल ।

सामञ्जः (योनि) । पुं । मड्ड । ३ ।

सामवयम् । लो । इगोतरी एशी गन्धीषु ।
ने निष ।

सामवात । ३ । कामयुजवातरोमि । लक्ष्य
—“वायु शान्ति विवशाप्रिणाद तद्वातकृष्णे ।

वेदना शोथ निशोः कमशोद्धानि पोऽपि ।
भा । आमशाताध्यरीणि । तत्रवचम् यथा-

“यद्रमर्दाद्विस्तृणा यामस्य गौरवं ज्वर ।
अशक्नु श्मताङ्गनामाम्बातस्य लक्ष्यम् ॥
तत्र मन्त्रादीनां यत्र यत्र विद्यते भवेत्तत्र यत्र

कष्टं सञ्चरन्तीति यदा प्रकृतिरिति भवति ॥ इति
पादमिरोजलकविक्रान्तमश्विपुः । करोति सा
महं श्रीमत्सर्वदोषप्रमत्ते ॥ इत्यादि । सा नि ।

सामान्यम् । लो । एकत्वमुद्दिशन्नातो । यदने
कासु निवृत्तिशक्त्यासु गरादिन्यक्तियु अथ गौरय

गौतम्यादिप्रकारा एकाकारा मुदि सत्
सामान्यम् । पृ. १५ ।

सामिचन्द्र' । ३ । योनिरभ्यावरक्षे सतीच्छदाह
 चर्षणि । "सधस्तात् योनिरभ्यस्य सनुशब्दाद्

सन्निभ । कीमारे प्रायग सामिबन्दी नारीषु
दृश्यते ॥”

सामुद्रिक । पु । सप्तद्वे । वा ७ १२५ ।
सामुद्रिकसन्धि । पु । श्रीषोडशतसन्धिषु । भा ।

सामद्रम । क्री । समुद्रन लवणे । रुद्रक,

श्रीमानारम्भायाम् । टोमिनि । वैमिष । ३ ।
ममकविगये । सुकल्पम् ।

मासुद्रमस्य । ३ । तिमितिमिद्विषकुलिमपाय
मभ्यादिप । तन्मासिगुणा—गुद यित्थ मभ्या

मातिपिण्डं यातहरमुच्यते श्रेयसवर्धनम् ।
सुखदम् ।

सामुद्रायचूर्णम् । ॥ १ ॥ उदराधिकारे चूर्णम् ।
गायत्रिगवण, मङ्गलगवण, तैम्लगवण, वन

ବନୀନୀ, ବନୀନୀ, ବିହାର, ବିହାର, ମିଶ୍ର, ଚିତ୍ରା-
ନୀ, ଚିତ୍ରା, ଆତ୍ମାକ ହର୍ଷମନନୀ । ଶ୍ରୁତ ମିଶ୍ର

સાસુદ્વિક્રા । મ્મી । સવિપ અભાયુષ્યાયમ્ ।

नरिह योऽह । सु. १२ । See अनायुका ।
नाम्न(म्, न्या)रम् । जी । माटमवले । भाष्ट्रि

मदन । शनि वर ।
साम्भारी । गी । रत्नमोक्षदक्ष । म. ५ ।

त्राणिकार्द्धम् । ओ । अत्रादिनामस्य
द्रव्य । रा मि ष १२ । Sec मवादि ।

शास्त्राणिजम् । श्री । महापारिव्रजकले । रा
न ११ ।

यिकपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पायाम् । अद्रश्च ।

नायकाल । प । सायाङ्गे ।

पयोद्भिदुरा । स्त्री । मल्लिकाविशेषः । यः सार्धं
वैकसति । गुणैर्वाधिकौतुल्या । रा नि व १० ।

र । पुं । मज्जायां । नमि । नकुल रेष ।
म । दाद्विम्बवे । व मिष रम । पियान्ववे ।

३ । सुक्ते । भुग । क्राये । वै निघ । वयघारे ।
निघद । रोमे । धरणि । वले । यम ।
मि-३ । देवमन्त्र नाथ । श्रुत । कर्मदे । रा

धरु । नेत्रेन्द्र दाया । प्रथम । कपूर । २ ।
 य १२ । नकुल १२ य । नौसीहवे । वे निध २
 वा व्या प्रत्यष्टीलावि । काष्ठान्तर्भूतपरिणत

प्रांसि । सुकृना ज्ञाते । “स्वती निगंतवेष्टकं
लासजरास मोक्षरसादिकम् ।” यथा १५ ।

निव १५ । पानके । प्राना, अन्नयु । देहान्न
मिलनपदार्थे । स चाष्टविध — यथा त्वग्भक्तमांस

सिद्धिः मञ्जा युक्त सत्वानि । तव द्विगुणश्रया

अदुप्रसन्नप्रज्ञास्यगभीरसुकुमारलोमा सप्रभेय च
त्वक्साराणां । सा च सारता सुखसौभाग्यादीनि
आचष्टे । कर्णादिमुखजिह्वानासौष्ठवादिपाणिपादा
दीनि स्निग्धरक्तानि शोभन्ति भाज्यणूनि रक्त
साराणां । सा सारता सुखमुदयतां मेधां मा-
खिलसौकुमार्यादीनाचष्टे । मांससाराणां शङ्ख
ललाटककाटिकादिगण्डादीनि स्थिरशुभमांसोप
चितानि भवन्ति । सा सारता चमाश्रुतिविद्या
सुखारोग्यवशप्रयत्नोनि आचष्टे । मेद साराणां
मलवर्णनेत्रकेशलोमनखदन्तोन्मूत्रपुरीषेषु विशेषत
खेह । सा च सारता विचित्रश्रेयसुखोपभोगप्रदा
नानार्जव सुकुमारीपचारसमाचष्टे । अस्थिसारा
पाणिं गुल्फकान्तरत्रिजल धिक्काग्रिर-पञ्चस्थूला
स्थूलास्थि नखदन्ता मन्दोत्साहाद्यो भवन्ति ।
'सम्पसार' तन्वद्वा धनवन्त स्निग्धवर्णनरा स्थूल
दोर्घससम्पद्य दोर्घागुघो बलवन्त्य । युक्तविज्ञान
विद्यापत्यसम्मानभाजय सौम्या सौम्यप्रेक्षिणश्च चौर
पुष्पलीचमा इव प्रहर्षवहला स्निग्धवृत्तसार
सम सप्रत शिखरदशना प्रसन्न स्निग्ध वर्ण स्वरा
भाजिण्यो महाफिक्कय शुक्रसारानि स्त्रीप्रिया
स्त्रीप्रियोपभोगा बलवन्त्य । सुखैश्वर्यारोग्यविश
सम्मानापत्यभाज्य अतिमन्त भक्तिमन्त कृतज्ञा
प्रान्ता गुह्यो महीसाहा द्वा धीरा समर
विक्रान्तयोधिग स्वतसारा ।" च विच्छ । स्त्री ।
जले । खण । मे ।

सारकः । पु । जैपालहवे । प्रमु । वै निघ
रम विनविधमपि । पोतनहे । धान्यके । वै
निघ । ययचारे । वि । विरेचके ।

सारखदिरः । पु । दुखदिरः । अथ रावर्जा ।
राजि व ८ ।

सारगन्धः । पु । चन्दनहवे । अथ ।

सारघम् । स्त्री । सरघाकृतमधुनि । शीघ्रघम् ।
जटा । गुष्ठा — "तन्मात्रपतर वच सारघ नाति
शीतले । काष्ठे चय प्रयत्नं स्यात् कामलाशो
विनाशम् । नातिशीतं नातिहृष्टं दीपन बल
कथम् । अतोसार ज्वरीणे अते वा चतुर्
दिग्म् ।" पवि १८ च ।

सारह । पु । शगविदे, निवधगे । इति
विदध । मे । अर । तन्मात्रगुष्ठा — आश्रय
स्निग्ध मधुर लघु हृद्य । राजि १७ । विदध
जातोप चातकपविदि राजि १६ । पु म

४६५ । इतिनि । वै निघ । कर्पूराथे । "सारह
कर्पूर खृत ।" नकुल ३५ । छे । राजहवे ।
मे । सिद्धे । केगे । मधरे । कोकिले । कर्पूरे ।
क्षी । पणे । चन्दने । अथ । पणे । खण । अने
कायकीय ।

सारजम् । स्त्री । नवनीते । ननि । अथ ।

सारजासवः । पु । शान चन्दनादि सारोद
विशतिविधासवेयु । च मु २५५ ।

सारणः । पु । भद्रबलायाम् । शृङ्खलाश्रिम् ।
धरणि । आसातकहवे । अथ । अतोसाररोगे ।
हे च । नवनीते । स्त्री । गन्धमेदे । धरणि ।

सारणा । स्त्री । रसस्य सस्कारविशेषः । रस
वि ३५ । रसग्राधगार्थं यन्त्रमेदे । तद् यथा—
"मूषा तु निहिता मूषा सरन्त्या गुतशीभनौ ।
गभीरा सारणा नाम्ना यन्त्र तन् कथ्यते बुधे ॥"

सारणि (णी) । स्त्री । प्रसारणायाम् । शृङ्ख
लाश्रिम् । उष्णा । राजि ५५ । मद ११ ।
नकुल १३५ । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

सारण्डः । पु । सर्पाण्डे । गर्जछिद्र । जटा ।

सारतकः । पु । वदनीहवे । धनह्वय । खदिर
हवे । वै निघ ।

सारतैलम् । स्त्री । सुशुतोक्त सुदुरोगहरतेनि,
शिथपागुहसरलदेवदार्ज्यादितैल । सु चि २०५ ।

सारद्रुमः । पु । खदिरहव । राजि व ८ ।

सारपाकम् । स्त्री । तन्मात्रकफविशेषः । पु
कल्प २५ । See फलविषम् ।

सारपादपः । पु । धामाहवे । अर ।

सारफलः । पु । साराहवे । वै निघ ।

सारबन्धका । स्त्री । मेधिकायाम् । वै निघ ।

सारभाग्डम् । स्त्री । कस्तूरीगण्डे । अथ
कल्प ।

सारमण्डूकः । पु । मण्डूकजातीयकीटे । पु
कल्प ८५ । See कोट ।

सारभूयिका । स्त्री । देवदालीलतायाम् ।
प्राश ४६ । राजि ५३ । See अगरी ।

सारमेयः । पु । कुकुर । पमु । रोगे । कुकुया ।
अर ।

सारलोहम् । स्त्री । ओदसा । ऐला २ ।
तन्त्र १८८५ — "कामाभिजित् साराकाशपट्टाया

न निमित्तं । लोके सर्वत्र गुण्यादि तत्कारणमभि
यति ॥ गुणा—“लोहं साराद्यथ इत्याग
नोति सारकम् । अस्मिन्नाहं वातं गुणं
रसामयम् । कटिं च पीनम् विषं दासमाग
मोदति ॥” भाष्येभ्यः ॥

रसगं । पुं । सौरभ्यवर्गे । भाष्येभ्यः ।
रसि ।

रसचं । पुं । धामन्यवे । वै निघ ।

रसन्धं । पुं । येतलदिते । वै निघ ।

रसम् । स्त्री । कमले । रा नि व १० । सरो
दे । मी । गुणा—सारसं सलिलं यथा
प्रायं सपरं सप । रोचनं सुवरं रसं वदन्मूय
लं यत्तम् ॥”

रस । प । प्रवृत्तातीर्थोभवरपविशेषः ।
प्राज्ञं भाषी । तन्मासगुणा—मधुरमयं कषाय
रसादीसारं विषादं यदप्यर्थावयवम् । रा नि व
० । तस्य कषयज्ञाय यत्कृत्वा गी उच्यते । तिसृष्वी
गुणः । अवि २२५ । स्त्री । सारसपत्राणां । हे च ।
सारसग्रह । पुं । वैद्यकयन्त्रमेतं चक्षुषाणि
कृते ।

सारसग्रहनिघण्टु । पुं । वैद्यकनिघण्टुमेतं ।

सारसजलम् } स्त्री । सरोवरजले । वै निघ ।
सारसाब्जम् }

सारसैन्धवम् । स्त्री । सैन्धवे । च द रतिवत्तम
मोदके ।

सारा । स्त्री । कृष्णविद्युतायाम् । कान्ते तलेडे ।
गर । सातलायाम् । शीतलद्रव्यं दनना । वै निघ ।
द्वालायाम् । श च । अश्वमत्पलायाम् । कर्णा
ग्रीह । रा नि व ११ ।

सारामुख । पुं । सादृपाकरसमुक्ते कृष्णयुक्त
धान्ये । वा सू १५५ ।

साराम्बुम् । स्त्री । निम्बुगदे । गौड़ानेव ।
गुणा—अत्र पित्तं यत् वातं कफं दक्षः ।
वै निघ ।

साराल । पुं । तिल । श च ।

सारिका । स्त्री । पविशेषः । भाषिकं भाषी,
दक्षना । अम ।

सारिणी । स्त्री । कार्पाशे । कर्पाशं गृह् ।
रा नि व ४ । मृदावलायाम् । रा नि व ५ । कविल

शिशपायाम् । कर्पाशवर्णं निठगाह । रा नि व ८ ।
रक्तपुनर्भाषा । रा नि व ५ । दुरालभाया । रा
नि व ४ । प्रसारण्या । गङ्गाशृङ्गिणी । रा नि
व ५ ।

सारतम् । स्त्री । कृष्णजले । कान्ते ।
वै निघ ।

सारिया । स्त्री । अमलायाम् । अनलमूल ।
हि गोरियासाठ । मे वम् उपलसरो । “लम्पुपता
दुग्धगमा वल्ली स्वनामप्रविद्धा ।” सु वि ८५ ।
वा सू १५५ । सारिवीशोरकाश्रयेति अकदन्त ।
शाली । शालिपात्र । वै निघ । कृष्णसारियाया ।
सा इन्द्रजम्बूवत्पता सुगन्धा कलघट्टेति श्रुता ।
शानागता । हि करियासाठ । ८८ अमला,
सारिया ।

सारिवादिगण । पुं । सारिवीशोरकाश्रये
अनलवत्पटोपद्वयकृते कषाये । स दाहविनाश-
हृत्पञ्चरसः । वा सू १५५ । अपिच—सारिवा
मधुक्त चन्दनं कुचन्दनं पत्रकं काशमरीकलं मधुकं
पुष्पाण्युशोरवेति ॥ गुणा—सारिवादि पिपा
साद्यो रक्तपित्तहरी गण । पित्तञ्जरं प्रशमनो
विशेषाद्दाहनाशन ॥” सु सू ८५ ।

सारिवाद्यम् । स्त्री । श्यामान्तयो । श्लान्ता
नता, अनलमूल । च द वातपित्तञ्च वि ।
“मधुकं सारिवा द्राक्षा ।”

सारो । स्त्री । सल्लायाम् । तेलुङ्गा मन्मा ।
रा नि व ८ शारिकापविषि । श र ।

सारोदकम् । स्त्री । सालसारीदके । अ वि १५ ।

सारोद्धार । पुं । वैद्यकयन्त्रविशेषः ।

सारार्ष्टिक । पुं । सौराष्ट्रदेशजविषे । अटोम ।

सारङ्गवेरम् । स्त्री । शङ्खायाम् । रा नि व ४ ।

सार्ज । पुं । सजरसे । धूतना । रमा ।

सार्द्र । वि । सार्द्रे । छिन्न । अम ।

सार्वगुणम् । स्त्री । औपरलक्षणे । रा नि व ४ ।

सार्वभौम । पुं । गङ्गा । हाठा । विका ।

सार्वसहम् । स्त्री । सल्लिकालक्षणे । शान्ता ।
वै निघ ।

सायप । वि । सपसम्बन्धीये, शाकतलादौ ।
प अतस्ये । वै निघ ।

सार्धपनैलम् । स्त्री । सधपनैले । See सधप ।

मदुप्रसन्नग्याल्यगभोरसुकुमारलोमा सप्रमेव च
त्वक्साराणां । सा च सारता सुखसौभाग्यादीनि
आचष्टे । कर्णाबिमुखजिह्वानासीष्ठ पाणिपादा
दीनि विध्वरक्तानि शोभन्ति साजिण्युनि रक्त
साराणां । सा सारता सुखमुदयतां मेधां मन
स्त्रिलसौकुमार्यादीन्याचष्टे । मांससाराणां शङ्ख
खण्डाटकाटिकादिगण्डादीनि स्थिरशुभमांसोप
चितानि भवन्ति । सा सारता क्षमाधृतिविद्या
सुखारोग्यबलप्रभृतोनि आचष्टे । मेद साराणां
बलवर्धनेष्वैश्वरीमनखदन्तौष्ठमुषपुरीषेषु विशेषत
येष्टे । सा च सारता विषयार्थसुखोपभोगप्रप्ता
नान्याजं व सुकुमारोपचारतामाचष्टे । अस्थिसारा
पाणिं शुक्लफाल्गुनशिशिर चित्रकाशिर-पर्वस्थूला
स्थूलास्थि नख दन्ता मन्दोत्साहादयो भवन्ति ।
'मज्जसार' तन्वद्वा बलवन्त विषयवर्णस्वरा स्थूल
दीर्घहृत्सम्यय दीर्घागुधो बलवन्तश्च । शुभविना
विनापत्यसम्मानभाजय सौम्या सौम्यप्रेक्षिणश्चौर
पूष्णीचना इव प्रहृष्यहृला विषयहृत् सार
सम समत शिखरदशना प्रसन्न विषय वर्ण स्वर
भाजिण्यो महाक्षिप्रश्च युक्तसारानि स्त्रीप्रिया
स्त्रीप्रियोपभोगा बलवन्तश्च । सुखैश्वर्यारोग्यवित्त
सम्मानापत्यभाज अतिमन्त्र भक्तिमन्त्र कृतज्ञा
प्राप्ता शुषयो महीसाहा दद्या धीरा समर
विक्रान्तयोधिन स्वत्वसारा ।" च वि० २५ । स्त्री ।
जले । खन । मे ।

सारकः । पुं । जेपालहृत्वे । प सु । वै निघ
२५ बिजविभ्रमचि । पीतनुङ्गे । धान्यके । न
निघ ३ । यवचारे । वि । विरेचके ।

सारखदिर । पुं । दुखदिरि । अथ वादना ।
रा नि व ८ ।

सारगन्धः । पुं । चन्दनहृत्वे । श च ।

सारघम् । स्त्री । सरघाकृतमधुनि । मात्रघरधु ।
जटा । गुण — "तस्माज्जघत्तर रुच सारघं नाति
शीतलं । कासे चय प्रयत्न स्यात् कामलापो
विनाशनम् । नातिशीतं नातिहृष्टं दीपनं बल
हृत्पथ । अतीसारे नेदरीने चते वा चतजि
ह्वितम् ।" च वि १८ ५ ।

सारङ्ग । पुं । मृगविशेषे, निवन्धने । कद्रि
विन्द । मे । शर । तस्मात्सगुणः — जाद्वल
विषय मधुर स्रष्टु हृद्यश्च । रा नि व १० । विविरि
जातोप जातकपचिचि रा नि व १२ । सुग

४६५ । हस्तिनि । वै निघ । कर्पूराश्च । "सार
कर्पूरं स्मृतम् ।" "कुल ३५ । हृत्वे । राजहृत्वे ।
मे । सिद्धे कीर्ति । मशरे । कीर्त्तने । कर्पूरे ।
ह्री । पथे । चन्दने । ५३ । पथे । स्वये । अने
कायकीय ।

सारजम् । स्त्री । नवनीत । ननि । श च ।

सारजासवः । पु । शाखचन्दनादि सारो
विशतिविधासवेषु । च सु २५ ५ ।

सारणः । पुं । भद्रबलायाम् । गुरुडाङ्गिनि ।
धरणि । आसातकश्च । श च । अतीसाररोगे ।
हृत्वे । नवनीते । स्त्री । गन्धमेद । धरणि ।

सारणा । स्त्री । रसस्य सत्कारविशेषे । रस
चि ३५ । रससाधनार्थं यन्त्रमेदं । तद् यथा—
"मूषा तु निहिता मूषा सरन्वा मृत्तशोधनी ।
गभीरा सारणा नामा यन्त्र तन् कथ्यते युधे ॥"

सारणि (गो) । स्त्री । प्रसारणायाम् । गुरु
डाङ्गिनि । उणा । रा नि व ५ । मद २१ ।
"कुल १३५ । पुनर्नवायाम् । वै निघ ।

सारण्ड । पु । सर्पाङ्गे । मूर्ध्निष्ठ । जटा ।

सारतक । पु । रदलोहवे । धनहृत्वे । खदिर
हृत्वे । वै निघ ।

सारतैलम् । स्त्री । सुयुतीक चन्द्ररीगदरतेले,
शिशपामृकसरखदिरदाल्वादितैले । सु चि २० ५ ।

सारट्टमः । पुं । खदिरहृत्वे । रा नि व ८ ।

सारपाकम् । स्त्री । तन्नामकफनविषमेदं । पुं
कल्प २५ । See फलविषयम् ।

सारपादप । पुं । धामनहृत्वे । शर ।

सारफलः । पु । साराह्वे । वै निघ ।

सारबन्धका । स्त्री । मथिकायाम् । वै निघ ।
सारभाण्डम् । स्त्री । कस्तूरीयगाढे । शब्द
कल्प ।

सारमण्डूक । पु । मण्डूकजातीयकीट । पु
कल्प ८५ । See कौट ।

सारमूपिका । स्त्री । देवदालीसहायाम् ।
देवदाली । रा नि व ३ । See अगरी ।

सारमेय । पु । कुकुरे । प मु । स्त्री । कुकुण्या ।
शर ।

सारलोहम् । स्त्री । लोहसार । इत्यादि ।
तस्य मन्त्रम् — "समाभक्त्य खराकाराणां

लीपिते । लोहे च्छेदं गृह्णाणि तत्सारमभि
ते ॥ गुणा—“लोहं साराद्वयं हन्याम
योगेति सारकम् । चरुसंज्ञाद्वयं वातं शूलघ
न्यामजम् । कृदिघं पोतसं पित्तं द्वासमाय
लोहंति ॥” भा. पू. १३ भा. व ।

‘रवर्ग’ । पु । चीरश्चरवर्ग । भा. ३३
हृषि ।

‘रहृच्च’ । पु । धामनहृत्ते । वै निघ ।

‘रशल्य’ । पु । श्वेतश्वद्विरे । वै निघ ।

‘रसम्’ । स्त्री । कमले । रा. नि. व. १० । सरो
ते । मी । गुणा—“सारसं सलिलं मन्थ
जात्रं मधुरं लघु । रोचनं तुषारं रुच्यं वदमुच्य
तत्तत्तम् ॥”

‘रस’ । पु । प्रवज्जातीयोभवर पवित्रविशेष ।
द्रुमं गौरी । तन्मोसगुणा—मधुरमद्यं कषाय
हृत्तीसारसं पित्तहरं यक्ष्णश्रीं प्रच । रा. नि. व.
१० । तद्वच्च कण्डजाद्यं युक्तजननी हृत्तीति रुच्यो
रुच्य । अवि १२२५ । स्त्री । सारसपत्रायाम् । हे. च ।

‘रसग्रह’ । पु । वैद्यकयन्त्रभेदे चक्रपाणि
ति ।

‘रसग्रहनिघण्टु’ । पु । वैद्यकनिघण्टुभेदे ।

‘रसजलम्’ } स्त्री । सरोवरजले । वै निघ ।
‘रसाब्जम्’ }

‘रसैश्वर्यम्’ । स्त्री । शैश्वरे । च. द. रतिवत्तम
भेदेके ।

‘रार’ । स्त्री । कृष्णविहतायाम् । कानि ठेठेड़ी ।

‘रार’ । सारलायाम् । शीतश्लेष्मादनमा । वै निघ ।

‘रार’ । श्वेत । अयमन्पलायाम् । रुना
गौह । रा. नि. व. ११ ।

‘रारामुख’ । पु । स्वादुपाकरसयुक्ते कृष्णशुक्
लान्ये । वा. सू. १५५ हेमा ।

‘रारान्ध्रम्’ । स्त्री । निम्बभेदे । रौंड़ानेव ।
गुणा—अधं पित्तलं रुचं वातघ्नं कफघ्नं कषय
वै निघ ।

‘राराल’ । पु । तिल । अ. च ।

‘रारिका’ । स्त्री । पवित्रविशेष । शानिक गौरी,
रुद्रनी । अ. म ।

‘रारिणो’ । स्त्री । कापामे । कानि गौह ।
रा. नि. व. ४ । महावलायाम् । रा. नि. व. ४ । कपिल

शिशपायाम् । कानि गवर्गं निठगौह । रा. नि. व. २ ।
रक्तपत्रनंवाया । रा. नि. व. ५ । दुरालभाया । रा.
नि. व. ४ । प्रसारण्या । गुरुकाश्निनी । रा. नि.
व. ५ ।

‘सारितम्’ । स्त्री । कान्ताजने । कानि शूर्पा ।
वै निघ ।

‘सारिवा’ । स्त्री । अनन्तायाम् । अनन्तभूत ।
हि गोरियासाठ । मे वम् उपलसरो । “लम्बपत्रा
दुग्धगभा वल्ली स्वनामसिद्धा ॥” सु. चि. ८५ ।
वा. सू. १५५ । सारिवोशोरकाश्न्येति चकद्वय ।
शाली । शानिनीश । वै निघ । कृष्णसारिवाया ।
सा इन्द्रजम्बूवत्तवा सुगन्धा कलघण्टेति ख्याता ।
शानिगता । हि करियासाठ । cc अनन्ता,
सारिवा ।

‘सारिवाद्विगण’ । पु । सारिवोशोरकाश्न्ये
चन्दनद्वययष्टीपरुषककृते कषाये । स द्वाहपितास
द्वटज्वरघ्नय । वा. सू. १५५ । अपिच—सारिवा
मधुक चन्दनं कुचन्दनं पत्रकं काश्मीरीफलं लघुकं
पुष्पाण्युशोरचेति ॥” गुणा—सारिवादि विपा
सातो रक्तपित्तहरो गण । पित्तज्वरं प्रशमनी
विशेषाद्वाहनाशन ॥” सु. चि. ८५ ।

‘सारिवाद्वयम्’ । स्त्री । श्यामानन्तयो । श्वादा
गता, अनन्तभूत । च. द. वातपित्तज्वरं वि ।
“मधुक सारिवे द्वाचा ॥”

‘सारो’ । स्त्री । सत्रलायाम् । ठेकौंठे मनमा ।
रा. नि. व. ८ । शारिकापविणि । श. र ।

‘सारोदकम्’ । स्त्री । सालसारोदके । अ. वि. १५५ ।

‘सारोदार’ । पु । वैद्यकयन्त्रविशेष ।

‘सारोदिक’ । पु । सोराद्रदेशजविशेष । च. टी. म ।

‘सार्ववेरम्’ । स्त्री । रुद्रायाम् । रा. नि. व. ४ ।

‘सार्ज’ । पु । सजरसे । शूना । र. मा ।

‘सार्द्र’ । वि । चार्द्रे । डि. मा । अ. म ।

‘सार्वगुणम्’ । स्त्री । शीतलघुघ्ने । रा. नि. व. ४ ।

‘साव्यभौम’ । पु । रुद्रे हांठा । डि. मा ।

‘साव्यसहम्’ । स्त्री । शक्तिकालःपे । र. मा ।
वै निघ ।

‘सापय’ । वि । सपयसम्बन्धे, साधकसादो ।

पं श्रुतसंघे । वै निघ ।

‘सार्पपनैलम्’ । स्त्री । सपयसंघे । See ४५५ ।

सार्पपशाकम् । स्त्री । सर्पपशाक । अग्निवा-
शोक । अवि १६५ । See सर्पप ।

सालः । पु । वृक्षे । मे । शिशपावृक्षे । वरुण
वृक्षे । त्रिका । मध्यविशेषे । भाग भाह । अटो
५ । शाकवृक्षे । गेहूँन गाह । कुण्डे । वै निघ ।
राले । धूना । रानि व १२ । सर्जवृक्षे । रानि
व ६ । खनामल्यातवृक्षभेदे । भाग गाह । हि
खसुया । स साजरा । स सजर दामर । सत्
पर्यायाः,—अश्वकर्णक शस्यसम्बर सपमेत
दीर्घशाख जलदाशन लतासख लताशुद्ध शुद्ध
तत् शुद्धवृक्ष सर्ज सजरस कप कललीशुद्ध
वल्लीवृक्ष शीरपत्र रालकाथ्य अश्वकर्णक वस-
कर्ण कषायौ खलम गन्धवृक्ष वश राल
निर्यास दिव्यसार सुरेष्टक गूर अग्निवल्गम
यक्षधूप सिद्धक शस्यसम्बरण । गुणा—कटु
तिक्त उष्ण हिम क्षिप्र अतीसारपित्तदीपन
कण्डुकक्षिप्पकोटकावातघ्नय । रानि व ६ । अपिच
—“अश्वकर्ण कषाय स्यात् व्रण खेद कफ
क्रिमोन् । व्रध विद्रधि बाधित्य योनि कर्णगदान्
हरेत् ॥” भा ।

सालजः (क.) । पु । सर्जरसे । धूना । पसु ।
सर्जतरो । धूनाग्र गाह । रानि व ६ ।

सालनिर्यासः । पु । सर्जरसे । धूना । रसा ।

सालपर्णी (पर्णिका) । स्त्री । अश्वसत्त्वाम् ।
भागभाणि । शर ।

सालपुष्पम् । स्त्री । व्यसपसपुष्पे । शर ।
प्रयोजनीके ।

सानरसः । पु । सालनिर्यासे । धूना । रा
नि व १२ ।

सालवेष्टः । पु । सजरस । धूना । शब्दकल्प ।

सानमार । पु । सालभेदे । “साल शब्द
तस्य सार । इति इत्यर्थ । सु ग २८५ ।

सालसारादिगणः । पु । गुणुतीगणभेदे ।
मदयथा—“सालसाराज कथ खादर कदर
काष्ठमन्थ क्रमक भूष्य मेषमट्टी तिगिय पन्दन
कुचन्दन मिमपा मिरीदाशन धवाल्गुन - साल
शाह नन्मास पूतिकाश्रकदागुदवि कापीदक
येति । गुणा—सालसारादिरित्येव तस्य कुल
विनाशन । मेषवाल्गुनमयदर ककरोदीनिशो
व १ । सु ग २८५ ।

सालावृकः । पु । ककुुरे । शगाले । शब्दकल्प ।
सालिमकन्दः । पु । कावेलदेशीयकन्दभेदे ।

भानममिष्ट्रि । गुणा—उष्णवीर्य मधुर हृष्य
धातुवृद्धक तिक्त गुरु रसायन पुष्टिकर क्षय
मेहपित्तरक्तविकारघ्नय । वै निघ ।

सालूरः । पु । मेके । शर ।

सालेयः । पु । मधुरिकायाम् । मउरौ । अटो म ।

साल्विकः । पु । पचिविशेषे । भागिक भायो ।
शच ।

सावरः । पु । लोप्रविशेषे । श्वेत्त लोप्र । शर ।
लोप्रे । रसरसनरो वि काशौशाद्यष्टते ।
तदाप्य गृहभेदे । भावन्न हृदिन । तन्मासगुणाः
—“सावर पल्लव क्षिप्र शीतल गुरु च अतृप्तम् ।
रसे पाके च मधुर कफट रक्तपित्तघ्नम् ॥”

सावररोधः । पु । श्वेतरोधे । “श्वेत स्थूल
लक् ।” सु ग २८५ अश्वघादि ।

सावरिका । स्त्री । निर्बिष जलीकायाम् ।
निर्विष लोप्र । सु ग ११२ । See जलायुका ।

सावर्णलक्ष्यम् । स्त्री । अश्वणि । शर ।

सावित्रः । पु । गर्भे । शर ।

सावित्री । स्त्री । आमलकीवृक्षे । वै निघ ।

साशयन्दकः । पु । गृहगोधायाम् । टिक्किकि ।
शब्दकल्प ।

साशूकः । पु । कम्बले । दारा ।

सास्थिताम्बाङ्गम् । स्त्री । कास्ये । कौशा ।
त्रिका ।

सास्त्रा । स्त्री । गीगलकम्बले । अम । राक्षायाम् ।
वै निघ ।

सासावः । वि । अशुयुक्ते, सावयुक्ते । मानि ।

साहसम् । स्त्री । बलवद्विद्यदादिके ।

सिद्ध । पु । रक्तशिशो । भाग मल्लिना । रा
नि व ० । पयराजे । क्षय वित्रेण । मिह ।
हि मेर । तन्मासगुणा—मधुर गद क्षिप्रम् बल्यं
वातघ्नम् उष्णवीर्यं नेचरोमे अमसि च दितम् ।
सु ग २८५ । वकुलवृक्षे । वै निघ ।

सिद्धकेश(म)र । पु । वकुलवृक्षे । सिंहजटा
याम् । निरहृद्र वृक्षे । त्रिका ।

सहचिन्ता । स्त्री । नायपण्याम् । भाषाणि ।
वे निघ ।

सहच्छदा । स्त्री । श्रुतदृष्ट्यां । रा निघ ८ ।

सहस्रगुह । पुं । सहस्रगुहः । खुद्दीहवे ।
वनगां ग्राह । रा निघ ८ ।

सहनादगुगुलु । पुं । सामवाते शीघ्रम ।
कायार्थे—विफला—प्र ३ प चतुर्गुणे वारिणि
कायमित्वा पादशेष काय । गुगुलु ८ तो
नवनोतसारगन्धक १ श परश्वत्थ १ श एकव
माथ । हाथार्थ—आमगा, हस्तोतरी, बहेड़ा
अथोक ३ ग जग चतुर्गुण (७७ ग),
शेष चतुर्थी २ (२ ग) । शुशुभन ८ तो
नवनोतसारगन्धक ७८ तो एवठेटेन ७८
तो मकन एकज करिशा गोक करिवे ।
सा कौ । रस २ ।

सहनादिका । स्त्री । दुरालभायाम् । श च ।

सहपत्नी । स्त्री । नायपण्याम् । भाषाणि । वे
निघ ।

सहपत्नी (त्री) । स्त्री । वासकवृक्षे । वाकम्
ग्राह । रा निघ ४ ।

सहपिप्लो । स्त्री । सेंद्रीपिप्ल्याम् ।
रा निघ ६ । See सेंद्री ।

सहपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । कदम्बोपव
सहशदोषपत्रप्रिपत्नीविशेष, काटवासिहपुच्छीति
प्याते । छेति छाकूले । रमा । रा निघ ४ ।
“सिहपुच्छी चुरालिका ।” च द ग्ल वि परश्व
दादशके । नायपण्याम् । भाषाणि । पमु ।

सिहपुष्पो । स्त्री । श्रिपण्याम् । छाकूले ।
रा निघ ४ ।

सिहमुख । पुं । वासकवृक्षे । वे निघ ।

सिहमुखी (वदना) । स्त्री । वासकपुष्पपत्रे ।
वाकम् ग्राह । रा निघ ४ । वे निघ आस नि
सिद्धादिकायां । (नवरत्न राजमहादे) । मात्र
पण्याम् । भाषाणि । चारयनिकायाम् । धादि
भाति वे निघ ।

सिहल(क)म् । स्त्री । राजरीती । आन
गिठम् । रा निघ ११ । वडे । हे च । लवि ।
शुद्धम् । रा निघ ६ ।

सिहलस्या । स्त्री । सेंद्रीपिप्ल्याम् । रा
निघ ६ ।

सिहलस्थानः । पुं । मालतसहस्रवरी । छेति
वृक्ष । “मोक्षल सिहलस्थानश्चक्षुः पिशा छटापि
च ।” रमा ।

सिहलाङ्गुली । स्त्री । श्रिपण्याम् । छाकूले ।

सिहवदना । स्त्री । सिहपुष्प्याम् । वाकम् ।

सिहवल्गुभा । पुं । वा २६ पत्रे । वाकम् ग्राह ।
वे निघ ।

सिहविक्रान्त । पुं । चर्थ । हारा ।

सिहविन्ना (वृन्ता) । स्त्री । नायपण्याम् ।
भाषाणि । वे निघ । रा निघ ३ ।

सिहा । स्त्री । इहल्याम् । र निघ । नाय्याम् ।
रा निघ १८ ।

सिहाणम् । स्त्री । लोहमले । मधुव्र । पमु ।
नायामले । शौण्ठि, मिकुनी । मर ।

सिहानन । पुं । वासकवृक्षे । वाकम् ग्राह ।
भाम १ म कण्डकुलज्य वि । “कलिद्विसिहानन
मर्त्यरौमि ।”

सिहास्यतृप्तम् । स्त्री । अश्वसि वृत्तम् ।
पाठ — “पथेदारिचतुर्दशे कण्डकास्यतृप्तम् ।
सत्वाप्रतिफलाश्रीपपूतिकलकलिकके । सकाशये
विडम्बेस्तु सिह दुर्नामनेष्टुत् ॥” कण्डकाय
स्ययो प्रत्येक शत पल मिलित्वा वा । मले २५६
श ३ ६४ श । पूतिकलक—करजलक ।
काशये—गाभारीफलम् । च द ।

सिहालो । स्त्री । सिहलोपिप्ल्याम् । शिश्न-
निगुल । वे निघ ।

सिहासनम् । स्त्री । लोहकिटे । मधुव्र । वे निघ ।

सिहास्य । पुं । वासकवृक्षे । वाकम् ग्राह ।
रमा । वे निघ २ म सिद्धास्यादिकायां । भेद
स्त्रीति चि कुष्ठ वि ।

सिहास्यदलम् । स्त्री । वासकपत्रे ।

सिहास्यादि । पुं । शीघ्रे कषायविशेष ।
“सिहास्यास्यतृप्त्याकोक्षायां कृत्वा समाचिकम् ।”
भेद शीघ्र वि ।

सिहिका (ही) । स्त्री । इहल्याम् । रा निघ ४ ।
पमु । वासकपत्रे । वाकम् । रा निघ ४ । कण्ड

काव्याम् । वटिकान्द्रो । य निघ जीर्णं च वि
लवहादिकयाथे । तच्छाकगुणा — "हरा तु
सिद्धिका प्रीता सातोसारे प्रशस्यते ।" अत्रि १८५ ।
(ही) वाचाया । वृष्टौ । विका । कण्टकाव्याम् ।
पसु । वै निघ निघ्नक च वि कास वि सिद्धा
स्यादि । वृहत्काव्याम् । सि वहीश्टेया ।
भा म । भ च वि शास वि । "विही श्याप्रो ताल
मूलो ।" मिरायाम् । गायाम् । रानि व १८ ।
सर्वधराटिकायाम् । सुद्रपण्याम् । भूगानो ।
रानि व १ ।

सिद्धोफलम् । क्लो । वृहतोफले । च द व्याधि
कारे चयमभाष्टने ।

सिद्धोलता । क्लो । लतावृहत्या । सा । सुद्र
पण्याम् । रानि व १ ।

सिकटो । क्लो । सनामप्रसिद्ध सतामेदि ।

सिकता । क्लो । क्षोषिकाशाके । वन इनि
भाङ् । पसु । वाचुकायाम् । रानि व ११ ।
शर्करायाम् । वै निघ ।

सिकतामेह । पु । कफजनित प्रमेहमेदि ।
यत्र रोगो बालुकाजुविद्ध सकल मेहति । सु नि
६५ । "मूर्ताणू सिकतामेही सिकतारुविषो
मलान् ।" नादि ।

सिकतारूपम् । क्लो । शौड । सा ।

सिकतिलः । पु । सिकतामयभूमौ । रानि व ११

सिक्तासिः । पु । उल्कासिकायाम् । प्रयोगा
यास वि ।

सिक्ता । क्लो । बालुकायाम् । वै निघ । श्रित
कण्टकाव्याम् । वि । आद्रायाम् ।

सिक्थ(क)म् । क्लो । सिक्थके । मम, श्रिगे ।
रानि व १२ । नील्याम् । नील । डे च ।

सिद्ध(द्वा)ण[क]म् । क्लो । काचपात्रे ।
हारा । नासिकामले । औंठे, जिक्नि । रा
नि व १८ । नासारोगमेदि । निदानादि — "कफ
प्रवहो नासायां रुद्धा सीतांस्त्वोन्मसम् । कुप्यात्
सधुर्बुरं श्रांस पोसाधिकवेदनम् । अवेरिव स्व
त्यस्य प्रलिप्ता तेन नासिका । अजस्य पिच्छिल
पीतं यक्षे सिद्धाण्यकं घनम् ।" वाट १८५ ।
अदस्य रोगविशेषे । स्ववच — "वातिके ऐत्तिके
चैव श्रौतिके सात्रिपातिके । सिद्धाण्यके प्रवत्स्यामि
चर्चणं मेवम् तथा ॥ तनुगार्धं भक्षितं वातिकं

तत्तद्विकीर्णितम् । रक्तपोतामिसे यावेतिभ्यात् पित्त
समृद्धयम् ॥ घनेन दधिवत्सेन कफजघैव निर्दि
येत् । नागावर्णेन क्षान्दोद्यदसाज्ज साद्रिपाति
कम् ।" अद । मोहकिट्टे । नूद्र । वै निघ ।

सिद्धानः । पु । कुरण्डको । विका ।

सिद्धिनो । क्लो । नासिकायाम् । रानि व १८ ।

सिद्धिता । क्लो । दिपस्थाम् । द च ।

सिद्धितिका । क्लो । र्च इति प्रसिद्ध फले
मेहकण । सा च इति सुद्रहकइदण । सुद्रकण
गुणा — इष्य गुरु धातुवर्कं पाके रसे च शीत
कफकरज । मङ्गु शीत कपाय सुद्रसमगुणस्य ।
वदरफले । वै निघ ।

सितः । पु । भूर्जपत्रे । स्थूलशोके । पसु ।
धवध्वे । शोड्यां गीह । रसा । क्लो । रोष्ये ।
रह्ये । रानि व ११ । मूलके । भूना । रानि व
३ । चन्दने । रसा । श्रिततिले । वै निघ ।

सितकङ्कः । क्लो । उर्जरसे । भूना । वै निघ ।
क्लो । श्रित कङ्कधान्ये ।

सितकटभो । क्लो । श्रितकटभोहसे । रानि
व २ । See कटभो ।

सितकण्टको } क्लो । श्रितगुण कण्ट
सितकण्टा(रिका) } काव्याम् । रानि व ११ ।

सितकण्ठः । पु । दालुहपविणि । डाक्-
भाषे । शर ।

सितकरः । पु । भीमसनीकपुरे । क्षीमसनी
कर्तृश्र । रानि व १२ । क्लो (रा) । नीलद्रव्या
याम् । वै निघ ।

सितकर्णिकः । पु । वासकह्वरे ।

सितकर्णो । क्लो । वासकह्वरे । वासक गीह ।
रानि व १० ।

सितकल्याणघृतम् । क्लो । क्षीरोगाधिकारे
घृतम् । घृत ४ श । अत्युत्तम १६ श । कल्पाय —
कुमुदपत्र प्रथकाठ नीरुणमूल गोधूम रक्तमालि
सुद्रपर्णी क्षीरकाकोली मावाटोबीज यहीमधु
वाग्यापक नीरुणमूलमूलम् उत्तल तालमला
भूकपाण्ड शतावरी शालपर्णी क्षीरकं विकला
गीडुवाबीजम आमकदली च प्र ४ ती जल ८
प्र एकच पाण्डम् । घृत ४ श । इह्य १० श ।
कक्षार्क — कुमुदकल, अणकामे, देवदार मूल,

গম, দাদুখানি চাউল, মুগানী ক্ষীরকঁকলা, গোমারবীজ, ষটিমধু খেত বেলেড়া, গোবর চাকুনিয়ার মূল, নৌলোৎপল, ভালমজ্জা ছুঁইকুমড়া শতমূলী শালপাণি, জীরা, ত্রিফলা, গোমরবীজ, কঁচা কলা প্রভোক ৪ তোা খল ৮ শ পাৰু করিবে।

সিতকাজুন । পু। অতপুষ্কায়নহবে । রমা ।

সিতকারিকা । স্ত্রী । কলবাচালকে । ক্ষুদ্র বেলেড়া । বৈ নিঘ ।

সিতকুম্ভী । স্ত্রী । অতপাটলায়াম্ । খেত পুণ পাঙ্গা । রানি ব ১০ ।

সিতগুচ্ছা । স্ত্রী । অতগুচ্ছায়াম্ । রানি ব ২২ ।

সিতচন্দনম্ । স্ত্রী । খোখলচন্দনে । মার চন্দন । খন্দিরবটী ।

সিতচিল্লী । স্ত্রী । অতশালুকী । ছুদে বেতো । বৈ নিঘ ।

সিতচিল্ল । পু। (*Lacerta seimcus*) বক্সীমজকমখ্যে । বেগলগুড়গুড়ি মাছ । দ্বারা ।

সিতচ্ছত্রা । স্ত্রী । অতপুষ্যায়াম্ । শুক্কী । অম ।

সিতচ্ছত্র । পু। রক্তপুষ্যমোমাজনে । লাল মজিনা । বৈ নিঘ । ছসি । হুঁচ । স্ত্রী (দা) । অতদ্ব্যয়াম্ । রানি ব ৮ ।

সিতজ । পু। মধুগন্ধারায়াম্ । মধু বটিনি । রানি ব ২২ ।

সিতজফল । পু। মধুনারিকেলহবে । রানি ব ১১ ।

সিতজলজম্ । স্ত্রী । অতপয় । বৈ নিঘ ।

সিতজা । স্ত্রী । মধুশকরায়াম্ । রানি ব ১৪ ।

সিতজামুক । পু। বহুরসাল্যহবে । রানি ব ১১ ।

সিতজাশকরা । স্ত্রী । মধুজাত শকরায়াম্ ।

সিতজোরকম্ । স্ত্রী । গজজোরকে । খেতখোঁরা । মেঘ বাড়িষ ।

সিতদধী । পু। অতকুম্ভী । খেত কুম্ভী । ম পাটরীকুম্ভী । ক বিনিঘড়কুম্ভী । গুণা — তদ্ব্যয় টিম মধুর বধ্য সিতদধী রক্তজ্বরব্যাশ্রাস কাননাহয় । রতদধী সাধারণকুম্ভী ব্যাধ । রানি ব ৮ ।

সিতদীপ্য । পু। অতযমান্যাম্ । অতজোরকে । মা জোরা । রানি ব ৬ ।

সিতদুর্বা । স্ত্রী । অতদুর্ব্যয়াম্ । পমু ।

সিতদ্রু (ম) । পু। মীরটমি । নতা কড়ার । রমা । অজ্ঞানহবে । বৈ নিঘ ।

সিতধাতু । পু। খটিকায়াম্ । খড়িমাজী । রানি ব ২ ।

সিতপদ্মম্ । স্ত্রী । অতপদ্মে । বৈ নিঘ ।

সিতপর্ণী । স্ত্রী । অকপুষ্কায়াম্ । রমা ।

সিতপত্র । পু। যক্ষপথে । (শব্দকল্প) । ছসি । শর ।

সিতপাটলা (লিকা) । স্ত্রী । যক্ষপুষ্যপাটল হবে । খেত পাঙ্গা । চ অতপাটলি । কঁ

বিলিঘড়াদরি । তত্পর্যায়, — সিতকুম্ভী ফলি বহা সিনামোশা কুবেরাখো অতাহা কাঠপাটলা

ধবল পাটলী । গুণা — সিতা চখা মুহু বাসগো দ্বিকাবনিকফলী মোঘগো চ । রানি ব ১০ ।

সিতপুঙ্খা । স্ত্রী । অতপুষ্য শরপুঙ্খায়াম্ । রানি ব ৪ ।

সিতপুষ্পম্ । স্ত্রী । কেবলমুখকে । জটা । পু। অতপুষ্পরীদ্রকী । খেত রোজা । রানি ব ৮ ।

কাসবণে । কেসেবাস । তগরহল । রানি ব ৮ । শর ।

দীপান্দরখজুরীহব । পিণ্ডী খেজুর গাঁহ । শিরীষহবে । বৈ নিঘ । স্ত্রী (খা) ।

মজিকায়াম্ । মজিকা ফুলের গাঁহ । শর । (খো) অতাপরাজিতায়াম্ । রানি ব ২ ।

নাল দ্ব্যয়াম্ । হাতিতড়ে । রানি ব ৫ । নালবহী লতায়াম্ । পাণগতা । বৈ নিঘ ।

সিতমরিচম্ । স্ত্রী । অতমরিখে, তমু শোমা শুভবীজমতি হহা । রানি ব ৬ ।

সিতমায় । পু। (*Dolichos catjang*) রাজমায় । দ্বারা ।

সিতমোঘা । স্ত্রী । অতপাটলহবে । খেত পাঙ্গা গাঁহ । বৈ নিঘ ।

সিতরজ । স্ত্রী । কপূরে । বৈ নিঘ ।

সিতরাম । পু। রীণ্যে । বৈ নিঘ ।

সিতসতা । স্ত্রী । চিরকুটে কাননা খবতফা লতায়াম্ । কুঙ্করগো । রানি ব ৬ ।

सितलशुनः । पु । शूलरक्षीने । २ निघ ।

सितला । स्त्री । अमृतसखालतायाम् ।

सितवर्णा । स्त्री । क्षीरिणीहच । प सु ।

सितवर्षा । स्त्री । क्षीरिणीहने ।

सितवर्षाभू । पु । श्वेतपुननवायाम् । रा नि व ६ ।

सितवह्नरौ । स्त्री । भूमिजम्बूहले । वनछाम । प सु ।

सितवह्नि(क्षी)जम् । स्त्री । श्वेतमरिचि । रा नि व ६ ।

सितवारः (क) । पु । शान्तिशशाकि । र सा ।

सितवारिक । पु । सिद्धनीपिपय्याम् । वै निघ ।

सितशर्करा । स्त्री । धवलशर्करायाम् । छिनि । वै निघ चयचि लघुशिवगुण्याम् ।

सितशा(सा)यका । स्त्री । श्वेतपुष्पशरपङ्कटायाम् । रा नि व ४ ।

सितशिशपा । स्त्री । श्वेतपुष्पशालीहच । श्वेत शिशुण । श्वेतशिशपायाम् । श्वेत शिशु । वै निघ । रा नि व ८ ।

सितशिश्विकः । पु । गोधूमे । गम । छि च ।

सितशिश्वो । स्त्री । श्वतशिश्याम् । वै निघ ।

सितशि(सि)वम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । वै निघ । स्त्री । मोहवे । प सु ।

सितशूक । पु । यवे । प सु । रा नि व १६ ।

सितशू(सू)रण । पु । श्वेतशूरवे । श्वेत छन वा वन छन । रा नि व ७ ।

सितसर्पपः । पु । गोरसर्पे, सिद्धार्थे । रा नि व १६ ।

सितसारः (क) । पु । शान्तिशशाकि । रा नि व ८ । च द मु क णि । "तकोप युक्त सित सारकम् ।"

सितसिद्धि (ही) । स्त्री । श्वेतकण्टकाया । रा नि व ४ ।

सितसूर्या । स्त्री । शुद्धसूर्यायाम् । य स मु क णि ।

सितसार । पु । श्वेतद्वय । श्वेत शोभा । वै निघ ।

सितचुद्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकाया । रा नि व ४१२३ ।

सितांशु । पु । कर्पूरे । (शब्दकम्) ।

सिताशुतेलम् । स्त्री । कर्पूरतेने । रा नि व १५ । Sec कर्पूररेलम् ।

सिता । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि । गुण —

"सिता सुमधुरा रुचा वातपित्तसदाहृत् । मूर्च्छाच्छर्दिज्वरान् हन्ति सुशोभा शुककारिणी ।"

रा नि व १४ । "धातुद्राचासितानां वा ।" च च चि । च सु ४५ । यथायाम् । व ४ । सीम

राज्याम् । सोमद्राक्ष । सिद्ध्याम् । मिडिनि छेप । प सु । आमलका । आम्ला । गोरी

चनायाम् । गोत्रोचना । वडो । सराग्रे । रा नि व २३ । रोष्ये । शुद्धनिष्ठतायाम् । श्वेत

तेड्डो । तिसम्पिपुष्यहच । श्वेतपुननवायाम् । वै निघ । आस्तोतके । शीपत्रमागौ । निरिजापरा

जितायाम् । र सा । मलिकापुष्पचुपे । श्वेतपाट लिकायाम् । श्वेत पाटुण । रा नि व १० ।

श्वेत कण्टकाया । रा नि व ४ । विद्वार्याम् । डूँहे कूमडा । रा नि व ७ । श्वेतद्वयायाम् । प सु । सु सु १६५ । च सु ४५ । श्वेतशिश्याम् ।

श्वेत निम् । रा नि व १६ । See श्वेतान्धवार । कुटुम्बिन्याम् । रा नि व ५ । ताम्रमाषालतायाम् ।

वलागडा । गोशालिनी । तेज्याम् । लडा कट्टो, भूर्का । रा नि व २ ।

सिताखण्ड । पु । मधुशर्करायाम् । मधुर छिनि, भालवती । तत्पठ्याया, — खण्डक

सितजाशकरा माधुरी मधुशकरा माचीकशर्करा । गुणा — पतिमधुर चक्षुष्य कुष्ठच्छर्दित्रणकफघ्न

पित्तापित्तसदोपग्रह्य । रा नि व १४ ।

सिताख्यः (ख्या) । पु । श्वेतमरिचि । वै निघ । श्वेतद्वयायाम् । रा नि व ८ ।

सिताय । पु । कण्टके । दौटा । दारा । सितार्द्ध । पु । बालुकामङ्गमस्ये । श्वेतगुडि

राह । दारा । सितार्द्ध । पु । श्वेतरोहितकहच । श्वेत श्रोत्र

गह । रा नि व ८ । सितानाजिः (जी) । स्त्री । श्वेतजीरे

भावा जीरे । रा नि व ६ ।

संतावयम् । लो । त्रिशकंटायाम् । "गुडोत्पन्ना
हिमोत्पन्ना मधुरा चेति मिथित । सितवयम् ।"
रा नि व २९ ।

संतादिः । पु । गुडे । रा नि व १४ ।

संतानन । पु । विन्वह्वे । वै निघ ।

संतापाङ्ग । मगूरे । विका । -

संताफलम् । लो । (Annona squamosa)

The custard apple मनागप्यातफल ।

आडा, लोणा । हि विनाफल । ता सिता ।

तत्पर्याया, — पाटप्यफल, गण्डमात, बहुबीज ।

गुणा, — स्नादु शीतल द्रव्य दलिकर वनस्पति

रक्तवर्णक श्लेष्मकान् बान्धात्मकं शयनादाश्वात

विशारतदीपघ्नम् ।

संताब्जम् । लो । अंतकमले । रा नि व १० ।

संताभ । पु । कपूरे । अटीरा ।

संताभा (सा) । लो । तक्राद्यायाम् । पचाद्भुलि

ह्वे । रा नि व ४ ।

संताम्न. (क) । पु । कपूरे । अम ।

संताम्नु (ओ) जम् । लो । अंतकमले । अम ।

संताक (क) । पु । अंताकंठने । अंत

आकन्त गांश्च । रा नि व १० ।

संताज्जक । पु । अंतपत्र चद्रतुल्यस्याम् ।

होटे अंत कुम्भी । हि अंताज्जला । म

पांडरा आन्त्रला । तत्पर्याया, — वटपत्र कुठे

रक वैकुण्ठ जम्बीर गन्धहृल सुमुख कटुपत्र

कटुपत्रक । गुणा — कटूष्ण कफघ्नान्तरोगघ्न

रुच्य मुखप्रसवकरय । रा नि व १० ।

सितालता । लो । अमृतसवालतायाम् । रा

नि व १ । अंतद्रव्यायाम् । रसा । च सू ४४ ।

सितालक (का) । पु, लो । अंतमन्दारके ।

अंत ७ रक्त आकन्त । रा नि व १० ।

सितालिकटभो । लो । अंतकिल्बिषीह्वे ।

रा नि व ४ ।

सितालिका । लो । पडपत्नी । शिबूक ।

हारा ।

सितावर । पु । सुनिषण्णके । उतुनौवाक ।

गुणा — संपादो कषाय छय विदोषघ्न मेधा

दलिकर रसायन दाहज्वरहरय । रा नि व ४ ।

See सुनिषण्ण ।

सितावरौ । लो । वाकुष्याम् । मोमद्राज ।

रा नि व ४ ।

सिताश्मजम् । लो । पाषाणोदके । निगार

जम् । वै निघ ।

सितासितः । वि । अंतकण्ठ मिश्रवर्णे ।

सितासिता । लो । वाकुष्याम् । मोमद्राज ।

वै निघ ।

सिताह्वयः । पु । अंतगिणी । अंत मल्लिना ।

रा नि व ० । अंतरोदितके । अंत द्रोणा । रा

नि व ८ । अंत मन्दारकह्वे । श्यामशाली ।

दाल धान । कथितम् ।

सिताह्वया । लो । अंततुलस्याम् । रा नि व

१० । अंतपाटल ह्वे । वै निघ ।

सिताह्वा । लो । सितपाटलीह्वे । शाली

पाकृण गांश्च । रा नि व १० ।

सिति । पु । सुनिषण्णकाके । " निघ । वि ।

अंतवर्णे । कण्ठवर्णे ।

सितिकण्ठ । पु । दालूह पचिणि । डाक

पाथी ।

सितिवार (क) । पु । कुटजह्वे । सुनिषण्ण

काके । भा ।

सितिसारक । पु । शालिधमाके । अद

अम्र वि ।

सितेतर' । पु । कण्ठशाली । कुलल्यके । रा

नि व १६ ।

सितेत्तु । पु । अंतैषी । रा नि व १४ ।

सितेत्तु' । पु । अंतैरण्डे । रा नि व ८ ।

सितोच्चटा । लो । अंतगुह्यायाम् । वै निघ ।

सितोत्पलम् । लो । अंतोत्पली । वै निघ ।

सितोदरा । लो । वराटिकाभेदे । कडि

विनेय । रा नि व १२ ।

सितोद्भवम् । लो । अंतवन्दने । (अमृतकम्) ।

सितोपलम् । लो । मल्लवटिकायाम् । मूग

वाङ् । विका । पु । कटिके । रा नि व १२ ।

लो (हा) । शकरायाम् । ठिनि । मल्लवटिकायाम् ।

निहृति । वै च । सु सू ४४४ ।

सितोपलादिलेह । पु । राजयक्षाधिकारे

निह । "सितोपला तुगादीरी विषयो बहुला

त्वच । अथ्याह ३ द्विगुणित लेहयेत चोद्वसर्पिणा ।
 ७५५५५ १ ७ एणाहूर्ण २ ७ प्रिभूणहूर्ण
 ४ ७ वाम्बोहर्ण ८ ७ मिहर्त्रि १७ ७ ।
 रसर ।

सिद्धः । पुं । गुहृ । राजिव १४ । क्षणधूसरे ।
 राजिव १० । क्षणधूसरे वान्तरे वा भोजने ।
 विका । क्षणनिगुण्याम् । क्षण निनिन्ता । अत
 संपपठते । वै निघ । क्षी । सैन्धवलवणे । राजि
 व ६ । वि । अथ्याहृतशक्ती । वा ३ ३२५ ।

सिद्धकः । पुं । सिन्धुवारहवे । निनिन्ता गीह ।
 राजिव ४ । शालहवे । राजिव ४ ।

सिद्धखण्डः । पुं । तवराजोद्वखण्डे । See
 तवराजखण्ड ।

सिद्धजलम् । स्त्री । काञ्चिके । छारा । पक्षजले ।

सिद्धधातु । पुं । पारदे । विका ।

सिद्धनामकः । पुं । अमलकवने । आनुते,
 पाथ ३३३ । वै निघ ।

सिद्धपुष्प । पुं । अतपुष्प करवीरहवे । रा
 निव १० ।

सिद्धप्रयोजनः । पुं । अतसर्पे । राजिव
 १६ । See सिद्धार्थ ।

सिद्धप्राणेश्वर । पुं । ज्वरातिसारे शोधधम् ।
 पाठ — गन्धशास्त्र प्रथमेभागमन्त्र भागिकम् ।
 सन्निट्कृत्यवचारा पक्षे च खण्डानि च । वराहो
 वेन्द्रबोधानि द्वितीराधियमानिका । सद्दिष्ट, बीज
 सारच शतप्रथा सुचर्चिता । सिद्धप्राणेश्वर
 मृत ॥ भा १ मापा । शक्रक, पात्रा, अक्ष
 अतोक् ४ तौ गात्रिमात्रे, मोहाशत्र
 ऐष, यवकार, पक्षजवप, जिह्वा, जिह्वु,
 हेतुयव, चोत्रा, रुक्मकोत्रा, ठिताभूज, यमोनो,
 हिन्, विह्व, वृक्षा अतोक्तेर हूर्ण १ तौ
 अने नर्दन, वती १ भाषा । रस चि मेव ।

सिद्धमन्त्रप्रकाश । पुं । शोधध्वजतमन्त्रशास्त्रे ।

सिद्धमोदक । पुं । तवराजखण्डे । माणखडी
 विनव । राजिव १४ ।

सिद्धयोगशतकम् । स्त्री । उन्दकते प्रसिद्ध
 वैद्यकसंघमेदे ।

सिद्धरस । पुं । पारदे । शब्दकान्ते अगध-
 पाथ । खनिजवात्तादो । मे ।

सिद्धवस्तिः । पुं । वस्तिमेदे । "पञ्चमुख
 नि काधेक्षेत् मागधिका मधु । ससैन्धव सयट्टाह
 सिद्धवस्तिरिति धृत ।" भा ।

सिद्धसलिलम् । स्त्री । काञ्चिके । छारा ।

सिद्धसाधनः । पुं । सिद्धार्थे । श्वेत गरिशा ।
 राजिव १६ ।

सिद्धा । स्त्री । षड्डी । राजिव ५ ।

सिद्धान्तः । पुं । निर्णये, निधये । "सिद्धान्तो
 नाम य परीचकैर्बहुविध परीत्य हेतुभि साधयित्वा
 स्थाप्यते निर्णय, स सिद्धान्त । स चीज
 यतुर्विध — सञ्चतन्त्रसिद्धान्त, प्रतिचलसिद्धान्त,
 अधिकरणसिद्धान्त, अभ्युपगमसिद्धान्त इति ।
 तत्र सञ्चतन्त्रसिद्धान्तो नाम सन्ति निदानानि सन्ति
 व्याधय सन्ति सिद्धुपाया साध्यानामिति ।
 प्रतिचलसिद्धान्तो नाम तथ्य सन्ति सन्ति तत्तत्
 प्रसिद्ध — यथान्यदाष्टी रसा पद्धत्य, पक्षेन्द्रि
 याणि यथान्यत्र पद्धिन्द्रियाणि । अधिकरण
 सिद्धान्तो नाम यन्मित्रधिकारे सन्तुमाने सिद्धा
 यन्यान्वपि अधिकरणानि भवन्ति । यथा — "न
 सुक्त कम्पातुवन्तिक कुरते निस्पृहत्वादिति प्रसूति
 सिद्धा" कर्मफल मोक्ष पुरुषप्रत्येयभावा भवन्ति ।
 अभ्युपगमसिद्धान्तो नाम यन्मित्रसिद्धमपरीक्षितम्
 नृपदिष्टमहेतुक वा वादकालि अभ्युपगमकनि
 भिषज ॥' च वि ८५ ।

सिद्धार्थः (क.) । पुं । (Cruciferae,
 sinapis) खनामव्यातसर्पे । श्वेत गरिशा ।
 द्वि राजिका । तै नक्षत्रिचिह्न, तैल्लावाह । तत्
 पर्याया, — गौर अर्घ्य गौरसर्पे भूतनामन ।
 कटु खेद कण्डू राजिकाफल गुरुत यष्ट
 शोष्णक दुराधर्ष रचीन कुठनाशन सिद्ध
 प्रयोजन सिद्धसाधन सितसर्पे । सुसु १२५
 मिरीविरचने । वा ५, १५५ । गुणा — कटु
 तिक्तीण वातरक्तघ्न यष्टदोषघ्न त्वदोषघ्न दण्य
 विष भूत नषण्य । राजिव १६ । नदीवटे । रा
 निव ११ । [गौरसर्पे च । वा ५५५ ।

सिद्धार्थयुग्मम् । स्त्री । वीतनीसर्पे, क्षण

सिद्धि । पुं । षड्डी । अफि । राजिव ५ ।
 साध्यसाधनानि । च ५, १५ । प्रथमनोपाये ।
 यथा — रोगसिद्धि । वा ५, १५ । षड्डी । शक्ति ।
 मे । मेधयद्वा । मेडुनिह । वै निघ ।

सिद्धिदः । पु । पुत्रजीवहृत् । विशागूठा ।
रानिव ८ । मङ्गमासहृत् । वै निघ ।
सिद्धिलो । स्त्री । सुदृषिबोविकायाम् । शब्द
कल्प ।

सिद्धिसाधकः (न) । पु । श्वेतसर्पे । रा
नि १६ । दमनकहृत् । वै निघ ।

सिद्धिस्थानम् । स्त्री । परकीर्णानिगस्याने ।

सिद्धोदकम् । स्त्री । काश्चिदे । कौवि । हारा ।

सिद्धोपधिः । पु । शोषधिवर्गमेदः । रत्नकन्द
सुधाकन्द ददनौ सर्पाचोपु । "तेलकन्द सुधा
कन्द क्रीडकन्दो ददनिका । सपनेवयुता
पञ्च सिद्धोपधिकसम्पत्ता ॥" रानि २२ ।

सिधम् । स्त्री । सुदृक्कुहमेदः । लघुण यथा—
"कण्डूनिव श्वेतमग्राणि सिधं विद्यान्तु प्रायश
ऊडकाये ।" सुनि ५५ । "श्वेतं ताम तनु च
यन् रजो घट विवृणति । प्रायशोरमि तन्
सिधमलावुकुसुमीपमम् ॥" मानि । किलास
रोगे । छुनि । ई च ।

सिधपुष्पिका । स्त्री । सिधरोगमेदः । सा
लगता पलावपुष्पवत् शुद्धा च । विर ।

सिधल । वि । सिधकुष्ठार्त्तः । किलासरीगिणि ।
विका ।

सिधला । स्त्री । शुक्लमोने । तुट्टोको म'ह ।
विका । कुष्ठरोगिण्याम् । वै निघ । मध्य
विकृतो । मे ।

सिधवान् । वि । सिधरोगिणि । वै निघ ।

सिधा । स्त्री । किलासरीगे । श्वदन, छुनि ।
ई च ।

सिध्र । पु । हृत् । उषा ।

सिध्रका । स्त्री । शीघ्र इति ख्याते हृत्त्वविशेष ।

सिन । पु । राशि । (व्याक) । स्त्री । मरौरे ।
उषा । वि (मो) । एकमेव । शब्दकल्प ।

सिन्दुक । पु । उपजातीये सिन्धुवारहृत् ।
रानि ४ ।

सिन्दूरम् । स्त्री । सिन्दूरे । वै निघ ।

सिन्दु(न्धु)वार । पु । (Vitex trifolia)
निगुण्याकारं शुक्लपुष्पहृत्, श्वेतनिगुण्योपु ।
हेक्षु शीह । नाश निनिन्ना । हि श्यालु । म
लिङ्ग । तै वनिधि । वम् निगुण्यो । ता

निर्नाचि । तत्पण्याया,—सिन्धु सिन्धुक इन्द्र
सुरिप इन्द्रसुरस निगुण्यो इन्द्राणिका इन्द्राणो
सिन्दुक सिन्दुवारिका धोलोमो मङ्गाणो कास
नामिनो सुरसा शुक्लपुष्पक विमुम्भक सुरस
सिन्दुवारित श्वेतपुष्प स्थिरसाधनक चमत्
सिन्दुक चर्षसिन्दुक । श्वेतगुणा—कट तिक्त
कफवातघ्नपापह कण्टकुष्ठघ्न मूलकासघ्न । रा
नि ४ । विपश्येनतपकुष्ठघ्न । राज । मौल
गुणा—"सिन्धुवारदले तव वातघ्नो मरुत लघु ।"
"सिन्दुक चर्षतिदक्षिण कपाय कटुको लघु ।
केशो मेवाङ्गो दन्ति मूल शोषाम मारताम् ।
कमिकुष्ठारविशेषमन्त्रान् । ॥' भा ।

सिन्दु(न्धु)वारच्छदा । स्त्री । वननिगुण्याम् ।
वै निघ ।

सिन्दु(न्धु)वारिका । स्त्री । निगुण्याम् ।

सिन्दु(न्धु)सङ्गा । स्त्री । कणनिगुण्याम् ।
रानि निनिन्ना । वै निघ ।

सिन्दूरम् । स्त्री । (Plumbi oxidum
rubrum) Red lead शोषकलोपधातो ।
जिम्बू । हिंदा सिन्दूर । तै चेन्दुरस । ता
चन्दूरस । पारस्य सिरिन्ज । तत्पण्याया,—
नागज नागमे नागरत्नं नागरेण नागसम्भवम्
रङ्गजं वङ्गजं यङ्गारभूषणं रत्नं रत्नपुष्पं रत्नबालुका
रत्नबालुक रत्नग्रासनं भासदग्रेण सोमनाथं शोष
वोररज गणेशभूषणं सन्ध्याराग यङ्गारका सोभाग्य
चरणं महल्लम् । गुणा—"सोषोपधातु" सिन्दूरं
गुनेधातुसोषव्यासम् । संयोगजप्रभावेन तस्याप्यन्ये
गुणा कृता । सिन्दूरस्य शोषवृद्धकण्टकुष्ठविषा
पहम् । भयसम्मानजननं मयशोषनरीपपम् ।
दुग्धास्त्रयोगतत्त्वस्य विग्रहिगदिता दुष्टे ॥' भा पू
१ मधाव । पु । पुष्पहृत्त्वविशेषे । मे ।

सिन्दूरकारणम् । स्त्री । शोषधातो । ई च ।

सिन्दूरतिलका । स्त्री । नाथ्याम् ।

सिन्दूरपुष्पी (रौ) । स्त्री । मन्नामल्यातपुष्प
हृत् । हि सन्दूरिया । म'रेंद्रो । तत्पण्याया,—
सिन्दूरी श्वेतपुष्पी लघुपुष्पी करच्छदा शोष
पुष्पी । गुणा—कटुका तिक्ता कषयाया वात
घ्नयघ्नी श्वेतरीगुण्यो मृतघ्नी च । रानि १० ।
"सिन्दूरी विष विनाश उषा बालिहरी हिमा ।"
भा । (रौ) शोषण्याम् । धातव्याम् । रत्नवेलि
कायाम् । मे ।

सिन्दूर रसः । पु । रससिन्दूरः ।

सिन्दूरा । स्त्री । य तनिगुण्डाम् । भाता ईक्षु, पु । वै निघ ।

सिन्दूरी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पाम् । गुष्माण्ठोच न्याम् । घातव्याम् ।

सिन्धुः । पु । पाञ्चालदशैयनदे । तज्जल सुरुद्रि सजिततुल्यगुणम् । रा निघ १४ । नीलसिन्धु वारहचे । नील निमिन्ता गाह । सैन्धवलवणे । च दस भेद वि गर्भाधिकारे । वातौ । रमि । मे सिन्धुवारहचे । भाता निमिन्ता । श च । अत टङ्गणे । रा निघ ६ ।

सिन्धुकः । पु । नीलसिन्धुवारहचे । रा निघ ४ । अतसिन्धुवारहचे । श च ।

सिन्धुकफः । पु । समुद्रफेने । १२ ।

सिन्धुकारम् । स्त्री । अतटङ्गणे । भाता मोशर्गा । रा निघ ६ ।

सिन्धुजम् (न्म) । स्त्री । सैन्धवलवणे । अम । कटा ।

सिन्धुजः । पु । पारदे । टङ्गणे । रा निघ २३ । (जा) स्त्री । सुक्ताशक्तौ । वै निघ ।

सिन्धुजातम् । स्त्री । सुक्तायाम् । वै निघ ।

सिन्धुदेशजम् । स्त्री । सैन्धवलवणे ।

सिन्धुपर्णी । स्त्री । गाम्भारीहचे । वै निघ ।

सिन्धुपुत्रः । पु । सर्कटेदुर्गम् । माकड़ा ग्राव ।

सिन्धुपुत्रो । स्त्री । मोक्तिकगुक्तौ । वै निघ २३ कफक ज्य वि ।

सिन्धुपुष्पः । पु । गङ्गे । भाता । श च । कदम्ब हचे । दक्षतहचे । रा निघ २३ ।

सिन्धुफलः । पु । अपिजारहचे ।

सिन्धुमन्यजम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । र मा ।

सिन्धुरः । पु । रक्तिनि । २३ । निगुली हचे । निमिन्ता गाह । रसा सं ज्योक्तव्याम् ।

सिन्धुरहंघौ (रह) । पु । मिह । व्याक ।

सिन्धुनतायम् । स्त्री । मवाले । २३ । वै निघ ।

सिन्धुवस्त्रायम् । निघ ।

सिन्धुनयपम् । स्त्री । मादृगवदे, सैन्धु नयप । र मा ।

सिन्धुवारः (कः) (रितः) । पु । सिन्धुवार हचे, निगुण्डाकारशकपुचहचे । अत निमिन्ता गाह । श र । च द विषाधिकारे विपतले । च ४३ । वाट २६३ ।

सिन्धुवारदलम् । स्त्री । निगुलीयव निमिन्ता भाता । च द कफज्य वि । "सिन्धुवार दलकाय ।"

सिन्धुवारिका । स्त्री । सिन्धुवारहचे ।

सिन्धुवेषणः । पु । गाम्भारीहचे । श च ।

सिन्धुसम्भवम् । स्त्री । फट्टिकाकारिकाय फट्टिकिन्नि । प सु । सैन्धवलवणे ।

सिन्धुतृप्तवः । पु । अपिजारहचे । वै निघ ।

सिन्धुज्ञवम् } स्त्री । सैन्धवलवणे । प सु ।
सिन्धुज्ञूतम् } निघ २३ या व्याचि ।

सिन्धुपलम् । स्त्री । सैन्धवलवणे । हारा ।

सिप्रः (त्रः) । पु । चम्पे । खेदे । मे । स्त्री । गद्विष्याम् ।

सिम्बा (म्बि) । स्त्री । शमीधान्ये । भ २३३ । शिम्बा । ७० । भ । नखीमाम् २३३ । रा निघ १२ ।

सिम्बिजा । स्त्री । सिम्बिधान्ये । भा ।

सिम्बितिका । स्त्री । सेवहचे । भेद ग सु ४६३ ।

सिम्बितिकाफलम् । स्त्री । सेवफल । ७० । फल । "सर्व समीर पित्तप्र हृदय कफकृद रसे पाके च सुधुर शिशिर कविशुक्रात्मम् ॥" गुष्ठा — कषाय स्वादु र पाचि शीतलघ । सु ४६३ ।

सिम्बो । स्त्री । निषाव्याम् । रा निघ ७० । विषा सिम्बो पुष्पकशिम्बो चेति । शिम्ब गधुर रसे पाके हिम गुह दाहक बन्ध ३० । वातपित्तहर । भा । सुद्रपण्या । रा निघ २३ । पुष्पकान्तरे सिन्धुपाठ ।

सिरः । पु । निषलोमृते । च च ।

सिरा । स्त्री । नाश्याम् । च च । See शिरा

सिरामावृत्ता । स्त्री । तमामकोश जलमय गत् प्यानं वीषाया सम्यपपात्रे । पु ३३३ ।

सिरावृत्तम् । स्त्री । मोघक । गीर्गा । २३३ ।

सिराव्यध' । पु । See सिराव्यध ।
 सिरिण्टिका । स्त्री । कुटुम्बिकी । See
 कुटुम्बिकी ।
 सिरौ । स्त्री । लाङ्गलिकालतायाम् । विषमाश्रु-
 निश । वै निघ ।
 सिलो । स्त्री । गण्पयाम् । कैँठा । पु ।
 मिलिन्दमर्त्ये ।
 सिलोन्नुः । पु । मर्त्यविशेषे । हिनिन्ने मांछ ।
 वै निघ ।
 सिल्लकी । स्त्री । सल्लकी । चटीभ ।
 सिविका । स्त्री । सेवफली । जगद्वन । वै
 निघ ।
 सिवितिकाफलम् । स्त्री । सेवफली । जग-
 द्वन । भा । गुणा — कषायं स्वादु संघाति
 शीतघ्न । सुम् ४६५ ।
 सिद्धलौ । स्त्री । सिद्धलक्ष्मी इति प्लाते द्रव्ये ।
 पाठाङ्गि । पमु ।
 सिद्धण्डः । पु । सुदीर्घे । मनमां ग्राह ।
 चम ।
 सिद्ध' (क) । पु । स्वनामध्यात गन्धद्रव्ये ।
 जिगाद्रग । म विषयतल । गुणा — सुरभि तिक्त
 कटु खिद्य कुष्ठ कष पिताग्नी मूलाघात
 भूतज्वरघ्नय । राजिव १२ । "निष्फल कपिल
 स्वच्छ सिद्धकोऽतितरां गन्ध । मध्याभी मल
 सयुक्त वज्रि तो गन्धकम्पाच ३ मेघ ।
 सिद्धको । स्त्री । सवत्स्यम् । नागदिग्धव ।
 चर ।
 सिद्धभूमिका । स्त्री । सल्लव्याम् । चर ।
 सिद्धसार । पु । मिष्टारसे वै निघ ।
 सिद्धसास । पु । सिद्धके । जिगाद्रग । "रा-
 जिव १२ ।
 सिद्धार' । पु । मधुमे, मिष्टारसे । वै निघ
 रम वा प्ला वि विषयभातये ।
 सिद्ध । पु । कटिके । मन् कन् ।
 सोत । पु । दतसंघे । वै निघ ।
 सोतजाम् । पु । महाघ्नये । वै निघ ।
 सोतफेण' (न) । पु । शीतघ्नये । वै निघ ।

सोता । स्त्री । महासमद्वायाम् । राजिव ४ ।
 मदिरायाम् ।
 सोताफलम् । स्त्री । मोदय्याख्य फलविशेषे ।
 आठा । गुणा — मधुर शीतल हृद्य बल्य
 कफकर स्वादु पुष्टिकर पित्तघ्नय । वै निघ ।
 सोतीलकः । पु । सतीलके, शिन्धीचान्यविशेषे ।
 चटीरा ।
 सोतीत्यम् । स्त्री । श्वेतमरिचि । राजिव ६ ।
 सोत्यम् । स्त्री । धान्ये । शस्ये । वै च ।
 सोद्यम् । स्त्री । पालये ।
 सोधु. (धू) । पु, स्त्री । पक्षापक्केचुरसकृत
 मये । राजिव १४ । च विषय । गुहासवे ।
 चद साम्याविधि । "आमिण शीतरसिक सोधु
 पकरसोदव ।" ब्रह्मश्रीनकात् । गुणा, — "सोधु
 पकरस श्रेष्ठ खराप्रियल वषैकम् । वातपित्त
 कर सद्य छेदनी रोषनी हरेत् । विषम मेद'
 शोफाम शोषोदर कफामयान् । तत्पादन्गुण
 शीतरस सल्लिखनी अत ॥" See शोधु ।
 सोधुगन्ध । पु । वज्रलक्षणे । राजिव १० ।
 सोधुपर्णी । स्त्री । माधारीरवे । राजिव ८ ।
 सोधुपुष्य । पु । वज्रलक्षणे । राजिव १० ।
 कदम्बलक्षणे । राजिव ८ । सो (पी) । धातकी
 लक्षणे । राजिव ६ ।
 सोधु(धू)रस । पु । आमलक्षणे । राजिव ११ ।
 सोधुराच. । पु । मातुलुलक्षणे । वै निघ ।
 सोधुराचिकम् । स्त्री । काशीधे । हिरेरम् ।
 वै निघ ।
 सोधुहृच्च । पु । सुदीर्घे । वै निघ ।
 सोधु(धू)सघ्न । पु । वज्रलक्षणे । राजिव १० ।
 सोधुकफापित्तम् । स्त्री । मधुकुपुष्योमनादिने ।
 वै निघ ।
 सोधूरसा । स्त्री । आमलक्षणे । वै निघ ।
 सोधुसघ्न । पु । वज्रलक्षणे ।
 सोधम् । स्त्री । पावी । महाघ्न । महाघ्नम् ।
 सोमस्त । पु । अग्निमहातविशेषे । वै धराणा
 कविताल एव सोमना लक्षणे । ते आदि
 महातवर्गकषेदा दतसंघना कविताना ।
 धृमा ६५ ।

सोमन्तकम् । क्री । सिन्दूर । रा नि व ११ ।
 सीमा (नृ) । पु । अष्टकोपे । जटा ।
 सीमिकः । पु । एषज्जो । द्रुम इमि ।
 व नीके । हचविगधे । उपा ।
 सोमोक । पु । हचविगधे । शब्दकल्प ।
 सीर । पु । चर्कहधे । अम ।
 सीरकः । पु । शिष्टनारक । असा । उ३४ ।
 सारी (रु) । पु । खल्लदमे । स्त्री (रो) ।
 लाङ्गलिकायाम् । वै निघ ।
 सील(न्द)म् । पु । मध्यमद । निगिन्या भाह ।
 गुणा — "शेषल इष्य विपार्क मधुर गुरु
 वातपित्तहर इष्य आमवातकफकरय ।" भा ।
 सीवनम् । क्री । सूक्ष्मकम्पि । जेनाडे ।
 अम । स्त्री (नी) । सीवनकम्पि । जेनाडे ।
 सा चतुधा — वैज्ञित गोफणिका तुष्टसीधनी षड्जु
 यन्येति । सु सू २५५ । लिङ्गमण्डप सुमे ।
 इ च ।

सीस । वि गोफणिकादिसीवनाहं । सु सू २५५ ।
 सीषपत्रकम् । क्री । सीसधातुपत्रे । जेनाग्र
 भाठ । इ च ।
 सीषभक्ष (नृ) । क्री । (Plumbi carbo-
 nas) White lead गरुना । छिं दा
 सकेदा । त सीसभक्षम् । तदगण — चराग्रम् ।
 सीस(क)म् । क्री । (Plumbum) Lead,
 sulphate of lead खनामख्यातधातो ।
 गौमा । छि सीषक, शोषा । हं शिषसु । दा शिश् ।
 तत्पण्याया, — नाग वम योनेष्ट बर्दे गण्डपद
 भव सिन्दूरकारण खर्षारि यवनेष्ट सुवर्णक चौरं
 वम रक्षक पिष्टत सुवर्षारि सपु चपु मद्वावक
 यामुनष्टक बहुगल चीन चीनपिट चीनरद्र
 पिट अ तरङ्गन जड गुजद्रम चरगं कुरङ्ग परि
 पिटक मृदुल्लणायनं पय तारशुद्धिकर शिराहध
 ययोरद्र । गुणा — "सीस रङ्गगुणं श्रेय विगेषा
 न्नेष्टनाशनम् ।" "नागस्तु नागशततुल्यमल दधाति
 व्याधि विनाशयति क्रीवितमातनीति । वक्रि
 प्रदीपयति कामबल करोति मल्युच्च नाशयति
 सलतसेति स ॥" सडीषक अवगादकर धृक्
 कारक वेदनाहर रक्तरीधकर । तथा — "पाकेन
 क्षोभी क्षिप्त वक्रनागो कृताति गुम्भाय तथाति

कटाम् । पाण्डु प्रमिष्टानिनसादगोपमगदरादीन्
 कुपत. प्रमुक्षी ॥" भा पू १५ भाष । नार५ —
 "मम शिलायुतो नागो वासारसविमर्दिता । विमि
 गैमपुटभक्ष भवेत्तग्रेहरीगमिन् । तारस रक्षको
 नागो वातपित्तकफापर ॥" इति । सा क्री । तथा
 — "इन्द्रमृषिसाचक्षुषे चतुर्धाश निचिनेत ।
 गृत्वा विद्रुते नागे लोहदन्तौ च चासयेत् ।
 यामेकं न भवेत्तम तत्तुत्याच मन शिलाम् । काश्चि
 दिन इयपिष्टा पचष्टपुटेन च । साद्रमेत पुन
 पिष्टा शिलया दाक्षिकेन च । पुन पुटेष्टरावाभा
 मेव पदं भि पुटेयति । नाग सिधूरवर्षाभी
 नियत सव्यकायैहम् ।" मृतस्य दृष्टा — "सतिश्रो
 मधुरो नागो मृतो भवति भक्षनाम् । चापु कीर्ति
 बोध्यहति करोति सेवनासदा । रोगान् पलि
 यतो नागो बद्धवद्गुणकारक ॥" रसास ।
 "जम्भाग्रसा संश्लेषं पुटेन सगन्धक स्यापयेत् एव
 पत्रम् । पञ्चायमानं पुटेयत् सुपुत्रा वान्वादिक
 यावदुपेति शान्तिम् ॥" रस वि ६५ ।

सीसजम् । क्री । सिन्दूर ।
 सीसपत्रकम् । क्री । सीसके ।
 सीसोपधातु । पु । सिन्दूर । भा ।
 मोहगुण्डः । पु । सिङ्गुहवे, सुहीहवे । अम ।
 सुकाटु । पु । शिरीषहवे । वै निघ ।
 सुकाटुका । स्त्री । हतकुमाय्याम् । रा नि व १५ ।
 विण्डोखर्जूरहवे । वै निघ ।
 सुकाण्डः । पु । कणूरीने । हुमदना । शर ।
 सुकान्दः (का) । पु । कीरी । रक्षुष । रा
 नि व ८ । पञ्चाण्डो । पेशाख । अम । वाराडी
 कन्दे । सुखाली । धरणीकन्दे । रा नि व ७ ।
 सुकान्दकरणः । पु । श्रेतपञ्चाण्डो । भाषा
 पेशाख । वै निघ ।
 सुका(कु)न्दन । पु । वैजयन्तीतुलसाम् । व
 निघ । वज्रैरके । वावुहे । रा नि व १० ।
 सुकान्दा । स्त्री । खण्डकाकन्दे । रा नि व ७ ।
 वन्ध्याककाटिकाम् । वै निघ ।
 सुकान्दी (श्नु) । पु । मूरये । रा नि व ७ ।
 सुकार्णिक । पु । रसिककन्दे । रा नि व ७ ।
 सुकर्णा । स्त्री । चातुकर्णालतायाम् । शूवा
 काग्नि । रा नि व २ ।

सुकाणिका । स्त्री । मृषिककण्याम् । मृषाकणि ।
शर । मन्त्रावलाया । वै निघ ।

सुकार्णी । स्त्री । इन्द्रावरुणाम् । त्राशालनभा ।
रानि व ३ ।

सुकाण्ड (क) । पु । कारवेणलतायाम् ।
कटणा गाह । रानि व ३ । कासलये । वै निघ ।

सुकाण्डिका । स्त्री । कारवेणलतायाम् । कटणा
गाह । रानि व ३ ।

सुकामा । स्त्री । सायमाणलतायाम् । दना
गठा । रानि व ५ ।

सुकार । पु । कुटुमगाली । रानि व १६ ।

सुकार्पास । पु । रक्तकार्पास्याम् । रसास
चन्द्रोदयरसे ।

सुकाष्ठकम् । स्त्री । देवदारुणि । काठदारुणि ।
देवदारुविशेष । रानि व १२ ।

सुकाष्ठा । स्त्री । कटुका । कटुको । काठ
कदल्याम् । रानि व ११ ।

सुकुन्द । पु । सल्लकीनिर्यास । मृगन-यात्रे ।
वै निघ ।

सुकुमार (क) । पु । पुण्ड्रकेषी, रसालिषो ।
पुण्ड्रि आथ । मे । रानि व १४ । ग्रामाके ।
आशे धान । रानि व १६ । वनचम्पके ।
स्वर्णचम्पके । चम्पकवृक्षे । रानि व १० । राज
माषे । कटुषीधान्ये । कान्धोधान । रानि व १६ ।
स्त्री । राजरोती । बाण्डाणिठन । वै निघ ।
तमालपत्रे । तेलपत्र । रानि व ६ ।

सुकुमारा (रो) । स्त्री । सुकामामगन्धद्रव्ये ।
गोष्ठेया । रानि व १२ । जातोपुष्पवृक्षे ।
रानि व १० । (रो) शिखीमेदे । पसु । रानि
व २३ । वनमन्त्रिकायाम् । रानि व १० ।
महाकारवेणके । वड कटणा । इषी । वै निघ ।
कदलीवृक्ष । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । रानि व १० ।

सुकुमारिका । स्त्री । कदलीवृक्षे । कणागाह ।
रानि व ११ ।

सुकेश (सर) । पु । बीजपूरवृक्षे । गोण्डानव
गाह । रानि व ११ ।

सुकेशिनी । स्त्री । मञ्जिन्याम् । वै निघ ।

सुकीमला । स्त्री । सिन्दूरपुष्पवृक्षे ।

सुकूलो । स्त्री । सोरकाकोत्याम् । बदरीवृक्षे ।
रमा ।

सुकोशा (पा) । स्त्री । कीमातत्याम् । जिह्वा ।
रोश । रानि व ७ ।

सुकोषक । पु । कोषान्ते । भा ।

सुक्तम् । स्त्री । कन्दादिकृतसम्मानविशेषे । तदुक्त
—“कन्दमूलफलादीनि सर्वे हलवयानि च । यम
द्रव्येभिसूयन्ते तत् सुक्तमभिधीयते ।” शाङ्ग ।
पुष्पापरनामके तद्वेदे । हृक्पृक् । “यन्माधादि
युचो भाव्ये सगुड चोद काधिकम् । धान्याशो
मिरावस्य सुक्त पुक्त तदुच्यते ।” तथ गुडचुरस
मयमाषीकमेदिन्य चतुर्विधम् । नामतथ गुडपुक्त
इचुरससुक्त मधुपुक्त माषीकपुक्तचेति यद्योत्तरं
लघु भेद्यम् । तस्य साधारणगुण्य — रक्तपित्त
कफघ्न वातागुलीमनम् अन्य ण्तोष्णरसाच्च रुचि
कर दीपन पाच्युदकृमिघ्नश्च । वा सू ।

सुक्ता (क्तिका) । स्त्री । तिलिप्ता । वै निघ ।

सुक्कडिचन्दनम् । स्त्री । सुनामव्याते शोखण्य
चन्दनान्यतरचन्दने । गुण्य — तिक्त कृच्छ्र रक्त
पित्तदाहघ्न शीतल सुगन्धि आद्र युक्तलिपे तदव्यया
गुण्य । रानि व १२ । See शोखण्डम् । युक्त
चन्दने । वै निघ ।

सुखम् । स्त्री । चक्षुः । वृद्धि । जले । चारोग्ये ।
च । रानि व ५ ।

सुखद्वरो । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् । खोदथो ।
रानि व ३ ।

सुखदर्शन । पु । तदाव्यवचमे । दनकानड ।
गुण्य — चक्षुषोर्घ्य खेदजनक आनिकरश्च ।

सुखदा । स्त्री । शमोवृक्षे । नौदि गाह । रा
नि व ८ ।

सुखदायिनो । स्त्री । रोहिण्याम् । वा न
रोहिणी । वै निघ ।

सुखभक्ष । पु । श्वेतमित्रो । भाग मन्जिना ।
रानि व ७ ।

सुखभोजो (रन्) । पु । गवदमालो । गन्धि-
द्रव्य शङ्क । रानि व १६ ।

सुखमोद । पु । शोभाघ्नवृक्षे । भाग मन्जिना
गाह । रानि व ७ ।

सुखमोदा । स्त्री । सल्लकोष्ठे । रा नि व ११ ।
 सुखरः । पुं । सारसपविण । वै निघ ।
 सुखवर्चकः (वर्चाः स्त्रि) । पुं । सर्जिचार ।
 गाक्षिमाजे । अम । रा नि व ८ ।
 सुखवासः । पुं । तरन्मुजे । उग्रमुख । विका ।
 सुखवासनः । पुं । सुखवासनसुगन्धद्रव्ये । अ र ।
 सुखा । स्त्री । वृद्धिगामीपथो । वै निघ ।
 सुखात्मकः । पुं । यत्नमद्वयकठचे । अक्षप्र
 शूक । वै निघ ।
 सुखाम्बु । स्त्री । उष्णोदके । उष्णजल । च द
 वा व्या षि ।
 सुखार्जिकः । पुं । सर्जिचार । गाक्षिमाजे ।
 रा नि व ६ ।
 सुखालुका । स्त्री । जीवन्तीभेदे । रा नि व २ ।
 सुखाशः (सः) (कः) । पुं । चित्तालफलद्रवे ।
 उग्रमुखेन गाह । विका । (Curcuma
 sativus) राक्षतिनिशे । औषाककर्णे, अम ।
 शमा । सुखमीजने । मे ।
 सुखोदकम् । स्त्री । उष्णाम्बुनि । अत्रम् खल ।
 उष्णाम्बु च सुखोदकम् । प प्र १७ ।
 सुखोद्भवा । स्त्री । सूर्यावर्णचपे । हृदहृदिप्र ।
 वै निघ ।
 सुखोषिता । स्त्री । मूर्त्त्यायाम् । रा नि व ३ ।
 सुगम् । स्त्री । विष्टायाम् । अ च ।
 सुगन्धम् । स्त्री । गन्धद्रव्यविशेषे । अरुहृण,
 नागमना, रामकशूर । र मा । प सु । एन
 वातुके । वै निघ । वृद्धम्वदये । सु ग् २८५ ।
 नीलोत्पले । नील उन्नि । रा नि व १० । श्रीखण्ड
 चन्दने । श्वेत उन्नि । गवचचन्दने । गन्धराजि ।
 रा नि व १२ । कण्ठोरके । अक्षु जीरे । अ च ।
 अम्पिये । गैटेना । मा ।
 सुगन्धः । पुं । गन्धके । रा नि व ११ । र मा ।
 कण्ठोरके । मा । देवशालिरित्यपरनामशानि
 वाग्यविशेषे । जालन्धरसगंधादिषु गन्धशालिरिति
 ज्ञात । गुणा — स्यादुपाकरसत्वादिपुक्त । अक
 वि । वटिकाहीनगुण । अ सु २०५ । आकृतिके ।
 शीतद्रवानी । र मा । रक्तमिषो । गान गजिना ।
 रा नि व ३० । मरुचके । शिलारसे । अत्रकेतव्य ।

अतिमुक्तके । अणके । छांगी गाह । रा नि व
 १६ । अतकरवीरे । वै निघ । भूदये । अरुहृण ।
 रा नि व ८० । कसेरी । कृष्ण । अत्रलवागमाले ।
 श्वेत जनात्र । रा नि व १६ । तुम्बुद्वये । म क
 सेड, तुम्बुद्व । रा नि व ११ ।

सुगन्धकः । पुं । गन्धतुल्यता । श्रृंगानकृन्नी ।
 प सु । सु ग् २८५ । धरणीकन्दे । वै निघ । रक्त
 तुल्यताम् । र मा । वृद्धम्वदये । वरु अक्ष धृ ।
 सु ग् २८५ सुरसादि । गन्धके । र मा । रसास ।
 द्रोणपुष्पाम् । अक्षप्रगा । नागद्वये । विजा ।
 कर्कोटके । कौटुङ्ग गाह । उ च । शालिधाम्
 भेदे । अक्ष अणि । गुणा — शालिधाम् । सु ग्
 ४६५ ।

सुगन्धकेश(स)रः । पुं । रक्तमिषो । गान
 गजिना । वै निघ ।

सुगन्धगन्धकः । पुं । गन्धके । वै निघ ।

सुगन्धगन्धा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । शीर
 हरिद्रा । वै निघ ।

सुगन्धचन्द्री । स्त्री । सुगन्धशय्याम् । अक्षी ।
 वै निघ ।

सुगन्धदण्डम् । स्त्री । दण्डभेदे । श्रृंगिना, अक्ष
 हृण । रा नि व ८ ।

सुगन्धतैलनिर्यासः । पुं । यवादिनामगन्ध
 द्रव्ये । शोठेनि । रा नि व १२ । [वै स ।

सुगन्धत्रयम् । स्त्री । चन्दनबालकनागकेशरपु ।

सुगन्धत्रिफला । स्त्री । जातोफलखवहलाष्ट ।
 वै निघ । पुगनातोफलखवहपु । "जातोफलपुग
 फल खवहकलिकाफलम् ।" रा नि व २२ ।

सुगन्धजम् । स्त्री । जीरके । वै निघ ।

सुगन्धपत्रा । स्त्री । रुद्रगटायाम् । रा नि व १ ।
 (वो) जातोपत्रायाम् । अक्षिणी । वै निघ ।

सुगन्धफलम् । स्त्री । ककौले । कौटुङ्गा ।
 वै निघ ।

सुगन्धभूदण्डम् । स्त्री । गन्धद्रव्ये । श्रृंगिना ।
 गुणा — सुगन्धि ईयत्तिका रसायन विध्य मधुर
 शीत कफघ्न पिप्पल अमररस । रा नि व ८ ।

सुगन्धसुख्या । स्त्री । कक्षुरिकायाम् । अक्ष
 नाडि । वै निघ ।

गन्धमूलपतन । पु । सुगन्धमागारि । गङ्क-
गङ्क । वै निघ ।

गन्धन्धि)मूला (लो) । स्त्री । स्थलपत्रि
याम् । शृङ्गप्र । रा नि व ५ । चामनकाम् ।
वै निघ । राखायाम् । रा नि व ६ । खलीववे ।
नाशङ् ग्राह । भा । (लो) सुगन्धशय्या । वै
निघ ।

गन्धमूपिका । स्त्री । कुकुदया । हूँ ।
वै निघ ।

गन्धवल्कलम् । स्त्री । त्वि । शुङ्गद् ।
वै निघ ।

गन्धवैरजात्यम् । स्त्री । रोहिषवणे । शृङ्क
ङ्क । वै निघ ।

गन्धयानि । पु । स्वनामकमालिधान्यविशेष ।
गन्धा — मधुरा दया कफपित्तज्वरामिन् ।
रा नि व १६ ।

गन्धपट्टकम् । स्त्री । जातोफलककोललवङ्ग
वालककपूरपुष्प । आश्रकन, कौट्ठा, लवङ्ग,
वाणा, कर्पूर, उपारि । वै निघ ।

गन्धसारः । पु । शकटचे । शेषन ग्रीह ।
वै निघ ।

गन्धा । स्त्री । मृकाया । पिङ्गि । रा नि व
१२ । सुगन्धशाली । रा नि व १६ । कणजोरके ।
रा नि व ६ । तिलवासिनोशाली । रा नि व १६ ।
सज्जकोष्ठे । रा नि व ११ । गन्धराखायाम् । प
सु । बन्धाककोट्याम् । रा नि व ३ । नोख
धिसुवारि । नोन निनिन्ना । रा नि व ४ । श्या ।
ज्जो । शर । रुद्रजटायाम् । रा नि व १ । एल
बालुके । एगवानूक । जद । शतपुष्पायाम् ।
जुम्फा । रा नि व ४ । नाजुलीनामकन्दमाके ।
रा नि व ७ । सुकल्प ५५ । वा उ ३६५ । वन
मल्लिकायाम् । नेडेती । रमा । स्वययुधिका
याम् । माधवीलतायाम् । रा नि व १० । अनला
याम् । अनलभूत । पसु । भा पू भ । नाव
कुडायाम् । नेवू ग्रीह । पसु । गङ्गापत्रोदये ।
रा नि व ८ । तुलस्याम् । रमा ।

गन्धाया । स्त्री । हनमल्लिकायाम् । षटपव
मल्लिकायाम् । रा नि व १० । लम्पाशो । सुगन्ध
मालिधान्यविशेष । रा नि व १६ ।

सुगन्धामलकगण । पु । शुक्लामलकत्वग्-
युक्ते स्वर्वाधिगण । "सर्वाधिधिसमायुक्ता शुक्ला
यामलकत्व । यदा तदाय योग म्यात् सुगन्धा
मलकामिध ।" रा नि व १२ ।

सुगन्धि । स्त्री । ध्वरचन्दने, रक्तचन्दनभेदे ।
रा नि व १२ । एलबालुके । रा नि व ४ । मुस्ता
याम् । रा नि व ६ । कसेरी । रुद्र । रा नि
व ८ । धान्यके । शनिप्र । पियलीमूले । रा नि
व ६ । गन्धणे । रा नि व ८ ।

सुगन्धि । पु । गन्धशाली । रा नि व १६ ।
मदकारहचे । आन ग्रीह । श च । शुभगन्धे ।
पम । स्त्री । ध्वरिकायाम् । वन वावूहे । रा
नि व १० । विमंठिकाया । हूँ । वै निघ ।

सुगन्धिकम् । स्त्री । उमोरे । वेणार मूल ।
रा नि व १२ । ध्याके । रा नि व ६ । कल्लारे ।
ब्रह्मकथन । शर । पुष्करमुषि । मद व १ ।
सुरपथनामसुगन्धपत्रे । रा नि व १० । एलबालुके ।
रा नि व ४ । गौरसुवण्णश्याके । रा नि व ७ । गौरके ।
वै निघ । कणजोरके । मद व २ । मुस्तके । रा नि व ६ ।

सुगन्धिक । पु । सिद्धके । शिगारम । रा नि
व १२ । मन्दाशाली । ई च । च सु २०५ ।
गन्धके । च टी रा । सुगन्धानकटचे । पुद्गागठे ।
श्रुनां । कपित्थवे । वै निघ ।

सुगन्धिका । स्त्री । कणनिर्गुण्डायाम् । कां
निनिन्ना । वै निघ १५ । सर्वज्व वि चन्दनवला
तेक्षे । सु वि १०५ । कल्ल्याम् । मुग्गनाडि ।
वै निघ । श्वेतमारिवायाम् । सु वि १०५ । स्वय
केतया । सु कल्प ५५ ।

सुगन्धिकुसुम । पु । पीतपुष्करवोरे । रा
नि व १० । स्त्री । सुगन्धपुष्प । स्त्री । खडायाम् ।
निङ्गि । जटा ।

सुगन्धिकत् । पु । शिलारसे । वै निघ ।

सुगन्धित्रिफला । स्त्री । जातोफलं पुष्पफल
लवङ्गचेति त्रय्ययवे । "जातोफलं पुष्पफल लवङ्ग-
कलिकाफलम् । सुगन्धित्रिकला श्रीला ।" रा
नि व १२ ।

सुगन्धिनो । स्त्री । चारामश्रीतलायाम् । रा
नि व १५ । सुगन्धिनोति १५ पाट — मयवेतया ।
वै निघ ।

सुगन्धिपुष्प' । पुं । राजकदम्बहृत् । वै निघ ।
सुगन्धिमूलकम् । स्त्री । उमोरे । त्वगीव
मू । रा नि व १२ ।

सुगन्धिमूपिका । स्त्री । मुषिकविशेषे । छुं । छ ।
रा नि व १८ ।

सुगरम् । स्त्री । हिमालि । रा नि व १९ ।

सुगर्भकम् । स्त्री । वपुये । मन् । वै निघ ।

सुगुण्डा । स्त्री । गुण्डामिनीवत् । रा नि व ८ ।

सुगुप्ता । स्त्री । कपिकण्ठम् । आभाङ्गनी ।
पम् ।

सुगृहः (हो[रु]) । पुं । प्रतदपविर्बिन्दे,
वपुम्विकपविषि । देव । सु गृ ४६ च । का
ण्डवपविषि । तिका ।

सुप्रन्य । प । चोरकनामगन्धव्यो । गौर्धन ।
रा नि व १२ । स्त्री । पिषलीमूले । निपूणमू ।
रा नि व ६ ।

सुप्रोवः । पुं । राजहृत् । शब्दकल्प ।

सुच(चु)टो । स्त्री । यन्त्रविशेष । चिमटा इति
लोक । शब्दकल्प ।

सुच(चु)क्षुका । स्त्री । मन्त्राचक्षुमाके । छेष्टका
नाक । रा नि व ४ ।

सुचन्दनम् । स्त्री । पद्मचन्दने । वक्रयकटि ।
रा नि व १२ । चिक्रकगर्भे चि ।

सुचर्मा(न) । पुं । मूर्जहृत् । रा नि व ८ । [जटा ।

सुचचु । पुं । उदुम्बरहृत् । यज्ञद्रुम गौह ।

सुचित्रकः । पुं । मन्त्राचक्षुषि । माह्वग्राडा
भाषी । चिपसर्पे । छि'त गण । मर ।

सुचित्रवोजा । स्त्री । विह्वलाम् । विह्वल ।
रा नि व ६ ।

सुचित्रा । स्त्री । चिमटायाम् । मूर्जे । रा नि
व ७ । See चिमटा ।

सुसुक्रिका । स्त्री । तिलिष्याम् । वै निघ ।

सुच्छिद्रिका । स्त्री । मन्त्रादिदाम् । वै निघ ।

सुजलम् । स्त्री । कमले । रा नि व १० । निर्दोष-
जल ।

सुजातका । स्त्री । कुटुमशाली । ऐश्वर्य
भागिनीवित्तम् । रा नि व १६ ।

सुजाता । स्त्री । सोराइयलिकायाम् । रा नि
व १२ ।

सुजोवन्ती । स्त्री । स्वर्णजीवन्ती । रा नि व १ ।

सुतङ्गो । स्त्री । मन्त्रोद्योदिकायाम् । वक्र भूहे ।
वै निघ ।

सुतजोवकः । पुं । पुत्रजीवकहृत् । रा नि व ८ ।

सुतपादि(दु)का । स्त्री । सुपञ्चातोद्योदिकारो-
पतायाम् । गौर्धनिग्रा मटा । रा नि व १ ।

सुतकारो । स्त्री । देवदालीलतायाम् । वेध-
ताड़ा । रा नि व १ ।

सुतएन' । पुं । कोकिल । तिका ।

सुतवस्करा । स्त्री । पुत्रसप्तकमातरि । गौर्ध
विडेनो । तिका ।

सुतश्रेणो । स्त्री । हृष्टकोहृत् । वक्र भूही ।
मुग्यश्रेणो, मुषिककण्ठम् । ऐन्दुवर्मा । वि
चन्द्रविषीषा । तत्पर्याया, —द्रवनी नरोधो
मुषिकाग्रया पित्रा मुषिकमारो प्रत्यक्ष्येवो
गन्धरी । गुणा —चक्षुष्या कटु भावुविषय
दोषदेवरोगघ्नी च । रा नि व ४ ।

सुता । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् । रा नि व ८ । दुरा
लभायाम् । मर ।

सुतिक्तः । पुं । पर्यटके । केरपाङ्गा । रा
नि व ५ ।

सुतिक्तकः । पुं । पारिमहृत् । भागिनी
मान्ना । मटा । भूतिव्यहृत् । छिन्ना । पर्यटके ।
केरपाङ्गा । मर ।

सुतिक्ता । स्त्री । कीर्मातकीलतायाम् । द्योषा
मटा । रा नि व १ । मन्त्रोद्यो । वै निघ ।

सुतिन्तिड । पुं । तिलिषीहृत् । वै निघ ।

सुताक्षकः । पुं । श्वेतशिवो । श्वेत माङ्गनी ।
रा नि व ७ । मोमाक्षहृत् । वक्र माङ्गनी ।
मटा । मुककहृत् । वन्तोपाङ्ग । स्त्री (का) ।
सर्वपहृत् । वै निघ ।

सुतङ्ग' (ङ्गा) । पुं, स्त्री । नारिकेलहृत् । रा
नि व ११ ।

सुतूर्यः । पुं । वक्र । रसा । उन्मृष्ट ।

सुदण । पुं । कुटुम्बहृत् । वै निघ । मन्त्र
व्यो । कपरहृत् । रा नि व ८ ।

वेजन । पुं । धनुर्वे । भा ।
 वेजा (घ) । स्त्री । आदित्यभक्त्याम् । हृ-
 ङिन् । रा नि व २ ।
 वेला । स्त्री । मद्यान्वितिसौख्यतायाम् । लङ्-
 ङिन् । रा नि व २ ।
 वेधिका । स्त्री । दग्धानामवधि । 'कवचो'
 न कोटये प्याता । रा नि व २ ।
 वेण्ड । पुं । वेववशि । वेउङ् वीन । रा
 नि व ३ ।
 वेण्डिका (गडो) । स्त्री । गोरव्याम् ।
 गोरवकृच्छाकृन्निश । रा नि व २ । ब्रह्मदण्ड्याम् ।
 भनहाति । वे निघ ।
 वेधि । स्त्री । कपित्थफल । व निघ ।
 वेन्तिका । स्त्री । गवि । गाई । व निघ ।
 वेमन । पुं । आसववे । वे निघ ।
 वेर्मा । स्त्री । इवदमार्दवे । रा नि व ८ ।
 वेर्शन । पुं । मल्लमर्दे । रा नि व ४ । अथ
 मध्यं शतके । मल्ले । भा ।
 वेर्शनचूर्णम् । स्त्री । विषमज्वरे औषधविशिष्ट ।
 व पुष्करमूलाभावे कुष्ठ, माग्यभावे कण्ट
 करोमूल, सोराष्ट्रभावे फटिकारो, तगरभावे
 क, कौवकधमकथोरभावे विदारोकन्दश्च भाग-
 य, काकोल्यभावे अश्वगन्धामूल, तानीशभावे
 कण्टकारीमूल आद्यम् । भा म १ म ज्व चि ।
 वेणुगुहृदिवा वषा देवदारु सुल्लक हरोतको
 तालभा कर्कटशङ्खी कण्टकारी यक्षी दायमाया
 वपपटक् निम्बलक् पिप्पलीमूल बालक शटी
 क पिप्पली मूर्धामूल कुटजलक् यटीमधु शिथु
 ल नीलीमूलम् इन्द्रयव खोरासानोवषा (पाठा
 दे शतमूलो) दाहहरिद्रा रक्तचन्दन पत्रकाष्ठ
 व्यालक (वेलेङ्) (पाठानरे सरलकाष्ठ)
 शीर गुडलक् पदपट्टी शालपर्णी यमनो अति
 वा हितप्रेमिका मरिच तेजपत्र (गन्धद्वय वा)
 मल्लकी चित्रकमूल पटीलपत्र धान्यक इति
 र्वा इत्येते गुडूषो कटुको भेति द्रव्याणि । एषां
 यावां अथे प्रत्येक १ तो केरातचूर्णे सज्य
 कोहेम् । अनु शीतलजलम् । इकाशुरु, हरिद्रा,
 क, जेवराक्ष, मूत्रा, हरोतको, इरागला,
 द्वाङ्गुली, कटिकारी, तै, वनडाहनिश
 दगाङ्गुली, केरातवङ्ग, निवेर छाण

पिशुलमूल, बाणा, शटी, कूङ्, पिशुल, मूर्धा-
 मूल, कूङ्गिहान, वटिमधु, मज्जिनाहान वा-
 बीज, शुनीमूल वा मूल, ईश्वरव, धोत्र'सानो-
 वट, मारुहरिद्रा, रक्तचन्दन, पद्मकाष्ठ,
 बाट्यागक वा सरलकाष्ठ, वेणार मूल,
 कूङ्गवक्, पद्मपर्णति, शालपानि, यमनो,
 आतै, वेणुगुहा, मरिच, तेजपत्र वा
 गकटुग, आमलकी, चितामूल, पटीलपत्र,
 धने, छाकुनिश, वृष्टी, शुलक, कटुकी
 प्रेतोक १ तो चित्रातार्च मर्कटूर्णक ।
 अश्वगान शीतल जग । सा को ।

सुदर्शना । स्त्री । खनामज्यातलतायाम् । उग्रति-
 प्ररति, पद्मशृङ्ग । तत्पञ्चाया, —चक्रादौ
 वषकर्णौ दध्यानी खोमवल्ली मधुपर्णिका चक्राद्वा ।
 भय अ पि चि सुधावतीगुडी । अ द बालकाङ्गेरी
 हते । गुषा — "खादुवणा कफ शोकाघ बाध
 जिह्वा ।" भा । रक्तदीपच वातघ नाशयेत् ।
 वे निघ ।

सुदल । पुं । सुपुक्तद्वये । रा नि व १० ।
 सुदलोरेटे । र मा । स्त्री (ला) । शालपर्णीधुपे ।
 रा नि व ४ । तरुणीपुष्पवत् । वन शेट्टी । रा
 नि व १० । [निघ ।

सुदार । स्त्री । देवदारुकाष्ठ । सरलकाष्ठ । वे
 सुदोर्घ । पुं । विविधलक । चिच्छिन्ना । भा पु
 १ म श व ।

सुदोर्घवर्मा । स्त्री । पासनपण्याम् । अण्व-
 षिठा । श च ।

सुदोर्घफला । स्त्री । इहन्ककटिकायाम् ।
 वङ्ग कौकूङ् । वे निघ ।

सुदोर्घफलिका । स्त्री । दोर्घवर्माकमेदे ।
 निश्रावेवण । र मा ।

सुदोर्घा । स्त्री । खोमककटिकायाम् । रा नि
 व ३ । (See छीना कर्कटी)

सुदूरमूल । पुं । यासमुपे । इरागला । रा
 नि व ४ ।

सुदृढत्वचा । स्त्री । गन्धारोष्ठे । रा नि व ८ ।

सुदृश । पुं । अने । हरिण ।

सुदृष्टि (क) । पुं । यध । शुद्धिनी, नृमि ।
 वे निघ ।

सुधांशुः । पुं । कपूर् । कर्पूर ।

सुधाशुतैलम् । स्त्री । कपूर् ररेखि । रा नि व १५ ।

सुधाशुरजम् । स्त्री । भोजिके । मूला । रा नि व १२ ।

सुधा । स्त्री । शालपत्र्याम् । रा नि व ४ । अमन । अम । मूर्धायाम् । मूर्धा । इटकायाम् । मे । खुचोहवे । मनगा, ऐकैठो मिहू । रा नि व ८ । सु सू र्च्य श्यामादि । पि २५ । च द नात्र पि । खुचोमुनि । च द इटदप्रिहते । गुहू च्याम् । भा म र्भ सन्धिकव्य पि । "सुनागर सुधानिवा" वेधनचारे । विधे । रा नि व २२ । रसे । जले । धात्र्या । अनेकार्थधनि । इरो सक्या । मधुनि । श च ।

सुधाक(धा)रः । पु । कपूर् । चन्दे ।

सुधाङ्गः । पु । कपूर् ।

सुधानिधिरसः । पुं । रक्तपिते औषधम् । पाठ—“गुत गन्ध साचिक खौचच्ये सव्य छट मेफलेनोदकीन । मूषामय्य भूधरे तनुपुटिला दद्याद गुष्ठा मेफलेनोदकीन ॥” रात्रौ खौचपात्रपक दुग्ध दैयम् । पीत्रा, गक्तक, वर्धमानिक, लोह गवडागे जिक्कात्र खले माङ्गिरा मूषामधो कूषत्रयखे पाक करिते । माङ्गा १ र । अमू जिक्कात्र खल । रात्रे लोहपात्रे पाक करा इष्ट भिते । रस पि ।

सुधान्यम् । स्त्री । घटिकधान्ये । खेटे धान । रा नि व १६ ।

सुधापयः । स्त्री । खुचोचोरे । निहूत्र खाटि । शब्दकल्प ।

सुधापाणिः । पु । धन्वतरी । शब्दकल्प ।

सुधापाषाणः । पुं । यक्तखडिकायाम् । मूल थङ्गि । वै निघ ।

सुधाभूतिः । पुं । कपूर् ।

सुधामूलौ । स्त्री । सालममिकरीति ख्याति कन्दमेद ।

सुधामोदकः । पुं । यवासशर्करायाम् । रा नि व १४ ।

सुधामोदकज' । पुं । तवराजखच्छे । यान थौविमथ । रा नि व १४ ।

सुधालता । स्त्री । गरुडवज्र्याम् । गुहूचोरे । वै निघ २५ व्यवधि ।

सुधावासः । पु । मधुपफलि । मनी । कर्कटिकायाम् । कौडूङ्ग । वै निघ ।

सुधाशर्करा । स्त्री । मूलपाषाणि । उत्र थङ्गि । सु ११५ ।

सुधाश्र(स)वा । स्त्री । रदक्तोनाममहापुषे । द्रम्यो । रा नि व ५ । उपजिह्वायाम् । धा विवि । विका ।

सुधासूतिः । पु । पत्रे । शर ।

सुधास्रयः । पुं । चूर्पके । हृण । वै निघ ।

सुधाचारः । पु । चूर्पचारे । वै निघ ।

सुधूपकः । पु । शीवेष्टे । मल्लकौद्र खाटौ । रा नि व १२ ।

सुधुमः (स्य) । पु । अगुरुशर । सायुनाम गन्धचारे । रा नि व १२ ।

सुधोद्भवः । पु । धन्वतरी । विका । स्त्री (रा) । इरीतक्याम् । विका । गुहूच्या । वै निघ ।

सुनखः । पु । कुङ्कुरे । वै निघ ।

सुनन्दा । स्त्री । गोरीचनयाम् । मे । चर्क पत्र्याम् । जेमेन्र भूल । रमा । त्रिशोर्मात्रका पचविशेषे । यी द्वितीये दिवसे मासि वर्षे वा बाल गृह्णाति । तेन बालस्य ज्वरपुटुदग्नौघना दिक भवति । एद बालरी पि ।

सुनन्दिनी । स्त्री । आरामशीतलायाम् । वै निघ ।

सुनयनः । पुं । मने । श च । स्त्री (मा) । नाथ्याम् ।

सुनाकृतः । पुं । कपूर् । श च ।

सुनाद । पुं । शङ्गे । भौध । वै निघ ।

सुनाभा । स्त्री । श्वेतकिष्कि ।

सुनामा । स्त्री । ब्राह्म्याम् । लक्ष्मीनाक । वै निघ ।

सुनामिका । स्त्री । वायमाशालतायाम् । वनागडा । वै निघ ।

सुनारः । पु । चटकपचिधि । सर्पजिह्व । कुङ्कुरीक्षणे । मे ।

सुनालम् । स्त्री । लामल्लकि । उन्नीशदिमथ । रा नि व १२ ।

सुनालकः । पुं । बकुपुष्पवृक्षे । दक्ष-कृष्णेश
ग्रीह । शब्द ।

सुनासा(सिका) । स्त्री । काकनामान्तायाम् ।
रुँठ ग्रीह । रा नि व ३ ।

सुनिर्घोषा । स्त्री । जिह्विभ्याम् । वि० ३० ।
वै निघ ।

सुनिर्यासा । स्त्री । जिह्विभे ३३ । भा ।

सुनिपय' (क) । पुं, स्त्री । श्रितावरोक्षुषे,
जलान्वित दमे चाद्वेरोपमसुप्तसत्पयप्रसाके ।
उत्तनो नाक । हि चपरमो, शिरोधारी । स
कं करडाइके, छडकतिरा । तें सुनिपयमने
माकमु । छत्तु छुत्तुनिशा । तत्पण्याया, —
विदुम विदुम चुचु सुतपव श्रितिवार मूक्याछ
सुतिपयक ओवारक मिछी वभु अक्षित
करण्ट कुडुट 'शेतावर' स्रितिवर स्रितिवार
मेधाकृत् पाइक श्रितिवारे श्रितिवर स्रितिक
मयक । रा नि व ४ । इट निद्राकरम्, रत्नपिप्पे
वर्णम् । भारपिपि । गुणा — "सुनिपयो
दिनो याही मोहदोषवयापद । अविदाही प्रघु
खादु' कषायी रुचदोषन । इथी रुच्यी ज्वर
शस मेह कुत्र भमवणम् ।" भा पू १८ भा व ।
सथाही कषायीथ विदोषत्र मेधावचिकर दाह
ज्वरहर रसायनय । रा नि व ४ । स्त्री । ग्रीवालि ।
रमा ।

सुनिपयकच्छदा(पत्रिका) । स्त्री । चाद्वे
र्याम् । । आभरण नाक । वै निघ ।

सुनील (क) । पुं । नीलकान्तमणौ । रा
नि व १३ । दाडिमवृक्षे । रा न व ११ । नील
भद्रराजि । वै निघ ।

सुनीला । स्त्री । गर्भाटिकावृक्षे । रा नि व ८ ।
अतरोहवृक्षे । मनिना ग्रीह । रा नि व १६ ।
अविकावृक्षे । रा नि व ८ । विष्णुकान्तायाम् । रा
नि व ५ ।

सुनेपालो । स्त्री । विष्णोखर्जूरभेदे । गुणा
— "सुनेपालो श्रम भान्ति दाह मूर्च्छास पिच्छन् ।"
भा ।

सुन्दर' । पुं । तिलकपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।
योगसुन्दरके । शिशा नाक । भेषज्य वि अविन्य
शक्तिरसे । स्रनामख्यातवृक्षे । उ० श्रौ ग्रीह ।
सुखबोध । स्त्री (री) । हरिद्रायाम् । शब्द ।

मिण्डो । अदवाभ्यापि । "चण्डकसुन्दरी
सक ।" काकमाष्याम् । रा नि व ४ । सुन्दर-
वृक्षे । मी ।

सुपक. । पुं । सुगन्धार्थे । शब्द ।

सुपचम् । स्त्री । तेजपत्रे । शब्द । पुं । पक्षी
वाइवृक्षे । रा नि व ८ । आदित्यपत्रपुष्पे । इङ्ग-
एङ्गिश्रविणेष । रा नि व ४ । इडदोहवृक्षे । रा 'न
व ८ । पुं । (क) मिण्डवृक्षे । मनिना ग्रीह । रा नि
व ३ ।

सुपत्रा । स्त्री । रुद्रजटालतायाम् । रा नि व
१ । श्रताव्याम् । अठमूनी । शालपर्ण्याम् । रा
नि व ४ । शमीवृक्षे । मोहे ग्रीह । रा नि व ८ ।
पालक्यमाकि । पांशु नाक । रा नि व ३ ।

सुपत्रिका । स्त्री । शालपर्ण्याम् । रा नि व ४ ।
जलुकालतायाम् । रा नि व ३ ।

सुपत्री(रन्) । पुं । पविणि । वै निघ ।

सुपथ्य । पुं । आमवृक्षे । वै निघ । स्त्री । (व्या) ।
श्वेतविष्णीमाकि । लघुबालुकि । रा नि व ३ ।

सुपशा । स्त्री । वषायाम् । शब्द । विक्रक
गर्भ वि ।

सुपर्णः । पुं । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर ग्रीह ।
विका । कृतमालवृक्षे । मोन्नाग ग्रीह । खच
चूडपविणि । मी । स्त्री । पश्रिन्या । शमा ।

सुपर्णक. । पुं । चारवृक्षवृक्षे । मोन्नाग
ग्रीह । रमा । सप्तपर्णवृक्षे । छातिम ग्रीह ।
रा नि व १२ ।

सुपर्णाख्य. । पुं । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर-
ग्रीह । पशु ।

सुप(व)णिका । स्त्री । खर्बजीवन्याम् । रा
नि व ३ । बाहुण्याम् । मोमश्राव । रा नि व ४ ।
अतिबलायाम् । वै निघ । पलाशीलतायाम् ।
नामरदेशे ख्याता । रा नि व ३ । शालपर्ण्याम् ।
रा नि व ४ । रेणुके । देवपूक । रा नि व ६ ।

सुपर्णी । स्त्री । पलाशीलतायाम् । नागरे ख्याता ।
रा नि व ३ । पश्रिन्या । पश्रेश्वर बाहु । मी । रेणुके ।
रा नि व ६ । अपराजितायाम् । वै निघ ।

सुपर्वा (नृ) । पुं । वग्ने । धूमि । पञ्चवि ।
भा व । मी । स्त्री । श्वेतदृष्यायाम् । रा नि व ८ ।

च. २०७ । वनवायुहे । च वि
८८ । श्वेतपद्म सुद्रुमुल्लसाम् । श्वेतपद्म सुद्रु-
तुल्लसौ । कृष्णवर्धरे । काल वायुहे । राजि व
१० । सुम ३८८ सुरसादि । जलचरपवित्रिशये ।
छात्रुण पाथी । च. २०७ ।

सुमूलः (क) । पुं । श्वेतगियो । श्वेत गजिन ।
स्त्री । गज्वरमूले । गोज्ञ । राजि व ० । स्त्री
(ना) । शालपण्याम् । शालपाणि । शत्रिपण्याम् ।
छात्रुनिश । राजि व ४ ।

सुमेखलः । पुं । सुखलये । मूख । राजि व ८ ।

सुमेधा (स) । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ।
जलाकृष्टौ । से ।

सुम्पलुण्ड । पुं । कपूरै । श्व ।

सुर' । पुं । देवदारुणि । वै निघ ज्व वि । वा
व्या महारावादी ।

सुरकन्द' । पुं । कटुशूरये । वै निघ ।

सुरकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा वि १५ ।

सुरकता । स्त्री । गुरुण्याम् । राजि व ३ ।

सुरक्तकः । पुं । कीपात्रे । राजि व ११ । स्त्री ।
सुवपनेरिके । राजि व १३ । रक्तचन्दने । वै निघ ।

सुरगण्ड । पुं । अनाविद्रविशिशये । द्राक्षगोष्ठि ।
निदा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकोटि । आशाङ्क'
पांशु । च द स्त्रीरी वि ।

सुरङ्गम् । स्त्री । छिद्रुनि । राजि व १३ । पञ्च-
चन्दने । वक्त्रकाष्ठे । राजि व १२ ।

सुरङ्ग (क) । पुं । नागरङ्गये । नात्रिणा
मेव ग्राह । पसु । राजि व ११ । रक्तशियो ।
गान गजिन । पसु ।

सुरङ्गदम् । स्त्री । पञ्चचन्दने । वक्त्रकाष्ठे ।
राजि व १२ ।

सुरङ्गघातुः (युक्) । पुं । गेरिके । शिबि
भागे । राजि व १३ ।

सुरङ्गा । स्त्री । केषनि कालतायाम् । सुरङ्गोलता
इति मालये ख्याता । वम् शिरीजि । राजि व ३ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मृच्छालतायाम् । राजि व ३ ।
अपोदिवाया । पूर्ये ग्राह । श्वेतकाकमायाम् ।
श्वेत चङ्ककैठेयो । वै निघ ।

सुरङ्गो । स्त्री । काकमायाम् । कूट ग्राह ।
राजि व ३ । काकमायाम् । चङ्ककैठे ।
निघ । रक्तशोभाद्यमये । पसु । सुम ३८८
शिरीविरेचने । रसर कर्णरी वि । [कियत् ।
सुरजम् । स्त्री । लवणचारे । गोपात्र कात्र ।

सुरज.फलः । पुं । पनसहने । कौटो ग्राह ।
श्वेतकल्प ।

सुरजितः । पुं । लज्जनिदानाम गत्यकर्तार ।

सुरज्जन । पुं । गुवाकहने । त्रिका ।

सुरज्जो । स्त्री । श्वेतकाकमाया । वै निघ ।

सुरतम् । स्त्री । मेधुने । मे ।

सुरतरु । पुं । विकटतटये । ईहेतो ग्राह ।
वै निघ । देवदारुहने । राजि व १२ ।

सुरसुङ्ग । पुं । सुरप्रमाणये । द्रवधूना ग्राह ।
राजि व १० ।

सुरतोषकः । पुं । कोलभमयो ।

सुरतम् । स्त्री । खर्ये । मायिके । वै निघ ।

सुरथकर्णिका । स्त्री । पुष्पागठये । धूना-
ग्राह । वै निघ ।

सुरदारु । स्त्री । देवदारुणि । देवदारु । रा
जि व १२ । सुरदेवदारी । वै निघ ।

सुरदुन्दुभो । स्त्री । तुलसीहने । राजि व १० ।

सुरदुमः । पुं । देवदारुहने । देवदारुणि
रसोमपाके । देवमाले । वक्त्र मल ग्राह । राजि
व ८ । विकटतटये । ईहेतो ग्राह । वै निघ ।

सुरधूपः । पुं । राले । धूना । राजि व १२ ।

सुरनायिका । स्त्री । कपूररुद्रिद्रायाम् ।

सुरनाल । पुं । देवमाले । वक्त्र मल । रा
जि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । स्त्री । पत्रके । तेलगोता ।
राजि व ४ ।

सुरपत्रो (णम्) । स्त्री । स्त्री । सुगन्धपत्राक
विशेष । मादीपत्रे इति ख्यातम् । पानटोशो,
हृणाङ्गुलमो । मं सुरपत्रि । क मधुपत्र । तम्
पत्राया, — देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धिव मादीपत्रे
मध्यपत्रे देवाङ्गे गन्धपत्रकम् । गुष्पा — कटु-
कमिशासबलासर्प दीपन वातकफघ्न वणकर बाल
हितम् । राजि व १० ।

सुरपर्णिकः । पु । सुरपुत्रागृह्ये । रा नि व २० । पुत्रागृह्ये । वै निघ ।

सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुत्राग्रे । आ नि व १० । पलाशौषतायाम् । रा नि व ३ ।

सुरपादप । पु । कल्पवृक्षे । देवदारोः भूतिप्र ।

सुरपुत्रागः । पु । स्वनामव्यासवृक्षे । पुष्पागं विशेष । म सुरपुत्रा । क सुरवन्ने । तत्पण्याया, —गमेक सुरष्ट सुरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी सुरतात्र सुरतुङ्ग । गुण्य —पुत्रागसमा । रा नि व १० । समपर्णवृक्षे । छात्रिम् ग्रीह । व न ।

सुरपुष्पो । स्त्री । अजगन्थायाम् । द्रीकुनौ । रा नि व ४ ।

सुरप्रिय । पु । अगतिपुष्पवृक्षे । वरु-कूलनत्र ग्रीह । रा नि व १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टांणा-कनात्र ग्रीह । रा नि व ११ । पीतपुष्पजात्याम् । शीतगुण छात्रिणि । वै निघ ।

सुरभिः । पु । सुगन्धे । अम । राले । धूने । रा नि व १२ । व निघ कास चि कुलत्यादिकषाये । गन्धशाली । अर्गक शङ्ख । रा नि व १६ । चम्पक वृक्षे । टांणा ग्रीह । वज्रवृक्षे । वकून ग्रीह । रा नि व १० । कदम्बवृक्षे । कनम ग्रीह । रा नि व ८ । जातोकवृक्षे । कात्रिकूलनत्र ग्रीह । मे । शमीवृक्षे । भांशे ग्रीह । सुगन्धवृक्षे । शरकुटी । रा नि व ८ । कषगुण्यलो । रा नि व १२ । गन्ध फले । शर । वसन्तकाले । हारा । स्त्री । खर्वे । गन्ध । पाये । शरकुटी । शर । वज्रवृक्षे । रा नि व १२ । स्त्री । सुराणामगन्धवृक्षे । भूराभांशमी । रा नि व १२ । तुलसीवृक्षे । पाचीनामसुगन्धवने । म पाणि । क पय । अर्गक-पत्रविशेष । गङ्गा पचाम । अर्गक पत्र । रा नि व १० । शमीवृक्षे । भांशे ग्रीह । रा नि व ८ । शङ्खकोष्ठवृक्षे । यल निर्यास शिलारस इत्युच्यते । रा नि व ११ । यद खदिरवृक्षाम् । गवि । मे । वनमज्जिकायाम् । एलबालुके । रुद्रजटायाम् । रा नि व १ । मङ्गा भरोवषायाम् । भा म सुदरी चि कुडुमायतेषु । "सर्वपा सुरभिश्चा ।"

सुरभिका । स्त्री । स्वयंकदल्याम् । टांणा कना । रा नि व ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । वामशू-कूलन ग्रीह । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । स्त्री । पत्रे । उडुगण्य । रा नि व ६ । चातुर्जातके । स्त्री (व्या) । जातोपुष्पवृक्षे । जातीकून वा छात्रेनित्र ग्रीह । रा नि व १० ।

सुरभिच्छदः । पु । कपित्थवृक्षे । रुद्रवृक्ष । वै निघ ।

सुरभिचिफला । स्त्री । सुगन्धिचिफलायाम् । रा नि व २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । मूत्रोलायाम् । छात्रे एणाठ । रा नि व ६ ।

सुरभिदारुः (क) । पु । सरलदेवदारुवृक्षे । रा नि व १२ ।

सुरभिनिम्बुः । पु । (*Murraya konigii* Syn *Bergera konigii*) सुगन्धिनिम्बु क मेदे । वरुङ्गा । छि हररि, कटनिम् । म काटिनिम्बु । ते करिवेपथि । ता कदम्बु । Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजजम्बुवृक्षे । वरु जाम वा ग्रीणात्र जाम । रा नि व ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलसी । वै निघ ।

सुरभिवत्कलम् । स्त्री । गुडलवि । शरुचिनि । शर । मेव सु रो चि इष्टतुखदिरपटो ।

सुरभिशाकः । पु । सुगन्धशाकमेदे । रा नि व १० ।

सुरभिस्त्रया । स्त्री । शङ्खकोष्ठवृक्षे, शागमेदे । पय । रा नि व ११ ।

सुरभी । स्त्री । शङ्खकोष्ठवृक्षे । शय । सुगन्धे । अटोम । शकम्बिकायाम् । आनाङ्गी । यय पूष अचतेनि । तुलसीमेदे । दावुके कुनमी । प सु । माचिकाशके । भूतिना भाद । रुद्रजटायाम् । सुगन्धशालिषाये । सुरायाम् । भूराभांशमी । यय बालुके । राद्यायाम् । वै निघ । वनमज्जिकायाम् । रा नि व १० ।

सुरभीजल(भूत)म् । स्त्री । गोमूत्रे । पात्रिष्ठ रुद्र । गुण्य —"सुरभीजलमूत्रम् यम छात्रम् प्रमन्यते । तद इष्टवृक्षोनाम् किञ्चित्तर मयम् ।" अचि ८८ । मेव शम्बि चक्राभोद ।

च. २०५ । वनवर्ष्याम् । वनवावृहे । च वि
च । अंतपत्र सुदनुल्लाम् । अंतपत्र सुद-
नुल्लाम् । कृष्णवर्ष्ये । काल वावृहे । रा नि व
१० । सु. ३८५ सुरसादि । जलचरपक्षिविशेष ।
ताम्रं गावौ । च. २०५ ।

सुमूलः (क.) । पुं । अंतमिश्रो । अंत मज्जिना ।
क्री । मज्जरमुले । गाविर । रा नि व ० । स्त्री
(ला) । शालपण्याम् । शालपाणि । पृश्निपण्याम् ।
ताम्रलिङ्ग । रा नि व ४ ।

सुमेखलः । पुं । सुखदण्डे । मुख । रा नि व ८ ।

सुमेधा (घ) । स्त्री । ज्योतिष्मत्तो ज्ञतायाम् ।
जटाकृष्णे । से ।

सुम्यलुण्ठः । पुं । कपूरे । अच ।

सुर. । पुं । देवदारुणि । वै निघ ज्व वि । वा
व्या सदा रासादौ ।

सुरकन्दः । पुं । कटुशूरे । वै निघ ।

सुरकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा वि ३५ ।

सुरक्षता । स्त्री । गृहस्थाम् । रा नि व ३ ।

सुरक्तकः । पुं । कीपास्त्रे । रा नि व ११ । स्त्री ।
सुवर्णगरिके । रा नि व १२ । रक्तचन्दने । वै निघ ।

सुरगण्डः । पुं । अन्तर्निद्राविशेष । ब्राह्मणार्द्ध ।
निद्रा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकौटे । आषाढे
गोपः । च द स्त्री रो वि ।

सुरङ्गम् । स्त्री । हिडुले । रा नि व १३ । पञ्च-
चन्दने । वक्त्रमार्गः । रा नि व १२ ।

सुरङ्गः (क) । पुं । नागरकण्ठे । नागका
नेवृष गाह । प. सु. रा नि व ११ । रक्तमिश्रो ।
गाल मज्जिना । प. सु. ।

सुरङ्गदम् । स्त्री । पञ्चचन्दने । वक्त्रमार्गः ।
रा नि व १२ ।

सुरङ्गधातुः (युक्) । पुं । गैरिके । गिरि
नागे । रा नि व १२ ।

सुरङ्गा । स्त्री । कौबर्ति कालतायाम् । सुरङ्गोलता
इति मालवे व्यासा । व. मि. रो. जि. । रा नि व २ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मृत्शालतायाम् । रा नि व ३ ।
स्योदिकाया । पू. हे गाह । अंतकाकमायाम् ।
अंत कृष्णकौटेनो । वै निघ ।

सुरङ्गो । स्त्री । काकनासायाम् । कूट गाह ।
रा नि व ३ । काकमायाम् । कृष्णकौटे ।
निघ । रक्तमीमांसनः । प. सु. सु. ३८५
शिरोविरेचने । र. र. कर्णरी वि. । [कश्चिन् ।

सुरजम् । स्त्री । लवणचारे । गोपात्र कार ।

सुरजफलः । पुं । पनसवने । कौटाल गाह ।
शब्दकल्प ।

सुरजितः । पुं । लवणनिदाननाम गन्धकत्तरि ।

सुरञ्जन । पुं । गुवाकण्ठे । विका ।

सुरञ्जो । स्त्री । अंतकाकमाया । वै निघ ।

सुरतम् । स्त्री । मधुने । से ।

सुरतसु. । पुं । विकटतण्डवे । ईहेतो गाह ।
वै निघ । देवदारुवने । रा नि व १२ ।

सुरसुङ्गः । पुं । सुरपुत्रागण्डवे । श्वपूना गाह ।
रा नि व १० ।

सुरतोपकः । पुं । कौलभमथो ।

सुरजम् । स्त्री । मधुने । गाविके । वै निघ ।

सुरथकणिका । स्त्री । पुत्रागण्डे । पूना-
गाह । वै निघ ।

सुरदारु. । स्त्री । देवदारुणि । जेवनाङ्ग । रा
नि व १२ । सरलदेवदारो । वै निघ ।

सुरदुन्दुभो । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

सुरद्रुमः । पुं । देवदारुवृक्षे । रा नि व १२ । वा व्या वि
रसोपपाके । देवनाले । वृद्ध मल गाह । रा नि
व ८ । विकटतण्डवे । ईहेतो गाह । वै निघ ।

सुरधूपः । पुं । रालि. धूना । रा नि व १२ ।

सुरनायिका । स्त्री । कपूररुद्रिद्रायाम् ।

सुरनाल. । पुं । देवनाले । वृद्ध मल । रा
नि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । स्त्री । पत्रके । तेलपात्रा ।
रा नि व ४ ।

सुरपत्रो (पुं) । स्त्री, स्त्री । सुगन्धपत्रमाक
विशेष । मादोपयो इति ख्यातम् । पान्दोभो,
शृङ्गाण्डुल्लाम् । म. सुरपत्रि. । क. मधुपत्र । तत्
पर्याया, —देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धि मादोपत्र
सुगन्धपत्रे देवपत्रे गन्धपत्रम् । गुणा — कटुष
कमिशासवसासर् दीपनं वातकफघ्न वण्णकरं बाल
हितम् । रा नि व १० ।

सुरपर्णिक । पुं । सुरपुत्रागच्छे । राजिव
१० । पुत्रागच्छे । वै निघ ।

सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुत्राग । राजिव १० ।
पत्नीमोत्रतायाम् । राजिव ३ ।

सुरपादपः । पुं । कल्पवृक्षे । देवदारो । भूरिप ।

सुरपुत्रागः । पुं । स्वनामप्यागच्छे । शूराग
विशेष । स सुरपुत्रा । क सुरवस्त्रे । तत्पठ्याया,
—नमैव सुरेष्ट सरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी
सुरताङ्ग सुरतुङ्ग । गुणा—पुत्रागसमा । राजिव
१० । समपर्वच्छे । छातिम् गीह । वन ।

सुरपुष्पो । स्त्री । अग्न्यायाम । द्रुमो ।
राजिव ४ ।

सुरप्रिय । पुं । अग्नितुष्यच्छे । वक् कूलैर
गीह । राजिव १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवणकदलीच्छे । ठापा-
कनार गीह । राजिव ११ । पीतपुष्पायाम् ।
पीतशूना छातिनि । वै निघ ।

सुरभिः । पुं । सुगन्धे । अम । रालि । धूना ।
राजिव १२ । व निघ काष्ठ वि कुलत्यादिकषाये ।
गन्धशाली । शूराग धाङ्ग । राजिव १६ । अन्धक
वृक्षे । ठापा गीह । वकुलवृक्षे । वकुल गीह ।
राजिव १० । कदम्बवृक्षे । कदम्ब गीह । रा
जिव ८ । जातीकवृक्षे । काश्मिरैर गीह । मी ।
शमीवृक्षे । भाँडे गीह । सुगन्धवृक्षे । शरुष्टी ।
राजिव ८ । कणगुल्लो । राजिव १२ । गन्ध
फले । शर । वसन्तकाले । हारा । स्त्री । खर्णे ।
गन्ध । पाये । शरुक् । शर । वर्ध्वाचन्दने । रा
जिव १२ । स्त्री । सुरागामगन्धव्ये । शूरागश्री ।
राजिव १२ । तुलसीवृक्षे । पाचीनामसुगन्धपत्रे ।
म पाचि । क पत्रे । शूराग-पत्रविशेष । गडा
पत्राग । शूराग पत्र । राजिव १० । शमीवृक्षे ।
भाँडे गीह । राजिव ८ । शल्लकीवृक्षे । यव
निर्यास शिलारस इत्युच्यते । राजिव ११ । चद
खदिरवृक्षाम् । गवि । मी । वनमल्लिकायाम् ।
एलशालुके । वृद्धजटायाम् । राजिव ३ । मृदा
भरीवषायाम् । भाग चदरी चि कुटुमायतेले ।
“सर्पदा सुरभिवषा ।”

सुरभिका । स्त्री । स्वणकदल्याम् । ठापा कनार ।
राजिव ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । वागच्छी
कूलैर गीह । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । स्त्री । पत्रे । टुछपत्र । रा
जिव ६ । चातुर्जातके । स्त्री (स्वा) । छातीपुष्पवृक्षे ।
कातीङ्ग वा छातिगिरि गीह । राजिव १० ।

सुरभिच्छद । पुं । कपित्थवृक्षे । क-ट-ग ।
वै निघ ।

सुरभिचिफला । स्त्री । सुगन्धिचिफलायाम् ।
राजिव २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । मूषोलायाम् । छोट
एगाँ । राजिव ६ ।

सुरभिदारुः (क) । पुं । सरलदेवदारुवृक्षे ।
राजिव १२ ।

सुरभिनिम्बु । पुं । (Murraya konigii
Syn Bergera konigii) सुगन्धिनिम्बु, क
भेदे । वदरुखा । हिं हरि, कटनिम् । म
काष्ठनिम्बु । ते करिवेषवृक्ष । ता कश्चिन्बु ।
Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजशम्बूवृक्षे । वङ्ग काष्ठ
वा गोलार्ग काष्ठ । राजिव ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । श्वेततुलसी । वै निघ ।
सुरभिवल्कलम् । स्त्री । गुडत्वचि । पादुकिनि ।
शर । मेघ सु रोचि वृक्षखदिरपट्टे ।

सुरभिशाकः । पुं । सुगन्धशाकभेदे । राजिव
१० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । शल्लकीवृक्षे, शालभेदे ।
पट्ट । राजिव ११ ।

सुरभी । स्त्री । शल्लकीवृक्ष । शर । सुगन्धे ।
अटीम । युक्तशिलायाम् । आर्गाक्षी । पत्र
प्रच अच्यतेले । तुलसीभेदे । दावृक्षे जूनामी । प
सु । माधिकाशाके । शूना आर्क । वृद्धजटाया ।
सुगन्धशालिधान्ये । सुराया । शूरागश्री । एल
शालुके । रासाया । वै निघ । वनमल्लिकायाम् ।
राजिव १० ।

सुरभीजल(नूव)म् । स्त्री । गोमूत्रे । गाडिन्न
भू । गुणा—“वीरमेयकमूत्रं घन सान्द्रम्
प्रमल्यते । तत्र वृद्धशरीरानां किञ्चिद्वतर
मतम् ॥” अथि टप । मेघ मूत्रवि शर्कराभरी ।

च मृ. २०५ । वनवल्ग्याम् । वनवावृहे । च वि
८५ । अतपव सुदतुल्यम् । श्वेतपत्र कुम्भ-
पूज्यो । कृष्णवर्जरे । कलि वावृहे । रा नि व
१० । सु मृ ३८५ सुरसादि । ललचरपविशिवे ।
डारुण पीथो । च मृ २०५ ।

सुमूलः (क) । पुं । अतश्रियो । श्वेत गजिना ।
क्षी । गजर्मूल । गीर्वाण । रा नि व ० । स्त्री
(ला) । शालपण्याम् । शालपानि । पत्रिपण्याम् ।
छात्रिण । रा नि व ४ ।

सुमेखलः । पु । सुखदये । मूख । रा नि व ८ ।

सुमेधा (सु) । स्त्री । ज्योतिषमोलतायाम् ।
मताफुको । से ।

सुम्पलुण्डः । पु । कपूरे । श च ।

सुर । पु । देवदारुणि । वै निघ ज्व वि । वा
व्या महराघादो ।

सुरकन्दः । पु । कटुशरये । वै निघ ।

सुरकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा वि ३५ ।

सुरक्षता । स्त्री । गृध्र्याम् । रा नि व ३ ।

सुरक्षकः । पुं । कोषाखे । रा नि व ११ । स्त्री ।
सुवर्गैरिके । रा नि व १२ । रक्तचन्दने । वै निघ ।

सुरगण्डः । पुं । अन्तर्विद्रधिषिवे । द्राक्षगोष्ठ ।
निदा ।

सुरगोपः । पुं । इन्द्रगोपकोटे । आवाङ्गे'
गोपा । च द स्त्रीरी वि ।

सुरङ्गम् । स्त्री । हिङ्गुले । रा नि व १२ । पत्र-
चन्दने । वरुणकाष्ठे । रा नि व १२ ।

सुरङ्गः (क) । पुं । नागरङ्गये । नाद्रण ।
नेवुर ग्राह । पसु । रा नि व ११ । रक्तशियो ।
नाग गजिना । पसु ।

सुरङ्गदम् । स्त्री । पत्रचन्दने । वरुणकाष्ठे ।
रा नि व १२ ।

सुरङ्गधातुः (युक्) । पुं । गैरिके । मित्रि-
मणि । रा नि व १२ ।

सुरङ्गा । स्त्री । कौर्वा कालतायाम् । सुरङ्गीलता
इति मालये ज्ञाता । वम शिरो'लि । रा नि व ३ ।

सुरङ्गिका । स्त्री । मृत्वालतायाम् । रा नि व ३ ।
उपोदिकाया । पूरे ग्राह । अतकाकमायाम् ।
श्वेत अङ्कुरिणी । वै निघ ।

सुरङ्गो । स्त्री । काकमायाम् । कूट ग्राह ।
रा नि व ३ । काकमायाम् । अङ्कुरिणी ।

निघ । रक्तशोभासन्नये । पसु । सु मृ ३२५
शिरोविरेचने । रसर कर्परी वि । [श्रियत् ।

सुरजम् । स्त्री । लवणघारे । गोणार फार ।

सुरजफलः । पु । पनसवने । कौटोण ग्राह ।
शब्दकल्प ।

सुरजित' । पु । लज्जिदाननाम यन्त्रकर्तारि ।

सुरञ्जन । पु । गुवाकण्ठे । विष्का ।

सुरञ्जो । स्त्री । अतकाकमायाम् । वै निघ ।

सुरतम् । स्त्री । मेथुने । मे ।

सुरतरुः । पु । विकटतटये । वैशेहो ग्राह ।
वै निघ । देवदारुवने । रा नि व १२ ।

सुरसुङ्गः । पुं । सुरपुत्रागवये । अरुणान् ग्राह ।
रा नि व १० ।

सुरतोपकः । पुं । कोष्मभमयो ।

सुरजम् । स्त्री । खर्च । नाथिके । वै निघ ।

सुरथकर्णिका । स्त्री । पुत्रागवये । पूना-
ग्राह । वै निघ ।

सुरदारु । स्त्री । देवदारुणि । पत्रमात्र । रा
नि व १२ । सरलदेवदारो । वै निघ ।

सुरदुन्दुभो । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व १० ।

सुरद्वयः । पुं । देवदारुवृक्षे । रा नि व १० ।
रसोगपाके । देवनाले । वड नग ग्राह । रा नि
व ८ । विकटतटये । वैशेहो ग्राह । वै निघ ।

सुरधूपः । पुं । राले । भूना । रा नि व १२ ।

सुरनायिका । स्त्री । कपूररुद्रिद्रायाम् ।

सुरनाल । पुं । देवनाले । वड नग । रा
नि व ८ ।

सुरनिर्गन्धम् । स्त्री । पत्रके । तेलपात्र ।
रा नि व ४ ।

सुरपत्रो (र्यम्) । स्त्री, स्त्री । सुगन्धपत्रमात्र
विशेष । मादोपको इति ज्ञातम् । शान्तमोक्षो,

हृन्नाङ्गुली । म सुरपत्रि । क मधिपत्र । तम्
पर्याया, —देवपत्रे वीरपत्रे सुगन्धिर्व मादोपत्रं

सुगन्धपत्रं देवार्द्रं गन्धपत्रम् । गुप्ता —कटु
कमिनासबलासघ्नं दीपनं वातकफघ्नं वरुणं माल

द्विष्य । रा नि व १० ।

सुरपर्णिक । पुं । सुरपुत्रागवचे । रा नि व,
२० । पुत्रागवचे । वै निघ ।

सुरपर्णी । स्त्री । सुरपुत्रागे । रा नि व १० ।
पलाशीयतायाम् । रा नि व ३ ।

सुरपादप । पुं । कल्पवृक्षे । दीवदारो । मृत्पि ।

सुरपुत्रागः । पुं । स्वनामध्यातव्यवचे । पूजांश
विशेष । स सुरपुत्रा । क सुरवर्त्त । तत्पर्याया,
—नमेव सुरेष्ट सुरपर्णिक सुरपर्णिका सुरपर्णी
सुरताङ्ग सुरतुङ्ग । गुणा—पुत्रागसमा । रा नि
व १० । समपर्णवृक्षे । ह्यतिम ग्रीह । व सु ।

सुरपुष्पो । स्त्री । अजगन्धायाम् । ब्रीहिनो ।
रा नि व ४ ।

सुरप्रिय । पुं । अमक्षिपुष्पवृक्षे । वक् कुल्ले
ग्रीह । रा नि व १० ।

सुरप्रिया । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टांपा-
कनार ग्रीह । रा नि व ११ । पीतपुष्पजात्याम् ।
पीठशूलं टांमेनि । वै निघ ।

सुरभि । पुं । सुगन्धे । अम । रालि । धूमो ।
रा नि व १२ । व निघ कास चि कुलत्यादिकषाये ।
गन्धशाली । अशक धाञ्ज । रा नि व १६ । चम्पक
वृक्षे । टांपा ग्रीह । वकुलवृक्षे । वकुल ग्रीह ।
रा नि व १० । कदम्बवृक्षे । कदम्ब ग्रीह । रा
नि व ८ । मातोक्षवृक्षे । काशकलेर ग्रीह । मे ।
शमीवृक्षे । आशे ग्रीह । सुगन्धवृक्षे । शकुन्ती ।
रा नि व ८ । कण्ठगुग्गुली । रा नि व १२ । गन्ध
फल । शर । वसन्तकाले । हारा । स्त्री । स्वर्णे ।
गन्ध पात्रे । शकुन्त । शर । वर्त्त्येचन्दने । रा
नि व १२ । स्त्री । सुरागामगन्धद्रव्ये । भूराशानी ।
रा नि व १२ । तुलसीवृक्षे । पाचीनामसुगन्धवने ।
सं पाचि । क पञ्चे । अशक-पञ्चविशेष । गङ्गा
पञ्चाम । अशक पञ्च । रा नि व १० । शमीवृक्षे ।
आशे ग्रीह । रा नि व ८ । शङ्खीवृक्षे । यथ
निर्यास मिलास इत्युच्यते । रा नि व ११ । अद
खदिरवन्ध्याम् । गवि । मे । वनमल्लिकायाम् ।
एलबालुके । रुद्रजटायाम् । रा नि व १ । मङ्गा
भरीवधायाम् । भाम चदरी चि कुटुमायतेले ।
“सधवा सुरभिर्वा ।”

सुरभिका । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । टांपा कनार ।
रा नि व ११ ।

सुरभिकान्ता । स्त्री । वासन्तीपुष्पवृक्षे । वासन्ती
कुल्ले ग्रीह । वै निघ ।

सुरभिगन्धम् । स्त्री । पत्रे । उडुपञ्च । रा
नि व ६ । चातुर्मासके । स्त्री (न्या) । मातीपुष्पवृक्षे ।
काठीहूल वा टांमेनि ग्रीह । रा नि व १० ।

सुरभिच्छद । पुं । कपिलवृक्षे । कटदग ।
वै निघ ।

सुरभिन्निफला । स्त्री । सुगन्धिविकलायाम् ।
रा नि व २२ ।

सुरभित्वक् । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । छोट
एगाट । रा नि व ६ ।

सुरभिदास (क) । पुं । सरलदेवतावृक्षे ।
रा नि व १२ ।

सुरभिनिम्बु । पुं । (Murraya konigii
Syn Bergera konigii) सुगन्धनिम्बु, क
मेदि । वरद्वृक्ष । हि हरि, कटनिम् । स
काहिनिम्बु । ते करिवेपचेष्ट । वा करवेम्बु ।
Watts

सुरभिपत्रा । स्त्री । राजजम्बूवृक्षे । बड़ आम
वा गौनांज आम । रा नि व ११ ।

सुरभिमञ्जरी । स्त्री । अशतुलसी । वै निघ ।

सुरभिवल्कलम् । स्त्री । गङ्गुलचि । शङ्खटिनि ।
शर । मेघ सु रो चि वृक्षतुल्यदिरपटी ।

सुरभिशाकः । पुं । सुगन्धशाकमेदि । रा नि
व १० ।

सुरभिस्रवा । स्त्री । शङ्खकीवृक्षे, शालमेदि ।
प सु । रा नि व ११ ।

सुरभी । स्त्री । शङ्खकीवृक्ष । शष । सुगन्धे ।
अटीम । शकुन्तिनायाम् । आगाद्वृक्षे । शष
पुष्प अशतेले । तुलसीमेदि । दावूरे तूगभी । प
सु । माषिकायाके । श्रुतिना शङ्क । रुद्रजटाया ।
सुगन्धशालिधान्ये । सुराया । भूराशानी गौ । एज
बालुके । रावाया । वै निघ । वनमल्लिकायाम् ।
रा नि व १० ।

सुरभीजल(मूत्र)म् । स्त्री । गोमूत्रे । गात्रि
भू । गुणा—“सौरमेघकमूत्रं च न सान्द्रम्
प्रमलते । तद्वृक्षमृदोनाम किञ्चित्तर
मत्तम् ।” रा नि व ८ । मेघ शुभचि शङ्करादेष्ट ।

सुरभौरसा । स्त्री । शल्लकीवर्ध । अटीभ ।
सुग्भूकृष्टः । पुं । देवदारुवर्ध । अर्धिनग्रीह ।
 भा ।
सुरसृत्तिका । स्त्री । सौराष्ट्रसृत्तिकायाम् । गोपी
 चन्दने । रा नि व ११ । [वे निघ ।
सुरमेदस(म्)सुद्धवा । स्त्री । महामेदायाम् ।
सुरमेदा । स्त्री । महामेदायाम् । रा नि व ५ ।
सुररत्ताजः । पुं । वैतालमणौ । वे निघ ।
सुरराजवस्त्रः । पुं । इन्द्रवकी । प्राथेय
 डिम । सु चि १८५ ।
सुरलता । स्त्री । महाज्योतिषतीलतायाम् ।
 गटीकट्टको । रा नि व १ ।
सुरवक्त्रभा । स्त्री । श्वेतदूष्वायां । रा नि व ८ ।
सुरवल्ली । स्त्री । तुलसीवर्ध । रा नि व १० ।
 श्वरकुम्भरातौन्दरसे ।
सुरवारुणो । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।
 श्राधोमन्या । वे निघ ।
सुरवृक्षः । पुं । देवदारुवर्ध । वे निघ ।
सुरग्राखो (इन्) । पुं । कल्पवर्ध । गटा ।
सुरश्रेष्ठः । पुं । श्वेतकरवीरे । वे निघ । स्त्री ।
 (हा) । ब्राह्मीशक्ति । रा नि व ५ ।
सुरसम् । स्त्री । घोलि । गङ्गादाग । त्वचि ।
 उड्डपङ् । पवे । तेलपत्र । रा नि व ६ । सुगन्ध
 यवे । गङ्गातृण । रा नि व ८ । तुल्याम् । मे ।
 पुं । कण्ठगुणो । रा नि व १२ । पणसि । श्वेत
 गुणं तुलनीविलय । मे । गुणा — "कफानिल
 विपुत्रासकासदीगन्धनाशन । पित्तकृपाश्रयं गुणप्र
 सुरसम् ।" रसरवाल नि कुमारकल्पणा
 एते । मोषरुहे । रा नि व ८ । सिन्धुवारवर्ध ।
 हेष्टु ग्रीह । श र । अ द पाम वा चि ।
सुरममिध् । स्त्री । देवकाठे । पदपात्र ।
 बिम क १५५ ।
सुरसम्भवा । स्त्री । आदिसम्भवायाम् । हङ्गुहङ्गु ।
 रा नि व ४ ।
सुरसगुग्मम् । स्त्री । गौरकण्ठगुग्मसीवर्धे । वा नु
 १५५ । "सुरसगुग्मविषमम् ।"
सुरसर्प (क) । पुं । देवमरीचवर्ध ।
 कौशान्तिवर्ध । रा नि व २ ।

सुरसा । स्त्री । रक्ततुल्यस्याम्, पणसिमेद । श
 र । च द शी चि । कण्ठगुग्म तुल्यस्याम् । कान्
 तुलनी । गुणा — कफघ्नी खघ्नी क्वा स्निग्धीषा
 पित्तना कटुपाकरसा च । सु स १६४१ ।
 "सुरसा श्वेतसुरसा ।" सु स १६४२ शिरोविरेचने ।
 च स ४५ । स २५ । श्वेतगुग्मयुक्तिकायाम् । श्वेत
 ऊर्ध्वे । गङ्गालीकदे । मृगग्रीह । श्वेतविहेतायां ।
 श्वेत उडेडो । शल्लकीवर्ध । वे निघ । मिर्ग
 ष्याम् । हेष्टु । रस चि २५ खल्वन्दभेरवरसे ।
 रासायाम् । रा नि व ६ । सु स १८५ । ब्राह्मी
 शक्ति । रसा प्रयोगा रसरालेन्द्रसे । मिशेषाव
 चपे । मोश्री । महाशतावध्याम् । रा नि व ४ ।
 वृद्ध्याम् । कण्टकारिकायां । पननवायां । श्व ।
सुरसाग्रम् । स्त्री । सिन्धुवारमल्लयां । निनिन्द
 रश्री । च द विष चि ।

सुरसाग्रो । स्त्री । श्वेततुल्यस्यां । वे निघ ।
सुरसादिवर्गः । पुं । सुरसगुग्म फणिसकाल
 माला विहङ्ग खर पुष हवपणी कटफल - कासमह
 चवक सुरसी भार्गी कामुका काकमाची - कुल्ल
 विषसृष्टि भूकृष्ण भुतकीशुषु । गणोप्य श्रेष्ठमेद
 कनिष्ठ प्रतिश्यायावपिश्यासनासत्र मधुशोधनय ।
 श्वेत तुलनी, कृष्ण तुलनी, कृष्णपत्र तुलनी,
 वावूहे तुलनी, विडङ्ग, वन वावूहे, हेम्बुकाणि,
 कटुकल, कासमर्द्ध, हेष्टेता, श्वेत निगुडी,
 वामनहाटी, अतिमृकगता, कोद्विना,
 चोडानिम, गङ्गातृण, ७ नील निनिन्दा ।
 वा स १५५ । अन्य — सुरसा श्वेतसुरसाफणिस
 काञ्च क भूकृष्ण सुगन्धक सुमुख कालमाल कासमह
 चवकखरपुष्पा विहङ्ग कटफल सुरसी मिर्गुणोक्तसा
 इलीन्दुर कणिकाफली - प्राचीनज काकमाची
 दिवमलिय । श्वेत तुलनी, कृष्ण तुलनी,
 गङ्गातृण, वावूहे तुलनी, गङ्गातृण, वृहत् गङ्
 तृण, श्वेतमिना, वावूहे, वन वावूहे, कासमर्द्ध,
 हेष्टेता, विडङ्ग, कटुकल, श्वेत निनिन्दा,
 नील निनिन्दा, इन्द्विना, हेम्बुकाणि, वामन
 हाटी, केडेडाईने, काकमाची, चोडानिम ।
 सु स १८५ ।

सुरसाष्ट । पुं । तद्वर्गमेद । यथा — "निर्ग
 तुलनी ब्राह्मी मृगग्रीह । वागकण्ठ चवक वा
 १५५ । रा नि व १० ।

सुरसी । स्त्री । त्रैतनितुगुणाम् । त्रैत निनिन्ता ।
कपित्थपत्रसदृशपत्रा विलम्बाद्यीति लोके । रुग्ण
१८५ सुरसादि ।

सुरसुन्दरोगुडिका । स्त्री । रसायनाधिकारे
बोधधमेद । पाठ — “बभूवे साधिकं यच्च कान्त
हेम सम समम् । सर्वापि समभागानि गत
युक्तानि कारयेत् । गोलकश्च तत इत्वा पक्वं
निचुलवारिष्य” । ततस्तं पुटपाकेन सन्धयिना
प्रयत्नत । प्राप्ते चास्यापि विद्या च बक्रोया
गुणिकीतमा । सन्धयेच्छस्त्रसद्भात विपरीणाश्च
नाशयेत् । ॥ २२२ ॥

सुरा । स्त्री । चवके । मे । मयसामान्य । रा
नि व १४ । परिपक्वाप्रसन्धानज्ञातसुरायां । यथा—
“परिपक्वाप्रसन्धानसमुद्भूता सुरा मता ।” अन्यच्च
— “दिनानि कतिचित् किञ्च गुडादौ स्थापयेत्
मिषक् । ततो निक्षिप्तिमापन्न यन्त्रेण नाडिका
दिभि ॥ विधिवत् सावयेदद्यादन्यपाने सुतं
रस । गृहीयात् सा सुरा ख्याता ॥ तीक्ष्ण ।
सा पिष्टकिञ्चकालेन किञ्चित्कनुषा लोहित
वर्णा बुद्धिलोपकरत्वात् मदकारिणी च । गुणा
— “कषाया मधुरा चास्त्रा सुरा सन्दीपनी मता ।
कासार्योयङ्घ्रिणीस्तन्मूत्ररोगविनाशिनी ॥” अत्रि
१८५ । सामान्यत — “कासार्योयङ्घ्रिणीदीवमुवा
घातानिलापहा । स्तन्यरक्तचयहिता सुरा हृदय
दीपनी ॥” सु ४६५ । सुराविजेषगुणा —
“कृष्णार्ण रक्तसूत्राणां यद्व्याघ्रौविकारिणी । सुरा
प्रशस्ता वातघ्नी स्तन्यरक्तचयेषु च ॥” श्रैतसुरा
गुणा — “कासार्योयङ्घ्रिणीदीवप्रतिश्यायविनाशिनी ।
श्रैतमूत्रकरा स्तन्यरक्तमांसकरी सुरा । कृष्ण
रोषकडत्कुक्षितोदग्लममहिनी ॥” राज १५ ।

सुराकर । पु । नारिकेलवृक्षे । शब्दकल्प ।

सुराकिट्टम् । स्त्री । सुराबीजे । यद्वद्र मेढा ।
भा म ४५ ।

सुरागा (गिणो) । स्त्री । मन शिलायाम् । मन
हान । ॥ निघ ।

सुराज । पु । गोधूमे । शंभ । वै निघ ।

सुराजक । पु । शङ्कराजि । डीमराज । शंभ ।

सुरापानम् । स्त्री । मद्यपाने । अवदश । शर ।

सुराभाग. (मण्ड) । पु । सुराया पयभागे ।
शब्दत्र मेढा । श च । अम । भेष गुल वि ।

सुरामेह । पु । प्रमेहविशेषे, यम रोगो सुरा
सदृश मेहति । सु नि ६५ ।

सुरार्चम् । स्त्री । हरिचन्दने । रा नि व १२ ।
कुडुमागुदचन्दने । वै निघ । स्वर्णे । शब्दकल्प ।

सुरार्ह (कः) । पु । बर्वरकी । कान वावूहे ।
रा नि व १० । वैजयन्तीतुलसां । वै निघ ।

सुराल । पु । श्रेष्ठसर्जरसे । डाग धूना ।
वा गु १५५ विरेचने ।

सुरालिका । स्त्री । सातलायाम् । तैकैः ।
मनसा । वै निघ ।

सुरावोजम् । स्त्री । सुराकिण, पकसारमेदके ।
मदम्र मेढा । माहं । “सुरावोजश्च किण्चकम् ।”
बोधाश्रयि । अग्नयूत्रा ।

सुराद्रजम् । स्त्री । सौराद्रजसिकायाम् । भा ।
प । कण्ठघ्न । कान्धूगं । रा नि व १६ । पसु ।
स्त्री । सौराद्रजसिकायाम् । अर्कवे पक्ष्मपुंजि ।
रा नि व ११ । सु सू ३६५ । सु वि १०५ । अ द
यक्षपि एलादिमये । चिक्क क १५ सवके । रक्त
कुल्लये । गागकूत्रति कनाहे । गोपीचन्दने ।
तिगकभागे । वै निघ ।

सुरासव । पु । आसवविशेषे । गुणा —
“तीक्ष्ण सुरासवो हृद्यो मूत्रल कफघातनुत् ।
सुखप्रिय स्थिरमदो विषं योऽनिलनाशन ॥”
सु ४५५ । “सुरासवसौत्रमदो वातघ्नी वदन
प्रिय ।” अ २२०५ ।

सुराह (यः) । पु । देवदाहवृक्षे । रमा ।
भा म १५ सन्धिकज्व वि । “सुराह घन नागरा ।”
अ ४३५ प्रदेहे । अ द द्र शो वि । मद्यकहने ।
गुरुतूणनी । रा नि व १० हरिद्रवृक्षे । पार्श्वश्रिज्जा ।
रा नि व ८ ।

सुराह । पु । शोभाघनवृक्षे । मणिनां गाह ।
शंभ ।

सुराद्रि । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । गज्जल
गुणा — शीतल खादु खण्डु सन्धरोगघ्न निर्मल
दीपन पाचन बल बुद्धि मेधागुकरस । विपासा
सिन्धुजलगुणा अपि एव । रा नि व १४ ।

सुरूपम् । स्त्री । तूलकाष्ठे । पु । पारिपाश्वले ।
गुणानिगुण । रा नि व ८ । स्त्री (वा) । शाज
पट्याम् । रा नि व ४ । भाग्याम् । रामनशोति ।

रा नि व ६ । वनमल्लिकायाम् । काठमल्लिका ।
वायिकीमल्लिकायाम् । देव कुल । रा नि व १० ।
See वायिका ।

सुरुहकः । पु । गहभात्रे । छे च ।

सुरेज्या (ष्टा) । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा नि व
१० । (ष्टा) ब्राह्मीशाकसुपे । रा नि व ५ ।

सुरेन्द्र (काः, कन्दः) । पु । कटुशूरणविशेषे ।
वागी ७७ । वै निघ ।

सुरेन्द्रगोप । प । इन्द्रगोपकोटे । आवाङ्ग
पोर । रा नि व द्योत्रणे ।

सुरेन्द्र(श)लुप्तम् । स्त्री । शिर कौटमेद । टाक
पोर । च द भग वि । च सू ३५ ।

सुरेन्द्रा । स्त्री । क्रमेन्द्रवाक्या । वै निघ ।

सुरेभम् । स्त्री । वस्त्रे । ब्रा । त्रिका ।

सुरेवट । पु । (Areca grasilis or tri
anda) पूगवृक्षविशेषे, रामपूने । त्रिका ।

सुरेश्वरो । स्त्री । निर्गुण्डायाम् । निशिता । च
द त्री वि ।

सुरेष्टः (कः) । पु । श्वेतवर्तकवृक्षे । मा । ७
भाग-१११ कुलग्न गौष्ट । रा नि व ५ । सुरपुत्रागवृक्षे ।
रा नि व १० । सगवृक्षे । भागगौष्ट । रा नि व ८ ।

सुरोत्तरः । पु । चन्दमवृक्षे । जर ।

सुरोन्नवम् । स्त्री । पत्रकाष्ठे । वै निघ ।

सुरोहिषम् । स्त्री । सुगन्धरोहिषवृक्षे । दड
गकट । वै निघ ।

सुलङ्घनम् । स्त्री । सुष्ठुलङ्घने । यथोपयुक्त उभ-
वाग । लक्षण—“सुलङ्घनमिष्टम् च चतुर्भिप्रासा
सह लघु । प्रसन्नास्त्रेन्द्रिय धाम नर विद्यात्
सुलङ्घितम् ॥” सु ।

सुलभा । स्त्री । मायपर्णिलतायाम् । भा । ११ ।
रा नि व ६ । दूषपमायाम् । गन्धानीति महाराष्ट्रे ।
रा नि व ५ । तुलसीवृक्षे । वै निघ । वायिकी-
मल्लिकायाम् । देव कुल । रा नि व १० ।

सुलेमानो । स्त्री । स्वनामव्याते पिण्डोत्कर्ष-
मेद । श्लेष्मानो श्लेष्म । गुणा — यमभानि
दाहसूक्ष्मास्त्रपित्तहृत् । भा ।

सुलोकिनी । स्त्री । भूम्यामलकाम् । जूहे-
यामगा । वै निघ ।

सुलोचनः । पु । सुरङ्गधरो । श्वेत । रा नि
व १८ । चकोरे । वै निघ ।

सुलोमनी । स्त्री । जटामांसा । वै निघ ।

सुलोमशा । स्त्री । काकजटायाम् । रा नि व
४ । जटामांसा । वै निघ ।

सुलोमा (स्या) । स्त्री । मांसरोहिणीमेद-
रा नि व १२ । वै निघ । मांसवृक्षोत्तायाम्
मालवे प्रसिद्धा । रा नि व ६ ।

सुलोमी । स्त्री । आलुपर्णिलताया । हेन्द्र-
काणी । वै निघ ।

सुलोहकम् । स्त्री । पित्तले । छे च ।

सुवशः । पु । श्वेतयो । भा । आ । रा नि
व १४ ।

सुवक्ताः (क्ता) । पु, स्त्री । वनवर्षिकायाम्
वन वावृहे । रा नि व १० ।

सुवदनः । पु । वर्षरकी । वन वावृहे जूगो-
रा नि व १० ।

सुवयाः (स) । स्त्री । दृष्टार्थवाया मध्यमाया
क्षिति । रा नि व १८ ।

सुवर्चकः । पु । सर्जिकाचार । माजिमाणि
जटा ।

सुवर्चलम् (ला) । स्त्री, स्त्री । सोवर्चलवृक्षे ।
मृग लवण । वै निघ २५ अश्वि चन्द्रप्रभायाम्
(वा) आदित्यभक्तायाम् । द्रुष्टुङ्गि । रा नि
व ४ । सु शा १०५ । “सुवर्चला विशल्या वा ।
वि २५ । भा म ४५ गभचि । ब्राह्मीनामवृक्षे ।
लाक्षी भा । रा नि व ५ । वै निघ ५ स वि
गण्डादौ । अतसीवृक्षे । आन्तर्गो-कुलग्न गौष्ट ।
र. मा ।

सुवर्चिः (कः) । पु । सर्जिकाचारे । माजिमाणि ।
रा नि व ६ । स्त्री (का) । सर्जिकाचारे ।
माजिमाणि । र. मा । सोवर्चलवृक्षे । च २५
५ । च द वि ज्व वि घटकरे वि । “सुवर्चिकानागर
कुष्ठ मूला ।” अनुकानतायाम् । मालवे प्रसिद्धा ।
रा नि व ६ ।

सुवर्ची । स्त्री । सर्जिकाचारे । रा नि व ६ ।

सुवर्णम् । स्त्री । हरिचन्द्रे । मृ । नागकेसरपुष्पो-
नागेश्वर । रा नि व ६ । वै निघ २५ अश्वि ।

ब्राह्मणादिकल्कि । स्वर्णधातो । सोर्णा । अम ।
कपे । २ सो । पप्र १ ख । १६ सुवर्णमाधक ।
८० २ । सुवि ११ थ । हरिद्रायाम् । गौरसर्वप
शके । उशीरे । स्वर्णैरिके । रमा । पु । सुर
पुत्रागृह्ये । कणगुगुलो । रा नि व १२ । पीत
धुसूरह्ये । वे निघ ।

सुवर्णकम् । क्री । राजपित्तले । सोर्णा ।
पित्तल । हे च । कर्षपरिमाथे । पप्र १ ख । पु ।
आरम्बह्ये । सोर्णागं ग्राह् । रमा ।

सुवर्णकदली । स्त्री । कदलीविशेष । छापा
रणा । लत् पाटीया । सोने केलीति कीदृशे ।
तत्पथ्याया, —सुरभा कणकमोषा पीता सुवर्ण
मोषा सुवर्णरभा चम्पकरभा पीतरभा सुरभिका
सुभगा हेमफला स्वर्णफला कणकरभा गौरी गौर
रभा काञ्चनकदली सुरप्रिया । गुणा — मधुरा
हिमा स्त्वल्मभक्षणे दीपनो हृत्पाघ्नो दाहघ्नो कफकारी
हृत्पा गुह्य । रा नि व ११ । अस्त्रवर्धनीति दृष्टफल ।

सुवर्णकमलम् । क्री । रक्तपत्रे । लाल पत्र ।
गुणा — सुवर्णकमल शीत मधुर वर्णकारकम
कफपित्तलघ्नादाहरक्तदीपविस्फुरकान् । विषविक्रो
टकादीय नाशयेदिति कौर्त्तितम् । वे निघ ।

सुवर्णकैतकी । स्त्री । स्वर्णकैतक्याम् । रक्त
कैतकी । वे निघ ।

सुवर्णगैरिकम् । क्री । अत्यन्तलोहितसुदुर्गैरिके ।
लाल भिन्निभाति, वनकभाति । हि पीतनेर । रा
नि व ११ । "सुवर्णगैरिकस्यापि चूर्णानि मधुना
सह । लोटा मुखमवाप्नोति चिप्रं हिक्काहित
श्रिय ।", रसर बाल चि । च द बाल चि । गुणा
— मधुर शीत कषाय त्रणरोपणं विस्कीटागोऽपि
दाहघ्न । रा नि व ११ ।

सुवर्णघ्नम् । क्री । वधधातो । शं । वे निघ ।

सुवर्णजाति । स्त्री । भूमिजलोद्भवसद्वर्णरस
वैधज सद्वर्णकृति खनिसम्भवज वज्रकरसेन्द्रजतद्वेध
लोपु । वे निघ ।

सुवर्णतिलका । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ।
लताफले । वे निघ ।

सुवर्णदुग्धो । स्त्री । स्वर्णचौरिणीनामघुपे ।
सोर्णाधिकृष्टे । रा नि व ५ ।

सुवर्णनकुली । स्त्री । मन्दाज्योतिष्मतीलतायाम् ।
वह लताफले । रा नि व १ ।

सुवर्णपुष्प । पु । राजतरुणोपुष्पह्ये । रा
नि व १० ।

सुवर्णप्रसवम् । क्री । एलबालुके । वे निघ ।

सुवर्णमाधक । पु । मध्यमवादशधान्यमाने ।
सुवि ११ थ ।

सुवर्णमाक्षिकम् । क्री । स्वर्णमाक्षिके । रा
नि व १३ ।

सुवर्णमित्रम् । क्री । टङ्गचारे । सोर्णागं ।
व निघ ।

सुवर्णमोचा । स्त्री । सुवर्णकल्ह्याम् । ठापा-
कनात्र ग्राह् । वे निघ ।

सुवर्णयूधिका (थी) । स्त्री । स्वर्णयूधिका
याम् । शीतयूहे, वर्णयूहे । तत्पथ्याया, —
हेमपुष्पा सुगन्धा हेमयूधिका युगतीष्टा रक्तगन्धा
श्लिखली नामयूधिका हरिणी पीतयूथो पीतिका
कणकप्रभा मनोहरा हेमा गन्धाया । गुणा —
खादु शीतला शर्करा पिष दाह हृत्पाघ्नो नाना
त्वग्दोषघ्नो च । रा नि व १० ।

सुवर्णरभा । स्त्री । सुवर्णकदलीह्ये । ठापा-
कनात्र ग्राह् । रा नि व ११ ।

सुवर्णवर्णा (णी) । स्त्री । हरिद्रायाम् । श
च । कपटकभदे । रा नि व १३ । (णी) जीव
त्याम् । पमु ।

सुवर्णवीजम् । क्री । कनक धुसूरवीज ।

सुवर्णस जम् । क्री । सुवर्णकपे । (लीलावती) ।

सुवर्णसिन्दूरम् । क्री । स्वर्णसिन्दूर । रसा
स । See स्वर्णसिन्दूर ।

सुवर्णचौरिणी (री) । स्त्री । स्वर्णलीयाम् ।
अनन्तासदृशपवा हिमावलीति लोके । सोर्णा-
धिकृष्टे । स पिचौरामेदु, विद्विषकेयमेदु । रा नि
व ५ । कटुमे । सु ३८ थ ग्रामादिभग १२ थ
अधुस । हृषविशेष । भक्षणकौट । यस्य चौर
सुवर्णवर्णं चक्ष्य हृष्यच । कवित् ।

सुवर्णा (णी) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा नि
व ६ । कणगुगुलो । इन्द्रबाह्याम् । शोधन
मना । रा नि व २१ । कषागुह्ये । काल
अशुद्ध । नि । बायालके । वेनेडा । श च ।
सुवर्णवीथी । भक्षणकौट । रा नि व ५ । (णी)
पात्रकल्याण । हेमवर्कणि । रा नि व ३ ।

सुशाख्यक' । पुं । रक्तशाली । साधानि ।
रा नि व १६ ।

सुशिखा । स्त्री । मधुरशिखायुक्ते । रा नि व ५ ।

सुशीत । पुं । कृष्णवस्त्रे । छोटे पाकूड़ ।
रा नि व ११ । जलवैतसे । व निघ । कौ । हरि
चन्दने । प सु ।

सुशीतला । स्त्री । हल्मसपुष्पतायाम् । छोटे
भंगी गीह । भा । ककटिकायाम् । कौकूड
गीह । वै निघ । कौ । मन्थव्ये । रामकर्पूर ।
र मा । नागदमन्याम् । नागदना । प पु ।

सुशीता । स्त्री । शतपत्रायाम् । सेउते गीह ।
रा नि व १० । स्थलपशिन्याम् । शृङ्गपत्र । वै निघ ।

सुशी(पो)म । पुं । श्रेष्ठे । चन्द्रकान्तमणौ ।
जटा । हिमि, शीतले । सपविशेषे । म ।

सुशोविका । स्त्री । वाराहोक्तम् । श च ।

सशक्ता । स्त्री । शक्तशक्तीपुष्पवत् । पेंत
ठांसेनौ । वै निघ ।

सुशुभञ्जन । पुं । रक्तशोभाञ्जनवत् । गौण
मखिना गीह । प सु ।

सुश्रीका । स्त्री । सङ्गकौटके । रा नि व ११ ।

सुस्रतः । पुं । विश्वामित्रसुते चन्द्रकरिण्यो स
चित्ताकारः पृथिवीमेद । य गुरुसुखादुपशुभ्य स्वनावा
तन्म सुस्रत चकार । तत्प्रादुर्भाव — "विश्वामित्रो
सुमित्रेण पुत्र सुस्रतमायुर्वेदाध्ययनाय काशिराज
दिकोदाससमीप वाराणस्यां प्रेरयामास । स बहु
सुनिमुत्परिव्रतसमुपव्याय एवं स्वात्मनकारण
सुक्तवान् — "भगवन्मानवान् दृष्ट्वा व्याधिभि परि
पीडितान् । क्रुद्धंती विद्यमानाय ज्ञातास्वाक
ष्टदि व्यथा । आनयानां शमीपाठ विज्ञातु वयमा
गता । आयुर्वेदं भवान् अध्यापयतु यवत ।
अङ्गोक्त्य वक्षन्ती वा नृपतितानुपादिशन् । व्याख्या
तन्म तं यद्वाञ्छ्यते मुनयो मुदा । काशिराज
ज्यायोभिरभिनन्द्य मुदान्विताः । सुश्रुताया
सुसिद्धार्या जन्मार्थं सख सखम् । प्रथमं सुश्रुत
क्षोपु स्वतन्म कृतवान् सुकृत्म् । सुश्रुतस्य सखा
योऽपि पृथक् तन्माणि तेनिर । सुश्रुतेन कृतं तन्म
सुश्रुतं बहुभियत । तस्मान्म तत् सुश्रुतं नाद्या
विव्यातं चितिमण्डले ॥" भा ।

सुखेतम् । कौ । खखे । रौं । भा । स्त्री
(ता) । चैतकष्टकायाम् । वै निघ ।

सुपि' । पुं । कटि । अटीम ।

सुपिरम् । कौ । लवङ्गे । शीतलजले । कुडीपधे ।
कूङ् । वै निघ । स्त्री (रा) । नलुकायाम् ।
नानूदा । रन्ध्रवर्गे । वै निघ ।

सुपिराख्य । पुं । रन्ध्रवर्गे । रा नि व ७ ।

सुषोम । पुं । सर्पमेदे । चन्द्रकान्तमणौ ।

सुषुप्ति । स्त्री । सत्वप्रधाने अज्ञाने, आनन्दमय
काशि । वेदान्त । गणनिद्रायाम् ।

सुषुम्ना । स्त्री । शरीरान्तर्नाडीविशेषे । सा तु
मेरुदण्डवाद्य ईडापिङ्गलानामनाडीमध्यस्थनाडी
मेद । तन्म ।

सुषेण । पुं । करमण्डले अम । वेतसलता
याम् । रा नि व २ । सनामप्यातवेदकयन्कार
विशेषे ।

सुषेणा (णी) । स्त्री । विहतायाम् । तेउडौ ।
रा नि व ६ ।

सुषेणिका । स्त्री । कृष्णविहतायाम् । अम ।

सुषेवौ । स्त्री । सुषव्याम् पुत्रकारवेष्टायाम् ।
जोरके ।

सुट्टगन्धा । स्त्री । मदिरायाम् । वै निघ ।

सुसंस्कृत । वि । सुपक्वे । अम ।

सुसन्धिजा । स्त्री । विसन्धिपुष्पवत् । वै निघ ।

सुसर्पण । पुं । पारदे । रस कौ ।

सुसार' । पुं । रक्तखदिरवत् । रा नि व ५ ।
चन्द्रोत्तमणौ । तिका ।

सुसारवत् । कौ । कटिके । तिका ।

ससिकता । स्त्री । सुशकरायाम् । रा नि व १४ ।

सुसिर' । पुं । दन्तमूलगतरीगविशेषे । लक्ष्य
— "अथ सुदन्तमूलेषु रुजावान् पितरक्ता । खाला
खावी स सुसिर दन्तमांसप्रशतन ॥" वा ३ ११५ ।

सुसोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । सेउती । वै निघ ।

सुस्तनो । स्त्री । दृष्टाप्तवायाम् कन्यायाम् । रा
नि व १८ ।

सुस्थ । वि । सुस्थे, आरोग्यवति । "समशीप
समाग्रिय समधातुमलक्षिय । प्रसन्नाग्नेन्द्रियमना
स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥" च १ १ ।

सुस्यता । स्त्री । स्वास्थ्ये । सुधि । आरोग्ये ।
श च ।

सुवर्णाख्यः । पुं । नागवेशरहचे । र मा ।
 सुवर्णाभः । पुं । राजावधमयो । वै निघ ।
 सुवर्णारः । पुं । काष्ठनागरहचे । द्रुक्ष कानन
 गाह । रा नि व १० ।
 सुवर्णारि । स्त्री । सोमक ।
 सुवर्णाक्षा । स्त्री । स्वर्णमृगिकायाम् । वै निघ ।
 सुवर्णिका । स्त्री । स्वर्णमीषन्याम् । रा नि
 व १ । See स्वर्णजीवती ।
 सुवर्तुलम् । स्त्री । तारमुले । उवमूख । ७
 निघ ।
 सुवर्पा । स्त्री । मल्लिकाप्रुषट्ठ । वै निघ ।
 सुवज्जरो । स्त्री । पुत्रदाधीलतायाम् ।
 सुवज्जि (स्त्री) । स्त्री । सोमराज्याम् । सोम
 राज । अटीभ । रा नि व ४ । पुत्रदाधीलता
 याम् । कटुकवल्ल्याम् । कट्टेको । रा नि व १ ।
 सुवज्जिका । स्त्री । जनुकालतायाम् । मासवे
 ख्याता । रा नि व ३ । सोमराज्याम् । रा नि व ४ ।
 सुवलजिः । पुं । प्रमाले । पञ्चा । वै निघ ।
 सुवसन्तकः । पुं । वासन्तीप्रुषलतायाम् ।
 सुवसन्ता । स्त्री । माधवीलतायाम् । माधवी-
 लता । श्रुतजात्याम् । उरु ज्ञाती । वै निघ ।
 सुवहा । स्त्री । शैकालिकाहचे । शिडेगी गाह ।
 प सु । रा नि व ४ । हसपादीलतायाम् । गौश-
 निगा लता । रा नि व ५ । सुचि २५ । सल्लकी
 हचे । भागलेन । रा नि व ११ । कोरके । वै
 निघ । गन्धनाकुल्याम् । ब्राह्मविशेष । रा नि
 व ७ । सुचि १७५ । रुद्रजटायाम् । रा नि व ३ ।
 मालमूल्याम् । रा नि व ७ । एलापण्याम् । नी
 नीलसिन्धुधारे । नील-निजिन्ना । रा नि व ४ ।
 मिहतायाम् । ठेडेडी । प सु । अ सु ४५ ।
 गन्धराद्यायाम् । भा म १४ सन्धिकज्व पि । "सुवहा
 पण्डमता ।" राद्यायाम् । अम । अ सु ४५ ।
 वि ७५ ।
 सुवास' । पुं । कदम्बरहचे । वै निघ । सुसुगन्धे ।
 सुवासरा । स्त्री । अन्द्रधरे । डोकमारी,
 शनिश । मा ।
 सुवासिनो । स्त्री । पिठलवनभ्यामां नाय्याम्,
 चिरण्याम् । अम ।

सुविदः । पुं । तिलकहचे । वै निघ ।
 सुविष्टरा । स्त्री । गुण्यासिगोहये । रा नि व ८ ।
 सुवीजः । पुं । बदरोहचे । दूज गाह । स्वधस
 धीज । पोष्ठमाना । रा नि व ११ । स्त्री । सुन्दर
 नीज ।
 सुधोर. (क) (य्यः) । पुं । एकधोरहचे ।
 रा नि व ८ । बदरोहचे । वै निघ । स्त्री (कम) ।
 सोधोराक्षी । र मा । बदरे । कृणाक्षने । वै
 निघ । (य्य) बदरोकसे । कटा ।
 सुवोरास्तम् । स्त्री । सोधोरास्ते । कौञ्जि
 विश्वय । रा नि व १५ । काञ्जिके । कौ । कटा ।
 सुवोर्या । स्त्री । रनकापास्याम् । वन कापागी ।
 ग र । महाप्रतापय्याम् । वड्ड मउमूनी । वै
 निघ । नाकोहिली । रा नि व ४ ।
 सुवृत्तः । पुं । ग्ररणकन्दे । उम । रा नि व ७ ।
 मरिचि । वै निघ । स्त्री (ता) । प्रतपत्राम् ।
 मेडेती । काकोलीद्राद्यायाम् । रा नि व १० । ११ ।
 सुवेगा । स्त्री । महाज्योतिषसीलतायाम् । वड्ड
 लताकट्टेको । रा नि व १ ।
 सुवेशः । पुं । श्रुतेची । रा नि व १४ ।
 सुव्रतः । पुं । अगतिहचे । वड्डमूलेग्र गाह ।
 रा नि व १० । श्रुताके । श्वेत आकम् । वै
 निघ । स्त्री (ता) । गन्धपलास्याम् । कासीरे
 मसिद्धा । गृकमणि । भा म १४ ज्व पि विशादि
 योगे । "ब्राह्मी वषा सुव्रता ।" सुखदीद्यायाम्
 गवि । अम ।
 सुशक्या । स्त्री । शुकनासायाम् । उश्राठीणि ।
 प सु ।
 सुशल्यः । पुं । खदिरहचे । रा नि व ८ ।
 सुश(प,स)वौ । स्त्री । [अटीभ (पवी), अ
 टीरा (सवी)] कृष्णकोरके । कारवेधे, पानीय
 वल्ल्याम् । उट्छ । अम । उदयोमिरी पि ।
 सु सु २८५ । वा सु १२५ आरग्वधादि । "सुवरी
 फलवाणघोष्टा ।" सुश कृष्णकोरके । प सु ।
 करक्षहचे । र सा स ज्वराद्गुशरसे । खल्ल कृष्ण
 कोरके । रा नि व ६ ।
 सुशाक' । पुं । तण्डुलीयशाकधुपे । कौटानटिशा ।
 रा नि व ५ । सुधुधुपे । ठेठका । गण्डाधुपे ।
 रा नि व ४ । स्त्री । आटके । रा नि व ६ ।

सुशाल्यक' । पु । रक्तशाली । माधुशानि ।
रा नि व १६ ।

सुशिखा । स्त्री । मधुरशिखासुषे । रा नि व १ ।

सुशोतः । पु । इन्द्रप्रचरचे । छोट पाङ्कड़ ।
रा नि व ११ । अक्षदेतम् । वै निघ । स्त्री । हरि
चन्दने । प सु ।

सुशोतला । स्त्री । इन्द्रमपुत्रतायाम् । छोट
अना गाह । भा । कर्कटिकायाम् । कौङ्कड़
गाह । वै निघ । स्त्री । गन्धहवे । श्रमकपूर ।
र मा । नामदमन्याम् । नागदनी । प न ।

सुशोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । जेउते गाह ।
रा नि व १० । खलपरिन्त्याम् । हृत्पत्र । वै निघ ।

सुशी(पो)म । पु । शैले । चन्द्रकान्तमणौ ।
जटा । हिमे, शीतली । सपविशे । मी ।

सुशोविका । स्त्री । वाराहोक्तम् । श य ।

सशक्ता । स्त्री । युद्धशालीपुष्पचे । पेंत
छापेणो । वै निघ ।

सुशुभञ्जन । पु । रक्तशोभाञ्जनचे । गान
मखिना गाह । प सु ।

सुश्रीका । स्त्री । सङ्गकीर्तये । रा नि व ११ ।

सुश्रुतः । पु । विश्वामित्रमुते धन्वन्तरिस्थिते स
क्षिताकारश्चविभेदे । य गुरुसुखादुपशुष्य स्याद्या
तन्म सुश्रुतं चकार । तत्प्रादुर्भाव — विश्वामित्रो
मुनिश्चैव प्रथम सुश्रुतमायुर्वेदाध्ययनाय काशिराज
दिशोदाससमीप वाराणस्यां प्रेरयामास । स बहु
सुनिमुत्परिहृतसुपण्याय एवं स्वात्मनकारण
सुक्तवान् — 'भगवन्मानवान् दृष्ट्वा व्याधिं परि
पौडितान् । क्रन्दतो विषमाणीयं ज्ञातायाक
दृदि व्यथा । आनयानां शनोपायं विज्ञातुं वयमा
गता । आयुर्वेदं भवान् अप्मानध्यापयतु यवतः ।
अङ्गोक्त्यं वचनोवा सुपतितानुपादिशतु । व्याख्या
तन्म न ते यदाज्जगदुमुनयो मुदा । काशिराज
जयाधोभिरभिदन्त्य मुदान्विता । सुश्रुताया
मुचिदायां अयुर्गेहं स्वकं स्वकम् । प्रथमं सुश्रुतं
क्षीपु स्वतन्म हतवान् स्फुटम् । सुश्रुतस्य सखा
योऽपि पृथक् सन्नाथि तमिरे । सुश्रुतेन हतं तन्म
सुश्रुतं बहुभियत । तज्ज्ञात् तत् सुश्रुतं नावा
विख्यातं चितिमण्डले ॥' भा ।

सुखेतम् । स्त्री । खण्डे । पाङ्कड़ । भा । स्त्री
(ता) । श्वेतकण्टकायाम् । वै निघ ।

सुपि' । पु । क्षिप्त्रे । च टी म ।

सुपिरम् । स्त्री । अवह्ने । शीतलमले । कुडीवधे ।
कूङ्कड़ । वै निघ । स्त्री (रा) । नलुकायाम् ।
नानूका । रन्ध्रशे । वै निघ ।

सुपिरास्य । पु । रन्ध्रशे । रा नि व ७ ।

सुपोम । पु । सर्पभेदे । चन्द्रकान्तमणौ ।

सुपुति । स्त्री । सत्वप्रधाने चक्षाने, आनन्दमय
काशे । वेदान्त । रादनिद्रायाम् ।

सुपुम्ना । स्त्री । शरीरान्तर्नाडीविशेषे । सा तु
यददृष्टवाद्ये ईडाविह्वलानामनाञ्जोमैध्यमनाडी
भेदे । तन्मम् ।

सुपेण । पु । करमण्डले चम । वितसलता
याम् । रा नि व ८ । सनामस्यासवेद्यकथ्यकार
विशिष ।

सुपेणा (णी) । स्त्री । विहतायाम् । तेउडे ।
रा नि व ६ ।

सुपेणिका । स्त्री । कणविहतायाम् । चम ।

सुपेवी । स्त्री । सुपन्यास सुद्रकारवैद्ययाम् ।
ओरके ।

सुटुगन्धा । स्त्री । मदिरायाम् । वै निघ ।

सुसस्कृत' । वि । सुपक्वे । चम ।

सुसन्धिजा । स्त्री । निस्सन्धिपुष्पचे । वै निघ ।

सुसर्पण' । पु । पारदे । रस स्त्री ।

सुसार' । पु । रक्तखदिरचे । रा नि व ८ ।
इन्द्रोत्तमणौ । विका ।

सुसारवत् । स्त्री । स्फटिके । विका ।

ससिकता । स्त्री । सुशकरायाम् । रा नि व १४ ।

सुसिर । पु । दन्तमूलगतरीगविशेषे । खचण
— 'अथयुदन्तमूलेषु रुजावान् पितरक्तज । खाला
खावी स सुसिर दन्तमांसप्रज्ञातम् ॥' वा ७ ११ च ।

सुसोता । स्त्री । शतपत्रायाम् । जेउते । वै निघ ।

सुस्तनो । स्त्री । दृष्टाचक्षायाम् कन्यायाम् । रा
नि व १८ ।

सुस्य' । वि । खस्ये आरोग्यवति । 'समदीप
समाश्रित समधातुमलक्षिय । प्रसन्नाग्नेन्द्रियमगा
खस्य इत्यभिधीयते ॥' च सु ११ ।

सुस्थता । स्त्री । स्वाभ्ये । सुपि । आरीणे ।
श य ।

सुस्थितः । पु। अयस्य तन्नामकपदे । अयस्य—
“इयते सततं यन्तु पण्डितामनमोचने । सुस्थित
यद्वाचि सुविप्रयो मनीषिभिः ॥” जद ५० प ।
सुस्त्रा । स्त्री । शिल्पिधागविशेष । शैलात्री ।
गुप्ता—दुर्वातला कृष्णा कपाया निशदा गुरुय ।
रानि व १६ ।

सुम्बनः । पु। शङ्खे । शौक । वे निघ ।

सुस्वरा । स्त्री । वाद्यशोके । प म ।

सुहिता । स्त्री । रुद्रकटायाम् । रानि व १ ।
अग्निजिह्वायै ।

सुहृत्पाणा । स्त्री । वायमाणातयायाम् । वना-
ङ्गमूर । वे निघ ।

सूकः । पु। उल्ले । वाते । मी ।

सूकरः । पु। गुरुरे । शर । हरिणविशेष ।
जटा ।

सूकरकन्दः । पु। वाराहीकन्दे । रानि व ० ।

सूकरपादिका (दो) । स्त्री । कृष्णशिवी
लतायाम्, कपिकक्षी । आलाकुम्भी । वे निघ ।

सूकराक्षयः । पु, स्त्री । यन्त्रिपञ्चये । गौठेणा ।
वे निघ ।

सूकारी । स्त्री । वाराहीनामकन्दशोके । रानि व ० । वे
निघ २ म उन्मा वि मद्वापेशाचष्टे ।

सूक्ता । स्त्री । शारिकापक्षिण्याम् । विका ।

सूचः । पु। कुशादुरे । शब्दकल्प ।

सूचकः । पु। सूक्ष्मशाली । त्रिह्रिधान । रानि
व १६ । कुक्षुरे । सोमद्रव्ये । शृङ्ग । विङ्गलि ।
काके । मी ।

सूचि' । स्त्री । शिव्या । अम ।

सूचिकपुष्पः (प्यिका) । पु, स्त्री । श्वेतकेतक
वृक्षे । श्वेत केशा ग्राह । वे निघ ।

सूचिका । स्त्री । करिण्डायाम् । सूक्ष्मम् ।
शब्दकल्प ।

सूचिकाम(व)रणरसः । पु । सन्निपात
ज्वरे रस । पाठ—विषमेकपल रसस्य चलासी
माया इय मिलित्वा क्षुण्णैक्य काचशरावद्वयमध्ये
अथवा मुक्तिकाशरावद्वयमध्ये सम्याप्य मुद्रिका
कृत्वा मृदादिना संलिप्य शीथयित्वा प्रहरद्वयं
यावत् मृदादिना ब्वालयेत् । काठिवि १ प

प्राश ६ मी एकज माङ्गिषा काठिवि १० वदे
इडे २ आश वृत्तिकान्तावदे इडे २, अ
नरावद्वय मया शोधनपूर्वक शेषिना मृ-
क्ष्ण लो पाक करिदे । मा को । अय, —रस
गन्धक गोमं प्लावरविष (गुल्मविष) कद्रुमविष
(क्षयसर्पविष) एषा प्रत्येक समभाग । भावनाटय
—मन्त्रापिच गुरुरपिच मरुविषं क्षायपिचय ।

परिमाण्य सूचिकामितम् । पादम, गुरुक,
गोमा, काठिवि, केडेडे गोपेद्र विष एकज
माङ्गिषा रोहितपिठ, श्वत्रपिठ, नम्रपिठ
एवम् हागपिठ देशा वाद्या यथाक्रमे कार्वा
मिदे । रसा १ । “यावत् गुण्या मुनि कर्म
गुण्या निर्धाति शेषजम् । तावन्मातो रसो रसो
रूष्मि त सन्निपातिनि । सुरस प्रदत्ते मुनिं तथा
दृष्ट्वा च वदयेत् । रसाप्यमम्यकात् मुनिं तोषि
दि जीवति ॥” रसर १ । रसको । अय—विष
सर्पविष दाहमोक्ष प्र १ तो दिद्रु २ तो पय
पिणो न एकैक दिन भावयित्वा सर्पपिमा वी
काया । अथ उष्वा वलम् । भेष । अथ दृष्टपाठ ।

सूचिकामुखम् । स्त्री । शङ्खे । शौक । शरा ।

सूचिपत्रः (कः) (पर्णः) । पु। जितावरस्यपे ।
उत्तमि शौक । रानि व ४ । भापूरम शाव ।
श्वेतो । वे निघ ।

सूचिपुष्पः । पु । केतकवृक्षे । केडा ग्राह ।
प स ।

सूचिमल्लिका । स्त्री । तामल्लिकायाम् । रा
नि व १० ।

सूचिरोमा (न) । पु। गुरुरे । विका ।

सूचिवदन' । पु। मशकी । मर्मा । मङ्गलि ।
नेडेन । रानि व १२ ।

सूचिशालि । पु। सूक्ष्मशाली । गुरुधान ।
रानि व १६ ।

सूचो । स्त्री । शीवनास्ते । शृङ्ग । द्वि वृद्ध ।
शीवनाकार्येषु सा विधा भवति, तत्रैका वृत्ता
प्राङ्मुखा अन्त्यमंदि देशे सती च निधा । तथा
मांसले देशे प्राङ्मुखा वाया च सूचो याद्या ।
वक्त्रा सूचो मन्मथलकीयादिषु याद्या च । सुसू-
२५५ । शृङ्गदन्ते । श्वेत कुश । वे निघ ।

सूचोदलः । पु। जितावरणाकस्यपे । उत्तमि-
शौक । रानि व ४ ।

सूचीपत्रः (क) (पणः) । पु । इतिविशेषः ।
गुण — वातकर कफपित्तहर कषायो विदाही
च । सुसूक्ष्म । सुनिषण्णकशकि । उडुनि
भाक । भा ।

सूचीपत्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । रा नि व ८ ।
केतकीरुचे । रुद्रा गाह । रवमाषा, समूर्च्छा
द्रव्यनिर्णये ।

सूचोपुष्प । पु । केतकीरुचे । र मा ।

सूचोमुखम् । स्त्री । चोरके । शोभा । हे च ।
विषावषायै शस्त्रविशेषः । सुसूक्ष्म । भगन्दर
च्छेदविशेषः । सुचि ८५ । पु । सितदर्भे । चैत
कुम् । रा नि व ८ । सोमकीटे । सु कल्प ८५ ।

सूचोमुखो (वक्त्रा) । स्त्री । योनिव्यापदिविशेषः ।
लक्षणे—“वातलाहारेसेविन्या जनन्या कुपितो
ऽनिष्ठ । स्त्रियो योनिमण्डारां कुर्यात् सूचो
मुखोति सा ॥” वा ८ ३३५ ।

सूचीरोमा (न) । पु । शकरे । त्रिका ।

सूचीवृक्ष । पु । मृगविशेषः । वै निष ।

सूचोय । पु । तदाख्य गलरोगमेदे । “गलस्य
सन्धौ चित्तुके गले ऽसदाह राग यस्मा सूचोय ॥

सूच्य । पु । स्वल्पगोधूमे । वै निष ।

सूच्यग (स्यूलक) । पु । उलुपटवे । उज्ज
वङ् । र मा ।

सूच्यास्थ । पु । मृषिके । देन्दु ३ । हे च ।

सूच्याह्न । पु । शितावरीरुचे । उडुनि भाक ।
रा नि व ४ ।

सूत (क) । पु, स्त्री । पारदे । अम । मे ।
चि । प्रसूते ।

सूतका । स्त्री । सद्य प्रसूताया स्त्रियाम् । वै
निष ।

सूतकागृहम् । स्त्री । प्रसवगृहे । आँडुर
घर । चटोभ । अम । See सूतिकागृहम् ।

सूतखोट । पु । रसमारण्यबीजे, पारदजार
षायै सिक्ककषट्क्यै, रसपिष्टौ । रस वि १५ ।

सूतमाटका । स्त्री । कुमायाम् । घृठकुमाशो ।
सा की चक्षुमारणे ।

सूतराज (ट) । पु । पारदे । रा नि व ११ ।

सूतसूर्य । पु । कृकलासे । कौटुनाम ।
निष ।

सूति । स्त्री । उत्पत्तौ । प्रसवे । शब्दकल्प ।

सूतिका । स्त्री । सद्य प्रसूताया स्त्रियाम् । वै
निष । श्रियो भावकायद्विविशेषः । या जन्म
दिने मासि वर्षे वा शिशु गृह्णाति । तेन तस्य
ज्वर च्छर्दिगात्रभङ्गादि श्रियोर्भवति । च दशाष्ट
रोग चि ।

सूतिकागार (गृ[नि]ह)म् । स्त्री । प्रसव
गृहे । आँडुर घर । “तस्य गृह ब्राह्मण चतुष
वैश्यागृहाणां श्वेतारक्तपीतलक्षणेषु भूमिप्रदेशेषु स्थित्य
न्यस्योषतिन्दुकभङ्गातकनिष्ठित सञ्चारं यथा
संख्य तन्मयपर्यङ्कमुपलितमिति सुविभक्तपरिच्छेद
प्रागहार दक्षिणहार बाह्यक्षायतघतुर्हस्तविक्षृतं
रचामद्रलसम्पन्न विधेयम् ॥” सुभा १०५ ।

सूतिकाभवनम् । स्त्री । सूतिकागारे । चारा ।

सूतिकारिरसः । पु । सूतिकारोगे रस ।
पाठ — “रसे गन्ध सतामघ सततामघ तुल्यकम् ।
चूषितं मह्येदं ब्राह्मेकपर्णीरसेन च । छायाशुक्ला
गुडौ काष्ठौ कलायसद्वयो तव ॥” पौर्वा, शंकर,
अज, तांश, ममकांश, शूलकृद्धिरमे माङ्गि
छायाशुक्ल रौ कश्चित् । माया कलाश पत्रि
मा । अश्वत्थान आनाश रस । रस की ।

सूतिकारोग । स्त्री । प्रसूते प्रसवानन्तरं
जाति ज्वर यद्व्याधिरोगसमूहे । श्रुतिको-द्रोश,
अक्षी अङ्गुति । निदान — “मिथोपचारात् स
क्षेत्राविषमाशोषंभवान् । सूतिकायास्तु ये रोगा
जायन्ते दाहपाय ते ॥” लक्षणे — “यद्भवति
ज्वर काश पिपासा गुहगचता । शोथ गूला
गिसारो च सूतिकारोगलक्षणम् ॥”

सूतिकावास । पु । सूतिकागारे । शब्दकल्पे
ग्रहितलक्षम् ।

सूतिकाविनोदरस । पु । सूतिकारोगे
रस । पाठ — “ग्रह्या भागो भवेद्वैकी द्वौ भागौ
मरिचस्य च । पिप्पल्याय विभाग स्वादंभागश्च
रौमकम् । जातोकोषस्य भागौ द्वौ द्वौ भागौ तुल्य
कस्य च । सिन्धुवारजमेनेव मह्येदं कषायत ।
मधुना सह भोज्य सूतिकातङ्गनाम ॥” उट्टे
५४ अत्रि २७ मिश्र ७७ मेषक ।

ॐ ङैजो २ ॐ ङैज २ ॐ एक्य निमिना
द्रम म० १ अ० १३ म० १३ । मेघ ।

सूतिकापठो । स्त्री । मातृसनामस्य पठदिने
सूतिकागारे पुजनीयदेवीविशेषे । श्रुतिका व० ।
सूतिकापठोपूजा विष्णुधर्मोत्तरे । “सूतिकावास
निलया जन्मदा नाम देवता । तासां याननिमि
तायै गृह्णिजन्मनि कौमिंता ॥”

सूति(तो)गृहम् । स्त्री । सूतिकाभवनम् । शर ।

सूति[ती]मासः । पुं । प्रसवमास, नवमे दशमे
वा मासि । जटा ।

सूतकटम् । स्त्री । गुह्यवि । म० १३ ।

सूत्परम् । स्त्री । घर्षरश्मि । सुरासन्धाने । श च ।

सूत्या । स्त्री । सीमलवारसपाने । भ ।

सूचम् । स्त्री । तन्वी । श्रुति । भम । शास्त्रादि
सूचनयम् । वैद्यके तत्त्वविधिम् । यथा—प्रति
सूचकसूचम् एकीयसूच शिष्यमूत्रं गुरुसूचमिति ।

सूतकण्ठः । पुं । नज्जि । वनकपीते, पारावते ।
गोश्रृङ्गा । खड्गरोटे । थङ्गन गोश्री । मे ।

सूतखण्डमोदकः । पुं । खण्डखण्डकविशेषे ।
वै निघ ।

सूतपुण्यः । पुं । कार्पासवृक्षे । त्रिका ।

सूतमध्यभू । पुं । यक्षधूपे, कुन्दुरौ । श च ।

सूतवत्तिः । स्त्री । सूतकवत्तताम् । श्रुति
गन्तु । भा स ना व वि ।

सूताङ्गम् । स्त्री । उत्तमकांक्षे । वै निघ ।

सूतो (शू) । पुं । काकि । त्रिका ।

सूद । पुं । लोघ्नवृक्षे । प्रथपरिमाये । एक
गणि । त्रिका । व्यञ्जने । भम । वि । पाचके ।
भम ।

सूदजः । पुं । उपजिह्विकायाम् । आङ्गिजि ।
वै निघ ।

सूदशाला । स्त्री । पाकशालायाम् । वृक्षेष्टवत् ।
८ च ।

सूदाध्यक्षः । पुं । पाकशालाध्यक्षे, रसवत्यधि
कारिवेदे । ६ च । See पाकशाला ।

सूनम् । स्त्री । पुथी । प्रसवे । मे ।

सूना । स्त्री । अधोजिह्विकायाम् । आङ्गिजि,

गर्भात्र श्रुति । “तस्या एना भवेद्व ॥” अद
२ च ।

सूरुः । पुं । मृथे । पुते । मे । अर्कवत् ।
आकम्प ग्राह । भम ।

सूपः । पुं । व्यञ्जने । उदकाग्नि । भाण्डे । युदे ।

श्लो । विदलमांसमापादिकां सूपामिषावका ।
रा नि व २० । पकविदलव्यञ्जने । श्रुति । श्रुति ।

क्रिया यथा—विदलधान्यसूपे कर्त्तव्ये तद्वान्य जप
संप्रपत्तेर्लेभ्य उदकं नोयम्, अथ यक्षोक्त्य तत्रा
होन विदल गृह्येता तस्य सूप पाथ्य । “यस्य

विदलधान्यस्य सूप कर्त्तव्यया गम । तद्वान्य
जपशिरसस्तेनेमीवर्त्तयेत्त । अथ यक्षाहितकान्य
त्वग्धोनां गृह्यदालिकाम् । शीतोदकेन मन्दाग्री

पवेत् सूप सकाचन । स लघु कफपित्तघ्न काष्ठ
श्यासनिहन्तान् ॥” द्रव्य गु । “हालो तु सलिले

सिद्धा लवणाद्रंके हिङ्गुभि । सयुक्ता सुपनाद्यौ
स्यात् ... ॥” भा ।

सूपकारः । पुं । पाचके । श्रुति । तस्य लक्षणं
यथा—“इद्विद्याकारतत्त्वज्ञो बलवान् मिष्टपाचक ।

शरय कठिनश्चैव सूपकार स उच्यते ॥” गीति
शास्त्रम् ।

सूपधूपनम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

सूपपर्णी । स्त्री । सूतपण्याम् । श्रुति । रा
नि व ६ ।

सूपयष्टः । पुं । सुद्धे । श्रुति । रा नि व ६ ।

सूपाङ्गम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा नि व ६ ।

सूप्यः । पुं । शिन्विधान्ये । माल, कृणाग्र । भा
पू १३ । स्त्री (म्या) । तुषण्याम् । वृक्ष । मसूरे ।
वै निघ ।

सूमम् । स्त्री । चीरे । मे । जले । शर ।

सूरः । पुं । मसूरे । मश्रुति । रा नि व ६ ।
अर्कवत् । आकम्प ग्राह । भम ।

सूरकन्दः । पुं । शूरणकन्दे । श्ल । रा नि व ७ ।

सूरणः । पुं । शूरणे । श्ल । शर ।

सूरणवटकः । पुं । शूरणकृतवटके । उदग्न
वट् । यथा—“शूरण खण्डश कृत्वा खेदयित्वा
च पेषयेत् । तर्क्षित लवणं हिङ्गु जीरक वा मरी
चक । निविध्य वटकान् कृत्वा घृते गते च पाच

येत् । रविदा दीपना प्रोक्ता वात दुर्गम
नामना ॥" वै निघ ।

सूरसाधन' । पुं । सधंवे । प मु ।

सूरसाधनक' । पु । सिन्धुवारण्ये । निभिन्ना
गोह । रा नि व ४ ।

सूरि' । स्त्री । भुजङ्गघातिनी हवे । राजसधंवे ।

सूरो' । स्त्री । राजसधवे । र मा ।

सूर्यः । पुं । द्रोणदयमाने । ६४ श । "द्रोणाभ्या
सुपंकभौ च ।" प प्र १४ । यूवे । वै निघ ।

सूर्यपणो' । स्त्री । सुद्रपणो मापपणो । भूगोनी
७ भाषाणि । च वि १५ ब्राह्मरसायने । र स र
अत्रगन्धायहते ।

सूर्य । पुं । तामे । ठामा । अकहवे । आकन्
गोह । मे । र सा स अममारणे । सुवणे । सूर्या
वभहवे । हृङ् हङ्गि । वै निघ ।

सूर्यकान्त । पुं । मृगामध्यातमणो, स्फटिक
मणो । आतम आंश्वर । तत्पर्व्याया,—सूर्य
मणि सूर्याग्ना दहनोपम तपनमणि तापम
रविकान्त दीप्तोपल अग्निगर्भं ज्वलनाग्ना अको
पल । इला । गुणा—उष्णो निम्नल रसायन
वातश्रेष्ठ पवित्रपूजनात् रविगुणिकरय । रा
नि व १३ । पुष्पवचविशेषे । अर्थमणि भूत ।
म प ।

सूर्यकान्ता (न्ति) । स्त्री । आदित्यपणो
जामोषधो । See आदित्यपणो । पुष्पवचविशेषे ।
अर्थमणि भूतग्न गोह । श र ।

सूर्यनामका । स्त्री । सूर्यावसंधवे । हृङ् हृङ् ।
वै निघ । पुं । अकहवे । आकन् गोह । ज द ।

सूर्यपत्र' । पु । अकपवहवे । जेनेत्र भूत ।
रा नि व ४ । सं त्रणराचसते । सूर्यावसंधवे ।
वै निघ ।

सूर्यपणो' । स्त्री । अकपमायाम् । भाषाणि ।
रा नि व १३ ।

सूर्यपर्व्यायनाम । स्त्री । तामे । वै निघ ।

सूर्यपाद । पुं । सूर्यकिरणे । सूर्यकान्तमणो ।
निम्नहवे । वै निघ ।

सूर्यपुष्पक । पु । अकहवे । आकन् गोह ।
वै निघ ।

सूर्यप्रिया । स्त्री । पद्मिन्याम् । अश्वत्थ खाङ् ।
वै निघ ।

सूर्यभक्ता. (क) । पुं । वसूकपुष्पहवे । वाङ्गुनि
भूतग्न गोह । मे । श र ।

सूर्यभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृङ्-
हृङ्गि । भा म र ख अम वि ।

सूर्यमणिः । पु । (Hibiscus phoeni-
ceus) पुष्पवचविशेषे । अर्थमणि भूतग्न गोह ।
श र । सूर्यकान्तमणो । इ च ।

सूर्यमुखो । स्त्री । पुष्पवचविशेषे । अर्थमूषो
भूतग्न गोह । भूरिप ।

सूर्यलता । स्त्री । आदित्यभक्ताया । रा नि व ४ ।

सूर्यवक्षभा । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हृङ्
हृङ्गि । रा नि व ४ । पद्मिन्या । वै निघ ।

सूर्यवल्ली । स्त्री । चौरकाकोल्याम् । र मा ।

सूर्यवृक्षः । पु । अकहवे । अकपुष्पिकायाम् ।
आकन् गोह । वै निघ अकपुष्पा । ज द ।

सूर्यसन्नम् । स्त्री । तामे । कुडुमे । विका ।

सूर्या । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । शशांग
भमा । रा नि व ३ ।

सूर्याख्य । पु । सूर्यकान्तमणो । वै निघ ।

सूर्याद्रम् । स्त्री । तामधातो ।

सूर्या(प)वर्त्त । पु । आदित्यभक्तायाम् ।
हृङ् हृङ्गि । अ'न्ते । वै निघ २ म भूतज्वदि ।
मनपिपल्याम् । प मु । तन्नामकशिरीरोमे । अचण
यदा—"सूर्योदय वा प्रतिमन्दमन्दमचिमुर्धं रुक्
समुपेति गाढ । विवर्त्ते चाग्रमता सहेव सूर्याप
हतो विनिवर्त्ते च । सूर्यात्मक कष्टतम विकार
सूर्यापवर्त्तं तमुदाहरति ॥" मा नि ।

सूर्यावर्त्तरस । पु । आसाविकारे र व ।
र सः २ तो गन्ध १ तो हृत्कनारीरसेन मष्टर
महयेत् । पद्यात्तेन कल्केन शृङ्गतामपत्र ६ तो
लेपयेत् । ततो बालुकायन्त्रेण तत् तामपत्र
दिनेक पवित् । भवये २ र । अनुपानम्—इन्द्र
वारुणीमूल देवदारु विकट्टु सभभागूष्ण । शर्करा
सहित पद्यादमचयेत् । सा को ।

सूर्यावर्त्ता । स्त्री । आदित्यभक्ताया । रा नि व ४ ।

सूर्याग्नात् । पु । सूर्यकान्तमणो । इ च ।

स ङैज्यो २ ङ कुंठ २ ङ एकज निधिना
रुम मृ १ अथर भाङ्गिरे। मेप ।

सूतिकाषष्ठो । स्त्री । सातसनामस्य पञ्चदिने
सूतिकागारे पूजनोपदेवोविशेदे । श्रुतिक । श्रुति ।
सूतिकाषष्ठोपूजा विषयधर्मोत्तरे । "सूतिकावास
निलया जन्मदा नाम देवता । तासां यागनिमि
त्ताथे शुद्धिर्जनानि कीर्तिता ।"

सूति(तो)गृहम् । स्त्री । सूतिकाभवो । शर ।

सूति[ती]मासः । पु । प्रसवमास, नवमे दशमे
या मासि । जटा ।

सूतकटम् । स्त्री । सुकुलवि । मांशुठिनि ।

सूत्परम् । स्त्री । घर्षणश्चे । सुरासन्धाने । श च ।

सूत्या । स्त्री । सोमलतारसपा । भ ।

सूत्रम् । स्त्री । तनी । श्रु । भम । शास्त्रादि
सूचनयथे । वैद्यकी तच्चतुर्विधम् । यथा—प्रति
सङ्गत्सूत्रम् एकीयसूत्र शिष्यसूत्रं गुरुसूत्रमिति ।

सूत्रकण्डः । पुं । गजुले । वनकपोते, पारावते ।
पात्रात्र । खड्गरोटे । श्वेन शोधौ । मे ।

सूत्रखण्डमोदकः । पु । खण्डखण्ड कविशेदे ।
वे निघ ।

सूत्रपुण्यः । पुं । कार्पासवृक्षे । विका ।

सूत्रमध्यभूः । पुं । यच्चध्वे, कुन्दुरी । श च ।

सूत्रवत्तिः । स्त्री । सूत्रकतवत्ताम् । श्रुतात्र
श्रुते । भा म नात्र वि ।

सूत्राङ्गम् । स्त्री । उत्तमकाये । वे निघ ।

सूत्री (श्रु) । पुं । काकि । विका ।

सूदः । पु । लोभवृक्षे । मण्यपरिमाणे । एक
शानि । विका । व्यञ्जने । भम । वि । पाषके ।
भम ।

सूदजः । पुं । उपनिषिकायाम् । आनृजिवि ।
वे निघ ।

सूदशाला । स्त्री । पाकशालायाम् । वृक्षशेवत्र ।
श च ।

सूदाध्यक्षः । पुं । पाकशालाध्यक्षे, रसवत्यधि-
कारिवेदे । श च । See पाकशाला ।

सूनम् । स्त्री । पुष्पे । प्रसवे । मे ।

सूना । स्त्री । अधोगिहिकायाम् । आनृजिवि,

गर्भात्र श्रुति । "तस्या गुना भवेदध ।" नद
श च ।

सूरुः । पुं । गथे । पुष्पे । मे । चक्रेव ।
आकम्प गाह । भम ।

सूपः । पुं । व्यञ्जने । उदकात्रि । भाण्डे । दध ।

सूपः । विदलनासमापादिका रूपाभिधापका ।
रानि व २० । पकदिलव्यञ्जने । द्राक्षां छानि ।

क्रिया यथा—विदलधायसूपे कर्णस्थे तज्ज्ञान कृष
सर्पपत्तेलेन उदधर्णोयम्, यथ शुक्लकृत्य त्वया
हीन विदल गृह्यता तस्य सूप पाण्य । "यस्य
विदलधान्यस्य सूप कर्णव्यतां गत । तज्ज्ञान
कृषमिरसस्येतिगोशर्पयेत, । उण्यकादिनिन्दास
त्वन्धोनां शुद्धदालिकाम् । शीतोदकेन मन्दाग्री
पचेत् सूप सकाशग । स लघु कफपित्तघ्न कास
श्यासनिहन्तान् ॥" द्रव्य गु । "दाखी तु दलिले
सिद्धा खवथाद्रक हिम्रुमि । सयुक्ता सूपनाथो
स्यात् .. . ॥" भा ।

सूपकारः । पुं । पाषके । द्राक्षुनि । तस्य लक्ष्यं
यथा—"इद्विवाकारतलजो बलवान् मिष्टपाषकः ।
यस्य कठिनयैव सूपकार स उच्यते ।" नीति
शास्त्रम् ।

सूपधूपनम् । स्त्री । हिम्रुनि । रानि व ६ ।

सूपपणी । स्त्री । सूपपण्याम् । शृगनी । रा
नि व २ ।

सूपश्रेष्ठः । पुं । सुद्रे । शृग । रानि व १६ ।

सूपाङ्गम् । स्त्री । हिम्रुनि । रानि व ६ ।

सूप्यः । पुं । शिथिलान्ये । भाग, कणाश्च । भा
पूरभ । स्त्री (प्या) । तुषण्याम् । श्रेश्च । मसुरे ।
वे निघ ।

सूमम् । स्त्री । चोरे । मे । जले । शर ।

सूरः । पु । मसुरे । मश्रु । रानि व १६ ।
चक्रेव । आकम्प गाह । भम ।

सूरकन्दः । पु । शूरकन्दे । उण । रानि व २० ।

सूरण्यः । पुं । शूरणे । उण । शर ।

सूरणवटकः । पुं । शूरणकृतवटक । उण
वट् । यथा—"शूरण खल्यश्च कृत्वा खदयित्वा
च पेयेत् । तस्यैव लवणं हिम्रु कीरक वा मरौ
चक । निषिध्य वटकान् कृत्वा हस्ते तमे च पाण

सूक्ष्मवोज. । पु. खसुखसे. पोण्डवोज. ।
 रानि व ४ ।
 सूक्ष्मशरीरम् । स्त्री. ज्ञानेन्द्रियपञ्चक कर्म
 न्द्रियपञ्चक वायुपञ्चक बुद्धिमनसी चेति सप्तदशा
 वयवा । वेदान्तसार ।
 सूक्ष्मशर्करा । स्त्री. बालुकायाम् । रानि
 व १४ ।
 सूक्ष्मशाकः (ख) । पु. जालवदूरके. रा
 नि व ८ ।
 सूक्ष्मशालि । पु. सूत्राकारशालिधान्यविशेषे,
 अणुधान्ये. मिश्रिान, मरुधान. तन्पथ्याधी—
 श्वशालि पावशालि । गुणा—सुमधुर लघु
 पिष्टरक्तदाहहर शोषन पाचन किञ्चिदातविका
 रघ्नय. रानि व १६ ।
 सूक्ष्मषट्चरण । पु. पञ्चाशयोरुणविशेषे ।
 रानि व १८ ।
 सूक्ष्मस्फोट । पुं. विषयविकायाम् । हूणकना ।
 रानि व २० ।
 सूक्ष्मा । स्त्री. सुषय्याम् । तानमूनी । पयु ।
 सूक्ष्मजटामासां । वै निघ. चुद्रेलायाम् । रानि
 व ६ । बालुकायाम् । रानि व १४ । (स्त्री) करणो
 पपहवे । करवोरुथोति कोट्टये प्रसिद्धा । रा
 नि व १० । युधिकायां । सूहे । श च ।
 सूक्ष्मान्त्र । पुं. चुद्रास्त्रे । “कीलसूक्ष्मान्त्र
 कलमी ।” वाचि १ च ।
 सूक्ष्माह्वा । स्त्री. मधामेदायाम् । वै निघ ।
 सूक्ष्मैला । स्त्री. (Elettaria cardamo-
 mum) चुद्रेलायाम् । छोटे एलाह, अक्षरशे
 एलाहेह । हि कोटीएलाथो । तें विज्ञयालकुलु,
 पन्नकय. गुणे सूक्ष्मेलासमा । पयु ।
 सूक्ष्मौषधम् । स्त्री. तैलादौ । वा ।
 सूक्ष्म । पुं. वायो । पघे. केरवे. उषा ।
 सूक्ष्मण्डु । स्त्री. कण्ठयने. शर. ।
 सूक्ष्मा(गा)ल । पुं. यगालि. श च ।
 सूक्ष्म(णी) । स्त्री. स्त्री. चोष्ठपाशयो । रा
 नि व १८ । षटो म ।
 सूक्ष्मा । स्त्री. अनलायां. अनरुम. जद ।
 सूज(जि)काक्षार । पुं. सस्त्रिकाक्षारि.
 जालिशजि. षटो र ।

सूक्ष्मा । स्त्री. काग्यां. निका ।
 सूक्ष्मि(णी)का । स्त्री. जालायाम् । सुत्थे
 जालि । रानि व १८ ।
 सूक्ष्मा । स्त्री. बोसपरीगे. हडो. उषा ।
 सूक्ष्मरः । पुं. सर्प. उषा ।
 सूक्ष्माकुः । पुं. अयो. वायो. जने. उषा ।
 सूक्ष्माटिका (टो) । स्त्री. पल्लिषधौ. मान
 विशिषे. वै निघ । लिङ्गसम ।
 सूक्ष्मरः । पुं. मञ्ज्याकारमहायुक्ते. वै निघ ।
 शरदि शङ्खत्यागिष्वमेदे. तन्मास कषायरसं वात
 पिष्टघ्नं गुण युक्तघ्नञ्च । सु सू ४६ च ।
 सूक्ष्म । पुं. तिन्दकहवे. गाव गांश्च । स्त्री
 (टा) । सूक्ष्मेषु. वै निघ ।
 सूक्ष्मि. (टो) (दा) । स्त्री. हडोवधे. पय
 टके. केरपावडां. वै निघ ।
 सूक्ष्मिक्तत् । पुं. पपेटकचुपे. केरपावडां ।
 वै निघ ।
 सूक्ष्मिप्रदा । स्त्री. गभदात्रीचुपे. रानि व ४ ।
 सूक्ष्म । पुं. खेदादिमिनेषपरिवेके. नेत्रे
 ठेनानि मेठन । तन्नचप यथा—“सूक्ष्मसु सूक्ष्म
 धाराभि सञ्चलितघने दित । स सञ्चो ह्यो भवे
 दाते पिषो रक्ते च शोषण । खेदनसु कफे कार्य
 । सूक्ष्मसु दिवस कार्यो रात्रौ चालनिके
 गदे ।” इति । भा । ह्यविशेषे. गुणा—शीतल
 भ्रमसन्धानक वातकफघ्नय. वै निघ ।
 सूक्ष्मा । स्त्री. श्यामालतायाम् । वै निघ ।
 सूक्ष्मिमम् । स्त्री. मूलके. श च ।
 सूक्ष्मिण्डो । स्त्री. चुद्रपविशेषे. गुणा—कटु
 कषा प्रहृष्टलगुणवातघ्नो देहदायकरो च ।
 वै निघ । Sec शिखण्डो ।
 सूक्ष्म । पुं. चवलवातनाडि. चैठ जनारि ।
 रानि व १६ । गाटासि. उन्नमूल. हारा ।
 सूक्ष्म (क) । पुं. वरुणहवे. जम. शर ।
 सूक्ष्ममेदो (रु) । पुं. दकोष्ठे. श च ।
 सूक्ष्मवृक्ष । पुं. वरुणहवे. जम ।
 सूक्ष्मम् । स्त्री. वायो. शर. शि. व्याह ।
 सूक्ष्मा । स्त्री. मन्त्राङ्गली. पवारि ।

सूर्याह्नम् । स्त्री । ताम् । त्रिका ।

सूर्याह्नः (यः) । पुं । अर्कहृत् । रा नि व १० ।
स्त्री (ह्य) । महेन्द्रवारुणोत्तयायाम् । गोफा-
गाह । वै निघ ।

सूर्यादयरसः । पुं । शिरीरीगाधिकारे रस ।
पाठ — "सुतपूतामक तोला गन्ध ताम्रम् सप्त
सप्तम् । सुदीर्घीरेदिन मये मधुशेनापमात्रकम् ॥"
गधुना मर्दित मधुयेत् । र सर ।

सूक्ष्मः । पुं । माघे । शर ।

सूपा । स्त्री । कासमर्भेदे । वै निघ ।

सूक्ष्मः (कः) । पुं । रीठाकरहृत् । शीठा ।
शर । कौरकचुपे । पूगे । उपात्रि । वै निघ ।
कतकहृत् । जस्तप्रचहृत् । ति । अतिचुदे ।

सूक्ष्मक्षणाफला । स्त्री । चुद्रणावृहृत् । वन
आम्रेत्र गाह । र मा ।

सूक्ष्मघण्टिका । स्त्री । चुद्रशणपुष्पिकायाम् ।
अण गाह । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मजिह्वा । स्त्री । तालुन ऊहदेशवर्त्ति चुद्र
जिह्वायाम् । आगजिवि, शूत्रात्रि । रा नि व १८ ।

सूक्ष्मजीरकः । पुं । चुद्रजीरके ।

सूक्ष्मतण्डुलः । पुं । खल्लसचुपे । पोखटेकीत्र
गाह । रा नि व ४ । सज्जरसे । धूनो । वै निघ ।
स्त्री (ला) । पिप्पल्याम् । रा नि व ६ ।

सूक्ष्मदलः । पुं । देवशिरोधे । रा नि व ८ ।

स्त्री (ला) । दुरालभायाम् । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मदार । स्त्री । गुल्फकाष्ठफलके । त्रिका ।

सूक्ष्मपत्रः । पुं । रत्नेषो । ब्रह्म देहू । रा नि
व १४ । वन जीरके । वन कीर्त्त । धान्यके ।
शनिश । रा नि व ६ । देवसर्पे । रा नि व ८ ।
दुरालभायाम् । मापचुपे । आद्रिलपत्रचुपे । रा
नि व ४ । जस्तवदरे । छोटि कुण । रा नि व
११ । ऊक्षुद्रुमि । कुन्निनी । वै निघ । काचन
हृत् । वाव्ना गाह । गय । वनवर्त्तिकायाम् ।
व न वाव्ने । रा नि व १० । स्त्री । गुरपणे । रा
नि व १० ।

सूक्ष्मपत्रकः । पुं । पर्यटके । केसपीवड़ा ।
सम्भाजके । वै निघ ।

सूक्ष्मपत्रा । स्त्री । वृद्धदारकविभेदे । छागन-
देहे । रा नि व १ । चुद्रशणायाम् । वन जाम ।

भा । शतमूल्याम् । अटभूनी । डोरबीचुपे ।
वृहती । रा नि व ४ । गुल्फदुरालभाया । अपरा
जितायाम् । रत्नशणपुष्प्याम् । ब्रह्मपत्राजिता ।
वै निघ । कौरकचुपे । चुद्रपोदकायाम् । वन
शूरे । रा नि व ० । बलाया । वेङ्गना । नद ।

सूक्ष्मपत्रिका । स्त्री । चुद्रपोदकायाम् । छोटि
शूरे । रा नि व ० । शताव्यायाम् । सुन्का । रा
नि व ४ । शताव्याया । अटभूनी । आकाशमाया ।
शृङ्गकर्णमांशौ । रा नि व १२ । दुरालभायाम् ।
लघुशताव्यायाम् । रा नि व ४ ।

सूक्ष्मपत्रौ । स्त्री । आकाशमायायाम् । शृङ्ग कर्ण
मांशौ । रा नि व १२ । शताव्यायाम् । "सूक्ष्मपत्रौ
शताव्यायाम्" रा नि व १३ ।

सूक्ष्मपर्णा । स्त्री । चुद्रशणपुष्पिकायाम् । अण
अण । रा नि व ४ । कौरकचुपे । वृहती ।
रा नि व ४ । (षी) रामदूल्याम् । गय ।

सूक्ष्मपिण्डितकः । पुं । चुद्रमदनहृत् ।
छोटि मधना । वै निघ ।

सूक्ष्मपिप्पलो । स्त्री । वन पिप्पल्यायाम् । रा
नि व ६ ।

सूक्ष्मपुष्पा । स्त्री । शणपुष्पाया । अण । रा नि
व ४ । (षी) यवतिक्ता लतायाम् । रा नि व २ ।
शङ्खिन्या । छात्रकीटकी । वै निघ ।

सूक्ष्मफलः । पुं । सूक्ष्मवदरे । भृकुन्दारे । रा
नि व ११ । स्त्री (ला) । (Iliacourtia cata
Phracta) तालीशपत्रे, भूयामलकाया । वै ।
मधुशेनापमात्रकायाम् । वड़ मठाफट्टेको । वै
निघ ।

सूक्ष्मवदरी । स्त्री । भूवदर्याम् । मेढोङ्गन ।
रा नि व ११ ।

सूक्ष्ममच्छिका । स्त्री । मयके । मना, रौंढी ।
रा नि व १२ ।

सूक्ष्ममूला । स्त्री । लयनीहृत् । वृहती गाह ।
रा नि व ४ । ब्राह्मणा । वै निघ ।

सूक्ष्मवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायाम् । सा
माखवे प्याता । लघुकाखलायाम् । रा नि व १ ।
लघुकाखलायाम् । छोटि छेम्ह । वै निघ ।

सूक्ष्मवस्त्रम् । स्त्री । अधावस्त्रे । मिहिकापड़ ।
शब्दकल्प ।

सूक्ष्मवोज्ज । पुं । खम्बुसे । गोखोज्ज ।
रानि व ४ ।

सूक्ष्मशरीरम् । स्त्री । ज्ञानेन्द्रियपञ्चक कर्मे
न्द्रियपञ्चक वायुपञ्चक बुद्धिमनसो चेति सप्तदश
वयवा । वेदान्तसार ।

सूक्ष्मशर्करा । स्त्री । बालुकायाम् । रानि
व १४ ।

सूक्ष्मशाकः (ख) । पुं । जालवसूरके । रा
नि व ८ ।

सूक्ष्मशालि । पुं । सूजाकारशालिधान्यविशेषे,
अणुधान्ये । मिश्रिान्, मरधान् । तत्पद्याधी—
श्विभालि पादशालि । गुणा—सुमधुर लघु
विभारकदाहहर दोषन पाचन किञ्चिदातयिका
रघ्नय । रानि व १६ ।

सूक्ष्मपट्चरण । पुं । पञ्चाशयोरुपविशेषे ।
रानि व १८ ।

सूक्ष्मस्फोट । पुं । विषचिक्रायाम् । हृन्कना ।
रानि व २० ।

सूक्ष्मा । स्त्री । सुषयाम् । उलभूगो । पसु ।
सूक्ष्मशर्करायां । वै निघ । सुद्रेलायाम् । रानि
व ६ । बालुकायाम् । रानि व १४ । (स्त्री) करणो
पपहवे । करवोरुपोति कोद्वये प्रसिद्धा । रा
नि व १० । युधिकाया । सूहे । श च ।

सूक्ष्मास्त्र । पुं । सुद्रास्त्रे । “कीलसूक्ष्मास्त्र
कलयो ।” बा वि १५ ।

सूक्ष्माह्वा । स्त्री । मद्यमेदायाम् । वै निघ ।

सूक्ष्मैला । स्त्री । (Elettaria cardamo-
mum) सुद्रेलायाम् । छोटि एगाठ, सुद्रेलाणि
एगाठेठ । हिं छोटोरुलाची । तें विज्ञयालकुलु,
एगकय । गुणै सूक्ष्मैलासमा । पसु ।

सूक्ष्मोपधम् । स्त्री । सैलादी । वा ।

सूक्ता । पुं । बायो । पसे । कैरवे । उषा ।

सूक्ताण्डु । स्त्री । कण्ठ्यने । शर ।

सूक्ता(गा)ल । पुं । शगाल । श च ।

सूक्ता(णी) । स्त्री, स्त्री । चीठपादयो । रा
नि व १८ । चटो भ ।

सूक्ता । स्त्री । अनन्ताया । अनन्तभूत । ज द ।

सूज(जि)काचार । पुं । सज्जिकाचारे ।
नामिशणि । चटो र ।

सूज्जा । स्त्री । श्याया । मिका ।

सूणि(णी)का । स्त्री । लालायाम् । भूध्वं
नाली । रानि व १८ ।

सूत्वा । स्त्री । बीसपरीगे । हडो । उषा ।

सूदर' । पुं । सपे' । उषा ।

सूदाकुः । पुं । चयो । बायो । शने । उषा ।

सूपाटिका (टी) । स्त्री । पविचयो । मान
विशेषे । वै निघ । लिङ्गसंभ ।

सूमरः । पुं । मस्याकारमहायुकरे । वै निघ ।
शरदि शङ्खत्यागिष्यभेदे । तन्मास कषायरसं वात
पित्तघ्नं गुक् शङ्खघ्नश्च । सु सू ४६५ ।

सूष्ट । पुं । तिन्दकहवे । गाव गांश्च । स्त्री
(ष्ट) । सूष्टोषधे । वै निघ ।

सूष्टि. (ष्टो) (दा) । स्त्री । हडोषधे । पप
टके । के००णावडा । वै निघ ।

सूष्टिकत् । पुं । पपटकपुपे । के००णावडा ।
वै निघ ।

सूष्टिप्रदा । स्त्री । गभदावोपुपे । रानि व ४ ।

सैक' । पुं । खेदादिभिर्नेचपरिपेके । नेत्रे
ठेउगाणि गेठन । तल्लचप यथा—“सैकलु सूक्ष्म
धारामि सञ्चस्त्रियने दित । स सञ्चो हो भवे
दात पिपे रक्ते च रोपण । उखनलु कफे कार्य
। सैकलु दिवसे कार्यों राचो बालान्तिके
गदे ।” इति । भा । हचविशेषे । गुणा—श्रीतल
भद्रसन्धानक वातकफघ्नश्च । वै निघ ।

सैका । स्त्री । श्यामानतायाम् । वै निघ ।

सैकिमम् । स्त्री । मूलके । ट च ।

सैगुडो । स्त्री । सुद्रेलायाम् । गुणा—कटु
रुखा हृद्यलुगुलवातशूलघ्नो दीहदाह्यकरो च ।
वै निघ । See शिष्टो ।

सैटु । पुं । चवलदाननालि । चैठ बनार ।
रानि व १६ । नाटाको । उद्वभूज । चार ।

सैतु (क) । पुं । वरुणहवे । चम । शर ।

सैतुमेदो (इन्) । पुं । दन्तोषधे । श च ।

सैतुहच । पुं । वरुणहवे । चम ।

सैषम् । स्त्री । चायो । शङ्खले । श्याक ।

सैषा । स्त्री । गन्धकनको । चकार ।

सेनिका । स्त्री । शतपुण्यायाम् । उन्मत्त
निघ ।

सेन्दिनी । स्त्री । खनामख्यातफलशक १ गुणा
—कटुका तिक्ता पाकाम्ना वातघ्नो पित्तहृत् पौन
सघ्नो क्षौण्णो रुचिकृत् । रा निघ ३ ।

सेन्दुः । पुं । लतापनसि । उन्नमूल । त्रिका ।

सेन्धा । स्त्री । सखकीहवे । भा ।

सेफः । पुं । श्रेफसि । जटा ।

सेफाली । स्त्री । सिन्धुवारहवे । निम्बिना
ग्रीह । रा निघ २५ । शिफालिकायाम् ।

सेमन्तो । स्त्री । पुष्पवृक्षभेदे । जेडुडी इत्येन
ग्रीह । शब्दकल्प

सेमशः । पुं । मेघे । डेडुडा । त्रिका ।

सेरीपूगम् । स्त्री । महाराष्ट्रकर्णायो खेरीति
प्रसिद्धं पूगे । रा निघ ११ ।

सेलुः । पुं । वरुणहवे । यत्न ग्रीह । रसा ।
बहुवारहवे । छात्रा ग्रीह । भद्रिकपको ।

सेल्लकः । पुं । पीतरीमे । वै निघ ।

सेवम् (वि) । स्त्री । कावेरिदेशीय तन्नामकफल
विशेष । जेडु यन । हि सेव । गुणा—वात
पित्तघ्न गुरु हृद्य कफकरं रसे पाके च मधुर
शीतल रुच्यं यक्षलघु । भाषा य । वात पित्तघ्न
गुरु हृद्य कफकरं हृद्य पाके स्वादुरसं हितम् ।
रा निघ ११ ।

सेवकालः (तु) । पुं । दुग्धवेयाहवे । श च ।

सेवती (न्तिका, न्ती) । स्त्री । (Rosa
alba or Chrysanthemum coronari-
um Syn C Roxburghii) खनाम
ख्यातपुष्पहवे । जेडुडी ग्रीहाण । उन्नमूल ।
हि गुलबिनि । तें चामनी । ता स्यान्निष्पु । तत्
पण्याया—श्वपथो तरुणी कर्णिका चारुकिशरा
सदा कुमारी गन्ध्याया लघुपुष्पा अतिमधुमा ।
गुणा—हिमा हृद्या राक्षिणी यक्षला लघु दीप
त्रयासजिह्वया तिक्ता कटु पाचनी च । भा ।

सेवनमोदकः । पुं । सेवनमोदकाया लघुक
ग्रीह । मृत्तुद । निम्बिना । गुणा—लघु
शीता बल्या विविधातकरा विटग्निन ध्वरघ्ना
पित्तहृत्पापघ्ना ।

सेवनो । स्त्री । शरीरावयवसंयोगविशेषे । शरीर
मेवनो नाम । यथा—सेवन्य सप्त रूतासां मन्त्रके
पञ्च श्रेफसि एका जिह्वायामेका इति । ता कदा
चिदपि न विध्यते । “सेवन्य सप्त तासान् भवेयु
पञ्च मन्त्रके । एका श्रेफसि जिह्वायामेका विष्टे
ता कश्चित् ॥” भा । सुशा ५५ ।

सेवाली । स्त्री । आकाशजटामांखा । यन्त्रजटा-
नाशो । वै निघ ।

सेविका । स्त्री । मिष्टान्नभेदे । जेडुग्रीह ।
हि सेवद । यथा—“समितावर्चिका कृत्वा सुपुष्पा
यवसन्निभा । शुका क्षीरेण ससाध्या भोज्या हृत
समन्विता ॥” गुणा—“सेविका तप्यती बल्या
गर्वी पित्तानिलापहा । राक्षिणी सन्धिकृत् बल्या
ता स्वादिनातिमात्रया ॥” भा ।

सेवितम् । स्त्री । सेविकने । जेडु रुम । रा
निघ ११ ।

सेव्यम् । स्त्री । उशोरे । लामञ्जके । गुरुवर्ण ।
जद । पसु । वै निघ २५ सञ्ज्वं चि सुदर्शनवृक्ष ।
चन्द्रमादिते । च दक्षिदि । पुं । चयलहवे ।
रा निघ ११ । हिञ्जलहवे । हिञ्जल ग्रीह । श
र । स्त्री (आ) । यन्दार्या । वाङ्गुडा । शर ।

सेहृण्डः (गुडो) । पुं, स्त्री । (Euphorbia
nerrifolia) खनामख्यातहवे । मनमा ग्रीह ।
हि सेहृण्ड, योकर, सिज् । वम् निघड्ड, योकर ।
तत्पण्याया—निम्बि यपत्रिका नेवारि शाखा
कष्ट सिहृण्ड वज्रदुम वज्रो गुप्ता समानदुग्धा
युक् सुखी गुड । गुणा—तीक्ष्ण दीपन कटुक
गुरु रेषन गुलाधान कफ गुलाहीखी मादमीह
कुष्ठाम शीथ मेदीयपाप्मन्त्रण शीथ श्वर शीघ्रा वात
विष हृषोविषघ्न । तत्क्षीरं उन्नमिष्य कटुक
लघु गुण्डकीदर दीपयोगिण्यां विरेकाय प्रशक्त ।
तत्पत्र तीक्ष्ण दीपन लघु पाचनम् आभ्रानाटीला
गुण्डश्लेष्मीदीदरघ्न । भा पू १५ भा य ।

सेहलम् । स्त्री । सुवर्णपित्तली । लक्षि । वै निघ ।

सेहली । स्त्री । खनामख्यात विषलीविशेष ।
म रान्पिपली । क काक्षिपिपली । तत्पण्याया,
—सपण्या सर्पाङ्गी ब्रह्मभूमिका पावती जलना
ताया लम्बवीजा उत्कटा अट्टिना सिहल्लया
लम्बदन्ता जीवनेयो जीवला जीवाला कुम्भी ।
गुणा—कटु उष्ण क्षमिणी दीपनो यक्ष वाय
वातघ्नाक्षिभो जीवशीघ्रनी च । रा निघ ६ ।

सैकतम् । क्री । हिङ्गुले । वै निघ । [व ६ ।

सैकतेष्टम् । क्री । पाटके । पानि । रानि

सैक्यम् । क्री । शोषपित्तले । वै निघ ।

सैन्धवः । पु । क्री । सिन्धुदेशीये खनामध्यात
खनिजवदे । सैन्धव इति प्रायेण सर्वत्र प्रवि-
ष्टम् । ढैरुवत् वदन । वम् सैन्धे लोष । तत्
पर्याया,—श्रीतश्रीव श्रीतश्रीव श्रीतश्रीव सितश्रीव
सितश्रीव मधिमन्य माधिमन्य बशिर माधिमन्य
सिन्धज सिन्धुपल सिन्धुदेशज सिन्धुमन्यज सिन्धुलवण
सिन्धुव सिन्धुसुधार्थं शिव नादेय सिद्ध शिवात्मज
पथ ग्रह । गुणा—एतद्वचनस्य मृदुश्रीतवीर्यं
त्वात् पित्तहरम् । सु सू ४०५ । हृष्य चक्षुष्य रुच्य
दीपन विदीपन पुनः व्रणविदग्धप्रच्य । अतः रक्तभेदन
रसवीर्यविपाकेषु गुणाय पूतनं शिवञ्च । रानि
व ६ । वा सू १५५ कषकादि । “कासीसद्वय
सम्भवम् ।” लवणविशेषानुक्तो सैन्धव प्रयोज्यम् ।
पु । घोटके । चिका ।

सैन्धवादितैलम् । क्री । भगन्दराधिकारे
तैलम् । पाठ —“सैन्धव चित्रक दन्ती पलाशञ्च न्द्र
वाहणौ । गोमूत्रेऽष्टगुणे पञ्चात् शाद्यमष्टावगेष
कम् । पक्षैल्लवणैश्च तेन लेप्य भगन्दरम् ।
तिनटैऽङ्गुल ८ प ढैरुवत्, ठिता, मळी, पलाश-
वोक्ष, ब्राह्मणमन्त्राव भूज अतोद २ प
२ ठो । पार्कार्थ—गोशूल १२८ प ८
०२५ । कर्कार्थ—मात्रित ७ पूठित मोहूर्ध
८ प । अन्यत् यथा—चक्रमर्दकमूलस्य कल्क
कृत्वा विपाचयेत् । कैशराजरसे तैल कटुकं मृदु
नामिका । पाकशेषे विनिक्षिप्य सिन्दूरमवतारयेत् ।
एतत्तैलं निहत्याय गण्डमाला सुदारुणम् ॥”
रसर ।

सन्धी । क्री । मयविशेषे । तालसहस्रमयो ।
वै निघ । गुणा—श्रीता कषाया चक्षा पित्तहृत्
वातदा च । रानि व १४ ।

सैमन्तिकम् । क्री । सिन्दूरे । शब्दकल्प ।

सैरिभ । पु । मङ्गिषे । पमु ।

सैरी । क्री । लाङ्गलिकायाम् । विषलाङ्गुलि ।
पमु ।

सैरीय (क) । पु । अतः सिन्धुपलम् । दंति ।
ग्रर । अम । सु सू १८५ । नीलसिन्धुपलम् ।
व ६ ।

सैरीयकद्वयम् । क्री । नीलपीतसिन्धुपलम् ।
सु सू १८५ । वि २५५ ।

सैरेयः । पु । अतः सिन्धुपलम् । दंति ।
अमा ।

सैरेय (क) । पु । अतः सिन्धुपलम् । दंति-
दंति । हि कठशरेणा । गुणा—“सैरेय कठ
वातास कफ कण्डू विषापह । तिक्तोष्ण मधुरी
नम्र सुस्निग्ध कैशरश्चन ॥” भा । सु वि २५ ।
सौम्यकौटे । सू कल्प ८५ ।

सैर्यः । पु । अतः सिन्धुपलम् । वै निघ २५ वा
व्या षड्श्रीतगुणुली ।

सैर्यक । पु । सहचरे । दंति । वा सू
१५५ चारुवधादौ । “भूनिन्ध सैर्यक पटोल करञ्ज
युग्मम् ।”

सैर्यकयुग्मम् । क्री । सहचरद्वये । एको रक्त
पुष्प कुरवकाष्ठ, अन्य पीतपुष्प कुरवकाष्ठ
इति । वा सू १५५ वरुणादिबर्गे । “वरुणसैर्यक
युग्मशतावरी ।”

सैवालम् । क्री । जलनीत्याम् । ८७० ।
शब्दकल्प ।

सैद्धिक । पु । मिलारसे । स ।

सोमहः । पु । लघुने । शर ।

सोन्माद । वि । विम्रे, सन्मने । चटोम ।

सोभाञ्जन । पु । सोभाञ्जनद्वये । मङ्गिना
ग्राह । चटोम ।

सोमम् । क्री । काष्ठिके । वै निघ । रक्तपन्दने ।
वै निघ २ म वा शो चि खदलेपे ।

सोम । पु । कर्पूरे । अम । सोमरसे । जले ।
वानरे । मे । अमते । शब्दकल्प । (Acid
Sarcostemma. S. Viminalis or
Sarcostemma brevistigma Syn
Asclepias acida) The moon plant.
तन्नामकौषधिराजे । गोमण्ठी । हि सोमवता ।
वम् सोमवल्ली । तं टिमटिमुद्ग, पुञ्जतोने
तत्पण्याया,—सोमवल्ली सोमवल्लीका चन्द्रवल्ली
गुह्यवल्ली यश्ववल्ली इन्दुवल्ली इन्दुलेखा महागुह्य
यश्ववल्ली मनुष्यता सोमादा द्विजिया सोमवीरा
सोमा यश्ववल्ली इन्द्रवल्ली । तस्य पदापि पञ्चदश
भवन्ति । तानि च द्रव्यप्रतिपदचन्द्रवल्लीवाचत् एके

जायन्त, कृष्णप्रतिपदश्च एकैकं यन्ते । तदुक्तं—
सोमनामौषधिराजं पञ्चदशपर्णं, स सोम इव
दीयते वर्धते च ।” अचि १५ । स चतुर्विंशति
विधः, तेषां सर्वेषामेव पत्राणि १५शः सन्ति । ते
अशमान् घृतगन्धः, रजतप्रभं कदलीकन्दवत्कन्दः,
मुञ्जवान् लघुपत्रः, चन्द्रमा कनकाभं जले जायते,
गङ्गाद्वयं त्रैताचपादिभिर्मौषधैश्च इत्यर्थे
लभ्यते । अन्ये सर्वे च सोमा विषिवर्णमण्डल
चित्रिता । सर्वे एव पञ्चदशदला चौरकदलता
वन्तः । तेषां सर्वेषां जन्म महेन्द्रमलयश्रीपर्वतदेव
गिरिहिमालयपारियातसह्यादिव्यादिषु । चन्द्रमा
सोमश्च सिन्धुनदी घटवद्भासते, मुञ्जवानश्च माघ तवा
प्यधिगम्यते । तथा काशोरे सुदमानससरसि च
स्तेष्टुभपातजागतशादरा अधिगम्यन्ते । सुचि
२८५ ।

सोमकः । पु । सोमरीगे । निदा ।

सोमखण्डा । स्त्री । सोमराज्यां । वै निघ ।

सोमगन्धकम् । स्त्री । रक्तीत्यले । वै निघ ।

सोमगा । स्त्री । सोमराज्यां । वै निघ ।

सोमगृष्टि(ष्ट्री)जा । कुपाण्डु लतायाम् ।
कूमण्डो नटा । वै निघ ।

सोमग्रहः । पु । अथस्य ग्रहविशेषः । तेनाथ
कम्पते अथवागमनं शीतलाह्वयं गात्रं प्रसाध्यं
श्रिते । जद ५५ ।

सोमघृतम् । स्त्री । गर्भोत्पादनघृते । जीवद
वर्गकैवर्षाया गी घृत ८ श । काथार्थ—सिंहा
धंक वधा ब्रह्मी गृहपुष्पो पुनर्नवा त्रैतभूमि
कुपाण्डु विफला कुष्ठ कटुकी अनभमूलं श्यामा
लता यद्येभ्यु चौरपुष्पो जातोपुष्प वासापुष्प
सन्निता देवदारु यक्षी विषकी भद्रराज हरिद्रा
दारुहरिद्रा इहदारकं सुवर्षला दग्मूलम् अपा
मार्गं अशगन्धा शतमूली म ७ प । पाकार्यं—
जलं ६४ श ग्रे १६ श । अकण्ठमिदम् । सोर-
बर्ण एकवर्षा गांढीर घृत ८ श । कृषार्थ-
—त्रादेश्वरिका, वट, दाश्रीनीक, वेङ्कणा,
पुनर्नवा, उरुह्विद्रा, विफला, कूफ,
यष्टी, अनयमूल, श्यामलता, वटिद्रु, छोट-
रनी, जाटोभूष, वागकभूष, मञ्जिष्ठा, मेव
पाक, छी, निपूल, लोवद्राक्ष, हरिद्रा, शक
हरिद्रा, दुर्गन्धक, रुद्रहृदिश, मन्दमूल,

आपाण्डु, अशगन्धा, भुवभूनी अलोका २५.
खण्ड ७४ म जे १७ म । सा को । अन्यत्—
गन्धघृत ४ श । कल्काद्य—अतिसर्प वधा ब्राह्मी
चौरपुष्पो पुनर्नवा चौरकाकीली कुष्ठ यद्येभ्यु
कटुकी द्राक्षा गन्धारीफल परुषकफल श्यामलता
अनला हरिद्रा पाठा गृह्यत् देवदारु सोवर्षल
लवण मञ्जिष्ठा विफला प्रियङ्गु वासापुष्प गिरि-
वृत्तिका मिलित १ श । भैष

सोमजम् । स्त्री । दुग्धे । हे च ।

सोमदा । स्त्री । गन्धगन्धाम् । भक्षणी । वै
निघ ।

सोमनाथरसः । पु । प्रमेहे, सोमरीगाधि
कारि च रसविशेषः । अथ रसगन्धादीनां प्रत्येक
रसाहमानं यावत् । रसास । पालिधारस
शोधितहिङ्गुलीयपारद आगुक्थोरसशोधित
गन्धक प्र २ तो कज्जलि, काथ्या । कन्धारस
महिल्लोह ८ तो अधिक वट्ट रोष्य खर्परं खर्पं
माचिकं सुवर्णं प्र १ तो कुमारीरसेन भेकपर्णो
रसेन च महयेत् भावयेच्च । वटी गुग्गादयनिता ।
पाणिषांरसेन शोधित पात्रा २ तो हेन्दु
काणिषांरसेन शोधित शङ्खक २ तो एक
कज्जलि कन्नड गोह ८ तो मह मिनादेशा घृत-
कुमारीर रसेन मज्जिते हरेत्वे । अत्र, रत्न,
द्रोण, धांपत्र, स्वर्णमाक्षिक एवैर्बर्ष अलोका
१ तो ममल एकल मिनादेशा घृतकुमारीर ७
थुङ्गकुडिर रसेन भावना मिश्रा २३, वटी
करिष्य । सा को । भैष ।

सोमपत्रः । पु । चतुपत्रये । उल्लु खड्ग । “दभं
पुरन्दद शस्त्रं सोमपत्रं परात्प्रियम् ।” श ५ ।

सोमपादपः । पु । कायफलवृक्षे । वै निघ ।

सोमप्रियम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । वै निघ ।

सोमबन्धु । पु । कुमुदे । श २ ।

सोममणि । पु । चन्द्रकान्तमणौ । भूरिप ।

सोमयोनि । पु । वीतचन्दनवृक्षे । सुश्रीतलं
चन्दनं यत् तैलपरिष्कृत्यते । छमी तु तल
पुष्पांषी सोमयोनि मिलिद्रवम् ३” श २ ।

सोमराजिका । स्त्री । सोमराज्याम् । श २ ।

सोमराजी । स्त्री । (Vernonia anthel-
mintica Syn Serratula anthelmin-
tica) जन्ममण्डातवृक्षे । गोमराज, शक ६ ।

कचि, कानिधं जिघोरित। म बाउधो। क
 चिमे। ते तिप्यतोमे, कलवधनिधि। वम्
 ग, काखोओरो। तत्पण्याया,—सुबद्धि
 त्रिका कालमेषी कृष्णकला वाकुषी पृति
 चन्द्रवेद्या कृष्ण कुष्ठनाशिनो पृतिफला
 सोमराजो काकुषेयी वागुओ वाकुषी ऐन्दवी
 तृष्णा तिमित्री वेजानो सिता सितावरी चन्द्रो
 कुष्ठदन्तो काखोओ पृतिगन्धा वज्रुला
 राजो चवण्णज कानिदा चवण्णजा। रा
 ४। गुण—“वाकुषो मधुरा तिका कटु
 रसायनो। विष्टग्धश्चिमा रूपा सरा
 सवपितगुत्। रूपा हृद्या यास कुष्ठ मध्वर
 मपयत्। तत्फलं पित्तल कुष्ठ कषानिल
 कटु। वैय तथ किमि श्वास हास शोथाम
 गुत्।”

राट्। पुं। सोमराज्याम्। सोमराज्य।
 रोगः। पुं। सोमा मूत्रातिशारे। निदा
 —“सोषानतिप्रसङ्गेन शोकाद्यापि यमा
 । अतोसारकयोगाद् वा गरथीमात्तथैव च।
 सव्यमरीरस्या दुभ्यन्ति प्रसवन्ति च।
 मला प्रपुता स्थानात् मूत्रमार्गं व्रजन्ति हि॥”
 —“प्रसदा विमला शोता निर्गन्धा मोदज
 । सवन्ति चातिमात्र ता सा न शक्नोति
 मला। वेगं धारयितु तासां न विन्दति सुख
 वत्। मिरमिथिलता तस्या मुखं तालु च
 ति॥ मूक्षा जन्धा प्रलापय त्वगुह्या चाति
 मत। भक्ष्योर्मज्ज्यै येयै न वृत्ति लभ्यते
 । सन्धारणाच्छरीरस्य सोम्याया सोमसञ्चिता।
 सोमचयात् सोमा सोमरोग इति धृत।
 । भा। बड्मूवरोमे।

मलता। स्त्री। दिव्यौषधिविशेष। सोम-
 डा। See साम। गुडूण्याम्। ब्राह्मीपुपे।
 निव ३।

मलतिका। स्त्री। सोमलतायाम् गुडूण्या।
 निव ३।

मवल्क। पुं। कट्फलवृक्षे। कट्फलवृक्ष
 ह। रमा। करञ्जवृक्षे। करञ्ज ग्राह।
 । चवि ८५। रीठाकरञ्जे। रानि व २।
 । श्वेतखदिर। अम। वर्षरकवृक्षे। वायना
 ह। रमा। रानि व २३।

सोमवल्कलः। पुं। कट्फलवृक्षे। श्वेतखदिर।
 वै निघ।

सोमवल्करो। स्त्री। सोमलतायाम्। सोम-
 गठा। ब्राह्मीपुपे। सोमराज्याम्। वै निघ।
 मण्यात्याम्। अम। सोमलताभेदे म।

सोमवल्किता। स्त्री। सोमलतायाम्। म।
 सोमराज्याम्। अम।

सोमवल्को। स्त्री। सुदशनायाम्। उश्चि
 भूवृत्ति, अश्वशुक्क। लताकरञ्जे। ब्राह्म्याम्।
 वल्को नाक। वाकुष्याम्। सोमब्राह्म। रानि व
 २३। सुकल्प १५। श्वेतखदिर। गजविषया।
 वनकापांसे। वै निघ। गुडूण्याम्। अम। पाताल
 गङ्गोलतायाम्। पांताल गङ्गुली। रानि व
 २। सोमायाम्। सोमगठा। रानि व ३। म।
 चवि ८५। मण्डूक्या। धूमकुङ्कि। रानि व २३।
 सोमवृक्षः। पुं। कट्फलवृक्षे। रमा। श्वेत
 खदिर। रानि व ८।

सोमशकला। स्त्री। मशालुल्या। रानि व
 ७। See मशालुली।

सोमशल्य। पुं। श्वेतखदिर। रानि व ८।

सोमसञ्चम्। स्त्री। कपूरे। रमा।

सोमसट्टक। पुं। सट्टकभेदे। यथा—“दधि
 वीचीं विनिकाय तस्मिन् निश्चामरोषयो।
 कृष्णाश्वकयीयूषे चित्रा भाण्डे सुषोलेयैत्। वस्त्र
 पूते ततस्तस्मिन् वीज दाडिमज क्षिपेत्। सोमसट्टक
 नामासो वर्धमानगुणे सम॥” द्रव्य गु।

सोमसम्भवा। स्त्री। मन्त्रशय्या। वै निघ।

सोमसार। पुं। श्वेतखदिर। रानि व ८।

सोमस्कन्धः। पुं। श्वेतखदिर। वै निघ।

सोमचोरा (रो)। स्त्री। मन्त्रसोमलतायाम्।
 रानि व ३।

सोमा। स्त्री। खड्गसोमलतायाम् रानि व ३।
 ब्राह्म्याम्। विमौ नाक। सोमवल्क। कट्फल।
 सुसु २६५। गुडूण्या। सोमराज्या। सोमब्राह्म।
 यक्षाये। श्वेत अज। वै निघ।

सोमाख्यम्। स्त्री। रक्तकैरवे। ब्रह्मसूत्रम्।
 रमा।

मोमार्हा (द्वा) । स्त्री । महासोमलतायाम् ।
रा नि व ३ ।

सोमालः । त्रि । सुकुमारः । चारा ।

सोमज्ञवः । पु । छलितः । वै निघ ।

सोरकम् । स्त्री । सत्त्वारमेदः । सोरा इति
सर्व्वे । अत्रि (गन्धद्रावके) ।

सोहरा । स्त्री । सारा इति प्याते पण्यद्रव्ये ।
मेघ श्रीरुचि महाशुद्धद्रावके ।

सौकरौ । स्त्री । वाराक्षीकन्दे । वै निघ ।

सौल्लिकेयः । पु । तदाव्य विषमेदे ।

सौख्यम् । स्त्री । पारोग्ये । सुवि । इ च ।

सौगन्धम् । स्त्री । कर्षणं । शकं चक्रं । युगन्ध
वणे । श्रावकर्षुव । "सौगन्धिकश्च सौगन्धं राम-
कर्षुरेकं वणे ।" शर । नि । शुभगर्ध ।

सौगन्धकपत्रकः । पु । श्रुताजंके । (चंड-
कूलगौदिनस्य) वै निघ ।

सौगन्धिकम् । स्त्री । माणिक्यश्चे । रा नि
व ११ । पञ्चमी । मे । नोलीत्यने । नौगच्छि ।
रा नि व १० । सु १५८५७ । रश्मिकमले । जाल
पत्र । च सु ४२५ । त्रिगुण्ये, त्वमेलापवेषु । वै
निघ २५ सवच्छयी वि दाडिन्वाष्टके । सौवर्ण्य
लवणे । मूल ववण । वै निघ अजी चि भल्लातक
लेष्टे । रश्मिपत्रके । श्रावकर्षुव । अम । कक्षारे ।
द्रुक् कक्ष । अम । रसरश्मि चि । गन्धव्ये ।
अम । च सु १५ । पु । गन्धके । रा नि व १६ ।
भद्रतर गन्धके । च द राजय चि रसिन्द्रगुल्याम् ।
च सु १५ । कफभक्तिमिविशेषे । च वि ७५ ।
स्त्री (का) । पञ्चमेदे । शुद्धौ । शब्दकण्य ।
गन्धव्ये । मेघ नात्र चि कुम्भोकायावत्त । अनन्त
मूले । च द नात्र चि । त्रि । क्षीवमेदे । "य पुनि
योनी जायत स सौगन्धिक सजित । स योनिशेक
सौगन्धमात्राय खमने षलम् ॥"

सौगन्धिपत्रकः । पु । श्रुताजंके । वै निघ ।

सोण्डी । स्त्री । विषत्याम् । श च ।

सोध । पु, स्त्री । रोष्ये । रा नि व ११ । राज
भवे । अम । पु । यक्षवदिकायाम् । कूटशुद्धि ।
रा नि व १४ । स्त्री (धा) । युद्धीष्टे । मनगा
गिद्ध । च द श्विरी चि ।

सोधभूषणम् । स्त्री । चूर्मके । पूव । वै निघ ।

सौपर्णम् । स्त्री । सरकतमणौ । रा नि व ११ ।
शुष्काम् । रा नि व ६ । स्त्री (धौ) । वल्गादो
स्तथायाम् । पांटीश्वरशुद्धौ । रा नि व ३ । मकु
१८५ ।

सौभद्रेयः । पु । विभोतवृष्टे । दक्षेण शिष्टे ।
शर ।

सौभाग्यम् । स्त्री । मित्पूरि । टङ्गणे । श्रावश्री ।
रा नि व ११ । मेघ ज्व चि सौभाग्यवत्या ।

सौभाग्यचिन्तामणिः । पु । विषमन्त्रे
शोधम् । रसगन्धकद्विजलजेपालवीजकानि क्रम
हृष्टा नेतव्यानि, अथ दन्तीमूलरसेन पिटा गुह्यं
प्रसाणा वटी काव्या । अनुपान शर्करा । भाको ।

सौभाग्यमण्डनम् । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

सौभाग्यशुद्धौ । स्त्री । सुतिवापां सोदको
षधे । यथा—देउड, पानिकुल, पद्मश्री, मुता,
खोत्रा, कृष्णश्री, खारयल, कश्मिरी, मरुह,
तेलक, नागेश्वर, देउडगळ, शुद्धवृ, मही,
धार्दिक, एनाईट, तुलसी, धनिशा, गजपिपुल,
मरिच, कौकडाशुद्धी, तुमिकुशा ७ एव नत
मूलौ प्रोटोक ४ तो कोई ४ तो अत्र
८ तो शुद्धिपूर्व १ म मिह्रि ७० म घृत १
म गवाम्बु ८ म । मात्रा १ तोला पर्याप्त ।
द्वितीया यथा—द्विकला, त्रिकटु, कृष्णश्री,
शुद्धवृ, देउडगळ, एनाईट, नागेश्वर, मुता,
कश्मिरी, खारयल, धने, लवण, तुलसी,
नाजूका, मरुनाफल, यथानी, वनवमानौ, धार्दि-
क, शउमूलौ, तालमूलौ, लोध, गजपिपुल,
पिनागश्री, शुद्ध, कर्पूर, चन्दन, रुद्रचन्दन
प्रोटोक २ तो ३ तो ४ म घृत १
म इष्ट ८ म त्रिनि ६ म एकत्र पाक करिदे ।
अनुपान छाग-शुद्ध । १ म पाठ — "कश्मि
शुद्धाटवराटमुत्त द्वितीरक जागिकल सकोषम् ।
खमदगलियकलागुष्य पत्र वराट् श्रुति धातको च ।
एला मताहा धनिकेमनिषलो सवीपण श्रुतिवरी
विदारी । नौसाभक सच पञ्चमगाण प्रत्यक्षीवा
मिह कर्षुगमम् । सकोषवात् चूर्णवत्यानि चाटी
चिन्त्यलाभ्यच क्षिता विधेया । पलाशि चाट/रवि
सर्विपय मय्यद्वय धोरमिह मयुक्तम् । पचेद्विधिन

मातो। तत्पर्व्याया,—सुवरो काड्यो पार्वतो
कालिका काशो सतो सोराष्ट्रमिका सोराष्ट्रा
मृत्वा पर्वतो। गुणा—तिक्ता कटुका पक्वाया
पक्वा सेखमी चक्षुष्या यक्ष्णी चर्द्धि पित्तसक्तपत्री
च। रा नि व १२। सा च कटिकातुल्या गुणा।
भा पू १ भ च र स च। कफपित्तबोसपत्रघ्नी। राज।
सु वि १८ प। तदभावे पटुपर्वटी यात्या। भा म ४
भ च द च। वै निघ २ भ चर्द्धि चि भजातकादिलिपे।
गोपीचन्दने। डिगङ्ग-मणि। रे निघ।

सौरिः। पुं। असनहवे। आगन् गीह। रा
नि व २। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। छडछडि।
रा नि व ४।

सौरिकः। पुं। भजातकहवे। उष्ण गीह।
वै निघ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमणो। रा नि व १२।

सौरो। स्त्री। आदित्यभक्तायाम्। छडछडि।
प (रोहणी)। भजातके। वै निघ।

सौरीयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वक्कारनिर्घास
विधे। सु कल्प २५। See त्वक्कारविषयम्।

सौरेयः (क')। पुं। शुद्धपुष्पभिष्टगम्। (शुंठ
शोणै)। हि कटसरैया। गुणा—“सौरेय कृष्ट
भातासकफकण्डूविषापह। तिलोष्णी मधुरो दन्त्य
सुचिन्ध केशरञ्जन ॥” भा।

सौख्यिकः। पुं। तामकृष्टके। चटो।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
लवणं। मृण गवर्णं। हि चौदरकीड़ा। च
द च सा वि। चौदरलवणं। भा म ४ भ योगि
रोचि। सौवर्चल इति मन्नाराष्ट्रादौ। तत्पर्व्याया,
—चत्तं रुचकं लणलवणं दुग्धं शूलनाशनम्
तिलकं हृद्यगन्धं रुच्यं कौद्रविकम्। गुणा—
लघु चार कटु उष्ण गुण कृमिघ्नं ज्वरवातामूल
विष्वामारीषकहरच। रा नि व ६। अग्निकरं
कटु उष्ण विशदं लघु। मद। विष्वानाहृल्लघ्नं
चक्षुरशीषकच। भा। रुचिकरं वीर्याणं हृष्यदं
कटु शुभ्रं शूलघ्नं किञ्चित्पित्तकरं लघुपाकच।
राज। सज्जि चारि। गाञ्जि शोणि। अम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। प्रियङ्गो। श मा।

सौवर्णिका। स्त्री। असाध्यलूताविशेषे। सु
कल्प ८८।

सौविटः (दल्लः)। पुं। अन्नपरिकाया रक्षके।
दक्षुदौ। अम।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बृहददरे। वडू कुण।
रमा काञ्चिके। कैलि। पसु। काञ्चिक
भेदि। च द कृमि चि। सोतोऽधने। अम।
सौवीराधने। नीनाधन, नीन शर्मा। रमा।
एतच्छोधनं वराटकवत्। रसा म। रसाधने।
रसाधनशोधने मय्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमकृतकाञ्चिके।
यव ७ शर्मन् कैलि। “नितुषयवकाञ्चिके। सप्त
मय्यम्।” शाङ्गं। नितुषयवकाञ्चिके। शर्व
कैलि। च। तत्पर्व्याया,—सुवीरास्य यवीय
गोधूमसम्भवं यवाञ्जनं हृष्योत्थं तृपोदकम्। गुणा
—“सौवीरन्तु यवरासे पक्वैर्वा नितुषे हृतं।
गोधूमेरपि सौवीरमाचार्यं कैयिद्वरे। सौवी
रन्तु यक्ष्णशं कफघ्नं भेदि दोषनम्। उदावर्णाङ्ग
महोत्थिगुलानाहृषु शल्यते ॥” मा। अक्षर
केश्य शिरीरीगन्धं जराहरं श्रेष्ठित्यनाशनं बलकर
सन्तर्पणच। रा नि व १५। See गुषाण्ड।
“सौवीरकं सुवीरास्यं श्रेष्ठं गोधूमसाधितम्।
नितुषेष्टं यवे कैचित् प्राङ् सौवीरकं बुध ॥
यवेष्टं नितुषे पक्वं सौवीरं साधितं क्वचित्।
यवादृष्टगुणं तोयम् दापयन्ति विकृतिका ॥
चनालये तथा योमो सन्धानं पटुदिनं भवेत्।
हेमन्ते शिशिरे स्थाप्य भिषक् हृषदि तेन वै।
प्राङ्मुने सन्धानं भवेदष्टदिनेन वै ॥” तोड।
सौवीराधने। तच्च नीलाभम्, नीलशर्मा इति
लोकैः। पसु।

सौवीरकः। पुं। बदरहवे। वडू पाटिनाई
कुणगोह। रा नि व ११।

सौवीरजम्। स्त्री। नीलाधने। नीन उष्ण।
वै निघ।

सौवीरवदरम्। स्त्री। बदरफलविशेषे।
नाङ्कूट, पाटिनाई मिष्टं वडू कुण। गुणा—
शीतल भेदनं गुदं शुक्लं उष्णं पित्तदाहरकचक्ष
लघुवातघ्नं। मद व ६।

सौवीरसारम्। स्त्री। सोतोऽधने। उष्णान्न
रा नि व ११।

सौवोरा । स्त्री । चोरकाकील्याम् । स्त्री
कौकुर्गा । वै निघ ।

सौवोराञ्जनम् । स्त्री । खनामख्याताञ्जन
विशेष । सुवोरानामनदीभवञ्जने । नौगाञ्जन,
नौग रुमी । तत्पण्याया,—पाञ्चत्यस चञ्जन
यामुभ कृष्ण नादेय मेषक सोतोर्ज दुष्पृढ नीलं
सुवोरज नीलाञ्जन चतुष्य वारिसम्भव कपोतक ।
रानि व १२ । लक्षण—“वक्षीकशिखराकर भङ्गे
नीलोत्पलदुति । सौवोराञ्जनमिव्याहुरायुर्वेदविदी
जना ।” च द स्वयंभवे । गुणा—शोथल सोष्ण
खादु सीवम कट चतुष्य तित्त यादक मधुरं
विन्ध द्विक्वाचयपित्तविषकफघ्न नेत्रदोषघ्नं वातघ्न
श्यामघ्नं रक्तपित्तघ्न । वै निघ । शोथल कटु तित्त
कषाय चतुष्य रसायन कफ वात विषघ्न ।
रानि व १२ ।

सौवोरिका । स्त्री । सुद्रवदरोभेदे । मद व ६ ।

सौसुराद । पुं । पुरीषजन्मौ । च वि ७५ ।

सौहित्यम् । स्त्री । चट्टागौ । अम । यावता
हारण कुचेरप्रपीडनादिक भवेत् तावदाहारे ।
च स १५५ ।

स्कन्दः । पुं । शरीर । विकाः । पारदे । रा
नि व १२ । स्कन्दपदे । भा म ४५ बालवि ।

स्कन्दग्रह । पुं । तन्नामकबालग्रहविशेषे । तदा
वित्त्य लक्षण—“शूनाच चतस्रसगन्धिक स्तन
दिङ् वक्रास्यो हतचलितैकपञ्चनेव । उद्विग्र
मुखलितचतुरस्यरोदी स्कन्दाभी भवति च गाढ
मुष्टिवर्चा ॥” सु उ २७५ । तदुत्पत्ति यथा—
“स्कन्द सद्यो भगवता हवेन विपुरारिणा । विमर्षि
चापरा भजा कुमार इति स गङ्गा ॥” सु उ
२७५ ।

स्कन्द(न्व)तरु । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारि
केल गौह । रा नि व ११ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रचने । विकाः । शोधये ।
व्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दापहारि । सु उ २७५ ।

स्कन्दाशक । पुं । पारदे । रानि व १२ ।

स्कन्दापस्मार । पुं । बालग्रहविशेषे । लक्षण
यथा—“नि सञ्ज्ञो भवति पुनर्भवेत् सुसंज्ञ सख्य
करचरणेषु दृश्यतेव । विष्णुसे सज्जति विनय

मृधमाण केन वा सज्जति च तत्कृत्वाभिपन्न ॥”
सु उ २७५ । “स्कन्दापस्मारसञ्ज्ञो य सोऽग्निना
प्रिसमयुति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति
चोच्यते ॥” सु उ २७५ ।

स्कन्धः । पुं । शरीरावयवविशेषे । दौन । रा
नि व १८ । तरीमूलादिशाखापर्यन्तमाने । गाँछेर
छाँड़ि । अम शरीरे । मे ।

स्कन्धजः । पुं । शङ्खकादौ । “पञ्चयोमय
इत्याद्या स्कन्धजा शङ्खकौमुखा ।” इ च ।
वटवृक्षे । मद व ५ ।

स्कन्धदेशः । पुं । हस्तिस्कन्धे । स्कन्धप्रदेश ।
कौंक्ष । अम ।

स्कन्धफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । रानि व १० ।
उदुम्बरवृक्षे । यङ्गजूमूल । श च । स्त्री (ला) ।
खर्बूरवृक्षे । भा ।

स्कन्धवन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमल्लक । पुं । कडपचिणि । कौंक्ष
गांथी । इ च ।

स्कन्धरुह । पुं । वटवृक्षे । वटेशाह । रानि
व ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । असज्जाति अववाहुकादौ ।
मानि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । शोवी ।
श च ।

स्कन्धमृद्ग । पुं । मृद्विषे । शब्दकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शब्दकल्प ।
श्यामालतायाम् ।

स्कन्धो (इन्) । पुं । वृक्षे । रमा ।

स्कन्ध । वि । सुते । अम । वा उ २६५ ।

स्कोटिका । स्त्री । हाण्डिकायां, खल्लनिका
याम् । विका ।

स्तन । पुं । कुक्षे । तत्पण्याया,—कुक्ष कूक्ष
छरीज वचोज पयोधर वचोदह छरविज । रा
नि व १८ । तन्नामकमन्त्रस्थाने । सु शा ६५ ।

स्तनकील । पुं । सनविद्रुधौ । च द स्त्रीरे वि ।

स्तननम् । स्त्री । कुम्भने । मे ।

स्तनन्यय । पुं । स्तनवायिनिशौ । रानि व

माती। तत्पर्व्याया, — तुवरी काष्ठो पार्वतो
कालिका काशी सती सौराष्ट्रमिका सौराष्ट्र
सत्त्वा पर्यटो। गुणा — तिका कटुका कषाया
भस्मा लेखनी चक्षुष्या यक्ष्णी कृद्धि पित्तसन्तापघ्नी
च। रात्रि १२। सा च स्फटिकातुल्यगुणा।
भा पू १ भ च रसः। कफपित्तबीजसंप्रणघ्नी। रात्रि।
सुषि १२५। तदभावे पदपर्यटो ग्राह्य। भा स ४
भ च दधि। वै निघ १ भ अर्शं चि भज्जातकादिनिघे।
गोपीचन्दने। छिन्नक-मोति। वै निघ।

सौरिः। पुं। असनवृत्ते। आसन् ग्राह्य। रा
त्रि २। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। छुड्छुडि।
रात्रि ४।

सौरिकः। पुं। भज्जातकवृत्ते। डेना ग्राह्य।
वै निघ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमणो। रात्रि १५।

सौरो। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। छुड्छुडि।
प (रोड्)। भज्जातके। वै निघ।

सौरौयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वत्तारनिर्वास
विशे। सु कल्प २५। See त्वत्तारविषम्।

सौरियः (क)। पुं। यक्षपुष्पक्षिण्ड्याम्। अथ
मोति। हि कटसरैया। गुणा — “सौरिय कृष्ट
वातासक्तफण्डूविषापघ्नी। तितोषी मधुरी दन्त्य
सुखिण्य केसरधन ॥” भा।

सौख्यिकः। पुं। तावकुटके। अटो।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
खरले। मृगल गवणं हि चीनारकीडा। च
द च सा वि। चीनारखण। भा स ४ भ योनि
रोषि। सौवर्चल इति महाराष्ट्रादौ। तत्पर्व्याया,
— चर्चं वचकं लघुलघण दुग्धं गुलनाशनम्
तिखलं उद्यग्धं रुष्य कोद्रविकम्। गुणा —
लघु चारे कटु चण गुण कमिद्रम् ऊर्ध्वावातामश्ल
विमन्सारोचकहरण। रात्रि ६। अधिकरं
कटु चण विशदं लघु। मद्। विमन्नामश्ल
चन्द्रारोचकच। भा। अधिकरं वीर्याय हर्षं
कटु गुणं गुलघ्नं किञ्चित्पित्तकरं लघुपाकच।
रात्रि। सल्लि चारे। गात्रि। अम।

सौवर्णभेदिनी। स्त्री। त्रियङ्गी। शमा।

सौवर्णिका। स्त्री। अवाप्यलुताविशेषे। सु
कल्प २५।

सौविटः (दक्षः)। पुं। अन्तर्पुरिकाया रचके
कक्षुकी। अम।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बड्डदरे। वड्ड दूग।
रमा काञ्चिके। कौलि। पशु। काञ्चिक
भेदे। च दक्षमि चि। सीतोऽधने। अम।
सीवोराधने। नीगाधन, नीग धर्मा। रमा।
एतच्छोधन वराटकवत्। रसाभ। रसाधने।
रसाधनशोधने मृत्तम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमकृतकाञ्चिके।
यव ७ गमस्य कौलि। “निस्तुषयवकवै सति
मन्त्रम्।” शाङ्गं। निस्तुषयवकाञ्चिके। यवस्य
कौलि। च। तत्पर्व्याया, — सुवीरास्य यवीत्य
गोधूमसम्भव यवायून नूनीत्य नूनीदकम्। गुणा
— “सौवीरान् यवरात्रे पक्के वा निस्तुषे कृत।
गोधूमैरपि सौवीरमावाय्य कैयटूचिरे। सीवी
रान् यवस्य कफघ्न भेदि दीपनम्। उदावर्गाह
महोत्थियुलानाहृषु शसते ॥” भा। चक्षुरसं
केय शिरीरोगघ्न कराहर श्रेष्ठिल्याशनं बलकर
सन्तपणच। रात्रि १५। See तुषान्।
“सौवीरक सुवीरास्य श्रेष्ठं गोधूमसाधितम्।
निस्तुषेस्तु यवे कैचित् प्राहुः सौवीरकं बुधा।
यवेस्तु निस्तुषे पक्के सौवीर साधितं कृत्वा।
यवादप्यगुण तीक्ष्णं दापयन्ति चिकित्सकाः॥
घनाल्थी तथा योषो सत्यान् यवदिनं भवेत्।
हेमन्तो शिशिरे स्थाप्य भिषक् दृष्टदिनेन वै।
प्राह्णुसन्ते सत्यान् भवेदपदिनेन वै ॥” तोड।
सीवोराधने। तस्य नीलामम्, नीलगुण्या इति
लोकै। पशु।

सौवीरकाः। पुं। बदरवृत्ते। वड्ड पाटोनाहे
दूगग्राह्य। रात्रि ११।

सौवीरजम्। स्त्री। नीलाधने। नीग उर्ध्व।
वै निघ।

सौवीरवदरम्। स्त्री। बदरफलविशेषे।
नादकूल, पाटोनाहे श्रेष्ठे वड्ड दूग। गुणा —
शीतल भेदनं गुह्य यक्ष्णं वृद्धं पित्तदाहरण
यथावातघ्नं। मद् ६६।

सौवीरसारम्। स्त्री। सीतोऽधने। रक्षाधने।
रात्रि १५।

सौवोरा । स्त्री । चोरकाकील्याम् । कोर
कौकुश । वै निघ ।

सौवोराञ्जनम् । स्त्री । खनामल्याताञ्जन
विशेष । सुवोरा नाम नदी भवाञ्जने । नौगाञ्जन,
नौग उर्मा । तत्पर्याया, — पाञ्चनेयम् चञ्जन
यामुन्मल्लम् नादेष्यं मेघक सौतोर्जं दुष्पदं नीलं
सुवोरजं नीलाञ्जनं चक्षुष्यं वारिसम्भव कपोतक ।
रा निघ १२ । लघण — “वन्नीकश्चिखराकर भङ्गे
नीलोत्पलद्वयति । सौवोराञ्जनमिव्याहुरायुर्वेदविदी
जना ।” च द सत्यवर्ते । गृणा — शोतल तीक्ष्ण
खाटु नेत्रम कट चक्षुष्यं तिलकं यादकं मधुर
विष्यं द्विजाचयपित्तविषकफघ्नं नेत्रदोषघ्नं वातघ्नं
श्रावघ्नं रक्तपित्तघ्नं । वै निघ । शोतल कटु तिलक
कषाय चक्षुष्य रसायन कफघ्नं वात विषघ्नं ।
रा निघ १२ ।

सौवोरिका । स्त्री । सुद्रवदरीभेदे । मद व ६ ।

सौमुराद । पुं । पुरीषजन्मौ । ख वि ७५ ।

सौहित्यम् । स्त्री । चट्टमी । अम । यावता
हारेण कुक्षेरप्रवीडनादिकं भवेत् तावदाहारे ।
ख सु १५५ ।

स्कन्द' । पुं । शरीर । विका । पारदे । रा
निघ १२ । स्कन्दघट्टे । भा म ४५ बालचि ।

स्कन्दघट्ट' । पुं । तन्नामकमालयविशेषे । तदा
विट् लघण — “श्लाघ चतलसगन्धिकं स्तन
विट् वकाशो इत चलिनेकपद्मनेव । छदिप्र
सुखलितचक्षुरत्परोदी स्कन्दार्त्ता भवति च गाढ
मुष्टिवर्षा ॥” सु उ २०५ । तदुत्पत्ति यथा —
“स्कन्दं सद्यो भगवता दत्तेन विपुरारिणा । निर्भसिं
चापरां रुजां कुमार इति स गृह ॥” सु उ
२०५ ।

स्कन्द(न्व)तरु' । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारि-
रुक्म ग्रीह । रा निघ ११ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रेचने । विका । जीवये ।
व्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दापस्मारे । सु उ ७५ ।

स्कन्दाशक । पुं । पारदे । रा निघ १२ ।

स्कन्दापस्मार । पुं । मालयविशेषे । लघण
यथा — निरुग्नी भवति पुनर्भवेत् सप्तमं संरन्ध्र
करधरपेधं न्यतीव । विग्नूये सृजति विनय

लूधमापं केन वा सृजति च तत्सखाभिपन्न ॥”
सु उ २०५ । “स्कन्दापस्मारस्यो य सोऽग्निमा
प्रिसमदति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति
चोच्यते ॥” सु उ २०५ ।

स्कन्ध' । पुं । शरीरावयवविशेषे । कौ । रा
निघ १८ । शरीरमूलादिशाखापर्यन्तभागे । ग्रीह
उडि । अम । शरीरे । मे ।

स्कन्धजः । पुं । शल्लकादौ । “पञ्चयोनि य
इत्याद्या स्कन्धजा शल्लकौमुखा ।” इ च ।
वटवृक्षे । मद व ५ ।

स्कन्धदेश' । पुं । इतिस्कन्धे । स्कन्धप्रदेशे ।
कौ । अम ।

स्कन्धफल' । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा निघ १० ।
चटुस्वरवृक्षे । यङ्गुमूत्र । श च । स्त्री (ला) ।
खरूरवृक्षे । भा ।

स्कन्धवन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमल्लक । पुं । कटपचिणि । कौक
पांथी । इ च ।

स्कन्धरुह । पुं । वटवृक्षे । वटग्रीह । रा नि
घ ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । असृजाते अववाहुकादौ ।
मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । मोरी ।
श च ।

स्कन्धशृङ्ग । पुं । मद्भिषे । शन्दकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शङ्कल्प ।
श्यामालतायाम् ।

स्कन्धो (इन्) । पुं । वृक्षे । र मा ।

स्कन्ध । वि । सुने । अम । वा उ २६५ ।

स्कोटिका । स्त्री । हावुविकायां, खड्गमिका
याम् । विका ।

स्तन । पुं । कुक्षे । तत्पर्याया, — कुक्षं कुक्षं
उरीजं बभोजं पयोधरं बचीरुहं छरसिजं । रा
निघ १८ । तन्नामकममलानि । सु मा ६८ ।

स्तनकील । पुं । स्तनविद्रव्यो । च द स्त्रीरिचि ।

स्तननम् । स्त्री । कुक्षने । मे ।

स्तनन्धय । पुं । स्तनशयिनि । रा निघ

१८। स्त्री (धा, धी)। स्तनपायिकालिकायाम्। रा
नि व १८।

स्तनपायिका। स्त्री। नानिकायाम्। रा
नि व १८।

स्तनपोडा। स्त्री। स्तनरोगे। निदा।

स्तनमुखम्। स्त्री, पु। चूषके। रा नि व १८।

स्तनमूलम्। स्त्री। स्तनमूलगत मन्मथेदे।

स्तनयिद्धः। पु। सुसक्तः। भूता। अम। रोगे।
इ च। न धे।

स्तनरोगः। प। स्त्रीणां स्तनजव्याधौ। स्तन
रोगे। सम्प्राप्ति—“सचीरो व्याप्यदुग्धी वा दीव
प्राप्य स्तनौ स्त्रिया। रक्त मांसश्च सद्यः स्तन
रोगाय कल्पते। यावन्मो गतयो देव कारणं सम्प्र
वर्ति हि। तावन् स्तनरोगा म् स्त्रीणां हेरि
इतुमि। धमन्य सवतद्वारा कन्यानां स्तनमाश्रिता
तासामेव दीपावितरण्यातासां न भवन्ति स्तनामया
तासामेव प्रजातानां गमिषीनान्ता ता पुन।
स्वभावादेव विवृता जायन्ते सम्प्रवर्त्यते ॥” मु नि
१२५।

स्तनरोहितः। पु। तन्नामक सन्ध्यानि।
तस्य स्थानं स्तनचूषकयोद्वम् उभयतो दृग्गुण
भागे। सु शा।

स्तनविद्रधिः। पु। पानीपरिजातस्फोटके।
हूनः वा नाशेद्वेन उभय फोडा। इ च।
१२५ स्तनरोपि।

स्तनहन्तः। पु, स्त्री। चूषके। उन्नेन दीपे।
स्तनशिखा। इ च।

स्तनव्रणः। पु। स्तनीपरिजात चते। रसर
स्तनरोपि।

स्तनगोपः। पु। स्तनचूषकस्य रोगविशेषः। च
२ स्त्रीरोपि।

स्तनसम्पत्। स्त्री। प्रसूतोरुत्पत्तिः। लक्ष्य
यथा—मातुर्जातिवत्तौ मातृकर्ता मातृशोभा
युगविषयस्यो युगप्रदायो चेति। च शा ८५।

स्तनाधम्। स्त्री। स्तनगत्ये, चूषके।

स्तनान्तरम्। स्त्री। उदये। इ च। भावि
वैषम्यमन्तर्गत्यन्तरविशेषः। शब्दकम्।

स्तनितफलः। पु। उदुम्बरश्चे। वृक्षद्रुमव
स्तनितोद्भवः। शीघ्र। विषयकश्चे। वैश्वे
शीघ्र। रा नि व ११।

स्तन्यम्। स्त्री। दुग्धे। रा नि व १५। तदुक्त
—“रसप्रसादी मधुर प्रकाहारमिमिचल। कृच्छ्रा
हेहात् स्तनौ प्राप्त स्तन्यमित्यभिधीयते ॥” “आहार
रसयोगित्वादेवं स्तन्यमपि स्त्रिया। तदेवाप्य
सत्यं शतं दर्शनात् अरण्यादपि। यद्यप्यश्च शरीरस्य
युक्तवत् सम्प्रवर्तते। स्त्रीरोगिनरस्तथा प्रसवे
इतुश्चते ॥” तत् शुद्ध दुष्टश्च—तयो परीक्षा
यथा—“नोरे स्तन्यं यदेकोस्यात् अविवर्णमतन्तु
मत्। पाण्डुं तदु शीतञ्च तदु गन्धं शुद्धमादिशेत्।
कपाय सलिलज्वालि स्तन्यं मासतदूपितम्। पिता
दम्बश्च कटुकं राज्योऽभासं तु पीतिका। यफ
दुष्टन्तु ततोऽपि निमज्जति च पिच्छिलम्। हृन्मन्तु
हिलिङ्गं स्नात् त्रिलिङ्गं सान्निपातिकम् ॥” तन्नाश
कारण—“अवात्सल्याद् भग्याच्छीकात् क्रीडा
दत्ययतपणात्। स्त्रीणां स्तन्यम् भवेत् स्वल्पम्
गर्भान्तरविधारणात् ॥” भा।

स्तन्यजननः। वि। स्तनदुग्धवर्धके। च पु ४।

स्तन्यशोधनः। वि। स्तन्यदोषहरि। स।

स्तन्यसम्पत्। स्त्री। प्रसूतस्तन्ये। तच्च प्रकृति
वधरसगन्धयुक्तं भवेत्। च शा ८५।

स्तन्या। स्त्री। कन्यस्त्रीशक्तिः। प सु।

स्तव्यः। वि। दृढे। स्थिरे। व्याक।

स्तव्यता। स्त्री। दृढतायां। दाव्ये। मा नि।

स्तव्यरीमा (श्नु)। पु। शकरी। अम।

स्तम्भः। पु। स्तम्भः। श ८।

स्तम्बः। पु। रोहितकश्चे। व्रजना शीघ्र।
प्रकाण्डधीनं तदमात्रे। अम। उष्णशीतं शुष्के।
चामर।

स्तम्बकाः। पु। चरकश्चे। ईष्टेता। वै
निष।

स्तम्बकरि। पु। धान्ये। अम। धान्यभावे।
१२।

स्तम्बेरमः। पु। उत्तिगि। प सु।

स्तम्भः। पु। स्तम्भतायाम्। कायशङ्कतायाम्।
अम। मा नि। “मितानाशं च स्तम्भः ॥”

स्तम्भकः । पुं । रक्तयोनः । नृनांश्री । नै
निघ ।

स्तम्भनम् । क्ली । विह्वलभावे । वायुजन्यव्रणवेदना
विशेषे । सुमृ २२५ ।

स्तम्भनौक्रिया । स्त्री । शिरावेधव्रणमुखाव
चूर्णनादिना सावनिष रणकार्ये । च द शिराव्यध
चि ।

स्तवक(काह्न)कन्दः (क) । पुं । गुल्फ
कन्दे । रा नि व ० ।

स्तवकफनः । पुं । तैजोवत्याम् । उच्छ्वस्य,
ताप्य । वै निघ ।

स्तवकमञ्जरो । स्त्री । अशोकवृक्षे । वै निघ ।

स्तवकशालिनो । स्त्री । छतकुमार्याम् ।
शृङ्गकृमाशो । पसु ।

स्तवकाह्न । पुं । स्तवके, गुल्फे ।

स्तिमित । वि । स्थिरे । मन्दे । साञ्च नि ।

स्तोरम् । क्ली । वज्र । वै निघ ।

स्तोव्वि । पुं । रुधिरः । दृष्यताती । उषा ।

स्तुटिः । पुं । भरहानरचिणि । वै निघ ।

स्तुत्या । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये । तुषर्ण्याम् ।
रा नि व १२ ।

स्तुनकः । पुं । छागे । छांश्व । शच ।

स्तुभ । पुं । छागे । अटोभ । स्त्री । छाग्या ।
छात्रि । भा ।

स्तूप । पुं । एकव सञ्चिते पदार्थे राशौ ।

स्तूपकः । पुं । वटकादिमत्स्यद्रव्य । वै निघ ।

स्तेमः । पुं । आर्द्रभावे । अम ।

स्तेयफलः । पुं । तेज फले । उच्छ्वस्य ।

स्तेयो (इन्) । पुं । वनमूषिके । वै निघ ।

स्तैमित्यम् । क्ली । आद्रताया । अडानामाद्र
पटावगुणितत्वे इव भावे । "स्तैमित्य स्तिमितो
वेगः ।" मानि । भासाभ अस्मिन्नचि । जङ्
तायाम् । रा नि व २० ।

स्तोक (कः) । पुं । आतकपविधि । रा नि
व १८ । अम । रक्तोने । नृन शीरोशी । (क)
अकनामभावे । वै निघ ।

स्तोमम् । क्ली । शय्ये । मलये । शब्द उच्य ।

स्त्यानः । वि । आर्द्रे । भा कुष्ठचि । विगु ।
वनीभूते । क्ली । आलये । विश्व । मी ।

स्त्येनः । पुं । अमृते । उषा ।

स्त्रो । स्त्री । नार्याम् । मेघेशांश्व । वयोभेदेन
तासां बालादि यथा—“बालेति गीयत नारी
यावत् षोडशवत्सरा । तस्मात् परन्तु तदप्यो यावत्
स्यात् चित्रत भवेत् ॥ तत ऊर्ध्वं भवेत् प्रोडा यावत्
पञ्चाशतम् पुन । इडा तत पर त्रयि सा
रतोत्सववर्जिता । “पञ्चपञ्चाशतो नारी सप्तसप्त
तित पुमान् । दावेतो न प्रमूयते प्रमूयते व्यति
कमान् ॥” राज ५ प । स्त्रीसर्गगुणा स्त्रीसर्ग
शब्दे मृग्या ।

स्त्रीचित्तहारो (इन्) । पुं । श्रीभास्वतवृक्षे ।
जङ्गिनां शीघ्र । विका ।

स्त्रीचिह्नम् । क्ली । योनौ । जटा ।

स्त्रीदुग्धम् । क्ली । नारीदुग्धे । See नारी
दुग्धम् ।

स्त्रीधर्मः । पुं । स्त्रीरजसि । ई च ।

स्त्रीधर्मिणी । स्त्री । रजवलायाम् । अम ।

स्त्रीनवनोतम् । क्ली । मातृप्रेक्ष्यजातनव
नीते । गुषा — रुच्य लघुपाक अल्पस्य सञ्चरोग्न
दोषन विषमस्य । रा नि व १५ ।

स्त्रीनिरीक्षणदोहद । पुं । तिलकपुष्पवृक्षे ।
वै निघ ।

स्त्रीपु सल्लक्षणा । स्त्री । पीटायाम् स्त्रियः ।
अम ।

स्त्रीप्रिय । पुं । आसहवे । विका ।

स्त्रीवोज । पुं । श्यामाकटके । शीमि शीत ।
वै निघ ।

स्त्रीमलापहा । स्त्री । धूमपशायाम् । रा
नि व ५ ।

स्त्रीमुखमधुदोहद । पुं । अश्वत्थे । रा
नि व १० ।

स्त्रीरञ्जनम् । क्ली । ताम्बूली । शङ्क कथ ।

स्त्रीरोग । पुं । विप्रतिविधयोनिरीने । See
योनिस्थापन ।

स्त्रीसर्गः । पुं । स्त्रीशेषाः । गुषा — “बाधा

न प्राणदा प्रोक्ता तरुणी प्राणधारिणी । प्रोक्ता
करोति वृद्धत्वं वृद्धा मरणमादिशेत् ॥" राज ५५ ।
तौमुख' । पु । शिशुवत् । मणिनां शोभ ।
वै निघ ।

स्थगिका (वन्ध) । स्त्री । अङ्गुष्ठाङ्गुलिमेढ्रा
यं यं व्रणवन्धनमेदं । ताम्बूलकरडाकारवन्ध इति
उल्लेख । सुम १८५ । लक्षण—“स्थगिका
स्थगिकाकारा मृदाङ्गुष्ठाङ्गुलापिताम् । यथाव
भीषये पूर्णा कल्पयेत् सुसमाहित ॥” इति । सु
चि १८५७ ।

स्थगु । स्त्री । कुलभावे । कुंज । शब्दकल्प ।
स्थपनो । स्त्री । भूमध्यस्थमन्त्रिणि । सुशा १६५ ।
See उत्तनेपमम् ।

स्थपुटम् । वि । विषमोन्नते । चारा ।
स्थलकन्दः । पुं । आरुण्यग्रहे । वन ८८ ।
रमा ।

स्थलकमलम् । स्त्री । स्थलपद्मे । ज्वनपद्मे ।
गुणा—शोथल कटु तिक्त कषाय कफ वातघ्नम्
मूत्रकृष्णाम्गुलवासकासविघ्नश्च । राजि व १० ।
स्थलकुसुदः । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । श्वे-
तवरीव शोभ । राजि व १० ।

स्थलजा । स्त्री । वल्लीयष्टिमधुनि । वै निघ ।
स्थलतण्डुलगन्ध । पु । पश्चिराजशाली ।
पक्षिद्राक्ष धनि । राजि व १६ ।

स्थलपद्म (क)म् । स्त्री । खनामख्यातपुष्प
विशेषः । ज्वनपद्मे । हिं वेततामर । तं स्थलपद्ममे
पुष्पम् । तत्पर्याया,—ज्वनपद्मे तमालक दृष्टि
कृत । तत्तद्विधि—“चतुष्पा स्थलपद्मानि सेवन्ती
गुल्मावदो । मेवालो च गुलावय वकुलश्च कद
म्बक ॥” गुणा—“पद्मागुणा कटुतिक्ता कषाया
कफवातघ्नि । मूत्रकृष्णाम्गुलघ्नो वासकास
विपादघ्ना ॥” भा ।

स्थलपद्म (क.) । मानके । नानकहू । रमा ।
स्थलपद्मिनी (स्त्री) । स्त्री । स्थलपद्मे ।
ज्वनपद्मे शोभ । तत्पर्याया,—पद्माद्या चारटो
पद्मारिखी. दृश्यमूला चन्द्रवत् लक्ष्मी श्रेष्ठा
पुष्पवरा रम्या पद्मावती अतिवरा स्थलपद्मा
पुष्परिखो पुष्करपक्षिका पुष्करनाडी । गुणा,—

गोन्या तिका शीता रक्तपित्तवानिमेहभृताती
सारघ्नी च । राजि व १ ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डोर्ज्जुत्कारायाम् ।
वै निघ ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । भेदुकपुष्पे । राजि व ५ ।

स्थ(स्थूल)भगटा (की) । स्त्री । वृद्धतिकायां ।
विकृति । वै निघ । मद ।

स्थ(स्थूल)लमञ्जरी । स्त्री । अशमार्गे । रमा ।

स्थलमकाटः । पु । करमहं पञ्चवे । वै निघ ।

स्थ(स्थूल)लरुहा । स्त्री । स्थलरश्मिनाम् । रा
नि व ५ । वै निघ ।

स्थलशृङ्गाटः (कः) । पु । चद्रगीचरे । श्रेष्ठि
गोथवौ । राजि व ४ । गोचरे । रमा ।

स्थला (स्त्री) । स्त्री । जलशून्याकृतिमभूमी ।
चटोभ ।

स्थलेरुहा । स्त्री । गृहकुमार्यां । श्वेतदुर्गावी ।

रा नि व ५ । दग्धावृक्षे । कुर्वहीति कोष्ठे स्थाया ।

रा नि व ८ । सितपाटलावृक्षे । श्वेत पांशुन ।

स्थलेशयः । पु । क्रीड रुक् कुरुडादी । तन्मास
रज्जुगुणकरम् । राजि व १० ।

स्थविका । स्त्री । मक्षिकामेदि । सुकल्प ८५ ।

स्थविरम् । स्त्री । श्रेष्ठिये । श्रेष्ठेय । राजि व
१२ । वाचि ३५ । पुं । वृद्धे । राजि व १८ ।

कदम्बवृक्षे । वै निघ । वृद्धदारके । वीजताडक ।

“मूल स्थविरस्य शिशपा चेभि ।” भा १३५

चद्रो न्यच्छव्यद्विचि । स्त्री (रा) । महाशक्तिता
याम् । राजि व ५ । वृद्धायाम् । राजि व १८ ।

स्थविरदारु । स्त्री । वृद्धदारुणि । वीजताडक ।

“स्थविरदारुसमा समा ।” भा १३५ सन्धिकल्प
चि ।

स्थान' । पुं । जीवके । शब्दकल्प । “जीवकी
जीवनी जीवी निधि स्थाणु प्रकाशित ।”

स्थानुकर्षी । स्त्री । महेन्द्रवारणोत्तायाम् ।

वृद्ध मोक्षान । राजि व ३ ।

स्थानुरोगः । पुं । अश्वत्थ पादरोगविशेषः ।

लक्षण—“दाहकाले व्रणो यस्य जङ्गायामुपशयते ।

स्थानुरोग स विप्रिय दुष्टमोषितसम्भव ॥” ज
द ३८५ ।

स्यानकम् । स्त्री । आन्ध्रानि । ५ अ । मेघ ।
शब्दकल्प ।

स्यानचक्रम् । स्त्री । चक्रोदधः । ३ अ ।

स्यानसृगः । पुं । शकटे । शक्ते । कच्छपे ।
मकरे । वेलिध ।

स्यापना । स्त्री । मगदनायाम् । “प्रतिज्ञाया एव
इतिभिरादीनामपनायाम् । स्यापनायाम् । पुं ।
इतिप्रतिज्ञायाः स्यापना ३” अ विष्णु

स्याप(यि)नी । स्त्री । पात्रायाम् । आकनानि ।
रात्रि ५५

स्यान्मः । स्त्री । सुपर्णादिपात्रे । शील । अम ।

स्यान्विका । स्त्री । तदाप्यमन्त्रिकादिभ्यः ।
सु कल्प ८८ ।

स्यालिकास्थि । स्त्री । अर्धुनाकारास्थि ।
तामि हिममतिर्लघुकाणि । अश्व ।

स्यालिद्रुमः । पुं । नन्दोदधे । पूर्णगोष्ठे । वे
निध ।

स्यालिपर्णी । स्त्री । आरख्यगुह्यायां । वे निध ।

स्यालो । स्त्री । सद्योऽपसृष्ट पात्रविशेषः । शनि ।
दण्डिकायाम् । अम । रत्नपाटलउधे । दुरुभूतं
प्राशनं गोष्ठे । गी ।

स्यालोपकम् । स्त्री । स्यालोपाचिताशानीः ।
शब्दकल्प ।

स्यालोपाकः । पुं । भातुपाकागन्तव्य लोहस्य
स्यालोपाकविधौ । लोहदिगुणविकलया योऽङ्ग
गुणेनाष्टावर्गकायं कृत्वा लोहमालोच्य स्यालो
मध्यो रसशोषणपर्यन्तं पचयत् । तथा दलिकर्ष
पलाशशतावरोभङ्गराजकेशराजानाम् एकस्य वा
स्वरसेन, अभावे लोहसमानो विकलामष्टगुणतोये
निकाय पादमेघकायेन स्यालोपाकं कुर्वीत ।
विकलाया पुनः स्वरसंयामिषि स्वरसो न यावत्
इति ज्ञेयम् । रसासं ।

स्यालोद्धः । पुं । अश्वत्थविशेषः । गङ्गां अश्वत्थं ।
नि वेलिवापीपरः । गुणा—स्वादु कटु तिक्त
तुषार उष्ण कटुपाकरस यादो विष पिष्ट कफा
स्रष्ट । भा ।

स्यावरः । वि । स्थितिशब्दः । पुं । नन्दोदधे ।
वे निध ।

स्यावरविषम् । स्त्री । कन्दमूलखनिजादि
विषेषु । तेषु भागोपपन्नो नाम विषमेदो योऽस्ती ।
नामो द्रवकरे योऽस्ती लोहे येनोपपन्नकः । रा
नि ५६ । दाम्बिक-वक्त्रनाभ-सेकत-मल्लक-मुस्तक-
साध-पक्षीक-पद्मोकाक-कटु-दुर्दुराला-हल-यमद-इमेव
ग्रहोद्धारित्रक-कटर-ग्रहोद्यमिक-केशरादीति । ३
शा ३ । “विषन्तु गरल स्वेकस्य भेदादुदाहरे ।
वक्त्रनाभ-सद्वारित्र-मल्लक-य-प्रक्षेपन । सौरा
ष्टिक-ग्रहिक-य-कालकृत-साधेव ५ । दालाहली
ब्रह्मपुत्री विषभेदा-अमो नवः । भा ५१५ ।
एतदर्थं गुणा—“निषेध-गन्धगुह्याया-वातरोगा-
प्रयान्ति ५ ।” अर्थे वि । अन्यस्य स्यावरविषाणि
समासेन पचयन्त्यामत् । तानि च मूलपत्रफल-
निर्घोष-चौर-धातु-कन्द-अपलाद-दमभेदाणि । तत्र
मूलविषाणि चष्ट, पत्रविषाणि पच, फलविषाणि
हादय, पुष्पविषाणि पच, त्वक्कार-निर्घोष-विषाणि
सम, चौरविषाणि शोषि, धातुविषे हे, कन्दविषाणि
च तयोदमेति पचयन्त्यामत् । गुणादि स्वस्वपर्याये
अन्यम् । सु ५५ १५ ।

स्यावरादिः । स्त्री । वक्त्रनाभविषे । रा नि ५६ ।

स्थिकः । पुं । कटिप्रोथे, क्वाचायाम् । गोष्ठा,
किक् । शर ।

स्थितिः । स्त्री । आयुर्वेदनिशये । च द ।

स्थिरः । पुं । धवहत्वे । शीघ्रं गोष्ठे । भा ।
हृत्समान्ये । भिका । धि । कठिने । निषधे ।
वात-मूल-सम्भकारिणि द्रव्ये ३ । “स्थिरो वात-
मूलसम्भो सरस्वती प्रवर्तकः ।” धरणि ।

स्थिरकः । पुं । शाकहत्वे । शोभनं गोष्ठे ।
वे निध ।

स्थिरकुसुमः । पुं । वकुलहत्वे । रा नि ५१० ।

स्थिरगन्धः । पुं । खण्डचम्पकहत्वे । रा नि ५
१० । स्त्री (आ) । पाटलहत्वे । श्वेतकैतकीहत्वे ।
रा नि ५१० ।

स्थिरच्छद (दा) । पुं, स्त्री । मूलहत्वे । र मा ।

स्थिरच्छायः । पुं । वटादी, कायातरी ।
विका ।

स्थिरजिह्वः । पुं । मय्ये । हे च ।

स्थिरजीविका (ता) । स्त्री । शाकलीहत्वे ।
श मा ।

स्थिरदंष्ट्र । प । मर्षे । म ।

स्थिरपतः । पु । हिमालयस्थे । शैतानिगोष्ठे ।
रा नि व २ । महातामि । वै निघ ।

स्थिरपुष्पः । पु । चम्पकवृक्षे । वकुलवृक्षे ।
तिलकपुष्पवृक्षे । रा नि व १० ।

स्थिरपुष्पो (इन्) । प । तिलक-पुष्पवृक्षे ।
रा नि व १० ।

स्थिरफला । स्त्री । कण्ठागुलीलतायाम् । कुम्भज
नता । वै निघ ।

स्थिरमुक्ता । स्त्री । रक्तकण्ठस्थे । वै निघ ।

स्थिरयोनि । पु । क्षयाग्रे । जन्मकल्प ।

स्थिररक्षा । स्त्री । नील्याम् । नील गोष्ठे ।
रा नि व ४ ।

स्थिररागा । स्त्री । दासहरिद्रायां । मोक्ष
श्रद्धा । रा नि व ६ ।

स्थिरराष्ट्रः । पु । माषपत्र्याम् । भाषाणि । वै
निघ ।

स्थिरशास्त्रतो । स्त्री । शास्त्रालोके । भिन्न
वै निघ ।

स्थिरसाधनकः । पु । सिन्दुवारवृक्षे । निमिन्ना
गोष्ठे । रा नि व ४ ।

स्थिरसार' । पु । शाकवृक्षे । कर्षण गोष्ठे ।

स्थिरा । स्त्री । शाकपत्र्याम् । भाषाणि । रा
नि व ३२३ । "सारिधातिविधे स्थिरा ।" अद
व्य वि पिप्पल्याग्रहण । अमृष्य वन्द्यगति, वय
स्यापने च । काकाव्याम् । वीकुला । "हस्तो
ल्लगो स्थिरा ।" भा । शास्त्रालोके । भिन्न-
गोष्ठे । अच । वनमृग, माषपत्र्याम् । भाषाणि ।
आखकणोलिताया । भूषाणिगता । वै निघ ।

स्थिराङ्गि (प.) । पु । तालवृक्षे । हिमाल
यस्थे । वै निघ । रा नि व ४ ।

स्थिराद । पु । अल्पवस्त्रमूल्याम् । अद परि
णामयुद्ध ।

स्थिराद्वयम् । स्त्री । शाकपत्र्यां वृक्षपत्र्यां ।
भाषाणि । उच्छिन्ना । "स्थिराद्वयम्" वागु
१५५ पत्रकादौ ।

स्थिरायु । पु । मानालोके । भिन्न गोष्ठे ।
चम ।

स्थूरः । पु । वृषे । वृषा । मनुष्ये । व्याक ।

स्थूलः । पु । पनसवृक्षे । कौठाल गोष्ठे । रा
नि व ११ । तूदवृक्षे । तूद गोष्ठे । भा । प्रियङ्गु,
नामवृक्षान्ये । रा नि व १६ । इषो । वै निघ ।
वि । पीने । चम ।

स्थूलक । पु । वृषविशेषे । उन् । "मूष्य
स्थूलको दमो जूषाग्न्य खरकद ।" रमा ।

स्थूलकङ्कः । पु । वरकषाणि । कामिनीशोष्ठे ।
रा नि व १६ । चम । See प्रियङ्गु, कङ्कय ।

स्थूलकणा । स्त्री । स्थूलजोरके । रा नि व ४ ।
See स्थूलजोरक ।

स्थूलकण्टक' । पु । मालववृक्षे । रा नि व
८ । See मालववृक्ष ।

स्थूलकण्टिका । स्त्री । शाखालोके । अच ।

स्थूलकण्टफलः । पु । पणसवृक्षे । वै निघ ।

स्थूलकण्टा (स्त्री) (गुटी) । स्त्री । इक्ष्वाम् ।
रा नि व ४ ।

स्थूलकन्दः (कः) । पु । रक्तलशुने । नाम
त्रयम् । रा नि व ३ । शूरस्थे । वनशूरस्थे । वै
निघ । इक्षिकन्दे । माषकन्दे । मान कङ्क ।
मुखालो । शीम आन् । रा नि व ३२३ ।

स्थूलका । स्त्री । दासहरिद्रायां । वै निघ ।

स्थूलकुमुदः । पु । श्वेतकरवीरे । वै निघ ।

स्थूलग्रन्थि । स्त्री । महाभरीवचायाम् । महा-
उन्नी वृक्षे । वै निघ ।

स्थूलचुचुः । पु । महाचुचुवृक्षे । उच्छिन्ना
शीक । रा नि व ४ ।

स्थूलचम्पकः । पु । श्वेतचम्पके । वै निघ ।

स्थूलजोरक । पु । जोरकगन्धे । मोठो काण
जोरा । हिमरत्ना । तत्पर्याया, — स्थूलकणा
दिव्या । उपकुचिना । जाला वृष्टि । पृथुका पृथु
मनीषा कारको कोषो नदण सुषको कारको ।
वै निघ २३ यक्षो नि नासोफलाद्यक्षुण । गुणा —
कटु तिक्त उष्ण नासत्र त्रिधाधानहर कजीण
कमिष्ठ दौषमय । रा नि व ६ ।

स्थूलतण्डुलः । पु । स्थूलशाली । मोठो देश-
स्थिक धान । रा नि व १६ । पम् ।

स्थूलतालः । पु। दिनाले । हेतान । रा
नि व २ ।

स्थूलतिक्ता । स्त्री । दाह्याम् । दाह्यविष्ठा ।
वे निघ ।

स्थूलतिन्दुकः । पु। काकतिन्दुके । माकुङ्ग-
गाय । वे निघ ।

स्थूलत्वचा । स्त्री । कामध्याम् । गीमात्र गीह ।
रानि व २ ।

स्थूलटण्ड । पु। देवनाले । मशानल । रा
नि व ८ ।

स्थूलदर्भ । पु। मुद्गरवे । भूख । रानि व ८ ।

स्थूलदला । स्त्री । गृहकन्यायां । गृहकृमावी ।
रानि व ५ ।

स्थूलनाल । पु। देवनाले । वङ्ग नल । रा
नि व ८ ।

स्थूलनास (सिक) । पु। गृकरे । हृष ।
विका ।

स्थूलनिम्बु (क) । पु। मद्यानिम्बुवे ।
वे निघ ।

स्थूलनोल । पु। रथगृधे । वाङ् । वे निघ ।

स्थूलपट्ट । पु। कापांश । शर ।

स्थूलपट्टाक । पु। स्थूलवस्त्रे । शर ।

स्थूलपत्र । पु। दमनकचुपे । पत्रा । रानि
व १० । सप्तपण्डवे । छातिम गीह । वे निघ ।

स्थूलपर्णी । स्त्री । सप्तपण्डवे । छातिम गीह ।
वे निघ ।

स्थूलपाद । पु। गजे । वि । शीपदरीगिणि ।
वे निघ ।

स्थूलपुष्प । पु। वकहचे । वकहलेत्र गीह । र
मा । पमु । कुष्टुचुपे । रानि व ५ । स्त्री (पा)।
पाञ्चतीयपराजितायाम् । पास्कीतायाम् । शीप-
माणी । रमा ।

स्थूलपुष्पी । स्त्री । यवतिनालतायाम् । रा
नि व २५ ।

स्थूलप्रियङ्गु । स्त्री । वरकाश्वधाय । कामिनी
धान । वे निघ ।

स्थूलफलः । पु। शाकलिहचे । रानि व ८ ।
मद्यानिम्बुवे । वङ्ग नेवूर गीह । वे निघ ।

स्थूलफला । स्त्री । शण्डुप्याम् । भग । रा
नि व ४ । शाकलीहचे । शिभूल गीह । रकपल
हचे । वे निघ ।

स्थूलभण्टाकौ । स्त्री । मद्याहृताचुपे । वङ्ग-
वृहती । मद व १ ।

स्थूलमरिचम् । स्त्री । कक्षोलके । कक्षुल ।
रानि व १२ ।

स्थूलमूल(क)म् । स्त्री । चाणक्यमूलम् । छात्रात्र
आम् । रानि व ७ ।

स्थूलवर्त्म (न) । स्त्री । मन्त्रपरीगमद ।

स्थूलवर्त्मकत् । स्त्री । भाग्याम् । बागिनशो ।
म व ।

स्थूलवर्ष (वृ) रिका । स्त्री । मद्यावर्षरहच ।
वङ्ग वाङ्ग । स्थूलवर्षरिकापवरस पागादा
पोदति । सव्वातिशारान् । शाह म १५ ।

स्थूलवल्कल । पु। रक्तलोभे । जटा ।

स्थूलहृच । पु। मद्यावृक्षलहचे । वे निघ ।

स्थूलहृचफल । पु। क्षिप्र पिण्डीतकहचे ।
मन्त्रना वृक्षविशेष । रानि व ८ ।

स्थूलवदेहो । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । गज
पिप्पली । रानि व ६ ।

स्थूलगर । पु। शरविशेषे । स मालवदेशे
तन्नाया ज्ञात । शनिमन्त्र, मोति मन्त्र । तम्
पथ्याया, —मद्याशर इलुरक चरपम बहुमूल
दोघमूलक स्थूलमाषक । गुषा —मधुरा सुति-
कफ-मालि-तापहर बल बोधकर नित्यसेवनेन
रूपवातकरम् । रानि व ८ ।

स्थूलमालि । पु। मालिधानविशेषे स्वनाम
ज्ञाति । मोति देशमधिक शनि । स वङ्गोमालि ।
क दोकुनेलु । तम्पथ्याया —मद्यामालि स्थूला
स्थूलतण्डुल । गुषा —मद्या मधुरा शीतल
पित्तमन्त्र लोषज्वरदाहज्वररोधन वायुहृदयना
दित अग्निवर्षबोध्यकरम् । रानि व ६ ।

स्थूलशिम्प । पु। अग्निशिम्प्याम् । रानि
व ७ ।

स्थूलशिखो । स्त्री । श्रितनिधानि । श्वेतमिव ।
रानि व ६ ।

स्थूलशोषा (पिंका) । स्त्री । मरुमल्लक
पिपेलिकायाम् । सुद्रुपिपेलिकायाम् । ईष ।
स कल्प ८५ । See पिपेलिका ।

स्थूलमटपदः । पु । बरोले । बोनडा । वै
निष ।

स्थूलसायकमुखाख्यः । प । स्थूलशूर ।
रानि व ८ ।

स्थूलस्कन्धः । पु । लकुचवृक्षे । रानि व ८ ।

स्थूलाश्रा । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रानि व १० ।

स्थूला । स्त्री । वृद्धदेहायाम् । वडआण्ड । र
ना । शतपुण्यायाम् । सुन्वा । मधुरिकायाम् ।
भोत्री । कमिलद्राकायाम् । वै निष । कापा
स्याम् । रानि व ४ । गजपिप्पल्या । श व । एषा
रुके । कौकूड । रानि व ७ ।

स्थूलाङ्ग (ङ्गी) । पु, स्त्री । स्थूलशाली ।
मोठा धान । वै निष ।

स्थूलाजाजी । स्त्री । स्थूलजोरके । मोठा
कोरा । मद व २ ।

स्थूलान्वम् । स्त्री । तन्नामककीडाङ्गे । मोठा
आण्ड । च शा ७५ ।

स्थूलान्न । पु । महाराजधूतवृक्षे । उरुकूटे
वडआमव ग्रीह । रानि व ११ ।

स्थूलावष्कम् । स्त्री । सुद्रकुष्ठमदे । कूष्ठ
द्रोणविशेष । अनेन स्थूलानिदिदारुण शोका
सन्धिषु भवन्ति । "स्थूलानि सन्धिषुतिदारुणानि
स्थूलावष्कस्य कठिनाम्यव पि ॥" सु नि ५५ ।

स्थूलास्य । पु । सपे । श व ।

स्थूलो (इन्) । पु । ऊट्र । शब्दकल्प ।

स्थूलैरण्डः । पु । वृद्धदेरण्डवृक्षे । वड डेवण्ड
ग्रीह । नं धोरपरंड । तत्पण्यायो, — नटैरण्ड
महापत्राह्वल । गुणा — रसवीर्यविपाकेषु गुणाय
इति । रानि व ८ ।

स्थूलैला । स्त्री । (Amomum subu-
lum) Larger cardamum वृद्धदेहा
याम् । वड आण्ड । हि वड एलावृक्ष । नं विद्र-
एलाङ्गम् । ता एलम् । म एलदोदि । तत्पण्याया,

— वृद्धदेना विपुटा विदिधोदवा सुरभिलक म
पृथीकता कुमारिका कायण्या गोपुटा म
फान्ता घृताची भांसधवा रट्टाणी दिव्य
स्यूथा ऐन्टी । गुणा — शीतला तिक्ता सघु सु
क्षयविघ्नघ्नी हृदयहरी मलहरी पुन्धरी री
कफपित्त हलास विषवण्यास गिरोरुक् काठना
च । रानि व ६ ।

स्थूलोच्चयः । पु । मुखमण्ड । वनमार्दीङ्गा ।

स्थौण्येय(क)म् । स्त्री । यन्त्रिपण्ये । गौर्गि
हि घुनेर । ते सुमन्थद्रव्यसु । नेपाले मटि
तत्पण्याया, — बर्हिगिख गकच्छद युक्पु
मयूरधूड विकोपरोम कीरवणक विकोप
हरित कुक्षुर शीर्षरोग शोथयुक् युक्पुष्य ।
— "स्थौण्येयक कटु स्वादु तिक्त तिग्म विदीप
संधायककर रस्य रसोन्न ववर जलुजित् ।
कुष्ठासतुहृदाह दीर्गम्य तिलकालकान् ॥"
च द वा व्या चि एनादि । सु सु १८५ । वा
च एलादि ।

स्थौष्यम् । स्त्री । स्थूलतायाम् । व्याक ।

स्त्रपनम् । स्त्री । स्त्राने । शब्दकल्प ।

स्त्रवः । पु । चरणे । अम ।

स्त्रसा । स्त्री । वचसायाम् । आयु । ईष ।

स्त्रानम् । स्त्री । अथवाहने । गुणा —
पवित्रमायुष्य ग्रम खेद मलापहम् । शरी
सन्धान वैश्वभोजस्त्र परम् ॥" राज
"रक्तप्रसादन चापि स्त्रानमग्रेय दीपनम् ।
शिरस स्त्रानम् अहितजघ्नष सदा ॥
शिरस, स्त्रान चक्षुषमिति निर्दिशत् । त्रैलोक्य
कोपे तु जाला व्याधिबलावलम् । काम
शिर स्त्रान भेषजार्थं समाचरेत् । अतिशीताम्
च उपसाहृतकोपनम् । अत्युष्णकाले च
शीथितवर्द्धनम् । रात्रातिसारव्यवृत्तिकर्षण
लाजि ॥" आधानारोचकाजीर्णमुपवस्य, व
तम् ॥" इत्यादि । सु चि २४५ ।

स्त्रानवणम् । स्त्री । कुशवृक्षे । शर ।

स्त्रापकः । त्रि । नामकारके । च सु १५५ ।

स्त्रायुः । स्त्री, स्त्री । आयुवादिनायाम् ।
इति लोके । तत्पण्याया, — सदा वक्षसा
सु नसा । सा गम्यस्य सप्तभिर्मासभवति ।
शोध । आयुयतुविधा यथा — प्रतामवय

पृष्ठं शुद्धिराधेति । मृशाप्रभ । तत्सम्बद्धं
यथा—“मिदं स खेदनादाय शिरां चायुत्समाप्र-
यात् । शिराणां हि यद्दुः पाकं स्यादन्तु तत्त-
खर ।” इति । “खाद्ये वन्मनानि स्थिदं समासा-
स्थिमिदं समासा । सम्योगानपि यत्तान्तु शिराभ्य सु-
हृदा मृता ॥” तत्संख्या—“शतानि भव जायन्ते
शरीरे खाद्ये मृशाम् ।” तासु शाखासु साक-
ल्येन ६०० । कोष्ठे २२०, योयोईदं ७०, पादा-
ङ्गुलिषु २०, तल कूर्धं गुह्येषु २०, जङ्घायां २०,
कानुनि १०, ऊरी ४०, वङ्गेषु १०, सक्थिषु
१५० । कर्णा ६०, पृष्ठे ८०, पार्श्वयो ६०, उरसि
२०, योवायां ३६, मूर्ध्नि ३४ । मृशाप्रभ । भा ।

स्नायुक । पु । तन्नामकरोगविशेषः । प्रायु-
वोगं । हि नष्टव्या । निदान—“शाखासु कुपितो
दोषः शीघ्रं कृत्वा विसर्पवत् । भिनन्ति तस्यते
तत्र सीमा मसि विशेष्य च । कुप्यात् तन्नुनिभ-
कोव ह्यसि सितदुतिर्विदि । शनैः शनैः चताद-
याति क्षेदात् क्षीपसुपैति च । तत्पातात् शीघ्रं
शान्तिं स्यात् पुनः स्थानान्तरे भवेत् । स स्नायुक-
इति ख्यात क्रियोक्ता तु विसर्पवत् । बाह्यो यदि
प्रमादेन जङ्घयोस्तु दते क्वचित् । सङ्कोचं खञ्जता-
सौ च क्षिप्रं जन्तु करोत्यसौ ॥” सु ।

स्नायुर्म (न) । स्त्री । शुक्लगतनेत्ररोगभेदः । लक्षण-
यथा—“गुह्ये यत् पिशितसुपैति वल्लिमेतत् स्नायु-
कोत्यभिपठितं खरं प्रपाद्यु ।” सुल ४५ ।

स्नाय । पु । स्नायुशिरायाम् । शब्दकल्पः ।

स्नायो । स्त्री । अस्थि । वा शा ४५ ।

स्निग्धम् । स्त्री । मधुच्छिद्ये । (सोम) । रा नि
व १४ । पु । रत्नैरुच्छि । रा नि व ८ । सरलवृत्ते ।
रा नि व ८ । दुग्धसरे । सरलनिर्घासः । वै निघ ।
वि । निघ । शर । खेद्युक्ते । तदगुणा,—
“स्निग्धं वातघ्नं रक्तकारि हृद्यं बलावहम् ॥”

स्निग्धकारञ्जक । पु । गुच्छकरञ्जे । वै निघ ।

स्निग्धच्छद । पु । वटवृत्ते । वै निघ । (न) ।
स्त्री । बदरीवृत्ते । वै निघ ।

स्निग्धतण्डुल (ला) । पु, स्त्री । पटिक-
शालिधान्ये । प सु । रा नि व १६ । See गौर-
पटिक ।

स्निग्धदल । पु । गुच्छकरञ्जे । रा नि व ८ ।

स्निग्धदार । स्त्री । शिबदारकाष्ठे । रा नि व
१२ । पु (र, क) । सरलवृत्ते । शक्रकूर्धविशेषः ।
रा नि व १२ । शालवृत्ते । वै निघ ।

स्निग्धनिर्मलम् । स्त्री । उत्तमकर्मास्थे । ज्ञान-
कौशले । वै निघ ।

स्निग्धपत्र (क) । पु । छत्रकरञ्जे । गुच्छ-
करञ्जे । रा नि व ८ । भावतर्का । औत्सर्गिक ।
वै निघ । मञ्जरवृत्ते । रा नि व ८ ।

स्निग्धपत्रा (त्री) । स्त्री । बदरीवृत्ते । ज्ञान ।
पालङ्कशकि । रा नि व ७ । लोषिकायाम् । शूनि-
शोकः । वै निघ । गाम्भारीवृत्ते । शीमोत्रं गोह ।
रा नि व ८ ।

स्निग्धपर्णिका (शी) । स्त्री । मृत्वायाम् ।
रा नि व ३ । श्रुतिपर्ण्या । छात्रनिष्ठा । वै निघ ।

स्निग्धपिण्डीतक । पु । मदनवृक्षविशेषः ।
म धीरमेवाद्य । अथ वाराहवृक्षगुणः । “वारा-
होऽन्यं कृष्णवर्णं मृदापिण्डीतकी मृदाम् । स्निग्ध-
पिण्डीतकस्यायं स्थूलवृक्षफलस्तथा ॥ अन्यो च
मदनो श्रेष्ठो कटु तिक्त रसान्वितः । खट्वनी कफ-
हृद्गो पक्कासाशय शीघ्रनी ॥” रा नि व ८ ।

स्निग्धफला । स्त्री । मालुक कंकटिकायाम् ।
शूनि । वै निघ । नाकुल्याम् । शक्रं प्राप्ता ।
रा नि व ७ ।

स्निग्धमञ्जक । पु । वातामनवृत्ते । शीमोत्रं
गोह । वै निघ ।

स्निग्धराजि । पु । कृष्णसर्पेण राजिमन्त्रा-
जाति सपविशेषः । सु कल्प ४५ । See सप ।

स्निग्धा । स्त्री । मिदायाम् । रा नि व ३ । अस्थि-
सारे । मञ्ज । विकटवृत्ते । वैट्टी गोह ।
जद ।

सु । स्त्री । खाया । See स्नायु ।

सुक् । स्त्री । सुहीवृत्ते । मनगा गोह, मनगा-
मिह । र मा । सङ्ख्यं इति ड । सु. पृ. २८५
अधःसमने । वा मृ १५५ । “सुक् शङ्खिनी ।”

सुक्च्छद । पु । चोरीवृत्ते । शिखिगोह ।
प सु । चोरकयु, कोह्वे । र मा ।

सुक्च्छदोपम । पु । वाराहोक्तं । उश्रार-
ज्याम् । वै निघ ।

सुगदलम् । स्त्री । मनसापत्रे । मनगाभीता ।
रसरसाक्षि । पु । सुहीवे । मनगा भीष्ट
वा तैर्कौटि निक्षु । अक्ष ।

सुपा । स्त्री । पुत्रभाष्योपाय । प्रबद्ध । वा
चि २५ । सुहीवे । मनगा निक्षु, तैर्कौटि
निक्षु । अक्ष ।

सुहा (हि, ही) । स्त्री । (Euphorbia
neruifolia Syn E Ligularia Eu-
phorbia antiquorum) रुनामंथ्यात
चौरसारवे । सुहीविशेष । मनगा भीष्ट, चोडा
निक्षु, तैर्कौटि निक्षु हि चोहर, तिहार,
काकनिया । तै चेतुष्टे । वम निवन्तम् । तत्
पथोपा, — ग्रीहण्ड सिङ्गण सौहण्ड वज्रदु स्रक्त
समन्तदुग्धा नागदु वज्रदुग्धिका सहाय्य इला
वज्र सुदि गुड गुडा गुडि गुला वज्रदुग्ध
वज्रा सुधा कृपासार बाणुशाख दण्डक वज्र-
कायक । रमा । सकल चिमरिचायतेले ।
गुणा — उष्णा पित्तदाहणी कृष्ण वात प्रमेहनी च ।
तत्चौर वातविषाधानाश्वीदरश्च । रा निष ८ ।
“वहूदीये प्रयोगीत्यमप्रितुल्य सुधापय ।” राज ।
विरचने च प्रयत्न । च १२५ । सु चि १४५ ।

सुहायतेलम् । स्त्री । खालिते तेलम् । टांक्व
तेन । पाठ — “सुहीपय पयोऽक्ष्य मार्कवी
आरुलोविषम् । सुचमाज समीमुच रक्तिका सन्द-
वारणी । सिवार्थे सौचातेलश्च गर्भे दद्या विपायता ।
वनिमा मदना पक्ष तैरा खालितमाशनम् ॥”
लाङ्गलोविषे लाङ्गलोमूल, रक्तिका गुल्माफल,
सौचातेल नयाफुटकीतेल । कश्चि सिद्धासतोल्या
तेलमिति श्वेतसपप्रतेल वदन्ति । रसर ।

सुहीदलम् । स्त्री । सुहीदलपत्रे ।

सुहीवीजम् । स्त्री । सुहीवचने । मनगा-
बीज । सकनकतेले ।

सुहाम् । स्त्री । सुहान् । देवाङ्गुल । चिका ।

सु(ही)चौरम् । स्त्री । सुहीवचन्यासि ।
निक्षु आणे । पु १२५ । सवाङ्गुलपुङ्ख ।

सुह । पु । दुग्धसार । वनिष । मक्षिके ।
रा निष २८ । सुपये । भा ५१५ भा ५ । पृथि
व्यनुगुणमृष्टद्रव्ये, इत्यादी । पु १२५ । स
चतुर्गुण्ये घृततेलवसामज्जान इति । च १२५ ।

सुह व्यावरज्यमभेदेन द्वयीनि । तयोस्तैश्च
व्यावरयोनि, घृतय लज्जमयोनि । तस्यानसमयो
रवेदद्यात् किञ्चिदनन्तरम् । तस्यानश्च शीत
दिवा योगे रात्रौ, वातपित्ताधिके रात्रौ वात
त्रोभाधिके च दिवा दितम् । घृत कोणजले, तेन
पृथ, वसामन्त्री मध्यमनुपमम् । भा । सुह
प्रयोगविधि — “स्वेद्यसुहीधमश्वीव्यायामासक्त
निष्पक्वा हस्तबालावलक्षणा कक्षा चीयातरेतसा
वाताश्लेष्यन्तमितिरदासुचप्रतिधाधन । सुहा न
तमितन्दाप्रितोष्णाश्लेष्यदुष्पवा । उहक्षभाति
सारामगउरीमगरीदरे । सुह्यां सुह्य सुधि श्रिया
लणा मयेय पीडिता ॥” तस्य समदिनपथ्यन्त
काल । स चिविध उत्तमसमाधमभेदेन । तत्र
दिनचयपथ्यन्तमधम दिनचतुष्टयपथ्यन्त मध्यम,
समदिनपथ्यन्तसुधम, गुणा — सुहीनि ५ इति
यदूकरोति दहम् मलानां विनिवृत्ति सद्रम ।
लिङ्गस्य सुक्ष्मव्ययनस्य सौम ॥” च सिद्धि १
५ । सुहमात्रा — “उत्तमस्य पक्ष मात्रा विमिताक्षय
मध्यमे । लघनस्य पक्षाङ्गेन सुहकायोपधेयु च ॥”
च ६ । सुहपाकविधि — “काव्याचतुर्गुणम् वारि
पादस्य खाचतुर्गुणम् । सुहात् सुहसम चौर
कल्कस्य सुहपादिक । चतुर्गुणत्वष्टगुणे द्रवद्वैगुण्यो
भवेत् । तत्र द्रवान्तरागतौ चौरमेव चतुर्गुणम् ।
द्रवात्तरेण योगे हि चौर सुहसम भवेत् ॥” अन्यत
— “जलमष्टगुण काव्यात् काव्यजलपादिक ।
काव्यात् पादिक सुह सुहात् कल्कजल पादिक ॥
पञ्चप्रसति यत्र स्युर्दवाणि सुहसमिधौ । अत्र सुह
समान्याङ्गुलार्थं च व्याचतुर्गुणम् ॥” अन्यत —
“एकनिजिद्रवद्रव्ये कृष्यात् सुहाचतुर्गुणम् । चौर
सुहसम दैय चतुर्भिर्गुणं चतुर्गुणम् । कल्काचतुर्गुण
सुह सुहाणीय चतुर्गुणम् । काव्याचतुर्गुण वारि
काव्य काव्यसमी भवेत् । जलसुहोर्दधानाश्च प्रमाण
यत्र नेरित । पाद स्यादोषध सुहात् सुहात् सोय
चतुर्गुणम् । ष्पादिकुसुमात् कल्क कक्षल सुह
सिद्धये ॥ यत्रोक्त सुहपादाद सुहकाये मनीषिभि ।
सुह सिध्यति यद्वान्ति कायस्वरसे क्मात् ।
कल्कस्य योग्येदश चतुर्गुणं पठमष्टमम् । खरसचौर
माह्व्यो पाकी यत्रैरित क्वचित् । जल चतुर्गुणं तत्र
वोष्याधानायमावपत् (माह्व्य दधि) । न सुक्ष्मतरस
द्रव्य चौरादिभिदपक्वतम् । मस्यक् पाकी न जायते
तस्याधोय चतुर्गुणम् । सुहपाकविधौ यत्र चौर
मेकतु कृष्या । सोयादीनामभिर्द्वै चोत्तरे चतु

गुणम् । अल्कोऽपि भवेत् खेही य माध्य केवले
द्रवे । खेहपाकविधौ यत्र प्रमाणं निरतं कथितं ।
अद्वयं कुड्वं रात्रं पचतं कल्कपक्वम् न । माया
तुल्यं घृते तैले प्रप्यमाहुश्चिकित्सा । दिगुधं
त्रिगुणं वापि वामात्राच्च पादिकाय । योगं यदि
पच्यमूढो होनवीर्यं भवेत्तदा । तुलाद्रव्यं जलद्रोणी
द्रोणं द्रव्यतुला मता । अतुक्ते द्रवकार्ये तु सर्वेषु
सलिलं मतम् ॥ अवेऽप्याह — अवेऽप्यतुक्ते विहितं
तन्तु मूलं भागेऽप्यतुक्ते समता विधेया । द्रवेऽप्यतुक्ते
जलमेव दधे कानेऽप्यतुक्ते दिवसस्य पूर्वम् । प्रसार
स्यादि निर्दिष्टं अतमेकं प्रथकं प्रथमं । जलद्रोणीन
भेदेयं साधयेत् अणुद्वितम् । कायद्रव्यस्य बाहु
न्यादुदकं तत्पमेयं तु । सस्यक् पाकं न सुखं त
होनवीर्यं तु केवलम् ॥ कल्ककायविनिर्गमे गणा
तन्मात्रं समाहरेत् । समानवर्गेण वा दद्यात्ताभ
मद्यापि वा । प्रयुञ्जीत भिषकं प्राज्ञं कालं साम्यं
विभागवित् ॥ यत्राधिकरणेनोन्निमित्तं स्यात् खेह
रविधौ । तत्रैव कल्कनिर्गमो विध्यते खेह
वेदिना ॥ तथोक्तमपि यद्व्यम् भवेद्वाधावयो
गिकम् । तदुदरेयौगिकान्तु प्रविषेदयदकोत्ति
तम् । शाङ्गधरस्तु — “कल्काचतुर्गुणीकृत्य घृत
वा तैलमेव वा । चतुर्गुणद्रवे साध्यं तस्य मात्रा
पत्नीमिता ॥ दादशाकान्तु सूक्ष्मां वल्लीमां क्षममेव
च । एकाहं त्रीहिमांसानां पाकं कुर्याद्विषय ॥
चतुर्गुणं स्रुद्रव्यं कठिनेऽष्टगुणं पथ ॥ अत्यन्त
कठिने द्रव्ये मोरं सोडशिकं जलम् ॥ तद्दं कुड्वं
यावत् भवेदष्टगुणं पथ । प्रत्यादितं विषेऽपि चौर
रात्रचतुर्गुणम् ॥ अन्वकायस्येयं पृथक् खेहस्य
साधनम् । कल्कस्थानि तत्र दद्यात् चतुर् पटमष्ट
मम् ॥ द्रवाणि घृतं सहषु पञ्चादीनि भवन्ति हि ।
तत्र खेहसमाह्वयथापूज्यं चतुर्गुणम् ॥ द्रवेषु
केवलमेव खेहपाको भवेदयदि । तत्रास्त्वपिटा
कल्का स्युद्रवाय चतुर्गुणं ॥ काथेन कवचमेव
पाको यवेरितं कथितं । कायद्रव्यस्य कल्कोऽपि
तत्र स्रुद्रं प्रयुज्यते ॥ खेहपाकनिधिरिलचयमाह
— ‘खेहकल्को यदाह्रं न्या वसिती वसिरेववेत् ।
अत्रो वसिरे च नो गन्तुमदा सिद्धिं विनिर्दिशेत् ॥
अत्युपरमे प्राप्ते किनलोपरमे तथा । गन्धवत्तसा
दोना सत्यतो सिद्धिमादिशेत् ॥ खेहपाकनिधा
प्रोक्तो स्रुद्रगुणं खरसत्तया । ईवत् खरसकल्कान्तु
खेहपाको स्रुद्रभवत् । मज्जापाकस्य विद्विष्य कल्के
मोरसकोमते ॥ ईवत् कठिनकल्कस्य खेहपाको

भवेत् खर ॥ तद्दं खरपाकं स्यात् दाहकानि
पृथोजनं । सर्वेषामिह द्रव्याणां मध्यपाकं प्रम
यते । वरं पाको स्रुद्रं कार्यं तथापि न खरो
मत ॥ घृततैलगुडादींश्च मैकाहादवतारयेत् ।
व्युषितं तु प्रकुर्वन्ति त्रिगुणं गुणान् यत ॥
केवलं त्रीहजन्त्रकायो व्युष्टस्य दीपन ॥” पप्र
२४ । अथव्य घृतादिप्रयोगविधाने । स च द्विविध
पिण्डपेयभेदेन । ‘तयो पिण्डो भोजनेषु पेयं पाने
न कथ्यते ॥’ अद १२ च ।

खेहकरः । १ । शालहले । वनिध ।

खेहगर्भः । १ । तिलचुपे । तिलेन गाह् ।
पमु ।

खेहचतुष्टयम् । लो । सपिस्तेलवसानजसु ।
पप्र २४ । सिद्धौ वा व्यापि ।

खेहन । १ । उद्वेगधूमपानविधिः । कफे ।
तस्य स्यात् शिरः । खेहदानेनेन्द्रियतपस्य । भा
त्रणशीविषाणं खेहपाने । सुचि २४ । लो ।
अथर्वे । रात्रि २४ । दुग्धघारी । नूनि । वे
निध । वि । सिन्धकरि । स्त्री (मो) । खेहन
न्या । चमू २४ । तन्नामकमेवाज्ञानवर्गा । भाव्य-
चपयावीजानि एकद्विविगुणानि च । पिशा वसि
जले कुर्यादज्ञान दिष्टरेणकम् ॥ भा ।

खेहपाककल्पः । १ । खेहपाकविधौ । “खेह
कुड्वे । भयजपल पिटं कल्कं चतुर्गुणं द्रवमावाप्य
विपचित् ।” इत्यादि । सुचि २४ ।

खेहपिण्डोत्तकः । १ । पीतमदनहले । पीत-
वर्णं भजनकृतं गाह् । वनिध ।

खेहपूरफलः । १ । तिलचुपे । वनिधः ।

खेहभूः । १ । कफे । हच ।

खेहसुख्यम् । लो । तमे । वनिध ।

खेहरङ्गः । १ । तिले । मर ।

खेहवतोः । लो । मेदायाम् । रात्रि २४ ।

खेहवर्त्तिः । लो । अत्रमूलरोगे । २४ ।

खेहवस्तिः । १ । तैलादिना वसिदाने ।

टैलेन निर्दिष्टि । खेहवसिनिधेयस्तु नात्र
यद्व्य दक्षिण । खेहवीर्यं तथादने खेहनानुविध
पति । अद । See चतुर्वासनवसि ।

सूहविहः (हृज) । पं । टिषदाकृषि ।

ढेनपदवर्माङ्ग । वै निघ । जटा

सूहवीजः । पु । पियानवत्, १ हने । भिन्नाङ्ग
गोष्ठ । रा नि व ११ ।

सूहव्यापत् । स्त्री । सूहातिथोगजनित
विकारे । सु ।

सूहसारः । प । मज्जाधातो । शब्दा । वै निघ ।

सूहा (न) (हु) । प । चन्दे । रोगे । उपा ।

सूहोत्तमम् । स्त्री । तैले । वै निघ ।

सुन्दः (नम्) । प । स्त्री । कम्पने । मा नि ।

सुन्दनाद्ययः । पु । तिन्दकृत्वे ।

सुरिशः । पं । स्पृशे । शब्दकल्प ।

सुशः । प । त्वाचप्रत्यये । रोगे । दाने । विका ।
मणिविशेषे । अन्नमणोत्तर । शब्दकल्प ।

सुशर्नः । प । वायो । रा नि व ११ । स्त्री ।
स्पृशे । नि ।

सुशर्मणिः । प । मणिविशेषे । अन्नमणोत्तर ।
शब्दकल्प ।

सुशर्मणिप्रभवम् । स्त्री । खण्डे । श र ।

सुशलज्जा । स्त्री । खज्जालकायाम् । गज्जा-
वतौ । रा नि व ५ ।

सुशशुहा । स्त्री । शतमूल्याम् । शतमूली ।
श च ।

सुशसङ्कोचपत्रिका । स्त्री । शृङ्गलज्जालु
कायाम् । चेत लज्जावतौ । वै निघ ।

सुशस्यन्दः । पु । संज्ञे । देह । शब्दकल्प ।

सुशहानि । स्त्री । श्वररोगविशेष । 'जनयेत
सुशहानिन् श्रोतुं शक्यमितम् ।' सु नि १४४ ।

सूक्ता । स्त्री । सन्नामकसुगन्धशक्ति । पिङ्गि-
शौक । स सूक्ता । क शिक्ते । तं मृक्षयनेदुद्रव्यम् ।

तदगुणा — कटु कषाया तिक्ता कफकासघ्नी
प्रेमसिद्धामरीमुखकृच्छ्रेषु हिता च । रा नि व

१२ । सु सु १८५ । मज्जालकायाम् । रा नि व
५ । या सु १८५ एतादि । 'सूहाधोक्तकोष

पमवगम् ।' वै निघ २३ च य चि माकमादिषु च ।
माद्याम् । विधी शौच । माद्यत्याम । मंगली

हन् । शतपत्राम् । लेउति । पापीनामुपश्रव
विशेषे । वै निघ ।

सूश । स्त्री । संपेकङ्कालिकावत् । श च ।
(शा, शी) । कष्टकायाम् । ज द । प मु ।

सूष्टरोदनिका । स्त्री । सम्झाया । मन्त्रा-
वतौ । स चि २१५ च ।

सूष्टासूष्टि । व्य । परस्परस्पर्शने । ह्यो १३
हूँ चि । शब्दकल्प ।

सूष्टिः । स्त्री । स्पर्शने । भम ।

सूहा । स्त्री । इन्धायाम् । भुजङ्गघातिनीवत् ।

सूह्यः । पु । मातुलुङ्गवत् । श च ।

स्फटः (टा) । पु, स्त्री । संपेकपायाम् । भम ।

स्फटिकः । प । मृत्तकान्तमणौ । हला ।
भ्रूनामल्यतमणौ । श्फटिक । तत्पर्याया, -

स्फटिकात्मा स्फटिके स्फाटिके स्फाटीके स्फटिकी
पल स्फाटिकोपल भासुर शालिपिट धौतशिरा

सितोपल विलसमणि निर्मलोपल स्वच्छ खड्ग
मणि अमररत्न निमृषरत्न शिवप्रिय । गुणा —

पिघदाहरीगघ्न रजसमवीर्यथ । एतज्जपमालया
जपतां कोटिगुण फल भवति । रा नि व १२ ।

स्फटिकारो । यष्टेकित्रि । भा ४३ ने रो चि ।
"स्फटिकशङ्खनाभौन्दव ।" कर्त्तु । वै निघ ।

स्फटिकविपम् । स्त्री । दारुमोक्षमेद । स ।

स्फटिका (ख्या) । स्त्री । स्फटिकारिकायां ।
यष्टेकिवि । भा । स रसकर्पूर ।

स्फटिकात्मा (न) । पु । स्फटिके । श प ।

स्फटिकाद्रिभिदः । प । कर्पूर । शब्दकल्प ।

स्फटिकाभः । प । रा नि व १२ ।

स्फटिकारि । स्त्री । सन्नामल्यतखनिगोप
रत्ने । यष्टेकित्रि । हि फिटिकारो । सत्पर्याया,

—स्फटिका स्फाटो स्फुटिका स्फेता शुभा रज्ज्वा
रज्ज्वा हटरज्जा रज्जाज्ञा हटरज्जावती । गुणा —

कषाया उष्ण वातपित्तकफघ्नघ्नी श्वित्रविमेषघ्नी
योमिसङ्कोचकारिणी प्रदरमेघकृच्छ्र वानमोप-दाघ

नाशिनी । भा पू १५ च रसव ।

स्फटिकोपम । पु । कर्पूर । यशदे । दृष्टा ।
चन्दकान्तमणौ । वै निघ ।

स्फटिकोपल । प । स्फटिके । वै निघ ।

स्फाटो । स्त्री । स्फटिकारो । यष्टेकित्रि । भा ।

स्फाट(टि,टौ)कम् । स्त्री । स्फटिके । श र ।

हि पुकचि, कानिये जियोरित । म बाउचो । क
वाउचिर्दि । तें तिप्यतोये, ण्लवयन्निये । वम्
व'वधा, कालोजोरो । तत्पय्याया, — सुवक्षि
सोमवक्षिका कालमेवो कृष्णकला बाकुचो पूति
फलो अन्द्रमेखा कृष्णा कुष्ठमाशिनो पूतिफला
सुवक्षो सोमराजो कालमेवो बाकुचो बाकुचो ऐन्दवो
गुलीतूखा क्रिमिदो येनामो सिता सितावरो चन्द्री
शुभमा कुष्ठदन्तो काव्योमो पूतिगन्वा वण्डुला
अद्रराजो ववण्डुज कानिदा वण्डुला । रा
नि व ४ । गुण — बाकुचो मधुरा तिक्ता कटु
पाका रसायनो । विटग्रहहिमा रुष्या सरा
श्रे भावविपत्तुत् । रुष्या हृद्या श्वास कुष्ठ मेषज्वर
किमिमण्ड ॥ तत्फलं पिप्लव कुष्ठ कफानिल
हर कटु । केय लथ क्रिमि श्वास कास शोथान
पाण्डुगुत् ।

सोमराट् । पु । सोमराज्याम् । सोमराज ।

सोमरोग । पु । स्त्रीणां मूत्रविघारे । निदा
नादि — स्त्रीणामतिप्रसङ्गेन शोकाद्यादि यथा
दधि । असोसारक्षयोगाद् वा गरयोगात्तथैव च ।
अथ सन्मरीरस्याः सुभ्यन्ति प्रसवन्ति च ।
तथास्ता प्रयुक्ता स्यामात् मूत्रमार्गे व्रजन्ति हि ॥
लक्षण — प्रसन्ना विमला श्रोता निर्गन्धा मोहज
सिता । सवन्ति चातिमात्र ता सा न शक्नोति
दुष्यला । वेग धारयितुं सासो न विन्दति सुख
कचित् । शिरशिविलता तस्या सुखं तानु च
ययति ॥ मूर्च्छा जन्मा प्रलापश्च लगदश्च चाति
मांसव । भट्टोर्मोर्ज्यैश्च ऐषैश्च न क्षति लभ्यते
सदा । सन्सारणाक्तरीर्य्य सोम्याया सोमसजिता ।
तस्य सोमचयात् स्त्रीणां सोमरोग इति श्रुत् ।
इति । भा । बहुमूत्ररोगे ।

सोमलता । स्त्री । दिव्यौषधिविशेष । सोम-
नडा । See साम । गुडूच्याम् । ब्राह्मीसुपे ।
रानि व ३ ।

सोमलतिका । स्त्री । सोमलतायाम् गुडूच्या ।
रानि व ३ ।

सोमवल्क । पु । कटफलद्रव्ये । कटुकनेत्र
ग्राहि । रसा । करद्रव्ये । रुद्रग्राहि ।
जटा । चविद्व्य । रीठाकरक्षे । रानि व ४ ।
२३ । अतखदिर । चम । वर्तुकद्रवे । वावणा
ग्राहि । रसा । रानि व २३ ।

सोमवल्कल । पु । कटफलद्रव्ये । अतखदिर ।
वै निघ ।

सोमवक्षरो । स्त्री । सोमलतायाम् । सोम-
नडा । ब्राह्मीसुपे । सोमराज्याम् । वै निघ ।
मथ्यात्याम् । चम । सोमलतामिदं भ ।

सोमवक्षिका । स्त्री । सोमलतायाम् । भ ।
सोमराज्याम् । चम ।

सोमवक्षो । स्त्री । सुदशनायाम् । उग्रति
पूरति, पञ्चगुणक । लताकरश्च । ब्राह्म्याम् ।
वक्षो नाक । बाकुच्याम् । सोमवक्षि । रानि व
२३ । सुकल्प १५ । अतखदिर । गजविपत्या ।
वमकापांसे । वै निघ । गुडूच्याम् । चम । पाताल
गह्वरीलतायाम् । पीठान् गङ्गुली । रानि व
२ । सोमायाम् । सोमनडा । रानि व ३ । भ ।
च विद्व्य । मण्डूच्या । शूङ्गुङ्गि । रानि व २३ ।

सोमवृक्ष । पु । कटफलद्रव्ये । रसा । अत
खदिर । रानि व ८ ।

सोमशकला । स्त्री । शशाङ्कुल्या । रानि व
७ । See शशाङ्कुली ।

सोमशल्य । पु । अतखदिर । रानि व ८ ।

सोमसन्नम् । स्त्री । कपूरे । रसा ।

सोमसट्टक । पु । सट्टकमेदं । यथा — दधि
वीर्यं विनिकाशय तद्धिन् विश्रामरोषवो ।
कृष्णविवकदीपुषे चित्रा भाण्डे सुधीलयेत । वस्त
पूते ततमद्धिन् वीज दाडिमज चिरेत् । सोमसट्टक
नामासौ वर्धमानगुणे सम ॥” द्रव्य गु ।

सोमसम्भवा । स्त्री । गन्धश्या । वै निघ ।

सोमसार । पु । अतखदिर । रानि व ८ ।

सोमस्कन्ध । पु । अतखदिर । वै निघ ।

सोमचोरा (रो) । स्त्री । मद्रासोमलतायाम् ।
रानि व ३ ।

सोमा । स्त्री । लघुसोमलतायाम् रानि व ३ ।
ब्राह्म्याम् । विमो नाक । सोमवल्क । कटुकन ।
सु २३६५ । गुडूच्या । सोमराज्या । सोमराज ।
शक्ता । अत खदिर । वै निघ ।

सोमाख्यम् । स्त्री । रक्तचैरवे । शूङ्गुपुष्प ।
रसा ।

सोमार्हा (ह्रा) । स्त्री । महासोमलतायाम् ।
राजि व ३ ।

सोमालः । वि । सुकुमार । चारा ।

सोमल्लवः । पु । रत्निनि । वै निघ ।

सोरकम् । स्त्री । सत्पारमेद । सोरा इति
सञ्च । अत्रि (सन्ध्यावके) ।

सोहरा । स्त्री । सारा इति ध्यात पण्डव्यी ।
मेघश्रीरुचि महाशङ्खद्रावके ।

सौक्तरौ । स्त्री । वाराहोक्तदे । वै निघ ।

सौल्लिकेयः । पु । तदाव्य विषमेद ।

सौख्यम् । स्त्री । चारीय । सुखे । हे च ।

सौगन्धम् । स्त्री । कल्लणे । शंख थं । सुगन्ध
लणे । ब्राह्मश्रु । "सौगन्धिकस्य सौगन्ध राम
कर्दूरके लणे ।" शर । वि । शुभगन्धे ।

सौगन्धकपत्रक । पु । श्वेतार्जके । (धृष्ट-
कृष्णौदितम्) । वै निघ ।

सौगन्धिकम् । स्त्री । माषिकथेष्टे । राजि
व १३ । पश्यागे । मे । नोलीलले । नौगच्छति ।
राजि व १० । सुसुन्दर । रक्तमले । शाल
पत्र । चमू ४२५ । विषुगन्धे, लगेलापवेपु । वै
निघ २५ सगच्छन्ति सि दाडिम्बाष्टके । सौवचन
लवणे । सुसुन्दर । वै निघ चओ सि भल्लातक
लेष्टे । रोहिणलणे । रामकश्रु । अम । कल्लारे ।
रक्त कथन । अम । रसर निषिचि । गन्धले ।
अम । चसु २५ । पु । गन्धके । राजि व १६ ।
भद्रतरुगन्धके । च द राजयचि ररेन्द्रगुह्याम् ।
चसु २५ । कफप्रक्षिप्तिविशेषे । चदि ७५ ।
स्त्री (का) । पशमेदे । श्रुती । शब्दकम् ।
गन्धलथ । मेघनात्र चि कुम्भोकावतल । अनन्त
सूने । च द नात्र चि । वि । कौवमेदे । "य पुनति
योनी जायत स सौगन्धिक सञ्चित । स योनिशेफ
सौगन्धमाश्राय लभते बलम् ॥"

सौगन्धपत्रक । पु । श्वेतार्जके । वै निघ ।

सौगुह्री । स्त्री । विषय्याम् । अच ।

सौध । पु । स्त्री । रीय । राजि व १३ । राज
भवने । अम । पु । गुरुखडिकायाम् । श्रु १५६ ।
राजि व १४ । स्त्री (धा) । धुहीरुषे । अनग
मिद्ध । च द यन्त्रिचि ।

सौधभूषणम् । स्त्री । चयके । हृण । वै निघ ।

सौपर्णम् । स्त्री । सरकतमणो । राजि व ११ ।
गुह्याम् । राजि व ६ । स्त्री (धी) । वत्सादगौ
लतायाम् । भाटांशुशङ्खौ । राजि व ३ । नकुम
१६५ ।

सौमद्रेयः । पु । विभोतकश्चे । बह्मडांशु ।
शर ।

सौभाग्यम् । स्त्री । मिन्दूर । टङ्गले । (गोदाशी) ।
राजि व ६ । ११ । मेघ न्व चि सौभाग्यवशा ।

सौभाग्यचिन्तामणिः । पु । विषमज्वरे
बोधम् । रसगन्धश्चिह्नलणेपालवीजकानि कम
हृडा नैतव्यामि, अथ दन्तोमूलरसेन विष्टा गुह्या
प्रमाणा बटी काव्या । अनुपाग शर्करा । सा को ।

सौभाग्यमण्डनम् । स्त्री । हरिताले । वै निघ ।

सौभाग्यशुगुह्री । स्त्री । सूतिवाशा मोदकी
पथे । यथा—देउठ, अविफल, अश्वबोध, मुठा,
खोश, कृष्णश्रीरा, छादयल, अग्निश्री, नरथ,
नैलज, नागेश्वर, तेजपथ, उडुपक, श्री,
धरिद्रुग, एलाहेठ, तुलका, शनिश्री, गजनिगुल,
मरिच, कौकडांशुश्री, धूमिकृष्ण ७ एव । अत्र
मूलो अष्टोत्तर ४ तो गोह ८ तो अत्र
८ तो उष्ट्रिहृण १ अ मिह्वि ७० अ घृत १
अ गवाशुद्ध ८ अ । मात्रा १ तोला पूर्वाष्ट ।
द्वितीया यथा—द्विकर्णा, द्विकर्ण, कृष्णश्रीरा,
उडुपक, तेजपथ, एलाहेठ, नागेश्वर, मुठा,
अग्निश्री, अश्वकण, धन, नरथ, तुलका,
नालुका, मशनायल, यगानो, वनयमानो, धाई
हृण, अष्टमूलो, उलामूलो, गोध, गजनिगुल,
निशानवील, उष्ट्र, कर्पूर, चन्दन, रक्तचन्दन
अष्टोत्तर ४ हृण २ तो उष्ट्रिहृण ४ अ घृत १
अ शुद्ध ८ अ चिनि ६ अ अक्षय पाक करिवे ।
अशुभान् हृदि द्रव्य । १ म पाठ — "कश्चि
शब्दाटवराटमुस द्विजीरक जातिफल सकोषम् ।
लवङ्गशैलियकनागपुष्य पच वराह शट्टि धातको च ।
पला शताह्वा धनिकेमविषलो तथोपये अष्टिबरी
विदारौ । नौहामय तव पलप्रमाण प्रत्येकमिवा
मिद कर्तव्यम् । मदीयधान् चूर्णपलानि चारौ
त्रिगुलान्यव सिता निषेधा । पलानि चारानि
सर्विषय प्रत्येक्य धोरमिद प्रयुक्तम् । पचिद्विषय

माती। तत्पर्याया,—तुवरी काडची पाव्वी
कालिका काशी सती सोराइ सत्तिका सोराइ
सत्तुचा परंपटी। गुणा—तिक्ता कटुका कषाया
अन्ना निखनी चक्षुष्या यक्ष्णो चर्द्धि पित्तसन्तापघ्नी
॥ रानिव १२। सा च स्फटिकातुल्यगुणा।
भा पू १ भ च रसः । कफपित्तबीसपत्रघ्नी। राज।
सु चि १८५। तदभावि पट्टपरंपटी याज्ञा। भा म ४
भ च ह चि । वै निघ २ भ अर्श चि भल्लातकादित्रिपे।
गोषोचन्दने। छिन्नक-भाति। वै निघ ।

सौरिः। प। असनहवे। आगन् गीह। रा
नि व ८। स्त्री। आदित्यमन्त्रायाम्। छडछडिग्रा।
रानि व ४।

सौरिकः। पुं। भल्लातकहवे। छेर्गा गीह।
वै निघ ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। गोलमणो। रानि व १२।
सौरो। स्त्री। आदित्यमन्त्रायाम्। छडछडिग्रा।
प (रो[रु])। भल्लातके। वै निघ ।

सौरोयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वकारनिर्वाच
विधे। सुकल्प २५। See त्वसारविपम्।

सौरेयः (कः)। पुं। यक्षप्रथमिष्टायाम्। (चैठ
रैणि)। हि कटुसरेया। गुणा—“सौरेय कुष्ठ
बातासकफकण्डूविपापघ्। तिक्तीणो मधुरी दन्त्य
सुप्रिय कैशरज्जम् ॥” भा ।

सौखिकः। पुं। तामकुष्ठके। च टी।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
खरवे। मछल जवण। हि खोहारकोड़ा। च
द च सा वि । खोहारखरवण। भा म ४ भ योनि
रो चि । गोवर्चल इति महाराष्ट्रादी। तत्पर्याया,
—सर्प रक्षकं कृष्णखरवणं दुर्गन्धं गुलमाशनम्
तिलकं जयमन्त्रं रण्यं कौद्रविकम्। गुणा—
सप्त चारं कटु सप्त गुणं क्षुण्णं कर्षणं वातामगुल
विषभारोचकहरणं। रानि व ६। अघ्निकरं
कटु सप्त विमर्दं सप्त। मद्। विषभ्यानाहृगुलघ्नम्
छद्धारगोषकथं। भा । खरिकरं बोर्धोच हर्षट
कटु गुणघ्नं गुलघ्नं किविप्लवकरं खपुपाकथं।
राज । सखिचारे। गानिभाति। अम ।

सौवर्णमेदिनी। स्त्री। मिष्टो। म मा ।

सौवर्णिका। स्त्री। असाध्यभूताविमर्दे। ६
कल ८८।

सौविटः (दत्त)। पुं। अन्न पुंरिकाया रचने।
कूको। चम ।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बहददरे। बड़ दूग।
रसा काञ्चिके। कौञ्चि। पसु। काञ्चिक
भेदं। च द क्कमि चि। मोतोछने। अम।
सौवीराञ्जने। नौगाञ्जन, नौग शर्मा। रसा।
एतच्छोधन वराटकवत्। रसा स। रसाञ्जने।
रसाञ्जनशोधने मय्यम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगीधूमकृतकाञ्चिके।
यव ७ गन्धम्र कौञ्चि। “निस्तुषपकथवे सवि
सम् ॥” शाङ्गः। निस्तुषयवकाञ्चिके। यद्व
कौञ्चि। च। तत्पर्याया,—सुवीराम्न यवोन
गोधूमसम्भव यवास्त्रज दूषीत्य तृषोदकम्। गुणा
—“सौवीरान्तु यवरामे पक्वैर्वा निस्तुषे कृत।
गोधूमैरपि सौवीरमाचार्यं केयिदृचरे। सौवी
रान्तु यक्ष्णशं कफघ्नं भेदि दीपनम्। उदावर्णाह
मर्द्दास्थिशूलानाहृषु शस्यते ॥” भा । अम्लरसे
कैश्य शिरीरीगन्ध जराहर श्रेयिष्यनाशनं बलकरं
सन्तपणच। रानि द १५। See तुषान्तु।
“सौवीरकं सुवीराम्न ज्ञेयं गोधूमसाधितम्।
निस्तुषैस्तु यवे कैचित् प्राहुः सौवीरकं तुषा।
यवैस्तु निस्तुषे पक्वे सौवीर साधितं क्वचित्।
यवादहगुणं तोयम् दापयन्ति विक्रियका ॥
चमाल्ये तथा सोमे सन्धानं यद्दिनं भवेत्।
हेमन्ते शिशिरे स्थाप्य भिषक् द्रवपि तेन वै।
प्राहृषु सन्ते सन्धानं भवेदहदिनेन वै ॥” तोड़।
सौवीराञ्जने। तस्य नौलामम्, नौलशर्मा इति
खीके। पसु ।

सौवीरकः। पुं। बदरहवे। बड़ भाटैनाहे
दूगगीह। रानि व ११।

सौवीरजम्। स्त्री। भोलाञ्जने। नौग शर्मा।
वै निघ ।

सौवीरवदरम्। स्त्री। बदरफलविशेष।
नाहृदूग, भाटैनाहे मिष्टे बड़ दूग। गुणा—
शोथल भेदनं गुक एकल व हर्षं विषदाहरकथ
दयावातघ्नं। मद् व ६।

सौवीरमारम्। स्त्री। खीलो, अमि। द्रुकाञ्जने।
रानि व १५।

सोवोरा । स्त्री । धीरकाशीलता । क्षीर-
भोग्या । वै निघ ।

सोवोराञ्जनम् । स्त्री । स्नानामयानाञ्जन-
विशेषे । सोवोरानामनदोभवाञ्जने । नौनाञ्जन,
नौन उर्गा । तत्पञ्चाया, — पाञ्चस्थान चञ्जन
यानुभक्त्य नादेश्य मेघक सीतोज दुष्टदं मोक्ष
सुधोरज मोलाञ्जन चक्षुष्य वारिसम्भव कपोतक ।
रा निघ १२ । लक्ष्य—“वश्रीकशिक्षराकर भङ्गे
मोक्षोत्पद्यति । सोवोराञ्जनमिव्याहुराहुर्देविनी
कना ।” चम्पल्यङ्गने । गुण्य — श्रोतल मोक्ष
स्वाटु निखन कट चक्षुष्य तिल राक्षक मधुर
विश्व विज्ञास्यविषविषकफप्र नेवदोषहर वातघ्न
शामहर रक्तपित्तघ्न । वै निघ । श्रोतल कट तिल
कषाय चक्षुष्य रसायन कफवात विपघ्न ।
रा निघ १२ ।

सोवोरिका । स्त्री । सुदृशरीभेदे । मदव ६ ।

सीसुराद । पुं । पुरीषजह्मो । च नि ७५ ।

साहित्यम् । स्त्री । चटभो । चम । यावता
हारेण कुर्वरप्रभेदनादिक भवेत् तावदाहारे ।
च १५५ ।

स्कन्द । पुं । शरीर । त्रिका । पार ७ । रा-
निघ १२ । स्कन्दरुद्र । मास ४४ बालचि ।

स्कन्दग्रह । पुं । तन्नामकबालपदविशेषे । तदा
विटल लक्ष्य—“शूनाच चतुर्जसगन्धिक जन
विट् बकास्थो हतचलितैकपञ्चनेव । उद्विग्न
सुचलितचक्षुरन्परोक्षो स्कन्दाभी भवति च माद
मुष्टिवर्षा ॥” सु उ २०५ । तदुत्पत्ति यथा—
“स्कन्द सटो भगवता ईवेन विपुरारिणा । विमर्षि
चापरा रुद्रा कुमार इति स रघु ॥” सु उ
२०५ ।

स्कन्द(न्व)तरु । पुं । नारिकेलवृक्षे । नारि-
केल गच्छि । रा निघ १२ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रेचनी । त्रिका । शीघ्र-
व्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दापहारि । सु उ ७५ ।

स्कन्दाश्रज । पुं । पारदे । रा निघ १२ ।

स्कन्दापसार । पुं । बालग्रहविशेषे । लक्ष्य
यथा—“नि रुद्रो भवति पुनर्भवेत् सस्र सरन्व
कश्चरदेय मन्तोष विमर्षे स्रजति विनय

जृम्भाय किं वा स्रजति च तत्कलामिपत्र ॥”
सु उ २०५ । ‘स्कन्दापसारस्यो य सोऽग्निना
प्रिसमद्यति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख इति
बोध्यते ॥” सु उ २०५ ।

स्कन्ध' । पुं । शरीरावयवविशेषे । कौट । रा-
निघ १८ । शरीर्मूलादिशाखापर्वन्भागे । गाह्व-
रुद्रि । चम शरीरे । मे ।

स्कन्धज' । पुं । शस्त्रादौ । “पर्वथोनय
इत्याद्या स्कन्धजा शस्त्रकौमुखा ।” इ च ।
वटवदे । मदव ५ ।

स्कन्धदेश' । पुं । इक्षिस्कन्धे । स्कन्धदेशे ।
कौट । चम ।

स्कन्धफल' । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा निघ १० ।
चदुस्वरवृक्षे । यक्षजुम्भू । श च । स्त्री (ला) ।
खरूरवृक्षे । मा ।

स्कन्धबन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमल्लक । पुं । कटपक्षिणि । कौट-
गात्री । इ च ।

स्कन्धरुद्र' । पुं । वटवृक्षे । रुद्रगच्छि । रा नि-
घ १२ ।

स्कन्धरोग । पुं । अस्रजति चववाङ्कादौ ।
मानि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । मोत्री ।
श च ।

स्कन्धमृद्ध' । पुं । मृद्धि । मृद्धकल्प ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । मृच्छकल्प ।
श्यामालतायाम् ।

स्कन्धो (इन्) । पुं । वृक्षे । रमा ।

स्कन्ध । नि । सुते । चम । वा उ २६५ ।

स्कोटिका । स्त्री । हापुनिकायां, खड्गनिका-
याम् । विहा ।

स्नान । पुं । कुच । तत्पण्याया — कुच कृष्ण
परीज वचीज पशोषर वचीरुद्र उरविज । रा-
निघ १८ । तन्नामकमण्डपानि । सु मा ६५ ।

स्नानकील । पुं । स्नानविद्रोहो । चम्पलीरीचि ।

स्नाननम् । स्त्री । कन्दने । मे ।

स्नानम्भय । पुं । स्नानवादिभिर्भो । रा-

माती। तत्पर्याया,—तुवरी कावची प्राज्वतो
काशिका काशी सती सौराष्ट्रिका सौराष्ट्र
वत्सा पर्यटो। गुणा—तिक्ता कटुका कषाया
पक्वा निखमी चतुष्पा यक्ष्णी चर्द्धि पित्तसन्नायनी
य। रा नि व ११। सा च स्फटिकातुल्यगुणा।
भा पू १ भ उ र स व। कफपित्तवीर्यप्रणयी। राज।
सु चि १८ य। तदभावे पदपर्यटो याह्य। भा म ४
भ स द वि। वै निघ २ भ अर्धं चि भज्जातकादिनेये।
गोषोषन्दने। छिन्नक-भाति। वै निघ।

सौरिः। पुं। असनहचे। आशन् ग्राह। रा
नि व २। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। छुछुछिन्ना।
रा नि व ४।

सौरिकः। पुं। भज्जातकहचे। छेन्ना ग्राह।
वै निघ।

सौरिरत्नम्। स्त्री। नीलमयी। रा नि व ११।

सौरो। स्त्री। आदित्यभक्त्यायाम्। छुछुछिन्ना।
पुं (सौरिन्)। भज्जातके। वै निघ।

सौरोयकम्। स्त्री। तन्नामकत्वक्सारनिर्घास
विरे। सु कष २ य। See त्वक्सारविषम्।

सौरेयः (क)। पुं। शुरुप्रयुक्तिगुणम्। ध्रुव
योगी। हिं कटसरेया। गुणा—“सौरेय कुट
भातासकफकण्डूविषापह। तिक्तोष्णो मधुरो दन्त्य
सुखित्य केसरधन ॥” भा।

सौखिकः। पुं। तासकुटके। च टो।

सौवर्चलम्। स्त्री। Sachal salt तद्देशज
लवणे। मण्डन मरुग। हिं चोदरकोड़ा। च
द य सा वि। चोदरलवण। भा म ४ भ योगि
रोचि। सौवर्चल इति महाराष्ट्रादौ। तत्पर्याया,
—पथं वषकं लणमवषं दुर्गन्धं यलनायनम्
तिष्ठत्वं ह्यगम्य दय्य कौटविकम्। गुणा—
लघु चार्द कटु उष्ण गुण्य क्षमिन्मृ कर्षवातामण्य
विश्वारोचकहरय। रा नि व ६। अधिकरं
कटु उष्ण विमर्द लघु। मद्। विश्वानाद्यल्लभम्
छद्वास्वीयवध। भा। रुचिकरं वीर्यं च द्रव्यं
कटु गुणधं गुणधं किंविपित्तकरं लघुपाकय।
रा १। सविचारैः नाविभाति। चम।

सौवर्णमेदिनी। स्त्री। मिदनी। म भा।

सौवर्णिका। स्त्री। असामान्याविशेष। सु
कष २ य।

सौविटः (दक्ष)। पुं। अन्तःपुरिकाया रचके।
कक्षकी। चम।

सौवीरम्। स्त्री। बदरे। बहदरे। वड दूग।
रमा काञ्चिके। वै निघ। पसु। काञ्चिक
भेदे। च द क्ष मि चि। सोतोऽन्नने। चम।
सौवीराञ्जने। नीलाञ्जनं, नील शर्मा। रमा।
एतच्छोधनं वराटकवत्। रसा स। रसाञ्जने।
रसाञ्जनशोधने मम्मम्।

सौवीरकम्। स्त्री। यवगोधूमकृतकाञ्चिके।
य व ७ शमय कौञ्चि। “नितुषयपक्षयै सहित
मन्त्रम्।” शाङ्गं। नितुषयवकाञ्चिके। यव
कौञ्चि। च। तत्पर्याया,—सुवीराञ्ज यवोत्प
गोधूमसम्भव यवाञ्जल दूषोत्प तूषोदकम्। गुणा
—“सौवीरन्तु यवरासे पक्वे वा नितुषे हत।
गोधूमेरपि सौवीरमाचार्य कैथिद्रुचिरे। सुवी
रन्तु यक्ष्णकं कफघ्नं भेदि दीपनम्। उदावर्तार
मर्दास्थिग्लानाहेषु यथ्यते ॥” भा। चक्षरस
केय शिरीरीगन्धं मराह्वर श्रेष्ठिधनाशनं बलकरं
सन्तपण्यं। रा नि द १५। See तुषाम्बु।
“सौवीरकं सुवीराञ्जं ज्ञेयं गोधूमसाधितम्।
नितुषैस्तु यवै कैचित् प्राहुः सौवीरकं बुधम्।
यवैस्तु नितुषे पक्वे सौवीरं साधितं क्षयम्।
यवादष्टगुणं तोयम् दापयन्ति चिकित्सकाः ॥
घनालये तथा सौमं सन्धानं पञ्चदिनं भवेत्।
हेमन्तं शिशिरे स्थाप्य भिषक् द्रव्यं दिनं वै।
प्राहृष्टुन्ते सन्धानं भवेदष्टदिनं वै ॥” तोड़।
सौवीराञ्जने। तच्च नीलाञ्जनं, नीलशर्मा इति
लोके। पसु।

सौवीरकः। पुं। बदरहचे। वड पाटिनाहे
दूगग्राह। रा नि व ११।

सौवीरजम्। स्त्री। नीलाञ्जने। नील शर्मा।
वै निघ।

सौवीरवदरम्। स्त्री। बदरफलविशेष।
नाशदूग, पाटिनाहे मिष्टे दक्ष दूग। गुणा—
शोथनं भेदनं गुद यकृतं हृदयं पित्तदाहरणं
व्यापातप्रघ्नं। म द य ६।

सौवीरमारम्। स्त्री। शीतोऽन्नमे। दक्षाञ्जने।
रा नि व १५।

सीवोरा । स्त्री । सीरकाक्षीलाम् । स्त्री
भङ्गा । वैशिष्ट्य ।

सीवोराक्षनम् । स्त्री । सर्वाम्नाताक्षन
विशेष । सुवीरानामनदीमवाक्षने । नौगाक्षन,
नौग पुर्वा । तत्पण्याया,—वाञ्छयेयम् अक्षन
यान्त्र कृष्ण नादय मेषक सातोत्र दुष्टत मोक्ष
सुबोरज नौगाक्षने चतुष्प वारिसम्भवं कपीतक ।
रा नि व १२ । लक्ष्य—“वन्द्योऽक्षिणराकर मन्त्रे
भीलोत्पलदाति । सीरीराक्षनमिव्यान्तरादुर्वेदविदी
जना ।” अन्तराक्षने । गुणा—श्रेष्ठतम गोष्ठा
स्वातु निखन कट चतुष्प तित्त दाक्षक मधुर
विष्य इकाचयपितविषयकमन्त्र नेत्रदीपहर वातघ्न
ज्वामहर रक्तपित्तघ्न । वैशिष्ट्य । श्रेष्ठतम कट तित्त
कपाय चतुष्प रसाग्रम कफघात विपन्नघ्न ।
रा नि व १२ ।

सीवोरिका । स्त्री । सुद्वन्द्वरोमेद । मद व ६ ।

सीसुराद । पुं । पुरीषज्जम् । अ वि ७ अ ।

सोहित्यम् । स्त्री । अक्षी । अम । यावता
हारेण कुचरमयोद्गमादिव भवेत् तावदाहारे ।
अ ग १५ अ ।

स्कन्द । पुं । शरीर । त्रिका । पारदे । रा
नि व १२ । स्कन्दरुहे । मा म ४ म बाष्पवि ।

स्कन्दग्रह । पुं । तन्नामकमालयइविशेषे । तदा
वित्तस्य लक्ष्य—“शुभाच्च चतुर्जगन्मित्रक मन
विद् यकास्यो हतचलितैकपक्षनेव । उद्विग्र
सुधलितचतुरन्वरोदो स्कन्दार्चो भवति च ग्राह
सुद्विषर्षा ॥” सु उ २० अ । तदुत्पत्ति यथा—
“स्कन्द सद्यो भगवता ईशेन विपुरारिषा । विमर्षि
चापरां रुज्यां कुमार इति स यच्च ॥” सु उ
२० अ

स्कन्द(न्ध)तरु । पुं । नारिकेलरुहे । नारि
कल्य ग्रीह । रा नि व १२ ।

स्कन्दनम् । स्त्री । रेणी । त्रिका । शीपये ।
व्याक ।

स्कन्दसखा । पुं । स्कन्दापसार । सु उ २० अ ।

स्कन्दाशक । पुं । पारदे । रा नि व १२ ।

स्कन्दापसार । पुं । बाष्पविशेषे । लक्ष्य
यथा—“नि रुज्यो भवति पुनर्भवेत् सप्तज्ञ सरस्व
करचरणेय मन्त्रोद्ग । त्रितमो अक्षति त्रितय

कृष्णमाष किं वा अक्षति च तत्कस्त्राभिपन्न
सु उ २० अ । “स्कन्दापसारणो य सीदति
प्रिसमद्युति । स च स्कन्दसखा नाम विशाख
बोध्यते ॥” सु उ २० अ ।

स्कन्धः । पुं । शरीरावयवविशेषे । कौन ।
नि व १८ । तरीमृन्नादिशाखापथ्यन्तमाने । शाखा
उंङि । अम शरीरे । मे ।

स्कन्धजः । पुं । शङ्खपादो । “पर्वधी
इत्याद्या स्कन्धजा शङ्खकौमुखा ।” ई च
वटवदे । मद व ५ ।

स्कन्धदेश । पुं । इक्षिस्कन्धे । स्कन्धदेश
कौन । अम ।

स्कन्धफलः । पुं । नारिकेलरुहे । रा नि व १०
उद्विषरुहे । यक्षज्जम् । अ च । स्त्री (ला)
यक्षरुहे । मा ।

स्कन्धवन्धना । स्त्री । मधुरिकायाम् ।

स्कन्धमक्षक । पुं । काष्ठपविषि । कौन
पाथी । ई च ।

स्कन्धरुहः । पुं । वटरुहे । वटेशिह । रा नि
व ११ ।

स्कन्धरोग । पुं । असज्जाने अक्वाङ्कादौ ।
मा नि ।

स्कन्धवन्दना । स्त्री । मधुरिकायां । प्योत्री ।
अ च ।

स्कन्धमृद्व । पुं । मद्भिषे । शब्दफल ।

स्कन्धा । स्त्री । शाखायां । लतायां । शत्रुकल ।
श्यामालतायाम् ।

स्कन्धो (न्) । पुं । रुहे । रमा ।

स्कस । नि । सुते । अम । वा उ २६ अ ।

स्कोटिका । स्त्री । हापुनिकायां, खड्गनिका
याम् । त्रिका ।

स्तन । पुं । कुच । तत्पण्याया,—कुच कृष्ण
उरीज वचीज पयोधर वचीरुह उरसिज । रा
नि व १८ । तन्नामकमध्यस्थि । सु ग्राह्य ।

स्तनकील । पुं । सगविद्रधो । अ व स्त्रीरीषि ।

स्तननम् । स्त्री । कुन्ने । मे ।

स्तनन्धय । पुं । स्तनसाधिशिषो । रा नि १

त प्राणदा प्रोक्ता तरुणो प्राणधारिणी । प्रोक्ता करोति ब्रह्मन् वडा मरणमादिशेत् ॥' राज ५५ ।
स्त्रोमुख' । पु । शिशुवत् । गङ्गिना शीघ्र ।
वै निघ ।

स्थगिका (वन्ध) । स्त्री । अङ्गुष्ठाद्गन्धिमैत्रा येष वणधस्वन्ममेद । तास्वूलकरद्वाकारवन्ध इति उच्यते । सु सु १८५ । लक्षण—“स्थगिका स्थगिकाकारा मेटाङ्गभाद्रलापितान् । यथास मौषधे पूर्णा कम्पयेत् सुसमाहित ॥” इति । सु चि १८७ अ ।

स्थगु । स्त्री । कुलभावि । कुंज । शब्दकल्प ।
स्थपनो । स्त्री । भूमध्यस्थसर्पणि । सु शा १६५ ।
See उत्प्लेपमम् ।

स्थपुटम् । वि । विषमोदने । चारा ।
स्थलकन्दः । पु । चाम्पयशस्वी । वन ८५ ।
रमा ।

स्थलकमलम् । स्त्री । स्थलपद्मे । श्लेषम् ।
गुणा—शीतल कटु तिक्त कषाय कफवातघ्नम्
मूत्रकृच्छ्राग्मशूद्रश्वासकासविघ्नश्च । रा नि व १० ।
स्थलकुमुद' । पु । श्वेतकरवीरवत् । श्वेत्-
करवीर शीघ्र । रा नि व १० ।

स्थलजा । स्त्री । वल्लीवष्टिमधुनि । वै निघ ।
स्थलतण्डुलगन्ध । पु । पक्षिराजशालो ।
शक्तिशाली शीत । रा नि व १६ ।

स्थलपद्म (क)म् । स्त्री । खनामव्यातपुष्प विगमे । श्लेषम् । द्वि वेदतामर । ते स्थलपद्ममे पुष्पम् । तत्पूर्याया,—हृषपते तमालक दृष्टि हृत । तच्चतुर्विधं—“चतुर्धा स्थलपद्मानि सेवन्ती गुलदावदौ । मेसाली च गुलावथ वकुलय कद म्बक ॥” गुणा—“पद्मानुष्णा कटुतिक्ता कषाया कफशतशित् । मूत्रकृच्छ्राग्मशूद्रो श्वासकास विपादका ॥” भा ।

स्थलपद्म' (कः) । मानके । मानदहू । रमा ।
स्थलपद्मिनो (स्त्री) । स्त्री । स्थलपद्मवत् ।
श्लेषम् । शीघ्र । तत्पूर्याया,—पद्माहा चारटो पद्मधारिणी । हृषपमूला अङ्गुष्ठा सज्जी शिवा सुप्रकरा रम्या पद्मावती अतिवरा म्यनरुद्धा पुष्करिणी पुष्करपत्रिका पुष्करनाडी । गुणा,—

गोम्या तिका शीता रक्तपित्तवानिमिहभृतातो सारघ्नी च । रा नि व १ ।

स्थलपिण्डा । स्त्री । पिण्डे खर्जूरिकायाम् ।
वै निघ ।

स्थलपुष्पा । स्त्री । भेदुकवृषे । रा नि व ५ ।
स्थ(स्थूल)भण्डा (को) । स्त्री । ब्रह्मिकाया ।
दिशति । वै निघ । मद ।

स्थ(स्थूल)मञ्जरी । स्त्री । अशामे । रमा ।
स्थलमर्कटः । पु । करमर्कटवत् । वै निघ ।
स्थ(स्थूल)रुद्धा । स्त्री । स्थलरश्मिनाम् । रा नि व ५ । वै निघ ।

स्थलमृद्भाटः (कः) । पु । चन्द्रगोचरे । छोटि गोथरी । रा नि व ५ । गोचरे । रमा ।

स्थला (स्त्री) । स्त्री । मलशून्याकृतिमभूमौ ।
अटोम ।

स्थलेरुहा । स्त्री । गृहकुमाया । श्रुतकुमादी ।
रा नि व ५ । दग्धावत् । कुट्टीति कीटव्य व्याता ।
रा नि व ८ । सितपाटलावत् । श्वेत्त पौत्र ।
स्थलेश्वर' । पु । क्रोड वर कुट्टादी । तस्यास रज्यगृहकरम् । रा नि व १० ।

स्थविका । स्त्री । मक्षिकामेद । सु कल्प ८५ ।

स्थविरम् । स्त्री । शैले । शैवज । रा नि व १२ । वाचि ३५ । पु । ब्रह्म । रा नि व १८ ।
कदम्बवत् । वै निघ । ब्रह्मदारके । वीज ७७ अ ।
“मूल स्थविरस्य शिशपा चेभि ।” भा म १३
चन्द्रो न्यच्छव्यङ्गवि । स्त्री (रा) । महायावति ता याम् । रा नि व ५ । ब्रह्मायाम् । रा नि व १८ ।
स्थविरदार । स्त्री । ब्रह्मदारणि । वीज ७७ अ ।
“स्थविरदारराजा समा ।” भा म १३ सन्धिकव्य वि ।

स्थाणः । पु । जीवके । “शब्दकल्प । “जीवको जीवनी जीवो निधि स्थाणु प्रकाशित ।”

स्थाणुवर्णी । स्त्री । महेन्द्रवारुणीयतायाम् ।
वङ्ग नाका । रा नि व १ ।

स्थाणुरोगः । पु । अथय पादरोगविशेष ।
लक्षण—“प्रावृत्काले त्रयो यस्य जङ्गायामुपजायते ।
स्थाणुरोग स विज्ञेय दुष्टशोषितसम्भवे ॥” ज द १८ अ ।

स्वप्नरूपा । स्त्री । आरण्यगण्डवे । वनम् ।
वे निघ ।

स्वल्पवत्तुलः । पुं । कलायुग्मे । गते । निघ
स्वल्पवल्कला । स्त्री । तेजोवत्या । तेजवत् ।
वे निघ ।

स्वल्पविटप' । पुं । कैमुककन्द । र्हेडे । वे
निघ ।

स्वल्पगन्दा । स्त्री । कलशगण्डवे । वनम् ।
वे निघ ।

स्वल्पमृगाल । पुं । रोहितकमरे । वनप्रां ।
वे निघ ।

स्वल्पसद्वातयोर्ध्व । पुं । स्वल्पवटके । अत्र
ग्रन्थी प्रांथी । वे निघ ।

स्ववहा । स्त्री । वृत्ति । तेउडी । च ४४५ ।

स्वमन्त्रा । स्त्री । अन्धशस्त्रासामान्यसन्त्रायाम् ।
यथा—निधुननित्युक्ते मधुघमिषीयद्वयम् । सु ७
६४५ ।

स्वमा (स्व) । स्त्री । तेजोवत्या । निघ ।

स्वस्ति । स्त्री । पुष्पे । वे निघ ।

स्वस्तिक । पुं स्त्री । सुनिष्पन्नकशकि । ७७३ नि
भाक् । भा पू १ भ शाय । वाचि ८५ । १ सोने ।
वह्न । विष्ठा । पिष्टकविकारे । विथ । पूषं
कृष्णात् । सु सू १०५ । तन्नामकयन्ते । तत्तु
विंशतिविधम् । षट्पादशकुलपरिमाणश्च । तदाभा
काराय यथाक्रमं सिद्धं व्याघ्रक तदनु कण्डोपि
माज्जरमालमृगैर्वाककाककङ्कुररक्षासमासग्रशपा
लुप्तकविलग्न्येनगृह्णकौशभङ्गराजाञ्जलिकर्णभ्रमण
मन्दिमुखमुखनृत्या विमटमन्योदरपथम् । सु सू
०५ । सन्धिकर्षादिषु प्रथम्यनभेदि । सु सू ८
५ । "स्वस्तिकाकृतिसासीय पञ्चादावेष्य बध्यते ।"
इति लक्षणम् । तस्य लक्षणादिकृतचिकीष्वाकार
स्वस्तिक तस्यैवाकृतियस्य स स्वस्तिकाकृत ।
स्वस्तिकाकारं कृत्वा वेदनामन्तरं यदन्तर्ग स पश्य
स्वस्तिक । सु सू १८५ ड । सु वि १५ । सङ्गिहा
लो । दांयांयां । विष्ठा । मूलके । स्त्री (का) ।
जातोदवे । वे निघ ।

स्वस्तिकाक्षय । पुं । तस्यलोपयपे । वे निघ ।

स्वस्थ । वि । मुष्पे । समदपथालयो "वमी

देष समाग्रिय समधातुमनक्रिय । प्रसन्नालोन्द्रिय
मना स्वस्थ इत्यभिधीयते ॥' भा ।

स्वस्थवृत्तम् । स्त्री । येन विधिना स्वस्थस्तिष्ठति
तदाचरणे । यथा—"यस्मिन् यस्मिन् ज्ञातो ये ये
दोषा कृष्यन्ति देहिना । तेषु तेषु प्रदातव्या रसास्ते
ते विज्ञानता । वलिन शीतसरीषाडिमने प्रबलो
ऽनिल । संवेतातो हिमे श्लिष्वा स्वाद्वलनवणान्
रसान् । ग्रीष्मपिठ मसिचुचोरीयविपरी सरी ।
नवमन्न वसा तैल शीषकाय्यं सुखीदक । युक्त्यार्क
किरणान् स्वतः पादवापश्च सर्वदा । प्रावारजिन
कौष प्रवेणो कुपकास्तम् । उष्णस्रभावेनधुभि
प्रावत शयन भजेत् । अङ्गारत पसन्तगमभूवेयानि
प्रियाम् । पीवरीरुत्तनयोगोमालिङ्गा गुरुचर्चिताम् ।
अयमव विधि कार्यं शिशिरेऽपि विशेष्ट । तदा हि
शीतमधिक रीच पादानकालज । कफधितो हि
शिशिरे वसन्तेऽर्कोग्रतापित । इत्यादि कुरुते रोगा
नतस्तत्र प्रयोजयेत् । तीक्ष्ण वसन नद्यादि कवड
पद्ममज्जन । व्यायामोदत्तन धूम शीषकाय्यं सुखी
दक । सानुलिप्त कर्पूरचन्दनागुरुकुडुमी । पुराण
यवग्रीष्म चोद जाड्यशुल्यभुक् । प्रविषेदासदा
रिष्टसौधमाध्वीकमाधवन । वसन्तेऽनुभवेत् स्त्रीणां
काननानाञ्च यौवनम् । शुक्लश्लिष्मधुरं दिवा
स्वप्नश्च वज्रयेत् । मधुवेज्जं गतां तेजो योक्ते देवो
यने रवि । स्वादु शीत द्रव श्लिष्ममनुपान तदा
हितम् । शीत समश्नरम् मन्थ जाडलान् मृग
पक्षिण । हृत पय समान्धनम् भजन् योगे न
सौदति । मध्याह्ने चन्दनाङ्गं स्वप्याहाराददे
निशि । निशाकर कराकोर्णे प्रवाते सौधमस्तके ।
निशकामा व्यजै पाणिस्यमं सधन्दने । सेव्य
मानो भजेदस्तां सुक्तामणिविभूषित । लवणाश्च
कटुषाणि व्यायामायात वज्रयेत् । वर्षासप्रिवले
ह्ने कृष्यन्ति पवनादय । भोजन साधारणम्
सत्त्वगुणप्रतीजनश्च यत् । आस्वापन यद्वतनु कोर्णे
धान्य रसान् ज्ञानान् । जाड्य विधितं यूषान्
मध्वरिष्ट चिरलनम् । दिव्य कोप गतघातो
भोजन त्वतिदुदिने । व्यायामलवणं श्रेष्ठं रुष्टक
चोद्वज्रपु । नदीशयीदमन्याह वज्राय गतना
भजेत् । वर्षाशोतोविताङ्गा सङ्केषाकरगिम्भि ।
तन्नामानाविष पित प्राय शरदि कृष्यति । तस्य
य य हृत तिल विरेको रक्तमोदयम् । विल स्वादु
कषायश्च रुधिरोगम् भजेद्वज्र । इत्यत्र शाश्वतो
मुद्रा सरीश्व नदितं पय । शरवेतानि पयानि

प्रदीपे चेतुरस्रय । शरदानि च भाव्यानि वाचांसि
विमलानि च । तुषारपारसोद्दितलवसात्
पान् । सौख्यमग्न दिवास्त्र पुरोवातान् परित्यजेत् ।
श्रोते वर्षासु चाद्यास्त्रोन् वसन्तेऽन्यान् रसान् भजेत् ।
खादु निदाधे शरदि स्वादुतिक्तकषायकान् । शर
दसन्तयो कृच श्रोत घग्घनात्तयो । अत्रयान समा
सेन विपरीतमनोऽन्याया । नित्य सर्व्वरसाभ्यासे
स्वास्थ्याधिक्यवताह्वयी ॥” च द साम्प्रदाधिकारे ।

खस्थारिष्टः । पु । अत्रत्य मयुचिह्ने । षोडशान्
गृह्णन्तव । ज द २२५ ।

खादः (नम्) । पु, स्त्री । आखादि । आद्यान् ।
रसयद्वे । व्याक ।

खादु । पु । मधुररसः । निष्ठेयम् । गुणा —
“रसायनीतमो वत्यो रोगधारण उत्तम । क्षिप्रय
दर्पणे वापि हृदयस्य सजीवन ॥” अत्रि १०५ ।
गुह । त्रिक्ता । जीवकौषधी । जीवक । जटा ।
मधुकवचे । द्विच । पिशालहवे । दाडिमहवे ।
मत्तुतुहमेदि । कण्ठा नेवु । काशहवे । बदर ।
वै निघ । अगुरुसारे । अणुक दृग् । तन्
पथ्याया, —अगुरु सार सुधुस्य गन्ध धूमक ।
गुणा —रुदु कषायोण सधुमा मोदवातघ्नय । रा
नि व १२ । स्त्री । द्राघायाम् । दिग्गिम् । अ
टोम । स्त्री । सैन्धवलवणे । दुग्ध । वै निघ ।
वि । मधुरे । मे ।

खादुकण्टकाः । पु । विकटतल्ले । वहेही
गाह । म' । इस्वगी शरके । छोट गोथरी ।
भाम ४४ जाल्यादितेने । विकण्टकहवे । वहेही-
जातीय अत्रविशेष । रा नि व ११ ।

खादुकन्द । पु । भुमिकुमाष्टे । श्वेतपिण्डाक्षो ।
(क) किमुककन्दे । वैडे गाह । वै निघ । स्त्री ।
भुमिकुमाष्टे । रा नि व ० ।

खादुका । स्त्री । नाम्नाम् । हातिड्डे ।
रा नि व ५ ।

खादुकोषातकी । स्त्री । मधुरकोषातका ।
दिग्गि । वै निघ ।

खादुखण्डः । पु । गुह । खण्डे । शर ।

खादुगन्धच्छदा । स्त्री । कणगुलया । कान
जुगो । वै निघ ।

खादुगन्धा । स्त्री । रज्जुमास्रहवे । कान

मज्जिना । रमा । भुमिकुमाष्टे । डू रेकुम्डा ।
जटा ।

खादुगन्धिः । पु । रक्तशिथी । कान मज्जिना ।
व निघ ।

खादुतिक्तम् । स्त्री । शीतुफले । आद्रोष्टे ।
वै निघ ।

खादुतिक्तफलः । पु । ऐरावतीहवे । नेव
गाह । वै निघ ।

खादुपटोलिका (स्त्री) । स्त्री । मधुरपटोष
लयायाम् । मिठा प्रत्ता । वै निघ ।

खादुपन । पु । खादुपटोलिकायाम् । वै
निघ ।

खादुपर्णी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिखरे ।
रा नि व ५ ।

खादुपाकफला } स्त्री । काकमाषिकायाम् ।
खादुपाका } वेडेगाहूँ, उडदीडेगो ।
वै निघ रा नि व ४ ।

खादुपारे(ले)वतः । पु । दीपालखर्जरी
हवे । वै निघ ।

खादुपिण्डा । स्त्री । पिथीखर्जूरहवे । वै
निघ ।

खादुपुष्प (प्यो) । पु, स्त्री । कणकटभोहवे ।
रा नि व ८ ।

खादुपु(प्य)का । स्त्री । दुग्धिकायाम् । श्विशि,
थिखरे । वै निघ ।

खादुफलम् । स्त्री । बदरीकले । शर । पु ।
धन्तहवे । धामना गाह । रा नि व ८ । स्त्री ।
(पा) । कोशातकाम् । बोधा । रा नि व ० ।
कोलिहवे । कुग्गाह । त्रिक्ता । खर्जुरीहवे ।
कदल्या । कविलद्राघायाम् । भा ।

खादुबीजः । पु । अत्रत्यहवे । वै निघ ।

खादुमज्जा (न) । पु । पल्लवबीजी । आद्र
द्रोष्टे । जटा ।

खादुमस्तका । स्त्री । खर्जुरीहवे । गुग्गु
धेख्वा गाह । म' ।

खादुमासो । स्त्री । काकीन्याम् । रीकुना ।
रा नि व २ ।

प्रदीपे चैतुःसमय । शरदनि च मान्यानि वाचांसि
विमलानि च । तुषारसारसौदित्यदधितलवसात-
मान् । तोष्यमप्य दिवास्वप्न पुरोवातान् परित्यजेत् ।
श्रोते वर्षासु चाद्यास्त्रीन् वषण्णेत्यान् रसान् भजेत् ।
स्वादु निदाधे शरदि स्वादुतिक्तकषायकान् । शर-
दसन्तयो दृघ श्रोत घम्यवना जयो । अन्नदान समा-
सेन विपरीतततोऽन्यथा । नित्य सर्व्वसाध्यासै
स्वास्थ्याधिक्यवृत्तास्तौ ॥” च द साध्याधिकारे ।

खखारिष्टः । पु । अत्रत्य सत्य विज्ञे । षोडश्र
मृगलक्षण । ज द २३५ ।

स्वादः (नम्) । पुं, स्त्री । आखाद । आयाद ।
रसयद्वि । व्याक ।

स्वादु' । पुं । मधुररसे । मिष्टवम् । गुण —
'रसायनीसमी वल्यो रोगवशात् उन्नम । स्निग्धश्च
तर्पणो वापि हृदयस्य सजीवन ॥” अवि १०५ ।
गुह । चिका । जीवकोपधी । जीवक । जटा ।
मधुकवचे । इ च । पियालवचे । दादिववचे ।
मातुलुङ्गमदे । रुमना । नेव । काशवचे । बदर ।
वै निघ । अगुरुसारि । अशुक दृष्ट । तम्
पर्याया, — अगुरु सार सुधुस्य गन्ध धूमक ।
गुण — रुदु कषायोण सध्मानोदवातघ्नय । रा-
नि व १२ । स्त्री । दासायाम् । दिग्गुनि । अ-
टीम । स्त्री । सैन्धवलवचे । दुग्ध । वै निघ ।
वि । मधुरे । मे ।

स्वादुकण्टकः । पु । चिकित्तवचे । वहेली
ग्रीह । भा । इस्त्रीगुरके । छोटि पोथरी ।
भा म ४५ आत्यादितेने । चिकण्टकवचे । वहेली-
कातीर 'अन्नविमेष । रा नि व ११ ।

स्वादुकान्द' । पुं । भूमिकुपाखे । श्वेतपिण्डाक्षी ।
(क) केमुककन्दे । कैंडे ग्रीह । वै निघ । स्त्री ।
भूमिकुपाखे । रा नि व ३० ।

स्वादुका । स्त्री । मागन्त्याम् । शंतिङ्गे ।
रा नि व ५ ।

स्वादुकोषातकी । स्त्री । मधुरकोषातका ।
रिशा । वै निघ ।

स्वादुखण्डः । पुं । गुह । खण्डे । शर ।

स्वादुगन्धदा । स्त्री । कण्ठजलसा । कान-
हृन्मो । वै निघ ।

स्वादुगन्या । स्त्री । रत्नमोषमवचे । नाग-

मजिनी । रमा । भूमिकुपाखे । छुं ईरुमज ।
जटा ।

स्वादुगन्धिः । पुं । रक्तगन्धी । नाग मजिनी ।
वै निघ ।

स्वादुतिक्तम् । स्त्री । पोलुफले । आद्रोष्टे ।
वै निघ ।

स्वादुतिक्तफल । पु । फेदावतीवचे । नेव ।
ग्रीह । वै निघ ।

स्वादुपटोलिका (लो) । स्त्री । मधुरपटीव
लतायाम् । मिठा अण्ड । वै निघ ।

स्वादुपत्र' । पुं । स्वादुरटोलिकायाम् । वै
निघ ।

स्वादुपर्णी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिखरे ।
रा नि व ५ ।

स्वादुपाकफला } स्त्री । काकमाषिकायाम् ।
स्वादुपाका } रेड्डेग्रीह, उड्डेग्रीह ।
वै निघ रा नि व ४ ।

स्वादुपारे(ले)वत' । पुं । बीयात्तरखर्ज्जरी
वचे । वै निघ ।

स्वादुपिण्डा । स्त्री । पिण्डोखर्ज्जूरवचे । वै
निघ ।

स्वादुपुष्प. (प्यो) । पुं, स्त्री । कण्ठकटोवचे ।
रा नि व ८ ।

स्वादुपु(प्यि)का । स्त्री । दुग्धिकायाम् । श्विशा,
शिखरे । वै निघ ।

स्वादुफलम् । स्त्री । बदरीफले । शर । पुं ।
धन्ववचे । शर्मा ग्रीह । रा नि व ८ । स्त्री ।
(ना) । कोशातकाम् । घोषा । रा नि व ३० ।
कोलिहचे । दूग्रीह । चिका । खम्बूग्रीह ।
कदल्या । कपिलदासायाम् । भा ।

स्वादुमीज । पुं । अश्वत्थवचे । वै निघ ।

स्वादुमज्जा (न्) । पुं । पक्ववीक्षी । आर्क-
द्रोष्टे । जटा ।

स्वादुमस्तका । स्त्री । खम्बूग्रीह । दूग्ध-
वेद्व ग्रीह । भा ।

स्वादुमासो । स्त्री । काकीन्याम् । दौदना ।
रा नि व ४ ।

स्वादुमाषा । स्त्री । माषपर्णाम् । नावणि ।
वै निघ ।

स्वादुमूलम् । स्त्री । मज्जरमूले । गण्ड३३० ।
रा नि ४० ।

स्वादुरसा । स्त्री । काकीच्याम् । अम । मूर्धा
याम् । वै निघ । चाय सकफने । शर । शता
वर्षाम् । रा नि ४४ । द्राक्षायाम् । भद्रिषायाम् ।
वै निघ ।

स्वादुल । पु । चीरमूर्धायाम् । वै निघ ।

स्वादुलता । स्त्री । विदार्याम् । लू हेदुनडा ।
रा नि ४० ।

स्वादुलुङ्गी । स्त्री । मधुकर्षट्टिकायाम् । शब्द-
वती नेव् । शाखायां नेव् । सद १६६ । स्वादु
मागुलुङ्गे । वै निघ ।

स्वादुधोर्य । पु । पिपासहवे । वै निघ ।

स्वादुशुण्ठी । स्त्री । अतिविष्णुयाम् । वै निघ ।

स्वादुशुद्ध(स्वच्छ)म् । स्त्री । पात्रतलवणे ।
मैरुव । शब्दकल्प ।

स्वादुसिञ्चितिकाफलम् । स्त्री । काविल
देशीयफले । जेदयम् । वै निघ ।

स्वादुगुरु । पु । मधुररसागुहकभेदे । गुणा
—उष्ण आमशतहर तुवरय । राज ।

स्वादुन्नम् । स्त्री । स्वादुरसात्रे । गुणा --"शीत
मय बल पुष्टिमुक्त । उद्विमायुय । स्वादु सन्न
मयल्लन्नम् । भा ।

स्वादुन्न । पु । द टिमहवे । त्रिका । नामरज
हवे । नात्रेर्ना नेव्व् गीह । राज । कदम्बहवे ।
वै निघ ।

स्वादो । स्त्री । द्राक्षायाम् । कविलद्राक्षायां ।
द्राक्षा, काल द्राक्षा । अम । चिर्दिकायाम् ।
शृणो । वै निघ । सुदखञ्च रिहवे । भा । रुड
लधि । नात्रिणि ।

स्वाध्याय । पु । वेदाध्यासे । वै निघ ।

स्वान्तम् । स्त्री । मनसि । रा नि ४८ ।

स्वाप । पु । स्वप्नोत्पत्तेः । अर्गाड । दृ नि ४
५ । निद्रायाम् । अम ।

स्वापतीयम् । स्त्री । द्रव्ये । वै निघ ।

स्वापाययम् । स्त्री । शयाययार्था । शोवात्र
दिशाना । अम १५५ ।

स्वामी (इन्) । पु । पारद । वै निघ ।

स्वाम्युपकारक । पु । अर्थे । शब्दकल्प ।

स्वायम्भुवगुगुलु । पु । वातरक्षाधिकारोक्त
पकगुगुलो । पाठ --"अलम्बुषा लौहचूर्णं तथो
रुहपले पृथक् । पलत्रयस्य पाण्ड्यस्य वाकुत्थाय पल
त्रयम् । शिलाजितु तथोत्तुल्य पलानि दश गुगुलो ।
सर्वांघोतानि रुच्य गृहिकां कारयेद्विषक ।
शाण कषाईकषं वा तत खादेत् प्रयत्नत । काल
पादेन विष्कातो नासा स्वायम्भुवी रस ॥" रसर ।

स्वायम्भुवी । स्त्री । ब्रह्मीशक्तेः । वै निघ ।

स्वारामगुच्छकम् । स्त्री । यन्त्रिपणे ।

स्वास्थ्यम् । स्त्री । यथाप्रकृतिले । चारीत्ये ।
शर । वाचि १५ ।

स्वाच्च । पु । शल्लकं नियमि । वै निघ ।

स्विन्न । धि । कृतस्वेदे । घन्मयुक्ते । हला ।
पक्ते । व्याक ।

स्वेद । पु । घर्मे । घनि । रा नि ४८ ।

"स्वेदावरोध सन्नाप ॥" मानि । धूमे । ज्ञापना ।
मे । स व्याधिभिर्गेषु मदान्ध्यदुर्भवति । स
तापेनोष्णता द्रव्योपनादितेति चतुर्विधोपादेन
साध्यते । पुनश्च रोगान्पु चक्षीदश । यथा--
सहस्रस्वेद प्रसरस्वेदो नाडीस्वेद परिवेकस्वेदो
ऽवगाहनस्वेदो जैलाकस्वेद अमघनस्वेद कटु
स्वेद । कुटोस्वेदो मूत्रस्वेद कुभीस्वेद कूपस्वेद
रोलाकास्वेदय । अम १४५ । ते सञ्च एव वात
हारिण । "स्वेदो तापोभजो प्राय श्रेष्ठो समु
दीरितो । उपनाहन्त वातघ्न विमसञ्च द्रवोदित ।
महाबले महाबायो शीत स्वेदो महान् श्रुत ।
दुष्पुत्र दुष्पुत्र स्वेदो मध्यमे मध्यमी मत । बलासे
रुच्य स्वेदो रुच्य विष्य कफानिने । कफभेदो
हने वात कोष्ठ मीह रवे करान् । निपुण मार्गे
गमन गुरु भावरण ध्रुवम् । चित्ताभ्यापामाभावात्
सेवेतामयमुक्तये ॥" भा । प्रथोपक्रमविशेषे, शी
हजावहातयकृतिनेषु काय । अचि १५ ।

स्वेदक । पु । अयस्कामभेदे । काण्डोन् ।

अय रसायने अठ । रा नि ४१ ।

स्वेदचूपक । पु । शीतलशरी । शब्दकल्प ।

खेदजः । नि । कृमिकोट-विपौलिकादी । नम ।
काललीहे । वै निघ ।

खेदजलम् । लो । घग्ने । वाम्यप्रमितजल ।

खेदजशाकम् । लो । शाकमेद । तस्य मृगी
मयकाष्ठश्चायुधम् शिलीम्वादिकम् । कृता इति
लोकै । गोश्रिगद्गु । गुणा -- शीता दोषला
विच्छिन्ना गुरव छद्गीतीसारज्वरश्रीपरीगदराय ।
"श्रीतयुधस्थलोकाद्वंशगोत्रजसम्भवा । नातिदोष
करासे स्यु शेषास्तेभ्यो विगद्गिता ॥" भा पू १
भ भा व । "कृमिकान्तु पञ्चानेष्टु करीष चिति
रेणजा । स्र्वा रवेदजा शीता कपाया
स्वादु शीतला । गुरव र्क्यतीसारज्वरश्चेयामया
पदा । श्रिता शुषित्यलोकाद्वंशगोत्रजसम्भवा ।
नातिदोषकरा ज्ञेया शेषास्तेभ्यो विगद्गिता ॥"
राज ।

खेदनम् । लो । खेदे । मे । खेदनयन्त्रेण रस
रुक्षारविशेषे । भा ।

खेदनयन्त्रम् । लो । पारदस्य दनयन्त्रे । (मृगि)
यज्ञ । तक्षचणम् -- "मानुष्यालीमुखे वडे वस्त्रे

मग निघाय च । विधय पथतं यव न
दन मृगम् ॥" भा ।

खेदमाशः । प । दधौ । ऐ निघ ।

खेदनी । लो । सुरानिम्याणां पायविशेष
लौ । वै निघ । खीदपायविशेषे । लो । भा ।

खेदमाता (व) । लो । शरीरस्य रसघातो
रा नि व २८ ।

खेदवाहिस्रोतः । लो । घग्नेवाहिनायाम्
तस्य मूल मेद रीमकृपाय । च वि पूष ।

खेदस्त्रावः । पुं । विनजरोगे । दान इडा
निघ ।

खेदप्रवर्तनम् । लो । घग्नेतिशये । घग्ने
निघहे । मानि ।

खेदाक्षरोधः । प । घग्नेक्षरोधे । जठरप
वरीने । "खेदाक्षरोध सन्नाप . " मानि ।

खैरणा । लो । वल्गुलापचिषि ।

खैरिता । लो । खच्छन्दतायाम् । नम ।

खीरधः । पुं । मरसे । शिलापिटकन्के । मृ

ह ।

हं । पु । जने । रत्ने । एकाक्ष लो ।

हंस । पु । प्रज्जातीयनलचरपक्षिणि । हं । म ।
म वत्रकि । तत्पथाया, -- श्रीतयुधत् चक्रान्
मानसौक कलकण्ठ श्रितिच्छद श्रितिपत्र श्रीत
च्छद श्रीतपत्र सितच्छद सितपत्र वक्राङ्ग सर
काक पुरुदशक जालपातु जालपादक धक्कपत्र
मानसालय । गुणा -- हंस श्रीतयुधत् यन्त्राति
रुषिदो ह्यो गुरु शीतल . " अत्रि २२५ ।
अथ मोसगुणा -- ह्यथतमं तिमिरघ्नः । राजि
व १० । गुरु लण रुधुरं शिथ स्वस्व त्रयर्चकर
हृ हृषं शुक्ल वातघ्नः । सु गृ ४६५ । रुसडिन्व
गुणा -- "रेतस्योलेपु क्वासीदु हृदोग्नेषु चरेषु च ।
मधुरास्त्रविपाकीनि सद्योवलकराणि च ॥" च
गृ १०५ । अपिच -- "हंसडिन्व परं हृष्य हृ हृषं
वातकोपनम् । पाके लउतर मीर्तं सर्वामय विना
शनम् ॥" राज ३५ । घोटकमेद । शारीरवायु
मेद । म । पारद । घनमृतिमेद । रीत्ये । वै
निघ । चन करणे । विषो । सूय । चिका ।

हमकः । प । राजहसे । म च ।

हमकूटः । पु । कुटि । कुटे । शब्दकल्प

हंसदाहनम् । लो । अक्षणि । अक्षदक्षि
म च ।

हंसपदम् । लो । कर्णे । रती । पत्र १४

हंसप(पा)दो । लो । हंसपदाकारपत्र लता
याम्, गोधापयाम् । (गोश्रिनिग्रा लता) । स हंस
पादो । कं नविलडि । तत्पथाया, -- मधुव
विपदो जलसा कोटमाता विपादिका । गुणा --
"हंसपादो कटूश्चा स्याद्विषभूतविनाशिनो । भान्त
पसारदीषडौ विज्ञेया च रसाधनो ॥" राजि
५ । "हंसपादो गुरु शीता हृनि रक्तविपत्रयान्
विषर्दाहतीसा-लूनाभूताग्निरीक्ष्यो ॥" भा पू
१५ गु व । सु गृ ३८५ । रक्त लज्जालुकायाम्
वै निघ ।

हंसपाकयन्त्रम् । लो । श्रीवधपाकाययस्य
निघे । यथा -- "छपेरं सिकतापुर्णं कृत्वा लघ्वी

परिचिदेत् । तन्मम चरं तव श्रमेऽद्विना
पथम् । हसाक सनाकान् यन्म ॥" र
वि ३५ ।

हसपाकानिः । पुं । हसपाकयनेन पाक-
योग्याद्यो । रस वि ३५ ।

हसपाद(क)म् । स्त्री । हिङ्गुने । हसा ।
सिन्दुरे । वे निघ ।

हसपादिका । स्त्री । हसपाद्याम् । रा नि व
१ । रसा । मण्डूकपर्णान् । धूतकृङ्गि, शा-
कुनि । च मू ४५ । रस स । रक्तज्वालाका
याम् । वे निघ ।

हसमाया । स्त्री । मायपत्न्याम् । रा नि व ३ ।
रा नि व ३ ।

हसयोपिता । स्त्री । राजहन्ताम् । वे निघ ।

हसलोभयम् । स्त्री । कातोसे । दिवादज ।
रा नि व ११ ।

हसलीहकम् । स्त्री । पिभने । ई च ।

हसवतो । स्त्री । हसपद्याम् । जटा ।

हसवोजम् । स्त्री । हसडिन्वे । रा नि व १८ ।
गुणः—“हसवोज पर इष्य ह इष्य वातकोपनम् ।
पाके लघुतर प्रीक सत्वान्तय विनाशनम् ॥” राज
३२ । अपिच—“रसवोजयु कासेषु हृद्रोगेषु
चतुषु च । मधुरासविपाकीन सखी बलकराणि
च ॥” च मू २० च ।

हसाङ्गि । स्त्री । हिङ्गुने । रक्तज्वालालुकायाम् ।
वे निघ ।

हसाङ्गम् । स्त्री । हसडिन्वे । ई/मन डिम ।
गुणः—अतिबल्यम् अतिरूच्य वातघ्नं पाके लघु
तरं सञ्चरोगहरम् । रा नि १८ । राज ३५ ।

हसाभिमुख्यम् । स्त्री । रौघधातो । रा नि
व १२ । ई च ।

हसाह्वया । स्त्री । हसपाद्याम् । गौशनिम् ।
सु चि १८५ । च द यन्त्रि चि भवतायतेजे ।

हसिका (मो) । स्त्री । हसपद्याम् । शर ।
सुद्रपद्याम् । वे निघ । बराटकमेदे । रूकडि ।
रा नि २३ ।

हसिर । पुं । मूषिकमेदः । तद्वत् “हसिरं
त्रिविधं जगतीमाद्युर्ध्वम् ॥” सु कल्प ४५ ।

हसीटकम् । स्त्री । चयदके । च म
Sec चयदकम् ।

हस्त्रि । स्त्री । हृषाद्याम् । जटा ।

हस्त्रिका । स्त्री । भाग्याम् । रा नि

हस्त्री । स्त्री । जिह्वानाम् । वे निघ ।

हट्टपम् । स्त्री । शबाने । सु मू ३५

हट(ठ)पर्णि (र्षी) । स्त्री, स्त्री ।
शर । विका ।

हट्टविलासिनो । स्त्री । नखीनामग
विमेषे । च म । हरिद्राया । भ ।

हठ । पुं । शबाने, जलकुम्भिकायाम् ।
सु चि ११५ ।

हठानुः । स्त्री । कुम्भिकाया । गीनी ।

हठो । स्त्री । वारिपर्णान् । गीनी । च

हड्डम् । स्त्री । अस्थिनि । ईडि । शर ।

हड्डजम् । स्त्री । मज्जायाम् । म च ।

हण्डिका (ण्डी) । स्त्री । सत्याववि
ईडि । शब्दकल्प ।

हण्डिकासुत । पुं । उद्वहणिकाया ।
ईडि । विका ।

हतचूर्णक । पुं । सोमलयायाम् । करि

हताधिमन्त्र । पुं । सर्वोच्चित रोगमे
लघय—“उधेचपादसि यथाधिमन्त्रो वाताय
सादयति प्रसज्य । राजाभिरुवाभिरसाध्य एष ह
धिमन्त्र ॥” मा नि ।

हनु । पुं । व्याधौ । शास्त्रे । उणा ।

हदनम् । स्त्री । विशन् । गी । शशी । व्याव

हनौल । पुं । विततो । रूमा ।

हनु (नु) । स्त्री । हड्डविलासिनो । हस्त्रि
चटोभ । रोगी । अन्ने । यत्नी । जटा । पु
नखीनामगन्धस्थे । रा नि व १२ ।

हनुग्रह । पुं । तन्नामवातव्याधौ । निदाना
यथा—“जिह्वानिलैरुनात्कामव्यादभिघातत
कुपितो हनुगूलम्य ससयित्वाग्निनी हनु । करो
विहताश्वलमयवा संशतान्तरा । हनुग्रह स त
यान् । हनुग्रहस्यमायाम् ॥” मा नि । अत्र

वातव्याधी, अथ हनु सग्रहीती निरुक्तौ लाक्षा
स्वास्थ्य । ल द ५५ अ ।

हनुमूलवन्धनास्थि । स्त्री । हन्वस्थिमूल्धो
वन्धनभूतयोरग्नौ । च गा ३ अ ।

हनुमोक्ष । पुं । दन्तगतमुखरीममे । निदानं
यथा—'वातेन हेतोर्मानेस्तु हनुसन्निविष्टहत ।
हनुमीच इति त्रयो व्याधिरदिगलक्षण ॥' सु ति
१६ अ ।

हन्तुः । पुं । मृत्यो । हवे ।

हन्नः । वि । क्षतपुरीषोसर्गे । अम ।

हन्वस्थि । स्त्री । हनुदेशाम्यनि । छात्राटनव
हाड़ । अ शा ७ अ ।

हनुपा । स्त्री । वणिग्द्रव्यविशेषे । सा च मरीच
हन्तवद्दीर्घकणवर्णा । हनुपफल इति ख्याता ।
हि हीहवेर । See हनुपा ।

हमल । पु । कृष्णवर्णः । वै निघ ।

हय । पु । घोडके । अम ।

हयकातरा (रिका) । स्त्री । अथकातरिका
हवे । हिं घोडकायरा । रा नि ३५ ।

हयगन्धम् । स्त्री । काषलवर्णः । रा नि ३६ ।

हयगन्धा (न्यिका) । स्त्री । अथगन्धायाम् ।
रमा । अ द ३७ अधिकारे । वनयमाया । वन
योगिन । रा नि ३६ ।

हयघ्न । पुं । करवीरहवे । वै निघ ।

हयघ्नी । स्त्री । तेजीवत्याम् । उल्लङ्घन । वै
निघ ।

हयपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । माषपण्ठात् ।
माषाणि । अम ।

हयप्रिय । पुं । यवे । हि च । येतकरवीरे ।
रा नि ३१० । स्त्री (या) । अथगन्धायाम् । रा नि
३४ । पुञ्ज्याम् । रा नि ३११ । यवे । वै निघ ।

हयभङ्गा । स्त्री । पिण्डीलङ्गारकायाम् । वै
निघ ।

हयमार (क) । पुं । करवीरहवे । रा
नि ३१० । अम । वै निघ ३४ असा चिदति
कायरहवे । अथ मन्दारण । सु मु ३६ अ ।

हयमारण । पु । अथत्यहवे । अम ।

हयवरप्रिय । पुं । रुदत्यहवे । वै निघ ।

हयवाहनशङ्कर । पुं । रक्तकाहनहवे ।
द्रुतवाक्येन गीष्ट । अ च ।

हयवैरि । पुं । महिषे । वै निघ ।

हयशाला । स्त्री । अथशालायाम् ।

हया (यो) । स्त्री । अथगन्धायाम् । रा नि व
४ । घोडका । जटा । खज्जुनिकायाम् ।

हयागारः । पु । अथशालायाम् । नकुच १० अ ।

हयानन्द । पु । मुक्ते । शृंगे । रा नि व १६ ।

हयायुर्वेद । पु । अथवेद्यकशास्त्रे । तथ
शास्त्रि जीव नकुल जयदत्त भोजादिकृतम् ।

हयारिः । पु । वरवीरे । रमा ।

हयाशना । स्त्री । शङ्खकोष्ठवे । अ च ।

हयाक्षता (क्षा) । स्त्री । अथगन्धायाम् । वै
निघ ।

हयेष्ट । पुं । यवे । रा नि व १६ ।

हय्यङ्गवीनम् । स्त्री । रागीशातधृवे । वै निघ ।

हर । पु । गन्धे । शब्दकल्प ।

हरज । पु । पारदे । रूपाध्वम । "हरज
गुञ्जगरीहम् ।"

हरणम् । स्त्री । युक्ते । सुखे । वर टके । उष
मवे । शब्दकल्प । भुजे । मे ।

हरतेज । स्त्री । पारदे । रा नि व ११ ।

हरप्रिय । पु । पुस्तूरकाहवे । वै निघ ३४
अथचि नवरवराजमहाद ।

हरवल्लभ । पु । शङ्खधृत्तरे । अथ धृत्तुवा ।
वै निघ ।

हरहारा । स्त्री । हारहरायाम् । हृष्टहृष्टे ।
द्रावायां । शब्दकल्प ।

हराक्षम् । स्त्री । रुद्राहवे । रा नि व ११ ।

हरि । पुं । विष्णौ । मेख । अम । गुक्पविधि ।
तिग्गि पत्नी । सिद्धे । रा नि व १८३३ । महर्षे ।
अथ । विका । यगे । सुद्धे । गुग्गे । वै निघ ।
सर्पे । हसे । मगुरे । कोहिले । जर । पि ।
हरिहरे । हि च ।

हरिश्चान्त । पुं । घोडके । विका । स्त्री
(ना) । विष्णुकान्तम् । कान् अपत्राजिडा ।
रा नि व ५ ।

हरिगन्ध । पुं । कुन्तागुरुचन्द्री । वे निघ ।

हरियह । पु । अयस्य सहविशेष । लघण
—“कम्पन पूर्वकायाम् निशली यस्य पयिम ।
पथावग्री सकम्पय क्षियते हरिकीडित ॥” ज
द ५७५ ।

हरिचन्दनम् । स्त्री, पुं । वीरुणदेशप्रसिद्धे
सप्तविधचन्दनान्यतमे चन्दनविशेषे । माद्रुचन्दन ।
तत्पण्याया,—सुरादे इन्द्रचन्दन दिव्य निविज
महागन्ध नन्दनज लोहितज । गुणा—तिक्त क्षित
विताटोरयमग्न रक्तचन्द्रावच्छमानिलहरश्च । रा
नि व १२ । स्त्री । कुटुमी । मे । रत्नचन्दने । रा नि
व १२ । अक्षैश्वरे । हला ।

हरिजीवक । पुं । कणकवर्णे । क्षोणाव
ग्राह । वे निघ ।

हरिय । पु । स्त्री, तासवर्धनरी । ताप्रश्विण ।
तत्पण्याया,—यग वरुण वातायु जिनदीनि
अजिनयोनि मङ्गल सारङ्ग चचन प्रपत प्रपत्
भोरुहदश मर बाहलीवन कुरङ्गम अय
पृथ रिष्य रिष्य शारङ्ग एष एषक कस्य
घातन कृष्णसार सुलोचन । तस्य पञ्चमदा यथा
—“सद्य खड्ग रुक्मैव प्रपतथ मृगकथा ।
हरिणसासवर्ध स्यादेन कृष्ण प्रकीर्तित ॥”
कुरङ्ग इवतास्य सादनसुख्याकृतिसङ्घान् । अथी
नीलाद्रको लोकं सरोरु इति कीर्तित । प्रवतयन्
विन्दु साहरिणाम् किञ्चिदल्पक ॥ न्यदुर्लभ
विषाणोऽय शम्भो मयदी मङ्गान् । राजीवस्तु मयो
अयो राजिभि परितो वस ॥ यो मृग मङ्गलो
स्यात् स सुखीति निगद्यते ॥” पमु । “हरिणसास
वर्धने ।” सु पू ४६५ । गुणा—“मधुरो मधुर
पाके दीपघ्नोऽनलदीपन । शीतलो वडविष्णु
सुगन्धिहरिणी लघु ॥” कृष्णस्य गुणा—“एष
कथायो मधुर विनाशकफनाशन ॥” राज १५ ।
“एषस्य मांसं लघुशीतलस्य त्रिदोषघ्नं घट्टघ्नं च
रुचं । कुरङ्गमासं मधुरं च यत् कफापघ्नं पित्तघ्नं
मधुघ्नम् ॥” रा नि व १० ।

हरिणाक्षो । स्त्री । हरिद्विद्वान्निगामद्वन्द्वे ।
नयो । शच ।

हरिणी । स्त्री । मय्या । अम । सवितायां ।
रा नि व १ । सख्युपिकायाम् । दर्पूटे । रा

नि व १० । विजयायाम् । सिक्कि । श्वेतशूयिका
याम् । ध्वज पूटे । वे निघ ।

हरितम् । स्त्री । स्थानेयके । शीतिशान्ता । रा
नि व १२ । कानिद्धे । उदभूष । व निघ ।

हरित । पुं । सन्धानकवर्णे । रा नि व ८ । यवे ।
पमु । नीलद्रव्यायाम् । वे निघ । सिद्धे । शब्द
कल्प । सविषमन्त्रके । विषयुक्तवाङ् । सु ।

हरितकाम् । स्त्री । शके । आद्रकादौ । अम ।
“अयं च मांसहरितकपुष्पशाकफनमस्त्येय ॥” च
सू ८५ ।

हरितच्छद' । पुं । श्वेतश्री । श्वेत मङ्गिनां ।
मद ४० ।

हरितनेत्र । पुं । उल्लूके । पेंछा । विका ।

हरितपत्रिका । स्त्री । पाक्या । गङ्गापत्र्या ।

अश्रुश्रीकविदेश, कर्पूरश्रीक । रा नि व १० ।

हरितयव । पु । मिश्रकवर्णे । व निघ ।

हरितलता । स्त्री । पात्रीवत्यायां । वे निघ ।

हरितशाक । पुं । मिश्रशाके । मङ्गिनां
श्रीक । रा नि व ० ।

हरितक्षेत्रा । स्त्री । गङ्गापत्र्या । अश्रुश्रीक
विशेष । रा नि व १० ।

हरिता । स्त्री । द्रव्यायां । मे । जयन्याम् ।
कृष्णीग्राह । रा नि व ४ । हरिद्रायाम् । रा नि
व १ । क्षविलद्रावायां । नीलद्रव्यायां । रा नि व
८ । पाक्याम् । कर्पूरश्रीक । रा नि व १० ।
मङ्गिनीयवे । विष्णुश्रीक । वे निघ ।

हरिताल(क)म् । स्त्री । पोतवर्णे खनिजोप
विषमेदे । श्रुतिउल । तत्पण्याया,—हरिगन्धि
विघ्नर विघ्नरक विघ्नस्य पीतवर्णं अल आल ताल
कवर्णोदत पीतन मटभुषण मटमण्डन हरिणीज
सिद्धात् पीतमट् वमवक वथक पीतं गीरोरं
विशङ्क वेदने तालक कनकरस काचनकं
विशालक विषमस्य पित्र विहसरं गीरोरमिति ।
पमु । तस्य पञ्चविंशति दिनं हविषम, तयोराद्यं
श्रेष्ठम् । गुणा—“तयोराद्यं गुदे दित ततो
द्वेनगुणं परम । सूर्यवर्णे गुदे विश्वं सप्तवर्षात्
पञ्चवत् । पञ्चाप्य तालकं विषात् सप्तवत् तद्
साग्नम् ॥ निचयं विजृम्भण सप्तमस्य तदा

गरु। स्त्रीपथकारक स्वल्पगुण तत्त्वित्वात् ।
हरिताल कटु त्रिषध कषायोण हरिद्रियम् । कण्डू
कुशार रोगासवापित्तकषत्रयान् ॥ भा प्र २ भ
५ व । तन्वीधमादि यथा—‘तानक पोदली
बद्धा सघूर्णं नास्त्रिके निषेत् । दोषाश्लेषण यामेक
एव कुषाण्जे रसे । तिलमैले पचेदयाम यामश्च
त्रैफले जले ॥ दोलाश्ले चतुर्थान् भक्ष्योभूत न
दोषकृत् । तथा लाचाराशीतिला शिशुटङ्गण
लक्षण गुडम् । तालकाह्नै न समिश्र क्षिद्रमूषा
निरोधयेत् । पुटेत् पातालवन्धे सच पतति
निधयम् ॥’ रस वि ७ थ ।

हरितालः (लुक) । पुं । स्वनामज्जातवर्ध
विशेषे । श्लेष्मा घृणु । हि हरिधान । गुणा—
“हरितालीऽप्यविट्क स्यात् कषायो विशदो ननु ।
रक्तपित्तप्रशमनाष्टाग्री वातकीपण ॥” राज
१५ । र्वायां । व निघ ।

हरितालिका (ली) । स्त्री । दुष्वाधाम् ।
त्रिका । मे । खड्गलताधाम् । विघ ।

हरिताश्म (न) । स्त्री । तुल्यक । ऊँते ।
रानि व ११ ।

हरिताक्षः । पुं । अथस्य दुटयश्चमेदे । तद्
गृहीते अकस्मात् चक्षुषो रक्ता न्दिवी भवन्ति ।
यासवयथ जायते । उ द ५७ थ ।

हरित् । स्त्री । हरिद्रायां । रानि व ६ । पुं,
स्त्री । एषे । मे । पु । सुदे । भृग । ई म । नि ।
शाकवर्ण ।

हरित्कन्दः । स्त्री । कन्दविशेषे । वै निघ ।

हरित्पर्णम् । स्त्री । मूलक । मूलां । प सु ।

हरिद(त्र)र्भ । पु । हरिद्रव्यं कुम्भं शरपतकुम्भे ।
स्थेत् कुम्भ । तत्पर्याया,—खरपव हृहृच्छद
प्रपुच्छद श्रीरी रुचदम् होचपव पविवक ।
गुणा—दमसदृश । रानि व ८ ।

हरिदश्व । पुं । सव्ये । अकंठवे । आदन्त
गाह्य । अम ।

हरिद्वर्भ । पु । कुशमेदे । स्थेत् कुम्भ । भा ।
See कुम्भ ।

हरिद्रक । पु । हरिद्रावृत्ते । वै निघ ।

हरिद्रव । पु । नागवैशरघुणे । त्रिका ।

हरिद्रा (टो) । स्त्री । (Curcuma lon-

ga) खनामज्जातवर्धोपधो । इन्द्र । हि हर्दो,
हलदी । मं हलदी । क अरविम । ते पधुप ।
दा हलद । गुणं हलद । तत्पर्याया,—निद्राहा
काचने पीता वरवणि नो यानिनो चन्द । अथा
तमविनो हिरागिणो गम्यपलाशिता सुवर्णवथा
युवति युवतो मङ्गलमदा कावेरी समा वणवती
गौरी निद्रा पीतशालुका हिरागा भद्रवासा
चर्चो पीतिका रत्नमो निद्रा मेहघो बडला
वर्णिनी राविनामिका हरित् रत्नमी स्वर्णवर्णा
सुवर्णा शिवा देधरागा हलहो वरा वराहो
अनेटा वर्णदात्रीऽपवित्रा हरिता विपरी विद्रा
मङ्गल्या मङ्गला मन्त्रो भदा शिवा शोभना शोभा
सुभगाद्यया ग्यामा ज्यल्लिका । गुणा—कफ
पित्त रजस्यकण्डू वृणापहा । राज । कटुतिक्तोष्ण
कफघातालज्जघ्नी मेहकण्डू वृणघ्नी क्षणकरी च ।
रानि व ६ । च द कफत्रय वि । हरिद्रा चतुर्धा
हरिद्रा कर्पूरहरिद्रा वनहरिद्रा दारुहरिद्रा चेति ।
विशेष पथ्याये मय्या । तत्कृदि ववागन्दे
मय्या । ‘हरिद्रा क्षिपते स्थूला हृदि या कुङ्कुम
च्छवि ।’ मेप ।

हरिद्राङ्गः । पुं । हरितालपविणि । श्लेष्म
घृणु । श च ।

हरिद्रादिवर्ग । पुं । हरिद्रा दारुहरिद्रा
यट्याह कलघो-कुटजीह द्रव्येषु । गुणा—आमातो
सारण दोषपाचक कंद कफाश्रवातक्षयदोषत्रय ।
वा ए १५ थ ।

हरिद्राद्वयम् । स्त्री । हरिद्रा दारुहरिद्रयो ।
दिष्टा एका, पच्यपचासनाया । अण । वा न
हरिद्रादि । हरिद्राद्वयव्याह ।

हरिद्रापचकम् । स्त्री । हरिद्रावहरिद्रादाव
हरिद्रागटीविकृतयेषु । वै निघ ।

हरिद्रापचकण्टका । स्त्री । दार्याम् । दात्र
श्रद्धा । वै निघ ।

हरिद्राभ । पु । पीतशालवृत्ते । पेशानान ।
कर्पूरे । श च । वि । पीतवर्णे ।

हरिद्रामेहः । पुं । पित्तजन्य प्रमेहमेदे । अथ
रोगो यदाह हरिद्रात्रय मेहति । सु नि ६ थ ।

हरिद्रु । स्त्री । दारुहरिद्रायां । दाकृद्विद्रा ।
मं हलदीवा । क विलिलु । तत्पर्याया,—पीत
काष्ठ पीतक, पीतकदुम पीतदाह कदम्बक,

चेतको विधा, तयो गुणा यङ्गुलायता, एषा
 चेकाद्रुहा । आसु कस्याथित् सान्नि कस्यायिद
 गन्धेन कस्यायिदृशेन कस्यायिदृशेन भेदी
 उभोयते । चेतकोतकमूलमुत्तस यद्य कस्यायि
 प्राणिनो विरेचन भवति । एतस्याय चेतका
 धारदेन गरी यावन्तिष्ठति तावदेव तस्य विरेकी
 भवति । एषा यस्यां सुकुमार कृशगामोपध
 हेपिपागतीव प्रमथा । आसु च सप्तजातीयहरोत
 कोषु विषयेषु प्रधाना सुखप्रयोगा सुलभा नृपे
 रोनेषु शला च । हरीतकी खादुतिक्तकपायरस
 सहावेन पिच्छरत्न, कटु तिक्त कपायरससहावेन
 पिच्छरत्न, कटु तिक्त कपायरससहावेन कफहरत्न,
 अम्लरससहावेन वातनाशित्वान्ति । स्वभावत एव
 प्रभावसिद्धमस्या वातनाशित्वम् । तथास्या मज्जसु
 खायुषु हन्ते त्वच अस्थिषु च यथासप्य स्वाह्व
 तिक्तकटुक्ष्टरसा व्यवस्थिता एव । या हरीतकी
 नवीना विम्बा घृणा कृता गुरुय, या च जले
 विष्ठा निमज्जति, सैव प्रमथा गुणदा च । हरी
 तकीचर्षयेनाग्निहृति । पिष्टसेवनेन मलग्रहि ।
 आर्द्रसेवनेन कोष्ठमृदता । भजितसेवनेन च
 पिदीपनाशित्वं भवति । भोजनेन सद्य हरीतकीसेव
 नेन बुद्धीन्द्रियोन्मूलनं बल वातपित्तकफनाशं मल
 मुचग्रहि भवति । भोजनोत्तरं भक्षणान्नपान
 क्षतवातादिदीपमानिराग्य भवत्येव । खर्वेन
 भक्षिता कफनाश, शर्करया पित्तनाश, घृतेन
 वातनरोगनाशो गुडेन च सध्वरोगनाशो भवति ।
 तथा वर्षादिप पटसु कटुषु यथाक्रमं सैम्बवशकरा
 यष्टोपिप्लोमधुगुडं भेषधीया । कैषलेनैव प्रय
 श्नात्तुल्यलक्षकशानाहार नियुक्तिरपित्तलविमुक्त
 शीघ्रितनमिच्छा न कदापि हरीतकीं व्यवहरयेत् ।
 मा पू १८ । “हरिण भवने जाता हरिता च
 स्वभावत । हरयेत् सध्वरोगाय तेन प्रोक्ता हरी
 तकी ॥” इति निरुक्ति । “बोनास्थितिका मधुरा
 तदन्व । लग्नमय सा कटुवर्णवीर्या । मांसां
 शतथाक्षकपाययुक्ता हरीतकी पचरसा धृतेयम् ॥”
 रा नि व ११ । “अजीर्णो रुचभुज श्लेष्मय
 विषकर्षिता । सेवेनानामयानेते चुपाट्याहृतिताय
 ये ॥” च पि १५ । बालहरीतक्याम् । अग्नि-
 हरोतकी । स अजी वि अग्निमुख्ये ।
 हरीतकीतेलम् । की । हरीतकीफलोद्भवते ।
 गुणा—शीतलं कषाय मधुरं कटु सध्व्याधिहर
 चन्द्रं नागविषलक्ष्मीवध्रय । रा नि व १५ ।

हरीतकीबीजम् । की । हरीतक्यमणि ।
 हरीतकीरं दंति । गुणा—चतुष्य गुरु वातघ्नं
 पित्तघ्नं । वै निष ।

हरीन्द्रवैशेषिकः । पु । वैद्यकपत्रभेदे । की
 (का) । रणकायाम् । द्रुगूक । च सु १५ च मिरी
 विरेचने । निमुंछ्याम् । निमिन्ना । कल्पिके ।
 रुमगांठं । वै निष विष्ठापि नये ।

हरीपा (सा) । की । मासव्यघ्नभेदे । पि
 ५५ । तत्पाकविधिर्गया—पाकपावे तु हृदि
 मांसछछानि निक्षिपेत् । पानीय प्रपुरं सर्वं,
 प्रमृष्टाद्द्रुजोरु ॥ हरिद्रामाष्टकं शुष्कोलवप
 गरिषानि च । शण्डुनां चापि ग्रीधूनाम् जलोराणां
 रसान् बहन् ॥ यथा सर्वाणि रसानि सुपक्वानि
 भवन्ति हि । तथा पचेत्तु निपुषी बह्मण्डसिद्धि
 र्गया ॥ गुणा—एषा हरीपा पलकत् वातपित्तापहा
 गुरु । शीतोष्ण रुकदा विम्बा सरा सन्धान
 कारिणी ॥”

हरीणः (काः) । पु । हृद्यपके । वङ्ग ह्रीणा ।
 पसु । पपंटके । ट्क ७० गांठ् । वै निष रम
 कल्याणहृते, साधादिसेके । यय वि गृह्यादि
 मोदके । कलाये । मृतेन । रा नि व १६ । “श्व
 पुष्या हरिणमि ।” च द च च चि ।

हरीणुका । की । रणकायाम् । द्रुगूक । रा
 नि व ६ । सु १५ च विषल्यादि । कल्याणभेदे ।
 अन्नह्न रुगाश्च । रा नि व १८ । सु १६ च ।

हर्मा (न) । की । जृभायाम् । शर ।

हर्मुटः । पु । कच्छपे । शब्दकल्प ।

हर्ष्यः । पु । विभोतकहृत् । वै निष ।

हर्ष्यचः । पु । सिद्धे । रा नि व १८ ।

हर्ष्य । पु । सदनफलवृक्षे । अन्ननाकलनं गीह ।
 रा नि व ८ ।

हर्ष्यकोत्तिः । पु । वैद्यकसारपत्रकारि ।

हर्षणम् । की । शुकधात्री । रा नि व १८ ।
 पु । नेत्ररोगभेदे । शर ।

हर्ष(र्षि)णी । स्त्री । कपिकच्छाम् । आंगा-
 कूनी । वै निष । भद्राया । मिक्षि । शब्दकल्प ।

हर्षणीक्रिया । स्त्री । सुरापानजन्यहर्षात्पादक
 क्रियाम् । “नाविषीय मनी मय शरीरभवहय

वा । कुर्यान्मदात्यय तस्यादिप्यते इयं चो क्रिया ॥”
वाचि ७५ ।

हर्षयितुः । पुं । पुषे । क्री । खणे । मे । वि ।
हर्षजनके ।

हर्षसम्भवम् । क्री । युक्ते । वै निघ ।

हर्षल' । पुं । नृगे ।

हलच्छदः । पुं । कृष्णशियो । कोन मज्जिना ।
वै निघ ।

हलदो (हो) (का) । स्त्री । हरिद्रायाम् ।
रानि व ६ ।

हलराक्षम् । क्री । आहुल्यरूपे । रानि व ४ ।

हललोमशम् । क्री । कासोसि । शिवाङ्गम् ।
रानि व ११ ।

हला । स्त्री । नयो । कलि । अनेकार्थकीय ।
लाङ्गलकोष्ठे । विस्नाञ्जुनिश । मेघ कुष्ठ चि
षङ् विन्दुतेले ।

हलाहलम् । क्री, पुं । विषमेदे । पशु ।
ब्रह्मसर्पे । आङ्गनाहे । विका ।

हलिनक' । पुं । केतकह्वे । राज ६५ ।

हलिनो । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् । विस्नाञ्ज
निश । पशु ।

हलिनोप्रियः । पुं । कदम्बह्वे । कदम्ब शीह ।
पशु ।

हलिप्रिय । पुं । कदम्बह्वे । अम ।

हलिप्रिया । स्त्री । मदिरायाम् । मम, ठाङ्गी ।
रानि व १४ ।

हली । स्त्री । कलिकारोरूपे । विस्नाञ्जुनिश ।
रानि व ४ । मेघ कर्णरोचि । मयसामान्ये ।
रानि व १४ ।

हलीन । पुं । शाकह्वे । लेशुन शीह । म
च । केतकह्वे । पशु ।

हलीमल । पुं । पाण्डुरोममेदे । तस्य लघ्व
—“यदा तु पाण्डुरोमं साहसितं ग्रासयितकं ।
बलीकाह्वयसन्द्रा मन्दाधितम यदुत्तर । स्त्री-
हर्षोऽहमह य दाहल्लणाहविधम । हलीमक तदा
तस्य विद्यादमिलपिमत ॥” रानि ।

हल्लक्षम् । क्री । रत्नकह्वे । नाग रेगाङ्गम् ।

अम । तत्पण्यायां,—रत्नसन्ध्याक रत्नसौमन्विक
रोचना अल्पगन्ध सोमाख्य रत्नकैरव ।

हवि । पुं । अग्निमयह्वे । अग्निह्वे । रमा ।

हविः (स) । क्री । हृते । रानि व १५ । अग्ने ।
कलि । शब्दकल्प ।

हविमण्डला । स्त्री । रत्न-सन्ध्यालुकायाम् ।
वै निघ ।

हविगन्धा । स्त्री । शमीह्वे । रानि व ८ ।

हविर्मन्यः । पुं । गणिकारिकायाम् । रमा ।

हविव्यम् । क्री । हृते । विका ।

हवुषा । स्त्री । स्वामाख्यातफले । हवुष रुण ।

हि ह्रीह्वेर । क ह्रीह्वेर । म यरुण्डह्वे । एतत् फल
द्विविधम् । तयोरेक मन्त्रसङ्गण विषयगन्ध, द्विती

यम् अश्वत्थफलसङ्गम् मन्त्रगन्धश्च । प्रथमाया
पण्यायां,—हवुषा हवुषा विसा विसगन्धा विग

धिका । द्वितीयायास्तु खल्यफला कच्छह्री भाहच
नाशिनी प्रीहमधु विपद्नी कफह्री अपराजिता ।

“पूर्वां तु पञ्चमाक्षी सादपरा सप्तधाभिषा ।”
उभयविधमिव फल गुणैस्तुल्य केवलमाकारतो

भिन्नम् । मा । गुणा—कटुतिक्तोष्णा गुरु श्लेष्म
बलासघ्नी प्रदरीदरविड्मन्थयल्लगुणाशीघ्रो च । रा

नि व ४ । युक्तामसुकुलि । प्र नित्यानन्दरसे ।

हसन्तिका । स्त्री । वक्रिमकटिकायां । वाचि
१५ । मल्लिकापुष्पह्वे ।

हसन्ती । स्त्री । मल्लिकायाम् । मे ।

हस्त । पुं । करे । हात । स तु गर्भस्थस्य मास
द्वयेन भवति । तत्पण्यायां,—पाणि सम शय

पञ्चशास्त्र कर कुलि सुजादल । रानि व १८ ।
हस्तज्योडि (डो) । पुं । स्वामाख्यातमहा

कन्दराकि । कन्नज्योडि । हि मे हाताज्योडि ।
गुणा—रसवत्यल्लगु यम्यकृष्य । रानि व ७ ।

हस्तपथं । पुं । रत्नैरह्वे । वै निघ ।

हस्तपुच्छम् । स्त्री । हरपुच्छ । दाहट्ट
पौष्टि । विका ।

हस्तमानम् । स्त्री । चन्द्राङ्गुलिह्वे विह्वे
पावो । रानि व ८ ।

हस्तमन्त्रि । स्त्री । चन्द्रमन्त्रि । वै निघ ।

हस्ताङ्गुलिः । पुं । कराङ्गुली । हाउव
आङ्गुल । भूरिप ।

हस्ताञ्जनः । पुं । पङ्खीगृहवे । वै निघ ।

हस्ताभरणः । पुं । मण्डलिसर्पे । सुकम्प ४
अ । See सर्प ।

हस्तामलकम् । स्त्री । करप्यामलकीकृति ।
शब्दकल्प ।

हस्तिः । पुं । कदलीवृक्ष । गज । अजमोदा
याम् । वै निघ ।

हस्तिकन्दः । पुं । कीदृशे प्रसिद्धे सनाम
प्यामलकादयस्त्रयः । हांगा वड़ भूला । स हस्ति
कन्दः । क मन्त्रिरक्षसियगृह । तत्पण्याया,—
हस्तिपत्र स्थूलकन्द अतिकन्दक हृत्पत्र अति
पत्र हस्तिकर्ण सुकर्णक त्वगदीपानि कुट्टना
गिरिवासी गगायय गजकन्द नामान्त । गुणा
—कटुश्च कफघातरीगण त्वग्दीपदर महाकठ
विषविषपत्रय । राजि व ७ । “हस्तिकन्दो गुरुर्घाहो
भक्तहृदिपदो मत । अचि १५५ ।

हस्तिकरञ्जः (कः) । पुं । महाकरञ्जवृक्षे ।
उद्भ्र करञ्ज । राजि व ८ ।

हस्तिकर्णः (पलाशः) । पुं । गजकर्णाकारेक-
पत्रे पलाशभेदे । भूपलाम हति लोके । हस्तिकर्ण
पलाश । तै । विद्यासुदपुत्रे । सु सु ३८५ कफ
शोधने । तदगुणा — “हस्तिकर्णं परं हृद्योमेधा
युर्ध्वलवर्धन ।” राजि २५ । एरुवृक्षे । मे ।
रत्नेरुवृक्षे । वै निघ अजो वि विलम्बिवायीने ।
हस्तिकन्दे । हांगा भूला । राजि व ७ । एवहीज
तेन मूलकतेनवत् । See विभीतकतेनम् ।

हस्तिकर्णकः । पुं । कियकवृक्षभेदे । हस्ति
कर्णपलाश । शर ।

हस्तिकर्णदलः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे । हस्ति-
कर्णपलाश । पसु ।

हस्तिकर्णी । स्त्री । कासाण्डके । वै निघ २५ ।
पाण्डु चि । वा व्या पि यइशोतिगुग्गुली ।

हस्तिकच्छः । पुं । सिद्धे व्याघ्रे । शब्दकल्प ।
कथमकीटभेदे । ना नि ।

हस्तिकारवी । स्त्री । अजमोदायाम् । वन-
दमनो । राजि व ६ ।

हस्तिलम्पा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

हस्तिकोलः । पुं । राजवदरे । वै निघ ।

हस्तिकोलिः (नी) । पुं, स्त्री । बदरीभेदे ।
डामाङ्गुल । जामकीनीति पूर्ववत् । पसु ।
मद व ६ ।

हस्तिकोशातकी । स्त्री । महाकीशातकाम् ।
धूमूल । वै निघ ।

हस्तिघोषा । स्त्री । महाकीशातकीनामक
शाकविशेष । धूमूल । हि नेत्रुषा । मं पारिष
दीडका । कं चरदीरे । तत्पण्याया,—एतो
महत् पुषा सयोतिका महाकीशातकी । गुणा
—क्षिप्वा मधुरा आध्यानवातकृत् हृष्या कृमिकरो
त्रणरोपणी अ । राजि व ७ । रक्तपिप्पलिल्ली अ ।
भा पु १५५ भा व ।

हस्तिघोषातकी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ।
रमा ।

हस्तिचारिणी । स्त्री । महाकरञ्जे । उद्भ्र
करञ्ज । राजि व ८ ।

हस्तिदन्त(क)म् । स्त्री । मूलके । भूला ।
रा नि व ७ । म मा ।

हस्तिदन्तः । पुं । मूलके । भूला । करिदले
शर ।

हस्तिदन्तफला । स्त्री । एर्वावके । गौभूक ।
रा नि व ७ ।

हस्तिदन्तो । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । इल
दन्ताम् । वै निघ । हस्तफलगोडुल्यायाम् । मा-
दन्त्याम् । वड़ गौभूक । अ म १५५ ।

हस्तिनी । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् । वड़
शोधनशान् । हस्तिगुह्यीवृक्षे । महाकरञ्जे ।
उद्भ्र करञ्ज । वै निघ । करिण्याम् । हातिनी ।

हस्तिनीहृतम् । स्त्री । हस्तिनीमवनीतज
हृते । हातिनीर हृत्वेव चि । गुणा —कफपित्त
विषकृमिघ्न कषाय खण्ड विष्टम्भि तित्तम् अग्नि
करञ्ज । राजि व १५ ।

हस्तिनोदधि । स्त्री । करिणीदुग्धमातदधनि ।
हातिनीर हृत्वेव चि । मं हातिनीदधि । कं
आभेयमीसह । गुणा —कषायक्षय्य पित्तप्रसर्प

रचित कान्तिद वसासरीगर्भ कीर्त्यवैज नमदय ।
रा नि व १५ ।

हस्तिनीदुग्धम् । स्त्री । हस्तिनीजातधीरे ।
हातिनीर इष्ट । म हातिनीरे दुग्ध । म आनिद्य
दातु । गुणा—मधुरं इष्ट गुद कषायं सिग्ध
हृद्यंकरं शीतलं चक्षुष्यं मलवर्द्धनम् । रा नि व
१५ ।

हस्तिनीनवनौतम् । स्त्री । हस्तिनीदुग्ध
भवनवनौते । हातिनीर इष्टंकरं रादिन । गुणा—
कषायं शीतलं लघु तिक्त विटम्भि हस्तिघ्न कफ
विनाशक । रा नि व १५ ।

हस्तिपत्रः । पु । हस्तिहन्ते । रा नि व ७ ।

हस्तिपर्णः । पु । महाकोपातक्याम् । धूमूल ।
भा पू १५ भा व ।

हस्तिपर्णिका (नी) । स्त्री । राजकोषा
तक्याम् । रा नि व ७ ।

हस्तिपर्णी । स्त्री । मोटलतायाग । मठा
क्रीडा । पसु । मूर्त्त्यायाम् । रसा । कषण्ड्याम् ।
क्रीडा गीह । रा नि व २५ ।

हस्तिपात् (ट) । पु । पिण्डावो । कोमल
जोष कटु । पसु ।

हस्तिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । शूल
पिण्ड । पसु । चविकायाम् । रसर पाङ्गेरी
हृते ।

हस्तिबुपा । स्त्री । कदलीहृत्ते । भा ।

हस्तिमगधा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै निघ ।

हस्तिमद' । पु । गजमदे । दाक्षिणात्ये स्त्रनाम्ना
प्रसिद्धे श्रीवधिविशेषे । गुणा—क्षिग्धसिक्त अप-
कारण वैग्य विषय कष्टकुष्ठघ्नदुदुविषघ्नय ।
रा नि व ६ ।

हस्तिमयूरक (का) । पु, स्त्री । अजनीदा
याम् । मद व १ । इन्द्रवारुणायाम् । वै निघ रम
व्यपि ।

हस्तिमूत्रम् । स्त्री । करिमुत्रे । गुणा—
तिक्षीण लघु वातघ्नं भूतघ्नं कषायं शूलघ्नं
हिक्का श्वासघ्नम् । रा नि व १५ । "गजमूत्रप्रतिपद्य
कष्टदुदुविषघ्नम् ।" अवि ८५ ।

हस्तिमेह' । पु । वातजन्यमेह । तत्र

रोगो मममातङ्गवदनुपहृष्ट मिति । मु नि
६५ ।

हस्तिरुचि' । पु । वैद्यवज्रमन्त्रमय्यकारे ।

हस्तिरोष्णक । पु । महाकरधे । वृद्ध
करमर्का । रा नि व ८ ।

हस्तिलोध्रक । पु । लोध्रहृत्ते । रा नि व ६ ।

हस्तिवारुणो । स्त्री । महाकरधे । वै निघ ।

हस्तिविपाणक. (णी) । पु, स्त्री । कदली
हृत्ते । रा नि व ११/२५ ।

हस्तिशुण्डा (शिङ्का, रुडी) । स्त्री । स्त्रनाम
प्यातचुदपुषे । हातिशुण्डे । म क नीलवाल,
मलदावरे । तत्पण्याया,—हस्तिनी भूकही जली
व्याया नागदन्ती नागपत्नी शुण्डो घसरपत्निका
गुणा—कटुणा सन्निपातज्वरघ्नी विपनाग्निनी च ।
रा नि व ५ । सु चि २२५ भूष्यामलक्याम् । रसा स
इन्द्रवारुणोत्तमायाम् । राशोधनम् । गजशुण्डा
याम् । वै निघ ।

हस्तिश्यामका । पु । श्यमान्यविशेषे । हातिश्या
श्यामा । गुणा—श्यामाकवत् । च सु २०५ । धातु
गोष्य पिचयैकत्र वायुवैज रुचय । राज ।

हस्ती (हन्) । पु । स्त्रनामप्याति विलम्बित
जातीयजूलचरपशुविशेषे । हाती । हि हायो ।
तस्य अतस्ती जातय , यथा—"मद्री मद्रो मरी
मिश्रयतस्ती गजजातय ।" इ च । राजनिघण्टुस्तु
त्रिविधमाह मद्रमन् (मद्र)ममेदिन । तस्यासगुणा
—गुद क्षिग्ध वातल हृषिकर पुष्टिकर दुग्ध रम्
अग्निमान्यकरका । रा नि व १०/१८ । "स्वादश्च
लवणसप्तो गज श्रिभानिलापह ।" सु ५४६५ ।
हस्तिपृष्ठाहृत्ते वातवर्द्धकं हृददाह्यंकर वलाग्नि
हृत्तिकारि च । स्त्री । कदल्या । अजनीदायाम् ।
रा नि व २३ ।

हस्त्यायुर्वेद । पु । पालकीयगजचिकित्सा
शास्त्रे ।

हस्त्यालुकम् । स्त्री । दीर्घालुकमेदि ।

हहलम् । स्त्री । हलादलविधे । अ च ।

हाङ्गर । पु । मर्के, जलजन्तुविशेषे । शनिद्र ।
अ च ।

हाटकम् । स्त्री । सुषे । रा नि व १३ । धनूर
कने । अम ।

४१। कष्टकाश्याम् । भेषजीनिरीषि, चाम
वाणिभेदे । मिरायाम् । श च । कष्टकपाभी
सतायाम् । शङ्करीडेगी, ट्कगकड़ा । प सु
च द दन्दिषि । सु वि १०४ । च द हिङ्गायास
विहिंसायहते । गवेषुकायाम् । श द गी । श च ।

हिङ्गा । स्त्री । तन्नामकरोमे । तस्या निदानं—
“विदादिगुरुविटभ्रिश्वाभिरन्दिभोजने । शीत
पानामनयान् रजोधमातपानिले । व्यायामकथं
भाराभ्रवेमघातापतपेने । दिङ्गा यासय कासय
पृष्ठां ससुपजायते ॥” स्वदप निरन्दिष—“सुह
सुहनीपुहदिति सस्वनी यक्तुश्चिदात्तापि सुखादिवा
पिपन् । सघोषवानाय दिनलि यष्माततन्तु हिङ्गे
स्वभिषोयते बुधे ॥” तद्विदा संप्राप्तिय—“यमजाम्
यमकां चुरां गभीरां महनीं तथा । बायुं कफेनामु
गत पच हिङ्गां करोति च ॥” पूर्ववत्प यदा—
“कण्ठीरसीगुरुत्वच वदनस्य कपायता । हिङ्गानां
पूर्ववत्पापि कुचेराटीप एव च ॥” यमलामाह—
“विरेष यमलेवेगे या हिङ्गा सप्रवर्तते । कम्पयन्ती
मिरीयोषां यमकां तां विनिर्दिशेत् ॥” यमजा
माह—“पानान्ने रतिमभुक्ते सङ्घसा पीडितोऽ
निल । हिङ्गां यासुर्दंभी मृत्वा तां विद्यादम्रजां
भिषक् ॥” गभीरा यदा—“नाभिप्रवृत्ता या हिङ्गा
घोरा गभीरनादिनी । अनेकीपञ्चवती गभीरा
नाम सा ऋता ॥” महनी यदा—“मर्कट्यापीकृष्य
लोष सततं या प्रवर्तते । मद्वाहिङ्गिति सा श्रेया सर्व्व
गात्रप्रकम्पिनी ॥” भा ।

हिङ्गु । स्त्री । (Ferula asafoetida or
Ferula alliacea) खनामप्ल्यातपण्ड्रव्ये ।
हिं । हिं वम् हिङ्गु । भं इङ्गु । क णिषु । तं
इगुर । तत्पण्याया, —सहस्रवेधि जतु जतुक
जातुकं वाहिकं बाहो रमठ रमठभ्रिणि रामठं
जन्तुप्र शूलद्विट पिप्याकं गृहिणी मधुरा सुपधूपन
केसरं शूलद्वत् उद्यमथ भूतारि जन्तुनाशनं सुपाङ्ग
ज्योत्स्नं स्रववीथी अगुदगन्धं जरण भेदभं दीपनं ।
गुणा—हृद्य कटूष्ण क्षुमिवातकफघ्न विषयाधान
शूलघ्न चक्षुष्य गुणघ्न । रा नि व १ । वा सू १५५
कपकादौ । “सणक तुल्यक हिङ्गु ।” च सू २४ ।
तोषा कटुरस श्लाशीर्धविषमघ्न जघ्न उर्ध्व पाचनं
क्षिप्र दीपनं कफघातघ्न । राज । पाचनं
रुच्य क्षुमिग्लीहरापघ्न । मद व २ । “लघूण
पाचन हिङ्गु दीपनं कफ वातजित् । कटु

क्षिप्रं सुख तोषा गुणाभौर्द्विषयमुत् ॥”
गु ४६५ ।

हिङ्गुनाडिका । स्त्री । नाडीहिङ्गो । हिन्दु
रा नि व १ ।

हिङ्गुनिर्यासः । पुं । निम्बवदे । प सु । हिङ्गु
रसे । हिं । मे ।

हिङ्गुपत्रः । पुं । इङ्गुहीरवे । रा नि व ८ ।

हिङ्गुपत्री (पीं) । स्त्री । खनामप्ल्याततले
द.भणज्यं कृण । तत्पण्याया, —कारवी पृथु
पृथुला पृथो पृथिका कवरी कर्ष्वरी त्वकपवी
वायिका वाय्या वायिका वायो पवी दीविका
तज्यो दाहपवी हिङ्गुफला विन्वा । गुणा—कटु
तिक्ता तीक्ष्णा छणा वातकफक्षमित्री रुष्या दीपनी
पाचनी च । रा नि व ८ । अपिष—“व्रह्मसिद्धम्
विषयार्थं यं यगुब्जानिलापका ।”

हिङ्गुफलम् । स्त्री । हिङ्गुपत्राम् । मे नि च ।

हिङ्गु(ङ्गु)लम् (लि) । स्त्री, पुं । खनाम
प्ल्यातपारदभूमिषद्व्ये । हिङ्गुल । तत्पण्याया,
—हिङ्गुलं हिङ्गुलु रक्त मर्कटश्रीर्धं दरद दरद
रस हसपादे उरु चन्द कविश्रीर्धं रसस्यान
हिङ्गुलि रक्तपारद रक्तपारद बर्ध्वर सुरङ्ग सुगरं
रञ्जनं खेच्छ विषाङ्ग बर्ध्वपारद बर्ध्वारक सणि
राग रसोद्भव रञ्जक रसगर्भं । अम । जटा ।
तस्य विविधम्—चम्पार शकतुष्णक हसपादभेदेन ।
तत्र चम्पार शकतुष्णक शकतुष्णक पीत हस
पादो जवाकुसुमसदृश, स एव महोत्तमश्च । र
सा सटी । मधुरं तिक्तम छण वातकफघ्न विक्षोष
हृददीपज्वरघ्न । रा नि व ११ । शङ्ख्य गुणा—
“तिक्त कपाय कटु हिङ्गुल स्यात् निषामयघ्न
कफपित्तहारि । वृक्षामकुष्ठज्वरकामलाय । डीङ्गा
मवातो च गरं निहन्ति ॥ कर्दपातनयुक्त्या तु
चमकयन्तपाचितम् । हिङ्गुल तस्य सूतन्यं शङ्खमेवं
न शोधयेत् ॥” भा पू १ भ घ रस व । शोधनविधि
—“मेरीडुर्ध्वं दरदं सप्तवारं भावितम् ।
चम्पारैकया शङ्खिमायात्वे च न सशय । आद्रक
खरसे भाव्यं पृथग्वति हिङ्गुलम् ॥” सा की ।
तस्याप्यारदवर्ध्वरसविधि—हिङ्गुलं निम्बूरसे
प्रह्वर यावत् सद्विला अघपिठ्या दत्त्वा सूतप
ट्टवं पातयेत् । तेन कर्दपिठरीरुप रसे गृही
यात् । भा मधुमूले । आशु इति शोके । श च ।

हिङ्गुलिका । स्त्री । कण्टकायाम् । श च ।
हिङ्गुली (इन्) । पु । हिङ्गुलि । स्त्री । यागांकी ।
पसु । वृत्त्याम् । भा ।

हिङ्गुलुः । पुं, स्त्री । हिङ्गुलि । अम । रसा स ।
हिङ्गुलेश्वरः । पुं । रसोऽयं वातप्रधानश्चरे
इति । हिङ्गुलं विषं पिपली च समभागं जलिनं
महंयित्वा बटो काय्या । दिगुच्चांमिता मधुमा
दया । रसा स ।

हिङ्गुलोत्तरसः । पुं । हिङ्गुलनिकाशितपारदे ।
तत्प्रकरणम्—“अथवा हिङ्गुलात् पूतं पाद्वेत्
तन्निगद्यते । जलोरनिस्त्वनोरेण मर्दितो हिङ्गुलो
दिमम् । कडपातनयन्नेष पाद्यं स्वाग्निर्मन्त्रो
रसः ॥” रसा स ।

हिङ्गुगिरा(टि)का । स्त्री । अश्वपौलथे ।
रमा ।

हिङ्गः (लः) । पुं । (Barringtonia
acutangula Syn Eugenia acutan-
gula) खनामध्यातव्ये । हिङ्गल ग्रीष् । हिं
समुन्द्रफल, इजरा । म पर्यन्तु । क तीरेगपगिले ।
उत् किञ्चिलो । वम् समुन्द्रफल, परेल । तत्
पय्याया,—निचुल इज्जल पिचुल गदोकान्त
अम्बुज धनद कान्त जलज दोषपवक मदीज
रक्त कामुक । “जलवेतसवद वेद्यो हिङ्गलोऽयं
विपापः ॥” गुणा—कटु उष्ण पवित्र भूतघ्न
वातरोघ्न, यक्षसंघारदोषघ्नय । अथ । रानि व
८ । जलवेतसे । भा ।

हिङ्गिड(गुडी)रः । पुं । समुद्रफेन । पसु ।
वागांकी । मि । दाहिमवसे । वै निघ । रुचके ।
उषा ।

हितम् । स्त्री । पथे । रानि व १० ।

हितकः । पुं । मिश्रो । रानि व १८ ।

हितलोहितः । पुं । गुबरयावमालि । जाल
अनात्र । रानि व १६ ।

हितावलो । स्त्री । खनामध्यातव्ये । हिं
विपावलो । गुणा—सारका तिक्ता ग्रीहघ्नी
गुणघ्नी उदरकम्पिकृच्छ्रो कण्ठघ्नी च । रानि व ८ ।

हितावली । स्त्री । हितावलीवसे । वै निघ ।

हिताहितम् । स्त्री । पय्यापथे । अष्ट १५ ।

हिन्तालः । पुं । खनामध्यातव्ये, मद्वाताते ।

हिन्ताल इति दक्षिणदेशी प्रसिद्ध । हीताल ग्रीष् ।
तत्पय्याया,—गगरीट शिरादिप हिमहासक
सीम्मानं स्थूलताम् वदन्त वृद्धम् शिरपय
हिधालेख्य शिरापय—अभिरादिप गर्भघावी
मीनताम् भीषणं वृद्धकण्टक अक्षसारं वृद्ध
ताम् । तत्फलपय्याया—उद्वेगं किरोटं । गुणा
—मधुरास्य, कफकार पिताहृद्घ्न अमघ्न लघु-
घ्न जीतल वातदोषघ्नय । रानि व ८ ।

हिन्दोलनम् । स्त्री । भेषजिनं गर्भपातने ।
यु निघ ५ ।

हिमम् । स्त्री । पञ्चकामामृगमन्त्रादि । गुण
राष्ट्र । रानि व १२ । उमीरे । वै निघ सुदर्शन
चूर्णे । वृद्धं । नां । रानि व ११ । रक्तघन्दने ।
रानि व १२ । नवमीने । अथ । सौत्तिके । रा
नि व ११ । पुं । चन्दनवर्धे । कर्पूरे । रानि व
२२ । गुषारे । हिम । तत्पय्याया,—नीहार
इन्द्राग्निधूम खवास्य रजनीजलम् । गुण—कफ
वायुवृद्धक । राज १५ । लक्ष्य—हिमवत्किञ्चला
दिभ्यः द्रव्यभूयाभिवर्धति । यत्तदेव हिमं हिमं जलं
माहर्भनीविषय ॥ भा ।

हिम-कृतम् । पुं । हिमज्जलात् ।

हिमकः । पुं । विकटतवसे । रानि व ४८ ।

हिमकारः । पुं । कर्पूरे । रानि व १२ ।

हिमकूटः । पुं । मिशिरत्नी । रानि व २१ ।

हिमजा । स्त्री । शय्याम् । अग्नी । मि । पावक
शाके । आगन्धक । पदु । चौरिण्याम् ।
शिरूरे । रानि व ५ ।

हिमज्जटिः । पुं । कुञ्जटिकायाम् ।
कोशांशः ।

हिमतैलम् । स्त्री । कर्पूरतैले । रानि व ११ ।

हिमदुग्धा । स्त्री । चौरिण्याम् । शिरूरे ।
रानि व ५ ।

हिमद्रुमः । पुं । महाजिह्वे । रानि व ८ ।

हिमपुष्पः । पुं । पारग्वधवसे ।

हिमपूतिः । वि । उष्ट्रदुग्धे । भा न ४४
भगवि ।

हिमवालुक (का) । पुं, स्त्री । कर्पूरे । रा
नि व ११२११ । अम ।

हिमयुतः । पुं । मीमंसेनीकपर्णे । वै निघ ।

हिमविधिः । पुं । दन्तपत्र परंपरानुसारेण चित्तं
विशोधितं हिम इत्युच्यते । स एव शीतकषायः ।
याने च तस्य मातृ पक्षपदम् । भा ।

हिमगर्वाया । स्त्री । यावन्नालशर्करायां । रा
नि व १४ ।

हिमसंहतिः । स्त्री । हिमराशौ । वदन् । अम ।

हिमहामक । पुं । हिमालयः । ईशान
गोह । अर ।

हिमाशुः । पुं । कर्पूरे । रा नि व १२ । रीथे ।
वे निघ । अन्ते ।

हिमाग्निमिष्यम् । स्त्री । रीथे । ई च ।

हिमा । स्त्री । गुणोन्मादाम् । रीथे । भद्र
मुन्मादाम् । रा नि व ६ । पृक्कायाम् । रा नि व २१ ।
अधिकारये । रा नि व ८ ।

हिमागमः । पुं । ऐमनाकानि । रा नि व २१ ।

हिमाद्रिजा । स्त्री । चौरिण्याम् । निरुद्धे ।
रा नि व ५ ।

हिमानो । स्त्री । यावन्नाल शर्करायां । हिम
सङ्गतो । वदन्त्येन लुप्त ।

हिमाब्दम् । स्त्री । अयले । अदिह । रा
नि व १० ।

हिमाराति । पुं । वितकचुने । ठिजा ।
अवर्द्धये । आरुन्ध । अम ।

हिमालयः । पुं । शृङ्खलद्वारे । अष । स्त्री ।
भूषामलकाम् । रा नि व ५ ।

हिमालो । स्त्री । यावन्नालोशर्करायाम् । रा
नि व १४ ।

हिमावतो (नो) । स्त्री । सनामल्लातीषधौ ।
हिमावलीति भाषा । गुणा — सरा तिका मोह
उन्मोदरघ्नो क्षमिकुण्डलजकण्डूतिघ्नो च । रा नि
व ६ । चौरिण्या । स्वचौरिण्या । वे निघ ।

हिमायया । स्त्री । स्वचौरिण्याम् । रा नि
व २ । See अर्णवोदघ्नी ।

हिमाह (य) । पुं । कर्पूरे । विका ।

हिमिका । स्त्री । वर्षापले । हिमसङ्घाते ।
शिशिरविन्दो । अन्त्येन्य ।

हिमोत्तरा । स्त्री । कपिलद्राघायाम् । रा
नि व ११ ।

हिमोत्था (त्पना) । स्त्री । यावन्नालोशर्करा
याम् । रा नि व १४ ।

हिमोदकम् । स्त्री । हिमशले । वदन्त्येन लुप्त ।
गोत्रेन अज । वे निघ ।

हिमोद्भवा (द्भूता) । स्त्री । चौरिण्याम् ।
निद्रहे । रा नि व ५ । अद्याम् । वे निघ ।

हिमीपम । पुं । प्रपले । वे निघ ।

हिरणम् । स्त्री । स्वर्णे । रजत । धूमरे । वरा
टके । विका ।

हिरण्यम् । स्त्री । सुवर्णे । रा नि व १२ । र
सा २ ज्वरलुङ्गाम्भो । कपहंके । विका । रेतसि ।

परिमाणमेदं । विका । पुं । गुग्गुलुमेदं ।
“हिरण्याल्लाम् हिमाम् ।”

हिरण्यकोपः । पुं । स्वर्णे । रीथे । ई च ।

हिरण्यपुष्पो । स्त्री । लाङ्गलिकायां । विम
लाङ्गनिश । अशा १०५ ।

हिरण्यरेता (वृ) । पुं । पित्तकवचे । ठिजा
गोह । अम ।

हिरण्यचीरा । स्त्री । ब्रह्मसुवर्चलानामौषधौ ।
सुषि २०५ ।

हिरण्यचौरि । स्त्री । स्वचौरिण्याम् ।

हिलमुचो । स्त्री । हिलमोषिकायां । शिक्के
पद्य ।

हिलमोचि । स्त्री । हिलमोषिकायाम् ।
शिक्के । पद्य ।

हिलमोचिका (चो) । स्त्री । स्वनामल्लातो
नमशाकविशेषे । शिक्के शीक । हि हरहृष ।

वम् हरहृषो । चत् हिरमिषा । सत्पथ्याया, —
रीथी मत्पथ्याया विवृतपथ्यो हिलमो सन्तो विपत्ती

मत्पथ्याची चक्रादौ मोषो अलत्रघ्नो ब्राह्मी शङ्ख
धरा आधारी । भा ४४४ ममृरिषि । हिल

मोषोभव इत्यम् । गुणा — तिका सरा मोषकृष
कफविघ्नो । भा पू १४ भा व । चुको । रा नि व
० । चुक्रवाचके । उक्त्वाञ्ज । रा नि व ०२१ ।

हिक्ष । पुं । (Turdus grinnus) गरारि
नामपक्षिविशेषे । ब्रह्मण पाथी ।

हीनकर्णः । पुं । तन्नामककण्ठमनागतो । अयद्य
पथ्येनयोर्हीनमात्र । अ ५११५ ।

होनाङ्गः । त्रि । विकलाङ्गे । जटा ।
 होनाङ्गो । स्त्री । चतुर्भिर्पोलिकायां । द्वे च ।
 होन्तालः । पुं । द्विनालहवे । (हेतुनागोश्च ।
 अटो ।

होर(क)म् । क्री, पुं । (Diamond) वज्र ।
 शिव । तत्पर्याया,—वज्र होर दधौष्मस्य
 वज्रकं सूचीमुखं वरारक रत्नमुख्य अभिर्यं दृढाङ्ग
 होरं विराट् राजपट्ट राजावसं । तदगुणा,—
 स्वादु कषाय शीत सारक बालिकर चतुर्द्वि-
 कर, धारणे तु पापालक्ष्मीनामकष । राजिव
 ११ । स श्रुतलोहितपीतज्जम्भेदेन चतुर्विध—
 यथासंख्य द्विज चतुर्वैश्व श्रुत इति । तत्र प्रथमो
 रसायने, द्वितीयो व्याधिनाशे, तृतीयो धनदाने
 देहदाय, चतुर्थय व्याधौ वयस्तम्भने च प्रयुज्यते ।
 अथ चाकारभेदेन स्त्रीपुनपुंसकत्व लत्वम् । बिन्दु
 रेखाद्योनी रक्त पुमान्, रेखापुक्त षडक्षपुक्त स्त्री
 च । त्रिकोणी नपुंसकम् । सारितस्य होरकस्य
 गुणा—“आयु पुष्टि बलं वीर्यं वषे सौख्यं करोति
 च । सेवितं सर्वरोगघ्नं यस्तं वज्रं न सगद्य । अगुह्यं
 कुर्वते वज्रं कुप्यं पात्रं व्यापलाथा । पाण्डुताम्
 पटुरत्वञ्च तथात् संशोष्य सारयेत् ॥” होरक
 आरण्यम्—“व्याघ्रीकन्दोदरे चित्वा समधा पुष्टित
 पति । इयमूषस्य निष्ठापात् गृह्यं प्रतिपुष्ट भवेत् ।
 सन्ध्रकमूचे तप्तं होरकं सेचयेत् सुधी । समधा
 मिश्रते सत्यं नाच कार्या विचारणा । भस्मीभाव
 गतं युगा वचनं कुर्वते तनुम् ॥” सा क्री । स्त्री ।
 विपोलिकायाम् । गार्भायाम् । राजिव २८ ।

होलम् । क्री । युक्ते ।

होलकम् । क्री । गौडोमय । खड्गत्र नद ।

हुड' (हु.) । पुं । नैवे । इषा । त्रिका । राजिव
 २८ । स्त्री । सेवाम् ।

हुडिका । स्त्री । अदीनहवे । औदङ्गोश्च ।
 २ निज ।

हुडुक' । पुं । दान्त्वपविनि । नै ।

हुडुम्पः । पुं । भट्टविष्टे । हडु, मठाका ।
 शमा ।

हुण्ड' । पुं । व्याघ्रे । दाम्यगुहरे । शब्दकल्प ।

हुण्डनम् । क्री । मलाकादीनाम् अन्तःप्रवेगे
 वक्रतायां वा । (वातानामनेकाधत्वात्) ।

अथे लाडु शिरीहुण्डन किशमुमिस्फुटन, अथे
 ललाटे च भद्रवहेदता । नासाहुण्डनं प्राणशक्ति
 मोप । दृष्टिहुण्डनं दृष्टिव्यदास । जन्तुहुण्डनं
 हृदयोपरोध । शीवास्तम्भ । इति जेजुड ।

हुतभुक् (न्) । पुं । अग्नी । चित्रके ।

हुतवहः । पुं । चित्रके । अग्नी ।

हुताश । पुं । अग्नी । अग्निवेशे । च । चित्रक
 त्वे । भा म भग्नाधिकारि । च द कुष्ठ चि ।

हुताशन । पुं । चित्रकहवे । सुचि १७५ ।

हुताशनरसः । पुं । अग्निमान्यो रस । गन्धक
 १ भ पारद १ भ भट्टटङ्गण १ भ श्रुतवि १ भ
 मरिच ८ भ एकच निम्बूरसेम मर्दयित्वा सुदृमाना
 बटो कार्या । अन्तु आट्टंकारस । भा । भेष ।

हुताशवेश' । पुं । अग्निवेशे । पच दटो ।

ह्ररवः । पुं । श्रमालि । तिका ।

हुलु । पुं । नैवे ।

हृच्छूलम् । क्री । वच शूने । निदा ।

हृतगन्धा । क्री । कुसुम्युरो । वाजंक्षत्रि ।
 वे निध ।

हृत्कम्पः । पुं । हृदयस्य कम्पे । निदा ।

हृत्पद्मः । पुं । हृदये ।

हृत्पाषाण । पुं । मन शिलायाम् । भेष कुष्ठ चि
 यडुबिन्दुतेले ।

हृत्पाण । पुं । आसुरीने । राजिव २० ।

हृदयम् । क्री । मनसि । तिका । चेतनास्थाने ।
 तत्र शोणितकफप्रसादनम् । यदाश्रया द्वि धमन्य'
 प्राणवदा तस्य च चेतनास्थानत्वात्तस्मिन् तमसा
 हते प्राणिन स्वपन्ति । तत्स्वरूपं यदा—“पुण्डरी
 केण सङ्ग हृदयं स्यादधोमुख । आपतस्तदिकसति
 स्वपतय निनीलति ॥” सु ग्रा ४५ । वचसि । रा
 निव १८ ।

हृदयचरः । पुं । कफप्रतिनिधे । च दि ०५ ।

हृदयदौपक' । पुं । शोषदेवकृत वैद्यकण्ठे ।

हृदयस्थानम् । क्री । वचसि । द्वे च ।

हृदयात्मा (न्) । पुं । कटपविधि । श च ।

हृदयादकः । पुं । कफप्रवर्धनी । निदा ।

हृदयोपशरणम् । क्री । हृदयोपद्रवके । च
 ५१४५ ।

हृद् । लो । हृदय । वषट् । रा नि ४१८ ।
मम । अम ।

हृदामय । पु । हृदोगे ।

हृददः । पु । हृदोगे । रा नि ४२० ।

हृद्रुम्य । (न्यः) । पु । विदधिरोग । रा नि
४२० ।

हृद्वाधो । लो । हितावज्ञाम् । वे नि २४ वा
आ वि विषमर्भेते ।

हृदाम् । लो । त्वि । उड्ड । जीरके ।
कपिथे । वे नि ४ । वि । मगोरम ।

हृदगन्धम् । लो । एजगोरके । श ४ । सोव
रसमयदे । काचलवधे । रा नि ४६ । पु । विन्
वधे । रा नि ४११ । लो (आ) । आतीपुष्यधे ।
रा नि ४१० । अजमोदायाम् । रा नि ४६ ।

हृदगन्धि । लो । कषगोरके । कृम्वीवे ।
र मा ।

हृदवर्ग । पु । हृदवर्गते मङ्गाकषायवर्ग ।
स अमुकस्य अमुकदशक । यथा—आद्यामातक
लिकुचकरमदं अद्यामातवर्ग-कुचलवदरदादिम
मा ७ लुके पु । अ ४४४ ।

हृद्या । लो । सल्लोवधे । रा नि ४११ । नाग
वज्ञाम् । पीन । जीरकधे । मत्तपथीपुष्य ।
नेडेती मृग । सरावाम् । मृगामा-लो । वे
नि ४ । अद्यावधो । म ।

हृद्गुक् । पु । हृदयरोगे । हृन्नेर रोगे ।
हृद्रोग । रा नि ४२० । निदाननिहतो यथा
—अलुण्णगुञ्ज कषायविते अमाभिघाताध्यमन
प्रसङ्गे । सधिलनेर्गविधारण्य हृदामय पञ्च
विध प्रदिष्ट । दूषयिता रसन्दीवा विगुणा हृदय
गता । हृदि बाधा प्रकुञ्चनि हृद्रोगन्तं प्रपचने ॥
मा नि ।

हृद्रोगवैरी (हृन्) । पु । अमूनवधे । श ४ ।

हृद्वष्टक । पु । आमाशये । अठरे । श ४ ।

हृद्रुण । पु । विद्रुधो । रा नि ४२० ।

हृद्वक्षो । लो । अदतल्लो । वे नि ४ ।

हृद्वक्षस । पु । उपलब्धिवमनत्वन्तं अल्लेगे । भा ।
हिक्कायाम् । "हिक्का हिक्का अ हृद्वक्षस ।" हे च ।

हृदीकम् । लो । कषन्दी । अम ।

हृष्ट' । पु । काकविशेषे । कश्चित् ।

हृष्टरोमा (पन्) । वि । रोमाधिते ।

हृक्का । लो । हिक्कायाम् । हे च ।

हेतु । पु । उपलब्धिवारणे । यत्तु येन निमा न
स्यात् तत्तस्य हेतु । तत्पार्थायथ । निदानं कार्त्त
हेतुनिमित्त निवन्धनं मूलम् आद्यतन प्रत्ययथ ।
भा । "हेतुर्मासीपलब्धिकारण तत्प्रत्ययानुमाने
तिप्रोपथ्यहेतुभिर्दुपलभ्यते तत्तत्त्वम् ।" अ वि
८४ । लो । मङ्गावतावर्गम् ।

हेतुविपरोत । वि । कारणविपरोते (बीव
भादी) । यथा—श्रीतज्वरे गुण्डादिकम् । अमादी
मसरसाद्यमे । विद्वारे रात्रिजागरणादी । मा
नि । वि ८ ।

हेतुविपर्यस्तार्थकारी । वि । हेतुविपरो
तायकारिणि (बीवधादी) । यथा—पित्तजन्यत्रण
श्रीये पित्तजननीयविषिकावन्धनादी । पित्तश्रीये
दाहप्रभोजनादी । वातश्रीयाद् वासनादी च ।
मा नि । वि ८ ।

हेतुव्याधिविपरोतः । वि । हेतुव्याध्युभय
विपरोते (बीवधादी) । यथा—वातश्रीये तन्नामक
दशमूलादी । कफवृष्ट्या तन्नामके अन्नादी । विन्ध
तानाशक रात्रिजागरणादी च । मा नि । वि ८ ।

हेतुव्याधिविपर्यस्तार्थकारी (हृन्) । वि ।
हेतुविपरोतायकारिणि, व्याधिविपरोतायकारिणि,
हेतुव्याजुभयविपरोतायकारिणि च बीवधादी ।
यथा—अग्निदाहे अग्न्यादिलिप । मदात्यये मय
पानदानम् । मा नि । वि ८ ।

हेत्वन्तरम् । लो । प्रकृतवैरी बाधे विकार
हेतुकथने । अ वि ८४ ।

हेत्वर्थ । पु । "यदन्यदुक्तमन्याघसाधकं भवति ।
यथा—मृत्विजोऽहि मज्जिदने ।" सु ४६४४ ।

हेमम् । लो । सुवर्णे । शब्दकथ । पु । माष
मितमाने । ७ माषा । प ४६४ ।

हेम (हृन्) । लो । सुवर्णे । रा नि ४११ । धसुरे ।
अम । धसुरबीजे । अदत्र शो वि । मेघ । विद्या
धरसि । नागकेशरे । रा नि ४६ । अ ४२४ ।
रस रमात्र वि ।

हेमकन्दल । पु । प्रवासि । हे च ।

हेमकाञ्चन । पु । नागकेशरवधे । वे नि ४ ।

हेमकान्तिः । स्त्री । दारहरिद्रायाम् । नात्र-
श्विष्टा । वै निघ ।

हेमकिञ्चल्कः । पुं, स्त्री । नागकेशरश्चे तत्पुं, स्त्री
च । रा नि व ६ ।

हेमकृष्टिः । स्त्री । स्वर्णकर्पणयोगे । यथा—
“रसद्रवताप्यगन्धकमन श्नामि कसेन हहामि ।
पुटमृगस्य तारे विव्युट हेमकृष्टिरियम् ॥” रस-
चि १५ ।

हेमकेतकी । स्त्री । स्वर्णकेतकीवत् । रा नि
व १० । See अर्णवकेतकी ।

हेमगन्धिनौ । स्त्री । रेशुकनाम गन्धद्रव्ये ।
वेणुक् । र मा ।

हेमगौरः । पुं । किडिरातवत् । रा नि व १० ।

हेमजोवन्तो । स्त्री । पीतजोवन्त्याम् । अर्ण-
वोवन्ती । रा नि व ३ ।

हेमतार(क)म् । स्त्री । तुल्ये । छुंरिष्टा । हे च ।

हेमदुग्धः (क) । पुं । उदुम्बरवत् । यज्ज-
डूय । र मा । रा नि व ११ । गद व ५ ।

हेमदुग्धा । स्त्री । स्वर्णदोष्याम् । आर्णाणीनां हि,
अर्णानां हि । जटा । वा ग १५ अ वि र च नी ।

हेमदुग्धौ (न) । पुं । यज्जडुम्बुरुवत् । शर ।
स्त्री । स्वर्णदोष्याम् । अर्णानां हि । रा नि व ५ ।

हेमधान्यकः । पुं । तिलवत् । पसु ।

हेमनिधिः । पुं । पारदे । वै निघ ।

हेमन्तः । पुं । शीतकाले । अग्रहायण पीपयो ।
शर । तत्पूर्याया, —उभासुच शरदन्त हिमा-
गम हेमन हेमन हेमन्त हेमन्त । तदगुण्या—
“हेमन्त शीतल शिथ्य स्वादुगठरवश्चिह्नम् ॥”

हेमन्तनाथः । पुं । कपियवत् । श च ।

हेमपत्रम् । स्त्री । धूम्रपत्रे । वै निघ २ भ दाट-
चि प्रलेप । नागकेशरपुष्पे । अदनाहृष्टि । “हेम-
पत्र कटग्रटं ।” पद्मकाठे । वै निघ । स्वर्णपत्रे ।

हेमपत्रिका (चो) । स्त्री । स्वर्णपत्रिकायाम् ।
आर्णाशुशे ।

हेमपत्रकम् । स्त्री । पत्रकाठे । वै निघ ।

हेमपादो । स्त्री । हसपादीलतायाम् । रत्न-
मन्त्राण्ययाम् । रा नि व ३ ।

हेमपुष्पम् । स्त्री । अशोकपुष्पे । जवापुष्पे ।
मे । स्वर्णचम्पके । वै निघ । आहुष्पुष्पे । रा नि
व ४ । र मा । नागकेशरपुष्पे । अदनाहृष्टि
एलादिभिर्ये ।

हेमपुष्पः । पुं । चम्पकवत् । श च । पसु ।
अशोकवत् । रा नि व १० । उदुम्बरवत् । यज्ज-
डूय गीह । पसु । महारम्पवत् । यज्ज-
आर्णाशु । रा नि व ६ । पीतजवावत् । वै निघ ।

हेमपुष्पकः । पुं । चम्पकवत् । अम । चम्पक-
शीतवत् । रा नि व ६ । नागकेशरवत् । वै निघ ।

हेमपुष्पिका (प्यो) । स्त्री । स्वर्णपुष्पिका-
याम् । वै निघ । (प्यो) मन्त्रिठायाम् । विद्या ।

तेलाशुका । दुरालमायाम् । स्वर्णपुष्पिकायाम् ।
स्वर्णजीवन्त्याम् । स्वर्णलोवत् । आर्णाशु । वै
निघ । मुक्क्या । ताम्रशुली । रा नि व ३ । इड-
वाट्याम् । वाथानभर्षा । रा नि व ३ ।

हेमफला । स्त्री । इन्द्रवाक्या । वाथानभर्षा ।
स्वर्णकदल्याम् । आर्णाशुना । रा नि व ११ ।

हेमफलम् । स्त्री । भौतिके । मूला । रा नि
व १३ ।

हेमवीजम् । स्त्री । धूरवेजे । वै निघ २ भ
असा वि आनन्दरसे ।

हेममांसी । स्त्री । जटामांस्याम् ।

हेममाचिका । स्त्री । स्वर्णमाचिके । वै निघ ।

हेममिचम् । स्त्री । म्फटिकारिकायाम् । कृष्टे
वित्रि । पसु ।

हेमयुधिका । स्त्री । स्वर्णयुधिकायां । अर्ण-
युधे । रा नि व १० ।

हेमरागिणी । स्त्री । हरिद्रायां । विष्का ।

हेमल । पुं । मधुनिषावे । मूकृष्टे निम् । प-
सु । ककलासे । मे ।

हेमलता । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्या । रा नि व ३ ।
शीमलतायां । नाग्रीयाके । वै निघ ।

हेमवती । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्या । रा नि व ३ ।
वचायाम् । स्वर्णचौरिण्याम् । रा नि व २३ ।

हेमवर्णवती । स्त्री । दारहरिद्रायां । वै
निघ ।

हैमवह्नी । स्त्री । स्वर्णोवल्याम् । रा नि व ३ ।
हैमशिखा । स्त्री । स्वर्णोवल्याम् । श्रोग्रां
कौण्डि । प सु ।

हैमशोधिनी । स्त्री । स्फटिकारिकायाम् ।
यहैकित्रि । वे निघ ।

हैमधारम् । स्त्री । तुल्यकम् । छुंलिश । र
सा सञ्जरकुञ्जरपारोन्दरसे । खपमाचिके । प्र
कन्नीभरवरसे ।

हैमचीरो । स्त्री । स्वर्णोवल्याम् । श्रोग्रांविद्वदे,
श्रोग्रांनर्दौ । रा नि व ५ । सु चि २५ ।

हैमा । स्त्री । मञ्जिठायाम् । स्वर्णोवल्याम् ।
वे निघ ।

हैमाख्यम् । स्त्री । स्वर्णैरिके । वे निघ ।

हैमाङ्ग । पुं । चम्पकवृक्षे । श र । सु चि २५
५ । सिद्ध । मे ।

हैमाङ्गा (ङ्गो) । स्त्री । खण्डीरिण्याम् । श्रोग्रां-
कौण्डि । वे निघ ।

हैमाद्रिजरणा । स्त्री । स्वर्णोवल्याम् ।
श्रोग्रांविद्वदे । र मा ।

हैमाद्रिजा । स्त्री । स्वर्णोवल्याम् । प सु ।

हैमाभम् । स्त्री । यशदे । मृत्ता । नागकेशरे ।
नागेश्वर । वे निघ ।

हैमाङ्ग । पुं । वनचम्पके, चम्पकवृक्षे । रा नि
व १० । धुत्तरे । भा मङ्गानारायणतैले ।

हैमाङ्गा । स्त्री । स्वर्णोवल्याम् । रा नि व ३ ।
खण्डीर्याम् । श्रोग्रांनर्दौ । अस्या मूल चोक्
इति लोके । भा मङ्गाज्वरादुशे । स्वर्णचम्पके । वे
निघ ।

हेरम् । स्त्री । हरिद्रायाम् ।

हेरु । स्त्री । मङ्गाशतावल्याम् ।

हेरस्व । पुं । मङ्गिषे । मे ।

हेलच्ची । स्त्री । हिलनीषिकायाम् । श्लिष्के
नीक । य च ।

हेपी (पू) । पु । अत्रे । जिह्वा ।

हेसनौया । स्त्री । नागवज्रोमेदे । रा नि व १२ ।

See नागवज्री ।

हैमम् । स्त्री । हिममिलायाम् । वर्षोदके । रा

नि व १४ । करकोटव जले । "हिमवच्छिखरादिभ्यो
द्रवोभूयाति वर्षति । यत्तदेव हिमं हैमं जलमाहु
मनोयिष ॥"

हैम (क) । पु । मृनिम्बे । छिद्रां । रा
नि व ८ ।

हैमकान्ता । स्त्री । दाह्या । दाद्रिहवित्रा ।
वे निघ ।

हैमनम् । स्त्री, पु । शीतर्षी । श र ।

हैमनः । पु । हैमनकालग्रथटिकथान्येयु । हैम-
खिक् वेष्टे धान । गुणा — "हैमनाम् हिमा
ह्वया मधुरा वद्वर्चस ।" राज १५ । मागशीर्ष
मासि । रा नि व २१ । पीये मासि । वे निघ ।

हैमन्तवीजम् } स्त्री । रक्षादिबीज । वे
हैमान्नवीजम् } निघ अर्धं चित्तादिष्वे ।

हैमन्तिक । पु, स्त्री । हैमनकालिकशालि-
धान्ये । आम्न धान । अकण्डितयुक्ता हैमन्तिका ।
कण्डिता कण्डितहैमन्तिका इति च कीर्तित ।

हैमपुष्पो । स्त्री । सुपल्याम् । उगमूली । वे
निघ ।

हैमल । पु, स्त्री । हैमनकाले । कीर्तित ।

हैमवत । पुं । विषमेदे । हे च, । सुकायाम् ।
वे निघ ।

हैमवती । स्त्री । इरोतस्याम् । प सु । मा ।
रा नि व ११ । वे निघ अर्धो च । खण्डीरिण्याम् ।
श्रोग्रांनर्दौ, कौत्रिणी । रा नि व ५ । रणके ।
वेणुक । रा नि व ६ । कदिलद्रावायाम् । रा नि
व ११ । हरिद्रायाम् । वे निघ । अतस्याम् ।
मृनिम्बा । रा नि व १६ । श्लेष्मवायाम् । वेष्ट
वृत् । रा नि व ६ । वा ग् १५५ । सुत्तादि ।
"कुष्ठ हैमवती च ।" भा म १ भव्य च । दाह
हैमवतीकुष्ठ ।" अष्टरुमिषि । सु ग् १५५ ।
अ ग् ४५ । पीतदुग्धमेहुण्डे । इन्द्रादौ भनगा
गीह । वचाया । प सु । वे निघ २ भ वा व्या चि
दाहपट्कलिषे । अ ग् १५५ ।

हैमा (मौ) । स्त्री । स्वर्णैकस्याम् । रा नि व
१० । पीतदुग्धिकायाम् । खोत्रिण्या । कौत्रिणि ।
रा नि व ५ । षट्पत्रायाम् ।

हैयङ्गवीनम् । क्री । सद्योजातमवनीते । रा. नि व १५ ।

होगलः । पु । होगला इति ख्याते हवे । च म २२ ।

होतानिका । स्त्री । वरकधान्ये । वै निघ ।

होचम् । क्री । हविषि । घृत । त्रिका ।

होमधान्यम् । क्री । तिले । रा नि व १६ ।

होमिः । पु । हते । नी । जले । श र. ।

होम्यम् । क्री । हते । रा नि व १५ ।

होरा । स्त्री । पिपीलिकायाम् । त्रिका ।

होलकः । पु । हृषापिदग्धाईपक्षगमीधान्ये । हवा । शोडा । हि होहरा । लक्षण—“अहपक्षे गमीधान्ये कृष्णभट्टेय होलक । होलकोऽन्धानिली मेद कफदीपनयापह । भवेद्वयो होलको यस्य स च सत्तदगुणो भवेत् ॥” भा ।

होलाकस्वेद । पु । स्वेदविशेषे । धौतिकां नु करीयाणां यथोक्ताणां प्रदीपयेत् । शयनात् प्रमा गेन शय्यामुपरि तत्र च । सुदग्धायां विषमायां यथोक्तमुपकल्पयेत् । अवच्छिन्नमुख तयाभ्यक्त खिद्यति गा सुखम् ॥” अ ग १४५ । धौतिका गुणगोमयापि ।

होम्यम् । क्री । हते । रा नि व १५ ।

होम्यधान्यम् । क्री । तिले । रा नि व १६ ।

होष्टासु । क्री । तण्डुलीदके । “होष्टासु तण्डु लाव स्यात् ॥” प म १४८ ।

ह्रदः । पु । देवकृतमहागलाशये । तज्जलगुणा —अप्रिकरं मधुरं कफवातघ्नम् पथ्यम् । रा नि व १४ । स्त्री (दा) । शलकोहवे । वै निघ ।

ह्रदग्रहः । पु । कुम्भीरे । त्रिका ।

ह्रदा । स्त्री । शलकोहवे ।

ह्रसज्जकः । पु । प्रियाण्डवे ।

ह्रस्वम् । क्री । पुष्पकाशे । शिप्रेकम्बुविशेष । रा नि व ११ । पु । ह्रस्ववे । गोरसुवर्णशक्रे । वै निघ ।

ह्रस्तकः । पु । पुष्पवे । उपात्रि ग्राह । र मा ।

ह्रस्वकन्दः । पु । तेषसादरिति ख्याते कन्द १५५ । प गु ।

ह्रस्वकन्दः । स्त्री । वनवन्तः । वै निघ ।

ह्रस्वकुशः । पु । श्वेतकुशे । रा नि व ८ ।

ह्रस्वगर्भः । पु । कुशे । र मा ।

ह्रस्वगवेधुका । स्त्री । गोरसतण्डुलायां । प रु. ।

ह्रस्वजम्बुः (स्त्रुः) । पु । चन्द्रजम्बुहवे । र मा ।

ह्रस्वजाड्यः । पु । तन्नामकद्विष्टिगे । लवणे ।

ह्रस्वदृष्टिः । यथा—“यो ह्रस्वजाड्यो दिवसं

कच्छाद् ह्रस्वानि कपाणि च तेन पश्येत् । मा नि ।

ह्रस्वतण्डुलः । पु । चन्द्रतण्डुले । राजात्रे ।

वाङ्मोक्षे धनि । रा नि व १६ ।

ह्रस्वत्रिफला । स्त्री । गाभारीफलखर्जूरपद्मक फलेषु । “स्वस्या काम्यार्थं खर्जूरपद्मकफलेर्भवेत् ॥” प म १४८ ।

ह्रस्वदर्भः । पु । श्वेतकुशे । रा नि व ८ ।

ह्रस्वदा । स्त्री । शलकोहवे । रा नि प ८ ।

ह्रस्वपञ्चमूलम् । क्री । हृदये । कण्टकारी पत्रिपत्रो गीहुरयति पञ्चसु । वा मू १५५ विदा र्यादि । “कण्टू करी जीवनह्रस्वसंज्ञे ॥” गुणा—“पञ्चमूलं लघु खादु बल्यम् विनाशिलापहम् । नाल्युष्ण हृदय याहि त्वर वासासरीपणम् ॥” भा ।

ह्रस्वपत्रकः । पु । गिरिजमधूकहवे । पादोष्ठे गडेल । कटा ।

ह्रस्वपत्रिका । स्त्री । अश्लिकायाम् । शशा-
जयथ । रा नि व ११ ।

ह्रस्वपर्णः । पु । ह्रस्वपत्रवे । रा नि व ११ ।

ह्रस्वपर्वा (न्) । पु । कण्ठेयो । काङ्गला ईक्षु । वै निघ ।

ह्रस्वपुष्पः । पु । जलमधूके । वै निघ ।

ह्रस्वपुष्पः । पु । चन्द्रपुष्पवे । छेति पाण्डु पाह । तत्पुष्पाया—गुणा शयित शीतवीर्यक पुष्पं मृदावरोह ह्रस्वपुष्पोपरि भिदुर मग्न सदाय । गुणा—कटु कषाय शीतल मूर्च्छा भ्रमप्रलापकदीपहरय । रा नि व ११ ।

ह्रस्वफलः । पु । मधुरनारिकेले । वासन नाशिकेन । रा नि व ११ । स्त्री (ला) । गुणि-
कम् । दाहान । रा नि व ११ ।

ह्रस्ववदरम् । पु । क्री । चन्द्रवदरे । छेति कुश । म १६ ।

ह्रस्वमूलम् । स्त्री । बाणमूलके । रटि मूल ।
 चरञ्जवि ।
 ह्रस्वमूल । पुं । कृषेयी । काङ्गा देहू ।
 रानि व १४ । रतेयी । स्त्री (ला) । चट्टकाखी
 छुपे । छट्टटारा इति लोकी । वै निघ ।
 ह्रस्ववृत्तः । पुं । कुशे । पसु ।
 ह्रस्वगात्राशिफ । पुं । छुपे । अम ।
 ह्रस्वा । स्त्री । सुद्रपण्या । भूगानी । रानि व
 ३ । नागबलाया । रानि व ४ । वेतापराशिताया ।
 वै निघ । भूमिजम्बी । दनकाय । रानि व ११ ।
 ह्रस्वाग्नि । पुं । अकण्ठे । आकम्न गाह ।
 विषकण्ठभेदे । द्राष्टिउते । श च ।
 ह्रस्वाङ्ग (क) । पुं । कौबलीयधी । कौवक ।
 पसु । रानि व ३ । अयभके । वै निघ ।
 ह्रस्वरण्ड । पुं । रङ्गेरण्डवे । रानि
 व ८ ।
 ह्रस्वोत्पलम् । स्त्री । कद्दारपत्रे । वै निघ ।
 ह्रादिनी । स्त्री । शङ्खकोष्ठे । शर ।
 ह्रिवेरम् । स्त्री । बालके । दागा । शर ।

ह्रीकु' । पुं । जतुके । (ह्री) । वपुधातो । दा' ।
 उषा ।
 ह्रीवेरम् । स्त्री, पुं । (Pavonia odorata)
 सुगन्धद्रव्यविशेषे । गुरु दागा । हि सुगन्धवाला ।
 म करवाल । क सुटिवाल । तत्पण्याया,—
 बाल बालक शिवेर ह्रीवेरके बहिष्ट बहिष्ट
 सदीप्य केशनामके कुन्तल अम्बुनामक बारिद
 वर केश्य वज्रम् पिङ्ग सलनामिष कुन्तलीशोर
 कषामोद । गुणा—श्रीतले तिल पिचवान्तिहणा
 हर ज्वरकुहातिसारघ्न केश्य शिवन्न मण्डलघ्न ।
 रानि व १२ । सुसू १८५ । पित्तशमने । च सू ३
 च । 'सूक्ष्मलो वर केश्योऽन्ततम सरलजया ।
 नतन स्थूलमूलय वजनीय प्रयत्नेत ॥' मेव ।
 ह्रीवेरादि । पुं । ज्वरातिसारे कषाय ।
 "ह्रीवेरातिविधा सुसुक्ष्मस्यारु नागरे । कृत
 कषाय ॥" च द ।
 ह्रीविल(क)म् । स्त्री । ह्रीवेरे । दागा । अ
 टीम ।
 ह्रादिनी । स्त्री । शङ्खकोष्ठे । वै निघ ।
 ह्रोक्कु' । पुं । जतुनि । (ह्री) । वपुधि । अ टी ।

च ।

चणः । पुं । भूके । वै निघ । विश्वलाम्बक
 कालपरिमाणे । १० प । अम ।
 चणतु । पुं । चते । पा । ई च ।
 चणदम् । स्त्री । जले । मे ।
 चणदा । स्त्री । रातो । अम । इन्द्रायाम् ।
 रानि व ६ । व निघ २५ पित्तधमज्य वि ।
 चणदान्यम् । स्त्री । रात्राभ्युपारोगे । मानि ।
 चणनम् । स्त्री । चणने । च सू १८५ । वधे ।
 अम ।
 चणनिश्वास । पुं । शिष्टमारे । शर ।
 चणनु । पुं । चते ।
 चणरामो (इन्) । पुं । पाचयते । पावता ।
 शमा ।
 चतम् । स्त्री । व्रणमात्रे । पा । "मातिच्छिन्न

मातिभिन्नमुसदीलचणानि च । विषम व्रणमह
 यत्तत् चतन्वमितिर्दिशेत् ॥" सुचि २५ ।
 चतकी । पुं । राजिकायाम् ।
 चतकास । पुं । पञ्चकासान्तर्गतकासरीगभेदे ।
 निदानपूर्वकं सम्प्राप्तिर्यथा—“अतिशयवायुभारात्
 युद्धाश्रयज्वरिणः । हृदयोर चतं वायुग्रीवा
 कासमावहेत् ॥” लघु—“स पुन्यं कासते शुर्ण
 तत ह्योवति शोषित । कण्ठेन व्रजतात्पर्यं विमि
 त्रनेव चोरसा । सुषोमिरिव तीक्ष्णाभिमुखमात्रेण
 शूलिना । दुःखस्पर्शेन शूलिने भेदघोषाभितापिना ।
 पर्वभेदज्वरश्यास वृथावैषण्यपीकृत । पारावत
 इवाकूजम् कासरीगात् दतोऽहवात् ॥” मानि ।
 चतकृत् । पुं । मद्वातकण्ठे । वै निघ ।
 चतघ्न । पुं । भूकदम्बे । कूकुराणोका । म
 च । स्त्री (ह्री) । लापायाम् । ई च ।

चतजम् । स्त्री । रुधिरः । राजिव १८ । कुदने ।
भा म ४८ कर्परी वि चतने । "चतजमचतिषा ।"
पृथे । श ७ ।

चतजटपणा । स्त्री । अभिधातजन्यवक्ष्यायाम् ।
सनिदानसमाप्तिमाह— "मय्यमाभ्यां नलसञ्च
यादा ऊट चित पित्तविश्लेषेण । पित्त सवारा कुपितं
नराणां तानुप्रपन्न जगयेत्पिपासां । चतस्र रुक्
शोणितनिर्गमाभ्यां वथा चतुर्थी चतजा मता तु ॥"
मानि ।

चतविधंसी (इन्) । पुं । हृददारकलतायाम् ।
श ७ ।

चतन्नणः । पुं । चाघातजन्यन्नये । भा ।

चतशुक्रः । नैषरीगमेदि । निदा ।

चतहरम् । स्त्री । चतुराणि । श ७ । स्त्री ।
खाद्यायाम् । वै निघ ।

चतचमः । पुं । रत्नखदिरः । वै निघ ।

चतचीणः । पुं । चर चतरोगे । निदानादि—
'चतुषायस्यतोऽर्थ्यं भारसुदृढतो गुरुम् । युध्य
मानस्य बलिमि पततो विपमोऽथ । विचते
वक्षसि व्याधिष्वलवान् समुदीर्यते । स्त्रीषु चाति-
प्रघ्नस्य रुद्धाव्ययमिताशिनः । सरो विरुज्यतेऽन्यर्थं
मिद्यतेऽप्य विभज्यते । प्रपीड्यते तत पार्थे शुष्य
त्यङ्ग प्रवेपते । क्रमाद्दीर्घं बल वर्षीं रुधिरग्रिय
होयते । ज्वरो व्यथा मनीरेन्य विह्वेदाग्निवधा
वपि । दुष्ट ग्ल्याव सुदुर्गन्ध पीतो विधयितो वक् ।
कासमानस्य चाभीक्ष्ण कफ साख्य प्रवर्धते । सचत
चीर्यतेऽर्थ्यं तथा यक्षीजसी चयान् ॥" मानि ।

चतचीरो । स्त्री । तल्ले । जूना । पुं (इन्) ।
अर्द्धवे । वै निघ ।

चतोदरः । पुं । परिचायुदरे । See परि
चायुदरम् ।

चत्रम् । स्त्री । तगरपुष्प । उग्रवर्णीश्रुका । रा
जिव १० । शरीरे । उणा । पुं । चत्रिषवर्थे ।

चत्रपादपः (हृत्त) । पुं । चौरिणीवदे ।
विर्गो गीह । वै निघ । सुषुक्तुदवे । मृरुक्त-
मृगेश गीह । राजिव १० ।

चत्रिणो । स्त्री । मद्यिष्टायाम् । राजिव १ ।

चत्रियः । पुं । रुद्रपचिपि । श मा । चौरिणी
वदे । वै निघ । मन्त्राणी बाह्मात जातिमेदि ।

चत्रियवरा । स्त्री । अनाभमेदि । दिग्गोत्रे ।
वै निघ ।

चपगम् । स्त्री । चपकरये । दोषहरणे । श ७
१८५ ।

चपा । स्त्री । हरिद्रायाम् । राजिव १ । दार
हरिद्रायाम् । वै निघ । रातो ।

चपाकरः } पुं । कर्परे । चम ।
चपापतिः }

चमा । स्त्री । खदिरवृक्षे । राजिव ८ ।

चमादशः । पुं । शोभाघ्नउषे । राजिव ७ ।

चयः । पुं । राजपुष्पाणि । राजिव २० । चोषे
चननेति चयः । निदा । "क्रियाचयकरतात् त
चय इत्युच्यते युधे ॥" भा । व्याधिविशेषः । स
चाष्टादशो यथा—वातादि विविध, रसादे सप्त,
मलमूत्रयोर्दोष, पच्येन्द्रियमलस्य पच, शोषस्य एक ।
चसू ७० प ।

चयकासः । पुं । चातुष्यजकासरोने । सनि
दानसमाप्ति — "विषमासात्क्रामोऽप्यातिव्यावाचि
गनिपदात् । छणिनां शोचता नृणां व्याप्यतेऽपी
तयो मला । कुपिता चयज कासं कुशुदेहचय
प्रदम् ॥" लक्षणे— "स गात्रयलज्वरदाहमोहान्
प्रावचयचापि खमेत कासी । युष्यन् विनिहीयति
दुर्गन्धस्तप्तोष्णमांसी रुधिर सपूय । न सन्धिलिङ्ग
भ्रमदुधिकिरस्य विक्रियतश्चा चयज वदति ।
इत्येष चयज कास, चोषाणां देहनाशन । सांख्यो
मलवता वा स्यात् याप्यस्ते चतोलित, ॥" मानि ।

चयज्वरः । पुं । चातुष्यजयज्वरे, राजपुष्प
ज्वरे । चद लव वि ।

चयतकः । पुं । मन्दीवृक्ष । भा ।

चयथुः । पुं । चयरीगे, कासादौ । इ न ।

चयनाग्निनी । स्त्री । जीवन्तीलतायां । प ३ ।

चरम् । स्त्री । जने । म ।

चवः (क्षः) (कृत्) । पुं । (Dregea volu-
bilis Syn Hoya viridiflora) सनाम
ख्यातवृक्षे । हिडिनीति लोके । दैर्घ्येता । हिं
नाकडिक्नी । चम् नाकडिक्नी, हरलीकी ।
चवकगुणा—तोषणस्य रुक्माय उष कटु भूत
यद्ध कफघातघ्नय । राजिव २ । राजसाधनाम

विनीषाथे । यत्पुं । म रतरा, राजमाय,
वत्पटा । गुणा—रूपाय मधुर शीतल कफ
पित्तघ्न इय वातायानमनकथ । रानि व १६ ।
रक्तसंधे । रानि व १६ । च ४४ । चि ८४ ।
क्रियायाम् । है। णि । विका । मानि । शिपुठचे ।
भक्षिनां ग्राह । वे निघ । क) श्रेतापामाग ।
कथसंपदे । रानि व ४१६ । कासे । मर ।

चवका । स्त्री । संधपठसे । वाहे । वे निघ ।

चवतस । पुं । नन्दिठचे । व निघ ।

चवथु । कासरीगे । रानि व २० । नासारोग
विमथे । है। णि । लचथम्—प्राणाश्रिते मक्षयि
सप्रदुष्टी यशानिचो नासिकया निरेति । ककालु
याती बह्मोऽतिमष्ट तम् रीयमाह चाधुम्
विधिज्ञा । 'मानि ।

चवपत्रम् । स्त्री । चवकपत्रे । है। णि । ग्रा ।
चददरिणामश्लक्षि । स्त्री । द्रीषपुण्या । च
पया । रानि व ४ ।

चवस्तभा । पुं । चवथुनियडे । है। णि । ग्रा ।
सा को ।

चवा । स्त्री । संधपठसे । वे निघ ।

चविका । स्त्री । बह्मोऽतिमष्टे । तत्पथ्याया,—
संपतत पीतमण्डुला पुत्रमदा बहुकला गोधिनी ।
गुणा—तिका कटुदृष्टा युक्ता धारासमथ
सिद्धिदा । रानि व ४ ।

चाम । पुं । चवलनपुठसे । चार । वि ।
धीष ।

चामदश । पुं । शिषी । भक्षिनां ग्राह ।
रानि व ० ।

चामास्थम् । स्त्री । चोचरदने ।

चारम् । स्त्री, पुं । यवचारि । शिषी भक्षि ।
“चारमुष्मासुना ।” विह्वलवर्धे । विह्वे २१ । रा
नि व १ ।

चार । पुं । प्रथमहाडादिदाहसम्भवे लघ्वरस
मक्षयिमथे । कां । चरवात् दुष्टलघावादि
पालनात् चार । स विविध प्रसारणादं
पालादयेति । सु ११४ । च २२४ । चद
रुमि वि । चदवात्या वि चिमतीप्रसारणीतेने ।
भा १२५ उल्लादिष्व वि कायत्यादिष्वे । “मरस
चारभेयुते ।” गुणा—गुणाश्रितिविषा मरा

पाघता इमि पुत्रप्रा शर्करागमरीप्राय । शाई
म ८४ । “सौख्यीणी लघुदृष्टय ह्मेदी पाकी
विदारण । दाहनी दीपनकृत्ता सर्वचारोऽपि
मन्निभ ।” च सू २०४ । “अथोष्मासुतिपेक्षित्य
सहितेष्वा विस्पर्षिता । अथयमाह्वं श्रेयमन्यर्थ
सान्त्वयेत् च । सोमोषध विपक्वत चारदोषा नव
धृता ।” सु ११४ । चारोषधेयते कला
नोलनायेन दीपयेत् । निष्काथ्य षड् वे तीये साव
येच कुम्भभवत् । यावच्चाक पिच्छिलय रक्तयेव
प्रजायते । चतुर्गे येन तीयेन सावपाये प्रत्यभवेत् ।
पलमावच पातव्य चय गद्याणकतयम् । खड्
कपंसम चय यथादोषफल प्रति । भक्तादिषाधने
साव्य जलेन विगुणेन च । चारथ विविधो त्रिय
सारथ प्रतिसारथ । प्रतिसारथके माता श्रेष्ठा
शक्तिमता मता ।” सु ११४ । “सन्तोषयवसाध्येषु
पलाजलवसादिषु । अथस्थिनी म कालोऽव तव
सर्वो विधीयते । चारचूणस्य साता च गद्याणवय
सम्पता । अथवा चारलवणद्वारपुत्रवर्धं यथा ।”
इति चारविधि । सजिवारे । यवचारि । लवरी ।
काथे । भयानि । मे । गुडे । दृष । टद्वयचारि ।
रानि व ६ ।

चारवर्त्म (न) । स्त्री । चारदाहकथवि । चार
वर्मां ग्राह । पुं ।

चारव(चित्त)यम् । स्त्री । सर्वचारयवचार
टद्वयचारि । “सजिवारी यवचारटद्वयचार ए ।
च । चारवयम् ।” गुणा—हृदयम् चरान्
शिटककादिदीपोष्मूलनम् । रानि व २२ ।

चारदला । स्त्री । चित्रीशक्ति । रानि व ० ।

चारदशकम् । स्त्री । दशविधचारि । ते च
दिग्मूलकपलायचुक्रिकाविचक्राद्विनिमेषैस्तपा
भागोपाशता इति । “दिग्मूलकपलायचुक्रि
काविमकाद्र कथनित्यसम्भवे । दृष्टेयविनीष
कीदरे चारपूज्यदशकम् प्रकीर्तितम् ।” भक्षिनां,
मुना, भानां, छिद्रिङ्गो, छिद्रा, अनां, निष,
हेतु, अनां, दहनी । रानि व ११ ।

चारदाह । पुं । चारवममजप्रचारि च दाह ।
जद १४४ ।

चारदृ । पुं । चरवाटनसे । चोपाकन ।
रानि ।

चारद्वय(युग्म)म् । स्त्री । कर्त्तव्यचारयो ।

मर्जिनां ७ यवधान । "सर्जिं का यावश्चक्य
चारद्वयमुदाहृतम् ॥" भा । "नेधो वृष्टिर्भो चारी
सर्जिं का यावश्चक्यो ॥" भा ॥ म ६५ ।

चारपञ्चकम् । लो । यवमुक्तसर्जिं पञ्चाश
तिलनातिपु । रा नि व २२ ।

चारपन(क)म् । पु, लो । वास्तुकशास्त्रे । भा
पु १५ । अ ५ । पास्तुकीशास्त्रे । मे भिघ ।

चारपाणिः । पु । तन्नामकायुर्वेदतन्त्रकारे ।
See तन्त्रकार ।

चारमध्यः । पु । चपासार्गप्रवे । प सु ।

चारमृत् (त्तिका) । पु । ऊपरभूमौ । गुण
—पित्ता दाहजननी पाण्डुप्रदा च । रा नि व २ ।

चारमेखकः । पु । सर्वेचार । गोदान । रा
नि व ४ ।

चारमेहः । पु । पित्तजन्य प्रमेहमिदं । अथ
सुखचारप्रतिषेधमेहति । सु नि ६५ ।

चारराजः । पु । टङ्गणचारि । (गोदाशी ।
रसास ।

चारलवणम् । लो । लवणविशेष । धानीनां
वा जवण । तदगुण्य — "शैत्यं चारलवणं सूक्ष्मं
यलभेदन । इति शूलं ज्वरं दाहं विवर्त्याधाम
नाशनम् ॥" (रसकर्षणप्रकरणे १)

चारवगः । पु । सर्जिं टङ्गणं यवचारिपु ।
यथा—"सर्जिं का टङ्गणं यवचार उदाहृतम् ॥"
रसास ।

चारवस्तिः । पु, लो । निरुद्धवस्तिमिदं । पिष्ट-
कात्रिविधेषु । यथा—"तेन्यवाश्च समादाय शता
प्राधं तथैव च । गोमूत्रं च पलाय्यष्टावस्त्रीकाया
प दध्यं । मुह्यं हि पले चैव सर्वेसास्त्रीका यवत ।
गन्धपूतं सुखीणं च वस्तिं दद्याद्विचक्षण । शूल
विटपुत्रमार्गं सूक्ष्मं च दद्यात् । क्रियुदावर्चं
गुग्गुलीन् सथो हन्याग्निविति ॥" च द निरुद्ध
वस्ति ।

चारवृक्षः । पु । मुक्ककवृक्षे । घण्टेपादल ।
रा नि व ११ ।

चारवृष्टम् । लो । वज्रचारि । रा नि व ६ ।
पु । पलायवृष्टे । मुक्ककवृष्टे । रा नि व १० ।

चारपट्कम् । लो । धवापामार्गकुटजलाहली
तिल मुक्कक वृक्षचारिपु । "धवापामार्गं कुटजं

लाहलीतिलमुक्कके । चारेरेतेषां निधिते चार-
पट्कमुदाहृतम् ॥" रा नि व १२ ।

चारसप्तकम् । लो । सप्तचारिपु । "सर्जिं चारी
यवचारटङ्गणं सुवर्षिका । पलाय सौर्धमिहो
चारसप्तकमीरितम् ॥" रावण ।

चारसर्पिः । लो । चारपट्कवृत्ते । च ग ८५ ।

चारसूत्रम् । लो । मग्नाग्निनाडीवृद्धनाडी
चारलिप्तम् । भा ग ४५ भाङ्गोषि ।

चाराच्छम् । लो । सामुद्रलवणे । दारा ।

चाराश्वः (म्) । लो । चारीदके ।

चाराष्टकम् । लो । अष्टविधचारि । "पलाय
वज्रिमुखरिनिश्चाकतिलालका । यवश्च सर्जिं का
पित्ति चाराष्टकमुदाहृतम् । चारा रतेऽग्निना दद्या
गुग्गुलुचरा भगम् ॥" भा ।

चारिका । लो । चपायाम् । दारा ।

चारीत्तमः । पु । घण्टापाटलिकायाम् । घण्टे-
पाटल । सु पु १६५ ।

चारीदकम् । लो । चारलले । यथा—चापाम्
पट्कं जलं दत्त्वा वस्त्रेण दीलायनं विधाय तद्व
पात्र पातयित्वा चतुर्थावर्ष्टे सावयित्वा तज्ज्व
याह्यम् । "पानीयो यस्तु गुग्गुली तदाग्नीमूक
विशति । भावयेत् पट्कं तोये केचिदाहुयुग्मे ॥"
प म १४ ।

क्षितिः । लो । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ । रीष
माया । अ ५ । पृथिव्याम् ।

क्षितिजः (न्तु) । पु । भूनागे । गौर्मा । रा
नि व ११ ।

क्षितितलविधिः । पु । पातालतले । प्र
सा म श्रद्धारामरुते ।

क्षितिनागः । पु । भूनागे । गौर्मा । रा नि
व ११ ।

क्षितिबदरी । लो । भूषद्व्याम् । मेढ्रे
कूग । रा नि व ११ ।

क्षितिरुहः । पु । रुहे । रा नि व २ ।

क्षितिचमः । पु । खदिरवृक्षे । रा नि व ८ ।

क्षिद्रः । पु । रीगे ।

क्षितः । वि । परस्मादस्य उपरिगते अण्वनि ।
भा म ३५ भवाधिकारि ।

प्रम् । क्री । पादाङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यभागे । तत्रा
सक्यिमन्त्रणि । सु शा ६५ ।

प्रपाको (इन्) । पुं । गन्धमुखश्चे । गद-
छे । रभा ।

ण । वि । दुर्धले । इ च । धालपचयवति ।
चि १५ ।

णकरः । धि । ह्यताजनके ।

रम् । क्री । सरलनिर्घांसे । शर । जलि ।

नि व १४ । दुग्धे । रा नि व १५ । तस्माद्विधम् ।
विचौरमजाचौर मोचौरम् माह्विषय यत् ।
पौर्ण हस्तिमोनाच्च वङ्गवायास्त्रियत्तथा ॥ प
ध ।

रक । पुं । चौरमोरटलतायाम् । रभा ।

रकञ्चुको । क्री । चौरशब्दे । किन्नीश
छ । पसु ।

रकण्ड' (क) । पु । शिरो । इ च ।

रकन्द' । पुं । चौरविदार्याम् । हूमि-
यां । रा नि व ० । क्री (दा) । चौरवर्गा,
भूमिकुभाण्ड । जटा ।

रकाकोलिका (ली) । क्री । चौरकाको
लाम्, खनामप्रसिद्धे काकोलीमेद । क्रीद्र-
त्ना । हिं म दुधकाउली । क इतुगद्वयतिने ।
पर्याया, —महाधोरा सुकोली पयस्विनी अष्टमो
रसा चौरपुत्री चौरमधुरा चौरविपानिका चौर
ता चौरिणी जीववधो जीवयुक्ता । रा नि व १ ।
पौरोष्ठ्य कन्द सचौर प्रियगन्धवान् । सा
ता चौरकाकोली ॥" अभावे अश्वगन्धामूल ।
म ४३ कर्णो च विकलायहते । "मधुकम्
रकाकोली ।" सु सु ३८५ काकोल्यादि । See
कोली ।

रकाण्ड (क) । पुं । अकञ्चे । आकन्द
छ । रा नि व १० । सुद्योश्चे । मनगां गीछ ।
नि व ८ ।

रकांठा । क्री । बटोश्चे । नदीवटे । झुप
ट । रा नि व ११ ।

रहत्तम् । क्री । चोरीछद्मे । च द र वि
। गुणा —सदाहि रकवित्त धममूर्च्छाप्रगमन
चरीगच्छिष ।

रजम् । क्री । दधनि । रा नि व १५ ।

चौरजलम् । क्री । चौरमिश्रजले । वि यो
दशाधि श्रीकण्ड ।

चौरतुम्बो । क्री । पलावृविशेषे । मिठांठाडे ।
म दुग्धतुम्बो । क हातुगुम्बु । गुणा —मधुरा
स्निग्धा पित्तघ्नी गर्भपोषणी हृद्या वातला बल पुष्टि
करी च । रा नि व ० ।

चौरटल' । पुं । अकञ्च । आकन्न गीछ ।
रा नि व १० ।

चौरहुम । पुं । अश्वल्लश्चे । रा नि व ११ ।

चौरनाश' । पु । शाखोटश्चे ।

चौरपर्ण (र्णी) (इन्) । पु । अर्वाश्चे । आकन्न
गीछ । रा नि व १०२३ ।

चौरपलाण्डु । पुं । पलाण्डुविशेषे । इक्ष-
प्रणां । गुणा —"स्निग्धो रुचिस्थ स्थिरघातु
कर्ता बन्धोऽथ मधाकफ पुष्टिदध । स्वादुर्गुरु
शीणितपित्तशक्त स पिच्छिम चौरपलाण्डु रक्त ॥"
सु सु ४६५ ।

चौरपाक । पुं । घृतादीनां चौरावशेषपाके ।
तत्र चौर द्रव्याददृगुण वारि चतुर्गुणश्च । एष पाको
जल विना न सिद्ध्येत् तदिना सम्यक्पाकसिद्धे
रभावान् । अथच विधि चौरपक्वपाचनादौ ज्ञेय
न तैलघृतादौ । तत्र चतुर्गुण चौरमेदासि न द्रवा
न्तरमिति । "द्रव्याददृगुण चौरं चौरात्तय चतु
गुण । चौरावशेष कर्तव्य चौरपाके त्वयं विधि ॥"
चौरमस्तारणालानां पाको नास्ति विनाश्रवा ।
सम्यक् पाक न गच्छन्ति तस्मात्तय चतुर्गुणम् ॥"
प प्र २४ । जलघृतौ । सु सु ११५ ।

चौरपुष्प । पुं । मोरटालतायाम् ।

चौरपुष्पो । क्री । चौरकाकोल्यां । च वि १५ ।

चौरमधुरा । क्री । चौरकाकोल्याम् । रा
नि व १ ।

चौरमोरट । पुं । चौरकराट इति ख्यात
श्चविशेष । पसु । सु कल ८५ ।

चौररस । पुं । चौरसारे । क्रीदगां ।

चौरमता (वल्ली) । क्री । चौरविदार्याम् ।
उरु हूमिद्रुमां । रा नि व ० । च वि ८५ ।

चौरवान् । पु । चौरमोरटे । क्रीदकद्राङ् ।
पसु ।

चोरविकृतिः । स्त्री । कुम्भिकायाः शीतला ।
अम ।

चोरविदारिका (रो) । स्त्री । स्वनामप्राप्ति
महाकन्दशक्तिः । ८५७ दूरेदुर्गडा । मं श्रेत
भुंइकीछोला । चोरकन्द इति दक्षिणाल्यभाषा ।
तत्पण्याया, —महाशयता सत्यगमिका सत्यगमा
इत्यगमा इत्यवली इत्यवली चोरकन्द चोरकन्दा
चोरवली चोरलता चोरशक्ता पय कन्दा पयोदता
पयस्विनी पयोविदारिका । गुण — चोरशक्ता
दोधकन्दा अतिमधुरा च । च द । मधुराम्ना
कपाया तिता पिशुनलघो मूर्धनहृष्टो । च । चोर
कन्दी विधा सनाली विमालय । तयो सनाल वय
सन्धो विनाली रोगघ्न । रा नि व ० । कृष्णभूमि
कुभाण्डे । इक्षु भूमिकुभाण्डे । प सु । सनाल
श्रेतभूमिकुभाण्डे । च वि ८५ ।

चोरविपम् । स्त्री । निर्वाणविदे । कुमुदघो
मुहोवालघोय्यापोति वीणि । गुण — केनागम
चोरविदे विहमेदी जिह्वजिह्वा । सु कल्प २५ ।

चोरविपाणिका (णो) । स्त्री । हथिकाली
लतायाम् । विष्ठाणि ग्रीह । रा नि व ८ । चोर
काकील्याम् । रा नि व ३ ।

चोरवृक्षः । पुं । लट्स्वरश्चे । वृक्षकुम्भ ग्रीह ।
गटा । राजादनोश्चे । शिर्षो ग्रीह । रा नि व
११ । अश्वल्लश्चे । मद व ५ । वे निघ २५ । चोर
ह्वादिरेले । चोरिकायाम् । धिवरे । रमा ।
गटादिपञ्चवृक्षे । "न्ययोधोदुम्बराश्वत्थपारोपञ्च
पादपा । पद्योतं चोरिणो ह्वा ॥" कैचिपु
पारोपस्थाने "गिरीधं वेतसे परे" इति वदति ।
गुण — "चोर(रि)ह्वा हिमा यक्षा योनिरीयन्नपा-
पहा । रुचा कपाया मेदीघ्रा विस्पर्गमयनागना ।
शेष पित्त कफाघ्नरा साक्षा भवास्थियोजना ॥"
रा नि व ११ । See चोरिह्व ।

चोरव्यापत् । स्त्री । अश्वत्थामिनाचोरभाजन
जन्यविकारे । लक्षण यथा — "चोरव्यापत्पृष्ठोतो
ऽग्रे सन्द विवर्ति खादति । निद्राक्षुब्धेदनासं
ध्यायो गुरुशिरा भवेत् ॥" ज द ६१ च ।

चोरस(स)र' । पुं । दुग्धसरे । आमिच्छाया ।
छाना । हे च ।

चोरशाकम् । स्त्री । अपक्वमटदुग्धे । "अपक्व
मेव यमट चोरशाक इति पय ।"

चोरशीर्षः । पुं । शोषेदनामकगन्धर्व । मदन
आर्ध । रा नि, व ११ ।

चोरशुक्तः । पुं । राजादनश्चे । शिर्षो ग्रीह ।
रा नि व ११ । पानीयकफने । शीतल । म च ।
भूमिकुभाण्डे । रमा ।

चोरशुक्ता । स्त्री । चोरकाकील्याम् । रा नि
व ३ । भा म २५ मभयि । चोरविदारिका । दूरे
दुर्गडा । रा नि व ० । च वि, १५ पञ्चरीतकाम् ।
वि ८५ । सु वि २४५ । "मधुक चोरशुक्ता च"
सु वि १५ । शुक्लकाम् । प सु ।

चोरस' । पुं । चोरसारः ।

चोरसन्तालि (नि) का । स्त्री । दुग्धविकारे ।
छाना, गृहेऽश्व । दुग्धसरे । गुण — ह्वा मिश्रा
पिथानिलघो च । राज ।

चोरसारः । पुं । नवमीदे । हि पावजिह्व ।
गुण — इषक्पेयकर गौण्य पिथन्न तप्य गुह ।
पुष्टिचेवाभिधा तस्य चोरसारसु चोरस ।" रा
नि व १५ ।

चोरस्फटिकः । पुं । (Cat's eye) दुग्धवर्ण
स्फटिकविशेषः । "चोरमैल स्फटिकाभ्यामन्यौ च
स्फटिकाविभौ ।" ४ च ।

चोरक्षव । पुं । दुग्धपापानि । कुनथङ्गि । रा नि
व १२ । गिरगोला इति स्त्रात वृक्षमेदि । See दुग्ध
पापानि ।

चोरा । स्त्री । काकील्याम् । कौट्या । रा नि
व ३ । भा म २५ अश्वत्थप्राणि ।

चोराङ्कः । पुं । सरलद्रवे । मदन आर्ध ।
डिका ।

चोरात्मिका । स्त्री । दुग्धिकायाम् । शिरुदे ।

चोराव्यजम् । स्त्री । सामुद्रलवण । मत्तया ।
शुक्ला । म ।

चोरामय । पुं । सत्यदीये । रसरवाल वि ।

चोरालसक । पुं । बालरोगविशेषः । निद्रा
नादि — "सत्ये विदोषमनिने दुर्गन्धाम लनीयमम् ।
विषदमच्छ विच्छिन्न कीनिलक्षोपविश्रते । शक्
प्रानाव्यपावर्धे मय पीत सितं चनम् । ज्वरी
ऽरोचकलट्कदिग्गोह्राविवृश्चिका । अश्वभ्री
ऽश्वविचिप कृन्तन वेपथुभम् । प्राणाविमुखाकाया

कायनेऽपि तं गटम् । चौरालसकमिया ॥
“तथापि धात्री बालस्य वमनेनोपपादयेत् ।” भा
८ १५ ।

चौराविका (यो) । स्त्री । दुग्धिकायाम् ।
तत्पठ्याया,—याद्विधो कस्तुरा ताममूला मरुद
भवा । विरुहे । शर ।

चौराघ्नः । पु । सरलहृद्ये । विद्या ।

चौरिकन्द । पु । भूमिकृपाद्ये । वै निघ ।
शस वि राजिकादिगुणा ।

चौरिकपाय । पु । वटान् चौरिहृत्पायये ।

मिथो दाद्वि शोकण्ड । “चौरि चौरिकपायेय ।”

चोरिका । स्त्री । राजादन्याम् । शिर्षो, शीर
धेक्षुर । भा । दुग्धादिकृतपायसे । सा च दुग्ध
भारिकेयमोक्षमादिहमलमेदिन यदुधा । अथ
गच्छत्यखानकरभागे । अथचुरमसि । ज ८ २५ ।

चौरिणी । स्त्री । गान्धारीहृद्ये । गान्धारीगोष्ठि ।

रानि ८ । सनामव्यातहृद्ये । शिर्षान्कैठि,
धिरुहे । स विस्मयमेद, चिकित्सिकेयमेद । तत्
पठ्याया,—कथञ्चो कविञ्चो क्राघनचोरो पटु
पणिका तिलदुग्धा हिमजा हिमदुग्धा हिमाद्रिजा
हिमावती हिमीद्रवा हिमवतो हिमी दीतदुग्धा यव
चिञ्चो । गुणः—कटु तिक्ता रश्मि शोफ तापघ्नी
कनिदीघघ्नी कफघ्नी पित्तघ्नी च । रानि ८ २५ ।
च मू २४५ । चौरकाकोल्याम् । अथ शारि
कायाम् । अनसुभूत । वै निघ । च मू ४५ ।

चौरिप्ररोह । पु । वटायदुरे । सु मू २६५ ।
वटेश्च भ्रूति ।

चौरिहृत् । पु । चौरप्रधान हृत्त्वर्गे । ते च
वटायदुरेदुस्वरपकटो गह भाण्डाव्या । वटि, अथथ,
यज्जुस्व, पांशुड, भगानिपिपूत । मिथो सपि
गुष्ठे । “अथथोदुस्वरपकटपिपूतमश्रिता ।” बा
८ १५ । फलगुणा—शीतलानि कफपित्तहराणि
सपाहोणि हृत्पायि कषायमधुराणि च । म ८ ५ ।
चौरहृत्फल गुरु विट्ति शीतल कषाय सधुरं
सास्त्रीयन्मासतकोपनघ । सु मू ४५ । “चौरि
हृत्पा हिमा वद्या शीनिरीगत्रपापदा । हृत्पा
कषाया मेदीना विषर्गमयनाशना । जोषपित्त
कफास्रज्ज् जन्वा भगान्पिपूतजना ॥” इत्युक्त्वा
हने । रानि ८ ११ ।

चौरिशुद्धा । स्त्री । चौरिहृत्पाया वटादीनाम्
विकाशितश्यानि । वटोदित अज्जोन्नक । भा न
४५ गम वि “चौरिशुद्धाश्चो घृतम् ।”

चौरि (इन्) । पु । चर्कहृद्ये । आरन्ध्र गच्छ ।
रानि ८ १० । राजादनौहृद्ये । शिर्षो गच्छ । रा
नि ८ ११ । सुहोहृद्ये । उर्ध्वोर्ध्व भनना । रानि
८ १२ । मन्दिहृद्ये । भा । दुग्धपाषाणे । फूलधुति ।
पायसे । प मू । गोधूमे । रानि ८ १६ । वटहृद्ये ।
रानि ८ ११ । म ८ ५ । स्त्री । सोमलतायाम् ।
चौरकाकोल्याम् । वै निघ न्व चि साक्षादितेह ।
यशस्योचनाया । वै निघ २५ सपण्ड वि दाडिमाष्टके ।

चौरिश । पु । सनामव्यातहृत्त्वर्गे । चौर
कश्चुकोति लोके । शीरधेक्षुव । तत्पठ्याया,—
वरपण सुकृष्टद कुष्ठनाशन बल्य मूलकमूला
खसकन्द कश्चुको चौरकश्चुको । प मू ।

चौरियी । स्त्री । पायसे । “चौरियी पायस प्रोक्त
परमाग्नश्चुरमि ।” इत्या ।

चौरौत्यम् । स्त्री । हृते ।

चौरोदनम् । स्त्री । चौरपत्राद्ये । नकुल ११५ ।

चुञ्जिका । स्त्री । राजिकायाम् । वशि-
नविषा । भा पु १५ धा व ।

चुण । पु । रीठाकरज्ज् । त्रिष्टुफलेन गच्छ ।
श च ।

चुतम् । स्त्री, पु । प्रतिश्यायरीगे । रानि ८ १० ।
हृत्पाया । ईति । शर । “उदानप्राण्योद्ध
योगान्मूलिकफसवान् । अथ सन्नायते तेन त्रुतं
तत्कथ्यते बुध ॥” शाङ्ग पु ६५ ।

चुतक । पु । राजिकाया, रक्तसपये । ग्रहे-
नविषा । रानि ८ १६ ।

चुतकरो । स्त्री । सर्पकटालिकाया । श च ।

चुता । स्त्री । हृत्पायाम् । ईति । शर ।

चुताभिजननम् (क) । स्त्री, पु । लक्षसपये ।
ग्रहे । भा पु १५ धा व ।

चुत् । पु । प्रतिश्यायरीगे । रानि ८ १० । हृत्पा
याम् । ईति । विद्या ।

चुद्र (ध) । स्त्री । च्वायाम् । चन ।

चुद्र । पु । कैटव्ये । वटोदिते । प मू । रक्त
पुनःपायाम् । के निघ । तन्मुपावधने । कुट

उषा । कुङ्कु । डेली । शर । (क) वासरीग
भेदे । कृमिशब्दे । वे निघ ।

सुद्रकः । पु । कोलपरिभावे । १ अकठोना ।
चटपवशाकभेदे । सुद्रम'दुनि ।

सुद्रकण्टकारी । स्त्री । कण्टकण्टकायाम् ।
अग्निमयी, लोना । रा नि व ४ ।

सुद्रकण्टकी । स्त्री । कण्टकायाम् । भा ।

सुद्रकण्टा । स्त्री । कण्टकायाम् । रा नि व ४

सुद्रकण्टारिका । स्त्री । अग्निदमनोदये ।
लोना । रा नि व ४ ।

सुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकायाम् । रा नि
व ४ । कण्टकायाम् ।

सुद्रकान्दः । पु । मृदाटकी । प पु ।

सुद्रकान्दुः । पु । सुद्रकारवेष्टाम् । वे निघ ।
सुद्रमहे । कोम्डा । इ च ।

सुद्रकारलिका । स्त्री । सुद्रकारवेष्टी । छोटि
कनमा । वे निघ ।

सुद्रकारवेष्टी । स्त्री । सुद्रकारवेष्टी । छोटि
करना । तत्पर्याया, — सुद्रकारलिका सुद्रकार
वेष्टिका कुङ्कुहरी श्रीकलिका प्रतिपन्नफला सुषवी
कारधी बहुपला कन्दफला कन्दलता । गुणा —
कटु घृणा तिका रुखा दीपनी रक्तवातहृदि
करी पथ्या च । तत्फलमपि एतद्गुणमेव ।
तत्कन्द अग्नौ मलरीधरीधन यीनिदीपन गर्भ
साव विषमय । रा नि व ३ ।

सुद्रकुलिश । पु । वैकालमयो । रा नि व १२ ।

सुद्रकुष्ठम् । स्त्री । एकादशविधकुष्ठेषु । यथा —
खुलादन्त मदाकुष्ठमेककुष्ठ' अग्नदले विषय परि
सप छिन्न विचर्चिका कटिम् पामा रक्तसा चिति ।
भा । सु नि १५ । एषा लक्षणमनि स्वल्पपर्यायि
गम्यायि ।

सुद्रखदिर' । पु । दुपदिहले ।

सुद्रखर्जुरो । स्त्री । खर्जुरिकायाम् । छोटि
वा देगी खर्जुर । गुणा — मद्यतीभ्यामन्यगुणा ।
See खर्जुरो ।

सुद्रगुड । पु । स्वल्पममे गृहे । "सुद्रो गुरुगु-
र्भाविभागार्होऽस्मिन्नि । (गुणा) रमो गुरुयथा
पुत्रे शोत मन्ममनी गृह ॥ ११ ॥ १०५ ।

सुद्रगोधूमः । पु । मृजगोधूमे । छोटि गम ।
व निघ ।

सुद्रगोक्षुरकः । पु । मृजगोक्षुरे । छोटि
गोक्षुरी । तत्पर्याया, — गोक्षुरक' विकण्टक'
बहुकण्टक कण्टो यद्वह चुरक' कण्टफल पन
हृषा सुद्रचुर भचटक' खुल्यमृदाटको वनमृदा
टक इक्षुगन्ध स्वादुकण्ट । गुणा — शीतल बल्यो
मधुर' हृषण रसायन मूत्रकक्षाक्षरी मेहहार्द
प्रय । रा नि व ५ ।

सुद्रघोली । स्त्री । विविक्तिकायाम् । छिन्नी
शोक' । रा नि व ० ।

सुद्रचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । रा नि व
१२ । भा । See रक्तचन्दनम् ।

सुद्रचम्पकः । पु । नागचम्पकी । नागेश्वर
छिन्नी । रा नि व १० ।

सुद्रचिर्म(भि)टा । स्त्री । गोपालककंठो-
खतार्था । वाथानकौन्डी । रा नि व १ ।

सुद्रचुचु' । पु । खनामख्यातश्चुचुपे । छोटि
छेचुका । म लाङ्कानुचुचु, मादुचुचु । तत्
पर्याया, — चुचु चुचु गुनचुचु का लकसार
भेदिनी सुद्रा कटुका पटुपविका । गुणा — मधुर
कटु घृणा कषाय दीपन' शूलगुल्माग्नौ विषमय ।
रा नि व ४ ।

सुद्रचूडः । पु । सचूडसुद्रपविणि । गोशालिक
गोथी । श च ।

सुद्रजन्तुः । पु । सुद्रमाणिनामे । शतपयाम् ।
केमूहे । शमा ।

सुद्रजम्बू' । स्त्री । जलजम्बूम् । छोटि जाम्,
वनजाम् । छि जामुनी, नदीजामुनी । तत्पर्याया,
— सुद्रजम्बू गुणपवा माद्वी जलजम्बूका ।
गुणा — "जम्बू म्यादिषो रुखा कफविनागदाट
निम् । भा ।

सुद्रजातीफलम् । स्त्री । काशामलकी । रा
नि व ११ ।

सुद्रजीर' । पु । मृजगीरके । धूणजीरो ।
श च ।

सुद्रजीवा । स्त्री । जीवकीलतायाम् । जीवकी ।
रा नि व ३ ।

सुद्रतगडुन । पुं । विद्वदायाम् । रिड्ड ।
वै निघ ।

सुद्रतुलसी । स्त्री । अन्नं किं, सुद्रपत्रतुलसी इति ।
रानि व १० ।

सुद्रदशिका (शो) । स्त्री । सुद्रदंशः । छोट
डोश नाचि । जटा । "पतङ्गिका पुनिका स्याद
दंशस्तु वनमक्षिका । प्राक्षिका चास्यतज्जानिदेशो
स्यात् सुद्रदशिका ।"

सुद्रदभं । पुं । शूद्रभे । पेटकृन् । वै निघ ।

सुद्रदुरालभा । स्त्री । सन्वदुरालभापुपे ।
इति लताविशेषः । म माहोपे लिकासुखी । क
किरुवसिदुदये । तत्पथ्याया, —मदय्या मह
सधवा विमारदा अजभत्या अजादनी ऊद्रभक्षिका
कथाया फथिहत् यादिवो करभप्रिया करभादनी ।
गुणा —गौल्या अमघी जरुही कुतघी आस कास
भमघी पारदमोधनी च । रानि व ४ ।

सुद्रदुसर्ग । स्त्री । अग्निदमनीपुपे । शोर्णा
गीह । रानि व ४ ।

सुद्रदृ । पुं । कुमरिचवे । नक्षत्ररिचेत्र गीह ।
पसु ।

सुद्रधात्री । स्त्री । ककटवे । दीकराग ।
रानि व ११ ।

सुद्रधान्यम् । स्त्री । कुषान्यापरनाम दणधान्ये ।
भा । तानि यथा — "श्यामाक कोद्रव कद्रुमकंडी
कविकच्छुरा । सुद्रधान्यनिर्देशोक्तम् ॥" अत्रि ।
गुणा — सुद्रधान्यमनुच स्यात् कथाय लघु खिन्न ।
मधुरं कटुकं पाके रुच्यं क्षेदयोगकं । वातहतं
कफविट्कषय पित्तरक्तकफापहम् ॥ See कुषान्यम् ।

सुद्रधान्यमण्ड । पुं, स्त्री । कुषान्यहतमण्डे ।
गुणा — "अथैषा सुद्रधान्यानाम् मण्डं वात
हरम् श्रुतम् ।" अत्रि १२५ ।

सुद्रधान्याम्लम् । स्त्री । सुद्रधान्यहतकाधिक
विशेषः । धेनो न्नविशेषः । गुणा — "तदस्य
सुद्रधान्यास्य वातल वित्तकारक । करोति शीपदं
गुण प्रतिश्यायादिकोपनम् ॥" अत्रि १२५ ।

सुद्रनासिक । वि । नतनासिके । गीता । वै च ।

सुद्रपक्षक । पुं । सत्यश्चमूले । "सुद्रक पक्ष
नामानम् ।" सुचि २४५ ।

सुद्रपत्र । पुं । अतपुनर्मवायाम् । शूद्रभे ।
वै निघ ।

सुद्रपत्रा । स्त्री । शाहोद्या । आमरुज । चारा ।
लघुनाम्नाम् । रानि व ५ ।

सुद्रपत्रिका । स्त्री । अतपुनर्मवाया । वै निघ ।

सुद्रपत्रो । स्त्री । वचाया । वट । रानि व ६ ।

सुद्रपनस । पुं । सकृषवे । मान्नाइ वा
डेयो गीह । भा ।

सुद्रपण । पुं । अन्नं कवे । गूजपज पुनमो ।
रानि व १० ।

सुद्रपाटला । स्त्री । मुक्ककवे । घण्टीपाङ्गन ।
वै निघ ।

सुद्रपायाणभेद (दा) । पुं, स्त्री । इत्य
पायाणभेदपुपे । छोटि पाथरकुचि, हिमगाव ।
तत्पथ्याया, —अनुपवो पार्श्वतो नगजा नगभू
अमवेतु गिरिभू कन्दरीहवा । गुणा — नण
लक्ष्मणरीध । रानि व ५ ।

सुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्या । रानि व ६ ।

सुद्रपीतिका । स्त्री । सुद्रपीदक्याम् । छोट
पूई । रानि व ० ।

सुद्रफलक । पुं । जीवनवे । खिन्न गीह ।
अच ।

सुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राधांन-
जना । गोपालकवटिकायाम् । राधांनकौक्की ।
रानि व ३ । कष्टकार्याम् । अग्निदम्याम् ।
शोर्णा । रानि व ४ । भूमिजस्याम् । वन कामि ।
शमा ।

सुद्रभण्टाकी । स्त्री । इक्षुपुपे । वै निघ ।

सुद्रमस्य । पुं । सरवादि पुद्रकायमस्ये ।
गुणा — सुद्रमस्य स्यादुरवा दीपवयविनाशना ।
लघुपाका रुचिकरा मृदासे दिता मता ॥
अतिपूजा पुंसुद्ररा कथा काशानिलावहा ॥
वै निघ ।

सुद्रमाता (ह) । स्त्री । अतकष्टकायाम् ।
सुद्रहत्या । वै निघ ।

सुद्रमुस्ता । स्त्री । कशेरुकायाम् । केउर ।
रानि व ८ ।

चुद्रमूपिका । स्त्री । अन्नप्रक्रियायाम् । भाष-
नाश्चे । अट्टा ।

चुद्रमोटरका । पु । टङ्कद्वये । २ तो । इष्टे-
तोलो । पप्र १ख ।

चुद्रमोरट । पु । इलमोरटे । वै निघ ।

चुद्ररोगः । पु । अजगद्विकादिचतुष्टयवारिश्
द्रोमेषु । तदयथा—अजगद्विका यवप्रत्याऽन्यान्त्रो
विहता कच्छपिका वल्मीकमिन्द्रहदा पनसिका
पाषाणगद्गम जालगद्गम कषा बिम्बोदकोऽग्निरो
हिषी विष कुनखोऽनुगयो विदारिका शर्कराबुद
पामा त्रिचिंका रकसा पादहारिका कदरमल
सेन्द्रलुमी दादणकोऽरुपिका पलित मगुरिका
योवनपिडका पद्मिनोकण्टक जलगुणिसंशकश्या
कोललिलकालको न्यक्ष व्यद्र परिवर्तिकाव
पाटिका निरुद्रप्रकश निरुद्रगद्गोऽहिपुतम हवण
कच्छुग्देहम श्येति । एषा लक्षणाणि पथ्यधिषु
मयाणि । सु नि १२५ ।

चुद्रवशा । स्त्री । वरादकालाधाम् वराकोशः ।
शब्दकल्प ।

चुद्रवञ्चकम् । स्त्री । वैकान्तमणो । प सु ।

चुद्रवर्षणा । स्त्री । वराधायाम् । वोल्लो ।
रानि व १८ ।

चुद्रवर्षाभू । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ।

चुद्रवल्ली । स्त्री । मृषवीलाम् । कटि भूला ।
रानि व ० ।

चुद्रवारुणी । स्त्री । उपधान्यकृतवारुणोमये ।
यथा—“सर्व सङ्ख्य यमेन विपुलीकृत्य यवत ।
तस्मै वा कृषिद्वये वा भाकोट तदिनि विपुत् ।
ततो निष्काशयेदकं भवेत् सा चुद्रवारुणी । गुणा
—उषादिष्वैकच ।” अकं चि ।

चुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् ।
रानि व ४ ।

चुद्रवार्त्ताको । स्त्री । षट्त्वाम् । ब्रह्मो
वाङ्मूत्रं वा विव्रति । अम ।

चुद्रवास्तुको । स्त्री । श्वेतचिल्लीमाके ।

चुद्रगद्गः । पु । गद्गविशेषे । द्योदङ्गा । म
पर्याया,—सत्यगद्ग गद्गमक गद्गमख चुद्रक
गद्गक भयगद्गक । गुणा—कटु तिक्त शूलप्र
दीपनय । रानि व ११ ।

चुद्रगणपुष्पिका । स्त्री । कृष्णगणपुष्पविशेषे ।
छोटे शण । गुणा—तिक्ता वल्गा रसनिघामका
च । रानि व ४ ।

चुद्रशर्करा (रिका) । स्त्री । यावनालोशर्करा
याम् । दग्नाद्वन्न छिनि । गुणा—गोत्रा क्रिदि
दुग्धा अक्षितिका अतिपिच्छिला क्षिण्या दग्धा सदा
दाद्वो वातपित्तहृदोपकरो च । रानि व १४ ।

चुद्रशार्दूलः । पु । चिचकव्याधौ । छिटाशोप ।

चुद्रशोथः । पु । मयूरशिखाया । ‘मयूरशिखा’
ग्रीह । श च ।

चुद्रशुक्तिः । स्त्री । इन्धमको । छोटे किशूक ।
रानि व १७ ।

चुद्रश्यामा । स्त्री । कृष्णकटभोवत् । र नि
व ८ । See भी ।

चुद्रश्लेषान्तकः । पु । इलमोपातकद्वये ।
छोटे छान्ता ग्रीह । रानि व ११ ।

चुद्रश्वासः । पु । पञ्चविधश्लेष्मन्तमश्वसरोमी ।
निदान यथा—“रूपायासीद्वव कीदृ चुद्रो वात
उदोऽयन् । चुद्रशोचो न सोऽर्थ दु क्षिाङ्गप्रधा
धक । हिनक्ति न स गात्राणि न च दु ख यथेतर ।
न च भोजन पानानां निरणश्रुतितां गतिम् ।
नेन्द्रियाणां व्यथाम् तापि काचिदापादयेद्वन्नम् ।
स साध्य उक्ती पलिन सर्व्वं चाभ्यासलक्षणा ।
चुद्र साध्यतमलोषां तमकं कृच्छ्र लथते ॥” सा
नि । चिकित्सा—“श्लेष्मद्विकातुर प्राय क्षिण्यै
स्वेदेरुपाचरेत् । युक्तैर्लपयतेलाभ्याम् ॥”

चुद्रश्वेता । स्त्री । रक्तापामार्गे । सफन्द इति
लीके । सुसुश्च अर्कादि । शुद्धकषिणाम् ।
कूट चेतोप्राजिता । वै निघ ।

चुद्रसह्या । स्त्री । मुद्रपर्णाम् । भूर्गानी । रा
नि व ३ । सुसुश्च । च वि द्य । इन्द्रगद्गो-
लताया । रानि व ३ । च वि द्य ।

चुद्रसुवर्णम् । स्त्री । पित्तले । रानि व ११ ।

चुद्रस्फोटा । स्त्री । चुद्रस्फोटके । छोटे फोडा ।
रानि व २० ।

चुद्रद्विजुलिका । स्त्री । कण्टकायाम् ।
श च ।

चुद्रचुरः । पु । चुद्रमोचुरे । रानि व ४ ।

सुद्रा । स्त्री । कण्टकाद्याम् । रा नि व ४ । प्र
करोमीदके । अद नि रो मूर्त्ता चि यो कण्ट ।
“गोमूत्राद्यता सुद्रा ।” अद नि स्रो मय्य चि पच
तिक्ते । “सुद्राद्यताभ्यां सङ्ग नागरेषां ।” वमपिप
ल्याम् । रा नि व ८ । सुद्रोदीदिकायाम् । होटि
प्रूहे । रा नि व ७ । सुद्रुचुपे । रा नि व ४ । याव
नालोमर्कनायाम् । रा नि व १४ । द्विजायाम् ।
अश्लिकायाम् । गन्ना अश्वथ । रा नि व ११ ।
आह्वेयाम् । अमिरुन । मलिकायाम् । ५५ ।
गवेधकायाम् । गुरगु । रमा । सरभायाम् ।
रुद्रि । अम ।

सुद्राग्निमयम् । पु । इत्यग्निकारिकायाम् ।
होति गविशत्रि । तत्पण्यां, —तथा विजया
गविकारिका अरवि सप्तम्य तन्मीश्व मधु
लवा । गुप्ता —अग्निमयगुल्या । See अग्नि
मय । रा नि व ८ ।

सुद्राञ्जनम् । स्त्री । निचरीगहरे अञ्जनमिदं ।
यथा—“गोमूत्रं चित्तमदिरासकडावीरसे पचेत् ।
सुद्राञ्जन रसे चान्यत् यकृतस्त्रफलेऽपि वा । गोमूत्रा
न्यायं वमलपिपलोसौद्रकटफल् । ऐश्वरीपट्टि
पुष्पाभिहित देवगह्वरे । मेदी यकृतस्यञ्ज
विपय्यै सैन्धव मधु । रसमामलकचापि पक्व
सम्यङ्निषापयेत् ॥” सु गू १८५ ।

सुद्राण्डमस्यसङ्घात । पु । पोताधाने ।
नोहेर पोना । अम ।

सुद्रादि । पु । कण्टकाद्यादिद्रव्यचतुष्टयकृत
कषाये वासशेषज्वरे हित । अद ज्व चि । सुद्रा
यतामायपुकराद्यै कृत कषाय ।” अन्य
सामान्यज्वरे हित । यथा—“सुद्राद्यताभ्यां सङ्ग
नागरेषां सवीरक्षरेषां किरातलितम् । विवेत्
कषायन्विड पञ्चतिक्त ॥ स ।

सुद्रान्तम् । स्त्री । इत्यन्त्ये एीऽङ्गे । अ
मा ७५ ।

सुद्रापामार्ग । पु । रूपापामार्गे । रा नि
व ४ ।

सुद्राफलम् । स्त्री । इत्योक्त्यै । रसा स
मयकषीये ।

सुद्रामलकम् । स्त्री । काहमायाम् । कटि
आमर्ग । रा नि व ११ ।

सुद्रामलकसप्त । पु । कर्कटहवे । कौट
वोन । रा नि व ११ ।

सुद्रासुपणस' । पु । लङ्कफलहवे । डेनोत्र
गाह्र विका ।

सुद्रान्त । पु । कीशामे । रा नि व ११ ।

सुद्रान्तपनस । पु । लङ्कचवे । विका ।

सुद्रान्ता (स्तिका) । स्त्री । आह्वेयाम् ।
अमिरुन । म चांतो । क पुलवपिपे । तत्
पण्यां, —अश्वनीपिका आह्वेरी चुकावा
चुक्रिका लोषावा अत पर्वी लोषा रोटा अश्वनी
असपवी अश्वविका अवा अश्वटी दनशठा
नाखावा । गुप्ता —अन्ता लया अमिरुनी
अचिक्त्त यद्व्यय कफघ्नी अ । छरा । शमा
खला । रा नि व १७ ।

सुद्रिका । स्त्री । तन्नामकद्विजायाम् । व वष
—“प्रकटकालेयां वेग मन्दे सममिवती ।
सुद्रिका नाम सा द्विका जतुमूलान् प्रधावति ॥”
मा नि । वन्तलिकायाम् । दशे । उंश । रा
नि व १८ ।

सुद्रेङ्गदी । स्त्री । यवासचुपे । इरान्ता ।
रा नि व ४ ।

सुद्रेपर्श । पु । गोपालककण्ठाम् । राथीग
कौटि । रा नि व ३ ।

सुद्रेला । स्त्री । मूकोलायाम् । होटि एनीट ।
भूरिप ।

सुद्रोदुस्वरिका । स्त्री । काकोदुस्वरिकायाम् ।
काकपूम्न । रा नि व ११ ।

सुद्रोपोदकनाम्नो । स्त्री । चुनीपोदकाम् ।
कूले प्रूहे । रा नि व ७ ।

सुद्रोपोदकी । स्त्री । सुद्रपोदका । वन
प्रूहे होटि प्रूहे । म साहिलि । क कवि
वलिमन । तत्पण्यां, —सुद्राया मण्डी ।
रा नि व ७ । See उपोदकी ।

सुद्रोलूक । पु । सुद्रपेक्षे । रा नि व १८ ।

सुद्रिवोधन । पु । अश्वचुपे । गरिश । वा
सू १५ ससादि ।

सुधा । स्त्री । शुभ्रायाम् । अम ।

क्षुधाकुशलः । पुं । विन्वानररुचि । वीरुतत्र ।
रानि व ८ । See विन्वानररुच ।

क्षुधातुरः । वि । क्षुधाते । शब्दकल्प ।

क्षुधाभिजननः (कः) । पुं । राजिकायाम् ।
वाहिनत्रिवा । पसु । राजमायकी । वरप्रती ।
रानि व १६ ।

क्षुधितः । वि । आतक्षुधे । अम ।

क्षुपः । पु । क्षुद्ररुचि । गृही । खोप । अम ।

क्षुपकः । पुं । क्षुद्रक्षुपे । सुसू २४ अ ।

क्षुपडोडसुष्टिः । पु । निषसुष्टो । षोडानिम् ।
रानि व ४ ।

क्षुपद्रुः । पुं । दग्धाद्रुचि ।

क्षुपालुः । पुं । पानीयानुके । रानि व ७ ।

क्षुब्धः । पु । मन्थनदण्डे । छि च ।

क्षुमा । स्त्री । अतसीक्षुपे । मणिनां ग्राह ।
पसु । रानि व १६ । नोनिन्याम् । मे । शणे ।
अण । अटो सा । अतसीपुण्ड्रवे । रानि व १० ।

क्षुरः । पुं । कीकिलाक्षुपे । कूटमथाङ्ग ।
(अमयायुहते) । क्षुरगीक्षुरक्षुपे । रानि व ४ ।
गोचरे । रमा । शररुचि । रानि व ८ । मन्त्रा
पिण्डोत्तरी । वरु मन्त्रनां ग्राह । रानि व ८ ।
शके । धुर । अटी ।

क्षुरकः । पुं । कीकिलाक्षुपे । कूटमथाङ्ग ।
रानि व ४ । भा म २४ अम वि । अतसीकि
लाङ्ग । अतसी कूटमथाङ्ग । रमा । अतसीरुचि ।
हेरुता । रानि व ८ । गोचरे । रानि व ४ ।
तिनकरुचि । अम । रमा स ।

क्षुरकावोजम् । स्त्री । कीकिलाक्षुपे । प्र
भीमनायकवे । मेप बाजी वि रतिवत्तममीदके ।

क्षुरपपः । पुं । सुखशरे । दानिपव । रानि
व ८ । See क्षुरपप ।

क्षुरपविद्या । स्त्री । पालङ्गशकि । रानि व ७ ।

क्षुरभाण्डम् । स्त्री । भाषितव्य क्षुरक्षुपाधारे ।
नागिड्डरु छि । शब्दकल्प ।

क्षुरमर्दी (इन्) । पु । भाषिते । छि च ।

क्षुरयोजम् । स्त्री । कीकिलाक्षुपे । कूट-

थाङ्गानुके । शतापरीमोदके । "गोचुरे
रपि ।" अ द ३४ र वि अमतायुहते ।

क्षुराङ्गः । पु । गोचुरके । रानि व ४ ।

क्षुरिका । स्त्री । पालङ्गशकि । पसु ।

क्षुरिकापनः । पु । शरे । रानि व ८ ।

क्षुरिणौ । स्त्री । वराङ्गकालायाम् । वराङ्ग
श च ।

क्षुरो (इन्) । पुं, स्त्री (शी) । चौरकारे,
पयसाय । अम । स्त्री । क्षुरिकायाम् । छि च ।

क्षुम्बकाः । पु । क्षुद्रगृहे । खोपडा । छि च ।

क्षुडकन्दः । पु । करभीरुचि । पसु ।

क्षेत्रम् । स्त्री । शरीरे । रानि व १८ । अम
दशविधदशस्थानभूत दशविधरेदेषु । तम
अपानादि जलाटच । २ क्षेत्र वटाटात म
पथ्यन्तम् । ३ योवास्तन्वाविधि । ४ स्तनक
शकाकनामि । ५ अश्व, ६ कटि, ७ शिख
सुरको, ८ मन्त्रा, ९ कूर्चसन्धि खरुचि
द ५ अ ।

क्षेत्रकर्कटो । स्त्री । बालुकायाम् ।
काकडि, रूढी । रानि व ७ ।

क्षेत्रचिभिटा । स्त्री । चिभिटाककर्क
कूर्ककाकडि । रानि व ७ ।

क्षेत्रजा । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । रा
४ । गोमूत्रिकायाम् । अश्विकायाम् । शिखिमी
रानि व ८ । शशाङ्गुयाम् । रानि व ७ ।

क्षेत्रज्ञः । पु । आत्मनि । अम ।

क्षेत्रदूतो । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् । रानि

क्षेत्रपपटी । स्त्री । पपटके । केरुपाय
शब्दकल्प ।

क्षेत्रयमानिका । स्त्री । वृत्तयमान्याम् । वि

क्षेत्ररुद्धा । स्त्री । क्षेत्रकर्कटायाम् ।

क्षेत्रवित् । पुं । परमाद्यन्तवशाभिनि ।
कनि । (भागवतम्) ।

क्षेत्रसम्भवः । पुं । क्षुक्षुक्षु । मन्त्रायाम्
रानि व ४ । स्त्री । शशाङ्गुयाम् ।

क्षेत्रसम्भूतः । पुं । क्षुक्षुक्षु । रानि

सङ्केतसूची ।

— * —

अ	अध्याय	इ (इन्द्रिय)	इन्द्रियस्थान
अगुरु	अगुष्ठादिफल	उ	उत्तरखण्ड, उत्तर-
अग्रिमा	अग्रिमाम्य	उषा	तन्त्रम्, उदरम्
अ व, अरो	अरोचक	उषादि	उषादि
अ षो	अषोषी	उत्	उत्कल
अशी	अशीर्ष	उ द	उपदेश
अ टो नो	अमरटोकानोलकण्ड	उ दा, उ व	उदावत
अ टो भ	अमरटोकाभरत	उन्मा	उन्माद
अ टो भाव	अमरटोकाभावमुदय	उ रसव	उपरसवग
अ टो म	अमरटोकासमुद्रय	क क्ष	कक्षक्ष
अ टो र	अमरटोकारमानाघ	एकाथ	एकाथवग
अ टो रा	अमरटोकारायसुकुट	ए को	एकाचरकोव
अ टो रामा	अमरटोकारामायम	एखादि	एनादिवग
अ टो सा	अमरटोकासारमुन्दरी	ओ रो	ओहरीग
अ टो सुभूति खा	अमरटोकासुभूतिस्वामी	क	कर्णाट
अ टो खा (नो)	अमरटोकाचोरस्वामी	कटिवा	कटिवाद
अङ्गि	अङ्गिष्ठिता	कण्ड मु रो	कण्डगममुखरीग
अ द र	अङ्गदर	कणैरी	कणैरीग
अनु (पा)	अनुपान	कल्प	कल्पस्थान
अने व	अनेकायवग	क व	कपूरवग
अमद (व) गु	अमदवयल	का	काण्ड
अप (घा)	अपघार	काडाय गु	काडायनगुटी
अ पि	अपिपित	कापुरावम्	कालिकापुरावम्
अमि (न्या) ज्व	अमिन्यासज्वर	काम	कामला
अम	अमरकोष	कु काम कुम्भ	कुम्भकामला
अरुण, अरु द	अरुणदश	कु टी, कुसुमा	कुसुमावलीटीका
अर्क, (रावण)	अव प्रकाश (रावणगत)	को	कोटप
अरु पि	अरुप्रकाशचिकित्सा	को	कोवदित्
अर्कादि	अर्कादिबर्ग	ख	खण्ड
अर्हा द (अर्हा)	अर्हावभेद	ग	गण
अल	अलसक	ग ग	गलगण
अ ह	अलठडि	गज वै	गजवदक
अम (री)	अमरी	ग मा	गणमाला
अ (अति, लो) वा	अतोसार	गु	गुटी (ई)
आ	आरबोय	गु, गुल्	गुज्जरी, गुज्जरी
आम बा, आ वा	आमवात	गुदध	गुदध
आमासीषा	आमासीसार	गु व	गुदधदिव
आ व, आस व	आमवर्ग	य	यद

यह	यहणी
च (५८)	चरकसंहिता
चक्र द	चक्रपाण्डित्यद्वयगुण
च द (स)	चक्रपाण्डित्य तत्त्वसंग्रह
चन्द तैल	चन्दनादितैल
च नि	चरकविमानम्यात्र
चातु ज्व	चातुर्थकज्वर
चि	चिकित्साशास्त्र
चि क क (बन्नी)	चिकित्साक्रमकन्दगात्री
चू	चूर्णम्
जट	जटाधर
ज ('य द	जयदत्त
ज्व	ज्वर
ज्वराति	ज्वरातिसार
टी	टीका
उ	उन्वण
ता	तामिल
ताल सु री	ताम्रगणसुखरीग
व	व्या
व	तेलुगु, तैलङ्ग
तै	तैलम्
३० री	अर्द्धतीक्ष्ण
ती	तीलक
तीङ्ग	तीडनानन्द
वि	विलिङ्ग
विद्या	विकाण्डशेष
दन्त री	दन्तरोग
द सु री	दन्तगतसुषुप्तरीग
द व	दक्षिण
दश	दशक
दा दि	दाक्षिणात्यहिन्दी
दु व	दुग्धवर्ग
द (अ) गु	द्रव्यगुण
द्रव्याभि	द्रव्याभिधान
दि (५५)	हिन्दुपकोष
ध निघ	धन्वन्तरिनिघण्टु
धर	धरणि
धा (ग)व	धान्यवर्ग
ध म	धनभङ्ग
नाभा	नानाध
ना री	नासरीग
ना न	नाजीवण

नि	निदानप्रदानं
निदा	निदान
ने ह री	नेत्रदृष्टिगतरीग
ने री	नेत्ररीग
ने व री	नेत्रवर्णगतरीग
ने श री	नेत्रशङ्कगतरीग
ने सुभि री	नेत्रसुम्भिगतरीग
प, पद्मा	पद्माव
प	पल्ल, परिच्छेद
प प	पथ्यावस्थे
प प	परिभाषाप्रदीप
प म (परमद)	परमद
प सु	पथ्यायसुक्तावली
पा अजी	पानाजीव
पि ज्व	पित्तज्वर
पि व	विषयान्नादिवर्ग
पं	पुलिङ्ग
पु प	पुष्पवर्ग
पू	पूर्वखण्ड पूर्वभाग
प्र	प्रत्येक, प्रयोग, प्रसारणी
प्रमे (६)	प्रमेह
प्रयोगरत्न	प्रयोगरत्नाकर
प्रयोगा	प्रयोगावृत
प्रह	प्रहर
प्रा	प्राकृत
फ व	फलवर्ग
फा	फारसी
भ	भाग
भग	भगन्दर
भ विरूपकी	भरतविदुषकीव
भ रभस	भरतचरित्रस
भ न्ना गुड	भक्षान्तगुण
भा	भारतम्, भावप्रकाश
भा पू	भावप्रकाशपूर्वभाग
भा म	भावप्रकाशतत्त्वभाग
मु चन्मा	भुक्त्याद
भूरि प्र	भूरीप्रयोग
भेप	भेदज्वरदावली
मं	सङ्गराष्ट्र
म	मध्यखण्ड
मद	मदनपाल
मप	मधुमतीटीका

मधुमे, म मे	मधुमेह
मधु	मधुरिका
मा	माषा
मा नि	माधवनिदानं
मिश्र	मिश्रकाध्याय
मुखो,	मुखरोग
मूक	मूकहाण्ड
मूषा	मूषाघात
मूर	मूषरक्त
मे	मेदिनी
योग र, यो (रत्न) रवा	योगरत्नाकर
यो (नि) व्या रो	योनिव्यापन
र	रक्तिका
रक्षाति	रक्षातिसार
रक्षि, रस वि	रसेच्छिन्नामणि
रवा	रवावली
रवि	रक्तपित्त
रम, रस म	रसमञ्जरी
रमा	रवमाला
रमासं (यह)	रत्नमालासङ्घ
रस की	रसकीमुदी
रस म	रसमदीप
	रसरत्नाकर
रसायना	रसायनाधिकारे
रसा स	रसेन्द्रसारसङ्घ
रसे चि, रसेन्द्र वि	रसेन्द्रचिन्तामणि
राज	राजवल्लभ
राज य, रा य	राजयक्षा
रातर	राजतरङ्गिणी
रा नि	राजनिघण्टु
री	रोग
व	वर्ग
वटा व	वटादिवर्ग
वम्	वस्त्राह
वा	वाभट
वाजी क	वाजीकरण
वा ज्ञ	वातज्वर
वा पि ज्व	वातपित्तज्वर
वा र (रक्त)	वातरक्त
वा व्या	वातव्याधि
वि, विमा	विमानव्याध
वि, विश्व	विमलकाशकीर्ष

विज र, वि र	विजयरचित (व्याख्यामधुकीय)
वि ज्व	विषमज्वर
विदग्धाजी	विदग्धाजीर्ण
विद्र	विद्रधि
विल	विलम्बिवा
विमृ	विमृशिका
व चि	वृत्तिचिकित्सा
वृह प	वृहत्समुत्तम
वे चन्द्रिका	वेद्यकचन्द्रिका
वे जी	वेद्यजीवन
वे निघ	वेद्यकनिघण्टु
वे स	वेद्यकसङ्घ
व्य	अव्यय
व्याक	व्याकरणम्
व (ण) शो	मणशोथ
श	शराव
श०	शर्कराव
श च	शङ्खचन्द्रिका
श वि	शङ्खचिन्तामणि
शब्द कल्प	शब्दकल्पद्रुम
श मा	शङ्खमाला
श र	शब्दरत्नावली
शा	शारीरस्थानं
शा ष, शाङ्	शाङ्गधर
शा ष	शाङ्कभग
शा त्र	शारीरत्रय
शि रो मि रो रो,	शिरोरोग
शिरो वि	शिरोविशेषणम्
शो पि	श्वेतपित्त
शु दी	शुक्रदीप
शे	शेष
श्री	श्रीपद
श्री	श्रीक
स	सङ्घ
स सङ्घणी	सङ्घसङ्घणी
स, सन्निपा	सन्निपात
सन्निपा ज्व	सन्निपातज्वरचिकित्सा
सर्व सु रो	सर्वगतमुखरोग
स त्र	सद्योपप
सा	साधारण, सान्निपातिर
सा की	सारकीमुदी
सा सु	सारसुन्दरी

सि	सिद्धिस्थान	इला	इलायुष
सि यो	सिद्धयोग	इली	इलीमक
सु	सुशुत	इ व	इरीमकौषर्ग
सु टी ड	सुशुतटीकाङ्खण	इ	इरीत
सु नि	सुशुतनिदानस्थान	इ चित्र	इरीतीचरे चित्र
सु मि	सुशुतमिश्रकाध्याय	इरा	इरावलि (वली)
सु	सुत्रस्थान	इ	इली
सति	सुति का	इ शि	इकाशुसु
सद्यसि	सूत्रसिद्धान्त	इ श्री	इद्रोग
स	सवक	इ च	इमचन्द्र
स्त्री	स्त्रीलिङ्ग	इम	इमाट्रि, तत्कृतटीका
स्था	स्थान	वार	चारपाणि
ख मे(द)	खरभेद	Wil	H. H Wilson

चेवामलकी । स्त्री । भूयामलकान् । श मा ।
सुपत्वा । जलमूनी । प सु ।

चेचियम् । स्त्री । शकी । चासे । परदेशविकि
स्याया । मे ।

चेचिय । पुं । चसाध्यरोगे । मे ।

चेचोकरणम् । स्त्री । चसायनप्रयोगयोग्यकर
णार्थे दैह्य पञ्चकर्मादिना विपरीतकरणे । र स
चि । चभादीनां चोचकरणम् । यथा—‘चर्म
भक्तसत्य कान्तलीह्य वा तत । तौषास्य वा
महादवि त्रिफलाकायभावि’ । यावद्वनसडाश
बलच्छत्र विमोक्ष च । भद्रामलकसारण हरि
द्राया रसेन च । सुवय कौचनवत मधुसनिशित
तत । लोहसुटमध्यस्य मास धान्ये प्रतिष्ठितम् ।
एव वधप्रयोगेण सङ्ख्यापुर्नवेष्टर ॥’ र स चि ५ च ।

चेचेचु । पुं । जनार इति व्याप्ते शूकधान्ये ।
रुनात् गाश्च । छि मकाश्च, मुष्टा । प सु । शिखी-
धान्यभेदे । रा नि ष १६ ।

चेप* । पुं । गुच्छे । तिका । लेपने । मे ।
लङ्गने । हे च ।

चेपनिः (नी) । पु, स्त्री । शरीरे ।

चेम (क) । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये । गौर्धना ।
रा नि ष १२ । जटा ।

चेमङ्करो । स्त्री । शङ्करविज्ञा । शब्दकल्प ।

चे(म)माफला । स्त्री । उदुम्बरवृक्षे । श च ।

चेमिका । स्त्री । हरिणाया । च वि २५
अगुर्वतेलि ।

चेरेयो । स्त्री । चोरस्कृतायाम् । प्रब्रभांश ।
वा वि २५ ।

चौद । पुं । चूर्णे । अम । धूल्या । पेषणे ।
मे । जले । शोणितशुलभिक्षके । च द अमविधि ।

चौदितम् । स्त्री । चूर्णे । श च । वि । चूर्णित ।

चौली । स्त्री । काकोल्याम् ।

चौमम् । स्त्री । चतस्रोवर्षे । अम । सु चि १५ ।

चौणीध्रजम् । स्त्री । शैलजे । ढेनज । मेघ ।
वा व्या चि गन्धद्रव्यकथने ।

चौणीमय । वि । मृत्तये ।

चौद्रम् । स्त्री । मधुनि । मधु । गुणा — लेखन

दैह्यधातुमलान् विमोक्षोत्तयेत् । मधुरमपि
शोणार्थं प्रयति दक्षबोध्यतात् । सु च ४० च ।
कपिलवणमधुविशेषे । यत् पिङ्गवर्णमि चट्टामि
घाताभिर्भक्षिकाभिरुत्पादित भवति । “पिङ्गला
मक्षिका स्यात् शुद्धा इति हि विद्युता । तामि
रुत्पादितं यत् तत् चौद्र मधु कथ्यते ।” गुणा —
श्रोतस्य पिच्छिल मधु २ वातविशहरं कपिलवर्णं ।
रा नि ष १४ । जने । मे ।

चौद्र । पुं । चम्पकवृक्षे । ज द । श च ।

चौद्रजम् । स्त्री । मधुसिद्धके । मय ।
रा नि ष १२ ।

चौद्रजा । स्त्री । मधुशर्करायाम् । चौद्रनाम
मधुजशकरायाम् । रा नि ष १४ । See चौद्र
शकरा ।

चौद्रधातु । पुं । क्षेपसाधिके । रा नि ष १२ ।

चौद्रप्रिय । पुं । जलमधूकृत्य । रा नि ष ११ ।

चौद्रमेह । पुं । वातजन्यमेहभेदे । तत्र रोगो
मधुनिभ भवति । सु नि ६५ । तल्लवण यथा—
‘कषाथं मधुर रुचं चौद्रमेह वदेद्दुध ।’ भा ।

चौद्रशर्करा । स्त्री । चौद्रमधुजशर्कराशाम् ।
एतद्गुणा चौद्रमधुतुल्या । रा नि ष १४ ।

चौद्रसाध्यम् । स्त्री । वटसाधिके । वा ७ ५५ ।

चौद्रेयम् । स्त्री । सिकथके । मय । रा नि ष १५ ।

चौमम् । स्त्री । पट्टवर्णे । हे च । पुं । मासादाय
गृहे । अम ।

चौमक । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये । गौर्धना ।
शब्दकल्प ।

चौमतेलम् । स्त्री । चतस्रोतेले । मणिनात्र
डेन । गुणा—वातघ्न मधुर ग्लान्ध कटुपाकं
अचक्षुष्यं गुरु पित्तघ्नं । सु च ४३ च ।

चौममसी । स्त्री । दध्नक्षममणि । च द ।
शिराव्यधे ।

चौमी । स्त्री । चतस्राम । मणिना । रमा ।

चौरम् । स्त्री । सुष्ठुमकमणि । कोट्टीकट्टा ।
हे च । गुणा—‘केश प्रत्यु मखादीनां कृत्त म
सप्रसाधनम् ।’ राज ।

द्वेडम् । ८ । लोहितार्कपङ्कजे । घोषागुण्य ।
मि ।

द्वेड । ५ । वीतघोषाखतायाम् । पशु । च
कल्प इष । कटुकोपातक्याम् । हिमा वसन्त तल्लो ।
विष । पशु । जीवन्तनाभोपधी । पशु ।

द्वेडनम् । लो । वेणुघोषतुल्यस्वरे । "स्व डर्भ
वेणुघोषयत् ।" भा म डभ कर्षरी षि ।

द्वेडा । ली । कोपातक्याम् । दोषा, क्षिप्रा ।
रा नि ष ।

छेडम् । ङी । छोदिमाकंपपफने । चोषापुष्प ।
मी ।

छेड । प । यौतघोपालतायान् । पसु । च
कल्पद्वय । कटुकोपातकाम् । हेर्म शमन हल्ले ।
विषे । पसु । ओषकनामीपधी । पसु ।

छेडनम् । ङी । वेणुघोपतुग्यसरे । "मङ्गल
वेणुघोपवत ।" भाग्यधम कर्णरीषि ।

छेडा । ङी । कोषातकाम् । घोषा, विशा ।
रामिष ।

कनिकातानगर्याम्

लोकारचितपुरगोपाल व सत्य मुदरशमानकमुद्रित

नगेन्द्र इलेक्ट्रिक-मेशिन्प्रिण्ट श्रीयाकम्यन्ती

श्रीकेवलरामचट्टोपाध्यायन मुद्रित ।
